KIRKE-LEKSIKON FOR NORDEN

KIRKE-LEKSIKON FOR NORDEN

UDGIVET AF

J. OSKAR ANDERSEN
PROFESSOR, DR. THEOL.

UNDER MEDVIRKNING AF

HELGE HAAR OG MICHAEL NEIIENDAM
SEMINARIELÆRER, CAND. THEOL. SOGNEPRÆST, DR. THEOL

IV BIND

(S—Ø, SAMT ET TILLÆG TIL HELE VÆRKET)

KØBENHAVN
H. HAGERUPS FORLAG
1929

AARHUUS STIFTSBOGTRYKKERIE A/S

FORORD

Ved Afslutningen af „Kirke-Leksikon for Norden“ skal Udgiverne tillade sig følgende Bemærkninger.

Hvad selve Redaktionen angaar, skyldes, som angivet i Forordet til Bd. III, Udarbejdelsen af Artikellisten saavel til selve Bd. IV som til Tillægget (bortset fra enkelte Ændringer og Tilføjelser) medundertegnede Prof. theol. J. Oskar Andersen. Udgivelsen af de første 23 Ark af Bd. IV skred saa nogenlunde regelmæssig frem indtil 1914. Efter en længere Standsning paa Grund af Udgiverens andre Arbejder optoges fra 1916 cand. theol. H. Haar i Redaktionen. Trods dette lykkedes det kun indtil Nov. 1924 at faa Ark 24—50 færdige, og da yderligere Arbejdsvanskeligheder indtraadte for Prof. Andersen, blev fra 1926 Forholdet indenfor Redaktionen ordnet saaledes, at cand. theol. Haar sammen med Pastor, Dr. theol. M. Neiiendam overtog det egentlige Redaktionsarbejde, dog under Tilsyn af Prof. Andersen. Redaktionen af de sidste 16 Ark har da denne nye Redaktion det væsentlige Ansvar for.

Det er naturligt, at et Værk som dette, der er det første Forsøg i sin Art her i Norden, paa mange Maader vil bære Præg heraf. Naar det saa tilmed har været en Menneskealder under Udarbejdelse og har haft en skiftende Redaktion, der har haft ikke ringe Vanskeligheder ved at tilvejebringe det tilstrækkelige Antal af sagkyndige Medarbejdere, vil det forstaas, at Resultatet i flere Henseender ligger aabent for Kritik. Navnlig er det klart, at Forskningen i den lange Tid paa mange Maader har bragt nyt Stof og ændrede Synspunkter frem, som ikke har kunnet komme Værket til Gode. Den Del af Bind III, der udkom efter Biskop Fredrik Nielsens Død, samt Bd. IV bærer vel ogsaa Vidnesbyrd om, at Redaktionen har anlagt et noget strængere videnskabeligt Syn paa Opgavens Løsning end tidligere tilsigtet, hvorved allerede en vis Mangel paa Ensartethed i Værkets Struktur føles. Endnu mere fremtræder Manglen paa Ensartethed dog, idet en Række Artikler, navnlig i Bd. IV, viser, at Opfattelsen hos adskillige af Medarbejderne ved dette Bind er ret afvigende fra den i Artiklerne i de ældre Bind. — Tillægget, der allerede af økonomiske Grunde maatte holdes indenfor det strængt nødvendiges Ramme, har væsentlig tilsigtet at føre de biografiske Artikler à jour, samt bringe de Artikler, der, trods tidligere Henvisning til dem, manglede i de forudgaaende Bind. Derimod er der hverken gjort Forsøg paa at føre à jour paa Omraader, hvor den nyeste Forskning anlægger anden Betragtning med Hensyn til de tidligere Binds Behandling af de forskellige Artiklers Indhold; ej heller var der givet os Plads til at redegøre for saadanne Forhold og Problemer, der navnlig siden den store Krig gør sig gældende, eller for de kirkelige Forandringer, der er en Følge af Ændringerne paa politisk-geografisk Omraade.

Trods disse aabenbare Mangler giver Kirke-Leksikon'et dog ved sit omfattende Stof, udarbejdet af den store Række af sagkyndige Medarbejdere, saa meget, at Værket tør siges at være en baade righoldig og saare nyttig Haandbog saavel for teologisk dannede som for kirkeligt interesserede Lægfolk, der ikke har Adgang til Udlandets store Værker af lignende Indhold, saa meget mere som disse med Hensyn til nordisk Stof stadig lider af fremtrædende Mangler.

Vi takker sluttelig Forlaget og de Medarbejdere, der trofast har holdt ud i Tillid til Værkets Nytte og Værdi. Det er glædeligt, at „Kirke-Leksikon for Norden“ virkelig fremtræder som et fælles-nordisk Arbejde og som et Vidnesbyrd om nordisk Samfølelse paa kirkelig Grund.

J. Oskar Andersen.

Helge Haar. *Michael Neiiendam.*

S.

Sa (Saa), **Manuel**, portugisisk Jesuit, f. i Villa de Conde 1530, indtraadte 15 Aar gl. i Jesuiterordenen og udmærkede sig snart baade som Lærer og Forf.; han har bl. a. udg. korte lat. Fortolkninger til Biblen og blev af Pius V indsat i Kommissionen til Forbedring af LXX's Tekst. Hans ofte optrykte kasuistiske Arbejde »Aphorismi Confessariorum« (1595) kom til at begynde med paa Index. S. døde Dec. 1596 i Arona ved Milano. *J. O. A.*

Saabye. 1) **Hans Egede S.**, dsk Missionær, f. 1746, d. 1817; hans Moder var en Datter af H. Egede, og han blev selv Missionær i Grønland 1770—78; hans Dagbog, udg. i Uddrag 1816, giver et Billede af Livet i Grønland paa den Tid, da Krdm og Hedenskab endnu stod ved Siden af hinanden. Han fortæller jævnt og troværdig baade om Besværlighederne og Farerne, som en Missionær var udsat for, og om Tilfredsstillelsen ved hans Gerning. Han har fattet Kærlighed til Grønlænderne; en Daab af dem, der havde taget ved Krdmmen, var for ham og de tidligere døbte en sand Højtid; og han skildrer den daglige Gudstjeneste, der holdtes hver Vintermorgen, før Mændene drog ud, hvor der blev sunget Ps.r, katekiseret, hvorved de gamle svarede ligesaa godt som de unge, og sluttet med en Bøn. 1779 blev han Spr. i Vaalse paa Falster og 1811 i Udby paa Fyn. — 2) **Harald Georg S.**, dsk Præst, født 1838, blev 1875 Spr. i Nordby paa Fanø, 1879 i Oure og Vejstrup paa Fyn og 1884 i Toreby paa Lolland. Han har deltaget i Forhandlingerne om Afholdssagen, som han billiger, naar den ses fra et Nyttestandpunkt, medens han finder den betænkelig set fra et kr. Standpunkt. 1884 udgav han »Sekterne i Danmark« for at byde Folkek.ns Medlemmer en Haandsrækning til Forsvar mod disse. Han haaber derved at befæste evang.-luth. Kr. i den Tro, hvortil de er døbte; thi han er gennemtrængt af den Overbevisning, at den evang.-luth. K. paa nærværende Tid er det sande hist. Udtryk for den hl. alm. K. 1888 udgav han »Et Omrids af Vantroens Hist.« *L. K.*

Saadja, Navn paa flere jødiske Lærde; mest bekendt er S., Søn af Josef, i 10. Aarh. Han var født i Fajum i Ægypten og blev Forstander for et babylonisk jødisk Akademi. Han oversatte G. T. paa Arabisk og udgav bl. a. flere Skrifter mod Karaiterne (II, 726) samt en jødisk Dogmatik, der ad Tankens Vej søger at godtgøre Aabenbaringens Sandhed. En kritisk Udg. af hans Værker, 1893 f., er paabegyndt af J. Derenbourg. *J. C. J.*

Sa'af, 2 kalebitiske Judæere (1 Krøn. 2, 47. 49).

Sa'alabbin, se Sa'albim.

Sa'albim, By i Dan (Dom. 1, 35; 1 Kong. 4, 9; ogsaa Josva 19, 42: Sa'alabbin), Hjemsted for en af Davids Helte, Sa'alboniten Eljahba (2 Sam. 23, 32; 1 Krøn. 11, 33). »Sa'alim« i 1 Sam. 9, 4 er efter flere Mening en Fejlskrift for S.; Salbit NV. for Aijalon indentificeres med S.

Sa'albonit, se Sa'albim.

Sa'alim (1 Sam. 9, 4), formodentlig et Sted i Højlandet Ø. for Lydda; muligvis en Fejlskrift for Sa'albim, s. d.

Sa'anan (Mi. 1, 11), ubekendt By i Juda Lavland, d. s. s. Senan i Josva 15, 17.

Sa'anannim, et Sted paa Naftali Stammes Vestgrænse (Josva 19, 33), ubekendt. Nævnes ogsaa Dom. 4, 11; dér skrives Navnet Sa'anim (So'anim), som vistnok er den rigtigere Form.

Sa'araim. 1) By i Juda Lavland (Josva 15, 36; 1 Sam. 17, 52), formodentlig vestlig for Soko; Identificeringen ikke sikker. — 2) By i Simeon (1 Krøn. 4, 31), i Josva 19, 6 kaldet Saruhen og i Josva 15, 32 Silhim. Ægypt. Efterretninger nævner Fæstningen Sarahana paa Vejen mellem Ægypten og Gaza, hvilket bekræfter Navnet Saruhen.

Saarmærker, se Stigmatisation.

Sa'asgas, en Evnuk hos Xerxes (Ester 2, 14).

Sa'avan, horitisk Stammenavn (1 Mos. 36, 27).

Saba, se Sabæere.

Saba, se Juleta (II, 698).

Sabad (afkortet af Josabad ɔ: Jahves Gave). 1) Judæisk Navn blandt Jerahmeeliterne (1 Krøn. 2, 36 f.) — 2) En af Davids Helte (1 Krøn. 11, 41). — 3) En Efraimit (1 Krøn. 7, 41). — 4) En af Kongemorderne, der dræbte Joas; i 2 Kong. 12, 22 [21] kaldes han Josakar. — 5

—7) Jøder blandt dem, der havde fremmede Hustruer (Esra 10, 27. 33. 43).

Sabadæer, en arabisk Stamme, som Jonatan slog paa Hjemvejen fra sit Tog til Hamat (1 Mak. 12, 31). Navnet genfindes i det nuværende Sebedâni N.V. for Damask.

Sabaoth, saaledes omskrives i Septuaginta oftere det hebr. Sebaot (s. d.) i Forbindelser som Jahve Sebaot o. lign.

Sabas, Navn paa flere Helgener, deriblandt: 1) **S.**, Eneboer og Grundlægger af Sabaiternes Orden, f. 439 i en lille kappadokisk By ved Kæsarea i en fornem Familie. Allerede 8 Aar gl. skal han være gaaet i Kloster, og 18 Aar gl. drog han til Jerusalem og tog Bolig i en Hule ved det døde Havs NV. Hjørne (hvor Klippeklostret Mar Saba nu ligger). Der opstod efterhaanden flere Lavrer om ham, hvis Beboere levede efter Basilios's Regel. Jerusalems Patriark præsteviede ham 491 og betroede ham (som Exark) Tilsynet med alle Syd-Palæstinas Eremiter. S. vandt største Ry for sin Hellighed, sin Iver efter at opretholde Tugt og for sin kalkedonensiske Rettroenhed; origenistisk Kætteri hos sine undergivne forfulgte han strengt. D. o. 531; Dødsdag 5. Dec. Den Orden (i Palæstina), som kalder sig efter S., bærer en gulbrun Dragt med sort Skapuler. — Kirken San Saba i Rom paa Aventinerbjerget antages grundlagt af Gregor d. stores Moder; ved denne indrettede gr. Munke, udvandrede fra S.s *laura nova* i Jerusalem et Kloster *(cella nova)* og gav Oratoriet Navn efter St. S. I 12. Aarh. kom Stedet i Cluniacensernes Haand; Gregor XIII gav Kirken til Collegium Germanicum; nylig har man ved Udgravning fundet Rester af den opr. K.s Apsis og Skib under den nuværende Kirkes (fra 12. Aarh.) Gulv. — 2) Goteren **S.** skal efter vesterlandsk Tradition o. 372 have lidt en særdeles pinefuld Martyrdød paa Vestgoterkongen Athanariks Befaling. — 3) En anden Goter af Navnet **S.** skal sammen med o. 70 Kr. have lidt Martyrdød i Rom under Aurelian (o. 272). *J. O. A.*

Sabatier. 1) **Louis Auguste S.**, fransk Teolog, f. 22. Okt. 1839 i Vallon (Departementet Ardèche), studerede i Montauban, Basel, Tübingen og Heidelberg; overtog derpaa en Præstestilling i Selskabet »Société centrale protest. d'évangélisation«; blev 1866 Lic. theol., 1867 Prof. i ref. Dogmatik i Strassburg, 1870 Dr. theol. Under den fransk-tyske Krig meldte S. sig som frivillig, men blev afvist. I Forening med prot. Studenter dannede han da en Ambulance, som sluttede sig til Loire-Armeén. Efter Krigen vendte han tilbage til Strassburg, men afslog den tyske Regerings Tilbud om et Professorat; siden udvistes han 1873. Han levede derpaa i Paris som Skribent og Journalist (indtraadte 1882 i Redakt. af »Le Temps«). Samtidig satte han sin Energi ind paa at faa et prot.-teol. Fakultet oprettet i Paris; 1873 oprettedes »École libre des sciences religieuses«, som hvis Sekretær S. i sit Hjem holdt teol. Forelæsninger for ganske faa Deltagere. 27. Marts 1877 genoprettedes det forhv. Fakultet i Strassburg i Paris, og S. blev atter Prof. i ref. Dogmatik og snart Fakultetets Midtpunkt. Hans videnskabelige Anseelse indbragte ham mange Hædersbevisninger (Medlem af »Conseil de l'Université de Paris« og »Conseil Supérieur de l'Instruction publique«). D. 12. April 1901; hans Kollega Ménégoz betegnede ham i sin Mindetale som »Frankrigs største prot. Teolog siden Calvin«. Af S.s større Arbejder kan nævnes: »Le Témoignage de Jésus-Christ sur sa personne« (1863); »Essai sur les sources de la vie de Jésus« (1866); »Jésus de Nazareth« (1867); »L'Apôtre Paul, esquisse d'une histoire de sa pensée« (1870; 3. Udg. 1896); »Mémoire sur la notion hébraïque de l'esprit« (1879); »Les origines littéraires et la composition de l'Apocalypse« (1888); »De la vie intime des dogmes et de leur puissance d'évolution« (1890); »Esquisse d'une philos. de la religion« (1897; 7. Udg. 1903, paa Sv. ved N. Söderblom, 1898); »La doctrine de l'expiation et son évolution historique« (1901); efter hans Død udkom »Les religions d'autorité et la religion de l'esprit« (1903; 2. Udg. 1904, paa Sv. ved Dumrath, 1904). — S.s Teol. stræber at bringe Forsoning til Veje mellem Religion og Kultur, Tro og Videnskab; hans Metode er psykologisk-hist. Han bestemmer først Religionens Væsen og viser, at den er et uudsletteligt Led af Menneskenaturen; dernæst Krdmmens Væsen, til Forskel fra de skiftende Tiders teol. Formulering af dens Indhold; paa Grundlag heraf bestemmes saa den dogmatiske Teol.s Opgave og Betydning. Religionen grunder sig paa det personlige Livs inderste Erfaringer. Mennesket er paa en Gang Borger i den empiriske og en ideel Verden, som møder det i Samvittighedslivet og dets dybeste Længsler. Videnskabens trøstesløse Aarsagsrække giver nu ingensinde det absolute Svar paa Spørgsmaalet om Livets Mening og Maal, og paa den anden Side maa Mennesket tillægge sit Liv ubetinget Værdi, hvis det overhovedet skal holde ud at leve. Denne Konflikts Smerte er den første elementære Erfaring om det rel. Livs Væsen. Men naar Mennesket omtumles mellem Frygt og Haab i Bevidstheden om sin absolute Afmagt overfor Naturens og Tilværelsens Kræfter, fremstaar den anden elementære Side af det rel. Liv. Religionens Væsen er da »det bevidste og villede Samfund, hvori Sjælen i denne Nød træder til den mysteriøse Magt, hvoraf den føler, at den og dens Skæbne afhænger«. Herved opleves en Befrielse med Følelsen af Tillid og Fortrøstning (et »salto vitale«). Derfor er Bønnen Religionens primitive Livsytring; i den oplever Mennesket Gud. Guds Svar er Aabenbaringen. Der gives kun en inderlig, subjektiv, Aabenbaring, men den vokser stadig i Styrke og Indhold gennem Bønnen. Gud lever og arbejder i Mennesket, ligesom Mennesket lever og arbejder i Gud. Skønt Aabenbaringen saaledes altid er individuel og subjektiv, indeholder Religionen dog nødvendig en samfundsdannende Kraft. De rel. Erfaringer er det fasteste Baand, som knytter Mennesker sammen; den fælles Gudsoplevelse sprænger alle sociale og nationale Forskelle og lader det fællesmenneskelige komme til sin Ret. — Den hist. Udvikling viser nu Religionens gradvise Lutring, indtil den naar sin fuldkomne Form i Krdmmen, der baade i Inderlighedens Intensitet og i

Universalisme er den absolute Virkeliggørelse af Religionen. Kristus bragte noget absolut nyt, som ikke kan forklares som Produkt af nogen Udvikling: hans rel. Bevidsthed om sit Sønneforhold til Gud, og Guds Faderkærlighed mod ham. Kærlighed til Gud og Næsten er det kr. Livs Indhold; saaledes virkeliggøres Jesu Liv i hans Disciple. Det kr. Princip er ingen Lære, men et Liv, og derfor uafhængigt af al hist. Kritik. Men hver Tid skal tilpasse det kr. Princip saaledes, at dets Herlighed kan blive indlysende for Tidens Børn. Dette forudsætter en stadig Dannelse af nye, teol. Former. Den dogmatiske Opgave er da en stadig fortsat kritisk Revision af de begrebsmæssige Former, som den rel. Erfaring fæstnes i. Det erkendelsesteoretiske Princip er »kritisk Symbolisme«. Symbolet er Religionens Modersmaal; det er vel bestandig uadækvat, men livskraftigt, saalænge der er organisk Forbindelse mellem det og den rel. Oplevelse, som har skabt det. Dogmatiken sigter da den teol. Overlevering og danner nye Symboler svarende til Tidens Trang og kulturelle Standpunkt. — S.s Teol. har øvet en stor Indflydelse i Frankrig (navnlig hans Religionsfilos.). Hans Disciple, den »symbolo-fideistiske« Skole, har ført hans Tanker videre. Selv indenfor den franske Katolicisme spores S.s Indflydelse. En Hovedaarsag hertil er hans Tankers blændende smukke Form og den inderlige Fromhed, som er Grundtonen i hans Skrifter. Det er hans egen Livsudvikling, med dens rel. og teol. Kampe, som er Baggrunden for Fremstillingen. (I. Viénot, m. fl., A. S., sa vie, sa pensée et ses travaux, 1903; Chaponnière, Le prof. A. S., 1901; Lasch, Die Theol. der Pariser Schule, 1901; J. P. Bang, Om Krdmmens Væsen, 1902, S. 76—82; C. Glarbo, Den kr. Erkendelse I, 1905, S. 176—186, 217—225.) *C. G.* — 2) **Paul S.**, fransk K.historiker og frirel. Literat, f. 1858 i Cévennerne, studerede 1879—85 ved det prot. teol. Fakultet i Paris, var 1885—89 Hjælpepræst i Strassburg, men trak sig saa tilbage af politiske Grunde. 1885 havde han udg. »De 12 Apostles Lære«, som han daterede allerede til o. 50; 1893 udkom hans verdensberømte »Vie de S. François d'Assise« (siden i over 30 Oplag og oversat paa flere Sprog), der gav Stødet til en enestaaende Iver for Studiet af Fransiskanerordnens ældste Hist.; S. har selv senere udg. flere Tekster og Undersøgelser (f. E. Speculum perfectionis, 1898) og faaet stiftet et internationalt Selskab for fransiskanske Studier (i Assisi). I vide Kredse vakte Bogen stor Begejstring for Frans. I Elegance og Ynde mindede den om Renan; med stor Kærlighed og Finhed har S. søgt at leve sig ind i sin Helts Tanke- og Stemningsliv, men nok moderniseret ham noget; Helgenen staar for ham i Modsætning til Præsteskabet, men, i Lighed med Jesus, som Profeten, der i Kraft af en indre Inspiration forkynder en Kærlighedens Religion. S., der lever dels i Frankrig, dels i Italien, har i de seneste Aar i talrige Foredrag, Art. og Skrifter dels forsvaret Adskillelsen mellem Stat og K. i Frankrig, dels skildret Modernismen (»Les Modernistes«, 1909), som han venter skal bringe en rel. Renaissance, en ny rel. Type, forskellig fra Protestantismen, bundende i den kat. Fromhed, men frigjort fra Autoriteten. *V. A.* — 3) **Pierre S.**, Mauriner, f. 1682 i Poitiers, d. 1742 i Reims, udgav bl. a. et lærd Værk om de ældste lat. Bibelovers. før Hieronymus (Bibliorum sacr. lat. Versiones antiquæ, I—III, 1739—1743).

Sabbai. 1) En af de Jøder, der havde fremmede Hustruer (Esra 10, 28); kaldes i 3 Esra 9, 29 Josabdos. — 2) Et Navn i Neh. 3, 20, snarere at læse som Sakkai (K're; jvfr. Esra 2, 9 og Neh. 7, 14).

Sabbat. I ældre gltestl. Skrifter omtales S.en (sammen med Nymaanedagen) som en Festdag, Fridag, hvor de sædvanlige Arbejder, Forretninger hviler (Amos 8, 5; 2 Kong. 4, 23; jvfr. ogsaa Hos. 2, 13; Jes. 1, 13, hvor den nævnes sammen med andre Offerfester). Svarende dertil indskærpes i ældre (jehovistiske) Love (2 Mos. 23, 12 f; 34, 21) en Helligholdelse af den 7. Ugedag som Fridag for de arbejdende; den kaldes i Dekalogen (2 Mos. 20, 8 f; 5 Mos. 5, 12 f) Sabbatsdagen. Da det sædvanlige Arbejde hviler, benyttes S.en til Rejse til en Profet; 2 Kong. 4, 23. Synspunktet er i denne ældre Tid, at S. er en Velgerning, en Forfriskelses- og Glædesdag, saaledes endnu i Dekalogen 5 Mos. 5, 12 f, hvor S.ens Helligholdelse begrundes ved Henvisning til Udfrielsen fra Trællearbejdet i Ægypten, medens Begrundelsen i Dekalogen 2 Mos. 20, 9—11 gives ud fra Guds Hvile efter Skaberværket. I disse, rimeligvis senere, Vers, fremtræder Hvilen paa 7. Dag som Selvformaal, altsaa som noget i sig Gud velbehageligt; dette Synspunkt kommer efterhaanden i Forgrunden i yngre gltestl. Skrifter og i den efterbibelske Jødedom. I Eksilet hørte Offertjenesten op, men S.en som Hviledag holdt sig; den kunde fejres overalt. Den betones Jerem. 17, 21 f, der formodentlig hører til de yngre Partier af Jeremjas Bog; fremdeles hos Hesekiel 22, 8. 26; 23, 38 samt navnlig 20, 12. 20, hvor den kaldes et Tegn mellem Gud og Folket, altsaa noget, som Israel har for sig selv, og hvorpaa man kan kende Israel, hvorhos Hesekiel dog ogsaa tænker sig den genoptaget som Offerfest i det nye Israel (46, 4); videre hos Tritojesaja (56, 2 f; 58, 13; 66, 23). Fuldt udpræget foreligger det senere Synspunkt af S.hvilen som en asketisk Ydelse i den præstelige Torakilde. Her begrundes S. ved Guds Hvile efter Skaberværket (1 Mos. 2, 1—3; 2 Mos. 31, 17, jvfr. 20, 9 f), og S. kaldes Pagtstegn 2 Mos. 31, 13. 17; denne Dobbelthed, at S. er Pagtstegn for den mosaiske Pagt og tillige synes tænkt som indstiftet ved Skabelsen, kan maaske vise hen til Forskel i Alder mellem de forskellige Dele af det præstelige Skrift; men Spørgsmaalet er usikkert bl. a. paa Grund af den uklare Karakter af 2 Mos. 16. Saa stærk Vægt lægger denne Kilde paa S., at den sætter Dødsstraf for Overtrædelse af den (2 Mos. 31, 12 f; 35, 1 f). Fuldstændig Hvile og Festforsamling (ved Helligdommen) kræves der 3 Mos. 23, 3, særlige S.sofre 4 Mos. 28, 9 f. I den efterexilske Tid har S. baade i Palæstina og i Diaspora sammen med Omskærelse og Blodforbud, der ogsaa kunde overholdes overalt, en gennemgribende Betydning (jvfr. Neh. 10, 32; 13, 15); i Krigen maatte Jøderne

gentagne Gange bøde for deres S.s-Overholdelse, f. E. da de lovtro 1. Mak. 2, 34 f. lod sig nedhugge, fordi de ikke vilde gribe til Vaaben paa en S., hvilket saa blev Anledning til, at Mattatias og hans Venner besluttede at føre Forsvarskamp, men ikke Angrebskamp paa S. Overhovedet udviklede der sig, som bekendt bl. a. fra N. T., en minutiøs Kasuistik med Hensyn til hvad der skulde være tilladt, og hvad ikke, paa S. De rabbinske Overvejelser angaaende de mangfoldige Enkelttilfælde, som her kommer i Betragtning, f. E. hvor langt man maatte gaa paa en S., jvfr. Ap. G. 1, 12 (en Sabbatsvej er 2000 Alen), gør paa den Kr. et underligt Indtryk, om end den strenge sædelige Alvor, som ligger til Grund for denne Kasuistik, ikke bør underkendes. At Jesus gentagne Gange traadte op mod den herskende S.s-Opfattelse, er omtalt i Evang. (Mt. 12, 3. 5. 11; Luk. 13, 15; 14, 5; Joh. 5, 17, jvfr. 7, 23). Paulus regner Gal. 4, 10 jødiske Fester, deriblandt »Dage«, ɔ: rimeligvis S.er, til den svage og fattige Børnelærdom (jvfr. Kol. 2, 16, der udtrykkelig nævner S.er i lignende Sammenhæng). Men i K.n overførtes ofte de gltestl. Bestemmelser om S.en paa Søndagen, hvorimod Augsburgerkonfessionens Art. XXVIII erklærer sig.

Til Spørgsmaalet om S.ens Ælde har nyere Undersøgelser af gl.-orientalske Forhold bragt nogen Hjælp, men da Spørgsmaalet næppe endnu er modent til Besvarelse, skal det her kun kortelig berøres. Ikke tilstrækkelig begrundet er den Opfattelse, at S., der som Hviledag i første Række tager Sigte paa Markarbejdet, skulde være en kanaanæisk Fest, der ligesom de andre agrariske Fester først efter Indvandringen i Kanaan var optaget hos Israeliterne og ikke skulde kunne praktiseres under de (halv)nomadiske Ørkenforhold. Mod denne Opfattelse taler Amos 8, 5, der netop skildrer Foragt for S.en og den lunare, sikkert ældgl.-israelitiske Nymaanefest som kanaanæisk Synd, ligesom der ogsaa hos de gl. Arabere kan paavises en festlig Indstilling af visse nomadiske Arbejder (jvfr. Wellhausen, Reste arabischen Heidentums[2], 1897, S. 86), altsaa en nomadisk Analogi til S.en. Tilknytningspunkter for S.institutionen findes hos de gl. Babyloniere. De havde en Dag *shabattu* (eller *shapattu*), der betegnes som Hviledag for Hjertet, nemlig Gudernes Hjerte, altsaa var en Offer- og Bodsdag. Fremdeles var der i et Par af Aarets Maaneder nogle Dage, nemlig den 7., 14., 21., 28. samt den 19. (ɔ: den 7.×7. Dag regnet fra forrige Maaneds Begyndelse), paa hvilke visse Funktioner ikke maatte udføres (Kongen maatte f. E. ikke bringe visse Ofre, ikke bestige sin Vogn, Orakelpræsten maatte ikke give Orakel i Helligdommen, Lægen ikke lægge Haanden paa en syg), idet disse Dage betragtedes som onde Dage. Men at de betegnedes som *shapattu*, er næppe godtgjort. Endelig findes Betegnelsen *shapatti* om 15. Dag, en Omstændighed, som kan støtte den Opfattelse, at den israelitiske S. i den ældre Tid har været Fuldmaanedagen, hvorved dens hyppige Sammenstilling med Nymaanedagen i G. T. vilde faa en naturlig Forklaring; men hvorledes saa hos Israeliterne Overgangen til hver 7. Dag uafhængig af Maanefaserne er sket, er uopklaret. Meinholds Opfattelse, at S. i hele den føreksilske Tid er Fuldmaanedagen, forudsætter, at de jehovistiske Hviledagsbestemmelser er sene eller sent bearbejdede. Der behøves nye Fund, for at Spørgsmaalet om Sammenhængen mellem Babyloniernes *shapattu* og Israels Sabbat samt i det hele dennes Oprindelse skal kunne besvares med Sikkerhed. (Lotz, Quaestiones de historia sabbati, 1883; Bohn, Der Sabbat im Alten Test., 1903; Meinhold, Sabbat und Woche im Alten Test., 1905; Hehn, Siebenzahl und Sabbat, 1907; Zimmern, Die Keilinsch. und das Alte Test.[3], S. 592 f; »Zeitsch. d. deutschen morgenl. Gesellsch.« LVIII, 199 f., 458 f.; Der Mischnatractat »Sabbat«, ved G. Beer, 1908; Schürer, Gesch. des jüd. Volkes im Zeitalter Jesu Christi[3] II, 470 f). *J. C. J.*

Sabbatai Zwi (Shabbatai Sebi), en Jøde, der i 17. Aarh. vakte en stærk Bevægelse ved at optræde som Messias. Han fødtes 1626 i Smyrna og hengav sig allerede som Dreng til kabbalistiske Studier og asketiske Øvelser, medens Undervisningen i Talmud var ham i høj Grad imod. Baade den kr. og den jødiske Verden var den Gang beherskede af Forventninger om den nærværende Verdensordens nær forestaaende Undergang og den nye Tids Frembrud, som efter de Kr.s Beregninger skulde indtræde Aar 1666. Paavirket heraf optraadte S., der ved forskellige hemmelighedsfulde Midler, deriblandt Udtalelsen af det unævnelige Tetragrammaton, troede at staa i Forbindelse med Aandeverdenen, og derfor af Rabbinerne var fordrevet fra Sted til Sted, tilsidst, efter at han var draget til Kairo, som den forventede Messias og vandt ved sine mystiske Kunster og sin betagende Personlighed en Mængde Tilhængere. Han ægtede en ved Skønhed udmærket jødisk Pige, Sara, som efter at have ført et letsindigt Liv i en Drøm fik den Aabenbaring, at hun skulde ægte Messias, og som han derpaa lod hente fra Livorno. Efter i en Jøde fra Gaza ved Navn Natan at have fundet en begejstret Tilhænger, der optraadte som hans Elias og vandt mange for ham, drog S. til Jerusalem og derfra 1665 til Smyrna, hvor hans Optræden naaede sin Kulmination. Bevægelsen bredte sig mere og mere, ogsaa i Europa, hvor f. E. i Hamburg og Amsterdam mange blev revne med ved Efterretningerne om ham. 1666 drog S. til Konstantinopel, rimeligvis i en fantastisk Formodning om at skulle besejre Muhammedanismens Overhoved. Her blev han fængslet og senere ført til Abydos; men denne Modgang bidrog kun til yderligere at opflamme hans Tilhængeres Begejstring, især da han mere og mere aabent begyndte at afkaste den jødiske Lovs Aag. Imidlertid fik han Besøg af en Jøde ved Navn Nehemias ha-Kohen, der selv var optraadt som Profet, og derfor betragtede hans Færd med særlig skarp Kritik; og paa dennes Denunciation lod den tyrkiske Sultan ham bringe til Adrianopel og stillede ham Valget mellem Døden eller Antagelsen af Islam. 16. Sept. 1666 bekendte S. den muhammedanske Tro, hvori hans Hustru Sara fulgte ham; til Løn gav Sultanen ham Titlen Effendi og gjorde ham til sin Dørvogter og lod ham ægte en anden Hustru foruden

Sara. S. hengav sig nu til en ejendommelig Dobbeltvirksomhed, idet han omvendte Jøder til Muhammedanismen, og Muhammedanere til Jødedommen, indtil han tilsidst døde temmelig upaaagtet 1676 i Dulcigno i Albanien. For Flertallet af hans Tilhængere var hans Overgang til Islam et tilintetgørende Slag; kun nogle trofaste, deriblandt den omtalte Natan, opgav dog ikke Troen paa ham, men fulgte ham i at søge Jødedommens Fuldkommengørelse i en Sammensmeltning med Muhammedanismen og Krdmmen. Efterhaanden døde dog denne Bevægelse bort, om der end kan paavises Eftervirkninger af den helt ned i den nyere Tid. (Jost, Geschichte des Judentums III, 153—184; Grätz, Geschichte der Juden X; The Jewish Encyclopedie XI, 218—225 med videre Literaturangivelser). *F. B.*

Sabbatariere *(Sabbatsfolk)*. I moderne Tid har der oftere dannet sig kr. Samfund, der enten krævede Søndagen helligholdt som en Sabbat eller ligefrem forlangte Lørdagens Helligholdelse som kr. Pligt. Navnlig paa ref. Grund har Søndagshelg (se d. Art.) spillet en fremtrædende Rolle. Blandt de engelske Puritanere fremkom ogsaa Kravet om egentlig Sabbats[Lørdags]helligholdelse. Da James I 1618 tillod Søndagsforlystelser *(Book of sports)*, gav en fremtrædende londonsk Vækkelsesprædikant, John Trask, Anledning til Dannelsen af en Sekt *(Seventh-Day Men)*, der først helligholdt Søndagen som en jødisk Sabbat, derefter forkastede Søndagshelg og blev egentlige Sabbatsfolk. — En anden Kreds af S. samledes om Francis Bampfield (I, 207); disse Syvende Dags Baptister kom aldrig til at spille nogen Rolle i England, hvor de i vor Tid er smeltet sammen til et Par Smaasamfund. Men allerede i 17. Aarh. emigrerede de til Amerika, og om Stephen Mumford dannedes en Menighed af S. i Newport, Rhode-Island, o. 1681; fra denne er udgaaet en Del andre Samfund, der dog nu kun regnes til o. 6000 Medlemmer. — Langt talrigere er Syvende Dags Adventister (I, 29). — En Gren af Tunkers (s. d. Art.) er ogsaa S. — De saakaldte Ny-Israeliter eller S. stiftedes af Joanna Southcote (f. 1750 i Devonshire i England, d. Dec. 1814), der udfra Joh. Aab. 12, 1 f. erklærede, at Messias' Komme var nær, hvorfor man skulde forberede sig ved Opfyldelse af G. T.s Lov og navnlig holde Sabbat. Hun (der var 64 Aar gl.) var »Lammets Brud« og skulde føde Messias. Hendes Tilhængere, der skal have beløbet sig til Tusinder, tilvejebragte en pragtfuld Vugge og ventede længe taalmodigt; et Frafald bevirkede selvfølgelig Opdagelsen af, at S. og hendes »Profeter« vilde underskyde et Barn, men trods dette og trods hendes offentlige Afstraffelse og hendes Død vedblev Sekten at eksistere; endnu o. 1880 var der Rester tilbage i London, opbygget ved hendes Traktater og *Book of Wonders* (1813—14). — Blandt Davidisterne (I, 614) i Siebenbürgen fremkom de saakaldte »Judaister«, der erklærede Kristus for et naturligt Menneske, men ventede en ny Messias, og blandt dem atter Samfund af S., der krævede Omskærelse, Helligholdelse af 7. Dag og andre gltestl. Skikke. Blandt disse S. var Simon fra Péchy, der ejede over 70 Landsbyer, et indflydelsesrigt Medlem (o. 1635) og søgte af al Magt at udbrede deres Lære blandt sine Bønder. O. 1874 har Størstedelen af disse S. sluttet sig til de ortodokse Jøder. *J. O. A.*

Sabbatios, en Jøde, der blev vunden for Krdmmen og viet til Præst hos Novatianerne i Konstantinopel; han siges at have holdt Konventikler for at opnaa Bispeværdighed, og i alt Fald fremkaldte han et Skisma i Novatianernes Lejr (før 381) ved at erklære sig for den quartodecimanske Paaskepraksis (III, 671). I Anledning heraf holdt de novatianske Biskopper en Synode i Sangaris i Bithynien. Her tilstod man enhver Frihed m. H. til Paaskens Festligholdelse, men alligevel opretholdt S. Spaltningen og lod sig vie til Biskop. S. skal være død i Landflygtighed paa Rhodos og blev æret som Martyr af sine Tilhængere, Sabbatianerne eller Protopaskiterne (III, 614); de førte ogsaa hans Ben som Relikvier til Konstantinopel. *J. O. A.*

Sabbatsaar. Den præstelige Lovgivning, der her optager Hellighedsloven, bestemmer 3 Mos. 25, 1—7. 18—22, at hvert 7. Aar som fast fælles Termin skal alt Mark- og Havearbejde hvile, og hvad Landet bærer af sig selv, skal tilfalde alle, frie, Slaver og Dyr. At S. ikke har været overholdt i den føreksilske Tid, siges ligefrem 3 Mos. 26, 34 f.; 2 Krøn. 36, 21; men i den efterekssilske Tid er det trængt igennem, hvorom 1 Mak. 6, 49, 53 og Josefos vidner (jvfr. ogsaa Neh. 10, 32). Den i 3 Mos. 25, 1 f. indeholdte Bestræbelse for at udjævne den sociale Ulighed faar sit gennemførte Udtryk i Loven om Jubelaaret (II, 690) og har ogsaa dertil sigtende Bestemmelser i de ældre Love, baade Pagtsbogen og Devteronomion, nemlig: 1) 2 Mos. 23, 11, at hvert 7. Aar skal Udbyttet af Mark og Have tilfalde de fattige og, om der bliver noget tilovers, saa Markens Dyr — hvor det dog er uklart, om der menes det samme 7. Aar for hele Landet eller hvert 7. Aar tænkt forskelligt for de forskellige Landejendomme, samt om Marken overhovedet ikke maa dyrkes, eller der kun tænkes paa Nydelsen af Afgrøden. 2) 2 Mos. 21, 2 f., at en israelitisk Slave kun maa trælle i 6 Aar, men skal frigives i det 7. Aar, med mindre han selv efter de 6 Aar foretrækker at blive i Slaveriet, i hvilket Tilfælde han overhovedet mister Retten til at blive fri og skal blive livsvarig Slave; hvorhos der gives særlige Bestemmelser for en israelitisk Pige, som bliver Slavinde (og dermed Medhustru), idet hun ikke faar Frihed efter de 6 Aar og kun, hvor hun er Genstand for visse Former af Forurettelse fra Herrens Side, skal frigives. 3) 5 Mos. 15, 12 f., der væsentlig gentager Bestemmelserne i 2 Mos. 21, 2 f., dog saaledes, at Slavinder stilles ens med Slaver (jvfr. Jerem. 34, 8 f.). 4) 5 Mos. 15, 1—11, at hvert 7. Aar som fælles fast Termin skal al Gæld eftergives Israeliter (jvfr. Neh. 10, 32). Denne Bestemmelse har (ligesom Forbudet mod at tage Rente af Israeliter, 5 Mos. 23, 20 f., jvfr. 2 Mos. 22, 24) sin Forklaring i, at man i den føreksilske Tid kun laaner af Nød, saa at Laan bliver Fattigunderstøttelse, medens Loven ikke forudsætter Laan som Kapitalanbringelse, f. E. til Forretningsvirksomhed, et Forhold, som

først kom frem i den eftereksilske Tid, da Jøderne blev et Handelsfolk, hvilket saa førte til, at man fandt Udvej til at omgaa den nu ikke længere praktiske Bestemmelse. Om der med Skyldseftergivelsesaaret i 5 Mos. er forbundet Hvile for Marken, kan ikke ses. (Buhl, Die socialen Verhältnisse der Israeliten, 1899). *J. C. J.*

Sabbatsaflad *(indulgentia sabbatina)*. I et Karmeliterskrift fra o. 1483 fortælles, at den hl. Jomfru havde aabenbaret sig for Pave Johannes XXII og befalet ham at bekræfte Karmeliterne (jfr. II, 735) det Privilegium, som »hun og hendes Søn« havde tilstaaet dem, nemlig at hver, som indtraadte i Ordenen og levede fromt efter Regelen, skulde være vis paa Frelse og befries »fra Straf og Brøde«, og hvis vedk. efter sin Død gik til Skærsilden, vilde Jfr. Maria straks (eller paa første Sabbat) befri ham og føre ham til »det evige Livs hellige Bjærg«. Fortællingen er ukendt i ældre Karmeliterbøger, og et saadant Privilegium findes ikke, end ikke i den Samling (mare magnum privilegiorum), som Ordenen med stor Bekostning fik pavelig Stadfæstelse paa 1476; meget ældre end o. 1480 kan da denne Legende ikke være; siden kom den til at spille en umaadelig Rolle for Ordenen, og i 16. Aarh. gav den Anledning til de heftigste Angreb paa Karmeliterne fra anden katolsk Side. En pavelig Stadfæstelsesbulle paa »Privilegiet« *(bulla Sabbatina)*, der tillægges Alexander IV eller V eller VI, er aabenbart falsk (B. Zimmermann, Monumenta hist. Carmelitana I, 1907, S. 356 f.). *J. O. A.*

Sabbatsanordningen. Saaledes kaldes sædv. den af Christian VI 12. Marts 1735 udstedte Forordn., der værnede om Søndagshelg ved strenge Straf-Bestemmelser for Arbejde og Forlystelser paa Søn- og Helligdage og for Forsømmelse af Kirkegang. Synderne skulde straffes med Bøder og Gabestok. En næsten lignende Frd. udstedtes 16. April 1736 for Hertugdømmerne. S. kunde ikke gennemføres, og skønt den ikke ophævedes (at Frederik V begrænsede den ved at tillade Bønderne at ride Sommer i By om Hverdagene, beror paa en Misforstaaelse, da sligt slet ikke var forbudt), holdt man snart op med at straffe for »Gudstjenestens Forsømmelse«, og med Værnet om Helligdagsfreden stod det allerede i 18. Aarh.s Slutning meget daarlig til. Eftertiden betragtede S. som det mest slaaende Eksempel paa Pietismens Taabelighed og Menneskefjendskab. Det maa dog bemærkes, at S. kun var en formildet Gentagelse af Frederik IV's S. af 21. Apr. 1730 (ophævet af Christian VI 1731), og hele den Aand, der behersker den, og de Midler, den anvender, er ikke specielt pietistiske, men stammer fra den ægte Ortodoksis Tid; i alt Fald siden Christian IVs Tid findes tydelig samme Tendens, og Dsk.e Lov har lignende Bestemmelser om Kirkeforsømmelse. (Edv. Holm, Danmark-Norges Hist. II, 1894, S. 644 f.) *J. O. A.*

Sabbetai, en Levit, der opponerede imod Esra i Sagen med de fremmede Kvinder (Esra 10, 15); formodentlig dog identisk med den i Neh. 8, 7 og 11, 16 nævnte Levit.

Sabdi. 1) En Judæer af Akans Forfædre (Josva 7, 1; i 1 Krøn. 2, 6 Læsemaaden »Simri«). — 2) En Benjaminit (1 Krøn. 8, 19). — 3) En af Davids Tjenere (1 Krøn. 27, 27). — 4) En Levit (Neh. 11, 17), hvis Navn maaske snarere er Sikri (1 Krøn. 9, 15).

Sabdiel. 1) En Judæer (1 Krøn. 27, 2). — 2) En Befalingsmand paa Nehemjas Tid (Neh. 11, 14). — 3) En Araber, der myrdede Alexander Balas (1 Mak. 11, 17).

Sabellios, Fører for den modalistiske Monarkianisme (efter senere Beretninger en Libyer af Fødsel), levede i Rom i Beg. af 3. Aarh.; mod ham optraadte navnlig Hippolytos (II, 432 f.). Biskop Kallistos (I, 446) søgte at indtage et Mellemstandpunkt, som S. imidlertid ikke vilde anerkende, hvorfor han blev udstødt af Menigheden. Om han senere er kommen til Østen (Pentapolis i Libyen), maa staa hen. I hvert Fald havde hans Lære mange Tilhængere i disse Egne, som siden Slutn. af 3. Aarh. alm. benævnes »Sabellianere«. Hans Lære, Sabellianismen, kan kun med Vanskelighed udledes af de sparsomme Kilder. I ældre Tid blev den ofte sammenblandet med Markellos af Ankyra's Teol. (Th. Zahn, Marcellus v. Ancyra, 1867). Fælles med Monarkianismen i Almindelighed er S. i den strikte Fastholdelse af Monoteismens Idé. Gud er »*νἱοπάτωρ*«, paa én Gang Fader og Søn. Fader, Søn og Aand er kun forskellige Navne paa den samme guddommelige Personlighed, svarende til de Former, hvorunder han har aabenbaret sig i Tiden. Efter Faderens Aabenbaring i den skabte Verden i Almindelighed følger Aabenbaringen i Sønnen i Kristi Liv, og Aabenbaringen i Aanden efter Pinsedag. Senere K.fædre oplyser hans Tankegang ved Billedet af Solen. Til Solens lysende Flade svarer Faderens Aabenbaring, til dens lysende Virkninger Sønnens Aabenbaring, til dens varmende Aandens Aabenbaring. Forskellen mellem S. og den kirkl. Lære om Frelsesøkonomien er, at S. lærer, at Gud gradvis har aabenbaret sig for Verden som Fader, Søn og Aand; derimod nægtes Læren om 3 Hypostasers Selvstændighed i Gud. I Følge R. Seeberg (Lehrbuch der Dogmengeschichte, I², 1908, S. 474) har S. væsentlig af to Grunde søgt at modificere K.læren paa ovennævnte Maade, dels for at de trinitariske Navne kunde faa et objektivt Indhold, dels for at Faderens fortsatte Virken ogsaa kunde fastholdes under de senere Aabenbaringsformer. Hvis Søn og Aand kun er successive, hist. Fremtrædelsesformer for Gud, ligger det nær paa en eller anden Maade at fastholde, at Faderen stadig vedbliver at virke ved Siden af disse specielle Aabenbaringsformer. Faderen er alene Gud; Sønnen og Aanden er de to Former, hvorunder han kundgør sit Væsen i Tiden. Saaledes vedbliver Gud at være i Himlen, ogsaa medens Kristus virker paa Jorden. Herved er den Vanskelighed overvunden, som den tidligere Modalisme (Patripassianismen) havde at kæmpe med. Hvorvidt dette er Grundbestræbelsen i S.s Teol., maa foreløbig staa hen. *C. G.*

Sabiere (Døbere), se Mandæer III, 159.

Sabina, rom. Helgeninde, hvis Fest fejres 29. Aug.; de ganske legendariske Akter, der henfører hendes Martyrium til Hadrians Tid, fortæller, at hun tilhørte en fornem Familie, blev som Enke omvendt af en kr. Slavinde, Serapia fra Antiokia (der selv blev Martyr), og blev slut-

telig begravet paa Aventinerbjerget. Allerede i 5. Aarh. byggede en illyrisk Presbyter, Peter, paa Aventinerbjerget en Basilika under hendes Navn; den fuldendtes o. 435, blev Daabskirke og siden Kardinaltitel. Bygningen, der trods Restaurationer i 13.—16. Aarh. har bevaret sit oprindelige Præg, prydes af kostbare, antike, maaske fra Juno Regina Templet bortførte Søjler. Paa Indgangsvæggen findes den fortrinlige Mosaikindskrift om K.ns Grundlæggelse med Synagogens og K.ns symbolske Figurer. Ogsaa Hovedportens Dørfløje med højst interessante udskaarne Billeder stammer fra K.ns Grundlæggelsestid. Honorius III omdannede Kardinalresidensen ved K.n til en pavelig Borg; her stadfæstede han Dominikanerreglen og overdrog siden Kirken og Bygningerne til Domingo, som længe boede dér; ogsaa Thomas fra Aquino har Klostret huset (Dufourcq, Les »gesta martyrum« romains, S. 164 f.; Marucchi, Les basiliques et églises de Rome; Kondakoff, Les sculptures de la porte de Ste S., i »Revue archéologique«, 1877). *J. O. A.*

Sabinianus, Pave fra 604—06, var under Forgængeren, Gregor d. store, pavelig Sendemand ved Kejser Mauritius's Hof. Efter Liber pontificalis skal han under en Hungersnød have solgt K.ns Korn til høje Priser, og Folket fortalte, at den hl. Gregor i den Anledning aabenbarede sig og dræbte ham med et Slag. *J. O. A.*

Saboræere, Lærere ved de jødiske babyloniske Skoler i den nærmeste Tid efter Amoræerne, der tilhører Talmudperioden (o. 200—o. 500). *J. C. J.*

Sabro Kloster. I Sabro, N.V. for Aarhus i S. Herred, blev o. 1160 stiftet et Cistercienserkloster, hvis Moderkloster var Vitskøl; Biskop Eskil af Aarhus skænkede Brødrene Grunden; allerede 1161 flyttedes det til Sminge; efter gentagne nye Flytninger havnede Brødrene i Øm (se Beretningen om Øms »Exordium« i Script rer. Dan., V). *J. O. A.*

Sabta, en kusitisk Stamme i Arabien (1 Mos. 10, 7; 1 Krøn. 1, 9), i Hadramaut (?) eller ved den persiske Bugt (?).

Sabteka, en kusitisk Stamme i Arabien (1 Mos. 10, 7; 1 Krøn. 1, 9), ved den persiske Bugt (?).

Sabud. — 1) En af Salomos øverste Embedsmænd; »Kongens Ven«, Søn af Natan (Profeten), 1 Kong. 4, 5. — 2) En af Esras Ledsagere (Esra 8, 14). Begge Steder varierer Læsemaaden med »Sakkur«.

Sabunde, se Ramón, III, 690.

Sabæere, Oldtidsfolk i Syd-Arabien, der omtales saavel af Grækere og Romere som af Assyrere og i Bibelen. Her skrives Navnet *Shebâ*, og det berettes, at Folket nedstammede fra Sem, men om dets nærmere Slægtskab herskede aabenbart Usikkerhed. I det Land, S. fordum beboede, er der i de senere Aar opdaget en Del gl. Mindesmærker, især Indskrifter, af hvilke vi kan øse mange vigtige Oplysninger om Landets og Folkets Fortid. Indskrifterne fra disse Egne er affattede ved Hjælp af en ejendommelig Bogstavskrift, der gerne kaldes den »himjaritiske Skrift«, men Sproget er ikke det samme i alle Indskrifter; i nogle er der anvendt et Sprog, man med god Grund har kaldt Sabæisk, i andre, der træffes i fjærnere Egne, er Sproget en Del afvigende; man kalder dette Sprog Minæisk. Nogle Indskrifter fra Hadramaut er affattede i en 3. Dialekt. — S. er et gammelt Kulturfolk, der har formaaet at omskabe sit af Naturen tørre og lidet vandrige Fædreland til et Land, der ydede værdifulde Frembringelser, som Virak, Røgelse, Kryderier, Guld og Ædelstene. Derfor har de gamle Folk betegnet de Egne, hvor S. boede, som det lykkelige Arabien, hvortil der vistnok ogsaa regnedes nogle lige over for liggende Kystlande i Afrika (Ægypterne kaldte disse Egne »Gudernes Land«). — Ifølge 1 Kong. 10 fik Kong Salomo i Jerusalem Besøg af en Dronning fra Saba. Vistnok meddeler intet gammelt Kildeskrift noget om, at S. beherskedes af Dronninger, men af assyriske Indskrifter fra 740—700 erfarer vi, at et Rige, der nævnes i Forbindelse med S., og som kaldes *Aribi*, beherskedes af Dronninger, hvis Navne opgives. Vi har i det Hele ingen Grund til at tvivle om, at Bibelens Fortælling om Dronningen fra Saba stammer fra en god Kilde. Efterretningerne i »Kongernes Bøger« om Salomo og hans nærmeste Efterfølgere viser sig nemlig at være meget paalidelige (se Art. Sisak). Derimod er naturligvis alt, hvad der fortælles af arabiske og ætiopiske Forfattere om Dronningen af Saba, uden alt Værd. — S. traadte nok i Forbindelse med Assyrerne, men synes ikke at være bleven betvungen, hverken af dem eller af Babylonierne eller af Perserne. Heller ikke Romernes Forsøg under Augustus paa at betvinge Landet (24 f. Chr.) lykkedes; Anføreren Aelius Gallus kunde intet udrette. Derimod maatte S. snart efter bøje sig for et Nabofolk, Himjariterne, der besad en helt lignende Kultur som S. De indtog Hovedstaden Marib. Længe forinden var sikkert mange Jøder vandrede til disse Egne. Krdm. er ogsaa tidlig blevet forkyndt i Landet og har vist vundet en Del Tilhængere. Der er nemlig bevaret nogle Aktstykker, som taler om Forfølgelse af Kr. i disse Egne. Disse Forfølgelser antages at være udgaaede fra Jøderne (andre formoder fra kætterske Kr. i Landet). De Kr. kaldte nu deres Trosfæller, Kongerne af Axum i Abessinien, til Hjælp, og disse overvandt virkelig de hedenske Himjariter, og Syd-Arabien kom nu en Tid til at staa under Kongerne af Axum; men paa den anden Side fik Hedningene Hjælp fra Kongerne af Persien, der ogsaa undertiden tvang Landet til at adlyde dem. Under disse Kampe og Forviklinger gik den gamle sydarabiske, sabæiske Kultur efterhaanden til Grunde. (F. Buhl, Muhammeds Liv, 1903). *V. S.*

Saccati, se Sækkebrødre.

Sacchoni, se Rainerio (III, 687).

Sacco di Roma, se Clemens VII (I, 522).

Saccophori, se Sækkebrødre.

Sacellanus (af *sacellum*, et Kapel med Alter) kaldes i Romerk.n en Kapellan, der betjener Kapeller eller bestemte Altre i Sognet; han kan ogsaa kaldes Vicar, Altarist, primissarius (tysk Frühmessner).

Sacellarius, i Romerk.n Betegnelse for en Kirkes Skatmester. Ogsaa Paven havde i den ældre Middelalder en S., der regnedes til de 7 Palatinaldommere; han udbetalte Krigsfolkene Løn, Fattige Almisser og Bisper og Kleriker de dem tilkommende Pengedistributioner. S.s Embede forsvinder efter Midten af 12. Aarh.

Sacer, Gottfried Wilhelm, tysk Ps.digter,

f. 1635 i Naumburg, d. 1699 i Braunschweig, var efter fuldendte juridiske Studier en Tid Kancellisekretær i Jena, derefter Hofmester for forskellige fornemme unge Mænd, saa en Tid Regimentssekretær i Hamburg og endelig Sagfører og Kammerkonsulent i Braunschweig. 1714 udgav hans Svigersøn, Generalsuperintendent Nitsch, 65 Ps.er, som den fromme S. havde forfattet som ung. I Ps.bog for K. og Hjem er Nr. 292 (»Den Idræt Gud er tækkelig«) af S.; Landstads Ps.bog har optaget 3 Ps.er (Nr. 169, 439, 634); i den sv. Ps.bog af 1819 er Nr. 489 (»Kom jordens barn«) af S. *J. O. A.*

Sacerdos, sacerdotium. Disse Benævnelser for den hedenske Offerpræst og hans Embede blev navnlig siden 3. Aarh. (Cyprian) optaget i den vesterlandske K. (jfr. ogsaa Art. Pontifex, III, 581), da de gltestl. Offerforestillinger begyndte at beherske Nadveropfattelsen. Romerk.n benytter stadig Betegnelserne officielt, fordi den betragter Messen som en Gentagelse af Golgataofret.

Sacerdotale kaldes i Romerk.n i Middelalderen ofte de Ritualbøger, der indeholdt Vejledning og Formularer m. H. t. Præstens Gerning som Sjælesørger. 1537 udgav Dominikaneren A. Castellano et *S. Romanum,* der oftere blev oplagt; saaledes ogsaa det *S. sive sacerdotum thesaurus,* som Fr. Samarino udgav 1579 og A. Rocca udvidede 1583. Siden Udgivelsen af *Rituale Romanum* (se III, 799) er alle de ældre S.r trængt ud af Brug.

Sacherevell, Henry, engelsk Præst, f. 1674 (eller 1673), studerede i Oxford, hvor han 1695 blev Magister og senere teol. Baccalaureus og Doktor. I Flyveskrifter og Prædikener forsvarede han de højkirkl. Principer og angreb hensynsløst Dissenters, Lavkirkemænd (III, 82), Latitudinariere (III, 27) og Whigger. Mest bekendt er hans *Character of a Low Churchman* (1701). 1705 blev han Præst ved St. Saviour's, Southwark. Paa Grund af 2 trykte Prædikener med voldsomme Angreb paa Whigministrene og Biskop Burnet (I, 421), blev det ham forbudt at prædike i 3 Aar; Prædikenerne blev brændt af Bødlen. Denne Dom gjorde ham populær, og han blev fejret som en Helt og fik ved privat Kaldsret et stort Sognekald paa Landet. Den Folkestemning, han havde vakt, nødte Whigministeriet til at vige Pladsen for en Toryregering. 1713 fik han Embede i London, hvor han døde 1724. Trods den store Indflydelse, han havde, var han paa Grund af sin hensynsløse Optræden i høj Grad forhadt, ogsaa indenfor det Parti, han tilhørte. *C. E. F*

Sachs, Hans, tysk Mestersanger, f. 5. Nov. 1494 i Nürnberg, hvor Faderen var Skræder. I sin Barndom gik han i Latinskolen, men kom 15 Aar gl. i Skomagerlære, gennemvandrede som Svend store Dele af Tyskland og lærte i München Mestersangerkunsten. 1519 nedsatte han sig som Skomagermester i Nürnberg og blev en velhavende Mand. Men samtidig arbejdede han i høj Grad med Pennen og blev Tidens berømteste Mestersanger. D. 19. Jan. 1576. 1567 opgjorde han selv sit Forfatterskab til 4275 Mesterskoledigte, 1700 Fortællinger, Humoresker o. lign. og 208 dramatiske Digtninger. H. S. blev tidlig grebet af Ref. og blev en betydelig Lægmandsforfatter paa Luthers Side. 1523 gav han sit Sindelag Udtryk i Digtet »Den wittenbergske Nattergal«, der begynder friskt i de gamle »Dagevisers« Stil, men derpaa løber ud i en langtrukken Allegori. Aaret efter udkom 4 Dialoger i Prosa (udg. af R. Köhler 1858), der viser os en mærkelig moden Skribent. To af dem gaar friskt og djærvt løs paa Katolikernes Meninger og Gejstliges og Munkes Levned. De to andre viser et skarpt Blik for de evang.s Skavanker. 1525 udgav han »Nogle aandelige i Skriften grundede Sange for Lægfolk at synge«. Her er adskillige evang. Omdigtninger af gamle kat. og verdslige Viser (paa Dansk oversatte Arvid Pedersen kort efter »Vaag op, vaag op i Guds Navn« og »O Kriste, hvor var din Kundskab«. Senere udgav han ogsaa nogle omdigtede Davidsps.r. Derimod er det en Fejltagelse, naar vor Psb. tilskriver ham »Min Sjæl, hvi vil du græmme dig«. Et bidsk Rim- og Billedværk, han 1527 udgav sammen med Osiander, bragte Raadet til at befale Skomageren at blive ved sin Læst, men Raadet blev snart luthersk, og H. Sachs fortsatte paa mange Maader sin Virksomhed som luthersk Skribent op i sin høje Alderdom. Da en ny Smag indtraadte i Digtekunsten, kom H. S. i Foragt og Glemsel; Goethe bragte ham paany til Ære. (Kawerau, H. S. und die Ref., 1889.) *P. S.*

Sachsen. 1) **Historie.** Den germanske Folkestamme **Sachserne** *(Saxones)* omtales allerede 150 f. Kr. i det nuværende Ditmarsken; berømt er dens Tog sammen med Anglerne til England o. 450; under Kampe med Frankerne bredte den sig til Elben og ned i Thüringen. Hedenskabet havde her længe en fast Borg. Under Karl Martel, Karloman og Pippin begyndte nogen frankisk Mission fra Bispedømmerne Mainz og Køln, men først efter mere end 20 Aars forbitrede Kampe tvang Karl d. st. dem til at antage Krdmmen; o. 802 var Modstanden endelig knust efter gentagne Oprør (især Wittekinds), og en fuldstændig kirkl. Organisation indførtes, hvis Knudepunkter blev Bispedømmerne Münster, Paderborn, Bremen, Minden, Hildesheim, Halberstadt og sidst Hamburg. Klostre som Ny Korvei bidrog til at befæste Kirken, og der blomstrede forholdsvis hurtigt et kr. Folkeliv frem, der har sat sig Spor i en national-kr. Digtning, som f. E. Heliand (II, 383). — 845 grundedes det ældste Hertugdømme S. til Værn mod Vender og Slaver; fra dets Herskerhus stammede Mænd som de tyske Konger Henrik Fuglefænger og de 3 Otto'er, der bragte Tysklands K. til stærk Blomstring. I 12. Aarh. gik S. over til nye Slægter; især spillede i 12. Aarh.s sidste Halvdel Henrik Løve en fremtrædende Rolle i Nordtyskland. Da Frederik Barbarossa erklærede ham i Rigets Akt, blev S. 1180 delt, og Navnet S. gik nu over paa den lille østlige Del ved Elben, der kom under Bernhard af Askanien. 1356 fik Hertugen af S.-Wittenberg Kurværdigheden; 1423 belenede Kejser Sigismund Friedrich d. Stridbare (der 1409 havde grundlagt Universitetet i Leipzig, for at berede »de fra Prag fordrevne Kunster et Herberg«) af Huset Wettin med S., og Navnet gik derved efterhaanden ogsaa over paa Meissen og Thüringen. 1485 deltes Huset Wettin i to Linjer:

den yngre, albertinske, fik Meissen (Hertugdømmet S.), den ældre, ernestinske, fik Kurværdigheden, Thüringen og det meste af det nuværende Kongerige S. Under Kurfyrsterne Friedrich d. vise, d. 1525 (Grundlæggeren af Wittenbergs Universitet), Johann d. bestandige, d. 1532, og Johann Friederich d. højmodige, d. 1547, spillede S. Hovedrollen i den tyske Ref. Joh. Friedrichs Nederlag 1547 ved Mühlberg, berøvede ham Kurværdigheden og Hovedparten af hans Lande, der overgik til Kejser Carls daværende Støtte, Hertug Moritz (1541—53) af den albertinske Linje, der imidlertid snart ændrede Standpunkt og aftvang Kejseren 1552 Passauerforliget til Gunst for de evang. Rigsstænder. Moritz begunstigede Universitetet i Leipzig og støttede i høj Grad Skolevæsnet. Hans Broder August, 1553—86 (I, 174), er berømt ved Kryptocalvinismens Fordrivelse og Arbejdet for Konkordieformlens Udbredelse. Under Christian I og II (1586—1611) mærkedes katolsk Reaktion, og Protestanterne splittedes ved Lærekampe om Kansleren Nic. Krells Forhold til Calvinismen (se II, 852). Vel sejrede Ortodoksien, men S. deltog ikke i den fællesprotest. Kamp mod Kontraref., og Kurfyrsten søgte i Beg. af 30-Aars-Krigen at staa enten neutral eller paa Kejserens Side. 1631 nødtes han dog ved Tillys Indfald over paa svensk Side, som han saa 1635 svigtede for at faa Fred med Kejseren. — I sidste Halvdel af 17. Aarh. holdt Kurfyrsten Hof i Dresden, der til Tynge for Landet gjordes til en pragtfuld Kunststad. Johann Georg III (1680—91) var gift med Anna Sofie af Danmark, der gjorde sig bemærket som varm Beundrer af Spener, der en Tid var Overhofpræst i Dresden. Friedrich August I (1694—1733) traadte 1697 over til Katolicismen for at opnaa Polens Trone (som August II), og herved mistede S. for stedse sin Stilling som det protest. Hovedland; sin Summepiskopalsret i S. maatte Kurfyrsten opgive. Det 18. Aarh.s store Krige skadede S. uhyre, samtidig med at Hoffets Pragtlyst steg (Ministeren Grev Brühl, under hvem ogsaa Jesuiternes Indflydelse steg). Da den skadelige Forbindelse med Polen endelig 1763 løstes, begyndte Landet atter at gaa frem, men saa kom Napoleonskrigene, hvorunder S. vel ophøjedes til Kongerige efter Jenaslaget 1806 (under Friedrich August I) og forøgedes med store østlige Landstrækninger, men led uhyre. Paa Wienerkongressen reddede Talleyrand S.s Selvstændighed, men af dets tidligere 35,000 □ Km. beholdt det kun 15,000. Fraregnet nogle Frihedstumulter 1849 havde S. derefter i en lang Aarrække Fred og stærk Fremgang i økon. og polit. Henseende, indtil Landets østrigske Sympatier i 1866 nær havde voldt dets Udslettelse. 1867 fik S. en fri Forfatning, 1868 en Menighedsog Synodalordning, og 1871 sammentraadte den 1. Landssynode; ogsaa Folkeskolevæsenet blev fornyet. S. havde 1907 4,585,500 Indb. (om S.s ældre K.hist. jfr. A. Hauck, Kirchengesch. Deutschlands II, 328 o. fl. St.; Hasse, Abriss der meisnisch-albert.-sächs. Kirchengesch., 1846—47; Blanckmeister, Sächs. Kirchengesch., 1899; Brieger, Beiträge zur sächs. K.gesch. 1882 f.). —

2) Kirkl. Statistik. De forsk. Konfessioners Medlemstal fordelte sig 1908 saaledes: 4,241,196 Lutheranere, o. 16,000 Reformerte, o. 200,000 Katoliker, o. 13,000 Jøder og o. 20,000 andre. Aar for Aar vokser i paafaldende Grad Overgangen af Katoliker til Lutherdommen (1903 var den 1271), mens den modsatte Bevægelse er ganske ubetydelig; Katolikernes Tal vokser praktisk talt kun ved Indvandring fra kat. Nabolande. Til Gengæld vinder Sekterne mange fra den luth. K.; 1902 traadte f. E. alene til de to apostoliske Samfund (ɔ: det ny-apostoliske og Irvingianerne) 579 over, 1906 traadte 324 over til Metodisterne. Den evang.-luth. K. er Landsk., hvor Statsministrene (dog kun Kultus-, Justits-, Indenrigs- og Finansministeren) har jus episcopale, saa længe Kongen tilhører en anden Konfession. Administrationen overdroges 1874 til et Landskonsistorium, ledet af en jurid. Præsident og bestaaende af lige mange jurid. og kirkl. Medlemmer, samt et Antal Bisiddere. Hvert 5. Aar sammentræder (siden 1871) en Landssynode af 34 Gejstlige og 43 Lægmænd. Kun en mindre Del af de kirkl. Embeder besættes af Regeringen gennem Konsistoriet, medens Hovedparten staar under private Patroner, undertiden endog under kat. Klostre. Der arbejdes ivrigt paa Deling af Sognene og Opførelse af nye Kirker (Maalet er en Gejstlig for hver 3—6000 Mennesker). Vægring ved Daab eller kirkl. Vielse er meget sjælden, Kirkebesøget godt; dog er Nadvergæsternes Antal i Aarene 1901—07 dalet med 48,000. Interessen for ydre og indre Mission er voksende. Den første har Missionsskole i Leipzig og Hovedkontor i Dresden og virker gennem den sachsiske Missionskonferenz. Foruden »Landsforeningen for indre Mission« og »Gustaf-Adolf-Foreningen« virker nu ogsaa »Evangelischer Bund« med sine over 40,000 Medlemmer for Vækkelsen af kirkl. Liv. (P. Drews, Das kirchl. Leben der evang.-luth. Landeskirche des Königreichs S., 1902). — Den rom.-kat. K. har siden 1807 fri Religionsøvelse og fuld borgerlig Ligestilling med den luth. K. Den ledes af »det apostolske Vikariat for Kongeriget S.« i Dresden. Vikaren er Biskop i. p. Den har 75 K.r og 97 Præster samt 2 Nonneklostre (Marienstern og Marienthal); men nye Klostre maa ikke oprettes og nye Ordener ikke indføres. Jesuiterne er udelukket, ligesom romersk Propaganda overhovedet er meget hæmmet ved Lovgivningen. *H. J. H.*

Sachsiske Bekendelse, se I, 545.

Saci, Isaac Louis Lemaistre de, kat. Præst, f. 29. Marts 1613. Han rives med af den jansenistiske Bevægelse og bliver paa Grund heraf Genstand for Forfølgelse. En Tid lykkedes det ham at undgaa sine Efterstræbere, men 1666 anbringes han i Bastillen. Her i Fængslet begynder han at oversætte N. T. paa Fransk, et Arbejde, som optog ham Resten af hans Liv. 1668 løslades han, men den Udbredelse, som hans Overs. af N. T. vandt, bevirker, at hans Modstandere atter vil ham til Livs. D. i Skjul hos en nær Slægtning 4. Jan. 1684. Da Trykningen af hans Overs. blev forbudt i Frankrig, udkom den hos Elzevier i Amsterdam 1667 (siden i flere Oplag). Han skrev desuden pseudonymt en »Histoire du Vieux et Nouveau Test.« 1669 og udgav en Overs. af den berømte Bog om Kristi Efterfølgelse. *F. T.*

Sack. 1) **August Friedrich Wilhelm S.**, tysk, ref. Gejstlig, f. i Harzgerode 4. Febr. 1703, d. 23. April 1786, blev 1731 Præst i Magdeburg, men forflyttedes derfra 1740 til Berlin som Hof- og Domprovst. Under Friedrich den stores Regering stod han som en af Troens Forsvarere over for det ret udbredte Fritænkeri. Han var en dygtig Prædikant og Skribent. 1748—51 udgav han »Vertheidigter Glaube der Christen«, nærmest en populær Apologetik og Dogmatik. Som Teolog var S. paavirket af Leibnitz-Wolff, men hans Teol. har ogsaa et stærkt bibelsk Præg. 6 Bd. Prædikener udgav han 1735—64. (F. S. G. Sack, »A. F. W. Sacks Lebensbeschreibung«, I—II, Berlin 1789.) — 2) **Friedrich Samuel Gottfried S.**, tysk, ref. Gejstlig, f. 4. Sept. 1738 i Magdeburg, Søn af ovennævnte, d. 2. Oktbr. 1817, studerede i sin Ungdom en Aarrække i England, blev 1769 Præst i Magdeburg og 1777 i Berlin, hvor han tilsidst blev 1. Hofpræst. Prædikevirksomheden maatte han dog efterhaanden opgive paa Grund af Svaghed, men han virkede især ved Religionsundervisning og som Medlem af Overkonsistoriet. 1816 fik han Bisperang. Som Teolog var S. nærmest Teist, og han opponerede mod den raadende Rationalisme, men ogsaa mod det Wöllnerske Religionsedikt. — 3) **Karl Heinrich S.**, tysk, ref. Teolog, Søn af ovennævnte, f. i Berlin 17. Oktbr. 1789, d. 16. Oktbr. 1875, deltog i sin Ungdom i Krigen 1813 og foretog senere Studierejser i Udlandet, blev 1818 Prof. i Bonn. Som Teolog søgte han at indtage et bibelsk Stade, og som Kirkemand var han ivrig for Unionen. Han udgav en kr. Apologetik (1829) og en kr. Polemik (1838) samt en Skildring af den skotske K. (1844—45). 1847 blev han Medlem af Konsistoriet i Magdeburg, fra hvilket Embede han tog sin Afsked 1860. *A. Th. J.*

Sackur, Ernst, tysk Historiker, f. 2. Okt. 1862 i Breslau, d. 5. Apr. 1901 som Prof. i Strassburg; hans Hovedværk er: »Die Kluniazenser in ihrer kirchlichen und allgemeingeschichtlichen Wirksamkeit bis zur Mitte des 11. Jahrhunderts« (Halle 1891—94). *N. M. P.*

Sacramentalia. Ved S. forstaar man i den gr. og rom. K. visse rituelle Handlinger og Former, der tjener til Indvielse, samt visse indviede Genstande; Formaalet er at befordre de troendes aandelige og timelige Vel, afværge Dæmoners Indflydelse og gøre Genstande brugbare til Kultusbrug. I Oldtid og ældre Middelalder skelnede man ikke skarpt mellem Sakramenter og S.; endnu Petrus Damiani kan kalde Salvingen af Fyrster for et Sakrament. Da Lombarderens Lære om de 7 Sakramenter i Løbet af 12. Aarh. sejrede, blev Betegnelsen S. forbeholdt de andre kirkelige Vielseshandlinger, hvorved K.n mente at tilføre Personer eller Ting en overnaturl. Kraft eller bortdrive djævelsk Skadelighed fra dem. Disse S. spiller en uhyre Rolle for det rel. Liv og gjorde det navnlig i Middelalderen. Ikke mindst Menneskenes Privatliv beherskedes af S., thi Hus, Brønd, Husgeraad, Værktøj, Skibe, Kalkovne, Mark, Eng, Sædekorn og Madvarer, Vinbjærge, Frugter, Kvæg og ikke mindst de syge Dyr osv. skulde have Vielse; Ægtesengen vies, Moderen indvies, før og efter hun føder; hun antages i denne Tid i særlig Grad at være udsat for Djævelens Vold; og hun skal have en særlig Vielse, naar hun atter betræder Kirken *(introductio)*. Fyrster og Riddere faar kirkl. Vielse, Pilegrimme faar overgivet en viet Stav og Taske. K.n har Exorcismer mod Uvejr, mod Plager (Museplage, Insekter, Oversvømmelser osv.). Ved Sygdomme tjener ofte S. som eneste Helbredelsesmiddel, f. E. viet Vand, Salt, Olie, Brød, Urter; overfor besatte og Epileptikere bruges Exorcismer. Megen gl. folkelig Overtro har paa den Maade faaet kirkl. Sanktion (jfr. Ammulet, I, 76). Blandt de viede Genstande, der navnlig i ældste Middelalder havde stor Betydning, kan nævnes *Agnus Dei* (I, 38); der tilskrives disse Voksskiver Værnemagt i Hus, paa Rejser, for Domstolene (!); de sikrer mod falsk Ed og falske Vidner, ja mod Synder (!). Ogsaa Kirkehusene og deres Inventar, de gudstjenstlige Klædninger osv. indvies; det samme gælder selvfølgelig Vand, Olie, Salt, Palmegrene, Lys osv., der bruges ved kirkl. Lejligheder. Middelalderen kendetegnes af den fysiske Opfattelse af Dæmonernes Indflydelsesmagt og af Helligkraftens Tilførelse ved Vielserne. Som Regel maa Ceremonierne udføres af K.s Embedsstand, og navnlig er de vigtigere Handlinger forbeholdt Bispen; men den af Lægmanden foretagne Korsbetegnelse hører ogsaa med til S. — S. falder i 3 Hovedgrupper: Besværgelser (Exorcismer), Velsignelser (Benediktioner) og højere Vielser (Konsekrationer). Ved Exorcismen værner man en Person eller Genstand for Djævelens Indflydelse; hyppig er den en Indledning til den egentlige Velsignelse. Konsekrationen udsondrer paa uigenkaldelig Maade en Genstand fra profan Brug og helliger den til gudstjenstlig Anvendelse. Af særlig hist. Betydning er Kongesalvingen, hvorved gltestl. teokratiske Tanker vinder Raaderum blandt de germanske Folk; efter K.s Opfattelse erhverver Fyrsten først derved den kgl. Værdighed. — I Løbet af Tiden har Romerk. indskrænket de kirkl. godkendte S., og Ritualet af 1614 betegner en stærk Beskæren i Forhold til de middelalderlige Ritualer, ligesom Formlerne er reviderede (Ad. Franz, Die kirchl. Benediktionen im Mittelalter, I-II, 1909; om Romerk.s Opfattelse jfr. Probst, Sacramente und Sacramentalien, 1872). *J. O. A.*

Sacramentarium. Indtil 4. Aarh. herskede der ved Gudstjenestens Udførelse stor Frihed m. H. til Formler og Riter, og, bortset fra Lektionerne, tog Liturgien intet Hensyn til K.aaret; Messen var til hver Tid en Fornyelse af den samme Nadverfest. Siden 4. Aarh. fremkommer imidlertid 2 Hovedtyper af liturgisk Brug. I Østen (den gr., syr. osv. K.) bliver man staaende ved en Messeform, der i de forskellige Provinser efterhaanden i fast liturg. Skikkelse (»uniform Eukologi«) bruges hele Aaret rundt til alle Gudstjenester. I Vesten varierer derimod Messeformlerne i det uendelige; her hersker Embolisme-Systemet (Embolisme, ↄ: Indskud, kaldte man de vekslende Bønner; om den specielle Betydning af E. se I, 757). I Løbet af 4.—8. Aarh. komponeres her en rig Mængde af Messeliturgier til K.aarets forskellige Fester, til Helgendage, til Privat- og Dødemesser. Præfationer, Kollekter, Sekreter, Postkommunions- og Kanonsbønner varierer stadig

(ligesom Lektionerne), og giver de forskellige Messer hver sin Karakter og hver sit formelle Særpræg. Denne Ejendommelighed udelukker selvfølgelig ikke, at Vestens Liturgier geografisk danner forskellige Typeomraader (romersk, milanesisk, gallikansk, mozarabisk, keltisk Liturgi). Af Hensyn til denne store Forskellighed i Messerne maatte man tidlig udarbejde Samlinger af de ved Gudstjenesterne brugte Bønner, Formler og Riter. Saadanne Bøger er Grundlaget for det Skrift, der kaldes S. Til at begynde med synes der at have været liden Metode i Anlæggelsen af disse Samlinger; de indeholdt Bestanddele, der i den senere Middelalder er blevet fordelt til forskellige Bøger (Missale, Pontificale, Rituale, Breviar); den mozarab. *liber ordinum* (endelig Redaktion fra 11. Aarh., men Grundstammen fra 6.—7. Aarh.) er et godt Eksempel derpaa. I ældre Sakramentarier træffes derfor ikke blot Messebestanddele, men Bønner, der bruges ved Udførelsen af Sakramentforvaltningen og ved de forsk. Sacramentalia. Navnet paa disse Skrifter varierer derfor ogsaa ofte (liber ordinum, liber sacramentorum, l. mysteriorum, sacramentaria). Først efterhaanden som Messerne i den ældre Middelalder faar fastere Former, bliver et S. en egl. Messebog og saaledes den vigtigste Kilde for det senere Missale (missale plenum). Grundstammen i et S. er Fællesmessen (missa quotidiana) paa de Ugedage, der ikke har særlige Messer; den gengiver den egentlige *ordo missæ*. — En stor Del af disse middelalderlige S. er endnu uudgivne, og om de kendte staar der stor Strid baade m. H. til deres Alder og Proveniens; de Navne, de er overleverede under, har næppe megen Værdi. Fremtrædende Betydning synes den Revision af det frankiske S., som Karl d. st. lod Alcuin foretage, at have faaet; den blev Grundlaget for det nuv. rom. Missale, der efterhaanden fortrængte de andre vesterlandske Liturgier. — Til de vigtigste Sacramentarier hører: 1) *S. Leonianum*, om hvis Alder og Kildeværdi der er stadig Dissens. Dets Henførelse til Leo I mangler Grund. Det kendes kun fra et Verona-Haandskrift fra 7. Aarh., udg. af Feltoe (Cambridge 1896), der opfatter det som en Privatmands uordnede Opskrift af forskellige Messer; navnlig har det mange Messer til en og samme Fest (f. E. 9 til Julen, 26 til Peter- og Paulus-Festen). Duchesne mener at kunne sætte Udarbejdelsen til o. 550, Probst til efter 483 (Die ältesten röm. Sakramentarien und Ordines, 1892); Cabrol (Les origines liturgiques, 1906), der mener, at det muligvis tilhører 5. Aarh., erklærer det for det reneste Udtryk for ægte rom. Liturgi. — 2) *S. Gelasianum* (II, 180) foreligger i flere Haandskrifter; det ældste, fra o. 700, er sikkert skrevet i Gallien, maaske i St. Denis. At det ikke stammer fra Gelasius (o. 496), viser sikre efter-gregorianske og navnlig galliske Elementer. Duchesne betragter det som et senere »Skoledogme«, at denne Pave overhovedet har forfattet et S.; Grundstammen i dets Messebønner viser dog vel hen til rom. Omraade før Gregor I's Reform; bedste Udg. ved Wilson (Oxford 1894). — 3) *S. Gregorianum* foreligger i mange Haandskrifter, men intet ældre end 9. Aarh.; de frembyder vigtige Forskelle, muligvis 3 Hovedtyper (A. Ebner, Quellen u. Forschungen zur Gesch. des Missale Romanum). Om dets Forhold til Gregor I er Striden standende; sandsynligst er det forfattet i Frankrig ved Karl d. stores Hof, formentlig af Alcuin, muligvis paa Grundlag af Haandskrifter, som Pave Hadrian sendte Karl; i alt Fald har det galliske Bestanddele. — Iøvrigt er det Materiale, der er bevaret fra de ikke-rom. Provinsomraader, gennemgaaende allerede præget af rom. Indflydelse, hvad der i høj Grad forøger Vanskelighederne ved Fastsættelsen af de forskellige liturg. Typer. — M. H. til den kunstneriske Udsmykning af S. se Springer, Der Bilderschmuck in den Sacramentarien des frühen Mittelalters (i Abhandl. der k. sächs. Gesellsch. der Wissenschaften, 1890); Lit.: Delisle i Mémoires d'Acad. des Insciptions et Belles Lettres, 32. Bd. 1886; Cabrol og Leclercq, Monum. eccl. liturgica, I, 1902; Duchesne, Origines du culte chrét.², 1898. *J. O. A.*

Sacramentum, egentlig Faneeden, af Tertullian brugt som Betegnelse for den ved Daaben aflagte Bekendelse og Løftet om rent Liv; om S. som teknisk Betegnelse i Dogmatiken, se Art. Sakramenterne.

Sacrarium kaldes i rom.-kat. K.r den Grube i Gulvet bag ved Alteret eller i Sakristiet, hvori man hælder det brugte Døbe- eller Vievand, den Bomuld, hvormed indviet Olie indgnides, Rester eller Aske af brændte indviede Ting m. m. S. tildækkes med en firkantet Sten, der i Midten har et Hul af Størrelse som et Æg, hvilket atter dækkes med en rund Sten. S. kan ogsaa anbringes i Kirkemuren som en Nische eller Aabning med Afløbsrør, navnlig i Middelalderen var dette hyppigt. — S. bruges ogsaa som Betegnelse af Sakramenthuset (se d. Art.). I Oldtiden kaldes hele Kirkebygningen eller det Sakristi, hvori de hellige Kar og Sakramenter opbevares, ofte S.

Sacré-Coeur, Dames du, en Kongregation til Dyrkelse af Jesu allerhelligste Hjerte (jfr. II, 438), stiftet af Magdalene Sophie Barat (f. 13. Dec. 1779 i Joigny i Burgund, d. 24. Maj 1865 i Paris). Under Indflydelse af Jesuiten Varin sluttede hun sig 21. Nov. 1800 sammen med nogle ligesindede unge Kvinder for at arbejde for Jesu Hjertes Ære ved Selvhelligelse og Næstens Redning, men særlig ved Opdragelse af den kvindelige Ungdom i Pensionater. 1801 overtog de en Opdragelsesanstalt i Amiens. S.-C.-Damerne blev en Slags Afløsere af de af Urban VIII ophævede Jesuitinder (II, 623); deres Konstitution (forfattet 1813 af Varin, vedtaget 1815) blev 22. Dec. 1826 anerkendt af Leo XII, atter bekræftet 1833 af Gregor XVI, og de flg. Paver har begunstiget Samfundet (Stifterinden blev Juli 1879 erklæret for »ærværdig«). Ved Jesuiterloven (II, 875) blev S.-C.-Damerne udviste fra Tyskland, og if. Foreningsloven 1901 og Undervisningsloven 1904 ligeledes fra Frankrig. — Ordenslivet begynder med en 3—6 Maaneders Prøvetid og et 2-aarigt Novitsiat; Løftet er siden 1826 livsvarigt. Efter et flere-aarigt Ordensliv og en ny Prøvetid (paa 6 Maaneder) aflægges de sidste Løfter, hvortil Korfruerne *(professæ)* føjer Løftet om at vie sig til Ungdommens Opdragelse. Lægsøstre (»Soeurs coadjutrices«) formidler Samkvemmet

med Omverdenen. Forstanderinden (livsvarig) vælger de lokale Forstanderinder og Forstanderinderne for »Vikariaterne« (ɔ: Ordensprovinserne); en Generalforsamling hvert 6te Aar vaager over Konstitutionen. I Modsætn. til andre Ordener beholder Damerne deres Familienavn. De underholder Pigeopdragelsesanstalter, Friskoler, men særlig Pensionater for Damer af højere Stand, der af den ultramontane Adel anses for Normalundervisningsanstalter. Disse Pensionater har bidraget meget til Katolicismens Restauration og Jesuiternes Vækst. I 1880 talte Ordenen 105 Huse i 18 Vikariater med 4700 Medl. (Baunard, Histoire de Mme. Barat, Paris 1876.) *N. M. P.*

Sacrificati. Efter den deciske Forfølgelse omtales forskellige Klasser af frafaldne *(lapsi)*: *S.*, *thurificati*, *libellatici* og *acta facientes*. Af disse maa *S.* antages at være dem, der har bragt et fuldstændigt Offer, hvortil der, som man ser af de fremdragne »Libeller« (Ansøgninger til Øvrigheden om Attest for Ofringen), hørte baade Udgydelsen af et Drikoffer og Nydelse af Offerkød. *Thurificati* har ofret Røgelse for et Gudebillede; om *libellatici*, de der ved Bestikkelse havde skaffet sig Øvrighedens Attest for Ofring, se III, 51 (*libellus* kaldes Ansøgningen). Hvad *acta facientes* angaar, er det tvivlsomt, om de Forskere har Ret, der tager dem som en særlig Klasse (de, der havde faaet deres Navne indsmuglet paa de officielle Lister over de ofrende), thi *a. f.* kan alle *libellatici* kaldes. Paa Græsk kaldes de *χειρογραφήσαντες*, nemlig for saa vidt de havde underskrevet den udstedte officielle Protokol om Ofringen. *J. O. A.*

Sacrificium intellectus (»Forstandens Offer«) betegner det Forhold, at et Menneske opgiver sin personlige Overbevisning og bøjer sig for en Opfattelse i Kraft af en højere Autoritets Bud. Navnlig efter Romerk.n paa Vatikanerkonciliet 1870 har vedtaget Læren om Pavens Ufejlbarhed, er Udtrykket *(sacrifizio dell' intelletto)* blevet et Ordsprog, som betegner, at den enkelte rom. kr. maa ofre sin Overbevisning, naar K.n lærer, at noget andet er Sandhed. *C. G.*

Sacrilegium er hos de antike Kulturfolk, især Romerne, Betegnelse for Krænkelse og Vanhelligelse af en Person, Sted eller Ting (s. personale, locale, reale), der er indviet til en Guddoms Tjeneste, er »sakrosankt«. I Oldtiden ansaas f. E. de Kr. for *sacrilegi* (se Art. Kristenforfølgelse). I Kirkeretten betegnes Sacrilegia som *delicta mixti fori*, d. e. Forbrydelser, der saavel høre under kirkelig som verdslig Domstol. Den nyere Lovgivning i Danmark bruger ikke Udtrykket, men regner som *grovt* Tyveri, der medfører første Gang, det begaas, Strafarbejde indtil 8 Aar, naar nogen i Kirken stjæler Ting, som høre til Kirken eller ere bestemte til at bruges til en kirkelig Handling; saa og naar nogen opbryder og stjæler af Kirkeblokken (Straffelovens § 229). Loven har ligeledes særlige Straffebestemmelser for Spot eller Forhaanelse mod et i Landet bestaaende Religionssamfunds Troslærdomme eller Gudsdyrkelse, samt for Forstyrrelse af Gudstjeneste eller anden offentlig kirkelig Handling; ligesom den, der krænker Gravfreden, straffes med Fængsel. *A. J.*

Sacrista, Sacristia, se Sakristan, Sakristi.

Sacristitium, Indstilling af gudstjenstlige Handlinger under Interdikt.

Sacrosanctus, se Sacrilegium.

Sacrum officium, se Inkvisition II, 538.

Sacrum rescriptum, det kejserlige Reskript af 418, hvorved Honorius paa Statens Vegne tiltraadte den afrikanske K.s Beslutninger mod Pelagianerne (III, 516).

Sacy. 1) **Antoine Isaac Baron Silvestre de S.**, fransk Orientalist, f. 21. Spt. 1758 i Paris, d. smst. 21. Febr. 1838, studerede Jura i Paris, men paa samme Tid og paa egen Haand østerlandske Sprog som Arabisk, Persisk og Tyrkisk, foruden moderne europæiske Sprog. 1785 blev han Medlem af *Académie des Inscriptions* og tillige af den Komité, der skulde besørge Udvalg af de vigtigste østerlandske Haandskrifter udgivne. Ved Revolutionen fjernedes han, der var en troende Katolik af jansenistisk Retning, fra sin Virksomhed og mistede sine Stillinger. Han trak sig nu tilbage til en afsides Egn af Brie, hvor han fuldendte sit epokegørende Skrift: »Mémoires sur diverses antiquités de la Perse« (Paris 1793) med et »Supplément« (1795). S. A. blev han Prof. i Arabisk ved *École des langues orientales vivantes* og Medlem af det genoprettede franske Institut, 1806 Prof. i Persisk ved *Collège de France*, for hvilken Læreanstalt han 1823 blev Direktor. 1808 blev han Medlem af *Corps législatif* og 1832 af Pairskammeret; 1814 blev han Baron. Af hans mange videnskabelige Værker har hans fortrinlige »Chrestomathie Arabe« (1806), hans »Grammaire Arabe« (1810) og hans »Anthologie grammaticale Arabe« (1829) vundet stor og fortjent Udbredelse. Om hans Lærestol flokkedes efterhaanden fra hele Evropa alle, der søgte grundig Undervisning i østerlandske Sprog, og Paris blev, takket være ham, længe Midtpunktet for disse Studier, især Arabisk. (Reinaud, *Notice historique et littéraire sur S. de S.*, 1838; H. Dérenbourg, *S. de S.*, 1895.) *V. S.* — 2) **Isaac Louis Lemaistre de S.**, se Saci.

Saddai (Shaddai), et urgammelt Gudsnavn (1 Mos. 49, 25; 4 Mos. 24. 4. 16; Rut 1, 20. 21; Ps. 68, 15; 91, 1; Job 5, 17; 8, 5; 11, 7 og ofte), i det præstelige Kildeskrift derfor ganske rigtig brugt som Gudsbetegnelse i Patriarktiden (El-saddai, i Lighed med El-olam, El-eljon o. l.), saaledes i 2 Mos. 6, 3; jfr. 1 Mos. 17, 1 o. a. St. Navnets Grundbetydning er omstridt, muligvis »den meget vældige«, »den almægtige«; dette er i alt Fald den Sprogbevidsthed, der kommer til Orde i Steder som Joel 1, 15 og Jes. 13, 6 og hos LXX (*παντοκράτωρ*) *L. G.*

Saddukæerne omtales af Josefos og i N. T. (Mk. 12, 18 og Parall. samt Ap. G. 4, 1; 5, 17; 23, 6 f.; derimod er Mt. 3, 7; 16, 1; 6, 11 f. tvivlsomme, og de tilsvarende Parall. hos Mk. og Lk. nævner heller ikke S.); dertil kommer Bemærkninger i Mishna, medens det, som findes i senere Dele af Talmud eller i andre rabbinske Skrifter, ikke indeholder paalidelige Oplysninger. Vore temmelig fattige Efterretninger stammer saaledes kun fra S.s Modstandere og er nedtegnede tildels længere Tid, efter at Jerusalems Ødelæggelse havde, som det synes, gjort Ende paa S.s Parti. — Medens de

to andre af Josefos nævnte Retninger, Farisæerne og Essæerne (se II, 14 og I, 806) var organiserede og sluttede religiøse Samfund, er det temmelig dunkelt, hvad S. var. I alt Fald udgjorde de et Parti eller en Retning, som havde nær Sammenhæng med Præsterne i Jerusalem, særlig med de ypperstepræstelige Familier og Tempelaristokratiet, uden dog paa nogen Maade at falde sammen med disse Præsteslægter. — Navnet er dunkelt. »Sadducæere« (græsk: Saddukaioi, hebr.: Sadduqim) maa være afledet af Personnavnet Sadok (= Sadduk) og maa altsaa betyde »Sadoksætlinge« eller »Sadoksparti«, »Sadokianere«. Men nogen Partistifter Sadok findes der intet historisk Spor til. Den eneste historisk kendte Sadok, Navnet kan tænkes afledet af, er Stamfaderen for det gl. jerusal. Præsteskab (1 Kong. 2, 35; Hes. 44, 15 f.) — d. v. s. for den Gren af det efterexilske Præsteskab, som i Følge Genealogierne indehavde Ypperstepræsteværdigheden indtil Antiokos Epifanes (1 Krøn. 6, 4—15; Neh. 12, 26. 10—11 og Josefos). Dengang var Ypperstepræsteslægten tilligemed hele Aristokratiet greben af den hellenistiske Strømning (jfr. allerede Esr. 9, 2; Neh. 13, 4 f. 28). Og den mistede Ypperstepræsteværdigheden, som efter Oprøret gik over til en anden Præsteslægt, Hasmonæerne (»Makkabæerne«). Men det ligger nær at tænke sig, at det af Hasmonæerne ledede Præsteskab alligevel regnede sig for legitimt og for »Sadoksætlinge«; i al Fald synes i 1 Krøn. 12, 28 samtlige (22) Præsteslægter at regnes for Sadoks Efterkommere (sml. Sir. 51, 12 i den hebr. Tekst), og 1 Krøn. 24 indeholder en Fortælling, hvis Resultat bliver, at just den nye hasmonæiske Ypperstepræsteslægt her — i Strid med Rækkefølgen ellers — faar den første Plads blandt Præsteslægterne (Jojarib Vers 7 jfr. 1 Mak. 2, 1). I saa Tilfælde kan »Sadokianerne« opfattes som et ærefuldt Navn paa »Præstepartiet«; i modsat Fald maatte det oprindelig stamme fra Modstandere og indeholde en spydig Henvisning til det hellenistiske Frafald under Antiokos (smlgn. »Boethosæerne« — Boethos' Ypperstepræsteslægt i den herodianske Tid — som i Talmud bruges som Partinavn for en fordømmelig saddukæisk eller saddukæerlignende Retning). — I hvert Tilfælde havde S. som Særpræg ikke den nidkære Præsts religiøse Iver og fromme Kærlighed til Tempeltjenesten. Men S.s Aandsretning havde snarere sine Rødder i Offerpræstens og Kirkefyrstens profane Tilbøjeligheder, der havde en desto frugtbarere Jordbund i Jerusalem, jo mere de aristokratiske Præsteslægter ejede af Rigdom og Embedsherlighed og polit. Magt. Til Offerpræsternes noget haandværksmæssige Afstumpethed overfor det hellige kommer da de velhavende Aristokraters verdslige Livssyn og Politikernes opportunistiske Realisme; just paa de regerende og velhavende virkede ogsaa de udenlandske, hedenske Aandsstrømninger mest direkte og stærkt og kunde let føre henimod oplysningsvenlig Irreligiøsitet. Ud fra disse Synspunkter er S.s Ejendommeligheder let forstaaelige. Og tillige er det forstaaeligt, at de ikke kunde danne noget Slags Broderskab som Farisæerne; de »er i Omgang lige saa lidet elskværdige mod ligesindede som mod andre« (Josefos). — S. havde sine Tilhængere blandt de velstaaende (hvortil Tempelaristokratiet først og fremmest hørte). Og det høje Raad i Jerusalem bestod (ifig. Ap. G.) for en væsentlig Del af S., hvilke væsentlig tilhørte Tempelaristokratiet. »S. vinder,« siger Josefos, »kun de velstaaende for sig, men har ikke det almindelige Folk med sig.« Den s. Retning »har kun faaet Indgang hos faa, men rigtignok hos de første i Anseelse. Og der udrettes af dem saa at sige intet; thi saa ofte de end kommer i høje Embeder, saa retter de sig, om end uvilligt og nødtvungent, efter det, som Farisæerne siger, fordi Mængden ellers ikke vilde taale dem«. — Vore — farisæiske og kr. — Kilder dvæler væsentlig ved de religiøse Divergenser i Lære og Liv, som skilte S. fra Farisæerne; ja Farisæeren Josefos fremstiller dem for sine gr.-rom. Læsere ligefrem som en filos. Skole. Saaledes opfattet viser S. sig som de teol. konservative Kredse — dog med en Del særlige Ejendommeligheder; navnlig hævdede de stærkt Viljens Frihed. Til Grund for denne Konservatisme laa imidlertid just fornemt afvisende Ligegyldighed overfor Samtidens rel. Liv. »S.,« siger Josefos, »anser det for udelukket, at Gud gør noget ... eller forudser; godt og ondt, siger de, er afhængig af Menneskets (frie) Valg, og det er enhvers egen Afgørelse, som fører ham enten til det ene eller til det andet.« De »nægter aldeles Forudbestemmelsen (d. e. Forsynet), idet de mener, at denne ikke findes, og Menneskets Livsskæbne ikke bestemmes af den, men alt beror paa os selv, saa at vi selv er Aarsag til Lykken og ved egen Daarskab paadrager os Ulykken.« Er disse stærke Farver nogenlunde rigtige, minder denne verdslig-irreligiøse Aandsretning om de velhavende ugudelige, hvis Verdslighed Ps.r udmaler (særl. Ps. 10, 4 f.). Og den staar i skarp Strid med den alm. højspændte jødiske Tro paa Guds aktive Styrelse. — Hertil svarer, at S. »intet vil vide om Sjælens Uforgængelighed og Straffene og Belønningerne i Hades«, men »lader Sjælen forsvinde sammen med Legemet« (Josefos, jfr. N. T.). I Virkeligheden var Opstandelseshaabet i denne Tid endnu fremmed eller ubefæstet blandt Jøderne, og det faldt da for S.s jordbundne Tankegang naturligt at afvise det (saa meget mere som det var fremmed for den vesterlandske Kultur). — Allermest følelig var dog den Forskel, at S. forkastede den mundtlige Lovtradition, som i stigende Grad beherskede den farisæiske Fromhed, og regnede alene den skrevne Lov for forpligtende, — ligesom de ifig. Ap. G. ogsaa forkastede den yppig blomstrende Engle- og Aandetro. Men det maa have været, ikke af Religion, men af Irreligiøsitet, at de saaledes afviste hin Tids Fromheds vigtigste Lærestykker. Og derfor bliver deres Forkastelse af de gamles Overlevering (jfr. Mk. 7, 1 f.) unævnt i N. T., medens selvfølgelig Talmud just dvæler derved. Som Oplysningsvenner forkastede de i det hele Autoritetsdyrkelsen i de farisæiske Rabbinkredse og »anser det for rosværdigt at opponere mod Læreren« (Josefos). — Forskellige specielle Divergenser i Lovfortolkningen, som Talmud nævner, kan, forsaavidt de er autentiske, for en Del forstaas saaledes, at S. drev Spot (jfr. Mk. 12, 9 f.) med

Farisæernes Lovlærdom og afviste deres Lovtradition; en Del kan maaske forstaas som Tillempning efter rom. Retsregler. — S. har saaledes et vist aandeligt Slægtskab saavel med Psalmernes »ugudelige«, som med den hellenistisk-frafaldne Strømning før Makkabæerrejsningen. Denne sidste slog hin Aandsretning til Jorden. Alligevel udryddede den selvfølgelig ikke det gl. Tempelaristokrati. Og endnu vigtigere blev, at de nye, strenge Magthavere og Tempelaristokrater selv kom ind under de samme Livskaars Indflydelse. I Virkeligheden var den farisæiske Opfattelse tilmed uigennemførlig i Politiken. Og efter en Menneskealder er i Følge Josefos de hasmonæiske Præstekonger med Johannes Hyrkan gaaet over paa »S.s« Side. Kun under Dronning Alexandra kom Farisæerne til Magten. Og Josefos udmaler med stærke Farver baade deres Lidelser tidligere og den Hævn, de nu tog over S. Men efter hendes Død kom disse atter til Magten. Dog beholdt Farisæerne Sæde i det høje Raad og havde efterhaanden saaledes faaet det aandelige Herredømme, at iflg. Josefos alt maatte afgøres efter deres Opfattelse, og ved Jerusalems Ødelæggelse ophører de Forhold, som havde skabt Saddukæismen, og dermed tillige denne selv. (E. Schürer, Geschichte des jüd. Volkes im Zeitalter Jesu Christi II, 1907 § 26; Wellhausen, Die Pharisäer u. d. Sadducäer, 1874; G. Hölscher, Der Sadduzäismus, 1906.) *S. M.*

Sadok. 1) Den nye Ypperstepræst under Salomo, Grundlæggeren af den ledende præstelige Slægt i Jerusalem, iøvrigt bekendt fra Davids Hist. (2 Sam. 8, 17; 15, 24 f.; ogsaa 1 Krøn. 12, 28). Paa Grund af sin Troskab mod Salomo blev S. efter Abjatars Forstødelse af Salomo gjort til Ypperstepræst (1 Kong. 1, 8. 34; 2, 26. 27. 35). Dermed gik Ypperstepræstedømmet fra Itamars Linje over til en anden aronitisk Slægt, der nedstammede fra Eleasar (1 Krøn. 5, 34 [6, 8]; 24, 3 f.). Den i 1 Sam. 14, 3 nævnte Ahitub er forskellig fra S.s Fader (eller Bedstefader: 1 Krøn. 9, 11; Neh. 11, 11). Nærmere under »Levi«. Jfr. endvidere særlig Hes. 44, 10—16. Fra S., som i LXX hyppig skrives »Sadduk«, er uden Tvivl Saddukæernes, den senere jød. Præsteadels, Navn afledet. — 2) En senere Ypperstepræst af samme Slægt (1 Krøn. 5, 38 [6, 12]). — 3) Kong Jotams Morfader (2 Kong. 15, 33; 2 Krøn. 27, 1). Man kunde vove en Formodning om Identitet med Nr. 2. — 4) En af dem, der byggede Muren (Neh. 3, 4). — 5) En anden af disse (Neh. 3, 29), en Præst af Immers Børn. Maaske identisk med 6) en som »Skriftlærd« nævnt S. (Neh. 13, 13). — 7) En af Pagtens Underskrivere (Neh. 10, 22 [10, 21]). — 8) En af Josefs Forfædre (Mt. 1, 14). *L. G.*

Sadoleto, Giacomo, ital. Humanist og Kardinal, f. 1477, blev af Leo X udnævnt til apostolisk Sekretær, senere til Biskop af Carpentras i Avignon; de følgende Aar levede S. skiftevis i Rom og i sit Stift; efter Roms Plyndring 1527 gik han mere op i kirkeligt Arbejde. 1535 udnævnte Paul III S. til Kardinal, og næste Aar var han Medlem af den da nedsatte Reformkommission (III, 499). Han hørte til de humanistiske italienske Reformvenner, stod f. E. Contarini (I, 552) nær, uden dog at dele dennes halvt luth. Retfærdiggørelseslære; tværtimod blev en Kommentar til Romerbr., som S. skrev, beskyldt for Hældning til Semipelagianisme. Sammen med Haabet om Reformer i Kirken gik hos S. det om at drage Protestanter tilbage til Rom. 1537 bevidnede han i et Brev Melanchthon sin Højagtelse; denne besvarede imidlertid ikke Henvendelsen; 1539 skrev S. til Raadet og Borgerne i Genève og foreholdt dem, hvorledes den kr. Kærlighed, Hensynet til Enheden og Ydmygheden overfor den ærværdige Tradition maatte opfordre dem til at vende tilbage til den gamle K. Men Calvins glimrende Svar herpaa blev netop en af de Ting, hvorved Ref. genvandt sin Indflydelse i Genève, saa han blev kaldt tilbage fra Strassburg (I, 452). S. døde 1547. *V. A.*

Sadolin. 1) **Hans Jørgensen S.**, dsk. Humanist, Søn af nedennævnte Biskop S., f. i Viborg o. 1528, studerede først i Kbhvn; 1550 drog han til Wittenberg, forsynet med P. Palladius's Anbefaling, vandt i høj Grad Melanchtons Yndest og udfoldede en saa frugtbar Virksomhed som lat. Digter, at han fik et anset Navn i Humanisternes Kreds. Hjemkommen blev han 1556 Spr. i Thoreby i Lolland og siden Provst. Sin literære Virksomhed fortsatte han med saa stort Held, at han 1570 fik kgl. Diplom som »Poeta laureatus« med tilhørende Digtervaaben. 1575 nødte et sædeligt Fald ham til at forlade Landet, og efter Hjemkomsten blev han dømt fra Embedet og sat i Forvaring i Sorø Kloster. Her fortsatte han sin Syslen med Digtekunsten. 1580 kom han atter paa fri Fod, men opnaaede ikke nogen fast Stilling. Endnu 1596 besang han Christian IV's Kroning, og »Digteren« S. omtales nogle Aar efter som optaget i Kansler Chr. Friis's Husstand. Han døde o. 1601 og har efterladt en betydelig Samling lat. Digterværker, der vidne om megen Begavelse. — 2) **Jørgen Jensen S.**, Reformator og Biskop, f. o. 1499 i Viborg, hvorfor han jævnlig skrev sig *Vibergius* (Navnet Sadolinus synes først lavet af hans ovennævnte Søn, med H. til, at Familien, der stammede fra Mors, i ældre Led havde baaret Navnet Sadelmager). S. træffes første Gang, da han i Dec. 1526 af Frederik I fik Tilladelse til at nedsætte sig i Viborg og der »læse og læse lade, hvad som nyttigt kan være, for unge Personer, som formaa at købe deres Kost, dog ikke for de Personer, som formaa og ville være udi Universiteter«. Her kaldes han »Mester« og havde vel erhvervet Graden udenlands, hvor han vistnok ogsaa var vunden for Ref., hvis uforfærdede Talsmand han siden blev, idet han stillede sig ved Hans Tausens Side. Det var vel snarest en Præsteskole, S. oprettede, om end i det smaa, medens han samtidig ved Udg. af enkelte danske Ps.r og ved Overs. af rel. Smaaskrifter søgte at fremme Ref. Inden H. Tausen 1529 forlod Viborg, ordinerede han S., der blev Præst ved Sortebrødrekirke. Blandt de evang. Prædikanter, der mødte ved Herredagen 1530 i Kbhvn, indtog S. en fremragende Plads. Efter sin Hjemkomst til Viborg udgav han en vigtig Beretning om Forhandlingerne med en skarp Dom over Prælaternes Adfærd under Mødet. S.s ref. Virksomhed forlagdes senere til Fyn, vistnok efter Frederik I's Ønske, med den udvalgte

Biskop Knud Gyldenstjernes Samtykke. I alt Fald paalagdes det 1532 Prioren i St. Knuds Kloster at give S. Bolig og Underhold i Klosteret samt udbetale ham en aarlig Løn. S. betegner sig selv som Biskoppens Medhjælper i Ordet. Paa Landemodet i Odense Maj 1532 forelagde han i den fraværende Biskops Navn Stiftets forsamlede Præster en Overs. af Luthers Katekismus (uden Nævnelse af Luthers Navn) med Formaning om at tage sig af den forsømte Børnelærdom samt en Anvisning om Fremgangsmaaden, de burde følge. Tillige antydedes, at der senere skulde anstilles en Prøve om Præsternes Indsigt i opgivne Lærestykker. Dette mærkelige Skrift, der staar højt i dsk Ref.s-literatur, vakte saa stærk en Harme hos Papismens Tilhængere, at de, som det synes tilskyndede af den bispelige Generalvikar Niels Povlsen, stiftede en Sammensværelse mod S. af saa truende Art, at han fandt det raadeligst at modtage den afgaaede Biskop Jens Andersens (Beldenak) Tilbud om at søge et Fristed hos ham paa Bispeslottet Kjærstrup paa Taasinge. Efter Knud Gyldenstjernes Hjemkomst lod denne anstille en Religionsdisputats mellem S. og Niels Povlsen, og da S. blev Sejrherre, idømtes der Generalvikaren en Bøde. Sin lit. Virksomhed fortsatte S. 1533 ved den første dske Overs. af Augsburgerkonfessionen. Efter Grevefejdens Afslutning 1536 møder vi ham som Prædikant ved Frue K. i Kbhvn (hvad han mulig allerede har været under Belejringen); han modtog kgl. Beskærmelsesbrev og forlenedes med et Vikariat ved K.n. Efter at have deltaget i Forhandlingerne om K.ordinansens Affattelse, kaldedes S. til Superintendent i Fyn og indviedes 2. Sept. 1537 af Dr. Joh. Bugenhagen. I denne Stilling udfoldede han en betydelig Virksomhed for at bringe K.væsenet i det dengang vidtstrakte Stift i Overensstemmelse med de i Ordinansen foreskrevne Regler. Særlig fortjener han Paaskønnelse for sit Arbejde med at skaffe K.r, Præster, Skoler og Hospitaler de fornødne Midler til deres Bestaaen; men hans forstandige Forslag til Oprettelse af et Domkapitel i Odense i evang. Stil lykkedes det ham ikke at faa gennemført. Overfor Papismens talrige Levninger i K.r, Klostre og i Folkelivet indtog han en fast, men dog moderat Holdning. Det gl. Præstekalent for Odense By og Herred omdannedes, saa det kunde tjene evang. K.liv og være et Mønster for lign. Foreninger i andre Dele af Stiftet. Men det Maadehold, han udviste overfor de gamle Brødre i St. Knuds Kloster, paadrog ham saa stærke Angreb fra to puritanske Præstemænd i Odense, at han nødtes til ved Rettens Midler at fralægge sig deres uretfærdige Beskyldninger for Leflen med Papismen. — Efter et virksomt Liv døde S. 19. Dec. 1559. (H. F. Rørdam, Mester J. J. S., Odense 1866.) *H. F. R.*

Sadrak, en af Daniels 3 Venner. S. var hans babylonske Navn i Stedet for Hananja (Dan. 1, 7; 2, 49; 3, 16 f.).

Sadukæere, se Saddukæerne.

Saf, en filistæisk Kæmpe fra Gat (2 Sam. 21, 18. 22); i 1 Krøn. 20, 4 kaldes han Sippai.

Safam, en gaditisk Mand (1 Krøn. 5, 12).

Safan. 1) Kong Josijas Statsskriver, som læste den fundne Lovbog for Kongen (2 Kong. 22, 3. 8 f.; 2 Krøn. 34, 8 f.). Gemarja i Jer. 36. 10. 12 er vel hans Søn og Efterfølger. Andre Sønner af en S., som kunde være denne, nævnes i Jer. 29, 3 og Hes. 8, 11. — 2) Fader til Ahikam og Bedstefader til Statholderen Gedalja (2 Kong. 22, 12. 22; Jer. 26, 14; 39, 14).

Safat. 1) En af Spejderne, af Simeon (4 Mos. 13, 5). — 2) Profeten Elisas Fader (1 Kong. 19, 16; 2 Kong. 3, 11), fra Abel-mehola i Issakar. — 3) En Judæer i Kong Jekonjas Efterslægt (1 Krøn. 3, 22). — 4) En Gadit (1 Krøn. 5, 12). — 5) En af Davids Hyrder (1 Krøn. 27, 29).

Safir, et Sted i Juda Lavland (Mi. 1, 11), maaske Savâfîr østl. for Askalon.

Safira (Saphira), Ananias's Hustru, der ligesom hendes Mand udaandede foran Peters Fødder ved deres Bedrageris Afsløring (Ap. G. 5, 1 f.).

Safon, By Ø. for Jordan i Gad (Josva 13, 27; Dom. 12, 1 [Dsk. Ov. »mod Norden«]). Identifikationen i Talmud med Amatho (Tell Amâte ved Jordandalen) er omstridt. Sifjon (1 Mos. 46, 16) og Sefon (4 Mos. 26, 15) er vist samme gaditiske Navn.

Sage, Fader til en af Davids Helte, Jonatan (1 Krøn. 11, 34). I Parallelstedet 2 Sam. 23, 33 kaldes han Samma, som Lukian ogsaa læser i 1 Krøn.

Sagen, Albert Peter, norsk Præst, f. i Bergen 1816 som Søn af den bekendte Lyder Sagen, teol. Kand. 1838, virkede først som Skolemand i sin Fødeby, blev 1850 res. Kapellan i Kristianssand, 1870 Spr. til Hetland og 1870 tillige Provst i Stavanger Provsti. Tog Afsked som Provst 1881 og fra Præsteembedet 1894. Foruden at være en virksom Præst — han var bl. a. i mange Aar Formand for Missionsselskabets Hovedbestyrelse og holdt gentagende offentlige rel. Foredrag — havde han ogsaa stærke humane Interesser. Under sit Bergensophold deltog han saaledes i Grundlæggelsen og Ledelsen af de konservative Blade »Bergens Stiftstidende« og »Bergenske Blade«. Han døde 3. Dec. 1896. (Halvorsens Forf.leksikon.) *A. B.*

Sagerelli, Segarelli, se Apostolikere.

Sagittarius (Schütze), **Kaspar**, tysk Teolog og Historiker, f. 23. Sept. 1643 i Lüneburg, d. 9. Marts 1694 i Jena, studerede paa Polyhistorvis i Helmstedt, Leipzig, Wittenberg, Jena og Altdorf, blev 1668 Rektor i Saalfeld, hvor han udgav adskillige filol. Skrifter, men gik saa til Univ. i Jena, hvor han 1673 blev Lic. teol., 1674 Prof. i Historie, 1678 Dr. teol. Foruden en Mængde Værker til Sachsens Historie, skrev han en Del polemiske Skrifter mod Jesuiterne. I Frankfurt havde han besøgt Ph. J. Spener og erklærede dennes Retning for den sande Krdm; han blev derfor beskyldt for Pietisme, og 1691 udgav han 22 Teser, hvor han frimodigt bekender sig at være Pietist. Trods mange Trudsler fra højere Steder blev han i sin Stilling og udgav endnu en Række Skrifter, der bekræftede hans Teser, men afviste Beskyldningerne for Vranglære. Under hele Striden vedblev han sin hist. Virksomhed og skrev, skønt han ikke hørte til det teol. Fak., en »Introductio in historiam ecclesiasticam«, der dog først udkom 1718, fuldført af I. A. Schmid. *N. M. P.*

Sahag (Sahak, vort Isak, hebr. *Jiskhag*), den hellige armeniske Patriark, d. o. 440, 110 Aar gl. Hans Fader var Patriarken Narses, en Ætling af Armeniens Apostel, Gregor Lysbringeren. S., der tidlig mistede sine Forældre, studerede i Konstantinopel Datidens Videnskaber og desuden flere østerlandske Sprog. O. 388 blev han Armeniens Patriark, hilst med Glæde af hans Landsmænd, men ikke af de mod Armenien fjendtlig sindede Persere. Udnævnelsen gav Anledning til Rigets Sønderlemmelse. Persiens Konge opnaaede 390 Kejser Theodosios's Minde til at inddrage under Persien det frugtbare Ø.-Armenien, imedens Romerriget til Erstatning fik den mindre, vestlige Del. Perserne søgte nu at tilintetgøre Krdmmen i Armenien og at indføre den persiske Statsrel., Zoroaster's Lære. De Kristne forfulgtes, Kirker og Klostre nedreves o. lign., men den utrættelige, storartede Virksomhed, som S. udfoldede, fik Persernes Bestræbelse til at strande. S. udsendte Prædikanter rundt om i Landet, grundede Skoler, satte Mod i Folket, fik Kirker og Klostre genrejste og søgte i det hele at hæve Armeniernes aandelige Kraft. Egen Literatur havde Armenien den Gang ikke, nærmest fordi de intet Alfabet havde, der kunde gengive alle Sprogets Lyde og Lydforbindelser. Til de ved Gudstjenesten brugte Ritualer anvendtes græske Bogstaver, men de slog ikke til. Sammen med sin Ven og Discipel Mesrop skabte S. derfor et eget, armenisk Alfabet, som han straks selv benyttede til Skrifter, der alle er affattede i et rent klassisk armenisk Sprog. Han oversatte G. T. (fra Septuaginta), digtede Hymner, forfattede en praktisk Haandbog til Forstaaelsen af K.s Ritualer m. m. Hans gode Eksempel fulgtes snart af andre, og Literaturen voksede op. S. bekæmpede kraftig Nestorianismen, der vilde trænge ind fra Persien. — En senere S., ogsaa Patriark, gik i det 12. Aarh. over til den rom.-kat. K., rimeligvis en Følge af Forhandlinger, som 1145 fandt Sted imellem Paven og armeniske Udsendinge, som skulde erfare Pavens Mening om Stridspunkterne imellem den gr. og armen. K. *V. S.*

Saham, en Søn af Rehabeam (2 Krøn. 11, 19).

Saharaim, en Benjaminit (1 Krøn. 8, 8 f.).

Sahasuma, By i Issakar, sandsynligvis mellem Tabor og Jordan (Josva 19, 22).

Sahlin, Carl Yngve, svensk Filosof, f. 4. Marts 1824 i Fröskog, Stud. i Upsala 1841 og fil. Dr. 1851, Docent i teoretisk Filos. ssteds 1853, Adjunkt i Filos. i Lund 1856, 1862 Prof. i teoretisk Filos. ssteds, 1864 forflyttet til Upsala som Prof. i praktisk Filos. Ingen af C. J. Boströms Disciple kan maale sig med S. som systematisk Tænker og Videreforer af Mesterens Grundtanker. Af hans talrige Afhandlinger maa nævnes: »Har Hegel öfvervunnit dualismen?« (1851—53); »Om grundmotsatsen i verlden« (1858); »Om grundformerna i etiken« (1869); »Kants, Schleiermachers och Boströms etiska grundtankar« (1877); »Om subjektivt och objektivt betraktelsesätt i filosofien« (s. A.); »Om naturens lif« (1878); »Om det inre och det yttre« (1879); »Hvad är det högsta i historien?« (1881); »Om personlig storhet« (1882); »Om grundformerna i logiken« (1883—84); »Om andlig frihet« (1883); »Om fosterlandskärleken« (1885); »Några tankar om menniskan och samhället« (1887); »Om brytningspunkten i vår tids filosofi« (1888) samt »Om verldens relativitet« (1889). Ligesom Boström hylder S. en streng idealistisk Betragtning og en rationel Opfattelse af det absolute som rent aandeligt evigt, subjektivt og fornuftigt. I rel.-filos. Henseende naaede han i sine Forelæsninger frem til et mere indholdsrigt Standpunkt end det, Boström opnaaede. Baade som Docent og Forfatter udmærkede S. sig ved en sjælden logisk Skarphed og Klarhed, men hans Stil var noget tung. Allerede som Stud. stod S. som Studenternes Ordfører, og han har siden som mangeaarig Inspektør for Värmlands Nationen staaet i levende Forbindelse med den stud. Ungdom. I en kritisk Periode (1876—89) var han Rektor for Universitetet i Upsala, og blandt andre Tillidshverv har han fungeret som Stadsfuldmægtig, Medlem af Bestyrelsen for Stockholms Højskole m. m. *H. L.*

Sailer, Johan Michael, rom.-kat. Teolog, f. i Stiftet Augsburg 1751 (Faderen var en fattig, from Skomager), kom 1770 til Jesuiterkollegiet i Landsberg, hvor han var sammen med Feneberg (II 33), som blev hans nære Ven, 1772 til Univ. i Ingolstadt, paa en Tid, da »Oplysningens« Ideer ogsaa trængte ind i kat. Teol. (saaledes gælder det S.s Lærer, Jesuiten Benedikt Stattler, hvem S. erklærede at skylde alt). S. gennemgik som Dreng og ung to haarde aandelige Kriser, blev 1775 præsteviet, 1777 Repetitor, 1780 Prof. i Dogm. i Ingolstadt, men afskediget 1782 af økonomiske Grunde, 1784—94 Prof. i Etik og Pastoralteol. i Dillingen, dernæst afskediget som Oplysningsmand, 1799 igen ansat i Ingolstadt, 1802 flyttet med Universitetet til Landshut. Som teol. Prof. øvede S. en dybtgaaende Indflydelse; han var selv en af de rene og skønne kat. Præsteskikkelser, hvoraf hin Tid havde ikke faa, from, inderlig, mystisk, forholdsvis frisindet, og har bidraget til at hæve den kat. Præstestand i Baiern. Han forfattede en Mængde videnskabelige og opbyggelige Skrifter (f. E. »Vollständiges Lese- und Gebetbuch für katolische Christen«); var skattet ogsaa af Protestanter og stod i personlig Forbindelse med adskillige (Claudius, Lavater, Steffens, Perthes, senere Rudelbach); om sig havde han en Kreds af Venner og Disciple, et Sidestykke til Fyrstinde Gallitzins Kreds i Münster (II, 163 f). Hans frisindede Katolicisme blev imidlertid angrebet fra to Sider: Fr. Nicolai (III, 366) fandt i S.s Frisind papistiske Kunster for at drage Protestanter til Rom, og strenge Katoliker saa i S. en Kætter. Særlig dadledes han for sit Forhold til den Vækkelse, hvori M. Boos (I, 361) var Centrum. I Dec. 1796 var S. hos Boos i Selg; en jævn Pige kaldte da S. en Farisæer, der endnu ikke kendte Jesu Daab med Aand og Ild. S. kom i stor Bevægelse herved, men følte snart en uudsigelig Ro i sin Sjæl. Iøvrigt tog han ikke aktiv Del i Vækkelsesbevægelsen, og han formanede J. Gossner (II, 239) til Lydighed mod K.n S. var en Mystiker og afgjort katolsk, beundrede Anna Katharina Emmerich (I, 758), bøjede sig altid for den gejstlige Øvrighed, ogsaa da man i Rom forkastede ham som Biskop af Augsburg; dette skaffede

ham imidlertid Pavens Tillid, og han blev 1822 bispeviet som Koadjutor hos Bispen i Regensburg; 1829 fik han selve Bispestolen, men var da saa svækket, at hans Discipel M. Diepenbrock (I, 638) maatte skrive Hyrdebrevet ved Tiltrædelsen. I Striden om de blandede Ægteskaber forfægtede han det ultramontane Standpunkt. D. 1832. (Fr. Nielsen, Romerkirken i 19. Hundredaar. Indre Liv I; F. W. Bodemann, J. M. v. S., 1856; R. Stölzle, J. M. S., 1910). *V. A.*

Saint Barthélemy, se Bartholomæusnatten, I, 266.

Saint Cyran, se Duvergier, I, 691.

Saint Denis. Om Helgenen, se I, 643. Byen St. D., 4 Km. fra Paris, i Departementet Seine (o. 50,000 Indb), er opvokset om den Kirke og det Kloster, som Dagobert I. grundlagde paa det Sted, hvor Legenden erklærede, at den hl. Dionysios var halshugget. Her blev siden Merovingertiden de fr. Konger begravede. Den tidliggotiske Kirkebygning er opført af den berømte Abbed Suger og blev 1869 restaureret af Viollet-le-Duc; særlig under Revolutionen var den nemlig blevet ilde behandlet, ligesom man 1793 paa Konventets Befaling havde kastet alle de kongelige Ben i en Kalkgrube. I St. D. afsvor Henri IV Protestantismen 1593.

Saint Germain. Om Freden i St. G. en Laye, se II, 199. Om de franske Helgener af Navnet G., se Germanus; fra den gl. Kirke i Paris, indviet til *St. G. l'Auxerrois*, blev Tegnet til Bartholomæusnattens Blodbad givet.

Saint-Martin, Louis Claude de, fransk Teosof, f. i Amboise 18. Jan. 1743, d. 13. Oktbr. 1803. Han studerede oprindelig Jura, blev derpaa Officer, men kom saa ind paa mystiske Spekulationer. 1775 udgav han under Mærket »en ukendt Filosof« et Skrift »Des erreurs et de la vérité«, i hvilket han bl. a. angriber Skepticismen og Materialismen. Swedenborg og Bøhmes Tanker fik stor Indflydelse paa ham, og han udgav flere teosofiske Skrifter, som ikke udmærker sig ved Originalitet, men som heller ikke er overspændte og fantastiske. Han har en Hældning mod Panteismen, men søger at fastholde de kristne Grundsandheder. Baader har kommenteret hans Skrifter. *A. Th. J.*

Saint-Pierre, Charles Irénée Castel de, fransk Abbed og filos.-polit. Forf., f. paa et Slot i Nærheden af Cherbourg 18. Febr. 1658, d. 29. Apr. 1743, studerede i Paris, optoges i det fr. Akademi 1695 uden at have skrevet noget. Først i en Alder af mere end 50 Aar gav han sig til at offentliggøre sine Ideer; men da han i et Skrift kritiserede Louis XIV, blev han udstødt af Akademiet 1718. Senere grundede han en Forening for polit. Studier, som Fleury krævede lukket. Sluttelig traadte S.-P. i Forbindelse med Voltaire og Rousseau. Hans Skrifter er talrige, skrevne i et slet Sprog, men fulde af originale og geniale Tanker; berømtest er »Projet de paix perpétuelle« fra 1713, hvor Forf. tager Ordet for en alm. Fred, garanteret ved et europæisk Forbund, der skulde udnævne en permanent Voldgiftsdomstol. I andre Skrifter giver han Anvisninger til en forbedret Statsstyrelse, vil begrænse Munkenes Antal, kritiserer Præsternes Cølibat, kræver medicinske Kundskaber hos Landgejstligheden og foreslaar en fuldstændig Reform af Opdragelsen. Flere af hans Tanker, der den Gang ansaas for Utopier, er senere bleven virkeliggjorte. Hans polit. og moralske Skrifter er flere Gange udg., saaledes i Rotterdam 1729 og 1741. *P. H.*

Saint-Simon, Claude Henri de Rouvroy (Greve af S.-S.), Socialreformator, f. 1760. Hans Liv var fantastisk og æventyrligt, præget af høje Maal, Mangel paa Selvtugt og paa Kendskab til egen Begrænsning. Han deltog i den nordamerik. Frihedskrig, udkastede Planer om en Panamakanal, optraadte under Revolut. som Spekulant i Nationalgodser, førte et luksuriøst Salonliv og opløste efter kort Tids Forløb sit Ægteskab for at gifte sig med Mme de Staël, som imidlertid ikke vilde have ham. Under Rædselstiden havde han været i Fængsel; da havde Karl den Store, fra hvem han mente at nedstamme, en Nat aabenbaret ham, at han selv som Filosof skulde naa lige saa store Resultater, som den kejserlige Stamfader havde naaet som Kriger og Statsmand. — Fra sit første Skrift (Lettres d'un habitant de Genève, 1802) til sit sidste (Nouveau Christianisme, 1825) udkaster han bestandig nye Programmer, idérige, men konfuse; men efterhaanden former der sig hos ham Omrids af en Fremtidsfilosofi, hvis mest rationelle Tanker kan grupperes i 3 Stadier. Modsat 18. Aarh.s abstrakte Filos. skulde Fremtidens være en Sammenfatning af Naturvidenskaberne. Der skal indrettes et efter Newton opkaldt Raad af Matematikere, Naturvidenskabsmænd og Kunstnere, der som en intellektuel Autoritet skulde lede Menneskeslægtens Udvikling. I 2. Stadium vender han sig til Studiet af Mennesket som Led af Naturen. Hovedvidenskaben bliver Historien, betragtet som en Gren af Naturhistorien; udfra den kan man forudse Fremtiden og bestemme de rette Veje for Menneskeslægtens Udvikling. Baade Fortid og Fremtid ses under sociale Synspunkter; Maalet er at hjælpe den Klasse, som paa en Gang er den fattigste og den talrigeste, og dette sker gennem den bedst mulige Organisation af Arbejdet. Ud herfra kommer S.-S. til en ejendommelig Vurdering af Fortiden. I Historien skifter organiserende og kritiske Perioder; til de første hører Middelalderen, hvis sociale Organisation under Hierarkiets Ledelse S.-S. lovpriser; til de sidste hører Ref. og Revolut., der kun har Betydning som Gennemgangsled; man maa atter vende tilbage til Samfundets faste Ordning under Fremtidsdogmet. Herved føres S.-S. over i det 3. Stadium, hvor han direkte prædiker en »ny Kristendom«. Ingen anden Magt end Rel. er stærk nok til at give Samfundet den rette Skikkelse. Baade Papister og Protestanter er imidlertid Kættere, fordi de har miskendt Krdmmens Væsen, som ikke er metafysisk, men rent moralsk, nemlig Broderkærligheden. Nu forkynder S.-S. i Guds Navn Kærlighedsbudet som socialt Dogme. — S.-S. døde 1825, kort efter Udgivelsen af »Nouveau Christianisme«. Han havde en Discipelkreds, som næsten tilbad ham. Ganske vist holdt nogle igen overfor hans rel. Ideer; men det lille saint-simonistiske Samfund som Helhed gennemløb hurtig en Udvikling i rel. Retning, der svarede til S.-S.s egen og dernæst endte man i Sværmeri (herom se Enfantin, I, 764,.

Men S.-S.s Indflydelse blev dog vidtrækkende. Adskillige forhenværende Saint-Simonister grundlagde store industrielle og økonomiske Foretagender; deres sociale Interesse traadte saaledes i Kapitalismens Tjeneste. Auguste Comte var en Tid S.-S.s Discipel og Medarbejder, skilte sig fra Mesteren, da denne slog ind paa den religiøse Bane, men gik senere selv lignende Veje. Ogsaa en Socialetiker som Carlyle staar i Gæld til S.-S., og han har paa flere Maader været en Forløber for den moderne Socialisme. (S. Charléty, Essai sur l'Historie du Saint-Simonisme, 1896; Fr. Muckle, H. de S.-S., 1908; Høffding, Den nyere Filosofis Hist. II). *V. A.*

Sainte-Beuve. 1) **Jacques St.-B.**, fr. Kasuist, f. i Paris 1613, d. ssteds. 1677, var Prof. ved Sorbonnen, men sluttede sig til Jansenisterne i Læren om Naaden og blev Skriftefader for mange, særlig blandt Kvinderne, der senere vandt et Navn i Jansenismens Historie. Da han ikke vilde underskrive Dommen over A. Arnauld (II, 592), mistede han sit Professorat; men da han senere underkastede sig Alexander VII's Formular (anf. St.), kunde han rolig forblive i Paris til sin Død som den højagtede og af alle Stænder søgte Sjælesørger. Efter hans Død udgav hans Broder i 3 Kvartbind paa Fransk (1689—94) en Samling af hans Besvarelser i Samvittighedsspørgsmaal (Kasuistik); ligesom der tidligere (1686) var udgivet efter ham et Stridsskrift mod J. Daillé (I, 585), hvori hævdes, at Konfirmationen og den sidste Olie med Rette regnes blandt Kirkens Sakramenter. — 2) **Charles Augustin St.-B.**, fr. Kritiker og Digter, f. 1804 i Boulogne-sur-Mer, d. 1869 i Paris, begyndte med at studere Medicin, sluttede sig til Romantikerne, skrev om Poesien i 16. Aarh. og udgav forskellige Samlinger Digte; var en kort Tid St.-Simonist, men kom snart efter under Indflydelse af Lamennais. Efter et Ophold i Lausanne begyndte han 1838 sit Livs Hovedværk »Histoire de Port-Royal« (III, 584) uden egentlig forudlagt Plan; efter mangfoldige Afbrydelser afsluttedes Værket 1859 med 5. Bind, og i 1866—67 udkom 3. Udg. i 6 Bind, den sidste fra hans Haand (nyeste Udg. 1888—91 i 7 Bd.). Medens han arbejdede i saa langt Tidsrum paa dette Værk, forandredes hans egen Livsopfattelse mange Gange. Havde han staaet Krdmmen nær i Begyndelsen, svingede han derefter gennem en Række Faser ned i Ateisme og Materialisme. Der kan derfor heller ikke hos St.-B. ventes en dybere Forstaaelse og Indtrængen i hele den Jansenistiske Bevægelses historiske Udvikling; det ligger ogsaa uendelig fjernt fra hans Interesse. Men han giver den fineste psykologiske Analyse af de enkelte Individer og forstaar at tegne Portræter med Mesterhaand. Berømte er ogsaa hans utallige literære Kritiker og Biografier, oprindelig i Pariserbladenes Mandagsfeuilletoner (Causeries du Lundi, Nouveaux Lundis, etc., henved 40 Bind). Hans kritiske Metode har dannet Skole og fundet mange Efterlignere. *A. J.*

Sainte-Marthe. 1) **Claude de St.-M.**, Jansenistisk Forf., f. 1620 i Paris, d. 1690; han var en Tid Skriftefader for Nonnerne i Port-Royal des Champs, men blev bortfjernet paa Grund af sin Forbindelse med de jansenistiske Eneboere omkring Klostret; han har forsvaret Port-Royal i et Par Skrifter og har angrebet Jesuiterne. — 2) **Denis de St.-M.** (*Sammarthanus*), fremragende K.historiker, Brodersøn af foreg., f. 1650 i Paris, blev 18 Aar gl. Benedictinermunk i Maurinerkongregationen, hvor han som Lærer erhvervede sig Ry ved sine grundige Kundskaber i Filos. og Teol. 1690 blev han Prior i Tours, siden i Rouen, Paris og Saint Denis; under Jansenistridighederne gjorde han Modstand mod Unigenitus-Bullen, men underkastede sig 1720. Efter at han s. A. var blevet Kongregationens Generalsuperiør, ivrede han for at faa Appellanterne blandt Ordensmedlemmerne til at falde til Føje overfor Paven. D. 1725. Hans Hovedværk er Nybearbejdelsen af *Gallia Christiana*, den udførlige Skildring af de fr. Bispesæders og Abbediers Historie fra Grundlæggelsen til Nutiden. Værket var begyndt af Brødrene Scævola og Louis de St.-M. 1645 og fortsat af Scævolas 3 Sønner; det udkom 1656 i 4 Bd.; 1715—25 udg. D. de St.-M. I—III af den nye Udgave, og Maurinere fortsatte til 1785 med 10 andre Bd.; 1856—65 har B. Hauréau (d. 1896) udgivet XIV – XVI; siden 1870 er en 3. Udg. af Værket paabegyndt. *J. O. A.*

Saints, Hellige, Spottenavn for Independenterne; om »The Latter Days S.« se Mormoner.

Sa'ir, et Sted i Edom, hvor Judas Konge Joram led et Nederlag (2 Kong. 8, 21); maaske at rette til »So'ar«.

Saisson, Charles Marie, Chartreusergeneral, f. 1806 i Avignon, blev 1836 Ordensprofess; efterat have virket i flere ital. Klostre grundlagde han 1841 et Chartreuserkloster i Genova og fornyede 1842 det gl. Kloster i Pavia, der snart blev et Mønster for alle de ital. Ordenshuse. 1859 blev han Visitator i Frankrig, 1863 Ordensgeneral. Under Vatikanerkonciliet var han ivrig for Ufejlbarhedserklæringen. D. 1877.

Sakar. 1) Fader til en af Davids Helte, Ahiam (1 Kr. 11, 35). Kaldes i 2 Sam. 23, 33 Sarar. — 2) En Øverste i den levitiske Tempelvagt (1 Kr. 26, 4).

Sakarja eller Sakarias (gr. Form). Navnet betyder »Herren har ihukommet«. I literær Ordning forekommer det yndede Navn saaledes: 1) Rubenitisk Slægtsøverste (1 Kr. 5, 7). — 2) Farbroder til Saul (9, 37; i 8, 31 Seker). — 3) Levit (9, 21; 26, 2. 14). — 4) Levit (15, 18. 20). — 5) Præst (15, 24). — 6) Levit (24, 25). — 7) Levit (26, 11). — 8) Fader til Iddo, af Manasse Stamme (27, 21). — 9) En af Øversterne, Kong Josafat udsendte (2 Kr. 17, 7). — 10) Levit, Fader til Profeten Jehasiel (20, 14). 11) Søn af Kong Josafat, myrdet i Jorams Brodermord (21, 2). — 12) Profet, Søn af den bekendte Præst Jojada, selv Præst (24, 20 f.); hans Martyrord: «Herren ser det og vil straffe!« har overlevet ham længe. Denne S., der omtales i Slutn. af den hebr. Bibels sidste Bog (Krøn.), er den, der nævnes af Jesus i Mt. 23, 35. Barakias er en Fejl af Mt. eller af en Glossator (Reminiscens fra Jes. 8, 2, eller Sak. 1, 1. 7). — 13) Profet i Kong Ussijas Tid, berømmes i 26, 5. — 14) Kong Hiskijas Morfader (29, 1; jfr. 2 Kong. 18, 2), maaske den i Jes. 8, 2 nævnte S. — 15) Levit (29, 13). — 16) Levit (34, 12). — 17) Præsteøverste (35, 8). — 18-20) Ledsagere af Esra (Esra 8, 3. 11. 16). — 21) En af dem, der havde fremmede Hustruer (10, 26). —

22-23) Judæiske Mænd (Neh. 11, 4. 5). — 24) Præst (11, 12). — 25) Levit (12, 35). — 26) Præst (12, 41). — 27) Kong S., Jeroboam II's Søn og Efterfølger i Israels Rige, o. 745 f. Kr.; regerede kun 6 Mdr., blev dræbt i Jibleam af Sallum (2 Kong. 15, 8 f.). Med ham endte Jehus Dynasti. — 28) En højt anset Mand i Jerusalem paa Jesajas Tid (Jes. 8, 2). — 29) Profeten S., efter Eksilet, se følgende Art. — 30) Judæisk Mand (1 Mak. 5, 18. 56). — 31) Johannes Døbers Fader, Præsten Sakarias (Lk. 1, 5 f. 59 f. 67 f.). Han og hans Hustru Elisabet hørte til de stille fromme, der var Profetkredsenes aandsbeslægtede og vandrede i alle Herrens Bud og Anordninger og ventede Guds Riges nære Komme. Under hans Præsteskiftes, Abijas, Tjenesteuge i Templet aabenbaredes ham, at hans Bøn var hørt, og at der skulde skænkes ham og hans barnløse Hustru en Søn til at berede Herrens Veje. Man maa vel tænke sig S. og Elisabet ældre end den i 4 Mos. 8, 25. 26 angivne Grænse for Præstetjenesten; den fortolkedes af Rabbinerne heller ikke som gældende efter Helligdommens Fæstnelse. S.s profeterende Lovprisning i V. 67 f. (som uden Tvivl har sin Hjemmel i Marias Overleveringer) maa henføres til V. 64, altsaa straks da han paany fik Mæle (jfr. Lk.s Fortællemaade i 2, 1 overfor 1, 80; 3, 21 overfor 3, 19. 20, og 1, 57 f. overfor 1, 56). *L. G.*

Sakarja (Hebr.: Zekarja og Zekarjahu, Alex. Overs.: Sakarias), Profet paa Serubbabels og Josvas Tid, ifølge Sak. 1, 1. 7 Søn af Berekja (Alex. Ov.: Barakias = Mt. 23, 35) og Sønnesøn af Iddo. I Esr. 5, 1; 6, 14 nævnes han »Iddo's Søn«, medens Jes. 8, 2 en anden bærer Navnet »Sakarja [Je]Berekja's Søn«. Hvorledes det nu end forholder sig med Berekja, var »S. Iddos Søn« if. Neh. 12, 16 vistnok af Præsteslægt. — Den under Kyros hjemvendte lille jødiske Koloni var kommet til Jerusalem opfyldt af høje eskatologiske Forventninger, og desto bitrere var Skuffelsen, da det ikke blev til andet end uanselige, ja tildels saare nødlidende Kaar. Men i Aaret 520 optraadte først Haggai (se I, 326 f.) og, i Nov. s. A., S. med Forjættelsens ildnende og manende Ord. Og det er næppe en Tilfældighed, at de fremtræder lige efter den Statsomvæltning, hvorved Darius Hystaspis (521) kom paa Tronen; thi den efterfulgtes af Uro her og der i Riget, som maatte give ny Næring til Jødernes letvakte Haab om endelig at opleve Herrens Time. Haggai opildnede til at tage fat paa Tempelbygningen, saa skulde Guds herlige Frelse blive virkeliggjort. S. forkynder: omvend eder til mig, saa vil jeg atter vende mig til eder, siger Jahve Sebaot. I en Cyklus af 8 Visioner (1, 7—6, 8) udmales: 1) der er endnu Fred allevegne, men Herren er opfyldt af Vrede mod de trygge Hedninger og lover i Kærlighed Jerusalem Lykke og Velsignelse; dette udfoldes videre i 3 Visionpar: 2 og 3) alle Hindringer skal Herren rydde af Vejen; 4 og 5) Folket er atter taget til Naade, Josva og Serubbabel staar under Herrens særlige Varetægt (Sammenhængen afbrydes af en Forjættelse om Templets Fuldendelse 4, 6 b—10 a); 6 og 7) i hele Landet tilintetgøres alle Tyve og Menedere, og den ulykkessvangre Syndeskyld overføres paa Fjenderne i Babylonien. Tilslut 8) ses Guds Vredes Redskaber fare ud til Ødelæggelse over den hele Jord; og Profeten faar (6, 9 f.) Paalæg om at lade arbejde en Krone — vistnok i Virkeligheden bestemt for Serubbabel, »Spiren« d. e. den forjættede Konge af Davidsætten (6, 11 jfr. 3, 8, Jer. 23, 5); hvor nær maatte man ikke dengang se Opfyldelsen! Og paa Spørgsmaalet: skal vi fremdeles fejre Sørgefesten over Jerusalems Ødelæggelse, gav Profeten det Svar: ikke Faste, men Retfærdighed og Godhed er, hvad Jahve har forlangt, saa skal Sørgedagene blive til Glædesfester, Hedningerne skal dyrke Jahve og søge Israels Venskab (Kap. 7 f., dateret December 518). Men Haabet blev ikke til Virkelighed. Vistnok blev Templet fuldendt Aar 516 (Esr. 5 f.); men Serubbabel fik ikke realiseret det messianske Haab. Og dette har virket paa selve Tekstoverleveringen (særlig i Kap. 6); som Teksten nu foreligger, er Davidsætlingen halvvejs fortrængt af Ypperstepræsten (f. E. 6, 11). — S. tilhører Profetiens seneste, aandelig fattigere Tider og indskærper, hvad der er talt af »de tidligere Profeter« (1, 4. 6 etc.). Dog ejer ogsaa han Profetens Bevidsthed om at forkynde Herrens Ord. Men rigtignok kun indirekte, gennem »den Engel, som taler til mig«, er det, han faar Guds Ord at vide. Og saavel »Jahves Engel« som andre Sendebud optræder i Visionerne som de selvfølgelige Mellemmænd, som formidler Guds Verdensstyrelse. I det hele har Visionerne sin Betydning særlig som Vidnesbyrd fra den egentlige Profetis Udgangstid.

Sak. 9—14. I Kap. 1—8 taler Profeten i første Person. Og hans Ord er daterede og aktuelle, fulde af Hentydninger til Situationen i 520—18. Helt anderledes i Form som i Indhold er de udaterede og anonyme Stykker Kap. 9 f. Og særlig har Indholdet ingen Sammenhæng med S.s Tidsforhold. De er fulde af Hentydninger til konkrete Tidsforhold, men disse stemmer ikke med S.s Tid, men forudsætter helt andre Tilstande. Saa den allerede meget over hundrede Aar gamle Opdagelse, at disse 6 Kap. ikke er sakarjanske Profetier, er forlængst at regne blandt den historisk-kritiske Forsknings mest sikre Resultater. Derimod er vort Kendskab til Israels Historie, særlig i efterekslisk Tid, ikke tilstrækkeligt til en sikker positiv Datering, — saa meget mindre som Hentydningerne i Kap. 9 f. tildels har en symbolsk Form. Ja, da Stykkerne savner fælles Plan, og Indholdet ofte er dunkelt (tildels p. Gr. af Tekstfejl), er det ikke engang muligt med Vished at afgøre, hvorvidt Udsagnene stammer fra samme Tid og Forfatter eller ikke. Af en Samler har Sak. 9, 1 og 12, 1 saavelsom Mal. 1, 1 faaet en ganske ejendommelig og enslydende Overskrift: *Massà Debar Jahve* (ɔ: Jahves Ords Udsagn); det synes som om disse sidste 9 Kap. af »de smaa Profeters« Bog oprindelig blev tilføjet som en Gruppe af tre smaa Tillæg, af hvilke da senere de to (Sak. 9 f. og 12 f.) er i Følge en Misforstaaelse regnede til det foregaaende Skrift af S., medens det tredje er opfattet som et særeget Profetskrift af »Malaki« (sml. III, 152); og i hvert Tilfælde bevidnes herved, at Sak. 9—11 og 12—14 er indbyrdes uafhængige Skrifter. Derimod er det omtvisteligt, hvorvidt disse to Smaaskrifter skal opfattes som literære

Enheder eller som Smaasamlinger af to eller flere smaa Profetord. Mange afdeler: 1) 9—11, 3 (helst fraregnet 10, 1—2); 2) 11, 4—17 + 13, 7—9; 3) 12, 1—13, 6; 4) Kap. 14. — Hovedtrækkene i Indholdet: Kap. 9: Aram o. a. i Nord og Filisterne i Syd skal ligge underkuet som Provins i Juda; Sions Konge skildres sejrrig, fredsæl og sagtmodig; Jahve vil give Sions Sønner en knusende Sejr over Javan (ɔ: Grækerne). 10, 3—11, 3: de fremmede Herrer skal Jahve ødelægge; til stolte Stridsheste vil han gøre sine »Faar«; Efraim og Juda skal atter opleve Lykken; fra Assur og Ægypten skal han føre dem hjem. 11, 4—17 + 13, 7—9 fortæller symbolsk om en Nutid, da »Hyrderne« (ɔ: Styrerne) »sælger« og »køber« og »slagter« »Faarene«: paa Herrens Bud griber Profeten ind som »Hyrde«. Men efterat han har »tilintetgjort de tre Hyrder paa en Maaned«, bliver han og Faarene ked af hinanden. Han opgiver sin Gerning og faar kun ussel Løn. Derefter byder Herren ham symbolsk at fremstille en ny, pligtforglemmende »Hyrde«. Og Stykket slutter med Ødelæggelse over denne Hyrde og over hele Landet, — Resten skal lutres til et fromt Guds Folk. 12, 1—13, 6 og Kap. 14 skildrer begge det belejrede Jerusalems Redning, men saaledes, at de to Billeder er paafaldende forskellige. 12, 1—13, 6: Angriberne tilintetgøres, og Indbyggerne sørger angerfuldt over »den, som de har gennemboret«; Jerusalem skal renses fra al Synd og Urenhed, og Afgudsdyrkelse og Profeti (!) skal udryddes. Kap. 14: Fjenderne erobrer Byen (?); Jahve aabenbarer sig og frelser under store Jærtegn; og ideelt lykkelige Livskaar skal der blive i hele Landet, med Jerusalem ragende højt over alt det øvrige; Fjenderne ødelægges af Guds Straffedomme; og alle genlevende af Folkene skal aarlig drage op til Jerusalem til Løvsalsfesten; Jerusalem og Juda skal være hellige som et Tempel for Jahve. — Af lignende Grunde som Joels Bog maa disse Profetier enten være ældre end Samarias Ødelæggelse eller tilhøre sildige, eftereksilske Tider. Omtalt er Efraim (9, 10), Assur (10, 10 f.), Damaskus og Hamat (9, 1 f.) etc. Og Sak. 11 kunde, om end ikke uden Vilkaarlighed, tydes om Revolutioner i Efraims Rige (se 2 Kong. 15, 13). Men i 9, 13 nævnes »Javan«, Grækerne, som den store Fjende, og dette passer kun til den græske Tid. Til denne kan ogsaa de andre Træk passe; Ægypten og Assur (eller Damaskus o. a. Betegnelser for Syriens Egne) kan betyde det ptolemæiske og »syriske« Rige. Og alt i alt er det rimeligt at opfatte disse Kapitler som sildige. De synes at tilhøre den anonyme, literære, profetlignende Forkyndelse, som følger efter den egentlige Profeti, idet den lever paa dennes religiøse Indhold og danner Overgangen fra den til den senjødiske apokalyptiske Literatur (sml. om Daniel I, 594). Billedet af den sagtmodige Konge anvendes paa Jesus Mt. 21, 5; Joh. 12, 15. (A. Köhler, Weissagungen Sacharjas, I—II, 1861—63; Nowack, Die kleinen Propheten, 2. Opl. 1903; Karl Marti, Das Dodekapropheton, 1904). *S. M.*

Saker, Alfred, Missionær i det engelske Baptist M. S.s Tjeneste, Banebryder for Missionsarbejdet i Kamerun, udsendt 1845; Sprogtalent og praktisk Missionsleder. *Fr. S.*

Sakerdonos, den assyr. Konge Asarhaddon (LXX).

Sakja, en Benjaminit (1 Kr. 8, 10).

Sakkai. En Slægt blandt de hjemvendte Jøder (Esra 2, 9; Neh. 7, 14). Navnet S. er vel ogsaa den sandsynligste Læsemaade i Neh. 3, 20. Jfr. endvidere Sakkæos.

Sakkas, Ammonios, se I, 73.

Sakkos, gr. og russisk Betegnelse for Metropoliters og Patriarkers liturgiske Overklædning; paa Grund af sine vide Ærmer minder den om Dalmatikaen (jfr. III, 639; Præstens Overklædning, Felonion, svarer til Casula).

Sakkur. 1) En Rubenit (4 Mos. 13, 4). — 2) En Simeonit (1 Kr. 4, 26). — 3-4) Leviter (1 Kr. 24, 27; 25, 2). — 5) En af Nehemjas Hjælpere (Neh. 3, 2). — 6) Levitisk Øverste (Neh. 10, 13 [12]). — 7) En af Esras Ledsagere (K'tib har »Sabud«), Esra 8, 14.

Sakkut, et Tilnavn til den assyr. Gud Ninib (Saturn), Amos 5, 26 (Dsk Overs. »Hytte«).

Sakkæos, det hebr. Navn Sakkai i gr. Form. — 1) En Befalingsmand hos Judas Makkabæer (2 Mak. 10, 19). — 2) Den fra Evangeliet bekendte Tolder (Afgiftskræver) i Jeriko (Lk. 19, 1—10). Efter Mødet med Jesus ved Morbærfigentræet iler S. forud til sit Hus for dér at modtage sin Herre og Gæst. Det i V. 8 berettede forefalder saa straks ved Jesu Indtrædelse i hans Hus, maaske i Forgaarden (et Emne for en Maler!). Jesu Svars Henvendelse baade til ham selv og paa samme Tid til de andre passer ind i dette Billede af Situationen. *L. G.*

Sakramenter. Ved Siden af Ordets Forkyndelse hører S.ne ind under Naademidlerne (III, 336) eller Herrens Indstiftelser. Ved S. forstaar vi hellige Handlinger, som Jesus Kristus selv har indstiftet, og hvori han gennem et synligt Middel skænker den usynlige Naade, som han har udtalt i Indstiftelsens Ord. Kun de to Handlinger: Daab og Nadver (I, 580; III, 340 bør kaldes S. At disse to indtager en Særstilling mellem alle de kirkl. Handlinger, har fra Begyndelsen staaet fast for Menigheden (jfr. f. E. deres Sammenstilling Ap. G. 2, 41—42; 1 Kor. 10, 2—4). Men det varede længe, inden denne Særstilling fik sit Udtryk i et Fællesnavn for dem alene. N. T. giver jo ikke systematiserende Fællesbegreber.

I den efterapostoliske Tid gik Daab og Nadver ind under den meget rummelige Kategori *μυστήριον* (Hemmelighed), hvormed man omfattede alt det i Kristendommen, som havde en dybere, hemmelighedsfuld Betydning, baade i Lære og Ritus. I det gamle latinske Kirkesprog indførtes en tilsvarende Brug af sacramentum; det havde hos Klassikerne speciellere Betydninger (en Pengesum, som deponeredes under Retstrætter, eller Eden, særlig Soldatereden); men Kirkefædrene udstrakte det, i Henhold til Ordets Etymologi, til hellige Ting eller hemmelighedsfulde Handlinger af religiøs Betydning. Saaledes brugtes det baade i Oldkirken og langt ind i Middelalderen ikke blot om Daab og Nadver, men om Bod, Konfirmation og Ordination, ja, ned til saadanne Ting og Indvielser som Vievand og Klokkedaab og om de gltestl. Ofringer og Omskærelsen. Man finder i Middelalderen opført 12 (Petrus Damiani), ja

30 S. (Hugo af St. Victor). Augustin havde gjort Tilløb til en Definition ved sin Sætning: accedit verbum ad elementum et fit sacramentum (naar Ordet kommer til Elementet, har vi Sakramentet). Men Erkendelsen af, at dette Ord maa være ikke et blot Kirkeord, men stamme fra Herren selv og af ham være knyttet sammen med Handlingens udvortes stoflige Element, manglede endnu; det blev først klart udtalt af Thomas Aquinas, der bestemte »Ordet« som mandatum divinum (guddommelig Befaling). Hermed havde sacramentum egentlig faaet den Begrænsning, som kun gjorde det anvendeligt paa Daaben og Nadveren. Definitionen er godkendt ikke blot af den rom. og gr. K.afdeling (Cat. Rom. II, 1, 11; Conf. orthod. I, qu. 99), men ogsaa af de evang.; Apologien til den augsburgske Bekendelse (S. 200) bestemmer S. som Handlinger, der hviler paa guddommelig Indstiftelse, og til hvilke der er knyttet Forjættelse om en Naadevirkning (ritus, qui habent mandatum Dei, et quibus addita est promissio gratiæ). Den Dag i Dag er denne Definition almindelig godkendt; til et Sakrament hører det tredobbelte: Jesu Kristi Indstiftelse, et synligt Element, en usynlig Naade. — Men kun i de evang. K.samfund er der gjort Alvor af Sakramentnavnets Indskrænkning til de to Handlinger. Den ganske ubestemte Brug i Oldkirken og i Middelalderens første Halvdel havde længe før Thomas Aquinas' Tid faaet en Begrænsning ved den store Skolastiker Petrus Lombardus, der bestemte S.s Tal til syv: Daab, Konfirmation, Nadver, Bod, den sidste Olie, Ordination og Ægteskab. Dette fik kirkl. Godkendelse paa Unionskonciliet i Lyon 1274 og derefter særskilt for Romerk.ns Vedkommende paa Tridentinerkonciliet (7. Session) og for den gr. K.s Vedkommende ved Conf. orthod. I, qu. 98. Begge disse K.samfund paastaar, at alle syv har guddommelig Indstiftelse; tre af dem (Daab, Konfirmation og Ordination) meddeler et uudsletteligt Særpræg (character indelebilis) og kan derfor ikke gentages paa den samme Person. — Først Reformatorerne paaviste, at kun de to opfylder den tredobbelte Betingelse for at kaldes S. i egentlig Betydning, medens de fem andre mangler enten Indstiftelsen eller Elementet. I Reformationens første Tid lagde man ikke megen Vægt paa det i sig selv uklare Navn og var, som Apologien siger (S. 201 f.), villig til at benævne flere Handlinger, f. E. Ordination, Ægteskab, Bøn og navnlig Boden (Absolutionen) som S. Men siden den Tid har de prot. K.samfund for Klarheds Skyld forbeholdt de to Handlinger Sakramentnavnet. Romerk.n lægger megen Vægt paa det store Tal af S.; thi den har det Fejlsyn, at hvert Sakrament skal give en speciel Naade, saa at der endog er to af dem, nemlig Ordinationen og Ægteskabet, som ikke kan meddeles den samme Person. I Modsætning hertil maa vi hævde den Grundsætning, at S.s Gave er den almindelige Naade, der udruster til det fælles Kristenlivs Førelse. Ellers maatte der være lige saa mange S. som der er Naadegaver og Livskald. Naar dette ophæver sig selv som umuligt, maa vi blive staaende ved de to, der samler sig om Livets Fødsel og Vækst (Daaben som K.s Indgangsdør, Nadveren som dens Alter). Naar denne Naade meddeles, da ligger heri Helligelsen af hele Personligheden og Kraften til at hellige alle Individets særlige Gaver og Livsforhold.

Til Forstaaelse af S.nes Stilling i K. bliver det store Spørgsmaal: hvilken er deres Betydning ved Siden af Ordets Forkyndelse? Den rette Besvarelse vil bero paa den ligelige Fremhævelse af Ordet og Elementet. Det kan ikke være andet, end at de forskellige Aandsretninger her vil skille sig. Baade den rom. og gr. K.afdeling har Tendens til en upersonlig Krdm.sbetragtning, hvor den levende Trostilegnelse træder tilbage. I Sammenhæng dermed har de i deres Kultus Tendens til at lade det guddommelige opsluge og overvælde det menneskelige. Derfor træder Ordets Forkyndelse tilbage for S. I de sakramentale Handlinger er Elementet fyldt af den usynligt tilstedeværende Naadegave; dette har sit massiveste Udtryk i Nadverlæren, at Brødet og Vinen ligefrem er forvandlet til Herrens Legeme og Blod. Og S.ne virker ex opere operato. Den, der bliver overøst med Daabsvandet og nyder de indviede Nadverelementer, faar Velsignelsen, naar han ikke ligefrem modstaar Naaden (obicem ponit) ved bevidst Vantro eller ved at leve i en Dødssynd. Det mysteriøse fremtræder her i sin uægte Form som det magiske, hvor den aandelige Virkning ikke er betinget af aandelig Tilegnelse. Denne Betragtning har sine Rødder allerede hos nogle af Oldkirkens Lærere og har banet sig Vej til Herredømmet gennem Middelalderen. Det er blevet paastaaet, at ikke blot denne magiske, men den mysteriøse Sakramentbetragtning overhovedet skulde have sit Udspring fra de hedenske Mysterier, ja, at Optagelsen af disse fremmede Forestillinger allerede skal kunne paavises hos Apostlene. Men Udviklingen fra Kristus til Apostlene er én sammenhængende Række, der ikke til sin Forklaring behøver Paaberaabelse af fremmed Indvirkning; tilmed er det omstridt (jfr. Clemen, Religionsgeschichtl. Erklärung des N. T., 1909; Dobschütz i Stud. u. Kr. 1905, S. 1—40), hvilke Virkninger der i Mysterierne tillagdes Kultushandlingerne; og Vejene, ad hvilke deres Forbindelse med den ældste Kristenhed skulde have fundet Sted, kan ikke paavises. Den realistiske Sakramentbetragtning kan ikke udledes af fremmed Indvirkning, men har sit Udspring fra Frelseren selv. Hvad derimod hine uaandelige Forestillinger angaar, er det vel muligt, at de kan have udviklet sig under Indflydelse af ikke-kristelige Forestillinger om en magisk, upersonlig Forbindelse med Guddommen ad legemlig Vej.

Protestanterne maatte være enige i at forkaste den rom. Sakramentbetragtning som stridende mod Krdmmens Væsen. Det guddommelige tilintetgør aldrig det menneskelige, men forbinder sig dermed paa organisk Maade. Derfor opsluger det ikke Elementet og kan heller ikke virke frelsende uden aandelig Virksomhed fra Menneskets Side (Conf. Aug. 13). Men de ultra-prot. Retninger bliver væsentlig staaende ved det blot negative: at frakende Handlingen (baade Ordet og Elementet) objektive Virkninger, altsaa nægte S. Betydning som Naademidler. For Zwingli var S. kun ydre

Symboler, der intet skænker, men hvorved man bekender sig at høre til Kristi Menighed. I samme Retning gik senere Socinianere og Rationalister. Men er S. kun Bekendelsestegn, da maa Ordet unægtelig være baade det simpleste og fyldigste Udtryksmiddel. Derfor gjorde Kvækerne Skridtet fuldt ud ved at afskaffe dem som blotte Ceremonier, der kun er indført ved en Misforstaaelse af Jesu Ord, og som ikke hører hjemme blandt Kristne, som tilbeder Gud i Aand og Sandhed og ledes af Aandens indre Lys.

I Modsætning baade til Katolicismens Udvorteshed og Sværmernes Forflygtigelse blev det Luthers Standpunkt at gøre Ordets Betydning og dermed Sakramentets aandelige Karakter gældende uden derfor at svække Handlingens mysteriøse Indhold. I Reformationens første Aar (endnu i 1520) gjaldt det om at afvise den falske rom. Objektivisme og hævde Troen paa Ordet som Betingelsen for, at S. kan virke til Velsignelse. Han ser da Elementerne som Tegn, som Afbildning, Bekræftelse og Besegling af den i Ordet tilsagte Naade. De baade forudsætter og styrker Troen, men de meddeler ikke Naaden selv; Handlingen staar paa denne Maade udvortes ved Siden af Forjættelsens Ord. Men i de følg. Aar naaede han i sin Kamp mod Sværmernes falske Aandelighed frem til Erkendelsen af, at de jordiske Elementer er de formidlende Bærere af Naadens usynlige Realiteter. Elementet er ganske vist Tegn, for saa vidt som det afbilder, hvad Ordet udtaler; men det er tillige Redskabet (organon, vehiculum), hvorved den usynlige Naade meddeles. Ordet er det afgørende; thi det er Herrens Indstiftelse, der har sammenknyttet Naaden med disse jordiske Ting, saa at i det Øjeblik Daabsindstiftelsens Ord lyder paa hans Vegne og Overøselsen sker, forbinder den Helligaand sig dermed og delagtiggør Mennesket i Forholdet til den treenige Guds Navn; og i det Øjeblik, Nadverindstiftelsens Ord udtales i hans Navn, og Brødet og Vinen nydes af hans Disciple, forbinder hans Legeme og Blod sig dermed og meddeler deres Velsignelse til dem, der tro. Herved bliver Sakramenthandlingen en Enhed, hvor Ordet og Elementet er organisk forbundne, en Handling, hvor Indholdet er til Stede og meddeles til alle, der tager Del i Handlingen, men hvor Velsignelsen er betinget af Troen, der tilegner sig den i Ordet udtalte Forjættelse.

Denne Sakramenthandlingens indre Enhed og Fylde er ikke kommet til sin Ret hos Calvin, der indtager en Mellemstilling mellem Luther og Zwingli. Efter ham foregaar der hos de værdige Deltagere i hvert Sakrament to samtidige Handlinger: den udvortes, der sker med alle, som underkaster sig den, og den aandelige, der kun foregaar med de troende (de prædestinerede). Den ydre Handling meddeler intet; dog er den ikke blot Symbol, men Pant (pignus) paa, at den Naade, som Ordet udtaler (Guds Navn, Kristi Legeme og Blod), er rede for den, som tror. Efter denne Betragtning er det vor Tro, der skal give S. deres Kraft, i Stedet for at vor Tro kun er Haanden, hvormed vi modtager den Naade, der er tilstede i selve Handlingen. Denne praktiske Forskel mellem den calvinske og luth. Sakramentlære har hverken Filippismen (II, 52) i det første Aarh. efter Ref. eller Unionen i vore Dage formaaet at tilsløre. Endnu langt mindre end hos Calvin er Fordringen om Sakramenthandlingens Fylde kommen til sin Ret i den udbredte Strømning indenfor den moderne Teol., hvorefter der hverken i Daaben sker nogen Genfødelse eller i Nadveren nogen Meddelelse af Kristi Legeme og Blod; Sakramenthandlingerne er Symboler, hvortil et Ord er knyttet; Daaben er Indlemmelsen i Guds Menighed med Tilsagn om hans Naade for det følgende Liv; Nadverhandlingen er Symbolet paa, at Jesus Kristus altid paany vil delagtiggøre os i sin Offerdøds Frugter; men hans Legeme og Blod (d. e. hans Personlighed) er ikke tilstede anderledes her end overalt, hvor vi opløfter vort Sind til ham. Man paaberaaber sig Conf. Aug. 13, hvor der om S. kun siges, at de er Tegn og Vidnesbyrd om Guds Naadevilje imod os, indstiftede til at vække og styrke Troen; man forbigaar den Forklaring, som er givet i de særlige Artikler om Daab og Nadver (Art. 2, 9 og 10), og hvor det mysteriøse Moment kommer til udtrykkelig Fremhævelse.

Efter Belysningen af den Stilling, de forskellige Aandsretninger indtager i S., vender vi tilbage til vort Hovedspørgsmaal: hvad er Betydningen af, at vi blandt Naademidlerne har ikke blot Evangeliets Prædiken, men ogsaa S.?

Betydningen er ikke den, at »Ordet og S.ne« skulde have hver sin Virkning, forskellig i Indhold fra de andre, f. E. at Ordets Forkyndelse kun skulde være oplysende og forklarende, medens S.ne alene skulde være de egentlig givende. Naaden, som meddeles i alle Naademidler, er den ene og samme: Syndsforladelsen og evigt Liv; idem effectus est verbi et ritus (Ap. 201). Skønt Daaben i særlig Betyden er Genfødelsens Bad (Joh. 3, 5; Tit. 3, 5), er Forkyndelsens Ord ikke udelukket fra at virke genfødende (Jak. 1, 18; 1 Pet. 1, 23. 25); og skønt Nadveren i særlig Betydning er Næringsmaaltidet, tillægges der ogsaa Forkyndelsens Ord nærende Virkninger (1 Kor. 3, 2; 1 Pet. 2, 2). Men Forskellen ligger i Formen og Maaden.

Ordet er det virkende ogsaa i S.ne, men Sakramentet forbinder »det hørlige Ord« med et anskueliggørende Tegnsprog, »et synligt Ord«, ligesom Herren i sit Jordeliv anskueliggjorde sit Barmhjertighedsord ved tilsvarende Barmhjertighedsgerninger. Dernæst har Ordet i Sakramentet sin faststaaende Skikkelse, sin bestemte Ordlyd, som vanskelig kan forfalskes. Forkyndelsen antager ny Skikkelse hos enhver Forkynder, fordi den udspringer af fri Tilegnelse og bærer Præg af det enkelte bestemte K.samfund, den bestemte Tid og den enkelte Individualitet. Dette behøver ganske vist ikke at forvanske Forkyndelsens Renhed. Men der er paa den anden Side altid en Fare for, at menneskelige Ensidigheder og Vildfarelser kan tilsløre Ordet i dets Herlighed. Der har været Tider, da S.ne virkede som Kilder i Ørkenen, hvori de tørstende fandt Evangeliet i dets Renhed. En videre Forskel ligger i, at i Sakramentet er Guds Ord og Frelsesforjættelse

henvendt umiddelbart og udtrykkeligt til den enkelte personligt, medens Forkyndelsen taler til alle i Almindelighed. Tør jeg stole paa, at ikke blot Guds dømmende, men ogsaa hans frelsende og oprejsende Ord gælder mig personligt? Forvisningen herom kan ikke bygges paa subjektive Følelser og Naadeserfaringer, som skifter og vakler; men den har sit stærkeste Hvilepunkt i S.ne, hvor Forjættelsen uomtvisteligt er overført paa mig personlig, saa at det vilde være Vantro at tvivle om, at Gud har givet mig Del i sin Naade.

Alt dette vil mere eller mindre klart blive anerkendt alle Vegne, hvor man har Blik for S.s Objektivitet. Men vi kan ikke blive staaende derved; thi vi er endnu ikke naaet til det, som er de iøjnefaldende Ejendommeligheder ved S.ne: at de er Handlinger, og at de bruger et Naturelement som Middel. Det er ikke nok at give disse Ejendommeligheder en symbolsk Betydning; thi den nye Pagt virker ikke længere, som den gamle, med Symboler; og N. T.s Udsagn lyder paa noget ganske andet; de lyder paa dybe Realiteter: for Daabens Vedkommende Indstiftelsesordenes »til« (εἰς Mt. 28, 19), jfr. Rom. 6, 3—4; Kol. 2, 11—12; og for Nadverens Vedkommende Indstiftelsesordenes Gengivelse med »er«, jfr. 1 Kor. 10, 16—17; se forøvrigt nærmere Art. om Daab og Nadver.

Ordet fremtræder her i Forbindelse med Handling. Han taler her ikke som Læreren med det overbevisende og overtalende Ord, men som Kongen, der foretager noget med Mennesket, giver den enkelte Del i sit Navn og gør ham delagtig i sit Legeme og Blod. Han indlemmer os i sit Rige og meddeler os af sit personlige Liv. Hvad der i Forkyndelsen kommer til os Led for Led, spredt og successivt, det samles i S.ne i ét Øjeblik og i koncentreret, omfattende Fylde. — Endelig maa der ligge en Betydning i, at Herren i Sakramentet ikke blot bruger et Ord, men tillige et Naturelement som Bærer for sin aandelige Gave. Ordets Forkyndelse vender sig i Følge sin Natur især til Menneskets selvbevidste Personlighed: det tilfører Erkendelsen og Viljen ny Kraft, virker aandelig Indsigt og Frigørelse. Men i det selvbevidste Liv er Menneskets Væsen ikke udtømt. Der er i Mennesket en sjælelig Naturgrund, som staar i en uopløselig Forbindelse med det bevidste Liv. Den danner Personlighedslivets Baggrund, er baade Samlings- og Udgangspunktet for alle de Kræfter, hvormed vort Aands- og Sjæleliv arbejder. Naar hele Personlighedslivet skal indlemmes og vokse i Jesu Kristi Samfund, maa der foregaa en Indvirkning ogsaa paa denne Naturgrund. Hvad vi efter Skriftens Anvisning samler i Begrebet »unio mystica« har nærmest sin Kilde i S. baade i Henseende til Tilblivelse og Vækst. Dette er, hvad der kan kaldes »Naturmysteriet« i S.ne; vi bør ikke derved tænke os en umiddelbar Indvirkning paa Legemligheden, saaledes som adskillige har villet gennem alle Kirkens Tider, i nyere Tider særlig flere luth. Teologer, f. E. Martensen, Thomasius. De tænkte sig da i S.ne Forberedelsen af det tilkommende Opstandelseslegeme og for de uværdiges Vedkommende en nedbrydende Virkning paa Legemligheden. Men en saadan Antagelse mangler al Skriftgrund: Joh. 6, 54 handler ikke umiddelbart om Nadveren, ejheller om Opstandelseslegemets Forberedelse her paa Jorden; 1 Kor. 11, 30 siger ikke, at den uværdige Nadvernydelse drager nedbrydende legemlige Virkninger efter sig, men at Gud hjemsøger den med Straffedomme; N. T. forudsætter, at Menneskets hele jordiske Legemlighed opløses ved Døden, saa at Opstandelseslegemet først bliver til ved et guddommeligt Almagtsunder paa den yderste Dag. Desuden vilde hin Antagelse, at S. kan have umiddelbart fysiske Virkninger, støde an mod den Grundsætning, at alle Naademidler forholder sig til den aandelige Retning, der forefindes i Mennesket, og til de aandelige og sjælelige Kræfter, som staar i dets Tjeneste.

Vi har ved disse Betragtninger hævdet S.nes større mysteriøse Virkninger uden at lære en Kvalitetsforskel fra Ordets Forkyndelse og uden at miskende, at ogsaa Forkyndelsens Naademiddel har sine Mysterier. Forkyndelse og S. bidrager hver sit til Naademidlernes Rigdom. Forkyndelsen betrygger Kristenlivets aandelige Klarhed, S.ne dets mysteriøse Dybde. Hvis man paa rom. Vis gør K. til en Sakramentk. med Tilsidesættelse af Forkyndelsen, bliver den en magisk virkende Anstalt. Hvis man paa ultraprot. Vis gør den til en Skrift- eller Prædikek. med Tilsidesættelse af S., bliver den en Læreinstitution, en Skole, med ensidig Vægt paa den intellektuelle Klarhed. I Modsætning til begge disse Ensidigheder maa K. betegnes som Guds Ords K. Men vore Reformatorer stillede med Rette Ordets Forkyndelse forrest (verbum et sacramenta); thi paa den beror K.livets Sundhed, og paa den maa K. samle sin Kraft i sit daglige Arbejde. Den hist. Jesus Kristus, hans Person og Gerning, hans Lidelse og Sejr, som er Forkyndelsens mangfoldige Indhold, er jo Kilden for Troslivet paa alle dets Trin og maa derfor være K.ns Hovedopgave. Men S.ne staar som Kristenlivets festlige Højdepunkter, der faar deres Lys og kommer til deres Ret i Forkyndelsens Omgivelse.

Nu kan vi tilsidst besvare Spørgsmaalet om S.s Nødvendighed til Frelse. Gaven er den samme i Forkyndelse og i S., men der er en Forskel i Fylde og Virkemaade. Derfor maa K.n og dens enkelte Medlemmer vise al Omsorg for at efterkomme Herrens Anvisning og maa føle sig bunden til den (om Nøddaab se I, 581 b—582 a); men hvor et Menneske udelukkes fra S.ne uden egen Skyld, kan vi ikke tvivle om, at Herren kan og vil tilføre den fulde Virkning gennem Ordets Forkyndelse (non defectus, sed contemptus sacramenti damnat); han kan ikke have bundet sig selv saaledes ved sine Indstiftelser, at han skulde kunde hindres i sin Gerning derved. (L. Hahn, Die Lehre von den Sacramenten, 1864; Rich. Schmidt, Zur Charakteristik der luth. Sacramentlehre, i St. u. Kr., 1879; M. Kähler, Die Sacramente als Gnadenmittel, 1903; A. Th. Jørgensen, S.s Betydning efter evang.-luth. Opfattelse, 1909). *P. M.*

Sakramenterere vil sige Vranglærere m. H. t. Sakramenterne, især Nadverens. Maaske er Navnet først anvendt af Karlstadt imod Luther og hans Venner, dernæst blev det kastet tilbage

og brugtes fra ca. 1526 af Luther og hans Meningsfæller om Karlstadt, Zwingli og andre Tilhængere af en symbolsk Nadveropfattelse. Om de paagældende Stridigheder jfr. Art. Karlstadt, II, 734, Luther III, 108 f. og Zwingli. *V. A.*

Sakramenthus kalder Romerk.n det Gemme, som bruges til Opbevarelsen af de indviede Hostier. For Oldtidens og den ældre Middelalders Vedkommende se Pyxis (III, 668) og Ciborium (I, 510). Siden 12. Aarh.s Slutn. krævede Synoder, at Sakramentgemmet skulde være aflaaset *(sub clave);* navnlig Laterankonciliet 1215 fordrede dette. Herved blev de med Gitter og Dør forsynede Sakramentskabe, der opstilledes frit eller i en Vægnische udfor Altrets Evang.-Side, almindelige (se *Repositorium* III, 762). Navnlig de fritstaaende S.e udstyredes pragtfuldt i de vekslende Stilformer og forsynedes ofte med betegnende Indskrifter (f. E. *Ecce panis angelorum).* Paa det smukke sengotiske Sakramentskab fra Nørre Broby (nu i Nationalmusæet) staar: *Ave Caro Christi / quæ pro me passa fuisti.* 1480. Meget almindelig gav man i den sidste Del af Middelalderen det fritstaaende S. Form som et Taarn, da den gotiske Stil saa ret kunde smykke det med talrige Smaaspir (Fialer). Et berømt Eks. paa et saadant S. er Adam Krafts i Lorenzkirken i Nürnberg. Den alm. Betegnelse for disse S.e er »Tabernaklet«. Ogsaa paa selve Altret kunde Tabernaklet anbringes, og Tridentinerkonciliet paalagde at følge denne Skik, som navnlig var udbredt i Frankrig og Italien. Carlo Borromeo var ivrig derfor, og ved det rom. Ceremoniale og Rituale og ved Rituskongregationen er Konciliets Bestemmelse blevet gennemført. Dette S. (Tabernakel eller *Sacrarium)* kan fremstilles i Sten, Metal eller Træ; det skal være forbundet med Altret og lukket med Nøgle (ofte er »Døren« en drejelig Skive). Indvendig er S. smykket med hvid Silke; det maa kun benyttes til de for Sakramentet nødvendige Kar, Pyxis eller Ciborium og Monstrans, og hverken Relikvier, Billeder eller Blomster maa opstilles paa det. I nyere Tid indeholder S.et ofte to Rum, det nederste til egentlig Hostieopbevaring, det øverste til Udstilling af Monstransen. *J. O. A.*

Sakramentstrid se Art. Nadver III, 342 f.

Sakristan, den Kannik i Domkapitlet eller Præst ved en Hovedkirke, som har Opsynet med Sakristiet og de deri opbevarede Kostbarheder og Paramenter; han kaldes derfor ogsaa *Thesaurarius.* Navnet er ogsaa gaaet over paa de Lægmænd eller Kirkebetjente ved mindre Kirker, der gaar Præsten til Haande i Sakristiet og vaager over de Kirkekar og talrige og forskelligt farvede liturgiske Klædningsstykker, som haves til Kirkeaarets Gudstjenester. Da visse kirkelige Paramenter efter deres Benyttelse i Messen ikke maa berøres af Lægfolk, maa S.er i saa Henseende have en særlig Fuldmagt. En saadan gives ogsaa til kvindelige S.er i Nonneklostre. S.en betjener ogsaa Præsten ved Messen (deraf den tyske Bet. »Messner«). I prot. Kirker, hvor Sakristiet dog sjældent gæmmer store Kostbarheder, besørger Degnen, Klokkeren eller en anden Kirkebetjent S.s Hverv. *J. O. A.*

Sakristi. Literære Efterretninger viser os, at der paa begge Sider af Apsis i 4. Aarh.s Basilikaer ofte indrettedes 2 Rum (Pastoforier, Sekretarier), hvoraf det ene (Protesis: III. 611) brugtes til Modtagelsen af Menighedens Offergaver og »Tilberedelsen« af Nadverelementerne, det andet (Diakonikon) til Opbevarelse af Kirkekar, Klerikernes Klædningsstykker, hellige Skrifter m. m.; muligvis stod ogsaa, saalænge man ikke havde faste Altre, Alterbordet her, inden det fremsattes i Menighedshuset til Evkaristifejringen. Dette Rum kan derfor kaldes »Skatkammer« (Skevofylakion, Keimeliarkeion, Gazofylakion) eller *mutatorium,* fordi Klerus her omklædte sig til Gudstjenesten; undertiden er det brugt til *salutatorium,* Bispens Audienssted. Navnlig syriske og afrikanske Kirkeruiner viser os denne gamle Kirketype, hvor de to S.er afslutter Sideskibene ligesom Apsis Hovedskibet; Indgangen er fra Sideskibene, ikke fra Apsis, da Altret endnu ikke havde Plads dér; Protesis kan oftere kendes ved den bredere Indgang; nogen fast Regel m. H. t., om dette eller Diakonikon skulde ligge Syd for Apsis, fandtes ikke. Da Offerhandlingen i gammel Forstand bortfaldt, blev Protesis overflødigt (i gr. Kirker minder »Beredelsesbordet« om det), og da der til »Skatkammer« krævedes større Rum, opførtes en Udbygning ved Kirken til S.; hvor de opr. Pastoforier er bevarede i Vesten (Parenzo, Ravenna) er de indrettede til Sidealterkapeller. Selv smaa Kirker har siden Middelalderens Slutning oftest faaet tilbygget et S. I S.et foregaar stadig den forberedende (præparatoriske) Del af Messen, hvori den rom. Præst under Bøn føres de liturgiske Messeklæder; i Middelalderen var Ritualet langt omstændeligere end nu. S.et regnes ikke for »helligt Sted« i kanonisk Forstand. — Ogsaa i prot. Kirkebygninger indrettes som Regel et S., der, foruden at være »Præsteværelse», ofte anvendes til Skriftemaal, Konfirmationsundervisning, kirkelige Handlinger eller til Møder, i ref. Kirker ogsaa til Kirkeraadets Sammenkomster. I den engelske Statsk. er *Vestry (vestiarium,* Klædningsrummet) ligefrem blevet Navnet paa Menighedsmødet som kirkeretsligt Organ, og fra de saakaldte *Vestry-Societies* (se III, 751) er betydningsfuld kirkelig Virksomhed udgaaet. *J. O. A.*

Sakya, nordindisk Krigerslægt til hvilken Buddha hørte (se I, 410).

Saladin, Ægyptens og Syriens berømteste Sultan i Middelalderen, hvis egentlige Navn er Jussuf Salah ed-din, f. 1137. Søn af en af Sul-Sultan Zenkis dristigste Officerer, Ejjub; S. tilbragte sine unge Aar i Damaskos, udmærkede sig tidlig som en genial Feltherre og som en Hersker med en imponerende udvortes Optræden og fremragende polit. Evner. Han gjorde Ende paa Fatimidernes Herredømme i Ægypten, og efter Sultan Nur-ed-din af Aleppos Død underkastede han sig 1174 dennes Magtomraade og udstrakte sit Herredømme over hele Syrien, senere ogsaa Mesopotamien. Under disse Omstændigheder var de Kr.s Besiddelser i Palæstina haardt truede. Ved Askalon vandt Korsfarerne ganske vist 1177 en Sejr, hvor S. med Nød og næppe slap bort med Livet, men efter et kr. Nederlag 1179 vendte Forholdet sig. Korsfarernes taabelige Plyndringstog ind paa damaskensk Omraade bragte kun tilsyneladende Fordele, og Balduin IV's (d. 1184) Re-

gering i Jerusalem endte med de Kr.s indbyrdes Stridigheder. 1187 erobrede S. først Tiberias, og 2. Okt. maatte Jerusalem aabne sine Porte for Sejrherren. Indbyggerne fik mod en Løsepenge Lov til frit at forlade Byen, og rundt om fra ilede muhammedanske Pilegrimme til for at glæde sig ved at se de kr. Kors og Klokker blive ødelagt og de gl. Moskeer nyindviede. Hele Islams Verden jublede, og S.s Ry bredte sig, med talrige Fortællinger om hans storslaaede Højmod og ualmindelige Gavmildhed. S. stod den Gang paa sit Højdepunkt. Det 3. Korstog (II, 848), 1187—92, blev i det hele en Fiasko; dog erobredes 1191 Akkon. Den Fred, S. sluttede med Rikard Løvehjærte 1192, sikrede ham det øvrige Palæstina. Aaret efter døde S. i Damaskos, og de Kr. befriedes derved for den største Modstander, som Korstogstiden havde bragt dem, en Mand, der havde haabet paa at fortsætte Kampen mod de Kr. i deres eget Land; S.s Minde som den ejendommeligste »muhammedanske Ridder uden Frygt og Dadel« levede længe baade i Vesten og Østen. Efter 1193 deltes hans Rige. — Saladinstiende kaldtes i Vesten den Tiendeskat, der opkrævedes for at bidrage til Omkostningerne ved det 3. Korstog. *J. O. A.*

Salaf, Fader til en Hanun (Neh. 3, 30).

Salamanca, spansk Bispesæde og Universitetsby, NV. for Madrid i det gl. Kongerige Leon, allerede berømt i Oldtiden (erobret af Hannibal 217 f. Kr.), fik fornyet Bet., da Alonso VI af Kastilien o. 1100 indkaldte en Mængde franske Kolonister, hvorved Værdien af Byen og dens Opland steg. 1209 oprettede Alonso VIII et »Studium« for Teol. i Palencia, der 1239 forlagdes til S., hvor der allerede siden 1222 bestod en Højskole. 1255 godkendte Pave Alexander IV Universitetet i S. som et *studium generale* ved Siden af Bologna, Paris og Oxford. Mod Slutn. af 15. Aarh. besøgte o. 7000 Studerende S. Der bestod en Mængde Kollegier, og Universitetet havde en betydelig Lærerstyrke (8 ord. Professorer i Teol.). Foruden paa teol. Omraade havde Universitetet i S. den særlige Betydning at formidle Europas Kendskab til arab. Videnskab. Da Filip II forlagde Residensen til Valladolid og oprettede (1593) et Bispedømme dér, tabte S. efterhaanden sin Betydning, og i nyere Tid er Universitetet traadt i Skygge for Madrids. Af bekendte Synoder i S. maa særlig nævnes Provinskonciliet 1565, hvor Ærkebiskoppen af Santiago (Bispedømmet S. hørte indtil 1124 under Merida, derpaa indtil 1851 under Santiago de Compostela, derefter under det nyoprettede Ærkesæde Valladolid) sammen med 12 Bisper bekendtgjorde Tridentinerkonciliets Beslutninger. — I 17.—18. Aarh. udgav nogle augustinske Teologer, der var Medlemmer af de barfodede Karmelitere i S. to store skolastiske Samlerværker, der gengav den thomistiske Dogmatik og den kat. Moral; Bøgerne sluttede sig til det filos. Arbejde *(Collegium Complutense)*, som barfodede Karmelitere 1624 f. havde udgivet i Alcalá. Dogmatiken (*cursus teologicus)*, der udkom 1631 f. i 9 Bd. (2. Udg. Lyon 1679 f., 3. Udg. Paris 1871—85), bekæmper Semipelagianismen (navnlig Jesuiten Luis de Molina); Moralværket *cursus teol. moralis*, I—VI, 1665 f. (Venezia 1728 f.), staar derimod den jesuit. Probabilisme nærmere. Forfatterne og de to Værker gaar alm. under Navnet *Salmaticenses.* *J. O. A.*

Salamiel, en af Judits Forfædre (Judit 8, 1).

Salamis, blomstrende gr. Koloni paa Kypros's Østside, men forlængst udslettet. Jøderne var talrige i S. (jfr. 1. Mak. 15, 23). De i Ap. G. 11, 19 f. omtalte Ting kan ikke have gaaet S. forbi, og paa Barnabas's og Paulus's Missionsrejse var S. det første Sted, disse besøgte (Ap. G. 13, 5).

Salat, Jakob, tysk Filosof, f. 24. Aug. 1766 i Abtsgmünd i Württemberg, præsteviet i Romerkirken 1790, 1793—1801 Præst i Zusamzell mellem Dillingen og Augsburg, 1801—1802 i Haberskirchen ved Friedberg, 1802—1808 Prof. i Moral og Pastoralteologi ved Lyceet i München, 1808—1827 ved Universitetet i Landshut. Da Universitetet 1827 blev flyttet til München, blev S. ikke kaldet derhen, men levede Resten af sit Liv som privatiserende Filosof i Landshut; d. 11. Febr. 1851. S. hørte til de Præster i Romerk.n, som stærkt blev paavirkede af Oplysningstiden. Senere kom han navnlig under Friedr. H. Jacobis Indflydelse, hvis Tanker han søgte at føre videre til et selvstændigt rel.-filos. System. Dette var af den Art, at de kirkl. Myndigheder betragtede ham med Mistillid; han indvikledes efterhaanden i en Række Kampe, hvori hans egen Stridbarhed dog havde en væsentlig Skyld. Han har skrevet en Række Skrifter, som nu er gaaet ud af den videnskabelige Diskussion. *C. G.*

Salatiel, Serubbabels Fader, se Sealtiel.

Salef, se Selef.

Salem. 1) Melkisedeks Kongeby (1 Mos. 14, 18) ɔ: Jerusalem, se Melkisedek. Nævnes ogsaa Ps. 76, 3. — 2) »S.s Dal« (Judit 4, 4 [3]). Maaske Jordandalen og en By Salumias ved denne, sydl. for Betsean. — Om S. i Joh. 3, 23 se Salim.

Salerno, ital. By, 6 Mil Syd for Napoli ved Salernerbugten, Sæde for en Ærkebiskop. S. blev oprindelig anlagt af Romerne som en Koloni *(Salernum);* formentlig fandtes der allerede en kr. Menighed i S. inden Udgangen af 4. Aarh.; den første sikre Biskop er Gaudentius, der 499 overværede et rom. Koncilium. Efter det vestlige Riges Undergang kom S. i Hænderne paa de langobardiske Hertuger af Benevento, blev o. 848 et Len af den tyske Konge; 983 ophøjedes S. til et Ærkesæde, 1050 holdt Leo IX her en Synode, der optraadte skarpt imod Simoni og Præstetægteskab; 1077 erobrede Normanneren Robert Guiscard Byen, og til Tak opførte han den pragtfulde Domkirke, der dog senere er stærkt medtaget ved Ombygning. Her fandt Gregor VII som landflygtig sin Grav 1085. I Korstogsperioden spillede S. en vigtig Rolle som Udskibningsplads for Korsfarere, og Byen selv førte tappert Krig mod Middelhavets Saracenere. Allerede paa Karl den stores Tid skal Benedictinere i S. have udmærket sig som Læger, og ved Midten af 11. Aarh. taltes om en *schola Salernitana;* af denne udviklede i 12. Aarh. det Universitet sig, hvis medicinske Fakultet gav S. Verdensry som *civitas Hippocratica;* navnlig Hohenstauferen Frederik II støttede ivrig Lægeskolen her. Tusinder af unge Læger, ogsaa fra Asien og Afrika, studerede i S.; Arabere

indførte Kendskabet til deres gamle Visdom, og Grækere til Aristoteles's Naturvidenskab; først i 14. Aarh. svandt Universitetets Ry, og det førte en hensygnende Tilværelse, til det ophævedes 1817. Domkirken S. Matteo, der menes at gæmme Apostlen Matthæus's Relikvier, har paa gammeldags Vis et Atrium (med 28 antike Søjler fra Pæstum); Kirkens gl. Søjler er indmurede i de nuværende Piller, og Krypten er ligesom Overkirken moderniseret i 17. Aarh.; dens berømteste Smykke er de to pragtfulde Amboner, rigt dekorerede med Skulpturer og Mosaiker. *J. O. A.*

Sales, François af, se Frans, II, 100.

Salesianere, se Bosco, I, 368.

Salesierinder, se Visitantinder.

Salig, Christian August, tysk K.historiker, f. 6. Apr. 1692 ved Magdeburg, studerede Teol. i Halle og Jena, blev 1717 Konrektor i Wolfenbüttel, hvor han døde 3. Okt. 1738. Hans første hist. Værker om Evtykianismen og de gl. Diptyker vakte en Del Opmærksomhed; men mest fortjent blev S. ved sine Arbejder om Ref.shistorien. 1730 udgav han som et Slags Jubilæumsskrift »Vollständige Historie der Augsburg. Konfession und derselben Apologie«, fortsat i 1733 og 1735 til en fuldstændig Ref.shist. (undtagen for de nordiske Lande). Efter hans Død udgaves 1741—45 en 4. Afd.: »Vollständige Historie des Trident. Konziliums«. — S. hæver sig over de samtidige ved at bryde gennem den annalistiske Form, og han leverer et overordentligt rigt Stof, der endnu gør ham uundværlig for Ref.shistorikerne. Han har kun liden Interesse for »Disputeren uden Erfaring«, hvoraf følger en vis Interesse for Mindretallene. Han er, ikke helt med Rette, paralleliseret med Gottfr. Arnold (I, 148); hans Standpunkt er mildt irenisk med et Drag henimod en kvietistisk Pietisme. *N. M. P.*

Salige *(beati),* **Saligprisning** *(Beatification),* se Kanonisation, II, 719.

Saliger *(Beatus),* **Johann,** luth. Præst først i Antwerpen o. 1566, derpaa i Lybek, hvor han 1568 blev afsat, fordi kan fastholdt, at Nadverelementerne paa Grund af Konsekrationen, ogsaa før Nydelsen, var Kristi Legeme og Blod. Han gik derpaa til Rostock, hvor han ogsaa blev afsat af samme Grund; sluttelig til Wörden i Holland. Fra sin Præstegerning her traadte han 1579 frivillig tilbage. Hans Dødsaar er ukendt. I Rostock fandtes endnu i Aarh.s Slutn. Tilhængere (»Beatianere«) af hans Nadverlære. S. erklærede ogsaa, at Arvesynden var substantiel i Mennesket, og at Jesu Legeme var artsforskellig fra vort (»Zeitschr. f. histor. Teol.« 1848).

Saliggørelse, Saliggørelsens Orden (ordo salutis), betegner i den prot. Dogmatik Frelsens Meddelelse og Tilegnelsen af den enkelte. Saliggørelsens Orden — Navnet »ordo salutis« findes først hos Buddeus, — betegner de enkelte Hovedled i Frelsens Modtagelse. De luth. Bekendelsesskrifter behandler Læren herom under Fremstillingen af Forholdet mellem Lov og Evangelium, eller af enkelte Lærepunkter (Concordieformlen i Art. II, III og XI). De ortodokse Dogmatikere søgte at give en systematisk sammenhængende Læreudvikling. Herved blev Leddenes Tal bestandig forøgede. Calovius lærer, at Frelsen bliver den enkelte til Del i følgende Rækkefølge: Kaldelsen, Oplysningen, Genfødelsen, Omvendelsen, Retfærdiggørelsen, den retfærdiggørende Tro, Boden, Unio mystica, Helliggørelsen og Herliggørelsen. Quenstedt skelner med Rette mellem de Gerninger, som skyldes Helligaanden: Kaldelsen, Genfødelsen, Omvendelsen, Retfærdiggørelsen, Unio mystica og Fornyelsen (de dotiske Naademidler), og de Gerninger, hvorigennem det enkelte Menneske tilegner sig Frelsen: Troen og gode Gerninger (de leptiske Naademidler). De senere Dogmatikere følger snart den ene, snart den anden Inddeling, ligesom Leddenes Antal og Rækkefølge varierer. Den ortodokse Lære skyldes dels Trangen til en fast, systematisk Indrubriceren, dels Bestræbelsen for at sammenfatte alle de Synspunkter, hvorunder den hl. Skrift omtaler Frelsesmodtagelsen. Det kan imidlertid næppe nægtes, at denne Lære hverken er i Overensstemmelse med den hl. Skrift eller den kr. Troserfaring. De Udtalelser i N. T., som man paaberaaber sig (1 Kor. 1, 30; 6, 12; Titus 3, 5 f.; Rom. 8, 30), gaar i Følge deres Sammenhæng ikke ud paa at vise den Proces, hvorigennem Frelsen meddeles den enkelte. Tværtimod benyttes de enkelte Begreber i N. T. ofte som Betegnelser for forskellige Sider af samme Oplevelse. Den kr. Trosudvikling kan ikke deles i forskellige, skarpt adskilte Stadier i Tiden, men samler sig om to store Hovedpunkter: Gudsforholdets Tilblivelse og derpaa følgende Udvikling. Leddenes Rækkefølge kan heller ikke sagligt begrundes. Saaledes er f. E. Oplysningen givet i og med Kaldelsen, ligesom Opvækkelsen ikke kan adskilles fra Omvendelsen. Herliggørelsen er et eskatologisk og ikke et soteriologisk Begreb. De nyere Dogmatikere har dels søgt at give den ortodokse Lære en ændret og forbedret Form og dels forsøgt en fuldstændig Nydannelse af dette Lærepunkt. De sidstnævnte Forsøg peger i større eller mindre Grad tilbage til Schleiermachers Opfattelse. Denne gaar ud paa, at Forløsningen (ɔ: at Gudsbevidstheden gennem Livssamfundet med Kristus vinder Herredømmet i Mennesket) indeholder to Hovedled: dels en ny Personligheds Tilblivelse (Genfødelsen), dels det nye Livs Vækst og Udfoldelse (Helliggørelsen). Under disse to Synspunkter kan alle den hl. Skrifts Udtalelser om Frelsens individuelle Modtagelse sammenfattes (Der christliche Glaube § 106 f.) Literatur: Hermann Schultz, »Der ordo salutis in der Dogmatik«, i Theologische Studien und Kritiken, 1899; og M. Koch, »Der ordo salutis in der altlutherischen Dogmatik«, 1889. *C. G.*

Saligheden er det kr. Haabs Opfyldelse (II, 317 f.), Guds Herredømmes Fuldkommelse i den enkeltes Liv som i Verden. Derfor er Saligheden Indhold givet i det evige Liv med Gud (I, 824). N. T. taler i en Række umiddelbart malende Billeder om Salighedens Indhold: den bestaar i den enkeltes og Skabningens Herliggørelse (Mt. 13, 43; Rom. 8, 18 f.; Hebr. 12, 22 f.; 2 Peter 3, 13; Joh. Aab. 21—22). De frelste arver det Rige, som er dem beredt fra Evighed (Mt. 25, 34); de gaar ind til det fulde Samliv med Kristus (Joh. 14, 3) og

faar Del i den samme Herlighed, som han besidder (Rom. 8, 17; 2 Tim. 2, 12; Joh. 17, 24). Saligheden betegner Gudsforholdets Fuldkommengørelse, idet Troen afløses af Skuen (1 Kor. 13, 12; Mt. 5, 8, jfr. 8, 11). Herved gaar de frelste ind til en Hvile (Hebr. 4, 9 f.; Joh. Aab. 14, 13), en hellig Tjeneste for Gud (Joh. Aab. 7. 15 f.). Udfra Jesu Ord Mt. 25, 14 f., jfr. 19, 28 f.; 10, 41 f. har man ment, at Saligheden maatte indeholde forskellige Trin og Grader, en Tanke, som dog vanskelig kan forenes med andre Udtalelser (Mt. 20, 9 f., jfr. Vers 23). I det hele er de eskatologiske Udsagn ikke bestemt til at sammenfattes i Dogmer. Overfor alle saadanne Forsøg gælder Apostlens Ord 1 Joh. 3, 2. Saligheden betegner Skabningens Livsformaals fuldkomne Virkeliggørelse, idet Gud bliver alt i alle (1 Kor. 15, 28). *C. G.*

Saligia, Huskeordet for de lat. Benævnelser paa Hovedsynderne (superbia, avaritia, luxuria, invidia, gula, ira, acedia).

Saligprisningerne kaldes Indledningsordene til Herrens Bjærgprædiken (Matth. 5, 3—12 og Luk. 6, 20—23). I en Række korte, fyndige Sætninger beskriver Herren Salighedens Betingelser og Salighedens Løn. Det gr. Ord, som benyttes, kan bruges ogsaa om jordisk Lykke, men er her et udelukkende rel. Begreb. Det bruges ogsaa i LXX, men er i det G. T. langt fra altid udelukkende rel. I Bjærgprædikenen hos Matth. findes der 8 eller 9 Saligprisninger, hos Luk. kun 4. Det lader sig ikke med Sikkerhed afgøre, hvilken af Evangelisterne der staar den oprindelige Form nærmest. Matth. synes paa mange Punkter bedst at have bevaret den jødiske Kolorit, og i hvert Fald den sidste Saligprisning hos Lukas bærer Præget af at være mindre original end den tilsvarende hos Matth. Paa den anden Side taler det ringere Tal af Saligprisninger og den mere paradoksale Form hos Lukas for større Oprindelighed i denne Evangelists Referat. — Hos Lukas efterfølges Saligprisningerne af fire Ve-Raab, der i Indhold nøje svarer til de fire Saligprisninger. Man har gjort gældende, at Forskellen mellem Evangelisterne ikke blot vedrørte Formen. Hos Matth. prises »de fattige i Aanden« salige, hos Luk. »de fattige«; hos Matth. »de, der hungrer og tørster efter Retfærdighed«, hos Lukas »de, som nu hungre«. Dog er Modsætningen ikke saa stor, som den synes. »De fattige« var allerede i det G. T. et halvvejs rel. Begreb; og det blotte Verbum at hungre kan være at forstaa aandeligt. — Et Bjærg i Galilæa, Karn Hattin, V. for Gennesaret Sø, udpeges som »Saligprisningernes Bjærg«. Det er dog først en Tradition fra Korsfarertiden, som henlægger Scenen for Bjærgprædikenen til dette Bjærg. *F. T.*

Salim, en By, der i Joh. 3, 23 nævnes til nærmere Bestemmelse af det Ænon, hvor Johannes Døber en Tid lang havde sin Virksomhed. 3, 26 viser, at det var i Vestjordanlandet. Læsemaaden S. er bedre bevidnet og sandsynligere end »Salem«. Sammenhængen taler afgjort for at søge det i Judæa, hvor Ænon kan identificeres med Ain-rimmon i det sydligste af Juda (se Rimmon). Men af S. (hebr. Silhim) er der hidtil ikke fundet noget Spor; den synes altsaa tidlig at være forsvundet.

Salisa, et Sted i det vestlige af Efraim (1 Sam. 9, 4). Ba'al-salisa (2 Kong. 4, 42), som vel maa have ligget i »S.s Land«, genfindes vist i Ruinerne Kefr Thilth midt imellem Jafo og Sikem.

Salisbury, Johan fra, se II, 663.

Salka, en By paa Østgrænsen af Kongeriget Basan, paa Djebel Havrâns sydlige Udløbere, nu Salhad eller Sarhad (5 Mos. 3, 10; Josva 12, 5; 13, 11; 1 Kr. 5, 11).

Salkinson, Isaac, Israelsmissionær, arbejdede for »British Society for Propagation of the Gospel among the Jews«. Han virkede som Missionær i Pressburg og Wien og døde 1883. Størst Fortjeneste erhvervede han sig ved sine literære Arbejder, især ved sin Overs. af det N. T. paa Hebr. Den udkom først efter hans Død i Aaret 1885 (udg. ved Chr. Ginsburg). S. søger at nærme sit Sprog saa meget som muligt til det gltestl. Hebr., medens Delitzsch i sin bekendte Oversættelse af N. T. tager stærkere Hensyn til det med den nytestl. Literatur omtrent samtidige Udviklingstrin af det hebr. Sprog. S.s Oversættelse er i langt over Hundredtusinde Eksemplarer blevet udbredt blandt Jøder. Ogsaa Miltons »Det tabte Paradis« og anden Literatur blev af S. oversat paa Hebr. *F. T.*

Sallai. En jød. Præstefamilie, ogsaa kaldet Sallu (Neh. 12, 20; jfr. V. 7). — I Neh. 11, 8 bortfalder Navnet ved den rette Tekstlæsning (»hans Brødre, tapre Mænd«).

Salle, Jean Baptiste de La, Grundlæggeren af den berømteste og indflydelsesrigeste af de rom.-kat. Skolebrødreforeninger, f. 30. Apr. 1651 i Reims som Søn af en højere juridisk Embedsmand, d. 7. Apr. 1719. S. der af Kirken er bleven erklæret baade for *venerabilis, beatus* og *sanctus*, studerede Teol. i Pariser-Seminariet St. Sulpice, modtog 1678 Præstevielsen og sluttede sig derefter til Abbed, Dr. Roland, der siden 1674 i Reims havde ledet en Kongregation af Læresøstre, »soeurs de Jésus«. Efter Rolands Død 1680 overtog S. Ledelsen og føjede hertil Rektoratet over nogle Drengeskoler. Lærerne ved disse fik han til at føre et afholdende fælles Liv, og 1684 organiserede han dem som en Orden under Navn af »Frères des écoles chrétiennes« ogsaa kaldet Ignorant-Brødre (se Skolebrødre). *P. H.*

Salléket, en Port paa Templets Vestside (1 Kr. 26, 16).

Salling, Severin Christian, dsk. Præst, f. 1778, d. 1833; var i 11 Aar Forstander for et af Kap. U. C. Boesen i Faaborg oprettet Institut, før han 1808 tog teol. Embedseksamen. Aaret efter blev han Kateket ved Petri Kirke og 1812 Spr. i Vonsild ved Kolding; han var stærkt paavirket af Brødremenigheden og holdt hver Uge »Stund« ɔ: Bedetime i Præstegaarden, og han stræbte at paatrykke sine Sogne et saa piet. Præg, at der ikke maatte synges andet end Ps.er. Ped. Larsen (Skræppenborg) har sagt om ham, at han aldrig har kendt nogen mere begavet Mand til at røre op i et Menneske eller saa nidkær en Sjælesørger. — Men hans Hustrus Brodersøn, Fr. Hammerich, har givet en lidet tiltalende Skildring af ham. — Han var meget virksom for Indførelsen af den indbyrdes Undervisning, hvilket skaffede ham baade Dannebrogsordenens Ridderkors og Sølvkorset, en

Ære, der sjældent blev en Landsbypræst til Del. Han har oversat den Augsburgske Konf. og arbejdet paa en Ps.bog, der skulde afløse den »evangeliske«. *L. K.*

Sallu. 1) En benjaministisk Øverste (1 Kr. 9, 7; Neh. 11, 7). — 2) En Præstefamilie (Neh. 12, 7; jfr. Sallai i V. 20).

Sallum (i LXX ofte »Sellem«). — 1) Konge i Israels Rige efter at have dræbt Sakarja, Jeroboam II's Søn. Blev 1 Maaned senere selv fældet af Menahem (2 Kong. 15, 10—16); o. 745 f. Kr. — 2) Konge i Juda (Jer. 22, 11); kaldes ellers Joakas, II, 646. — 3) Profetinden Huldas Ægtefælle (2 Kong. 22, 14; 2 Krøn. 34, 22). — 4) Profeten Jeremjas Farbroder (Jer. 32, 7; jfr. V. 8. 9.). — 5) Fader til Præsten Ma'aseja (Jer. 35, 4). — 6) En Judæer blandt Jerahmeeliterne (1 Krøn. 2, 40 f.). — 7) En Simeonit (1 Krøn. 4, 25). — 8) En af Ypperstepræsterne (1 Krøn. 5, 38 f. [6, 12 f.]; Esra 7, 2). — 9) En Søn af Naftali (1 Krøn. 7, 13; i 1 Mos. 46, 24 og 4 Mos. 26, 29 Sillem). — 10) Familie blandt Tempelvagten (1 Krøn. 9, 17. 19. 31; Esra 2, 42; Neh. 7, 45); i Neh. 12, 25 Mesullam, i 1 Krøn. 9, 21; 26, 1. 2. 9 Meselemja og i 1 Krøn. 26, 14 Selemja. — 11) En Efraimit (2 Krøn. 28, 12). — 12) og 13) Mænd blandt dem, der havde fremmede Hustruer (Esra 10, 24. 42). — 14) En af Nehemjas Hjælpere (Neh. 3, 12). — 15) Præst (Bar. 1, 7), øjensynlig en af de øverste. *L. G.*

Sallun, en af Nehemjas Hjælpere (Neh. 3, 15).

Salma. 1) En Judæer (1 Krøn. 2, 51. 54). — 2) Samme Person som Salmon, s. d.

Salmai, en Familie blandt Templets Livegne (Neh. 7, 48; jfr. Esra 2, 46 K're).

Salman. Der kendes fra Tiglat-Pilesars store Triumfindskrift en moabitisk Konge Salamanu. Hvem anden skulde Hos. 10, 14 sigte til? For Profeten Hoseas Samtid maa det have været i frisk Minde, hvorledes denne S. bar sig ad ved Erobringen af Bet-arbêl (Irbid i Østjordanlandet), formodentlig under de opløste Forhold efter Jeroboam IIs Død. Sammenligningen i Hoseas Anførelse af S.s Minde er hentet fra den da øvede Grusomhed. *L. G.*

Salmanassar (assyr. *Shulmanu-asaridu*), Konge af Assyrien, fulgte o. 728—727 efter Tiglat-Pilesar (rimeligvis hans Fader) og efterfulgtes 722 - 721 af Sargon, der uden Tvivl har stødt ham fra Tronen. Af Bibelen erfares, at Hosea, Konge af Samaria, hyldede S. som sin Overherre, men senere viste sig troløs, idet han indlod sig paa Underhandlinger med Ægypten og forsømte at betale den Skat, han havde forpligtet sig til (2 Kong. 17, 3—4). S. faldt derfor ind i hans Rige, belejrede Samaria paa 3. Aar, indtog Byen, fangede Kongen, der den Gang havde siddet henved 9 Aar paa Tronen, bortførte Indbyggerne og gjorde Ende paa Israels Rige (2 Kong. 17, 4—6). Forøvrigt tilskriver hans Efterfølger Sargon sig Æren for Indtagelsen af Samaria og for Bortførelsen af Indbyggerne, rimeligvis fordi han havde begyndt sit Oprør, imedens Belejringen stod paa. S. foretog ogsaa et Tog imod Fønikerne, særlig imod Tyros, men uden at kunne tvinge Byen til Overgivelse. Vi erfarer dette af et Uddrag af den fønikiske Historieskriver Menandros, som Josefos har bevaret (Ant. Jud. IX, 14 § 2). Af S. haves ingen assyriske Indskrifter, kun paa nogle Vægtlodder læses hans Navn. *V. S.*

Salmasius, Claudius (Cl. Saumaise), fransk prot. Polyhistor, f. 1588 i Sémur (i Bourgogne), d. 1653 ved Badet Spaa i Belgien, studerede Filol. i Paris og Retsvidenskab i Heidelberg; blev 1631 Prof. i Leiden og vandt europæisk Ry for sin store og vidtstrakte Lærdom, som omfattede de fleste Videnskabsfag. Fra de forskelligste Lande modtog han ærefulde Kaldelser, men han holdt Stand mod alle fristende Tilbud (baade Richelieu og Mazarin ønskede at drage ham nær), indtil Dronning Kristina efter I. Vossius's Tilskyndelse 1650 fik ham med Familie til Stockholm, overøste ham med Æresbevisninger, og da han Aaret efter fik Hjemve efter Leiden, sendte hun ham bort med rige Gaver; men den lunefulde Dronning undlod dog ikke bagefter at titulere ham »den lærdeste blandt alle Narre», og man mener, at S. ikke har øvet nogen heldig Indvirkning paa hende ved sin letfærdige Tankeretning. I sin personlige Fremtræden var han en ret medgørlig Mand; men fik han Pen i Haand, blev han straks bitter og overmodig mod enhver, der ikke kritikløst vilde bøje sig for Resultaterne af hans Forfatterskab, og dette maatte ved sin overvældende Mængde frembyde ikke faa saarbare Punkter. I et Literaturleksikon fylder Opregningen af hans Skrifter 31 Foliosider; Skrifterne henhører særlig under de hist. og filol. Fag. Overfor den nye Statsform i England forsvarede han Kongedømmet som guddommelig Indstiftelse i et sprænglærd, stort Værk (1649 f.) og kom derved i hæftig Polemik med Digteren Milton. Indenfor Teol.n skrev han eksegetiske k.hist. og k.retslige Værker, særlig mod Romerk.n. Med den dske Lærde Thomas Bartholin kom han i Strid i Anledning af dennes Afhndl. »De cruce Christi« (1651). *A. J.*

Salmaticenses, se Salamanca.

Salmer, Salmebøger, se Psalmer.

Salmeron, Alfons, ital. Jesuit, f. 1514 (1515), d. i Napoli 15. Febr. 1585, var Loyolas Discipel og Ven og blev af Paven sendt gennem Frankrig, Belgien, Tyskland og Polen som Bekæmper af den prot. Lære, hvorefter han til Belønning blev Nuntius i Irland. Paa Tridentinerkonciliet optraadte han som lige saa ivrig Modstander af Prot. som Forsvarer for Paven. Legemlig svag trak han sig derefter tilbage til Napoli, hvor han sysselsatte sig med lærde Arbejder. Efter hans Død udgaves hans Kommentarer til samtlige N. T.s Skrifter, en voluminøs Samling i 16 Bd. Sammen med Lainez har han udarbejdet en Fortegnelse over prot. Vranglærdomme med Tilføjelse af K.læreres, Pavers og Koncilliers Fordømmelse af disse. *S. A. B.*

Salmon. 1) Havråns Bjerge, det høje Bjergparti paa Østsiden af Basan (Ps. 68, 15), Asalmanos hos Ptolemæos. Deres mørke Basalt svarer til dette Navn (S. betyder »det mørke«). S. er saaledes identisk med »Basans gavlformede Bjerge« (V. 16, 17). »Snefaldet«, som S. har været Vidne til, er de flygtende Fjenders hvirvlende Adspredelse. Idet S. er enstydigt med Basans Bjerge (langt højere end Vestlandets), maa ogsaa det i Ps.ens Poesi være et Symbol paa Israels misundelige hedenske Nabomagter (jfr. Jes. 8, 6. 7), uden nogen spe-

ciel geografisk Begrænsning. »Basans Bjerg« har set Herrens Vælde, hvad enten man forstaar det forangaaende om Israels Sejre i Erobringstiden eller om en nylig oplevet Frelse. — 2) En Bjerghøjde nærved Sikem (Dom. 9, 48). — 3) En af Davids Helte (2 Sam. 23, 28); Navnet er usikkert, se Ilai. — Etymologisk forskelligt er 4) Boas's Fader S. (Rut 4, 21; i V. 20 og 1 Kr. 2, 11 Salma; i Lk. 3, 32 ved Unøjagtighed Sala). I Mt. 1, 5 nævnes S. som Rahabs Ægtefælle. Om Salma i 1 Kr. 2, 51 er den samme som S., er tvivlsomt. *L. G.*

Salmon, George, engelsk Teolog, f. i Dublin 25. Sept. 1819, studerede ved det prot. Universitet (Trinity College) i sin Fødeby og blev 1844 ordineret, hvorefter han i mange Aar virkede som Lektor ved Universitetet. S. vandt et betydeligt Navn som Matematiker (var i denne Egenskab Medlem af det dske Videnskabernes Selskab), men da en ældre blev foretrukken ved Besættelsen af et Professorat i Matematik, udnævntes han 1866 til Prof. i Teol. med N. T.s Eksegese som Hovedfag; efter 1888 at have nedlagt dette Embede, var han Provost (Rektor) for Universitetet indtil sin Død 22. Jan. 1904. Baade som Docent og som Prædikant var han højt anset; de vigtigste af hans teol. Skrifter er: *Historical Introduction to the Study of the Books of the N. T.* (1885; 8. Ed. 1897) og *The Infallibility of the Church* (1888; mod Papismen). I et mindre Skrift, *Some Thoughts on the Textual Criticism of the N. T.* (1897), kritiserede han de Principer, Westcott og Hort havde fulgt; efter hans Død udkom et stort Arbejde, *The Human Element in the Gospels* (ed. by N. J. D. White, 1907). *C. E. F.*

Salmona, en af Israeliternes Lejrpladser (4 Mos. 33, 41 f.).

Salmone, et Forbjerg paa Nordøstsiden af Kreta, nu Kap Sidero (Ap. G. 27. 7).

Salmunna, se Sebah.

Salome. 1) Herodias's Datter, se Herodias. — 2) En af Kvinderne, der havde Omsorg for Jesus og fulgte ham (Mk. 15, 40; 16, 1), Sebedæos's Hustru, Moder til Jakob og Johannes (Mt. 27, 56; 20. 20—23). Joh. 19, 25 kan ikke forstaas anderledes end, at der nævnes 4 Kvinder, og at Joh. ved den anonyme »Jesu Moders Søster« betegner sin Moder S.; han og Jakob var altsaa Jesu Fættere.

Salomo (gr.: Salomon og Solomon), Davids Søn og Efterfølger, o. 970—933 (937) f. Kr. Hovedkilden er 1 Kg. 1—11, der er samlet af forskellige Bestanddele. — S. var Davids og Batsebas 2. Søn (2 Sam. 12, 24. 25). Af Profeten Natan, der opfostrede ham, kaldtes han Jedidja ɔ: Herrens Elskede; S., hans gængse Navn, betyder den lykkelige, den fredfulde (som i Herskeridealet i Jes. 9, 5. 6 [6. 7]; jfr. 1 Kr. 22, 9). S. blev gjort til Efterfølger, endnu medens hans aldrende Fader var Konge, og salvedes af Præsten Sadok ved Gihonkilden. Anledningen var hans ældre Halvbroder Adonjas Forsøg paa at bemægtige sig Tronfølgen (1 Kg. 1). S.s første Opgave efter Davids Død var at sikre sit Kongedømme overfor Adonja og hans Parti. Adonja maatte lide Døden, Præsten Abjatar forvistes, og Sadok sattes i hans Sted. M. H. t. den overmægtige, blodbesmittede Joab og Benjaminiten Simei fulgte S. de Vink, som David i sin sidste Vilje havde givet ham, og lod dem ved given Anledning dræbe. Disse Forholdsregler frelste Landet fra en Borgerkrig, og Kongedømmet fæstnedes i S.s Haand. — S.s Politik var i Hovedsagen givet. Udadtil gjaldt det om at bevare Israels vundne Magtstilling, indadtil om at styrke Sammenholdet mellem Stammerne. Trods nogle Tab paa Rigets Yderkanter (Damask under Reson frigjorde sig for Tribut; Edomiten Hadad genvandt delvis Herredømmet over Edom [1. Kong. 11, 14—25]; begge Dele i Beg. af S.s Regering V. 21), maa man snarest sige, at Israels Glans forøgedes under S. Erobrer var han ikke, men forstod at styre Riget med Kraft. S. afværgede de Farer, der rejste sig ved Ægyptens atter opblomstrende Magt; han og Farao blev Venner, og en ægyptisk Prinsesse bragte som Medgift S. den kananæiske Fæstning Geser, som Farao erobrede til Fordel for S. (1 Kong. 9, 16). Overfor Tyros' Konge Hiram vedligeholdtes den venskabelige Forbindelse fra Davids Tid, saa at store Bygge- og Handelsforetagender muliggjordes for S. Jerusalem befæstedes (den »ældste« Mur), ligeledes en Række Byer baade mod N., V. og S. Det i denne Sammenhæng nævnte Tamar er hos Kronisten urigtigt blevet til »Tadmor« ɔ: Palmyra. Et betydeligt Rytteri og en Mængde Stridsvogne, Ting som i Israel var nye Krigsmidler, i nogles Øjne altfor moderne, gav S.s militære Organisation et Særpræg. S. var en ordnende Aand, og mange Forhold fik Præg af, at en enevældig Hersker raadede. For Retsplejens Ordning har S. utvivlsomt haft en vaagen Interesse (jfr. hans Ungdomsbøn 1 Kong. 3, 9). Hans personlige Skarpsindighed i Dommen fik tidlig Ry (de 2 Mødre: 3, 16 f.). Men i den indre Forvaltning blev Kongens personlige og dynastiske Interesse det afgørende; Folket var ikke længer frit. I Anledning af de stærkt voksende Naturalydelser deltes Landet i 12 Distrikter (under Landfogeder), der hver i sin Maaned forsynede Kongen; over dem sattes en Overfoged (Asarja, en Søn af Profeten Natan, 4, 5. 7 f.). Med Kongens Befæstnings- og andre Byggeforetagender fulgte Hoveriarbejde overalt (5, 27 [5, 13]), ikke blot ved Kanaanæere, som det i patriotisk Iver fejlagtig siges i 9, 22; Overfogeden var Adoniram. David havde begyndt dermed (2 Sam. 20, 24), men S. forøgede det. Folket følte disse Byrder som et tungt Aag (jfr. Efraimiten Jeroboams Oprør i den senere Del af S.s Regering.) Det israelitiske Kongedømme nærmede sig saaledes til at blive et østerlandsk Despoti. Pragten og Rigdommen samlede sig om Kongens egen Person og kom ikke Landet tilgode. Saaledes med den berømte Søhandel, som S. i Forbindelse med Fønikerne drev paa Ofir og Indien fra den edomitiske Kyst ved det røde Hav (9, 26 f.; 10, 11. 22). Betydelig Indtægt skaffede ogsaa Tolden paa Karavanerne og Importhandelen med Heste (10, 15. 28). Men hvor mægtige Rigdomme der end ophobedes for S., kunde de dog sluges igen af Hof og Harem, Pragt og Byggelyst; i Pengeforlegenhed var S. engang nødt til at pantsætte en Landstrækning til Kong Hiram (9, 10 f.; Kronisten gør det Kunststykke at dreje Forholdet om: 2 Kr. 8, 2).

Ædlest fremtræder S.s Virken i Opførelsen af

Jahves Tempel paa Sion, Jerusalems østlige Høj. Paa samme Høj laa sydlig for Templet S.s Kongsgaard med hans eget og Faraos Datters Paladser, Tronhallen og »Libanonskovens Hus« (Tøjhuset). Ifølge Josefos blev Templet opført (ɔ: fuldført) 143 Aar og 8 Md. før Carthagos Grundlæggelse, som var 814 f. Kr. Da der byggedes paa Templet i godt 7 Aar, naa vi saaledes til o. 965 som Tidspunktet for dets Begyndelse, og dette var i S.s 4. Regeringsaar. Foruden S.s Rigdom er det ogsaa hans Visdom, Overleveringen dvæler ved. Israels Konge søgtes fra alle omgivende Lande; selv fra det fjerne Sydarabien kom Sabas Dronning paa Besøg (10, 1 f.). Det fremtrædende i hans Visdom har været en praktisk Hurtighed og Skarpsindighed som Dommer, en alt overskuende Intelligens og mangfoldig Kundskab, og endelig hans Mesterskab i at fremføre og løse Gaadetale, i at forme Klogskabsregler og Livserfaringer i Lignelser og Tankesprog (5, 9 f. [4, 29 f.]). Hvor meget eller lidet af det i Ordsprogenes Bog indeholdte, der end kan føres tilbage til S. personlig, giver den deri raadende Aand dog et Indtryk af de Impulser, han har givet det israelit. Aandsliv. — S.s religiøse Interesse ytrer sig i hans Ungdomsbøn (3, 5 f.), hans Lyst til at bygge Jahves Tempel, i et Ord fra Indvielsen som 8, 12. 13, men S. var en roligere, mere reflekterende Natur end David. Det var Selviskhed i Forbindelse med gode Dage og et Haremsvæsen uden Grænse (selvom 11, 3 trænger til at jævnføres med Højs. 6, 8), der bøjede hans rel. Kraft. De bibelske Historieskrivere betragter ham som falden fra Jahve paa Grund af, at han for sine mange hedenske Hustruers Skyld tillod fremmede Guders Dyrkelse ved Jerusalem (11, 1 f.). Efter Natan høres heller ikke om nogen Profet i S.s Omgivelser; den profetiske Aandsretning bøjede sig bort fra ham (Ahija: 11, 29). Hvor meget hin Tolerance næsten naturnødvendig fulgte med hans Haremsforhold og de dertil knyttede politiske Forbindelser, beroede den dog paa en Indifferentisme, som fjernede fra den ægte Jahvisme, og som bidrog til i mange af Folkets bedste Kredse at berøve Kongen den Popularitet, hvormed han havde begyndt sin Regering. Efterverdenens Beundring og Idealisering af S.s Dage, som fra den senere Jødedom har bredt sig til den muhammedanske Verden, har trængt Skyggerne tilbage fra hans Minde, men jo mere glimrende han var udrustet, desto mere hefter det tragiske ved S.s Navn. — S.s Højsang, II, 509; S.s Ordsprog, III, 448; S.s Oder, se Art. nedenfor; S.s Psalmer, III, 659; S.s Tjenere, se Livegne, III, 66; S.s Visdom, se Visdommens Bog. *L. G.*

Salomos Oder. At der i Oldkirken fandtes et Skrift af dette Navn, var bekendt ved Athanasii synopsis Sanctae Scripturae (6. Aarh.) og Nikeforos' Stikometri (9. Aarh.). Tillige forelaa der hos Lactantius (4. Aarh.) en lat. Gengivelse af en af Oderne, og i nyere Tid lærte man fem andre at kende i koptisk Overs. ved Fundet af det gnostiske Skrift Pistis Sophia (2. Halvdel af 3. Aarh.) Ved et lykkeligt Fund er endelig den hele Samling kommet for Dagen, idet Rendel Harris kom i Besiddelse af et fra Omegnen af Tigris stammende Haandskrift, der bl. a. indeholdt en syrisk Overs. af disse Oder, af hvilke kun det første Blad er gaaet tabt. Til Grund for de forskellige Overs. har der ligget en græsk Tekst, der uden Tvivl kan betragtes som Originalen. Det saaledes fundne Skrift, som Harris udgav 1909 paa fortræffelig Maade, har vakt en levende Interesse, hvortil ikke mindst bidrog, at Harnack ved en af ham opstillet Bearbejdelseshypotese, mente i Grundlaget for disse Digte at have fundet et Middel til Forstaaelse af Johannesevangeliets Oprindelse. At dette var et Fejlgreb, er nu almindelig anerkendt; men iøvrigt divergerer endnu Opfattelsen af disse Sange temmelig stærkt, en naturlig Følge af deres ejendommelige Stil, der spiller i de forskelligste Farver og minder om de forskelligste religiøse Fænomener, uden nogensinde at antage faste og haandgribelige Former. Striden har navnlig drejet sig om, hvorvidt de er jødekr., rentkr. eller synkretistiskkr. med stærk fremmed Paavirkning, især fra Mysteriereligionernes Side. Denne sidste Opfattelse synes bedst egnet til at forklare Digtenes Ejendommelighed; men til en fuldstændig Løsning af Spørgsmaalet hører endnu en indgaaende Undersøgelse af deres Forhold til den mystisk-asketiske Literatur indenfor den alexandrinske K. (Rendel Harris, The Odes of Solomon², 1911; A. Harnack, Ein Psalmbuch aus dem ersten Jahrhundert, 1910; Th. Zahn, i Neue kirchl. Zeitschr. 21. Bd., 667 f., 747 f.; Spitta, i Zeitschr. f. neutestl. Wissensch., 1910; Wellhausen, i Gött. gelehrte Anzeigen, 1910; Batiffol et Labourt, i Revue biblique, 1910; Gunkel, i Zeitschr. f. neutestl. Wissensch., 1910, 291 f.; Gressmann, i Chronik der christl. Welt, 1911, Nr. 27 f.; F. Buhl, i Teol. Tidsskr., 1911, 99 f.; J. H. Bernard, i The Journal of Theol. Studies, 1910; W. Frankenberg, Das Verständniss der Oden Salomos, 1911, i Beiheft z. Zeitschr. f. altt. Wissensch.; Die Oden Salomos, aus dem Syrischen übers. von Ungnad u. Staerk, 1910). *F. B.*

Salomon Thoraldessøn, Biskop i Oslo 1322—51 (52?), havde været Kannik i Nidaros; nævnes som saadan allerede 1305 og siden oftere. I 1322 blev han valgt til Biskop i Oslo og viet samtidig med Bisperne Erik af Stavanger og Jon Haldorssøn af Skaalholt. Han deltog 1323 i Raadsmødet i Oslo, som under Ærkebiskop Eilifs Forsæde havde at ordne Forholdene efter Kong Haakon V's Død, og som valgte Erling Vidkunssøn til Rigsforstander. Sammen med denne deltog S. som eneste norsk Biskop i Fredslutningen mellem Norge og Danmark i Konghelle 1327. De øvrige Biskoppers Stridigheder med Hr. Erling synes han at have staaet udenfor, og hos Kong Magnus Smek stod han i høj Gunst, kaldes saaledes gentagende hans »Hjertes Ven«. Han deltog i de af Ærkebiskop Paal Baardssøn holdte Provincialkoncilier i Nidaros 1334 og Tønsberg 1336. I 1335 blev han af den pavelige Nuntius Petrus Gervasii belagt med Interdikt, uvist hvorfor. Som den eneste af de norske Biskopper, der overlevede Sortedøden, kom han til at vie de nye Biskopper af Bergen og Skaalholt 1350. Han døde i Slutn. af 1351 eller Begyndelsen af 1352, som det synes paa Tilbagevejen fra et Besøg i Avignon (Saml. til det norske Folks Sprog og Hist., II, 192 f.) *A. B.*

Salomon af Konstanz, se St. Gallen, II, 161.

Salomons-Øerne, Beliggenhed: 155—163° ø. L., 5—12° s. Br.; bestaar af 7 større og en Mængde ganske smaa Øer, ordnede i 2 Rækker med Retning NV—SØ, langagtige og smalle med smukke Skove. Indbyggere: Melanesiere. Bougainville med Buka staar under Tyskland, de øvrige Øer under England. Paa de tyske Øer findes ingen evang. Mission, derimod en katolsk siden 1899. Paa de engelske Øer (især Ysabel og Floridaøerne) virker med stor Kraft »den melanesiske Mission« (se III, 215). Af Øernes 176.000 Indb. er ca. 6000 evang. Kr. Paa Øen Ny Georgien har australske Wesleyanere 1902 begyndt Mission. *Fr. S.*

Salpeterne, en polit.-rel. Sekt, som første Gang opstod i Beg. af 18. Aarh. i Grevskabet Hauenstein ved Schwarzwald. Navnet fik den efter sin Fører Johann Fridolin Albiez, »Salpeterhans«, som havde sysselsat sig med Salpeterhandel. S. rejste sig mod Klostret St. Blasien, som vilde gøre sin Myndighed over dem gældende, men til det politiske Element føjedes efterhaanden et rel., socialt og sværmerisk. Den østrigske Regering sendte Soldater mod S., og efter 4 haarde Kampe blev Opstanden kvalt 1755. — I Beg. af 19. Aarh. rejstes en ny Bevægelse under det gamle Navn i de samme Egne, fordi Katolikernes k.lige Overhoved, Wessenberg, havde foretaget forskellige k.lige Ændringer, navnlig ophævet nogle Festdage. Da Landets polit. Styrer samtidig blev en prot. Fyrste, krævede de nye S. Tilbagevenden til den gl. rom.-kat. Tro og til Kejseren af Østrig. Atter blev S. underkuede, men hele 19. Aarh. igennem holdt S. sig som en lille, særlig, kat. Sekt, og flere Gange var der Uroligheder. *A. Th. J.*

Salt. Allerede for Oldtidens Folk spillede S. som en nødvendig, rensende og bevarende Spisetilsætning en stor Rolle, og Salthandelen, ikke mindst med det S., som indvandtes fra det døde Hav, var en vigtig Erhvervskilde. Ældgammel, fælles semitisk Skik er det at byde Gæsten Brød og S.; efter Nydelsen staar han under Stammens Værn; Talemaaden »at æde ens S.« (Esra 4, 14) svarer til vort »at være i ens Brød« (jfr. lat. *salarium*, Tjenestebetaling); ogsaa ved Pagtslutninger benyttes S., maaske allerede her som Symbol paa Ødelæggelse af det urene; en S.-Pagt er ubrydelig (4. Mos. 18, 19; 2. Krøn. 13, 5). Det, som saltes, kan derfor betragtes som gudviet og kultisk rent (jfr. 3. Mos. 2, 13). S. bruges derfor baade ved Forbandelser og ved Ofre. Templerne brugte Masser af S., baade f. E. de babyloniske og Jødernes; paa Tempelpladsen i Jerusalem solgtes S. til de ofrende (Esra 6, 9; 7, 22), og Talmud beretter, at ogsaa Opgangen til Offeraltret bestrøedes med S. S. spiller derfor ogsaa en fremtrædende Rolle i Jesu Billedtale: Disciplene er Jordens S. (Mt. 5, 13, jfr. iøvrigt Mk. 9, 49 f.; Lk. 14, 34; Kol. 4, 6). — Den Dag i Dag bestryges i Orienten nyfødte med S., ligesom Barselkvinder renses kultisk ved S. I Romerk. bruges S. ved Daabsriternes 1. Del (Katekumenatsriterne); denne Skik hænger dels sammen med den gl. orientalske Tro paa S. som dæmonfordrivende, dels med den hedensk-rom. Skik at give det nyfødte Barn Offer-S. Efter en Exorcisme af S.et, der gør det til et »Sacramentale« til Fordrivelse af Djævelen, gives der Barnet nogle S.korn i Munden (nu som »Visdommens S.«). Vievandet renses med exorciseret S.; det er ogsaa gammel Skik at velsigne S., der bruges til Husdyrene. — Om en S.-Pagt blandt Protestanter se Art. Salzburger-Emigranter. *J. O. A.*

Saltdalen. Dette Sted, hvor David og senere Amasja besejrede Edomiterne (2 Sam. 8, 13 [jfr. 1 Krøn. 18, 12; Ps. 60, 2] og 2 Kong. 14, 7 [jfr. 2 Krøn. 25, 11]), identificeres nu med Vadi el-milh, som svarer til Navnet (melah: Salt); østlig for Beerseba.

Salthavet ɔ: det døde Hav (1 Mos. 14, 3; 4 Mos. 34, 3. 12; osv.).

Saltstaden (Ir ha-melah; Josva 15, 62), østlig i Saltdalen ved Ruinerne el-milh.

Saltsø. 1) Det døde Hav (I, 698). — 2) *Salt Lake* i Utah, se Mormoner (III, 289).

Salu, simeonitisk Øverste, hvis Søn var hin Simri fra 4 Mos. 25 (V. 14).

Salutatio, den liturgiske Formel: *pax vobiscum*, se Fredshilsen II, 114; *s. angelica*, den Bøn, som ogsaa kaldes *Angelus Domini*, se I, 89.

Salvador (Estado del Salvador), den mindste af de mellemamerikanske Republiker, ved det stille Ocean, o. 21,000 □ Km. med (1905) o. 1,069,000 Indb., stod siden den spanske Erobringstid under spansk Herredømme, men proklamerede 1821 sin Selvstændighed og er nu i Følge Forfatning af 1864, revideret 1886, en demokratisk Republik. Befolkningen er overvejende rom.-kat., men endnu findes Egne, hvor der er bevaret gl. hedensk Kultus under kat. Fernis; der hersker Trosfrihed, men den kat. K. støttes af Staten ved en saakaldt »rel. Gave« (*ofrenda religiosa*), der dog er ganske utilstrækkelig. Paa Revolutionstiden i Beg. af 19. Aarh. inddroges K.godset, og Klostrene sækulariseredes, og Klerus er yderst forarmet. Skolevæsenet staar paa et ret lavt Trin, Undervisningen er gratis, men ikke obligatorisk. Bispedømmet S. er Suffraganat under Ærkebispedømmet Guatemala. Hovedstaden San S. er Biskoppens Sæde og har en Domkirke, der af Hensyn til de vulkanske Forhold er opført af Jern og Blik. Universitetet har ikke teol. Fakultet. *S. A. B.*

Salvador, Josef, jødisk Forf., f. 5. Jan. 1796 i Montpellier, Dr. med. ssteds 1816, d. 17. Marts 1873 i Versailles, har i flere Skrifter (»La loi de Moïse ou système religieux et politique des Hébreux«, 1822; »Jésus-Christ et sa doctrine«, 1838; »Paris, Rome, Jérusalem ou la question religieuse au XIX siècle«, 1859; »Histoire de la dominion Romaine en Judée et de la ruine de Jérusalem«, 1846) virket for en rationaliserende, moderniserende Opfattelse af Jødedommen, i hvilken bl. a. Templets Ødelæggelse ses som nødvendigt Led i den ægte universalistiske Jødedoms Udbredelse over Verden. *J. C. J.*

Salvation Army, se Frelsens Hær, II, 115.

Salvator-Orden, se Birgittinerordenen, I, 325.

Salve Caput Cruentatum, berømt middelalderlig Hymne, der tidligere altid gik under Bernard af Clairvaux's Navn; den hører til en større *rhytmica oratio*, der besynger alle de

Dele af Herrens Legeme, som Lidelsen specielt ramte. Den stammer i alt Fald sikkert fra Bernards Skole. 1659 bearbejdede Paul Gerhardt den i »O! Haupt voll Blut und Wunden«, der er blevet en af den luth. K.s mest brugte Passionsps. (den dske Overs. »O! Hoved højt forhaanet« af Fr. Rostgaard). *J. O. A.*

Salveolie, Krisma, se II, 854.

Salve regina (Hil Dig Dronning) kaldes efter Indgangsordet en berømt middelalderlig Bøn til Jomfru Maria, der prises som Barmhjertighedens Moder, som vort Liv og Haab; den var udbredt allerede i 11. Aarh.s Slutn. og blev daglig sunget antifonisk af de Korsfarere, der 1096 lededes af Adhémar af Puy. Man har derfor gættet paa denne som Forfatter, ligesom paa flere andre; mange antager Hermann Contractus, en Munk i Reichenau, d. 1054, for Forfatteren. *S. r.* fik en berømmelig Hist. i Romerk.n, navnlig da det indførtes som Led i Officiet (Tidebønnerne); 1218 brugte Cistercienserne *S. r.* ved Prim, 1251 ved Complet; 1249 var det optaget i Fransiskanernes Farebog, og ogsaa Dominikanerne brugte *Salve* ved en daglig Procession; udenfor Klostrene blev videre denne Antifon en yndet Aftenandagt. Det omtales, at den var en yndet Sømandssang ved den spanske Kyst, og i Slutn. af Middelalderen forlangte man fortrinsvis Salve-Andagten som Led i de Gudstjenester, som Lægfolk og Gejstlige stiftede i saa rigeligt Maal. Da Pius V ophævede Forpligtelsen til Læsning af det lille Mariaofficium, optoges 4 Maria-Antifoner, deriblandt *S. r.*, i det rom. Breviarium, hvor det er knyttet til Completbønnerne. Siden Jan. 1884 er *S. r.* ogsaa optaget som Slutning paa de stille Messer. *J. O. A.*

Salvianus fra Massilia, f. o. Aar 400 i Gallien, maaske i Trier. Skønt Kristen ægtede han en hedensk Kvinde; det lykkedes ham ikke blot at vinde hende for Krdmmen, men ogsaa at føre hende ind i det samme asketiske Krdmssyn, som han selv efterhaanden blev ført til. S. stod i Forbindelse med Munkene i Lerinum, men synes selv at have virket i Marseille, hvor han endnu levede i en høj Alder o. 480. S. udfoldede en stor Forfattervirksomhed, men de fleste af hans Værker er gaaet tabt. Bevaret er kun to, hvoraf det ene, »Mod Havesygen«, viser hans Forkærlighed for Ejendomsløshed. Om ikke før, bør man i alt Fald ved sin Død testamentere K.n al sin Ejendom, for at denne kan blive sat i Stand til at hjælpe de fattige. Det andet Skrift, »Om Guds Verdensstyrelse«, er endnu værdifuldere, fordi det giver interessante Indblik i Tidens Forhold. S. erkender, at Fremtiden hører Barbarerne til, ikke Romerne, og han ser heri en retfærdig Forsynsstyrelse. Thi Barbarerne, saavel Hedningerne som de kætterske (arianske) Kr., stod efter S.s Mening i sædelig Henseende over Romerne, hvis Besiddelse af den sande Tro kun forøgede deres Ansvar. Som en gltestl. Profet holder S. Dom over sin Tid. Med uhildet Frisind dømmer han alle efter den samme Maalestok, nemlig derefter, om de gør Guds Vilje. — Naar dette Skrift benyttes som Kilde til Skildring af Datidens Forhold, maa man dog naturligvis erindre dets Forf.s asketiske Tilbøjeligheder. *F. T.*

Salving (i G. T.) Indgnidning eller Overøsning med Olie var i det gl. Israel alm. Skik; man salvede sig af Hensyn til det alm. Velbefindende, da Huden ellers let bristede i det tørre Klima, og særlig, rigeligere ved festlige Lejligheder (Amos 6, 6; Ps. 45, 8), navnlig paa Hovedet (Ps. 23, 5; 133, 2, jfr. Luk. 7, 46); som særlig Æresbevisning nævnes S. af Fødderne (Luk. 7, 46; Joh. 12, 3). Til Olien (Ps. 45, 8; Mika 6, 15) kunde blandes forskellige vellugtende Sager (1 Sam. 8, 13), f. E. Nardus (Højs. 1, 12; Mk. 14, 3). Under Sorg undlod man at salve sig (2 Sam. 4, 2; 12, 20 jfr. Mt. 6, 17). S. af Jesu Lig (Mk. 16, 1) synes at være en ekstraordinær Foranstaltning, med mindre der kun menes Anbringelsen af de vellugtende Urter. — S. som Indvielse: hellige Stene overgydes med Olie (1 Mos. 28, 18); til Grund ligger vel Tanken om Stenen som Bolig for Guddommen, hvem der saa bringes Offer; men i Tidens Løb bliver Olieritusen til en blot Indvielse. Hvorvidt der i 1 Mos. 35, 14 foreligger et lignende Tilfælde, er ikke klart; maaske har Verset oprindelig fortsat V. 8, saa at der var Tale om en Støtte paa Deboras Grav; Olieritusen vilde da vise tilbage til en ældre Tids Dødeofre. Som Indvielse forekommer S. med Olie tillige i de præstelige Love ved Indvielsen af Mødeteltet og de hellige Redskaber (2 Mos. 40, 9 f.), af Ypperstepræsten (2 Mos. 29, 7; 3 Mos. 4, 3; 8, 12), efter andre Steder ogsaa de almindelige Præster (2 Mos. 28, 41; 30, 30; 40, 15). Den hellige Salveolie, der anvendes hertil, skal tilberedes paa en bestemt Maade (2 Mos. 30, 22 f.). Endvidere indvies Konger (1 Sam. 10, 1; 2 Sam. 5, 3 o. s. v.) ved S. (saaledes allerede en vestasiatisk Konge i Amarnabrevene); »Jahves Salvede« er Betegnelse for Kongen (1 Sam. 2, 10; 12, 3 o. s. v.) I visse (yngre) Steder synes Betegnelsen, rent aandeliggiort, at være brugt om Israels Folk (Ps. 28, 8; 84, 10; 89, 39; Hab. 3, 13), idet Folket bliver Arvtager af Forjættelsen angaaende Kongeslægten (Jes. 55, 3). I N. T. bliver den Salvede (Christus) Navn for Jesus som den forjættede Konge (saaledes allerede i Salomo-Ps. 17, 36 og maaske Ps. 2, 2). S. af en Profet er i G. T. kun omtalt et enkelt, endda ikke sikkert Sted (1 Kong. 19, 16); rent aandeligt om Indvielsen ved Guds Aand findes det Jes. 61, 1. — Kirkl. S., se Krisma, II, 854. *J. C. J.*

Salzburger-Emigranter. Fra tidlig Tid havde den evang. Lære fundet god Indgang i Ærkebispedømmet Salzburg. Saavel Hus's Lærdomme som Luthers Ref. fandt beredt Jordbund; Staupitz henlevede her sine sidste Dage, og de forskellige ref. Skrifter havde trofaste Venner i denne Egn. Men Modstanden fra Romerk.n var da heller ikke udebleven, og flere evang. Trosvidner i disse Dale led Døden for deres Bekendelses Skyld. Samme Fremgangsmaade som benyttedes i Frankrig mod Hugenotterne, anvendtes mod de lutherske Salzburgere, og talrige Udvandringer fandt Sted allerede i Beg. af 17. Aarh. 1684 lod Ærkebiskop Gandolf de evangelske, som ikke vilde træde over, fordrive fra deres Hjem, men Børnene holdtes tilbage under Tvang. De stadige Trængsler forøgede Troskraften, og en Høvding havde de i Bjergmanden J. Schaitberger (se d. Art.);

selv om de forskellige Ærkebisper kunde bruge mildere eller strængere Forholdsregler mod de Evangelske, kuedes ikke Modet. Man behandlede dem som Forbrydere, brændte deres Bøger, landsforviste dem — intet hjalp. Men paa den anden Side søgte de ogsaa forgæves Hjælp hos *Corpus evangelicorum* i Regensburg. Drevne til det yderste ved Plagerierne samledes mere end 100 Mænd i Aug. 1731 i Landsbyen Schwarzach, satte sig om et Bord, hvorpaa der stod et Fad Salt; under Bøn vædede de Fingrene paa højre Haand, dyppede dem i Saltet og løftede dem derpaa mod Himlen, idet de svor aldrig at ville svigte den evang. Tro og slugte Saltet som en Hostie. Da Ærkebiskoppen Leopold Anton Grev Firmian fik Nys om denne »Saltpagt« (2 Krøn. 13, 5), saa han deri Oprør og Planer om Mord og allehaande gruelige Forbrydelser og udstedte 31. Okt. 1731 et »Emigrationspatent«, hvori det stiftede Forbund erklæredes for et Samfund af Oprørere med den Hensigt at omstyrte den kat. K. Deltagerne deri befaledes at forlade Landet med Maaneds Frist. Kejserlige Tropper hidkaldtes for at kvæle Oprøret i dets Fødsel; gik Dragonerne ikke hensynsløst nok frem, afløstes de af andre. Patentet vakte alm. Bestyrtelse rundt om i de evang. Lande. Fried. Wilhelm I af Preussen var den første, der aabnede sine Lande for de landflygtige. Man angiver Emigranternes samlede Antal til o. 30,000. Paa Opfordring af Kongen af England foranstaltedes Kollekt for dem rundt om i Landene. Der indsamledes o. 900,000 Gylden; saa meget havde aldrig tidligere et Opraab kunnet samle. Ogsaa i Danmark-Norge samledes en forholdsvis ikke ubetydelig Sum til de fordrevne Salzburgere; men disse Penge blev aldrig afsendt (Khist. Saml., 3. R. III, 475 f.; V, 76 f.). Hvor Emigranterne drog frem, blev de hjertelig modtagne, ofte under Kirkeklokkernes Kimen og med festlige Processioner. Siden Ref.s Dage havde det prot. Tyskland ikke været Vidne til en saadan samdrægtig Optræden. Emigranterne vandt Hjerterne overalt, og mangen salzburgsk Mand eller Kvinde stiftede paa Gennemrejse et nyt Hjem; i saa Henseende er her den literære Kilde til Goethes idylliske Epos »Hermann und Dorothea«. Da Litauens Sletter var affolkede ved en hærgende Pest, fandt mange tusinde efter den preussiske Konges Indbydelse deres nye Hjem her. Deres taknemlige Efterkommere sendte 1882 Kejser Wilhelm I en Hyldingsadresse. Selv i Nordamerika anlagdes en Koloni af udvandrede Salzburgere. (C. F. Arnold, Die Vertreibung der Salzburger Protestanten u. ihre Aufnahme bei d. Glaubensgenossen, Lpz. 1900). *A. J.*

Salzmann. 1) **Christian Gotthilf S.**, fremragende tysk Pædagog, f. 1. Juni 1744 i Nærheden af Erfurt, d. 31. Okt. 1811 i Schnepfenthal, var Søn af en Gejstlig og studerede selv Teol. i Jena. En Tid var han Præst i Erfurt; men under Paavirkning af Rousseaus og Basedows pædagogiske Grundsætninger vendte han mere og mere sin Opmærksomhed mod Pædagogiken. Et Skrift, hvori han satiriserede over det alm. Opdragelsessystem, vakte stor Opmærksomhed, og Basedow fik ham til Dessau som Lærer ved den derværende Anstalt. Nogle Aar efter besluttede han imidlertid at grunde et Institut selv, og 1784 aabnede han sin Opdragelsesanstalt i Schnepfenthal. Her praktiserede han med stort Held sine i høj Grad moderne pædagogiske Anskuelser. Opdragelsen skulde efter hans Mening hvile paa et nøje og fortroligt Forhold mellem Lærer og Elev; Undervisningen skulde være konkret og anskuelig, anspore Barnet til Selvvirksomhed og begynde med det, som laa det nærmest. Paa Legemsøvelser lagdes der megen Vægt. S. udgav desuden stadig pædagogiske Skrifter. Han viser sig i disse som i hele sin Virksomhed som en af de ædleste Repræsentanter for den med Rousseau og Basedow fremtrængende filantropiske Pædagogik. Hans Opdragelsesanstalt i Schnepfenthal eksisterer endnu under hans Efterkommeres Ledelse. — 2) **Friedrich Rudolph S.**, fransk (elsassisk) Publicist, f. 9. Marts 1749 i Strassburg, d. 1821, studerede Teol. og Jura og blev 1774 i Göttingen Opdrager for den senere berømte preussiske Minister v. Stein. Han blev ophøjet i Adelsstanden, erhvervede senere den akademiske Boghandel i Strassburg og udgav da sammen med nogle andre, hvoriblandt Oberlin, et nationalt-elsassisk Ugeskrift. 1776 overtog han Ledelsen af »Deutsche Gesellschaft« og grundede dettes Bibliotek. Han udgav en Del teosof. Skrifter. — 3) **Joseph Anton S.**, Biskop af Basel, f. 25. April 1780, d. 23. April 1854, Søn af en anset Borger i Luzern, studerede Teol. i sin Fødeby, modtog 1803 Præstevielsen og virkede som Prof. i Luzern; blev senere Korherre og Stiftsprovst og 1829 Biskop af Basel. I denne Stilling fik han mange Kampe, idet der idelig forefaldt Sammenstød mellem Gejstligheden og den verdslige Øvrighed. Under disse optraadte S. som en dygtig og nidkær Forsvarer for den kat. K.; en betydelig teol. Lærdom og Kendskab til den kanoniske Ret stod til hans Raadighed og blev ham til Støtte under Stridighederne. *P. H.*

Sam, Konrad, Reformator i Ulm, f. i Rottenacker ved Donau 1483, studerede i sin Ungdom ved Universiteterne i Freiburg og Tübingen. 1520 var han Præst i Brackenheim i Württemberg og viste sig da som Tilhænger af Ref., men som en stærkt anfægtet Mand. Luther blev gjort opmærksom paa hans Eksistens og sendte ham først et Opmuntringsbrev og senere flere af sine Skrifter. 1524 blev han ansat som Præst i Ulm, hvor Ref.s Venner lige var komne til Magten, og her virkede han med stor Kraft, men ogsaa med stor Hensynsløshed for Evang. Han havde Vanskelighed ved at finde sin Plads inden for de evang. Lejre. Han følte sig mere og mere frastødt af Luther, som havde adskillig Tilslutning i Ulm, og stillede sig nærmest ved Zwinglis Side. Det lykkedes ham at faa Ref. gennemført, om end under voldsomme Kampe, og en ny K.ordning indførtes 1531. Polit. Forhold nødte Ulmerne og S. med dem til at nærme sig Lutheranerne, og i April 1532 godkendte man den augsb. Konf., men allerede 20. Juni 1533 døde S. Han har kun skrevet ganske lidt; nævnes maa en Katekismus, udgivet 1528. *A. Th. J.*

Sama, en af Davids Helte (1 Krøn. 11, 44).

Samaria, Hovedstad i det jødiske Nordrige, der efter den hyppig ligeledes kaldes S., grund-

lagt (1 Kong. 16, 24) af Omri, i strategisk Henseende udmærket beliggende paa et Bjerg næsten helt rundt om omgivet af dybe Dale. Akab byggede et Baaltempel der (1 Kong. 16, 32), som blev ødelagt af Jehu (2 Kong. 10, 27). Under Omri fik de damaskenske Købmænd et Kvarter der, ligesom under Akab de israelitiske i Damaskus (1 Kong. 20, 34). I S. var de efraimitiske Kongegrave (1 Kong. 16, 28; 22, 37; 2 Kong. 10, 35; 13, 9. 13; 14, 29). Efter Salmanassar IV's 2—3aarige Belejring af Byen blev den indtaget under Sargon 722 (2 Kong. 17, 5 f.; 18, 9 f.), og (de indflydelsesrige af) Indbyggerne deporterede til østlige Egne, hvor de tabte sig. En Opstand i Nordriget blev kuet 720, og i den følgende Tid blev flere Gange (2 Kong. 17, 24 f.; Esra 4, 2. 10) fremmede Folk førte til Landet og bosatte der, hvor de blandede sig med den israelitiske Befolkning (se Samaritaner). Alexander den store bosatte Makedoniere der, og Byen var i den følgende Tid stærkt græsk. Den blev erobret og ødelagt af Johannes Hyrkan. Under Pompejus blev den romersk; Augustus overlod den til Herodes, som opbyggede den prægtig og gav den til Ære for Augustus Navnet Sebaste ɔ: Augusta; fra hans Anlæg er talrige Søjler bevarede. Efter Herodes's Død kom Byen under Arkelaos og efter hans Afsættelse under romerske Prokuratorer, kort Tid (41—44) under Agrippa I. I S. prædikede Filip (Ap. G. 8, 5). Paa Byens Plads er der en Landsby, Sebastije, med en tildels bevaret Korsfarerkirke, der dog er omdannet til Moske. (Lit., se Palæstina). *J. C. J.*

Samaritaner, det Blandingsfolk, som efterhaanden opstod i Nordriget efter Assyrernes Erobring af Samaria (s. d.). De fremmede Beboere dyrkede først deres nationale Guder, men antog efterhaanden en Jahvedyrkelse (2 Kong. 17, 26 f.), der dog naturligvis var stærkt hedensk forurenet. Efter Judæernes Tilbagevenden 537 gjorde S. Fordring paa at blive regnede til den nye Menighed og deltage i Tempelbygningen (Esra 4, 1—5 jfr. Hagg. 2 10—14), men blev tilbageviste af Judæerne, hvis bitre Fjender de i den følgende Tid blev, bl. a. ved at mistænkeliggøre dem ved Perserhoffet, saa at de fik Judæernes Arbejde paa at genopbygge Muren om Jerusalem standset (jfr. Esra 4, 6—23), indtil det lykkedes Nehemja, under Angreb og Intriger fra Samaritanernes Side (Neh. 3, 33—4, 17; 6) at faa Muren opført (Neh. 6, 15). Under Nehemja indtræder det definitive Brud mellem Jøderne og S., som nu indrettede sig som en særlig Menighed. En jødisk Præst Manasse, der havde ægtet en Datter af Nehemjas Modstander Samaritaneren Sanballat (Neh. 13, 28) og var bortjaget af Nehemja, kom sammen med nogle andre jødiske Præster til Sikem, og ved denne By, paa Bjerget Garizim, blev saa opført et Tempel for S.ne, der tillige (om samtidig eller kort efter?) overtog Pentatevken som hellig Skrift. Johannes Hyrkan ødelagde Templet. Paa Jesu Tid var Fjendskabet mellem Jøder og S. endnu levende (Joh. 4, 9; 8, 48), saa at Galilæerne, naar de vilde til Judæa, plejede at rejse gennem Østjordanlandet for at undgaa Samaria. Jesus selv modarbejdede dog dette Nationalhad (jfr. Luk. 10, 30 f.). S.menigheden bevarede endnu i flere Aarhundreder en vis Livskraft; nu er den smeltet sammen til mindre end 200 Mennesker i Nablus, det gl. Sikem, hvor de har en Synagoge.

S.ne havde ingen anden hellig Skrift end Loven; i de hebraiske Haandskrifter til den bevarede de en Type af det gamle fønikiske Alfabet. Tillige fik de en aramaisk Overs. af Loven; endvidere en middelalderlig arab. Overs. Udenfor Kanon har de nogle hist. Arbejder, deribl. en Bearbejdelse af Josva Bog med en Fortsættelse, der fører ned til o. 200 efter Kr. Tillige andre Lit.levninger. — S.s Lære er i det væsentlige Jødedommen; som noget særegent har de Helligheden af Bjerget Garizim, der i deres Pentatevk nævnes 5 Mos. 27, 4 istedenfor Ebal. De har Troen paa en Messias, »Ta'eb« ɔ: rimeligvis den genkommende (jfr. 5 Mos. 18, 18; jfr. Joh. 4, 25). (Kautzsch i Herzogs Realencyclopädie³, XVII, 428 f.; Rothstein, Juden und Samaritaner. Die grundlegende Scheidung von Judenthum und Heidenthum, 1908; Merx, Der Messias oder Ta'eb der Samaritaner 1909; Montgomery, The Samaritans, 1907). *J. C. J.*

Sambesi, se Zambesi.

Sambuga, Josef Anton Franz Maria, rom.-kat. Præst, f. 1752, d. 1815, var født i Tyskland af ital. Slægt, var en kortere Tid Præst i Como, dernæst forskellige Steder i Tyskland. Stor Indflydelse fik han som Opdrager for den senere Kong Ludwig I af Baiern og Hofpræst i München. Han har udgivet adskillige Skrifter, deribl. Prædikener og et Forsvar for Præsternes Cølibat. Han var en nær Ven af Sailer (S. 16), som skrev en Levnedstegning af ham. I sine senere Aar nærmede han sig den strengere kat. Retning. *V. A.*

Samfund, de helliges, et Led i den tredje Art. af det »apostolske« Symbol (se Art. Symboler). I Oldk.n forstod man i Reglen herved de troendes Samfund med de afdøde hellige, specielt K.ns fremragende Mænd, Apostle og Martyrer. Den hl. alm. K. betegner den jordiske K., de hl.s S. den himmelske K. Ved Siden heraf findes to andre Opfattelser, idet de hl.s S. enten betragtes som en Forklaring af den hl. alm. K.s Væsen eller bestemmes som Fællesskabet om K.ns hl. Eje, specielt Sakramenterne. Efter Romerk.ns Lære betegner de hl.s S. Samfundet mellem alle K.ns Medlemmer. Til dette hører de troende paa Jorden (den stridende K.), Sjælene i Skærsilden (den lidende K.) og de hellige i Himlen samt Englene (den triumferende K.). Mellem disse er der Samfund, idet de hellige i Himlen kommer de troende paa Jorden og Sjælene i Skærsilden til Hjælp, naar deres Forbøn paakaldes. Luther betragtede de hl.s S. som en nærmere Beskrivelse af den hl. alm. K., idet han i dette Led fandt Tanken om Kr.s alm. Præstedømme. Derfor foretrak han Overs. »de helliges Menighed« eller »en hellig Kristenhed« (Store Katek. II, III, 47—49). I Overensstemmelse hermed lærer ogsaa de luth. Bekendelsesskrifter: Augsb. Conf. Art. VII og VIII og Apol. IV, 8 (se Art. Kirke II, 783 f.). *C. G.*

Samfund, kirkeligt, af 1898. Ved det grundtvigske Vennemøde i Kbhvn 1898 stiftedes »K. S. af 1898«. Anledningen til Dannelsen var en Opfordring, som i Efteraaret 1897 fra en større

Kreds blev rettet til nogle grundtvigske Præster i Kbhvn om at sætte et kirkeligt Samarbejde i Gang. Opgaven skulde være den »at styrke Sammenholdet og Samlivet i de kirkelige Krese, der er prægede af Grundtvigs Indflydelse«. Der trængtes, mente man, til et saadant kirkeligt Arbejde ved Siden af det store folkelige Arbejde, der (om end paa kristelig Grund) var taget op af den grundtvigske Retning. Sagen blev drøftet under Vennemødet, og man skred da til Handling, idet forskellige kendte grundtvigske Mænd fra Landets forskellige Egne traadte sammen og dannede en Styrelse, der for Fremtiden skulde supplere sig selv. Man vilde ikke organisere alt grundtvigsk Aandsliv i Landet; man vilde kun det rent praktiske: gøre et kirkeligt Arbejde. Men selv i denne Form vakte Tanken Misstemning hos adskillige og blev endog betegnet som en »Aandsforbrydelse«. Dog har denne Misstemning ikke kunnet hindre Samfundets Fremgang. Det virker gennem Rejseprædikanter, dels Præster, dels Lægmænd (samt nogle Bogsælgere), gennem Dannelsen af Kredse (der hver staar ganske frit), gennem Udgivelsen af et Blad (indtil 1911: »Vort Samfund«, udg. af L. J. Laursen; fra 1912 »K. S.s Blad«, udg. af Præsterne O. Madsen og R. P. Rasmussen) m. m. Samfundet har rejst en Bygning i Kbhvn, »Grundtvigs Hus«, der blev indviet 1908, og hvor ogsaa »Kirkelig Ungdomsforening« har sine Lokaler, og den grundtvigske Studenterforening, »Studenterkresen«, holder sine Møder. Samfundets Medlemstal var i Beg. af 1899 764 og er i 1911 ca. 2500. Dets Formand var først Pastor V. J. Hoff (d. 1907), nu Pastor P. M. Larsen. *J. P. B.*

Samgar, en af Dommerne, der overvandt Filisterne (Dom. 3, 31; 5, 6).

Samgar-nebo, en babylonsk Krigsøverste (Jer. 39, 3). Teksten er tvivlsom.

Samhut, se Samma.

Samir. 1) By i Juda Bjerge (Josva 15, 48), sandsynligvis Sômara S.V. for Hebron. — 2) By i (det nordlige) Efraim (Dom. 10, 1. 2). Dommeren Tola fra Issakar boede der. — 3) En Levit (1 Krøn. 24, 24).

Samla, edomitisk Konge (1 Mos. 36, 36 f.).

Samland, Bispedømme i Ordensstaten Preussen, oprettet af Innocents IV 1243 (III, 593). Landet var dengang hverken erobret eller kristnet. Først 1255 blev Samlænderne overvundne af Korsfarere og Ordensriddere, og det bestemtes, at Omraadet skulde deles mellem Biskoppen og Ordenen, saaledes at denne fik 2 Tredjedele af S. Den endelige Gennemførelse heraf skete 1352. 1252 havde Albert af Riga indviet Dominikaneren Thetward til Biskop af S., men Paven havde udnævnt en Fransiskaner, der imidlertid aldrig saa sit Stift; hans Efterfølger besøgte det lige, men kom i Strid med Ordenen; først den 3. Biskop, der var Medlem af den tyske Orden, kunde gøre noget for Stiftet; hans Bolig var Borgen Schönewik ved Frisches Haff. Her indrettedes 1294 et Kapitel (egentlig stiftet 1285). 1302 grundlagdes Katedralen i Königsberg, men kort efter blev atter Schönewik, der siden kaldes Fischhausen, Bispesæde, og 1333 grundlagdes her en ny Katedral. Under Krigen med Polen blev Fischhausen 1462 fuldstændig plyndret, og 1474 kastede Stormesteren Biskoppen i Fængsel og lod ham dø Hungersdød. Endnu paa Ref.stiden var de kirkl. Forhold yderst slette; 1525 sækulariseredes S.; om den sidste kat. Biskop, se v. Polenz (III, 575). S. eksisterede som evang. Bispedømme (jfr. III, 593) til 1587. Siden styres S. af Konsistoriet i Königsberg. Jurisdiktionen over de faa Katoliker lagdes 1617 (jfr. Bulle 1821) under Ermlands Stift. (Wölky und Mendthal, Urkundenbuch des Bistums S., 1891 f.; Tschackert, Urkundenbuch zur Ref.gesch. des Herzogtums Preussen I—III, 1890.) *J. O. A.*

Samliv, se Ægteskab; om Forbud mod ægteskab. Samliv, se Cølibat.

Samma. 1) Stammeøverste i Edom (1 Mos. 36, 13. 17). — 2) En Øverste i Aser (1 Krøn. 7, 37). — 3) Broder til David (1 Sam. 16, 9; 17, 13), ogsaa kaldet Simea (2 Sam. 13, 3; 1 Krøn. 2, 13; 20, 7) og Simei (2 Sam. 21, 21; K're: Simea). — 4) En af Davids 3 ypperste Helte: Hærariten S., Ages Søn (2 Sam. 23, 11. 12). I 1 Krøn. 11, 10 f. er der kommet en Fejl ved Udfaldelse af et Par Linier. Ved Kombination med 1 Krøn. 11, 34 læses i 2 Sam. 23, 33: Hærariten Jonatan, Sammas »Søn«. — 5) En af Davids »30« (2 Sam. 23, 25) fra Harod; ogsaa kaldet Sammot (1 Krøn. 11, 27) og Samhut (1 Krøn. 27, 8); af Serahs Slægt. *L. G.*

Sammai. 1) En Jerahmeeliter (1 Krøn. 2, 28). — 2) En af de beslægtede Kalebiter (1 Krøn. 2, 44. 45). — 3) En Judæer (1 Krøn. 4, 17). — Udenfor Biblen er at erindre om den berømte Skriftlærde S. (se Shammai), paa Herodes d. stores Tid.

Sammot, se Samma.

Sammua. 1) En Rubenit (4 Mos. 13, 4). — 2) Søn af David (2 Sam. 5, 14; 1 Krøn. 14, 4), ogsaa kaldet Simea (1 Krøn. 3, 5). — 3) Levit (Neh. 11, 17; i 1 Krøn. 9, 16 Semaj'a). — 4 Præsteøverste (Neh. 12, 18).

Samoa. Beliggenhed o. 170° v. L., 14° s. Br. Gruppen bestaar af 3 større og 5 mindre, bjærgrige Øer af vulkansk Oprindelse og med smukke Skove og stor Frugtbarhed. Indbyggerne (o. 46000) er for Størstedelen Polynesiere; de $^6/_7$ er siden 1899 under tysk Herredømme, Resten under amerikansk. Londonermiss. begyndte Arbejdet 1830 (John Williams). Nu er Øerne helt kristnede (L. M. S. har o. 24000 døbte, Wesleyanerne o. 6300, Katolikerne henv. 7000, tilsammen saa godt som alle de indfødte). Siden 1888 arbejder Mormoner fra Honolulu især paa Øen Tutuila (amerikansk); de har 11—1200 Tilhængere. *Fr. S.*

Samos, den bekendte Ø i Ægæerhavet ved Joniens Kyst, et blomstrende Centrum for ionisk Liv. Mange Jøder boede der (1 Mak. 15, 23). Paulus berørte den paa sin 3. Missionsrejse (Ap. G. 20, 15).

Samosata, Paulus fra *S.*, se III, 505.

Samothrake, en Ø, S. for Thrakiens Kyst, som Paulus passerede paa Vejen til Makedonien (Ap. G. 16, 11).

Sampsame. Nævnes 1 Mak. 15, 23 blandt Stæderne med jødisk Befolkning (Samsun? ved det sorte Hav i Nærheden af Trapezunt).

Sampson, Thomas, puritansk Gejstlig, f. o. 1517, studerede i Cambridge og derefter i London, hvor han sluttede sig til Ref.; 1549 blev han af Ridley (III, 788) ordineret til Præst i

London, og kort efter blev han Domprovst i Chichester. Efter Marias Tronbestigelse (III, 174) flygtede han til Strassburg, og senere opholdt han sig i Genève, hvor han tog Del i Udgivelsen af den saak. *Genevan Bible* (I, 291), Puritanernes Bibelovers., i Frankfurt a. M. og i Zürich. Som en ivrig og stridbar Puritaner vendte han tilbage, da Elisabeth havde efterfulgt sin Halvsøster (I, 745). Han afslog Tilbudet om Bispestolen i Norwich, men modtog et Kanonikat i Durham. Allerede 1561 udnævntes han til Domprovst ved Christ Church i Oxford; men da han førte en hensynsløs Kamp mod de kirkl. Skikke, især mod Anvendelse af Messeskjorten *(surplice)*, blev han afsat og maatte endogsaa vandre i Fængsel, hvorfra Ærkebiskop Parker (III, 486) dog fik ham udfriet. Han var gift med en Niece af Latimer (III, 27). Den sidste Del af sit Liv tilbragte han som Præst ved Wigstons Hospital i Leicester, hvor han døde 1589. *C. E. F.*

Sampsæere, en Gruppe synkretistisk-gnostiske Jødekristne, som Epifanios nævner, hvis Oprindelse muligvis gaar tilbage til K.ns Begyndelsestider. De saakaldte Elkesaiter (I, 748) er maaske en Fortsættelse af dem eller i hvert Fald et beslægtet Fænomen.

Samserai, en Benjaminit (1 Krøn. 8, 26).

Samsing. 1) **Anders S.**, dsk Præst og Personalhistoriker, f. 2. Dec. 1672 i Ramme i Ribe Stift, hvor Faderen var Præst, blev 1692 Student, men maatte paa Grund af Fattigdom snart søge Plads som Huslærer paa Landet. Tog dog 1696 teol. Attestats; var 1701—07 øverste Hører og Kantor paa Herlufsholm. Derefter i 4 Aar dsk og tysk Præst paa St. Thomas i Vestindien, blev endelig 1714 Spr. i Kjølstrup og Agedrup i Fyn, hvor han døde 13. Marts 1751. S. var en nidkær Præst og roses højlig for sin »Lærdom, Dyd og ypperlige Hukommelse«. I sin Fritid syslede han flittig med Personalhistorien og efterlod sig navnlig betydelige Samlinger til Fyns Præstehistorie. — 2) **Jørgen Pedersen S.**, Prælat, erhvervede sig i Udlandet Magistergraden, var derpaa i en lang Aarrække knyttet til Aarhus Domkapitel og var Biskop Ove Billes Kansler. I Anl. af de forestaaende Religionsforhandlinger paa Herredagen i Kbhvn 1530 blev han sendt til Tyskland for at hente nogle »aristoteliske Lærere« til Hjælp for de aandelig betrængte Papister. 1536 var han Repræsentant for Aarhus Kapitel ved Forhandlingerne om Affattelsen af K.ordinansen. Sin Stilling i Kapitlet beholdt han efter Ref. og havde tillige Styrelsen af Hospitalet i Aarhus til sin Død 15. Juni 1548. *H. F. R.*

Samson (Simson), israelit. Folkehelt (Dom. 13—16), en Daniter fra Sora nogle Mil V. for Jerusalem paa Sorekdalens Nordside, skraas overfor Bet-semes. Soras Indbyggere var Manahatiter (1 Kr. 2, 52 f.), hørte til Slægten Manoah; at S.s Fader kaldes Manoah, vil altsaa sige, at han var en Mand af denne Slægt (jfr. Dom. 11, 1 »Gilead«). Fortællingen om S. beretter om S.s Fødsel efter guddommelig Forjættelse, om hans Opvækst, hans Ægteskab med en filistæisk Kvinde og hans Hævn over Filisterne, hans Heltebedrift ved Lehi, hans Kraftstykke i Gaza og endelig om S. og Dalila og hans Død i Dagontemplets Ruiner. Man har i S.s Navn (som er afledet af »Semes« ɔ: Solen) og i disse Fortællinger villet finde Solmyter; hans lange Haar skulde efter nogle være Solens Straaler, S. selv en Solgud. Disse Fantasterier har dog kun fundet et spredt Bifald. At S.s Navn er afledet af »Sol«, taler snarere imod end for ham selv som Midtpunkt i en Naturmyte, da Helten i en saadan ikke plejer at have selve Naturgenstandens Navn. S. betyder ikke »Solgud«, men »den, hvis Gud er Solen«, i det højeste »Soldyrker«; i umiddelbar Nærhed af S.s Hjemstavn laa jo den kanaanæiske By Bet-semes (»Solbyen«); eller simpelthen »lille Sol« som et kærtegnende Barnenavn. Iøvrigt er S. nu ogsaa fundet i babylonisk som Personnavn (Samsanu) og har en Analogi i Simsai (Esra 4, 8). Personlig var S. naturligvis en Jahvedyrker. De i Dommerbogen optagne S.-fortællinger er i det væsentlige gamle, og den danitiske Helt med hans djærve Kraft, Raahed og Letsindighed hører hjemme paa Jorden. Fortællingens Baggrund er de fremtrængende Filisteres Herredømme, nærmere bestemt formodentlig den første Tid deraf, hvor det særlig gik ud over hans fremskudte Stamme og de tilgrænsende Dele af Juda. S.s Levetid kan altsaa skønnes at være omkring 1100 f. Kr. eller lidt derefter. De fortviklede Forhold bragte i Tiden efter S. en Del af de samme Daniter til at udvandre til Lais (Dom. 18, 8).

Religiøst set hører S. og Fortællingerne om ham unægtelig til Periferien i Biblen. Det 16. Kap. taler i saa Henseende for sig selv. Dets første Del har ogsaa en Tid været Samleren af Dommerfortællingerne for anstødeligt; Beretningen er da sluttet med 15, 20. Siden har man dog taget det med; hans største Daad var jo dog hans Død. Saa slutter Beretningen med en Gentagelse i 16, 31. Som »Dommer« eller Fører betragtet hører S. til de mindste, viser ikke Evne til at rejse sin egen Stamme, endsige et Flertal af Israels Stammer, til Kamp mod Fjenden; han er trods sin Styrke for træg og vækkes først ret, naar personlig Hævnlyst træder til. Hvilken Afstand mellem ham og Samuel og Kong Saul! Dog var han den, i hvem Jahves Aand begyndte at røre sig til Kamp mod de filistæiske Hedninger, og til denne Opgave vidste han sig ogsaa at være indviet af Jahve fra Moders Liv (jfr. Nasiræere, III, 347). *L. G.*

Samson (Sanson efter hans egen Underskrift), **Bernardino**, Afladshandler, fik som Franciskaner-Guardian i Milano 1517 det Hverv at forkynde Aflad i Schweiz. Fra Aug. 1518 virkede S. i Uri, Schwyz, Zug, Luzern, Unterwalden, Bern og Solothurn, 1519 i Freiburg, men i Aargau mødte han Modstand fra Biskoppen af Konstanz og dennes Vikar Faber. Ligeledes afvist i Baden vendte han sig til Zürich; Zwingli, der allerede forrige Aar (i Einsiedeln) havde advaret mod S.s forargelige Fremgangsmaade, støttede her Biskoppen, og denne gav det i Zürich forsamlede Forbundsraad sit Mishag mod S. tilkende. Raadet erklærede da 3. Marts, at der blev foregivet allehaande Usandheder om Aflad, og at Paven selv var imod den. Efter at være underrettet om Sagen hævdede Paven vel sin principielle Ret, men

prisgav S., der fik Ordre til at rette sig efter Forbundsraadet; S. foretrak at rejse til Italien og forsvinder nu fra Historien. *N. M. P.*

Samson von Himmelstjerna, Herman, livlandsk Superintendent, f. 1579 i Riga, vendte efter Studier i Wittenberg 1608 som Magister tilbage til sin Fødeby, hvor han optraadte skarpt imod den jesuit. Propaganda, blev Præst og Inspektør ved Byens Skoler, siden Overpræst. Da Gustaf Adolf 1621 erobrede Riga, blev S. paa Grund af sit Forhold til Axel Oxenstjerna Superintendent over Livland og søgte at bringe den af Jesuiterne og Kong Sigismund II ødelagte luth. K. paa Fode igen. Da Byens Raad 1631 indrettede et Gymnasium, fik S. som Prof. teol. gennem dette største Indflydelse paa Landskirkens kommende Præster. Han redigerede ogsaa den Riga-Ps.bog, som brugtes indtil 1782. Hans Gerning i Riga medførte dog Forsømmelser m. H. t. det overdragne Superintendentur, og høje Klager mod ham indgik til Stockholm; dertil kom S.s Strid med det 1633 indførte Overkonsistorium, hvis Leder ligefrem betegnede S. som en landsskadelig Person, hvis Død alle fromme Mennesker længtes efter. Alligevel beholdt S. Superintendenturen, ja adledes 1640 under Navnet von Himmelstjerna, vel ikke mindst paa Grund af hans polit. Fortjenester af Sverige. S. døde 16. Sept. 1643. Som Forf. er hans Standpunkt ligesaa luth. som polemisk mod Jesuiterne; meget udbredt var hans Postille »Himmlische Schatzkammer«. — En Efterkommer af S., Reinhold Johann Ludwig S. v. H., f. 1778, d. 1858, virkede dels som Overleder af det nyaabnede Universitet i Dorpat, dels som Provinskonsistoriets Præsident til Fordel for Lutherdommen overfor den ortodokse russ. K.s Overgreb. (Berkholz, H. S., Riga 1856; Fr. Westling, Bidrag till Livlands Kyrkohistoria i »Kyrkohist. Årsskrift« I, 1900). *J. O. A.*

Samsumiter, en Gren af Refaiterne, Urbefolkningen i Ammon (5 Mos. 5, 20); formodentlig det samme som Susiter (1 Mos. 14, 5).

Samuel, Profet og Dommer. Beretningerne om ham findes 1 Sam., 1—16; 19, 18—24; 25, 1 jfr. 28, 11 f.; allerede inden sin Fødsel lovet af Moderen Hanna som Nasiræer, tilbringer han sin Barndom hos Eli i Silo, kaldes til Profet for at forkynde Eli hans Slægts Undergang, hvorefter hans Ry som Profet breder sig over hele Landet. Om Tiden mellem Elis Død og Sauls Kongedømme giver 1 Sam. 7, 2 f. et idealiseret Billede, hvor S.s Forbøn skaffer Israel Sejr over Filisterne, og hans Dommervirksomhed skildres. Hans Hovedbetydning ligger i, at han skaffer Folket en Konge, der nu stadig skal overtage for det hele Folk den Opgave, som Dommerne fra Tid til anden havde løst for de enkelte Stammer, nemlig Sikringen mod Fjenderne (1 Sam. 9, 16). Forøvrigt er der en Dobbelthed i Skildringen af S.s Forhold til Kongedømmet, idet én Kilde (Kap. 8; 10, 17—27; 12) lader S. være Modstander af det (jfr. Gideon, Dom. 8, 22 f.; Jotam, Dom. 9, 7 f.), medens nogen saadan Modstand ikke findes i den anden Kilde (1 Sam. 9, 1—10, 16). I det videre Forhold til Saul repræsenterer S. den strænge Jahvismes ubønhørlige Krav (Kap. 15 jfr. den uklare Beretning 13, 7—15), overfor hvilket Saul svigter. Endnu fortælles i sekundære Beretninger hans Salving af David (1 Sam. 16, 1—13) og en Episode, der viser ham i Forhold til Profetsamfundene (1 Sam. 19, 18 f., hvormed kan jævnføres 1 Sam. 10, 5 f.). S. er en af de store Skikkelser i Israel; paa et Vendepunkt i Folkets Historie sætter han den nye Realitet ind, som i den følgende Tid skal bære Folkets ydre Velfærd; men ogsaa for dets aandelige Vækst har han Betydning ved sin retlinjede profetiske Karakter, der sætter Jahves Vilje over alt og maaske ogsaa har haft korrigerende Virkning paa de udskejende Former, som den profetiske Begejstring kunde tage (jfr. 1 Sam. 10, 5 f.). For Israels senere Bevidsthed staar han sammen med Mose som en af Folkets ypperste (Jer. 15, 1; Ps. 99, 6). *J. C. J.*

Samuelsbøgerne udgjorde oprindelig, og saaledes i de hebraiske Haandskrifter, én Bog; af Alexandrinerne deltes den i to (jfr. Kong.; Krøn.; Esra—Neh.), der i Septuaginta tælles som 1.—2. »Kongerigernes Bøger« og i Vulgata som 1.—2. »Kongernes Bøger«, hvorefter saa Delingen (ved Bomberg) indførtes ogsaa i de trykte hebraiske Bibler. S. beretter Historien fra Samuels Fødsel til kort før Davids Død, der meddeles i 1 Kong., hvis 2 første Kap. danner Fortsættelsen af 2 Sam. 20. De er, ligesom i det hele de hist. Skrifter i G. T., sammenarbejdede af eller paa Grundlag af ældre Kildeskrifter, af hvilke Samuels, Sauls og Beg. af Davids Hist. indeholder (mindst) to, der er nær beslægtede med de jehovistiske Torakilder. De er benyttede vekselvis, dog saaledes, at 1 Sam. 25—2 Sam. 4 næsten udelukkende optager én Kilde, medens Fortællingen om David som Konge i Jerusalem (2 Sam. 5—7; 9—20) næsten helt igennem danner en samlet Fremstilling, der til Nød kan betragtes som Fortsættelse af 2 Sam. 4, men snarere (i Forbindelse med 1 Kong. 1—2) er en særlig, endnu ældre Kilde, bortset fra Esras og Nehemjas samt Baruks egenhændige Optegnelser vel det i Henseende til Paalidelighed ypperste hist. Kildeskrift i G. T. 2 Sam. 21—24 er et efter Kildernes Sammenarbejdelse tilføjet Stykke fra forskellige Kilder, tildels rimeligvis fra nogle af de i det foregaaende benyttede. Enkelte Stykker af mere isoleret Art har Forf. (Bearbejderen) desuden indføjet, saaledes 1 Sam. 2, 27—36; 16, 1—13; 19, 18—24; (maaske 28, 4—25); 2 Sam. 1, 17—27; 8; ligesom han hist og her, men sammenlignet med Dom. og Kong. kun sparsomt, har givet sine egne Bemærkninger, navnlig i 1 Sam. 7 og 2 Sam. 7. Han skriver under devteronomisk Paavirkning og har vel udført sit Arbejde omtrent paa Eksilets Tid. Det hele Spørgsmaal om Kilder og Samarbejdelse har navnlig Wellhausen og Budde opredet. (Wellhausen, Composition des Hexateuchs und der hist. Bücher des A. T.[3], 1899; Budde, Die Bücher Richter und Samuel, 1890; Tekstkritik ved Wellhausen: Text der Bücher Samuelis, 1871; Driver, Notes on the Hebrew text of the books of Samuel, 1890; Kommentarer: Keil[2], 1875; Thenius, bearbejdet af Løhr, 1898; Klostermann, 1889; H. P. Smith, 1899; Budde, 1902; Nowack, 1902). *J. C. J.*

Samvittigheden er et Udtryk for Menneskets moralske Grundbevidsthed. Som saadan er den

uadskillelig fra den udviklede Selvbevidsthed; denne maa altid indeholde i sig en Forestilling om den Livsmodsætning, som betegnes ved Ordene godt og ondt. Det er derfor ganske forstaaeligt, at Sproget ofte har det samme Udtryk for den alm. og den sædelige Bevidsthed. Et Menneskes Samviden med sig selv, hans Selverkendelse maa altid, som Sokrates har forstaaet det, føre til en moralsk Bestemmelse. Men en saadan gør sig ikke alene gældende som en blot Forestilling; den optræder tillige som en bydende Magt, der kræver Lydighed fra det Menneskes Side, i hvis Bevidsthed den fornemmes; den fremtræder med andre Ord som en bindende Lov. Nogen almen Karakter har denne Lov dog ikke; som det enkelte Menneske er dens Subjekt, er det ogsaa dens Objekt. Det er en Lovgivning af en personlig, individuel Karakter, der virker paa umiddelbar Maade gennem Følelsen og vistnok ejer en ubetinget Gyldighed, men kun for den enkelte, hvis inderste Væsen den bestemmer.

S. funktionerer gennem bestemte Domme. I Forhold til Handlingen skelner vi mellem efterfølgende og forudgaaende S.s-Domme. De første gør sig stærkest gældende, og indenfor disse er det atter Fordømmelsesdommen, som træder i Forgrunden. Det er en ganske tydelig, konkret og af alle anerkendt Kendsgerning, at vi, efter at have foretaget et eller andet, fælder en forkastende Dom derover og anklager os selv for at have gjort det. Kun ganske modstræbende optager vi i os den Ulyst, som en saadan Dom medfører, men vi føler os drevne dertil ligesom af en objektiv Magt, der er stærkere end vort tilfældige Forgodtbefindende. Hvis den givne Misbilligelse af os selv ikke hæves, men bliver permanent, fremstaar det Fænomen, som vi kalder den onde S. Vi taler i Modsætning hertil om en god S., der betyder Billigelsen af, hvad vi har gjort, og Glæden derover. Den er dog et langt mere tilbagetrædende Fænomen. Der er endog adskillige Moralfilosofer, som ganske nægter den selvstændige Betydning af den gode S.; de opfatter den som noget blot negativt, nemlig som et Udtryk for Fraværelsen af den onde S. (saaledes Ritschl). Selv om dette er at gaa for vidt, maa det dog indrømmes, at Forstaaelsen af den gode S. er betinget ved visse særegne Betingelser.

Ret forskellig fra disse Fænomer er den forudgaaende S.s-Dom; her faar vi særlig med S. at gøre som lovgivende, idet den forud for den mulige Handling optræder enten paabydende, forbydende eller tilladende. I denne Forbindelse træder det instinktive Element mere tilbage for Refleksionen; Bestemmelsen af, hvad man i det enkelte Tilfælde skal gøre, vil nemlig ganske naturlig gaa ud fra visse Regler eller Grundsætninger, som forudsætter en Sammenstilling og Overvejelse af enkelte Tilfælde. Det er først nu, at der bliver Tale om et konstant Indhold af S., der som saadan maa have en vis ejendommelig Karakter. Hvori bestaar denne Ejendommelighed, og hvori skal man finde Forklaringen til den; det er de Spørgsmaal, som stilles, idet Refleksionen gør sig gældende.

At S. har udøvet sin Magt over Menneskene fra de tidligste Tider, derom har vi Vidnesbyrd nok. Men først i en forholdsvis sen Tid har man søgt at klare for sig S.s Begreb. Det er sket i Slutningen af Oldtiden og har haft sin naturlige Forudsætning i den Opløsning af de traditionelle sædelige Normer, som da fandt Sted. Det er forstaaeligt, at den enkelte, som maa opgive den faste ydre Autoritet, hvortil han før har holdt sig, nu søger indad for i sit Indre at finde den nødvendige moralske Støtte. I den stoiske Filosofi bliver der først gjort Alvor af Tanken om en almenmenneskelig Morallovgivning. Naar man har peget paa Sokrates's Daimonion som et tidligere Udtryk for S., da er dette næppe berettiget, thi, hvad han hermed vil betegne, er nærmest kun den individuelle Taktfølelse, der siger ham, hvorledes han skal stille sig til Udførelsen af sin særegne Gerning. Anderledes er det hos Stoikerne, der tænker sig, at hvert enkelt Menneske gennem sin S. har faaet en ufejlbarlig og ensartet Anvisning til at føre sit Liv overensstemmende med den guddommelige Verdensfornuft. Her møder vi først Begrebet *συνείδησις, conscientia* i den prægnante Betydning af en medfødt moralsk Bevidsthed, der er at betragte som Guds Stemme.

Nogen Teori om S. finder vi ikke i Biblen. I G. T. bliver der ikke Plads for Forestillingen om det sædelige som en selvstændig Realitet, efterdi det gode direkte føres tilbage til den guddommelige Kausalitet. Indenfor N. T. finder vi S. (*συνείδησις*) brugt som et almindelig gængs Udtryk. Det anvendes ikke af Jesus, men derimod ofte af Paulus, Peter og i Hebrærbrevet. Uden at der gives en egentlig Lære om S., tillægges der dog denne Forestilling en ret stor Betydning. Naar Paulus vil retfærdiggøre sit Evangelium, saa anbefaler han det som en Aabenbarelse af Sandheden til alle Menneskers S. (2 Kor. 4, 2). Medens Synden hos de uforløste giver sig Vidnesbyrd gennem deres S., og selv indenfor Israel S. føler sig utilfredsstillet ved den ydre Dyrkelse (Hebr. 9, 9), saa er det just Betydningen af Krdmmens Gave til Mennesket, at den skænker dette en god S.s Fred (Hebr. 10, 22; 1 Pet. 3, 21). Som den, der da gennem sin S. lever sammen med Gud og bliver hans Medvider (1 Pet. 2, 19; Rom. 9, 1), vil den Kr. herefter kunne hævde sig som en selvstændig sædelig Personlighed, der har den fulde Ret til at gøre sin Individualitet gældende (1 Kor. 10, 29), selv om han ogsaa af Kærlighedshensyn i det ydre kan rette sig efter Medkr., der kun har en svag, ɔ: snæver S. Denne sidste har trods sin Begrænsning dog ogsaa sin individuelle Ret, hvorfor den maa skaanes (1 Kor. 8, 10).

I de Synspunkter, som her er angivne ud fra N. T., er der næppe noget, som taler for Anerkendelsen af stoisk Paavirkning. Noget anderledes forholder det sig med det bekendte Sted i Rom. 2, 14—15, hvor Paulus gør gældende, at Hedningerne fra deres egen Bevidsthed kender de samme Bud, som Moseloven foreskriver Jøderne. Her tales baade om den dømmende og lovgivende S. i Hedningeverdenen. Hvorledes det nu end forholder sig hermed, saa er det i hvert Tilfælde sikkert, at den stoiske Lære er optaget af Apologeterne i 2. Aarh. Paa denne Lære begrunder de Krdmmens

Krav paa almen Gyldighed. Oprindelig var alle Mennesker ifølge deres Natur anlagte paa at kende Guds Vilje. I dette Forhold har imidlertid Synden gjort en Forandring. Nu er den naturlige Loverkendelse bleven ganske ufuldkommen; derfor har den maattet støttes ved en særegen Aabenbaring, i hvilken Henseende særlig de 10 Bud kommer i Betragtning. Saaledes bliver den oprindelige Naturlov restitueret. Imellem K.fædrene er særlig Krysostomos virksom for at fremhæve S.s lovgivende Betydning. Noget anderledes bliver Forholdet indenfor Skolastiken. Man opstiller her en Adskillelse mellem, hvad der kaldes *συντήρησις*, hvorved man tænker paa den sædelige Tænkemaade i Almindelighed, og *conscientia*, der alene skal angive den specielle, praktiske Anvendelse paa det enkelte Tilfælde. Da man nu lader den alm. Tænkemaade være ganske bestemt ved K.ns ydre Autoritet, bliver der for Moralfilosofien kun en vilkaarlig Behandling af de enkelte Tilfælde tilbage, en Kasuistik, der naar sit Højdepunkt i Probabilismen. Ethvert Hensyn til S. er her principielt sat tilside. Mod hele denne Aandsretning indeholder Ref. vistnok en bestemt Protest, dog mere i Praksis end i Teorien. Selve det protestantiske Gennembrud, som det navnlig finder sit Udtryk gennem Luthers Optræden i Worms, beror paa Gennemførelsen af S.s-Princípet; ikke af ydre autoritative Normer skal den Kr. føle sig afhængig, men alene bestemt ved sit personlige Trosforhold. Hermed er Personlighedens Ret og S.s Frihed grundlagt. Men i den prot. Teol. er man i det hele bleven staaende paa den ældre Skolastiks Standpunkt. Det gamle intellektualistiske Synspunkt er vedbleven at være det raadende. Gennem Anerkendelsen af den naturlige Teol. kommer det særlig frem.

At just dette traditionelle kirkl. Synspunkt var uheldigt og urigtigt, skulde den senere Udvikling klart lægge for Dagen. I Oplysningstiden blev det almindeligt at holde sig alene til de Sandheder, som man mente at kunne aflæse af S.s Vidnedsbyrd og at opgive den hist. Aabenbaring. Efter at man først indenfor den engelske Deisme havde opstillet medfødte Fornuftsandheder, talte man senere om den moralske Følelse som det højeste Sandhedsorgan. I »profession de foi du Vicaire Savoyard« fejrer Rousseau S. som »det guddommelige Instinkt, den udødelige og himmelske Røst, den ufejlbare Dommer over godt og ondt, som gør Mennesket Gud lig«. Og paa lignende Maade apostroferer Kant i begejstrede Udtryk Pligten som den, der for vor praktiske Fornuft aabenbarer for os den hellige moralske Lov. Det er den samme Tankegang, der lader Fichte gøre S. til det altomfattende Moralprincip og fører ham til at benægte, at S. overhovedet kan fejle.

Det er Tjeneren, der har gjort sig til Herre i Huset. Det tyder paa, at man fra Beg. af har givet ham en urigtig Plads. Det er den hele intellektualistiske Betragtning, som er uholdbar. Man har gjort S. til en Almenautoritet, hvis Udsagn var uafhængige af al hist. Udvikling. En saadan Forestilling har siden vist sig at være i aabenbar Strid med al Erfaring. Det er en Kendsgerning, at S. til de forskellige Tider og hos de forskellige Folk har udtalt sig paa rent forskellig, ofte ganske modsat Maade. Ud fra denne Anerkendelse af S.s vekslende Indhold maa vi i vor Tid danne os vort Begreb om dens Væsen og Virksomhed.

Vi maa da opgive enhver Forklaring af S., som gaar ud fra, at den er Guds Stemme. Som Udtryk for dens Værdighed kan vi vel beholde denne Betegnelse, men ikke som Udgangspunkt for en teoretisk Bestemmelse; det er ikke Gud, men os selv, som er det umiddelbare Subjekt i Samvittighedsdommen. Og endvidere maa vi lægge tilside enhver Forestilling om S. som et særegent Organ ved Siden af vore andre Sjæleevner; vi maa tværtimod forstaa dens Fremtræden og Virken ud fra den almindelige psykologiske Lovmæssighed. Herudfra vil vi da bedst kunne forstaa S.s Fænomen, naar vi sætter den i nøje Forbindelse med den konkrete Bestemthed, under hvilken vi handler. Gennem ydre og indre Betingelser er vi henviste til et bestemt Livskald. Herved angives den Grundopgave, som stilles til os som moralske Personligheder. Vi føler os ved en hellig Forpligtelse bundne til at udfylde den saa godt som muligt, for derigennem at naa frem mod den personlige Fuldkommenhed, der staar for os som vort Ideal. Den Myndighed, der her som en forpligtende Magt træder os i Møde, er just, hvad vi med Rette kalder for S. Den virker paa umiddelbar, instinktiv Maade, og bestandig i Forhold til os, som vor S.; den er tydelig nok undergivet Udvikling og Vækst og just som vor S. kan den være ret forskellig fra andres Dom. Men naar den optræder hos os, er det ligefuldt med den absolute Myndighed, der forlanger at adlydes, og denne ubetingede Karakter har den, hvad enten den fælder Fordømmelsesdom over, hvad vi har gjort, eller den forud forkynder os, hvad det er vor Pligt at gøre. Det er denne S.s Virkemaade, den imperativiske Kraft, hvormed den byder, som fornemmelig udtrykker dens Ejendommelighed.

Det er nu ogsaa denne Side indenfor S.s-Livet, som særlig fanger Interessen, naar det videre Spørgsmaal om Forklaringen eller Oprindelsen til dette Liv bliver stillet. Det er ikke saa vanskeligt at forklare Indholdet af S.s-Dommen, hvad den byder, men desto vanskeligere at forklare dens Form, dens hvorledes ɔ: dens ubetingede Karakter. Dette Problem er imidlertid ikke noget mindre end selve Spørgsmaalet om hele det sædelige Livs Forklaring og Begrundelse. Vi kan da kun i denne Sammenhæng give en Antydning af, hvad der her kan siges.

Den mest populære Forklaring i vor Tid støtter sig til Evolutionsteorien. Hvad der oprindelig kun har haft Karakter af nyttigt eller behageligt er efterhaanden, ved at blive sanktioneret af Samfundet, naaet frem til en autoritativ Stilling overfor den enkelte, som siden efter fødes i dette Samfund. Gennem Opdragelse og Nedarvning sker der en Omdannelse af Følelseslivet i Retning af Inderliggørelse. At denne Forklaring skulde være fyldestgørende, kan ikke indrømmes. Just det, som er det ejendommelige ved S.s Bud, at det ikke er betinget ved nogen egoistisk Interesse, bliver uforklaret; der bliver saaledes en Kvalitetsforskel tilbage mellem de første og sidste Led i Udviklingen. — Det er i Anerkendelse heraf, at man fra en idealistisk

Filosofis Side forsøger en anden Løsning. Man tænker sig da Aandslivet som et selvstændigt Omraade, hvor en ejendommelig Fornuftmæssighed gør sig gældende og gennem de i Historien optrædende Personligheder mere og mere kæmper sig frem til fuldere Aabenbarelse, og man opstiller et eller andet objektivt højeste Gode som det, der ved at blive efterstræbt skal give de enkelte Handlinger deres sædelige Karakter, f. E. Produktionen af objektive Kulturværdier (Wundt) eller almindelig Velfærd (Høffding). Ogsaa heroverfor gælder det imidlertid, at et saadant Formaal, som her opstilles, ingenlunde er i Stand til at forklare den enestaaende, absolute Forpligtelse, som Moralloven indeholder som sit særegne Mærke. Man har da, og med fuld Ret, suppleret denne Forklaring ved en Henvisning til de moralske Virkninger, som udgaar fra de store banebrydende Personligheder i Historien. Gennem disses Ord og Virken skal først den ideale Sans være blevet levende. Dette kan være ganske rigtigt, men det maa udtrykkelig betones, at nogen Forklaring er der ikke hermed givet. For at Bevistheden om en ubetinget Forpligtelse skal kunne vækkes, maa den have været til Stede i alt Fald som et Anlæg hos de paagældende. Resultatet bliver da, at vi maa opgive at finde en Forklaring. Medens vi vel kan forklare S.s Indhold, staar vi ved Spørgsmaalet om dens Form ved en uløselig Gaade: vi finder i Menneskeaanden en Bevidsthed om en ubetinget Forpligtelse, som vi ikke kan føre tilbage til noget andet bagvedliggende Faktum. (Martin Kähler, Das Gewissen, 1878; Gass, Die Lehre v. Gewissen, 1869; A. Ritschl, Über das Gewissen, 1876.) *F. C. K.*

Samvittighedsfrihed, se Tolerance.

San (portug. ogsaa São), Forkortelse af *santo*, se *sanctus*.

San Jerónimo de Yuste, et spansk Hieronymiterkloster i Provinsen Caceres ved den lille Flod Yuste, grundlagt i Beg. af 15. Aarh., ødelagt af Franskmændene 1809, har faaet sin særlige Berømmelse ved Karl V's pragtfulde Hofholdning her i de sidste $1^1/_2$ Aar af hans Liv, Febr. 1557—Sept. 1558 (Gachard, Retraite et mort de Charles-Quint, I—III, 1854 f.; Mignet, Charles-Quint et son séjour au monastère de Yuste, 10. Opl. 1882).

San Marino, ital. Republik paa Grænsen af Romagna og Markerne, $1^1/_8$ □ Mil stor med o. 9000 Indb., er opkaldt efter den hl. Marinus fra Dalmatien, der 469 (andre henføre ham til Diokletians Tid) skal have grundlagt et Enebo paa Bjerget Titano. Ejerinden, Felicitas, skænkede ham og de Eremiter, som samledes om ham, Stedet, hvorefter Marinus gav det lille Samfund sin egen Ordning. Heraf fremvoksede den lille Fristat, som gennem de mange Aarh.er har kunnet holde sig til vore Dage. Siden 1860 er den ital. Konge Republikens Protektor. Byens Hovedkirke, La Pieve, med Helgenens Grav besidder gode Kunstværker. I kirkl. Henseende hører en Del af Republiken under Bispesædet Rimini, Hoveddelen under Montefeltro. *J. O. A.*

San Salvador, se Salvador (S. 31).

Sanatio matrimonii in radice kaldes i den kanoniske Ret den Dispensation, hvorved et kirkl. ugyldigt Ægteskab erklæres for fuldstændig legitimt, idet den kirkeretslige Hindring, som umuliggjorde Ægteskabet, erklæres for ikke eksisterende. Blandt de Betingelser, der sættes for S., nævnes, at det Ægteskabsløfte, som Ægtefællerne har afgivet, stadig opretholdes, og at »højvigtige Grunde« til S. foreligger. Den nævnte Dispensation uddeles særlig under vanskelige kirkepolit. Forhold; saaledes tildelte Pius VII S. for at udjævne de ekstraordinære Forhold paa dette Omraade, som var skabt ved Revolutionen.

Sanballat, en Samaritaner, Nehemjas Hovedmodstander (Neh. 2, 10. 19; 3, 33; 4, 1; 6, 1 f.; 13, 28), fra Bet-horon (se »Horonit«). Navnet er assyrisk: Sin (Maaneguden) har givet mig Livet. S. giftede sin Datter Nikaso (Josefos) med en jødisk Præst Manasse af den ypperstepræstl. Familie; fordreven af Nehemja tyede Manasse til S., der efter hans Opfordring byggede Samaritanerne et Tempel paa Garizim. I de nylig fundne Dokumenter fra Elefantine omtales ogsaa S.s Sønner Delaja og Selemja som Ledere af den samarit. Menighed. *L. G.*

Sanbenito, en Sammendragelse af *Sacco benito*, det spanske Navn for den Bodsskjorte, som de af Inkvisitionen dødsdømte iklædtes, inden de førtes til Baalet. S. var foran og bag bemalet med et rødt Andreaskors, ofte ogsaa med Flammer og Djævle. Foruden S. bar Synderne den saakaldte *carocha* (portugisisk) eller *coroza* (spansk), en høj, cylinderformet Papirshue, bemalet med Djævle. Se Autodafé, I, 182.

Sanchez, Tomas, jesuitisk Moralteolog, f. 1550 i Cordova, d. 19. Maj 1610 som Novitsemester i Granada, har bl. a. udarbejdet et stort Værk om »Ægteskabets Sakramente« I—III, der oftere er genoptrykt (Venezia 1740 i en samlet Udg. af hans Værker). Det er højt prist af Liguori, medens de franske Jansenister og mange andre Moralteologer har brændemærket det som et usædeligt Skrift. *J. O. A.*

Sanchuniathon er, ifølge et tabt Skrift af en vis Filon fra Byblos, Navn paa en fønikisk Forf., hvis Skrift om fønikisk Kosmologi og Mytologi denne Filon paastaar at have benyttet, og som han henfører til en ældgammel Tid. Vort Kendskab til S. og til Filon fra Byblos, der synes at have levet c. 100 Aar efter Chr., skylder vi Evsebios, i hvis *Præparatio Evang.* I, 9, 21 f. vi læse et Uddrag af Filons Bog, hvis Formaal var at paavise, hvorledes gr. Rel. og i det Hele gr. Kultur havde sit Udspring fra Fønikerne. Ogsaa Porfyrios fra Tyros og Theodoret kendte Filon. Navnet S. er sikkert ægte fønikisk; det er ogsaa muligt, at der har været en Forf. af dette Navn; men det er aldeles umuligt, at det Skrift af S., som Filon siger at have benyttet, kan tilhøre en fjern Fortid; det bærer helt igennem Præg af Tiden efter Alexander den Store. Snarest har Filon selv sammensat det hele efter sit Kendskab til fønikisk Kultus. De bevarede Stykker af Filon, som først udgaves af Orelli, læses bedst i *Fragmenta Historicorum Græcorum* III, 562 f., udg. i Paris 1849 af C. Muller. 1836 opdukkede der pludseligt et Skrift, der sagdes at være den ægte S.; det udgaves af Wagenfeld i Bremen og sagdes fundet i et portugisisk Kloster. Men dets Ægthed blev straks paavist af Movers i Jahrb. für

Theol. VII, 1836. (E. Renan, i *Mém. de l'Acad. des Inscr.* XXIII, 2, 1858). *V. S.*

Sancroft, William, engelsk Ærkebiskop, f. 1617, blev 1641 Magister, 1648 teol. Baccalaur i Cambridge; levede under Republiken tilbagetrukken, optagen af at skrive mod Calvinismen og Cromwells Politik; rejste 1657 udenlands, var efter Restaurationen 1661 Suppleant ved Savoy-Konferencen (s. d. A.) og blev s. A. Spr. i Houghton-le-Spring, 1664 Domprovst ved St. Paul's, London. Han gjorde meget for Domkirkens Genopførelse efter Branden 1666 (III, 74). 1678 blev han Ærkebiskop af Canterbury, og som saadan søgte han at bevæge den rom.-kat. Hertug af York til at vende tilbage til den engelske Kirke. Efter Hertugens Tronbestigelse som James II optraadte S. modigt og energisk overfor ham. Da Gejstligheden 1688 fik Befaling til at oplæse Kongens Deklaration om Samvittighedsfrihed (II, 587), gjorde han Indsigelse, ikke af Uvilje mod dens Indhold, men paa Grund af den ulovlige Fremgangsmaade. S. og 6 andre Biskopper indgav en Petition til Kongen; de fængsledes i Tower, men frikendtes og løslodes. Da Tronen vaklede under James, søgte S. forgæves at overtale ham til at tilbagekalde sine ulovlige Foranstaltninger. Han forblev tro mod Kongen til det sidste. Ved William af Oranjens Indtog i London var han den eneste Biskop, der ikke gjorde sin Opvartning; 1689 blev han suspenderet, 1690 afsat. Han var en god Støtte for de andre *Nonjurors* (III, 388), men levede ellers i Stilhed til sin Død 1693. *C. E. F.*

Sanctes Pagninus, se Pagnino, III 466.

Sanctimoniales, navnlig siden Middelalderen hyppig Betegnelse for Nonner.

Sanctioner, se Sanktioner.

Sanctis, Luigi de, se I, 624.

Sanctissimum, det allerhelligste, i Romerk.n Betegnelse for Alterens Sakramente, navnlig for den indviede Hostie, der, som »forvandlet« til Kristi Legeme, er Genstand for Tilbedelse (Adoration, se I, 28) ved Elevationen (I, 739) og ved de særlige »Udstillinger« af Sakramentet *(expositio sanctissimi).* »Udstillingen« har Indførelsen af Kristi Legemsfest (II, 859) til Forudsætning, men kom vist først i Brug, da man indførte særlige Fremvisningsbeholdere (»Monstranser«) i Beg. af 14. Aarh. til Brug ved Processionen, der opfattedes som »teoforisk« (en Ombæring af Gud); siden er Udstillingen, som en højtidelig »Bekendelse« af »Troen« eller af Hensyn til »Nytten« derved, blevet ret hyppig. Der kræves dertil biskoppelig Tilladelse. I Reglen finder den Sted paa Hovedalteret; der maa da ikke samtidig være fremsat Relikvier eller hl. Billeder, og Kommunion er da heller ikke tilladt ved dette Alter. Normalt finder ikke Messe Sted, medens S. er udstillet *(coram exposito),* men mange Steder sker det dog. *J. O. A.*

Sanctitas, Pavens Titel, se *sanctus.*

Sanctuarium, Helligdom, bruges specielt i Romerk.n som Betegnelse for Alterstedet, for Relikvieskrin og navnlig for Rummet eller Skrinet, hvori den indviede Hostie *(sanctissimum)* opbevares.

Sanctum officium, ital.: *sant' uffizio,* Inkvisitionen, se II, 539.

Sanctus. Liturgisk forstaas ved *S.* eller *Tersanctus* (gr. *Trishagion*) den saakaldte serafiske Hymne (jfr. Jes. 6, 3), der tidlig optoges som Led i Messen i nær Forbindelse med *Hosianna* (II, 465) og *Benedictus* (I, 259); muligvis hentyder Clemens Romanus allerede til liturg. Brug af S., Tertullian synes i alt Fald at kende en saadan Benyttelse, og paa Athanasios' Tid var den gængs. Trishagiets sædvanlige Stilling i Liturgien er umiddelbart efter Præfationen (III, 628); i Østen sang Menigheden det, i Rom blev det tidlig Subdiakonens Pligt og siden 12. Aarh. Korets; men udenfor Rom sang Menigheden i alt Fald i den ældre Middelalder med. Den kat. Kirkemusik har iøvrigt i rigt Maal skabt betagende Udtryk for dette liturgiske Led. Luther anbragte i »Formula missæ« 1523 S. efter Indstiftelsesordene, og i »Deutsche Messe« 1526 afløste han det ved en Sang. Vor dske K-Ordinans tillod kun S. ved Højtiderne; derfor forsvandt det snart; men i Sverige blev det bevaret. S. hører til de Stykker, som den liturg. Revision i vore Dage gerne genoptager. — De gr.-orient. Liturgier har tillige en anden Formel, som specielt kaldes Trishagiet; det er den lille Hymne: »Hellig er Gud, hellig den stærke, hellig den udødelige, forbarm dig over os«. Hvorfra den stammer, er ukendt; maaske er den ældre end 5. Aarh., men o. 470 gav dette S. Anledning til en heftig Strid. Den monofysitisksindede Patriark i Antiokia Peter Garver (Fullo, jfr. III, 520) føjede nemlig til »den udødelige« Ordene: »som er korsfæstet for os«; herved fik Trishagiet en kristologisk og tilmed monofysitisk Karakter. Voldsomme Uroligheder blev Følgen, hvor man fulgte ham efter. Endnu Konciliet i Konstantinopel (quinisextum) 692 forkastede højtidelig S. i denne Form, men i de monofysitiske Kirker opretholdtes den og varieredes. — Om det gl.-liturgiske Tilraab før Kommunionen: »det hellige for de hellige« (sancta sanctis, *ἅγια ἁγίοις*), se II, 294.

I N. T. bruges »hellig« (*ἅγιος*) om Kr. i Alm., og i oldkirkl. Skrifter og Gravskrifter vedbliver denne Brug, i Gravskrifter endog i superlativ Form (jfr. lignende Brug paa hedenske Gravmæler); siden de kr. Kejseres Tid brugtes navnlig den sidste Form *(sanctissimus, ἁγιώτατος, ὁσιώτατος)* om Biskopper; tilsvarende dertil er den vedblivende officielle Titel for Paven (allerhelligste Fader eller vestra sanctitas, Eders Hellighed). Specielt brugtes dog S. om Engle og Martyrer, og i Oldtidens Dage ivrede man for at faa en Grav *ad sanctos* (ved Martyrgrave). Mandlige og kv. Helgener har stadig i den gr. og rom. K. særligt Krav paa Betegnelsen henholdsvis *s.* og *sancta* (gr. *ἅγιος, ἁγία*); abbrevieret skrives det scs og sca. *J. O. A.*

Sand, Paul Gerhard, norsk Lægprædikant, tilhørende en gammel Haugianerslægt, f. paa nedre Eker 25. Febr. 1848, var først Lærer, men begyndte efter at være blevet vakt af virke som Lægprædikant og har som saadan gennemrejst store Dele af Norge. En Tid lang bestyrede han Balberg kr. Sanatorium i Faaberg. For Tiden er han Gaardbruger og Teglværksejer i Aker ved Kra. Han har udgivet flere rel. Skrifter, hvoraf enkelte indeholder Bidrag til Belysning af Vækkelsen i Norge. Hans Skrift »Politik og Kristendom« (Kra. 1894) er udkommet i 6 Oplag paa tilsammen 60000 Eksemplarer. (Halvorsens Forfatterleksikon). *A. B.*

Sandal, Henrik Paulin, dsk Præst, f. 1751, blev 1786 Spr. i Magleby paa Møen, 1789 Slotspræst paa Kronborg, 1813 tit. Prof. og Spr. for Udby og Ørslev, fik 1815 Rang med Amtsprovster, tog Afsked 1830 og døde 1833. Han har skrevet flere pædagogiske, teol., filos. og praktiske Afhandlinger. Hans Klager over Stiftsøvrighedens mangelfulde Tilsyn med Fattigvæsenets Stiftelser i Helsingør gav Anledning til, at Balle begyndte Udgivelsen af »Pligtankeret«. *L. K.*

Sandaler (gr. Ord), oprindelig et Par Træsaaler til at binde under Fødder, er blevet Betegnelse for de pragtfulde Halvsko, ofte prydede med Guldbroderier, Ædelstene og Perler, som hører til Biskoppens Pontificaldragt; deres Farve retter sig efter den sædvanlige liturg. Farve; allerede de middelalderlige Liturgikere tillagde dem symbolsk Betydning (jfr. Bønnen under Paabindingen, der hentyder til Ef. 6, 15). Egentlige S. bæres af de saakaldte Barfodsmunke af stræng Observans: Fransiskanere, Capucinere, Karmeliter osv. *J. O. A.*

Sanday, William, engelsk Teolog, f. 1843, blev ordineret 1867. Efter at have virket en Del Aar som Præst og Lærer blev han i 1895 Prof. i Oxford og Canon ved Christ Church. Hans betydeligste vidensk. Arbejder er: »Inspiration«, Bampton Lectures (1893); den af ham og Headlam i Forening udgivne Kommentar til Romerbrevet (1895); »The criticism of the fourth Gospel« (1905); »The Life of Christ in recent research« (1907). Han forener sund Konservatisme med en fint udviklet kritisk Sans. Hans Skrifter, der vidner baade om Grundighed og Skarpsindighed, har skaffet ham stort Ry ogsaa udenfor Englands Grænser. Hans bredkirkelige Anskuelser træder klart frem i nogle Prædikener, som han har udgivet under Titlen »The Conception of Priesthood in the early Church« (1898). *F. T.*

Sandberg. 1) **Anders S.,** sv. Præst, mest kendt for sin Modstand mod Repræsentationsformen af 1865, f. i Torsås i Kalmar Len 24. Jan. 1797, Stud. i Lund 1816, Fil. Mag. 1823, blev, efter at have været Docent i Fysik i 2 Aar, 1825 teol. Lektor i Kalmar, 1831 Spr. i Madesjö i Kalmar Stift samt 1838 Kontraktsprovst. Som Medlem af Sveriges Rigsdag (1840—66), Statsrevisor og Medlem af K.mødet 1868 deltog han ivrigt i Sveriges offentlige Liv. I Beg. ansaas han for liberal, fordi han optraadte skarpt mod al Misbrug af Statens Midler; men han viste sig siden som alt andet ved den Sejghed, hvormed han bekæmpede ethvert Forslag til en gennemgribende Repræsentationsform. Afholdssagen havde i S. en ivrig Tilhænger. Dr. theol. 1845, d. i Kbhvn 17. Juli 1876. *H. L.* — 2) **Christen Juel S.,** norsk Præst, f. i Onsø 16. Juni 1805, teol. Kand. 1826, Spr. til Haa 1827, 1837 til Frederikstad, d. 1843. Han gjorde sig bemærket ved forskellige Indlæg i sin Tids kirkl. Diskussion, saaledes »Om Maadeholdssagen og den kr. Frihed« (Kra. 1841), og i Wexels' »Tidsskrift for Kirkekrønike« en længere Afhandling »Meddelelser ang. sværmeriske og sekteriske Vildfarelser i vort Fædreneland« (1836). *A. B.* — 3) **Gerhard S.,** norsk Finnemissionær, f. 1742 i Trondhjem, Stud. 1761, teol. Kand. 1764, fra 1767 virksom i Miss.s Tjeneste i det nordl. Norge og et Par Aar konstit. Provst. Paa en Tid, da Missionskollegiet forsømte sin Forpligtelse, da man fandt det til Uddannelse af Missionærer indrettede »Seminarium Lapponicum« i Trondhjem overflødigt (ophævet 1774), og Røster hævede sig for at bringe Finnerne bort fra deres Modersmaal, ivrede S. for at skaffe dem de nødv. Bøger paa Finsk; han oversatte Luthers Katekisme, Saxtorphs Udtog af Pontoppidans Forklaring og deltog i Overs. af N. T. (Rom. og 2. Kor.). 1777 kaldtes han til Kbhvn for at fuldføre Prof. Leems finske Lexikon, hvoraf I Bd. var udkommet 1768. S. fik Bolig paa Waisenhuset og underviste vordende Missionærer i Finsk. 1777 udkom hans Overs. af Luthers Katekisme paa »Lappisk« og 1781 II Del af »Lexicon Lapponicum«. Fra 1781 til sin Død 1805 var S. Spr. til Os ved Bergen. Biskop Nordahl Brun, hans Barndomsven, kunde ved sin Visitats 1800 optegne som noget enestaaende, at S. holdt Husandagt; han glædede sig ved at se ham »ganske opofret for Guds Rige og sine Børns Undervisning«, men sørgede over at finde den velbegavede og tidligere saa virksomme Mand »nedsunket i den platte Middelmaadighed«. (Lampe, Bergens Stifts Biskopper og Præster; D. Thrap, Bidrag til d. norske K.s Hist. I, 10; II, 240 f.). *J. O A.*

Sanddruhed, Guds og Menneskers, se Sandhed.

Sandell, Jonas, svensk Præst, f. 1790 i Lenhofda Sogn i Wexiö Stift, Stud. i Lund 1809, Adjunkt i Wexiö 1818, Spr. i Fröryd i Wexiö Stift 1829, Kontraktsprovst 1839. S., som har efterladt værdifulde topografiske, etnografiske og kulturhist. Samlinger, har sin største Betydning som en af Samtidens ypperste Prædikanter. Som saadan staar han som en af Hovedskikkelserne ved Beg. af Vækkelsen i 19. Aarh.s Midte. S. druknede 1858 ved en Dampskibstur paa Wettern, en Tildragelse, som er gribende skildret af hans Datter, den rigt begavede Lina (Vilhelmina Karolina) Berg f. Sandell, hvis aandelige Sange (under Mærket *L. S.*) hører til de bedste, som skyldes den nævnte Vækkelse. *H. L.*

Sandeman, Robert, skotsk Frikirkeleder, f. 1718 i Perth, lærte Linnedvæveriet og studerede derefter en Tid i Edinburgh, uvis, om han skulde vælge Medicin eller Teol.; imidlertid kom han under Indflydelse af den afsatte Præst John Glas (1695—1773), der havde stiftet en Frimenighed, og tilegnede sig hans Calvinisme, der ikke afveg meget fra den skotske Presbyterianisme, men kun var strængere, mere puritansk. S. etablerede sammen med en Broder et Linnedvæveri; men 1744 trak han sig tilbage derfra, da han af Glasiterne blev valgt til Ældste, og som saadan virkede han derefter i Perth, Dundee og Edinburgh. Som Svigersøn af Glas havde han en fremskudt Stilling i det lille Samfund, og i videre Kredse blev han bekendt ved sine *Letters on Theron and Aspasio,* I—II, 1757 (ofte optrykt paany), hvori han kritiserede James Herveys berømte *Dialogues between T. and A.* 1760 kom han til London, hvor han samlede en Menighed, og 1764 rejste han til Nordamerika, hvor han ogsaa fik Tilhængere, men iøvrigt vakte megen Uvilje ved sin Optræden mod Uafhængighedsbevægelsen. Han døde i Connecticut 1771. Den højst ubetydelige Frikirke har holdt sig indtil

vore Dage, i Skotland kaldt Glasiter, i England og Nordamerika Sandemanianere. *C. E. F.*

Sander, Immanuel Friedrich, tysk luth. Præst, f. 1797, gik i Skole i Vajsenhuset i Halle; som Stud. i Leipzig søgte han til Kfædrene og kom i Berøring med Fru von Krüdener (II, 869 f.). Han oplevede da et Gennembrud, som gjorde ham til en ivrig Fjende af Rationalismen. Denne bekæmpede han som Præst blandt de vakte i Wupperdalen og dernæst i Elberfeld; en Gang blev han idømt en høj Mulkt for et Angreb paa en rational. Præst. Han har udgivet en Række Stridsskrifter, ogsaa mod Katolicismen, Foredrag (bl. a. om J. Hus, 1855) og Prædikener; som Prædikant stod han F. W. Krummacher (II, 868) nær. Fra 1854 til sin Død 1859 var han i Wittenberg som Præst, Superintendent og Meddirektør for Præsteseminariet. *V. A.*

Sanderson, Robert, engelsk Biskop, f. 1587, studerede i Oxford, blev ordineret 1611 og fik 1618 et Sognekald i Lincolnshire, 1629 en Præbende ved Domkirken i Lincoln; 2 Aar efter blev han Kap. hos Charles I og 1642 Prof. i Teol. i Oxford; 1648 afsatte Parlamentet ham og lod ham fængsle som Gidsel for en puritansk Præst. Efter Restaurationen blev han 1660 genindsat i sine Embeder og s. A. Biskop af Lincoln. Han ledede Forhandlingerne paa Savoy-Konferencen (se d. A.); d. 1663. (J. Walton, Life of R. S., 1678; S.s Works, collected by Dr. Jacobson, I—VI, 1854). *C. E. F.*

Sandhagen, Caspar Hermann, Superintendent, f. 22. Okt. 1639 i Borgholzhausen ved Bielefeld i Westfalen; fra Gymnasiet i Osnabrück kom han 1657 til Univers. i Rostock, blev 1667 Rektor i Bielefeld og 1672 Superintendent i Lüneburg. Samtidig dermed skal han have modtaget Tilbud fra Kbhvn og Amsterdam. 1688 overtog han midlertidig Embedet som Hofpræst i Celle. Allerede 1684 havde Hertug Christian Albrecht af Gottorp udnævnt ham til Overhofprædikant og Generalsuperintendent, men da Christian V s. A. havde inddraget den gottorpske Del af Slesvig under Kronen, kunde S. først tiltræde Embedet 1689, efter at Hertugen havde faaet sin Landsdel tilbage. S. var bekendt som en af sin Tids dygtigste Bibelforskere, og Mænd som Ph. J. Spener, A. H. Francke (II, 90) og F. J. Lütke mindedes med Taknemlighed hans Betydning for deres aandelige Vækkelse. Han har udgivet en Række eksegetiske og kateketiske Skrifter og Prædikener, deriblandt Ligprædiken over Hertug Chr. Albrecht. En fortrinlig Samling af hans »exeget. Sendschreiben« (32) tillige med et Udvalg af hans andre Skrifter er bleven udgivet af J. J. Lehmann, Frankf. og Leipzig 1725. Generalsuperintendenten i den kgl. Del af Hertugdømmerne, Josva Schwartz, rejste 1697 en Anklage imod S. for kiliastisk Sværmeri, som fremkaldte en heftig Polemik, der først endte 1705. S. kom dog ikke selv til at deltage deri, da han allerede døde i Kiel 17. Juni 1697. Men han samlede det teol. Fakultet om sit Dødsleje, gjorde Rede for sit Standpunkt og paaviste, hvor løs Anklagen var. (Dsk biogr. Lex. XIV). *S. M. G.*

Sandhed (og Læren om dobbelt Sandhed). 1) S., Erkendelsens ideale Formaal, faar sit begrebsmæssige Indhold fra Bestemmelsen af Erkendelsens Væsen (I, 791 f.). Hvis Erkendelsens væsentlige Ensartethed fastholdes, maa Opgaven være at forene alle S.er i en altomfattende Helhedsanskuelse. Dette er ejendommeligt for de forskellige monistiske Systemer. Hvis derimod de forskellige Erkendelsesformers (logisk, naturvidenskabelig, historisk, moralsk, religiøs Erkendelses) Selvstændighed fastholdes, maa S.s-Beviset antage en forsk. Skikkelse alt efter Erkendelsens Art. Dette er ejendommeligt for den dualistiske (I, 683) og pluralistiske Grundbetragtning. — Monismen er den herskende Opfattelse i Romerk.n, og flere nyere teol. og filos. Retninger. Det mægtigste Forsøg paa at gennemføre den foreligger i Skolastiken. Dens Grundbetragtning er, at Aabenbaringens absolute S. ikke paa noget Punkt kan være i Strid med den naturlige Erkendelses S.er. I den ældre Skolastik gik Opgaven ud paa at vise, hvorledes Videnskaben overalt kommer til de samme positive Resultater, som Aabenbaringen indeholder (Anselm, Raymundus Lullus, Ramón fra Sabunde). Senere modificeredes Opgaven til at vise, at der ikke er nogen Modsigelse mellem den naturlige og aabenbarede S.s-Erkendelse. Den videnskabelige Erkendelse suppleres og fuldstændiggøres ved Aabenbaringens Indhold. Dette er f. E. Thomismens Grundanskuelse. Allerede i Middelalderen blev der imidlertid rejst vægtige Indvendinger mod denne Løsning. Saaledes lærte Nominalismen, at der er en absolut Modstrid mellem Aabenbaringssandheder og Fornuftsandheder. Troens Fortjeneste bestaar just i at antage Aabenbarings-S.erne paa Grund af Aabenbaringens og K.ns Autoritet, paa Trods af Fornuftens Indvendinger. Fra denne Retning stammer Læren om den dobbelte S.: at en Sætning kan være sand i Filos. og samtidig falsk i Teol. eller omvendt. Efter sit Indhold er den allerede til Stede hos Tænkere som Simon fra Tournay og Johannes fra Brescia. Paa Renaissancetiden var den alm. i den averroistiske og alexandristiske Skole. Derimod er det tvivlsomt, hvem der først har skabt Begrebet »den dobbelte S.«. I Følge Heinrich Denifle (Luther und Lutherthum, I, 1904, 587 jfr. 607) tilskrives det i Almindelighed Ockams Discipel Robert Holkot (d. 1349), medens den egentlige Repræsentant for Opfattelsen er Luthers ældre samtidige Pietro Pomponazzi. Romerk.n har til enhver Tid afvist denne Betragtning; saaledes fordømte Leo X paa 5. Laterankoncilium 1513 Pomponazzis Lære (M. Maywald, Die Lehre von der zweifachen Wahrheit, 1871). Paa protest. Grund har denne Opfattelse faaet sin konsekventeste Gennemførelse i Pierre Bayles Filos. (I, 241). Udenfor Romerk. møder man Monismen i forskellige filos. og teol. Retninger. Medens de første som Regel ud fra et filos. Grundprincip søger at give en altomspændende Verdensanskuelse, betragter de sidste den i Aabenbaringen givne Sandhed som Nøglen til den rette Verdensforklaring. Fælles for begge er den metafysiske Hovedinteresse, som tilstræber at finde det positive Enhedsprincip, som ligger til Grund for og forklarer Mangfoldigheden i Tilværelsen. Indenfor Filos. hører disse Bestræbelser væsent-

lig hjemme i idealistiske og rationalistiske Aandsretninger; derimod kan man ud fra Kriticismens Forudsætninger kun ved en indre Inkonsekvens søge et saadant Resultat. Indenfor Teol. er Supranaturalismen og Rationalismen karakteristiske Udtryk for den monistiske Betragtning. Paa Grundlag af den idealistisk-romantiske Filos. har den spekulative Teol. paa en langt fyldigere Maade tilstræbt det samme Maal. — Dualismen er væsentlig bleven gennemført af Kant. Ganske vist betegnes ofte Reformatorerne, særlig Luther, som Repræsentanter for denne Opfattelse; hans Lære om Forholdet mellem Fornuft og Aabenbaring trænger dog til en nærmere Undersøgelse (F. Nitzsch, Luther und Aristoteles, 1893). I 19. Aarh. er Kants Adskillelse mellem den teoret. og prakt. Erkendelse optaget og gennemført af flere forsk. filos. og teol. Retninger, den saakaldte Ny-Kantianisme (III, 408 f.). Den ny-Kantianske Teol. lægger denne Adskillelse til Grund for Bestemmelsen af Rel.ns Væsen og S.s-Bevis. Derimod er det omstridt, hvorvidt dette kan betegnes som en ægte Gennemførelse af Kants Principer, eller om man herved giver dem en Anvendelse, som i Virkeligheden er i Strid med deres egentlige Væsen (saaledes E. Troeltsch, Das Historische in Kants Rel.philos., 1904). — I nyere Tid har man søgt at føre den dualistiske Betragtning videre til Pluralisme. Det betragtes som en Halvhed at blive staaende ved, at Erkendelsens Væsen kun forekommer i 2 Hovedformer; i Virkeligheden foreligger der en Mangfoldighed af Erkendelsesformer, som i større eller mindre Grad gaar ud fra forskellige, selvstændige Principer. Svarende hertil antager S.s-Beviset en forskellig Form i Forhold til det Objekts Art, som Undersøgelsen gælder. Det rel. S.s-Bevis afhænger af den principielle Bestemmelse af Rel.s Væsen. De dualistisk-pluralistiske Betragtninger er som Regel enige om, at dette er af praktisk Art. Den rel. S.s-Vished er principielt forskellig fra den S.s-Erkendelse, som den videnskabelige Undersøgelse formaar at naa til. Tillige synes der at være voksende Enighed om, at den kr. S.s-Bevidsthed hverken kan begrundes ved en ensidig Henvisning til Aabenbaringens Betydning for Følelsen (den saakaldte subjektivistiske Teol.), eller for Viljeslivet (den saakaldte voluntaristiske Teol.). Begge Opfattelser overser, at det receptive og aktive Forhold i det personlige Liv paa det nøjeste betinger hinanden. Den rel. S.s-Vished beror paa en Samvirken mellem Aabenbaringens Indhold og det personlige Jeg, som er Subjektet i alle Bevidsthedslivets Former. Analysen af dette Forhold, som forekommer i en Mangfoldighed af Former (»de religiøse Typer«), er den rel. Erkendelseslæres Opgave (se Apologetik, I, 119). — 2) Det nytestl. S.s-Begreb. S. er et af Grundbegreberne i N. T., navnlig i de paulinske og johanneiske Skrifter. Det forekommer i samtlige nytestl. Skrifter med Undtagelse af 1 Thess., Filemons Brev, og Joh. Aab., som dog har det tilsvarende Adjektiv. Om Bestemmelsen af Begrebets Indhold er der ikke Enighed mellem Forskerne. Nogle hævder, at S. overvejende i N. T. benyttes i samme Betydning som i klassisk Græsk og gltestl. Apokryfer om »den sande Væren«, »Tingenes inderste Virkelighed«; andre, at Begrebet væsentlig maa bestemmes ud fra Ordets Betydning i G. T. og LXX. Det gltestl. Grundbegreb er Verbet aman, som i Niph'al betyder »at være fast, bestandig, tro, paalidelig«. Heraf Substantiverne: emet »Bestandighed«, »Paalidelighed«, »Troskab«, »Sandhed« og emuna »Fasthed«, »Sikkerhed«, »Sanddruhed«; LXX har gennemgaaende oversat neman ved »πιστοῦσθαι«; emet ved »ἀλήθεια« (paa enkelte Steder »πίστις« og »δικαιοσύνη«); og emuna dels ved »πίστις«, dels ved »ἀλήθεια«. I G. T. og LXX betegner Begrebet saaledes væsentlig en subjektiv Beskaffenhed. Forskellen mellem de 2 Opfattelser bestaar i, at 1) hævder, at N. T.s Begreb S. overvejende betegner Indbegrebet af Krdmmens objektive Indhold (jfr. B. Weiss, Der joh. Lehrbegriff, 1862; H. Cremer, Bibl.-theol. Wörterbuch, 1902[9]), medens 2) gør gældende, at det overvejende betegner en subjektiv Tilstand, ɔ: den rette Erkendelse og Handlen, eller den personlige Oprigtighed og Trofasthed (jfr. H. H. Wendt, Der Gebrauch der Wörter ἀλήθεια, ἀληθής und ἀληθινός im N. T., i Theol. Stud. u. Krit., 1883, og Die Lehre Jesu 1901[2]). Den johann. Sprogbrug er bleven undersøgt af Rüling (Der Begriff ἀλήθεια in dem Evang. und den Briefen des Joh., i Neue kirchl. Zeitschr. 1895) og af A. Andersen (Sandheden i Johannesevang., i Teol. Tidssk. N. R. I, 1899—1900). — Det anerkendes fra alle Sider, at S. i de senere nytestl. Skrifter betegner et objektivt Begreb: »den rette Erkendelse af Gud«, »Sammenfatningen af Aabenb.s Indhold« (Heb. 10, 26; 1 Tim. 2, 4; 3, 15; 4, 3; 6, 5; 2 Tim. 2, 15. 18. 25; 3, 7. 8; 4, 4; Titus 1, 1. 14; 2 Pet. 1, 12; 2, 2). Ligeledes er der ingen afgørende Uenighed om, at S. kan benyttes i rent adverbiel Betydning: »i Overensstemmelse med Virkeligheden« (Mk. 12, 32; Lk. 4, 25; 20, 21) eller som Forsikringspartikel (Ap. G. 4, 27; 10, 34) eller simpelt hen som en Omskrivning for »Virkeligheden« (Mk. 5, 33). Derimod deler Opfattelserne sig, naar Spørgsmaalet bliver om Begrebets etisk-rel. Indhold. — Den paulinske Sprogbrug. Paulus kan benytte Begrebet S. i Alm. om et Udsagns nøje Overensstemmelse med Virkeligheden (2 Kor. 7, 14; Koloss. 1, 6; jfr. Filip. 1, 18), eller om at Udsagnet giver en fuldkommen paalidelig Fremstilling af Sagen (Rom. 9, 1; 2 Kor 12, 6; jfr. Ef. 4, 25), eller som Betegnelse for en Egenskab hos den talende Person, »Sanddruhed« (2 Kor. 11, 10). Paa andre Steder indeholder Begrebet Bibetydningen »Retfærdighed« (Rom. 2, 2) eller »Trofasthed« (Rom. 3, 7, jfr. V. 4; 15, 8). Fremdeles betegnes herved den etiske Dyd: Oprigtighed, Renhed, Aabenhed i Modsætning til Hykleri, Tvesindethed og Falskhed (1 Kor. 5, 8; 13, 6; Efes. 4, 21; 5, 9). Endelig benyttes Begrebet S: i Forbindelse med Evang.: »Evang.s Sandhed« (Gal. 2, 5. 14) eller absolut »S.en« (Rom. 2, 8; 2 Kor. 4, 2; 13, 8; Ef. 4, 24; 2 Thess. 2, 10. 12) eller »S.ens Ord« (Ef. 1, 13, jfr. Kol. 1, 5; 2 Kor. 6, 7) eller »S.ens Tro« (2 Thess. 2, 13). I Fortolkningen af disse Begreber skiller Vejene sig. Medens man fra den ene Side bestemmer S en som en forklarende Bestemmelse til Substantivet Evangelium, som

giver den rigtige Erkendelse af Gud, eller absolut: den rette, korrekte Forkyndelse og Erkendelse o. s. v., opfatter man fra den anden Side, uden Tvivl med Rette, Begrebet S. som en objektiv Bestemmelse væsentlig identisk med Aabenb.s Indhold. Det samme gælder Fortolkningen af Rom. 1, 18. 25; 2, 20, hvor Begrebet dels opfattes subjektivt (»Mennesker, som undertrykke deres rette Erkendelse af Gud«), dels objektivt (»Mennesker, som undertrykke den Aabenbaring af Guds sande Væsen, som de er i Besiddelse af«). — Den johanneiske Sprogbrug. I Joh.s Evang. og Breve forekommer Begrebet »S.« i alt 42 Gange. Det er et af de centrale Begreber, hvorom de johann. Tanker samler sig. Ligesom i paulinsk Sprogbrug kan S. betegne Udsagnets Overensstemmelse med Virkeligheden (Joh. 8, 40. 45) eller være et Indholdsbegreb: »den fulde Virkelighed« (Joh. 8, 46; 16, 7; jfr. 18, 38; 1 Joh. 3, 18). Dernæst forekommer Begrebet i Betydning af den fulde personlige Oprigtighed og Ærlighed (Joh. 4, 23. 24). Der er i Menneskets Natur nedlagt en S.s-Trang, som umiddelbart fører det mod Gud (Joh. 3, 21; 18, 37; jfr. 1 Joh. 1, 6; 2, 21; 3, 19), hvis den ikke ødelægges (Joh. 8, 44). I Overskriften til 2. og 3. Joh. benyttes Begrebet »i S.« adverbielt: »oprigtigt«, »sandfærdigt«. Ved Siden heraf benyttes Begrebet paa en Række Steder i absolut Betydning (Joh. 1, 14. 17; 5, 33; 8, 32. 40. 45; 14, 6; 16, 13; 17, 17 jfr. V. 19(?); 18, 37; 1 Joh. 2, 4. 21; 2 Joh. 1 f. 4; 3 Joh. 3 f. 8. 12). Disse Udtalelser er ligesom de tilsvarende paulinske Genstand for en dobbelt Fortolkning. Enten bestemmes S.en som det subj. rette, relig.-etiske Forhold til Gud eller som Indbegrebet af det objektive Indhold af Guds Aabenb. i Kristus. Denne Betydning kan vistnok ikke afvises for en Del af de citerede Udtalelsers Vedkommende. Den samme dobbelte Forklaring er til Stede, naar Helligaanden betegnes som »S.ens Aand« (Joh. 14, 17; 15, 26; 16, 13; jfr. 1 Joh. 4, 6; 5, 6). Dette Begreb fortolkes enten saaledes, at Aanden skal lære dem det rigtige etisk-rel. Forhold til Gud, eller at Aanden skal lære dem Aabenbaringens positive Indhold. Ganske svarende hertil er de johann. Skrifters Benyttelse af Adjektiverne ἀληθής og ἀληθινός. I Almindelighed skelner man saaledes mellem dem, at det første betegner, at et Udsagn rigtigt udtrykker Virkeligheden, medens det andet betegner, at et Fænomen er »ægte«, svarende til sit Væsen. Dog kan denne Adskillelse ikke gennemføres, idet de 2 Begreber uvilkaarlig gaar over i hinanden (Joh. 3, 33; 4, 18; 5, 31 f.; 8, 13 f.; 10, 41; 19, 35; 21, 24; jfr. med 4, 37; 19, 35; og omvendt Joh. 1, 9; 4, 23; 6, 32; 7, 28; 15, 1; 17, 3; 1 Joh. 2, 8; 5, 20; jfr. med Joh. 6, 55). — N. T.s øvrige Skrifter. Begrebet S. benyttes i de hist. Skrifter, foruden de ovenfor nævnte Steder, til at betegne den fulde Virkelighed som beroende paa den fuldkomne Oprigtighed (Mt. 22, 16; jfr. Mk. 12, 14; Ap. G. 26, 25). I de kat. Breve er S.en en Indholdsbestemmelse (Jak. 1, 18; 3, 14; 5, 19; 1 Pet. 1, 22). Ogsaa m. H. t. disse Udtalelser gentager den ovenfor nævnte dobbelte Fortolkning sig. Det samme gælder Benyttelsen af Adjektiverne ἀληθής (Ap. G. 12, 9; 1 Pet. 5, 12; 2 Pet. 2, 22) og ἀληθινός (Lk. 16, 11; Hebr. 8, 2; 9, 24; 10, 22). I Joh. Aab. forekommer kun Adjekt. ἀληθινός (3, 7. 14; 6, 10; 15, 3; 16, 7; 19, 2. 9. 11; 21, 5; 22, 6). — 3) Det teol. S.s-Begreb. Krdmmens Absoluthed bestaar i, at den bringer den fuldkomne, enegyldige S. om Menneskets Oprindelse og Formaal. Dette er en umiddelbar Følge af, at Krdmmen er Aabenbaringsrel. i enestaaende Betydning. Som saadan forudsætter og bevirker den S. hos Mennesker. Evang. modtages kun af dem, som i personlig Alvor stræber efter moralsk-rel. S. (»Livss.«). Paa samme Maade er personlig S. en af de mest elementære etiske Virkninger, som den kr. Aab.s-Tro medfører. S.en i etisk Betydning er en Grundfordring til det personlige Liv i alle dets Former, baade i Forholdet til Gud, til sig selv og til andre. S.en i sidste Relation giver sig til Kende i Egenskaben Sanddruhed ɔ: den fuldkomne Identitet mellem Personlighedens Indhold og udadgaaende Liv i Tale og Handling. Sanddruhed er efter sin Natur en nødvendig Grundbetingelse for alt Samliv mellem Personligheder. Dette fremhæver Krdmmen ved at betone Kærligheden som øverste Moralprincip. Kærligheden til andre forudsætter nødvendig Sanddruhed, idet den hviler paa Visheden om, at de er saaledes, som de i Ord og Gerning giver sig til Kende. Kærligheden bevirker Sanddruhed, idet al ægte Selvmeddelelse kun har Værdi, naar den er bestemt og præget af den ubetingede Sandhed. Svarende hertil er Gud den absolut sanddru. I Aab.n har han kundgjort sig saaledes for Mennesker, at de ubetinget kan stole paa ham. Biblen dvæler ofte ved denne Egenskab. Guds Væsen er S.en (2 Mos. 34, 6; 5 Mos. 32, 4; Jer. 10, 10; Ps. 92, 16; jfr. 4 Mos. 23, 19; 1 Sam. 15, 29; Joh. 3, 33; 8, 26; Rom. 3, 4). Hans Ord glipper ikke (2 Sam. 7, 28; Ps. 12, 7; 25, 10); han opfylder baade sine Trusler (Jer. 4, 28; jfr. Joh. Aab. 6, 10) og sine Forjættelser (Jes. 45, 23; 46, 11; Ps. 89, 34 f. jfr. Hebr. 6, 18; Tit. 1, 2). I G. T. sidestilles Guds Sanddruhed snart med hans Retf. (Ps. 36, 6 f.; 89, 15. 25; 96, 13), snart overvejende med hans Trofasthed (Ps. 33, 4; 40, 11; 117, 2; 138, 2; jfr. Ps. 119, 138; 143, 1). Han vil føre sin Frelsesraadslutning til Ende trods al Menneskenes Synd (Rom. 11, 29; Joh. Aab. 15, 3; 16, 7; 19, 2; jfr. 1 Thess. 5, 24; Hebr. 10, 23; 2 Tim. 2, 13). — I den evang. Dogmatik har der været en vis Vaklen i Bestemmelsen af Sanddruheden som guddommelig Egenskab. Calvin bestemmer Guds syndstilgivende Kærlighed og Sanddruhed som Aab.s Hovedejendommelighed. Det vilde ikke nytte at vide, at Gud er sanddru, hvis hans Ords Indhold ikke var Tilbudet om hans Naade. Omvendt vilde dette Tilbud ikke nytte, hvis det ikke staar fast, at det udgaar fra den sanddru Gud (Institut. III, II, 7.). Johann Gerhard afviser at betragte Guds Sanddruhed som en Ytring af hans Retfærdighed og bestemmer Sanddruheden ikke blot som en Egenskab, men som en Væsensbestemmelse i Gud. Han er baade den sande i sig selv og udadtil overfor Skabningen. Guds indre S. beror paa et tredobbelt: at han er den højeste Væren og Virkelighed, fra hvem al

S. stammer; at alt det værende kun er sandt, for saa vidt det stemmer overens med dets Prototype i Guds Plan; og at hele hans Personlighed er ét med S.en selv. Udadtil overfor Verden viser Gud sig som den sande dels i i sine Gerninger, idet han frembringer sande Ting og Virkeligheder, øver sande Domme og giver en sand Frelse; dels i sine Ord, idet han aabenbarer S.en ganske som den i Virkeligheden er, og opfylder baade sine Forjættelser og Trusler (Loci theol. I, II, 16, 285). De nyere Dogmatikere bestemmer i Almindelighed Guds Sanddruhed enten som en Ytring af hans Retf. (v. Frank, System d. chr. Wahrheit) eller af hans trofaste Kærlighed (Th. Haering, Der chr. Glaube). — S a n d d r u h e d er et af Krdmmens fornemmeligste Krav til sine Tilhængere. Den fremhæves eller forudsættes overalt i N. T.s Formaninger (Mt. 5, 37; Joh. 5, 12; 1 Kor. 5, 8; 13, 6; Ef. 4, 25; Kol. 3, 9). S.s-Kravet indeslutter et dobbelt: dels at Udsagnet skal være i fuld Overensstemmelse med Virkeligheden (den »objektive« S.), dels at den talende skal være besjælet af den oprigtige Vilje til at erkende og fremstille Virkeligheden (den »subjektive« S.). S.s-Pligten følger umiddelbart af Kærlighedspligten. S. er det, som enhver skylder sin Næste. Selv Tavshed kan være et Udtryk for Selviskhed eller Ligegyldighed overfor Næsten. Paa den anden Side maa S.s-Kravet aldrig skilles fra Kærligheden (Ef. 4, 15). Hvis dette sker, fremkommer den etiske Rigorisme, som nødvendig fører til S.s-Pligtens Udvortesgørelse. Paa denne Maade har flere kr. Samfund (f. E. Kvækerne, II, 884) gjort dette Krav gældende. Da Kærligheden er Krdmmens højeste sædelige Lov, maa denne altid give S.s-Pligten dens konkrete Indhold og Begrænsning, ligesom den bliver den afgørende Instans i alle Konfliktstilfælde (se Nødløgn, III, 124 og Pligtkollision, III, 569). Kærligheden paabyder at sige Mennesker »S.en«, men ikke »S.er«. Det er altid Kærligheden, som afgør »om« og »naar« og »hvor vidt« den enkelte skal meddele andre den S., som han sidder inde med. Den uetiske Revers heraf er, at man af et falskt Kærlighedshensyn øver Vold mod S.en, f. E. Smiger, Overtalelse o. l. Ligesaa forkasteligt er S.s-Pligtens Begrænsning af selviske Hensyn, Fejghed og Forfængelighed, eller S.ens Nedsættelse til at være et blot Middel i et eller andet Formaals Tjeneste (se »Probabilisme«, III, 601 f). I Modsætning hertil er S.s-Pligten ubetinget, kun bestemt af den etiske Kærlighed. Den begrænses praktisk af det dobbelte Hensyn, at den enkelte i hvert givet Tilfælde skal være kaldet til at tale, og at hans Tale er en virkelig Kærlighedsgerning mod Næsten. Denne Begrænsning er en simpel Følge af Kærlighedens Pædagogik. Denne vil altid søge at tilpasse S.ens Meddelelse til de forsk. Menneskers Tarv. Paa d. a. Side indeholder S.s-Kravet ogsaa Fordringen om trofast at bevare den S., som er betroet den enkelte. Dette er en af Grundbetingelserne for alle Tillidsforhold mellem Mennesker. Navnlig i Sjælesørgergerningen finder dette Krav vid Anvendelse, hvorfor ogsaa den kirkl. Lovgivning søger at værne om Skriftemaalets Ukrænkelighed. I Dske Lov (2—5—20) lyder Bestemmelsen herom: »Præsten maa ikke uden sit Kalds Fortabelse aabenbare hvad nogen for hannem i lønlig Skriftemaal bekendt haver, med mindre det kunde angaa noget Forræderi eller Ulykke, som ved Præstens Aabenbarelse kunde forekommes, og dog bør dens Navn, som det bekendt haver, saa vidt muligt er, at forties«. Iøvrigt er en kasuistisk Fremstilling af S.s-Kravets Gennemførelse i Livets konkrete Forhold udelukket ved den kr. Bestemmelse af Sædeloven (III, 81 f.) og Pligten (III, 568 f.). *C. G.*

Sandsiger. Troen paa, at visse Mennesker var i Stand til i Kraft af en dem særlig meddelt overnaturlig Viden eller ved en særlig Teknik at give Oplysning om det skjulte, specielt Fremtiden, var almindelig udbredt i den gamle Orient, ogsaa i det gamle Israel. Men som berettiget betragtes saadan Oplysning i den gltestlige, profetisk paavirkede Lit. kun, naar det er Jahve, den skyldes, enten gennem profetisk Aabenbaring eller gennem den hellige, af Præsterne betjente, Lodkastning (se Urim og Tummim). Om Personer, der ad anden Vej søger at faa og meddele en hemmelig Viden, bruger man almindelig Betegnelsen S. (Spaamænd, Tegntydere, Drømmetydere, Besværgere osv.). De hebraiske Udtryk derfor er: *qosem, meonen, menachesh* (5 Mos. 18, 10), *chartom, ashshaf* (Dan. 1, 20); fremdeles Indehavere af en *ob* eller *jiddeoni* ɔ: Aanden af en Afdød, altsaa Dødemanere. Ifølge 1 Sam. 28, 3 bekæmpede Saul S.e. I Lovene (5 Mos 18, 10 f.; 3. Mos. 19, 31; 20, 27) forbydes slige hemmelige Kunster som kanaanæisk Vederstyggelighed, og et Sted som 1 Sam. 15, 23 illustrerer, hvor afskyelige de er for den profetiske Tankegang. Ikke destomindre holdt de sig i Folket langt ned i Tiden, ja utvivlsomt bestandig (jfr. Jes. 2, 6; 8, 19; Hesek. 13, 17 f.; Sak. 10, 2 osv.; se ogsaa Trolddom). *J. C. J.*

Sandwich-Øer, se Havaji (II, 359).

Sandys. 1) **Edwin S.**, engelsk Ærkebiskop, f. 1516 (?), stud. i Cambridge, blev Mag. 1541, Baccalaur 1547, Dr. theol. 1549. 1548 fik han et Sognekald og Aaret efter et Kanonikat i Peterborough. S. hørte til Bucers Kreds i Cambridge (I, 407). Efter Marias Tronbestigelse blev han fængslet i Tower. Befriet derfra rejste han til Fastlandet, og i Strassburg hørte han Peter Martyr (se Vermigli); efter Elisabets Tronbestigelse kom han hjem, tog Del i Revisionen af *Book of Common Prayer* og udnævntes 1559 til Biskop af Worcester. S. havde en væsentlig Andel i »Biskoppernes Bibel« (I, 291). 1570 blev han Biskop af London og 1575 Ærkebiskop af York, i hvilken Stilling han døde 1588. S. var puritansk sindet, men læmpede sig efter de givne Forhold, hvilket dog ikke altid gik af uden Rivninger. — 2) **George S.**, Søn af foreg., f. 1577, stud. en Tid i Oxford, derefter paa en langvarig Rejse i Frankrig, Italien, Tyrkiet, Ægypten og Palæstina (jfr. hans *Relation of a Journey*). Hans Besøg i Gravkirken i Jerusalem affødte hans berømte *Hymn to my Redeemer*. 1621 rejste han til Nordamerika, hvor han i nogle Aar var knyttet til Kolonisationen. Hans Navn bevares fremfor alt ved hans Overs. af Ovids Metamorphoses og hans *Paraphrases upon the Psalms and upon the*

Hymns dispersed throughout the O. and N. Testaments, 1636 (metriske Overs.); *Christ's Passion, a Tragedy,* 1640; *A Paraphrase of the Song of Solomon,* 1641. D. 1644. (The Poetical Works of G. S., by R. Hooper, 1872; deri en Levnedsbeskrivelse). *C. E. F.*

Sandøe, Jens, dsk Præst, f. 1743 i Holbæk, Stud. 1759, Cand. theol. 1761; Præst i V. Ulslev paa Laaland. og s. A. Mag., 1775 forflyttet til Thoreby, ligeledes paa Laaland; 1786 tillige Herredsprovst, 1779 Dr. theol.; søgte og fik Afsked 1805, hvortil Anledningen skal have været, at han følte sig forbigaaet, da P. O. Boisen blev Stiftets Biskop; d. 1817 i Nykøbing F. — Han har udgivet Prædikener og Lejlighedstaler, men er iøvrigt mest bekendt som Odedigter. *A. J.*

Sanfelice, Guglielmo di Acquavella, Ærkebiskop af Napoli, f. i Aversa 1834, Medlem af Benedictinerkongregationen paa Monte Casino, 1878 Ærkeb. af Napoli, 1884 Kardinal, d. Jan. 1897. 1878 udgav han *Fundamenta juris canonici,* I—III. Paa Grund af den evang. Propaganda i Napoli udstedte S. 1892 et skarpt Hyrdebrev, der fordømte Protestantismen og udtalte, at man vilde berøve Napolitanerne »det sidste værdifulde«, de ejede, Troen.

Sanftl, Colomann, lærd Benedictiner, f. 1752 i Niederalteich i Baiern, indtraadte 1772 i St. Emmerans Kloster i Regensburg, hvor han i en Række Aar senere virkede som Prof. i Dogmatik, K.hist. og orientalske Sprog, derefter som Prior og Bibliotekar. Han udg. et fortræffeligt Katalog over Klostrets gamle Manuskripter og forskellige hist. Arbejder. D. 1809.

Sang hos Jøder, se Sangere; i den kr. K., se Cantor I, 471 (om Degne, se Tillæg til dette Bd.); K.-sang II, 801; Psalmodi III, 648—49; Kor II, 837 og *schola cantorum.*

Sangallensis codex, et ret betydningsfuldt gr. Evangeliehaandskrift (*Δ*) i St. Gallens Stiftsbibliotek, formentlig skrevet i 9. Aarh.s Slutn. af en irsk Munk i det gl. Kloster. S. C. har, paa nær et manglende Blad, den fuldstændige Tekst til alle 4 Evang. samt en lat. Overs., der staar Vulgata nær, skrevet mellem Linierne. Muligvis hørte den saak. *Codex Boernerianus* (G^3), nu i kgl. Bibl. i Dresden, der indeholder de paulinske Breve, opr. til samme Haandskrift. (Facsimile-Udg. med kritisk Indl. ved H. C. M. Rettig, Zürich 1836; jfr. samme i Theol. Stud. u. Kritik. 1836; J. Rendel Harris, The Codex S. 1891). *J. O. A.*

Sangallo, ital. Arkitektfamilie. 1) **Giuliano da S.** (1445—1516) hed opr. Giul. de Giamberti, men fik efter Opførelsen af Klostret San Gallo Navnet S. Han arbejdede en Tid for Paverne i Anl. af Peterskirken; har foruden mange Klostre bygget Kirken Madonna delle Carceri i Prato og udført Loftet i S. Maria Maggiore i Rom. — 2) **Antonio da S. d. ældre** (1455—1534) har bygget adskillige Kirker, bl. a. Madonna di S. Biagio i Montepulciano. — 3) **Antonio da S. d. yngre,** egentl. Cordiani, foreg.s Nevø (1485—1546), arbejdede fra 1534 paa Peterskirken i Rom, hvor han desuden har bygget Kirken S. Spirito, Pal. Farnese og det smukke lille Kapel i S. Giacomo d. Spagnuoli. *S. A. B.*

Sangere (hos Jøderne). Sang og Musik stod sikkert nok i ikke mindre Yndest hos de gl. Israeliter end hos andre Oldtidsfolk. Et Vidnesbyrd herom kan bl. a. søges i, at man henførte Opfindelsen af musikalske Instrumenter til den fjerneste Oldtid, og at man fra Slægt til Slægt bevarede Navnet paa den, der antoges for første Opfinder (1 Mos. 4, 21). Sang, der hos Israeliterne, ligesom hos mange andre Folk, i Regelen var ledsaget af Musik og meget ofte tillige af regelmæssige Bevægelser med Legemet, Dans, er et naturligt Udtryk for glad Sindsstemning. Aarsagen hertil kan enten være en lykkelig Tildragelse, eller Grunden er den, at man vil vise en Ven eller kær Gæst sin Hyldest eller udtrykke sin Glæde over ham ved hans Ankomst eller ved Afsked fra ham. Man mindes Labans Ord til Jakob (1 Mos. 31, 27). En saadan Hyldest med Sang og Musik kan bringes af større Kredse, som da Israels Kvinder hylde Saul, dengang da han sammen med David, der lige havde friet Israel fra Filisternes Voldsfærd ved at fælde Goliath, vendte hjem fra Kampen (1 Sam. 18, 6), eller da David lod Salomo hylde i Jerusalem som Landets Konge (1 Kong. 1, 39—40), eller da Josafat vendte hjem fra Sejren over Fjenderne (2 Krøn. 20, 26—28). Vi have ogsaa Eks. paa Hyldest ved Sang og Musik bragt af en enkelt (Dom. 11, 34). Ved selskabelige Sammenkomster lød ofte ogsaa Sang og Musik (Jes. 5, 11—12; Amos 6, 5—6). Profeterne benyttede sig ogsaa stundom i deres Foredrag af Sang og Musik (1 Sam. 10, 5; 2 Kong. 3, 15). — Ved Indførelsen af en regelmæssig ordnet Gudstjeneste under David dannedes der faste Kor af S., der udtoges af Leviterne (1 Krøn. 16, 4—5). Der tales om 3 Afdelinger, der benævnedes efter deres oprindelige Ledere Asaf, Heman og Jeduthun (1 Krøn. 25, 1 f.). De uddannede S.s Antal opgives til 288 (1 Krøn. 25, 7). Hvad der i Krøn.s Bøger meddeles om Tempelsang o. l., staar i god Samklang med Overskrifterne om Ps.rne; men der maa her tilføjes, at Forstaaelsen af de i disse forekommende rituelle og musikalske Udtryk endnu bestandig er meget usikker. Allerede da den gr. Overs. (LXX) forfattedes, var Betydningen af disse Udtryk ikke mere kendt. Da Salomos Tempel var opbygget og indviet, fulgtes, saavel ved Indvielsen som senere, Davids Forskrifter for Sang og Musik (2 Krøn. 5, 12—13 og 7, 6). Det samme var Tilfældet ved Tempel-Renselsen under Hiskia efter Udryddelsen af Afgudsdyrkelsen under Akas (2 Krøn. 29, 25—26), ligesom ved Højtideligholdelsen af Paaskefesten straks derefter (30, 21) og senere under Josia (35, 15). I Fortegnelserne over de fra det babylonske Fangenskab hjemvendte er der ofte udtrykkelig Tale om S., hvad der viser, at de havde spillet en stor Rolle ved Gudstjenesten i Salomos Tempel. Nogle vendte hjem med Serubbabel (Esra 2, 41 og 70), andre med Esra (Esra 7, 7 og 24; sml. ogsaa Neh. 7, 44 og 73; 11, 22). I Beretningen om Indvielsen af Jerusalems Mure under Nehemja gives der flere gode Oplysninger om S.ne. Man erfarer saaledes, at S.ne havde bygget sig Landsbyer udenfor Jerusalem (Neh. 12, 28—29). Ved selve Indvielsen deltes Deltagerne i 2 store Optog, der gik hver i sin Retning, som nærmere beskrives. Med hvert af Optogene fulgte et stort Kor af S.

med Musik-Instrumenter (Neh. 12, 31—47). Vi har her Antifonen, Vekselsangen, som ogsaa kendes hos andre Folk. Hos Israeliterne er denne Form for Sang ældgammel. Den antydes allerede i Beretningen om, hvorledes efter Ægypternes Undergang i det røde Hav den Lovsang, Mose og Israel istemmede (2 Mos. 15, 1—19), til Gensvar fik en Sang fra Kvinderne under Mirjams Ledelse (15, 20—21). Et andet Vidnesbyrd om Vekselsangens Ælde er det Syn, Jesaja havde, i hvilket han saa Seraferne vekselvis udraabe deres Lovprisning for Herren (Jes. 6, 3). Under Agrippa fik S.ne i Templet flere Begunstigelser (Josephus, Ant. Jud., XX, 9, § 6). — S. i den kr. K., se Sang. *V. S.*

Sanghus, gl. nordisk Navn paa Kirkekoret (II, 837; jfr. ogsaa Art. Schola cantorum).

Sangi-Øerne, Gruppe blandt de østindiske Øer mellem Nord-Celebes og Filippinerne, med c. 80,000 Indb., der styres af 6 Radjaer under den hollandske Resident i Menado (Nord-Celebes). Portugiserne, som paa ganske udvortes Maade havde gjort Indb. til Katoliker, afløstes 1677 af Hollænderne, der ligesaa overfladisk gjorde dem til Reformerte. Da Menighederne i Tidens Løb forsømtes af den holl. K., faldt mange fra til Islam, medens Resten mere lignede Hedninger end Kr. Fra 1855 sendte Heldring og Gossner Miss. dertil (med lidt Regeringsunderstøttelse). Under svære Forhold, bl. a. megen Modstand fra Høvdingene, er Menighederne nu naaede op til et Medlemstal paa c. 43,400, deraf c. 5700 Kommunikanter. *Fr. S.*

Sanguinis pretiosissimi festum, Festen for [Kristi] dyrebareste Blod, er først blevet indført i Romerk.n som alm. K.fest ved Rituskongregationens Dekret af 10. Aug. 1849; den fejres 1. Søndag i Juli. Ivrig for Indførelsen var navnlig Stifteren af Kongregationen »det dyrebare Blods Missionærer« Gasparo del Buffalo (f. 1786, d. i Rom 1837). Festen maa betegnes som en Sejr for »Blodteologien« indenfor Romerk.n. Lige siden Middelalderen, navnlig den hl. Bernards Dage, har en Række Teologer og K.mænd med særlig Iver, naar Talen var om Forsoningen, fremhævet Jesu udgydte Blod; man fremhævede med Forkærlighed Blodet og »Vunderne«, »Sidehulen« og Naglegabene, ganske paa samme Maade som senere (ikke uden Forbindelse med disse kat. Teologer) en stor Del Pietister og navnlig Herrnhuterne. 1462 brød i Brescia en heftig Strid løs mellem Fransiskanere og Dominikanere om det udgydte Blod; de sidste lærte, at, da den guddom. Natur var forenet med det udgydte Blod, tilkom der det egl. Tilbedelse, de første erklærede det for Kætteri, da den hypostatiske Forening ikke vedblev for det udgydte Blods Vedkommende. Pius II lod afholde en meget højtidelig Disputats herom, men da man ikke turde afgøre Spørgsmaalet, nøjedes han 1464 med at forbyde at kalde den fransiskanske Opfattelse for kættersk. — En særlig Karakter faar den mod det udgydte Blod rettede Fromhed indenfor Romerk.n ved Paastanden om, at K.n ejer virkelige Draaber af Herrens Blod. Allerede i den ældre Middelalder dukker saadanne Relikvier op, og det fortaltes, at Jesu Moder havde opsamlet Blodet, da hun stod under Korset, noget som end ikke apokryfe oldkirkl. Skrifter som Pilatus-Akterne (»Nikodemus' Evang.«), der indgaaende beskriver Lidelsen, kender til. Man fortalte ligeledes om den Skaal, som tidligere foregaves at være brugt af Kristus ved den sidste Nadver, at den havde tjent Josef af Arimathæa til Opsamling af det paa Korset udgydte Blod (jfr. Art. Gralsagnet II, 246; den i S. Lorenzo i Genova opbevarede grønne Glasskaal, »*sacro catino*«, fundet 1101 i Cæsarea, da Balduin I erobrede Byen, udgives for denne Relikvie; tidligere mente man, at den var af Smaragd). Bl. a. i Reichenau i Baden hævdede man siden 10. Aarh., at man ejede det sande Blod, som var skænket Karl den st. af en Statholder i Jerusalem; siden 12. Aarh. blev Blod-Relikvierne hyppigere i Vesten; 1247 fastslog f. E. et engelsk Nationalkoncil, at den Relikvie, Henrik III havde faaet fra Patriarken i Jerusalem, var ægte. — Efter Tridentinerkonciliet er Romerk.s Teologer principielt enige om, at det udgydte Blod ligesaa vel har Krav paa virkelig »Tilbedelse« som Blodet i Nadversakramentet. Mange Teologer vil vel ogsaa indrømme, at ikke alt det udgydte Blod efter Opstandelsen er blevet genforenet med Herren, saaledes at der altsaa virkelig eksisterer ægte Blodrelikvier, men der bør dog kun vises disse en lignende »Dyrkelse«, som der vises blødende Hostier eller blødende hl. Billeder. Det rom. Missales Tekst til S. p. f. indlader sig forsigtigvis ikke paa Stridsspørgsmaalet, men taler kun i Alm. om Blodet som Udtryk for Forsoningsdøden. — Broderskaber, der specielt helliger sig det hl. Blods Dyrkelse, er af og til stiftede: Vincenzio I, Hertug af Mantova, stiftede 1608 med Pavens Billigelse en Ridderorden til »det kostelige Blods« Ære; Præsten Francesco Albertini i Rom grundede et af Pius VII 1814 stadfæstet Ærkebroderskab; foruden at G. del Buffalo stiftede den ovennævnte Kongregation af Sæculargejstlige, stod han ogsaa bag den Lægmandskongregation af »Tilbedere af det gudd. Blod« *(adoratrici del divin sangue)*, som Maria di Mattia satte til at arbejde med Børneundervisning. *J. O. A.*

Sanhedrin. 1) Den jødiske Gengivelse af det gr. Synedrion, se Synedriet. — 2) Navnet paa den 4. Traktat i den 4. Seder *(Seder Neziqin)* i Mishna med de tilhørende Gemaraer. Den handler om Domstolenes Sammensætning (det store Sanhedrin i Jerusalem paa 71 Medl., de smaa Domstole paa 23 Medl.) og giver allehaande kriminalistiske Bestemmelser ang. de forskellige Forbrydelser og Straffe, Vidneafhøring, Domfældelse o. a. (Foruden de omfattende Overs. af Mishna, den palæstinensiske og babylonske Talmud, se: M. Ravicz, Der Tractat S., ins Deutsche übertragen u. mit erläuternden Anmerkungen versehen, 1892; J. K. Rabbinowicz, Législation criminelle du Talmud, 1876; Sanhedrin-Makkoth, die Mischnatractate über Strafrecht u. Gerichtsverfahren, herausgeg. und übersetzt von H. L. Strack, 1910.) *Fr. B.*

Sanherib ell. **Sankherib** kaldes i vore hebraiske Bibler den Konge af Assyrien, som 705 fulgte sin Fader Sargon paa Tronen, og hvis assyriske Navn gerne gengives ved *Sin-akh-irba*. Navnets Form i LXX og hos Josefos *Senakherib* og hos Herodot (II, 141) *Sanakharibos* kom-

mer det assyriske nærmere end Massoreternes Læsemaade i vor hebraiske Tekst. S. regerede til 680, da han blev myrdet af en (eller to) af sine Sønner, hvorpaa disses Broder Assurhaddon (I, 161) blev Assurs Konge(Jes. 37, 38; 2 Kong. 19, 37). S. har efterladt sig adskillige hist. Indskrifter, i hvilke han fortæller om sine heldige Krigstog og Sejrvindinger, ligesom om de Bygninger, han lod opføre; men han lader alle Uheld og Nederlag helt uomtalte. Det er imidlertid klart, at han maa være bleven ramt af et stort Uheld i det sydlige Syrien. Herodot antyder (II, 141), at Begivenheden fandt Sted nær Pelusion, altsaa paa et Tog mod Ægypten. Imedens, ifølge Herodot, de assyriske Bueskytters Buer pludselig blev ubrugelige, beretter Biblen ligefrem, at »Herrens Engel« paa en Nat nedslog 185,000 Mand i Assyrernes Lejr (Jes. 37, 36; 2 Kong. 19, 35), hvad der maa forstaas om en pludselig Pestepidemi i Lejren. Af Kongens Indskrifter erfarer vi, at han i sin Regeringstid først maatte kæmpe med Oprør i Babylon, som han dæmpede, hvorpaa han betvang forskellige Folk paa Rigets Grænser, hvorefter han (omtr. 701 ell. 700) foretog et stort Tog til Syrien. Paa dette besejrede han først Sidon og andre fønikiske Byer, derpaa Ekron tilligemed andre Filisterbyer og endelig Hezekias (Hiskia) af Juda, hvem han bl. a. fratog Byen Lakis (se Jes. 36, 2 og 37, 8; 2 Kong. 18, 14 og 19, 8). Sejren over Lakis forherliges ved en Række Billeder paa Væggene i en Sal i det af S. opførte Palads i Ninive. Det var rimeligvis paa dette Tog, at Assyrerne ramtes af det omtalte store Uheld, thi i de følgende Aar se vi S. mange Steder i Kamp med Oprørere i tidligere betvungne Landskaber, hvilke rimeligvis havde fattet nyt Mod ved at høre om det store Mandefald i den assyriske Lejr. Kongens sidste Aar optoges af Kampe med Babylon, der fik Understøttelse fra Elam, men tilsidst synes Babylon helt at være bleven ødelagt. Enkelte lærde har — men næppe med Rette — henført Assyrernes store Uheld til et formodet andet Felttog mod Syrien, som skulde være foretaget i Kongens sidste Aar. *V. S.*

Sankey, Ira David, amerik. Vækkelsesleder, f. 1840 i Edinburgh i Pennsylvanien; Familien flyttede til New Castle i samme Stat og sluttede sig til den metod. Menighed; S. blev Leder af dens Kor, Søndagsskoleforstander og Form. for K. F. U. M. I 1870 traf han Moody (III, S. 284), som han siden ledsagede paa hans Rejser i Amerika og Europa. Ved deres Møder i et kæmpemæssigt Telt sang han til eget Akkompagnement paa Harmonium Ps.r og aandelige Sange, af hvilke mange, baade Tekster og Melodier, var hans eget Værk. De simple og livlige Sange og deres i Øre faldende Melodier have ikke meget af K.stilen i sig, men sunget med S.s fortrinlige Barytonstemme virkede de stærkt og bidrog meget til at holde de store Skarer i Aande. Hans Samling *Sacred Songs and Hymns*, første Gang udg. i England 1873, er udkommen i over 50 Mill. Eksempl. og overs. paa mange Sprog. Efterhaanden blev S. ogsaa en meget yndet Taler. 1880 skænkede han New Castle en stor K. F. U. M.-Bygning. Efter at hans Syn i mange Aar havde været svagt, blev han 1903 helt blind; han døde 14. Aug. 1908 (I. D. S., My Life and Sacred Songs, 1906; D. Williamson, I. D. S., Story of his Life, 1905). *C. E. F.*

Sanktion, Pragmatisk, Benævnelse for fyrstelige Forordninger af polit. Indhold, i ældre fransk Ret specielt for Konkordater mellem de franske Konger og Pavestolen om kirkl. Anliggender. Den saakaldte Ludvig d. hl.s p. S. af 1269 (der i Kongens Navn hævder det frie kanoniske Valg, gør Indsigelse imod Simoni, men bebrejder Kurien, at den har gjort Landet fattigt ved Skatter og Tynger, og forbyder Paven at hæve den mindste Sum i Frankrig uden Kongens og det fr. Præsteskabs Tilladelse) er uden Tvivl et falsk Aktstykke fra o. 1438, da det ikke har tilstrækkelig Rod i Forholdene paa nævnte Konges Tid, og da sikkert Filip d. smukke næppe havde ladet dette »Gallikanismens« (II, 162) *magna charta* ligge ubenyttet. Alt tyder paa, at det er blevet til o. 1438 for at støtte det Konkordat, som benævnes: den p. S. af Bourges eller Karl VII's p. S., udstedt 7. Juli 1438 paa Synoden i Bourges, underskrevet af Karl VII og 1439 indregistreret af Pariser-Parlamentet. Det var en Godkendelse af Baselerkonciliets Reformdekreter og det første Skridt henimod en gallikansk Nationalk. Medens Nicolaus V allerede 17. Febr. 1448 fik afsluttet et Konkordat med Tyskland, hvorefter Baselerkonciliet tabte sin Betydning her, holdt Frankrig fast ved Sanktionen af Bourges til 1516, da Frans I formelt opgav den mod at faa Besættelsesret til de fr. Bispestole og Abbedier (Gérin, Les deux pragmatiques, attribués à Saint Louis, 2. éd., 1869; Soldan i »Zeitschrift f. die histor. Theol.«, 1856; Scheffer Boichorst i »Mittheil. des Instituts f. österr. Gesch.sschreibung« 1887; jfr. den under Baselerkonciliet, I, 230, anf. Lit.). *S. A. B.*

Sanoah. 1) En By i Juda Lavland (Josva 15, 34; Neh. 3, 13; 11, 30; 1 Kr. 4, 18), det nuv. Zânû' SØ. for Betsemes. — 2) En anden judæisk By, SV. f. Hebron, nu Zânûta (Josva 15, 56).

Sansanne, By i det sydl. Juda (Josva 15, 31), d. s. s. Hasar-susa eller Hasar-susim (Josva 19, 3; 1 Kr. 4, 31), altsaa simeonitisk; maaske Simsim NØ. for Gaza.

Sansara, se Indiske Religioner, II, 529.

Sansibar, Ø ved Afrikas Østkyst med By af samme Navn (55,000 Indb.), tidligere med stort Slavemarked. Universitets-Missionen har udenfor Byen en stor Uddannelsesanstalt for befriede Slavedrenge, i selve Byen omkring det gl. Slavetorv en hel Række kr. Anstalter (Børneskole, Hospital, Apotek, Svendehjem, Sømandshjem m. m.), og andet Steds i Byen et teol. Seminarium, samt udenfor Byen mod Syd en Landbrugskoloni med Pigeskole. *Fr. S.*

Sanskrit. Om den rel. Lit. paa S. se Indiske Religioner, II, 528 f.

Sansovino, ital. Billedhuggere. 1) **Andrea Contucci da Monte,** f. 1460 i Monte San Sovino, d. 1529, Michelangelos ældre Samtidige, er den ital. Billedhuggerkunsts Raffaello; hans Hovedværk er Marmorgruppen »Kristi Daab« i Baptisteriet i Firenze. — 2) **Jacopo Tatti,** Bygmester og Billedhugger, f. i Firenze 1477, d. i Venezia 1570, Elev af Andrea Con-

tucci S., efter hvem han tog Navnet Sansovino, arbejdede i Rom indtil 1527, siden i Venezia. Hans Hovedværk er Biblioteket San Marco i Venezia; af hans andre Arbejder kan fremhæves Apostlen Jakob d. ældre i Domkirken i Firenze og Broncedørene til Sakristiet i San Marco i Venezia. *S. A. B.*

Santa Casa, se Loreto, III, 77.

Santal-Mission. Santalfolket er et kolarisk Folk paa c. $1^3/_4$ Mill. Mennesker; Størsteparten bor i Bengalen S. og V. for Ganges, der hvor Floden bøjer mod Syd, Resten i Assam. De bengalske Santaler gjorde sig første Gang bemærkede 1855 ved et blodigt Oprør paa Grund af deres Hindu-Kreditorers Haardhed. Efter at Opstanden var dæmpet, begyndte der Mission iblandt dem. — 1) C. M. S. begyndte Arbejdet 1860; de første Santaler døbtes 1864, og nu gik det rask fremad til 1870, siden mindre hurtig paa Grund af fremskridende Hinduisering, hvad altid er en Hindring for Missionen blandt Indiens Urfolk. Nu godt 4000 Kr. omkring 5 Hovedstationer og i en kr. Santalkoloni, Santalpur, ved Foden af Himalaya. — 2) »Indisk Hjemmemission bl. Santalerne« (den nordiske Santalmission) grundedes 1867 af Danskeren H. P. Børresen og Nordmanden Skrefsrud. Især siden Hungersnødaaret 1874 gjorde denne Mission overordentlige Fremskridt og har langt den største Mængde Kr. (c. 15,000 incl. Kolonien i Assam) blandt alle Santalmissioner. Skrefsrud, som siden Børresens Død 1901 sammen med Fru Børresen var Missionens Leder til sin Død 1911, har i en sjælden Grad forstaaet at skaffe Kr. ind i Folkelivets Lederstillinger, hvorved det kr. Samfund har vundet en forholdsvis stor Indflydelse i dets hedenske Omgivelser. Fru Børresen har navnlig lagt sin Energi og Dygtighed paa Oparbejdelsen af en Pigeskole (paa Hovedstationen Ebenezer), hvorfra talrige dygtige Kristenhustruer og Lærerinder er udgaaede. Mindre Vægt har der været lagt paa de indfødte Præsters og Ældstes Uddannelse, i hvis Hænder dog en ikke ubetydelig Del af Missionsarbejdet ved Bistationerne ligger. — Denne Mission har 1905 overtaget: 3) Bethel Santal-Missionens Stationer, som efter 1875 var grundede af den tyske Baptist Hägert. — 4) Den skotske Frikirke driver Santalmission ud fra 3 Hovedstationer og har desforuden et lille Arbejde blandt kr. Santal-Kulier paa Teplantagerne ved Silhet i Assams Bjerge. C. 900 Kr. og ret betydeligt Pigeskolearbejde. — 5) Den Gossnerske Mission har 2 St. for Santalarbejde med tilsammen c. 250 Kr. — Desuden arbejder Wesleyanere, en Frimission af Plymouth-Brødre, amerikanske Fri-Baptister og biskoppelige Metodister blandt Santalerne. — Af stor Betydning for hele dette Arbejde er Overs. af hele Biblen paa Santali, af hvilken Normanden Bodding af »Indisk Hjemmemiss.« har indlagt sig umistelig Fortjeneste. (L. Hertel, Den nordiske Santhalmission, 1884). *Fr. S.*

Santarelli (Sanctarellus), **Antonio**, f. 1569 i Atri i Kongeriget Napoli, indtraadte 1586 i Jesuiterordenen, blev Lærer i Moralteol. i Professhuset i Rom og var yndet som Skriftefader; d. i Rom 1649 efter flere Aars Blindhed. S. skrev adskillige Levnedsbeskrivelser (utrykte), en Traktat om Jubelaaret (1624), Jesu Liv (1625), alle paa Italiensk. Mest bekendt er hans »Traktat om Kætteri, Skisma, Frafald . . . . og om Pavens Magt til at straffe disse Forbrydelser« (paa Latin, 1625), hvori Pavens Ret til at afsætte kætterske Fyrster hævdes, en Lære, der blev strængt dadlet af de franske Universiteter og misbilliget af Urban VIII, der dog ikke vilde forbyde Bogen. *N. M. P.*

Santes Pagnino, se Pagnino, III, 461.

Santi, se Raffaello, III, 683.

Santiago, se Compostella, I, 542.

Sanzio, se Raffaello, III, 683.

Saphir, Adolph, fremragende Israelsmissionær af jødisk Afstamning, f. 1831, d. 4. Apr. 1891, blev 12 Aar gl. døbt sammen med sin Fader. Drengen var selv blevet alvorlig grebet ved en Missionsprædiken over Jes. 53. Studerede Teol. i i Berlin, Glasgow og Edinburgh og blev ordineret i 1854. S. arbejdede derefter i 2 Aar som Missionær blandt Jøder i Hamburg og Glasgow og skrev en Del Missionstraktater, overs. paa mange Sprog. Senere virkede han han som presbyt. Præst i England flere Steder, sidst i London. Paa Grund af sin literære Virksomhed blev han Dr. theol. Mest udbredt er blandt hans Skrifter de 2 Traktater: »Wer ist der Jude« og »Wer ist der Apostat«; paa Dsk foreligger: »Det ganske Israel skal frelses« (1885). *F. T.*

Saphira, se Safira (S. 15).

Sapienza, Statsuniversitetet i Rom (Regia università degli studi), grundlagt som et *Studium generale* af Bonifatius VIII (Bulle April 1303); efter Forfald fornyede Eugenius IV det, under Leo X naaede det sin højeste Glans; det kom til Huse i Giacomo della Portas pragtfulde Renaissancepalads i Nærheden af Panteon og havde 88 Professorer og et udmærket Bibliotek. Leo XII fornyede 1824 efter Revolutionsvirvaret S. under beskednere Former (38 Lærerposter, der dog senere forøgedes). 1870 inddrog den nye ital. Stat S., og det teol. Fakultet blev nu som ved de andre Statsuniversiteter afskaffet (Minerva II, 613).

Sapor (persisk: Shápúr, egl. Shah'puhr), to Konger af Sassanidernes Æt. **S. I**, Søn og Efterfølger af Stifteren af det ny-persiske Rige, Ardashír (Artaxerxes), regerede o. 242—272 e. Kr.; i hans første Tid optræder Manikæismen (III, 159). S. I førte mange og blodige Krige med Romerne; ved Eufrat blev han slaaet af Gordian III, som derefter beredte sig til at trænge ind i Hjærtet af Persien, men forinden myrdedes han af Filip Araberen, som fulgte ham paa Tronen. Senere tog S. Kejser Valerian til Fange (259), og han døde i persisk Fangenskab. Mindesmærker paa Klipper i Persien forherliger den rom. Kejsers Nederlag. S. trænger derefter langt frem i Romerriget, særlig i Lilleasien, men standses af Odenathos, Herskeren i Palmyra, der fratager ham hans Erobringer. Da Zenobia blev overvunden af Aurelian, og Palmyra faldt, var S. vistnok død og havde til Efterfølger faaet Sønnen Hormizd (Ormazd). — **S. II**, Konge fra 309 til 380, var ivrig Tilhænger af Zoroasters Lære og Fjende af Krdmmen, der ved den Tid havde vundet ikke ringe Udbredelse i Persien. De Kr. havde nemlig Ord for at sympatisere med Romerriget, hvor

Krdmmen netop dengang ved Konstantin havde vundet en begunstiget Stilling. Den første Forfølgelse varede dog kun et Aars Tid (323—324) og standsedes maaske ved Forestillinger fra Konstantins Side. Men længere hen i Tiden, da Forholdet til Romerstaten blev fjendtligt, brød Forfølgelserne atter ud og varede ved i næsten 40 Aar. Under disse led mange Kr. Martyrdøden. Det var forøvrigt ikke blot kr. Kejsere som Konstantin, der kæmpede med S., ogsaa den Hedenskabet venligtsindede Julian drog imod S., paa hvilket Tog han mistede Livet (363). *V. S.*

Sara. 1) Abrahams Hustru (jfr. 1 Mos. 11, 29 f. og den følgende Fortælling om Abrahams Hist.), tillige Abrahams Halvsøster med samme Fader, men forskellig Moder (20, 12). Indtil 17, 15 kaldes hun Sarai, og Kildeskriftet P, hvorfra Kap. 17 hidrører, lægger Vægt paa, at hendes Navn i Pagtslutningens store Stund ændres til Sara ɔ: Dronning, Herskerinde; denne Betydning af Navnet er Stedet velvalgt til at fremhæve, men sproglig set har Sarai samme Betydning, er kun en ældre Form. — Vi træffer S. i 12, 5, ledsagende Abraham til Kanaan, og i 12, 10 f. med ham i Ægypten, hvor kun Guds Indgriben reddede Abraham fra at miste hende for bestandig; paa Grund af hendes Skønhed havde Farao allerede ført hende til sit Harem. Aldersangivelsen i 12, 4 og 17, 17 (af P) vedkommer ikke oprindelig Fortællingen i Kap. 12, som er af J. I Kap. 16 fortælles om S. og hendes Slavinde Hagar (se II, 324) og i 17 og 18 (fra forskellige Kilder) om Bebudelsen af, at hun selv skulde føde en Søn. Kap. 20 (om Abraham i Gerar, hvis Konge lader S. hente til sig) ligner 12, 10 f., men er af et andet Kildeskrift (E), øjensynlig en Variation af det samme Fortællingsæmne, ligesom 26, 6 f. (dog kunde det tænkes, at Kap. 12 og 26 kan holdes ud fra hinanden, se Bd. II, 553 a). I 21 fortælles Isaks Fødsel og derefter om, at Abraham giver efter for Saras Krav om Hagars Udstødelse. Endelig berettes i Kap. 23 om S.s Død og Begravelse i Makpela Hule (af P, ogsaa Aldersangivelsen). Om Teksten i 24, 67 se Art. Isak. — Foruden i Jes. 51, 1 (›Gruben‹) og 2 hentydes til S. i Rom. 4, 19; 9, 9; Gal. 4, 21 f.; Hebr. 11, 11 og 1 Pet. 3, 6. Paa sidstnævnte Sted nævnes hun som et Forbillede for Hustruerne i Menigheden, og kr. Kvinder kaldes af Apostlen ›S.s Børn‹. Den bibelske S.s Billede har Kraft og Karakter, ikke altid saa indtagende maaske, thi hun har sine Dyders Fejl; men den Opfattelse, der udtaler sig i Peters Ord, træffer hendes Væsens Grundpræg: Kraft i Troen i Lighed med Abrahams (trods 18, 12. 15), Kraft i Lydigheden mod ham og Hengivenheden for ham (det var hans Liv, det gjaldt i 12, 6 f.), Kraft ogsaa i Moderfølelsen, en ægte Kvinde og i Slægt med hende, der paa fuldkomneste Maade blev ›Herrens Tjenerinde‹. — 2) Raguels Datter og Tobias' Hustru (Tob. 3, 7. 17 osv. [3, 9. 25]). *L. G.*

Sarabaiter kalder Cassianus en særlig Klasse af ægyptiske Asketer. Til Forskel fra de egentlige ›Koinobiter‹ levede de i Byerne, som Regel ganske faa Personer sammen, delvis i deres egne Huse eller i særlig byggede Celler; de holdt ingen Stræng Klausur, anerkendte intet Overhoved, men de overholdt Cølibat og levede tilbagetrukket fra det alm. Byliv i Bodsøvelser. Forfattere som Cassianus, Hieronymus, Benedict fra Nurcia o. a. betragtede dem med skæve Øjne, og efterhaanden blev S. en ligefrem Betegnelse for ulydige og oprørske Munke, der ansaas for næsten ligesaa daarlige som Gyrovagerne (II, 313). Karl den store udstedte 802 et Kapitulare mod S., hvorved nu blot forstaas udisciplinerede Munke. I Virkeligheden maa S. anses for Fortsættere af den ældste Oldkirkes Asketer, en Form for Bodsliv, der tabte sin Betydning, siden Eremitlivet og det egentlige Klosterliv kom i Mode. *J. O. A.*

Saracener, rimeligvis en Omskrift af et arab. Ord, som ikke med Sikkerhed lader sig bestemme, er hos gamle gr. Geografer Betegnelse for en Araberstamme, der var Nabo til Sabæerne (S. 7), og som undertiden foretog Plyndringstog til andre Egne. Gr. Forf. fra 3. og 4. Aarh. omtaler S. som et røverisk Folk i N.-Arabien, der ofte foruroligede Romernes Undersaatter i Syrien og Ægypten. Bysant. Forf. bruger gerne S. som Fællesbenævnelse for Arabere. Efterat Arabien ved Muhammed var bleven et polit. Hele, og da Araberne under hans Efterfølgere havde sat sig i Besiddelse af adskillige af det gr. Riges Provinser, ja af andre Lande, som Persien og Spanien, og da de allevegne forsøgte at udvide deres Magtomraade, hører vi om S. ikke blot i Syrien og Lilleasien, i Nordafrika og i Spanien, men ogsaa i Frankrig, ja i Italien. Efterat Araberne var komne i Besiddelse af Nordafrikas Kyst, vovede de sig nemlig snart ud paa Middelhavet som Fribyttere, hjemsøgte og brandskattede Øer og Kystlande, ja tvang endog i mange Egne Indbyggerne til at anerkende Muhammedanerne som deres Overherrer, saaledes at de regelmæssig maatte betale dem Skat. De underlagde sig bl. a. Malta 904 og lidt tidligere Sicilien, hvor de havde faaet fast Fod allerede 827. Af Syditaliens Fastland havde de ogsaa besat adskillige Strækninger. Indbyggerne i disse Egne formaaede ikke at modstaa dem. Kun for Normannerne maatte de vige; disse forjog dem først fra Napoli, begyndte Siciliens Erobring 1061, tog Malta fra dem 1090 og berøvede dem tilsidst hele Sicilien. Karl Martels Sejr ved Tours 732 reddede Europa for Arabernes videre Fremtrængen, men fra Spanien vedblev de dog en Tid at gøre Indfald i Frankrig. Overalt kaldte man dem S., enten de var Arabere eller andre af de til Muhammedanismen omvendte Folk. Da Tyrkerne optraadte og blev en Svøbe for de Kr., betegnede man ogsaa disse som S.; og da Begrebet Korstog blev udvidet til at betegne ikke blot Krigstog for at vinde de hl. Steder tilbage og Kampe med Vantro, men ethvert Tog imod Hedninger, foretaget for at kristne dem, kom S. til at bruges om alle Hedninger, imod hvem der førtes Korstog. Først langt hen i Tiden, da den geografiske Kundskab steg, og man lærte de virkelige Navne at kende paa Krdmmens forskellige Fjender, gik Navnet S. af Brug. *V. S.*

Saraf, en Judæer (1 Kr. 4, 22).

Saragossa, se Zaragossa.

Sarai, en af dem med fremmede Hustruer (Esra 10, 40). — Jfr. ogsaa Art. Sara.

Sarapion, se Serapion.

Sarasadai, simeonitisk Øverste af Judits Forfædre (Judit 8, 1). Navnets rette Form er Surisaddai (4 Mos. 1, 6; 2, 12).

Sarasin. 1) **Karl S.,** kr. Filantrop, f. 17. April 1815 i Basel, d. ssteds 21. Jan. 1886, grundlagde og ledede et stort Baandvæveri og kom derved til at sysselsætte sig med Tidens brændende sociale Spørgsmaal; han søgte at forbedre sine Arbejderes timelige og aandelige Kaar og deltog med Iver i alt kr. filantropisk Arbejde. Ogsaa i Ledelsen af Baselermissionen deltog han. *A. Th. J.* — 2) **Rudolph S.,** reformert Præst, f. 1802 i Basel, d. 1885 ssteds, navnlig bekendt som Udg. af »Christl. Volksbote aus Basel« (1833—75) og mangeaarig Deltager i Ledelsen af Baselermissionsselskabet.

Sarbiewski, Matthias Casimir, polsk Jesuit, f. Febr. 1595 i Sarbiewo, indtraadte 1612 i »Jesu Selskab«, studerede Teol. i Rom og blev Studiepræfekt i det tyske Collegium dér. Han var en personlig Ven af den senere Urban VIII, der som Pave overrakte S. den gyldne Digterpalme og brugte ham til Gennemsynet af Farebogen. Efter at være vendt tilbage til Polen blev han omsider Hofpræst; d. Apr. 1640. S.s fremragende lyriske Digte paa Latin oplevede talrige Oplag og forskaffede ham Tilnavnet den polske Horats. *J. O. A.*

Sarcerius, Erasmus, luth. Teolog, f. 1501 i Annaberg, sluttede sig tidlig til Luther, virkede efter 1530 i Lübeck som Leder af Latinskolen, blev 1536 Rektor i Siegen i Nassau, 1537 Superintendent og Prædikant hos Greven af Nassau. S. udgav en meget benyttet Katekismus. Ikke mindst arbejdede han for at dueliggøre sine Præster til deres Embeder. Med dette Formaal udgav han en Række teol. Lærebøger. Ogsaa udenfor Nassau udbad man sig hans Hjælp ved K.ordninger. K.polit. Forviklinger drev ham bort fra Nassau 1548. En Stund virkede han som Præst i Leipzig og greb ind i den majoristiske Strid, blev derpaa Superintendent i Mansfeld, hvor Georg Major havde virket, og ledede 1554 den Synode i Eisleben, som forkastede Majors Lære. Trods sin Iver for ægte luth. Lære glemte han ikke det praktiske kirkl. Arbejde over Lærekampene, og han visiterede meget. 1559 blev han Præst i Magdeburg, men døde nogle Uger efter Tiltrædelsen, 28. Novbr. 1559. S. skildres som en kraftfuld, energisk Mand, sympatetisk i sin Optræden baade under Lærestridigheder og Visitationer og ivrig efter at bevare Arven fra Luther. (Eskuche, »S. als Erzieher und Schulmann«, 1901). *A. Th. J.*

Sardes, en af Lilleasiens berømteste Byer, de lydiske Kongers Hovedstad, indtil Kyros erobrede den 549 f. Kr. S. laa i det indre af Lydien S. for Hermosflodens Dal ved Foden af Tmolosbjergkæden. Den guldførende Paktolos strømmede forbi Byen og dennes Kybeletempel. Møntprægning stammer fra S. Selvom S. efter sin Glanstid ikke kunde rivalisere med Nabobyerne ved Kysten, havde den dog ogsaa i Romertiden Betydning og nævnes i Joh. Aab. som en af de 7 Menigheder (1, 11; 3, 1 f.), men som den i Søvn og Død nedsunkne Menighed. I det 2. Aarh. var Meliton dens Biskop, og den bevarede Rang som et Metropolitsæde. Ødelæggelsen under Tamerlan (1402) forvandt den aldrig; kun Ruiner og en fattig Landsby Sart minder nu om dens Navn. Af Kr. fandt Schubert 1836 kun 2. *L. G.*

Sardika, By i *Illyricum orientale* (nuv. Sofia i Bulgarien), berømt i Oldtidens K.hist. ved den Synode, som holdtes dér, rimeligvis 343. Den var indkaldt af Constantius og Constans paa Romerbispen Julius's Ønske for at bilægge de arianske Stridigheder. 76 Bisper var ariansksindede »Evsebianere«, 97 formentlig ortodokse. Forsædet førte Hosius af Cordova; Julius (II, 699) var ikke personlig tilstede. Allerede paa Vejen til S. havde Evsebianerne bearbejdet de gr. Biskopper imod Athanasios. I selve Synoden vilde de ikke tage Del, da man tilstedte Athanasios Adgang til den og Lov til at føre Klage mod Evsebianernes Voldshandlinger; de flygtede saa til det nærliggende Filippopolis, hvorfra de udstedte en Encyklika, der falskelig angaves at være fra S. — Synoden genindsatte Athanasios og godkendte Markellos af Ankyras Ortodoksi. Den vedtog 20 Kanoner, der bl. a. forbyder Forsættelse fra et Bispedømme til et andet og Indgreb i andre Biskoppers Omraader; Metropolitbispen har Domsret over Provinsens Biskopper, men en afsat Biskop kan i visse Tilfælde appellere til Julius af Rom, der kan lade en ny Domstol træde sammen. Den 3. og 8. Kanon nævner udtrykkelig Julius personlig; andre Kanoner taler i Alm. om Romernes Biskop (Mirbt, Quellen zur Gesch. des Papsttums[2], 46, og den dér nævnte Lit.). Det er stadig et stærkt omtvistet Spørgsmaal, om det var Synodens Mening at give Romerbisperne en vedvarende Ret m. H. t. at ordne Appelsagers Behandling. — Allerede 418 paaberaabte Zosimus af Rom sig S.s Kanoner som Beslutninger fra Nikæa. Paa det trullanske K.-møde 692 approberedes de 20 Kanoner som gældende hele den gr. K. *J. O. A.*

Sardinien (Sardegna), Italiens næststørste Ø (437 □ Mil), beliggende i Middelhavet, har en i høj Grad blandet Befolkning, opr. formentlig af iberisk Herkomst. Fønikerne, Carthagerne og fra 238 f. Kr. Romerne beherskede den; de sidste brugte Bjærgøen til Deportationssted og lod Fangerne arbejde i de sundhedsfarlige Metalværker (Blyværker), hvorfor Forvisningen derhen oftest ansaas for lig Dødsdom. 19 e. Kr. forviste Tiberius 4000 Jøder til S., og mange Kr. døde efterhaanden der som deporterede. Efter Hippolyts Filosofumena (IX, 12) førte Roms Biskop Victor en Liste over de kr. Straffefanger og fik ved Commodus' Medhustru Marcia udvirket deres Befrielse (deriblandt Slaven Calixt, der siden blev Romerbiskop, I, 446). Pontianus (III, 581) og Hippolyt (II, 432) sendtes 235 til S., hvor de rimeligvis døde. — I det mindste i 4. Aarh.s Beg. havde S. en biskoppelig styret Menighed i Cagliari; sardinsk Tradition fortalte iøvrigt siden, at Apostlen Peter selv havde grundlagt Menigheden og indsat Klemens til dens første Biskop. Blandt de bekendte Kr. i Oldtiden, der stammer fra S., var Biskop Evseb af Vercelli. Hedenskabet holdt sig iøvrigt særdeles længe iblandt Bjærgbefolkningen. 458 erobrede Vandalerne S., og mange kat. Bisper fra Afrika forvistes derhen, f. E. Fulgentius fra Ruspe (II, 143), der grun-

dede et Kloster i Cagliari. 533 blev Øen bysantisk, men da det østrom. Rige svækkedes, beherskedes den først af indfødte Fyrster, siden af Saracenerne. — Fra Gregor d. st. haves 34 Breve til S., der viser, at mange Jøder og Hedninger vandtes for K.n; der var nu adskillige Bisper paa Øen, Paven fungerede som deres Metropolit; endnu i 7. Aarh. protesterede Rom mod, at Bispen af Cagliari optraadte som Metropolit, og en rom. Synode erklærede, at S. og Corsica var Del af Romersædets suburbikariske Provins. I 11. Aarh. anerkendtes Cagliari, Oristano og Sassari som Ærkesæder, det førstes Indehaver med Titel Primas. Pisas Ærkebiskop gjorde imidlertid Krav paa denne Stilling, da Pisa, siden Johan XVIII 1004 havde prædiket Korstog, med Iver havde fordrevet Saracenerne fra S. — Under den senere Middelalders indfødte Fyrster fik Øen 1355 »Cortes« (Parlament med 3 Stænder). 1479—1714 styredes den af spanske Vicekonger, 1720 kom den til Huset Savoyen, og nu kaldtes S. et Kongerige. Kongeriget S. — dog ganske vist ikke Øen, men Hovedprovinsen Piemont — skyldes det moderne Italiens Nydannelse. Cagliari og Sassari havde i 17. Aarh. faaet Universiteter, og Klostervæsnet blomstrede indtil den italienske Sækularisation (paa Leo XII's Tid fandtes 3 Abbedier, 90 Munke- og 11 Nonneklostre). *J. O. A.*

Sarepta (Sarefat), fønikisk By S. for Sidon, bekendt fra Elijas Hist. (1 Kong. 17, 9; Lk. 4, 26); Ruiner deraf ved den nuv. Landsby Sarfend. Over Stedet, hvor Profeten havde boet, byggede Korsfarerne et Kapel.

Sareser. 1) Søn af Sanherib, meddelagtig med sin Broder i sin Faders Mord (2 Kong. 19, 37; Jes. 37, 38). S. er en Afkortelse, rimeligvis af Nergal-sar-usur. — 2) En jød. Mand (Sak. 7, 2). Han synes at have boet i Babylonien og derfra at have ladet spørge i Jerusalem, om der fremdeles skulde fastes. Hans Navn har maaske været Belsareser eller Baitilsareser, saa at »Betel« fejlagtig er indkommet i Teksten.

Sargon, 722—705, Stifter af det sidste Kongehus, der herskede over Assyrien, styrtede uden Tvivl sin Forgænger Salmanassar (S. 28) fra Tronen. Af hans Indskrifter erfarer vi, at han i sin Regeringstid førte en Række heldige Krige imod sine Naboer. Som en af de første nævner han Kampen mod Samaria, for hvis Indtagelse han tilskriver sig Æren (uagtet Sejren vel for en Del skyldes hans Forgænger, idet S. rimeligvis under den lange Belejring har rejst Oprørsfanen og faaet Overhaand over sin Modstander). Han foretog derefter flere heldige Tog imod Assyriens Nabofolk imod N. og N.Ø.; 711 indtog han Filisterbyen Asdod, hvilket Felttog omtales Jes. 20, 1—3, hvoraf fremgaar, at ikke Kongen selv men hans Tartan ɔ: Feltmarskalk anførte Hæren. 710 indtog S. Babylon, hvis Konge Merodak Baladan dengang havde regeret 12 Aar; nogen Tid forud havde denne Konge (jfr. Jes. 39, 1 f. og 2 Kong. 20, 1 f.) sendt et Gesandtskab til Juda Konge Hezekias (Hiskia), rimeligvis nærmest for at berede S. Vanskeligheder ved at søge Forbundsfæller imod Assyrien i Syrien. Af S. har vi mange historiske Indskrifter, af hvilke de fleste, ledsagede af Billedværk, prydede Salene i Konge-Paladset i det af ham i Nærheden af Ninive opbyggede »Dur-Sargon«, hvis Ruiner nu kaldes Khorsabad, og som opdagedes og udgravedes 1843—45 af P. E. Botta. Denne har ogsaa udgivet Indskrifterne i sit store Pragtværk over Fundet. Indskrifterne er tolkede af J. Oppert og J. Menant, senere af andre Assyriologer. Endel af de fundne Mindesmærker ses nu i Louvre, *V. S.*

Sarid, By paa Sebulons Sydgrænse (Josva 19, 10. 12). Den rette Læsemaade er maaske Sadid, som muligvis er identisk med Tell Sadûd, S.V. for Nasaret.

Sarkander, Johannes, bøhmisk katolsk Martyr, f. 20. Dec. 1576 i østerrigsk Schlesien, blev 1603 Mag. phil. i Prag, og efter et 4aarigt teol. Studium i Graz modtog han Præstevielsen, virkede saa som Sjælesørger forskellige Steder, indtil han 1616 blev Præst i Holleschau i Mähren. Her havde Husiterne og de bøhmiske Brødre udbredt sig stærkt; men 1604 fik den strængt kat. Popel von Lobkowitz Herredømmet i Holleschau, og han skaffede atter Katolikerne Fremgang. Ved 30aarskrigens Udbrud kom Protestanterne til Magten; men 1620 maatte de finde sig i en Brandskatning af kat. Hjælpetropper fra Polen. Lobkowitz, der var flygtet, fik Skylden for at have indkaldt disse, og S. mistænktes for at have staaet i Ledtog med ham. Som Lobkowitz's Skriftefader mentes han at sidde inde med dennes Hemmeligheder, og for at faa fat i disse greb man S. og underkastede ham en saadan Tortur, at han døde 17. Marts 1620. Den kat. Befolkning ærede ham som Martyr for Skriftesegltet, og 6. Maj 1860 erklærede Pius IX ham for beatus. *P. H.*

Sarkofag (græsk: kødfortærende), opr. Betegnelse for en Stenart, som, anvendt til Ligkister, hurtig fortærede de kødagtige Dele af de i dem nedlagte Legemer, derefter for andre Ligkister af Sten, ja ogsaa for Kister af mindre varige Stoffer, f. E. af Træ; men man knyttede altid til Ordet S. Begrebet om en vis Soliditet eller en monumental Karakter. I Ægypten var S.er tidlig i Brug; de mere velhavende lod de afsjælede Legemer balsamere og lægge i S.er af Sten eller Træ (jfr. om Josef 1 Mos. 50, 1). Fra Ægypten bredte Skikken at begrave de døde i S.er sig til Fønikerne, dog, som det synes, næppe før i Persertiden. Fra denne eller den nærmestfølgende Tid stammer i alt Fald de ældste S.er fra de fønikiske Steder, som er bevarede til vore Dage, og hvoraf flere er udførte med stor Kunst (den saakaldte Alexander-S. og de andre S.er fra Sidon). Iblandt Israeliterne brugtes S. ikke; de afsjælede Legemer henlagdes, hyllede i Ligdragt, ofte i Klippehuler, men uden at være indesluttet i Kiste (jfr. Fortællingen om Lazaros [Joh. 11, 44] og om Jesu Kristi Opstandelse). Hos Grækerne, saavel i Hjemlandet som i Lilleasien, var S.er af Sten, Træ og brændt Ler tidlig i Brug. Flere S.er er endnu at se paa Plads ved Assos (hvor Ordet S. først skal være kommet i Brug). Ved Klazomene er der fundet smukt ornamenterede, malede S.er af brændt Ler fra 7. Aarh. f. Kr. S.er fra en ret tidlig Tid haves ogsaa fra flere Egne af Italien, saaledes fra Etrurien og Rom (Scipio Barbatus, Konsul 298 f. Kr.). Men Anvendelsen af S.er tog snart stærkt af, da Lig-

brænding blev almindelig. Hen i det 2. Aarh. e. Kr. blev det atter Skik i Romerriget at begrave Ligene ubrændte. Vi har fra denne Tid mange S.er prydede med Billedværk (beskrevne med Afbildninger af Carl Robert, »Die antiken Sarkophag-Reliefs«, Berlin 1890 f.). De ældste Kr., der aldrig lod afsjælede Legemer brænde, anvendte ikke sjældent S.er. De opstilledes i Katakomber, senere i egne Gravkapeller ved Kirker eller i selve Kirkerne. De var ofte prydede med Billedværker, i Reglen med Scener fra Biblen (den gode Hyrde; Jonas's Historie o. s. v.). De oldkr. S.er fra Frankrig er udgivne af Edmont Le Blant (»Les Sarcophages antiques de la ville d'Arles«, Paris 1878; »Les Sarcophages chrétiens de la Gaule«, Paris 1886). I den ældre Middelalder er S.erne i Regelen yderst simple, men i Renæssancens Dage og i den følgende Tid anvendes ofte megen Kunst paa Udstyrelsen af S.er. I de fleste større Kirker i alle Lande indrettedes fra den senere Middelalder af ofte Kapeller, tilhørende ansete Familier, i hvilke disses Medlemmer bisattes, hvilende i S.er. I vore Dage er denne Skik i stærk Aftagende, og det er nu nærmest undtagelsesvis, at andre end fyrstelige Familier lader S.er med deres Medlemmers jordiske Levninger henstaa i aabne Kapeller. *V. S.*

Sarmater, se Skyter.

Saron. 1) Palæstinas Kystslette fra Joppe til Kæsarea i o. 2 geogr. Miles Bredde. Navnet betyder netop »Sletten«. Dens lave Højder naar kun o. 300 Fod. Strækningen S. for Joppe til Nahr Rubin og henimod Lydda kan ogsaa regnes til S. (Ap. G. 9, 35). S. er berømt for sine Græsgange og sin Blomsterfylde (1 Kr. 27, 29; Jes. 65, 10; Højs. 2, 1 [S.s Tidløs]); ogsaa dens Vin berømmes (Talmud), og til dens fordums Egeskove hentydes der maaske ved Udtrykket S.s »Pragt« (Jes. 35, 2; jfr. 33, 9). Josva 12, 18 er det S., der nævnes. Jfr. ogsaa 1 Kong. 20, 23. 25. — 2) S. i 1 Kr. 5, 16 er en Strækning i Østjordanlandet, hvor man da tænker paa Højsletten, det saakaldte Misjor (5 Mos. 3, 10 o. a. St.) mellem Arnon og Hesbon; men muligvis maa der i 1 Kr. læses »alle Sirjons Overdrev«. Sirjon er Hermon (5 Mos. 3, 9). *L. G.*

Sarpi, Fra Paolo, Servitermunk og Historiker, f. 14. Aug. 1552 i Venezia, d. ssteds 14. Jan. 1623, traadte 14 Aar gl. ind i sin Orden, blev 1579 Provincial- og 1585 Generalprokurator, bidrog som Venezias *consultore di stato* (1606) til sin Fødebys Sejr over Paul V, idet han ved sin Polemik svækkede den pavelige Absolutisme og den jesuit. K.politiks Anseelse i vide Kredse. Forgæves blev han indstævnet for Inkvisitionen i Rom, var Genstand for flere Sammensværgelser og blev 5. Okt. 1607 overfaldet med Knivstik af lejede Mordere. Sin blivende Berømmelse har S. vundet ved sin fortræffelige *Istoria del concilio Tridentino* (1619; ofte udg., overs. paa flere europ. Sprog, paa Tysk af Winterer I-IV, 1838—44). Trods Tendensen i de skarpe Udfald mod Pavedømmet har han her givet en skarpsindig og kritisk Fremstilling af Konciliets Historie og Bestemmelser, og i de Partier, hvor han har støttet sig til ikke mere forhaandenværende Materiale, er Værket nu uundværlig Kilde (om Pallavicinos Modskrift se III, 471). At S., som man har paastaaet, af Hjærte skal have været Protestant, kan ikke godtgøres med Sikkerhed. S.s samlede Værker, *Opere di P. S.*, I-VIII, udkom 1761 f. (Bianchi-Giovini, Biografia di Fra P. S. I-II, 1846). *S. A. B.*

Sarsekim, en Babylonier (Jer. 39, 3). Men sandsynlig skal der læses Nebusasban istedetfor Ordene Nebo Sarsekim.

Sartan (Saretan), By paa den vestlige Side af Jordandalen, skraas overfor Sukkot, uden at Stedet nøje kan bestemmes (Josva 3, 16; 1 Kong. 4, 12; 7, 46). Kaldes ogsaa Serera (Dom. 7, 22), til hvilket 2 Kr. 4, 17 er at rette. Ikke at forveksle hermed er Sereda, Jeroboams Hjemstavn »paa Efraims Bjærg«, det nuvær. Surda N. V. for Betel (1 Kong. 11, 26).

Sarti, Mauro, ital. Lærd, f. i Bologna 4. Dec. 1709, d. i Rom 23. Aug. 1766, gik 1728 ind i et Camaldoleserkloster i Ravenna. Senere underviste han i Ordenens Klostre, blev Abbed for S. Gregorio i Rom og fik af Benedict XIV overdraget at skrive Bologna Universitetshistorie. Et Aar før sin Død blev han Ordenens Major. Hans Hovedværk er »De claris archigymnasii Bononiensis professoribus a sæculo XII ad XIV historia«, I-II (1769—71, 2. Udg. 1897). *S. A. B.*

Sarto. 1) **Andrea del S.** (egentlig Andrea Agnolo de Francesco, kaldet Sarto efter Faderens Haandværk [Skrædder]), ital. Maler, f. i Firenze 1486, d. ssteds 1531 (1532?), betegner navnlig i Koloriten Kulminationen af florentinsk Malerkunst. Hans Hovedværker findes i hans Fødeby, hvor han hovedsagelig opholdt sig; de behandler, med ganske faa Undtagelser, rel. Emner. Særlig at nævne er Freskerne i Gaarden til S. Annunziata (»Kongernes Tilbedelse«, »Marias Fødsel«, dette sidste et af de skønneste Billeder over dette Emne). 1518—20 opholdt S. sig i Frankrig, hvortil han blev kaldet af Frans I. *S. A. B.* — 2) **Guiseppe S.,** se Pius X (III, 563).

Sartor resartus, Carlyles berømte Ungdomsskrift fra 1834 (se I, 478).

Sartorius, Ernst Wilhelm Christian, luth. Teolog, f. 10. Maj 1797 i Darmstadt, stud. Teol. i Göttingen, blev 1821 Prof. extraord. i Marburg, 1823 Prof. ord. ssteds, 1824 i Dorpat og 1835 Generalsuperintendent over Provinsen Preussen; d. 1859 i Königsberg. S. hørte til den teol. Skole, som i 17. Aarh.s ortodokse Teol. mente at have det bedste Værn saavel overfor Rationalismen som overfor Romerk. Ved Siden af Mænd som Hengstenberg, Aug. Hahn og Guericke var han en af de betydeligste Repræsentanter for Repristinationsteol.en. Som praktisk Gejstlig øvede han et nidkært Arbejde i sit Stift og i videre Kredse til den luth. Bekendelses Befæstelse. Hans teol. Hovedværker er: »Die Lehre von Christi Person und Werk« (1831) og »Die Lehre von der heiligen Liebe, oder Grundzüge einer evang.-kirchl. Moraltheol.«, I-III (1840—1856). I dsk-norsk Overs. foreligger: »Læren om Christi Person og Værk, foredraget i populære Forelæsninger« (overs. af L. B. Leth), Kbhvn 1834, og »Rationalismens og Katholicismens Uvidenskabelighed og indre Slægtskab i Erkendelsesprincipperne og i Christendommens Saliggjørelses-Dogmer« (overs. af R. Parelius), Aalesund 1845. *C. G.*

Sarug, Jacob fra, se II, 589.

Saruhen, By i Simeon (Josva 19, 6); kaldes Josva 15, 32 Silhim og 1 Kr. 4, 31 Sa'araim.

Sasa, en Jerahmeeliter (1 Kr. 2, 33).

Sasai, en af dem, der havde fremmede Hustruer (Esra 10, 40).

Sasak, en Benjaminit (1 Kr. 8, 14. 25).

Sascerides, Johannes (egtl. Jan Sasgers), dsk Prof., f. 1526 i Warmenhuijsen i Nordholland, var først Præst i sin Hjemstavn, men hans Hengivenhed for evang. Lære og Sognefolkenes Modstand nødte ham til at opgive Embedet, hvorpaa han først drog til England og siden til Wittenberg, hvor han flittig syslede med Teol. og lat. Digtekunst. Da han ogsaa havde lagt sig efter Hebr., skaffede Melanchthons varme Anbefaling ham 1557 Pladsen som Prof. i dette Sprog ved Kbhvns Universitet. Efter at være kreeret til teol. Baccalaur i 1558 af Niels Hemmingsen forblev han i nævnte Stilling til sin Død 27. Febr. 1594. Han han har udgivet flere teol. og poet. Skrifter, bl. a. et længere lat. Mindeskrift paa Vers over Christian III. *H. F. R.*

Sass. 1) **Jørgen S.**, dsk Frimenighedspræst, Haandværkersøn fra Mariboegnen, f. 28. Nov. 1854, udvandrede 19 gl. til Australien. Under den mødsomme Overrejse skete hans Omvendelse, og efter Ankomsten gav han sig straks til at virke som Prædikant bl. sine Landsmænd. Støttet af den tysk-luth. K. tog han 1877 en teol. Eksamen, ordineres og blev Præst i Brisbane, hvorfra han 1879 drog til New Zeeland, hvor han i 15 Aar virkede energisk for de dske Menigheder, fik oprettet nye Samfund, ordineret og indsat Præster og endelig givet en Fællesforfatning for Menighederne. Hjemkommen til Danmark virkede han en Tid i den kbhvnske Indre Miss., men 1896 blev han Præst og Forstander (»Præsiderende Ældste«) for den Frimenighed, der havde udskilt sig fra Martinskirken i Kbhvn (se Grunnet, II, 272). Under Navnet »De forenede evang. luth. Frimenigheder i Danmark« (jfr. II, 131) fik Samfundet 7. Juni 1897 sin Kirkeforfatning og S. sin Præstegerning i St. Stefanskredsen i Midtsjælland, men han rejste forøvrigt stadig Landet rundt og fik dannet nye Smaakredse (ialt 9). Saronskredsen i Kbhvn, der ejer Kirkesal og Hus i Snaregade 4, er den største (c. 100 Mdl.) Samfundet hævder Folkek.ns Lære, men kræver personligt Vidnesbyrd som Betingelse for Optagelse samt Menighedens Præstevalg, har fast Kirketugt, Privat-Skriftemaal og presbyteriansk Kirkestyre. Det udg. Maanedsbladet »Pil og Skjold«, holder Søndagsskoler og støtter Hedningemiss. S. har siden 1896 staaet som dets eneste ordinerede Præst og været Sjælen i hele Samfundets Virksomhed gennem Prædiken og ret betydeligt Forf.-skab (mest i Bladet). 1910 drog han atter til New Zeeland for at virke nogle Aar blandt de dske Frimenigheder, medens hans Svigersøn, H. P. Hansen, midlertidig overtog Præstegerningen i Samfundet (se Haandbog for Medlemmer af de forenede evang. luth. Frimenigheder i Danmark, Kbhvn. 1900; »Pil og Skjold«, Okt. 1896 og Juli-Aug. 1910; »Folkelæsning« for 17. Apr. 1910). *H. J. H.* — 2) **Niels**, dsk Præst og Forf., f. 1608 i Haderslev, hvor Faderen var Hospitalsforstander; blev efter Studier ved Kbhvns Universitet, hvor han erhvervede Magistergraden, 1639 Konrektor ved Odense Skole og 1641 Spr. i Assens og Kjærum samt Provst i Baag Herred; d. 19. Juli 1665. Medens S. laa ved Universitetet, udgav han adskillige poetiske Smaaskrifter i det lat. og tyske Sprog. — 3) **Poul S.**, Præst, Søn af fornævnte, f. 12. Dec. 1644 i Assens, blev 1662 dimitteret fra Haderslev og tog allerede 1664 teol. Attestats i Kbhvn; studerede siden i Wittenberg; men Faderens Død nødte ham til at komme hjem, hvorefter han en Tid var Lærer i Kbhvn. Hans Begavelse som lat. Digter synes at have vundet ham Frederik III's Yndest, hvorfor Kongen 1667 beskikkede ham til Archidiaconus i Haderslev. Men da han kun var 23 Aar gl., og Kaldet ellers plejede at besættes ved Magistratens Valg, vægrede Provst B. Rehefeld i Haderslev sig ved at ordinere ham, men blev dog nødt dertil ved Kongens Befaling. Derved lagdes Grunden til et Misforhold mellem S. og Provsten, især da sidste forlangte, at S. skulde betjene sine dske Menighedsmedlemmer paa Tysk ved Altergangen. S. tog Repressalier ved at at gøre Provsten til Skive for Spot i poetiske Satirer. Forøvrigt synes han at have været en nidkær Præst. Han døde i Embedet 27. Dec. 1700. *H. F. R.*

Sassanider, persisk Herskerslægt, grundlagt af Ardashír Babekan, Sassans Søn, der 226 stødte den sidste parthiske Arsakide, Artaban IV, fra Tronen. Saavel Stifteren selv som flere af hans Efterfølgere, bl. a. Khosru I Nushirvan, var dygtige og retfærdige Herskere, der snart hævede Persien til en Magt og Anseelse, som Landet aldrig senere har kunnet naa. Med Romerriget førte S.ne en lang Række Krige, i hvilke Perserne viste sig ikke at staa tilbage for Romerne saavel i selve Kampen som i Organisation og god Administration. De kæmpede ogsaa ofte med deres Naboer imod Øst, Heftaliterne eller de hvide Hunner, og siden med Tyrkerne. Indre Uroligheder, Tronstridigheder o. lign. manglede ikke, men afløstes altid af ordnede Tilstande. Forøvrigt fik Perserriget under S.ne en lignende historisk Betydning i Østen som Romerriget i Vesten, idet dets Herskeres Statskunst blev Forbilledet for Statslivet i islamitiske Riger. Imedens Arsakiderne havde ladet sig stærkt paavirke af hellensk Aand, og medens de ofte søgte deres Forbilleder i gr. Riger og Samfund, var S.ne med Liv og Sjæl Østerlændere, der forstod at vække Folkets nationale Aand. Zoroasters (Zarathustras) gl. Lære ophøjedes af S.ne til Statsreligion. Præsterne, Magerne, dannede snart et vel ordnet Hierarki og blev en af Kronens bedste Støtter. Kr d o m m e n fik derfor en vanskelig Stilling, og blodige Forfølgelser fandt oftere Sted, saavel i Persien selv som i det 390 betvungne Armenien, hvor S.ne søgte at indføre Zoroasters Lære. Under S.ne blev det gr. Sprog helt fortrængt af Datidens persiske Sprog, Pehlevi, der anvendtes meget i National-Lit.ens Tjeneste. Trods Rigets gode Organisation og Folkets Heltemod kunde Perserne under deres unge Konge Jezdegerd III ikke modstaa de fra Arabien fremstormende Arabere, der efter den store persiske Feltherre Rustems Fald og Nederlaget ved Kadesia (636), som fulgtes af Hovedstaden Ktesifons Indtagelse og Plyndring, stadig trængte

videre frem, indtil de ved Jezdegerds Mord (651) fik det hele i deres Magt. *V. S.*

Sassia, S. Spirito in, Hospital og Kirke i Rom, beliggende paa højre Tiberbred ved Ponte S. Angelo i Borgo *(civitas Leonina)*, Moderkloster for Helligaandsordenen. Stiftelsen stammer fra det gamle Hospits, som »Sachserne«, d: Angelsachserne, i 8. Aarh. grundede der i Nærheden af »Apostelfyrstens« Grav. Foruden egentlige Pilegrimme fandt ogsaa unge Mænd, der skulde opdrages til Klerikere, Bolig her. Medlemmerne af denne *schola* nævnes 800 som Deltagere i den Procession, der med Faner og Musik modtog Leo III, da han vendte tilbage fra Frankrig. Bygningerne ødelagdes ved Ildebrand o. 817 og o. 847, men rejstes paany ved Pavens og Kongers Hjælp. 854 indviedes »Sachsernes« særlige Kirke *(Sca Maria in Saxia)*, der ligesom »Skolen« stod under den vatikanske Basilikas særlige Opsyn. Presbytere og Lærere valgte Skolen selv, men Paven stadfæstede Valget af Archipresbyteren. Paa Kong Alfreds Forbøn befriedes Skolen for alle Skatter, hvilket stadfæstedes 1027 ved Knud d. stores Besøg i Rom. Sikkert har Kongen ved denne Lejlighed givet Stiftelsen Gaver og sørget for, at ogsaa dske Pilegrimme og studerende blev modtaget der; naar den dske K. siden betalte »Peterspenge« eller »Romskud«, staar det formentlig i Forbindelse hermed. I Løbet af den følgende Tid forsvinder imidlertid »Skolen«, og paa Innocents III's Tid eksisterede endnu blot Kirken. — Efter at denne Pave 1198 havde stadfæstet Reglen for Gui de Montpelliers Hospitalsbrødre (se Helligaands-Ordenen II, 383), grundlagde han 1204 med Gui som »Mester« et Kloster-Hospital i Rom ved den gl. Sachser-Kirke, der saa efterhaanden fik Hospitalets Navn *(S. Spirito in S.)*. Et Hovedformaal for Hospitalet synes fra Begyndelsen at have været Omsorg for Hittebørn. Allerede 1209 blev det rom. Kloster Hoved for de regelbundne Helligaandshuse, som iøvrigt 1204 var eximeret fra Bispetilsyn og lagt direkte ind under Paven; det paalagdes Døtreklostrene at betale aarlige Afgifter til S. Spirito in S., som ogsaa udstyredes med særlige Afladsrettigheder. Ogsaa de følgende Paver tog sig med Iver af Moderhuset og Ordenen, men i Avignontiden led Klostret meget, og dets Styrerret over de andre H.-Aands Klostre lod sig ikke opretholde; under Kampene i Rom i Anl. af Skismaet 1409 ødelagdes Bygningerne, og 1417 maatte Stormesteren endog forlade Huset. Eugen IV genrejste det og indledede en ny Tid i Ordenens Hist.; Præsteelementet fik nu den dominerende Plads, og den følgende Tid betragtedes Augustinerreglen som Ordensregel i H.-Aands Klostre; Eugen IV fornyede ogsaa 1446 det til Ordenen knyttede Broderskab. Sixtus IV indlagde sig store Fortjenester af *S. Sp. in S.* og Ordenen; han satte sin Slægtning Innocentius de Rovere til Stormester, som lod de storslaaede Hospitalsbygninger (efter Baccio Pintellis Udkast) opføre, der endnu er et lige mærkeligt Vidnesbyrd om den ældre Renæssancekunsts Ydeevne som om Udviklingen i det middelalderlige Hospitalsvæsen. Botticellis berømte Freske i Cappella Sistina, «den spedalskes Renselse«, der fremstiller S. Spiritos Fassade, vidner om, at Paven betragtede dette Storværk som sin særlige Hæder, og den senere Tradition priste ham ogsaa som Ordenens store Velgører og Fornyer. H.-Aands-Ordenens Udbredelse tog nu nyt Opsving, og i det ved Bullen 1478 fornyede og med rige Afladsprivilegier udstyrede Broderskab indtraadte ikke blot Paven selv, men en Mængde af Europas Fyrster (saaledes ogsaa Kong Hans, Dronning Christine, Christiern I), Prælater og fornemste Adelsfolk, saaledes som S. Sp.s bevarede Broderskabsprotokol endnu viser. Ref. ramte Ordenen overordentlig haardt, men Paverne holdt *S. Sp. in S.* oppe; Paulus III lod Kirken nybygge ved Antonio da Sangallo d. y. og udvidede Hospitalet med et stort Galehus (1547). Da H.-Aands Ordenen endelig efter rivende Tilbagegang 1854 ophævedes af Pius IX, overdrog Paven først Sygeplejen i *S. Sp. in S.* til »Brødrene af den ubesmittede Undfangelse«, siden til verdslige Sygeplejere og barmhjertige Søstre. »*Sassia*« bestaar vedblivende som en kommunal Anstalt og er et af Roms største Hospitaler med 1000 Senge, Sindssygeafdeling for 500, Hittebørnsafdeling for 3000; det besidder et anatomisk Teater, Laboratorier, Musæum og det berømte medicinske *Bibliotheca Lancisiana*. (O. Jensen, Der englische Peterspfennig, 1903; Lindbæk og Stemann, De dske Helligaandsklostre, 1906; Brune, Histoire de l'ordre hospitalier du St. Ésprit, 1892; Heimbucher, Orden u. Kongregationen II², 1907). *J. O. A.*

Sastrow, Bartholomæus, Borgmester i Stralsund, f. 21. Aug. 1520 i Greifswald, spillede en ikke ubetydelig Rolle i Tidens rel. og polit. Stridigheder. S. studerede som ung Jura i Rostock og Greifswald, rejste derpaa en Del, besøgte Luther og drog gennem næsten hele Italien. Efter forskellige Stillinger som Notar slog han sig ned i Stralsund, hvor han i 1562 blev Medlem af Raadet og 1578 Borgmester; med en dyb rel. og sædelig Natur forbandt han fremragende Administrationsevner. D. 7. Febr. 1603. Hans interessante og som Kilde til Samtidens Historie betydningsfulde Selvbiografi omfatter Aarene 1520—55 (udg. 1823—4 af Mohnike); Slutningen af den, som omfattede de følgende Aar, blev tilintetgjort af hans Arvinger. *A. Th. J.*

Satan, se Djævel, Dæmoner, Beelzebul.

Satanael, efter Bogomilernes (I, 348) fantastiske Myte Kristi guddommelige, ældre Broder, der nedstyrtes fra Himlen og fuldender Skabelsen af den øde Jord; de af ham dannede Mennesker formaar han dog ikke at give aandeligt Liv, og efter at Gud har meddelt Adam og Eva af sin Aand, forfører S. Kvinden, som føder ham en Søn Kain, den første Morder. Siden er S. stadig Menneskenes Forfører; Mose er hans Redskab, da Loven efter bogomilsk Opfattelse er af det onde. Ved Logos-Kristus befries saa Mennesket fra S.s Magt; S. bliver til den afmægtige Satan. *J. O. A.*

Satanianere kalder Epifanios (*Panarion*, 80) en Retning af Messalianerne (III, 235), om hvilke han paastaar, at de tilbad Djævlen for at formilde denne Verdens mægtigste Fyrste. Nyere Rejsende (Niebuhr, Layard, Badger), der har besøgt Omegnen af Mossul, mener, at Gudsdyrkelsen hos den o. 2 Mill. stærke Stamme eller Sekt Jeziderne eller Jezidæerne, der bor

i flere tyrkiske Provinser fra Mossul til op mod Syrien og i det russiske Guvernement Eriwan, tyder paa, at de er Levninger af Oldtidens S. (Menant, Les Yezidis, épisode de l'histoire des adorateurs du diable, Paris 1892). *J. O. A.*

Satire (af lat. *satura,* et Fad med forskellige Frugter og Urter, derefter den lyriske Digtningsart af blandet Indhold og forskelligt Versemaal, der særlig blev benyttet til Afmaling af Tidens Mangler i Samfundstilstandene og til Spot over Enkeltpersoners Smaalighed eller Slethed) kaldes nu i Alm. en Spotte- eller Straffedigtning uden Hensyn til den poetiske Form. I snævrere Forstand stammer S.n fra den hellenistiske Tid, men rendyrkedes specielt af Romerne siden Lucilius; som Forbilleder for alle Tiders Satirikere staar Mænd som Horats og Juvenal. S.n kastede sig i Kejsertiden ogsaa over de rel. Tilstande, og en Forf. som Lukian (III, 90) gennemhegler den gl. Gudetros Dyrkere og spotter ogsaa i forbigaaende Krdmmens Tilhængere. I Slutn. af Middelalderen blev S. en yndet Form for Humanisternes Angreb paa Kirke, Munkevæsen, Valfarter osv. (jfr. Sebastian Brants »Narrenschiff«, I, 380; Murners »Schelmenzunft«, III, 309; »Epistolæ obscurorum virorum«, II, 780). Den afgav derved fortræffeligt Stof for den S.digtning, som i Tyskland og Schweiz i Løbet af 1520rne udsendtes fra det reformator. Parti imod Katolikerne, og hvis Indflydelse langt overgik Modskrifternes. Disse Skrifter, der giver et levende Indtryk af det rel. Røre, men ogsaa ofte af den Brutalitet og Usandfærdighed, hvormed man søgte at komme Modstanderne til Livs, er for Størstedelen genoptrykt i Oscar Schade, »Satiren und Pasquille aus der Ref.-zeit«, I—III, 1856—58; ogsaa i »Neudrucke deutscher Lit.werke des 16. und 17. Jahrh.s« findes en Serie »Flugschriften aus der Ref.zeit«; endelig udgiver Otto Clemen siden 1905 »Flugschriften aus den ersten Jahren der Ref.«. Af den dske Ref.s Satirer kan næppe nogen gøre Krav paa Originalitet; højest staar »Peder Smid og Atzer Bonde« (se I, 169 jfr. III, 530), Bearbejdelsen af Niclas Manuels »Den syge Messe« (udg. af S. Birket Smith, 1893) og »Dødedansen« (udg. af Raf. Meyer, 1896), de to første paa Grund af den vittige Lokalisering (jfr. iøvrigt J. Paludan, Danmarks Lit. mellem Ref. og Holberg, S. 73 f.) — Som Eksempel paa en kirkl. S., der har faaet fremtrædende polit. Betydning, kan nævnes den saakaldte »Menippeiske S.« fra Hugenotkampen i Frankrig, om hvilken det er blevet sagt, at den nyttede Henri IV mere end Sejren ved Ivry (1590). Denne S.s Grundbestanddel skyldes en gallikansksindet Kannik Ch. Leroy, som vilde ramme Ligaen og den spanske Politik, der benyttede Rel. som Dække for bestemte polit. Formaal. Som Repræsentant for dette Standpunkt optræder en Charlatan med sit »souveræne« Lægemiddel »Catholicon d'Espagne«, lavet ved Forfalskning af det ægte »Catholicon simple de Rome«. Formelt efterligner Forf. Varros berømte »Saturæ Menippeæ«, der blander Poesi og Prosa mellem hinanden. Leroys Grundskrift (fra 1593) cirkulerede i Afskrifter, fik Tilføjelser fra hans Venner i det gallikanske Parti (»Politikerne«, der overfor Ligaen var villige til at støtte Hugenotterne) og udkom derpaa i denne udvidede Skikkelse. Ny Udgave med Kommentar ved J. Frank, Oppeln 1884; Ch. Read har udg. Grundskriftet, Paris 1878). — En særlig Form for Samfunds-S.r., der til Dels ogsaa berører det rel. og kirkl. Omraade, danner de saakaldte Utopier (s. d. Art.). *J. O. A.*

Satisfaktionslære, se Forsoningen II, 81 f. (ny Lit.: P. J. Villtoft, Forsoningslæren, 1911).

Satolli, Francesco, Kardinal, f. i Marciano 21. Juli 1839, Student i Perugia, derefter Prof. ved Seminariet ssteds, 1880 Prof. ved det rom. Seminar og Propagandaen, siden Kannik ved Laterankirken og Konsultor ved flere Kongregationer og Titularærkebiskop af Lepanto; bl. hans literære Arbejder hører en omfangsrig, thomistisk farvet Dogmatik. Efter at have repræsenteret Leo XIII 1890 ved Indvielsen af det kat. Universitet i Washington, sendtes han atter 1892 til N.-Amerika i Anledning af Columbusfesten, og Sept. 1893 udnævntes han til apostolsk Delegat der ovre for at gribe ind i Stridighederne om Amerikanismen og virke for Ordningen af det højere kat. Skolevæsen i Fristaterne. S. foretog ogsaa en stor Visitatsrejse derovre. Under sit Ophold blev han Marts 1895 udnævnt til Kardinal (til Aracoelikirken). Efter sin Hjemkomst blev S. Archipresbyter ved Lateranet og Præfekt for Studiekongregationen (Die kath. Kirche unserer Zeit, I, 144). Ved Pavevalget efter Leo XIII's Død menes S. at have virket særlig ivrigt for Pius X's Kandidatur. D. i Rom 8. Jan. 1910. *J. O. A.*

Satornil, se Saturninus.

Sattler. 1) **Basilius S.**, ortodoks-luth. Teolog, f. 1549 i Württemberg, d. 1624, stud. i Tübingen og kaldtes 1569 af J. Andreæ (I, 87) til Braunschweig-Wolfenbüttel. Allerede 1571 blev han udset til Generalsuperintendent i Gandersheim, men maatte paa Grund af Stiftskapitlets Modstand nøjes med Pladsen som Førstepræst i Wolfenbüttel; forflyttet til Helmstädt blev han ved Universitetets Aabning 1571 Prof. theol. og 1586 Dr. theol. samt Hofpræst i Wolfenbüttel. Fra 1579 havde han siddet i Konsistoriet og blev nu *superintendens generalissimus;* hans hele Stræben gik ud paa at paatrykke K.n Konkordieformlens Præg, hvilket ogsaa lykkedes ham, medens derimod lignende Bestræbelser overfor Universitetet strandede paa Calixt (I, 447), og ved S.s Død fik dennes Retning fuldstændig Overhaand. Som Teolog var S. hverken lærd eller aandrig, men en ærlig, fast og maalbevidst Karakter, uden Anfægtelser, men ogsaa uden Forstaaelse for anderledes tænkende. (Henke, G. Calixtus u. seine Zeit, I). — 2) **Michael S.**, Gendøber, f. ml. 1490 og 1500 i Breisgau (dengang østrigsk), fik i sit Kloster (St. Peter ved Freiburg?) ved Studiet af Paulus Mistillid til Romerk.ns Retfærdiggørelseslære, og da tillige Klosterbrødrenes usædelige Liv forargede ham, traadte han ud og giftede sig. Ferdinand I's (II, 35) Kætterforfølgelser drev ham til Zürich, hvor han sluttede sig til Døberne; han blev saa udvist og drog til Strassburg, hvor han forhandlede med Bucer og Capito i kr. Kærlighed om sin Lære. Dels af Frygt for at overbevises mod sin Samvittighed, dels for at undgaa Øvrigheden, flyttede han atter til sit Hjemland, hvor han i Schlatten

(nu i Baden) holdt en stor Døberforsamling, og fremlagde 7 Artikler, der blev et halvt symbolsk Værk for de senere Døbere. Faa Uger efter blev S. brændt, efter at have faaet Tungen afskaaret og Kødet flaaet fra Knoglerne med glødende Tænger. — S. var en sjælden ren og alvorlig Karakter, Capito erklærer vel, at han havde »Vildfarelser i Ordet«, men at han var ivrig for Guds Ære og Kristi Menighed. *N. M. P.*

Sattu, en hjemvendt Eksulantfamilie (Esra 2, 8; Neh. 7, 13; jvfr. Esra 10, 27 og Neh. 10, 15 [14]; ogsaa Esra 8, 5).

Saturninus. 1) **S.** (Satornil), Gnostiker, levede i første Halvdel af det andet Aarh. Han virkede i det syriske Antiokia. Vi har kun dunkle Efterretninger om hans Lære. Han skelnede mellem den højeste, uerkendelige Gud og nogle af ham skabte Mellemvæsener. Blandt disse ragede syv øverste Aandevæsener op; et af dem var den i G. T. aabenbarede jødiske Gud. Ved Menneskets Skabelse var en Lysgnist fra den højeste Gud medvirkende. Kristus kom for at befri alle de Mennesker, i hvem en saadan Lysgnist fandtes, fra Satans og Dæmonernes Magt og føre dem tilbage til den højeste Gud. Kristi Menneskeskikkelse var kun et ydre Skin. Den Dualisme, som præger hans Lære, gav sig i Livsførelsen Udslag i en stærk Askese, bl. a. i Forkastelse af Ægteskabet. — S.s Lære synes kun at have faaet ringe Udbredelse. — 2) **S.**, første Biskop af Toulouse, virkede i første Halvdel af 3. Aarh., led under Decius Martyrdøden (Helgendag 29. Nov.). Over hans Relikvier byggedes mod Slutn. af 4. Aarh. Kirken Saint Sernin. — 3) **S.**, Biskop i Arles midt i det 4. Aarh., deltog i de arianske Stridigheder ud fra et semiariansk Standpunkt; han var en ivrig Modstander af den berømte Hilarius af Poitiers. *F. T.*

Saturus er Navnet paa en Række forskellige Martyrer fra Oldk.ns Forfølgelsestid fra Afrika, Italien og Syrien; bekendtest er Afrikaneren S. (d. under Septimius Severus), Broder til Perpetua. I Fængslet havde han ligesom Søsteren Visioner om Paradistilstanden (jfr. Franchi de' Cavalieri's Udg. af Perpetuas *passio* i »Röm. Quartalschrift, 5. Suppl. Hefte, 1896; O. v. Gebhardt, Ausgew. Märtyreracten, 1902).

Satyrus, milanesisk Martyr, d. 375, Broder til Ambrosius, der har beskrevet hans Dyder i »De excessu fratris Satyri«. Hans Dag er 17. Sept. I Milano er den lille Kirke S. Satiro (grundlagt i 9. Aarh.) viet til hans Navn. *S. A. B.*

Saubert. 1) **Johannes S.**, den ældre, luth. Teolog, f. 26. Febr. 1592 i Altdorf ved Nürnberg, d. 2. Nov. 1646 i Nürnberg. Ved Faderens Død blev hans Moder for fattig til at bekoste hans Uddannelse, hvorfor han kom i Møllerlære; men en Teolog i Altdorf hjalp ham til at studere; 1611 blev han Magister, og 1612 drog han som Hovmester til Tübingen, hvor han særlig sluttede sig til Lukas Osiander. Senere holdt han Forelæsninger i Altdorf, og 1614 kom han til Giessen, hvor han udgav et Skrift mod Socinianerne. For at høre Johann Gerhard drog han 1616 til Jena, holdt Forelæsninger og Disputationer, havde derefter Ansættelser i Altdorf og Nürnberg, hvor han endte som Stadsbibliotekar, ivrig optaget af Studier og i livlig Forbindelse med mange lærde og fremragende Folk. S. tog sig med Varme af de fordrevne Protestanter og døde 1646 med den glade Bevidsthed at have bevaret sin Menighed paa den augsburgske Bekendelses Grund. Han er Forf. til en Mængde Skrifter, overvejende af teol. og opbyggeligt Indhold. — 2) **Johannes S.**, den yngre, Søn af ovennævnte, f. 1. Febr. 1638 i Nürnberg, studerede Teol. i Altdorf, Jena og Helmstädt, hvor han 1660 blev ordentlig Prof. i orientalske Sprog; 1665 blev han teol. Prof. i G. T. og betraadte dermed en Lærestol, som havde staaet ledig siden Calixts Død; men han beholdt desuden sin Stilling i det filos. Fakultet som Lærer i Hebr. Paa Opfordring af Hertug August af Braunschweig-Wolfenbüttel paabegyndte han en ny Overs. af Biblen; han følte imidlertid, at dette Arbejde oversteg hans Kræfter, og da Hertugen døde, opgav han det igen. Dog foreligger G. T. indtil 1 Sam. 17 i Trykken. Overs. kan ikke maale sig med Luthers og modtoges da ogsaa med skarp Kritik. Sine sidste Aar tilbragte han som Universitetslærer i Familiens gamle By Altdorf. Ligesom Faderen er han Forf. til talrige Skrifter. *P. H.*

Sauermann, Johannes, Kannik i Breslau, d. 1510, er med Urette bleven nævnet som Forf. til den første lat. Overs. af Luthers lille Katekismus. *A. Th. J.*

Saul (Sha'ul, »den attraaede«). — 1) Edomitisk Konge (1. Mos. 36, 37). — 2) Simeonitisk Slægt af blandet Oprindelse (1 Mos. 46, 10; 2 Mos. 6, 15 o. a. St.). — 3) Levit, af Samuels Forfædre (1 Krøn. 6, 9 [24]). — 4) S. = Paulus (III, 503). — 5) Israeliternes første Konge, o. 1020 f. Kr. (1 Sam. 8—31); hvis Tallene i 1 Sam. 13, 1 var bevarede, kunde der siges noget bestemtere om, hvor længe S. har regeret. Ap. G. 13, 21 kan ikke hjælpe; Josefos har 20 Aar. Ved sin Regeringstiltrædelse havde S. en ung, voksen Søn (13, 2), har altsaa selv staaet i den kraftige og friske Mandsalder. Beretningen er sammenføjet af 2 Kilder (K^1 og K^2). S. var Søn af Kis i Gibea i Benjamin, en af de mindste af Israels Stammer, og var af Stammens mindste Slægt (9, 21). Af fagert Udseende var han, et Hoved højere end hele Folket. En ringe Anledning førte ham sammen med Profeten Samuel, som efter guddommel. Aabenbaring hemmelig salvede ham til Konge. Paa S.s Hjemvej opfyldtes Tegn, som Samuel havde givet ham. Sin offentlige Bekræftelse fik S. paa en Landdag, som Samuel, givende efter for Folkets Trængen paa om at faa en Konge, sammenkaldte i Mispa (10, 17 K^2). S.s Forsøg paa at skjule sig viser, at han bar den Hemmelighed hos sig, som vi kender fra K^1. Folket jublede, men nogle indflydelsesrige (Efraimiter?) spottede, indtil han ved Undsætningen af det af Ammoniterne betrængte Jabes med ét godtgjorde, at han var Kronen voksen. Ædelt afslog S. at tage Hævn over sine Foragtere. Kongedømmet blev paany højtidelig stadfæstet i Gilgal. K^1 omfatter 9, 1—10, 16; 11; K^2 (den mere reflekterede Beretning) 8; 10, 17—27; 12. Den foreliggende Fortælling har stillet alt fra de 2 Kilder paa rigtig Plads; der er god psykolog. Harmoni (om 10, 8 se det fig.). Efter Sejren over Ammoniterne fulgte Kampen mod Filisterne, der var det nye Kongedømmes Hovedopgave (Kap. 13 og 14 efter K^1; Episoden 13, 7 b—15 a af

dunkel Oprindelse; ligesaa 14, 47—51). Krigen aabnedes med, at S.s kække Søn, Jonatan, sønderbrød Filisternes Sejrssøjle (13, 3). Ved Fjendens overmægtige Hærs Fremrykning smeltede S.s Mandskab ind til o. 600 Mand, som stod Syd for Suvênitkløften, medens Filisterne lejrede sig i Mikmas N. for denne. Ved et Vovestykke af Jonatan kom det til Kamp, og forfærdede af en Guds-Rædsel flyede Filisterne. Før Kampen var det kommet til det i 13,7 b—15 a omtalte rel. Sammenstød mellem S. og Samuel. 10, 8 maa være kommet ud af sin Sammenhæng foran 13, 7 b. I Anl. af en hl. Krig mod Amalekiterne (sydlig for Kanaan) kom det til et nyt og endnu værre Sammenstød (Kap. 15, K[2]), der førte til Samuels fuldstændige Forkastelse af S.; han saa ikke mere S. indtil sin Dødsdag. Denne Konflikt blev det tragiske Vendepunkt i S.s Liv. Der fattedes efter Samuels Dom S. den hensynsløse Hengivelse til Jahve. S. var ikke en Bønnens Mand som Samuel (Jer. 15, 1; Ps. 99, 6). Den oprevne Sindstilstand, hvori S. fra da af befandt sig, og som blev Jordbund for hans frygtelige Melankoli, lader forstaa, at Samuel havde Ret (jfr. Profeten 1 Kong. 20, 31—43). S.s Stolthed spærrede hans Vej, hans Anger blev som Morgentaage (1 Sam. 15, 24 f. 30; 24, 17 f.; 26, 21); S. var nu en Mand uden Fremtid. Hans Skæbne fuldbyrder sig herefter i Forbindelse med Davids benaadede Skikkelse (Kap. 16 f.), hvem Samuel i Stilhed salvede i S.s Sted (om David og hans Forhold til S. se I, 611). Sluttelig fulgte S.s tragiske Endeligt i Kampen med Filisterne. Slaget stod paa Gilboas Bjerg ved Jisreelsletten (Kap. 31). Forinden havde den S., der før havde udryddet Dødemanerne af Landet, sneget sig til Troldkvinden i Endor, for at hun skulde kalde Samuels Aand frem (Kap. 28). Kvindens Svar i V. 13 (Elohim) tyder paa, at der er sket en Tilsynekomst fra de dødes Rige; Samuel forkynder S. hans eget og hans Sønners Fald. Næste Dag opfyldes dette; for ikke at falde i Filisternes Vold styrtede S. sig i sit Sværd. Fjenderne afhuggede hans Hoved og hængte hans Krop paa Betseans Mur; siden lod David S.s og hans Sønners Ben bringe fra Jabes til Familiegraven i Gibea (2 Sam. 21, 12 f.). Skøn er Davids Sørgesang over S. og Jonatan efter Budskabet om deres Fald (2 Sam. 1, 17 f.). Om S.s Familieforhold og hans Hustru Ahinoam jfr. 14, 47—51. Kronisten fortæller kun om S.s Slægt og Død (1 Krøn. 8, 33; 10, 1 f.; jfr. 26, 28). S. havde en enkelt Medhustru, Rispa (2 Sam. 3, 7; 21, 8). Om hans Søn Isba'al se Isboset. *L. G.*

Saulus, se Paulus (III, 503).

Saumaise, se Salmasius (S. 28).

Saumur (Skolen i), fransk, ref., teol. Akademi, grundlagt 1593 af Henrik IV's Ven Du Plessis-Mornay, der var Statholder i S.; han ønskede at give de franske ref. Præster en Uddannelsesanstalt af bedste Art og udstyrede derfor Akademiet med rige Midler og lod de dygtigste Lærere indkalde. I omtrent et Aarh. stod Skolen i S. som de Ref.s ypperste Akademi, indtil Ludvig XIV ved Dekretet af 8. Jan. 1685 ophævede den sammen med Nantesediktet. Du Plessis-Mornay satte selv et vist Præg paa den teol. Aand, der kom til at raade ved Skolen, nemlig dels et apologetisk, dels og navnlig et frisindet. Skolen i S. blev ikke en Planteskole for ref. Ortodoksi, men satte paa mange Maader nyt Liv i Teol.en, ikke mindst ved at fremhæve det etiske. Gomarus (II, 237), der var udpræget ortodoks, virkede vel ved Skolen 1614 til 1618, men han efterfulgtes (1618—22) af den frisindede, ejendommelige Skotte Camero (I, 463 f.), der blev Skolens toneangivende Teolog. Han ønskede at reformere den reformerte Teol. og lærte bl. a. en hypotetisk Universalisme. Han havde 3 udmærkede Disciple, der samtidig virkede som Prof.er i S.: Louis Cappel (Cappellus) 1613 til 1658 (I, 473 f.), Moyse Amyraut (Amyraldus) 1633 til 1664 (I, 78 f.) og Josué de la Place (Placaeus) 1633 til 1665 (III, 565). Disse 3 gjorde Skolen berømt, ikke mindst Amyraut ved sin selvstændige Behandling af den teol. Etik og ved at føre Læren om den hypotetiske Universalisme videre ud. Blandt den næste Generations Lærere var Claude Pajon (III, 467 f.), der dog kun virkede to Aar i S., fra 1666—68, og som ogsaa søgte at lempe den ortodokse Prædestinationslære, nemlig i intellektualistisk Retning. En af Skolens sidste Lærere var Jacques Cappel (I, 474) Søn af ovennævnte Louis C. Han blev Prof. i en Alder af 18 Aar som sin Faders Efterfølger og virkede til 1685, da Skolens Ophævelse drev ham bort. Fra ortodoks reformert Side blev Skolen i S. stærkt angrebet, bl. a. af Heidegger (II, 376). *Formula consensus Helvetici,* ved hvis Udarbejdelse Heidegger ogsaa var virksom, er rettet mod S.-Teologerne. *A. Th. J.*

Saunier, Antoine, ref. Præst, f. i Dauphiné. Hans Virksomhed skyldes det for en stor Del, at Valdeserne sluttede sig til Reformationen. 1532 berejste han med sin Landsmand Farel (II, 13) »Dalene«; han var dengang Præst i Payerne (Peterlingen) i Nærh. af Lac de Neuchâtel. 12.—18. Septbr. deltog de evang. Præster i Valdesernes *Commune* (Synode) i Cianforan i Angrognadalen, hvor Majoriteten opgav det middelalderlige Særpræg (»Barbernes« d. e. Valdesерpræsternes Forpligtelse til Cølibat, Fattigdom og Vandreprædiken, obligatorisk Faste og Skrifte, Edsforbud osv., samt det uægte Forhold til Romerkirken) og besluttede Udgivelsen af en Bibelovers. paa Fransk (udkom 1535). I Okt. var S. atter i »Dalene« sammen med Olivetan og hjalp ved Prædikener til Organisationen af den nye K.; August 1533 deltog han i Synoden i San Martinodalen, der ved Afvisningen af Husiternes Advarsler mod den nye Prædiken fastslog Forholdet til den schweiziske Ref. Ogsaa de følgende Aar virkede S. for Valdeserne; efter Deltagelse i Cianforansynoden 1535 fængsledes S. i Pinerolo og undslap kun Døden, fordi Raadet i Bern krævede ham udleveret. 1536—39 var han Prædikant og Skolestyrer i Genève; derefter ordnede han det nyoprettede Gymnasium i Lausanne og menes efter et Aars Forløb atter at være vendt tilbage til Genève, men hans senere Skæbne er ukendt. *J. O. A.*

Saurin. 1) **Elie S.**, fransk prot. Teolog, f. i Dauphiné 1639, d. i Utrecht 1703, blev som Præst 1664 dømt til stedsevarende Landflygtighed, fordi han havde vægret sig ved at tage

Hatten af for *viaticum* (Sakramentet udbragt til Syge), hvorfor han flygtede til Holland og blev Præst i Delft (1665). Hans Navn blev senere kendt viden om paa Grund af en Polemik med Jurieu (II, 702), der var saa heftig, at flere Synoder truede begge Parter med Embedsfortabelse. Det bekendteste af S.s mange Indlæg i Striden er »Réflexions sur les droits de la conscience« (Utrecht 1697). *S. A. B.* — 2) **Jacques S.**, prot. Prædikant, f. i Nîmes 1677, d. i Haag 1730, f. i en anset Juristslægt. Faderen maatte efter det nantiske Edikts Ophævelse forlade Frankrig og bosatte sig i Genève, hvor S. fik sin Uddannelse. I 17 Aars Alderen lod han sig indrullere i Krigernes Rækker mod Frankrig, men vendte sig 1696 til teol. Studium. Hans ualm. oratoriske Gaver kom snart for Dagen. Han begyndte sin Virksomhed ved en fr. Kirke i London 1700, men fulgte 1705 en Kaldelse til Haag som Præst ved Arvestatholderens Kapel (»ministre des nobles«) og virkede her i 25 Aar lige til sin Død. Hans Prædikener har med Rette gjort hans Navn berømt; de betegner Højdepunktet af retorisk Kunst indenfor den fr.-ref. K.; dog ikke blot beundrede man den skønne Form, men ogsaa den indtrængende, vækkende Alvor og hjertegribende Tiltale. Trykt foreligger 12 Bd. Prædikener (Haag 1749), hvoraf S. dog kun selv har udgivet de 5 første (1708—25), som i Værd langt overgaar de efterfølgende. De oversattes baade i Tyskland og England. Paa Dsk haves et Par enkelte oversatte, deriblandt den berømte »Om Almisse« (Bergen 1773); og Chr. Bastholm (I, 237) gav i sin »Geistlige Talekonst« som Anhang en Oversættelse og Analyse af en af S.s Prædikener (over Ordspr. 16, 32) som Vidnesbyrd om Rigtigheden af de af ham opstillede retoriske Regler. — S. begyndte ogsaa Udg. af et stort eksegetisk Værk (»Discours historiques« I-II, 1720—28, kaldet »Saurins Bibel«; senere fortsat med 4 Bd. af Roques og Beausobre); men kunde hans Misundere ikke ramme den berømte »Prædikant«, søgte man at ramme »Teologen« S.; særlig en Fortolkning af 1 Sam. 16, 2 (Nødløgn) fremkaldte en Strøm af fanatiske Stridsskrifter, som forbitrede S.s sidste Dage. *A. J.*

Saurine, Jean Pierre, Biskop af Strassburg, f. i St.-Pierre-d'Eysus i Pyrenæerne 1733, sendtes 1789 som Deputeret for Gejstligheden i Béarn til Nationalforsamlingen; han aflagde Ed paa K.ns borgerlige Konstitution, billigede K.godsernes Salg og blev til Løn 1795 Biskop af Landes. Efter Konkordatet fik Napoléon ham anbragt paa det nyorganiserede Bispesæde Strassburg. Hans Episkopat 1802—13 betegnes som en haard Prøvelsestid for de »trofaste« Gejstlige; han forfulgte nemlig ikke-edssvorne Præster og beskikkede Klerikere af tvivlsomt kirkl. Præg. S. døde pludselig Maj 1813 i Soultz. *J. O. A.*

Saussay, André du, Biskop af Toul, f. 1589 i Paris, udnævnt til sit Sæde 1649, indviet 1656, d. 1675 i Toul, var inden sin Bispetid en meget frugtbar Forfatter. Bl. a. sysselsatte han sig specielt med Nadverens Historie og angreb de antikatolske Kætterier paa dette Omraade, navnlig den ref. Opfattelse. Hugenoterne havde i det hele i ham en afgjort Fjende (Nullité de la religion reformée, 1633). 1637 udg. han »Martyrologium Gallicanum« I-II, 1639 »De mysticis Galliae scriptoribus«, 1664 »Vie de St. Philippe de Néri«, og han fortsatte Bellarmins Værk »De scriptoribus ecclesiasticis« for 16. Aarh.s Vedkommende (Køln 1644). *J. O. A.*

Saussaye, Chantepie de la. 1) **Daniel Ch. de la S.**, hollandsk Teolog, f. 1818 i Haag, blev Student 1836 i Leiden, hvor især Prof. van Oordt, en Tilhænger af den humanistisk-evang. Groningerteologi (se II, 266) paavirkede ham, var 1842—48 wallonsk Præst i Leeuwarden, derpaa i Leiden, blev 1862 nederl.-ref. Præst i Rotterdam og 1872 Hofstede de Groots Efterfølger som teol. Prof. i Groningen; d. 13. Febr. 1874. — Som Præst i Leeuwarden kastede S. sig over Studiet af Schleiermacher og førtes allerede da ud over Groningernes Syn paa Krdmmen som »Opdragelse«. Efterhaanden kom han den bibelsk-apologetiske Utrechterskole nærmere, optraadte skarpt mod Leidenerskolen og de »moderne«, ligesom han deltog i Kampen mod den katolske, ultramontane Propaganda (S. sad i Styrelsen for det 1853 stiftede »Evang. Maatschappij«); han sympatiserede i det hele med de moderate Elementer indenfor Vækkelsesretningen (jfr. »het Reveil«, III, 775 f.). Kun enkelte Gange deltog han dog i »de kr. Venners« Møder og bidrog i Okt. 1854 ved sin Opfordring til »Sagtmodighed« til Sprængning af Foreningen; men han indtraadte i en nydannet Forening med Mænd som da Costa (I, 584), Groen (II, 265), Heldring (II, 372) og v. Toorenenbergen; og med den afgjorte Vækkelsesprædikant Beets (I, 248), »Popularisatoren« af »het Reveil«, arbejdede han sammen. Denne havde med Doedes (I, 655) og v. Oosterzee (III, 435) dannet den ireniske, men afgjort positive Forening »Ernst en Vrede« (Alvor og Fred); 1853 fik nu denne Forening et Tidsskrift af samme Navn under S.s Redaktion (en Tid sammen med Beets og Doedes; fra 1856 alene og saaledes, at S. omtrent skrev det hele). Herigennem søgte man at tilføre Vækkelsens Mænd større videnskabelig Interesse, forebygge Spaltninger og Udtrædelser, samtidig med at den rel. Radikalisme bekæmpedes. Jo mere »Vækkelsen« blev symbolbundet og kirkepolitisk interesseret, des fjærnere følte dog S.s Enspændernatur sig fra den, og Tidsskriftet blev derfor til dets Ophør (1858) i Virkeligheden Hovedorganet for en ny »etisk-irenisk Retning«, der under Tidens stærke teol. og kirkl. Brydninger søgte at gøre Ret og Skel til de forskellige Sider (jfr. ogsaa især S.s betydelige Indlæg: »La crise religieuse en Hollande«, 1860). For S. og denne Retning stod Ortodoksien som det underordnede i Forhold til Kristi Person og den overnaturlige Aabenbaring i ham; og m. H. t. K.n var det dem det væsentlige, at gøre den til en bekendende Menighed ved Videreførelse af den Udvikling, der var indledet ved Ref. og fortsat siden Revolutionen. — S. blev den saakaldte »etiske Teologis« Fader; den er kristologisk-antropologisk og bygger paa Genfødelsen og Erfaringen. Kristus er for S. fuldkommen ét med Gud, men ogsaa med Menneskene, han er ikke blot »Guds Ord« i fuld Betydning, men Centralmennesket, fra hvem Livet udstrømmer til Menigheden. Gennem det

rel.-sædelige Liv, der bygger paa Frelsen i Kristus, virkeliggøres Guds Immanens i Mennesket. Den genfødte sædelige Bevidsthed er ikke blot Tilknytningspunktet for Aabenbaringen og dens Gave, men Principet i Teologien. Skriften er ikke Norm for Læren, den er det virksomme Naademiddel; kun hvad der godtgør sig for den sædelige, genfødte Bevidsthed, har Værd for Dogmatiken. Ud fra dette Princip vil S. »omforme den metafysiske Sandheds Dogme til moralsk Sandhed«. — S. naaede ikke at udforme noget System, men hans »etiske Metode«, der iøvrigt minder en Del om Ritschl og Vinet, er blevet optaget af Disciple (navnlig J. H. Gunning), og det skyldes for en stor Del S., naar den moderne hollandske Eksegese har lagt særlig Vægt paa den psykologiske Analyse af Skriftordet (f. E. Valeton i Utrecht). — Som Prædikant øvede S., ikke mindst i sin Rotterdam-Tid, stor Indflydelse paa de dannede. (H. Bavinck, De Theologie van Prof., Dr. D. Ch. de la S., 1884; H. Scharling, Den nyere holl. Theologi, 1865, S. 151 f.; J. Kuiper, Geschiedenis van het godsdienstig en kerkelijk Leven van het nederl. Volk², 1903). *J. O. A.*

— 2) **Pierre Daniel Ch. de la S.**, Religionshistoriker, Søn af foregaaende, f. 9. Apr. 1848 i Leeuwarden, studerede Teol. i Utrecht, som dengang stærkt betonede en konservativ Holdning. Hans Læsning strakte sig samtidig vidt over æstetiske, filos. og hist. Omraader og optog efterhaanden ogsaa Religionshist., der just da havde ypperlige Dyrkere i Holland i Tiele, Kuenen, Kern o. a. 1871 blev S. Dr. theol. i Leiden paa en Afh. om Rel.ens Oprindelse. Under sin Præstegerning, som han derpaa valgte, samlede hans Studier sig mere om Religionshist.n, især efter at det var blevet ham overdraget at skrive en Religionshistorie til Mohrs »Lehrbücher der Theologie«. Den omfattende Kundskab og kritiske Besindighed, hvormed S. løste denne svære Opgave, skaffede ham hurtig et Navn; 1878 blev han teol. Prof. i Groningen, 1899 i Leiden; som saadan arbejdede han ivrigt paa at skaffe de rel.-hist. Studier Gyldighed indenfor den kirkl. Teol., samtidig med at han i talrige hollandske Skrifter af ræsonnerende og opbyggelig Art (navnlig Serien »Overdenkingen«) søgte at frigøre og inderliggøre den konservative Kirkelighed. I Leiden overtog S. iøvrigt Professoratet i teol. Etik og opgav dermed Religionshistorien som Hovedstudium. Sin »Lehrbuch der Religionsgeschichte« overlod han fra 2. Udgave (1897) Særforskere til videre Udarbejdelse, og fra 4. Udgave er dens Redaktion helt overgivet til Edv. Lehmann. Selv forbeholdt han sig den germanske Religions Behandling i Værket og har skrevet en større Bog om dette Emne: »The Religion of the Teutons« (Boston 1902). Gennem disse Studier og gennem personlige Forbindelser kom S. i nær Berøring med dsk Sprog og Literatur; og hans højtbegavede Hustru, Regine Ch. de la S., har gjort sig fortjent som Søren Kierkegaards hollandske Oversætterinde; hendes Udvalg af dennes Skrifter (Keur uit de Werken van Søren Kierkegaard, Haarlem 1905), har oplevet flere Oplag. *Edv. L.*

Savaran, Hasmonæeren Eleasars Tilnavn (1 Mak. 6, 43), rettere Avaran (1 Mak. 2, 5), »den blege«.

Save (Shave), en Slette ved Jerusalem, kaldes ogsaa Kongesletten (1 Mos. 14, 17; 2 Sam. 18, 18).

Save(Shave)-kirjataim, Højsletten N. for Arnon i Nærheden af den moabitiske By Kirjataim, nu Kurêjât (1 Mos. 14, 5).

Savigny, Karl Friedrich v., tysk Retslærd, f. 1779 i Frankfurt a. M., blev 1808 Prof. jur. i Landshut, hvor han var nøje knyttet til den senere Biskop Sailer (S. 16) og var gift med en Søster til Digteren Cl. Brentano (I, 385). Ved Berliner Universitetets Oprettelse 1810 kaldedes han som Prof. til denne Stad og udfoldede her sin vidtrækkende Indflydelse paa Retsstudiet og fik Sæde i Regeringen. Særlig ved sine Arbejder over Romerretten har han vundet Navn som en af Retsvidenskabens Koryfæer; men ogsaa i K.ns Hist. bør hans Navn hædres og æres ved den gavnlige Indflydelse, han øvede paa sit Lands kirkl. Lovgivning i kr. Retning. Han ivrede stærkt mod den slappe Behandling af Ægteskabssager og har givet betydelige lit. Indlæg i de herhenhørende Spørgsmaal, selv om det ved Tidernes Ugunst ikke lykkedes ham at gennemføre sin Opfattelse. Ved Martsurolighederne 1848 trak han sig tilbage i Hvilestand og døde 1861. *A. J.*

Savolaks-Pietisme, se Renquist (III, 759) og Ruotsalainen (III, 843).

Savonarola, Girolamo (Hieronymus), dominikansk Bodsprædikant og polit. Reformator, f. 1452 i Ferrara, var opr. bestemt til det medicinske Studium; men som Indledning kastede han sig over den skolastiske Filos. Tidlig blev S. en mørk og streng Dommer over sin Samtid; 20 Aar gl. skildrer han i en Canzone, *De ruina mundi*, hvordan Retten sidder i Spydstagen; man glemmer eller fornægter Gud; Haabet om et bedre Liv er den eneste Trøst. 1474 indtraadte S. i det Kloster i Bologna, hvor Domingo laa begravet. I et Brev til Faderen og i et lat. Skrift »Om Foragt for Verden« motiverede han dette Skridt. De mørke Tanker vedblev at fylde ham i Klosteret. Som Sidestykke til sin Canzone om Verdens Fordærvelse skriver han nu (o. 1475) en om Kirkens. Efter sin Ordens Bestemmelser dyrkede S. Teol. og optraadte som Prædikant baade i Bologna og paa Rejser. Han vakte først ikke større Opmærksomhed; hans Prædiken var vistnok for skolastisk; efterhaanden blev den mere moralsk og stærkt bibelsk. 1484 og 85 talte han i S. Gimignano, og her brød det igennem, som senere blev hans Prædikens Hovedindhold: Dommen, som snart skal fuldbyrdes, men ogsaa Visheden, at det snart skal blive anderledes; det samme læser han ud af Biblens Varsler. Disse Toner forstærkedes, da han 1486 i Brescia prædikede over Joh. Aab. Hurtig blev han nu berømt; Lorenzo af Medici (II, 61) fik ham kaldet til Klostret S. Marco i Firenze. S.s Prædikener maatte endog forlægges til Domkirken. Hans bibelske Forkyndelse, uden Datidens kunstlede Inddelinger, fremkaldte ved sin rystende Alvor i Renaissancens Centrum den største af de store Vækkelser, som i Datiden danner et saa ejendommeligt Modstykke til K.ns Forfald og det æstetiske Livssyn. Lorenzo søgte nu at dæmpe S.s glødende Prædikener; og mere og mere klarede det sig da for S., at Lorenzo var Legemliggørelsen af alt det, som oprørte ham:

den sorgløse, hedenske Nydelsessyge og Letfærdighed, de stores Tyranni over de smaa; skulde Guds Herredømme oprettes, maatte Folket befries for Medicæernes Aag. Vækkelsesprædikanten bliver tillige Forkæmper for politisk Frihed. Vi har mange Vidnesbyrd om, hvor mægtig S.s Profetskikkelse virkede. Det allerstørste Vidnesbyrd er maaske det, at Lorenzo lod sin Modstander kalde til sit Dødsleje. Af sine Tilhængere og af sig selv betragtedes S. som en Profet, endnu før hans Komme til Firenze; Venner mente undertiden at se hans Hoved omstraalet af Lys; selv var han vis paa, at Gud talte til ham i Syner og Drømme. 1492 saa han en Haand rakt ned fra Himlen, holdende et Sværd med Indskriften: »Herrens Sværd kommer over Jorden snart og hastig«. Det var da Tid at skride til Handling. S. begynder Reformen med sit eget Kloster; S. Marco og de andre toskanske Dominikanerklostre indførte streng Observans og blev med pavelig Bevilling løst ud af de lombardiske Sortebrødreklostres Sammenslutning. 1494 varslede S. en ny Kyros. Bevægelsen blandt Folk var ubeskrivelig, som f. E. Pico af Mirandula (III, 262) skildrer, thi Profetien gik i Opfyldelse: Karl VIII af Frankrig var brudt op med en Hær imod Italien. Folket fordrev nu Medicæerne, og S. blev Firenzes virkelige Hersker. Allerede hans Ydre (jfr. Vennen Fra Bartolommeos Portræt af ham i S. Marco) viste det ualm.; han var tilmed en staalsat Karakter, skabt til at byde, vis paa sit guddommelige Kald. Gennem Prædikener og Skrifter (et af de betydeligste er det dogmat.-opbyggelige »Korsets Triumf«) kæmpede han med mægtig Energi. S. var først en Munkereformator, dernæst en polit. Reformator, men han bliver i det hele staaende i Middelalderens Krdms-Syn. Han holder paa den allegoriske Skriftfortolkning og driver den endda vidt; tager han Biblen efter Ordlyden, da er den ham mere Lov end Evangelium. Han dyrker Jomfru Maria og Helgenerne, vil bøje sig for Paven; han er Skolastiker af Thomas's Skole, tror paa Transsubstantiationen og fremhæver stærkt, hvad Mennesket kan gøre for sin egen Frelse; kun med store Forbehold kan han kaldes »Forreformator«. Vel har han mange evang. Tanker (stærk Betoning af Frelsen som Guds Gave og dyb Forstaaelse af Kristus); men de anvendes ikke kritisk til at udrense de modsatte Tanker. Firenze blev nu indviet til Kristus som Konge; den polit. Ordning blev demokratisk; Skuespil, Væddeløb, Elskovssange forsvandt; i Stedet for traadte Gudstjeneste, Bøn, Psalmesang, Læsning i Biblen og S.s Skrifter. Bankierer og Købmænd gav tilbage, hvad de med Urette havde taget; Dødsfjender omfavnede hinanden; Klostrene fyldtes; streng Kontrol indførtes, ja Børn benyttedes til Spioneri. Da S.s Modstandere ved Karnevalet 1497 vilde genoplive de gl. verdslige Fester, leverede S.s Ven Fra Domenico i Spidsen for »Frateskernes« Parti et Hovedslag mod Verdsligheden. Ved Børnenes Hjælp samlede man Karnevalsdragter, Pynt, usædelige Bøger og Billeder og foranstaltede et stort »Forfængelighedernes Baal« paa Piazza della Signoria. — S. selv ventede dog trods alle Sejre en mørk Fremtid. De, som vrededes over en saa streng rel. Tugt, var kun kuede i Øjeblikket, og mange i og udenfor Firenze var af polit. Grunde hans Modstandere. Saaledes Alexander VI, som ogsaa var forbitret over S.s dristige Ord om Fordærvelsen i Rom. Efter forgæves at have forsøgt at vinde S. forbød han ham at prædike, og S. adlød. Men han nægtede bestemt at lyde, da Paven forlangte, at S. Marco igen skulde indtræde i den lombard. Sammenslutning af Dominikanerklostre. S. mente at kunne modsætte sig en enkelt uværdig Pave uden at bryde med Pavekirken. Da Paven 12. Maj 1497 lyste ham i Band, appellerede han til et alm. K.møde, vedblev at læse Messe og søgte i Skrifter at godtgøre Bandets Ugyldighed. I Julen 1497 begyndte han igen at prædike, da Folket trængte haardt til ham. — I Febr. 1498 truede da Paven med at lægge Interdikt paa Firenze. Dette vilde være meget farligt for Byen ogsaa økonomisk. Den truende Situation benyttedes da af Fransiskanerne, der var skinsyge paa S. En Fransiskaner udfordrede enhver, der nægtede Bandlysningens Gyldighed, til at gaa gennem Ild. Fra Domenico modtog Udfordringen paa S.s Vegne. 7. April var hele Firenze forsamlet paa Piazza della Signoria for at overvære Gudsdommen; men det spændende Skuespil blev ikke til noget, da S. forlangte, at Fra Domenico skulde have Ret til at bære en indviet Hostie, rimeligvis som Middel mod Trolddom, hvad Fransiskanerne modsatte sig. Folket stemplede imidlertid nu S. som en fejg Bedrager; næste Dag arresteredes han, og i Paaskeugen lagde man ham 7 Gange paa Pinebænken; hans Tilstaaelser efter Protokollerne, at hans Profetier var selvlavede og hans Motiv Herskesyge, er uden større Betydning, selv om de ikke skulde være forfalskede. Hvor haardt han dømte sig selv, ser man af de Betragtninger over Ps. 51 og 31, han skrev i Fængslet. Han gør her Regnskabet op med sig selv under den stærkeste Selvfordømmelse; Angst og Haab kæmper i ham, men han tyer ind under Guds uforskyldte Naade. Her staar han næsten helt ved Ref.ens Evang. Men allerede 23. Maj 1498 blev han tilligemed to Venner brændt. Da hans Ven Fra Bartolommeo kom hjem efter at have været Vidne til hans Død, trak han en Helgenglorie om S.s Billede. Og ned gennem Tiderne er han med Rette bleven æret af mere frisindede Katoliker og af Protestanter, deriblandt Luther, der 1523 udgav hans Betragtninger over Ps. 51 og 31, overs. paa Dsk af M. Th. Wöldike 1850. (En god Samling af udvalgte Kildesteder af og om S. findes i P. Villari og E. Casanova, Scelta di prediche e scritti di Fra G. S., 1898; G. Rudelbach, H. S. und seine Zeit, 1855 [opfatter S. meget evang.]; P. Villari, Storia di G. S. I-II^2, 1887, overs. forkortet paa Fransk og Engelsk; V. Sommerfelt, G. S. I-II, 1893—94; J. Schnitzer, Quellen und Forschungen zur Geschichte S.s I-IV, 1902—10). *V. A.*

Savonières ved Toul, Stedet for en stor fransk Nationalsynode (Concilium Tulense apud Saponarias) Juli 859, overværet af Karl d. skaldede og Metropoliter som Remigius af Lyon, Gunthar af Køln, Hinkmar af Reims o. fl. Om disses Indflydelse vidner Bestemmelsen, der indrømmer Bisperne en betinget Ret til at afsætte Kongen; man bestemte hyppigere Afholdelse af Synoder og Forbedringer paa Undervisningens

Omraade. Synoden var nær blevet sprængt paa Prædestinationsspørgsmaalet. For at bevare Freden udsatte man Afgørelsen af Gottschalks Sag (II, 242). *J. O. A.*

Savoy-Declarationen kaldes den Trosbekendelse, som vedtoges paa den kongregationalistiske »Synode« af Præster for engelske Independentmenigheder, som Cromwell havde indkaldt til at møde Sept. 1658 i S.-Palæet i London. Protektoren døde inden Forsamlingen, der talte o. 200 Deputerede, traadte sammen. *S.-D.s* Indhold er næsten ganske som Westminster-Konfessionens (jfr. Walker, Creeds and Platforms of Congregationalism, 1893). Medens denne Bekendelse fik ringe Betydning i England, spiller den en fremtrædende Rolle i amerikansk Kongregationalisme (jfr. Art. Saybrook-Platform). S.-Synoden vedtog ogsaa en kongregationalistisk K.ordning *(Platform of Policy)*.

Savoy-Konferensen blev sammenkaldt 1661 til S.-Palæet i London af Charles II og skulde forhandle om, hvorvidt der burde foretages Ændringer i *Book of Common Prayer*, saaledes som det presbyterianske Parti ønskede det. Deltagerne var 12 Biskopper, deriblandt Sanderson (se S. 43) og Pearson (III, 512), og 12 presbyteriansksindede Teologer, deriblandt Baxter (I, 241), og paa hver Side var der 9 Suppleanter. S.-K. traadte sammen 15. Apr. og skulde være færdig i 4 Maaneder, Ærkebiskop Sanderson præsiderede, men den virkelige Leder var Biskop Sheldon af London. Denne erklærede straks, at Biskopperne var tilfredse med Liturgien, og opfordrede Modpartiet til at fremsætte Forslag. Efter 14 Dages Forløb forelagde da Baxter en af ham med stor Dygtighed affattet *Reformed Liturgy*, som han ønskede tilladt ved Siden af C. P. Book. De andre Presbyterianeres Reformkrav gik hovedsagelig ud paa Afskaffelse af Responsorierne, Fasten som kirkl. Fest, Helgendagene, Apokryferne, Ordet »Præst«, Ordet »genfødt« anvendt om alle døbte, fremdeles, at de korte Kollekter og andre Bønner skulde samles til én Bøn, at den fri Bøn skulde være tilladt, at Katekismen skulde være fyldigere og endelig, at Brugen af Messeskjorte *(surplice)*, Korsbetegnelse ved Daaben og Knæling ved Kommunionen skulde være en fri Sag. Biskopperne forsvarede den forordnede Liturgi, men gjorde en Række Indrømmelser, der dog ikke tilfredsstillede Presbyterianerne. Baxter udarbejdede et udførligt Svar, og der holdtes derefter en mundtlig Forhandling, der løb ud i Sandet. S.-K. endte saaledes uden positivt Resultat, men den er af Interesse ved at vise, hvorledes Stillingen var. S. Aar foretog »Konvokationerne« (I, 553) en Revision af C. P. Book i en helt anden Retning, end Presbyterianerne havde ønsket; den blev godkendt 1662, og s. A. udstedtes Uniformitetsakten, der trængte o. 2000 presbyterianske Præster ud af Statskirken. *C. E. F.*

Savsa, Davids Statsskriver (1 Kr. 18, 16). Eller Seraja? (2 Sam. 8, 17). I 1 Kong. 4, 3 Sisa; andre korrumperede Former i 2 Sam. 20, 25.

Saxberg, Johan, finsk Præst, f. 1727, d. 1784, blev Stud. i Åbo 1744, Rektor i Viborg 1752, Spr. i Kronoborg 1758, Kontraktsprovst og Medlem af Konsistoriet i Viborg 1769. Snart efter fik han, paa Grund af sin Kamp mod Bøndernes Overtro, en Konflikt med det gammeldags Konsistorium, der dengang vakte stor Opsigt. En ny Katekisme, S. i 1770 havde indsendt, havde man afvist; bedre gik det nu ikke et Andragende (fra Nov. 1771) om at faa en bestemt Ps. fjærnet fra Gudstjenestebrug, da den styrkede Menighedens Overtro paa Djævelens Magt. S. henvendte sig da til Justitskollegiet i Petersburg, der efter forsk. Skrivelser paabød Konsistoriet at paalægge Præsterne at virke for Overtroens Udryddelse, og, da S. havde protesteret mod Brugen af 1 Pet. 5, 8 som Bededagstekst, godkendte Kollegiet Protesten. Et forstærket Konsistorium stemplede imidlertid (Jan. 1775) S. som Vranglærer og forbød ham Prædikestolen. Saavel Justitskollegiet som Senatet underkendte dette Forbud, men paabød S. Tavshed m. H. t. at fremføre »Nyheder«. Af Sagens Akter fremgaar ikke, at S.s teol. Opfattelse var præget af Neologien; derimod kaster de klart Lys over den finske Almues daværende Tænkesæt (Torden forklarede man f. E. som Vidnesbyrd om, at Gud »forfulgte Djævelen«; legemlige Sygdomme var paaførte af Djævelen osv.) *J. O. A.*

Saxe, Oluf Andreas Laurentius, norsk Skolemand og Præst, f. paa Kvinesdals Præstegaard 12. Decbr. 1838, blev Student 1858 og teol. Kandidat 1867. S. A. udnævntes han til Andenlærer ved Hamar Seminarium og blev 1873 dettes Bestyrer. I 1888 udnævntes han til Spr. i Vang og Stiftsprovst i Hamar, men døde allerede 10. Maj 1889. Rel. og polit. konservativ, som han var, kom han fra første Stund af i Strid med Grundtvigianismen, som han havde paa nært Hold ved Folkehøjskolen paa Sagatun. Herved førtes han ogsaa ind i det politiske Liv og blev flere Gange Stortingsmand. Han nød stor Anseelse som Skolemand og interesserede sig særlig for Religionsundervisningen. Bl. a. leverede han i 1884—85 efter offentlig Foranstaltning et Par Udkast til en Katekismusforklaring (Halvorsen, Norsk Forf.-Lex.). *A. B.*

Saxesen, Peder, dsk Ærkebisp, antages at have været af den danske Uradel Uldsax. Han var Domprovst i Lund, da han 1223 valgtes til Ærkebisp efter Anders Sunesen, der trak sig tilbage paa Grund af en uhelbredelig Sygdom. Skønt Paven erklærede Valget for ugyldigt, fordi man ikke havde fulgt de kanoniske Regler, valgte han ham dog selv til Ærkebisp 11. Jan. 1224. Indvielsen og Palliet modtog han af And. Sunesen. 14. Februar s. A. anbefalede Paven ham som Sveriges Primas at tildele den nyvalgte Ærkebisp af Upsala Palliet. Han deltog ikke i de Møder, som afholdtes med Grev Henrik af Schwerin angaaende Kong Valdemars Løsladelse, men en af de Beretninger, der fra Danmark sendtes til Paven under Kongens Fangenskab, skal være forfattet af ham. Han døde 10. Juli 1228 og skal være begravet i Antvorskov Klosterkirke. (Dsk biogr. Lex. XIV). *S. M. G.*

Saxild, Erik Nicolai, norsk Filantrop, var f. i Kra. 6. Nov. 1787, blev Student 1804, tog juridisk Eksamen 1808 og virkede senere i forskellige Stillinger i Kra. (bl. a. Raadmand 1820—27, senere Maaler og Vrager) til sin Død

2. Nov. 1846. Mest kendt er han blevet som kr. Oplysningsmand og Filantrop. Han tilhørte den Hersleb-Stenersenske Retning, stod tillige Herrnhutismen nær og tog levende Del i Tidens kristelige og humane Bestræbelser. Fra 1813 var han ulønnet Lærer og senere Medbestyrer og Inspektør ved Kra. Søndagsskole indtil 1841. Et Par Aar var han Lærer og Inspektør ved Kra. Borgerskole, drev selv en privat Handelsskole og har virket for Uddannelse af Almueskolelærere. Han deltog i Oprettelsen af det norske Bibelselskab og var i 6 Aar Centralkomiteens Sekretær. Endvidere slog han til Lyd for bedre Sjælepleje i Fængslerne (1816) og tog senere Del i Oprettelsen af de første Børneasyler i Kra. Saavel hans Liv som hans Skrifter, der mest gik i opbyggelig Retning, vidner om en varmhjertet, omend ikke særlig harmonisk kr. Personlighed (Halvorsen, Norsk Forf.-Lex.; Dsk biogr. Lex.). *A. B.*

Saxo. 1) **S.**, Provst i Roskilde, hentede 1165 paa Absalons Vegne fra Paris den senere Abbed Vilhelm og 3 andre Kanniker fra Genovefa-Klostret til Danmark for at grunde Augustiner-Abbediet Eskilsø (siden i Æbelholt); d. 1206. Allerede i Middelalderen identificerede man ham med Historieskriveren S., og lige før Ref. hædrede derfor Biskop Lage Urne Provstens Grav i Roskilde Domkirke med lat. Ærevers; men, hvis Provstens Dødsaar er rigtigt overleveret, kan han ikke være Historikeren S., hvis Værks Fortale viser, at han levede endnu o. 1208; derpaa strander C. Paludan-Müllers skarpsindige Forsvar for nævnte Tradition: »Hvad var Saxo Grammaticus, og hvor er hans Grav« (i Nykøbing Katedralskoles Program 1861). — 2) **S.** *(Grammaticus)*, Forf. til *„Gesta Danorum“*, Danmarks mærkeligste Historieværk fra Middelalderen, var Absalons samtidige og har sikkert hørt til den store Ærkebiskops nærmeste Omgivelse (»den ringeste af hans Ledsagere«, kalder han sig selv beskedent), men om hans Liv ved vi saa godt som intet. Sandsynligvis er han den *clericus* S., der betænkes i Absalons Testamente; noget Bevis for, at han var Kannik i Lund og identisk med den Subdiakon S., der nævnes i Lunds Domkapitels ældre *liber daticus*, er ikke ført (Notitsen er sikkert fra et Tidspunkt, der ligger senere end S.s Død), heller ikke kan han være den samme som Provsten i Roskilde S. (se ovenfor). Sven Aagesen betegner ham som sin *contubernalis;* o. 1300 kalder »den sjæll. Krønike« ham S. *Longus*, »Thomas Geysmars« Udtog af S.s *Gesta* (fra o. 1340) mener, han var Sjællænder og giver ham først Hædersnavnet »Grammaticus«; sikkert er blot, at han er død efter o. 1208, da han dedicerede Ærkebiskop Anders Sunesen sit Værk. — *Gesta,* der er skrevet paa Absalons Opfordring, er delt i 16 Bøger, hvoraf I—IX behandler Sagnhistorien, X—XVI Tiden fra Harald Blaatands Død til o. 1185; bredest og mest levende er 14. Bog (»Absalonpartiet«), der udgør $^1/_4$ af det hele Værk (C. Paludan-Müller antager det for Værkets ældste Del). Stilistisk har S. uddannet sig efter den rom. Kejsertids Forfattere; hans lat. Sprog og Stil er enestaaende i Samtidens og i Middelalderens Literatur og vakte paa Ref.s-Tiden Humanisternes Beundring (f. E. Erasmus's). Ofte omskriver dog S. middelalderlige Begreber og Betegnelser for dske Forhold paa en vanskelig forstaaelig Maade. S. er en episk Fortæller af høj Rang med en fremtrædende kunstnerisk Evne til at male Situationer, og han er Inkarnationen af Valdemarertidens Fædrelandskærlighed og Stolthed over Danmarks Genrejsning. Kronologi interesserer ham ikke, der findes end ikke ét Aarstal i hele Værket, Kilder citeres ikke, og Aktstykker indflettes aldrig i Fremstillingen; ikke nogen Begivenhed omtales, hvor han nævner sig som Øjenvidne. Hist. Kritik ligger ham fjærnt, og han har ikke Islændernes Forkærlighed for Genealogi og Slægtshist.; hvor meget han end dvæler ved Valdemar og Absalon, glemmer han dog aldrig sit særlige Formaal at ville skrive Folkets Hist. Ud fra sin faste Tro paa dets lysende Fortid har han ogsaa skrevet de for vor Aandshistorie saa mærkelige 9 første Bøger, om hvilke det dog gælder, at »digtende Fantasi aldrig kan skabe en Kendsgerning«. Fra et middelalderligt-kirkl. Standpunkt er *Gesta* saare mærkelige; de ellers hyppige Henvisninger til de hellige Mænd mangler ganske; Mirakelfortællinger interesserer S. paafaldende lidt, skønt Jærtegn selvfølgelig omtales (Poppos Jernbyrd, Underne ved Knud Konges og Abbed Vilhelms Grave, Præsternes Jærtegn paa Rygen efter dens Erobring osv.); hans Synspunkter og hyppige Moraliseren er ofte af en nøgtern rationalistisk Art. De gamle hedenske Sagn gengives uden Spor af kr. Forargelse, men med en Tilbøjelighed til euemeristisk Opfattelse af Guderne. Hans Domme om en Livsgerning og om Personer fjærner sig stærkt fra Kirkemandens, i alt Fald fra deres, der var paavirket af den gregorianske og særlig den nye franske Opfattelse, som indførtes hos os ved Ærkebiskop Eskil og de nye Klosterstiftelser. Kæk Daad, udpræget Æresfølelse, varm Fædrelandskærlighed og et bravt moralsk Liv prises højest; Anger i Dødstimen ser han skeptisk paa; han ved, at det er alm. Tro, at der ikke gives kraftigere Sonemiddel for Synden end Klosterflugt, men han sympatiserer ikke dermed (jfr. Dommen over Harald Hen, Erik Egod, Erik Lam); man behager Gud mere ved at styre Riget og tvinge Lasterne end ved Bønner og Knæbøjninger. Hans Dom om Biskop Vilhelms Optræden mod Sven Estridsen er ingenlunde afgjort paa Bispens Side; Synet paa Knud den hl. præges ikke af de virkelig gregorianske Tanker, og Ærkebiskop Eskils Storhed og enestaaende Betydning for den dske K. kommer ikke til sin Ret hos S.; mislykkede K.mænd kan han derimod haane med en paafaldende Kraft (f. E. Biskop Henrik i Lund). Mærkelig i k.hist. Henseende er den forbigaaende Omtale af Ansgar; Adam af Bremens Opfattelse af Missionstiden har han ikke villet gengive sine Læsere. — I Slutningen af Middelalderen var S.s Værk ved at gaa tabt; med stor Møje skaffede Ærkebiskop Birger Christiern Pedersen det Ekspl., hvorefter den første Udg. tryktes (i Paris 1514). Nuværende Hovedudgave med Noter skyldes P. E. Müller og Velschow (I-II, 1839—58); uden Noter ved A. Holder (Strassb. 1886); ældste Overs. ved A. S. Vedel 1575; 1818—22 Grundtvigs kærnefulde »S. Runemester«, hvis Stil imidlertid er ganske fjærn fra

S.s; 1898 Winkel Horns; bedste Overs. J. Olriks hidtil ufuldendte »S.s Danesaga«, 1908 f. (C. Paludan-Müller i Program f. Nykøbing Skole, 1861, og i Hist. Tidsskr. 4. R. V; Molbech i Nyt hist. Tidsskr. V; J. Kinch i Aarb. f. nord. Oldk., 1874; A. Olrik, Kilderne til S.s Oldhist., 1892—94; Dske Oldkvad i S.s Danmarkshist., 1898; Danmarks Heltedigtning I—II, 1903—10; G. Waitz i Neues Archiv XII; Chr. Bruun, Angers Fragmentet, 1879). *J. O. A.*

Saxtorph. 1) **Peder S.**, dsk Præst, f. 1730 i Allerslev i Sydsjælland, hvor hans Fader den Gang var Kapellan; Stud. 1745, cand. theol. 1752, sluttede sig tidlig til den herrnhutiske Bevægelse og var blandt de ældste Medlemmer af det kbhvnske »Brødresocietet«. Han var Informator paa Vajsenhuset og derefter i 12 Aar Præst paa Grev J. L. Holsteins Gods, indtil han 1774 kom til Nicolai Kirke i Kbhvn, først som Kap., fra 1779 som Spr. Medens han var Kap., brændte Kirken 1795, og sørgelige Forhandlinger og Stridigheder for og imod dens Genopførelse fandt Sted ligetil hans Død 1803. S. var en stille, from Mand, om hvem det ved hans Død udtaltes: »Naar alle Herrnhuter lignede ham, maatte man ønske, at alle Mennesker var Herrnhuter«. Men han havde Tiden i høj Grad imod sig og var i mange Kredse kun Genstand for Spot. Hans »Passionsprædikener« (1762) er ofte oplagte, ligesom hans »Udtog« af Pontoppidans Forklaring (1771) længe var en alm. brugt Skolebog. — 2) **Jakob S.**, foreg.s Brodersøn, f. 1771 i Roskilde, er bekendt som Skolemand. Fra 1779 var han Lærer og Inspektør ved Blaagaards Seminarium, og da dette 1809 flyttedes til Jonstrup, blev han dets Forstander; et Par Aar i Forvejen havde han faaet Titel af Prof. og var Medlem af den store Skolekommission; derved har han betydelig Del i Affattelsen af Skoleanordn. for Købstæderne og af Seminariereglementet af 1818. Sidstnævnte Aar blev han Rektor i Odense og virkede her til 1843, da han tog sin Afsked og flyttede til Kbhvn. D. 1850 under et Besøg i Odense. *A. J.*

Saybrook-Platform kaldes den kongregationalistiske K.ordning, som vedtoges 1708 paa den store amerikanske Independent-»Synode« i Saybrook i Connecticut. Synoden antog Savoy-Bekendelsen (se S. 63) og de saakaldte *Heads of Agreement,* nogle Regler, hvorigennem de engelske Kongregationalister og de adsplittede Presbyterianere havde forsøgt at skabe en Union mellem de enkelte uafhængige »Kirker« (navnlig ved at gøre Præsteuddannelsen til et Fællesanliggende), hvilket altsaa betød en Opgivelse af den egentlige Independentisme. For den amerikanske Kongregationalisme betød altsaa *S.-P.* en Godkendelse af presbyterianske Idéer og en Slags synodal Ledelse af fælles Anliggender. Saadanne Udvalg *(standing councils)*, som herved skabtes, er i den nyere amerik. Kongregationalisme erstattet af saakaldte *conferences* for større eller mindre Kredse, hvor Gejstlige (ofte ogsaa Lægfolk) raadslaar om Arbejdsformaal som ydre og indre Mission, Undervisningsvæsen, literær Virksomhed. *J. O. A.*

Sbinko (Sbynjek), se Zbynko.

Scala sancta (den hl. Trappe), den Efterligning af Trappen til Pilatus' Palads, som findes i de sidste Rester af det gamle Lateranpalads i Rom. Siden 1589 fører den op til Relikviekapellet *sancta sanctorum;* om dens tidligere Plads se Lateranet (III, 864). De første sikre Udtalelser om denne »Pilatus-Trappe« stammer fra 13. og 14. Aarh.; men dengang fandtes ogsaa andre Imitationer, saaledes en Trappe ved Vatikanet; først i 15. Aarh. troede man, at S. s. var den originale »Pilatus-Trappe«, som Kristus havde vandret ad til Domfældelsen; den skulde være bragt til Rom af Konstantins Moder Helena og være opstillet af »Pave« Sylvester. Selvfølgelig knyttedes der stor Aflad til Andagtsøvelser ved en saadan Relikvie; ogsaa Luther har, saaledes som det fordres, i Bøn arbejdet sig paa Knæerne op ad de 28 Marmortrin for at erhverve Afladen; og sluttelig har man paa Grund af den stærke Tilstrømning maattet dække de afslidte Trin med Træ. (Marucchi, Basiliques et églises de Rome, 1902, 97 f.). *J. O. A.*

Scaliger, Joseph Justus, Filolog, Grundlægger af den videnskr. Kronologi, f. i Agen ved Garonne 4. Aug. 1540, d. som Prof. i Leiden 21. Jan. 1609. Under sit Studium i Paris gik S. 1562 over til den ref. K., opholdt sig 1565—70 i Italien, England, Skotland og sit Fædreland; efter Bartolomæusnatten (I, 226) var han i 2 Aar Prof. i Genève, levede 20 Aar paa Rejser, indtil han 1593 kaldtes som Prof. til Leiden, hvor han — uden at holde Forelæsninger — blev Universitetets første Mand. Foruden Klassiker-Udg. udgav S. bl. a. Opus novum de emendatione temporum, 1583 (paany 1593, 1629), hvori han kritiserer den gregorianske Kalender (II, 715) og opstiller en juliansk Periode paa 7980 Aar ($28 \times 19 \times 15$), der forener Sol-, Maane- og den middelalderlige Indiktionscyclus. *N. M. P.*

Scapularium, se Skapular.

Scarlatti, Alessandro, ital. Komponist, f. 1659, d. 1725, vistnok Elev af Carissimi i Rom. Efterretningerne om hans Liv er kun ubestemte. En Tidlang levede han i Rom, bl. a. som Kapelmester ved S. Maria Maggiore og hos Dronning Kristina af Sverige, men hans Hovedvirksomhed falder dog i Napoli, hvor han indtil sin Død beklædte Stillingen som kgl. Kapelmester, og hvor han grundlagde en vidt berømt Skole, fra hvem Datidens navnkundigste Operakomponister udgik. Han betragtes derfor i Almindelighed, dog ikke helt med Rette, som Grundlæggeren af hele den berømte napolitanske Operaskole. Hans Frugtbarhed som Komponist var enorm, Tallet paa hans Operaer naar over 114, paa hans Messer op til de 200, dertil en stor Række »Kantater« samt forskellig Kirkemusik, Ps.er, Motetter, »gejstlige Koncerter« og Oratorier. Det allermeste heraf er dog gaaet tabt. Af Kirkemusik maa særlig mærkes hans pragtfulde *Tu es Petrus* for Dobbeltkor, en 4stemmig Messe à la Palestrina, et Miserere for det pavelige Kapel, Ave Regina, Stabat mater. Hans kunstneriske Betydning ligger i det, at han forbinder to Stilretninger, den gl. kontrapunktiske og den nye melodiske Stil, og saaledes staar som Formidler mellem to Tidsaldre i Musiken. *A. H.*

Scavenius. 1) **Jakob Frederik S.**, f. 1838, var 1880—91 Ministeriet Estrups Kultusminister. Han ledede sit Ministerium med en fast, stundom temmelig haard Haand. Men det paa-

skønnedes, at han holdt al uberettiget Paavirkning ude fra sine Embedsbesættelser. Da en Del grundtvigianske Præster 1881 indsendte de saakaldte Askovadresser (I, 844), der udtalte deres »Frihedskrav«, til Rigsdagen, gav han dem en Irettesættelse, fordi de ikke havde henvendt sig til Ministeriet, og da de afviste denne, blev der anlagt Sag imod dem; Højesteret frikendte dem dog 1885, men paalagde dem Sagens Omkostninger. 1883 oprettede S. det kirkl. Raad (se II, 798); en paatænkt Udvidelse af det ved Optagelse af læge og gejstlige Medlemmer blev aldrig udført. Af de forskellige Sager paa andre end det kirkl. Omraade, som han gennemførte, skal kun nævnes Arkivvæsenets Omordning ved Oprettelsen af Rigsarkivet. — 2) **Laurids Mortensen S.**, dsk Biskop, f. 1589; Forældrene var skagenske Fiskerfolk, der var flyttede til Kbhvn. Efter deres Død kom den opvakte Dreng i Huset hos Prof. Th. Fincke, der holdt ham til Studering. Efter et Par Udenlandsrejser blev han 1620 Lector theol. ved Roskilde Domkirke og 1627 Spr. ved Nikolai Kirke i Kbhvn; 1653 valgtes han til Sjællands Biskop, men døde allerede 1659. *L. K.*

Sch se ogsaa under Sh.

Schaarup, Gustav Jacob, dsk Pædagog, f. 1802, d. 1838, blev 1828 Lærer, siden Overlærer ved Søetatens Pigeskole samt Kateket ved Holmens Kirke. Han har med Iver virket for Oprettelse af Børneasyler i Kbhvn, var en af Hovedmændene for Stiftelsen af Asylselskabet 1835 og foretog en Rejse for at lære Asylerne i Udlandet at kende. *L. K.*

Schack, Albert, dsk Præst, f. 1849, blev 1874 Kaldskapellan i Raklev, 1877 Spr. i Bredstrup, 1887 i Gudum, 1895 ved Helligaandskirken i Kbhvn og 1908 i Vonsild og Dalby. Han har ved forskellige Smaaskrifter deltaget i kirkl. Forhandlinger og en Tid redigeret Præsteforeningens Organ »Maanedsblad for den danske Folkekirke«. Desuden har han skrevet »Sociale Spørgsmaal i kristelig Belysning« og »Er Kvindesagen i det rette Spor«, samt skarpt og vittigt belyst den rel. og etiske Holdningsløshed i den nyeste Poesi (»Bjørnstjerne Bjørnson og den Søren Pedersenske Teologi«, »Udviklingen i H. Ibsens Digtning«, »Kunsten i Brutalitetens Tjeneste« m. m.). *L. K.*

Schad, Johann Baptist, tysk Filosof, Konvertit, f. i Mürsburg ved Bamberg 20. Nov. 1758 af fattige katolske Forældre, fik jesuitisk Opdragelse og indtraadte 20 Aar gl. i Benedictinerklostret Banz nær ved hans Fødeegn. Snart fik han Modbydelighed for Klosterlivet og søgte Trøst i Læsning af filos. Værker. Hans vakte Kritik bragte ham under streng Censur, der førte ham til ved Nattetid at flygte fra Klostret. Han kom til Jena, blev Prot. og gav sig ivrig ind i filos. Studium. Snart udfoldede han en betydelig Virksomhed som Forf. Han saa i Kant Filosofiens Luther og i Fichte den kritiske Filosofis Fuldender. Efter Fichtes Fjernelse fra Jena, blev S. først Privatdocent, senere (1802) Prof. ssteds. Blandt hans mange Skrifter kan anføres »Absolute Harmonie des Fichteschen Systems mit der Religion« (1802) og »System der Natur- und Transcendentalphilosophie in Verbindung« (1803—04). Han udgav tillige en »Lebens- und Klostergeschichte« I-II (1803—04; forøget Udg. I-III, 1828) med fanastiske Udfald mod Munkevæsenet. 1804 kaldedes han til det nyoprettede russiske Universitet i Charkow; men 1816 blev han pludselig udvist af Rusland og vendte tilbage til Jena. Med rivende Fart gik det nu nedad Bakke med ham: Fattigdom, huslige Sorger og Drik gjorde et Vrag af ham. I yderlig Elendighed døde han 14. Jan. 1834 i Jena. *A. J.*

Schade. 1) **Georg S.**, deistisk Skribent, f. i Aabenraa 8. Maj 1712, var Landretsadvokat og boede i Haderslev, da han 1754 udsendte en Plan til et »Selskab for Videnskab og Dyd«, der skulde forene »den fornuftigste Del af hele Menneskeslægten«. 1759 sendte han fra Altona, hvor han nu boede, ved en Bekendt et anonymt Skrift »Religion der Adepten« i Manuskript til Prof. Rosenstand Goiske (II, 234) i Kbhvn med en Anmodning om en Gendrivelse af Skriftets gruelige Vildfarelser. Goiske forfattede en Gendrivelse, som S. derefter 1760 lod trykke sammen med »Religion der Adepten«. I Hamburg lod man Bøddelen brænde Skriftet, og skønt S. paastod, at han ved Gendrivelsen var blevet omvendt, mente den dske Regering (J. H. E. Bernstorff), at S. ved Skriftet og Selskabet vilde underminere »den aabenbarede Religion«, hvorfor han efter kgl. Resolution sendtes til Christiansø, hvor han hensad fra 1761 til 1775, da han fik Tilladelse til igen at nedsætte sig som Advokat. S. slog sig nu ned i Kiel, hvor han døde 10. Apr. 1795 (Lüxdorphiana, 1791, S. 4 f.). *S. A. B.* — 2) **Johann Caspar S.**, tysk Pietist, f. 13. Jan. 1666 i Kühndorf i Thüringen, Præstesøn, tidlig forældreløs, en alvorlig og indesluttet Natur fra Ungdommen af, kom 1685 til Universitetet i Leipzig, hvor den fattige Stud. fik nogen Tjeneste hos A. H. Francke, hvem han hjertelig sluttede sig til. 1688 holdt han i Leipzig hver Søndag Eftermiddag Bibeltime (collegium philobiblicum) for studerende, hvad der indbragte ham de ortodokse Professorers Uvilje. 1691 blev han Diaconus ved Nikolaikirken i Berlin, hvor Spener var Provst. Den ildfulde og voldsomme Prædikant vakte stort Røre, og især blev der Røre, da han 1698 udgav sin Traktat »Vom irrigen Gewissen eines Predigers wegen Absolution« med et voldsomt Angreb paa det private Skriftemaal (»Rose hvem der vil, jeg siger: Skriftestol, Satanspøl, Ildpøl!«). Egenmægtig indførte han en Skriftetale og en alm. Absolution. Spener skaffede ham fri for Skriftestolen, men hans Samvittighedsskrupler gaar siden igen i Pietismen mange Steder. Midt i Striden blev han syg og døde 25. Juli 1698. Han var ikke ubetydelig som Psalmedigter. Brorson har oversat efter ham »Op, hen op til Fryd og Glæde« og »Ro er Sjælens bedste Skat« samt »Vil du have Ro, min Sjæl«, hvoraf dog de første Vers er af Angelus Silesius. S.s Omvendelseshistorie, skildret i hans Selvbiografi, vakte i sin Tid ikke ringe Opsigt (jfr. hans paa Dsk 1741 udgivne »Spørgsmaale« og E. Pontoppidan, Sandheds Kraft, 1758). *P. S.* — 3) **Mads S.** kaldes hos ældre Forf. den første Superintendent i Aarhus Stift efter Ref.; hans virkelige Navn i samtidige Kilder er Mads Lang (se III, 15 f.). — 4) **Peter S.**, tysk Humanist, bekendt under Navnet Mosellanus (III, 298).

Schadow, tysk Kunstnerfamilie. 1) **Johann Gottfried S.**, Billedhugger, f. 1764 i Berlin, var fra 1816 til sin Død 1850 Direktør for Kunstakademiet dér. S. forbandt den antike Plastik med en realistisk Retning, der spores i en karakterfuld og individualiserende Portrætskulptur; af hans Arbejder kan særlig nævnes Luther-Monumentet i Wittenberg. — 2) **Friedrich Wilhelm S.**, (adlet S.-Godenhaus), Maler, foreg.s Søn, f. 1789 i Berlin, d. 19. Marts 1862 i Düsseldorf. Samlivet med Overbeck (III, 457) i Rom 1810 blev bestemmende for hans Kunst; vel trak han sig ud af Nazarenernes Kreds, men 1814 gik han over til Romerk.n og beskæftigede sig siden med størst Forkærlighed med rel. Emner. 1819 blev han Prof. ved Akademiet i Berlin, men flyttede 1826 til Düsseldorf. Her afløste han Cornelius (I, 556) og grundlagde Düsseldorf-Skolen (omhyggeligt Naturstudium, fin Kolorit, men ofte sentimental eller forstandsmæssig kedelig). Fra S.s Haand stammer en Mængde kirkl. Billeder (»Kongernes Tilbedelse«, »De kloge og de daarlige Jomfruer« osv.). I de senere Aar blev han næsten blind. Han har 1843 skrevet »Über den Einfluss des Christentums auf die bild. Kunst«. (Hübner, F. W. S. und seine Schule, 1869). *S. A. B.*

Schaefer, Petter Hindriksson, finsk Separatist, f. o. 1660 i en Borgerfamilie af tysk Herkomst, blev 15 Aar gl. vakt (paavirket af Arnd, Thomas a Kempis og J. Gerhard) og førte derefter i en Aarrække et asketisk Liv. Efter Studier i Upsala og Åbo blev han 1688 Magister. S. havde sluttet sig til L. Ulstadius' (s. d.) Vennekreds, og da denne i Sommeren 1688 blev stævnet, blev ogsaa S. tiltalt for falsk Lære. Under Processen aflagde han i vidtløftige Skrivelser sin Bekendelse og frasagde sig Magisterværdigheden, da akademiske Studier var »unyttige og skadelige«. Han nødtes til Tilbagekaldelse, men da han ikke vilde underkaste sig K.tugt, maatte han 1694 forlade Finland og flakkede nu om i Rusland, Tyskland, Holland, England og Nordamerika. Saaledes lærte han Mænd som Spener, Francke, G. Arnold, Gichtel, William Penn m. fl. at kende. 1700 vendte han, drevet af Samvittighedskvaler, hjem for offentlig at tilbagekalde sin Revokation. Flere Aar levede han nu stille i Åboegnen, men Jan. 1707 vakte han stor Opsigt ved at stævne Åbo Hofret i »Guds og Jehovas Navn« til at høre hans »Bekendelse«. I denne optraadte S. som Profet, udsendt af Gud for at forkynde Guds Dom, da 1000aars Riget nærmede sig; den luth. K. var Babel, moden til Undergang. Derefter dømtes han til livsvarigt Fangenskab. De første 6 Aar af den 22aarige Fængselstid sad han paa Åbo Slot. Med en Kreds af Meningsfæller (Stud.er, Magistre o. fl., mest af tysk Herkomst) stod han i stadig Forbindelse, fik Lov til at tage imod Besøg og førte en vidtløftig Korrespondance. I Fængslet viede han sig til en Funktionærenke, Anna Vargentin, et Skridt der voldte Myndighederne megen Kval. Ved den russiske Hærs Indrykning i Finland mente han som en ny Mose at skulle føre sine Tilhængere ud fra Trældommen og i Nordamerika grundlægge en Ideal-Menighed; men Befrielsen kom ikke. 1713 flyttedes S. til Gefle Fængsel, hvorved Omgangen med Meningsfællerne gjordes vanskeligere; dog fortsattes Korrespondancen baade med Pietismens Foregangsmænd i Udlandet og med vakte i Finland og Sverige; til sin Død, Marts 1729, var S. derfor et Midtpunkt for de rel. Bevægelser i disse Lande. Trods Ensidigheden i hans Opfattelse (en radikal, sværmersk Subjektivisme) og hans mindre tiltalende Karaktertræk (en Ekscentricitet, der grænser til Sindssyge, stærk Sanselighed, Overmod, Heftighed og Egensind) forblev hans Anseelse som et af Herren udvalgt Redskab urokket. Ogsaa i Udlandet, særlig mellem Radikalpietisterne, betragtedes han som en af den nordiske Pietismes Foregangsmænd. I »Nordische Sammlungen« offentliggjordes en Del af hans Skrivelser til Myndighederne og nogle Breve; hans næsten utallige, delvis meget udførlige »Bekendelsesskrifter« og andre Skrivelser læstes i Afskrifter over hele Hjemlandet. (Akiander, Religiösa rörelser i Finland I; J. S. Pajula's finske Behandling af Pietismen, 1898). *M. R.*

Schaeffer. 1) **Karl Friedrich S.**, amerikansk luth. Teolog, f. 3. Septbr. 1807, d. 23. Novbr. 1880, 1832—1855 Præst i forsk. tyske Menigheder, 1855 Lærer ved det teol. Seminarium i Gettysburg (Pennsylvania), 1864 Prof. i dogmat. Teol. i det s. A. oprettede luth. Seminarium i Philadelphia, hvor han virkede indtil 1879. S. repræsenterede den strængt konservative, symbolbundne Retning. — 2) **Karl Wilhelm S.**, Nevø af foreg., f. 5. Maj 1813 i Hayerstown, d. 15. Marts 1896, var fra 1833 Præst, fra 1870 Lærer ved det luth. Seminarium i Philadelphia. Under Organisationen af »Generalkonciliet« (II, 183) overdroges der ham flere Tillidsposter. S. har gjort sig fortjent ved at oversætte tyske K.sange til Engelsk. Han var Generalkonciliets Præsident for Hedningemissionen. *S. A. B.*

Schaff, Philipp, amerikansk Teolog, f. 1. Jan. 1819 i Chur i Schweiz, studerede Teol. i Tübingen, Halle, Berlin (1837—40) og kaldtes 1843 til Lærer ved Præsteskolen i Mercersburg i Pennsylvania, den Gang det eneste teol. Seminarium for den tyske, ref. K. i U. S. A. Paa Rejsen derhen traadte han i England i Forhold til Pusey og Tractarianerne. S. blev straks efter sin Tiltrædelse (ved en Tale om Protestantismens Princip) anklaget for Synoden for Vranglære, men frikendt. Hermed var med et Slag Opmærksomheden henledt paa S.s teol. Virksomhed, og hans dygtige Formidling af tysk videnskabelig Metode gav snart Mercersburg et stort Opsving. Ved et Værk om den apostolske K.s Hist. (1851), der viser hans Discipelforhold til Neander, grundlagde han en ny Tid for det kirkehist. Studium i Amerika. I det kirkl. Liv (særlig paa liturgisk Omraade) greb S. stærkt ind (Ps.bog af 1859), navnlig ved snart at kræve de indvandrede Tyskeres Amerikanisering. S.s Tanker om at opgive det tyske Sprog i K.n vakte vel en Storm, men den yngre Generation i de ref. og luth. K.r fulgte S., og det tyske Element er derved kommet til at spille en langt større kirkl. Rolle i de forenede Stater end før. Iøvrigt hang S. med stor Kærlighed ved sit gamle Fædreland og tysk Aandsliv, skrev ogsaa længe sine Bøger paa Tysk og stræbte paa alle Maader at være et kirkl. og teol. Mellemled mellem Amerika og Europa. Paa en Rejse i Europa 1854 pro-

pagerede han for den amerikanske voluntaristiske K.opfattelse; paa den anden Side gav den Bog, »Germany and its Universities«, der blev Rejsens Resultat, for første Gang amerikanske Teologer en nøjere Redegørelse for 19. Aarh.s store tyske Teologer. Borgerkrigen fordrev S. fra Mercersburg, og sit sidste Livsafsnit (1864—93) tilbragte han i New York, først ansat som Sekretær ved »Sabbatskomitéen«, siden 1870 som Prof. (fra 1888 i K.hist.) ved Presbyterianernes *Union Seminary*. Gentagne Gange besøgte han Europa, navnlig for den evang. Alliances Møders Skyld. Konferencen i New York 1873 var for en stor Del S.s Værk og indledte et Fællesarbejde mellem en Række amerikanske Denominationer. S. ivrede ogsaa for Stiftelsen af »de ref. K.rs Alliance« (1875) og var Indleder ved det 1. Koncil i Edinburgh (1877). Hans interdenominationelle Stilling gjorde ham ogsaa til Ven med den gl.-katolske Bevægelse, og paa Döllingers Opfordring talte han 1875 ved den gl.-kat. Konferens i Bonn; til det sidste ivrede han for »Kristenhedens Genforening« (Foredrag paa Religionskongressen i Chicago 1893).

Som Vidnesbyrd om hans store Arbejdskraft og omfattende Viden staar hans bindstærke Forfatterskab. 1864—80 udgav S. (med amerikanske Medarbejdere) en engelsk Bearbejdelse af Langes »Bibelværk« (25 Bind), 1882—84 »International Illustrated Commentary of the N. Test.«, 1880 »Bible Dictionary« og 1883 »Companion of the Greek N. T. and English Versions«. Paa Opfordring fra den eng. Bibeloversættelsesrevisionskomité (1870—85) nedsattes en tilsvarende amerikansk under S.s Forsæde (dens Standardudg. udkom dog først 1901). Et Led i S.s kirkl. Enighedsarbejde og et vigtigt Bidrag til Symboliken er hans »Creeds of Christendom« I-III (1877, 6. Udg. 1893). Hans egl. Fag var dog K.hist.; 1867 udkom »Geschichte der alten Kirchen bis zum 6. Jahrh.« (straks overs. paa Engelsk); i fuldstændig Nybearbejdelse (I-VI, 1882—92) førte han Fremstillingen op til 1050 samt skildrede Ref.en i Tyskland og Schweiz. 1886 f. besørgede han en stor Udg. af Kirkefædreskrifter i engelsk Overs. med Anmærkn. (27 Bind: »Select Library of the Nicene and Post-Nicene Fathers«), og Planen til de amerikanske Denominationers Specialhistorie skyldes S. (13 Bd., 1893 f.). Ligeledes besørgede han 1882 en forkortet Bearbejdelse af Herzogs Real-Encyklopædi (»Encyclopaedia«) med et Tillæg om nulevende Teologer og kirkl. Arbejdere (I-IV^3, 1894). — 1892 fejrede S. under stor Tilslutning fra Amerika og Europa sit 50 Aars Jubilæum som teol. Lærer. 20. Oktbr. 1893 døde han i New York; en Maaned forud var hans »Theol. Propaedeutic« udkommet. (David S. Schaff, Life of Ph. S., 1897). *J. O. A.*

Schaitberger, Joseph, f. 1658 i Omegnen af Hallein, Søn af en Bjergmand, blev fra Hjemmet vel bevandret i den hl. Skrift. Han arbejdede selv i Bjergværkerne og blev en Anfører og Sjælesørger for de evang. Salzburgere (S. 32). Da han 1685 for sin evang. Tros Skyld blev landsforvist, bosatte han sig i Nürnberg og ernærede sig der i 30 Aar ved sine Hænders Arbejde, men glemte aldrig sin Hjemstavn og de Lidelser, hans Trosfæller dér maatte udstaa. Han skrev Traktater og Trøstebreve til dem og listede sig ogsaa personlig et Par Gange til dem. Da han ikke mere kunde arbejde, fik han i Nürnberg Underhold i en Stiftelse paa Grund af sin eksemplariske Vandel; i denne henlevede han sine 10 sidste Aar. D. 1733. Hans talrige Skrifter har stedse bevaret Yndest i Folket og udkom endnu 1879 i en Stereotypudgave. *A. J.*

Schalaputi, russisk Sekt, se III, 695.

Schall, Johann Adam, fremragende jesuitisk Missionær i Peking (1619—66), vandt ved sin astronomiske, matematiske og tekniske Dygtighed (Kanonstøber) Kejser Schuntschis Yndest og brugte sin Indflydelse til Fremme af den kat. Miss., hvis Tilhængertal i Kina i 1664 skal være naaet 300,000. Efter Schuntschis Død blev han anklaget for Højforræderi og kastet i Fængsel tilligemed 3 andre Jesuiter, men kom snart ud igen. I »Akkommodationsstriden« mellem Jesuiterne og Dominikanermissionærerne var han en af de ivrigste Forkæmpere for den jesuitiske Anskuelse (som i de aller seneste Aar har fundet en fremragende Forsvarer blandt prot. Kinamissionærer i Dr. W. A. P. Martin, en Tid Forstander for det kejserlige Universitet i Peking), at »den Ære, man i Kina viser Kong-tse og Forfædrene, er af ren borgerlig Art«, og at man derfor ikke tør forbyde kr. Kinesere at tage Del i de dertil hørende Ceremonier. Man mente ved denne Betragtning at lette Kinesere Overgangen til Krdmmen. S. døde 1666. *Fr. S.*

Schalling, Martin, Ps.digter, f. 21. Apr. 1532 i Strassburg, hvor Faderen af samme Navn var Præst, blev i Wittenberg Melanchthons Discipel og 1554 Præst i Regensburg, hvorfra han dog maatte vige 1558, da han prædikede mod Flacianismen. Derpaa blev han Præst i Amberg i Oberpfaltz, men var en Tid afsat, fordi han var Lutheraner. Under den modsatte Strømning steg han til Generalsuperintendent og Hofprædikant i Heidelberg, men da han ikke vilde underskrive Konkordieformlen, afsattes han 1583. Tilsidst var han Præst i Nürnberg, og der døde han 19. Dec. 1608. Ps.en »Hjertelig kær haver jeg dig Herr'« i Kingos Ps.bog er af ham, jfr. Sv. Ps.bog af 1819 Nr. 221; Spener brugte denne Ps. hver Søndag som Slutningsbøn ved Aftenandagten. *P. S.*

Schamanisme, se Sjæledyrkelse.

Schammai, se Shammai.

Schandorff, Andrine Maria, f. Lasson, norsk Filantrop, f. i Drammen 1784, 1816 gift med Bureauchef i Kra. J. C. S., var den første, som i Norge slog kraftigere til Lyd for en bedre Opdragelse af den kvindelige Ungdom i kr. Aand. I en Artikel i Morgenbladet 1823 under Overskriften »En Norges Datter til sine Søstre« udkastede hun Planen til en Opdragelsesanstalt for unge Kvinder. Tanken blev til Virkelighed ved Oprettelsen af »Eugenias Stiftelse« 1827, hvis Bestyrerinde hun var til sin Død 1848. Sammen med denne Stiftelse oprettede hun 1838 ogsaa det første Børneasyl i Kra. Foruden Beretninger om Eugenias Stiftelse udgav hun et Par opbyggelige Skrifter og en Del rel. Digte. (Halvorsen, Norsk Forf.-Lex.) *A. B.*

Schandorph, Niels Poulsen, teol. Prof., f. 1. Aug. 1596, Præstesøn fra Skanderup i Aarhus Stift, blev Stud. 1616 fra Herlufsholm, 1619 Hører i Sorø, 1620 Rektor i Slagelse, men op-

gav Embedet efter $^1/_2$ Aars Forløb for at drage til Wittenberg som Hovmester for en ung Adelsmand. 1624 blev han Rektor i Herlufsholm og Aaret efter i Viborg, 1626 Spr. ved Budolphi K. i Aalborg og 1635 ved Frue K. i Kbhvn. 1639 kaldtes han til Prof. i Teol. ved Universitetet og blev Aaret efter Dr. theol. Han omtales som en nidkær Mand for Guds Ære, der med største Flid holdt den studerende Ungdom til sand Gudsfrygt, Flid i Studeringerne og Skikkelighed i Liv og Levned. Han døde 1. Nov. 1645. *H.F.R.*

Scharling. 1) **Carl Emil S.**, dsk Teolog, f. 28. Juli 1803, blev Stud. 1820 og beskæftigede sig i Studenteraarene hovedsagelig med hist. Studier; teol. Kand. 1825 og 1828 Magister paa en hist. Afhndl. Efter et Aars Ophold i Udlandet blev han Sept. 1830 Lektor ved Sorø Akademi. Her kastede han sig over teol. Studier og udgav i 1833 sit første større teol. Arbejde: »Hvad er Hensigten, Betydningen og Resultaterne af Teologernes videnskabelige Undersøgelser om det nye Testamentes Skrifter«. Et Tilbud i 1832 om et teol. Professorat afslog han af Beskedenhed, men tog derimod imod Tilbudet, da det blev gentaget i Aaret 1834. Han overtog som Fag nytestl. Eksegese, men hans Ungdomskærlighed til Hist. bevirkede, at han fortrinsvis kastede sig over Isagogiken. Af egentlig ekseget. Arbejder udgav han kun to smaa lat. Fortolkninger til 2 Kor. (1840) og til Jakob og Judas (1841). De isagogiske Undersøgelser fremkom for en stor Del i det af ham selv i Forbindelse med Engelstoft udgivne »Theol. Tidsskrift«. Senere er de efter hans Død udgivet samlede af hans Søn P. S. (Teol. Afhandlinger af C. E. Scharling, 1880). Han udgav fremdeles et stort k.hist. Arbejde: »Mystikeren Mich. Molinos's Lære og Skæbne«, hvilket endog kan betegnes som hans betydeligste videnskabelige Arbejde. Han var Universitetets Rektor i Aarene 1842—43 og 1861—62. Nov. 1876 tog han paa Grund af Svagelighed sin Afsked og døde i Juni 1877 (F. Torm, C. E. S., i Teol. Tidsskrift, Ny R. IV, 353—362). — 2) **Carl Henrik S.**, Søn af forannævnte, f. 3. Maj 1836, Stud. 1854, teol. Kand. 1859, opholdt sig derefter tre Aar i Udlandet (1860—63). »Breve fra Holland« (1864) og »Grækenland« (1866) hviler paa Studier, foretagne paa denne Rejse. 1865 blev han Lic. theol. (»Den nyere hollandske Theologi«). Efter Konkurrence udnævntes han Jan. 1867 til Docent i Etik og blev 16. Apr. 1870 udnævnt til teol. Prof. 1872—74 udgav han »Menneskehed og Kristendom« (I—II). Ved Universitetets 400 Aarsfest blev han Dr. theol. (»Jacob Böhmes Theosofi«). I 1885—86 udkom hans »Kristelig Sædelære«. Gentagne Gange har han ogsaa taget Del i kirkl. Debat og Polemik. 1864 traadte han ind i Redaktionen af »Evangelisk Ugeskrift« (XII Bd. udg. af S. alene) og omdannede det til »Ugeblad for den dske Folkekirke« (1865—68); S. bekæmpede bl. a. heri ivrigt den partiagtige Grundtvigianisme. Mod Georg Brandes skrev han i 1886 »Martin Luther om Coelibat og Ægteskab«. Mod Grundtvigianismen offentliggjorde han flere særlige Stridsskrifter (»Grundtvig eller Luther«, 1891; »Halvgrundtvigianismen eller Bogstavdyrkelsen«, 1893). Han var Universitetets Rektor i 1884—85 og i 1896—97. 1908 udkom »Dogmatikens hist. Forudsætninger«; i 1910 1. Del og i 1911 2. Del af »Evang.-luth. Dogmatik«. Som æstetisk Forf. har han vundet et europæisk Navn ved sit Ungdomsarbejde »Ved Nytaarstid i Nøddebo Præstegaard« (1862). Af de øvrige æstetiske Arbejder kan nævnes: »Uffe Hjælms og Palle Løves Bedrifter« (1866) og »Min Hustru og jeg« (1875). *F. T.*

Schartau, Henrik, en af Sveriges betydeligste og indflydelsesrigeste K.mænd i 18. Aarh., f. 27. Sept. 1757 i Malmø. Faderen var Raadmand og af dsk Afstamning. Efter at have mistet begge Forældre opvoksede S. i en Slægtnings Hus i Malmø og blev, kun 14 Aar gl., Student i Lund, derpaa Filos.kandidat og 1778 Magister. Inden den lovkrævede Alder præsteviedes han (med Dispensation paa Grund af fremragende Evner) 1780 i Kalmar, var 5 Aar Huskap. i en fornem Familie og »Pastorsadjunkt« paa Landet, blev saa 1785 2. Komminister og 8 Aar senere 1. Komminister ved Lunds Domkirke samt Spr. i Bjellerup og Stora Råby og 1813 endelig Kontraktsprovst over Torna Herred. Som Rigsdagsmand deltog han i den vigtige Rigsdag i Örebro 1810, hvor Slægten Bernadotte sattes paa Sveriges Trone; d. 3. Febr. 1825. Indenfor denne Ramme ligger en Livsgerning med en dybtgaaende og vidtstrakt Indflydelse paa den sv. K., dybere vistnok end nogen anden K.lærers i den nyere Tid, Luthers fraregnet. S. har man væsentlig at takke for Neologiens Overvindelse i S.- og V.-Sverige; og »endnu er han for talrige pietetsfulde Tilhængere en levende Storhed«. — Om S.s indre Udvikling vides, at han o. 1781 droges mod Herrnhutismen uden dog at finde Fred i den. Han betragtede selv senere med Bæven sine Prædikener fra den Tid, fordi »Vildfarelsen« havde udmarvet hans Læreopfattelse; i Længden vilde han ikke være blevet bevaret i Naaden med det Standpunkt, mente han. Sommer 1787 kom Brudet med Følelseskrdmmen: »Gud være lovet, som førte mig til, at jeg slap vel ud.« S. synes at have gennemløbet Stadierne Ortodoksi, Pietisme, Herrnhutisme, for at vinde frem til en moden, mandig Krdms-Opfattelse, som staar nærmest Læreres som J. A. Bengel, M. F. Roos o. a.

I Modsætning til Tidens forsagte og romantiske Følsomhed satte S. Energi, Alvor og Klarhed som det, der særpræger et friskt og sundt Fromhedsliv. Hans Iver for ren Lære fremtræder dels som et Krav paa Klarhed over egen Sjælstilstand i Modsætning til andres urigtige Forestillinger og Indbildninger, dels som et Krav paa en klar og tydelig Kendskab til Salighedens Vej, vunden af Guds Ord i Modsætning til vildfarende Lærdomme og falske Bøger, endelig som en Paastand om falske Læreres Fordærvelighed og om Velsignelsen ved og Uundværligheden af rette Lærere. Som Homiletiker er S. først i vore Dage blevet indgaaende forsket. Alvor, Orden og Klarhed udmærker hans Prædiken, hvori Salighedens Grund, Midler og Vilkaar klarlægges i de mindste Enkeltheder. Han lægger stor Vægt paa Forstandens Oplysning: »Da Mennesket er et Fornuftvæsen, og da Naaden ikke ophæver, men kun forbedrer Naturen, maa al aandelig Vækst begynde i Menneskets Forstand; det omvendte Menneske maa have Begreb om en Sag, inden

han kan sætte den i Værk.« Baade i sin Prædiken og i sin Katekese har S. været tro mod denne Grundsætning. Hans Prædikener er strængt logisk inddelte, men bærer ogsaa Præg af dyb og omfattende Indsigt og et mærkelig rigt Trosliv. De er »Ædelstene, som ikke mister deres Glans i Tidernes Løb«; men blev Indfatningen fornyet, vilde de »lyse med klarere Glans« (Rodhe). Som Kateket er han lige saa fremragende og træder værdig ind i Række med Laurentius Paulinus Gothus (III, 501) og Olof Laurelius (III, 29). Som disse lagde han stærk Vægt paa at indplante en klar og fast Krdms-Kundskab i Folket. Berømte var hans Katekisationer i Domkirken (hver Fredag Morgen), de blev en højt skattet Erstatning for al Slags Konventikelvæsen. De var ingenlunde blotte Overhøringer, men kraftige Midler til Meddelelse af kr. Oplysning; de besøgtes opr. næsten udelukkende af Smaaborgere og Arbejdere; men i S.s senere Liv tog ogsaa mange Professorer og Studenter Del i dem. S. ejede en sjælden pædagogisk Evne, der kunde lempe sig og finde Udtryk, som gik lige til Menighedens Hjærter. Almuen forstod hans Sprog, men dannede fandt det undertiden frastødende. En vigtig Side af S.s Virksomhed var hans Sjælesorg. Efterhaanden overvældedes han af Besøg og Breve i Samvittighedsanliggender fra Personer rundt om fra. Brevene viser hans fremtrædende Evner som ægte evang. Sjælesørger. De viser ogsaa, at Beskyldningen for »nomistisk« Ensidighed er falsk. Det brudte Rør vilde han visselig ikke knuse; men saa langt han evnede det, søgte han at værne den oprigtig angrende mod Syndens ydre Følger. Baade i privat og offentlig Sjælesorg forstod S. med Alvor at anvende »Løse- og Bindenøglen«, paa hvis rette Brug han lagde stor Vægt.

»En mandig, stærkt etisk Krdm med et kraftigt Evangelium som sin Kærne« vilde han. I Modsætning til Herrnhutismens Følelsesklynkeri betoner han den ved Aanden i Skriftordet frembragte Forstandsoplysning, Overbevisningens Klarhed og Viljens deraf bestemte Valg som Vejen til Omvendelse. I hans Lære om »Naadens Ordning« paavises stadig hvorledes hvert Fremskridt beror paa Troskab mod det allerede givne; al Utroskab mod det givne medfører Tilbagegang og, om den vedbliver, aandelig Død. Paa hvert af det aandelige Livs Udviklingstrin sondrer han imellem et Omvendelsesmoment, Aandens frigørende Indvirken paa Viljeslivet, og et Bedringsmoment, Viljens Anvendelse af den givne Kraft. Rudelbach har vurderet S. træffende: »hvad der udmærker S. som Prædikant, er hans dybe teol. Erkendelse, og hvad der karakteriserer ham som Teolog, er hans fuldendte pastorale Uddannelse«. Ahnfelt har betonet hans Originalitet, men samtidig, at han har meget tilfælles med Spener og endnu mere med den saakaldte schwabiske Pietisme; han havde stærk Antipati mod alt Konventikelvæsen og rel. Foreningsliv, frygtede for Misbrug af den evang. Frihed og tog en Stilling til »Adiafora«, der minder om Spener. Paa hans Tilhængeres ivrige Anmodning bestemte han endog Farve, Snit og Form for Kvindernes Klædedragt. »Men det er ikke den halleske Pietismes Aand, som møder en, naar man hører, hvordan den gamle Provst løb paa Skøjter . . . eller greb Violinbuen og forfriskede sit Sind med de Harmonier, han aflokkede Strengene. Og hvad Videnskaben angaar, saa er han . . . en Beundrer af de Guds Gaver, som i den bydes Menneskeheden«. — S. har selv ikke udgivet noget. Først efter hans Død udkom flere af hans katketiske og homiletiske Skrifter; en flittig Udgiver af S. var C. J. Schlyter, saaledes af: »Försök att . . . föreställa den evang.-luth. församlingens lära om nådavalet« (1825); »Utkast til Predikningar« (1827—28); »Bref i andeliga ämnen« (1828—30), »Predikningar« (I—IV, 1830—43 o. fl. Opl.), »Utkast till skriftermål och veckopredikningar« (I-II, 1832—47; 1861[3]); »Undervisning i christendomskunskapen för barn« (1833 og ofte); «Undervisning i christendomskunskapen, tvänne utförligare äldre arbeten« (1835 og ofte siden); »Postilla« (1865) m. fl. (A. Lindeblad, H. S.s lefnad och lära, 1837, 1864[2], paa Tysk ved A. Michelsen, 1842; H. M. Melin, H. S., i »Bidrag till Lunds Stifts Herdaminne«, 1846; C. A. Agardh, Saml. Skrifter I, 1863, S. 1 f.; A. T. Hammar, Om nådens ordning med särskild hänsyn till Luthers och S.s framställning, 1895; O. Ahnfelt, H. S., 1906; N. Söderblom, Schartauminnet, i »Ord och Bild«, 1907; P. Rydholm, H. S., ett hundrafemtioårsminne, i Kyrkohist. Årsskrift IX, 1908; C. S. Lindblad, Vägvisare i H. S.s skrifter, 1908; Edv. Rodhe, H. S. såsom predikant, 1909). *H. L.*

Schat Petersen. 1) **Louis Walrondt Sch. P.**, dsk Teolog, f. 27. Febr. 1851, Stud. 1868, teol. Kand. 1874, tiltraadte s. A. en Udenlandsrejse, paa hvilken han især besøgte Schweiz (Genève) og Italien. Efter sin Hjemkomst virkede han som Manuduktør; 1883 blev han Lic. theol. ved sin Afhndl. »Ludvig Feuerbach og Kristendommen«. Han holdt nu Forelæsninger som Privatdocent, indtil han 1887 blev Prof. i nytestl. Eksegese. 1885—97 redigerede han Ugebladet »Fra Bethesda«; har udg. en »Indledning til det N. T.« (1899) og Fortolkninger til Matthæus (1895), Hebræerbrevet (1896), Romerbrevet (1900) og Johannesevangeliet (1902), hvilke Værker alle vidner om den Grundighed og Omhu, hvormed han drev sine Studier. D. 30. Juli 1903. — 2) **Otto Sch. P.** (skriver sig Skat P.), Søn af ovennævnte, f. 13. Juni 1877, blev teol. Kand. 1902; s. A. drog han som Miss. til Santalistan, hvor han endnu virker. *F. T.*

Schauman, Frans Ludvig, finsk Biskop, f. i St. Marie ved Åbo 24. Sept. 1810, Stud. 1827, filos. Kand. 1831, cand. theol. 1834, lic. theol. 1836, præsteviet 1837, teol. Adjunkt og Seminariepastor 1838, Dr. theol. 1840, Prof. i praktisk Teol. 1847, Biskop i Borgå Stift 1865. Som Prof. benyttede Regeringen ham i forskellige Komitéer angaaende det polit. Nydannelsesarbejde under Alexander II; af størst Betydning blev hans Arbejde (fra 1852) i K.lovskomitéen, der 1854 overdrog ham at udarbejde et Forslag til en ny finsk K.lov (Aaret forinden udkom hans »Handbok i Finlands kyrkorätt I«). S.s Forfatningsopfattelse satte Hovedpræget paa K.lovforslaget af 1863, der væsentlig stadfæstedes 1868, og er blevet Normen for den finske K.s Liv og Virksomhed. At K.ns Selvstændighed m. H. t. Lovgivning og Ordning af indre For-

hold sikredes, er i høj Grad S.s Fortjeneste. Allerede tidligere havde S. udøvet en betydelig Indflydelse paa Finlands polit. Liv. Ved Universitetets Kroningsfest 20. Sept. 1856 krævede han stærkt Folkerepræsentationen sammenkaldt til Landdag, som det ogsaa skete 1863. Som Præstestandens Repræsentant her befæstede han yderligere sin Anseelse som Politiker, selv om hans Frisind ikke gjorde ham yndet hos Regeringen. Efter sin Bispeudnævnelse var han født Medl. af Stændermøderne 1867 og 1872, hvor han stadig uforfærdet og frisindet kæmpede for de nationale Krav. — Som Biskop var S. rig paa Initiativ, trods sit nedbrudte Helbred. Fra sin Prof.tid var han bekendt som Prædikant; hans 1870—71 udg. Prædikener udmærker sig ved stor Inderlighed og Varme. Som Prof. havde han ogsaa været Præst for Ingå Menighed og virksom Kateket og Sjælesørger; 1857—59 udgav han »Tidskrift för finska kyrkan«, hvori han skrev de fleste Afhndl.; de behandler ypperlig de daværende Livsspørgsmaal for den finske K. og bærer Vidnesbyrd om stor Belæsthed og aabent Blik for Tidens Krav. Som Biskop udgav han 1869—73 »Sanningsvittnet, teol. og kyrklig månadsskrift«; 1876 kom hans »Tal och uppsatser rörande statsrättsliga förhållanden i Finland«; han paabegyndte Udg. af sine Forelæsninger i prakt. Teol., men tiltagende Svagelighed, der 28. Juni 1877 endte med Døden, afbrød Arbejdet. — 1868 var han blevet filos. Æresdoktor i Lund, og i Anl. af Jubelfesten i Upsala tilbød man ham den jur. Dr.grad, men Døden hindrede ham i at modtage den. Betegnende for S.s teol. Standpunkt er Bestemmelsen i K.lovforslaget 1863, at Symbolerne kun er bindende efter deres »Grundopfattelse«, et Udtryk, som dog ikke godkendtes af Landdagen. Til de forsk. Retninger indenfor K.n stod S. i fredeligt Forhold. Studier og Rejser i Udlandet gjorde ham fortrolig med Tidens teol. Retninger i Tyskland, og det bedste søgte han at omplante i finsk Jordbund; hans mangesidige Indflydelse gør ham til en af Finlands mest fremragende Mænd i det 19. Aarh. *H. R.*

Schebel, Ernst Christian, dsk Teolog, f. i Haslev 15. Apr. 1835, Stud. fra Frederiksborg 1854, cand. theol. 1859, kastede sig derefter over Studiet af K.hist., udgav efter en Rejse i Italien 1863—64 en Afhndl. om »Pavedømmet under Pius IX« (i Dansk Maanedsskrift, 1866) og 1869 »De danske Helgener«. 1871 blev han Spr. i Torning-Lysgaard, men døde allerede 23. Marts 1873. *J. O. A.*

Scheeben, Matthias Joseph, rom.-kat. Dogmatiker og Polemiker, f. 1. Marts 1835 i Meckenheim ved Bonn, studerede bl. a. i Collegium Germanicum i Rom under Perrone og Passaglia, og blev siden en Repræsentant i Tyskland for den førstes nyskolastiske Retning. Fra 1860 til sin Død 21. Juni 1888 var han Prof. i Dogmatik ved Præsteseminariet i Køln (bortset fra de Aar, da Staten lukkede Seminariet under »Kulturkampen«). Foruden ved en »Handbuch d. kath. Dogmatik« (I—III) har han særlig gjort sig bekendt ved sin Polemik mod Döllinger i Anl. af Vatikanerkonciliet og derefter mod Gammelkatolicismen (J. Hertkens, M. J. S., 1892). *J. O. A.*

Scheel, Povel, Domprovst i Åbo, f. o. 1460, af adelig Æt, blev Mag. i Paris 1490, 1498 Archipresbyter, siden Archidiakon i Åbo og 1513 Domprovst ssteds, d. 1516. Af stor kulturhist. Værd er »den Scheelske Brevsamling« i Helsingfors' Universitets-Bibliotek, hvori særlig de Breve har Interesse, som studerende finske Ynglinge fra Udlandet sendte S., der prises som en gavmild Ven af Videnskaben (udg. af E. Grönblad i »Nya källor till Finlands Medeltidshistoria«, I, 1857). *J. G.*

Schéele. 1) **Frans Alexander von S.,** sv. Skolemand og Forf., f. i Fernebo i Värmland 31. Juli 1853, Stud. i Upsala 1873, 1885 fil. Dr. og Docent i Æstetik, 2 Aar senere Docent i praktisk Filos., siden 1905 Folkeskoleinspektør i Stockholm med Prof.s Titel og Rang. Foruden en Mængde Tidsskrifts-Artikler har han udgivet: »Samuel Grubbes Skönhetslära« (1885); »Kan Gud tänkas såsom vilja?« (1887); »Det menskliga själslifvet« (1894—96), en omfattende Fremstilling af den moderne Psykologi; »Finnes det ett omedvetet själslif?« osv.; 1891—95 redigerede han »Sv. Tidskrift«. Paavirket af Bostrøm, Sahlin og Ribbing har S. optaget moderne Anskuelser og kulturelle Impulser fra forskellig Side. Han var en yndet Studentertaler og derfor i længere Tid end nogen anden før eller senere (1884—89) Studenternes Ordfører. Iøvrigt har han som populær Foredragsholder og Direktør for Stockholms Folkeskolevæsen med Held søgt at vække ædel og fædrelandskærlig Aand i vide Kredse. — 2) **Knut Henning Gezelius von S.,** sv. Biskop, f. 31. Maj 1838 i Stockholm, Stud. i Upsala 1856, fil. Dr. 1863, teol. Kand. 1867 og Docent i teol. Prenotioner, præsteviet 1872, teol. Adjunkt 1873, desuden 1870—75 Notar i det teol. Fakultet og 1877—79 Hagunda Kontraktsprovst. 1877 blev han Dr. theol. og ekstraord. teol. Prof. i Upsala i Prenotioner og Encyklopædi, 1879 fik han det nyoprettede ordin. Professorat i samme Discipliner; Biskop i Visby 1885. Som saadan har han udøvet en omfattende Virksomhed baade indenfor og udenfor sit Stift, har i mange Aar været en højtskattet Leder af den sv.-luth. Præstekonferens i Stockholm (1887—1909) og er en af de to Formænd for »Allg. evang.-luth. Konferenz«. Ved K. F. U. M.s 11. Verdenskonferens 1888 samt ved den alm. Rel.s-Konferens i Stockholm 1897 var han Præsident. Stor Fortjeneste har v. S. indlagt sig ved at knytte en nærmere Forbindelse mellem den sv. K. og Fædrelandet paa den ene og den betydelige sv. Befolkning i Nordamerika paa den anden Side. Flere Gange er han i dette Ærinde rejst over Verdenshavet og var sidst den sv. Regerings Repræsentant ved Augustana Synodens 50 Aars Jubilæum 1910. Allerede 1865 havde v. S. Sæde i Rigsdagen (dengang som Repr. for Adelen); efter Stænderrigsdagens Ophør har han som Medl. af det folkevalgte 2. Kammer deltaget i et stort Antal Rigsdage; hans Standpunkt er moderat-liberalt. Siden 1888 har han deltaget i alle Sveriges K.møder. Af hans Skrifter maa nævnes: »Rationalismens förberedelser« (1868, 2. Opl. 1877); »Den kyrkliga katekisationen« (1869, 4. Opl. 1881); »Julcykeln inom de nya högmessotexternas andra årgång« (1874); »Teol. symbolik« (1877—79); »Från förgården in i

helgedomen, smärre uppsatser« (1879); »Till strids för friden, apologetiska föredrag« (1881); »Från Sfinxens land«; »Herren mitt banér, strödda föredrag« (1892) og »Hemlandstoner, en hälsning till dotterkyrkan i Amerika« (I—II, 1894—95). 1883—94 udgav v. S. »Tidskrift för kr. tro och bildning« (de 4 første Aar sammen med Biskop U. L. Ullman). Endnu maa nævnes, at S. var den sv. K.s Repræsentant ved Indvielsen af den evang. Kirke i Jerusalem 1898. *H. L.*

Scheelstrate, se Schelstrate.

Scheffer. 1) **Ary S.**, fransk, fra Holland stammende, Maler, f. 10. Febr. 1795 i Dordrecht, d. 15. Juni 1858 i Argenteuil ved Paris, bekendt ved sine elegiske, undertiden noget sentimentale Skildringer af Emner fra Digternes Værker og fra Biblen. S.s rel. Billeder udmærker sig ikke ved Farvens eller Kompositionens Kraft, men i Enkeltskikkelserne har han ofte fundet Udtryk for Sjælsrenhed og rel. Inderlighed (»Christus Consolator«; »Augustin og Monnica« [fra 1846]; »Mater dolorosa«, o. m. a.) *S. A. B.* — 2) **Jakob Gysbert de Hoop S.**, se II, 459.

Scheffler, Johann, se Angelus Silesius (I, 90).

Scheibel, Johann Gottfried, »Gammel-Lutheraner«, f. i Breslau 16. Sept. 1783, fik en stræng, gudfrygtig Opdragelse, der indprentede ham stor Kærlighed til Biblen, og som teol. Stud. i Halle 1801—04 traadte han derfor i skarp Modsætning til den sædelige Fordærvelse blandt Studenterne. Universitetsopholdet blev ham, trods Rationalismen, Vejen til en dybere religiøs Udvikling. 1807 blev han Præst i Breslau og desuden 1811 ekstraord. og 1818 ord. teol. Prof. ved det nye Universitet. Saavel fra Prædikestol som fra Kateder bekæmpede han med den største Energi Tidens rationalistiske Aandsretning og hævdede som ortodoks Lutheraner af den gamle Skole Skriftens Inspiration, Læren om Arvesynden, Kristi sande Guddom, Retfærdiggørelsen og Kristi Legemes og Blods virkelige Nærværelse i Nadveren. Dette vakte heftig Modstand; men S. samlede dog en trofast Menighed om sin Forkyndelse. Ogsaa som Sjælesørger og Skriftefader blev han søgt af mange. Henrik Steffens, der blev stærkt paavirket af ham, skildrer den Magt, S. havde til at dræbe Tvivlen hos Tilhørerne. Dette skyldtes S.s Afgjorthed, der fik ham til at hade alle Mellemstandpunkter og kræve: enten helt Hedning eller helt Kristen.

S.s stærkt udæskende Skrifter førte ham snart ind i en skarp Polemik med Modstanderne, særlig fra 1817, da den preussiske Regering begyndte sine Forsøg paa at forene Lutheranere og reformerte (jfr. III, 595). S. optraadte som en glødende Forkæmper for den luth. Nadverlæres og Nadverpraksis' Ukrænkelighed og erklærede, at hans Samvittighed forbød ham at antage Unionen. Ogsaa den paatænkte K.forfatning bekæmpede han i »Allgemeine Untersuchung der chr. Verfassungs- und Dogmengeschichte«, 1819, der tager Ordet for en bibelsk Lægmandsorganisation efter Pastoralbrevenes Anvisning. — I Tyverne indvikledes han i en heftig Strid om Nadveren med sin Kollega, Prof. David Schulz. 1828 modsatte han sig bestemt Indførelsen af den nye Unionsagende, hvorved han vakte Friedrich Wilhelm III's Mishag. For at undertrykke Modstanden mod Indførelsen af Unionen i Breslau 1830 blev han suspenderet (jfr. II, 166). Da man truede ham med Afsættelse, hvis han ikke antog Agenden, forlod han 1832 Breslau og tog Ophold i Dresden, hvorfra han stadig støttede det gammel-luth. Parti, særlig gennem en udstrakt Forfattervirksomhed.

S. havde 1827 i Breslau grundet en Miss.forening; ogsaa i Dresden arbejdede han for Hedningemiss. og fik de dresdenske Miss.venner til at sige sig løs fra den unerede Baselermiss. og grunde et luth. Miss.selskab. Paa Grund af fortsat Polemik forjoges S. dog ogsaa fra Dresden, hvorpaa han flakkede om forsk. Steder og tilsidst havnede i Nürnberg, hvor han tilbragte sine sidste Leveaar, beskæftiget med lit. Arbejder. Friedrich Wilhelm III's Død gjorde Ende paa Forfølgelsen mod Gammel-Lutheranerne; og den luth. Synode i Breslau udnævnte da 1841 S. til Æresmedlem af det nyoprettede Overkirkekollegium, og Breslauermenigheden holdt et Præsteembede aabent for ham. Men medens der underhandledes herom i Berlin, døde S. 21. Marts 1843.

S. var en Mand med stor Viljesstyrke og dyb rel. Følelse, der afskrækkede ham fra enhver Tvetydighed i Bekendelsen; hans Svaghed laa i hans ofte uheldig formede Polemik og hans snevre Syn paa mange hist. Forhold og Begivenheder, der stod i Modsætning til hans egne Anskuelser. Alt i alt staar han som en betydelig og mandig kirkelig Personlighed i en Tid, der var udmarvet af Rationalismen. (Fengler, Lebensbild Scheibels zum 100jähr. Geburtstag, 1883; Fr. Nielsen, Statskirke og Frikirke, 1883). *P. H.*

Scheidemann, David, hvis Fødsels- og Dødsaar er ukendt, var (1585) Organist ved Michaelskirken i Hamburg; han udgav tilligemed de tre samtidige Hamburger-Organister, Hieronymus og Jacob Prätorius samt Joachim Decker, en ny Koralbog, »Melodeyen Gesangbuch« (1604). *A. H.*

Scheidt, Samuel, tysk K.musiker, f. 1587, d. 1654, Elev af Sweelinck i Amsterdam, Organist ved Moritzkirken i sin Fødeby Halle, senere Kapelmusiker hos Markgreven af Brandenburg, frugtbar Komponist af gejstlige og verdslige Musikværker, baade vokale og instrumentale. Hans Hovedværk er *Tabulatura nova* for Orgel (I-III, Hamburg 1624), indeholdende, ved Siden af nogle verdslige Kompositioner, en Række Koralbearbejdelser af betydelig kunstnerisk Værdi, dertil Fugaer, Fantasier, Canons etc., alt paa et udviklet kontrapunktisk Grundlag og saaledes, at Orglets særegne instrumentale Karakter kommer til sin Ret. Sammen med Schein og Schütz hørte S. til »de 3 store S'er«, hvoraf hans Tidsalders Musikverden var stolt. *A. H.*

Schein, Johann Hermann, tysk K.musiker, f. 1586, d. 1630, Kapelmester hos Hertugen af Sachsen-Weimar, senere Kantor ved Thomas-Skolen i Leipzig. Som K.komponist er S. en karakteristisk Repræsentant for den ny, saakaldte »monodiske« eller »koncerterende« Stilart, som i 17. Aarh. i Musiken banede sig Vej fra Italien og afløste den gamle Tids strænge, kontrapunktiske Stil ved Anvendelsen af ny Kunstmidler, »eine sonderbar anmuthige Italian-Madrigalische Manier«, som S. selv i et af sine

Værker betegner den. Som prot. K.musiker er hans Hovedværk »Cantional oder Gesangbuch Augsburgischer Confession mit 4—6 St. componiert« (Leipzig 1627), indeholdende 286 Sange, deraf 57 af S.s egen Komposition, hvoraf enkelte endnu har holdt sig i den tyske K. *A. H.*

Scheitlin, Peter, rom.-kat. Præst og Forf., f. 4. Marts 1799 i St. Gallen, d. 17. Jan. 1848 som Prof. philos. og Dekan i Kapitlet ssteds, hører til de første, der fra kirkl. Side har taget Arbejderspørgsmaalet frem (Stiftelse af en Svendeforening; Prisskriftet »Über die Veredelung der Vergnügen der arbeitenden Klasse«, 1840). I hans rel. Skrifter kæmper Rationalismen med Mystik; hans Skrifter for Folket og Ungdommen har vundet vid Udbredelse; en Afhandl. om den filos. Spekulations Forhold til Naturvidenskaberne (1842) blev priskronet af Videnskabernes Selskab i Trondhjem. *J. O. A.*

Schelderup, se Schielderup og Skjelderup.

Schelhorn, Johann Georg, tysk K.historiker, f. 6. Dec. 1694 i Memmingen, 1725 Bibliotekar og Konrektor ssteds, 1732 Spr. i Buxach, 1734 Spr., 1753 Superintendent i sin Fødeby; d. 31. Marts 1773. S. vandt tidlig Ry ved sine literaturhist. Studier og sine store Samlinger af Breve, Afskrifter af hist. Dokumenter og Excerpter af sjældne Bøger. Han stod i udstrakt Brevveksling med en Mængde lærde Mænd, ogsaa Katoliker. Blandt hans Værker kan nævnes Memmingens Ref.s-Hist. (1730), »Amoenitates hist. eccl. et lit.« I-II (1737—38), der blandt andet udbytter hans Ven Z. K. von Uffenbachs efterladte Samlinger (jfr. hans »Commercii epist. Uffenbachii selecta«, 1753 f.), og navnlig »Ergötzlichkeiten aus der Kirchenhistorie und Litteratur« I-III (1761 f.). — Ogsaa Sønnen **Johann Georg S.,** f. 4. Dec. 1733 (ligesom Faderen Præst, Bibliotekar og endelig Superintendent i Memmingen, hvor han døde 22. Nov. 1802) var en Polyhistor, der har udg. en Mængde Bidrag til den literære og K.ns. Hist. *J. O. A.*

Schell, Hermann, rom.-kat. Teolog, f. 28. Febr. 1850 i Freiburg in B., d. 31. Maj 1906, stud. Filos. og Teol. i sin Fødeby, derefter i Würzburg, hvor han 1884 blev Prof. i Apologetik og kr. Arkæologi. Som Prof. udfoldede S. en flittig Forf.virksomhed (f. Eks. »Kath. Dogmatik«, 1889—93), men førtes ved Studiet af den moderne Filos. ind paa »Reformkatolicisme« (III, 728), jfr. hans »Katholizismus als Prinzip des Fortschritts« (1897) og »Die neue Zeit und der alte Glaube« (1898). 15. Dec. 1898 kom S.s Bøger paa Index, og 1. Marts s. A. »underkastede« han sig, men fortsatte sin apologetiske Virksomhed (»Christus«, i Serieværket »Weltgesch. in Charakterbildern«, 1902, en »Jesu-Leben« Skildring, hvori han forsigtig afholder sig fra Bibelkritik). Da S.s Venner efter hans Død vilde rejse ham et Gravmæle, udsendte Wiener-Dogmatikeren Ernst Commer et Skrift »H. S. und der fortschrittliche Katholizismus« (1907), hvis løse Indhold og polemiske Tone vakte berettiget Harme (»Hyæneteologi«); Pius X gav Commer sin Paaskønnelse, dog vistnok uden helt at vide, hvad han sanktionerede. 18. Juli 1908 rejstes Gravmælet for S. (F. X. Kiefl, H. S., 1907; Kübel, Gesch. des kath. Modernismus, 1909, S. 16 f.). *S. A. B.*

Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph, tysk Filosof, f. i Leonberg i Württemberg 27. Jan. 1775, blev 16 Aar gl. Stud. i Tübingen, udg. allerede 20 Aar gl. sit første filos. Skrift, der vakte Opmærksomhed, og blev 1798, fornemmelig ved Goethes Indflydelse, Prof. i Jena, hvor han traf sammen med Mænd som Goethe, Schiller, Fichte og Brødrene Schlegel og kom under en stærk æstetisk Paavirkning, som satte blivende Præg paa hans senere Filos. Han udgav her »Von der Weltseele« (1798), »System der Naturphilosophie« (1799), »Bruno, ein Dialog« (1802) og »Vorlesungen über die Methode des akad. Studiums« (1803). 1803 blev han Prof. i Würzburg, 1806 Generalsekretær ved Kunstakad. i München. Paa Grund af en Strid med F. H. Jacobi forlod han München 1820, opholdt sig en Tid i Erlangen, men kaldtes 1827 til filos. Prof. ved det nye Universitet i München, hvor han ogsaa blev Forstander for Videnskabsakademiet. Hans Forfattervirksomhed standsede omtr. helt i 30 Aar efter hans voldsomme Stridsskrift (1812) mod Jacobi. 1841 kaldtes han til Berlineruniversitetet, hvor hans Forelæsninger over »Mythologie und Offenbarung« vakte største Opsigt; 1846 vendte han tilbage til München; d. 20. Aug. 1854 i Ragaz i Schweiz. Om hans 1. Hustru, den aandrige Karoline S. (f. 1763, d. 1809), Forfatterinde og Oversætter, se Art. Schlegel, Aug.

S.s filos. Skrifter mangler videnskabelig Form og Begrundelse, men udmærker sig ved Originalitet og Idérigdom, og minder ved den ejendommelige Blanding af Filos. og Poesi om Platon. Navnlig i S.s spekulative Metode træder det æstetiske Moment stærkt frem; han benævner denne »die intellektuelle Anschauung«, og forstaar derved en indre, umiddelbar Skuen, der trænger gennem de ydre Fænomener ind til deres indre Væsen. Ikke enhver er i Besiddelse af denne højere Begavelse, og S. gjorde den med megen Overlegenhed gældende overfor sine Modstandere; men i mange Tilfælde gik rigtignok denne Anskuelse over til digterisk Fantasi og førte ham ind paa farlige Afveje. — Noget gennemført System har S. ikke udformet; hans Filos. gennemgaar forskellige Faser efter den forsk. Paavirkning, han modtager (Platon, Spinoza og Jacobi). I sin første, naturfilos. Periode tager han Udgangspunkt fra Spinoza og Fichte; den førstes hvilende Objektivitet sammensmelter han med den sidstes handlende Subjektivitet og kommer derved til Begrebet af det absolute som en Proces. Men medens disse to Tænkere i den legemlige Natur kun ser en Skygge af Aanden, en Abstraktion eller Negation af den, hævder S. kraftig Naturens Realitet og Livsfylde overfor Aanden. Begge er i Virkeligheden det samme (»Identitetsfilosofi«), nemlig Aabenbaringen af Livets Alhed, det absolute, blot paa forskellig Maade: Naturen er skabende Aand, Aanden tænkende Natur; idet vi erkender Naturen, frembringer vi den paa ny (jfr. S.s dristige Ord: »über Natur philosophieren heisst Natur schaffen«). Fra de uorganiske Naturformer, hvor Aanden er tilstede som ubevidst Objektivitet hæver sig en opadstigende Udviklingsrække, indtil Aanden naar fuld Selvbevidsthed i Menneskets Aand; sin højeste Aabenbaring naar det absolute i Kunsten, hvor ubevidst Naturvirken er forenet

med tænkende Aandsvirken. Geniet er det absolutes fuldkomne Udtryk, og S.s Filos. bidrog derfor i høj Grad til Tidens Genidyrkelse. I S.s senere Filos., Teosofien eller Aabenbaringsfilos.en, søger han bort fra Panteismen og betragter sin tidligere Lære som »formal og negativ«, som en Indledning til den positive Filos., hvis Grundlag er teistisk (»der Herr des Daseins«). Hele Religionshistorien ses nu som en guddom. Selvudvikling. I Tilslutning til Jakob Böhme (I, 432) opstiller S. 3 Potenser i Gud; den indre Spænding mellem disse ses i fremadskridende Udvikling i de forskellige Rel.er, indtil Potenserne endelig naar Hvile i fuld Harmoni i Krdmmen (Treenighedens 3 Hypostaser). Men Fremstillingen i »Mythologie u. Offenbarung« er mere en storartet teogonisk Digtning end en egentlig Rel.s-Hist. Særlig Opmærksomhed fortjener S.s Stilling til Krdmmen. I Modsætning til Rationalismens og Deismens abstrakte Gudsbegreb og Forkastelse af de kr. Grunddogmer (Treenigheden og Inkarnationen) stiller S. netop disse Dogmer i Forgrunden og finder i dem Livets dybeste Hemmeligheder aabenbarede. Men han omtyder dem samtidig; Kristus er ikke den hist. Jesus, som K.n tror, thi en saadan Guds Menneskeblivelse i et enkelt Menneske er for S. umulig; Kristus er hele Menneskeslægten: den fødes paa overnaturlig Maade af den øvrige Naturverden, kæmper og lider og indgaar tilsidst i Døden til Faderen ɔ: bliver et med det absolute. Paa lignende Maade omdannes de 3 Hypostaser til 3 filos. Principer. Uagtet al sin Stræben efter at udvikle Frihedsbegrebet naar S. ikke udover Naturbegrebet; men ved Brugen heraf hævder han Rel.ens og Krdmmens objektive Realitet som aandelige Livsmagter, der har Eksistens uafhængigt af al menneskelig Tænken og Følelse. Derved vandt S. en betydelig Indflydelse paa den nyere »spekulative Teol.« (hos os især repræsenteret ved H. Martensen, III 184 f.). Ogsaa paa Poesien har S. virket befrugtende (hos os gennem H. Steffens' Forelæsninger 1802 f., der atter er Forudsætningen for Romantiken hos Oehlenschläger og Grundtvig). — Det lader sig ikke nægte, at der i S.s Skrifter er meget vilkaarligt, og fremfor alt savnes et fast moralsk Grundlag; men naar S. nuomstunder ofte bedømmes ubilligt, skyldes det den nu herskende Positivismes og Naturalismes Ensidighed. Trods alle Fejlgreb har S., i Modsætning til Datidens stykkevise Opfattelse, aandfuldt set Naturen som et levende hele og først udtalt, hvad der blev den ledende Grundtanke for 19. Aarh.s Filos. og Naturvidenskab: at Tilværelsen maa opfattes under Synspunktet af en fremadskridende Livs-Aabenbaring. (Aus S.s Leben. In Briefen. I-III, 1869—70; S.s Werke I-XIV, 1856—61; H. Becker, S.s Geistesentwickelung, 1875; om S.s Forh. til Böhme jfr. H. Scharling, J. Böhmes Theosophi, 1879, 116 f.). *H. S.*

Schelstrate, Emanuel von, lærd nederlandsk Katolik, f. 1649 i Antwerpen, blev Kannik ssteds, kaldtes 1680 til Rom som Underbibliotekar ved Vatikanet og Kannik ved Lateranet og St. Peter; d. 6. Apr. 1692. S. har udg. en stor Række lat., k.hist. Arbejder vedrørende Koncilhist., K.styrelse, Dogmehist. og Antikviteter. Han søgte derigennem et kraftigt Forsvar for det pavelige Primat, og i sit berømte Skrift »De disciplina arcani« (1685) mente han at kunne begrunde den apost. Oprindelse til Romerk.ns Traditioner paa Lærens og K.ordningens Omraade ved Oldk.ns »Tavshedspligt« (jfr. I, 141), som han paastod var paalagt af Kristus og Apostlene. *J. O. A.*

Schelwig, Samuel, tysk Teolog, f. 1643 i Polnisch-Lissa, tilegnede sig den luth. Ortodoksisme i Wittenberg, blev 1668 Konrektor ved Gymnasiet i Thorn, kom 1673 til Danzig, hvor han virkede baade som Prof. ved Gymnasiet og som Præst (fra 1685 Rektor og Spr. ved Trinitatis) til sin Død 1715. S. hører til den hallensiske Pietismes skarpeste Modstandere, skønt han oprindelig stod i venligt Forhold til Spener. Hans »Leitstern des Gewissens« (1692), tilegnet Christian V, opfordrer denne til Missionsarbejde blandt Hedninger i hans Besiddelser, men afviser samtidig skarpt »apostolsk« Mission udenfor Territorialbesiddelser. Pietisternes Optræden i Danzig (navnlig Pastor K. Schütze's) og Leipzig-Fakultetets Udtalelser mod »Pietisteriet« satte S. baade mundtlig og skriftlig i ivrig Bevægelse, og de følgende Aar udg. han en Række yderst heftige Stridsskrifter, dels mod Schütze, dels mod Spener og Hallenserne. Spener svarede gentagne Gange. 1696—97 udkom (i 3 Dele i 4°) S.s »Sektiererische Pietisterei«, der erklærede Pietisternes Paastande om nødvendige Reformer for ugrundede og stemplede deres Lære som Fritænkeri, Fanatisme, Kiliasme osv. I en senere »Synopsis« 1701 paaviste S. ikke mindre end 264 Heterodoksier hos Pietisterne til stor Glæde for de ortodokse Prof.er, der rundt om ved Universiteterne anbefalede denne Haandbog til Studenterne. Joachim Lange (III, 17) erklærede i den Anledning S.s Teol. for grundfordærvelig, ja en Vej til Helvede. Døden forhindrede S. i en hist. Skildring af den pietistiske Strid; men dens Bitterhed skyldes upaatvivleligt i fremtrædende Grad S.s Voldsomhed. (J. G. Walch, Religions-Streitigkeiten der luth. K., I; P. Grünberg, P. J. Spener, I). *J. O. A.*

Schenk, Hartmann, tysk Ps.digter og Præst, f. 1634 i Rühla, d. 1681 som Spr. i Ostheim vor der Rhön. Landstads Ps.bog Nr. 86 og Svenska Ps.bogen af 1819 Nr. 332 er af S. *J. O. A.*

Schenkel, Daniel, tysk Teolog, f. 21. Dec. 1813 i Döperlin, Kanton Zürich, blev 1838 Privatdocent i Basel, 1841 Førstepræst i Schaffhausen, 1850 Prof. ord. i Basel og 1851 i Heidelberg; d. 18. Maj 1885. S. tog virksomt Del i de k.polit. Kampe i Baden; den nye K.forfatn., som Generalsynoden vedtog 1861, var for en væsentlig Del hans Værk. I teol. Henseende tilhørte S. oprindelig Formidlingsteol.en og optraadte i Heidelberg skarpt mod Kuno Fischer (II, 63), men gik stadig videre i liberal Retning (om hans Virksomhed for Stiftelsen af »Protestantforeningen« se III, 612 f.). S.s rige Forf.virksomhed spænder over Teol.ens forsk. Grene, men omfatter ogsaa Prædikensamlinger og folkelige Skrifter. Mest bekendt er »Die chr. Dogmatik vom Standpunkte des Gewissens« I-II, 1858, og »Charakterbild Jesu«, 1864 (4. Opl. 1873). I det første bestemmes Rel.ens Væsen ud fra Samvittigheden. Denne er det specifikt rel. Organ; medens Mennesket med Fornuft, Følelse og

Vilje forholder sig til Verden, forholder det sig i Samvittigheden umiddelbart til Gud. Herved overses, at Samvittighedslivet i sig selv indeslutter en Række komplicerede Elementer, som kun en psykologisk Analyse kan paavise. I det andet Arbejde skildres Kristus som en social Reformator, en Forkæmper for Tros- og Samvittighedsfrihed. Denne Bog vakte en Storm af Uvilje. En stor Del af Badens Præster krævede offentlig hans Afsked. S. forsvarede sig i et Par Skrifter, hvori han hævdede, at han kun havde villet fremstille den menneskelige Side af Jesu Personlighed, og at han ingenlunde nægtede den guddommelige Sides Realitet. Efterhaanden lagde Stormen sig, og S. blev uanfægtet i sit Embede. Skønt han var en lidenskabelig, kraftig Personlighed, er hans Teol. dog et typisk Vidnesbyrd om den uholdbare Halvhed, som i mange Henseender kendetegner den liberale Formidlingsteol. *C. G.*

Schenkendorf, Gottlob Ferdinand Maximilian Gottfried v. (Max v. S.), tysk Digter, f. 11. Dec. 1783 i Tilsit, var i en Aarrække Kammerreferendarius i Königsberg. Gennem Romantiken naaede han til Krdm, til Dels paavirket af Fru v. Krüdener, senere af Jung-Stilling. Tysklands Nød i Napoleonskrigen gjorde ham til glødende patriotisk Digter og »Kejserherold«. Trods en vanfør Haand (Følge af en Pistolduel) sluttede han sig 1813 til Hæren og var med i Folkeslaget ved Leipzig. 1816 blev han Regeringsraad i Koblenz, men døde paa sin Fødselsdag 1817. Han har skrevet adskillige kr. Sange, men kun en enkelt Julesang har faaet Plads i tyske Ps.bøger. *P. S.*

Schenute, se Schnudi.

Scheol, se Sheol.

Schepelern, Georg Sophus Frederik, dsk Præst, f. 1839, d. 1900, blev 1864 cand. theol. og pers. Kap. i Kirke-Helsinge, 1869 res. Kap. og 1878 Spr. ved Trinitatis Kirke i Kbhvn og 1895 Holmens Provst. S. var en dygtig og virksom Præst, der samlede mange Tilhørere og tillige stræbte at organisere Menigheden. Han var den første Præst i Kbhvn, der stiftede en Menighedsforening, og han var et virksomt Medlem af Bestyrelsen for »Kirkelig Forening for indre Mission i Kbhvn«. Han har skrevet flere Skrifter mod den rom.-kat. Propaganda, udgivet »Biskop Laubs Levned, en Livsskildring i Breve« og flere Prædikensamlinger. Han var Medlem af den Komité, som udarbejdede et »Forslag til Ps.bog for K. og Hjem«, som blev Grundlag for den nuværende K.psbog. *L. K.*

Schepperus, Ericus Olai, sv. Præst, f. i Ångermanland 1555, besøgte efter at have afsluttet sine Skolestudier Udlandets Universiteter og blev Magister dér, o. 1577 Komminister i St. Nicolai eller Storkyrko Sogn i Stockholm, 1583 *rector scholæ* ssteds. Efter at være blevet Johan III's Skriftefader og Hofprædikant interesserede han sig først stærkt for Kongens liturg. Reformplaner, men medens han var sysselsat med et Forsvarsskrift for »Røda boken«, grebes han pludselig af Afsky for denne og angreb den saa hæftigt, at han fik Tilnavnet »Vendekaabe«, paadrog sig Kongens Unaade og kastedes i Fængsel, hvor han forblev indtil Johans Død 1592. 1593 blev han Spr. for St. Nicolai Sogn, hvor han fra Prædikestolen skiftevis angreb Hertug Karl og Kong Sigismund. Paa Grund heraf dømtes han paa Rigsdagen i Linköping (1600) til 1 Aars Fængsel, men blev 2 Aar senere Spr. i Upsala. Urolig og trættekær, som altid, kunde han heller ikke dér holde sig stille, hvorfor Karl IX fandt det nødvendigt 1609 at forflytte ham til Enköping, hvor denne ejendommelige Stridsmand paa »Zions Mure« endte sine Dage 1620. *H. L.*

Scheppler (Schöpler), **Louise**, Oberlins (III, 415) trofaste Husholderske, f. 4. Novbr. 1763 i Bellefosse i Steinthal, d. 25. Juli 1837, virkede først som Lærerinde i den Strikkeskole, som Oberlin indrettede, samlede saa paa eget Initiativ de mindste Børn i Sognet i en Skole, der nævnes som Beg. til al senere protest. Asylvirksomhed; efterhaanden ledede hun hele den egentlige Menighedspleje i Sognet. 1829 tilkendte det franske Akademi, bl. a. paa Cuviers Opfordring, hende en »Grand prix de vertu« paa 5000 Francs. (H. Stein i »Kristelig Kalender« 1874). *J. O. A.*

Schepsz, Georg, Gymnasialprof. i Speier, f. 1852, er særlig bekendt ved sit Fund af en Række Traktater af Priscillian (III, 600), udgivet i Wienerudgaven »Corpus script. eccles. lat.« XVIII, og sine Studier til Belysning af dem.

Scherer, Edmond, fransk prot. Teolog og Forf., f. 8. April 1815 i Paris, d. ssteds 1889. Som Dreng og halvvoksen beherskedes hans bølgende Stemningsliv snart af materialistisk Ateisme, snart af kr. Omvendelsestanker eller pessimistiske Selvmordsplaner. Et Besøg i England øvede dybt Indtryk, Juledag 1832 skete hans bratte Omvendelse efter en Vision, hvori Kristus viste sig for ham. Hans rel. Syn er mystisk-pietistisk, han fremhæver »Daarskaben« i Krdmmen. Efter at have stud. Teol. i Strassburg, ordineredes han 1840, blev Dr. theol. 1843 og 1846 Prof. i Genf ved den nye, frie teol. Skole. Snart ængstedes han dog af Spørgsmaalet om »sund Teol.« og »sund Fromhed«; hans ekseget. Studier bragte hans Syn paa Biblen som Autoritet til at vakle, og under store Sjælekampe bredte hans Tvivl sig stedse. 1849 nedlagde han da sit Embede og viste i Skrifter og Foredrag, hvorledes alle rel. Sandheder efterhaanden blev til Relativiteter for ham. I Paris udfoldede han en stor Forf.virksomhed i »Revue des deux Mondes« og som Redaktør af »Temps«. 1875 blev han Senator paa Livstid. S. var en sjælden ædel Aand; Tabet af Troen smertede ham stedse, men var en Vej, han følte sig forpligtet til at gaa. (O. Gréard, E. Sch.², 1891; E. Logoz, Essai sur E. Sch. théologien, 1891; J. F. Astié, E. Sch., ses disciples et ses adversaires, 1854; Lindegaard-Petersen, Den prot. K. i Frankrig under Germinalloven, 1907). *H. J. H.*

Scherer-Boccard, Theodor, Greve, rom. kat. Forf. og Journalist, f. 1. Maj 1816 paa Slottet Dornach i Schweiz, begyndte tidlig i Tidsskrifter og Aviser at tage til Orde for kirkl. og folkelig Frihed. Derved kolliderede han med de polit. Myndigheder i Schweiz, sad i Fængsel 1841 og maatte forlade Landet. Ved Aarets Udgang blev han dog kaldt tilbage, og i Luzern grundede han Bladet »Staatszeitung der kath. Schweiz«, der hurtig blev det kat.-konservative Partis Hovedorgan. Atter kom han i Fængsel, og da hans polit. Planer fuldstændig mislyk-

kedes, besluttede han helt at ofre sig for K.n Han udfoldede nu en stor Virksomhed som populær Apologet for Pavedømmet og den rom.-kat. K., grundlagde »Akademie des hl. Karl Borromaeus«, medvirkede ved Stiftelsen af den schweiz. Piusforening 1857, hvis Præsident han var til sin Død, og udsendte en stor Mængde Skrifter. Han deltog ogsaa i Udgivelsen af »Archiv für schweiz. Ref.geschichte« (3 Bd. 1869—75). D. 6. Febr. 1885 i Solothurn. *A. Th. J.*

Scherini, Per Hampus, sv. Præst og Digter, f. i Horns Sogn, Østergötland, 7. Okt. 1817, fil. Mag. i Upsala 1851, teol. Adjunkt ved Karlbergs Krigsskole 1853 og samtidig Kommi-nister i Solna; fra 1864 til sin Død Spr. i Ø.-Husby, Linköping Stift (1859 udnævnt til ekstraord. kgl. Hofprædikant). For Digterværket »Augusti tidehvarf« (optaget i »Dikter« 1855) fik han 1849 det sv. Akademis store Pris. 1883 udkom »Dikter, äldre och nyare«. D. i Norrköping 6. Dec. 1894. *H. L.*

Scherr, Leonhard (Klosternavn: Gregorius von), Ærkebiskop af München fra 1856, f. 22. Juni 1804 i Oberpfalz, d. 24. Oktbr. 1877, hørte paa Vatikanerkonciliet til Hovedmodstanderne imod Ufejlbarhedsdogmet; han stemte imod det og var blandt de Biskopper, der i en særlig Audiens 15. Juli 1870 anraabte Paven om Eftergivenhed. Siden underkastede S. sig, og da Döllinger, hvem han selv tidligere havde givet Løfte om Fasthed, nægtede at gøre det samme, satte S. ham og hans Kollega Prof. J. Friedrich i det store Band (17. Apr. 1871). S. var i det hele en lidet betydelig Prælat, hvem Pius IX kaldte den »enfoldige Biskop«. *S. A. B.*

Scheurl. 1) **Christoph S.**, tysk Jurist og Humanist, f. 11. Novbr. 1481 i Nürnberg, stud. i Heidelberg og Bologna, hvor han 1504 blev Dr. jur. utriusque, rejste flere Aar i Italien, blev Ven med Staupitz og 1507 kaldet til det ny Universitet i Wittenberg som Prof. jur. Som ofte anvendt Diplomat havde han en glimrende Løbebane for sig, men overtog 1512 en høj Stilling i Nürnberg, hvor han fra nu af levede, virksom for og æret af sin By. Fra første Færd af stod han paa Luthers Side, korresponderende ivrigt med denne og hans Venner. Men hans ref. Sindelag var som Pirkheimers, Mutians o. fl.s; det naaede ikke i Dybden, og han trak sig tilbage, da han saa, at noget helt nyt skød frem. Som Erasmus vilde han holde sig neutral. Efterhaanden kølnedes da hans Forhold til Reformatorerne og blev tilsidst helt fjendtligt. Som Forf. maa hans elegante Stil og store Arbejdslethed beundres. Af betydeligt Værd er hans store Brev til Staupitz om Byen Nürnbergs Regimente, ligesom ogsaa hans »Brevbog« (udg. af v. Soden og Knaake) er en god Kilde til Tidens Historie. D. 14. Jan. 1542. — 2) **Christoph Gottlieb Adolf v. S.**, Kirkeretslærer, f. i Nürnberg 7. Jan. 1811, stud. Jura i Erlangen og München, blev 1840 extraord. Prof. i Erlangen, 1845 Ordinarius i Romer- og Kirkeret, 1884 ophøjet i den arvelige Friherrestand, d. 1893. Samtidig med at skrive talrige Bøger vedrørende Romerretten, deltog han i det polit. Liv, hvor de urolige Aar omkring 1848 gav ham nok at gøre. Særlig blev han en utrættelig og skarpsindig Forkæmper for den baierske protest. K.s forfatningsmæssige Ret og virkede som Medlem af Generalsynoden i de fleste Udvalg. Foruden talrige k.retslige Smaaskrifter udgav han 1877 »Entwickelung des kirchl. Eheschliessungsrecht«. 1881 tog han sin Afsked og levede, stadig rastløs virksom, i det berømte Familiehus i Nürnberg. Hans store jur. Flid og Skarpsindighed var forbunden med en ægte Fromhed i evang. Klædebon. *H. J. H.*

Schevenius, Gunnar Lorenz, sv. Præst, f. 1747 i Skurup i Skaane, præsteviet 1777, Docent i orient. Sprog i Lund, d. 1809 som Spr. i Fjelkinge og Nymö. Allerede i Studenterdagene vakte S. Opmærksomhed ved sine vellykkede lat. Poesier og vandt »Vitterhets-, Historie- och Antikvitets-Akademiens« store Pris. I den sv. K.s Hist. har S. faaet Plads som Kritiker af Ps.bogsforslaget af 1793, idet dette Forslags Forkastelse delvis skyldes S.s Anmærkninger til samme. *H. L.*

Schian, Albert Ernst Richard Martin, tysk Teolog, f. 10. Aug. 1869, virkede en Tid som Præst og Privatdocent i Breslau, blev 1908 ord. Prof. i praktisk Teol. ved Universitetet i Giessen; han har udg. en Række Skrifter, hvoriblandt kan nævnes »Die Sokratik im Zeitalter der Aufklärung«, 1900; »Friedr. Nietzsche und d. Christentum«, 1902; »Zur Beurteilung der modernen positiv. Theologie«, 1907. *H. J. H.*

Schibbolet, se Shibbolet.

Schick, Konrad, tysk Bygmester i Jerusalem og Arkæolog, f. 19. Jan. 1822 i Bitz i Württemberg, d. i Jerusalem 23. Dec. 1901. I meget ung Alder fik han under et Ophold paa Kornthal Interesse for Miss., men da hans Helbred var svagt, kunde han ikke faa Optagelse i Miss.anstalten i Basel, hvorimod han fik sin Uddannelse i St. Chrischona udenfor Basel. 1846 kom han til Jerusalem som Medl. af den tyske Lægmandsmiss. og Leder af dennes Haandgerningsskole; 1851 blev han Forstander for den britiske Jødemiss.s Haandværkerskole. Man skylder S. en Række sagkyndige Meddelelser om Fund af gamle Mure og Bygningsrester i Jerusalem og Omegn, der ere at læse dels i »Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins«, dels i de af *Palestine Exploration Fund* i London udgivne »Quarterly Statements«. Et større Skrift er »Die Stiftshütte, der Tempel und der Tempelplatz der Jetztzeit« (1892); fremdeles »Baugeschichte der Stadt Jerusalem«, i førstnævnte Tidsskrift XVI og XVII (1893—94). I samme Tidsskrift har han ligeledes skrevet om den »anden Mur« (1885), om Udgravninger paa Russernes Territorium (1885 og 1889), om Bethesda (1888), om Katakomber paa Oliebjerget (1889), om Dalporten (1890), Nehemjas Mure (1891), om Kejserinde Evdokias Stefanskirke (1889), nyopdagede Grave (1893), om, hvilken Port Jesus drog ind gennem Palmesøndag (1899). S. har ogsaa udg. et Kort over Omegnen af Jerusalem og har dertil i Tidsskriftet (1896) givet en udførlig arabisk Navneliste osv. Af Kongen af Württemberg havde S. Titlen »Baurath«. (Mitteilungen u. Nachrichten des Deutsch. Palästina Vereins, 1902). *V. S.*

Schielderup, Niels Mortensen, dsk Teolog, f. 1587, Præstesøn fra Skjellerup i Fyn, blev 1613 Student og fik p. Gr. af sin mere end almindelige Dygtighed tildelt det kgl. Rejsestipendium, som han benyttede til Studering i Wittenberg. Efter Hjemkomsten blev han 1620

Konrektor ved Kbhvns Skole, 1622 Rektor i Sorø og, da Akademiet her var oprettet, 1627 Prof. i Logik, 1632 tillige dsk Spr. og 1639 Prof. i Teol., men døde allerede 4. Nov. 1640. Har udgivet flere teol. Skrifter. *H. F. R.* — Se ogsaa Art. Skjelderup.

Schiele, Friedrich Michael, tysk Teolog, f. 11. Nov. 1867, Dr. theol., en Tid Privatdocent i K.hist. i Tübingen, derefter Seminarielærer; af Helbredshensyn maatte han opgive denne Virksomhed og lever nu i Berlin. Blandt hans Værker kan nævnes »Kants Beweisgrund zu einer Demonstration des Dasein Gottes« (1902), en kritisk Udg. af Schleiermachers Monologer (1902), »Deutscher Glaube« (1904). S. var 1902—06 Redaktør af »Die chr. Welt« og 1903—09 af »Chronik der christl. Welt«. Han udgiver siden 1908 »Die Religion in Geschichte u. Gegenwart« og siden 1904 »Religionsgeschtl. Volksbücher«. *H. J. H.*

Schiiter, se Shijter.

Schijn, Hermannus, nederlandsk Læge og Mennonitpræst, f. 1662 i Amsterdam, d. ssteds 1727, studerede, da de teol. Fakulteter var lukkede for Dissenters, Medicin i Leiden og Utrecht og erhvervede sig den medic. Doktorgrad, virkede derpaa, ligesom andre Mennonitpræster dengang, baade som Læge og Præst, først i Rotterdam, saa i Amsterdam. S. tilhørte den ved Bruddet 1664 fremkomne moderate Lejr af de »Daabssindede« (se »Zonister«) og tog bestemt Afstand fra de subjektivistiske eller socinianske Døbere (»Lamisterne«) ligesom fra ethvert Forhold til Ref.s radikale Anabaptister; derimod lagde han Vægt paa den positive dogmatiske Tradition siden Mennos Dage (III, 230), foretrak Navnet Mennonit for »Daabssindet« og fastholdt Samfundets Ret til en kirkl. Plads blandt Protestanterne. S. mente at kunne paavise en hist. Forbindelse mellem Mennoniterne og Valdeserne. Foruden apologetiske, polemiske og opbyggelige Skrifter har han skrevet Mennoniternes Historie. *N. M. P.*

Schiller. 1) **Johann Christoph Friedrich S.**, berømt tysk Digter, spænder ligesom Goethe over et videre Omraade og har ogsaa forsøgt at begrunde sin Livsanskuelse paa rent filos. Maade; det er denne Side af hans Forf.skab, vi her holder os til. — S. er f. 10. Nov. 1759 i det rel. bevægede Württemberg, fik tidlig kr. Paavirkning hos sin første Lærer, Præsten Moser; hans Bestemmelse var da at stud. Teol. I sine »Wanderjahre« førtes han dog i helt anden Retning; »Sturm- und Drangtiden« vakte hos ham særlig Følelsen af Individets Ret overfor Samfundet (jfr. hans første Drama »Die Räuber«). At han fastholder et strængt moralsk Livssyn, ses fornemmelig af den Skikkelse, som han i »Don Carlos« har tegnet som Marquis Posa. Men i første Række for ham staar Betragtningen af Verden som et guddommeligt Kunstværk; det er Begejstringen for gr. Aand, som han har skildret den i »Die Götter Griechenlands«, som her leder ham. Et samlet Udtryk for sin filos. Livsbetragtning ved Afslutningen af »Wanderjahre« har han givet i Digtet »Die Künstler« (1789). Hovedtanken heri er, at Skønheden gaar forud for Sandheden. I den menneskelige Aands Udviklingsgang fremtræder Anskuelsen af det sande og det gode altid først paa billedlig Maade som Forberedelse til den moralske og videnskabelige Erkendelse. For at den sanselige Natur skal kunne hæve sig op til den rene, aandelige Erkendelse, maa den bæres frem af Skønhedssansen, der i sig forener begge Sider i den menneskelige Natur, den sanselige og den aandelige. Men Skønhedens Kultus er Kunsten, og dens Præster er Kunstnerne. Disse Toner klinger bestandig igen i S.s senere Produktion. — 1789 var han bleven Prof. i Historie i Jena. I de følgende Aar kom han stærkt under Paavirkning af Kant, især gennem »Kritik der Urtheilskraft«. Ud fra den Problemstilling, som her var given, behandler han en Række filos. Emner: »Über den Grund unseres Vergnügens an tragischen Gegenständen« og »Über tragische Kunst« 1792, »Über Anmuth und Würde« og »Über die aesthetische Erziehung des Menschen«. Hans Opgave er særlig at sikre Skønheden dens berettigede Plads i den sædelige Verden. Der er to Genier, som ledsager Menneskene gennem Livet; den ene vil lære os Friheden indenfor Sanseverdenen; den taler til os i Skønhedens Sprog; den anden vil vise os Friheden over Sanseverdenen; den taler til os gennem Følelsen af det ophøjede. Det var imidlertid ikke let indenfor den kantiske Filos. at skaffe Plads for Skønhedens og Harmoniens Synspunkt. Det følte S. ved Læsningen af »Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft«. Særlig »det radikale Onde« stødte hans kunstneriske Sans. Saa forsøgte han paa en Maade at gaa ud over Kant. Vistnok har Kant Ret i at skille Lyksalighedsdriften fra den moralske Bevæggrund, men naar denne sidste har sin Oprindelse i vor indre Frihed, hvorfor skal den da ikke kunne forene sig med vore naturlige Tilbøjeligheder? Jo længere Loven virker, des mere maa den dog blive til vor Lov, der ligesom forvandler sig til vor anden Natur. Saaledes kan Pligten gaa over til at blive harmonisk, saa den skaber en skøn Sjæl og sædelig Grazie. Ogsaa overfor Hist. har S. gjort Anvendelse af kantiske Tanker. Sin oprindelige Tanke om Verden som et guddommeligt Kunstværk gennemfører han overfor Menneskehedens Hist. saaledes, at denne betragtes som et samlet Hele, der er behersket ved en teleologisk Lovmæssighed, saa at hele Udviklingen er underordnet et højeste moralsk Formaal. I »Die Sendung Mosis« har han forsøgt en naturlig Forklaring af det providentielle, som synes at fremtræde gennem denne store Patriarkskikkelse. Hans Grundbetragtning er udtrykt i det bekendte Ord af ham: »Die Weltgeschichte ist das Weltgericht«. I et senere Digt »Die Worte des Glaubens« har han givet sin rel. Trosbekendelse. Den indeholdes i tre Ord, som ikke stammer ude fra, men fra selve Menneskehjertet; det Menneske, der ikke tror paa dem, er berøvet al Værd. Det er den menneskelige Frihed, Dyden og Gud: »Ein Gott ist, ein heiliger Wille lebt; Und ob Alles in ewigem Wechsel kreist, Es beharret im Wechsel ein ruhiger Geist«. Fyldigere og mere personligt har han dog udtalt sit sidste Ord i Digtet »Das Ideal und das Leben«. Her finder han Udtryk for den skarpe Modsætning i Tilværelsen, som han særlig har følt. Han har tidligere sunget: »Freiheit ist nur in dem Reich der Träume, Und das Schöne blüht nur im Gesang«, og dette fornemmer han endnu. Men

han viser tillige hen til et Hvilested for Sjælen i den æstetiske Frihed, saaledes som den kan nydes gennem Kunst og Skønhed. Her findes det ideale Fristed, hvor vi kan unddrage os alle Livets pinlige Følelser og fornemme den højeste Harmoni. Det er i god Sammenhæng hermed, at S. betragter Teatret som et fortrinligt Redskab til at paavirke Menneskeheden moralsk. Det maa siges til hans Ære, at hans Dramaer i ethvert Fald har en forædlende Magt. S. døde i Weimar 9. Maj 1805. (Kuno Fischer, Schiller als Philosoph). *F. C. K.* — 2) **Johann S.**, tysk evang. Præst, f. 2. Marts 1812 i Regensburg, d. 10. Marts 1886 i Westheim, hvor han virkede siden 1854. S. har især gjort sig bekendt ved sin energiske Kamp mod Rationalismen. Han forsvarede ivrigt Unionen. Foruden en Række kirkl. Skrifter har han skrevet smukke Digte. 1848 grundlagde han »Evg. Verein für die protest. Pfalz«, som bl. a. fik til Opgave at udsende populære kirkl. Skrifter. I dens Serier udkom næsten alle hans egne Bøger. *A. Th. J.*

Schinmeyer, Johann Christoph, tysk Præst og Forf., f. i Nordhausen 1696, d. i Tønning i Slesvig 1767, fik sin teol. Uddannelse i Halle og var en Tid Lærer under Francke ved Vajsenhuset ssteds. Senere kom han som Præst til Potsdam, Stettin og Rathenow. Som ægte Discipel af Francke var han ivrig for Oprettelse af Skoler og Vajsenhuse, men tørnede ved sin krasse Pietisme stadig sammen med de verdslige Øvrigheder. Efter 14 Kampaar i Rathenow kom han 1751 som Spr. til Tønning, men kunde heller ikke her tæmme sit stridbare Sind overfor sine Embedsbrødre. S. var en yndet asketisk Forf. Flere af hans Traktater (bl. a. »Den rette Vej til Livet«, »Bibelsk Sprog- og Skatkiste«, »Samtale om en sand Kristendoms Muligheds), som ogsaa er oversatte paa Dansk, er paany optrykte indtil Midten af 19. Aarh. og har været i flittig Brug i de opvakte Lægfolks Forsamlinger, ikke mindst i Norge, hvor ogsaa H. N. Hauge udbredte dem. (H. Waterstraat, J. Chr. S., Gotha 1897). *A. J.*

Schinner, Matthæus, Kardinal og Biskop af Sitten i Schweiz, f. 1456, stud. Teol. i Bern, Zürich og Como, blev Landsbypræst, Domherre i Sitten og 1500 Biskop i denne By. Han udøvede en stor Virksomhed som Forf. og Prædikant. Som Herre over Wallis inddroges S. i Julius II's mange Krigsforetagender; han udnævntes til Kardinal og blev ved Julius II's Død Paveemne; da Leo X døde, opstilledes han paany som Spaniernes Kandidat, men døde allerede 30. Sept. 1522 i Rom. *P. H.*

Schirmer. 1) **Heinrich Ernst S.**, Arkitekt, f. i Leipzig 1814, uddannet i Tyskland, kom i 1838 paa Foranledning af Maleren, Prof. Dahl, til Norge og kom til at vie sit Livsarbejde til norsk Arkitektur. Foruden mange andre offentlige Bygninger er hans Navn særlig knyttet til Trondhjems Domkirkes Restauration, hvortil han efter offentligt Opdrag gjorde de forberedende Arbejder og udarbejdede de første Planer. Han ledede ogsaa Restaurationen af Kapitelshuset m. m. 1869—71. I 1883 flyttede han til Giessen og døde der 1887 (Halvorsens Forf.lex.). *A. B.* — 2) **Michael S.**, Ps.digter, f. 1606 i Leipzig, var 1636—68 Konrektor ved »Graa Kloster« i Berlin, d. 4. Maj 1673. Hans første Embedsaar var Trediveaarskrigens sværeste Tid, og han led meget. 1644—49 var han sjælesyg og anfægtet, og det samme vendte tilbage i hans Alderdom. Iøvrigt var han flittig poetisk Skribent i Opitz's Stil. Som Ps.digter danner han Overgang fra Joh. Heermann til P. Gerhardt. Af ham har Ps.bg. f. K. og Hjem »O Helligaand, kom til os ned« (Nr. 291; jfr. Landstad Nr. 19). *P. S.*

Schiørring, Niels, Musiker, f. 1743, uddannet i Kbhvn og i Hamburg (hos C. Ph. Eman. Bach), blev 1773 ansat i det kgl. Teaters Kapel og 1775 kgl. Kammermusikus. Som Komponist var han lidet produktiv, men har bl. a. 1783 udg. en Koralbog; d. 1798. *J. O. A.*

Schiøtt, Preben, dsk Præst, f. 1703, blev 1730 cand. theol., 1736 Kateket ved Holmens Kirke, 1738 Kapellan ved Frue Kirke i Kbhvn, samtidig med at H. Gerner blev Stiftsprovst, og han var, som Biskop Hersleb siger, ligesaa god Herrnhuter som denne. Lige til hans Død 1782 gik Brødremenighedens Medlemmer ud og ind i denne Broders Hus. Hans Død gav Anledning til, at Herrnhuterne søgte og fik Tilladelse til at holde egen Gudstjeneste. *L. K.*

Schiötz, Søren Daniel, Foged i Jæderen og Dalene, f. 1796, d. 1863, er bekendt som virksom Tilhænger af Herrnhutismen, som han bidrog til at skaffe Indgang i Stavanger og Omegn, og som varmhjertet Deltager i de nyvaagnede Evangelisationsbestræbelser fra 1820'erne. I 1826 deltog han sammen med Carl Gustav v. Bülow, der besøgte Norge som Udsending for »The continental society« i London, i Stiftelsen af den første norske Missionsforening i Stavanger. Han tog ogsaa Del i Stiftelsen og Ledelsen af Stavanger Bibelforening, Stavanger Traktatselskab, Stavanger Forening for Israels Venner osv. I 1850 overtog han som Ejer og Redaktør det af Pastor N. J. Holm (II, 451) grundlagte Missionsblad, som fra da af blev Organ for Israelsmissionen. (Halvorsens Forf.lex.; Thrap, Brødremenigheden i Norge). *A. B.*

Schjørring, Jens Nicolai Ludvig, dsk Præst og Ps.digter, f. 16. Septb. 1825, Kapellan, Lærer og Højskoleforstander forskellige Steder, 1864 Spr. i Hodde ved Varde, 1878 i Ørslev ved Skelskør, d. 14. Maj 1900, var en virksom Præst af grundtvigsk Retning, kendt som Forf. af Ps.rne »Kærlighed fra Gud« og »Herrens Venner ingensinde«. *P. S.*

Schjøtt, Frederik Viggo Erik Frisenberg Thorup, dsk Præst, f. 1839, teol. Kand. 1866, foretog 1867 en Udenlandsrejse, paa hvilken han bl. a. stud. Tekstkritik i Strassburg, blev 1868 Kapellan i He, og efter at have været Kapellan et Par andre Steder, blev han 1875 Spr. i Ringkøbing, 1883 i Kolding, 1893 i Nakskov, hvor han døde 4. Okt. 1898. Han har udg. »Tolv Prædikener over den ny Tekstrække« (1881) samt en Udgave af N. T.s Tekst (Novum testam. Græce, 1897), i hvilken han dog kun bygger paa nogle ganske faa Haandskrifter. Den har derfor ingen tekstkritisk Værd. *F. T.*

Schlaginhaufen (Turbicida, Ochloplektes, Typtochlios), **Johannes**, tysk Præst, dukker 1531 op i Wittenberg hos Luther, hvem han stadig omgikkes, og for hvem han af og til vikarierede som Prædikant. Han optegnede fra Nov. 1531 til Sept. 1532 Luthers Bordtaler (udg. 1888 af

W. Preger). S. plagedes meget af Anfægtelser og Mismod, vel ogsaa af økonomiske Sorger. 1532 blev han Præst i Zahna ved Wittenberg, 1533 i Köthen; først i 40erne fik han Titlen Superattendent, skønt han straks udøvede en Superintendents Gerning. Af Fyrsten af Anhalt-Köthen blev S. overvældet med Velgerninger, og han ledsagede denne til Mødet i Schmalkalden 1537, hvor S. medunderskrev de schmalk. Artikler. Ved Sammenkomsten i Schmalkalden 1540 var S. ivrig for at hævde den uforandrede Augsburger-Konf. af 1530, ligeledes vilde han blive staaende ved de schmalk. Artikler paa alle Punkter, og angaaende Ceremonier vilde han kun indvillige i saadanne, som Luther vilde bifalde. 1561 nævnes en anden Superintendent i Köthen, saa S. maa være død o. ved denne Tid. (G. Bossert i Luthardts Zeitschr. f. kirchl. Wissenschaft u. kirchl. Leben, 1887, 7). *N. M. P.*

Schlatter. 1) **Adolf S.**, tysk Teolog, f. 16. Aug. 1852 i St. Gallen, blev 1881 Privatdocent, 1888 Prof. extraord. i Bern, s. A. Prof. ord. i system. og nytestl. Teol. i Greifswald, 1893 i Berlin og 1898 i Tübingen. Efter H. Cremer's Død er han den betydeligste Repræsentant for den bibelsk-teol. Retning i Tyskland (»Biblicismen«). Foruden en Række populære Kommentarer til N. T. har han udg. »Der Glaube im N. T.« (1885; 3. Opl. 1905); »Einleitung in die Bibel« (1889, 3. Opl. 1901); »Zur Topographie und Gesch. Palästinas« (1893); »Anliegen der Kirche« (1896); »Israels Geschichte von Alexander dem Grossen bis Hadrian« (1901; 2. Opl. 1906); »Die Theol. des N. T.s« I-II (1909—10); »Das chr. Dogma« (1911). I Forening med Cremer, og efter hans Død (1903) med W. Lütgert, har han udg. Serien: »Beiträge zur Förderung chr. Theol.« (1897 f.), hvori han har skrevet en Række Afhndl. af dogmatisk og hist. Indhold. *C. G.* — 2) **Anna S.**, f. Bernet, schweizisk Ps.digterinde, f. 1773 i St. Gallen, opvoksede i et pietistisk Hjem, hvor Leg og Dans var forbudt; siden sit 10. Aar var hun bevidst rel. vakt, og hele hendes følgende Liv blev præget af en varm og inderlig Fromhed, der havde sit Midtpunkt i Bønnens Samliv med Gud. Lavaters Jesusfromhed paavirkede hende stærkt; hun var Veninde med Datteren, Nette L. 1795 ægtede hun, efter at have overvundet sin Betænkelighed (ved at slaa op i sin Bibel) Købmanden S. i St. Gallen, en Mand, om hvem hun selv dømte: »han var bedre end jeg i Handlingen, men i Sindelag var han næsten ganske vantro«. I sit Ægteskab blev hun efterhaanden Midtpunkt i en stor kr. vakt Vennekreds, der talte pietistisk eller mystisk anlagte af forsk. Konfessioner (f. E. Katoliker som Sailer, Boos og Gossner); under en farlig Barselseng 1804 oplevede hun sin »egentlige Omvendelse«, hvorefter hun, »selv om alle Bibler brændte, vidste af egen Erfaring, at Jesus lever og lever for mig, elsker mig«. Under Læsning af Tersteegen, Guyon og andre Mystikeres Skrifter antog hendes Fromhed mere og mere en kvietistisk Art; men den »Salighed«, hun følte derved, forhindrede dog ikke, at der kom kolde Tider, og paa Dødslejet klagede hun over ikke at føle nogen Trøst eller Guds Kærlighed. Paa en Rejse, Sommeren 1821, til Barmen, opsøgte hun overalt de kr. Vennekredse og har ved sin Beskrivelse givet et højst interessant Indblik i Tidens mystisk-pietistiske Fromhedsliv. S. døde 1826. Hendes Breve udgør en vigtig Kilde til Datidens Tænkemaade. 1817 havde man uden hendes Vidende udg. hendes »Mutterworte« til hendes mange Børn; desuden har hun forfattet en Mængde inderlig fromme Ps.r og rel. Digte. (F. M. Zahn, A. Schlatters Leben und Nachlass I-III, 1865; Ad. Zahn, Frauenbriefe, 1862; Ritschl, Gesch. des Pietismus I, 541 f.). *J. O. A.*

Schlauch, Lorenz, ungarsk Biskop og Kardinal, f. 27. Marts 1824, d. 10. Juli 1902, virkede som Seminarprof. i Dogmatik og Hist. i Temesvar, derefter som Præst i Merczidorf og Domherre i Temesvar, blev 1873 Biskop af Szatmar, nogle Aar senere Præsident for »Ladislausgesellschaft«, 1887 Biskop af Grosswardein, 1893 Kardinal. S.s kirkl. og kirkepolit. Taler er udg. af Bunyitay I-III (1890—93); »Reden und Studien«, 2. Aufl. I-IV (1899). *S. A. B.*

Schlegel. 1) **August Wilhelm v. S.**, Sprogforsker og Digter, Søn af den senere Superintendent S. i Hannover, f. 8. Sept. 1767 ssteds, d. 12. Maj 1845 i Bonn, blev 1786 teol. Stud. i Göttingen, men kastede sig snart over Filos. og Æstetik, offentliggjorde forskellige Digtninge og begyndte at oversætte Dante og Shakespeare. 1791—95 var han Pædagog i en Bankierfamilie i Amsterdam, vendte saa tilbage til Tyskland, ægtede 1796 den aandrige Enke Karoline Böhmer (Datter af Neologen Prof. Michaelis, jfr. III, 247; hendes højst interessante Breve er udg. af G. Waitz: »Karoline« I—II, 1871, og »K. und ihre Freunde«, 1882) og bosatte sig i Jena, ivrig sysselsat med Lit.hist. og Digtning og med Kamp mod Oplysningstidens Bannerførere. 1798 blev han ekstraord. Prof. ved Universitetet dér (hvor dengang ogsaa Schelling og Fichte virkede). Hans Hustru blev her Midtpunktet i »Romantikernes« Kreds (jfr. rom. Skole III, 810). Mænd som Schelling, L. Tieck, den ædle Hardenberg (Novalis), H. Steffens, Broderen Fr. S. o. a., for hvem Følelse og Fantasi var alt, og som, begejstrede for Poesi og Kunst, saa sig som Bannerførere for en helt ny Tid, færdedes i hans Hus; de vilde ikke blot den gl. »Oplysning« og Rationalismens Mænd til Livs, men selv Digtere som Schiller og til Dels Goethe paa Grund af den førstes Kantianisme og begges »Hedenskab«. Thi denne Kreds priste Krdm og anede i Schellings »Naturfilosofi« og Schleiermachers »Reden« (begge udkom 1799) det nye rel. Opsving; her oplæstes den fromme Novalis' paradoksale Afh. »Die Christenheit oder Europa«, der lovpriste Middelalderen og var præget af et sugende Savn efter en poetisk Katolicismes Fornyelse (udg. i 4. Udg. af hans Skrifter, 1826, i en til Fordel for Katolicismen beklippet Skikkelse). Den hellige Ild var dog lidet moralsk lutret: Friedr. S.s Forfatterskab og »frie Ægteskab« vidner derom; heller ikke Schellings Forhold til Karoline S. var dadelfrit; S. selv var ogsaa i Bunden for meget Verdensmand. — Et særligt, lit. Organ havde Romantikerne i det af Brødrene S. udg. Tidsskrift »Athenäum«. Den omtalte Vennekreds sprængtes, da S. 1801 gik til Berlin, hvor hans Forelæsninger over Skønlit. og Kunst vakte stor Opsigt, men ogsaa berettiget Kritik paa Grund af hans ofte uret-

færdige Polemik (1801 udkom hans og Broderens »Charakteristiken u. Kritiken«; 1805—11 hans Forel. om dramatisk Kunst og Lit., holdt under stor Begejstring i Wien; 1827 »Ueber Theorie u. Gesch. der bildenden Künste«; 1828 »Kritische Schriften« I—II). 1803 opløstes hans Ægteskab (Karoline S. ægtede derefter Schelling), og fra 1804 levede S. i Udlandet, mest hos Mme de Staël paa Coppet ved Genfersøen, og ledsagede hende paa hendes vidtløftige Rejser i Syd og Nord. 1813—14 var han Sekretær hos den senere sv. Konge Carl Johan og forfattede dennes Proklamationer. Efter Krigen var han atter hos Mme de Staël, men 1818 kaldtes han til Prof. i Lit. i Bonn. Som saadan kastede S. sig ogsaa med stor Iver og Dygtighed over indiske Sprogstudier, berejste i den Anledning Frankrig og England, og fik fremtrædende Betydning for Grundlæggelsen af den moderne Indologi. Hans personlige Betydning for Videreførelsen af Tidens egentlige Aandsrøre var derimod væsentlig forbi. Hans umaadelige Forfængelighed og taabelige Fornemhed vakte ogsaa Spot (særlig blev han Heines Offer). Hans Digtning (et Udvalg udg. 1854) har ingen varig Værdi; den savner den dybere Begejstring; derimod staar hans Overs. af Shakespeare, Calderon o. a. meget højt. — 2) **Karl Wilhelm Friedrich v. S.**, foregaaendes Broder, f. 10. Marts 1772 i Hannover, d. 12. Jan. 1829 i Dresden, var opr. bestemt til Handelen, blev imidlertid Student i Göttingen og Leipzig og opgav, som Broderen, snart sit Fagstudium (Jura) for at hellige sig Skønliteraturen, Kritik og Kunst (navnlig den gr.). Efter et Ophold i Dresden kom han 1796 til Broderens Kreds i Jena, hvor hans Recensioner førte til et skarpt Brud med Schiller. 1797 flyttede S. til Berlin, boede fra Juletid sammen med Schleiermacher, paa hvis lit. Optræden han fik indgribende Betydning. Hans Genialitet mødte varm Beundring i den Kreds af Skønaander og Tilhængere af den nye Skole, som samledes i Jødinderne Dorothea (egl. Veronika) Veits (Datter af Populærfilosofen Moses Mendelssohn, se III, 223) og Henriette Herz's Hjem, og samtidig kæmpedes der i hans (og Broderens) Tidsskrift »Athenäum« hensynsløst mod den ældre Skønliteratur og Rationalismens Mænd; i en Afh. om Lessing viste S., hvor fjærnt denne stod den alm. Oplysningslit. S. indgik »i fri Kærlighed« et Forhold til Dor. Veit, hvis Ægteskab opløstes 1798; samtidig forsvarede han æstetisk Forholdet i Romanen »Lucinde« (1. Del udkom 1799; aldrig fuldført), hvis Frivolitet imidlertid vakte berettiget Forargelse og forklarer den gl. Skoles Mistro til den nye Aand og dens Moralitet. Schleiermachers anonyme Forsvar for »Lucinde« i »Athenäum« og hans ulykkelige Kærlighed til Præstekonen Eleonora Grunow viser tydelig Skævheden i Romantikens Moralindividualisme. — Efter at have habiliteret sig som Privatdocent i Jena 1800 og 1802 studeret Kunst i Dresden gik S. til Paris for at fortsætte sine Kunststudier. Dorothea Veit fulgte snart efter, og efterat hun var blevet døbt, viedes de 1804 i det sv. Kapel. S. kastede sig nu tillige over Studiet af Indisk og Persisk. 1804—8 opholdt han sig i Köln paa Opfordring af Brødrene Boisserée (I, 351), hvis Interesse for den middelalderlige Kunst i høj Grad styrkedes ved S.s Impulser; de førte ham atter ind i katolske Kredse. Resultatet blev, at S. og hans Hustru i April 1808 gik over til Romerk.n. S. holdt iøvrigt i Köln Forelæsninger om Filos.ens Hist., forsvarede derigennem Aabenbaringens Nødvendighed og et nøje Forhold mellem Stat og K., og udarbejdede sit for den moderne sammenlignende Sprogvidenskab betydningsfulde Værk »Ueber die Sprache und Weisheit der Inder«. Da han ingen Ansættelse kunde faa, flyttede han til Wien, hvor Metternich skaffede ham ind i Hofkancelliet. Han ledsagede Ærkehertug Carl paa Felttoget 1809 og forfattede de højttravende østerrigske Proklamationer mod Napoleon. Nederlaget og den smædefulde Wienerfred forøgede hans Had til Napoleon og førte ham videre ind paa en reaktionær Katolicismes Vej; Paven belønnede ham 1814 med Kristusordenen. Ogsaa hans Forelæsninger om nyere Hist. og over Literaturhist. bar tydelige Præg af de nye Elementer i hans Arbejde for Romantiken (jfr. »Gesch. der alten u. neueren Lit., 1815). 1815—18 var han ansat ved den østerrigske Legation i Frankfurt, 1819 med Metternich i Italien. De sidste Aar helligedes Literaturen, Historiens Filos. og et ivrigt Arbejde for Romerk.n særlig gennem Tidsskriftet »Concordia« (1821—23); i Nyudgaven af Novalis' Værker 1826 viser Behandlingen af »Europa« hans hensynsløse Iver i saa Henseende; hans Standpunkt førte ogsaa til et ligefremt Brud med Broderen. Samtidig var S. dog et godt Stykke af en Epikurær, hans Madlyst havde gjort ham uformelig (H. N. Clausen, der traf ham i Wien, kalder ham en »kvabset Kolos, hvor Maven syntes at udgøre Manden«); som Broderen havde han ogsaa tillagt sig et fornemt Væsen og yndede at tale i en »profetisk« Tone. Et Slagtilfælde Jan. 1829 afbrød den Serie Forelæsninger over Sprogets Filos., han havde begyndt i Dresden. (S.s »Sämtliche Werke« udk. 1822—25, ny Udg. I—XV ved Feuchtersleben, 1846; Haym, Die romant. Schule, 1869, 2. Udg. 1906; W. Glawe, Die Romantik Fr. S.s, 1906; Walzel, Fr. S.s Briefe an seinen Bruder A. W. S., 1890). *J. O. A.*

Schleiermacher, Friedrich Daniel Ernst, den prot. Teol.s store Reformator, f. i Breslau 21. Nov. 1768, d. i Berlin 12. Febr. 1834. Alsidigt udrustet har han paa flere Maader grebet ind i Historien, men hans blivende Betydning samler sig i, at han har været den store banebrydende Teolog med de særegne Betingelser for at foretage den store Omdannelsesproces i Bestemmelsen af Rel.en. Gennem hans personlige rel. Udvikling blev hans Teol. til. Det vil da ogsaa kun være muligt at forstaa den i Sammenhæng med hans Livshist. — S. var Søn af en ref. Feltpræst. Som 15aarig Yngling kom han i Skole hos Brødremenigheden først i Niesky, siden i Barby, og modtog afgørende Indtryk af den herrnh. Fromhed. Efter nogle Aars Forløb maatte han meddele sin Fader, at han ikke mere følte sig tilfredsstillet ved den gl. Teol., og ved Universitetet i Halle forsøgte han nu paa fri, selvstændig Maade at uddanne sin Livsanskuelse, men den gl. Kærlighed til Herrnhut voksede han dog aldrig fra; han yndede siden at kalde sig en Herrnhuter af en højere Orden. Det var

Filos.en, som begyndte at udøve sin Magt over den unge Teolog. Kants Erkendelseslære med dens kritiske Begrænsning af den teoretiske Fornuft blev det faste Grundlag for al hans senere Tænkning. Men det egentlige Stof fandt han ikke i 18. Aarh.s Tanker, men gennem Romantiken. Efter at han i et Par Aar havde været Huslærer hos en adelig Familie og siden Hjælpepræst paa Landet, kom han 1796 til Berlin som Præst ved Sygehuset Charité; her blev han til 1802. Det var rige Aar for hans Udvikling, præget af den selskabelige Omgang med aandfulde Mænd og Kvinder. Gennem Friedrich Schlegel lærte han det romantiske Livssyn at kende og blev grebet deraf. Ogsaa af Romantikens Filos., foredraget af Fichte og Schelling, fik han stærke Indtryk, men især af den saalænge glemte Filosof, den »herlige, forstødte Spinoza«. Hans første Skrift »Über die Religion, Reden an die Gebildeten unter ihren Verächtern« (1799) bar Vidnesbyrd derom. Disse 5 Taler vender sig til en Slægt, der over Kunst og Videnskab ganske har tabt Sansen for det evige, og søger at vække dens Forstaaelse for Rel.en, ikke for »hine slet sammensatte Brudstykker af Metafysik og Moral, som man nu kalder for renset Krdm«, overhovedet ikke for ydre Former eller bestemte Forestillinger, men for Rel.ens inderste Dybder. Han vil vise, af hvilke Anlæg i Menneskeheden den fremgaar, og hvorledes den hører til det, der er Menneskene det højeste og værdifuldeste; det er en psykologisk Udledning, han vil give. »At Fromheden udspringer nødvendigt, af sig selv, af enhver bedre Sjæls Indre, at der tilhører den en egen Provins i Gemyttet, det er, hvad jeg paastaar«. Hvad er da Rel.ens Væsen? Den er snart opfattet som en Form for Tænkningen, snart som en Handlemaade. Den er ingen af Delene; den er en umiddelbar Grebethed, der til sit Indhold har det uendelige. Fornemmelsen af det uendeliges Tilstedeværen i alt det endelige, »Sans og Smag for det uendelige« er Rel. Det er ikke saa, at hele Menneskelivet udfyldes af Tænken og Handlen; der er et tredje Omraade ved Siden af disse, nemlig Følelsens. Her har Rel.en sit selvstændige Omraade; den falder ikke sammen med noget Begrebssystem eller overhovedet med nogen bestemt Forestilling; selv saadanne Begreber som Gud og Udødelighed har ikke nogen umiddelbar rel. Værdi, men faar kun en saadan, forsaavidt som de viser sig som nødvendige Udtryk for det rel. Forhold. Heller ikke virker Rel. som et direkte Motiv til Handlen; ikke ud fra Rel., men sammen med Rel. skal vi handle; som en hl. Musik skal de rel. Følelser ledsage vort virksomme Liv. Derimod lærer vi af Rel.en at anskue den fuldendte, indre Enhed i Naturen, den guddommelige Lovmæssighed, med hvilken vi fornemmer os nøje forbundne, og endnu mere det aandelige Universum, som træder os imøde i Menneskehedens Hist. — Men just Følelseslivet kræver Meddelelse, derfor maa det rel. Liv danne Samfund. Et saadant idealt rel. Samfund eksisterer faktisk, thi jo mere et Menneske vokser i sand Religiøsitet, des mere maa den hele rel. Verden for ham blive til et samlet Hele. Som en fri, aandelig Samvirken af rel. Mennesker skulde Fromheden umiddelbart give sig Udtryk. Den bestaaende K. svarer langtfra hertil; den har faaet sin Grundskade ved Forbindelsen med Staten, den er kun at betragte som en foreløbig Nødhjælp. Særlig Individualitetens Ret krænkes derved: Hvilken Betydning der tilkommer denne, ses bedst ved Betragtningen af de forsk. Rel.er. Denne Forskellighed er ingen Ufuldkommenhed, som skal overvindes ved at opstille en naturlig Rel. i Modsætning til de positive; en saadan er en blot Abstraktion. Kun i en uendelig Mængde af bestemte, individuelle Former vil Rel.en kunne udtømme sin hele Rigdom. Det gælder da om at slutte sig til en af disse hist. Rel.er. Men intetsteds er Rel.en saa fuldkommen idealiseret som i Krdmmen. Dens opr. Anskuelse er alt det endeliges Henstræben mod den højeste Enhed; Fordærvelse og Forløsning er de blivende Grundbestemmelser i denne Anskuelse. Forøvrigt maa den i sin senere Udprægning være Genstand for en stadig Kritik. — Det er et dristigt Sprog, men det lyder dog med Myndighed. Det romantiske Drag mærkes dels i Tilsidesættelsen af det moralske Element, dels i den mystiske, halvt panteistiske Grundstemning, som slaar os i Møde; det er ikke tilfældigt, at Spinoza nævnes med særlig Ærbødighed. Men Forf. er dog bestandig sig selv; alt er stemplet af hans ejendommelige Personlighed; det er oplevet af ham selv. Og et rigt Fund har han gjort; i Modsætning til al tidligere Intellektualisme er Grunden lagt til en Forstaaelse af Rel.ens Ejendommelighed. Hermed er en ny Metode indenfor Rel.s-Videnskaben indledet. — Som en Parallel og et Modstykke til Talerne udkommer i 1800 Monologerne. Medens Blikket i Talerne har været vendt udefter, saa er det nu vendt indefter: vi manes til Selvbetragtning. Det rel. Synspunkt faar her sit etiske Supplement. I Tilslutning til Kant viser S., hvorledes der i Modsætning til Yderverdenen oplader sig en Frihedens Verden i vort Indre. Men han gaar udover Kant og andre samtidige, idet han hævder, at vort evige Væsen ikke er at fatte som en blot sædelig Vilje, men at det er en individuel Udformning af Menneskeheden og som saadan har sin nødvendige Plads i Tilværelsens Hele. Hermed er først den fulde, indre Uafhængighed sikret; ikke udenfor os, i et eller andet ydre Formaal, ligger Hvilepunktet, men i os selv; kun mere at blive, hvad vi er, skal være vor Vilje; idet vi hengiver os til denne Vilje, forsvinder Tanken om en blind Skæbne, og vi kan møde alt, hvad der vil komme, Alder og Død, med sorgløs Ro og Glæde. Vi gør kun, hvad der i fri Kærlighed og Lyst fremgaar af vort Gemyts Indre. — I S.s ydre Forhold indtraadte der snart efter en Forandring; hans »Vertraute Briefe über Schlegels Lucinde«, en altfor velvillig Bedømmelse af et tvetydigt Skrift, forøgede den Misstemning, som hos adskillige gjorde sig gældende overfor ham paa Grund af hans frie, selskabelige Omgang. Han valgte da et frivilligt Eksil, idet han drog som Præst til den lille pommerske By Stolpe. Her fandt han imidlertid Ro til videnskabeligt Arbejde; fra den Tid (1802—04) stammer hans »Grundlinien einer Kritik der bisherigen Sittenlehre«, der kan betegnes som en teoretisk Underbygning af det moralske Synspunkt, der var indeholdt i Monologerne.

Med 1804 begynder hans akademiske Virksomhed i Halle, hvor den dog blev afbrudt ved Jena-Slaget 1806 for siden at fortsættes i Berlin, hvor han straks fik Ansættelse som Prof. ved det nye Universitet (aabnet 1810). Aaret forinden var han bleven Præst ved Trefoldighedskirken ssteds. Hermed var Grænserne for hans senere Virken afstukne. De ydre Forhold gav ham Anledning til: »Kurze Darstellung des theol. Studiums«, hvori gøres gældende, at Teol. faar sin særegne Karakter ved, at den skal tjene et praktisk Samfund, nemlig K.n. Gennem Studiet skal da den rel. og videnskabelige Interesse nøje forenes med hinanden. Den rigeste Frugt af S.s Aandsarbejde fra hin Tid er dog hans Dogmatik »Der christliche Glaube« (1821—22). Som Grundlag for Troslæren vil han ikke forsøge at opstille en Lære om Gud ud fra alm. Principer, men han gaar paa Forhaand ud fra, at den er en kirkl. Disciplin. K.n er et rel. Samfund. Hvad er nu Rel.? bliver da det første Spørgsmaal. Svaret fra Talerne suppleres nu derved, at Følelsen bestemmes som absolut Afhængighedsfølelse. Imellem de forsk. Rel.s-Former vil da saadanne være de højeste, hvor denne Følelse helt er bleven dominerende ɔ: de monoteistiske. Og indenfor disse igen vil saadanne være de øverste, som underordner det naturlige under det sædelige ɔ: de teleologiske. Krdmmen som den reneste Virkeliggørelse af den teleologisk bestemte Monoteisme maa atter vurderes som den højeste Rel. Som tidligere udviklet maa al Rel. have en hist. og individuel Karakter; en saadan har Krdmmen ogsaa, idet alt indenfor den bestemmes ved den i Jesus givne Forløsning. Sin Genstand faar den kr. Troslære dog ikke i det guddommelige Væsen, som det er i sig selv, men den maa holde sig til den indre Kendsgerning, som er givet med den kr. Fromhed; dens Opgave vil da blive at fremstille de forsk. Maader, hvorpaa denne Fromhed giver sig Udtryk. Kun om en formel Brug af Filos. kan der saaledes være Tale i Dogmatiken; i reel Henseende udgør den et ejendommeligt Hele for sig. Kr. Trossætninger er Fremstillinger af fromme Gemytstilstande og skyldes den senere tilkommende logiske Refleksion. Men denne udspringer ikke af spekulativ Interesse, men alene ud fra K.ns naturlige Trang til Selvbesindelse. At Troslæren derfor altid maa faa en vis tidsbestemt Karakter er uundgaaeligt. — M. H. t. Anordningen af det dogmatiske Stof, da vil man kunne fremstille den fromme Selvbevidsthed, dels saaledes som den danner Forudsætningen for den i Forløsningen udtrykte Modsætning, dels som den er bestemt ved denne. Og alle Trossætninger vil kunne formes enten som Beskrivelser af menneskelige Tilstande eller som Forestillinger om guddommelige Egenskaber eller som Udsagn om Beskaffenheder ved Verden. Under alt dette er det dog stadig Beskrivelser af Gemytstilstandene hos os, som ligger til Grund; Gud og Verden kommer kun med som Afspejlinger i vor Bevidsthed. Det er dette subjektive Forløsningsprincip, som i Tilslutning til evang. Grundsætninger, men tillige med Forudsætning i en afgjort monistisk Verdensanskuelse bliver gennemført overfor de gl. kirkl. Dogmer. Den væsentlige Enhed søges overalt fastholdt, samtidig med at Kritiken faar det videste Spillerum. Med sandt Mesterskab er Opløsningen fuldbyrdet af de gl. skolastiske Formler, og med fin Takt er Grænsen draget mellem det værdifulde og det værdiløse i den kirkl. Tradition. Som en befriende Aand virker Fromhedsprincipet i denne Sammenhæng. Her ligger S.s store, evige Fortjeneste. Hvad der derimod snarere bidrager til at fordunkle end til at klare, er den monistiske Form for dette Fromhedsprincip. Guds Transscendens, Frihedens Realitet, Syndsforladelsens Betydning kommer ikke til deres Ret. Vi staar overfor en nødvendig Slægtsudvikling, hvor den normale Gudsbevidsthed først er bleven lammet gennem Sanselighedens Overvægt for derefter gennem den hist. Forløsers Virksomhed at blive fuldkommen frigjort. Der lægges dog en afgørende Vægt paa Jesu Virken; han bliver Urbilledet, Enheden af det ideale og det hist. Fra ham gaar de forløsende Virkninger ud, som efterhaanden gennem Tiden skal tilegnes af alle. Som Punkter, der i denne Sammenhæng særlig volder Vanskelighed, maa fremhæves Synden og Kristi Fremtræden; hver paa sin Maade synes begge vanskeligt at kunne indføjes i en rent naturmæssig Udviklingsrække. Den Løsning, som S. giver, gaar for Syndens Vedkommende ud paa, at Gud er Ophavsmand til denne, forsaavidt som den er en nødvendig Betingelse for Naaden; m. H. t. Kristi Person, da skal den være at se som Fuldendelsen af Skabelsesværket; den kan da vel betegnes som et Under, forsaavidt som den ikke kan forklares ud fra de givne naturlige Betingelser, men dog kun som et relativt Under, da den maa kunne forstaas ud fra de i Slægten nedlagte Anlæg. I sin Helhed danner dette Værk dog en aandelig Enhed af en imponerende Virkning. Det er et fyldigt Udtryk for en rel. Totalanskuelse og tillige et harmonisk Tankehele, gennemført med den fineste dialektiske Kunst.

S.s andre videnskabelige Arbejder er mere tilbagetrædende; de er iøvrigt ikke fuldendte af ham selv, men udg. efter hans Død af andre. Det gælder om hans Dialektik og Psykologi samt om de to etiske Arbejder »Grundriss der philos. Ethik« og »Die christliche Sitte«. I Dialektiken søger S. at vise, hvorledes Videnskab og Teol. kan forliges. Kun i Følelsen, der ligger til Grund baade for Erkendelsens og Viljens Virksomhed, har Gudsbevidstheden sit rette Hjemsted. Større Betydning har vistnok Udkastet til den filos. Etik. Etiken bestemmes som Fornuftens Handlen overfor Naturen. Baade som Led af Menneskeslægten og efter sin individuelle Natur er den enkelte handlende anlagt paa at tjene Fornuften. I Hist.n staar vi overfor den successive Fremskriden af Fornuftens Sejr over Naturen; den fuldkomne Enhed af disse to er det højeste Gode. Herudfra maa Etiken hente sin Grundbestemmelse. Den skal ikke stille Opgaver med en imperativisk Karakter; men idet den gaar ud fra den givne hist. Proces, skal den paa deskriptiv Maade ligesom Fysiken vise Lovmæssigheden i Udviklingen. Den bliver saaledes i Grunden ikke mere, hvad vi forstaar ved Moral, men snarere en Filos. over Kulturudviklingen. Det er den stærkeste Kontrast, der kan tænkes, til den Kantiske Moral.

Langt mindre Betydning har den teol. Etik; den gaar ud fra det kirkl. Liv, men dens Skematisering af dettes Udtryksformer synes noget kunstig og abstrakt.

Over denne store videnskabelige Produktion har S. dog ikke glemt at leve med i sin Tid. Som han i sit Fædrelands Trængselsaar var en af de stærkeste til at holde Modet oppe, saa tog han ogsaa ivrig Del i Reorganisationsarbejdet efter Krigen, dels ved Universitetet, dels indenfor K.n. Han var personlig stemt for Unionen, men optraadte skarpt mod den Maade, hvorpaa den søgtes tvungen igennem. Som Formand for Berliner Synoden opfordrede han imidlertid til den for Lutheranere og Reformerte fælles Nadver ved Ref.s-Festen 1817 og rakte højtidelig foran Trefoldighedskirkens Alter sin luth. Kollega Marheineke Haanden. Vigtigere end Agendesagen (jfr. herom Preussen III, 595) var ham K.ns Selvstændiggørelse; 1808 og 1812 havde han udarbejdet to Udkast til en K.forfatning, der henlagdes; Regeringens Forslag til en Synodalforfatning vandt derimod ikke hans Bifald, da Lægmandselementet ikke kom til sin Ret derved. Endnu 1833, under sit Besøg i Kbhvn, udtalte han »med Energi« til Martensen: »Teol.en maa adskilles fra Filos., og K.n maa adskilles fra Staten, ellers kommer vi tilbage til Skolastiken« (Martensen, Af mit Levned I, 71). Fornemmelig fra sin Prædikestol udøvede han gennem en lang Aarrække lige til sin Død en betydelig Indflydelse. I alle Forhold viste han sig ikke alene som den klare, rolige Dommer over Sagerne, men tillige som den faste og rene Karakter, der aldrig slog af paa, hvad der stod for ham som Ret. Overfor sig selv med sit svagelige Helbred havde han i en sjælden Grad lært Selvbeherskelsens Kunst. Sin Aandskraft bevarede han lige til sin Død, der »efter menneskelige Tanker kom for tidlig«. Faa Maaneder før sin Død, blev han, Sept. 1833, efter et Besøg i Sverige hos sin Ven Diplomaten og Digteren C. G. v. Brinkman, fejret i Kbhvn i en Kreds, der talte Mænd som Mynster, H. N. Clausen, H. C. Ørsted, Sibbern, Oehlenschläger; den sidste, Martensen og Monrad skrev Digte til hans Ære; han prædikede ogsaa i Petri Kirke (jfr. H. C. A. Lund, Studenterforeningens Hist. I, 355 f.). — Virkningen af S.s Gerning sporedes først i den snævrere Kreds af Teologer, der kaldte ham for deres aandelige Fader; herfra udgik »Mæglingsteologien«; men jo mere Tiden gik, des mere viste det sig, hvorledes hans Tanker i vide Kredse gjorde sig gældende med en Magt, som ingen kunde unddrage sig. Andre Strømninger, som Spekulationen og Repristinationsteologien, har til Tider ment at kunne stille ham i Skygge. Det har dog kun været forbigaaende. Hvorledes end den prot. Teol. vil udvikle sig, ét er dog sikkert, at Udviklingen ikke vil kunne gaa udenom S., men kun gennem ham. (Foruden Enkeltudgaverne af S.s Skrifter findes der en samlet Udgave i tre Afdelinger; hans Biografi, til 1802, »S.s Leben« I, er givet af Dilthey 1873 og af samme i en Brevsamling, »Aus S.s Leben in Briefen« I-IV, 1860—63; hvad der er skrevet om ham, udgør en hel Literatur). *F. C. K.*

Schleiniger, Nikolaus, Jesuit, f. 1817 i Kanton Aargau, d. i Holland paa Slottet Wijnandsrade 24. Nov. 1888, indtraadte 1836 i Jesuiterordenen i Brieg, opholdt sig efter sin Uddannelse en Tid lang i Frankrig og Belgien, blev 1857 Leder af Ordenshuset i Aachen, siden ansat ved Kollegiet i Coblenz og Maria-Laach, indtil han som sine Ordensbrødre fordreves 1872 fra Tyskland. Hans Hovedværk »Das kirchliche Predigtamt nach dem Beispiele und der Lehre der Heiligen und der grössten Redner«, 1864, er udkommet i gentagne Oplag og betegnes som den første egtl. videnskabelige rom.-kat. Homiletik. *J. O. A.*

Schlesien, tidligere Hertugdømme under Kongeriget Böhmen, splittedes 1742 politisk, idet den nordl. større Del tilfaldt Preussen, den sydl. Østerrig. — S.s Befolkning var opr. slavisk; Krdmmen udbredtes først fra Polen gennem Mænd fra den nationalt slaviske K., men havde meget vanskelige Kaar. Under Boleslav Krobry (992—1025) søgte man et Forhold til Tyskland og til Rom, og de vestlige Dele af S. blev nu kristnede; ham skyldes formentlig Grundlæggelsen af Bispesædet i Breslau (o. 1000), der underlagdes Ærkestolen i Gnesen. K.ns Sejr hænger dog sammen med, at de schlesiske Hertuger i 12. Aarh. løsrev sig fra Polen; den stærke Indvandring af tyske Kolonister gav efterhaanden Vest-S. kirkl. og folkeligt et nyt Præg. Af største Betydning blev Cistercienserne, Præmonstratensernes og Augustinernes Virksomhed i Slutn. af 12. og Beg. af 13. Aarh. Breslaus Bispedømme, der o. 1200 var blevet beriget med Fyrstendømmet Neisse, blev 1245 eximeret fra Gnesen og »Fyrstbiskoppen« stilledes umiddelbart under Paven. I 15. Aarh. sporedes Husitismens Indflydelse stærkt i S., idet S. politisk var blevet Len af Böhmen. — Ref.en fik hurtig vid Udbredelse; Raadet i Breslau var saaledes tidlig luth.-venligt, og selv Biskopper, navnlig Jakob von Salza (1520—39), lagde ikke Evang. Hindringer i Vejen. S.s Hovedreformatorer var de to Breslauer-Prædikanter Johann Hess (II, 419) og Ambrosius Moibanus (III, 273). Fastest Fod vandt Ref.en i Nedre-S., navnlig ved Hertug Friedrich II af Liegnitz's Iver; i Øvre-S. befordrede Markgrev Georg den fromme af Brandenburg-Ansbach dens Indførelse. Inden Udgangen af Aarh.et regner man, at over 1500 Menigheder var evang. og kun o. 400 rom.-kat. I Slutn. af Aarh.et forsøgte man vel en Kontra-Ref., men Rudolf II's Majestætsbrev 1609 sikrede ogsaa de Lutherske i S. Alligevel stod nu den luth. Bevægelse i Stampe; Adelen begyndte at vende tilbage til Romerk.n, Schwenkfeldianerne havde stor Udbredelse; ogsaa de Reformerte og mange Socinianere bidrog til den kirkl. Søndersplittelse. — Med Ferdinand II begyndte en kraftig Kontra-Ref., og Jesuiterne vandt større og større Udbredelse; den pavelige Legat, Kardinal Caraffa, der i Böhmen og Mähren systematisk havde forfulgt de Evang., var navnlig siden 1629 yderst virksom i S. 1653—54 inddrog særlige Kommissioner alle de evang. Kirker paa faa Undtagelser nær, og i tusindvis udvandrede nu de Evang. 1662 kunde man atter afholde den første offentlige kat. Procession i Breslau; ved denne Lejlighed bar den berømte Ps.digter og Konvertit, Angelus Silesius, Monstransen. 1702 grundlagdes det

væsentlig jesuitiske Universitet *(Leopoldina)* i Breslau for at befordre »den alene saliggørende kat. Religion«. 9/10 af S. var nu atter kat. En forbigaaende Hjælp bragte Karl XII's Tog gennem S. de Evang., og Freden i Altranstädt nødte Josef I til at udlevere dem en Del beslaglagte Kirker, men først Friedrich d. stores Anneksion (1742) af det nuværende preuss. S. sikrede Protestanterne fri Rel.s-Øvelse og fulde borgerlige Rettigheder; en Mængde udvandrede vendte nu tilbage, og ved Grundlæggelsen 1743 af Brødremenighedens Koloni »Gnadenfrei« styrkedes yderligere den evang. Sag. 1797 var de Evang. atter i Majoritet, og ved Forlæggelsen af Universitetet i Frankfurt a. O. til Breslau (paa Grund af Forbindelsen med Leopoldina har Universitetet baade et kat. og evang. Fakultet) steg det prot. Elements Indflydelse; samtidig sækulariseredes de gejstl. Stiftelser, og Biskoppens verdslige Herredømme i Neisse ophørte. Friedrich Wilhelm III's Indførelse af Unionen gav i S. Anledning til den gl.-luth. Separation (se II, 166, jfr. III, 595). Blandt Katolikerne vakte Ronge (III, 815) og hans Tysk-Katoliker et mindre betydningsfuldt Brud, og siden 1870 har ogsaa Gl.-Katolicismen fundet Tilslutning i S. Fyrstbiskoppen Förster var Modstander af Ufejlbarhedsdogmet, men faldt til Føje, og under Kulturkampen afsattes han som ivrig Forfægter af den kat. K.s Ret (han vovede Febr. 1875 paa Trods af Regeringen at offentliggøre Bullen »Quod numquam«). — Den evang. Landsk. staar under en Generalsuperintendent og 56 Superintendenter. Breslau er Sæde for et Konsistorium, og her samles Provinssynoden. Paa Grund af den stærke Udvandring er den prot. Befolkning sunket, saaledes at nu kun o. 45 pCt. er evang. — Østerrigsk S. er overvejende rom.-kat., dog findes o. 80,000 Protestanter (mest Lutheranere); Katolikerne staar under en Generalvikar for Breslaus Biskop i Teschen. (M. Schian, Das kirchl. Leben der evang. Kirche der Provinz Schlesien, 1903). *J. O. A.*

Schletter, Christopher, norsk Biskop, f. i Halmstad 1629, virkede først som Rektor i Herlufsholm, Vicelektor i Roskilde og Prof. theol. i Kbhvn, blev derpaa 1678 Biskop i Trondhjem, hvor han efterfulgte den lærde Dr. Erik Pontoppidan, men ikke efterlod sig mærkbare Spor; d. 1688. (Daae, Trondhjems Stifts gejstl. Hist.). *A. B.*

Schlichting, Jonas von Bucowiec, polsk Socinianer, f. 1592, studerede i Rakau, blev Spr. og udgav Fortolkninger til Gal. og Hebr.; hans »Confessio fidei christianae« (1642) blev brændt paa Rigsdagen i Warschau, og han selv erklæret for »infam«; han førte derefter et omflakkende Liv, udgav talrige teol. Skrifter, tildels psevdonymt, og døde 1661 i Selchow i Mark Brandenburg. *J. O. A.*

Schliemann, Heinrich, tysk prot. Teolog, f. 1802, d. 1879, blev 1823 Hjælpepræst i Sternberg, 1829 Præst i Börzow, 1848 Superintendent for Distriktet Parchim og Dec. 1856 Medl. af Overkirkeraadet i Schwerin. S. stod Kliefoth (II, 810) meget nær og har øvet stor Indflydelse paa Udviklingen af den evang.-luth. Landskirke i Mecklenburg-Schwerin. Ved hans 50 Aars Embedsjubilæum 1873 blev han teol. Æresdoktor, og Landsgejstligheden stiftede en Schliemannfond. *P. H.*

Schlosser. 1) **Gustav S.**, tysk Gejstlig, f. 31. Jan. 1826 i Hessen, d. 1. Jan. 1890 i Frankfurt a. M., studerede Teol. i Giessen, besøgte 1847—48 Præsteseminariet i Friedberg, hvorfra han tog levende Del i hint stormfulde Aars Bevægelser (jfr. hans »Die Revolution von 1848«). 1848 overtog han en Drengeskole i Darmstadt; allerede nu begyndte han at virke for de af Wichern indledede indremissionske Foretagender og medvirkede ved Grundlæggelsen af Diakonissestiftelsen dér. Med Kraft kæmpede han for positiv, luth. Krdm. 1852 blev han Præst for den nygrundede Diasporamenighed i Bensheim, 1854 Hofkapellan i Schönberg, 1864 Spr. i Reichenbach i Odenwald og 1873 Præst for den evang. Forening for Indre Miss. i Frankfurt a. M. Her udfoldede han en rig Virksomhed som Prædikant og Sjælesørger, oprettede Gæstehjem, Magdalenehjem og andre kr. Stiftelser, holdt Foredrag og Bibellæsninger og udgav Skrifter, ligesom han stadig var Udgiver og Medudgiver af forskellige rel. Blade. — 2) **Johann Friedrich Heinrich S.**, Konvertit, f. 30. Dec. 1780 i Frankfurt a. M., d. ssteds 22. Jan. 1851, studerede Retsvidenskab, lærte i Jena Goethe og Schiller at kende, blev 1803 Dr. jur. og Advokat i Frankfurt, 1812 Direktør for det storhertugelige Lyceum ssteds og deltog som Repræsentant for sin Fødeby i Wienerkongressen. 1814 traadte S. over til Romerk.n og trak sig derpaa tilbage fra det offentlige Liv, men blev en ivrig Forkæmper for Ultramontanismen. Blandt hans Skrifter kan nævnes: »Die Kirche in ihren Liedern durch alle Jahrhunderte« (2. Opl. 1863); hans Goethe-Samling blev testamenteret til det kat. Seminar i Mainz. *P. H.*

Schlottmann, Konstantin, gltestl. Teolog, f. 7. Marts 1819 i Minden, d. 8. Nov. 1887 i Halle, udmærkede sig tidlig ved sit Sprogtalent, blev 1850 Præst ved den preuss. Legation i Konstantinopel og fik derved Lejlighed til at berejse Orienten; 1855 blev S. Prof. theol. i Zürich, 1859 i Bonn, 1866 i Halle. Hans Standpunkt var strængt konservativt; hans Hovedværk »Kompendium der bibl. Theol. des A. T.« (udgivet efter hans Død af Kühn) er afvisende overfor den moderne gltestl. Kritik. S. bekæmpede Ultramontanismen og udfoldede en ivrig Virksomhed for den evang. K. (ogsaa som Apologet, jfr. hans »David Strauss als Romantiker des Heidentums«, 1878). Da det preuss. Kultusministerium paa S.s Raad havde købt en Samling »moabitiske« Lerfade med Indskrifter og Figurer hos en Antikvitetshandler i Jerusalem, paaviste Kautzsch og Socin 1876 deres Uægthed, og S. søgte forgæves at hævde Forfalskningerne som ægte. *J. O. A.*

Schlüter. 1) **Christoph Bernhard S.**, tysk Filosof, f. 27. Marts 1801, blev 1826 Docent i Filos., 1848 Prof. extraord. ved det rom.-kat. Universitet i Münster, hvor han døde 4. Febr. 1884. Han var aandsbeslægtet med Fr. Baader og Günther. Trods en Øjenlidelse, som nærmede sig fuldstændig Blindhed, udfoldede han en rig Forfattervirksomhed; baade filos. Værker og Digtsamlinger foreligger fra hans Haand. Han var en inderlig from Mand, elskede Musik og stod i nært Venskabsforhold til Grev F. L. v. Stolbergs Familie, Forfatterinden Annette v.

Droste, Luise Hensel og andre, hvorom flere udgivne Brevsamlinger vidner. *C. G.* — 2) **Severin Walther S.**, Præst, f. i Hamburg 1646, d. i Lauenburg 1697, var teol. Prof. i Rostock, da han 1674 blev Hofprædikant hos den dske Enkedronning Sophie Amalie, og beklædte denne Stilling i 10 Aar, indtil han af Hertugen af Lauenburg kaldedes til Superintendent og Præst i Lauenburg. Han var Modstander af den fremtrængende Pietisme. Som Teolog var K.hist. hans Fag; i »Propylæum hist. Christianæ« (1680, forøget Udg. 1696) giver han en kritisk Udsigt over Kilderne til K.hist.en. Han skrev ogsaa et Par Indlæg mod Johs. Lyser's Lære om Polygami. *A. J.*

Schlözer, Kurd v., tysk Diplomat, f. 5. Jan. 1822 i Lübeck, d. 13. Maj 1894 i Berlin, traadte 1850 i preussisk Statstjeneste og beklædte fra 1857 diplomatiske Poster i Petersborg, Rom, Mexiko og Nordamerika. I Kirkehistorien har han grebet ind, for saa vidt som det blev ham, der paa Preussens Vegne førte de lange og yderst vanskelige Forhandlinger med Pavestolen, der endte »Kulturkampen« (se II, 874). Fra Jul 1871 til Foraaret 1881 var den diplomatiske Forbindelse mellem Preussen og Vatikanet afbrudt. Da Bismarck behøvede Centrums Støtte for at faa »Septennatet« (Bevillingen til den forstærkede Fredsstyrke af den preuss. Hær, der udløb April 1881) fornyet, »gik han til Canossa« og brugte S. til de foreløbige Forhandlinger med Pavestolen, der atter førte til, at man 1882 kunde genoprette Gesandtskabet ved Kurien. S. var paa Grund af sine Fortjenester selvskreven til Posten, som han beklædte til 1892; ved sin kloge Optræden fik han efterhaanden Vejen banet for den endelige Afslutning af Kulturkampen 1887. Kronprins Friedrich Wilhelms Besøg hos Paven 1883 og Kejser Wilhelm II's i 1888 blev de ydre Tegn paa den fuldstændig ændrede Kurs. — S. havde inden sin diplomat. Karrière gjort sig bekendt som hist. Forf., bl. a. har han særlig sysselsat sig med Hansaens Historie. *J. O. A.*

Schmalkaldiske Artikler kaldes, ikke helt træffende, et af Luther 1536 udarbejdet Bekendelsesskrift. Paul III havde udskrevet et K.møde til Mantova 1537 (III, 499). Med Henblik paa den Mulighed, at Protestanterne vilde møde paa Konciliet, paalagde Kurfyrst Johann Friedrich Luther at redegøre for, hvilke Punkter man uvægerlig maatte holde paa, og hvilke man kunde give efter i. De Artikler, han udarbejdede paa Tysk i Dec. 1536, falder i tre Grupper. I: de Punkter, hvor der var Enighed mellem Protestanter og Papister: »de høje Artikler om den guddommelige Majestæt« o: Læren om den treenige Gud og om Kristus i Overensstemmelse med det apostolske og det athanasianske Symbol. »Om disse Artikler er ingen Kiv eller Strid, da vi paa begge Sider tro og bekende dem,« skrev Luther først, men den bevarede Original viser, at han straks med en tyk Blækstreg udstregede »tro og«; kun paa udvortes Maade var Enigheden tilstede for ham. II: de Punkter, hvor det er haabløst at vente Enighed: 1) Retfærdiggørelsen, alene grundet paa Kristus (»fra denne Art. kan man ikke vige, om saa skulde falde Himmel og Jord eller alt, hvad der ikke kan staa«; »paa denne Art. hviler alt, hvad vi lærer og lever mod Paven, Djævelen og Verden«); fra dette Grundsynspunkt fældes Forkastelsesdommen i de følgende Art. 2) Messen, betragtet som en god Gerning; den er den største Bespottelse, men det allervæsentligste i Pavedømmet; som Tillæg nævnes Skærsild, Valfarter, Broderskaber, Relikvier, Aflad; senere indføjede Luther: Helgenpaakaldelse. 3) Klostrene. 4) Paven, som er Antikrist i sit Krav paa at være K.ns Hoved efter guddommelig Ret; at han skulde ændre dette og kun optræde som et valgt Overhoved, er utænkeligt og vilde desuden blot volde Forvirring. III: de Punkter, hvor man maaske kunde forhandle med forstandige Modstandere: Synd (herunder den frie Vilje), Lov, Bod og Papisternes falske Bod, Evang. (som bringes Mennesker gennem Forkyndelse, Daab, Nadver, Absolution og broderlig Samtale), Daab, Barnedaab, Nadver (her erstattede Luther under Udarbejdelsen Ordene: »under Brød og Vin er Kristi sande Legeme og Blod i Nadveren« med den skarpere Form: »Brød og Vin i Nadveren er Kristi sande Legeme og Blod«), Nøglemagt, Skriftemaal (med stærk Betoning af det ydre Ords Nødv. for Meddelelsen af Guds Naade, modsat Sværmeriet, hvortil ogsaa Pavedømmet hører), Band, Ordination, Præstevielse, Ægteskab, Kirke, Forholdet mellem Retfærdiggørelse og gode Gerninger, Klosterløfter, Menneskesætninger. Det luth. Særpræg er stærkt udhævet, og Luther erklærer til Slut: »Disse er de Art., hvorpaa jeg maa og vil staa til min Død, om Gud vil.« — Art.ne blev underskrevne af en Del Teologer, af Melanchthon dog med det Forbehold, at hvis Paven vilde tillade Evang., kunde Protestanterne indrømme hans Superioritet over Biskopperne, men kun efter menneskelig Ret. Kurfyrsten vilde forelægge dem for et Konvent i Schmalkalden i Febr. 1537 (se følg. Art.) Her forfattede Melanchthon efter Ordre en kort lat. Traktat om Pavens Magt og Primat, uden Spor af Forligsvenlighed. Pavens Krav paa Overherredømme efter gudd. Ret stempler ham som Antikrist; et Tillæg om Bispernes Magt og Jurisdiktion hævder, at K.magten tilkommer Menigheden og enhver af dens Tjenere, Forskellen mellem Bisper og Præster er ikke opr. og falder bort, naar Forholdene kræver det. — De forsamlede Teologer vedkendte sig paany Augsb.-Konf. og Apol., og hertil føjes denne Afh. af Melanchthon. Luthers Art. blev derimod ikke officielt vedtagne; Melanchthon, Filip af Hessen, Bucer m. fl. modsatte sig dette paa Grund af den skarpe Nadverlære, og da man besluttede ikke at anerkende Konciliet, faldt den specielle Anledning bort; kun mere privat gav Teologerne bagefter deres Tilslutning. Luther laa meget syg og har aabenbart ikke faaet rigtig Besked om det forefaldne; da han 1538 udgav Art.ne, betragtede han dem som officielt vedtagne. Denne Opfattelse blev alm., og herudfra fremkom 1553 Navnet »S. A.«. I Stridighederne i 1550erne paaberaabte Gnesiolutheranerne sig dem ofte, og de blev optagne i Konkordiebogen; Melanchthons Traktat om Pavens Magt sattes her som et Slags Tillæg, uden Nævnelse af Forf.s Navn. — Paa Tysk findes S. A. i Udg. af Luthers Værker (Erlangerudg. [2] Bd. 25); Luthers Haand-

skrift udg. af K. Zangemeister i Faksimile 1883 (2. Udg. 1886). Paa Lat. findes S. A. i Konkordiebogen efter en rimeligvis af Selnecker besørget Overs.; en ældre lat. Overs. havde Sønderjyden Peter Genner givet 1538. (G. L. Plitt, De autoritate articulorum Smalcaldicorum symbolica, 1862; P. Tschackert, Die Entstehung der luth. und der ref. Kirchenlehre 1910, S. 296 f.; K. Thieme, Luthers Testament wider Rom, 1900). *V. A.*

Schmalkaldiske Forbund, Konventer, Krig. Saasnart den tyske Ref. havde skabt flere evang. Territorier, maatte Tanken om en Alliance ligge nær. Da tilmed Georg af Sachsen i Juli 1525 efter Bondekrigen fik dannet et kat. Forbund til Udryddelse af »den fordømte luth. Sekt«, indgik først Johann af Sachsen og Filip af Hessen, dernæst flere Fyrster i Mellemtyskland 1526 det saakaldte Torgauerforbund af ren defensiv Art. Filip af Hessen var allerede da Sjælen i Sammenslutningen. 1528 vilde han, i Tillid til Packs falske Meddelelser (III, 465 f.), begynde en Angrebskrig, men Kurfyrst Johann holdt igen. Men 1529 traf Flertallet paa Rigsdagen i Speier (s. d. Art.) haarde Bestemmelser mod de Evang., der svarede med den berømte »Protest«, og 22. April 1529 sluttedes et hemmeligt Forbund mellem Kursachsen, Hessen og Byerne Nürnberg, Ulm og Strassburg. Trods Nadverstriden var altsaa Strassburg optaget i Forbundet med de strængt Lutherske. Filip af Hessen ønskede yderligere en Alliance med Zürich. I denne Hensigt forberedte han Samtalen i Marburg Okt. 1529 (III, 109 f.). Men i Sachsen og Brandenburg angrede man, at man havde indladt sig med Strassburgerne. Man haabede endnu paa en samlet Ref. af den tyske K. og vilde nødig alliere sig med »Sakramenterere« og Folk, der som Zwingli var Fjender af det hl. rom. Rige og Huset Habsburg. Man besluttede at skabe en bestemt luth. Bek. som Grundlag for eventuel Forbundsdannelse, og i Sommeren 1529 udarbejdede Wittenbergerne, deriblandt Luther, en Bek. i 17. Art., senere kaldet Schwabacher-Artiklerne (aftrykt i Th. Kolde, Die Augsb. Konf., 1896). I Beg. af Okt. 1529 mødtes nu Luther og Melanchthon med Zwingli og Økolampadius i Marburg. Her naaedes større Tilnærmelse end alm. antaget. Luther opsatte, paa Grundlag af Schwabacher Art.ne, de 15 Marburger-Art., som konstaterede Enighed og Uenighed. Den gængse Opfattelse, ogsaa udtalt III, 110, er, at Schw.-Art.ne er en kort efter Samtalen foretagen Skærpelse af Marburger-artiklerne; at Schw.-Art.ne i Virkeligheden er ældre, og Marburger-Art.ne en Mildnelse af dem, fastslaar H. v. Schubert i »Bündniss und Bekenntniss 1529—30« (1910, i »Schriften des Vereins für Ref.sgesch.«, Nr. 98) og især i »Zeitschrift f. K.gesch.« Bd. 29 og 30. Da en Sammenslutning dog ikke naaedes i Marburg, gik de to Yderfløje snart igen fra hinanden. Zwingli vandt Landgreven for sine højtflyvende Planer om et stort Forbund fra Venezia til Danmark imod Kejseren, og der lagdes Grund til en Alliance mellem Zürich og Hessen. Men samtidig med Marburgersamtalen aftalte Sachsen og Brandenburg i Schleiz at staa fast paa »Schwabacherartiklerne«, og hertil sluttede Nürnberg sig. Derimod erklærede Strassburg og Ulm paa Konventet i Schwabach 16. Okt. ikke straks at kunne tiltræde Art.ne, og paa et Konvent i Schmalkalden o. 1. Dec. 1529 afslog de det bestemt.

Paa Rigsdagen i Augsburg 1530 maatte da de strænge Lutheranere og det sydvesttyske Mellemparti optræde hver for sig. Lutheranerne indgav Augsb.-Konf., hvortil ogsaa Filip af Hessen med nogen Overvindelse sluttede sig, Mellempartiet »Confessio Tetrapolitana« (I, 407, 545). Rigsdagsafskeden med Planerne om at forfølge de Evang. ved Rigskammerretten og især det forestaaende Valg af Ferdinand til rom. Konge drev imidlertid de Evang. til større Samling. Ved Nytaar 1531 holdtes et nyt Konvent i Schmalkalden, og nu kan det s. Forbund betragtes som dannet, omend den formelle Tilslutning fra flere af Parterne først kom lidt senere. I det s. F. var næsten alle luth. Territorier og Byer undtagen Brandenburg og Nürnberg. Det var et defensivt Forbund, men med den bestemte Hensigt eventuelt ogsaa at gøre Modstand mod Kejseren. Paa dette Punkt havde Luther selv (III, 110) og de luth. Fyrster skiftet Anskuelse, tildels under Paavirkning fra Filip af Hessen. Ogsaa en anden Hovedtanke saa Filip virkeliggjort; det sydtyske Mellemparti med Strassburg i Spidsen tiltraadte nu det s. F., idet de Luth. nu heller ikke ønskede at pointere den allerspidseste Form af Nadverlæren. Det s. F. realiserede i Grunden en Del af Zwinglis polit. Planer. Men et Forsøg paa at faa Schweizerne, som Filip stadig var allieret med, ind i Forbundet strandede. Ved Zwinglis Død 1531 mistede Zürich ogsaa sin Magtstilling og Tiltrækningskraft overfor Mellempartiet. Det s. F., med Kurfyrsten og Landgreven som Forbundsøverster, naaede hurtig en ikke ringe Magtstilling, og dets Medlemmer, især Landgreven, forhandlede med Frankrig, England, Danmark og Johann Zapolya af Ungarn. Da Tyrkerne truede, sluttede Karl V 1532 den første Rel.s-Fred i Nürnberg (III, 743), hvorved Forbundets Medlemmer fik tilsikret Fred indtil et Koncilium. 1534 genindsatte Landgreven med Magt den fordrevne Hertug Ulrik af Württemberg; foruden dette Land vandt Protestantismen og Forbundet nye, store Omraader (III, 710), og den indre Spænding blev overvundet, da det sydvesttyske Mellemparti 1536 ved Wittenbergerkonkordien (s. d. Art.) vedkendte sig Luthers Nadverlære, omend ikke i den skarpeste Form. Paa et nyt Konvent i Schmalkalden 1537 afviste man Tanken om at møde paa et Koncilium (se S. Art. S. 85); 1538 sluttedes Alliance mellem Christian III af Danmark og Forbundet. S. A. dannedes i Nürnberg et kat. Modforbund. Da Kejseren forgæves havde forsøgt at gaa Mæglingsvejen (efter Stilstanden i Frankfurt 1539 fulgte 1540—41 Rel.s-Samtalerne i Hagenau, Worms og Regensburg, jfr. III, 746 f.), og da Bigamisagen bandt Landgrev Filip (jfr. II, 50 f.) og hans Svigersøn Moritz, kunde Karl nu slaa Ref.s-Bevægelsen ned i store Egne af Vesttyskland (Jülich-Cleve og Köln, se III, 710), og medens Trientermødet traadte sammen, beredte han sig til med Magt at knuse Ref.en. Han søgte at give det Udseende af kun at ville straffe et Par Fyrster for Opsætsighed og vandt Moritz

af Sachsen og nogle andre evang. Fyrster for sig. 20. Juli 1546 erklæredes Kurfyrst Johann Friedrich af Sachsen (II, 651) og Filip af Hessen i Rigets Akt. Forsøget paa at isolere dem lykkedes dog ikke; hele Forbundets Hær rykkede i Marken, og saaledes begyndte den s. Krig. Kejseren underlagde sig først de evang. Dele af Sydtyskland, saa blev efter Slaget ved Mühlberg 1547 Johann Friedrich taget til Fange og dømt fra Livet, men benaadet med livsvarigt Fangenskab efter at have afstaaet Kurhatten og Kurkredsen (med Wittenberg) til Moritz. Endelig overgav Filip sig og blev sat i Fangenskab. Karl V stod nu paa sin Magts Højdepunkt. Da Trientermødets Forløb gik imod hans Ønsker, søgte han igen at ordne Forholdene paa egen Haand. 1548 fik han tilvejebragt Augsburgerinterimet (I, 170) med væsentlig kat. Lære, men Indrømmelse af Lægmandskalk og Præsteægteskab. Det fik Gyldighed som Rigslov og skulde nu sættes igennem med Magt. Nogle Steder modificeredes det dog, saaledes i Sachsen ved Leipzigerinterimet (I, 26).

Men netop nu brast Karls Politik. De paveligsindede var misfornøjede med hans egenmægtige Ordning af K.forholdene; Paven selv gjorde kun ganske smaa Indrømmelser. Ude i de evang. Menigheder lod Interimet sig slet ikke sætte igennem; med Magdeburg som Midtpunkt rejste der sig en mægtig, folkelig Protestbevægelse til Værn for ægte Lutherdom. De tyske Fyrster følte sig truede af det spanske Regimente, især ved Udsigten til at faa Filip II til Kejser, og Moritz var trykket af de Evang.s Uvilje og krænket over, at Kejseren stadig holdt hans Svigerfader fangen. Nov. 1551 havde Moritz fuldbyrdet den kejserlige Aktserklæring over Magdeburg. Men pludselig slog han om, og i Forbund med Frankrig trængte han frem imod Innsbruck, hvor Kejseren opholdt sig. Karl maatte da slaa ind paa den Vej, som førte til definitivt at opgive Forsøgene paa at genoprette Trosenheden i det tyske Rige. Efter Passauerforliget 1552 med Frigivelse af de fangne Fyrster fulgte 1555 Augsburgerreligionsfreden (I, 170 f.), hvorved de Fyrster og Byer, som sluttede sig til Augbs.-Konf., fik retslig sikret Eksistens i Riget. Hermed kan det s. F.s Hovedformaal siges at være naaet. (Om den store og spredte Lit. se Koldes Art. Philipp von Hessen i Prot. R. E.[3] XV, 296). *V. A.*

Schmedeman, Johan, svensk Jurist og Ps.-digter, f. i Viborg i Finland 2. Dec. 1652, kom efter Studier i Åbo og Upsala 1673 ind i Kancelliet, blev Overpostdirektør og siden Statssekretær ved Indenrigsekspeditionen; d. i Stockholm 6. Maj 1713. S. har udg. jurid. og hist. Skrifter og bl. a. bearbejdet Nr. 216 i den sv. Ps.bog af 1819. *J. O. A.*

Schmelen, Heinrich, Missionær, Bondesøn fra Cassebruch ved Weser, f. 1777, d. i Kommaggas 1848, flygtede, da Franskmændene besatte Hannover, til London, hvor han blev vakt og besluttede at gaa ud som Missionær; 1807 blev han Discipel hos Fader Jänicke i Berlin, vendte 1810 tilbage til London, hvor han blev ordineret og udsendt af Londoner-Miss.-Selskabet til Tjeneste blandt Buskmændene i S.-Afrika. Det blev dog mellem Hottentoterne, hans Gerning bar Frugt, navnlig N. for Oranjefloden i Namalandet, hvor han grundede Stationen Bethania. Med stor Udholdenhed arbejdede han blandt de fortrykte og lavtstaaende Namaer og blev derved Banebryder for det rhinske Miss.-Selskabs (se Barmer-Miss. I, 218 f.) i 1829 begyndte Arbejde. S. ægtede en indfødt Kvinde. 1821 fordrev Høvdingen ham, og han tog Ophold S. for Floden i Kommaggas i Lille-Namaland, hvor han bl. a. oversatte Evangelierne paa Hottentotisk (trykt 1831 i Kapstaden). 1842 overtog det rhinske Selskab den af Londoner-Miss.en opgivne Nama-Station. *Fr. S.*

Schmettow, Herman Valdemar, Rigsgreve og General, f. i Dresden 1719; traadte i dansk Tjeneste og levede, efter at han ikke længer anvendtes i denne, i Holsten. 1772 klagede en Præst over, at der i Plön tryktes et ugudeligt Skrift, og det viste sig ved nærmere Undersøgelse, at S. var Forf. til dette, der bar Titlen »Blätter aus Liebe zur Wahrheit«. Det var et Angreb paa selve Krdmmen. Han angreb ikke blot Teologien med dens »Krogveje, Kneb og Gøglerier«, men Biblens Troværdighed og alle de »forgudede« dogmatiske Sandheder. Det blev ogsaa bestemt, at der skulde anlægges Sag mod Forf., men han nægtede paa det bestemteste at møde for Overkonsistoriet i Plön, da han efter sin Stand og Karakter ikke hørte under dette. Det tyske Kancelli havde bragt sig i en slem Forlegenhed; thi man kunde ikke drage en Mand fra hans rette Værneting og dog heller ikke lade en Krigsret dømme i en saadan Sag. Den standsedes derfor af en Kabinetsordre, der udtalte, at Kongen havde betænkt, at dens Fortsættelse kun vilde gøre Folk nysgerrige efter at læse dette slette og skadelige Skrift. S. døde 1785. Luxdorph fortæller, at Liget efter hans sidste Vilje skulde brændes: »Han var en af vore stærke Aander«. *L. K.*

Schmid. 1) **Christian Friedrich S.,** tysk Teolog, Præstesøn, f. 1794 i Bickelsberg (Württemberg), 1821 extraord., 1826 ord. Prof. i prakt. Teol. i Tübingen, Dr. theol., d. 1852. S. var en ægte, positiv bibelsk Teolog, hans Afh. om den bibelske Teologi i N. T. (1838 i Tübinger Zeitschr. f. Theol.) blev epokegørende for denne Disciplins Behandling. Efter hans Død udkom hans Forelæsninger om »Bibl. Theol. des N. T. (1853, 5. Opl. 1886). Ogsaa ved sine Forelæsninger over prakt. Teol. og kr. Moral fik han stor Betydning for de unge Teologer. — 2) **Christoph Daniel v. S.,** fortjent kat. Ungdomsforf., f. 15. Aug. 1768 i Dinkelsbühl, d. 3. Sept. 1854 af Kolera i Augsburg, studerede i Dillingen, hvor Sailer blev hans Velynder, blev ordineret 1791 og 1796 Skoleinspektør i Thannhausen a. d. Mindel. Her forf. han: »Bibl. Gesch. für Kinder« (1801), »Erster Unterricht von Gott für die lieben kleinen« (1801; 1. Halvdel i lutter Enstavelsesord) og »Lehr- und Lesebüchlein«. 1816 blev han Præst i Stadion ved Ulm, 1827 Domkapitular i Augsburg, 1832 tillige Kredsskolark. Hans populære Forfatterskab er særdeles omfattende (ogsaa rel. Digte); men hele sit Liv fortsatte han navnlig sit Arbejde for Ungdommen; blandt hans berømte og vidt udbredte Børnebøger kan nævnes »Die Ostereier« (1816). Hans saml. Skrifter blev paany udg. med Illustrationer

1885, hans »Erinnerungen aus meinem Leben« I—IV udkom 1853—57. S. er den egentlige Grundlægger af Ungdomsliteraturen, og hans Værker er udbredte paa de fleste europæiske Sprog. Det konfessionelle Standpunkt er ganske tilbagetrædende i Børnebøgerne, men de er prægede af ægte Fromhed og en elskværdig, barnlig Naivitet. Udmærkelser blev ham rigelig til Del, i hans Fødeby rejstes 1859 et Broncemonument for ham. — 3) **Franz Xaver S.** (Forf.navn S. Schwarzenberg), f. 22. Nov. 1819 i Schwarzenberg (Østrig), studerede 1841—44 kat. Teol. og traadte i K.ns Tjeneste, levede en Tid som Forf. i Schweiz, lod sig derpaa naturalisere som Baierer og blev Protestant. 1856 blev han Privatdocent i Erlangen, 1862 extraord. Prof. i Filos. ssteds; d. 28. Nov. 1883. Hans filos. Standpunkt er en spekulativ Monoteisme. Sine sidste Aar viede S. mest den praktiske Pædagogik, grundlagde en Forening for Folkeopdragelse og Anstalten »Sonnenblume« (1872) for fattige Børn. — 4) **Heinrich Friedrich Ferdinand S.**, luth. Teolog, f. 31. Juli 1811 i Harburg ved Nördlingen, stud. i Tübingen, Halle, Berlin, Erlangen (paavirkedes af Schleiermacher, Neander og Tholuck), blev 1837 Repetent i Erlangen, 1846 Privatdocent ssteds. Allerede i sin Repetenttid udgav S. sit berømte Værk »Die Dogmatik der evang.-luth. Kirche« (1843; 7. Opl. 1893), der omfatter den luth. Dogmatik fra Melanchthon til Hollaz. I Tilslutning hertil udkom 1846 »Gesch. der synkretistischen Streitigkeiten«. 1848 blev han overord., 1852 ordl. Prof. i K.hist. og system. Teol., senere alene i K.hist. I denne Stilling udgav han »Lehrbuch der Kirchengesch.« (1851), udvidet til »Handbuch der K.gesch.« (1880—81), og »Die Theologie Semlers« (1858). Fra 1855—67 var han Medredaktør af Harless's »Zeitschrift für Protestantismus u. Kirche«, hvortil han leverede talrige Bidrag. Overfor Philippi forsvarede han Hofmanns Lære om Forsoningen som vel stridende mod den kirkl. Dogmatik, men ikke mod Bekendelsesskrifterne. 1860 udkom »Lehrbuch der Dogmengesch.», 1863 »Gesch. des Pietismus«, 1868 »Kampf der luth. Kirche um Luthers Lehre vom Abendmahl im Ref.s-Zeitalter«, maaske hans betydeligste Værk, 1874 »Gesch. der kath. Kirche Deutschlands von der Mitte des 18. Jahrh.s« Siden 1871 lammedes hans vældige aandelige og legemlige Kræfter, 1881 søgte han sin Afsked og var fra da af til sin Død (1885) kun en Skygge af sig selv. — 5) **Johann Wilhelm S.**, teol. Prof. i Jena, f. 1744, d. 1798, ivrig Tilhænger af Kants Filos., en af Rationalismens betydeligere Forsvarere, for hvem Aabenbaringen kun var et Middel til hurtigere Udbredelse af den sande Rel., der væsentlig er identisk med Moral. — 6) **Karl Christian Ehrhard S.**, f. 24. Okt. 1761 i Heilsberg (Weimar), 1791 filos. Prof. i Giessen, 1793 i Jena, hvor han 1798 blev Prof. theol., 1804 Kirkeraad, 1806 tillige Forstander for en Opdragelsesanstalt der, d. 10. April 1812. S. har i en Række videnskabelige Arbejder vist sig som en afgjort Discipel af Kant. — 7) **Konrad S.**, f. 1476 i Küssnacht ved Züricher Sø, Præst og 1519 Komtur i Johanniterklostret der, blev gennem Zwingli bekendt med Luthers Skrifter og blev evang. Deltog 1523 i Religionssamtalen i Zürich, i Disputationen 1525 med Døberne og 1528 i Rel.s-Samtalen i Bern; d. 1531 ligesom Zwingli i Slaget ved Kappel. — 8) **Leopold S.**, frisindet kat. Teolog, f. 9. Juni 1808 i Zürich, studerede i Tübingen og München, blev 1831 Prof. og Subregens i Seminariet i Limburg, 1832 præsteviet, 1837 Præst i Nassau, 1839 Prof. i Dogmatik i Giessen, 1843 tillige i Filos. Her udarbejdede han sin betydeligste Bog »Geist des Katholicism oder Grundlegung der chr. Irenik« (1848—50); han viser her betydelig Paavirkning fra Fr. v. Baaders Filos. 1849 valgte Domkapitlet i Mainz ham til Biskop; men det fik fra Pius IX officiel Meddelelse om, at S. ikke var egnet til Bispestolen. Den ultramontane Ketteler (II, 766) blev da udnævnt. Efter at have protesteret i »Über die jüngste Mainzer Bischofswahl« nedlagde S. sit teol. Professur, men beholdt det filos. Fra nu af var han en ivrig Bekæmper af Ultramontanismen; 1867 udtraadte han af den kat. K., samtidig hermed udgav han Stridsskriftet »Ultramontan oder katholisch?« Død af et Hjerteslag 20. Dec. 1869; en kat. Præst gjorde Tjeneste ved Jordeførden. *N. M. P.*

Schmidt. 1) **Christen S.**, Biskop i Kristiania 1773—1804, f. paa Kongsvinger 22. Febr. 1727, blev Student 1745, teol. Kand. 1748, Skibspræst 1752, Spr. paa Lolland 1759, Spr. til Asminderød og Slotspræst paa Fredensborg 1769. Ved den Rolle, han spillede under Statskupet 1772, vandt han Guldbergs Gunst, blev s. A. forfremmet til Hofpræst og Aaret efter til Biskop i Akershus Stift. Her viste han sig som en Statskirkegejstlig af den gamle Skole, altid rede til at gribe til Tvangsmidler og fjendtlig stemt mod Oplysningsteol.en, hvorom hans Protestbrev mod Malthe Møllers »Repertorium« vidner. Oplysningstidens muntre Selskabelighed synes han dog at have sat Pris paa; d. 6 Okt. 1804. (Thrap, Bidrag I, 249 f.). *A. B.* — 2) **Christoph S.**, evang. Martyr, var Chartreuser-Munk i Brügge, men vandtes for Evang. og blev Prædikant i Antwerpen; ved en Kvindes Forræderi blev han bragt i Inkvisitionens Hænder og brændt 4. Okt. 1564. (Piper, Zeugen der Wahrheit IV, 178 f.). — 3) **Frederik S.**, f. 1771 i Asminderød; da Faderen, Christen S., blev Biskop i Kristiania, blev han 1787 Student fra denne Bys Skole. I Kbhvn skrev han Vers i »Minerva« og stiftede et Venskab med Rahbek, der varede hele hans Liv. 21 Aar gl. blev han Præst ved Tugthuset i Kristiania, 1797 Spr. i Eker og 1808 tillige Provst i Kongsbergs Provsti. Han virkede med Iver for Oplysningens Fremme, men hans Hu stod dog bestandig til Danmark, og paa Besøg i København (1807 og 1811) vedligeholdt han de gamle Bekendtskaber og stiftede nye. Under disse Besøg blev hans Interesse vakt for den nye romantiske Digtning, men navnlig kom Mynsters Prædikensamling fra 1810 til at betyde meget for ham. Han var ilde tilfreds med den Gang, Sagerne i Norge tog 1814. Han sang til Ære for Christian Frederik om, hvorledes »Norges Løve rejser sig, længe tirret af Nidingers spottende Tale«, og da han fik Sæde i Forsamlingen paa Eidsvold,

gik han under Navn af »Selvstændighedspoeten«. 1817 fik S. Permission paa 2 Aar fra sit Embede og rejste til Kbhvn. Herfra foretog han en Udenlandsrejse sammen med Ingemann, der kalder ham »Kunstens gamle Ven med Bardestemme« og takker ham, »der minded os med Sang om Hjemmet, minded os med Kirkerøsten om det høje Sjælehjem«. Efter at have faaet sin Afsked fra Eker, blev han 1820 Spr. i Himmelev ved Roskilde; han sysselsatte sig her med at oversætte og kommentere Pentatevkens metriske Stykker, skrev ogsaa Ps.r. 1826, ved 1000-Aarsfesten, disputerede han for den teol. Doktorgrad (om Paulikianismen). Han døde 1840. Han har bl. a. udgivet »Samlede Digte« (1811) og »Nye samlede Digte« (1835). Et Uddrag af hans Dagbøger, 1807—18, er udgivet af N. Hancke. (D. Thrap, Bidrag til den norske K.s Hist. I, 1884, S. 249f.). *L. K.* — 4) **Georg S.**, Banebryderen for Hottentotmissionen, f. 20. Sept. 1709 i Kunewalde i Mähren, kom 1726 til Herrnhut, hvor han blev Zinzendorfs Tjener, 1728 drog han til Salzburgegnen, for at styrke de evang. dér; han blev da fængslet som Spion og dømt til militært Tvangsarbejde. 1734 var han atter i Herrnhut, hvorfra han øvede evang. Diaspora-Arbejde i Böhmen og Schweiz. Da Brødremenigheden efter Opfordring fra Amsterdam bestemte sig til et Miss.-Arbejde blandt Hottentoterne, sendtes S. til Holland, bestod en Eksamen for Gejstligheden i Amsterdam og ankom derefter Juli 1737 til Kapstaden; 1738 tog han Ophold i Baviaanskloof, men blev allerede 1744 fordreven af Burerne, efter at han havde døbt nogle faa Hedninger. En af disse, en gammel Kvinde, levede endnu, da Brødremenigheden 1792 fik fast Fod i Landet; og hvor han havde virket, rejste sig den berømte Station Gnadenthal. Efter sin Tilbagekomst til Europa levede S. til sin Død 2. Aug. 1785 i Niesky, hvorfra han som Diasporaarbejder foretog mange Rejser (Allg. Miss. Zeitschr. 1898, Beibl. 1, og 1894, 11). *Fr. S.* — 5) **Hermann Christoph S.**, tysk Teolog, f. 23. Febr. 1832 i Frickenhofen i Württemberg, d. 19. Nov. 1893 i Breslau, studerede Teol. i Tübingen. Tidlig paavirkedes han af Schleiermacher og Baur, men praktisk-rel. Erfaringer førte ham ind paa en ortodoks Supranaturalisme, hvori han i Tidens Løb stadig blev mere grundfæstet. 1858—61 blev han k.hist. Repetent i Tübingen, 1861 Hjælpepræst i Stuttgart og 1863 Diakon i Calw. I denne Stilling optraadte han som Forkæmper for positivt kirkl. Anskuelser. 1869 kom han igen til Stuttgart som Spr. ved Leonhardskirken og udfoldede nu en betydelig praktisk Virksomhed, særlig som Sjælesørger og Fremmer af indremissionske Foretagender (skrev ogsaa 1879 »Die innere Miss. in Württemberg«). 1881 blev han Prof. i Dogmatik og prakt. Teol. i Breslau og udgav en Række systematiske og hist. Skrifter (bl. a. »Handbuch der Symbolik«, 1890; »Die Kirche in ihrem charakteristischen Unterschied von Hærese und Sekte«, 1884). Han vender sig i disse med skarp Kritik mod Ritschl og den moderne Teol. *P. H.* — 6) **Johan Henrik Gamst Valdemar S.**, dsk Orientalist, f. 7. Jan. 1836, blev teol. Kand. 1859, foretog derefter i flere Aar omfattende Rejser i Udlandet, blev 1869 tit. Prof., disputerede 1873 for den filos. Doktorgrad, blev 1883 Docent i Ægyptologi og Assyriologi ved Universitetet; har siden 1886 været Censor ved den teol. Embedseksamen, med en Afbrydelse 1891, da han var vikarierende Eksaminator. Han har udgivet: »Rejse i Grækenland, Ægypten og det hellige Land« (1863); »Syriens Oldtid« I (Disputats) — II (1872); »Assyriens og Ægyptens gamle Historie« I—II (1872—77); »Østerlandske Indskrifter fra den kongelige Antiksamling« (1879); »Textes hiéroglyphiques inscrits sur pierre tirés du musée du Copenhague« (1879); »Monuments orientaux de Copenhague« (1884); »Det gamle Glyptothek paa Ny Carlsberg. Den ægyptiske Samling« (1899; 2. Udg. 1908); »Hieroglyphiske Indskrifter fra Ny Carlsberg Glyptotek« (1908); »Choix de monuments Égyptiens faisant partie de la glyptothèque Ny Carlsberg« (1906, 2. Serie 1910); »Museum Münterianum« (1910); »De græsk-ægyptiske Terrakotter i Ny Carlsberg Glyptothek« (1911); »Silvias Pilgrimsfærd«, oversat (1896). *J. C. J.* — 7) **Johann Ernst Christian S.**, tysk Teolog, f. 6. Jan. 1772 i Øvrehessen, d. 4. Juni 1831 i Giessen; kom 1788 til Universitetet i Giessen, tog 1791 teol. Embedseksamen med Udmærkelse; 1793 blev han Privatdocent ssteds, og 1798 teol. Prof. Størst Betydning fik han som K.historiker; han lagde stærkere Vægt paa Kildestudium og strængt objektiv Fremstilling, end man den Gang var vant til. (»Lehrbuch d. K.gesch.«, 1803; »Handb. d. K.gesch.«, 1801—20, ufuldendt). Hans Standpunkt var Vulgærrationalismens. *P. H.* — 8) **Johann Lorenz S.**, tysk Oplysningsteolog, f. 30. Nov. 1702, d. 20. Dec. 1749, studerede Teol. i Jena og fattede tidlig store Planer om ved Hjælp af Wolffs Filosofi og en begrebsmæssig klar Bibelovers. at skabe et nyt teol. System. 1735 udsendte han i Wertheim G. T. under Titlen »Die göttlichen Schriften vor den Zeiten des Messie Jesus«. Hans Overs. er fuldstændig moderniseret og rationaliseret og forsynet med ganske vulgærrationalistiske Fortolkninger. S. blev hæftig angrebet af Gejstligheden, og en Tid sad han fængslet; da han i Hemmelighed var bleven løsladt, levede han nogle Aar i Hamburg og Altona; d. i Wolfenbüttel 1749 som Hofmatematiker og Pagehofmester. Lessing har, for at skjule Forf. til Wolfenbüttelerfragmenterne, udkastet Formodningen om, at »Wertheimer-Biblens« Udgiver var Fragmenternes Nedskriver. *P. H.* — 9) **Karl Wilhelm Adolf S.**, tysk Teolog, f. i Strassburg 20. Juni 1812, studerede Teol. i sin Fødeby og kastede sig tidlig over K.hist. 1834 blev han teol. Kand., 1835 Lic. og 1836 Doktor i Teol. Arbejder over Farel, Pietro Vermigli og Mystikerne i 14. Aarh. førte ham ind paa Omraader, som han senere i udstrakt Grad skulde dyrke. 1839 blev han Prof. ved Seminariet i Strassburg, 1843 ved det teol. Fakultet, hvor han 1864 overtog K.hist.en; 1877 tog han Afsked paa Grund af Svagelighed; d. 11. Marts 1895. Han er Forf. til en Mængde grundige Skrifter dels paa Tysk, dels paa Fransk (»Précis de l'histoire de l'Eglise d'Occident pendant le moyen âge«, 1888; Monografier om tyske Mystikere: »Meister Eckart«, 1839; »Essai sur Jean Gerson«,

1839, samt Arbejder om Tauler, Seuse, Rulman Merswin, Gudsvennerne, men fremfor alt »Histoire et Doctrine de la secte des Cathares ou Albigeois«, 1849). *P. H.* — 10) **Lauritz Heinrich S.**, dsk Præst, f. 1820, d. 1904, blev 1849 Kap. i Østofte, 1853 i Rødby, 1858 Præst ved Frederiks Hospital og Fødselsstiftelsen, 1867 res. Kap. ved Holmens Kirke og 1877 ved Helligaandskirken, hvor han 1886 blev Spr. Han var Medlem af Bestyrelsen for Frederik VIIs Stiftelse paa Jægerspris. Han tog sin Afsked 1895. S. blev i sine yngre Dage stærkt paavirket af S. Kierkegaards Skrifter, hvad der sporedes i hans Forkyndelse. Han udgav bl. a. en Overs. af »Deutsch Theologia« (1877). *L. K.* — 11) **Michael Ignaz S.**, tysk, kat. Historieskriver, f. i Arnstein ved Würzburg 30. Jan. 1736, d. i Wien 1. Nov. 1794, studerede hos Jesuiterne i Würzburg, blev Præst og siden Huslærer, 1771 Universitetsbibliotekar og Prof. i tysk Rigshist. i Würzburg med Sæde i det teol. Fakultet; han støttede ogsaa med Iver Reformerne i Skolevæsnet. 1778 udkom I—II af hans »Geschichte der Teutschen«, der vakte megen Opmærksomhed og skaffede S. en Kaldelse til det kejserlige Hof i Wien. Josef II gjorde ham ogsaa til Historielærer for sin Efterfølger, Ærkehertug Franz. S.s »Gesch. d. Teutschen«, den første virkelige Fremstilling af det tyske Folks Hist., med fremtrædende Interesse for Kulturlivets Ydelser og for Samfundsformerne (ogsaa K.forfatningsforhold), er præget af liberal Katolicisme (»Josefinismen«); I—V (»Ältere Gesch.«) udkom 1778—85, VI—XI (»Neuere Gesch.«, fra den schmalkald. Krig til westfalske Fred) 1785—93; Milbiller og v. Dresch leverede en Fortsættelse til 1813, til Dels efter S.s Papirer. *P. H.* — 12) **Paul Wilhelm S.**, tysk Teolog, f. 25. Dec. 1845 i Berlin, studerede Teol. og blev Lic. 1868 i sin Fødeby, 1869 Privatdocent i K.hist. og 1876 Prof. i N. T. i Basel; var 1869—76 Udgiver af »Protest. Kirchenzeitung«, og sammen med Holtzmann, Pfleiderer o. a. af »Die Protestantenbibel Neuen Testaments«. Han er iøvrigt Forf. til »Spinoza und Schleiermacher« (1868), »Neutestamentliche Hyperkritik« (1879); »Der 1. Thessalonicherbrief (1885); »Christenthum und Weltverneinung (1888); »Anmerkungen über die Komposition der Offenbarung Johannis« (1891); »Geschichte Jesu« I (1899), II (1904). *P. H.* — 13) **Peter Carl Rudolf S.**, dsk Forf., f. 25. Juli 1836 i Kbhvn, d. 5. April 1899. Hans Forældre var fattige, og han kom i Boghandlerlære; 17 Aar gl. skrev han et 1-Akts Stykke, som han fik opført paa det kgl. Teater. Siden har han skrevet talrige Skuespil (det betydeligste »Den forvandlede Konge«) samt Digte og Noveller. S. var en ivrig Tilhænger af Rasmus Nielsens Filos. og deltog ved flere Skrifter i den Strid, han førte mod Teologer og Fritænkere (»Om Tro og Viden som absolut uensartede Principper«, 1866; »Om Selvmodsigelsen i R. Nielsens Lære«, 1866; »Er lic. H. Scharling en alvorlig Mand«, 1866; »R. Nielsens Filosofi og den grundtvigske Anskuelse«, 1867). S. nærede en urokkelig Overbevisning om, at R. Nielsen havde fundet den afgørende Løsning af Problemet om Forholdet mellem Tro og Viden. Hans Stil er livlig, om end ikke altid naturlig, og han behandler sine Modstandere med en Overlegenhed, som næppe er beretiget. *L. K.* — 14) **Rasmus S.**, Missionær, Søn af en fattig Skrædder i Vilstrup i Nordslesvig, f. 23. Juni 1792, d. 12. Apr. 1845, blev 1812 optaget i Brødremenigheden i Kristiansfeld og drog 1830 som Missionær til holl. Surinam. Han arbejdede her imellem Busknegrene og erhvervede sig Navn af deres Apostel. (Ledderhose, Die Mission unter den freien Buschnegern in Surinam). *L. K.* — 15) **Wilhelm S.**, tysk Teolog, f. 6. Juni 1839 i Erfurt, studerede i Marburg og Halle, blev 1866 Præst, 1894 Prof. ord. i systematisk Teol. i Breslau. Han indtager et positivt kirkl. Standpunkt. Blandt hans Skrifter kan nævnes: »Die Gefahren der Ritschlschen Theol. für die Kirche« (1888); »Der Kampf ums Dogma« (1891); »Kirchliche Dogmatik« (1895 f.); »Kampf der Weltanschauungen« (1904); »Der Grundbekenntniss der Kirche und die modernen Geistesströmungen« (1905); »Die Förderung einer modernen positiven Theologie in kritischer Beleuchtung« (1906); »Kampf um den Sinn des Lebens. Von Dante bis Ibsen« (1907); »Die verschiedenen Typen der rel. Erfahrung u. der Psychologie« (1908). — 16) **Woldemar Gottlob S.**, tysk Teolog, f. 2. Juni 1836 i Meissen, studerede i Leipzig, virkede først i Skoletjeneste, blev 1866 ekstraord., 1876 ord. Prof. i N. T. i Leipzig, hvor han døde 31. Jan. 1888. Han har bl. a. udgivet Fortolkninger til Jakobsbrev (1869) og Efeserbrevet (Bearbejdelser i Meyers Kommentarer) og »Der Bericht der Apostelgesch. über Stephanus« (1882). *J. O. A.*

Schmidth, Michael Nielsen, dsk Præst, f. 1801, d. 1840, disputerede 1828 for Magistergraden, blev 1832 Spr. i Borberg i Ribe Stift og 1837 i Ølsted i Aarhus Stift. Han udgav 1839 »Bibelske Sange til Kirkeaarets Søn- og Festdage« med en Fortale af Sibbern. Psalmerne Nr. 192 og 494 i »Psalmebog for Kirke og Hjem« er skrevne af ham. *L. K.*

Schmiedel, Paul Wilhelm, prot. Teolog, f. 22. Decbr. 1851 i Zaukerode ved Dresden, blev 1890 Prof. i Jena og 1893 i Zürich. Hans Fag er nytestl. Eksegese. I Holtzmanns »Handkommentar zum N. T.« har han fortolket Thess.- og Kor.-brevene, og han har udg. og bearbejdet 8. Udg. af Winers »Grammatik des neutest. Sprachidioms« (1894 f.). *A. Th. J.*

Schmier. 1) **Benedikt S.**, kat. Teolog, f. 1682 i Grönenbach i Schwaben, var Benedictinermunk og havde i 7 Aar været Præst, da han 1713 blev Prof. ved Univ. i Salzburg, først i Filos., derefter i K.ret og 1721—33 i Dogmatik. Han vendte sidstnævnte Aar tilbage til Klosterlivet som Prior og døde 1744. S. har skrevet en stor »praktisk Teol.« i 3 Bd. (1737) og et kirkeretsligt Værk over Gregor IXs Dekretaler i 5 Bd. (1718—22) foruden flere andre Arbejder om K.ret. — 2) **Franz S.**, foreg.s Broder, f. 1680, ligeledes Benedictiner, er mere bekendt; han blev Præst 1703, var 1706—16 Prof. i K.ret i Salzburg og fra 1713 til sin Død 1728 Universitetets Rektor. Han var sin Tids største Kanonist, og hans Værker nyder stadig stor Anseelse. I sit Hovedværk, Jurisprudentia canonica-civilis (1716, 3 Bd. med 1 Suppl.bind 1729), søger han at behandle den kirkl. og borgerlige Ret under et. *A. J.*

Schmitt. 1) **Karl Ludwig S.**, Jesuiterpater, Historiker, f. 5. Sept. 1846 i Simprechtshausen i Württemberg, indtraadte i »Jesu Selskab« Sept. 1863, studerede i Münster, Maria-Laach og Ditton-Hall (England), virkede 1879—1894 som Præst i Danmark i Aarhus, Ordrup og Kbhvn og kastede sig over Studiet af dsk Ref.s-Hist.; Resultaterne heraf blev: »Der Karmeliter Paulus Heliä« (1893); »Joh. Tausen oder der dän. Luther« (1894); »Hans Tavsen« (1895); »Der Kölner Theologe Nik. Stagefyr und Nik. Herborn« (1896); »Die Verteidigung der kath. Kirche in Dänemark gegen die Religionsneuerung im 16. Jahrh.« (1899). Af disse er det næstsidste interessantest, idet S.vilde identificere den ukendte Dr. Stagefyr med Fransiskanerprovincialen Herborn. Stilistiske og teol. Ejendommeligheder i et kat. Modskrift (mod Prædikanternes Svar til Prælaternes Klage paa Herredagen 1530), der antages for »Stagefyrs« Værk, kan tyde i Formodningens Favør, men Beviserne er ikke tvingende. Noget positivt om Herborns Ophold i Danmark er ikke fremdraget, Bevidnelsen af hans Tilstedeværelse i Tyskland i Juli 1530 er ikke omstødt, og »Viborg-Beretningen« mener, at »de ægyptiske Jordemødre« endnu i Nov. var i Danmark, medens Herborn i alt Fald i Okt. var i Nymwegen. 1902 udgav S. for første Gang det omtalte vigtige Kildeskrift under Titlen: «Confutatio Lutheranismi Danici anno 1530 conscripta a Nic. Stagefyr«. Efter Fraflyttelsen fra Danmark virkede S. ved Collegio Americano ai Prati i Rom og i Roermond i Holland. *J. O. A.* — 2) **Leonard Clemens S.**, kat. Teolog, f. 1810 i Höchstadt ved Aisch, d. 14. Decbr. 1868 i Bamberg; blev Præst 1834 og kort efter ansat ved Præsteseminariet i Bamberg. Efterhaanden blev S. Prof. i Eksegese, Domkapitular og Generalvikar. Hans Hovedværker er: »Die Construction des theolog. Beweises mit Rücksicht auf die spekulative Entwicklung der Theol. in der Gegenwart« (1836) og »Grundriss einer Christologie des Alt. Test.« (1841). *A. Th. J.*

Schmitz, Wilhelm, Jesuit, f. 8. Marts 1838 i Aachen, blev Medlem af sin Orden Okt. 1861, studerede i Münster og Maria-Laach og fik en videre Uddannelse i Belgien. 1873 kom han til Danmark, hvor han fik sin Præstegerning efterhaanden i Ordrup, Aarhus, Kbhvn og atter i Ordrup. Han har bl. a. udgivet »Einfluss der Religion auf das Leben beim ausgehenden Mittelalter, besonders in Dänemark« (1894), og »Das Rosenkrantzgebet in 15. und im Anfange des 16. Jahrh.s« (1903). *J. O. A.*

Schmolck, Benjamin, Præstesøn fra Brauchitschdorf ved Liegnitz i Schlesien, f. 21. Dec. 1672, blev i sin Studentertid i Leipzig »kejserligkronet Poet«, 1701 Faderens Medhjælper med Successionsret, 1702 Diakonus i Schweidnitz. Formanden var bleven fortrængt af Jesuiterne, og i hele Fyrstendømmet Liegnitz (med 14,000 Evang.) var kun 3 evang. Præster tilladte. Paa sin stille Maade klarede S. alle Vanskeligheder, blev tilsidst Pastor primarius og døde 12. Febr. 1737. 1188 aandelige Digte og Ps.r skyldes ham. S. var Modstander af den gr. Mytologis Brug i tysk Poesi, og denne kritiske Holdning over for Tidens Mode har ogsaa noget bevaret ham for den schlesiske Skoles poetiske Udskejelser. Han stod i bestemt Modsætning til Pietismen. Særlig maa nævnes »Sørger du endnu, min Sjæl« (Ps.bog f. K. og Hjem: 545, jfr. 552; Landstads Ps.bog: 40, 380, 433; Sv. Ps.bog af 1819: 81, 235, 241). *P. S.*

Schmucker. 1) **Beale Melanchton S.**, en af Lederne paa Pennsylvaniasynoden og »Generalkonciliet« (14. Dec. 1866), f. 1827, d. 1888 som Præst ved »Lutheran Church of the Transfiguration« i Pottstown (Penns.). Efter Krauths (II, 852) Død (1883) var S. en af de betydeligste luth. Teologer i Amerika og havde navnlig stor Andel i Udarbejdelsen af alle Generalkonciliets liturgiske Bøger og Tilvejebringelsen af en fælles Gudstjenesteordning for det eng.-luth. K.folk (Common Service, 1. Udg. 1888). *S. A. B.* — 2) **Kaspar S.**, Søn af den fhv. Cisterciensermunk Adam S. (der 1560—74 var Præst i Redwitz ved Baireuth). Hvad han har været, vides ikke, men 1578 har han for Anna von Harlem paa Scharfenberg ved Meissen digtet Ps.en: »Frisk op, min Sjæl, forsage ej, Gud vil sig nu forbarme« (Nordslesv. Ps.bog 337; Landstad 188; sv. Ps.bog 230). *P. S.* — 3) **Samuel Simon S.**, amerik. luth. Teolog, f. i Hagersdown 28. Febr. 1799, d. i Gettysburg (Pennsylvania) 26. Juli 1873, teol. uddannet ved Universitetet i Princeton, præsteviet 1820, deltog 1826 i Organisationen af Gettysburgs Generalsynode, blev teol. Prof. ved det nyoprettede teol. Seminar ssteds og Fakultetets Formand til 1864, da han trak sig tilbage. S. hørte til Lederne i den »ny- eller amerik.-luth. Bevægelse«, der var ligegyldig overfor de luth. Symboler, men lagde Vægt paa de fælles protest. Grundsætninger. Hans »Fraternal Appeal to the Americ. Churches on Christian Union« (1838), ogsaa udbredt i England, banede Vej for den evang. Alliance. En Del af hans Disciple gik over til den strængere Lutherdom, der findes repræsenteret i »General Council« (II, 183). *S. A. B.*

Schmöger, Karl Erhard, Redemptorist, f. 24. Febr. 1819 i Ehingen (Württemberg), d. 14. Aug. 1883 i Gars i Øvrebaiern, Student i Tübingen, præsteviet 1842, indtraadte 1850 i Redemptoristordenen, virkede som Lærer i Teol. og Filos. og blev 1868 Provincial for den baierske Provins. Ved Jesuiterlovene (II, 875) blev han udelukket af det tyske Rige, men fik Regeringens Tilladelse til at forblive mod at træde ud af Ordenen; skønt han nægtede det, blev han i Gars til sin Død. S.s Værker sysselsætter sig særlig med A. K. Emmerichs og Birgittes Visioner og Cl. Brentanos Dagbøger; han har ogsaa udgivet »Das Leben der gottsel. A. K. Emmerich I—II (3. Opl. 1885). *N. M. P.*

Schnaase, Karl Julius Ferdinand, tysk Kunsthistoriker, f. i Danzig 7. Sept. 1798, d. 20. Maj 1875 i Wiesbaden, studerede først Filos., derefter Jura og beklædte som Jurist flere Embeder, fra 1848 som Overtribunalraad i Berlin. I en ret fremrykket Alder begyndte han at studere Kunst og trak sig, for helt at hellige sig dette, 1852 tilbage fra Statstjenesten. Hans Hovedværk er »Gesch. der bildenden Künste« I—VIII (2. Aufl. 1866—79). Han interesserede sig særlig for kr. Kunst, stiftede i Berlin en Forening for rel. Kunst i den evang. K.

og var Medudgiver af det 1858 grundede »Christl. Kunstblatt« (W. Lübke, K. S., 1879). *S. A. B.*

Schneckenburger, Matthias, tysk Teolog, f. 1804, d. 1848, Württemberger af Fødsel, studerede i Tübingen, blev efter et Aars Studieophold i Berlin Repetent i Tübingen 1827; senere tilbragte han nogle Aar i gejstlig Virksomhed, men kaldtes 1834 til Bern som Prof. i et nyoprettet teol. Fakultet. Han docerede her N. T. og Dogm. og udgav en Del mindre Afh. særlig vedrørende isagogiske Problemer og den nytestl. Tids Historie. Mest bekendt er han blevet ved det efter hans Død udgivne Arbejde: »Vorlesungen über neutestl. Zeitgeschichte« (1862), hvorved han blev Grundlægger af en ny Disciplin, den saakaldte nytestl. Tidshistorie. *F. T.*

Schnedermann, Georg Hermann, tysk Teolog, f. 3. Juli 1852 i Chemnitz i Sachsen, studerede i Leipzig og Erlangen, blev 1880 Privatdocent i Leipzig, 1883—88 Docent i Basel, som han forlod af Samvittighedsgrunde, 1890 Prof. extraord. i Leipzig i systematisk Teol. og Kateketik. S. slutter sig nærmest til Erlangerteologien (Franks Skole). Af hans Værker kan nævnes: »Das Judenthum und die chr. Verkündigung in den Evangelien« (1884); »Unsre Gemeinschaft mit Gott durch Jesus Christus« (1888, 2. Opl. 1898); »Über den jüdischen Hintergrund im N. T.« (1890); »Frank und Ritschl« (1891); »Jesu Verkündigung und Lehre vom Reiche Gottes« (1893—1896); »Der christliche Glaube« I (1902); »Der geschichtliche Christus und der christliche Glaube« (1902); »Das Wort vom Kreuze« (1906); »Ohne des Gesetzes Werk« (1907). Sammen med Delitzsch har han udg. Webers »System der altsynagogalen palästinischen Theol.« (1880). *C. G.*

Schneegass, Cyriacus, f. i Buffleben ved Gotha 5. Okt. 1546, d. som Præst i Friedrichroda i Thüringen 23. Okt. 1597, Forf. af den af Landstad (Ps.bog 180) oversatte Ps. »Det lidet Barn, som nu er fød«. I sv. Ps.bog af 1819 er Nr. 196 bearbejdet efter S. *P. S.*

Schneemann, Gerhard, Jesuit, f. 12. Febr. 1829, d. 20. Novbr. 1885, studerede først Jura i Bonn, besøgte derefter Collegium Germanicum i Rom, blev præsteviet 1856 og var 1863—69 Lærer i K.hist. og K.ret i Maria-Laach. Derefter helligede han sine Kræfter til Udgivelsen dels af Samlingen »Acta et decreta sacrorum conciliorum recentium« I-VII (1870 f.), dels af Tidsskriftet »Stimmen aus Maria-Laach«. Kulturkampen drev ham og hans Ordensfæller til Holland, hvor han døde. Af hans øvrige Arbejder kan nævnes »Studien über die Honoriusfrage« (1864, mod Döllinger) og en lat.-tysk Udg. af Vatikanerkonciliets Dekreter og Akter (2. Udg. 1895). *S. A. B.*

Schneesing, Johann, Medhjælper ved Ref.ens Indførelse i Gotha og derefter Spr. i det nærliggende Friemar, d. 1567. Ham tillægges urigtigt Ps.n »Til dig alene, Herre Krist« (Ps.bog f. K. og H. 502; Landstad 16; sv. Ps.bog 194), hvis virkelige Forf. er Konrad Hubert (II, 471). *P. S.*

Schnepff, Erhard, Reformator i Nassau, Hessen og Württemberg, f. 1. Novbr. 1495 i Heilbronn i en anset Familie, studerede i Erfurt 1509—11 og kom ind i Humanistkredsen der, drog 1513 til Heidelberg og vandtes her for Ref.en. Han virkede efter 1520 som evang. Præst i forsk. Smaabyer, navnlig i Wimpfen, og var Medunderskriver af »Syngramma Suevicum« (se d.). 1525 kaldtes han til Nassau for at hjælpe ved Ref.ens Gennemførelse, og 1527 gjorde Filip af Hessen ham til Prof. i Teol. ved sit nyoprettede Universitet i Marburg. 1534 kaldtes han til Præst i Stuttgart, 1544 til Prof. og Superintendent i Tübingen, hvor han læste over gltestl. Eksegese og Dogmatik i udpræget luthersk Aand. Den schmalkaldiske Krig forjog ham imidlertid 1548, og han blev nu Prof. ved det nye Universitet i Jena og senere tillige Superintendent. Sammen med sin Kollega og Svigersøn Viktorin Strigel og Amsdorf og senere sammen med Flacius blev S. efterhaanden udpræget Gnesiolutheraner. S. døde paa sin 64. Fødselsdag, 1. Novbr. 1558. (Hartmann i Jahrb. f. deutsche Theol. XII—XIII). *A. Th. J.*

Schnorr von Carolsfeld, Julius, tysk Maler, f. 26. Marts 1794 i Leipzig, d. 24. Maj 1872 i Dresden, drog 1817 til Italien, hvor han i Rom sluttede sig til Overbeck, Cornelius og Nazarenernes Kreds, uden dog at opgive sin kunstneriske Selvstændighed, ligesom han ogsaa under den ny-kat. Bevægelse blev Protestantismen tro. Efter i Rom at have frembragt en Række større Værker (»Bryllupet i Kana«, »Jakob og Rakel« o. m. a.) kaldtes han 1827 som Prof. til Akademiet i München (Fresker paa Slottet af Nibelungenlied; siden i Maximilianeum »Luther i Worms«) og derfra 1846 til Dresden som Akademiprof. og Direktør for Galleriet, hvor han virkede til sin Død. Mest bekendt er S. som Illustrator, først og fremmest ved »Die Bibel in Bildern«, 240 Træsnit (1852—62), hvortil han alt fra sin Ungdom havde gjort Udkast. Jfr. Art. Billedbibler I, 310. (Briefe aus Italien von J. S. v. C., 1886). *S. A. B.*

Schnudi (Shenute), ægyptisk Munk, bekendt for sin glødende Veltalenhed, indtraadte rimeligvis 371 som Munk i Klostret i Atribe i Øvre-Ægypten, for hvilket han o. 388 blev Forstander. Hans Anseelse drog Munke i massevis til Klostret. 431 ledsagede han Alexandrias Patriark Kyrill til Synoden i Efesos; d. o. 451. Man har en Levnedsbeskrivelse af S. af hans Discipel Besa (lidet paalidelig, dvæler mest ved hans Undergerninger). Jfr. Eugène Revillots indgaaende Undersøgelse i »Revue de l'Histoire des Religions« VIII (1883), der særlig fremhæver S.s Kamp med Hedenskabet; Amélineau *(Les moines égyptiens. Vie de Schnoudi,* 1889) og Ladeuze *(Etude sur le cénobitisme pakhômien,* 1898) dvæler ved hans Virksomhed som Munk. Joh. Leipoldt har underkastet S.s Liv og Virken en ny Behandling, der særlig støtter sig til de mange uudgivne koptiske Haandskrifter, som dels indeholder Prædikener, Taler og Breve fra S., dels giver andre Meddelelser om ham (Schenute von Atripe, 1903, i Texte u. Untersuchungen, N. F., X, samt forsk. andre Afh.). *V. S.*

Schnürer, Gustav, kat. Historiker, f. 30. Juni 1860 i Jätzdorf i Schlesien, Dr. phil., 1885—1889 Assistent ved Redaktionen af »Hist. Jahrbücher« i München, 1889 Prof. i alm. Hist. ved Universitetet i Freiburg, Schweiz. S. har navn-

lig kastet sig over Middelalderens K.hist. og har bl. a. udg.: »Piligrim von Köln« (1883), »Entstehung des Kirchenstaates« (1894), »Studien über die Kümmernisslegende« (1901—03), »Franz von Assisi« (1905), »Bonifacius« (1909). *J. O. A.*

Schnütgen, Alexander, kat. Gejstlig og Kunstarkæolog, f. 22. Febr. 1843 i Steele i Rhinprovinsen, 1866 Domvikar i Köln, 1887 Domkapitular, begyndte 1888 Udgivelsen af det endnu bestaaende »Zeitschrift für chr. Kunst«, der har bidraget kraftig til at vække Interessen for navnlig Middelalderens K.kunst og fremme bedre Stilsans i Kirken. I dette har han skrevet en Række Afhndl.er, ligesom han har forf. instruktive Kataloger til flere Udstillinger af kirkl. Kunstsager, deriblandt ogsaa til en Samling af vævede og broderede Sager fra Middelalderen og Renæssancetiden. Hans private store Samling af Antikviteter og Kunstsager samt et betydeligt Bibliotek skænkede han 1906 til Byen Köln, der har opført et Musæum til den, som aabnedes Okt. 1910. I den Anledning blev S. Æresborger. 1903 var han blevet Honorarprof. i Kunstarkæologi ved Universitetet i Bonn, og andre Universiteter har givet ham Æresdoktorgraden i Teol. og Filos. *J. O. A.*

Schoenherr, Johann Heinrich, tysk Teosof, f. i Memel 30. Nov. 1770, d. i Spittelhof ved Königsberg 15. Okt. 1826, kom først i Købmandslære i Königsberg, men blev 1792 Student. I Stedet for at studere Retsvidenskab hengav han sig til vidtsvævende filos. Spekulationer. Efter at have foretaget forskellige Rejser slog han sig ned i Königsberg, hvor han vandt en Del Disciple, deriblandt J. W. Ebel (I, 704), gennem hvem S.s Lærdomme naaede en større Offentlighed; men 1819 blev de uenige, og dermed var S.s Rolle i Virkeligheden udspillet. Rejser til St. Petersborg 1823 og Berlin 1824 skaffede ham ingen nævneværdig Tilslutning. S.s System (fremsat i »Der Sieg der göttl. Offenbahrung«, 1803; »Vom Siege der göttl. Offenb.«, 1804; »Grundzüge der Erkenntniss der Wahrheit«, udg. efter S.s efterladte Papirer, 1852) er en dualistisk teosofisk Fantasibygning, der ved sin Vilkaarlighed og mytologiske Karakter minder om Jakob Böhme, Schelling og den gl. Gnosticisme, som S. iøvrigt ikke kendte til. (H. Ohlshausen, Lehre und Leben des Königsberger Theosofen J. H. S., 1834). *P. H.*

Schoenhoven, Johannes van, en Discipel af Ruysbroeck (III, 852), Subprior i Groenendaal, d. 1431, forsvarede bl. a. i en *Libellus* 1406 den augustinske Mystiker overfor Gerson; han paastod, at Ruysbroeck blev umiddelbart inspireret af Helligaanden; med Begharderne havde han intet haft at skaffe. *J. O. A.*

Schola (lat.), egentlig = Ledighed, Frihed for borgerlige Forretninger (gr. *σχολή*), derpaa aandelig Sysselsættelse, Studering samt Institutioner, hvor Undervisning tildeles (vort Skole); i videre Forstand om lærd Dannelse i Alm. eller lærde Forelæsninger og Afhndl.er samt om Aandsretninger med forsk. Livsanskuelser (*διδασκαλεῖα, διδασκαλεῖον*) f. E. »Filosofskoler«; ogsaa Korporationer, f. E. af Soldater, civile Officianter og Magistratstjenere, betegnes som *scholæ*. Justinus Martyr opfatter sin Menighedskreds som en S., og de Kredse, der samlede sig om Vranglærere som de to Theodotos eller Praxeas eller de forsk. Gnostikere, benævnes S.; derved kan S. faa en nedsættende Bibetydning (det sekteriske), og Hippolyt (II, 432) spotter derfor den rom. Menighed om Kallist (se Callixt I, 448) som en S. Om Katketskolen i Alexandria og den alex. Skole som teol. Aandsretning se I, 52; om den antiokenske Skole I, 106; om Oldtidens Retorskoler se III, 770; om Præsteuddannelsen III, 642. — S. bruges ogsaa om Bygningen, hvori Undervisningen fandt Sted eller Samfundene samlede sig, saaledes ogsaa om de Logebygninger, hvori Oldtidens halvt sociale, halvt rel. Gilder og Foreninger (der i Østen kaldes Thiasoi, Eranoi, i Vesten *collegia*) mødtes. Conr. Lange (Haus und Halle, 1885; jfr. ogsaa J. Balwin Brown, From the schola to the cathedral, 1886) har søgt at bestemme disse ret ukendte Bygningers Karakter (efter hans Opf. et aflangt firkantet Rum med et Alter og en apsidal Udbygning) og opstillede den Teori, at de (og Synagogen) var Forbilledet for den kr. K.s Forsamlingshuse indtil Konstantins Tid (den førbasilikale Kirkebygning). Allerede de Rossi havde ment (Bulletino di Archeologia crist., 1864), at nogle af de ældste Kirker havde været *scholæ*. Bedst kendes disse Bygninger, der laa i Byerne eller udenfor (ved Gravene), gennem antike Indskrifter (for de gr. Gilders Vedk. jfr. Foucart, Les associations rel. chez les Grecs, 1873; for de lat. se bl. a. Mommsen, De collegiis et sodaliciis Romanorum, 1843). I dem holdtes Fællesmaaltiderne under Ledelse af et Forstanderskab eller en Forstander, der paa Græsk kan kaldes »Biskop«, og disse Mænd synes ofte at have haft deres Æresplads i en Exedra eller Apsis; foran Hallen, der altsaa tjente til Spisesal *(triclinium)*, kunde være en Forhal. En Indskrift fra Nizza taler f. E. om en Privatmand, der byggede en S. med Alter, Sæder af Kobber og et »Pronaos«. Naar Opbevaringsstedet for Gravurnerne kaldes *s. ollarum*, viser det vel ogsaa hen til Bygningens Brug ved Dødemaaltiderne. Ganske ensartede har disse Bygninger vel næppe været, og en Apsis forekom næppe altid; i mange Tilfælde var Gilderne saa smaa, at Bygningerne overhovedet var ganske ubetydelige. Men den sikkert hyppige Tilstedeværelse af et apsidalt Æresrum kunde forklare, at Ordet S. ogsaa bruges om halvrunde Bygningskonstruktioner f. E. i Badene, ja om de halvrunde Bænke ved Gravene, der benyttedes til de rel. Maaltider derude. Monumentundersøgelser (iøvrigt hidtil sparsomme) af halvrunde Tricliniebygninger ved Gravene kan støtte Opfattelsen (jfr. ogsaa nogle af de saakaldte »Katakombekirker« og enkelte gl. kr. Bygninger over Katakomberne, bestemte til Nadvermaaltiderne). Lange pegede iøvrigt paa de Grundrids af enskibede, langagtige Bygninger med Apsis, der findes paa de bevarede rom. Byplaner, og paa enkelte Ruiner f. E. de tre som *Curiæ* fortolkede Bygninger paa Forum i Pompeji (jfr. ogsaa Udgravninger i Algier f. E. i Lambasis med militære Collegiers *scholæ*). Men selv om »Skolen« (og ikke som Dehio og V. Schultze med stærk Tilslutning fra moderne K.historikere har hævdet: Privathuset) skulde være den ældste Kirkebygnings Forbillede (det er iøvrigt næppe tilstrækkeligt at søge

dette i en enkelt Slags Bygninger), kan Opfattelsen ikke støttes ud fra den luftige Hypotese (jfr. Edw. Hatch og A. Harnack, Die Gesellschaftsverfassung der chr. Kirchen im Alterthum, 1883; tiltraadt af de fleste moderne K.historikere, hos os Fr. Nielsen) om, at de oldkirkl. Menigheder overfor Øvrigheden organiserede sig som de tilladte Fattigkollegier *(collegia tenuiorum)*, thi Kejsertidens *collegia* var altid smaa Selskaber (paa 3—100 Medl.; Tallet opgaves til Øvrigheden, og denne kendte i alt Fald Menighedsforholdene for godt til at lade sig indbilde, at disse, i Byerne hyppig store, Samfund, der tilmed ofte samlede sig i Rigmænds Huse, var saadanne Gilder). Selv Harnack har nu opgivet denne Hypotese (Entstehung u. Entwickelung der K.verfassung, 1910, S. 117). — Ogsaa om offentlige Gallerier eller Haller med Søjlegange, hvor man samledes til Samtaler eller Foredrag, kan iøvrigt Ordet S. bruges. — Om Sangerne i den kr. K. og deres Rum i Kirkebygningen se efterfølgende Art. *schola cantorum*. — I Middelalderen bruges S. foruden om egentlige Skoler om Lav og Gilder og om Fremmedkolonier, der ordnede sig med egen Styrelse. I den ældre Middelalder havde f. E. flere Nationer Bygninger i Rom, der paa en Gang virkede som Hospitser for Pilegrimme og Skoler for Gejstlige (jfr. Sassia, S. 56). Enkelte Steder har Navnet stadig holdt sig om Broderskaberne og deres særlige Bygninger. Blandt Venezias Lægbroderskabsbygninger findes arkitektoniske Mesterværker, der minder om de rige Foreningers Blomstring og Kunstinteresse helt ned til Baroktiden. Til *Scuola di S. Ursula* malede Carpaccio sine berømte Fremstillinger af Helgenindens Legende, der nu findes i Akademiet. Bellinis, Carpaccios og Manesuetis Billeder afmaler os »det hl. Kors' Broderskabs« Processioner med den dyrebare Relikvie og dens Mirakler; *Scuola di S. Rocco* med pragtfuld Renaissancefasade fik sine store Sale smykket med en Mængde Billeder af Tintoretto osv. *J. O. A.*

Schola cantorum (Sangerskole). Tidlig har K.n sikkert haft særlige Sangere til at lede Menighedssangen. Sangerne ledede Sangen fra Ambonen (I, 66), der hører til det tidligste Inventar i Forsamlingsrummet (allerede paa Justinus Martyrs Tid omtales, at Lektionerne foredroges fra »et ophøjet Sted«). Hvor gammel den kunstfærdige Korsang under Gudstjenesten ved et særlig uddannet Kor er, véd vi ikke, men naar Evseb (K.hist. VII, 30) er yderlig forarget over, at Paulus fra Samosata (III, 505) ved Paaskefesten lod et Kvindekor »midt i Kirken« synge Ps.r, gælder Forargelsen ikke dette, men at Koret var kvindeligt og ikke mindst dets Ps.ers Indhold. Navnlig da den antifoniske Sang under de arianske Stridigheder bredte sig (efter Theodorets Vidnesbyrd fra Antiokia) i Østen og Vesten (jfr. K.sang II, 801; Psalmodi III, 648), blev Nødvendigheden af særlig Ledelse og af uddannede Kor større, og den øgedes ved Liturgiens Udvikling siden 4. Aarh.s Slutning, der skabte fastere Former for »Messen« og efterhaanden trængte Menighedssangen tilbage ved Hovedgudstjenesten. Hvorledes Fordelingen mellem den særlige Korsang og Menighedssangen ved Liturgien har været, kan vi ikke klart bestemme; endnu ved en Gudstjeneste 518 i Konstantinopel hører vi, at Menigheden »med én Stemme« synger »Benedictus« og vedbliver længe at synge »antifonisk«, indtil Sangerne istemme »Trishagiet«, og langt ind i Middelalderen er adskillige Steder Menighedssangen ikke blevet fortrængt helt fra Messen af Klerikernes Sang. Men fra 4. Aarh.s Slutn. i alt Fald betragtedes Sangerne som Led af Gejstligheden. En Synode i Laodikæa (o. 370) omtaler først Sangerne som »kanoniske« (ɔ: hørende til Klerus) og forbyder andre at bestige Ambonen. Denne blev vel nu oftere gjort til en rummelig Tribune i Basilikaens Midtskib. Beskrivelsen af Sofiakirken i Konstantinopel tyder saaledes paa et stort Pladsrum paa Ambonen, der her forbandtes med Presbyteriet (Bema, Apsis) ved en ophøjet Gang (Soleas); men i Alm. har Koret haft Plads i Midtskibet paa Gulvet foran Altret, der gerne stod i Midtskibet foran Presbyteriet. Dette Rum (altsaa Kirkebygningens ældste »Kor«) blev formentlig allerede inden Oldtidens Udgang indhegnet med Skranker og kaldtes i den ældre Middelalder *s. c.* Gode Eks. paa denne Rumindretning frembyder de i nyeste Tid udgravede rom. Kirker: S. Petronella (Nereus' og Achilleus' Basilika) ved den ardeatinske Vej, hvor *s. c.* maaske er oldkirkl., og S. Maria Antiqua ved Forum fra Beg. af 8. Aarh.; begge Steder optager *s. c.* det meste af Midtskibet. Indretningen af *s. c.* bidrog til at fjerne Menigheden rumligt fra Altret. — I Rom f. E. holdt denne Rumordning sig til op i Højmiddelalderen; ved hver af Korskrankernes Langsider byggedes en Ambon (Epistel- og Evang.-Ambonen); smukke Eks. paa denne Ordning: S. Clemente, hvor ældre Amboner og Skranker fra Johannes VIII's Tid (872—82) er benyttede i den o. 1108 opførte nye Kirke, og S. Maria in Cosmedin, der ligeledes nybyggedes i Beg. af 12. Aarh. — Fra 4.—5. Aarh. har formentlig de store Byers Hovedkirker haft egentlige Sang- eller Sangerskoler (jfr. Musik III, 513). Mænd som Basilius d. store, i Vesten Ambrosius, Augustin og siden Gregor af Tours har vundet særligt Navn for deres Iver for K.sangens Forbedring gennem saadanne Skoler. Senere Efterretninger vil paastaa, at allerede Silvester (314—35) grundede en saadan i Rom; sikrere forholder det sig med Gregor d. store. Joh. Diaconus (9. Aarh.) fortæller, at Paven husede Sangerne i to Bygninger, én ved Lateranet, én ved St. Peter, og uden at være uddannet i Sangskolen kunde nu ingen blive Præst. Saalænge man var Elev i Sangskolen, kunde man kun faa Subdiakons Vielse; Paven vaagede selv over Undervisningen fra en Liggebænk, og man havde den Svøbe, hvormed han tugtede de efterladne. Spørgsmaalet om Forholdet, hvad det musikalske angaar, mellem den ambrosianske og den gregorianske Sang (se I, 471; II, 263 jfr. I, 471) ligesom om den gregor. Liturgi-Reform er højst omstridt, men aabenbart er, at »Messesang« nu ogsaa bliver en Fornødenhed for Presbyterne, og at *s. c.* giver hele den liturgiske Uddannelse, altsaa maaske nu den væsentligste Del af Præsteuddannelsen (III, 642). *Primicerius* (III, 598) eller *Prior scholæ cantorum* bliver derfor en vigtig Embedsstilling med høj Rang, og rundt om ved

Bispekirkerne efterlignes denne rom. Sang- og Gudstjenesteundervisning. I Højmiddelalderens Domkapitler blev da ogsaa *Cantor*-Stillingen en Prælatur, og dens Indehaver har Overopsigten med Gudstjenesterne og de unges Oplæring. — Med den kat. Mission til Angelsachserne kom Roms Liturgi og Syngemaade til England; Bonifatius førte den med sig til Tyskland og oprettede Sangskoler forsk. Steder (f. E. i Fulda); men navnlig paa Karl d. stores Tid skete de store liturgiske Reformer og det store Fremstød af den rom. Messe paa de ældre Liturgiers Bekostning, og Karl gav alle Bisper og Abbeder Befaling til at indrette Sangskoler ved Hovedkirkerne og i Klostrene. Blandt Sangskolerne blev særlig de i Metz og St. Gallen berømte. Fra Skolen i Korvey (Ansgars Kloster) er den rom. Messesang ogsaa kommet til Norden. — Siden Folkevandringstiden blev imidlertid K.ns Forhold væsentlig forskelligt fra Oldtidens. Landsby- og Gaardkirkerne havde ikke de gl. Bykirkers store Klerikerbestand, og det gl. Presbyterie-Rum i Basilikaen mistede sin Betydning som Bispens og Præsteskabets Opholdssted. I de Kirkebygninger, der opførtes siden den ældre Middelalder, og hvis Betjening skete ved en enkelt eller faa Præster og Degne, forsvandt da i Alm. det gl. »Kor« i Midtskibet, og Altret, der hidtil havde haft sin Plads paa Grænsen mellem Skib og Presbyterium, flyttedes op i selve Apsis, der saaledes nu blev Kirkens Kor eller Sanghus. Den sungne Messe var nu Præstens, Degnens og maaske nogle Kordrenges Sag. I Højmiddelalderen endte Omformningen af Kirkebygningens Korparti med, at Altret ikke længere stod frit i Apsis, men op ad Apsisvæggen, som vi siden er vante til at se det. Foran dette »sang« ogsaa Præsten eller Præsterne, Kanniker eller Munke deres »Tider« fra Korstole. *J. O. A.*

Schola palatina, Hofskole, særlig Betegnelse for Karl d. stores Hofskole for hans egne og hans Omgivelsers Børn, ved hvilken Kejseren samlede en Række af Tidens mest fremragende Lærde. Navnlig blev Alcuinus (I, 48) dens Midtpunkt, og ved ham fik den angelsachsiske K.s Kultur fast Fod i Frankerriget gennem de nye Stifts- og Klosterskoler, der efterlignede *s. p.* En vaagnende Interesse for gl. klassisk Lit. og Poesi mærkedes i høj Grad i *s. p.*, og de lærde Mænd, som ved den droges til Hoffet, følte sig selv som et »Akademi« til Videnskabernes Genfødelse; ogsaa det begyndende teol. Studium staar i høj Grad i Gæld til *s. p.* og dens Mænd. *J. O. A.*

Scholastica, den hellige, nævnes af Gregor d. store i »Dialogi« som Benedict af Nurcias fromme Søster. Hvad man ved om hendes Liv er, historisk set, meget usikkert. Gregor fortæller, at hun i sin tidlige Ungdom levede som gudindviet Jomfru, og efter Anlægget af Monte Casinos Kloster tog hun Ophold dér i Nærheden i et Hus, der siden er opfattet som Forbillede for Benedictiner-Nonneklostrene. Da hun døde (Bollandisternes Angivelse af 542 er hypotetisk), siges Benedict at have set hendes Sjæl stige til Himlen i en Dues Skikkelse. Hun blev ligesom Benedict begravet paa det Sted, hvor denne havde omstyrtet et Apolloalter, og adskillige Jærtegn skete ved hendes Relikvier. Monte Casino ødelagdes 589, og efter 7. Aarh.s Midte skal den frankiske Munk Aigulf have ført Benedicts og S.s Ben til sit Kloster Fleury (St. Benoit sur Loire); S.s Relikvier antages saa senere at være ført til Worms. Ikke destomindre paastod Munkene i Monte Casino, efter dettes Genopførelse, at have begge de berømte Søskendes Helligdomme i god Behold, og Pave Zacharias antog det samme (742). S.s Helgendag er 10. Febr. *J. O. A.*

Scholasticus betegner opr. enhver, der hører til en *schola*, være sig Elever eller Lærere; i Slutn. af Oldtiden bruges *s.* enstydigt med »dannet«, »lærd«, og enkelte kirkl. Skikkelser, f. Eks. Serapion fra Tmuis og Johannes Climacus, har faaet *s.* som hædrende Tilnavn. I Middelalderen blev *s.* teknisk Betegn. for Skoleforstanderne i Klostrene eller ved andre Skoler. I Domkapitlerne (II, 724) blev Embedet som »Skolast« endog en særlig Dignitet. Disciple kaldes sjældent i Middelalderen *scholastici* (den alm. Bet. er *scholares*), for Højmiddelalderens teol. Forf. er det faststaaende k.hist. Benævnelse. — Om Jesuiter-Ordenens *scholastici* se II, 620. *J. O. A.*

Scholia, se Skolier.

Scholliner, Hermann, rom.-kat. Teolog, f. 1722 i Freising, d. 1795 i Welchenberg, var Benedictiner, studerede Teol. og Filos. i Erfurt og Salzburg, overtog 1752 en overordnet Stilling ved Baierns Skolevæsen, indtil han 1759 blev Prof. i Dogmatik i Salzburg. 1766 vendte han tilbage til Klostret, havde et Par Aar Præsteembede, men blev efter Jesuiterordenens Ophævelse Prof. i Dogm. i Ingolstadt og virkede i Modsætning til Jesuiterne for et friere Studium. 1776 blev han Universitetets Rektor. Han har udgivet en Række k.hist. og k.retslige Arbejder. Fra 1780 beklædte han et højere Præsteembede i Welchenberg, hvor han henlevede sine sidste 15 Aar. *A. J.*

Scholten, Jan Hendrik, hollandsk Teolog, f. 17. Aug. 1811 i Vleuten (Prov. Utrecht), hvor Faderen var Præst, Stud. 1827, studerede klassisk Filol. og Teol. i Utrecht, deltog 1830 i Felttoget mod Belgien, blev 1835 Dr. phil., 1836 Dr. theol., 1838 Præst, 1840 Prof. theol. i Franeker, efter dette »Athenæums« Ophævelse 1843 e. o. Prof. i Leiden, hvor han virkede som Prof. og Universitetspræst til 1881. I dette Tidsrum har S. udøvet en uhyre Indflydelse ikke blot paa det teol. Studium i Holland, men gennem Præstestanden paa det kirkl. Liv. Han blev Hovedmanden for »Leidener-Skolen« (den idealistisk-deterministiske Skole), hvis Indflydelse heftig bekæmpedes fra Groningen, Utrecht og fra »Vækkelsens« Side; hans teol. Disciple førte hans Liberalisme videre, og ved deres radikale Bibelkritik fjærnede de yderligere den »moderne« Retning i den holl. K. fra »de positive«. D. 10. Apr. 1885. — Allerede S.'s Dr.-Disputats brød med den ældre dogmat. Terminologi og Bevisførelsen ud fra Skriften; den forkastede al Autoritetstro og bestemte Begrebet om Guds Natur paa en Maade, der viser hen mod hans senere Determinisme; og i sin Tiltrædelsestale i Franeker drog han til Felts mod Groningerskolen (II, 266) og fremhævede stærkt Jesu Menneskelighed, men først i Leiden udviklede S. sine dogmat. Tanker til et fuldt System. S. vil ikke som

Groningerne nøjes med blotte hist. Kendsgerninger, den objektive, ydre Aabenbaring (Fanerosis); den fulde Gudserkendelse naas først ved en indre Aabenbaring (Apokalypsis), der formidles ved menneskelig Selvtænkning. Denne har naaet sit fuldkomne Maal i Kristus, i hvem den subjektive Sandhedserkendelse fuldtud svarer til den objektive Aabenbaring. Hos ham er Gudserkendelsen ikke tilstede i Drømme, Syner eller ufuldkommen Tænkning, men i klar Begrebserkendelse. Krdmmens Hensigt er at omsætte den obj. Guds-Aabenbarelse i indre »Aabenbaring« eller empirisk Sandhedserkendelse. Skriften er da ikke Aabenbaringen, men fortæller om Aabenbaringen, og den er, som al Historie, bunden til og præget af sin Tid. Den gl. Inspirationslære forkaster S.; Inspirationen er tilstede hos alle Kr.; der er kun Tale om Gradsforskelle mellem vor Inspiration og Apostlenes; ene Kristus var ufejlbar. — Organet til at gribe Sandheden er altsaa for S. Menneskets Fornuft, som Synden vel har blændet, men ikke blindet; den er *ikke* Kilden til Sandhedserkendelse, men Midlet, men dette ogsaa kun, fordi Troen hviler paa den. S. mener at have overvundet Rationalismen og Striden mellem Fornuft og Aabenbaring ved sin Lære om den indre Guds-Aabenbaring og sin Paastand om, at Troen altid med Nødvendighed indtræder, hvor Sandheden ad intellektuel Vej er klarlagt. Dette hænger atter sammen med S.s Determinisme. Gud er nemlig den absolute Kausalitet og er derfor tilstede i alt det Liv, der rører sig i Verden. Synden skyldes ikke Menneskets Frihed (der er en Indbildning), men den gudbestemte Ufuldkommenhed, hvoraf ved Kamp og Sejr Fuldkommenheden skal udvikle sig. Sejren vindes ved Troens Tilegnelse af den i Kristus aabenbarede fuldkomne Religiøsitet. Kristus er ikke Troens Genstand, men dens fuldkomne Forbillede, han er det syndfri Menneske, i hvem Frihed og sædelig Nødvendighed falder sammen. Han er den sande troende (Religionens Subjekt), hvis Religiøsitet udøver en uimodstaaelig moralsk Magt over Menneskets moralske Natur. Idet vi i Troen forenes med Kristus, virkeliggøres Gudsforholdet for os, og Guds evige Retfærdiggørelsesakt realiseres over os. *Kirken* er det Menneskesamfund, i hvilket den i Kristus aabenbarede Religion er blevet Livsprincip og Livsregel (for Sakramenterne, navnlig Daaben, har S. kun liden Interesse). Til S.s Determinisme svarer Tilliden til, at alt ender med en fuldkommen Apokatastasis. — S.s Determinisme førte ham ogsaa tilbage til den gl. reformerte hollandske Dogmatik, og han har bidraget meget til den fornyede Interesse for dens Prædestinationslære. Selv mente han at have klarlagt dens virkelige Sandhedsindhold. — Medens S. saaledes, trods sin skarpe Kritik af den ældre kirkl. Lære, ønskede at hævde sin Plads indenfor Nationalk.n, gik en Række af hans Disciple langt videre end Mesteren i Oppositionen mod det positivt kirkl. og optraadte med bidende Spot mod Biblen og de kirkl. Indretninger. Saaledes Busken-Huet (II, 471), der 1862 nedlagde sit Embede; ligesom han har andre »moderne« Præster opgivet gejstlig Virksomhed og kastet sig over Journalistiken eller søgt over til Remonstranterne eller dannet fri Menigheder. — S. har skrevet en stor Mængde Skrifter vedrørende N. og G. T.s Isagogik; blandt hans dogmat. Værker kan nævnes »Dogmatices Christianae Initia« (1858[2]), »Geschiedenis der Christelijke godgeleerdheid gedurende het tijdperk des N. T.s« (1857[2]). Hovedværket, »De Leer der Hervormde Kerk in hare grondbeginselen« (1848 og ofte siden), vakte en levende Strid i Holland; stærkt præget af hans Determinisme er hans rel.s-filos. Haandbog »Geschiedenis der Godsdienst en Wijsbegerte« (overs. paa Dsk af R. R. Vestergaard, 1886) og Monografien »De vrije wil« (1859). (A. Kuenen, Prot. R. E.[3] XVII, 741 f.; C. H. Scharling, Den nyere hollandske Theologi, 1865.) *H. J. H.*

Schongauer, Martin, tysk Maler og Kobberstikker, f. o. 1445 i Kolmar, hvor Faderen var Guldsmed og Sønnen fandt sin Hovedvirkekreds, d. 1491 i Breisach. S. er uddannet i flandersk Skole og staar Rogier van der Weydens Realisme nær, men lægger betydelig mere Følelse ind i sine Figurer; Hovedværket blandt hans sparsomt bevarede Malerier er »Madonna i Rosenlunden« (fra 1473) i St. Martin i Kolmar. Betydeligst var S. som Kobberstikker; med et Slag hævede han denne Kunstart saaledes, at dens Ydelser tælles blandt det betydeligste af tysk Senmiddelalderkunst. S. er ikke blot en fremragende og højst omhyggelig Tekniker, men hans Komposition vidner om levende Fantasi og stor Skønhedssans, ligesom Figurerne ofte er besjælede af inderlig Følelse. Over 100 Blade skyldes ham, dels religiøse (de kloge og daarlige Jomfruer, Kristus paa Korset, hl. Antonius, en Række Passionsblade), dels bl. a. djærve Folkelivsskildringer. Ikke uden Grund kaldte man ham »Hipsch-Martin« eller M. »Schön«. (A. v. Würzbach, M. S., 1880; Burchhardt, Die Schule M. S.s am Oberrhein, 1888). *J. O. A.*

School Boards kaldtes i England de lokale Skolekommissioner paa 5—15 Medl., der indførtes ved Skoleloven af 1870. De valgtes i de Kommuner, hvor der trængtes til nye Skoler, til at oprette og styre saadanne. I *Board Schools* maa der ikke undervises i Katekisme, men kun i Bibelhistorie. Ved Skoleloven af 1902 blev de underlagt Kommunalraadene, hvorfor de nu kaldes *Council Schools,* og K.skolerne blev offentlige Folkeskoler og som saadanne ligeberettigede med dem til at støttes af den kommunale Skat til Skolevæsenet. I ingen af de to Slags Skoler er noget Barn forpligtet til at deltage i Rel.s-Undervisningen, men i o. 5000 Landsogne findes der kun K.skoler, hvorfor Dissenterne der kun har Valget imellem, at deres Børn undervises efter K.læren eller slet ingen Rel.s-Undervisning faar. Ikke blot derfor, men ogsaa af principielle Grunde, misbilliger de, at der gives konfessionel Undervisning i offentlige Kommuneskoler; men 1906—08 er 4 forskellige af skiftende Undervisningsministre i den liberale Regering fremsatte Forslag om den ukonfessionelle Rel.s-Undervisnings Indførelse i K.skolerne strandede paa Overhusets Modstand. *C. E. F.*

Schopenhauer, Arthur, tysk Filosof, f. i Danzig 1788; Faderen var Købmand, Moderen blev en bekendt Romanforfatterinde, fra begge arvede S. sit lidenskabelige Temperament og den Mangel paa Ligevægt i Personligheden, som er saa karakteristisk for hans hele Liv og Lære

Opr. var han bestemt til praktisk Virksomhed, og hans Ungdom forløb for en stor Del med Rejser til Frankrig og England. Herved fik han et videre Syn paa Livet end de fleste andre tyske Tænkere; for disse Universitetsprofessorer, det lærde Laug, nærede S. bestandig den største Foragt, en Følelse, der vel ogsaa var næret ved et mislykket Forsøg paa selv at virke som Docent. I nogen Embedsstilling indtraadte han aldrig. Han levede alene for sin Produktion. Den største Del af sit Liv boede han i Frankfurt, hvor han ogsaa døde 1860. — Det er ikke saa ganske faa Skrifter, der foreligger fra S.s Haand; de samler sig dog alle om ét, hvori han har nedlagt sin hele Filos.: »Die Welt als Wille und Vorstellung« (1819). I Forvejen har han udg. sin Doktorafhandling, »Über die vierfache Wurzel des Satzes vom zureichenden Grunde« (1813), ligesom en, af Goethe paavirket, Fremstilling af Farvelæren, og senere har han udg.: »Über den Willen in der Natur« (1836) og »Die beiden Grundprobleme der Ethik« (1841), ligesom ogsaa en Række Afhdl., der dels er samlede som et Tillæg til Hovedværket, dels er udgivne i et selvstændigt Værk under Titlen »Parerga und Paralipomena« (1851). Men alle disse andre Skrifter er dog kun at betragte som videre Udførelser af de i Hovedskriftet givne Grundtanker. I dette har han givet sig helt. Men her finder vi ogsaa i Værkets fire Bøger en Belysning af alle de Felter, som Filosofien omspænder. Der begyndes med en Erkendelseslære, derefter fremlægges en hel Metafysik, en ny Verdensanskuelse, saa udvikles en hel Æstetik, og endelig sluttes der med Anvisning til en ret Livsførelse, altsaa en Moral.

Verden er *min* Forestilling; med denne Sætning begynder S. sit Værk. Alt, hvad der er til, erkendes kun, idet det opfattes af et Subjekt. I Forestillingen har vi det eneste faste Udgangspunkt for al Filosoferen, men til en Forestilling hører baade et Subjekt og et Objekt; en ensidig Subjektivisme som Fichtes Filos. er dermed afvist ligesaavel som en naiv Objektivisme, saaledes som den fremtræder i Materialismen. Gennem Forestillingen opfatter vi Verden som en Række Processer, der er sammenknyttede efter Aarsagsloven. Men paa Grund af Forestillingens relative Karakter er det kun Verden som Fænomen, vi saaledes forholder os til. Hvad den er i sig selv, véd vi foreløbig intet om. For at faa Klarhed herover, maa vi holde os til os selv, saaledes som vi finder os umiddelbart givne, hver for sig, i en individuel, legemlig Skikkelse. Vi fornemmer, at vi er noget andet og mere end Forestilling, end Erkenden, vi er tillige handlende og lidende Væsener. Hvad er det for en Magt, der her møder os som vort inderste Væsen? S. svarer herpaa: det er Viljen. Til Grund for alt, hvad vi er og gør, ligger der en Vilje. I vor Vilje alene griber vi det virkelige Liv, som det er i sig selv. Men saa følger da heraf, at naar vi spørger om, hvad der er det til Grund liggende for den hele Verden udenom os, da maa vi finde Svaret ved at henvise til Viljen. Fra os selv maa vi gaa ud, naar vi vil forstaa Verden. Det er den eneste rette Vej. Alt, hvad der eksisterer som Forestillinger for os, alle Ting er, naar de ses nærmere, Udtryk for en Grundvilje. — Som Udtryk for denne Verdensvilje bliver S. dog ikke staaende ved de enkelte, tilfældige Individer. Han indfører her en Betegnelse, som han har laant hos Plato, nemlig Ordet Idé. Gennem de evige Ideer, som paa forskellig Maade ligger til Grund for Verdenslivet og giver det dets forskelligartede Karakter, tænkes Viljen at objektivere sig. Hertil knytter S. sin Kunstlære. Som blotte Individer er vi bundne til en lavere Erkendelse af egoistisk Art; Erkendelsen er da underordnet vor Vilje. Det gælder imidlertid om, at vi kan frigøre os for en saadan sanselig Bundethed og i en upersonlig Kontemplation hengive os til de højeste almene Ideer, saaledes som de kommer os imøde i Kunsten, i Skønhedens Verden. Heri ligger der en delvis Forløsning. — Men en yderligere Forløsning tilstrænges dog. Ved Viljen tænker S. paa en blind Naturmagt, en Drift, der først og fremmest er en Vilje til at leve. En saadan Stræben er imidlertid baade ufornuftig og umoralsk; ufornuftig, fordi enhver Tilfredsstillelse kun vækker Livstørsten stærkere og forøger Utilfredsheden, og umoralsk, fordi den efter sit Væsen er ganske egoistisk. Den maa da altsaa overvindes ved en ret Erkendelse og en ren Moral. I saa Henseende gælder det først om at vise Medlidenhed overfor andre. Heri er Grundlaget givet for al sand Moral. Vi maa forstaa, at i Virkeligheden er vor lidende Næste og vi selv ét og samme Grundvæsen; vi maa overfor en saadan sige til os selv: det er dig, som her lider. Men det højeste moralske Trin har vi dog først naaet, naar vi i fuld Erkendelse af Livets Tomhed kan opgive ethvert Motiv og helt fornægte Viljen til at leve. Medens ellers alle vore Handlinger er naturbestemte, og kun vort indre Væsen som saadant er frit, saa gør Muligheden for et frit Valg sig alene gældende her. Med en Henvisning til den indiske, buddhistiske Livsvisdom slutter S. sit Værk; idet han genoptager dens Pessimisme, henviser han med det samme til Nirvana som det sidste Kvietiv for den menneskelige Bevidsthed.

Fra Kants Kriticisme er S. gaaet ud. Til Kant ser han op som den store Mester, hvis Livsgerning han har ment sig kaldet til at fortsætte og fuldende. Hvad de andre Filosofer senere, som Fichte, Schelling og Hegel, har præsteret, anser han for intet værd. Alligevel er hans Filos. endt i Spekulation ligesaavel som hines. I Viljen finder han den sidste Forklaringsgrund for Livet. At han herved er personlig bestemt ligesaavel som ved Hævdelsen af sin pessimistiske Livsanskuelse, er sikkert nok. Her saa godt som nogetsteds bekræfter det sig, at en Filosofs Verdensbillede er kun en Projektion af hans egen Selvforstaaelse. Den Modsætning mellem Erkendelsen og Viljen, som S. lægger ind i Naturen, er karakteristisk for ham selv; han selv har bestandig lidt under Manglen paa Ligevægt mellem en stærk sanselig og kontemplativ Natur. Derimod kan det vistnok siges, at hans Moral i noget ringere Grad svarer til hans eget Væsen; den Askese, han forkynder som Filosof, har han ikke udøvet som praktisk Personlighed. Den store Anerkendelse, S. har fundet lige fra Midten af forrige Aarh., skyldes vistnok dels hans klare og glimrende Fremstillingsevne, dels et pessimistisk Drag i Tiden.

(S.s sämmtliche Werke er udg. af Jul. Frauenstädt I—VI, 1873—74, og af Grisebach, Universalbibliothek, 1890; jfr. Kuno Fischer, A. S., 1893). *F. C. K.*

Schori, Benedikt, se Antonianere (I, 110).

Schortinghuis, Wilhelmus, reformert mystisk Teolog, f. 23. Febr. 1700, d. 20. Nov. 1750, gik først 5 Aar i Sølvsmedelære, studerede derefter Teol. i Groningen, blev 1723 Præst, fra 1734 i Midwolda, hvor han virkede til sin Død. Hans »Geestelike gesangen« (1733) og »Bevindelike gesangen« (5. Opl. 1754) har mere opbyggelig end poetisk Værd; hans Hovedværk er »Het innige Christendom« (1740); det vakte megen Modstand og blev en Tid endog forbudt. S. lægger den største Vægt paa den relig. Følelse, men undgaar ikke den mystiske Teol.s sædvanlige Ensidigheder. *S. A. B.*

Schott. 1) **Andreas S.**, Jesuit, f. 1552 i Antwerpen, studerede i Löwen, Douai og Paris, blev 1580 Prof. i Græsk i Toledo, senere i Saragossa. Efter at være indtraadt i sin Orden kom S. til Valencia, Gandia og Rom, vendte senere tilbage til Antwerpen, hvor han døde 1629. S. udgav Greg. Thaumaturgos, Kyrillos af Alexandria, Isidor fra Pelusium, var Medarbejder ved Bibliotheca patrum (Köln 1618), Bibl. scriptorum S. J. og udgav Jesuitbiografier. *N. M. P.* — 2) **Theodor Friedrich S.**, württembergsk Teolog, f. 1835 i Esslingen, fra 1873 Bibliotekar ved det kgl. Bibl. i Stuttgart, d. 1899, har udgivet flere k.hist. Skrifter, f. E. »Herzog Ludwig von Württemberg und die französischen Protestanten« (1877); »Luther und die deutsche Bibel« (1883); »Die deutschen Fürsten der Ref.« (1884); »Die Aufhebung des Edikts von Nantes« (1885). *J. O. A.*

Schousboe, Vilhelm Carl, dsk Biskop, f. 7. Sept. 1841 i Faaborg, hvor Faderen var Kateket, d. 26. Febr. 1900 i Aalborg, blev 1858 Student fra Ribe, 1864 cand. theol., 1868 Kateket i Viborg og var flere Aar Lejrpræst ved Hald. 1875 blev han res. Kap. ved Garnisonskirke i Kbhvn og 1879 Spr. ssteds. S. var Medlem af Bestyrelsen for Indremiss. i Kbhvn og tog sig især af Søndagsskolen og Bestræbelserne for at paavirke Ungdommen. Han skrev »Om vore Dages kristelige Foreninger for unge Mænd«, og 1898 lagde han Grundstenen til Ungdomsforeningens Bygning i Kbhvn. — 1888 var han blevet Biskop i Aalborg. Han medvirkede der til Opførelsen af »Vor Frelsers Kirke« og et Menighedshjem, og paa Landet fik han uheldige Sogneforbindelser forandrede og Pastorater, der var for store, delte. Han havde haft Del i Forarbejderne til Ps.bog for Kirke og Hjem, og som Medlem af det kirkelige Raad medvirket ved den endelige Redaktion. Han har udgivet en Postil og været Medarbejder ved dske og norske kirkelige Blade. *L. K.*

Schrader. 1) **Clemens S.**, tysk Jesuit, f. 1820 i Itzum i Hannover, d. 23. Febr. 1875 i Poitiers, indtraadte 1848 i sin Orden, blev 1850 Prof. i Dogmatik i Löwen, 1853 ved Collegium Romanum i Rom, hvor han arbejdede sammen med sin tidligere Lærer Passaglia, 1857—1868 var han Prof. i Wien. Han var en af de ivrigste Forkæmpere for Ufejlbarhedsdogmet, og baade i Wien og paa Vatikanerkonciliet havde han stor Indflydelse; ligeledes bidrog S. meget til Jesuitismens Fremgang i Østrig. *A. Th. J.* — 2) **Eberhard S.**, tysk Orientalist, Bibelkritiker og Assyriolog, f. 5. Jan. 1836 i Braunschweig, d. i Berlin 3. Juli 1908, studerede østerl. Sprog og Teol. i Göttingen, hvor han særlig sluttede sig til H. Ewald og 1858 vandt en Pris for en Afh. om det æthiopiske Sprogs Væsen. S. blev 1862 kaldet til Zürich og blev her Prof. ord. i Teol.; 1870 forflyttedes han til Giessen, og 1873 til Jena. 1863 udgav han »Studien zur Kritik der Biblischen Urgeschichte«, ligesom han paa ny bearbejdede de Wettes Indl. til G. T., af hvilket Skrift han 1869 i Berlin udgav 8. Oplag. 1872 udgav S. to Skrifter, hvorved han grundlagde Assyriologien i Tyskland og med megen Klarhed gjorde Rede for den nye Videnskabs Opdagelser (»Die assyr.-babylon. Keilschriften« og »Die Keilschriften und das Alte Test.«, sidste 1901 i 3. Udg. ved Zimmern og Winckler). 1878 udgav S. »Keilinschriften und Geschichtsforschung«, der særlig imødegik A. v. Gutschmid, som havde angrebet Assyriologernes Metode og Resultater. Foruden en Del mindre, assyriologiske Undersøgelser har S. sammen med flere yngre tyske Assyriologer udg. »Keilinschriftliche Bibliothek«, en Samling af assyriske og babylonske Kileskriftstekster i Omskrift og Oversættelse. S. virkede fra 1875 som Prof. i orient. Sprog i Berlin. *V. S.* — 3) **Johann Hermann S.**, f. 9. Jan. 1684 i Hamburg, blev Informator for Prinsesse Charlotte Amalie, Frederik IV's Datter, og derefter Præst i Oldesloe; 1728 blev han Provst og Førstepræst i Tønder, hvor han fremkaldte en stor pietistisk Vækkelse og døde 21. Okt. 1737. 1731 udgav han en »Vollständiges Gesangbuch« med 1157 Ps.r, stærkt beslægtet med Freylinghausens. I denne findes 23 af ham selv. Af disse er »Vor Tro er den Forvisning paa«, »O Gud, Fornuften fatter ej« og »Jesus han er Syndres Ven«, overs. af hans Medarbejder H. A. Brorson, kommet i Brug i Norden (jfr. Ps.bog f. K. og H. 504, 29, 476; Landstad 165, 274). *P. S.*

Schramm, Karl Rudolph, tysk Teolog, f. 28. Juni 1837, d. 7. Febr. 1890, var først Præst i Rummelsburg og i Königsberg, saa Hofpræst i Arolsen, fra 1875—89 Spr. ved Domkirken i Bremen; en Kaldelse til Berlin forkastedes af den kirkl. Øvrighed, da han nægtede Kristi Guddom og Syndfrihed. S. hørte til Protestantforeningens (III, 612) Førere. *N. M. P.*

Schreiber. 1) **August Wilhelm S.**, Missionsleder, f. i Bielefeld 8. Nov. 1839, fik allerede som Gymnasiast i Gütersloh Miss.-Tanker ved at høre Missionær Hugo Hahn, den berømte Banebryder i Hereromissionen, studerede Teol. i Halle og Erlangen, uddannedes derpaa til Miss.arbejdet i London og Edinburgh og udsendtes 1866 af det rhinske Miss.selskab til Batak'erne paa Sumatra, men maatte vende hjem 1873 paa Grund af Hustruens Svaghed. 1884 blev han 2. og 1889 1. Inspektør for Selskabet indtil sin Død 22. Marts 1903. Under hans Inspektorat falder den store Vækst i Batakmissionen, samt Selskabets Optagelse af Miss. paa Mentawei-Øerne og i Ovambolandet i tysk S.-V.-Afrika. Han var ved sin Erfaring et værdifuldt Medlem af den kontinentale Missionskonference i Bremen og en flittig Medarbejder ved »Allg. Missionszeitschrift«. *Fr. S.* — 2)

Friedrich v. S., katolsk Teolog og Ærkebiskop, f. 27. Maj 1819 i Bissingen, Præst 1843, 1866 Spr. i Engelbrechtsmünster, fra hvilken beskedne Stilling han 1875 kaldtes til Ærkebiskop af Bamberg. S. var en poetisk, ideelt anlagt Natur, Fjende af Ultramontanismen, fortræffelig Prædikant og Opdrager. D. 23. Maj 1890. — 3) **Johann Heinrich S.**, tysk, katolsk Historiker, f. i Freiburg 14. Juli 1793, gav sig, skønt præsteviet, kun af med Lærergerning, blev 1822 Gymnasielærer i Freiburg, 1826 Prof. i Moralteol., men forsattes paa Grund af sin Uvilje mod Cølibat, livsvarige Løfter o. s. v. til det filos. Fakultet, hvor han læste over tysk Lit. og Æstetik. Da han sluttede sig til Tyskkatolicismen, blev han ekskommuniceret, og 1846 afskediget. S. giftede sig nu og levede Resten af sit Liv som Historiker. D. 29. Nov. 1872. Blandt hans større hist. Arbejder hører Værker om Byen og Universitetet Freiburg og et om Bondekrigen; desuden har han gjort Rede for Tyskkatolicismens Principer. *N. M. P.*

Schrempf, Christoph, württembergsk Teolog og Filosof, f. 28. Apr. 1860, studerede i Tübingen og blev 1886 Præst, men under Paavirkning navnlig af Søren Kierkegaard fjernede han sig mere og mere fra den kirkl. Opfattelse. Da han ikke længere mente at kunne benytte den »apostolske Trosbekendelse«, blev han 1892 afskediget fra sit Embede, flyttede til Cannstadt og overtog Redaktionen af Tidsskriftet »Die Wahrheit«; senere blev han Docent i Filos. ved den tekniske Højskole i Stuttgart. S. har skrevet en Række mindre Skrifter væsentlig vedrørende den evang. Præsts Lærefrihed; desuden: »Die christl. Weltanschauung und Kants sittliche Glaube« (1891); »Zur Theorie des Geisteskampfes« (1897, dsk Overs. ved K. Obel, 1898); »Menschenloos« (2 Opl. 1905); »M. Luther aus dem Christlichen ins Menschliche übersetzt« (1901); »Goethes Lebensanschauung« I—II (1905—7); »Lessing als Philosoph« (1906); »S. Kierkegaard, ein unfreier Pionier der Freiheit« (1907). Den tyske Udg. af Kierkegaards Skrifter (1909 f.) besørges af S. og H. Gottsched. *C. G.*

Schrepfer, Johann Georg, Frimurer, f. 1730, siden 1769 Kafévært i Leipzig, vakte stor Opsigt ved sin foregivne Omgang med Aander; Mænd som Grev Brühl, Hofpræsten Stark og adskillige højtstaaende Personer ved Hoffet i Dresden var i høj Grad optaget af hans Svindel; man paastod, at S. stod i Jesuiternes Tjeneste. S. døde 1774 i Rosenthal ved Leipzig som Selvmorder. (E. Sierke, Schwärmer und Schwindler zu Ende des 18. Jahrh.s, 1874). *J. O. A.*

Schreuder, Hans Paludan Smith, Biskop, f. 18. Juni 1817 i Sogndal (Bergens Stift), blev Stud. 1835 og mistede samme Aar sin Fader. Fattig, som han var, maatte han ved Informationer skaffe sig det nødvendigste. Medens han med Alvor drev sit teol. Studium, læste han til sin Underholdning næsten udelukkende Rejsebeskrivelser og Værker om Afrika og Asien. 1841 fik han Eksamen med Udmærkelse, og Aaret efter fremkom han til alm. Overraskelse med sit Skrift »Nogle Ord til Norges Kirke« (om dens Missionspligt). I en Efterskrift fortæller han her, at Tanken om at blive Missionær vaagnede hos ham, da han 1836 begyndte at studere Teol., og at det nu var hans Plan at gaa ud. Praktisk anlagt brugte han nu Tiden til at lægge sig efter adskillige Færdigheder og drev det temmelig vidt i det medicinske Studium. 10. Maj 1843 blev han ordineret, og 28. holdt han sin Afskedsprædiken i Kra. En Komité havde her dannet sig og fik samlet rigelige Bidrag, og Missionsselskabet i Stavanger besluttede at støtte ham. Han kom 10. Nov. til Kapstaden og 1. Jan. 1844 til Port Natal. Efter grundige Sprogstudier drog han i Juni 1845 op i Zululandet, men fandt Kong Umpande fjendtlig og det i den Grad, at han opgav Landet og i Nov. 1847 drog til Kina paa Undersøgelse. Her var ikke Plads for ham, og han vendte tilbage til Natal, hvor han snart fik 3 Medhjælpere sendt fra Stavanger-Selskabet, hvis Udsending han nu selv var fra 1846. Først 1850 lykkedes det S. at faa Indgang i Zululandet, efter at han havde ydet Kongen Lægehjælp. Han fik nu anlagt flere Stationer, og 6. Juni 1858 blev den første Zulu døbt. Arbejdet tiltog, Medhjælperne blev flere, og man trængte til en fastere Ordning, hvorfor det blev tilladt, at S. ordineredes til Biskop 8. Juli 1866 af Biskop Birkeland i Bergens Domkirke. Aaret i Forvejen havde han gjort en Rejse gennem Madagaskar for at undersøge Forholdene i Anledning af en paatænkt Udvidelse af Missionen. Hans Rejsebeskrivelse er af megen Interesse. I Aarenes Løb opkom Vanskeligheder mellem S. og Missionsselskabet, navnlig ved den forskellige Opfatning af, hvad der skulde udrettes ved Missionærernes aarlige Konferens, og det tog den Udgang, at S. i Juni 1872 opsagde sin Stilling. Han agtede at fortsætte sin Missionsgerning — som da han begyndte — ved frivillige Bidrag fra de norske Menigheder. Imidlertid havde der i Kra. dannet sig en »Komité for den norske Kirkes Mission ved Schreuder« (jfr. følgende Art.) til at holde hans Gerning oppe. Han blev nu sat i Stand til at købe den betydelige Ejendom Untunjambili i Natal (o. 3000 Tdr. Land) og fortsatte her sin Virksomhed med en svensk Præst, Otto Witt, og nogle Medhjælpere. Ved Kongeskiftet 1873 fik S. Anledning til at give Prins Uqecwajo, der var fjendtlig mod Miss.en, men helt afhængig af Englændernes Hjælp, Vink og Raad og udvirkede, at Natalregeringen i August 1873 sendte et stort Gesandtskab, hvortil S. sluttede sig, og hans politisk-diplomatiske Tjenester blev højt vurderede baade af Zulukongen og Englænderne. S. blev Høsten 1881 syg efter et Fald fra Hesten og døde 27. Januar 1882. *D. T.*

Schreuderske Mission. Da Schreuders Opsigelse (jfr. ovenf.) var vedtaget 31. Juli 1873 af det stavangerske Miss.selskab, fik Stiftsprovst (siden Biskop) Tandberg i Kristiania dannet en »Komité for den norske Kirkes Mission ved Schreuder«, der ved de rigelige Bidrag, der indflød, kunde sætte Biskoppen i Stand til at købe Untunjambili i Natalkolonien, hvor han tænkte sig et vordende Centralpunkt for den norske K.s Miss. i Afrika. Det store Gods Entumeni i Zulu var skænket Biskoppen for de diplomatiske Tjenester, han havde ydet. Ved hans Død overtog hans Enke Bestyrelsen af de 2 Stationer og skrev til Komitéen, at en Præst burde sendes derover for at overtage den store Gerning. Sommeren 1882 meldte sig Nils Astrup (se I,

163), den første norske Præst efter Hans Egede, som har nedlagt sit Embede for at gaa ud til Hedningerne. Han ankom til Untunjambili 17. Juni 1883. Efter nogle Maaneders Orientering og ivrigt Sprogstudium kunde han allerede i Oktbr. 1883 holde Gudstjeneste for de indfødte. Til Juleaften oversatte han paa Zulusproget Luthers Ps. »Du være lovet Jesu Christ«. Han følte snart Trang til Hjælp og fik den ved sin yngre Broder Hans Astrup, pers. Kap. i Søndre Land (Hamar Stift), der 19. Juni 1884 kom til Afrika og fik sin Station paa Entumeni. Han havde i Hjemmet lagt sig efter Zulusproget og kunde allerede 13. Sept. 1884 holde Skriftetale og Altergang for de indfødte. Ved Udgangen af 1887 var de døbtes Antal 300. 1889 foretog Nils Astrup en Rejse til Limpopo og fandt Missionsmarker for Zulusproget i uafbrudt Sammenhæng fra Natal til Zambeses Munding. Under Trængslerne i 1890erne (Græshopper, Tørke, Kvægpest, Hungersnød) modnedes hos ham mer og mer Tanken om et Seminarium til Uddannelse af indfødte Lærere, og han begyndte et i 1897 i Forening med sin Søn Johannes Astrup, der havde studeret i Amerika. Tanken gik snart videre til et Seminarium for indfødte Præster. Efter 17 Aars Ophold paa Missionsmarken fik Nils Astrup med Hustru og Datter gøre en Rejse til Fædrelandet i det for Missionen heldige Aar 1900 (112 Zuluer døbtes, i 1901 kom 189 til). Det viste sig snart, hvilken Frugt Miss.en havde af de indfødte Lærere, Samuel Ninelah og Karl Jafet og en Lærerinde Esther. I Komitéens Møde 29. April 1902 blev det bestemt, at Samuel Ninelah skulde ordineres, og et Præsteseminarium oprettes under Nils Astrups Ledelse. Personalet forøgedes med Præsterne Joh. Astrup og Carl Otte. Der var nu foruden S. Ninelah 6 indfødte Lærere. 13. Juli 1902 blev Nils Astrup efter meddelt kgl. Tilladelse indviet til Biskop i Trondhjems Domkirke af Biskop J. N. Skaar. Hans første biskoppelige Gerning var at ordinere Samuel Ninelah 18. Jan. 1903, og kort Tid efter skriver han, at Forholdene med Hensyn til Zulufolkets Kristning har udviklet sig med rivende Fart. Der var nu 8 indfødte Lærere. Under sit Ophold i Norge var Biskop Astrup ude over det hele Land med en eller flere Prædikener hver Uge, og desuagtet fik han udarbejdet en Bog »Zulumissionens Maal — Afrikas Hjerte«, der vidner om hans storslagne Syn paa Miss.en blandt Zuluerne og gennem dem paa mange andre afrikanske Stammer. 26.—28. Okt. 1907 fejredes i Kra. Nils Astrups 25 Aars Jubilæum som Missionær og 4. Juli 1909 Hans Astrups i Søndre Lands Kirke, hvor han havde været en højt skattet Ordets Tjener. De døbtes Antal i denne Mission er nu (1910) o. 2000. — Miss.komitéens Formand var J. Tandberg til 1882, Spr. W. Hesselberg til 1885, Biskop P. Hersleb Birkeland til 1893, siden Spr. D. Thrap; Sekretær var resid. Kap. George Kent til 1892, Spr. Oscar Moe til 1900, derpaa Pastor P. V. Skaar. *D. T.*

Schröckh, Johann Matthias, tysk, luthersk K.historiker, f. 1733 i Wien, blev 1762 extraord. Prof. i Filos. i Leipzig, 1775 Prof. i K.- og Verdenshist. i Wittenberg, hvor han 1808 døde. Som Teolog var S. en noget rationalistisk paavirket Supranaturalist, som hist. Forfatter var han grundig og utrolig flittig, stræbte at gøre Hist.n læselig ved en omhyggelig Fremstilling. S.s vigtigste Værker er »Christl. K.geschichte« 1.-35. Bd. (1768—1803), »Allg. Biographie« I—VIII (1767—91) og »Lebensbeschreibungen berühmter Männer« I—II (1789—91). *H. J. H.*

Schröder. 1) **Göran Claes S.**, sv. Biskop, Søn af nedennævnte, f. i Göteborg 2. Aug. 1714; efter Studier i Upsala og Lund samt i Danmark og i Tyskland blev han 1740 præsteviet i Kalmar, blev Hofprædikant 1742 og Overhofprædikant 1748. 1751 blev han desuden Pastor primarius og Præses i Stockholms Stadskonsistorium. I en længere Aarrække var han de kongeliges Skriftefader og Prinsernes Religionslærer. Hans Stilling var saare vanskelig. Lovisa Ulrika, Frederik II's Søster, var ingenlunde K.n hengiven, og den unge Kronprins (Gustaf III) stod stærkt under sin Moders Indflydelse. 1756 fik S. paa egen Begæring sin Afsked som Overhofprædikant og som Præses, men bibeholdt sine andre Stillinger. 1770 udnævntes han til Superintendent i Karlstad og to Aar efter, da dette Superintendentur blev eget Stift, til Biskop, men døde allerede 12. Jan. 1773. S. deltog siden 1752 virksomt i Rigsdagslivet og blev meget benyttet til kommunale Hverv. En Søn af S. var Gustaf III's Yndling Elis Schröderheim; S.s yngre Broder, Carl Gustaf S., f. 1717, døde 1789 som Biskop i Kalmar. Ogsaa han deltog flittigt i det politiske Liv. — 2) **Herman S.**, sv. Biskop, f. i Uddevalla 13. Maj 1676, d. i Kalmar 12. Jan. 1744, blev Stud. i Lund 1696, Magister 1706. Efter at have tjentgjort ved Gymnasiet i Göteborg studerede S. 1709 i Upsala, blev derpaa 1710 præsteviet i Göteborg samt Lektor ved Gymnasiet. 1716 deltog han som Feltsuperintendent i Karl XII's Tog mod Norge, udnævntes 1717 til Spr. i Uddevalla. Allerede 1718 blev han forflyttet til Katarina Menighed i Stockholm og 1729 udnævnt til Biskop i Kalmar; Dr. theol. blev han 1732. S. var en nidkær og samvittighedsfuld Præst og Biskop; mange beskyldte ham for Pietisme, men i alt Fald stod han fremmed overfor den antikirkl. Pietisme. Ved Siden af Andreas Rydelius (III, 854) var han en af de kraftigste Modstandere af Dippel og hans Lære (I, 696 f.). S. havde, hvad der var sjældent i den sv. K. i den Tid, Blik for Missionens Betydning og var Medlem af det kendte engelske Selskab Society for Promoting Chr. Knowledge. Som Rigsdagsmand sluttede han sig til »Huerne«. *E. M. R.* — 3) **Joachim S.**, f. 9. Marts 1613 i Freudenberg i Mecklenburg, blev 1637 Præst i Rostock. Da hans Kirke ødelagdes af Wallenstein, fik han Johanneskirken i Stedet; denne havde hidtil været brugt af Universitetet til Forelæsninger og Skuespil, og denne Brug fortsatte Rektoren, saa at Plautus og Terents blev spillet. Dette førte S. ind i en Fejde, der tilsidst blev en Bekæmpelse af Klassikernes Læsning. Ogsaa mod Pennalismen tog han Kampen op. S. udg. »Himmlische Bussruthen« 1654 (i Anledning af en Komet) og »Bussposaune«. D. 1. Juni 1677. — 4) **Johann Heinrich S.**, f. 1666, vakt af Francke i Leipzig, blev 1696 Præst i Möseburg i det Magdeburgske og giftede sig med den ligesindede Tranquilla Sophia Wolf, som døde Aaret efter. Han selv døde allerede 1699. Begge var

Ps.digtere. Af ham er Nr. 471 og 534 i Landstads Ps.bog. *P. S.* — 5) **Johann Wilhelm S.**, Konferensraad, f. 1669, vistnok af holstensk Slægt, var stærkt paavirket af den halleske Pietisme, da han kom til Kbhvn, hvor han 1705 boede hos Hofpræst Dr. F. A. Lütke. 1706 blev han Lærer for Kronprinsen (Christian VI), for hvis personlige Udvikling denne retsindige og samvittighedsfulde Mand sikkert har haft overordentlig Betydning. 1717 blev han Justitsraad, 1721 Etatsraad og kort efter Konferensraad. Efter at han s. A. havde forladt Hoffet, blev han Medlem af Missionskollegiet, som udsendte Missionærer til Østindien og Finmarken (III, 267). I denne Stilling udfoldede han en meget omfattende Virksomhed gennem en udstrakt Brevveksling med Miss.ens Ledere i Tyskland. Han var tillige Meddirektør for Vajsenhuset og havde Sæde i forsk. Kommissioner vedrørende K.- og Skolevæsenet. Konfirmationens Indførelse ved Forordn. af 13. Jan. 1736 skyldes særlig ham og Hofpr. J. B. Bluhme (I, 341). 1737 blev han Medlem af General-K.inspektionskollegiet (II, 897), i hvis Forhandlinger han dog sjælden deltog. Overspændt Religiøsitet havde fortæret hans Livskraft. 1739 blev han gjort umyndig som sindssyg og døde 27. Maj 1741. En Del af hans Brevveksling og skriftlige Indlæg findes i den ledreborgske Haandskriftsamling. *S. M. G.* — 6) **Ludvig Peter S.**, dsk Højskolemand, f. 19. Jan. 1836 paa Christianssædes Skovridergaard. Som Student (1854), stærkt paavirket af S. Kierkegaards »Øjeblikke«, sluttede S. sig først til Blædels Kreds, senere til P. A. Fengers og søgte saa til Vartov Kirke; inden han 1860 tog teol. Embedseksamen, blev han Grundtvigs Lærling baade i folkelig og kirkl. Henseende. 1857 blev han dybt grebet ved at høre P. C. Kierkegaards Tale paa det skandinaviske K.møde; han har ofte sammenlignet den med H. Steffens' 1802. S. var Medlem af Studenterkredsen »Lille Theologicum«, der oprindelig ikke var særlig grundtvigsk farvet, men hvorfra foruden S. Højskolemændene C. Bågø, J. Nørregaard og Ernst Trier udgik, og til hvis nære Venner Nordmændene H. Anker, O. Arvesen og Christopher Bruun, Norges første Højskolemænd, hørte. S. paabegyndte Forarbejderne til en Afhandling om Peder Palladius, men Læsningen af Saxo og Snorre og en inderlig Fordybelse i Grundtvigs Tydning af Nordens Myter og ikke mindst Grundtvigs k.hist. Foredrag, der senere blev udgivne under Navn af »Kirke-Speil«, gav ham Lyst og »Mod til at være Tolk for Minderne fra Fædrenes Dage« til aandelig og hjærtelig Oplivelse af den unge Slægt. I Efteraaret 1861 gik han til Rødding Højskole (III, 857), hvis Forstander han blev Aaret efter. 1864 standsede Krigen Skolen, men allerede 1865 begyndte S. sammen med H. Nutzhorn og R. Fenger Højskolen i Askov, der snart udviklede sig til en nordisk Skole med Lærlinge fra alle Nordens Lande. 1872 gav han sit Skoleprogram i et Foredrag paa Universitetet i Kra. (gengivet i »Om Skoler for Voksne«, 1872); han vedkendte sig, at Folkehøjskolens Gerning er en »Johannesgerning«, og at dens Opgave ikke bestemmes af visse Skolefag, men ligger, »hvor Lærerens Evne mødes med Elevernes Trang«. — Ved Siden af Højskolegerningen optog S. og hans Medarbejdere efter Anmodning den Opgave at uddanne Præster til den dske K. i Amerika (jfr. Meddelelser fra Udvalget for dsk-amerikansk Miss. 1871—93). S.s Elever fra denne »Præsteskole« mindes med stor Taknemmelighed hans Foredrag over K.hist. og N. T. og hans Samtaler over Etik. I god Sammenhæng med denne Virksomhed til Fremme af kirkl. Liv og Samfundsdannelse blandt Dske i Amerika staar, at den første dske Frimenighedspræst i Sønderjylland C. Appel (jfr. I, 127) 1874 blev ordineret paa Askov Højskole af Vilh. Birkedal. I denne Forbindelse kan ogsaa nævnes det store kirkl. Møde 1881, hvorfra »Askovadresserne« (se I, 844) udgik, som et Vidnesbyrd om, at levende kirkl. Interesse havde hjemme paa Askov. — Bidrag til det gudelige Livsrøres Hist. i 19. Aarh. har S. givet i en Række Afhandlinger i de Tidsskrifter, han var Hovedudgiver af: »Nordisk Maanedsskrift« 1871—83, »Hist. Maanedsskrift« 1883—88 og »Danskeren« 1888—94, og i Skildringerne af Ole Peter Holm Larsen (1875), Mads Melbye (1879) og Ludvig Helveg (1884). — Som Medarbejder ved »Dsk K.tidende« og »Højskolebladet« har han skrevet Artikler vedrørende kirkl. Forhold, og i de af »Kirkl. Samfund af 1898« udgivne »Skrifter til Oplysning og Opbyggelse« har han skrevet »N. F. S. Grundtvigs Levned« (1901) og »Om Brødremenighedens Betydning for K.livet i Danmark« (1902). Som kirkl. Ordfører har S. deltaget i de grundtvigske Vennemøder, i »Bethesdamøderne« og i »Menighedskonventet«. 1904—07 var han Medl. af det kirkl. Udvalg. Lige til sin Død 1908 var han en varm Talsmand for Sygepleje- og Plejehjemssagen. Hans store Virksomhed som Skolemand ligesom hans literære Forfatterskab skal ikke omtales her; dog maa nævnes hans Skildring af »Den nordiske Folkehøjskole« I—II (1904—5). 1886—90 var han Medl. af Landstinget og fra 1898 til sin Død Medl. af Bestyrelsen for det dske Hedeselskab. *J. A.*

Schrödl, Karl v., rom.-kat. K.historiker, f. 30. Okt. 1807 i München, d. 20. Febr. 1892 i Passau, studerede i München og Rom, blev 1832 præsteviet, 1835 Prof. i K.hist. og K.ret ved Lyceet i Passau, gik derpaa 1840 over i gejstlig Virksomhed ved Domkirken og endte som Generalvikar. Hans udstrakte Forfatterskab drejer sig især om Pavernes Hist. og Forsvaret for deres verdslige Herredømme. *J. O. A.*

Schubert. 1) **Gotthilf Heinrich v. S.**, Naturfilosof, f. 26. Apr. 1780 i et Præstehjem i Hohenstein i Schönburg, paavirkedes paa Gymnasiet i Weimar stærkt af Herder, blev 1799 teol. Stud. i Leipzig, men kastede sig snart over Medicin og Naturvidenskab og blev derpaa under et Ophold i Jena en ivrig Dyrker af Schellings Naturfilos. 1803 blev S. *Dr. med.*, virkede saa en Tid som Læge i Altenburg, hvor han med største Opofrelse tog sig af de fattige, opgav derpaa sin Praksis for i Freiburg at genoptage sine naturvidenskabelige (særlig mineralogiske) Studier under den berømte Werner. Siden bosatte han sig i Dresden, hvor han holdt Forelæsninger for dannede om Naturen og dens Kræfter, Magnetisme, Clairvoyance osv. (jfr. hans »Ansichten von der Nachtseite der Naturwissenschaften«, 1808). Fra 1809 ledede han en Realskole i Nürnberg, blev 1816 Opdrager for Arveher-

tugen af Mecklenburg-Schwerins Børn, 1819 Prof. i Naturvidenskaberne i Erlangen, 1827—53 i München, gik af som Geheimraad og døde ssteds 1. Juli 1860. — S. var en meget frugtbar Forf.; Hovedmassen af hans Skrifter er naturvidenskabelige, men med særlig Interesse kastede han sig over Studiet af Sjælelivet og navnlig dets mystiske Kræfter; hans Opfattelse af Aandeseeri og Sjælens Tilstand efter Døden minder om Jung-Stillings (jfr. 3. Opl. af »Symbolik des Traumes«). Det rel. Liv optog ham, i denne gennemgaaende døde Tid, stærkt, og under sit Nürnbergerophold traadte han i nært Forhold til de vakte Kredse der, særlig til J. T. Kiessling (II, 772), hvis Kærlighed til Guds Rige og Arbejde for de evang. Diasporamenigheder i Østrig han forstod at skatte (jfr. hans Skildring i »Altes u. Neues aus dem Gebiete der innern Seelenkunde« I—V, 1817—44). Hans Hovedværk er »Die Geschichte der Seele«, 1830 (5. Opl. 1878), hvortil slutter sig »Die Krankheiten und Störungen der menschl. Seele«, 1845. Meget skattede var hans lunerige Rejsebeskrivelser med prægtige Naturskildringer (»Reise durch das südl. Frankreich u. Italien«, 1827—31). 1836—37 besøgte han det hl. Land, følgende Israels Vej fra Ægypten til Jerusalem (»Reise in das Morgenland« I—III, 1838—39). Som emeritus stræbte han ved Udgivelse af populære Skrifter og Biografier at styrke det kr. Liv, navnlig bl. Ungdommen; 1854—56 udkom hans Selvbiografi (»Der Erwerb aus einem vergangenen u. die Erwartungen von einem künftigen Leben«). Fra Ungdomstiden af udmærkede han sig ved en rørende Næstekærlighed. (Schneider, G. H. v. S., 1863). — 2) **Hans Georg Wilhelm v. S.**, tysk K.historiker, f. 12. Dec. 1859 i Dresden, Dr. phil. i Hist. fra Strassburgs Univ. 1884, Lærer ved »Rauhes Haus« ved Hamburg 1887—91, extraord. Prof. i K.hist. i Strassburg 1891—99, Prof. theol. i Kiel (K.hist.) 1892, fra 1896 i Heidelberg. Foruden forsk. Arbejder vedrørende alm. K.hist. (ogsaa en Bearbejdelse af W. Moellers Lehrbuch der K.gesch. I, 1902) har v. S., navnlig i de senere Aar, sysselsat sig dels med tysk Ref.shist. (Bündniss und Bekenntnis 1529—30, 1910) dels med slesvig-holstensk K.hist (K.gesch. Schleswig-Holsteins I, 1907; Ansgar und die Anfänge d. schl.-holst. K.gesch., 1901; Entstehung der schl.-holst. Landeskirche, 1895; Der hamburg. Kapitelstreit und Martin Bucer, 1904; Hamburg, die Missionsmetropole des Nordens im Mittelalter, 1904). *J. O. A.*

Schubiger, Anselm, Benedictiner fra Klostret Einsiedeln, f. 1815, d. 1888, Forf. af et for den middelalderlige K.musiks Hist. betydningsfuldt Arbejde, »Die Sängerschule St. Gallens« (1858), samt »Musikalische Spicilegien« (1876), fremdeles af forsk. mindre Afh.er vedrørende Middelalderens liturgiske Drama, Orgelbygning og Instrumentalmusik, samt af »Die Pflege des Kirchengesanges in der katholischen Schweiz« (1873). *A. H.*

Schuldorp, Marqvard, Præst, f. i Kiel 1495, studerede i Wittenberg, blev 1527 evang. Præst i Byen Slesvig og virkede med Kraft for Ref.ens Fremme. Forsvarede 1528 den luth. Nadverlære mod Sværmeren Melkior Hoffmann (II, 443) i et Skrift, der imidlertid fremkaldte et heftigt og haanligt Gensvar, hvori S. beskyldtes for Blodskam, fordi han havde ægtet sin Søsterdatter. Han svarede med et Skrift »til de troende i Kiel«. D. snart efter (1529) af »den engelske Sved«. (Zeitschr. f. Kirchengesch. I, 321 f.). *H. F. R.*

Schuler. 1) **Melchior S.**, schweizisk Præst, f. 1779 i Mollis i Glarus, deltog som ungt Menneske som Feltpræst i Krigen mod Franskmændene og vaktes derved til en brændende Fædrelandskærlighed og Had til Revolutionsaanden. Efter Revolutionskrigen deltog han med Iver i Arbejdet for at hindre den materielle og folkelige Nød, men navnlig for at hæve Folkeskolevæsnet, især i Kanton Aargau, hvor han fra 1815 til sin Død 1859 var Spr. i Erlinsbach og i 28 Aar Medl. af Opdragelsesraadet i Kanton'en. Hans »Thaten und Sitten der Eidgenossen« (1809; flere Opl.) og »Huldr. Zwingli« (1818) er præget af hans varme Fædrelandskærlighed. Sammen med J. Schulthess udg. han ogsaa Zwinglis Værker (I—VIII, 1828—42). — 2) **Philipp Heinrich S.**, fremragende Homilet, f. 1754 i Schorndorf i Württemberg, d. 1814 som Spr. i Freudenstadt ssteds, er en af de første, der grundig har sysselsat sig med den praktiske Teol.s Hist. (»Geschichte der Veränderungen des Geschmackes im Predigen, insonderheit unter den Protestanten in Deutschland« I—III, 1792—94, og »Beiträge«, 1799; »Gesch. des katechetischen Religions-Unterrichts unter den Protestanten«, 1802). Hans Virksomhed bærer Oplysningstidens Præg. *J. O. A.*

Schulte, Johann Friedrich von, Gammelkatolik, f. 23. April 1827 i Winterberg i Westfalen, blev 1854 Prof. i K.ret i Prag, hvorfra han 1872 forflyttedes til Bonn. Efter Vatikanerkonciliet sluttede S. sig til Gammelkatolikerne og blev en af deres første Mænd. Han ledede deres første Kongres (1871) i München (II, 165). Af hans talrige Skrifter maa især nævnes: »Handbuch des kath. Eherechts« (1855); »Die Gesch. der Quellen und Lit. des kanon. Rechts« I—III (1875—80); »Lehrbuch des kath. und evang. K.rechts (1886); »Der Altkatholicismus« (1887). *S. A. B.*

Schultens, Albert, Arabist, f. 22. Aug. 1686 i Groningen, hvor han 14 Aar gl. blev Stud. Efter orientalistiske Studier i Leiden og Utrecht blev han 1709 Dr. theol., 1713—29 Prof. i Hebraisk i Franeker, 1729—40 i Leiden, d. 26. Jan. 1750. S.s Fortjeneste er at have erkendt Arabisk som omfattende Hjælpemiddel for den hebr. Filologi. *N. M. P.*

Schulthess, Johannes, den ældre Rationalismes Hovedtalsmand i Schweiz, f. 28. Sept. 1763 i Mönchaltorf ved Zürich, Præstesøn, 1787 Prof. i Hebr. ved Gymnasiet i Zürich, 1796 i de klassiske Sprog, 1816 i Teol. samt titulær Korherre, 1833 Prof. i N. T. ved det nye Universitet (Højskole) dér, d. 10. Nov. 1836. S. vandt først et Navn ved sit Arbejde (efter Pestalozzis Mønster) for at hæve det schweiziske Folkeskolevæsen; hans »Kinderbibel des A. T.s« og »Schweizerischer Kinderfreund« blev stærkt skattede Skolebøger. Som Teolog, navnlig som kritisk Ekseget, har man sammenstillet ham med Rationalisten Paulus (III, 505), hvis »Leben Jesu« han ogsaa forsvarede; men han er ham i alt Fald overlegen. S. ønskede en Union

mellem de to prot. Konfessioner (jfr. »Evang. Lehre von der Gnadenwahl«, 1818, som Friedr. Wilh. III af Preussen lønnede med en Guldmedaille, og »Die evang. Lehre vom hl. Abendmahl«, 1824); med bitter Skarphed angreb han al Mysticisme og Pietisme (ogsaa Baseler-Traktatselskabet), men laa ogsaa i Strid med Rationalismens Talsmænd. Trods al vilkaarlig Behandling af N. T. og Tale om »ren Fornuftstro« i Jesu Ord følte S. sig som en Søn af Ref.en, og hans Liv var behersket af en oprigtig Fromhed, hvis Midtpunkt var en fast Tillid til Guds Forsyn og Jesu Midlerstilling som den, i hvem Barneforholdet til Gud har naaet sin fulde Sikkerhed. Sammen med M. Schuler (s. d. Art.) udgav han Zwinglis Værker. *J. O. A.*

Schulthess-Rechberg, Gustav v., ref. Teolog, f. 27. Apr. 1852 i Zürich, 1878 Spr. i Wytikon ved Zürich, 1883 i Küsnacht, 1890 Prof. i systemat. Teol. i Zürich og Medl. af K.raadet; bl. hans Skrifter kan nævnes: »H. Bullinger, der Nachfolger Zwinglis« (1904, i Schr. des Vereins f. Ref.sgesch.); og »Der Kardinal Sadoleto« (1909, i Festschrift der Hochschule Zürich für die Univ. Genf).

Schultz. 1) **Ernst Wilhelm Woldemar S.**, luth. Teolog, f. 1813 i Dorpat, 1842 Præst i Livland, 1863 Generalsuperintendent i Estland samt »Oberpastor« ved Domkirken i Reval. S. har indlagt sig store Fortjenester af den luth. Folkeskole og Indre-Missionsarbejdet og har med Kraft, men forgæves bekæmpet de estlandske Menigheders Russificering. D. 30. Sept. 1887. — 2) **Hermann S.**, tysk Teolog af Ritschls Farve, f. 30. Dec. 1836 i Lüchow i Hannover, blev 1861 Privatdocent i Göttingen, 1864 teol. Prof. i Basel, 1872 i Strassburg, 1874 i Heidelberg, 1876 i Göttingen; d. 15. Maj 1903. Foruden en »Alttestl. Theologie« (1869), der har oplevet 5 Udgaver, har S. udgivet Grundrids af Dogmatiken, Etiken og Apologetiken; specielt har han bl. a. behandlet Læren om Kristi Guddom (1881), Nadverspørgsmaalet (1886) og den kat. og evang. Opfattelse af Livsidealet. — 3) **Stephanus S.**, Jødemissionær, f. 11. Febr. 1714 i Flatow i Vestpreussen, d. 13. Dec. 1776 i Halle, lærte allerede som Barn gennem jødiske Legekammerater den jødiske Omgangsjargon og omgikkes med Tanken om at blive Jødemissionær; efter alvorlige Besværligheder naaede han 1733 frem til Universitetet i Königsberg. 1736 deltog han med de hallensiske Israelsmissionærer Widmann og Manitius i en Missionsrejse blandt Jøderne i Kurland. Efter et Par Aars gejstlig Virksomhed i Königsberg blev han af Callenberg (I, 447) kaldt til Halle og paabegyndte saa i 1740 sine udstrakte Rejser for Israelsmiss.en. I 16 Aar gennemvandrede han Europa paa Kryds og Tværs, besøgte oftere under store Farer store Dele af Lilleasien, Syrien, Palæstina og Ægypten. Hans nøje Kendskab til G. T. og Talmud, men ikke mindst hans fortrinlige Sprogbegavelse, hans store Iver for at værne om Jøderne, hvor de blev slet behandlede, og hans ualmindelige Evne til at omgaas Mennesker kom ham til Gode ved hans Miss.-Arbejde, men store, udvortes kendelige Spor satte hans nidkære Opofrelse ikke. Efter sin Tilbagekomst til Halle virkede han ved Universitetet og som »Oberdiakonus« og overtog 1760 efter Callenberg Ledelsen af »Institutum Judaicum«. 1771—75 udkom hans »Leitungen des Höchstens« (I—V) en Beskrivelse af hans Rejser. (Bohn i »Nathanael« for 1905; Fr. Torm, Fortællinger af Israelsmiss.'s Historie, 1909). *J. O. A.*

Schultze. 1) **Benjamin S.**, Missionær, f. i Sonnenburg i Neumark 1689, gik 1719 til Trankebar i den Dansk-Halleske Miss.'s Tjeneste og virkede i Indien til 1743, d. i Halle 1760. S. var begavet og nidkær, maaske noget stridbar, havde i hvert Fald Vanskelighed ved Samarbejde. 1723—25 fuldførte han Ziegenbalgs tamulske Bibelovers. (trykt 1728). 1726 flyttede S. til Madras, hvor han slog sig ned i Blacktown, samme Bydel, hvor »Dsk Missionsselskab« nu har sin Kirke og sin Hovedvirksomhed i denne By. Her lærte han Telugu-Sproget og overs. paa dette Luthers lille Katekismus, hele Biblen (1727—36) og nogle Opbyggelsesbøger. Ret Fart i Miss.en i Madras kom der først fra Midten af 1737; i dette Aar døbte S. 117 og Aaret efter 64. Under denne Virksomhed gav han sig i Lag med et 3. Sprog, Hindostani, Muhammedanernes Fællessprog hele Indien over, og naaede inden sin Hjemrejse at faa overs. paa dette hele N. T., Ps.rne, Dan. og nogle Kap. af 1. Mos., samt at faa skrevet en Hindostani-Grammatik og en kort Gendrivelse af Koranen. Ved hans Hjemrejse var der døbt næsten 700 Hedninger i Madras. *Fr. S.* — 2) **Karl Leopold S.**, Generalsuperintendent, f. 11. Juli 1827 i Krossen i Brandenburg, var 1852—61 Præst i Köthen, hvor han ivrigt forsvarede Unionen, 1861—64 Spr. for den luth. Menighed i Wupperfeld i Wupperthal, hvor han lærte Betydningen af presbyteral K.organisation at kende, 1864—71 Spr. og Superintendent i Posen; 1871 blev han Spr. i Elbei ved Magdeburg og 2. Generalsuperintendent for Prov. Sachsen; 1881 blev Tilsynsembedet selvstændigt, og S. flyttede da til Magdeburg, hvor han 1891 blev 1. Generalsuperintendent og Spr. ved Domkirken; d. 24. Okt. 1893. — S. foranledigede Adskillelsen af den »positive Union« fra »evang. Forening«, arbejdede paa K.ns Befrielse for Baand fra Statens Side og traadte i Apostolikum-Striden afgjort op for denne Bekendelse. *N. M. P.* — 3) **Maximilian Victor S.**, kirkl. Arkæolog, f. 13. Dec. 1851 i Fürstenberg i Waldeck, blev 1879 Privatdocent i Leipzig, 1884 ekstraord., 1888 ord. teol. Prof. i Greifswald. Hans Hovedværker er: »Die Katakomben, ihre Geschichte u. ihre Monumente« (1882); »Archäologie der altchr. Kunst« (1895); »Geschichts- und Kunstdenkmäler d. kgl. Univ. Greifswald« (1906); »Die alt-chr. Grabstätten Siciliens« (1907); »Philipp Nicolai« (1908). *J. O. A.*

Schulz, David, f. 29. Nov. 1779 i Pürben i Schlesien, blev efter at have virket som Docent i Filos. i Halle og Leipzig, 1809 teol. Prof. i Frankfurt a. d. Oder og flyttede 1811 med Universitetet til Breslau; d. blind 17. Febr. 1854. S. var Rationalist og bitter Modstander af Scheibel og Gl.-Lutheranerne ligesom af Hengstenberg og hans »Evang. Kirchenzeitung«; han forfattede de radikale »Tyskkatolikers« Trosbekendelse. Hans personlige Indvirkning paa Studenterne var betydelig, og indtil 1845

udøvede han ved sin Stilling i den teol. Eksamenskommiss. et »Rædselsherredømme« over Kandidaterne; hans Aandsretning har i lange Tider trykket den schlesiske K. *N. M. P.*

Schulze, Ludwig Theodor, luth. Teolog, f. 27. Febr. 1833 i Berlin, 1863 Prof. theol. i Königsberg, 1866 Leder af det teol.-pædagogiske Seminarium i Magdeburg, 1874 Prof. theol. i Rostock (Systematik); tog sin Afsked 1907. Af hans ældre Værker kan nævnes: »Vom Menschensohn und vom Logos« (1867) og Bearbejdelsen af Wuttkes Etik (1874); i Tidsskrifter har han behandlet Brødrene af Fælleslivets Historie, 1883 udkom hans »Luther u. die evang. Kirche«, og foruden nogle Biografier (f. E. F. A. Philippis, 1883) har han i Zöcklers »Handbuch der theol. Wissenschaften« behandlet Indl. til N. T., Jesu Liv og den apostol. Tidsalder. *N. M. P.*

Schumann, Theophilus Salomo, Missionær, f. i Grabow i Prov. Sachsen 1. Juli 1719, Præstesøn, studerede Teol. i Halle, blev Lærer ved Pædagogiet ssteds, men opgav 1741 sin Stilling paa Grund af oprivende Sjælekampe; traadte i Maj 1743 ind i Brødremenigheden i Herrnhaag, arbejdede nogle Aar dels som Lærer ved det teol. Seminarium i Marienborn, dels som Zinzendorfs Sekretær; blev saa kaldet til Missionær i Berbice i hollandsk Guyana, hvor han og hans Hustru ankom 28. Okt. 1748. Han kastede sig straks over det svære Arawak-Sprog, over hvilket han udgav en Ordbog og en Grammatik, og paa hvilket han overs. Dele af den hl. Skrift og en Samling aandelige Sange. Blandt Indianerne arbejdede han paa lange Rejser gennem Sumpe og Skove i et fugtigt og hedt Klima og drog Skarer til Miss.stationen Pilgerhut. Statistiken fra 1759 viser over 400 døbte Indianere og 200 Nadvergæster. Navnekr. Hvide var Arbejdets værste Hindring; Indianerne blev efterhaanden ganske fortrængt fra Pilgerhut og de øvrige af Brødremenighedens Stationer, og S. saa inden sin Død (6. Okt. 1760) saa godt som hele Arbejdet blandt Indianerne tilintetgjort. Fortsættelsen blev Miss. blandt importerede Negerslaver og bortløbne Slaver (»Busknegre«). *Fr. S.*

Schuppius (eller Schupp), **Johann Balthasar,** luth. Præst, f. 1610 i Giessen, d. 26. Okt. 1661 i Hamburg. Som ung rejste han meget, besøgte bl. a. Kbhvn og Sorø; 1635 blev han Prof. i Hist. og Veltalenhed i Marburg, men fortsatte med teol. Studier. 1646 blev han Hofpræst og Konsistorialraad hos Landgreven af Hessen-Braubach og deltog som sin Fyrstes Gesandt i Fredsforhandlingerne ved 30-Aarskrigens Slutning. 1648 blev S. Spr. i Hamburg, og her samlede han i høj Grad Opmærksomheden om sig ved sine ejendommelige Vækkelsesprædikener, der var udstyrede med en Mængde (ogsaa satiriske og humoristiske) Historier og Smaatræk fra Livet. Præsteskabet klagede over ham til Hamburgs »Senior«, og det førte til en aarlang, ogsaa skriftlig, Kamp mellem S. og »Ministeriet«, der fremkaldte forskellige Universiteters Judicium over, hvorvidt det var sømmeligt for en Dr. theol. at prædike eller skrive »Fabler, Satirer og morsomme Historier«. S. udgav nemlig ogsaa Skrifter, der satiriserer over Fejl og Laster hos Samtiden. Han har ogsaa skrevet Ps.r. 1656 blev han adlet. Hans Værker er udg. gentagne Gange (bl. a. 1719). *A. Th. J.*

Schurff, Hieronymus, f. 1481 i St. Gallen, studerede i Basel o. a. St. først Medicin, siden Jura, kom 1502 til Wittenberg ved Universitetets Stiftelse, blev snart Prof. jur. og kurfyrst. Raad, forlod først Byen 1546 paa Grund af Krigen og døde som Prof. i Frankfurt a. d. O. 1554. Han var Luthers nære Ven, fulgte dennes rel. Udvikling paa nærmeste Hold og blev hans oprigtige Tilhænger. Var 1521 i Worms som Luthers jur. Konsulent og talte ofte hans Sag hos de sachs. Kurfyrster. Sidst i 1530rne kølnedes Forholdet mellem ham og Luther, mest paa Grund af Luthers Mistænksomhed mod alle Jurister. *H. J. H.*

Schurman, Anna Maria van, »Jomfruen fra Utrecht«, »Hollands Minerva«, »den 10. Muse«, Tilhænger at Labadie (III, 1), f. 5. Nov. 1607 i Køln i en Patricierfamilie fra Antwerpen, der var flygtet derfra paa Grund af Spaniernes Herredømme, vakte tidlig Opsigt ved sine sjældne Aandsevner og lærde Dannelse (udpræget Anlæg for Musik og bildende Kunst, et ualmindeligt Sprogtalent, der beherskede talrige europæiske og orientalske Sprog foruden de 3 Oldtidssprog, Indsigt i Matematik, Naturvidenskab, Medicin og Hist.). Efter Faderens Død 1623 tog hun og Moderen Ophold i Utrecht, hvor hun fik Lov til at følge Universitetsforelæsningerne (i en særlig Loge), og med stor Dygtighed kastede hun sig over Teol.en. Hun havde et dybt bevæget, rel. Sind, der under Paavirkning af Gisb. Voet (s. d. Art.) blev præget af stræng Kalvinisme. Voet tillod hende at lede Huskonventikler (»Profetier«). At Labadie indkaldtes til Holland 1666 skyldtes i høj Grad S., og hun sluttede sig begejstret til ham, tog Ophold i hans Hus, da han kom til Amsterdam, udgav Skrifter til Forsvar for »den nye K.« og støttede den økonomisk. Et ejendommeligt, inderligt-mystisk Forhold, paa hvilket ingen vovede at kaste Smuds, bestod mellem dem. Hun fulgte den landflygtige Menighed til Altona 1672, og her udgav hun Beg. af sit Hovedværk til Forsvar for Labadie (»Evkleria« I—II, 1673—85). D. 4. Maj 1678 i Wiewart (West-Friesland). *H. J. H.*

Schurmann, Jens Christian, dsk Præst og Seminarieforstander, f. 16. Juni 1812, Stud. fra Nyborg 1830, teol. Kand. 1835 (egregie), 1846 Kap. ved Frue Kirke i Aalborg og Spr. for Sønder Tranders. Som Aalborgs Repræsentant i den grundlovgivende Forsamling indtog han en fremskudt Plads; 1851 blev han Seminarieforstander og Præst i Skaarup. Ved sin Livlighed og aandelige Overlegenhed var han en højt skattet Lærer, elskede sin Gerning saa højt, at han afslog Tilbudet om Ribe Bispestol. Var 1868 Medlem af K.kommissionen, ofte Ministeriets Konsulent i Seminariespørgsmaal, skrev mindre, historiske og pædagogiske Afhandlinger. 1859 blev han tit. Prof., 1879 Dr. theol. h. c. D. 10. Sept. 1891. (F. Skouboe, Til Minde om J. C. S., 1892). *H. J. H.*

Schwabacher-Artiklerne se Schmalkaldiske Forbund (S. 86).

Schwabisk Confession, se Tetrapolitana.

Schwabiske Konkordie, et af Forarbejderne

til Konkordieformlen, udarbejdet af Jak. Andreæ (I, 87) i 11 Art., underskrevet af Teologer i Tübingen og Stuttgart og tilstillet Hertug Julius af Braunschweig (Marts 1574) og Martin Chemnitz (I, 498); de nordtyske Teologer omarbejdede den til den »schwabisk-sachsiske Konkordie« af 1575 (se II, 833; jfr. Heppe, Text der Berg. Concordienformel, verglichen mit dem Text der schwäb. Conc., der schwäb.-sächs. Conc. und des Torgau. Buches, 1857; Göschel, Die Concordienformel nach ihrer Geschichte, 1858). *J. O. A.*

Schwartz. 1) **Christian Friedrich S.**, Tamulmissionær, f. i Sonnenburg i Neumark 26. Okt. 1726, kom 1746 til Halle og studerede Teol. samt undervistes af Missionær Benj. Schultze i Tamulsk; udsendtes i August 1749 til Trankebar over Kbhvn, hvor han blev ordineret, og England. Man nærede allerede da store Forventninger til ham paa Grund af hans Sprogbegavelse og muntre og rene Karakter. Juli 1750 kom han til Trankebar og holdt allerede inden Aarets Udgang sin første tamulske Prædiken. De første 10 Aar forløb med flittigt Arbejde i K. og Skole og med enkelte Rejser i Egnen; han vandt alles Kærlighed, men gjorde sig ikke særlig bemærket. Hans egentlige Storværk begyndte først 1762, da han, efter Indbydelse af en dsk Kaptajn i Kongen af Tanjores Tjeneste, rejste til denne By for at tage de derværende Protestanter til Alters, og derfra til Trichinopoli, hvor han besluttede sig til at blive. I et Brev til Missionskollegiet i Kbhvn (10. Juli 1766) gjorde S. Rede for sin Beslutning. I Trichinopoli fik han med engelsk Hjælp bygget en ny Kirke (til Lstr. 2000), som indviedes 13. Marts 1766, fik oprettet en tamulsk og en portugisisk Skole og stod nu i en fri og lovende Missionsgerning. Tarveligt gik han klædt; og hans Kost var indisk Kost, Ris med lidt Grønt til; de 3—4 Indfødte, han uddannede til sine Medhjælpere, spiste ved hans Bord og underholdtes af hans egen Løn. Efter at Englænderne havde sluttet Fred med Hyder Ali, fik S. paa en Rejse til Tanjore i Apr. 1769 Lejlighed til ved en Audiens at prædike Evang. for Kongen, paa hvem han gjorde et saa dybt Indtryk, at denne kort efter opfordrede ham til at tage fast Bolig i Byen, hvad S. dog efter Samraad med de andre Missionærer afslog. Senere samtalede de ofte, ogsaa efter at Englænderne havde erobret Tanjore (1773) og Kongen efter $2^1/_2$ Aars Fængsel var bleven engelsk Vasal. 1778 tog S. fast Ophold i Tanjore; hvor han arbejdede sammen med den yngre Kohlhoff, Søn af en Missionær i Trankebar, som S. havde haft hos sig fra hans Barndom og havde opdraget til Miss.tjenesten. Uagtet S. ikke vandt Kongen for Kristus, vandt han i den Grad hans Venskab, at denne vilde gøre ham til Formynder for sin Adoptivsøn Serfudji, hvem S. efter Kongens Død (1787) lod opdrage hos Missionær Guericke i Madras. I disse Aar udvidedes Missionen mod Syd til Palamcotta, hvor Kateketen Sattianadan blev Præst, og hvor en stor Vækkelse fandt Sted i 1802 under Guericke. Saa stor var ved Siden deraf S.s Indflydelse hos Landets Magthavere, at han i Perioder faktisk var den, der styrede Kongeriget Tanjore. Men ogsaa i den travleste polit. Virksomhed glemte han ikke, at han var Missionær, prædikede ved alle Lejligheder og »hvilede sig ud fra Regeringsarbejdet ved at katekisere med Børnene i den tamulske Skole«. D. 12. Febr. 1798. Serfudji satte ham et Monument i Kirken i Tanjore. Sin betydelige sammensparede Formue (der nævnes 180,000 Kr.) testamenterede han paa en Ubetydelighed nær til Missionen. Han er en af Sydindiens største Missionærpersonligheder, om ikke den største. Den Udvidelse af Trankebarmissionen, han blev Redskab til, er bleven Grundvolden for de store Missioners velsignelsesrige Virksomhed i hele Madras' Præsidentskab. (Germann, Missionar C. F. Schwartz, 1870). *Fr. S.* — 2) **Eduard S.**, klassisk Filolog, f. 22. Okt. 1858 i Kiel, virkede som Privatdocent i Bonn 1884—87, derefter som Prof. i Rostock 1887—93, i Giessen 1893—97, i Strassburg 1897—1902, i Göttingen 1902—09, hvorpaa han forflyttedes til Freiburg i Breisgau. S.s fremragende Evner som Sprogmand og Tekstkritiker er ogsaa kommet K.hist. til Gode. For det preuss. Videnskabernes Akademis »K.fædrekommission« besørgede han en fortrinlig Udg. af Evsebs K.hist. (store Udg. I—III, 1903 f. med Th. Mommsens Recension af Rufins lat. Overs. og udførligt vidensk. Apparat; billig Tekstudg. 1908); 1910 udkom »Über die pseudoapost. Kirchenordnungen«, en overlegen Udredelse af Kildeforholdet for »de apostolske Kanoners« og Paralleltekster Vedk.; 1911 »Bussstufen und Katechumenatsklassen«. Ogsaa nytestl. Spørgsmaal har S.s Studier behandlet, f. E.: »Über den Tod der Söhne Zebedäi« (1904 i Göttinger Akad.s Afh., hist.-filol. Kl., N. F. VII, 5; jfr. Zeitschr. f. neutestl. Wissensch. 1910); »Aporien in das 4. Evang.«, 1.—4. Hefte (1907—08, i »Göttinger gelehrte Nachrichten«). *J.O.A.* — 3) **Josva S.**, Generalsuperintendent, f. 1632 i Waldau i Pommern af gl. Præsteslægt, d. 1709 i Rendsborg. Han studerede 7 Aar i Wittenberg, hvor han boede hos Quenstedt (III, 673), og besøgte ogsaa forskellige andre Universiteter. Fra Ungdommen af nærede han zelotisk Had til de Reformerte og paadrog sig ved sine heftige Udfald mod disse en Del Forfølgelse, som førte ham som Flygtning til Stockholm. Her kaldedes han til Præst ved den tyske Menighed, men Udnævnelsen stødte paa Modstand, hvorfor han 1668 ansattes som ekstraord. Prof. ved det nystiftede Universitet i Lund og blev 1673 Universitetets Rektor. Med sin Kollega S. Pufendorf (III, 663) kom han i heftig Fejde i Anledning af dennes »Om Natur- og Folkeretten«. Under den skaanske Krig, da Lund var indtaget af de Dske, formanede han fra Prædikestolen Skaaningerne til at vise den dske Konge Troskab og Lydighed; men da Byen snart efter atter kom i de Svenskes Besiddelse, maatte han flygte til Kbhvn. Her blev han 1681 tysk Hofpræst, men vedblev stadig at gaa paa »Kætterjagt«. Hans Heftighed mod de Reformerte maatte netop ved Hoffet gøre ham mindre velset, idet Dronningen tilhørte dette Trossamfund. Han forflyttedes derfor til Slesvig som Generalsuperintendent og fik 1684 sit Omraade udvidet ogsaa til Holsten. Et af hans første Foretagender i det nye Embede var at faa Konkordieformlen indført i de Dele af Hertugdøm-

merne, hvor det hidtil endnu ikke var sket. De gamle K.synoder fik han vakt til Live igen, idet en Forordn. 1691 bestemte, at Provsterne aarlig skulde sammentræde i Rendsborg under Generalsuperintendentens Forsæde. Efter Synodens Foranstaltning blev Konfirmationen indført i Hertugdømmerne 1693, og flere andre Bestemmelser angaaende Lære og Kultus indstilledes og opnaaede kgl. Stadfæstelse. Mod Slutningen af hans Liv blussede Kampen mellem de ortodokse og Pietisterne op med Voldsomhed, og S. manglede ikke paa Kampladsen, men udsendte det ene Stridsskrift efter det andet; endnu paa sit Dødsleje dikterede han sin Amanuensis et saadant. *A. J.* — 4) **Niels S.**, foreg.s Søn, f. 1670 i Lund, d. 1753 paa sit Gods Buskerud ved Drammen, var Assessor i Overhofretten i Norge, men iøvrigt bekendt som en dygtig Orientalist. I sin høje Alderdom opfordredes han til at arbejde med paa den nye dske Bibelovers. Han udgav 1752 i sit 83. Aar sin Overs. af de 4 første Kapitler af Genesis og 1. Bog af »Salteren, efter den Hellig Aands egne Commater, Tegn og Hemmeligheder«. Allerede denne Titel viser hans store Særhed. *A. J.*

Schwartze, Johann, fanatisk Modstander af Pietismen, f. 1637, Elev af Calov og Quenstedt, blev 1681 Superintendent i Querfurt; her kom han i Strid med den pietistiske Historiker Sagittarius i Jena (S. 15) og med sine egne Diakoner, i hvilken Anledning der afholdtes en højtidelig Synodal-Disputats. S. udgav talrige Stridsskrifter. D. 25. Febr. 1725. *N. M. P.*

Schwartzkopf, Edvard Ottesen, Ps.digter, Præstesøn fra Bergens Stift, f. 1700, d. 1753 i Kbhvn. Da Vajsenhuset i Kbhvn 1727 begyndte sin Virksomhed, blev S., der var Stud. fra Bergen 1721, en af Lærerne ved Stiftelsen, men kom i Strid med Direktionen og afskedigedes 1733. De sidste 20 Aar af sit Liv henlevede han ubefordret i Kbhvn optaget af forskelligartet literær Syssel. Han efterlod i Haandskrift nogle Ps.hefter; men det er meget vanskeligt at afgøre, hvormeget der deraf er hans eget Værk. Størstedelen er Overs. og Bearbejdelser. Tersteegens »Kom, lad os trøstig vandre« (Nr. 564 i Ps.bog f. K. og Hjem, jfr. Landstad, Nr. 252) er vistnok bearbejdet af S. (Jfr. Kirkehist. Saml. 5. R. IV, 517 f.). *A. J.*

Schwartzkopff, Heinrich Theodor August, f. 14. Juli 1818 i Magdeburg, blev 1846 Præst i Stettin, men blev fra 1852 knyttet til Grevskabet Wernigerode, sidst som Spr. i Wernigerode, hvor han døde 10. Juni 1886. Han var Hovedudgiveren af Wernigerode-Ps.bog 1867 og har selv udg. to Digtsamlinger 1868 og 1883, hvori enkelte Digte kan kaldes Ps.er. *P. S.*

Schwarz. 1) **Franz Joseph S.**, katolsk kirkl. Arkæolog, f. 30. Aug. 1821 i Donzdorf i Württemberg, d. 1. Juli 1885 som Spr. i Ellwangen, hvor han havde været ansat siden 1867. S. har, lige siden han som ung virkede i Rottenburg, gjort sig særdeles fortjent ved et nidkært Arbejde for at genoplive Interessen for gl. K.kunst. Sammen med Præsten Friedrich Laib udgav han Tidsskriftet »Kirchenschmuck« (1857—70), »Studien über die Gesch. des chr. Altars« (1857), »Formenlehre des roman. u. gotisch. Baustyls« (1858, 1867²) og »Biblia pauperum« (1867); alene: en Beskr. af Abbedikirken i Ellwangen (1882), »Die göttl. Offenbarung nach der sogen. Armenbibel» (1884²) m. m. *J. O. A.* — 2) **Friedrich Heinrich Christian S.**, Teolog og pædagog. Forf., f. 1766 i Giessen, d. 1837 i Heidelberg, var Præst i forskellige Embeder i Hessen fra 1790 til 1804, da han blev teol. Prof. i Heidelberg. Han har udg. meget udbredte pædagogiske Lærebøger i Pestalozzis Aand. Hans kirkl. Stilling var nærmest Supranaturalismens; i hans senere Aar blev han stærkt paavirket af Schleiermacher; fra alle Sider vidnes om hans elskelige Personlighed. Hans »Grundrids af den kirkl. protest. Dogmatik« (1816²) taler den kirkl. Unions Sag. Hans »Ev. chr. Ethik« (1821, 1830²) er delt i 2 Bind, hvoraf I behandler Etiken som Videnskab, hvorimod II har en opbyggelig Karakter som Indøvelse i praktisk Kristendom. S. var Svigersøn af Jung Stilling. *A J.* — 3) **Ildephons S.**, Benedictiner, f. 4. Nov. 1752 i Bamberg, indtraadte 1769 i Klostret Banz ved Bamberg, blev 1779 Prof. i Filos., siden i Teol., d. 19. Juni 1794. S. var ivrig Kantianer og søgte i sit Hovedværk »Handbuch der chr. Religion« (I—III, 1793—94), der oplevede 5 Opl., at forene K.-læren med den kritiske Filos. *J. O. A.* — 4) **Johann Karl Eduard S.**, Teolog, f. 1802, d. 1870, var Discipel af Gesenius og Wegscheider, men fjernede sig dog snart fra dem ved Paavirkning fra Schleiermacher. 1829 blev han Superintendent og Prof. hon. i Jena og fik her stor Betydning baade som Prædikant og som første gejstlige Medlem af Overk.raadet (fra 1849); af bedste Evne søgte han at udjævne Forviklinger fra Statens Side paa en fredelig og for K.ns Vel værdig Maade. Som Prof. foredrog han de praktiske Discipliner i mild liberal Retning. En svær Nervesygdom nødsagede ham til at søge Afsked 1865. *A. J.* — 5) **Johann Michael Nikolaus S.**, Missionær, f. 21. Marts 1813 i Hagenbüchach i Baiern, var opr. Slagtersvend, men besluttede efter sin Vækkelse at træde i Miss.tjeneste. 1839 kom han til Missionsseminariet i Dresden og blev 1842 ordineret sammen med Ochs (III, 416). Dec. 1843 kom han til Indien, kunde ikke finde sig til Rette i Trankebar og sluttede sig til den tidligere ankomne Ochs, da han berejste Telugulandet for at begynde en ny Miss. blandt Tamulerne. 1845—49 ledede han det af Cordes (I, 555) for (Dresden-)Leipziger Selskabet grundede Seminar, samtidig med at han hjalp med den gejstlige Betjening af Stationen Poreiar-Pudenur, som han 1850—51 overtog ganske. 1852—59 betjente han de vestl. Stationer (Tanjore, Trichinopoli, Pudukotah), overtog derpaa i 10 Aar Majaweram efter Ochs, da denne paa Gr. af Striden om Kastespørgsmaalet brød med Selskabet; samtidig var han Medl. af det nye K.raad, der var Mellemledet mellem Missionærerne og Selskabet. Efter Cordes' Tilbagerejse overtog han dennes Stilling i Trankebar (ogsaa som Senior i K.raadet). En Øjenlidelse tvang ham til at opgive Arbejdet 1884; d. 21. Juni 1887, begravet paa den gl. dske Kirkegaard i Trankebar. Foruden sit nidkære og frugtbare praktiske Arbejde har S. virket literært, navnlig optog Revisionen af Tamulbiblen ham i hans sidste Aar. *J. O. A.* — 6) **Karl Heinrich**

Wilhelm S., liberal Teolog, f. 1812 i Wiek paa Rügen, d. 1885 i Gotha, Præstesøn, stud. i Halle, Bonn og Berlin. Hengstenberg og hans Færd frastødte ham i høj Grad; derimod var han stærkt paavirket af Hegel og Schleiermacher. 1842 blev han teol. Docent i Halle og foredrog Dogmatik og Rel.s-Filosofi; men da han ved sin Antipati mod Pietisternes Snæversyn nærmede sig »Lysvennerne« og var Medarbejder i de unghegelske »Hallische Jahrbücher«, blev han 1845 suspenderet fra Universitetet med Tilkendegivelse af, at Suspensionen skulde vedvare, indtil han ved et videnskabeligt Værk nærmere havde klarlagt sit teol. Standpunkt. Saaledes fremkom hans »Wesen der Religion« (1847). Aaret efter hævedes Suspensionen, men paa det Tidspunkt sad S. i Frankfurt a. M. som Deputeret i Nationalforsamlingen. 1849 blev han ekstraord. Prof. i Halle og drev nu k.- og dogmehist. Studier. Som Brudstykke af et større paatænkt Arbejde udgav han 1854 »Lessing som Teolog« og fremhævede heri Lessing som det lysende Forbillede for den ægte og sande Rationalisme, der burde staa ved Magt til enhver Tid. 1856 kom hans Hovedværk »Bidrag til den nyeste Teol.s Hist.« (1870^5, dsk Overs., Kra. 1859 og Kbhvn 1869). Hertug Ernst af Coburg-Gotha blev saa begejstret over den frisindede Kritik, S. deri udfoldede, at han s. A. kaldede ham til Hofpræst i Gotha og forfremmede ham hurtig til de øverste Embeder for K.- og Skolevæsen i Hertugdømmet. Allerede ved sin Tiltrædelsesprædiken over 2 Kor. 1, 24 (overs. paa Dsk 1858) vakte han ualmindeligt Røre og blev snart hyldet som en af Tidens største Prædikanter. Han udgav efterhaanden 8 Samlinger »Nutidsprædikener« (1859—81), hvori Evangeliets Grundsandheder maa vige Pladsen for svævende moralske Betragtninger og alm. rel. Indhold. Som Medlem af »Protestantforeningen« holdt han 1865 i Eisenach et Foredrag, hvori han gjorde sig til Talsmand for den videstgaaende Lærefrihed: »Symbolerne lukker blot Dørene i for den svundne Tid, men aabner dem ikke for Fremtidens Udvikling«. Sin Frisindethed viste han ogsaa ved at arbejde for Oprettelse af et Krematorium i Gotha, det ældste i Tyskland, og traf ogsaa den Bestemmelse, at Liget af ham selv skulde brændes. *A. J.*

Schwarzburg, tidligere tysk Grevskab, omfattende forsk. Dele af Thüringen, beherskedes til 1583 af den Blankenburgske Linie, der nedstammede fra den Grev Günther, som Bonifatius omvendte til Krdmmen. Grev Heinrich XXXIV (1531—38) begyndte S.s Ref., der fuldførtes under Günther XL (d. 1552). 1584 deltes Omraadet mellem den S.-Arnstadtske og den S.-Rudolstadtske Linie; den første udskiltes atter i 17. Aarh. i flere nye Linier, men 1716 samledes Omraadet under Huset S.-Sondershausen. 1697 og 1710 var Besiddelserne blevet et rigsumiddelbart Fyrstendømme, løsnet fra Kursachsens Overhøjhed. Ogsaa Linien S.-Rudolstadt ophøjedes 1697 i Rigsfyrstestanden. Siden 1871 er begge Fyrstendømmer Dele af det tyske Rige og repræsenteret i Forbundsraadet og paa Rigsdagen. — 1) **S.-Rudolstadt** omfatter 940,75 □ Km. med 93,059 Indb. (1907); det falder i to adskilte Dele (den større sydlige: »Oberherrschaft«, den nordlige: »Unterherrschaft«, begge med fraskilt liggende Enklaver); nugældende Konstitution fra 1854. Landskirken (92,298 Medl.) er strængt konfessionel evang.-luth.; Fyrstens Summepiskopat udøvedes til 1868 af et Konsistorium, saa af Ministeriet, der 1881 fik en særlig Afdeling for K.- og Skolevæsen (Kirkeraad). Den gejstlige Embedsstands Hoved er en Generalsuperintendent, under hvem 4 Superintendenter for den sydlige Del, 1 for den nordlige. Synodalordning er ikke indført. Landskirken deltager i de tyske evang. K.rs Fællesrepræsentation (Eisenacher-Konferentsen). — Katolikerne (1907: 637) staar siden 1869 under Bispedømmet Paderborn. — S.-R.s Navn er i K.hist.n særlig knyttet til de to ædle Kvinder af Greveslægten, der vandt Ry som Ps.-Digtere (se f. Art.); en af dets berømteste Sønner er Pædagogen Fröbel (II, 140). I »Oberherrschaft« ligger den bekendte Fröbelske Opdragelsesanstalt Keilhau (gr. 1817); i Blankenburg, hvor Fröbel oprettede den første »Børnehave«, holdes fra 1886 de saakaldte »Blankenburger-Alliancekonferentser«, opr. Møder for »Evang. Alliance«, derefter aarlige Møder for den radikale Retning indenfor den tyske »Gemeinschaftsbewegung« (stærkt paavirket af den »Helliggørelsesbevægelse«, som er fremmet ved Mænd som Pearsall Smith, F. B. Meyer og Hudson Taylor samt Darbyisterne). Retningen har i Blankenburg sit »Alliancehus« (med stort Hospits), udsender derfra Lægprædikanter og udgiver »Evang. Allianceblatt«. Hovedbyen i »Unterherrschaft« er Frankenhausen, bekendt fra »Bondekrigen« ved det blodige Slag 15. Maj 1525, hvor de oprørske Bønder under Thomas Münzer nedmejedes. — 2) **S.-Sondershausen**, 862,04 □ Km. med 80,898 Indb. (1907) deles ligeledes i et »Ober«- og »Unterherrschaft«; det første falder i forsk. adskilte Smaadele; nugældende Konstitution fra 1857. Landskirken (79,593 Medl.) er ogsaa her strængt luth.; Summepiskopatet udøvedes til Midten af 19. Aarh. af 2 Konsistorier i Arnstadt og Sondershausen; 1865 fordeltes Styrelsen mellem Ministeriets Afdeling for K. og Skole og et af Gejstlige bestaaende »Kirkeraad«, der, underordnet det særlige Ministerium, prøver Kandidater, forestaar Embedernes Besættelse og har øverste Opsigt med Gejstliges Embedsførelse. 4 Superintendenter har iøvrigt det gejstlige Tilsyn; synodal Ordning er ikke indført; Landskirken deltager i Eisenacher-Konferentsen. De rom.-kat. (1907: 1092) staar under Paderborn (siden 1869). (Sehling, Die evang. Kirchenordnungen des 16. Jahrh.s I: Sachsen u. Thüringen, 1902—04; Friedberg, Die geltenden Verfassungsgesetze der evang.-deutschen Landeskirchen I—II, 1885; Einicke, 20 Jahre Schwarzburgische Ref.sgesch., 1904 f.; G. Skagestad, Lægmandsbevægelsen i Tyskland, 1911). — **S.-Forbundet** (»Schwarzburgbund«) kaldes den Forening mellem syv tyske kr. Studenterforeninger, der staar udenfor »Wingolf«, og som hvert 2. Aar ved Pinsetid holder Møder i Schwarzburg. Forbundet ser bort fra ethvert konfessionelt eller dogmatisk Standpunkt, men vil fremme kr.-sædelig Aand blandt Medlemmerne og bekæmper navnlig Duelvæsnet. *J. O. A.*

Schwarzburg-Rudolstadt. 1) **Ludämilia Eli-**

sabeth af S.-R., se III, 87. — 2) **Æmilie Juliane af S.-R.**, se Æmilie.

Schwarzenberg. 1) **Friedrich Johann Josef Cölestin, Fyrste af S.**, f. i Wien 6. April 1809, stud. i Wien og Salzburg Filos., Jura og Teol., præsteviedes 1833 mod Faderens Ønske, modtog 1836 Embedet som Ærkebiskop i Salzburg (»jeg vover ikke at modstaa Guds Vilje«), udnævntes 1841 til Kardinal og forflyttedes 1850 til Prag; d. i Wien 27. Marts 1885. S. var en Prælat af ædleste Art, men uden fremragende Lærdom; hans skønne Skikkelse, fyrstelige Holdning og smukke Stemme gjorde ham særlig egnet til at lede K.ns Fester. Naar dertil kom hans Fromhed, flittige Visitatsrejser og ypperlige Katekisation, forstaas det, at baade Gregor XVI og Pius IX højligt yndede ham. Som K.politiker modarbejdede S. Liberalismen og Revolutionen, som han efter 1848 nærede stor Rædsel for, men kun ultramontan Paavirkning fra Hoffet tvang ham til at modtage Jesuiterne i Prag. I de nationale Kampe i Bøhmen stod han paa Tschekernes Side. Han var mod Dogmet om Marias ubesmittede Undfangelse, men gled dog i ultramontan Retning. Ufejlbarhedsdogmet voldte ham stor Kamp; han bøjede sig uden at tro derpaa. Hans store Gavmildhed og noget for fyrstelige Maade at administrere sine Indtægter paa kostede ham Størstedelen af hans store Formue. *H. J. H.* — 2) **Johann v. S.**, Friherre, f. 25. Dec. 1463, d. 20. Okt. 1528, kastede sig, efter at have deltaget i Maximilian I's Krige, over humanistiske, teol. og jurid. Studier og traadte 1499 i Bispen af Bambergs Tjeneste, blev hans Landhofmester (Minister) og søgte som saadan at fremme Reformer i Studier, K.- og Retslivet. S.s berømte »Halsret« (1507), der indskrænker Dødsstraffen, mildner Tidens Grusomhed i Retsforfølgelsen, forbedrer Fængslerne, sørger for de anklagedes Forsvar, blev Grundlaget for Karl V's Strafferetsreform (»Carolina« 1532). S., der i sin Ungdom var ivrig Katolik og havde valfartet til det hl. Land, blev siden stærkt grebet af Evang., og da han 1522—24 fik Sæde i »Rigsregimentet«, der under Kejserens Fraværelse repræsenterede dennes Styre (1523 var han endog »Statholder«), virkede han til Gunst for Ref.en. Da Hadrian VI i et Breve til Rigsdagen i Nürnberg (Dec. 1522) beklagede sig over, at Luther ikke blev straffet og uhindret udbredte sin »Gift«, var det S., der fik Stænderne til at afvise Wormser-Ediktets Udførelse, fordre et frit Koncil i en tysk By og kræve grundig Reform af Kurien, hvis Fordærvelse Paven selv havde indrømmet; kættersk Prædiken vilde man ikke finde sig i, men kun i »det rette, rene, pure og hl. Evang.« Da Rigsregimentet opløstes 1524, traadte S. i Markgreverne Kasimir og Georg af Brandenburgs Tjeneste som Landhofmester for deres frankiske Fyrstendømmer. Paa S.s Forslag udstedte Markgrev Georg 1528 en evang. Visitatsordning, der ogsaa blev lagt til Grund andetsteds (f. E. i Nürnberg 1533). S. har foruden jurid. ogsaa udg. folkelige Skrifter der stærkt bekæmper Tidens Laster (Drik, Røveri etc.); med Luther stod han i venlig Forbindelse. (J. v. Wagner, Joh. v. S., 1893). — 3) **S.**, se Franz Xaver Schmid (S. 88). *J. O. A.*

Schwarzerd, Philipp, se Melanchthon (III, 212).

Schwebel (Schweblin), **Johannes**, Hovedmanden for Pfalz-Zweibrücken's Ref., f. 1490 i Pforzheim, d. 19. Maj 1540 i Zweibrücken, Ven med Melanchthon fra Pforzheims Latinskole, Student i Tübingen og Heidelberg, derpaa Helligaandsbroder (»for at vinde Himlen ved Bøn og gode Gerninger«) og 1514 præsteviet. Som Prædikant i Pforzheims Helligaands-Hospital viste S. sig allerede 1519 evang. og maatte 1521 forlade Byen, efterat have kastet Ordensdragten. Under et Ophold paa Ebernburg hos Sickingen befæstede han sine reformat. Anskuelser ved Omgang med Hutten, Økolampad og Bucer og giftede sig. 1522 prædikede han atter i Pforzheim og optraadte literært mod det kirkl. Tiggeri, men 1523 kaldte Hertug Ludwig II ham til Zweibrücken, hvor han, trods Modstand, uhindret kunde virke med Mund og Pen for Ref.ens Sag, ja omforme Gudstjenesten efter evang. Principer. S. kom til at staa som Midtpunkt i Vækkelsesbevægelsen; men samtidig værnede Regeringen endnu ogsaa de gammeldagstænkende. Lederen af Formynderregeringen efter Ludwigs Død, Pfalzgrev Ruprecht, lod S. affatte en ny K.-Ordning i 12 Art. (»Form und Mass«), der Jan. 1533 sendtes til Trykning i Strassburg og lidt efter lidt trængte igennem. 1533 blev S. Spr. i Zweibrücken og virkede de følgende Aar i alt Fald reelt som Superintendent. Hvad Læren (navnlig Nadverlæren) angik, var S. udpræget irenisk; han vedkendte sig Augsburgerbek. og Apologien, men hilste Wittenberger-Konkordien af 1536 med Glæde. 1540, under Pesten, fik S. indført en bedre K.-Disciplin i Zweibrücken, kort efter døde han, vel af Pest. Ref.en i Pfalz-Zweibrücken førtes først 1557 til Ende ved en ny K.-Ordning. S.s Værker udgav hans Søn 1597—98 med en Livsskildring. *J. O. A.*

Schwegler, Friedrich Karl Albert, f. 10. Febr. 1819, d. 6. Jan. 1857, tysk Teolog, f. i Michelbach i Württemberg, habiliterede sig 1843 i Tübingen som Privatdocent i Filos. og klassisk Filol. og overtog Red. af »Jahrbücher der Gegenwart«, som han udgav til deres Ophør 1848. I sin Teol. sluttede han sig til Tübingerskolen; hans Værk, »Das nachapostolische Zeitalter in den Hauptmomenten seiner Entwickelung« (1846—47), giver i mesterlig Form en Fremstilling af Baur's Opfattelse af Ur-Krdmmen som et Produkt af Modsætningen mellem Petrinismen (Ebionitismen) og Paulinismen. Efter en Rejse til Italien kastede han sig over Filos., udgav »Gesch. der Philos. im Umriss«, 1847 (7. Udg. 1870; dsk. Overs. ved F. C. B. Dahl, 1856), de »clementinske Homilier« med lat. Overs., Aristoteles' Metafysik og Evsebios' K.hist. 1848 blev han Prof. ekstraord. i klassisk Filol. S.s Hovedværk er den stort anlagte »Römische Geschichte« (I, 1853, II, 1856, III, 1858 ved Dr. F. F. Baur). *C. G.*

Schweitzer, Albert, tysk Teolog, f. 14. Jan. 1875, stud. i Strassburg, Paris og Berlin, 1899 Dr. phil., 1900 Lic. theol., 1902 Privat-Docent i Strassburg. Foruden en Del musikhist. Værker har han skrevet »Religionsphilos. Kants von der Kritik der reinen Vernunft bis zur Rel. innerhalb der Grenzen der blossen Ver-

nunft« (1899); »Das Abendmahl« (1901); »Von Reimarus zu Wrede, eine Gesch. der Leben-Jesu-Forschung« (1906); »Gesch. der paulinischen Forschung von der Ref. bis auf die Gegenwart« (1911). *H. J. H.*

Schweiz. 1. K.hist. Oversigt. S.s opr. Beboere var Keltere af forsk. Stammer (Rätiere om Rhinens øvre Løb, Helvetiere i Midt-S. om Aar, Raurikere i Baselegnen, Allobrogere i Rhoneomraadet), der allerede 58 f. Kr. blev Romerne underlagt. I alt Fald i 4. Aarh. er Krdmmen trængt frem fra Gallien til de rom. Handelspladser og Kolonier, vel fra Vienne til Rhonedalen og fra Vesontio (Besançon), Hovedstaden i *Provincia maxima Sequanorum* (der ogsaa omfattede raurikisk og helvetisk Omraade), til Midt-S. Organiserede Bispemenigheder fandtes i hvert Fald inden Aarh.s Udgang. 381 var Bispen fra Octodurum (Martigny i Rhonedalen) til Stede paa et Koncil i Aquileia. Fra Sedunum, ɔ: Sion eller Sitten, stammer det ældste daterede Kristusmonogram paa en offentlig Bygning, Prætoren Pontius' Indskrift fra 377. Menigheder fandtes sikkert ogsaa dengang i Helvetiernes gl. Hovedby Aventicum (Avenches, Wifflisburg) Ø. for Neuchâtelsøen, i Augusta Rauricorum (Augst, Ø. for Basel), i Vindonissa (Windisch i Aargau) og i Augusta (Aurelia) Allobrogum (Genève). O. 450 bestod en gl. Helgendyrkelse af den saakaldte »Thebaiske Legion« (se d. Art.), som Legenden lod Maximian nedsable under Diokletians Forfølgelse, i Klostret i Augunum (St.-Maurice i Valais). Ogsaa i Øst-S. er der Spor af gl. Krdm, knyttet til Luciusdyrkelsen i Curia Raetiorum (Chur ved Øvre-Rhin i Graubünden, hvor Constantius o. 350 havde haft Hoflejr), selv om Legenden om den britiske Kong Lucius er fantastisk. Menigheden er i alt Fald ældre end 452, da Bispen nævnes paa en Synode i Milano, hvorfra Krdmmen vel er kommet derhen. Forbindelsen med Milanos Metropolitsæde varede til o. 843. — Trods Folkevandringens store Ødelæggelser holdt den kat. Krdm sig i S., hvor navnlig de hedenske Alamannere og de arianske Burgundere fik Herredømmet. Da den burgund. Konge Gundobald døde 516, og Sønnen Sigismund traadte over til den kat. K., samlede Avitus fra Vienne (I, 188) 517 34 Bisper til et Koncil i Epaon (formentlig Evionnaz ved St. Maurice) for at hele Kirkernes Brøst. Som Rhonedalens Metropolit prædikede han ogsaa i Agaunums nye Basilika, da Sigismund o. 522 efter østerl. Mønster indstiftede den berømte »evige Psaltersang« der *(laus perennis,* jfr. Leclercq, »Agaune«, i Dictionn. d'Archéol. chr. I). Bispesædet i Octodurum forlagdes iøvrigt i 6. Aarh. til Sion (Sedunum) og kom, da Stiftsgrænserne endelig befæstedes, under Ærkesædet Tarentaise (Moutiers en T., ved Isère i Savoie) indtil 1512. Under Besançon stod indtil Revolutionen Basel, hvorhen (i 5. Aarh.?) Bispesædet fra Augusta Rauricorum var lagt, og indtil 19. Aarh.s Beg. Lausanne, der (o. 600) afløste Sædet i Aventicum. Vindonissa synes i Beg. af 7. Aarh. at være afløst af Konstanz, der blev det største Bispesæde blandt Alamannerne og kom til at staa under Metropoliten i Mainz indtil Ophævelsen 1821. Under denne kom ogsaa efter 843 Sædet i Chur. Under Vienne vedblev Bispestolen i Genève at staa til Revolutionen.

Burgundernes og Alamannernes Herredømme i S. afløstes af Frankernes under Chlodovech og hans Sønner. K.ns stadig vaklende Stilling befæstedes i denne Periode ikke mindst ved en Række Enebo- og Klosteranlæg, der skyldtes frankiske og irske Missionærer (se Art. Columbanus, Gallus, Pirmin). Blandt højt ansete Klostre kan, foruden St.-Maurice og Romainmotier (NV. for Lausanne i Jura, gr. af den hl. Romanus, d. 460), særlig nævnes St. Gallen (I, 161), Reichenau (III, 733) og Rheinau (paa Ø i Rhinen, S. for Schaffhausen .gr. 778). O. 750 anses det egl. Hedenskab for overvundet. Levn af gl. rom. Kultur sporedes mest i det vestl. Lavland og Rhonedalen, hvor Sproget ogsaa beholdt sin romanske Karakter, og hvor der stadig tales Fransk. Sprogforskellen befæstedes ved det frankiske Riges Deling 843; da tilfaldt Øst-S. med Aar som Grænselinie det tyske Rige, Vest-S. kom til Lothringen, siden, i noget udvidet Skikkelse, til Burgund og Arelate, men fra 1032 hørte hele S. politisk til det tysk-rom. Rige. I denne og nærmest følgende Periode kan som nye Brændpunkter for kirkl. Liv nævnes: Abbediet Einsiedeln (I, 732), Kollegiatstiftet Beromünster i Aargau (nu i Kanton Luzern), Abbediet Payerne (Peterlingen; V. for Fribourg); i 11. Aarh. stiftede Bernhard (d. 1081) fra Menthon (ved Anneçy) de to berømte Hospitser paa store og lille St. Bernhard (efter at indtrængte Saracenere var uddrevne af S.); Cluniacenserne fik adskillige Klostre, derefter Cistercienserne, Præmonstratenserne og Chartreuserne, og i 13. Aarh. slog de nye Tiggerordner sig ned i Byerne, som paany begyndte at spille en større Rolle. I Stiftsbyerne var der ordnede Kapitler, og i enkelte større Byer (f. E. Zürich) Kollegiatkapitler. Ogsaa nybyggede Kirker vidnede ved deres Størrelse og kunstneriske Smykke om det opblomstrende Kulturliv (særlig kan nævnes Münsteren i Basel, til hvilken Kejser Henrik II ved Indvielsen 1019 skænkede den pragtfulde Alterforsats i Guldblik, der nu ejes af Cluny-Musæet i Paris). Bisperne og enkelte Abbeder (f. E. i St. Gallen og Fraumünsterabbediet i Zürich) erhvervede sig efterhaanden fyrstelige Rettigheder over større Enklaver, og flere Bisper støttede som Rigsfyrster Kejserne i deres Kampe mod Paven.

I 12. Aarh. steg forsk. mindre Fyrstehuses Magt i S., og navnlig kom i 13. Aarh. Habsburgerne til at spille en stor Rolle. Kampen mod dem gav Anledning til Dannelsen af Forbundsstaten S. (»Eidgenossenschaft«), idet Uri, Schwyz og Unterwalden 1. Aug. 1291 sluttede et »evigt Forbund«, der paaberaabte sig, at Frederik II 1240 havde stillet disse Distrikter umiddelbart under Kejseren (af H. t. St. Gotthardpassets militære Betydning). 1309 erklærede Henrik VII af Luxemburg dem atter for »rigsfrie«, og efter Østrigernes Nederlag 1315 (ved Morgarten) fornyede Skovkantonerne »det evige Forbund« (Fortællingerne om Albrecht af Habsburgs grusomme Fogder og om Wilh. Tell er Folkesagn uden hist. Værdi, der først dukker op i 15.—16. Aarh.). I 14. Aarh. tiltraadte Luzern (1332), Zürich (1351), Glarus

(1352; fulde Forbundsrettigheder først 1450), Zug (1352) og Bern (1352) Forbundet (saaledes ialt 8 »gl. Kantoner« eller »Orte«). Forsøg paa med Vaabenmagt at knuse Edsforbundet mislykkedes (gentagne Nederlag for Østrigerne, navnlig Sempach 1386). — I Forholdet til K.n fremtraadte en lignende Lyst til Selvstændighed. Om Rejsninger mod kirkl. Øvrighed, efterfulgt af store Bandsættelser eller Interdikt, høres gentagne Gange f. E. efter Overfaldet paa Einsiedeln 1315; 1339—49 er Zürich under Interdikt, 1426 Appenzell; Bisperne af Chur og Sion har langvarige Stridigheder med deres undergivne. I det hele mærkes, navnlig i Byer, Tilbøjeligheden til at afryste Fyrstbispernes Herredømme eller aftvinge dem Selvstyre-Privilegier. Byen Konstanz var allerede 1192 fri Rigsstad, og Bispen residerede derfor gerne i Meersburg paa den anden Side af Bodensø; Basel blev Fristad i 14. Aarh., og Bispen residerede siden 1395 oftest i Porrentruy (Pruntrut i Jurabjergene); Chur blev Rigsstad 1489. Appenzell løsrev sig fra Abbeden af St. Gallen og optoges 1411 i Edsforbundets Værn. I dette begrænsede 6 »Orte« ved en Overenskomst 1370 (»Pfaffenbrief«) Gejstlighedens Krav paa egen Rettergang. Ogsaa paa egentlig aandeligt Omraade sporedes Frihedsbevægelser. De bandlyste Kejsere Frederik II og siden Ludvig af Baiern fandt stærk Støtte i S., og deres Tilhængere udbredte Kritik af K.n; en ikke ringe Valdeserbevægelse maatte rundtom undertrykkes med Magt i Slutn. af 14. Aarh.; Gudsvennerne (II, 298) fandt Indgang gennem Klostre langs Øvre-Rhin (jfr. Heinrich fra Nördlingen, II, 402; Seuse; Nicolaus fra Basel, der af nogle antages for den mystiske »store Gudsven fra Oberland« jfr. Rulman Merswin III, 840). Ogsaa Paveskismaet og de store Reformkoncilier i de to schw. Stiftsbyer (Konstanzer-Konc. II, 834; Baseler-Konc. I, 230) affødte aandelige Brydninger og Krav om Reformer.

Edsforbundets Omraade voksede indtil Ref.en stadig ved Erobringer (for Byernes Vedk. ogsaa ved Køb) eller ved Særforbund. 1415 erobredes Aargau fra Østrig, 1460 Thurgau, 1441 Leventinerdalen (Tessin; afstaaet formelig af Milano efter den sejrrige Kamp 1478), saaledes at Hovedadgangen til Italien var i Forbundets Magt. De erobrede Omraader blev som »gemeine Herrschaften« (Fællesfogderier) underlagt flere eller færre af Kantonerne. Særforbundsomraaderne (»zugewandte Orte« til én eller flere af Edsforbundets »Orte«) øgedes navnlig henad Ref.en; disse »Orte« havde ikke Ret og Stemme paa Forbundsforsamlingen (»Tagsatzung«). Nye Forsøg paa at knuse Edsforbundet mislykkedes ganske. Efter Karl d. dristige af Burgunds afgørende Nederlag (faldt ved Nançy 1477) fulgte 1499 den store Sejr over Østrig, som medførte, at Kejser Maximilian ved Freden i Basel opgav det tyske Riges Krav paa Skatter og Retsoverhøjhed (den formelige Souverænitetsanerkendelse skete dog først 1648 ved den westfalske Fred). Allerede inden Burgunderkrigen sluttede fremmede Stormagter (Frankrig, siden Paverne) Forbund med S., og »Reislaufen« (Hvervning i stor Stil af de krigsvante Bønder til fremmed Felttjeneste) blev fra 15. Aarh.s Slutn. stadig almindeligere (1505 indførte Pave Julius II den endnu i Rom bestaaende Schweizerlivvagt; 1512, da han ved schw. Lejetropper fordrev Franskmændene, fik Schweizerne Hæderstitlen »*Defensores ecclesiæ libertatis*«). Ved Krigshaandværket og ved de »Pensioner«, der offentlig eller hemmelig betaltes »Orte«, Raadsmedlemmer eller andre indflydelsesrige, f. E. Gejstlige, for at opnaa Tilladelse til Hvervning, tilflød der S. store Rigdomme, men Folkelivet skiftede ogsaa Karakter. Raahed og Pengegriskhed florerede, og Modarbejdelse af »Reislaufen« blev et vigtigt Punkt paa den schw. Ref.s Program. De styrendes og navnlig By-Oligarkiernes Magt undergravede Demokratiet, og efterat Nederlaget ved Marignano (1515) havde sat Grænse for Edsforbundets Udvidelser i Norditalien, mærkedes tillige en polit. Afhængighed af Frankrig. Mellem Land og By var der samtidig voksende Spænding. En truende Krig i Anl. af Byernes Særforbund 1477 blev kun undgaaet 1481 ved den hl. Eneboer »Broder Klaus's« Mægling (se Niklaus v. Flüe II, 70), men lige derefter øgedes Byernes Magt i Forbundsforsamlingen ved Fribourgs og Solothurns Optagelse i Forbundet og 1501 ved Basels og Schaffhausens Optagelse. 1519 blev Appenzell fuldt berettiget Kanton. Derefter bestod S. til 1798 af 13 »Orte«, hvortil kom Fællesfogderierne og 9 »zugewandte Orte«. — For det kirkl. Liv op mod Ref.en var særlig Byernes livligere Røre af Betydning. 1460 havde Basel faaet et Universitet, hvor Humanismen (II, 484) fik fast Arnested, og hos Bogtrykforlæggere dér (Joh. Amerbach og Froben) udkom K.fædreudgaver, Biblen paa Latin og N. T. paa Græsk; Erasmus's (I, 781) gentagne Ophold dér (1514 f., 1521—29) bragte stærkt Opsving i Studierne. En Række fremragende Mænd rundtom (selv paa Bispesæder) sluttede sig til det nye; fra Humanistkredsen udgik Reformatorer som Zwingli, Leo Jud m. fl. — Den kirkl. Kunst skabte i 15. Aarh. i S. en Række fremragende gotiske K.bygninger (Fribourg, Basel, Zürich o. fl.); Schweizer-Glasmaleriet var berømt; om Holbeins Virksomhed se II, 447. — Men K.livet led af de samme Brøst som andetsteds inden Ref.en. Gerningsretfærdighed, blind Tillid til K.ns magisk opfattede Vielser, Overtro, Helgendyrkelse og slapt sædeligt Liv gaar Side om Side med høj Dannelse og virkelig Fromhed; Gejstligheden ophobede Præbender og levede paa Trods af Cølibatskravet; Forkyndelsen og Sjælesorgen manglede evang. Kraft, og Klostertugten var forfalden.

Reformationen er i S., som andetsteds, væsentlig en Bybevægelse; se III, 711—12; Zwingli; L. Jud (II, 691); Mykonius (III, 315); Bullinger (I, 418); Økolampad; Farel (II, 13); B. Haller (II, 335); Manuel (III, 165); Megander (III, 209); Capito (I, 472); Lambert (III, 9); Viret; Calvin (I, 446); Beza (I, 288) og Genève (II, 184). — 1524—25 sejrede Ref.en i Zürich, og Grossmünsterkapitlet omdannedes til en teol. Skole. Efter Rel.s-Samtalerne i Baden og Bern (I, 199, 271) sluttede Bern (her oprettedes 1528 et prot. Gymnasium), Basel (Universitetet reformeredes 1532), St. Gallen og Schaffhausen sig til Evang.; i Graubünden, Glarus og Solothurn voksede det evang Parti stærkt, og ved Farel bragtes Bevægelsen til det fr. S. — For

at fremme Ref.ens Sejr planlagde Zwingli en hel ny polit. Organisation i S. og Forbund med de sydtyske Evangelske; begge Ting mislykkedes. Øvre-Tysklands Byer tiltraadte det schmalkald. Forbund (S. 86); ogsaa Konstanz tiltraadte 1531 Schmalkalden og Augsburger-Konf.en og gik tabt for S. Derimod sluttede Schwyz, Uri, Unterwalden, Luzern og Zug, for at hindre Ref.ens truende Udbredelse i Fællesfogderierne, et Forbund med Arvefjenden Østrig (Febr. 1529), som Zürich-Bern-Basel o. a. besvarede med et prot. Forbund. Den truende Borgerkrig blev, mod Zwinglis Ønske, undgaaet indtil 1531, da Zürich, daarlig forberedt og ene, kæmpede mod Katolikerne. Ved Freden efter Nederlaget ved Kappel (hvor Zwingli faldt) opgav Forbundskantonerne paa begge Sider de fremmede Forbund og anerkendte *status quo* m. H. til det rel. Spørgsmaal. Hermed var Ref.ens alm. Sejr i S. udelukket, Zürichs Lederrolle udspillet, og Bern blev nu Protestanternes Formagt i S. Paa denne Bys Ønske sammentraadte 1536 i Basel de Teologer, der affattede *Conf. Helvetica* I (se nedenfor: schw. Bekendelser), et Fællessymbol, der, som Bernerne ønskede det, væsentlig fastholdt Zwinglis Lære, selv om hans skarpeste Udtryk om Nadveren undertryktes.

Ref.ens videre Udbredelse var da, bortset fra de prot. »Ortes« statskirkl. Organisation i deres Landomraader, væsentlig indskrænket til Forsøg i de »zugewandte Orte« eller paa de bestaaende gejstlige Stifters rigsumiddelbare Omraader. Her fik navnlig Berns Magt Betydning. 1530 indførte Farel Ref.en i Fyrstendømmet Neuchâtel under Berns Værn; s. A. havde Byen deltaget i Genèves Befrielse fra Hertugen af Savoies Magt; derved opnaaedes, at Ref.en fik fast Fod 1535 i Byen, som Bispen nu maatte opgive. Da Hertugen ved fransk Hjælp atter 1536 truede den, erobrede Bern Vaud fra Savoie og befriede Genève. Derefter sejrede Ref.en dér, og Calvin begyndte sit store Arbejde 1536—38. Forsøget paa at indføre en skrap Menighedstugt mødte dog alvorlig Modstand, ogsaa fra det statskirkl., prot. Parti, der støttede sig til Bern. 1538 forvistes Calvin, og fra kat. Side forsøgte man nu en Restitution (jfr. Sadolet, S. 14), men 1541 vendte Calvin efter Indbydelse tilbage, og Raadet antog hans »Ordonnances ecclésiastiques«, der gav K.n dens Forfatning og Selvstændighed overfor Staten. Oppositionen mod Teokratiet i det borgelige Liv var stærk og langvarig (1545—55), men, da den var brudt, fulgte en for Genève glimrende Periode, hvor den handlekraftige Calvinisme ved sin Indflydelse i Frankrig, Holland, England og Skotland blev det bærende Grundlag for det store rel. og polit. Opsving, der videre gjorde Holland og England til det prot. Europas polit. Formagter i 17. Aarh. og skabte et K.-, Kultur- og Erhvervsliv, der langt overfløjede de luth. Landes. Det i 1559, under Bezas Ledelse, i Genève grundlagte, ægte calvinske Akademi blev en international Dannelsesskole for Protestanter fra Vest- og Østeuropa (Ungarn, Polen), fra Syden for Valdeserne i Italien. — Skønt Genève stod udenfor Edsforbundet, mærkedes dog selvfølgelig Calvins mægtige Indflydelse ogsaa dér; Zwinglianismens radikalere Præg blev nu trængt tilbage, men Forbindelsen med de tyske Protest. ogsaa yderligere løsnet. Allerede *Consensus Tigurinus* (I, 547) 1549 betød en Sejr for calvinsk Nadverlære i Zürich og andre prot. K.r i S., og med *Consensus Genevensis* (I, 547) 1551 trængte hans Prædestinationslære frem i S. Den kryptokalvinske Strid i Tyskland (II, 870 og Filippisme II, 52) gjorde Brudet med den ortodokse Lutherdom akut, samtidig med at Calvinismen nu trængte stærkt frem i Tyskland. I S. var Modstanden mod Calvin stærkest i det statskirkl. Bern. Efter Sejren 1536 over Savoie havde Bern indført zwinglisk Ref. i Vaud, fordrevet Bispen fra Lausanne og grundet et prot. Akademi dér, men da Lærerne (f. E. Beza) foredrog Calvinisme, fordrev Bern ogsaa dem. Ogsaa til Lavlandet og Juraegnen havde Bern bragt Ref.en i Zwinglis Aand. Først ved Tilslutn. til *Confessio helvet. posterior* 1566 (jfr. schw. Bekendelser) sluttede Bern sig til den Type af ref. Lære, som navnlig Bullinger skabte ved Sammenarbejdelse af Zwingli og Calvin. 1584 sluttede da Bern og Zürich et Særforbund med Genève, men de kat. »Orte« afviste haardnakket at optage »det prot. Rom« i Edsforbundet. — Calvins K.forfatningstanker holdtes derimod ude fra S.; i de evang. »Orte« stod K.n i et stadig voksende Afhængighedsforhold til Staten, og ikke mindst Bern udviklede sig til en ægte «Tvangsstatsk.« — Derimod blev den calvinske Ortodoksi stadig stærkere; da Saumure-Skolens (S. 59) Lære om Frelsestilbudets Universalisme fik Indgang i S., stod de 4 teol. Hovedskoler (i Zürich, Basel, Bern og Genève) enige om Prædestinationsdogmet og skabte 1675 den helvet. Consensusformel (I, 547), der udelukkede enhver Forkaster af Ortodoksien fra Præste- og Lærerstillinger. Herved mistede det kirkl. Liv Friskhed; og da Pietismen begyndte sin Kamp for Fornyelse, blev den væsentlig slaaet ned af Regeringer og Præsteskabet. I Zürich, Bern o. fl. Steder holdtes før og efter 1700 gudelige Forsamlinger; enkelte talte om, at Øvrigheden ikke som saadan hørte til Guds Rige, og at 1000-Aars Riget var nær, og nogle inspirerede optraadte. Men Bern nedsatte 1698 en »Specialkommission mod Kvækeri, utilladte Forsamlinger og Særlærdomme« og krævede 1699 en antipietistisk »Associationsed« af alle Borgere. Dog fik Pietismen ved Sam. Lutz (III, 113) fast Fod i Berner-Oberland, hvor gudelige Forsamlinger har holdt sig til vore Dages »Gemeinschafts«-Bevægelse. Boghandleren J. H. Bodmer i Zürich, der under Toggenburger-Krigen (se nedenfor) 1712 havde indtaget en fremtrædende polit. og militær Stilling, blev, da han sluttede sig til Pietisterne, gentagne Gange fængslet og sluttelig 1721 udvist med sin Søn, der optraadte som Prædikant. Ligesom andre udviste Pietister begav de sig til Neuchâtel (der, da det gl. Fyrstehus uddøde, ved Landstændernes Beslutning 1707 havde faaet den preuss. Konge til Fyrste, men stadig stod i Forbund med S.). — Herrnhuterne fik dog nogen Indgang (ved Forbindelse med F. v. Wattenwyll, s. d.), og nogle Steder fik en mildnet Ortodoksi Indpas (se Osterwald i Neuchâtel, III, 454; A. Turretin i Genève og Werenfels i Basel). Efterhaanden opgav man Consensusformlen fra 1675 (Genève

1706, Bern 1724, Zürich 1737) og Slutn. af 18. Aarh. prægedes ligefrem af Oplysningstidens stærke dogmat. Ligegyldighed og den radikale franske Deismes Angreb paa Krdmmen. Samtidig blev Regeringerne mere og mere oligarkiskaristokratiske, Bønderne underkuedes af Byerne, og de sociale Modsætninger skærpedes. Erhvervs- og Kulturlivet blomstrede imidlertid, og S. ejede Videnskabsmænd, Forf. og Kunstnere af europæisk Ry. Skønt store Naturforskere som Berneren Albrecht v. Haller (d. 1777) og Genferen Charles Bonnet (d. 1793) forsvarede Krdmmen overfor Voltaire og de franske Skeptikere og Materialister, og J. J. Rousseau (der blev udvist af Genève 1763) maatte begive sig til Fristedet Neuchâtel, steg alligevel Radikalismen nu stadig, og K.livet sank. Ogsaa de positivt troende var i Aarh.s Slutn. dogmatisk ligegyldige (J. J. Hess, II, 419; A. Schlatter, IV, 79; Pestalozzi III, 526); deres følsomme Jesusfromhed og ivrige Næstekærlighed var ofte tilsat med mystiske Elementer. I Basel fik Urlsperger (s. d.) 1780 stiftet »Die deutsche Christenthumsgesellschaft«, der blev et Midtpunkt for Venner af gl.dags Fromhed; men overalt trængtes til Fornyelse.

Katolikerne var siden 1531 de mægtigste, men Ref.s-Rørets Opløsning sporedes de fleste Steder; under stærk Modstand fra den gl. Klerus søgte man at faa Trienter-Konciliets Reformer gennemført i det kat. S. Stærk Støtte havde Reformvennerne i Milanos Ærkebisp Carlo Borromeo (I, 367), tillige en ivrig Bekæmper af de Evang. Han fik Capucinere og Jesuiter indført (1574 de første Jesuiter i Luzern, 1577 Opr. af en højere Skole dér; 1580 gr. Petrus Canisius, se I, 468, Jesuiterkollegiet i Fribourg, hvor han virkede utrættelig til sin Død og efterhaanden saa sine Ordensbrødre faa det højere Skolevæsen i deres Hænder; 1581 det første Capucinerkloster i Altdorf; Ordenen fik stor Betydning ved sin Sjælesorg og Folkemission). I Milano stiftede C. Borromeo 1579 *Collegium Helveticum (s. Borromæum)* til Uddannelse af Præster, og unge Schweizere fik Fripladser i *Coll. Germanicum* i Rom. 1579 oprettedes en stadig pavelig Nuntiatur i Luzern. — 1586 stiftede 7 kat. Kantoner »det gyldne (borromæiske) Forbund«, rettet mod Protest.; det tjente navnlig til Sikring af kat. Interesser i Fællesfogderierne. Da Kat. og Prot. 1656 atter stod i Vaaben mod hinanden, var da de Kat. vel forberedte og sejrede; men 1712, da Krigen atter brød løs i Anl. af Abbeden af St. Gallens Undertrykkelse af Protestanterne i Toggenburg (»Toggenburger-Krigen«), sejrede de Evang. Siden den følgende Fred i Aarau, der paa ny gav Protestantismen Overmagten, holdtes i det hele konfessionel Fred, og i blandede Distrikter havde begge Samfund lige gudstj. Rettigheder. — Ogsaa paa kat. Omraade trængte i 18. Aarh. Oplysningens Aand stærkt ind, og Regeringerne efterlignede det prot. Statskirkestyre (navnlig i Luzern). — M. H. t. de gl. kat. Bispedømmer havde man, trods Tabet ved Ref.en, beholdt de gamle Navne. Konstanz havde ikke blot i S., men ogsaa i Tyskland mistet det meste af sit Omraade (ogsaa Stiftsbyen); Bispen tog fast Sæde i Meersburg 1526. Fra 1527—1792 residerede den fra Basel fordrevne Fyrst-Biskop fast i Porrentruy (Pruntrut) i Jurabjærgene; hans Kapitel havde fra 1529—1678 Sæde i Freiburg i Breisgau. Bispen af Lausanne tog 1536 Ophold i Fribourg, men kom i 17. Aarh. i heftig Strid med den kat. Regering dér, da han vilde indføre Trientermødets Beslutninger. Fyrstbispen af Chur flygtede 1526 til sit tirolske Omraade; hans Generalvikar blev 1529 halshugget paa aaben Gade, og hele det 16. Aarh. var den evang. Bevægelse stærk. »Bispen kaldtes vel Herre, men Bønderne regerede«. 1607 maatte Bispen atter flygte, og Bispegodset beslaglagdes; men efter Veltliner-Mordet (s. d.) 1620 tvang Østrig en kat. Restitution igennem, saa at Bispen holdt sit Sæde. Sion (Sitten) var 1512 blevet skilt fra Metropolitforb. med Tarentaise og stillet umiddelbart under Paven. Bispen af Genève tog 1535 Ophold i Anneçy i Savoie. Ved Revolutionens Frembrud var Konfessionsforholdene i de 13 Kantoner saaledes: Zürich, Bern, Basel helt prot., Glarus og Appenzell væsentlig; Luzern, Uri, Schwyz, Unterwalden, Zug, Fribourg og Solothurn kat. Af de 9 »zugewandte Orte« var Byerne St. Gallen, Biel, Genève og Mühlhausen ref., Fyrstendømmet Neuchâtel ligesaa, Graubünden væsentlig; Abbediet St. Gallen, Bispedømmet Basel og Valais var kat.; i de uselvst. Fogderier fandtes baade Katolicisme og Protestantisme.

Revolutionen medførte en fuldstændig Omvæltning i S. I Bispestiftet Basel forjog man Fyrst-Biskoppen og oprettede »den raurakiske Republik«, der imidlertid allerede 1793 indlemmedes i Frankrig; 1797—98 tilegnede Frankrig sig det meste af det ital. S. og Rhonedalen. Vaud blev taget fra Bern og gjort til den »Lemaniske Republik.« Nu styrtedes de oligarkiske Regeringer i Kantonerne, og Marts 1798 oprettedes den »Helvetiske Republik«, der fik et udvidet Landomraade med flere nye Kantoner. Men det hele styredes nu som en Enhedsstat med fuld Trosfrihed; Kloster- og K.gods blev inddraget. Napoléon omordnede atter Forholdene 1803. Men efter hans Fald 1814 vedtoges den Nyordning (stadfæstet af Wienerkongressen 1815), der ligger til Grund for de nuv. Forhold. S. bestod derefter af 22 Kantoner med afgjort polit. og kirkl. Selvstyre (Zürich, Bern, Luzern, Uri, Schwyz, Unterwalden, Glarus, Zug, Fribourg [Freiburg], Solothurn, Basel, Schaffhausen, Appenzell, St. Gallen, Graubünden [Grison], Aargau, Thurgau, Tessin, Vaud [Waadt], Valais [Wallis], Neuchâtel [Neuenburg], Genève); deraf er atter siden Unterwalden, Appenzell og Basel blevet tvedelte, saaledes at det nuv. S. tæller 25 Kantoner. De kat. Stifter og Klostre blev garanterede. — 19. Aarh. er foruden ved Nyvækkelsen blevet kendemærket ved en stærk polit. og rel. Liberalismes Kampe og Sejre (ikke mindst dens Forsøg paa ved forstærket Statskirkevælde at slaa evang. Vækkelse og kat. Ultramontanisme ned, og siden, paa prot. Grund, dens Held med at omdanne K.rne til borgerlige Institutioner med rel. Formaal). Navnlig siden 30rne har først Foreningen af Rationalisme og radikal Hegelianisme, siden af Positivisme og Monisme med alm. Kulturbegejstring præget Aandslivet.

Den evang. Vækkelse staar især i Forhold

til Indflydelse fra Brødremenigheden, Fru v. Krüdener (II, 869) og den engelske »evang. Retning« (R. Wilcox, R. Haldane, H. Drummond). I fr. S. blev *Le Réveil* (III, 775; jfr. Momiers [Mucker] III, 277) først kraftig med Mænd som Empaytaz (I, 759), Malan (III, 153), Gaussen (II, 172), Merle (III, 232) og Cellérier; dertil kom siden Vinets (s. d.) stærke Indflydelse. Baade i Genève, Vaud og Neuchâtel optraadte Regering og det rational. Præsteskab mod de vakte, og det kom til Udtrædelser (se Frikirker II, 129); alle 3 Steder dannedes teol. Fakulteter, saa Frik.rnes Præster faa fuld vidensk. Uddannelse(»École de Théol. de Genève«, gr. 1831 af »Société Evang. de Genève«; Lausannes »Faculté de Théol. de l'église évang. libre«, gr. 1847; Neuchâtels »Fac. de Théol. de l'église évang., indépendante de l'état«, 1874). I tysk S. dannedes i Tilslutn. til Baseler-Krdmsselskabet (I, 502) Bibel- og Missionsselskaber, der blev Midtpunkt for Arbejdet paa Vækkelse (1804: Baseler-Bibelselskab, 1815 B.-Miss.selskab, 1819 Züricher-Miss.selskab o. s. v., jfr. C. F. Spittler og Chrischona I, 501). Ref.s-Jubilæet medførte ogsaa Tilbagevenden til positiv og kirkl. Krdm. Til stor Skade for det rel. Fremstød var et uhyggeligt Tilfælde af rel. Vanvid 1823 (se Wildenspucher-Korsfæstelsen); men 30rnes radikale Bevægelse forstærkede de pietist. Vækkelseselementers Indflydelse. Det meste af Vækkelsen blev indenfor Statsk.rne og organiserede »evang. Selskaber« (1871 endelig en »allgemein schw. evang.-kirchl. Verein«). Foruden mange kr. Velgørenhedsarbejder, en stærk Diakonissebevægelse, kr. Skoler, Gymnasier og Lærerseminarier, en Præsteskole i Basel maa fra nyere Tid nævnes den stærke K. F. U. M.-Bevægelse og den ved de uheldige »borgerlige« K.forhold forstærkede »Gemeinschaftsbewegung«. For Samlingen af de pietist.-positive Elementer har forsk. kirkl. Blade gjort et stort Arbejde (f. E. Zürichs »Evang. Kirchen-Zeitung«). Darbyismen og anden engelsk Indfl. har spillet ikke ringe Rolle. — Indenfor den rational. Supranaturalisme mærkedes i Aarh.s første Halvdel en alvorligere Trang til bibelsk Fromhed med stærk Udbredelse af den hl. Skrift og Andagtsbøger. Særlig maa nævnes H. Zschokkes (s. d.) »Stunden der Andacht zur Beförderung wahren Christenthums«, der 1808—16 tryktes i et Ugeblad, derefter, til Nybearbejdelsen 1903, oplevede 36 store Oplag; den er et stærkt Vidnesbyrd om den fromme Rationalismes Evne til at tale folkeligt. Ved Baseler-Univ. søgte de Wette (I, 629) og Hagenbach (II, 325) ved en Mæglingsteol. at føre ud over Rationalismen. Men da Zürich og Bern (1832 og 1834) havde udvidet Højskolerne til Universiteter, kom en afgjort Radikalisme snart til Magten. Strauss' (s. d.) Kaldelse til Zürich (1839) fremkaldte vel en Folkeopstand og hans Afskedigelse; men fra da kæmpede den teol.-rel. Radikalisme sig frem. Den »unghegelske« Præst Biedermann (I, 306), der stod Feuerbach nær, fordrede i Tidsskriftet »Kirche der Gegenwart« (1845—50) Lærefrihed i K.n, støttet bl. a. af H. Lang (III, 15), der 1859—72 redigerede »Zeitstimmen«, et udpræget Organ for Liberalismen. 1847—49 blev Tübingeren Zeller (s. d.) Prof. i Bern, og 1850 Biedermann i Zürich. De »ortodokse« havde siden Ebrards (I, 707) Forflyttelse fra Zürich ingen virkelig fremragende Teolog. 1866 stiftedes »Reformverein« i Bern, der fik Aflæggere rundt om (1870 Sammenslutn. i »Schw. Reformverein« for fri Krdm). Allerede før den nye Forbundsforfatn. af 1848 havde nogle Kantoner faaet nye K.love, hvorved K.raad og Synodalstyre indførtes, og i den følgende Tid kom en Række nye Forfatningslove til (Bern 1852, Zürich 1861 osv.), overalt paa et meget bredt Grundlag. Den yderligstgaaende Liberalisme fik dermed fuld Ligeberettigelse i K.rne eller siden 1870 i Virkeligheden Overvægt, og siden 1874 har de fleste Statsk.r ophævet den upaaagtede Læreforpligtelse, ja end ikke Daab er overalt (f. E. i Zürich) Betingelsen for at være K.medlem. Det kirkl. Liv har lidt meget under dette. Dertil kom i 19. Aarh.s 2. Halvdel et stærkt rel. Frafald fra radikalt dannede og fra den udbredte Socialisme. Først i nyeste Tid er Bevægelser fremme blandt »de liberale«, der, ved Siden af at ville vinde Arbejderne ved at gøre K.n social, erklærer, at den hidtidige rel. Liberalisme savnede det væsentlige: den rel. Kraft og virkelig Menighedsforstaaelse (jfr. »Den ny Vejs Venner« i Basel: Prof. L. Ragaz, Prof. P. Wernle og flere Præster). — 1908 blev Statsk.n i Genève afløst af en »national« Frik. af H. til den katolske Majoritet, og 1910 blev Statsk.n i Basel-Stadt Frik., begge paa bredeste Grundlag.

Ganske særlig rettede Liberalismen sig mod Katolicismen og den ultramontane Bevægelse; man vilde have Gejstligheden ud af Skolerne, Klostrene lukkede. Ogsaa blandt Katoliker var Liberalismen stærk og vendte sig mod det kirkl. Styre. Stor Vanskelighed har Romerk.n lige til nu haft med den kirkl. Organisation, navnlig med Forhandlingerne med Kantonerne om Bispesæderne, som ogsaa krævedes løst fra fremmed Overhøjhed (1859 ophævedes endelig enhver fremmed Episkopaljurisdiktion paa S.s Omraade, og 1874 det pavelige Nuntiatur i Luzern). — Bispesædet i Sion var allerede 1512 exemt. — Bispestolen i Genève (Annecy) ophævede Franskmændene under Revolutionen; da den 1815 opr. Kanton Genève omfattede kat. Bestanddele, blev disse 1819 (og 1821) af Paven lagt under Stiftet Lausanne, der nu kaldes Lausanne-Genève. Da den ultramontane Biskop *in partibus* Mermillod (III, 232) 1864 blev Generalvikar for Genève, opstod snart Uroligheder, og da Paven Jan. 1873 gjorde ham til apost. Vikar (Beg. til Oprettelsen af et selvstændigt Sæde), vilde hverken Genève eller Forbundsraadet anerkende ham; Febr. 1873 blev han udvist; først da han 1883 var blevet Biskop af Lausanne (Fribourg) og dermed Tanken om det selvstændige Bispedømme Genève var opgivet, blev han atter anerkendt. — Bispen af Lausanne (Fribourg), der siden det franske Konkordat af 1801 var løst fra Metropolitbaandet til Besançon, fik 1819 Genève forenet med sit Sæde og efter heftige Kampe i 40rne, hvor han 6 Aar var udvist, mistede Stiftet 1864 en Del af Bern, der lagdes til Bispedømmet Basel. — Det tidligere uafh. Bispestift Basels Land blev ved Wienerkongressen delt mellem Kantonerne Bern og Basel. 1828 genoprettede en Bulle Bispesædet med Sæde i

Solothurn, omfattende Dele af de ældre Stifter Basel, Konstanz og Lausanne i 7 Kantoner. Ultramontanismen gav her Anl. til megen Strid, navnlig med Kanton Bern, og da Biskop Lachat (III, 3) efter Vatikanerkonciliet optraadte mod den kr.-kat. Bevægelse, afsatte 5 Kantoner (Bern, Solothurn, Aargau, Thurgau og Basel-Land) ham som Biskop, kun Luzern og Zug holdt fast ved ham; særlig i Bern, hvor Præsterne ikke vilde anerkende Bestemmelser i den nye Landsforfatning af 1874, gik Bølgerne højt (Afsættelser; Kantonalsynoden sluttede sig fra 1875—80 til den kr.-kat. K.). 1888 lagdes nominelt Tessin under Bispen af Basel, men bestyres af en særlig Administrator med biskoppelig Vielse med Sæde i Lugano. — Allerede 1814 havde Paven frataget Bispedømmet Konstanz de schw. Dele paa Gr. af Generalvikaren J. H. v. Wessenbergs (s. d.) frisindede Reformer (1821 ophævedes Konstanz helt som Bispestol). Schweizerdelen blev først lagt under et apost. Vikariat, saa delt mellem Chur og Basel. — 1823 oprettede Paven et nyt Dobbeltbispedømme Chur-St. Gallen (Del af det gl. Konstanz), der stilledes, exemt, under Paven; men 1833 erklærede Kantonalregeringen i St. Gallen det nye Bispesæde for ophævet og inddrog K.godset. 1836 maatte Paven da atter skille Chur fra St. Gallen, der 1847 ved en Bulle blev eget Bispedømme. — Bispestolen i Chur havde 1805—07 mistet sine østrigsk-baierske Besiddelser; 1823 ved Foreningen med St. Gallen (ophørt 1836) blev det løst fra sin gl. Forbindelse med Ærkesædet Mainz. Urkantonerne hører under det; til 1875 ogsaa Katolikerne i Zürich. — I St. Gallen optraadte i 30rne 2 kat. Præster Fuchs som Ledere af en radikal-demokrat. Bevægelse, der vandt Tilslutning blandt Katoliker i Luzern, Solothurn, Bern, Thurgau og Aargau. Delegerede fra disse Kantoner vedtog Jan. 1834 paa »Badener-Konferensen« (I, 199) 14 af Chr. Fuchs forfattede Artikler, der fordømtes af Paven. Da de nævnte Kantoners liberale Regeringer derefter lukkede Klostrene og udjog gejstlige Lærere af Skolerne (navnlig i Luzern og Aargau gik man haardt frem), fik den ultramontane Bevægelse Vind i Sejlene. 1841 styrtedes den liberale Regering i Luzern, og 1843 forlangte Kantonerne Luzern, Uri, Schwyz, Unterwalden, Zug og Fribourg Klostrenes Restitution i Aargau. I Luzern tilstedte man kun Katoliker Borgerret, og i Valais fik kun disse Ret til offentlig Gudstjeneste. 1844 indkaldte Luzern til yderlig Forbitrelse for alle Liberale Jesuiterne (se Leu, III, 46). Der dannede sig nu »Friskarer«, der 1844—45 gjorde Indfald i Luzern. Dette foranledigede atter, at de nævnte 7 Kantoner Dec. 1845 indgik et militært Forbund (»Sonderbund«) og indlod sig i Forhandlinger med udenlandske Magter. De protest. Kantoner erklærede derefter Krig (»Sonderbundskrieg«), tvang Katolikerne til at ophæve Forbundet og paalagde dem 6 Mill. Frcs. i Krigsomkostninger; o. 50 Klostre blev nu ophævede i Luzern og Fribourg, liberale Regeringer indsat og Jesuiterne udjagne. — Ved den nye Forfatning af Sept. 1848 blev S. derpaa fra en Føderation af selvstændige Stater endelig gjort til en virkelig Forbundsstat med en stærk Fællesregering i Bern; Jesuiternes Ophold i S. blev forbudt og fuld Kultusfrihed for de 2 Konfessioner indført overalt; det var Begyndelsen til det gl. Landskirkesystems Fald. Efter 1848 har talrige Katoliker nedsat sig i ref. Landsdele, og ved yderligere Fremmedindvandring (især fra Italien og Frankrig) er det kat. Element steget stærkt (har f. E. faaet Flertal i Genève), og Menigheder er oprettet paa mange Steder, hvor der ikke siden Ref.en var læst Messe. — Vatikanerkonciliet gav Anl. til en ret stærk gammelkat. Bevægelse (II, 166), der i S. kaldes Kristkatolsk. — Den nye Forfatningslov af 1874 med dens Stilling til bispelig Jurisdiktion, Fastsættelse af Præsters Afsættelighed, ukonfess. Skoler, Civilstandsregistre osv. medførte fornyede Uroligheder fra kat. Side, der dog nu (jfr. ovenfor) væsentlig er bilagte; men Romerk.ns Ordning i S. hviler stadig for en stor Del paa provisoriske Bestemmelser. (K. Däudliker, Gesch. der S. I—III[3], 1902; J. J. Hottinger, Helvetische Kirchengesch. I—IV, 1698—1729; Hauck, K.gesch. Deutschlands; Egli, K.gesch. der S. bis auf Karl d. Gr., 1893; Finsler, Kirchl. Statistik der ref. S., 1854; E. Blösch, Gesch. der schw.-ref. Kirchen I—II, 1899; W. Hadorn, K.gesch. der ref. S., 1907 og Gesch. des Pietismus in der schw.-ref. Kirchen, 1907; Curti, Gesch. der S. im 19. Jahrh., 1903; L. Maury, Le Réveil religieux, 1892; A. Büchi, Die kath. Kirche in der S., 1902). *J. O. A.*

2. Kirkelig Statistik. I 1900 fandtes i S. 1,916,121 Protest. (ɔ: 57,8 %), 1,379,700 Kat. (ɔ: 41,6 %), 12,263 Jøder (0,4 %). Ved Forfatningen af 1874, der vedtoges ved alm. Folkeafstemning, fik de 25 Kantoner visse fælles rel. og k.retslige Principer paabudt, idet iøvrigt de enkelte Kantoner kan tilstaa K.samfundene en saa privilegeret Stilling, som kan forenes med Grundsætningerne. Fuldstændig Kultusfrihed er garanteret, gejstlig Dom med borgerlig Virkning er forbudt, Ed (som rel. Handling) kan ikke kræves, ingen polit.-borgerlige Rettigheder afhænger af Trosopfattelsen, og denne kan ikke fritage for borgerlige Pligter. Staten forbeholdt sig Ret til at hindre ethvert Indgreb af kirkl. Myndigheder, Skoleväsenet er ukonfessionelt, men fakultativt kan Religionsundervisning gives efter Forældrenes Ønske; nye Bispedømmer kan kun oprettes med Statens Billigelse, Jesuiterordenen og de med den »affilierede« Selskaber er udelukkede, intet Medlem af saadanne maa virke i K. eller Skole, og Staten forbeholder sig Ret til i fornødent Fald ogsaa at udvise de nu tilladte Ordener. Borgerlige Myndigheder indførtes til Konstatering af Fødsler Ægteskaber og Dødsfald, og Ægteskabsstiftelsen er borgerlig. Begravelsespladserne staar under borgerligt Tilsyn og er de fleste Steder kommunale. — Den reformerte K.: Da Kantonerne stadig paa forskellig Vis kan privilegere én eller flere K.r, er der ofte bevaret ældre Ordninger sammenblandet med de nye Tilføjelser. Den evang. K. er understøttet Landsk. i Zürich, Bern, Fribourg, Solothurn, Basel-Land, Schaffhausen, Appenzell-Ausserroden, St. Gallen, Graubünden, Thurgau, Neuchâtel og Vaud, men Frikirke i Basel-Stadt og Genève samt i de o. helt kat. Kantoner: Luzern, Uri, Schwyz, begge Unterwalden, Appenzell-

Innerroden, Tessin, Valais og Zug; desuden findes særlige Frikirker i Genève, Vaud, Neuchâtel og Bern. Fælles (bortset fra de sidste Frikirker) er, at der ingen formuleret Lærebekendelse opstilles; man godkender i Alm. den evang. Sandhed efter Skriften, men faa K.love antyder, at Gejstlige kan drages til Ansvar for deres Lære, nogle forbyder det udtrykkeligt. Gennemgaaende har K.rne derfor et meget »moderne« Præg. De Betingelser, der gælder for fulde polit. Borgerrettigheder, gaar saa godt som uforandret igen som Betingelse for fulde kirkl. Rettigheder; den kirkl. Frigørelse har da heller ikke for det prot. S.s Vedkommende medført noget kendeligt Opsving i det kirkl. Liv. — M. H. t. Styrelsen er Forskellen meget stor; men Hovedvægten lægges paa Enkeltmenighederne, der til daglig Forvaltning har Menighedsraad; til vigtigere Sager sammentræder Menighedsrepræsentationen. K.forfatningslovene (Basel-Land har dog stadig ingen) overlader K.rne i rent kirkl. Anliggender at afgøre Spørgsmaalene selv (i enkelte Kantoner kræves Statens Placet); i blandet-kirkl. Sager (K.ejendomme, Lønninger, Sognedelinger o. l.) er Staten bestemmende efter indhentet kirkl. Betænkning. I alle Kantoner vælger Menighederne selv Præst og Forstanderskab (Menighedsraad, »Gemeindepflege«), i de fleste bestemmer de ogsaa, gennem »Gemeindeversammelung«, Gudstjenesteordning, Liturgi, Ps.-bog o. l. Overstyrelsen for hele K.n i hver Kanton fremgaar snart af den synodale Fællesrepræsentation, snart besættes den i alt Fald delvis af Regeringen; men K.ns egentlige Repræsentation er Synoden, der flere Steder har Skattebevillingsret. — Præsteuddannelsen sker paa Universiteterne i Zürich, Bern, Basel, Lausanne, Genève og paa Akademiet i Neuchâtel. Prøven aflægges for en Kommission. Ordinationen sker i Menighederne ved Haandspaalæggelse, og den Gejstlige aflægger her et Løfte (i Zürich: »— — at forkynde vor Frelsers Jesu Kristi Evang. som tro Tjener af den evang.-ref. K. paa Grundlag af den hl. Skrift med Overbevisning og Hengivelse« osv.). Ejendommeligt er de usikre Ansættelsesvilkaar, idet Præsterne i de fleste Kantoner ansættes paa Aarmaal (3, 5, 6 el. 8 Aar), ligesom ogsaa Pensionsforholdene kun faa Steder er ordnede. Præsterne lønnes i 9 Kantoner af Regeringerne (undert. med Tilskud af Menighederne), i de øvrige helt af Menighederne. 1862 sluttede 10 af de 15 Kantoner med ref. Landsk. sig sammen i et Konkordat om gensidig Adgang for deres Præster til K.tjeneste, saa at disse nu kan kaldes fra en Kanton til en anden. Disse 10 danner saa en fælles Eksamenskommission, for hvilken Prøverne aflægges. Som kirkl. Bindemiddel mellem Kantonerne har der ogsaa siden 1857 (med et Par Afbrydelser) fundet Konferenser af de evang. K.myndigheder Sted til Drøftelse af fælles Spørgsmaal. — Biblen danner Grundlaget for Gudstjeneste og Rel.s-undervisning. I de fleste tyske Dele af S. bruges Luthers Overs.; »Familiebiblen« (ɔ: Uddrag til Husandagt og Undervisn.) fra Glarus bruges meget. De fleste Kantoner har deres egne Liturgier, der dog alle hviler paa Reformatorernes. De Gejstlige er ikke bundne til dem; men da de gerne har flere forsk. Formler til Udvalg, bruges de oftest. G. T.s Ps.r i poetisk Omskrivning brugtes udelukkende indtil o. 1850, da man begyndte at optage tyske Hymner. 1890 indførtes en fælles Ps.bog for 8 tyske Kantoner; ogsaa 3 franske har en fælles Ps.bog (1899). Nadver holdes kun 3 el. 4 Gange aarlig (dog i Basel hver Søndag). En særlig Festdag for hele S., en Takke-, Bods- og Bededag, er 3. Søndag i Sept. K.bygningerne har efterhaanden mistet deres strængt reformerte, noget kolde Præg; Kunsten drages gerne ind, uden at det har haft katoliserende Følger. Gennem Bibelselskaber, Foreninger for indre Mission, Hjælpeforeninger (1842 den prot. kirkl. Hjælpeforening, der omfatter alle Partier og navnlig støtter de evang. Menigheder i kat. Kantoner) og rel. Tidsskrifter udfolder den ref. K. et betydeligt Arbejde. — Om de ældre, positive Frik.r se II, 129. Frygten for den voksende kat. Befolkning foranledigede Stiftelsen af »Eglise nationale prot.« i Genève 1908 (Folkeafstemning 1907), hvis Læregrundlag er Biblen »frit gransket i Historiens og de kr. Erfaringers Lys«. Lignende Standpunkt indtager den nye Frik. i Basel-Stadt (1910). — Dissenters-Denominationer er repræsenteret f. E. af Metodister, Baptister, Kat.-Apostolske, Darbyister, Frelseshæren, Chr. Science. (Finsler, Kirchl. Statistik der ref. Sch. 1854; Gareis und Zorn, Staat u. K. in der S. I—II, 1877; J. O. Andersen, K.organisation udenlands, S. 73 ff.). — Den katolske Kirke har 5 Bispedømmer: Chur (omfattende Katoliker i Zürich, Uri, Schwyz, Unterwalden, Glarus, Graubünden), Basel (Bern, Luzern, Zug, Solothurn, Basel-Stadt og -Land, Schaffhausen, Aargau, Thurgau og Tessin), St. Gallen (St. Gallen og Appenzell), Lausanne-Genève (Fribourg, Neuchâtel, Vaud, Genève) og Sion eller Sitten (Valais), men Inddelingen er ikke fuldt gennemført eller allevegne statsanerkendt; stadig møder man provisoriske Ordninger, saaledes at Organisationen er lidet fyldestgørende. De under Chur nævnte Kantoner bliver saaledes med Undtagelse af Graubünden kun provisorisk styret af Bispen i Chur; Zürich erklærede 1875 Baandet til Chur for ophævet og overlod de enkelte kat. Menigheder at søge biskoppelige Funktioner, hvor de vilde. Kanton Tessin staar siden 1888 nominelt under Basel, men har sin egen apost. Administrator med Sæde i Lugano. Den tidligere »stadige Nuntiatur« for S. blev ophævet 1874. Der bestaar endnu 32 Munke- og 45 Nonneklostre. Ved Skoler, Hospitaler, Fattighuse og Foreninger udfolder Katolikerne en rastløs Propaganda. — Efter Vatikanerkonciliet 1870 erklærede Bern, Aargau, Solothurn, Thurgau og Basel-Land, at de ikke anerkendte Dogmet om Pavens Ufejlbarhed. Der dannedes nu en »Verein schweizerischer freisinniger Katholiken«, og i nævnte Kantoner samt Zürich og Basel dannedes »christkatholische Gemeinden«. Bern og Genève overlod disse Gammelkatolske den rom.-kat. K.s hidtidige Rettigheder. 1875 udstedte en Nationalsynode af de Kristkat. en Forfatning, og 1876 valgte en Synode en Biskop (Edw. Herzog), der straks med sine Tilhængere sattes i Band af Romerk.n. K.ns Styrelse er Synodalraadet paa 5 Lægfolk og 4

Gejstlige; Synoden dannes af Bispen, Synodalraadet, alle fungerende Præster samt Menighedsdelegerede. 1904 bestod 43 Menigheder med 50 Præster. Alle rituelle og liturg. Handlinger foregaar paa Folkesproget; Skriftetvang, Coelibats- og Fastebud er ophævet. (A. Büchi, Die kath. Kirche in der S., 1902). *H. J. H.*

3. Schweiziske Bekendelser. Intet af de Lande, der i 16. Aarh. løsrev sig fra det rom.-kat. Hierarki, har saa mange Symboler at opvise som S. Efter Karl Müller, »Die Bekenntnisschriften der reformierten Kirche« (1903), som baade giver Symbolernes Historie og Tekst, kan anføres: 1) Zwinglis Teser fra 1523, 67 korte Teser paa Tysk, som Z. forsvarede ved en offentlig Diskussion i Raadhussalen i Zürich. — 2) »Züricher Einleitung« fra 1523, en fyldigere, samlet Redegørelse for de ref. Grundanskuelser, skrevet paa Tysk af Zwingli, offentliggjort af Raadet i Zürich som Rettesnor for Præsterne. — 3) Berner-Teserne fra 1528, 10 korte Teser paa Tysk i Zwinglis Aand af Fr. Kolb og B. Haller, opstillede ved en Rel.s-Samtale og derefter underskrevne af næsten alle Præster i Kanton Bern. — 4) Læreartiklerne fra Synoden i Bern 1532. Ved denne Synode var Capito Hovedmanden, og han er Hovedforf. af disse Art., en udførlig K.- og Læreordning paa Tysk, i hvilken Luthers Indvirkning tydelig spores, navnlig i Sakramentlæren. — 5) Zwinglis »Fidei ratio« fra 1530, indsendt til Rigsdagen i Augsburg 1530 som Privatbekendelse (i 12 Afsnit og paa Lat.). Der blev officielt ingen Notits taget af Skriftet, og det fik heller ikke senere nogen officiel Karakter. — 6) Baseler-Bek. fra 1534, se I, 230. — 7) Confessio helvetica prior (ogsaa kaldet Conf. Basiliensis posterior), en Fællesbekendelse for en hel Række zwingliske Stæder, udarbejdet 1536 af Bullinger, Mykonius, Grynæus, Leo Jud og Megander, til hvem Bucer og Capito fra Strassburg sluttede sig. Hensigten var navnlig at faa en fælles Nadverlære, men den behandler i sine 28 Art. ogsaa andre Lærespørgsmaal. Den blev skrevet paa Lat., men oversattes straks paa Tysk af Leo Jud. — 8) Lausanne-Teserne fra 1536, 10 korte Teser paa Lat. af Farel, til Disputationen mellem Evang. og Kat. 1.—8. Okt. 1536 i Lausanne; deres Grundtanker godkendtes af Raadet i Bern, der havde erobret Byen. Calvin optraadte ved Disputatsen. — 9) Genève-Bek. fra 1536, 21 Art. paa Fransk, forf. af Calvin som Uddrag af hans »Instruction« til Vejledning for Genèves Borgere og godkendte af Raadet. Den calvinske Ref.s-Type møder os her. — 10) Genève-Katekismen fra 1545, udførlig og systematisk, paa Lat. (opr. paa Fransk), i Spørgeform i 4 Hovedstykker: Troen, Loven, Bønnen og Sakramenterne; Calvins Teol. har her fundet et klart og prægnant Udtryk. — 11) Zürich-Bek. fra 1545, et Forsvarsskrift af Bullinger paa Zürichs Teologers Vegne mod Luthers Angreb paa deres Nadverlære (tvivlsomt om dette Skrift har nogen Betydning som Symbol). — 12) Consensus Tigurinus fra 1549, jfr. I, 547. — Consensus Genevensis fra 1552 (se I, 547) er næppe at betragte som Symbol. — 13) Confessio rhaetica fra 1552, en Samling Læreart. paa Lat., forf. af Præsten Gallicius i Chur og vedtagne af en Synode som Rettesnor for Graubündens Præster. — 14) Confessio helvetica posterior fra 1566, et vigtigt Symbol, meget nær ved at være et Fællessymbol for alle Reformerte, ikke alene i S., men ogsaa i en Række andre Lande. Det er et udførligt Skrift paa Lat. i 30 Art., forf. af Bullinger som et personligt Bek.s-Skrift 1562, men 1566 trykt og derefter godkendt af de schw. evang. Kantoner og af en Række andre ref. Landsk.r. Dogmatisk betegner dette Symbol en Forening af Zwinglis og Calvins Tanker. — 15) Formula Consensus Ecclesiarum Helveticarum Reformatarum fra 1675 (jfr. I, 547), et Symbol paa Lat., rettet mod Saumurteol.en og dens Forsøg paa at svække Prædestinationslæren, Arveskylden og Inspirationslæren. Heidegger i Zürich er Hovedforf. til Skriftet, som officielt vedtoges 24. Juni 1675 af Zürich, Bern, Basel og Schaffhausen; senere godkendte ogsaa Genève det. Det fører bl. a. en skarp og konsekvent Lære om Prædestinationen og fastslaar de hebraiske Vokaltegns Inspiration. — Endelig maa nævnes: 16) Konstitutionen for Frik.n i Kanton Vaud fra 1847, der i 6 korte Art. paa Fransk fastslaar positiv og bibelsk Krdm. — 17) Genèves Frik.s Bek. fra 1848, i 17 korte Art. paa Fransk, af væsentlig samme Karakter som Nr. 16. — 18) Neuchâtels Frik.s Bek. fra 1874, ogsaa paa Fransk og ogsaa af samme Karakter som Nr. 16. *A. Th. J.*

Schweizer, Alexander, reformert Teolog, f. i Kanton Fribourg 14. Marts 1808, blev teol. Kand. 1831 og s. A. Præst i Zürich, 1833 blev han knyttet til Universitetet ssteds, og senere tillige Præst ved Domkirken. Han har skrevet betydelige Værker i Dogmatik og Etik, men navnlig er hans »Homiletik der evang.-prot. Kirche« (1848) af epokegørende Betydning. Han er Schleiermachers betydeligste Discipel. D. 1888. *J. C.*

Schwenkfeld. Caspar, en Adelsmand fra Ossig i Schlesien, f. 1490, studerede bl. a. i Köln, blev derefter Hofmand, sidst Marskalk hos Hertugen af Liegnitz. Efter en Rejse til Wittenberg 1522, hvor han særlig plejede Omgang med Karlstadt (II, 733), indførte han sammen med nogle andre Ref.en i Liegnitz. Men fra Nadverstriden 1524 var hans ubetingede Tilslutning til Luther forbi. S. forklarede nemlig Indstiftelsesordene saaledes: dette (Kristi Legeme og Blod) er Brød og Vin (den for Sjælen tilberedte Spise). Ogsaa m. H. til K.tugt var der Uenighed, og overfor de gendøberske Bevægelser i Schlesien kunde S. med sin Undervurdering af ydre K.væsen og Sakramenterne ikke gøre alvorlig Modstand. Et Skrift om Nadveren (udg. af Zwingli uden S.s Vidende 1528) med et skarpt Angreb paa Luthers Nadverlære gjorde Forholdet til Wittenberg ganske umuligt, og 1529 fortrak S. til Strassburg, hvor han levede i fredelig Omgang med Bucer (I, 407) og Capito (I, 472), indtil Synoden 1533 fastsatte strænge Straffe mod Gendøbere o. l. Siden da førte S. et meget omvekslende Liv, men opholdt sig mest i og i Nærheden af Schwaben; nogle Aar boede han i Ulm, mest holdt han til hos fyrstelige eller adelige Personer, som han vandt ved sin fromme og elskværdige Personlighed.

Han holdt Konventikler med sine Tilhængere, fremsatte mundtlig og skriftlig sin mystiske Teol. og arbejdede indtrængende for Helligørelse. Med Teologerne af Fag var han stadig paa Kant, efterhaanden baade med Lutheranere og Schweizere, ja ansaas af mange for en af Tidens værste Kættere. 1539 havde han i »Summarium« fremsat Læren om »Vergottung des Fleisches Christi«, hvori Bullinger (I, 418) fandt Evtykianisme (I, 829). 1540 skrev S. sin »Store Konfession«. 1543 søgte han i et Skrift mod Schweizerne at bruge Uddrag af Luthers Skrifter som Bevis for sine Særmeninger; dette forøgede Kløften mellem S. og den ortodokse Teol., og S. og hans Tilhængere trak sig nu tilbage fra alt ydre K.liv. Trods alle Forkætringer døde S. i Fred i Ulm 10. Dec. 1561. Man kan ikke frakende S. Sværmeri, hvor meget hans Fromhed og Redelighed end gør ham sympatetisk, særlig paa Baggrund af den overvejende Forstandsretning, der snart blev herskende indenfor Teol.en. Først Pietismen har prøvet at dømme S. retfærdigt. S. ligner Middelalderens Mystikere i Fremhævelsen af den »aandelige Følen«: Retfærdiggørelsen er Hjertets Fornyelse, Troen en Meddelelse af Guds Væsen til Mennesket. Hovedpunktet i hans Lære er Tanken om »Kristi Køds Gudvordelse«; da han gik ud fra Kristi guddommelige Herlighed, antog han, at Kristi Kød ɔ: hans Menneskelighed, ikke var af den naturlige Verden, men af Guds Væsen (jfr. Melchior Hoffmann, II, 443, og Menno Simons, III, 230; dog undgik han den af disse dragne Konsekvens: at Kristi Lidelse og Død ingen Betydning har). Stærkt betonede han Adskillelsen mellem Skabelse og Genfødelse; hin begrunder Guds Magts Rige, hvori hans Herlighed viser sig, denne hans Naades Rige, hvori Gud meddeler sig selv og gør Mennesket delagtigt i sin Natur. S.s talrige Skrifter samledes allerede i 1564 i 4 Foliobind, men adskilligt er endnu utrykt. — Hans Tilhængere (»de neutrale«; selv kaldte de sig »Bekendere af Kristi Glorie«) fandtes særlig i Schlesien og Schwaben. I Württemberg led de siden 1558 under Forfølgelse; hvad der holdt sig, sluttede sig siden til Pietismen. I Schlesien smeltede de i 17. Aarh. hyppig sammen med J. Böhmes Disciple (I, 432); 1708 begyndte en Strid med Ortodoksien. Regeringen i Wien sendte en Jesuitkommission til Schlesien, der foretog »Omvendelser« med kraftige Magtmidler; en Del søgte Værn i Sachsen (hvor Zinzendorf tog sig af dem), men da de heller ikke fandt blivende Sted der, udvandrede de 1733 til Amerika og slog sig ned i Maryland og Philadelphia, hvor endnu nogle Menigheder findes. 1742 gav Frederik II de tilbageblevne fri Rel.s-Øvelse i Schlesien. (Kadelbach, Gesch. S.s und des Schwenkfeldianismus, 1861; Erbkam i Clausens Tidsskr. f. udenl. teol. Lit., 17, 383). *N. M. P.*

Schwerin, tidligere Bispesæde og rigsumiddelbart Stift i Storhertugdømmet Mecklenburg, de vendiske Abodriteres (Obotriteres) gl. Hovedland (se Art. Venden). I den ældre Missionstid havde Mikilinburg (nuv. lille By Mecklenburg, S. for Wismar) forbigaaende været Sæde for Bisper. Den kr. Abodriter-Knés Godskalk (Gottschalk) havde i 11. Aarh. faaet Skotten Johannes viet til Biskop for Mecklenburg hos Ærkebiskop Adalbert af Hamburg-Bremen; han blev myrdet 1066 ligesom Godskalk. O. 1129 blev Knud Lavard Abodriter-Knés (Konge); naar han siden, som Helgen, prises for at have omvendt Hedninger, kan muligvis tænkes paa denne Del af Venderlandet; men noget sikkert vides ikke. Først 1149 indviede Ærkebiskop Hartwich af Bremen paany en Biskop (Emmehard) for Mecklenburg; men det er tvivlsomt, om han kunde indtage sit Sæde, da Landets daværende Magthaver, Heinrich Løwe, gjorde Indsigelse. 1154 paalagde Friedrich I denne at oprette Bispesæder N. for Elben, og han overdrog da 1160 en tidligere Cisterciensermunk Bern (d. 1191; jfr. Wigger i Jahrb. des Vereins f. Meckl. Gesch., 1863), som fra S. (der da hørte under Bispestolen i Ratzeburg) havde prædiket Krdm for Abodriterne, Bispesædet Mikilinburg. O. samtidig var det, at Heinrich Løwe genopbyggede den gl. Borg S., i Ly af hvilken der dannede sig en By, som snart fik Stadsrettigheder. Borgen overgaves en Greve. Dette forklarer, at Bern tog Sæde i S., der nu blev unddraget Ratzeburg Stift. 1170 stadfæstede Kejser Friedrich, 1178 Pave Alexander III Bispestolen (Suffraganat under Bremen). Stiftets Grænser blev mod V. Bispedømmet Ratzeburg, mod S. Havelberg, mod Ø. naaede det til Greifswalder-Bodden, men mistede senere Circipanien (Strækningen mellem Floderne Recknitz og Trebel) til Stiftet Kamin (jfr. Hauck, Kirchengesch. Deutschlands, IV). Den endelige Ø.-Grænse blev først fastslaaet 1260. Efterat Venderfyrsten Pribislaw havde anerkendt Heinrich Løwe som Lensherre, støttede han Bern i det yderst vanskelige Arbejde for at befæste Krdmmen i Landet og skænkede Bispestolen Bützow, Grundlaget for Stiftets senere verdslige Magtomraade. Begge deltog i det berømte Korstog mod Røboerne (se Rygen III, 854), og Bern fik derpaa baade kejserlig og pavelig Stadfæstelse paa den sydlige Del af Øen som hørende til hans Stift, idet han overfor Alexander III fremstillede sig som Bannerføreren for Korsfarerne og som den, der havde omstyrtet Svantevits Billede og nødt Røboerne til Daab (H. Olrik, Absalon I). Trods dette var og blev dog Øen foreløbig dsk og udover Middelalderen Del af Roskilde Stift. I Berns Tid grundlagdes Cistercienserklostrene Doberan (1170) og Dargun (1172) i Stiftet; det sidste delvis med Munke fra Esrom. Efter Pribislaws Død 1178 kom en hedensk Reaktion, der bl. a. medførte nævnte Klostres foreløbige Ødelæggelse, og i det hele var Bispens Magt længe væsentlig begrænset til den stadig voksende tyske Kolonisation. Under Berns Efterfølger mistede S. under Krigsuroligheder et stort Stykke af sit østl. Omraade til Kamin. Ved det gl. Hertugdømme Sachsens Opløsning 1188 blev Stiftsgodset rigsumiddelbart, og Bispen betragtedes siden som selvstændig Fyrste. I 13. Aarh.s Beg. udbredte Valdemar Sejr sin Magt over »Nordalbingien«, en Tid med Otto IVs Godkendelse, og 1214 afstod Friedrich II ligefrem det store Omraade til Danmark. Paverne Innocents III og Honorius III stadfæstede dette. Greverne og Bispen af S. maatte ogsaa hylde Valdemar som Herre. Den ene af Greverne var den »sorte« Heinrich, der efter en Korsfart til det hl. Land og Ægypten skænkede (1222) Domkirken i

S. »det hl. Blods« kostbare Relikvie, der i den følgende Tid drog Masser af Pilegrimme og Syge til S. og blev en rig Indtægtskilde for Kirken. 1222—48 blev da Kirken nyopført i romansk Stil og siden, i 14. Aarh.s sidste Halvdel, atter afløst af den nuværende gotiske Murstenskorskirke (med 3skibet Tværskib og Koromgang), der endnu staar som Minde om Glanstiden. Efterat Grev Heinrich Maj 1223 forræderisk havde fanget Valdemar Sejr og den unge Valdemar paa Lyø, faldt det dske Storvælde sammen, og Stiftet blev atter rigsumiddelbart tysk. Valdemar og hans Søn sad til 1225 fængslet i S. — S. havde hele Middelalderen igennem et verdsligt Domkapitel, Bisperne var gærne af høj Byrd og følte sig mere som Fyrster end som Gejstlige; Stiftets kirkl. Hist. frembyder da meget lidt af Interesse. 1419 indviede Biskop Heinrich III Universitetet i Rostock, hvis Kansler han blev; siden var der alvorlige Tvistigheder mellem Byen og Domkapitlet i Anl. af Universitetet, og Borgerne var en Tid i Band. En Række Klostre bestod i Stiftet. Mærkeligst i Tiden inden Ref.en var Augustinereremitkonventet i Sternberg, Ø. for S., oprettet 1500 i Anl. af »Underet« med en blødende Hostie dér, som drog Masser af Pilegrimme ogsaa fra Danmark til Stedet. — 1516 postulerede Domkapitlet i S. Hertug Magnus af Mecklenburg til Bisp, skønt han kun var 7 (!) Aar gl. Han lærte under et længere Ophold ved Kurfyrsten af Sachsens Hof Ref.en at kende, og da han 1533 med pavelig Dispensation overtog Stiftets Styrelse, traadte han snart aabenlyst op som Lutheraner. 1538 forlangte han paa Landdagen Forbud mod papistisk Messe, og 1543 ægtede han i Kiel Frederik I's Datter Elisabeth. Efter hans Død 1550 valgtes Fætteren Ulrich, der var kat. opdraget i Ingolstadt og München, til Biskop; ogsaa han betragtede sig som verdslig »Administrator« og begunstigede som saadan Ref.en og ægtede 1556 i Kbhvn sin Forgængers Enke. Aaret efter befalede han alt Papisteris Afskaffelse (1552 var kat. Tjeneste i Domkirken ophørt, og »det hl. Blod« tilintetgjort). Ved hans Død 1603 var hele Mecklenburg prot. Hans Datter Sofie var Frederik II's Dronning, og deres Søn Ulrich II blev hans Efterfølger 1603—24. Dennes Efterfølger blev atter Christian IV's umyndige Søn Ulrich (III), i hvis Navn den dske Konge regerede det endnu uafhængige Stiftsenklave. 1627 erobrede Wallenstein det som det øvrige Mecklenburg, og efter at det derpaa en kort Tid havde været svensk, blev 1633 den regerende Hertug af Mecklenburg »Administrator«, men 1648 inddroges Stiftet som arveligt Fyrstendømme i Mecklenburg-S. 1663 traadte Hertug Christian Louis (1658—92) i Paris over til Romerk.n. Jesuiter begyndte nu straks deres Virksomhed i Mecklenburg, men Stænderne protesterede mod, at Landsfyrsten vilde indføre fri Rel.s-Øvelse. 1665 oprettedes dog kat. Gudstjeneste i Slotskapellet i S., og 1669 kom en apostolsk Vikar Maccioni til Byen. Genoprettelsen af Bispesædet S. blev ikke til noget, a man i Rom forlangte Stiftets verdslige Magt genoprettet. 1685 kom Danskeren Nic. Steno til S. for at virke for Propagandaen; Hertugen forlangte dog, at han ikke maatte optræde som Biskop. Der var dengang 20 Kat. i hele Hertugdømmet. Steno døde allerede 26. Nov. 1686 og blev begravet i Domkirken, men snart efter overført til Medicæerkapellet i Firenze. Jesuiterne overtog nu til 1806 Missionen i S. 1795 byggedes en særl. kat. Kirke dér. 1811 fik Katolikerne »Ligeberettigelse« i Hertugdømmet. Nu findes o. 4000 Kat. dér, understillede Bispen af Osnabrück som apost. Vikar. *J. O. A.*

Schwestrones, »den frie Aands Brødre og Søstre« (I, 401).

Schyn, se Schijn (S. 77).

Schynse, August, kat. Missionær, f. 27. Juli 1857 i Wallhausen, studerede i Bonn og paa Seminariet i Speier, blev 1880 Præst, men gik til Algier og blev 1882 Medl. af Kardinal Lavigeries Miss.-Kongregation; 1885 blev han Missionær i Kongodistriktet, hvor han oprettede en Station i Bungana. Under Opstanden i 1888 tog han, under stor Livsfare, sin Tilflugt til Stationerne ved Victoria-Nyansa, hvor han ydede Stanleys Ekspedition virksom Hjælp; siden arbejdede han sammen med Emin Pascha i det indre Østafrika og havde Station i Bukumbi, hvorfra han berejste Landet til Uganda; d. 18. Nov. 1891 i Bukumbi. S. har ikke blot virket i Miss.' Tjeneste, men ogsaa deltaget i det etnografiske og geografiske Forskningsarbejde; 1889 udkom hans »Zwei Jahre am Kongo« og »Mit Stanley und Emin durch Deutsch-Ostafrika«, 1892 »Pater S.s letzte Reisen, Briefe u. Tagebuchblätter« — alle udg. af K. Hespers, der ogsaa har skrevet om hans Miss.-Virksomhed. *J. O. A.*

Schürer, Emil, tysk Teolog, f. i Augsburg 2. Maj 1844, d. 30. Apr. 1910 som Prof. i Göttingen, har foruden en Del mindre Arbejder udg. en omfattende »Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi«. Gennem et langt Liv har han beskæftiget sig med dette Værk; 1. Udg. i ét Bind udkom 1874 (»Neutestl. Zeitgeschichte«); 4. Udg. i I—III Bd. afsluttedes i 1909. Dette Værk har vundet alm. Anerkendelse som det ubetinget betydeligste paa sit Omraade. *F. T.*

Schürmann, se Schurman, A. M. v. (S. 104).

Schytte. 1) **Arnoldus S.,** norsk Præst, f. 1769 paa Buksnæs, Søn af nedenstaaende E. G. S., deponerede 1788 og fik Attestats 1791, blev 1793 pers. Kap. hos Faderen og fik 1797 Succession paa hans Embede, som han tiltraadte 1808, blev samtidig konst. Provst i Salten, dertil udnævnt 1818. Stortingsmand 1821-24-27-30 og som saadan meget benyttet i forskellige Komiteer. D. barnløs 27. Apr. 1834. Ved Testamente skænkede han Dagen før sin Død Universitetet sine Bøger og et Legat paa 50,000 Kr. til Understøttelse af nordlandske Studenter og Stipendier til videnskabelige Rejser for Teologer og Medicinere. *D. T.* — 2) **Erik Gerhard S.,** norsk Præst, f. 30. Juni 1729 paa Vega, hvor Faderen, Arnoldus S., var Spr., Stud. 1742, studerede med Iver Medicin og skulde have taget Doktorgraden, da han af økonomiske Grunde maatte afbryde Studiet og gaa ud som Huslærer. En Tid var han konst. Stadsfysikus i Bergen, da han var paa Hjemvejen til Faderen, nu i Lødingen. Efter dennes Ønske begyndte han nu at studere Teol., fik Attestats 1754, blev 1755 Missionær i Lyngen,

1762 Spr. til Buksnæs, 1774 Provst, 1776 Spr. til Bodø, 1782 Prof. theol. extraord., d. 26. Juli 1808. Han var fremragende baade som Læge og Præst, — ikke oratorisk, men i høj Grad pastoralt begavet. I sin Beskedenhed afslog han Tilbudet om den nordlandske Bispestol, men blev paa Bodø, hvor hans Præstegaard altid var Hospital, indtil det lykkedes ham at faa et saadant i Stand. Han var den eneste lægekyndige Mand i hele Nordland og Finmarken, og de mange syge, der besøgte ham, behandlede han altid uden Betaling. *D. T.*

Schütte, Henning, svensk Biskop, f. 12. Okt. 1620 i Nyköping, Stud. i Upsala, 1646—52 paa Rejser i Udlandet, blev saa Hofprædikant hos daværende Prins Carl Gustaf, hvem han fulgte paa flere Felttog. Efter Roskilde-Freden blev han Superintendent i Trondhjem, men maatte flygte, da Stiftsbyen snart atter faldt i de Danskes Hænder. 1660 blev han Superintendent i Kalmar og fik 1678 Titlen Biskop. D. 31. Dec. 1707. *D. F.*

Schütz. 1) **Christian S.**, en Bødker fra Umstatt i Rhinpfalz, der sluttede sig til Inspirationsmenigheden i Zweibrücken og fra 1734 i Homburg, d. 1750 som Kammerskriver hos Enkepfalzgrevinde Christiane, er Forf. af en Række Ps.samlinger og udg. det store Samleværk af Separatist-Sange »Universal-Gesangbuch« I—V, Homburg 1738—44. *P. S.* — 2) **Heinrich S.**, tysk Komponist, f. 1585, d. 1672, har navnlig Betydning som karakterfuld Repræsentant for den Overgang mellem gl. (polyfon) og ny (»solistisk«) Stil, der i Musiken fuldbyrdede sig i hans Levetid. Som Dreng blev han hjulpet frem af Landgreve Moritz af Hessen-Kassel, der lod ham stud. Musik hos den berømte Mester Gio. Gabrieli i Venezia. Iøvrigt var han det meste af sit lange Liv Overkapelmester i Dresden (1615—1672). Ved sine talrige Kompositioner staar S. som den betydningsfulde Forgænger til Sebastian Bach, ikke mindst ved hele Rækken af sine K.kompositioner, hvor snart den gl. strænge Stil, snart den nye friere Stil kommer til Syne, »Psalmen Davids« (1619), »Historia der fröhlichen und siegreichen Auferstehung Jesu Christi« (1623), »Cantiones sacræ» (1625), »Symphoniæ sacræ« (3 Dele), »Die sieben Worte Jesu Christi« (1645), »Geistliche Chormusik« (1648) samt 3 Passioner (efter Johannes, Matthæus og Lucas). Under Tredveaarskrigen søgte og fandt S. Asyl i Danmark under Christian IV, der var bekendt som stor Musikmæcen. Han blev som Kapelmester sat i Spidsen for Kongens fortræffelige og rigt besatte Musikkapel og fungerede som saadan i Kbhvn mindst i 2 Perioder, 1633—35 og 1642—44. Bl. a. har han her komponeret Musik til Festlighederne ved den udvalgte Prins Christians Bryllup 1634. S. tilegnede denne 2. Del af sine »Symphoniæ sacræ« (1647), ligesom han tidligere havde tilegnet Prins Frederik (III) sine »Kleine geistliche Concerte« (1639). S.s samtlige Værker foreligger i Nyudgave i 16 Bd. (1885—94). Om S.s Ophold i Danmark se A. Hammerich »Musiken ved Christian IV's Hof« (1892). *A. H.* — 3) **Johann Jakob S.**, f. i Frankfurt a. M. 7. Sept. 1640, hvor han levede som Advokat, d. 22. Maj 1690, hørte til Speners nære Venner og fik denne til at begynde sine »Collegia pietatis«. Efter Speners Bortrejse kom han under Paavirkning af J. W. Petersen (III, 535), og de separatistiske Tilbøjeligheder, som Spener nogenlunde havde kunnet holde nede, fik nu Magt, saa han helt skilte sig fra K.-samfundet. Hans eneste Ps., »Al Pris og Lov og Ære bør«, er oversat af Brorson. *P. S.*

Schäfer. 1) **Melchior S.**, Zinzendorfs Ven, f. 1682, d. 1738, var fra 1712 til sin Død Præst i Görlitz, en hjertefrom Mand af den Spenerske Skole og en af Pietismens ivrigste Forkæmpere i det sachsiske Lausitz, hvorved han ikke alene kom i Kamp med de ortodokse, men endogsaa maatte taale Anklage for Vranglære fra Jesuiternes Side. Det var S., der førte Chr. David (I, 614) i Forbindelse med Zinzendorf, hvad der gav Anledning til den første Koloni af mähriske Brødre i Sachsen, og S. var en af »Fire-Brødre-Forbundet«, der fik saa stor Betydning for Grundlæggelsen af Brødremenigheden. *A. J.* — 2) **Petter Hindriksson S.**, se Schaefer (S. 67). — 3) **Philipp Heinrich Wilhelm Theodor S.**, f. 17. Febr. 1846 i Friedberg, Hessen, hvor hans Fader først var Døvstummelærer, siden Grundlægger og Leder af et Blindeinstitut. I Hjemmet samlede sig mange Interesser fra K.liv og »Indre Miss.« (i tysk Betydning, omfattende baade Evangelisation og Diakoni). Efter endt teol. Studium blev S. 1869 tysk-luth. Præst i Paris, hvorfra han udvistes i Aug. 1870, derpaa Inspektør ved Alsterdorf Aandssvage-Anstalt tæt udenfor Hamburg, 1872 Præst og Forstander for den 1867 grundlagte Diakonisseanstalt i Altona, hvilken Stilling han endnu beklæder med Udmærkelsen som Dr. theol. og med Værdigheden som Medlem af Præsidiet for de med Kaiserswerth forbundne Moderhuse. Som saadan og igennem talrige Skrifter og Foredrag har han ogsaa kunnet gøre den rige Erfaringsskat, en mangeartet Praksis og udstrakt Læsning paa Diakoniens og den Indre Miss.s Omraade havde indbragt ham, frugtbringende for andre, dels i mere videnskabelig-teoretisk, dels i mere populær Form, og derved give Stødet til Beg. eller til videre Udvikling eller bedre Organisation af mange slige Virksomheder, deriblandt ikke mindst Omsorgen for de vanføre i Tyskland. For Diakonissehusene hævder han stærkt den patriarkalsk-kirkl. Ordning med Præsten som Søstrenes øverste og Forstanderinden som deres nærmeste foresatte, men begge tilsammen som Husets egentlige Ledelse, medens Direktionens Opgave væsentlig vedrører de udvortes Forhold. Hovedværker: »Die weibliche Diakonie in ihrem ganzen Umfang dargestellt«, 3 Bd. (1887—94[2]), »Leitfaden der I. M.« (1893[3]), »Monatschrift für I. M.« (siden 1877). *N. D.*

Schäffer, se Schaeffer (S. 67).

Schärer, Georg, evang. Martyr, f. i Saalfeld (Meiningen), blev Sækularpræst, derefter Franciskanermunk, men grebet af den ref. Bevægelse forlod han sit Kloster og prædikede fra 1525 Evang. i Radstadt ved Salzburg med stor Virkning. Ærkebispen af Salzburg, Matthæus Lange, lod ham da 13. Apr. 1528 henrette som Kætter.

Schäufelein, Hans Leonard, tysk Maler, f. o. 1480, d. 1540 (39?), siden 1515 virksom i Nördlingen, var Discipel af Albr. Dürer, men

kommer som Regel, hvad Kolorit og Tegning angaar, langtfra Mesteren nær; hans Billeder bærer dog ofte Præg af en vis Ynde og af Schwaberens brave Hjærtelighed. I Nördlingen findes bl. a. paa Raadhuset Vægbilleder af S. (Judit og Holofernes), i Georgskirken et Fløjalter (Begrædelsen af Kristi Lig) og i Musæet hans St. Elisabeth og Barbara, ligesom han er godt repræsenteret i flere Musæer. For Træsnittets Vedkommende hører S. til Tidens betydeligste Mestre (bl. a. 118 Blade til »Theuerdank«, der forherliger Kejser Max's Bryllupsfærd; en »Passion« fra 1507 med 35 Blade; Folkelivsbilleder). (Thieme, H. S.s malerische Thätigkeit, 1892). *J. O. A.*

Schäzler, Johann Lorenz Constantin, Friherre v., tysk, kat. Teolog, f. 1827 i Regensburg, oprindelig Officer og Jurist, gik 1850 over til Romerk.n, blev 1851 Jesuit, 1856 præsteviet, men forlod 1857 Jesuiterne og habiliterede sig ved Universitetet i München. Som Privatdocent i Freiburg kom han i en bitter Fejde med den kat. Prof. v. Kuhn i Tübingen, navnlig om Thomas' Lære om Natur og Naade, hvorved hans akademiske Løbebane blev afbrudt. 1869 deltog han i Vatikanerkonciliet som Teolog hos Biskop Fescler af St. Pölten og skrev et Par mindre Skrifter i ultramontan Aand. 1873 tog han fast Ophold i Rom, hvor Pius IX udnævnte ham til Husprælat. D. 1880 i Interlaken i Schweiz, vistnok som Følge af overdreven Askese. *C. G.*

Schöberlein, Ludwig Friedrich, tysk Teolog, f. 1813, blev 1850 Prof. ord. i Heidelberg og 1855 i Göttingen, d. 1881. I teol. Henseende var han paavirket af Schelling og stod Franz Baader og Hamberger nær. Som disse søgte han at udvikle en spekulativ Teol., stærkt isprængt med teosofiske og mystiske Elementer. Hovedværker: »Grundlehren des Heils« (1848); »Die Geheimnisse des Glaubens« (1872) og »Prinzip und System der Dogmatik« (1881). S. har beskæftiget sig meget med liturgiske Studier og arbejdet for en fyldigere Anvendelse af Kunsten ved Gudstjenesten. *C. G.*

Schönau, Elisabeth fra, se I, 746.

Schönbeck, Henrik Olof, sv. Præst og Politiker, f. 28. April 1810, d. 2. Juli 1896, Stud. i Lund 1825, Fil. Mag. 1829, Docent i Æstetik 1831, tog 1838 Præste- og Pastoraleksaminer, blev 1840 Spr. i Hesslunda (Lunds Stift), 1858 i Qvistofte; 1862—67 arbejdede han som Inspektør ved Folkeskolen, var Statsrevisor 1865 og 1882—84, Præstestandens Repræsentant 1856—58 og Medlem af Rigsdagens første Kammer 1876—88. S. var ikke betydelig som Præst, men spillede en desto større Rolle som Politiker og Journalist. Hans Folkelighed og Omgængelighed og hans intime Forbindelse med Pressen gjorde ham hjemmevant i Rigsdagsarbejdet bag Kulisserne. Afgørende Livsindtryk havde han modtaget af 1848's optimistiske, mere overfladiske Liberalisme. De mange Opsatser fra hans letflydende Pen tilhørte mest Dagspressen. Enkelte er dog bredere anlagt og har delvis Værdi som Memoirer. Alt, hvad han har skrevet, bør dog læses med Kritik. *E. M. R.*

Schöner, Johann Gottfried, tysk Præst, Præstesøn fra Würzburg-Egnen, f. 1749, d. 1822, havde fra 1773 stadig sin Livsgerning i Nürnberg i forsk. gejstl. Embeder. S. var først berømt æstetisererende-rationalistisk Modeprædikant, men efter en lang aandelig Krise blev han et trofast Vidne for enfoldig Bibelfromhed; af egen Erfaring kunde han forkynde Syndsforladelsen ved Kristi Forsoning, og til denne Trøstekilde henviste han ogsaa i den Ligprædiken, han forfattede over sig selv; han var en Ven af Tidens mystiske Fromhed. 1804 var han med til at stifte det første tyske Bibelselskab i Nürnberg (Opfordringen udgik fra England), der imidlertid allerede 1806 gik op i Baseler-Selskabet. S. har foruden Prædikener (især »Evangelienpredigten« 1804; 1824[2]) udgivet et Par Samlinger rel. Digte. *J. O. A.*

Schönherr, se Schoenherr (S. 93).

Schönheyder. 1) **Johan Christian S.**, f. 9. Aug. 1742 i Kbhvn, Faderen var Læge, Student 1756, teol. Kand. 1760, 1769 Præst i Rendsborg og s. A. Slotspræst paa Christiansborg, 1771 Spr. til Trinitatis, 1772 til Frue Kirke og Stiftsprovst, 1774 Dr. theol., 1788 Biskop i Trondhjem. S. fremkaldte Striden om Hennings's Skrift »Olavides« og var en Modstander af de liberale Principer. Lærd Polyhistor, uheldig Prædikant. En Tid en Slags Formynder for Johannes Ewald, som saadan haardt, men maaske ikke retfærdig bedømt. Man var i Trondhjem glad ved at faa en Mand med saa stort Ry til Biskop, men de vanskelige Forhold i Finmarken var han med sin Afsky for Finnerne og sin fuldkomne Mangel paa Forstaaelse af, hvad der hørte de arktiske Egne til, ikke voksen. Det vidtløftige Stifts Deling, der var nær ved at komme istand 1793, fik han udsat til sin Afgang. Han var i det hele rettroende, men hans Skrifter har ikke haft megen Betydning. D. 14. Apr. 1803. — 2) **Lorents Wittrup S.**, norsk Præst, f. 1807 paa Haus (Bergens Stift), Søn af Carl S., Spr. til Lexvigen, og Sønnesøn af ovennævnte Biskop Joh. C. S., blev Student 1825, Kand. 1830, derpaa straks Adjunkt i Trondhjem og 1832 tillige Personelkapellan ved Frue Kirke, 1840 Spr. til Urskog, tog Afsked 1878 og døde 13. Januar 1890. S. fik det forfaldne Skolevæsen i sin Menighed paa en bedre Fod, og hans Smaabøger (»To Skillings A. B. C.« og en lille Bibelhistorie) gjorde megen Nytte. Han var en Polyhistor og en meget praktisk anlagt Mand, interesseret lige meget i kirkelige Møder og kommunale Diskussioner. *D. T.*

Schönneböll (Schiönneböll), Ulrik Frederik, f. paa Møen 1705, blev Student 1723, teol. Kand. 1727, var Lærer for P. F. Suhm 1734—36, da han blev Præst for Zions Menighed i Trankebar, hvor han var til 1753, da han blev Spr. til søndre Fredrikshald; d. 19. Juni 1769. Han skrev i Trankebar en Katekisme, der i formel Henseende afviger fra Luthers, da den intet har om Loven, men ellers er kort og tydelig. Han tilhørte den gamle ortodokse Skole. *D. T.*

Schørring, se Schiørring (S. 78).

Scientists (Christian Science), amerik. rel. Samfund, stiftet af Mrs. Mary Baker Glover Eddy. — Mary Baker blev f. 16. Juli 1821 i en kongregationalistisk Farmerfamilie i Landsbyen Bow ved Concord (New Hampshire, U. S. A.); efter egne Udtalelser i »Retrospection and In-

trospection« var hun som Barn allerede grublende og hørte »Stemmer«. Da hun 12 Aar gl. skulde optages i Menigheden, protesterede hun mod Prædestinationslæren, der syntes hende grusom. 1843 ægtede hun Oberst George Washington Glover i Charleston, der døde Aaret efter. Den unge Enke vendte tilbage til sin Familie, hvor hun fødte en Søn. Da Faderen 1850, efter Moderens Død, indgik et nyt Ægteskab, blev Mrs. Glovers Barn sendt bort, og hun selv flyttede snart, utilfreds med Hjemmet, til en Søster. 1853 giftede hun sig paa ny med en Tandlæge, Dr. Dan. Patterson, et ulykkeligt Ægteskab, da de stemte daarligt overens, og Hjemmet led under pekuniære Vanskeligheder og under hendes stadige Sygdom; sit Barn kunde hun heller ikke nu have hos sig. I denne Periode var det, at Magnetisme, Spiritisme og rel. Unitarisme optog Sindene stærkt i Amerika. Mrs. P. kom ogsaa i nær Forbindelse med disse Anskuelser; men hun vedblev stadig at søge Trøst under sin Ulykke i Biblen. Allerede dengang mener hun ved sin Troskraft at have bevirket Helbredelser, men selv blev hun stadig mere lidende. Hun begyndte fra 1862 at nedskrive sit Bibelstudiums Resultater, »Barnets første Skridt i den uopdagede Aandsverden«. Samme Aar søgte hun en da berømt mesmeristisk Læge Quimbys Hjælp, en Mand, der mente at have opdaget en ny Helbredelsesmetode, der kombinerede Magnetisørmanipulationer med Hypnotisme; han havde tillige dannet sig en spiritualistisk Livsopfattelse. Han synes at have paavirket hende meget; men hendes Disciple paastaar, at Mrs. P. tværtimod var den ydende, idet hun bibragte ham en vis Religiøsitet, der opererede med Begreber om Gud som »den store Magnetisør«. Hun vendte rask tilbage fra ham og agiterede nu ivrigt for Dr. Quimbys Idéer, som hun søgte at kombinere med de Idéer, hun troede at finde i Biblen. Spiritismen bekæmpede hun derimod afgjort. Alligevel stod senere disse Aar for hende som »Aar i Ørkenen«. Hun led ofte af heftig Angst, hendes rel. Fred og Tro var borte; hun følte, at hun stod i en voldsom Krise; nu kom et heftigt fysisk Choc til. Febr. 1866, medens hun boede i Lynn ved Boston, fik hun den afgørende Oplevelse. Da hun vendte tilbage fra et Good-Templar Møde, paadrog hun sig ved et Fald paa Gaden, paa Grund af det glatte Føre, en indre Beskadigelse, og hun laa hen, som man mente, Døden nær. Den tilkaldte Læge har siden erklæret at have helbredt hende ved sin Medicin, ligesom han har set hende efter Helbredelsen, uden at hun eller andre talte om, at den skete paa nogen mærkelig Maade. Selv paastaar hun, at hun ikke benyttede hans Medikamenter. Men 3. Dagen efter Faldet, en Søndag, da hun var paa det yderste, sendte hun sine Omgivelser bort og tog sin Bibel, der faldt op paa Stedet om den værkbrudnes Helbredelse. Dette blev hende »en Aabenbarelse«. Guds umiddelbare Helbredelse, der før havde været hende »overnaturlig«, stod nu for hende som det »naturlige«; hun forstod ogsaa »Princippet for Kristi hellige Heroisme, da han paa Korset afslog Drikken af Eddike og Galde, et Præparat af Akonit« — altsaa, ikke ved Medikamenter, men ved Viden og Tillid til Guds Magt sker Helbredelsen. Hun stod straks op og var og blev rask til deres Forbavselse, der havde troet hende døende. I 3 Aar efter »Opdagelsen« sysselsatte hun sig under fornyet ivrigt Bibelstudium med Løsningen af Problemet »Sjælehelse«, idet hun samtidig »eksperimenterede« med Helbredelser, hvis lykkelige Resultater stadfæstede for hende den vundne Grundsætning, at al virkelig Tilværelse er i Gud; det guddom. Sjæleliv eller Liv, Sandhed og Kærlighed er almægtigt og allestedsnærværende; hvad vi kalder Vildfarelse, Synd, Sygdom og legemlig Nød er blot falske Vidnesbyrd af den falske, materialistiske Sans, der gør dødelig og skiller fra Aanden. Den sande Tilværelse er altsaa spiritualistisk og immateriel, og paa Visheden herom beror Tilvejebringelsen af fuld Sjælekarskhed og dermed Overvindelsen af al sjælelig eller legemlig Elendighed. Ved en Enhed af Fornuft, Eksperiment og guddom. Aabenbarelse mener hun at være naaet til denne Opfattelse, som er Biblens dybere Mening, idet navnlig Kristus maa opfattes som den første »Scientist«. Allerede 1867 havde hun begyndt et Kursus i »Chr. Science-Mind-Healing« (kr. Videns Sjælehelsebod) i Lynn med 1 Elev, men Disciplene voksede snart i Tal. 1870 havde hun fuldendt en Afhandl., »Science of Man«, der gjorde Rede for Systemet, men den udkom først flere Aar efter. Forholdet til Manden var efter »Faldet« blevet værre, han forlod hende med en anden Kvinde, og 1873 opløstes Ægteskabet ved Skilsmisse. Endelig 1875 udgav hun »Science and Health with Key to the Scriptures« (Viden og Helse med Nøgle til Skriften), en Bog, der 1881 og 1891 er blevet udvidet og revideret, og som nu har oplevet henved 300 Oplag; den maa af den rigtige »Scientist« granskes »som om den var Biblen«. Den indeholder en Række Afhandl. uden egentlig Sammenhæng og udmærker sig i det hele ikke ved Klarhed eller blot Modsigelsesfrihed. Af Indh. kan nævnes: Bøn, Forsoning og Nadver, Ægteskab, Chr. S. og Spiritisme, dyrisk Magnetisme, Forholdet til Teol. og Medicin, Fysiologi, Skabelse o. s. v., hvortil kommer »Nøglen« til 1 Mos., Joh. Aab. og et Glossarium til Skriftforstaaelse samt Vidnesbyrd om Helbredelser. S. Aar, 1875, oprettedes den egentlige »Skole i Chr. S.«, og »Studenterne« dannede 1876 »Chr. Scientists Association«; 1875 var Grundlæggerinden tillige blevet betalt Prædikant for en lille Kreds, Udgangspunktet for Menighedsdannelsen. Hun var nu ivrigt optaget af at undervise, prædike, skrive og helbrede. En afgjort Støtte vandt hun i sin 3. Mand, Lægen Asa Gilbert Eddy, som hun viedes til 1877 (nu af en Unitar-Præst) men mistede allerede Juni 1882 (han døde efter Mrs. E.s Udsagn af »mesmeristisk Gift«); han slettede sit *Dr. med.* paa sin Dør og skrev i Stedet *C. S.* (Chr. Scientist). 1878 begyndte hun at »undervise« i Boston, hvor der ikke mindst fra de dannedes Lag blev stærk Tilslutning til hendes Evang. om Sjælehelse. Aug. 1879 fik det nye K.samfund med Mrs. E. som »Pastor« her Statsanerkendelse som »Church of Christ, Scientist« (da med 26 Medl.). 1881 aabnede Ægteparret ssteds »Massachusset Metaphysical College«, der blev statsanerkendt som Lære-

anstalt; indtil 1889 havde det o. 5000 mandl. og kvindl. »Studenter«, og Undervisningen siges aarlig at have indbragt hende 175,000 Dollars; i det hele kan man ikke nægte hende Forretningstalent. Stærkt voksende Udbredelse fandt ogsaa »Journal of Chr. S.«, der begyndte at udkomme April 1883. 1889 lukkede hun det omtalte *College*, trak sig tilbage til en prægtig Villa »Pleasant View« i Concord, for de næste to Aar væsentlig at hellige sig Revisionen af »Science and Health«.

Imidlertid havde Bevægelsen vokset sig stærk. De uddannede *healers* (Helbredere, ikke mindst kvindelige) var stærkt søgte, og Rygterne om vidunderlige, legemlige Helbredelser fløj fra Mund til Mund. De moderne Undersøgelser om Suggestionens Virkninger og i det hele om Psykoterapien var Chr. S. en stor Støtte; men baade fra kirkl. og medicinsk Side kom en stærk Kritik frem, og visse kompromitterende Dødsfald, hvor officiel Undersøgelse konstaterede, at en Scientist ene havde besørget Sygebehandlingen, medførte Diskussion om at gøre kriminelt Ansvar gældende. Der er talt meget om Helbredelse ved Bøn i Forb. med »Chr. S.«, men dens Terapi hviler egentlig paa Oplysning eller Belæring, paa Tilvejebringelse af en rel.-teosofisk eller metafysisk Erkendelse; opr. synes der derimod ogsaa at være Tale om en Slags fysisk eller rettere sjælelig Kraftoverførelse ved Berøring, men fra autentisk Side erklæres, at siden 1872 foretages ikke Manipulationer eller anvendes nogen fysisk Kontakt af nogen Art. Det gælder om at vække Vishedsfølelsen gennem den Gnosis, der opbyggedes paa »Opdagelsen«. Derfor er Bevægelsen ogsaa væsentlig fremtraadt som en ny kirkelig Bevægelse. 1886 byggedes det første »Kapel« (bortset fra Bostons) i Oconto, Wisconsin, og snart fik det talrige Efterfølgere navnlig i Amerika og Canada; men Menighedskredse er ogsaa dannet rundt om i Europa (i Tyskland grundedes den første Menighed i Hannover 1899, og »Wissenschaftlerne« har siden faaet Menigheder f. E. i Berlin og Dresden; ogsaa i Zürich, Paris, London, Petersborg findes S.-Samfund, enkelte Scientister ogsaa i Kbhvn); og S. har »Missioner« paa Filippinerne, Hawaji, i Kina og Australien. 1890 opgaves det, at Samfundet havde 12,000 Medl., 1900 opgav en amerik. Statistik Tallet i U. S. A. til 497 Menigheder med 12,000 (?) Gejstlige og 80,000 Kommunikanter. Ved Mrs. Eddys Død 1910 erklæredes, at S. omfattede 4 Mill. Tilhængere, havde 1500 Kirker med en Kapitalformue af o. 400 Mill. Kr. Andre Opgivelser er rigtignok betydelig mindre; men det er vist rigtigt, naar der siges, at intet rel. Samfund i det moderne Amerika har haft en lignende rapid Vækst. Trods Samfundenes demokratiske Former ledede i Virkeligheden Mrs. Eddy det hele med en enevældig Magt og »med en Præcision som et Standard Oil Company«. Hovedsædet er stadig Boston, her indviedes en ret stor Kirke 1895, og da »det metafysiske College« 1899 genaabnedes, var det som Appendix til Kirken. 1906 indviedes ved Siden af den ældre Kirke en mægtig ny Kuppelkirkebygning, en af Amerikas mest storslaaede. Her er ogsaa »Chr. Science-Publishing Company«, der udgiver et Uge-, et Maaneds- og et Kvartalsskrift. Her udgives Mrs. Eddys og andres Bøger om »Chr. S.«. Fra Mrs. E.s Haand foreligger ikke lidt i Afhandl.s Form eller i selvstændige Skrifter (»Chr. Healing« 1886; »Unity of Good and Unreality of Evil«, 1888; »Retrospection and Introspection«, 1891; »Rudimental Divine Science«, 1891; »Miscellaneous Writings«, 1897, m. m.). Mrs. Eddy døde 3. Dec. 1910, efterladende Samfundet, der nu ledes af et 7 Mands Udvalg, sin store Formue paa flere Millioner; de senere Aar levede hun stærkt tilbagetrukket, hun prædikede af og til, modtog Besøg paa sin pragtfulde Villa (1903 hyldede 10,000 »Studenter« hende ved Besøg i Concord) og optraadte i øvrigt enkelte Gange for at gendrive Rygterne om, at Samfundet skjulte hendes Død (!). 1908 var hun flyttet til det storslaaede Herresæde »Chestnut Hall« udenfor Boston. Dommen over hende har været meget forskellig; hendes Ildtilbedere betragter hende som et særligt Guds Redskab og regner »Opdagelsen« 1866 for en af Verdenshistoriens største og velsignelsesrigeste Begivenheder; fra anden Side er hun erklæret for afgjort Charlatan, og man har talt om »moderne Magi«. Det vil næppe kunne nægtes, at hun var *bona fide* og en Kvinde, hvis Liv bares af en stærk rel. Overbevisning. — M. H. t. »Chr. Sciences« Stilling til Krdmmen er det vel upaatvivleligt, at Mrs. E. har modtaget stærke Impulser navnlig fra N. T., ligesom Barndoms og Ungdoms Indtryk har øvet Eftervirkning; ligesaa kan det forholde sig med Disciplene, maaske ofte i endnu højere Grad; men upaatvivleligt er det, at Samfundet og dets »Videnskab« sejler under et totalt misforstaaet Mærke. Det kan være tvivlsomt, om Systemet, der i øvrigt er meget uklart, virkelig kan opretholde Læren om en personlig Gud (meget klinger ganske panteistisk), i alt Fald er Troen saa ganske unitaristisk; Kristi Stilling er givet som »den første Scientist«; paa gnostisk Vis tales i øvrigt ofte om Kristus til Forskel fra Jesus, denne døde for at bevise Udødeligheden; Grunddogmet udelukker en virkelig Forstaaelse af Synd og Naade, Forsoning og Frelse; i Virkeligheden maa det, trods den megen Tale om Gud eller Guds Aand eller den guddommelige Sjæl *(mind)*, siges, at her er Tale om en Selvforløsning. Stillingen til Biblen er iøvrigt den vilkaarligst mulige; den virkelige, historiske Forstaaelse er ganske trængt tilbage ved fantastisk Fortolkning eller Indlægning. De kirkl. Dogmer anses selvfølgelig for ligegyldige Lærdomme. Naar S. er kaldt »Sundhedsbedere«, er det, som vist, mindre korrekt, da Hovedvægten afgjort lægges paa »Indsigten« eller Visheden om den metafysiske Lære, at alt det materielle eller det onde i Virkeligheden er Indbildning. Tilslutningen til denne Opfattelse finder vel sin væsentlige Forklaring i Utilfredsstillelsen ved den moderne materialistiske eller monistiske Livsopfattelse og i Haabet om legemlig Helbredelse. Moralsk har »Chr. S.« vel lært mest af Krdmmen. S.s Gudstjeneste har iøvrigt de simplest mulige Former; den bestaar væsentlig i Oplæsning af Bibelsteder og Afsnit af »Science and Health« og Prædikener. (»Science and Health«; Sibyl Wilbur, Life of Mrs. Mary Baker Eddy, 1908, der kan betragtes som »autoriseret«; Georgine Mil-

mine, Life of Mrs. E. and History of Chr. S., 1909; Ch. Thomassin, Artikler i »Chr. Welt« 1901, Nr. 20—32; W. Lotze i Kalb, Kirchen u. Sekten der Gegenwart², 1907; St. Paget, Faith and Work of Chr. S., 1909). *J. O. A.*

Scillitanske Martyrer. 17. Juli 180 blev 6 Kr., 3 Mænd og 3 Kvinder, ført frem for den afrikanske Prokonsul Saturninus' Domstol og opfordret til at sværge ved Kejserens Genius (Guddom) og derved fortjene sig Tilgivelse for Forbrydelsen at være Kr. De var fra Scilli (enten en By i den nordafrik. Prokonsularprovins eller i Numidien); deres Ordfører Speratus (ligesom de andre) bekendte deres Tro frit ud og erklærede, at de ikke kendte anden Kongemagt end Guds, selv om de ikke gjorde noget strafværdigt; ingen ønskede den Betænkningstid, Prokonsulen velvilligt vilde tilstaa dem. For Domstolen medførte de i Bogskrin nogle Bøger, som de paa Dommerens Spørgsmaal kaldte »vore Bøger og den hl. Mand Paulus' Breve«. Uden at være lagt paa Pinebænk dømtes de til Henrettelse og med dem en Del andre, som i »Passionen« omtales som »de fraværende«. Deres Svar var en Tak til Gud. — »Passionen« eller »Martyriet« foreligger nu i fortræffelig Recension baade paa Lat. og Græsk. Den gr. Tekst fandt Usener i Paris og udgav 1881; siden fremdrog Bollandisterne (1889) og derefter J. Armitage Robinson (1893) lat. Recensioner, der var langt ældre end de hidtil kendte. Navnlig efter den sidste lat. Tekst er det tvivlsomt, om Originalen er at søge i den gr. eller den lat. Tekst. I hvert Fald berigtiger dog den gr. den lat. paa enkelte Punkter. Passionen er et uangribelig samtidigt Skriftstykke, typisk for ægte Martyrakter. Interessant er den Adskillelse, der gøres mellem Paulus' Breve og de i snævrere Forstand egentlige (hellige) »Bøger«. (Acta Bollandiana VIII, 1889; J. A. Robinson i »Texts and Studies« I, 2, 1893; Usener, Lektionskatalog fra Bonn 1881; Tekst let tilgængelig i O. v. Gebhardt, Ausgew. Märtyreracten, 1902). *J. O. A.*

Scioppius (Schoppe), **Kaspar,** Filolog og Konvertit, f. 1576 i Øvrepfalz af luthersk Slægt, studerede i Heidelberg, Altdorf og Ingolstadt; Baronios Annaler førte ham til Katolicismen, og han aflagde den tridentinske Bekendelse 1598 i Prag. Til 1607 levede han i Rom, hvorfra han udsendte propaganderende Skrifter. 1607—17 drev han i Tjeneste hos Ferdinand II af Steiermark Forhandling mellem de tyske Fyrster, Paven og Filip III, men da han paa Grund af Udfald mod Henrik IV og et Modskrift mod Jacob I fik sine Bøger brændte i Paris og med Nød undgik et Mordforsøg fra nogle Englændere i Madrid, opgav han Politiken og bosatte sig i Milano. 1619 søgte han paa Kurfyrsterigsdagen i Regensburg at bilægge Religionskrigen, 1632 udgav han Smædeskrifter mod Jesuiterne, og da nu Paven, Kejseren og Filip IV unddrog ham deres Gunst, flyttede han 1636 til Padova, hvor hans »alt for urolige Aand« fandt Hvile 1649. (Korvallek i Forsch. z. deutsch. Gesch. XI; heri S.s Skrifter). *N. M. P.*

Scolopiere, ital. Betegnelse *(scolopii* af *scuole pie,* fromme Skoler) for Piaristerne (III, 548); paa Spansk kaldes de *Escolapios.*

Scoticana prior og posterior, se skotske Bekendelser.

Scotismen, teol. Retning i Slutn. af Middelalderen, omfatter en Række tildels indbyrdes forskellige Teologer, som i Modsætning til Thomismen søgte at udvikle og forsvare Duns Scotus' (I, 688) System, navnlig dets teol. Principer. I Tilslutning til Plato hævdede Duns erkendelsesteoretisk Almenbegrebernes objektive Eksistens (Realisme). Fornuftens Opgave er at uddrage det almene af Enkelterfaringernes Mangfoldighed. Herved bliver Fornuften imidlertid bestemt af Viljen (»Viljen staar over Fornuften«). Som Følge heraf øves en ret indgribende Kritik af Fornuftbeviserne for Dogmerne, og den naturlige Teol.s Omraade begrænses. Aabenbaringens Formaal er at give Mennesker Maalet for Viljen. De for Frelsen nødvendige Sandheder er givet i Skriften. Hertil slutter sig K.ns Udlæggelse af dens Indhold. Menneskets Pligt er i ubetinget Lydighed at bøje sin Vilje ind under de kirkelige Dogmer. Dette faar sin dybere Begrundelse ved S.s Lære om Guds Væsen. Gud er den absolute, af intet bestemte Vilje. Alt i Verden maa tjene som Middel til Virkeliggørelse af Guds evige Formaal. Den kr. Erkendelse er til Forskel fra den alm. Verdenserkendelse »praktisk«, fordi den bestaar i at erkende, hvad Guds Vilje kræver. Guds Vilje er efter Indhold bestemt af Kærligheden. Den viser sig i en Prædestination til Salighed. Denne bestaar i, at Viljen i Kærlighed forenes med sit Objekt; dog er Viljens Udvikling aldrig afsluttet; ogsaa i Salighedens Tilstand vil der være en Vækst. Ved Siden af den gudd. Viljes Absoluthed fastholder S. ligesaa afgjort den menneskelige Viljes Frihed. Herpaa beror ikke blot det menneskelige Ansvar, men ogsaa Handlingens Fortjeneste. Overfor Guds absolute Vilje kræves ikke Forstaaelse, men Underkastelse. Yndet er i den senere S. Sammenligningen mellem Staten og K.n. Enhver Borger skal praktisk adlyde Statens Love, men har under Betingelse heraf den teoretiske Ret til at kritisere og bedømme dem. Paa samme Maade skal Mennesker ubetinget bøje sig for K.ns Love, Dogmerne, men har samtidig Ret til at underkaste deres Indhold og Begrundelse en kritisk Prøvelse. Ved denne Betragtning bidrog S. ikke lidet til Skolastikens Opløsning. S., som for en Del har sin Rod i fransiskansk Fromhed, løb saaledes ud i Dualisme. Paa den ene Side krævedes et energisk Viljesarbejde for at gøre Guds Vilje og vinde Saligheden. Reversen heraf blev ofte en pelagiansk Lære om Synd og Naade. Paa den anden Side medførte det dybe Skel mellem den praktiske Underkastelse under Guds Vilje i K.ns Lære og Bud og den personlige Erkendelse af Aabenbaringens Indhold og Sammenhæng, at der blev frit Rum for en ubegrænset, ofte tøjlesløs Kritik. Det er ikke tilfældigt, at det var en af Duns' betydeligste Disciple, Occam, som bragte Nominalismen til Sejr (III, 415 f.). Blandt S.s øvrige Teologer, som ikke tilnærmelsesvis kan stilles ved Siden af Occam i Betydning, kan nævnes Franciscus de Mayronis (d. 1325), Joh. de Bassolis (Bassolius) og Antonio Andreae (d. o. 1320). Renan bemærker, at S.s Historie

i mange Henseender er parallel med Averroismens. Begge Skoler blomstrede paa samme Tid, i 14., 15. og 16. Aarh., og i samme Egne, paa Universitetet i Padova og i de fransiskanske Skoler i Norditalien. (Ernest Renan, Jean Duns Scot i »Histoire litt. de la France«, XXV, 404 ff.; R. Seeberg, »Die Theol. des Joh. Duns Scotus«, 1900). *C. G.*

Scotland, se Skotland.

Scott. 1) **Elizabeth S.**, Søster til Thomas S. af Norwich (se 5), f. o. 1708 ssteds, var 2 Gange gift i Nordamerika, hvor hun døde 1776, men skrev før den Tid en Del Psalmer, af hvilke nogle endnu optrykkes i Ps.bøger i England og Amerika. *C. E. F.* — 2) **George S.**, engelsk Metodistpræst, f. i Edinburgh 1804, d. i Glasgow 1874, indkaldtes 1830 til Sverige af den sv. Industridrivende Samuel Owen, som var Metodist og varmt rel. interesseret. S. virkede med stor Fremgang i Stockholm som Prædikant i engelsk-piet. Retning paa sv. Tungemaal. I en Aarrække fortsattes hans Virksomhed uforstyrret trods de strænge Bestemmelser i den da gældende Konventikelforordning. Den engelske Menigheds Ansøgning om at bygge sit eget Kapel blev fraraadet af Stockholms Stads-Konsistorium (selv Wallin stemte derimod), men blev af Regeringen, under stærkt Pres fra de liberale, bifaldet i 1840. Den frisindede Presses Holdning overfor S. ændrede sig dog noget, da det rygtedes, at han paa en Rejse i Amerika, hvor han indsamlede Penge til Virksomheden i Sverige, skildrede Svenskerne som Hedninger. Sindene kom i Oprør, Pøblen samledes til Opløb ved den engelske Kirke, naar der var Gudstjeneste, og Situationen blev saa alvorlig, at S. hemmelig maatte forlade Landet 1842. 17 Aar senere besøgte han atter Sverige, denne Gang som en overalt agtet og æret Gæst. S. arbejdede ivrig for Afholdssagen, men hans største Gerning var paa det rel. Omraade. Særlig ved at paavirke C. O. Rosenius har S. faaet stor Indflydelse paa det sv. K.liv i forrige Aarh. Gennem S. kom nemlig en levende Forbindelse istand med varmhjertet engelsk Dissenterkrdm. En Følge heraf var, at den rel. Vækkelse i Aarh.s Midte grundede sit K.ideal paa ikkenational Grund. For mange blev den skotske Frik. Idealet. (E. J. Ekman, Den inre Missionens historia II, 1; R. Petersen, Fra det sv. K.liv, S. 265 f.). *E. M. R.* — 3) **Levy S.**, metodistisk Biskop, f. i Odessa, Delaware, 1802, vandt et Navn som metod. Prædikant og som Skolemand. 1852 blev han Biskop, og tog som saadan Ophold i sin Fødeby; han døde 1882. — 4) **Robert S.**, eng. Teolog, f. 1811, var først Præst paa Landet, derefter Master of Balliol, hvilket Kollegium han i disse Aar hævede til den højeste videnskabelige Rang, 1861—70 Prof. i Eksegese ved Oxfords Univ. og derefter indtil sin Død 1887 Domprovst i Rochester. Han var en fremragende Græcist, og det store gr. Leksikon, som han udgav sammen med H. G. Liddell, betegner et Vendepunkt i Studiet af Gr. i England. Han var Medlem af den Kommission, der reviderede den eng. Overs. af N. T., og udgav en Kommentar til Jak. (Speaker's Commentary). — 5) **Thomas S.**, f. i Norwich 1705, var Præst for den presbyt. Menighed i Ipswich og døde 1775. Han udgav flere poetiske Skrifter, deribl. en metrisk Overs. af Ijob, 1771. Nogle af hans Ps.r bruges endnu i England og Amerika. — 6) **Thomas S.**, anglikansk Præst, f. 1747, var først ved Landvæsenet, men opnaaede trods mangelfuld Uddannelse at blive præsteviet 1772 og fik et Kapellani paa Landet. Ved Paavirkning fra J. Newton (III, 365), hvis Eftermand han blev i Olney, kom han ud af sine rationalistiske Anskuelser og sluttede sig til den evang. Retning. Dette Omsving har han selv skildret i den mærkelige Bog »The Force of Truth«, 1779. Ved ihærdigt Studium blev han vel bevandret i Biblen i Grundsprogene. 1785 fik han Embede i London, hvor han ogsaa virkede som *lecturer* (se Romaine III, 809). Som en af de betydeligste Ordførere for den evang. Retning havde han stor Indflydelse i de Kredse, der i London samlede sig om den nye Forkyndelse, men størst og varigst Betydning fik han gennem sin Kommentar til hele Biblen, der har paavirket uatllige. Den udkom 1788—92 i Hæfter, 4 Bd. i 4to, og er mange Gange udg. paa ny; den indtager trods sine Mangler en Hædersplads i Englands eksegetiske Lit. Af Helbredshensyn lod S sig 1803 forflytte til Aston Sandford, hvor han i en Aarrække underviste vordende Missionærer for Church Miss. Soc., hvis første Sekretær han var. D. 1821. *C. E. F.*

Scottish Translations and Paraphrases ere metriske Overs. og Bearbejdelser af en Række poetiske Stykker i Biblen, udførte af skotske presbyt. Præster; Samlingen blev af den skotske K.s General Assembly 1741 autoriseret til privat, 1751 til offentlig Brug. En revideret Udg. af 1781 indeholder 45 af de ældre Nr., nogle meget omarbejdede, og 22 nye. Bogen er nu gaaet af Brug, men adskillige af dens Nr. ere i Tidens Løb optagne i nyere Ps.bøger. *C. E. F.*

Scotus. 1) **Johannes S.** (eller Erigena), se Johannes fra Irland (II, 660). — 2) **Johannes Duns S.** (I, 688). — 3) **Michael S.**, engelsk Skolastiker, f. o. 1190, d. o. 1250, studerede i Oxford, Paris og Toledo, levede bl. a. som Matematiker og Alkymist ved Frederik II's Hof, oversatte Aristoteles og arab. Skrifter og forfattede selv Bøger, der bragte ham i Ry som Troldmand. Dante anbringer ham i sin guddommelige Komedie i Helvede. Tidligere antog man, at S. levede til 1290 og var død som Gesandt i Norge. — 4) **Sedulius S.**, se Sedulius.

Scriniarius, Embedsmand ved scrinium, Arkivet, særlig Pavernes Arkiv.

Scriptoris. 1) **Johannes S.**, skolastisk Teolog, f. i Kaisersberg ved Mainz, senere teol. Lærer i Paris, hvor han var den skolastiske Realismes Talsmand og 1478 blev Prior ved Sorbonnen; senere Prædikant ved Domkirken i Mainz, d. Febr. 1493. — 2) **Paulus S.**, fransiskansk Teolog, f. i Weil (Württemberg), studerede i Paris, blev derpaa teol. Lektor ved Fransiskanernes Generalstudium i Tübingen; hans Kommentar til 1. Bog af Duns Scotus' Sententier tryktes der 1498. S. holdt ogsaa Forelæsninger over Evklid og Ptolemæos' Geografi; han optraadte med Skarphed mod de kirkl. Misbrug og søgte som Guardian at holde stræng Tugt. 1501 blev han forsat til Basel og paalagt Tavshed. Truet med Fængsel begav han

sig til Rom for at retfærdiggøre sig. Det lykkedes, og han blev kaldet til Frankrig som Generalvikar for Ordenen og skulde undervise i Teol. i Toulouse; paa Vejen derhen døde han Okt. 1505 i Klostret i Kaisersberg i Elsass. (N. Paulus, P. S., ein angeblicher Reformator vor der Ref., i [Tübinger] Theol. Quartalschr., 1893). *J. O. A.*

Scrivener, Frederick Henny Ambrose, engelsk Teolog, f. 1813, d. 1891, kastede sig tidlig over tekstkritiske Studier, udgav det gr. N. T. 1858 og offentliggjorde en Række Specialundersøgelser over enkelte Haandskrifter. Hans Hovedværk er »Plain introduction to the criticism of the New Testament«, af hvilket 1. Udg. udkom 1861, 4. Udg. 1894 efter Forf.s Død. Hans Standpunkt indenfor Tekstkritiken kan betegnes saaledes, at han vurderede den saakaldte *textus receptus* højere, end moderne Tekstkritikere i Reglen gør. Han tog en fremragende Del i Revisionen af den eng. Overs. af N. T. 1870—1882. *F. T.*

Scriver, Christian, luth. Præst, f. 2. Jan. 1629 i Rendsborg, blev Stud. fra Gymn. i Lübeck og fuldendte sine teol. Studier i Rostock 1650. 1653 blev han Præst i Stendal og 1667 i Magdeburg. 1690 blev han efter Speners Anbefaling Konsistorialraad og Overhofprædikant i Quedlinburg, hvor han døde 5. April 1693. Han var en anset Prædikant og frugtbar Forf., der tilstræbte en Frigørelse fra den stive ortodokse Skoleteol. og krævede en større Inderlighed i Troslivet. Han blev saaledes en af Banebryderne for Pietismen. Ligesom Spener nævnes blandt hans nærmeste Venner, fremhæver A. H. Francke (II, 90) ham iblandt dem, der fik særlig Betydning for hans rel. Gennembrud. Blandt S.s mange Opbyggelsesskrifter, der i meget minder om J. Arnd (I, 146), maa særlig fremhæves: »Gottholds zufällige Andachten« (1667), en Samling af 400 Parabler og Lignelser efter eng. Forbilleder, der vidne om en dyb poet. Opfattelse baade af Menneskelivet og af Naturen (paa Sv. 1720 o. oft.; paa Dsk 1730, forkortet, 1848 og 1895 ved N. Bech, ufuldendt). Størst Udbredelse fik dog hans »Seelenschatz«, en Samling Ugedagsprædikener, i 5 Bd. 1675—92 (paa Sv. i fuldst. Udg. 1723—27, 1728—31, 1850—60 og 1857—60; paa Dsk i fuldst. Udg. 1741—42 og 1888—92, ved Vilh. Beck; paa Norsk i forkortet og meget fri Udg. 1858—61). En samlet Udg. af hans Skrifter udk. i 7 Bd., Barmen 1847—54. (Allgem. deutsche Biographie XXXIII, 489). *S. M. G.*

Scrutinium (lat. = omhyggelig Undersøgelse) kaldes allerede i Oldtiden visse Riter, der gik forud for Katekumenernes (II, 747) Daab. Scrutiniernes Antal var forskelligt, opr. mest 3; i Rom og Gallien f. E. brugtes, i alt Fald i ældre Middelalder, 7. *Sacramentarium Gelasianum* (II, 180, jfr. IV, 11), hvis Grundlag er romersk, har saaledes 7, men af disse er 3 betydningsfuldest: 1) Riterne ved Optagelse bl. Katekumenerne med tilhørende Exorcisme, Korsbetegnelse og Saltmeddelelse; 2) *apertio aurium,* ter det vigtigste, hvorved K.n meddeler Katekumenen sine dyreste Gaver: først Evangeliet (se *traditio evangeliorum;* med Oplæsningen af Beg. af de 4 Evangelier), derpaa Symbolet (i det ældste Haandskrift det nikænsk-konstantinop. Symbol; se iøvrigt *traditio symboli)* og endelig Fadervor; og lige inden Daaben 3) »Effata« (jfr. Mk. 7, 34) med tilhørende Salvning med Spyt af Ører og Mund, samt *redditio symboli* (opr. Katekumenernes Bekendelse af Symbolet, nu da der er Tale om Barnedaab) Præstens Recitation af Symbolet med Faddernes Svar under Haandspaalæggelse. Naturligst vilde det være at antage, at »Effata« opr. hørte til »apertio aurium«; dette Spørgsmaal ligesom Spørgsmaalet om *traditio evangeliorum's* Alder og Udbredelse er imidlertid højst omstridt (jfr. Puniet i Dict. d'archéologie chrét. I, 2, 2523 f; J. Kunze, Uebergabe der Evang. beim Taufunterricht, 1909; Probst, Katechese u. Predigt bis 6. Jahrh., 1884; Wiegand, Die Stellung des apost. Symbols I, 1899). I *Sacr. Gregorianum* er Gelasianums »apertio aurium« forsvundet; men naar Rom opgav *traditio evang.,* vides ej. Scrutinierne blev i det hele i Løbet af Middelalderen simplificerede og henlagt til én Dag. Durandus (i »Rationale« o. 1286, jfr. I, 691) erklærer, at faa Kirker brugte de 7 S.er, men *apertio aurium* var da endnu i alm. Brug og holdt sig enkelte Steder (Vienne, hvor Skikken muligvis er ældgammel, Lièges) til 18. Aarh. Navnet *apertio aurium* gik dog over paa »Effata«-Ceremonien, der vedblivende hører til rom. Daabsskik. — Vore Ceremonibøger fra Middelalderen har for saa vidt bevaret S.-Skikken, som alt indtil »Effata« foregaar udenfor Kirken. Slesviger-Agenden har baade *traditio symboli* og *tr. orationis dominicæ.* — Ogsaa de Undersøgelser, der gaar forud for Præsteordinationen for at godtgøre Ordinandens Værdighed, kaldes S.; uden disse maa Bispen ikke udstede *literæ testimoniales* (vor Kollats). — Om Pavevalg *per scrutinium* jfr. III, 511; ved Bispevalg er efter kanonisk Ret ogsaa Afstemning *(S.)* af de valgberettigede den normale Form. — *S.* er oftere ogsaa brugt som Bogtitel; eksempelvis kan mindes om Nic. Stenos »*S. reformatorum*« (Firenze 1677, paa Tysk 1678), hvis Angreb paa Protestantismen fremkaldte Indsigelse fra Prof. theol. Chr. Nold i Kbhvn (1678—79). *J. O. A.*

Scudder, John, Lægemissionær, f. 1793 i New-Jersey, d. 13. Jan. 1855 i Kapstaden, udsendtes 1819 af Amer. Board til Ceylon, virkede til 1854 som omrejsende Læge og Prædikant dels i Jafna-Distriktet paa Ceylon, dels ved Madura og i Madras' Omegn samt i Arcot Distriktet, hvor han blev Banebryder for den Mission, der 1857 overgaves til Amerikas holl.-ref. K., og i hvilken alle hans 7 Sønner og 6 af hans Børnebørn har tjent eller tjener. Denne Miss. er Nabo til Dsk Missionsselskabs Tamulmission, og i én af de Byer, hvor den har Arbejde, Vellore, virker den dske Frimissionær Løventhal. *Fr. S.*

Scultetus. 1) **Abraham S.,** ref. Teolog, f. i Grüneberg i Schlesien 24. Aug. 1566, blev 1594 Præst i Heidelberg og 1618 Prof. i Teol. ved Univers. ssteds. S. stod i stor Anseelse baade hos Teologer og Fyrster, og var jævnlig paa Rejser i k.diplomatisk Sendefærd. Han blev indviklet i de kirkl. og polit. Stridigheder i Bøhmen, hvormed Trediveaarskrigen begyndte, mistede sin Prof.stilling og maatte en Tid flakke om, indtil han 1622 blev Præst i Emden. Her døde han allerede 24. Oktbr. 1624. Han har

udg. opbyggelige og teol. Skrifter, deriblandt Begyndelsen til en Ref.s-Historie og et lærdt, men tendentiøst Værk om den patristiske Teol. »Medullae theol. patrum syntagma« I—IV (1598—1613; samlet Udg. 1634). *A. Th. J.* — 2) **Hieronymus S.**, Biskop, f. i Schlesien, siden Kannik i Brandenburg og 1507 Biskop ssteds, søgte 1517 at bilægge Afladsstriden ved Forhandlinger med Luther; ogsaa i Worms søgte han at omstemme ham. 1520 blev han Biskop i Havelsberg; d. 1521.

Scupoli, Lorenzo, f. 1530, d. 1610, anset rom.-kat. Sjælesørger og Skriftefader; traadte 40 Aar gl. ind i Teatinerordenen i Napoli og fik paa Grund af sin psykologiske Indsigt overdraget at forvalte Bodssakramentet. Onde Rygter mod ham drev ham til at leve de sidste Aar af sit Liv i Cellens Stilhed. Hans Skrift »Il combattimento spirituale« fandt, anbefalet af Frans af Sales (II, 100), stor Udbredelse. *H. J. H.*

Seabury. 1) **Samuel S.**, f. i Connecticut 1706, var i nogle Aar Præst for en independentisk Menighed, men blev 1731 ordineret af Biskoppen af London og udsendt som Miss. under S. P. G. Han virkede flere Steder i Nordamerika og døde 1764. — 2) **Samuel S.**, Søn af foreg., f. 1729, blev 1753 præsteviet i England og virkede derefter i Nordamerika, men maatte under Uafhængighedskrigen leve som Privatmand paa Grund af sine eng. Sympatier, som han lagde for Dagen i flere Skrifter. 1777 modtog han den teol. Doktorgrad fra Oxford. 1783 valgte Gejstligheden i Connecticut ham til Biskop og henvendte sig til de eng. Biskopper for at faa ham ordineret, men de vægrede sig, da han jo ikke kunde aflægge den ved Lov foreskrevne Hyldingsed til den eng. Konge. Der skete da Henvendelse til Danmark og Sverige for at opnaa Ordination ved Bisper dèr (om Balles Villighed til at foretage Indvielsen, jfr. hans Magasin for den nyere dske K.hist. I, 1792), men 1784 blev han bispeviet i Skotland, og 1786 vedtog Parlamentet en Lov, i Følge hvilken Biskopper til andre Lande kunde ordineres uden Hyldningsed, og Ærkebispen af Canterbury indviede derefter 3 Biskopper til Nordamerika. Disse og S. foretog 1792 i New-York den første Bispevielse i de forenede Stater. S. døde 1796. (W. J. S., Memoir and Papers of S. S., 1874; Samme, Memoirs of Bishop S., 1909; W. White, Memoirs of the Protestant Episcopal Church in U. S. A., 1820; A. L. Cross, The Anglican Episcopate and the American Colonies, 1902). — 3) **Samuel S.**, Sønnesøn af foreg., f. 1801, var 1838—68 Præst i New-York og fra 1862 tillige Prof. i Eksegese ved General Theological Seminary; d. 1872. Han udgav bl. a. »The Continuity of the Church of England in the 16th Century« (1853). — 4) **William Jones S.**, Søn af foreg., f. 1837, blev Sagfører, men gik over til Teol. og blev 1866 ordineret. 1868 blev han Præst i New-York og 1873 Prof. i K.ret ved Gen. Theol. Seminary. Han har foruden ovenn. Biografi af sin Oldefader skrevet »The Union of Divergent Lines in the American Succession» (1885); »Lectures on Apostolical Succession« (1893); »Introduction to the Study of Ecclesiastical Polity« (1894). *C. E. F.*

Seagrave, Robert, f. 1693, var Whitefields Medarbejder. Hans Dødsaar er ubekendt. Foruden Prædikener og mindre Lejlighedsskrifter udgav han 50 Ps.r, som er optrykte af Sedgwick (se d. A.) 1860. *C. E. F.*

Seal, en af dem med fremmede Hustruer (Esra 10, 29).

Sealtiel, Serubabels Fader (Esra 3, 2; Neh. 12, 1; Hag. 1, 1; 2, 23 (i 1, 12. 14; 2, 2 Saltiel). I LXX samt Mt. 1,12; Lk. 3,27: Salatiel. S. var Søn af Kong Jekonja (1 Krøn. 3, 17). 1 Krøn. 3, 19 har Pedaja, S.s Broder, som Serubabels Fader.

Seaman, Lazarus, f. i Beg. af 17. Aarh., studerede i Cambridge, under Borgerkrigen tog han Parlamentets Parti, blev Medlem af Westminster-Forsamlingen og fik et Sogneembede i London, hvilket han efter Uniformitetsaktens Indførelse 1662 maatte forlade; d. 1675. *C. E. F.*

Searja, en Mand af Sauls Efterslægt (1 Krøn. 8, 38; 9, 44).

Sear-jasub, Jesajas ældste Søn (Jes. 7, 3), i hvis Navn, som betyder »Kun en Rest omvender sig«, Jesaja har levendegjort en af sin Profeterens Grundtanker (jfr. 6, 13; 4, 3; 8, 18; 10, 20—22). I 7, 3 har S. vel været o. 5 Aar, født kort efter 6, 1.

Sears. 1) **Barnas S.**, f. i Amerika 1802, var baptistisk Præst og Prof. ved det nuværende Madison Universitet. Under et langt Ophold i Tyskland organiserede han baptistiske Menigheder der. Hjemkommen blev han Prof. i Newton Theol. Seminary, 1855 Præsident for Brown Univ. og 1867 Generalagent for Peabody Educational Fund. Fra Harvard modtog han den teol. Doktorgrad. Han var en fremragende pædagogisk Forf. og udgav desuden »Life of Luther« (1850; i England under Titlen »Mental and Spiritual History of Luther«, s. A.). D. 1880. — 2) **Edmund Hamilton S.**, f. i Amerika 1810, unitarisk Præst, redigerede en Tid »Monthly Religious Magazine«. Et af hans Skrifter, »Regeneration« udkom i mange Oplag. D. 1876. *C. E. F.*

Seba (Sheba'). 1) En Benjaminit, hvis Oprørsforsøg mod David fortælles 2 Sam. 20, 1—22. — 2) En Gadit (1 Krøn. 5, 13). — Om det tvivlsomme S. i Josva 19, 2 se Sema. — Om S. = Saba se Sabæerne (S. 7).

Sebadja (ɔ: Jahves Gave). 1—2) Benjaminiter (1 Krøn. 8, 15. 17). — 3—4) Davids Mænd (1 Krøn. 12, 8 [7]; 27, 7). — 5) En af Esras Ledsagere (Esra 8, 8). — 6) Præst (Esra 10, 20). — 7) Levit (1 Krøn. 26, 2). — 8—9) Kong Josafats Mænd (2 Krøn. 17, 8; 19, 11).

Sebah (Zebah) og **Salmunna** (Dom. 8, 4—21), 2 midianit. Konger, som Gideon forfulgte, overfaldt og fangede. Efter at have ført dem med sig, sandsynligvis til sit Hjem i Ofra, dræbte han dem som uundgaaelig Blodhævn. Fuld Klarhed over Fortællingen faas ved at forstaa den som en Episode, der gik forud for Gideons Hovedkamp med Midianiterne (jfr. Gideon II, 215). *L. G.*

Sebaldus, den hellige, rom. kat. Eneboer og Helgen, levede rimeligvis i 8. Aarh., hans Hjemstavn er usikker, snart nævnes Dacia el. Dania, snart England, Skotland eller Irland; i hans Festmesse kaldes han »de Francis genitus«. Efter Studier i Paris skal S. have forladt sin frankiske Hustru og levet 15 Aar som Eneboer; efter en Pilegrimsrejse til Rom slog han sig ned ved Pegnitz's Bred nær Nürnberg, hvor

Legenden beretter om talrige Undergerninger af ham. Hans Lig bragtes efter hans Død til Nürnberg, hvor det snart æredes ved stort Tilløb, og hvor 1377 en pragtfuld Kirke med hans Navn rejstes. Hans Helgenskrin af Peter Vischer er et Hovedværk i tysk Kunst. Ved Bulle af 26. Marts 1425 fastsattes hans Dødsdag 19. Aug. som Festdag »per universum orbem«. 1845 indskrænkedes den til kun at gælde Bamberg Stift. S. afbildes i Almindelighed som Pilegrim. *H. J. H.*

Sebam, se Sibma.

Sebanja. 1) Præst paa Davids Tid (1 Krøn. 15, 24). — 2) Levitklasse, som omtales Neh. 9, 4. 5; 10, 11 [10]. 13 [12]? — 3) I Neh. 10, 5 [4]; 12, 14 er Læsemaaden Sekanja at foretrække. Det er den i Neh. 12, 3 og 1 Krøn. 24, 11 omtalte Præsteklasse Sekanja.

Sebaot, hebr., Flertal af saba, Hær, altsaa Hære, Hærskarer. Det forekommer i G. T. hyppig i Forbindelsen »Hærskarernes Gud« eller »Hærskarernes Jahve«. Det er omstridt, hvorvidt denne Benævnelse opr. sigter til, at Jahve fører Israels Hærskarer i Kamp (jfr. 2 Mos. 7, 4; 12, 41, jfr. ogsaa 1 Sam. 4, 4; 2 Sam. 6, 2, hvor Benævnelsen er knyttet til Arken, der har særlig Betydning som Krigshelligdom, 4 Mos. 10, 35), eller til, at Jahve byder over de himmelske Hærskarer, Englene (1 Mos. 32, 3; Jos. 5, 14; 1 Kong. 22, 19; 2 Kong. 6, 17; Ps. 34, 8) eller Stjernerne (Dom. 5, 20 og det hyppige Udtryk »Himlens Hær«); Engle og Stjerner glide for gl. israelitisk Forestilling over i hinanden (Job 4, 18; 15, 15; 25, 5; 38, 7). Formodentlig har man efterhaanden i Navnet fundet udtrykt, at Jahve behersker alt i Himmel og paa Jord, saa at Septuagintas Gengivelse »den almægtige« (ved Siden af »Kræfternes Herre«) i Realiteten træffer det rigtige. S. antager forøvrigt i senere Hebr. Karakteren af et Egennavn, hvorfor Septuaginta oftere lader det uoversat, jfr. Rom. 9, 29; Jak. 5, 4. (Löhr, Untersuchungen zum Buch Amos, 1901, 37 ff.) *J. C. J.*

Sebarim, et Sted udenfor Byen Ai (Josva 7, 5); sandsynligvis menes »Stenbruddene«.

Sebastian, den hellige, angives af Ambrosius at være fra Milano, hvor man helligholdt hans Martyrdag den 20. Jan., saaledes som Vesterlandets Katoliker endnu gør. Denne Festdag er allerede for Roms Vedkommende bevidnet o. 354 (i »Depositio martyrum«) og fejredes dér »in Catacumbas« ɔ: i det berømte Koimeterium ved Via Appia (nær Metellas Gravmæle), der ved Misforstaaelse har givet alle underjordiske Gravpladser Navnet Katakomber. Her strømmede andægtige til S.s Grav, og hans Martyrium har altsaa fundet Sted i Rom. Udover dette vides imidlertid intet sikkert om S., heller ikke naar Martyriet fandt Sted. S.-Akterne er vel, historisk set, værdiløse. Efter dem var S. Tribun ved 1. Kohorte og led et Dobbeltmartyrium under Diokletian 288 (290?), idet han først blev skudt ned med Pile, saa levede op, derpaa blev pryglet ihjel med Køller og kastet i en Kloak. Nær det antagne Martyrsted fandtes tidlig en lille Kirke (S. Sebastiano in Palatio), der i 12. Aarh. var knyttet til et betydeligt Benedictinerkloster, hvor »Abbedernes Abbed« fra Monte Cassino residerede, naar han var i Rom. Den Kirke, som Damasus i 4. Aarh. rejste over Katakomben, synes derimod ikke opr. opført til S.s Ære, men til Minde om, at Peters og Paulus' Relikvier antoges provisorisk at have hvilet paa dette Sted *(la Platonia)* under Valerians Forfølgelse; først i 8. Aarh. fik den S.s Navn, som den bærer endnu; den er i Rang en af Roms 7 Hovedkirker. Eugenius II udleverede 826 hemmeligt S.s Relikvier til Abbed Hilduin af Soissons, Kejserens Ven; dette forhindrede dog ikke, at Gregor IV højtidelig overførte S.-Relikvier til St. Peter, hvorfra de i 13. Aarh. kom tilbage til Via Appia. Hele Middelalderen var Kirken og Katakomben søgt som Pilegrimssted. S. var nemlig højt anset Helgen, navnlig siden ældre Middelalder anset som Værner mod Pest (680 ophørte i Rom en voldsom Pest, da man viede S. et Alter); i Senmiddelalderen og siden valgte Skyttegilder S. til Værner. Den ældre Kunst (jfr. Mosaiken i S. Pietro in Vincoli) fremstillede S. i fornem Hofdragt, bærende Martyrkronen, Renæssancen som nøgen Yngling, gennemboret af Pile. Den Forkærlighed, Datidens Malere havde for S., skyldes ikke mindst den Lejlighed, han frembød for Fremstillingen af det nøgne Legeme. — Grækerne sætter S.s Festdag til 18. Dec. *J. O. A.*

Sebastos Kyminetes (ɔ: fra Kymina ved Trapezunt), ny-græsk Teolog, f. 1630, Forstander for Patriarkatskolen i Konstantinopel, d. 6. Sept. 1702 som Skoleleder i Bukarest. Hans for største Del utrykte Skrifter polemiserer ivrigt mod de vesterlandske K.r, f. E. mod disses Nadverlære, mod Læren om Marias ubesm. Undfangelse o. l. Hans posthume Hovedværk om Nadveren er stærkt overarbejdet af Udgiverne. *H. J. H.*

Sebber Kloster, ved S.-Sund, SV for Nibe, i Slet Herred, Viborg Stift, husede Nonner, formentlig af Benedictinerordenen. Stiftelsestiden er ukendt; Klostret nævnes først 1268, men er rimeligvis langt ældre; det styredes af en Priorinde og en Prior, der tilsattes af Viborgs Biskop. Rimeligvis er det Nonnekloster i Viborg Stift, som Broder Johannes fra Cismar (der fra 1457 gentagne Gange opholdt sig i Danmark for at indføre Observants i Benedictinerklostre) reformerede 1461—64 efter Nonnernes eget Ønske, netop S. 1520 forsøgte Biskop Jørgen Friis forgæves at overføre Nonnerne fra Frue Kl. i Aalborg til S. 1528 forlenede han sin Halvbroder, Kantoren i Domkapitlet, Niels Friis, der snart viste sig reformatorisk sindet, med S.; han udbyttede Klostret i den Grad, at en kgl. Kommission 1529 fradømte ham det; men rimeligvis fik han det atter tilbage. Efter Bispevældets Fald blev Klostret kgl. Gods og bortforlenedes nu til verdslige; Nonnerne blev underholdt, til de døde ud. 1581 mageskiftede Kongen S. bort til Oluf Brockenhuus; siden har det som Herregaard været i Privateje. Af Klostret er kun en Del af Kirken tilbage, der nu er Sognekirke. (Daugaard, Dske Klostre, 384 f; Kh. Sml. 4 R. V, 95; Trap, Danmark IV). *J. O. A.*

Sebedæos (Zebedæos; jød. Zabdi), kendt som Apostlene Jakobs og Johannes's Fader (Mt. 4, 21 f.; Mk. 1, 19 f.). S. drev Fiskeri i Kapernaum; Familien hørte ikke til de fattige, S. havde ogsaa lejede Folk. Hans Hustru

var den fromme Salome (s. d.), der rimeligvis var Jesu Moders Søster. I saa Fald var Hjemmet ogsaa i Slægt med Johannes Døber (Lk. 1, 36).

Sebek, rigtigere vistnok at læse Sobk, paa Græsk Sukhos, Navn paa en ægyptisk Gud, hvem Krokodillen var helliget, og som afbildes med Krokodillehoved. Denne Gud nød, i alt Fald i visse Egne af Ægypten, stor Anseelse. Flere Personnavne vare sammensatte med denne Guds Navn. Man kender flere ægyptiske Konger, af hvis Navn S. var en Bestanddel. *V. S.*

Sebenico (Šibenik), By i Dalmatien mellem Zara og Spalato med o. 7000 Indb., Fødested for den fremragende ital. skønlit. og kritiske Forf. Niccolò Tommaseo (d. 1874). Siden 12. Aarh. var Byen et Tvistens Æble mellem Ungarn og Venezia; 15.—16. Aarh. var dens Blomstringstid; 1520 og 38 belejrede Tyrkerne den. S. hørte opr. kirkeligt til Traù; men da Byen kom i Strid med Bispen, valgte den 1253 sin egen Biskop, der imidlertid ikke fik Pavens Stadfæstelse. Først 1298 godkendte Bonifatius VIII Bispesædet. 1828 blev det nuværende Stifts Grænser bestemt ved en Circumscriptionsbulle, der lagde de nedlagte Stifter Knin og Scardona samt en Del af det nedlagte Stift Traù under S., der atter er Suffraganat under Ærkestolen i Zara. Domkirken, begyndt 1443 i gotisk, fuldført 1555 i Renæssance-Stil, har en mærkelig Stenkuppel. S. har ogsaa en gr.-kat. Biskop for Dalmatien-Istrien (under Patriarkatet i Carlowitz). *J. O. A.*

Seber, Søn af Kaleb (1 Krøn. 2, 48).

Seber (Sebber), **Peder Hansen**, dsk adelig Prælat, vistnok f. i Malmø, Kannik i Lund, d. 1558; spillede en ret stor Rolle i Lunds Domkapitel paa Ref.s-Tiden, var 1544 dets Udsending ved Rel.s-Samtalen i Kbhvn, efter hvilken Kapitlet bøjede sig for Ref.en. Kantorembedet, som han dengang beklædte, havde han vel faaet som Tak for den Dygtighed, hvormed han varetog Kongens Interesser hos Fuggerne i Augsburg. Fra 1550 til sin Død var han Provst for »det store Præstegilde« i Lund. . . . *H. J. H.*

Sebida, Kong Jojakims Moder (2 Kong. 23, 36; 2 Krøn. 36, 5 LXX).

Sebina, en af dem med fremmede Hustruer (Esra 10, 43).

Sebna, en mægtig Mand i Jerusalem, hvem Jesaja frygtløst (jfr. Jes. 7, 13 f.; Amos. 7, 17; Jer. 20, 1 f.) forkyndte Guds dømmende Ord (Jes. 22, 15—25). S.s Stilling som Slotshøvedsmand (Husminister) var en af de indflydelsesrigeste; han synes at have været Sjælen i de nydelsessyge Stormænds Uretfærdigheder og gudløse Politik. Vers 24 maa høre sammen med 23 b, thi i 25 genoptages Udtrykkene fra V. 15 og 20. S. maa som Følge af Jesajas Ord være bleven degraderet (Jes. 36, 3; 2 Kong. 18, 18). Hvorvidt Truslen i V. 18 opfyldtes bogstavelig i det assyr. Uvejr, vides ikke. *L. G.*

Sebo'im. 1) By, der nævnes sammen med Sodoma og Gomorra (1 Mos. 10, 19; 14, 2. 8; 5 Mos. 29, 22; Hos. 11, 8). — Lydlig forskelligt herfra er 2), et Sted i Benjamin (Neh. 11, 34), formodentlig ved S.-kløften (1 Sam. 13, 18) ɔ: Hyænekløften. Et tilsvarende Navn, Vadi abû dabâ', findes nordl. for Vadi el-kelt.

Sebuel, se Subael.

Sebul, Høvedsmand i Sikem i Abimeleks Tjeneste (Dom. 9, 28 f.). Han forstod at fortrænge sin Rival Ga'al (Go'al). Om Abimelek derefter har regnet med ham trods det tvetydige i hans Holdning, er tvivlsomt. Er S. forbleven i Sikem, maa han have delt Skæbne med den i dens totale Ødelæggelse ved Kongens Angreb.

Sebulon (Zebulun), Jakobs og Leas 6. Søn og den efter ham benævnte israelit. Stamme (1 Mos. 30, 19. 20 Populæretymologier). Stammens Slægter nævnes 1 Mos. 46, 14 og 4 Mos. 26, 26. Der meddeles i Mosebøgerne intet særligt om Stammen (4 Mos. 1, 9. 30; 2, 7. 8; 13, 10; 26, 27; 34, 25; 5 Mos. 27, 13). Om Bosættelsen i Kana'an berettes Josva 19, 10—16 (jfr. 1 Mos. 49, 13; 5 Mos. 33, 19; Josva 21, 34. 35; Dom. 1, 30; 1 Krøn. 6, 62 [77]). S.s Landområde var N. for Jisreelsletten i Galilæas lavere Bjerge, omfattende den mindre Battofslette, et frugtbart og velbebygget Land, grænsende mod S. til Issakar, mod Ø. og N. til Naftali og NV. til Aser. Dommeren Elon var fra S. (Dom. 12, 11. 12). I Deborasangen berømmes S. blandt de bedste (Dom. 5, 14. 18; jfr. 4, 6. 10). Den fulgte Gideon (Dom. 6, 35) og David (1 Krøn. 12, 33. 40; jfr. 27, 19). Ved Assyrernes Komme led S. sammen med Naftali frygteligt (Tiglat-pilesar 734; jfr. Jes. 8, 23 [9, 1]). Hiskias Indbydelse fandt nogen Tilslutning i S. (2 Krøn. 30, 10 f.). Det profet. Ord i Jes. 9, 1 [2] opfyldtes i, at S. blev det udvalgte Sted, hvor Jesus Kr. voksede op, og som i rigt Maal saa hans Gerning (Mt. 4, 13 f.); dér laa Nasaret, dér ogsaa Kana. *L. G.*

Seceders, se Secession Kirk.

Secession Kirk, en skotsk Frik. 1712 var Patronatet indført i den skotske K. i Modstrid med dennes Grundsætninger, og Præster blev paatvungne Menighederne imod deres Vilje, undertiden under Beskyttelse af Dragoner. Hos General Assembly, i hvilken den »moderate« Retning raadede, fandt Menigheden ikke Øre. En Bog, som de »Evangelske« yndede meget, var bleven fordømt (se Representers III, 762). 1732 holdt da Præsten E. Erskine (I, 797) for den Synode, hvis Moderator han havde været, en Prædiken, hvori han skarpt angreb den herskende Retning. Dømt af Synoden appellerede han til General Assembly, men forgæves. Han og 3 andre Præster affattede en Protest, men blev dømte til at tilbagekalde. Da de vægrede sig, blev de suspenderede, og de og deres Menigheder udtraadte da og dannede 1733 *The Associate Presbytery*. Flere Menigheder sluttede sig dertil, og 1745 organiseredes S. K. under Navnet *The Associate Synod* (om dens senere Historie og om »Secessionen« 1752 og 1843 se Skotland). *C. E. F.*

Seckendorf, Veit Ludwig v., Polyhistor og Statsmand, f. 1632 i Nærheden af Erlangen, d. 1692 i Halle. I sin tidlige Ungdom omtumledes han af Trediveaarskrigens Rædsler (Faderen, Oberst i svensk Tjeneste, blev henrettet som mistænkt for Forræderi), studerede i Strassburg, men kom snart i sin store Velynders, Hertug Ernst af Sachsen-Gothas Tjeneste, hos hvem han efterhaanden steg til øverste Statsembede. Aaret før sin Død kal-

dedes han til Kansler ved det Universitet, der agtedes oprettet i Halle, og øvede her en mæglende Indflydelse paa de stridende kirkelige Partier. S. nævnes som Forløber for den økonomiske Videnskab, særlig paa Grund af hans »Der teutsche Fürstenstaat« (1656, 3 Bd., oftere oplagt paany), der i lange Tider var Hovedværket i tysk Statsret. Men hans betydeligste Arbejde er dog hans »Commentarius hist. et apologeticus de Lutheranismo s. de reformatione« (1688—89; 2. Folioudg. 1694), hvortil Maimbourg's Hist. de Lutheranisme gav Anledning, idet S. fra Arkiverne fremdrog en stor Række Aktstykker for derved at give den fornødne Retvisning af Jesuitens Fordrejelser. S.s Værk har blivende Værd og kan stadig med Udbytte raadspørges ved Studiet af Ref.s-Historien. *A. J.*

Secker, Thomas, eng. Ærkebiskop, f. 1693, Søn af presbyt. Forældre, forberedte sig i et nonkonformistisk Akademi, hvor J. Butler (I, 424) var en af hans Medstuderende, til at blive presbyt. Præst; men, utilfreds med Dissenternes Stilling og utilbøjelig til at slutte sig til K.n, rejste han til Paris for at studere Medicin. Imidlertid blev han af Butler og andre Venner draget over til Folkek.n og blev optaget i Exeter College i Oxford. 1723 blev han Præst, 1734 Biskop af Bristol, 1737 af Oxford og 1758 Ærkebiskop af Canterbury; han døde 1768. S. var en kundskabsrig Teolog, en veltalende Prædikant og en samvittighedsfuld Biskop, i det hele en af de bedste eng. Prælater i den Forfaldsperiode, i hvilken hans Gerning faldt. Vel havde han sin Part af de kirkelige Brist, men han tog bestemt Afstand fra den herskende Tidsaand, var ikke som de fleste af K.ns ledende Mænd uforstaaende overfor den metodistiske Bevægelse og bevarede et venskabeligt Forhold til Dissenterne. Han var altid, ogsaa i Overhuset, paa den rigtige Side. Men ved sin Selvstændighed kom han paa Kant med Hoffet, som han dog ikke vilde bryde med for ikke at skade K.n, ligesom han i det hele taget kun var lidet yndet i de toneangivende Kredse. *C. E. F.*

Second Adventists, Tilhængere af en særlig Lære om Kristi »andet Komme«, se Adventister (I, 29).

Secreta (sc. oratio), hemmelig, stille Bøn i Messen (se Gudstjeneste, II, 295), den ældgamle Bøn *super oblatam*, der blev bedet, efter at Menighedens Offerhandling var til Ende; da denne bortfaldt, indføjedes i den rom. Messe som Erstatning foran S. en Række Bønner, der i Middelalderen kaldes *canon minor* eller *secretella* (som Udvidelse af S.), og som tidligere kendes i gallikansk Ritus. S.'s Plads er lige før Præfationen til »Canon«. (Rietschel, Lehrbuch der Liturgik I, 1900, S. 376 f.). *J. O. A.*

Secrétan, Charles, schweizisk Filosof, f. 19. Jan. 1815 i Lausanne, d. 21. Jan. 1895, studerede i München under Schelling og blev Prof. i Filos. i sin Fødeby. S. var opr. paavirket af Leibnitz og den tyske Romantik; han hævdede den teleologiske Verdensbetragtning, Viljens Frihed og Aandens absolute Uafhængighed af Naturen. Hans spekulative Metafysik og Opfattelse af Historiens Filos. sigtede mod en Apologi for Krdmmen, som han fastholdt til det sidste. Men opr. lagde han Hovedvægt paa de teoretiske Beviser for Krdmmen, senere mere paa de etiske. I sin sidste Periode var S. stærkt optaget af de sociale Spørgsmaal; han var Arbejdernes og Kvindebevægelsens Talsmand, og kæmpede ivrigt mod den lovværnede Usædelighed. — Hans rel. Standpunkt var overkonfessionelt; Statskirkens Død frastødte ham, hvorimod Vækkelsesbevægelserne havde hans Sympati (saaledes ogsaa Frelsens Hær). Af hans Skrifter kan nævnes: La philos. de la liberté (1849); La civilisation et la croyance (1887); Essais de philos. et de literature (1896). (L. Secrétan, Ch. S., sa vie et son oeuvre, 1912). *S. A. B.*

Secretarium, oldkirkl. Navn for et Sakristi (se S. 24).

Seculargejstlige, se Sækulargejstlige.

Secularisation, se Sækularisation.

Secularists, engelsk Betegnelse for moderne Monister, der forkaster enhver Form for Supranaturalisme eller i alt Fald henstiller Spørgsmaalet om Guds Eksistens som et aabent Spørgsmaal. Benævnelsen blev særlig optaget i 19. Aarh. i rel. radikale engelske Arbejderkredse, og Sækularisterne har ligefrem dannet rel. Fritænkersamfund med »sækulare« Præster paa noget lignende Maade som de fr. Positivister. — Som S.s Stifter maa nævnes George James Holyoake, en Ven af R. Owen (III, 458), men i rel. Henseende radikalere; han grundede 1846 med nogle andre »The Reasoner«, der blev Hovedorgan for det eng. Fritænkeri; man vilde ikke kalde sig Ateister, da man ikke direkte bestred Guds Tilværelse, men »Non-Theists« eller bedre »S.«, da det gjaldt om at »leve og dø og arbejde for Menneskers Velfærd i denne Verden«. Moralprincipet er Nyttehensynet. Det gælder om at forøge sin Viden, sit Kendskab til denne Verden og til Menneskene. »Kærlighed til det, som fortjener det, er vor eneste Tilbedelse, Studium vor eneste Lovprisning, Underordning under det uundgaaelige vor Pligtopfyldelse, Arbejde og kun Arbejde vor Gudstjeneste« (Towley og Holyoake, A public Discussion on the Being of God, 1852; jfr. ogsaa Grant og Holyoake, A publ. Disc. on Christianity and Secularism, 1853). Særlig angreb Holyoake Paleys (III, 469) endnu højt ansete Metafysik: ligesom intet kan bevises om Gud, saaledes heller intet om hans Forsyn eller om et Liv efter Døden og Gengældelse. Om den Slags Ting bør vi slet ikke bekymre os. — Radikalere og folkeligt mere indgribende blev Sækularismen, da Ch. Bradlaugh (I, 377) blev S.s Leder. »Ateistisk i Teol.en, demokratisk i Politiken, malthusiansk (se III, 156) i Sociologien« var hans Motto. 1876 blev han Præsident for et stort Fritænkerselskab, og som saadan optraadte han 1881 som Vært for den internationale Fritænkerkongres i London. — Hans Ven Austin Holyoake sammenstillede den Liturgi (Hierurgia secularis), S. bruger (her er Formler for »Daab« eller Navngivningshandlingen, for Begravelse osv). — Paa Grund af Bradlaughs store Indflydelse i Arbejderkredse har Sækularismen særlig bredt sig her; i højere Kredse nævner man sig nu hellere »Agnostikere«. (Bradlaugh, Autobiography, 1873; J. Buchanan, Faith in God and modern Atheism II, 1857; M. Davies, Heterodox London I-II, 1874). *J. O. A.*

Seculum obscurum, det 10. (»mørke«) Aarh.; det kaldes saaledes dels paa Grund af det alm. Kulturforfald i Europa, dels navnlig paa Grund af Pavedømmets dybe Fornedrelse (»Pornokratiet«, se Skøgevælde).

Secundianere, gnostisk Sekt fra 2. Aarh., hvis Stifter, Secundus, efter Hippolyt var Discipel af Valentinus; ogsaa Irenæos opfatter S.ne som Gren af Valentianerne. Secundus skal have haft en noget forskellig Ænlære og have opstillet et dualistisk System. Senere Forfattere (Augustin) erklærer, at S.ne var højst umoralske; de slaas derfor sammen med de Borborianere (af gr. »borboros« = Dynd, Skarn), hvis unaturlige, kønslige Skændsler Epifanios ikke vilde afdække; han opfattede dem som Udløbere af Nikolaiterne (III, 377). *J. O. A.*

Secundinus, en Manikæer, der var kendt med Augustin fra den Tid, han tilhørte dette Religionssamfund, og som opfordrede ham til atter at forlade Krdmmen; i den Anledning skrev Augustin da (o. 403) et Skrift *Contra Secundinum*. S.s Tilhængere opfattedes som en særlig Sekt.

Secundits, kat. Betegnelse for 50 Aars Præstejubilæum (»det gyldne«) og for den Messe, som Præsten læser paa 50 Aars Dagen efter sin Ordination eller sin Primits (se III, 600).

Secundus, se Sekundos og Secundianere.

Secundus fra Tigisis, numidisk Biskop, præsiderede 305 som *episcopus primæ cathedræ* paa en Synode i Cirta, der besluttede ikke at skride ind mod de Bisper, som under Diokletians Forfølgelse havde udleveret Øvrigheden Kirkernes hl. Bøger; S. blev iøvrigt selv beskyldt for at være *traditor* (s. d.). Alligevel forkastede S. Embedshandlinger foretagne af *traditores*, og han bebrejdede i Breve Mensurius, Carthagos Biskop, at han havde henlagt kætterske Skrifter i sin Kirke til Øvrigheden, noget som Prokonsulen havde taget for gode Varer. Da Cæcilian (I, 375) 311 var valgt til Mensurius' Efterfølger, vilde S. ikke anerkende ham, og han ledede Synoden 312 i Carthago, hvor 70 Bisper valgte Majorinus (se Donatisme I, 669; Völter, Ursprung des Donatismus, 1883). *J. O. A.*

Sedan, By i det franske Departement Ardennes, 10 km. fra den belgiske Grænse, o. 20,000 Indb. Protestantismen erobrede hurtig Byen, støttet af den dér residerende, grevelige Familie. 1573 oprettedes en Skole her, blandt hvis Lærere Louis Cappel de Montjambert (I, 473) var. 1601 hævedes Skolen til Akademi, talrige Lærde indkaldtes, og et Bibliotek grundedes. Teol., Jura, Medicin og Filos. dyrkedes ivrigt, og Akademiet glædede sig ved Grevernes gavmilde Støtte og stor Søgning af Studenter. 1642 kom Grevskabet under Kronen, men baade Louis XIII og XIV tilsikrede Akademiet alle dets gamle Rettigheder. Ikke desmindre erklæredes det 9. Juli 1681 for ophævet. — Skolen i S. var ganske forskellig fra den i Saumur (S. 59), ikke kritisk prøvende og liberal, men ivrigt forsvarende Dordrechter-Synodens Formulering af den kalvinske Ortodoksi (se I, 672 f.). Daniel Tilenus f. E., der søgte at modificere denne, blev saaledes straks drevet ud af Byen. S.s Lærde maa dog beundres for deres altid vaagne Beredskab til Forsvar for deres Tro, og adskillige af de Mænd, der kortere eller længere var knyttet til Akademiet, indlagde sig betydelige Fortjenester, saaledes Louis Cappel, Pierre du Moulin, Pierre Jurieu (II, 702), Moyse Amyraut (I, 78) og Josué de la Place (III, 565). Talrige Disputationsteses fra S. er samlet i *Thesaurus theologiæ Sedanensis*, Genève 1661. *H. J. H.*

Sedekia (hebr. Sidkija, LXX Sedekias). 1) S., Kena'anas Søn, Føreren for den store Skare falske Jahveprofeter omkring Akab (1 Kong. 22, 11. 24. 25; jfr. 2 Krøn. 18). — 2) En anden falsk Profet, som agiterede blandt de bortførte i Babel, og som Nebukadnesar lod opbrænde (Jer. 29, 21—23). — 3) En af Øversterne under Jojakim (Jer. 36, 12). — 4) Kong S., Juda Riges sidste Konge (597—586 f. Kr.). Foruden 2 Kong. 24, 17—25, 7 og 2 Krøn. 36, 10—21 giver Jer. talrige Bidrag til Kendskabet til Begivenhedernes Gang (24; 27; 28; 29; 21; 37; 34; 38; 32; 33; 39, 1—10; 52, 1—11); jfr. Hes. 12, 12. 13; 17; 19; 21, 25 f. — S., der før sin Tronbestigelse hed Mattanja, var Kong Josijas yngste Søn og blev efter sin Brodersøn Jekonjas Overgivelse til Kaldæerne Konge som Vasal af Nebukadnesar, 21 Aar gl. Hans ret velvillige, men svage Karakter formaaede ikke at magte Forholdene. Trods bedre Indsigt og Jeremjas kraftige Støtte lod han sig af ærgerrige og kortsynede Raadgivere lede til at give efter for den ophidsede Folkestemning, der i Tillid til Ægypten tragtede efter at bryde Kaldæerkongens Aag. 593 var det nær kommet til Udbrud (Jer. 27; 28; 29), men drev dog over denne Gang; dog maatte S. møde i Babel for at gøre sin Overherre Regnskab (Jer. 51, 59). Men da Hofra 588 blev Farao i Ægypten, fandt man Tidspunktet gunstigt og sluttede Forbund med Ægypten (Hes. 17, 15); af Nabomagterne vovede nu dog vistnok kun Fønikerne og Ammon (Hes. 26, 7; 21, 24 f.) at deltage i Oprøret. Men Nebukadnesar stod hurtig i Syrien og sendte fra sit Hovedkvarter i Ribla en Hær mod Juda; i Beg. af 587 indesluttedes Jerusalem. En kort Tid nødtes Kaldæerne til at ophæve Belejringen for at gaa imod Hofra, men Jerusalems Jubel (der belyses af den i Jer. 34, 10. 11 omtalte Troløshed) var kun Galgenfrist. Kaldæerne vendte tilbage, og efter et haardnakket Forsvar lykkedes det i Juli 586 Belejrerne at gennembryde Muren. S. undslap om Natten, men indhentedes ved Jeriko og førtes til Nebukadnesar i Ribla. Efter at have maattet se sine Sønners Drab blindedes den ulykkelige Fyrste og førtes i saadan Tilstand i Lænker til Babylon, hvor han forblev til sin Død. I Klagesangene 4, 20 genlyder Sukket over hans Skæbne. — 5) 1 Krøn. 3, 16; muligvis en Søn af Jekonja inden hans Bortførelse. — 6) En judæisk Embedsmand (Neh. 10, 2 [1]). *L. G.*

Seder olam, en hebr. Krønike, som omtales i den Babylonske Talmud og hos ældre jødiske Kommentatorer, og som rimeligvis har givet en Udsigt over den jødiske Hist. fra Verdens Skabelse indtil Opstanden imod Hadrian under Bar-kokba. Af de bevarede Bearbejdelser ses, at den væsentligste Kilde til S. o. var Biblen, men der lagdes stor Vægt paa kronologiske Data, og da saadanne ikke altid findes i Biblen, er Traditionen ofte taget til Hjælp. Det opr. Skrift haves ikke mere, derimod to Bearbejdelser, begge paa Hebr. Den længere, *Seder olam Rabbah*, omtales under dette Navn oftere hos senere Kommentatorer

til Biblen o. a. Den er fuldstændig ned til Alexander den stores Tid; men af Fremstillingen af den følgende Tids Hist. er kun et Brudstykke bevaret. M. H. t. Forfatteren, har man efter Rabbi Johanan henført Bogen til den bekendte Talmudist Jose ben Halafta, men det kan ikke være rigtigt; denne udtaler sig efter Referatet i Talmud undertiden paa en forskellig Maade fra S. o. Men i Almindelighed kan man nok sige, at Betragtningsmaaden i S. o. er væsentlig den samme som Talmudisternes. Den kortere Bearbejdelse *Seder olam Zuta* (d. e. den yngre) giver Oplysning om flere Ting, som ikke findes i *Seder olam Rabbah*, naturligvis uden anden Støtte end Traditionen, som ikke altid er den reneste Kilde. Skriftet tager meget Hensyn til Babylon og vil vise, at de Babylonske Exilarker nedstammede i lige Linie fra David. Begge Bearbejdelser udgaves først 1514 i Mantova, senere oftere. *V. S.*

Sederholm. 1) **Karl S.**, finsk Præst og Rel.s-Filosof, f. 6. Juni 1789 i Tusby, Student i Åbo 1807, ordineret 1810 i Viborg, derpaa Præst og Lærer blandt tyske Kolonister i Sydrusland og Moskva, 1825 Dr. phil. i Königsberg, udgav i de følgende Aar paa Tysk en Række Skrifter af rel.s- filos., dogmat. og ekseget. Indhold, hvoriblandt Hovedværket »Der geistige Kosmos, eine Weltanschauung der Versöhnung« (1850). S.'s Tænkning gik hovedsagelig i samme Retning som Schellings i dennes senere Periode; den er et Forsøg paa at harmonisere Fornuft og Tro, Filosofi og Krdm ved fornuftmæssigt at vise Muligheden og Nødvendigheden af Aabenbaringens Indhold. Paa Grund af rationalistiske Anskuelser, Kritik af Luthers Katekisme og Advarsler mod den gr.-kat. Propaganda afsattes han flere Gange fra sine Embeder, men benaadedes igen. Efter sin sidste Benaadning 1856 vilde han dog ikke igen indtræde i sit Præsteembede og levede derpaa hos en Slægtning i Guvernementet Tula, hvor han døde 27. Juni 1867. (Finsk Tidskrift 1879; Th. Rein i Finsk biogr. Handbok). — 2) **Carl Robert S.**, Broderson af foregaaende, f. 1818, d. 1903, Fæstningsofficer i russisk Tjeneste, tilsidst Generalløjtnant, beskæftigede sig, navnlig efter at han 1883 var forflyttet til Finland, som Dilettant med rel.s- filos. Studier. Af hans Skrifter fremhæves »Aandens eller den rene Fornufts Religion« (1883), »Buddha den oplyste og hans Lærdomme« (1886), »Krdmmen og dermed overensstemmende Religioner og Filosofemer« (1888), »Samvittighedens Religion« (1903). *J. G.*

Sedes apostolicæ kaldtes i Oldk.n Bispesæderne i saadanne Menigheder, der gjorde Krav paa at være stiftede af en Apostel, hvad enten nu dette Krav efter moderne Historikeres Opfattelse er berettiget eller ikke. Da man begyndte at tillægge Biskopperne Betydning af Overleveringens Bærere og tro Vogtere, blev indenfor Biskoppernes Kreds Indehaverne af Bispeembedet i de saakaldte *s. a.* stillede i første Række. Især gjaldt dette Biskopperne i Rom, Aleksandria, Antiokia, Jerusalem, tildels ogsaa Efesos og Korinth. *F. T.*

Sedes impedita, se Sedisvacans.

Sedes stercoraria. I Middelalderen satte den nye Pave sig efter sin Kroning paa en antik Porfyrstol foran Lateranbasilikaen, hvor han modtog »Nøglerne« som Symbol paa hans Løse- og Bindemagt som Peters Efterfølger (jfr. det gl. Ceremoniel i Baronio's »Annales« til Aar 1191, XIX, 627); den benævnes *s. s.*, fordi man imedens sang Ps. 113 (LXX: 112) V. 7: »han, som oprejser de ringe af Støvet« (*de stercore*). Stolen synes at have været en antik Badestol med gennembrudt Sæde, hvilket gav Anledning til taabelige Sagn om Handlingen, der foregik der. *J. O. A.*

Sede'ur, en rubenitisk Mand (4 Mos. 1, 5).

Sedgwick. 1) **Daniel S.**, eng. Ps.historiker, f. i London 1814, var Skomager, men opgav denne Profession og blev Antikvarboghandler. Han havde sluttet sig til Baptisterne og faaet Interesse for den relig. Digtning, og han erhvervede sig efterhaanden en betydelig Samling af Ps.-literatur. Fra 1859 udgav han under Titlen »Library of Spiritual Song« sjeldne Ps.r fra 17. og 18. Aarh., og 1860 »A comprehensive Index of many of the original Authors and Translators of Psalms and Hymns« (2. Udg. 1863). Han besad et enestaaende Kendskab til eng. Ps.lit., og ved Udg. af mange Ps.bøger og hymnologiske Værker ydede han en værdifuld Hjælp. D. 1879. — 2) **Obadiah S.**, eng. Presbyterianer, f. 1600, studerede i Oxford og virkede i en Række Aar som Præst i London. Han var en afgjort Presbyterianer og var Medlem af Westminster-Forsamlingen, udgav mange Prædikener og flere rel. Skrifter; d. 1657. Et efterladt Skrift, Synopsis of Christianity, udkom 1660. *C. E. F.*

Sedisvacans er den kanoniske Rets Betegnelse for Pave- og Bispestoles Ledighed. De nugældende Bestemmelser om Kardinalkollegiets Myndighedsomfang under Paveløse, Sammenkaldelsen af Kardinalkongregationer, Camerlengos, Storpønitentiarens og de andre store Kurieembeders Virksomhed er reguleret ved Pius X's Konstitution af 25. Dec. 1904, der sammenarbejder og kodificerer al ældre gældende Ret m. H. til S. og Konklavet (se Art. Pavevalg). Naar en Biskop dør eller ved vedvarende (perpetuo) Sygdom er forhindret fra at beklæde Embedet, skal Domkapitlet vælge og indsætte en Vikar; men hvis Valget (der fordres $^2/_3$ af Stemmerne) ikke er ordnet inden 8 Dage, mister Kapitlet denne Ret, der gaar over til en højere Myndighed. Vikaren skal helst være Dr. eller Lic. i kanonisk Ret, være fyldt 25 Aar og helst høre hjemme i Stiftet. Han varetager Bispeembedet, til den nye Biskop er udnævnt og kan ikke afskediges af Kapitlet; men han kan ikke foretage de Handlinger, som er forbeholdt Bispestanden (Ordo), og maa som Regel heller ikke indføre nye Skikke eller bevilge tidligere ukendte Udgifter. K.retten har ogsaa Betegnelsen *Sedes impedita* om et Stift, hvis Biskop er taget til Fange eller ved Vold forhindret fra at beklæde sit Embede; da skal Domkapitlet *(sede imp.)* imidlertid fungere, men kun indtil Paven, til hvem Sagen straks bliver at indberette, har udnævnt en Administrator. — I Frankrig havde Kongen gennem lange Tider oppebaaret Bispestolens Indkomster under S. Dette gamle Stridsspørgsmaal blussede op under Ludvig XIV i hans Kamp med Innocents XI; men Striden bilagdes under den følgende Pave, Innocents XII, saaledes at K.n gik af med Sejr. *A. J.*

Sedlnitzki, Leopold v., Fyrstbiskop af Breslau, Konvertit til den luth. K., f. 29. Juli 1787 af grevelig Slægt i Schlesien. Hjemmets inderlige, kat. Fromhed prægede ham, og 1806 viede han sig til Teol.en. Navnlig Mich. Sailers Skrifter (S. 16) førte ham til dybere Syndsbevidsthed og ivrigt Bibelstudium; han blev Præst 1810. En Regeringsansættelse i Breslau, hvorved han fik Indflydelse paa Skolevæsenet, førte ham til at beskæftige sig med Forholdet mellem den kat. og den luth. K., og denne sidstes symbolske Skrifter blev Genstand for hans Studium. Meget heri maatte han billige, men Uenigheden indenfor Protestanterne frastødte ham, og han haabede gennem det kat. Skolevæsens Forbedring at overvinde de overtroiske Momenter i Katolicismen. Skønt han herved paadrog sig Mistanke, valgtes han dog af Domkapitlet enstemmigt til Biskop 1835. Fjender forfulgte ham imidlertid med hadske Beskyldninger, og Kurien mødte ham med Mistillid. Da S. nægtede at lyde Brevet af 25. Marts 1830 ang. Børn af blandede Ægteskaber under Henvisning til sin Ed om Lydighed mod Statens Love, førte Striden til, at han tog sin Afsked, og fra 1840 levede han i Berlin som Geheimraad. Omgangen med evang. Personligheder, Læsning af Luthers Skrifter og særlig Nitzsch's (II, 385) Prædikener bestemte ham til at forlade den kat. K. 1. Adventssøndag 1862 udførte han det ved at gaa til Alters i en evang. K. Siden grundede han i Berlin »Paulinum«, et kr. Konvikt for Gymnasiaster, og skænkede det til Indre Mission, og for teol. Studenter »Johanneum«; et lignende planlagde han i Breslau. D. 25. Marts 1871. (S.s Selvbiografi, udg. af Dorner, Berlin 1872). *H. J. H.*

Sedulius, Caelius, kristl. Digter, var ikke en Spanier, som man har ment, men snarest født i Rom. Man ved i Grunden intet om ham. Af Ytringer i hans Digte ses det, at han først har lagt sig efter hedensk Lit. og forholdsvis sent er bleven Kr. Hvad hans Levetid angaar, da citerer han Hieronymus, som døde 420, og hans Værker udgaves efter hans Død af Asterius, som var Konsul 494. Man tænker da, han har virket i Aarene omkring 450. Hans Værker er »Carmen paschale«, der behandler den evang. Historie, »Opus Paschale«, det samme paa Prosa, »Elegia«, et Digt af lignende Indhold, og endelig det alfabetiske Digt »A solis ortus cardine« (udg. af J. Huemer, Wien 1885). Brudstykker heraf se Grundtvigs Sangværk I, 154, Hauge 158, Landstad 295, »Herodes, hvi frygter du saa saare« hos Kingo. *P. S.*

Sedulius Scotus (Scottus eller Junior), irsk Klerk, synes o. 850 at have virket ved St. Lamberts Domskole i Liège og siden i Köln, Metz og Milano. Hans efterladte Digte (samlede i Mon. Germ. hist. Poetae lat. aevi Carolini III, 1, 154—240) er ubetydelige, mest rettede til Stormænd, hvis Gunst han vil opnaa. Betydeligst er hans »Fyrstespejl« *(Liber de rectoribus christianis,* ed. Migne), der skildrer Idealbilledet af en kr. Regent, som her opfattes som Guds Vikar ogsaa m. H. til K.ns Ledelse og Forsorg for den; dog skal han bøje sig for dens særlige Myndighed, naar den paalægger ham K.bod. S. har ogsaa efterladt sig store »Collectanea« til Pauli Breve og Evangelierne. *H. J. H.*

See, Henrik v., Biskop, af en holstensk Adelsslægt, blev ved holstensk Hjælp Domprovst i Slesvig, samtidig med at den dansksindede Hans Skondelev var Biskop der, og han optraadte som dennes udprægede Modstander. Han var de holstenske Grevers Kansler og mødte paa Danehoffet i Nyborg 1413 som en af de 6 slesvigske Raader, der fra hertugelig Side var opstillede som Voldgiftsdommere i Striden om Sønderjylland. Efter H. Skondelevs Død 1421 blev hans Valg til Biskop i Slesvig ført igennem af Holstenerne paa Trods af Ærkebisp Peder Lykkes Protest. Da denne nægtede at indvie ham, fik han Pavens Tilladelse til at lade sig indvie af en hvilkensomhelst Biskop og aflægge Lydighedseden til denne. 1424 var han blind og saa medtaget af Alderdomssvaghed, at Paven befalede Ærkebispen af Lund og Bispen af Odense at indsætte Ærkedegnen i Slesvig, Erik Dozenrodhe, som hans Koadjutor. 1429 opgav han sin Bispestilling og er vistnok død kort efter. *S. M. G.*

Seeb, se Oreb (III, 450).

Seeberg. 1) **Gerhard S.**, norsk Præst, f. 30. Juli 1734 i Tønsberg, kom tidlig udenlands, men blev dog Student 1752 efter Undervisning af en herrnhutisk Præst, cand. theol. 1757, laa siden i Kbhvn og studerede, lagde sig et stort Bibliotek til og blev snart bekendt for sine »fanatiske Griller«. Det synes, som han ved sin Iver har indyndet sig ved Hoffet, hvor Prinsesse Charlotte Amalie hjalp ham til at udgive en Bog, »Hellige Betragtninger over Tros og Kærligheds Lærdomme«, blot den gamle Dogmatik i en meget kedelig Form (1771). Paa Arveprins Frederiks udtrykkelige Befaling blev han 1778 Spr. til Tune, hvor han ved sin hidsende Prædiken fremkaldte en stor Bevægelse og ved sit Embedsforhold bragte sig under Tiltale. Ved Højesterets Dom blev han afsat 1795, men benaadet med Pension. Han var Hans Hauges Spr. og tør have haft sin Betydning for ham, om end H. snart vendte sig fra ham. Det maa nu staa klart for enhver, at S. alt fra Ungdommen var sindssyg. D. 27. Juni 1813. *D. T.* — 2) **Oskar Theodor Alfred S.**, tysk, evang. Teolog, f. 24. Sept. 1863 i Pedua i Estland, studerede i Dorpat, Erlangen og Leipzig, blev 1891 Privatdocent, 1895 Prof. extraord., 1897 Prof. ord. i Dorpat og 1908 i Rostock. Han beskæftiger sig overvejende med den nytestl. Teol. S. har søgt at eftervise en Brug af faste Formler ved Katekumenatet allerede i den apost. Tid. Blandt hans Skrifter kan nævnes: »Der Katechismus der Urchristenheit« (1903), »Das Evang. Christi« (1905), »Der Taufe im Neuen Testament« (1905), »Die beiden Wege und das Aposteldekret« (1906), »Die Didache des Judentums und der Urchristenheit« (1908), »Christi Person und Werk nach der Lehre seiner Jünger« (1910), »Der Hebräerbrief« (1912). — 3) **Reinhold S.**, tysk, evang. Teolog, Broder til ovennævnte, f. 5. April 1859 i Pörrafer i Livland, studerede i Dorpat og Erlangen, blev 1885 Prof. extraord. i Dorpat, 1889 Prof. ord. i Erlangen og 1898 i Berlin. Hans betydeligste videnskabelige Arbejder er Studier over Dogmehist. I dogm. Henseende har han stillet Krav om en Nydannelse af Troslæren, »en moderne positiv Teologi«, og

udviklet Programmet for en saadan. Dette har fundet en Del Tilslutning og fremkaldt en livlig teol. Diskussion. Desuden har han taget energisk Del i Arbejdet paa forsk. kirkl. Opgavers Løsning. Efter Stöckers Død er han bleven Formand for »Kirchliche soziale Konferenz«. Af hans omfattende Forfatterskab kan nævnes: »Begriff der christlichen Kirche« I (1885), »Die Apologie des Aristides, untersucht und wiederhergestellt« (1893, i Zahn's »Forschungen z. Gesch. d. ntl. Kanons« V, 159—414), »Lehrbuch der Dogmengeschichte« I—II (1895—97; 2. Udg. I—III, 1908 f.), »Die Theol. des Duns Scotus« (1900), »Grundriss der Dogmengeschichte« (1910 [3]), »An der Schwelle des 19. Jahrhunderts« (1900), 4. Udg. ganske omarbejdet: »Die Kirche Deutschlands im 19. Jahrhundert« (1903, 1910 [3]), »Die Grundwahrheiten der chr. Religion« (1902, 1910 [5]), »Protest. Ethik« (i »Kultur der Gegenwart«, 1906), »Aus Religion und Geschichte. Gesammelte Aufsätze und Vorträge« I—II (1906—1909), »Von Christus und dem Christentum« (1908), »System der Ethik im Grundriss« (1911). (R. H. Grützmacher i Franks »Gesch. u. Kritik der neueren Teol.[4], 1908). *C. G.*

Seeböck, Philibert, Fransiskaner, f. 16. Dec. 1839 i Innsbruck, indtraadte i sin Orden 1858, fik Præstevielse 1862, virkede derpaa som Lektor i Khist. og N. T. navnlig i Hall i Tirol; han har udgivet en uhyre Mængde Opbyggelses- og populære kirkehist. Skrifter.

Seed-Baptists (Sæd-Baptister) eller **Snake-Baptists** (Slange-B.) er en amerik. Gren af de især i Nordamerikas Forenede Stater meget udbredte Partikular-Baptister (I, 211). Disse ere alle strænge Calvinister og fastholde som saadanne Prædestinationslæren (III, 619); den særlige Lære, hvorefter S.-B. har faaet Navn, gaar ud paa, at de, der ikke er forudbestemte til Frelse, er Slangesæd (1 Mos. 3, 15). *C. E. F.*

Seehofer, Arsacius, f. i München i Beg. af d. 16. Aarh., stud. først i Ingolstadt, men kom 1521 til Wittenberg, hvor han blev vundet for Evang. og ivrig sluttede sig til Melanchthon. Da han vendte tilbage til Ingolstadt, blev han 1523 tvunget til at tilbagekalde og derefter sat i et Klosterfængsel. Denne Fremfærd vakte megen Opsigt og fremkaldte bl. a. et Skrift fra Luther. Det lykkedes S. at undslippe fra sit Fængsel, og han søgte nu hen til evang. Egne. Han virkede flere Steder, tilsidst som Præst i Winnenden. D. 1542. *A. Th. J.*

Seekers, engelsk Sektnavn fra 17. Aarh. Sandsynligheden taler for, at S. ikke maa opfattes som en bestemt afgrænset Sekt, det brugtes om relig. Frihedsmænd indenfor alle Sekter paa en Tid, da Independenterne endnu ikke havde konsolideret sig. Ganske vist taler et anonymt Brev om en »nova secta Quaerentium« og skildrer dens Afvigelser i Læren (Tvivl om Skriftens ubetingede Autoritet, om K.ns Daabs- og Nadverpraksis, om Retfærdiggørelseslæren, om Statskirkens Berettigelse o. s. v.), men disse spredte og vage Antydninger kan næppe have dannet nogetsomhelst Grundlag for en Partidannelse. Samtidens Historikere kender vel Navnet, men ikke som et særligt Partinavn, og hertil kommer, at Cromwell selv lejlighedsvis kalder sig en S. (Brev af 25. Okt. 1646). *H. J. H.*

Seeley, Sir John Robert, eng. Historiker, f. 1834, stud. i Cambridge og var 1859—63 Lærer i London, 1863—69 Prof. i Lat. ved University College ssteds og derefter Prof. i nyere Hist. i Cambridge indtil sin Død 1895. I sin Behandling af Hist.n holdt han sig strængt til den polit. Side uden at tage Hensyn til K.- og Kulturhist. Verdensberømt er *The Expansion of England,* 1883. Men fra Ungdommen var S. ogsaa stærkt interesseret i rel. Spørgsmaal, og 1865 udgav han anonymt *Ecce Homo,* der gav Anledning til megen Diskussion og udkom i mange Oplag. Uden teol. Forudsætninger har han fra et alm. hist. Standpunkt fremstillet Jesu Liv efter Evang.rne, som han ansaa for troværdige i det væsentlige, men saaledes, at han afstrejfer det overnaturlige. I et andet anonymt Værk, *Natural Religion* (1882), har han gennemført sine Tanker, idet han paa Grundlag af Guds alm. Aabenbaring i Naturen og Hist.n søger at opbygge en Humanitetens Religion. Hans posthume Værk, *The Growth of English Policy* (1895), er af Prof. G. W. Prothero indledet med en Levnedsskildring. *C. E. F.*

Seem, et Benedictinerkloster i Ribe Herred, om hvis ældre Historie intet sikkert vides. Ribebispen Radulf, der ligesom Valdemar I havde været Alexander III's Modpaves Mand og Ærkebiskop Eskils Modstander, skulde, som Bod, for at faa kirkl. Anerkendelse, grundlægge et Cistercienserkloster i sit Stift. Det forfaldne S.-Kloster valgtes da til Bolig for de fra Herresvad i Skaane indkaldte Brødre. Allerede 1173 drog de imidlertid til Løgum (III, 124), der dog indtil 1501 vedblev at eje Gods i S.-Sogn; muligvis har endnu i 13. Aarh. enkelte Brødre boet i S. *J. O. A.*

Se'era, Efraims »Datter«, som byggede det øvre og nedre Bet-horon og Ussense'era (nu Beit Sira SV. for det nedre Bet-horon), 1 Krøn. 7, 24.

Sefam, et Punkt paa Israels ideale Nordøstgrænse, men ukendt (4 Mos. 34, 10. 11).

Sefanja. 1) En Præst, Templets Næstøverste (Jer. 29, 25. 29; 21, 1; 37, 3; 2 Kong. 25, 18 f.). — 2) En jød. Eksulant (Sak. 6, 10. 14). — 3) En Levit (1 Krøn. 6, 21 [36]). — 4) **Profeten S.,** i de 12 Profeters Bog. Da hans Slægtslinje føres hele 4 Led tilbage, synes den i 1, 1 nævnte Hiskija at være den bekendte judæiske Konge. S. levede uden Tvivl i Jerusalem (1, 4 »dette Sted«). Efter Overskriften profeterede han i Josijas Regeringstid. Hans Varselsrøst maa have lydt inden den store Kultusreform fra 622; der forudsættes i 1, 4. 5. 6. 9 direkte Hedenskab og Frafald fra Jahve i Jerusalem, og i Samfundsforholdene en voksende Samvittighedsløshed og Overmod (1, 8. 12; 3, 1—4. 7). Efter dette Tidsbillede har S. profeteret o. 630, en Vækkelsesprædikant og Forløber for det, der skete under Josija. Imod det anførte kan 1, 4 ikke komme i Betragtning; hvis der her skal læses Ba'als »Rest« (LXX: Navn), kan det forstaas: indtil den sidste Rest (jfr. Am. 1, 8) At Kongen ikke selv nævnes 1, 8, men kun de ledende Prinser af Davidsslægten, fortjener ogsaa at bemærkes til Stadfæstelse af Tidsbestemmelsen, at S. er fremtraadt i Josijas Ungdomstid. — Hovedindholdet af S.s Profeti er, at Herrens Dom over Fordærvelsen er nær. Den

kommer gennem vældige Krigstrængsler. Karakteristisk er dens universelle Karakter. Det er en Verdensdom, der nærmer sig fra den hellige Gud, men paa de ægte Profeters Vis er det Gengældelsen over Herrens eget Folk, der staar i Forgrunden. Der skildres i Kap. 1, hvorledes Verdensdommen kommer over Jerusalem (V. 2. 3. 4—9. 10—13. 14—18). Med Dommens verdensomfattende Vælde for Øje følger derefter et Bodsraab til Herrens Folk, inden Skildringen fortsættes med Dommen over Folkeslagene (2, 1—3. 4—7 Filisterne; 8—11 Moab og Ammon; 12 Kus; 13—15 Assur og Ninive). Efter Dommen en lutret Verden. Denne Udsigt, der allerede glimtvis har skinnet igennem (1, 7: vær stille; 2, 3; 2, 7 og 9: Resten; 2, 11), kommer i Kap. 3 til Gennembrud. Med Tanken henvendt paa Folkets gudfrygtige Rest (»bi paa mig« V. 8) ses endnu engang, med en Tone, der minder om Jes. 1, 21 f., tilbage paa Dommens Tugtelse, der særlig havde Ærinde til det Jerusalem, der intet vilde høre (3, 1—7. 8—10: Hedningefolkenes Lutring). Nu har Herren et ydmygt og sagtmodigt, renset Israel, hvis Saligheds Profeten i høj Aandsflugt (V. 17: tie i sin Kærlighed) priser (11—13. 14—20). — Integriteten af S.s Bog er for Tiden omstridt. Det drejer sig om det meste af Kap. 3 og Dele af Kap. 2. Den moderatere Kritik vil kun frakende S. enkelte Indskud som 2, 11; 3, 9. 10 og særlig 3, 14—20 (eksilsk, eftereksilsk). Bortset fra, at f. E. 3, 20 kunde være en Afrunding ved den redaktionelle Sammenstilling af S.s Profetier, synes det universelle Blik over Folkeslagenes Hyldest af Jahve i nævnte Gruppe af omstridte Udsagn paa nøjeste Maade at svare til Universaliteten i S.s Domsforkyndelse. — Det er muligt, at Skyterstormen, der gennembruste Forasien, for S.s profet. Blik har været et Forvarsel om den Dommens Uvejrsstorm (1, 15: Dies iræ), der var nær. O. 625, kort efter S.s Profeti i 2, 4 f., plyndrede Skyterne Filistæa. Kommentarer af Keil, Steiner, v. Orelli, Wellhausen, Nowack, G. A. Smith, A. B. Davidson og af J. M. P. Smith (1912, i The International Critical Commentary). *L. G.*

Sefar (1 Mos. 10, 30), sydarab. By i Hadramaut.

Sefarad (Obad. 20). Targum og jødiske Udlæggere har, men urigtigt, tænkt paa Spanien (deraf Navnet Sefardim om de spanske Jøder). I de persiske Kileskriftsberetninger omtales et Sparda (Sparad) i Lilleasien vestl. for Halysfloden, som er Sardes, det lydiske Riges Hovedstad. Lydien var et stort Slavemarked. Med dette Landskab (eller i videre Udstrækning Lilleasien) maa S. identificeres. Mindre sandsynligt er det at tænke paa et Landskab i eller ved Medien. *L. G.*

Sefarvaim, By i det assyr. Rige, hvorfra Kolonister hentedes til Samaria (2 Kong. 17, 24; 18, 34; 19, 13; Jes. 36, 19; 37, 13). Nogle tænker paa det berømte Sippar i Babylonien, andre snarere paa en syr. By, f. E. Sabara'in, der erobredes af Salmanassar.

Sefat, se Horma (II, 460).

Sefata (? 2 Krøn. 14, 9 [10]). I Stedet for dette ubekendte Navn maa der med LXX læses »Nord for (sefona) Maresa«.

Sefatja. 1) Søn af David (2 Sam. 3, 4; 1 Krøn. 3, 3). — 2) En Benjaminit af Davids Mænd (1 Krøn. 12, 5). — 3) En simeonitisk Øverste (1 Krøn. 27, 16). — 4) Søn af Kong Josafat (2 Krøn. 21, 2). — 5) En af Jeremja's Fjender (Jer. 38, 1). — 6) En Familie blandt de hjemvendte (Esra 2, 4; 8, 8; Neh. 7, 9). — 7) En Familie af »Salomos Slaver« (Esra 2, 57; Neh. 7, 59). — 8) I judæisk og 9) i benjaminitisk Genealogi (Neh. 11, 4 og 1 Krøn. 9, 8) muligvis at identificere med Nr. 6.

Sefela eller Juda Lavland, se Judæa.

Sefers Bjerg, en af Israeliternes Lejrpladser, ukendt (4 Mos. 33, 23).

Sefi eller **Sefo**, Stammeøverste i Esavs Slægt (1 Mos. 36, 11. 15; 1 Krøn. 1, 36, LXX: Sofar).

Sefon, se Safon (S. 15).

Sefstrøm, Anders Gustaf, sv. Præst f. 20. Maj 1790 i Ilsbo Sogn i Helsingland, d. 5. Febr. 1861, blev Stud. i Upsala 1808, præsteviet 1813, Komminister i Rogsta og Ilsbo 1822, 1830 i Norbo og 1850 i Ljusdal. 1830 fik han den Opgave at inspicere Skolerne i det sydlige Lapmarken. Indenfor disse beskedne Data rummes en usædvanlig alvorlig og nidkær Præstegerning. S. var en meget begavet Prædikant, digtede ogsaa rel. Sange, men mest har han dog virket ved sin i flere Oplag udkomne Kommentar til den dengang meget brugte s. k. Lindblomske Katekese, det ypperligste Forsøg paa at gøre denne Katekese anvendelig. *E. M. R.*

Sefufam eller **Sefufan**, se Sufam.

Segarelli, se Apostolikere (I, 126), der ogsaa kaldes *saccati, saccofori.*

Segeberg, tidligere holstensk regelbundent Korherrestift i Byen S. (mellem Trave og S.-Sø, nu Kredsstad i »Regierungsbezirk Schleswig«), anlagt til Støtte for Sværdmissionen blandt Venderne. I 12. Aarh. byggede Knud Lavard en Borg paa det 75 M. høje Kalkbjerg (Alberg), ved hvis Fod Byen efterhaanden dannede sig; den ødelagdes af Grev Adolf af Schauenburg, men Kejser Lothar genopførte den paa Vicelins (se d.) Raad, for derfra at kue de hedenske Vendere; han stiftede ogsaa 1137 »Mønsteret« ved henlagt Gods og skænkede Vicelin det, som besatte det med Kanniker fra Neumünster. Men samme Aar døde Lothar, og straks ødelagde Abodriterfyrsten Pribislaw Byen med Klostret; Genopbygning fandt dog snart Sted. For Miss.en bl. Vagirere og Abodritere var ikke meget at gøre i denne urolige Tid: Venderne kæmpede mod Tyskerne; disse stredes indbyrdes om Herredømmet, bl. a. Heinrich Löwe og Ærkebiskop Adalbert, en Kamp, der endte med Hamburgerærkebispens Nederlag. Under Kampen afbrændtes i det mindste S.-Borg; men under Heinrich Löwe og Grev Adolf blev S. endelig, i Ly af den nye, stærkt befæstede Borg, et vigtigt Midtpunkt for tysk Kultur og for det kirkl. Liv; Venidernes Underkuelse skred nu frem, støttet til stærk Kolonisation af Sachsere og Friesere. Klostret var en Tid flyttet hinsides Trave, men 1155 flyttedes det tilbage til S. ved den nye Kirke; Rester af denne, den ældste Murstenskirke i Nordtyskland, menes at være bevarede i den nuværende Sognekirke. Klostret var nogle Aar Sæde for Bispen af Oldenburg i Vagirerlandet (Wagrien), men efter Freden mellem Heinrich Löwe og Ærkebispen 1158 skred man til en ny kirkl. Organisation.

Oldenburgs Bispesæde henlagdes til Lübeck, og S.-Augustinerstift kom nu endelig under denne Bispestol. S. har i den følgende Tid sikkert spillet en fremtrædende Rolle for K.ns Befæstelse i disse Egne, og ogsaa andetsteds fik det Betydning. En Kannik fra S., Meinhad, var virksom for Miss. i Livland og blev 1170 Biskop der. Iøvrigt kendes meget lidt til Stiftets senere Historie; det havde forholdsvis stort Jordegods, der paa Christiern I's Tid omfattede 18—20 Landsbyer i Omegnen samt andet, fjærnere Gods. I 15. Aarh. var S. i Forfald, men Biskop Nic. Sachau af Lübeck, der havde været med paa Baselerkonciliet, fulgte dette K.mødes Opfordring til Klosterreform. Allerede hans Forgænger havde forsøgt at reformere S., hvor bl. a. Fattigdomsløftet ikke overholdtes, 1444 greb han nu ind, men mødte stærk Modstand; han henvendte sig direkte til Windesheim (se d.); fra det østfriesiske Kloster Ludinkerken kom Reformatorer. Nu afskaffedes ogsaa Provstestillingen i S., der siden styres af en Prior; Bispevisitatser afløstes af Windesheimerkongregationens Tilsyn. De forbitrede Kanniker fandt en Tid Støtte for Modstanden hos den holstenske Hertug. Generalkapitlet besluttede da 1457 at sende Joh. Busch (I, 422) til S. som Prior; han havde allerede 1440 i anden Anl. besøgt S.; men dette modsatte Klostret sig, og Busch afslog da Stillingen; først 1470 synes der at være falden Ro over det reformerede Konvent. Nogen Del i Reformen af Bordesholm Kl. har S. haft. — Ved Delingen af Hertugdømmerne Slesvig-Holsten 1481 blev S.-Slot Hovedsædet i den kgl. Del; herved er Kongens Indflydelse over S.-Stift vokset. Ved Delingen 1544 blev S. atter Midtpunktet i den kgl. Del. 1550 stadfæstede Christian III et Hospital i S., som Konventet maatte give Hus; iøvrigt har man ladet de kat. Kanniker uddø i Fred. Godset blev henlagt under det kgl. Amt, en Del var dog bortsolgt under Ref.s-Røret; Klosterbygningerne synes at have staaet 16. Aarh. ud. (H. v. Schubert, K.gsch. Schleswig-Holsteins I; H. Finke i Zeitschr. der Gesellsch. f. Schl.-Holst-Lauenb. Gesch., 1883, XIII). *J. O. A.*

Segerstedt. 1) **Albrecht Julius S.**, sv. Præst, f. 22. Juni 1763, d. 12. Sept. 1815, Stud. i Upsala 1779, Filosofie-Magister 1785 og Dr. med. 1788, Lektor i Naturhist. og Medicin ved Strängnäs Gymnasium 1795, præsteviet 1810, 1812 Spr. i Lerbo og Provst. S. skrev om baade medicinske og teol. Emner og var dertil en flittig Oversætter og Udgiver, medens han levede i Strängnäs. Han forpagtede Gymnasiets Trykkeri dér. *E. M. R.* — 2) **Torgny Karl S.**, sv. Religionshistoriker, f. i Karlstad 1. Nov. 1876, Stud. i Lund 1894, teol. Kand. 1901, Docent i Religionshist. i Lund 1903, hvor han tillige fik overdraget Undervisningen i teol. Encyklopædi og Prænotioner, Dr. theol. 1912. S. har gentagne Gange studeret i Udlandet, bl. a. i Berlin og London. Foruden en Række Afh. i indenog udenlandske Tidsskrifter kan nævnes hans Disputats »Till frågan om polyteismens uppkomst« (1903). *J. O. A.*

Segersvärd, Otto Wilhelm, finsk Præst, f. i Orimattila 1825, Stud. 1848, præsteviet 1853, virkede først som Kapellan og Fængselspræst i Viborg, blev 1874 Kapellan i Valkeala, d. 1890. S. ejede en sjælden Evne til med sin Prædiken og Sjælesorg at indvirke paa sine Tilhørere; han var en af Finlands mest begavede aandelige Folketalere, som forstod at lægge just den finske Bonde Evang. paa Hjærte. Navnlig som yngre prædikede han stræng Bod, men senere fik hans Forkyndelse et mere evang. Præg, selv om hans Prædikener aldrig savnede det vækkende Element. En Samling af disse udgaves efter hans Død (Borgå 1891). *U. P.*

Seglet (gr. *σφραγίς*, lat. *sigillum, signaculum, character)* kaldes i Oldkirken alm. Korsbetegnelsen; at »besegle« Aasyn eller Bryst vil sige at slaa Korstegn for sig; Lektoren »besegles« saaledes i den gr. K. 3 Gange ved Indvielsen. Selve Jesu Kors er da ogsaa »S.« eller »Tegnet« i særlig Forstand. — Hyppig kaldes Daaben baade i Østen og Vesten S.; »Vandet tvætter Legemet, Aanden besegler Sjælen«, Daabens Segl er »ubrydeligt«, den er »Forkyndelsens Segl«, »S. paa den mystiske Fuldkommenhed«. — Ogsaa paa den af Bispen foretagne Salving (Konfirmationen) gaar Betegnelsen »S.« særlig over; i den gr. K. meddeles Konfirmationen med Ordene: »S., uforskyldt, paa Helligaanden«. Naar Romerk.n taler om, at Præsteordinationen meddeler en *character indelebilis* (et uudsletteligt Præg), er det ud fra samme Forstaaelse af Handlingen som S. Ogsaa i Teol.en siden Ref.en er Udtrykket ofte brugt som Forklaring af Sakramenternes obj. Betydning. Om Besegling hos den kat.-apost. K. se II, 752; hos Mormonerne (III, 287) er Ægteskab med en Mormon »Besegling«. — I den gr. K. bruges S. som særlig Betegn. for den Del af Hostien, der er stemplet med Korset og Ordene »J(esus) K(ristus) sejrer«. — Den tynde Marmorplade, som dækker »Graven« (»sepulchrum«), hvori Relikvier gemmes i de rom.-kat. Altres Plade, kaldes S. *(sigillum).*

Brev-S. til Sikring af skriftlige Meddelelsers Ægthed er fra den rom. Tid gaaet over til Eftertiden og spillede ikke mindst en Rolle i Middelalderen, da mange Dokumentudstedere ikke kunde underskrive eller læse. Opr. var Meningen med S. ikke at bevidne Dokumentets eller Underskriftens Ægthed, men at sikre, at intet føjedes til Teksten (jfr. S.s Anbringelse i Oldtiden i den Snor, der sammenbandt Vokstavlerne, saa de kun kunde læses, naar man overskar Snoren). S.s store Betydning for den hist. (og ikke mindre den k.hist.) Videnskab har medført Udviklingen af en særlig Bidisciplin (Sfragistik eller Segllære), der undersøger S.s Stof, Form, Stemplingens Art, Sigiltyper og Maaden, hvorpaa S. befæstes. M. H. t. S.s Stof brugtes i Vesten mest Voks, men fra den antike Tid og det bysantinske Rige overtog man ogsaa Brugen af Metalsegl (af Bly eller Guldblik), Bulle (jfr. I, 417). Navnet betyder opr. Kapslen, hvori selve Seglet findes, siden Metalseglet, derpaa Dokumenter, der er beseglede paa denne Maade (navnlig vigtige pavelige Aktstykker; om et Eks. paa en kejserlig Bulle, udstedt med Guldseglet, »den gyldne Bulle, jfr. I, 417). Brugen af Blybullen i det pavelige Kancelli gaar i det mindste tilbage til 7. Aarh. (siden 15. Aarh. besegles mindre vigtige Dokumenter, Brever, jfr. I, 386, med Voks-

segl med »Fiskerringens« Stempel; i nyere Tid staar iøvrigt Brevernes Indholds Vigtighed ofte over mange Bullers). Ogsaa andre kirkl. og verdslige Stormænd i Vesten brugte i ældre Middelalder Metalsegl; i Senmiddelalderen maatte man ved særlig paveligt Privilegium erhverve sig Ret til denne Beseglingsmaade. Ogsaa med Hensyn til Voksseglets Farver uddannede der sig bestemte Regler; siden 12.—13. Aarh. kom farvet Voks i Brug. Rødt Voks bruges af de tyske Kejsere siden o. 1150, og i 13. Aarh.s Slutn. besegler høje Gejstlige og verdslige Herrer ogsaa paa den Maade; men snart blev Brugen betragtet som Særret, der krævede særligt Privilegium. Da Kejsere og enkelte Fyrster beseglede med rødt Voks, gjorde andre Fyrster og høje Stænder Krav paa Brugen af den grønne Farve. Vort moderne Segllak, »spansk Voks«, dukker først op i det 16. Aarh. og bliver hyppigere siden 17. Aarh. — Seglets Form er afvekslende; hyppigt rund, oftere ogsaa oval eller trekantet, skjoldformet, kløverbladsformet osv.; Størrelsen er meget afvekslende; Middelalderens Kejsersegl fra 11.—12. Aarh. vokser til 125 Millimeters Bredde, Kejser Friedrich III's senere til 175 Mm. Man brugte ensidige og dobbeltsidige Segl; det første kan være indesluttet i Kapsel; det sidste bar oftere paa Bagsiden et mindre Stempel. Hvis dette tilhører samme Person som Forsidens, er det oftest et mindre S., vedkommendes Privatsegl (»Sekret«). Det dobbelte Segl skal aabenbart afgive en yderligere Sikkerhed; Hovedstemplet blev anbragt i Kancelliet, Privatseglet senere egenhændigt af Udstederen. Segltypen kan bære Indskrift, navnlig Navnet og Embedstitel, Billedet af Udstederen eller symbolske Billeder: Helgenfremstillinger, Vaaben, Bomærker osv.; af disse fremgaar ofte Embedsstillingen eller den sociale Position. Af særlig Interesse er Pavebullerne; siden o. 1050 afbildes St. Peter paa Bullens Forside, noget senere baade Peter og Paulus med Helgenglorier, hvis Punkters Antal vekslede og var et af det pavelige Kancellis hemmelige Kendemærker paa Bullens Ægthed. Paa Bagsiden stod Pavens Navn og Navnetal. Pavens »Sekret« er »Fiskerringen«, hvormed Breverne besegles. Seglforfalskninger var saare hyppige i Middelalderen (ligesom Dokumentforfalskninger); Innocentius III truede f. E. Forfalskere af pavelige Buller med haarde Straffe og lod undersøge de forskellige Maader, hvorpaa Middelalderens Falsknere optraadte. Ved Retssager undersøgtes selvfølgelig om S. var »ubrudt« og »ubeskadiget«. For at værge sig mod Falskneri efter Døden, sønderbrød man den afdødes Seglstempel eller -ring eller gav ham den med i Graven. Ved Pavens Død sønderbrødes det Stempel, der paatrykte Bullen Pavens Navn, Apostelstemplet overgaves Camerlengoen til Opbevaring indtil den nye Paves Valg. — Først i 11. Aarh. blev det almindeligt, at Højgejstlige beseglede; siden 13. Aarh. blev Besegling alm., ogsaa laverestaaende Embedsmænd og Privatfolk, Byer, verdslige og kirkl. Institutioner havde nu egne Segl, og Krav om Besegling fordredes ved retsgyldige Dokumenter. Vidner beseglede ogsaa for at give Dokumenterne yderligere Sikkerhed; en Undtagelse danner den pavelige Notarstilling i Senmiddelalderen, der spillede en Rolle som Bevidnings- og Stadfæstelsesinstitution, og hvis skrevne Mærke agtedes lig S. — S. befæstedes i ældre Tid paa selve Brevet ved Tekstens Afslutning (paatrykte S.), men siden 12. Aarh. blev det almindeligt at »vedhænge« Seglene paa Remme eller Snore under Dokumentet; saaledes skaffede man ogsaa lettere Plads for en større Mængde Beseglere. Middelalderens Breve er ofte forsynede med talrige S. Bøhmernes Klageskrift til Konciliet i Konstanz har saaledes ikke mindre end 350. Naar S.-Remmene er uden S., betyder det, at en tilsigtet Udsteder ikke vil være medansvarlig for Brevets Indhold. Et berømt dsk Eks. herpaa er »Enighedsbrevet« af 1533 fra Herredagen i Kbhvn, hvor mange danske Rigsraader unddrog sig Ansvaret for det kat. Partis Beslutninger. — Fra rom. Tid var det alm. Instrument, hvormed S. fremstilles, en Ring; men da S. ofte blev saa stort, at Ringen ikke kunde bæres, gik man ogsaa over til at bruge særlige Signeter eller Stempler, der ofte var kostbart forarbejdede; ved Buller bruges Jernstempler. »Seglet« bevaredes for Fyrsters og gejstlige Stormænds Vedkommende gærne af en Kansler. (Grotefend, Über Sfragistik, 1875; Seyler, Abriss der Sfragistik, 1884, og Gesch. der Siegel, 1894; F. Leist, Urkundenlehre, 1893; Th. v. Sickel, Acta I). *J. O. A.*

Segnatura, se Signatura.

Segneri, Paolo, italiensk Jesuit, f. i Nettuno 1624, indtraadte 1637 i Jesu Selskab, præsteviedes 1653 og virkede i 27 Aar som Vandrepræst over hele Italien; han henrev alle ved sin Veltalenhed, men skyede heller ikke Midler som at piske sig selv paa Prædikestolen eller paasætte sig en Tornekrone. Innocents XII gjorde ham til Storpønitentiar. D. 9. Decbr. 1694. Hans Fasteprædikener (udg. 1679) var en yndet og hyppig optrykt Bog. Foruden talrige opbyggelige Folkebøger har han i et polemisk Skrift angrebet Molinos's Kvietisme (III, 275). *H. J. H.*

Segond, Louis, ref. Teolog, f. 1810 ved Genève, studerede i Genève, Strassburg og Bonn, blev derpaa Præst i Nationalkirken, 1872 Prof. i G. T. i Genève og døde 1885. S. er bekendt ved sin Bibelovers., der har faaet klassisk Stilling i de fransktalende Lande. G. T. blev overs. 1874 paa Bestilling af »Vénérable compagnie des Pasteurs« i Genève, N. T. 1880 som Privatforetagende. *N. M. P.*

Segub. 1) Hiels yngste Søn (1 Kong. 16, 34). — 2) Søn af Judæeren Hesron (1 Krøn. 2, 21. 22).

Segui, José, kat. Ærkebiskop, f. 3. Okt. 1773 i Cataluña, indtraadte 1787 i Augustinerordenen, blev 1789 udsendt til Manila (Filippinerne) og virkede her og i Kina med stor Iver og Kraft for Miss., blev 1730 Manilas Ærkebiskop; d. 4. Juli 1844.

Seharja, en Benjaminit (1 Krøn. 8, 26).

Seidemann, Johannes Karl, Ref.s-Historiker, f. i Dresden 10. April 1807, var 1834—71 Præst i Eschdorf ved Pillnitz. Sine sidste Aar tilbragte han i Dresden, hvor han døde 5. Aug. 1879. S. kom tidlig ind paa at studere Ref.s-Historie, og skønt han levede under tarvelige og smaa Forhold, udrettede han ved enestaaende Flid et stort Arbejde. Foruden en Række min-

dre Skrifter afsluttede han de Wette's Udg. af Luthers Breve og udgav Lauterbachs Dagbog om Luthers Bordtaler (1872). Især har han haft Betydning for Ref.s-Forskningen ved sine Arkivfund, og blandt disse maa i første Række nævnes hans Fund 1874 af Luthers hidtil ukendte første Forelæsning over Psalmerne (fra 1513—16), som han udgav. Han var en af den moderne Lutherforsknings Grundlæggere. *A. Th. J.*

Seiler, Georg Friedrich, tysk Teolog og Folkeskribent, f. 1733 ved Baireuth, d. 1807 i Erlangen, Søn af en fattig Pottemager; studerede i Erlangen, hvor han 1770 blev teol. Prof. og efterhaanden tillige Førstepræst ved Hovedkirken, Superintendent og Rektor ved Gymnasiet. Som Prof. foredrog han de systematiske Fag og var nærmest Supranaturalist, dog med venlig Forstaaelse af Rationalismen. Siu Betydning har han faaet som overordentlig frugtbar Forfatter — Tallet paa hans Skrifter angives til 173 — i populær, opbyggelig Retning. Hans »Religion for Umyndige« (1772) fik i kort Tid en forbavsende Udbredelse og oversattes i flere Sprog (dsk 1776); ligeledes hans »Forsvar for Krdm samt Udkast til en kr. Filosofs Religion« (dsk 1780 ved H. W. Riber); desforuden et Utal af Lærebøger og bibelske Hjælpemidler. Men han havde ogsaa selv Trykkeri og Forlagsforretning, og fra hans Fabrik forsynedes højere og lavere Skoler i vid Udstrækning. Han var af imponerende Ydre og besad megen Værdighed i sin Fremtræden. *A. J.*

Se'ir. 1) Det edomitiske Bjergland S. for det døde Hav, se »Edomiter« og »Horiter«. — 2) Et Bjerg paa Juda Stammes Nordgrænse (Josva 15, 10), SV for Kirjat-jearim.

Se'ira, et Sted paa Østsiden af Efraims Bjerge (Dom. 3, 26).

Seitz, Johan Christian, Sværmer og Separatist, død 1740, stammede fra Baireuth og levede i Berlin, Hamburg, Sydtyskland, Holland og England. I hans mange Skrifter lægger han mystisk-kiliastiske Anskuelser for Dagen (Tusindaarsriget skulde begynde 1750) og forbinder disse med socinianske Ideer. Han nægtede at tilhøre nogen bestemt Konfession, men vil kun anses for evang. Kr. De kirkl. Embeder og Ordninger er fordærvede af Satan, Sakramenterne ere overflødige, og man gør rettest i at holde sig fra den offentlige Gudstjeneste: den troendes Hjerte er Guds Tempel. Mennesket kan godt naa Fuldkommenhed her paa Jorden. I alle Religioner findes Sandhed; Rel.s-Frihed bør derfor fordres. *A. J.*

Sekaka, ubekendt By i Juda Ørkensteppe (Josva 15, 61).

Sekanja. 1) En af Præsteklasserne (1 Krøn. 24, 11; 2 Krøn. 31, 15; Neh. 10, 5 [4]; 12, 3; i Neh. 12, 14 »Sebanja«, ligeledes i 10, 5 som Variant). — 2) En Efterkommer af Serubabel 1 Krøn. 3, 21 f., sandsynligvis den samme i Esra 8, 3. — 3) En Øverste blandt Esras Ledsagere, af Sattus Efterkommere (Esra 8, 5). — 4) En Mand, der tog Initiativ i Sagen mod de fremmede Hustruer (Esra 10, 2). — 5) En Judæer (Neh. 3, 29). — 6) En Judæer, som var Ammoniten Tobijas Svigerfader (Neh. 6, 18).

Sekarja (Zekarja), se Sakarja (S. 18).

Sekel, se Mønt, Maal og Vægt (III, 331).

Seker, se Sakarja.

Sekina, se Shekina.

Sekreter, Messebønner (se Secreta S. 129); Segl (se S. 136).

Seks Artikler, de saakaldte »Blodartikler«, en Lov, som Henrik VIII af England 1539 tvang igennem for at standse Ref.en. De fastslog: 1) at der sker en Forvandling i Nadveren, 2) at Nadveren under begge Skikkelser ikke er nødvendig for alle, 3) at Præster ikke maa gifte sig, 4) at alle Løfter om at leve i ugift Stand skal holdes, 5) at Sjælemesse er at anbefale, 6) at det hemmelige Skriftemaal er nødvendigt. For Nægtelse af 1. Art. fastsattes Dødsstraf. Hvis Præster giftede sig, skulde de hænges. Et Statut fra 1540 mildnede dog disse Straffe, og Loven blev ikke strængt overholdt. I Henhold til det forfulgtes dog Lutheranerne. Da Edvard VI blev Konge, ophævedes det. *C. E. F.*

Sekt (lat. secta af sequor), Levevis, Leveregel, videre Betegnelse for en filos. Skole med særlig Lære; indenfor K.n først brugt om Partier eller »Skoler« (jfr. schola S. 93), der samlede sig om en særlig Lærer, derpaa i forkastende Betydning om de, oftest mindre, Menighedsdannelser, der paa Grund af Særlærdomme enten blev udstødt af Storkirken eller udsondrede sig selv. Ordet svarede saaledes reelt til det gr. αἵρεσις (Hæresi), og ligesom ved dette tænktes mest paa de dogmatiske Afvigelser. — Indtil vore Dage er dette vel stadig den almindeligste Opfattelse af Ordet S., der tillige for det meste har beholdt en fremtrædende nedsættende Betydning; men ligesom der ikke i vore Dage, hvor man er blevet forsigtigere i Dommen over Afvigelser fra symbolske Lærdomme, gives nogen alm. antagen Bestemmelse af »Kætteri« (jfr. II, 890), saaledes heller ikke af Sektvæsen, og moderne Dogmatikere har forgæves forsøgt at fastslaa Begrebet paa en tilfredsstillende Maade, saaledes at der f. E. blev ikke blot en klar, men alm. godkendt Forskel mellem Sektereri og Separatisme, eventuelt ogsaa mellem Sektvæsen og Kætteri, der jo kan være til Stede uden at fremtræde som S. For Romerk.n er Spørgsmaalet let: alle udenfor den staaende K.r er S.er. Den ældre Protestantisme var tilbøjelig til en lignende Dom og Sprogbrug, men den vaagnende histor. Sans og større almenkirkelige Forstaaelse bevirkede, at man efterhaanden opgav Betegnelsen for den katolske K.s Vedkommende og for de andre store K.r eller Landskirker. Derimod brugtes den vedblivende om mindre Samfund, der navnlig af dogmatiske Grunde brød Landskirkeuniformiteten (skete det af rituelle eller kirkeforfatningsmæssige Grunde, foretrak man Betegnelsen Separatister; men Sprogbrugen var lidet fast: Separatister er i ældre Literatur og officielle Aktstykker netop ofte alle Dissenters, der har dannet Særsamfund, ogsaa naar det sker paa Gr. af dogmatiske Særlærdomme). Denne Vægtlæggen paa Brudet med et af de ældre, omfattende K.samfund bevirker imidlertid, at et og samme K.samfund baade i populær og videnskabelig Sprogbrug snart betragtes som S., snart ikke; Romerk.n benævnes i Almindelighed ikke som S., men de kat. Menigheder i Danmark betegnes hos os paa denne

Maade. Gængs er paa luth. Grund stadig Betegnelsen S. om de store engelsk-amerikanske verdensomspændende Dissenterssamfund (Metodister, Baptister f. E.), selv om de iøvrigt ikke har skilt sig ud fra en Landskirke (f. E. Adventisterne). — Med den stigende fælleskristelige Bevidsthed vil formentlig Navnet S. enten miste sin nedsættende Betydning, eller det maa afløses af bedre Betegnelser. Paa Engelsk bruges S. nu ofte om alle Kirkesamfund, forsaavidt de hver for sig er Dele af det fælleskr. Hele; *sectarian* bliver Betegnelsen for den særkonfessionelle Lære, hvad enten den fremsættes af et gl. eller nyt Samfund, et stort eller lidet, ens eget eller et fremmed; alle de bestaaende Samfund opfattes som »Denominationer« af den ene Fælleskirke. *J. O. A.*

Sekundos (lat. Secundus), en Thessaloniker (Ap. G. 20, 4). Formodentlig ledsagede han og de andre Paulus til Jerusalem med Kollekten.

Sekvenser. Efter Epistelen synges i Messen Graduale, d. v. s. to Vers af Davids Ps.r. Hertil sluttede sig fra Gregor den stores Tid et Halleluja, hvis sidste a det blev Skik at synge paa en lang jublende Tonerække (*jubilus*). Disse ordløse Noder var ikke lette at huske. I Aaret 851 ødelagdes det nordfranske Kloster Jumièges af Normannerne. Nogle flygtende Munke kom til Klosteret St. Gallen og havde deres Antiphonarium med. Den unge musikalske Munk Notker (III, 403) saa her Ord, vist rent mnemotekniske, skrevne under de mange Noder. Dette fik ham til at digte rigtige Tekster dertil, og disse kaldtes enten med Nodernes gl. Navn S. eller, fordi de ikke var egentlige Vers, Proser. Skikken trængte hurtig igennem, især norden for Alperne, skønt den egentlig var mod Grundsætningen, at i Messen skulde al Sang være af den hl. Skrift. Fra o. 1153 fik S.ne en ny Stil, navnlig ved Adam af St. Viktor (I, 24). De er i Viseform med Rim, og Komponisterne forsynede dem med Melodier i Slægt med Folkesangen. Middelalderen har her ydet sin skønneste K.sangs-Digtning, som dog de sydlige Lande væsentlig var udenfor. Tridentinerkonciliet reducerede Antallet til 4 (Victimae paschali, Veni sancte spiritus, Lauda Sion salvatorem, Dies irae), hvortil 1727 føjedes Stabat mater. Efter Ref.en beholdtes i Danmark tre, i Juletiden: »Nu lader os alle takke Gud, vor Herre«, i Paasketiden: »Kristus Jesus for os ofret«, i Pinse-, Trinitatis- og Adventstiden: »Nu bede vi den Helligaand«. Dette stadfæstedes af Ritualet, men er efterhaanden faldet bort. *P. S.*

Sela, en musikalsk Angivelse; 71 Gange i Ps.rne og 3 Gange i Hab. 3 (som ogsaa er en Ps.); det tilsvarende LXX-Ord, *διάψαλμα*, findes ogsaa et Par Gange i Salomopsalmerne. Overleveringen véd intet sikkert om S.; dog passer Betydningen »forstærket Spil« eller »Mellemspil« godt til de paagældende Psalmer. »Ved S. skal man standse og flittig eftertænke Psalmens Ord« (Luther). *L. G.*

Sela, forskellige Sted- og Personnavne af uens Etymologi. 1) Det edomit. S., som Kong Amasja af Juda erobrede (2 Kong. 14, 7; 2 Krøn. 25, 12). Navnet betyder »Klippen«; svarende hertil identificeres Stedet af adskillige med Petra, Hovedstaden i Nabatæernes senere edomit. Rige; denne højst interessante Klippeby laa ved Vadi Mûsa dybt inde i Bjergene Ø. for Arabassænkningen. Nogle formoder et Sted V. for denne, nærmere Juda. — 2) Klippen ved Kades barnéa (Dom. 1, 36; jfr. 4 Mos. 20, 8). — 3) S.ha-mahlekot, en Klippe i Maons Ørk, hvor David med Nød undslap fra Saul (1 Sam. 23, 28; »Delingernes« Klippe); muligvis Kløften Vadi-malâki. — Lydforskelligt er 4) S. i Benjamin (Josva 18, 28) med Sauls Familiebegravelse (2 Sam. 21, 14). — Atter forskelligt er 5) S., Søn af Juda (1 Mos. 38, 5 f.; 46, 12), ogsaa læst »Selon«. Jfr. 4 Mos. 26, 20; ogsaa Neh. 11, 5 og 1 Krøn. 9, 5. *L. G.*

Selah (Pavsalform Salah, jfr. Sala i Lk. 3, 35), Søn eller (LXX) Sønnesøn af Arpaksad og Fader til Eber (1 Mos. 10, 24 o. a. St.).

Selah Dam, se Siloah.

Selborne, Roundell Palmer, Lord, engelsk Jurist og Statsmand, Broder til W. Palmer af Magdalen College (III, 472), f. 1812, stud. i Oxford, blev Sagfører, var i en lang Aarrække Medlem af Parlamentet, naaede op til de højeste jur. Embeder, var 1872—74 og 1880—85 Lord Kansler og blev 1882 udnævnt til Jarl af S. D. 1895. Han var konservativ og højkirkelig, men i en sjælden Grad uafhængig af Partihensyn. Saaledes stemte han 1874 for Lord Shaftesburys mod Ritualismen rettede Forslag om Gudstjenestens Ordning, skønt det højkirkl. Parti var imod det. I sit Skrift »A Defence of the Church of England against Disestablishment« (1886) hævdede han, at den eng. K. ikke er grundet af Staten, men anerkendt af den, og at Staten ikke bør ophæve sin Forbindelse med den. I et andet Skrift, »Ancient Facts and Fictions concerning Churches and Tithes« (1888), paaviste han i Tilslutning til Selden (se d. Art.), at Tienden ikke hører til de offentlige Midler, men er K.ns Ejendom; i et tidligere, »Notes on some Passages in the Liturgical History of the Reformed English Church« (1878), godtgjorde han, at Reformerne i Liturgien ikke er foretagne af Regeringen, men kun sanktionerede af den. Hans kirkl. Antologi »The Book of Praise« (1863) og hans Skrift »Hymns, their History and Development in the Greek and Latin Churches, Germany and Great Britain« (1892) hører til de ypperste Arbejder i Englands hymnologiske Lit. *C. E. F.*

Selden, John, eng. Jurist, f. 1584, stud. i Oxford og uddannede sig praktisk i Temple (Juristskole) i London, men kastede sig samtidig over omfattende retshist. og orientalske Studier. Han erhvervede sig efterhaanden en betydelig Samling orientalske Bøger og Haandskrifter (hebr., arab., pers., tyrk. og kines.), hvoraf Størstedelen gik over i Bodleian Library i Oxford. Kun faa udenfor Rabbinernes Kreds har haft saa stort Kendskab som han til den rabbinske Lit. S. udgav en Række Skrifter om eng. Loves Hist.; europæisk Ry vandt han ved »De Diis Syris«, 1617. Stor Opsigt vakte hans »History of Tythes« (1618), den første Monografi om Tiendeafgiftens Hist., særlig i England. Han hævdede, at Tienden kun er paabudt i den kirkl. og positive Lov, men ikke af kræves ifølge guddommelig Ret. Derved kom han i Strid med Teologerne og blev stillet for den øverste Domstol. Her slap han selv

fri, men Bogen blev undertrykt. Den har dog været Grundlaget for den senere Forskning paa dette Omraade (se Selborne). En Række af hans lat. Skrifter vedrører navnlig jødiske Rets- og Samfundsforhold. — S. var fra 1623 med Afbrydelser Medlem af Parlamentet. Han tog Del i Oppositionen mod Karl I og sad derfor i Fængsel 1629—31. I det »lange« Parlament repræsenterede han Univ. i Oxford og indtog en besindig Holdning. Han udtalte sig mod Bispedømmets Afskaffelse og underskrev en Erklæring om Troskab mod den eng. K. I Westminster-Forsamlingen forholdt han sig kritisk overfor Presbyterianerne. Førend Kongen blev domfældet, havde S. trukket sig tilbage fra det offentlige Liv, og han døde 1654. Hans »Table Talk«, nedskrevet af en Ven og udgivet efter hans Død, kaster Lys over hans Personlighed. *C. E. F.*

Seled, en Jerahmeelit (1 Krøn. 2, 30).

Selef (Salef), en sydarabisk Stamme (1 Mos. 10, 26; 1 Krøn. 1, 20).

Selek, en af Davids Helte, en Ammonit (2 Sam. 23, 37; 1 Krøn. 11, 39).

Selemja. 1) Forfader til den i Jer. 36, 14 nævnte Jehudi. — 2) En af Jojakims Embedsmænd (Jer. 36, 26). — 3) Fader til den Jehukal, der sendtes til Jeremja om Forbøn (Jer. 37, 3; 38, 1). — 4) Fader til Vagtøversten Jirija (Jer. 37, 13). — 5—6) Mænd af dem med fremmede Hustruer (Esra 10, 39. 41). — 7) Fader til den i Neh. 3, 30 nævnte Hananja. — 8) Præst, Tilsynsmand ved Tiendeforraadet (Neh. 13, 13). — 9) Familie blandt Tempelvagten (1 Krøn. 26, 14), se Sallum.

Seles, en Slægtsøverste i Asers Stamme (1 Krøn. 7, 35).

Selevkia, Antiokias befæstede Havnestad ved Orontesdalens Munding, bygget af Selevkos I Nikator. I Biblen nævnes den 1 Mak. 11, 8 og Ap. G. 13, 4.

Selevkianere, gnostisk Sekt i Galatien, der omtales i Philasters Kætterkatalog (se III, 547). Som Ophavsmænd til Samfundet nævnes to Mænd, Selevkos og Hermias; bl. deres Særlærdomme anføres, at Menneskesjælen ikke er skabt af Gud, men dannes af Englene af Ild og Luft; det onde stammer snart fra Gud, snart fra Materien; Kristi Legeme findes efter Himmelfarten paa Solen osv. De forkastede ogsaa Barnedaab. Nogle mener, at Hermias er den samme som Hermogenes (II, 411). *J. O. A.*

Selevkider, de syr. Konger af Selevkos I's Dynasti (312—65 f. Kr.). Selevkos og hans Efterfølgere betragtede sig som Arvtagere til de orientalske Dele af Alexander d. st.s Rige, men Ægypten gjorde sig straks selvstændigt (Ptolemæerne), og Lilleasien tabtes efterhaanden ogsaa, saavelsom Rigets østl. Egne. Dog var ogsaa efter disse Tab det tiloversblevne, med Syrien og Mesopotamien som Kærnen, et stort og mægtigt Rige. Hovedstaden var Antiokia ved Orontes i Syrien. »Grækernes Rige« i 1 Mak. 1, 10 [11] og »Asien« i 11, 13 er dette Kongedømme. Selevkidernes Maal var et helleniseret Asien; i denne Bestræbelse var det, de stødte paa den ukendte Kraft, som den jød. Religion sad inde med, og som de ikke magtede at bringe ind under deres Vilje. Sammenstødet skete under Antiokos Epifanes. — Den selevkidiske Æra, der benyttedes i vid Udstrækning, begynder med Olympiaden 117,1 (442 efter Roms Grundlæggelse) ɔ: 312 f. Kr. i Efteraaret. Schürer har villet hævde, at 1 Mak. tager Foraaret 312 som Udgangspunkt. Den almindelige, makedoniske Beregning var imidlertid at begynde med Efteraaret, sandsynligvis ogsaa saaledes i 1 Mak. *L. G.*

Selevkos. Af de syr. (selevkidiske) Konger af dette Navn er der fra et bibelsk Synspunkt Grund til at omtale følgende: 1) S. I Nikator, (312—280 f. Kr.), en Makedoner blandt Alexander den stores dygtigste Feltherrer og i det hele hans tro Discipel. S. havde 321 faaet Babylon, men fordreves af Antigonos og tog sin Tilflugt til Ptolemæos I i Ægypten, hvor han udmærkede sig i dennes Kamp mod Antigonos og vandt Syrien, og tog derpaa Babylon tilbage, hvormed 312 det selevkidiske Rige oprettedes. I Dan. 11, 5 sigtes der til ham. S. blev myrdet 280. Han grundlagde bl. m. a. Byer Antiokia og bosatte dér mange Jøder. — 2) S. II Kallinikos (246—226 f. Kr.), Søn af Antiokos II og Laodike. Da sidstnævnte havde ladet den ægypt. Prinsesse Berenike myrde, faldt Ptolemæos III, dennes Broder, ind i Syrien og vandt Sejre langt ind i Asien. I Dan. 11, 7—9 omtales disse Kongers Krig. — 3) S. III Keravnos (226—223 f. Kr.), Søn af S. II og Broder til Antiokos d. st. Disse rustede sig mod Ægypten, men, forinden Kampen med det begyndte, faldt S. III i Lilleasien. Dan. 11, 10 skal maaske ikke læses »Sønner«, men kun »Søn«, som da er Antiokos. — 4) S. IV Filopator (187—175 f. Kr.), Søn af Antiokos d. st. Denne S. menes i Dan. 11, 20 og hans Skatteopkræver Heliodoros (2 Mak. 3, 3. 7; 5, 18). Jfr. endvidere om S. 2 Mak. 4, 7. Han blev myrdet af Heliodoros, og S.s Broder Antiokos Epifanes bemægtigede sig Tronen med Forbigaaelse af S.s Søn Demetrios (1 Mak. 7, 1; 2 Mak. 14, 1). *L. G.*

Self (Sylvester), dsk Biskop, blev 1134 af Erik Emune udnævnt til Biskop i Børglum, efter at hans Formand, Biskop Kjeld i Vestervig, var falden i Slaget ved Fotevig. 1139 deltog han i Bispemødet i Lund. Her var han Medudsteder af et Brev, der fastslog, at Knudsbrødrene i Odense skulde have den første Stemme ved Valget af Stiftets Biskop, »eftersom de tjene ved Biskopskirken«. D. o. 1146. *S. M. G.*

Selivanov, Organisator af den russ. Sekt Skoptsi (se Raskolniker III, 694 f.).

Selja (Selø) **Kloster.** Den lille Ø Selja S. for Kap Stat spiller en mærkelig Rolle i den norske K.s Grundlæggelseshistorie. Særlig er den i Haakon Jarls Tid opdukkende Sunnivalegende knyttet til den. Den grundlagde Øens Hellighedsry og gjorde den til Sæde for Gulatingslagens Biskop, indtil Bispesædet i Olaf Kyrres Tid blev flyttet til Bergen. Siden — uvist naar, men rimeligvis allerede i Beg. af 12. Aarh. — byggedes et Benedictinerkloster paa Øen, viet til St. Alban, som ifølge Legenden var en Broder til Sunniva, men vistnok var en norsk Lokalisering af den bekendte eng. Martyrhelgen. Naar man ogsaa har kaldt det »Sunnivas Kloster«, beror det paa en Forveksling med Sunnivas Kirke paa Selja. Klostrets Historie er lidet kendt. Fra Selja udgik den sidste norske Jorsalfærd 1271.

Fra o. 1450 ophører alle Efterretninger om Klostret. I 1545 blev dets Gods af Christian III tillagt St. Jørgens Spedalskhospital i Bergen. Ruiner af Klostret findes endnu. (Lange, De norske Klostres Hist.). *A. B.*

Sellergren, Peter Lorens, sv. Præst, f. i Jönköping 9. April 1769, d. 1. Maj 1843. S., der var en fattig Haandværkers Søn, bestemte sig uden nogen indre Dragelse, paa Grund af sine udmærkede Talegaver, til at blive Præst, blev 1788 Stud. i Lund og præsteviet i Växiö 1794. Han blev snart ganske forfalden til Drik, men 1814, da han var Komminister i Helleberga, oplevede han en Vækkelse og kom ud af den som et nyt Menneske. Han blev nu en næsten enestaaende Bodsprædikant og en alvorlig, meget søgt Sjælesørger. Hans Indflydelse gjorde sig ikke blot gældende paa hans egne Sognebørn, men strakte sig over store Dele af Småland. Der fandtes hos S. noget af en overvældende profetisk Kraft, hvilket dog ikke træder saa meget frem i hans trykte Prædikener og aandelige Breve. *E. M. R.*

Sellin, Ernst, luthersk Teolog, f. i Schwerin 1867, studerede i Rostock, Erlangen og Leipzig, blev 1891 Gymnasiallærer i Parchim, 1894 Privatdocent i Erlangen, 1897 ekstraord. Prof. ssteds, 1899 Prof. ved det evang.-theol. Fakultet i Wien og 1908 i Rostock; hans Fag er G. T. En fremtrædende videnskabelig Position har S. vundet ved sine Udgravninger i Palæstina. 1899 og 1901—07 opholdt han sig længere Tid aarlig i Orienten og navnlig i Palæstina, hvor hans arkæologiske Undersøgelser har bidraget til at kaste nyt Lys over Israels Historie. Blandt hans Værker kan nævnes: Beiträge zur israel.-jüd. Religionsgeschichte, 1896—7; Studien zur Entstehungsgesch. der jüd. Gemeinde, 1900; Tell ta annek, Bericht über meine Ausgrabungen in Palästina, 1904; Bibl. Urgeschichte, 1905; Der israel. Ephod, 1906; Die israel. Religion im Rahmen der anderen altorientalischen, 1906; Einleitung in das A. T., 1910. *J. C.*

Selmer, Christian, Præstesøn fra Ø. Snede, f. 1718, blev 1740 Kateket paa Christianshavn, 1747 res. Kap. ved Domkirken i Bergen, 1762 ved Korskirken ssteds, hvor han døde 1763. Hans »Aandelige Forlystelser« (1742) og »Kristi Martyrsange« (1754) er pietist. farvede Ps.r. *P. S.*

Selnecker (egentl. Schellenecker), **Nicolaus,** luth. Teolog og Ps.digter, f. i Hersbruck ved Nürnberg 5. (el. 6.) Dec. 1530, d. 24. Maj 1592 i Leipzig; 12 Aar gl. blev han Organist ved Borgkapellet i Nürnberg, kom derpaa til Wittenberg, hvor han begyndte som Jurist, men snart blev Teolog og navnlig paavirkedes af Melanchthon. 1558 kaldtes han til Dresden som 3. Hofpræst, Lærer for Prins Alexander og Leder af Hofkirkens Drengekor, men afsattes faa Aar efter p. Gr. af hidsige Angreb paa sin Kurfyrste. 1565 blev S. Prof. i Jena, hvorfra Flacius' Parti forjoges, men allerede 1567 maatte Filippisterne atter vige, og S. kom nu som Professor og Superintendent til Leipzig. 1568 blev han Dr. theol. i Wittenberg. Snart efter opgav han sin Filippisme, nærmede sig de ortodokse og blev J. Andreæ's Ven, og fra 1573 deltog han med stor Iver i Arbejdet for Konkordieformlen. Han var med baade ved Affattelsen af den torgiske og bergiske Bog (II, 833), virkede ved Rejser i Ind- og Udland for Underskrifter; men Venskabet med Andreæ blev efterhaanden til et hæsligt Fjendskab, og S. undsaa sig ikke for paa alle Maader at sværte Andreæ. Da nu Filippismen 1586 hævede Hovedet igen, maatte S. flygte. Syg og mismodig boede han en Tid i Magdeburg og Hildesheim; da endte Filippismens korte Glanstid brat, og S. kaldtes tilbage til Leipzig, men døde 5 Dage efter sin Ankomst dertil, 24. Maj 1592. Det er vanskeligt i den stift ortodokse, rethaverske Kampprælat, som haanedes med Smædenavne som »Luthers Abe«, »den lille Flacius«, »Seelenhenker«, »Proteus in religione« o. l., at genfinde den oprindelig fintstemte, musikalsk-poetiske, ængstelige Natur. Trøst i Modgang fandt han i sin Poesi. 1587 udgav han, sammen med nogle Ps.r fra Ref.s-Tiden, 120 originale Ps.r, og siden strømmede fra hans Pen Overs. af Davids Ps.r, aandelige Sange og Ps.r, hvoraf mange findes i tyske Ps.bøger (jfr. Ps.bog for Kirke og Hjem 337 og 671; Landstads Ps.bog 47 og 84; Sv. Ps.bog af 1819 120). Forbavsende omfangsrig er hans videnskabelige Produktion (170 Skrifter), saa meget mere, som han næppe nogen Dag følte sig helt rask, ja endog »hemmelig turberedes af Spøgelser«. Hans Hovedværk er »Institutio chr. religionis« (1573), senere omarbejdet efter Konkordieformlens Teol.; desuden en Lutherbiografi, en Udg. af Tischreden (1580) o. m. a. (Realencykl. [3] XVIII; Wackernagel. Das deutsche Kirchenlied IV, hvori 175 tyske Ps.r af S.; Buchwald, Unsre Kirchenliederdichter IV, 1905). *H. J. H.*

Selofhad, se Selpahad.

Selomi, en Mand af Asers Stamme (4 Mos. 34, 27).

Selomit. 1) En israelit. Kvinde (3 Mos. 24, 11), Moder til den aflivede Gudsbespotter. — 2) Datter af Serubabel (1 Krøn. 3, 19). — 3) Søn af Rehabeam (2 Krøn. 11, 20). — 4) Familie, der vendte hjem med Esra (Esra 8, 10). Se endvidere Selomot.

Selomot. 1) Levitøverste af Jishars Sønner (1 Krøn. 24, 22), ogsaa kaldet Selomit (23, 18). — 2) Levitøverste af Gersoniterne (23, 9), hvor Læsemaaden Selomit er K're. — 3) Levit, Efterkommer af Mose, Tilsynsmand ved Helliggaverne paa Davids Tid (26, 25—28). Ogsaa her veksler S. og Selomit.

Selon, se Sela.

Selpahad, en Manassit, hvis efterladte 5 Døtre lykkelig gennemførte deres Arvekrav, hvilket gav Anledn. til en Retsbestemmelse om broderløse Døtres Arveret (4 Mos. 26, 33; 27, 1—11; 36, 2—12; Josva 17, 3; 1 Krøn. 7, 15). S. er LXX's Udtale af Navnet, bedre end Selofhad (og Selafehad, dsk Ov.).

Selsah, et ubekendt Sted i Benjamin (1 Sam. 10, 2). Teksten er ikke sikker.

Selskabsøerne, polynesisk Øgruppe (o. 150° vestl. L., o. 12° sydl. Br.) med 14 bjergfulde, smukke Øer, livlige, men meget usædelige Indb.; opdagedes første Gang 1606 af Quiros, 1767 af Wallis. 1797 begyndte London Miss. Soc. Arbejde paa S., som blev Udgangspunktet for hele deres Arbejde paa Sydhavsøerne. 1813 var o. 500 døbte indsamlede. Vendepunktet kom 1815, da et Forsøg fra Hedningernes Side paa at tilintetgøre Krdmmen mislykkedes; 1819 traadte

Kong Pomare over, og i Aarene til 1826 fulgte 8000 af hans Undersaatter. 1835 var hele Bibelen oversat og Lovgivningen omdannet i kr. Aand. Megen Forvirring anrettede en voldsom rom.-kat. Propaganda fra 1836; 1842 blev Øerne fransk Protektorat, 1880 og 1888 annekteredes de af Frankrig, og Katolicismen blev Statsrel. De eng. Missionærers Gerning umuliggjordes, men Parisermiss.selskabet traadte til og fortsatte. Paa den østl. Gruppe (Tahiti m. fl. Øer) tæller nu den fransk-protest. Nationalk. 11000 Kr.; ogsaa den vestl. Gruppe (Raiatea — fra 1819 John Williams Virkeplads — m. fl. Øer) er kristnede; endvidere findes o. 1800 prot. Kr. paa den sydlige Gruppe, de saakaldte Austral-Øer. (Pritchard, Missionarys Reward, The Gospel in the Pacific, 1844, tysk Udg. af Besser 1896 har et Tillæg: Die Franzosen und die Jesuiten in der Südsee; Allg. Miss. Zeitschr. 1904, Beibl. 17 og 1881, 18). *Fr. S.*

Selumiel, simeonitisk Stammeøverste (4 Mos. 1, 6; 2, 12 o. a. St., i LXX Salamiel; jfr. ogsaa Judit 8, 1).

Selvaggio, Giulio Lorenzo, ital. Arkæolog, f. Aug. 1728 i Napoli, d. Nov. 1772, blev Præst 1752, men kastede sig med største Iver over videnskabelige Studier: Historie, Sprog og navnlig den kr. Arkæologi; 1764 blev han Prof. i kanonisk Ret. Han har udgivet Lærebøger i kanonisk og civil Ret, men hans Hovedværk er »Institutiones antiquitatum christianarum«, hvoraf han selv kun naaede at udgive 1. Bd. (I—IV, 1772—74). *J. O. A.*

Selvdaab er sikkert forekommet undtagelsesvis i Oldkirkens Martyrtid; i Paulus' og Teklas Akterne fortælles saaledes, at Tekla døbte sig selv. I Almindelighed har imidlertid K.n afgjort fra Begyndelsen fastholdt, at Daaben skulde meddeles af en anden. Af og til forekom imidlertid S., og i 12. Aarh. ser vi, at man i Romerk.n har vaklet i Betragtningen af denne Handling. Flere Kanonister f. E. Huguccio, en af de berømteste Kommentatorer til Gratians Dekret, billiger saaledes i Nødstilfælde (d. v. s. Dødsfare) S. Betegnende tænkes der navnlig paa det Tilfælde, at der vel er en Præst til Stede, men at vedkommende er »Simonist«, og kun vil meddele Sakramentet for Penge. En Voksen bør da i saadant Tilfælde hellere døbe sig selv, og det er en gyldig Daab; er han ikke i Stand dertil, maa han hellere dø udøbt end modtage den simonistiske Præsts Daab; hans Anger og Tro er i hvert Fald tilstrækkelig til Salighedens Opnaaelse. Men 1206 erklærede Innocents III, paa Bispen af Metz' Forespørgsel, en Jødes S. for ugyldig, og fordrede Omdaab. Dermed faldt Spørgsmaalet hen. (Gillmann i »Der Katholik«, 4. Folge IX, 380). *J. O. A.*

Selvforhærdelse, se Forhærdelse (II, 75).

Selvfornægtelse, Grundbegreb i den kr. Etik, betegner Modsætningen til Selviskheden, en af Syndens Hovedrødder. Krdmmen lærer, at Menneskets højeste Maal er Livet med Gud. Derfor maa Mennesker slippe alt, som hindrer dem i at komme til Gud. Da Menneskenaturen er gennemtrængt af Synden, koster det Kamp. Jesus indskærper imidlertid, at intet jordisk Forhold maa sættes over Forholdet til Gud (Mt. 10, 37). N. T. viser, hvorledes dette absolute Krav skræmmer nogle bort (Mt. 19, 22), medens andre gaar ind under det (Mt. 19, 27). Den S., som Krdmmen kræver, begrænser sig ikke blot til Afkald paa enkelte Livsgoder. Krdmmen kræver Sindelaget, Viljens Væsen og Retning forandret. Det positive Krav lyder paa, at Mennesket ikke skal leve for sig selv (egne Interesser og Fordele), men for Gud, give sin Vilje hen i Guds Vilje. Denne »Indøvelse i Krdm« vil, hvor individuelt den end former sig, altid medføre Kamp og Lidelser. Det er Menneskenaturen imod at ofre noget, hvortil der er eller synes at være knyttet Lystfølelse. I denne Henseende henviser Jesus ofte til sit eget Forbillede (Mt. 16, 24, jfr. 10, 38 f.; Mk. 8, 34 f; Lk. 9, 23 f; 14, 27). Det ligger i Gudsforholdets individuelle Natur, at hver Kr. har en umiddelbar Bevidsthed om, hvad han maa ofre og give Afkald paa (jfr. Mt. 5, 29 f.; 18, 8 f.). — Krdmmen omfatter dog ikke blot Forholdet til Gud, men ogsaa Forholdet til Mennesker. Da dette er bestemt af Kærlighed, giver det paa mangfoldig Maade Anledning til S. Saaledes kan det blive kr. Pligt for et Menneske at give Afkald paa saadanne Ting, om hvis Berettigelse han er fuldt overbevist, for ikke at saare eller forarge en Broder (f. E. Rom. 14). Der kan forekomme Tilfælde, hvor de Kr. skal vælge at lide Uret, hvis de herved kan vinde en Broder (Mt. 5, 39 f.; 1 Kor. 6, 7). Det ligger i Kærlighedens Væsen, at den giver sig hen for andre (1 Kor. 13, 4—7). — Derimod er det en Misforstaaelse at bestemme S. som Selvtilintetgørelse. Ligesom Kravet om Verdensfornægtelse ikke betyder, at Kr. skal forlade denne Verden, gaar Kravet om S. ikke ud paa, at Kr. skal forsøge at dræbe Selvet. Herpaa beror Forskellen mellem Buddhismen og Krdmmen. Buddhismen kræver, at Viljen til Livet skal dødes; Krdmmens etiske Bud gaar ud paa, at Viljen skal renses, styrkes og vækkes til det sande Liv. Enhver Betragtning, som gør Synden til Menneskets Substans, er i Modstrid med Krdmmens Principer. Gudsforholdets Væsen er Forholdet mellem et menneskeligt Jeg og et guddommeligt Du. Derfor bliver det i sin Grund ophævet, naar S. opfattes som Selvudslettelse. Dette er Mystikens Fare. Naar det kr. Livs Højdepunkt betragtes som saadanne Tilstande, hvor det menneskelige Jeg bevidstløst synker hen i Gud, er dette en Miskendelse af det kr. Gudsforholds personlige Karakter. Enhver S. er kun etisk forsvarlig, naar den direkte eller indirekte tjener til den sande Selvbevarelse. Krdmmens Maal er at give det personlige Liv dets fuldkomne Udfoldelse ved at vise det dets evige Maal, S. er ikke Maal i sig selv, men kun et Middel til at naa Maalet, og som saadant et nødvendigt Led i Helliggørelsen (II, 383). *C. G.*

Selvkommunion. Fra K.ns ældste Dage har Forstanderen eller Forstanderne ved Nadverhandlingen nydt Nadveren sammen med de øvrige Deltagere, og denne Ordning vedblev, efter at det kirkelige Embede krævede Eneret til Uddelingen af dette Sakramente, og K.n betragtede Nadveren som en Offerhandling. Efterhaanden faldt i den ældre Middelalder Menighedskommunionen bort som det regelmæssige i Messen. I Votivmesser var man vant til, at

Præsten ene nød Sakramentet, og sluttelig blev Præsternes Enekommunion ogsaa det regelmæssige i Menighedens egentlige Hovedgudstjeneste. Ref.en gjorde atter Kommunionen i Messen til en Menighedsnadverhandling, hvori selvfølgelig Præsten deltog eller i alt Fald kunde deltage, om han følte Trang dertil. I den luth. K. gik imidlertid efterhaanden S. af Brug. Oprindelig bevaredes vel ogsaa her den gl. Skik de fleste Steder, snart saaledes at Præsten kommunicerede først, snart sidst ved Altergangen. I Danmark blev det 1546 bestemt, at Præsten, om han vilde, kommunicerede sidst. Men tidlig blev ogsaa S. ligefrem forbudt (f. E. en Kirkeordning fra Goslar 1531). Kravet om, at et Skriftemaal bør gaa forud for Nadveren og tillige Analogien fra Daabens Sakramente, hvor Meddeler og Modtager er to Personer, talte mod Præstens S. I 17. Aarh. var S. paa luth. Omraade almindelig indskrænket til Nødstilfælde og vel navnlig til Præsters Sygeleje; i 18. Aarh. var S. oftest forbudt. Allerede 1640 forbød man paa Landemodet i Roskilde S. uden i yderste Nødsfald, og vort Kirkeritual af 1685 forbyder den selv paa »Sottesengen«, hvis Præsten kan faa Sakramentet meddelt ved en anden. — Ikke ringe Opsigt vakte det paa luth. Omraade, at Schleiermacher paa sit Dødsleje brugte S. Spørgsmaalet om S. blev derefter atter drøftet, og Præsters S., ogsaa ved Gudstjenesten, atter indført i forsk. K.r. 1886 blev S. undtagelsesvist under særlige Vanskeligheder tilladt ved Gudstjeneste i den danske K.; Ordningen, der var utilfredsstillende, blev 1898 og 1909 ændret ved nye Regler. — At Lægfolk i nyeste Tid indenfor den luth. K., f. E. i de saakaldte Nadverforeninger, uddeler Nadveren, uden at en Præst er til Stede, har intet med det egtl. Spørgsmaal om S. at gøre. (Cederfeld de Simonsen i Teol. Tidsskr., 3. R. II, 1 f.). *J. O. A.*

Selvmord og Selvmorderes Begravelse. S. er den Handling, hvorved et Menneske med Overlæg selv paafører sig Døden for at unddrage sig Livets Pligter og Byrder. Mennesket synder derved mod Samfundet ved at berøve det den Hjælp, der tilkommer det; han synder mod sig selv ved egenmægtig at afbryde sin sædelige Udvikling; men først og sidst synder han mod Gud i Trods og Ulydighed mod hans Vilje, som skal opfyldes ikke blot ved at handle, men ogsaa ved at lide. Hvad saa end Motivet til S. monne være, et fælles Udspring har det i Vantro: man tvivler om Guds Naade og har opgivet Tanken om Retfærdighed og Dom (Joh. Aab. 9, 6); den selvvalgte Død kan umulig sætte Grænse for Lidelsen. Ordet i Johs. 11, 21: »Herre, havde du været her, da var min Broder ikke død«, har sin Anvendelse ogsaa ved Betragtning af S. Har Mennesket Tro paa en Frelser, kan Fristelsen til S. ikke faa Indpas. K.n har derfor ogsaa altid forkastet S. Noget særligt Skriftsted kan ikke i saa Henseende paaberaabes uden selvfølgelig det 5. Bud, som ogsaa omfatter S. Biblen beretter iøvrigt om adskillige S., saaledes Saul (1 Sam. 31, 4), Akitofel (2 Sam. 17, 23), Simri (1 Kong. 16, 18); men der tilføjes ikke nogen Dom over deres Handlemaade. Judas nævnes »Fortabelsens Barn«, ikke fordi han blev Selvmorder, men som den, der forraadte Jesus. Snarere kunde af Skriftsteder mod S. anføres 1 Kor. 3, 16 f. og Rom. 14, 7 f. Om Rhazis, »Jødernes Fader«, som i Kamp mod Fjenderne dræbte sig selv, da han var omringet allevegne, siges, at han i Højmodighed hellere vilde dø end falde i de ugudeliges Hænder og forhaanes af dem paa en Maade, som stred mod hans ædle Sindelag (2 Makk. 14, 42). Dette peger paa Indflydelse fra gr. Filosofi. Thi skønt Sokrates i S. saa en Forsyndelse mod Guderne, hvis Ejendom Mennesket er, og Aristoteles forkaster S. som en Forsyndelse mod Samfundet, idet man unddrager sig Forpligtelserne, erklærer dog Stoikerne S. for fuldstændig tilladeligt; det modsatte vilde være en Indskrænkning af den Mennesket tilkommende Frihed. »Har du Lyst til at leve, saa lev; hvis ikke, saa vend tilbage, hvorfra du er kommet« (Seneca, 70. Brev). »Er der for stærk Røg i Værelset, saa gak bort; Døren er aaben«. M. Aurelius stiller blot den Betingelse, at det skal ske uden Vrede og Sorg og ikke af Fejghed. I nyere Tid finder S. Forsvarere i Hume og Montesquieu: »Da Samfundet kun er grundet paa gensidig Fordel, overtræder man ikke nogen Pligt ved at trække sig tilbage fra Livet, naar man kun har Besvær ved at leve i det«. Kant og Fichte udtaler sig skarpt imod S. — Danmark indtager en sørgelig Plads blandt Staterne med Hensyn til S.s Hyppighed. Aarlig forefalder i Danmark 5—600 S., og Tallet er i stadig Tiltagen. I Tidsrummet 1835—84, 50 Aar, var der ikke mindre end 20500 Mennesker, der aflivede sig selv i Danmark. Man har anført som Grund til denne Hyppighed en vis Blødagtighed eller Mangel paa Viljeskraft i Folkekarakteren; dette er vanskeligt at bevise (jfr. Kayser, »Om Selvmord i Danmark«, 1846). Den tiltagende Luksus og Forlystelsessyge maa nødvendigvis fremme S. Over 30 pCt. kan henføres til Drikfældighed. Mærkelig nok viser Sommertiden flere Tilfælde end Vinteren; og S. begaas i langt større Omfang af Mænd end af Kvinder; Forholdet er som 10 : 3. Men fra Samfundets Side tilbagetrænges ogsaa mere og mere Krdmmens Alvor i Betragtningen af S. ved en altfor vidtgaaende Tilbøjelighed til kun at bedømme denne Handling som en utilregnelig Sindsforvirring.

Nutidens slappe Humanitet træder grelt frem i Spørgsmaalet om Selvmorderes Begravelse. Den kanoniske Ret nægter Selvmordere kirkl. Begravelse. I de protest. Lande var strænge Straffe over Selvmordere, som ansaas for Forbrydere. Dske Lov 6—6—21 fastsætter som Straf, at S. skal have sin Hovedlod forbrudt og maa ikke begraves enten i Kirke eller paa Kirkegaard; dette benævnes en »uærlig Begravelse« *(sepultura asinina*, Jer. 22, 19); og langt hen i 18. Aarh. berettes om Bødlens Funktion ved saadanne Handlinger: Liget kastedes ud af Vinduet eller udslæbtes paa Rakkersluffen og begravedes ved Alfarvej; eller kom det indenfor Kirkegaardshegnet, maatte det ikke føres gennem den sædvanlige Indgang, men skulde løftes over Diget. Nutiden er gaaet til den modsatte Yderlighed ved at fordre fuld kirkl. Højtidelighed ogsaa i disse Tilfælde. Ved alm. borgerlig Straffelov 1866 bortfaldt hos os

Straffebestemmelsen, og K.bestyrelsen udtalte, at, hvad man end fra et kr.-sædeligt Standpunkt maatte dømme om denne Lovændring, maatte Selvmordere antages at have samme Ret til ærlig og højtidelig Begravelse som Folkek.ns øvrige Medlemmer; og efter denne Resolution praktiseres i fuldt Maal. Men Selvmorderen har stillet sig selv udenfor K.samfundet, og der kan derfor heller ikke fordres nogen kirkl. Rettighed for ham. K.n vil ved at nægte Selvmorderen Begravelse med alle Ceremonier ikke diktere nogen Straf over den døde, men lægge for Dagen, at der er givet Samfundet en stærk Forargelse ved den foretagne Handling, idet paagældende fuldstændig har sat sig ud over Religionens Bud. *A. J.*

Selvprøvelse er i N. T. Navnet paa den Form af Selverkendelse, som er rettet mod den enkeltes Gudsforhold. De apostolske Breve formaner til at underkaste Troslivet med Gud og de enkelte Handlinger en omhyggelig Prøvelse (2 Kor. 13, 5; Gal. 6, 4; 1 Kor. 11, 28; jfr. Fil. 1, 10; Rom. 14, 22). Herved opnaas den Selvvurdering, som er Forudsætningen for det kr. Livs Vækst. Faren ved S. er, at Mennesker enten fortaber sig i tom Selvglæde eller i rugende Selvbebrejdelser og sygelige Refleksioner. Dette undgaas kun, naar man er sig bevidst, at S. ikke er Maal i sig selv, men kun Middel til forøget Iver i Kampen mod Synden og til at søge Hjælp hos Gud i Bønnen. S. skal styrke Forvisningen om, at Frelsen udelukkende skyldes Guds Naade (Catechismus major I, I, 28). Saaledes er den et nødv. Led i Helliggørelsens (II, 383) Arbejde. Den nærmere Udøvelse af S. former sig individuelt. I Pietismens Tid var det alm. Skik, at man førte Dagbog over hver Dags Oplevelser og Handlinger. Herved kunde der være Fare for, at Mennesker fandt en æstetisk Glæde i Selvbeskuelse, i Stedet for at styrkes i sædelig Handlekraft. Det samme kan gælde de »Bekendelser«, hvori Mennesker skildrer deres rel. Livsudvikling med dens Nederlag og Sejre. Frz. Volkmar Reinhard skelner mellem 3 Arter af S.: den særlige, den daglige og den alm. Den første angaar enkelte betydningsfulde Beslutninger eller Begivenheder; den anden angaar hver Dags Indhold; den tredje angaar hele den sædelige Tilstand (»System der christl. Moral« V, 1815, § 470). Saadanne Indelinger har nærmest Betydning for Sjælesorgen. Den kr. Etik kender ikke kasuistiske Regler, som har Krav paa Almengyldighed. *C. G.*

Selvudtømmelse, Kristi, se Kenose (II, 760).

Selwyn. 1) **George Augustus S.**, engelsk Biskop, f. 1809, studerede i St. John's College, Cambridge, og blev Fellow der. 1841 udnævntes han til den første Biskop for New-Zealand. Efter i Løbet af 6 Aar at have visiteret hele det store Stift, berejste han Melanesien (jfr. III, 215), som ogsaa blev ham underlagt, og fik under de vanskelige og farefulde Forhold god Brug for sit Mod, sin Aandsnærværelse og sin Udholdenhed; særlig under Maorikrigen 1855—63 var hans Optræden energisk og upartisk. 1854 havde han paa en Rejse til England opnaaet, at New-Zealand deltes i 4 Stifter, og snart efter grundedes der ogsaa et Bispedømme for Melanesien, hvortil J. C. Patteson (III, 497) udnævntes. Paa den første Synode, S. afholdt (1859), indførte han en kirkl. Organisation, der blev Forbillede for andre Kolonier. Mens han 1867 opholdt sig i England i Anledning af den første pananglik. Konferens, modtog han Tilbudet om Bispestolen i Lichfield, men besøgte dog endnu en Gang New-Zealand; han døde 1878. Hans Hovedværk er »A Verbal Analysis of the Holy Bible, intended to facilitate the Translation of the Holy Scriptures into Foreign Languages«, 1855. (H. W. Tucker, Memoir of the Life and Episcopate of G. A. S. I—II, 1879; G. H. Curteis, G. A. S., Sketch of his Life and Work, 1889²). — 2) **John Richardson S.**, engelsk Biskop, Søn af foreg., f. i New-Zealand 1844, studerede i Cambridge og agtede at gaa den juridiske Vej, men under et Ophold i Melanesien følte han sig kaldet til Miss.arbejdet der. 1869 blev han ordineret af Faderen i Lichfield, og efter nogle faa Aars Præstegerning i England rejste han 1873 til Øen Norfolk, hvor han skulde have sit Hovedkvarter, og 1877 blev han Biskop af Melanesien. Men da han ikke kendte til at skaane sig selv, blev hans Helbred nedbrudt, saa at han 1890 maatte rejse hjem. Han levede derefter i Cambridge som Forstander for Selwyn College (se nedenfor) og øvede stor Indflydelse paa mange Studenter og vakte i vide Kredse Sans for Miss. En Frugt af hans Virksomhed var ogsaa Oprettelsen af et Studentersettlement, Cambridge House, i Syd-London. Udgav »Practical Work in the Colonies and the Mission Field« (1897). D. 1898 (F. D. How, Bishop J. S., A Memoir, 1899). — 3) **William S.**, engelsk Teolog, Broder til førstn., f. 1806, stud. i Cambridge, hvor han opnaaede en lang Række Udmærkelser. Fra 1831 var han Præst paa Landet, indtil han 1855 udnævntes til teol. Prof. i Cambridge. I sine Hovedværker (»Horæ Hebraicæ«, 1848—60, og »Horæ Criticæ in Versionem Septuagintaviralem«, 1856—58) nedlagde han betydelig Lærdom. D. 1875. For de store Midler, han skænkede til det teol. Studiums Fremme i Cambridge, rejstes »Selwyn College« for anglik. Studerende i Lighed med Keble College i Oxford. *C. E. F.*

Selø, se Selja.

Sem, Noahs ældste Søn, jfr. Art. »Semiter« og under »Ham« og »Jafet«. I det mærkelige Velsignelsesord i 1 Mos. 9, 26. 27 er Rel.ens Kildespring hos Sems Efterkommere (Israel). Det 2. Led af V. 27, »bo i S.s Telte«, maa have Jafet til Subjekt.

Sema. 1) By i Simeons Stamme (i Josva 15, 26 regnet med til Judas Omraade); Navnet læses ogsaa i 19, 2 LXX i Stedet for »Seba«. — 2) Judæisk-kalebitisk Slægtsnavn i 1 Krøn. 2. 43. 44; muligvis identisk med Nr. 1. — 3) En Rubenit (1 Krøn. 5, 8). — 4) En Høvding i Ajalon i Benjamin (1 Krøn. 8, 13; formodentlig den samme som »Simei« i V. 21). — 5) En judæisk Mand (Præst) hos Esra (Neh. 8, 4).

Sema'a, en Benjaminit (1 Krøn. 12, 3).

Semaja (Shema'ja, »Jahve bønhørte«). 1) Profeten S. under Rehabeam, hvis første Angreb paa Israel han i Herrens Navn standsede (1 Kong. 12, 22 f.; 2 Krøn. 11, 2 f.). Ogsaa 2 Krøn. 12, 5 f. og 12, 15 omtales han. — 2) Profeten Urijas Fader (Jer. 26, 20). — 3) En af

Jeremjas Modstandere, en falsk Profet. Ogsaa fra Babel, hvortil han var bortført, søgte han at angribe Jeremja ved Brev til Tempelopsynet (Jer. 29, 24—32). — 4) En judæisk Mand (Jer. 36, 12; i den gr. Overs.: Selemja). — 5) En Efterkommer af Serubabel (1 Krøn. 3, 22). — 6) Simeonit (1 Krøn. 4, 37; maaske = Sime'i 4, 26. 27). — 7) Rubenit (5, 4; i V. 8 Sema). — Flere Leviter: 8) 9, 14 (Neh. 11, 5). — 9) 9, 16 (Neh. 11, 17 Sammu'a). — 10) 15, 8. 11 og muligvis 24, 6. — 11) 26, 4. 6. — 12) 2 Krøn. 17, 8. — 13) 29, 14 og muligvis 31, 15. — 14) 35, 9. — 15) En hjemvendende Eksulant hos Esra (Esra 8, 13). — 16) En muligvis herfra forskellig Eksulant hos Esra (8, 16). — 17 og 18) Mænd med fremmede Hustruer (10, 21. 31). — 19) En tillidvækkende falsk Profet, der var lejet til at gøre Nehemja bange, men hvis lumske Forsøg strandede (Neh. 6, 10 f.); om hans Faders Navn betegner Præsteklassen fra 1 Krøn. 24, 18, er tvivlsomt; efter Sammenhængen er S. muligvis dog Præst. — 20) Efereksilsk Præsteklasse (Neh. 10, 9 [8]; 12, 6. 18. 34). — 21) Levit (12, 35) og 22) Levit (levitisk Sangerklasse) 12, 36. *L. G.*

Semakja, Levit blandt Dørvogterne (1 Krøn. 26, 7). Navnet muligvis identisk med Jismakja 2 Krøn. 31, 13.

Semaraim, By i Benjamin, formodentlig i Nærh. af Betel (Josva 18, 22). Bjerget S., hvor Kong Abija havde lejret sig (2 Krøn. 13, 4), maa vel søges ssteds, muligvis sydl. for Betel.

Semariter, et kana'anæisk Folk (1 Mos. 10, 18; 1 Krøn. 1, 16) fra Simyra, nu Sumra, paa Syriens Kyst.

Semarja. 1) En Benjaminit (1 Krøn. 12, 5). — 2) Søn af Rehabeam (2 Krøn. 11. 19). — 3 og 4) Mænd, som havde fremmede Hustruer (Esra 10, 32. 41).

Semeber, Konge af Seboim; blev slaaet af Kedorlaomer (1 Mos. 14, 2).

Semed, en Benjaminit (1 Krøn. 8, 12).

Seme'i (Seme'in), et Navn blandt Jesu Forfædre (Lk. 3, 26), d. s. s. Sime'i.

Semer. 1) Ejeren af en Høj, som Omri købte og byggede Samaria paa (1 Kong. 16, 24). — 2) En Levit (1 Krøn. 6, 31 [46]). — 3) En Øverste i Aser (1 Krøn. 7, 34; i V. 32 kaldet Somer).

Semgallen, den østlige Del af det tidligere Hertugdømme Kurland, der oprettedes 1561 ved den tyske Ordensstats Opløsning. Den tidligere Ordensstormester Gotthard Kettler (II, 766) tog Landet til Len af Polen og indførte derpaa Ref.en. 1795 inddroges det i Rusland som Gouvernementet Kurland. S. omfatter nu »Kredsene« Mitau og Selburg; i Byerne er en stærk tysk Befolkning, Landbefolkningen er, bortset fra den tyske Adel, lettisk. — Allerede paa Ansgars Tid færdedes kr. Købmænd i disse Egne. Vita Anscharii (Ed. Waitz c. 30, Fengers Overs. Kap. 27) fortæller, at Folket havde frigjort sig fra svensk Overherredømme og besejret en dansk Hær, der forsøgte at undertvinge Landet; men o. 853 lykkedes det den svenske Konge Olof at tvinge det til Skatskyldighed. Sejren skyldtes »de kristnes Guds« Hjælp, som man efter Lodtrækning havde søgt, og, undervist af kr. Købmænd, lovede man til Tak Kristus frivillig Faste, og derved begyndte nu Krdmmen at blive kendt. Adam af Bremen (Gesta IV, 16) omtaler Kurland som en stor Ø under svensk Herredømme, men Befolkningen er grusomme Hedninger, rige paa Guld og Heste, berømte ved deres Troldmænd, hvis Hjælp søges langvejs fra; men Sven Estridsen fortalte Adam, at han ved Gaver havde formaaet en Købmand til at bygge en Kirke dér. Saxo beretter om Knud den helliges gentagne Tog derhen. Men Hedenskabet begyndte først at udryddes, da Albert af Riga 1202 stiftede Sværdbrødrenes Orden. 1218 fik S. et Bispesæde i Selburg; Gregor IX sendte 1227 Præmonstratenserne til Missionsarbejdet i det nye Stift; men gentagne Gange rejste der sig hedensk Reaktion, og først da Sværdbrødrene 1237 forenedes med den tyske Orden, som Kejser Frederik II gav Højhedsret over Kurland, Litauen og S., underkuedes Hedenskabet. Bispedømmet S. blev imidlertid allerede 1251 forenet med Riga. *J. O. A.*

Semiarianere, Betegnelse for de Teologer, der i den arianske Strid (se I, 138 f.) ikke kunde slutte sig til det nikænske Trossymbols Hævdelse af Sønnens fuldstændige Væsensfællesskab med Faderen (ὁμοούσιος τῷ πατρί), men som paa den anden Side tog bestemt Afstand fra den arianske Paastand om Sønnen som skabt af Faderen og fastholdt Sønnens Væsenslighed med Faderen (ὁμοιούσιος τῷ πατρί). Som de betydeligste Talsmænd for dette Standpunkt kan nævnes Evstathios af Sebaste, Evsebios fra Emesa og Basilios fra Ankyra. Man kan ikke uden videre sige om dette Parti, at det indtager et Mellemstandpunkt mellem Arianere og Nikænere; i Virkeligheden staar de »semiarianske« Teologer meget nærmere ved Nikænerne end ved Arianerne. Dette havde Athanasios klart Blik for; paa Synoden i Alexandria 362, hvor man atter fremdrog det nikænske Symbol, søgte han at lægge sig saa meget, at en Tilslutning fra S. blev mulig. Forfølgelsen mod begge Grupper fra den ariansk sindede Kejser Valens bidrog kun yderligere til at nærme dem til hinanden. De store samtidige lilleasiatiske K.lærere Basilios fra Kæsarea, Gregorios fra Nazians og Gregorios fra Nyssa bidrog til den Sammensmeltningsproces, hvorved Forskellen mellem S. og Nikænere efterhaanden udslettedes. De semiarianske Tendenser holdt sig mest haardnakket hos de saakaldte Makedonianere, der lærte, at Aanden var en Skabning (III, 145). Paa det K.møde i Konstantinopel 381, der danner en Afslutning paa den arianske Strid, blev Makedonianernes Lære fordømt. Ved den Lejlighed karakteriseres de udtrykkelig som »S«. *F. T.*

Semida, en Gileadit (4. Mos. 26, 32), nærmere bestemt: af Manasse Stamme (Josva 17, 2; 1 Krøn. 7, 19).

Semiduplex. Romerk.n inddeler sine Fester efter en Rangordning, betegnet ved Udtrykkene: »dobbelte«, »halvdobbelte« og »enkelte« Fester *(festa duplicia, semiduplicia, simplicia)*, de første atter af 2 Klasser. Betegnelsen *S.* bruges allerede i 13. Aarh. af Durandus (I, 691). Disse Navne hænger sammen med Forøgelsen af Helgenfesterne i Middelalderen. De ved lokal Helgendyrkelse fremkomne Særgudstjenester muliggjorde Sammenstød med de fælleskirke-

lige Gudstjenester. Men navnlig følte Besværet af at bede to hele Officier (Tidebønsserier). Man indskrænkede sig da til at gøre det ved særlig høje Fester, der derfor kaldtes »dobbelte«, men her vel næppe heller fuldstændigt. I alt Fald sammenarbejdedes Bønnerne efterhaanden, saaledes at Festofficiet opslugte det fælleskirkelige, hvoraf kun Antifonerne blev tilbage; dog læstes ved disse høje Fester 2 Vespertider. Et *officium duplex* betyder da blot et Officium med dobbelt Vesper og fordoblede Antifoner. Ved ringere Fester er Fordoblingen kun delvis gennemført; *S.* har dog dobbelt Vesper og delvis dobbelte Antifoner. Ved de ringeste Helgenfester sker ingen Fordobling. Til *S.* regnes f. E. Festen for Knud Konge (19. Jan.), idet dog Kalendariet tilføjer, at Festen er »S., ad libitum«; den kan altsaa ikke gøre Krav paa den festligere Læsning. *J. O. A.*

Seminarier til Uddannelse af Lærere, især i Folkeskolen, oprettedes forsøgsvis af Francke og andre Pietister; men det var først Filantropisterne (II, 48), som i Oplysningstiden gennemførte Kravet om en særlig Læreruddannelse, paa en Gang almendannende og faglig.

1. Danmark. Efter et famlende Forsøg i Tønder aabnedes det første egentlige Seminarium i det dske Monarki 1781 i Kiel af A. P. Bernstorff og Kansler J. A. Cramer. Efter Rochows Mønster vilde det ved udpræget Forstandskultur og moralsk Paavirkning skabe Lærere, som især var dygtige i Katekisation og praktisk Færdighed. Lærere fra Kiel blev ansat ved Landsbyskoler af Brødrene Reventlow, der gik i Spidsen for Indførelsen af Filantropisternes Skoletanker i Danmark, og derfor blev det S., de som Medl. af den i 1789 nedsatte Reformkommission fik i Stand paa Blaagaard ved Kbhvn 1790 under Lærerne Claussen og Riber, indrettet efter det tyske i Kiel. 1794 oprettede Ludvig Reventlow med Bistand af Villaume, Oest og flere udenlandske Filantropister et med Opdragelsesanstalten Bernstorffsminde forenet S. paa Brahetrolleborg, der dog stilede for højt med sine mange Fag og et frit Studium, som kun førte til forloren Dannelse. Ved Beg. af det 19. Aarh. skete et Omslag; man stemte Tonen ned baade her og ved Blaagaard, der 1808 flyttedes til Jonstrup, og med ensidig Betoning af den praktiske Uddannelse og stærk Begrænsning af Kundskabsmeddelelsen opstod der S. i Præstegaarde paa Landet for at opdrage Skolelæreren til »fornuftig Bonde blandt Bønder«. En Række nidkære Præster, af hvilke P. O. Boisen er den bekendteste, oprettede slige S. (Vesterborg 1801, Brøndbyvester 1802, Skaarup 1803, Borris 1806, Snedsted og Besser 1812, Lyngby 1813, Ranum 1815 og Nylars 1816). Et paatænkt Købstadlærer-S. blev til intet. Det alm. S.reglement af 1818 krævede dog ret fyldig alm. Dannelse ved Siden af den rent faglige. Men med Landets økonomiske Nedgang, Oplysningstidens aandelige Fallit og den indbyrdes Undervisnings Fremkomst svækkedes Interessen for Læreruddannelsen; Undervisningen indskrænkedes paa S.ne, kun 4 af dem blev bevarede, hvortil 1841 kom et femte i Jelling. Flere Forstandere vandt sig Navn som Skolemænd, saaledes Saxtorph, Brammer, J. Jensen, L. Chr. Müller, Schurmann og Svendsen. 1857 gennemførte Monrad som Overskoledirektør en grundig Reform af S.ne, der alle fik 3aarigt Kursus og udvidet Undervisning. S. A. oprettedes en Eksamens-Kommission for Privatister og (fra 1860) for Lærerinder, der nu begyndte at ansættes ved Folkeskolen. Der opstod en Række Privat-S. (Blaagaard 1859, Zahles 1860, Femmers 1861, Gedved 1862 o. fl.), især efter at Stats-S.ne 1867 havde mistet deres Ret til at holde Afgangsprøve, saa at alle Eksaminander maatte møde for Eksamenskommissionen. Da der ingen Kontrol var med de private S. og Kursus, fra hvilke efterhaanden Flertallet af Lærerne udgik, og der blev slaaet af paa Eksamenskravene, sænkedes Læreruddannelsens Niveau, indtil S.-Loven af 1894 fremkaldte en Forbedring. De Privat-S., der i Hovedsagen indrettede sig som Stats-S-ne (3aarig Uddannelse efter 1 Aars forudgaaende Øvelse i Skolegerning, Optagelsesprøve, Øvelsesskole og Indstilling fra S. som Betingelse for at gaa op til Afgangsprøve), fik ligesom disse Ret til selv at holde Dimission, saa at Eksamenkommissionen nu blev en Censurkommission. Til S.-Elever og anerkendte Privat-S. tilstodes forøget Statsunderstøttelse. For Tiden findes 4 Stats-S., alle for Mænd og alle paa Landet (Jonstrup, Skaarup, Jelling og Ranum), og 16 Privat-S. (Zahles, Femmers, Langs, Horsens og Aarhus for Kvinder; Blaagaard og Realskoleseminariet paa Frederiksberg for Mænd; Haslev, Vordingborg, Neksø, Odense, Ribe, Gedved, Silkeborg, Nørre Nissum og Hjørring for begge Køn). — Undervisningen omfatter Pædagogik, praktisk Skolegerning, Rel., Modersmaal, Hist., Geografi, Naturhist., Naturlære, Matematik, Regning, Skrivning, Tegning, Sang, Violin- og Orgelspil samt for kv. Elever Haandarbejde. Fremmede Sprog og Sløjd er frivillige Fag. For Læreres og Lærerinders videre Uddannelse har de af Monrad 1858 oprettede Efterkursus stor Betydning. I deres nuværende Ordning omfatter de dels etaarige Kursus og dels korte Kursus paa 2—3 Maaneder, ofte fordelte paa flere Sommerferier. De har Lokale og Ledelse i »Statens Lærerhøjskole« i Kbhvn og omfatter endnu flere Fag end Folke- og Realskolens. Forskolelærerinderne paa Landet faar deres Uddannelse, som kun varer $1^1/_2$ Aar, paa et Stats-S. i Vejle (opr. 1892) og 3 Privat-S.

2. Norge fik i Oplysningstiden nogle Privat-S. (Tønsberg 1798, Toten 1804 o. fl.), der kun bestod i faa Aar, og 1818 for Legatmidler en Lærerskole i Kviteseid. Men først efter at Skoleloven af 1829 havde paabudt Oprettelsen af et S. i hvert Stift, fik Norge lidt efter lidt de endnu bestaaende 6 Stats-S.: Trondenes 1826, flyttet 1848 til Tromsø, Asker 1834, flyttet 1899 til Holmestrand, Stordøen 1838, Klæbu 1838, flyttet 1892 til Levanger, Holt 1839, flyttet 1877 til Kristianssand, Hamar 1867. Skoleloven af 1860 med S.-Reglementet af 1869 fastsatte Uddannelsestiden til 2 Aar og bestemte Fagrækken omtrent som ved de dske S. Ønsket om et 3aarigt Kursus billigedes af en kgl. Kommission, men foreløbig ikke af Stortinget. 1869 fik Kvinder Adgang til Ansættelse ved Folkeskolen, og derfor udstedtes 1871 et Reg-

lement for Lærerindeprøver. Der blev to Grader af disse: en højere, omtrent svarende til Lærernes, og en lavere, der kun omfattede Landsbyskolens Fag og praktisk Færdighed, men Forslag om Oprettelse af et Lærerinde-S. modsatte Stortinget sig. Ligesom det endnu er Tilfældet i Danmark, maatte Lærerinder søge Uddannelse ad privat Vej. Ved S.-Loven af 1890 og Reglementet Aaret efter blev der ogsaa for Lærerprøven to Grader: en højere for Byskolen og øverste Afdeling af Landsbyskolen og en lavere, svarende til Optagelsesprøven paa S.ne, der gav Adgang til Smaaskolen paa Landet, hvis Lærerkræfter hidtil havde faaet en lidet fyldig Uddannelse, til Dels ved Folkeskolens egne Lærere. Fordringerne til Undervisningen udvidedes, bl. a. blev Landsmaalet Undervisningsfag og Sløjd obligatorisk. Kvinder fik Adgang til alle S. og har benyttet den i stort Omfang, hvorfor S.nes Lærerpersonale forøgedes med Lærerinder. Begge Afgangsprøver skulde ledes af en Eksamenskommission og nogle af denne foreslaaede Censorer. Dimissionsret kan tilstaas private S., hvis Ordning findes tilfredsstillende. Af disse er der for Tiden 4: Kra., Elverum, Notodden og Volden, det første for Kvinder, de andre for begge Køn. Der var Forberedelsesklasser ved alle S., indtil Undervisningstiden 1902 blev 3aarig, dog uden at Eksamenskravene forhøjedes. Prøven for Smaaskolelærere blev helt udskilt fra S.ne. Rigsmaal og Landsmaal ligestilledes, saaledes at der prøves i begge ved Dimissionen. Denne deltes ligesom i Danmark i to Dele med et Aars Mellemrum. S.ne hedder nu Lærerskoler og Personalet Rektor og Adjunkter ligesom ved den højere Almenskole. Til Lærernes videre Uddannelse holdes der siden 80erne i Kra. og Stiftsbyerne, mest i Sommerferien, Kursus i forsk. Fag, især Sløjd, Gymnastik, Sang, Tegning og Havedyrkning, for saa vidt Bevilling gives af Stortinget, og fra 1894 Universitetskursus ved Bergens Museum og Kra. Universitet med Foredrag af Videnskabsmænd, især over Naturfag.

3. Sverige stod paa S.-væsenets Omraade en Stund tilbage for Danmark og Norge, men gik dem snart forbi. 1830 fik det i Stockholm en Normalskole for indbyrdes Undervisning og 1838 ved Legatmidler et S. i Lund, men først ved Skoleloven af 1842 blev S.ne lovbefalede. Domkapitlerne skulde oprette et i hver Stiftsby og i Hovedstaden. De kom ogsaa i Stand, men var foreløbig meget tarvelige: med 1 Lærer, der tillige havde anden Virksomhed, yderst ringe Fordringer ved Optagelsen, 1aarigt Kursus og ingen Øvelsesskole. Efter Opfordring af Rigsdagen og med Tilslutning af en i 1858 nedsat kgl. Kommission fik Kvinder 1859 Adgang til Ansættelse ved Folkeskolen, og 3 S. aabnedes alene for dem, efterat Konsistorierne havde fraraadet Fællesundervisning, og et alm. S.-Reglement af 1862 indførte 3 Aarsklasser, flere Lærere og Øvelsesskoler. Efter at Antallet af S. foreløbig var formindsket, for at de tilbageblivende kunde udstyres des bedre, bestemte et nyt Reglement af 1865, at der ved hvert S. skulde være mindst 4 faste Lærere foruden Timelærere; Fagrækken blev omtrent som den danske, dog med Tillæg af Havedyrkning og Vaabenøvelse. 1878 udvidedes S.-Tiden til 4 Aar, saaledes at det fjerde anvendtes til et Forberedelseskursus, og endelig gjorde Reglementet af 1886 Undervisningen fyldigere og skærpede Optagelsesprøven. Efterhaanden er Antallet af Stats-S. steget til 15, deraf 9 for Mænd (Lund opr. 1838, Upsala 1842, Göteborg 1842, Strängnäs 1843, Linköping 1843, Wäxiö 1843, Karlsstad 1843, Hernösand 1843, Luleå 1907) og 6 for Kvinder (Stockholm opr. 1843, f. Kv. 1865, Kalmar 1843, f. Kv. 1860, Skara 1843, f. Kv. 1860, Falun 1875, Umeå 1879, Landskrona 1900). Desuden i Stockholm og Göteborg 2 Privat-S. for Kvinder. Der findes ingen Eksamenskommission, men Biskoppen eller en af Domkapitlet blandt dets Medlemmer udnævnt Inspektør leder Afgangsprøven med Bistand af andre Konsistoriemedlemmer. Lærerne ved S.ne, der kaldes Rektor og Adjunkter, skal være universitetsdannede, Lærerinderne have gennemgaaet det højere Lærerindekursus i Stockholm. Alle skal de have aflagt Prøve i Pædagogik, praktisk Færdighed og Kendskab til Folkeskolens Ordning. Alle sv. S. ligger i større Byer, og til hvert af dem er knyttet en Øvelsesskole, der rummer de forsk. Former af Folkeskolen, ogsaa Købstædernes. For Uddannelse af Faglærere i Sløjd, kv. Husgerning, Tegning, Musik og Gymnastik gives der særlige Kursus, og siden 1893 har der skiftevis ved de to Universiteter og enkelte Aar ved Højskolerne i Stockholm og Göteborg været holdt akademiske Sommerkursus til Læreres Videreuddannelse i Almindelighed. De støttes af Staten ligesom de Repetitionskursus i Gymnastik, der ledes af det gymnastiske Centralinstitut, de af Universiteterne ledede Feriekursus samt Afholdskursus, der holdes ved Folkehøjskoler o. a. St. For at uddanne Lærere og Lærerinder ved Smaaskoler og mindre Folkeskoler, samt til Hjælpelærerinder ved Folkeskoler er der fra Midten af 60erne oprettet Smaaskole-S.: 21 af Amtsraad, 11 af Kommuner og Private og 2 af Staten for lappisk- og finsktalende Lærerkræfter med 1 à 2aarigt Kursus. Ved kgl. Forordn. af 1897 er der tilvejebragt nogenlunde Ensartethed i deres Virksomhed.

4. Finlands S.-Væsen er ligesom dets Folkeskole grundlagt af Uno Cygnaeus (I, 571), der fik dette Hverv overdraget af Senatet 1859. Hans Forslag drøftedes i en Kommission og førte til Skole- og S.-Loven af 1866. Allerede 1863 oprettedes et S. ved Jyväskylä med Cygnaeus som Forstander indtil 1869. Antallet af Stats-S. er nu 8, deraf 2 svenske: Ekenäs, f. Kvinder, opr. 1871, og Nykarleby, f. Mænd, 1873, og 6 finske: Jyväskylä 1863 og Sordavala 1880, for begge Køn, Rauno 1896 og Kajana 1900, for Mænd, samt Brahestad 1896 og Heinola 1899, for Kvinder. Desuden er der et privat S. i Helsingfors for Smaaskolelærerinder. Kom Finland end sent med paa dette Omraade, naaede det til Gengæld med eet Slag langt frem. S.ne, der alle ligger ved Byer, har store Bygninger, høje Lærerlønninger, rigelig Udstyrelse med Materiel, meget omhyggelig Optagelsesprøve, 4aarigt Kursus og ypperlige Øvelsesskoler. Sløjd indtager en fremskudt Plads. Til Uddannelse af Lærerne ved S.ne, der kaldes Direktor og

Lektorer, stilles samme Krav som ved de svenske S. Ved de Kvinde-S., hvor der er Internat, bistaas Direktoren af en Forstanderinde. Ligesom i Sverige indøves Lærerne her efter tysk Forbillede i en strængt gennemført Undervisningsmetode, der udmærker sig ved Fasthed og Præcision. Ogsaa m. H. til ydre Ordning og den forsk. Betydning, der tillægges den private Læreruddannelse, adskiller de finsk-svenske S. sig fra de norsk-danske. Forøvrigt er Undervisningens Omfang omtrent ens, og Krdms-Undervisningen indtager ligesom i de andre nordiske Landes Folkeskoler en fremtrædende Plads. — S.ne staar gennemgaaende i et nært Forhold til K.n, ogsaa i Finland, hvor den Forbindelse mellem Skole og K., der bestaar i de andre nordiske Lande, er hævet. Ved Stats-S.ne er Forstanderen i Reglen Teolog, i sin Tid var han tillige Præst. Dette Forhold er dog mindre udpræget i Danmark med dets mange Privat-S., der har fuldstændig Frihed i Antagelsen af Lærerkræfter.

I alle nordiske Lande har der længe været Ønsker blandt Lærerne om en fyldigere S.-Uddannelse. Meningerne er delte, dog synes de fleste at samle sig om større Krav ved Optagelsen, 4aarig S.tid, udvidet Undervisning, bl. a. i levende Sprog, større Selvstændighed i Arbejdet og lettere Adgang til Universitetet. (J. Larsen, Den dske Folkeskoles Hist. 1784—1818, 1893, og 1818—98, 1899; D. Christensen, Grundtræk af vor Skoleordn., Kra. 1895; Westling, Den sv. folkundervisningens hist., 1900; Hammarlund, Folkskolekalender, 1908 f.; K. Kroman o. fl., Indber. om Seminarieforh. i Finland og Sverige, 1893). *J. L.*

Seminarier, amerikanske. S. er i de forenede Fristater i Nordamerika Betegnelsen for de forsk. Denominationers Præsteskoler. I Kolonitiden og i Republikens første Tid nøjedes man med privat Uddannelse af Præsterne, men snart grundede de enkelte K.afdelinger deres egne Anstalter (den første protest. Skole oprettedes 1794 af Associate Presbyterian Synod i Beaver Co., Penns., under John Anderson), og nu er Tallet paa saadanne (hvoraf dog en Del er teol. Fakulteter ved Universiteterne) mindst 150. Undervisningen falder sædvanlig i 3 etaarige Klasser (senior, middle, junior). Af Staterne staar Pennsylvania og Illinois med det største Antal S.er, c. 20 hver; af K.afdelingerne staar den rom.-kat. og Lutheranerne højst med 22 S. hver.

Flg. Oplysninger om Hovedretningernes S. kan gives paa Grundlag af Schaff-Herzog, Religious Encyclopædia IV[3], 2327 f. og Report of the Commissioner of Education for the Year ending June 30. 1906, I, 614 f. (Washington 1907). — 1) Lutheranerne har i de senere Aar haft stærk Vækst i S.arbejdet og har nu 22 S., der dog gennemgaaende er langt mindre end de katolske. Mærkes kan her »Theological Seminary of the General Synod of the Ev. Luth. Church« (se Generalsynode, II, 183 f.) i Gettysburg, Penns., grundet 1829; det havde 1906 5 Professorer og 31 Studenter (dets Historie af J. G. Morris i Bd. VI af The Quarterly Review of the Ev. Luth. Church). Størst er »Concordia Theol. Seminary« i St. Louis, Minn., grundet af Missouri-Synoden 1839 og i en lang Aarrække ledet af den bekendte Dr. Walther (s. d.), havde 1906 7 Prof.er og 154 Stud.er. Hvad Skandinaverne angaar, se Art. Danskamerik. Miss. I, 599 og Svensk K. udenfor Sverige. 1869 oprettede den dsk-norske ev.-luth. Konferents Seminariet »Augsburg« (fra 1871 i Minneapolis), der 1890 gik over til den nystiftede »forenede K.« og 1897 til »den luth. Frik.« (jfr. G. Sverdrups Samlede Skrifter III, 1910); Norske Synode fik 1876 en Præsteskole i »Luther Seminarium« (nu i Hamline ved Minneapolis); Hauges Synodes Præster uddannes paa »Red Wing Seminarium«, Minn., (fra 1879). — 2) Romerk.n havde 1906 22 S., bl. hvilke findes det ældste af samtlige, »St. Mary's Seminary« i Baltimore, grundet 1791, 1906 med 17 Prof.er og 201 Stud.er. Det overgaas i Størrelse kun af »Provincial S. of St. Francis of Sales« i St. Francis, Wisc., der 1906 havde 280 Stud.er og 16 Prof.er. — 3) Baptisterne har talrige, gennemgaaende meget stærkt besøgte S.; størst er »Divinity School of the University of Chicago«, grundet 1866, havde 1906 32 Prof.er og Docenter og 324 Stud.er (og 37 Kvinder, der følger Kursus'ene); 1873 oprettede Rev. J. A. Edgren en skandinavisk Afdeling, der snart fik stærkt Besøg. — 4) Presbyterianerne (de forsk. Afdelinger) har 14, overvejende ganske smaa S. Størst er det i Princeton, N. Jersey, 1819 grundede »S. of the Prebyterian Church«, der 1906 havde 16 Prof.er og Docenter og 192 Stud.er. Herfra udgik i 1830rne »Princeton-Teologien«, der gennem »Biblical Repertory« og »Princeton Review« forsvarede Kalvinismen i Westminster-Bekendelsens Form. Her virkede Folk som Charles og Archibald Alexander Hodge (II, 440 f.). Se Hagemann, The History of Princeton and its Institutions I—II (Philad. 1879). — 5) Metodisterne (de forsk. Afdelinger) har 13 S., af hvilke det største er »Garrett Biblical Institute« i Evanston, Ill., de biskop. Metodisters Hovedskole, grundet 1854 og underholdt ved Indtægter af Ejendomme i Chicago (til en Værdi af 300,000 Lst.), skænkede af Mrs. Eliza Garrett. Det havde 1906 8 Prof.er og Docenter og 199 Stud.er. *H. J. H.*

Seminarier, grønlandske. Ved kgl. Reskr. 8. Febr. 1737 (der overdrog Miss.kollegiet Styrelsen af den grønl. Miss.) oprettedes et *Seminarium Grønlandicum* i Kbhvn, hvor fremtidige Missionærer »forud kunde lære Landets Sprog, Sæder og Hovedfejl«, d. v. s. man ansatte Hans Egede, der 1736 var vendt tilbage til Danmark, som Lektor i Grønlandsk for teol. Studenter, der vilde gaa som Præster (Missionærer) til Grønland (1740 fik han som Superintendent for Miss.en tillige Ret til at foreslaa Kollegiet, hvem der skulde udsendes). Elevantallet sattes til 4, der fik Kommunitet og Regens og Fortrin til visse andre Stipendier; men tillige uddannedes paa S.et Vajsenhusbørn og enkelte Haandværkere til Kateketer. Egede havde tidligere foreslaaet og gentog det senere, at der i selve Grønland burde oprettes et S. for at uddanne indfødte Lærere, men Kollegiet tog ikke Hensyn dertil, ligesaa lidt som til et Forslag 1748 fra Handelsselskabets Patron. Egede, ligesom Sønnen Poul og de følgende Lektorer var desuden de naturlige Ar-

bejdere og Tillidsmænd m. H. t. den grønl. Lit., der efterhaanden tryktes. 1790 fandtes 10 Miss.-Stationer med ordinerede Missionærer, men saa indførtes Besparelser, der berøvede Miss.en Halvdelen af Indtægterne, og ved Reskr. 24. April 1792 indskrænkedes Missionærernes Tal til 5, det øvrige Arbejde skulde gøres ved Kateketerne, der efterhaanden mest var blevet indfødte og i Landet oplærte. 1804 foreslog Handelskompagniet, der iøvrigt helst vilde omdanne Miss.en til et mere alm. Oplysningsarbejde, Oprettelsen af et S. i Grønl., men der kom intet ud deraf. Under Krigen med England led Miss.en meget under den slette Forbindelse; Missionærerne vendte hjem, uden at andre kom i Stedet, og 1813--16 havde saaledes hele Nord-Grønl. kun 1 udsendt Missionær, der i 1815 tillige var den eneste i hele Grønl. (bortset fra Herrnhuterne), og 1816—17 slet ingen; denne ene, B. Hartz, fik 1814 Fuldmagt fra Biskop Münter til at ordinere en »National-Kateket«, den første grønl. Præstevielse. Under disse Omstændigheder sank Uddannelsesarbejdet i Kbhvn omtrent ned til Nulpunktet; og det hævede sig kun langsomt. 1. Juli 1845 nyordnedes Miss.-Væsenet i Grønl. Missionærernes Antal sattes til 8, og der oprettedes 2 Seminarier i Grønland til indfødte Kateketers Uddannelse, ét i Godthaab, ét i Jakobshavn, begge ledede af en ordineret Seminarieforstander; de var beregnede hver for 8 Elever og et 3aarigt Kursus, men kunde med dette ringe Omfang ikke forsyne Landet med de nødvendige Kræfter. 1857 udtalte nu Miss.kollegiet Ønsket om, at dygtige grønl. Seminarister sendtes til Kbhvn for efter videre Uddannelse at faa Præsteordination. 1861 ansatte Kultusministeriet, der havde overtaget Missionens Styrelse efter det nedlagte Kollegium, særlige Seminarielærere i Dsk, men denne Forbedring af Undervisningen varede kun ganske kort. Seminariet i Jakobshavn fik 1866 en højere Afdeling og 1873 endnu en 3. Afdeling, men 1875 nedlagdes det, uden at Godthaabs S. fik den derved endnu mere nødvendiggiorte Udvidelse. 1901 oprettedes S.et i Jakobshavn vel paany, men nedlagdes atter 1905. 1874 blev endelig den første Kateket fra Jakobshavn ordineret af Biskop Martensen efter forudgaaende teol. Undervisning i Kbhvn; 1883 ordineredes 2 i Godthaab uddannede Kateketer. — Da Brødremenigheden i Sommeren 1900 trak sig tilbage fra Arbejdet i Grønland, blev en Nyordning tvingende nødvendig. Ved Lov 1. Apr. 1905 er K.- og Skolevæsnet i Grønland endelig ordnet. Foruden det grønl. S. i Kbhvn (med 1 Lektor), ved hvilket en Afgangsprøve for udsendte Præster eller præsteviede Medhjælpere tages (det kan udvides til ogsaa at omfatte Uddannelse af indfødte grønl. Præster), bestaar et S. i Godthaab, der nu uddanner saavel indfødte Præster som Lærere. Præsterne skal dog som Regel have en videregaaende Uddannelse i Kbhvn, men Ordinationen kan foregaa i Grønland. Godthaabs S. har Plads for 40 Elever; Kursus'et er beregnet paa 6 Aar (3 Aar humane Fag, 3 Aar Teol.), det ledes af en Forstander og 4 Lærere; et Efterkursus for 10 Elever er oprettet. Videre bestaar Kateketskoler i Upernivik, Jakobshavn og Julianehaab med Plads til 5 Elever (2aarigt Kursus); de ledes af Førstepræsten paa Stedet. — Kirkl. blev Grønland samtidig inddelt i 10 Præstegæld hver med en Førstepræst (der tillige tilser Børneskolerne, hvor Undervisningen meddeles af Overkateketer og Kateketer); desuden er ansat 10 udsendte eller indfødte Medhjælpere; hvor særlige Distrikter er udskilt, betjenes de af indfødte præsteviede Medhjælpere (præsteviede Overkateketer). Grønland udgør foreløbig et Provsti; dets kirkl. Overtilsyn ligger under Sjællands Biskop. (H. M. Fenger, Bidrag til Hans Egedes og den grønl. Miss. Hist., 1879; L. Koch i K.hist. Saml. 5. R. V og H. Ostermann i K.hist. Saml. 3. R. VI; Love og Ekspeditioner vedk. K.- og Undervisningsvæsen, 1905—06, S. 78 f.). *J. O. A.*

Seminarier, katolske. *Seminarium clericorum* er Betegnelsen for de Anstalter, hvor den kat. Præstestand uddannes. Roden til disses Fællesliv er sikkert det af Augustin i Hippo stiftede monasterium clericorum (I, 178). I Middelalderen bestod vel længe Oldtidens Episcopium og Patriarcium, men Klosterskolerne blev dog ganske overvejende Uddannelsesstederne baade for Regular- og Sækulargejstligheden, samtidig med at Præsterne havde Pligt til privat at give unge Folk en højst nødtørftig Forberedelse, der kvalificerede dem til at blive Sjælesørgere (se Art. Præsteuddannelse III, 642 f.). Med Universiteternes Fremblomstring gled efterhaanden, støttet af Paverne, et videregaaende Studium over til disses teol. Fakulteter. Det medførte naturligvis et Skel indenfor Gejstligheden, om man var uddannet ved et Universitet eller privat eller ved en af de gl. Domskoler, men ofte udviste den universitetsdannede gejstlige Overklasse kun ringe Sæder og smaa Kundskaber. Humanismens Sejrsgang svækkede yderligere de teol. Fakulteters Anseelse, og Trangen til en Reform af Præsternes Uddannelse lod sig ikke afvise. K.n. havde principielt altid fastholdt, at Præsteuddannelsen maatte ske under Bispernes Øjne, og hist og her begyndte da fremsynte Mænd private Forsøg i denne Retning, saaledes Biskop Otto af Augsburg (Collegium Hieronymianum i Dilingen), Kardinal Morone og Ignacio Loyola (Collegium Germanicum og Coll. Romanum, se I, 534 f.). Erfaringerne herfra kom i rigt Maal Tridentinerkonciliets Fædre til Gode. Dettes Dekret om Præsteuddannelse, »nemine fere discrepante« (Sess. XXIII, c. 18 De ref.) udstedtes 15. Juli 1563 og er stadig Grundlaget for alle Landes S.ordning.

Her bestemmes i Hovedsagen fig.: Bisperne skal i Stiftsbyerne i Forbindelse med Katedralen indrette S., der deles i 3 Afdelinger, Drenge-S., Studenter-S. og Præste-S. Penge hertil skulde, hvor Staten eller Private ikke hjalp; skaffes ved en Afgift, seminaristicum, hvis Størrelse Bispen i Forb. med to af Domkapitlets Medlemmer og to af Stiftsbyens Præster fastsatte. S.ne skulde være Konvikter med Bispen som øverste Leder, Alumnerne skulde bære Præstedragt og Tonsur og undertiden hjælpe ved K.tjenesten, Optagelsen skulde finde Sted i 12aars Alderen. Undervisningen skulde strække sig fra de rent elementære gennem de alm. humanistiske op

til de egentl. teol. Fag, men m. H. t. Fagfordeling, Stofmængde, Lærere o. l. fik Bisperne fri Hænder, omend der snart, særlig ved Carlo Borromeo's (I, 367 f.) og Jesuiternes Iver dannede sig en ensartet Praksis. Livet skulde leves i stræng Afsondring fra Verden, med stor Nøjsomhed og under stadig Opsigt. Undervisningen fulgte længe Middelalderens teol. Spor og maatte snart overfor nyere teol. Foreteelser og navnlig overfor Protestantismen føles utidssvarende. I Løbet af 18. Aarh. blev 3aarig Studietid som Regel gennemført, og samtidig optoges nye Fag som K.hist., bibelske Hjælpediscipliner o. l. (dog kun for Sækulargejstlighedens Vedkommende, medens Klosterskolerne, navnlig Jesuiternes, i et og alt stod ved det gamle). Saaledes hævdede Romerk.n principielt sin Ret til alene at ordne Præsternes Uddannelse, selv om det ikke kom til nogen dogmat. Udtalelse herom (idet Tridentinums Sess. XXIII kun giver et Disciplinardekret), og K.n aldrig har opstillet Kravet om Uddannelse paa et S. som Betingelse for Præsteindvielse. Men ligesaa principielt fastholdt Staten at have en betydelig Interesse i den kat. Gejstligheds Uddannelse p. Gr. af dens store Indflydelse paa Befolkningen i mere end i rent relig. Henseende. Udaf denne Modsætning fremgik da i Praksis S.-Ordninger, der kun sjældent kan kaldes rent tridentinske. I Aarene efter Tridentinums Bestemmelser arbejdedes med Iver paa Oprettelsen af S. Talrige Private skænkede Gaver dertil eller dannede Kongregationer med Oprettelsen af S. for Øje (saaledes i Frankrig Sulpicianerne, der endnu har mere end 20 S. under sig, se Art. Sulpicianere; i Tyskland den af Barth. Holzhauser grundede Kongregation; i Italien Borromeo's »Oblat-Kongregation« [Ambrosianerne]); desuden grundedes en Del Missions-S. for Hedningemiss. og paa Fastlandet mange irske, skotske, engelske o. a. S. til at forsyne vedkommende Lande med Gejstlige (hertil kan ogsaa regnes Propagandaen i Rom, se III, 606 f.). Overalt ligger den tridentinske Ordning til Grund; men Vanskeligheder af mange Arter bevirkede, at fuldstændige S., med Undervisning fra 12aars Alderen, blev sjældne, og desuden bidrog den Omstændighed, at de fleste sluttede deres Undervisning til de teol. Fakulteters ved Universiteterne eller til en Ordensskoles, saavel som Staternes Krav om Tilsynsret til at bryde den rene tridentinske Ordning. Oplysningstiden sporedes ogsaa paa dette Punkt, idet man søgte at skille S.ne fra Bisperne, hvad der i Frankrig gennemførtes i 20 Aar i Beg. af 19. Aarh. Ganske særlige Vanskeligheder mødte Ordningen i Tyskland. Her har Staterne overalt sikret sig Tilsynsret og udelukket Jesuiterne og enkelte andre (Sachsen alle) Kongregationer fra enhver Undervisningsvirksomhed. I Preussen, Sachsen, Hessen, Baden og, som Praksis, desuden i Baiern og Württemberg kræves det sædv. Abiturium fra Statsgymnasierne; derefter kan det egentl. teol. Fagstudium faktisk fuldstændig drives ved Staternes Universiteter i 6 Semestre, hvortil skal føjes et Aars Besøg paa et biskoppeligt S., hvoraf hvert Stift har mindst eet; desuden findes f. Eks. i Braunsberg (I, 382), Münster, Paderborn, Köln, Trier o. fl. Steder fuldstændige S., hvor Undervisningen er helt eller delvis uafhængig af Universiteter, men tilses af Staten. De ved Universiteterne studerende udgør o. $^{3}/_{5}$ af samtlige kat. Teologistuderende. Alle disse forsk. Former for S.er som Regel desuden Konvikter, men har dog altid en Del »Externe« (dette er fast Regel f. Eks. ved de spanske S.). Overfor Drenge-S.ne og navnlig Drenge-Konvikterne har de tyske Stater stadig mange Betænkeligheder, fordi de presser Børnene ind i en ensidig Udvikling. Enkelte Stater har derfor forbudt at oprette nye. De ital. S.s Undervisning blev nyordnet ved Pius X's Studieprogram af 1907. (Theiner, Gesch. der geistlichen Bildungsanstalten, Mainz 1835; Kraus, Ueber das Studium der Theol. sonst und jetzt, Freiburg 1890[2]; Zschokke, Die theol. Studien und Anstalten der kath. Kirche in Oesterreich, Wien 1894; Krose, Kirchliches Handbuch für das kath. Deutschland [udkommer aarlig]; Pius X.'s Studieordning af 1907 jfr. Der Katolik, 1907 I, 450 f. og 1908, 400 f.; Vering, Lehrbuch des kath. Kirchenrechts, Freiburg 1893[3]; Hinschius, Kirchenrecht IV, S. 554 f.) — Ogsaa den græsk-kat. K.s Præstestand blev i Middelalderen enten uddannet i Klosterskoler eller i Skolerne ved Bispesæderne; ogsaa de første stod under Bispernes Tilsyn. I nyere Tid har der af Bispeskolerne udviklet sig egentlige teol. Seminarier, hvis videnskab. Uddannelse dog er af højst forsk. Værdi. Nogle giver ogsaa Undervisning i de almendannende Fag, andre forudsætter denne Dannelse bibragt paa verdslige Skoler. De gr.-kat. S. i Østrig-Ungarn giver kun Undervisning i teol. Fag; den alm. Dannelse forudsættes bibragt paa Gymnasierne. De teol. S. i Rusland (efter Ordningen af 1867), Grækenland (Lov af 1856) og Serbien (Lov af 1896) samt Skolen i Chalki (paa en af de tyrkiske Prinseøer ved N. Ø. Siden af Marmorhavet; Ordning af 1903) meddeler ogsaa flere Aars Kursus i Humaniora. De stigende Krav til Præsteuddannelsen mærkes ogsaa indenfor den gr.-kat. K. Det teol. S. i Karlowitz i Ungarn (Rescr. 1868) og i Czernowitz i Bukowina (Forordn. 1875) tilsteder kun Adgang for Mænd med Studenterexamen. Selve den »teol.« Uddannelse tilsigter først og fremmest de for Gudstjenestens og Sjælesorgens Udførelse nødvendige Kundskaber, men der findes ogsaa S., der lægger Vind paa højere teol. Uddannelse. I Rusland findes det saakaldte »Duhovna Akademija« (Frd. 1875), der kun optager de Mænd, der med Udmærkelse har fuldendt Uddannelsen paa de alm. teol. S. Alle S. staar under Bispernes Tilsyn; Kandidaternes Levevis paa S.ne er nøje reguleret (jfr. f. E. Bestemmelserne af 1903 for S. i Chalki, af 1881 for S. i Belgrad, 1856 for Grækenlands S., 1883 for S. i Zara i Dalmatien). Statslove regulerer i det hele Forskrifterne for den fuldstændige Forberedelse til Kirotonien (Ordinationen) jfr. for Dalmatien Lov af 1869, for Grækenland 1856, for Serbien 1890; men kirkelig Øvrighed fastslaar det teol. Kursus' Indhold og Omfang, prøver Lærerne, tilser Undervisningen og foranstalter særlig Prøve af Kandidaterne ved den endelige Indtræden i K.s Tjeneste. Hvor Fordannelsen meddeles i verdslige Skoler, har

K.styret Ret til at kontrolere, om Undervisningen meddeles i K.ns Aand (N. Milasch, Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirchen, 1905). *H. J. H.*

Seminarium Lapponicum. 21. Nov. 1716 foreslog Th. v. Westen (se d.) Missionskollegiet at oprette et *S. L.*, der skulde være »en Planteskole for . . . Catecheter, Missionarii og Præster for Finner og Lapper«; 13. Febr. 1717 oprettedes Institutionen i Trondhjem i meget indskrænket Form (med v. Westen som Forstander og Isak Olsen som Lærer i »Lappisk«) ved en Instruks fra Kollegiet, der ikke gav klare Ordrer m. H. t. dets Styrelse; v. Westen kom derfor snart i Strid med Biskoppen om det, som om Miss.en i det hele. Biskop Krog »afraadede« Seminaristerne at gaa i Miss.ens Tjeneste, og gennem Latinskolens Rektor søgte man at hindre Tilgangen til Seminariet. Forholdsvis mange meldte sig dog, men Bispen vedblev, efter v. Westens Klage, at gøre dem »afspendige fra Miss.en; derover ogsaa mange quitterede«. Trods hans Iver og ogsaa materielle Ofre blev *S. L.* et Smertensbarn; og efter hans Død 1727 bestemte Kollegiet ved Instruks 30. Marts 1728 dets Ophør. — 24. Marts 1752 oprettedes atter i Trondhjem ved kgl. Reskr. et *S. L.* Spr. Knud Leem, der havde ledsaget v. Westen paa hans 3. Miss.rejse og 1725—34 virket i Finmarken, først som Missionær, saa som Spr., blev dets Forstander med Titel af Prof. *S. L.* skulde dels undervise Seminaristerne i Finsk, dels tilvejebringe den for Miss. nødvendige finske Lit. Det rekrutteredes atter fra Latinskolens Mesterlektie; Alumnerne var, naar de siden studerede Teol. ved Universitetet, selvskrevne til Understøttelse. Det ophævedes 3. Nov. 1774 (Leem var d. i Febr.), da Udbyttet var ringe; dels glemte og forsømte Alumnerne deres Finsk under Københavneropholdet, dels søgte de at slippe for det brydsomme Arbejde i Finmarken, dels var man atter af den Mening, at Finnerne burde nødes til at lære Dsk (Norsk). Af Latinskolens 146 Dimittender i disse Aar blev mindst 70 Præster, af dem kun 12 Missionærer i Nordland og Finmarken, skønt rimeligvis de fleste har været S. L.s Alumner; andre naaede dog aldrig til Attestats, og af dem blev en Del Hørere eller Klokkere deroppe. 1764—70 var Anders Porsanger, den eneste Fin, der blev Præst i Norge, Leems Medhjælper. — M. H. til Tilvejebringelse af finsk Lit. skete der et ikke ringe Arbejde, men med forholdsvis lidet Resultat. Leems vigtigste Arbejde, hans Leksikon, naaede ved G. Sandberg (jfr. S. 42) Fuldendelse; M. Lunds Katekismus nytryktes 1757, 1763 en Ps.bog, 1764 en Bønnebog; mest Vægt synes man at have lagt paa de 1755—58 aarlig udg. Taler paa Finsk i Anl. af Kongens Fødselsdag. Sandbergs Katekisme blev trykt, men ikke sendt op fra Kbhvn. En Del oversat Skolelit., Alterbogen og det meste af N. T. naaede aldrig Udgivelse. — Fra 1825 har Seminariefondets Indtægter været brugt til Tromsø Seminar. (D. Thrap, Th. v. Westen, 1882, i Theol. Tidsskrift [norsk] VIII; samme, Bidrag til d. norske K.s Hist. II, 235f.). *J. O. A.*

Semipelagianismen og den semipelag. Strid. Augustins (I, 175) Sejr i Carthago 418 over Pelagius (III, 515) styrkede vel hans Autoritet, men Læren om Naadens Uimodstaaelighed *(gratia irresistibilis)* betragtedes stadig som farlig; fra Gallien meldtes det endog, at man nu ansaa al Prædiken for overflødig. De tre Skrifter, Augustin i den Anl. skrev, forblev virkningsløse. Augustins nye Lære drog derfor S. med sig, hvormed man vendte tilbage til de gamle Stier, der var betraadt af Tertullian, Ambrosius, Hieronymus o. fl. Det blev Galliens gr. paavirkede Munke, der indledte Felttoget mod Augustinismen og i Stedet satte en Lære, der snarest burde kaldes Semi-Augustinismen, da den næppe har haft nogen som helst Forbindelse med Pelagius. Johannes Cassianus (I, 485), Hilarus fra Arles (II, 426) og Vincentius Lerinensis (s. d. Art.) ytrer Betænkelighed ved Læren om den ubetingede Prædestination (III, 617), om »gratia particularis« og om Viljens Bundethed. Cassian hævder, at Naaden vel er Frelsens Grundvold, fordi kun den giver Frelsens Mulighed. Men til denne ydre Naade svarer en indre, som oplyser og omdanner Forstand og Vilje. Begyndelsen til at tænke, ville og virke det gode kan ske ved os selv; vi kan begynde, Naaden alene kan fuldende Frelsesværket. Vel kan Gud komme vor Vilje i Forkøbet med sin Naade (f. E. Matthæus, Paulus); men denne er ikke »uimodstaaelig«, thi Gud tilintetgør aldrig den frie Vilje (f. E. Sakkæos). Da Gud vil alle Menneskers Frelse, er Kristus altsaa død for hele Verden (»gratia particularis« kaldes »en stor Vanhelligelse«); Tanken om Forudbestemmelse burde derfor erstattes med Forudviden *(præscientia)*. Vel har Syndefaldet fordærvet Menneskets opr. Tilstand af Udødelighed, Visdom, fri Vilje; men den svækkede Vilje har aldrig helt mistet Evnen til at søge det gode, Gudsbilledet er utydeliggjort, men aldrig udvisket. — Utvivlsomt havde Cassian med sine Tanker om Naadens Almindelighed og Menneskets Ansvarlighed (ɔ: frie Vilje) fremdraget ægte evang. Værdier, men Augustinerne tav ikke. Prosper (III, 609) værgede sin Lærefader i mange Skrifter, hvori han søgte at mildne dennes Skarphed (Prædestinationen gælder kun til Frelse; Præscientia omfatter ogsaa de forskudte, »reprobati«). Samme Tendens har to anonyme, augustinske Skrifter: »Libri II de vocatione omnium gentium« og »Hypomnesticon contra Pelagianos et Coelestianos«. Men alle disse Forsøg strandede paa den Forargelse, man tog af Tanken om udøbte Børns Fortabelse og overhovedet om Forskydelsen *(reprobatio)*. S. søgte at vinde Terræn ved at fremstille Augustins Lære i outrerede Konsekvenser (jfr. Imødegaaelsen i Liber Prædestinatus III, 620). Paa værdigere Maade polemiserede Faustus fra Riez (II, 25). Han optraadte bestemt mod Pelagius, men ansaa Augustins Lære om den fri Viljes Tab for usædelig. Paa Synoden i Arles (475) blev »Prædestinationsvildfarelsen« derfor fordømt. I sit Skrift: »De gratia Dei et humanae mentis libero arbitrio libri duo« hævder Faustus, at Naaden og Friheden virker som parallele Kræfter i Menneskeheden, som vel ved Syndefaldet er fordærvet, behersket af Arvesynd og Død og ude af Stand til at frelse sig selv, men

dog stadig i Stand til at adlyde eller modstaa Guds Naadekaldelse, der udgaar til alle. Saligheden er altsaa Guds Gave, men dens Realisation afhænger af, hvorledes Mennesket bruger sin fri, omend svækkede Vilje. Naaden er for Faustus væsentlig en ydre Naade, at Gud giver Lære og Lov; de indre Virkninger savnes, og han lægger paa munkeagtig Vis Vægten paa ydre Ydelser baade fra Gud og Mennesket. I Rom stillede man sig paa Augustinismens Side, uden dog nøje at angive, hvor langt man vilde følge den. — Striden fornyedes i Beg. af 6. Aarh. ved nogle skytiske Munkes Skrivelse til Paven, hvori en samlet Fordømmelse udtales over Nestorios's kristolog. Vranglære og over S. (særlig Faustus). Dette kaldte Fulgentius fra Ruspe (II, 143), en ivrig Forkæmper for Augustin, frem paa Valpladsen, og i flere Skrifter angreb han Faustus. Under disse Forhold vandt Augustin igen Fodfæste i Gallien, og Cæsarius fra Arles (I, 575) skrev mod S. og fik paa Synoden i Orange (529) vedtaget 25 augustinske Canones, som Felix IV havde uddraget af Augustins og Prospers Skrifter og sendt ham: Gud afventer ikke, men virker vor Villen (4); Troens Begyndelse sker ikke af os, men af Guds Naade (5); vi formaar ikke ved egen Kraft alene, uden Naaden, at tænke eller vælge noget som helst godt til Salighed (7); Gud elsker os saadan, som vi vil blive ved hans Gave, ikke saadan, som vi er ved vor Fortjeneste (12); ingen har af sig selv andet end »Løgn og Synd« . . ., derfor er Hedningers Dyder kun afledet af verdsligt Begær (22) osv. — Synoden i Orange har stor Betydning, fordi den hæver Læren om Guds forberedende Naade *(gratia præveniens)* op til Dogme og fordømmer S., saaledes som det ogsaa senere udførligt gøres i Tridentinum. Men mange af S.s Tanker vedblev at leve videre i K.n. Det store personlige Spørgsmaal om Kræfterne ved Omvendelsen mistede allerede ved Barnedaabens Almindelighed sin Braad, og under den stigende Udvorteshed i Opfattelsen af Sakramenterne og med de folkekirkl. Tilstande i den nye germanske Kristenhed var der overhovedet ikke Forstaaelse for Spørgsmaalet i dybere Forstand. Gennemgaaende forstod Middelalderen saare lidt af Augustin (jfr. Fordømmelsen af Gottschalk II, 242), og, yderst betegnende, brugtes Pelagius's (!) »libellus fidei ad Innocentium« (fra 417) som ortodoks, ja gik under Hieronymus' eller endog selve Augustins Navn (optoges i Libri Carolini og citeredes endnu 1521 af Sorbonnen mod Luther som Augustins Opfattelse). Navnlig gennem den franskanske Skolastik fremtraadte en ny S., der stadig har Borgerret i den kat. K., og har kunnet holde Augustinismen nede (jfr. de Bay I, 241 og Jansenismen II, 591). Luthers Optræden betinges derfor i høj Grad af Kampen mod S. — Sandhedsmomentet i S. har imidlertid ogsaa indenfor den evang. K. givet sig Udtryk i Tilbagetrængning af Augustins Prædestinationslære, i Melanchthons Synergisme (s. d.), Oplysningstidens Frelseslære og den moderne Teologis Vægtlæggen paa den menskl. Viljes Aktivitet i Frelsen. (Harnack, Dogmengeschichte III³, 225 f.; Loofs i Realencykl. XVIII³; A. Th. Jørgensen, Luthers Kamp mod den rom.-kat. S., 1908). *H. J. H.*

Semira, benjaminitisk Øverste (1 Krøn. 7, 8).

Semiramot, levit. Familie (1 Krøn. 15, 18. 20; 16, 5; 2 Krøn. 17, 8).

Semiter (semitisk Sprog og Skrift). Denne Benævnelse foresloges første Gang af Schlözer i 1781 som Fællesnavn for en Gruppe Folkestammer, af hvilke de fleste 1 Mos. 10 omtales som Efterkommere af Sem, og er nu almindelig vedtaget, uagtet det sproglige Slægtskab, paa hvilket man her alene kan bygge, ikke fuldstændig falder sammen med det i den gltestl. Folkestamtavle forudsatte genealogiske Slægtskab. Overhovedet er man efterhaanden bleven klar over, at sprogligt Slægtskab ingenlunde altid er enstydigt med fælles Afstamning, da indvandrede Stammer af fremmed Oprindelse ofte antager de opr. Beboeres Sprog eller omvendt paatvinger disse deres eget, hvad netop paa det semitiske Omraade hyppig har fundet Sted. Det virkelige genealogiske Slægtskab gælder derfor kun for de opr. Bærere af beslægtede Sprog, men da disse muligvis fuldstændig er forsvundne af den hist. Erindring, er en Sprogstammes Udviklingshistorie langt mere kompliceret, end man tidligere antog, og i mange Tilfælde en Opgave, som ikke mere kan løses. Det samme gælder om de »Ursprog«, hvortil man har forsøgt at føre de forskellige store Sprogstammers Enkeltsprog tilbage, idet man ogsaa her efterhaanden har erkendt, at Udviklingen har været langt mere forviklet, end man troede. Vel kan man gennem de enkelte Dialekter naa til allehaande Grundformer, der viser hen til den fælles Oprindelse; men deraf følger ikke, at disse Grundformer til en bestemt Tid har dannet et virkeligt Sprog, som har været talt paa et bestemt Sted.

I Virkeligheden bliver der altsaa kun det sproglige Slægtskab tilbage, der forudsætter en fælles Oprindelse, som imidlertid for os væsentligt kun er en metodisk Supposition. For enkelte af de semit. Sprog var dette Slægtskab allerede tidlig blevet erkendt, saaledes Slægtskabet mellem Hebr. og Arab. allerede af de jød. Sproglærde i Middelalderen; men først gennem de orientalske Studier i 17. Aarh. vandt man et virkeligt Overblik over det hele Slægtskabsforhold, der endda senere fik en stor og indgribende Udvidelse, da man lærte Assyrisk-Babylonsk og det gamle Sydarabiske at kende. Derimod er det mulige urgamle Slægtskab mellem Semitisk og Ægyptisk og mellem Semitisk og de »hamitiske« Sprog endnu langt fra erkendt med fuld Sikkerhed og Klarhed, saa at dette Spørgsmaal her maa lades ude af Betragtning.

De til den semit. Sprogstamme hørende Enkeltsprog kan bedst inddeles paa følgende Maade. For sig staar det *Østsemitiske* eller Assyriske, som man først har lært at kende, da det lykkedes at tyde Kileskriften. I Stedet for Benævnelsen »Assyrisk«, der skyldes tilfældige Omstændigheder, vilde »Babylonsk« være rigtigere, da Assyrerne har modtaget baade Sprog og Kultur fra deres Naboer mod Syd. I Babylonien selv indførtes det semit. Sprog af en indvandret Stamme, der imidlertid allerede forefandt en højt udviklet Kultur, den saakaldte »sumeriske«, fra hvem de indvandrede

Semiter bl. a. overtog den komplicerede Skrift, »Kileskriften«, som trods sine Vanskeligheder vedblivende anvendtes gennem lange Tider og endog en Tidlang beherskede de vestlige Folkeslag i Syrien og Palæstina. Tillige har denne Berøring med Sumererne haft en stærk Indflydelse paa de indvandrede Semiters Sprog og givet Østsemitisk dets Særpræg. M. H. t. Tiden er denne Gren det ældste semit. Sprog, af hvilket der er bevaret Optegnelser (de ældste Mindesmærker fører tilbage til det 4. Aartusind f. Kr.). Fra 8. Aarh. trængtes det Assyrisk-Babylonske tilbage af en anden semit. Dialekt, det nedenfor omtalte Aramaiske, der tillige medbragte et langt enklere og mere praktisk Skriftsystem. I 4. Aarh. var Kampen til Ende, og det Babylonske ikke mere et levende Sprog, omend det endnu i nogen Tid sporadisk anvendtes paa lærd Maade. — Overfor det Østsemitiske staar det *Vestsemitiske*, der imidlertid falder i flere, temmelig skarpt adskilte Grupper. Det *Nord-Vestsemitiske* er den Gren, der almindelig kaldes Aramaisk. Det taltes af en semit. Ørkenstamme, der fra 14. Aarh. omtales i den assyr. Lit. som en stadig Fare for de omliggende Kulturlande paa begge Sider af den store syrisk-arabiske Ørken. I det østl. Lilleasien og i Syrien tiltvang de sig til forsk. Tider Magten og dannede en Række Riger, hvor deres Sprog blev det herskende. Men af langt større Betydning end deres polit. Rolle blev det, at det aramaiske Sprog efterhaanden udfoldede en saadan Expansionskraft, at det i den persiske Periode ikke blot var det alm. Samkvemssprog og tildels Regeringssprog, men ogsaa i Babylonien, Mesopotamien, Syrien og Palæstina fortrængte de ældre Folkesprog. Som Skriftsprog beherskede det ogsaa Nordarabien og spillede desuden en betydelig Rolle i Ægypten. Forsaavidt det senere træder frem som Literatursprog, falder det i to større Grupper: Vestaramaisk og Østaramaisk. Til Vestaramaisk hører: Ægyptisk-Aramaisk, Arabisk-Aramaisk (hvortil Nabatæisk og Palmyrensk), det saakaldte Bibelsk-Aramaiske, d. e. det Sprog, hvori enkelte Afsnit af Esra og Daniels Bog er affattede, og Palæstinensisk-Aramaisk (de palæstinensiske Kristnes og Jøders aramaiske Dialekt, samt Samaritanernes Dialekt). Det Østaramaiske bestaar af de saakaldte Mandæeres Dialekt, de babylonske Jøders Sprog og det saakaldte »Syrisk«, d. e. den aramaiske Dialekt, der taltes i Nordmesopotamien med Edessa som Centrum, og hvori der skreves en omfattende kr. Lit. Baade det Vestaramaiske og Østaramaiske fortrængtes senere ved den muhammedanske Invasion og har kun holdt sig i ubetydelige Levninger i vanskelig tilgængelige Egne, Vestaramaisk i nogle Landsbyer paa Antilibanos, Østaramaisk ved Urmiasøen og i nogle nordmesopotamiske Egne. — Det *Mellem-Vestsemitiske* omfatter de Dialekter, der i de ældre Tider taltes i Kana'an i videre Forstand, inden Aramaisk trængte ind deri. Det ældste Vidnesbyrd derom findes i de kana'anæiske Gloser i de saakaldte Amarnabreve, der bl. a. indeholder Skrivelser fra palæstinensiske Smaakonger fra 15. Aarh. Iøvrigt er der af disse Sproggrupper bevaret Levninger af Moabitisk Mesas Indskrift fra 9. Aarh.), Fønikisk, samt fremfor alt af Hebr., det er Israeliternes Sprog, som vi kender det fra gltestl. Lit. Selv efterat Jøderne i den efterekssilske Tid ligesom deres Naboer begyndte at ombytte deres gamle Sprog med Aramaisk, holdt Hebr. sig dog i længere Tid Side om Side med den nye Dialekt, men Kredsen af dem, der forstod det, blev stadig snævrere, indtil det tilsidst helt uddøde som Folkesprog og kun holdt sig som et Kunstsprog, som de lærde benyttede. Paa de mellemsemitiske Sprogs Omraade synes det Skriftsystem, som man kan kalde det ægte semitiske, at være opstaaet — en af de for den menneskelige Kultur mest epokegørende Opfindelser, da dette, i Sammenligning med andre Skriftsystemer, uendelig simple Alfabet ikke blot erobrede den semit. Verden, men ogsaa gennem Grækerne blev Moder til alle senere europæiske Alfabeter og mod Ø. overtoges af Inderne. — Den *syd-vestsemitiske Gruppe* omfatter væsentligt Arabien. Her er de gl. sydarabiske Dialekter fra Kulturegnene i den sydvestlige Del af Arabien, Sabæisk, Minæisk, Hadramautisk og Katabanisk, først i den nyere Tid bleven bekendte ved de rejsendes Indskriftsfund. Efter Muhammedanismens Udbredelse i Sydarabien trængtes de gl. Dialekter tilbage af det Nordarabiske og forekommer nutildags kun i stærkt omdannede Former i Mahra og paa Øen Sokotra. Beslægtede med Sydarabisk er forsk. østafrikanske Dialekter, der hidrører fra semitiske Stammer, der fra Sydarabien indvandrede i disse Egne. Saaledes det saakaldte Æthiopiske (Ge'ez), hvis ældste Mindesmærker er nogle Indskrifter fra Tiden mellem 300 og 500 e. Kr., og i hvilket der senere affattedes en virkelig Lit., fremdeles Amharisk, Tigriña, Tigrē o. a. En ganske anden, verdenshistorisk Betydning fik det Nordarabiske, som efter mange Aarh.s upaaagtede Tilværelse traadte frem ved Muhammedanismens Frembrud og i Løbet af kort Tid blev et Verdenssprog, der taltes i alle de af Islam undertvungne Lande. Allerede temmelig tidlig havde man i det nordlige Arabien ved Siden af det aramaiske Samkvemssprog begyndt at affatte nogle Indskrifter i gamle nordarabiske Dialekter (thamudensk, lihjansk og safatensisk) med Anvendelse af et fra Sydarabien laant Alfabet. Men derefter benyttede man det aramaiske Alfabet til Nedskrivning af det Nordarabiske, og deraf udviklede sig efterhaanden en speciel arabisk Kursivskrift, der ved Muhammedanismen blev den herskende. Det ældste Mindesmærke herom er en arabisk Høvdings Indskrift fra 328 e. Kr., der er affattet i et Sprog, der er væsentlig identisk med det senere arabiske Literatursprog. Ved Muhammed fik den i Mekka talte Dialekt, i hvilken Koranen er affattet, dominerende Betydning. Men forinden havde det nordarabiske udviklet sig til en overordentlig Finhed og Rigdom hos de forskellige Beduindigtere, hvis Sange vel ikke optegnedes, men bevaredes ved mundtlig Overlevering. Disse gamle Digte i Forening med Koranen er blevet de klassiske Mønstre for den under Islam fremvoksende, meget omfattende arabiske Lit., som derfor bevarede sit Særpræg væsentlig uforandret gennem lange Tider. Derimod ændrede det talte Folkesprog

sig efterhaanden stærkt, og der opstod rundt om i de Arabisk talende Lande en Række forskellige Folkedialekter (Dialekterne i Arabien, Mesopotamien, Syrien, Ægypten og Nordafrika), der fjerner sig stærkt fra hverandre.

Saa forsk. disse Sproggrene end er, saa har de dog alle fælles Ejendommeligheder, der udgør de for »Semitisk« ejendommelige Kendemærker. Dertil hører Konsonanternes konstitutive Betydning, overfor hvilke Vokalerne indtager den underordnede Plads som Udtryk for Modifikationer af den til Konsonanterne knyttede Grundbetydning. Tillige hersker gennemgaaende det saakaldte Treradikalsystem, hvorefter Grundlaget for Formudviklingen dannes af tre Konsonanter, uagtet meget kan tyde hen paa, at denne Uniformitet først efterhaanden har udviklet sig af kortere Rødder. Verbernes Betydningsmuligheder er udviklede gennem et omfattende System af »Konjugationer« (intensive, kausative, reflexive osv.), medens til Gengæld Udtrykkene for Tempusforholdene er mærkværdig svagt udviklede. En Ejendommelighed er ogsaa den umiddelbart sideordnende Udtryksmaade paa alle Sprogets Omraader og Manglen paa Midler til at udtrykke Over- og Underordning og til Udforming af større Perioder. Sikkert hænger disse Egenheder sammen med folkepsykologiske Karaktertræk, men en Behandling af de herhen hørende Spørgsmaal er en overordentlig vanskelig Opgave, hvis Løsning endnu kræver lange og omhyggelige Forarbejder. (Ernest Renan, Histoire générale et système comparé des langues sémitiques[3], 1863; Th. Nöldeke, Die semitischen Sprachen[2], 1899; W. Wright, Lectures on the Comparative Grammar of the Semitic languages, 1890; Lindberg, Vergleichende Grammatik der semit. Sprachen I, 1897; H. Zimmern, Vergl. Grammatik der semit. Sprachen, 1898; C. Brockelmann, Grundriss der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen I, 1908, II endnu ufuldendt; samme, Kurzgefasste vergleich. Grammatik der semitischen Sprachen, 1908). *F. B.*

Semler, **Johann Salomo**, tysk Teolog, f. 18. Decbr. 1725 i Saalfeld i Thüringen, d. som Prof. i Halle 14. Marts 1791, er i fremtrædende Grad Kritikeren blandt de luth. Teologer i 18. Aarh. Hans Fader var Archidiakon i Saalfeld, hvor den pietistiske Retning var den herskende, særlig ved den Indflydelse, som udgik fra det hertugelige Hof. Faderen sluttede sig til denne Retning af ydre Grunde og anbefalede Sønnen det samme, da »det ikke var Hoffet ligegyldigt, at en Søn af Archidiakonen vilde være uomvendt og ved dette sit Eksempel fordærve mange andre Disciple«. Skønt S. følte sig frastødt af den »sukkende Fromhed« i de pietistiske Kredse, læmpede han sig dog lidt efter lidt efter den »nye« Fromhed og de Krav, den stillede. Hans Væsen blev tungsindigt og sørgmodigt, idet han forgæves søgte at naa frem til det af Pietisterne satte Maal, »den saak. Besegling i Naaden, Visheden om at være et Guds Barn«. Ogsaa ved Universitetet i Halle, hvorhen han begav sig Høsten 1743, blev han Genstand for pietist. Paavirkninger, idet man foreholdt ham, at »han skulde bortkaste den usalige Studering, da Frelseren kan lære én bedre end Mennesker«. Men ikke mindst dette Krav bragte ham til efter nogen Tids Kamp at afryste de pietist. Indflydelser for nu ganske at følge Dragelsen til de lærde Studier. Pietismen har dog afsat blivende Mærker i S.s Udvikling. Baade det praktiske Drag i hans Teol., med den stærke Fremhæven af det moralske som det egtl. værdifulde, og den særegne Karakter af hans Fromhed viser tilbage hertil. S. var en from, gudfrygtig Mand, det sædelige Forhold var for ham Gudfrygtighedens Bevis. Og Kilden for sin Gudsfrygt fandt han i Jesu og Apostlenes Lære. Derfor gør han altid Krav paa at stilles i de Kr.s Rækker. »Stryg mig ud«, siger han, »dersom I havde sat mig paa hine store Mænds Rulle, som holder det kr. i Rel.en for Fordomme«. Ved Siden af de pietist. Indflydelser maa nævnes S.s Lærer og Kollega, den wolffiske Teolog, S. J. Baumgarten (I, 238). Bevidstheden om, at denne i sit Hjerte delte den Grundanskuelse, som mere og mere fæstnede sig hos S., har givet den øget Styrke hos ham. Fremfor alt har dog de Ideer, som Tidens »Oplysning« satte i Bevægelse, og Udlandets hist.-kritiske Lit. bestemt hans Retning. — Efter en kort Tid at have været Prof. i Altdorf bliver S. 1753 Prof. i Halle og udfolder her en betydningsfuld Virksomhed.

Den bærende Grundtanke i S.s literære Arbejde er Tanken om Forskellen mellem Teol. og Rel. Rel.ens Omraade er meget snævert, Teol.ens, fra Rel.ens skarpt adskilte, meget omfattende. Til Rel.en hører kun det, som angaar det rel.-sædelige Forhold. Det, som ligger udenfor dette, som ikke staar i umiddelbar Forbindelse med den moralske Forbedring, hører Teol.en til. De specifik kr. Læresætninger blev paa denne Maade skilt ud fra Rel.en. Alt det, som gik ud over S.s egen Rel.s-Opfatning, blev erklæret for Teol. Saaledes kunde han trods al Afvigelse se sig selv som den, der væsentlig stod paa den gamle Krdms Grund. Med det opladte Syn for Forskelligheder i Menneskelivet, som i det hele er karakteristisk for S., fremholder han ogsaa med Styrke Mangfoldigheden i de teol. og rel. Anskuelser. Der er ingen uforanderlig K.lære. Teol.en viser Mængden af de »stedse foranderlige Meninger«, som skifter med Tid og Sted. Heller ikke paa Rel.ens Enemærker er der Ensartethed: »De moralske Begreber kan hos samtidige, som lever i forsk. Lokaliteter, umulig være de samme«. S. tillægger Rel.en en saa helt igennem subjektiv Karakter, at den ikke kan stilles ind under alm. Bestemmelser. »S.s indre Rel. er virkelig ikke skikket til at blive fremstillet og lært« (Hoffmann). Den er, hvad han ogsaa kalder den, Privatrel. i fuldeste Forstand. — S. har store Fortjenester af forsk. teol. Discipliner, særlig af K.hist., Dogmehist. og Eksegese. Han har hævdet en mere hist. Betragtningsmaade end den alm. raadende. Han har vist Tidernes og Anskuelsernes Forskellighed, Udviklingen, Fremskridtet. Han har sat den kritiske Aand i Bevægelse og derved givet Forskningen nye Impulser. Han har overfor den bibelske Kanon vist, at den ikke maatte betragtes som et ensartet Hele, hvis enkelte Dele alle havde den samme

Værdi. Men alle hans Undersøgelser og hans Kritik er behersket af hans ensidig subjektivistiske Anskuelse. Den Bebrejdelse, han retter mod den alm. Teol., rammer ham selv: han søger overalt Vidner for sin egen Opfatning. Han er meget ofte uretfærdig i sin Kritik, særlig overfor Ur-Krdmmen. Han ophæver i Virkeligheden Skriftens kanoniske Anseelse, idet alt bliver overladt den subjektive Afgørelse: kun det er kanonisk, som virker moralsk forbedrende, og Dommen herom vil være forskellig hos de forskellige. — Oplysningens Mænd betragtede S. som en af sine egne. Ved hans Reduktion af Krdmmen til dens moralske Indhold syntes aandeligt Fællesskab at være til Stede. Derfor vakte det stor Harme, da S. optraadte mod Wolfenbüttlerfragmenterne (se Lessing III, 44 og Reimarus III, 734) og Bahrdt (I, 202) og til Forsvar for det wöllnerske (s. d. Art.) Edikt. Heri laa dog ikke noget Brud med hans egtl. Overbevisning. Efter denne maa der skelnes mellem privat Rel. og offentlig Rel. Den første er fri og ubunden, den sidste er bestemt af Samfundets Interesser, den skal man bøje sig for, Angreb paa den er utilladelige. Ingen K.ns Lærer maa i sin offentlige Forkyndelse afvige fra K.ns Lære. Men hvad der til enhver Tid skal være offentlig Rel., tilkommer det Staten at afgøre. — S.s Styrke ligger ikke i Udarbejdelsen af en positiv rel. Anskuelse, som vi møder den hos Rationalismen. Men om han end derfor ikke bør kaldes Rationalismens Fader, saa indtager han dog en fremtrædende Plads blandt de Overgangsteologer, som forbereder den. (S.s Lebensbeschreibung, von ihm selbst abgefasst I—II, Halle, 1781—82; Tholuck, Vermischte Schriften II, Hamburg 1839; H. Schmid, Die Theol. S.s, Nördlingen 1858; C. Brun, Rationalismen, Kra. 1891; H. Hoffmann, Die Theol. S.s, Leipzig 1905; L. Zscharnack, Lessing u. S., Giessen 1905). *C. B.*

Sen. Mellem Mispa og S. rejste Samuel Stenen Ebeneser (1 Sam. 7, 12). LXX's Læsemaade viser, at »Sen« er et Brudstykke af Navnet Jesana nordl. for Betel, nu Ain Sinja.

Sena'a, en Eksulantfamilie blandt de hjemvendte (Esra 2, 35; Neh. 7, 38; ogsaa 3, 3: has-Sena'a). Muligvis Landsbyen Magdal-senna nordl. for Jeriko.

Senakerib, se Sanherib (S. 48).

Senas (Zenas), en i Moseloven bevandret Mand, der sammen med Apollos besøgte Titus paa Kreta og anbefales til hans Omsorg, og som rimeligvis skulde være ham til Hjælp mod jødekr. Fredsforstyrrere (Tit. 3, 13).

Senassar, en af Kong Jekonjas Sønner (1 Krøn. 3, 18).

Senatorium. Fra første Færd var der i K.n ligesom i Synagogen forbeholdt »de ældste« og anseteste (Presbyterne) de første Pladser (Prohedria) ved Gudstjenesten. Saadant »Æresæde« vedblev selvfølgelig Presbyteriet at have, efter at dets Medlemmer var blevet faste gejstlige Embedsmænd; men de fornemste Lægfolk vedblev ogsaa at have en særlig Æresplads i Nærheden af Alteret. I Slutn. af Oldkirken og i den ældre Middelalder tales der derfor om et særligt S. i Basilikaen. Det svarer til »Matroneum«, Æresplads for de fornemme Kvinder og de indviede Jomfruer. Matroneum var vel i Reglen paa Nordsiden af Alteret, S. paa Sydsiden. De gl. *ordines*, der redegør for den pavelige Messe (vel inden 800), skildrer, hvorledes Paven, naar Offertoriet i Messen begyndte, selv gik ned i S. og modtog Offerbrødene, som de fornemme dér ofrede, medens Ærkediakonen modtog Smaakander med Vin fra dem; den Kardinalbiskop, der gjorde Ugetjeneste (Hebdomarius), indsamlede med andre Klerikere den alm. Menigheds Gaver. Derpaa udvalgtes af disse Oblationer, hvad der skulde bruges til Nadveren, og den egentlige Indvielse foregik. *J. O. A.*

Senderet, se Synode.

Sendomir (Ssandomir), polsk-russ. By ved Weichsel med o. 8000 Indb. April 1570 vedtoges her paa en Forsamling af Lutheranere, Reformerte og bøhmiske Brødre *Consensus Sandomiriensis* (I, 547 og III, 574), der tilstræbte, ved at udglatte Forskellene i Læren om Nadveren, Kristi Allestedsnærværelse o. l., at forene de 3 Partier i fælles Kamp mod Romerk.n. Formuleringen greb væsentlig tilbage til Melanchthon, og det overlodes de enkelte K.r at ordne K.tugt og Kultus. De ivrige Lutheranere var fra første Færd af utilfredse dermed, men skilte sig dog først 1645 i Thorn ud derfra. *H. J. H.*

Seneca, Lucius Annæus, rom. Filosof af den stoiske Skole, Kejser Neros Opdrager, maatte senere paa dennes Befaling berøve sig selv Livet (Aar 65). Langt senere talte man indenfor den kr. K. om, at han havde staaet i Forhold til Apostlen Paulus. Grunden til denne Traditions Opkomst maa søges i to Omstændigheder. For det første findes der hos S. mange religiøse og moralske Udtalelser, som viser en ikke ringe udvortes Lighed med Ord i Evangelierne og Paulus' Breve, og som bevirkede, at Tertullian kunde tale om S. som en Mand, der »ofte er vor«. For det andet omtales i Ap. G. 18, 12 S.'s Broder Gallio, hvilket kunde afgive et ydre Tilknytningspunkt for en Legendedannelse om et direkte Forhold mellem S. og Paulus. Man opdigtede en Brevveksling mellem de to Mænd, som allerede Hieronymus har kendt, og som derfor ikke kan være senere end fra 4. Aarh. Hensigten med dette literære Falskneri har sikkert været at vække Opmærksomhed og Respekt for Krdmmen hos de dannede; de skulde ved den højt ansete Filosofs Forbillede bevæges til selv at studere Paulus' Breve. Indholdet af Brevvekslingen er meget ubetydeligt; Forf. lader de to berømte Mænd udtale deres Højagtelse for hinanden, og S. beder Paulus lægge Vægt paa at skrive en bedre Stil. — Brevenes Uægthed er utvivlsom; de blev i Middelalderen meget hyppigt afskrevne. (Brevene er trykte i Haases Udg. af Senecas Skrifter III, 476 f.; se ogsaa Lightfoot, »St. Paul and Seneca« i hans »Epistle to the Philippians«, 1896, 270—333.) *F. T.*

Senegambien, med Nordgrænse o. langs den 17. Breddegrad fra Atlanterhavet til Timbuktu, er for Størstedelen siden det 17. Aarh. fransk Koloni, o. 700,000 □-km med o. 3 Mill. Indb., mod N. hvide Maurere, i Bjergegnen Futa-Djallon rødbrune Fulaer og forøvrigt Negere af forsk. Sprogstammer. Maurere og Fulaer er

Muhammedanere, og Islam gør store Fremskridt blandt Negrene. Parisermissionsselskabet har en lille Miss. ud fra Hovedstaden St. Louis (begyndt 1863, flyttet til St. Louis 1869); men paa Grund af Selskabets mange andre Opgaver, er den endnu næppe ude over Begyndelsesstadiet (2 Missionærer, godt 100 Kr.). I britisk Gambia, som ligger klemt inde i de store franske Besiddelser, begyndte Wesleyanerne Arbejdet 1821. Det morderiske Klima har dog lagt store Hindringer i Vejen. Nu o. 2000 døbte, financielt selvstændige, men i de sidste Aartier uden videre Tilvækst. — I den fr. Koloni findes 16,000 Katoliker, desuden en Del i den britiske. *Fr. S.*

Senior (Ældste) forekommer til forsk. Tider som Embedstitel paa kirkl. Embedsmænd. I Oldtiden kaldte f. E. Tertullian de styrende Presbytere for *Seniores;* i Middelalderen skelnes undertiden indenfor regelbundne Kapitler mellem *seniores,* der som Indehavere af de højere kirkl. Vielser havde fuld Stemmeret, og *juniores.* I den gl. Brødremenighed udøvede i Slutn. af Middelalderen 4 Mænd med Titlen S. det fælles biskoppelige Styre. — Ogsaa i evang. K.r bruges Titlen; i Østrig kaldes saaledes den Kredssynode, der vælges af en Del sammenhørende Menigheders Presbyterier, for Seniorat, og dens Præsident for S. Lederen af flere tyske Byers Præsteskab *(ministerium),* altsaa nærmest en Provst, kaldes S. (f. E. i Hamburg og Lübeck); Spener var 1666—86 S. i Frankfurt a. M.

Senir, Amoriternes Navn for Hermon (5 Mos. 3, 9). Dets Cypresskove omtales i Hes. 27, 5. Paa andre Steder (1 Krøn. 5, 23 og Højs. 4, 8) skelnes mellem S. og Hermon i snevrere Forstand.

Senne, en Klippespids i Suvênitkløften, paa Sydsiden af denne (1 Sam. 14, 4. 5).

Senning (Sinning), **Niels Klausen,** norsk Biskop, f. i Helsingør uvist naar; under et Ophold i Orléans som Hovmester for Christopher Uifeldt modtog han 1602 Kaldelse til Spr. ved Frue K. i Kbhvn og tog efter Hjemkomsten s. A. Magistergraden. 22. Jan. 1608 udnævntes han til Biskop over Oslo og Hamar Stift. Som Biskop er han bleven mest bekendt ved sin kraftige Indgriben mod flere af Stiftets Præster, som var mistænkt for hemmelig Katolicisme. Efter Indberetning derom til Regeringen blev de indstævnede for Herredagen i Skien 1613, hvor Biskoppen i Kongens Nærværelse underkastede dem et indgaaende Forhør, som endte med, at de blev dømt fra deres Embeder og landsforvist. Senning synes at have været en kraftig og myndig Biskop. I Folkemunde kaldtes han den »onde Biskop« i Modsætning til sin Efterfølger Glostrup. Han døde 4. Jan. 1617. (Rørdam, Kbhvns Universitets Hist. III, 735 f.; Hist. Tidsskr. 3. R. III, 319 f.; Kvam, Den norske K.s Biskopper efter Ref.en; Dansk biogr. Leks. XV, 543 f.). *A. B.*

Sens, fransk By ved Yonne, opr. de senoniske Galleres Hovedstad, formentlig Bispesæde i 4. Aarh., senere Metropolitsæde for en K.provins, der omfattede Bispesæderne Paris, Chartres, Meaux, Orléans, Troyes, Auxerre, Nevers og Bethlehem-Clamecy. Da Paris 1622 blev Ærkesæde, mistede S. foruden dette Stift ogsaa Chartres, Meaux og Orléans. Konkordatet 1801 ophævede S. som Metropol og Bispesæde, men 1817 genoprettedes Ærkestolen; Auxerre blev nu forenet med S. Ærkebiskoppen af S. fører fra gl. Tid Titlen »hele Frankrigs og Tysklands Primas«. Blandt Synoderne i S. kan nævnes den fra 1140 i Anl. af Abélards Sag. Domkirken i gotisk-normannisk Stil hører til Frankrigs bedste Kirker (beg. 1140, fuldført i 13. Aarh., Portalen fra 1490—1515). *J. O. A.*

Sensualisme betegner i videre Forstand den filos. Opfattelse, som udleder alt Bevidsthedsindhold (Forestillinger, Følelser osv.) af Sanseindtryk. Den sanselige Erfaring er for S.n det sidste og højeste Virkelighedskriterium. I snevrere Betydning betegner S. den Erkendelseslære, som udleder al Erkendelse af passivt modtagne Fornemmelser. Den etiske S., som betragter den gennem Sanserne formidlede Lystfølelse som højeste Moralprincip, betegnes ofte som Hedonisme. S.n bekæmper i Reglen Læren om Sjælens Aktivitet overfor Omverdenen, ligesom den ikke sjældent fører til Materialisme. I Oldtiden hyldede Protagoras og Aristippus forskellige Former af S. Det samme gælder Stoikerne, hos hvem man møder den senere meget yndede Sammenligning af Sjælen med det ubeskrevne Blad. Menneskets Sjæl er oprindelig som en ubeskreven Vokstavle, paa hvilken Omverdenen efterhaanden indgraverer sine Tegn. Enkelte af Oldk.ns Teologer har tilegnet sig denne Betragtning. Saaledes benytter Arnobius den som Grundlag for en Paavisning af Aabenbaringens Nødvendighed. Et Menneske, som fra Fødslen var overladt til fuldkommen Ensomhed, vilde vedblive at være aandelig tom og aldrig vinde nogen højere Erkendelse. Menneskesjælen kan efter sin Natur ikke tilegne sig andet end, hvad der kommer til den gennem Sanserne. Derfor kan den ikke ved egen Kraft erkende Gud eller sit Livs Maal. Saaledes viser den mskl. Erkendelses Afmagt Aabenbaringens Nødvendighed. Paa Renæssancetiden vendte S.n tilbage hos forsk. Tænkere, f. E. Campanella (I, 465), i hvis Filos. den paa ejendommelig Maade kom til at tjene som Grundlag for en idealistisk Livsbetragtning. Den erkendelsesteoretiske S. hører navnlig hjemme i den engelske Filos. Saaledes søger Hobbes (II, 440) at vise, at Sansefornemmelser er det opr. Bevidsthedsindhold, som ligger til Grund for alle Former af Tænkning. Derimod søger Locke (III, 69) at forene S.n med Antagelsen af en indre Erfarings Selvstændighed. Den mest konsekvente Gennemførelse af S.n er givet af Hume (II, 491), i hvis Filos. den nærmer sig Skepticismen. Hos de franske Filosofer Lamettrie (III, 11), Diderot (I, 637) o. a. gik S.n i større eller mindre Grad over til Materialisme. Condillac har givet en omfattende psykologisk Fremstilling af S.n som Grundlag baade for Erkendelsen og det moralske Liv. I Modsætning til den materialistiske S. hævder Charles Bonnet (I, 359), at S. kun har en begrænset Gyldighed, idet den maa forenes med Læren om Sjælen som en Substans, der selvstændig reagerer overfor de udefra komne Indtryk. I Tyskland har f. E. L. Feuerbach (II, 42) søgt at lægge S.n til

Grund for sine erkendelsesteoretiske og moralske Anskuelser. *C. G.*

Sententiæ, hyppig Benævnelse for de middelalderlige Skolastikeres Dogmatiker (f. E. Peter Lombarders), ligesom disse Videnskabsmænd og deres Kommentatorer kaldes *sententiarii*.

Separates, en amerikansk Sekt, der udskiltes fra det calvinistisk-metodistiske Samfund, der fulgte Whitefield. Dens Tilhængere ansaa sig for umiddelbart inspirerede, hvorfor de kaldtes *New Lights*. 1750 blev de af Præsten Shubal Stearne organiserede under Navnet S.; men allerede 1751 traadte de fleste af dem over til Baptisterne, hvorefter Partiet opløstes. *C. E. F.*

Separation i Ægteskabslovgivningen betegner den af Øvrigheden bevilgede Ophævelse af det ægteskabelige Samliv, *separatio quoad mensam et thorum*, ɔ: Adskillelse fra Bord og Seng. I kanonisk Ret, der ikke tilsteder Skilsmisse, kendes dog for at bøde paa sørgeligt Samliv (Utroskab eller Mishandling) Tilladelse for Ægtefæller til midlertidig eller for bestandig at leve adskilte. I den ældre protest. K.ret findes ingen Lovbestemmelser om dette Forhold. Chr. V.'s Dske og Norske Lov kender ikke dette Begreb, og indtil Slutn. af 18. Aarhundrede findes forholdsvis kun faa Eksempler paa S., hvor Tilladelsen da er given ved kgl. Resol. af »sær kgl. Naade«. Men fra nævnte Tidspunkt tager Bevillingerne til S. Fart, og flere Forordninger danner nu faste Regler for Bevillingens Meddelelse. Overøvrigheden (i Kbhvn Overpræsidenten; udenfor Kbhvn Amtmanden) meddeler S.s-Bevilling, naar begge Ægtefæller ønsker Adskillelsen; er det kun den ene Part, der begærer den, medens den anden protesterer, kan Justitsministeriet meddele Bevillingen. I Ansøgning om S. er det ikke nødvendigt at angive bestemte Grunde, hvorfor S. attraas; det anses tilstrækkeligt at paaberaabe Gemytternes Uoverensstemmelse. Men for saa vidt begge Parter hører til Folkek.n, skal Ansøgningen være bilagt med Attest fra vedkommende Præst om stedfunden Mægling; lykkes denne ikke, bør i Præstens Attest ikke optages andet end, at Mæglingen har været forgæves. Dernæst forsøges ogsaa en verdslig Mægling af den Øvrighed, der meddeler Bevillingen; og endelig maa der være truffet Bestemmelse om Vilkaarene for S. med Hensyn til Børnenes Værge, Formue o. s. v. I S.s-Tiden bestaar dog Ægteskabet endnu og beholder alle de til samme knyttede Retsvirkninger; og i Bevillingen skal det udtrykkelig udtales, at den ikke giver Parterne Ret til nyt Ægteskab. Efter 3 Aars S. og fornyede Mæglinger gives Adgang til Ægteskabets fuldstændige Ophævelse (se iøvrigt Art. Skilsmisse). *A. J.*

Separatisme (og **Separatister**) er Betegnelser for Udskillelse fra K.samfundet, ikke paa Grund af afvigende Troslærdomme — i saa Tilfælde nævnes de, der udskiller sig, Kættere (II, 890) eller Sekterere (se d. Art.) — men af Hensyn til kirkl. Ritus eller Forfatning. Skriftemaalet forud for Nadveren har t. Eks. ofte givet Anledning til S. K.unionen i Tyskland fremkaldte ligeledes store Spaltninger (jfr. »Gammel-Lutheranere« II, 166), og hele Spørgsmaalet om Forholdet mellem K. og Stat har ogsaa været Udgangspunktet for S. rundt om i Landene, jfr. Art. »Frikirke« II, 126. I Romerk.n taales selvfølgelig ingen S.; men saa meget hyppigere træffes den i Protestantismen. *A. J.*

Sephirot, af Sephira, Tal, Sfære, de i kabbalistiske Skrifter (navnlig Jesira) skildrede Potenser, der i en Række paa 10 emanerer fra Guddommen, »En-Sof«, ved Verdens Skabelse og danner Forbindelsen mellem den intelligible og den materielle Verden. 12. Aarh.s Kabbalister gav dem Navne og inddelte dem i 3 Grupper, Tankens, Sjælens og Legemlighedens, men var iøvrigt uenige om deres Forhold til »En-Sof« (jfr. Kabbala II, 707 f.; The Jewish Encyklopedia XI, 154). *H. J. H.*

Sepp. 1) **Christiaan S.**, Mennonit, f. 1820 i Amsterdam, d. i Wyk i Nordholland 1890, dygtig K.historiker, der især studerede Hollands K.hist. i Tiden efter Ref.en, men iøvrigt virkede som Præst for Mennoniterne, fra 1854—82 i Leiden. Bl. hans Værker maa nævnes »Het godgeleerd onderwijs in Nederland gedurende de 16. en 17. eeuw« I—II (1873—4); »Pragmatische geschiedenis der Theologie in Nederland 1787—1858« (1860) og »Johannes Stinstra« I—II (1873 f.). — 2) **Johannes Nepomuk S.**, tysk Historiker, f. 1816 i Tölz i Baiern, d. 6. Juni 1909, blev 1846 Prof. i München og arbejdede baade paa K.-, Kultur- og Kunsthistoriens Omraade og optraadte bl. a. mod Strauss og Renan. *A. Th. J.*

Septimius Severus, se Severus.

Septuagesima (egentlig *Dominica in S.*), 2. Søndag før Fastelavn, ogsaa kaldet *Circumdederunt* efter Begyndelsen til Introitus i den rom. Messe. Hvorfor Navnet (»den halvfjerdsindstyvende«) er valgt, er ikke forklaret paa nogen fyldestgørende Maade. Da 1. Søndag i Fasten hedder Quadragesima (egentlig Søndagen i Q., den Uge, da den gl. 40 Dages Fastetid før Paasken begynder), benævnede man muligvis analogivis de foregaaende Søndage henholdsvis Quinquagesima, Sexagesima og S. uden Hensyn til Tallets Unøjagtighed.

Septuaginta (LXX), den ældste (gr.) Overs. af G. T. Om Overs. af Loven har vi en Beretning i det psevdepigrafiske Skrift Aristeas's (I, 140) Brev, vel fra 1. Aarh. f. Kr., ifølge hvilket Loven skulde være oversat i 72 Dage af 72 jødiske Mænd, som paa Kong Ptolemæos Filadelfos's Foranstaltning (altsaa i 3. Aarh.) var kommet fra Jerusalem til Alexandria. Navnet S., der betyder 70, hviler maaske ogsaa paa denne Beretning, idet Tallet 72 afrundedes til 70; ogsaa andre Formodninger om Navnets Oprindelse er fremsatte, f. Eks. at det skulde betegne Overs.n som kosmopolitisk, idet Tallet paa Folkeslagene i 1 Mos. 10 er 70. Beretningen i Aristeasbrevet udsmykkedes senere til, at de 72 Mænd havde oversat uafhængigt af hinanden og dog fuldstændig ens (altsaa inspirerede), og at de havde oversat ikke blot Loven, men hele G. T. Men allerede i Aristeasbrevet er Fremstillingen ganske legendarisk, og navnlig er efter al Rimelighed Foretagendet udgaaet fra de alexandr. Jøder selv, for hvem en gr. Overs. blev en Fornødenhed, efterhaanden som Hebr. blev dem et fremmed Sprog. Den ældste paalidelige Efter-

retning om LXX's Ælde har vi i Forordet til den græske Overs. af Siraks Bog; dette Forord, der er skrevet noget efter Aar 132 f. Kr., omtaler den gr. Overs. til Loven, Profetierne og de øvrige Skrifter, hvoraf fremgaar, at Loven, Profeterne og i hvert Fald nogle af Hagiograferne har foreligget i gr. Overs. i sidste Tredjedel af 2. Aarh. f. Kr. S. er utvivlsomt ikke tilblevet paa én Gang, men efterhaanden, tidligst vel til Loven, og skyldes forsk. Oversættere. Den blev de græsk-talende Jøders Bibel og omfattede ikke blot de Skrifter, der hørte til den palæstinensiske Kanon, men ogsaa nogle flere paa Hebr. forfattede, men derefter oversatte Skrifter, f. E. Sirak og 1. Makk., hvortil saa kom nogle Skrifter, hvis Originalsprog var Gr., f. E. Visdommens Bog (se Apokryfer og Kanon). Den stod i Beg. i høj Anseelse hos Jøderne, hvorom Legenden om de 72 Oversætteres Inspiration vidner, og den brugtes ved Synagogetjenesten overalt hos de hellenistiske Jøder, fra hvem de Kr. overtog den, men efterhaanden blev Jøderne utilfredse med den, og der blev saa af Akylas i 2. Aarh. e. Kr. givet en Overs., som skulde slutte sig nøjagtig til den hebr. Tekst. Ogsaa en anden med Akylas vel o. samtidig Oversætter, Theodotion, der ikke brød saa stærkt med S., var rimeligvis Jøde. For Kirken har S. haft overordentlig Betydning. Det er den Form af G. T., som de nytestl. Forfattere fortrinsvis har benyttet, og som de derfor er prægede af. Og da K.n snart kom til aldeles overvejende at bestaa af Hedningekr., blev S. den Form af G. T., som man en Tidlang faktisk var henvist til, og som hverken de ovennævnte jødiske eller nogle yngre af Kr. (som Symmakos, vel o. Aar 200) udarbejdede Overs.r kunde overfløje. Og ogsaa efter at den syriske K. havde faaet sin egen Overs. efter den hebr. Tekst, beholdt S. sin Anseelse dér og blev flere Gange oversat paa Syrisk; i den lat. K. derimod maatte de(n) paa Grundlag af S. foretagne gl. lat. Overs. vige for Hieronymus's umiddelbare Overs. Sin blivende og af rel. Forskelle principielt uafhængige Betydning har S. først og fremmest som Hjælpemiddel til Bestemmelsen af den gltestl. Tekst. Ikke blot er den den ældste af alle eksisterende Overs.r, men den reflekterer en Tekstform, som gaar tilbage til o. 2. Aarh. f. Kr., medens den bevarede hebr. Tekst ikke har faaet sin blivende Skikkelse før o. 100 Aar e. Kr. Hvad der navnlig vanskeliggør S.s Benyttelse som Tekstvidne er, at dens egen Tekst er meget mangelfuldt overleveret. Allerede tidlig blev, hvad der med den stærke Benyttelse er let forstaaeligt, S.s Tekst korrumperet, og Forskellen mellem Haandskrifterne tiltog. Origenes (III, 451) søgte ved sin Hexapla at skaffe Orden i Forvirringen, men har i Virkeligheden forøget denne, idet han paa Steder, hvor den hebr. Tekst indeholdt mere end S., optog Stykker af andre Overs.r i S.s Kolonne, ganske vist mærkede som Tilføjelser, der imidlertid ved Afskrift let kunde forveksles med S. selv, og i sin Afskrift af S.teksten lod denne paavirke af Hensynet til Overensstemmelsen med den hebr. Tekst, som ogsaa blev normerende for Ordningen af de enkelte Tekststykker, der ikke altid er den samme i S. og i Grundteksten. Senere blev der af Lukian og af Hesykios gjort Forsøg paa at fremstille forbedrede S.udgaver. De vigtigste nyere S.udgaver er: Complutenserudgaven 1514 f., den Sixtinske Udgave 1587 og Haandudgaver ved Tischendorf og Swete. Den Lukianske Recension af de historiske Bøger er udg. af de Lagarde. Flere Haandskrifter er udg. De bevarede Brudstykker af Origenes's Hexapla er udgivne af Field. En Udg. med kritisk Apparat er under Udg. ved Brooke og Mc Lean. (Buhl, Den gltestl. Skriftoverlevering, 1885; Kanon und Text, 1891; Swete, An Introduction to The Old Testament in Greek, 1900; Procksch, Studien zur Gesch. der S. Die Propheten, 1910.) *J. C. J.*

Sepulcrum (lat. = Grav) kaldes den Udhuling i Pladen paa et kat. Alterbord, hvori Relikvier nedlægges. Denne overdrages med et Lag Voks, hvori Biskoppens Segl trykkes, derpaa tildækkes den med en lille Stenplade, der ligesom Seglet kaldes *Sigillum*. Sønderbrydes Sigillum, maa Alteret paany indvies. S. ses ofte bevaret i vore middelalderlige Altre. *J. O. A.*

Ser, ubekendt By i Naftali (Josva 19, 35).

Serafer (Serafim) omtales i Jes. 6, 2 f. som Væsener, der staar om Jahves Trone i hans Helligdom; Profeten hører dem lovprise Jahve og ser deres Skikkelse, der synes tænkt som menneskelignende, men udstyret med 6 Vinger; en af dem tager med en Tang en glødende Sten fra Alteret og berører dermed Profetens Læber, som derved renses til at kunne bringe det profetiske Budskab. Af Sammenhængen fremgaar, at S.forestillingen maa have været Læserne bekendt; men da S. kun omtales det ene Sted i G. T., er vi ved den nærmere Bestemmelse af deres Karakter henviste til Formodninger. Nærliggende er det at antage, at der, ligesom ved Keruberne (II, 764), ligger Naturforestillinger til Grund; og da Ordet Saraf betyder Slange (4 Mos. 21, 8; 5 Mos. 8, 15; Jes. 14, 29; 30, 6), kan man med nogen Rimelighed tænke paa det slangebugtede Lyn, ligesom ved Kerubforestillingen paa Uvejrsskyen (Ps. 18, 11), som oprindeligt Grundlag. Men i saa Fald maa Forestillingen, som vi møder den hos Jesaja, ganske have frigjort sig fra dette Grundlag, da S.ne her bl. a. har mistet deres Ildkarakter, hvilket fremgaar af, at de maa bruge en Tang for at kunne tage en Glød. I Joh. Aab. 4, 8 er S.forestillingen (de 6 Vinger) kombineret med Kerubforestillingen. *J. C. J.*

Serafini, Giovanni Battista, fra Orvieto, den første Provst for den af Marco de Sadis Cusani 1586 stiftede Sækularkleriker-Kongregation i Italien, »Dottrinarii« eller »Agatister«. I Aaret 1603 gav han Kongregationen dens Fællesregler, der stadfæstedes af Gregor XIII og tryktes 1604 (jfr. Doctrinariere I, 654). *H. J. H.*

Serafisk Orden, Navn for Fransiskanerordenen.

Serah. 1) Søn af Juda med Tamar, Tvillingbroder til Peres (1 Mos. 38, 30; Mt. 1, 3). Serahiternes Slægt nævnes 4 Mos. 26, 24; jfr. Josva 7, 1; Neh. 11, 24; 1 Krøn. 2, 6; 9, 6. — 2) Edomitisk Stammenavn (1 Mos. 36, 13. 17; 1 Krøn. 1, 37; jfr. 1 Mos. 36, 33. — 3) Simeonitisk Slægt (4 Mos. 26, 13; 1 Krøn. 4, 24). — 4) Levit (1 Krøn. 6, 6. 26 [21. 41]). — 5) Konge over de arabiske Kusiter, der led et stort

Nederlag i Juda under Kong Asa (2 Krøn. 14, 8 f.). — Lydforskelligt er 6) Datter af Aser (1 Mos. 46, 17 o. a. St.). *L. G.*

Serahja. 1) En Præst blandt Esras Forfædre (Esra 7, 4; 1 Krøn. 5, 32; 6, 36 [6, 6. 51]. — 2) En Judæer (Esra 8, 4).

Seraja. 1) Davids Statsskriver (2 Sam. 8, 17); i 1 Krøn. 18, 16 og 1 Kong. 4, 3 og 2 Sam. 20, 25 Savsa o. a. Former. — 2) Den sidste Ypperstepræst ved Salomos Tempel, blev dræbt af Nebukadnesar (2 Kong. 25, 18. 21; jfr. 1 Krøn. 5, 40 [6, 14] og Esra 7, 1. — 3) En af Høvdingerne hos Gedalja (Jer. 40, 8; 2 Kong. 25, 23). — 4) En af Jojakims Hofmænd (Jer. 36, 26). — 5) Sedekias Kvartermester, Broder til Baruk og venligsindet overfor Jeremja (Jer. 51, 59—64; jfr. 32, 12 og Joh. Aab. 18, 21). — 6) Broder til Otniel (1 Krøn. 4, 13. 14; jfr. Neh. 11, 35). — 7) En Simeonit (1 Krøn. 4, 35). — 8) En af de 12 Forstandere ved Hjemvandringen (Esra 2, 2), i Neh. 7, 7 Asarja. — 9) En af de eftereksilske Præsteklasser (Neh. 10, 3 [2]; 12, 1. 12; i 1 Krøn. 9, 11 Asarja, maaske Fader og Søn, repræsenterende den samme Klasse. *L. G.*

Serajévo (eller Sarajévo, tyrk.: Bosna Saraj), Hovedstaden i Bosnien, gr. 1263 af Ungarerne, gentagne Gange afbrændt og ødelagt, nu Sæde for en gr.-kat. og en rom.-kat Ærkebiskop for Bosnien-Herzegovina. Nogen Krdm var allerede i Oldtiden i disse Provinser, men den synes at være gaaet ganske til Grunde under Folkevandringen og de paafølgende Krige. I den ældre Middelalder kæmpede serbiske, kroatiske og ungarske Fyrster om Herredømmet; baade fra gr. og lat. Side søgte man at udbrede Krdmmen. Et gr.-kat. Bispesæde for Bosnien oprettedes i 12. Aarh.; siden 13. Aarh. virkede Dominikanerne og navnlig Fransiskanerne for den kat. K. 1376 fik Bosnien egen Konge, men i 15. Aarh. indkaldtes under Stridigheder Tyrkerne, og i Slutn. af Aarh. blev baade Bosnien og Herzegovina tyrkiske Provinser. Bosniens Biskop unerede sig 1445 i Rom med Romerk.n for at vinde Hjælp, men blev nu fordrevet af Tyrkerne og tog Ophold i Djakovar, der var i ungarsk Besiddelse. En stor Del af Indb. gik efterhaanden over til Muhammedanismen under de for K.n saare vanskelige Kaar, men baade den gr. og rom. Katolic. holdt sig, den sidste aldeles væsentlig betjent ved Fransiskanermunke. 1735 udnævnte Paven en apost. Vikar for Bosnien-Herzegovina; 1852 fik sidstnævnte en egen Vikar; først 1881, efterat Østrig havde okkuperet Provinserne, tillod Regeringen Oprettelse af det lat. Ærkesæde, omfattende 4 Stifter; Bisperne udnævnes af Kejseren. 1892 opr. et Præsteseminar i S. for K.provinsen. Den rom.-kat. K. var da i sørgelig Forfatning, næppe $^1/_8$ af »Sognene« havde usle Kapeller, og Gudstjenesten maatte mest holdes under aaben Himmel (Wetzer u. Welte, Kirchenlex. XI). — Det gr.-kat. Ærkesæde bestaar siden 15. Aarh.; Bisperne fører Titel »Vladika« og staar under Overtilsyn af Patriarken i Konstantinopel. Bosnien-Herzegovinas gr.-kat. (»ortodoks-orientalske«) K. har iøvrigt Autonomi; den omfatter 4 »Eparkier«. Forholdet til den østrigske Stat og til Patriarken i Konstantinopel ordnedes 1880. Kejseren udnævner Eparkiernes Bisper efterat have gjort Patriarken Forslag, der tilsteder denne at »prøve« Kandidaten. 1882 udstedtes Statut for Præsteseminariet i S., 1905 et Statut, der regulerer K.- og Skoleforvaltningen. (Milasch, Kirchenrecht der morgenl. Kirche, 1905[2]). *J. O. A.*

Serapion (rigtigere Form: Sarapion, d. e.: »den, som tilhører Guden Sarapis«), et i hedensk Tid alm., gr.-ægyptisk Mandsnavn, ogsaa i Brug bl. Kr. I K.ns Hist. spiller især følgende Rolle: 1) **S. af Thmuis**, en af de større Byer i den østl. Del af Nildeltaet, en samtidig af Eneboeren Antonios og af Athanasios, til hvis Opfattelse af Treenigheden han fuldtud sluttede sig. S. deltog 359 som Biskop af Thmuis i Synoden i Selevkia (ved hvilket Møde ogsaa en anden ægyptisk Biskop S. var tilstede). 4 Breve fra Athanasios var skrevne til S. (Migne: »Græske Fædre« XXVI, 529 f.). Hieronymus fortæller, at S. har skrevet »en udmærket Bog mod Manikæerne«. Denne findes endnu, men var, som paavist af Brinkmann i Berliner-Akademiets »Sitzungsberichte«, 1894, ved Afskriveres Unøjagtighed kommet ind i et Skrift af Titus fra Bostra, hvoraf Brinkmann har uddraget det S. tilhørende Skrift. 2 Breve af S. er udgivne af Mai, nogle Brudstykker af Pitra og et dogmatisk Brev og nogle gudstjenstlige Bønner af Wobbermin (i »Texte und Untersuchungen« XVII, Leipzig 1898). — 2) **S.**, Fører for de antropomorfistiske Munke i den sketiske Ørken, tog virksom Del i de origenistiske Stridigheder, der førte til, at Origenes blev fordømt paa en Synode i Alexandria (399 ell. 400). — 3) **S. med Tilnavn »Sindoniten«**, (fordi han ikke bar nogen Linnedklædning, Sindonion), en bekendt Asket, der ofrede alt for at hjælpe sin trængende Næste. Den S., der omtales i Fortællingen om Thaïs og hendes Omvendelse, antages gerne for denne S. (se F. Nau, »Histoire de Thaïs« i »Annales du Musée Guimet« XXX, Paris 1902). Ved Udgravninger fandtes i Bjergene nær Antinoë af Gayet i et Gravkammer, i Nærheden af Skelettet af en Mand, et Potteskaar med Navnet S. Man har deraf med ret god Grund sluttet, at den Mand, der her var bisat, var Asketen S., en Formodning, som synes bekræftet ved, at en nærliggende Grav indeholdt de jordiske Levninger af en Kvinde, der ved en lille gr. Indskrift var betegnet som »Thaïs«. Intet var rimeligere, end at den omvendte Synderinde har ønsket at hvile i Jorden nær den Mands Hvilested, hvem hun skyldte sin Frelse. Begge Begravelser ses nu i Musée Guimet i Paris (se »Annales du Musée Guimet« XXX, 1902, og O. Gayet, »Antinoë et les sépultures de Thaïs et de Sérapion«, 1902). — 4) Ældre end alle disse er en **S.**, der henimod Aar 200 var Biskop i Antiokia. *V. S.*

Serarius, Nicolaus, lothringsk Jesuit, f. 8. Dec. 1558, d. 20. Maj 1609, virkede især som teol. Lærer i Würzburg og Mainz og skrev forsk. bibelske Kommentarer, hist. og polemiske Værker (bl. a. »Des Luthers Nachtlied«, 1603). Mod hans »Trishaeresion« (om Farisæerne, Saddukæerne og Essenerne) skrev Scaliger og paaviste, at Munkevæsenet ikke, som S. og den kat. K. paastod, gik tilbage til Apostteltiden. *J. O. A.*

Serb (eller Sorber) kaldes de slaviske Folkerester, der findes i Landskabet Lausitz i Mellemtyskland; selv kalder S. sig *Serb*, Tyskerne kalder dem »Wenden«. I Tal kan S., der næsten ene lever som Bønder og Haandværkere, anslaas til o. 130,000 Sjæle. De er Lutheranere, paa nær o. 10,000 rom.-kat. (omkring det gl. Marienstern Klosters Jorder), der er forblevet urokkelig slaviske og siden Ref.s-Tiden ikke har ladet en eneste Landsby fortyske. *S. A. B.*

Serbien, siden 1882 uafhængigt Kongerige paa Balkanhalvøen, af Areal 48,303 □-km. 1903 udgjorde Befolkningen 2,579,842 Indb., hvoraf 2.298,551 Serbere, 89,873 Rumænere, 46,148 Zigeunere, 7494 Tyskere og 5729 Jøder. Serbere er den etnografiske Benævnelse paa de sydslaviske Stammer, der taler Serbisk; de falder i to Grene, de egentl. Serbere, der for Størstedelen er gr.-ortodokse og skriver deres Sprog med »kyrillisk« Skrift, og Kroaterne, der er rom.-kat. og bruger det lat. Alfabet. Serberne bebor foruden Kongeriget S. ogsaa Montenegro, Bosnien, Herzegovina, Kroatien og Dalmatien; desuden findes Kolonier i Ungarn omkring Karlowitz, og paa tyrk. Grund i Novibasar og Kosovo Vilajetet. S. er saaledes baade polit. og rel. i høj Grad splittet. — S.s K.-historie. De slaviske Stammer, hvorfra det senere serb. Folk er udsprunget, kom først i 7. Aarh. til deres nuv. Landomraade. I 8. og 9. Aarh. fuldbyrdedes deres Overgang til Krdmmen, og da S. da var afhængigt af den øst-rom. Kejser, knyttedes Landet til den gr. K. Det svage Bysants kunde dog i Længden ikke magte de vanskelige Bjærgbeboere, og efter lange Kampe frigjorde S. sig helt under Stefan Nemania, Stamfaderen til Nemanidernes Hus (1159—1371). Flere af dettes Medlemmer, der udmærkede sig ved stor, undertiden sygelig Fromhed, vaklede af polit. Nød mellem den østl. og vestl. K., ligesom Folket selv var delt mellem de to Bekendelser. Ved denne Spænding fremkom en Kirkelighed, der bl. a. gjorde, at Bogomilerne (I, 348), som den Gang udbredtes i de omliggende Lande, aldrig fik Rod i S. 1196 trak Stefan sig tilbage og grundede sammen med Sønnen Rastko Klostret Chilandar paa Athos, hvor serb. Videnskabelighed i Middelalderen fandt et Hjemsted. Paa den Tid skaffede Rastko den serb. K. dens indre Organisation, og han blev S.s Nationalhelgen (den hl. Sava, d. 1237, Dag 14. Jan.). S. hørte til de Lande, af hvem Innocents III krævede den pavel. Overhøjhed anerkendt, og 1221 lod Stefans Søn, Tihomil, sig krone af Innocents III's Efterfølger og antog som alle senere af hans Hus Navnet Stefan (ɔ: Krone). Da Korsfarerne 1204 erobrede Bysants, havde den serb. Ærkebiskop erklæret sig uafhængig af den gr. Patriark, og fra 1345 kaldte Ærkebiskoppen sig selv serb. Patriark. I Slutn. af 14. Aarh. forfaldt den serb. K.; det voksende Tyrkerherredømme gjorde det af med Landets Frihed, og da Konstantinopels Fald 1453 gav Sultanen frie Hænder, blev S. snart en tyrk. Provins, hvor K.n og Folkesangen blev de eneste Mure, bag hvilke Folket levede sit eget Liv. Først i 19. Aarh. begyndte det virkelig at lysne; da Rusland 1812 sluttede Fred med Sultanen, sikredes der S. indre Selvstændighed; 1830 udvidedes Autonomien, 1878 efter Berlinerkongressen blev S. et selvstændigt Fyrstendømme, og 1882 ophøjede Skupschtinaen S. til et Kongerige. — Kongeriget S. Statsrel.en er gr.-ortodoks, og hertil hører Hovedmassen, o. 2,460,515 Sjæle; de øvrige Bekendere fordeltes 1903: Romerk.n 10,423, Protest. 1399, Jøder 5729, muhamm. Tyrker 3056, muhamm. Zigeunere 11,689, øvrige Rel.er 71. Efter Forfatningen 1901, Art. 3, »er Statsrel.en i S. den orient.-ortodokse. Den ortodokse K. i Kongeriget har samme Dogmer som den orient.-økumeniske, men er uafhængig og avtokefal«. Efter Art. 33 hersker uindskrænket Rel.s- og Samvittighedsfrihed, men enhver Forseelse imod Statsrel.en er forbudt (d. v. s. Konversion fra denne!). Forholdet til Patriarken i Konstantinopel er ordnet ved Konkordat af 1832 og Tillæg til samme 1836. Overhoved er Ærkebiskoppen i Belgrad, der som saadant fører Titlen »Metropolit af hele S.«. Han danner sammen med Biskopperne en arkihierarkisk National-Synode. Under denne staar et Appellationskonsistorium i Belgrad; som første gejstl. Instans fungerer Eparkialkonsistorier. Metropolit og Biskopper vælges af National-Synoden og udtages af Klostergejstligheden; Valget stadfæstes af Kongen. Alle Gejstlige staar under Undervisningsministerens Kontrol. Den øvrige Gejstlighed bestaar af gifte Verdensgejstlige og Munke, de sidste i o. 55 Klostre efter Basilios's Regel. Den aandelige Kultur er ret lav. For den teol. Uddannelse findes et Seminar med 4aarig Uddannelsestid. For Romerk.ns Vedkommende er S. kun en »Mission«, der staar under Biskoppen af Djakovar i Kroatien. De ev. Kr. findes hovedsagelig i Belgrad og er for en stor Del henvist til Understøttelse fra Trosfæller i Udlandet. *S. A. B.*

Serebja, en Levit, der fulgte med Esra (Esra 8, 18. 24; Neh. 8, 7; 9, 4 f.; 10, 13 [12]; 12, 8. 24.

Sered, en Klippedal paa Østsiden af Moab (4 Mos. 21, 12; 5 Mos. 2, 13. 14); muligvis Vadi-keraks øvre Løb.

Sereda, Jeroboams Hjemstavn »paa Efraims Bjerg«, det nuvær. Surda NV. for Betel (1 Kong. 11, 26). Se »Sartan«.

Serenius, Jakob, sv. Biskop, f. 25. Juli 1700 i Färentuna i Uppland, Stud. i Uppsala 1714, Mag. 1722, derpaa Legationspræst i London, 1734 Spr. i Nyköping, Dr. theol. 1752 og 1763 Biskop i Strängnäs, hvor han døde 4. Sept. 1776. Som Teolog var S. kun lidet betydelig. Mere vægtigt var hans af Samtiden højt skattede »Dictionarium anglo-suetico-latinum« og »Sweo-Göters forna närmare förhållande till Anglerna«, hvor hans næsten naive Beundring for alt engelsk er stærkt fremtrædende. S. var dog frem for alt de praktiske Opgavers Mand. Den sv. Kirke i London var hans Værk, og han har bidraget betydelig til den luth. Konfirmations alm. Indførelse i Sverige. For den højere Undervisning arbejdede han med Iver og havde særlig Øje for Naturvidenskabernes Værdi som Dannelsesmiddel (jfr. hans Overs. af Newtons Astronomi). I hans sidste Leveaar drejede hans Interesse sig mest om en ny Bibelovers. Han blev et lige saa nidkært som despotisk Medlem af den langvarige Bibelkommission (hvis Ar-

bejde endnu ikke er helt afsluttet). Politiken var dog hans egentlige Element. For S. var alle Spørgsmaal polit., ikke mindst de kirkl. Opholdet i England havde givet hans Anskuelser en noget demokratisk Farve, og hans Plads var selvskreven i »Möss«partiet, hvor han ikke sjældent indtog en ledende Stilling. »Bidende satirisk, fædrelandskærlig og, hvad der i »Frihedstiden« langtfra var almindeligt, ubestikkelig« er det Vidnesbyrd, han faar af en polit. Modstander. *H. Wj.*

Serenus, Navn paa flere Martyrer, bl. a. en Græker, der i Sirmium led Martyrdøden under Diocletians Forfølgelse (Helgendag 23. Febr.). En Biskop S. af Marseille, d. 604, var ivrig Modstander af Billeder i Kirkerne og blev i den Anledning vist til Rette af Gregor d. st.

Serera, d. s. s. Saretan, se Sartan.

Seres, Hamans Hustru (Ester 5, 10. 14; 6, 15).

Seret, en Judæer (1 Krøn. 4, 7).

Seret ha-sahar, en rubenitisk By (Josva 13, 19), maaske Ruinerne Sâra nær ved det døde Hav, S. for Vadi Zerka-ma'in.

Sergios. 1) **S.** og Bakchos, to gr.-syr. Helgener, der tjente i Maximinus Dajas Hær og skal have lidt Martyrdøden o. 310. Deres Helgendag er 7. Okt. Den gr. »Passion« (Analecta Bolland. XIV, 1895) tillægger dem Stilling som Øverster over Paliadsvagten og fortæller, at de vægrede sig ved at betræde Zeus-Jupiters Tempel. Bakchos blev pidsket ihjel i Beth Balasch (Barbalissus), S. halshugget i Resafi i Prov. Kommagene (Augusta Euphratesia). Enkelthederne i deres Historie er ganske usikre; men allerede i 5. Aarh. dyrkedes deres Relikvier i Resaf, hvor der var bygget en Kirke paa det af Traditionen opgivne Martyrsted, og i 6. Aarh. kaldtes Byen til Ære for dens Værnehelgen Sergiopolis. Samtidig bredte Dyrkelsen af de to militære Helgener sig til Vesten, hvor man adskillige Steder havde Relikvier af dem. Et Oratorium til deres Ære fandtes paa Nordsiden af St. Peter i Vatikanet, og i den indre By havde de en Kirke ved Capitoliums Fod, der indtil 16. Aarh. hørte til Roms »Diakonier«. — 2) **S. af Konstantinopel**, flere Patriarker, hvoraf S. I, en Syrer, der indehavde Patriarkatet 610—38, var Monotelet og stod bag Udarbejdelsen af Ektesis (jfr. III, 279; I, 737); han har Navn i den gr. Kirke som Psalmedigter. Den »Nomokanon«, der tidligere tillagdes Fotios (II, 89), og som hører til den gr. K.rets ældste Kilder, menes nu at tilhøre 7. Aarh.s Beg. og muligvis skyldes S. — 3) **S. af Ravenna** (o. 760) stræbte at løsrive sit Metropolitsæde fra Roms Overhøjhed under Henvisning til gl. »Avtokefali« og ønskede at gøre Exarkatet til en ravennatisk K.stat. — 4) **S. Homologetes**, bysantinsk Historieskriver, der efter Fotios' Oplysning er Forf. til et Skrift, der behandlede Kejser Mikail II's Tid og Billedstriden; Bogen er gaaet tabt. S.s Tilnavn viser, at han blev »Konfessor« for sine Meninger. Formentlig er han da den S. H., som landsforvistes som Billedven af Leon III og fejres i den gr. K. 13. Maj. S. maa være død efter 828. *J. O. A.*

Sergius, Paver. — 1) **S. I** (687—701), stammede fra Antiokia og var 683 Presbyter i Rom. 687 sejrede han ved Hjælp af Aristokratiet i Rom og Exarken i Ravenna over Modkandidaterne til Pavestolen Paschalis og Theodor, der havde sat sig fast i Lateranet. Skønt S.s Legater havde underskrevet det 2. trullanske K.mødes (Quinisextum) Beslutninger, forkastede han dem, og da Justinian II vilde lade ham føre som Fange til Konstantinopel, maatte Kejserens Sendebud selv søge Beskyttelse hos Paven, som værnedes af de rom. Borgere. 696 indviede S. Willibrord til frisisk Biskop af Utrecht. Indførelsen af *Agnus Dei* i Messen tillægges ham. D. 8. Sept. 701. — 2) **S. II** (844—47), af rom. Adel, sejrede ved dens Hjælp over Diakonen Johannes, der havde sat sig i Besiddelse af Lateranet. Da han undlod at søge Kejser Lothars Stadfæstelse, sendte denne (844) sin Søn Ludvig med en Hær til Italien, og S. og Romerne maatte love for Fremtiden ikke at vælge nogen Pave uden Kejserens Samtykke, et Løfte, der dog allerede ved næste Pavevalg blev brudt. S. kronede Ludvig til Longobardernes Konge og indsatte Biskop Drogo af Metz til Vikar for det frankiske Rige. Kort før sin Død oplevede han Saracenernes Plyndring af Rom og Peterskirken (846). — 3) **S. III** (904—11) valgtes som Diakon allerede 897 til Pave, men fortrængtes af Johan IX og kunde først, efter at endnu 3 Paver havde afløst hinanden paa St. Peters Stol, selv bestige denne (904). Derefter erklærede han alle af Formosus (d. 896) foretagne og af Johan IX anerkendte Vielser for ugyldige. S. hørte til »Skøgevældets« første Periode og var med Marozia Fader til den senere Pave Johan XI. — 4) **S. IV** (1009—12), Romer af Fødsel, var Biskop af Albano, da han valgtes til Pave. Som saadan var han kun et Redskab i den mægtige Johannes Crescentius's Haand. *S. A. B.*

Sergius Paulus, rom. Prokonsul paa Kypros (Ap. G. 13, 12), er formentlig den samme som den Lucius S. P., der paa Claudius' Tid var Tibertilsynsmand i Rom *(curator riparum et alvei Tiberis)* og den Paulos Anthypatos (ɔ: Proconsul), som en gr. Indskrift fra Solos paa Kypros fra Aar 53 nævner. Før denne Tid maa hans Prokonsulat falde, men da vi kender andre kypriske Prokonsuler for Aarene 51—52, ligger hans Embedstid sikkert før Foraar 51; herved haves et Holdepunkt for Bestemmelse af Paulus' 1. Missionsrejse. Den i Ap. G. omtalte jødiske Mager Barjesu maa have hørt til Prokonsulens *comites*, sikkert til Klienternes videre Skare. At Paulus' Forandring af sit jødiske Navn (Saul) skulde hænge sammen med hans Forhold til »den forstandige Mand« S. P. er lidet sikkert, det er ikke usandsynligt, at han som rom. Borger har haft det fra Fødslen (se III, 504). Plinius nævner en S. P. som Forfatter. — I Romerk.ns Tradition blev S. P. paa Karolingertiden gjort til Biskop i Narbonne og Martyr. Gregor af Tours mente endnu, at den Biskop Paulus, som han antog for Narbonnes første Bisp, levede o. 250; men i 9. Aarh. »vidste« man, at han var Aposteldiscipel, og snart hed det saa, at det var S. P., hvem Paulus paa sin Rejse til Spanien havde indsat til Biskop. *J. O. A.*

Seri, se Jisrî.

Seripando, Girolamo, Kardinal, f. 6. Maj 1493 i en højadelig napolitansk Familie, ind-

traadte 1507 i Augustiner-Eremit-Klostret i Viterbo. Hans store Kundskaber i Gr. og Hebr. skaffede ham Ry som Lærer og Teolog, og efterat han havde beklædt forsk. Ordensstillinger, valgtes han 1539 til General. Som saadan deltog han i Trienter-Konciliet, hvor han ivrig virkede for Vulgatas Revision. Skønt hans Lærdomme om Arvesynd og Retfærdiggørelse viste, at han kendte sin Bibel, nød han dog største Anseelse, og Paven benyttede ham til polit. Forhandlinger med den tyske Kejser og Frankrig. 1553 talte han Kongeriget Napolis Sag for Karl V i Belgien, og denne udnævnte ham derpaa til Ærkebiskop af Salerno. 1561 blev han Kardinal og sendtes Aaret efter som Pavens Repræsentant til det fornyede Trientermøde; her døde han Marts 1563. S. var en frugtbar Forf. især af exegetiske og opbyggelige Skrifter. *J. O. A.*

Serlachius. 1) **Petrus S.**, finsk Præst, f. i Borgå 16. Marts 1655, Student i Åbo 1674, præsteviet 1680, Spr. i Pärnå (Nyland) 1681, var en af Borgå Stifts fremragende Præster, der under den store nord. Krig trofast blev paa sin Post. Da nogenlunde ordnede Forhold indtraadte, blev S. Præses for det 1718—20 i Borgå nedsatte, interimistiske Domkapitel, »Konsistorialretten«, og røgtede sit Hverv med Iver og Dygtighed, ligesom han personlig var en vennesæl, fredstiftende og from Mand. D. 1738. — 2) **Johan S.**, Broder til foregaaende, f. 1658, d. 1729, Lektor i Viborg fra 1683 og Spr. i Kexholm fra 1689; under den store nord. Krig drog han til Sverige, hvor han 1715 blev Spr. i Ø.-Husby i Linköping Stift. *J. G.*

Sermon, i Oldtiden i Vesterland Betegn. for de Prædikener, der behandler enkelte Lærestykker uden at knytte til en bestemt Bibeltekst. Flere af Oldk.ns berømteste Prædikanter (f. E. Leo d. st. og Augustin) prædikede væsentlig paa den Maade. Saadanne *Sermones* staar da den dogmatiske Afhandling nær, og i den ældre Middelalder betegnes derfor ogsaa symbolagtige, dogmatiske Stykker som *sermo* (jfr. *symbol. Athanasianum*, der betegnes som *sermo Athanasii* eller *s. Augustini*). I Løbet af Middelalderen blev det Skik ogsaa at knytte S.erne til Bibeltekster, saaledes at S. nu betegnede den mere tematiske Prædiken i Modsætning til Homilien (der nu ofte kaldes *enarratio, expositio, postillatio)*; dog var Dispositionen som Regel meget løs. Navnlig de saakaldte *Sermones communes,* dogmatiske Prædikener, der behandlede en *locus doctrinæ* uden at tage Hensyn til K.aarstider, Helgendage eller Søndagstekster, bevarede en god Del af det oldkirkl. S.-præg, saa meget mere som Prædikanterne i høj Grad pløjede med de gl. K.fædres Kalv. Man havde imidlertid ogsaa *sermones de tempore* (til Søn- og Festdage), *de sanctis* (paa Helgendage) og de friere *s. de diversis*. Under Indflydelse af den udviklede Skolastik blev Dispositionen og den tematiske Udformning siden Højmiddelalderen stadig mere kunstfærdig. I S.-Formen holdtes ogsaa de sammenhængende Serieprædikener, der spændte over en Række Søndage eller, som i Faste- og Adventtiden, over en Række Ugedage. I disse Serieprædikener behandledes ofte den samme Genstand i sine Enkeltheder eller under forsk. Teksters særlige Belysning. En Række Nadverprædikener *(Sermones de sacrosancto eucharistiæ sacramento)* tillægges allerede Albert d. store. Ofte havde kun den første af saadanne Prædikener et særligt *exordium*. I 14. og især i 15. Aarh. blev Fasteprædikener almindelige; en Samling af saadanne kaldes *Quadragesimale*. En tysk Fransiskaner Joh. Meder udgav f. E. 1494 et *Quadragesimale de filio prodigo,* hvori Temaet: Frafald fra fra Gud og Omvendelse behandles dialogisk, idet Prædikanten afvekslende lod en Engel og den fortabte Søn have Ordet. Denne livlige, men farlige Maade at prædike paa kaldes Sermonikation; undertiden drives den til Yderlighed, saaledes at Taleren lader en Række Personer have Ordet, oftest fingeres en Dialog mellem Prædikanten og Menigheden. Disse Række-Sermoner fra Slutn. af Middelalderen forfaldt ofte til smagløse Kunstlerier og fyldtes med falsk Aandrighed og lærd Spidsfindighed (meget minder iøvrigt om 17. Aarh.s luth. Prædikener i den »engelske Stil«, hvor det gjaldt om at bramme med Aandrighed og Viden, der mere eller mindre var uforstaaelig for Tilhørerne). Fra Middelalderens Slutningsaarhundrede arvede Reformationstiden den store Iver for Katekismeprædikener om de 10 Bud, Trosbekendelsen, Fadervor; (derimod ikke for de sammenhængende S.er om de 7 Dødssynder og aandelige Dyder, om Bodens Trin osv.). Endnu paa Reformationstiden benyttedes S. i den ældre Betydning. Luther har baade holdt og udgivet talrige »Sermoner« (f. Eks. de 8 Fastesermoner, der holdtes i Wittenberg 1522 mod Sværmerne); ogsaa i Danmark benyttedes Betegnelsen om Læreprædikener (jfr. f. E. Chr. Skroks Sermon om Præsternes Ægteskab 1529). Men det alm. blev nu Homiliformen (bortset fra Katekismeprædikenerne); paa den anden Side bestræbte man sig efterhaanden mere for at give Homilien en tematisk Form (jvfr. hos os N. Hemmingsen); først i 18. Aarh. sejrede denne Tendens. (Cruel, Gesch. der deutschen Predigt im Mittelalter, 1879). *J. O. A.*

Seron, syr. Hærfører, der blev slaaet af Judas Makkabæer ved Bethoron (1 Mak. 3, 13. 23 f.).

Seror, en af Sauls Forfædre (1 Sam. 9, 1).

Seroux d'Agincourt, Jean Baptiste Louis Georges, fransk Kunsthistoriker og Samler, en af Banebryderne for den kr. Arkæologi, f. i Beauvais 1730, død i Rom 1814. S. d'A., der i Statstjeneste havde samlet en stor Formue, kastede sig tidlig med stor Kærlighed over Studiet af den oldkr. og middelalderlige Kunst og skyede ingen Bekostninger for at indsamle Kunstgenstande fra den kr. Epoke og Materiale til Belysning af Kunstens Historie siden den antike Kulturs Forfald. Efter Studierejser i England, Nederland, Belgien og Dele af Tyskland tilbragte han de sidste 36 Aar af sit Liv i Italien, og begyndte siden 1782 for egen Regning Udgravninger i de rom. Katakomber. Navnlig interesserede han sig for Katakombebillederne, som han imidlertid desværre lod afhugge fra Væggene. Dette efterlignedes i stor Stil af de pavelige Arbejdere, og uvurderlige Mængder af den oldkr. Kunst er derved gaaet til Grunde; skønt S. d'A.s Formue konfiske-

redes under Revolutionen, vedblev han ufortrødent med Forarbejderne til det store Værk, der skulde skildre Kunsthistorien fra 4.—16. Aarh. Under Kejserdømmet fik han atter Midler til Arbejdet ved at sælge Staten de færdige Plancher for en ret høj Sum. I hans Dødsaar udkom et Værk om antike Terrakottaer, men først efter hans Død afsluttedes Udgivelsen af »Histoire de l'art par les monuments depuis sa décadence au IVe siècle jusqu'à son renouvellement au XVIe« (I—VI, 1810—23; ital. Udg. 1824—5, tysk 1840), der imidlertid mere udmærker sig ved det Materiale, der stilledes til Disposition for Forskningen end ved Kritik. (Wilpert, D'Agincourts Katakombengemälde, i Röm. Quartalschr. IV; samme, Die Katakombengemälde und ihre alten Copien, 1891). *J. O. A.*

Serry, Hyacinthe, fransk Dominikaner og teol. Forf., f. o. 1650 i Toulon, helligede sig, efter at være indtraadt i sin Orden, navnlig hist.-kritiske og dogmat. Studier i Paris, kaldtes derpaa 1686 af Ordensgeneralen til Rom, hvor han blev Consultor ved Indexkongregationen; 1697 blev han Dr. theol. i Paris og virkede sluttelig til sin Død 1738 som Prof. i Padova. S.s Hovedværk, Historia congregationis de auxiliis gratiæ I—V i Folio (Louvain 1700 f.), udkom pseudonymt under Navnet *Augustin le Blanc;* det skildrer fra thomistisk Standpunkt den ved Molina (III, 274) fremkaldte semipelagianske Strid, som Paven fik standset ved at begrave Sagen i en Kommission *(congregatio de auxiliis gratiæ).* S. bekæmpede ogsaa literært Jesuiternes »Akkommodation« paa den kinesiske Missionsmark, og han stod kirkepolit. Gallikanismen nær. *J. O. A.*

Seru'a, Jeroboam I's Moder (1 Kong. 11, 26); se »Jeroboam«.

Serubabel (Zerubabel), en fornem Jøde af davidisk Afstamning, der havde en ledende Stilling blandt sine fra Babel hjemvendte Landsmænd. S. var Søn af Sealtiel (Esra 3, 2. 8; 5, 2; Hag. 1, 1) og Sønnesøn af den bortførte Kong Jekonja (1 Krøn. 3, 17). I 1 Krøn. 3, 19 kaldes han, muligvis ved en Fejlskrift, Søn af Pedaja, som var Sealtiels Broder. Hvad der med Sikkerhed vides om S.s Stilling under Begivenhederne ved Hjemkomsten, er, at han i Aaret 520 f. Kr. var Statholder over Juda (Hag. 1, 1; Esra 5, 1. 2), og at han da, tilskyndet af Profeterne Haggai og Sakarja, med Iver genoptog Bygningen af Jahves Tempel (Hag. 1, 14). Dette førte (Esra 5 og 6) til en Undersøgelse fra den pers. Satraps Side om Jødernes Berettigelse hertil, og Kong Dareios Hystaspis blev derved opmærksom paa de Privilegier, som allerede Kong Kyros havde givet de hjemvendende, og stadfæstede derfor med Gavmildhed Tilladelsen til at opføre Templet. Ifølge Esra 2, 2 (Neh. 7, 7) og 3, 2. 8 har S. været med ved selve Hjemkomsten og den første Begyndelse til Templets Opførelse. At 3 Esra (i Stykket 3—5, 6) lader Eksulanternes Hjemkomst finde Sted under Dareios, er øjensynlig en Fejltagelse. Vanskeligt er det at afgøre, om S. er identisk med den i Esra 1, 8. 11; 5, 14. 16 (jfr. 2, 63) nævnte Sesbassar, som var de hjemvendendes Fører og Statholder, og som man efter Benævnelsen »Judas Fyrste« og som den, der foretog relig. Handlinger og Afgørelser midt iblandt Jøderne, dog naturligst maa opfatte som Jøde. Nu tænker adskillige, at Sesbassar er den i 1 Krøn. 3, 18 nævnte Senassar, som var S.s Farbroder. Rimeligere end denne vilkaarlige Gætning er det, at S. kaldes baade Sesbassar (Samas-bal-usur) og det ligeledes babylonske S. (Zer-babili) ɔ: den i Babel fødte. 5, 16 sigter til Grundlægningen i 3, 10 (jfr. V. 8). — Det messianske Haab brød frem i Profetier af Haggai (2, 20—23) og Sakarja (4, 6—10) over S. (jfr. Mindet i Sir. 49, 11 [15]). At S. har oplevet Templets Fuldførelse i 516, er vel sandsynligt, selv om han ikke direkte nævnes i Esra 6, 15 f. Men man kan af Neh. 5, 15 skønne, at Statholderskabet i Juda ikke arvedes af S.s Efterkommere. Muligvis har Jødernes Fjender forstaaet hos Perserkongen at mistænkeliggøre de nationale Messiasforventninger. *L. G.*

Serug, Søn af Re'u og Fader til Nahor (1 Mos. 11, 20 f.; Lk. 3, 35). Landskabet Sarug N. for Harran svarer dertil.

Seruja, Davids Søster, Isais Datter, Moder til Joab, Abisai og Asa'el (1 Krøn. 2, 16; 2 Sam. 2, 18; 17, 25; 3, 39 osv.)

Servatius, den hellige, Biskop af Tongern, Værnehelgen for Byerne Worms og Maastricht, d. i sidstn. By 13. Maj 384. Kilderne om S. staar i betydelig Modstrid indbyrdes. S. skal stamme fra Armenien og som Athanasios' Forsvarer have deltaget i Synoderne i Trier (336), Sardica (343), Köln (346) og Rimini (359). Hos Gregor af Tours berettes Legenden om, at han besøgte Rom for ved sin Forbøn at frelse Tongern fra »Hunnernes« (Vandalernes?) truende Indfald, og om hans Grav, som ikke kan tilsnes. S.s Attributer er Ørn, Træsko og Sol; Festdag 13. Maj. *H. J. H.*

Servatus, se Lupus (III, 96).

Servet (Serveto), **Michael** (Miguel), berømt Trinitetsnægter, f. 29. Sept. 1511 (?) i Tudela i Navarra. Faderen tilhørte en gl. Juristfamilie fra den aragoniske Landsby Villanueva, hvorfor S. senere ogsaa kaldte sig Villanovanus. S. studerede Jura i Saragossa. Som Amanuensis hos Karl V's Hofpræst Quintana kom han 1528 til Toulouse, hvor han fandt en Bibel og fordybede sig i Skriftstudiet og Læsning af ref. Bøger; 1530 overværede han Karl V's Kroning i Bologna og fulgte derefter med til Rigsdagen i Augsburg. S. A. stiftede han Bekendtskab med Økolampadius. Af dennes Breve fremgaar det, at S.s Anskuelser om Treenigheden allerede paa dette Tidspunkt i det væsentlige var fæstnede. Da han 1531 udg. Agitationsskriftet »De trinitatis erroribus« libri VII, advarede baade Økolampad og Zwingli mod hans opsigtvækkende Kætterier, og S. søgte da ogsaa i et Par følgende Skrifter noget at dæmpe sine Udviklingers Form. Men han hævdede, at hverken den gl. K. eller Reformatorerne stemte med den hl. Skrift, og han stillede sig i et afgjort kritisk Forhold til hele det ref. Arbejde, som langt fra var radikalt nok. I de følg. Aar opholdt S. sig i Frankrig, hvor han studerede Medicin; i et af hans udgivne medicinske Skrifter paaviser han Blodets Kredsløb. 1538 blev han Dr. med., men kom ogsaa i Strid med Pariseruniversitetet og praktiserede

derpaa en Række Aar som Læge i Vienne. Her paabegyndte S. sit Hovedværk, der skulde rekonstruere den opr. Krdm. Under Arbejdet kom han i Brevveksling med Calvin, der henviste ham til sin »Institutio«. Som Svar sendte S. Calvin et Eksemplar af »Institutio«, forsynet med Randgloser og ledsaget af Brudstykker af S.s eget Skrift. 3. Jan. 1553 udkom S.s Skrift: »Christianismi Restitutio«, under Forfattermærket M. S. V. (734 Oktavsider). Det forkaster fuldstændig den kirkl. Treenighedslære, men anerkender dog en Slags Aabenbaringstrinitet. Det er stærkt intellektualistisk præget; Syndsbevidstheden er tilbagetrædende, Barnedaaben forkastes. Calvin saa i S.s Skrift en stor Fare for den unge fr. Protestantisme og lod indirekte den fr. Inkvisition tilflyde Meddelelse om, hvem Forf. var. S. fængsledes, men nægtede sit Forfatterskab, hvorefter han undveg. Processen sluttede Juni 1553 med Skriftets Konfiskation og Forf.s Domfældelse til Kætterbaalet; Henrettelsen fuldbyrdedes in effigie. S. vilde til Italien, men var saa uforsigtig at drage over Genève, hvor han paa Calvins Foranstaltning blev fængslet 13. Aug. 1553. Calvin optraadte derefter som Anklager imod ham, og S.s rel. Radikalisme blev klart belyst gennem Processen for Raadet. Alligevel tøvede dette med at dømme ham og indhentede først Udtalelser hos Bern, Basel, Zürich og Schaffhausen. I Overensstemmelse med disses enstemmige Svar paafulgte da Dødsdommen 26. Okt., og næste Dag besteg S. Baalet uden at tilbagekalde det ringeste af sine Meninger, og idet han bad om Barmhjertighed for sine Modstandere. Hovedansvaret for Domfældelsen hviler paa Calvin (der 1554 i et Skrift paa Lat. og Fransk søgte at retfærdiggøre sin Optræden); dette indrømmes ogsaa i Indskriften paa det Soningsmonument, der 27. Okt. 1903 er rejst over S. af Genèves Borgere. Men Calvins Opfattelse af »Gudsbespottelse« var Tidens gængse, og S.s Dødsdom billigedes da ogsaa ganske paa luth. Omraade. S.s Død betegnede iøvrigt i Genève den endegyldige Sejr for Calvins Teokrati (se Calvin). (H. Tollin har i en Række Skrifter og Afh. behandlet S.s Hist., bl. a.: Das Lehrsystem M. S.s I—III, 1876—77; Charakterbild S.s, 1876; Dr. M. Luther und M. S., 1875; Ph. Melanchthon u. M. S., 1876; Geymonat, M. S. et ses idées religieuses, 1892; Besson, M. S. 1903; A. v. d. Linde, M. S., 1890; samme, M. S., een brandoffer de gereform. inquisitie, 1901; Doumergue, J. Calvin III; J. V. Bloch, M. S., 1878; G. Brandes, Før og Nu, to tragiske Livsskæbner, 1911). *P. H.*

Servianus, en rom. Konsul, til hvem Kejser Hadrian skal have skrevet et Brev, der omtaler de Kr. i Ægypten og slaar dem sammen med Sarapisdyrkerne. Brevet findes citeret i Flav. Vopiscus, Vita Saturnini c. 8 og siges at stamme fra et Skrift af Phlegon, en af Hadrians Frigivne; det betragtes imidlertid i moderne Tid snart som et »plumpt Makværk« fra 4. Aarh., snart som »omstridt« (jfr. Harnack, Mission u. Ausbreitung des Christentums, 1902, 448).

Serviter (den hl. Jomfrus Tjenere, *servi beatæ Mariæ Virginis,* ogsaa kaldet Ave-Maria Brødre, Jesu Lidelsers Brødre eller Monte Sanario Brødre), rom.-kat. Tiggerorden, stiftet 1233 af 7 fromme, rige Købmænd i Firenze, der skænkede deres Gods til de fattige og viede sig til i stræng Askese, kun levende af Almisse, at tjene den hl. Jomfru. Disse »Ordenens Fædre« (af Leo XIII 1888 sat paa Helgenlisten med 11. Febr. som Dag), der 1236 slog sig ned paa Monte Sanario N. f. Firenze, tænkte fra først af ikke paa at stifte en Orden, men 1239 antog de »Augustins Regel« og fik 1255 Alexander IV's Stadfæstelse. Samtidig ombyttede de deres første askegraa Bodsklædning med sort Ordensdragt (Skapular og Kabuds af samme Farve). Navnlig under Ordensgeneralen Filippo Beniti (d. 1285) bredte S.ne sig stærkt og fik snart Klostre i Frankrig, Nederland, Tyskland, Ungarn og Polen. Ham tilskrives ogsaa Stiftelsen af S. i n d e r (»Filippinerinder«, »Sorte Søstre«). Bonifatius IX gav S. Privilegier som Augustiner-Eremiterne og Martin V endelig som Tiggerorden. 1593 førte Bernhardin af Ricciolini en Gren af S.ne tilbage til »Ordensfædrenes« første, strænge Observans (»S.-Eremiter«, »Barfod-S.«); begge Grene bestaar til Dato. S.ne tæller nu 64 Klostre, fornemmelig i Italien og Østerrig-Ungarn; 1864 kom de til England, hvor de har 3 Huse, og 1870 til N. Amerika (nu 3 Klostre). S. drev i 18. Aarh. Mission i Indien, Japan og Afrika og opretholder endnu en Missionsstation i Arabien. Af S. er i Historien navnlig P a o l o S a r p i (S. 54) blevet bekendt. — Til S.ne hører ogsaa T e r t i a r i e r e; disse er dels verdslige (allerede fra 1255), der bærer et saakaldet (sort) Skapular under deres sædvanlige Dragt og kan blive begravede i fuld Ordensdragt, dels regel- og klosterbundne med sædvanlig Ordensdragt (Tertiarierinder), stiftet 1305 af den hl. Juliana Falconieri (d. 19. Juni 1341); de giver sig navnlig af med Sygepleje og tæller nu o. 40 Klostre. (Heimbucher, Die Orden u. Kongregationen der kath. K. II, 1907, 218 f.). *S. A. B.*

Servitspenge. Meget tidlig udviklede sig i K.n den Skik, at den ordinerende Patriark, Ærkebiskop eller Biskop og hans Tjenerskab fik et »Offer« (*oblatio*) af nyordinerede Gejstlige. 546 bestemte man i Østen, at denne Afgift i Almindelighed ikke maatte overstige et Aars Indtægt af Embedet. I Vesten besluttede 595 et Koncil i Rom, at denne *oblatio* ikke var Simoni. Ogsaa Paven fik dette Offer, naar han viede Bisper eller Abbeder. Fra 9. Aarh. blev det alm., at a l l e Metropoliter i Vesten skulde have Pallium (III, 471) fra Paven, hvorfor der betaltes ham »Palliepenge«, og fra 13. Aarh.s Midte betragtedes ogsaa Bispevielsen som en pavelig Reservationsret (III, 764), hvorfor Paven nu gjorde Krav paa Oblationerne, selv om Ordinationen skete ved andre. I 14. Aarh. kaldes denne Afgift stadig *Servitium commune* og betaltes af Ærkebisper, Bisper og Abbeder. Embedsindtægterne var takserede i Kurien, og S. var mellem 1252—80 blevet sat til $^1/_8$ af Aarsindtægten. Straks efter Stadfæstelsesbullens Udstedelse lovede man at betale S. til Kardinalkollegiets Kamerar, i Reglen i 2 Terminer; betaltes de saa ikke, udgik Rykkerbreve, og vedkommende blev samtidig exkommuniceret. Sammen med de egtl. S. betaltes 5 *servitia minuta* eller *consueta pro familiaribus* (mellem $^1/_6$ og $^1/_{10}$ af S.), der var »Drikkepenge« til Pavens og Kardinalernes Tjenerskab,

men da ogsaa disse S. blev faste Afgifter, ydedes siden Avignontiden videre Extrasportler for at fremme Sagerne, ja i Kammerets Regnskabsbøger opføres *servitium secretum*, der maa opfattes som »Drikkepenge« til Paven selv. S.s Størrelse giver os gode Indblik i Embedernes Størrelse i Slutn. af Middelalderen; det maa dog bemærkes, at Taxatorerne i 13. Aarh. satte Embedets nominelle Værdi til Halvdelen af den virkelige. I sidste Halvdel af 14. Aarh. var danske Bisper saa godt som altid suspenderede eller exkommunicerede for Restance m. H. til S.s Betaling; de maatte da betale forhøjede Takster samt videre Sportler for hver Kvittering. I Slutn. af Middelalderen kaldes S. ogsaa ofte Annater (I, 97). Den alm. Misfornøjelse med dette Kuriens Udsugelsesvæsen kom stærkt frem baade paa Reformkoncilierne og under Ref.s-Krisen. Tridentinerkonciliet og nyere Konkordater har delvis omændret og begrænset, men ikke afskaffet Afgiftsvæsnet. (J. P. Kirsch, Die Finanzverwaltung des Kardinalkollegiums in XIII u. XIV Jahrh., 1895; L. Moltesen, De avignonske Pavers Forhold til Danmark, 1896). *J. O. A.*

Servus servorum Dei (Guds Tjeneres Tjener), pavelig Titel, i Oldtidens Slutn. allerede brugt ogsaa af forskellige Bisper f. E. Augustin, muligvis under Indvirkning af, at Munke af Ydmyghed særlig betegnede sig som Guds Tjenere eller Slaver (*servus Dei*). I alt Fald er det unøjagtigt, naar det tidligere mentes, at Pave Gregor d. st. havde optaget denne Selvbetegnelse som Protest mod den Konstantinopolitanske Patriarks Titel *episcopus universalis;* Gregor bruger Betegnelsen, inden han begyndte Striden med Patriarken i Anl. af hans Titel. *J. O. A.*

Sesai, en af Anakiterne i Hebron (4 Mos. 13, 22; Josva 15, 14; Dom. 1, 10).

Sesak, i Jer. 25, 26 og 51, 41 et Navn paa Babel, ved et Bogstavspil, hvor Bogstaverne ombyttedes med de tilsvarende, naar Alfabetet læstes omvendt (Atbas). I Navnet høres den Forudsigelse, at Verdensriget skal synke og ydmyges. S. mangler paa de tilsvarende Steder i LXX.

Sesan, en Judæer af Jerahmeeliterne (1 Krøn. 2, 31. 34. 35).

Sesbassar, se Serubabel.

Session (lat. *sessio* af sedeo = sidde) betegner i Kirkeretten en kirkl. Forsamling eller dens enkelte Møder. Konciliers Beslutninger (f. E. Tridentinerkonciliets) betegnes efter de forskellige *sessiones*, de fremkom paa. Navnlig indenfor engelsktalende K.r bruges Betegn. om de forskellige K.organisationers Sammenkomster; i de skotske K.r f. E. kaldes Menighedsraadet *Kirk Session* og dets Møder S.

Set, Adams Søn (1 Mos. 4, 24. 26; 5, 3; Lk. 3, 38; Sir. 49, 16 [21]. En gnostisk Sekt, Setianerne, regnede S. for den første Gnostiker. — »S.s Børn« i 4 Mos. 24, 17, som ikke har noget med ovennævnte S. at gøre, kan være et eller andet Folkenavn eller oversættes »de larmende Mænd« (om Moab).

Setam, en Levit (1 Krøn. 23, 8; 26, 22).

Setan, en Benjaminit (1 Krøn. 7, 10).

Setar. 1) En af de øverste Stormænd hos Kong Xerxes (Ester 1, 14). — Lydforskelligt herfra er 2) en Evnuk hos samme Konge (Ester 1, 10).

Setar bosnai, en persisk Embedsmand (Esra 5, 3. 6; 6, 6. 13).

Setianere kaldtes en Gruppe indenfor de saakaldte Ofiter (se III, 423). De havde hellige Skrifter, der bar Sets Navn, ligesom Set ogsaa spillede en Rolle i deres Spekulation. Slangen, hvis store Betydning betonedes af alle Ofiter, blev af Setianerne betragtet paa engang som et ondt Væsen og som Fremhjælper af den sande Erkendelse. *F. T.*

Seton, Elise Anna (f. Bayley), f. 28. Aug. 1774 i New York, d. 14. Jan. 1821 i Emmettsburg, tilhørte opr. den anglikanske K., men indtraadte 1805 efter Mandens Død i Romerk.n. 1809 aabnede hun i Baltimore en Pigeskole og dannede en amerik. Kongregation af de barmhjærtige Søstre (Josefsøstre), der 1810 fik Vincent de Pauls Regel i noget ændret Skikkelse. Kongregationen har faaet fremtrædende Betydn. for Katolicismens Vækst i Nordamerika og er nu spredt ud over Staterne, hvor Søstrene arbejder i Skoler, Hospitaler og Vajsenhuse. *J. O. A.*

Setur, en Mand fra Aser (4 Mos. 13, 13).

Seuse (Suso), **Heinrich**, »Minnesangeren blandt tyske Mystikere«, f. 21. Marts 1300 i Konstanz af ridderlig Slægt, antog den fromme Moders Navn paa Grund af Faderens verdslige Sindelag. 13 Aar gl. indtraadte han i Byens Dominikanerkloster, men utilfredsstillet af Klosterlivet drog han 5 Aar senere ud for ved stræng Askese at opnaa en højere Fromhed. Efter i 10 Aars Ensomhed at have dæmpet sit vilde Sind, drog han for at studere til Strassburg og Köln, hvor det hedder sig, at han har haft den af ham senere beundrede og forsvarede Mester Eckart (I, 709 f.) til Lærer. 40 Aar gl. opgav han sin Askese og drog hjem til sit Kloster, hvis Prior han blev, men snart udjoges han herfra af Ludvig Baierer, fordi han stod paa Pavens Parti, og nogle Aar drog han om i Tyskland som højt skattet Prædikant og Skriftefader. Fra o. 1348 til sin Død 25. Januar 1366 levede han i Dominikanerklostret i Ulm. Talrige Punkter i hans Liv er usikre; saaledes den Proces, han blev Genstand for paa Grund af falsk Lære, den Skam, en utugtig Kvinde tilføjede ham ved at udlægge ham som Fader til et Barn, den Sorg, en Søster voldte ham, ved at uddrives af sit Kloster for sit slette Levneds Skyld; men ét er uomtvisteligt: den Sjælens Styrke og Kærlighed, hvormed han bar sligt og stræbte at raade Bod derpaa. — I sin Levnedsbeskrivelse skildrer S. sin aandelige Udvikling lige fra den barnlige Begyndelse til den inderlige Følelse af Forening med Gud, i Haab om derved at kunne lede andre til kristelig Fuldkommenhed. Bogen om »den evige Visdom« var en af Middelalderens mest yndede Andagtsbøger. Ved sin Skildring af den mskl. Synds Storhed og Frelserens Lidelse derfor vil han drive alle til Alvor. »Visdommen« er ikke den filos. Sandhed, men Kristus. Hans Lidelse er »den sande Visdom« og skal af hvert Menneske tilegnes gennem personlig Lidelse. Men Lidelsen gør ikke Mennesket fortjent til Saligheden; den gør kun Sjælen modtagelig ved at knække den

hovmodige Vilje; den skaber den Sjælens »Gelassenheit«, der lader den synke hen i Fryd over »Jesu Bods og Bedrings Storhed«; den alene lader Sjælen smage Kærlighedens Smerte og Fryd. — S. har skrevet talrige andre Skrifter, der alle har det samme praktiske, personlige Præg uden at hæve sig til Mester Eckarts Spekulation. Hans Skrifter udgaves 1482 og 1512, senere af H. Diepenbrock 1829 (1854[3] ved Gørres); de tyske Skrifter ved Denifle 1876—80; Brevene ved W. Preger 1876; 1909 grundlæggende textkrit. Udg. ved L. Bihlmeyer, herpaa hviler atter »Deutsche Schriften«, übertragen u. eingeleitet v. W. Lehmann I—II, 1911. (C. Schmidt i Theol. Studien und Kritiken, 1843; Preger, Gesch. der deutschen Mystik II, 1881; Edv. Lehmann, Mystik i Hedenskab og Kristendom, 1904). *H. J. H.*

Seva. 1) Søn af Kaleb (1 Krøn. 2, 49). — 2) Davids Statsskriver S. eller Seja (2 Sam. 20, 25). Snarere »Savsa« (1 Krøn. 18, 16).

Seve, en ægypt. Konge, hvis Hjælp Hosea, Israels Riges sidste Konge, søgte (2 Kong. 17, 4). S. er en rigtigere Udtale end »So«. Muligvis en Ætioper, der kan have haft den faktiske Regering over det dengang svage Ægypten. I Sargons assyr. Beretninger omtales en Sib'i (= S.), der forgæves støttede Kongen af Gazas Oprør mod Assyrien, og som led et fuldstændigt Nederlag ved Rafia 720. *L. G.*

Sevennerprofeterne, se Camisarder I, 464.

Seventh-day Adventists, se Adventister I, 29 (her ogsaa om Seventh-day Baptists, jfr. Bampfield, I 207).

Severian. 1) **S. af Gabala** (ved Laodikea), d. som Biskop efter 408, nød stort Ry som Prædikant; nogle af hans Homilier eksisterer endnu; muligvis identisk med den Sevirian, til hvem et af de ægte Hippolyt-Fragmenter er stilet (Harnack, Gesch. der altchr. Lit. I, 645). — 2) Flere Martyrer, saaledes en Soldat i Sebaste, der led Døden under Licinius (Dag 9. Sept.), og en Martyr under Diocletian (Dag 23. Okt.). *S. A. B.*

Severianere. Saaledes kaldes i Oldk.n dels et gnostisk-enkratitisk Parti (se Severus), dels et monofysitisk Parti, der dannede sig i Alexandria siden 519 om den derhen flygtede Severus af Antiokia (s. d.); det delte hans Opfattelse af, at Kristi Legeme før Opstandelsen havde været forkrænkeligt. Modstanderne kaldte dem derfor Ftartolatrer *(corrupticolæ,* Dyrkere af det forkrænkelige), medens de selv kaldte de radikale Monofysiter for Fantasiaster. Efter den alexandr. Patriark Timotheos's Død 538 valgte S. en egen Patriark Theodosios, hvorfor de ogsaa kaldes Theodosianere. *J. O. A.*

Severinus. 1) **S. af Köln,** en i Middelalderen højt anset Helgen, om hvis Liv vi intet sikkert ved. Gregor af Tours (d. 593) fortæller i sin Frankerhistorie, at Biskop S. af Köln, »en Mand, hæderværdig af Liv og rosværdig i alt«, ved Helligaanden erkendte den hl. Martins Død i Tours og hørte Englesang; efter dette levede S. altsaa o. 400. Usuards Martyrologium (o. 875) kalder S. »Biskop og Confessor« og sætter hans Festdag til 23. Okt.; dengang var Dyrkelsen allerede gammel. Leo III besøgte St. S.s Kirke i Köln paa Rejsen til Paderborn 799, og det hed sig dengang: »St. S. er atter hjemme«, hvormed sigtedes til, at Relikvierne var ført til Köln fra Bordeaux. Hvorledes S.s *Vita* iøvrigt er fortalt dengang, ved vi ej; den bevarede Legende (Acta sanctorum Boll. Oct. X, 56 f.) sættes til 10.—11. Aarh. og siger selv, at den ikke hviler paa en ældre skriftlig Fremstilling; den er aabenbart sammensvejset ukritisk af Tradition og Skrifter, der har omtalt Mænd med S.s Navn. S. skal efter den være valgt til Biskop paa en bekendt Synode i Köln 346 (!); mod hans Livs Slutn. drev en Drøm ham til hans Fødested Bordeaux, hvor han omvendte mange ved Prædiken og Undergerninger, og efter hans Død skete talrige Jærtegn ved hans Grav. Kölnerne glemte ham, og først længe efter, da 3 Aars Tørke ødelagde Stiftet, hentedes Relikvierne tilbage. — S.s Dyrkelse bredte sig særlig i Slutn. af Middelalderen; i Danmark blev St. S. meget yndet. Søren blev efterhaanden et populært dansk Navn. Kirker, Gilder og hl. Kilder bar hans Navn; navnlig knyttes Dyrkelsen til Holmstrup, S. for Skarritsø, og Rye ved Himmelbjærget. Allerede 1368 sender en Testator i Kiel en Mand paa Pilegrimsfart til »St. S. i Jylland«, medens omvendt Dronning Margrethes Testamente sender en Pilegrim til St. S. i Köln. St. Søren var foruden Helbreder særlig god for fængslede, hvorfor han kaldtes »Søren Pilkelaas« ɔ: den, der aabner Laase (Palladius, St. Peders Skib); i Jylland fortaltes, at St. Søren var Bondesøn fra Rye. — 2) **S. af Noricum,** hl. Eneboer, d. 8. Jan. 482; hans Discipel Eugippus har forfattet det højst interessante *Vita Seuerini* (Momumenta Germaniæ hist., Auct. ant. I, 2, 1877; Corpus script. eccl. lat. VIII, 2, 1886; dsk. Overs. ved Lefolii), der levende skildrer de opløste Tilstande i Romerriget paa keltisk-germansk Grund under Folkevandringstiden. S. var en Latiner, muligvis fra Afrika, der en Tid havde levet blandt Østerlandets Munke; han tog Ophold i Noricum, Alpelandet S. for Donau, snart efter Attilas Død (453). Her levede han i strængeste Askese, grundede et Par Klostre for sine Disciple, men søgte navnlig at rejse især den romerske Befolkning aandeligt og sædeligt ved sine Prædikener, sin Sjælesorg og sine Barmhjærtighedsgerninger. Folket ansaa ham for Profet og Undergører, og selv de arianske, germanske Fyrster ærede ham og frigav paa hans Bøn talrige Krigsfanger (naar St. Søren af Köln er blevet Fangernes Værner, er det formentlig ved Laan fra St. S. af Noricum). Han skal have forudsagt Odoaker hans opgaaende Storhed. Da S. døde, bragte hans Disciple efter hans Ønske Legemet til Italien, hvor det stedtes til Hvile i et Kloster nær Napoli. (Bernoulli, Die Heiligen der Merowinger, 1900; Hauch, Kirchengesch. Deutschlands I). — 3) **S.,** Abbed af Agaunum (St. Maurice) i Rhonedalen o. 480; han skal have helbredt Kong Chlodovech og skrevet Regler for sine Munke; hans Biografi, der tillægges hans Discipel Faustus, antages for at være forfalsket. — 4) **S.,** det Helgennavn, hvorunder Boethius (I, 347) dyrkedes i Middelalderen. — 5) **S., Pave** 638—40, blev paa Grund af en Militæropstand efter Honorius I's Død med følgende Plyndringer først indviet faa Maane-

der før sin Død. S. var i Modsætning til sin Forgænger Dyotelet og Modstander af Ektesis (I, 737). *J. O. A.* — 6) **S.**, norsk Biskop. En »Biskop« S. nævnes i Oslo som Generalvikar for Biskop Jon under dennes Ophold i Danmark 1423—26. Rimeligvis har han været en af den Tids Titulærbiskopper, som almindelig anvendtes til Vikarer i de virkelige Biskoppers Forfaldstilfælde. Muligvis er han identisk med Biskop S. af Færøerne, som nævnes noget senere (Keyser, Den norske Kirkes Hist.). *A. B.*

Severus, rom. Kejsere. — 1) **Septimius S.**, f. 146 e. Kr., blev af Kejser Commodus giort til Fører for de germanske Legioner; af disse blev han 193 udraabt til Kejser, men maatte først i blodige Kampe besejre flere Medbejlere. Hans Regering (193—211) betegnede Fremgang for Romerriget. Han vilde forny de gamle Traditioner; dette maatte som altid føre til Forfølgelse af de Kr. Dog synes det, at disse Forfølgelser ikke direkte skyldtes Kejserens Initiativ, selv om han ganske vist 202 forbød Overgang til Krdmmen. Som Regel var Forfølgelserne vistnok fremkaldte af Statholderen i vedk. Provins; især rasede Forfølgelserne i Provinsen Afrika samt i Ægypten. Kejserinden Julia Domna var af syrisk Afstamning; hun samlede om sig en Kreds af Filosofer, der var synkretistisk sindede. Nogle af dem var ikke uden Forstaaelse for Krdm. — 2) **Alexander S.**, en Ætling af Septimius, besteg Tronen 222. A. S. opstillede et Billede af Kristus i sit Huskapel i Række med Billeder af Orfevs, Abraham og fl. Han skal have tænkt paa at bygge et Tempel for Kristus i Rom. Hans Moder, Julia Mamæa, synes at have været endnu mere venligsindet mod Krdmmen end Sønnen. A. blev myrdet i Aaret 234. *F. T.*

Severus. 1) **S.** nævnes af Kirkehistorikeren Evsebios som en Leder indenfor Enkratiternes Sekt. En saadan Sekt i den egentlige Betydning af dette Ord har man ikke med Sikkerhed kunnet eftervise (se Art. Enkratiter I, 774). Efterretningerne om en Severus, der skulde have bevirket, at en Gruppe enkratitiske Kristne fik Navn af Severianere, er ligeledes dunkle, men indeholder dog sandsynligvis en historisk Kerne. Efter Evsebios skal Severianerne have forkastet Paulus' Breve og Ap. Gern. — 2) **Sulpicius S.**, f. kort efter 360. Han synes at have tilhørt en fornem Slægt, besad rige Evner og erhvervede sig Ry som Advokat, men hans Hustrus Død bragte ham til at forsage Verden og leve som Asket. Martin af Tours blev hans Lærer og Forbillede. Maaske er han mod Slutningen af sit Liv blevet paavirket af Pelagianismen; d. mellem 420 og 425. S. har skrevet en Verdenskrønike, som begynder med Verdens Skabelse og fører op til Forf.s egen Tid (til 400). Kun den evang. Historie og Apostlenes Historie forbigaar han, efter eget Sigende fordi han ikke vilde udsætte denne ophøjede Historie for at lide Skade ved en forkortet Gengivelse. Hans Krønike vidner om en for hin Tid ualmindelig kritisk Sans; Fremstillingsformen vidner om, at Forf. har gaaet i Skole hos gode Forbilleder (Mænd som Sallust og Tacitus). Desuden har S. efterladt sig en Levnedsskildring af Martin af Tours samt nogle Dialoger, der ligeledes beretter om Martin af Tours. I disse Værker viser Forf. en større Lettroenhed, end man skulde vente hos Verdenskrønikens Forf. I Middelalderen blev hans Fortællinger om Martin af Tours Yndlingslæsning; først i nyere Tid har man lært at vurdere hans Verdenskrønike efter Fortjeneste. (Hans Værker er udgivne af Hahn, Wien 1866). — 3) **S. af Antiokia**, f. o. 470 i Sosopolis i Pisidien, studerede som ung Rhetorik i Alexandria, blev her og i endnu højere Grad i Beirut under Paavirkning af kr. Venner en afgiort Kristen. Han gik i Kloster og blev streng Asket. Da de monofysitiske Munke, til hvilke han havde sluttet sig, blev forfulgt paa Grund af deres Lære, talte han med Held deres Sag i Konstantinopel. Dette bidrog til, at han i Aaret 512 blev Patriark i Antiokia; talrige Breve fra hans Haand vidner om hans nidkære Virksomhed som Biskop. I Aaret 518 blev han forvist, da Stemningen ved Hoffet vendte sig mod Monofysiterne (se Severianere). Under Kejser Justinian saa det en Tid ud til, at han atter skulde komme til Ære, men 536 blev han paany fordrevet som Kætter. Han vendte tilbage til sit asketiske Liv i Ægypten, hvor han døde 538. Hans dogmatiske Standpunkt var et mildt monofysitisk (III, 278 f.). Han tog Afstand fra Evtykes (I, 829 f.) og holdt fast ved Jesu sande Menneskelighed. Men efter Inkarnationen kunde man efter hans Mening kun tale om én Natur i Kristus. Han har foruden mange Prædikener og Breve ogsaa efterladt sig ekseget. og dogm. Arbejder. En Del af disse er endnu ikke udgivne. *F. T.* — 4) **S. af Minorca**, Biskop i Beg. af 5. Aarh. Paa Hjemvejen til Spanien bragte Orosius (III, 453) Relikvier af den hl. Stefanus, hvis Grav mentes fundet 415 i Jerusalem, til Kirken i i Mago paa Minorca (nu Port Mahon); dette gav Anl. til et stort kirkeligt Røre og en ny Basilika blev opført. Ikke mindre end 540 Jøder omvendte sig. S. har 418 beskrevet dette i en Rundskrivelse til hele K.n (se Baronios Annaler til 418 og Maurinerudg. af Augustin VII, Tillæg). *J. O. A.*

Sevilla, spansk By og Ærkesæde, det gl. Hispalis ved Guadalquivir i Prov. Baetica. Før Konstantin har der sikkert været en kr. Menighed her; Bispen var i hvert Fald til Stede ved Konciliet i Elvira (o. 303). Allerede i 5. Aarh.s Slutn. benævnes Bispen af S. »Pavens Vikar« og sad sikkert inde med Metropolitstyre. Med Brødrene Leander og Isidor af S. (III, 33 og II, 555) blev S. efter Folkevandringsforstyrrelserne en Tid Knudepunktet for det kirkl. Liv, navnlig efterat den vestgotiske Konge Rekkared 589 var bleven Katolik (III, 737). Under Maurerherredømmet vedblev S. til 1144 at have Bisper, men først 1248, da S. varigt kom i spansk Besiddelse, genoprettedes Stiftet, og Paven stadfæstede nu S. som Ærkesæde, dog under Toledos Primati. Til Katedral indviedes den pragtfuldeste Moske. Den nuv. storslaaede, gotiske Katedral (Maria de la Sede) blev bygget 1401—1519 paa Moskeens Plads; den gemmer Mængder af kostbart K.inventar og Billeder af de største sp. Kunstnere; berømt er dens fritstaaende Klokketaarn (Giralda). *J. O. A.*

Sewall, Samuel, amerikansk Jurist og Fi-

lantrop, f. i England 1652, kom med sine Forældre til Nord-Amerika, studerede først Teol. ved Harvard Univ., men gik over til Retsvidenskab og naaede til den højeste Dommerstilling i Massachusetts. Fra 1699 var han Sekretær ved S. P. G. for Nord-Amerika og virkede for Miss. bl. Indianerne. Et lille Skrift, *The Selling of Joseph* (1700), hvori han skildrede Negerslaveriet som en Hindring for Evang.s Udbredelse, var et af de første Opraab til Kamp imod Slavehandelen. D. 1730. Det hist. Selskab i Massachusetts har udg. hans *Diary* I—II, 1878. *C. E. F.*

Sewell, William, Kvæker, f. i Amsterdam 1650, var Væver, men lærte sig Gr., Lat. og nyere Sprog og skrev Kvækernes Hist. paa Hollandsk, hvorefter han selv overs. Værket paa Engelsk: »The History of the Rise, Increase and Progress of the Christian People called Quakers« (London 1722, 1795[3]), en af de vigtigste Kilder til Kvækernes Historie. D. 1725. *C. E. F.*

Sexagesima *(Dominica in S.* eller *Exsurge* efter Introitus til Messen) kaldes Søndagen før Fastelavn (om Navnet se Art. Septuagesima).

Sexta (sc. hora), den 2. af de saakaldte apostolske eller mindre »Tider« i det kanoniske Officium (se Tidebønner). Den 6. Time. ved Middag efter gl. populær Regning, var ældgammel Bedetid (jfr. Ap. G. 10, 9).

Sexton (lat. Sacristan), eng. Betegn. for en K.betjent, ofte paa en Gang Klokker og Graver.

Sextus (sc. liber), den Del af den kanoniske Ret, som Bonifatius VIII 1298 lod foranstalte og tilsendte Universiteterne som Tillæg til Gregor IX's 5delte Samling.

Sextus Julius Africanus, se I, 33.

Seydlitz, Christian Gotthold, Prof., f. 1738 i Kbhvn, var Søn af den fra Wernigerode til Danmark indkaldte Hofpræst og teol. Prof. Joh. Aug. S. (d. 1751). 1774 blev han ekstraord. Prof. i Filos. i Kbhvn, men forflyttedes 3 Aar efter til Odense Gymnasium som Prof. i Gr. og Filos., og her virkede han til sin Død 1776. S. var Medarbejder ved flere kritiske Tidsskrifter og gav meget omdebatterede Indlæg i Avisfejder, som i Firserne havde sat Landets Præstekredse stærkt i Bevægelse. *A. J.*

Seyffarth, Gustav, luth. Teolog og Arkæolog, f. 1796, 1824 ekstraord. Prof. philos. i Leipzig, 1829 Prof. theol, 1857 flyttede han til Amerika og blev Prof. ved Concordia-College i St. Louis, derefter i Yorkville, hvor han med Energi arbejdede for den luth. Menighed. D. 1885 i New York. Har skrevet om Ægyptologi, Mytologi og Teol. *N. M. P.*

Sfondrati. 1) **Coelestin S.,** Fyrstabbed af St. Gallen, f. i Milano 1644, Benedictiner i St. Gallen, Abbed her 1687, Kardinal 1695, d. 4. Septbr. 1696. S. var en fremragende Lærer i kanonisk Ret og forsvarede med Dygtighed Pavestolens Rettigheder overfor Gallikanerne. Men ogsaa Jesuiterne og Jansenisterne vendte han sig imod og lod sig henrive til dristige Ytringer, som nær havde bragt et af hans Hovedværker paa Index. — 2) **Francesco S.,** Kardinal, f. 1493 i Cremona, Statholder i Siena og Karl V's trofaste Mand, Fader til Gregor XIV. Da hans Hustru døde, gik han i K.ns Tjeneste, blev snart Kardinal og sendtes gentagne Gange til Tyskland som pavelig Legat, saaledes til Rigsdagen i Speier. D. i sin Fødeby, hvis Biskop han var, 31. Juli 1550. *A. Th. J.* — 3) **Niccolo S.,** Pave Gregor XIV (II, 260). — 4) **Paolo S.,** Brodersøn af Gregor XIV, f. 1560 i Milano; hans Onkel gjorde ham allerede 1590 til Kardinal af St. Cecilia i Trastevere. Ved denne Kirkes Restauration 1599 paastod han at have fundet den hl. Cæcilias Lig aldeles uskadt, og Stefano Maderna huggede efter dette i Marmor den skønne, liggende Kvindeskikkelse, som endnu findes under Højalteret. S. var ogsaa ivrig for Udsmykningen af Huset i Loreto. Iøvrigt roses han for stor Gavmildhed mod fattige; d. 1618. *J. O. A.*

Sfragistik, Segllære (se S. 135).

Shaddai, se Saddai.

Shaftesbury. 1) **Anthony Ashley Cooper, Jarl af S.,** engelsk Tænker, f. 1671, d. 1713, en af de betydeligste Repræsentanter for Deismen (I, 619). Det centrale i hans Opfattelse er, hvad han kalder »Entusiasmen«, ɔ: Begejstringen for alt sandt, godt og smukt. Herved løftes Sjælen op over det selviske og jordbundne til et højere Liv. Religionens Væsen er et potenseret Personlighedsliv, hvorved Mennesker bliver sig Enheden med Verdensloven bevidst. Den fremgaar af den Begejstring, som Verdensaltets fuldkomne Skønhed og Harmoni fremkalder. Det fysiko-teleologiske Bevis er det eneste gyldige Bevis for Guds Tilværelse. Medens denne Naturrel. er tilstrækkelig for de oplyste, maa det menige Folk stadig tøjles ved den positive Rel. med dens Løfter om Løn og Trusler om Straf. Paa lignende Maade søgte S. at grunde Moralen paa Menneskenaturens Fuldkommenhed. Det sædeligt gode er den harmoniske Udfoldelse af Menneskets Anlæg og Kræfter. S.s Hovedværk er »Characteristics of Men, Manners, Opinions and Times« (I—III, 1711, nyeste Udg. 1870). Efter hans Død udkom »Several letters, written by a noble Lord to a young man at the university«, 1716. (G. v. Gizycki, Die Philos. Sh.s, 1876). *C. G.* — 2) **Anthony Ashley Cooper, Jarl af S.,** f. 1801, valgtes 1826 ind i Underhuset og virkede der og senere i Overhuset for mange humane Formaal. Han fik indført en gennemgribende Reform i Behandlingen af de Sindssyge, en Forkortelse af Arbejdstiden i Fabriker til 10 Timer, en Lov til Bedste for Arbejderne (især Kvinder og Børn) i Kulgruberne, og en anden til Værn for Skorstensfejerdrenge. S. var i 39 Aar Formand for »The Ragged School Union«, som i dette Tidsrum tog sig af 300,000 Børn; »The Shoe Black Brigade« var hans Værk, ligeledes »The Refuge and Reformatory Union«, der under hans Ledelse naaede til at have 589 Hjem med 50,000 Børn. Lord Palmerstons Lov om Omsorg for unge Forbrydere skyldtes væsentlig hans Initiativ. 1851 krævede han i Overhuset bedre Boliger for de fattige, og s. A. vedtoges »The Lodging House Act«. I Battersea (Syd-London) ligger »The Shaftesbury Park Estate«, der bestaar af 1200 sunde Boliger for Fattige. — Lord S. hørte til den evang. Retning, og baade hans høje Byrd og hans filantropiske Arbejde gav ham en fremskudt Plads i K.livet (Præsident for Bibelselskabet; nøje knyttet til Church Miss. Soc., K. F. U. M. o a.). Han støttede Bymissionen og fandt paa at

holde Møder i Teatre. S. var altid Talsmand for de evang. Synsmaader; stilledes der Forslag om nye Bispedømmer, krævede han først Tilskud til de smaa Præstekald. Med ukuelig Energi kæmpede han baade mod kirkl. Liberalisme og mod Ritualisme (III, 799); mod den sidste rettedes hans Lov »The Public Worship Regulation Act« af 1874. S. døde 1885. (E. Hodder, Life and Work of the Seventh Earl of S. I—III, 1886—87; A. Kjølhede, Lord S., 1890). *C. E. F.*

Shakers (»Skælvere«), et rel.-kommunistisk Samfund i Nordamerika, der selv kalder sig »*The United Believers in Christ's Second Appearing*«, er udgaaet fra Kvæker-Kredse i England. En Skrædderfamilie James og Jane Wardlaw var S.s første Ledere (o. 1750), forkyndende Kristi nære Genkomst i en Kvindes Skikkelse og prædikende mod Krig, Slaveri, Edsaflæggelse o. l. Til den sluttede sig en uvidende, hysterisk Kone, Ann Lee, f. 1736 i Manchester, som efter en »Aandsdaab« begyndte en Forkyndelse i sin Fødebys Stræder, ledsaget af Tungetalen, Kramper, Skrigen o. l. Hun sad kort Tid i Fængsel, derefter udgav hun sig selv for den kvindelige Kristus, Lammets Brud, og »Mother Ann« blev nu Menighedens Leder. 1774 drog hun med Tilhængere til Amerika, hvor hun i Watervliet ved Albany (Staten New York) grundede den første kommunistiske S.-Koloni, hvor Medlemmerne skal leve i Cølibat; selv skilte hun sig fra sin Mand. 1781—83 foretog hun en Missionsrundrejse, vandt en Del Tilhængere og grundede flere »settlements«. Ogsaa efter hendes Død 1784 holdt Samfundet sammen og bredte sig, selv om Forkastelsen af Ægteskabet satte bestemte Grænser for dets Tilvækst. Fra 1792 blev »Libanons Bjærg« i Massachusetts Midtpunktet for Samfundet. — S. lever som Brødre og Søstre i smaa Landsbyer, er yderst sirlige, er flittige Arbejdere, kendte for deres Havedyrkning, giver de adopterede Børn en god Opdragelse, bruger ikke Læger, nægter at aflægge Ed og gøre Krigstjeneste, ligesom de holder sig borte fra Deltagelse i Politik. De tror paa Guds Tvehed (Mand og Kvinde), paa Frelse ved Dødelse af »Adams Liv«, paa et Tusindaarsrige, Forbindelse med Aandeverdenen, men gør ikke Propaganda. S. har 15 »societies«, hvert paa mindst to »families«, ledet af Ældste og Diakoner af begge Køn, men har næppe over 1000 Medlemmer. Deres Liv er nøjsomt og hæderligt; Kommunismen har ikke bragt dem Velstand. *H. J. H.*

Shamanisme, se Sjæledyrkelse.

Shammai, berømt jød. Skriftlærd paa Herodes d. st.s Tid, samtidig med Hillel (II, 428); om hans Livsforhold ved vi saa godt som intet. Uholdbar senere Tradition gør S. til Synedriets Vicepræsident. Hans Studielærere var de samme som Hillels, selv var han utvivlsomt Palæstinenser. I Fortolkningsspørgsmaalene var S. som Regel den strængere Teoretiker, Hillel mildere. — Modsætningen mellem Hillel og S. fortsattes i deres Skoler og var til Tider bitter. En virkelig principiel Forskel forelaa ikke, begge havde deres Udgangspunkt i Lovens punktlige Overholdelse. 316 Kontroverser omtales i Talmud, af hvilke kun 55 har S. paa den mildere Side. I det hele drejer det sig kun om minutiøse Spørgsmaal, om ren og uren, om Sabbatssager o. l.; vigtigere er Skilsmissespørgsmaalet, hvor S. var strængere; siden hen var S.s Skole imod Kohelets Anerkendelse. Hillels Retning havde Flertallet og blev den herskende; en Del af S.s mildere Afgørelser accepteredes. Begge Skoler protesterede skarpt mod den rom. Census. I Jerusalems sidste Dage fik Shammaiiterne ved Zeloternes Hjælp Overhaand i Synedriet. Skolernes Strid fortsattes ogsaa efter Templets Ødelæggelse, men endte under de nye Forhold med Hilleliternes Sejr; hvor bet-S. (S.s Skole) er i Opposition til bet-Hillel, betragtes bet-S.s Mening som ikke inkorporeret i Mishna. *L. G.*

Shansi, kinesisk Provins (V. f. Tschili) med o. 12 Mill. Indbyggere, rig paa Kul og Jern, men ofte udsat for Hungersnød paa Grund af Regnmangel, saaledes i 1877, da en Hungersnød gav Anledning til den evang. Missions første Begyndelse i Provinsen. Førerskabet blandt de evang. Missioner i S. har »China Inl. Miss.« med et stort Net af Stationer over hele Provinsen og med mangeartet Virksomhed (bl. a. en Række Opiumsasyler), men endnu kun ganske smaa Menigheder. Desuden arbejder evg. Baptister (bl. a. i Hovedstaden Taijuen-fu), amer. »Alliancemissionærer«, nogle Frimissionærer og svenske Missionærer, de sidste i nøjeste Tilslutning til »China Inland Miss.« — Den kat. (Fransiskaner-) Miss. har hele 2 apost. Vikariater med ret talrige Menigheder (over 20,000 døbte). — Under Bokserurolighederne, som i denne Provins begunstigedes af Guvernøren Jyhsien, myrdedes ikke mindre end 119 Medlemmer af det prot. og 19 af det kat. Miss.personale (se iøvrigt Kina II, 774 f.). *Fr. S.*

Shantung, kinesisk Provins ved Kysten (mellem Petschili og det gule Hav), sund, frugtbar, bjergfuld, med o. 38 Mill. Indb., er Kongtses og Lao-tses Hjemsted, ogsaa den Provins, hvor Bokserbevægelsen begyndte 1900 (efter at Englænderne 1898 havde »forpagtet« Wei-hai-wai og Tyskland Kiau-tschau paa Foranledning af den kat. Biskop Anzer, begge Steder i Provinsen). Evang. Miss. har haft Arbejde i Gang siden 1860; Arbejdet har baaret ikke lidt Frugt (op imod 30,000 døbte), men er delt mellem mere end en halv Snes Miss.selskaber (deriblandt to tyske i Kiau-tschau). Førerskabet har de amerik. Presbyterianere og de eng. Baptister (begge siden 1861 i Provinsen); de sidste driver deres store Miss. ud fra kun 2 stærkt besatte Hovedstationer, men har en overordentlig stor Mængde Bistationer. Den kat. Miss. i S. er delt i 3 apost. Vikariater, N.- og Ø.-S. med Fransiskanermiss. og S.-S. (hvortil Kiau-tschau hører) med Miss. fra Steyler Miss.seminariet; tilsammen op imod 50,000 døbte (jfr. Kina II, 774 f.). *Fr. S.*

Shapur, se Sapor (S. 50).

Sharp. 1) **Granville S.**, engelsk Filantrop, Sønnesøn af Ærkebiskop John S. (se nedenf.), f. 1735, blev sat i Lære i et Linnedvæveri og senere ansat i Hærens Materialkontor. Han havde lært sig selv Gr. og Hebr. og udgav lærde teol. Arbejder, men afslog en Opfordring til at gaa den gejstl. Vej. En Dag fandt han paa Gaden en forkommen Neger og tog sig af

ham, og det lykkedes ham at faa Dom for, »at saa snart nogen Slave sætter sin Fod paa engelsk Grund, bliver han fri«. Da han ikke vilde deltage i Afsendelsen af Vaaben, der skulde bruges mod Indfødte i Vestindien, tog han Afsked fra sit Embede og levede derefter helt for filantropiske og kirkl. Opgaver. Han udgav fl. Skrifter om Slaveriet og gav Stødet til Dannelsen af Selskabet til dets Afskaffelse (1787), hvis Formand han blev. Det skyldtes ham, at Sierra Leone blev indrettet til Koloni for frigivne Slaver. Hans utrættelige Bestræbelser for at faa et Bispedømme oprettet i Nordamerika kronedes tilsidst med Held (se Seabury). Han sluttede sig til »Clapham Sekten« (I, 514) og var med til at grundlægge Bibelselskabet. At han undertiden havde sære Meninger forringer ikke hans Fortjenester som en af den nyeste Tids Foregangsmænd i Filantropien. D. 1813. (Prince Hoare, Memoirs of G. S., 1820). — 2) **James S.**, skotsk Ærkebiskop, f. i Skotland 1613, studerede i Aberdeen og blev Prof. i Filos. i St. Andrews. Han misbilligede Covenantet af 1638 (I, 562) og var overhovedet ikke begejstret for Presbyterianismen. Han sluttede sig til Resolutioners (III, 767) og betragtedes som deres Fører. Cromwells Hær tog ham til Fange, og han sad en Tid i Fængsel i London. Da Restaurationen forberedtes, skulde han paa sit Partis Vegne forhandle med Charles II om Bevarelsen af den presbyt. K.forfatning, men bibragte Kongen den Tro, at det ikke vilde modsætte sig Bispedømmets Indførelse. Han mente, at den biskoppelige K. vilde sejre og sluttede sig til den. Han blev Kongens Kap. i Skotland, Prof. theol. i St. Andrews og kort efter Ærkebiskop af St. Andrews. Sammen med 3 andre skotske Biskopper blev han ordineret i London, og 1662 udnævntes endnu 10 skotske Biskopper. Men 1668 blev S. myrdet. (Th. Stephen, Life and Times of J. Sharp, 1839). — 3) **John S.**, engelsk Ærkebiskop, f. 1645, blev af Faderen paavirket i puritansk, af Moderen i anglik. Retning. Som Præst i London vandt han Ry for Veltalenhed. 1686 blev han Kap. hos James II, men 2 Aar efter nægtede han at oplæse Kongens Deklaration om Religionsfrihed (II. 587). 1689 udnævnte William III ham til Dean af Canterbury, 1691 blev han Ærkebiskop af York. Han var en af sin Tids ypperste Prælater, inderligt from, lærd og frisindet. Selv hørte han nærmest til det højkirkl. Parti, men hans vidt favnende Sympati omfattede baade Lavkirkemænd (III, 82) og Latitudinariere (III, 27) og Dissenters. Ligesom Ærkeb. Wake (se d. A.) og a. ønskede han en nærmere Forbindelse med Fastlandets Protestanter, og Friedrich I af Preussen viste sig imødekommende, tænkte paa at indføre den eng. Liturgi og overdrog til Hofpræst Ursinus, hvem han allerede havde givet Biskopstitlen, at forhandle med Ærkeb. af Canterbury. Det blev dog ikke til noget. 1714 døde S. (Th. Sharp, Life of J. S., ed. by Th. Newcome, I—II, 1825). *C. E. F.*

Sheba, se Sabæere (S. 7).

Shekel (Sekel), se Mønt, Maal og Vægt (III, 331).

Shekina, hebr. Ord, der betyder Bolig. Den yngste gltestl. og den efterkanoniske Jødedom nærede Ængstelse for at udtale Guds Navn; et Udtryk herfor er det, at man ved Oplæsn. af de hl. Skrifter ombyttede Jahve med Adonai, Herren. Et andet Udtryk for det samme er, at man i Stedet for at bruge Guds Navn brugte Omskrivninger som »den Højeste«, »den Højtbedagede«, Dan. 7, 9 o. lign. eller »Himlen«, Dan. 4, 23; Luk. 15, 18, jfr. hos Matth. Udtrykket »Himmeriges Rige«, der maaske simpelthen er en saadan Omskrivning for Guds Rige; i den rabbinske Jødedom finder man hyppig de abstrakte Udtryk »Stedet« og »Boligen« (Shekina). En Sentens i Pirke abot (III, 557) lyder saaledes: »Naar to sidder sammen optagne af Loven, saa er Shekina'en imellem dem« — hvormed maa jævnføres Matth. 18, 20. Allusion til S. findes maaske i Joh. 1, 14; Joh. Aabenb. 21, 3. (Bousset, Die Religion des Judentums im neutestamentlichen Zeitalter, 1903, 305 f.). *J. C. J.*

Sheldon. 1) **Charles Monroe S.**, amerik. Kongregationalist, f. 1857 i Wellsville (N. Y.), har siden 1889 været Præst for en kongreg. Menighed i Topeka (Kansas). S. er en produktiv og ejendommelig rel. Forf., der virker ved stærke Midler; i det mindste et af hans Skrifter, »In His Steps« (1896), er bleven kendt over Verden. Paa Dsk er overs.: »Filip Strongs Korsfæstelse« (1899); »7 Dage, en Drøm og dens Følger« (1899); »I Jesu Fodspor« (1899); »Malcom Kirk« (1900). — 2) **Gilbert S.**, Ærkebiskop af Canterbury, f. 1598, studerede i Oxford, men blev senere Medl. af Univ. i Cambridge. Efter at have været Præst en Række Aar blev han Kap. hos Charles I, men faldt i Unaade, da han foreholdt Kongen hans Synd. Under Republiken var han en af dem, der holdt sammen paa den biskoppelige K. Ved Restaurationen blev han Biskop af London og Master of the Savoy; i hans Bolig dér holdtes »Savoy-Konferensen« (S. 63), som S. ledede med stor taktisk Dygtighed. 1663 blev han Ærkebiskop af Canterbury. Han bidrog sit til Vedtagelsen af 5 Mils-Akten (I, 649) og bekæmpede i det hele taget paa alle Maader Puritanerne. Han var en nidkær K.styrer og førte strængt Tilsyn med Biskopperne. Ogsaa den kirkl. Betjening i Nord-Amerika laa ham paa Sinde. D. 1677. — 3) **Henry Clay S.**, amerik. Teolog, f. 1845, studerede ved fl. amerik. Univ. og blev Præst i den metod.-bisk. K. Efter i 20 Aar at have været Prof. i hist. Teol. ved Univ. i Boston overtog han 1895 de system. Fag. Han har skrevet: History of the Christian Doctrine I—II (1886); History of the Christian Church I—V (1894); System of Christian Doctrine (1903); History of Unbelief in the 19th Century (1907); Sacerdotalism in the 19th Century (1909). *C. E. F.*

Shensi, kinesisk Provins, V. for Shansi (s. d.), deles ved den indtil o. 10,000 Fod høje Bjergkæde, Tsinling, i en barsk nordlig Del og en mild sydlig Del. O. 8 Mill. Indb. Her arbejdede i den tidl. Middelalder Nestorianere, om hvis udbredte Virksomhed i Kina en Indskrift fra 781 i Provinshovedstaden Si-ngan-fu endnu bærer Vidnesbyrd; i samme By har Muhammedanerne ikke mindre end 8 Moskeer. — »China Inl. Miss.« har talrige, de eng. Baptister kun 2 Stationer i S.; begges Menigheder er

ganske smaa. Derimod findes en stor kat. Miss. i 2 Vikariater, det nordl. med Fransiskanermissionærer, det sydl. med Miss. fra St. Peters og Paulus' Seminarium i Rom; tilsammen over 30,000 døbte. *Fr. S.*

Shenute, se Schnudi (S. 92).

Sheol, den hebr. Benævnelse for Dødsriget. Ordets sproglige Betydning er ganske usikker. Israeliterne synes i gl. Tid at have tænkt sig Graven som den afdødes Opholdssted; men de Spor, som findes af denne Forestilling i G. T., saasom den Skik at henlægge Fødemidler for de døde i eller paa Graven (5 Mos. 26, 14, jfr. Tob. 4, 17, dsk Overs. V. 24), er svage Levninger; den alm., allerede i de ældste gltestl. Skrifter forekommende, Opfattelse er, at de døde opholder sig i S., der tænkes (Amos 9, 2; Ps. 139, 8) som en Underverden, dybt nede i Jorden, hvor Lyset ikke trænger ned (Job 38, 17; Ps. 88, 7), og som er lukket med Porte (Job 38, 17; Jes. 38, 10; Ps. 9, 14; 107, 18 jfr. Mt. 16, 18), saa at man ikke kan komme tilbage derfra (2 Sam. 12, 23; Job. 7, 9; 10, 21). I S. fører de døde, der benævnes *refa'im*, et Ord, hvis Betydning ikke er sikker, men hyppigst antages at betyde de matte, slappe, en Skyggetilværelse med en Slags Skikkelse, der svarer til deres jordiske Skikkelse (1 Mos. 37, 35; 42, 38; 1 Kong. 2, 9; 1 Sam. 28, 14). En i den ældre Tid udbredt Opfattelse er det, at de døde er i Besiddelse af en højere Viden, som man saa søger at blive delagtig i gennem Dødemaneri (Saul hos Spaakvinden i Endor 1 Sam. 28, jfr. Jes. 8, 19; 29, 4), der imidlertid misbilliges af Profeterne (Jes. 8, 19) og forbydes i Lovene (5 Mos. 18, 13; 3 Mos. 19, 31; 20, 6. 27). Men denne Opfattelse trænges efterhaanden tilbage; maaske (1 Sam. 28, 12 skal der vist læses »Saul« for »Samuel«) har ikke en eneste af de gltestl. Forf. delt den. Den Betragtning, der efterhaanden bliver den aldeles overvejende og f. E. ogsaa har været Profeternes, er, at S.tilstanden ogsaa i Henseende til Bevidsthedslivet staar tilbage for Jordelivet, er en kraftløs, glædeløs Tilværelse uden Tilfredsstillelse og uden Formaal; de døde kender ikke deres Efterkommeres Skæbne (Job 14, 21); S. er Glemselens Land (Ps. 88, 13, hvor det forøvrigt kan omtvistes, om der menes, at de døde er glemte eller selv glemmer); naar Job (3, 13 f.) længes efter Døden, er det ikke, fordi Dødstilstanden i sig selv skulde være et Gode, men fordi Jordelivets Kval synes ham uudholdelig; Prædikeren (9, 4 f. 10) og maaske andre Skrifter synes endog at tænke sig de døde som bevidstløse. Hvad der fremfor alt gør S.tilstanden saa trøstesløs er, at Forbindelsen med Jahve er ophørt; i S. kan man ikke prise Jahve (Ps. 6, 6; 30, 10; 88, 12; Jes. 38, 18), og han gør ikke Undere for de døde (Ps. 88, 11), hans beskærmende Virksomhed for sine fromme ophører med Døden. Først i den sene gltestl. Tid medfører Uddybningen af det personlige i Gudsforholdet og Individualiseringen af Skyldsbegrebet samt Erfaringen af, at Retfærdighedskravet ikke fyldestgøres i Jordelivet en lysere Opfattelse af S., der nu drages ind under Jahves Rige. Vidnesbyrd herom foreligger næppe i Steder som Ps. 23, 4; 139, 8, men derimod i Ps. 73, 26, der udtaler Bevidstheden om, at den gode Del, som de fromme har valgt, ikke skal tages fra dem, hvori direkte eller indirekte er indeholdt, at Jahve heller ikke i S. vil svigte dem. I den efterkanoniske Lit. omtales forskelligt Opholdssted i S. for gode og onde afdøde (Henok 22, 9 f.; Lk. 16, 22) med hinsidig Gengældelse (2 Mak. 6, 26). Jeremia tænkes 2 Mak. 15, 13 f. som Forbeder efter Døden. Hos de palæstinensiske Jøder udformes Haabet saa videre som Opstandelseshaab (Jes. 26, 19; Dan. 12, 2), der paa Jesu Tid deltes af Farisæerne, medens Saddukæerne blev staaende ved den gamle trøstesløse Opfattelse af S. (Mk. 12, 18; Ap. G. 23, 6 f.). (J. Jacobsen, Om Døden og Dødsriget i det G. T., 1911, hvor videre Lit.). *J. J. C.*

Sherlock. 1) **Thomas S.**, Biskop af London, Søn af efterf., f. 1678, studerede i Cambridge og blev successivt Præst ved Temple Kirken i London, Kapellan hos Dronningen og Vicekansler i Cambridge. Han tog Del i Bangor-Striden (I, 210). Mod Biskop Hoadly (II, 439) rettedes ogsaa hans »Vindication of the Corporation and Test Acts« (1718), som kostede ham hans Stilling ved Hoffet. Efter George I's Død nød han atter Kongehusets Gunst og blev 1727 Biskop af Bangor. 1734 overflyttedes han til Salisbury og 1748 derfra til London, hvor han døde 1761. Han var en af Tidens nidkæreste Biskopper. Med Mund og Pen kæmpede han imod Deisterne (I, 619). Hans mest bekendte Skrift »The Trial of the Witnesses of the Resurrection of Jesus« (1729) udkom hurtig i 14 Opl. Forsvaret for den evang. Beretning har Form af et Retsforhør. Iøvrigt hævede S.s Polemik sig over det meste af det, der blev skrevet mod Deismen; han søgte at forstaa Modstanderne og kunde gøre Indrømmelser. Ogsaa overfor Dissenterne viste han sig forstaaende og imødekommende. S. var ugift og testamenterede sin Formue til kirkl. Selskaber og sit Bibliotek til Univ. i Cambridge. — 2) **William S.**, engelsk Teolog, f. 1641 (?), studerede i Cambridge og vandt et Navn i London som Prædikant. 1685 blev han Præst ved Temple, og 1691 Dean ved St. Paul's. I en Mængde Skrifter, tildels mod Puritanerne, Socinianerne o. a., behandlede han de forskelligste Emner; han var en lærd og tænksom Teolog, en kritisk og kæmpende Aand, der tumlede med Problemerne og fra Tid til anden kunde skifte Standpunkt. I det omstridte Spørgsmaal om Lydighedspligten mod Kongen hævdede han i sit Skrift »Case of Resistance« (1684), rettet mod Dr. Johnsons »Julian Apostata«, at Undersaatter hellere skal lide Uret end gøre Oprør. Hans Lære om »*passive resistance*« blev den raadende i det højkirkl. Parti, mens andre som Hobbes (II, 440) krævede ubetinget Lydighed mod Kongens Befalinger, ogsaa naar de var imod Guds Bud. S. sluttede sig til Nonjurors (III, 388), og først efter længere Tids Vægring aflagde han Ed til William og Mary. D. 1707. *C. E. F.*

Shetlandsøerne, Sagaernes Hjaltland og Hetland, en Øgruppe N. for Orknøerne, havde ligesom de sidstnævnte før Vikingetiden været besøgt af kr. Pikter, men blev i Vikingetiden befolket af hedenske Nordmænd og blev ved Harald Haarfagers Vesterhavstog lagt under

den norske Krone som en Del af det orknøiske Jarledømme. Olaf Trygvessøn indførte Krdmmen der. Ogsaa i kirkelig Henseende kom S. til at høre sammen med Orknøerne, hvis kirkelige Midtpunkt blev Kirkjuvaag. I Førstningen søgte Ærkebiskopperne baade i Hamburg-Bremen og i York at tilrive sig den kirkelige Overhøjhed over Øerne, men den norske Kirke beholdt dog omsider Overtaget. I 1469 blev Øerne pantsat til Skotland og har siden baade polit. og kirkelig hørt hertil. Derfra blev ogsaa Ref.en indført. Paa S. findes endnu Levninger af middelalderlige Kirker og Kapeller, deriblandt af en Kirke viet til St. Olaf. Norske Sæder og Skikke har holdt sig paa Øerne til de seneste Tider; det norske Sprog er siden det 18. Aarh. næsten forsvundet. (Maurer, Bekehrung I, Artiklen Orkney and Shetland i Encykl. Britann. XVII). *A. B.*

Shibbólet (hebr.: Aks, Strøm). Ifølge Dom. 12, 1—6 udtalte Efraimiterne det Sibbolet, og Jeftas Krigere brugte ved Jordanvadestederne Ordet til dermed at prøve, om Folk, der vilde over Floden, var Efraimiter eller ikke. Ordet bruges derfor i moderne Sprogbrug i Betydningen Løsen, Parole, Partimærke. *J. C. J.*

Shi'iter, et Parti indenfor Muhammedanismen. Udtrykket kommer af Ordet *shi'a*, Parti, og betyder derfor opr. kun: Partigænger; først ved Sprogbrugen har det faaet den særlige Betydning: Alis og hans Slægts Tilhængere. At give en enkelt Forklaring af Shi'itismens Væsen er umuligt, da den optræder under de mest varierende Former til de forsk. Tider og i de forsk. Lande. I sin mere nøgterne Form var det en navnlig i Kufa, Alis Residens, hjemmehørende Opposition mod Omajjadernes Herredømme til Fordel for Alis Slægt. Aliderne selv, der mere udmærkede sig ved deres ualmindelige Frugtbarhed og Begærlighed efter at berige sig end ved ideal Stræben, forholdt sig i Reglen reserverede overfor dem, der i deres Navn rejste Oprørsfanen, og som ganske vist i Reglen bestod enten af Sværmere, der svigtede, naar det gjaldt, eller af ærgerrige Folk, for hvem »Profetens Families« Rettigheder nærmest var et Middel til selv at arbejde sig frem. En Undtagelse dannede Alis Søn Husain, der indlod sig paa et ganske uoverlagt Oprørsforsøg, der endte med, at han og en Del af hans Slægtninge blev nedhuggede ved Kerbela (680), en Begivenhed, der iøvrigt mere end noget andet fremmede den shi'itiske Bevægelse ved at skaffe den en Martyr, hvis Minde er saa rodfæstet, at der endnu bestandig til Erindring om hans Drab fejres et Slags Passionsskuespil under de talrige Tilskueres dybe Sorg og lidenskabelige Sindsbevægelse. Men allerede paa Alis egen Tid, eller i alt Fald umiddelbart efter hans Snigmord begyndte den shi'itiske Bevægelse at iklæde sig en fantastisk Form. Beretningerne herom er ganske vist modstridende og for en Del uhistoriske, men det synes dog med Sikkerhed at fremgaa af de bedste af dem, at en Jøde fra Sydarabien ved Navn Abdallah fremsatte den Paastand, at Alis Død var et Skin, og at han i Virkeligheden var optaget i Himlen, hvorfra han skulde komme for at besejre sin Fjende og indføre en Retfærdighedens Tid paa Jorden. Ved Siden heraf møder Shi'itismen os imidlertid ligeledes meget tidlig i en anden Skikkelse, hvorefter man ikke ventede Alis Genkomst, men en Mahdi (en Slags messiansk Konge) af hans Slægt. En Tid lang knyttedes denne Forventning til en Søn af Ali og en Kvinde (eller Slavinde) af Hanifastammen, Muhammed, og selv efter at han var død, mente flere, at han levede skjult i Radwahjergene Vest for Medina, for pludselig at træde frem og indføre Lyksalighedens Tid. Tilhængerne af denne Retning antog en fortsat Række Inkarnationer af den profetiske Aand, der fra Muhammed var gaaet over til hans Slægt. Det er, som man ser, jødiske Messiasforventninger og doketiske Forestillinger, der mødes i disse Bevægelser, der yderligere udstyredes med persiske Ideer, efter at Shi'itismen ved Muchtars Oprørsforsøg (684—687) havde fæstet Rod hos den ikke arabiske Befolkning i Persien. I den første Halvdel af 8. Aarh. dreves der en hemmelig, men i høj Grad energisk Propaganda fra Shi'iternes Side, hvis praktiske Virkning dog hæmmedes ved deres Spaltning i en Mængde Partier, der hvert kæmpede for sin Ætling af Alis Slægt. Først da de energiske, men samvittighedsløse Abbasider, Efterkommere af Profetens Farbroder Abbas, traadte til, antog Propagandaen fastere Former; men det viste sig atter, at Aliderne selv kun var Straamænd i dristigere Agitatorers Hænder, og Enden blev derfor, at Herredømmet om Islam efter Omajjadernes Fald gik om til Abbasiderne. En Slags Hævn fik Aliderne ganske vist ved den Række vilde Sekter, der voksede af Shi'itismens yppige Jordbund, og som ved deres samvittighedsløse Propaganda og bevidste Bedrag blev en sand Svøbe for den islamiske Verden. Til de mest udprægede af dem hørte, foruden Karmaterne, der dog stod i et løsere Forhold til Shi'iterne, især de frygtelige Assasiner i Persien (egentlig Hashashijin, Folk, der ved Nydelsen af Hashish hensættes i en ekstatisk Tilstand; deraf det franske assassin), Druserne og Nosairierne. Til en politisk Magtstilling naaede Shi'itismen, bortset fra enkelte mindre Riger, da en uden Tvivl foregiven Ætling af Ali i 910 stiftede Fatimidernes Dynasti, der 969 bemægtigede sig Ægypten og derpaa holdt sig til 1171. Det udgik fra den ekstreme Shi'itisme, men nødtes dog ved Politikeres Krav til at holde sig indenfor visse Grænser. Mellem den moderate Form for Shi'itismen og Sunnismen fandt der derimod efterhaanden en Tilnærmelse Sted. Men da indtraadte der en Begivenhed, der gjorde Bruddet mellem dem ulægeligt og spaltede Islam i to fjendtlige Dele. Medens de osmanniske Tyrker stillede sig i Sunnismens Tjeneste, gjorde Safaviderne, der udledede deres Slægt fra Alis Søn Husain, og som 1502 grundlagde et Rige i Persien, Shi'itismen til deres Statsreligion. Trods alle indre Omvæltninger har Perserne holdt fast herved og af den Grund kæmpet mange Kampe med Tyrkerne, hvor saadanne Begivenheder som f. Eks. Sultan Selims Blodbad paa Shi'iterne 1513 har affødt et Had, der endnu hersker mellem de to Partier, og som udsætter Tilhængerne af den ene for Overlast paa den andens Omraader, hvorfor de i Tyrkiet levende Shi'iter i Tilslutning

til deres Forgængeres Eksempel maa skjule deres Bekendelse for deres Omgivelser.

S. anerkender Koranen, om de end beskylder Sunniterne for at have forvansket den; men de forvandlede dens Indhold fuldstændig ved en allegorisk Udlægning, der gjorde dem det muligt at finde deres egne Ideer og Dogmer i den hellige Bog. Deres bedste Støtte fandt de i en tøjlesløs Opdigtelse af »Traditioner«, et Omraade, paa hvilket iøvrigt Sunniterne ikke stod tilbage for dem, idet begge Partier søgte at komme hverandre tillivs ved fingerede Udsagn, der lagdes Profeten eller hans store samtidige i Munden. De rituelle Forskelligheder mellem de to Retninger er uden stor Betydning eller Interesse, uagtet de forfægtes med stor Lidenskabelighed fra begge Sider. Af den shi'itiske Literatur er meget gaaet tabt ved Sunniternes Ligegyldighed eller Uvilje; men i de senere Aar er dog efterhaanden en Del Skrifter fundne og bragte til Evropa, hvor de dog endnu venter paa en mere indgaaende Bearbejdelse. (Wellhausen, Die rel.-polit. Oppositionsparteien im alten Islam, 1901, 91 f.; Snouck Hurgronje, Mekka I, 26 f.; Goldziher, Muhammedanische Studien II, 110 f.; Beiträge zur Literaturgeschichte der Schi'a i Sitzungsberichte der Wienerakademie, Bd. 78; Vorlesungen üb. d. Islam, 208 f.; Nöldeke, Gesch. des Korans, 216—220; A. Querry, Droit musulman. Recueil de lois concernant les Musulmans shyites, 1871—72; Friedländer, The Heterodoxis of the Shiites according to Ibn Hazm i Journal of the American Oriental Society, Bd. 28—29; Abdallah b. Saba, i Zeitschr. für Assyriologie 23, 296 f.). *Fr. B.*

Shintoisme, se Japan (II, 596).

Shofar, se Musik hos Israeliterne (III, 312).

Shulchan aruk (»det beredte Bord«), Navnet paa en paa Nyhebraisk affattet Bog, hvis Forf. var Joseph Karo, en jødisk Lærd fra Ref.s-Tiden, f. 1488 i Spanien eller Portugal, d. i Safek i Palæstina 24. Marts 1575. Bogen indeholder en Samling Afgørelser af rituelle og legale Spørgsmaal, som sysselsatte den rabbinske Jødedom. Bogen anerkendtes snart som den jødiske Religionslovs officielle Lærebog, i Særdeleshed efter at Karo's samtidige, den lærde Moses Isserles, havde tilføjet lærde Anmærkninger. Den afslutter den talmudiske Lovlære, men er forøvrigt ikke let forstaaelig uden Kendskab til Talmud og ældre Kilder. Den fik stor Anseelse og Udbredelse, hvortil Bogtrykkerkunsten særlig bidrog. 1565—1598 udkom i Venezia 5 Udgaver. Mærkelig nok satte Forf. selv ikke dette sit Værk videre højt, hvorimod han altid fremhævede et andet af sine Værker, »Beth Josef«, som et fortrinligt Arbejde. I dette giver han en Udsigt over, hvad ældre Lærde havde ment om forsk. Spørgsmaal; han havde for dette Værks Skyld excerperet 32 Værker. Arbejdet havde taget ham 32 Aar, Gennemsynet alene 12 Aar. *V. S.*

Sia. 1) En Familie af Templets Livegne (Neh. 7, 47); i Esra 2, 44 Siaha. — Lydlig forskelligt 2) en Gadit (1 Krøn. 5, 13).

Siaha, se Sia.

Siam, den midterste Del af Bagindien, sammen med det derunder hørende Laos et uafhængigt Kongerige (o. 12 Mill. Indb.), hvis to sidste Regenter i høj Grad har begunstiget vesterlandsk Oplysning og Kultur, er kun i ringe Grad berørt af evang. Miss. — Amerik. Presbyterianere har siden 1840 solidt Arbejde i Gang, navnlig Skolearbejde, paa 5 Stationer i det egl. Siam (Centrum: Bangkok), men kun smaa Menigheder (o. 650 nadverberettigede Medl.); ligeledes paa 5 Stat. i Laos — her udstrakt Prædikearbejde foruden Skole- og Lægemission — med betydelig større Frugt (c. 3800 nadverberettigede og mere end 15000 Tilhængere). Den kat. K. (Pariser Miss.-Seminariet) har en Biskop i Bangkok for Siam (22,000 Kat.) og én i Nong-Seng for Laos (11,000 Kat.). *Fr. S.*

Siba, en Mand, der havde tilhørt Sauls Hus som Slave, og som af David blev sat til Bestyrer af Sauls Jordegods, da David, der vilde gøre vel mod Saul, skænkede dette til Jonatans efterlevende Søn, Krøblingen Meribba'al (2 Sam. 9, 1—13). I Absalons Oprør indyndede S. sig paa sin Herres Bekostning hos David og fik Jordegodset overdraget til sig. Da Meribba'al siden rensede sig for Beskyldningerne, slap den egennyttige S. mærkelig nok med at levere Halvdelen af Godset tilbage (2 Sam. 16, 1—4; 19, 25—31 [24—30]).

Sibbekai, se Mebunnai.

Sibbern, Frederik Christian, dsk Filosof, f. 18. Juli 1785, ved Siden af Poul Møller den mest danske blandt dske Filosoffer, ikke i den Forstand, at disse to behandlede Modersmaalet bedre, ej heller, at de elskede deres Folk og Land højere end andre, men de bærer et stærkere dsk Aandspræg: et lyst Syn paa Livet, dyb og inderlig Naturfølelse, særlig overfor dsk Naturs ejendommelige Skønhed, levende Virkelighedssans og aandelig Sundhed. Begge ere prægede af den Tids Aandsretning, hvori deres Ungdom falder, Romantiken, dog paa noget forskellig Vis: hos Poul Møller faar Digteren Overvægten, hos S. Filosofen, men saaledes, at hans Filos. kendemærkes af en dybere poetisk Understrøm. — S. var Søn af en holstenskfødt Læge ved Børnehuset paa Christianshavn, blev dimitteret fra Herlufsholm 1802, tog 2. Eksamen med højeste Udmærkelse i de filos. Fag, valgte jurid. Studium, men studerede ved Siden af Æstetik og Filos., tog 1810 jurid. Eksamen og blev 1811 Magister (Dr. phil.). Med Universitetets Understøttelse foretog han derefter en længere Udenlandsrejse, paa hvilken han besøgte forskellige Universiteter i Tyskland og stiftede Bekendtskab med Mænd som Steffens, Fichte, Schleiermacher, Schelling, Goethe o. a. Umiddelbart efter sin Hjemkomst i Okt. 1813 blev han ansat som Prof. phil. Hans Lærervirksomhed ved Universitetet strakte sig over et halvt Aarh. indtil 1870, da han 85 Aar gl. tog Afsked; 2 Aar efter, 16. Dec. 1872 døde han. — I sine tidligere Aar var S. stærkt paavirket af Hegels Filos., som dengang begyndte sit Sejrstog gennem Evropa. Dog vendte han sig senere fra den; dens blege Abstraktioner og logiske Strænghed stemte ikke med S.s levende og friske Virkelighedssans. Stærkere følte han sig dragen af Herder, der ved sin varme Humanitetsfølelse var mere aandsbeslægtet med ham. S. har udfoldet en rig Forf.virksomhed, skattet af Samtiden; hans Bøger udkom oftere i flere Oplag. Blandt de betydeligere kunne

nævnes »Psychologien« (1843, flere Gange omarbejdet), »Tænkelære eller Logik« (1854), »Om Forholdet mellem Sjæl og Legem« (1849), »Om Elskov« (1819), »Om Poesi og Kunst« (I—III, 1834—69), »Spekulativ Kosmologi« (1846). En særlig Plads indtager hans »Meddelelser af et Skrift fra Aaret 2135« (1858—72), en Slags profetiske Fremtidssyner i kommunistisk og socialistisk Retning, med stærke Angreb paa den kirkl. Krdm (»Kristenskab«) for at have svigtet sine Broderskabspligter, og endelig hans ofte oplagte »Gabrielis Breve« (»Efterladte Breve af G.«, 1826, og »Udaf G.s Breve til og fra Hjemmet«, 1850), en fin og yndefuld Skildring af en indre Sjæls Udvikling, vistnok for en Del bygget over Forf.s Selvoplevelser. Disse Skrifter vinder Læserens Interesse ved et stærkt Personlighedspræg, psykologisk Iagttagelse og et overskuende Blik; som deres Mangler kan nævnes Formløshed og en ofte trættende Bredde. — S. var i sit Liv som i sine Skrifter udpræget Optimist; han betragter Livet og Tilværelsen som en Udvikling gennem Brydninger, i hvilke det ufuldkomne og mangelfulde er nødvendigt Gennemgangspunkt for det fuldkomne, saaledes at det onde dybere set er et gode. Herved kommer han i Modsætning til K.ns Lære, som han ofte kritiserer skarpt i sine Skrifter; han forkaster Læren om Synd og Forsoning, om Treenigheden og Inkarnationen som Levninger af en svunden Tids Teol. og som Hindringer for den sande Tro (»Abrahamstroen«), hvis praktiske Udtryk er Kærlighedsbudet. Til denne overfladiske Optimisme, der hindrer et dybere Indblik i Menneskets Væsen, kommer Mangel paa hist. Sans. For S. er Hist.n en lykkelig Naturudvikling, hvor alt omsider vil komme paa sin rette Plads, naar man blot vil give Tid og vente. — Imidlertid maa man her holde Teori og Praksis vel ude fra hinanden. S. var ikke blot en tiltalende, men ogsaa en grundhæderlig Personlighed, der trods sin Optimisme hadede al Løgn og Usandhed og traadte med stor Bestemthed op imod dem. For de mange Hold af Studenter, hvis Lærer han blev, og navnlig for dem, der var i stærke indre Brydninger og havde ondt for at finde sig til Rette med Livet, blev S.s Forelæsninger ved deres faste rel. Grundbetragtning og den herpaa byggede Livsharmoni en Opmuntring og Anvisning til at finde de rette Veje gennem Livets Prøvelser og dets mangehaande baade indre og ydre Kampe. (Breve fra og til Sibbern, udg. af C. L. Mynster, 1866; Kroman i Dsk biogr. Lex. XV; H. Scharling, Universitets-Taler, 1908, S. 167; Høffding, Dske Filosofer, 1909). *H. S.*

Sibea (Sib'a), d. s. s. Beerseba (1 Mos. 26, 33). Man hører i Navnet (det hellige Syvtal) en Hentydning til de dér svorne Eder.

Sibel, Kaspar, ref. Præst, f. 9. Jan. 1590 i Barmen, stud. ved Pædagogiet i Herborn under Joh. Piscator og drog med glimrende Vidnesbyrd til Leiden. Han følte sig stærkt frastødt af Arminius og blev Gomarus' Discipel. Under stadige polit. og relig. Uroligheder virkede han med forbavsende Resultater som Præst bl. de ref. Menigheder i Jülich-Cleve-Berg, indtil han 1617 modtog Kaldelsen som Præst i Deventer, hvor han forblev over 30 Aar, ivrig kæmpende for ref. Ortodoksi mod Arminianismen, ofte ydende sit Hjemlands Trosfæller økon. og polit. Støtte under 30-Aarskrigens Rædsler. S. var en snæverhjertet Mand, rede til at anvende Vold mod anderledes troende og til at belønne Angivere, lige ivrig til at fordømme Kirkernes Udsmykning og Kopernikus's System; men han var en begavet Prædikant og Skolemand (udg. talrige Prædikensamlinger), og hans Selvbiografi er en vigtig Kilde til de ref. Menigheders Historie i Nordvest-Tyskland. D. 1. Jan. 1658. *H. J. H.*

Sibeon, en horitisk Stamme i Edom (1 Mos. 36, 20. 29; 1 Krøn. 1, 38). Dele af Stammen Ana synes at have sluttet sig til S.; derfor kaldes i 1 Mos. 63. 24 (1 Krøn. 1, 40) Ana Søn af S. I 1 Mos. 36, 2 er »S.s Datter« en skødesløs Glosse; iøvrigt har flere gl. Vidner »Søn« istedetfor »Datter«.

Sibirien havde 1818—41 evang. Miss. (ved Londonermissionærer) blandt Burjæterne ved Bajkalsøen. To af Missionærerne fik en mongolsk Bibelovers. i Stand og samlede en lille Menighed, men blev fordrevne 1841. Russisk Lovgivning forbyder alle andre K.samfund end den »ortodokse« K. at gøre Propaganda. Et ortodokst Miss.-Selskab under den hl. Synodes Overledelse driver hele K.ns Miss.-Arbejde i S. i følgende 10 Afdelinger: 1) Gouv. Tobolsk (Samojeder og Ostjaker), 2) Altaj (Tatarer), 3) Omsk (Kirgisere), 4) Jenissejsk (Tatarer), 5) Nord-Jenissejsk (Tunguser, Jakuter, Ostjaker og Samojeder), 6) Jakutsk (Vandremiss. bl. nomadiserende Stammer under den forfærdeligste Kulde), 7) Irkutsk (Burjæter), 8) Transbajkal (Burjæter og Tunguser), 9) Kredsen Blagoweschtschensk (i Amurdistriktet blandt Giljaker, Golder o. a. Nomadestammer), 10) Wladiwostok (Koreanere). (Allgem. Miss.-Zeitschr., 1905, S. 349 f., 397 f., 457 f., 507 f., 541 f.). *Fr. S.*

Sibja. 1) En Benjaminit (1 Krøn. 8, 9). — 2) Kong Joas's Moder (2 Kong. 12, 2 [1]; 2 Krøn. 24, 1).

Sibma eller **Sebam,** moabitisk By, berømt for sin Vin, ikke langt fra Hesbon (Jes. 16, 8. 9; Jer. 48, 32). S. nævnes i 4 Mos. 32, 3. 38 og Josva 13, 19 blandt Rubens Stammes Byer, men gik tabt for den.

Sibour, Marie Dominique Augustin, fr. Ærkebiskop, f. 1792 i Departementet Drôme, præsteviet i Rom 1818, en Tid Vikar i Paris, 1822 Kannik i Nîmes, 1839 Biskop i Digne. Viste i sit afsides Alpestift saa stor Iver i Kærlighedsgerninger og alle praktiske K.opgaver, at den provisoriske Regering 1848 valgte ham til Ærkebiskop af Paris efter Mgr. d'Affre (I, 30), der var falden paa Barrikaderne. Viste her straks Iver for sociale Spørgsmaal, stiftede et Velgørenhedsselskab og erklærede, at »naar de fattiges Antal udgør en Tiendedel af Befolkningen, saa vilde, hvis 10 Familier tog sig af hver een Familie, Fattigdommens Problem være løst, Religionen befæstet og Samfundet frelst«. Trods sine republikanske Udtalelser fejrede han dog Statskupet 1851 ved Te Deum i Notre Dame; og trods sine gallikansk klingende Ord om Bispernes Ret, fejrede han dog Dogmet om Marias ubesmittede Undfangelse 1854. Dette kostede ham Livet. Den 3. Jan. 1857 jog en afsat Præst med Raabet: »Bort med Afguderne!« ham en Kniv i Hjærtet, just som han ved St.

Genevièves Grav løftede Haanden og uddelte Velsignelsen. *H. J. H.*

Sibraim, By paa det hl. Lands Nordgrænse (Hes. 47, 16); muligvis Sanbarîje vestl. for Paneas.

Sibylle (sibyllinske Bøger). S. er en Fællesbetegnelse for en Række profetiske Kvindeskikkelser i Oldtiden. Nogle mener, at Beretningerne om saadanne Profetinder er ganske opdigtede, andre, at de afspejler en historisk Virkelighed. De maa i sidste Tilfælde betragtes som en Erindring om, at der engang meget tidlig, antagelig i det 8. Aarh. f. Kr., paa det græske Hedenskabs Grund hist og her er fremtraadt Profetinder, som opnaaede et betydeligt Ry. Dog kan den historiske Virkelighed i hvert Fald ikke nærmere udskilles af den ganske sagnagtige Overlevering. I den ældste Tid hører vi kun om én S., senere om flere. Længst tilbage i Tiden føres vi ved Beretningen om S.n i Erythrae i Lilleasien, hvor man i nyere Tid har fundet den i Oldtiden omtalte Grotte, i hvilken hun skulde have boet og forudsagt sine Profetier. I en Indskrift beretter hun selv om sin underfulde Tilblivelse; en Hyrde er hendes Fader, men en Nymfe hendes Moder. Til de mest bekendte blandt de andre S.r hører den italienske S. i Cumae. — I Tidens Løb lagde man skriftligt overleverede Profetier i disse Profetinders Mund, saa at der opstod en hel Literatur, som man plejer at benævne de sibyllinske Bøger. Ligesom Jøder og Kr. ofte under deres Bestræbelser for at gøre Propaganda lagde jød. og kr. Tanker i berømte hedenske Personligheders Mund, saaledes blev ogsaa S.skikkelsen taget i denne Propagandas Tjeneste. Man synes at have søgt Tilknytning til en forud eksisterende babylonisk S., som man omdannede til en hebr. eller syr. S. Man efterlignede i Profetierne den gængse Form og lod derfor S. tale i gr. Heksametre. Man lod hende forudsige Verdensudviklingens Gang lige til Forf.s egen Tid og iøvrigt advare de hedenske Folk mod Afgudsdyrkelse og formane dem til Troen paa den ene sande Gud. Muligvis har man ligefrem kunnet overtage en Del af den hedenske sibyllinske Lit. med smaa Ændringer og Tilføjelser hist og her. Men ogsaa meget nyt blev digtet til. I Tiden mellem 4. og 6. Aarh. er de nu eksisterende sibyllinske Bøger blevne samlede; de ældste Stykker stammer fra det 2. Aarh. f. Kr., de yngste fra det 3. Aarh. eft. Kr. Det er overordentlig vanskeligt at skelne mellem jød. og kr. Bestanddele indenfor denne Samling; de fleste Steder røres der slet ikke ved de Spørgsmaal, der skiller Krdm fra Jødedom. Dog hersker der almindelig Enighed om, at man i 3. Bog med Sikkerhed kan paavise nogle jød. Stykker, der hentyder til historiske Forhold i 2. Aarh. f. Kr. Henimod Slutningen findes her en levende Skildring af den messianske Tids Herlighed; Messias optræder som en mægtig Konge fra Østen, sendt af Gud. I Beg. af 3. Bog varsles der, at naar Rom faar Herredømmet over Ægypten, vil »en hellig Hersker«, »en udødelig Konge« oprette et evigt Rige. Om denne Profeti er af jød. eller kr. Oprindelse, lader sig ikke med Sikkerhed afgøre. Med temmelig stor Sikkerhed kan man om 4. Bog hævde, at den er af jød. Oprindelse og skrevet kort efter 80 e. Kr. Der hentydes heri til Datidens Tro paa, at Nero var flygtet over paa den anden Side af Evfratfloden og snart vilde vende tilbage. Ogsaa i 5. Bog mener man at have en eller flere jød. Forf. for sig (med enkelte kristelige Indskud); de øvrige Bøger er enten af kr. eller af ubestemmelig Oprindelse. En Del af de kr. Partier er hæretisk farvede. — I Oldtid og Middelalder nærede man en blind Tillid til disse Profetiers Ægthed. Man betragtede S.rne som hedenske Paralleler til de gltestl. Profeter og som Vidnesbyrd om Hedenskabets Anelser om en kommende Frelser. I den berømte middelalderlige Hymne »dies iræ, dies illa« nævnes S.n jævnsides med David som Vidne om den kommende Verdensdom. Og i det sixtinske Kapel har Michelangelo malet S.r og Profeter Side om Side i deres Egenskab af Vidner om den kommende Messias. I det hele taget møder man fra det 12. Aarh. ofte S.r fremstillet under dette Synspunkt i den kr. Kunst, baade i Maleri og Plastik. (Bedste Udg. af de sib. Bøger er »Die oracula sibyllina«, udg. af Geffcken, 1902. De vigtigste jød. og kr. Partier er oversatte af Blass i Kautzsch, Die Apokryphen und Pseudepigraphen II, 1900, S. 177—217, og af Geffcken i Hennecke, Neutest. Apokryphen, 1904, S. 318—345. Om S. i Kunsten se F. X. Kraus, Gesch. der chr. Kunst II, 1, 404 f.). *F. T.*

Siccardus af Cremona, Biskop, Kanonist og Liturgiker, omkr. Aar 1200, studerede i Mainz, blev Subdiakon 1183, snart derpaa Præst og 1185 Biskop i Cremona, spillede en polit. Rolle i Friedrich Barbarossas Tjeneste, rejste flere Aar i Orienten, d. 1215. S. har forfattet en *Chronicon*, der gaar til 1213, har givet en vigtig Fremstilling af Barbarossas Forhold til Staden Cremona (udg. af Migne), samt skrevet et liturg. Værk i 9 Bd. og en *Summa canonum*. *H. J. H.*

Sicilien, Middelhavets største og folkerigeste Ø (25,461 □-km med 3,646,754 Indb. i 1904), skilt fra Italien ved det o. 3 km brede Messina-Stræde. S. er rimeligvis kristnet direkte fra Orienten (jfr. Paulus's Besøg Act. 28, 12). Under Decius skal den hl. Agatha have lidt Martyrdøden dér, men først under Constantin d. st. hører vi om en Biskop paa S. Vandaler, Gotere (Theodorik) og Østromere (Belisar) hærgede Øen, som først under Gregor d. st. kom under Romerk.n, der fik 2 Patrimonier dér (Palermo og Siracusa). Billedstriden gav Anledn. til Voldsomheder, idet Kejser Leon III Isaurier 732 erobrede S. og stillede det under Patriarken i Konstantinopel (Syrakus blev Metropolis med 14 Suffraganater). Maurernes Angreb resulterede 878 i Øens Erobring, og K.n led uhyre derved. Først o. 1090 befriede de franske Normanner under Brødrene Robert Guiscard og Roger S., indsatte højtideligt en Ærkebiskop i Palermo og indrettede med Roms Hjælp Bispedømmer. Roger benyttede dog sin Stilling som national og rel. Befrier til at give S. en kirkl. Særstilling (i 16. Aarh. ordnet retsgyldigt i det saak. *Monarchia Sicula*), hvorefter Normannerfyrsterne som pavelige Legater havde kirkl. Jurisdiktion, og K.n fik en tydelig Statsk.karakter. Dette

førte til en Spænding mellem Rom og S., der bestod ogsaa under Hohenstauferne og (fra 1266) Huset Anjou. 1282 kom Øen ved den sicilianske Vesper under Aragonien, endelig 1735 kom S. og Napoli under de spanske Bourboner. Den ejendom. Cæsareopapisme bestod længe, de kirkl. Embedsmænd var store Lensmænd, og Pavernes Forsøg paa at inddrage dem under Rom strandede stedse. Disse Forhold fjernedes først af Pius IX 1864 ved Bullen *Suprema*, der annullerede alle monarkiske Forrettigheder, og efter nogen Vægring indføjedes i Garantilovens (1871) § 15 en udtrykkelig Opgivelse af Regeringens Krav paa den apost. Legation for S. — S. har 5 Ærkebispedømmer: Catania, Messina, Monreale, Palermo, Siracusa, med ialt 12 Suffraganater; Kardinalærkebispen af Palermo har Æresforsædet ved kirkl. Forhandlinger. Universiteter i Palermo, Catania og Messina. Øen er Valdeserk.ns 5. Distrikt med over 30 Menigheder og Stationer. Den evang.-ital. K. (Chiesa Evangelica Italiana) har 2 Menigheder og 1 Station. Der findes desuden nogle eng. Wesleyanere i Catania, Messina, Palermo og Siracusa. *H. J. H.*

Sickingen, Franz af, tysk Ridder, f. 2. Marts 1481 paa Borgen Ebernburg ved Kreuznach, opdroges i Krigshaandværket og var fra sin Ungdom stadig paa Krigsstien. En Tidlang tjente han Kejser Maximilian, men 1513 optraadte han selvstændigt og angreb med 7000 Mand Worms, som det dog ikke lykkedes ham at indtage. Derefter var han i fransk Sold, men 1518 optraadte han atter paa egen Haand, rykkede med 20,000 Mand mod Metz og fik ogsaa Staden til at aabne sig og udbetale ham en stor Sum Penge. S. kom i Rigets Akt, men Kejseren ophævede Erklæringen og tog ham i sin Tjeneste, og S. indvikledes i nye Kampe. Under en af disse traf han Reuchlin og Ulrich af Hutten, der fik en stor Indflydelse paa ham. Dels Humanismen, dels Ref.en fangede hans Interesse, og han tilbød gennem Hutten i 1520 Luther og Reformatorerne Fristed hos sig. Med Henblik bl. a. paa S. skrev Luther sit Skrift til Adelen. Tillige havde S. aabenbart vidtflyvende polit. Planer om at skaffe det tyske Ridderskab større Magt. S. støttede først Karl V's Valg til Kejser, men vendte sig senere imod ham. 1522 angreb han uden Held Trier, erklæredes atter i Rigets Akt, gjorde næste Aar Indfald i Pfalz, men maatte trække sig tilbage til sin Borg Landstuhl i Rhinbaiern, hvor Kurfyrsten af Pfalz og Landgreven af Hessen belejrede ham. S. blev dødelig saaret, maatte overgive Borgen og døde et Par Dage efter, 8. Maj 1523. Luther satte Pris paa S., men var ganske imod hans polit. Egenraadighed og hans Angreb paa tyske Fyrster. Sikkert er det, at Forbindelsen med S. ikke var nogen Styrkelse for Ref.ens Sag. (Ulmann, »F. v. S.«, 1872; Köstlin-Kawerau, »Martin Luther«, 1903). *A. Th. J.*

Siddims Dal, den i 1 Mos. 14, 3. 8. 10 nævnte Kampplads i Slaget mellem Kedorlaomer og de lokale Smaakonger. Den var en Del af Jordankredsen (13, 10; 19, 25), hvortil ogsaa Strækningen ved det døde Havs Sydende regnedes. Fortælleren eller en Glossator bemærker i 14, 3 om S., at det er Salthavet ɔ: det døde Hav. Dette er rigtigt, naar det forstaas om dets sydl. Del, nedenfor Halvøen el Lisân. Denne lavere Del af Søen er ifølge Geologerne fremkommet ved en Jordskælvskatastrofe med Sænkning af Jordbunden og Indstrømning af Søen.

Side, en blomstrende Kystby i Pamfylien i det sydl. Lilleasien. Den stod i nøje Forbindelse med Arados i Fønikien. Af 1 Mak. 15, 23 ses, at der var et betydelig jød. Element i Befolkningen.

Sidealter, se Alter (I, 62).

Sidgwick, Henry, eng. Filosof, f. 1838, var i Rugby Kostskole under Paavirkning af sin Halvfætter og Lærer, senere Ærkebiskop E. W. Benson, der blev gift med hans Søster. I Trinity Coll., Cambridge, glimrede han ved sine Examiner og vandt Prisbelønninger. S. var stærkt optaget af rel. Spørgsmaal, og i en lille Kreds (»Apostlene«) deltog han ivrigt i Diskussionerne. Han blev tiltrukket af Mills Skrifter og fjernede sig fra den positive Krdm, men hans Liv var og blev altid dybt præget af de kr. Idealer. At den konfessionelle Forpligtelse ved Univ. blev afskaffet 1871, skyldtes væsentlig hans energiske Optræden. Efter at have været Lektor, først i klass. Filol., senere i Moralfilos., fik han 1883 et Professorat i sidstn. Fag; 1876 havde han ægtet en Søster til A. J. Balfour. Han tog megen Del i Univ.s Styrelse, og det var især hans Fortjeneste, at der blev bygget Colleges for kvindelige Studerende. I 3 Aar var han Formand for Selsk. f. psykisk Forskning. Foruden Værker om polit. Økonomi har han skrevet: »The Ethics of Conformity and Subscription« (1871); »Methods of Ethics« (1874); »Outlines of the History of Ethics« (1886). D. 1900. (A. S. and E. M. S., H. S. A Memoir, 1906; A. C. Benson, The Leaves of the Tree, 1911, S. 49—77). *C. E. F.*

Sidkija, se Sedekia.

Sidon, fønikisk Handelsstad ved Middelhavets østl. Kyst, nær Libanons vestl. Fod, N. for Tyros og S. for Beirut, har i snart 4000 Aar bevaret sit Navn omtrent uforandret, uagtet Landets Sprog to Gange har skiftet, idet Fønikisk (Kana'anitisk) først afløstes af Aramaisk, der i Middelalderen maatte vige for Arabisk. Det nuv. Navn er S a i d a. Byen er i vore Dage ikke uvigtig som Handelsstad; men Havnen er temmelig tilsandet og utilgængelig for større Skibe. S. omtales allerede i ægyptiske Aktstykker og Indskrifter fra 15. og følgende Aarh. f. Kr. Disse Meddelelser passer godt med Biblen. S. er nemlig her »Kana'ans førstefødte Søn« (1 Mos. 10, 15) og i Josva Bog (11, 8 og 19, 28) »det store S.«. Ordet »Sidonier« bruges oftere (1 Kong. 11 o. s. v.), ligesom hos Grækere, ensbetydende med »Fønikier«, hvad der antyder, at S. antoges for den vigtigste fønik. By. Men fra Davids Tid træder S. i Skygge for Tyros, som nu i nogle Aarh., indtil Salmanassars Angreb (o. 720), var Fønikiernes første Stad. I de assyr. Indskrifter fra det 9. og følg. Aarh. nævnes S. oftere sammen med T. som Byer, der sendte Assyrerkongerne Tribut. Da Senakherib o. 700 foretog sit store Tog imod Syrien, var Kongen af S. Luli (d. e. Elaloios), derimod Sjælen i Fønikiernes Modstand mod Assyrerne; men han formaaede ikke at standse Fjendernes Fremmarsch, opgav

Kampen og flygtede bort paa et Skib, hvorpaa Tubal (Ethbaal) af Assyrerne blev anerkendt som Konge. Da Assurhaddon siden søgte at gøre sig til Herre over Syrien (679), stod Kongen af S., Abdi-Milkutti (d. e. Ebed Melek ell. Ebed Milkart), atter i Spidsen for Modstanden, men blev slagen og fangen, hvorefter S. gik tilbage i Magt. S. kom siden under Perserne, men da den persiske Magt syntes svækket, gjorde S. Oprør mod Artaxerxes Okhos, men indtoges 351 og ødelagdes. Byen blev dog snart atter opbygget. Da Alexander d. st. nærmede sig, overgav S. sig straks til ham, imedens Tyros blev Perserkongen tro. O. til denne Tid henhøre Kongerne Esmun-ezer og Tabnit, hvis Sarkofager er fundet i vore Dage; 1887 fandtes ogsaa en Del pragtfulde Sarkofager i gr. Stil, men uden Indskrifter (nu i Museet i Konstantinopel). Forøvrigt har Nekropolet ved S., der er beskrevet af Renan, givet mange Sarkofager i en Art Mumieform; de tilhøre Tiden efter Alexander. I dette Tidsrum havde S. en vis Selvstændighed, om Byen end som oftest enten stod under Ptolemæernes eller Selevkidernes Overhøjhed. I Romertiden var S. Sæde for en Del Industri og spillede en vis Rolle. — Krdmmen kom tidlig til S. (Ap. G. 27, 3). I Nikæa mødte 325 en Biskop fra S. Paa Korsfarernes Tid led S. meget, da Byen ofte skiftede Herrer; den indtoges 1111 af Balduin I, 1187 af Saladin, 1197 først af de Kr. og derpaa af Muhammedanerne, ødelagdes 1249 af Ejub og 1260 af Mongolerne. Fra 1291 har S. stadig tilhørt Muhammedanerne. Efter at en Emir over Druserne Fakhredin (1595—1634) havde kaaret sig S. til Residens og havde aabnet Byen for Europæerne, blomstrede S. op, idet Byen blev Havnestad for Damaskus og for Silkeindustrien i Libanon. Den har 12000 Indb. (E. Renan, »Mission de Phénicie«, 1864; Vald. Schmidt, Assyriens og Ægyptens Historie, 1877, S. 764—767). *V. S.*

Sidonius, Michael Helding, tysk Biskop, f. 1506 i Schwaben, studerede i Tübingen, blev Rektor ved Domskolen i Mainz, derpaa Præst ved Domkirken, Viebiskop (og Biskop *in partibus* i Sidon — deraf hans Tilnavn) hos Kurfyrst Albrecht (I, 47). Som dennes Procurator deltog han i Tridentinerkonciliets Aabning (som eneste tysk Biskop), men kom nu paa Gr. af sin polit. Behændighed i Kejserens Tjeneste. Sammen med Julius v. Pflug og Johann Agricola udarbejdede han det for Protestantismen saa skadelige »Augsburger-Interim« (I, 170) og holdt samtidig i Augsburg en Række Prædikener om Messen, der endog vakte Opsigt i Norden, hvor Peter Palladius skrev mod ham. Som Løn herfor tvang Karl V hans Valg igennem som Biskop af Merseburg. Stor praktisk Dygtighed udfoldede han her, men mod den af Fyrst Georg af Anhalt befæstede Lutherdom kunde han intet udrette. S. deltog i talrige Rigsdage og Religionssamtaler, og i Worms 1557 fik han Filippister og Flacianere endelig splittet. S. har udgivet talrige Prædikener, Postiller og Katekismer (han samvirkede med Peter Canisius). D. i Wien 1561. *H. J. H.*

Sidonius Apollinaris, Biskop af Clermont og lat. Digter, f. i Lyon o. 430 i en fornem Embedsslægt, nød omhyggelig Opdragelse og skrev tidlig Vers. Hans Svigerfader Avitus's Ophøjelse til rom. Kejser drog ham ind i Tidens ledende Kredse. Fra 469 er S. ikke mere i Rom, og 472 blev han Biskop i Clermont. Hans Digtning er ret uægte og frasefyldt, tilbøjelig til fad Smiger overfor de vekslende rom. og germanske Magthavere, men hist. set er den vigtig; ligesaa er hans 9 Bøger Breve, der giver et godt Billede af Barbarers og Romeres Kampe. Hans Forfatterskab er uden kristelig Farve, den klassiske Oldtid er hans poetiske Kilde. Tidens dogmat. Kampe undgik han med Flid. D. o. 480. (Hans Værker udgaves af Luetjohann 1889). *H. J. H.*

Sidste Ting, Læren om de, se Dommedag (I, 665) og Tusindaarsrige.

Sidu-Hall, en islandsk Høvding paa Gaarden Sida ved Thvaattaa paa Østlandet, er kendt for sin Andel i Islændernes Overgang til Krdm. Sagaerne lader den af Olaf Trygvessøn udsendte Tangbrand og hans Ledsagere først tage Ophold paa Sida og beretter, hvorledes Hall og hans Husfolk ved Synet af de Kr.s Gudstjeneste blev vundet og døbt af Tangbrand i den forbi Gaarden løbende »Thvaattaa«. Under det bekendte Optrin paa Altinget Aar 1000 optræder S. som Fører for det kr. Parti og skal ved sin besindige Færd have haft en væsentlig Fortjeneste af, at Krdmmen der blev vedtaget uden Blodsudgydelse. (Maurer, Die Bekehrung des norweg. Stammes I; Taranger, Den angelsaks. K.s Indflydelse; Keyser, Den norske K.s Hist. I). *A. B.*

Siebenbürgen, se Ungarn.

Sieber, Justus, Ps.digter, f. i Eimbeck i Hannover 7. Marts 1628, blev allerede 1652 »kronet Poet« og 1659 Spr. i Schandau i »sachsisk Schweiz«, hvor han døde 23. Jan. 1695. Hans Ps.r er gerne i den svungne Stil, men enkelte mere stilfærdige fra hans Ungdom har holdt sig, deriblandt Pontoppidans Nr. 210, Psb. f. K. og Hj. 372. *P. S.*

Sieffert. 1) **Friedrich Ludwig S.**, prot. Ekseget, f. 1. Febr. 1803 i Elbing, blev 1828 Prof. i Königsberg, hvor han udsendte »Über den Ursprung des ersten kanon. Evang.s« (1832), der hævder, at vort Mat.-Evang. er en Bearbejdelse af Mat.s hebraiske Original. Dernæst studerede S. Theodor af Mopsuestia og fik 1. Del af et Værk om ham udsendt 1837, men en alvorlig Øjensygdom nødte S. til at opgive den vidensk. Løbebane, og 1839 blev han Hofpræst og senere tillige Medlem af Konsistoriet i Preussen. S. var en ivrig Talsmand for positiv Krdm, men bekæmpede den usunde Pietisme og Ortodoksisme. Øjensygdommen nødte ham 1857 til at træde ud af Konsistoriet og 1873 til at opgive ogsaa Præstegerningen. D. 2. Novbr. 1877 i Bonn. *A. Th. J.* — 2) **Friedrich Anton Emil S.**, foregaaendes Søn, f. 24. Dec. 1843 i Kønigsberg, 1871 Inspektør for det teol. »Stift« i Bonn, 1873 ekstraord. teol. Prof. ssteds, 1878 Prof. i reformert Teol. i Erlangen, 1888 i Bonn. S. har navnlig sysselsat sig med eksegetiske og N. T.s tidshistoriske Studier (»Galatien u. seine ersten Christengemeinden«, 1877; Nybearbejdelse af Meyers Kommentar til Gal. 1886, sidste Udg. 1899; Afh. om Kristus og Essærne, den jød. Synagoge paa Kristi Tid, sociale Modsætninger i

N. T. osv.), men ogsaa med dogmat. og etiske Spørgsmaal. *J. O. A.*

Siegfried, Karl Adolf, tysk prot. Teolog, f. 22. Jan. 1830 i Magdeburg, d. 9. Jan. 1903. Efter at have studeret i Halle og Bonn og en Række Aar været Gymnasiallærer og Præst blev han 1875 Prof. ord. i Jena. Hans vigtigste Skrifter er: «Die hebr. Worterklärungen des Philo und die Spuren ihrer Einwirkung auf die Kirchenväter« (1863); »Spinoza als Kritiker und Ausleger des A. T.s« (1867); »Philo von Alexandrien als Ausleger des A. T.s« (1875); Fortolkninger til Prædikeren og Højsangen (1898) og til Esra, Nehemja og Ester (1901), begge i Nowacks »Handkommentar». Sammen med H. Gelzer udgav han »Eusebii canonum epitome« (1884); sammen med H. Strack »Lehrbuch der neuhebr. Sprache und Lit.« (1884); sammen med B. Stade »Hebr. Wörterbuch zum A. T.« (1893). I en Aarrække bearbejdede han i »Theol. Jahresbericht« den gltestl. Lit. *J. C. J.*

Siegmund, se Sigismund.

Siemonsen, Lorenz, Præst, f. 1800 i Flensborg; hele hans Uddannelse var tysk, og 1827 blev han Kap. hos Lorck ved Frederiks Kirke paa Kristianshavn, 1829 konstituerede han som Spr., men 1831 søgte han om, at Konstitutionen maatte blive taget tilbage. Han havde alt tidligere holdt gudelige Forsamlinger, nu sluttede han sig til Lindberg (III, 60) og holdt i Forsamlingerne paa Kalkbrænderiet Foredrag om det pinlige ved Præstens Stilling, fordi Folket var faldet fra Troen. Lindberg og hans Tilhængere søgte om at maatte oprette en dansk-tysk Menighed med ham og Grundtvig til Præster. 1836 blev han Spr. i Husby i Angel. S. var en nidkær og godgørende Mand, men han indvikledes i det slesvig-holstenske Oprør, og da de danske Tropper 1850 kom til Husby, flygtede han og blev derfor afsat. Han genindsattes 1864, men tog sin Afsked 1866 og døde 1872. *L. K.*

Siena, toskansk By i den ital. Provins af samme Navn, muligvis opr. grundlagt af senoniske Gallere, siden Augustus' Tid en rom. Koloni (*Colonia Senensis* eller *Sena Julia*). Krdmmens Beg. i S. henlægges til Diocletians Tid, da en rom. Adelsmand fra Ariccia Ansanus skal have lidt Martyrdøden som Evang.s Forkynder i S.; hans Lidelseshistorie afgav senere i Middelalderen Yndlingsemner for den sienesiske Kunst; formentlig har her i alt Fald bestaaet en bispestyret Menighed siden 4. Aarh. Større historisk Betydning fik S. først i Højmiddelalderen, da den under Kampene mellem Kejser og Pave erhvervede sig uafhængigt Selvstyre og Overhøjhed over et ikke ringe Landomraade. Rivaliteten mellem de opblomstrende toskanske Byer førte imidlertid den Gang til mange blodige Kampe. Med Arezzo kæmpede S. vedvarende fra Longobardertiden til 13. Aarh.; det drejede sig baade om gejstlig og verdslig Overhøjhed over et Distrikt, hvortil den lille By Dofana hørte; her laa S. Ansano begravet. Da »Røvere« fra Arezzo havde forsøgt at bortføre Relikvierne, bragtes disse 1108 i Triumf til S. Vigtigere var de voldsomme Kampe med det stærkt opblomstrende Firenze. Begge Byer søgte at drage Fordel af den siden 1115 længe standende Strid mellem Kejser og Pave om Markgrevinde Mathilde af Toskanas Arvegodser. S.s bitre Had til Søsterbyen øgedes gennem en Række blodige Nederlag i 12.—13. Aarh. Gennemgaaende stod S., hvor de adelige og patriciske Slægter sad inde med Magten, paa Kejserens Side, men Alexander III (I, 51) var født i S., og hans Sejr ved Freden i Venezia 1177 hilstes med Jubel, særlig af *populo minuto*, den menige Bybefolkning i S., og bragte det demokratiske pavelige Parti til Magten. 1186 lukkede S. Portene for Frederik Barbarossas Søn Henrik (VI), men maatte efter et frygteligt Nederlag overgive sig paa Naade og Unaade. Ghibellinerne (Adel og Patriciere) fik atter Hovedindflydelsen og søgte at danne et stort ghibellinsk Byforbund mod det dengang guelfiske Firenze. Sept. 1260 tilkæmpede S. sig en stor Sejr over Rivalen ved Montalperto; siden da kom et vældigt Opsving for Byen, der har sat sig blivende Spor i imponerende, profane og kirkelige Bygningsværker og i disses kunstneriske Smykke. Skønt Karl af Anjou 1270 tvang S. til paany at slutte sig til Guelferne og forjage de ghibellinske Patriciere, vedblev Blomstringen; ved Midten af 14. Aarh. talte S. 100,000 Indb., havde 1321 faaet et Universitet (stadfæstet 1357 af Karl IV) og spillede overhovedet i Slutn. af Middelalderen en fremtrædende Rolle i Kunstens og Aandslivets Udviklingshistorie. For det kirkl. Liv blev Dominikanerne og Fransiskanerne, der tidlig fik store Kirker i S., af fremragende Betydning; af Enkeltpersoner maa nævnes Bernardo (egtl. Giovanni) Tolomei, som 1319 fornyede det nedlagte Benedictinerkloster paa Montoliveto (i Nærheden af S.), der hurtig blev Midtpunkt i en stor Klosterkongregation (Olivetanere III, 429); han drog mange rel. vakte til sig og stod i største Ry for helligt Liv; han døde 1348, smittet af de pestsyge i S., som han betjente med Pleje og Sjælesorg; han dyrkedes af Folket som Helgen, men er først 1691 officielt erklæret for »salig«. Større kirkelig Betydning fik dog den fromme og opofrende Catarina Benincasa (hl. Katharine, f. 1347, d. 1380, II, 747) ved sine Kærlighedsgerninger, Visioner og kirkepolit. Indgriben; 1461 helgenkronedes hun. Allerede forud havde S. (1450) faaet et andet Bysbarn, Fransiskanergeneralvikaren Bernardino (f. 1390, d. 1444, I, 273), den store Vækkelsesprædikant, sat paa Helgenlisten. Endnu maa bl. S.s rel. Vækkere nævnes Købmanden Giovanni Colombini, der 1360 stiftede »S. Girolamos apostolske Klerikere« (se Jesuater II, 617). Paa en hel anden Maade har Socinianismens Grundlæggere Lelio og Fausto Sozzini (s. d. Art.) kastet Ry over deres Fødeby, skønt deres Virken ikke er knyttet til S. — 1423—4 holdtes i S. et svagt besøgt og ret betydningsløst alm. Koncil, der egentlig var indkaldt til Pavia, men flyttedes af Martin V; Mødet udtalte nye Fordømmelser over Wiclifiter og Husiter. 1459 ophøjede Enea Silvio Piccolomini som Pave Pius II (se III, 559) sin tidligere Bispestol til Ærkesæde med 5 Suffraganater. Den Gang var vel S. allerede paa Retur; politisk blev det 1493 ved Forbund afhængigt af Frankrig og fik derpaa en fransk Besætning i Byen;

1555 overgav denne S. til Spanierne, og 1557 kom det endelig under Medicæernes Herredømme som Del af Hertugdømmet Toscana; i den følgende Tid sank det rivende, nu er det atter i Udvikling (o. 25,000 Indb.). Blandt S.s Kirkebygninger vidner særlig Katedralen, S. Maria Assunta (indviet til Marias Himmelfart), i pragtfuld gotisk Stil, begyndt 1229, fuldført i Slutn. af 14. Aarh., om Storhedstiden; Kuppelen var færdig 1264, den med rigt Skulpturværk smykkede Façade byggedes 1284—1380 efter Planer af Giov. Pisano; 1339 skred man til Opførelse af et nyt enormt Hovedskib, hvorefter det nuværende Langhus skulde være blevet Kirkens Tværskib, men opgav det efter Pesten 1348; Ruiner vidner endnu om den storslaaede Plan; bl. Kirkens mange Skatte er Nic. Pisanos berømte Prædikestol, Marmorgulvet med talrige allegoriske Figurer og Scener af den hl. Historie i Graffit og Pinturicchios Fresker med Pius II's Liv i Bibliotekstilbygningen. Blandt S.s berømte Kunstnere i 14. Aarh.s første Halvdel hører Duccio di Buoninsegna, hvis »triumferende Madonna« (Majestas) 1310 i højtideligt Optog bragtes til Domkirkens Højalter, Lippo Memmi, Brødrene Lorenzetti. S.-Skolen karakteriseres ved stærk Fastholden af den ældre kirkl. (bysantinsk-romanske) Stil, hvortil kommer et ejendommeligt blidt Stemningsliv. I Renæssancetiden hævdede Bald. Peruzzi og navnlig den i Lombardiet fødte Giov. Bazzi (il Sodoma) atter S.s gamle Ry som Midtpunkt for Kunstlivet. (L. M. Richter, Siena, 1901). *J. O. A.*

Sienkiewicz, Henryk, polsk Digter, f. 4. Maj 1846, verdensberømt navnlig for sin historiske Romanskrivning, hvis Emner især er taget fra den nationale Historie. Ikke ringe rel. Betydning har hans Skildring fra de første Kristnes Tid (»Quo vadis«, 1896, ogsaa oversat paa Dsk), der levende vidner om hans egen alvorlige kr. Tro, haft. *J. O. A.*

Sierra Leone i V.-Afrika, o. 8° n. Br., siden 1808 engelsk Kronkoloni. Missionsarbejde blandt befriede Negerslaver siden 1804 ved »Church Miss. Soc.« tildels ved tyske Missionærer, bl. hvilke Bernhard Jansen (se Allg. Miss. Zeitschr. 1903, Beibl. 61). Stor Møje voldte de mange Sprog, hvorfor man gjorde Engelsk til Samfundssproget, og det morderiske Klima (109 Missionærer døde i 25 Aar). Fremragende Skolearbejde med et helt System af Dagskoler og højere Skoler og øverst Fusah-Bai-College. Bispedømme siden 1852. 1861 erklærede Missionsselskabet S.-L.-Kirken for selvstændig; dens Umodenhed hertil har vist sig i sædelig Brøst og Stilstand i Arbejdet. O. 12,500 anglik. Kr. Desforuden 3 Metodistmissioner med tilsammen o. 30,000 Kr., og en kat. Mission (apost. Vikariat) med 2700 Kat. *Fr. S.*

Sieveking, Amalie Wilhelmine, f. 25. Juli 1794 i Hamburg, hvor hun ogsaa døde 1. April 1859. Hun hørte til en udpræget Patricierslægt i den gamle Handelsstad, hvor hun ogsaa nedlagde hele sit Livs Gerning — et godt Pionerarbejde for vor Tids Omsorg for de syge og fattige. Tidlig forældreløs kom hun i Huset hos en beslægtet Enke, hvis Søn hun plejede under en langvarig Sygdom. 19 Aar gl. begyndte hun en Skole med 6 Pigebørn af hendes Bekendtskabskreds, og denne Skole blev hun ved at lede hele sit Liv. Hendes retsindige, virkelystne Natur fik efterhaanden et fastere Grundlag i en sig stadig uddybende Kristentro, der dog altid bøjede sig i praktisk Retning. At finde en god Gerning for den enlige Kvinde var hendes kære, stadige Tanke, der en Tid formede sig som en paatænkt Overførelse af Vincent de Pauls barmhjertige Søstre til den evang. K. At heller ikke dette var bare Teori, viste hun i 1831, da Koleraen kom til Hamburg, og hun overtog Plejen paa Koleralasarettet, samtidig med at hun udstedte et Opraab til andre Kvinder om at gøre det samme. Ingen meldte sig. Men hendes uselviske og med Duelighed og Hengivenhed fuldførte Daad blev ikke uden Virkning; det følgende Aar kunde hun med megen Tilslutning danne sin »Kvindelige Forening for Fattig- og Sygepleje«. Disse mest af bedrestillede Kvinder bestaaende »Plejeforeninger«, der særlig sigtede paa med Raad og Daad ved de virkende Damers Hjælp at holde de Hjem oppe, hvor Husmoderen ved Sygdom eller Barnefødsel var hindret i sin sædvanlige Gerning, men som ogsaa støttede enlige fattige Kvinder ved at afsætte deres Haandarbejder, fandt vid Udbredelse, bl. a. ogsaa til Danmark, hvor A. S. oftere kom som Dronning Caroline Amalies kære og hædrede Gæst paa Sorgenfri (Forbindelsen stammer fra Kongeparrets Besøg i Hamburg efter Kroningen 1840 og fortsattes ved Breve). Kyndig i det danske Sprog, som hun var, var S. selv med til at oprette den kbhvnske Hovedforening i 1843. Den personlige Hjælpsomhed, som vises i disse Foreninger af bedrestillede Kvinder overfor deres ringere stillede, om end hæderlige Søstre, er det blivende Indskud baade i Kvindesagen og Menighedsplejegerningen af A. S.s uegennyttige Liv. ([E. Poel], Denkwürdigkeiten aus dem Leben von A. S., 1860; C. H. A. Kalkar, A. W. S.). *N. D.*

Sieyès, Emmanuel Joseph, fransk Statsmand, f. i Fréjus 3. Maj 1748, d. i Paris 20. Juni 1836, studerede Teol., blev Præst og 1775 Kannik i Treguier i Bretagne, 1780 i Chartres. *Abbé* S. kastede sig her over polit. Studier, og inden Stændernes Sammentræden offentliggjorde han sit »Essay« om Privilegierne (1788) og den berømte Brochure »Hvad er 3. Stand« (Jan. 1789), der reves bort i 30,000 Eksp. og blev Anl. til, at han valgtes til Generalstænderne, ikke som Gejstlighedens, men som Borgernes Repræsentant. Her spillede S. og hans frisindede Idéer straks største Rolle, han redigerede Eden i »Boldhuset«, fremsatte Forslaget om, at den grundlovgivende Forsamling erklærede sig for souveræn, og en Afh. af S. virkede stærkt med til »Erklæringen om Menneskerettighederne«. Men hans Forslag om K.ordningen henlagdes, og han afslog Tilbudet om at blive edssvoren Biskop i Paris; herefter var hans ledende Rolle forbi. Som Medlem af Konventet (1792—95) stemte han for Kongens Død, men holdt sig iøvrigt nu stærkt tilbage; under Rædselsperioden nedlagde han sin gejstlige Værdighed. Efter Robespierres Fald 1794 valgtes han vel til Medlem af Velfærdsudvalget, men tog ingen Del i Affattelsen af Direktorialforfatningen; 1795 valgtes han til de 500's

(de yngres) Raad; han var ivrig for Fructidor-Statskuppet 1797, var derpaa 1798—99 Republikens Gesandt i Berlin, blev efter sin Hjemkomst en af de 5 øverste »Direktører«, men ventede nu kun paa Lejlighed til at fremtvinge en fornuftigere Forfatning. 9. Nov. 1799 sprængte han og Bonaparte de yngres Raad, og S. gav Udkast til en ny Forfatning, som Bonaparte dog stærkt omændrede. S. blev vel en af de 3 Konsuler, men Førstekonsulen trængte ham snart ganske tilbage og gjorde ham til Senator. 1809 udnævntes han til Greve. Under Louis XVIII levede han forvist som »Kongemorder« i Bruxelles, først 1830 kunde han vende tilbage til Paris, hvor han døde. *J. O. A.*

Sif (Zif). 1) By i Juda, nu Ruinerne Tell Zif, sydøstl. for Hebron (Josva 15, 55; 1 Sam. 23, 14 f.; 1 Krøn. 2, 42; 2 Krøn. 11, 8). Sifiterne røbede David for Saul (1 Sam. 23, 19; 26, 1; Ps. 54, 1). — 2) By i Juda Sydland (Josva 15, 24), ubekendt. — 3) En Judæer (1 Krøn. 4, 16).

Sifa, en Judæer (1 Krøn. 4, 16).

Sifi, simeonit. Øverste (1 Krøn. 4, 37).

Sifmot (Sifamot), By i det sydl. Juda (1 Sam. 30, 28), formodentlig S. for Estemoa, men ellers ubekendt. — En af Davids Opsynsmænd kaldes Sifmit (1 Krøn. 27, 27), muligvis fra S.

Sifra, en af de i 2 Mos. 1, 15 f. omtalte Jordemødre.

Siftan, efraimit. Øverste (4 Mos. 34, 24).

Sigebert af Gembloux, Krønikeforfatter, f. o. 1035, blev Benedictiner i Klostret Gembloux (i nuv. belgisk Prov. Namur), hvor man holdt en god Skole og havde et godt Bibliotek; derfra kaldtes han som *scholasticus* til et Kloster i Metz, men vendte 1070 tilbage til Gembloux og ledede der til sin Død 5. Nov. 1112 Klosterskolen. Saavel i Metz som i Gembloux forfattede S. hagiografiske Afh. og Digte, men kastede sig ogsaa over egentlig hist. Arbejde. Berømtest er de i hans Alderdom forfattede to Skrifter: en Verdenskrønike (fra 381—1111), der udbredtes stærkt, og en Literaturhist. *(de scriptoribus ecclesiasticis)* fra Gennadius til hans egen Tid. Begge viser en beundringsværdig Flid, stort literært Kendskab og relativ god kritisk Sans. En fremtrædende Betydning fik S. ved sin literære Protest mod de gregorianske Reformers Iværksættelse. Hans Kloster og Stiftet Lüttich stod fast paa Henrik IV's Side. Han forfattede et tabt Skrift, der bekæmpede Gregor VII's Bandsættelse af Henrik IV; det opføres endnu paa Index. Da Paven 1074 forbød at høre gifte Præsters Messe, forsvarede S. den hidtidige Skik, og da Paschalis II 1103 opfordrede Grev Robert af Flandern til at bekæmpe Kejseren, stemplede S. i et nyt Skrift Pavens Optræden som ukristelig. *J. O. A.*

Sigfrid. 1) **Den hl. S.** opfattedes af den sv., middelalderlige Tradition som Sveriges egtl. Apostel; efter at have døbt Olof Skötkonung (III, 429) skal han have udbredt Krdmmen i hele Landet, men navnlig have virket i Vestergötland og Småland og være død i høj Alderdom i Vexiö, hvor han jordedes i den af ham selv byggede Trækirke, der oprindelig var viet Johannes Døber. Dødsaaret opgives ikke, men hans Helgendag fejredes 15. Febr. Den senere Domkirke i Vexiö viedes ham, og Graven vistes, til Kirken ødelagdes 1612 under Krigen med Danmark. S. dyrkedes ogsaa i alt Fald i Slutn. af Middelalderen i Danmark; Lunds Breviarium (1517) indeholdt hans Officium, og i det mindste i Roskilde fandtes et S.-Kapel. — Den ældre Vestgötalovs Bispefortegnelse (fra o. 1240), der opfatter ham som Skaras første Biskop, fortæller, at han kom fra England og endte sin Virken i Vexiö, og dens Kongerække lader »Biskop« S. døbe Kong Olof i Birgittas Kilde ved Husaby. Det ældste Haandskrift med S.-Legenden stammer fra 15. Aarh.s Beg. (R. Geete, Fornsv. Bibliografi; Script rer. Svec. II, 344 f; Stephens, Fornsv. Legendarium II, 839 f.), men allerede 1205 er Legenden blevet nedskrevet paa Lat. i Vexiö, og den er vel da den ældste af alle sv. Legender. Vexiö-Traditionen, der ogsaa optoges andetsteds, selv i Skaras Breviarium, gengav i den nu kendte Redaktion følgende Hovedpunkter: S. var Ærkebiskop i York, da Kong Olof henvendte sig til sin Ven Kong Mildred af England om Missionærer; S. fulgte Kaldet, gik først til Danmark og prædikede for Kongen og styrkede den svage Krdm dér, drog saa til Värend, og i Östrabo (Vexiö) aabenbarede en Engel ham Sted og Plan for en Kirkes Anlæggelse; efter at 12 Stammehøvdinge havde omvendt sig, kom det til Gennembrud for Miss., Trækirken blev bygget, og da Kong Olof nu sendte Bud til ham, drog han til Vestergötland, døbte Kongen, hvad der blev Beg. til en Folkeomvendelse; imidlertid myrdedes S.s 3 Slægtninge, hvem Kirken i Vexiö var betroet, S. vendte tilbage, fandt ved et guddom. Jærtegn deres afhugne Hoveder i Helgesøen, Hovederne talte og varslede kommende Hævn; ved Kongens Mellemkomst betaltes Drabsbøder til K.n; efter nidkær Virksomhed døde S. i Vexiö. I Overensstemmelse med Legenden fremstilledes S. paa Billeder bærende de 3 Martyrers Hoveder. — En rimeligvis ældre Version, der vel stammede fra Skara, lod S. først komme til Vestergötland, og St. Eskil-Legenden henlagde hans Virketid til henimod 100 Aar senere, idet den lod denne Södermanlands Apostel (I, 800) fra o. 1100 være en Ledsager af St. S. og viet af denne til Biskop over Nordsverige. — S.-Legenden, der saaledes med Held stræbte at udfylde Hullerne i den ældste sv. K.historie, indeholder foruden Usandsynligheder evidente Urigtigheder (en Ærkeb. S. i York er ligesaa ukendt som Kong Mildred; hvis der med denne tænkes paa Æthelred, saa er Kong Olofs Venskab med ham ukendt; og højst usandsynlig er Smålands Prioritet m. H. til Krdmmens Antagelse). Men mærkelig er dens delvise Overensstemmelse med den ældre, islandske Tradition om Olav Trygvessøns Hirdbiskop Sigurd (S. 184), der ogsaa kaldes Johannes, og som netop paa Gr. af Kong Olavs Venskab med Æthelred kom til Norge; om ham fortælles, at han efter Olavs Død først kom til Danmark, saa til Sverige, hvor han døbte Olof Skötkonung, og siden døde i Värend, hvor han havde bygget Kirke, og hvor hans Frænder var blevet Martyrer. Da sv. Tradition ikke kender Spor til S.s Virksomhed i Norge, er det næppe rimeligt, at den er et blot Laan fra Norge eller Island, snarere har de islandske Fortællere paa Gr. af Navneligheden optaget

Elementer af den sv. S.-Tradition (navnlig Kongedaaben) i Fortællingen om Sigurd, om hvem man vidste, at han afsluttede sin Gerning i Sverige. Muligvis er Olav Trygvessøns Bisp netop Grundlæggeren af Vexiø Kirke, hvis opr. Navn passer vel til en Missionær, der ogsaa hed Johannes. Krdmmens Sejr i Småland tog imidlertid lang Tid; endnu 1124 (?) gjorde Sigurd Jorsalfar Korstog derhen, og først under Karl Sverkersøn (d. 1167) udskiltes Värend, der hidtil havde hørt under Linköpings Bispestol, som eget Stift. At Navnene S. og Sigurd forveksledes, viser Adam af Bremen, der netop kalder en anden, til Olav d. hl. knyttet, Biskop Sigurd for Sigafridus. Om ham fortæller han, at han prædikede baade for Svenske og Normænd og levede »til vor Tid«; han aflagde for Ærkebiskop Liavizo II (1030—32) Beretning om Evang.s store Fremgang i Sverige. Men da han synes at være endt som Bisp i Norge (besøgte som saadan efter 1043 Ærkebiskop Adalbert), er det næppe ham, hvis Ben man mente at have i Vexiö. — Hovedsagen er imidlertid, hvem der virkelig døbte Olof Skötkonung. Det sandsynligste er, at denne Begivenhed fandt Sted 1008 og skyldtes en tysk Missionær. I et Brev fra Ærkebiskop Brun af Querfurt til Heinrich II (fremdraget af Giesebrecht i »Gesch. der deutschen Kaiserzeit« II, jfr. A. D. Jørgensen, Tillæg til »Den nord. K.s Grundlæggelse«, S. 53) beretter denne Mand, der paa Pavens Vegne missionerede i Polen, Ungarn, Rusland og Preussen (d. 1009 under Missionsforsøg i Preussen), at den Biskop, han har sendt over Havet til Sverige, har døbt Landets »senior« (en Betegn., han ogsaa bruger om den russiske Konge og Heinrich II) og vundet stor Indpas i Folket. Har denne unævnte Biskop døbt Olof, forstaas, at Adam ikke omtaler ham, da han ikke var udsendt fra Bremen, men ogsaa at den sv. Konge efter Bruns hurtig paafølgende Død henvendte sig til Ærkebiskop Unwan, til hvem Adam fortalte, at han sendte rige Gaver. Har Døberen saa baaret det tyske Navn S., forstaas den sv. Traditions faste Vedhængen ved dette, selv om man senere, da Legenden komponeredes, havde faaet Traditionen om ham beriget med Træk, der angik Englænderen Sigurd. — Saxo, der ikke kender S., lader iøvrigt Olof døbes af Englænderen Bernhard. (H. Hildebrand, St. S. och hans Mission, i Sv. hist. Tidsskrift XI, 1881; A. D. Jørgensen, Den nord. K.s Grundlæggelse, 1874—78; A. Taranger, Den angelsaks. K.s Indflydelse paa den norske, 1890; N. Beckman i Kyrkohist. Årsskrift XI forsvarer atter, især ud fra Daabskildens Navn efter den keltiske St. Brigida, at Døberen var Olav Trygvessöns Hirdbiskop). — 2) **S. af Mainz**, Ærkebisper. S. I (1060—84) deltog 1062 i Sammensværgelsen mod Kejserinde Agnes, blev derefter sammen med Anno af Köln og Adalbert af Bremen Tysklands Styrer under Heinrich IV's Umyndighed. 1064 ledede han et stort, væbnet Pilegrimstog (paa 7000 Tyskere og Englændere) til det hl. Land. Overfor Gregor VII var han først krybende, ledede saa 1076 den Synode i Worms, der erklærede Paven for afsat, men faldt atter til Føje, da han truedes med Suspension og Band, kronede 1077 Modkongen Rudolf af Schwaben og udslyngede 2 Gange Band over Heinrich IV; 1081 kronede han den nye Modkonge Hermann af Luxemburg. — S. II (1200—1230), valgt af Filip af Schwabens Parti, tiltraadte først Embedet efter at have forligt sig med Otto IV; blev efter dennes Afsættelse Kardinalbiskop til S. Sabina i Rom. 1211 bandlyste han som Pavens Legat Kejser Otto og kronede 1215, atter som Ærkeb. af Mainz, i Aachen Friedrich II; 1228 fik han og hans Efterfølgere i Mainz Ret til at krone Bøhmens Konger. — S. III (1230—49) var til 1241 Friedrich II's Tilhænger, men slog sig derpaa paa det pavelige Parti og deltog i Konciliet i Lyon, der afsatte og bandlyste Kejseren; han kronede de to Modkonger: Heinrich Raspe 1246 og 1247 Vilhelm af Holland. — 3) **S. af Oslo**, først valgt til Biskop af Stavanger 1351, fik s. Aar under et Ophold ved Kurien ved Pavens Provision Udnævnelse til Oslo Bispesæde; den dér udvalgte Biskop Gyrd blev 1354 Biskop i det ringere Stavanger Stift; S. døde allerede 1358. — 4) **S. af Skara**, Dekan i Upsala Kapitel, valgt til Ærkebiskop 1351, men da Paven udnævnte Biskop Peter af Linköping til Embedet, blev S. anbragt paa Skaras Bispestol mod det derværende Kapitels Ønske; d. 1354. *J. O. A.*

Sigillum, se Seglet (S. 135).

Sigismund. 1) **S.** (Siegmund), tysk.-rom. Kejser (1410—1437), f. 1368, Søn af Kejser Karl IV; 1396 tilføjede Tyrkerne ham som Konge af Ungarn et stort Nederlag ved Nicopolis. Som tysk Konge vaklede han en Tid mellem de 3 Paver, Johan XXIII, Gregor og Benedict, fik saa ved Konstanzerkonciliet (II, 834 f.) gjort Ende paa Skismaet ved Valget af Martin V, men satte en Plet paa sit Navn ved Fremfærden mod Hus og Hieronymus af Prag (II, 495 og 426). Først 1433 modtog han Kejserkronen i Rom efter en Tid at have støttet Baselerkonciliet (I, 230) mod Pave Eugenius. Iøvrigt optoges han af oftest uheldige Krige med Tyrker og Husiter. Kendt er hans Optræden i Erik af Pommerns Kamp om Sønderjylland, hvor han uforbeholdent gav Danmark Ret. (Aschbach, Geschichte Kaiser S.s I—IV, 1838—45). *H. J. H.* — 2) **S. af Brandenburg** (Johann Siegmund), se Preussen III, 594. — 3) **S. den hl. af Burgund**, skal under Paavirkning af Avitus af Vienne (I, 188) være traadt over fra Arianismen til den kat. K., muligvis allerede inden Kong Gundobald, hans Fader, døde 516; ialt Fald henfører en gl. Kilde hans Udrensning af Klostret i Agaunum (St. Maurice), hvor man dyrkede St. Mauritius og den thebaiske Legion, til 515. 517 holdtes saa i Epaon en Synode for at udrense Arianismen af den burgund. K. 522 lod S. sin Søn Sigeric kvæle; det er sandsynligt, at det var som Bod herfor, at Kong S. o. 522 indstiftede »den evige Psalterlæsning« (*laus perennis*) i Agaunums Kloster. Det Dokument, der beretter om Stiftelsen og Synoden i Agaunum er imidlertid forfalsket. Blodhævnen for Sigerics Mord udførte Frankernes og Østgoternes Konger, der 523 besejrede S., og 524 blev han myrdet og hans Legeme kastet i en Brønd. Nogle Aar efter blev S. bisat i St. Maurice og dyrket der som Martyr (Helgendag 1.

Maj). *J. O. A.* — 4) **S. af Polen** (S. II August). Under Faderen, S. I (1506—48), begyndte Ref.ens Virkninger at spores i Polen, meget mod Kongens Vilje. Ogsaa S. II (1548—72) stillede sig til en Begyndelse fjendtlig overfor Ref.en, men nødtes senere til at give Protestanterne betydelige Rettigheder. Under Kontrareformationen vandt imidlertid Katolicismen atter Terræn, takket være især Jesuiternes Virksomhed; men da saa det ud til, at S. helt vilde bryde med Paven for at kunne skille sig fra sin tredje Dronning. Døden kom imidlertid S. i Forkøbet, først døde Dronningen og saa han selv (1572). *A. Th. J.* — 5) **S. af Sverige og Polen**, f. 20. Juni 1566 paa Gripsholm Slot, hvor Forældrene, den senere Kong Johan III (jfr. II, 649) og Katharina Jagellonica (Søster til førnævnte S. II August), dengang sad fængslede. Under Johan III kom S. ganske under jesuit. Paavirkning og traadte over til Romerk.n. Aug. 1587 valgtes han til polsk Konge og kronedes Dec. s. A.; som saadan viste han sig som Jesuiternes villige Discipel. Da derfor Faderen var død Nov. 1592, hastede man i Sverige med at faa den evang. K. befæstet. S.s Farbroder, den senere Karl IX (jfr. II, 731) sammenkaldte Febr. 1593 Upsalamødet (s. d. A.), der under Nic. Olai Bothniensis' (I, 372) Ledelse afskaffede Johan III's Liturgi (»Röda boken«) og vedtog Conf. Aug. som K.ns Grundlag. Da S. i Sept. kom til Stockholm, havde han i sit Følge en pavelig Nuntius, Germanico di Malaspina (III, 153), talrige Polakker og flere Jesuiter; i Danzig havde Barth. Powsinski paa Pavens Vegne overrakt ham 20,000 Scudi til Hjælp til Romerk.ns Genoprettelse i Sverige. S. nægtede at stadfæste Upsalamødets Beslutninger og den udvalgte Ærkebiskop Abraham Angermannus (se Andreæ I, 86) og afviste Tanken om at lade sig krone af en Lutheraner. Han omgav sig med sv. Katoliker og lod holde kat. Gudstjeneste. Dette gav Anl. til hidsig Polemik fra Prædikestolen; især optraadte den af Fængslet nylig befriede Schepperus (se S. 75) skarpt; og efter Johan III's Begravelse i Upsala truede Stænderne med at opsige S. Troskab og erklærede, at de ikke vilde vige fra evang. Lære. Officielt faldt S. da til Føje, godkendte Upsalamødet, men protesterede hemmeligt (se III, 154). Derefter kronedes han 19. Febr. 1594, s. Dag som Angermannus var indviet til Ærkebisp. Men den kat. Gudstjeneste afskaffedes ikke, Vadstena Kloster opretholdtes, og det er tvivlsomt, om »Kong S.s Forsikring« af 16. Marts, der godkender den sv. K.s Selvstændighed, har faaet hans Stadfæstelse. Forholdene var yderst spændte; blodige Sammenstød mellem Polakker og Svenske forekom i Stockholm, luth. Gejstlige ivrede mod Papismen, og da Kongen i Juli afrejste til Polen, var der ikke truffet nogen fast Ordning m. H. til Regeringen. Ærkebispen indkaldte nu et nyt K.møde i Upsala (Febr. 1595), der forbød papistisk Gudstjeneste, afskaffede Elevationen, fordrede Upsala Universitet fornyet som evang. Højskole (hvilket skete 15. Marts) og besluttede en Generalvisitation. En Rigsdag i Söderköping (Sept. 1595) stadfæstede den luth. Uniformitet og Generalvisitatsen, udviste de kat. Præster og ophævede Vadstena Kloster; den gjorde Hertug Karl til Rigsforstander og erklærede kgl. Befalinger fra Polen, der ikke stadfæstedes af denne, for ugyldige. I Febr. 1596 begyndte Visitatsen, men »Mester Abrahams Räfst« foregik med saadan Strænghed, at Ærkebispen baade vakte Rigsforstanderens og Folkets Misnøje. Almuen betragtede de følgende Misvækstaar som Straf for de gl., katoliserende Ceremoniers Afskaffelse. Karl (IX), der ikke ønskede K.n for stor Selvstændighed, havde gentagne Sammenstød med Ærkebispen, og da denne underkendte Hertugens Suspension af den voldsomme Schepper, blev Forholdet yderligere spændt. Angermannus nærmede sig nu Kongen. Da denne 30. Juli 1598 landede i Kalmar med en polsk Hær, kom det til Krig, men efter Nederlaget ved Stångebro (25. Sept.) forlod S. atter Sverige og drog den kompromitterede Ærkebisp med i sit Fald. Hertugen fængslede Mester Abraham, afsatte ham og holdt ham indespærret til hans Død (1607). Imidlertid stillede en Rigsdag i Jönköping 1599 S. Valget mellem at opgive Katolicismen og personlig regere eller sende sin Søn Vladislav til Sverige for under Karls Formynderskab at opdrages som luth. Fyrste. Da intet skete, blev S. paa en ny Rigsdag i Stockholm 24. Juli 1599 afsat, og Hertugen erklæret for Rigets regerende Arvefyrste. — Som Konge af Polen havde S. 1595 faaet de gr. Kat. i Litauen til at antage en Union med Rom, men Gennemførelsen drog en voldsom K.strid med sig, der bidrog til Polens polit. Ulykker senere. Sine protest. Undersaatter trængte S. efter Evne og fratog dem Kirkerne. Selv den kat. Adel var misfornøjet med hans Egenmægtighed, og 1607 maatte et Oprør undertrykkes. S.s Søn Vladislav blev 1611 af Bojarerne i Moskva udraabt til Czar, men paa Gr. af S.s Indblanding kom det inden Kroningen til et Oprør 1612, hvorved Vladislav mistede Tronen. Afsættelsen i Sverige medførte en langvarig Krig, der ved Forliget i Altmark 1629 med Gustaf Adolf førte til Polens Tab af Livland. S. døde 30. Apr. 1632 i Warschau. *J. O. A.*

Sigler (lat. *sigla* ɔ: *litteræ singulæ*), Enkeltbogstaver eller rettere Begyndelsesbogstaver, der repræsenterer hele Ord, den ældste og simpleste Maade at abbreviere Skrift paa. Saadanne S. forekommer allerede hyppig i Oldtiden i Skrift, paa Mønter og i monumentale Indskrifter, især som Betegnelse af Navne eller Embedstitler (f. E. paa Lat.: M. = Marcus, C. = Cassius, P. M. = pontifex maximus, P. P. = pater patriæ, TR. P. = tribunus plebis, C. = consul, S. C. = Senatus consultum, S. P. Q. R. = Senatus populusque Romanus, C. R. = civis Romanus, A. U. C. = ab urbe condita; eller mere udførligt: Caes. Aug. = Cæsar Augustus; Imp. = imperator osv.; i Gravskrifter forekommer atter og atter f. E.: D. M. = diis manibus, P. P. P. = propria pecunia posuit). — Ogsaa de Kr. optog Brugen af S., og Kendskabet til saadanne spiller en stor Rolle ved Tydningen navnlig af Oldtidens og Middelalderens Indskriftsmateriale; jo ældre Indskrifterne er, des mindre abbrevierede er de. Som Eks. paa hyppige S. i kr. Indskrifter fra Oldtiden kan nævnes: A. = anima, annus, A. B. M. = animæ benemerenti,

A. D. = ante diem, anima dulcis (i Middelalderen og moderne Tid = anno domini), A. Q. I. C. = anima quiescat in Christo, *A-Ω* = Alfa-Omega. B. = bixit (vixit), B. I. C. = bibas (vivas) in Christo, B. Q. I. P. = bene quiescat in pace (jfr. den moderne, stadig af Katoliker fastholdte Brug af R. I. P. = requiescat in pace paa Gravstene), C. V. = clarissimus vir, D. = dies, depositus, dulcis, D. M. S. = diis manibus sacrum (maaske tydet deo maximo s.), EP. = episcopus, PP. = papa, S. eller SCS. = sanctus, SPS. = spiritus, V. = vixit osv. Med græske Majuskler skrev man paa Lat. XPC (se Monogram III, 278) og IHC = Christus og Jesus; disse og flere af de nævnte S. staar iøvrigt nærmere den hyppige Abbreviation ved Apokope (Forkortning) eller Synkope (Sammentrækning), hvoraf det vrimler i middelalderlig Skriftbrug (jfr. pr̄. = pater, spāl̄is = spiritualis, dn̄s = dominus, ep̄s = episcopus, tr. = tractatus, cf. = confer, an̄a = Antiphona). I Middelalderens Dokumenter er Brugen af egentlige S. ogsaa meget hyppig og f. E. ved Navne-S. ofte vanskelig at udtyde med Sikkerhed; i moderne Tid møder vi lignende Brug, og den er i nyeste Tid navnlig under Paavirkning af engelsk Skik i stærk Stigning, især som Betegnelse af Foreninger og Selskaber (jfr. f. E.: S. P. C. K. = Society for Promoting Chr. Knowledge, S. P. G. = Society for Propagation of the Gospel, C. M. S. = Church Missionary Society, Y. M. C. A. = Young Men's Chr. Association; jfr. vort K. F. U. M. = Kristelig Forening for unge Mænd, D. M. S. = Dsk Missionsselskab osv.). Katoliker betegner fra ældre Tid særlig deres Ordener ved S., f. E. O. S. B. = (Medl. af) ordinis sancti Benedicti, S. J. = (Medl. af) societatis Jesu. Et kendt Sigel, stadig brugt f. E. som Overskrift over Krucifikser er INRI = Jesus Nazaræus, Rex Judæorum. Et Værk som nærværende afgiver iøvrigt Eks. paa Brugen af S. (jfr. Betegnelsen af Medarbejderne, men ogsaa de stadige Forkortelser paa Bibelskrifter, eller f. E.: f. Kr. = før Kristus, LXX = Septuaginta osv.). Om den hyppige Brug i teol. Lit. af S. som D. = Dr. theol., DD. = doctores, navnlig om de gl. Dogmatikere, kan endnu mindes. Om S. maa iøvrigt henvises til Haandbøger i Palæografi og Oldbrevlære. (Mowat, Sigles et autres abbréviations i Bull. épigr. 1884; Kraus, Real-Encyklop. der chr. Alterthümer II, 47; Chassant, Dictionnaire des abbréviations latines et françaises du moyen-âge, 1884[5]; Cappelli, Dizionario di Abbreviature, 1912[2]). *J. O. A.*

Sigma, Benævnelse for Oldtidens Spisesofa eller Liggebænk, da den havde samme halvcylindriske Form som det græske Bogstav S (C). Paa Katakombernes Nadverbilleder (f. E. den berømte Fremstilling af Brødbrydelsens Øjeblik, *fractio panis*, i »det græske Kapel« i Priscillas Katakombe ved Via Salaria nova ved Rom) og paa Billeder af »den himmelske Agape« ligger da ogsaa Nadvergæsterne paa sigmaformede Bænke. At Nadvergæsterne virkelig opr. i den kr. K. har benyttet saadanne S.er, og i alt Fald efter Forfølgelsestiden brugte dem ved Nadvermaaltiderne ved Gravene, fremgaar nu med tilstrækkelig Tydelighed af monumentale Fund i gl., afrikanske K.bygninger. I Tipasa er fundet 2 Liggebænke i to forsk. Bygninger. I den ene Bygning (fra o. 400), bygget af Biskop Alexander, findes en saadan Liggebænk mellem Fundamenterne af 2 af Bygningens Piller. Den er opført af Mursten, beklædt med Kalk, danner omtrent en Halvcirkel og maaler 3,85 Meter i Diameteren og 0,78 i Højden; den skraaner jævnt ned mod Ydersiden, saaledes at de liggende laa højest med Overkroppen. Oprindelig har den sikkert ved Brugen været beklædt med Tæpper, og navnlig har Armene og Brystpartiet hvilet paa Puder, som det ses paa Katakombernes Nadverbilleder. I Liggebænkens centrale Parti findes en Udhuling til at stille Bægrene og Skaalen til Vinen og Brødet i; denne nedsænkede »Bordplade« har altsaa ogsaa Halvcirkelform. En Mosaik-Indskrift i Bygningen taler om, at hellige Mænd (justi priores) er jordede i Kapellet, og at der nu sker Pilegrimsfærd til disse hellige Grænser (limina sancta), hvor de troende synger Lovsang og rækker Hænder ud efter Sakramentet. En anden Liggebænk i en stor Sal ved St. Salsas Basilika er nærmest trapezformet, skraaner ligeledes ned mod Yderkanten og har i Midtpartiet en halvkredsformet Fordybning (»Bordet«). Konstruktionen her synes ældre end Bygningen og henføres til 3. Aarh. I Matifou (det gl. Rusguniæ) ved Alger er fundet et halvkredsformet Nadver- eller Agapebord, uden om hvilket der var et lignende formet Sæde. Nadverborde af denne Form, der altsaa viser hen til, at de opr. er konstrueret af Hensyn til de halvkredsformede Liggebænke, er fundet flere Steder. Fra Tixter har man ført et saadant »Bord« til Louvres Musæum; det har en Indskrift fra 359, der vidner om, at Relikvier har været gemt under det; i Midten har det Plads til en Skaal eller lignende; et andet kaldes udtrykkeligt i Indskriften »mensa«. Denne Bordform maa da f. E. det Cyprians »mensa« eller Alter have haft, der anbragtes paa det Sted, hvor Biskoppen led Martyriet, og om hvilket Augustin fortæller, at her fejredes hans »Anniversarier« med Frembærelse af »Ofret». (Art. Agape i Dictionnaire d' Archéologie Chrétienne). *J. O. A.*

Sigmund Brestersön, færøisk Helt, særlig kendt som Olav Trygvessøns Redskab til Krdmmens Indførelse paa Færøerne. Sagaerne (Færeyinga og yngre Olav Trygvessøns Saga) udmaler med stort dramatisk Liv Mødet mellem de to Høvdingeskikkelser og beretter, hvorledes Olav kaldte S. til sig i Norge, hvorledes han ved snild Tale vandt ham, der tidligere havde pralet af at »tro bare paa sin egen Kraft og Styrke«, for Kristus, gav ham Befaling over Færøerne med Paalæg om at kristne dem, samt hvorledes S. efter Olavs Eksempel i kort Tid tvang Færingerne til at tage Daaben. Ogsaa efter Olavs Død holdt S. sine mød den norske Konge indgaaede Forpligtelser og holdt fast ved Krdmmen. I 1002 blev han dræbt efter Anstiftelse af sin Frænde Trond i Gata, hvem han havde tvunget til at antage Krdmmen. (Maurer, Bekehrung I, 339 f.). *A. B.*

Signatura apostolica, efter Kuriens Nyordning af Pius X (ved Konstitutionen *Sapienti consilio* af 29. Juni 1908, jfr. den samtidige

specielle Lov om Rota og S. ap.) en pavelig Kassationsdomstol, til hvis Undersøgelse i enkelte Tilfælde visse Justitssager henvises. — S.s Oprindelse gaar vel tilbage til Senmiddelalderen. Efterat »Rota Romana« normalt havde overtaget Justitssagerne, Kardinalkollegiet Regeringssagerne og den pavelige Pønitentiar Samvittighedssagerne i snævrere Forstand, blev de Sager, Paven selv efter indgivne Bønskrifter afgjorde, besørgede ved S., hvis Embedsmænd kaldtes »Referendarii«; S.s Navn stammer fra, at Paven selv signerede Originalkoncepterne til Kontorets Rescripter. Ved en Bulle 1491 adskilte Innocents VIII mellem Justits- og Naadesreferendarer, saaledes at S. faldt i to Dele »Sign. justitiæ« og »Sign. gratiæ«; den sidste, gennem hvilke ogsaa de Embeder, som ikke besattes i Konsistoriet, bortgaves, trængtes dog stadig tilbage i Betydning ved »Datarien (I, 608). At Paven personlig signerede blev sjældnere og sjældnere; det overlodes Kardinalpræfekter. Da Kurien ved Oprettelsen af de saakaldte »Kongregationer« (se Romerkirken III, 814) fik et nyt Præg (o. 1550—1650), tabte ogsaa Justitssignaturen efterhaanden sin tidligere Betydning. Da nøjagtig Afgrænsning af Kompetanceomraaderne nemlig manglede, gik Justitssagerne stadig mere over til Kongregationerne og Rota, og *S. justitiæ* blev sluttelig i 19. Aarh. nærmest et Overtribunal for Italien og K.staten, og Begivenhederne 1870 gjorde den yderligere betydningsløs. Forretningerne i *S. gratiæ* overgik foruden til Datarien til Sekretariatet for Breverne og til Statssekretæren, og sluttelig førte den kun en Eksistens paa Papiret. Ved Reformen 1908 er altsaa *S. justitiæ* blevet bevaret i stærkt begrænset Form som *S. a.* — Iblandt de saakaldte »Raffaels Stanzer« (Sale) i Vatikanet, der 1508—20 smykkedes med Fresker af den store Mester, findes ogsaa den Sal, hvori tidligere de pavelige Naadebreve signeredes *(Stanza della Segnatura)*. I dette Rum begyndte Raffaello, 25 Aar gl., 1508 sin Virksomhed i Vatikanet (for Julius II); 1511 fuldførte han Arbejdet. Han har her malet dels i Hvælvet (i 4 runde og 4 firkantede Felter) de berømte symbolske Fremstillinger af Teologien, Poesien, Filos. og Juraen (med henholdsvis Billeder af Syndefaldet, Marsyas' Straf, Astronomistudiet og Salomos Dom ved Siden), dels paa Væggene, foruden en Række mindre Billeder, den mægtige Forherligelse af den kr. Tro (la disputá), Parnasset, Skolen i Athen og Udstedelsen af den kanoniske og verdslige Ret. Hele Dekorationen samler sig saaledes om Skildringen af det højeste Menneskeliv i 4 Hovedretninger. Grupperingen i de 3 Hovedbilleder er ligesaa beundringsværdig som den aandfulde Skildring af de talrige Skikkelser. Desværre led Billederne allerede meget under Roms Plyndring 1527, og senere Restaureringer har ikke været heldige. *J. O. A.*

Signorelli, Luca, ital. Renæssancemaler, f. i Cortona rimeligvis 1441, d. ssteds 1523, blev først uddannet under Piero della Francesca i Arezzo, kom derefter i Firenze under Indflydelse af Mænd som Pollajuolo og Verrochio. 1482—4 malede han bl. a. i Rom i det sixtinske Kapel Mose's Historie, formentlig derefter smykkede han Sakristiet i Madonna i Loreto med Engle, Apostle, Evangelister og K.fædre. O. 1498 malede han i Mont Oliveto Klostret ved Siena Freskerne med Benedicts Liv, og 1499—1505 i Cap. della Madonna i Domkirken i Orvieto sit Hovedværk: de mægtige Skildringer af Dommedag (Tegnene, Antikristens Straf, Opstandelsen, Dommen). Disse figurrige Kompositioner viser først og fremmest en Forkærlighed for plastisk Opfattelse af Menneskelegemet, men ogsaa mægtige Evner til at tolke Øjeblikkets Bevægelser og de forskelligste sjælelige Udtryk ligefra Rædsel til Jubel. Højst mærkeligt er Opstandelsesbilledet med Skeletternes Overgang til levende Legemer. S.s Farvelægning staar ikke paa Højde med hans Storhed som Tegner og Kompositør, og til de ældre Mestres fromme Overbevisthed og ægte rel. Begejstring mærker man ikke meget; disse Mangler føles ogsaa i Staffelibillederne. Om hans rige Fantasi og Genialitet vidner ogsaa hans Illustrationer til Dante. I det hele staar S. som genial Kraftkarl som en vigtig Forløber for Michelangelo. (R. Vischer, L. S., 1879; M. Cruttwell, L. S., 1899; Kraus, L. S.s Illustrationen zu Dantes »Divina Commedia«, 1892). *J. O. A.*

Sigtuna, lille sv. By med o. 600 Indb. ved en Arm af Mälaren (S.-Fjord) mellem Stockholm og Uppsala, tidligere Bispesæde. Om S.s oprindelige Storhed i Hedenskabets sidste Tid og Krdmmens ældre Periode vidner dels Oldtidsfund, dels talrige Runestene fra Byens Omraade og fra Omegnen og Mønterne, der paa Olof Skötkonungs og Anunds Tid prægedes her (vel de første svenske), dels de interessante Ruiner af de 4 fhv. Sognekirker (Ruinerne af St. Olof, Lars og navnlig St. Peder er forholdsvis vel bevaret, af St. Nikolaj findes Grundmure). Byens nuv. Sognekirke (restaur. 1904—5) er Rest af det tidligere Dominikanerkloster. — S. var Kongesæde paa Vikingetiden og blev efter Birkas Ødelæggelse (o. 1000) Nordsveriges vigtigste Handelsby. Da Ærkebiskop Adalbert af Bremen o. 1060 sendte Bisper til Sverige, tog Biskop Adalvard Sæde i S. Om Beboernes Rigdom vidner Fortællingen om, at man ofrede ham i Gaver 70 Mk. Sølv (svarende til o. 25,000 Kr.); snart efter maatte han dog forlade S. og døde i Bremen (o. 1068). Ogsaa Upsvenskernes følgende Bisper havde Hovedsæde i S.; men i Beg. af 12. Aarh. blev Uppsala Bispesæde. Den Biskop Henrik, der faldt i Slaget ved Fotevig 1131, nævnes dels efter S., dels efter Uppsala. 1187 afbrændte Esterne S. Tidligere mente man, at S. derefter flyttedes til sit nuværende Sted, medens Byen forinden havde ligget vestligere ved Signildsberg i Håtuna Sogn, et Sted, der i 12. Aarh.s Slutn. benævnes »Forn-S.«. De gl. Kirkers Grundlæggelse gaar dog sikkert længere tilbage end 1187, og Byens Flytning maa da høre en ældre Tid til. Esternes Overfald har da ikke hindret Byens fortsatte Blomstring. O. 1220 grundlagdes Dominikanerklostret i S. (1241 indviedes Kirken), 1275 havde Byen et Hospital (siden flyttet til Stockholm), 1280 nævnes et Nonnekloster, der dog næppe fik Bestand; desuden bestod her flere Gilder. I Senmiddelalderen blev imidlertid Stockholms Opkomst S.s begyndende Ruin, Ref.en betød yderligere

Tilbagegang; vel fik Byen nu et Hospital paany, men de gl. Kirker forfaldt og ødelagdes i 17. Aarh.; den følgende Historie blev en stadig Hensygnen. (K. Ahlenius, Sverige IV, 1909, 609 f.). *J. O. A.*

Sigurd Haakonssön Ladejarl, Søn af Harald Haarfagers trønderske Jarl Haakon Grjotgardssøn, havde en Hovedandel i Haakon Adelstensfostres Kongekaaring i det trondhjemske og forblev ogsaa siden Kongens Ven og Raadgiver under hans Lovgivningsarbejde. Overfor Haakons Forsøg paa at indføre Krdmmen stod han dog paa Asadyrkernes Side. Om han end søgte at mægle og holdt Haanden over Haakon overfor de ophidsede trønderske Bønder, havde han, som det synes, en væsentlig Skyld i, at Haakon maatte opgive sit Missionsforsøg i Trøndelagen. Under de i alt Fald i Navnet kr. Eirikssønner indtog S. en selvstændig Herskerstilling i det trondhjemske, indtil det lykkedes Kongerne at rydde ham af Vejen ved et lumsk Overfald. Han fik en Hævner i sin Søn, den mægtige Haakon Ladejarl, som blev den sidste betydelige Forkæmper for Hedenskabet i Norge. *A. B.*

Sigurd Jorsalfar, Norges Konge 1103—30, Søn af Magnus Barfod, regerede først sammen med sine Brødre Eystein og Olav, fra 1122 som Enekonge. Deres Regering var betydningsfuld for Norges Inddragning i den europæiske Kulturbevægelse og ikke mindst i de kirkl. Interesser, som bevægede Hildebrandstiden og den efterfølgende Tid. Kongerne selv, ikke mindst S., gik her villigt med, som det synes ubekymret af K.ns voksende Magtudfoldelse (sml. den samtidige Investiturstrid). Med S.s berømte Jorsalfærd 1106—11 gjorde Norge sin første betydelige Indsats i den nys begyndte Korstogsbevægelse, et Tog, som vistnok blev af stor baade national og kirkl. Betydning. Siden, 1123 (?), foretog S. et nyt Korstog til det svenske Småland. I hans Tid drev ogsaa, særlig efter Oprettelsen af Ærkestolen i Lund 1104, Organisationen af den norske K. hurtig mod sin Fuldendelse. Stavanger og flere af Bilandenes Bispedømmer blev nu oprettet. En stærk Klosterbevægelse begynder ogsaa først nu og det under Kongernes Medvirkning. Med Tiendens Indførelse i S.s Tid blev Grunden lagt for en selvstændigere Udvikling af Hierarkiet i Norge. En lille Forsmag herpaa fik S., da Biskop Magne i Bergen forsøgte at hindre hans Skilsmisse med Dronning Malmfrid og Giftermaal med Cecilia, hvortil han dog opnaaede Stavangerbispen Reinalds Medvirkning. Om S., som det berettes, ogsaa har interesseret sig for Oprettelsen af en norsk Ærkestol, er uvist. Hans sidste Aar var formørket af Tungsind og delvis Sindssygdom. *A. B.*

Sigurd (norske Bisper). 1) **S.** (eller Johannes), Olav Trygvessøns Hirdbiskop, er en af de mange Bisper af dette Navn, som spiller ind i den norske K.s Grundlæggelseshistorie. Da de oftere har været sammenblandet eller identificeret med andre nordiske Missionærer af lignende Navn, staar vi her overfor et ret indviklet Sigurdspørgsmaal. At der under Olav Trygvessøn optræder en Missionsbiskop S., som fulgte med Kongen fra England 995 og spillede en betydelig Rolle i hans norske Missionsvirksomhed, er sikkert. Om hans Indflydelse vidner Tilnavnet »den mægtige« (hinn riki), som Traditionen tillægger ham. I Sagaen er Mindet om hans Virksomhed dog blevet fordunklet af Kongens. Men man tør antage, at S. har staaet bagved baade Sunniva-Kultus'ens Opkomst og Opførelsen af Klemenskirken i den nyanlagte Kongsstad Nidaros. Efter et islandsk Sagn skal S. efter Olavs Fald ved Svold have fulgt en Kaldelse af Olof Skötkonung til Sverige, hvorfor man har identificeret ham med Svenskernes hl. Sigfrid (se S. 179). Sikkert med Urette har han derimod været sammenblandet med den under Olav d. hellige virkende Biskop af samme Navn. (Taranger, Den angelsaks. K.s Indflyd. paa den norske, S. 146 f., sml. Anathon Aall, St. Sunniva og Biskop Sigurd o. s. v. i Norsk hist. Tidsskr, 3. R. IV, 315 f.). — 2) **S.**, Olav d. helliges Hirdbiskop, ikke at forveksle med forannævnte, var en af de mange Missionsbiskopper, Olav Haraldssøn havde med sig fra England. Adam af Bremen nævner ham ved Siden af Grimkel, Rodulf og Bernhard som »berømt for Lærdom og Dyder«. Endnu i 1023 var han ved Hirden, men drog i Slutningen af Olavs Regering til Sverige, foretog herfra o. 1029 en Rejse til Bremen under Ærkebiskop Liavizo II, men stødte 1030 atter til Olav i Sverige og fulgte ham tilbage til Norge, hvor han var tilstede ved Stiklestadslaget. Han levede til o. 1050 og nævnes i Biskopsrækkerne som den første Biskop i Trondhjem. Ifølge Mester Adam foretog han fra Norge et nyt Besøg i Bremen under Ærkebisp Adalbert. Sikkert med Urette er han blevet forvekslet med Olav Trygvessøns S. — A. D. Jørgensens Identificering af Mester Adams S. med den af Knud den store 1028 til Norge udsendte danske Biskop Sigurd, der var Jarlen Haakons Hirdbisp og »længe havde været hos Kong Knud«, og som optraadte som Olav d. helliges Uven, er med gode Grunde imødegaaet af Taranger. Denne S. maatte 1031 forlade Landet og drog til Knud d. store i England. (Taranger, Den angelsachsiske K.s Indflyd. paa den norske, S. 175 f.). — 3) **S. af Bergen**, Biskop ved Midten af 12. Aarh., havde været Præst i Bergen, før han (efter 1135) blev Biskop ssteds. I 1139 var han som Biskop tilstede ved Provinsialkonciliet i Lund, og 1152 var han Vidne til Indvielsen af den første norske Ærkebiskop i Nidaros ved Kardinal Nicolaus Breakspeare. Grundlæggelsen af Cistercienserklostret Lyse ved Bergen, som tillægges S., tyder paa, at han har staaet Bernhard af Clairvaux' kirkl. Retning nær. D. 1156. — 4) **S. af Hamar**, Biskop o. 1381—o. 1418, synes at have stammet fra en romedalsk Storbondeæt og skal ifølge Mag. Jens Nilssøn have været Spr. i Vang i 21 Aar, før han blev Biskop i Hamar. Som saadan nævnes han oftere i Aktstykker i Forbindelse med de polit. Begivenheder under Dronning Margrethe og Erik af Pommern. Efter den Rolle, han spiller i den gamle Hamarbeskrivelse, synes han som Biskop at have gjort et betydeligt Indtryk og i længere Tid at have været en Sagnfigur paa Oplandene. (Norsk hist. Tidsskr., 3. R. I, passim). — 5) **S. af Nidaros**, Ærkebiskop 1231—52, nævnes som Medlem af Trondhjems Domkapitel

1225 og indviedes til Ærkebiskop i Rom 1231. Som saadan viste han Sindighed og Dygtighed. I Striden mellem Haakon Haakonssøn og Hertug Skule søgte han at mægle. Overfor Haakon optraadte han med klog Moderation. Vistnok søgte han, da det gjaldt Spørgsmaalet om hans Kroning, at forny Kravet fra 1163 om K.ns Lensoverhøjhed over Kronen, men Kardinal Vilhelm af Sabina maatte ved Kroningen 1247 lade dette Krav falde. Derimod opnaaede S. andre Indrømmelser. Affattelsen af en ny Kristenret for Frostatingslagen (o. 1244) blev af stor Betydning for den Selvstændiggørelse af den kirkl. Lovgivning, som fandt Sted under Magnus Lagabøter, om den end ikke betegnede nogen fuld Sejr for den kanoniske Ret. Sin K.provins synes S. at have styret med Kraft. Bl. a. ryddede han op i adskillig Slendrian blandt de norske Bilandes Episkopat. Fra hans Tid blev Biskopperne paa Island valgt af Ærkebiskoppen og Kapitlet i Nidaros. Mod Præsternes Giftermaal kæmpede han vistnok forgæves. I Nidaros Domkirkes Historie har S. en fremtrædende Plads; Vestfløjen fuldførtes i hans og den nærmest følgende Tid. (L. Daae, En Krønike om Erkebiskoperne i Nidaros). — 6) **S. af Skaalholt**, se Thettmarsson, Sigvard. — 7) **S. af Stavanger**, Biskop 1459—62(?), havde tidligere været Ærkepræst i Oslo. Allerede 1453 nævnes han som »Electus« til Stavanger, men først 1459 blev han udnævnt ved pavelig Provision. Hans Bispevirksomhed har ikke efterladt synderlige Spor. I 1458 deltog han i det fællesnordiske Rigsmøde i Skara, hvor Christiern I anerkendte Tønsbergerkonkordatet af 1277 mellem Kongemagten og K.n. (L. Daae, Om Stavanger Stift i Middelalderen, Norsk hist. Tidsskr. 3. R. V, 254 f.). *A. B.*

Sigurdsson, Einar, islandsk Præstesøn, f. 1539, blev 18 Aar gl. Præst og sad i smaa Stillinger med mange Børn, indtil hans Søn Oddur Einarsson (I, 732) blev Biskop i Skálholt og skaffede sin Fader først Hvammur, siden Heydalir Sognekald, hvor han d. 15. Juli 1626. Han var Islands frugtbareste Ps.digter i sin Tid. En Skærtorsdagsps. af ham bruges endnu. *P. S.*

Sigurdssøn, Finn (Vincentius Sigvardi), norsk Gejstlig, f. 18. Jan. 1567 i Trygstad Præstegaard, Søstersøn af Oslo-Bispen Jens Nielsen, hvem han stadig ledsagede paa Visitatsrejser 1594—97; S. var dengang allerede ordineret. 1599 f. studerede han i Kbhvn, Rostock (hvor han 1600 blev *Mag.*), Wittenberg og Leipzig. Derfra drog han til Prag, hvor han opsøgte sin kat. Slægtning, den bekendte Klosterlasse (II, 813), for at faa Hjælp til sine Studier hos Jesuiterne. Har det været rel. Grunde, der drog S. til Katolikerne, saa har Driften ikke været dyb, thi da han 1602 efter sin Hjemkomst blev Rektor paa Herlufsholm, var han nærmest reformert sindet. I alt Fald indførte han Heidelberger-Katekismen ved Undervisningen dér. 1604 blev han Spr. i Tønsberg og fik Indtægten fra det gl. »Provsti«. D. 1627, vel paa Besøg, i Lund, hvor han blev begravet. *J. O. A.*

Sigvard, se Thettmarsson.

Sigwardt, Matthias, norsk Biskop, f. 13. Nov. 1770 i Borre Præstegaard, Student fra Kra. 1791, cand. theol. med Udmærkelse 1795; efter at have virket som Kap. i Vaale og Aftensangspræst i Tønsberg blev han 1804 Spr. i Kra., 1816 i Tune, 1820 Stiftsprovst i Kra., 1825 Hofprædikant og 1832 Biskop over Kristianssands Stift. D. 8. Okt. 1840. Som Biskop stillede S. sig venlig overfor de haugianske Prædikanter. *J. O. A.*

Siha, en Familie af Templets Livegne (Esra 2, 43; Neh. 7, 46; 11, 21).

Sihon, amoritisk Konge, stillede sig i Vejen for Israeliternes Fremrykning, efter at de var gaaet over Arnon, blev slaaet ved Jahas, og hans Land erobret fra Arnon til Jabbok (4 Mos. 21, 21—32; 5 Mos. 2, 24—37; Dom. 11, 18—22; jfr. Josva 12, 2). S. havde tidligere fravevet Moab den Del af deres Land, der laa N. for Arnon (4 Mos. 21, 26).

Sihor (Shihor), næppe det samme som »Ægyptens Bæk«, Vadi el-aris, men Ægyptens østl. Grænsekanal, Shihur ved den pelusinske Nilarm (Josva 13, 3; 1 Krøn. 13, 5); derfra overført paa Nilen selv (Jes. 23, 3; Jer. 2, 18).

Sihor-libnat, en Flod ved Asers sydl. Grænse, vistnok Nahr ez-zerka, S. for Karmels Bjerg (Josva 19, 26).

Sikar, se Sykar.

Sikarier, lat. Ord, som betyder Morder (af *sica*, en Dolk). Med dette Navn betegnes et ivrigt nationalt Parti indenfor det jød. Folk i den sidste Menneskealder før Jerusalems Ødelæggelse(70). S.ne søgte ved Snigmord at udrydde deres Modstandere; som saadanne betragtede de alle Jøder, der stillede sig venligt eller blot neutralt overfor det rom. Folk. Ved de store Fester gik S.ne om i Folkeskaren med Dolke (*sicae*) skjulte under deres Klæder og benyttede sig af Lejligheden til at myrde deres Modstandere. De optraadte ogsaa aabenlyst i større Skarer, saaledes f. E. under Anførsel af den i Ap. Gern. 21, 38 omtalte »Ægypter«, hvis Tilhængere paa dette Sted i Ap. Gern. udtrykkelig kaldes S.e. Han vilde føre sine Folk mod Jerusalem og lovede dem, at Byens Mure paa hans Ord vilde falde, saa Adgangen blev dem fri. Den rom. Statholder Felix adspredte imidlertid hans Tilhængere; »Ægypteren« selv undkom. Under de følgende Statholdere optraadte S.ne med stadig voksende Dristighed. Selvfølgelig lagde de ogsaa under den sidste Krig stor Iver for Dagen. Selv efter Jerusalems Fald forsvarede de med Haardnakkethed Fæstningen Masada. Da Romerne endelig erobrede Fæstningen (73), havde den tapre Besætning af S.e dræbt sig selv for at undgaa at falde i Fjendehaand. *F. T.*

Sikem (Shekem). 1) **S.**, By i det midterste af Kana'an, nu Nâbulus, noget vestl. for Hovedvejen, der fra Jerusalem fører nordpaa, mellem brede Bjergskraaninger af Garizim mod S. og Ebal mod N. i en af bugnende Plantevækst bevokset Tværsænkning gennem Landet. S.s Navn (Bjergryg, Bjergskrænt) stemmer med dets Beliggenhed paa Vandskellet mellem V. og Ø. Allerede i Patriarktiden hører vi om S. (1 Mos. 12, 6 f.; 33, 18 f.; 34; 35, 4) og dets hell. Eg (jfr. 5 Mos. 11, 30; Dom. 9, 37; vel ogsaa 9, 6; Josva 24, 26 f.) Ved Folkets Indvandring forkyndtes i S.s Nærhed Moselovs Velsignelser og Forbandelser (5 Mos. 27, 11 f.; Josva 8, 30 f.),

og dér fornyede Josva Pagten (Josva 24, 1 f.). I Abimeleks Kongedømme spillede S. en Rolle, der endte med Byens totale Ødelæggelse (Dom. 9). Siden hen var det i S., den skæbnesvangre Landdag efter Salomos Død holdtes, der medførte Rigets Spaltning (1 Kong. 12), og i Beg. af Jeroboams Regering var S. hans Opholdssted (12, 25). Selv om S. traadte tilbage for Samaria, gjorde dets gunstige Beliggenhed ved Færdselsvejene (Hos. 6, 6) det vedblivende til en betydelig By, og i den efterexilske Tid blev det Samaritanernes Hovedby med deres Tempel paa Garizim. Dette ødelagdes o. 125 f. Kr. af Jøderne, men Samaritanernes Kultus holdt sig, ja endnu eksisterer i S. en kummerlig Rest af deres Samfund. Krdmmen er tidlig kommen til S.; derfra var Justinos Martyr. Af de 24,000 Indb. i det nuvær. Nâbulus (fordrejet Udtale af det gr. Navn Neapolis) er 700 Kr. — 2) **S.**, Søn af Hamor, 1 Mos. 34, se Hamor og Levi. Der fortælles væsentlig Stammebegivenheder, i hvilke det er meget muligt, at en eller anden Enkeltperson af Hamorslægten, som havde Byen S., har været fremtrædende. 1 Mos. 48, 22 maa holdes ud fra Kap. 34 og reflekterer S.s Erobring af Josefstammerne i den samlede Erobringstid. *L. G.*

Sikherne (af Sikh = Discipel), indisk Religionssamfund i Pendjab, grundlagt o. 1500 af en rel. grebet Lægmand Nānak (d. 1539), der ligesom tidligere Lærere (f. E. Kabir) ønskede at sammensmelte gl. Hinduisme og Muhammedanisme. Nānaks Lære blev da en Unitarisme, der spillede mellem Monoteisme og Panteisme, dog for Stifterens Vedkommende med absolut Hovedvægt paa den sidste. Verden er en Emanation af det højeste Væsen (Hari), og de endelige Væsner er viljeløst i hans Haand. Den udødelige Sjæl, der som en Lysfunke er udstrømmet fra Guddommen, adskilles skarpt fra det materielle, men dens Tilbagekomst til Hari vanskeliggøres ved Menneskets Handlinger, der smittes af det materielle, og navnlig ved den almindelige Illusion (Māyā), der fremkalder Forestillinger om Selvstændighed og Individualitet. Frelsen, der kun er for de udvalgte, som kender Haris hellige Navn, sker ved Kærlighed og Hengivelse til Gud; Vejledningen hertil naas kun ved Forhold til »Guru'en« (opr. Sektens Stifter, siden hans 9 Efterfølgere som Lærere), men dens endelige Fuldbyrdelse forudsætter Sjælevandring. Nānak forkastede Ofringer, Askese, Valfarter, Almisse og andre ydre Dyrkelses- og Helliggørelsesmidler som unyttige og var en Modstander af Kasteinddelingen. — Stifterens Lære, der senere udformedes af hans Efterfølgere, blev under den 5. Guru, Arjun, samlet i deres hellige Skrift, Ādi-Granth. Arjun var en bestemtere Teist og talte stærkt om den fra Verden forskellige Guds Forsyn; han organiserede Sekten og fuldførte en Helligdom i Amritsar, der derefter voksede op til en betydelig Stad; da han blandede sig i polit. Stridigheder, kastede Stormogulen ham i Fængsel, hvor han døde 1606. I Praksis trængtes nu endmere Panteismen tilbage, og den folkelige Tro blev en Monoteisme, der navnlig skarpt forkastede de hinduiske Guders Dyrkelse. Under Arjuns Søn øgedes Tilhængerne stærkt og udviklede sig efterhaanden til et krigersk og nationalt Broderskab, der nu optraadte med Vaaben i Haand mod Mogulkejseren og Muhammedanerne. Hele 17. Aarh. betegnedes ved Guerillakampe, der syntes at skulle ende med det desuden i Sekter splittede Samfunds Ødelæggelse; men i 18. Aarh. kom Mogulriget i Opløsning, og da de grusomt undertrykkede Hinduer nu i Mængde sluttede sig til S., kom disse til Magten i Pendjab. 1764 blev de Herrer i Lahore, og paa et Møde i Amritsar dannede de en selvstændig Stat, en Slags Forbundsrepublik, da de enkelte Fyrster ikke anerkendte noget fælles Overhoved. Men i 1800 opkastede den kraftige Ranjit Singh sig til Hersker og regerede med Lahore som Hovedstad som Militærdespot; 1806 traadte han i venligt Forhold til Englænderne; 1819 underlagde han sig Kashmir, og ved sin Død efterlod han sine Sønner et Rige paa 36000 □-Km. og en af Franskmænd organiseret og med Artilleri forsynet stærk Hær. Hærens Disciplin forfaldt imidlertid hurtig, og da Uordenen medførte Farer for de omliggende Distrikter, greb Englænderne ind og underkuede i 1846—49 S. fuldstændig; siden da er Pendjab indlemmet i det britisk-indiske Kejserrige. — S.s Sekt, der er i Tilbagegang, er splittet i en Række Sekter uden egentlig Præstestand; den omfatter endnu o. 2 Mill., som næsten alle bor i Pendjab. Socialt tilhører S. mest Lavadelen; de er gode Agerdyrkere og tapre Soldater i den anglo-indiske Hær. De højeste Klasser bl. S. udmærker sig ved Lærdom, men den store Masses Niveau er ret lavt. (J. D. Cunningham, History of the Sikhs, 1849; Trumpp, The Adi Granth, 1877; samme, Die Rel. der Sikhs, 1881). *J. O. A.*

Sikkeron, ubekendt Sted paa Juda Nordgrænse (Josva 15, 11).

Siklag, en judæisk eller nøjagtigere simeonitisk By (Josva 15, 31; 19, 5; 1 Krøn. 4, 30), bekendt fra Davids Historie. Den var da i Filisternes Besiddelse og blev af Kong Akis overladt David (1 Sam. 27, 6), hvorfor den ogsaa siden var Juda Kongers Domæne. Den plyndredes af Amalekiter under Davids Fraværelse (1 Sam. 30, 1—26). Jfr. endvidere 2 Sam. 1, 1; 4, 10; 1 Krøn. 12, 1. 21 [20]; Neh. 11, 28. Ruinerne Zuheilika SØ. for Gaza formodes at være S.

Sikmiter, manassitisk Slægt i Gilead med Sekem som Slægtsøverste (4 Mos. 26, 31; Josva 17, 2; jfr. 1 Krøn. 7, 19).

Sikri. 1) Levitisk Slægtsøverste (2 Mos, 6, 21). — 2) 3) 4) 5) Benjaminiter (1 Krøn. 8, 19. 23. 27; Neh. 11, 9). — 6) Levit af Asafs Slægt (1 Krøn. 9, 17; Neh. 11, 17); men en anden Læsemaade har »Sabdi«. — 7) Levit (1 Krøn. 26, 25). — 8) Rubenitisk Øverste (1 Krøn. 27, 16). — 9) En Judæer (2 Krøn. 17,16). — 10) Fader til en af Hundredførerne i Jojadas Tjeneste (2 Krøn. 23, 1). — 11) En Efraimit (2 Krøn. 28, 7). — 12) Præst (Neh. 12, 17).

Sikyon, By NV. for Korinth ved den korinthiske Bugt (1 Mak. 15, 23).

Silas, en af Lederne i Modermenigheden i Jerusalem, en Mand med Profetiens Gave, omtales i Ap. G. 15, 22 f. som en af Udsendingene til Antiokia til Godkendelse af de Hedningekr. S. var Paulus' Ledsager paa hans 2. Missions-

rejse (15, 40) til Lilleasien og videre frem til Makedonien og Akaja, delte med ham Missionærens Trængsler og Glæder i Filippis Fængsel (16, 25 f.) og Arbejdet i Thessalonike, Berøa og Korinth (18, 5). Som Silvanos (en anden Form af det samme Navn) omtales han i de tilsvarende Breve (1 Thes. 1, 1; 2 Thes. 1, 1 og 2 Kor. 1, 19). I Athen var Paulus først alene (Ap. G. 17, 15. 16); under en Del af det korte Ophold der har baade S. og Timotheos været hos ham (1 Thes. 3, 1 f.), men først i Korinth, hvortil Paulus og S. vel har fulgtes, samledes de alle 3 til længere Samvirken; i Bemærkningen Ap. G. 18, 5 er det dette sidste, der fremhæves. Under Paulus' lange Ophold i Korinth er S. sandsynligvis vendt tilbage til Menigheden i Jerusalem. Endnu engang høres der o. 10 Aar senere om S. (Silvanos) som Peters Ledsager og Overbringer af dennes Brev fra Rom (Babylon) til Lilleasiens Menigheder, som han altsaa delvis atter har besøgt. *L. G.*

Silentiarius (Hesykopoios), Titel for Embedsmænd ved det bysantinske Kejserhof, hvis oprindelige Pligt var at sørge for Ro i Paladset. Et særligt Navn har Paulus S., Kejser Justinians Geheimesekretær, paa Gr. af det udførlige gr. Digt paa 1029 Vers, hvori han besang Sofiakirken (Migne, Patrol. gr. 86, 2, 2119 f.); det har fremtrædende Værdi som Kilde for Kunsthistorien. — Silentiarii kaldes ogsaa de palæstinensiske Munke fra Oldtiden, efter hvis Regel streng Tavshed var Pligt. *J. O. A.*

Silesius, Angelus, se I, 90.

Silhi, Fader til Asuba, Kong Asas Dronning (1 Kong. 22, 42; 2 Krøn. 20, 31).

Silhim, se Sa'araim og Salim.

Silla, en af Lameks to Hustruer (1 Mos. 4, 19 f.).

Silletai. 1) Benjaminitisk Øverste (1 Krøn. 8, 20). — 2) Manassitisk Anfører hos David (1 Krøn. 12, 21 [20]).

Silo, By i Efraim, hvis Beliggenhed beskrives Dom. 21, 19; dermed stemmer Ruinerne Seilûn 2 geogr. Mil NØ. for Betel, noget østl. for Hovedvejen, hvor Byen har ligget noget tilbagetrukken. S.s Vinhaver (Dom. 21, 20. 21) er forsvundne, men af deres Terrasser er der endnu Spor. I S. uddelte Josva Landet (Josva 18, 1. 10; 19, 51; 21, 2), og dér stod Israelitternes Hovedhelligdom indtil Elis Tid (1 Sam. 1—4; Dom. 21, 19 f.). Muligt, at Filisterne, efter at have taget Guds Ark, har ødelagt Helligdommen. Erindringen om en saadan religiøs Katastrofe kan bedst forklare Jeremjas Hentydning til S. (Jer. 7, 12. 14; 26, 6; jfr. Ps. 78, 60). Saaledes bliver det ogsaa forklarligt, at vi i Dommertidens Slutning finder det kultiske Midtpunkt forlagt til Præstebyen Nob (1 Sam. 21; 22, 11). Profeten Ahija var fra S. (1 Kong. 11, 29; 12, 15; 14, 1 f.; 2 Krøn. 9, 29). *L. G.*

Silo som Messiasnavn i 1 Mos. 49, 10, er ganske tvivlsomt, i Bibeloversættelserne først paaviseligt fra 1534. Af de gamle har den palæst. Targum vel læst det paagældende Ord som »silo« og tænkt sig dette betyde »Efterkommer«, som dog sproglig svæver i Luften; og med samme Læsning af Ordet er det et Sted i Talmud brugt som Egennavn om Messias. Men ellers fører den ældre eksegetiske Overlevering i en helt anden Retning og læser Ordet som en Sammensætning af det relative Stedord »se« (den som, det som) og »lo« (for ham), saaledes baade LXX og de andre gr. Overs., den babyl. Targum og den syr. Overs. Allerede Hes. 21, 32 kan anføres for denne Opfattelse. Altsaa: »Ikke viger Sceptret fra Juda, ikke Høvdingstaven fra hans Fang, til han, hvem den tilhører, kommer; hans er Folkenes Lydighed.« En Hersker over Verden eller, upersonlig taget, et Verdensherredømme er der ogsaa saaledes profeteret om. *L. G.*

Siloah, Vandledning i Jerusalem, der førte Vandet fra Gihonkilden i Kedrondalen (nuvær. Mariakilde) til et Sted indenfor Bymuren sydl. i Tyropøondalen. I Jes. 8, 6 (»S.s sagte rislende Vande«), som er talt paa Kong Akas' Tid, maa tænkes paa en af Schick opdaget gammel overjordisk Kanal, der førte Kildens Vand langs Ofelryggens Østrand til Tyropøondalen. Siden overførtes Navnet S. paa Mundingen af den underjordiske Tunnel, der førte Vandet fra Gihonkilden gennem Sydøsthøjen; denne Udmunding hedder endnu 'Ain selvân, og Bassinet foran Mundingen er S.-Dam. Tunnellen er uden Tvivl anlagt af Hiskija (2 Krøn. 32, 30; Sir. 48, 17 [22. 23]); den er 1757 Fod lang og med et yderst ringe Fald (1 Fod). Ved et Tilfælde opdagedes i 1880 en 6linjet Indskrift i dens Væg tæt indenfor Udmundingen, med hvis Beskrivelse af Gennemboringen Tunnelgangen nøje stemmer; Indskriften er i gl.-hebr. Bogstaver, passende til 8. Aarh., med et kursivt Sving. Siloah-Dammen foran Mundingen var det, den blindfødte paa Jesu Befaling skulde tvætte sine Øjne i og blive seende (Joh. 9, 7). Siloam er en Udtale af Navnet, der ogsaa findes hos Josefos. Fra den hentedes paa Jesu Tid hver Morgen i Løvsalsfestens 7 Dage Vand under Jubel til Vandoffer paa Altret, og Jesu havde faa Dage før Joh. 9 betegnet sig som den sande S.kilde (Joh. 7, 37 f.), vistnok ogsaa med Tanken paa Jes. 8, 6 om Herrens uanselige, men dog underfulde Hjælp. I Lk. 13, 4 er S. brugt om hele Bydelen i S.s Nærhed lige til Bymuren. Til S. i denne videre Betydning kan ogsaa regnes det større Bassin, der nu hedder Birket el-hamra (»den røde Dam«), nu forlængst vandløs, S. for S.-Dammen. Paa det skal der maaske tænkes i Neh. 3, 15 »Dammen ved Vandledningen (»selah«) til Kongens Have«; muligvis ogsaa ved en af de i Jes. 22, 9. 11 omtalte Vandsamlinger. End- ogsaa den mærkelige Oldtidslandsby overfor SØ.højen, Selvân, bærer det gl. S.navn. *L. G.*

Siloam, se Siloah.

Silpa, Leas Slavinde, af hende givet Jakob til Medhustru, Moder til Gad og Aser (1 Mos. 29, 24; 30, 9 f.; 35, 26; 37, 2; 46, 18).

Silsa, en Øverste i Aser (1 Krøn. 7, 37).

Silvanos, se Silas.

Silverius, rom. Pave 536—537. Hans Papat var kort og bevæget. Indsat af den østgotiske Konge gik han, da Justinians Feltherre Belisar landede i Italien, over til denne. Men senere synes han atter at have indladt sig med Østgoterne. I hvert Fald blev han mistænkt herfor og af den Grund afsat af Belisar i Aaret 537. Han blev sendt i Land-

flygtighed og døde dér; Dødsaaret er ikke kendt. *F. T.*

Silvester, se Sylvester.

Silvestro Gozzolini, se Sylvestrinere.

Silvestro Mazolini, se Prierias (III, 597).

Silvia (Salvia, Silvania), kr. Helgeninde, f. før 350, d. før 410, da Rufinus (d. 410) omtaler hende som den »nu afdøde S.« i Fortalen til Overs. af Klemens's *Recognitiones*. Hun kaldes dér *virgo* (Jomfru) som Nonne; men hun havde været gift med en Broder til en Rufinus, der 392 udnævntes til Konsul og Præfekt over Østen. Om S.s Liv og Virksomhed fortæller Palladius i »Historia Lausiaca«: hun anvendte Nætterne til Læsning af K.fædrene og de gl. Kommentatorer og var meget streng Asket, sov bl. a. ikke i nogen Seng og ansaa det for Synd at vaske sig; hun anvendte kun Vand til at tvætte sine Fingerspidser og det alene for den hellige Nadveres Skyld. Om S.s Rejse til det hellige Land taler foruden Palladius ogsaa Paulinus fra Nola. — 1884 opdagede Bibliotekar Gamurrini i Arezzo Rester af et Haandskrift, i hvilket en unævnt Nonne fortalte sin Pilegrimsfærd til de hellige Steder. I sin Udg. identificerede han Forf. med S., som han paa Grund af Enkeltheder i Beretningen kaldte »S. fra Aquitanien«. Men 1891 har John H. Bernard (i en Overs. i »Palestine Pilgrims Text Society's« Skrifter) hævdet, at Skriftet ikke kan være af en Asket som S. Benedictineren M. Férotins Fund i spanske Biblioteker har nu vist, at Bernard havde Ret; Skriftet skyldes en spansk Abbedisse af anset Slægt, Etheria (Aetheria eller Eucheria), hvis Hjemstavn næppe har været langt fra den biskaiske Havbugt; Stedet kunde saaledes regnes med til Aqvitanien i videre Betydning. Hermed passer, at en spansk Eneboer fra Slutn. af 7. Aarh., Valerius, i et Brev til Munkene i Vierzo (ad fratres Bergidenses) giver Uddrag af denne spanske Dames Optegnelser (jfr. Férotin, »Le véritable auteur de la Peregrinatio Silviae, la vierge espagnole Ethéria« i »Revue des questions historiques« LXXIV, S. 367—397, Paris 1903). Forfatterinden har maaske været en Datter af Konsulen Eucherius og muligvis i Slægt med Theodosius d. store. Skriftets Fremstilling er meget anskuelig. Som k.hist. Kildeskrift har de levnede Brudstykker (Beg., Slutn. og nogle Blade i Midten mangler) megen Værd, særlig til at lære Tidens kr. Liv, Kultus, Kirker m. m. at kende. Uheldigvis er Forfatterindens Levetid omstridt. Ud fra sproglige og histor. Iagttagelser har Filologen K. Meister (De itinerario Aetheriae abbatissæ i Rhein. Museum 64, 337—92) hævdet, at Rejsen ikke tilhører 4. Aarh., men Trediverne i 6. Aarh. — En revid. Textudgave har P. Geyer givet i Corpus script. eccl. lat. XXXIX, Wien 1898; billig Udg.: W. Heraeus, Silviae vel potius Aetheriae peregrinatio, 1908; »S.s Pilgrimsfærd«, dsk. Overs. af V. Schmidt i »Smaaskrifter til Oplysn. f. Kr.«, 1896). *V. S.*

Silvio de' Piccolomini, Enea, se Pius II (III, 559).

Simar, Hubert Theophil, Ærkebiskop af Köln, f. 14. Dec. 1835, d. 24. Maj 1902; studerede Teol. i Bonn, hvor han, efter Præstevielsen 1859, blev Privatdocent 1860 og Prof. ord. i Dogmatik 1880, Biskop i Paderborn 1891, Ærkebiskop i Köln 1899 (introniseret Febr. 1900). S. var en af Stifterne af »Görres-Gesellschaft« 1876 (II, 315). Har bl. a. udgivet: »Der Aberglaube« (1894 [3]), »Die Theol. des hl. Paulus« (1864, 1883 [3]), »Lehrbuch der Moraltheol.« (1867, 1893 [3]), »Lehrbuch der Dogmatik (1880, 1899 [4]). *H. J. H.*

Simea (Sim'a). 1) Broder til David (1 Krøn. 2, 13; 20, 7), se Samma. — 2) Søn af David (3, 5), se Sammua. — 3) Levit (6, 15 [30]). — 4) Levit (6, 24 [39]). — Lydforskelligt er 5) en Benjaminit (8, 32; i 9, 38 kaldet Simeam).

Simeat (Sim'at). En af de Mænd, der myrdede Kong Joas, var Søn af en S. (som er et Kvindenavn), ifølge Kronisten en Ammoniterinde (2 Kong. 12, 22 [21]; 2 Krøn. 24, 26).

Simeatiter (Sim'atiter), en Slægt af Skriftlærde i det judæiske Ja'bes (1 Krøn. 2, 55).

Simei (Shim'i). — 1) Levitisk Slægtsøverste af Gersoniterne (2 Mos. 6, 17; 4 Mos. 3, 18. 21; 1 Krøn. 6, 2 [17]; 23, 7. 10; Sak. 12, 13). I 1 Krøn. 23, 9 er S. urigtigt eller betegner en ellers uomtalt S. af La'dans Hus. — 2) Benjaminit fra Bahurim af Geras Slægt, beslægtet med Sauls Hus. Modstander af David (2 Sam. 16, 5 f.; 19, 17 f. [16 f.]; 1 Kong. 2, 8. 9. 36 f.). — 3) En af Davids tro Mænd (1 Kong. 1, 8), muligvis den S., der nævnes blandt Salomos Landfogeder (4, 18). — 4) Broder til Serubabel (1 Krøn. 3, 19). — 5) Simeonit. Øverste med talrig Slægt (4, 26. 27). — 6) Rubenitisk Øverste (5, 4). — 7) Levit af Meraris Sønner (6, 14 [29]). — 8) Gersonitisk Levit af Asafs Forfædre (6, 27 [42]). — 9) Benjaminitisk Øverste (8, 21, i V. 13 Sema). — 10) Levitisk Sangerklasse (25, 17; ogsaa i V. 3: LXX); hørte til Jedutun, altsaa af Merariterne. — 11) S. fra Rama, Opsynsmand over Davids Vinbjerge (27, 27). — 12) Levit, som tog Del i Templets Renselse under Kong Hiskija (2 Krøn. 29, 14); maaske den samme som i 31, 12. 13. — 13) Levit (Esra 10, 23). — 14) Lægmand (10, 33). — 15) Lægmand (10, 38). Alle disse 3 havde fremmede Hustruer. — 16) Benjaminit blandt Mardokais Forfædre (Ester 2, 5). — En Broder til David kaldes i 2 Sam. 21, 21 S., men rigtigere er Simea (se Samma). *L. G.*

Simeon (Shim'on; LXX og N. T.: Symeon), hyppigt Navn blandt Jøderne, især i dets senere gr. Form Simon (se d. A.). — 1) Jakobs og Leas 2. Søn og den tilsvarende israelit. Stamme (1 Mos. 29, 33). Hos Josef i Ægypten holdtes S. tilbage som den næstældste, idet Josef ihukom Rubens Broderlighed (42, 24; jfr. 37, 22). S.s Stammes Historie er uklar. 1 Mos. 34 (S.s og Levis Hævn paa Sikem) fortæller vel Stammebegivenheder, hvorved dog ikke er udelukket, at en sikemitisk Fyrstesøn kan have spillet en Rolle. I Jakobs Varsel,sord 1 Mos. 49, 5—7 føles de ringe Forhold for S.s Stamme (og Levi) i Dommertiden som Virkningen af en svær Skyld for hint Overfald paa Sikemiterne. At Kana'anæerne efter Overfaldet paa Sikem (i den israelit. Erobringstid) næsten har tilintetgjort S.s og Levis Stammer (Wellhausen), har de bibl. Efterretninger imod sig (se Levi III, 46). 1 Mos. 34 er Begiven-

heder fra Patriarktiden, der gav Anledn. til, at Jakobsstammerne trak sydpaa i Landet; 1 Mos. 48, 22 er vistnok et antedateret Træk fra Erobringstiden, som ikke vedkommer S.s Stamme. Ifølge 4 Mos. 1, 23 (jfr. 26, 14) maa S. i Ørkentiden være bleven svækket alvorligt, ukendt hvorledes. Ved Indrykningen i Kana'an fulgte S. med Juda (Dom. 1, 3. 17) og opsugedes i denne Stamme. S.s Landomraade var S. for Juda. Dets Byer (bl. hvilke Beerseba) nævnes Josva 19, 2 f.; 1 Krøn. 4, 28 f., men regnes i 15, 26—32. 42 til Juda (1 Kong. 19, 3). I Mose Velsignelse er S. uomtalt. S.s Slægter (deriblandt et kana'anæisk Element) nævnes 1 Mos. 46, 10 og 4 Mos. 26, 12 f. samt 1 Krøn. 4, 24 f.; i 4, 34—43 fortælles Træk af simeonit. Udvidelser paa Hiskijas Tid. I Neh. 11, 26 f. regnes simeonit. Byer ganske som judæiske. Jfr. yderligere 1 Krøn. 12, 25; 2 Krøn. 15, 9; 34, 6. Judit tilhørte S. (Judit 9, 2; 8, 1; jfr. 4 Mos. 1,6). I Joh. Aab. 7 er S.s Stammenavn med (V. 7). — 2) Jød. Mand af dem, der havde fremmede Hustruer (Esra 10, 31). — 3) Præsten Mattatijas Bedstefader (1 Mak. 2, 1), hos Josefos som Søn af en Hasmon, eller maaske med Tilnavnet »Hasmonæer«. — 4) En af Jesu Forfædre (Lk. 3, 30). — 5) S., der velsignede Jesusbarnet (Lk. 2,25 f.), en af de stille i Landet, uberømt, men paa Højdepunktet af relig. Liv i Datidens Israel. S.s høje Alder slutter man sig til af V. 26 og 29. I Guds Aands Drift kom han til Templet, da Josef og Maria var dér for at fremstille Barnet for Herren. Med en profetisk Klarhed, der overgaar alle de andre Vidnesbyrd fra Jesu Barndom, udtalte han hellige Ord om Barnets Fremtid med den dybeste og mest omfattende Forstaaelse af Frelsen. — 6) En ikke nærmere bekendt, profetisk begavet Forkynder i Antiokia, S. med det lat. Tilnavn Niger (Ap. G. 13, 1 f.). — Et Par Steder er den mere arkaistiske Form S. brugt om Simon Peter (Ap. G. 15, 14; 2 Pet. 1, 1). *L. G.*

Simeon, se Symeon.

Simeon, Charles, engelsk Præst, f. 1759, blev Fellow i King's College, Cambridge, og efter at have gennemgaaet en svær rel. Krise ordineret 1782. Fra 1783 til sin Død 1836 var han Spr. ved Trinity Church i Cambridge. Gennem John Venn (se d. A.) og hans Fader var han vundet for den evang. Retning og blev dennes Hovedleder i Cambridge. I Beg. mødte han Modstand: Gudstjenesten forstyrredes, og S. blev insulteret paa Gaden. Men hans Sagtmodighed og Selvfornægtelse under en Epidemi skaffede ham Indgang, og i over 50 Aar samlede han voksende Skarer af Studenter om sin Prædikestol og sin Undervisning i Kollegiet og øvede en Indflydelse, som spores længe efter hans Død. For Midler, som han dels selv skænkede, dels indsamlede, købte han Kaldsretten til o. 100 Præsteembeder, og den oprettede »Simeon Trust« sørgede for, at disse Embeder besattes med velskikkede Mænd. Modsat nogle af de evang. Ledere, der var meget lavkirkl. og nærmest holdt til med Dissenters, fulgte S. i sin Teol. den anglik. Middelvej, og i Liturgien og Styrelsen iagttog han de foreskrevne Former; dog oprettede han Menighedssamfund (»societies«) efter metod. Forbilleder, men denne Virkemaade blev snart opgivet af hele Partiet. S. var en af Grundlæggerne af det kirkl. Missionsselskab *(C. M. S.)*. Hans Hovedværk er »Horæ Homileticæ« (I—XI, 1819—20), en prakt. Udlægn. af hele Biblen; hans saml. Værker er 1840 udg. i 21 Bd. (W. Carus, Memoirs of the Life of C. S., 1848[3]; H. C. G. Moule, C. S., 1892). *C. E. F.*

Simeoni, Giovanni, ital. Kardinal, f. i Stiftet Palestrina 12. Juli 1816, d. i Rom 1892, blev 1857 pavelig Husprælat, 1875 Nuntius i Madrid, s. A. Kardinal og afløste 1876 Antonelli som Statssekretær hos Pius IX. I denne Stilling, som han beklædte til Pavens Død (1878), var han en afgjort Tilhænger af Vatikanets franskvenlige Politik og ivrig Modstander af Treforbundet og Kongeriget Italien. Under Leo XIII blev S. Præfekt for Propagandaen (1878) og fortsatte ogsaa som saadan sin tidligere Politik; saaledes kaldte han de ital. Capucinere tilbage fra Tunis og erstattede dem med Franskmænd. *S. A. B.*

Simler, Josias, schweiz. Teolog, f. 6. Novbr. 1530 i Cappel. Hans Forældre var vundne for Ref.en af Bullinger, og S. selv kom ind paa det teol. Studium, blev Prof. i nytestl. Eksegese og Præst i Zürich og udgav en lang Række teol. Skrifter, men han dyrkede tillige Matematik, Naturvidenskab og Historieskrivning og var i det hele en forbavsende alsidig Aand. D. 2. Juli 1576. *A. Th. J.*

Simma, levitisk Slægtsøverste (1 Krøn. 6,5 [20]; 2 Krøn. 29, 12).

Simon, gr. Navn, der hos senere Jøder, brugtes som ens med det hebr. Simeon (s. d. A.), hvilket sidste altsaa har en mere arkaistisk Klang. Bibelske Personer: 1) S. II, jød. Ypperstepræst o. 200 f. Kr., Søn af Onias II. Den begejstrede Skildring i Sir. 50 gør Indtryk af at gælde en ældre samtidig af Sirak (o. 180), altsaa S. II, og ikke en af Josefos ligeledes omtalt S. I, o. 300 f. Kr., Søn af Onias I. Tilnavnet »den retfærdige« (ɔ: lovstrænge), som Josefos tillægger hin S. I, antages snarere at gælde S. II, hvem den farisæiske Overlevering tilskriver følgende Udsagn: ved tre Ting opretholdes Verden, ved Loven, ved Gudstjenesten og ved Godgørenhed. — 2) Indehaver af et fornemt Tempelembede, der i en Strid med Onias III henledte Selevkos IV's Opmærksomhed paa Tempelskattene (2 Mak. 3 og 4). — 3) Hasmonæeren S., Judas Makkabæers Broder, Ypperstepræst og Regent (se Makkabæerne). — 4) S. Peter, se Peter (III, 527). — 5) En anden af Apostlene, S. Kananæer (Mt. 10, 4; Mk. 3, 18) eller Zelot (Lk. 6, 15; Ap. G. 1, 13), se Kananæeren (II, 719). — 6) En af Jesu Brødre (Mt. 13, 55; Mk. 6, 3); boede under Jesu galilæiske Virksomhed i Kapernaum (Joh. 2, 12; Mt. 12, 46). Brødrene hørte dengang ikke til Disciplene; siden hører vi om dem som ansete Medlemmer af Menigheden (Ap. G. 1, 14; 1 Kor. 9, 5), men kun Jakob og Judas har efterladt dybere Spor i Overleveringen. S., Herrens Broder, er naturligvis ikke den Simeon, Klofas' Søn, der efterfulgte Jakob den retfærdige i Ledelsen af Modermenigheden og blev Martyr under Trajan; han var Jesu Fætter (se Klofas). — 7) S.

den spedalske, i hvis Hus i Betania en Kvinde (Maria) salvede Jesus med Nardussalven, Anledningen til, at Judas' Forrædertanker modnedes (Mt. 26, 6; Mk. 14, 3), var muligvis helbredet af Jesus; hans Hus — forskelligt fra Lasaros' og dennes Søstres Bolig — maa have været særlig egnet til Sammenkomsten af det sikkert talrige Bordselskab. — 8) Farisæer i Galilæa, ved hvis Gæstebud Herren forsvarede den forhenværende »Synderinde fra Staden« (Lk. 7, 36—50). — 9) S. fra Kariot (Keriot), formodentlig i det sydl. Judæa, Forræderen Judas' Fader (Joh. 6, 71; 13, 2. 26). — 10) S. fra Kyrene, som de rom. Soldater tvang til at bære Jesu Kors (Mt. 27, 32; Mk. 15, 21; Lk. 23, 26). Soldaterne maa af de ledsagende Jøder være giort opmærksomme paa, at S. ogsaa hørte til Jesu Tilhængere. S.s Sønner, Alexander og Rufus, som nævnes i det for rom. Kr. skrevne Mk.evang., maa have været den rom. Menighed velbekendte. Rom. 16, 13 kan bringes i Forbindelse hermed. — 11) S. Mager (Ap. G. 8, 9 f.), se nedenfor. — 12) S. Garver, Peters Vært i Joppe (Ap. G. 9, 43; 10, 6. 17. 32). — Et fra S. lydlig forskelligt S.(= Shimon)navn findes i 1 Krøn. 4, 20. *L. G.*

Simon. 1) **S. Mager** omtales i Ap. G. 8, 9 f. som en Samaritaner, der om sig selv siger, at han er noget stort, og om hvem andre siger, at han er »den, som man kalder Guds store Kraft«. Da han, efter at være døbt af Filip, vil tilkøbe sig (se Art. Simoni) Evnen til ved Haandspaalæggelse at meddele Helligaanden, bliver han irettesat af Peter, hvorpaa han anraaber Apostlene om Forbøn. Man faar saaledes i N. T. Indtryk af, at han tilsidst for Alvor vil slutte sig til Apostlene, men efter de senere Overleveringer vedblev han at være en Bekæmper af Krdm.; ja, han kom for de senere Tiders Bevidsthed endog til at staa som den, fra hvem alle andre Kætterier har deres Udspring. Der er iøvrigt meget uklart og modstridende i de senere Beretninger om ham. Han skildres snart som en omrejsende Lærer, der endog skal være naaet til Rom, og som her og overalt bekæmpes af Peter. Snart skildres han som en, der kræver guddommelig Tilbedelse og af mange blev æret som den højeste Gud. Han omtales ligeledes som Ophavsmand til og tillige selv indgaaende som Midtpunkt i et omfattende gnostisk System. Den historiske Kærne i alt dette lader sig ikke udskille; men paa den anden Side er man ganske kommet bort fra den Tanke, at S. skulde være en opdigtet Figur, en Karikatur af Ap. Paulus, tegnet af hans judaistiske Modstandere. Bag de mange brogede Efterretninger maa i hvert Fald ligge saa megen Virkelighed, at en vis Simon fra Gitta i Landskabet Samaria gjorde sig til Talsmand for en samaritansk, antijødisk og antikristelig Blandingsreligion og betegnede sig selv som en Profet, udsendt af den højeste Gud eller maaske endog som en Aabenbaring af denne Gud. Men om det nærmere Indhold af denne Religion kan intet sikkert siges, ligesom ogsaa S.s egen Livsskæbne er uløselig indvævet i Legenden. (A. Hilgenfeld, Die Ketzergeschichte des Urchristentums, 1884, 163—186 og 453—461; H. Waitz, Simon Magus u. die altchristl. Litt. i Zeitschr. für. neutestl. Wissenschaft, 1904, 121—143). *F. T.* — 2) **S. bar Giora**, Friskareforer fra Jødekrigens Tid, omtalt baade af Josefos og Tacitus, stammede fra Gerasa og foretog først med stadig voksende Tilslutning Tog mod Idumæa og Judæa. Klippefæstningen Masada ved det døde Hav var hans Hovedkvarter, herom skal der efterhaanden være samlet o. 40,000 Mand. I 67 indkaldte Jerusalems Borgerskab S. for at ende Borgerstriden mellem de to Partier (om Johannes og Eleasar); S.s Komme øgede yderligere Forvirringen og Spliden, men hans Folk kæmpede fra Sion og de vældige Ydermure med fanatisk Iver og Dødsforagt mod Romerne, gjorde de dristigste Udfald og sørgede til sidst for, at Romerne efter Byens Fald (5. Aug. 70) kun fandt Ruiner. S. blev taget tilfange og maatte siden deltage i Titus' Triumftog; derefter styrtedes han ned af den tarpeiske Klippe. — 3) **S. ben Gamaliel**, to Rabbinere, der efter jød. Tradition tilhørte Hillels Familie og Skole; den ældste nævnes som Søn af Hillel og Gamaliels Fader, den yngre som sidstnævntes Søn. Han regnes af Josefos til de fanatiske, romerfjendtlige Zeloter. — 4) **S. bar Jochaj**, Rabbiner af Akiba's Skole fra 2. Aarh. e. Kr., levede som Lærer i Jabne, derpaa som Eneboer, saa i Tekoa og døde i Tiberias. I den saak. Midrash ha-gadol er bevaret Excerpter af S.s »Mekilta« (til 2 Mos.). En Overlevering gjorde ham til Forf. af »Sohar«, Kabbalas Hovedværk (se II, 708), der sikkert er middelalderligt. Han skal have skrevet Bogen under sit 13aarige, strængt asketiske Eneboerliv, hvorunder han modtog Engleaabenbaringer. Efter Bar-Kokbas Opstand skal han have taget energisk Del i Ordningen af de jød. Menighedsforhold. (J. Lewy, Ein Wort über die Mechilta des R. Simon, 1889). — 5) **S. Metafrastes**, se Symeon. — 6) **S. Nasi** (Fyrste), se Bar-Kokba (I, 217). — 7) **S. Stock**, se Stock. — 8) **S.** (egtl. Symeon) **Stylites**, berømt Eneboer fra det nordlige Syrien, f. o. 390, d. 459, vogtede som Dreng sin Faders Hjord; 13 Aar gl. blev han grebet af Krdmmen, gik snart efter i Kloster og underkastede sig haarde Bodsøvelser. Han vakte derved de andre Munkes Mishag, forlod Klostret, levede nogle Aar som Eneboer og begyndte derefter den ejendommelige Livsførelse paa Toppen af en Søjle, der skaffede ham Tilnavnet »Stylites« (d. v. s. Søjlebeboer). Her levede han i omtrent 40 Aar og vandt stort Ry som Helgen. — Talrige Pilegrime strømmede til Stedet, og selv efter hans Død var Søjlerelikvien Genstand for Massedyrkelse; omkring den opførtes en aaben Oktogon, hvortil sluttede sig 4 (korslagte) store 3skibede Basilikaer, hvoraf endnu betydelige Ruiner er bevaret paa Stedet (Qal'at Sim'ân); til Bygningen hørte et ottekantet Baptisterium, talrige Kapeller, Herberger og Forraadsrum (jfr. Voguë, Syrie centrale). — S. fandt mange Efterlignere; en af disse i 6. Aarh. havde samme Navn og benævnes derfor S. den yngre. (Levnedsskildring af S., forf. af hans Discipel Antonios, er 1908 udg. af H. Lietzmann, »Antonios, Leben des heil. Symeon Stylites«). *F. T.* 9) **S. fra Brion**, se Pave Martin IV (III, 187). — 10) **S. fra Cramaud**, fr. Ærkebiskop, f.

1360 i Cramaud i Poitou, blev 1385 Biskop i Poitiers, 1390 i Avignon; den avign. Pave udnævnte ham tillige til Titulærpatriark af Alexandria. S. stod Karl VI nær og var særlig ivrig for at faa det pavelige Skisma bilagt. Han fik et Pariser Koncil 1398 til at opsige Benedict XIII Lydighed, da han ikke vilde nedlægge Tiaraen, og 1409 var han en af Lederne paa Konciliet i Pisa. S. Aar blev han Ærkebisp i Reims, 1413 Kardinal, d. 1429. — 11) **S. fra Langham**, engelsk Ærkebiskop, var først Abbed i Westminster, fra 1362 Biskop af Ely; som saadan blev han Edward III's Kansler og modstod med Kraft Pavens Krav paa Lensskat fra England. 1366 blev han Canterburys Ærkebisp, men da han 1368 blev Kardinal, flyttede han til Avignon, hvor han døde 1376. Som Ærkebiskop optraadte han mod Wiclif. — 12) **S. IV af Montfort**, Greve, berømt som Hovedfører i det store »Korstog« mod Sydfrankrigs Albigensere 1209 f. (I, 47, jfr. Ny-Manikæerne III, 161), især rettet mod Grev Raimond af Toulouse, hvis grusomt hærgede Land tilfaldt S. som Løn; et Koncilium i Montpellier (1215) og den store 4. Lateransynode (s. A.) stadfæstede dette, og Honorius III tog senere S. og hans Søn Amalrik (Amaury) i sit særlige Værn mod Greverne af Toulouses Forsøg paa at generobre deres Besiddelser. S., der traadte Mænd som den hl. Domingo (I, 660) og Pierre Nolasque (III, 387) nær, optraadte med største Strænghed mod Kætterne, men disse gjorde ogsaa forbitret Modstand mod de nordfranske »Katoliker«. S. faldt 25. Juni 1218 i Kamp mod Albigenserne. *J. O. A.* — 13) **S. af Nidaros** er en af de saak. Biskopper i Nidaros, som Bisperækkerne nævner før Ærkestolens Oprettelse. Han efterfulgte den af Olav Kyrre indsatte Adalbrigt og levede endnu i 1139, men er ellers ukendt. *A. B.* — 14) **S. af Odense**, Biskop, som Domprovst i Lund Tilhænger af Ærkebisp Eskil, under hvis Landflygtighed han blev valgt til Biskop i Odense og vistnok indviet i Udlandet. Men den kejserlige Pave, Victor IV, havde 1162 indviet Domprovst Livo af Odense til Biskop (III, 67), og Valdemar I havde godkendt Valget. Først da Valdemar havde brudt med Modpaven, var S.s Valg sikret. 1163 nævnes han som Biskop, da han var tilstede ved Grundlæggelsen af Tvis Kloster. 1170 deltog han i Knud Lavards Skrinlæggelse i Ringsted, hvor han ogsaa udstedte et Gavebrev til Præmonstratenserne og skænkede dem sin Ejendom i Væ til en Klosterstiftelse (Beckaskog I, 245). Benedictinernonnerne i Odense skænkede han Hjallese Kirke og gav derved Stødet til, at disse senere flyttede til Dalum (I, 589). Ogsaa St. Knuds Kloster var særlig Genstand for hans Forsorg, og dets Broderskab med Moderklostret Evesham i England fornyedes under ham. D. 13. Maj 1186(?). (Biogr. Lex. XV). *S. M. G.* — 15) **S. af Sorø**, Abbed, engelsk Cistercienser, blev af Biskop Absalon valgt til Abbed 1164. Under hans Styrelse blev Klostrets Rigdomme stærkt øgede, men i god Overensstemmelse med Ordenens Praksis søgte han først 1182 Pavens Stadfæstelse paa den store Godssamling. I Forbindelse med Absalon opførte han Klosterkirken. Men han havde Vanskeligheder ved at opretholde Klostertugten og maatte 1186 paakalde Pavens Hjælp. D. 1188. (Biogr. Lex. XV). *S. M. G.* — 16) **S. af Suderøerne**, indviet som Biskop 1226 af Ærkebiskop Peter af Nidaros, d. 1243. Efter hans Død blev der gjort forgæves Forsøg paa at faa henlagt Indvielsen af de suderøiske Biskopper til Ærkebiskoppen af York i Stedet for til Nidaros' Ærkebiskop. *A. B.* — 17) **S. fra Tournai**, fransk Skolastiker fra o. 1200, virkede i Paris og efterlod sig to endnu i Manuskript bevarede Værker »Summa theologiae« og »Expositio Symboli« (Athanasiani), der begge er ortodokse. Men mundtlig skal han have brugt en altopløsende Dialektik, vistnok paavirket af Averroës (I, 184). Efter Matheus Paris (III, 197) udraabte S. en Gang: »O, Jesus! Hvad har jeg ikke gjort til Styrkelse af din Lære, skønt jeg kunde have gjort langt mere til dens Nedbrydelse«; til Straf mistede S. straks Mæle og Forstand. Andetsteds fortælles, at S. nævnede Moses, Kristus og Muhammed som 3 Bedragere, der havde ført Verden bag Lyset. Men i et Brev fra Stephan af Tournai til Ærkebispen af Reims (fra Slutn. af 12. Aarh.) omtales S. som en Mand udmærket ved Lærdom og Sæder, og Henrik fra Gent, Kannik i Tournai og Dr. fra Sorbonne, fortæller om S. uden at nævne noget om hans Vantro. *H. J. H.* — 18) **S. af Viborg**, Biskop, var Domprovst i Viborg, da han 1338 blev valgt til Biskop. Han vilde dog ikke opgive sin Præstebolig i Frue Kloster, og den blev derfor Bispebolig og vedblev at være det til Ref.en. Da Valdemar Atterdag blev hyldet i Viborg 1340, ledede S. Gudstjenesten. Han nævnes blandt Dalby Klosters Velgørere. Dødsaaret ukendt (1345?). *S. M. G.*

Simon, 1) **John Smith S.**, engelsk metodist. Teolog, f. i Glasgow 1843, blev 1863 wesleyansk Præst, 1895 Medl. af »Legal Conference of the Wesleyan Methodist Church«, som bestaar af 100 Præster, 1901 Forstander for »Wesleyan Methodist College« (Didsbury ved Manchester), 1907 Præsident for den wesleyanske Konferens. Paa dens Foranstaltning har han udg. »A Summary of Methodist Law and Discipline« (1907); har desuden skrevet: »Revival in England in the 18th Century« (1907). *C. E. F.* — 2) **Richard S.**, fransk Teolog, f. i Dieppe 1638, d. ssteds 1712, traadte tidlig ind i Oratorianernes Orden, men blev 1678 udelukket paa Grund af Offentliggørelsen af hans »Histoire critique du Vieux Testament«, der ogsaa undertryktes paa Gr. af kætterske Meninger. S. levede derefter en ensom Tilværelse i Dieppe, Rouen og Paris, ivrig sysselsat med videnskabeligt Arbejde; de ledende Mænd indenfor Gejstligheden saa med Mistænksomhed paa ham. Hans Overs. af N. T. paa Fransk (udg. 1702) blev forbudt. Til Trods for sine vanskelige Kaar udgav han bl. a. »Histoire critique du text du N. T.« (1689), »Hist. crit. des versions du N. T.« (1690), »Hist. crit. des principaux commentaires« (1693). Han har m. H. til den nytestl. Tekstoverlevering og de nytestl. Oversættelsers Historie gjort et banebrydende Arbejde. S. var nemlig fri for de Fordomme, som de kat. Teologer nærede m. H. til Vulgata, ligesom ogsaa for de Fordomme, som de prot. Teologer næ-

rede m. H. til den bibelske Tekst i Grundsprogene. Han vidste endvidere at vurdere Betydningen af Biblen paa Modersmaalet. Først mere end et halvt Aarh. efter hans Død begyndte hans Værker at faa den Anerkendelse, som de fortjener. *F. T.*

Simoni, den Forbrydelse at yde eller modtage aandelige eller kirkelige Goder for Penge eller Penges Værd; Navnet hidrører fra Simon Mager (se S. 190), som vilde købe Helligaands Gaven af Apostlene for Penge (Ap. G. 8, 18 f.). Særlig under Middelalderens Investiturstrid (II, 547) spillede Begrebet S. en stor Rolle, og det blev af Pavemagten betragtet som S. at modtage Stadfæstelse i kirkeligt Embede af en verdslig Fyrste. Den kanoniske Ret straffer S. for begge de implicerede Parter med Suspension og Excommunikation. S. angaar ikke alene Erhvervelsen af gejstligt Embede, men kan ogsaa finde Sted ved Sakramenternes Forvaltning, ved Dispensationer fra Censurer og Løfter, ved Salg af Relikvier eller ved Optagelse i en gejstlig Orden o. s. v. — I den evang. K. bruges S. om den uhæderlige Bortgivelse eller Erhvervelse af et kirkeligt Embede; men saadan Erhvervelse har desværre i Tidernes Løb fundet Sted i udstrakt Grad, begunstiget ved Patronatsretten til Præstekaldene (jfr. i Danmark Forordn. 22 Febr. 1593, Chr. IVs Reces af 1615 § 4, Reskr. 16. Juli 1681). Intet Under derfor, at Dske Lov 2—3—8 fastsætter, at den, som til Præsteembede indvies, forpligtes til »at gjøre sin højeste Ed for Superintendenten, at han hverken selv eller ved andre har budet, givet eller lovet nogen Gave for at bekomme Kaldet« (jfr. Forordn. 23. Okt. 1700). Denne Simonied afskaffedes først 1870 samtidig med, at Præsteeden afløstes af et højtideligt Løfte, som indledes med Erklæring om, at man ikke har benyttet noget uhæderligt Middel for at indkomme i Embedet. *A. J.*

Simonisme, se Saint-Simon (S. 17).

Simons, Menno, se III, 230.

Simonsen, Jørgen, dsk Præst og Forf., f. i Odense o. 1535, studerede dels udenlands, dels i Kbhvn og erhvervede Magistergraden, blev o. 1562 Læsemester ved St. Knud i Odense, i hvilken Stilling han udfoldede megen Flid. Samtidig betjente han Præsteembedet i Ubberud; 1571 blev han Spr. for St. Albani og 1577 tillige Provst i Odense By og Herred. S. forfattede flere nyttige Skrifter, navnlig »Pædagogia, d. e. en kort og enfoldig Undervisning om unge Børns Optugtelse« (1587), et for sin Tid værdifuldt Skrift. D. af Pesten 1602. *H. F. R.*

Simor, János (Johann), Fyrstprimas af Ungarn, f. 23. Aug. 1813, d. 23. Jan. 1891, præsteviedes 1836, blev teol. Prof. og Universitetspræst i Pest 1839, »Studiepræfekt« ved Pazmaneum i Wien (III, 512) 1840, gik en Tid i Undervisningsministeriets Tjeneste, blev 1857 Biskop i Raab, 1867 Ærkebisp af Gran og Fyrstprimas af Ungarn, 1873 Kardinal. Som Ærkebisp kronede han Kejser Franz Joseph til Konge i Ungarn, men var mod Regeringens Ønske ivrig for at faa Vatikanerkonciliets Dekret forkyndt i Ungarn. Han fejrede 1886 sin gyldne Messe og roses iøvrigt for at have anvendt store Summer til Fremme af kirkl. Liv og Lærdom. *H. J. H.*

Simplicianus af Milano, romersk Præst, af Damasus I (I, 590) sendt til Milano som Hjælper for Ambrosius, hvem han skal have døbt. Augustin mindes ham i sine Bekendelser som sin aandelige Fader og tilegnede ham et Skrift. Paa sit Dødsleje anbefalede Ambrosius ham til sin Efterfølger som Metropolit i Milano med Ordene: »Han er vel en Olding, men han er god«. Han var Ærkebiskop fra 397—400. *H. J. H.*

Simplicius, Biskop i Rom 468—483; hans Papat var fra først til sidst optaget af Deltagelse i de monofysitiske Stridigheder. Han indtog samme Standpunkt som Leo den store, men formaaede ikke med samme Held og Myndighed som denne at hævde sig overfor Hoffet i Konstantinopel. Kort efter hans Død førte disse Stridigheder til et mangeaarigt Brud mellem Østens og Vestens K.samfund. *F. T.*

Simpson, James Gilliland, engelsk Teolog, f. i London 1865, studerede i Oxford, var Vice-Principal for det anglik. teol. College i Edinburgh 1893—95, Præst i Dundee 1895—1900, Principal for Leeds' Clergy School 1900—10, blev 1910 Canon i Manchester og følg. A. ved St. Pauls i London. Har udgivet: »Christian Ideals« (1908); »The Thing Signified, an Inquiry into the Anglican Doctrine of the Eucharist« (1908²); »Christus Crucifixus« (1909). Han er en selvstændig Teolog, der arbejder med i Nutidens Forskning, uafhængig af Partierne, af hvilke han, indlevet som han er i den anglikanske Læretype, og som han selv har udtalt, staar det højkirkl. nærmere end det evang. *C. E. F.*

Simran (Zimran), arab. Stamme af Abrahams og Keturas Genealogi (1 Mos. 25, 9; 1 Krøn. 1, 32), rimeligvis Zabram hos Ptolemæos, V. for Mekka ved det røde Hav.

Simrat, en Benjaminit (1 Krøn. 8, 21).

Simri. 1) Simeonit (1 Krøn. 4, 37). — 2) Fader til en af Davids Helte (11, 45). — 3) Øverste for en Slægt af Tempelvagten (26, 10). — 4) Levit (2 Krøn. 29, 13). — Lydforskelligt (Zimri) er S. i følgende: 5) S., simeonitisk Øverste, der, sammen med Kvinden Kosbi, i Nidkærhed blev dræbt af Pinehas (4 Mos 24, 6—18; 1 Mak. 2, 26). — 6) Judæer, Søn af Serah (1 Krøn. 2, 6; i Josva 7, 1 »Sabdi«). — 7) Benjaminit, Efterkommer af Saul (1 Krøn. 8, 36; 9, 42). — 8) Kong S. (Zimri) i Israel, o. 887 f. Kr., hvis 7 Dages Kongedømme begyndte med, at han myrdede sin Herre, Kong Ela, og endte med hans Selvmord ved Kongsgaardens Brand, da Omri rykkede ham ind paa Livet (1 Kong, 16, 9—20). Jfr. 2 Kong. 9, 31. — 9) Et Folk i Jer. 25, 25; ukendt. Da det nævnes ved Siden af Elam og Medien, har man foreslaaet »Gomer« eller »Namri« (N. for Assyrien).

Simrit, se Somer.

Simron. 1) Søn af Issakar (1 Mos. 46, 13; 4 Mos. 26, 24; 1 Krøn. 7, 1). — 2) Kana'anæisk Kongestad (Josva 11, 1), senere i Sebulons Eje (19, 15). S.-meron var det fulde Navn (Josva 12, 20). Landsbyen Semerije ved Akka er muligvis det gl. S.

Simsai, Befalingsmanden Rehums Skriver

(Esra 4, 8 f.), en af de Mænd, der paa Artaxerxes den langhaandedes Tid modarbejdede Jøderne.

Simson, se Samson (S. 36).

Simultaneum betegner i nyere K.ret i videre Forstand Ligeberettigelsen af forsk. Konfessioner indenfor samme Statsomraade. Denne Ret har sit hist. Udgangspunkt fra Augsburgerfreden (I, 171) og blev videre udviklet ved den Westphalske Fred; men den har kun kunnet udfolde sig til den nu alm. bestaaende Tilstand gennem mangehaande Kampe. I Danmark bestemmer Grundlovens § 79, at ingen kan paa Gr. af sin Trosbekendelse berøves Adgang til den fulde Nydelse af borgerl. og polit. Rettigheder. — I snevrere Forstand betegner S. de forsk. Konfessioners Ligeberettigelse til Brugen af K.bygninger eller kirkeligt indviede Steder (Kirkegaarde o. dsl.). Romerk.n kan umuligt indrømme saadan Berettigelse p. Gr. af Faren for Profanation af det allerhelligste (Messeofret), og en kat. K.bygning maa aldrig frivilligt indrømmes til Brug af Ikke-Katoliker. I den evang. K. kan S. under normale Forhold ikke fordres; men Tidsomstændighederne kunne gøre det uundgaaeligt, og principielt kan der ikke rejses nogen Indvending mod S. som en Nødhjælp. Med Hensyn til S. ved Brug af K.gaarde kan Jordfæstelse af Lig ikke nægtes paa K.gaarde p. Gr. af, at afdøde har hørt til fremmed Trossamfund. I tidligere Tid holdt man strængt over, at Funktion ved saadan Ligbegængelse ikke maatte tilstedes fremmede Trossamfunds Præster; nu slappes ogsaa Bestemmelser i den Retning mere og mere rundt om i Landene. For Danmarks Vedk. bestemmer Lov af 19. April 1907, at fremmede Præster kunne forrette Begravelser paa Folkek.ns K.gaarde, naar Handlingen foregaar efter et af Ministeriet godkendt Ritual (jvfr. Anordn. 26. Marts 1910), der dog intet maa indeholde, der strider mod det Hensyn, der skyldes Folkek.n, ligesom der heller ikke i samme maa være foreskrevet Ceremonier, der tilsigter at give Begravelsesstedet en ny Indvielse. — Simultanskole hører hjemme i den nyeste Tids Udvikling. Udtrykket betegner saavel for Læreres som Børns Vedk. den konfessionsløse Skole (II, 826, jfr. Art. Skolen og K.n). »Kulturkampen« i 70erne af 19. Aarh. bidrog væsentligt til dens Fremgang, idet den tyske Regering benyttede den som et stærkt Kampmiddel mod Rom; men kunde dette muligvis polit. gavne, var det utvivlsomt, kirkeligt og kristeligt set, skadeligt. S. fremmer den rel. Indifferentisme, ligesom nødvendigvis saavel Undervisningen i Hist. som i Lit. i Alm. maa lide derunder. Den dske Folkeskole staar paa ev.-luth. Grund; men Børn, hvis Forældre ikke tilhøre Folkek.n, kan forlanges undtagne fra Rel.s-Undervisningen, dog at de ikke maa savne Oplysning om de moralske og alm. rel. Begreber (Lov 13. April 1851); men hvad der skal forstaas ved sidstnævnte, derom opnaas vanskeligt Enighed. *A. J.*

Sin. 1) Ægypt. By i Hes. 30, 15. 16; kaldes »Ægyptens Bolværk«. Efter den sædv. Opfattelse er det Pelusion, den nordøstl. Grænsefæstning. — 2) Ørkenen S. mellem Lejrpladsen Elim og Sinai (2 Mos. 16, 1; 17, 1). Muligvis har der (4 Mos. 33, 10. 11) mellem Elim og S. været en Lejrplads ved Havet. Er Israeliternes Vej derefter gaaet til Vadi Maghara (den sædvanl. Vej til Sinai), har de undervejs passeret Nordspidsen af den store Kystørkenslette el-Kâ'a, som da kan være S., eller S. er Klippeørkenen omkring Maghara. Nogle tænker ved S. paa den store Højslette Debbet er-ramle langs den nordligere Vej til Sinai, men Beretningen i 2 Mos. 17, 1 og 4 Mos. 33, 12—14 gør ikke Indtryk af, at Israel i fortsat længere Tid har vandret gennem S. — 3) Med en anden S-Lyd: Ørkenen S., sydl. for Kana'an, med det bekendte Kades-barnéa (4 Mos. 13, 21; 20, 1; 27, 14; 33, 26 og særlig 34, 3. 4; jfr. 5 Mos. 32, 51 og Josva 15, 1 f.). *L. G.*

Sinai, det hl. Bjerg, beliggende paa den derefter benævnede S.-Halvø mellem Ægypten og Arabien, som begrænses af de to nordlige Udløbere af det røde Hav; denne Halvø hører fra Naturens Haand til Arabien, men er nu polit. set ægyptisk. Navnene S. og Horeb veksler, saaledes S. i 2 Mos. 16, 1; 19, 1. 2. 11; 24, 16; 34, 2; 3 Mos. 7, 38; 4 Mos. 1, 1; og Horeb 2 Mos. 3, 1; 17, 6; 33, 6; 5 Mos. 1, 6; 4, 10 osv.; ogsaa udenfor Mosebøgerne: S. i Dom. 5, 5; Horeb i 1 Kong. 19, 8. Denne Skiften er ikke vilkaarlig, men skyldes Kildeforholdene i Mosebøgerne. *J* og *P* bruger Navnet S., *E* og *D* derimod Horeb (i 5 Mos. [*D*] kun i 33, 2 S., men dette er i Mose' Sang, som er noget for sig selv). Hos *E.* findes ogsaa Benævnelsen »Guds Bjerg« (2 Mos. 3, 1; 4, 27; 18, 5; noget tvivlsomt 24, 13; jfr. »Jahves Bjerg« 4 Mos. 10, 33). — Traditionens S. er Djebel Mûsa (Mosebjerget), 2244 M., i Midten af Halvøens sydl. Del (Granit). Overleveringen, som ogsaa er S.-Beduinernes, naar tilbage til Munkene i de oldkr. Aarh.r. I nyeste Tid har Lepsius og Ebers med Iver hævdet, at det fremtrædende Bjerg Serbâl (2052 M.), 2 Dagsrejser NV. for Djebel Mûsa, i Nærh. af Vadi Firân med dennes skønne Oase, er S. Serbâlegnen var tidlig befolket af talrige kr. Anakoreter, og allerede i 4. Aarh. var Faran (Firân) Bispesæde. Munkelivets Blomstring ved Djebel Mûsa begyndte derimod først ret, da Justinian (527—65 e. Kr.) dér byggede et Kastel til deres Værn. Til Gunst for Djebel Mûsa-Traditionen taler Silvias (s. d.) Pilegrimsskrift stærkt. Det skelner nemlig bestemt mellem Faran og »Guds Bjerg« (S. = Horeb), som Silvia besøgte udfra Faran; Afstanden angives nøjagtig, som den er (35 rom. Mil = 52 Km.). Hvis »Silvia« da virkelig tilhører 4. Aarh.s Slutning, vil dette Vidnesbyrd veje tungt m. H. til Aldersforholdet mellem de to kr. Traditionsangivelser. Men den spanske Pilegrims Levetid er muligvis langt senere. Munken Kosmas Indikoplevstes (II, 849) anser o. 535 Serbâl for S. Josefos' Vidnesbyrd (Loven forkyndt fra det højeste Bjerg i Arabia Petræa) kunde tyde paa Katarinabjerget (2602 M., S. for Djebel Mûsa), der imidlertid mangler gl. Tradition; hans Ord kan derfor godt gælde Djebel Mûsa, der hører til samme højeste Bjerggruppe; skønt Serbâl relativt er højt (o. 1435 M. over Vadi Firân, Djebel Mûsa o. 720 M. over sine Omgivelser) viser Vejens stærke Stigning ogsaa for den umiddelb. lagttagelse, at Dje-

bel Mûsa-Gruppen er »det højeste Bjerg«. Nogen Sikkerhed frembyder naturligvis overhovedet ikke Traditionen paa Gr. af den enorme Tidsafstand mellem den og den mosaiske Tid, med mindre man vil lægge særlig Vægt paa Beduinernes Antagelse. Nedenfor Djebel Mûsa ligger mod NV. Râhasletten, over hvilken Bjerget hæver sig som en Mur med Klippehøjden Râs es-safsâf nærmest over Sletten. Mange mener, at Râhasletten og Vadi eddêr (nedenfor Bjergets Østside) har været Israeliternes Lejrplads. Men Bjergets SØ.-Top (2 Mos. 19, 20; 24, 17; 34, 2; jfr. 20, 18), det egentlige Djebel Mûsa, kan, uagtet den er højere end Râs es safsâf, ikke ses fra selve Râhasletten. Derfor betragter andre Vadi es-sebaîje længere mod Ø. som Lejrpladsen. — De bibelske Efterretninger, med Angivelse af Israeliternes Vandring (4 Mos. 33 og ellers i Mosebøgerne), taler imod Gisninger fra nyeste Tid, der vil henlægge S. til helt andre Egne end S.-Halvøen, østlig eller nordlig for Akababugten. Mose's Forbindelse med Midianiter og deres Præstefyrste Jetro fører ikke til at søge S. i Midian Ø. for Akababugten; de midianit. Nomadestammer fandtes videre omkring (jfr. Midian), ganske naturlig ogsaa i S.-Halvøens SØ.-Egne. S.-Bjerget, hvis Navn tyder paa en Kultus for Sin, Maanens Gud (hvorom dér ogsaa senere Efterretninger), har utvivlsomt været et Valfartssted og en fælles Helligdom for mange semit. Stammer. Denne Kultus synes dengang endnu at have haft et usammensat og mere oprindeligt Præg. Dog var det ikke Mose, der stod i Gæld til Midianiternes præstelige Visdom, men det var Jetro, som her var den modtagende (2 Mos. 18, 8—12). Gisningen om at søge S. helt oppe i Nærh. af Kades-barnéa misforstaar Dom. 5, 4 f. og 5 Mos. 33, 2 f. Her og i de beslægtede Beskrivelser af Jahves Aabenbarelse (Hab. 3, 3; Ps. 68, 8. 9) erindres om de hl. Steder fra Jahves Sejrstog med sit Folk, da han førte det til Kana'ans Land: S., Se'ir (i dets oprindelige Betydning: V. for Araba), Parans Ørk og det derved liggende Kades. S. og Paran er ogsaa her lige saa fjernt fra hinanden som i 4 Mos. 10, 12 (hos *P*). Den Rejse, der i 2 Mos. 3, 18 o. fl. St. tales om, har ikke S. til Maal. I 5 Mos. 1, 1 b. 2 haves en kort Beskrivelse af Israeliternes Rejse, regnet tilbage fra Jordansteppen til Horeb; det ses her, at man passerer Se'ir paa den 11 Dages Vej fra Horeb til Kades ɔ: Horeb (eller S.) er i sydl. Retning for Se'ir (dette atter her V. for Araba). De 11 Dage er netop Afstanden fra Djebel Mûsa. 1 Kong. 19, 8 om Elijas Vandring til Fods fra Beerseba-Egnen til Horeb er heller ikke uden Interesse til Stadfæstelse af Djebel Mûsa som S. *L. G.*

Sinai (Katarinaklostret og de sinaitiske Haandskrifter). I den Bjergegn, hvor Traditionen søger det gltestl. S., ligger der et meget gammelt Kloster, Katarinaklostret. Sandsynligvis stammer det fra Justinians Tid; de nuværende Bygninger er fra meget forsk. Tider. I nyere Tid blev dette Kloster først bekendt i videre Kredse gennem C. v. Tischendorf, som paa et Besøg 1844 i en Affaldskurv fandt en Del Blade af et gl. gr. Haandskrift til G. T. og fik at vide, at Klostret ejede mere af samme Haandskrift. De erhvervede Blade bragte han til Europa, og i 1853 besøgte han atter Klostret, dog uden at finde mere. Under et nyt Ophold 1859 fik han den sidste Aften de øvrige Dele af det værdifulde Haandskrift i Hænde. Han maatte efterlade det i Klostret, men i Kairo fik han sat igennem, at Haandskriftet blev hentet og overladt ham til Afskrivning, ja til Slut fik han endog Munkene bevæget til at overlade det til den russiske Kejser, som til Gengæld gav Munkene 9000 Rubler foruden andre Gaver. Tischendorf besørgede derefter paa den russiske Kejsers Anmodning en fuldstændig Udgave af hele Haandskriftet i 4 store Bind (1862). »Codex Sinaiticus« omfatter største Delen af G. T. samt hele N. T. og desuden Barnabas' Brev og Hermas' Hyrde. Nogle mener, at den stammer fra 4. Aarh.; i hvert Fald er den ikke senere end fra Beg. af 5. Aarh. Det er saaledes et af de ældste og værdifuldeste Haandskrifter til N. T. For nogle faa Aar siden har Kirsopp Lake udgivet den nytestl. Del af Haandskriftet i fotografisk Reproduktion (Oxford, Clarendon Press 1909). — De faa rejsende, som i de efter Tischendorfs Besøg følgende Aartier besøgte Klostret, fik ikke Adgang til dets Haandskriftsamling. Først Rendel Harris og Bliss, der 1889 opholdt sig paa S., havde Held med sig. Harris fandt den syr. Tekst til Aristides' Apologi. Hans Beretninger om de mange Skatte, som Klostret endnu gemte, gav Anledning til, at 2 lærde engelske Damer, Søstrene Mrs. A. S. Lewis og Mrs. M. D. Gibson, 1892 gav sig ud paa den besværlige Rejse. Mrs. Lewis fandt ved denne Lejlighed en meget værdifuld gl. syr. Oversættelse til vore Evang. (den sinaitiske Syrer). Hun tog flere Hundrede Fotografier, der klart viste Haandskriftets store Betydning, og som derfor bevirkede, at de 2 Damer, da de Aaret efter igen begav sig til Katarinaklostret, nu var ledsagede af 3 fremragende syr. Filologer, Harris, Burkitt og Bensley. Nu blev en næsten fuldstændig Afskrift taget, og 1894 udkom 1. Udg. Mrs. Lewis og Mrs. Gibson har senere foretaget mange Rejser til Klostret. Frugterne af disse er dels nogle supplerende og korrigerende Oplysninger om Haandskriftet, dels Fremdragelsen af en Række andre værdifulde arab. og syr. Haandskrifter (indeholdende apokr. Apostelhistorier, Lektionarier o. lign.), som efterhaanden er blevet udg. af Søstrene under Fællestitlen »Studia Sinaitica« (ialt 12 Bind). Mrs. Lewis har udgivet en Katalog over alle Klostrets syr. Haandskrifter. Størst Betydning har dog den nævnte gl. Evangelieovers., om hvilken der allerede foreligger en hel Lit. (paany udg. af Burkitt 1904; overs. paa Eng. af Mrs. Lewis, paa Tysk af Merx, der tillige har skrevet en Kommentar til den i to store Bind). Haandskriftet, i hvilket Overs. foreligger, stammer fra 4. eller 5. Aarh.; selve Overs. er meget ældre, sandsynligvis fra 2. eller 3. Aarh. — (Tischendorf, Die Sinaibibel. Ihre Entdeckung, Herausgabe und Erwerbung, Leipzig 1871; M. D. Gibson, How the codex was found, Cambridge 1893; A. S. Lewis, In the shadow of Sinai, Cambridge 1898). *F. T.*

Sinaita, Tilnavn for flere bekendte Munke.

1) **Anastasios S.**, se I, 80. — 2) **Johannes S.**, kaldes Scholasticus eller Climacus, se II, 661.

Sinaiticus, Codex, se Sinai.

Sinclair, William Macdonald, engelsk Teolog, f. i Leeds 1850, stud. i Oxford, var en Tid Kap. hos Biskoppen af London, derefter Spr. ssteds og Kap. hos Dronning Victoria og Edward VII og har fra 1889—1911 været Arkidiakon for London Stift og Kannik ved St. Paul's. I en Række »Charges« (Taler til Præster) og a. Skrifter har han indgaaende behandlet aktuelle teol. og kirkl. Spørgsmaal, og ogsaa for Lægfolk har han skrevet om saadanne: »Words to the Laity on Contemporary Ecclesiastical Controversy« (1894). I »Leaders of Thought in the English Church« (1896) har han med vid Sympati og alsidig Forstaaelse karakteriseret en Række Personligheder af alle Retninger fra Ref.en til den nyeste Tid. Selv staar han udenfor Partierne og vedkender sig det Syn paa K.n, for hvilket Ærkebiskop Tait (se d.) var en typisk Repræsentant. *C. E. F.*

Sindon, gr. Betegnelse for et kostbart Stof (fint Lærred, Linned eller Bomuldstøj), der især brugtes i Østerland. Mk. 14, 51—52 bruger S. om en Overkjortel eller Gevandt. Efter Synoptikerne var Jesu Gravklæder af S. (Mt. 27, 59; Mk. 15, 46; Lk. 23, 53), medens Joh. 19, 40 (jfr. 20, 7) i Alm. omtaler Linklæder. — Ordet S. er paa Gr. heraf gaaet over i det liturgiske Sprog. Nadveren saas jo efterhaanden som en Gentagelse af Jesu Offer og Alteret som et Offerbord. Alterklædet eller specielt Corporalet (I, 557) kaldes derfor ligefrem S. (altsaa = Herrens Ligklæde), og i den ambrosianske Liturgi hedder den Bøn, der svarer til Romermessens »Secreta« (jfr. S. 129) »oratio supra sindonem«. — Siden Middelalderen ejer Romerk.n blandt sine mange Kristus-Relikvier ogsaa den ægte S. — endog paa flere Steder! Ægtheden bygges paa, at der paa disse Linklæder er Spor af et Billede af Kristi Legeme, der opfattes som et Akiropitbillede (overnaturligt tilvejebragt, ikke gjort med Menneskehaand, jfr. Kristusbilleder II, 866). Disse Relikviers Historie kan ikke forfølges længere tilbage end til Korstogstiden. Ved Paamaling har man villet pointere, at Tøjstykkerne var den ægte S., og deres skæggede Kristushoveds Type er ogsaa den middelalderlige. Den berømteste af disse Jesu Gravklæder er *il sindone* i Torino, der nu findes bag Højalteret i Cappella del Santissimo Sudario i Katedralen (S. Giovanni Battista) dér. Relikvien blev i Beg. af 12. Aarh. skænket Grev Amadeus af Savoie af Johanniternes Stormester; 1253 kom den til Burgund, men førtes 1353 atter til Savoie (Chambéry). Sixtus IV har i en Bulle stadfæstet dens Ægthed. Siden 1506 holdt man 4. Maj Fest til Ære for Relikvien dér. Men 1578 blev den hl. S. bragt til Torino, for at Carlo Borromeo kunde dyrke den. Fredagen i 2. Fasteuge læses det særlige Officium for S. I nyeste Tid har en Forf. villet hævde, at Kristusbilledet er fremkommet ad kemisk Vej som et Slags negativt Fotografi (Donnadieu, Le St. Suaire de Turin devant la Science, Paris 1903). Af de andre Linklæder (i Compiègne og Besançon) gik det i Besançon til Grunde paa Revolutionstiden. Paa Lat. og Fransk kaldes disse Gravklæder ogsaa *sudarium* og *suaire* (egtl. Svededug), men Svededugen (Joh. 20, 7), der var lagt over Herrens Ansigt, maa have været et mindre Klæde. De af de saakaldte Veronikaduge (se Kristusbilleder), der fremstiller Kristus med lukkede Øjne, har sikkert opr. været opfattet som denne Relikvie. (Rohault de Fleury, Mémoire sur les instruments de la Passion, 1870). *J. O. A.*

Sineab (Sin'ab), Konge i Adma i Siddims Dal (1 Mos. 14, 2).

Sinear (Sin'ar) = Babylonien (I, 194), som Landet kaldes efter Storbyen Babel (I, 193). S. nævnes i G. T. i 1 Mos. 10, 10 som Nimrods Herredømmes Udgangspunkt og i 11, 2 som Menneskeslægtens Vugge. Dets Konge Amrafel i 1 Mos. 14, 1. 9 er muligvis Hammurabi (II, 899). Jfr. endvidere Josva 7, 21; Jes. 11, 11; Sak. 5, 11; Dan. 1, 2. Navnet genfindes vistnok i ægypt. Sangar og Amarnabrevenes Sanhar. Derimod er det tvivlsomt, om S. er det samme som det babylonske Sumer (med den gamle førbabylonske Kultur), da dette er Sydbabylonien, medens S. omfatter hele Babylonien og netop den nordl. Del med Babel særlig kommer i Betragtning ved S.s Navn. *L. G.*

Sinecure *(sine cura, sc. officii)* kaldes en Præbende, hvortil ikke er knyttet Forpligtelse til at besørge kirkelig Embedsgærning. I Middelalderens Slutningstid blev, paa Gr. af den alm. Ophobning af Embeder (Pluralitet, jfr. Residenspligt III, 765) disse Stillinger en Kræftskade for K.n. Tridentinerkonciliet kæmpede alvorligt mod Uskikken, og S.r i stræng Forstand forekommer nu kun sjældent i Romerk.n; dog maa erindres, at den skelner mellem S. i stræng Forstand og den stadig opretholdte *Beneficia sine cura s. incurata* (eller *beneficia simplicia*), Embeder, der vel forpligter til Kor- og Altertjeneste, men ikke til Sjælesørgergærning *(cura animarum)* eller kirkl. Jurisdiktion. — I den evang. K. bevaredes S.r mærkelig længe, og navnlig blev efter Ref.en Kloster- og Kapitelsstillinger givet til verdslige Embedsmænd eller andre, hvem ingen gejstlig Pligt paahvilede. De sækulariserede Bispedømmer i Tyskland kan ogsaa regnes med til saadanne S.r. Efterhaanden er dog S.s Antal aftaget; i Tyskland og Sverige har der til sidste Aarhundrede endnu været saadanne; men hyppigst ere de dog forekomne i England, hvor Indehavere af Præbender lade Kirkeembeder besørge ved usselt lønnede vicars eller curates. Den offentlige Mening forlanger dog ogsaa dér med Held efterhaanden S.s Afskaffelse. *A. J.*

Singalesere (af Sihala eller Simhalam = Løveøen) er Navnet paa Ceylons Hovedbefolkning, godt 2 Mill. af Øens $3^1/_2$ Mill. Indb. Siden o. 300 e. Kr. er de Buddhister (i den gl. Hovedstad Kandy inde i Landet findes den bekendte Helligdom med »Buddhas Tand«), og Buddhismen yder den fremtrængende Krdm haardnakket Modstand, bl. a. ved Forelæsninger af Lærde og Udbredelse af Traktater mod Krdmmen. Fra 16. Aarh. begyndte kat. Miss. paa Øen ved portugis. Jesuiter; Hollænderne fordrev dem og tvang Indb. til at blive »Protestanter«; men da Englænderne erobrede Øen, faldt de i Masser tilbage til Hedenskabet.

1804 tog virkelig evang. Miss. fat. Bl. Singaleserne, hvis Hovedmasse bor paa den vestl. og sydl. Del af Øen og i Egnen omkr. Kandy, arbejder nu flg. evang. Selskaber: »Soc. f. propag. of the Gospel« (med Biskop i Kolombo), »Church Miss. Soc.« (med det store Trinity College i Kandy), Wesleyanere, eng. Baptister og Kvækere. *Fr. S.*

Sinigaglia (Senigallia), lille By med Bispesæde i Prov. Ancona i Mellemitalien, Oldtidens Sena Gallica, er Pius IX's Fødested. Blandt dens Bisper findes den saakaldte Kardinal af S., Sixtus IV's Nepot Marcus Vigerius (d. 1516).

Sinims Land, i Jes. 49, 12, efter Sammenhængen et fra Jerusalem fjernt Land, enten mod Ø. (LXX: Perserne) eller mod S. Imod at tænke paa Kina, som flere nyere, taler dels, at der sikkert ikke fandtes Israeliter dér paa den Tid, dels ogsaa, at Navnet Tsin først fra Tsindynastiet (255 f. Kr.) har præget Kinas Navn, og endelig er det en anden S.-Lyd end her i S., hvormed Tsin om Kina gengives i Syr. og Arab. *L. G.*

Siniter, et kana'anæisk Folk i Libanonegnen (1 Mos. 10, 17; 1 Krøn. 1, 15), i Kileskriften Siânu. Landsbyen Syn nærved Nahr 'Arka nordl. for Tripoli er et Minde om S.ne.

Sinnich, Johannes, kat. Teolog af Jansens (II, 591) Skole, f. i Irland, Prof. theol. i Löwen, d. 8. Maj 1666. Paa Universitetets Vegne søgte S. 1644 i Rom forgæves at faa Urban VIII's Bulle mod Jansens »Augustinus« taget tilbage; ogsaa i den følgende Tid hævdede han baade som Lærer og Skribent Jansens Standpunkt som det ægte augustinske og angreb kraftig Jesuiternes Optræden og navnlig deres Forsvar for Probabilismen (III, 601). Hans Hovedværk (»Saul exrex«, 1662) erklærer, at »selv den mest probable Mening blandt probable er det utilstedeligt at følge« — en Sætning, der udtrykkelig blev fordømt af Paven 1690. Da var S. forlængst død. Flere af hans Skrifter kom paa »Index«, men som den, der i 25 Aar var Fakultetets Præses og Studenternes højtagtede Lærer, fik S. Jansens Type bevaret i Löwen. *J. O. A.*

Sinning, se Senning (S. 155).

Sinnknecht, Peter, Præst, f. i Lübeck, blev 1613 Spr. i Hadersley. 1635 blev han af sin Provst anklaget for Vranglære (Weigelianisme), idet han bl. a. drev paa større Inderlighed i K.livet og talte nedsættende om de ydre Former. Da Anklagen blev ham bekendt, nedlagde han sit Embede; Synoden i Rendsborg dømte, at han ikke mere maatte betræde Prædikestolen. D. s. A. (1635). *H. F. R.*

Sinold, Philipp Balthasar, af Adelsslægten Sinold von Schütz, f. 1657 paa Slottet Königsberg ved Giessen, studerede Retsvidenskab i Jena, var Leder af Administrationen for forsk. tyske Smaafyrster, sidst som Gehejmraad for Greverne af Solms i Laubach, hvor han døde 6. Marts 1742. Han var Medlem af »det frugtbringende Selskab« og flittig Forf. og Oversætter. Han er paavirket af Spener uden at kunne kaldes Pietist. Sin rel. Produktion udgav han under Mærket »Amadeus Creutzberg«, deriblandt en Del Ps.r. En af disse er Landstads Nr. 551. *P. S.*

Sintenis, Wilhelm Franz, tysk Præst, f. 26. Aug. 1794 i Dornburg, blev Præst i Magdeburg 1824 og viste sig snart som erklæret Rationalist. Mest bekendt blev han derved, at han bestemt bekæmpede enhver Bøn til Kristus. Hans Motivering var, at al Hjælp kommer fra Gud Fader, og at Kristus selv har henvist sine Disciple til at bede til Faderen. S.s gejstlige Foresatte søgte at skride ind imod ham, men Magistraten værgede ham. S. var fremdeles en af Banebryderne for »Lysvennerne« (se Protestantforening III, 612). *A. Th. J.*

Sintoisme (Shintoisme), se Japan II, 596.

Sintzel, Johann Michael, kat. Præst og Forf. af Opbyggelsesskrifter, f. 24. Decbr. 1804 i Øvrepfalz, præsteviet 1827, fra 1848 ansat i München, hvor han døde 29. Aug. 1889. Var uden Tvivl det 19. Aarh.s frugtbareste kat. Forf., men lod Mængden af sine Bønnebøger og Opbyggelsesskrifter bøde paa disses Kvalitet. Da han tilsidst ingen Forlægger kunde faa, udgav han Bøgerne paa eget Forlag og kom i betydelig Pengevanskelighed derved. *H. J. H.*

Sion, Høj i Jerusalem (Sijon, LXX og Vulg.: Sion, Luther: Zion). Jerusalem (II, 609) deles ved Dalsænkningen el-våd (det gl. Tyropoion) i en vestl. og en østl. Højde; den sydl. Del af hver af disse betegner man henholdsvis som SV.- og SØ.højen. Den store SV.høj har i lange Tider heddet S., men de nyere Undersøgelser har vist, at denne Tradition er uholdbar, og at S.s Navn opr. har været knyttet til SØ.højen. Imellem flere engl. og tyske Lærde har særlig C. E. Caspari (Præst i Elsass) ved et Par Skrifter i 1860erne givet Stødet til, at denne Erkendelse har banet sig Vej. — Første Gang S. nævnes, er paa Davids Tid. S. var Jebusiternes stærke Befæstning i Jerusalem, som David indtog (2 Sam. 5, 6 f.; 1 Krøn. 11, 4 f.). Han kaldte den da Davidsborgen, og saaledes hed Stedet derefter. Jebusiternes By blev nu Davidsbyen, der ofte omtales (2 Sam. 6, 12; 1 Kong. 2, 10; 3, 1; 8, 1; 9, 24; 11, 43; 14, 31 osv.; 2 Krøn. 32, 5 [Jes. 22,9]; 32, 30; 33, 14; Neh. 3, 15; 12, 37; 1 Mak. 1, 33 [35]). Fortrængt fra sit opr. Sted fik S. imidlertid en mere end rigelig Erstatning ved at blive det hl. Navn for Tempelbjerget, Jahves Boligs Sted, som var den østl. Højdes nordl. Del. Som Templets By faar da ogsaa hele Jerusalem hos Digtere og Profeter S.s Navn, idet der tillige mange Steder tænkes paa Jerusalems Befolkning og vel ogsaa paa hele Gudsfolket. Nogle faa af de mangfoldige Udsagn vil det være nok at henvise til (Amos 1, 2; Jes. 2, 3; 8, 18; 60, 14; Ps. 2, 6; 20, 3; 65, 2; 84, 8; 110, 2; 132, 13. 14; 146, 10. — Jes. 1, 21; 3, 16; 33, 20; 40, 9; 51, 3; 51, 16; Mi. 3, 10. 12; Ps. 87, 2. 5; 97, 8; 125, 1; 126, 1; 137, 3; jfr. »Sionsdatteren« om Jerusalem som en ung Kvinde: Jes. 1, 8; 52, 2; Sak. 9, 9; »Møen S.« i Klagesangene 1, 6; 2, 18 f.). — I alt dette er der ikke noget som helst, der henfører S.s Navn særlig til SV.højen; det er Ø.højens Tempel, der præger det hele. Hvis de bibelske Efterretninger derfor tillader at lokalisere Davidsborgen med Davidsbyen, altsaa det opr. S., paa den sydl. Del af Ø.højen, vil alt i den bibelske Omtale af S. være i god Sammenhæng. I arkæologisk Henseende er

Sandsynligheden for SØ.højen, der, netop fordi den er mindre, vil have passet bedre til en Oldtidsby og Befæstning end den store, brede SV.høj, og dennes større Højde (det højeste Punkt 2529 F. over Havet) i Sammenligning med SØ.højen (under Tempelpladsens Sydmur 2378 F., mod V. ved Tyropoion 2290 F., mod S. 2050 F.) har i Oldtidens Krigsførelse ikke spillet nogen Rolle; dertil kommer, at Tyropoiondalen, der adskiller Højene, i gl. Dage har været langt dybere, idet de opr. Terrænforhold dér som mange Steder i Jerusalem er forandrede ved Aflejringer og Murgrus. Den nylig udgravede gl.kana'anæiske By Geser viser, hvor ringe Plads der regnedes med; dens Muromkreds er o. 4500 F. Det ældste Jerusalem, Jebusiternes S.by, der næppe har overgaaet det for Handel og Samkvem gunstigere beliggende Geser, kan beregnes til en Muromkreds paa o. 4250 F. Dertil kommer som en overordentlig vigtig Naturbetingelse, at, medens SV.højen ikke vides at have haft noget Kildevæld, findes Jerusalems eneste Kilde, Gihon, ved SØ.højen i Kedrondalen, den nuvær. Mariakilde (se Gihon). I Vadi er-rabâbi V. for Jerusalem findes ingen Kilde, og 2 Krøn. 32, 30 vilde umuliggøre, at den kunde være Gihon. Det gl. S., senere Davidsborgen, har overover Gihonkilden haft en fortrinlig Beliggenhed. Paa dette Sted eller nærmest S. for den daværende Tempelplads var den Klippehøjning, der hed Ofel (»Bakkekuppel«, Josefos' Oflas), og som i senere Skrifter (2 Krøn. 27, 3; 33, 14; Neh. 3, 26 f.; 11, 21; jfr. Jes. 32, 14; Mi. 4, 8) praktisk talt er Synonym for S.-Davidsborgen. Selve Navnet S. betyder, som G. A. Smith godtgør, rimeligvis netop »Bakketop«, »Bastion«. Den opr. Højde er imidlertid ved en bestemt Lejlighed bleven sløjfet. Det er Josefos, der meddeler denne særdeles vigtige Efterretning. Antiokos Epifanes havde til Jødernes største Skade foræget Davidsborgens Styrke og lagt syr. Besætning deri, som fra denne Fæstning, der laa højere end Tempelpladsen, dominerede over Templet og Byen (1 Mak. 1, 33 f. [35 f.]). Dette Akra maatte omsider overgive sig til Simon (1 Mak. 13, 49 f.; Aar 141 f. Kr.). Josefos siger nu (paa 3 forskellige Steder), at Hasmonæerne lod Borgen nedrive og Klippen rasere, et Arbejde, hvortil der medgik 3 Aar. Først paa denne Maade har det gl. S. faaet det fladere Udseende, der har forandret Klippens opr. Form. Muligvis var det først Simons Efterfølger Hyrkan, der lod Arbejdet udføre. Af Betydning for S.spørgsmaalet er ogsaa, at Salomos Paladsbygninger i umiddelbar Nærhed af Davidsborgen var paa Ø.højen S. for Templet, hvor man da heller ikke har haft langt til Davids og Kongernes Grave. Af særlig Vigtighed er Neh. 3, 15 f. og 12, 37, der absolut udelukker SV.højen. — Overfor Biblens samstemmende Udtalelser kan en enkelt paafaldende Bemærkning hos Josefos i »Den jød. Krig« (5, 4, 1) ikke komme i Betragtning. Han siger: af Højene var den ene, den, der bar »Øvrebyen«, meget højere og af langstrakt Form; for sin faste Beliggenheds Skyld fik den af David Navnet »Kastel«, medens vi kalder den »det øvre Torv«. Det synes altsaa, at Josefos her har tænkt sig Davids Befæstning paa den store vestl. Høj, dér, hvor paa Josefos' Tid Herodes' Paladsborg laa i sin Vælde. Dog er dette ikke et uomstødeligt Bevis for, at Davidsborgen i 2 Sam. 5, 7 efter hans Opfattelse har ligget udenfor Ø.højen; han har i Arkæologien (7, 3, 1—2) det rigtige om Akra (= Davidsborgen). Imidlertid er det gaaet saaledes, at S.s Navn, der i det rel. Sprog havde tabt Karakteren af et egentlig Stednavn, hos Jøderne og efter dem hos de Kr. blev knyttet til SV.højen fra den Tid, da Jøderne var udelukkede fra Tempelbjerget; det gl. hl. Navn vandrede nu med til det Sted, der repræsenterede Staden for dem. Det var ingen Forfalskning af en Tradition, men kun en Tilknytning af et gl. Udtryk til en ny Situation. S.navnet i hellig Fylde have vi i N. T. i Hebr. 12, 22 og Joh. Aab. 14, 1: den himmelske Konges Bolig i Himlen og i Kristi Menighed paa Jorden. — Af den store Lit. kan nævnes G. A. Smith, Jerusalem (1907) og paa Dsk F. Buhl, Jerusalem paa Kristi og Apostlenes Tid (1886) samt H. Scharling, Zions Bjerg og Davids Stad i »Rejsestudier«, 1892. *L. G.*

Sion, det nye, og den kristelig-katolske Kirke, se Zion City.

Sion (fr.) eller Sitten (tysk), Bispesæde i Schweiz (se S. 109 f.).

Sionismen. I videre Forstand betegner S. den Længsel efter Sion, som overalt og til alle Tider indenfor det jød. Folk i Adspredelsen har givet sig tydelige Udslag; i vore Tider bruges Ordet oftest specielt om en moderne, national-jødisk Bevægelse. »Rom und Jerusalem«, et Skrift af Moses Hess (1862), havde allerede slaaet til Lyd for national Selvhævdelse som Jødefolkets eneste Redning; forsk. mindre Organisationer havde arbejdet for at oprette jød. Kolonier i Palæstina, og ved Kongressen i Kattowitz 1884 forsøgte man at samle alle, der vilde virke for et saadant Maal. Men først 1896 kom der Fart i Bevægelsen ved Theodor Herzls lille Skrift: »Der Judenstaat«. Forf. var f. 1860 i Buda-Pest, havde været Advokat, dernæst en Tid dramatisk Forf. og Journalist. Som saadan oplevede han i Paris under Dreyfus-Processen meget stærke Udslag af Antisemitismen. Dette bragte ham til at grunde over sit Folks Skæbne, og under stor aandelig Bevægelse skrev han 1895 sin Bog (udg. 1896), der slog til Lyd for Oprettelsen af en jød. Stat i Palæstina. Sultanens Minde forventede han opnaaet ved Hjælp af jød. Pengemænd. Staten skulde, bygget paa de mest moderne Principer, samle Jøder af alle Afskygninger. Bogen vakte betydelig Opsigt, og allerede 1897 samledes i Basel den 1. sionistiske Kongres; en Kongres er siden holdt næsten hvert Aar, hyppigst i Basel (en enkelt Gang i London, i Haag og i Hamburg). Den betragtes af S. som det jød. Folks Parlament; den vælger en større og mindre »Aktions-Komité«, som leder Bevægelsen. Efter Programmet paa 1. Kongres tilstræbes »et retslig sikret« Hjemsted i Palæstina, men hidtil har Bestræbelserne ikke været kronet med Held. Mange har derfor midlertidig villet søge et Territorium andet Steds til Oprettelse af en jød. Stat. Disse »Territorialister« overstemtes paa 5. Kongres (1905) og danner

nu en særlig Organisation (deres mest bekendte Talsmand er den fremragende jød. Forf. Zangwill). Inden denne Strid var udfægtet, døde Th. Herzl pludselig (3. Juli 1904) af en Hjærtesygdom, paadraget ved Overanstrængelse. Denne betydelige, noble og idealistiske Personlighed er vedblivende Samlingsmærket for den hele Bevægelse. — I Erkendelse af, at Maalet for Tiden er uopnaaeligt, har S. foreløbig koncentreret sig om Arbejdet for jød. Kolonisation i Palæstina og for Styrkelsen af jød. Nationalitet overalt i Verden. Der er nu o. 40 jød. Kolonier i Palæstina, hvoraf de fleste synes at lykkes godt. Man opretter saavel i som udenfor Kolonierne Børnehaver og Børneskoler, hvor hebr. Sprog er Undervisningssproget. Efter nogle Opgivelser skal Halvdelen af de 100,000 Jøder i Palæstina have Hebr. som Omgangssprog. Højere Skoler (Gymnasier) er oprettede i Jaffa og i Jerusalem, ligeledes med Hebr. som Undervisningssprog. En virksom Centralorganisation til Fremme af jød. Kultur og Sprog overalt i Verden har Hovedsæde i Berlin. Bag Kolonisationen staar forsk. store Bankinstitutioner og Aktieselskaber (navnlig Jüdischer Nationalfonds og Palestine Land Development Company). — Herzls Efterfølger som Leder blev Wolffsohn, der 1911 blev afløst af Warburg. — S. har fundet megen Modstand indenfor Jødernes egen Lejr; man er ængstelig for, at den nationale Selvhævdelse skal skærpe Antisemitismen. Og man anser desuden Programmet for praktisk uigennemførligt. Ligeledes har indbyrdes Splid svækket Bevægelsens Livskraft noget. Men trods alt har den vundet betydelig Tilslutning i alle Verdensdele. Den kr. Miss. har lige fra Beg. fulgt Bevægelsen med Forstaaelse og Sympati. Hvad Fremtiden vil bringe er umuligt at sige. I hvert Fald vil denne Bevægelse udgøre en betydningsfuld Episode i det jød. Folks Hist., og den aflægger et klart Vidnesbyrd om Styrken af det omvankende Folks Hjemlængsel. (Th. Herzl, Zionistische Schriften I—II; deri en kort Selvbiografi; Max Nordau, Zionistische Schriften, 1909; Schachtel, Zionistisches Merkbuch, 1912; Böhm, Zionistische Palästinaarbeit, 1909; Auerbach, Palästina als Judenland, 1912; Zionist Work in Palestine, ed. by Wolffsohn; Heman, Das Erwachen der jüdischen Nation, 1897; Lichtheim, Das Program des Zionismus, 1911). *F. T.*

Sioniter (Zioniter). 1) Den ellerske Sekt (I, 749) eller Ronsdorferne kaldes ogsaa S. — 2) Norske Gendøbere i 18. Aarh. i Drammen og Omegn, se Bølle (I, 435). Lit.: S. A. Sørensen, Zioniterne, 1904.

Sions Kongregation (Notre Dame de Sion), se Ratisbonne (III, 697).

Sionsvægter, navnlig i 17. Aarh.s Tid Hædersbetegnelse for Talsmænd for et urokkeligt ortodokst Standpunkt, siden 18. Aarh. spottende Benævnelse for Forsvarere af teologiske eller kirkepolitiske Meninger, der anses for forældede.

Sior, By i Juda Højland, (Josva 15, 54); identificeres med Landsbyen Sa'îr eller Si'îr NØ. for Hebron.

Sippai, se Saf.

Sippor, Fader til Moabs Konge Balak (4 Mos. 22, 2 f.; 23, 18; Josva 24, 9; Dom. 11, 25).

Sippora, Datter af Midians Præstefyrste Re'uel, blev Mose's Hustru (2 Mos. 2, 21. 22) og fødte Sønnerne Gersom og Elieser (18, 4). Beretningen i 4, 24—26 om, hvorledes S. hastig omskar sin Søn Gersom for at redde Mose's Liv, maa forstaas saaledes, at Jahve vil dræbe Mose, fordi han er uomskaaren og ikke var en Blodbrudgom, ikke havde underkastet sig Omskærelse, før han blev Brudgom. S. handler ikke i Vrede, men erstatter ved sin Søns Omskærelse, hvad der manglede Faderen. Nærmere herom under Art. Omskærelsen (III, 431). I 4 Mos. 12, 1 er S. den kusitiske Hustru, jfr. under Kus (II, 878). *L. G.*

Sira, d. s. s. Sirak, hvis Bog hos Jøderne kaldes »ben S.s Visdom«.

Siraks Bog, en af de gltestl. Apokryfer (I, 114), opr. skrevet paa Hebr.; endnu i 10. Aarh. har vi Efterretning om den hebr. Tekst (eller Dele af den); men derefter forsvinder den. I K.n var jo længe forinden den græske og den syr. Overs. den Form, som man faktisk havde været henvist til. Men 1896 og nærmest følgende Aar blev der fundet en Række Brudstykker af en hebr. S.-Tekst; de havde henligget i Geniza'en, Gemmestedet for kasserede Haandskrifter, i en Synagoge i Kairo og udgør tilsammen henimod 2 Tredjedele af Bogen; de antages at stamme fra o. 11. Aarh. Indgaaende Undersøgelser om, hvorvidt de repræsenterer den hebr. Grundtekst eller en Tilbageovers. fra Oversættelser tør betragtes som afgjort til Fordel for Originaliteten af i hvert Fald næsten hele deres Tekst, og S.-Studiet er ved dem kommet ind i et helt nyt Spor, idet de paa adskillige Steder indeholder noget andet, end man efter den gr. og syr. Overs. skulde vente. — Angaaende Forf.ens Navn raader der en vis Usikkerhed, idet det lyder forskelligt i de forskellige Tekster; den gr. Tekst til 50, 27 har: Jesus, Søn af Sirak (Søn af) Eleazar; den hebr. Tekst derimod har: Simeon, Søn af Jesus, Søn af Eleazar, Søn af Sira, og flere Former findes der; i den gr. Oversætters Fortale til sin Overs. nævner han Forf.en som sin »Bedstefader Jesus«, hvad der taler for, at den gr. Tekst her i Hovedsagen har bevaret Navnet i en oprindeligere Form end den hebr. Tekst, der kalder Forf.en Simeon. Bedst benævner man Forf.en som Sira(k)s Søn (ɔ: Efterkommer) eller Sirakiden, da alle Tekstformer nævner Sira(k) som en af hans Forfædre. Hans Levetid fremgaar omtrentlig af den gr. Overs., idet denne maa være forfattet ikke længe efter Aar 132 f. Kr., Bedstefaderens Original altsaa omtrent et Par Generationer tidligere ɔ: første Tredjedel af 2. Aarh. f. Kr. — Bogen er i Form og Indhold beslægtet med det kanoniske Skrift Ordsprogene, indeholder ligesom disse ikke blot isolerede Tankesprog, men ogsaa sammenhængende Udviklinger. Grundlaget for Forf.ens Fromhed er de hl. Skrifter, med hvilke han viser sig meget fortrolig; Kap. 44 f. giver en Skildring af Folkets store Mænd i Fortiden, sluttende med Forf.ens Samtidige Ypperstepræsten Simon II o. Aar 200. Makkabæertiden og Daniel omtales ikke. Forf.en repræsenterer den palæstinensisk udformede Jødedom; af gr. Paavirkning findes ingen eller kun svage Spor. Hans rel.-etiske Livsanskuelse stiller ham højt

mellem de senjødiske Forf.e, og man undrer sig ikke over, at hans Bog i den følgende Tid blandt Jøderne nød større Anerkendelse end de øvrige ikke kanoniske Skrifter. (R. Smend, Die Weisheit des Jesus Sirach, hebr. und deutsch, 1906, og Die Weisheit des Jesus Sirach erklärt, 1906; J. H. A. Hart, Ecclesiasticus, the Greek text of Codex 248, 1909; Haandudg. af den hebr. Text ved Strack, Die Sprüche Jesus', des Sohnes Sirachs, 1903; W. O. E. Oesterley, Ecclesiasticus, 1912, i Cambridge Bible for Schools; jfr. ogsaa Buhl, Den hebr. Tekst til Sirachs Bog i Teol. Tidsskrift 1899—1900). *J. C. J.*

Sirelius, Klemens Johan Gabriel, finsk Præst og Missionsdirektør, f. 1818, præsteviet 1847; virkede først i Ingermanland, hvor han under Indflydelse af tyske Præster blev vakt til Interesse for Hedningemiss. 1856 blev han en skattet Prædikant og Sjælesørger for Garnisonen i Helsingfors og den sv.-finske Menighed dér og deltog energisk og initiativrig i alle kr. Foretagender i Helsingfors. Da det finske Miss.-selskab 1859 stiftedes, blev han dets Direktør og Sekretær samt Redaktør for dets Blad, og da Selskabet fra 1862 af uddannede egne Missionærer, blev han desuden Forstander for Miss.skolen. En Tid nedlagde han sin Præstevirksomhed for helt at vie Miss. sine Kræfter; 1871 traadte han dog atter i Embede p. Gr. af Selskabets trykkede økon. Stilling. Paa hyppige Rejser til udenlandske Miss.anstalter udvidede han sit Kendskab til Sagen; hans skarpe Omdømme skyldes det, at det unge Selskab førtes i god Retning, men mange af hans store og forudseende Planer blev først senere virkeliggjorte. Han har vistnok tænkt sig Miss.selskabet som et Foreningspunkt for al kr. Kærlighedsvirksomhed baade hjemme og ude; i dets Program optog han 1863 Jødemiss., 1865 ogsaa Indre Miss. (nærmest en Spredning af kristl. Lit.). I 1860 var han med i Planen om et landsomfattende Selskab for I. Miss., en Plan som Czaren standsede; desuden virkede han for Sømandsmiss., var med i Bestyrelsen for Diakonissestiftelsen, Bibelselskabet osv. Da det finske Miss.selskabs Folk efter uhyre Møje havde faaet Fodfæste blandt Ondonga-Stammen i Ambolandet i SV.-Afrika, traadte han ud af Selskabets Tjeneste og blev Spr. i St. Michel, hvor han med Varme og Iver røgtede sin store Menighed til sin Død 23. Juli 1888. (U. Paunu, Hedn.missionsvirksomheden i Finland [paa Finsk] II). *U. P.*

Siricius, Pave 384—398, hører ganske vist ikke til de betydelige Paver, men var ikke desto mindre ivrig for at udvide den rom. Biskops Indflydelse overalt, hvor Lejlighed dertil gaves. Paa en Synode i Rom 390 (eller 392) foranledigede han, at Jovinian (II, 690) blev fordømt. De Breve og Formaninger, han udsendte, selv til Bisper udenfor de suburbikariske Provinser, ogsaa uden foregaaende Forespørgsel, minder om Pavernes senere Decretaler; S. optræder som K.ns øverste Styrer, hvis Udtalelser forpligter. *F. T.*

Sirjon, Fønikernes Navn paa Hermon (5 Mos. 3, 9; Ps. 29, 6), muligvis d. s. s. Sirara i Kileskriften.

Sirleto, Guglielmo, ital. Kardinal, f. i Syditalien 1514, opdroges af en Græker, kom i Rom i Huset hos den senere Marcellus II (III, 167). Som Kustode i det vatikanske Bibliotek forfattede han et udførligt Repertorium over de gr. Manuskripter, Forarbejder til den i Trient besluttede Vulgata-Udg. og en Kommentar til hele N. T. For Tridentinerkonciliets 3. Periode var han af største Betydning; næsten hver Post bragte de ledende Kardinaler dogmat. og disciplinære Afh. af S. 1565 udnævntes S. til Kardinal og 1570 til Kardinal-Bibliotekar. Han redigerede Catechismus Romanus, var med til Ændringen af Farebogen og Missale Romanum og til Kalender-Reformen, til Ny-Udg. af Martyrologium Rom., til Arbejdet for Sapienza (S. 50) og til Udg. af LXX og Vulgata. D. 6. Okt. 1585. *H. J. H.*

Sirmium, By i Pannonien, ofte Kejser Constantius's Residensstad og Hovedplads for Forsøgene paa at undertrykke den nikænske Bekendelse. 351 opstilledes her den 1. sirmiske Formel, der var ortodoks, men dog undgik Ordet ὁμοούσιος. 357 holdtes et Møde af strænge Arianere, hvor 2. s. Formel vedtoges, hvorefter Sønnen kaldes ringere end Faderen og ham underlagt. Imod den sendte da de 358 i Ankyra forsamlede semi-arianske Bisper i Asien Kejseren en Skrivelse for at løse ham fra Anomøernes Indflydelse. S. A. vedtoges da i S. den 3. s. Formel, der (med Udeladelse af ὁμοούσιος) fornyede Symbolet fra Synoden i Antiokia 341. Endelig vedtoges 359 den 4. s. Formel, der hævder Sønnen som lig med Faderen i alt, »saaledes som de hellige Skrifter siger«. *H. J. H.*

Sirmond, Jacques, fransk, kat. Lærd, f. 1559 i Riom, 1576 Jesuit, 1581 Prof. i klassiske Sprog i Paris; bl. hans Disciple var Frans af Sales. 1590 blev han Geheimesekretær hos Aquaviva (I, 128) i Rom, men virkede mest ved Undersøgelse af patristiske og middelalderlige Haandskrifter og som Medarbejder ved Baronios Annaler. 1608 vendte han tilbage til Paris, blev 1617 Rektor ved Jesuiterkollegiet der, 1637 Louis XIII's Skriftefader. D. 1651. Manglen ved S.s Nyudgaver er navnlig, at han ikke anfører, hvor han korrigerer Teksten. (Opera varia med Biografi, Paris 1696; jfr. de Backer, Bibl. nouv. par Sommervogel VII). *N. M. P.*

Sis (Sîs, Hassîs), se Jeruel.

Sisa. 1) Simeonitisk Øverste (1 Krøn. 4, 37). — 2) En Søn af Rehabeam (2 Krøn. 11, 20). — Lydforskelligt er 3) S., Davids Statsskriver, se Savsa. — Atter forskelligt er 4) S., Fader til en rubenitisk Øverste (1 Krøn. 11, 42).

Sisak, ægyptisk Konge fra 2. Halvdel af 10. Aarh. f. Kr., den tidligste Konge over Ægypten, som nævnes med Navn i Biblen (1 Kong. 11, 40 og 14, 25—26). Biblens Meddelelser stammer aabenbart fra gode samtidige Kilder. Navnet er rigtig skrevet, kun er det næstsidste Bogstav (*n*) udeladt, vistnok fordi det var lidet hørligt i Udtalen; paa Ægyptisk er det ogsaa enkelte Gange udeladt. — S. var Stifter af et nyt Kongehus; i de Uddrag, vi har af Historieskriveren Manetho's Værk, kaldes det 22. Dynasti og siges at stamme fra Byen Bubastis. Rimeligvis er S. kommet paa Tronen ved Oprør imod Fyrsterne af 21. Dynasti. Til dette hørte uden Tvivl Salomos Svigerfader (1 Kong. 3, 1; 9, 24), der skænkede denne som Medgift

den kana'anitiske Kongestad Geser (II, 207), som han havde indtaget (1 Kong. 9, 16); dets Ruiner er udgravne og beskrevne af Macalister for Palestine Exploration Fund (jfr. »Quarterly Statements«, 1903—1907). S. stillede sig i fjendtligt Forhold til de af ham styrtede Fyrsters Forbundsfæller. Biblen fortæller, at S. i Salomo's Levetid gav Jeroboam, der pønsede paa Oprør imod Salomo, en god Modtagelse i Ægypten (1 Kong. 11, 40), og at han 5 Aar efter Salomos Død foretog et Krigstog imod Rehabeam (1 Kong. 14, 25—26), indtog Jerusalem og bortførte Davids og Salomos Skatte, men han lod Rehabeam beholde det lille Rige, der var blevet ham tro. Til Minde om sine Sejre lod S. paa Omfangsmuren af Amonstemplet i Karnak (Theben) indhugge et Mindesmærke, der væsentlig er bevaret til vore Dage. Man ser Thebens fornemste Guddomme føre (opr. mindst 140) lænkebundne Asiatere frem for S.; hver bærer et Skjold med et Stednavn, de fleste fra Juda. Mindesmærket opdagedes af Champollion, men han hindredes ved sin tidlige Død i at forklare det i dets Helhed. Det har siden været Genstand for grundige Undersøgelser (saaledes af Blau 1860). Af Stednavnene er adskillige utvivlsomt vel kendte Steder i Juda Rige; et Par hører til Israels Rige (saaledes Galilæas Hovedstad Megiddo). Muligvis har disse haft Besætninger, der forblev tro imod Rehabeam, og som Jeroboam ikke formaaede at betvinge. Det af S. gr. Kongehus beholdt Ægyptens Trone i over 200 Aar, men dets Magt var ofte ikke videre stor; det maatte stundom dele Herredømmet med en anden Fyrsteslægt (23. Dynasti). (G. Maspero, Histoire de l'Orient classique II, 1896). *V. S.*

Sisera. 1) Kana'anæernes Fører, om hvis Nederlag paa Jisreelsletten ved Kisons Strøm Deborasangen i Dom. 5 og den tilsvarende Prosaberetning i 4. Kap. fortæller (jfr. 1 Sam. 12, 9 og Ps. 83, 10. 11). S. var fra Haroset (Haritîje) ved Jisreelslettens nordvestl. Snevring og gør i den samtidige Sang Indtryk af at være Konge (5, 28 f.). I den senere Fortælling (Kap. 4) er Erindringerne om S. og »Kana'ans Konge« Jabin fra Hasor kombinerede, hvorved S. optræder som dennes Feltherre (jfr. Jabin). Paa Flugten blev S. dræbt af Jael, Keniten Hebers Hustru, i hvis Telt han havde søgt Skjul. Ifølge Kap. 4 dræbte Jael ham ved at drive en Teltnagle gennem hans Tinding, medens han dødtræt sov. Nærmere herom under Jael (jfr. i 5, 26 Ordet »jated«, Teltpælen, og Udtrykkene »hamrede paa S.«, »gennemborede hans Tinding« og i V. 27 »mellem hendes Fødder«). — 2) En Familie af Tempelslaverne (Esra 2, 53; Neh. 7, 55). *L. G.*

Sisinnes, se Tattenai.

Sisinnios, fra 395 Novatianernes (III, 404 f.) Biskop i Konstantinopel, bekendt for sin Veltalenhed og Forf. af nogle Stridsskrifter. S. synes at have været en ejendommelig Personlighed, der forstod at værdsætte Livets Bekvemmeligheder, medens han dog samtidig omhyggelig vaagede over den novatianske Menigheds Tarv. *F. T.*

Sisinnius, rom. Pave fra 18. Jan. til 7. Febr. 708, var Syrer af Fødsel; han forberedte Fornyelsen af Roms Bymur.

Sismai, se Jerahmeelit (1 Krøn. 2, 40).

Sitna, en af Isaks Brønde (1 Mos. 26, 21). Gerars Hyrder kivedes med Isaks om Brønden; deri ser Fortælleren Anledningen til dens Navn S., »Fjendskab«. I Shutnet nær ved Ruhêbe (Rehobot) genfinder man S.

Sitrai, en af Davids Overhyrder, en Mand fra Saronsletten (1 Krøn. 27, 29).

Sitri, levitisk Øverste (2 Mos. 6, 22).

Si-tschuen (Sechuen), Kinas Grænseprovins til Thibet, o. $^1/_2$ Mill. □-Km. stor, med 69 Mill. Indb., frugtbare Dalstrøg omkring Floderne, ellers øde Bjærge. Efter en Undersøgelsesrejse 1868 af Dr. Griffith John i Hankau, som foreløbig ikke førte til noget, slog »China Inl. Miss.« sig ned i Tschun-king 1877; 1881 kom biskop. Metodister fra Amerika; men al Miss.-Ejendom blev ødelagt ved et Studenteroprør under en stor Eksamen 1886. — 1888 kom »London Miss. Soc.« (Gr. Johns Selskab), senere ogsaa eng. Kvækere, kanad. Metodister, amerik. Baptister og »Church Miss. Soc.«. — Arbejdet har lidt under Uroligheder 1895, 1898, 1899 og 1900, men er nu i god Gænge med ypperligt Samarbejde (baade om Institutioner og Evangelisationskampagner) mellem de forsk. evang. Miss.-Selskaber; alle betydeligere Pladser er besatte, og lovende Bevægelser er i Gang adskillige Steder. *Fr. S.*

Sitten (Sion), schweizisk Bispesæde (se S. 109 f.).

Sittim. 1) Sted eller Egn Ø. for Jordan, Israeliternes Lejrplads før Overgangen (4 Mos. 25, 1: Josva 2, 1; 3, 1; Mi. 6, 5; jfr. 4 Mos. 21, 20 og 22, 1), d. s. s. *Abel ha-sittim* (4 Mos. 33, 49). S. er »Akazier«, af »sitta«, den tornede ægte Akazie, det karakteristiske Træ for Sinaihalvøen og dens Omgivelser (jfr. 2 Mos. 25, 5. 10 osv.). — 2) En Kløft (nahal), der omtales i Joel 4, 18 [3, 23], muligvis Vadi es-sant SV. for Jerusalem, hvor Palæstinaforskeren Robinson fandt Akazietræer, svarende til Dalens Navn (»sant« = »sitta«). — Sml. endvidere Sitta (Bêt ha-sitta), et i Dom. 7, 22 omtalt Sted i Nærh. af Jordan ved Abel-mehola i Issakar. *L. G.*

Siutsiuen, kinesisk Usurpator, en Bondesøn af Familien Hung, f. 1813 i Nærh. af Kanton, blev uddannet som Lærd, men optraadte, efter at han under en Sygdom 1837 havde haft Visioner, som rel. Reformator eller Profet. Han forbandt kr. Idéer, som han havde lært at kende hos Missionærer i Kanton, med kinesisk Hedenskab. Hans Tilhængere voksede til Masser, da han efter Opiumskrigen optraadte som Bekæmper af Mantsjuregimentet. 1847 traadte han i nært Forhold til den amerik. Baptistmissionær T. J. Roberts, der Aaret forud var kommet til Kanton (havde tidligere virket i Macao og Hongkong). Vel blev S. ikke Kr., men optraadte nu i Provinsen Kwang-Si som en fanatisk Bekæmper af Afgudsdyrkelsen. 1850 antog han Titlen »den store Freds Konge« (Taipingwang) — senere benævnede han sig ogsaa »Himmelkongen« — erklærede sig for en Arving af Ming-Dynastiet og en yngre Broder af Jesus og profeterede om Mantsju-Dynastiets Fordrivelse. Den Hær, der samlede sig om ham, nedrev alle Templer og ihjelslog Præster; 1850 befalede S. over o. 50,000 Mand og

beherskede Prov. Kwang-Si, og hans fanatiske Skarer strømmede ind over Prov. Kwang-Tung; efter et Tog mod Nord kom ogsaa Nanking i hans Magt og blev nu hans Herskersæde. 1860 kaldte han Roberts til Hoffet, udnævnte ham til Minister og indførte en Række Reformer. Man begyndte forhastet i Missionærkredse at nære store Forhaabninger til denne »Kristenkonge«, der ærede Jesus og priste de 10 Bud (men rigtignok samtidig ansaa sig selv for guddommelig og viste fremtrædende moralske Mangler), tillod Mission og forbød Nydelse af Opium, Vin og Tobak. Endnu 1860 forenede imidlertid efter Freden i Peking Englænderne og Franskmændene sig med den kinesiske Regering om at fordrive S., og denne vendte sig nu i glødende Had mod »de fremmede«. Roberts maatte skyndsomst forlade Hoffet, og Udsigterne for Krdmmen var med ét forsvundne. Imidlertid besejrede de forbundne Gang paa Gang S.s Tropper, og 1864 erobredes Nanking, hvorefter S. aflivede sig. *J. O. A.*

Siva, se Çiva (I, 513).

Sivard af Slesvig, Biskop, valgt af Sven Estridsen, fordi han var Dansk og kunde tale Folket til paa Modersmaalet baade i K. og paa Bispeting; men Adalbert af Bremen (I, 22) vilde ikke stadfæste Valget, og S. blev derfor først indviet efter dennes Død 1072. Han var tilstede i Lund 21. Maj 1085 ved Udstedelsen af Knud d. helliges Gavebrev til Lunde Kapitel. Dødsaar ukendt. (A. D. Jørgensen, Den nord. K.s Grundlæggelse, S. 847). *S. M. G.*

Sivertsen, Ole Anton, en nordlandsk Bonde og Fisker (f. i Lødingen 1822), som i 1862 blev dømt til Døden og henrettet, fordi han i 1861 — efter gentagne mislykkede Forsøg — havde taget sin Hustru af Dage ved Gift. Medens han sad i Varetægtsfængslet, forfattede han flere rel. Skrifter og Sange samt sit Levnedsløb, som udkom i Trykken og vandt en Del Udbredelse. Et af dem, »En Faders Erindring til sine Børn« (Tromsø 1862) kom endog straks i 2 Oplag (Halvorsen, Norsk Forf. Leks.). *A. B.*

Siverud, Brødrene Niels, Abraham og Johannes, Sønner af Bonden Erik Nielsen paa Gaarden S. i Aas (Kristiania Stift). Kun den yngste Broders Fødselsaar (1723) kendes. Abraham S. kom som Urmagerlærling i Kra. i Forbindelse med Herrnhuterne og fik sine Brødre med sig. Johannes kom i Kra.s Skole, blev Student 1750, Kand. 1753 og Magister 1768. Han var 1758 bleven Præst ved Tugthuset paa Christianshavn og fik 1762 Gentofte, hvor han døde 1783. Abraham S. forlod sin Profession og blev Ejer af Fædrenegaarden, hvor ogsaa Niels fik sit Tilhold, da hans Hustru blev sindssvag. Niels var den virksomste af Brødrene, var idelig paafærde med Besøg og Opbyggelse — væsentlig indenfor sin Hjembygd — og han kan maaske betegnes som Norges første Lægprædikant. Hans Virken mødte ingen Hindringer, da baade Sognepræsten i Aas (Stoltenberg) og i Nabosognet Kraakstad (Hørbye) havde sluttet sig til Brødremenigheden. Niels døde 1782. Eftervirkningen af den herrnhutiske Bevægelse i Aas og Kraakstad kunde man kende endnu i 1820rne. (A. C. Bang, Kirkehist. Smaastykker, 1890, S. 250 f.). *D. T.*

Six-Principle Baptists, amerikanske Baptister, saaledes kaldet efter deres 6 Hovedlærdomme: Omvendelse fra døde Gerninger, Tro paa Gud, Læren om Daab, Haandspaalæggelse, Dødes Opstandelse og evig Dom (jfr. Hebr. 6, 1—2). Deres alm. teol. Læretype er Arminianismen. De har altid været væsentlig begrænsede til Rhode-Island og paastaar selv at gaa tilbage til 1639. Fra 1700 af samles de til aarlige Møder, men har iøvrigt ingen særlige Institutioner eller Læreskrifter og er i stærk Tilbagegang. *H. J. H.*

Sixtinske Kapel (Cappella Sistina), det pavelige Huskapel i Vatikanet i Rom, opført 1473—81 af Giovannino de' Dolci for Sixtus IV. S. K. selv er, arkitektonisk set, yderst simpelt, men Malerierne paa Vægfladerne har gjort det til Kunstens ypperste Tempel. Af de 12 Vægfresker gengiver de 6 paa venstre Væg Mose's Historie, medens de 6 paa den anden Væg fremstiller Kristi Liv fra Daaben til Nadverens Indstiftelse. Bortset fra et Par mindre betydelige Billeder af Cosimo Rosselli har Botticelli, Ghirlandajo, Pinturicchio, Perugino, Signorelli her bragt Blomsten af den florentinske og umbriske Kunst til Rom. Ved særlig festlige Lejligheder prydedes desuden Væggenes nederste Flader med Raffaellos berømte Tapetkartoner. Efter Freskernes Fuldendelse (1483) satte Michelangelo Kronen paa Værket med Loftsfreskerne (1508—12) og endelig med den mægtige »Dommedag« paa Altervæggen (1534—41). (E. Steinmann, Die Sixt. Kapelle, Text u. Tafeln, 1901 f.; Schubring, Die Sixtinische Kapelle, Rom 1909). — I S. K. celebreres Messen for den afdøde Pave og den nyvalgte Paves Kroning, ligesom ogsaa Messer ved andre særlige Lejligheder (højtidelige Besøg af Pilegrime o. a.). — *S. K.* benævnes ogsaa det pavelige Sangerkor, der plejer at optræde her. Det skal være grundet af Gregor d. st. (se schola cantorum S. 94), men fik først sin egentlige Ordning under Sixtus V. Dets musikalske Arkiv er af stor Værdi. *S. A. B.*

Sixtus, rom. Paver. **S. I**'s Bispetid sættes til o. 117—126; Meddelelserne om ham i Liber pontificalis er usikre. — **S. II** (257—58) genoprettede K.samfundet med Afrika og Østen, der var afbrudt paa Grund af Striden om Kætterdaaben; han blev Martyr under den valerianske Forfølgelse (om hans Diakon Laurentius se III, 30). Harnack har (i Texte u. Unters. XIII, 1) antaget, at S. er Forf. til »ad Novatianum«, der har gaaet under Cyprians Navn. — **S. III** (432—40) levede under de nestorianske og pelagianske Stridigheder; medens han ikke blandede sig i den kristologiske Strid, stillede han sig ganske afvisende overfor Pelagianeren Julianus fra Eclanum. Pavebogen henfører Kirkerne S. Maria Maggiore og S. Lorenzo til hans Papat. — **S. IV** (1471—84), egtl. Francesco della Rovere, f. 1414 i en gammel piemontesisk Familie, indtraadte i Fransiskanerordenen, blev 1464 Ordensgeneral og 1467 Kardinal. Han havde Evner til at blive en energisk Hersker, men han satte Nepotismen fuldstændig i System for derigennem at styrke Pavemagten. Paa hans Tid trængte Tyrkerne frem i Italien. S. søgte at sætte et Korstog i Gang, men uden at udrette

noget; Faren ophørte først ved Muhammed II's Død 1481. Med Firenze, Venezia og Napoli førte S. højst uheldige Kampe. I den første By vilde han have Medicæerne styrtet. Sammensvorne, der arbejdede i Overensstemmelse med Paven, myrdede 26. April 1478 Giuliano dei Medici under Gudstjenesten i Domkirken og saarede Lorenzo, der derefter blev sat i Band, og over Byen blev der lagt Interdikt. Under den følgende Krig støttede Kongen af Napoli Lorenzo, og da samtidig Tyrkerne truede Italien, maatte S. 1480 slutte Fred. 1482 begyndte S. atter Krig med Venezia og Napoli, der nu støttedes af Firenze og Milano. S. Aar maatte han dog slutte Fred med Napoli og dets Forbundne, men med Venezia, der blev underkastet Interdikt, og som paa sin Side truede med et alm. Koncil, vedblev Krigen; 1484 nødtes Paven til en ydmygende Fred kort før sin Død. — For Byen Rom havde S.s Papat stor Betydning. Den evige Stad smykkedes med nye Bygninger og Gadeanlæg; over Tiberen byggedes Ponte Sisto. Navnlig er S.s Navn knyttet til den store Hospitalsstiftelse S. Spirito (se Sassia S. 56) og det sixtinske Kapel (s. d.); i det hele viste han varm Interesse for Kunst og Videnskab. Det vatikanske Bibliotek udvidedes, og Humanister knyttedes til det og Pavehoffet. Samtidig var S. dog Munkeordenernes Ven og støttede dem, navnlig med udstrakte Afladsprivilegier. Franciskanerne fik 1474 deres »Mare magnum«, og lignende store Afladsprivilegier fik Karmeliterne og Hellig Aands Ordenen; for sidstnævnte havde S. ganske særlig Interesse, og da han fornyede dens Broderskab, drog han Europas Fyrster med i det (se Sassia). For Danmarks Vedkommende fik Christiern I's Besøg ved Kurien 1474 ikke ringe Betydning (saaledes Stiftelsen af Universitetet i Kbhvn 1479). 1476 tillod ogsaa S. ved en Bulle Ærkebiskop Jakob Ulfsson af Uppsala Oprettelsen af et Universitet, der kom i Gang der Aaret efter. — Men i det hele staar S. som en Type paa Pavedømmets Forfald. En rom. Forf. kalder S.s Dødsdag »en Lykkens Dag for hele Kristenheden«. — **S. V** (1585—90), egtl. Felice Peretti, f. 1521 ved Ancona. Faderen, en fattig Gartner, fik sin Søn anbragt i et Franciskanerkloster. Han udmærkede sig tidlig som Prædikant, men blev 1552 forvist fra Rom paa Grund af Angreb paa Karl V. Efterhaanden blev han Forstander for flere Klostre, bl. a. i Venezia, men da man der var misfornøjet med hans Strænghed, blev han kaldet til Rom og gjort til apostolisk Vikar for sin Orden. Under Pius V, der var en af hans tidligere Velyndere, fik han betydelig Indflydelse og blev Kardinal 1570. Under Gregor XIII var han i Unaade, men blev efter dennes Død valgt til Pave. S. arbejdede især energisk for de indre Forhold i Pavestaten, bekæmpede Bandituvæsenet og bragte Pavestatens Finanser paa Fode, rigtignok ved at sælge Embeder og paalægge store Skattebyrder. Personlig levede S. i høj Grad tarvelig, men opførte store Pragtbygninger. Han lod den gamle Vandledning (Aqua Felice) forny og store Dele af Rom ombygge. S. gav »Kongregationerne« en ny Ordning, hvorved Kuriens Styrelse bedre centraliseredes; han tilintetgjorde den kommunale Frihed i Rom. Udadtil viste han en mærkelig Slaphed, saaledes i høj Grad overfor Venezia. Derimod kom han i Strid med Filip II af Spanien. S. havde lovet at yde Bidrag til »den store Armada«, men da den intet udrettede, nægtede han at betale. Striden tilspidsedes i Anledning af Forholdene i Frankrig, hvor S. stillede sig imødekommende overfor Henrik IV. Filip vilde derfor afbryde Forbindelsen med Rom, men S. døde 27. Aug. 1590, inden der var truffet nogen endelig Afgørelse. *J. C.*

Sixtus fra Siena, ital. Dominikaner, f. 1520 i Siena i en jødisk Slægt, d. 1569 i Genova; blev i sin Ungdom Katolik og Minorit, men, mistænkt for Kætteri, fængsledes han af Inkvisitionen og dømtes til Baalet, men afsvor og benaadedes. S. traadte derefter over til Dominikanerne og blev en skattet Prædikant i Italien. 1566 udkom i Venezia hans 8 Bd. store Værk »Bibliotheca Sancta« (med Oplysninger om Biblens Sprog, Forfattere, histor. Forhold, dens Fortolkning og Fortolkere, Kætterier og deres Gendrivelse). *H. J. H.*

Sjeol, se Sheol.

Sjæl og Legeme er to nøje sammenhørende Begreber. Ved Legemer forstaar vi sanselige, rumopfyldende Genstande. Ved S. tænker vi paa den usynlige Kraft, der forudsættes at ligge til Grund for den legemlige Bevægelse, naar vi staar overfor en afgrænset Helhed indenfor Naturen, hvor de enkelte Dele indbyrdes forholder sig til hinanden som Maal og Middel. Et saadant Hele kalder vi for en Organisme. Livsprincipet i en saadan Organisme kalder vi S. Vi kan da tale om S. hos Dyrene, ja selv hos Planterne. Men i højeste Forstand findes et Sjæleliv alene hos Mennesket, hvor der nemlig er et Forestillingsliv, en Bevidsthed, der som en indre Enhed kan hævde sig gennem en agerende og reagerende Virksomhed overfor Yderverdenen. Naar der da spørges om S.ens Væsen, bliver det nærmestliggende, empiriske Svar, at den er Enhedsgrunden i Bevidstheds-livet, det Subjekt, som vi nødvendigvis maa forudsætte ud fra vor Erfaring om den indre Sammenhæng i vort Jeg. At vi har en Sjæl, vil sige, at vi har en Ævne til at fornemme, at ville, at handle osv. Naar vi samler de forskellige, saakaldte Sjæleevner, hvortil vi især regner Erkendelsen, Følelsen og Viljen, da har vi med det samme sagt, hvad S. er; den er det til Grund for hele denne forskelligartede Virksomhed liggende Agens. Empirisk set er den hverken mere eller mindre end en saadan samlet, maalbestemt Virksomhed. — Hvad S. saa er i sin Grund, i sig selv, eller, hvad der er det samme, hvorledes Forholdet mellem S. og Legeme nærmere skal bestemmes, er et videre Spørgsmaal. Her foreligger forsk. Løsningsforsøg. Man kan blive staaende ved to Substanser; en saadan Dualisme finder vi hos Descartes. Eller man kan hævde en Monisme, hvilket atter kan ske paa tre forskellige Maader. Man kan betragte det sjælelige som Substansen og det legemlige som det væsenløse; saaledes Spiritualismen f. E. hos Fichte. Eller man kan omvendt holde paa det legemlige, Materien, som den eneste Substans; det er Materialismen. Endelig kan man opfatte

det sjælelige og legemlige som to forskellige Sider af det ene og samme Væsen. Saaledes Identitetshypotesen, som hyldes af mange nyere Filosofer fra Spinoza af. — Et andet Spørgsmaal angaar S.ens Sæde i Legemet. Nogen tilfredsstillende Besvarelse af det kan næppe gives. (Høffding, Psykologi; O. Flügel, Die Seelenfrage, 1878; H. Lotze, Mikrokosmus I—III). *F. C. K.*

Sjælebad, se Sjælegave.

Sjælebog (Sjæleskraa), Fortegnelse over de saakaldte Aardagstiftelser. I den ældre Middelalder (i alt Fald siden 8. Aarh.) blev det Skik, vel først i Klostre, at holde »Aardage« (Anniversarier, »Begængelser«) for fremragende K.mænd eller kirkl. Velgørere paa Aarsdagen for deres Død, med Vigilier (Dødevesperbønner) Aftenen forinden og Sjælemesser og eventuelt en Procession til vedkommendes Grav paa selve Dagen. Efterhaanden blev det K.skik i levende Live at stifte saadanne Aardage (se Sjælemesse og Sjælegave) ved at skænke Klostre og Kirker Penge, Huse eller Grundstykker, mod at de holdt nøjagtig fastsatte Gudstjenester, hvis »Fortjeneste« appliceredes paa Stifteren, hans Slægt eller andre bestemt nævnte Personer; navnlig Middelalderens to sidste Aarhundreder bragte en talløs Mængde af slige testamentariske Dispositioner. Saadanne »Stiftelser« indførtes da opr. i de saakaldte »Dødebøger« (Nekrologier, Memorialbøger, Obituarier), der atter havde udviklet sig af Kalendariet, idet man ved Siden af Helgennavnene ogsaa indførte Navne paa Fyrster, Prælater eller andre Mænd og Kvinder, som man vilde mindes navnlig med Forbøn. De klosterlige Bønnebroderskaber bidrog særlig til denne Udvikling af Kalendariet til et egtl. Nekrologium. Bønnen *(commemoratio defunctorum)* fandt sædvanlig Sted i »Kapitlet« ɔ: i Klosterkonventets eller Kapitlets Møde, efter Afsyngelsen af Tidebønnerne: Prim eller Terts, i Sammenhæng med Martyrologiets Oplæsning. De ældre Nekrologier havde ofte en ret international Karakter; i de senere (særlig siden 14. Aarh.) træffes mest Navne fra nærmeste Nabolag (saaledes navnlig i Sognekirkers Nekrologier). Desværre er kun faa af de ældste Nekrologier bevaret, da de stadige Tilføjelser efterhaanden krævede Omskrivning, hvorefter de gl. Bøger tilintetgiordes. Navnlig Aardagstiftelserne bidrog imidlertid til, at man maatte indrette særlige Bøger ved Siden af de overfyldte Nekrologier. Saadanne Fortegnelser fremkom allerede i 12. Aarh., men først i 14. Aarh. blev de almindeligere, særlig ved Domkirkerne; Optegnelserne er imidlertid meget forskellige m. H. til Nøjagtighed og Angivelse af Enkelthederne m. H. til Stiftelserne. Medens det egtl. Nekrologium hang sammen med Korbønnen og er at betragte som et Slags Tillæg til Farebogen, hørte Anniversariebogen hjemme i Sakristiet. Mange Steder, f. E. her i Norden, er Adskillelsen ikke altid blevet gennemført; der findes Fortegnelser, der efter deres Karakter nærmest er egentlige Kalendarier med faa Tilføjelser af Personnavne, og Bøger, som baade har Nekrologiets og Anniversariebogens Præg, men hvori ogsaa hist. Optegnelser, Godsregistrering og Gaver, der næppe har med bestemte Gudstjenestestiftelser at gøre, er opført. De ældste nordiske »Nekrologier« er de fra Lund, hvoraf det saakaldte »Necrologium« maaske er fra o. 1140, den saakaldte »ældre liber daticus« fra o. 1145, de yngre fra det 15. Aarh. En egentlig Anniversariefortegnelse er f. E. nærmest Roskildes »Gavebog«. (Tyske Nekrologier i Necrologia Germaniæ i Monumenta Germ. hist., dske i Script. rer. Dan.; jfr. C. Weeke, Lunds Domkapitels Gavebøger, 1884—9). *J. O. A.*

Sjælebæger (Sjæleskaal). Efter ældgammel nordisk Skik drak man ved »Arveøllet« efter den afdøde hans »Minde« eller S. Ved denne Lejlighed aflagde man i Vikingetiden Løfter (jfr. Snorres Fortælling i Olav Trygvessøns Saga om Sven Tyvskæg og Jomsvikingernes Arveøl). I kr. Tid opfattedes det S., som man tømte med Ordene: »Gud glæde hans Sjæl«, som »gavnligt« for den afdøde, og denne Opfattelse bekæmpedes længe efter Ref.en som »ugudelig Afgudsdyrkelse og papistisk Handel«. I Oslo Stift kæmpede f. E. Biskop Jens Nielssøn i Slutn. af 16. Aarh. ivrig mod Troen paa, at S.et hjalp den døde til »et godt Herberge«. En fransk Rejsende noterer i 17. Aarh., at de Dske ved Begravelser »efter Landets Skik« drak »paa de dødes Sundhed«. Sikkert har Folkeskikken holdt sig længe efter, at den dybere Mening var forglemt. (Troels-Lund, Dagligt Liv i 16. Aarh. XIV, Livsafslutning). *J. O. A.*

Sjæledag, alle Sjæles Dag (I, 56—57) og Aarsdagen for Dødsfaldet (se Sjælemesse).

Sjæledyrkelse, se Sjæletro.

Sjælegave (Sjælegift). Allerede i Oldk.n (navnlig siden 3. Aarh.) lærtes om Almissers Fortjenstlighed (I, 58), ja det hed ligefrem, at de udslettede Synder og frelste (opr. vel opfattet saaledes, at Modtagerens Bøn kommer Giveren til Gode). Augustin udstrakte deres Virkninger til de afdøde, og da Læren om Skærsilden sejrede, blev Hensynet til Lindringen af Mellemtilstandsstraffene et Hovedpunkt i Læren om Almisserne, der saaledes blev egentlige »Sjælegaver«. Men ved »Almisser« *(eleomosyne)* forstod Middelalderen ikke blot Gaver til fattige, men til K.n. I speciel Betydn. er S.n dog særlig de Gaver, der gives enten paa Dødslejet eller testamentarisk forbeholdes K.n, for at den med Messer (se Sjælemesse), Bønner og eventuelt ved Uddelinger kan komme de døde til Hjælp i Skærsilden. S.rne er overhovedet Grunden til, at man skriftlig fastslaar »sin sidste Vilje«, og de ældre »Testamenter« fra Middelalderen, der først og fremmest skal være et Vidnesbyrd (testimonium) om vedkommendes gudfrygtige Sindelag, indeholder derfor ikke Bestemmelser om det egtl. Arvegods; derimod fastslog de snart omhyggelige, rituelle Bestemmelser om de kirkelige Gavers Brug; derved og ved deres nøjagtige Opgivelser om de Kirker, Klostre og kirkelige Personer, der skulde have Gaver, eventuelt om de Valfarter, der paa den afdødes Vegne skulde foretages, og de Uddelinger, der skulde finde Sted, er de vigtige Kilder til Belysning af Fromhedslivets nærmere Art til forsk. Tider. Efterhaanden steg dog Antallet af Gaver til verdslige Personer (Slægt, Tjenestefolk, Venner og Værnere, selv Kongehuset), saaledes at Gaverne her mere fremtræder som Mindegaver. En ejendommelig Form for S. i Slutn. af Mid-

delalderen er Sjælebadet, idet Testator skænker Gaver til fri Badstuegang for fattige, gærne i Forbindelse med en Bespisning og en yderligere Almisse. Den alm. S., som den døende Bonde gav, var en Ko (»Udfærdskoen«), der til Vidnesbyrd førtes med i Ligtoget; fornemme Personer gav ogsaa Heste og Vaabenudrustning, som saa for Penge kunde »udløses« af Arvingerne; Hesten lod man »indride« i selve Kirken. Navne paa Fattigboliger som f. E. »Sjæleboder« eller »Sjælehus« vidner om den opr. Hensigt, hvormed de er bortgivne; ligesaa »Sjælegiftskorn« om en Korn-Ydelse, hvorfor der skal læses Sjælemesser. — S.rnes mægtige Omfang i Middelalderen blev en Hovedgrund til K.ns Rigdom, og selv fra kirkl. Side maatte man skride ind mod Misbrug. Kanonisk Ret fastslog, at Arvingerne skulde »dele med Kristus«, og hos os fastsatte f. E. allerede de saakaldte skaanske og sjællandske »K.retter«, at en Mand ikke maatte give mere end sin halve Hovedlod som S. Under Ref.en, da Sjælemesserne ophørte at læses, spillede Privatfolks (navnlig Adelens) Begær efter at faa Sjælemessegodset tilbage til Slægten en betydelig Rolle. — Under og efter Ref.en kæmpede K.n kraftig mod den gl. Offerforstaaelse af S.n, og den dske Kirkeordinans strøg endog Forslaget om Bevarelse af S.n som kirkelig Afgift, men ved kgl. Frdn. 1539 fastsloges alligevel, at »S.« til Præst og K. »maa gives efter Menneskers gode Vilje«, og ved Lademoder indskærpedes, at de, som Gud havde undet og givet noget, burde i deres sidste Tid give noget i deres Testamente til K., Spr., Degn og Fattigfolk til en Bekendelse og Taksigelse for endt Liv. Længe efter Ref.en vedblev det da at være Skik inden Døden at betænke K.ns Personer og de fattige med Gaver, ligesom man testamentarisk fordelte Mindegaver til paarørende og undergivne (f. E. Eftergivelse af forsk. Afgifter). Paa Landet førtes ofte bitter Strid om, hvem »Udfærdskoen« skulde tilfalde, idet Kirkeejerne søgte at tilegne sig den; oftest endte den vel med at tjene ved Begravelsesgildet. (Kr. Erslev, Testamenter fra Danmarks Middelalder indtil 1450, 1901; Troels-Lund, Livsafslutning. Dagligt Liv i Norden i 16. Aarh. XIV). *J. O. A.*

Sjælehyrde, Navn paa Præsten paa Grund af den ham paahvilende Sjælesorgsforpligtelse.

Sjæleklokke, se Sjæleringning.

Sjælekost, Jordefærdsgildet, betegner ogsaa specielt i Middelalderen de som Sjælegaver betragtede Broderskabs- og Fattigbespisninger (jfr. Betegnelser som Sjælemad, Sjæleøl, Sjæletønde). Til det egentlige »Arveøl«, Jordefærds- og Skiftegildet efter Begravelse, hørte i Middelalderen foruden Sjælebægeret (s. d.) ogsaa en Række andre Skaaler, ligesom man drak dem i Gilderne, for Treenigheden eller Kristus, Helliggaanden, St. Mikael og forsk. Helgener; Præsten »signede Øllet«; disse »Skaaler« var Afløsning af Hedenskabets Skaaler for Aserne; de holdt sig ogsaa efter Ref.en, men bekæmpedes fra K.ns Side. I Norge, hvor »Sjæleøllet« og Skiftet holdtes paa 7. Dag efter Dødsfaldet, kaldtes alm. over hele Landet Gravgildet for »Sjaund«. Efter Ref.en drak man foruden den afdødes Skaal ogsaa Skaaler for Vorherre, Konge og Øvrighed, og ved Bondegilderne, hvor de gl. Gravølskikke holdt sig længst, bevaredes Skikken endnu i 19. Aarh. *J. O. A.*

Sjælemesse. Blandt Romerk.ns Votivmesser indtager S.n for den afdøde en fremtrædende Plads og er det vigtigste Led i de kirkelige Jordefærdsskikke (ordo exequiarum). Romerk.n forpligter derfor udtrykkelig en Spr. til gratis at holde S. efter fattige døde, ja til at sørge for Lys ved Begravelsen. S.n har sin Grund i Oldk.ns Skik at fejre Evkaristien ved de dødes Grave ikke blot efter Jordefærden, men ogsaa paa Aarsdagen derefter. Denne Nadver var Led i et virkeligt Maaltid (Agapen), og naar der i Middelalderen til S.rne er knyttet Bespisninger, navnlig af fattige, eller lige op til vore Dage Ofringer til fattige, er det Rester af denne gl. Skik. Ved Skærsildslæren fik S.n sin fuldfærdige Karaktér og opfattedes som direkte sonende ɔ: udryddende de timelige Straffe. Det blev derfor hurtig Skik at lade læse saa mange S.r som muligt for de afdøde, ogsaa efter S.n paa Jordefærdsdagen (se Sjælebog og Sjælegaver); til disse hørte gærne ligesom ved Begravelsen forudgaaende Tidebønslæsning (Vigilier, Dødevesperbønner). S.n paa Jordefærdsdagen skal egentlig læses *præsente cadavere*, men hvor det (som nu næsten overalt i Tyskland) er forbudt at indbære Liget i Kirken, erstattes dette af en Ligbaare eller Katafalk, og ved de senere S.r opstilles ligeledes under Messen et Surrogat for Ligkisten. I Middelalderen havde de forsk. Stifter forsk. S.r, og de stiftede Messer fik efter Stifterens Ønske forskellige Former; efter Pius V's Missalreform er udelukkende den efter Introitus' Begyndelsesord saakaldte Rekviemsmesse (se III, 738) i Brug i 4 Former (en for Allesjæledagsmesser, en for Jordefærden og for S.rne paa 3., 7. og 30. Dagen efter Døden eller Begravelsen, en for »Aardagsmesser«, en for alm. Dage udenfor disse Anledninger). Ved særlig fornemme Dødsfald læstes i Middelalderen 30 Messer i 30 paa hinanden følgende Dage (tricenarium, paa gl. norsk þritugt); derefter fulgte Aardagsmesser med tilhørende »Sjæletider«, Gæstebud for fattige og Sjælebade; undertiden skulde Præsterne to de fattiges Fødder. Navnlig ved Indtrædelse i de talrige Broderskaber og Gilder sikrede man sig »Aartideholdet«. Ref.en bekæmpede fra Begyndelsen med største Kraft S.rnes Fortjenstlighed. *J. O. A.*

Sjæleringning, den kat. K.s Skik at ringe med K.ns Klokker umiddelbart efter et Dødsfald som Opfordring til Bøn for den dødes Sjæl. Alm. middelalderlig Folketro opfattede imidlertid S.en som »gavnlig« for den afdødes Sjæl; man »ringede den ind i Himmerig«. Opfattelsen hænger sammen med den gl. Tro paa, at Klokkernes Lyd fordriver de onde Aander. Betegnende er det Ord, der tillægges Valdemar Atterdag paa Dødslejet: »Hjælp mig Esrom, hjælp mig Sor og du Lundensernes største Klokke!« Paa Grund af denne Overtro bekæmpedes S. ivrigt af Reformatorerne, og man ønskede derfor Ringningen indskrænket til Jordefærdsdagen; forskellige Landemodeakter indskærpede, at S.en skulde ophøre, og Kongebreve paabød det samme; Præsterne truedes med Straf, hvis der forekom S. Dette mødte dog heftig Modstand. 1556 vedtog f. E. Borgmester og Raad i Aalborg, at der skuldes ringes med alle

Klokker, naar et Menneske døde, men med én, naar Liget bares til Graven; og paa Landet ønskede Bønderne bestemt S. 1596 bestemte da Landemodet i Roskilde, »at det ikke maatte tilstedes Bønderne at gøre altfor stærk Brug af Klokkerne til, hvad de kalder S.«. Christian IV's norske K.ordinans forbød ogsaa S.en, der i Norge den Gang endnu varede 2—4 Timer (»for at ringe Sjælen ind i Himmerige«). 1631 klages over, at »den gemene Mand« i Skaane ikke agter paa Befalingen. Christian V's dske Lov indskærpede atter, at der først maatte ringes, naar Liget begravedes. Efterhaanden svandt selvfølgelig den gl. Tankegang, og Ringningen opfattedes som en Meddelelse om Dødsfald og en Æresbevisning. Saaledes maa ogsaa Ringningen over kgl. Personer, straks efter Døden, opfattes. At Navnet »S.« har holdt sig paa afsides liggende Egne, hvor Skikken, trods Lovbestemmelse, ikke gik af Brug, beviser i og for sig ikke, at den gamle Tankegang er bevaret. Alligevel er der flere Steder Vidnesbyrd om, at gl. Overtro endnu i 19. Aarh. knyttedes til Skikken. I Bleking mente man f. E., at den døde ikke fik Ro, før der var sket S.; det var ikke usædvanligt, at Manden selv besørgede S.en for sin afdøde Hustru. I Smaaland mente man, at Hjærtet ikke blev koldt paa de døde, før der var ringet. (Troels-Lund, Dagligt Liv XIV, Livsafslutning). *J. O. A.*

Sjæleskud, Sjælegave for andre.

Sjælesorg er Omsorgen for de til Menigheden hørende Sjæle. Gennem Helliggørelsen arbejder man paa sin egen Sjæl, gennem Missionen paa dem udenfor K.n; S.en antager sig dem indenfor. S.en har sit Udspring i Guds Kærlighed og Vilje til alles Frelse (»Alle Sjæle de er mine«, Hes. 18, 4) og i vor Kærlighed til vore Brødre og Søstre; bag den ligger Forstaaelsen af Sjælens Værdi over alt andet (Mt. 16, 26) og af »Maalet for Troen, Sjælenes Frelse« (1 Pet. 1, 9). Jesus har praktiseret S.en i sit Forhold til sine Apostle og til dem, der søgte ham, og han har givet den sit afgørende og skønne Udtryk i Hyrdetalerne (Joh. 10; Lk. 15; Mt. 18). Formaningen til den har han givet Form i sit Ord til Peter: »Naar Du engang omvender Dig, da styrk dine Brødre« (Lk. 22, 32). Iøvrigt findes baade i Jesu og Apostlenes Ord mange Anvisninger til S.

Siden Pinsedag er S.en blevet øvet i Menigheden og hører med blandt Menighedens Opgaver som noget uundværligt. Efter sin Idé som den, der springer ud af Kærligheden, er S.en en almen kristelig Opgave, der kommer til at paaligge enhver Kr. og skal øves mod alle, der trænger, og som kommer til at ligge for den enkeltes Dør. Men i Menighedslivet er den særlig blevet Præstens Opgave, fordi han med Embedet har faaet den særlige Stilling, og, hvis han magter sin Stilling, staar med Menighedens Tillid og gennem sit Arbejde har faaet den særlige Erfaring. Saaledes er Ordet S. blevet særlig pastoralteologisk præget. — I den apostolske Menighed, hvor man havde »eet Hjerte og een Sjæl og end ikke een kaldte noget af det, han ejede, sit eget« (Ap. G. 4, 32), er S.en vokset op med Kærligheden og har ikke mindre end den timelige Hjælpsomhed blomstret i sin fulde Skønhed. I Menighedsordningen og i, hvad Apostlene foretog sig i den første kristne Slægt, finder S.en stadig sine Udtryk. Præsterne kaldes Hyrder (Ef. 4); Apostlen paalægger Præsterne i Efesos at vaage over Hjorden (Ap. G. 20, 28); Brevet til Filemon er helt igennem et Eksempel paa apostolsk S. osv. Med den videre Udvikling af Embedet i de følgende Tider gaar S.en i den kat. K. væsentlig over paa Gejstlighedens Hænder, og i Middelalderen øves S.en (cura animarum) væsentlig gennem Skriftestolen. Dog har Munkeordnerne, vel særlig Tiggerordnerne, ogsaa haft deres Betydning for S.ens Udøvelse. Ref.en bryder her som i saa mange andre Henseender de snærende Baand; men i lange Tider efter Luther blev Absolutionen ved at spille en afgørende Rolle i S.en. Med den nyere Tids Livsbevægelser indenfor K.n er S.en kommen frem i første Linje som en af Menighedens vigtigste Opgaver, idet man har forstaaet baade dens Nødvendighed og dens Velsignelse. Pietisme, Herrnhutisme, Metodisme og den nyeste Tids Vækkelser har bragt mere Klarsyn over S.ens Værdi, ligesom psykologisk Forstaaelse i det hele har vundet frem.

S.en sigter paa alle dem indenfor Menigheden, der trænger. For saa vidt som ingen er udenfor Trang, sigter den paa alle, og alt kr. Arbejde kommer til at indeholde Momenter af S., baade Prædiken og Undervisning. Men S.en sigter fremfor alt paa dem, der er i særlig Trang, og finder saaledes især sit Arbejdsfelt blandt syge og døende, sørgende og bekymrede, tvivlende og anfægtede, faldne og fangne. Enhver Præst vil finde rigelig Anledning under Livets Kaar til at øve eller forsøge S. i sin Menighed. Paa Hospitaler, i Arresthuse og Fængsler, samt andre Anstalter vil S.en blive den mest fremtrædende Del af Præstens Arbejde. Men i det hele vil S.en for enhver virkelig Præst i den Grad blive en af hans Hovedopgaver, at Vinet har kunnet sige, at »dersom man ikke føler Kald til at bære Omsorg for de enkelte Sjæle i Menigheden, har man overhovedet intet Kald til det gejstlige Embede.« — I S.en vil Præsten komme til at arbejde med Mennesker i alle Aldre og alle Stillinger, og Opgaven vil varieres i utallige Former. Han vil komme til at træde til, baade naar han søges, og naar han ikke søges; snart vil Døren staa aaben, og han vil kun behøve at begynde sit Arbejde; snart vil det være, som var alle Døre lukkede. S.ens Middel vil være alt, hvad den kr. Broderkærlighed lægger i en Kr.s Haand, egen Erfaring, andres Oplevelser, men fremfor alt Guds Ord og Henvisningen til Bønnens og Sakramenternes Naademidler. — Opgaven vil være at bringe den Sjæl, der trænger, i Rede baade overfor sig selv, overfor Gud og overfor de særlige Omstændigheder, som har bragt Sjælen ind i de Vanskeligheder, hvori den befinder sig. Under Arbejdet bliver Præstens Gerning en Gerning baade som Raadgiver, Pædagog og Læge. Der skal i S.en ikke sigtes mod en vedblivende Forsorg for umyndige, men mod en Myndiggørelse af den i Øjeblikket vaklende, maaske umyndige; Maalet er her som i saa mange Tilfælde »Hjælp til Selv-

hjælp‹. — Den væsentlige personlige Betingelse for at kunne blive til Velsignelse som Sjælesørger vil være Kærlighed til Sjælene, eftersom S. udspringer af Kærlighed, og Kærligheden vil lukke op for Forstaaelsen. Den Kærlighed, der behøves, vil være en uegennyttig Kærlighed, idet det selviske vil bringe Fare med sig for at forstyrre Hjælpen. Ved Siden af Kærligheden kræves al den Evne til at forstaa Menneskelivets Kaar, som i det hele kan erhverves; særlig vil behøves den intuitive Evne, der af et Indblik paa et enkelt Punkt kan slutte sig til Totaliteten og kan skaffe Overblik over en hel Sjæletilstand af nogle faa Ytringer eller Handlinger. Hurtighed i Opfattelse og Tanke, Lethed i at bevæge sig paa de forskellige Aandsomraader, Raadsnarhed og Beslutsomhed, og under hele Forstaaelsesudvekslingen Finhed til ikke at støde, hvor Følsomheden er stor, og paa den anden Side tilstrækkelig Energi til at tage haandfast, hvor det gælder om at faa Sandheden i et givet Sjælsforhold for Dagen og bragt til Erkendelse af den paagældende, vil være værdifulde Egenskaber hos Sjælesørgeren. — Nødvendigt Krav for at kunne vinde Tillid, som er højst fornøden, er personlig Paalidelighed og Diskretion; den bekymrede maa vide sig ganske sikker hos sin Sjælesørger. — Forudsætningen for at kunne blive Sjælesørger vil paa Hovedpunkterne være medfødt Naadegave. Men Naadegaven kan udvikles gennem Studium og Erfaring, ligesom kyndig Vejledning vil kunne dygtiggøre. — Derfor er S.en ogsaa et Hovedpunkt i Pastoralteologien, og vejledende Lit. vil kunne findes under d. Art. (III, 491). *Johs. G.*

Sjælesøvn (Psykopannyki), den Tilstand af Bevidstløshed og Uvirksomhed, hvori man har tænkt sig, at de afdødes Sjæle befinder sig indtil Opstandelsen. Man har herfor fundet Støtte i visse Skriftsteder som Joh. Aab. 14, 13 og især i det bibelske Udtryk ›de hensovede‹ (f. E. 1 Kor. 15, 20 og 1 Thess. 4, 13). Tanken om Dødsriget som et Skyggerige synes ogsaa at begunstige en saadan Forestilling, der har haft sine Repræsentanter baade mellem K.fædrene og enkelte nyere Teologer (se Psykopannykiter III, 661), men som nu i Almindelighed er opgivet. *F. C. K.*

Sjæletid, Tidebønnerne og Messerne for de afdøde (se Sjælemesse).

Sjæletro (Sjæledyrkelse, Sjælevandring, Shamanisme). Med Navnet Sjæletro betegnes den verdensgængse Forklaring af Liv som Udslag af et bag det synlige Legemsydre boende Væsens Magt over Materien. Inden i Mennesket sidder et Indermenneske, ikke immaterielt, men dog af finere og luftigere Stof end Manden af Kød og Blod, ofte nok usynlig, men dog i Besiddelse af en Skikkelse, der i et og alt er en Kopi af den haandfaste Yderform. Menneskets Liv og Bevægelse beror paa Vekselvirkning mellem de to Faktorer, der tilsammen udgør Personligheden, men medens Kødet har sin indre Motor at takke for al Energi, antages Sjælen ikke henvist til Kroppen som Mellemled for aktiv Virksomhed. Tværtimod, den vinder i høj Grad i Bevægelsesfrihed ved at frigøres for de materielle Skranker. Naar det ydre Menneske tager sin Hvile i Søvnen, benytter den Lejligheden til at strejfe om paa egen Haand, besøge fjerne Steder, indhente Viden, øve godt eller stifte Fortræd. Døden gør ingen Ende paa dens Eksistens. Ved Kroppens Sammenbrud søger den en selvstændig Tilværelse, enten i Graven eller udenfor Menneskets normale Verden, i et Dødeland, der lige saa godt kan ligge blandt Stjernerne som under Jorden (om Sjælevandring se nedenf.). Man har anset denne saakaldte primitive Filosofi for tilstrækkelig til at danne Basis for al Religion (jfr. Animisme I, 94) og al Metafysik, og da Sjæletroen tilsyneladende kunde forklares rationelt ved en simpel Henvisning til Drømmeoplevelser og Dødserfaringer, var jo dermed alle ubehagelige Problemer med ét Slag ude af Verden. Men denne Animisme dækker nu ikke helt det naturlige Menneskes Selvbegrundelse. Lige saa udbredt, som Troen paa personlige Sjæle, fastsiddende og løsgaaende, er, er ogsaa Opfattelsen af Menneskers Indflydelse paa hinanden og paa Tingene udenom som en Udstraaling og Opsugning af neutrale Kræfter (jfr. primitive Folks Religion III, 598). Høvdingen adskiller sig fra Menigmand ved, at han er i Besiddelse af et stærkere Livsstof (*mana*, som man kalder det med et Ord fra Sydhavet); og hans Indflydelse er afhængig af hans Ævne til at straale en saadan Personlighedsstrøm over i alt og alle, som kommer i hans Nærhed. Den blotte Berøring med en mægtig Mand kan være farlig, fordi hans ›mana‹ smyger sig ind i den intetanende og bringer hans Livskraft til Stilstand eller Ophør. Visse Individer er saa stærke og hellige, at de ligefrem maa isoleres, adskilles fra Omverdenen ved en Mur af Forsigtighedsregler og Dæmpningsceremonier. Man har forsøgt at bringe disse to Synsmaader i historisk Forbindelse med hinanden ved at lade dem repræsentere to paa hinanden følgende Trin i Udviklingen. ›Mana‹ skulde være den præanimistiske Filosofis Grundprincip. Andre vil derimod i de to Systemer se jævntløbende, primitive Forsøg paa Verdens- og Menneskeforklaring, to Tankeretninger, der vel kan støde sammen og paavirke hinanden, men som dog i det store og hele virker hver i sit Leje. Sandheden er nok den, at de to fra først af er identiske, thi Naturmennesket ræsonnerer ikke blot anderledes end Bymennesket, men han tænker i helt andre Baner. For ham er der intet enten—eller, Personlighed—Upersonlighed. Menneskelivet er en Kraft, eller rettere en Mængde Kræfter, der bærer Personlighed som en Egenskab blandt andre Egenskaber, og der er for ham ingen Væsensforskel mellem det aandelige Udflod, der breder sig kraftagtigt til et andet Væsen, og saa den Magt, der gaar ud af Mennesket i dets egen Skikkelse. Han opfatter ikke sig selv som noget udeleligt. Hver Kraft, der udgaar fra ham, er i sig selv en Sjæl, med Personlighedens Mulighed for at antage den Form, der er Ophavsmanden egen. Der er da heller ikke for ham noget unaturligt i den Tanke, at Døden, ved at opløse det legemlige Sammenhold, sender flere Sjæle over i andre Tilværelser, én til at bo i Graven, én til at vandre ned i Dødsriget og én til at blive varig i Familiens Ejendele. — For ham er

Døden vel en Realitet, men ikke en Realitet af den grænsesættende Art, som Livsophøret forekommer os at være. Samlivet bliver ikke afbrudt. Den døde Mand har samme Behov som den levende. Han trænger til Føde, saa meget mere som Maden for disse Mennesker er en aandelig Værdi lige saa fuldt som en legemlig. Det vedvarende Samliv mellem levende og døde, saadan som det blandt andet giver sig til Kende i Forplejning, betyder saaledes ikke Dyrkelse i egentlig Forstand. Men fra denne Grundanskuelse gaar der mange Udviklingslinjer inden for de forskellige Kulturer. Ofte nok tager Sjælesynspunktet Overhaand, og den døde bliver først og fremmest, eller endog udelukkende, en Aand, ligesom den levende mere og mere opfatter sig selv som en Individualitet, hvis Sjæl og hvis Legeme er udpræget personlige og personlighedsbegrænsede. For den umiddelbare Betragtning, som ovenfor er skitseret, fluktuerer Døden mellem at være en ret betydningsløs Omskiftelse og at være en let Nedgang i Livskraft; det samlende Synspunkt ligger i Troen paa Genfødelse, eller rettere Fornyelse, i Sollysets Rige. Inden for Individualismens Verden faar saa den døde en selvstændig Værdighed; hans Ævne og Vilje til at gøre godt og ondt bliver understreget i en anerkendt Dødningekarakter. Og fra hans Selvhævdelse som Aand i egen Ret er der intet uoverstigeligt Svælg til guddommelig Tilbedelse, som vi f. E. møder den i den gr. Herosdyrkelse. — Grænsen mellem Guddommelighed og Forgudelse bliver overhovedet paa dette Trin flydende; mange Steder (i Grækenland f. E.) kan Guden glide ned i Heroens Tilbedelighed, ligesom omvendt det fremragende Menneske efter Døden paa Gr. af sine Gerninger bæres op over Gravforherligelse og tillægges overjordisk Magt og Ære. Historisk set er paa dette Omraade den rom. Kejserkultus det mærkeligste rel. Fænomen, men det er aabenbart af meget sammensat Art. »Moderne« Overmenneskeforgudelse indgaar her en inderlig Forbindelse med gl.dags Dyrkelse af den store Mands »Genius«. I hvert rom. Hjem vaagede en »Genius«, en Magt, der staar paa Grænsen mellem guddom. Skytsaand og mskl. Sjælekraft, over Familiens Trivsel og Bestaaen; den var knyttet til Husfaderens Liv og Person, næsten som en højere Dobbeltgænger af hans Væsen. Ligesom de underordnede Personer i Husholdet svor ved Husherrens Genius og viste den rel. Æresbevisninger, saaledes samlede nu Romerrigets Afhængighedsfølelse sig i Pietet overfor Rigsherskerens Genius. Men ved Kejserkultens nærmere Udformning og Udbredelse spiller ogsaa Rigets Orientalisering ind; i Østen var Forudsætningerne tilstede for en regelret Kultus, ikke blot af afdøde og kanoniserede Herskere, men af den levende Repræsentant for Herskerhuset. Om Kejserdyrkelsens Betydning i K.ns Historie se Kristenforfølgelser (II, 857).

I den primitive Sjæleopfattelse har Tanken om Sjælevandringen dybe Rødder. Døden danner intet Skel mellem de Frænder, der var forbundne i Livet. Der er det næreste Sammenspil mellem de beslægtede Sjælekræfter, som staar paa denne og paa hin Side Grænsen, og stedse gaar der Livskraft fra de døde til de levende. Det er derfor intet usædvanligt, der sker, naar en Sjæl, der har ventet sin Tid uden for Kroppen, atter tager sig et Legeme (Reincarnation) og begynder et nyt Levnedsløb. Indenfor hver enkelt Menneskekreds eksisterer der i Virkeligheden kun en begrænset Masse Sjælestof, som cirkulerer frem og tilbage. Saaledes er der næsten overalt Betingelser tilstede for en regelret Sjælevandringslære, men en saadan kan naturligvis kun udformes paa mere individualistisk Grund. Den er betinget af Tanken paa den enkelte Sjæl som en afsluttet Helhed, hvis vedvarende Eksistens er uafhængig af alle tilfældige Vilkaar, men den forudsætter tillige en Vekselvirkning mellem Sjælens etiske Værdi og dens Fremtidsmuligheder, som gør, at Mennesket for evig er bundet til Virkningerne af sine Gerninger. I Indien er Læren gjort til Led i en Verdensforklaring, saaledes at den tjener til at løse Problemet om de menneskelige Kaars Ulighed. Den er saaledes blevet et gennemtænkt Filosofem, med hvilket al indisk Tænkning staar og falder.

Shamanisme endelig er Magten til at bruge Sjælene og Aanderne. Shamanen er den inspirerede Profet, der paa Grund af Begavelse eller Opdragelse er i Stand til at optage Aanderne i sig og bruge dem. Ved deres Hjælp kan han foretage lange Sjælerejser til over- og underjordiske Verdener, for at hente Visdom, for at redde bortrømte Menneskesjæle tilbage til deres Ejermænd, eller for at kæmpe med fjendske Aander og fravriste dem deres Ulykkesmagt. Til andre Tider fylkes Aanderne inden i ham selv og udtaler gennem hans Mund dybsindige Spaadomme. Aandernes Nærværelse fremkaldes ved flittig Anvendelse af Shamantrommen, med Tilhjælp af Shamansangen; og der udkræves ofte en kraftig Paavirkning af Shamanens Nerver, inden den Ekstase indfinder sig, der vidner om, at de usynlige er tilstede og er begyndt at tage Bolig i Profetens Indre. Den egentlige Shamanisme, hvis Kendemærke blandt andet er den symbolsmykkede Tromme, er et lokalt Kulturprodukt, der har sit Centrum i Sibirien og spænder fra Lapland til arktisk Nordamerika. Men man finder rundt om i hele Verden Fænomener, hvis Teori og Praksis falder temmelig nær sammen med den nordasiatiske Seer-Kunst. (Tiele, Kompendium der Religionsgeschichte[4], 1912, ved N. Söderblom; E. B. Tylor, Primitive Culture I-II[4], 1903; A. E. Crawley, The Idea of Soul, 1909; M. Marett, The Threshold of Religion, 1909; V. Grønbech, Vor Folkeæt i Oldtiden II, Midgaard og Menneskelivet, 1912; J. Stadling, Shamanismen i Norra Asien, 1912). *V. G.*

Sjæletønde, den Tønde Øl, der gaves ved Jordefærdsgildet (se Sjælekost).

Sjælevandring, se Sjæletro.

Sjælevejning, Middelalderens kirkl. Malerier fremstiller ofte Ærkeengelen Mikael med Vægtskaalen; i den ene Skaal er gærne et lille nøgent Menneske anbragt (Sjælen), den anden søger Djævlen at tynge ned (saaledes f. E. et Billede i Ballerup Kirke paa Sjælland). En interessant Fremstilling i Tybjerg K. paa Sjæl-

land viser Mikael med den afdøde ved Haanden, to Djævle søger at tynge den Skaal ned, hvori hans »uretfærdige Mammon« er samlet, men St. Laurentius anbringer Nadverkalken med Kristi Blod i den anden Vægtskaal, der derfor synker til Sjælens Bedste. *J. O. A.*

Sjæleøl, se Sjælekost.

Sjöbring. 1) **Per S.**, Orientalist, f. 25. Okt. 1776, studerede i Uppsala, hvor han 1806 blev Docent i Hebr. og Aramaisk, 1815 Adjunkt i gr. og orient. Lit., 1830 Prof. i orient. Sprog. S. udgav en hebr. Sproglære og foretog for Bibelkommissionen en Overs. af flere gltestl. Skrifter, som dog ikke anses for heldig p. Gr. af hans ejendommelige sproglige Ideer og djærve Hypoteser. D. 12. Jan. 1842. — 2) **Pehr S.**, foregaaendes Søstersøn, f. 25. Jan. 1819, studerede i Uppsala Filos. og Teol., blev 1850 Docent i Eksegese, fik 1854 det teol. Lektorat i Kalmar og præsteviedes. 1867 blev han Domprovst i Linköping, 1876 Biskop i Kalmar. Som saadan virkede han i Bibelkommissionen og for nytestl. Studier; var desuden en dygtig Skolemand og roses for »stort Maadehold og sand Humanitet«. D. 16. Febr. 1900. *D. F.*

Sjögren, Håkan, sv. Præst, f. 26. Jan. 1727 i Härlunda (Småland), blev Stud. 1748, Mag. 1755. præsteviedes 1757 og kom 1762 til Jönköping, hvor han knyttedes til Skolen. Paa Biskoppens Opfordring udg. S. 1775 sit »Lexicon manuale latino-suecanum & sueco-latinum«, der brugtes i o. 100 Aar og oplevede 4 Oplag. S.s Skolegærning udmærkede sig ved stor Grundighed og ved gldags Strænghed. 1775 blev han teol. Lektor i Växiö, 1800 Dr. theol., d. 20. Marts 1815. S.s teol. Forfatterskab vakte paa Gr. af dets neologiske Karakter Opposition. *D. F.*

Skaaler for Helgener, se Sjælekost.

Skaalholt (isl. »Skálholt«, ældre Form »Skálaholt«), isl. Bispesæde paa Næsset ml. Hvítá og Brúará i Árnes-sýsla. Gaarden S. byggedes sandsynligvis af Gizurr hviti (II, 221), hos hvem Missionspræsten Thangbrand (udsendt af Olav Trygvessøn 997) boede i Vinteren 998—999. Gizurr byggede en Kirke paa S., hvor en af Islands første Miss.bisper, Kolr, blev begravet i 1020rne. Gizurrs Søn Ísleifr (II, 560) blev i 1056 som den første Islænder i Bremen indviet til Biskop og tog efter Hjemkomsten (1057) Sæde paa S., hvor han oprettede et Slags Præsteskole. Endnu i hans Tid (d. 1080) virkede vandrende udenlandske Bisper paa Øen, og nogen fast Stiftsordning fandtes ikke. Først hans Søn og Efterfølger Gizurr (1082—1118) skænkede efter sin Moders Død (o. 1090?) S. til Sæde for Øens Biskopper for Fremtiden. I Beg. af 12. Aarh. blev der, efter Nordlændingernes Begæring, 1102—05 opr. en ny Bispestol paa Hólar (II, 447), og under dette lagdes Øens Nordfjerding, medens S. beholdt de 3 andre (dioecesis Scalholtensis, Scalotensis). Gizurrs Eftermænd residerede siden altid i S., baade før og efter Ref.en, indtil Bispesædet ved Reskr. af 29. Apr. 1785 blev forlagt til Reykjavík (III, 779), men den dav. Biskop H. Finnsson blev boende paa S. til sin Død (1796), og hans Eftermand, G. J. Vídalín (1797—1823) boede de første Aar paa Lambastaðir (nær Reykjavík) til 1806. (Hólar Bispedømme bestod til 2. Febr. 1801, da det under Vakance blev ophævet ved kgl. Reskr. og forenet med S. [Reykjavík]).

Islands Bisper stod til 1104 under Ærkebispen i Bremen, fra 1104 til 1152 under Lund, fra 1152 til 1537 under Nidaros (Trondhjem). Noget Domkapitel har ingen af Islands Bispesæder haft. Til Beg. af 13. Aarh. valgtes begge Bisper af hvert Stifts Folk og Gejstlighed, men i 1238 begge første Gang af Nidaros' Ærkebisp og Kapitel, og fra da af lige til Ref.en hævdedes og benyttedes denne Valgmaade; dog fik Valget i Tidens Løb ofte Karakter af en Stadfæstelse paa den isl. Gejstligheds Valg. I senere Middelalder udnævnte Paverne flere Gange Bisper baade i S. (1382/83, 1394, 1406, 1413, 1426, 1435 [men ikke 1437], 1448; servitium commune var 60 Gylden) og i Hólar (1391, 1411, 1425, 1426, 1435 [men ikke 1440], 1441, 1450?, 1458?; servitium commune: 250 Gylden); under Oldenborgerne tiltrængtes som oftest ogsaa Kongens Konfirmation. — Fra Ref.en (i S. fra 1539, i Hólar fra 1550) valgtes Bisperne af Stifternes Præster og indviedes i Kbhvn, men ved Reskr. af 14. Aug. 1789 bestemtes, at Bisperne kunde indvies paa Island, af H. til Rejsens Kostbarhed, men kun Geir Jónsson Vídalín (i S. = Reykjavík) blev 1797 indviet af Bispen i Hólar, og da Hólar blev ophævet 1801, faldt Bestemmelsen bort; de følgende Bisper blev indviede i Danmark. Men ved Lov af 23. Juli 1909 er der oprettet Viebiskopsembeder med Titler af S. og Hólar, for at Indvielsen af Reykjavíks Biskop herefter kan foregaa paa Island. — Under Bispens Fravær eller ved Ledighed bestyredes iøvrigt Stifterne enten af Øens anden Biskop eller af én eller flere »officiales«, eller (i Middelalderen) en enkelt Gang af en fremmed Biskop (1460—62 S. af den titulære Biskop Anders Mus af Grønland).

S. Bispestols Indtægter bestod, foruden i Andel i Tienden (indført af Gizurr Ísleifsson i 1097), Stolgebyrer og Oblationer m. m., i Afkastningen af Bispesædets Gods, der i Tidens Løb blev forøget betydelig ved Køb og Gaver; saaledes købte S.s Biskop o. 1150 Vestmandøerne (Vestmannaeyjar, S. for Island) for at anlægge et Kloster, men bortskænkede dem atter til Munkeliv (III, 306) i Slutn. af 13. Aarh. Bispen i S. kunde holde 70—80 Svende og endda i sine Velmagtsdage tage imod 100 Gæster. — Antallet af Kirker (og Præster) i S. Stift opgives i 13. Aarh. til 220 (og 290), kort efter Ref.en til 220 (rettere 229) Kirker, hvortil »trænges« 240 Præster; i Beg. af 18. Aarh. var der 221 Kirker, men kun 130 Præster. — Saare værdifulde Kilder til Islands K.hist. er de saak. »máldagar«, Fortegnelser over Kirkers og Klostres Ejendom (Inventar og Jordegods), Rettigheder og Skyldigheder; fra den ældste Tid er de fleste tabt (der haves f. E. kun 1 máldage fra Gizurr Ísleifssons Tid), men af Bispernes udarbejdede máldage-Samlinger findes bevaret 13 for S. (til Ref.en) og 6 for Hólar; de ældste af disse Samlinger er fra Beg. af 14. Aarh. (det hele Stof udgives i »Diplomatarium Islandicum«).

Biskop Gizurr (1082—1118) byggede en Dom-

kirke paa S. og viede den til Apostlen Petrus; den brændte 1309 (ved Lynnedslag) og 1526 (straks genopbygget af Ögmundr Pálsson), men skaanedes 1630, da hele Bispegaarden (13 Huse) med Bogsamling og Arkiv fortæredes af Ilden. Bispegaarden nybyggedes af Brynjólfr Sveinsson; han rejste ogsaa en ny Domkirke (paabegyndt i 1650). Alle disse Domkirker var af Træ; S.s nuv. Kirke er en uanselig Trækirke uden Taarn; den er Annekskirke. Det bedste Inventar solgtes ved Auktion 1802; en berømt middelalderlig Altertavle (»Ögmundarbrík«) henlaa i mange Aar paa Handelsstedet Eyrarbakki, indtil Resterne af den 1819 sendtes til Kbhvn.

S.s 6. Biskop, Thorlákr Thorhallsson, d. 23. Dec. 1193, blev 20. Juli 1198 erklæret for hellig af Stiftets Folk og Gejstlighed (ikke nogensinde af Paven). Hans Dødsdag og hans Translationsdag blev ved Altingsbeslutninger af 1198 og 1199 holdt som Festdage over hele Island (han blev ogsaa dyrket i Norge). Hans Skrin stod paa Højalteret i S. (reddet ved begge Kirkens Brande) til Ref.en; det flyttedes af Gizurr Einarsson (1540—48), men opbevaredes i S. til 18. Aarh. Der paavises endnu et »Þorlákssæti« og en »Þorláksbrunnr« i Nærh. af S. — S. betragtedes til Bispestolens Flytning som det vigtigste Sted i Landet og Øens Midtpunkt. Af vigtigere Begivenheder, som har fundet Sted her, kan nævnes: 1433 paa Thorláksmessedagen trængte Folket ind og greb den forhadte og uværdige Biskop Jón Gereksson, der stod foran Alteret i fuldt Skrud, og druknede ham i Brúará. 1539 dræbtes paa S. den dske Foged paa Bessastaðir, Didrik v. Minden, der under Ref.s-Røret aflagde Biskop Ögmundr et Besøg og haanede ham. 1550 fangedes og halshuggedes i S. den sidste kat. Biskop paa Hólar, Jón Arason, med 2 af sine Sønner. — 1552 oprettedes ved kgl. Forordn. en Latinskole paa S.; den flyttedes (efter Jordskælvet 1784) ved Reskr. 29. Apr. 1785 til Reykjavík. — 1685—1699 dreves paa S. Islands dengang eneste Bogtrykkeri, som dog egentlig hørte hjemme paa Hólar, hvortil det ogsaa faa Aar senere flyttedes tilbage.

Bisper i S. (*Islændere): *Ísleifr Gizurarson, indv. i Bremen 26. Maj 1056, d. 5. Juli 1080; *Gizurr Ísleifsson, indv. i Magdeburg 4. Sept. 1082, d. 28. Maj 1118; *Thorlákr I Runólfsson, indv. i Lund 28. Apr. 1118, d. 31. Jan. ell. 1. Febr. 1133; *Magnús I Einarsson, indv. i Lund 28. Okt. 1134, d. 30. Sept. 1148; *Klængr Thorsteinsson, indv. i Lund 6. Apr. 1152, resign. 31. Marts 1175, d. 28. Febr. 1176; *Thorlákr II Thorhallsson, indv. i Norge 2. Juli 1178, d. 23. Dec. 1193; *Páll Jónsson, indv. i Lund 23. Apr. 1195, d. 29. Nov. 1211; *Magnús II Gizurarson, indv. i Norge 1216, d. 14. Aug. 1237; Sigvarðr Thettmarsson, indv. i Norge 1238, d. 10. Marts 1268; *Árni I Thorláksson, indv. i Norge 30. Juni 1269, d. 17. Apr. 1298; *Árni II Helgason, indv. i Norge 25. Okt. 1304, d. 21. Jan. 1320; Grímr Skutuson, indv. i Bergen 28. Juni 1321, d. 1321; Jón I Halldórsson eller Freygerðarson, indv. i Norge 1. Aug. 1322, d. 2. Febr. 1339; Jón II Eindriðason, indv. i Norge 25. Juli 1339, d. 16. Marts 1341; Jón III Sigurðarson, indv. i Norge 1343, d. 12. Dec. 1348; Gyrðr Ívarsson, indv. i Norge 1350, d. 1360; Thorarinn Sigurðarson, indv. i Norge 1362, d. 1364 (?); Oddgeirr Thorsteinsson, indv. i Norge 1366, d. 15. Aug. 1381; Michael, indv. i Rom 1382/83, resign. 1392; Vilkin Henriksson, indv. i Norge 1394, d. 1405; Jón IV, indv. 1406/08, d. 1413; *Árni III Ólafsson, indv. i Lübeck 10. Okt. 1413, d. efter 1420; Jón V Gereksson, afsat Ærkebisp i Uppsala, udnævnt 6. Marts 1426, d. 20. Juli 1433; Jón VI Viljalmsson Craxton, Biskop af Hólar, forflyttet til S. 5. Jan. 1435, opholder sig i England 1438; Godsvin Comhaer, er Biskop 1437, d. 19. Juli 1447; Marcellus de Niveriis, indv. i Rom 1448, d. 1460; Jón VII Staffansson Krabbe, er Biskop 1463 og 1464; *Sveinn Pétrsson, indv. i Norge 1467, d. 1475/6; *Magnús III Eyjólfsson, er Biskop 1477 og 1490; *Stefán Jónsson, er Biskop 1491, d. 16. ell. 26. Okt. 1518; *Ögmundr Pálsson, indv. i Bergen 28. Okt. 1521, afsat 1541, d. i Sorø; *Sigmundr Eyjólfsson, indv. i Norge 1537, d. 1537. — Efter Ref.en: *Gizurr Einarsson, valgt 1539, indv. til evang. Superintendent i Kbhvn 1540, d. 1548; *Marteinn Einarsson, valgt 1548, indv. 1549, resign. 1556, d. 1570; *Gísli Jónsson, valgt 1556, kgl. Bestalling 1558, d. 30. Aug. 1587; *Oddr Einarsson, valgt og udnævnt 1588, d. 28. Dec. 1630; *Gísli Oddsson, valgt 1631, udnævnt 1632, d. 2. Juli 1638; *Brynjólfr Sveinsson, valgt 1638, udnævnt 1639, resign. 1674, d. 5. Aug. 1675; *Thórðr Thorláksson, 1669 udnævnt til Eftermand, indviet 1672 til Hjælpebisp i Hólar, overtog S. 1674, d. 16. Marts 1697; *Jón Thorkelsson Vídalín, udnævnt 1697, indv. 8. Maj 1698, d. 30. Aug. 1720; *Jón Árnason, udnævnt 1721, indv. 1722, d. 8. Febr. 1743; *Ólafur Gíslason, udnævnt og indviet 1747, d. 2. Jan. 1753; Finnur Jónsson, udnævnt 1753 til Hólar, 1754 til S., d. 23. Juli 1789; *Hannes Finnsson, udnævnt 1777 til adjungeret og succed. Bisp, d. 4. Aug. 1796; *Geirr Jónsson Vídalín, udn. 1797, 1801 Biskop over hele Island, flyttede 1806 til Reykjavík (s. d.). — (Biskupa sögur I-II, 1858—78; Safn til sögu Íslands I, 1856; Islandske Annaler indtil 1578, udg. af G. Storm, 1888; Diplomatarium Islandicum I ff., 1857 ff.; Finnus Johannæus, Hist. eccl. Islandiæ [til 1740] I—IV, 1772—78; Pétur Pétursson, Hist. eccl. Islandiæ [1740—1840], 1841; K. Maurer, Die Bekehrung des norwegischen Stammes zum Christenthume II, 1856, Vorlesungen über altnord. Rechtsgeschichte II [Über altnordische Kirchenverfassung], 1908, og Island von seiner ersten Entdeckung bis zum Untergang des Freistaates, 1874; Kr. Kålund, Bidrag til en historisk-topografisk Beskrivelse af Island I, 1879). *O. K.*

Skaaning, se Skonning.

Skaar, Johannes Nilsson, norsk Biskop, f. 15. Novbr. 1828 i Vikør (Bergens Stift), Forældrene Bønder, kom 18 Aar gl. paa Stordø Seminarium og dimitteredes med Udmærkelse; 3 Aar paa et Embedskontor, hvor han havde Anledning til at skaffe sig lidt Sprogundervisning, saa han kunde blive Stud. 1853 og Kand. 1857. S. blev straks pers. Kap. i Aurdal (Hamar Stift) og 1862 res. Kap. i Skien, den Gang maaske Landets vanskeligste Menighed. Han

blev her i 10 Aar og fik 1872 Gjerpen Sognekald, hvorfra han 31. Okt. 1885 blev kaldet til Biskop i Tromsø, forflyttedes 31. Aug. 1892 til Trondhjem og døde 13. Decbr. 1904. Fra sin Barndom havde han en levende Interesse for Psalmesang og fik som Præst og Biskop et stort Navn som Hymnolog (Hovedværk: »Norsk Salmehistorie« I—II, 1879—80). Han var derhos en fremragende Taler, og de Psalmer og bibelske Afhandlinger, man har fra hans Haand, er dygtige Arbejder. *D. T.*

Skabelsen. Ved S. forstaar vi den hele endelige Verdens Tilblivelse, anskuet som en Almagtshandling af den personlige Gud. I Følge S.s Begreb er da den Antagelse udelukket, at Stoffet skulde være evigt, hvorved Gud vilde være reduceret til at være en Verdensordner (Demiurg, en gnostisk Grundtanke), og hans Almagt vilde blive ophævet. Det er dette, der skal udtrykkes ved Formlen »Skabelse af intet, creatio ex nihilo« (en Formel, der ikke findes i N. T., jfr. dog Rom 4, 17 og Hebr. 11, 3), hvor Udtrykket »intet« skal udelukke ikke blot Tanken om en med bestemte Egenskaber udrustet Materie, men ogsaa Forestillingen om et formløst Kaos (»nihil« er at opfatte som »pure negativum«). Ogsaa den, ligeledes i gnostiske Systemer hyppige Antagelse, er udelukket, at Verden skulde være bleven til ved en Emanation fra Guddommen, en Opfattelse, der maatte ophæve Guds Personlighed. Bibelsk er derimod den Formel, at Verden er skabt ved Ordet (jfr. 1 Mos. 1; Ps. 33, 6—9; Joh. 1, 3). »Ordet« er Udtryk for Guds Aabenbaringsvilje, og Formlen udtrykker saaledes ikke blot dette, at S. har sin Grund alene i en Viljeshandling af Gud, men tillige S.s Formaal: at Gud vil aabenbare sig gennem og for den Skabning, han i Kraft af sin Vilje har ladet blive til. Man har paa Grundlag af Skabelsesberetningen i 1 Mos. 1 skelnet mellem creatio prima (Tilblivelsen af selve Stoffet) og creatio secunda (6-Dage-Værket), men creatio secunda kan kun i uegentlig Forstand kaldes Skabelse; den betegner den nærmere Udformning af det skabte, hvorved vi føres ind i Udviklingslærens Problemer (jfr. d. følg. A.). Der maa skelnes mellem Skabelse og Opholdelse, og denne Adskillelse ophæves, naar man med de gamle Dogmatikere vil bestemme Opholdelsen som en »creatio continua«, en fortsat Skabelse. Derved vilde den relative Selvstændighed ophæves, som Gud giver den Verden, han har skabt. Verden er nemlig for saa vidt selvstændig overfor Gud, som den er skabt til at være Naturgrundlaget for et aandeligt Personlighedsrige, der i Frihed bøjer sig ind under Afhængigheden af ham; en Frihed, som dog ikke danner nogen absolut Skranke for hans Vilje, men kun betyder, at han handler med den efter de Love, han selv har sat som Betingelse og Begrænsning for dens Virksomhed. Imidlertid indeholder Forestillingen om Skabelsen som en enkelt Almagtshandling visse Vanskeligheder for Tanken, der i sin Bundethed til Anskuelsesformerne Rum og Tid ikke synes at kunne antage nogen Grænse for Verdens Udstrækning eller nogen Begyndelse for dens Tilværelse. Det maa indrømmes, at vor Tankes Begrænsning her medfører en Antinomi, som Augustin for Tidsbegrebets Vedkommende søgte at overvinde ved Formlen, at Verden er ikke skabt i Tiden, men med Tiden — eller omvendt Tiden med Verden. De af vor Erkendelses Begrænsning følgende Vanskeligheder ved at tænke sig Skabelsens Metafysik er imidlertid religiøst ligegyldige; for den fromme kommer det kun an paa, at Verden i sin Tilblivelse maa tænkes absolut afhængig af Gud. Derfor bør disse Vanskeligheder ikke søges løste ved at opstille Sætningen, at Verden er lige evig med Gud, hvilken Sætning man da atter søger at bygge paa Guds Kærlighed og Uforanderlighed. Thi Guds Evighed er noget helt andet end den Forestilling om endeløs Tid, som danner Indholdet af Forestillingen om Verdens Evighed. Netop under Henvisning til denne Forskel maa vi fastholde Skabelsesbegrebet i den her fremsatte Formulering. Og her viser sig da Skabelseslærens store religiøse Betydning. Thi kun under Betingelse af den i Skabelsen forudsatte absolute Afhængighed af Verden overfor Gud kan den fromme være vis paa, at Verden virkelig er anlagt paa at rumme Guds fuldkomne Aabenbaring (jfr. det bibelske Udtryk, at Verden er skabt i Kristus: Joh. 1, 3; Rom. 11, 36; 1 Kor. 8, 6; Kol. 1, 16; Hebr. 1, 2), og at Verdens Modstand aldrig kan betyde nogen uoverstigelig Hindring for, at den enkelte kan faa Del i det Guds Rige, hvis Virkeliggørelse til Skabningens Frelse og Guds Herliggørelse er Skabelsens Maal. Sluttelig skal tilføjes, at de Ændringer i Verdensbilledet, der skyldes den fremskridende videnskabelige Forskning, kan i Følge Sagens Natur ikke ændre den religiøse Opfattelse af det ved Skabelsen satte Grundforhold mellem Gud og Verden. (Fr. Petersen, Om Skabelsen, Opholdelsen og Styrelsen I-II, 1883—85; R. Eckardt, Der christliche Schöpfungsglaube, 1912). *J. P. B.*

Skabelsesberetningen (den bibelske). Ved S. tænkes særlig paa 1 Mos. 1, Biblens mægtige Indgang. Ogsaa 2. Kap. fortæller (2, 4 b f.) om Skabelsen som Indl. til Syndefaldshist.n, men 1, 1—2, 4 a er Hovedskildringen. Denne tilhører, literært set, det præstl. Kildeskrift *(P)*, medens Kap. 2 (fra 4 b) og 3 er af Jahvisten *(J)*. Idet man altid har følt, at man ved S. staar paa hl. Grund, har den ældre Teol. umiddelbart taget hele S. (Hexaëmeron) som beroende paa Aabenbaring. Dette er i rel. Henseende et Overgreb; thi i Spørgsmaal om, hvorledes Jordens Udviklingshist. maa tænkes, maa Naturvidenskaberne, saa godt de kan, have det afgørende Ord. Kravet paa i S. at have en Aabenbaringsmeddelelse om disse Ting har ikke kunnet hævdes og gennemføres, efter at Naturerkendelsen har naaet sin videnskabel. Selvstændighed. S. taber ikke ved, at dette erkendes. — Vi betragter altsaa først Forholdet til Naturvidenskaberne. S. sammenfatter Skabelsen i 6 Dages Værk og med følg. Trinrække: Lyset; Himmelhvælvingen; Adskillelse paa Jorden af Land og Hav og Jordens Beklædning med Planterne; Sol, Maane og Stjerner; Havdyr og Fugle; Landdyr og de første Mennesker. Men Geologien paaviser m. H. t. »Dagene« uigendrivelig vor Jords umaalelige Ælde, som Kulformationerne og Kridtdannelsen noksom beviser, og astronomisk set har

vort Solsystem opr. eksisteret som en Taagemasse, hvis Omdannelse atter har taget Millioner af Aar. Og selvom »Dagene« med »Aften og Morgen« af Fortælleren skulde være taget om guddommelige Tidsrum, repræsenterende Perioder, vil Harmoniseringen ikke lykkes; særlig er Plantevækstens og Dyreverdenens Perioder ikke saaledes adskilte som i S., og talrige Arter af Landdyr er i Virkeligheden ældre end Fuglene. Ogsaa Palæontologien viser, at Dyreformer længe før Menneskets Optræden levede af animalsk Føde (Rovdyrene). Himmellegemernes Skabelse saa sent som den 4. Dag er heller ikke holdbar; hvis Fortælleren havde ment deres Tilsynekomst, vilde han vel ligesom i V. 9 have brugt et dertil svarende Udtryk. — Disse Vanskeligheder, der umuliggør Harmoniseringens Gennemførelse, forsvinder ikke ved den saakaldte Restitutionshypotese, der i V. 2 oversætter: »Jorden var bleven øde og tom«, og saa imellem V. 1 og 2 søger Rum for de geolog. Perioder, efterfulgte af en ny Skabelse umiddelbart før Menneskets Fremtræden. Og sprogligt vilde da kræves Verbalformen »vatehi« i Stedet for »hajeta«. Interessantere er Visionshypotesen (Hugh Miller, Godet). Den forlader den tvungne Opfattelse af »Dagene« som Perioder og forklarer S. som en Række af Syner, tilbageskuende Profeti. Men hvorfor skulde disse optiske Malerier af gudd. Oprindelse afvige fra Virkeligheden, som de alligevel gør? Og hvorfor har Fortælleren selv intetsomhelst antydet om, at det er ment som Visioner? Analogien med andre Kosmogonier viser ogsaa, at Hypotesen er forfejlet: det er ikke Vision, men Tradition, Fortælleren behandler. Her kommer Fundet af den babylonske Kosmogoni til Hjælp. Den fandtes 1872 af Englænderen George Smith paa Kileskriftstavler fra Assurbanipals Bibliotek; senere er andre Parallelberetninger komne til. Den har Form af et episk Digt, der efter 6 Tavler paa den 7. slutter som en Hymne til Marduk, Babels Gud. Før Himmel og Jord eksisterede, var Tiâmat, (Urhavet), et Kaos, hvoraf parvis de første Guder fremkom. Det kommer til en Kamp mellem T. med hendes skrækkelige Yngel af Hjælpere, og paa den anden Side Guderne. En af de yngste af disse, Marduk, hvem de andre lover Verdensherredømmet, vover Kampen mod T. og fælder Uhyret. Saa danner han af dets Legemes Halvdele Himmelhvælving og Jord. Derefter Skabelsen af den øvrige Verden. Først nævnes Himmellegemerne til at bestemme Aarstider og Dage. Ved en Lakune i Materialet er man forhindret i at kunne angive Skabelsesværkernes Rækkefølge nøjagtig. Plantevæksten ses at være omtalt, og til Slutn. høres der om, at Marduk efter Samraad med Guden Ea danner Mennesket af Jord (Ler). Denne Kosmogoni og S. er saa forskellige som muligt i Helhedspræget, men Ligheden i Enkelthederne er slaaende. Rel. set er i den israelit. Beretning alt blevet nyt. F. E. Tiâmat, Gudernes frygtede Angriber; kun en Ting, et Navn, er blevet tilbage, »tehôm«, Urhavet i V. 2. Kosmogonier gives der hos alle højere udviklede Folk; Israel har i det Stykke ikke staaet tilbage. Men Aabenbaringsaandens rensende Indflydelse er her, ligesom i den israelit. Syndflodsfortælling overfor den babyl., overalt tilstede. I den babyl. Kosmogoni er der en broget Skare af Guder og en utøjlet og uren Fantasi, og bag det hele ligger det polit. Øjemed ved Forherligelsen af Marduk at kræve Herredømmet for Babel. Et direkte Laan fra Babylonierne er der ikke Tale om ved S. Forf. af 1 Mos. 1 har vel i det hele givet overleverede Ting, men paa saa mesterlig en Maade, at Israels Skabelsestro deri har fundet sit adækvate Udtryk. Grundlaget for S. rækker vistnok helt tilbage til Israeliternes mesopotamiske Hjemstavn og er gradvis blevet tildannet af Aabenbaringens Aand — paa overlegen og mest fuldendte Maade i S. Ofte hentydes i digteriske Sammenhænge til et saadant kosmogonisk Sagnstof i Jahvetroens lutrende Omsmeltning (Rahab: Jes. 51, 9 f.; Ps. 89, 11; Ijob 9, 13; 26, 12; Leviatan: Ps. 74, 13. 14; Jes. 27, 1; Dragen: Jes. 27, 1; 51, 9; Slangen: Am. 9, 3; jfr. Manasses Bøn V. 3). — Biblen leder ikke selv til i 1 Mos. 1 at søge en fast, uforanderlig Form og Lære. Skildringerne af Jahves Skabervælde varierer paa friere Maade: Ps. 8; Ordspr. 8, 22 f.; Ijob 38, 4 f.; ogsaa i Ps. 104, der dog ligefrem er bygget over 1 Mos. 1. Det ses allerede i den naive Skildring i 1 Mos. 2. Det drejer sig her rigtignok nærmest om Menneskets (Mands og Kvindes) Skabelse, men Trinrækken er: Menneske, Have, Dyr og Fugle, tilsidst Kvinden, altsaa tilstrækkelig uafhængigt af 1 Mos. 1. Sætningsbygningen i Kap. 2 er saaledes: da Jahve skabte Himlen og Jorden — dengang var der endnu ikke det og det —, formede Jahve Mennesket af Agerlandets Muld. Paa samme Maade i den babyl. Kosmogoni: da der endnu ikke nævntes en Himmel deroppe, dernede endnu ikke var Navn paa en Jord, da Oceanet og Tiâmat endnu blandede deres Vande sammen, — da blev Guderne dannet. Denne Stil (jfr. ogsaa 4 Esra 6, 1 f.) taler for, at man i 1 Mos. 1 har en lignende Sætningsbygning: da Gud begyndte at skabe Himlen og Jorden — Jorden var dengang Øde og Tomhed — sagde Gud: der komme Lys! og Lyset kom (Buhl). Om Ordet »skabe« (bara) i V. 1 har Skabelsestankens fulde Dybde (creatio prima) præsent, er tvivlsomt; det staar jo som Overskrift eller Indledn. til Skildringen af den ordnede Verden (Himmel og Jord), ikke selve det uordnede Verdensstof. — Teol.en og K.n bør uden Frygt klarlægge Forskellen mellem den rel. og den naturvidenskabelige Side af S. i 1 Mos. 1. Vældigt, sandt og enfoldigt gives her et uovertruffet Udtryk for Skabelsestroen, i kraftig, alvorlig og værdig Fremstilling. Det er ikke blot æstetisk og literært, denne Fortælling gør Indtryk, den har Sandhedens Majestæt. Den rel. Værdi af S. samler sig om følg. Grundtanker: Gud er én; han er Alskabningens Kilde; derfor er Skabningen oprindl. god; Mennesket er den jord. Skabnings Maal, men har sit Maal udover Skabningen, nemlig i Gud. S.s relative Overensstemmelse med Naturerkendelsens Resultater har pædagogisk tjent til at forhindre en for tidlig Kamp mellem Videnskab og Tro. Videnskaben maa have Lov til at pleje sin Interesse for Udviklingen, som Livet frembyder; i Livets Mysterium er der Plads baade for Udvikling og Skabelse (Mutationer). Overfor al

Babylonisering af Livet, i gl. el. ny Klædedragt at dyrke Skabningen over Skaberen, vil den bibelske S. altid være det Ord, der tilfredsstiller Menneskets Tørst efter Sandheden om Gud og forkynder, at Alskabningens og vore Kilder alle er i den levende Gud. (Zöckler, Gesch. der Beziehungen zw. Theol. u. Naturwissensch. I—II, 1877—79; E. Riehm, Der bibl. Schöpfungsbericht, 1881; Ryle, Early Narratives of Genesis, 1892; Fr. Petersen, Om Skabelsen, Opholdelsen og Styrelsen I—II, 1883—85; S. Michelet, Gamle Helligdomme i nyt Lys, 1902; J. Köberle, Die bleibende Bedeutung d. bibl. Urgesch., 1907; Zimmern u. Winckler, Die Keilinschr. u. das A. T. [3. Aufl. af Schraders Bog], 1903; Gunkel, Genesis, 1901; S. R. Driver, Genesis[8], 1911). *L. G.*

Skade, Niels Clausen, se I, 519.

Skálholt, se Skaalholt.

Skandinavisk Alliance Mission, se Alliance-Mission (I, 58).

Skanke, Hans, norsk Skolemand og Missionsven, f. i Trondhjem 18. April 1679, deponerede 1699, blev Amanuensis hos Biskop P. Krog 1705, Konrektor i Trondhjem 1709. Ved Missionskollegiets Oprettelse 1715 indsendte han værdifulde Meddelelser og Forslag, bl. a. at Lektoratet i Trondhjem kunde tjene til Løn for den Mand, der maatte blive sat i Spidsen for Finne-Missionen. Forslaget gik igennem, og da v. Westen var udnævnt til Lektor, blev Skanke hans trofaste Medarbejder, men efter v. Westens Død (1727) fik han tunge Dage under Biskop Eiler Hagerup. 1732 blev han Rektor, men under megen Nød og Fattigdom gik hans Dage, og han søgte derfor Melhus Sognekald, som han kun indehavde 1 Maaned til sin Død 21. Marts 1739. *D. T.*

Skapular (lat.: *scapulare*), egtl. et Skulderklæde, teknisk Betegn. for et Klædningsstykke af den opr., vesterlandske Munkedragt og for et indviet Kendemærke for flere kat. Broderskaber. Benedictinerreglen beskriver S.et som en Slags Overkjortel, der kastes over Ordensdragten for at skaane den under Markarbejdet; senere svandt S.et som egtl. Ordensklædningsstykke ind til at blive to Tøjstykker, der dækkede Bryst og Ryg og sammenknyttedes over Skuldrene. De moderne Broderskabs-S.er dannes af to ganske smaa, uldne Tøjstykker af bestemt Farve; de forbindes ved Snore eller Baand og anbringes mest under Klædningen, saaledes at det ene hviler paa Brystet, det andet paa Ryggen. Andagtsbilleder og indviede smaa Medaljer kan fastsys for yderligere at forøge S.ets Kraft. — S.et er en Del af Karmeliter-Ordensdragten, og dette S. fik efterhaanden en fremtrædende Betydning. Et Ordensskrift fra 1430 (Joh. Grossus' »Viridarium«) fortæller, at Karmelitergeneralen Simon Stock (s. d.) bad Guds Moder om et Privilegium for Brødrene, der jo i særlig Forstand havde kaaret hende til Patron. Maria aabenbarede sig da med en Mængde Engle; i Haanden havde hun S.et og sagde: »Dette skal være dig og alle Karmeliter et Udmærkelsestegn (privilegium); den, der dør i denne Klædning, skal frelses«. Ordene viser tydelig hen til en ældre Form for Legenden, hvor det drejer sig om hele Ordensdragten. Saaledes fortælles Legenden ogsaa i et, af den fr. Karmeliter Chéron (d. 1673) citeret, Skrift om Stock, som han paastod fandtes i Klosterarkivet i Bordeaux og erklærede for forfattet af Stocks Sekretær. Her fortælles med Stocks egne Ord om Visionen; Maria bringer Ordensdragten, der skal unddrage Brødrene »den evige Ild«; (derefter berettes, at Stock ved at afføre sig sin Dragt og lægge den over en fornem, men ganske ubodfærdig, døende Englænder frelser ham fra Djævelen). Trods Opfordringer kunde ingen faa det vigtige Aktstykke at se, og det fandtes aldrig efter Chérons Død. At det er forfalsket, i alt Fald delvist, er utvivlsomt, og heller ikke i den Form kan Legenden gaa tilbage til 13. Aarh., thi den er ganske ukendt for denne og den følgende Tids Karmeliterhistorikere (Sanvicus, der skrev sit »Speculum« efter 1291, ved blot, at Maria aabenbarede sig for Stock og raadede ham til ved Henvendelse til Paven at faa Værn mod Ordenens Uvenner). Sikkert er det ogsaa, at Karmeliterne baade i 13., 14. og det meste af 15. Aarh. ikke lagde synderlig Vægt paa S.et (jfr. deres gl. Konstitutioner og Kapitelsakter). End ikke Ordensreformatoren Jean Soreths Konstitutioner af 1462 ved noget om, at S.et har særlige Forjættelser. Grossus' Skrift viser dog, at man siden 15. Aarh. begyndte at tillægge S.et mystiske Kræfter, og i 16. Aarh. blev dette alm. Tro, ja man vidste nu, at det himmelske S. opbevaredes i England. — Legenden hænger sammen med Iveren for at propagere for Ordenens Lægmands-Broderskab. Efter Konstitutionerne 1324 optog Ordenen affilierede »Brødre«; dette Broderskab fik Del i alle Karmeliternes »Fortjenester« og efterhaanden mange særlige Privilegier; dog omtales slet ikke Forpligtelsen til at bære S.; endnu 1516 var det tilstrækkeligt for at optages i Broderskabet at give visse »Almisser«. Muligvis har man dog allerede dengang baaret S.et som et Tegn paa Optagelsen. Under den haarde Konkurrence med de andre Ordensbroderskaber greb Ordenen den apokryfe Fortælling, der i Forbindelse med Legenden om »Sabbatsafladen« (se S. 6) og Beretn. om, at Karmeliterne var stiftede af Profeten Elias og havde talt Apostle som Medlemmer, bevirkede en vældig Tilstrømning, men ogsaa snart Kritik over disse Fabelhistorier. Særlig i 17. Aarh. kom den skarpt frem fra Sorbonnen, og navnlig Jean Launoy skrev 1642 voldsomme Angrebsskrifter; siden sekunderede Jesuiten Papebroch. En voldsom literær Fejde fulgte, til Innocents XII 1698 af H. t. Skandalen paabød Tavshed; men samme Pave undlod ikke at give Broderskabet nye Privilegier. Endnu under Leo XIII har Afladskongregationen 1887 fastslaaet, at Karmeliternes S. »paa Gr. af den særlige Dyrkelse og Andagt, der tilkommer dette ældste S.«, ikke maa indvies sammen med andre Broderskabs-S.er og heller ikke bæres sammen med dem. S.-Festen 16. Juli (der begyndte at fejres som »Broderskabets Fest« i Slutn. af 14. Aarh., men uden Omtale af S.et) er derfor ogsaa en fælles kat. K.fest, og 1892 udstyrede Leo XIII den med en Afladserhvervelse som Portiuncula-Afladen. — Karmeliternes S. er brunt. Det hvide S. bæres af den hl. Trefoldigheds-Broderskab, stiftet af Trinitarierne (se d. Art.), det

sorte af Serviternes Broderskab for Guds smerterige Moder (jfr. S. 163). Ikke egtl. Broderskabs-S. er det blaa (til Ære for den ubesmittede Undfangelse) og det røde (for Jesu helligste Hjerte); disse skyldes Visioner henholdsvis af Teatinerindernes Stifter, Ursula Benincasa (I, 261) og af en unævnt Vincentssøster (1846). 1893 approberedes et S. til Ære for Josef og et til Ære for Guds Moder »af de gode Raad«, det første er »reserveret« Capucinerne, det andet Augustiner-Eremiterne. (B. Zimmermann, Monumenta historica Carmelitana I, 1907; Beringer, Die Ablässe[11], 1895; Brocard, Recueil d'instructions sur la dévotion au St. Scapulaire de N. D. du Mont Carmel[4], 1875). *J. O. A.*

Skara, sv. Stiftsby i Skaraborgs Len i Vestergötland (med o. 5000 Indb.), beliggende S. for Vänern paa Banelinien Lidköping—Stenstorp; Bispen bor paa Brunsbo, en gl. Bispegaard 3 Km. Ø. for S. — Stiftet omfatter Størstedelen af Landskabet Vestergötland: hele Skaraborgs Len (Vestgötasletten mellem Vänern og Vättern), samt en Del af Älfsborgs Len og et Stykke af Jönköpings Len i Småland; det deles i 16 Kontraktprovstier, der omfatter 123 Pastorater (»Gäll«) med 378 Sogne og 347 Kirker (bl. disse nogle mindre »Kapeller«), der betjenes af 240 Præster; Indbyggernes Tal er 359,587. Gymnasium og Realskole (»högre allmänt Läroverk«) findes i S., Vänersborg, Borås (Stiftets største By med 24,536 Indb.) og Sköfde; Realskole i Mariestad og Lidköping, »Samskole« (Realskole for Drenge og Piger) i Alingsås og Falköping, lignende Privatskoler i Hjo, Tidaholm, Trollhättan o. fl. Steder; højere kv. Realskoler med Statsunderstøttelse i S., Sköfde, Mariestad, Borås, Vänersborg og Hjo. S. har et Statsfolkeskoleseminar (for Lærerinder, 4aarigt Kursus) og et Privatseminar (for Smaaskole-Lærerinder, 2aarigt Kursus), begge med over 100 Elever. Et privat Smaaskole-Seminar findes i Borås; Folkehøjskoler i Stenstorp og Herrljunga, en Landbrugsskole i S.; Folkebiblioteker i Byerne, Sognebibl. paa Landet; S.-Stiftsbibliotek tæller 40,000 Bind og talrige Manuskripter. Blandt de fromme Stiftelser maa mærkes Dronning Sophias Plejeanstalt for døvstumme og blinde i Vänersborg og en Døvstummeskole ssteds. Stiftet er velbetjent med Hospitaler og Sygestuer, og Præsteskabet er ivrigt virksomt for Fattigplejen; adskillige Donationer med filantropisk Øjemed staar under Kapitlets Styrelse eller Kontrol. — Det kr. Liv i Menighederne frembyder i det hele et glædeligt Billede; mange Steder samles endnu hele Menigheden i Kirkerne og staar baade i Lære og Liv som en kraftig Protest saavel mod Ligegyldigheden som mod Partisplittelsen; som Opbyggelsesskrifter har man lige til vore Dage holdt fast ved Bøger af Luther, Arnd, Scriver, M. F. Roos, Anders Nohrborg og H. Schartau. Dog har Stiftet ikke undgaaet den nyere Tids Partisplittelser, og Metodismen og Baptismen har faaet Indpas, hvorimod Mormonismen med Statens Støtte har mødt virksom Modstand.

Stiftshistorien. S.-Stift er Sveriges ældste; Krdmmen slog nemlig først Rod i Götaland, efter at Olof Skötkonung (III, 429, jfr. Sigfrid IV, 179) var blevet døbt ved Husaby (N. for S., ved Kinnekulle); herved vandtes Støtten for den begyndende kirkl. Organisation. Den ældre Stiftshistorie, der er meget usikker, tyder paa, at de første Bisper, der virkede i Vestergötland, næppe har haft fast Sæde. Thurgot nævnes vel som 1. Biskop i Skara (deltog 1013 i Ærkebiskop Unwan af Bremens Indvielse i Magdeburg), men omtales ogsaa som Odinkar d. ældres (O. Hvide, se III, 418) Efterfølger; en senere Biskop Osmund siges at have sat »Stav og Stol« i S. (flyttet Sædet fra Husaby til S.?), men om hans Efterfølger Adalvard d. ældre fortælles, at han grundlagde Kirken i S. — Sikkert er dog S. hurtig blevet Midtpunktet i Stiftsvirksomheden; dér var Vestergöternes Ting- og Offerplads; her boede 1017 Olof Skötkonungs Slægtning, Jarlen Ragnvald Ulfsson; Adam af Bremen kalder S. *civitas maxima*, og efter islandske Sagaer faar man samme Indtryk. Om Adalvard og den første Trækirke i S. er man i nyeste Tid blevet mindet, idet man ved Gravning under Domkirkens Restaurering fandt en lille, velbevaret Kalk (7 cm. høj), der ifølge Stil og Indskrift (ADALVVARDVS PECCATOR) sikkert har tilhørt ham; meget betegnende for Tidens Bodsfromhed er den Betegnelse, »Synderen«, han har føjet til sit Navn. — S.-Stiftsomraade gik i Middelalderen langt udover dets nuværende Grænser; S. omfattede, foruden Vestergötland, mod N. Värmland, imod NV. Dalsland og mod S. en Del af Småland. Efter Ref.en udskiltes efterhaanden dels Värmland og Dalsland under en Superintendent i Karlstad (1646), dels de store Herreder Kind og Mark i det sydl. Vestergötland under en Superintendent i Göteborg (1619).

Adalvards til Maria viede Trækirke i S. afløstes af en romansk Stenkirke, opført 1126—75; dens Ydre antages gengivet paa det Bysegl, der hænger under et Brev fra 1301. Men i Løbet af 14. Aarh. (o. 1312—20) opførtes en ny Kirke med 2 Taarne i en overvejende gotisk Overgangsstil; Gavebreve og Testamenter godtgør, at denne yderligere ombyggedes i Løbet af 14. Aarh. i udviklet gotisk Stil. I Langhuset over Buerne mellem Midtskibet og Sideskibene aabnedes et skønt Triforiegalleri, og Tværskibets 2 Korsarme fik nu spidsbuede Vinduer osv. I 15. Aarh., formentlig efter Ildsvaade, tilmuredes atter Triforierne, og ved senere Ombygninger led Kirkens Stil yderligere. Under Krigen med Danmark gik det baade 1566 og 1612 haardt ud over Kirken, og da Byen 1719 ødelagdes af Ildebrand, ramtes ogsaa Kirken af Ødelæggelse. Da den kun blev nødtørftig istandsat, maatte man snart skride til større Ombygninger og Nedrivelser, ved disse »Restaureringer« 1756—1848 var Kirken Genstand for en højst vilkaarlig arkitektonisk Behandling, der intet Hensyn tog til dens opr. Stil; først 1886 paabegyndtes en omhyggelig Tilbageførelse til dens Udseende i 14. Aarh.; denne Restaurering fuldendtes 1894 (Nyindvielse 26. Okt.). I al sin Enkelhed gør nu den skønne Sandstensbygning med de to slanke Vest-Taarne og det fremtrædende Tværskibsparti et imponerende Indtryk; og det stilfulde 3-skibede Indre med Vinduernes Stavværk, de slanke Pilastre foran Pillerne, der bærer Hvælvernes Ribber, de genfundne Triforiegallerier

bidrager altsammen til, at S.s Domkirke maa regnes blandt de skønneste Bygningsværker i Norden (H. Hildebrand, S. Domkyrka, 1894). — Foruden Domkirken havde S. i Middelalderen en Peters- og en Laurentius-Kirke; 1234 anlagdes i S. et Dominikanerkloster (helliget St. Olof) og 1242 et Fransiskanerkloster (helliget St. Katharina); i eller ved Byen fandtes et Hospital, et Helligaandshus og et Herberg for gamle Præster. Til Domkirken var knyttet en Skole, der efterhaanden blomstrede op og gjorde S. til den Skole- og Lærdomsstad, som den stadig er forblevet. Til Stiftets Klostre hørte videre et af Sveriges ældste Klostre, Cistercienserklosteret Varnhem (s. d. A.) i Nærheden af Billingen, der fik et Søsterkloster i Gudhem (II, 285) ved Foden af Mösseberg. En minderig Kirke i Stiftet er Husaby ved Kinnekulle ved Kilden, hvori Olof Skötkonnung skal være døbt; et Stykke NV. for den gl., romanske Kirke (restaureret) rejser sig en høj Murvæg med Vinduesaabninger i fiere Stokværk, en Rest af den gl. Bispeborg. S.s Bisper ejede desuden Leckö-Slot paa Kållandsö i Vänern. — Bisper (for den ældste Tid er Rækken højst usikker): Thurgot, omtalt af Sven Estridsen til Adam af Bremen som »Omvender af de to Götafolk«, d. som spedalsk o. 1030 i Bremen; til hans Efterfølger viede Ærkebisp Liavizo Gotskalk fra Lüneburg Kloster, der imidlertid aldrig kom til Sverige; derefter synes Olaf d. hl.s engelske Biskop Sigurd (S. 184) en Tid at have virket i Vestergötland, derefter hans Frænde Osmund, der blev uens med Ærkebiskop Adalbert; som dennes Udsending kom Adalvard, tidligere Dekan i Bremen, til S., d. o. 1068; mellem ham og Ödgrim, der 1145 var tilstede ved Lunds Domkirkes Indvielse, omtaler Vestgötalovens Bisperække 4 Mænd: Rodulvard, »den værste af alle Mænd«, Rikulf og Hervard, to Englændere, derefter den storættede Vestgötlænding Styrbjørn; derpaa fulgte Ödgrim, der indførte Cistercienserne i S.-Stift, d. 1157; Bengt (Benedikt) d. gode, d. o. 1190; Jerpulf, d. 1201, kaldes Kong Eriks Frænde; Johannes Hyrne, d. 1205; Bernhard, Munk fra Alvastra, d. 1216; Bengt (Benedikt) d. unge, d. 1230; Stenar, tog Afsked 1237; Laurentius, »Jorsalsfarer«, d. 1257; Valdemar, o. 1257; Ragnvald, tidligere Skarakannik, 1259; Ulf, Cistercienser fra Varnhem, 1263, d. o. 1266; Erik (eller Åke), 1268, d. 1278; Bryniolf (Brynulph) Algotsson (af Folkungeætten paa mødrene Side, Faderen Lagmand i Vestergötland), havde studeret i Paris, var en beromt og hellig Mand, 1278, d. 1317, kanoniseret 1498; Benedikt III, valgt og d. 1321; Erik II, 1321, d. 1322; Peder Larsson (Petrus de Husaby), lærd Mand, konf. 1322, d. 1336; Gunnar Tynnesson, »berejst og lærd«, 1337, d. 1340; Sigge Jonsson (Stake), 1341, d. 1350 af den sorte Død; Sigfred 1352, d. ?; Laurentius II, 1354, d. ?; Niels fra Kålland (Herred i S.-Stift), 1356, d. 1386; Rudolf af Mecklenburg (Kong Albrechts Frænde), 1387, »skrabede al Ilden under sin Gryde«, blev Dronning Margrethes Fange i Slaget ved Falköping 1389 og maatte siden rømme Landet; Torsten, d. 1404; Bryniolf Carlsson, deltog i Konciliet i Konstanz, 1405, resign. 1424, d. 1430; Sigge Uddesson (af Slægten Güldenstierna), 1424, d. 1435; Sven Grotte, 1436, resign. 1449; Benedikt IV (af Slægten tre Roser), Christiern I's Tilhænger, 1449, d. 1461(?); Björn Larsson, valgt under Forgængerens Fraværelse, maatte vige Sædet; Johannes Marquardsson, 1465, viet i Rom, resign., d. 1480; Bryniolf Gerlaksson, 1478, lod trykke Skara Stifts Missale, befæstede Leckö og Bispeborgen ved Husaby, d. 1505; Vincentius (en Hollænder?), 1505, henrettet under »det stockholmske Blodbad« 1520; Didrik Slagheck, 1520, uvist om han kom til at tiltræde Embedet, 1521 Ærkebisp i Lund, henrettet 1522; Paven udnævnte 1523 Nuntien Franciscus de Potentia, der dog aldrig tiltraadte; Magnus Haraldsson, valgt af Kapitlet som Vincentius's Efterfølger, flygtede fra Sverige efter Oprør mod Gustaf Vasa. — Efter Ref.: Sven Jacobsson (Sveno Jacobi Scheningensis), Domprovst i S., valgt af Kapitlet 1530, tog Afsked 1544, d. 1556; Erik Svensson Hjort, 1543 Forgængerens Medhjælper, Biskop 1544, d. 1545; Erik Falck, 1547—58, derefter Biskop i Linköping; Erik Pedersson Hwass, Domprovst, udn. 1558, d. 1560; Erik Nielsson Swart, Biskop i Strängnäs, udn. 1561, nedlagde Embedet 1570, d. i Uppsala 1572; Jakob Johansson (Westrogothus) 1570, antog Johan III's Liturgi, paa Uppsalamødet 1593 forsøgte han ved sin Søn at afbede sin Fejl, men afsattes, d. 1607; Prof. Henricus Gadolenus beskikkedes 1593 til hans Eftermand, men døde før Tiltrædelsen; Petrus Kenicius, tidl. Prof. i Uppsala, udn. 1595, blev Ærkebisp 1609 (se II, 759); Laurentius Paulinus Gothus, Prof. i Uppsala, udn. af Kongen (uagtet Kapitlet havde valgt Paulus Pauli, Spr. i Nylösa), men allerede 1609 forsat til Strängnäs, d. 1647 som Ærkebisp (III, 501); derefter tiltraadte Paulus Pauli 1612, d. 1617; Sven Svensson (Sveno Svenonis), Bondesøn, Domprovst, udn. 1618, d. 1639; Jonas Magni Wexionensis, Præstesøn fra Wäxiö, Prof. i Uppsala, udn. 1641, d. 1651; Olavus Svenonis Fristadius, Domprovst, udn. 1651, d. 1653; Johannes Kempe, udn. 1655, d. 1673; Johannes Baazius, tidl. Biskop i Wäxiö, udn. 1673, blev Ærkebisp 1677, d. 1681; Andreas Ambjörnsson Omenius, Bondesøn, Domprovst, udn. 1677, d. 1684; Håkan (Haquinus) Spegel (s. d. A.), tidl. Superintendent paa Gotland, udn. 1685, Biskop i Linköping 1693, Ærkebisp 1711, d. 1714; Petrus Johannis Rudbeckius (III, 837), Domprovst i Uppsala, udn. 1693, d. 1701; Jesper Svedberg (s. d. A.), Prof. i Uppsala, udn. 1702, d. 1735; Peter Andersson Schyllberg, Prof. i Uppsala, udn. 1736, d. 1743; Daniel Juslenius (II, 702), Biskop i Borgå, fordrevet af Russerne 1742, udn. 1743, d. 1752; Engelbret Halenius (II, 331), Prof. i Uppsala, udn. 1753, d. 1767; Anders Henrik Forssenius, tidl. Lektor og Kontraktsprovst, lærd Teolog og ivrig Politiker, udn. 1767, d. 1788; Thure Weidman, Skåning, teol. Prof. i Lund, udn. 1789, d. 1828; Sven Lundblad (III, 95), Bondesøn, Domprovst i Uppsala, udn. 1829, d. 1837; Johan Albert Butsch (I, 848), Prof. i Uppsala, udn. 1837, d. 1875; Anders Fredrik Beckman (I, 246), Biskop i Hernösand, udn. 1875, død 1894; Ernst Jacob Keijser, Domprovst i Strängnäs, udn.

1895, d. 1905; Hjalmar Danell, tidl. Prof. i Uppsala, udn. 1905. (A. D. Jørgensen, Den nord. K.s Grundlæggelse; Rhyzelius, Episcoposcopia Sviogothica; Hollander, Biskoper och Superintendenter i Sverige—Finland efter Ref., 1874; P. E. Lindskog, Beskrifning af Skara Stift I—II, 1812—16; Warholm, Skara Stifts Herdaminne I—II, 1871—74; Skara Stifts kyrkl. Jordebok af år 1540, 1899). *L. A. C.*

Skard, Matias Olsen (Broder til Folkemindesamleren Johannes Skar, der bl. a. har skrevet om Visknut, jfr. III, 695), f. i Øier i Gudbrandsdalen af Bonde-Æt 28. Maj 1846, Stud. 1868, cand. philos. 1870, virkede i de flg. Aar som Lærer forsk. Steder, dels hos private, dels ved Folkehøjskolen; 1884—90 var han Bestyrer af Folkehøjskolen paa Vonheim i Gausdal sammen med dens Grundlægger Christopher Bruun (gift med S.s Søster), 1892—1901 Lærer ved Levanger Skolelærer-Seminar, og er fra 1901 konstitueret Skoledirektør i Kristianssands Stift. S. sluttede sig tidlig til den nynorske Sprogbevægelse og har udgivet Skrifter paa Landsmaalet, Skolebøger og Overs. af isl. Sagaer samt en Samling Ps.r (1904). S. har betydelig Andel i den af Staten bekostede Prøveovers. til Landsmaal af N. T. (1883 f.). Som mangeaarig Deltager i det norske Folkehøjskole-Arbejde efter Grundtvigsk Forbillede har S. i fortrinlig Grad næret sine Interesser for Pædagogik og Skolehist. og særlig efter sin Overgang til Statsskolens Tjeneste udgivet en Række Skrifter om saadanne Emner: »Hovedpunkter i skolens udvikling efter reformationen« (1884), »Skolens historie« (1894, 1906[2]) = »Skulesoga« (1894), »Jesuiterskolen« (1894), »Herbert Spencers opdragelsestanker« (1898), »Vaart sjæleliv« (1908, 1911[2]). *O. K.*

Skarga, Peter, polsk Jesuit, f. 1536, 1564 Præst ved Domkirken i Lemberg, indtraadte 1569 i Jesuiterordenen og blev 1570 Storpønitar i Rom for Polakker, vendte derpaa tilbage til Polen og virkede for Kontrareformationen. Da Livland 1582 kom tilbage til Polen, indrettede S. et Kloster i Riga, og 1583 et Jesuiterkollegium i Dorpat. 1577 opfordrede han i »Om Kirkens Enhed« (paa Polsk) Rutenerne til Union med Rom, hvilket skete 1596 paa Synoden i Brest ved Bug. Stor Udbredelse vandt hans Skrift »De helliges Levned« 1579 (24. Opl. 1882). 1584 blev S. Superiør ved Jesuiterresidensen i Krakau, 1588 Hofpræst hos Sigismund III; d. 27. Sept. 1612. S. bekæmpede Socinianerne og udlagde sig Fortjeneste af det polske Sprog. *N. M. P.*

Skarstedt, Carl Vilhelm, f. i Göteborg 7. Aug. 1815, studerede Filos. og Teol. i Uppsala og Lund, hvor han 1848 blev Docent i Eksegese. Efter en Tids Præstegerning blev han 1859 teol. Adjunkt i Lund og 1865 Prof. i prakt. Teol., senere i Eksegese; Dr. theol fra Jena 1860; d. 27. Febr. 1908. Som personel Kap. hos S. Kamp i Slöinge kom han i Berøring med Schartaus Tanker og ansaas en Tid for ren Schartauaner. Senere ændredes hans Syn — maaske under Paavirkning af hans Svigerfader P. Wieselgren — i liberalere Retning. Hans naturlige Begavelse gjorde ham bedst skikket til at være Prædikant, og han var sikkert ogsaa en af Sveriges ypperste aandelige Talere, om han havde kunnet vie sig helt hertil. Vistnok vilde dette ogsaa have ført til en friere, mere harmonisk Udvikling af hans rige Evner; nu droges han af sine mangfoldige Interesser i andre Retninger. Hans Skrifter (C. af Petersens, Lunds Universitets Matrikel, S. 126), originale og oversatte, løber op til o. 150 med et Sideantal paa o. 15000, mindre Tidsskriftartikler fraregnet. Størst Værd har hans Memoirer og Materialsamlinger (»Göteborgs Stifts herdaminne«), der vidner om uhyre Flid, men ikke altid vaagen Kritik. En mærkelig Forkærlighed for Ordspil prægede Formen i hans Skrifter og Taler af baade videnskabelig og opbyggelig-populær Art. (typisk Eks. hans Disputats 1849 »De luce ex lusibus verborum, quos dicunt, litterarum sacrarum studioso adfulgente«; Interessen derfor gentager sig i hans ekseget. Skrifter). Mange opfattede dette som en stundom utilbørlig Mangel paa Alvor; sikkert er det, at ham selv blev det ikke altid blot til Lyst. Som Ekseget viser S. sig i høj Grad fortrolig med Tekstens ydre Form og søger at vække Interessen derfor, idet han giver Hukommelsen Støttepunkter i talrige Kombinationer, Paavisninger af Lydligheder o. l. Med sin mangesidige Begavelse og store Flid havde S. Betingelser for at blive en Forsker af Rang, hvis han havde kunnet overvinde Lysten til at sprede sin Kræfter paa delvis altfor ubetydelige Ting. Hans Karakters mærkelige Blanding af Skæmt og Alvor bidrog til at stille ham i fejlagtigt Lys og skjule det bedste hos ham; paa Bunden laa en redelig, ikke lidet original Personlighed med varm religiøs Interesse. *D. F.*

Skat, se Tempelskat; om den gl. Romerskat (Romskud) se Peterspenge (III, 533).

Skavbo (Scavenius), **Lavrids Clausen**, norsk Biskop, f. 1562 i Kbhvn, hvor Faderen var Prof. i Matematik, blev efter Studeringer hjemme og i Udlandet 1590 Rektor ved Frue Skole i Kbhvn, 1594 Prof. i Pædagogik, 1600 Spr. i Taarnby, 1605 Biskop i Stavanger; d. 1. Dec. 1626. Han udarbejdede en Jordebog over Stiftets Gods (»Graagaas«), nystiftede Stavangers Hospital og virkede nidkært som Præsternes Tilsynsmand. *J. O. A.*

Skave, Niels, Biskop i Roskilde Stift, tilhørte en adelig Slægt, blev 1470 Kannik i Roskilde, 1483 Provst i Viborg, men virkede tillige som Kongens Kansler, hvad der 1485 forskaffede ham Roskilde Bispestol. Dette forhindrede dog ikke, at S. i de følgende Aar laa i Strid med Kongehuset om forskelligt Gods, navnlig fornyede han Bispestolens Krav paa Kbhvn. Han stiftede et Frue Alter i sin Domkirke. D. 1500. *J. O. A.*

Skavlan, Sigvald, norsk Præst, f. 27. Dec. 1839 i Stranden (Bergens Stift), Faderen var Præst; Stud. 1858, cand. theol. 1864, Sømandspræst i Antwerpen 1865, Lærer ved Trondhjems Døvstumme-Institut 1869, Forstander for samme 1872, Spr. til Askøen (Bergens Stift) 1877 og Provst, res. Kap. ved Frue Kirke i Trondhjem 1887, Spr. der 1894. Der er fra hans Haand en Mængde mest rel. Digte, Fortællinger og mindre, teol. Afh. Han skrev Kantaten ved Kong Haakon VII's Kroning 1906 og ved Biskop Astrups 25 Aars Jubilæum som Missionær 1907. *D. T.*

Skeel, Holger Frederik, Prokurator, f. 30. Marts 1785 i Kbhvn, cand. jur. 1805, 1810 Prokurator ved alle Over- og Underretter i Danmark udenfor Kbhvn, og 1832 Prokurator ved Landsover- samt Hof- og Stadsretten. 1831—37 udgav han: »Samling af Forordninger, Rescripter og Resolutioner Gejstligheden vedkommende«. D. 16. Sept. 1838. (V. S. Skeel, Optegnelser om Fam. Skeel, 326—27). *S. M. G.*

Skelskør, sjællandsk Købstad i Sorø Amt ved S.-Nor, spillede i Middelalderen en ikke ringe Rolle som Hovedoverfartsstedet til Fyn; her holdtes 1288 Danehof. Byen havde 2 Klostre; ældst er muligvis Dominikanerklostret, om hvilket iøvrigt intet nærmere vides; 1570 skænkede Frederik II Byen dets Grund. Muligvis 1418 stiftedes her Danmarks 2. Karmeliterkloster; Byggegrunden gav Ridderen Anders Olufsen Saltensee til Tystofte i Tjæreby Sogn ved et Testamente, som Pave Martin V 1423 bød Roskilde Bisp bekræfte. Gl. Karmelitertradition beretter, at Brødrene først holdt til i et »Paulun«, og da Borgmesteren Hans Hvid vilde modsætte sig deres Virksomhed, blev han øjeblikkelig blind, men helbredtes paa Brødrenes Forbøn. Om Beliggenheden af dette »Vor Frue Kloster« minder Pladsen »Marie Kirkegaard«. Klostrets sidste Prior var Lektor Mourids Samsing, der havde virket sammen med Poul Helgesen ved Kollegiet i Kbhvn, men sluttede sig til de Evang., hvorfor Helgesen med Haan nævner ham som Præstesøn og frafalden; han døde som Spr. i Tjæreby. 1532 forlod Munkene Klostret, og Frederik I gav det til Lensmanden Johan Urne paa Borreby, dog saaledes, at Kirken skulde være Sognekirke; men Grev Christoffer gav 1534 ogsaa Klosterbygningerne til Borgerne; de blev nedrevet efter 1550 (ogsaa Kirken). Det storslaaede 5-fløjede Alterskab i Boeslunde stammer rimeligvis fra Karmeliterkirken. *J. O. A.*

Skeninge (Skäninge), lille, uanselig By i Östergötland, Ø. for Tåkarn, paa Banelinien Mjölby-Motala (nu o. 1300 Indb.), var i Middelalderen en blomstrende By med flere Kirker og kirkl. Stiftelser og kaldtes betegnende *caput Gothiæ*. Dominikanerne havde her baade et Munke- og et Nonnekloster; det førstnævnte var betydeligst. Det grundlagdes 1237 og husede 1248 det nedenfor nævnte K.møde; o. 1290 hærgedes det af Ild, men opførtes paany ved Statens Hjælp og samlede efterhaanden større Besiddelser. Allerede o. 1527 lukkedes det. Nonneklostret grundlagdes under Magnus Ladelås af den hl. Ingrid, hvis Brødre ogsaa skænkede det anselige Besiddelser; ved mange forskellige Gaver naaede det til virkelig Rigdom; 1533 sækulariseredes det. S. ejede desuden et Hospital (nævnt første Gang 1268) og et Helligaandshus (gr. o. 1331). — I S. holdtes 1248 det berømte S.-Møde, der staar som et vigtigt Led i Pavestolens sv. K.politik: dens Bestræbelser for at hæmme Lægmænds Indflydelse i K.n, for at indskrænke dennes frie Stilling overfor Kurien og paa den anden Side for at binde den til kanonisk Retsordning (modsat nedarvet gl. germansk Retsskik). Det var tillige et Forsøg fra Innocents IV's Side paa med Forbigaaelse af det ofte vanskelig haandterlige Episkopat at prøve Legatinstitutionens Brugbarhed i Sverige. Men karakterlistisk nok for sv. K.forhold synes ogsaa Lægfolk at have deltaget i Forhandlingerne. At Mødet fik den ønskede Udgang beroede paa, at Legaten, Vilhelm af Sabina, med stor Dygtighed udnyttede den polit. Splittelse. S.-Mødet fastslog Præsternes Cølibat med tydeligt Forsøg paa tillige at sikre K.n saa meget som muligt af Præsternes Efterladenskab; det udfærdigede videre praktiske Forholdsregler for Bisperne — vel mest for at lære dem at kende Grænserne for deres Myndighed og deres Afhængighed af Kurien; sluttelig anbefaledes det at anskaffe og studere Gregor IX's Dekretal-Samling. Synodalbeslutningerne befaledes oplæste paa de aarlige Synoder.

Skepticisme (af *σκέψις*, Undersøgelse, Tvivl) er den Tænkemaade, som nægter Muligheden af at kunne komme til en sikker Erkendelse af Sandheden. Vistnok maa al grundig Erkendelse efter Descartes' Anvisning begynde med en Tvivl overfor det umiddelbart givne; men det er kun som et metodisk Princip, at Tvivlen da indføres. Fra det dogmat. Standpunkt søger man at naa til et kritisk. Noget andet er S.; thi her er Tvivlen gjort til Realprincip og Resultat for al menneskelig Tænkning. At et saadant Standpunkt er ganske utilfredsstillende og uholdbart, behøver ikke nogen nærmere Paavisning. Og det gælder saavel om den etiske S., der bestrider Moralens Almengyldighed, og den religiøse, der forkaster al Gudserkendelse, som den teoretiske S. Det er dog særlig den sidste, som der tænkes paa, naar man taler om S. som filosofisk Aandsretning. I Oldtiden fremtræder S.n gennem tre forskellige Skoler; den første repræsenteres af Pyrrhon fra Elis, den anden af de senere Akademikere, især Arkesilaos og Karneades, den tredje endelig af Ænesidemos og Sextus Empiricus. Det hedder her, at man aldeles ikke kan stole paa sin Dom, hverken gennem Sansningen eller Tænkningen, thi der er forskellige Meninger om alt, og noget fast Sandhedskriterium findes ikke, da vi overhovedet ikke kan fatte Tingenes Væsen, men maa standse ved det ydre Fænomen. Ved Beg. til den nyere Tid genoptages S.n af Montaigne og bliver siden anvendt i rigt Maal af Pierre Bayle. I den nyere Filosofi er den særlig at finde hos Hume, der gennem sin Kritik af Aarsagsbegrebet viser, at der ikke kan gives nogen rationel Begrundelse for denne øverste Grundlov for Tilværelsens Sammenhæng. Det var den Tvivl, som her blev udtalt, som Kant søgte at hæve ved sin Forstandskritik. Men Humes Standpunkt er dog stadig hævdet siden-efter, fornemmelig af Stuart Mill, der afviser enhver almengyldig Erkendelse, der gaar udover den blotte Erfaring. Og i hele den nyere Filosofi med dens empiristiske Karakter kan der vel tales om et skeptisk Element, forsaavidt det overalt er Forudsætningen, at Erkendelsen kun strækker sig til Fænomenerne, men om Tingen i sig selv vides der intet. Dette Synspunkt er særlig skarpt fremhævet af G. E. Schulze og Sal. Maimon, Kants samtidige. — Der er imidlertid en bestemt Forskel mellem den antike S. og den moderne. Den første var af en praktisk Karakter; den havde sin Grund

i, at man følte sig underlegen overfor Naturen, idet man ikke havde fundet Principet for Forstaaelsen af hele Tilværelsens Sammenhæng som et lovmæssigt Hele. I vor Tid er det ikke den metodiske Sikkerhed, som mangler. Derfor bevæger det praktiske Liv sig ogsaa ganske trygt i den Fænomenernes Verden, hvori vi lever. Spørgsmaalet er kun om Forudsætningen og Grænserne for vor Erkendelse. At den er begrænset, at den efter sin Karakter er og maa være relativ, ophæver imidlertid ikke dens Gyldighed som sand Erkendelse af den givne Virkelighed. (Starcke, S., 1890). *F. C. K.*

Sketiske Munke. I Ørkenen Sketis i Nedreægypten, o. 10 Mil S. for de nitriske Bjærge, hvor Amun (I, 77 f.) samlede talrige Anakoreter til et Fællesliv, dannedes omtrent samtidig, altsaa i 1. Fjerdedel af 4. Aarh., en Eneboerkoloni, hvori der levedes et langt strængere Enkeltliv end blandt de nitriske Munke. Kun Lørdag og Søndag mødtes man til Gudstjeneste, Cellerne var hugget ind i Klippen eller sammentømret af Brædder; Livet var fyldt af asketiske Øvelser, hvis Strænghed udartede til en ren Sport, og synes saaledes at have holdt sig nærmere end de nitriske Munkes til det af Antonios (I, 110) indslagne Spor. Den ældre Makarios (III, 145) skal have dannet denne Blanding af Enebo- og Munkesamlag. Overfor Arianismen stod de nitriske og de s. Munke enige, men i Striden om Origenes var de Fjender; her aftvang de s. Munke (i Striden om Guds Legemlighed) Patriarken i Alexandria en Fordømmelse af Origenes. Endnu findes i den s. Ørken et Makarios-Kloster med koptiske Munke, og talrige Ruiner vidner om Samlagets Størrelse. (Palladius, Historia Lausiaca, Kap. 29; Moltesen, Det kristne Munkevæsen, S. 124 f.). *H. J. H.*

Skevas (lat. Scæva), en Jøde af ypperstepræstl. Familie (Ap. G. 19, 14), hvis 7 Sønner drev Besværgelseskunst i Efesos, et Centrum for Datidens Magi. Jød. Besværgere var der i det hele mange af, nedsunkne til Lighed med de hedenske (Justinos). De senere Aars Papyrusfund giver Indblik i Magien; i en Trylleformel fra Tiden efter Hadrian hedder det: »Jeg besværger dig ved Hebræernes Gud Jesus.« S.s Sønner har vist været smarte Forretningsfolk, men deres Tryllebrug af Jesu Navn fik en ynkelig Udgang for et Par Stykker af dem. Deres Nederlag havde en mægtig aandl. Virkning (Ap. G. 19, 13—20). *L. G.*

Skevikerne. Navnet betegner det af Brødr. Ericksson (I, 785) grundede Samfund i dets sidste og roligste Periode. Efter sin Hjemkomst til Sverige 1745 fik Erik E. Lov til med sine 25 Tilhængere at bo paa Gaarden Skevik (paa Värmdö ved Stockholm), der 1746 købtes af en dippelsksindet Købmand A. Almqvist. Nu begyndte en Velstandstid, Vennerne i og udenfor Sverige blev talrigere, og Gaver strømmede ind. Men Levesættet prægedes iøvrigt af den for alle mystiske Retninger fælles Foragt for Verden. Bevidstheden om, at Arbejdet ikke var nødvendigt for Opholdet, førte ogsaa til den Betragtning, at Arbejde, som kunde undgaas, overhovedet ikke sømmede sig for Samfundet. Forsagelsen af Verden blev faktisk Forsagelse af dens Besværligheder, ikke af dens Glæder (Vinkælderen var saaledes vel forsynet). De asketiske Principer holdtes dog oppe paa enkelte Punkter (Isoleringen fra andre, Ejendomsfællesskab, Tilsyn af en Forstander). Afholdenhed fra verdslig Forfængelighed, navnlig Dans, Spil o. l., ansaas for Salighedsbetingelse. Livet fik et Slags kontemplativt Præg ved Fordybelse i Lærefædrenes Forfatterskab. Brødrene E.s Breve samledes, Stykker af Arnolds, Böhmes o. fl.s Skrifter oversattes, der udgaves Traktater, der skulde befæste de gamle Tilhængere og vinde nye, og der førtes Polemik mod »de gudløse Præster«, Zinzendorf o. fl. Tankerne drejede sig mest om Afdøen fra Verden, Korsfæstelse af Egenviljen, at Kristus skal fødes paa ny i Sjælen; Statskirken var Babel, Præsterne Antikrists Forkæmpere, Gudstjeneste og Sakramenter unødvendige. S. taaltes af Øvrigheden, Propaganda var vel forbudt, men dreves af S. i Smug. — E. Ericksson kunde endnu i Reglen opretholde Tugt og Lydighed, men under S.s Velgører Almqvist slappedes Disciplinen, og under N. Schmidt blev Forfaldet klart (Slagsmaal, natlige Orgier og andre Skandaler), og desuden bortødsledes Samfundets Formue. 1832 overtog Vermdö Fattigkasse Skevik Gaard tilligemed Beboernes Underhold. Sekten er nu opløst. S.s Tal synes aldrig at have oversteget 30. *D. F.*

Skevofylaks, ældre Betegnelse for en Embedsmand i den orientalske K., der svarede til Sakristanen i Vesten og ligesom denne førte Opsynet med Kirkens Kar og Paramenter (det gr. Ord for Sakristi er Skevofylakion). Ved Hovedkirker var Stillingen anseelig, navnlig i bysantinsk Tid. Kejser Heraklios udnævnte 10 Skevofylakes (4 Presbytere, 6 Diakoner) til at værne om Sofiakirkens Herligheder. S. havde ogsaa med Fordelingen af K.ns Indtægter at gøre, og førte ogsaa ofte Tilsyn med Gudstjenestens rette Udførelse.

Skib, Betegnelse for Kirkebygningen, bortset fra Presbyteriet eller Korpartiet; der tales om Hoved- eller Langskib, Sideskib og Tværskib (se Basilika og K.bygning). Allerede Oldk.ns Lærere brugte tidlig med Hentydning til Noahs Ark og Fortællingen om, at Jesus i Skibet paa Gennesaret Sø stiller den Storm, der forfærder Disciplene, S.et som symbolsk Betegnelse for K.n; det laa da nær at overføre Symboliken paa K.huset. Dette er allerede sket i 2. Bog af de apostolske Konstitutioner (Kap. 57), der sammenligner Bispen, der sidder iblandt den i Kirken forsamlede Menighed, med Styrmanden paa et Skib. Siden og navnlig i Middelalderen var Billedet gængs. *J. O. A.*

Skiby-Krøniken, vigtig Kilde til Reformationstiden, se P. Helgesen (II, 382).

Skilsmisse, et Ægteskabs Opløsning, i snævrere Forstand dets Ophævelse ved Dom eller Bevilling. Hvorvidt en saadan Opløsning anses berettiget eller ej, afhænger af, hvorledes man opfatter Ægteskabets Idé. Er Ægteskabet kun en Kontrakt af Mennesker, kan selvfølgelig ogsaa Kontrakten hæves efter Menneskers Godtbefindende. Men er Ægteskabet Guds Ordning og Indstiftelse, retter dets Forhold sig ikke efter skiftende Tiders Meninger eller Opfattelse. Er Ægteskabet efter Guds Ordning den livsvarige aands-legemlige Forbindelse, som kun

Døden kan ophæve (Mt. 22, 30), og gælder det, at hvad Gud har sammenføjet, maa Mennesket ikke adskille (Mt. 19, 6), saa er S. en Forstyrrelse, som Synden har bragt ind i Verden; og er S. blevet tilstedt, er det sket for Hjærternes Haardheds Skyld, men fra Begyndelsen har det ikke været saaledes (Mt. 19, 8). Det er Jesu Svar paa Farisæernes Spørgsmaal om S. Hos Jøderne træffes allerede i Mose Lov S. omtalt som et bestaaende, velkendt Forhold (5 Mos. 24, 1 f.); men dermed er intet sagt om dets Tilstedelighed. Lovgivningen søger blot at sætte Skranke for Vilkaarligheden derved. Loven bestemmer, at naar en Mand tager en Kvinde og ægter hende, og hun saa ikke finder hans Yndest, fordi han hos hende finder noget frastødende (hebr.: erevat dabar), skal han give hende et lovformeligt S.brev. Men Udtrykket »noget frastødende« var i de jødiske Skoler blevet et stort Stridsæmne, idet det snart stærkt begrænsedes (Shammais Skole), snart udvidedes til de ubetydeligste Ting (Hillels Skole). Retstilstanden hos Jøderne var da denne, at naar Manden ønskede sit Ægteskab ophævet, udstedte han i foreskreven Form et S.brev, hvorved erklæres, at Ægteskabet er ophævet, og Hustruen har Tilladelse til at ægte en anden. Med en saadan S. havde Øvrigheden intet at skaffe, undtagen i det eneste Tilfælde, at Hustruen var grebet i Hor, hvorfor Loven fastsatte Dødsstraf (3 Mos. 20, 10; jfr. Joh. 8, 5). Men medens de Lærde var uenige i deres Fortolkninger, tiltog Letsindigheden i at indgaa og atter ophæve Ægteskabet. I disse Skolestridigheder søger Farisæerne at indblande Jesus og »friste« ham (Mt. 19, 3 f.). Jesu Svar er den skarpeste Opposition mod Tidens slappe Praksis og en Hævdelse af Ægteskabets ubetingede Ret og ideale Højhed: »Hvo, som skiller sig fra sin Hustru »uden for Hors Skyld« (disse sidste Ord findes ikke i Parallelstederne Mk. 10 og Lk. 16) og tager en anden til Ægte, han bedriver Hor; og hvo, som tager en Fraskilt til Ægte, bedriver Hor«. S.brevet kan ikke ophæve Ægteskabet; at behandle S. som Privatmands Sag og saaledes fuldstændig undergive Hustruen Mandens Vilkaarlighed, maa fordømmes. Det er Ægteskabets opr. Ret og Bestemmelse, Kristus hævder, saavel her ligeoverfor Farisæernes Spidsfindigheder som i Bjergprædikenen (Mt. 5, 27 f.); men skal Bjergprædikenen bruges som en Lovkodeks efter Bogstaven for alle Livets mødende Tilfælde, kommer man fjærnt fra Aanden i Kristi Ord og føres ind i en Lovens Trældom, hvorfra Krdmmen netop har frigjort, ligesom det vilde føre til fuldstændige Urimeligheder.

S. er en sørgelig Nødstilstand, som Synden har fremkaldt; men at nægte dens Berettigelse under alle opstaaende Forhold er ikke overensstemmende med Evang. Naar Mt. 19 gør Hor — som vel ikke blot maa forstaas om fysisk Utroskab — til Skilsmissegrund, føjer Paulus i 1 Kor. 7, 15 dertil den trodsige Unddragelse fra at fortsætte Samlivet (desertio malitiosa); i begge Tilfælde er Ægteskabet jo faktisk opløst, og for »Hjærternes Haardheds« Skyld kan S. finde Sted. Men i Overensstemmelse med disse Principer kan ogsaa andre S.grunde, væsenslige med disse, opstilles. Indenfor den evang. K. gør der sig i saa Henseende en dobbelt Strømning gældende, en strængere og en mildere. Luther og Calvin fastholdt N. T.s 2 Grunde, medens Melanchthon og bl. a. ogsaa N. Hemmingsen hertil føjede Mishandling (saevitiae) og Efterstræbelse efter Livet (insidiae) o. a. Ganske vist ligger Faren derved nær for at komme ind paa et forkasteligt Skraaplan, og saavel en ensidig Rigorisme som en utilbørlig Slaphed maa undgaas; men som Tiden er rykket frem, har man mange Steder udvidet Retten til at fordre S. til de mærkeligste Grunde og er naaet ned til, at Paaberaabelse af »Gemytternes Uoverensstemmelse« er tilstrækkeligt Grundlag for S. I Romerk.n undgaar man let at komme ind paa Skraaplanet ved ganske at nægte S. Idet Ægteskabet erklæres for et Sakrament, følger deraf dets Uopløselighed. Romerk.n tilsteder kun en Separation til Seng og Bord (separatio quoad thorum et mensam); men derved er S. endnu ikke indtraadt; det sakramentale Baand forener endnu Ægtefællerne. Man maa da hjælpe sig ved pavelige Dispensationer, som kan drejes derhen, at det førte Ægteskab ikke ophæves, men annulleres, idet man finder en eller anden Formfejl, begaaet ved Vielsen; men ved en saadan Afgørelse maa det gaa ud over Børnene, der saaledes maa være født udenfor Ægteskab.

Ægteskabssager hørte indtil Ref.en udelukkende under K.n. Men ved Pave- og Bispemagtens Ophævelse overførtes de til den verdslige Magts Afgørelse. I Tyskland oprettede dog Landsherrerne, netop for Ægteskabssagernes Skyld, særlige saak. Konsistorier (II, 834), bestaaende af verdslige og gejstlige Medlemmer; deres Praksis holdtes længe strængt bundet til de bibelske S.-Grunde; men allerede i 17. Aarh. omgik Landsherrerne dem af egen Magtfuldkommenhed og tillod S. af andre Grunde ved særlige Rescripter. I 18. Aarh. mildnedes Konsistoriernes Praksis under de naturretslige Teoriers begyndende Indflydelse (Skilsmisse ofte tilladt ved Landsforvisning, Tugthusstraf, Grusomhed, uhelbredelige eller modbydelige Sygdomme), og 1749 ophævede et preussisk Edikt Konsistorie-Domsretten og overdrog Ægteskabssagerne til verdslige Domstole, og en ny Ægteskabslovgivning anlagde rent verdslige Synspunkter paa S. (barnløse Ægteskaber ophævedes for at nye af H. til Befolkningsforøgelsen kunde indgaas). Andetsteds gik Landslovgivningen i samme Spor, og allerede inden Rigsloven af 1875 (Civilstandsloven) var Konsistoriernes Domsret i Ægteskabssager næsten overalt bortfaldet; ved den borgerlige Lovbog af 1896 (der ogsaa har afskaffet al katolsk Ægteskabsrets borgerlige Gyldighed i Tyskland) er Landsherrens Ret til at bevillige S. bortfaldet, og S. kan nu kun træde i Kraft efter Dom; som Grunde gælder: Utroskab, Tragten efter Livet, svigagtig Rømning og uhelbredelig Sindssyge; S. kan ogsaa søges, naar den ene Ægtefælle grovt har krænket sine ægteskabelige Pligter, eller hvor det ægteskabelige Samliv er ganske ødelagt ved ærerløst og usædeligt Forhold. — Ogsaa paa reformert Grund har den moderne borgerlige Ret begrænset eller ophævet den ældre kirkelige Domsret i Ægteskabssager, og der er lovgivet om S. En Særstilling indtager England, der

længe fulgte kanonisk Ret og kun tillod Separation (efter de kirkelige Domstoles Afgørelse); dog kunde S. i sjældne Tilfælde, naar Hor var bevist, erhverves ved særlig Parlamentslov; fra 1701 optraadte Overhuset som højeste Jurisdiktion i S.-Sager, men Bekostningerne var saa uhyre, at S.-Erhvervelse kunde betragtes som et Privilegium for de rigeste. Ved S.-Loven af 1857 lagdes Jurisdiktionen fra Overhuset over til et nyt, særligt Tribunal, men som S.-Grund gjaldt stadig væsentlig Utroskab; først nu forestaar Ændringer. — I Frankrig indførtes 1792 S. efter Ægtefællernes fælles Overenskomst; Napoléon begrænsede S.-Retten betydeligt, men med Bourbon'erne genindførtes kanonisk Ret; Love af 1884 og 1886 har atter tilladt S., dog paa stræng Basis. I Østrig gælder forskellig Praksis efter Undersaatternes konfessionelle Standpunkt. — I den dske K.ordinans af 1537 bestemmes, at Ægteskabssager skal henvises til Kongen selv eller hans Lensmand, og Ordinansens Forfatter, Joh. Bugenhagen, udtaler i sit Skrift »Vom Ehebruch und heimlichen Weglaufen« (1539), som han affattede, inden han forlod Danmark, at Ægteskabssager hører under den verdslige Øvrighed; men »naar vi Prædikanter spørges af Øvrigheden, ere vi skyldige at svare, hvad Ret er efter Guds Ord«. Dog allerede faa Aar efter — meget tidligere end i andre protest. Lande — indrettedes i Danmark særskilte Domstole til Ægteskabssagers Behandling og Paadømmelse, sammensatte baade af et verdsligt og et gejstligt Element, Stiftsbefalingsmanden og Kapitlet i hvert Stift; Superintendenterne skulde som Regel ikke besværes dermed. Det var de saakaldte »Tamperretter« (III, 671), der vedvarede i Sjællands Stift til 1771, i det øvrige Land til 1797; kun for Sjællands Stift foregik der fra 1681 den Forandring, at Konsistorium ved Kbhvns Universitet skulde træde i Stedet for Roskilde Domkapitel. Men Afvigelser fandt ofte Sted ved, at Sagen kom umiddelbart til Højesteret, eller ved at Kommissorier til Bedømmelse blev nedsatte, efter hvis Votum Kongen da traf Afgørelse. Men skønt Landets egentlige Lovgivning om S. er bleven staaende paa det Standpunkt, som den ældre Protestantisme repræsenterer, er der alligevel i Danmark gennem Tiderne foregaaet en rivende Udvikling henimod en administrativ Bevillingspraksis for S.sagers Vedkommende, saa at dette Land henhører til de Stater, i hvilke Adgangen til S. er lettest. For 30 Aar siden udfærdigedes gennemsnitlig aarlig 200 Skilsmissebevillinger og 400 Separationsbevillinger; nu er det aarlige Antal vokset i en sørgelig Grad. At her trænges til Reform, er sikkert. Letheden, hvormed S.bevillingerne meddeles, maa stærkt indskrænkes, og der maa ønskes oprettet særlige Retter til Behandling af S.sager. S. opnaaes ved Dom, kgl. Resolution eller Bevilling, som udfærdiges gennem Justitsministeriet. Som alm. Betingelse for Bevillingens Meddelelse udkræves, at Ægtefællerne i 3 Aar have levet separerede i H. t. Separationsbevilling (se S. 156); dernæst at begge Ægtefæller er enige om at attraa S., og endelig at gejstlig og verdslig Mægling paany er foretagen. — I Norge ophørte man i 19. Aarh. at give S.bevillinger, hvor ikke Separation i 3 Aar havde fundet Sted; men siden 1890 er man vendt tilbage til den ældre Praksis. — I Sverige hørte efter K.loven af 1686 Sager om »S. i Trolovelse og Ægteskab« baade under Domkapitlerne (Konsistorierne) og verdslig Ret; 1748 ophævedes Kapitlernes Prøvelsesret af den verdslige Dom, saaledes at de skulde udstede S.brev efter de verdslige Domstoles Beslutning; 1810, 1812 og 1860 annulleredes yderligere K.lovens Bestemmelser om Rettergangen ved S. 1810 udvidedes Grundlaget for Opnaaelse af S. (livsvarig Fængselsstraf, Landflygtighed, Vanvid, Vold mod Ægtefællens Liv, gyldig Aarsag til Had og Afsky). S.brevet udstedes dog stadig af Domkapitlerne. (R. Volf, Ægteskabsskilsmisse og Fraskiltes Vielse, 1885; Theol. Tidsskr., 1838, 1839 og 1859; Ugeskr. f. d. evang. K. i Danm., 1857 Nr. 52; J. Nellemann, Ægteskabsskilsmisse ved kgl. Bevilling, 1882; Sveriges Kyrkolag, udg. af P. Rydholm, Kap. 16; A. Esmein, Le mariage en droit canonique I—II, 1891; G. E. Howard, History of matrimonial institutions, 1904; Montmorency, Introduction to the History of Divorce, 1912; Dibdin & Chadwyck Healey, English Church Law and Divorce, 1912; Report of the Royal Commission on Divorce, 1912; Woolsey, Divorce and Divorce-Legislation, 1882²). *A. J.*

Skisma (gr. = Spaltning), i K.historien Betegnelse for et Brud, der ophæver K.ns Enhed, hvad enten det drejer sig om Oldtidens Sprængninger af den oprindelige kirkl. Enhed eller om de senere Spaltninger indenfor Landskirker eller indenfor de fra Landskirkerne udtraadte mindre K.samfund, eller endelig om Brud i Enkeltmenigheder, der fører til et nyt Samfunds Dannelse. Historisk set er det ligegyldigt, om S.et foranlediges ved Uoverensstemmelser i Opfattelsen af Lære, Ritus, K.forfatning eller af Menighedens sædelige Forpligtelser og kirkelige Opgaver, eller om det er begrundet i Kamp om Personer. Den store, middelalderlige Spaltning mellem den østerlandske og vesterlandske K., Bruddene som Følge af Reformationsrøret, de engelske Separationer i 17. Aarh., den skotske Frikirkes Dannelse 1843, de talrige Særsamfundsdannelser som Følge af de moderne Vækkelser eller K.organisationsbestræbelser staar for den hist. Realitetsbetragtning paa samme Linie, da deres Følger er de samme: Dannelsen af nye, selvstændige K.samfund. Efter prot. Betragtning medfører S.ets Realitet ikke, at kirkl. Enhed i aandelig Forstand ophører at eksistere for Samfund, der bygger paa den samme Grundvold, nemlig Frelsen ved Jesus Kristus (jfr. Art. Kirke II, 778—86); noget andet er, at S.et, selv om det i det lange Løb ofte viser sig at være til stor Velsignelse ogsaa for det K.samfund, Separatisterne har forladt (jfr. f. E. Reformfølgerne i den kat. K. efter Ref.en, den skotske K.s aandelige Fornyelse under Indflydelse af Frikirken af 1843 osv.), dog i Bruddets Øjeblik og ofte langt senere maa føles som en kirkl. Ulykke, hvorfor Dommene om Skismatikere ofte har været unødig haarde og bitre, og Holdningen overfor dem ofte har vidnet om højst mangelfuld Tilegnelse af den evang. Lære om Samhørigheden i den ene, »usynlige K.«. Ældre dogmatisk Overvurdering af Velsignelsen ved

en ydre, officiel Uniformitet og Tillid til at kunne give haandfaste Bestemmelser af Begrebet Kætteri eller Sekt (se S. 137) har ogsaa medført de nedsættende Domme om Skismatikere. — For kat. Betragtning staar Forholdet anderledes; udenfor K.n, d. v. s. den ydre, haandgribelige Romerk., er der for denne ingen Frelse. Et S. bliver da selvfølgelig en ganske anderledes alvorlig og sørgelig Sag; Skismatikeren maa konsekvent forkastes som Medlem af den ene K. Efter K.retten skelnes dog mellem *schisma hæreticum* (hvor K.bruddet tillige er plettet af kættersk Opfattelse, f. E. de evang. K.rs S. ved Ref.en, de moderne Gl.-Katolikers osv.) og det mindre faretruende *schisma purum,* hvor man i og for sig ikke fornægter K.n og dens Styrelse, men bryder Samfundet, fordi man betragter den valgte Pave for uretmæssig (saaledes det store Paveskisma som Følge af den babylonske Landflygtighed i Avignon, der medførte forskellige »Obedienser«, som imidlertid hver for sig stod paa ægte kat. Grund). Ogsaa skelnes mellem et *schisma universale,* et Brud med selve K.n, da der brydes med Paven, og et *sch. particulare,* Bruddet med en lokal K.øvrighed, navnlig en Biskop; det sidste regner en Del Kanonister ikke for et egentligt S., hvilket er forstaaeligt ud fra den moderne ultramontane Betragtning af Paven som Repræsentanten for K.ns Enhed; men ud fra ældre kat. Forudsætninger maatte Sagen staa anderledes. For Oldk.ns Betragtning var *sch. particulare* ligesaa farligt (jfr. Cyprians Opfattelse af K.ns Enhed; allerede Ignatius' Advarsler mod Krænkelse af Bispens Lederstilling ryddede Grunden for den ægte rom. Betragtning af S.ets Alvor).

De vigtigste S.er er fremstaaet som Følge af forsk. Dogmeopfattelse (jfr. Arianisme, Nestorianisme, Monofysitisme); ogsaa Spaltningerne i Anl. af K.tugtsopfattelsen (Montanisme, Novatianisme, Donatisme) henhører i Virkeligheden hertil; til Spaltningen 1054 mellem Orienten og Vesterleden, forberedt ved 2. trullanske K.møde 692 og Striden paa Fotios' Tid, bidrager vel andre Motiver, men Læreafvigelserne spiller en Hovedrolle; det store, ved Ref.en bevirkede, S. bygger i højeste Grad derpaa, ligesaa mange af de indre-prot. S.er. Af væsentlig anden Art er de hist. betydningsfulde Spaltninger i Middelalderen indenfor Romerk.n i Anl. af Pavevalgene, navnlig da den gregorianske Periode medførte Kampen mellem Kejser- og Pavemagt. Her medvirkede selvfølgelig en dogmatisk, dybere liggende, K.opfattelse, men den forsk. kirkepolit. Opfattelse var dog den væsentlige Grund. Stærkest fremtræder det kirkepolit. som S.ets Aarsag under »det store Paveskisma« (1378—1429) efter Avignontiden. De efter Ref.en indtraadte S.er har, trods manges store Betydning, ikke haft de ældres almenkirkelige Virkninger. *J. O. A.*

Skjalm Vognsen, se Vognsen.

Skjalmsøn (Skjælmsøn), **Ebbe,** sjællandsk Høvding, d. 1151, Søn af Skjalm Hvide, førte sammen med sine Brødre Sune, Toke og Asser (Rig) Fostbroderen Knud Lavards Lig fra Haraldsted til Ringsted Kloster og rejste Sjællænderne til Hævn. Sammen med Toke og Asser stiftede han ved store Gaver Sorø Kloster; Asser døde dér som Munk. Ebbes Søn, Sune Ebbesøn, byggede Bjernede Rundkirke og mindede i en Indskrift om Faderens Fromhed. *J. O. A.*

Skjelderup. 1) **Jacob Worm S.,** Præstesøn, f. i Lardal i Jarlsberg 1723, Stud. 1742, teol. Kand. 1746. Efter flere Aars Lærer-Virksomhed blev han 1756 af Grev Wedel kaldet til Spr. i Hof, hvor han døde 1787. Nogle Smaaskrifter af bibelsk og dogmatisk Indhold, som han udgav i 1770—80-Aarene, vidner om hans Iver for K.læren; mest bekendt er hans »Hexeri og Kogleri« (1778). *D. T.* — 2) **Jens Pedersen S.,** Biskop i Bergen 1557—82, f. o. 1510 i Jylland, blev o. 1550 Prof. i Fysik ved Kbhvns Universitet, hvor han stod Niels Hemmingsen nær. I 1557 udnævntes han til Geble Pedersøns Eftermand paa Bergens Bispestol, som han beklædte til sin Død 1582. Som saadan har han erhvervet sig et godt Navn i den norske Ref.s-Hist. Med Kraft optraadte han overfor genstridige, uduelige og vranglærende Præster, og med Iver søgte han at udrydde Resterne af Katolicismen og fremme evang. Oplysning i Stiftet. Særlig bekendt er hans Optræden i Striden med Byraadet om Helgenbilledernes Fjærnelse fra Domkirken 1568 f., en Strid som endte med Bispens Sejr. Et interessant Minde om den er os opbevaret i hans Skrift »En christelig Undervisning af den hellige Skrift om, hvad en Christen skal holde om afgudiske Billeder og Stytter udi Kirkerne« (Kbhvn 1572, optrykt 1905 ved Kand. Wallem). Han nød især Anseelse som en lærd Mand og havde lærde Forbindelser ogsaa i Udlandet. David Chytræus i Rostock dedicerede ham saaledes et af sine Skrifter. (A. Chr. Bang, Den norske Kirkes Hist. i 16. Aarh., S. 44 f.). *A. B.* — 3) **Jens Pedersen S.,** Biskop i Bergen 1649—65, var Præstesøn fra Mandal, f. 1604, men kom tidlig til Danmark med Forældrene, blev Student i Kbhvn 1622 og efter fortsatte Studier i Udlandet 1631 Rektor i Lund; 1636 blev S. Spr. ssteds, s. Aar i Kbhvn, 1649 Biskop i Bergen; som saadan døde han 2. Okt. 1665 efter en fyldestgørende, men ikke særlig fremtrædende Virken. *J. O. A.* — 5) **Peder Jenssøn S.,** Biskop i Trondhjem 1622—42, var f. 7. Sept. 1571 i Bergen, hvor Faderen Jens S. var Biskop, og kom efter dennes Død 1582 til sin Svoger, den bekendte Stavangerbiskop Jørgen Eriksøn, blev Student 1593, drog 1595 til Wittenberg, 1598 tilbage til Norge, hvor han blev Kap. i Mandal. 1607 tiltrak han sig Christian IV's Opmærksomhed ved en Prædiken, fik Befaling at drage til Danmark og blev Slotspræst paa Frederiksborg, 1608 Spr. til Frue Kirke i Kbhvn, hvor han blev i 14 Aar, til han 1622 blev Biskop i Trondhjem. Han resignerede 1642 efter forgæves at have søgt om Succession for sin Søn; d. 27. Sept. 1646. At han var en from og karakterfast Mand, kan sluttes af hans Kaldelse efter Anders Arreboes Afsættelse, men til Bedømmelse af hans Gerning som Biskop savnes Materiale. En fremragende Mand var han næppe. *D. T.* — Se ogsaa Schielderup (S. 76).

Skjønning, Jacob, Biskop, forekommer 1518 som Kannik i Viborg, hvor han ogsaa var Rektor ved Domskolen og Præst ved St. Hans K. Da Hans Tausen (1525?) havde begyndt at for-

kynde Evang. i Viborg, sluttede S. sig med Varme til ham og aabnede sin Kirke for ham. Senere blev han selv en af den luth. Læres ivrigste Forkyndere og mødte som saadan ved Herredagen i Kbhvn 1530. Han blev 1537 den første evang. Biskop i Viborg Stift, hvor han med stor Flid arbejdede paa at bringe Kirke og Skolevæsenet paa Fode. Omtales af samtidige som en saare retskaffen Mand. D. 17 Juni 1549. *H. F. R.*

Skodborg, Jørgen, rom.-kat. Ærkebiskop, var f. i Kolding, studerede 1502 i Rostock, tjente senere som Sekretær i Dronn. Christines Kancelli i Odense og derefter i det kgl. Kancelli, ligesom Christiern II benyttede ham i Sendelser til fremmede Magter, hvortil han ved sin Lærdom og diplomatiske Kløgt egnede sig i særlig Grad. Han lønnedes med forsk. betydelige kirkelige Præbender, og da Ærkebiskop Birger i Lund døde 1519, drev Kongen igennem, at S. blev valgt til hans Efterfølger. Pavelig Stadfæstelse fik han dog ikke, og da Kongen siden vilde bruge ham til at bringe Ærkesædets Besiddelser (Bornholm m. m.) tilbage til Kronen, hvortil S. ikke kunde bekvemme sig, blev han atter afsat (1521). Hans forskellige senere Forsøg paa at generhverve Ærkesædet lykkedes ikke. Han døde 15. Dec. 1551 i Köln, hvor han besad et Kanonikat og skal have fungeret som Ærkebispens Vikar. *H. F. R.*

Skokloster, beliggende ved en Fjord af Mälaren ved Sejlløbet mellem Stockholm og Uppsala, et tidligere Cistercienser-Nonnekloster. Sko tilhørte i Beg. af 13. Aarh. Kong Knud d. lange og hans Søn Holmgeir; Klostrets Grundlæggelsesaar er usikkert, 1244 udstedte Innocents IV Værnebrev for det. Det nød snart stor Yndest hos de fornemme og ejede efterhaanden 2—300 Bol; ved Middelalderens Udløb var S. det eneste Kloster paa Landet i Uppsala Ærkestift. Ved Västerås-Recessen 1527 inddroges dets Ejendomme under Kronen, men endnu 1566 levede der Nonner i S. Da Nonnerne omsider uddøde, stod det øde og forfaldt, men 1611 bortforlenedes det til Feltmarskalken Herman Wrangel, der ombyggede en fra Klostertiden staaende og endnu bevaret Bygning. Hans Søn, den berømte Feltherre Karl Gustav Wrangel, lod omkring 1650 opføre det nuv. pragtfulde Renæssanceslot, der anses for Sveriges mest storslaaede og mærkelige Privatbygning. Siden 1701 er S. et Fideikommis for den grevelige Familie Brahe. S. udmærker sig ikke blot ved sin Arkitektur, men ogsaa ved sit rige Udstyr og de der bevarede Samlinger (Vaaben, Møbler, Tapeter, Malerier og et stort Bibliotek). *V. L.*

Skolastiken, Fællesnavn for Middelalderens teol. Tænkning. »Skolastikere« *(doctores scholastici)* benævntes opr. Lærerne i de »7 frie Kunster« (se Quadrivium III, 670), senere alle, som gav sig af med videnskabelig Teol., specielt Forh. ml. Teol. og Filos. S. omfatter meget forsk. Anskuelser, dog med fælles Grundtræk. Alle Skolastikerne gaar ud fra Krdmmen og K.læren som given Sandhed. Opgaven er dels at udvikle og begrunde dens Indhold, dels at bestemme dens Forh. til naturlig Erkendelse. Forh. mellem Autoritet og Fornuft *(auctoritas og ratio)* er et af S.s Hovedproblemer. Metodisk er der ligeledes vidtgaaende Overensstemmelse. Alle Skolastikerne er Skriftteologer, forsaavidt de stiltiende gaar ud fra Skriften som højeste Instans. Dette fik dog mindre Betydning, fordi man var overbevist om, at det kirkelige Dogme var det korrekte Udtryk for Skriftens teol. Læreindhold. Derimod afviger de stærkt i den Maade, hvorpaa Principerne gennemføres. Udgangspunktet for S.s Arbejde er især Augustins Teol. Dennes forsk. Tankerækker har præget de forsk. teol. Skoler i Middelalderen. Filosofisk byggede den ældre S. paa de Rester af Aristoteles' og Platos Filos., som var kommen til den fra Oldtiden (I, 141 og III, 566), teologisk paa Fædrenes, navnlig Augustins og Gregor d. st.s Meninger, som de ældste middelald. Værker, der nærmest har Karakter af mægtige Samlinger af patristiske Citater, havde sammenfattet. Nu kom Trangen til at tilegne sig det. Herved førtes man ind paa en Undersøgelse af Tænkningens Væsen. Dette gav Anledning til de erkendelsesteoretiske Stridigheder mellem Realismen og Nominalismen, hvori man undertiden, omend med Urette, har fundet S.s egentlige Væsen. Udgangspunktet herfor er nogle Sætninger i Porfyrios' Indl. til Aristoteles' Skrift om Kategorierne. Han opkaster Spørgsmaalet om, hvorvidt Almenbegreberne *(universalia)* har substantiel Eksistens eller kun eksisterer i den menneskelige Bevidstheds Verden. Realismen hævdede det første: Almenbegreberne er Virkeligheder *(res)*. Den spalter sig atter i en Række af Former; nogle hævder, at Almenbegreberne ikke blot har Selveksistens, men ogsaa hører hjemme i en fra den nuværende Verden forsk. overtimelig Tilværelse (Platonisk Realisme), andre at Almenbegreberne er Væsensenheder, som er Guddommen iboende (Nyplatonisk Realisme), andre at Almenbegreberne er den sanselige Verden iboende (i det væsentlige Aristotelisk Realisme). Modsat lærte Nominalismen, som ligeledes omfatter flere indbyrdes forsk. Opfattelser, at Almenbegreberne er Tankens Forsøg paa at sammenfatte flere Forestillinger eller Erfaringer under en fælles Benævnelse *(nomen)*. Disse to Grundanskuelser giver atter Rum for Overgangsformer og Mellemveje, som S.s Udvikling viser. — Striden skyldes ingenlunde blot dialektisk Interesse, men dybtgaaende rel. Motiver. Det abstrakte Problem om Forh. ml. det almene og det enkelte formede sig konkret som Forholdet ml. Gud og Mennesket. Den i Augustinismen dulgte Nyplatonisme begunstigede en Betragtning, som satte Menneskets højeste Maal i en Hensynken i Gud. Naar det almene, de Former, hvorunder Gud giver sig til Kende, er den sande Virkelighed, maa det gælde om at se bort fra Enkelthederne og samle sig om det ene, som er alt. Realismens konsekvente Gennemførelse er Panteisme. Scotus Erigenas Teol. viser, at den Platoniske Realisme kan føre i denne Retning (II, 660). K.n vendte sig instinktivt fra denne Vej. Den rel. Individualisme, som er et ligesaa væsentligt, eller rettere et betydningsfuldere Led af Augustinismens Arv rejste sig mod Forsøget paa at forflygtige Gudsforholdets praktiske Natur. Den ekstreme Realismes po-

lare Modsætning er den Nominalisme, som kun betragter Enkelttingene som Substanser og frakender Almenbegreber Karakter af Virkelighed. De betegnes som en Lyd af Stemmen *(vox)*, eller Lydbølger *(flatus vocis)*, som kun benyttes som Fællesbetegnelser for flere eller færre Substanser. *Roscelins* Treenighedslære og *Berengars* Nadverlære viser, hvorledes denne Opfattelse i Teol.en kom i Konflikt med K.læren. — Foreløbig søgte den kirkelige Teol. en Støtte i Realismen, jfr. Anselms Erkendelseslære (I, 99). Al Erkendelse grunder sig paa Erfaring. Mennesket har en dobbelt Række Erfaringer, dels Sanseerfaringer, som er fælles for det og Dyrene, dels Fornufterfaringer, som skyldes den særlige Udrustning, Gud har givet Mennesket. Naar Menneskeaanden sløves af Synden, kan det ikke naa andre Erfaringer end Dyrene. Derfor forudsætter Gudserkendelsen en sædelig Fornyelse, som formidles ved Troen. Heraf følger Anselms Erkendelsesprincip: *Credo, ut intelligam*. Paa den anden Side har Mennesket i Troen Muligheden for med sin Fornuft at kunne erkende Aabenbaringssandhederne. Dette søgtes vist ved Beviserne for Guds Tilværelse (ontologisk og kosmologisk Bevis). Allerede Gaunilo erkendte Svagheden i dette Forsøg paa at vise Overgangen fra Tænken til Væren. Siden slog man mere og mere af paa Realismens Principer. Adélard af Bath lærte, at den sande Virkelighed er Enkelttingene. Disse indeholder imidlertid visse Egenskaber og Egenskabsgrupper, som de har fælles med andre. Denne Fællesslighed *(consimilitudo)* er det »indifferente« (ɔ: ikke forsk.) i alle Enkelttingene, og saaledes er det almene givet i Arten og Arten i Enkelttingene (hyppigt Navn »Indifferentismen«). Et andet Mellemstandpunkt indtog Abélard (I, 13), der baade er henregnet til Nominalisterne og Realisterne, medens han i Virkeligheden bekæmpede begge. Enkelttingene indeholder et fælles Stof, grundet paa Identitet eller Lighed, som er Forudsætningen for Menneskets altid famlende Forsøg paa at danne Almenbegreber. Dette har sin Grund i, at Gud har skabt alt efter Urbilleder, som er hans Væsen iboende. Saaledes eksisterer Almenbegreberne dels i Gud som *conceptus mentis* før Tingene *(ante res)*, dels i Enkelttingene som Lighed mellem deres Væsensegenskaber *(in rebus)*, dels efter Tingene *(post res)* i de Begreber og Udsagn, hvormed den menneskelige Fornuft søger at betegne dem. Skønt denne Opfattelse mere skjulte end løste Vanskelighederne, kom den dog i den følgende Tid til at beherske Udviklingen. Abélards Historie viser forøvrigt, at K.n begyndte at foruroliges ved Dialektikens Syslen med Aabenbaringen. Bernhard af Clairvaux fordømte principielt saadanne Undersøgelser. Victorinerne søgte som han et Værn mod Dialektiken i Mystiken, men forbandt hermed et ivrigt Studium af Augustins Teol., som de søgte at udvikle mere i empirisk end metafysisk Retning.

I 12. Aarh. gaar S. ind i nye Baner. Korstogene vakte en Kundskabstørst, som det maatte være K.n magtpaaliggende at tilfredsstille. Samtidig fik den Midler hertil ved forøget Kendskab til Aristoteles gennem arabisk Filos. Det blev nu Teol.ens Opgave at udvikle en altomfattende Verdensanskuelse, som paa én Gang indesluttede Verdenserkendelse og Gudserkendelse. — Den senere S. gennemløb to Hovedfaser. I den første mente den at kunne naa en harmonisk Forening af Aabenbaring og Fornufterkendelse (13. Aarh.), i den anden hævdede den ligesaa afgjort, at disse to Erkendelser er absolut forsk., ja hinanden modsatte (14.—15. Aarh.). Forskellen fra den tidligere S. viser sig i Opgavens Formulering. Teol.en var enig om at opgive Anselms Tanke om, at den troende ved sin Fornuft kan erkende Aabenbaringen. Ramón Lulls Forsøg paa ved Hjælp af sin »store Kunst« at give tvingende Beviser for Aabenbaringens væsentlige Sandheder, fandt ingen alm. Tilslutning (III, 91). Det samme gælder hans Discipel Raymond af Sabundes Forsøg paa at vise den fuldkomne Overensstemmelse mellem Guds dobbelte Aabenbaring i Biblen *(liber scriptus)* og i Naturen *(liber vivus)*. Heroverfor var S.s ledende Mænd enige om, at der er en uudslettelig Forskel mellem naturlig Verdenserkendelse og aabenbaret Sandhed. Det Formaal, som f. E. Albert den store (I, 46) stiller sig, er kun at vise, at Forskellen ikke betegner en Modsætning. Erkendelsen ved det »naturlige Lys« gælder ogsaa i Teol.en. Samtidig er der dog en Række Spørgsmaal, overfor hvilke Filos.en staar magtesløs; de kan kun besvares ud fra Aabenbaringen. Troens Fortjeneste beror netop paa, at den antager Sandheden uden Bevis. Thomas knytter Baandet mellem Fornuft og Aabenbaring endnu fastere. Selv om Fornuften kun kan erkende en Del af Aabenbaringens Indhold, f. E. Guds Tilværelse, forbereder den dog derved til Antagelsen af de aabenbarede Sandheder. Den naturlige Teol. er det Trin, som fører op til den aabenbarede Teol.s Helligdom. Thomas' Teol. er Intellektualismens stolteste Mindesmærke indenfor S. Under denne Erkendelsesbegejstring manglede det dog ikke paa Stemmer, som advarede mod at fæste for megen Lid til disse Tankebygningers Soliditet. Saaledes blev Roger Baco (I, 197) ikke træt af at protestere mod Teol.ens Forvandling til Filos. og at henvise til Bibelstudium og Erfaringen som Erkendelsens Kilde. — Den anden Hovedfase i den senere S. indledes af Duns Scotus (I, 688). Hans Lære, Scotismen (se S. 123), bliver den diametrale Modsætning til Thomismen. I den følgende Tid stod disse to Aandsretninger overfor hinanden. Skønt den realistiske Thomisme bestandig havde mange Tilhængere, havde dog Scotismen stærkest Medbør. Den Kritik af Enheden mellem Tro og Fornuft, som Duns havde begyndt, blev fortsat af hans Disciple, navnlig af Occam (III, 415). I Ly af Læren om Guds absolute Magt (*potentia absoluta*) blev den overleverede Teol. underkastet en skaanselsløs Kritik udfra en nominalistisk Erkendelseslære. Forestillingerne er en Tilstand eller Akt af Sjælen, hvorved den danner Tegn for de ydre Ting, som møder Bevidstheden. Tegnene (Termini, deraf Navnet »Terminisme«) er ikke Afbilleder af Tingene, men kun Udtryk for det nødvendige Forhold mellem det modtagne Bevidsthedsindtryk og det ydre Incitament. Bevidsthedens Verden er en ganske

anden end Tingenes reale Verden. Intet af de gængse Gudsbeviser har derfor Kraft. Tværtimod er Dogmet det ubetinget irrationale, som er i Strid med al Fornuft. Dets Sandhed beror udelukkende paa K.ns Autoritet. Karakteristisk for denne Aandsretning bliver Læren om »den dobbelte Sandhed« (S. 43). Det positive Formaal med denne Erkendelseskritik var at afvise alle Forsøg paa at drage Aabenbaringen ned i det rationale, hvor den kunde angribes af Filos.en. Prisen, som man betalte herfor, var Tilintetgørelsen af alle rationelle Beviser for Aabenbaringens Sandhed. Den senere Nominalisme var dog kun et enkelt Led af de Kræfter, som førte til S.s Ødelæggelse; tysk Mystik (III, 326) og praktisk Kritik fra Wiclifitismen og Husitismen medvirkede. Endnu forsøgte enkelte Skoler at bygge et Værn mod de nedbrydende Magter, saaledes »Schola Aegydiana« (iblandt Augustinereremiterne, opkaldt efter Ægidius de Colonna, Ordensgeneral, siden Ærkebisp af Bourges, d. 1316), som gennem Gregor fra Riminis Teologi maaske har haft Betydning for Luthers Udvikling. — Humanister og Reformatorer rettede skarpe Angreb paa S., der siden bestandig, omend med Urette, omtales med Foragt. A. Harnack har utvivlsomt Ret i, at S. kun betegner en Form for videnskabelig Tænkning (Lehrbuch der Dogmengeschichte[3] III, 326 f.), der bestemtes ved Middelalderens aandelige Forudsætninger: Krdmmen og Aristoteles' Filos. Derfor gik S.s Hovedbestræbelse ud paa at bestemme Forholdet mellem disse. Dens formelle Metode skyldes, at de skolastiske Systemer opr. fremkom som Kommentarer til Peter Lombarderens Sentenser. Dogmet spaltes i en Række »*Quæstiones*«, og hvert »*Quæstio*« i flere eller færre Artikler. I hver af disse bliver et Emne fastslaaet, Grunde anføres for og imod, og endelig følger Forf.s Afgørelse. Enhver retfærdig Bedømmelse forudsætter, at det skolastiske Tankearbejde ses i denne hist. Belysning. Men de katolske Forsøg paa at ophøje S. (Thomismen) til Norm for Nutidens videnskabelige Teol. mangler ganske Blik for Forskellen mellem Middelalderens og Nutidens Arbejdsvilkaar. (R. Seeberg, Art. »Scholastik« i Realencyk.[3], XVII; Martin Grabmann, Gesch. der scholast. Methode I, 1909). *C. G.*

Skolastikere, se Skolasticus og Scholasticus (S. 95); Jesuiterordenens »Skolatikere«, se II, 620.

»Skole med Biblen!« Vedtagelsen af den hollandske Skolelov af 1878, der øjensynlig tilsigtede at knuse de frie kr. Skoler, gav Anl. til en mægtig kirkl. Agitationsbevægelse, der udgik fra en Forening »De Unie: een school met den Bijbel!« En Protestadresse mod Loven fik o. 300,000 Underskrifter, og over hele Nederland indsamledes en Kollekt til Understøttelse af frie Skoler »med Biblen«. Denne aarlige Indsamling bragtes hurtig op paa over 100,000 Fl. Agitationen førte til, at man 1890 tilstod disse Skoler Statsunderstøttelse. I 1900 var der 625 »Skoler med Bibel«, der talte o. 100,000 Børn; Skolerne vurderedes til mere end 6 Mill. Fl., og den frivillige Understøttelse af dem fra Forældre og Venner var aarlig o. 1,500,000 Fl. *J. O. A.*

Skolebibel. Den evang. K.s Betoning af »Biblen for Folket« maatte gøre det til en nærliggende Opgave for det prot. Skolevæsen at orientere Børnene i Biblens Brug. Som Skolebog er dog selvfølgelig Biblen ikke egnet, hvorfor man snart anerkendte Bibel-Udtog som en pædagogisk Nødvendighed. Allerede Luther gjorde lidt i denne Retning ved sin »Passionalbüchlein« af 1530. Melanchthon gik videre med sin Haandbog for Børn, hvori bl. a. optoges gitestl. Ps.r og Udtog af N. T. Noget i samme Retning gik Cromwell med sin »The soldiers Pocket-Bible«, 1643; Comenius paaviste Nødvendigheden af en saadan »janua scripturarum«; men først fra Midten af 18. Aarh., maaske som Modtræk mod Pietismens overspændte Skriftbrug, kommer egentlige S.er, der med Udeladelse af alt det i Biblen, der kun har periferisk Interesse, søger at samle alt det, der historisk, moralsk og opbyggeligt gør Biblen til »Bøgernes Bog«. S. skal bruges ved Undervisningen i Bibelhistorie paa samme Maade som Haandbøgerne i Lit. ved Undervisningen i Lit.-hist., og navnlig i Schweiz og Tyskland er Gavnligheden af S.en nu alm. anerkendt. Den schweiz. »Familienbibel« (S. 115), Bremer-Bibelselskabets og Württemberger-Bibelselskabets S.er har saaledes vundet enorm Udbredelse, navnlig efterat S.ernes Berettigelse var blevet — om end kun delvis — anerkendt paa Eisenacher-Konferencen 1898. Paa Dsk har Edv. Lehmanns »Bibelbog for Skole og Hjem« (1909) vundet ikke ringe Udbredelse. (Fr. Dix, Gesch. der Schulbibel, 1891—92). *H. J. H.*

Skolebiskop. I mange Kloster- og Domskoler var det Skik ved en aarlig Fest (de uskyldige Børns Fest, 4. Juledag) at lade Børnene slaa sig løs, vælge Abbed og Konvent eller Biskop og Kapitel og for en enkelt Dag (undertiden for flere) selv lede Tjenesten baade i Skole og Kirke. Berømte var især Skole-Abbed-Festerne i St. Gallen, hvor alt gik med stor Orden; men i Domskolerne, hvor Disciplinen oftest var løsere, førte S.en (eller Skolekongen) ofte an til vild Sviren og Sværmen. I 12. Aarh. havde Skikken de fleste Steder tabt sin gamle, naive Karakter, Voksne deltog deri, og Raaheden derved bevirkede, at K.n af al Magt stræbte at faa den afskaffet. I Løbet af 13. Aarh. forsvandt den. (Specht, Geschichte des Unterrichtswesens in Deutschland, 1885, S. 222 f.). *H. J. H.*

Skolebrødre, forsk. kat. Samfund, der særlig giver sig af med Undervisning. Deres Udspring maa henføres til de La Salle (S. 27), der 1684 grundede Associationen »Frères des écoles chrétiennes«. Dette Samfund er den talrigste mandlige Lægmandskongregation og er bleven Forbilledet for flere andre S.-Kongregationer. La Salle arbejdede først med en Kongregation af Skolesøstre i Reims, overtog derpaa nogle Drengeskoler og grundede da med disses Lærere sit ejendommelige Samfund. Medlemmerne af dette aflagde de 3 Munkeløfter og tillige Løfte om at ville yde Undervisning uden Vederlag. La Salle vilde først begrænse Løfternes Gyldighed til 3 Aar; men paa Brødrenes Opfordring gjorde han dem livsvarige. Brødrene anlagde en særlig Dragt, og fra 1688, da La Salle med to Disciple aabnede en Skole i Paris, begyndte de at udbrede

sig over hele Frankrig. For stadig at have unge Kræfter anlagde La Salle et »Fornovitsiat« af Drenge paa 14—16 Aar; Brødrene deltes ellers i Novitsiatet og Skolelærerseminariet; det første skulde særlig levere Lærere til Folkeskolerne i Byerne, det sidste skulde afgive Lærere for Landbefolkningen. 1692 flyttede La Salle Novitsiatet og 1700 Skolelærerseminariet fra Reims til Vaugirard i Nærheden af Paris. Endelig købte han 1705 Huset St. Yon i Nærheden af Rouen og gjorde nu dette til Novitsiatets Sæde. Ordenen stadfæstedes først 1725 af Paven efter Stifterens Død. La Salle dannede stadig nye Institutioner; saaledes gjorde han heldige Forsøg med saa moderne Indretninger som Kostskoler og tekniske Skoler. Han forbedrede ogsaa Undervisningen ved at danne Klasser i Skolerne; men ellers er hans og Brødrenes pædagogiske Metode den ældre, særlig Jesuiternes, meget lig. Ogsaa i andre Henseender minder La Salles S. eller Ignorantbrødrene, som de ogsaa kaldtes paa Grund af deres principielle Afvisning af den videnskabelige Teol., om Jesuiterne; saaledes er baade Forfatning og Disciplin paavirket af disse, og deres Fromhedsøvelser minder stærkt om Loyolas »exercitia spiritualia«. — S.ne vandt, trods en Del Modstand, hurtig uhyre Udbredelse. 1770 henlagdes Kongregationens Hovedsæde til Paris, hvorfra dog Revolutionen fordrev Brødrene; 18. Aug. 1792 besluttedes Kongregationens fuldstændige Ophævelse; de fleste af Brødrene flygtede til Italien; men dette Lands Erobring under Revolutionskrigene hindrede paany deres Virksomhed. Napoléons Genindførelse af Katolicismen gav atter Ordenen Hjemsted i Frankrig. Siden har den bredt sig over næsten alle kat. Lande og talte 1895 1442 Huse med 14141 Brødre og 324180 Elever. 1903 udjoges Brødrene ved Kongregationsloven af Frankrig og har da søgt Tilflugt i andre Lande, bl. a. ogsaa i Danmark. — Foruden La Salles Brødre er der i 19. Aarh. stiftet en Del andre S.-Kongregationer, der imidlertid kun frembyder liden Ejendommelighed fremfor Ignorantbrødrene. *P. H.*

Skoleforeninger, tyske, evangeliske, danner et hele Tyskland omspændende Forbund med 20 Lokalafdelinger, der dog langtfra i Størrelse kan maale sig med de tilsvarende katolske. Grunden til Sammenslutningerne var dels Staternes Begunstigelse af Simultan-Folkeskolen, dels Radikalismens Indtrængen blandt den højere Skoles Personale og Kravene her om den konfessionsløse Skole. De største er »Evang. Lehrerbund« (Nordtyskland) med 1200 Medl., »Verein evang. Lehrer u. Schulfreunde für Rheinland u. Westfalen« (stiftet 1853) med 600 Medl., »Evang. Schulverein« i Baiern med 400 Medl. og »Verein zur Erhaltung der evang. Volksschule« (stiftet 1876; havde allerede 1882 over 3000 Medl.). Forbundet udgiver 2 pædagog. Tidsskrifter: »Deutsche Lehrerzeitung« og »Die evang. Volksschule«. 1882 dannedes »Der deutsche evang. Schulkongres«, der siden paa store Møder har søgt at vække Opinionen for det bestemt evang.-kr. Skolevæsen i Tyskland. (Lexis, Das Unterrichtswesen im Deutschen Reich III, 1904, S. 188). *H. J. H.*

Skolemission, Anvendelse af Undervisning som Miss.-Middel i ikke-kr. Lande er et selvfølgeligt Led i sund kr. Miss., idet den anbefaler sig selv baade gennem Reglen: »Angrebet maa føres, hvor Modstanden er mindst«, og gennem Tanken paa Krdmmen som Folkeslagenes Fremtids-Rel. Skolen har da ogsaa lige fra Oldk.ns Dage været anvendt som Miss.-middel, og i voksende Grad, dels eftersom Skolens Betydning i Hjemlandene er vokset, dels eftersom Miss.markernes Krav om Oplysning er tiltaget. — I hvert Fald indenfor prot. Miss. maa det betragtes som givet, at Miss. maa sørge for, at de kr. Børn alle bliver undervist i Elementærfagene; foruden ved andre Grunde nødvendiggøres dette alene af den Stilling, den hl. Skrift indtager indenfor evang. Krdm. Er dette givet, saa er det med det samme klart, at der ved Ydre Miss. maa sørges for Uddannelse af Lærere til Skolerne for Menighedens Børn. Dertil kommer paa Miss.marker, hvor Krdmmens Indførelse tillige betyder Overgang til civiliserede Tilstande (f. E. paa Sydhavsøerne, i Centralafrika, blandt S.-Amerikas Indianere og mange andre Steder), Oplærelse i Haandværk og Industri, som de nye Forhold nødvendiggør (Lovedale i Cape-Kolonien og Hope-Waddell-Institute i Gl. Calabar er Eks. derpaa), og paa Miss.marker med høj Kultur Omsorg for, at de dygtige unge Kr., hvad Uddannelse angaar, kommer til at staa paa Højde med de bedste blandt deres ikke-kr. Omgivelser. Om alt dette hersker der i ledende Miss.-Kredse ikke længere Uenighed.

Naar imidlertid nutildags »S.« bruges som teknisk Udtryk, menes den missionerende Skolevirksomhed, ganske særlig højere Undervisning som Middel til at vinde Indgang i de førende Klasser blandt de ikke-kr. Folkeslag. Dette Arbejde indlededes af den skotske K.s første Missionær i Indien Alexander Duff (I, 686), og, fortsat særlig af Sendebud fra baade den skotske Stats- og Frik., fik det gennemgribende Betydning for Miss.arbejdet ikke blot i Indien, men ogsaa i Muhammedanerverdenen, Kina og Japan. De berømteste af den moderne Missions højere Uddannelsesanstalter er Duff-College i Calcutta, Christian College i Madras, Syrian Protest. College i Beirut, Robert College udenfor Konstantinopel, Doshisha i Tokio. Det er alm. anerkendt, at Uddannelsesanstalter af denne Type har været med blandt de mest fremtrædende Faktorer til Fremkaldelsen af de moderne Bevægelser, som nu griber og gennemforandrer Asiens store Lande. Udviklingen gaar f. T. i Retning af at styrke og forbedre den kr. S. ved Oprettelse af fuldstændige Universiteter baade i Japan, Kina, Indien og i Kairo, det sidste Sted som Centrum for Kampen mod Muhammedanismen. *Fr. S.*

Skolen og Kirken (navnlig Folkeskolens Forhold til K.n). I Middelalderen maatte S.n nødvendigvis staa i nær Forbindelse med K.n, som dengang var den eneste Bærer af højere Kultur. Lærerne var gejstlige, og selv om Undervisningen senere blev et særligt Hverv, vedblev Lærerne dog at være K.ns Tjenere. De ældste S.r ved Domkapitler og Klostre tilsigtede nærmest Præsteuddannelse (se III, 642). Først senere opstod i større Byer Latin-S.r (ikke blot for studerende) samt Skrive-

og Regne-S.r, der oprettedes af den verdslige Øvrighed og stod under dennes Tilsyn. — Længe efter Ref.en vedblev S.n at være et Anneks til K.n, ogsaa den Folke-S., som efterhaanden udviklede sig. Rel.s-Undervisning var saa godt som det eneste Fag; i hver S. optoges kun Børn af samme Konfession, til hvilken Læreren ogsaa skulde høre, ligesom han i mange Tilfælde var knyttet til Besørgelsen af kirkelige Forretninger; Tilsynet blev udelukkende og Ansættelsen hovedsagelig lagt i Gejstlighedens Hænder, og de materielle Midler til S.ns Underhold tilvejebragtes for en Del gennem Menigheden. Denne Ordning holdt sig gennem lange Tider; men først emanciperede de højere S.r sig, og for Folke-S.ns Vedkommende indtraadte der i Løbet af 19. Aarh. en Række polit., kirkelige og pædagogiske Forandringer, der i de fleste Lande skabte et nyt Forhold mellem S. og K.

I Erkendelsen af Nødvendigheden for alle Borgere af at besidde de mest elementære S.-Kundskaber, indførte Staten Undervisningspligt, der for den overvejende Del af Befolkningen faktisk blev S.tvang. S.penge afskaffedes, og Stat og Kommune overtog alle Udgifter til S.væsenet; men naar disse lagdes som Skat paa alle Borgere, maatte enhver af disse uden H. til Konfession have Ret til at benytte den offentlige S. Da Staten tilmed i de fleste Lande overtog Læreruddannelsen og sammen med Kommunen fik væsentlig Indflydelse paa Ansættelse og Tilsyn, blev Folke-S.n nærmest en af Staten støttet kommunal Institution, omend den i mange Lande bevarede nogen Forbindelse med K.n. Ogsaa de kirkelige Forhold ændredes. Omflytning i Befolkningen bevirkede en Blanding i konfessionel Henseende. Rel.s-Frihed indførtes, og i flere Lande frigjordes K.n fra Staten. Den kat. K. stillede sig fjendtligt overfor den moderne demokratiske Statsudvikling, og Affald fra Krdmmen vakte i alle Lande Uvilje mod Forbindelsen. I pædagogisk Henseende var der allerede med Rousseau begyndt et Omslag. Filantropisterne indskrænkede Rel.s-Undervisningen og optog Realfag i S.n; siden har disse og andre »verdslige« Fag bredt sig i stigende Omfang, saa at Undervisningen i Krdm nu kun er et Fag mellem andre. Mange, endog erklærede Kr., vil have den helt ud af S.n og Moralundervisningen løst fra Forbindelsen med Rel.en. Pædagogiken er bleven mere selvstændig, Lærerne har opnaaet bedre Kaar og en grundigere Uddannelse; herved er deres Standsfølelse vokset, og der er opstaaet Ønsker om »S.ns Emancipation«. Alle disse Omstændigheder har løsnet Baandet mellem K. og S., ja i nogle Lande skaaret det helt over. — Om de kr. Synspunkter for Rel.s-Undervisning se iøvrigt III, 749.

I de nordiske Lande, hvor næsten hele Befolkningen hidtil har udgjort en konfessionel Enhed, har den nedarvede Forbindelse mellem K. og S. holdt sig paa væsentlige Punkter. Lærerne skal ordentligvis tilhøre Folke- eller Statsk.n. Rel. er et Hovedfag i S.r og paa Seminarier (se S. 145), og Tilsynet er for en stor Del overdraget Gejstligheden, der ogsaa har Indflydelse paa Besættelsen af Lærerembederne. Dette gælder for hele Norden. — I Danmark blev det efter Ref.en ved K.ordinansen og Landemodernes Beslutninger paalagt Degnene at undervise Børnene i Katekismus engang om Ugen, enten om Søndagen ved Gudstjenesten i Kirken eller, hvis de boede udenfor Kirkebyen, ved at samle dem Søndag Eftermiddag eller en anden Dag i en Bondegaard. De S.r, der efterhaanden opstod i Købstæderne, fik samme Forpligtelse, hvorfor Lærerne skulde overhøres af Præsten før deres Ansættelse. Ligesaa skulde Forældre i Hjemmet lære deres Børn, hvad de selv vidste af Krdmmen, saa kunde Præst og Degn senere udvide og forklare det. Hvad der blev foresagt Børnene, sagde disse mekanisk efter; thi Læsefærdighed var foreløbig sjælden. Ogsaa Præsterne skulde ved Katekismusprædiken, hvortil den sidste Del af Prædiketiden var bestemt, og ved Kirkekatekisation antage sig Ungdommens kr. Undervisning. Biskop og Provst førte Tilsyn med dette Oplysningsarbejde. Dske Lov fastslog den hidtilværende Praksis, men førte ikke Udviklingen fremad. Med den begyndende Pietisme o. 1700 fremkom der i Synodalmonitalrige Opfordringer til at holde Katekisation. Ved Kbhvns og flere Provinsbyers Kirker ansattes særlige Kateketer, og Forordn. af 1735 gjorde Katekisation til Pligt for alle Præster. Indførelsen af Konfirmationen 1736 krævede en ordnet Forberedelse i Rel.s-Kundskab og som Regel ogsaa Færdighed i Læsning; herved kom der et nyt Baand mellem K. og S. De første egentlige Lovbestemmelser om denne viste ogsaa dens nære Forhold til K.n. Forordn. om Fattigvæsenet af 1708 paalagde S.mestrene i Købstæderne og Degnene paa Landet at holde Katekisation i Kirkerne om Søndagen og Ungdommen at møde til dem. Ifølge S.-Forordn. for Kbhvn af 1716 skulde enhver Lærer bekende sig til den augsburgske Konf., og med denne maatte S.bøgerne stemme og tillige være approberede af det teol. Fakultet. Ved Ryter-S.rne skulde Præsten efter Instruktionen af 1721 foreslaa Læreren, der eksamineredes af Provsten og blev ansat af ham og Amtmanden. Præsten skulde føre det daglige Tilsyn med Undervisningen, og Provst og Biskop visitere. Børnene skulde lære Luthers Katekismus og den Forklaring, som brugtes, og Undervisningen begynde og slutte med Bøn, Sang og Bibellæsning. I Hovedsagen træffes de samme Bestemmelser i den for hele Landet gældende S.-Forordn. af 1739, der paalagde Degnene at holde S. og desuden krævede særlige S.holdere i vidtstrakte Sogne. Børnene skulde undervises »om Troens Grund samt Salighedens Vej, Orden og Midler efter Guds Ord og den evang. K.s sande Lære«. S.bøgerne var udelukkende Rel.s-Bøger, Drengene skulde om Helligdagene gaa i Kirke med deres Lærer, og S.væsenet fik en Del af sin Indtægt ved Kirkelysepenge, Bækken for Kirkedøren og Ombæring af en Tavle i Kirken. Anordn. af 1814, der satte S.ns Maal i »at opdrage Børnene til gode og retskafne Mennesker i Overensstemmelse med den evang.-kr. Rel.s Lærdomme«, gjorde ingen Forandring i S.ns Forhold til K.n. Den Kommission, der udarbejdede denne Anordn., havde foreslaaet en Række kollegialt sammensatte S.-

Autoriteter, men de blev strøgne, og Tilsynet forblev væsentlig uforandret. Kun oprettedes der S.-Kommissioner i de enkelte Kommuner; men Spr.en vedblev at være den egentlige Tilsynsmand, for saa vidt S.rnes Størrelse i Købstæderne ikke gjorde det nødvendigt at ansætte Overlærere eller senere Inspektører. Naar Førstelærerembederne i Købstæderne undtoges, forblev Kaldsretten hos Biskop, Provst og Amtmand. Ved Seminarierne var Forstanderen i Reglen tillige Præst. En Række Foranstaltninger lige fra Nedlæggelsen af residerende Kapellanier til Salg af Kirkernes Blytage skaffede S.væsenet Indtægt af K.ns Midler, og med de fleste Lærerembeder var der vedvarende forbunden kirkl. Bestillinger (K.sanger, K.bylærer, Klokker, Kantor, Organist). Disse Forhold er kun ændrede ubetydeligt i Løbet af 19. Aarh., saaledes fik det i 1848 oprettede Kultusministerium en Afdeling for Folke-S.n, senere fik Kommunerne Indstillingsret til Lærerembeder og Købstædernes S.-Kommissioner Ret til at vælge Formænd, og for ikke mange Aar siden hævedes Forbindelsen mellem Præstens og Seminarieforstanderens Stillinger. Da der med Folke-S.ns stærke Udvikling efterhaanden krævedes mere Sagkundskab i Tilsynet og større Selvstændighed for Lærerne, hævede der sig Røster, ogsaa fra Medlemmer af Gejstligheden, for at lade den Del af Styrelse og Tilsyn, der ikke kunde lægges i Beboernes Hænder, overgaa til S.mænd, saaledes som det efterhaanden er sket i Kbhvn og de fleste Købstæder. En af Regeringen 1909 nedsat Kommission foreslog Ansættelse af Amtsskolekonsulenter, medens Biskoppens og Provstens Tilsyns- og Kaldsret bortfaldt, og Spr.en vel vedblev at være Medlem af S.-Kommissionen, men ingensteds født Formand. I sit Forslag om Skolens Tilsyn 1911 lod Regeringen Provsten forblive i S.-Direktionen, men Folketinget ønskede ham sat ud af denne og ligeledes Spr.en af S.-Kommissionen. Landstinget holdt dog paa Spr.en i Kommissionen. Derimod imødekom Regering og Rigsdag kun i ringe Grad Lærernes Ønsker om at løsne den tvungne Forbindelse mellem S.- og K.bestillinger. Dissenteres Børn har Adgang til den offentlige S. og kan fritages for at deltage i S.ns Rel.s-Undervisning, men Forældrene maa sørge for, at Børnene paa anden Maade faar den fornødne rel. Oplærelse.

I Norge har S.ns Stilling overfor K.n indtil den nyeste Tid været nøjagtig den samme som i Danmark, kun at Hjemmenes og Klokkerens Undervisning var af noget større Betydning; men ellers betegner K.ordinansen, Norske Lov af 1687 og Forordn. af 1739 de tilsvarende Trin i Udviklingen. Sin første Lands-S.lov fik Norge i 1827. Efter denne skulde Tilsynet føres af Spr.en, der blev Formand i S.-Kommissionen, samt af Provst og Biskop. Læreren ved Hovedkirken, der tillige var K.sanger, blev beskikket af Biskoppen, andre Lærere af Provsten. Denne afgjorde Omgangslærernes Kompetence, og Biskoppen affattede Undervisningsplanerne. I By-S.loven af 1848 fandtes ganske tilsvarende Bestemmelser. I 1860 blev Kaldsretten overdraget til Stiftsdirektionen, der fik Overbestyrelsen af hele Stiftets S.væsen sammen med en af Kongen ansat S.-Direktør, der udtages blandt dygtige Skolemænd og ofte er Teolog. Efter Loven af 1889 besættes alle Lærer- og Lærerindepladser af S.-Styret, den lokale Skoleautoritet, i hvilken Præsten har Sæde, men ikke længer er født Formand. I Købstædernes Tilsynsudvalg sidder der ogsaa en Præst. Provst og Biskop deltager i Overtilsynet med Rel.s-Undervisningen, men ikke længer i det alm. Tilsyn; det udøves af S.-Styret og S.-Direktionen. I Undervisningsdepartementets Afdeling for Folke-S.sager er ansat en S.mand som Ekspeditionschef, de større Købstæder har kommunale S.-Inspektører og en Overlærer i Spidsen for hver S. Derimod har Amtsstyret kun i et enkelt Tilfælde udnævnt en S.-Inspektør til at varetage det faglige Tilsyn i Amtets S.r. Der er Ønsker om at løse S.n yderligere fra K.n, men de synes at være svagere end i Danmark.

I Sverige besørgedes Krdmsundervisningen i lange Tider af Hjemmet og K.n. Det første skulde lægge Grunden og Præsten senere fortsætte med Katekismusprædikener, Katekisationer, Bibellæsning, Overhøring ved Skriftemaal og Brudevielse samt ved regelmæssigt tilbagevendende Overhøringer i Hjemmet. Luthers Katekismus blev Ledetraad ved Undervisningen, og det gjaldt om at indprente den i Hukommelsen. Den høje Vurdering af Katekismen i Forening med »Husforhørene« (II, 497) har til den nyeste Tid været ejendommelig for Sverige. En Række dygtige Biskopper interesserede sig levende for Folkets kr. Oplysning og fremmede den med Kraft; tillige gav de alm. Anvisninger til at ordne Hjemme- og Omgangsundervisningen og tilvejebringe Færdighed i Læsning: et Arbejde, der for en stor Del overtoges af Kapellaner, Klokkere og læsekyndige Almuesmænd. K.loven af 1686, der nærmest lovfæstede den af Biskopperne skabte Praksis, bestemte bl. a., at Klokkerne skulde være kyndige i Krdm, Læsning og Skrivning for at kunne undervise Børn i Sognet. I Løbet af 18. Aarh. blev Konfirmationen med tilhørende Forberedelse alm., og en Del S.r opstod baade i Købstæderne og paa Landet, de sidste hyppigst ambulatoriske, alt under Tilsyn af Præst, Provst og Biskop. Uden væsentlige Forandringer holdt denne Tilstand sig ind i 19. Aarh. Tilløbene til en alm. S.-Ordning tog først bestemt Skikkelse efter 1809 og førte til Sveriges første S.-Lov af 1842, senere revideret 1882 og 1897. I Spidsen for S.ns Styrelse staar Ekklesiastikdepartementet, i hvilket der siden 1864 er et Bureau for Folke-S.væsenet under Ledelse af en S.mand. I hvert Stift skulde Biskop og Domkapitel føre Tilsynet og i de enkelte S.r Spr.en. Denne blev tillige Formand i den lokale S.styrelse, S.-Raadet, og ledede Forhandlingerne paa K.stævnet (ɔ: Forsamlingen af alle, som har Stemmeret i kommunale Sager, forsaavidt de hører til Statsk.n), der baade i By og paa Land tager sig af forsk. K.- og S.sager, bl. a. ansætter faste Lærere efter Indstilling af S.-Raadet. Dette ansætter Timelærere og Smaa-S.lærerinder og tilser Undervisningen i Kommunens S.r. Paa Forslag af Byraad eller K.stævne kan Kongen bestemme, at Styrelsen af Byens økonomiske S.forhold skal overgaa til Byraadet, og i saa Tilfælde

vælger S.styrelsen selv sin Formand. Siden 1861 føres Statens Tilsyn især ved Folke-S.-Inspektører, f. T. 47, der udnævnes af Ekklesiastikministeren blandt Præster og Lærere ved Gymnasier, Seminarier eller Folke-S.r. De har udrettet meget til S.væsenets Fremme, og det er et udbredt Ønske, at alle Inspektørerne kun havde denne Gerning, saaledes som Tilfældet er med de kommunale S.-Inspektører, der findes i mange større Byer, hvis enkelte S.r ledes af Overlærere. Skolens kr. Karakter betones stærkt, og der er udstedt flere kgl. Anordn. og Cirkulærer om Rel.s-Undervisningen, men jævnsides hermed er der baade i og udenfor Lærerstanden Ønsker om yderlige at begrænse Gejstlighedens Indflydelse paa Skolen.

Folkeundervisningen i Finland var indtil 19. Aarh. ordnet ligesom i det egentlige Sverige. Regeringen stillede sig temmelig kølig overfor Folke-S.væsenet og overlod det til de kirkl. Autoriteter, der støttedes af Hjemmeundervisning og Omgangsskolehold, som paa Grund af Landets Naturforhold og svage Bebyggelse maatte spille en stor Rolle. 1866 fik Landet sin første Lov om Folke-S.r, og med faa Ændringer gælder den endnu. I 1870 oprettedes en Overstyrelse for S.væsenet, hvorved dette blev fuldstændig skilt fra den gennem Domkapitlerne udøvede kirkl. Styrelse. Uno Cygnæus (I, 571), der var Fader til den hele Ordning, vilde, uagtet han selv var Præst, af pædagogiske Grunde have Folke-S.n bort fra Gejstlighedens Tilsyn og gennemførte Adskillelsen under megen Modstand. Overtilsynet, der udnævnes af Kejseren efter Indstilling af Finlands Guvernør, bestaar udelukkende af S.mænd; den Afdeling, som har Folke-S.n under sig, ledes af en Overinspektør med Bistand af nogle Inspektører. For Tilsynet med Landsby-S.rne udnævner Senatet efter Overstyrelsens Indstilling et Antal Inspektører, f. T. 27, der vælges blandt S.mænd. I Købstæderne er der kommunale Inspektører, som er Medl. af Byens S.-Kommission, medens den tilsvarende Plads i Landbokommunernes S.-Kommissioner tilfalder en af Kommunens Lærere. Præsten er kun Medlem, hvis han bliver valgt. Den finske Folke-S. har forøvrigt en afgjort kr. Karakter: Undervisningen begynder med Bøn, og Luthers Katekisme bruges i alle Klasser. Den egentlige Folke-S. omfatter nemlig endnu kun Børn over 9 Aar; de yngre Børn er henvist til Undervisning i Hjemmet eller i Omgangsskoler, og her har Gejstligheden beholdt sit Tilsyn, bl. a. ved aarlige »Læseforhør«. Landdagen har dog besluttet, at S.alderen skal begynde med Barnets 7. Aar, og dermed vil hin Rest af gejstligt Tilsyn forsvinde. —

Vanskeligere bliver Forholdet, naar samme Stat rummer flere Konfessioner med talrige Tilhængere, enten Katoliker og Protestanter eller forsk. protest. K.samfund. Det første er Tilfældet i flere Stater i Tyskland. I Württemberg, hvor det kat. Mindretal udgør henved $^1/_8$ af Befolkningen, er der gennemført en fuldstændig Spaltning af S.væsenet efter Konfessioner. S.-Lovgivningen har lige siden 1808 ordnet S.rne som to forsk. Sæt Undervisningsanstalter. Enhver Kommune skal underholde mindst een offentlig S., hvis Lærer skal være af samme Konfession som Flertallet af Beboerne. Mindretallet har Ret til at sende sine Børn til denne S. eller oprette en privat Konfessions-S. Men har det en vis Størrelse, kan det fordre, at der paa Kommunens Bekostning oprettes en offentlig S. af dets Konfession. Skoleautoriteterne er delt paa samme Maade. Under Ministeriet staar det evang. Konsistorium og det kat. K.raad som øverste Autoriteter. Til Kreds-S.-Inspektører vælges næsten altid Gejstlige af vedkommende Konfession, og det lokale Tilsyn udøves af Præsten af den Konfession, hvortil Læreren hører. Rel.s-Undervisningen gives af Præst og Lærer i Forening. Et af Regeringen for nogle Aar siden gjort Forsøg paa at faa Lægmænd ansat som S.-Inspektører i Byerne, blev vedtaget af andet, men faldt i 1. Kammer. Den hele Ordning har altsaa en kirkl. Karakter. — I andre Stater har man baade Fælles-S.r og konfessionelle Sær-S.r, saaledes i Preussen. Fra gl. Tid var S.væsenet her konfessionelt under gejstligt Tilsyn: evang. eller kat. i de forsk. Egne. Kun i Schlesien med sin blandede Befolkning havde man S.r for Børn af begge Trossamfund. Her maatte Læreren kun give Rel.s-Undervisning til Børn af hans egen Konfession; de øvrige fik den af vedkommende Præst. I andre S.fag var Børnene samlede, og alle deltog i den fælles Morgenandagt, ligesom Lærebøgerne ikke maatte indeholde noget i konfessionel Henseende stødende. Disse Simultanskoler eller paritetiske S.r betragtedes dog som Undtagelser; og i Forfatningen af 1850 hed det i Overensstemmelse med det hidtil gældende, at ved Oprettelse af Folke-S.r skulde der saavidt muligt tages Hensyn til de konfessionelle Forhold. Men da der efter 1870 opstod Strid mellem Staten og den kat. K., blev det ved Tilsynsloven af 1872 fastslaaet, at Staten alene har Ret til at føre Tilsyn med S.væsenet; selv om det udføres ved Gejstlige, sker det paa Statens Vegne. Flere kat. Gejstlige mistede deres Tilsynsret og erstattedes af S.mænd. Regeringen begunstigede Oprettelsen af Simultan-S.r, der især fremstod i de større Byer med deres i konfessionel Henseende blandede Befolkning. Det voldte dog Vanskeligheder ved Undervisningen, ikke blot i Rel., men ogsaa i Modersmaal, Sang og Hist. Alle Katoliker og mange Protestanter var Modstandere af den nye S.-Ordning, der havde sine ivrigste Tilhængere blandt Politikere og radikale Skolemænd. Om dens Formaalstjenlighed var Meningerne delte. Fra den ene Side hed det, at Simultan-S.n gjorde de konfessionelle Modsætninger mindre skarpe, fra den anden, at ikke blot Rel.s-Undervisningen, men hele S.ns opdragende Indflydelse led under Sammenblandingen. Efter Kulturkampens Ophør er man for en stor Del vendt tilbage til det konfessionelle Standpunkt, og S.-Loven af 1907 fastslaar dette med afgjort Tydelighed. Ældre Simultan-S.r nedlægges, og nye maa ordentligvis ikke oprettes. De særlige Kreds-S.-Inspektører erstattes efterhaanden af Gejstlige, saa at disse nu besørger henved $^3/_4$ af Inspektørstillingerne som et Bihverv. I de lokale S.-Bestyrelser er Præsten født Medlem, i en By med begge Konfessioner baade den ældste evang. og den ældste

kat. Præst. Ved S.r, hvor alle Lærere hører til samme Konfession, skal ogsaa alle Medlemmer af S.-Bestyrelsen høre til denne. Medens S.r med mindst 6 Klasser staar direkte under Kredsinspektøren, er Tilsynet med mindre S.r ordentligvis overdraget Præsten. Med den bestaaende Ordning hersker der dog en udbredt Utilfredshed, især hos den alm. tyske Lærerforening og de ikke-konservative polit. Partier. Mange Lærere vil have S.n løst fra al Forbindelse med K.n og konfessionsløs Krdms-Undervisning; nogle ønsker en fuldstændig Sækularisering. I Bremen har man saaledes ganske afskaffet Rel.s-Undervisning i S.rne. — En fuldt gennemført Simultan-S.-Ordning findes i Baden. Her, hvor $^2/_3$ af Befolkningen er Katoliker, var Folke-S.n tidligere af Flertallets Konfession, og Mindretallet maatte selv sørge for sine Børns Rel.s-Undervisning. S.-Tilsynet udøvedes af Stat og K. i Forening. Men foranlediget ved de kat. Biskoppers Fordring om Oprettelse af uafhængige kat. S.r begyndte der 1851 en langvarig Kulturkamp. Regeringen og den lovgivende Forsamling afviste Konkordatet og fastslog ved Lov af 1860, at det offentlige S.væsen var Statens Sag, kun Rel.s-Undervisningen K.ns. Det gejstlige Tilsyn afløstes af Læginspektører, dog vedblev Præsten at sidde i S.-Kommissionen. En Lov af 1868 tillod Oprettelsen af Simultan-S.r. Vel skulde de bestaaende S.r opretholdes, hvor man ønskede det; men hvis der i en Kommune fandtes flere offentlige S.r af forsk. Konfession, kunde disse forenes til en Fælles-S. med særskilt Rel.s-Undervisning for hver Konfession, naar Kommuneraad og S.-Kommission var enige derom. Rel.s-Undervisningen skulde besørges af vedkommende Trossamfund, og Arbejdet derved deles mellem Præst og Lærer efter en af de kirkelige Myndigheder udarbejdet Plan. Da den stærke Modstand fra kat. Side havde tabt sig noget, fastslog Lov af 1876 som Princip, at alle offentlige S.r skulde være Simultan-S.r. Var der kun een Lærer ved S.n, skulde han høre til samme Konfession som Flertallet af Børnene, og havde Mindretallet en vis Størrelse, kunde det forlange en Andenlærer af dets Konfession. Loven blev gennemført i nogenlunde Ro; men fra kat. Side fastholder man Kravet om konfessionelle S.r. Overhovedet er det en svag Side ved denne og lignende Ordninger, at de forudsætter et fredeligt Forhold mellem Stat og K.; thi nægter K.n i Tilfælde af Konflikt sin Medvirkning, kan den ikke tvinges dertil.

Bliver Manglen af rel. Enhed endnu større, saaledes som i den angelsachsiske Verden, hvor der i en enkelt Stat kan findes en hel Række forsk. Trossamfund, bliver det nødvendigt at træffe en anden Ordning. I England, hvor Statsk.n omfatter noget over Halvdelen af Befolkningen, medens Resten er splittet i mange Sekter, var Ordningen af Folkeundervisningen før 1870 udelukkende K.ns og Privates Sag. Anglikanernes Børn søgte det nationale Selskabs S.r, hvor der læstes den episkopale Katekismus, Dissenternes Børn det britiske Selskabs S.r, i hvilke der var Bibellæsning, men ingen dogmatisk Undervisning. Søndags-S.n supplerede i høj Grad S.ns rel. Opdragelse. Gladstones og Forsters S.-Lov af 1870 lod Selskabernes S.r bestaa, men hvor de ikke gjorde Fyldest, kunde der oprettes Elementar-S.r, som stod aabne for alle, med frivillig, konfessionsløs Rel.s-Undervisning og S.-Andagt, dog kunde Forældre holde deres Børn borte fra denne. Saa godt som alle offentlige Skoler fik imidlertid den nævnte Rel.s-Undervisning, fordi Forældrene ønskede det, og kun ganske faa Børn blev holdt borte. Staten forholdt sig neutral overfor denne Undervisning, inspicerede den ikke og gav den ingen Understøttelse. Af de ældre S.r ophørte Dissenternes, men Anglikanernes og Katolikernes vedblev, saa der fandtes to Slags Elementar-S.r: *Board-Schools* med konfessionsløs og *Voluntary Schools* med konfessionel Undervisning. Begge fik Hjælp af Staten, forøvrigt underholdtes de første af Kommunen, de andre af frivillige Bidrag. Men de Forældre, der holdt dem oppe, var misfornøjede over at skulle betale S.-Skat uden at faa noget af den til deres egne S.r, og Dissenterne fandt, at man krænkede et Princip ved at støtte S.r med konfessionel Undervisning af Skatter, der blev betalt af alle Borgere. Den første Klage blev hævet ved Balfours Lov af 1902, der tillod S.-Autoriteterne at overtage K.-S.r og støtte dem af Kommuneskatten, hvis den verdslige Undervisning blev undergivet samme Regler og Kontrol som Kommune-S.rnes, men denne Anvendelse af offentlige Midler harmede fremdeles Dissenterne. Ud fra deres Opfattelse søgte den liberale Regering, som kom til Roret 1906, at faa en endelig Ordning paa S.ns konfessionelle Stilling. Først foreslog den, at alle S.r, der vilde have Hjælp af Stat og Kommune, skulde staa under fuld offentlig Kontrol og være konfessionsløse (dog med Bibellæsning og Skoleandagt), men at Forældre udenfor S.tiden kunde for egen Regning lade deres Børn faa konfessionel Rel.s-Undervisning i S.lokalet.. Dette strandede paa Modstand fra Statsk.ns og Overhusets Side, og de to følgende Forsøg paa delvis at bevare K.-S.rnes konfessionelle Karakter og dog lade dem blive offentlige er stødt paa en stærk Modstand hos Dissenterne. Endnu staar de to Retninger stejlt overfor hinanden, uden at der er fundet et tilfredsstillende Kompromis. Men den lange S.-Strid har forøget Antallet af dem, der ønsker at fjerne Rel.s-Undervisningen fra S.n og erstatte den bibelske Moralundervisning med en rent verdslig, saaledes som man allerede har begyndt i en Del S.r, i Tilslutning til den karakterdannende Tendens, der ved Siden af høj Vurdering af Biblen har været ejendommelig for den engelske Rel.s-Undervisning. — I Skotland med dets aldeles overvejende presbyt. Befolkning har S.væsenet omtrent siden Ref.en været en national og kirkl. Sag, der fra 17. Aarh. blev lovordnet for hele Landet. Det havde et stærkt kirkeligt Præg; ikke blot var Rel.s-Undervisning det vigtigste Fag, men Læreren, der blev ansat af Spr. og Godsejer, maatte underskrive den skotske K.s Trosbekendelse, S.n inspiceredes af Præsten og Menighedsraadet, og Beretning om dens Tilstand indsendtes til den skotske K.s Landssynode, der havde et særligt Udvalg for S.væsenet. Nye S.r oprettedes for Midler, der indsamledes i Menigheden. Efter den store Udtrædelse 1843 ordnede Frik.n sine S.r gan-

ske som Statsk.n. Paa lignende Maade sørgede andre Trossamfund for deres Børns Undervisning. I Kommuner, hvor en Konfession havde faa Tilhængere, lod disse deres Børn undertiden søge et andet Trossamfunds S., dog kun for de verdslige Fags Vedkommende. Men dette var Undtagelser. Gennemgaaende var de skotske S.r udprægede Konfessions-S.r. Denne Splittelse medførte et Spild af Kræfter, men skulde der tilvejebringes større Enhed, maatte det konfessionelle Præg tilbagetrænges, og fra Midten af 19. Aarh. begynder en Bevægelse i denne Retning. 1861 afskaffedes Lærernes Forpligtelse til at tilhøre Landets K., og 1872 hævedes Forbindelsen mellem S. og K. Spr.en løstes fra sin Tilsynspligt, S.rne skal staa aabne for Børn af alle Trossamfund, og Rel.s-Undervisningen blev undergivet samme Bestemmelser som i England. Den gives fremdeles efter Forældrenes Forlangende, og da Episkopale og Katoliker har bevaret deres Konfessions-S.r, er Folke-S. og presbyt. S. faktisk et og det samme. Af denne Grund deltager ogsaa de fleste Seminarieelever i den frivillige Rel.s-Undervisning, som gives paa Seminarierne, der staar under K.samfundenes Ledelse. Med Tilsynet er det gaaet ligesom med Rel.s-Undervisningen. Officielt er det gejstlige Tilsyn vel afskaffet; men det er endnu Regel, at Præsten vælges ind i S.-Kommissionen, og de lokale Tilsynsmænd, som denne ansætter, er som oftest ogsaa Gejstlige.

I de engelske Kolonier og de nordamerikanske Fristater har man gennemført de samme Grundsætninger som i England m. H. t. S.ns konfessionelle Stilling, ofte i en endnu skarpere Form da der ingen Statsk. findes i nogen af dem. I Australien, hvor S.rne oprindelig havde Rel.s-Undervisning, blev de konfessionsløse i 1872—82, i Ny Syd Wales dog først efter en hæftig Modstand fra kat. Side. I Kolonierne paa Fastlandet er Forholdet med ubetydelige Ændringer dette, at der i alle S.r findes Bibellæsning samt Undervisning i Bibelhist. og kr. Moral. Lærerne har Ret til at give denne Undervisning uden H. t. deres Trosbekendelse, og kun faa Elever holdes borte af Samvittighedshensyn. Udenfor S.tiden, men i Flugt med den, kan vedkommende Trossamfund ved en Præst eller kvalificeret Lærer give konfessionel Rel.s-Undervisning i S.-Lokalet. Dette benyttes af Episkopale, mindre af andre Protestanter og Jøder, allermindst af Katoliker og kun, hvor disse ikke kan faa oprettet deres egen konfessionelle S. Paa New Zealand, hvor den konfessionelle Særfølelse er meget stærkt udpræget, er Undervisningen fuldstændig sækulariseret, saa det er forbudt at bruge Biblen i S.n. Dette misbilliges baade af Præster og S.mænd og menes at være en medvirkende Aarsag til moralsk Slappelse hos Ungdommen. — I Canada er Forholdet i de fleste Provinser ligesom paa Australiens Fastland; det bibelhist. Undervisningsstof fastsættes endog af S.-Autoriteterne, og i en enkelt Provins kan Rel.s-Undervisningen lægges i den sidste Halvtime af selve S.tiden, selvfølgelig uden nogen Forpligtelse til at deltage i den. Men i Quebec, hvor største Delen af Beboerne er Katoliker, og hvor det har vist sig ugørligt at organisere S.væsenet uden H. t. de kirkl. Forhold, har man i de offentlige S.r Rel.s-Undervisning efter Flertallets Konfession. Det afvigende Mindretal har Ret til, naar det har en vis Størrelse, ikke blot at faa en egen S. for sine Børn, men ogsaa at vælge en særlig S.-Kommission, der hæver S.-Skat af vedk. Konfessions Medlemmer og ligeledes Statsbidrag. Baade ved Sammensætningen af det øverste Undervisningsraad og ved Valget af S.-Inspektører tages konfessionelle Hensyn. I Ontario, hvor Katolikerne udgør et anseligt Mindretal, har man indrømmet dette samme Ret. — Naar de nordamerikanske Fristater er gaaet endnu videre i at udelukke Krdmmen af S., saa at endog Bibelhist. er forbudt, hidrører dette ingenlunde fra rel. Indifferentisme, men skyldes Hensyn til de mangfoldige Sekter, i hvilke Befolkningen er splittet. De protest. Børn faar Rel.s-Undervisning i Søndags-S.r eller i særlige Rel.s-S.r enkelte Søgnedage. S.-Andagt (Bibellæsning, Herrens Bøn og Ps.sang) er Regel i de østl. Stater, i enkelte Byer ligefrem paabudt, altsaa et Led af Undervisningen, i andre Stater tilladt, i atter andre forbudt. I Utah og Nevada har Domstolene endog erklæret den for »ulovlig«. I Statsseminarierne er der ingen Rel.s-Undervisning, men ofte levende rel. Interesse hos Lærere og Elever, saa at der holdes fælles Andagt og laanes Lokale til Bibelkursus, oprettede af K. F. U. M. Flere Trossamfund, især Katoliker, kan ikke finde sig i den offentlige S.s konfessionsløse Karakter og har derfor oprettet talrige konfessionelle Privat-S.r, der tæller flere Millioner Børn, og dette Antal stiger med Indvandring af Irlændere og andre Katoliker. De har ogsaa deres egne Seminarier og har forlængst krævet, at deres S.r ligesom i England faar offentlig Understøttelse, men hidtil er dette ikke lykkedes.

Schweiz har med Hensyn til S.ns konfessionelle Stilling i de enkelte Kantoner i Tidernes Løb frembudt Eksempler paa næsten enhver af de i andre Lande indførte Ordninger. De konfessionelle Forhold er her meget brogede, idet nogle Kantoner er næsten udelukkende kat. eller reformerte, andre blandede, men saaledes at i en Del af dem er Katolikerne, i en anden Del de Reformerte i Flertal. Indtil 1830 var der overalt en streng konfessionel Undervisning. Men den alm. Gæring efter Julirevolutionen og de polit. Forandringer i demokratisk Retning bevirkede i flere Kantoner, at Forbindelsen mellem K. og S. blev løsnet, og Rel.s-Undervisningen tilbagetrængt eller endog helt udelukket af S.n. Basel-Land afskaffede den 1832, men indførte den paany 1838. I Zürich var S.n konfessionsløs fra 1832 til 1840, men da de konservative i sidstnævnte Aar kom til Magten, vendte man tilbage til Rel.s-Undervisning efter den reformerte K.s Lære. Endnu en Aarrække holdt den konfessionelle Undervisning sig i de fleste Kantoner, i nogle udelukkende besørget af Præsten, i andre delt mellem ham og Læreren. Den stod under K.ns Tilsyn, og Rel.s-Lærebøgerne skulde approberes af Gejstligheden eller de kirkelige Raad. Men efterhaanden som den »liberale« Krdm eller ligefrem antikirkelige Anskuelser fremkaldte Ligegyldighed og Uvilje overfor K.n, blev S.ns konfessionelle Forhold et Stridspunkt mellem Partierne, og efter 1870 fik Schweiz ogsaa sin

Kulturkamp. Den nye Forbundsforfatning af 1874 gjorde den offentlige S. konfessionsløs, for at den kunde søges af alle Trossamfund uden Forulempelse i deres Samvittighedsfrihed; men da Schweiz ikke har nogen alm. S.-Lov, har ikke alle Kantoner bragt deres S.-Lovgivning i Overensstemmelse med Forfatningen; de kat. holder fast ved den konfessionelle S. I nogle Kantoner er Rel.s-Undervisningen tvungen, i andre frivillig, i atter andre helt forvist fra S.n, som dog har beholdt Moralundervisning. Ligesaa er Forholdet paa de kantonale Seminarier, og den Rel.s-Undervisning, som dog findes paa de fleste, omfatter kun Bibellæsning, Bibel- og Rel.s-Hist. Enkelte Steder, f. E. i Zürichs S.r, har man delt Rel.s-Undervisningen i en alm. og en konfessionel Del. Indtil Børnenes 12. Aar underviser Læreren dem i Bibelhist. og Moral, i de ældste Klasser giver Præsten dem konfessionel Rel.s-Undervisning. Da S.ns Undervisning skal være saaledes, at alle Forældre, ogsaa de, der staar udenfor Krdmmen, uden Ulempe kan lade deres Børn deltage i den, er det i mange Tilfælde blevet saaledes, at man fremhæver den etiske, men fuldstændig fornægter den positivt rel. Side af Krdmmen; det bliver »alm. Rel.«. I Overensstemmelse hermed har det offentlige Seminarium i Zürich ingen Rel.s-Undervisning, men kun Rel.s-Historie, og det endda blandt de frivillige Fag. Det maa anses for tvivlsomt, om det i Schweiz vil bedre lykkes at hæve Modsætningen mellem den »alm.« og den kr. Rel., end det skete i Nassau, hvor man fra 1817 lod Læreren byde Børnene Natur-Rel. og Pligtlære de 5 første S.-Aar og derefter lod Præsten træde til med konfessionel Undervisning, men 1846 opgav Forsøget som skadeligt for Børnenes Tilegnelse af Krdm. Mange kirkeligt sindede Forældre i Schweiz har sluttet sig sammen i Foreninger for at oprette private konfessionelle S.r og Seminarier, men da der ligesaa lidt her som i Holland hersker Undervisningsfrihed, lægger Autoriteterne ofte Hindringer i Vejen for Oprettelsen af Privat-S.r, naar disse ikke byder samme ydre Garantier som de offentlige. Dog er der i Schweiz mere Fordragelighed mellem de modsatte Retninger end i Vesteuropa, saa at Striden føres med mindre Bitterhed. I de seneste Aar synes det, som om den af Fr. W. Foerster i Zürich foreslaaede Reform af Rel.s-Undervisningen har vundet nogen Tilslutning.

Særlig vanskeligt er S.n stillet under de konfessionelle Forhold i Holland, hvor $^1/_3$ af Befolkningen er Katoliker, det evang. Flertal delt i Reformerte, Lutheranere og Mennoniter, og hvor der desuden er talrige Joder og mange udenfor Trossamfundene. Efter Landets Erobring af Frankrig blev Stat og K. fuldstændig adskilte 1798, og S.-Love af 1801 og 1806 udelukkede derfor konfessionel Undervisning, men ikke Bibellæsning, Bibelhist. og Moral. Desuden skulde Eleverne »forberedes til Udøvelsen af alle sociale og kr. Dyder«. Udenfor S.tiden var der Adgang i S.bygningen til frivillig Rel.s-Undervisning ved Præster eller særlige Katekisermestre. Der indrettedes et Statstilsyn ved S.-Inspektører og blev ikke givet Frihed til Oprettelse af Privat-S.r; dog fik en Del af de ældre Menighedsskoler Lov at bestaa. Ved at føre alle Børn sammen i een Skole haabede man at styrke Folkets Enhed og nationale Kraft. Men efterhaanden som de enkelte Konfessioner blev sig mere bevidst i deres Ejendommelighed, opstod der efter 1830 Utilfredshed med den konfessionsløse Skole, især tog Katolikerne, der voksede i Antal, Forargelse af Undervisningen og Tilsynets overvejende protest. Karakter. Ogsaa de kr. sindede Reformerte krævede konfessionelle S.r og tillige Undervisningsfrihed for eventuelt at kunne oprette private Konfessions-S.r. Fra modsat Side ønskede man en rel.s-løs S. Grundloven af 1848 sikrede vel i Alm. Undervisningsfriheden, men Regeringen tøvede med at gennemføre denne Bestemmelse af Frygt for, at der vilde opstaa mange konfessionelle Skoler. Efter en vældig Agitation i Befolkningen, hæftige Forhandlinger i andet Kammer og flere Ministerskifter paa S.-Spørgsmaalet, gennemførtes Loven af 1857, der satte baade Rel.s- og Moralundervisning ud af S.n. Privat-S.n fik fremdeles kun en stærkt begrænset Frihed og kunde ikke faa offentlig Understøttelse uden at være »neutral« ɔ: religionsløs. Mange kr. sindede Forældre tog nu deres Børn ud af Kommune-S.rne og oprettede Privat-S.r for dem, men de, der ikke havde Raad hertil, maatte lade deres Børn forblive i den offentlige S., selv om de misbilligede dens Tone. Konflikten i Befolkningen vedblev derfor. Det kr.-nationale eller antirevolutionære Parti under Groen van Prinsterer (II, 265), der 1860 havde faaet stiftet »Vereeniging voor chr.-nationaal Onderwijs«, som oprettede en Mængde kr. S.r, forenede sig i sin Opposition mod den rel.s-løse S. med det kat. Parti, der som altid holdt paa konfessionelle S.r. Forslaget om at støtte saadanne af offentlige Midler blev ikke blot forkastet, men S.-Loven af 1878 lagde en større Del af de kommunale S.-Udgifter over paa Staten, hvorved de konfessionelle Privat-S.r blev endnu uheldigere stillede, et Forhold, der gav Anl. til en storslaaet Offervillighed fra den kr. Menigheds Side (Indsamlingen lededes af Foreningen »De Unie: een school met den Bijbel«). Men den Statsskolelærer, der ikke respekterede S.ns Indifferentisme, kunde suspenderes og eventuelt afskediges. Og dette er sket med Lærere, der lagde deres Krdm for Dagen i S.n eller ikke kunde fortie de rel. Bevæggrunde til Nederlændernes Opstand mod Spanien. S.striden fortsattes derfor, og først da en Udvidelse af Stemmeretten 1887 havde skaffet de forenede kr. Partier Flertal i 2. Kammer, gennemførte Minister Mackay Loven af 1889, der gav konfessionelle Privat-S.r Ret til Understøttelse af offentlige Midler og alle Kommuneskoler Forpligtelse til at kræve S.penge, dog med Eftergivelse for ubemidlede. Herved blev Forældrene stillede frit, saa at intet Pengehensyn drog dem til nogen af Siderne. Følgen blev en stærk Tilgang til Privat-S.rne, saa at disse nu rummer henved $^1/_3$ af alle Børn i S.alderen. Modsætningen mellem den overmættede rel. Atmosfære i disse S.r og de »neutrale« Kommune-S.r og ligeledes mellem konfessionelle Privatseminarier og Statsseminarier uden Rel. og Moral fremkalder Ufordragelighed og Ligegyldighed. Spændingen mellem de to Retninger vedvarer, og de kr. Partier har i

Abraham Kuyper (II, 879) fundet en Fører, der har vidst at skaffe de konfessionelle Privat-S.r endnu gunstigere Forhold. Søndags-S.rne har en stor Opgave i Holland, men kan dog ikke forhindre, at omtrent $^1/_3$ af alle Landets Børn vokser op uden nogen Undervisning i Rel. eller Moral. Der klages over, at denne Tilstand medfører Uvidenhed om Krdmmen og Raahed i de lavere Klasser. —

I Stater med overvejende kat. Befolkning er det ikke saa meget de rel. Differenser mellem forsk. Trossamfund, der vanskeliggør Forholdet mellem K. og S., men mere Kløften mellem den kat. K., som vil være Eneherre over Folkeundervisningen, og den moderne Stat, der maa modsætte sig denne Fordring. Jo mindre Landets Forfatning og Nationens Tænkemaade fremkalder en saadan Spænding, desto fredeligere er Forholdet. — I Spanien er Rel.s-Undervisning ifølge S.lovene af 1857 og 1891 et obligatorisk Fag i Folkeskolen. Den dogmat. Undervisning meddeles af Gejstligheden, den bibelhist. af Læreren. Ordningen og Ledelsen ligger i Hænderne paa Klerus. Seminarierne giver Undervisning i Katekismus og Bibelhist. I Undervisningsraadet, der staar ved Ministerens Side, har Gejstligheden ingen Repræsentant; derimod sidder der baade i Provinsernes og Kommunernes S.-Bestyrelser en af Biskoppen udnævnt Gejstlig. Det tekniske Tilsyn udøver Staten gennem S.-Inspektører med teoretisk og praktisk pædagogisk Uddannelse. — Portugal havde, før Revolutionen 1910 skilte Stat og K., en i mange Henseender lignende Ordning ved S.-Love af 1844 og 1897, og de amerikanske Republiker af spansk og portugisisk Oprindelse har i det væsentlige ordnet deres S.væsen som Moderlandene. I S.r og paa Seminarier gives som Regel Undervisning i Rel., ogsaa i den mest fremskredne Stat Chile, men i Mexico og Argentina kun i Moral. I sidstnævnte Land kan det dog tillades Gejstligheden at give Rel.s-Undervisning i S.n udenfor den pligtige S.tid, naar et vist Antal Børn melder sig. De egentlige Lærere er Lægmænd ligesom S.-Inspektørerne og maa ikke undervise i Rel. Tilsynet er overalt en Statssag.

I Østerrig bortfaldt den Ret til at lede Ungdommens rel. Opdragelse og føre Tilsyn med Lærerne, som ved Konkordatet af 1855 var tilstaaet de kat. Biskopper, med den nye Grundlov af 1867. Ved en Række Love 1868—72 fastsloges Statens Overhøjhed over S.n, og denne blev aabnet for alle Konfessioner; Rel.s-Undervisning vedblev at være et obligatorisk Fag, der skulde besørges af vedkommende Trossamfund. Det kirkl. S.-Tilsyn blev afløst af et Statstilsyn ved Provins-, Kreds- og Kommune-S.raad. Timetallet til Rel.s-Undervisningen bestemmes af S.-Autoriteterne, men hver Klasses Pensum af vedk. gejstlige Myndigheder, medens den øvrige Undervisning staar under Statens S.-Inspektører, der udnævnes af Kultusministeren. Paa Seminarierne er der ganske tilsvarende Forhold. I Reglen meddeles Rel.s-Undervisningen af Stedets Præst, dog kan den med den gejstlige Myndigheds Samtykke overdrages en Lærer for Børn af hans Konfession. Ved store S.r er der ansat særlige Kateketer. Med Undtagelse af Læreren i Rel. kræves der ikke, at nogen Lærer skal høre til en bestemt Konfession. Hvis et Trossamfund undlader at sørge for den rel. Undervisning, skal Skoleautoriteterne træffe Foranstaltninger derfor. Da enhver har Ret til at oprette Privat-S.r, kan konfessionelle Skoler bestaa som private, men de er undergivne samme Krav som de offentlige S.r m. H. t. Undervisning og Lærernes Kvalifikationer. Uagtet Repræsentanter for Gejstligheden fik Sæde i de forsk. S.-Autoriteter, og uagtet S.rnes konfessionelle Karakter i Hovedsagen blev bevaret, var der fra ultramontan Side stor Utilfredshed med den nye Ordning, saa at Gennemførelsen skete under stærk Modstand. Da det ikke lykkedes overalt at skaffe alle Elever Rel.s-Undervisning i S.n (især var det vanskeligt for Protestanter og Jøder), blev det ved Lov af 1883 bestemt, at en S.s Førstelærer skulde høre til samme Konfession som Flertallet af Børnene og være kvalificeret til at give dem Rel.s-Undervisning. Da dette for Katolikernes Vedkommende afgøres af Biskopperne, fik disse herved tilbagegivet en Del af deres tidligere Indflydelse paa S.n; men det afhænger da ogsaa af Statens Forhold til K.n, om den østerrigske Folke-S. kan bevare sin Stilling paa Overgangen mellem konfessionel og konfessionsløs S.

I Ungarn, hvor de konfessionelle Forhold er mere brogede, idet $^1/_2$ af Befolkningen er rom.-kat., $^1/_4$ græsk-kat. og Resten delt mellem Protestanter og Jøder, forefindes lignende Forhold mellem K. og S. som i Østerrig, dog med den Forskel, at Konfessions-S.r kan blive offentlige, jævnstillede de alm. Folke-S.r. De konfessionelle S.r, der fandtes før S.-Loven af 1868, har faaet Lov til at bestaa, og nye kan fremdeles oprettes af Trossamfund eller Foreninger. Naar disse S.r tilfredsstiller Lovens Krav m. H. t. Bygninger, Undervisning og Lærerkræfter, kan de erklæres for offentlige og faa Del i Statens Tilskud; tillige kan der lignes S.-Skat paa Medl. af vedk. Menighed, som da fritages for denne Skat til Kommunen, hvis den har samme procentvise Størrelse. Bestyrelsen for en saadan S. antager selv Lærerne. Forsk. Konfessions-S.r i samme Kommune kan forene sig til en fælles S., som da bliver en paritetisk Kommune-S. I den skal hver Konfession sørge for sine Børns Rel.s-Undervisning, som derfor ligger udenfor de fælles S.timer. Baade i de enkelte Kommuners Kommissioner og i de for hvert Komitat oprettede S.raad sidder der en Præst af hver i Distriktet forekommende Konfession. Disse Autoriteter har intet at gøre med de konfessionelle S.r, der sorterer umiddelbart under de af Ministeriet udnævnte S.-Inspektører. Ogsaa Seminarierne var i ældre Tid konfessionelle, og skønt Statens Seminarier nu er konfessionsløse, har dog Kommuner, Trossamfund og Foreninger fremdeles Ret til at oprette Seminarier med Rel.s-Undervisning. Af Landets 70 Seminarier er de 46 konfessionelle, fordelte paa 5 forsk. Trossamfund.

Irlands ejendommelige Forhold, hvorefter det herskende britiske Mindretal i lange Tider tilsidesatte Flertallets berettigede kirkl. og nationale Krav, har lagt store Hindringer i Vejen for S.væsenets Ordning, ogsaa i konfes-

sionel Henseende. Den episkopale K. søgte at bemægtige sig hele Undervisningen og tillige at gøre Proselyter ved at optage kat. Børn gratis i sine S.r. Det i Begyndelsen af 19. Aarh. stiftede »Kildareselskab« oprettede konfessionsløse S.r og fik fra 1811 Pengehjælp af Regeringen. Der var dog Bibellæsning i disse Skoler, og dette skræmmede mange kat. Forældre, saa de foretrak at sende deres Børn til de tarvelige S.r, deres Præster lod indrette i Lader og ved Gærder. At støtte et rent kat. S.væsen vilde Regeringen ikke gaa ind paa. Derfor sluttede den og Parlamentet sig til det Forslag, som blev fremsat af et i 1824 nedsat Udvalg af Politikere og Gejstlige af forskellige Konfessioner om at tilvejebringe et nationalt S.væsen ved at udskille Rel.s-Undervisning og S.-Andagten. En af Regeringen 1831 nedsat Kommisssion for Nationalopdragelse, bestaaende baade af Katoliker og Protestanter, grundlagde nu en irsk konfessionsløs S., der skulde staa aaben for alle Konfessioner, og hvis Lærere hverken maatte holde Bibellæsning eller give Rel.s-Undervisning. Denne skulde meddeles af vedkommende Konfessions Præst udenfor S.tiden. En Del kat. og protest. S.r, især Dissenternes, forandredes nu til National-S.r, men den episkopale K. fik oprettet et Selskab for at støtte sine konfessionelle S.r. Hvor disse af økonomiske Aarsager ikke kunde opretholdes, sluttede den sig dog til det nye System. Herefter blev der to Slags Folke-S.r: konfessionelle Privat-S.r og konfessionsløse offentlige S.r. De sidste havde Overtaget i en Række Aar og søgtes af Flertallet af de Børn, som gik i S. Men fra Midten af 19. Aarh. blev den konfessionsløse S.s Princip angrebet, især af Katolikerne, der ligesom i Holland frygtede for, at det vilde skade Katolicismen. De vilde have Statsunderstøttelse til de af dem oprettede konfessionelle S.r, og kun hvor det var umuligt at tilvejebringe saadanne, tillod de de kat. Børn at søge National-S.rne. Ved Ophævelsen af den irske Statsk. 1869 fik den kat. K. forøget Virkekraft. I S.-Reglementet af 1877 søgte Regeringen at imødekomme de konfessionelle Ønsker uden dog at bryde Systemet. Det blev gjort Autoriteterne til Pligt at skaffe Børnene den Rel.s-Undervisning, Forældrene ønskede: enten i National-S.n før eller efter S.tiden eller i en særlig S., hvis der ikke var nogen Præst af deres Konfession i Nærheden. Hvert Trossamfund fik Ret til at udnævne Tilsynsmænd i dette Øjemed. Disse Indrømmelser har dog ikke tilfredsstillet Katolikerne, og de forsøgte derfor, da S.-Loven af 1892 gjorde National-S.rne gratis og tillod Indførelsen af S.-Tvang, at faa Understøttelse til Konfessions-S.r,men paa Grund af Vanskeligheden ved at tilfredsstille alle Partier maatte Forsøget opgives. Forholdene har dog udviklet sig saaledes, at de nationale S.r i overvejende Grad er blevet konfessionelle, idet kun 30 % af dem søges af Børn af alle Konfessioner, medens Resten udelukkende søges enten af kat. eller protest. Børn. Bevægelsen gaar altsaa afgjort i Retning af konfessionelle S.r, medens Irlands S.væsen og dets Læreruddannelse forøvrigt i de senere Aar faar en Ordning, der ligner Englands.

Uagtet kun yderst faa af Belgiens Indbyggere vedkender sig en anden Konfession end den rom.-kat., er det dog i ganske særlig Grad et Stridens Land m. H. t. Forholdet mellem S. og K. Den kat. K. har Støtte i Befolkningens store Flertal, især paa Landet, og har i en Aarrække siddet inde med den polit. Magt; men de liberale, der har tilegnet sig fr. antikirkelig Tænkemaade, har Overvægten i den lokale Administration og i alle større Byer. Disse to Partier strides uafbrudt, og Hovedvalpladsen er Folke-S.n. Efter Løsrivelsen 1830 fik den kat. Gejstlighed under den bestaaende Undervisningsfrihed næsten hele Elementarundervisningen i sin Magt. S.-Loven af 1842 lod den offentlige S. være tilgængelig for alle og paabød Undervisning i Flertallets Rel., altsaa næsten overalt den kat., enten ved Præst eller Lærer. Mindretallets Børn fritoges for Rel.s-Undervisning, og hvor et vist Antal fandtes, skulde der oprettes en egen S. for dem. Statens S.-Inspektører tilsaa kun de verdslige Fag; for Rel.s-Undervisningen udnævnte Biskopperne særlige Tilsynsmænd. Faktisk blev næsten alle Kommune-S.r kat. Konfessions-S.r, og det samme var Tilfældet med de talrige »écoles libres«, som Kongregationerne oprettede ved at benytte den udstrakte Undervisningsfrihed, Loven indrømmede. De liberale var forbitrede over denne Tilstand i et Land, hvor Stat og K. var adskilte, og da de kom til Magten, gennemførte de S.-Loven af 1879, der udelukkede Rel.s-Undervisningen og det gejstlige Tilsyn. Kun udenfor S.tiden maatte Præsten faa S.lokalet til Raadighed for frivillig Rel.s-Undervisning, Denne Ordning blev med Voldsomhed bekæmpet af Kleresiet, der oprettede endnu flere Privat-S.r, indtil de rummede 60 % af alle Børn i S.alderen. Da de klerikale atter overtog Regeringen, gennemførte de ved Lov af 1884 den tidligere konfessionelle Ordning, der ved Lov af 1895 blev endnu mere klerikal. Rel. og Moral blev atter obligatoriske Fag i Kommune-S.rne, paa Seminarierne og i de »adopterede« Privat-S.r, der rummer over $^1/_8$ af alle S.børn. Ligeledes indførtes paany en gejstlig Inspektion ved Siden af Statens. Rel.s-Undervisningen skal ligge ved Beg. eller Slutn. af S.tiden, for at Forældrene, om de vil, kan fritage deres Børn for den. Lærerne er ikke pligtige at paatage sig dette Fag, og hvis de gør det, bliver de nærmest »répétiteurs«, da Præsterne er de egentlige Lærere. Ogsaa ved hvert Statsseminarium er ansat en Gejstlig som Lærer i Rel. og Moral. Det er temmelig alm., at Byraadene opfordrer Lærerne til at nægte at give Rel.s-Undervisning og Forældre til at faa deres Børn fritagne for den, for derved at tilintetgøre Virkningerne af Loven, og Flertallet af Byernes Lærere og Forældre følger Opfordringen. Til Gengæld søger de klerikale at svække Kommune-S.rnes Stilling og har i de adopterede Privat-S.r en Fæstning at trække sig tilbage i, hvis de liberale kommer til Magten; thi da vil sikkert ikke blot Rel.s-, men ogsaa Moral-Undervisningen blive sat ud af S.n. Den bestaaende Tilstand skaber Fjendskab i Befolkningen og religiøs Ligegyldighed hos en stor Del af Ungdommen.

Indtil 1848 laa Folkeundervisningen i Italien, for saa vidt den overhovedet fandtes,

i Præsternes og de rel. Ordeners Hænder. Sardinien begyndte da at ordne S.væsenet uden K.ns Hjælp, og for Kongeriget Italien grundlagdes den nationale Opdragelse ved Casati's Lov af 1859. I Overensstemmelse med den da bestaaende Grundlov af 1848, der erklærede Katolicismen for Statsrel., lod den Rel.s-Undervisningen være et paabudt Fag, i hvilket Præsten havde Ret til at overhøre Børnene hvert Halvaar. Ikke-kat. Børn var dog fritagne. Staten var konfessionel, altsaa ogsaa S.n. Disse Bestemmelser om Rel.s-Undervisningen afveg dog saa stærkt fra det nye Italiens Tænkemaade, at de for en Del blev et dødt Bogstav, og efter Skilsmissen mellem Stat og K. sækulariseredes Folke-S.n ved Lov af 1877 om Indførelse af Undervisningstvang. Gejstligheden udelukkedes af alle S.-Tilsynets Trin, og de nye S.-Inspektører toges af Lærernes Kreds. Blandt de pligtige Fag nævnes ikke længere Rel., men kun Undervisning i personlig og Samfundsmoral. En Dag om Ugen fik S.n fri, for at Forældrene paa denne kunde lade deres Børn faa Rel.s-Undervisning. Dog finder denne hyppigere Sted Søndag Eftermiddag i Kirken. Foreløbig var der dog delte Meninger om, hvorvidt det ældre Paabud om Rel.s-Undervisning i Skolen var fuldstændig ophævet; først 1904 sluttede Statsraadet sig afgjort til denne Opfattelse efter forsk. vaklende Afgørelser. Regeringen har dog ikke gjort S.n fuldstændig rel.s-løs, men fastsat ved Undervisningsregulativer af 1895 og 1908, at Kommunen er forpligtet til at sørge for Rel.s-Undervisning til de Elever, hvis Forældre ønsker det, enten ved dertil kvalificerede Klasselærere eller ved andre Personer, hvis Duelighed er godkendt af Provins-S.-Raadet. Blandt S.ns valgfri Fag opføres derfor Katekismus og K.hist.. og i den officielle Fortegnelse over det Inventar, der skal findes i enhver S., nævnes først »Frelserens Billede«. Hvis den lokale Autoritet ikke anordner Rel.s-Undervisning, kan vedkommende Forældre lade den give af en eller anden, der har Ret til at være Elementarlærer og er godkendt af Provins-S.-Raadet, og til dette Brug skal S.-Lokalerne stilles til Raadighed. Paa Seminarierne undervises i verdslig Moral. Den trufne Ordning tilfredsstiller intet af Partierne. Mange Lærere er indifferente i rel. Spørgsmaal og deres Rel.s-Undervisning mindre værd end intet. Bevægelsen gaar derfor i Retning af dens fuldstændige Afskaffelse. Da Italien heldigvis har Undervisningsfrihed, saa at enhver har Ret til at oprette en S., blot den fyldestgør de ydre Krav til offentlige S.r, findes der mange Kongregations- og Privat-S.r, for største Delen konfessionelle.

Tanken om at sækularisere S.n i Lighedens Navn er opstaaet i Frankrig under den store Revolution, men kunde ikke gennemføres. Folkeundervisningen, for saa vidt den fandtes, vedblev at være Gejstlighedens Sag; de fleste S.r lededes af kat. Ordensbrødre. Guizots S.lov af 1833 aabnede den offentlige S. for alle og gjorde Rel. til et tvungent Fag. S.n skulde undervise i Flertallets Rel. og Autoriteterne paase, at Mindretallets Børn enten fik Rel.s-Undervisning hos en Præst af deres Konfession, eller at der, hvis Antallet var større, blev oprettet en særlig konfessionel Skole for dem. Fra ultramontan Side var man utilfreds med denne liberale Ordning, og da Gejstligheden efter Februarrevolutionen fik forøget Indflydelse, forandrede Lov af 1850 S ns Stilling, saa at nu blev Konfessions-S.n Regel. I Kommuner, hvor der fandtes flere Menigheder af anerkendte Trossamfund, skulde hver have sin S. Der kunde undtagelsesvis oprettes Simultan-S.r; men her blev de protest. Mindretal Stifbørn. Baade i offentlige og private S.r raadede atter S.brødre og S.søstre af forsk. Kongregationer. Efter Begivenhederne 1870—71 erkendte Frankrig Nødvendigheden af at reformere S.n, og da Republikanerne 1877 havde faaet Flertal i Deputeretkammeret, begyndte Ferry en Række S.-Reformer, der ikke blot skulde skabe et bedre S.væsen, men tillige i Pagt med Revolutionens Grundsætninger løsrive det fra K.n. 1880 udelukkedes alle Gejstlige fra det øverste Undervisningsraad, ved Martsdekreterne s. A. lukkedes en Del uautoriserede Kongregationers S.r, Love af 1881 og 86 krævede Eksamen og verdslig Stand for at være Lærer baade i offentlige og private S.r, hvilket dog ikke straks kunde gennemføres, og endelig blev S.n rel.s-løs ved Loven om tvungen S.gang 1882. Krdmsundervisningen afløstes af »l'instruction morale et civique«. S.n fik fri hver Torsdag, for at Børn kunde faa Rel.s-Undervisning udenfor S.n; thi denne maatte ikke betrædes af nogen Præst. Fra den kat. K. kom der voldsomme Indsigelser mod den nye »S. uden Gud«; Kongregationerne vedblev foreløbig at holde S.r, og Børnetallet steg endog i deres S.r; men da antikirkelig Tankegang efterhaanden havde gennemtrængt Befolkningen, begyndte 1899 det næste Afsnit af den store Kulturkamp med Loven om Reguleringen af »Associationernes« Forhold. Saaledes som denne fra 1902 gennemførtes af Combes, mistede næsten alle Kongregationer Retten til at undervise. Flere Tusinde Privat-S.r med over $1^1/_2$ Million Elever blev ophævede. Ved to Love af 1904 udslettedes den sidste Rest af Undervisningsfrihed, idet Regeringen fik Ret til at nægte Oprettelsen af en ny Privat-S. og lukke enhver bestaaende. Staten fik herved et fuldstændigt S.-Monopol. Det sidste og voldsomste Stormløb mod K.n var Gennemførelsen af Briands Lov af 1905 om Adskillelse af Stat og K. Samtidig med at Præsterne mistede deres Løn og K.godset konfiskeredes, blev alle S.r, der havde været knyttet til Menigheder, ophævede og deres Midler henlagt til det offentlige S.væsen. Herved forsvandt den kat. S. næsten ganske. Men Kampen mellem Stat og K. blev fortsat; Folket er spaltet i to fjendtlige Lejre, og den nye verdslige Moralundervisning har ikke været i Stand til at forene det. Den skulde nemlig tillige være et Vaaben i Republikens Kamp mod den gamle fr. Tænkemaade og gøre Propaganda for Radikalismen paa Bekostning af de rel. Traditioner. I Undervisningsplanen var der indsmuglet et lille Afsnit om Pligterne mod Gud for at tage Brodden af den klerikale Modstand; dog blev Gudsideen hverken Grundlag eller Sanktion for Moralen, men et løst Tilhæng, der efterhaanden negligeredes eller udelodes i S.n og nu er strøget paa Semi-

narierne. Moralundervisningen tog først sit Udgangspunkt i Deisme og er nu havnet i Evolutionslære og social Solidaritet. Samtidig er S.n fra at være neutral bleven rel.s-fjendsk og nærmest Talsmand for Ateismen. Herved kan den ikke undgaa at blive medskyldig i den moralske Krise, som Frankrig for Tiden gennemgaar. Belgien og Frankrig er hver gaaet til sin Yderlighed i Ordningen af S.n. Resultatet er derfor utilfredsstillende og den vundne Sejr kun tilsyneladende.

Det er øjensynligt, at Udviklingen i Alm., om end med ulige Styrke i de enkelte Lande, gaar i Retning af at ophæve den tidligere Forbindelse mellem S. og K., efterhaanden som Staten skilles fra K.n, og jævnsides hermed gaar der en Bevægelse henimod konfessionsløs Undervisning, rigtignok med betydelige Undtagelser, især i den kat. Verden. Men dermed er det langtfra givet, at man har naaet en endelig Løsning af Spørgsmaalet; thi den konfessions- og rel.s-løse S. er nærmest fremkommet ved ydre Omstændigheders Tryk og tilfredsstiller derfor ingenlunde vedkommende Nationer i deres Helhed. Det turde ikke være usandsynligt, at naar den nuværende Bevægelse har løbet Linen ud, vil der blive gjort et Forsøg paa at opnaa et frivilligt Samarbejde mellem S. og K., i Erkendelse af det beslægtede i Maalet for deres Arbejde. En alm. Formel for en saadan Samvirken kan ikke gives; thi da Sagen ikke blot er af kirkelig og pædagogisk, men tillige af polit., national og social Betydning, kræves der en alsidig Hensyntagen til de forsk. Faktorer, som har Lod og Del i S.n. Men jo mere en saadan Bestræbelse bæres af ægte Tolerance, af Respekt for den histor. Udvikling og af en rummelig Undervisningsfrihed, og jo mere Rel.s-Undervisningen uden at opgive sit væsentlige Indhold forstaar i sin Form at indrette sig efter Pædagogikens og de skiftende Tiders Krav, des større Udsigt er der til en fredelig Løsning. *J. L.*

Skolesøstre, kat. Kvinde-Kongregationer med Elementar-Undervisning til Formaal. Talrige af de gl. Nonne-Ordener har taget Skolegærning op, og de fleste Kvinde-Kongregationer har Undervisning som en af deres Opgaver, men desuden har der, mest i Frankrig og navnlig i 19. Aarh., dannet sig en Række særlige S.-Kongregationer. Mange har opnaaet stor Udbredelse, f. E. Soeurs de la miséricorde, de fattige S. de Notre-Dame (vist den største af alle, udbredt i Frankrig, Tyskland og Amerika) og »de engelske Frøkener« (I, 768), der er talrige i Tyskland, Østrig, Italien og England. Desuden danner i Tyskland og Frankrig fransiskanske og dominikanske Tertiarierinder talrige S.-Kongregationer. (Heimbucher, Orden u. Kongregationen II², 1907—8). *H. J. H.*

Skolier (*σχόλια*) betegner til Forskel fra Glosser (II, 228) de længere Noter af kritisk eller oplysende Art, som af senere Tider blev knyttede som Forklaring til ældre betydningsfulde Tekster. S. adskiller sig fra den egentlige Kommentar derved, at denne sidste danner et sammenhængende Hele, som refererer sig til den hele Tekst, medens S. kun tilføjer Oplysninger til udvalgte Steder. Ligesom til andre vigtige Oldtidsværker er der ogsaa skrevet mange S. til de bib. Tekster, baade til de gltestl. og de nytestl. Skrifter. Disse indeholder dels tekst-krit. Overvejelser, dels Oplysninger af hist., teol., sproglig eller mytol. Art. Undertiden peger de paa virkelige eller formentlige Modsigelser i Teksten og søger at give en Løsning paa de deri liggende Vanskeligheder, de saakaldte Aporier (*ἀπορία καὶ λύσις*). En af de ældste Samlinger af S. var Klem. Aleksandriners Hypotyposeis. Ogsaa Origenes har forf. S. til flere bib. Skrifter. En Del af K.fædrenes S. er samlede i de saakaldte Catener (I, 487). En fuldstændig Samling og kritisk Prøvelse af S.ne til de bib. Skrifter mangler endnu. *F. T.*

Skondelev, Hans, Biskop i Slesvig o. 1375; han havde opnaaet Embedet ved Valdemar Atterdags Bistand; men da Kongen s. A. døde, blev den dsksindede S.s Stilling overfor de tyske Hertuger og det tysksindede Domkapitel saare vanskelig. Da Hertug Gerhard 1404 var falden i Striden mod Ditmarskerne, støttede S. ivrig Dronning Margrethe i hendes Bestræbelser for at vinde Magt i Sønderjylland, og mod en aarlig Afgift overlod han hende Bispestolens faste Slotte, Svabsted og Stubbe. Holstenerne rettede derfor deres Had særlig mod S. og overfaldt ham 1410 i Flensborg og fangede ham. Han kom dog snart atter løs og fortsatte under Erik af Pommern sine Bestræbelser for at støtte den dske Sag i Sønderjylland lige til sin Død 17. Aug. 1421. *H. F. R.*

Skonning (Skaaning, Skjønning). 1) **Hans Hansen S.**, Bogtrykker og Forf., f. 1579 i Nærheden af Ystad, d. 1651 i Aarhus (ved et Fald fra Domkirkens Taarn). S. kom i Lensmanden Oluf Rosensparres Tjeneste til Mariager, og efter dennes Bortrejse begyndte han her sin Forf.-Virksomhed 1611. 1614 nedsatte han sig som Bogtrykker i Aarhus og udsendte i Løbet af 37 Aar en Mængde Skrifter baade af egen og andres Produktion; 1637 deltog han ogsaa i Anlægget af en Papirmølle; tillige var han o. 1617 blevet Klokker ved Domkirken og Notar i Kapitlet. Fra dette Embede afsatte Bispen ham 1641, hvad der førte til en bitter Strid, der imidlertid 1649 endte med, at S. fik Embedet igen. 1643 var han ogsaa tiltalt for at have trykt Bøger, der ikke var »reviderede af de højlærde«. S.s Skrifter er baade af teol., filos., hist., geogr. og økonom. Art; bl. a. udgav han 1636 en Moralfilos. (»Hedenske Philosophia eller Visdom«), 1641 en »Geographia histor. orientalis« (paa Dsk), 1647 en »Taxtebog« til Udregning af Landgilde. S. digtede ogsaa og benyttede bl. a. sin hvasse Pen i Striden med Bispen; til hans satiriske Skrifter hører »De ugudelige og forvirrede Verdensbørns Klagemaal mod den arme Justitiam og ilde hørte Sandhed« (1648) og »Kattenes Rettergang med Hundene« (1650). (J. Paludan, Renaissancebevægelsen i Danmarks Lit., 1887). — 2) **Jakob S.**, se Skjønning (S. 220). — 3) **Simon S.**, en af vore første evang. Prædikanter i en af Aarhus Stifts Byer (Grenaa?, næppe Randers, som der ogsaa er gættet paa); hans Virksomhed gav 1526 Biskop Ove Bille Anl. til en Advarselsskrivelse til Borgerne, hvori han fremstillede S. som en »Dravelsmand«, der fører upaalidelig Tale. 1529 blev han ved Lensmanden paa

Kalø Erik Banners Hjælp Spr. i Torsager; som hans Dødsaar opgives 1562. *J. O. A.*

Skoptsi, se Raskolniker (III, 695).

Skotborg, se Skodborg (S. 221).

Skoter (og Pikter). Mens S.nes Oprindelse er sikker (se nedenf.), hersker der Usikkerhed angaaende Pikternes, omend Sandsynligheden taler for, at de ikke er Teutoner, men er nærbeslægtede med Wales' Indbyggere og altsaa er Keltere; de har paa Colums Tid udgjort Befolkningen i det gl. »Caledonia«. Bl. dem virkede Ninian (III, 382) fra Klostret Candida casa (Whitern ɔ: White house) o. 400 og omvendte Pikterne i Galloway og S. for Grampiansbjærgene. Pikterne er ret hurtig gaaet op i de indvandrede S., og 850 kan de regnes for forsvundne, omend Rester af dem skal have kunnet spores til 11. Aarh. — S.ne er et keltisk, gælisk talende Folk, der udgjorde Hovedstammen i Scotia ɔ: Irland. M. H. t. Krdmmens Komme til Øen se Palladius og Patrick (III, 469 og 494). En Afdeling kr. S. fra NV.-Irland grundede sidst i 5. Aarh. et Kongerige, Dalriada, paa Skotlands Ø.-Kyst mellem Loch Linnhe og Loch Long; de gav Skotland Navn og medbragte deres keltiske, paa klosterlig Basis hvilende Krdms-Form (se Keltisk Kirke II, 757 f.), der navnlig ved Colums Virksomhed fra Iona, efter 563, snart overvandt de nordlige Pikteres Druidisme (se I, 537 og Skotland). Denne skotiske K. mødtes snart med den gl. britiske i fælles Kamp mod den af Angelsachserne støttede, rom.-kat. Miss. (jfr. Augustin I, 178), sikkert mere af Fjendskab mod Angelsachserne end af Uvilje mod Rom. Fra nu af udfoldede den skotiske K. en beundringsværdig Kraft: paa Fastlandet navnlig ved de af Columba (I, 537 f.) o. 600 stiftede Klostre (Luxeuil, Bobio o. fl.) og den af ham genoplivede Skriftemaalspraksis, men særlig i de nordlige Egne af England, hvor den lang Tid med afgjort Held kappedes med den fremtrængende Romerk. I Northumbrien havde den rom. Missionær Paulinus grundet en Kirke omkring York; men da den paa Iona døbte Oswald (III, 455) 634(?) blev Konge her, sejrede den nationale, keltiske K. ganske. Den fromme Konge optraadte selv som Tolk for den fra Iona udsendte Aidan (I, 41 f.), der i Lindisfarne skabte et Centrum for rigt, aandeligt Liv, som ogsaa under Oswalds Broder Oswy (642—70) blomstrede længe efter Aidans Død (651) og sendte skotiske Missionærer langt ned i England. Endnu under Aidans Efterfølger, den ligeledes fra Iona udsendte Finan, skød den skotiske K. her et saadant Skud som det 657 af Hilda grundede, berømte Nonnekloster Whitby (s. d.), hvor Cædmon (I, 575) levede (d. o. 680). Mercia havde allerede under Kong Penda (625—55) sporet rom. Krdms-Forkyndelse, men efter Oswy's Sejr over ham ved Wingfield (655) blev Arbejdet fuldført af skotiske Præster fra Northumbrien. Da var allerede Øst-Angel forlængst kristnet; o. 628 tog Konge og Folk ved Daaben af rom. Missionærer, men først da o. 635 Kongeætlingen Sigbert og den hl. Felix (II, 31) fra et af Columba's Klostre i Gallien kom dertil, og samtidig støttedes af den som Digter berømte irske Munk Fursey (Fursa), kan Krdmmen siges at have sejret i Øst-Angel, altsaa ligeledes ved skotisk Miss. Paa lignende Maade gaar det i Essex, der 604 fik Del i den rom. Miss. i Kent; snart udjoges Londons første Biskop, Mellitus; 653 finder vi ogsaa her northumbrisk, altsaa skotisk, Indflydelse, og en Tid er den irske Biskop Cedd (se Chadd I, 493) virksom her. — Saaledes ses det, at det var rom. og skotiske Missionærer, der i England gjorde Arbejdet for Krdmmen, mens den britiske K. slet ingen Rolle synes at spille. Næsten overalt kommer Romerne først og S.ne bagefter og fuldfører, saa at det med Sandhed er sagt: »Romerne plantede, S.ne vandede, men Briterne gjorde ingenting«. Men Skoternes Mission led trods al sin store Kraft dog af store Svagheder: S.ne var Klosterfolk, men ikke K.mænd; Asketer, men ikke Praktikere; ypperlige Missionærer (jvf. ogsaa Art. Skotteklostre), men daarlige Organisatorer, og særlig føltes i Striden med Rom Savnet af Bispemagt og Stifts- og Sogneinddeling. Hvorpaar Romerne har sejret i de sydligere Lande (Essex, Øst-Angel og Mercia), kan næppe bestemt siges; Hovedslaget maatte staa paa Arnestedet for skotisk Miss. i England, Northumbrien. Her havde Kong Oswy's Ven Kolman fra Iona (II, 824) efterfulgt Finan som Biskop i Lindisfarne (661), men da havde allerede Romerne faaet en stærk Hjælper i den unge northumbriske Adelsmand Wilfrith (s. d.), der efter en Pilegrimsrejse til Rom (653 f.) som Lærer for Kongens Søn slog til Lyd for romersk Paaskeberegning og Tonsur og for Benedicts rene Klosterregel. 664 afholdtes da det store Møde i Whitby (se d.), hvor S.ne, ledede af Kolman, Cedd og Hilda, maatte bøje sig paa alle Punkter. Herefter drog Kolman tilbage til Iona, og St. Cuthbert (I, 571) indførte rom. Sæd blandt Munkene i Lindisfarne, mens Wilfrith slog sig ned som Biskop i York. Snart samledes nu England kirkeligt under Ærkestolen i Canterbury, hvorfra den fremragende Theodoros (s. d.) førte Romerk.n til Sejr i Landet. — Snart efter naaede den rom. Indflydelse helt op til Iona, hvor den 9. Abbed, Adamnan (I, 24) forsøgte at faa Munkene til at opgive Forfædrenes Skik (o. 700) og fremkaldte et Skisma imellem dem; men først da Innocents III 1203 forvandlede Klostret til et Benedictiner-Abbedi, er S.nes ejendommelige K. forbi her. Da havde allerede Irland maattet bøje sig for den fremtrængende Romerk., der o. 1140 førtes til Sejr ved Biskop Malachias af Armagh (III, 151 f.). Jfr. Art. Skotland. (Hunt, The English Church from its Foundation to the Norman Conquest, 1899). *H. J. H.*

Skotisme, se Scotismen (S. 123).

Skotland. 1. K.historie. Krdmmen kom tidlig til S., men om de første Kr. vides saa godt som intet. K.ns Grundlæggelse kan først regnes fra Colum (I, 537), der begyndte sin Miss. 563. I den første Periode (jfr. Skoter) havde den den kelt. K.s Særegenheder (II, 757). Fra 11. Aarh.s Beg. blev den engelske og dermed den papistiske Indflydelse stærk, og i Løbet af 100 Aar omdannedes K.n efter det i hele den vesterl. Kristenhed raadende System. Der organiseredes 13 Bispedømmer, som inddeltes i Provstier og Sogne; de rom. Munkeordener indførtes; de

kelt. Skikke maatte vige. Det afsides, fattige Land fik 3 Universiteter. Navn som Lærde vandt Biskop Elphinstone, Bocce og Wardlaw. Wiclifs Ideer banede sig Vej, især i den vestl. Del af Landet; flere af hans Tilhængere blev brændt. — Luthers første Skrifter blev forbudt; Hamilton (II, 333) o. a. Forkæmpere for Ref. maatte bestige Baalet. Da Wishart (se d.) var bleven brændt 1546, dræbte nogle af hans Venner Ærkebiskop Beaton, som var deres værste Forfølger. Ved Knox (II, 815) vandt endelig Ref.en Sejr. 1560 vedtog Parlamentet Love, hvorved Papismen blev afskaffet, og godkendte den skotske Bekendelse (se følg. Art.). Kort efter blev ved *Book of Discipline* Grunden lagt til en presbyt. Forfatning. Det var et Grundprincip, at K.n selv skulde styre sine indre Anliggender, og at Menighederne selv skulde vælge deres Præster. Det mærkeligste Træk i denne K.ordning var, at der indsattes Superintendenter, der skulde udføre det meste af en Biskops Gærning uden at være bispeviede. Ved *Book of Common Order* indførtes Gudstj. efter Forbilledet i Genève. Hurtig indtraadte der en Reaktion. Efter Mary Stuarts Tronfrasigelse 1567 erklærede Parlamentet den ref. K. for den eneste sande i Riget og stadfæstede den vedtagne Bekendelse; men samtidig genindførtes Lægpatronatet som Ret til Præsentats. De 1572 udnævnte nominelle Biskopper, spotvis kaldt *tulchan* (se d.), skulde forberede Indførelsen af den biskop. Forfatn., men denne foreløbige Institution viste sig forfejlet. Melville (III, 222) rejste en stærk Opposition, som førte til Bispedømmets Afskaffelse 1580. *Book of Discipline II* fastslog, at der er 4 kirkl. Embeder: »Pastor« (eller »Bishop« eller »Minister«), »Doctor«, »Elder« og »Deacon«, og Forfatn. gennemførtes i det væsentlige i den Form, som den nu har. James VI søgte at undertrykke Presbyterianismen, men blev af den kat. Rejsning i Nord-England tvunget til den modsatte Side og stadfæstede 1592 den presbyt. Forfatn. Men efter at han havde besteget Englands Trone, arbejdede han dog paa at omdanne S.s K. efter anglik. Mønster. Melville o. a. presbyt. Ledere landsforvistes. 1610 blev 3 skotske Præster bispeviede i London, og 2 Aar derefter blev den biskop. Forfatn. lovformelig godkendt. De af en Forsamling i Perth 1618 vedtagne Artikler skulde paatvinge K.n anglik. Liturgi. Disse Bestræbelser fortsattes af Charles I (II, 730), men Presbyterianerne protesterede ved det berømte Covenant af 1638 (I, 562). Paa en Synode i Glasgow (s. A.) afskaffede de den biskop. Forfatning. Under Borgerkrigen gjorde de fælles Sag med Puritanerne, og Delegerede fra S. var Medl. af Westminster-Forsamlingen (se d.). Den strænge Calvinisme i den af denne vedtagne Bek. har præget S.s Presbyterianisme indtil den nyeste Tid. Efter Charles I's Henrettelse udraabte Skotterne hans Søn til Konge og kronede ham efter at have nødt ham til at underskrive Covenantet. Der blev dog gjort Indrømmelser, hvorved der dannede sig to Partier, Resolutioners og Protesters (III, 767). Cromwell sejrede imidlertid ved Dunbar, og under Republiken havde S.s K. kun ringe Frihed; da Generalforsamlingen (Landssynoden) traadte sammen, blev den opløst ved Vaabenmagt. Efter Kongedømmets Genoprettelse indførtes Bispedømmet paany (se James Sharp, S. 169). *The Assertory Act* af 1669 tilkendte Kongen den øverste Myndighed i den ydre K.styrelse. Den ædle Ærkeb. Leighton strakte sig vidt for at udjævne Modsætningerne, men forgæves. Den tiltagende Opposition mod Anglikanismen naaede sit Højdepunkt, da William III havde besteget Tronen, og 1690 ophævedes Loven af 1669 og afskaffedes Bispedømmet. Den biskop. K. holdt sig dog, er i den nyeste Tid vokset stærkt og har en forholdsvis stor Indflydelse. Fremragende Biskopper var: J. Sage, A. P. Forbes, Ch. Wordsworth (se d.), A. Ewing (I, 831), J. Dowden og G. H. Wilkinson (se d.). I S.s biskop. K. ordineredes den første amerik. Biskop, Seabury (S. 126). — Efter Afslutn. af den langvarige Kamp, som den presbyt. K. havde ført for sin Tilværelse, kunde den nu leve sit eget Liv som Folkets K., og den havde ogsaa sin Andel i Aandslivets Blomstring i 18. Aarh. Men der opstod indre Brydninger. En rationalist. Retning, Moderatismen, fik Overhaand, men vakte Modsigelse; de saak. Representers (III, 762) genoplivede Puritanismen, og Whitefield fremkaldte 1741 en metodist. Vækkelse, og da Lægpatronatet var bleven genindført 1712, blev den kirkl. Bevægelse hovedsagelig en Kamp for Menighedernes Ret til at vælge deres Præster. I 18. og 19. Aarh. betegnes Udviklingens Gang ved en Række Frik.dannelser, Spaltninger og Unioner. — Allerede under 17. Aarh.s Kampe mellem Anglikanismen og Presbyterianismen udskiltes der et Parti, som efter sin Fører blev kaldt Cameronianerne (I, 464). 1733 udtraadte nogle faa Menigheder og grundede *The Secession Kirk* (S. 128). Dette Samfund voksede og organiseredes 1745 under Navnet *The Associate Synod,* der omfattede 3 Presbyterier. Nogle udskilte sig og kaldte sig *The General Associate Synod.* De 2 Samf. benævnes ogsaa *Burghers* og *Anti-Burghers.* Af det første udtraadte 1799 en Del, der sammen med andre Frimenigheder dannede *The Original Associate Synod,* ogsaa kaldt *The Original Burghers* eller *The Old Lights.* Fra Gen. Associate Synod skilte et Parti sig under Navnet *The Constitutional Associate Presbytery.* Alle disse Frik.r forenede sig 1820 i *The United Associate Synod,* hvorfra der paa Grund af Uenighed om Forsoningslæren 1843 udsondredes et lille Parti, den eneste Spaltning, hvor det ikke drejede sig om Forholdet mellem K. og Stat. 1752 var der imidlertid opstaaet en ny Frik., *The Relief Church* (III, 738), og de 2 Frik.r unerede sig 1847 under Navnet *The United Presbyterian Church.* I Beg. af 19. Aarh. fremkaldte Brødrene Haldane (II, 330) en Vækkelse, hvoraf der fremgik et kongregational. Samfund; men der dannede sig ogsaa i Statsk.n ved Andrew Thomsons (se d.) Forkyndelse en evang. Retning, som bekæmpede Moderatismen. Efter en 10aarig Konflikt foregik der under Anførsel af Chalmers (I, 493) en stor Udtrædelse 1843, hvorved *The Free Church of Scotland* blev til. Med den forenede sig 1852 nogle af de ældre Frimenigheder, der havde holdt sig tilbage ved de tidligere Sammenslutninger, og 1876 ogsaa Cameronianerne. Mellem de 2 store Frik.r, »The United Presbyterian Church« og »The Free

Church of Scotland‹, var der foruden nogle mindre Uoverensstemmelser den Grundforskel, at den første var Frik. af Princip, mens den sidste kun nødtvungen var blevet det. Efter en Menneskealders Forhandlinger blev de 2 Samfund 31. Okt. 1900 forenede (se Rainy III, 687) under Navn af *The United Free Church of Scotland*, men et Mindretal af Frik.n af 1843 blev tilbage, fordi det ansaa Unionen for stridende mod dette Samfunds Bekendelse, og gjorde Krav paa at beholde al dets Ejendom. 1904 gav en Højesteretsdom Partiet Ret, men da de faa, smaa Menigheder ikke kunde overtage de mange Kirker, Præstegaarde m. m., blev der nedsat en Kommission til at ordne Sagen, og den fordelte 1906 Ejendommen mellem de 2 Samfund i Forhold til deres Størrelse. 1874 ophævede Statsk.n Lægpatronatet, der havde givet Anledning til saa mange Udtrædelser, og dermed aabnedes der en Udsigt til alle Presbyterianeres Genforening. Med Undtagelse af det forsk. Forhold til Staten er der ikke meget, der skiller de to K.r, og de har mere og mere nærmet sig til hinanden; 1898 fik de en fælles Ps.bog, *The Church Hymnary*. I de senere Aar har der været forhandlet om en Plan, der gaar ud paa at løsne Statsk.ns Forbindelse med Staten, saa at alle Presbyterianere kan forenes i en fri Folkek. Det nøje Sammenhold mellem de prot. Samf. i S. har bl. a. givet sig Udtryk i en fælles Skolekatekisme.

De ejendommeligste skotske Teologer i den nyeste Tid var Th. Erskine (I, 797) og J. Macleod Campbell, af hvilke den sidste 1831 blev afsat, fordi han afveg fra den calvinske Prædestinationslære. Teologien har siden haft en rig Blomstring, tildels under tysk Paavirkning; skotske Teologer studerer ved tyske Universiteter, og de fleste betydelige tyske Værker er overs. (Foreign Theological Library). Vor Tids kritiske Teol. har vundet megen Tilslutning. I Statsk.n grundedes 1892 *The Scottish Church Society* til Forsvar for K.læren. 1897 blev Præsten Alexander Robinson afsat paa Grund af liberale Tendenser i nogle trykte Prædikener. Derefter stiftedes *The National Church Union* til at værne om den teol. Forsknings Ret. I Frik.n af 1843 blev Prof. Robertson Smith (se d.) afsat 1881. 1889 vedtog Generalforsamlingen en Akt, hvorved Læreforpligtelsen mildnedes, hvilket gav Anl. til en mindre Udtrædelse. Senere blev Prof. A. B. Bruce (I, 396), M. Dods (I, 651) og G. A. Smith (se d.) anklagede, men frifundne. Den Konflikt, der var en Følge af Unionen af 1900, viste Faren ved et K.samfunds Afvigelse fra sin Bekendelse; baade den unerede Frik. og Statsk.n søgte derfor at sikre sig for Fremtiden, og de opnaaede at faa gennemført en Parlamentsakt 1905, hvorved det er blevet dem muligt at omregulere Lærefrihedens Grænser. (J. H. Shepherd, Introduction to the History of the Church in Scotland, 1896 [anglik.]; J. Dowden, The Medieval Church in Scotland, 1911; A. F. Mitchell, The Scottish Reformation, ed. by D. H. Fleming, 1900; Th. Mc Crie, Story of the Scottish Church from the Ref. to 1843, 1875; Scottish Divines 1505—1872 [St. Giles' Lectures, 3. Ser.], 1883; R. Logan, The United Free Church, Hist. Review of 225 Years (1681—1906), 1906; H. F. Henderson, The Religious Controversies of Scotland, 1905; Fr. Nielsen, Statsk. og Frik. 1883; C. E. Fløystrup, Folkek.n og den frie K. i S., 1893).

2. Statistik. 1911 havde S. 4,759,521 Indb.; men hvorledes disse fordeler sig i konfes. Henseende, vides ikke nøje. Siden 1851 er der ved Folketællingen ikke spurgt om Trosbekendelsen førend 1911, men Besvarelsen var ikke obligatorisk. De fleste K.r opgiver kun Antallet af Kommunikanter *(Members)*, ikke af alle dem, der henhører dertil *(Adherents)*. Det sikreste Grundlag for en Beregning er Statsregistrenes Statistik over Brudevielser. Af disse foretoges i det sidste Aar 45,68 % i Statsk.n, 25,98 i den uner. Frik., 3,02 i den biskop. K., 9,88 i den rom.-kat. K., 8,75 i andre Trossamf., mens 6,69 var »irregulære Ægteskaber‹. — 1) Statsk.n (The Church of Scotland) har 714,039 Medl., antagelig o. 2,200.000 Tilhørende. Der er 1446 Sogne med 1702 Kirker, Kapeller og Missionsstationer, 1571 Præster (naar de, der virker udenfor S., medtages: 1823), 11,978 Ældste. — Forfatn. er udpræget presbyteriansk (III, 590). Enkeltmenigheden styres af et Raad *(Kirk Session)*, der bestaar af Præsten som født Formand og et ubestemt Antal styrende Ældste *(ruling Elders)*; det har Tilsyn med Menighedens Liv, ansætter K.betjente og leder Fattig- og Sygeplejen ved Hjælp af Diakoner og Diakonisser. Menighederne er indordnede under 84 Presbyterier, der er sammensatte af de derunder hørende Præster og et ligesaa stort Antal Ældste. Præsten vælges af Menigheden, men Valget skal stadfæstes af Presbyteriet, der ogsaa foretager Ordinationen og Indsættelsen. Det har Tilsyn med de vordende Præster, der studerer ved de 4 Universiteter, hvis teol. Prof.er skal være Præster i Statsk.n. Presbyterierne danner 16 Synoder; hver Synode reviderer de derunder hørende Presbyteriers Afgørelser. Den øverste Repræsentation er en aarl. valgt Generalforsamling *(General Assembly)*, der bestaar af Præster og Ældste, valgte af Presbyterierne i Forhold til deres Medlemsantal (1 Præst for hver 4 eller Dele af 4, 1 Ældste for hver 6 eller Dele af 6 Præster); 2 Ældste valgte af Byraadet i Edinburgh, og 1 valgt i hver af de andre kgl. Burghs; 1 Repræsentant (Præst eller Lægmand) for hvert Universitet; 1 Præst og 1 Ældste valgt af K.n i Indien. Den sidst valgte Forsamling havde 741 Medl. Generalfors.en har den øverste styrende, lovgivende og dømmende Myndighed. — K.ns aarl. Indtægter *(Endowments)* af Tiender, Statstilskud, lokale Fonds m. m. er o. 360,000 Pd. St. Statstilskudet, der kun udgør o. 17,000 Pd. Sterl., betragtes som en delvis Erstatning for de af Kronen inddragne Bispetiender. Den aarl. Indtægt af frivillige Bidrag er o. 500.000 Pd. Sterl. Der er 270 Sognekald, hvis Aarsindtægt er under 200 Pd. St. Den 1866 dannede *Association for Augmenting the Smaller Livings of the Clergy* og et af Generalfors.en nedsat Udvalg har indsamlet et Fond, hvoraf der ydes Tilskud til de smaa Kald. 1879 grundlagdes *The Aged and Infirmed Ministers' Fund*, der understøtter Præster, som paa Grund af Alder eller Svaghed har maattet tage deres Afsked. Et af James Baird (d. 1876) i

1873 skænket Fond paa 500,000 Pd. St. anvendes efter hans Bestemmelse til Opførelse af Kirker, Lønning af Præster o. a. kirkl. Formaal, bl. a. ogsaa Afholdelse af Foredrag (I, 203). I det frivillige kirkl. Arbejde er der 1356 lønnede og 32,355 ulønnede Arbejdere. Der findes 2,217 Søndagsskoler med 20,750 Lærere og Lærerinder og 234,980 Børn. Bibelklasserne har 67,631 Deltagere. *The Committee on Christian Life and Work*, oprettet af Generalforsamlingen 1869, organiserer et omfattende Arbejde, har bl. a. dannet Ungdomsforeninger i Tilknytning til Sognene, og udgiver Maanedsbladet *Life and Work*, som udgaar i o. 124,000 Eks. Dette Udvalg aabnede ogsaa 1887 en Diakonisseanstalt. 1894 indviedes i Edinburgh *The Church of Scotland Deaconess (Lady Grisell Baillie Memorial) Hospital*. En Forening for I. Miss. stiftedes allerede 1842. *Committee on Church Interests*, som har bestaaet siden 1882, virker for Bevarelsen af K.n som Nationalk. 1904 dannedes et Udvalg for kr. socialt Arbejde. — I England har den skotske Statsk. en Synode bestaaende af 3 Presbyterier med 12 Menigheder og ligesaa mange Præster og ligeledes i Brit. Guiana et Presbyterium med en halv Snes Menigheder. Ved de skotske Hærafdelinger i Indien er der ansat Præster af Statsk.n. I Forbindelse med denne staar Menigheder i Nederland, Belgien, Frankrig, Tyskland, Schweiz, Italien, Canada, Vestindien, Sydamerika, Ægypten, Sydafrika og paa Ceylon og Mauritius. Den har ogsaa haft og har stor Indflydelse paa mange selvstændige Samfund, især den presbyt. K. i England, der tæller o. 350 Menigheder og Præster, 12 Presbyterier, 1 Synode og en Præsteskole, Westminster College i Cambridge; paa den presbyt. K. i Irland, der har over 600 Menigheder og Præster, 36 Presbyterier, 5 Synoder og en Generalforsamling, og den reform. presbyt. Synode i Irland, der har o. 40 Menigheder og Præster og 4 Presbyterier; men ogsaa i de presbyt. Samf. i Kolonierne og Nordamerikas Foren. Stater er den skotske Oprindelse og Paavirkning kendelig. — 2) Den unerede Frikirke *(The United Free Church of Scotland)*, der konstitueredes ved Unionen 1900 (se ovenfor), har 506,693 Medl., antagelig o. 1,250,000 Tilhørende, 1601 Menigheder, 1781 Præster, 17,016 Ældste, 18,976 Diakoner. Præsterne uddannes i 3 teol. Colleges (Edinburgh, Glasgow, Aberdeen). Forfatn.en er væsentlig den samme som i Statsk.n. Der er 64 Presbyterier (desuden 1 i Italien, 1 i Spanien og Portugal), 12 Synoder og en Generalforsamling. Indtægten var 1910 o. 1,142,000 Pd. St. Menighederne underholder sig selv, saa vidt muligt, og enhver selvunderholdende Menighed yder Bidrag til Centralfondet, der bestyres af et Udvalg med 5 Distriktsunderudvalg. Det kirkl. Arbejde ledes af en Række staaende Udvalg for de forsk. Opgaver. Der er 2,309 Søndagsskoler med 25,235 Lærere og Lærerinder og 240,619 Børn; 2069 Bibelklasser med 92,102 Deltagere. — 3) Den frie presbyt. K. *(The Free Presbyterian Church of Scotland)*, som opstod 1889 ved en Udtrædelse af Frik.n af 1843 (se Historie) har 22 Menigheder og ligesaa mange Præster, grupperede under 3 Presbyterier. — 4) Frik.n af 1843 *(The Free Church of Scotland)*, den ved Unionen i 1900 tilbageblevne Minoritet, er vokset siden Spaltningen. Den tæller 186 Menigheder, 95 Præster, o. 60,000 Tilhørende. Der er 12 Presbyterier, 5 Synoder og en Generalforsamling. Frik.n har beholdt sit teol. College i Edinburgh. — 5) Den reformerede presbyt. K. *(The Reformed Presbyterian Church of Scotland)*, den sidste Rest af Cameronianerne (se Historie), har en halv Snes Menigheder, 2 Presbyterier. — 6) *The Synod of United Original Seceders*, en lille Levning af Frik.n af 1733 (se ovenfor), bestaar af 26 Menigheder under 5 Presbyterier. — 7) Den biskoppelige K. tæller 356 Menigheder, 324 Præster, o. 52,000 Kommunikanter, o. 148,000 Tilhørende. De 7 Stifter stammer fra Middelalderen undt. Edinburgh, der er grundet af Charles I. Den dømmende Myndighed har den biskop. Synode, bestaaende af samtl. Biskopper, som af deres egen Midte vælger Præsidenten, Primus. Den lovgivende Myndighed er hos Provinssynoden, som bestaar af Biskopperne og et Underhus af Præster. En valgt Repræsentation *(The Representative Church Council)*, som ogsaa har læge Medl., bestyrer Finanserne. Hvert Stift har sin Synode; denne vælger Biskoppen, Valget stadfæstes af den biskop. Synode, og Ordinationen foretages af Primus. I Glenalmond ved Perth findes en Kostskole, Trinity College, aabnet 1841. Et teol. College, opr. i Edinburgh 1810, blev forenet med Skolen 1848, men flyttet tilbage til Hovedstaden 1876. Til de officielle Institutioner hører ogsaa I. Miss., et Vajsenhus, en Afholdsforening o. a. Frie Virksomheder øves af *The Scottish Church Union*, der søger at fremme den biskop. K.s Grundsætninger, en Præsteforening, en kr.-social Union o. a. Foreninger. Den skotske Common Prayer-Book afviger paa nogle Punkter fra den engelske (I, 361), men iøvrigt staar den biskop. K. i nøje Forbindelse med den eng. Statsk., hvorfra den faar de fleste af sine Præster. — 8) Den rom.-kat. K. har 2 Ærkebiskopper, 4 Biskopper, 556 Præster, 416 Kirker og Kapeller, 2 Kollegier og o. 400,000 Tilhørende. — 9) Den kongregationalistiske Union blev dannet 1841—43 af Menigheder, der stammede fra den ældste Frik., og som havde sluttet sig til Brødrene Haldane (se ovenfor). Den har 10 Distrikter, 181 Menigheder, 169 Præster, o. 35,000 Medl., en Præsteskole i Edinburgh med 3 Prof.er. Dertil sluttede sig 1896 Størstedelen af den evang. Union, som blev dannet ved Udtrædelsen af »United Associate Synod« 1843. Resten bestaar af nogle faa Menigheder. — 10) Den baptist. Union har 136 Menigheder og o. ligesaa mange Præster. — 11) Wesleyanerne har 28 Kredse (Circuits) og 43 Præster, 12) de primitive Metodister 16 Kredse og 20 Præster. (The Church of Scotland, past and present: its History, its Relation to the Law and the State, its Doctrine, Ritual, Discipline, and Patrimony, ed. by R. H. Story, 1—V, 1890—91; W. Mair, A Digest of Laws and Decisions relating to the Constitution, Practice, and Affairs of the Church of Scotland, 1895²; The Church of S. Year-Book; Year-Book of the Episcopal Church in Scotland; The Scottish

Church and University Almanac; J. O. Andersen, K.organisation udenlands, 1905). *C. E. F.*

Skotske Bekendelser. Det skotske Parlament overdrog 1560 J. Knox og hans Medarbejdere at affatte en kirkl. Bek. Efter 4 Dages Forløb forelagde de et Skrift, som Parlamentet efter en kort Forhandling godkendte. Denne *Confessioun of Faith* eller *Confessio Scoticana prior* bestaar af en Fortale og 25 Art. Forf.ne synes ikke at have benyttet nogen af de ældre protest. Konf.er. Protesten mod Romerk.n er skarp, men iøvrigt er Bekendelsen holdt i moderate og noget ubestemte Udtryk. Nadverlæren er ikke afgjort calvinsk, den strænge Prædestinationslære er ikke udtalt. 1567 blev Bek. paany godkendt af Parlamentet, og 1580 stadfæstedes den ved Tilføjelsen af et Covenant, den saak. *Conf. Scoticana posterior.* Den er Hovedskriftet blandt den skotske K.s symbolske Bøger, men er bleven stillet noget i Skygge af den senere Westminster-Bek. (se d. A.), hvori den strænge Calvinisme er bleven formuleret. (Ph. Schaff, The Creeds of Christendom, 1884⁴, III; K. Müller, Die Bekenntnisschriften der reformierten Kirche, 1902). *C. E. F.*

Skotske Missioner. Som Følge af aandelig Vækkelse, der fra England bredte sig til Skotland, dannedes 1796 Glasgow-Miss.-Selskab og det skotske Miss.-S.; de fik Støtte fra alle skotske K.samfund, men kun svagt. De sendte Missionærer til Sierra Leone, S.-Afrika, Jamaica og Indien, men kun i S.-Afrika og Jamaica bar Arbejdet varig Frugt. 1824 vedtog den skotske Statsk. under Dr. Inglis' Ledelse at begynde Miss. i Indien. 1829 udsendtes A. Duff som den første Missionær. Han blev Redskab til et nyt Opsving i Miss. i Indien med Virkninger det meste af Verden over ved sin »Skolemission« (se S. 224) med Undervisning paa Eng. i alle Slags europæiske Dannelsesfag med Biblen som Midtpunkt, og tillige ved sine Besøg hjemme, naar Helbredet svigtede, Redskab til et nyt Opsving i Miss.livet ved sine ypperlige agitatoriske og organisatoriske Evner. Snart gik det skotske M.-S. op i Statsk.ns Miss., medens Glasgow-M.-S. førte en hensygnende Tilværelse, efterat 1835 »United Presbyt. Church« havde begyndt egen Miss. i S.-Afrika. — Især i Indien og S.-Afrika blomstrede Statsk.ns Arbejde; store Colleges grundlagdes i Indiens tre Provinshovedstæder og i S.-Afrika bl. a. det berømte Lovedale. Da kom 1843 det Brud, som førte til Oprettelsen af den skotske Frikirke; alle Statsk.ns Missionærer i Indien og S.-Afrika gik over til Frik.n; men Statsk.n beholdt Pengene og Miss.-Ejendommene og bemandede snart de oprettede Institutioner med nye og flinke Folk. Ogsaa Frik.n tog, trods de kolossale Vanskeligheder med at skaffe Kirker, Præstegaarde, Skoler og Lønninger hjemme, med frisk Mod fat paa Miss.opgaverne, saa Bruddet snart viste sig at føre til Miss.-Arbejdets Fordobling i Stedet for til dets Ruin. Foruden sin indiske Miss., der nu ikke blot drives i Storbyerne som Skolemiss., men tillige i Pendjab og enkelte andre Steder, har Statsk.n taget Arbejde op i Shireh-Højlandet S. for Nyassasøen (1876) med Hovedstationen Blantyre efter Lovedales Mønster og i Kina 1878 (Ichang i Provinsen Hupeh med stor Lægemission og Hospital). — Endnu stærkere har Frik.ns Miss.-Arbejde udviklet sig; i Indien har navnlig Miller ført »Christian College« i Madras frem til Universitets Rang (det bæres forøvrigt siden 1910 ikke alene af Frik.n, men af flere andre af de i S.-Indien arbejdende Selskaber), og paa Frik.ns forskellige Arbejdsmarker er der sket store Fremskridt. Efter at den 1900 var bleven forenet med »United Presbyt. Church« til »United Free Church« har den ialt 15 Miss.-Marker; i Afrika: Gl. Kalabar, Natal, Kaffraria og Livingstonia (N. for Nyassa), i Asien: Syrien, Sydarabien og i Indien: Radjputana, Nagpur og de tre Hovedstæder; endvidere den store Mission i Mantsjuriet, med hvilken vor danske staar i Samarbejde paa Undervisningsvæsnets Omraade; i Australien: Ny Hebriderne og i Vestindien: Jamaica og Trinidad. — To Kvinde-Miss.-Selskaber støtter henholdsvis Statsk.ns og Frik.ns Arbejde. Edinburgh Medical Miss. Soc., opr. 1841, uddanner Lægemissionærer til andre Selskaber, men har ogsaa egne Udsendinge, f. E. i Damaskus. *Fr. S.*

Skotte, Peder (Petrus David de Scotia), Teolog, hørte til den første Stab af Lærere ved Kbhvns Universitets Opr. 1479 og var den første Dekan i det filos. Fakultet. Kreeredes 1498 til Dr. theol., og det var især som Teolog, at han vandt stor Berømmelse. Morten Børup tilstod, at han skyldte ham meget, og Poul Helgesen, der har givet en udførlig Karakteristik af ham, roser ham højlig for hans Retskaffenhed, Lærdom og Uegennyttighed. D. 24. Juli 1520. *H. F. R.*

Skotteklostre. I videre Forstand kaldes alle de Klostre S., som i den tidlige Middelalder grundedes paa Fastlandet (Tyskland, Gallien, Italien) af missionerende irsk-skotske Munke (se især Columba I, 537 og Gallus II, 164 jfr. St. Gallen II, 160), og hvor opr. den strænge irsk-skotske Observans (se Art. Keltisk K. II, 757 f.) fulgtes, men senere Benedictinernes Regel. Paa tysk Omraade kan, bortset fra St. Gallen, nævnes Ebersmünster, gr. af Columba's Discipel Deodat for Alamannerhertugen Adalrik I; i Vogeserne grundede Skotten Hidulf Abbediet Medianum, og Adalriks Søn oprettede 722 paa Rhinøen Honau ved Strassburg et blomstrende S. — I snævrere Forstand er S. Fællesnavn for de Klostre i Tyskland, der fra 10. Aarh. grundlagdes af »Skotter« og senere samledes som en særlig Kongregation. Det ældste af disse er St. Martin i Köln; her levede en Tid den betydelige Krønikeskriver Marianus Scotus (f. 1028 paa Irland). Vigtigst er St. Jakob i Regensburg (gr. 1075), Moderkloster til en Række andre, f. E. St. Ægidius i Nürnberg (gr. 1140), St. Jakob i Konstanz (gr. 1142). 1185 stilledes ved Bulle af Lucius III alle S. under St. Jakob i Regensburg, og paa 4. Laterankoncil 1215 bestemte Innocents III, at alle S. skulde danne en Kongregation med Abbeden af St. Jakob i Regensburg som Kapitel-Formand og Generalvisitator og med Kapitler hvert 3. Aar, men Klostrene skulde nu bruge Benedicts Regel. Ved Ref.en forsvandt alle S. undtagen de i Regensburg, Würzburg og Erfurt, men da havde man alt længe maattet

optage Tyskere i Klostrene; saal. var S.et i Würzburg 1490 besat med Benedictinere af Bursfelde-Kongregationen (her levede den berømte Abbed Trithemius sine sidste Aar), men endnu 1628 var en Skotte Abbed dér. Dette ændredes for en Tid efter den skotske Ref., der drev mange skotske Benedictinere til de tyske S. Til St. Jakob i Regensburg føjedes 1677 et Seminar til Uddannelse af Missionærer og Præster, men den atter voksende Mangel paa Tilgang fra Irland og Skotland fik endelig Pius IX til 2. Sept. 1861 at ophæve det sidste af S.ne, St. Jakob i Regensburg, og omdanne det til et Klerikal-Seminar. (Hogan, Irish Monasteries in Germany, i The Irish Ecclesiastical Record, 1895; Janner, Die Schotten in Regensburg, 1885; Heimbucher, Orden u. Kongregationen I², 1907, 258 f.). *H. J. H.*

Skou, Jens Carl Christian, dsk Præst, f. 1831, blev 1855 Kateket og 1870 Sognepræst i Skanderborg, 1881 i Horsens og 1891 i Svindinge. Han døde 1904. Han har udgivet en Postil over Teksterne i den anden Række og en Biografi af A. P. Berggren. Baade herved og ved Foredrag paa forskellige Steder stræbte han at værne om Kirkesangens Renhed og Værdighed. *L. K.*

Skouge, Erik Danielsen, norsk Præst, f. 1830, d. 1910 (senest Sognepræst i Orkedalen fra 1886, Afsked 1904), har i forskellige Blade og Tidsskrifter skrevet adskillige religiøse, kirkelige og teologiske Artikler og Afhandlinger samt religiøse Digte (særskilt har han udgivet bl. a. »Minder fra Golgata, en Digtkrands«, 1905). *O. K.*

Skovgaard. 1) **Anders S.**, Ærkedegn i Viborg Kapitel siden 1518, var i Reformationstiden Fører for det kat. Parti. Han var en overordentlig virksom og dygtig Mand, der med stor Iver kæmpede for Bevarelsen af K.ns Ejendomme. Da han 1537 var indkaldt til Forhandling om K.ordinansen, underskrev han, kun med det Forbehold: »indtil en alm. K.forsamling har vedtaget noget bedre«. Efter Ref.en blev han Forstander for det Hospital, der indrettedes i det forhenværende Graabrødrekloster. Han døde 7. Jan. 1554. *H. F. R.* — 2) **Joakim Frederik S.**, dsk Kunstner, Søn af Landskabsmaleren P. C. T. S., f. i Kbhvn 18. Nov. 1856, fik 1876 Afgangsbevis fra Akademiet som Maler, udstillede første Gang 1876, studerede 1880—81 i Paris under Bonnat, rejste 1882—84 i Italien og Grækenland. S. valgte i sine ældre Billeder særlig Landskabet og Genren som Æmner, men hans Sans for det aandeligt store og hans rel. Følelse drog ham mere og mere hen mod den kirkelige Kunst, og han er i Øjeblikket ikke blot ubestridt Danmarks første Kunstner paa dette Omraade, men har overhovedet ved sin Udsmykning af Viborg Domkirke erobret sig en fremtrædende Plads blandt den kirkelige Kunsts Stormestre. S.s ægte danske Følelse for det inderlige, sande og enkle baade i Naturen og Menneskelivet er forenet med en ualmindelig storladen Fantasi, Egenskaber, der i høj Grad minder om Grundtvig, fra hvem S. ogsaa har modtaget stærke Impulser; han ejer ligesom denne en fremtrædende Forstaaelse baade for barnlig Enfold og Renhed og for djærv, mandig Kraft. Vigtig for S. som Kunstner har imidlertid ogsaa hans Syslen med dekorativ Kunst, og her navnlig hans Samarbejde med Bindesbøll, været, hvortil kommer hans indgaaende Studier af den ældre ital. Freskekunst og stærke Indtryk fra oldkirkl. Kunst. — Betegnende er det, at det var S.s Illustrationer til Grundtvigs Omdigtning »den signede Dag« (udg. i Træsnit 1886), der iøvrigt mest udmærker sig ved en beaandet og mægtig Naturforstaaelse, der først henledte Opmærksomheden paa ham som relig. Kunstner (Tegningen til »Julenat«). 1888 udstilledes »Bethesdas Dam« (nu i Kristiania), der giver et stærkt Indtryk af det underfuldes Nærværelse og skildrer de syges Jagen med voldsom Realisme; 1890 »Kristus fører Røveren ind i Paradiset« (malt til Manø Kirke, nu i Hirschsprungs Saml.), en Foraarsbebuder i den nyeste, dske Kunst, baaret af aandelig Forstaaelse, men præget af en noget søgt Stilblanding; 1893 »Pennina spotter Hanna«; 1894 det kolossale Billede »Kristus i de dødes Rige« (i Nationalgalleriet), kendeligt inspireret af Grundtvigs »I Kvæld blev der banket paa Helvedes Port«, med en mægtig (stærkt nordisk) Kristusskikkelse og en yndefuld Evafigur blandt de higende Døde; endelig maledes 1896 »Bebudelsen« til Helligaands Kirken i Kbhn.; blandt hans senere bibelske Staffelibilleder kan nævnes et Par Skildringer af »den gode Hyrde«, »Julenat« (i Ubberup) og »Slangens Fristelse«. Hovedværket er de grandiose Freskobilleder i Viborg Domkirke, hvortil Skitser udarbejdedes 1897; ved den endelige Udførelse har et stærkere personligt Præg trængt den opr. mere ængstelige Tilpasning til Kirkens romanske Stil tilbage. Efter forsk. Prøvearbejder rejste S. 1900 til Italien for at studere Freskoteknik og gl. K.kunst; de følgende Aar til 1906 udmaledes Sideskibene, Langhusets Triforiefelter, Tværskibene og Koret med tilhørende Hvælv med Fresker, der i store Træk skildrer hele den hl. Historie fra Skabelsen til Dommedag, et Storværk ikke bl. paa Gr. af det mægtige Rum, Billederne udfylde, men ogsaa paa Gr. af Kompositionens fine Gennemtænkthed, de enkelte Billeders gribende Kraft og aandelige Forstaaelse, Tilpasningen til de vanskelige Rumforhold og den ejendommelige dekorative Farvevirkning. Kartonerne og Skitserne findes nu i Hirschsprungs Saml.; ét af Tværskibsbillederne, »Den store Nadver«, der truedes med Ødelæggelse, er overført paa Lærred og findes i Nationalgalleriet; S. maler dog nu i Viborg et nyt, ligesom en ny Dekoration af Hovedskibets Træloft er ham overdraget (fortrinlig Skitse udarbejdedes 1909), hvorved Kirkens ensartede Dekoration vil være fuldendt. (K. Madsen i »Viborg Domkirke«, 1909; Saxild i »Tilskueren«, 1908). — 3) **Niels Kristian S.**, foregaaendes Broder, f. 2. Nov. 1858, fremragende Landskabsmaler, har ogsaa kastet sig over kirkelig Kunst; hans Hovedværk er det af ham skænkede Alterbillede til Kbhvns Valgmenigheds Immanuelskirke, »Pinsedaaben« (1904), der baade ved den aandelige Tone, der klinger gennem det og ved dets mange Figurers Karakteristik vidner stærkt om Paavirkning fra grundtvigsk K.liv. *J. O. A.*

Skovgaard-Petersen, Carl Axel, dsk Præst, f. 6. Oktbr. 1866 i Kbhvn, blev 1893 Spr.

i Alslev-Hostrup og 1901 i Maarum, tog Afsked fra dette Embede for først at foretage en Rejse Jorden rundt og derpaa, i Jan. 1912, overtage en Bibelskole i Kbhvn. S.-P. er en god Taler og en flittig Skribent, hvis Bøger har vundet vid Udbredelse, ogsaa i Udlandet; han sidder inde med betydelig Kultur og har store Evner til at gribe Ungdommen. Blandt hans Skrifter kan nævnes »Troens Betydning for den, der vil frem i Verden« (1901), »Kan der leves paa Rationalisme« (1903), »Troens Hemmelighed« (1904), »Kan der leves paa rel. Overtro« (1905), en Serie Smaaskrifter »Korte Ord om store Ting«, »Ungdommens Bog« (1909) og »Fra Nutidens Japan« (1911). *A. Th. J.*

Skovkloster, nuv. Herlufsholm, beliggende ved Susaaen en god Fjerdingvej N. for Næstved, er et gl. Benedictinerkloster. Det grundlagdes i selve Næstved ved St. Peders Kirke af Peder Bodilsøn (I, 346) samt hans Brødre og Moder, der skænkede Benedictinere Kirken og andet Gods; den daværende Roskildebiskop Eskil (I, 801) gav 1135 Klostret $^1/_4$ af Bispetienden af Tybjærg Herred og eximerede Brødrene fra anden Øvrighed end Bispen. Erik Lam tilstod 1140 Klostret flere Rettigheder over Byen, og lige til Ref.en stod Borgerne i Afhængighedsforhold til det, betalte det Afgifter og maatte ikke afhænde deres Huse uden dets Samtykke. Konger, Gejstlige og Privatfolk øgede dets Ejendomme, og i Slutn. af Middelalderen ejede det Gods i over 100 Byer og Landsbyer paa Sjælland, Falster og i Skaane. Dets Abbed valgtes af Roskilde Bisp og Provst; under Abbeden stod en Prior. I ældre Tid talte Konventet 11 Brødre, senere sikkert flere, hvortil kom Lægbrødre og Tjenestefolk. Klostret flyttedes allerede i 12. Aarh. fra Byen til den N. for liggende Skov, men kaldtes vedvarende »claustrum Nestvedt«, »monasterium beati Petri in N.« eller »conventus de N.«, indtil Navnet S. i 15. Aarh. sejrede. De bevarede Rester af S. viser ved deres Stil, at Flytningen er sket i sidste Halvdel af 12. Aarh. (o. 1160?). Bygningerne afbrændte ved Paasketid 1261 (dog ikke Kirken). I alt Fald det genopførte S. dannedes af 4 Fløje, hvoraf Kirken var bygget mod N.; den var opr. opført i romansk Stil, enskibet med fladt Bjælkeloft og uden Taarn, senere blev Koret bygget højere og forlænget, Korsfløje føjet til, gotiske Hvælvinger indbyggedes, og i 15. Aarh. føjedes et Taarn til. Foruden S.s »Calendarium« og »Obituarium« er bevaret en 1528 affattet »Gavebog«, der registrerer de Breve, der hjemlede dets Rettigheder, Gods og Indtægter; et Par Aarbøger menes forfattede i S. — Efter Ref.en forblev Munkene i Klostret til deres Død; S. forlenedes 1537 til den tidligere Aarhusbisp Ove Bille, 1555 til den sidste Abbed, 1559 lagdes det ind under Vordingborg, men Aaret efter mageskiftede Frederik II det til Admiralen Herluf Trolle mod Hillerødsholm og Græsegaard. Herluf Trolle og hans Hustru Birgitte Gjøe skænkede »Herlufsholm« til en lærd Kostskole »for Ædlinger og andre ærlige Mænds Børn« (Fundats 23. Maj 1565), og trods Processer fra deres Slægtninge blev Stiftelsen opretholdt. Skolen havde opr. 42 Disciple, 1627 var Antallet steget til 82, men under Svenskekrigen led Godset meget, og en alvorlig Nedgangstid begyndte; 1729 lukkedes endog Skolen, og da den 1730 atter aabnedes, havde den kun 4 Elever. Under Statsminister Joh. Ludv. Holsteins Styre (som »Skoleherre«) kom den dog atter paa Fode, og den har nu Plads til o. 100 Kostgængere, besidder fortrinligt Undervisningsmateriel, har flere Samlinger og navnlig et rigt Bibliotek. — Rester af det opr. Kloster er bevaret i den østl. Fløj, der iøvrigt ombyggedes efter 1819, S.- og V.-Fløjen nybyggedes fra Grunden 1868—69. (Melchior & Leth, Hist. Efterretninger om Herlufsholm, 1865; Scriptores rerum dan. IV). *J. O. A.*

Skrefsrud, Lars Olsen, norsk Missionær, f. 4. Febr. 1840 paa en Husmandsplads i Gudbrandsdalen, kom paa et mekanisk Værksted i Lillehammer, men forvildedes og paadrog sig en lang Fængselsstraf 1859—61. Under denne førtes han til Omvendelse og til Bevidsthed om sit Missionskald, blev siden antaget af det norske Missionsselskab, gik 1862 til Berlin, hvor H. P. Børresen (I, 441) tog sig af ham. Han kom ind paa Prochnows Missionsskole og blev allerede Nov. 1863 af den Gossnerske Miss. udsendt til Kolerne i Bengalen. Børresen fulgte efter med sin Hustru og Anna Onsum, der blev S.s Hustru; hun havde i sin Tid medvirket til hans Omvendelse. Stridigheder i Kolmissionen og nationale Modsætninger skilte Børresen og S. fra denne, og de gik til Kalkutta, hvor de fandt en Arbejdsmark blandt Santalerne. Her lagdes den 15. Okt. 1867 Grunden til Ebenezer, der blev Centralstationen for den snart saa blomstrende »Indian home mission to the Santhals«, som de stiftede uden fast Støtte fra nogen Side. Medens Børresen paa »Tiggerrejser« i Indien indsamlede til Missionen, arbejdede S. med Iver og et stort Talent paa Sproget, i hvilket han udfoldede en glimrende Veltalenhed. De vandt Indgang i Folket ved at leve mellem dem og rejse omkring for at prædike Evang., hvorhos de blev dets Raadgivere og Talsmænd overfor Regeringen imod de hinduiske Undertrykkelser. 1869 døbtes 3 Santaler, 5 Aar efter var der o. 300 døbte; disse blev boende i deres Landsbyer og var ivrige for at bringe Evang. til deres Folk. Dette udvidedes til en Institution med vandrende og prædikende Ældste, der har bidraget meget til den hurtige Vækst. I Hungersaaret 1874 forestod Missionen Hjælpearbejdet for at lindre Nøden, og de døbtes Tal steg til o. 2000. Det Aar var S. i England og vandt der mange Venner for sin Miss. ved sin Veltalenhed. Men først ved Børresens Besøg i Danmark 1876—77 fik den et fastere økonomisk Grundlag ved organiserede Vennekredse, senere ogsaa i Norge ved S.s Besøg 1881—83, da han 1882 blev præsteviet i sit Hjemlands K. En Besøgsrejse i Nordamerika 1894—95 fremkaldte en lignende Organisation der, og disse 3 Kredse bærer nu i Forening »den nordiske Santalmission« (IV, 50), som den nu kaldes. Arbejdet i Indien er vokset ved Anlægget af en Santalkoloni med siden tilkøbt Thehave i det frugtbare Assam 1881 (nu 4400 Santaler, deraf 2000 kr.), endvidere ved udflyttede Santaler til Dinajpur og Malda og endelig 1895 ved

en Udvidelse af Missionsdistriktet mod Vest i Santalistan. Under det tiltagende Arbejde førtes S. bort fra sine tidligere sproglige Arbejder. Han udgav 1873 en Santalgrammatik, desuden overs. han forsk. Skolebøger, Evangelieperikoperne og Lidelseshistorien, oversatte og digtede Psalmer. En Santali-engelsk Ordbog, som han samlede til, fik han dog ikke fuldført; af Bibelovers.n naaede S. kun de 4 Evang., medens O. Bodding fuldførte alt det øvrige. I Mechsproget gav han en kort Grammatik og en Overs. af Perikoperne og nogle Ps.r. Overanstrængelse særlig ved det store Administrationsarbejde, som ved Børresens Sygdom og Død (23. Sept. 1901) helt faldt paa S., udtømte hans Kræfter, saa han i Marts 1909 fik en Lammelse, der gjorde ham udygtig til Arbejde. Han hensov 11. Dec. 1910. Ved Siden af sit store Livsværk i Santalmissionen har S. ved sin sjældne og impulsive Veltalenhed haft en stor Betydning for Vækkelse af Kærlighed til Miss. i sit Hjemland (og blandt Nordmænd i Amerika) og maaske endnu mere i Danmark. (Norsk Forf.-Lex. V). *V. Sn.*

Skriða (i Fljótsdal i Norder-Mule-Syssel paa Island). Her stiftedes i 1494 af Biskop Stefán Jónsson i Skálholt et Kloster, sandsynligvis af Augustinerordenen; det styredes af Priorer. Dette Kloster, det yngste paa Island, udvidedes i 1500 yderligere ved Erhvervelse af selve Gaarden Skriða, men fik først i 1512 sin Kirke indviet; det blev sækulariseret 1552 ved Reformationens Indførelse. *O. K*

Skrift, den hellige. 1. Historie jfr. Art. Bibel (I, 289), gammel- og nytestl. Kanon (II, 906—08), Apokryfer (I, 114—17) samt Art. om de enkelte i disse Art. nævnte Bøger; videre: Bibeltekst (I, 300—04), Codex (I, 530), Indledning (II, 531—34), Bibelsk Filologi (I, 298), Bibeloversættelser (I, 290—97), Bibelselskaber (I, 297), Bibelforbud (I, 288), Billedbibel (I, 310), Skolebibel (IV, 223), Skole med Bibel (ssteds), Perikoper (III, 519) og Bibelsk Teologi (I, 299). — 2. Dogmatisk Vurdering. Ref.en var og vilde være en kirkl. Vækkelse og Udrensning paa S.ens Grundlag. Med Rette taler man derfor i de evang. K.r om S.en som det ene af de reformat. Principer (III, 723). Baade de luth. og de reformerte K.r er enige om at opfatte S.en (G. og N. T.) som Regelen og Kilden for Tro, Lære og Liv. Navnlig de schmalkald. Artikler (IV, 85) udtalte klart i Modsætning til Katoliker og Sværmere, at »Guds Ord« (ɔ: S.en) alene skal begrunde Trosartikler, og i Konkordieformlen (II, 832) kaldes S.en (G. og N. T.) »den eneste Regel og Norm, efter hvilken alle Lærdomme og alle Lærere bør vurderes og bedømmes«. Skriftbeviset spiller derfor ogsaa en omfangsrig Rolle baade i den evang. Dogmatik og i 16.—18. Aarh.s Prædiken. I den gl.-luth. og reform. Ortodoksi udformedes Læren om S.en videre, saaledes at dens Ret som Norm og Kilde gjaldt alle dens Enkeltheder, fordi dens Bogstav var inspireret, d. v. s.: Gud var dens virkelige Forf., og alt i den var Aabenbaring. Dog fremhævedes særlig visse »sedes doctrinæ«, de egentlige Fundamenter eller »loci classici« for de dogmatiske Sandheder. De luth. Dogmatikere udformede denne Teori ved at fastslaa 3 Grundegenskaber *(affectiones)* ved Skriften: [1]) dens ubetingede Myndighed *(auctoritas)*, idet den som Kilde for Tro og kr. Erkendelse ikke blot indeholder det usvigelige Materiale (Stof og Indhold), men ogsaa er i Stand til at fremkalde Tro og dernæst begrunde den *(auctoritas normativa s. canonica* og *a. causativa)*; [2]) dens Tydelighed *(perspicuitas)* eller Evne til Selvfortolkning, idet de utydeligere Steder klargøres ved Jævnførelse med de tydelige (Læren om »Skriftanalogien«); og [3]) dens Tilstrækkelighed *(sufficientia)*, idet den indeholder alt, hvad der for K.n og den enkelte er nødv. til Frelse og Salighed (for saa vidt kan denne Egenskab ogsaa bestemmes som *perfectio:* Fuldstændighed eller Fuldkommenhed). Trods Læren om *auctoritas* forsømte man dog ikke, efter Tidens Lejlighed, ud fra histor. Grunde en Bevisførelse for S.ens Ægthed (Autenti) og Uforandrethed (Integritet) samt dens Forfatteres Troværdighed (Axiopisti) og Ærlighed (Sinceritet); men da saadanne Vidnesbyrd kun evner at fremkalde en histor. Tiltro og Vished *(fides humana)*, henvistes som Grundbeviset for Egenskabslæren og navnlig for S.ens Autoritet og dens Inspiration til »Helligaandens Vidnesbyrd« *(testimonium spiritus sancti)*, ɔ: den Kr.s Selverfaring under Brugen af Biblen. — Det senere S.-Studium og K.ns og de enkeltes Erfaringer ved Brugen af Biblen har ført til Erkendelse af det uholdbare i Ortodoksiens Teorier, der forveksler den Kendsgærning, at S.en er det ældste histor. Vidnesbyrd om Aabenbaringen, med Paastanden om, at den er Aabenbaringen selv; den moderne Teol., der bøjer sig for Kendsgærningen om S.ens mskl. Tilblivelse og Præg, fastholder ved Tilliden til S.ens Autoritet som Norm og Kilde, men begrunder den paa Personalinspirationen og paa, at »Guds Ord er i Skriften«. Skriftbeviset i Dogmatiken har da ogsaa undergaaet en Forandring. Dogmatikeren bygger i 19. Aarh. mere paa sin Indlevethed i Skrifthelet og Biblens Aand end paa de enkelte Sætninger (jfr. Art. Dogmatik I, 655). Foregangsmand i saa Henseende var Schleiermacher; men navnlig v. Hofmann (II, 444) har i »Der Schriftbeweis« angrebet den ældre Form for Skriftbenyttelse. I nyeste Tid er navnlig de histor. Krav til Dogmatikernes Skriftbegrundelse vokset betydeligt. — I Sammenligning med den haandfaste Sikkerhed, som prægede den ældre Teol., maa de moderne dogmatiske Opfattelser af Skriften synes vage, men de gaar i alt Fald ikke diktatorisk udenom de givne Kendsgærninger og om Lovene for det aandelige Livs Forhold og Betingelser; de staar ogsaa den ældste Menigheds Opfattelse nærmere ved at sondre bestemt mellem Kristi egne Ord (navnlig Jesu Selvvidnesbyrd) og hans Disciples, ligesom de lader Aabenbaringshistorien træde klarere frem. Jfr. Art. Inspiration (II, 543—45) og Guds Ord (III, 444), videre Aabenbaring (I, 1—3), Kanon (II, 905); om Overleveringens histor. og dogmat. Betydning se Art. Tradition og Trosregel; om Romerk.ns Vurdering af den lat. Bibelovers. se Art. Vulgata og Tridentinerkonciliet. *J. O. A.*

Skriftemaal betegner i den evang. K. Beredelse til Nadveren med efterfølgende Til-

sigelse af Syndernes Forladelse (Absolution). Ordet kommer af at skrive, foreskrive, bestemme, nl. Kirkebod; og »maal« betyder »Sag«, »Tale«. Det hedder »at gaa til Skrifte«, eller »staa Skrifte«, og den, der forkynder Absolutionen, kaldes Skriftefader, medens den, der beredes, er Skriftebarnet. Stedet, hvor Handlingen foregaar i særligt Rum, er Skriftestolen (s. d.). I Tidernes Løb er S.et undergaaet de største Forandringer. Det er ingen Indstiftelse af Herren og saaledes ikke noget Sakrament, skønt Romerk.n tæller Absolutionen blandt K.ns 7 Sakramenter, og Augsb. Konf.s Apologi Art. 7 ligeledes stiller den blandt K.ns Sakramenter. Mt. 18, 18, jfr. 16, 19, hvor der tales om Nøglemagten (III, 413), angiver ikke en speciel K.handling, men Stedet taler om Forvaltningen i det hele af Naademidlerne, hvori den synsforladende Kraft ligger. Naar det i Jak. 5,16 hedder: »Bekender Overtrædelserne for hverandre og beder for hverandre, at I kunne læges«, peger dette netop hen paa, hvorledes S. ganske naturlig fremkommer som en Trang til at lette sit beklemte Bryst for en kr. Broder og i fælles Bøn nedbede Tilgivelse for Synden. Men naar S. derefter antager bestemt Form, staar dette i Forbindelse med hele K.livets Udvikling og de store Massers Optagelse i K.samfundet. Lovvæsenet trænger ind, og der paabydes en Bekendelse af alle større Synder (Dødssynderne) for Præsten, og Bodsinstitutionen faar stadig videre Omfang (I, 343); Adgangen til Nadveren gøres afhængig af Lydighed mod Skriftefaderen. Kun Præsten har Magt til at meddele Absolution, og dette gør han som Dommer paa Guds Vegne. Udviklingen afsluttedes paa 4. Laterankoncil 1215, hvor det bestemtes, at enhver, der havde naaet Skelsaarsalderen, var forpligtet til mindst én Gang om Aaret at lade sig skrifte af Præsten under Straf af Band og Udelukkelse fra kirkl. Begravelse, og dette Dekret stadfæstedes af Tridentinerkonciliet. S.ets store Betydning har baade i Middelalderen og nyere Tid fremkaldt en overmaade vigtig Literatur af S.s-Bøger (Pønitentialbøger, »Skriftespejl« osv.), væsentlig anlagt efter Romerk.ns kasuistiske Moralopfattelse (se Pønitents III, 668; Kasuistik II, 739). Stor Forargelse er vakt, ikke mindst i nyeste Tid, gennem det kasuistiske S.s-»Forhør« angaaende kønslige Forsyndelser, der ogsaa sikkert, anvendt overfor Børn (efter o. 7 Aars Alderen), i høj Grad kan volde moralsk Skade (jfr. v. Hoensbroech, Das Papstthum II, 1902, 512 f.). S.s-Tvangen er blevet en Pine for Samvittighederne, idet Lægfolket fuldstændig prisgives Præstestandens Vilkaarlighed, og S. kan benyttes, og er ogsaa i rigt Maal blevet benyttet til at tilrive sig Magt, idet Skriftefaderen kunde tilsnige sig Kundskab om og indblande sig i de privateste Forhold. — Imod hele denne Form af S. rejste Ref.en bestemt Modstand. S. skal ikke være en tyrannisk Tvang, men en Handling til Bestyrkelse og Trøst, og enhver skal være frit stillet, om han overhovedet ønsker at benytte det private S. I Augsb. Konf.s Art. 24 hedder det dog, at ingen tilstedes Adgang til Nadveren, medmindre han i Forvejen er prøvet; hvad der gentages i Art. 25 med Tilføjelse, at S. er ikke afskaffet, men Opregning af Overtrædelserne er ikke fornøden, da det baade er umuligt, og Samvittighederne heller ikke bør besværes. I den reform. K. blev den individuelle Syndsbekendelse og Afløsning fuldstændig afskaffet; der beholdtes kun Udtalelsen af en alm. Absolution over alle i Ønskets Form.

I Danmark vedblev efter Ref.en S. og Altergang at være knyttet nær sammen. Snart kom Forbud mod Tilsigelse under ét af Absolution og Paalæg om, at der skal være en privat Bekendelse og derefter privat Absolution. Men trods alle Paabud blev dog Syndsbekendelsen mere og mere holdt i Alm., og der bruges Formularer for den. Efterhaanden trænges Skriftebønnen tilbage af Kundskabsprøven, der bliver en meget væsentlig Side af S.et, og som idelig indskærpes, især overfor Ungdommen, som første Gang skal modtage Nadveren. Man mødte dog for Præsten i Skriftestolen, undtagen de, der levede i aabenbare Synder og derved havde givet offentlig Forargelse i Menigheden. Saadanne maatte ikke stedes til Alters, forinden de havde staaet aabenbart Skrifte og bekendt deres Synd for hele Menigheden. Dette skete straks efter Prædiken, da Synderen, staaende i Koret og vendt mod Menigheden, skulde bekende sin Synd og bede om Menighedens Forbøn, hvorefter Præsten meddelte ham Absolutionen. I Ritualet af 1685 foreskrives, at S. skal finde Sted enten Dagen før Altergangen eller samme Dag før Prædiken, og Altergæsterne skal møde i Skriftestolen og »sætte sig med Ærbødighed ned paa Knæ for Herrens Tjener saasom for Guds eget Ansigt, mens de gøre deres S. og annamme Afløsning«. Denne skal medddeles i ubetinget Form: Efterdi I af Hjertet angrer . . . ., saa tilsiger jeg Eder. Men Ordningen lod sig vanskelig opretholde; og i den pietistiske Tid ansøgte flere Præster om Fritagelse for at sidde i Skriftestolen, idet deres Samvittighed forbød dem at tilsige en ubetinget Syndsforladelse uden nogen forudgaaet individuel Syndsbekendelse. Trods alle Lovbestemmelser trængte den nu brugelige Praksis igennem, at Skriftebønnens Oplæsning afløstes af en Skriftetale af Præsten med efterfølgende Absolution under Haandspaalæggelse. Opposition mod denne kommer stadig paany frem; selv Biskop Balle udtalte, at »Tilsigelse af Syndsforladelse under Haandspaalæggelse er Pavedom, ikke Kristelighed«; og man har søgt at ændre det apodiktiske »Efterdi I angre« til det betingede »Saafremt I angre«, ligesom Forslag ofte er fremkomne om fuldstændig at løse Forbindelsen mellem S. og Nadveren. Efter det kirkelige Raads Indstilling bemyndigedes Biskopperne 1885 til i særlige Tilfælde, hvor Præst og Menighed derom kunde enes, at tillade, at der forud for Absolutionen rettedes Spørgsmaal til hver enkelt Konfitent m. H. til Syndsbekendelse og Tro, samt til ogsaa at kunne tilstede, at Beredelsen til Nadveren sluttedes uden Tilsigelse af Syndsforladelse, naar Præsten finder den derom fremsatte Begæring alvorlig begrundet. Ifølge de 1912 autoriserede nye Ritualer siger Præsten efter Skriftetalen: Saa sandt I af Hjertet angrer . . . . . og meddeler derefter under

Haandspaalæggelse hver enkelt Absolutionen: saa tilsiger jeg dig.

Foruden dette fælles offentlige S. har ethvert Medlem af Menigheden Ret til at aflægge lønligt eller privat S. for Præsten, som er forpligtet til at modtage det, naar det begæres. Der haves af Luther de stærkeste Udtalelser om Nødvendigheden af at bevare saadant: om det var skjult 1000 Mil under Jorden, maatte vi dog atter grave det op, o. lign. Der er god Grund til at fremhæve dette Forhold ligeoverfor den ofte fremførte falske Paastand, at det ikke eksisterer i vor K.; blot er det stillet frit og paatrænger sig ikke nogen som en utaalelig Tvang. Hvad der siges Præsten i lønligt S., maa han ikke (uden sit Kalds Fortabelse) aabenbare, med mindre det angaar noget Forræderi eller Ulykke (Dsk L. 2—5—20). Denne Præstens Tavshedspligt kaldes Skriftesegletet (sigillum confessionis), og ifølge dette kan Præsten hverken i kriminel eller civil Sag føres som Vidne om, hvad der saaledes er betroet ham. (P. Madsen, Skriftemaalet og dets Plads ved Gudstjenesten, 1912; H. O. C. Laub, Kirkelige Lejlighedsskrifter, 1883, 9 f.; K.hist. Saml. 5. R. I, 374 f.). *A. J.*

Skriftemaalsoffer (»Skriftemaalsgroschen«, nummus confessionarius eller kort »confessio«) hørte siden Middelalderen til Sognepræstens Akcidensindtægter. Navnlig efter Paaskeskriftemaalet udrededes S. »frivilligt«. Selvfølgelig gav det Anl. til Misbrug, og en Række kat. K.møder lige til nyeste Tid forbyder Præsterne at kræve S. under Trusel med haarde Straffe; i 18. Aarh. forbød man ogsaa i Romerk.n Skriftefaderen at modtage Gaver inden Skriftemaalet — men dermed er det ikke forbudt at modtage S. efter Skriftemaalet. — I den luth. K. holdt S. sig ogsaa som en frivillig Akcidensydelse, men ogsaa her er kæmpet alvorligt mod denne Ydelse. Dske Lov 2—5—21 forbyder saaledes »at tage Penge af dennem, som komme til Skrifte« — alligevel ydedes der S., f. E. i Odense i 19. Aarh. *J. O. A.*

Skriftestole. I Middelalderen, i alt Fald i den sidste Periode, paabød K.n af Sømmelighedshensyn udtrykkelig Skriftefaderen at sidde saaledes, at han under Skriftemaalet kunde ses fra alle Sider. Talrige Synodalmonita fra Senmiddelalderen indskærper dette, og Afbildinger af Skriftemaalsscener viser os Præsten siddende paa en alm. Stol, og Skriftebarnet knælende foran ham. I Reglen var vel i Sognekirker Koret Pladsen, hvor disse S. anbragtes. Naar man i Kirker fra den ældre Middelalder har erklæret visse lavt siddende Aabninger i Korvæggen for »Skrifteluger« og tænkt sig Præsten siddende i Kirken, den skriftende knælende udenfor, er det i høj Grad tvivlsomt, om Tolkningen er rigtig. Som Regel er disse Aabninger ogsaa anbragt altfor lavt. — Efter Tridentinerkonciliet blev det almindeligt i kat. Kirker at bruge de moderne lukkede, skabslignende S., der skjuler Præsten for Skriftebarnet; gennem et Talegitter forhandler han med Pønitenten. Synoder i Slutn. af 16 Aarh. (f. E. den i Cosenza 1579) paabyder, at der skal være et Gitter mellem Skriftefader og Skriftebarn, og Rituale Romanum (1614) foreskriver den samme Forsigtighedsregel. Efter den almindelige Form ligner S.n et Skab, i hvilket der er anbragt et Sæde; Frontsidens nederste Del tillukkes ved en Dør, og for den øverste drages et Gardin, eller hvis Døren har Skabets Højde, indsættes i den øverste Fylding Glas, der atter kan dekoreres kunstnerisk; op til Skabets Sidevægge er paa begge Sider anbragt Knæleskamler, saaledes at S.n har Plads til 2 Pønitenter; i Sidevæggene er Talegitrene anbragt. Ogsaa Skrifteskamlerne kan anbringes i Skabe, hvortil Døre føre ind, saaledes at hele S.n danner et 3-fløjet Skab. S.ns Stil efterligner ofte Kirkebygningens. Den anbringes oftest i Kirkens Sideskib, og i større Kirker opstilles flere. — I den luth. K. har Præsten stadig haft Plads paa en aaben Stol; men, hvor man til Skriftemaalet anvender et særligt Kapel (Sakristiet), er ofte Navnet »S.n« gaaet over paa dette Rum. *J. O. A.*

Skriftetønde. I Dimmelugen (I, 641), før den store fælles Paaskealtergang i Sognene, vandrede Præsten, som vi har Vidnesbyrd om fra Danmark, omkring til Sognets Byer og hørte Folks Skriftemaal og gav dem Afløsning. Derefter samledes man til et Gilde om »S.n«. Skikken holdt sig sine Steder efter Ref.en. S.n repræsenterede vel visse under Skriftemaalet idømte Bøder, analogt med andre Bøde-»Tønder« (f. E. i Gilderne). Naar det hedder sig, at Deltagerne under Drikningen »skriftede hverandre indbyrdes, eftersom enhver blev øm«, kunde det vel tyde paa, at Sammenkomsten opfattedes under Synspunktet af en Freds- og Forsoningsfest — i saa Fald et Træk, der minder om oldkirkl. Praksis ved Nadveren. *J. O. A.*

Skriftfortolkning, se Hermenevtik (II, 902).

Skriftkloge. Efter at Loven, hvad enten det nu var den samlede Pentatevk eller kun den præstelige Kilde (se Mose-Bøgerne III, 295) var bleven kanonisk og dermed Grundlag for den jødiske Menigheds hele aandelige Liv, maatte Studiet af den komme i Forgrunden af det jødiske Fromhedsliv. Begyndelsen til et egentligt Lovstudium er vel at søge i Udlændigheden, hvor Tempeltjenesten hvilede, og Folkets hidtidige Livsvilkaar i det hele taget var afbrudte, hvilket førte de fromme til en Fordybelse i Fortiden med dens hellige Arv og et intensivt Arbejde paa at bevare denne og ved Bearbejdelse og videre Udvikling at gøre den saa frugtbringende som muligt. I Hes. 40—48 og i den præstelige Kilde i Mosebøgerne har vi Vidnesbyrd om dette Arbejde, der med Esra tillige førtes over til Hjemlandet. I Begyndelsen maatte det i Følge Sagens Natur navnlig blive Præsterne, som gik i Spidsen for denne Bevægelse; baade Hesekiel og Esra var Præster; men efterhaanden bredte Lovstudiet sig udenfor Præsternes Kreds, og der dannede sig en særlig Stand af S., Skriftlærde, hebr. *soferim*, Flertal af *sofer*, der egentlig betyder Skriver. Krønikebogens (jfr. II, 871) Forfatter bruger Esr. 7, 6 og oftere Betegnelsen S. om Esra, og paa samme Maade har man alm. forstaaet Ordet *sofer* Esr. 7, 12. 21, hvor dog E. Meyer (Entstehung des Judenthums, 1896, 60) oversætter: Skriver (ɔ: Forfatter) af Himlens Guds Lov. Efterhaanden som den jød. Fromhed mere og mere saa sit Ideal i at »granske i Jahves Lov

ved Dag og ved Nat‹ (Ps. 1, 2), voksede de S.s Anseelse, og de fik mere og mere den aandelige Ledelse i Folket. Formodentlig paa Dronning Aleksandras Tid fik de Adgang til Synedriet (s. d.); de hørte aldeles overvejende til Farisæernes (II, 14) Aandsretning. Paa Jesu Tid var deres Indflydelse i Folket meget stor. De kaldtes *rabbi, rabbuni* (Joh. 20, 16), Herre, Fader, Lærer, Vejleder (Mt. 23, 9 f.). Deres Undervisning meddelte de gratis, hvorfor de, naar de ikke var velhavende, maatte have et Erhverv at leve af; Paulus var Teltmager (Ap. G. 18, 3) og omtaler oftere, at han ved sit Haandværk skaffede sig sit Underhold (1 Thess. 2, 9; 1 Kor. 4, 12, jvfr. Ap. G. 20, 34). Som Lovkyndige og Lovlærere blev de S. faktisk tillige Lovgivere, idet deres Fortolkninger af Loven og deres kasuistiske Udformning af den paa Omraader, der ikke var direkte omhandlede i den, fik en normativ Betydning; saaledes udvikledes den ›Overlevering‹, som i Henseende til Autoritet faktisk ligestilledes med den skrevne Lov (jvf. Mk. 7). Efter den jødiske Stats Undergang Aar 70 blev Skriftlærdommen i endnu højere Grad end tidligere det samlende i Jødernes Aandsliv, og fra de nærmeste Aarhundreder derefter stammer den store talmudiske Lit. (Schürer, Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi II, Afsnittet ›Die Schriftgelehrsamkeit‹). *J. C. J.*

Skrine, John Huntley, engelsk Teolog, f. 1848, studerede i Oxford, blev præsteviet 1874, Lærer ved Kostskolen i Uppingham 1873—87, Forstander for Trinity College (anglik. Kostskole) i Glenalmond i Skotland 1888—1902 (fra 1897 tillige Kannik ved Domkirken i Perth) og har siden 1908 været Spr. ved St. Peter in the East i Oxford. Foruden lyriske og dramatiske Digtninge har han skrevet: »Pastor Agnorum, a Schoolmaster's Afterthoughts‹ (1902); ›What is Faith?‹ (1907); ›Pastor Ovium‹ (1909); hans Hovedværk, ›Creed and Creeds‹ (Bampton Lectures, 1911), er en Række Undersøgelser over Troens Væsen med Henblik paa Bekendelsen. *C. E. F.*

Skrivekunst og Skrift hos Israeliterne. Fund fra forasiatiske Lande godtgør, at adskillige Folk i Asien tidlig benyttede sig af den indviklede og besværlige babylonske Kileskrift, men da denne paa det nøjeste var knyttet til det babylonske Sprog, maatte disse Folk lade, hvad de skrev, affatte paa dette Sprog og ikke paa deres Modersmaal. Vi finder babylonsk Sprog og Skrift anvendt i Assyrien, Elam (Susiana), Lilleasien (blandt Ketiterne), Syrien og Ægypten (jfr. Art. Tell-el-Amarna-Fundet); man maa antage, at der til Skriftførere allevegne anvendtes indfødte Babyloniere. Fund fra Palæstina godtgør ogsaa, at iblandt Kana'aniterne, der talede Kana'anitisk (Hebr.), anvendte Fyrsterne til deres indbyrdes Meddelelser babylonsk Sprog og Skrift. Selv Konger, der kun boede faa Mile fra hinanden, som Fyrsterne i Megiddo og Ta'anak i Galilæa, skrev til hinanden paa Babylonsk, hvad Prof. Sellins Fund i Tell-Ta'anak i Galilæa tilstrækkelig godtgør. Intet tyder paa, at man i den sidste kana'anitiske Tid har kendt til, hvad vi kalder Bogstavskrift. Den fønikiske Skrift, der egner sig til Nedskrift af alle semitiske Sprog, har næppe været opfundet endnu paa Mose Tid. Derimod var i Ægypten paa Mose Tid Kendskab til den indviklede ægyptiske Skrift temmelig udbredt i dannede Kredse, og det er at antage, at ikke blot den i højere ægyptiske Kredse opdragne Moses (2 Mos. 2, 5—10 jfr. Ap. G. 7, 21), men ogsaa andre Israeliter har læst og skrevet Ægyptisk. Men den ægyptiske Skrift kunde, lige saa lidt som den babylonske, uden videre anvendes til andre Sprog. I Mosebøgerne omtales der oftere, at der under Ørkenvandringen nedskreves Love, Bestemmelser, Resultater af Folketællinger, hist. Begivenheder osv. (2 Mos. 17, 14; 24, 4 ff.; 34, 27; 4 Mos. 5, 23; 17, 3; 33, 2; 5 Mos. 6, 9; 11, 20; 24, 1 ff.; 31, 9 og 22 ff.). Om disse Optegnelser kan vi dog kun gøre os Gisninger. Man kunde tænke sig, at de 10 Bud og flere Love nedskreves paa Ægyptisk, og at den noget forskellige Skikkelse, i hvilken de ti Bud findes (2 Mos. 20, 3—17 og 5 Mos. 5, 7—21), netop hidrører fra, at begge er fri Gengivelser af en i et fremmed Sprog (Ægyptisk) affattet Tekst. Engelske Lærde og Winckler formoder vel, at de ti Bud vare affattede paa Assyrisk med Kileskrift. Men dette er overmaade lidet rimeligt. Ifølge Josva Bog anvendtes S. oftere efter Sejrene over Kana'aniterne. Meget nødvendigt var det i ethvert Fald at have en Art Beskrivelse af Landet, naar man skulde skride til Fordelingen (se Josva 18, 6 ff.; 24, 26; jfr. 8, 32: Skrift paa kalkede Stene). Disse Optegnelser kan ogsaa tænkes udført med ægyptisk Skrift og Sprog; næppe paa Babylonsk. I Dommertiden var Forholdene saa usikre, at Israeliterne næppe var i Stand til at forskaffe sig Skriftførere, der forstod at udtrykke sig i babylonsk Skrift. Derimod er det rimeligt, at det var i Dommertiden, at den fønikiske Skrift opfandtes, hvorefter man vel snart lærte den at kende i Kana'an. Efter Dom. 8, 14 er en Dreng fra Sukkoth istand til at opskrive Navnene paa 77 Fyrster, som han gav Gideon. Ifølge 1 Sam. 10, 25 opskrev Samuel en Kongelov. Fra Davids og hans Efterfølgeres Dage haves mange Efterretninger om Anvendelse af Skrift i det offentlige og private Liv. Man mindes Brevet om Uria (2 Sam. 11, 14), Jesabels Breve (1 Kong. 21, 8 ff.), Na'amans Anbefalingsbrev (2 Kong. 5, 5), Kong Hiram's Brev til Salomo (2 Krøn. 2, 10) osv. Skriftførere (Sofer) vare i Tjeneste hos David (2 Sam. 8, 17), to hos Salomo (1 Kong. 4, 3), en hos Joas (2 Kong. 12, 10), en hos Hiskia (2 Kong 18, 18 og 37), en hos Josia (2 Kong. 22, 3). Kongerne havde Rigshistoriografer (Mazkir), der affattede Rigs-Aarbøgerne. Disse omtales uendelig ofte i ›Kongernes Bøger‹. I Juda Riges senere Tider omtales skriftligt affattede private Aktstykker, saaledes en Købekontrakt paa en Ager i Anathot, som Jeremja købte (32, 10); Jeremjas Sendebrev (29, 1). Skrift anvendt ved Rettergang nævner Ijob 13, 26. Hos Profeterne tales der oftere om Brug af S. (Jes. 8, 1: Folkeskrift, rimeligvis stor, tydelig Skrift; jfr. ogsaa Jes. 10, 1 og 19; 29, 11—12; 30, 8; Hos. 8, 12; Hab. 2, 1; jfr. Ps. 45, 2). — Om de enkelte Bogstavtegns Form i israelitisk Tid har forsk. Fund givet Oplysning. Ved Udgravninger er der af og til fundet Genstande, paa

hvilke der læses Bogstaver, som stemmer nøje overens med den ældre fønikiske Skrift. De fleste læses paa Potteskaar, enkelte paa Signeter o. lign. Alle Fund af Indskrifter med Pogstaver stammer fra Lag, der tilhører israelitisk Tid. I Lag, som tilhører kana'anitisk Tid, er der aldrig fundet Genstande med Bogstaver, men af og til Tavler af brændt Ler med babylonsk Kileskrift. Genstande med hieroglyfiske Tegn er fundet i alle Lag (alle indførte fra Ægypten). Længere Indskrifter med Bogstavtegn, altsaa i hebr. Skrift, er dog i den førkristne Tid yderlig sjældne i det hl. Land. Den eneste længere hebr. Indskrift, vi kender, fandtes i en Tunnel ved Siloah (jfr. S. 187); den henføres gerne til Hiskia's Tid. Fra Moab stammer Støtten fra Diban, som Kong Mesha lod rejse o. 850 f. Kr. (III, 234). Dens Skrifttegn er vist i alt væsentligt de samme, som ved den Tid var i Brug iblandt Israeliterne. Disse med de fønikiske Bogstav tegn overensstemmende Tegn forblev i Brug hos Israeliterne til efter Hjemkomsten fra Babylon. Da indførte man, i alt Fald til Afskrifter af de hl. Bøger, den aramaiske Kvadratskrift (i hvilken Jod er det mindste Bogstav). Grunden var maaske, at man ikke vilde have, at de hl. Bøger, Moseloven, saa ens ud hos Samaritaner og Jøder. Til Mønter, af hvilke der haves en Del, som skyldes Makkabæerne, benyttede man ikke Kvadratskrift, men den fønikiske Skrift. Kvadratskriften forblev i Brug hos lærde Jøder til vore Dage. Den er anvendt i vore trykte Bibler, ligesom i Nutids-Jøders Indskrifter og Aviser, selv om der benyttes et helt andet Sprog end Hebr. og Aramaisk, f. E. Tysk (jfr. ogsaa Art. Semiter, S. 151 f.). *V. S.*

Skriver, Søren, eller rettere Søren Kjær (Paludan), f. i Ribe, var først Slotsskriver i København, blev o. 1548 Tolder i Kolding og valgtes her til Borgmester, d. 24. Marts 1582. Han skrev en Del Skolekomedier, som opførtes meget. Et Par Psalmer af ham fra 1563 og 1564 klager over Tidens Vanart og venter Dommedag. Hans »Løft op dit Hoved, al Kristendom« har dog intet at gøre med Grundtvigs »Rejs op dit Hoved, al Kristenhed«, der er en original Psalme af ganske andet Indhold. *P. S.*

Skrok, Christiern Clausen, evang. Prædikant, vistnok f. i Svendborg, hvor han 1524 var Vikar ved St. Birgitte Alter i St. Nicolai K. Et Par Aar efter træffer vi ham som Præst i Assens, hvor han i Forening med Lektor Peder Laurenssen (III, 30) med Iver virkede for Ref., skønt Biskop Jens Andersen (Beldenak) i de stærkeste Udtryk advarede Borgerskabet mod ham (1527). Han var den første, der skriftlig forsvarede Præsteægteskabet (1529). Aaret efter mødte han paa Herredagen i Kbhvn som Udsending fra den luth. Menighed i Assens. 1536 kaldte Christian III ham til Spr. ved St. Nicolai K. i Svendborg. 1537 var han indkaldt til Forhandlingen om K.ordinansen. 1538—39 udgav han et Par gode opbyggelige Skrifter i reformatorisk Aand. 1549 blev han valgt til Provst i Sunds Herred. Han skal være død 1572. *H. F. R.*

Skrud, Højtidsdragt, i gl. Dsk. Betegn. for Præstens og navnlig Bispens Ornat. Ordet er muligvis optaget fra Angelsaschisk; det er beslægtet med det tyske »schroten« (skære i Stykker), jfr. ogsaa Ordet Skræder.

Skræppenborg, se O. P. Holm Larsen (III, 23).

Skudsmaalsbøger er indfødte Tjenestefolks Opholdsbøger, hvori der ikke maa skrives Skudsmaal. I tidligere Tid skulde enhver — uden H. t. Stand — som forlod det Sogn, hvori han opholdt sig, begære skriftligt Skudsmaal af Præsten, hvilket derefter skulde forevises for Præsten i det tilflyttede Sogn. Dette gælder endnu i Sverige (flytningsbetyg). Men i Danmark ophævedes Bestemmelsen 1875, selv om den langt tidligere var ude af Praksis. Kun for den tjenende Klasses Vedkommende havde Tyendeloven 1854 fastsat, at ethvert Tyende skal være forsynet med Skudsmaalsbog, som endnu paa Landet (ikke i Kbhvn og Købstæderne) udfærdiges for indfødte af Præsten. Deri maa dog ikke indføres Forældrenes Navne, men kun Boghaverens Navn, Fødselssted og Fødselsdag, Daab og Konfirmation samt Indholdet af Udskrivningsbeviset fra Skolen. Bortkommer Bogen eller skal en ny anskaffes, har Præsten ikke dermed at skaffe, men Henvendelse maa ske til Politiet. Præstens Embede med at forsyne S. med Af- og Tilgangspaategninger hævedes ved Loven af 1875 om Tilsyn med fremmede, hvilken Lov ogsaa traf Bestemmelser om Udlændingers Opholdsbøger, som er Præsten uvedkommende. *A. J.*

Skuebrød, Brød, der fremlagdes for Jahves Aasyn i Helligdommen, altsaa hl. Brød. »Guds Aasyns Brød« (lehem ha-panim) er det opr. Udtryk, af Luther gengivet ved »Schaubrot« (vort S.; eng. shewbread) ɔ: Brød, der fremsættes i Guds umiddelb. Nærhed. I senere Tid bruges hos Kronisten Betegnelsen »Fremlæggelsens Brød«, opstablede over hinanden i 2 Rækker, Stabelbrød (lehem ha-ma'aréket). Dette er i LXX (jfr. Mt. 12,4) det gængse Navn, ligeledes i Vulgata (panes propositionis). Ogsaa S.s-Bordet har dobbelt Navn: Aasynets Bord og Fremlæggelsens Bord. — Det er i Lovens præstl. Kildeskrift *(P)*, at Bestemmelserne om S. er optegnede: 2 Mos. 25, 23—30 og 3 Mos. 24, 5—9; jfr. 2 Mos. 26, 35; 37, 10 f.; 40, 22. 23; 4 Mos. 4, 7. 8. I de histor. Skrifter er der naturl. kun sjælden Anledning til at omtale S. Den ældste Omtale er i 1 Sam. 21, 5 [4 f.], da David og hans Svende af Præsten Ahimelek i Nob paa visse Betingelser fik S., »det hl. Brød«, at mætte sig med (jfr. Mt. 12, 3. 4). I en summarisk Fortegnelse 1 Kong. 7, 48 f. nævnes i Salomos Tempel ogsaa S.s-Bordet; derimod er »Altret foran det indre Rum« (6, 20. 21) ligesom i 7, 48 Røgofferaltret. Kronisten regner i 1 Krøn. 28, 16 og 2 Krøn. 4, 8. 19 med flere (10) Borde, men i 2 Krøn. 13, 11 og 29, 18 kun med det ene; dette sidste stemmer uden Tvivl alene med de histor. Fakta; maaske de 10 Borde har været Stel for de 10 Lysestager, der fandtes i Salomos Tempel (1 Kong. 7, 49; 2 Krøn. 4, 7). Ved Templets Brand 856 f. Kr. er S.s-Bordet vel blevet Ildens Bytte (2 Kong. 25,9). I Hes. 41, 21. 22 er det atter Røgofferaltret, ikke S.s-Bordet, Talen er om (et Alter er Guds Bord: Mal. 1, 7. 12). S.s-Bordet i Serubabels

Tempel var imellem Antiokos Epifanes' Rov (1 Mak. 1, 22 [23]). S.s-Bordet fra Templets Genindvielse 165 f. Kr. nævnes 1 Mak. 4, 49. Det førtes efter Jerusalems Erobring (70 e. Kr.) til Rom og er afbildet paa Titusbuen, baaret paa Skulderen af rom. Soldater. Sammen med Lysestagen førtes det af Vandalerne til Carthago, bragtes af Belisarios til Constantinopel og kom derfra til Jerusalem, hvor begge Dele rimeligvis er gaaet til Grunde under Persernes Plyndring 614. — S.ene bestod (3 Mos. 24) af 12 store Brødflader af fineste Hvedemel (hver $^2/_{10}$ Efa); at de var usyrede, bemærkes ikke udtrykkelig i G. T., men de var saaledes i den senere Tid; deres højhellige Brug og Analogien fra Babyloniernes Ofring af »søde« (usyrede) Brød paa Gudernes Borde taler dog for, at det ogsaa fra først af har været paa samme Maade (jfr. 3 Mos. 2, 11). De var Offer for Jahve; der medgaves dem ren Røgelse, efter Traditionen i 2 gyldne Skaale; naar Brødene paa Sabbaten erstattedes af friske, kastedes Røgelsen paa Brændofferaltrets Ild. Brødene selv skulde fortæres af Præsterne alene indenfor Helligdommen, med Udelukkelse af deres Familie; i gl. Tid forstodes Kravet undtagelsesvis ikke saa strængt (1 Sam. 21). Jfr. yderligere om S. Neh. 10, 33. 34 [32. 33] og 1 Krøn. 9, 32. — S.s-Bordet (2 Mos 25) var udstyret paa en Maade, der svarede til S.s højhellige Betydn. Det stod paa Nordsiden af det Hellige og var et Bord af Akazietræ, 2 Alen langt, 1 Alen bredt og $1^1/_2$ Alen højt, beklædt med Guld (jfr. 1 Kong. 7, 48); det havde Guldringe til Bærestænger, de var anbragte ved en Liste omkring Midten af Bordbenene. — Imellem Offergaverne var S.ene det dagl. Brød, der hørte til ethvert Hus og ikke turde mangle i Jahves Bolig, en urgl. Kultusskik med talrige Analogier fra Oldtidsreligionerne, ikke mindst fra Babylonierne, hos hvem usyrede Brød ofredes, ofte i et Antal af 12 eller 24 eller endog 36. Men i Mosaismens Lutring af overleverede Kultusformer er Brugen af S. løftet op over den lavere Forestilling om Guds Føde; Brødene »for Guds Aasyn« er Symbol paa Israels (de 12 Stammers) uophørlige Hyldest af dets hl. Gud, tjenligt til ogsaa at give dets eget daglige Brød en højere Indvielse, altsaa en Kultus af betydningsfuld rel. Værdi. *L. G.*

Skuespil og Kirken, se Mysterier (III, 326) og Teater og K.n.

Skúlason, Thorlákur, isl. Biskop, var en Bondesøn, f. 24. Aug. 1597 paa Island. Efter Studier i Kbhvn, blev han 1619 Rektor ved Latinskolen paa Hólar, valgtes 1628 til Biskop ssteds og vandt megen Yndest og Anseelse i denne Stilling. S. stod i nøje Forbindelse med Oldforskeren Ole Worm, hvis Granskninger han støttede. Han overtog efter sin Forgænger Islands eneste Bogtrykkeri, fra hvilket han lod udgaa en revideret Bibelovers. D. 4. Jan. 1656. *H. F. R.*

Skullerud, Olai, f. i Høland 1. Marts 1829, Seminarist fra Asker 1847, Lærer ved Opdragelsesanstalten »Hans Cappelens Minde« ved Skien 1849—1855, flyttede da efter Tilskyndelse af Pastor Honoratus Halling til Kra. for at overtage Redaktionen af det opbyggelige Søndagsblad »For Fattig og Riig«, som Halling havde grundlagt i 1848, og som endnu bestaar. Desuden overtog han efter Halling Udg. af det lille Maanedsskrift »Børnebibliotheket«, var tillige den første Sekretær i »Foreningen for indre Miss. i Kra.« (stiftet 22. Januar 1855) og virkede flittig med Bibellæsninger i Enerhaugens [kristelige Arbeider-]Samfund (gr. 1850 af Halling). S. var en varm Kr., strængt bekendelsestro, en udpræget Personlighed. D. 12. April 1858 kun 29 Aar gl. *O. K.*

Skulptur, kirkelig, se Billedhuggerkunst (I, 316).

Skyld er i den dogmat. Sprogbrug Udtrykket for, at Synden medfører Ansvar overfor Gud. Ordet anvendes ogsaa i alm. retslig og moralsk Betydning (jfr. i N. T. Joh. 18, 38; 19, 4 osv.) og vil overalt være bestemt i Forhold til Loven, der krænkes. Den dogmat. Begrundelse af Begrebet vil være givet med den rette Forstaaelse af Synden (se d.); i samme Grad, som det fastholdes, at Synden har sit Sæde i Viljen, vil Bevidstheden om S.en træde i Forgrunden, medens derimod enhver Opfattelse af Synden som en Natur-Ufuldkommenhed maa svække S.-Bevidstheden. Ordene Synd og S. kan derfor i N. T. ligefrem bruges som Udtryk for det samme (Mt. 6, 12: *ὀφειλήματα*; Lk. 11, 4: *ἁμαρτίαι*); Adjektivet »skyldig« hedder i N. T. *ἔνοχος* (Mt. 5, 21 f.) eller *ὑπόδικος* (Rom. 3, 19). Baade i G. T. og N. T. forudsættes S.-Bevidsthedens Tilstedeværelse som noget selvfølgeligt; Ps. 51 og Rom. 7, 14 f. vil til alle Tider staa som klassiske Udtryk derfor. — Moderne Behandlinger af Troslæren har ikke bestridt Begrebets Berettigelse, men har ganske vist taget et bestemt Spørgsmaal fra dette Omraade op til Revision, nemlig om ogsaa Arvesynden medfører S. Spørgsmaalet herom maatte naturlig melde sig ud fra Erkendelsen af, at der baade ifølge Sagen selv og ogsaa i Henhold til N. T. maa regnes med forsk. Grader i S.en (Lk. 12, 47 f.; Joh. 19, 11, jfr. Lk. 23, 34; Joh. 9, 41; 15, 22) i Forhold til den Grad af Bevidsthed og Vilje, der ligger bag ved Synden. Den ældre Dogmatik fastholdt Dogmet om Arveskylden (jfr. Conf. Aug. Art. II og IX) og søgte forsk. Begrundelser derfor; i N. T. findes Tanken derom vistnok i Rom. 5, 12 f. (derimod næppe Ef. 2, 3). — I nyere Teol. vil man, trods Umuligheden af at paavise et »Nulpunkt i S.en«, være tilbøjelig til at hævde, at Forestillingen om »S.« i hvert Fald kun i uegentlig Betydning kan sættes i Forbindelse med Arvesynden. *Th. L. Th.*

Skyldoffer, se Offer (III, 420).

Skyllekalk *(ablutio)*. Efter at Kommunionshandlingen i den rom. Messe er sket, idet Præsten har nydt den ene Del af den brudte Hostie og uddrukket Vinen med den deri nedsænkede Rest af Hostien (samt, hvis der eventuelt er Altergang, givet Lægfolk Brødet), gydes af Ministranten Vin i Kalken og derefter Vand, medens Præsten samtidig holder sine Fingre over Bægeret, saaledes at de afskylles. Derpaa uddrikker han denne »S.«. — S.en har ogsaa spillet en vigtig Rolle ved Lægmandskommunionen. Saavidt vides, synes England denne »S.« Hjemsted. I alt Fald i 13. Aarh.s Slutning (Konciliet i Lambeth 1285) gav man de kom-

municerende den uindviede Vin af S.en, som det siges, for at de lettere kunde nedskylle Hostien. (Er dette Grunden, er denne »Lægmandskalk« vel ogsaa et Vidnesbyrd om, at den rom. K. var ved at faa sin Vilje igennem m. H. t. Afskaffelsen af den lokalt engelske *intinctio*-Skik. Siden 11. Aarh. uddelte man nemlig her ikke længere selve Kalken til Lægfolket, men gav dem Hostien dyppet i den indviede Vin). Alligevel ansaas ogsaa denne *ablutio* for en hellig Drik, der havde sakramental Karakter, og den nødes jo af den virkelige Messekalk (absolut almenkirkeligt Forbud mod Lægmands-Kommunion *sub utraque* hører ogsaa først Konstanzer-Konciliet til). Skikken blev i 14. Aarh. udbredt i Tyskland, især ved Sygekommunion, og har muligvis haft videre Udbredelse. Senere efter Ref.s-Tiden paabød man, for at adskille denne S. fra den virkelige Messekalk, at der skulde bruges et andet Bæger (saaledes befalet i Münsters Stift i 17. Aarh.); i Reglen var saa S.en af Glas. At S.en endnu paa Ref.s-Tiden ansaas for virkelig Kommunion, fremgaar vel ogsaa af, at man fra evangelsk Side karakteriserede den som et Forsøg paa »at dreje Folket en Næse« (Udtalelse af Hertug Georg af Anhalt). Enkelte Steder i Tyskland har Skikken holdt sig til vore Dage, ligesom det siges, at man giver protest. Konvertiter, der har Betænkeligheder ved Nadvernydelse *sub una*, denne S. — At S.en i Slutn. af Middelalderen og endnu i 16. Aarh. officielt af K.n ansaas for at have sakramentale Egenskaber, viser ogsaa Forholdet ved dens Brug efter Barnedaab. Præsten gav paa adskillige Steder det nydøbte Barn nogle Draaber Vin af S.en og betonede udtrykkelig i sine Ord, at der her var Tale om en Kommunion (Handlingen er et klart Levn fra Oldtidsaltergangen efter Daaben). I vor slesvigske Agende fra 1512 siges: »hvis Præsten har celebreret [sc. Messen], skal han give Barnet Kommunionen, idet han med Ablutionsvin slaar Kors i Barnets Mund, sigende: »Vor Herres J. Kristi ablutio gavne Dig til et evigt Liv.« I Schweriner-Agenden fra 1521 siger Præsten endog: »Delagtigheden i vor Herre J. Kr. gavne Dig« osv. Ordene ansaas altsaa for brugelige, skønt man havde ophørt at bruge den indviede Vin; den gamle Opfattelse af Handlingen kunde hævde sig, saalænge den virkelige Messekalk brugtes. Men denne »Børnekommunion« er nu forlængst ophørt. (Rietschel, Lehrbuch der Liturgik I, 1900, S. 391 f.; Smend, Kelchspendung u. Kelchversagung, 1898; Liber agendarum Sleszwicensis, ved Freisen, 1898, S. 49 f.). *J. O. A.*

Skyterne, i gr.-rom. Tid indtil o. 2. Aarh. e. Kr. det alm. Navn paa Beboerne af Landene N. for det sorte og det kaspiske Hav, ja maaske ogsaa paa længere imod Ø. levende Folk. Til S. henregnedes vistnok adskillige Folk og Stammer, der talte forsk. Tungemaal. Nogle af dem vare Nomader, andre Agerdyrkere. Selv kaldte de sig ikke S., men nogle af dem benævnede sig med et noget lignende Navn Skoloter. Hos Perserne hed de Saker, hos Assyrerne Manda. Bibelens Magog svarer omtrent til S. S. nævnes allerede tidlig af gr. Forfattere, men først hos Herodot finder man nærmere Efterretninger om dem. Længere hen i Tiden kaldes Beboerne af de samme Landstrækninger Sarmater. — S. gjorde oftere Indfald i andre Lande, særlig i mere kultiverede Egne, hvor de stundom foraarsagede store Ødelæggelser. S. betegner derfor oftere, f. E. i Makkabæernes Bøger (2 Mak. 4, 47; 3 Mak. 7, 5, jfr. Kol. 3, 11), simpelthen Barbarer. De første Folk, vi hører, de foretog saadanne Indfald hos, var Kimmerierne (i Biblen: Gomer). De trængte frem i Lilleasien, hvor Gyges o. 650 havde hævet Lydien til en anselig Magt. Efter hvad Assyrerne fortæller, mistede Gyges Livet i Kampen mod dem. S. kastede sig derefter over Assyrien og Medien. I de assyriske hist. Indskrifter tales der ikke om deres Indfald, men af Hymner til Solguden ser vi, at Assyrerne i de sidste Aartier før 600 f. Kr. trængtes haardt af Naboerne i N. og Ø., bl. a. af Nomadefolk. Ifølge Herodot oversvømmede S. flere af Assyriens vestlige Provinser, de skal bl. a. i Psammetik I's Dage (665—611) paa et Tog mod Ægypten være naaede langt ind i Syrien, endog til Askalon (Herodot I, 105); men mærkeligt nok findes der hos Israels Profeter ingen bestemte Hentydninger til Indfald af S. Ifølge Herodot satte de sig en Tidlang i Besiddelse af Medien og herskede i det hele i 28 Aar over Asien. Efter Assyriens og Babyloniens Fald foretog Dareios I 514 et stort Felttog mod S., vistnok for at standse deres Indfald i Persernes Besiddelser. *V. S.*

Skytopolis, en saavel i militær som i kommerciel Henseende vigtig By i Jordandalen, hvis Navn rimeligvis paa en eller anden Maade staar i Forbindelse med Skyterne, hvis Indfald i Syrien maaske har strakt sig til dette Punkt i Jordandalen. Det nærmere er dog helt ukendt. Muligvis skyldes denne, kun i den gr.-rom. Tid forekommende, Benævnelse paa Byen en Lydighed med Navnet Skyter. Forøvrigt var de indfødtes Navn paa Stedet helt forskelligt: Beth-Sean. Byen tildeltes Manasse Stamme, men var endnu i Dommertiden i Kana'aniternes Besiddelse (Dom. 1, 27), blev senere en Tid afhængig af Filisterne (1 Sam. 31, 10 ff.). I senere Tider var Byen uvenlig stemt imod Jøderne. Den blev siden kristen og Biskopssæde. *V. S.*

Skytsengel, Skytshelgen se Værneengel, Værnehelgen.

Skytte. 1) **Henning S.**, se Schütte (S. 119). — 2) **Johan Bengtson S.**, sv. Statsmand og Lærd, f. 1577 i Norrköping, blev efter Studier i Udlandet 1602 den senere Gustaf II Adolfs og andre Prinsers Lærer og optoges 1603 i Adelen (1624 i Friherrernes Stand). S. blev en til udenrigs Sendelser meget brugt Diplomat; 1617 optoges han i Rigsraadet, blev 1622 Uppsala Universitets Kansler, 1629 Generalguvernør i Livland m. m., 1634 Præsident i Göta Hofret. D. 25. Marts 1645. S. har indlagt sig store Fortjenester som Mæcen og Fremmer af det videnskabelige Liv, ligesom han forfattede videnskabelige Skrifter. Som Uppsala Universitets Styrer gav han Højskolen nye Love og øgede paa egen Bekostning dens Lærerpersonel (Oprettelsen af »den Skytteanske Professur«). — 3) **Lars S.**, sv. Konvertit, f. o. 1610 i en adelig Slægt, gjorde sig allerede som

Student i Uppsala bemærket ved sine ualmindelige Kundskaber, som yderligere øgedes ved Studier i Udlandet. Hjemkommen ansattes han i Hoftjeneste og sendtes 1641 som Diplomat til Portugal. 1647 begærede han sin Afsked, rejste til Rom, hvor han konverterede og blev Fransiskaner; han døde i et Minoritkloster i den evige Stad 1696. Et Tilbud om et Bispesæde afslog han. Han har udgivet enkelte lat. Skrifter, der vidner om hans kat. Nidkærhed. *J. O. A.* — 4) **Martin S.**, Finlands første evang. Biskop, f. o. 1460, da han som »Martinus Schutte de Abo« indtegnedes som Student i Rostock 1479. 6 Aar efter nævnes han som Kannik i Åbo, men optoges senere i Dominikanerklostret i Sigtuna i Sverige. Efter flere Studierejser i Udlandet blev han Prior for sit Kloster, og 1524 fik Gustaf Wasa ham gjort til Ordenens sv. Generalvikar og Visitator. 1528 viedes han, vel i Uppsala, til Åbo Biskop uden at aflægge Ed til Paven eller faa pavelig Konfirmation, hvorimod han lovede at »prædike Herrens hl. Evangelium« og vise Troskab mod Kongen. Som Biskop søgte han at bevare saa meget som muligt af hævdvunden Sæd, samtidig med, at han gennemførte den nye Tingenes Ordning, som besluttedes i Vesterås 1527 og i Örebro 1529. Men de ref. Ideer mødte megen Modstand hos Præsteskab og Domkapitel. S. var ivrig for at sende unge Mænd paa Studieophold til Wittenberg (saaledes Mikael Agricola og Paul Juusten, der blev den finske K.s egentlige Reformatorer). Fra 1540 af var S. i Unaade hos Kongen, vist som Følge af, at denne havde skilt sig af med Laur. Andreæ og faaet udenlandske Raadgivere i Stedet. Med Taalmod og under trange Kaar stræbte S. længe at tilfredsstille Gustaf, indtil han endelig, træt af Modgang og Alder, bad om sin Afsked. 1548 fik han saa Mikael Agricola til Coadjutor. Har S. vel end været uden større Handlekraft, skyldes det dog sikkert for en stor Del ham, at den finske Reformation fik en i bedste Forstand konservativ Karakter. I sit private Liv prises S. for sin Gavmildhed mod fattige. D. ugift 30. Dec. 1550; begravet i Åbo Domkirke. *K. A. A.*

Skæbne (græsk *μοῖρα*, lat. fatum) betegner dels Resultatet af et Menneskes Liv, Oplevelser og Handlinger, dels den Magt, som tænkes at raade over og bestemme den enkeltes Livsløb og Verdensløbet i Almindelighed. S.troen har sin Grund i Tanken om, at Tilværelsen ikke er givet Tilfældigheden i Vold, men er underlagt en ubrødelig Nødvendighed. Denne Tro faar ofte en rel. Farve, idet S.n enten personificeres eller tænkes som en upersonlig Magt, der staar over Guderne. Dette er Tilfældet i mange Oldtidsreligioner. Indenfor Hellenismen er navnlig Stoicismen præget af Bevidstheden om Afhængigheden af en saadan Magt, som betegnedes med de karakteristiske Navne: »det uundgaaelige«, »det uddelende«, »Nødvendigheden«, »det uafvendelige«. I Krdmmen bliver de kosmiske Grundfølelser bestemt af det etiske-rel. Grundsyn. Den kr. Tro paa Gud indeholder, at Guds Almagt staar i hans Kærligheds Tjeneste. Derfor forsvinder Tanken om en S. for Troen paa Guds Forsyn (II, 84). Se iøvrigt Art. Fatalisme (II, 21). *C. G.*

Skæg. Hos Israeliterne gjaldt ligesom i Alm. i Østen (bortset fra enkelte Folk, især Ægypterne) S.et som Tegn paa den frie, voksne Mand. Man lod det derfor vokse frit, og Loven (3 Mos. 19, 27) forbød udtrykkelig at klippe det, et Forbud, der specielt gentages for Præsternes Vedk. (3 Mos. 21, 3); det behandledes med Ære, man salvede det omhyggeligt (Ps. 133, 2), greb om det og kyssede det som Hilsen (2 Sam. 20, 9); men at forsømme dets Pleje, udrive, afskære, rage eller tilhylle det var Tegn paa Sorg eller Vanære (2 Sam. 10, 4; 19, 24; Jes. 7, 20; 15, 2; Jer. 41, 5; 48, 37; Esr. 9, 3; Baruk 6, 39) — medens Ægypterne netop, naar de havde Sorg, lod S.et vokse. Kun ved Levitvielse eller ved Renselsen af helbredte Spedalske afragedes S.et, der var fremvokset i den urene Tilstand. — I N. T. omtales S.et ikke, og de Kr. synes de forsk. Steder paa dette Omraade at have fulgt gængs Folkeskik. Men bl. Grækere og Romere var det netop i den første kr. Tid Mandsmode at afrage S.et (hos Grækerne siden Alexander d. stores Tid, hos Romerne siden 3. Aarh. f. Kr.; den første Afragning, *depositio lanuginis*, fejredes hos Romerne som Fest med Ofring og Forlystelser). At bære S. var da paa klassisk Grund enten Vidnesbyrd om Ungdom eller om Sorg (Augustus lod f. E. efter Varus-Nederlaget sit S. staa en Tid); dog kunde det være sømmeligt for den kraftige Mand indtil 40 Aars Alderen at bære S. og i hvert Fald for Filosoffer. Et Omsving i Moden skete saa med Kejser Hadrian; han og hans Efterfølgere, ja selv gamle Mænd som Pertinax og Didius Julianus, bar Fuldskæg, og mange fulgte da selvfølgelig Eksemplet. Men i Østen holdt nu kr. Lærere af rel. Grunde paa Pligten til at lade S.et vokse. Klemens Aleksandriner fremhæver f. E. i sin »Pædagog«, at Gud har givet Mænd og Løver(!) dette Værdighedstegn, hvorfor det er en Forhaanelse mod Gud at afrage det; højst kan det af Renlighedsgrunde tillades at studse Overskæget. Ogsaa Tertullian var Fjende af Ragekniven. Epifanios advarer mod de kætterske, mesopotamiske Munke, der afrager S.et, idet han paaberaaber sig »den guddommelige Logos' Bud« (med de apostolske Konstitutioner som Kilde). Klemens Aleksandriner, Cyprian, Lactantius, Augustin o. a. var desuden forvisset om, at Kristus havde været skægget. Alligevel lod den første kr. Kejser, Constantin (ligesom hans Efterfølgere til Mauritius, d. 602), sig atter rage, og i det mindste Mængder af Lægfolket har fulgt Eksemplet (blandt kr. Epitafier i Lateranmusæet findes da ogsaa saadanne over kr. Barberere med tolerant Gengivelse af den af de strænge banlyste Rageknv som deres Emblem). Da Julian d. frafaldne »for at straffe Naturen« (der ikke havde skænket ham Skønhed) lod S.et vokse vildt, gjorde han sig nu ligefrem latterlig derved; de vittige Antiokenere sammenlignede ham med en Gedebuk og sang Spotteviser om ham med Omkvædet: »lad dig rage!« Kejseren skrev imidlertid i den Anl. et Forsvarsskrift (»Misopogon«, Skægfjenden), hvori han roste sig af sit uplejede S., som Lusene løb frit om i, »som Dyr i Skoven«. — Sandsynligvis gaar imidlertid Forskellen mellem Østens og Vestens

Gejstlige m. H. til at bære Skæg tilbage til disse den begyndende Rigskirkes Dage. Østens Gejstlige, for ikke at tale om Munkene her, fastholdt S., medens det i Rom og Vesten blev Skik at afrage det. Selvfølgelig var der dog Mænd, der gav Østen Ret: man burde ikke fordærve Guds Skabning; og andre af barbarisk Rod holdt, som Germanerne paa S.et som Frimandsmærket. Men netop Folkevandringens Indflydelse paa de ydre Former bevirkede, at Gejstligheden, ligesom den konservativt fastholdt den gamle folderige Dragt, holdt paa Romerskikken at rage S.et. — Snart blev dette da et krævet gejstligt Kendemærke. Allerede Cæsarius af Arles paabød ligefrem sin Arkidiakon at klippe Haar og S. med Magt paa de Klerke, der satte sig derimod; og ældre middelalderlige Synoder og Forf.e mente, at det siden Peters Dage havde været Skik for Klerus i Rom (og derfor i Vesten) at rage S.et eller ialt Fald klippe det tæt; men da Peter jo netop i Billedkunsten fremstilledes skægget, var det meget heldigt, at man »vidste«, at Hedningerne i Antiokia, for at spotte Apostelfyrsten, havde afklippet hans S. Det var altsaa et Ydmyghedstegn at efterfølge Peter i hans Fornedrelse. Østen saa med Foragt herpaa, og da Fotios 867 rejste sine Klager over Vestens K., hørte det bl. a. ogsaa til Misligheder dér, at Vestens Klerke ragede S.et. Ratramnus fra Corbie, der forsvarede Vestens K., saa forstandigt paa Sagen og erklærede S.et for et Adiaforon: de forsk. K.r fulgte her nedarvet Sædvane, og der fandtes hverken i Skriften eller den apostol. Overlevering Bestemmelser om S. Men S.-Ragningen af Klerke og Munke gav naturligvis nu Anl. til særlige liturgiske Ceremonier. — Som et mærkeligt Vidnesbyrd om, at S. og K. har noget med hinanden at gøre, staar bl. a. ogsaa det særlige S.-Benediktionsritual (fra 7—8 Aarh.?) i det mozarabiske Pontificale (liber ordinum): efter Messen træder de unge, der ønsker S.et velsignet, hen til Alterskranken, Præsten salver S.et med indviet Voks, og efter Antifoner og Bønner udtales en særlig Velsignelse om Fremvækst til Mands Modenhed (Handlingen kan altsaa ses som et kr. Sidestykke til de rom. Forh. ved *depositio lanuginis*, kun er her blot Tale om Afragning, »hvis vedk. er Munk«). — I Middelalderen kæmpede Romerk.n haardt mod Gejstlighedens Fristelser af gr. Skik eller mod dens Barbartilbøjelighed til at bære S. Gregor VII tvang saaledes Ærkebispen af Cagliari og hans Klerus til at rage S.et, men først i 12. Aarh. sejrede den rom. Sæd, og Synoder paalagde nu Gejstlige Straf, naar de ikke ragede S.et i 14 Dage. Men i 16. Aarh. med Renaissancens Sejr optog Gejstlige atter at bære S; en Pave som Julius II gik i Spidsen, og fra Paulus III til Innocents XII (d. 1700) møder vi skæggede Paver, der endog bar S. af ret verdsligt eller militært Tilsnit. Mænd som Carlo Borromeo var Modstandere af denne Afvigelse fra gl. kirkl. Skik. I 18. Aarh. sejrede Ragekniven atter, og da den baierske Gejstlighed i 1860erne viste Tilbøjelighed til at bære »et gl. ærværdigt S.«, forbød Pius IX i et Breve denne Fravigelse fra kirkelig Sæd. Kun strænge Munkeordener (Eremiter, saaledes ogsaa navnlig Capucinere) maa bære S. — Protestant. Gejstlige paa Ref.s-Tiden optog Renaissance-Lægmandsskikken, skønt Luther og Zwingli ragede sig; men iøvrigt holdt man dog Spørgsmaalet om S. for et Adiaforon. Da Parykken i 17. Aarh.s Slutn. trængte sig ind ogsaa hos Gejstligheden, ragede man atter S.et, og først i 19. Aarh., da Lægfolket atter delvis lagde Ragekniven bort, fulgte Gejstligheden ialt Fald ogsaa delvis efter. — Paa oldkr. Monumenter finder vi inden 4. Aarh. yderst sjældent skæggede Skikkelser. Den ældre Kristus- og Apostelskikkelse er skægløs, netop samtidig med at Kirkelærere saa bestemt holdt paa, at det var formasteligt mod Gud at afrage S.et. Det kan da næppe forklares ved Henvisning til, at Romerne (navnlig siden Constantin) dog alm. lod sig rage, eller til, at gnostiske Tanker om Kristus som den straalende skønne Yngling trængte sig ind; det hænger sikkert sammen med den ældste kr. Kunsts Symbolik. Efter 4. Aarh., da man fremstiller Apostle og Martyrer med S., ser vi, at man stadig fastholder en Række Typer: Oranten, Noah, Daniel, Jona, Mose ved Tornebusken o. a. som skægløse. Paa samme Billeder ses Mose skægløs ved Tornebusken, men skægget, naar han slaar Vand af Klippen. Det formodes da, at den skægløse Type symboliserer Herlighedstilstanden (den skægløse Person vidner om den usvækkede første Ungdomskrafts og relative sædelige Uberørtheds Tilstedeværelse, overført om, at vedkommende enten momentant er Genstand for den guddomm. Krafts Nærværelse eller i sig er Type paa konstant Nydelse af Saligheden og Guds Nærværelse); den skæggede Figur afbilder Manden, der befinder sig i Jordelivets Kamp (Mose ved Klippen er Symbol paa Daaben som Indgang til den jordiske Menighed). Fuldt tilfredsstillende er iøvrigt Forklaringen ikke. — Naar man (siden 4. Aarh.) karakteriserer Apostlene Peter og Paulus ved S., og snart ved særlig formet S. (Peter med kort, afrundet, Paulus med langt, spidst S.), hænger det sammen med Tilliden til en nu sejrende Overlevering om, at de virkelig havde set saadan ud; derimod er det vel rigtigt, at den skæggede Kristustype, der arbejder sig frem i 4.—5. Aarh., i alt Fald er skabt under Indflydelse af Fidias' gl. Zeus-Type; noget andet er, at man ogsaa her snart tillagde denne Type Portrætlighed. *J. O. A.*

Skælskør, se Skelskør (S. 216).

Skærsilden. Læren om S. (*ignis purgatorius, purgatorium*, tysk: Fegfeuer), ɔ: en Renselse af de retfærdiges Sjæle i en Mellemtilstand efter Døden, saa at de kan blive skikkede til at indgaa til Paradis, har udviklet sig i K.n fra Oldkirkens Dage af, og til selve Grundtanken kan der opvises rel.s-hist. Paralleler, saaledes fra Platon og Stoikerne. I Skriften har en saadan Lære om en Renselse i Mellemtilstanden intet sikkert Tilhold (heller ikke i 1 Kor. 3, 11). Men fra K.fædre som Origenes dukker Tanken frem, og særlig i Vesten sysles der med den, Augustin taler om hinsidige, timelige Straffe som en Mulighed og er ogsaa inde paa Tanken om, at K.n kan komme de afdøde til Hjælp ved Messeofre og gode Gærninger, hvilket endnu bestemtere læres af Gregor den st. I Middelalderen bringes S.s-Læren i den skæbnesvangre

Forbindelse med Bodens Sakrament, hvor kun de evige Straffe blev eftergivne ved Absolutionen, medens Mennesket selv maatte afbøde de timelige ved gode Gærninger (se Bod I, 343). Naar nu et Menneske ved sin Død er saaledes stillet, at han har tilgivelige Synder, han ikke har faaet Tilgivelse for, eller timelige Straffe, han endnu ikke har faaet afbødet, tilbage, saa skal hans Sjæl i S. gennemgaa den rensende Lidelse, som hans Forhold kræver, noget som Guds Retfærdighed fordrer. — Om denne S.s-Pines Længde er intet bestemt fastsat, men den kan altsaa i hvert Fald afkortes gennem fyldestgørende Gærninger (og her spiller Afladen, jfr. I, 32, en stor Rolle), mest ved de efterlevendes Sjælemesser og Forbønner. Forudsætningen for K.ns Magt til at forkorte S.s Pine er dels den overskydende Skat af gode Gærninger, som den besidder i Kristi og Helgenernes overskydende gode Gærninger, dels Tanken om de helliges Samfund, i Kraft af hvilket den enes Ydelser kan komme den anden til Gode. Selv kan den enkelte Sjæl i S. naturligvis ikke yde nogen satisfactio, men kun en satispassio. Om S.s Sted er heller intet fastsat; naive Sjæle har anbragt den i Jordens Indre. Heller ikke har K.n fastsat noget om, hvorvidt Ilden skal betragtes som en virkelig Ild (hvilket den græske K. bestemt har forkastet) eller kun som et Symbol paa den smærtelige Renselsesproces, der dels bestaar i Savnet af Samfundet med Gud (poena damni), dels i virkelige Lidelser (poena sensus). — Tridentinum fastslog Læren i al Korthed, men senere blev den udformet i alle Enkeltheder, særlig af Bellarmino. Reformatorerne, der mødte Læren i dens værste, praktiske Udvækster, forkastede den helt og holdent, men den alm. Forestilling om en voksende, aandelig Renselse i Mellemtilstanden har dog ofte øvet en vis Tiltrækning indenfor Protestantismen. *J. P. B.*

Skærtorsdag, K.ns Festdag for Nadverens Indstiftelse (det kirkl.-liturg. Navn er *coena domini*), Torsdag i Ugen før Paaske eller den stille Uge. Oprindelsen af Navnet S. er usikker. I Svensk er *skärdagarne* Dagene i den stille Uge, og *skärdag* bruges om Helligdag i Alm. Hyppigst udledes S. af det oldnordiske *skira*, »rense«, som ogsaa forekommer i Udtrykket »skær og ren«, og Navnet sættes i Forbindelse med den Renselse, som foregik paa denne Dag, idet Fasten afbrødes, og der toges et Bad, efter at man hele Fasten igennem havde været klædt i Sæk og Aske. Badet tydede symbolsk paa den store Absolution, som hørte denne Dag til. Muligvis hænger det tyske Navn, der er sjældent i Middelalderen, alm. i 16.—17. Aarh., »Gründonnerstag« *(dies viridium)* sammen hermed, idet man skal have kaldt de genoptagne Pønitenter, »de syndefrie«, for »de grønne«. Andre antager dog, at Navnet hænger sammen med de 9 Slags grønne Urter, man plejede at spise paa S. for at værne sig mod Sygdom. Formodning er ogsaa opstillet om, at Navnet hænger sammen med den tyske Brug af grønne Paramenter til Messen paa S. Andre Navne er Helligtorsdag, den gode Torsdag, *bona feria qvinta*, eller Nadverens Torsdag. — S. er i Danmark lovbeskyttet, fredet Helligdag. Fra K.ns ældste Dage har den sikkert været fejret, selv om det alm. siges, at der først 682 haves bestemte Vidnesbyrd om dens Festligholdelse. Paa Konciliet i Carthago 397 fastsættes dog, at Alterens Sakramente skal nydes fastende, undtagen paa Indstiftelsesdagen. Dette henpeger til, at man, for paa S. at komme saa nær som muligt til det opr., samledes ved Aftentid til Nadver, og fra Oldk.ns Dage var Kommunikanternes Tal paa S. meget stort, saaledes som det finder Sted lige til Nutiden (jvf. Indledn. til Luthers 1. S.s-Prædiken i Huspostillen). S.s gamle Perikoper er 1 Kor. 11, 23—29, Paulus' Vidnesbyrd om Nadveren, og Luk. 22, 14—20, Nadverens Indstiftelse. I den nye dske Tekstrække er ansat 1 Kor. 10, 15—17 og Johs. 13, Fodvaskningen. — Denne Fortælling har givet Anledning til paa S., f. E. i Romerk.n og den gr.-kat. K., særlig at efterligne Handlingen paa udvortes Maade (II, 71). Efter gl. kirkl. Skik indvier de rom.-kat. Bisper paa S. den hl. Krisma (Salveolien; jfr. II, 854). Matutin-Tidebønnerne paa S. kaldes *tenebræ*, fordi man under dem udslukker Alterlysene. Privatmesser maa ikke læses paa S. *A. J.*

Skærtorsdagsbullen eller Nadverbullen (Bulla in coena Domini) er et paveligt Aktstykke, som blev oplæst rundt om i Landene paa Skærtorsdag, men med særlig Højtidelighed paa denne Dag af Paven fra Loggiaen i St. Peterskirken i Rom. I Forbindelse med den pavelige Velsignelse over alle Troende lystes »Forbandelse og Fordømmelse i den treenige Guds Navn over alle Hussiter, Wiklefiter, Lutheranere, Zwinglianere, Kalvinister .... saavel som over alle andre Kættere, med hvilket Navn de end nævnes, og til hvilken Sekt de end monne høre.« — Bullens Oprindelse maa søges i den tidlige Middelalder, men faar sin sikre Form i 12. Aarh.; derefter udvidedes den med flere og flere »Kætternavne«. Den højtidelige Akt fandt Sted i Rom ligetil Clemens XIV's Pontifikat (1769). Fra den Tid af bliver Brugen vaklende, indtil Oplæsningen endelig afskaffedes af Pius IX 1869. *A. J.*

Skøgevældet (Pornokratiet) bruges som Betegnelse for 1. Halvdel af 10. Aarh. (jfr. Seculum obscurum, S. 130) paa Grund af den Rolle, som ryggesløse Kvinder sammen med deres Ægtefæller og Elskere spillede for Pavedømmet. Theodora, gift med den rom. »Konsul og Senator« Theofylakt, fik sin Slægtning Johan X valgt til Pave 914 (II, 651). Theodoras ene Datter, Marozia, lod ham 928 rydde af Vejen og fik 931 sin egen Søn med den 911 afdøde Pave Sergius III (S. 160), Johan XI (931—36), gjort til Pave. Ved sit Forhold til Markgrev Alberic og sine senere Ægteskaber med Markgrev Guido af Tuscien og Kong Hugo af Italien var hun længe Roms faktiske Leder, indtil en af hendes Sønner, den yngre Alberic, 932 fordrev Kong Hugo og kastede Moderen i Fængsel. Med Alberics Søn Octavianus, Pave under Navnet Johan XII (955—64), naaedes Bunden paa Pavernes Ryggesløshed, og Kejser Otto I gjorde omsider Ende paa Uvæsenet. *H. J. H.*

Slagelse, gl. sjællandsk Købstad med o. 10,500 Indb. (1911), var kgl. Møntsted i 11. Aarh. og havde Købstadsprivilegier 1280. I Middelalderen havde S. foruden St. Mikkels (gr. i

11. Aarh., nuv. Kirke i gotisk Stil fra 14. Aarh., restaur. 1873 f.; ved Siden af den ligger en gl. Kirkelade fra 14. Aarh., der 1616—1809 husede S. Latinskole) og St. Peders Kirke (gr. i 12., stærkt ændret i 13., restaur. og delvis nybygget i 19. Aarh.) ogsaa en Clemenskirke og en Vor Frue Kirke. Her fandtes et borgerligt Hellig-Aands Hus (nævnet 1372) med Kirke, og udenfor Byen laa en St. Jørgensgaard for spedalske (nævnet 1261); videre omtales St. Knuds Gilde. Noget Kloster havde S. ikke, men i Nærheden laa det store Johanniterkloster Andvorskov (I, 87). 1541 forandredes Styret af de to Hospitalsstiftelser, men St. Jørgensgaard nedlagdes snart efter. Hellig-Aands-Gaarden, der nu kaldtes »S. Hospital«, udvidedes 1580, idet de fattige fra Andvorskov flyttedes hertil, og Frederik II udstyrede derfor 1582 Stiftelsen bedre ved Henlæggelse af en Del Tiendeindtægter, men 1585 forpligtede saa en Fundats »Hospitalet« til at underholde 24 Lærere og Diciple fra Latinskolen; denne Forbindelse med Skolen ophørte 1751. 1857 oprettedes for Hospitalets Midler »S. Kloster«, en Stiftelse for 50 Kvinder af dannet Middelstand. Blandt S.s Præster kan nævnes den senere Viborg Bisp, Peder Villadssen, Rationalisten Hans Bastholm (I, 237) og Rudelbach (III, 837); om Rektor Quistgaard se III, 676 og II, 34. *J. O. A.*

Slagheck, Diderik, Ærkebiskop, skal have været en Westfaler af Fødsel og kom 1517 med Afladshandleren Arcemboldi her til Landet. Ved Sigbrits Hjælp kom han 1519 i Christiern II's Tjeneste og benyttedes i flere Sendinger til Rom. Efter Kongens Opfordring overdrog Leo X ham Dekanatet i Roskilde. I Okt. 1520 tog Kongen ham med til Stockholm, hvor han spillede en uhyggelig Rolle ved det berygtede Blodbad. Til Belønning fik han Bispedømmet i Skara og blev Formand i den Regeringskommission i Sverige, som Kongen ved sin Afrejse efterlod. Skønt han teede sig ilde og blev tilbagekaldt, fik Christiern II ham dog efter Sigbrits Tilskyndelse af Paven udnævnt til Ærkebiskop i Lund 1521. Men da en pavelig Legat kom her til Landet for at undersøge Forholdet med de henrettede sv. Bisper, blev Hovedskylden ikke uden Grund kastet paa D. S., der efter at være lagt paa Pinebænken 24. Jan. 1522 blev brændt paa Gammeltorv i Kbhvn. *H. F. R.*

Slagtofre, se Offer (III, 419).

Slangebrødre, se Ofiter (III, 423) og Gnosticisme (II, 231).

Slangekilden, se Sohélet.

Slanger er hyppige saavel i det hellige Land som i Nabolandene. I G. T. omtales flere Arter S.; men det er ikke muligt at bestemme, hvilke Arter der betegnes ved hvert enkelt af de hebr. Ord paa S. Iblandt de Arter, der nævnes i Biblen, var der flere giftige. Under Ørkenvandringen led Israeliterne meget af giftige S., der dræbte mange (4 Mos. 21, 6 f.; 5 Mos. 8, 15). Om den i denne Anl. rejste Kobberslange se II, 820. Da Besværgelser af S. og deres Afrettelse til forskellige Kunster fra ældgamle Tider af har været udbredt hos de fleste østerlandske Folk, er det ikke saa mærkeligt, at S. antoges for lærvillige og som Billeder paa Klogskab (se Mt. 10, 16). Men Listigheden hos S. antoges, i alt Fald hos Israeliterne, at være forbunden med Ondskab. Efter de gamle Overleveringer skyldtes Syndefaldet en fra en S. i Paradiset udgaaet Forførelse af de første Mennesker; og S.n blev derfor Genstand for en særlig guddommelig Forbandelse (1 Mos. 3); S.n antoges nemlig at huse en ond Aand og bragtes ogsaa hos andre gamle Folk i Forbindelse med onde Aander, men S. antoges tillige hos flere Folk at være knyttede til velgørende guddommelige Væsner. Hos Grækerne havde Lægekunstens Gud Asklepios en S. til Symbol; hos Fønikerne var en S. helliget Guden Esmun. Hos mange Folk var S. ligefrem Genstand for Tilbedelse som nøje forbundne med Guddomme. *V. S.*

Slangerup, Hans Olufsen, dsk Teolog, f. i Slangerup, blev efter Studier ved Universitetet Præst og Rektor i Sorø. 1577 drog han udenlands, tog i Wittenberg Magistergraden og begyndte sin lit. Virksomhed. 1584 vendte han hjem, udrustet med den teol. Doktorgrad og vel øvet i den ramistiske Terminologi, og blev snart efter teol. Prof. Blandt hans Skrifter er særlig »De initiis doctrinæ rel. in Daniæ et reliqvorum septentrionalium regnis« (1591) mærkeligt som det første Forsøg fra Universitetets Side paa at behandle Æmner af Nordens K.hist. D. 27. Dec. 1596, 50 Aar gl. *H. F. R.*

Slangerup, Landsby i Lynge-Frederiksborg Herred, en af Sjællands ældste og engang betydeligste Byer paa Gr. af dens dav. heldige Beliggenhed ved en Arm af Roskilde Fjord; her fødtes Erik Ejegod 1056; naar S. fik Købstadrettigheder, er ukendt, men 1302 gav Erik Mændved den lige Privilegier med Roskilde; allerede inden Udgangen af Middelalderen var den dog i Tilbagegang, da Besejlingen af Fjordarmen blev vanskelig, og da Sundby Færge (Frederikssund) 1578 blev S.s Ladeplads, tog den snart Luven fra Moderbyen og fik egne Købstadrettigheder 1665; hermed var S.s Skæbne beseglet, men først 1809 ophævedes den som Købstad. Den Latinskole, som S. fik efter Ref.en, var allerede 1736 omdannet til en dsk Skole. — S. ældste Kirke var formentlig den St. Mikaels K., der laa paa den nuv. Sognekirkes Grund. 1098 hjemsendte Erik Ejegod fra Bari nogle Relikvier (Splint af Korset, Ben af St. Nikolaus) til en ny Kirke, han lod opføre i S. ved Fjordarmen. I alt Fald i 12. Aarh.s Slutn. var denne Kirke knyttet til et Cistercienser-Nonnekloster, der bestod en Tid efter Ref.en. 1562 gav Frederik II Byen et af Klostrets Stenhuse til Raadhus og Kirken til Sognekirke. Men 1588 indviedes en ny stor Sognekirke, der har nogle Rester af den gl. Mikkelskirke i sig; Klostret og dets Kirke var i alt Fald nedrevet o. 1670. Blandt den nye Kirkes Præster maa nævnes de to Psalmedigtere Søren Povlsen Judichær Gotlænder (Gullandsfar), d. 1668 (1671 udkom hans »Prosodia eller dske Rimkunst«) og den berømte Th. Kingo (II, 776), der var f. 1634 i S. *J. O. A.*

Slangestenen, se Sohélet.

Slavekysten, Navnet paa Guineabugtens Kyst fra Volta til Niger; den vestl. Del (med Baglandet Togo) er tysk, den østlige (med Baglandet Joruba) engelsk Koloni. I den tyske Del har Bremer-Miss.-S. (Norddeutsche) Hovedarbej-

det, desuden en tysk Metodistmission. I den engelske Del har »Church Miss. Soc.« Hovedarbejdet. *Fr. S.*

Slaver blandt Jøder og Kristne og deres Emancipation. Slave eller Træl kaldes det Menneske, som er et andet Menneskes Ejendom, Genstand for Køb og Salg. En saadan Tilstand, til begge Sider et Bevis paa Syndens nedværdigende Indflydelse, maa Jødedommen mildne, Krdmmen afskaffe. Det Præg af Fornedrelse og Grusomhed, som for vor kr. Betragtning lægger sig ind deri, maa dog ikke ubetinget og uindskrænket overføres paa de gamle Tider. Man kan næppe heller dadle, at vor gennemsete Overs. af N. T. ikke følgestrængt har gengivet »dulos« ved »Træl« eller »Slave«, men oftere ogsaa ved »Tjener« (f. E. Mt. 18, 23). Vi kunde heller ikke saa godt tænke os Paulus som »J. Kr. Træl« (Rom. 1, 1), skønt han vil sige, at han ikke blot tjener, (som »diakonos«), men ogsaa tilhører Kr. (som »dulos«). — Hos Grækerne skal S. have haft det mildere end hos Romerne, der først i Kejsertiden samtidig med Krdmmens Begyndelse gav dem noget Retsværn. Ellers har de jo hos Hedninger (og Muhammedanere) ingen anden Beskyttelse end den, der ligger i deres Arbejds- og Salgsværdi og i deres Herrers naturlige Godmodighed. G. T. viser derimod mangt et Træk af Menneskelighed overfor dem. Sabbaten er fri, navnlig ogsaa for at de kan hvile (5 Mos. 5, 14). Der er Straf for at dræbe sin S. (2 Mos. 21, 20); dog ikke, hvis S.n lever en Dag eller to, saa at Døden ikke umiddelbart er Virkning af Mishandlingen: »da skal det ikke hævnes, thi det er hans Penge« — ɔ: han maa selv se sin Interesse i at holde sin Ejendom i Live. Mister S.n ved sin Herres Slag et Øje, en Tand (eller et Lem), skal S.n gives fri (V. 26—27). Der er Dødsstraf for at »stjæle et Menneske« (V. 16). Den kvindelige S. vises der et særligt Hensyn, naar hun tages til Medhustru (5 Mos. 21, 10). Men især gør det Forskel, naar S.n er en Israelit. Medens de andre blev S. som Krigsfanger eller ved Køb — Fønikerne var Slavehandlere i stor Stil (Hes. 27, 13; 1 Mak. 3, 41; 2 Mak. 8, 11) — kunde en Israelit vanskeligt blive det paa anden Maade end ved Gæld eller af Nød. Og da (3 Mos. 25, 39) »skal Du ikke lade ham tjene hos Dig paa den Maade, som en Træl tjener; han skal være hos Dig som en Daglønner, som en Gæst«. Opfattelsen synes da ogsaa at have været, at det ikke var hans Person, men hans Arbejdstid, hans Herre fik i sin Magt. Jakobs Syvaars-Tjenesteperioder (1 Mos. 29, 18) regnes ind herunder. — Under saadanne Forhold blev Frigørelsen en naturlig Ting (sml. Neh. 5, 5): havde en hebraisk Mand tjent i 6 Aar, skulde han i det 7de udgaa for intet (2 Mos. 21, 2); var han i en fremmeds Tjeneste, da bør hans Nærmeste frikøbe ham (Neh. 5, 8), og kan dette ikke lykkes, skal han i ethvert Tilfælde gaa fri i Jubelaaret (3 Mos. 25, 54). Disse Loves Gennemførelse havde dog meget at kæmpe med i den egoistiske Havesyge. Men paa den anden Side var ofte Trældommen saa lidet stræng og den frigivnes Livserhverv saa usikkert, at mange foretrak at blive i Tjenesten (2 Mos. 21, 5); da maatte S.ns Herre holde ham op til Dørstolpen og gennemstikke hans Øre med en Syl som Tegn paa, at han nu tilhørte ham for stedse. — Naar allerede i den gl. Pagt den fælles Gudsdyrkelse mildnede S.s Afhængighed under Herren, maatte det Broderforhold, som Krdmmen indførte, og som især den hl. Nadver udtrykte, endnu mere gøre et egentligt Slaveri unaturligt og i Længden umuligt. Alligevel gaar Krdmmen ind paa de bestaaende Forhold, afskaffer ikke Trællestanden, men byder S.ne at vise deres Tro i en Tjeneste »som for Herren« (Mt. 18, 25; Luk. 11, 7—10; 12, 47; Ef. 6, 5 f.; Kol. 3, 22 f.; 1 Tim. 6, 1 f.; Tit. 2, 9 f.; 1 Pet. 2, 18 f.). Om 1 Kor. 7, 21 tilraader den S., som kan blive fri, at benytte sig af Tilbudet eller at blive i den Stand, hvori han har faaet sit Kristenkald, drister ikke den reviderede Overs. sig til at afgøre. Det sidste ligger nærmest efter Sammenhængen, det første svarer unægtelig mere til vor Tankegang. Men i Brevet til Filemon, hvori Paulus paa den fineste og yndigste Maade taler den bortløbne S.s Sag for hans Herre, er det vanskeligt andet end, ved »at Du vil gøre endog mere, end det jeg siger« (V. 21), at tænke paa Frigivelsen som Apostelens Forventning. — De samme Synslinier fortsættes i den følgende Tid. S.nes Tilstand i den rom. Verden forværres, idet de kommer paa færre Hænder, store Godsbesiddere, der dyrker deres over hele Kvadratmile udstrakte Ejendomme med S., eller store Fabrikherrer, der paa lignende Maade bruger S. i deres Bedrift, fremstaar, medens det frie Arbejde baade paa Landet og i Byen mere og mere svinder ind. I begge Tilfælde holdes S. som en Art »besjælede Redskaber«, der om Dagen gaar til deres Arbejde med Lænker om Fødderne til at hindre deres Flugt og om Natten er indespærrede i fængselsagtige Kaserner. Samtidig forekommer talrige Frigivelser, stundom fordi deres Herre kan have større Fordel af dem som frigivne og dog afhængige Klienter, stundom for at hans Ligtog kan æres ved mange Hatte (de frigivnes Tegn), stundom vel ogsaa under Paavirkning af den Humanitetens Strøm, som samtidig med Krdmmen, uvist hvor meget paavirket af denne, gaar igennem Tiden. K.n paa sin Side trængte ikke paa Frigivelse; det falder ingen ind, at der skulde være Uret i selve den forefundne Retsorden, hvorefter der gives Herrer og S., ligesaavel som rige og fattige. Kun den væsentlige, aandelige Lighed hævdes i Ord og Gærning. Det at eje en S. bliver for den Kr. en Lejlighed til at paavirke og vinde ham; og han beholdt ham derfor som hidtil, kun at S.n tjener, og Herren hersker paa en anden Maade end før (Uhlhorn, Den kristne Kærligheds Gærninger I, 173). I K.n spiste Sn. af det samme Brød og drak af den samme Kalk; han kunde blive Biskop i Live og æret som Martyr i Døden. De apostolske Konstitutioner regner dog S.s Frigivelse blandt de gode Gærninger; og fandt den allerede hyppig Sted blandt Hedninger, maatte den blive langt mere alm. blandt de Kr., der ogsaa helligede den ved at foretage den som en kirkelig Handling. At den ikke toges op som en social Opgave, ligger i den underordnede Stilling, denne Verdens Ting indtager for en Tid, som lever i en mere

eller mindre umiddelbar Forventning om en ny Verden, der skal bringe alt i Orden af sig selv. Efter Krdmmens Sejr faar S.n en let Adgang til bedre Forhold ved at give sig i K.ns Tjeneste eller endnu mere ved at blive Munk, indtil baade Stat og K. mener at maatte standse en »Verdensflugt«, der bliver til Skade for dem begge; thi ogsaa K.n kom nu til at eje S. i Mængde paa sine Godser. Ja selv Klostrene kommer i samme Tilfælde. I Østen forbydes det, Vesterlandets Klostre derimod beholder deres S., thi de behøver dem til deres Kulturarbejde. Og idet Munkene heri gaar Haand i Haand med S., bringer de atter det legemlige Arbejde til Ære — hvad der er Forudsætningen for Slaveriets Afskaffelse, selv om det endnu tog Aarhundreder hermed. Et Skridt herimod er det, da Gregor den store forbød Jøderne at eje kr. S. og indskrænkede deres Ret til at drive Handel med S., hvori de nu var blevet Hovedmændene.

Først hen i 13. Aarh. kan man regne, at Kristenheden saa nogenlunde er blevet frigjort fra det egentlige Slavehold; om Livegenskab og lignende Overgangsformer skal her ikke tales. Men hvem skulde have tænkt, at det kun vilde vare et Par Hundrede Aar, før saakaldte Kr. atter holdt S., rigtignok af en anden Race end deres egen og i et fremmed Land. »Las Casas's Raad«, iøvrigt givet og fulgt længe før hans Tid, gav K.ns Sanktion dertil, og K.mænd snart sagt af alle Konfessioner har billiget og forsvaret baade Slavehandel og Slavehold, naar det gjaldt Kams Børn, med Henvisning til 1 Mos. 9, 25, som dog i hvert Tilfælde nævner Kana'an og ikke Kam. Først Humanitets-Aarhundredet, det 18., der i mange Henseender gjorde fuldere Alvor af sin fortyndede end mere rettroende Tider af deres ubeskaarne Krdm, fik begyndt at rokke ved denne Gruelighed og forbudt i alt Fald Handelen med Negerslaver til Amerika. Det 19. Aarh. gennemførte saa ogsaa Negerslavernes Frigørelse efter stærke parlamentariske Kampe især i England (Lov 1834, efter Wilberforces Indflydelse, med Godtgørelse til Planterne af 20 Mill. Pd. Sterling) og en vældig Borgerkrig i Nordamerika (Frigivelse fra 1. Jan. 1863, Abraham Lincoln). De frigivne Negre har dog endnu langt fra forvundet Aarhundreders Trældom, og deres sociale og moralske Løftelse er et stort Problem, da alene Nordamerikas Forenede Stater tæller 8 Millioner af dem. Og de uendelige Ulykker, som Indfangsten af Slaver har voldt i Afrika (for hvis Skyld bl. a. Livingstone vovede sit Liv paa sine lange Opdagelsesrejser), skal der ogsaa lange Tider til at bøde paa og mere Retfærdighed og kr. Kærlighed, end man just altid kan vente af det politiske og det kommercielle Europa. (Tourmagne, Historie de l'esclavage ancien et moderne, 1880; Ebeling, Die Sklaverei von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart, 1889; Lechler, Sklaverei u. Christentum I—II, 1877—78; Ingram, History of Slavery and Serfdom, 1895). *N. D.*

Slaver (slaviske Folk) er Fællesnavn for de navnlig i Ø.- og SØ.-Europa boende Folk, som taler de slaviske Sprog; Navnet er afledet af et gl. slavisk Stammenavn *(slovenînu*, Flert. *slovene)*, medens den ældre Antagelse, at det skulde komme af *slovo* ɔ: Ord, er bevislig urigtig. Et andet tidligere Fællesnavn var det lat. *Veneti* eller *Venedi*, der i Formen *Vender* brugtes af Nordboer og Tyske *(Wenden)*. Det tyske *Sklave* er det lat. *sclavus*, en Slave, oprindelig brugt i Betydning »Krigsfange af slavisk Nationalitet«.

Slavernes Sprog danner en egen Klasse af den indoeuropæiske Sprogæt. Der er ikke bevaret noget skriftligt Mindesmærke fra Tiden før Krdmmens Indførelse. Det gamle slaviske K.sprog (old-bulgarsk) er overleveret i to af det græske afledede Alfabeter, det »glagolitiske« og det »kyrilliske«. Det første har fjernet sig stærkt fra det gr., medens det kyrilliske er ført tilbage til den gr. Majuskelskrift. Navnet »kyrillisk« er uheldigt, for saavidt det vistnok er det glagolitiske, der skyldes den hl. Kyrillos. Det glagolitiske tabte hurtig sin Betydning, skal dog have holdt sig i nogle kroatiske Menigheder endog til vore Dage. Det kyrilliske blev derimod alle gr.-kat. S.s Fællesskrift.

S.nes østlige Gruppe, der er den største og tæller over 100 Mill., udgøres hovedsagelig af Russere, Bulgarere og Serbere, medens Hovedstammerne i den vestlige Gruppe, over 20 Mill., udgøres af Venderne, Polakker, Slovaker, Slovener og Tschechere. S.nes store Flertal bekender sig til den gr.-ortodokse K., næppe en Fjerdedel til den rom.-kat. og en ganske ringe Del til den evang. K. — Om Missionen blandt S. se Art. Kyrillos (II, 886) og Methodios (se Tillæg). Iøvrigt henvises til de enkelte Art.: Bulgarien (I, 416), Bøhmen (I, 434), Montenegro (se Tillæg), Polen (III, 573), Rusland (III, 847), Serb og Serbien (S. 159), Vender og Østerrig-Ungarn samt Gr.-kat. K. (II, 278). — I Nutiden gaar en Stræben efter et stort slavisk Rige gennem alle S., Panslavismen, der kan blive skæbnesvanger for de Evang. i de slaviske Lande. Under Balkankrigen 1912—13 er der vakt en stærk Bevægelse blandt Sydslaverne i Østerrig-Ungarn, idet man der i vide Kredse ser hen til det udvidede Kongerige Serbien i det Haab, at dette skal blive det samme som Sardinien i sin Tid for Italienerne, et »sydslavisk Piemont« til Forening af alle sydslaviske Stammer (undtagen Bulgarerne!).

Slaviske Bibeloversættelser. 1. Den gl. bulgarske, der henføres til S.nes Apostle Kyrillos og Methodios (o. 860 f.), der opfandt slaviske Bogstaver (se ovenfor) og oversatte først de Dele, der behøvedes til Gudstjenesten, siden hele Bibelen eller Størstedelen deraf. G. T. er oversat efter LXX, N. T. efter den saakaldte konstantinopolitanske Recension. Denne Overs. betragtes af alle S. som Fællesejendom og har for dem spillet en lignende Rolle som Vulfilas for Germanerne. I tekstkritisk Henseende har den derimod ikke synderlig Betydning. De bevarede Haandskrifter er af betydelig yngre Dato. Blandt de vigtigste nævnes »Ostromirs Evangelium«, i St. Petersborg, overs. for Bojaren Ostromir af Novgorod o. 1056—57, 1843 udg. af Bibelselskabet i St. Petersborg, og det saakaldte »Code du texte sacré« (Evangeliet og Apostlen) i Reims, udg. 1843 i Paris paa Kejser Nikolaus I's Bekostning. 1581 udkom

den første fuldstændige Trykudgave paa Foranledning af den rutheniske Fyrste Konstantin Ostrogski til Ostrog (Ostroger-Biblen). — 2. Russiske B. Med Storfyrst Vladimirs Overgang til Krdmmen i Slutn. af 10. Aarh. kom Kyrillos's Overs. til Russerne. Kejserinde Elisabeth foranledigede 1751 en Recension af Ostroger-Biblen (se ovenf.), hvor det gl. slaviske Sprog ændredes efter det russiske. Paa denne Udg. hviler saa godt som alle senere Tryk. Ogsaa det engelske Bibelselskab udbreder denne Overs. (med Udeladelse af Apokryferne). — 3. Bulgarske og serbiske B. Bulgarerne har til deres gudstjenstlige Behov hidtil nøjedes med det overleverede. Det engelske og amerik. Bibelselskab har bekostet en Overs. af N. T. For Serberne oversatte Georg Daničič 1860—66 hele Biblen, og denne Overs. udbredes ogsaa af det eng. Bibelselskab. — 4. Slovakiske B. Af Slovakerne, o. 2 Mill., boende i Dele af SØ.-Mähren og N.-Ungarn, er $^2/_3$ rom.-kat., $^1/_3$ luth., kun 2—3 Sogne i Mähren kalvinske. De evang. Slovaker benytter den böhmisk-mähriske B., medens de rom.-kat. har en Overs. i deres eget Maal fra 1829. — 5. Slovenske og kroatiske B. Slovenerne, der i et Antal af o. $1^1/_3$ Mill. bor i den sydlige Tredjedel af Kärnten, Steiermark, hele Krain, omkring Triest og i det nordlige Istrien, ogsaa lidt ind i Ungarn (ved Radkersburg) og Italien (i en Linie fra Capodistria over Monfalcone til Tarvis), har i sin Tid haft slavisk Ritus, men er nu rom. Kat. Kun i Ungarn findes nogle protest. Sogne. Efter Ref.en fik Slovenerne 1557 en slovensk Overs. af Matth. Evang., 1559 af de 4 Evang. ved Primus Truber, 1560 af hele N. T., 1567—77 af hele Biblen. Omtr. samtidig oversatte Anton Dalmatin og Stephan Istrian Evang.erne og Ap. G. og udgav dem i Tübingen. Andre slovenske Teologer udg. en B. 1584 i Wittenberg. De rom.-kat. Slovener har en B. fra 1804, de luth. i Ungarn en Overs. fra 1848, haardt kritiseret paa Grund af sit magyariserende Sprog. Kroatiske B. fremkom efter Ref.s-Tiden samtidig med de slovenske, til Dels i Forbindelse med disse; saaledes blev Dalmatins slovenske Overs. af 1563 overs. til kroatisk s. A. Der oprettedes flere Trykkerier til Udbredelse af Biblen og ref. Skrifter paa kroatisk, men Jesuiternes Virksomhed udslettede deres Spor. De rom.-kat. Kroater har en Overs. af N. T., og i Biskopsbiblioteket i Agram skal der findes et kroatisk Manuscr. til hele Biblen. — 6. Tschechiske B. Som Modertekst for disse betragtes den i Reims bevarede »Code du texte sacré« (se ovenfor), til hvilken man tilbageføre en betydelig Række fuldstændige og ufuldstændige Bibelhaandskrifter. Fra 14. Aarh. findes desuden en Overs. af N. T. Bogtrykket frembragte adskillige B., saaledes N. T. i Pilsen 1475 og 80, hele Biblen 1488 (1489 ny Udg. med Billeder); i Prag udkom N. T. 1498 og 1513, 1518 en Overs. ved böhmisk-mähriske Brødre og 1525 en Overs. ved Georg Styrsa. Særlig maa nævnes en Overs. fra 1540 i Nürnberg med Fortale til N. T. af Hieronymus. 1579—93 tryktes paa Borgen Kralitz i Mähren den pragtfuldt udstyrede »Kralitzer-Bibel«, i 6 Bind med gennemført Kapitel- og Versinddeling; Oversætterne var Medlemmer af Brødremenigheden, og den blev sproglig Rettesnor for Folkesproget. Den er siden lige til 19. Aarh. udkommet i talrige Udgaver, dog kun to Gange ved böhmisk-mähriske Brødre (1596 og 1613); 1863 udgaves den til Minde om Slavernes Kristianisering 1000 Aar tilbage. I 19. Aarh. er der udg. adskillige Overs. af N. T. baade for Evang. og rom. Kat. Endelig skal nævnes den af Jesuiterne besørgede Overs., »Wenzelsbiblen«, 1677—1715 og 1769—71. — 7. Serb-Vendiske (sorbiske) B. De luth. Serb-Vender (S. 159) i Lausitz fik 1548 en Overs. af N. T., efter Luthers Tekst, i et böhmisk-slovensk lignende Idiom, og 1706 fuldførte en serbisk Præst Michael Frenzel en Overs. af N. T. (siden da i flere Udg.) og 1728 en af hans Disciple den hele Bibel (ogsaa flere Udg.). De rom.-kat. Sorber har en Overs. af N. T. (efter Vulgata) fra 1887—92. — 8. Polske B. Som en første Begyndelse betragtes et Psalterion, hvis ældste Del sættes til 13. Aarh. og yngste til 14. Aarh. Der nævnes en Dronning Hedevigs Bibel, men om den har været andet end et Psalterion eller slet ikke har eksisteret, vides ikke. Derimod findes der en ikke fuldstændig Bibelovers. fra Slutn. af 14. Aarh., Dronning Sofies B. (Ladislaus Jagellos fjerde Hustru). Efter Bogtrykkerkunstens Opfindelse tryktes enkelte Dele af Biblen og 1561 en fuldstændig polsk Overs. i Krakau; den svarede dog ikke til Romerk.ns Krav, hvorfor Jesuiten Jakob Wujek besørgede en ny Overs. efter Vulgata 1593, siden trykt flere Gange. Af den Overs., som Sigismund III's Hofkapellan Justus Rabe skal have udført, mangler ethvert Spor. *S. A. B.*

Sledanus, Christian, f. i Rostock, blev 1604 teol. Professor ssteds og 1614 Præst ved Slesvigs Domkirke. Paa Grund af Hertug Johan Adolfs Begunstigelse af Kalvinismen havde S. en vanskelig Stilling, og senere undgik han heller ikke Stridigheder, men hævdede dog sin Plads i Slesvig indtil sin Død 1646. Et Kald fra Rostock 1634 til at blive Summus Theologus ved Universitetet afslog han. *H. F. R.*

Sleidanus, Johann, Ref.s-Historiker, f. sandsynligvis 1506 i Schleiden, hed oprindelig Philippi. Om hans Ungdom vides kun lidet. 1533 drog han til Frankrig, og her kom han ind i det polit. Liv. Han søgte at bringe Frankrig og de tyske Protestanter i indbyrdes Forbindelse imod Karl V. Vigtige og farlige diplomatiske Rejser og Forhandlinger med dette Formaal gav ham Indblik i Datidens histor. Begivenheder. Da han tillige havde histor. Interesse, begyndte han i Strassburg, hvor han 1544 havde taget Bopæl, at udarbejde forsk. histor. Skrifter. Hans Hovedværk er »De statu religionis et reipublicae Carolo V Caesare Commentariorum libri XXVI« (1554—58), som er det grundlæggende histor. Skrift om Ref.en. D. 31. Oktbr. 1556. *A. Th. J.*

Slesvig, sønderjysk Købstad paa N.-Siden af Sliens inderste Vig med 19,838 Indb. (1910), tidligere Bispesæde, nu Regeringssæde for den preussiske Provins »Schleswig-Holstein«. S.s Grundlæggelse tilhører forhistor. Tid; dens opr. Beliggenhed er ikke sikker. Undersøgelsen af de gamle Befæstningsværker (»Danevirke«),

Syd for S., har fastslaaet, at den gl. Kredsvold (›Oldenburg‹) ved Noret har omsluttet en By, i hvis Nærhed ogsaa mærkelige Runestene, hvis Indskrifter er af stor histor. Betydn., er rejst (S. Müller i Nord. Fortidsminder I, 1890—1903; Wimmer, Sønderjyllands hist. Runemindesmærker, 1892). Spørgsmaalet er da, om S. (N. for Slien) har eksisteret samtidig med denne By ved Noret (Hedeby?), eventuelt endogsaa været den ældste Bebyggelse, eller om det nuv. S. er et senere Anlæg, der efter den sydlige Bys Indtagelse og delvise Ødelæggelse har arvet dens Betydning. Begge Byer skulde da i sidste Tilfælde have baaret Dobbeltnavnet: S. eller Hedeby (det sidste bruges af island. Kilder). Historisk nævnes S. først 804, da Kong Godfred med sin Flaade kom til »Slistorp«. Ansgars Liv nævner ikke Hedeby, men S.; Adam af Bremen bruger ogsaa Navnet S., men identificerer 3 Steder (muligvis Indskud) S. og Hedeby (et Sted: »S., som nu kaldes Hedeby«). — Usikkert er det da, om den første dske Kirke, som Haarik d. ældre o. 850 gav Ansgar Lov til at bygge i S., »hvor Købmænd kommer sammen fra alle Lande«, laa N. eller S. for Fjorden. Denne Privatkirke (indviet til Maria) lukkedes atter af Haarik d. yngre, og Præsten fordreves, men o. 854 aabnedes den atter. I Beg. af 10. Aarh. satte en svensk Kongeslægt sig fast i den sydl. By (Olaf, Gnupa, Sigtrygg, Asfrid), indtil Harald Gormsen (Blaatand) »vandt al Danmark«. Gnupa blev iøvrigt o. 931 overvundet (og kristnet) af den tyske Kong Henrik, men Asfrid højlagde sin Mand paa hedensk Vis. Først under Harald Blaatand, »der gjorde Danerne Kr.«, blev der da sikrere Forh. for Krdmmen. — Imidlertid havde Ærkebiskop Adaldag (I, 23), for at hævde sin Stilling som Metropolit, 947 viet 3 Bisper for Danmark, deriblandt Hored (se Harald, II, 345) for S.; som dennes Efterfølger nævnes Merka (Marco). Begges Virken i Danmark er dog usikker, og Merka synes nærmest knyttet til en Mission blandt Vagirerne (Aldenburg). Otto I's »Privilegium« 965 for de dske Bisper (ogsaa S.s Bisp) maa i hvert Fald betragtes som Forfalskning (Steenstrup, Danmarks Sydgrænse, 1900). Heller ikke Otto II's Sejr over Harald Blaatand kan opfattes som en Sikring af den dske K.s Organisation i Sønderjylland. Anlægget af Byen Rendsborg paa Eiderøen satte derimod Grænsen for Harald Blaatands begyndende Herredømme over Holsten, hvor dsk Mission synes at have spillet en Rolle paa den Tid i Vagirerlandet. Otto II's Privilegium af 988 for de dske Bispesæder nævner ogsaa S. som Bispestol, men maa anses for Forfalskning. Om de Bisper, der paa denne Tid sættes i Forbindelse med S., se Poppo (III, 583) og Esico eller Ekkehard (I, 800), hvis Fordrivelse og Klage over sit Sædes Ødelæggelse muligvis kan sættes i Forbindelse med Erik Sejrsæls Tog til Danmark. — En fastere Ordning og Stiftsafgrænsning indtraadte først med Knud d. st., og under Biskop Rudolf (III, 831) grundedes vel ogsaa Cluniacenserklostret ved S. (St. Mikael). Paa Sven Estridsøns Tid hører vi, at Bremer-Ærkebispen Adalbert afholdt et K.møde i S., men af de nordiske Bisper mødte kun de jyske. Dette var et Forbud paa den følgende Ophævelse af det tyske Primat over Norden. 1104 stilledes selvfølgelig S. under Lunds nye Ærkesæde. Stiftets S.-Grænse blev Eideren; mod N. og V. strakte det sig til Ribe Stift; herfra maa imidlertid K.organisationen i en stor Del af NV.-Sønderjylland være foretaget, thi de senere saakaldte Tørninglenske Kirker (omfattende Sogne i N.-Rangstrups Herred, hele Hvidding og Kalslund Herreder, og Sogne i Frøs og Gram Herreder), Manø, Romø og en vestlig Strimmel ned til Hvidaa, begrænset mod Ø. af Løgum og Tønder, hørte hele Middelalderen til Ribe Bispestol; Femern, Als og Ærø hørte under Odense Stift. Under Biskop Valdemar Knudsen udvidedes 1188 S.-Stift midlertidig med Ditmarsken. — Bispesædet fik efterhaanden betydelig Rigdom; Valdemar d. st. gav Bispen Halvdelen af Møntretten i S., og ved sit Testamente skænkede han betydelige Gaver til Stiftet og Bispestolen. 1187 gav Knud VI Bispen en mere vidtgaaende Immunitet end nogen af de andre Bisper. 1188 blev ved Absalons Hjælp Bispetienden (betalt *in natura*) gennemført i S.-Stift. Biskop Niels I (III, 369) var Valdemar Sejrs Kansler, Jakob af S. (II, 589) Erik Klippings. Senere op mod Ref.en fører Bisperne Forsædet for Ridderskabet paa Landdagene. — Bispevalget var opr. i Kongens Haand; men da Erik Lam 1138 satte den af den dske K. højt fortjente Herman (II, 408) til Bisp i S., blev denne imidlertid fordrevet, thi Klerus og Menighed havde valgt Okke. Denne blev imidlertid selv fordrevet, da han under den følgende Tronstrid sluttede sig til den Ærkebisp, Harald Kesjas Søn Oluf paatrængte Lund. Først 20 Aar efter kaldte Valdemar I ham tilbage, men Ærkebisp Eskil bandsatte ham da i selve S. Domkirke som Skismatiker, fordi han holdt med Modpaven Victor IV (Octavian). Alligevel bevarede han Sædet til sin Død. Valdemar I's særlige Gavmildhed mod S. er muligvis at betragte som Sone for hans eget Forhold til Modpaven og hans Støtte af denne skismatiske S.-Bisp; Indskriften paa det mærkelige Relief over Domkirkens Sydportal kan sigte til denne kirkehistor. Episode. Det er ogsaa formodet, at Valdemar I netop er »den berømte Konge«, der stiftede 8 Præbender ved Domkirken. Andre henlægger denne Fundation, der vel maa betragtes som Begyndelsen til det organiserede Domkapitel, til en ældre Tid. Senere Tradition mener, at Kapitlet, hvis Opr. altsaa er usikker, først var et regelbundet Augustinerkonvent, hvad der ogsaa kunde tyde paa 12. Aarh.s sidste Halvdel som dets Stiftelsestid. Naar det er blevet verdsligt Kapitel, vides ikke. Det lededes af en Domprovst; svarende til de 8 ældste Præbender, var Stiftet delt i 8 Provstier (senere 7, da Ellum Syssel lagdes til Domprovstiet). I 14. Aarh. talte Kapitlet yderligere 16 Præbender. Fra 1233 blev Kapitlets Valgret aabenbart friere, da man fra den Tid næsten stadig vælger Bisperne mellem Kapitlets Prælater. I 13. Aarh.s sidste Halvdel (?) fik S.-Stift iøvrigt et Kollegiatkapitel ved Mariakirken i Hadersley (eksisterer 1273; dets Statuter bekræftes 1309); det havde kun 1 Prælatur (Kantor) og opr. 4, senere 9 Præbender. — I Avignon-Tiden reserverede Paverne sig Udnævnelsen til Bispestolen, hvilket undertiden førte til alvorlig Splid, som da Paven

1351 udnævnte Theoderik af Minden, Kapitel og Ærkebiskop fastholdt Niels Brun (I, 396), der dog 1354 ogsaa fik pavelig Stadfæstelse. Servitspengene var 1000 Gylden og 5 servitia consueta, men Paven fik ofte yderligere Betaling. — Allerede Abels Slægt, men endmere de schauenburgske Grever af Holsten søgte at sønderrive de Baand, der knyttede Stiftet til Kongeriget. Med Undtagelse af Hans Skondelev (S. 234) stod Bisperne afgjort paa Hertugernes Side. 5. Marts 1460 forkyndte Biskop Claus Wulf fra Raadhuset i Ribe Christiern I som Hertug af S. og Greve af Holsten (»evig udelt«). I den følgende Tid gled saa S.-Stift ud af sin gl. Forbindelse med den dske K., og først da Ref.en trængte frem, haabede den sidste kat. Bisp paa Støtte for Romerk.ns Sag fra det konservativt kirkl. Parti i Kongeriget og ønskede da, hvis Herredagen i Kbhvn 1533 førte alt tilbage til det gl., udtrykkelig at mindes som Led af den dske K.provins. Om Ref. i S.-Stift se III, 715.

Katolske Bisper i S. (om Usikkerheden m. H. til de første Bisper jfr. ovenfor; ogsaa fra 11. og Beg. af 12. Aarh. har vi saare liden sikker Viden): Hored (Haarik, se Harald II, 345) 947; Marco eller Merka (III, 167) før 968; Poppo (III, 583), d. o. 990; Esico eller Ekkehard (I, 800), d. 1026; muligvis styrede Odinkar af Ribe ogsaa S. under Esicos stadige Fravær; Rudolf (III, 839) 1026—55 (?); Ratolf (III, 698), d. o. 1072; Sivard o. 1072, var til Stede i Lund 1085; Gunner (II, 306), indviet af Ærkebiskop Asser, altsaa efter 1103, d. efter 1121; Adelbjørn eller Albert, Alberus (I, 46), d. 1135; Ricco (III, 785) 1135—37 (forflyttet); Herman (II, 408) 1138 (tiltraadte aldrig); Okke el. Aage (I, 5) 1138, fordrevet i o. 20 Aar, tilbagekaldt af Valdemar I, d. 1167, bandlyst Skismatiker (jfr. ovenfor); Esbern (I, 799) o. 1141, fordrevet o. 1161; Frederik (II, 112) 1167—79; Valdemar Knudssøn (s. d.) 1179, indv. 1188, fængslet 1192—1206, 1208 Ærkeb. i Bremen, bandlyst, d. 1236 i Citeaux; Niels I (III, 369) 1192, indv. 1209, d. 1233; Tyge 1233—38; Johannes 1238—44; Eskil (I, 802) 1244—55; Niels II (III, 370) 1255—65; Bonde (I, 355) 1266—82; Jakob (II, 589) 1282—87; Berthold (I, 277) 1287—1307; Johannes Bockholt 1308—31; Hellembert (II, 383) udn. ved Provision 1331, nedl. 1342, d. 1343; Henrik Warendorp, udn. ved Provision 1343, d. 1351; Niels Brun (I, 396), valgt og indviet 1351, forkastet af Paven, der udnævnte Cistercienseren Theoderik Kagelwit af Minden (Biskop af Sarepta), som dog aldrig fik S.; 1354 udnævntes Brun, d. 1370 (?); Henrik II 1370—74 (forflyttet til Livland, d. 1383); Hans Skondelev (S. 234) 1375—1421; Henrik v. See (S. 132) 1421, resign. og d. 1429; Claus Wulf, udn. ved Provision 1429, resign. 1474, d. 1481; Heirik v. d. Wisch 1474—88; Eggert Durkop, udn. ved Provision 1489, d. i Rom 1499; Johannes de Castro (Kardinal, Biskop af Agrigent), udn. ved Provision, men hverken anerkendt af Kapitel, Konge eller Ærkebisp, udkøbt 1502 mod en aarlig Pension paa 300 Dukater; Ditlev Pogwisch (III, 572) 1499, stadf. 1502, d. 1507; Godske Ahlefeldt (I, 41) 1507—41.

Klostre i S.-Stift. Cluniacenser-Dobbelt-Klostret »St. Mikkel paa Bjærget« udenfor S.-By er formentlig gr. af Biskop Rudolf paa Knud d. stores Tid. Dets mærkelige, romanske Tufkirke (Rundkirke) styrtede sammen 1870. Klostret »reformeredes« 1190—91, idet Biskop Valdemar flyttede Munkene til det ved Cistercienserne fra Esrom anlagte Guldholm, N. for S., der fik det ældre Klosters Gods. 1209 flyttedes dette Cistercienserkloster til Ry ved Flensborg Fjord (III, 852). O. 1250 gr. et Benedictiner-Nonnekloster i S. (»St. Johannes paa Holmen«), hvis bevarede Bygninger siden Ref.en huser et adeligt Jomfrukloster. Dominikanerne fik 1227 (?) et Kloster i Haderslev, 1235 (?) et i S. (i dette bisatte man først den myrdede Erik Plovpenning 1250). Fransiskanerne fik Klostre i S. (1234—40), Flensborg (1263), Husum (?) og Haderslev (1494). Det sidste var fra Grundlæggelsen et Observant-Kloster; iøvrigt indførte Lars Brandsen (I, 380) Observansen i Husum 1494, i Flensborg 1495; 1499 reformerede Laurids Hansen Konventet i S. Antoniterklostret Tempsin i Mecklenburg købte 1391 Herregaarden Maarkær i Angel og oprettede et Kloster for denne Orden. (Cistercienserklostret i Løgum, III, 124, og Dominikaner- og Fransiskanerklostrene i Tønder laa paa Ribe Stifts Grund).

S.-By blomstrede til 12. Aarh.s Midte. Endnu 1196 nævnes i et Aktstykke 7 Sognekirker. Borgernes Gilder spillede en stor Rolle. 1134 dræbte St. Knuds Gildesbrødre i S. Kong Niels, der uforsigtig flygtede her hen efter Fotevig-Slaget; saaledes hævnede man den afholdte Knud Lavard, der havde residered i S. og bl. a. hævet Byen ved Indkaldelse af tyske Haandværkere og Kunstnere. Sit første alvorlige Knæk fik S. og dens Handel, da Sven Grathe 1156 plyndrede en russisk Handelsflaade, der laa paa Slien; derpaa fulgte Vendertogenes og Borgerkrigens Ødelæggelser. 1200 gav Valdemar II (som Hertug) S. en Stadsret (den ældste dske Købstadsret), og i nærmest flg. Tid gik saa S. atter frem. 1222 holdtes her et dsk Provinskoncilium, overværet af den pavelige Legat Gregorius de Crescentia; dets Bestræbelser gik navnlig ud paa at gennemføre Præstecølibatet. Krig, Pest, Ildebrande hjemsøgte dog siden Valdemarstiden S., og Tilbagegangen kendemærkes ved, at Byen 1347 kun havde 4 Sogne. Om Klostrene se ovenfor.

Domkirken er trods uheldige Restaureringer en, navnlig for det Indres Vedk., imponerende Bygning. Dens Bygningstid er usikker. Hvor Ansgars opr. Daabskirke, der var viet Maria, laa (ved Haddeby ved Noret?) er uvist; paa en Flytning tyder den nye Dedikation. S.-Domkirke var nemlig viet St. Peter. Restaureringen 1888—94 viste, at Kirken opr. var en 3-skibet Pillebasilika opført væsentlig af Granit og Tuf i 12. Aarh. (muligvis begyndt inden 1150); Midtskibet, muligvis Sideskibene, var dækket af Trælofter. Kirken havde 2 Taarne. Efter en Ildsvaade i 1. Halvdel af 13. Aarh. ombyggedes den, men af røde Tegl, og overhvælvedes; ved Aarh.s Slutn. opførtes et nyt gotisk Kor af Mursten, Kirkens smukkeste Parti, og i 15. Aarh. forvandledes Langhuset til en »Kirkehal« med høje Sideskibe. 1275 var Taarnene styrtet sammen. Navnlig efter Branden 1440 holdt det haardt at faa

Kirken restaureret, og da den 1501 atter var færdig (taarnløs, med ret stilløs Vestgavl, og med de tunge Stræbepiller), havde dens Stil tabt meget. (Løffler, Danmarks Kirkebygninger, 1883, har søgt at vise, at Kirken opr. var en Korskirke, at Kuplen over Korsskæringen, Hvælvingerne i Korsfløjene og i Midtskibet er opr.; jfr. iøvrigt Helms i Aarb. f. nord. Oldkyndighed, 1898; R. Haupt, Domkirche zu Schleswig, 1905). Det Indre har dog været prægtigt, med mægtige Vinduer og med 45 rigt udskaarne Altre. Kirken var delt i 2 Afdelinger: Østdelen (Kapitels-Kirken, viet St. Peter), hævet 3 Fod over den øvrige Kirke og sondret derfra ved et højt Gitter, og Vestdelen (Lægmandskirken, viet St. Laurentius), med Orgel, Prædikestol m. m. 1666 fik Kirken Hans Brüggemans pragtfulde Alter fra Bordesholm (I, 400) og omtrent samtidig blev de talrige Kapeller inddragne til Begravelser for Hertugerne og Adelsslægter. O. 1740 lagdes et hæsligt Tag over hele Kirken, og en Tagrytter paasattes. 1846—47 forenedes ved en Restaurering Kirkens to Halvdele, og talrige Ting førtes ud; Resultatet blev et fattigt, hvidkalket, uhyre og ubrugeligt Rum. Ved den sidste Restaurering 1888—94 blev Rummet farverigt og festligt, men samtidig tilbyggedes det altfor mægtige og afstikkende gotiske Taarn. Til Kirken støder en smuk Korsgang, »Svalen«, fra 14.—15. Aarh. Mærkeligst er Kirkens romanske Syd-Portal (»Petersdøren«) af Granit og Kalksten. Buefeltet har i rødgraa Sandsten et Relief: Evangelist-Tegnene; Kristus rækkende Peter Nøgler og [Laurentius eller] Paulus en Skriftrulle; bag Peter ses en Kongeskikkelse med en tvetaarnet Kirkemodel i Haanden; Indskriften paa Skriftrullen er tydet saaledes: Tu michi v[esanum] mundi depelle tyrannum / Et revoca gent[es ad me mundana] colentes (fordriv du mig Verdens vanvittige Tyran og kald de Folk, der dyrker Verdslighed, tilbage til mig). Efter Stilen tilhører det vel Slutn. af 12. Aarh. Afgørende for Tydningen er, hvad der forstaas ved »Tyrannen« (Djævelen eller en histor. Person: en Modpave, Modbisp eller lign.) og om Figuren, der tiltales, er Paulus. F. Beckett (i Aarb. for nord. Oldk. 1908) tolker den alment moralsk; en anden Tolkn. jfr. ovenfor.

S.-Stift efter Ref.en: Om Forholdene til 1540 jfr. III, 715; efter Landdagen i Rendsborg Marts 1540 udnævntes foreløbig 4 Superintendenter i Haderslev-Tørning, Flensborg-Tønder, S. og Husum Provstier, og samtidig en Superintendent for Nordborg-Sønderborg (ɔ: Als, Ærø og Sundeved), der dog snart atter maatte afgives for Størstedelens Vedk. til Odense. I Bestallingerne forbeholder Kongen sig »den biskoppelige Herlighed, Sædvane og Frihed over Kirker, Kirkeherrer og Præster«. Paa Landdagen i Rendsborg 1542, hvor Bugenhagen vistnok var med, ordnedes det nye K.regimente: en ny Biskop skal vælges af Kapitlet og de 4 Superintendenter til at prædike, holde teol. Forelæsninger, visitere og ordinere (hvilken Ret altsaa Superintendenterne mistede); Bispegodset var endnu betydeligt (261 Plove); Kapitlet skulde have to Prælater (Ærkedegn og Kantor) og 6 Domherrer, det ordnedes som et Konsistorium (dets Gods var 355 Plove). »Tørning Len« blev givet tilbage til Ribe Stift. Pinse 1542 valgtes til første evang. Biskop over S.-Stift Tileman v. Hussen (II, 498). Men 1544 deltes Landet i en sønderborgsk (Kongens), en gottorpsk (Adolfs) og en haderslevsk (Hans') Del, og en skadelig Splittelse i det kirkl. Tilsyn indledtes. Tileman vedblev at ordinere for hele Stiftet; i den kgl. og vistnok i Adolfs Del beholdt han i det hele sin Stilling, men i Hans' Del ordinerede han vel, men gav ikke Kollats (Institution). Desuden havde Landsherrerne Provster, der stod dem nærmere end Bispen. 1549 maatte Bispen tage Kongens yngste Broder Frederik (II, 112) til Koadjutor, og efter hans Død 1551 overtog Frederik Stiftet helt som verdslig Styrer, idet han lod de kirkl. Forretninger skøtte sig selv (Ordination udførtes saaledes slet ikke i Stiftet). Ved sin Død 1556 havde han, mod alle Løfter til Kongen, overdraget Stiftet til Broderen Adolf som »Biskop og Administrator«. Efter en overfor Kapitlet meget tyrannisk Optræden og efter et mislykket Forsøg paa at faa Melanchthon til at overtage den kirkl. Varetagelse af S.-Stift lykkedes det endelig Adolf at drage den fremragende Paul v. Eitzen (I, 734) til sig 1562. Efter 1563 lykkedes det desuden at faa denne anerkendt i de øvrige Dele af Hertugdømmet, saa at Eitzen kan betragtes som væsentlig havende samme Stilling som Tileman v. Hussen (efter Frederiks Valg til Koadjutor). Da Adolf døde 1586, besatte Kronen Bispegodset (navnlig Slottet Svabsted), men Eitzen anerkendtes til sin Død (1598) som »Biskop eller Superintendent«. Johan Adolf af Gottorp ønskede nu sin Hofpræst J. Fabricius (II, 4) anerkendt som Superintendent over hele S., men da Kongen afslog det, blev han 1600 »Generalprovst« for de gottorpske Lande; og da 1636 Stephan Klotz (II, 813) blev »Generalsuperintendent« i den kgl. Del af S.-Holsten, fik Fabricius samme Titel i den hertugelige Del for ikke at staa tilbage. Efter Frederik II's Død søgte Rigsraadet at hævde Kronens Overhøjhed over S.-Stifts Gods, og i Striden med Hertugerne herom mistede Kapitlet efterhaanden de sidste Rester af Privilegier. 1602 lod Christian IV sin Broder Ulrik vælge til »Biskop« af S. Han døde 1624 og var den sidste Indehaver af Bispetitlen for S. indtil 19. Aarh. Kronen beholdt saa Stiftsgodset (»Amtet Svabsted«), der 1658 gik over til Hertugen, der samtidig inddrog alle Kapitlets Præbender, som dog 1661 deltes med Kongen. Kort efter sækulariseredes de alle. — M. H. t. Omfanget og Inddelingen af de kgl. og hertugelige Dele af S. kan tilføjes, at den første Del havde flg. Provstier: Haderslev, Flensborg, Sønderborg (med Kajnæs og Dybbøl, mens Als iøvrigt laa under Odense); den sidste: Tønder (med Løgumkloster, III, 124), Aabenraa, Gottorp, Nordstrand (med Pellworm og Halligerne), Husum (med eget Stadkonsistorium), Eidersted og Femern. Ved Freden efter den st. nordiske Krig 1721 inkorporerede Frederik IV den gottorpske Del af S., der helt stilledes under hans Generalsuperintendent Theodor Dassov, men den ovennævnte Provsti-Inddeling bevaredes væsentlig. — St. Klotz havde atter faaet givet K.n en vis Selvstændighed; han udvirkede nemlig en kgl.

Frdn. (24. Okt. 1646) om, at Landssynoder skulde afholdes i Rendsborg for de kgl. Dele af Hertugdømmerne (Forhandling om teol. Studier, Optræden overfor Kætterier, Gejstlighedens Vandel, Menighedernes sædelige Tilstand); Synodernes Vedtagelser fulgtes oftest af Kongen. Her udfægtedes de store Stridigheder mellem Ortodoksien og Pietismen, der tidlig trængte ind i S. og med Styrke, men da General-K.-Inspektions-Kollegiet oprettedes 1736, ophørte Synoderne. — Da 1773 Storfyrst Povl (senere P. I) af Rusland afstod sin Part af Holsten (mod Oldenburg og Delmenhorst), samledes atter de to Hertugdømmer helt paa een Haand, og til forsk. Tider havde de derefter én fælles Generalsuperintendent (se nedenf.). 1850 afløstes denne af 2 Superintendenter, en for Nord- og en for Syd-S., indtil der ved Frdn. af 20. April 1854 atter udnævntes en »Biskop for Hertugdømmet S.« med Bolig i Flensborg. — S. var i denne sidste dske Tid delt i 9 Provstier: Femern, Gottorp, Hütten, Eidersted, Husum-Bredsted, Tønder-Løgumkloster, Flensborg, Aabenraa-Sønderborg, Haderslev (Tørning-Len hørte stadig til Ribe; Ærø og Als [undt. Sønderborg og Kajnæs] havde en fælles Biskop; se Odense III, 867). Provsterne i Forbindelse med Amtmændene dannede »K.-visitatorier« til Tilsyn med K.-, Skole- og tildels Fattigvæsnet. Kirkl. Sager droges 1850 fra Konsistorierne over til Civilretterne, hvorfra Vejen gik til Appellationsretten, af hvilken Biskoppen var Medlem. De 101 af de 245 Præstekald besattes umiddelbart af Kongen, 144 var Valgkald, til hvilke K.patronaterne (i Byerne Magistraten, i Amterne K.visitatorierne) havde Præsentationsret, medens de valgberettigede Menighedsmedlemmer valgte. M. H. t. Forholdet mellem tysk og dsk Sprog i Skole og K. se Allen, Det dske Sprogs Hist. i S., 1857—58. — M. H. t. Ikke-Lutheranere kan tilføjes, at Frederiksstad var Tilholdssted for adskillige Remonstranter, Mennoniter og rom. Kat., der alle havde egne Kirker; angaaende Herrnhuterne se Christiansfeld (I, 505). — Om Forfatningsforhold efter 1864 se følg. Art. — Efter 1864 havde S. endnu 120 Sogne med udelukkende dsk Gudstjeneste, nu næppe 30. For at bøde herpaa, stiftedes den første dske Frimenighed i Rødding med Corn. Appel (I, 127) som Præst (ordineret 1874 paa Askov af Birkedal, idet flere Præster og Lægfolk deltog i Haandspaalæggelsen); 1879 oprettedes en Frimenighed i Bovlund (Pastor L. B. Povlsen ordineredes af Appel), 1894 i Haderslev (der imidlertid kaldte sig »Kirkeligt Samfund« og ikke vilde optræde udad som en Frikirke, hvorfor Politiet først 1900 tillod Brugen af den 1897 opførte Kirke), 1899 i Skærbæk, 1902 i Sundeved, 1905 i Aabenraa; desuden findes særlige Menighedskredse (uden egne Præster) i Vodder og Forballum. Hele Bevægelsen er grundtvigsk farvet. 1886 dannedes »Kirkl. Forening for I. Miss. i Nord-S.«, der i Beg. principielt holdt sig udenfor Nationalitetskampen, men 1911 klart stillede sig paa dsk Grund. Af H. t. Misfornøjelsen herover nedlagde Spr. Tonnesen i Hoptrup Formandsstillingen, men genvalgtes (1912); den utilfredse Minoritet dannede 1913 en ny »neutral« Forening. (Joh. Clausen, Frimenigheden, 1905).

Gottorpske (General-)Superintendenter: Paul v. Eitzen (I, 734) 1562—98; Jak. Fabricius d. æ. (II, 4) 1600, afsked. 1610; Philipp Cæsar 1610, afsked. 1616; Jak. Fabricius d. æ. 1616—40; Jak. Fabricius d. y. (II, 4) 1640—45; Joh. Reinboth (III, 735) 1645—73; Sebastian Niemann 1673—84; Caspar Sandhagen (S. 43; tiltraadte p. Gr. af Krig først 1689) 1689—97; Heinrich Muhle 1698—1713 (derefter kun i den gottorpske Del af Holsten, d. 1733 som Prokansler og Professor i Kiel). — Kgl. Generalsuperintendenter: Stephan Klotz (II, 813) 1636—68 (i den kgl. Del af S. og Holsten; efter ham deltes Embedet i to); Bonaventura Rehefeld (III, 732) 1668—73 (ved hans Død fik Superintendenten for Holsten ogsaa S.); Joh. Hudemann 1673—78 (fra 1668 Superint. i Holsten); Chr. v. Stöcken (over Holsten og S.) 1678—84; Josua Schwartz (S. 105) 1684 (i Holsten 1689)—1709; Theodor Dassov 1709—21, fra 1713 Generalsuperint. for det samlede S. samt den kgl. Del af Holsten); Thomas Clausen (I, 519) 1721—24; Andreas Hojer 1724—28; Jeremias Reuss (III, 773) 1729—57 (tog Afsked, d. 1757; Embedet derefter 2 Aar vakant); Adam Struensee 1759—91; Jakob Georg Chr. Adler (I, 27) 1792 (for Holsten 1806)—1834; Christian Friedrich Callisen (I, 448) 1835—48 (tog Afsked, d. 3. Okt. 1861). — 1850 konstituueredes to Superintendenter: Jep Hansen (II, 344) for de slesv. Menigheder med dsk K.sprog, Christof Carl Julius Asschenfeldt for de tyske. 1854 udn. U. S. Boesen (I, 347) til Biskop; afskediget 1864. (H. v. Schubert, K.gesch. Schleswig—Holsteins I, 1907; Jensen-Michelsen, Schleswig-Holsteinische K.gesch. I-IV, 1873—79; F. Wedel, Den sønderjydske K.s Hist. I (til Ref.en), 1863; Hansen u. Jessen, Quellen zur Gesch. des Bistums S., 1904 [heri som Bilag et godt Oversigtskort over S.-Stift ved 1450]; Fr. v. Tessen-Wesierski, De tribus episcopis Slesvicensium a sede condita primis, 1895; Acta Pontificum Danica I—IV; A. D. Jørgensen, Nord. K.s Grundlæggelse, 1874—76; L. Helveg, De dske Domkapitler, 1855; om S.-Biskops og Kapitels Breve, se Kr. Erslevs Repertorium IV; Haderslev Kapitels Breve ved Matthiesen i Geheimearkivets Aarsberetn. II; Liber Agendarum ecclesie et diocesis Sleszwicensis er udg. af J. Freisen 1898; Wedel, Gilder og Laug i Flensborg, 1874; Chalybaeus, Sammlung betreffend das Schlesw.-Holst. Kirchenrecht, 1883; K.-Kalender for S.-Stift, udg. af Barfod og Rørdam I—II, 1862—64; Mørk Hansen og C. L. Nielsen, Kirkl. Statistik over S.-Stift, 1863—64 [ufuldendt]; Trap, Hertugdømmet Slesvig, 1864; H. Rosendal, Træk af Danskhedens Hist. i Sønderjylland II, 1912; Schriften des Vereins für Schl.-Holst. K.gesch.). *H. J. H.*

Slesvig-Holsten-Lauenburgs Kirkeforfatning. Efterat Hertugdømmerne Slesvig og Holsten, ved Lov af 24. Dec. 1866, var blevet forenet med det preussiske Monarki, oprettedes 24. Sept. 1867 et evang.-luth. Konsistorium i Kiel (bestaaende af en ikke gejstlig Præsident, de 2 Generalsuperintendenter for Slesvig og Holsten og 5 Konsistorialraa-

der; Slesvigs Generalsuperintendent bor nu i Kiel) til den indre kirkelige Styrelse af Provinsen. 16. Aug. 1869 udstedtes en »Menighedsordning«, billiget af den preussiske Konge som Indehaver af K.regimentet; den afløstes, ligeledes ved en kirkelig Anordning, 4. Nov. 1876 af den »Kirchengemeinde- und Synodalordnung«, der 1878 stadfæstedes ved Lov. S. Aar udvidedes Myndighedsomraadet for det kgl. Konsistorium i Kiel, idet ogsaa Styrelsen af de ydre kirkl. Anliggender (»Externa«) overdroges dette. Loven af 23. Juni 1876 om Indlemmelse af Lauenburg i Preussen udvidede videre Kieler-Konsistoriets Myndighed til dette Hertugdømme, og Menigheds- og Synodalordningen indførtes her ved Frd. 7. Nov. 1877. — Efter den S.-H.-L. Kirkeforfatning har Menighederne dels en snævere Repræsentation, K.forstanderskabet (»Kirchenvorstand«), bestaaende af Præsterne (Spr.en er Formand) og et Antal (4—10) »Ældste«, valgt af »K.kollegiet« paa 6 Aar, dels en videre, »Kirkekollegiet«, bestaaende af samtlige Medlemmer af »Kirchenvorstand« og mellem 12 og 30 »Gemeindevertretere«, valgt paa 6 Aar af Menigheden (Tallet, ligesom de Ældstes Tal, fastslaar Konsistoriet). De Ældste aflægger et Løfte om at tjene Menigheden og pleje det kr. og kirkl. Liv i Overensstemmelse med »vor evang. luth. K.s Ordninger«, og Møderne i »Kirchenvorstand« aabnes med Bøn; Raadet skal »med alle dertil egnede Midler befordre levende Krdm. i Menigheden og hindre, hvad der kan virke sæde- og sjælefordærvende«; den kirkl. Fattig- og Sygepleje paahviler det, ligesom Tilsyn med Ungdommens rel. Undervisning. — Over disse Menighedsorganer staar den aarlige Provstisynode, bestaaende af Provsten og samtlige Sognepræster samt det dobbelte Antal læge Medlemmer (valgt paa 3 Aar gennem Kirkekollegierne); de halve af disse vælges i alle Menighederne blandt nuv. eller tidligere Ældste, de øvrige vælges blandt kirkl. erfarne og fortjente Mænd i de i Medlemstal store Menigheder. Provstisynoden behandler Sager, der er forelagt den af Konsistoriet, andrager selv til Konsistorium eller Landssynoden, og deltager i Tilsynet med de Gejstlige, Ældste osv.; den nedsætter et staaende Udvalg. — Øverst staar Landssynoden, bestaaende af Generalsuperintendenterne for Slesvig og Holsten, 8 af Landsherren udnævnte Medl., ét af det teol. Fakultet i Kiel valgt Medl. og en Række, efter nærmere Bestemmelser, valgte gejstlige og verdslige Medl.; Valgene gælder for 6 Aar; Synoden sammentræder hvert 3. Aar. Medl. aflægger et kirkl. Løfte. K.love kan kun udstedes og ændres med dens Billigelse; og nye Katekismer, Psalmebøger, Agender og overhovedet alle Normer vedrørende Liturgi, Tugt og Forfatning kan ikke indføres uden dens Vedtagelse. Landssynoden har et staaende Udvalg, der deltager

Konsistoriets Arbejde. — Konsistoriet kalder Præsterne, der skal være tyske Undersaatter og tysk uddannede; det præsenterer Menighederne hver anden Gang 3 Kandidater, bl. hvilke de saa vælger; hver anden Gang besætter det Embederne direkte. Der holdes Prøveprædiken af de indstillede paa Valgdagen. Et Præsteseminar i Haderslev forbereder teol. Kandidater, der skal virke i Nord-Slesvig, hvor der endnu er dsk K.sprog (Chalybaeus, Sammlung betreffend das Schleswig-Holst. Kirchenrecht, 1883; Fr. v. Jessen, Haandbog i det nordslesv. Spørgsmaals Hist., 1901). *J. O. A.*

Slesvig-Holstenske Missionsselskab, stiftet 1872 af Pastor Jensen i Breklum, driver Mission i Indien, dels i Teluguland, hvor Selsk. har faaet sin Andel af den store Indhøstning af kasteløse, dels i Jeypur. I 1911 har Selskabet optaget en ny Mission, nemlig: Uha-Distriktet i Tysk Øst-Afrika, utvivlsomt baade som Deltagelse i det almindelige — og smukke — Kapløb mellem de tyske Miss.-Selskaber om at faa de tyske Kolonier kristnede, og for at dæmme op for Muhammedanerfaren, som gennem Suaheli-Banearbejdere truer de Egne, gennem hvilke de store Baner lægges. *Fr. S.*

Slewert, Gert, Nederlænder af Fødsel, fra Campen i Over-Ijssel, var opr. Munk. I Augustinerklostret i Magdeburg fik han Luthers Skrifter at læse og blev vunden for Ref. Siden indkaldte Hertug Christian (III) ham til at være evang. Præst ved St. Nicolai K. i Flensborg 1526, og her virkede han med stor Kraft. Deltog 1537 i Arbejdet paa K.ordinansen, blev kort efter Provst i Flensborg-Bredsted Provsti. 1540—43 var han »Superintendent« i Mellemslesvig. 1541 overdroges det ham og to andre Præster at reformere Klostrene i Løgum og Ryde (Ry), og indtil 1561 havde han Overopsynet ved sidstnævnte Kloster. Som Provst og Præst nød han stor Anseelse. D. 1570. (K.hist. Saml. 3. R. VI, 654; Zeitschr. f. schlesw.-holst.-lauenb. Gesch. XIX, 9). *H. F. R.*

Slovaker, se Slaver.

Slovener, se Slaver.

Slummission er Frelsens Hærs tekniske Betegnelse for dens Medlemmers Arbejde i Storbyernes fattigste Kvarterer. Idet Frelsens Hær har sin Styrke i at række ned efter de Mennesker, som vanskeligt andre faar fat paa, vil den ogsaa med Forkærlighed til sin Virkeplads udvælge de saakaldte »slums« (= Slam ɔ: Dynd), de billigste Logihuse og de ringeste Familie-Lejligheder, hvor dens Sendebud tilbyder ikke just saa meget Sygepleje, hvoraf de næppe selv har lært synderligt, som deres personlige Hjælp og Raad i alle Slags Trang. Selv bestemmer de deres Gærning saaledes, at de vil feje Smudset ud, forstaaet i alle dets Former fra det rent udvortes til Hjærtets Smuds, og man vil søge at give de forkomne »en Start«, saa de materielt og sædeligt kan føre en menneskeværdig Tilværelse. S.en er da i videre Forstand Frelseshærens hele sociale Arbejde, som navnlig i Slutningen af 1880'erne (især siden Afsløringerne i Pall-Mall-Gazette, Juli 1885, om den skandaløse »Pigehandel«, og Usædelighed i London) tog et storslaaet Opsving. Programmet for dette sociale Arbejde, der vil redde »den i Elendigheden nedsunkne Tiendedel«, fremsatte General Booth i Bogen »In the darkest England and the way out« (1890), der ikke mindst hviler paa den da dødssyge Mrs. Catharine Booths Erfaringer. Fra den Tid blev den praktiske Bekæmpelse af

Drikkeri, Utugt og Pauperisme en særlig vigtig Part af »Hærens« Arbejde, og en Række Institutioner fremstod (Arbejdshjem, Logihuse, Magdalenehjem, Landkolonier osv.) til at støtte de fra Slummerne reddede. »Hærens« internationale Forbindelser har ikke mindst hjulpet den til ofte at kunne sammenknytte bristede Familiebaand og bringe fortabte Sønner og Døtre tilbage. Hærens S. har faaet stor Betydning ved at virke som Tilskyndelse for Kirkernes Menighedsarbejde. Den engelske Statsk.s »Kirkehær« (stiftet 1882) tog fra 1888 lignende socialt Arbejde op, og Universitetsbevægelsens »Settlements« arbejder delvis med samme Formaal. Efterhaanden, som Folkekirkerne har taget Menighedsplejesagen alvorligt op i de forskellige Lande, er Arbejdet ogsaa mere og mere blevet rettet mod de mest forkomne Lag. *N. D.*

Sluter, Claux (Nicolas), nederlandsk Billedhugger, d. o. 1404, var fra 1389 virksom i Filip d. dristiges Tjeneste. Ham skyldes den berømte »Mosesbrønd« i Chartreuserklostret (Champmol) ved Dijon, udført 1395—1402, der prydes med 6 »Profetbilleder« (Mose, David, Jeremja, Sakarja, Daniel og Jesaja). Disse Figurers glimrende Karakteristik betegner et mægtigt Fremstød i nordisk og specielt burgundisk Skulptur; de spiller af Liv, der yderligere fremhæves ved, at Monumentet blev farvelagt. Opr. var »Brønden« kun Basis for et »Kalvariebjærg«, der fremstillede Kristus paa Korset mellem Maria, Johannes og Maria Magdalene. Naar Ødelæggelsen af Overdelen er sket, vides ikke sikkert; i alt Fald eksisterede Kalvariet ikke i 1790, da Klostret blev konfiskeret. »Mosesbrønden« stod lige fra Begyndelsen i stort Ry baade i Frankrig og Udlandet. Sammen med Jean de Marville prydede S. ogsaa Chartreuserkirkens Portal med en Række Skulpturer, bl. a. kraftigt individualiserede Statuer af den knælende Hertug Filip og hans Gemalinde. (Courajod og Marcou, Catalogue raisonné du Musée de sculpture comparée, 1892; Jul. Langè, Mskefiguren i Kunstens Hist., 1899). *J. O. A.*

Slüter, Joachim, f. 1491 (92), blev i Wittenberg vundet af Luther og prædikede Evang. i Rostock, hvor han 1523 blev Kap. ved Petri Kirke og uddelte Nadv. under begge Skikkelser. Hans plattyske Prædikener blev paa Gr. af den store Tilhørerkreds ofte holdte paa Kirkegaarden under en Lind. Ogsaa literært virkede han baade paa Lat. og paa Plattysk for det nye; han udgav en Katekismus, Bønnebog og en udmærket Psalmebog. En kort Tid blev han fordrevet, men vendte tilbage, giftede sig 1528, og 1531 afgav han en Erklæring angaaende Raadets Afgørelse i Religionssagen, hvorfor s. A. den luth. Gudstjeneste blev fastsat for alle Kirker, efter at S. og Bugenhagen ved en Samtale i Lübeek var naaede til Enighed om: Tro, Skriftemaal, Ceremonier og Lydighed mod Øvrigheden. D. Pinsedag 1532; Rygterne om Giftmord er ikke beviste. *N. M. P.*

Slægtregister, Kristi. I Mt. 1, 1—17 og Lk. 3, 23—38 findes en udførlig Stamtavle, der hos Mt. tager sit Udgangspunkt i Abraham, hos Lk. derimod føres helt tilbage til Adam. Hensigten med disse Slægtregistre er ikke udelukkende den, at vise Jesu Nedstamning fra David, — i saa Fald vilde det være overflødigt at føre Stamtavlen længere tilbage end til David —, men tillige at vise Jesu inderlige Forbindelse med hele den gl.-testl. Aabenbaringshistorie. Men Evangelisterne er begge enige i, at Jesus nedstammer fra Davids Hus, en Antagelse, der bekræftes ved Ap. G. 13, 23; Rom. 1, 3; 2 Tim. 2, 8; Joh. Aab. 5, 5; 22, 16, og ligeledes ved den Omstændighed, at Jesu Modstandere aldrig synes at have rejst Tvivl om hans davidiske Afstamning. I Mt. 22, 41—46 afviser Jesus kun den Tanke, at Betegnelsen Davids Søn skulde være en udtømmende Betegnelse for hans Væsen, derimod ikke sin davidiske Herkomst. At Jesu Afstamning regnes fra Josef, hvilket i hvert Fald hos Mt. er ubestrideligt, og at samtidig Josef ikke anses for at være Jesu kødelige Fader, indeholder ingen Modsigelse, naar man ser hen til de gængse jødiske Forestillinger. Naar Josef overfor det omgivende Samfund anerkendte Jesus som sin Søn, maatte man nødvendigvis regne Jesu Afstamning gennem ham. — Saavel paa Jesu Tid som endnu flere Aarh. senere hører vi om Jøder, der mener at besidde paalidelige Overleveringer om, fra hvilken af de gl. Slægter de nedstammer. Ogsaa Paulus kender sin Afstamning; han var af Benjamins Stamme (Rom. 11, 1; Fil. 3, 5; jfr. ogsaa Lk. 2, 36). Der er altsaa ikke noget usandsynligt i, at man i Josefs Slægt har haft troværdige og alm. anerkendte Overleveringer om Nedstamning fra David. Derimod synes den store Forskel mellem Stamtavlerne hos Mt. og Lk. at gøre det usikkert, om der paa den Tid har eksisteret Stamtavler, som i alle Enkeltheder var nøjagtig overleverede. Hos Mt. udledes Afstamningen fra David gennem Salomon, hos Lk. gennem en anden Søn af David, nemlig Nathan. I Sealtiel og Serubabel mødes atter Stamtavlerne for saa igen at bringe helt forsk. Navne, indtil de atter mødes i Josef. Med Henblik herpaa mener nogle, at Overleveringernes Enkeltheder er usikre, uden at dette dog formaar at gøre Hovedsagen, den davidiske Afstamning, tvivlsom. Andre fastholder Rigtigheden ogsaa af Enkelthederne og søger at forklare Forskellen paa en af to Maader. Enten følger man den allerede i Oldtiden af Julius Africanus fremsatte Forklaring, ifølge hvilken Løsningen skal søges i Leviratsægteskabet (se III, 50), d. v. s., naar hos Mt. Jakob, hos Lk. Eli nævnes som Josefs Fader, skal Forholdet være dette, at Josef er Jakobs kødelige Søn, men han er Elis Søn efter Loven. Eller man tyer til den Formodning, at Stamtavlen hos Lk. ikke er Josefs, men Marias. Allerede tidlig i Oldk.n møder vi den Tanke, at ogsaa Maria var af Davids Slægt; men den kan ikke den Gang paavises i den Form, at Stamtavlen hos Lk. antoges for at være Marias. Derimod har denne Opfattelse vundet en Del Tilslutning i nyere Tid. (Dalman, Die Worte Jesu I, 1898, 262—266; Zahn, Einleitung in das Neue Testament II, 1899, 270 f.; Barth, Hauptprobleme des Lebens Jesu[4], 1911, 278 f.). *F. T.*

Slægtskab og S.s Grader i Ægteskab. S. er fælles Nedstamning fra samme Fader eller Moder, Forbindelse ved Blodets Baand. Derved opstaar en Slægt, hvis enkelte Medlemmer fø-

ler sig sammenknyttede til et lille Samfundshele ved fælles Interesser og fælles Familieliv. I udvidet Forstand kan hele Menneskeslægten betragtes som én Familie, for saa vidt som Menneskenes Slægt paa den ganske Jord er udsprungen af ét Blod (Ap. G. 17, 26); dette har sin store dogmatiske og etiske Betydning m. H. t. Slægtens Synd og Frelse og m. H. t. Broderkærligheden; men efter gængs Opfattelse regnes S. kun at strække sig til de Individer, med hvilke man har Kundskab om Forening ved Blodets Baand (Blodslægtskab). Hos Naturfolkene danner S. de enkelte, afsondrede Stammer, der indbyrdes forsvarer eller bekriger hverandre. Hvor Kulturen skrider frem, gør S. vel ogsaa fremdeles sin Indflydelse gældende i adskillige Retsforhold (Arv, o. desl.), men særlig maa fremhæves dets Betydning ligeoverfor Forbindelse mellem Kønnene og Ægteskab. Legemlig Omgang mellem Slægtninge i op- og nedstigende Linie eller nærmeste Sidelinie (Blodskam, jfr. I, 339) straffes med Fængsel (Straffelovens §§ 161—65); men i hvilken Udstrækning S. danner Hindring for Ægteskab er i de forskellige Tider og Lande bestemt højst forskelligt. I 3 Mos. 18, 6—17 og 20, 11—24 anføres en Række S.s-Grader, som udelukker Ægteskab, og disse den mosaiske Lovs Bestemmelser har været Grundlaget for den kr. K.s Ægteskabslovgivning (særlig Romerk.ns kanoniske Ret), skønt selvfølgelig Moseloven ikke kan have nogen bindende Lovskraft for det kr. Samfund. I Danmark angiver Frd. 14. Dec. 1775 og 23. Maj 1800 de bestaaende Retsregler (jfr. Ugeblad f. d. danske Folkekirke, 1866, S. 267). Endnu skal der kræves Bevilling til at ægte Broders, Farbroders eller Morbroders Enke eller afdøde Kones Faster eller Moster; men disse Bevillinger nægtes i Reglen ikke, medmindre der findes en uforholdsmæssig Forskel i de paagældendes Alder. I England, hvis Ægteskabslovgivning helt hviler paa den kanoniske Ret, er der lige til vore Dage ført hæftige Kampe for at faa en Lov igennem, der tillader Ægteskab med den afdøde Hustrus Søster. — I den kat. K. omfatter S. ogsaa det saakaldte »aandelige Slægtskab«, som fremkommer ved Fællesskab i Daaben (jfr. Oehlenschlägers »Axel og Valborg«), mellem Fadder og Gudbarn og mellem Præst og Daabsbarn; og saadant aandeligt S. bliver Hindring for Ægteskab, men giver den kirk. Øvrighed Lejlighed til at meddele Dispensation. Den evang. K. har allerede i de Schmalkald. Art. fuldkomment forkastet dette Paafund. (Richter, Lehrb. d. Kirchenrechts[8], S. 1083 f; Thiersch, Das Verbot der Ehe innerhalb der nahen Verwandtschaft, 1869). *A. J.*

Slør. I Orienten bruges i stor Udstrækning forskellige Slags S., dels til Værn mod den brændende Sol, dels, for Kvinders Vedk., som Pynt eller af Sømmeligheds Grunde (hvor man fastholder, at fremmede Mænd ikke maa se Kvindens Ansigt). Navnlig under Indflydelse fra Islam er Skikken at tilsløre sig med tætte, ugennemsigtige eller vanskeligt gennemsigtige S. i Mænds Nærværelse eller udenfor Huset trængt frem i Orienten. S.et kan have forsk. Form, være et egentligt Ansigts-S., der dækker Ansigtet fra Øjnene og nedefter, eller hele Ansigtet, saaledes at der dog er anbragt Huller for Øjnene i det, eller det kan være et Hovedstykke, der falder ned over Nakken, men kan drages hen for Ansigtet. Selvfølgelig varieres Stoffets Kostbarhed efter de sociale Forhold, ligesom Formen kan variere for gifte og ugifte. Ofte tager Landbefolkningen det mindre strængt med Ansigtets Tilhyllelse, og fattige eller foragtede Kvinder (Danserinder og Skøger) kan være utilslørede. Fine, gennemsigtige S. til Pynt forstod allerede Oldtidens Kulturfolk at fremstille. — S. nævnes oftere i G. T. under forsk. Navne, men vi er ikke i Stand til med Sikkerhed at fastslaa, hvorved de forsk. Arter S. adskiller sig. I den ældre Tid synes S.ets Brug ikke at være trængt igennem. Patriarkernes Kvinder synes at gaa utilslørede (1 Mos. 12, 14; 24, 15 f.). Anderledes dog, naar det gælder om at skjule sig (1 Mos. 38, 15). Sikkert er der dog tidlig blevet en Forskel mellem By- og Landskik. I profetisk Tid synes S.et at høre med til fuldstændig Kvindedragt (Jes. 3, 18 f.; 47, 2 f.; Højsang 5, 7); at borttage Sløret eller slaa det tilside er Vidnesbyrd om Skændsel eller Slavindelod. — Det »Dække«, Mose lægger over sit Ansigt (2 Mos. 34, 33 f.), motiveres vel paa særlig Maade, men tyder vel iøvrigt paa, at Mænd ogsaa i ældre Tid af praktiske Grunde bar S. — En særlig Stilling indtog Brudesløret (jfr. formentlig 1 Mos. 24, 65), der ganske dækkede Bruden, saa hun var ukendelig (1 Mos. 29, 25 f.). Brude-S. var saa alm. i den klassiske Oldtid, at Romerne ligefrem betegnede Ægteskabsindgaaelsen fra Brudens Side ved *nubere alicui* (egtl. tilsløre sig for en). — I den kr. K. kom Kvinde-S.et til at spille en særlig Rolle som Symbol paa Ærbarhed. Paulus betragter S.et som Tegn baade paa Ærbarhed og Kvindens Underordning under Manden (1 Kor. 11, 5 f.) og forlanger Kvindens Tilsløring under Deltagelse i Bøn eller Profeti. Om den nærmere Art af dette »Hoved«slør er det dog vanskeligt at udtale sig sikkert. Ansigtstilsløring trængte ialt Fald ikke igennem. Men S. brugtes som Symbol paa Ærbarhed ved Ægteskabsindgaaelse og holdt sig ved Indvielsen af »de Gud helligede Kvinder«. I ældre Tid kom Bruden tilsløret til Kirken, fra 4. Aarh. blev det alm. i Vesten, at hun af Præstens Haand modtog Brude-S.et under Vielsen. Selve Vielsen kaldes »Tilsløring« *(velatio nuptialis);* Brudeslørets Farve var den hvide, senere brugtes ogsaa røde S.; de rige brugte Silke-S. I Østen satte derimod Præsten Brudekronen paa Brudens Hoved som Vidnesbyrd om hendes Renhed. Ogsaa i Vesten (f. E. i Tyskland og Norden) blev efterhaanden Kroningen det kirkl. Vidnesbyrd om Renheden, da Germanerne ansaa det udslagne, utildækkede Haar som Kendetegn paa Jomfruelighed. Alligevel har som bekendt S.et ogsaa fundet Indgang her som en Del af Brudens Dragt. — Absolut var derimod S.ets Sejr i Nonneklostrene. »At tage Sløret« *(velum accipere)* blev det ydre symbolske Kendetegn paa Verdensforsagelsen og Indtrædelsen i de gudindviede Jomfruers Stand. Allerede Optatus fra Milevi udlægger S.et som Tegnet paa Formælingen med Kristus, og i Romerk.n spiller netop Udtrykket »Kristi Brud« om Nonnen

den fremtrædende Rolle. Ambrosius og andre af Oldkirkens Bisper foretog den højtidelige S.-Iklædning ved de store Fester (Paaske og Jul). S.et meddeltes baade de Jomfruer, der levede som Asketer privat, og dem, der levede Fællesliv. *Virgines velatæ* var Genstand for dyb Agtelse i Slutn. af Oldtiden, der stadig satte den kønslige Afholdenhed højere og højere. Gravskrifter over hl. Jomfruer undlader ikke at meddele, at her hviler en »tilsløret«. I Middelalderen blev det ogsaa Abbedissers og Præsters Ret at modtage Nonners Løfter og række dem S.et. Det rom. Pontificale regner dog Handlingen til de bispelige Funktioner og har fastslaaet, at Tilsløringen skal ske paa Helligtrekongersdag, Hvidesøndag, Apostelfester eller Søndage. Sløret indvies atter ved en særlig Benediktionshandling.

Om S.et over Nadverbrødet i den gr.-kat. K.s Indledningsakt af Messen se Proskomidi (III, 609). Dette S. kaldes Kalymma eller Peplon. Nogle orientalske Liturgier forlanger 3 S. (ét over Patenen, ét over Kalken og ét over begge, Nefele). *J. O. A.*

Smaaredsel var i Danmark en Afgift, der gennem lange Tider udrededes aarlig til Præst og Degn. Den ydedes in natura og kunde bestaa i de forskelligste Arter (Kyllinger, Æg, Smør, Ost m. m.). Udtrykket findes ikke i Dske L., men synes at have faaet Lovhjemmel ved Frd. 7. April 1740, der nævner »de øvrige smaa Tiender« (af Gæs, Høns, Ænder og Grise) til Forskel fra Korn- og Kvægtienden. Retsgrundlaget for saadan Afgift maa søges i Alderstids Hævd, og den er derefter anerkendt af Lovgivningen. Der har været brugt mange forsk. Navne om den (Julerente, Paaskerente, Midsommersrente, Smørbyrd, Nannest o. fl.), men den blev ved L. 19. Febr. 1861 overalt i Landet omsat til en aarlig Bygafgift efter Kap.takst, og senest ved L. 15. Maj 1903 om Afløsning af Tienden indbefattet med under de Ydelser, som ifølge denne Lov skal afløses. *A. J.*

Smaragdus. 1) **S.**, Abbed (fra o. 806) i Benedictinerklostret St. Mihiel (Mikael) ved Maas, i Verdun Stift (Lothringen), f. o. 760, nød stor Anseelse under Karl d. store og Ludvig d. fromme som en af Tidens lærdeste Teologer. Under Forhandlingerne mellem Karl og Leo III om Optagelsen af *filioque* i Symbolet var han gentagne Gange Kejserens bemyndigede og overbragte 810 Paven Beslutningerne fra Synoden i Aachen (809); 817 tog S. Del i Synoden i Aachen, og 819 flyttede han Klostret til dets nuværende Sted. Klostrets Dødebog angiver 29. Oktbr. som hans Dødsdag, men Aaret er ikke sikkert kendt. S. skrev bl. a. »Diadema monachorum«, en Munkeetik, og Fyrstespejlet »Via regia« (Migne, Patrolog. lat., Bd. 102). — 2) **S.**, egentlig Ardo, Discipel af Benedict fra Aniane, f. o. 783, d. 843, Forf. til en Levnedstegning af sin Lærer, æret som Helgen af sine Klosterfæller. — 3) **S.**, Navn paa flere Martyrer; en skal have lidt Døden under Diocletians Forfølgelse i Rom. *S. A. B.*

Smectymnuus. 1641 udgav 5 puritanske Teologer et Skrift, hvori de skarpt angreb Bispedømmet; deres Forbogstaver dannede Ordet S.: *S*tephen *M*arshall, *E*dmund *C*alamy, *T*homas *Y*oung, *M*atthew *N*ewcomen, *W*illiam (w = uu) *S*purstow. Skriftet var rettet mod Biskop J. Hall, der vel hældede til Puritanismen, men havde udgivet en til det »lange« Parlament henvendt »Remonstrance« om Bevarelse af den engelske K.s Forfatning og Liturgi og kort i Forvejen et Skrift »Episcopacy by Divine Right«. I den videre Debat deltog bl. a. Milton med 5 Indlæg til Forsvar for Puritanismen. Tilskyndet af Hall skrev den lærde Ærkebiskop J. Ussher »The Original of Bishops« (1641). Med Puritanernes Sejr endte Striden, men under den brugtes ofte det mærkelige Ord »S.«, ikke blot som Fællesbetegnelse for de 5 Teologer, men ogsaa i Alm. i Betydn. »Modstander af Bispedømmet.« *C. E. F.*

Smed, Nils, norsk Biskop, f. 14. Juli 1655 i Bergen, Student 1672, blev efter teol. Studier i Kbhvn og Udlandet 1684 teol. Lektor i sin Fødeby samt Spr. til Fane. Da han ved Byens Brand 1702 mistede sit store Bibliotek, Naturaliekabinet og flere Kostbarheder, fik han Expektance paa Bispestolen, som han ogsaa besteg 1711 uden at have sat større Spor i den kirkl. Udvikling; d. 5. Jan. 1716. Holberg var Huslærer hos ham paa Fane, og det menes, at den vidtberejste S.s Fortællinger har haft Betydn. for Digteren (uriktig er Meddelelsen om, at S. havde været i Jerusalem). S., der var en rig Mand (bl. hans Indtægter var et Kroprivilegium), laa efter Branden i Strid med Byens Styrelse om Ejendomsforhold. *D. T.*

Smend. 1) **Julius S.**, tysk protest. Teolog, f. 10. Maj 1857, studerede i Bonn, Halle, Göttingen (1876—79), virkede derpaa som Præst flere Steder, blev 1891 Prof. ved Præsteseminariet i Friedberg (Hessen) og 1893 ved Universit. i Strassburg; hans Fag er praktisk Teol. Sammen med Spitta udgiver han siden 1896 »Monatschrift für Gottesdienst u. kirchl. Kunst«. Vigtigste Arbejder: »Die evang. deutschen Messen bis zu Luthers Deutscher Messe (1896), »Kelchversagung u. Kelchspendung« (1898; »Der evang. Gottesdienst« (1904), »Kirchenbuch f. evang. Gemeinden« I—II (1908 f.). *J. O. A.* — 2) **Rudolf S.**, tysk protest. Teolog og Semitist, f. 5. Nov. 1851, Broder til førnævnte, stud. i Göttingen, Berlin og Bonn, blev 1874 Dr. phil., 1875 Lic. theol., 1885 Dr. theol.; 1875 Privatdocent i Halle, 1880 Prof. extraord. i Basel, 1881 Prof. ord. i semit. Filol. i Göttingen. Vigtigste Arbejder: »Der Prophet Ezechiel«, 1880 (i Kurzgefasstes exeget. Handbuch); »Die Inschrift des Königs Mesa von Moab« (sammen med Socin), 1886; »Ueber das Ich der Psalmen« i Zeitschr. f. alttest. Wiss., 1888; »Lehrbuch der alttestamentlichen Religionsgeschichte«, 1893, 1899²; »Johann David Michaelis«, 1898; »Die Weisheit des Jesus Sirach, Hebräisch und Deutsch«, 1906; »Die Weisheit des Jesus Sirach erklärt«, 1906; »Griechisch-syrisch-hebräischer Index zur Weisheit des Jesus Sirach«, 1907. *J. C. J.*

Smertemoder *(mater dolorosa),* Tilnavn for Maria som den lidende Frelsers Moder. I den kirkelige Kunst (Digtning, Musik, Billedkunst) spiller dette ophøjede Eks. paa den dybeste Smerte en fremtrædende Rolle som Motiv; fra Digtningens Omraade kan mindes om den berømte Sekvens »Stabat mater dolorosa«, der

formentlig skyldes Frà Jacopone da Todi (II, 579). Billedkunsten fremstiller især S.en staaende eller segnende ved Sønnens Kors. — Om Middelalderens Lære om den hl. Jomfrus 7 Smerter og om Festerne for S.en se Maria (III, 173). Da Kristi Nedtagelse af Korset er én af disse »7 Smerter«, hører det i den kr. Kunst berømte Motiv »Pietà«, Marias Graad over Sønnens Lig (»Kristi Begrædelse«, fr. Notre Dame de Pitié), med til denne Billedkreds. Pietàen gav, særlig siden 14. Aarh., Anl. til berømte Kompositioner (jfr. allerede Giottos »Begrædelse« i Arenaen i Padova). Højest blandt Malerkunstens Frembringelser staar maaske Frà Bartolommeos Pietà, der paa engang tolker den rørende Moderkærlighed og den ved aandelig Opløftelse lutrede Smerte; bl. Skulpturværkerne er særlig Michelangelos Pietà navnkundig, der fremstiller det nøgne Lig hvilende i den unge, resignerende Moders Skød. Ikke mindst det saakaldte lauretanske Litani (III, 31) og Rosenkransbønnerne, der betoner Gudsmoderens Centralstilling i Verdenshistorien, har stærkt inspireret Kunstens Fremstillinger af Marias 7 Smerter og Glæder. — Blandt de Broderskaber, der indenfor Romerk.n særlig dyrker S.en, kan nævnes Serviternes (S. 163) 3. Orden eller Tertiariere og »de 7 Smerters Søstre« (fra Stiftet Dijon), stadfæstet 1810, hvis Formaal er Sygepleje. *J. O. A.*

Smet, Peter de, Jesuit og Indianermissionær, f. 31. Jan. 1801 i Dendermonde i Belgien, drog 1821 til Amerika, hvor han 1827 viedes til Præst; foruden ved sin Virksomhed for Grundlæggelsen af et kat. Universitet i St. Louis har han særlig vundet Ry ved nidkært Missionsarbejde blandt forsk. Indianerstammer; 1844 skaffede han sig Medhjælpere i en Skare Ordensbrødre fra Europa og grundede mange Stationer; d. 23. Maj 1873 i St. Louis. Flere Skrifter af ham giver livlige Skildringer af Tilstandene i de Omraader, hvor Indianerne tidligere herskede, og er vigtige paa Gr. af S.s Kendskab til de nu uddøende Sprog. Den Tillid, S. nød bl. de vilde, bevirkede, at man ogsaa fra amerik. Side benyttede ham ved Fredsoverenskomster med de indfødte. *J. O. A.*

Smiles, Samuel, engelsk Folkeskribent, f. i Skotland 1812, studerede Medicin i Edinburgh, praktiserede nogle Aar i Leeds, var en Tid Redaktør og derefter Sekretær ved 2 Jærnbaneselskaber, men trak sig 1866 tilbage for helt at leve for lit. Arbejde. Han skrev »Self-help« (1859), som efter at være vraget af 2 Forlæggere udkom paa et af de mest ansete Forlag og blev overs. paa 17 Sprog, »Character (1871), »Thrift« (1875), »Duty« (1880), »Life and Labour« (1887). Hans Hovedværker var dog Biografier af berømte Ingeniører, Opfindere og Industridrivende. Da han blandt dem fandt mange Hugenoter, kastede han sig over disses Historie, og saaledes fremkom »The Huguenots; their Settlements, Churches, and Industries in England and Ireland« (1867), »The Huguenots in France« (1873, ny Udg. 1895). Paa Dsk foreligger: »Egen Kraft« (1876, ny Bearb. 1899), »Karakteren« (1876), »Sparsommelighed« (1877), »Pligt« (1887). S. blev 1878 Æresdoktor i Edinburgh; d. 1904. (S. S., Autobiography, ed. by Th. Mackay, 1905). *C. E. F.*

Sminge, Landsby i Voel Sogn, Gjern Herred, blev 1165 Sæde for et Cistercienserkloster, en Aflægger af Vitskøl; Munkene drog 16. Febr. ind i S. Tidligere havde Sabro (S. 7) været anvist dem til Byggested, men det tilfredsstillede dem ikke. Heller ikke i S. (Smaheng) følte de sig vel, og 1166 overtog de med Pavens, Kongens og Aarhus-Bispens Samtykke det tidligere Benedictiner-Kloster i Venge; herfra flyttede de til Kalvø og derfra endelig til Øm. *J. O. A.*

Smith. 1) **Eli S.**, amerik. Missionær og Orientalist, f. 1801, stud. i Andover »Theol. Seminary«, præsteviet 1826, udsendt 1827 af »American Board« til Orienten. Efter at have studeret Arab. i Beirut, berejste han 1830—31 asiat. Tyrki, Armenien og det nordl. Persien og grundlagde Miss.stationer samt udgav 1833 »Researches in Armenia«. Han ydede E. Robinson (III, 803) megen Hjælp under hans Forskninger. S. fuldførte en arab. Overs. af N. T. og enkelte Skrifter af G. T., men døde 1857 under Arbejdet, der blev afsluttet 1865 af C. V. A. van Dyck. *C. E. F.* — 2) **George S.**, engelsk Assyriolog, der opdagede, sammensatte og tydede »den babylonske Syndflodshistorie«, en Kileskriftstavle, som var knust i mangfoldige, tildels smaa Stykker og desuden spredt til mange forsk. Steder. F. i London 26. Marts 1840; d. 19. Aug. 1876 i Aleppo i Syrien. S. fik paa Grund af Forældrenes trange Kaar en yderst tarvelig Skoleundervisning, maatte tidlig tjene sit Brød, men brugte daglig Spisetiden til Studiet af Kileskrifterne i Brit. Museum. Her tog den berømte Assyriolog og tidligere Gesandt i Persien, Sir Henry Rawlinson, ham med op paa Direktionens Arbejdsværelse og viste ham Papiraftryk af utydede Kileindskrifter. Disse læste S. og paaviste saaledes i Aftrykkene af Indskrifter fra Tiglath Pilesars Tid Navnene paa flere fra Biblen kendte Konger i Israel og Juda: Pekah, Hoseas, Jakhas (d. e. Akhas) og Asarja. S. blev nu Rawlinsons Medarbejder ved Udg. af Musæets Kileindskrifter, blev 1866 midlertidig og 1870 fast Assistent ved Musæet og fik stor Betydning for Ordningen af de Tusinder af Brudstykker af Tavler af brændt Ler, der var hjembragt fra Ninive af Layard, Rassam o. a. fra Kong Assurbanipals Bibliotek. Om den af ham samlede »babylonske Syndflodshistorie« gav han 1872 den videnskabelige Verden Underretning. Indskriften udkom 1874 med Oversættelse i det nylig stiftede »Society of Biblical Archæology« III og udgaves af ham snart efter med flere Indskrifter af lignende Indhold i et særligt Værk om babylonske Oldsagn, der minder om 1ste Mosebog: »Chaldean Account of Genesis«. Det udgaves oftere paany og blev bl. a. oversat paa Tysk af Prof. Friedr. Delitzsch. Allerede 1871 havde S. udgivet »History of Assurbanipal from cuneiform Inscriptions«, over 3000 Linier Kileskrift med Omskrift og fuldstændig Oversættelse. Hertil kom efterhaanden flere andre Skrifter om vigtige assyriske Indskrifter i London, om Assyriens og Babyloniens Historie m. m., Fortegnelser over Kileskriftstegnene og deres Læsning m. m. Da S. paaviste, at der af mangfoldige Tavler manglede ikke lidet, som maatte være blevet

tilbage i Ruinerne af Ninive, sendtes han af »Daily Telegraph« i London 1873 og senere gentagne Gange af Staten til Ninive for at fortsætte Udgravningerne, fra hvilke Musæet hver Gang modtog et rigt Udbytte af Indskrifter. Sine Opdagelser beskrev S. i »Assyrian Discoveries« (7. Udg. 1883). S. har ogsaa tydet den oldkypriske Skrift, som andre forgæves havde søgt at løse. *V. S.* — 3) **George Adam S.**, skotsk Teolog, f. i Calcutta 1856, stud. i Edinburgh, Tübingen og Leipzig, var en Række Aar Præst og blev 1892 Prof. i G. T. ved den Unerede Frik.s Præsteskole i Glasgow. Han har flere Gange holdt Forelæsn. i Amerika og har foretaget flere Forskningsrejser til Palæstina. Hovedværker: The Book of Isaiah I—II (1888—90); The Twelve Prophets I—II (1896—97); Historical Geography of the Holy Land (1901[7]); Jerusalem (1908); Life of H. Drummond (1902[7]); Modern Criticism and the Preaching of the O. T. (1901). Paa Grund af sidstn. Bog blev S. beskyldt for Vranglære, men en Kommission, der undersøgte Sagen, fandt ingen Anl. til Indskriden. Siden 1909 har han været Principal og Vice-Kansler for Aberdeen Universitet. *C. E. F.* — 4) **Henrik S.**, Humanist og kirkl. Forf., f. i Malmø i Slutn. af 15. Aarh., stud. fra 1514 i Rostock, opholdt sig 1517—18 i Leipzig, sysselsat med nye Udg. af flere af Chr. Pedersens Skrifter. Greben af Ref.s-Bevægelsen traadte han efter sin Hjemkomst 1519 i Tjeneste hos den malmøske Borgmester Hans Mikkelsen, der var en af Christiern II's vigtigste Raadgivere, og en Modstander betegner S. som »alle Lutheraneres Velynder og Beskytter«. Da Christiern II 1523 fordreves, fulgte S. ham i Udlændigheden, og i Wittenberg deltog han i Udg. af Hans Mikkelsens Overs. af N. T. (1524). Efter at Kongens Sag var tabt for stedse, vendte H. S. tilbage til Malmø, hvor han siden blev Stadens Vejermester. Her udgav han en Række Skrifter, hvoriblandt hans Lægebøger især er bekendte; hans »Tavle og Register« til Biblen (1560) anbefaledes af Regeringen til Anskaffelse ved alle Kirker. I Haandskrift efterlod han en ret værdifuld hist. Aarbog (trykt hos Rørdam, Hist. Kildeskr. I). D. 1563. *H. F. R.* — 5) **Henry Boynton S.**, amerik. Teolog, f. 1815, stud. i Amerika, Paris, Halle og Berlin. 1842 blev han Præst for en kongregat. Menighed, 1847 Prof. i Moralfilos. ved Amherst College, 1850 i K.hist. ved det presbyt. Union Theological Seminary i N. York, 1853 i system. Teol. ssteds. Han havde en stor og vidtstrakt Indflydelse og bidrog meget til at udjævne Modsætningen mellem de 2 store presbyt. Samfund. Hans »History of the Church of Christ, in Chronological Tables« (1859) er bleven meget brugt. D. 1877. Hans Forelæsn. over system. Teol. er udg. af Dr. Karr. (H. B. S., his Life and Work, by his Wife, N. York 1881). — 6) **Henry Preserved S.**, amerik. Teolog, f. 1847, stud. i Amerika og Tyskl. og blev 1879 Prof. i G. T. ved Lane Theol. Seminary i Cincinnati, men blev 1893 afsat, fordi han anvendte de nyere hist.-kritiske Metoder paa G. T. Han traadte da ud af den presbyt. K. og blev Præst for en kongregat. Menighed. 1897 blev han Prof. ved Amherst College, 1907 ved Meadville Theol. School i Pennsylvania. Hans Hovedværker findes i »International Critical Commentary« og »International Theol. Library.« *C. E. F.* — 7) **John Pye S.**, engelsk Teolog og Geolog, f. 25. Maj 1774 i Sheffield, Kongregationalist, blev efter fuldendte Studier 1800 Lærer ved det independentiske College i Homerton (London), ordineredes 1804 og virkede fra 1806 til sin Død 5. Febr. 1851 som teol. Lærer og Leder af New College i St. John Wood, i hvilket Homerton College var gaaet op. Hans store Lærdom og inderlige Fromhed skaffede ham bl. Studenterne Tilnavnet »the blessed Doctor«. Hans Hovedværker er »The Scripture Testimony to the Messiah«, 1818—21 (gentagne Gange oplagt), en berømt Apologi, der navnlig tager Sigte paa Unitarismen, og »On the Relation between the Holy Scriptures and some parts of Geological Science« (5. Opl. 1852), der vel maa betragtes som forældet nu, men længe spillede en fremtrædende apologetisk Rolle i Debatten om Skabelsesberetningens Stilling til de videnskabelige Undersøgelser. (J. Medway, Memoirs of the life and writings of Dr. J. P. S., 1853). *J. O. A.* — 8) **Joseph S.**, se Mormonismen (III, 287). — 9) **Laurids S.**, dsk Præst, f. 1754, naaede i 18 Aar (1776—94) at beklæde følgende Embeder: Lærer ved Landkadetakademiet, Rektor i Nykøbing paa F. og Trondhjem, Spr. i Vejle, paa Frederiksberg, Kap. ved Holmens Kirke og Spr. i Asminderød; d. 1794. — Det er med god Grund, at han begynder nogle Optegnelser om sit Levned saaledes: »Mennesket var i nært Slægtskab med Jerusalems Skomager«. Men han holdt ikke blot af at flytte; han havde tillige altid Lyst til at gaa mod Strømmen. Han redigerede 1779—80 »Alm. dansk Literaturjournal«, og her gik han med al Kraft mod mange af de Mænd, som nød stor Anseelse (Hennings, Bastholm, Gamborg), og han var en aabenmundet Mand, der snakkede om, at Kronprinsen ikke burde lade sig regere af »Kong Augustenborg og de andre Næssekonger«. Hertugen satte sig da ogsaa mod hans Ansættelse i København, hvor han var bange for, at han skulde anstille Kætterjagt. S. havde en indflydelsesrig Ven i Kronprinsens Hofmarskal Bülow, og hans Korrespondance med denne blotter tit de skjulte Traade i Tidens Begivenheder (Sorø Akademis Progr. 1874—77). Hans betydeligste Skrift er: »Om Dyrenes Natur og Bestemmelse og Menneskenes Pligter imod Dyrene« (1789—91). *L. K.* — 10) **Robert Payne S.**, engelsk Teolog og Orientalist, f. 1819, stud. i Oxford, blev ordineret 1843, virkede som Præst og Lærer og drev orient. Studier. 1857 blev han Underbibliotekar ved Bodleian Library, 1865 teol. Prof. i Oxford, og 1871 Domprovst i Canterbury; d. 1895. Hans Hovedværk er den store »Thesaurus Syriacus«, hvorpaa han arbejdede i 36 Aar, og hvori der optoges ufuldendte Arbejder af andre Forskere. Han var Medl. af den Kommission, der reviderede Overs. af G. T. Som Teolog var han konservativ og en typisk Repræsentant for den evang. Retning. Hans teol. Hovedværker er: »The Authenticity and Messianic Interpretation of the Prophecies of Isaiah« (1862) og »Prophecy, a Preparation for Christ« (1869, Bampton Lectures). Han var Sjælen i den Kreds, der op-

rettede den evang. Retnings Præsteskole, Wycliffe Hall, i Oxford. *C. E. F.* — 11) **Robert Pearsall S.**, amerikansk Fuldkommengørelsesprædikant, var en velhavende Glasfabrikant i Philadelphia, der opr. tilhørte Kvækernes Samfund. Da Metodisterne 1866 fejrede 100aarsfesten for Samfundets Grundlæggelse i Staten New York ved at lade afholde Vækkelsesmøder rundtom, blev S. dybt grebet af den alvorlige Tale om Helliggørelse. Hans Hustru, Mrs. Hannah S., skrev nu 1867 i Bladet »The Revival« flere Opsatser, der, præget af mystisk Inderlighed, slog til Lyd for Krdmmen som Sejr over Synden; de vakte ivrig Diskussion om Hellighedsspørgsmaalet, og S. forsvarede i en Række Indlæg sin Hustrus Lære om en virksom Fuldkommengørelse ved Guds Naade. Tillige virkede han som Forkynder, idet han betonede sine nye, personlige Erfaringer om Kristi og Helligaandens Iboen, hvorved han vandrede i Lyset og i uafbrudt Samfund med Gud. S. stod nu paa afgjort interkonfessionelt (undenominational) Grundlag; han lagde stor Vægt paa gennem fælles Bede- og Opbyggelsesmøder at virkeliggøre de helliges Samfund. Da han ved et Ulykkestilfælde fik en Hjærnerystelse, tilraadede hans Læge ham en Rejse til Europa. I Løbet af 1874 følte han sig atter rask og blev nu i England Midtpunkt i en Række Møder med Mænd, der, som han, haabede paa en ny Pinsetid for Guds Menighed ved en dybere Tilegnelse af Forløsningsnaaden (Sejren over al erkendt Synd). 29. Aug.—7. Sept. holdtes saa paa hans Foranledning i Oxford et stort Møde med o. 1000 Deltagere, der med et Slag bragte Hellighedsbevægelsen frem i første Række; en Række Mænd, baade Englændere (navnlig af den evang. Retning) og Udlændinge, fik her afgørende Impulser gennem S.s Vidnesbyrd; Théodore Monod (III, 278) vendte f. E. begejstret hjem fra Mødet og bragte Bevægelsen til Frankrig, hvor man ikke blot i Paris og Nîmes, men i en Række andre Byer holdt lignende Møder, og Tyskere bad S. komme til Berlin for at forplante Bevægelsen. S. anbefalede iøvrigt ogsaa Helliggørelsesbevægelsen som et virksomt Middel til at dæmme op for Katolicismens Erobringer; men ældre Ledere fra den evang. Retning advarede trods dette stærkt mod Bevægelsens Overspændthed. I 1875 kom S. til Tyskland og Schweiz, hvor han, uagtet han stadig maatte tale ved Tolk, vakte et stort Røre. Man bøjede sig alm. for hans Personlighed, men om hans Lære var Meningerne meget delt. Blandt de Byer, hvor Røret blev særlig kendeligt, kan, foruden Berlin, nævnes Basel, Bern, Stuttgart, Karlsruhe og Frankfurt a.M. Betænkelighed vakte det dog, navnlig i Württemberg, at Metodisterne gjorde en saa stor Høst efter S.s Optræden. Ved Sommertid vendte han tilbage til England, hvor der 29. Maj til 7. Juni holdtes et stort Møde i Brighton (over 6000 Deltagere). S.s offentlige og private Udtalelser her og hans Opførsel vakte imidlertid nu en højst beklagelig Opsigt. I Spurgeons Blad skrev man, at S. fremsatte en Sædelære, der passede for Utah og ikke for England, og fra vantro Side jubledе man over Skandalen. S. selv skrev siden, med dyb Sorg, at han var blevet »overlistet af Satan i en Lysengels Skikkelse«. Rimeligst er det at antage, at Overanstrængelser ved de mange Møder har nedbrudt ham sjæleligt. Han vendte nu hastig tilbage til Amerika, og der høres ikke mere om ham. Men S. gav i England Stødet til den vigtige Keswick-Bevægelse (II, 765), og i Tyskland fik den saakaldte »Gemeinschaftsbewegung« Fart siden S.s Besøg, og gennem Gnadauer-Konferenserne i deres tidligste Aar trængte Tankerne om »den sejrsglade Krdm«, men tillige mange usunde Forestillinger om »Fuldkommenhed« (Syndfrihed), ind hos det tyske »Samfundslægfolk«. *J. O. A.* — 12) **Rodney S.**, engelsk Evangelist, f. ved Midten af 19. Aarh. i en Zigøjnerlejr, hvorfor han i Reglen kaldes Gipsy S., sluttede sig som ung til den af den senere »General« Booth ledede Miss., men optraadte snart selvstændig som Prædikant rundt om i England og blev knyttet til den wesleyanske Miss. i Manchester. Han har ogsaa ledet 400 store Møder langs Amerikas Stillehavskyst. Siden 1897 har han levet i London som Medl. af »National Free Church Council.« — 13) **Sydney S.**, eng. Præst, f. 1771, d. 1845, stud. i Oxford, opholdt sig en Tid i Frankrig under Revolutionen, blev ordineret 1794, kom derpaa som Huslærer til Edinburgh og var med til at stifte Edinb. Review. Han var Whig og forsvarede Ideer, der forekom mange radikale, men senere sejrede, f. E. Kravet om Katolikernes Frigørelse. Som Landsbypræst levede han i trange Kaar, men fra 1831 var han Kannik ved St. Paul's, hvor han gjorde sig alm. bekendt ved sit Frisprog og sit Vid. Han bekæmpede baade den evang. og den højkirkl. Retning. Hans Prædikener er prægede af personlig Religiøsitet og gammeldags Latitudinarisme. (Works of S. S. I—IV, 1839—40, i 1 Bd. 1869; Memoir of S. S., by Lady Holland, I—II, 1855). — 14) Sir **William S.**, engelsk Filolog, f. 1813, stud. en Tid Teol., derefter Jura, men kastede sig tilsidst over Græsk og Lat. og blev en af sin Tids lærdeste Filologer. Han udgav: »Bible Dictionary« I—III (1860—65) og, sammen med S. Cheetham, »Dict. of Christian Antiquities« I—II (illustr., 1875—80), sammen med W. Wace »Dict. of Christian Biography« I—IV (1877—87). D. 1893. — 15) **William Robertson S.**, skotsk Teol. og Orientalist, f. 1846, Søn af en Præst i Frik.n, studerede i dennes Præsteskole i Edinburgh, 1867 i Bonn, 1869 i Göttingen, hvor især Ritschl fik Betydning for ham. 1868—70 var han Assistent hos Fysikeren Prof. P. G. Tait, og hans fys. Afhandlinger vakte Opmærksomhed. Men de semit. Sprog var dog hans Hovedinteresse, og 1870 blev han Prof. i G. T. ved New College. 1872 dyrkede han Arab. hos Lagarde (III, 4) og traf Wellhausen, hvis »Prolegomena« han senere oversatte. 1875 blev S. Medl. af den Kommission, der reviderede Oversættelsen af G. T. Fra 1870 skrev han mange Art. om bibelske Emner i »Encyclopædia Britannica«. Han havde tilegnet sig de nyere hist.-kritiske Metoder, men var i sin teol. Grundanskuelse ret konservativ, hvilket ogsaa ses af de nu udg. (1912) Forelæsn. (Essays and Lectures), hvori han polemiserer skarpt mod Kuenen o. a. radikale Forskere, men alligevel blev han anklaget for Vranglære.

Under den fleraarige, pinlige Proces klarede han saa godt for sig, at man lod Sagen falde, men Generalforsamlingen afsatte ham uden videre 1881. 1878 hørte han op med at holde Forelæsn. og rejste derefter gentagne Gange i Orienten. For store Forsamlinger holdt han 2 Foredragsrækker, som han udgav: »The Old Test. in the Jewish Church« (1892 [2]); »The Prophets of Israel« (1895 [2]). Kort efter Afsættelsen blev han Hovedredaktør af en ny Udg. af Encycl. Brit. 1883 udnævntes han til Prof. i Arab. i Cambridge, 1886 til Overbibliotekar ved Universitetsbibl. og 1889 til W. Wrights Efterfølger som Prof. ord. i Arab. 1885 udgav han »Kinship and Marriage in Early Arabia« og 1889 det berømte Værk »Religion of the Semites« (1894 [2]). D. efter flere Aars haabløs Sygdom 1894. (Life of W. R. S., by J. S. Black and G. Chrystal, 1912). *C. E. F.*

Smyrna, berømt gl. gr. By midt paa Lilleasiens Vestkyst med en pragtfuld Havn ved den hermæiske Bugt. Den opr. ælolsk-ioniske Stad blev betvunget af Lydierne, men grundedes paany som gr. By af Lysimakos o. 300 f. Kr. SV. for det gl. S. Fra da af har S. haft en uafbrudt Historie som en af Lilleasiens skønneste og rigeste Byer. Den gjorde Krav paa at være Homers Fødeby. Tidlig valgte S. Romernes Parti og forblev trofast overfor Rom, der ogsaa udmærkede den paa flere Maader. Der var et jød. Element i S. Den kr. Menigheds Begyndelse i S. kendes ikke; af Polykarps Brev til Filippi fremgaar, at Menigheden i S. endnu ikke var stiftet, da Paulus skrev sit Brev til Filippi; længe efter kan det dog ikke have været, thi i Joh. Aab. 2, 8—11 er S. en af de 7 Menigheder. Dens fattige Kr. faar en skøn Omtale; den er den forfulgte Menighed og maatte lide meget af de vantro Jøder, der ogsaa siden hen spillede en fremragende Rolle ved Biskop Polykarps Martyrdød i S. (155 e. Kr.). 1402 erobredes S. af Tamerlan og kom derefter under Tyrkerne. Af dens 250,000 Indb. er Muhammedanerne i Mindretal, de fleste er Kr. *L. G.*

Smyrna-Mission. 1756 kom Jødemissionæren St. Schultz (S. 103) til S.; forsk. Protestanter, der paa Gr. af Handelen opholdt sig dér, gav ham i Opdrag at skaffe dem en tysk Præst, og i 1758 overtalte han en teol. Student i Halle, C. W. Lüdecke, til at overtage Pladsen; han ordineredes i Nov. i Augsburg af den missionsinteresserede Sam. Urlsperger (s. d.) og ankom til S. det følgende Aar; at her var Tanker om Virksomhed udenfor de protest. Familier, viser den Ungdomsundervisning, han drev paa Nygræsk. Menigheden, hvoriblandt der ogsaa var danske, kunde imidlertid ikke overkomme den økonomiske Støtte, og 1761 henvendte Lüdecke sig da til »Miss.-Collegiet« i Kbhvn om Hjælp, idet han ogsaa betonede Hensynet til de Søfolk, der kom til S. Kollegiet udvirkede et Kaldsbrev fra Frederik V for Lüdecke og en aarlig Løn; videre støttedes Menigheden fra 1763 af Fristaden Danzig. 1768 blev Chr. Bartholin (I, 236) og 1773—79 den senere Spr. til Frederiksberg J. M. Weinreich hans Efterfølger, men saa ophørte den danske Konge at besætte Pladsen. Som et tidligt Vidnesbyrd om Sømandsmiss. fortjener S.s-Virksomheden at mindes; betragtet under Synspunktet Ydre-Miss. var den mislykket, men Hovedhensigten var ganske vist ogsaa at betjene de udvandrede Protestanter. — 1842 gjorde Præsten Hass og den bekendte Kristen Kold, Folkehøjskolens Fader, støttede af det dske Miss.-Selsk., et mislykket Miss.s-Forsøg i S., hvorimod Amerik. Boards i 1820 begyndte Miss. med udviklet Skolevirksomhed. Kaiserwerther-Diakonissernes i 1853 begyndte Arbejde blandt den kvindelige Ungdom og to Jødemissioner drives stadig med Kraft og ikke uden Frugt, særlig for Ungdommens Vedkommende. *Fr. S.*

Smyth. 1) **John S.,** Generalbaptismens Grundlægger, f. o. 1555(?), stud. i Cambridge og blev Præst, men revet med af den purit. Bevægelse nedlagde han 1602 sit Embede og blev Præst for en Menighed af Brownister (I, 395) i Gainsborough. 1606 rejste han med en Del af sine Tilhængere til Amsterdam, mens de tilbageblevne fik J. Robinson (III, 803) til Præst, indtil ogsaa han et Par Aar efter kom til Holland. S. sluttede sig til Arminianerne (I, 144), men kom til det Resultat, at Barnedaaben er forkastelig og døbte 1608 først sig selv og derefter sine Tilhængere. Saaledes stiftedes den første engelske Baptistmenighed. I sit Skrift »The Character of the Beast« betegnede S. Barnedaaben som Kendemærket paa Dyret i Joh. Aab. Han fortrød dog snart, at han havde foretaget Selvdaab (se S. 141) og søgte sammen med Menigheden at blive optaget i »de Vereenigde Doopsgezinde gemeente«. Han døde imidlertid 1612, men 3 Aar efter optoges hans Tilhængere. Andre engelske Baptister vendte hjem til England, og ved den senere Adskillelse mellem General- og Partikularbaptister (I, 210) vedtog de første en af S. affattet Bekendelse. (Chr. Brun, Baptismens Historie, Bergen 1902, 113 f.). — 2) **Samuel Phillips Newman S.,** amerik. Kongregationalist, f. 1843, stud. ved amerik. Universiteter, har været Præst fl. St., siden 1882 i New Haven. Han har skrevet: The Religious Feeling (1877); Old Faiths in New Lights (1879); Orthodox Theology of To-day (1881); The Reality of Faith (1884); The Morality of the O. T. (1886); Christian Facts and Forces (1887); Christian Ethics (1892); The Place of Death in Evolution (1897); Through Science to Faith (1902). Han hører til den Skole, der rekonstruerer Teol.en paa et moderne vidensk. Grundlag. I et mærkeligt Skrift, Passing Protestantism and Coming Catholicism (London 1908), mener han, at K.ns Enhed vil blive virkeliggjort i en ideal Katolicisme, saaledes som den nærmest forefindes i den engelske K. *C. E. F.*

Smørbreve kaldes i Slutn. af Middelalderen og paa Ref.s-Tiden de Dispensationer eller Afladsbreve, der gav Tilladelse til i Fastetiden at nyde Mælk og hvad deraf er lavet (Smør, Ost). — Smørbyrd eller S.skat, S.skyld, kirkelige Afgifter, jfr. Smaaredsel.

Smørelse, gl. dsk Betegnelse for Salvning og derfor særlig Udtrykket for den sidste Olies Sakramente.

Snellman. 1) **Johan Vilhelm S.,** finsk Statsmand, der tillige er Hegelianismens betydeligste Repræsentant i Finland, f. 1806, d. 1881,

havde fra Faderen arvet Interesse for rel.-filos. Spekulationer og tænkte en Tid paa at blive Præst. Senere syslede han stedse med kirkl. og rel. Spørgsmaal (jfr. »Die Idee der Persönlichkeit« og »Läran om staten«). Under et Besøg i Sverige i 30rne deltog han i Diskussionen om Strauss' »Leben Jesu«, som han forsvarede. Rel. var for S. først og fremmest Viden og Handling, i mindre Grad Erkendelse. Rel.Kundskab skal grundes paa Fornuftens indre Vidnesbyrd; ingen ydre Autoritet kan være bindende; Teologien er underkastet den videnskab. Forsknings alm. Love. Men filos. Tænkning kan ikke uden Skade opgive Interessen for Rel., thi Viden om Gud er Højdepunktet i al Viden. De rel. Ideer siger det sidste Ord i Spørgsmaal, hvor Tanken alene maatte fortvivle (f. E. om Livets Værdi og Maal). I det hegelske Stridsspørgsmaal om Guds Personlighed indtager han et Mellemstandpunkt omend med en Bøjning mod Venstre; han finder som de fleste Hegelianere bag Dogmernes Skal en blivende ideel Kærne og anerkender de kr. Traditioners og Institutioners Værdi for Folkenes og de enkeltes Religiøsitet. Trods skarp Kritik erkendte han saaledes, at den store finske Vækkelse medførte et betydeligt, folkeligt Opsving og skattede Folk som Granfelt og Schauman. Han dadlede stærkt Pietismens Ufordragelighed og talte ivrig for Rel.s-Frihed, som han dog i Praksis vilde indskrænke til Kristendommens Bekendere. — Nogen stor Indflydelse fik S. ikke; hans polit. Virksomhed skilte ham fra de Kredse, der i Tænkesæt stod ham nærmest, medens hans polit. Meningsfæller i finsk-sindet Retning i rel. Henseende mindst af alt lod sig paavirke af ham, da de fleste stod under Pietismens Indflydelse. (Sml. Skrifter, Helsingfors, 1890; Gummerus i Finsk Teol. Tidsskrift, 1906). *J. G.* — 2) **Lina S.**, Diakonisse, Forstanderinde for Diakonissestiftelsen i Helsingfors, f. 7. Nov. 1846 i Uleåborg. Ved et tilfældigt Besøg paa Byens Hospital vaktes hendes Lyst til kr. Sygepleje, en Lyst, som bestyrkedes paa en Udenlandsrejse, hvor hun besøgte Pastor v. Bodelschwing i Bielefeld. 1880 kaldtes hun til Helsingfors som Forstanderinde for Diakonissestiftelsen og modtog Pladsen efter først at have forberedt sig ved et Aars Tjeneste i Stockholm. Som Leder af Stiftelsen i Helsingfors har hun i mange Henseender virket banebrydende. Diakonissesagen var den Gang næsten ukendt i Finland; Stiftelsen havde kun 8 Søstre og maatte døje mange Genvordigheder. Under hendes energiske Ledelse har den nu faaet 135 Søstre og to Diakonissehjem i andre Byer, ligesom den ogsaa har optaget den vigtige Menigheds-Diakonissesag. *U. P.*

Snorri. 1) **S. Thorgrímsson** eller S. Gode, en af de isl. Sagatids berømteste Høvdinger, omtalt i flere Sagaer og Hovedmand i Eyrbyggia-Saga. 16 Aar gl. overtog han 979, efter et Ophold i Norge, sin Fædrenegaard Helgafell, hvor han levede til 1008. S. regnes blandt Øens forstandigste Mænd, var vennesæl, men grusom i Hævn, og han deltog i adskillige blodige Slægtstridigheder, selv efter at han var bleven Kr. S. bøjede sig nemlig straks for Krdmmen efter dens Vedtagelse og byggede en Kirke paa sin Gaard. Fra 1008 flyttede S. til Sælingdaltunga, hvor han døde 1031. — 2) **S. Sturluson**, se Sturluson.

So, se Seve.

Soa (Shoa), et østl. Folkeslag (Hes. 23, 23; muligvis ogsaa i Jes. 22, 5); maaske Kileskriftens Sutû i Bjergene Ø. for Bagdad.

Soan, ægypt. By i Deltaets NØ.-Hjørne, d. s. s. Tanis, nu kun et ubetydeligt Fiskerleje, Sân. Det 21. Dynasti var fra S. Udgravninger har bekræftet Byens Ælde (allerede nævnt under det 6. Dynasti) og Betydning; i hele Nedreægypten har alene Memfis kunnet maale sig med den. Bemærkningen i 4 Mos. 13, 22 tyder maaske paa en Nybyggelse i Hyksostiden. Om den Rolle, S. har spillet, vidner i Biblen Jes. 19, 11. 13; 30, 4; Hes. 30, 14; ogsaa Ps. 78, 12. 43. *L. G.*

Soar (So'ar; LXX Segor), en af de 5 Byer i eller ved Siddimdalen (1 Mos. 13, 10; 14, 2. 8; 19, 18—23. 30). Dens ældre Navn var Belâ. Ved de andre Byers Ødelæggelse blev S. skaanet. Den har ligget ved SØ.-Spidsen af det døde Hav (jfr. 5 Mos. 34, 3) i Moab (Jes. 15, 5; Jer. 48, 34), var i senere Tider bekendt som en vigtig Handelsplads paa Vejen fra Elat til Jerusalem, velkendt af de arab. Geografer (Soghar el. Zoghar), ogsaa omtalt af Korsfarerne (Segor). Nu er den og dens Palmer forsvundne. Rester af et Kastel fra Romertiden ved es-Saffje betegner S.s Beliggenhed, Ø. for Moradset es-Sebkha. *L. G.*

Soba, et aram. Rige, hvis Konge Hadadeser gentagne Gange besejredes af David (2 Sam. 8, 3—12; 10, 6—19; 1 Krøn. 18, 3 f.; 19, 6 f.; jfr. en Notits i 1 Sam. 14, 47 og ellers 2 Sam. 23, 36 samt 1 Kong. 11, 23 og Ps. 60, 2; ganske tvivlsomt er 2 Krøn. 8, 3). Det kobberrige Land, i hvis Nærhed Riget Hamat har været, kan næppe søges andensteds end i Libanonegnene NV. for Damask (Chalkis). Dertil passer ogsaa Beliggenheden af Kileskriftens Subiti, med hvilket det sandsynl. er at identificere. S.-rigets Omraade kan mod Syd have nærmet sig de israelit. Grænser. *L. G.*

Sobab. 1) Søn af David (2 Sam. 5, 14; 1 Krøn. 3, 5; 14, 4. — 2) En Kalebiter (1 Krøn. 2, 18).

Sobai, en Familie af Dørvogterne (Esra 2, 42; Neh. 7, 45).

Sobak, den aram. Konge Hadadesers Feltherre, der blev overvunden af David og fældet i Slaget ved Helam (2 Sam. 10, 15—18). I 1 Krøn. 19, 16. 18 skrives »Sofak«.

Sobal. 1) Horitisk Stamme i Edom (1 Mos. 36, 20. 23. 29; 1 Krøn. 1, 38. 40). — 2) En kalebitisk Familie i Juda (1 Krøn. 2, 50. 52; 4, 1. 2).

Sobeba, en Judæer (1 Krøn. 4, 8).

Sobek, en af Jødernes Øverster, der deltog i Pagtslutningen (Neh. 10, 25 [24]).

Sobi, ammonitisk Kongesøn, som i Davids Nød var ham tro (2 Sam. 17, 27 f.). Muligvis har S. tillige været Statholder i det undertvungne Ammon.

Socialisme. Ordet S. betegner en Samfundsordning, hvor Produktionen overtages af det offentlige (Stat eller Kommune), og Produktionsmidlerne er offentlig Ejendom. Man har tidligere jævnsides med dette Ord ofte benyttet

Ordet Kommunisme, og hvor der var en Forskel mellem disse to Ord, har man ved Kommunisme tænkt sig den Ordning, hvor Fællesskabet var drevet videst. Hvorledes en socialistisk Ordning skal tilvejebringes, har været Genstand for forsk. Opfattelser. Undertiden har man tænkt sig en voldsom Revolution, der med ét Slag gjorde det af med den bestaaende Samfundsordning; i Reglen tænker man sig dog vistnok, at Udviklingen af sig selv vil føre Systemskiftet med sig, og at Overgangen vil ske under legale Former ved en fremadskridende social-økonomisk Lovgivning, der efterhaanden lægger al Virksomhed ind under det offentlige. Hvor Omslaget tænkes at ske pludselig, vil mange dog være villige til at indrømme Ejerne af Produktionsmidlerne en Erstatning, f. E. i Form af en Livrente for deres egen og maaske for deres Børns Levetid, idet man vil undgaa, at de opr. Ejere faar en vedvarende Overlegenhed over den øvrige Del af Befolkningen.

Det er først og fremmest Industrien og Transportvæsenet, man tænker sig socialistisk organiseret. Der vil intet være til Hinder for, at der kan drives en Del fri Virksomheder i en socialistisk Stat, at f. E. Lægens Virksomhed kan drives frit, ligesom Foreningslivet vil give Anledning til en hel Del Virksomheder udenfor soc. Samfundsdrift; idet Religionen gøres til en Privatsag, vil Borgerne være henvist til selv at opretholde deres Religionsøvelse ved dertil egnede Personligheder. Ogsaa Kunsten vil vanskelig kunne tænkes udøvet uden under frie Former. Man vilde endogsaa kunne opstille Former for Samfundsordningen, hvorefter en Del af Produktionen foregaar under Privatdrift. Særlig har Landbruget voldt de soc. Forf.e en Del Besvær, idet det individuelle Landbrug staar rodfæstet for de fleste Landmænd som det eneste rationelle, selv om ikke saa faa Virksomheder i vore Dage er løst ud fra Landbruget (jfr. særlig Smørproduktionen).

I en soc. Stat tænker man sig altsaa ethvert Samfundsmedlem, der ikke specielt er undtaget fra denne Ordning, anbragt som Led i hele Produktionsmaskineriet. Arbejdsløsheden er saaledes afskaffet. Lønnen kan f. E. tænkes udbetalt i Form af Arbejdscertifikater, der berettiger Arbejderen til at udtage de Varer, han har Brug for i de offentlige Magasiner, hvor Produkterne opsamles. Hvorledes Arbejdslønnen skal beregnes, kan iøvrigt være vanskeligt at fastslaa. Det er meget muligt, at man indenfor visse Grænser vil komme ind paa Akkordløn, selv om der for Tiden fremsættes mange Betænkeligheder fra Arbejdernes Side mod denne Lønningsmaade, og selv om Socialisterne i Reglen nærmest er stemt for Lønning efter Arbejdstid. — I Stedet for Arbejdscertifikater vil man iøvrigt selvfølgelig godt kunne bruge Metalpenge. Og dette vil være naturligt, naar den soc. Stat staar isoleret mellem en Række andre, individualistisk ordnede Stater, med hvilke der skal udveksles Varer. Der vil indenfor visse — selvfølgelig meget snævre — Grænser kunne tænkes lidt Handel Mand og Mand imellem, idet Privatejendomsretten over visse Genstande er tilladt (Møbler, Kunstsager, Bøger, Klæder osv.), og der vil heller ikke være noget i Vejen for, at Arveretten til disse Genstande opretholdes, naar kun Produktionsmidlerne uvægerlig holdes indenfor den soc. Ordning. Medens det soc. Samfund ikke i Privatlivet har Brug for Renteberegning, vil man vanskelig kunne undgaa at tage Hensyn til Renteberegninger ved Ordningen af Samfundets Økonomi. Thi da Produktionens Udbytte kommer ind paa forskellige Tidspunkter, undertiden meget sent, f. E. ved Skovbrug, undertiden forholdsvis hurtig, f. E. ved Landbruget, er det af Betydning at kunne diskontere alle disse Indtægter tilbage til Nutiden for at komme til Klarhed over, om det betaler sig at slaa ind paa den paagældende Produktion.

Spørger man, om en saadan Samfundsordning er mulig, da nytter det ikke at henvise til tidligere Samfundseksperimenter, saaledes som den berømte kommunistiske Stat i Paraguay, der lededes af Jesuiter i Aarene 1610—1768, og hvis Indbyggere, de fredelige Guarani Indianere, villig fandt sig i Jesuiternes Regimente, der ordnede alt i deres Liv til de mindste Enkeltheder. Denne Ordning var undergravet, da Spanien i 1750 havde afstaaet en Del af Omraadet til Portugal, der ikke vilde tillade Jesuiterne at virke der, og snart efter jog Spanierne dem ud af den øvrige Del af Omraadet. Efter at et Oprør af de indfødte var kuet, faldt de hurtig hen i deres gamle primitive Tilstand, og den kommunistiske Samfundsorden var snart helt glemt; nogen Beviskraft har dette Eksperiment ikke, fordi det drejede sig om uciviliserede Mennesker, der bøjede sig slavisk under de styrende, medens man i et moderne soc. Samfund maa tænke sig Indbyggerne helt anderledes udrustede. — Ikke heller maa man søge Beviser for eller imod S. i de talrige smaa kommunistiske Samfund, der har været forsøgt, særlig i Nordamerika, og som i Reglen hurtig mislykkedes, men dog ogsaa har kunnet bestaa i længere Tid, særlig naar en rel. Ide holdt Medlemmerne sammen. Disse isolerede Forsøg vil vanskelig kunne sammenlignes med et Samfund med et blot nogenlunde stort Antal Medlemmer, ligesaa lidt som man kan henvise til de gl. græske Filosofers Udkast til en soc. Samfundsordning i de smaa gr. Bystater, hvor det var en forholdsvis overskuelig Opgave at organisere Overklassen efter disse Ideer. Muligheden af en soc. Samfundsordning maa søges belyst under moderne Forhold.

Det er nu givet, at de moderne Kultursamfund i længere Tid har været i en Udvikling, der peger fra Individualismen over imod S. Eksempler herpaa vil enhver kunne anføre i Mængde. Medens mange Nationaløkonomer omkring Midten af 19. Aarh. opfattede Statens Opgave som meget begrænset, saa at det væsentlig kun drejede sig om Retsbeskyttelsen, og medens man ansaa det for umuligt, at Staten med Fordel kunde drive Erhvervsvirksomhed, ser man nu den ene Virksomhed efter den anden gaa ind under det offentlige, og hvor Privatdriften op-

retholdes, griber Staten paa mangfoldige Maader ind i den enkeltes Forhold, ved Fabriklove, Arbejderforsikringslove osv. — Det er særlig Transportvæsenet, der er kommen ind under Stat og Kommune, ikke blot den umiddelbare Drift, men ogsaa mangfoldige Værksteder, der hører ind under disse Virksomheder. Nylig har den italienske Stat gjort Livsforsikring til Monopol (1912). Lærerig er Lovgivningen i det tyske Rige om Kaliproduktionen. Et Salgssyndikat havde i lange Tider haft den Opgave at regulere Produktionen, men der kom stadig nye Kaliværker til, der underbød Syndikatet, og tilsidst sprængtes dette. En Rigslov af 1910 greb nu ind i disse Forh., idet Afsætningen fastsættes forud og fordeles paa de enkelte Kaliværker, de indenlandske Priser reguleres og ligeledes Arbejdsvilkaarene, særlig Lønnen, og der var under Forhandlingerne om Loven Stemmer for Statens Overtagelse af hele Kaliproduktionen. — Hvad Statens Indgriben i Arbejdsforholdene angaar, er maaske de australske Samfund naaet videst, saaledes ved Oprettelse af Wages Boards, der fastsætter Arbejdsløn og Arbejdstid, men ogsaa i Moderlandet, der tidligere gjaldt for Individualismens faste Borg, har man bl. a. under Lloyd George's stærke Haand faaet adskillige Vidnesbyrd i modsat Retning. Saaledes er Arbejderforsikringen bleven tvangsmæssig ordnet, i 1909 greb man ind i »Sweating«-Industrierne ved en »Trade Boards Act«, den store engelske Kulstrike i 1912 førte til, at der ved Lov sikredes Grubearbejderne en Minimumsløn; ogsaa her var der Stemmer for Statsdrift af Kulgruberne; nogle Aar forud fastslog en Lov, at Arbejdet under Jorden i Kulminerne kun maatte vare højst 8 Timer, medens man tidligere havde ladet sig nøje med at begrænse Kvinders og Børns Arbejdstid, men overladt de voksne Mænd at klare for sig selv.

Alle disse Ting tyder paa, at man nu ser med helt andre Øjne paa Statens Opgaver end tidligere. Medens man tidligere ved Toldbeskyttelse søgte at støtte Producenterne, synes man nu i Australien at ville slaa ind paa »a new protection«, der bestaar i, at man paalægger visse Varer en indenlandsk Afgift, som bortfalder, naar Lønningskaarene i det paagældende Fag er forsvarlige (»fair and reasonable«). — Der er næppe Tvivl om, at Stat og Kommune endnu i lange Tider vil kunne skride fremad paa denne Bane. Ogsaa Skatteforholdene hjælper til. For et Par Menneskealdre siden kunde man for Alvor se den Paastand fremsat af vægtige Stemmer, at en Indkomstskat skulde være ligelig, ikke progressiv: nu anses af alle den progressive Indkomstskat for en ganske naturlig Forholdsregel.

Til alt dette bidrager Arbejderpartiets voksende Selvfølelse og Kraft. Skridt for Skridt er Socialisternes Tal i de lovgivende Forsamlinger og i Kommunalbestyrelserne vokset. Efter at »Internationale« (II 546) var gaaet ud af Sagaen, ventede mange, at Socialismens Rolle skulde være udspillet. Dette skete dog ikke. I Tyskland havde det socialdemokratiske Arbejderparti konstitueret sig i 1869. Programmet fastsloges i Eisenach og omformedes senere i Gotha 1875 og i Erfurt 1891. Tvangsforanstaltninger viste sig virkningsløse overfor Partiets Vækst. En Undtagelseslov blev i 1878 vedtaget, efter at den gl. Kejser havde været Genstand for et Par Attentater, men Arbejderne fandt hurtig Veje til at mødes under tilsyneladende uskyldige Former, i Ryge- og Sangforeninger osv., og snart maatte man atter tillade Fagforeningerne at virke. — Men samtidig med, at det tyske Socialdemokrati saaledes har faaet en umaadelig Vækst, er der indenfor Partiet Tegn til en Ændring i Synsmaaden. Det er i denne Henseende navnlig den saakaldte »Revisionisme«, hvis Hovedmand er Bernstein, som fortjener at nævnes. Bernstein retter sin Kritik mod alle Punkter af Marx's Lære, der tidligere syntes at skulle antages dogmatisk (III. 193). Indenfor Partiet er man langt villigere end før til at arbejde med de øvrige Partier paa social-politiske Reformer, og man anerkender mere og mere Arbejderlovgivningens store Betydning som Forberedelse til den soc. Stat.

Men medens Bevægelsesretningen saaledes i Øjeblikket er utvivlsom, bliver det dog et stort Spørgsmaal, om den vil fortsættes saa længe, til Samfundet er bleven helt socialistisk, eller om Bevægelsen ikke langt snarere vil foregaa som Pendulsvingninger, saaledes at, naar et vist Punkt er naaet, Individualismen atter vinder noget frem. Thi i den menneskelige Natur ligger begge de to Kræfter gemt, Individualismen og S.n. Selv hos soc. skolede Mænd møder man stærke individualistiske Tendenser. En Fader vil nødig lade sig fratage Friheden til at sætte sit Barn i Lære, hvor han vil, og vil altsaa være imod Bestemmelser, der regulerer Tilgangen til Fagene; de dske Kvinder reagerer stærkt mod Forbud mod Nattearbejde. Der er ikke nogen Tvivl om, at Staten ved at tage denne eller hin økonomiske Virksomhed i sin Haand kan undgaa mange Vanskeligheder, som hjemsøger Privatdriften, men det er et Spørgsmaal, om Forholdene vilde stille sig ligesaa gunstig, hvis al privat Virksomhed hørte op. Som Forholdene er nu, staar den offentlige Virksomhed omgivet af et stort Samfund, hvor endnu den Dag i Dag det fri Initiativ spiller Hovedrollen, og hvor den offentlige Drift bestandig er udsat for en vaagen Kritik, der vil paatale enhver Mangel. Saalænge dette er Tilfældet, vil der ikke være nogen Betænkelighed ved Stats- eller Kommunedrift. Anderledes derimod, hvor al Virksomhed er taget ud af det private Initiativs Hænder. Der vil Kritiken vanskeligere kunne naa frem, og det er da et Spørgsmaal, om ikke Uviljen mod et saadant System efterhaanden vil blive for stærk, saa at man i Lande, hvor man endnu ikke er skredet saa langt frem, vil tage Lære af Forholdene, hvor S.n er trængt helt igennem, og at man ogsaa i de sidstnævnte Lande lidt efter lidt vil vende tilbage mod Individualismen for da maaske i kommende Slægtled at gøre en ny Pendulsvingning tilbage.

Af stor Betydning er Spørgsmaalet om, hvor-

ledes Kirken skal stille sig ligeoverfor S.n. Den S., som fra Tyskland har bredt sig over Norden, har nærmest staaet under den Marxistiske Læres Indflydelse og derfor stillet sig i Opposition til K.n og dens Mænd, der ogsaa fra første Færd stod ret uforstaaende overfor S.n og dens Krav (jfr. dog Martensen, S. og Christendom, 1874, der i sin Tid vakte stor Opsigt). Skønt ingen af de soc. Læresætninger kan siges at stride imod Krdmmen, har mange Arbejdere i de kirkelig-sindedes Konservatisme set en Hindring for deres Planer og har derfor vendt K.n Ryggen. Først i den nyere Tid synes indenfor Socialisternes Rækker en Reaktion mod den gl. Materialisme at forberedes, ligesom K.n ved sit Arbejde er naaet frem i Befolkningens Tillid, og mange alvorlige Kr. bevidst stiller sig paa Socialisternes Side i deres Lønkrav og andre Ønsker. I England er de soc. Tanker ingenlunde alene taget op fra kirkefjendsk Side (se Art. Kingsley, Ludlow, Maurice og Chr. Social Union), og adskillige af Arbejdernes Førere staar som positive Kr., der er villige til at aflægge offentligt Vidnesbyrd om deres Tro. Hvorledes alt dette vil forme sig i Fremtiden, er det selvfølgelig umuligt at forudsige med Sikkerhed. Vort Samfund lever i høj Grad under Forandringens Tegn, og ingen kan vide, hvilke store Omskiftelser, der endnu forestaar, man kan kun paa enkelte Punkter paapege Bevægelsesretningen og udtale sig om Muligheden af tilbagegaaende Bevægelser i Fremtiden. (Schäffle, Die Quintessenz des Socialismus, 1875, senere udg. en Mængde Gange og oversat paa adskillige Sprog, ogsaa paa Dsk; G. Adler, Gesch. des Sozialismus und Kommunismus I, 1899; Bernstein, Die Voraussetzungen des Sozialismus, 1899; Zur Theorie und Gesch. des Sozialismus, 1904; Mehring, Die deutsche Socialdemokratie, ihre Gesch. und ihre Lehre 1906; Helms, Die sozialdemokratische und gewerkschaftliche Bewegung in Dänemark, 1907; Afhandlingerne: Sozialdemokratie, Sozialismus und Kommunismus, Sozialkonservative Bestrebungen i Handwörterbuch der Staatswissenschaften 3. Udg. VII, 1911; Dicey, Law and Opinion in England during the nineteenth Century, 1905; Th. Schäfer, Evang. Volkslexikon zur Orientierung in der soz. Frage der Gegenwart, 1900). *H. W.*

Societas Jesu, Jesuiterordenen (se II, 617).

Société des Missions Évangéliques, se Pariser-Missionsselskabet (III, 485).

Societeter, Brødremenighedens Samfund i »Diasporaen«; bortset fra de forholdsvis faa Menighedsbyer, som Herrnhuterne fik anlagt, blev de mange S., der skød op rundt om, hvor den herrnhutiske Vækkelse trængte frem, det kendeligste Resultat af deres Virksomhed i de evang. K.r. S.ne deltes, hvor de var store nok, i »Bander« eller Kor; navnlig ønskede man, at Mænd og Kvinder holdt særlige Opbyggelsesmøder. Medlemmerne vedblev at være Medl. af deres K.r og Sognemenigheder. I Slutn. af 18. og Beg. af 19. Aarh. sygnede de fleste S. hen. (Se iøvrigt I, 402). — Om de engelske Societetsdannelser se Religious Societies (III, 751). *J. O. A.*

Society for Promoting Christian Knowledge *(S. P. C. K.)*, se III, 751.

Society for Propagation of the Gospel *(S. P. G.)*, se III, 751.

Socin, Albert, schweizisk Orientalist, f. 13. Okt. 1844 i Basel, d. 24. Juni 1899 i Leipzig. Efter orientalske Studier i Basel, Genève, Göttingen, Berlin og Leipzig rejste S. 1868—70 i det muhammedanske Østen med E. Prym og 1873 atter i Syrien, blev 1876 Prof. i semit. Sprog i Tübingen, hvorfra han 1890 forflyttedes til Leipzig som Fleischers Efterfølger. S. har forfattet (1885) en meget benyttet arabisk Grammatik (1904[5]; ogsaa overs. paa Engelsk); desuden »Die Gedichte des 'Alkama« (1867) og »Diwan aus Zentralarabien« (I—III, udg. 1900—1901 af H. Stumme). S. har ogsaa behandlet arab. og ny-aramaiske Dialekter og det kurdiske Sprog. Sammen med Smend udgav han 1886 Mesa-Stenens Indskrift (jfr. III, 234), sammen med Kautzsch udgav han Genesis kildesondret (1891[2]), deltog i Arbejdet paa Kautzschs Overs. af G. T. og besørgede med Buhl 12. Opl. af Gesenius' hebr. Lexikon (1895). *V. S.*

Socinianerne, antitrinitarisk K.samfund, opkaldt efter Lelio Sozzini (Lælius Socinus) og hans Brodersøn Fausto Sozzini (Faustus Socinus). Lelio Sozzini, f. 1525 i Siena, af gl. adelig Slægt, sluttede sig til den ital. Humanisme, som brød med K.ns Lære; 1547 forlod han Italien. Paa sine Rejser stiftede han Bekendtskab med flere af Ref.ens ledende Mænd (f. E. Calvin, Melanchthon og navnlig Bullinger). To Gange besøgte han Polen, hvor han vandt mange Venner. Hans kritisk søgende Aand følte sig ikke tilfredsstillet af Protestantismen, som hverken i dogmat. eller kirkl. Henseende var ham tilstrækkelig konsekvent. For at undgaa Forfølgelser viste han megen Tilbageholdenhed med offentligt at fremsætte sine Anskuelser, som bl. a. indeholdt en Forkastelse af Treenighedslæren. D. 1562 i Zürich. — Fausto Sozzini, f. 1539 i Siena, mistede tidlig sine Forældre og blev i sin Opvækst navnlig paavirket af Farbroderen Lelio, som han hang ved med stor Veneration. 1559 flygtede han for Inkvisitionen til Lyon. Efter Lelios Død udgav han paa Grundlag af hans efterladte Papirer en lat. Fortolkning til Joh. Evang.s Prolog (1562), hvori han første Gang udvikler sin Teologi. 1562—74 tilbragte han som højtbetroet Embedsmand ved Medicæernes Hof i Firenze, udgav 1570 »De Sacræ Scripturæ auctoritate«. 1574—78 opholdt han sig i Basel, optaget af ivrige Studier. Fra denne Tid stammer Hovedværkerne: »De statu primi hominis ante lapsum« og »De Jesu Christo Servatore«, som først udkom 1594. 1578 blev han kaldet til Siebenbürgen for at bilægge en Strid mellem Antitrinitarierne. Da dette mislykkedes, drog han 1579 til Polen, hvor de antitrinitariske og anabaptistiske Kredse var i Fare for at opløses i indre Uenighed. Det lykkedes ham at samle og organisere dem til et K.samfund med en fast afsluttet Lære, som ikke med Urette efter ham benævnes Socianisme. Paa Synoder og i talrige Skrifter kæmpede han utrættelig for sin Teol., som vandt stor Udbredelse indenfor Adelen og de studerende Kredse. 1583 tog han Bolig paa Adelsmanden Christof Morsztyn's Gods, hvis Datter

han ægtede. Gentagne Gange var han udsat for Attentater, saaledes 1598 i Krakow, da en Flok Studenter, opfanatiserede af Jesuiterne, overfaldt ham, medens han laa syg, slæbte ham gennem Byens Gader og brændte hans Bøger og Manuskripter. Kun ved en venligsindet Prof.s Mellemkomst lykkedes det ham at bjærge Livet. Sine sidste Aar tilbragte han paa Godset Luklawice. Ved hans Død (1604) havde S., »de polske Brødre«, Menigheder overalt i Polen. 1602 grundedes Højskolen i Rakow, som under Ledelse af flere ypperlige Lærere naaede en høj Blomstring og blev besøgt ogsaa af evang. og rom.-kat. Studenter. S.s Fremgang vakte Uro baade hos Katoliker og Protestanter og fremkaldte snart haarde Forfølgelser. Da to kaade Studenter havde krænket et Krucifiks, lod Senatet 1638 Højskolen i Rakow nedlægge; Kirken blev frataget S. og overgivet til Katolikerne, og det socinianske Bogtrykkeri blev ødelagt. De følgende Aar bragte nye Forfølgelser, indtil Rigsdagen 1658 vedtog et Forbud mod at bekende og udbrede Socinianisme i Polen. S. fik Valget mellem at gaa over til Romerk.n eller forlade Landet. De fleste valgte det sidste og udvandrede dels til deres Trosfæller i Siebenbürgen, dels til Østpreussen og Brandenburg, hvor der indtil Beg. af 19. Aarh, fandtes smaa socin. Menigheder, og dels til Holland, hvor Socinianismen efterhaanden smeltede sammen med Arminianismen og Rationalismen. Om S.s Forbindelse med engelsk-amerik. Unitarisme, se d. Art.

S.s vigtigste Bekendelsesskrift er Rakower-Katekismen (III, 687); ved Siden heraf er »Bibliotheca Fratrum Polonorum« (8 Bd., Irenopoli post annum 1656), udgivet af Fausto S.s Dattersøn Andreas Wiszowaty, en Hovedkilde til deres Teol. og Historie. Socinianismen er rationalistisk Skriftteologi. Krdmmen bestemmes som »den Vej, Gud har aabenbaret til at vinde et evigt Liv«. Denne Aabenbaring er givet i Skriften, som derfor er den højeste rel. Autoritet. Den indeholder meget, som er over Fornuften, men intet, som er i Strid med Fornuft og Moral. Derfor er Fornuften og den moralske Bevidsthed de afgørende Principer for Skriftens Fortolkning og Anvendelse. Aabenbaringen er Guds Kundgørelse af sin Vilje. Gud er den ene, som i Kraft af sig selv har Herredømme over alt, og derfor ikke har nogen ved Siden af sig. Treenighedslæren forkastes som stridende baade mod Skriften og sund Fornuft. Mennesket er skabt dødeligt, dets Gudbilledlighed bestaar efter 1 Mos. 1,26 i Herredømmet over den øvrige Skabning. For at kunne udøve dette blev Mennesket skabt med Fornuft og Aand, som det ikke mistede ved Adams Fald. K.ns Lære om Arvesynden forkastes. Jesus Kristus er et sandt Menneske, af Natur dødelig, men efter Fuldbyrdelsen af sin Livsgærning udødelig. Dog er han forskellig fra alle andre Mennesker ved at være født paa overnaturlig Maade af Jomfruen Maria, dernæst ved at være den fuldkomne, hellige og retfærdige, og endelig ved at have faaet Magten over Menneskeslægten overdraget. Derfor lærer største Delen af S., at Jesus skal tilbedes, medens et Mindretal, »Nonadoranterne«, nægter dette. Derimod forkastes Læren om Kristi Guddom som stridende mod Skriften og sund Fornuft. Jesu Gærning er at bringe den fuldkomne Aabenbaring af Guds Vilje. Dette formaaede han, fordi han, før han begyndte sin offentlige Lærergærning, blev opløftet til Himlen og undervist af Gud om Sandheden. Da han derefter blev sendt til Jorden, blev han yderligere udrustet med Helligaanden i en saadan Fylde, at han paa fuldkommen Maade kunde forkynde alt, hvad han havde lært af Gud. Forkyndelsens Indhold er Bud og Forjættelser. Budene er dels en Fordybelse af Moselovens Bud, dels nye moralske Bud, og dels Indstiftelsen af Nadveren og Daaben. Nadveren er et Erindringsmaaltid, hvor Kr. med Tak mindes og priser Jesu Lidelse og Død. Daaben er en Bekendelseshandling, hvorved Mennesker anerkender Jesus som deres Herre. Barnedaaben er en Vildfarelse, men ikke i sig Synd. Forjættelserne er Løfterne om det evige Liv og Helligaanden, som ikke er en Personlighed, men betegner Guds Kraft og Virken overfor Mennesker. Disse Forjættelser har Jesus bekræftet ved sit syndfri Liv, ved sine »store og utallige Undergærninger«, og ved sin Død paa Korset, som er det fuldgyldige Bevis for Guds Kærlighed. Derimod forkastes den objektive Forsoningslære. Jesu Død følges af hans Opstandelse, som er Garantien for, at Kr. vil faa det evige Liv. — Hvorledes kan Mennesker da faa Del i Forjættelserne? Mennesker retfærdiggøres (frelses) ved Troen. Den frelsende Tro indeholder 3 Grundelementer: den Tilslutning (assensus), hvorved Jesu Lære anerkendes som Sandhed; Tilliden (fiducia) til Gud, som han har aabenbaret sig i Kristus; og den lydige Overholdelse af Guds Bud. K.n er »Samfundet af de Mennesker, som fastholder og bekender den frelsende Lære«. Den har Karakter af en Skole, hvor den sande Gudserkendelse læres. I Overensstemmelse hermed kræves streng K.tugt og K.ns fuldkomne Uafhængighed af Staten. Paa den anden Side lærer S., at de Kr. altid ubetinget skal lyde Øvrigheden, selvom den undertrykker Sandheden, og at de efter Bjærgprædikens Ord overhovedet ikke maa modsætte sig det onde. Derfor fordømte Fausto S. Hugenoternes og Nederlændernes Kamp for Trosfrihed. Med Hensyn til Eskatologien læres Sjælens Udødelighed og det evige Liv, derimod forkastes Læren om Kødets Opstandelse. De ugudelige vil ikke hjemfalde til evig Straf, men gaa evig til Grunde (Annihilationsteori, se I, 97). — Denne Læres Forhold til de større K.samfunds Opfattelser er bleven bedømt forsk. Socin. Teologer betragter den som den konsekvente Gennemførelse af de protest. Principer. Derimod betegner protest. Forskere (f. E. A. Harnack, Lehrbuch der Dogmengesch. III[4], 767 ff). den som en Udløber af den af Humanismen paavirkede Senskolastik. (F. Trechsel, Die protest. Antitrinitarier vor Faust. Socinus I—II, 1839—1844; O. Fock, Der Socinianismus I—II, 1847; G. Krause, Reformation und Gegenreformation im ehemaligen Königreich Polen, 1901; Joseph Henry Allen, A History of the Unitarians, 1903; Alexander Rasmussen, Unitarismen, dens Historie og Teologi, 1907). *C. G.*

Socinus, se Socinianerne.

Soden, Hermann Freiherr von, f. 1852, først Præst, siden teol. Prof. i Berlin, har for-

uden mindre Afh. skrevet forsk. ekseget. Arbejder (i Holtzmanns Handkommentar zum N. T.) og en »Urchristliche Literaturgeschichte« (1905); hans Hovedværk er en ny stor tekstkritisk Udg. af N. T. En velhavende Dames (Frk. Elise Koenig) Gavmildhed satte ham i Stand til selv at foretage vidtstrakte Rejser og til at udsende Medarbejdere paa Rejser for at indsamle og registrere alt forhaandenværende tekstkrit. Materiale til N. T. 1902 udkom 1. Binds 1. Del af »Die Schriften des N. T. in ihrer ältesten erreichbaren Textgestalt«, 2. Del 1907, 3. Del 1910. Hele dette første Bind indeholder Registrering af Materialet samt tekstkritiske Undersøgelser. I 1913 afsluttedes Værket med 2. Bind, som indeholder Teksten, forsynet med et stort tekstkritisk Apparat. S. tager Afstand fra de tidligere store Tekstkritikere Tischendorf, Westcott og Hort, men hans egne Principer har allerede før hans Arbejdes Afslutning fundet en Del Modsigelser. Afsluttende paa den nytestl. Tekstkritiks Omraade kan derfor hans Værk ikke kaldes, men hans Navn vil komme til at staa jævnbyrdigt ved Siden af de nys nævnte store Navne. *F. T.*

Sodi, en Øverste i Sebulon (4 Mos. 13,10).

Sodoma (Sodom), By, hvis Navn sammen med Gomorra er blevet Ugudelighedens og Domshjemsøgelsens bibelske Eksempel. S. og Gomorra, Adma og Sebo'im laa i den vandrige og frugtbare Siddims Dal; en 5. By var det nær ved S. liggende, mindre Soar. S. var den betydeligste i dette Femforbund, der ramtes af en pludselig, tilintetgørende Naturkatastrofe, en Gudsdom, i hvilken kun Soar skaanedes. S. nævnes 1 Mos. 10, 19; den og dens Omegn valgte Lot saa ulykkelig til sit Opholdssted (13, 10 f.); S.s Konge var blandt dem, der tabte Slaget mod Kedorlaomer (14. Kap.), og om S.s og Gomorras og hele Kredslandets Ødelæggelse i en Svovl- og Ildregn fra Herren fortælles i 18, 16—19, 29. Om Straffen over S. og dens himmelraabende Ugudelighed og Usædelighed (en gyselig Vanart af denne, Beblandingen med Kvæg, stemples i Sproget med Navnet Sodomiteri) erindres der ofte advarende i Skrifterne (se Gomorra). — M. H. til de nævnte Byers Beliggenhed kan der ikke være Tvivl om, at den har været S. for det døde Hav, hvad Soars Nærhed allerede er Bevis for (se Soar), og hvor de langstrakte Salthøjder Djebel Usdum minder om selve S.s Navn. At søge Byerne ved det døde Havs nordl. Side har ikke noget nødvendigt Tilhold i 1 Mos. 13, 10 f.; Jordankredsen omfatter hele det Bassin, der udgøres af den nedre Jordandal og det døde Hav, ved hvis Sydende i Moradset es-Sebkha (6 engl. Mil bredt og 10 Mil langt) de forsvundne Byer maa have ligget, da en rig og frugtbar Slette, som ved en Samvirken af Jordskælv, Brand i Asfaltmasserne og Søens Fremstyrtning er bleven forvandlet til sit nuværende Øde. Katastrofen var ogsaa udenfor de bibelske Skrifter kendt og omtalt af Oldtidsforfattere (Strabon, Tacitus). *L. G.*

Sodoma (egentlig Bazzi), **Giovannantonio**, ital. Maler af den lombardiske Skole, f. o. 1477 i Savoyen, d. 1549 i Siena, kom i Slutn. af 15. Aarh. til Milano, hvor han paavirkedes stærkt af Leonardo da Vinci; senere udviklede hans Kunst sig under Indtryk fra Firenze og, under et længere Ophold i Rom, fra Raffaello. S.s Værker udtrykker stor Skønhedssans og dyb Inderlighed, som giver sig Udslag i ædle Skikkelser og en sjælden blød og fin Kolorit. I Siena fremstillede han 1505 den hl. Benedicts Historie, og ssteds findes de skønne Freskobilleder fra hans senere Levetid, bl. a. Scenerne af den hl. Katharina af Sienas Liv. Af hans Staffelibilleder maa særlig nævnes »Den hl. Sebastian« (Uffizierne, Firenze). *S. A. B.*

Sodomiteri, se Sodoma.

Soeurs de la Charité, se Barmhjærtige Søstre (I, 219).

Sofah, en Øverste i Aser (1 Krøn. 7,35. 36).

Sofai, en af Samuels Forfædre (1 Krøn. 6, 11 [26]), d. s. s. Suf i V. 20 [35] og 1 Sam. 1, 1.

Sofak, se Sobak.

Sofar, den 3. af Ijobs Venner (Ijob 2, 11; 11, 1; 20, 1; 42, 9). Han kaldes Na'amatit, fra et Sted, der maa søges i Nærh. af Edom; maaske leder LXX's Gengivelse »Minæeren« paa Sporet, fra Ma'on østl. for Edom. S. er den lidenskabeligste af de 3, men hans Angreb maa hurtig forstumme.

Soféret, en Familie blandt Templets Livegne (Neh. 7, 57; Esra 2, 55: ha-S.).

Sofia (Sophia). Flere Helgeninder af dette Navn fejres baade i den rom. og den gr. K. Højst legendarisk er aabenbart den romerske S., der med sine Døtre, Pistis, Elpis og Agape (Tro, Haab og Kærlighed) fejres 17. Sept. hos Grækerne, 30. Sept. hos Latinerne. Et Pilegrimsitinerar fra 7. Aarh. gav Anvisning paa disse »Martyrerinders« Grave i S. Pancratius Kirken ved den aureliske Vej, og en af Monza-Ampullerne indeholder Olie fra dette hellige Sted; senere blev deres »Relikvier« overført til Kirker i selve Rom (f. E. St. Peter). Imidlertid »vidste« man ogsaa, at der i Callist-Katakomben ved Via Appia hvilede 4 Martyrerinder med Navnene Sapientia, Spes, Fides og Charitas; Latinerne fejrede dem 1. Aug. Det rom. Martyrologium har fordelt Festerne saaledes, at »de hl. Jomfruer« Fides, Spes og Charitas mindes 1. Aug. paa Grund af deres Martyrium »under Hadrian«; 30. Sept. mindes saa Enken Sophia, Moder til de nævnte 3 Jomfruer. *J. O. A.*

Sofiakirken, se Bysantinsk Kunst (I, 429) og Silentiarius (IV, 187).

Sofims Mark, et af de Steder, hvorhen Balak førte Bileam (4 Mos. 23, 14). S. var paa Toppen af Pisga og betyder Spejdermarken eller Seernes Mark.

Sofronios. [1]) **S.**, Hieronymus' samtidige, nævnes af denne som Forf. til flere Værker (et Skrift til Forherligelse af Bethlehem og et om Ødelæggelsen af Serapistemplet i Alexandria), han oversatte nogle af Hieronymus' Skrifter paa Gr. Han gav Anl. til, at den lat. K.fader oversatte Psalmerne fra Hebr., og Hieronymus tilegnede han sin Overs. S. maa have opholdt sig i Bethlehem o. 392; hans Skrifter kendes ikke længere. — [2]) **S.**, Patriark af Jerusalem og gr. Forf., fra 7. Aarh., stammede fra Damaskos og levede først som Sofist (Lærer i Rhetorik), blev derpaa Munk i et Kloster i Jerusalem, men gjorde saa siden lange Rejser, ogsaa til Rom. Han bekæmpede ivrig Monoteletismen. 634 blev han Patriark i Jerusalem;

som saadan oplevede han Arabernes Indtagelse af Byen. S. var ogsaa Digter. D. 638. De mange Værker, der tillægges S., er, ukritisk, udg. i Migne, Patr. gr. Bd. 87, 3. *J. O. A.*

Sogn. Efter dsk K.ret defineres S.et som »et vist Landomraade, hvis Beboere [naturligvis for saa vidt de regnes til Folkek.n] har retslig Adgang til at søge samme Kirke og betjenes af de derved ansatte Gejstlige« (Matzen og Timm, Haandbog i den dske K.ret, 1891, S. 140). Definitionen viser den Svækkelse, som nyere Udvikling har medført i Forstaaelsen af Sogneforholdet. Efter ældre evang.-luth. K.ret faldt S. og Menighed sammen, og det særegne ved S.et var, bortset fra dets lokale Bestemthed, dels dets Selvstændighed som en egen økonomisk Institution, dels den Tvang, hvormed den geografisk bestemte og passive Menighed bandtes til Kirken og dens Præsts (eller Præsters) Betjening, og Præsten til S.et. Præsten var udelukkende sit S.s Præst baade m. H. til Sjælesorg og kirkl. Handlinger og maatte overhovedet normalt ikke udøve præstelig Virksomhed udenfor dets Grænser; »den plantede K.s« Ordning beroede nemlig paa *vocatio* (Kaldelsen), der ogsaa blev opfattet som Guds Fuldmagt til Virksomhed netop indenfor denne Grænse, men ikke videre, uden i rent Nødsfald. »Sognebørnene« eller »Sognefolket« var ligeledes bundet til Spr.en, der vel bestemtes som deres »Tjener«, men faktisk var deres »Kirkeherre«, Styreren, der udøvede K.tugt over dem, og i hvis Hænder foruden det specielt kirkelige ogsaa alt Skolevæsen (der dreves ved Sognedegnen) og Fattigvæsen var. Som »kaldet« var Præsten »Beneficiarius«, nød Nytteretten af det til Kaldet (Pastoratet kunde eventuelt, som nu, omfatte flere Sogne) henlagte K.gods (navnlig Præstegaarden med Jordtilliggende) og fik den fra det lokale Omraade indgaaende Præstetiende samt Offer og Gebyrer for kirkelige Handlinger. Ogsaa Sognets Kirke havde (selv om den ejedes af en Privatmand) sine bestemte Indtægter som en særlig Institution. — Men S.et var (og er) ikke en uafhængig Institution. Præsten og Sognets andre kirkl. Tjenere ligesom Sognefolket stod under højere kirkeligt Tilsyn (Biskop, Provst), og K.godset ligeledes under blandet, statskirkeligt Tilsyn (Stiftsøvrigheden); allerede Præstebeskikkelsen ved Kongen (tidligere de kgl. Lensmænd) og Biskoppen (selvom der efter Ref.en tillagdes Menigheden Kaldelsesret, jfr. III, 636, og kunde bestaa et Privatpatronat) viste S.ets kirkl. Uselvstændighed. — Denne ældre, haandfaste Sogneforstaaelse begyndte allerede at vakle i 18. Aarh., da K.tugten svækkedes og delvis ophørte. Efterhaanden blev det, bortset fra Nadver og kirkl. Handlinger som Daab, Konfirmation, Bryllup (hvor »Kongebrevs«-Institutionen [jfr. Ægteskab] allerede længe havde grebet ind) og Begravelse, ikke nødv. for S.ets Beboere at søge Spr.en, ja i Byerne, navnlig Kbhvn, forfaldt Sognebaandet yderligere i 19. Aarh. Grundlovens Indførelse af Rel.s-Frihed skabte, i Modsætning til den tidligere, saa godt som helt gennemførte, kirkelige Uniformitet, Mulighed for, at S. og Menighed blev forskellige Ting. Sognebaandsløsningsloven af 1855 (se følg. Art.) og Valgmenighedsloven (1868) har bevirket, at Sogneforholdet ikke længere forpligter, men kun hjemler Beboerne retslig »Adgang« til at søge Sognekirken og dens Præst (selvom Rester af gl. Forpligtelse f. E. er bevaret i Tillysningspligten i Sognekirken). Nyordningen af Skole- og Fattigvæsen har stærkt ændret den ældre Sogneforstaaelse. Indførelsen af Menighedsraad (1903, 1911) har ændret Menighedens passive Stilling og givet S.et Indflydelse paa Præstekaldelsen, paa rituelle Forhold, Brug af Ps.bog m. m. Sognebaandsløsere kan udøve kirkl. Valgret i det S., til hvis Præst de har sluttet sig. Konfirmationstvang er ophørt, borgerlig Begravelse mulig. Det kirkl. Tilsyn betyder langt mindre end før, og netop nu staar Spørgsmaalet paa Dagsordenen, hvor vidt Tilsynets Magt strækker sig overfor Præstens eller S.ets Afvigelser fra K.ns symbolske Lære. Præstegaardsjord bortsælges, Tiender, Offer og Accidenser afløses, K.-Styrelsen bruger Beneficiernes Midler til Støtte af K.n udenfor S.et (»Beklipning« af Embeder siden 1877); og endelig er nu (1913) fast Præstelønning indført, hvoraf en stor Del udbetales udenfor S.et (»Hjemmeindtægter« bestaar dog). Alt dette ændrer væsentlig den gl. Opfattelse af S.et som Beneficium, undergraver i alt Fald S.et som en selvstændig økonomisk K.institution. Paa aandeligt Omraade er Forskellen fra før endnu mere fremtrædende. Præsterne føler sig nu i deres Embede ikke blot kaldede som Tjenere for det lokale Distrikt, men som »Kristi Menigheds« Tjenere (og med den overhaandtagende Opfattelse af Folkek.n som en borgerlig Indretning faar dette Moment største Betydn.). Frivillig almenkirkl. Virksomhed og Betjening spiller, ganske uafhængig af Sognegrænsen, en fremtrædende Rolle. Menigheden kan (ofte ogsaa af kirkl. Grunde) uden at indtræde i nye Sogneforhold holde sig borte fra Sognekirken og dens Præst; hvornaar dens rel. Betjening af sig selv gøres fuldstændig fri, ved at ogsaa Lægmands-Nadveruddelingen tillades (som i Norge; og faktisk i Sverige), er vel et Tidsspørgsmaal. Der er mange Tegn paa yderligere Opløsning af det gl. Sognebaand; og under den voksende Menighedsforstaaelse med den skærpede Sans dels for, at S. og Menighed (som det paa personlig Bekendelse byggede Samfund) ikke kan falde sammen, og dels for, at Menigheden maa kendemærkes ved Deltagelse i de kirkl. Opgavers Løsning, kan det se ud, som om Sogneforholdet gaar sin Opløsning i Møde. Herimod staar dog Vidnesbyrd i modsat Retning. En stærk, næsten independentisk Sogneforstaaelse breder sig, navnlig under Paavirkning fra grundtvigske Kredse; og fra den Retning i K.n, der driver paa Arbejdsorganisation og bedre kirkl. Betjening, peges netop paa Sognegrænsernes Værdi baade for Præster og Menigheder. Den gensidige Ret, Sogneforholdet giver, afgiver en fast Grundvold for Arbejdets Fremme, og der arbejdes derfor netop hen mod Sognedelinger, hvorved en virkelig Menighedsbetjening med gennemført Sjælesorg og Menighedspleje atter vil blive mulig, forudsat at Lægfolket aktivt tager Del i Sognearbejdet. Kbhns Kirkefonds Storværk er baseret paa Sogneforstaaelsen, og det

frivillige kirkl. Arbejde indordnes derfor mere og mere under Sognegrænserne. Erfaringer fra Udlandet taler samme Sprog; selv Frik.r (f. E. Englands) fremhæver nu stærkt Vigtigheden af bestemte, ydre Sognegrænser og af en gennemført Sogneorden med regelmæssige Husbesøg i det lokale Distrikt, hvis Opgaverne under Nutidsvanskelighederne skal kunne løses. —

S.ets Historie er i mange Maader endnu uklar. I de første kr. Aarh.r er S.et i dets senere Betydning ganske ukendt. Menighederne var først frivillige og væsentlig uafhængige Smaasamfund midt i de store hedenske Omgivelser. Da Organisationsbehovet havde skabt det monarkiske Bispedømme, blev det Forholdet til Bispen, der prægede baade Menighed og Klerus. Bispen var Menighedens virkelige Styrer, Ordner og Betjener m. H. til Gudstjeneste og Sjælesorg; Klerus var ganske afhængig af ham, der ogsaa frit raadede over de ved Gaverne (Oblationerne) tilvejebragte K.-Indtægter. De opr. Husforsamlingssteder blev under Udviklingen af Nadverbetragtningen (Offerforstaaelsen) til virkelige Kirkehuse, og Gudstjenesten skete der, forsaavidt det drejede sig om Nadveren, nu kun med Elementer, der var viede af Bispen. Han alene døbte ogsaa. Med Cyprian sejrede denne K.-Betragtning helt, der tillige fastslog det solidariske Episkopat som Udtryk for K.ns Enhed; men hver Bispemenighed var iøvrigt stadig et selvstændigt Hele. Selv hvor Kr.-dommen var trængt frem paa Landet (væsentlig i visse østlige Egne), havde hver Menighed sin Bisp (der kaldes Kor- eller Landbiskop; kun i Ægypten synes tidlig Landmenigheder at ledes af Presbytere). — Formentlig i Løbet af 3. Aarh.s sidste Halvdel skete dog i de store Byer Begyndelsen til Udskillelse af en selvstændig Distriktsbetjening ved Præster. Begyndelsen til Distriktsdelingen syntes først at være sket af H. til Fattigplejens Organisation (saaledes i Rom allerede o. 250), derpaa fulgte den gudstjenstlige Selvstændiggørelse. I Rom skal, efter Tradition i »liber pontificalis«, saaledes o. 300 25 af Kirkerne være gjort til »Titler« af H. til Daaben (d. v. s. Daabsforberedelsen; selve Daaben foregik endnu i 4.—5. Aarh. normalt udelukkende i Lateran-Baptisteriet) og Boden; de lededes ret selvstændigt af Præster (de senere saakaldte Kardinalpræster). Om nogen Sognetvang er der dog endnu ikke Tale, og Roms kirkl. Enhed pointeredes stadig (foruden ved Daabsforrettelsen) ved, at Bispen alene indviede Nadverelementerne og sendte dem til Præsterne ved Titelkirkerne. Lignende Ordning fremkom vel i andre Storbyer. — Tidligst gennemførtes Decentralisationen paa Landet. De sidste store Forfølgelser drev i stort Omfang Kr. ud paa Landet, og omkring kr. Herresæder dannede der sig da Menigheder, som betjentes ved Præster (eller Diakoner), som Bybisperne udsendte. Efter Forfølgelsestiden opfattedes Bybisperne efterhaanden overalt som selvskrevne Styrere ogsaa af Landmenighederne. I Østen forsvandt Korbisperne og erstattedes af Præster. Det spanske Koncil i Elvira (o. 300), der kender til Menigheder, der ledes af Diakoner, paabyder, at deres Daab skal stadfæstes af Bybispen; sikkert maatte de heller ikke indvie Nadveren; i alt Fald forbød Konciliet i Arles (314) Diakoner at forrette »Offer«. Ved Midten af 5. Aarh. (Konciliet i Kalkedon 451) ser vi, at der i stor Mængde stod præsteledede Landmenigheder (der kaldes Land-Paroikier) under Bybispernes Styre. Disse Menigheders Grænser ordnedes overalt i Overensstemmelse med de ældre verdslige Forvaltningsenheder *(vici, pagi)*. Der kunde da være adskillige Kirkehuse, navnlig byggede af Stormænd, indenfor en *vicus*, men ét var alene Hovedkirke, hvis Presbyter kaldtes *presbyter dioecesanus, parochialis* eller fra o. 550 Archipresbyter, da de andre Præster stod under hans Tilsyn. Hans Kirke faar efterhaanden ogsaa, paa Grund af dens vigtigste Forret, Navn af »Daabskirke« *(baptisterium, ecclesia baptismalis)*; ved de større Fester fordrede man dog ogsaa, at Folket skulde deltage i Gudstjenesten der. Daabskirkerne stod imidlertid afgjort under Bispetilsyn; Bispen repræsenterede paa K.ns Vegne (der efter rom. Ret kunde være »en juridisk Person«) Ejendomsretten til disse som til alle Kirker, og deres Indtægter afleveredes til Bispen, der atter lønnede Præsten; først i 6.—7. Aarh. fulgte en større økonomisk Selvstændiggørelse af disse Land-Hovedkirker.

Disse Storsogne sprængtes imidlertid paa ret vilkaarlig Vis ved den i Vesten sejrende Privatkirkeinstitution, der tillige revolutionerede den gl. K.-Forstaaelse (om Østen, hvor S.e-Inddelingen væsentlig blev en Videreførelse af den allerede bestaaende Ordning, se Art. Præstekaldelse III, 636). Privat-, Gaard- eller Egenkirkeretten hænger nøje sammen med de germanske Folkeforhold. Ordningen træffes overalt blandt de arianske Germanere og er aabenbart en Overførelse fra gl. hedenske Forhold. Forholdene, som de iøvrigt navnlig kendes fra Sagatidens Island, med de af Høvdinger (Goder) byggede og ledede Hovsteder, har været forbilledlige. Missionshistorien viser, at Germanerne stammevis sluttede sig til Krdmmen efter Tingsvedtægter og under Høvdingernes Ledelse. Disse byggede nu Kirker (som før Hove) paa deres Godser, som de imidlertid vedblivende betragtede sig som Ejere af, og hvis Indtægter (Oblationerne, Stolgebyrerne for kirkl. Handlinger) de gjorde Krav paa; de ansatte og afsatte efter Forgodtbefindende Præsterne eller lod sig selv eller et Familiemedlem vie til Præst. Ogsaa de fri Bønder har selvfølgelig (som vi ser det i Norden) bygget sig Kirker, men disse betragtedes heller ikke som selvejende Institutioner, og Præstens Forhold var ogsaa her Lejetjenerens. Da Germanerne sluttede sig til den kat. K., fastholdt de bestemt denne Ordning, der saa afgjort stred mod gl. kirkl. Sæd og rom. Retsopfattelse, og som i høj Grad gjorde Bispestyret illusorisk. Paa Konciliet i Braga 572 forbydes det [forgæves] Bisperne at indvie Kirker, der ikke er sikret Selvstændighed ved tilstrækkelig Dotation, og hvis Præst ikke underkastes Bispestyret. Det siges, at Stormænd ligefrem byggede Kirker af Vindesyge, for at dele halvt med Præsten det, som Fol-

ket ofrede paa Altret. Det vestgotiske Koncil i Toledo (589) søgte forgæves at omordne Ejendomsforholdet ved Privatkirkerne til et Slags Patronatsforhold. Selv i Italien, navnlig i Norditalien, trængte Privatkirkerne, der sprængte den gamle Daabskirkeorganisation under Bispestyret, sig frem. Af økonomiske Hensyn benyttede nu Grundejerne deres Magt til at tvinge deres undergivne til at søge deres Kirker og bruge deres Præster til kirkl. Handlinger; den senere Sognetvang hænger derfor nøje sammen med denne Privatkirkeinstitution. Samtidig rettedes selvfølgelig Anstrængelserne mod at gøre saa mange som muligt af disse Kirker til Daabs- og Begravelseskirker og derved faa dem kirkelig set ganske jævnstillede med de gl. Hovedkirker; den mest fremtrædende Rolle spiller dog, efterhaanden som Tienden trænger igennem, Kravet om, at de kirkesøgende skal betale Grundherren Tienden. Henad imod Karolingertiden har denne Nyordning paa Landet medført en total Omvæltning i de kirkl. Formues- og Styrelsesforhold. Navnlig paa Krongodserne havde Kongerne bygget Gaardkirker i Mængder (ligesaa ogsaa Privatklostre); Stormændene fulgte efter, og ved de store Sækularisationer under Karl Martel og Pippin kom yderligere en Mængde gl., bispestyrede Daabskirker over paa Stormændenes Hænder. O. 700 beherskede Lægmandsejendomsretten ganske det lavere K.-system paa Landet, og Bisperne begyndte nu at betragte de tiloversblevne Kirker som deres Privatkirker. — Det blev den frankiske Rigslovgivning forbeholdt at gennemføre de Reformer, hvorved Privatkirkeretten kunde bestaa, uden at det kirkl. Styre helt ruineredes, og Præstestanden sank ned til Stormænds Klienter eller Tjenere. Først og fremmest søgte man at sikre Privatkirkernes Bestaaen og Udelelighed, hæve deres Gejstliges Kaar og kræve deres Underordning under Bispestyret (Synoder 742 og 744 og Kapitularier indskærper, at hver Præst indenfor Stiftet skal lyde Bispen). Man kræver ordentlig Dotering, indrømmer vel, at Kirkerne med Tilbehør kan sælges eller overdrages, men de maa ikke nedlægges, eller Gudstjenesterne standses (Frankfurter Rigsdagssynode 794); man forbyder Realdeling ved Arv til flere (802); efter Kapitularet fra Worms 829 kan Bispen saa føre Kirkens Relikvier bort, hvorved dens Vielse ophører, og man giver Bispen Ret til at vaage over Kirkens Vedligeholdelse; man forbyder Præstens Afsættelse ved Ejeren og kræver Bispens Samtykke ved hans Indsættelse, søger at umuliggøre Ansættelse af ufri Præster og at forpligte Ejeren til at overdrage Præsten Kirken som livsvarigt Len. Men navnlig skal Præsten aarlig staa Bispen til Regnskab, besøge Bispemøderne og tage Del i Bispens Retsdage. Samtidig stadfæstes altsaa Privatkirkeordningen, og Tienden tillægges disse Kirker. O. 800 gav Karl d. store de kgl. Godskirker Tienderet; 818 (819) tillagde Ludvig d. fromme Stormændenes Godskirker Tienderet, mod at Præsterne ved disse Kirker skulde være fri og ordentlig lønnede. Siden da gaves der vel Privatkirker, der ikke havde Daabsret eller ejede Kirkegaarde, men det blev stadig vanskeligere at nægte saadanne Tiendekirker fuld Sidestilling med de gl. Hovedkirker, og Titlen Archipresbyter forsvandt nu ogsaa ved disse. Bispernes Bandsret benyttedes til at garantere Sognetvangen. Pseudo-Isidor (III, 659), der bestemt forkastede dette Lægmandsforhold til Præsteembeder, magtede ikke at standse Udviklingen, der havde den stærkeste kirkl. Godkendelse (saaledes f. E. fra Hinkmar af Reims). Ogsaa i Italien godkendtes Privatkirke-Sogneordningen (Synoder i Rom 826, 853). — Hermed er det middelalderlige Sognebegreb fuldt uddannet. S.et er et fastomgrænset Omraade, hvis Indbyggere udelukkende er henvist for Daabs og Jordefærds Vedkommende til den bestemte Kirke, til hvilken de betaler Tiende; deres Præst *(sacerdos, pastor)* har Eneret til Sjælesorg *(cura animarum)* mod at nyde Beneficiet (visse Indtægter af det med Kirken forenede Landgods og visse Embedsindtægter), han staar som kirkl. Embedsmand under Bispen, men udnævnes som Regel ikke af ham, men af Kirkeejerne. Praktisk betragtedes det grundfaste Alter som sammenfattende Symbol paa Kirken med dens Kar og Paramenter, Kirkegaarden, Præsteboligen, Kirkegods og Indtægter samt det tilhørende Sognefolk; Præsten belenes derfor ved en Investiturakt med Altret (men de nærmere Indtægtsvilkaar er højst forskellige). S.ets Folk var dog endnu ikke udelukkende en blot Genstand for Præstens Virken; de deltog i Menighedstugten, ja vaagede endog over Præstens Embedsførelse og Liv, kunde ansætte lavere Kirketjenere m. m. Ved selvstændige Forhandlinger med Præst eller Biskop fastsattes Stolgebyrernes Størrelse. Omvendt spillede Spr.en ogsaa en fremtrædende Rolle i det verdslige Liv, kunde have borgerlige Bestillinger og var som eneste skrivekyndige navnlig Deltager i Retsplejen. — Der var dog højst fremtrædende Ulæmper ved dette S.e-System. Paa mange Maader var Præsten endnu ganske afhængig af Kirkeejernes Forgodtbefindende; og paa den anden Side havde Beneficiarius *(rector,* K.herre) Lov til ikke at residere; han kunde lade Sognetjenesten besørge ved Vikarer, ansatte paa Tid *(temporarii)* eller for bestemt, oftest lav Løn *(mercenarii)*. Uskikken med Akkumulation af Embeder (Pluraliteter) fastslog Uskikken med ikke-residerende Spr.er (se Residenspligt III, 765). Ogsaa den hyppige Inkorporation af Sognekirker under Klostre og Stifter bevirkede, at S.ene ofte stod uden egtl. Spr.er.

Reformpavedømmet siden Leo IX aabnede Kampen mod Simonien og siden Gregor VII mod Lægmandsinvestituren (og Privatkirkeejet) som Simoni i videre Forstand. Kampens første Periode er rettet mod at befri Højkirken (Bispestolene) for Lægmandsejendomsretten, der ogsaa var trængt frem her. Men navnlig siden 12. Aarh. rettes Bestræbelserne mod at underminere den gl. Privatkirkeret for Sognenes Vedk. I den nyvakte Ærbødighed for »Guds Lov«, den nye kanoniske Lov, havde Reformpavedømmet her sin bedste Forbundsfælle. Gratians Dekret (o. 1140) lærte, at Lægmanden hverken i Kraft af egen eller bispelig Autoritet kunde eje Kirker, selvfølge-

lig da heller ikke sælge, overdrage eller bortskænke dem eller udnytte deres Ejendom; heller ikke kan Lægmand overdrage eller fratage Gejstlige Kirker; de kan forsvare dem, hjælpe med Raad ved deres Forvaltning og forsvare Præstens Person. Med andre Ord i Stedet for Ejendomsret træder egtl. Patronat (se Præstekaldelse III, 636). Paa samme Stade staar Rolandus, der som Pave Alexander III kraftig kæmpede for Privatkirkesystemets Afløsning ved Patronatsretten. Længe efter at Patronatet var anerkendt i Princippet, vedblev man dog at spore Eftervirkninger af den tidligere »Egenkirke-Ret«; og »Patronatsretten« blev ogsaa solgt, bortskænket, sat i Pant. En Maade, hvorpaa Reformmændene søgte paa en Gang at sikre Sognene »renlivede« Præster og befri Kirkerne for Lægmandsvældet var ved at faa Ejere eller Patroner til at skænke dem til Klostre; hele Middelalderen igennem samtykkede K.n i talrige Inkorporationer af Sognekirker under Klostre og Stifter, senere ogsaa under Universiteter.

S.e-Udviklingen gik for Byernes Vedk. langsommere for sig. I Bispestæderne var Domkirken længe ene Daabskirke (og er forblevet det enkelte Steder i Italien til Nutiden) og Midtpunkt for Sjælesorgen, selv om der fandtes flere Kirker. I de nye Byer, der voksede op om kgl. Borge eller Høvdingers Gaarde og om Markedspladserne, blev Kirkerne gærne Privatkirker, men tillige virkelige Hovedkirker. Siden 11.—12. Aarh. skred man, da Byene udviklede sig stærkere, til videre Sogneudskillelse. Hvor der var Stiftskirker, blev disse ofte først delt saaledes, at S.et fik Langskibet med det særlige Sognealter til Kirke; som Præst ansatte Kapitlet en Vikar, der kaldes Plebanus, en Betegnelse, der efterhaanden (sammen med *curatus*) blev den gængse for den fungerende Spr. Ved videre Udvikling fik ogsaa Stiftsbyerne (dog ikke overalt) flere virkelige Sognekirker. Ogsaa By-Sognekirker inkorporeredes ofte under Klostre og betjentes ved Vikarer eller Klostergejstlige. Efter som Borgerskabets Magt voksede, tiltvang det sig ofte Patronatsretten til Bykirkerne, og navnlig fik det denne Ret ved de nye Kirker, som Byfolkene selv efterhaanden opførte. Gennemført Sogneinddeling i Byerne hører dog ofte Senmiddelalderen til.

Sognebaandet strammedes stærkere ved Laterankonciliet 1215, der foreskriver det som Pligt for enhver, der har naaet Skelsaar, at gaa til Skrifte mindst 1 Gang aarlig hos sin egen Spr.; ligesaa skulde man i det mindste ved Paasketid nyde Nadveren i Sognekirken (*præceptum paschale*). — Senmiddelalderen kendemærkes iøvrigt ved Fyrsternes Iver efter at forøge deres kirkl. Patronatsomraade — ogsaa ad den Vej er den kirkl. Landshøjhedsret forberedt (Talen om gejstlige »Len« jævnsides med verdslige viser, hvorhen Udviklingen gik). Ligeledes præges Senmiddelalderen, for S.enes Vedk., af den stærke Spænding mellem Spr.er og de privilegerede Klostergejstlige (især Tiggermunkene), der med pavelig Tilladelse frit kunde overskride Sognegrænserne, og som drev en konkurrerende Sjælesorg, der ikke mindst var trykkende paa Gr. af deres udstrakte Afladsprivilegier. Deres Ret til at anlægge Kirkegaarde ramte ogsaa S.ene føleligt. — Selvfølgelig byggedes efterhaanden baade i Byerne og paa Landet (navnlig ogsaa paa Borgene) en Mængde Kapeller, der aldrig naaede at blive Sognekirker. — I Byerne kan dog mindes om de særlige Menighedsdannelser, hvorved Præster betjente Kredse af Personer, der stod som en Slags fri Valgmenigheder.

For Nordens Vedk. er S.ets Historie i det hele et mørkt Kapitel. Da Lovene optegnes, er S.et en fuldbragt, gl. Kendsgærning. I Danmark og Sverige var Sognekirkerne da forlængst offentlige, om end selvfølgelig privat Patronat kunde bestaa, i Norge fandtes endnu private Kirker, paa Island derimod kun private. Men overalt havde K.-Styrelsen Indflydelse paa Præstebeskikkelsen, anerkendte kun Kirker, der var tilstrækkelig doterede og taalte ikke Afskedigelse af Spr.er. I Alm. antages det, at 12. Aarh. ogsaa heroppe betegner Sejren for de kanoniske Tanker om Kirkernes og Præsternes Stilling. Paa Island ser vi, hvorledes Bisper fra 12. Aarh. benytter Kirkeindvielsen som Lejlighed til at kræve Kirken og K.godset (og dermed ogsaa Præstebeskikkelsen) i deres Haand; paa den anden Side er de saa villige til at overlade de hidtidige Ejere Godsets Styrelse. Ved Indvielsen opsattes et Register (»Maaldag«) over alt, hvad Kirken ejede af Gods eller Rettigheder samt af Inventar. Ser man hen til Udviklingen i Udlandet, er det dog vel tvivlsomt, om de kanoniske Tankers Sejr kan være naaet saa tidlig overalt. — Tydeligt er det, at en Mængde S.e fra Begyndelsen var Privatkirker; »Gaardkirkerne har sikkert fra først af udgjort det store Flertal over hele Norden« (A. D. Jørgensen). De ældste Daabskirker i Danmark byggede Ansgar paa Kongens Grund i Hedeby og Ribe, og det stod da i dennes Magt at lukke dem. Olav Trygvessøn begyndte med at bygge Kirker paa sine Hovedbol, Oluf Skotkonung ligesaa. Da Olav den hl. omvendte Oplandene, fik han Høvdingerne til at bygge Kirker paa deres Gaarde. I Danmark ser vi f. E. den saakaldte Hvideslægt i 12. Aarh. bygge Gaardkirker, der ialt Fald siden er virkelige Sognekirker. Men sikkert er der ogsaa fra først af bygget Daabs- eller Hovedkirker (i Forbindelse med Hovedtingstederne), der ikke var Enkeltmands Eje. Olav d. hl. fik bygget Fylkeskirker (én eller flere efter Fylkernes Størrelse), hvis Vedligeholdelse paahvilede hele Fylket; og en Del af det Gods, der henlagdes til dem, havde sikkert tidligere tilhørt Fylkeshovene. De danske Sysselkirker svarer ganske hertil. Overalt er senere tilkommet Herredskirker, der efterhaanden har faaet fulde Sognerettigheder (for Danmarks Vedk. Knud den stores Tid?). I Norge har man rimeligvis opr. benævnt baade disse Herredskirker og de private Gaardkirker »Høgendekirker« (Bekvemmelighedskirker, jfr. paa Gulland »Kirker til Mag«); noget afgørende om deres Rang kan dog ikke sluttes herfra. Den endelige Sogneadskillelse fremmes vel overalt i høj Grad ved Tiendens Indførelse; i 13. Aarh. var i alt Fald Sogneudviklingen væsentlig afsluttet, og Patronatsforstaaelsen havde afløst den ældre Ejendomsopfattelse. — At Præsternes Indtægter i den ældre Periode bestod i »Tide-

køb‹ og Betaling for hver ›Tjeneste‹, ved vi for Danmarks og Sveriges Vedk. fra Adam af Bremen; ›Graagaasen‹ (paa Island) bestemmer, at Præsten skal ›sælge sine Tider‹ for 1 Aar ad Gangen, og i Norge (Guletingslov) opsattes en Overenskomst ved Embedets Tiltræden; men hvorledes Forholdet mellem Spr. og Privatkirkeejer var, er uvist. Med de kanoniske Tankers Sejr trængtes ›Salget‹ tilbage som Simoni, og Tiendeindførelsen bragte mere almenkirkelige Forhold til Veje (Stolgebyrer ophørte dog ikke). Til den seneste Udvikling hører vel Indførelsen af Præstegaarde med deres Jordtilliggende. Efter den sv. Upplandslov udskiftes ved Kirkebygning en Markland Jord til hver »Hundredkirke‹, en Halvmark Jord til hver ›Tolvtekirke‹, og Bønderne skal bygge Præstegaarden, der bestaar af 7 Huse. Jyske Lov sikrer de Præster, der lever ›renligt‹ (i Cølibat) et Bo uden Afgifter; Betingelsen tyder paa, at Præstegaardsbolet ikke endnu findes overalt, og fuldt gennemført blev denne Ordning aldrig.

Efter Ref.en søgte Trienter-Konciliet for den kat. K.s Vedk. at indføre nødv. Reformer i Sognesystemet. Residenspligten indskærpedes, og Akkumulationerne ophævedes; man optraadte kraftig mod Inkorporationer og søgte i det hele at frigøre S.ene. Ogsaa i Byerne gennemførte man skarp Sogneadskillelse. Sognetvangen hævdedes overalt; man godkendte *præceptum paschale,* man bandt Ægteskabsindgaaelsen til S.et og fastslog, at Spr.en skal føre Registre baade over de døbte og ægteviede. Senere indføres ogsaa Sogneregistre over døde og konfirmerede. Praktisk holdes dog i Nutiden ikke saa strængt over Sognetvangen som tidligere. Den kanon. Rets Opfattelse af Spr.ens Stilling (hans Ret som Kirkeherre navnlig til K.tugt, Skoletilsyn osv.) lader sig heller ikke i den moderne Stat helt gennemføre. Embedsbesættelsen viser ogsaa ofte ukanoniske Kompromiser. I det store og hele opfattes Menigheden stadig som det passive Objekt for Spr.ens Virken.

Luther og Zwingli overtog S.et i deres kirkl. Organisation; begges K.tanker havde vel et stærkt independentisk Islæt, men ved Ref.ens Gennemførelse sejrede Landskirketanken med faste S.e under Overstyre afgjort. Residenspligten gennemførtes strængt, Inkorporationer og Pluraliteter ophørte væsentlig, dog nødtes man af økonomiske Grunde til at opretholde Annekssystemet. Eksemtion fra kirkl. Overstyre bortfaldt. Sognetvangen hævdedes stramt. Ved Ordningen af K.tugten skærpedes Sognebaandet yderligere. Indførelse af K.bøger fastslog senere S.ets afgørende Betydning som Grundvolden for den kirkl. Betjening. Den statskirkelige Opfattelse medførte efterhaanden en Række verdslige Pligter for Spr.en, der ingenlunde overalt er bortfaldet endnu. — Calvin følte sig frastødt af Sognebegrebets Udvorteshed; for ham var Menigheden et Samfund af personligt bekendende Mennesker, der ingenlunde burde være passiv Genstand for Spr.ens Virken. Ved de reformerte K.forfatninger kom Præsten derfor paa en ganske anden Maade til at staa som Led af Menigheden og dens Styre — ikke over den. Uniformitetskravet, der umuliggjorde Tolerance, bevirkede dog, at den væsentlige Side af Menigheden (denne som et virkelig frivilligt Samfund) ikke gennemtørtes, og mange ydre Former fra den gl. Sogneordning opretholdes som praktiske. I Byerne danner dog ref. Menigheder i Virkeligheden ofte én stor fælles Menighed. Ud fra Videreførelsen af den ref. Menighedsforstaaelse fremkom den kongregationalistiske Tankegang, der afgjort brød med den gl. Sogneforstaaelses Udvorteshed. — Nutiden har overalt i de evang. K.r paa mange Maader omformet Sogneforholdene; vigtigst i kirkl. Henseende er det, at man paa luth. Grund i 19. Aarh. de fleste Steder er skredet til Organisationer, der har givet Menigheden Medbestemmelsesret i de kirkl. Forhold. — Jfr. Art. Præstekaldelse III, 636; Præsteløn III, 640. (U. Stutz, Art. ›Pfarre‹ og›Eigenkirche‹ i Realencyklopädie XV og XXIII; Hinschius, Kirchenrecht II, 1871; Harnack, Miss. u. Ausbreitung des Christenthums, 1902; Hauck, Kirchengesch. Deutschlands I; Stutz, Gesch. des kirchl. Benefizialwesens I, 1895; Imbart de La Tour, Les paroisses rurales du 4e au 11e siècle, 1900; H. Schäfer, Pfarrkirche u. Stift im deutschen Mittelalter, 1903; A. D. Jørgensen, Den nord. K.s Grundlæggelse, 1874-76; E. Jørgensen, Fremmed Indflydelse under den dske K.s tidligste Udvikl., 1908; A. C. Bang, Den norske K. under Katholicismen, 1887; Taranger, Den angelsaksiske K.s Indflydelse, 1890; Cederschiöld, Isl. Kyrkomåldagar i Aarb. f. nord. Oldk., 1887; H. Hildebrand, Sveriges Medeltid III). *J. O. A.*

Sognebaandsløsning. Fra gl. Tid er enhver i Menigheden henvist til at benytte sit eget Sogns Kirke og lade sig betjene ved kirkl. Handlinger af Stedets Spr. Denne maatte, f. E. efter dsk Ret, heller ikke ›befatte sig med andens Kald, enten med Gudstjenestes Forrettelse, Ligprædiken eller i andre Maader, uden det sker efter den rette Sognepræsts Begæring og med hans Villie eller Superintendentens Befaling‹ (Dske Lov 2—11—3). Dette Forhold kaldes Sognebaand. Sognedelingen er Grundvold for kirkl. Ordning og betinger den rette Vekselvirkning mellem Præst og Menighed. Men naar det gensidige Tillidsforhold rokkes, kan Baandet vel føles som en Tvang, der kan ønskes hævet, og i ældre Tid er dette ofte sket ved særlig kgl. Bevilling. I Kbhvn havde ved hævdvunden Praksis en større Frihed efterhaanden været indrømmet, men i Landsognene kunde spændte Tilstande Tid efter anden fremkomme. Det var dog først ved den grundtvigske K.strid, at Forholdet blev giort til et stort Kampspørgsmaal. I sit Flyveskrift ›Om Daabs-Pagten‹ (1833) foreslog Grundtvig S. som den læmpeligste Maade, hvorpaa de forskellige Partier i Statsk.n kunde vinde den nødvendigste Samvittighedsfrihed. Efter Stænderforsamlingernes Indførelse søgte nu Grundtvigs Venner at arbejde videre for denne Sag, og i 1838 fik Lindberg ved Algr. Ussing, som han vidste var en Fjende af Krdmmen, men en Ven af Samvittighedsfrihed, indbragt for Stænderforsamlingen i Roskilde et Forslag dels om Præstefrihed, dels om Tilladelse for enhver i Menigheden til at holde sig til hvilkensomhelst ordineret Præst i Statskirken, man ønskede. Forslaget nægtedes dog

Fremme, særlig ved Modstand fra Biskop Mynster, der i Arbejdet for at ophæve Sognebaandet saa en kraftig Bestræbelse for Kristi K.s Opløsning. De følgende Aar bragte fornyede Forslag for at fremme Friheden indenfor K.n; det kom dog ikke videre end til, at der paa visse Betingelser opnaaedes Ret til at benytte fremmed Præst. Men idet Grundloven 1849 proklamerede Rel.s-Frihed, var der samtidig i den grundlovgivende Forsamling Forslag om Sognebaandets Ophævelse; og naar Forslaget ikke vedtoges, var det kun med den Begrundelse, at en i Udsigt stillet Lov om Folkekirkens Ordning rettere vilde i sig optage en herhenhørende Bestemmelse. Brydningerne mellem Frihedspartiet og de konservative blev dog stærkere og stærkere, og den 1854 nedsatte Kirkekommission udarbejdede da et Forslag (Biskop Mynster, der var beskikket til Kommissionens Formand døde før Forhandlingerne tog deres Begyndelse), som enstemmigt indstilledes til Ministeriet og derefter 4. April 1855, efter udførlig Behandling i Rigsdagen, blev stadfæstet som Lov. Ifølge denne Lov kan den, der ønsker det, gennem Provsten anmelde, at han efter forudgaaet Aftale har valgt en anden, selvstændig Præst i Folkekirken til sin Sjælesørger, hvorefter Provsten lader Anmeldelsen gaa videre til paagældende Spr., til hvem der dog fremdeles skal afgives Meddelelser om Fødsler, Daab og Konfirmation, ligesom Tillysning til Ægteskab skal foretages i Brudens Sognekirke. Kun til de ved Lovens Emanation i vedk. Sognekald værende Præster og K.betjente skulde Sognebaandsløserne svare personlige Afgifter og Højtidsoffer; men efter indtraadt Vakance kun til den Præst, til hvem de havde sluttet sig. — Ved denne Lov kunde Frihedspartiet dog ikke føle sig tilfredsstillet, naar det ikke blev tilstedet at faa de kirkl. Handlinger udførte i ens egen Sognekirke af den valgte Præst. Længe forhandledes frem og tilbage herom i Rigsdagen, indtil Monrad som Kultusminister, imod samtlige Biskopper, med Undtagelse af P. Kierkegaard, fik Tilladelsen udvirket, ikke ved Lov, men administrativt ved kgl. Anord. 2. Okt. 1862. — Yderligere er Baandet i den efterfølgende Tid blevet løst ved Oprettelsen af Valgmenigheder (s. d. Art.) og den deraf sig siden udviklende Lovgivning. — Senere end i Danmark har den samme Frihedsbevægelse bort fra Sognebaandet gjort sig gældende i Norge. S. kan der finde Sted ifølge Lov 10. Juni 1876 med dens Supplement i kgl. Resol. 30. Dec. 1897, som giver K.tilsynet Bemyndigelse til at indrømme fremmede Præster Brugen af Sognekirken. I Sverige blev S. løst m. H. til Altergang ved kgl. Forordn. 20. Sept. 1859. *A. J.*

Soham, Levit (1 Krøn. 24, 27).

Sohar. 1) Fader til Hettiten Efron (1 Mos. 23, 8; 25, 9). — 2) Simeonitisk Slægtsøverste (1 Mos. 46, 10; 2 Mos. 6, 15; men i 4 Mos. 26, 13 og 1 Krøn. 4, 24: Serah). — 3) Judæer (1 Krøn. 4, 7; vistnok rigtigere end Læsemaaden »Jishar«).

Sohar, se Kabbala (II, 708).

Sohélet (Zohélet). S.stenen eller Slangestenen var ved Rogelkilden (1 Kong. 1, 9), der er den saakaldte Ijobsbrønd, SØ. for Jerusalem, nær ved Sammmenløbet af Hinnomsdalen og Kedronkløften. I Nærh. af denne Brønd (125 F. dyb), der muligvis i Oldtiden har svaret til sit Navn af »Kilde«, har de kongl. Haver været (2 Kong. 25, 4; Jer. 39, 4; Neh. 3, 15). S.stenen formodes af Kittel at være en derværende Stentærning, 1 Meter høj og bred, der øjensynlig har tjent som Offersten for Kildeguddommen. Det var her, Adonia og hans Tilhængere holdt Offerfest. En Klippeflade i Landsbyen Selvân, Ø. for Kedron, kaldes Zehvêle, men da dette Sted er ganske nær ved Gihonkilden, kan det paa Gr. af 1 Kong. 1, 41 f. ikke være det S., hvor Adonia befandt sig, men kun en enkelt Lokalisering af S.navnet. Zehvêle kan ifølge Kendere ogsaa betegne hele Kløftranden lige ned til Ijobsbrønden. Den i Neh. 2, 13 nævnte Slangekilde (eller Dragekilde: tannîn) er vistnok ikke andet end den bekendte Rogelkilde ved Slangestenen. *L.G.*

Sohet, Judæer (1 Krøn. 4, 20).

Sohm, Rudolph, tysk Retslærd, f. i Rostock 1841, stud. i Berlin, Heidelberg og München. 1866 blev han Privatdocent i Göttingen, senere Prof. ssteds, derpaa i Freiburg, Strassburg og Leipzig (1887). Hans Interesser samler sig særlig om kirkeretslige Spørgsmaal; saaledes har han skrevet: »Verhältniss v. Staat u. Kirche« (1873) og »Recht der Eheschliessung« (1876) o. fl. Hans Hovedværk er »Kirchenrecht« (1892), hvoraf kun udkom 1. Bind. Hans Grundsætning deri er: »Kirke og Ret udelukker hinanden, thi det religiøse Forhold er ikke juridisk, men etisk«. En aandfuld lille Oversigt over K.hist.n har vundet vid Udbredelse og er bl. a. oversat paa Norsk (1900). *J. C.*

Sohn, Georg, reformert Teolog, f. 1551 i Rossbach, studerede i Marburg og blev Prof. ssteds 1574. S. deltog ivrig i K.livet og K.stridighederne i Hessen. 1584 blev han Prof. i Heidelberg, men døde allerede 23. April 1589. *A. Th. J.*

Soissons, By i N.-Frankrig i Departementet Aisne, Oldtidens Noviodunum og senere Augusta Suessionum, Aëtius' Residens, med talrige Ruiner fra Romertiden. Pippin den lilles Kongevalg fandt Sted i S. 752 og her gjorde Ludvig den fromme Kirkebod 833. I S. findes store Rester af det 1079 grundede Abbedi St. Jean des Vignes, desuden den gl. Abbedikirke St. Léger og den store Katedral for Notre-Dame (12.—13. Aarh.); S. er Sæde for en Biskop og har to Seminarier. 13528 Indb. (1906). — Synoder i S.: 744 samlede Pippin som Følge af Bonifatius' Virksomhed en Synode i S. for Neustrien. Her hævdedes de 742 af Karloman gennemførte Canones (Forbud for Præster f. Ex. mod at gaa paa Jagt, gifte sig, virke i fremmede Stifter uden Bispers Tilladelse). — Da Ebo af Reims, som afsat, havde ordineret Præster til sit gl. Stift, erklærede Hinkmar det for ugyldigt. Karl d. skaldede sammenkaldte da 853 en Synode i S., der gav Hinkmar Medhold. Denne Strid førte til Hinkmars Kamp med Rothad af S., der paa to Synoder i S. 861 og 62 erklæredes for afsat. 866 vandt Hinkmar endnu engang paa en talrig besøgt Synode i S. Sejr over Rothad og Ebo's Præster, men Pave Nicolaus I, der imidlertid havde lært de Psevdo-Isidorske De-

kretaler at kende, gik imod Synoden, og Hinkmar maatte bøje sig. 1092 paadømte en Synode i S. den Sag, hvori Anselm af Canterbury havde anklaget Roscelin (III, 817; Synoden henlægges her urigtigt til Besançon) for Triteisme. Roscelin maatte tilbagekalde. 1121 dømte en Synode i S. Abélard til med egen Haand at kaste sine Skrifter paa Baalet, efter at han havde opgivet at forsvare dem. 1201 skulde en Synode i S. under Forsæde af den med Kongen beslægtede, pavelige Legat Octavian af Ostia paadømme Filip Augusts Ægteskabsstrid med Ingeborg af Danmark. Dennes dske Forsvarere appellerede dog straks til Paven af Mistillid til Legaten, hvorpaa Kongen erklærede at ville tage Ingeborg til sig igen. 1449 vedtog endelig en Synode i S. under Ærkebiskop Ursinus af Reims' Forsæde Baselerkonciliets liturgiske Bestemmelser og søgte at afhjælpe en Del Misbrug i den fr. K. (Hefele, Conciliengesch. I—VI²). *H. J. H.*

Soko. 1) By i Juda Lavland (Josva 15, 35), ikke langt fra Stedet, hvor David fældede Filisteren (Goliat), 1 Sam. 17, 1. S. var et stærkt og befæstet Punkt (1 Kong. 4, 10; 2 Krøn. 11, 7; 28, 18). Det laa 9 rom. Mil ($18^3/_4$ geogr. Mil) NØ. for Elevtheropolis og er Ruinerne Suvêke ved Vadi es-sant. Vejene fra Jerusalem og Hebron mødes dér. — 2) By i Juda Bjærgland (Josva 15, 48; vel ogsaa 1 Krøn. 4, 18), nu ligeledes Suvêke, SV. for Hebron.

Sokrates. 1) S., græsk Filosof, f. 469, d. 399 f. Kr., Søn af Billedhuggeren Sofroniskos, levede og virkede i Athen. I sin Ungdom øvede han sin Faders Kunst, men opgav den senere for at hellige sig Lærergærningen, der optog ham saaledes, at han forsømte sin Familie. Uden at tilhøre nogen filos. Skole søgte han gennem Samtaler at bringe Mennesker til at undersøge deres Viden og Meninger for saaledes at føre dem til en renere Erkendelse af Sandheden. I Modsætning til tidligere Tiders Naturfilos. beskæftiger S. sig udelukkende med Menneskets Vel. Da Dyden beror paa Viden, gælder det fremfor alt om at naa til rigtige Begrebsbestemmelser. Metoden hertil er induktiv. Praktisk begyndte S. da gennem Spørgsmaal at blotte Hulheden i den sædvanlige Viden, thi Erkendelsen af Uvidenheden er Beg. til al sand Viden (den majevtiske Metode, hvor Ironien spillede en stor Rolle). S. var en nøjsom Mand, tarvelig i Klædedragt og Livsvaner, en tapper Soldat, i Besiddelse af stor Karakterstyrke. Fremfor alt var han en fremragende Lærer, som ved sit Vid, Alvor og aandelige Redelighed drog mange af Tidens bedste unge til sig. Men hans Kritik af herskende Anskuelser og sociale og polit. Forhold (f. E. den demokratiske Skik at vælge Embedsmænd ved Lodkastning) paadrog ham ogsaa Fjendskab fra mange Sider. Aristofanes spottede ham saaledes i Komedien »Skyerne«. Efter en Menneskealders Virksomhed rejste hans Fjender Anklage mod ham for ikke at anerkende Statens Guder, men indføre nye Guddomme og forføre Ungdommen. S. afviste Raad om at unddrage sig Anklagen ved Flugt og holdt sin navnkundige Forsvarstale, som Platon har skildret i Apologien. Domstolen dømte ham til Døden. Han tilbragte endnu 30 Dage i Fængslet i fortrolige Samtaler med sine Disciple og tømte derefter rolig Giftbægeret. — S. har ikke efterladt sig Skrifter. Hans Liv og Lære er skildret af Xenofon og Platon, enkelte Træk er ogsaa bevarede i Aristoteles' Skrifter. Da disse Kilder paa flere Punkter tegner et forsk. Billede, kræver deres Benyttelse en kritisk Undersøgelse. — S.s Filosofi samler sig om Etiken. Formaalet er at belære Mennesker om det gode, da alle moralske Brøst skyldes mangelfuld Viden. I og for sig er alle enige om at ville det gode. Det onde skyldes Uvidenhed om Midlerne til at virkeliggøre dette. Grunden til denne moralske Optimisme er S.s Overbevisning om, at det gode fører til Lykke, medens det onde fører til Ulykke. Da alle tragter efter Lykke, maa alle ogsaa begære at være gode. Dyd og Lyksalighed er uadskillelig forenede. Det samme gælder i Hovedsagen den sociale Etik. En anti-social Handlen skader Menneskets sande Interesser. Omvendt vinder Mennesker den største Tilfredsstillelse ved at opfylde de Krav, som Samfundet efter sin Natur stiller. Saaledes kan det fremstilles som Pligt at pleje Venskab, fordi en Ven er den nyttigste Besiddelse. Lovene skal adlydes, fordi en saadan Lydighed bringer størst Gavn. Den højeste etiske Norm er Hensynet til Menneskers Vel. Ud fra denne Norm maa alle Institutioners og Handlingers Værdi maales og bedømmes. — Denne Etik har i ethvert Tilfælde en rel. Baggrund. Selv om S. næppe har hyldet Folke-Rel.ens Tro paa de forsk. Guder, opfyldte han trolig de sædvanlige rel. Pligter. Hyppig taler han om sin Dæmonion, ɔ: en indre Stemme, som umiddelbart sagde ham, hvad der var Ret. Man har sat denne i Forbindelse med Mantikens Lære om guddomm. Aabenbaringer. Andre opfatter den som et Udtryk for Samvittigheden eller som et Instinkt, ɔ: »en fra Sjælelivets ubevidste Understrøm opdukkende dunkel, men rigtig Indsigt i, hvad der var i Overensstemmelse med hans Natur«. Der er Træk, som tyder paa, at S. har hyldet Troen paa en højeste Guddom som den Virkelighed, der skjuler sig bagved Folketroens Mytologi. Man har ment, at han herved tænkte paa Aanden, som giver Livet til alt, Verdenssjælen eller Verdensfornuften. Andre hævder, at S. herved tænker om ikke paa en guddomm. Skaber, saa dog paa en guddomm. Verdensdanner, hvis Visdom kundgør sig i Verdensløbet. — Hvad enten S.s Teol. skal opfattes panteistisk-poetisk eller deistisk-teleologisk, er det ikke paa Religionsfilosofiens, men paa Etikens Omraade, at han har haft sin mægtige Betydning. Baade ved sin Personlighed, sin Lære og Martyrdød har han mer end nogen anden paavirket de følgende Tiders Filosofi. — Den kr. Teol. har siden Justinos Martyr ofte beskæftiget sig med hans Liv og Lære. Bestemmelsen af Forholdet mellem Kultur og Krdm. har ikke sjældent formet sig som en Undersøgelse af Forholdet mellem Sokrates og Jesus. Saadanne Skildringer florerede navnlig i Oplysningstiden, man møder dem f. E. hos Klopstock, Wieland, Mendelssohn, Eberhard, Matthias Claudius og Hamann. I vor hjemlige Lit. kan der mindes om den Betydning, som S.s Person har i Søren Kierkegaards

Forfatterskab. (E. Alberti, Sokrates, 1869; A. Fouillée, La Philosophie de Socrate, 1873; K. Joel, Der echte und der xenophontische Sokrates, 1893 og 1901; Theodor Gomperz, Griechische Denker II, 1902; F. Chr. Baur, Sokrates und Christus, Abh., herausgeg. v. Zeller, 1876; A. Harnack, Sokrates und die alte Kirche, 1900; J. Aars, S. skildret gennem Overs. af Platon, 1882). *C. G.* — 2) **S.**, Kirkehistoriker, levede i 1. Halvdel af 5. Aarh., f. i Konstantinopel, foretog senere en Del Rejser. Han var ikke gejstlig, maaske var han Sagfører (Scholasticus), men iøvrigt vides intet sikkert om hans Liv. Han har skrevet et stort k.hist. Arbejde, der behandler Tiden fra 305—439. Værket er skrevet før 450. Det er formet som en Fortsættelse af Evsebios' bekendte K.hist. Hovedsagelig fortæller S. om de kirkl. og dogm. Stridigheder. Han selv staar upartisk overfor de omstridte Spørgsmaal. Om Novatianerne dømmer han endog saa mildt, at nogle i ham har villet se en Novatianer — en Paastand, som dog ikke lader sig opretholde. De senere Dele af hans Arbejde, hvor han tildels bygger paa personlige Oplevelser, er af meget højere Værd end de første Dele, da hans Benyttelse af skriftlige Kilder ikke altid finder Sted med tilstrækkelig kritisk Sans. (Den gr. Tekst er udg. af Valesius 1668, af Hussey 1853 og i en praktisk Haandudgave af Bright 1878, 2. Udg. 1893; Geppert, Die Quellen des Kirchenhistorikers Socrates, 1898). *F. T.*

Sola fide (lat.), ɔ: ved Troen alene, Fanemærket for ægte luthersk Lære om Frelsen. I sin Overs. af Rom. 3, 28 indsatte Luther det lille Ord »alene« (»So halten wir es nun, das der Mensch gerecht werde ohne des Gesetzes Wercke, allein durch den Glauben«). Ordet forekommer vel ikke i den gr. Tekst, men Gengivelsen understreger træffende Paulus' Tanke (jfr. Rom. 4, 5: »Den som ikke gør Gærninger, men tror . . .« jfr. 10, 10). I Conf. Aug. VI optoges Udtrykket *s. f.* ved et Citat af Ambrosius. Fra rom.-kat. Side blev denne Lære om Frelsen eller specielt om Retfærdiggørelsen hæftigt angrebet, og Indsættelsen af det lille Ord i Romerbrevets Tekst stemplet som Forvanskning. »Solafideismen« forsvaredes med stor Kraft af de senere luth. Dogmatikere, og Konkordieformlen fastholder selvfølgelig Udtrykket (jfr. F. C. I, III, 10; II, III, 36). Idet F. C. iøvrigt afviste baade Tanken om, at »gode Gærninger er nødvendige til Frelsen«, og at de er »skadelige m. H. t. Frelsen«, fastslog den, at gode Gærninger umuligt kan være adskilt fra den sande Tro, der er »Moder og Kilde« til dem; saalidt som Lyset kan skilles fra Ilden, kan Trosfrugterne udeblive fra Troen. F. C. blev derfor ved »sola fide, sed fides nunquam est sola« (men Troen er aldrig alene). Jfr. iøvrigt Art. Retfærdiggørelse (III, 768) og Tro. *J. O. A.*

Solano, Francisco, »Perus Apostel«, spansk Jesuit, f. 2. Marts 1549 i Montilla i Andalusien, d. 14. Juli 1610 i Lima. 1589 rejste S. med Perus Vicekonge G. H. de Mendoza til Peru, hvor han, først med Tucuman som Station, begyndte sin Indianermiss.; allerede her forlød Rygter om hans Hellighed og Kraft til at virke Undere. Siden forkyndte han under et Ophold i Truxillo, at Byen skulde gaa under ved Jordskælv (en saadan Ødelæggelse indtraf 1618), og i selve Lima bevirkede (1604) hans Bodsprædikener og truende Taler om Guds Straffedom en saadan Rædsel, at den dav. Vicekonge og Ærkebispen af Lima nedsatte en Kommission for at undersøge Panikens Aarsager; den kom til Resultatet, at Guds Værk her var aabenbart. Dette i Forbindelse med S.s strænge Forsagelse og upaatvivlelige Missionsnidkærhed forklarer tilstrækkeligt, at han straks efter Døden dyrkedes som Helgen og af flere Byer, deriblandt Lima, ophøjedes til Værnehelgen. Clemens X erklærede ham 1675 for »salig«, og Benedict XIII optog ham 1726 paa Helgenlisten. *J. O. A.*

Soldyrkelse. Naar de rel. Forestillinger har hævet sig fra den primitive Aande- og Sjæletro (se Animisme I, 94; primitive Folks Religion III, 598; Sjæletro IV, 206), finder vi hos de fleste Folk et Trin, hvor Naturdyrkelsen fremtræder som Dyrkelse af Himlen, Himmellegemerne og de himmelske Kræfter. Navnlig Indtrykket af Solens Naturmagt fremkalder overvældende Forestillinger om dens guddommelige Væsen, og en særlig Solkult med bestemte Ofre vokser frem, samtidig med at en Mytedigtning tager Fart, hvor f. E. Solformørkelsen kan opfattes som et ondt Væsens Opslugning af Himmellegemet eller dets Lysglans, og hvor paa de højere Trin den personificerede Solguds genealogiske Stilling i Gudekredsen og hans særlige Virksomhed nærmere bestemmes. I den udviklede Polyteisme møder man ofte Gudeskikkelser, der maa tydes som opr. lokale Solguder, og paa den anden Side har Udviklingen Gang paa Gang overført Solgudens Karakter og Magt paa Guder, der opr. ikke havde noget med Solen at gøre. Undertiden har S.n vist Tendens til Udvikling i Retning af Monolatri eller af Antagelse af en højeste, personlig Overgud. Mærkelig er saaledes den ægyptiske Amenophis IV's Forsøg paa at gøre Dyrkelsen af Solskiven (Aten) til enegyldig Rigsreligion. Paa et højt Udviklingstrin tyder Peruanernes Opfattelse af Solguden Viracocha, der synes at være betragtet som en almægtig og allestedsnærværende Gud, Himlens og Jordens Skaber. I den iraniske Religion (jfr. Mazdaisme III, 204 og Mithra III, 268) udviklede sig en stærk, monoteistisk Tendens, men her er det usikkert, om Lysets Repræsentanter (Ahura Mazda og Mithras) opr. var egentl. Solguder. — En vigtig Rolle har S.n spillet hos de indo-europæiske Folk, hvis ældste Gudenavne i fremtrædende Grad peger hen paa Dyrkelsen af Himmelfænomenerne. Her vedrører os kun den S., der fik Betydn. for Israel og Krdmmen. Blandt Øst-Semiterne er S.n ældgammel. Den hos Babylonierne og Assyrerne dyrkede Guddom Shamash (Solen) viser allerede ved Navnet hen til den oprindeligere Naturdyrkelse; siden opfattes Shamash som den øverste Dommer, en Værner af Sandhed og Ret og Befordrer af Sundhed; men ogsaa andre Guder, som f. E. den babylonske Hovedgud Marduk (næppe derimod Foraarsvegetationsguden Tammuz, der svarer til den syr. Adonis), er enten opr. Solguder eller sattes i Forbindelse med Solen. Hos Vestsemiterne synes S.n senere; paa aramaisk Grund bevid-

nes den siden 8. Aarh. f. Kr.; navnlig Edessa, Emesa og Palmyra blev Kultsteder for Solguden. Emesa-Solguden (Elagabal) fik i Kejsertiden, da Kejser Heliogabal (Elagabal, jfr. I, 738) højtidelig førte hans hellige Sten til Rom, Betydning for S.ns fornyede Udbredelse i Vesten. Fra Aramæerne bredte S.n sig til Fønikerne, der i det hele aramaiseredes, ogsaa de arab. Nabatæere fik vel Kulten derfra. Blandt *Jøderne* optræder S.n først i Slutn. af Kongetiden under assyr.-babylonisk Indflydelse. De Spor, man i ældre Tid har villet finde af S. hos Israel, er usikre (blandt Kana'ans opr. Befolkning synes den heller ikke sikkert bevidnet; om Samson-Fortællingens Opfattelse som Solmyte se S. 36; ogsaa Fortællingen om Elia's Himmelfart er blevet opfattet som Omarbejdelse af en Solmyte; Ba'al-Dyrkelsen har næppe med S. at gøre, og at Salomos Tempel orienteredes mod Solens Opgang, vidner vel om, at Bygmesteren var fra Tyrus, og at Forbilledet var et S.s-Tempel, men ikke om, at S.n selv havde faaet Raaderum i Israel). Derimod fristede Stjernedyrkelsen Israel i Judas *sidste* Kongetid. I 5 Mos. forbydes derfor Dyrkelse af Sol, Maane og Stjerner, og 2 Kong. 21, 3 siges om Manasse, at han bl. andre fremmede Guddomme dyrkede »Himlens Hær« (jfr. om Amon ssteds 21, 21); endnu paa Josia's Tid fortsattes Dyrkelsen (Sef. 1, 4), men under denne Konge skete en stor Udrensning (2 Kg. 23, 5); særlig omtales Bortfjærnelse fra Tempelindgangen af de af »Juda Konger« til Solen indviede Heste og Opbrændingen af »Solens Vogn« (ssteds 23, 11). Forestillingen om Solen eller Solguden som kørende paa en med Heste forspændt Vogn var udbredt, og at »Solvogne« som Kultgenstande har været vidt udbredt, viser det mærkelige danske Fund fra Trundholm (S. Müller, Solbilledet fra Trundholm i Nord. Fortidsminder I). Om S.ns vedblivende Udbredelse hos Israeliterne vidner ogsaa endnu Jer. 8, 2 jfr. 19, 13 og Hes. 8, 16. Jødisk S. efter Eksilet kendes der derimod intet sikkert til. At Essenerne senere, under Bønnen, vendte sig mod Øst (Josefos) og ikke som de ortodokse Jøder mod Jerusalem, behøver ikke at opfattes som Indflydelse fra S.n. I Kejsertiden har der dog eksisteret jød. Samfund, hvis Sabbazius-Dyrkelse viser tydelig Paavirkning fra S.n (Cumont, Les mystères de Sabbazius et le Judaisme i »Compte rendu de l'acad. des inscriptions«, 1906). Ogsaa hos gnostiske Jødekristne (Sampsæerne, jfr. S. 36, og Elkesaiterne I, 748) spillede Indflydelse fra S.n ind; naar Elkesaiterne betegnede Kristus som »den store Konge«, kan det minde om den semit. Betegnelse for Solguden. — De Kr. fristedes ikke af Solgudskulterne. Den kr. Festlighold-else af Søndagen har intet med S.n at gøre; den skyldes ene Mindet om Herrens Opstandelsesdag. Men at den kr. Ugehøjtidsdag faldt sammen med »den uovervindelige Sols« *(sol invictus)* Dag, spillede sikkert en Rolle, da Constantin erklærede Soldagen for Festdag i Romerriget. — Fremtrædende rel.s-histor. Betydning har den Udbredelse af S.n haft, der fandt Sted i Romerriget (særlig i Vesten) i Tiden umiddelbart før Krdmmens Sejr. Navnlig gennem Hæren vandt Mithras-Mysterierne stærk Indgang, og Opfattelsen af denne persiske Guddom som identisk med »den uovervindelige Sol«, der atter forstodes som den egentlige Overguddom, syntes at skabe en Mulighed for at uddybe og rense Polyteismen. Kejsernes Interesse for S.n kan begrunde den Opfattelse, der er fremsat, at Kampen ved 4. Aarh.s Beg. i Virkeligheden stod om, hvorvidt Romerriget skulde tilfalde S.n eller Krdmmen. Constantins Valg blev ialt Fald her af største Betydning. — Ogsaa blandt de nordiske Folk har S.n været udbredt (for Broncealderens Vedk. bevidnet i Danmark ved ovennævnte Fund af »Solvognen«), og den har sikkert længe holdt sig paa afsides Steder, trods Krdmmens Antagelse. Fra Valdres i Norge bevidnedes den endnu ved 1870, forsaavidt som man faktisk i Huse, der laa saa dybt i Dalen, at Solen var borte en Del af Vinteren, ved Vaartid ligefrem bragte Solen et Smøroffer, idet Husmoderen smurte Smør paa det Sted af Bygningen, som Solstraalerne først vilde ramme. Den opr. Tanke hermed er tydelig nok (jvf. A. C. Bang, K.hist. Smaastykker, 1890, S. 330). *J. O. A.*

Solem, Arnt, en af Hauges ældste Medarbejdere, f. 22. Okt. 1777 paa Gaarden S. i Klæbo. 1799, da Hauge var kommet til Trondhjem, blev S. stærkt vakt ved hans Forkyndelse, bosatte sig i Trondhjem og holdt nu Opbyggelsesmøder i Byen og dens Omegn. 1800 fremkaldte han og en anden Lægprædikant en stor Vækkelse i Leksviken Præstegæld. S. var ingen begavet Taler, men hans jævne personlige Vidnesbyrd og hjærtelige Bøn gjorde stærkt Indtryk. Som mange Haugianere var han en udpræget dygtig Forretningsmand, tjente sig som Høker en Formue og købte flere Gaarde; 1825 solgte han alt og drog til Kristiania, aabnede en Forretning og drev samtidig Møllebrug. 1828 købte han Sandager Gaard, der blev et Samlingssted for Datidens fremtrædende, rel. interesserede Mænd. S.s Hustru, *Randi* S., en mærkelig og højt begavet Kvinde, der ogsaa var vakt af Hauge, kom i Kra. i nært Forhold til Wexels, og derved og gennem Grundtvigs Skrifter blev hun stærkt betaget af den danske Vækker, som hun ogsaa 1836 besøgte i Kbhvn. I haugianske Kredse saa man med Mistro paa denne Indflydelse i S.s Hus. 1840 solgte S. atter sine Ejendomme, købte en Gaard ved Trondhjem og derefter Hommelvikens Brug, hvor han drev Skibsbyggeri. S.s Liv var præget af store Prøvelser, der ikke mindst bidrog til at inderliggøre hans Religiøsitet; d. 8. Febr. 1857. (Heggtveit, Norske K. i 19. Aarh. I, 1905—11, S. 217 f., 252 f.). *J. O. A.*

Solesmes, fr. Kloster ved Sablé i Depart. Sarthe, grundet 1010 som Priorat fra Benedictiner-Abbediet St. Pierre i Le Mans, kom 1657 under Maurinerne og ophævedes 1790. Kirken er et Renæssanceværk fra o. 1500. 1832 købtes Klostrets brøstfældige Bygninger af den unge Præst Guéranger (II, 299), der 1837 blev Abbed for S., der nu blev Udgangspunkt for hans Bestræbelser for at genoplive Benedictinerordenen og genindføre rom. Liturgi i Frankrig. Digtekunst og Videnskab blomstrede her, og o. 10 Datterklostre grundedes i Frankrig og Spanien. Under Kulturkampen

blev Munkene 6. Nov. 1880 uddrevet af Klostret. (Kaufmann, Das Kloster S. und Dom Guéranger, 1877). *H. J. H.*

Sollicitudo omnium, Pius VII's Bulle af 7. Aug. 1814, der genoprettede den ophævede Jesuiterorden (jfr. II, 623; udførligere i Fr. Nielsen, Pavedømmet i det 19. Aarh. I², 384 f.).

Somáli-Landet, den store trekantede Halvø, der udgaar fra Afrika mellem Bugten ved Aden og det indiske Ocean; den hører til Afrikas mindst udforskede Egne. Befolkningen, der regnes til o. 2 Mill., er sparsomt fordelt over de uhyre Strækninger; væsentlig bestaar den af Somáliere, en hamitisk Stamme, rimeligvis semitisk opblandet, der lever under ægte gl.dags patriarkalske Samfundsformer. I det indre findes Rester af den oprindeligere(?) Negerbefolkning, og Arabere har bosat sig i Byerne ved Kysten (deres første Kolonier grundlagdes i 13. Aarh.). Somálierne er fanatiske Muhammedanere, der hader fremmede; Tatovering er alm., Drengene omskæres. I 19. Aarh. kom Sydkysten under Sultanen af Sansibars Herredømme, der atter 1892 overlod Italien den upaalidelige Besiddelse; paa Nordkysten satte først Ægypten (1875), saa England sig fast med Zeila og Berbera som Hovedbyer (1903 Krigen med »den gale Mullah«), videre ejer Frankrig en mindre Strækning, vigtig som Endepunkt for en Jernbane til Abyssinien. S. hører til de Egne, der er »uoccuperede« af Miss., selv den engelske Regering modsætter sig af H. til Befolkningens Fanatisme Miss. Derimod planlagde i Febr. 1885 Jon Grant Neville Keith-Falconer (Søn af Jarlen af Kintore) med Hustru, der tilhørte den skotske Frik. (af 1843), en Lægemiss. blandt de Somáliere, der bo i Syd-Arabien ved Aden. Jan. 1887 begyndtes Virksomheden heldig i Shaikh Othman, men Keith-Falconer døde allerede 11. Maj s. A.; Frik.n fortsatte dog det paabegyndte Værk. *J. O. A.*

Somaskere (eller Majolister), Kanniker af den hl. Majolus's Orden, stiftet 1532 el. 1533 i Somasco ved Milano af en Venezianer Girolamo Miani (Hieronymus Aemilianus), f. 1481, som opr. var Officer, men oplevede en brat Omvendelse og fra 1518 blev Præst i Venezia og her grundlagde flere velgørende Institutioner. Ordenen stiftede han sammen med nogle ligesindede Kanniker i den Hensigt at uddanne barmhjærtige Brødre. D. 8. Febr. 1537, kanoniseret 1761 (20. Juli er hans Mindedag). 1568 blev S.ne stadfæstet som en Orden af regulerede Kanniker. S.ne bestaar endnu. Ordenens Hovedkollegium er Clementinum i Rom. *A. Th. J.*

Somer. 1) En Øverste i Aser (1 Krøn. 7, 32; i V. 34 »Semer«). — 2) En af Kong Joas' Mordere var Søn af en S. (2 Kong. 12, 22 [21]), men i 2 Krøn. 24, 26 læses i Stedet for Simrit, et Kvindenavn.

Sommar, Magnus, svensk Biskop, blev efter Studier i Udlandet 1518 Domprovst i Strängnäs og 1522 paa Gustaf Vasas Befaling Biskop ssteds. Kongen, der som bekendt stødte sammen med alle sine Bisper, gav 1536 S. hans Afsked p. Gr. af et ubetænksomt Svar; en Tid sad han fængslet og levede efter sin Frigivelse paa Krokeks Kloster (II, 867). Fødsels- og Dødsaar ukendte. *H. J. H.*

Sommer. 1) **Hans Morten S.,** Højesteretsassessor, norsk Præstesøn fra Nordland, f. 1735, studerede i sin Ungdomstid i Kbhvn, foruden Jura, ivrigt de gl. Sprog. 1778, Aaret efter hans Ansættelse i Højesteret, udgav han »Undersøgelse af N. T.s dske Oversættelses Rigtighed paa endeel Steder«, der paaviste en Række Oversættelsesfejl. Et stort anlagt Arbejde, en kritisk Udg. af N. T.s gr. Tekst med lat. og dsk Overs. samt Kommentar, naaede han ikke til Ende med. D. 1791. — 2) **Hinrich Hieronymus S.,** Lægprædikant, f. i Husum 1804, var Skomagersvend og blev i sit 21. Aar grebet af en levende Tro. Han sluttede sig nu til Herrnhuterne og nedsatte sig i Husum, hvor han fremkaldte en Vækkelse og vakte Kærligheden til Missionen. Han lærte sig Græsk for at kunne læse N. T. og Engelsk for at have Adgang til Missionslitteraturen. Siden traadte han i I.-Miss.s Tjeneste. Han har skrevet en Del aandelige Sange (udg. af J. C. Schmidt) og et Par Traktater. D. 1861. — 3) **Magnus** (Mons) **S.,** dsk Præst, f. 7. Maj 1762 i Bodilsker paa Bornholm, Stud. 1781, 1784 cand. theol., 1785 cand. philol., 1787 Magister, 1790 Spr. til Fæmø, 1798 i Sorø, 1813 Dr. theol. ved en Afh. om de kat. Breve, d. 31. Okt. 1848. Foruden flere Taler har han i Sjællands Stifts Landemodes »Videnskabelige Forhandlinger« udgivet en Overs. af Jakobs Brev og en Afh. om Skilsmisse. — 4) **Mogens Abraham S.,** Lægprædikant, f. 1829 i Ribe, var Skrædersvend, men da han havde erhvervet sig nogle Kundskaber, blev han Lærer, først i Rørvig (til 1853), siden i Haderslev (til 1856). Begge Steder holdt han gudelige Forsamlinger, og paavirket af S. Kierkegaard angreb han K.n og Præsterne voldsomt (Sammenstød med Præsten Fr. Helveg). Efter 1856 berejste han Landet, ivrede voldsomt mod Folkek.n og søgte at stifte Frimenigheder (om hans Forbindelser med G. A. Lammers se III, 12). Da han desuden befattede sig med Kvaksalveri, blev han flere Gange arresteret. Han tog saa Ophold i Kbhvn., hvor han fortsatte med Forsamlingerne, men tillige var Udvandringsagent og gjorde mange Rejser til Amerika, hvor han optraadte baade som Læge og Prædikant. Han optraadte ogsaa som Politiker (Republikaner) og stillede sig til Valg til Rigsdagen. Da Socialismen kom til Danmark, sluttede han sig til den; men Førerne kunde ikke bruge ham, og han hævnede sig paa Hovedlederen Pio, da denne blev arresteret, ved fra Chicago at tilskrive ham et Brev, der var beregnet paa at falde i Hænderne paa hans Dommer og forværre hans Sag. D. 1901 i Aalborg efter i flere Aar at have levet i velfortjent Forglemmelse. (M. A. S., Stadier paa Livets Vej, 1868—91). *L. K.*

Sommerfelt. 1) **Halfdan Einar S.,** norsk Præst, f. 20. Juni 1830 i Ringebo (Hamar Stift), Stud. 1848, Kandidat 1854, siden Lærer ved forsk. Skoler, 1861 pers. Kap. paa Eidsvold, 1868 i østre Aker, 1870 Spr. til Froland (Kristianssands Stift), 1877 til Holmestrand, 1884 Provst, 1886 Præst ved Bodsfængslet i Kra., Afsked paa Gr. af Sygelighed 1899, d. 18 Decb. 1901. S.s Bog »Den norske Zulumission (1865) er et fortjenstfuldt Arbejde, og han havde et godt Navn som en gennempastoral Personlig-

hed. *D. T.* — 2) **Harald Vilhelm S.**, norsk Teolog, f. 24. Dec. 1848 i Holmestrand, Stud. 1866, cand. theol. 1871, fortsatte derefter med Studier af Teol. og orientalske Sprog, rejste 1874—75 i Udlandet (Ophold især i Leipzig, Rom) og gik efter sin Hjemkomst over i Skoletjeneste i Larvik (1875), hvor han 1903 blev Rektor for Realgymnasiet. S. har udgivet flere kirkehist. Smaaskrifter (bl. a. Aonio Paleario og bogen om Kristi velgjerning, 1891; H. A. Brorson som salmedigter, 1892; G. Savonarola I—II, 1893–94; Novalis, 1895; Grundtvig som salmedigter, 1899; Augustins omvendelse, 1902; J. J. Rousseau, 1906). *J. O. A.*

Sondén, Per Adolf, svensk Literaturhistoriker og Psalmist, f. i Landeryd i Östergötland 12. Maj 1792, Stud. i Uppsala 1809, Fil. Mag. 1815, præsteviet 1817, Komminister i Klara Sogn i Stockholm 1833, d. 2. Juni 1837. Paa Grund af sit Slægtskab med Atterbom kom S. tidlig ind i lit. Kredse og forsøgte sig uden større Held som Digter. Paavirket af den begavede Ps.digter Hedborn følte S. ogsaa Lyst til at skrive rel. Digte. I Ps.bogen af 1819 findes et Forsøg af ham (Nr. 359: »Mig dagen flyr«) samt en Sejrspsalme, som Wallin har sammenarbejdet med en lignende af Geijer (Nr. 381: »Fortälja vill jag Gud«). Sin egentlige Betydning har S. som lit.hist. Samler. Saaledes foretog han en »fortræffelig« (Warburg) Revision af Hammarskölds »Svenska Vitterheten« samt besørgede en for den Tid fortjenstfuld Udgave af Bellmans Skrifter. Desuden har han givet en temmelig ubetydelig Skildring af Olavus og Laurentius Petri's Liv og Virksomhed. *H. Wj.*

Sonderbund (og Sonderbunds-Krigen), se Schweiz (S. 114).

Sonne, Hans Christian, dsk Præst, f. 16. Aug. 1817 i Nexø, blev 1845 Spr. i Møgeltønder, 1864 i Thisted, 1875 i Store og Lille Fuglede og 1879 Provst. Da han i Thisted holdt en Række Møder med Arbejderne, lod de ham forstaa, at vilde han deres Vel, maatte han hjælpe dem til at faa det daglige Brød. Han gjorde sig da bekendt med de engelske Husholdningsforeninger og stiftede 1866 den første Brugsforening i Danmark. Ved et lille Skrift »Om Arbejderforeninger« gav han Stødet til, at Eksemplet fulgtes andre Steder. Han ledede de første Fællesmøder for Brugsforeninger og blev Formand for den Forening, disse sluttede 1871. D. 26. Jan. 1880. *L. K.*

Sonnister (Zonister), hollandsk Mennonitsamfund, stiftet af Sam. Apostool (se I, 127).

Sonoffer, se Forsoningen (II, 78) og Offer (III, 419).

Sopatros (Sopater), en Kr. fra Berøa i Makedonien, en af de i Ap. G. 20, 4 nævnte Ledsagere af Paulus paa hans 3. Missionsrejse. Sandsynligvis identisk med Sosipatros i Rom. 16, 21, altsaa jødisk-født, passende til hans Hverv som Medoverbringer af Kollekten til Jerusalem.

Sophie Hedevig, Christian V's Datter, f. 1677, d. 1735. En Barneforlovelse med Kurprins Joh. Georg af Sachsen gik over Styr. Senere, vidtløftige Forhandlinger om et Ægteskab med den romerske Kejser Josef I strandede paa Prinsessens bestemte Vægring ved at antage den katolske Religion, og da der heller intet blev af et Ægteskab med Kong Carl XII af Sverige, forblev S. H. ugift. Da Broderen, Frederik IV, ægtede Anna Sophie Reventlow, forlod hun og den anden Broder, Carl, Hoffet og opholdt sig paa Vemmetofte, som hun 1729 arvede efter Prins Carls Død. Som denne havde hun levende rel. Interesse og stod Tidens pietistiske Kredse nær. Hun var meget godgørende og oprettede flere Skoler paa sine Godser. Ved sit Testamente oprettede hun et adeligt Frøkenkloster af Godserne Vemmetofte og Højstrup. (Brasch, Vemmetoftes Historie II—III, 1860—63). *L. K.*

Sophie Magdalene, dsk Dronning, f. 1700, d. 1770. Hun hørte til et fattigt tysk Fyrstehus, Brandenburg-Kulmbach, men da Christian VI som Kronprins søgte sig en Hustru, faldt hans Valg paa hende. Han har sikkert ogsaa levet med hende i et lykkeligt Ægteskab, men det lykkedes hende ikke at vinde det dske Folks Kærlighed; der var noget stift ved hendes Væsen, og hendes Forkærlighed for alt tysk saavel som hendes Ødselhed og Pragtlyst vakte Forargelse. Naar man har beskyldt hende for stærkt at have taget Pietisternes Parti i de kirkl. Stridigheder, er dette dog vistnok kun for saa vidt rigtigt, som hun kan have gaaet sin Moders Ærinde. Denne, Markgrevinde Sophie Christiane, var en klog og intrigant Dame, der øvede stor Indflydelse paa Kongen, og hun var ivrig pietistisk. Da hun døde 1737, siger Pontoppidan, sørgede de fattige og de kristelig sindede, som bekymrede sig for Sions Sag, medens det modsatte Parti glædede sig. Men der vides egentlig slet intet om Indblanding af Dronningen, hverken i polit. eller kirkl. Sager. 1731 skænkede Christian VI hende det fra Dronning Anna Sophie inddragne Grevskab Vallø. Her lod hun Thura opføre den saakaldte Stiftsbygning, og 1737 paa sin 37aarige Fødselsdag udstedte hun Fundatsen for »Vallø kgl. Frøken-Stift«, der straks fik Kongens Stadfæstelse. Indvielsen foregik »med al optænkelig Pragt og Solennité« 14. Maj 1738. Statuterne viser en mærkelig Blanding af Sans for stiv Fornemhed og for fromt kr. Liv. Som Enkedronning gik S. M. i Spidsen for Landboreformerne ved Omordningerne paa Hørsholms Gods. Efter hendes Bestemmelse skulde hendes Begravelse ske stille; der skulde holdes en Ligprædiken, men uden alle Lovtaler og kedsommelige Slægtregistre. *L. K.*

Sora (Sor'a), By i Dan (i Josva 15, 33 regnet til Juda i videre Forstand, men ellers danitisk: 19, 41; Dom. 18, 2 f.), særlig bekendt som Samsons Hjem: Dom. 13, 2. 25; 16, 31. Jfr. ellers 2 Krøn 11, 10; Neh. 11, 29 og 1 Krøn. 2, 53. 54 og 4, 2. Nævnes i Amarnabrevene (Sarha) og er det nuvær. Sar'a 3 geogr. Mil V. for Jerusalem paa Nordsiden af Vadi es-sarar.

Sorber, se Serb (S. 159) og Slaver (S. 254).

Sorbonnen, der blev stiftet i Paris af Robert fra Sorbon (III, 801) som Fribolig og Uddannelsesanstalt for fattige Studenter (stadfæstet af Paven 1268), blev hurtig efter Stifterens Død (1271) Midtpunkt for de teol. Studier, da det havde fremragende Lærere og et udmærket Bibliotek. Skolastiken havde hele Middelalderen igennem en fast Borg i S. Tiggerordenerne, som talte saa mange af de store

Skolastikere i deres Midte, blev imidlertid S.s Konkurrenter, og der var i den Anledning ofte hæftige Stridigheder mellem Sorbonnister og Mendicanter. Oprindelig havde Studenter fra alle Lande Adgang til S., men da der jævnlig var flere fremmede end Franskmænd inden for dens Mure, blev Anstalten i Beg. af 15. Aarh. lukket for de fremmede. Forøvrigt blev der i 14. og 15. Aarh. oprettet adskillige Anstalter rundt omkring i Lighed med S. Men »Herrerne fra S.«, som S.s Beboere kaldtes, var dog stedse de mest ansete. 1469 fik to Sorbonnister, de La Pierre og Fichet, de første Bogtrykkere indkaldt til Frankrig, og i et af S.s Huse rejstes den første Bogtrykkerpresse paa fransk Grund. Reformationen blev ivrigt bekæmpet fra S. Flere Skrifter af Lefèvre d'Étaples og Luther, men ogsaa af Erasmus, blev forkætrede. Jesuitismen blev ligeledes angrebet, medens Gallikanismen fandt Tilslutning i S. Under Richelieu oplevede S. en Glanstid. Han lod nye Bygninger opføre og viste paa flere Maader S. Bevaagenhed. I 18. Aarh. gik det imidlertid tilbage med S., og da Revolutionen kom, var dens Dage talte. 1791 blev den lukket og erklæret for Statsejendom. I en Aarrække var S. saa Bolig for Kunstnere, men 1821 blev den atter gjort til en Uddannelsesanstalt med tre Fakulteter, et (katolsk) teologisk, et filol.-histor. og et matematisk-naturvidenskabeligt. I Løbet af 19. Aarh. undergik S. mange Forandringer. 1885 blev det teol. Fakultet ophævet, men andre Læregrene er i Aarenes Løb komne til, og S. er nu en mægtig, human Læreanstalt. *A. Th. J.*

Soreth, Johannes, Karmelitergeneral, f. o. 1405 i Normandiet, studerede adskillige Aar i Paris, hvor han tog de forsk. teol. Grader (1430 »Biblicus«, 1432 »Sententiarius«, 1437 Licentiat, 1438 Magister eller Dr.) og docerede. 1440 nævnes han første Gang som Provincial for Frankrig, og 1450 (51?) valgtes han paa Generalkapitlet i Avignon til Ordensgeneral. Ordenstugten var siden 14. Aarh. i Forfald, og S. ønskede streng Observans og ens Gudstjenestehold. Tillige bekæmpede han den sorte Underdragt, som efterhaanden havde indsneget sig (Karmeliternes gængse Navn i Danmark »Hvidebrødre« skyldes Kappens Farve); Tunikaen burde være graabrun. Ikke mindst Klædningsspørgsmaalet skaffede S. voldsomme Bryderier, da han paa Rejser rundt søgte at indføre Observansen. Navnlig med Kölner Klostret, der ikke vilde opgive den sorte Dragt, kom han paa Kant; man gjorde ligefrem 1460 Skandale der og udelukkede Generalen fra en Procession. Paa Generalkapitlet i Bruxelles 1462 fik han dog sine reviderede Konstitutioner vedtaget (trykt 1524 i Venezia); og paa dette Møde ophøjedes ogsaa de dske Klostre til en særlig Provins (Dacia). S. døde 27. Juli 1471 i Ordensklostret i Angers. Det følgende Generalkapitel stadfæstede S.s Konstitutioner, men foreskrev atter den sorte Dragt, og 1483 erklærede Paven denne for den ægte. S. oprettede det første kvindelige Karmeliterkloster (1452) og bidrog til, at der (1455) indrettedes et akad. Karmeliterkollegium i Løwen; som Forf. har han skrevet Prædikener og behandlet dogmatiske og Ordensregel-Spørgsmaal. Han skal have afslaaet Kardinalhatten. Straks efter hans Død talte man om hans Hellighed og Mirakler. Ordensdyrkelsen af S. er stadfæstet 1865 af Pius IX. Rygterne om hans Død ved Gift er vistnok grundløse, men som Udtryk for Bevidstheden om Modstanden mod Observansen har de Interesse. (Zimmerman, Mon. hist. Carmelitana I, 1907). *J. O. A.*

Sorley, William Ritchie, skotsk-engelsk Filosof, f. i Skotland 1855, stud. i Edinburgh og derefter i Cambridge, hvor han 1883 blev Fellow i Trinity College. Han var Prof. i Filos. ved University College, Cardiff, 1888—94, i Moralfilos. i Aberdeen 1894—1900 og har siden været Prof. i samme Videnskab ved Universitetet i Cambridge. Skrifter: »On the Ethics of Naturalism« (1885, 1904[2]); »Recent Tendencies in Ethics« (1904); »The Interpretation of Evolution« (1910, i Brit. Academy's Proceedings). *C. E. F.*

Sorolainen, se Ericus Erici (I, 785).

Sorte Død, den forfærdelige Pestepidemi, som rasede i Asien og Europa i 14. Aarh. og bortrev Millioner af Mennesker. »I Aaret 1348«, siger den samtidige fr. Krønikeskriver Froissard ganske skødesløst, »var der en Sygdom, kaldet Landfarsot, hvoraf godt en Tredjedel af Verden døde«. Pesten begyndte i Kina, fulgte de da benyttede Handelsveje gennem Asien, og fra Sortehavet bredte den sig over Europa. Til Danmark kom Sygdommen 1349 rimeligvis med et Skib fra England til Vendsyssel, og anrettede derfra sine Ødelæggelser i alle Egne af Landet. Den naaede sit Højdepunkt 1350 og gjorde store Strækninger ganske menneskefattige. Særlig blev mangfoldige Præster Ofre for Sygdommen, og Kirker stod forladte, idet alle Beboerne var bortdøde. Til Norge naaede »den store Mandedød« samtidig, formentlig ad Søvejen bragt til Bergen. I denne By begravedes paa én Dag 80, deriblandt 14 Præster og 6 Diakoner. Alle Norges Bisper døde paa Oslo-Biskoppen nær. I Sverige viste Farsoten (»Digerdøden« eller »Stordøden«) sig allerede 1348 paa Gulland og anrettede lignende Ødelæggelser som i Nabolandene. — Samtiden saa i den frygtelige Sot en Aabenbaring af Guds Vredes Dom over Menneskeheden, og den kunde da ikke andet end fremkalde baade rel. og sædelige Virkninger. Dels øvede den en mægtig vækkende Indflydelse og paamindede om Jordelivets Flygtighed. De uhyggelige Tog af Svøbebrødre (se d. Art.) blev ved den yderligere opildnede i deres Fanatisme. Men Sygdommens Rasen virkede ogsaa til den stikmodsatte Side og bragte Mennesker til at kaste sig ud i de vildeste Orgier for at døve Dødsangsten i Sansernes Rus. De mange Dødsfald gav endvidere Lejlighed til, at K.n erhvervede mange Sjælegaver (se S. 203), og det er ikke umuligt, at den saaledes erhvervede Rigdom gav Stødet til Opførelsen af en Del prægtige Domkirker, som netop stammer fra sidste Halvdel af 14. Aarh. *A. J.*

Sorterup, Jørgen Jørgensen, dsk Præst og Digter, f. 1662 i Ottestrup ved Slagelse, blev 1692 Spr. til Lyderslev-Frøslev i Stevns og 1713 Provst; d. 4. Okt. 1723. S.s Ry skyldes ikke hans fremragende Personlighed eller hans

præstelige Virksomhed. Den Maade, hvorpaa han optraadte under sine langvarige Stridigheder om Tiendebetaling og andre verdslige Sager, aabenbarede afgjorte personlige Svagheder, og Mindet om hans Gærning dvælede navnlig ved hans Dygtighed til at »vise igen«. S.s Navn hænger derimod sammen med hans ægte Digterevner, der dog ikke udelukkede, at Størsteparten af hans Produktion har liden Værdi. Han kunde i Tidens Stil udgyde sig i udtværet Moraliseren og lakejagtig Smiger for Velyndere, og paa den anden Side yndede han med bidsk og personlig Satire at kritisere de mindre Aander paa Tidens Parnas, et Forhold, der inddrog ham i et Par voldsomme literære Fejder. S.s blivende Betydning skyldes hans 5 »Nye Heltesange om Kong Frederik IV's Sejervindinger« (1716), der modsat Tidens opstyltede Bombast paa heldig Maade søger Fornyelse gennem Folkevisetonen, for hvilken hans afdøde Ven Peder Syv havde vakt hans Sans. Dette Forsøg paa at genoplive »nordisk Kæmpesang« blev længe en enlig Svale. S.s histor. Interesse drev ham ogsaa til dilettantiske Forsøg paa at tyde Runeindskrifter og Billederne paa det fundne Guldhorn. *J. O. A.*

Sortilegium, Lodkastning (se III, 70).

Sorø, midtsjællandsk Købstad i Alsted Herred med 2413 Indb. (1911), fremstaaet om det berømte Kloster, som Absalons Fader, Asser Rig, grundlagde ved 12. Aarh.s Midte paa den daværende Ø mellem Sorø, Pedersborg og Tuel Sø. I Stiftelsen deltog Assers Brødre Toke og Ebbe, og Asser indgav sig selv med sin Hustrus Samtykke i Klostret. Dette husede Benedictinere, styret af en fra St. Knudsklostret i Odense indkaldt Prior Thomas. Asser døde (o. 1151) 13 Dage efter Indvielsen af S.s første, lille Stenkirke. S. siges, da Absalon o. 1161 omdannede det til et Cistercienserkloster, ved slet Styrelse hurtig at være kommet langt ned, men man bør maaske ikke fæste altfor stor Lid til denne alm. Motivering for at indføre de højt skattede Bernhards Munke i tidligere Benedictiner-Klostre. S. blev nu et til Jomfru Maria indviet Abbedi og fik 1182 pavelig Stadfæstelse. Absalon udstyrede det allerede rigt, og følgende Roskildebisper inkorporerede adskillige Sognekirker under det. Absalons Slægt (f. E. Esbern Snare) var ogsaa saare rundhaandet overfor denne Slægtsstiftelse, og Klosterkirken blev naturligt nu Gravplads for Medlemmer af den saakaldte »Hvideslægt« (saaledes for Absalon, hans Forældre og Brødre; 1179 lod Absalon sin Ven, Biskop Frederik af Slesvig, begrave her). Ogsaa Konger viste det stor Yndest, og fra Christoffer II syntes S. ogsaa at skulle blive Kongeslægtens sidste Hvilested. Nævnte ulykkelige Fyrste og hans Dronning hviler her, ligesaa Valdemar Atterdag og Kong Oluf; Dronning Margrethe, S.s tro Veninde, jordedes ligeledes her, men flyttedes Aaret efter til Roskilde. Dermed afbrødes en betydningsfuld Epoke i Klostrets Historie, men imidlertid var det blevet et af Danmarks rigeste Abbedier og havde langt overfløjet Moderklostret Esrom. Abbederne hørte til Rigets første Prælater, og flere af dem har siddet i Rigens Raad. Saaledes ogsaa den sidste Abbed Henrik Tornekrands (s. d.). Efter Ref.en fik han 1538 Tilsynet med alle Danmarks Cistercienser-Klostre, men døde allerede et Par Maaneder efter. 1551 ansattes her, som i de andre Herreklostre, en evang. Læsemester i Teol., og Brødrene maatte, ialt Fald officielt, slutte sig til den evang. K. Først 1580 kan Klostret betragtes som ophævet, da det bortforlenedes til Peder Reedtz. Om S.s Tilskud til det kirkelige Liv i Middelalderen véd vi saare lidt; S. blev Moderkloster for Aas i Halland (o. 1194) og Knardrup i Sjælland (1326). S.s Gavebog (fra 1440), Abbedrække, Brevfortegnelse m. m. er optrykt i Scriptores rer. Dan. IV; en Brevbog fra 1494 findes i den Arnemagnæanske Saml. (Fol. 290; benyttet i Thorkelin, Diplomat. I og Erslev, Repertorium). I S. levede den dske Rimkrønikes Forf., Broder Niels (J. E. Boesen, Sor Cistercienserkloster i Skoleprogr. 1902). — Fra Klostertiden er bevaret Kirken og den gl. Portbygning; Bygningerne var allerede før Branden 1247 omfattende. Den nuv. Kirke, en 3skibet Korskirke af rød Tegl, Danmarks største, bevarede Klosterkirke, er opført af Absalon i romansk Stil; først efter Branden 1247 fik Hovedskibet Hvælvinger (gotisk); derefter maledes ogsaa under Vinduerne den berømte Skjoldmærkefrise, som den sidste Abbed dog med stor Frihed restaurerede (jfr. Kornerup i Aarb. f. nord. Oldkyndighed 1877 og H. Petersen ssteds 1883). 1861—71 restaureredes Kirken (Høyen i Dske Mindesmærker I; Løffler, Udsigt over Danmarks Kirkebygninger, 1883; samme, Gravmonumenter i S. Kirke, 1888). — S.s nyere Historie er knyttet til dets Skole; Byen, der ingen Rolle har spillet, blev først i 17. Aarh. Købstad. 1586 omdannedes det gl. Kloster til en Latinskole for 30 adelige og 30 ikkeadelige Børn; 1623 stiftedes her videre ved Henlæggelse af Maribos og Børglums Godser et »ridderligt Akademi«, blandt hvis første Professorer den berømte Hollænder Meursius var. Under Svenskekrigen forfaldt Akademiet og ophævedes 1665, men Latinskolen bestod til 1737. Kort før blev de gl. Klosterbygninger væsentlig nedrevet. 1747 oprettede atter Frederik V et ridderligt Akademi i S., for hvilket opførtes nye Bygninger, der ligesom Klostret dannede et 4fløjet Kompleks med Kirken. Ludv. Holberg skænkede dette sit Baroni (Tersløse m. m.) og andet Gods (han hviler i Kirken). 1793 standsede det af Mangel paa Disciple, og 1813 brændte det meste af Bygningerne. 1821—22 oprettedes atter baade en Skole og et højere Akademi, til hvilket 1822—27 opførtes en Nybygning (af P. Malling). Akademiet nedlagdes 1849; den »Realhøjskole«, det 1847 var besluttet at stifte under Paavirkning af Grundtvigs Tanker om »Højskolen i Sor« (se II, 511), blev ikke til noget. Latinskolen (nu højere Almenskole og Gymnasium) fortsattes under Navn af »S. Akademi«; »S. Akademis« Aarsindtægter af Godset beregnes til o. 1/2 Mill. Kr. (Tauber, Udsigt over S. Academis Forfatning 1623—65, 1827; Gjellerup i Hist. Tidsskr. 4. R. VI; Th. Hansen, Sorø, 1883). *J. O. A.*

Sosipatros (Sosipater), se Sopatros.

Sosthenes, Synagogeforstander i Korinth, den uheldige Ordfører for de jød. Anklagere af Paulus (Ap. G. 18, 17). Det er ikke umu-

ligt, at denne S. er den samme som »Broderen« S., der nogle Aar senere fra Efesos er Medafsender af 1 Kor. (1, 1), og som synes at have hørt til Korinthiernes egne.

Sostratos, en syr. Kommandant i Jerusalem (2 Mak. 4, 27—29).

Sotai, en Familie af Salomos Slaver (Esra 2, 55; Neh. 7, 57).

Soter, rom. Biskop (o. 166—174). Til ham har Biskop Dionysios af Korinth skrevet et Brev, hvori han takker ham for et af ham til den korinthiske Menighed sendt Brev, som har været ledsaget af Gaver til de fattige. S. har sandsynligvis ogsaa optraadt som Bekæmper af Montanismen. *F. T.*

Soteriologi (af gr. soteria = Frelse) kaldes den Del af Dogmatiken, der behandler Læren om Frelsens Orden (II, 117; jfr. »Dogmatiken« I, 655).

Soto. 1) **Dominicus S.**, rom.-kat. Teolog, f. 1494 i Segovia, hed oprindelig Franciscus, men antog 1525 Fornavnet D., da han traadte ind i Dominikanerordenen. Han deltog i Tridentinerkonciliet og øvede her en betydelig Indflydelse, blev Karl V's Skriftefader og udnævntes 1549 til Ærkebiskop af Segovia, men afviste Udmærkelsen og trak sig tilbage til et Kloster i Salamanca. S. var Thomist og bekæmpede ivrig Scotismen, men skrev ogsaa imod Protestantismen, saaledes en Kommentar til Romerbrevet (1550). D. 1560. — 2) **Petrus S.**, ogsaa Dominikaner og Thomist og Skriftefader for Karl V. 1543 udleverede han den spanske Bibeloversætter Enzinas (I, 776) til Inkvisitionen. Senere overtog han en Stilling i Dillingen som Lærer i Teol. og skrev her forsk. Skrifter, bl. a. »Tractatus de institutione sacerdotum« (1558), en Slags Pastoralteologi, der er hans Hovedværk. Mod Ref.en polemiserede han kraftig. Han fulgte Filip II til England, hvor Maria den blodige gjorde ham til Prof. i Oxford. Efter hendes Død 1558 kom han tilbage til Dillingen, deltog ivrigt i Tridentinerkonciliet og døde under dette 1563. *A. Th. J.*

Soubirous, Bernadette, se Lourdes (III, 81).

Soutajev, Basil, se Raskolniker (III, 695).

Soutane *(subtana)*, den lange Talar, der i Syden er Præsternes alm. daglige Standsdragt (se Præsteklæder III, 638).

South American Missionary Society, det sydamerik. Miss. Selskab med Sæde i London, stiftet af Allen Gardiner (se II, 168).

Southcote, Joanna, se Sabbatariere (S. 5).

Southern Baptist Missionary Convention, et Baptist-Missionsselskab, der 1845 paa Grund af Slavespørgsmaalet udskilte sig i Nordamerikas Sydstater fra »The American Baptist Missionary Union« af 1814. Det har optaget Missionsarbejde i V.-Afrika, Kina, Japan, Brasilien, Mexiko og gør Evangelisationsarbejde i Italien.

Southey, Robert, engelsk Digter og Historiker, f. 1774, studerede i Oxford, som han dog forlod uden Eksamen. Sammen med Coleridge (I, 533) sværmede han for den fr. Revolution og vilde grundlægge et »Pantisokrati«, et kommunistisk Samfund, hvori alle skulde være lige (Ordet dannet af Coleridge). De to Venner blev Unitarer og ægtede to Søstre. Under længere Ophold i Spanien og Portugal erhvervede S. sig omfattende Kendskab til disse Landes Hist. og Lit., og derfra hentede han Æmner til sin Digtning. Fra 1803 boede han i Keswick og regnes derfor med til »Søskolen«. Ligesom Wordsworth (se d. Art.) og Coleridge blev han efterhaanden Tory og sluttede sig nøje til den eng. K., og han havde sin Andel i den Betydning, den nye Digtning fik for den kirkl. Fornyelse. Hans poetiske Værker (10 Bd.) blev i Samtiden meget læste og beundrede. Da W. Scott 1813 fik Tilbud om Posten som Hofdigter, afslog han det til Fordel for S. Nu sættes denne næppe af nogen højt som Digter, men hans Mesterskab som Prosaforf. er ubestridt. Hans prosaiske Skrifter, store Værker om Portugals og Brasiliens Historie, Biografier o. m. a. udgør o. 40 Bind. Kirkl. Interesse har især hans fortrinlige »Life of J. Wesley« (I—II, 1820), den første Biografi, hvori dennes k.hist. Betydning er fremstillet. I »Sir Thomas More« (I—II, 1829) har S. lagt en dybere Forstaaelse af Samfundets Onder for Dagen, end der var alm. paa den Tid. De udgivne store Samlinger af hans Breve er af stor Interesse. D. 1843. (E. Dowden, S., i Serien »English Men of Letters«, 1879). *C. E. F.*

Sovenbroder (ell. Sövenbroder), **Enwald**, Prælat, vistnok f. i Kiel o. 1445, blev efter Studier, der skaffede ham Magistergraden, Sekretær i Christiern I's Kancelli og Lærer for Kongens yngste Søn, Hertug Frederik. Derved blev han nøje knyttet til den kgl. Familie, fik meget at gøre med Dronning Dorotheas Pengesager, blev Domprovst i Slesvigs Kapitel og var 1485 Kong Hans's Sendebud i Rom. Da Slesvigs Biskop, Helrich von der Wisch, døde 1488, blev S., støttet af Kong Hans og Hertug Frederik, af Kapitlet valgt til Biskop. Men paa Grund af, at Pave Alexander VI havde provideret en af sine Kurtisaner, Dr. Eggert Durkop, med Stiftet, maatte S. efter en 5aarig Kamp vige. Sine sidste Aar tilbragte han mest i Kiel, hvor han havde sin Præbende, og døde her 1504. *H. F. R.*

Sozomenos, gr. K.historiker, levede i 1. Halvdel af 5. Aarh. samtidig med K.historikeren Sokrates. Han har foruden et nu tabt Skrift om K.ns første Aarhundreder skrevet et større k.hist. Arbejde omhandlende o. samme Tidsrum som Sokrates's K.hist. og skrevet faa Aar efter denne (i Aarene mellem 443 og 450). Slutningen er tabt, saaledes at Fortællingen nu kun naar til 425; opr. har den strakt sig til 439. S. kender sin Forgænger Sokrates og supplerer hans Værk paa adskillige Punkter. Ligeledes skriver han som denne udfra et kirkevenligt, men i dogm. Henseende upartisk Standpunkt (udg. af Valesius 1668 og af Hussey 1860). *F. T.*

Sozzini, se Socinianere.

Spaadomsbeviset (eller Forudsigelsesbeviset) er Beviset for, at Kr.dmmen som den nye Pagt er Opfyldelsen af den gl. Pagt. Det kan enten formes saaledes, at det gaar ud paa at vise, at de gl.testl. Forudsigelser er gaaet i Opfyldelse i Jesu Liv, eller at Begivenheder i Jesu Liv allerede er forudsagt i G. T. Det er efter Evangeliernes Beretninger allerede anvendt af Jesus selv (Mt. 9, 12 f.; Mk. 14, 21; 14, 27; 14, 49; Mt. 26, 54; Lk. 18, 31—33; 22, 37; 24, 25. 44—46). Af Evangelisterne har navnlig

Matthæus med Forkærlighed fremhævet, at de enkelte Begivenheder i Jesu Liv maatte betragtes under Synspunktet af Profetiernes Opfyldelse. Formlen: »Dette skete, for at det skulde opfyldes, som er talet ved Profeten«, forekommer 13 Gange. Dette er i nøje Overensstemmelse med, at Jesus er sig bevidst at være Messias, som G. T.s Profeter har varslet om, og at hans Disciple har troet paa ham som saadan. Derfor henfører baade Jesus og Evangelisterne de messianske Forjættelser til hans Person og Gærning (f. E. Lk. 4, 21, jfr. Mt. 11, 4 f.). Ogsaa i Johannes' Evang. fremhæver Jesus de gltestl. Skrifters Vidnesbyrd om ham (f. E. 5, 39. 46 f.), ligesom baade han og Evangelisten hyppig henviser til, at de enkelte Begivenheder maa ske, »for at Skriften skal opfyldes«. Svarende hertil var Paavisningen af de messianske Profetiers Opfyldelse i Jesu Liv ogsaa et Grundled af den apost. Miss.forkyndelse (Ap. G. 17, 11; 18, 28; 26, 22. 27; 28, 23). Dette gælder navnlig Messias' Lidelse, Død og Opstandelse (Ap. G. 2, 23 f.; 3, 18; 8, 32 f.; 17, 2 f.; 26, 23). Selv om dette Bevis først kun kunde benyttes overfor Jøderne, varede det ikke længe, inden det ogsaa fik afgørende Betydning for Hedninge-Kr., idet G. T. ogsaa blev deres Bibel og Kanon. Saaledes henviser Paulus til Skrifternes Opfyldelse (1 Kor. 15, 3, jfr. Rom. 3, 31 f.). Bevisets Gyldighed hviler paa Overbevisningen om G. T.s Guddommelighed. Selv om den nytestl. Brug af det bærer Mærke af den datidige fri, ofte allegoriske, Skriftbenyttelse, er den et stærkt Vidnesbyrd om den første Menigheds Overbevisning om Jesu Messianitet. Moderne kritiske Forskere har under Paavirkning af Strauss søgt at vise, at denne Messiastro ikke skyldtes Jesu historiske Liv, men at tværtimod Opfattelsen af Jesu Liv er farvet og bestemt af Messiastroen. De første Kr. dannede sig ud fra G. T. et Billede af Messias og overførte dette i alle dets Enkeltheder paa Jesu Liv. Men Disciplenes fuldkomne Uforstaaenhed overfor Tanken om Messias' Lidelse og Død viser allerede, at de ikke har hentet deres Tro paa Jesu Messianitet fra G. T.s Profetier. Denne Tro kan kun skyldes Jesu selv. En anden Sag er, at de første kr. Teologer i deres Forsøg paa at retfærdiggøre denne Tro ud fra Profetierne er gaaet videre, end G. T. berettiger til. I denne Henseende kan Datidens og Nutidens Krav om Bevisbegrundelse overhovedet ikke sammenlignes (jfr. Karl Weidel, Studien über den Einfluss des Weissagungsbeweises auf die evang. Gesch. i Theol. Stud. u. Krit., 1910; F. K. Feigel, Der Einfluss des Weissagungsbeweises u. anderer Motive auf die Leidensgeschichte«, 1910; A. Harnack, Texte u. Unters. I, 3, 1883). — Til de gltestl. Forjættelser sluttede sig allerede i den apostolske Tid Jesu egne Forudsigelser og deres Opfyldelse. Johannesevang. fremhæver disse som en Bekræftelse af Disciplenes Tro (2, 22; 12, 16; jfr. 20, 9). — Den efterapost. Tids Lærere har optaget og udviklet S., saaledes f. E. Barnabasbrevet. I endnu højere Grad gælder dette Apologeterne, fremfor alle Justinos Martyr. Markion forkaster Beviset paa Grund af hans Opfattelse af G. T. Tertullian og Irenæos benytter det derimod baade i deres Polemik mod Jøderne og til positivt at godtgøre Aabenbaringens Sandhed. Trods Kelsos' Kritik af Beviset anfører Origenes det hyppig, selv om han henregner det til de Sandheder, som angaar Troen, og ikke den højere Gnosis. Dog findes der Udtalelser af Origenes, som tyder paa, at han tillægger det mindre Betydning. I den følgende Tid blev det en Hovedopgave for den pnevmatiske (allegoriske) Fortolkning at paavise de gltestl. Spaadommes Opfyldelse i Evang. Kyrillos af Alexandria drog endog de hedenske Forudsigelser med ind i denne Apologetik, medens K.n ellers i Alm. viste stor Mistænksomhed overfor saadanne. Augustin anfører S. (De civitate Dei III, 32; XII, 11; XIII, 21) ved Siden af de andre Hovedbeviser for Krdmmens Sandhed (Aldersbeviset, Underets Bevis, Enhedsbeviset og »Aandens og Kraftens Bevis«). Derefter har det gennem lange Tider haft en fast Plads indenfor K.ns Apologetik og Dogmatik. Jo mere den rom.-kat. K.lære samlede sig om K.ns Autoritet som Dogmets Grundvold, des mindre Brug blev der dog for dette teol. og histor. Bevis. Og indenfor Protestantismen samlede det dogmat. Arbejde sig først om Begrundelsen af Skriftprincipet og Læren om Retfærdiggørelsen af Troen; m. H. hertil kunde S. ikke være af nogen umiddelbar Betydning. Nogle af Ortodoksiens Dogmatikere nævner det ikke, andre omtaler det kun ganske kort. I Alm. skelnede man mellem »en menneskelig Tro« paa Aabenbaringen (den hl. Skrift) og »en af Gud virket Tro«. Den første skyldes menneskelige Grunde og histor. Argumenter, deriblandt ogsaa S.; den sidste skyldes udelukkende Helligaandens Vidnesbyrd. Dette Syn paa Beviset blev først forandret, da de apologet. Interesser atter traadte i Forgrunden paa Grund af Deismens og Rationalismens Angreb. Supranaturalismen søgte saaledes at begrunde Aabenbaringens Guddommelighed ud fra Underne og Spaadommenes Opfyldelse som formentlig tvingende Beviser. Dette Forsøg paa at begrunde et irrationelt (overnaturligt) Sandhedsindhold ved rationelle Midler maatte paa Forhaand være dømt til at strande. Schleiermacher underkastede begge Beviser en indgaaende Kritik og tilkendte kun S. Værdi som et Vidnesbyrd om Menneskeaandens naturlige Dragelse mod Krdmmen. Senere fulgte Strauss' Kritik af S., som ikke levnede det nogen som helst Betydning (»Die christliche Glaubenslehre« § 16). Heroverfor har Richard Rothe fremhævet, at Underet og Spaadoms-Beviserne ganske vist ikke kan bevise Aabenbaringens Sandhed, men dog er konstitutive Elementer af Aabenbaringen, fordi de er uadskillelige fra al Guds Handlen. Ud fra histor. Synspunkter har v. Hofmann søgt at fremstille Aabenbaringshistorien som Forjættelse og Opfyldelse. Et af hans Hovedværker bærer det betegnende Navn; »Weissagung und Erfüllung im alten und neuen Testament«. Beslægtet hermed er Heinrich Voigt's Opfattelse af S. som Udtryk for det reale omend ikke det verbale Forhold mellem gl. og ny Pagts histor. Indhold (»Fundamentaldogmatik«, 1874). C. Henrik Scharlings Lære om S. er en Videre-

førelse af Rothes Betragtning, samtidig med at Bevisets rel. Karakter stærkere understreges. Herved er der med Rette peget paa, at S. ingen Betydning har for Apologetiken overfor udenforstaaende. Forsøgene paa at benytte det som dogmat. Bevis hviler paa en Miskendelse af den histor. Erkendelses Begrænsning. Dets rel. Værdi beror paa, at det paa et Hovedpunkt fremhæver den uløselige Forbindelse mellem gl. og ny Pagt (se III, 466, Messias III, 235 f., Profeter III, 604 f.). *C. G.*

Spahn, Johann Martin Adolph, tysk, kat. Historiker, f. 7. Marts 1875 i Marienburg i Westpreussen, habiliterede sig, efter sine Universitetsstudier, 1898 som Docent ved Berliner Universitetet i nyere Historie, blev 1901 extraord. Prof. i Bonn og s. Aar Prof. i Strassburg. Hans Arbejder behandler, foruden Historie, Kunsthistorie og Socialvidenskab; bl. a. har han udg. »Joh. Cochläus« (1898), »Ph. Veit« (1901), »Leo XIII« (1905), »Kultur u. Katholizismus« (1906), »Das Deutsche Centrum« (1907), »Michel Angelo u. d. Sixtin. Kapelle« (1907). Sammen med Kampers og Merkle udgiver han siden 1901 »Weltgeschichte in Charakterbildern«. *J. O. A.*

Spalatin, Georg, den gejstlige Diplomat blandt de lutherske Reformatorer og Luthers usvigelige Støtte, hed egentlig Burkhardt og var f. 17. Jan. 1484 i Spalt (deraf Navnet Spalatin) ved Nürnberg. 14 Aar gl. kom han som Student til Erfurt. Mutian tog sig senere faderligt af ham og skaffede ham tilsidst, efter at han i 1508 var ordineret til Præst, en Stilling hos Kurfyrst Frederik d. vise som Opdrager af Prins Johan Frederik; herved kom han i nøje Forhold til Kurfyrsten, blev efterhaanden baade hans literære og diplomatiske Fortrolige, ja en af de indflydelsesrigeste Personer ved Hoffet. Men S. brugte ikke sin Indflydelse til egen Fordel. Kun sjældent traadte han i det hele aabenlyst frem. Men bag Kulisserne udfoldede han en utrættelig og betydningsfuld Virksomhed til Bedste for Landet og ikke mindst til Bedste for Aandslivet. Det betød derfor en mægtig Vinding for Ref.en, da S. blev vundet for dens Sag. Hvornaar dette skete, og hvornaar han og Luther i det hele gjorde Bekendtskab, er usikkert, men de to Mænd har næppe kendt hinanden før 1511, da S. kom til at bo i Wittenberg. Under Luthers Paavirkning førtes S., der hidtil nærmest havde været Humanist, ind paa et virkeligt Bibelstudium, og han blev efterhaanden Luthers trofaste Støtte hos Kurfyrsten. Ængstelig og beskeden, som han var, forstod han ikke altid Luthers djærve Fremstød, men han talte altid Luthers Sag hos sin høje Herre. S. ledsagede Frederik d. vise til Rigsdagene i Augsburg og Worms og ved Kejservalget og Kejserkroningen. Efter Frederik d. vises Død 1525 blev han Præst i Altenburg (hvor han s. A. giftede sig), og desuden fik han meget at gøre som Visitator; men den personlige Forbindelse med Kurfyrsten blev bevaret ogsaa under Johan Frederiks Styre, og Johan Frederik benyttede i udstrakt Grad hans diplomat. Snille. S. var virksom paa Rigsdagen i Augsburg 1530, 1535 var han i Wien, og ved alle vigtige k.polit. Forhandlinger træffes S.s Navn. Mod Slutn. af sit Liv blev han tungsindig og sygnede hen. D. 16. Jan. 1545. S. skrev meget, navnlig Breve, af hvilke et stort Antal er bevarede. Georg Berbig har udg. en Del »Spalatiniana«, saaledes i »Neue kirchl. Zeitschr.«, 1910 og 1912, og under samme Titel i eet Værk S.s Selvbiografi og historiske Oversigter (1908) samt »G. S. und sein Verhältnis zu M. Luther auf Grund ihres Briefwechsels bis z. Jahre 1525« (1906). *A. Th. J.*

Spalding. 1) **Johann Joachim S.**, tysk Præst, f. 1. Nov. 1714 i Tribsees i Pommern; hans Slægt stammede fra Skotland, men hans Fader var Rektor og Præst i Tribsees. S. studerede i Rostock, hvor Teologien den Gang var i Tilbagegang. Nogle Aar var han Huslærer og foretog med sine Elever mange Rejser i Tyskland. En Tid opholdt han sig som Hjælpepræst hos sin Fader, og her udsendte han sit første Skrift: »Gedanken über die Bestimmung des Menschen« (1748); det vakte stor Opsigt, udkom i 13 Oplag og blev oversat paa flere Sprog. Det har Betydning ved at tage Kampen op mod den den Gang fremtrængende Materialisme. 1749 blev han Præst i Pommern og 1764 Provst i Berlin og Medl. af Overkonsistoriet. Han var meget yndet som Prædikant og har udgivet flere Prædikensamlinger. Han hører til de mest udprægede »Oplysningsteologer«, navnlig hans Skrift »Über die Nutzbarkeit des Predigtamts und deren Beförderung« (1772) vil afskaffe alle kristelige Lærestykker i Prædikenen, hvorfor han blev skarpt angreben af Herder. I Anledning af Wöllners Religionsedikt opgav han sin Præstevirksomhed 1788. D. 22. Maj 1804. — 2) **Martin John S.**, f. 1810 i Kentucky, d. 1872, stud. flere Steder i Amerika, blev rom.-kat. Biskop i Louisville og 1864 Ærkebiskop i Baltimore og Primas for den rom.-kat. K. i Nordamerika. Han har skrevet flere k.hist. Værker, saaledes om Reformationen i Tyskland og England, og taget Del i Affattelsen af »A General History of the Catholic Church« (New York, 1865—66). Som apostolsk Delegat paa 2. Plenarkoncilium i Baltimore 1866 arbejdede S. for den amerik. Romerk.s Uniformitet i Gudstjeneste, for Stiftelse af et kat. Universitet (det aabnedes først 1889 i Washington), for Missionsvæsen, K.tugt og Oprettelse af Broderskaber osv. Han deltog i Vatikanerkonciliet 1870 og opgav lydig sin Modstand mod Ufejlbarhedslæren, ja søgte som Ordfører for Troskommissionen at overbevise Minoriteten. *J. C.*

Spandemager, Hans Olufsen, dsk Reformator, f. i Malmø o. 1500, var først Munk i Helligaandsklosteret i sin Fødeby. Greben af Luthers Lære begyndte han at forkynde den, naar Lejlighed gaves. Da den udvalgte Ærkebiskop Aage Sparre i Lund gjorde Anstalter til at hindre dette, drog S. 1527, ledsaget af sin Ven og Meningsfælle Claus Mortensen Tøndebinder til Haderslev, hvor der var noget at lære, da Ref.en under Hertug Christians Værn var videre fremskreden her end i Kongeriget. Efter et Aars Forløb vendte S. tilbage til Malmø og fortsatte nu med Kraft Ref.s-Værket uden at agte Ærkebispens og Munkenes Modstand. 1530 deltog han i Rel.s-Forhandlingerne ved Herredagen i Kbhvn. Da Munkene havde maattet forlade Helligaandsklosteret, blev Kirken

af Byens Øvrighed indrømmet S. til at prædike i. Her virkede han med Kraft, indtil han efter Christian III's Sejr 1536 beskikkedes til Spr. ved Lunds Domkirke, hvor han virkede i mange Aar. D. 3. Maj 1571. *H. F. R.*

Spandet, Niels Møller, Jurist, f. 11. Febr. 1788, fra 1819 Assessor i Hof- og Stadsretten; d. 9. Nov. 1858. S. sluttede sig tidlig nær til Grundtvig, og da denne 1826 blev dømt (se II, 274), afgav S. en Erklæring om, at han fandt det urigtigt, at Grundtvig var dømt for et Forhold, som ikke alene var udadleligt, men i høj Grad prisværdigt. 1828 androg S. (jvf. K.hist. Sml. 3. R. III, 704 f.), om det maatte blive undersøgt, om hans Børn var døbt rigtigt. Da Biskop Mynster hævdede Daabens Gyldighed, da den var udført i Faderens, Sønnens og den Helligaands Navn, androg S. atter om, at Daaben maatte gentages, da han ønskede sine Børn indlemmede i den sande kristelige Kirke. Dette blev vel ikke tilladt, men Garnisons Spr. C. F. Brorson fik en Irettesættelse, da han ved Daaben havde udeladt Forsagelsen og forkortet Bekendelsen, og Minister Stemann fik 12. August 1828 udstedt et strængt Forbud mod Forandring af de kirkelige Formularer. — Som Medlem af Folketinget indbragte S. 1850 Lovforslag »om Trosfrihed«. Det indeholdt mange Bestemmelser, men vigtigst var, at Brudefolk skulde kunne vælge mellem borgerligt Ægteskab og kirkelig Vielse. Dette rejste »en Storm i Opinionen, som man ikke havde set siden 1848«. Der indkom 70 Adresser mod det og et, rigtignok betydelig mindre, Antal for det. Baade i Literaturen og i Folketinget førtes der en dygtig og indgaaende Forhandling. Det Udvalg, der nedsattes, lagde dog S.s Forslag til Side og udarbejdede i Stedet en »Lov om Ægteskabs Indgaaelse udenfor de anerkendte Trossamfund eller imellem Medlemmer af forskellige Trossamfund« (udstedt 13. April 1851). *L. K.*

Spang, Peter Johannes, dsk Præst, f. 30. Aug. 1796. Efter at have været Præst et Par Steder paa Landet blev han 1840 Kapellan ved Helligaandskirken i Kbhvn og 1845 Spr. ssteds. Han var Medlem af den Komité, Kbhvns Præstekonvent nedsatte 1844 til at udarbejde en ny Psalmebog, samt af et Udvalg, der skulde foreslaa Læmpelser i Lovgivningen om de gudelige Forsamlinger. D. 14. Jan. 1846. *L. K.*

Spangenberg. 1) **August Gottlieb S.,** Biskop i Brødremenigheden (I, 402), f. 15. Juli 1704 i Klettenberg, d. 18. Septbr. 1792 i Berthelsdorf. Udgaaet fra et fromt Præstehjem kom S., som tidlig havde mistet sine Forældre, 1717 til Klosterskolen i Ilfeld. Han havde her stærke aandelige Kampe, som fortsattes under hans Studieophold i Jena fra 1722 af. Her kom det til et Gennembrud, og han besluttede »helt at hengive sig til Herren og vende sig bort fra det onde«. Han begyndte nu at studere Teol., særlig paavirket af Prof. Fr. Buddeus (I, 410). Det nyvakte Liv havde dog endnu ikke faaet fast Holdning; 1725 førte separatistiske Mystikere ham fra K. og Nadver, og Gichtelianeren Glüsing (II, 229) gjorde ved sine stærke asketiske Krav et dybt Indtryk paa ham. Afgørende Betydning for S. fik hans Møde med tilrejsende Herrnhutere 1727 og endmere med Zinzendorf 1728. Der blev her knyttet Baand, som ikke skulde brydes. 1729 tog han Magistergraden »af Kærlighed til Frelseren, for at tjene ham og føre Sjæle paa Sandhedens Vej«, og 1732 blev han Adjunkt i Halle ved det teol. Fakultet. S.s separatistiske Anskuelser om Nadveren medførte dog snart et Brud. 1733 gik han til Herrnhut og sluttede sig nu ogsaa udvortes til Brødremenigheden. Zinzendorf overdrog ham betydningsfulde Hverv. Sept. 1733 kom S. til Kbhvn med 18 »Søskende«, som skulde virke for Miss. paa St. Croix, og blev her til Nov., ivrig optaget af at tale »Menighedens« Sag. Efter Kongens Vilje maatte S. dog forlade Kbhvn, inden Herrnhuterne drog til Vestindien, da de »Forsamlinger« han holdt, vakte Uro (jfr. K.hist. Sml. 5. R. V, 526). 1735 var han i Amerika (Georgien og særlig Pennsylvanien), hvor hans Organisationstalent, kloge Styrelse og sejge Udholdenhed bragte Menighedens Kolonier frem til Blomstring. 1739—44 opholdt han sig i Hjemmet og levede sig ind i det raadende Tænkesæt med Forsoningslæren som Midtpunkt; 1741—43 virkede han dog i England for Oprettelse af Brødremenigheder. Høsten 1744 vendte han tilbage til Amerika, men indviedes s. A. til Biskop i Marienborn. Under den skæve Udvikling i Hjemmets Menigheder i disse Aar mistænkeliggjordes S.s Gærning. Han kaldtes 1749 hjem, men vandt snart fuld Anerkendelse, og Zinzendorf overdrog ham som »Theologus Unitatis« det literære Forsvar for Menigheden. 1751 vendte han tilbage til Amerika, men drog 1762 atter til Evropa, hvor han efter Zinzendorfs Død blev den egtl. Ledende. — Den nærmeste Opgave, at fremstille faste Forfatningsformer (jfr. I, 403 f.), udførte han ved Hjælp af dygtige Jurister. Selv ofrede han sig særlig for det literære Arbejde (jfr. hans Levnetsskildring af Zinzendorf I—VIII, 1772—75, men især Læreskriftet »Idea fidei fratrum oder kurzer Begriff der chr. Lehre in den evang. Brüdergemeinden«, 1779, som med nøje Tilslutning til Biblen søger at vise Overensstemmelsen med luth. Lære). Med Afslibelsen af mange skarpe Kanter trængtes ogsaa Zinzendorfs kraftige og originale Aand tilbage. Men S. har gennem de fastere Læreformer lagt Grunden til en mere rolig og harmonisk Udvikling for Menigheden. (G. Reichel, A. G. S., Bischof der Brüderkirche, 1906). *C. B.* — 2) **Cyriacus S.,** Søn af nedenf. nævnte Johs. S., f. 1528, kom 1542 som Student i Wittenberg i Luthers Hus, blev 1546 Lærer i Eisleben, 1550 Præst ssteds, 1553 Slotspræst i Mansfeld og 1559 Generaldekan i Grevskabet. Deltog ivrig i den majoristiske Strid (III, 144) mod Major, men navnlig i den flacianske Strid (II, 64), hvor han som hele Grevskabets Gejstlighed stod paa Flacius' Side. Da Striden tilspidsede sig, maatte S. 1575 forklædt flygte fra Mansfeld til Sangershausen. Herfra maatte han atter efter et Colloquium med J. Andreæ (I, 87) 1577 flygte til Strassburg. 1581 blev han Præst i Schlesien, men ogsaa herfra fordreves han paa Grund af sin Flacianisme. D. 10 Febr. 1604 i Strassburg, til det sidste understøttet af de mansfeldske Grever. S.s talrige Skrifter omfatter eksegetiske, opbyggelige, polemiske, hymno-

logiske og betydningsfulde historiske Skrifter; han digtede ogsaa gejstlige Komedier. Blandt hans Prædikener maa fremhæves 21 over »Gudsmanden Luther« og hans »Cithara Lutheri«, Prædikener over Luthers Ps.r. — 3) **Johannes S.**, luth. Teolog, f. 1484 ved Göttingen i Hardegsen (derf. ogsaa kaldet Hardesius), blev Rektor i Gandersheim, studerede fra 1508 i Erfurt, hvor han blev vunden for Ref.en, blev 1521 Archidiakon og 1524 Præst i Nordhausen, 1546 Superintendent i Eisleben over Grevskabet Mansfeld; d. 13. Juni 1550. Størstedelen af hans Skrifter er særlig beregnet paa den studerende Ungdom, saaledes, foruden sproglige Skolebøger, hans Bearbejdelse i Spørgeform af Luthers store Katekisme (1541) og af Melanchthons Loci (»Margarita theologica«, 1540); hans ofte oplagte Postille »for de unge Kr.« (fra 1542—44) er ogsaa forfattet i Spørgeform. Hans udgivne Ps.-Samlinger indeholder ogsaa Ps.r af ham selv. *N. M. P.*

Spanheim. 1) **Friedrich S. d. æ.**, ortodoks ref. Teolog, f. 1. Jan. 1600 i Amberg (Øvrepfaltz), stud. i Heidelberg og Genève, en Tid Huslærer i Frankrig, rejste i England, blev 1626 filos. og 1631 teol. Prof. i Genève. 1642 drog han som Prof. til Leiden og blev undervejs, i Basel, Dr. theol. Han grundede sit Ry som lærd Teolog og Polemiker ved Værket *Dubia evangelica* I—III, 1631—39, men skrev ogsaa hist. Værker paa ulasteligt Fransk. I Holland deltog han, altid paa den strængeste Kalvinismes Side, i de kirkl. Kampe. Saal. skrev han mod den af Moses Amyraut (I, 78) forfægtede »hypotetiske Universalisme«. D. 14. Maj 1649. — 2) **Friedrich S. d. y.**, Søn af ovennævnte, ref. Teolog (K.- og Dogmehistoriker) og Arkæolog, f. 1. Maj 1632 i Genève, d. 18. Maj 1701 i Leiden. Blev efter en Tids Prædikantvirksomhed 1655 teol. Prof. i Heidelberg, men kom 1670 til Leiden som Prof. i K.hist. og Overbibliotekar. Han optraadte som Forf. paa næsten alle Teol.ens Omraader; de fleste af hans Skrifter findes i et tre Binds Samleværk, Leiden, 1701—03. Som streng Kalvinist stod han paa Voëtianernes Side og skrev med stor Voldsomhed mod baade Coccejus (I, 527 f.) og Descartes (I, 624 f.). *H. J. H.*

Spanien (sp. España, lat. Hispania). 1. Kirkelig Historie. S.s ældste Beboere var Iberere, men allerede i Oldtiden fik Landet en højst blandet Befolkning, idet Grækere indvandrede i Ø., Fønikere i S., hvor de navnlig udbyttede Sølvminerne (jfr. Art. Tarsis); og Keltere trængte frem i N.- og Midt-S. Carthagernes Erobringer fremkaldte Romernes Indblanding, og fra 218 f. Kr. blev S.s Erobring et Hovedformaal for Rom; det naaedes dog først helt efter 300 Aars Krige. Bedrifterne i S. imponerede bl. a. Judas Makkabæer (1 Mak. 8, 3) og bragte ham paa Tanker om et Forbund med det nye Verdensfolk (jfr. III, 150). Efterhaanden romaniseredes S. som faa af de romerske Lydlande; det deltes sluttelig i 3 Provinser: Lusitania (S.V.-Delen), Baetica (S.), Tarraconensis (N.-, Midt- og Ø.-S.). Allerede Paulus (Ro. 15, 24. 28) vilde prædike Evang. i S.; en meget gl. Tradition (Clem. Rom. og Muratoris Kanon) lod ham naa Maalet. Fabelagtig er derimod Traditionen om Apostlen Jakobs (Sebedæos' Søn, henrettet 44 i Jerusalem) Forkyndelse i S.; Legenden er først bevidnet i 9. Aarh., da Santiago blev Valfartssted (jfr. Art. Compostela, I, 542; her omtales kun Versionen om hans Lig). Irenæos og Tertullian bevidner, at Krdmmen o. 200 havde slaaet Rod, og Cyprian (Ep. 67) viser, at der paa hans Tid bestod en Række gl. Menigheder dér. Bisperne samledes paa Synoder og appellerede i Stridsspørgsmaal til Rom eller Carthago. Martyrberetninger (til Diocletians Forfølgelse henlægges f. E. Eulalias Martyrdød, I, 818) og Underskrifter under Konciliet i Elviras (Illiberis) Akter (jfr. I, 751) tyder paa, at Evang. o. 300 var udbredt over hele Landet, vel stærkest i Bætica; for Udbredelsens Styrke taler, at sp. Menigheder allerede lededes af Præster og Diakoner. Men grov Verdslighed og Overtro sammen med fanatisk Strænghed hos de alvorlige karakteriserede allerede da den sp. K. Forholdet til Hedninger, Kættere og Jøder var en truende Fare for K.ns Liv; man maatte udstede et absolut Billedforbud. Blandt S.s berømte Bisper kom Hosius af Corduba (II, 466), paa Gr. af sit Forhold til Constantin, til at spille en stor Rolle i Dogmestridighederne. I denne Periode fuldførtes efterhaanden den kirkelige Organisation, idet Bispesæderne lagdes under Metropoliter i Tarragona, Toledo, Sevilla og Braga. Trods Forholdet til Afrika synes Donatismen ikke at have faaet videre Indgang, men i Slutn. af 4. Aarh. havde S. i Priscillian (henrettet 385, jfr. III, 600) en ejendommelig Lærer, ivrig for streng Askese og en modalistisk Teologi. Det er formodet, at det »athanasianske« Symbol er fremkommet i S. under den langvarige Kamp mod Priscillianismen. Umiddelbart før Folkevandringsstormen staar Prudentius (III, 617) som fremragende Expl. paa Tidens Martyrbegejstring. Ogsaa for Askese i Form af Afholdenhed fra Ægteskab (»Jomfruelighed«, med sammenhængende Maria-Dyrkelse) eller som Kloster- eller Eneboerliv var der stor Iver (om »Silvia«-Etheria, jfr. S. 188, er fra 4. Aarh., er dog omstridt). I Protesterne mod den, særlig ved Hieronymus, fremkaldte Højspænding deltog dog ogsaa Spaniere (jfr. Vigilantius, der skal have været Presbyter i Barcellona). De skrækkelige Billeder, Sulpicius Severus (S. 166) giver af Samfundsforholdene, forklarer dog, at Verdensflugten i 5. Aarh. greb om sig. Dogmestridighederne vedblev; Orosius (III, 453), Augustins Ven, skrev mod Priscillianister og Origenister og rejste for S.s Vedk. Kampen mod Pelagianismen, og nu blev ogsaa Striden med Arianismen brændende.

409 var Alanerne, Sueberne (Syd-Sueberne) og Vandalerne trængt ind i S.; fra 414 fortrængte Vestgoterne de sidstnævnte (i hvilke Alanerne væsentlig gik op) til Afrika; selv grundede de et Rige, der omfattede Størstedelen af S. og Syd-Gallien. Suebernes Rige svarede væsentlig til N.-Portugal samt Gallicien-Asturien, men Omraadet indskrænkedes stærkt ved Vestgoternes Erobringer. Hermed havde Arianismen faaet vældig Indgang i S.; den kat. K. holdt dog Stand, med Byerne som faste Centrer, og repræsenterede den højere Kultur; om egtl. Forfølgelse af Ka-

toliker er der ikke Tale. — I 6. Aarh. mærkes i stigende Grad Arianernes Tilbøjelighed til at at slutte sig til den kat. K. Blandt Sueberne virkede i sidste Halvdel af 6. Aarh. den fremragende kirkl. Organisator Martin af Bracara (Braga; jfr. III, 188), der ved Skrifter, Klosterstiftelser og Afholdelsen af Synoder styrkede det ortodokse Element. Det suebisk-galliciske Rige fik ved den Tid i Luco (Lugo) sit 2. (nordlige) Metropolitsæde. Fra 6. Aarh. stammer ogsaa det vestgotisk-lusitanske Metropolitsædes Oprettelse i Merida (Emerita). For Vestgoternes Overgang til den kat. K. har bl. a. Leander (III, 33) af Sevilla virket ivrigt. Denne betydningsfulde Begivenhed fuldbyrdedes under Kong Rekkared (III, 737) paa Synoden i Toledo 589 (Ortodoksien i dens vesterlandske Form tilegnes ved Godkendelse af »filioque«, jfr. II, 49). Leander og hans Broder Isidor (II, 555), en af Tidens mest fremragende Forf., hævede nu Sevilla op til at være S.s aandelige Midtpunkt. Isidor førte Forsædet paa de vigtige Landssynoder 619 i Sevilla og 633 i Toledo. Begge søgte med Kraft at hæve Klerus, ordne Klostervæsnet og regulere Gudstjenesten (om den »motsarabiske« Liturgi jfr. nedenfor). Alligevel blev Ærkebispen i Rigets Hovedstad Toledo S.s faktiske Primas. Med den hl. Ildefonsus (II, 517), Mariadyrkelsens nidkære Fremmer, fik ogsaa dette Sæde en Repræsentant, som svarede til Tidens Krav. En relativ Blomstringstid fulgte for K.n efter Toledobeslutningen; hyppige Synoder — dog ofte efter germansk Skik »concilia mixta« (med verdslige Stormænd nærværende) — afholdtes, og Bisperne fik stor Indflydelse paa det borgerlige Liv. Man søgte ogsaa at vinde eller nøde de mange Jøder ind i K.n, men som Proselyter viste de sig som en tvivlsom Vinding; de Beslutninger, man i 7. Aarh. tog om at fordrive alle Jøder, var uigennemførlige.

Efter længere Tids Forfald, ikke mindst i sædelig Henseende, med Hoflivet som en væsentlig Kilde, ødelagdes det vestgotiske Rige ved de nordafrikanske Maureres eller Saraceneres (S. 51) Sejrstog (siden 711); hele Halvøen oversvømmedes, og Frankrig truedes (indtil Slaget ved Tours-Poitiers 732). Kun mod N., i Asturiens Bjærge, holdt kr. Herredømme sig. En Mængde Bisper flygtede, og den gl. kirkelige Organisation faldt efterhaanden mange Steder sammen. I det hele optraadte dog Muhammedanerne længe skaansomt mod de Kr., bortset fra, at de paalagde dem haarde Skatter. »Motsaraberne« (de Kr.) bevarede, selv da 9.—10. Aarh. medførte gentagne svære Forfølgelser (om Eulogius fra Corduba se I, 818), 29 Bispestole (med 3 Metropoliter) i S. — Imidlertid blev Maurernes Herredømme ikke varigt. Allerede Karl d. st. trængte i 8. Aarh.s Slutn. frem til Ebro og grundede 795 »den spanske Mark«. Her som i det egtl. S. havde paa den Tid den adoptianske Lære (I, 28), der støttede sig paa gl. Tradition i den sp. K. og paa dens Liturgi, fremtrædende Forsvarere (jfr. Elipandus af Toledo, I, 743, og Felix af Urgellis II, 31); den frankiske K. gik haardt frem mod Kætteriet. — Arabernes Herredømme forurolligedes ogsaa ved gentagne Opstande af Goterne og ved indbyrdes Splid, i 9. Aarh. ved Normannerplyndringer. Fra Norden (Kongerne i Oviedo) opretholdt de uafh. Kr. en næsten vedvarende Kamp mod Muhammedanerne. »Fundet« af St. Jakobs Relikvier i Beg. af 9. Aarh. (hvorefter Alfonso den kyske grundede et Bispesæde i Compostela) og Pilegrimsfærden derhen opflammede i høj Grad de Kr.s Mod; Legender fortalte da ogsaa senere om Apostlens direkte Deltagelse i Kampen (f. E. ved Kong Ramirez' Sejr 939). Saracenerkampene i S. blev Korstogenes Forløbere, og voksende Omraader befriedes. Stadig Splid mellem de kr. Smaastater og Borgerkrige hæmmede dog Resultaterne, og naar større kr. Omraader syntes at skulle forenes, splittedes de atter, for at skaffe Kongesønner egne Riger. Ofte fraterniseredes ogsaa med Saracenerne, og blandede Ægteskaber var ret hyppige. Hovedriger blev Leon, Aragon (Aragonien), Castila (Castilien; hvor Kong Fernando I, d. 1065, og Alfonso VII, d. 1157, endog antog Kejsertitel), Portugal, der 1139 blev Kongerige (efter en glimrende Sejr over Araberne ved Ourique), men toges til Len af Paven, samt Kongeriget Navarra, der en kort Tid, under Sancho d. st. (d. 1035), beherskede o. hele det kr. S. 1037 erobrede Castilien Leon; 1157 blev dette atter selvstændigt, men fra 1229 blev det atter varigt forenet med Castilien, der ogsaa paa Gr. af sine Erobringer fra Maurerne blev det kr. S.s Formagt.

Hovedmagten hos Maurerne havde efterhaanden Omajjade-Emiren i Cordova faaet; i 10. Aarh.s Beg. antog han Kalif-Titlen, og Cordova fik nu en Glanstid med en høj, aandelig Kultur. 1031 styrtedes Omajjade-Kalifatet, og nye Splittelser indtraadte. Sevilla blev nu Maurernes Hovedby, men i Slutn. af 11. Aarh. nødte de Kr.s Fremtrængen til at indkalde Almoraviderne fra Afrika, og 1111 var hele det muhammedanske S. i deres Magt. De efterfulgtes siden 1146 af de vilde Almohader, der fra Afrika styrede det mauriske S. som Provins, og som atter en Tid med Held bekæmpede de Kr. og tilbageerobrede store Dele af S.; o. 1232 omstyrtedes deres Magt. — I det hele tjente disse Omvæltninger til de Kr.s Fordel. 1085 var Toledo indtaget af Alfonso VI af Castilien (under ham reformeredes K.n ved Cluniacensere, og den gl., motsarab. Liturgi afskaffedes omtrent helt). Siden 12. Aarh.s Midte fremmedes Kampen i høj Grad ved de 3 sp. Ridderordner (Santiago de Compostela, Calatrava, Alcantara, jfr. I, 542. 445. 48). I Beg. af 13. Aarh. prædikede Paven Korstog, og ved Hjælp af de andre kr. Konger vandt Alfonso VIII af Castilien Juli 1212 det afgørende Slag ved Las Navas de Tolosa, og hans Søn Fernando III, den hl. (d. 1252, kanoniseret 1671, Helgendag 30. Maj), forfulgte Sejren; 1236 erobredes Cordova, 1241 Murcia, 1248 Sevilla, og Maurerne havde nu væsentlig kun Kongeriget Granada tilbage. — Ved Siden af Castilien fik navnlig Aragon Betydning. Aragonien, V. for Ebro, var siden 1035 selvstændigt Kongerige; 1076—1134 var det forenet med Navarra; en kort Tid var det ogsaa forenet med Castilien, men Foreningen brast. 1137 forenedes det med Markgrevskabet Barcelona (Cataluna), der var fremstaaet 874

af den gl. »sp. Mark« og udvidet yderligere i S.-Frankrig. Herved kom Albigenser-Kætteriet (I, 47, jfr. Manikæere, de nye, III, 161) til at spille en Rolle for S. Pedro II (el Católico) tog 1204, da han kronedes af Paven i Rom, sit Rige til Len af St. Peter til Harme for Stormændene. Sønnen Jaime I (el Conquistador) lagde de Baleariske Øer ind under Aragon, erobrede 1238 Valencia, 1266 Murcia og gjorde 1269 Korstog til Palæstina.

Under Kamptiden med Maurerne udviklede sig af det saakaldte »lingua Romana rustica« de forskellige Dialekter (eller faktisk selvstændige Sprog): Portugisisk, Catalansk og Castiliansk, hvoraf det sidste, siden 16. Aarh., blev det egtl. Spanske. — Maurer-Kulturen, der ikke blot udmærkede sig ved Kunstsans, men ved Videnskabelighed, fik ikke ringe Betydning for de Kr. Allerede Gerbert (Pave Sylvester II) lærte i 10. Aarh. i S. det ved Berøring med Maurerne fremstaaede højere Aandsliv at kende og kunde derved faa Ry i aristol. Filos., Matematik, Astronomi og Musik; selvom Indførelsen af de arab. Taltegn og Penduluret ikke skyldes ham, vidner disse Fornyelser i den europæiske Kultur dog om den sp. Indflydelse. Den kr. Skolastik stod i høj Grad i Gæld til den stærkt bekæmpede mauriske Peripatetiker Averroës (I, 184) fra 12. Aarh. Friere Tænkemaader bredte sig gennem denne Paavirkning til de Kr., og naar Inkvisitionen siden gjorde saa stor Høst i S., skyldes de kætterske Tanker ikke mindst maurisk Indflydelse. Ogsaa bl. de højtdannede og ofte arab. skrivende Jøder spores Indflydelsen (jfr. Maimuni III, 143); i 11.—12. Aarh. fik Jøderne en lykkelig Tid under de kr. Konger, og man viste ogsaa Muhammedanerne Tolerance. K.n og Klostrene fik en stadig voksende Magt, og ikke mindst Kampen mod Katharer og Valdesere øgede dens Indflydelse. En Hovedmand i Kætterkampen var Biskop Diego af Osma, til hvis Klerikere Ordensstifteren Domingo (I, 660, jfr. ogsaa Dominikaner-Ordenen) hørte. I det hele fik i 13. Aarh. Tiggermunkene stærk Indgang. Videnskabelig Iver førte til Grundlæggelse af flere Universiteter (1212 allerede i Palencia, siden i Salamanca og Valladolid). Et stort Navn vandt den senere Helgen Ramón fra Peñafort (III, 690), Ærkebiskop af Barcelona (d. 1275), sig som kanonisk Retslærd. Som Orientalist og Missionær bl. Jøder og Muhammedanere virkede Raymundus Martini (III, 702), ligesom Ramón Lull (III, 91) baade som Skolastiker og Missionær indtager en Særstilling.

Senmiddelalderen var stærkt optaget af indre Stridigheder (Tronstridigheder og Kamp mod Adel og Gejstlighed). Pedro III af Aragon (1276—85) frigjorde sig fra det pavelige Lensherredømme, og den fr. Pave Martin IV erklærede ham forgæves afsat; han bekæmpede Maurerne i Afrika og blev efter den sicilianske Vesper (1282) ogsaa Konge i Sicilien. 1324 lagdes Sardinien ind under Aragon. I Castilien kom Pedro den grusomme (d. 1369) i hæftig Kamp med Pavestolen; Innocents VI satte ham i Band og lagde Interdikt over hans Land. — Under det store Skisma sluttede den sp. K. sig til Clemens VI i Avignon. Hans Efterfølger blev Aragonieren Petrus de Luna (Benedict XIII, se I, 257), og selv efter Alexander V's Valg holdt S. fast ved ham; først Kejser Sigismund fik 1415 S. til at bøje sig for Konciliet i Konstanz, og Martin V sluttede derpaa 1418 et eget Konkordat med S. — Som fremtrædende K.mænd fra denne Periode kan nævnes den Biskop Alfonso af Jaen, der fra o. 1370 i Rom sluttede sig nær til den hl. Birgitte, samlede og forsvarede hendes Revelationer, og Ramón fra Sabunde (III, 690), der særlig studerede »den naturlige Teol.«. Som lydig Forsvarer for Pavemagten, og som K.retslærer overhovedet, fik Juan fra Torquemada (s. d.) Navn baade ved sin Virken paa Konciliet i Basel og siden i Italien; som Organisator af Inkvisitionen senere Storinkvisitoren Tomas fra Torquemada. — 1479 blev Isabella regerende Dronning i Castilien; hun var 1469 bleven gift med Fernando (den katolske) af Aragon, der (ligeledes 1479) blev regerende Konge der. Disse »Konger« tilintetgjorde i Forening de sidste Rester af Maurermagten ved Granadas Erobring (1482—92); 1492 udvistes ogsaa over 800,000 Jøder. Fernando udvidede yderligere sit Rige med sp. Navarra; foruden Sardinien og Sicilien fik han i Italien Magten i Napoli og erobrede Dele af Nord-Afrika, og ved Amerikas Opdagelse aabnedes uanede Muligheder for S.s kommende Storhed. Efter Isabellas Død fulgte i Castilien Datteren Juana (Johanne d. vanvittige), gift med Kejser Max's Søn Filip af Østerrig; deres Søn Karl V (II, 729) arvede hele S., de ital. Omraader, Nederland og de habsburgske Arvelande og valgtes 1519 til rom. Kejser. Hermed var for lang Tid den sp. Overmagt i den europæiske Politik sikret, men ogsaa i K.historien kom S. og den sp. Aandsindflydelse til at spille en Hovedrolle. — Under Ferdinand d. katolske (se II, 36) var Statens Magt i K.n steget stærkt (Konkordatet af 1482 sikrede Kongen Præsentationsretten til de sp. Bispestole), og ved Organisationen af Inkvisitionen (II, 539, jfr. Auto-da-fé, I, 182) knustes ikke blot den aandelige Indflydelse, som endnu sporedes fra maurisk, jødisk og kættersk Side, men ogsaa al Modstand mod Statsmagten fra verdslig og kirkelig Side (siden ogsaa de Begyndelser til liberal Humanisme og til luthersk Indflydelse, der viste sig i S., jfr. Humanismen, II, 483; Alfonso og Juan Valdés; Juan Gil, II, 216; Constantino Ponce, III, 580; Francisco de Enzinas [Dryander], I, 776; Juan Diaz, I, 635). En kr. Humanisme, der fik største Betydning m. H. til at hæve det sp. Præsteskab og delvis Klosterfolket sædeligt og videnskabeligt, grundlagdes især ved Kardinal Jiménes (se Ximenes), der 1500 stiftede Universitetet i Alcalá (I, 48), om hvis Bibelstudier Complutenser-Polygloten vidner. Mystikens Indflydelse kendemærkes ved de saakaldte Alumbrados (I, 65). S.s berømteste Søn i kirkl. Henseende i denne Periode er dog Iñigo Loyola, og Jesuiterne (II, 617) fik i den følgende Tid, efter ikke ringe Modstand, største Indflydelse i S. (berømte sp. Jesuiter: Diego Lainez, III, 5; Fr. de Borja, I, 369; Alfonso Salmeron, f. i Toledo, IV, 28; den fremragende Teolog Francisco Suarez, s. d.; den store Missionær Francisco Xavier, s. d.; Luis

de Molina, III, 274, hvis Teologi vakte stor Splid; Luis de Ponte, III, 580; som deres Modstander optraadte navnlig den teol. Berømthed Melchor Cano, I, 469). Om den senere sp. Mystik og Kvietisme jfr. II, 880; videre Juan de la Cruz (se Joh. af Korset, II, 661), den hl. Teresa de Jesu (her ogsaa om hendes Reform af Karmeliter-Ordenen), der er »Compatrona de España« (sammen med Apostlen Jakob) og Miguel Molinos (III, 275). To af Inkvisitionen forfulgte, vel i Virkeligheden ortodokse Teologer var Eksegeten Luis Ponce de Leon (III, 580) og Skolastikeren, Ærkebiskop Carranza (I, 480). 16.—17. Aarh. blev, ogsaa hvad Skønliteratur og Kunst angaar, en Blomstringstid, der vidnede om K.ns store Indflydelse paa disse Omraader (Digterne: Lope de Vega, III, 77; Calderón de la Barca, I, 445; Malerne: Ribera, III, 784; Zurbaran; Velasques; Murillo, III, 309).

Siden Filip (Felipe) II (II, 50), hvis Herredømme dog betegner den begyndende Nedgangstid for S. (Nederlands Frihedskamp, den »uovervindelige Armadas« Ødelæggelse 1588; paa den anden Side dog Erobringen af Portugal 1580, der derefter i 60 Aar var spansk), var den statslige Absolutisme i K.n absolut fremtrædende; han besatte faktisk de øverste kirkelige og klosterlige Stillinger, haandhævede strængt Statens Ret til Placet (III, 565) og udøvede sin Indflydelse ved flere Pavevalg samt ikke mindst ved Tridentiner-Konciliets Beslutninger. 1570 forjog han iøvrigt alle maurisk fødte Andalusiere (Morisker). — Til Konflikt mellem S. og Rom kom det under Urban VIII (1623—44) særlig i Anl. af den pavelige Nuntiatur i S.; samtidig begyndte Rigets Nedgang at mærkes følelig, og da Karl II døde 1700 (efter at have erklæret Filip af Anjou for sin Arving), var S. i dybeste Forfald baade materielt, polit. og aandeligt. Freden i Utrecht 1713 gjorde det yderligere af med S.s italienske Besiddelser. Striden med Rom var staaende; 1717 kom efter lange Underhandlinger et nyt Konkordat i Stand, men det traadte alligevel ikke i Kraft. Først 1753 ordnede et Konkordat den langvarige Strid om Præbendebesættelsen, men Kongen af S. beholdt ved det sin Nominationsret til Bispestolene. Imidlertid var Hadet til Jesuiterne ogsaa blevet kendeligt i S.; 1767 fordreves Ordenen baade fra S. og dets Kolonier, og de Bisper, der værnede den, forfulgtes; det var for en stor Del sp. Pression, der førte til, at Paven ophævede Ordenen 1773. Den umaadelige Mængde af unyttige, gejstlige Stillinger reduceredes særdeles stærkt i de følgende Aartier, og samtidig med den fr. Revolution begyndte man i S. for Alvor at inddrage gl. K.gods. Napoléons Broder Josef (1808—13) ophævede en Mængde Klostre, afskaffede Inkvisitionen og paalagde K.n haarde Byrder. Gennem Frimureriet udbredte sig nu ogsaa kirkefjendske Tanker. Det legitime Kongedømmes Tilbagevenden (Fernando VII 1814—33) betød, trods hæftige polit. Partikampe og Oprør, i det hele Fornyelse af den klerikale Indflydelse (Jesuiterne og Inkvisitionen vendte tilbage; Klostrene aabnedes atter), Statssuprematiet i K.n vedblev dog; i denne urolige Tid led S. yderligere ved, at Kolonierne i Syd-Amerika frigjorde sig, og i Moderlandet dannede sig et yderligt reaktionært Parti (»den apostolske Junta«, Carlisterne), der end ikke fandt Kongens brutale Absolutisme vidtgaaende nok. Under Isabella II (1833, fordrevet 1868 efter en højst urolig Regering) ophævedes 1835 en Mængde Klostre, og 1836 erklæredes det meste af K.ns og Ordenernes Gods for Statsejendom, og man begyndte at sælge det for at betale Statens Gæld; de Gejstlige, der modsatte sig Sækulariseringen, straffedes. Samtidig rasede Borgerkrigen (Carlistkrigen 1832—39), og Striden med Kurien om Nominationsretten var staaende paany, hvorfor en Mængde høje Embeder stod ubesatte (1841 havde S. kun 6 Bispestole besatte); dette forhindrede dog ikke, at den udpræget bigote (og usædelige) Dronning i særlig Grad var klerikal i Anskuelser. Et nyt Konkordat kom først i Stand 1851 (udvidet ved Konventionen Aug. 1859); efter dette opgav K.n alt Godset, mod at Staten forpligtede sig til at bekoste K.ns Kultus og lønne Klerus; Statens Nominationsret i Overensstemmelse med Aftalen fra 1753 godkendtes atter; Besparelser indførtes ved, at Bispedømmernes Grænser (Circumscription) undergik en Række Forandringer, og Kapitlernes Medlemstal reguleredes. At der imidlertid ikke i S. var Plads for et evang. Vidnesbyrd viste Ruets Skæbne (III, 839); han dømtes til Baalet 1856, men benaadedes dog med Landflygtighed; først efter Revolutionen 1868 kunde han vende tilbage (jfr. ogsaa Matamoros, III, 195). Efter Isabellas Fordrivelse 1868 fik S. Religionsfrihed, og det gik paany udover Jesuiterne; 1869 reduceredes Bispestolenes Antal, og man krævede Gejstlighedens Ed paa den nye Konstitution (Protest fra Bisperne 1870). Samtidig begyndte et ivrigt Evangelisations- og Bibeludbredelses-Arbejde (jfr. Fr. Fliedner, II, 69). Under Amadeo I (1870—73) klagedes over, at Staten ikke opfyldte sine Forpligtelser m. H. til Gudstjenestens og Gejstlighedens Underhold; bedre blev ikke Forholdene under Republiken (1873—74) og den nye Carlistkrig. Fastere Forhold indtraadte først med Alfonso XII (1875—85); Konstitutionen af 1876 hævdede »den apostolisk-rom. Rel.« som Statsreligion og tillod ikke andre »offentlige Ceremonier«, selv om den aabner Frihed for andre rel. Meninger, der ikke strider mod kr. Moral (samt for Privatkult). Trods store Vanskeligheder og Chikanerier er der siden da organiseret en Del sp.-evang. Menigheder og Prædikestationer rundtom, navnlig ved Støtte fra Udlandet; uheldigvis staar de Evang. splittet i S. som i Italien. Ogsaa den nyeste Tid har baaret Præget af den stærke polit., kirkl. og sociale Partispaltning. (Gams, Kirchengesch. von S. I—V, 1862—79; V. de la Fuente, Hist. eccl. de España I—VI, 1873—75²; E. Schäfer, Der span. Protestantismus im 16. Jahrh. I—III, 1902; Freiburger-Kirchen-Lex. XI², 1899; K. Bædeker, S. u. Portugal, 1912⁴; Fliedner, Blätter aus S.; samme, Evang. i de rom. Lande, ved Bratli, 1901).

2. Den motsarabiske Liturgi. Denne gl. vestgotiske Gudstjenesteform, der udformedes i 6.—7. Aarh. (men vel hviler paa endnu ældre sp. K.-Skikke), bevaredes i den ældre

Trængselstid, men opgaves omtrent overalt i Slutn. af 11. Aarh.; dog bevarede enkelte Menigheder de nedarvede Former. Kilderne til vort Kendskab til Liturgien er mangelfulde. Ximenes udgav et »Missale mixtum« (optr. 1755 af Lesley og hos Migne, Patrol. lat. LXXXV), der imidlertid hviler paa sene Haandskrifter og bærer Præg af Interpolationer; en kritisk Udg. af Breviariet mangler; Morin har udg. »Liber comicus«, Bianchini »Libellus orationum« og Gilson »Psalteriet« (The Mozarabic Psalter, 1905); vigtigst er den af M. Ferotin med sagkyndig Indledn. 1904 udg. »Liber ordinum«, et Pontificale fra Toledo, med Tekster fra 5.—9. Aarh. Den sidste Bog, der synes at være en Sammenarbejdelse af et egtl. Rituale og en Slags Sacramentarium med Votivmesser, er præget af teol. Lærdom og af ægte sp. Aand (Realisme, prangende Form, Forkærlighed for Antiteser); trods sin Modsætning til Adoptianismen har Alcuinus som Liturgiker gjort betydelige Laan fra dens Formler. Ferotin fastslaar, at den motsarab. Liturgi ikke stammer fra Østen; den synes ital. af Oprindelse, men er præget af visse Laan fra Afrika (Formessen havde 3 Læsestykker som i Afrika; Tiltalen ved *traditio symboli* er laant fra Augustin; her findes en Formel for Optagelse af Donatister) og fra Gallien. »Liber ordinum« indeholder en Rigdom paa Benediktions- og Exorcismeformler samt af Riter ved Ordinationer; derpaa følger Votivmesser (der ringes med Klokker for den døde), Formen for den alm. Messe samt Dødemesser. Paa Palmesøndag foregik *traditio symboli* ligesom i Gallien; Symbolet er det »apostolske« med visse Smaavariationer. *J. O. A.*

3. Bibeloversættelser. Allerede i Middelalderen findes der Spirer til et nationalt Bibelstudium i S.; men Begyndelsen er indhyllet i Mørke. Dog har nyere Undersøgelser af Bibliotekerne draget en Del Stof frem. Medens de catalanske Overs.s-Arbejder fra Middelalderens Slutn. hviler paa Vulgata og fr. Overs., gaar de castilianske Overs.r til Grundteksten. Saaledes er der fra den senere Middelalder Overs.r af G. T. fra Hebr., udført ved Samarbejde mellem jødiske og kr. Lærde. — Af N. T. kender man først Overs.r fra Ref.s-Tiden. Paa Grund af Katolicismens stærke Modstand er de alle trykt i Udlandet, saaledes Dryanders i Antwerpen 1543. De gaar alle tilbage til Grundteksten, men har forøvrigt kun faaet ringe Betydning for S. selv. — Først 1790 har S. faaet et virkelig selvstændigt, nationalt Bibelværk, nemlig Felipe Scio de S. Miguels, med lat. og sp. Tekst, foruden Kommentar (10 Dele, Valencia). Den her givne sp. Overs. er siden 1828 gentagne Gange bleven optrykt af Bibelselskabet og gør nu Tjeneste for den protestant. Propaganda. — Ogsaa i den catalanske Dialekt er N. T. udkommet (London 1830).

4. Kirkelig Statistik. S. havde i Aaret 1901 17,540,000 Indbyggere. Statsforfatningen hviler paa Konstitutionen af 30. Juni 1876, der gør den kat. Rel. til den eneste fuldt berettigede. K.ns Stilling hviler iøvrigt paa Konkordatet af 1851 og Konventionen 1859 (jfr. ovenfor). S. er delt i 9 Ærkestifter (Burgos, Santiago de Compostela, Granada, Zaragoza, Sevilla, Tarragona, Toledo, Valencia, Valladolid), der atter omfatter 46 Bispedømmer. Videre har Prioren over de tidligere Ridderordners Omraade Bisperang. Stifterne omfatter ca. 22,000 Præsteembeder. — 1868 forkyndtes Religionsfrihed, der reguleredes nærmere 1876 ved Konstitutionens § 11. Den sætter Grænser for ikkekat. Kultusøvelse. Forøvrigt har det været Praksis paa forskellig Maade at genere de Evangeliske (Forbud mod Kirketaarn, Koralsang osv.). 1905 fandtes i S. 180 evang. Prædikestationer og Menigheder (deraf o. 40 egtl. organiserede Menigheder). Mange af disse stod fuldstændig selvstændige. 5 evang. Samfund har større Betydn.: 1) *Iglesia Española Reformada*, gr. ved den engelske Højkirke (10 Menigheder under en i Irland viet Bisp), 2) Metodisterne, 3) Baptisterne, 4) Plymouthbrødrene og 5) *Iglesia Evangelica Española*, det største og bedst ordnede (med 20 Menigheder i de større Byer samt 30 Prædikestationer); Sammenslutningen er særlig Fr. Fliedners Værk (d. 1901), han skabte ogsaa Samfundets Skoler og Barmhjærtighedsanstalter. — Der udkommer i S. 10 evang. Tidsskrifter. Udenlandske Bibelselskaber arbejder for bibelske Skrifters Udbredelse. De Evang. i S. tæller tilsammen ca. 12,000. Et godt Middel til Propaganda har de i deres Skoler, der gærne søges af Katolikerne. *P. H.*

Sparre, Aage Jepsen, Ærkebiskop, Søn af Jep Tullesen til Skurup i Skaane, studerede fra 1483 i Greifswald og tog Magistergraden, blev siden Kannik og Dekan i Lunds Domkapitel, valgtes 1519 til Ærkebiskop. Christiern II havde udset en anden Mand dertil og Paven havde givet en Kardinal Brev derpaa. Først efter at Kongen 1523 havde forladt Landet, kom da S. til Sædet; men det blev ikke nogen rolig Plads for ham, baade paa Grund af de stærke polit. Brydninger i Skaane, og fordi han ikke kunde opnaa Pavens Stadfæstelse, og endelig fordi Ref.en med stor Kraft brød frem i hans Tid, og S., der i og for sig var en from Mand, havde ikke Kraft til at standse Strømmen. 1532 afstod han derfor Ærkebispesædet til Dekanen i Kapitlet, Mag. Torben Bille, idet han forbeholdt sig selv Dekanatet og andre kirkelige Præbender. D. 1540. *H. F. R.*

Sparta. I Biblen omtales S. nogle Gange i den makkabæiske Periode. S.s Blomstringstid var da længst forbi, men det havde dog endnu under Romerne (146 f. Kr.) Stillingen som en fri Forbundsstat. Ypperstepræsten Jonatan har o. 144 f. Kr. tilskrevet Spartanerne om Forbund (1 Mak. 12, 5 f.) og beraaber sig her paa en tidligere Henvendelse fra S.s Konge Arevs I til Ypperstepræsten Onias I (se Oniares); den kan ret passende tænkes i Situationen 302 f. Kr. overfor Demetrios Poliorketes. Det paaberaabte Slægtskab mellem S. og Jøderne er en Fiktion, maaske ved Kombination af Pelasgerne i Grækenland med den bibelske Peleg, Ebers Søn. Ved Jonatans Død og hans Broder Simons Tiltrædelse i hans Sted høres atter om Forbundet (14, 16 f.). Ogsaa den fordrevne Jason havde søgt Tilflugt hos S. (Lakedæmonerne, 2 Mak. 5, 9. 10). Romernes Brev om Beskyttelse for Jøderne (139 f. Kr.)

forudsætter Jøders Ophold ogsaa i S. (1 Mak. 15, 23). *L. G.*

Spaulding. 1) **Levi S.**, Missionær, f. 22. Aug. 1791, rejste 1819 med Dr. Scudder til Ceylon paa »American Boards« Vegne og virkede her med ualmindelig Troskab i 54 Aar, de 40 sidste paa Stationen Uduville, hvor han døde 18. Juni 1874. S. tog sig særlig af en kv. Kostskole; han skrev anonymt en Række Skrifter paa Tamulisk, forfattede ogsaa Ps.r, overs. Bunyans »Pilgrims Progress« og arbejdede med paa Winslows store tamulske Lexikon. — 2) **Salomon S.**, se Mormonismen (III, 288).

Spazier, Johann Gottlieb Karl, Hofraad i Neuwied, f. 1761, udg. 1788 »Freie Gedanken über Gottesverehrung der Protestanten«, som krævede liturgiske Forandringer, der stemmede med »Oplysningen«. En Tidlang arbejdede han med ved Filantropinen i Dessau, hvor han døde 1805.

Specialpagt, se Brødremenigheden (I, 402).

Spedalskhed og Spedalskheds-Hospitaler. S. er en gl. Lidelse, især i Asien. G. T. kender den (2 Mos. 4, 6; 4 Mos. 12, 10), og i 3 Mos. 13 og 14 gives der Præsterne en udførlig Beskrivelse af dens Fremkomst og Kendetegn, for at de som Vogtere, paa een Gang af Gudsfolkets Hellighed og Sundhed, kan udskille de angrebne og erklære de helbredte eller de ikke af den virkelige S. angrebne for »rene« (Mt. 8, 2—3; 11, 5). Det hebr. Navn betyder »slagen«, nemlig af Gud (Jes. 53, 4; sml. Ijob 2, 7). Det græske Navn »lepra« betyder Udslæt. »Spedalsk« (spitälsk) kommer af Hospitalet, hvori K.n opsamlede de udstødte. S. har to Former — den knudede, der ved sin misdannende og opædende Ødelæggelse af de ædleste Dele, særlig Ansigt og Hals, frembringer de mest frastødende og jammerfulde Skikkelser med hæs, tilsidst helt svigtende Røst, og den glatte, langsommere fremskridende, under hvis følesløse Tilstand de yderste Lemmer oftest afstødes og tabes; de findes allerede beskrevne af Kelsos i 2. Aarh. e. Kr. — Spørgsmaalet, om den Isolation, som Moseloven forordnede (4 Mos. 5, 2; 3 Mos. 13, 45; Luk. 17, 12: »langt borte«), og som selv en Konge maatte finde sig i, naar han blev ramt af Ulykken (2 Kong. 15, 5), var motiveret ved rel. eller hygiejniske Grunde, eller begge Dele, er blevet besvaret forsk. efter de forsk. Tiders egne baade teol. og medicinske Synsmaader. Medens Rationalismen kaldte Mose for den store Hygiejniker, har andre Tider villet skyde slige Hensyn helt til Side; og medens baade den videnskabelige og den populære Sygdomsopfattelse for godt en Menneskealder siden ved S. ligesom ved den beslægtede Tuberkulose afgjort holdt paa: Ingen Smitte, men Arv!, er man nu, praktisk talt, nærmest ved at sige det modsatte: Ikke Arv, men Smitte! og derfor sætte Haabet til de syges Isolation i Lighed med hine gamle Tider, hvis Visdom man altsaa nu erkender for den rette.

Skønt S. har været kendt ogsaa i Europa fra meget gl. Tider (bl. a. under Karl d. st.), synes det dog først at have været ved Pilegrimsrejsernes og især Korstogenes nøje Berøring med Østerland, at den blev en virkelig, overalt udbredt Landeplage, som det, ligesom ved al anden Nød dengang, tilfaldt K.n at standse eller raade Bod paa. Den naaede det ogsaa ved at følge det bibelske Raad at fjærne de syge fra Samfundet, dog ikke saa gærne ved at lade dem flakke omkring (hvad der jo ogsaa har sine Farer), men ved at samle dem i Leproserier, S.s-Hospitaler, hvis Tal i 13. Aarh. anslaas til 19000, hvoraf rigtignok de fleste kun var til 12 eller 13 Patienter efter Apostlenes Tal. De var indrettede som smaa Klostre, havde oftest deres eget Kapel og Kirkegaard indenfor den afspærrende Ringmur. Hvor der tæt udenfor vore Købstæder fandtes Huse, der nævnedes efter St. Jørgen, har der været et saadant; ogsaa til St. Lazarus eller St. Ijob kunde det være viet. Erklæring om, at én havde S., kunde ske ved en Gudstjeneste, der en Tid endog var formet som en Dødsmesse. Men hvilken Trøst for de ulykkelige, at der altid fandtes baade Mænd og Kvinder, der satte en særlig Ære og Glæde i at pleje dem for hans Skyld, om hvem man, efter den Tids Gengivelse, læste i Jes. 53, 3, at han var som en spedalsk. »Da jeg endnu levede et Liv i Synd«, siger Frans af Assisi, »syntes det mig bittert allerede blot at se spedalske; men Herren selv førte mig iblandt dem, og hvad der syntes mig bittert, blev forvandlet for mig til noget, der er ifligt baade for Legeme og Sjæl«. Tidens Tilbøjelighed til at drive Sygepleje som Askese og at søge den højeste Fortjeneste i det, der kræver mest Offer af de naturlige Følelser, kom ogsaa de spedalske tilgode. Og man saa tillige i deres indesluttede Liv ikke blot en ørkesløs Hentæring, men en anden Side af Livets Gærning, Mariaopgaven, Livet i Bøn og Beskuelse, som de andre udenfor havde mindre Tid og Lejlighed til. I det rel. Samfundslivs Tugt kom de ogsaa bedst ud over de Fristelser til Pirrelighed og Uforfærdelighed, som gærne forenes med en saadan uhelbredelig, sindsfortærende Sygdom. Samtidig lykkedes det ved Isoleringen at bringe den frygtelige Plage ned, saa at den i de fleste europæiske Lande synes forsvunden. I Norge har man dog igen haft Brug for S.s-Hospitaler, navnlig i Bergen, hvad der har givet norske Læger en fremtrædende Stilling i den paagældende Videnskab, især da det 1874 lykkedes Dr. Armauer Hansen at finde S.s-Bakterien som den første af alle Sygdomsbaciller. Paa Island forefandt Dr. Ehlers 1895 over 200 spedalske — en mægtig Tilvækst, fordi man i Tro paa Arveligheden havde ladet dem gaa omkring og smitte — og fik da Oddfellow-Ordenen til at bygge et S.s-Hospital ved Reykjavik, som allerede har nedbragt Tallet til kun lidt over Halvdelen, saa at der er Haab om, at Sygdommen, efter den lagte Plan, skal være udryddet omkring Aaret 1920, og Hospitalet da paa lignende Maade kan tage fat paa Tuberkulosen. Oddfellow-Ordenen har senere ogsaa bygget et S.s-Hospital paa St. Croix. — Overfor de store Skarer af spedalske i Hedningelandene er det jo kun Missionærerne, der gør noget. Blandt disse har Pater Damien (I, 591) paa Honololu naaet Navnkundighed, især fordi han selv blev smittet og døde af S. Mange evang. Missionærer har dog øvet samme Gærning, som med tilbørlig Forsigtighed ikke be-

høver at være egentlig farlig. (Mansa, Folkesygdommenes og Sundhedspleiens Historie i Danmark, 1873; Ehlers, Dske St. Jørgensgaarde i »Bibl. f. Læger«, 1898). *N. D.*

Spee, Friedrich v., Jesuit, f. 1591 i Kaiserswerth i en adelig Familie, blev, efter at være indtraadt 1610 i sin Orden, 1621 Lærer ved Kollegiet i Köln og 1625 Domkirkeprædikant i Paderborn; 1627 kaldte Fyrstbispen af Würzburg ham til sig, og som Sjælesørger her havde han i Løbet af knap to Aar Lejlighed til at berede 158 for Hekseri dødsdømte til Baalet (deribl. 3 Kanniker og 14 andre Gejstlige). De Rædsler, han blev Vidne til, bragte hans Haar til at graane. Overbevist om de ulykkeliges Uskyldighed udarbejdede han et lat. Skrift mod Hekseprocesserne, der først udbredtes i Afskrifter og derpaa udkom første Gang anonymt 1631 i Rinteln; S.s dristige Skrift er et af de første klare Angreb paa disse Justitsmord. Efter en Tid at have virket i Kontrareformationens Tjeneste i Bispedømmet Hildesheim, vendte han 1632 tilbage til Köln som Lærer i Moralteol. D. 7. Aug. 1635 i Trier efter at være smittet ved at pleje Syge under Byens Belejring. S. har ogsaa vundet Navn som Ps.digter (»Trutz-Nachtigall«, 1649, paany udg. af Cl. Brentano 1817); hans »Güldenes Tugendbuch«, en Opbyggelsesbog, indeholder ogsaa en Del rel. Digte. (Diel, Fr. v. S., 1901²; Cardauns, Fr. v. S., 1884; Th. Ebner, Fr. S. und die Hexenprocesse seiner Zeit, 1899). *J. O. A.*

Speer, Robert Elliott, amerikansk Miss.s-Sekretær, f. 1867, stud. i Princeton teol. Seminarium og har siden 1891 været Sekretær ved »Presbyterian Board of Foreign Missions«, i hvilken Egenskab han har besøgt mange Stationer i Asien og Sydamerika. Skrifter: The Man Christ Jesus (1896); Missions and Politics in Asia (1898); The Man Paul (1900); Presbyterian Foreign Missions (1901); The Principles of Jesus (1902); Missionary Principles and Practice (1902); Mission and Modern History (1904); Christianity and the Nations (1910) o. fl. Paa Dsk: Mennesket Kristus Jesus (1901); Et Liv i Sandhed (1904); Sejrende Ungdom (1907). *C. E. F.*

Spegel, Håkan (Haquin), sv. Ærkebiskop, Digter og Sprogforsker, f. 14. (11.?) Juni 1645 i det da dske Ronneby, af gl. smaalandsk Præsteslægt. Blev 1662 Stud. i Lund, drog til Udlandet, først til Greifswald, saa til Rostock, hvor han paavirkedes af den fromme H. Müller (III, 317), men hans egentlige Lærefader blev dog Wittenbergeren Calovius (I, 448), hvis s. k. Danziger-Katekismus ligger til Grund for S.s eget kateketiske Arbejde. I Leipzig hørte han Kromayer og Valentin Alberti (I, 46) »tale som Orakler«, og i Kbhvn lærte han Wandal og Bang (I, 210) at kende. Rustet med stærk personlig Tro og grundig teol. Uddannelse traadte saa S. ind i det kirkl. Nydannelsesarbejde, som ventede ham hjemme. — Efter forsk. Lærergærning og Ophold ved Universiteterne i Uppsala og Lund blev S. 1671 Hofpræst hos Dronning Hedvig Eleonora, 1675 Kongens Skriftefader, Overhofprædikant og Feltsuperintendent under den skaanske Krig, 1679 Spr. i Ronneby og samme Aar Superintendent paa Gotland. 1685 blev han Biskop i Skara, 1691 i Linköping, men fungerede endnu 1693 i Skara, s. A. Dr. theol., 1711 Ærkebiskop i Uppsala. D. 17. April 1714. Paa Gotland bidrog S. i høj Grad til Øens Forsvenskning. Her begyndte han paa sin Ps.digtning, der skulde give ham en fremtrædende Plads i sv. gudelig Poesi. For at lære Øboerne Svensk, omdigtede han nemlig i »en liten paraphrasin rythmicam sed orthodoxam« en god Del af G. T.s Ps.r (jfr. bl. a. 228, 229, 307, 325, i den Wallinske Ps.bog). At han var en Digternatur, viser allerede hans noget tørre, men gribende Bearbejdelse af Arreboes Hexaëmeron, »Guds Werk och Hvila« (1685), et Værk, som sikkert med Urette er fraskrevet S. Et ikke ringe Antal af S.s senere Ps.r er optaget i sv. Ps.bog af 1695. De viser en enestaaende Ævne til at give Udtryk for Troslivets og K.ns Behov, men staar i det hele tilbage som Kunstværker betragtede. Hovedsagen for S. er »at indsynge Herren i Hjærterne, ikke at kildre Ørerne«. Hans Ps.digtning er folkelig og kærnesund, aldrig sødlig, men altid »rettroende som et Bekendelsesskrift«. Tallet paa S.s originale Ps.r er vanskeligt at bestemme; vigtigst er det, at vi blandt dem har Klenodier som Nr. 75, 298 og 430 (i Ps.bog af 1819). Til nogen enkelt Digterskole kan S. ikke henføres, men Impulser fra Rist og Paul Gerhardt er stærke, og Kingos »Aandelige Sjungekor« var for S. Højdepunktet af rel. Poesi. Af mindre poetisk Værd er hans didaktiske Arbejde »Thet öpna och tilslutna Paradiset«, 1705. — Ved Arbejdet paa Katekismen, »Spörsmålsboken«, blev S. meget benyttet, og Svebilius' Katekismus hviler fra først til sidst paa hans Forarbejder. — I Redaktionen af den nye »Haandbog« har S. næppe deltaget; hans Arbejde paa Kirkeloven af 1686 og Skoleordningen af 1693 er vist mindre end hidtil antaget. Sikkert er i hvert Fald, at S. ligesom Laurelius (III, 29) holdt stift paa kirkl. Selvstændighed, om end hans store Kongetroskab gjorde ham ret medgørlig. — Ogsaa paa den nye Bibelovers. arbejdede han med (Kongebøgerne, Mt. Evang., Joh. Aab., Udarbejdelsen af Parallel-Steder, samt en Ordliste over »nogle svenske Ord, som synes dunkle«). Hans Program var: »At nærme sig *versio Lutheri*, hvor denne er tydeligere eller mere overensstemmende med den hebr. Original end vor«. — Som Pædagog var han ikke Banebryder, men to Ting havde han aabent Blik for: Betydningen af gode Lærebøger og af Skolen som relig.-moralsk Dannelsesanstalt. — Bl. S.s sproglige Arbejder kan nævnes »Glossarium Suiogothicum«, 1712; desuden har han udg. forsk. Prædikensamlinger (han var en dygtig og frygtløs Prædikant) og 1707—08 den første »Svensk kyrkohistoria« paa Modersmaalet. — S.s kraftfulde Bispestyre efterlod paa alle Omraader dybe Spor, særlig maa nævnes hans Arbejde paa at hæve Folkeoplysningen og paa at faa dygtigere Præster. (J. Helander, H. S., hans lif och gärning intill år 1693, 1899; H. Tottie, H. S. såsom Kateket och Homilet, 1891; E. Wrangel, Davids Psaltare i sv. kyrkosång, 1893). *H. Wj.*

Speier-Rigsdagene. 1) 1526. Wormser-Ediktet (s. d.) havde paa Rigsdagene efter 1521 stadig

mødt Kulde hos Stænderne, men Bondekrigen havde opskræmt Gemytterne og gjort Ref.en upopulær; og ved Freden i Madrid 1526 fik Karl V frie Hænder. Fra Sevilla sendte han de kat. Fyrster en Underhaandsmeddelelse om sin Hensigt paa en Rigsdag i Speier at ordne Forholdene ɔ: knuse Lutherdommen. Karls Broder, Ferdinand, aabnede i Juni 1526 Rigsdagen med en krigersk Optakt; som Forhandlingsæmner fastsattes, ikke de sædvanlige »Gravamina« over kirkl. Misbrug, men Hævdelsen af den kat. Tro, Kætteres Afstraffelse og Wormserediktets Gennemførelse. Med Kraft optraadte de evang. Fyrster, førte af Filip af Hessen og Johan af Sachsen, herimod; deres Præster holdt evang. Friluftsmøder, Fasten brødes demonstrativt, og de fremtvang paa Rigsdagen Forhandlinger om saadanne Æmner som: friere Bibelfortolkning (»Biblen fortolker sig selv«), Indførelse af tysk Sprog ved Gudstjenesten, ja Præsteægteskab og Lægmandskalk. Da søgte Ferdinand at standse alt, idet han til alm. Overraskelse fremlagde et hidtil skjult Brev fra Kejseren, hvori denne forbød Behandlingen af rel. Spørgsmaal, indtil et alm. Koncil kunde træffe Afgørelse. De evang. Stænder vedtog da at sende et Gesandtskab til Kejseren, ti de polit. Forhold havde atter ændret sig, idet Clemens VII havde faaet dannet Liga'en i Cognac mod Karl. Gesandtskabet blev ganske vist ikke modtaget af Kejseren, men da Rigsdagsafskeden i August 1526 udfærdigedes, fik den under Indflydelse af disse polit. Forhold en langt gunstigere Karakter for de Evangeliske, end disse ellers havde kunnet haabe. Det fastsloges heri, at enhver Fyrste og Stad, indtil et Koncil kunde samles, i Trossager kunde handle saaledes, som de mente at kunne forsvare det for Gud og Kejseren. Da Koncilet aldrig kom, betragtedes denne Rigsdagsafsked som Retsgrundlag for de derefter dannede evang. Landskirker. (Ney, Der Reichstag zu S. 1526, 1889; W. Friedensburg, Der Reichstag zu S. 1526, 1887; Th. Brieger, Der S.-Reichstag 1526 u. die rel. Frage der Zeit, 1909). — 2) 1529. Atter var de polit. Forhold de Evangeliske ugunstige; Kejser og Pave var forligte, og Filip af Hessen havde ved sin Fremfusenhed opskræmmet Sindene (jvf. Otto v. Pack III, 465). Den kejserlige Proposition ved Rigsdagens Aabning ophævede Rigsdagsafskeden af 1526 og krævede Wormserediktets Gennemførelse. Et nedsat Udvalg udarbejdede en Beslutning i Overensstemmelse dermed. Fyrsterne vedtog den straks, ti de Evangeliske var i afgjort Mindretal, men en Tid vægrede Stæderne sig. Ved Trusler og Løfter fik Ferdinand dog 21 til at bøje sig, og 19. April bekendtgjorde han, at han modtog Stændernes Beslutning. Straks nedlagde en Del evang. Fyrster og Stæder skarp Indsigelse — uden at blive hørt. 22. April affattedes Rigsdagsafskeden, i Følge hvilken Afskeden af 1526 ophævedes, alle rel. Nydannelser forbødes, Wormserediktet paabødes, og det forbødes at afskaffe Messen nogetsteds eller lære en kættersk Nadveropfattelse. Da samledes de evang. Fyrster og 14 Byers Afsendinge og affattede en energisk »Protestation« mod alle disse Punkter, idet man tilføjede en Appel til Kejser og Koncil. Retsgrundlaget var dette, at den enstemmigt vedtagne Afsked fra Speier 1526 nu ikke kunde ophæves mod deres Afstemning, men de tilføjede en klar Hævdelse af de evang. Principer, en Fremhævelse af Samvittighedens Ret overfor Kejserens Bud, og saaledes betyder denne Rigsdag for de evang. Stænder det samme, som Rigsdagen i Worms betyder for Luther, og Navnet »Protestanter« er blevet et Hædersnavn for Luthers Disciple til Minde om denne Begivenhed. (Ney, Der Reichstag zu Speier 1529, 1880; L. v. Ranke, Deutsche Geschichte III, 5, Kap. 5). — 3) 1544. I Kejserens personlige Nærværelse aabnedes en straalende Rigsdag, hvis vigtigste Opgave var at skaffe Penge til Krig mod Tyrker og Franskmænd. De Evangeliske stillede dog Betingelser, og Rigsdagsafskeden blev dem da saa gunstig som ingensinde før: alle Stiftelser, Klostre, Hospitaler o. l. skulde beholde deres Indtægter uanset deres Konfession, alle Religionsprocesser ophævedes, og Protestanter kunde blive Medlemmer af Rigskammerretten. Karl V fik Krigshjælpen, sejrede over Frankrig (Freden i Crespy) og — slog saa alle sine Løfter hen.

H. J. H.

Spekulativ Teologi betegner en teol. Retning i 19. Aarh., som søgte at udvikle Teologien i nøje Tilslutning til Schellings og Hegels Filos. Ligesom disse søgte den at naa et altomfattende og altforklarende System ved at gaa tilbage til alle Tings absolute Grund. Formaalet er at erkende Tilværelsens Mangfoldighed som Momenter i den absolute Aands Selvudfoldelse eller som den uendelige Aands evige Udviklingsproces paa en saadan Maade, at Tanken naar den Enhed og Sammenhæng, hvorefter den higer. Spekulationens første Ejendommelighed er, at Erkendelsen tager sit Udgangspunkt i Gud. Religionen er efter sit Væsen Guds Aabenbaring i Menneskeaanden eller Menneskeaandens Bevidsthed om sin Delagtighed i eller Enhed med den uendelige Aand. Krdmmens histor. Indhold betragtes efter Hegels Anvisning som de evige Fornuftsandheder i deres ufuldkomne, barnlige Form. Med særlig Forkærlighed søgte man at vise, hvorledes den kirkl. Lære om Treenigheden og Inkarnationen udtrykker de evige Sandheder om den absolute Aands indre Selvudfoldelse og evige Iboen i Menneskeslægten. Spekulationens anden Ejendommelighed er saaledes Bestræbelsen for at overvinde Modsætningen mellem Aabenbaring og Fornuft, Teol. og Filos., Tro og Viden. Ved »Aandens Proces« erkendes Aabenbaringsindholdet, som Troen umiddelbart forholder sig til, i dets Identitet med den begrebsmæssige, logiske Viden. Den tænkende Forstand opløfter den rent subjektive Tros naive Realisme (Forestillingsformen) til en teoretisk-objektiv Sandhedserkendelse i Aandens rene Realisme, som begrebsmæssig tillige er den sande Idealisme (Biedermann). Disse Bestræbelser kulminerede omtrent samtidig med, at Hegels Filos. stod paa sit Højdepunkt. Til den spekulat. Skole hørte Teologer som C. Daub (I, 609), F. H. C. Schwarz (S. 106), Ph. K. Marheineke (III, 169), W. Vatke (d. 1882), og L. Usteri (d. 1833). — Dette Forbund mellem Filos. og Teol. hvilede imidlertid paa en skrø-

belig Grund, som Strauss og Feuerbach ikke havde vanskeligt ved at paavise. Dog er flere af de betydeligste Teologer i 19. Aarh. kendelig paavirkede af den spekulative Aandsretning, dette gælder f. E. I. A. Dorner (I, 673), H. L. Martensen (III, 183) og fremfor alle R. Rothe (III, 830). A. E. Biedermann (I, 306) har i sin Dogmatik forsøgt en Nydannelse af den s. T. ud fra den »unghegelske« Skoles Forudsætninger. — Den s. T. har med Rette fremhævet Deduktionen som et Grundled i al systematisk Tænkning. Derimod har den Uret i at isolere den deduktive Metode paa en saadan Maade, at Rel.ens konkrete Indhold staar i Fare for at opløses i mer eller mindre abstrakte Begreber. Herved bliver Krdmmen opfattet som en Videnskab om det absolute eller som en Metafysik. Ideer træder i Stedet for Historien. Dette medfører, at den s. T. undertiden kommer til at minde om Oldk.ns Gnosticisme, for saa vidt den indeholder en med den beslægtet Adskillelse mellem umiddelbar rel. Tro og spekulat. Erkendelse. Endelig overser den s. T. ganske den rel. Erkendelses umiddelbare, personlige Karakter. Dens Forsøg paa at afstrejfe det subjektive for at naa til objektive, almengyldige, rel. Begrebsbestemmelser miskender det rel. Livs Umiddelbarhed. Ligesom i Teologien har der ogsaa indenfor den teistiske Filos. gjort sig en spekulat. Retning gældende, som væsentligt følger samme Metode og naar til beslægtede Resultater. Saaledes har I. H. Fichte (II, 46) udgivet en »Spekulative Theologie« (1846—1847). *C. G.*

Spencer, Herbert, eng. Filosof, f. i Derby 27. Apr. 1820, d. i Brighton 8. Dec. 1903. I sin Barndom fik han en strængt rel. Opdragelse, der synes at have bidraget sit til den paafaldende Mangel paa Sans for Rel.ens Betydning, som alle hans Skrifter bærer Præg af. En Række Aar (1837—47) var han Ingeniør ved store eng. Jernbaneanlæg. Den største Del af sit Liv tilbragte han, trods økonomiske Vanskeligheder og langvarig Sygdom som Følge af Overanstrængelse, med Arbejdet paa sit Livsværk, »System of Synthetic Philosophy« I—X (1860—96), omfattende »First Principles« (1 Bd.), »Principles of Biology« (2 Bd.), »P. of Psychology« (2 Bd.), »P. of Sociology« (3 Bd.), »P. of Ethics« (2 Bd.). Allerede inden han begyndte paa Systemet, havde han vundet sig et Navn ved sit første betydelige Værk »Social Statics« (1850), hvis Tanker atter delvis var fremsatte i »The proper Sphere of Government« (1842—43). Foruden Hovedværket har han skrevet talrige »Essays«, væsentlig om sociale Spørgsmaal; det var altid dem, der havde hans Hovedinteresse. Sit Levned har han fortalt i sin »Autobiography« (2 Bd.) — Som Filosof var S. i høj Grad Autodidakt. Han lod sig ikke imponere af berømte Navne. Kant læste han et Par Sider af; saa var det ham klart, at hans Filos. var meningsløs. Carlyle har han ikke andet end Haansord tilovers for. Rel. synes han ganske at mangle Sans for, og alle hans Skrifter er præget af tør Forstandsmæssighed og af, at en overvældende Mængde Stof føres frem som Bevis uden egentlig at overbevise. Men han udtaler nogle af sin Tids Tanker, nemlig de engelske Frihedstanker, paa en konsekven Maade og underbygger dem med hele Systemet. Overalt i den eng. Verden har hans Tanker derfor været bærende hos den Aandsretning, der mener at kunne undvære baade hedenske Rel.er og Krdmmen. Baade i Indien og Japan er de en mægtig Hindring for Miss.ens Fremgang. — S. er Darwinismens Filosof, idet han anvender Tanken om den tilfældige Udvikling paa alle Omraader. Han definerer Udvikling som »en Samling af Stof i Forbindelse med en Spredning af Bevægelse, hvorunder Stoffet fra en ubestemt, usammenhængende Ensartethed gaar over til en bestemt, sammenhængende Uensartethed, og hvorunder den tilbageholdte Bevægelse undergaar en tilsvarende Omformning«. Det ligger for S. i Sagens Natur, at en saadan Udvikling maa foregaa overalt, i Naturen og Samfundet og Sjælelivet. Den darwinske Tanke om »Survival of the fittest« har han fremsat før Darwin og er, ganske som denne, kommen til den ud fra Betragtninger om Frikonkurrencens Virkninger i det menneskelige Samfund. Støttet paa hele Darwins Bevisførelse anvender han saa disse Tanker paa Samfundslivet og hævder, at en Regering kun bør udøve Magt for at hindre Frihedens Misbrug til ligefrem Vold og Bedrageri; den bør i ingen Henseende gribe ind i Erhvervslivet (diametral Modsætning til Socialismen). Paa Psykologiens Omraade benyttes Udviklingslæren til en Hævdelse af, at de ideale Normer, der optræder i vort Sjæleliv med absolut Myndighed, har faaet denne Myndighed derved, at ad disse Baner er Bevægelsen foregaaet i utallige Generationer, saa de tilsidst er blevet som de alfare Landeveje med Præget af det selvfølgelige. Ogsaa Rel.ens Udvikling har S. behandlet. Rel.en har sin Opr. fra Aandetro, væsentlig fremkaldt ved Drømme. Forfædredyrkelsen er den Form, hvorunder Rel.en er en konservativ Stormagt hos de primitive Folk; Rel. og Militarisme hører inderligt sammen. Hele Systemet indledes med et Afsnit om »det uerkendelige«, hvori S. genoptager Hamiltons og Mansels Tanker og hævder, at bag ved alt det erkendelige, som Systemet behandler, ligger det uerkendelige, som er Rel.ens Genstand, men som vi aldrig kan komme i Forhold til. (Höffding, Den nyere Filos.s Hist. II). *E. G.*

Spend, Christen Nielsen, dsk Præst, f. o. 1630; Student 1651; blev 1655 Kap. ved Holmens K. i Kbhvn, hvor Faderen var Spr. Allerede 1657 blev han Præst i Vordingborg, tog Magistergraden 1664; var i adskillige Aar Herredsprovst og døde 1678. Intet af hans lit. Arbejder er trykt, men han var bekendt for sin store Lærdom, om ogsaa denne gav sig Udslag i Særhed og Pedanteri. Gennem mange Afskrifter blev bl. a. hans Afh. »Helvedes Forstue« udbredt. I denne ivrer han mod Brugen af Latin som den apokalyptiske Drages Sprog, der fuldstændig burde bandlyses fra Skole og Universitet, og Gr. og Hebr. læses og bruges i dets Sted. Dette tyder paa Paavirkning fra Puritanerne i England, hvad der ikke er uden Interesse at paaagte med Henblik paa, hvorledes engelsk Indflydelse gør sig gældende med Slutn. af 17. Aarh. i Danmarks asketiske Lit. *A. J.*

Spener, Philipp Jakob, den tyske Pietismes Fader, f. 13. Januar 1635 i Rappoltsweiler i Elsass, d. i Berlin 5. Febr. 1705, opvoksede i et gudfrygtigt Hjem, hvor Grunden blev lagt til det fromme, gudhengivne Sind, som bar ham gennem hele hans Liv. Hans Forældre havde tidlig bestemt ham til K.ns Tjeneste. Mere end af Forældrene paavirkedes han dog af Grevinde Agathe von Rappoltstein, hvis Død greb ham stærkt og vakte »den længselsfulde Begærlighed hos ham efter at skilles fra denne Verden«, og af Hofprædikant Joachim Stoll, en Mand, hvis Interesse var rettet paa Vækkelse af praktisk kr. Liv. S.s Fromhed synes allerede i hans Barndom at have haft et asketisk Præg. Det er i denne Henseende karakteristisk, at han i Anledning af et Spørgsmaal af Friherre von Canstein (I, 470), om han i sin Ungdom havde været ond, nævner som Vidnesbyrd herom, at han i 12aars Alderen havde ladet sig overtale til at være med i Dans. Af denne hans Fromheds Art blev da ogsaa hans Læsning bestemt. Ved Siden af Johann Arnds (I, 146) »sande Krdm.« nævner han særlig et Par engelske Bøger (Sonthoms »Güldenes Kleinod« og Baylys [I, 242] »Praxis pietatis«) som de, der ved deres indtrængende Kald til Bod og Helliggørelse mægtig har styrket ham i hans Fromhedsstræben. — Maj 1651 gik S. til Universitetet i Strassburg. Han levede her et stille Studenterliv. Om Søndagen besøgte han Gudstjenesten og samledes med gode Venner til Læsning af opbyggelige Skrifter, maaske for S. den første Spire til de senere Konventikler. Ellers var han optaget af Studier, først af hist. og sproglige, og fra 1654 ogsaa af teol., efter at han i 1653 havde taget Magistergraden over et Emne fra den »naturlige Teol.s« Omraade. Af Professorerne har Johann Schmid, som han kalder sin Fader i Kristus, særlig haft Indflydelse paa hans kr. Liv samt Joh. Conrad Dannhauer (I, 598). Denne vakte hos S. Kærlighed til Luther og gav hans Tænkning Fæste i ren luth. Lære, men han krævede ogsaa Troens Bevisning i Livets Frugter og fremholdt Lægfolkets kirkl. Rettigheder. De teol. Studenter blev i Strassburg forberedt for Præstegærningen gennem Afholdelse af Katekisationer, og der var anvist læge Medlemmer af Menigheden en vis Deltagelse i de kirkl. Anliggender. Alt dette har sikkerlig nedlagt hos S. en Sæd af frugtbare Tanker. Disse fik Vækst og Næring gennem de akademiske Rejser, han foretog i 1659—1662, hvor han gennem Besøg i Basel og Genève lærte den ref. K.s Forfatningsforh. at kende. I Genève traf S. sammen med Jean de Labadie (III, 1). Overfor Beskyldninger om, at S.s »collegia pietatis« havde sit Udspring fra de Privatforsamlinger, som Labadie holdt i sit Hus, har S. erklæret, at han i Genève ikke hørte noget om disse Forsamlinger. Efter at være vendt tilbage til Strassburg overtog han, ængstelig for Sjælesorgens Ansvar, en Prædikantstilling, som ikke var forbundet med Sjælesorg, og tog 1664 den teol. Doktorgrad samme Dag, som han indtraadte i Ægteskab. 1666 blev S. »Senior« for Præsteskabet i Frankfurt am Main, hvor han øvede en Indflydelse, som virkede udover i vide Kredse.

Den største Interesse knytter sig her til de gudelige Forsamlinger, »collegia pietatis«, som begyndte 1670. 1669 havde S. selv i en Prædiken fremholdt Ønskeligheden af, at gode Venner om Søndagen kom sammen til opbyggelig Læsning og Samtale. Da saa nogle Venner henvendte sig til ham med Klage over, at der i alm. Selskaber var liden Lejlighed til Samtale om det ene fornødne, indførte S. ugentlige Sammenkomster i sit Hus. Sin større Betydn. fik disse »collegia pietatis« dog først gennem den Motivering af deres Værdi for den hele K., som S. senere fremlagde. 1675 udgav S. sine »pia desideria«, hvori han skildrer Tidens Nød og fremsætter Forslag til »at sætte K.n i en herligere Stand«. Bl. disse Forslag indtager hans Anbefaling af »collegia pietatis« en fremtrædende Plads, og der peges paa, at disse vil kunne blive Udgangspunkter for en Forbedring af den hele K. Denne Tanke bliver videre udført i hans »Theol. Bedenken«, i Skriftet om »Das geistliche Priesterthum« (1677) og i hans »Sendschreiben an einen christeifrigen ausländischen Theologen« (1677). Han fremholdt her Nødvendigheden af, at Præsten samlede dem, hos hvem han sporede et kr. Liv, for at der af saadanne »Kærnekr.« kunde dannes smaa kr. Kredse, »ecclesiolæ in ecclesia«, som kunde virke udad med Surdejgens Kraft til Fremkaldelse af nyt Liv i K.n. Dette Haab gik i rig Opfyldelse. Ud fra Husforsamlingerne udgik der en stærk, velsignelsesrig Livsbevægelse. Det var ogsaa i og for sig en stor Fortjeneste af S. at have kaldt Tanken om det alm. Præstedømme til Live, efter at den i Ortodoksiens Tid var trængt tilbage. Og om S. ikke havde Mod og Kraft til at virke for en bedre kirkl. Forfatning, var det dog betydningsfuldt, at han pegede paa den tredje Stands kirkelige Rettigheder. Men den vakte Bevægelse viste sig dog snart at være ledsaget af skadelige Virkninger, som vidnede om en Sygdom i det Indre. Disse Konsekvenser kom først helt frem i den senere Udvikling. Men Spirerne var døg allerede forhaanden i de Tanker, S. satte frem. Det laa deri, at K.n med de ordinære Midler, som stod til dens Raadighed, erklæredes afmægtig til at afhjælpe Tidens Nød, at de læge Menighedslemmers Virksomhed i Forsamlingerne fremstilledes som Hovedmidlet for K.ns Rejsning (jfr. Theol. Bedenk. III, 130). Allerede i S.s egen Menighed opstod der (1682) separatistiske Bevægelser, som, siger han selv, »bedrøvede ham indtil Døden«. Han havde forgæves søgt at hindre disse ved at henlægge Forsamlingerne til Kirken, hvad der kun havde til Følge, at de ivrigste holdt særskilte Forsamlinger og endog separerede sig fra Gudstjenesten og Nadveren. S. havde ogsaa allerede nogle Aar forud erkendt, at man ikke havde drevet »Værket« forsigtigt nok, at han manglede Klogskab og Evne til at lede Værket i dets nuværende Stilling, og at han uden Forargelse hverken kunde gaa frem eller tilbage (Letzte theol. Bed. III, 64 f.). I det hele viste det sig mere og mere, at S. ikke var Herre over den Bevægelse, han havde kaldt frem. Naar derfor Spørgsmaalet rejses om S.s Forh. til den senere mere udviklede Pietisme og om hans Ansvar

overfor denne, saa vil man med S.s nyeste Biograf (Grünberg III, 184) maatte erkende, at S. er i aandeligt Slægtskab med den senere Pietisme, og at det i det hele gælder, at visse betænkelige teol., rel. og kirkl. Konsekvenser lader sig føre tilbage til ham som til sit Udspring.

I Frankfurt begyndte S. det Arbejde for Ungdommens kirkl. Undervisning, som er en af hans Livs store Interesser. Han afholdt Katekismuseksaminer, udg. 1677 sin Katekismeforklaring, idet han altid satte sig som Maal at føre ud over den blotte Erkendelse til en inderlig og levende Tilegnelse, for at »Hovedet maa bringes ind i Hjærtet«. Han har ogsaa allerede 1667 anbefalet Indførelsen af Konfirmationen som en offentlig Menighedshandling, og det skyldes sikkerlig hans Anseelse, at denne Handling nu trængte mere alm. igennem. — Efter at S. 1686 havde modtaget en Kaldelse til Dresden som Overhofprædikant hos Kurfyrsten af Sachsen, fortsatte han der sin kateketiske Virksomhed, idet han fik indført Katekismuseksaminer i Sachsen, hvor de under Trediveaarskrigen var kommet ud af Brug. S. kom dog snart i et spændt Forh. til Kurfyrsten, da han søgte at tale denne til Rette for hans Drukkenskab, og overtog derfor 1691 med Glæde Stillingen som Provst ved Nikolaikirken i Berlin. Ogsaa her holdt han Katekismuseksaminer og virkede, som i sine tidligere Menigheder, som Prædikant til megen Velsignelse, ligesom han ogsaa her fortsatte den Brevveksling, hvorved han, navnlig fra 1675 af, havde øvet en saa stor Indflydelse. Gennem denne traadte han i Forbindelse med højtstaaende Mænd og Kvinder, hvorved Pietismen efterhaanden banede sig Indgang ved fl. Hoffer. Han optoges dog nu ogsaa stærkt af Kampen med ortodokse Teologer. Den tidligere teol. Strid, saaledes med Konrad Dilfeld i 1678—1680 om, hvorvidt der kræves den Helligaands Oplysning og Genfødelse for at være en ret Teolog, er kun at opfatte som Forpostfægtning. Den store lit. Kamp begyndte først 1691 med mange teol. Modstandere og spredte sig over et meget stort Omraade inden Teol.en, idet man paa mange forsk. Punkter søgte at vise S.s Afvigelse fra ren luth. Lære.

I Virkeligheden var S. en rettroende luth. Teolog. Den luth. K.s Lære stemmer efter S. »med det enfoldige guddommelige Ord og er ikke falsk i en eneste Artikel« (Theol. Bed. IV, 148). S. har ogsaa Fortjenesten af at have banet Vej for Fremskridt inden Teol.en, idet han har vakt en større Interesse for Skriftstudiet og stillet Teol. i et nærmere Forh. til det praktiske Liv. Men hans Klager over den dav. Teol., Klager, som i flere Henseender ikke savnede sin Ret, har dog for den nærmest liggende Tid virket skadeligt, idet Følgen blev den, at den ortodokse Teol.s Autoritet blev nedbrudt, uden at nogen ny og bedre blev sat i Stedet, som kunde optage Kampen mod den fremtrængende »Oplysning«. Lærens Renhed havde for S. heller ikke den Betydn., den havde for de ortodokse Teologer. Møder vi hos disse en ensidig Vurdering af den rene Lære, som om det var nok at have en rigtig kr. Erkendelse, saa lægger S. i sin berettigede Glæde over Livet mindre Vægt paa Afvigelser fra den kr. Sandhed og baner derved Vej for Alliancer med fremmede Elementer, Sekterere og Sværmere, som stiller Vækkelsen ind under urene Indflydelser. Han optræder heller ikke med tilstrækkelig Kraft mod Ensidigheder og Skævheder hos Venner og Tilhængere, men holder med sin store Anseelse i det hele sin beskyttende Haand over Bevægelsen, saa denne kommer til at savne den korrigerende Indflydelse, ingen bedre end han kunde have øvet. Helt igennem er det Interessen for det kr. Liv, som er den herskende i hele hans Virke. Det er paa Livets Enemærker, hans (og Pietismens) Ejendommelighed maa søges. Men S.s ortodokse Modstandere forstod ikke dette. De saa i den vakte Bevægelse Frembruddet af en ny Sekt, havde deres Blik uafladelig rettet paa formentlige Kætterier og maatte derfor blive uskikkede til at dømme ret om den nye Retning, hvorfor S. vel i det hele maa siges at være gaaet ud af Striden som Sejrherre.

I sine sidste Aar drog S. sig tilbage fra Striden, idet han ofrede sig for sin Embedsgærning og stille literært Arbejde, men ellers overlod Ledelsen til yngre Kræfter. Ved Tilbageblikket paa den Bevægelse, han havde fremkaldt, gik hans Udtalelser nu i forsk. Retning. I Alm. er han forvisset om, at, trods Modstandernes Forblindelse og Ondskab, skal den gode Sag sejre. Men de Tanker, som tidligere havde giort sig gældende hos ham, steg igen frem, at han havde været med til »at fremkalde en Bevægelse, som truer med at skride ud over de rette Skranker, at have besværget Aander, som han ikke kan beherske«, og det pinefulde Spørgsmaal trængte sig ind paa ham, om han »ikke i den i sig selv gode Sag har ladet det mangle paa tilstrækkelig Forsigtighed eller Troskab«. — Som Mangler ved S.s Personlighed fremhæver hans Biografer hans Mangel paa Energi og Mod, paa Aabenhed og Upartiskhed, en Følge af hans ængstelige Natur. Der peges fremdeles paa, at han ingen Sans har for Humor og Spøg, ingen Interesse for Naturens Skønhed, for Kunst og Poesi, Karaktertræk, som gaar igen i Pietismen. Men han er gennemtrængt af en dyb og inderlig Fromhed, stærkt grebet af Guds Riges Sag, til hvis Tjeneste han vier sine store Aandsgaver. Og hvad man end dømmer om den Retning, som fra ham tog sin Udgang, altid vil det erkendes som S.s store Fortjeneste overfor en Tid, som stod i Fare for at stivne i kirkl. Udvorteshed, at have hævdet Hjærtets, Inderlighedens Krdm., Kravet paa en dyb, personlig Frelsestilegnelse. Jfr. Art. Pietisme III, 549 f. (W. Hoszbach, Ph. J. S. u. seine Zeit, 1828; H. Schmid, Gesch. des Pietismus, 1863; A. Ritschl, Gesch. des P. II, 1884; P. Grünberg, Ph. J. S. I—III, 1893—1906). *C. B.*

Spengler, Lazarus, f. 13. Marts 1479, Raadskriver i Nürnberg, Lutherdommens trofaste Forkæmper her. Han var til at begynde med paavirket af Staupitz, men allerede 1519 skrev han et lille Skrift til Forsvar for Luther, hvilket skaffede ham store Ubehageligheder. S. var i Worms under Rigsdagen 1521, men virkede mest i Stilhed for Ref.en i sin egen

By. Ved Rel.s-Samtalen 1525 sejrede Ref.en i Nürnberg, og S. blev nu Sjælen i Stadens K.politik. Paa Rigsdagen i Augsburg 1530 spillede S. en ikke ringe Rolle; han var bekymret for Melanchthons Eftergivenhed. D. 7. Septbr. 1534. Han har skrevet forsk. mindre Skrifter af opbyggelig Art og et Par Ps.r. *A. Th. J.*

Spenser, Edmund, engelsk Digter, f. 1552(?), levede en Tid i London i Philip Sidneys Kreds, opholdt sig derefter i mange Aar i Irland, men kom 1598 tilbage til London, hvor han døde det flg. Aar. Han var en af Renæssancens betydeligste Digtere i England, en Fortsætter af Chaucer, i fl. Retninger et Forbillede for Milton (III, 259). Han var ikke rel. Digter i snævrere Forstand, men hans Hovedværk, den store allegoriske Digtning »The Faerie Queene« (Fedronningen), har en rel. og moraliserende Grundtone og afspejler Tidens Brydning mellem Katolicisme og Protestantisme. (S., by R. W. Church, 1879, i Serien »English Men of Letters«). *C. E. F.*

Speratus, Paul, tysk Reformator, f. 13. Dec. 1484 i Schwaben. Hans tyske Familienavn synes at være Hoffer eller Offer. 1518 træffer vi ham som Præst i Dinkelsbühl i Baiern, hvor han ivrig studerede Luthers første Skrifter. Han synes allerede 1519 at have giftet sig, maaske det første lutherske Præsteægteskab. S. A. kaldtes han til Würzburg som Prædikant ved Domkirken, men hans Prædiken taaltes ikke. Han drog da til Salzburg, hvor han prædikede i Domkirken, til Ærkebiskoppen fordrev ham. Efteraaret 1520 gik Rejsen nu til Wien, hvor han synes at være bleven Dr. theol. En Munk angreb hans Ægtestand, han forsvarede den i en Prædiken (Jan. 1522), hvorpaa han erklæredes for Kætter af Universitetet. Han drog da nordpaa til Iglau i Mähren, hvor Abbeden ansatte ham som Prædikant i Dominikanerklostret. Borgerne sluttede sig begejstret til ham, men i Sommeren 1523 stævnede Kong Ludvig ham til Olmütz, han kastedes i Fængsel og slap kun ud et Fjerdingaar senere ved den dav. Stormester, siden Hertug af Preussen, Albrechts Hjælp. Nu gik Rejsen til Wittenberg, hvor han hjalp Luther med Skriveri og Oversætterarbejde. Da just udsendte Luther sin første Ps.-Samling, hvori der er 3 Ps.r af Speratus, og en af disse blev i høj Grad Ref.ens Kampsang (Psbog f. K. og Hj. 524, Landstad 190, Sv. Psbog 144). I Maj 1524 kaldtes han til Albrechts Hofprædikant i Königsberg, og nu havde Vandreaarene Ende. Han fik den Opgave at visitere Preussen for at indføre Ref.en i Sognene. 1529 blev han Biskop i Pomesanien med Sæde i Marienwerder, hvor han døde 12. Aug. 1551. Han gjorde et stort Arbejde for at ordne de kirkl. Forhold i der sprogligt blandede Land, hvor der for en stor Del taltes baade gl. preussisk og polsk. (C. J. Cosack, P. S., 1861). *P. S.*

Spidberg, Jens Christian, norsk Biskop, f. 8. Dec. 1664 i Skiptved (Kristiania Stift), blev Student 1701, teol. Kand. 1708, lagde sig efter Sprog og Naturvidenskaber, beskikkedes 1711 til Præst i Tanum i Båhus, der under Krigen var forladt af den svenske Præst, var siden Feltpræst i 3 Aar og Skibspræst, blev 1721 Stiftsprovst i Kristiansand, 1757 den første Præst, som blev Medlem af det kbenhavnske Videnskabsselskab, 1759 Biskop i Kristiansand, den eneste Biskop før 1814, der blev indviet i Kristiania. Saa gl. han var, tog han sig med Iver af sit Embede, men Visitatsrejserne blev ham for haarde, og han døde 4. April 1762. Han var en lærd Mand, og som en Mærkelighed kan anføres, at han i sin Ungdom paa Røros lagde sig efter Finnernes Sprog. *D. T.*

Spidsbuestil, se Bygningskunst (I, 427).

Spiegel, Ferdinand August, Greve af Desenberg, f. 1764 i Westfalen, studerede Teol. og Jura i Fulda og Münster og præsteviedes 1799, blev Curator for Universitetet i Fürstenbergs Sted og af Napoleon tvunget til at rejse til Paris for at modtage Udnævnelsen til Biskop i Münster, en Udnævnelse, som Paven dog nægtede at anerkende. I det polit. Rore efter Napoleonskrigene deltog han ivrig, blev Ven af Friherre v. Stein og tiltraadte, opfordret af denne, Ærkebispedømmet Köln 1825. Her gik han forsigtig Regeringens Ærinde, forbød Gejstlige at korrespondere med udenlandsk Øvrighed (ɔ: Kurien) og vakte ogsaa i den begyndende Strid om de »blandede Ægteskaber« Roms Mistanke. Hans Død, 1835, hindrede Indskriden fra pavelig Side. *H. J. H.*

Spiera, Francesco, ital. Retslærd, f. o. 1498, var Sagfører i Cittadella, da han o. 44 Aar gl. kom i Forbindelse med en evang. Kreds i Padova og gav sig til at granske flittigt i Biblen; kun Hensynet til Kone og Børn hindrede ham i at opgive Advokaturen for alene at læse i Skriften. En dybere rel.-sædelig Omvendelse gennemlevede han dog ikke. Da Inkvisitionen efter Karl V's Sejre rejste sit Tribunal paany i Venezia og stævnede S. dertil, kom han straks frivillig og tilbagekaldte offentlig sine Vildfarelser (1547). Men fra det Øjeblik var hans Sjælefred borte; han troede at have begaaet Synd mod Helligaanden, og uden at have fundet Fred døde han, maaske for egen Haand, 1548. S.s ulykkelige Skæbne blev den ydre Foranledning til Pier Paolo Vergerios (se d.) afgørende Skridt over til Lutherdommen og er i K.ns Historie blevet et typisk Eksempel til Advarsel om ikke at tage Guds Naade forfængelig. *S. A. B.*

Spina, Alfonso de, spansk Apologet, af jødisk Slægt, d. 1469(?). Efter sin Overgang til Krdmmen optoges han i Fransiskanerordenen, blev siden Rektor i Salamanca og døde som Biskop i Orense i Galizien. Han skrev mod de spanske Jøder og Maurere og er rimeligvis Forf. til et 1487 udgivet anonymt Værk »Fortalitium fidei contra Judaeos, Saracenos aliosque Christianae fidei inimicos«, der i 4 Bøger søger at bevise, at Jesus er Messias, og at Kættere hjemfalder til Straf, samt gendriver Jøder og endelig giver en Skildring af Islam og dens Kamp med Krdmmen. *H. J. H.*

Spinner, Wilfred, Missionær, Præstesøn fra Bonstetten i Kanton Zürich, f. 12. Okt. 1854, virkede 1878—85 som Spr. i Schweiz, traadte derpaa i Tjeneste hos »Allg. protest. Missionsverein« for at begynde dette Selskabs Virksomhed i Japan. Tanken var først og fremmest at grunde tyske Menigheder derovre til

Støtte for en kr. Kulturmiss. blandt Hedningerne. S. dannede først en tysk, evang. Menighed i Tokio, derpaa i Yokohama, samtidig søgte han at vinde de Indfødte ved Foredrag. 1887 dannedes en lille japansk Menighed og et »Akademi« til Uddannelse af Lærere og Prædikanter; ogsaa literært virkede S. ved Udg. af Skrifter til Forklaring af og Forsvar for Krdmmen. Disse, som hans hele Virken, var præget af hans liberale teol. Standp.; fra 1887 udg. han ogsaa »Schinri« (Sandheden), et teol. Tidsskr. paa Japansk. 1891 vendte S. tilbage til Europa, blev Superintendent i Ilmenau og Dr. theol., 1896 Overhofpræst i Weimar. S. har offentliggjort forsk. religionshist. og missionsvidenskab. Afh. *J. O. A.*

Spinola, Christoval Royas de, rom.-kat. Biskop, f. 1626 i Geldern, Faderen var spansk Officer. S. traadte tidlig ind i Fransiskanerordenen, virkede en Tid som Lærer ved Universitetet i Köln, blev fra 1661 brugt af Leopold I i diplomat. Tjeneste. Navnlig fra 1676 virkede S. ivrigt for at tilvejebringe Union mellem Katol. og Prot. De omtvistede Punkter skulde afgøres ved et frit Koncilium, men Pavens Primat og Hierarkiet skulde staa fast, dog som menneskelige Anordninger. S. gennemrejste næsten hele Tyskland, men fandt kun alvorlig Tilslutning i Hannover (se Leibniz III, 35). S.s Tanker er nedlagte i »Methodus reducendæ unionis ecclesiasticæ« (1683). Pavens Interesse for Sagen modarbejdede det fr. Parti bl. Kardinalerne. 1683 blev S. Biskop i Wiener-Neustadt. D. 12. Marts 1695. *N. M. P.*

Spinoza, Benedict (opr. Baruch), f. i Amsterdam 1632 af jødiske Forældre. Allerede som ung blev han ekskommuniceret af Synagogen som frafalden (1660); samtidig flyttede han fra Hovedstaden; største Delen af sit Liv tilbragte han i Haag. Han levede alene for sin Tænkning, i tilbagetrukken Stilhed, ernærende sig af at slibe optiske Glas. D. 1677. Af hans Skrifter udkom to før hans Død, nemlig et Værk om Descartes' Filos. og »Tractatus theologico-politicus«, det sidste anonymt. Først efter hans Død udgav hans Ven L. Meyer hans Hovedværk »Ethica« og to ufuldendte Afhandlinger »Tractatus politicus« og »Tractatus de emendatione intellectus« samt adskillige Breve. — S.s Filos. danner en Fortsættelse af Descartes'. Denne havde ført alt i Verden tilbage til to forskellige Substanser, den legemlige og den aandelige, som karakteriseredes som Udstrækning og Tænkning. Disse to endelige Substanser viser tilbage til den uendelige Substans, Gud. Det er nu S.s Opgave at gennemføre en fuldkommen Enhedsanskuelse, saaledes at Tænkning og Udstrækning bliver til Aabenbaringen af den ene og samme uendelige Substans. Kun den eksisterer og intet udenfor den; men den viser sig under to forskellige Synspunkter. Tænkning og Udstrækning opfattes som dens Attributer. Men disse to konstante Grundformer for det uendelige træder frem gennem en Mangfoldighed af konkrete Genstande; det er Enkelttingene. Disse benævnes som Modi, ɔ: Maader for det uendeliges Fremtræden gennem det endeliges Medium. Hvorledes er nu det nærmere Forhold mellem det uendelige og det endelige at forstaa? Det er Hovedproblemet. Her melder sig den videre Bestemmelse af Substansen som Aktivitet; den er »causa sui« og dermed Aarsag til alt eksisterende. Det kunde synes, som om der herved var tillagt det endelige en vis Selvstændighed; med Kavsalitetsforholdet synes Tid og Udvikling at blive Realiteter. Det er dog ikke Tilfældet. Forholdet bliver helt indenfor Evighedens Sfære, ti for Spinoza falder Kavsaliteten sammen med den logiske Følge. Det er ikke en virkelig Verdensproces, her er Tale om, men kun en Tankebevægelse indenfor Substansen, der svarer til, at den er Aarsag og Virkning paa samme Tid. Det er en abstrakt, logisk Monisme, vi her staar overfor. — Tankens Uendelighed, det er det eneste positive Indhold af Substansen. Denne er i Virkeligheden ikke andet end den fuldendte Tænkning i dens objektiverede Form. Som Tænkningen er uendelig, ubegrænset, saaledes ogsaa Substansen; og kun hvad der er rationelt, set under Evighedens Synspunkt i en Uendelighedens Sammenhæng, er til. Det er Erkendelsens Opgave, naar den vil fremstille, hvad der er sandt, at faa dette Synspunkt frem. Gennem den lavere Erkendelse af Tingene som endelige, hvad S. kalder for Imaginationen, skal Tænkeren hæve sig op til en adækvat Erkendelse, der ikke blot skal være rationel, men paa sit Højdepunkt tillige intuitiv. Det bliver altsaa en gennemført Panlogisme. — Naar der spørges om, hvilken Karakter denne Erkendelse nærmest maa faa, da er Svaret herpaa givet i den logiske Sammenhæng. I en saadan hersker der en Nødvendighedens Lov og ikke nogen anden. Det er just denne, som S. gør gældende ved Bestemmelsen af Tilværelsens Orden. Alt er underlagt den strænge, logiske Nødvendighed, saa at der slet ikke ved Siden heraf kan tales om nogen anden Bestemmelsesgrund. Med stor Styrke afvises al Tale om et Verdensformaal som en ganske antropomorfistisk Forestilling. Ligesaalidt kan der naturligvis blive Tale om individuel Frihed, om Synd og Ansvar, eller i det hele taget om godt og ondt, fuldkomment eller ufuldkomment. Determinismen bliver gennemført til det yderste. — Det kunde maaske paa Forhaand synes vanskeligt at føje Bestemmelsen af Naturen ind under et saa idealistisk Synspunkt. Men den Bestemmelse, der nu er givet af Erkendelsen, falder just i Traad med Naturerkendelsen, forsaavidt som det særlig er i Naturen, at vi ser Nødvendigheden vise sig. Saa kan S. da ogsaa ligefrem akceptere Naturens Navn for Bestemmelse af Substansen. Set som Aarsag kalder han den »natura naturans«, set som Virkning natura naturata. Ganske den samme Enhed og Sammenhæng, som findes i Tænkningen, afspejler sig i Tingene. For særlig at forklare den tilsyneladende Modsætning mellem det sjælelige og det legemlige anvender han Parallelismens Synspunkt, hvorefter Sjæl og Legeme svarer til hinanden som den samme Ting, under et forskelligt Attribut. I denne Indifferens af de to Sider er Naturalismens Grundkarakter fuldkomment fastholdt. — Det kan synes underligt i denne Sammenhæng at høre Guds Navn. Og dog er det saa fremtrædende, at Substansen

betegnes som Gud. Der kan selvfølgelig ikke være Tale om en personlig, handlende Gud; der er langt til det kristne Gudsbegreb. Men af Tanken om det absolute er her fremfor noget andetsteds paa vesterlandsk Grund gjort Alvor. Det er ligesom en orientalsk Luftning der slaar os i Møde, idet vi staar overfor denne Panteisme, der i Modsætning til, hvad vi ellers kender heraf, kan betegnes som Akosmisme. Ikke ganske uden Grund har man i denne Forbindelse mindet om S.s jødiske Afstamning. — I Bestemmelsen af Livsforelsen er det virkelig Erkendelsen af Gud, der lægges til Grund: »vi skal vide, at alt med samme Nødvendighed følger af Guds evige Decretum som Trianglens Egenskaber af dens Væsen«. Hvad vi særlig heraf skal lære, er, at vi maa afvise den aandelige Trældom, som følger med, at vi hengiver os under Affekternes Magt. I Modsætning til en saadan dorsk Passivitet skal vi fastholde en rolig Holdning, som beror paa en Enhed af Fornuft og Handlen. At en saadan Opgaves Begrundelse vil være vanskelig for S. med hans Determinisme og Opfattelse af al Begrænsning, ogsaa den ved Personligheden givne, som en blot Ufuldkommenhed, er forstaaeligt. Det er heller ikke tilfredsstillende, naar han ender med at kræve en »amor intellectualis« til Gud, der ifølge Sagens Natur ikke kan finde nogen Besvarelse fra hans Side.

Det er væsentlig fra S.s Etik, at Fremstillingen af hans System er taget. Af stor Betydning er dog ogsaa hans »Tractatus theologico-politicus«, ti her udtaler han baade Tanken om en Grænseregulering mellem Tro og Viden og giver tillige de første Elementer til en kritisk Behandling af Aabenbaringshistorien. — Først senere Tider har ret forstaaet at værdsætte den ensomme Tænker. Især med Romantiken er han kommen i Ære. I Lessing fandt han først en beslægtet Aand; for Jacobi stod han som Modstanderen, den allerfarligste, for hvem han dog følte Sympati. I Schleiermachers Taler fejres han, og videre paa hans Tænkning bygger baade Schelling og Hegel, rigtignok ved at tilføje den Udviklingstanke, som var S.s System ganske fremmed. — S.s Værker er udgivne af van Vloten og Land (1895) og i tysk Overs. af Berthold Auerbach (1871[2]). Paa Dsk findes der Monografier om ham af H. Brøchner (1857) og af H. Høffding (1877). *F. C. K.*

Spiridion, se Spyridon.

Spiritisme, Troen paa Aanders (afdødes) Indgriben i denne Verdens Foreteelser, har til alle Tider eksisteret, mest hos primitive Folk (se Sjæletro, S. 207). Den har floreret baade i Oldtid og Middelalder under forsk. Former, i nyere Tid genoplivet af Swedenborg (se d.), ved Læren om den dyriske Magnetisme og maaske ved Schellings Naturfilos. (se S. 73). Den moderne S. stammer dog fra Landsbyen Hydesville ved New York, hvor Ægteparret Fox og dets to Døtre 1848 konstaterede mærkelige »Banke-Fænomener« i deres Hus. »Bankningen« mentes ikke at kunne skyldes fysiske Aarsager; Kate Fox opdagede, at den var »forstandig«, og snart »konstateredes« den at stamme fra en myrdet Bissekræmmers »Aand«. Sindene var ved den i 1847 af Andrew Jackson Davis udgivne, opsigtvækkende Bog »The Principles of Nature, her Divine Revelations and a Voice to Mankind« præparerede for sligt. Fænomenerne vakte voldsom Opsigt, og snart bragtes der en rig Forbindelse til Veje med fremragende Afdøde, da Søstrene Fox var »Medier«. Det skete opfattedes snart som en ny Aabenbaring, hvorved Bevægelsen fik det rel. Præg, der siden har kendetegnet den angloamerik. S. Til England kom Bevægelsen 1852, mest ved amerik. Medier. I denne ældre Periode var det navnlig Fænomener som »Borddans«, der optog Sindene. Herfra kom Bevægelsen til Frankrig, hvor en ejendommelig Lære om Reinkarnationer, afbrudt ved Perioder af ren aandelig Tilværelse, spiller en stor Rolle. Stor Betydning for S.ns Udbredelse fik her Forfatteren Hippolyte Léon Denizard Rivail (f. 1804, d. 1869), der 1859 begyndte Udg. af »Revue spirite«, stadig Hovedorganet for den fr. S.; i en Række hyppigt oplagte Skrifter belyste han (under Navnet Allan Kardec) ogsaa Lærens Forhold til Krdmmen og Biblens Beretninger. Hovedværket, »Le livre des ésprits« (1853; paa Dsk er overs. »Mediernes Bog« ved Sigurd Trier, 1904[2]), betegnes ligefrem som Spiritisternes Bibel. — Bevægelsen bredte sig hurtig videre til Schweiz, Holland, Tyskland, Rusland og Italien og blev efterhaanden et almeneuropæisk Fænomen. »Seancerne« bød stadig paa interessantere Oplevelser. Aanderne »materialiserede« sig, de fotograferedes osv.; men ogsaa antispirit. Forsøgsforeninger fremstod nu, og Venner og Fjender af »Aanderne« har efterhaanden i forsk. Lande dannet Selskaber for videnskabelig Undersøgelse af de spiritistiske Fænomener, hvorved bl. a. gentagne Bedragerier fra »Mediers« Side er konstaterede. Paa den anden Side har afgjort fremragende Videnskabsmænd (i England f. E. Kemikeren Crookes, i Tyskland Psykofysikeren Fechner, i Italien Astronomen Schiaparelli) godkendt S.n. — Efterhaanden har der rundtom dannet sig særlige spiritist. Menigheder, saaledes at S.n ogsaa er blevet et moderne Sektfænomen. Hovedmassen af Tilhængere føler dog ingen Trang til »K.-Dannelse«, og mange interesserer sig kun for den »videnskabelige« Side af Sagen. Det er umuligt at give nogen fælles spirit. Dogmatik ud af det Virvar af ortodoks Krdm, Unitarisme, flad Moralisme og kras Overtro, der kommer til Orde i den moderne S.; kun synes man at kunne enes om en Tro paa Menneskeaandens Udødelighed og Evne til efter Legemets Død at træde i Forbindelse med de efterlevende. M. H. t. disse Fænomener kan der muligvis udskilles 3 Arter: 1) de fysiske, hvorved menes, at ydre Kræfter indføjes i haandgribelige Ting; saaledes »Bankningen«, der fremkommer uden fysisk Aarsag, at Klokken ringer, Musikinstrumenter toner, Genstande flyttes, »Svævefænomener« o. l.; hertil kan ogsaa regnes Aande-Materialisation, Aande-Skrivning og Aande-Fotografering. Dernæst 2) de automatiske, at Borde »danser«, at Medier taler, skriver o. l. i »Trance«, altsaa noget i Slægt med hypnotiske og nervøse Fænomener. Endelig 3) Helbredelser, foretagne ved Helbredelses-Medier (sml. ogsaa Art. Scien-

tists, S. 120 f., hvor dog maa bemærkes, at Mrs. Eddy efterhaanden afgjort vendte sig fra S.n). Navnlig Fænomener af 2. Klasse er alm., og ved Forklaringen af disse maa huskes de nyere Undersøgelser af »Underbevidstheden«, som navnlig F. W. H. Myers har foretaget (»Human Personality and its Survival of Bodily Death« I—II, 1903), men heroverfor hævder Spiritister, at naar Mediet meddeler Ting, som bevislig har været det ganske ukendte og fremmede, kan det kun forklares enten ved en oversanselig Fornuft eller maaske ved Telepati. — For den kr. Betragtning er S.n gennemgaaende et frastødende Fænomen, selv om der bl. Spiritisterne oftere træffes Mænd, der afgjort ønsker at staa indenfor K.n. Dens kulturhistor. Betydn. kan dog med den uhyre Udbredelse, S.n har vundet, ikke undervurderes. Drives end talrige til S.n af simpel Nysgærrighed eller af ligefrem Overtro, saa har dog Hoveddrivkraften for mange været Utilfredsstillelse ved den moderne Positivisme, Monisme eller krasse Materialisme. Bortset fra dem, der nærmest studerer S.n af psykologisk Interesse, har S.n for Mængder været Broen over til en rel. Livsanskuelse, og den aflægger Vidnesbyrd om, hvor dybt indplantet Overbevisningen om Sjælens Udødelighed er. Gennemgaaende lægger dog den moderne S. en lidet psykologisk Optimisme for Dagen ved sin Fastholden af en overfladisk Lære om det godes alm. Sejr (en Slags moderne »Apokatastasis«), og dens Lære om Guds Kærlighed staar under stærk Paavirkning af den moderne Unitarismes ofte overfladiske Syndsbevidsthed. (Af den overvældende rige Lit. kan anføres: Kiesewetter, Gesch. des neueren Occultismus I, 1891; F. Podmore, Modern Spiritualism I—II, 1902; samme, The Newer Spiritualism, 1910; Alfr. Lehmann, Overtro og Trolddom III, 1894; samme, S.n og dens saakaldte Beviser, 1906; Skovgaard Petersen, Kan der leves paa rel. Overtro II, 1905; Alfr. Nielsen, S.n i bibelsk og videnskab. Belysning, 1912; R. Jessin, S.n og Kirkens Lære, 1905; S. Lauritzen, Overtro contra Kirken, Videnskaben og Graven I—II, 1901 f.; M. J. Savage, Er Telepati Forklaringen? overs. fra Engelsk, 1911; Jakobsstigen [Tidsskrift for spirit. Moral og mediumistisk Digtning, udg. af Sig. Trier o. a.], 1907 f.). *H. J. H.*

Spiritualer, det strængere Parti indenfor Fransiskaner-Ordenen (se II, 102). — De Personer, der indenfor de rom.-kat. Præsteseminarier har med den særlige, rel. Sjæleledelse af Disciplene at gøre, kaldes ogsaa S.; *spiritualis* kaldes iøvrigt i Romerk.n enhver Gejstlig og Munk modsat Lægmanden *(sæcularis)*.

Spiritualia, Betegnelse i K.retten for den aandelige Side af det gejstlige Embede, modsat *temporalia*, Embedet som Beneficium, dets Indtægter og eventuelle verdslige Rettigheder. I Middelalderens store Kirkekampe for at frigøre K.ns Embedsstand fra Lægfolkets Investitur-Ret (jfr. II, 547) kom efterhaanden Adskillelsen mellem de to Sider til at spille en afgørende Rolle, og Reformpavedømmets Kamp for at sikre K.n Indsættelsesretten ialt Fald m. H. til Varetagelsen af Embedernes »S.« kronedes med Sejr (jfr. ogsaa Art. Sogn).

Spiritualisme betegner i udvidet Betydning de metafysiske Teorier, som søger at løse Tilværelsesproblemet ud fra Aanden som den sidste og højeste Virkelighed. Saadanne Teorier er allerede udviklet i Oldtiden, fremfor alt i Platons Filos. Udgangspunktet for dem er sædv. Forholdet mellem Sjæl og Legeme (jfr. S. 202). Den gængse Opfattelse er, at Sjæl og Legeme er selvstændige, absolut forsk. Substanser, som dog paavirker hinanden. Denne Betragtning søgte Descartes (I, 624) at give en filos. Begrundelse. Vanskeligheden for den dualistiske Spiritualisme er at vise, hvorledes to absolut uensartede Substanser er i Stand til at paavirke hinanden. En Løsning synes kun at være mulig ved enten at føre det aandelige tilbage til det materielle eller det materielle tilbage til det aandelige. Medens Materialismen (III, 195) forsøger den første Mulighed, forsøger den monistiske S. (»Spiritualismen i egentl. Betydning« eller »Idealismen«) den anden. Blandt de spiritualist. Systemer kan nævnes Berkeley's Lære om, at det materielle kun er til i Menneskets Fornemmelser og Forestillinger. Den saakaldte materielle Verden eksisterer kun i de Ideer om den, som tilføres Menneskeaanden af den uendelige Aand, Gud (jvf. I, 270). Paa anden Maade har Leibniz (III, 35) søgt at overvinde Dualismen, idet han gennem en Kritik af Atomteorien fører det materielle tilbage til en Mangfoldighed af aandelige Kraftenheder (Monader). I 19. Aarh. har Tænkere som f. E. Lotze (III, 79), Fechner (II, 27) og E. v. Hartmann (II, 352) paa forsk. Maade udviklet og begrundet en spiritualist. Metafysik. Den moderne Reaktion mod Naturalismen og Materialismen har ført flere moderne Forskere ind paa Veje, som fører, eller maa føre, til en spiritualist. Grundanskuelse. Ud fra naturvidenskabelige Forudsætninger har Wilhelm Ostwald søgt at overvinde Materialismen ved sin Lære om Energien (ɔ: immaterielle Kraftenheder) som Generalnævner for, hvad der fremtræder som fysiske og psykiske Fænomener. Ud fra ganske andre Forudsætninger har William James og Henri Bergson henvist til de aandelige Kræfter, der umiddelbart gør sig gældende i Bevidsthedslivet, som den Virkelighed, der maa være Grundlaget for Verdensanskuelsen. Indenfor den ældre Teol. kan parallele Retninger paavises hos filos. og spekulat. Teologer, som udvikler deres Systemer paa Grundlag af Metafysik. I den nyere Teol. samler Arbejdet sig mere om Principernes Begrundelse. Ogsaa m. H. til dette kan der paavises spiritualist. Strømninger, f. E. i enkelte Former af Modernismen i den rom.-kat. K., og hos nogle Retninger indenfor den eng.-amerik. Teol, som tilstræber en Forening af Tro og Viden. Paa ganske uvidenskabelig Maade fremtræder S.n i nyere Sjælehelbredelsesbevægelser (Mind-cure), f. E. i Christian Science (S. 120) i Forbindelse med Forsøg paa at give den en rel. Begrundelse. Undertiden benyttes Ordet S. ogsaa om Spiritisme (se d. Art.). *C. G.*

Spiselove hos Israeliterne. Som hos mange andre Folk var hos de gamle Israeliter visse animalske Spiser forbudte. Først og fremmest Blod, hvis Nydelse har været betragtet som

syndig, saa langt vi kan forfølge Israels Historie tilbage (1 Sam. 14, 32—33); den præstelige Torakilde regner Blodforbudet for almenmenneskeligt, idet den lader det være givet til Noah; efter israelitisk Opfattelse indeholder Blodet Dyrets Sjæl (3 Mos. 17, 11; 1 Mos. 9, 4) og maa derfor ikke nydes, ifølge 3 Mos. 17, 11 fordi det (med Sjælen) er forbeholdt Jahve gennem Ofringerne; da denne Begrundelse imidlertid kun gælder de offerbare Dyr, synes der til Grund for Blodforbudet at ligge ældre Forestillinger, vel navnlig, at man har næret Sky for at nyde et andet Væsens Sjæl. En Følge af Blodforbudet er det, at man ikke maa nyde Dyr, der er selvdøde eller sønderrevne af vilde Dyr (2 Mos. 22, 30; 5 Mos. 14, 21); sidstnævnte Sted forbyder kun Israeliter Nydelsen, men tillader fremmede den; den præstelige Lovgivning forbyder, som det synes, Præster den absolut (3 Mos. 22, 8), medens andre Israeliter samt fremmede stilles ens i saa Henseende, idet Nydelsen for begge Klasser paadrager Urenhed, der dog, hvis paagældende tager et Renselsesbad, kun varer til samme Dags Aften (3 Mos. 11, 39 f.; 17, 15 f.). Den præstelige Kilde forbyder ogsaa Nydelsen af det indvendige Fedt af offerbare Dyr (3 Mos. 3, 17; 7, 23. 25), da det nemlig skal bringes Jahve som Offer. Ifølge en gl. Skik, der ikke er paabudt i nogen af Lovene, spiste man ikke Hoftenerven (1 Mos. 32, 33). — Forbudt er endvidere Nydelsen af Kødet af en Række Dyr, de »urene« Dyr. Adskillelsen mellem rene og urene Dyr er ifølge Jahvisten opr., og svarende dertil lader han Noah tage et forsk. Antal af de rene og af de urene Dyr med ind i Arken (1 Mos. 7, 2); ifølge den præstelige Kilde er Adskillelsen specielt israelitisk, idet den begynder med Mose, hvorimod det udtrykkelig tillades Noah og hans Efterkommere at nyde alle Slags Dyr (1 Mos. 9, 3), medens Slægten før Noah kun har maattet nyde Planteføde (1 Mos. 1, 29); i Forbindelse hermed staar det, at den præstelige Kilde lader Offertjenesten til Jahve være indstiftet ved Mose, medens Patriarkerne og de endnu tidligere Fædre ikke ofrer. Bestemmelser om, hvilke Dyr der er rene og hvilke ikke, gives i 5 Mos. 14 og 3 Mos. 11; de rene firføddede Dyr er de, som tygger Drøv og har helt spaltede Klove, altsaa ikke Kamelen, Fjeldgrævlingen, Haren og Svinet, med hvilke kun en af Delene er Tilfældet; 5 Mos. 14 opregner tillige kasuistisk de rene Dyr, nemlig Okser, Faar, Geder samt Hjorte og Antiloper, af hvilke der nævnes forsk.; rene Vanddyr er de, der har Finner og Skæl; de urene Fugle opregnes kasuistisk; de omfatter bl. a. Rovfuglene; vingede Smaadyr er urene; i 5 Mos. gives ingen Undtagelse, men 3 Mos. 11, 22 tillader Nydelsen af Græshopper (jfr. Mt. 3, 4); forskellige urene krybende Dyr nævnes 3 Mos. 11, 29 f. — Oprindelsen til Adskillelsen taber sig i den dunkle Fortid. Grundene til den kan have været forsk.; næppe sandsynligt er det, at hygiejniske Hensyn skulde have haft nogen synderlig Betydning i denne Sammenhæng; derimod kan æstetiske Hensyn have været medvirkende; visse Dyr vækker ganske uvilkaarligt Væmmelse; den vigtigste Grund til Adskillelsen maa rimeligvis søges i kultiske Forhold, og navnlig kan det have haft Betydning, at visse Dyr var hellige i andre Folks eller Stammers Kultus. Saadanne Dyr maatte for en israelitisk, jahvedyrkende Betragtning ganske naturligt faa Urenhedskarakter, da Nydelsen af dem let førte over i hin anden Dyrkelse, jfr. Nutidsmenneskers Modvilje mod at spise Hestekød, en Modvilje, der stammer fra Krdmmens Bekæmpelse af Asadyrkelsen. (Michelet, Gamle Helligdomme i nyt Lys, 1902, 1911²; jfr. Lit. under bibelsk Arkæologi I, 142). *J. C. J.*

Spise- og Drikofre, se Offer i G. T. (III, 419 f.).

Spitta. 1) **Karl Johann Philipp S.**, tysk Ps.digter, f. 1. Aug. 1801 i Hannover, var først Garnisonspræst i Hameln, 1837 Præst i Wechold ved Hoya, 1847 Superintendent i Wittingen, da dette blev for svært 1853 Præst i Peine og tilsidst 1859 i Burgdorf, hvor han døde 28. Sept. s. A. Han er en af Tysklands betydeligste Ps.digtere i 19. Aarh. Ps.rne (Psalter und Harfe, 1833) er især blevet til, mens han før sin Præstetid var Huslærer i Lüne ved Lüneburg (Nr. 510 i nordslesv. Ps.bog er af ham). — 2) **Friedrich Adolph Wilhelm S.**, foreg.s Søn, f. 10. Jan. 1852, en kort Tid Præst, siden 1887 teol. Prof. i Strassburg. Han er en flittig Forf. paa den nytestl. Forsknings Omraade, med Forkærlighed for overraskende Opdagelser, ofte med Front mod den krit. Retnings sædv. Resultater (2. Brief des Petrus u. der Brief des Judas, 1885; Die Offenb. des Joh. 1889; Die Apostelgeschichte, 1891; Zur Gesch. u. Lit. des Urchristentums I—III, 1893—1907; Der Brief des Jakobus, 1896; Streitfragen der Geschichte Jesu, 1907; Das Joh. Evang. als Quelle der Geschichte Jesu, 1910). Tillige har han med Iver kastet sig over Hymnologien og er med J. Smend Udgiver af «Monatsschrift für Gottesdienst u. kirchl. Kunst«. Megen Opsigt og Modsigelse vakte hans »Ein feste Burg ist unser Gott. Die Lieder Luthers« (1905), som søger at fastslaa helt nye Dateringer for Luthers Ps.r. Nylig har han fremdraget Hertug Albrecht af Preussen som Ps.digter. I »Die Kelchbewegung in Deutschland« (1904) kæmper han for Brug af Særkalke, hvilket han mener er det opr. *P. S.*

Spittler. 1) **Christian Friedrich S.**, Missionsleder og kr. Filantrop, f. 12. April 1782 i et Præstehjem i Wimsheim i Neckaregnen (Württemberg). Kom 1800 paa Byskriverens Kontor i Schorndorf; her, i letsindige Omgivelser, oplevede han en Vækkelse, der gav ham Længsel efter kr. Venner og Tanker om at ville være Missionær. 1801 kaldtes han til Basel for at hjælpe Sekretæren ved »Christenthumsgesellschaft« (I, 502) dér, Dr. Steinkopf. Denne afløstes 1803—07 af C. G. Blumhardt (I, 341), med hvem S. sluttede et inderligt Venskab for Livet (de hviler ogsaa i samme Grav). 1808 blev S., dér forinden, 11. Apr. 1806, havde oplevet et fuldere »Naadesgennembrud«, 'hans Afløser som Sekretær, en Stilling, hvorved han kom i levende Forbindelse med de betydeligste kr. Personligheder i forsk. Lande (navnlig med pietistiske Kredse, ogsaa med Tidens fromme Katoliker). Selskabet tabte vel efterhaanden paa Gr. af de mange Særvirksomheder, der grenede sig ud fra det, sin første

Betydn., men S. holdt det oppe, og fra 1830 førte han de af det udgivne »Samlinger« videre for egen Regning. S. havde nemlig grundet en Forlagsboghandel, hvis Virksomhed fra 1841 dog væsentlig indskrænkede sig til Bibler og kr. Literatur. — Siden »Gennembrudet« drev S.s brændende Tro og Nidkærhed ham til rastløst Arbejde for Guds Riges Sag, og hans lange Liv blev nu kendemærket af en næsten endeløs Optagen af nye Virksomheder med rel. eller filantropiske Formaal. S. viste sig her som et »Geni i kr. Kærlighedsarbejde«, men rigtignok ofte ogsaa som en højst upraktisk Organisator, hvorfor en Del af det paabegyndte Arbejde enten snart standsede eller maatte ledes ind i nye Baner. Imidlertid staar den altid forhaabningsfulde og arbejdsivrige Mand som et mærkeligt sydtysk Sidestykke til Wichern (s. d.). Hans mange Foretagender kan samles i 3 Grupper. Først de talrige, nærmest hjemlige og I.-Miss.-Virksomheder, der fremkaldtes ved øjeblikkelig, forbigaaende Nød eller Samfundsbrøst. Ved nogle var han dog kun ivrig Medarbejder (Baseler-Bibelselskabet, Traktatselskabet), ved de fleste den drivende Kraft. Krigsaarene 1812—13 kaldte S. frem til et energisk Arbejde for arbejdsløse, fattige og syge og til en begyndende Soldatermiss. (Traktatudbredelse paa Lazaretter, militær. Sygepleje). Samtidig fik han stiftet en Bolig for fattige teol. Studenter og aabnede en Skole for Jødebørn. Under den græske Befrielseskrig stiftede han (1826) en Forening for at hæve Grækerne religiøst og moralsk, løskøbte gr. Drenge, der var i Slaveri, og forsøgte Oprettelsen af en »Grækeranstalt« i Beuggen til deres Opdragelse. Senere arbejdede han for Tscherkesser- og Armenierbørn og for Valdeserne. »Grækeranstalten« omdannedes, da den mislykkedes, til en Døvstummeanstalt. Han foranledigede videre Oprettelse af et Børnehospital, et Par Vajsenhuse, arbejdede for kvindelige Straffefanger, for Epileptikere og for Diakonissesagen. Allerede 1841 fik han stiftet en Forening for kr. Sygepleje i Basel; han traadte siden i Forb. med Fliedner (II, 68) og fik 1852 aabnet Diakonissehuset i Riehen. Ogsaa en Slags »Arbejdskoloni« og kr. Pigeherberger satte han i Gang, ligesom en Række andre Virksomheder, der kan regnes til den virksomme I.-Miss. Talløse Enkeltpersoner (bl. a. fattige Studenter og Lærere) tog han sig af. — Videre hans Arbejde for Ydre Miss. Tidlig sendte han unge Mænd til Uddannelse hos Jähnicke (II, 706) i Berlin; efter forgæves at have søgt at faa hans Missionsskole flyttet til Basel, ønskede han et selvstændigt Miss.-Institut grundlagt der. 1815 stiftedes Baseler-Missionen (I, 231), og Staten gav Lov til Oprettelsen af det ønskede Institut. Blumhardt blev 1816 Lederen af det. S. vedblev længe at have stor Indflydelse paa Ledelsen og paa Baselermissionen i det hele, men hans eget Arbejde med »Chrischona« bragte ham efterhaanden i Splid med Missionsledelsen, navnlig da den meget bestemte Josenhans (II, 686) som Missionsskolens Inspektør afgjort forlangte, at »Chrischona« ikke maatte drive Konkurrencearbejde med Baselermissionen. — »Chrischona« (jfr. I, 501) repræsenterer den 3. Gruppe af S.s kr. Virksomhed og er vel mest typisk for hans Tanker. S. tænkte sig ved Hjælp af vandrende kr. Haandværkere at iværksætte en »Pilegrimsmission«, først og fremmest et Evangelisationsarbejde bl. rom. og gr. Katoliker, men eventuelt ogsaa et ydre Miss.-Arbejde bl. Hedninger. Allerede 1827 havde han faaet udsendt nogle Medl. fra en Ynglingeforening i Basel til Evangelisationsforsøg i Frankrig, Belgien, Østerrig og Baiern. Han indsaa imidlertid, at saadanne Haandværkssvende trængte til en særlig Uddannelse til Arbejdet, ligesom dette maatte sikres ved en vis Organisation (Anlæg af »Pilegrimsveje« med en Række Smaakolonier af vakte Haandværkere forsk. Steder, hvor de rejsende Evangelister kunde faa Støtte og hvile ud). 1829 f. forsøgtes Metoden i Sydrusland, men Arbejdet standsedes snart her, og S. vendte saa Tanken til Orienten, hvorheu netop G. H. v. Schubert (S. 101) stod i Begreb med at rejse (1836); denne opfordrede ogsaa ivrigt fra Palæstina S. til at sende tyske Haandværkere til Jerusalem. Imidlertid var der 1834 oprettet en »Pilegrimsskole« i Riehen (ved Lægen De Valenti), men allerede 1836 lukkedes den. 1840 forpagtede saa S. af Raadet i Basel den forfaldne Valfartskirke »Chrischona« i Nærh. af Basel og omdannede den til en Anstalt for »Pilegrimsmissionen«. Eleverne skulde selv tjene deres Brød, og hvis de ikke egnede sig til Ydre Miss., drive hjemlig I. Miss. Ogsaa Tanken om at forsyne tyske Udvandrere i Nordamerika med Præster kom snart til; men Hovedsagen var for S. nu en Palæstinamiss., hvortil Biskop Gobat (II, 232) ivrigt opfordrede. »Chrischona« blev paa mange Maader S.s Smertensbarn. Der var Vanskeligheder med Eleverne, Vaklen m. H. til Uddannelsen og Formaalet, mislykkede Begyndelser i Palæstina med de udsendte »Brødre«, og endelig kom Splid til med Baseler-Missionen (særlig siden 1847), da S. efter Gobats Opfordringer vilde udvide Virksomheden til Abessinien. »Chrischona« gik dog Kriserne igennem. 1855 sendte Gobat fra Jerusalem 4 Brødre til Abessinien, og han aftalte med S. en Miss. i større Stil bl. Gallaerne; 1859 erhvervede S. ved Køb »Chrischona«, og der sattes al Kraft ind paa at uddanne Brødre til Palæstina og Abessinien. I Jerusalem stiftedes efter de forfærdelige Kristenmyrderier i Libanonegnen »det syriske Vajsenhus« (1860), der stilledes under »Fader« Schnellers Ledelse, og S. var i sine sidste Leveaar stærkt optaget af Virkeliggørelsen af en »Apostelvej« mellem Jerusalem og Abessinien med Anlæggelse af 12 Missionsstationer, der skulde sikre Missionen sidstnævnte Sted. Krigen mellem England og Abessinien (1866—68) og Kejser Theodorus' senere Optræden ødelagde imidlertid det hele, og imidlertid kaldtes S. selv 8. Dec. 1867 hjem til Hvilen. Efter S.s Død kastede man sig med desto større Iver over Evangelisation og I.-Miss., og navnlig ved Udsendelse af Præster til Amerika og ved Anbringelsen af »Brødre« som Bymissionærer, Husfædre i kr. Virksomheder, Evangelister har »Chrischona« ydet et betydningsfuldt Arbejde. Evangelistskolen har nu over 100 Elever, der faar en 4aarig Uddannelse; der undervises stadig i Haandværk tillige. En stor Mængde »Brødre« virker i Tyskland i

I.-Miss.s Tjeneste (1909: 228), deraf mange i »Gnadauerforbundets« Tjeneste (dettes Prædikantskole »Johanneum« i Bonn, senere i Barmen, kan tildels betragtes som Aflægger af »Chrischona«). I det hele staar Aanden i den tyske »Gemeinschaftsbewegung« paa mange Maader S. og »Chrischona« nær. (J. Kober, C. F. S.s Leben, 1887; W. Bornemann i Real-Encyklop.[3] XVIII; ufuldendt blev Plejedatteren Susette S.s Biografi, C. F. S. im Rahmen seiner Zeit, 1876, til denne var indsamlet c. 25,000 Breve). *J. O. A.* — 2) **Ludwig Timotheus S.**, tysk Teolog og Historiker, f. 11. Nov. 1752 i Stuttgart, stud. Teol., særlig den histor., paavirket især af Semler og Lessing. I sin Disputats forsvarede han 1775 den histor. Krdm mod Basedows »naturlige Rel.«, blev 1777 Repetent i Tübingen, udg. 1778 anonymt »Gesch. des kanon. Rechts bis auf die Zeiten des falschen Isidors«, blev 1779 Prof. i Göttingen i det filos. Fakultet og udg. 1782 det senere ofte optrykte »Grundriss der Gesch. der christl. Kirche«, der ved sin klare Optrækning af Udviklingens Hovedlinjer og sin Udeladelse af alt vidensk. Apparat blev banebrydende. Oplysningsteol.en mærkes dog heri og end mere i en Del posthume Arbejde. Efter 1782 gik S. over fra K.hist.n til den polit. Hist. Hans mundtlige Foredrag var glimrende, fulde af fine Strejflys over Begivenheder og Karakterer, og han var Göttingens mest beundrede Lærer; bl. a. vandt han en varm Beundrer i vor berømte Historiker Fr. Münter (III, 323). 1797 kom han tilbage til Württemberg og steg til Statsminister, men Politiken beredte ham kun Skuffelser. D. 14. Marts 1810. (Wegele, Gesch. der deutsch. Historiographie, 1885, S. 872 f.). *H. J. H.*

Spjellerup-Prædikener, J. P. Mynsters (III, 318) berømte lille Prædikensamling, som han udarbejdede 1809 som Spr. i Spjellerup (udkom 1810, 2. Opl. 1814); Hensigten var at »skildre og vække det fromme Sindelag«, der er »Kilden til alt ædelt og godt i Mennesket«. 1815 udsendtes 2. Bd. Disse Prædikener, der staar som en Mærkepæl i vor kirkl. Literaturhistorie, blev et Hovedmiddel til at vække og styrke levende Krdm hos Datidens kirkesøgende, men navnlig hos de dannede, fordi Mynster forbandt en inderlig personlig Kendskab til Evangeliets Dybder med en skønsom Forstaaelse for det værdifulde i Rationalismen. 1848 udkom 4. Oplag. *J. O. A.*

Splitaf, Jakob, Biskop af Ribe 1327—45, bekendt som tro Tilhænger af det dske Kongehus under Rigets værste Forfald. Han deltog i Toget 1329 mod Haderslev og Gottorp, men Angrebet paa sidstn. Slot sloges tilbage. Da det meste af Jylland 1330 sattes i Pant til Grev Gert ved Christoffer II's fornyede Anerkendelse, maatte J. S. forlige sig med Greven og Hertug Valdemar, og disse stadfæstede saa Stiftets og dets Gejstligheds Privilegier. Efter Grevens Fald spillede Hertugen Herre i Ribe lige til Biskop Jakobs Død, men da Bispestolen nu udtrykkelig var undtaget det Pant, Valdemar Atterdag overlod Hertugen, var det 1341 atter den dske Konge, der stadfæstede Stiftets Privilegier og tog Bispen i Værn. S. havde iøvrigt med Iver virket for Valdemar Atterdags Sag. *J. O. A.*

Spolieret *(Jus spolii sive exuviarum)*, Retten til at inddrage en afdød Gejstligs opsparede Formue. I Oldtiden havde Klerikere Ret til ved Testamente at disponere over deres Ejendom, men det paalagdes dem tidlig at betænke K.n, og allerede Theodosius II tilsikrede K.n al den Formue, over hvilken intet Testamente bestemte. Ved Præbende-Lønningens Indførelse i Middelalderen fastsloges det, at en Klerikers *peculium beneficiale* (hans af Præbende tilvejebragte Ejendom) skulde tilfalde K.n og ligesaa hans *peculium patrimoniale* (Arvegods), saafremt ingen Arvinger eller Testamente fandtes (men selv i dette Tilfælde skulde K.n dog have visse Procenter). Men enkelte Gejstlige, dels de for den afdøde vikarierende, dels hans nærmeste Overordnede, tog hyppig udenvidere hans Gods i Besiddelse. Synoder stemplede forgæves denne S. som Tyveri og dens Udøvere som *necatores pauperum* (idet K.ns Gods betragtedes som »de fattiges Ejendom«). Snart lød da ogsaa fra verdslig Side Krav om S. Fyrster, Grundherrer, Patroner eller Fogeder forbeholdt sig udfra »Privatkirkeretten« (jfr. Art. Sogn) og det Formynderskab, de krævede for de ved deres Kirker ansatte Gejstlige, Ret til at overtage disses rørlige Ejendom ved Dødsfald. Navnlig efter 11. Aarh. gjorde de tyske Konger dette overfor Bisperne, idet de dog samtidig med Straf truede dem, der hindrede de Gejstlige i frit at bestemme over egen Arv. Landsfyrster optraadte da ofte »paa Røvervis« *(more prædonum)*, plyndrende alt, hvad en Biskop havde efterladt: Kvæg, Levnedsmidler, ja Tømmer og Sten til Kirker, og efterlod undertiden Bispernes egne Vaaninger blot med Tag og Vægge (saal. skildrer Innocents III Tilstanden i Frankrig). K.n kæmpede selvfølgelig mod den verdslige S., men for at have sin egen i Behold, som ogsaa anerkendtes af Synoder, saa at Bisper undertiden endog vovede at indskrænke den af Staten tilsikrede Testationsret (en Rest af Bispernes S. var den endnu i 19. Aarh. i Tyskland bestaaende »Ferto«, se II, 39). Pavernes Udøvelse af S. blev dog langt den værste, og i Avignon-Tiden kom pavelige Kollektorer tilstede næsten ved hver Biskops Død. 1385 protesterede Karl VI af Frankrig skarpt herimod, og Konstanzer-Konciliet kæmpede forgæves mod S., men endnu i 16. Aarh., efter Ref.en, vovede Paven at kræve S., og Pius IV forbød ligefrem alle Gejstlige at oprette Testamente 1560. Siden er Kravene ikke rejst, men Rester af S. har i Italien holdt sig til Nutiden. (Friedberg, Lehrbuch des Kirchenrechts, 1903[5], § 179; jfr. Regalieret III, 730). *H. J. H.*

Sponsalia, Trolovelse (se d. Art.).

Sponsor (ved Daab), Fadder (se II, 5).

Sporon, Benjamin Georg, dsk Forf., f. 1741, d. 1796 som Amtmand i Koldinghus Amt; blev 1773 Informator for Kronprins Frederik og skrev til hans Brug flere Lærebøger, deriblandt ogsaa en i den kristelige Religions Hovedlærdomme, der 1780 autoriseredes til Brug i de lærde Skolers lavere Klasser. Han har ogsaa skrevet flere Psalmer, deriblandt Bearbejdelsen: »Paa sit Kors i Dødens Smerte« (Nr. 206 i »Ps.bog K. og Hjem«, jfr. Landstad Nr. 332 »Naglet til et Kors paa Jorden«). *L. K.*

Sports, Book of (rettere *Declaration of S.*), en 1618 af James I udstedt Kundgørelse om offentlige Forlystelser om Søndagen. Den eng. K.s Opfattelse paa dette Punkt har siden Ref.en været den evang., men Puritanerne gjorde Søndagen til ét med den jød. Sabbat (se S. 5), hvilket gav Anledning til mange Konflikter. Saaledes fandt James I paa en Gennemrejse et stærkt Røre i Lancashire paa Grund af, at puritanske Præster nægtede Befolkningen de tilvante Fornøjelser Søndag Eftermiddag. Han udstedte da *B. o. S.*, der skal være affattet af Biskoppen af Chester, Th. Morton. Den tillod Bueskydning, Springning, Folkedanse, Majfester o. l., men forbød visse andre Forlystelser, saasom Forestillinger for Almuen med Ophidsning af Bjørne og Tyre. De, der ikke gik i Kirke, maatte overhovedet ikke deltage i offentlige Forlystelser, og saadanne maatte ikke finde Sted i K.tiden. Ethvert Sogn skulde sørge for Adspredelser for Beboerne. Da Kongen befalede, at *B. o. S.* skulde oplæses fra Prædikestolen, mødte dette en saadan Uvilje hos Puritanerne, at han tog sin Befaling tilbage. Kundgørelsen bidrog sit til, at »Pilegrimsfædrene« (III, 554) udvandrede til Amerika, men iøvrigt fik den ikke stor Betydning, og Striden blussede atter og atter op baade under James' og Charles I's Regering. (J. A. Hessey, Sunday, its Origin, History and Present Obligation, 2. ed. 1861, Lect. VII). *C. E. F.*

Spotkrucifiks. Ved Udgravninger paa Palatinerbjærgets SV.-Skraaning fandtes 1856 paa Væggen i en Bygning fra Kejsertiden indridset en Fremstilling af et Menneske med Æselshoved hængende paa et T-formet Kors, og ved Siden en Skikkelse i tilbedende Stilling. Mellem og under Figurerne læstes paa Græsk: »Alexamenos tilbeder [sin] Gud«. Billedet illustrerer Rygtet om, at de Kr. tilbad en Gud med Æselhoved (jfr. Tertullian, Apol., c. 16). Hvor gl. Billedet er, er tvivlsomt (oftest antages Hadrians Tid, undert. Caracallas), men i hvert Fald er det ikke senere end o. 250, da Anklagen mod de Kr. for »Onolatri« (Æselsdyrkelse) fra den Tid er ophørt. Muligvis var Huset en Pagebolig eller en Vagtstue, og Alexamenos har da været kr. Page eller Soldat. Mærkeligt nok fandt man 1870 i Naboværelsets Væg en anden Graffitindskrift: »Alexamenos Fidelis« (altsaa den alm. oldkirkl. Betegn. for en døbt), hvilket da kan have været A.s Svar paa Kammeraternes Spot, en Bekendelse af hans Kristentro. (Kraus, Das Spottkruzifix von Palatin, 1872; samme i Realencyklopädie der christl. Alterthümer II, 774). *H. J. H.*

Spreng, Johann Jakob, f. i Basel 31. Dec. 1699, d. 24. Maj 1768; blev 1741 extraord. Prof. i Basel i germansk Filologi. I sit Fag har han haft Betydning som den, der fik fortrængt Sydtysk ved fælleshøjtysk Skriftsprog. I kirkl. Henseende mindes han som Pietistbekæmper og som Forf. af en ny, rimet Bearbejdelse af Davids Ps.r (Basel 1741), der skulde afløse Lobwassers. Den var lige saa tør som dennes og blev trods alle Anstrængelser aldrig officiel. *P. S.*

Sprenger, Jacob, Dominikaner fra Slutn. af 15. Aarh., er bekendt ved sit Skrift »Malleus maleficarum« (»Heksehammer«), Köln 1489. Anl. til det var Innocents VIII's Bulle, Summis desiderantes affectibus, 1484, der hævder, at Trolddom er nærbeslægtet med Hæresi og derfor skal behandles af Inkvisitionen. S.s Bog giver Anvisning til at opspore og straffe Hekse. Han virkede selv som Inkvisitor i Tyskland. *J. C.*

Spring, Gardiner, amerik. presbyteriansk Præst, f. 1785, blev først Advokat, men gennemgik derefter Andover teol. Seminarium og blev 1810 Præst i New York, hvor han virkede i forsk. Menigheder indtil sin Død 1873. Da Borgerkrigen brød ud 1861, vedtog Generalforsamlingen en af ham affattet Erklæring om Troskab mod Regeringen, hvorved der fremkaldtes et endnu ikke helt forvundet Brud mellem Presbyterianerne i Nord- og Sydstaterne. S. nød stor Anseelse som Præst, og hans Skrifter, der er samlede i 9 Bd. (N. York 1855), er blevne meget læste, ogsaa i Engl. (Personal Reminiscences of the Life and Times of G. S. I—II, 1860). *C. E. F.*

Springer. 1) **Anton Heinrich S.**, tysk Kunsthistoriker, f. i Prag 13. Juli 1825, d. i Leipzig 31. Maj 1891, studerede i Berlin og München, var en Tid Lærer i Kunsthist. ved Akademiet i Prag, men paadrog sig Regeringens Unaade ved det stærkt frisindede Skrift »Gesch. des Revolutionszeitalters« (1849) og rejste til Bonn, hvor han blev Docent og (1860) ord. Prof. Herfra kaldtes han 1872 til Strassburg og 1873 til Leipzig. S. var opr. paavirket stærkt af Hegel, men frigjordes senere i sin Kunstbetragtning og hørte til Førerne for den nyere videnskabelige Kunsthist. I en Række Skrifter behandlede S. dels den polit., dels Kunstens Hist.; af de til den sidste hørende er af k.hist. Interesse særlig: Die Baukunst des christl. Mittelalters (1854); Die Psalter-Illustrationen im frühen Mittelalter (1880); Grundzüge der Kunstgesch. (1888); Raffael und Michelangelo (1895—96[3]); Handb. der Kunstgesch. (6.—7. Aufl. I—IV ved Michaelis u. Neuwirth 1901—04); Albrecht Dürer (posthum 1892). (S.s Selvbiografi »Aus meinem Leben«, 1891). *S. A. B.* — 2) **Lars S.**, sv. Ps.digter, havde en Ansættelse ved Svea Hofret, da han 1676 offentliggjorde en Overs. af Barschampens »Konstspegel rätt till at döö«. Som Tillæg hertil findes optaget Omarbejdelser af Heermanns: »Wo soll ich fliehen hin« og af Ringwalds tyske Gengivelse af den berømte Sekvens »Dies iraе«; begge optoges i Wallins Ps.bog (Nr. 176 og 498). Overs. af disse Ps.r skyldes sikkert S. (Spegel er oftere bleven nævnt som Overs. af 176). *H. Wj.*

Springere. 1) Se Dansere (I, 599), Echternach (I, 708), Jumpers (II, 700) og Shakers (S. 168). — 2) Russisk Sekt, muligvis at identificere med den indenfor Raskolnikerne (III, 694) optrædende Sekt Chlysty. Ved deres Møder gaar Mænd og Kvinder sukkende omkring, indtil nogle særlig udrustede tilsidst begynder en hvirvlende Dans. Under den paafølgende Udmattelse fremfører de da usammenhængende, ofte uforstaaelige Spaadomme; selv anses de for særlig hellige. S.ne beskyldes ofte for at knytte Usædelighed til disse Møder, saal. særlig i Guvernementet Smolensk. — 3) Finske Sekter af forsk. Oprindelse. O. 1820 opstod i Satakunta bl. de evangelisk vakte en Sekt af S.,

stiftet af en omvendt Dranker, Smeden Johan Andersson. De hævdede, at den hl. Aands Belæring staar over Skriften og paastod at have Inspiration og Aabenbaringer, lærte Kiliasme, Askese og »aandelig Dans«. Paavirkede af Jung Stillings (II, 700) og Bengels (I, 261) Skrifter ventede de, at Aaret 1836 vilde bringe de saliges evige Hvile. Skuffelsen over, at dette slog fejl, bevirkede, at Sekten snart opløstes. — Kort efter 1830, da Herrnhutismen havde virket til det kr. Livs Inderliggørelse i Ingermanland, kom Afarter ind, særlig S., der ved Forkastelse af Ægteskab og Sakramenter og ved »Hoppen« minder om Jumpers og Shakers uden dog at have hverken med disse eller med S.ne i Satakunta at gøre. Herrnhutisk Indflydelse spores derimod stærkt; indtil sygelig Overspændthed skildredes Kristus som Sjælens Brudgom, og Tanken om *ecclesia cruciata* bevirkede usund Askese og ligefrem Søgen efter Forfølgelser. Ved deres Møder fremkom under Prædikenerne de konvulsiviske S.-Fænomener, som de forsvarede ved Henvisning til 2 Mos. 15, 20; 1 Sam. 18, 6; Ps. 68, 26; 149, 3. Sekten bredte sig o. 1840 herfra til Wiborgs Len og St. Michels Len uden dog her at vinde mange Tilhængere. (M. Akiander, Hist. upplysninger om relig. rörelserna i Finland, III—IV, 1859—60). *H. J. H.*

Sprogforvirringen. I 1 Mos. 11, 1—9 fortælles, at Menneskeheden havde ét Sprog og under sine nomadiserende Vandringer holdt sig samlet. Da de paa Sletten Sinear traf en gunstig Plads, besluttede de at bygge en By og et Taarn, hvis Top skulde naa til Himlen; det skulde blive dem til varig Berømmelse og tillige tjene til Samlingspunkt. Men Jahve steg ned og bragte dem ved at forvirre deres Tungemaal til at afstaa fra Fuldførelsen og adsplittede dem over hele Jorden. »Babel«, ɔ: Forvirringsby (som Navnet kan lyde for et hebr. Øre), blev derfor Stedets Navn. — Denne Fortælling er, literært set, ret løst sammenknyttet med det foregaaende Kap., hvor de mange forsk. Folkeslag føres tilbage til Noahs 3 Sønner ad naturlig Udviklings Vej. Baade i Kap. 10 og i Kap. 11 har vi J.s Beretning; som Kap. 11 staar, maa man søge at indpasse den dér omtalte Sprængning af Menneskeheden i Tiden efter Syndfloden; men sandsynligvis er Fortællingen i Kap. 11 opr. groet op uden nogen Forbindelse med Syndflodsberetningen og hører muligvis til den samme Overleveringskreds som Brudstykket 4, 17—24. Det bibl. Sagn om Taarnbygningen gør i det hele Indtryk af at høre til en ældre fælles Arv af Sagnstof. Som Grækerne talte om Giganterne, der vilde stable Bjærge over hinanden for at storme Olympen, saaledes har den semit. Legende ogsaa fortalt om et Kæmpeforsøg paa at naa til Gudernes Bolig. En vældig, ufuldendt Taarnbygning i Babel (se I, 193) har været Tilknytning for Sagndannelsen, i hvilken den nærliggende Reflektion over Menneskenes mærkelige Adskillelse i saa mange Folkeslag og Sprog har fundet et Udtryk. Synskredsen er dog begrænset til den bibl. Folkekreds. Racernes, ogsaa den gules og den sortes, Opr. er slet ikke optaget indenfor Fortællingens Ramme, og Racerne er dog Grundlaget for Sprogforskellene. De Spørgsmaal, som 1 Mos. 11 giver sit naive, populærvidenskabelige Svar paa, ligger altsaa ud i fjærnere Dybder. Men som stedse ved Urtidsoverleveringerne har ogsaa her den monoteistiske Lutring givet Fortællingsstoffet blivende rel. Værdier: Gud, som magter den menneskelige Trods, har gjort Splittetheden i de mange Folkeførd og Sprog til en Skranke for Syndighedens Koncentration. Kr. set falder endelig paa Pinsedagen (Ap. G. 2) et Glimt af Naadens fulde Lys over Slægtens Splittethed, der føltes og altid maa føles som en af Menneskehedens mørke Gaader. *L. G.*

Spurgeon. 1) **Charles Haddon S.**, engelsk Baptist, f. 19. Juni 1834, af independentisk Afstamning, vakt i et metodistisk Kapel, sluttede sig 1850 til Baptisterne og begyndte s. A. at prædike med en saadan Veltalenhed, at han allerede 1852 blev valgt til Præst for en Menighed i Nærh. af Cambridge. 2 Aar efter kom han til Syd-London, hvor han hurtig vandt stort Ry. Da Kapellet blev for lille, talte han, mens en større Bygning var under Opførelse, under stor Tilstrømning i et Forlystelseslokale. Under en Panik, som nogle Modstandere fremkaldte ved falsk Brandalarm, saaredes mange og dræbtes 7 Mennesker. 1861 aabnedes *Metropolitan Tabernacle* med 6000 Siddepladser. Dertil knyttedes flere Institutioner for Kærlighedsgærninger, bl. a. det store *Stockwell Orphanage*. 1856 havde S. aabnet sit *Pastors' College*. Han hyldede den strænge Calvinisme og begyndte 1864 en Polemik mod de Evang. i Statsk.n, fordi de forblev i et Samfund, der lærer Genfødelse i Daaben. Blandt Modskrifterne kom nogle fra bapt. Side. Da den liberale Teol. fandt Indgang hos mange bapt. Præster, traadte S. 1887 ud af Unionen. Efter at Tabernaklet var brændt 1898, genopførtes det i lidt mindre Dimensioner. D. i Menton 31. Jan. 1892. — S. var en af sin Tids største Prædikanter. Han var vel ikke nogen selvstændig eller lærd Teolog, men havde megen Bibelkundskab og aandelig Erfaring. Han talte jævnt og naturligt, men med megen Varme, og raadede over en stemningsrig Fantasi, hvortil kom, at det store Rum helt fyldtes af hans vældige og sonore Stemme. Hans Forkyndelse var et personligt Vidnesbyrd, der kom fra Hjærtet og gik til Hjærtet. Han holdt sig til de kr. Grundsandheder uden at indlade sig paa Døgnets Ærnner, men forstod at variere Formen i det uendelige. Den dybeste Alvor var Grundtonen, men der manglede ikke en befriende Humor. Hans Prædikener var ikke skrevne, men blev stenograferede. Fra 1855 udkom hver Uge én, og han udg. flere Samlinger. Paa Dsk er flere udkomne, bl. a. »Mark-Prædikener«, overs. af V. B. (1885). Fra 1865 udgav S. Maanedsskriftet *Sword and Trowel* (Sværd og Mürske). Hans Hovedværk er *The Treasury of David* (I—VII, 1870—85) og *Lectures to my Students* (I—II, 1875—77, paa Dsk »Præsten hjemme og i Kirken«, overs. af V. Brenøe, 1881). (C. H. S., An Autobiography. Compiled by his Wife and Private Secretary I—IV, 1897—1900; Englands store Prædikant C. H. S.s Liv og Gerning, frit efter Ch. Ray, 1908²). — 2) **Thomas S.**, Søn af foreg., f. 1856, stud. i Pastors' College og var efter Faderens Død 14

Aar Præst ved Tabernaklet. Efter nogle Aars Virksomhed i Australien er han bleven Forstander for Præsteskolen og Vajsenhuset. Foruden Prædikener har han udgivet en Digtsamling. *C. E. F.*

Spyridon eller Spiridion, Biskop paa Cypern i 4. Aarh., var til Stede ved den bekendte Synode i Nikæa 325. Der dannedes senere en Kreds af Legender om hans Navn og han blev ophøjet til Helgen (Helgendag 14. Dec.). *F. T.*

Spödervold, Knud, norsk Lægprædikant, f. 24. Juli 1791 paa Gaarden Spödevold (Spydevold) i Helleland Præstegæld (Kr.sands Stift), Forældrene var Bønder. S. røbede tidlig Lærelyst og en stærk Hukommelse, blev 1811 Soldat og var med i Felten Juli-August 1814, hvilket blev af Betydning for hans Liv ved Bekendtskabet med den gl. Wilhelm Falck paa Nøtterø, en af de faa endnu levende Præster fra Christian VI's Tid. Ved sit Giftermaal 1826 blev han Gaardejer og kom snart til at optræde som »Bygdeprokurator«, fik Processer og maatte forlade sin Ejendom. Han flyttede nu til Stavanger, hvor han døde 20. Marts 1848. Han kom tidlig i Strid med Haugianerne, og medens han paaviste deres Skævhed i Opfattelsen af Retfærdiggørelseslæren, fremholdt han denne i ensidig Skarphed og fik med sig et lille Parti (»de stærktroende«), hvis Særkende er en ensidig Dogmatisme og Vedholden ved gamle kirkelige Former. Spödervolds Bog om Guds Naades Husholdning, der udkom efter hans Død, maa nærmest betragtes som et Kuriosum, men vidner om en skarp Tænker, der ved regelmæssig Udvikling kunde være bleven noget betydeligt. *D. T.*

St., Abbrevation for *sanctus* (lat.) eller *saint* (fr.) = hellig; Sta tilsvarende Forkortelse af Hunkønsformen *sancta* (lat.), jfr. fransk Ste *(sainte)*; jfr. iøvrigt »Sanctus« (S. 41).

Staaff, Albert Wilhelm, sv. Præst, f. 24. Nov. 1821, studerede i Uppsala, blev Dr. phil. 1851, Adjunkt ved den nye Elementarskole i Stockholm 1855, Lektor ssteds 1858 og Rektor 1865—70, 1871 Spr. i Adolf Fredriks Menighed, Dr. theol. 1877 og døde 23. Januar 1895. S. tilhørte en moderat, formidlende Retning indenfor K.n. Som Præst havde S. usædvanlig Arbejdsævne og virkede i talrige Komitéer og Direktioner ivrig for kirkelige, filantropiske og pædagogiske Sager. Særlig skattedes hans Ævne til at tilvejebringe et maalbevidst Samarbejde. Han var yndet Prædikant og Taler samt en god Stilist, selv i bunden Form. Udgav en Brochure om Konfirmationen og dens Indførelse i Sverige, Prædikener m. m.; efter hans Død udkom en Samling efterladte Digte. *D. F.*

Stabat mater, en af de berømteste Sekvenser (jvf. S. 138) fra Middelalderen; den fremtræder i de ældste Haandskrifter (som oratio de compassione beat. Mariæ Virginis) anonymt, men hørte sikkert hjemme i Fransiskanerordenen og tilskreves her med Enighed Jacopone da Todi (II, 579). En ægte digterisk Følelse og Formævne præger det herlige Digt, som iøvrigt vidner om den samme Fromhedstype, der i saa høj Grad kom frem hos Senmiddelalderens Mystikere, Gudsvenner, Vækkelsesprædikanter og hos Ordensfolk som f. E. Birgittinerne: den følelsesfulde Hensynken i Betragtningen af Gudsmoderens Smerter (jvf. Smertemoder S. 263) og i Kristi Lidelse, med hvilket atter Mariadyrkelsen er nøje sammenknyttet. *St. m.* naaede navnlig i 14. Aarh. stærk Udbredelse og optoges til kirkelig Brug; i Bodsfromhedens Kredse fandt den et sikkert Hjemsted. 1398 drog Flagellanter gennem Italien syngende denne Hymne under Svøbeslagene; dengang mente man, at den var skrevet af Gregor d. store. Iøvrigt er der gættet paa mange berømte Mænd som Forf. (Innocents III, Bernard af Clairvaux o. fl.). Allerede i 14. Aarh. fandtes tyske Overs.; ogsaa paa Dsk var den overs. i Slutn. af Middelalderen (»Hoss Korssens tree, meth sorg oc wee«, jfr. Brandt og Helweg, Den dske Ps.digtning I, XVIII). Den har givet saavel de bildende Kunstnere som Musikens Dyrkere mægtige Impulser (fra nyere Tid er særlig Pergoleses og Mozarts Kompositioner til *St. m.* berømte). Ogsaa prot. Psalmedigtere droges af Hymnens gribende Klage; paa Dsk omdigtede f. E. i Oplysningstiden Sporon (»Naglet til et Kors«, jfr. S. 308) og Johs. Ewald (»Korset, som den strænge Fader«) denne Sekvens. Den er iøvrigt en af de 5, der har hævdet sin Plads i det rom. Missale (ved Festen for Marias 7 Smerter). — Overs. ved J. M. L. Hjort (jfr. dennes »Dies iræ, Stabat mater og andre Ps.r og Sange«, 1849), J. H. H. Brochmann (»40 lat. Salmer«, 1901) og J. Aarsbo (i Studenterhjemmets Julebog, 1910). *J. O. A.*

Stabilitas loci (Forpligtelsen til fast Opholdssted), et af de saakaldte 3 alm. Klosterløfter, som navnlig ved Benedicts Regel indskærpedes stærkt. *J. O. A.*

Stach (eller Stack), **Matthias**, herrnhutisk Missionær og Psalmedigter, f. 4. Marts 1711 i Mankendorf (Mähren), udsendtes Jan. 1733, sammen med Fætteren Christian S. og Chr. David (som den egtl. Leder), for at begynde Brødremenighedens Virksomhed i Grønland. Under Opholdet i Kbhvn kom »Brødrene« i nært Forhold til de vakte Kredse og bidrog ikke lidt til at give »Kriseaaret« 1733 sit mærkelige Præg. 10. April afrejste de fra Kbhvn og ankom 20. Maj til Godthaab, hvor de modtoges venligt af Hans Egede. S. blev første Gang i Grønland til 1740, men Forholdet til Egede udviklede sig ikke heldigt. Iøvrigt virkede S. og hans Fæller med stor Nidkærhed, og deres Forkyndelse af Guds Kærlighed i Jesus Kristus og særlig af hans Korsdød gjorde stærkt Indtryk paa Grønlænderne, om end der i Beg. kun døbtes faa. 1742 vendte S. atter tilbage til Grønland for at virke ved Brødrenes Koloni, der kaldtes »Neu Herrnhut«; her kunde han 1747 lægge Grunden til en Kirke; efter en ny Rejse til Europa, gik han til Nordamerika, hvor han ogsaa kom til at virke blandt Eskimoerne i Labrador. Indtil 1771 fik han dog Lejlighed til nye Besøg i Grønland, hvor Grundlæggelsen af Lichtenfels og Forberedelsen af Lichtenau skyldes ham. S. har ogsaa skrevet et grønl. Lexikon og en Grammatik. Fra 1772 til sin Død 21. Dec. 1787 levede han paa Bethabara i Nord-Karolina. Enkelte af hans Ps.r er optagne i Brødremenighedens Ps.bog. (H. M. Fenger, Hans Egede og den grønl. Miss. Historie, 1879, S. 111 f.

188 f.; Miss. der evang. Brüder in Grönland 1831; Allg. deutsche Biographie XXXV). *J. O. A.*

Stackhouse, Thomas, engelsk Gejstlig og apologetisk Forf., f. 1680, d. 1752, virkede som Præst forsk. Steder, sidst (fra 1733) som Spr. i Benham. Han hører til Tidens mest læste Krdmsforsvarere; ud fra et supranaturalistisk Standpunkt bekæmpede han med Iver Deismen, og hans populær-teol. Skrifter udkom gentagne Gange. Mest udbredt blev hans »New History of the Holy Bible« (1732), et Samleværk, der betegnes som en Fundgrube m. H. til ældre reformert Eksegese (bedste Udg. 1752, endnu oplagt 1850[10]).

Stade, Bernhard, tysk protest. Teolog og Semitist, f. 11. Maj 1848, d. 6. Dec. 1906, studerede i Leipzig og Berlin, blev 1873 Privatdocent i Leipzig, 1875 til sin Død Prof. ord. i Giessen. S., hvis Værker udmærker sig i lige Grad ved Lærdom og Klarhed, er en af dem, som mest har bidraget til, at den Wellhausen'ske Pentatevkopfattelse har vundet saa stor Tilslutning. Tillige var han stærkt kirkl. interesseret og har øvet en betydelig Indflydelse paa den hessiske K.s Forhold (jfr. Chronik der chr. Welt, 1900, 482 f.). Vigtigste Arbejder: Ueber die alttestamentlichen Vorstellungen vom Zustande nach dem Tode (1877); Lehrbuch der hebr. Grammatik I (1879); Gesch. des Volkes Israel I—II (1887—88; den hellenistiske Periode af O. Holtzmann); Hebr. Wörterbuch zum A. T. (sammen med Siegfried, 1893); The books of Kings (i Regnbuebiblen, III, 731, sammen med Schwally, 1903); Bibl. Theol. des A. T. I (1905); S. var fra 1881 til sin Død Udg. af »Zeitschrift für alttestl. Wissenschaft«, hvor han selv har offentliggjort en Række betydningsfulde Afhandlinger; nogle af disse samt nogle andre mindre Arbejder er samlede i »Ausgewählte Akad. Reden und Abhandlungen« (1899). *J. C. J.*

Stadler. 1) **Johannes Evangelist S.**, rom.-kat. Teolog, f. 1804, d. 1868, Prof. i München, senere Domdekan i Augsburg. Hovedværk: »Vollständiges Heiligenlexicon«, som han paabegyndte 1856 sammen med Heim og fortsatte alene til Bd. III. *N. M. P.* — 2) **Maximilian S.**, f. 1748, d. 1833, østerrigsk Abbed, mest kendt som K.komponist (Messer, Requiem, Ps.r, Orgelfugaer, ogsaa Sange og Klaversonater). En Tidlang opholdt han sig i Wien, hvor han var venskabeligt forbundet med Haydn og Mozart. I Striden om Ægtheden af dennes efterladte Requiem deltog han ivrigt til Fordel for Mozart. *A. H.*

Stagebrand (Stagefyr) kalder de dske evang. Prædikanter spottende en af de tyske Lærde, som det katolske Parti havde indkaldt til Herredagen 1530 (Viborg-Beretn.: »en Kompan, de havde der, som kaldtes Doctor Niels Stoegefyer«, jfr. Satiren om den syge Messe ved Birket Smith, 1893, og Bruun, Viser fra Reformationstiden, 1864, S. 25 og 29). I nyeste Tid har Ludw. Schmitt (Nikolaus Stagefyr u. der Franziskaner Nik. Herborn, 1896) søgt at paavise, at den saak. S. var den dengang berømte Minoriter-Guardian fra Marburg, hvis egtl. Navn er Ferber (jfr. Schmitt IV, 91). Om Navnets Betydn. jfr. Kh. Sml. 5. R. IV, 385. *J. O. A.*

Stagiriten, Filosofen Aristoteles' alm. Tilnavn, da han var født i Stagira i Kalkidike.

Stagnelius, Magnus, sv. Biskop, f. 19. Dec. 1746, stud. i Uppsala, blev 1779 Docent i Græsk, 1788 teol. Adjunkt og s. A. (bl. a. ved Gustaf III's Yndling Schröderheims Indflydelse) Spr. paa Öland. Her blev han kendt som en skattet Prædikant og dygtig Embedsmand og fik hyppig Tillidshverv betroet. 1800 blev han Dr. theol. og 1807 til sin egen og andres Forbavselse Biskop i Kalmar. Han var da allerede gl. og kunde kun virke lidet og pintes af at mærke sine Kræfters Svigten. Som Biskop sluttede han sig til den begyndende Reaktion mod Oplysnings-Krdmmen og indtog et konservativt Standpunkt. Han var afgjort Modstander af Tanken om udstrakt Rel.s-Frihed, Fjærnelse af teol. Censur og Retten til i Skrift at angribe Religionen. D. 5. April 1829. *D. F.*

Staffen. 1) **S.**, den første Abbed i Gudsberga eller Husby Kloster (II, 495), der i et 1487 udstedt Brev kalder sig Broder Helge S.; det antages, at denne S. er identisk med den strængt levende Cistercienser-munk S., der siden opholdt sig i Tuterøens Kloster i Norge og her spaaede om en stor Forandring i Religionen, om Klostres Ødelæggelse, Trondhjem Domkirkes Brand m. m., og som var en ivrig Fjende af Tærning- og Kortspil. Peder Claussøn kalder ham i »Norriges Descriffuelse« for »Hellig Broder S.«; ogsaa fra anden Side bevidnes hans Forudsigelse af Reformationsomvæltningen. (L. Daae, Norges Helgener, S. 220 f.). *J. O. A.* — 2) **S.** (Staffen Stalddreng), se Stefan og Stefanos.

Stahl. 1) **Friedrich Julius S.**, tysk Retsfilosof og Politiker, f. i München 16. Jan. 1802 i en strængt jødisk Slægt, gik 17 Aar gl. over til Krdmmen og drog sine Forældre og 7 Søskende med sig. Efter at have fuldført sine filos. Studier kastede han sig over Retshist. og Retsfilos. Han følte sig frastødt af Hegels mekaniske og skematiske Opfattelse og droges mod Schelling, hvem han traadte personlig nær som juridisk Privatdocent i München (1827). 1830 udg. S. 1. Bind af sit Hovedværk »Philos. des Rechtes nach geschichtlicher Ansicht«, der i lige Grad præges af bevidst evang. Kr.tro og en ægte filos. Aand. 1832 kaldtes han til extraord. Prof. i Erlangen, kort efter til Würzburg; 1834 atter som Prof. ord. til Erlangen. Her skrev han sin »Kirchenverfassung nach Recht u. Lehre der Protestanten« (1840; 1862[2]), der afgjort protesterede mod Statens Almagt i K.spørgsmaal. Paa Gr. af Savignys (S. 61) Indflydelse kaldtes 1840 S., sammen med Schelling, til Berlineruniversitetet, hvor han hurtig vandt Friedrich Wilh. IV's Yndest, da Kongen delte hans Begejstring for en selvstændig »apostolsk« K., forbundet med en »kr. Stat«. Ved sin ualmindelige Veltalenhed fyldte S. sine Auditorier, kom snart som livsvarigt Medlem af 1. Kammer og som Fører for Adelspartiet ind i Politiken og blev de konservatives beundrede Fører (Parolen: »Autoritet, ikke Majoritet!«). Al Politik faldt for ham i to Dele: Legitimitetens og Revolutionens. Revolution og Liberalisme maa skyes, hin som en »akut«, denne som en »kronisk« Sygdom i Samfundet. Liberalismens Agitation for den religionsløse Stat havde i S. den ivrigste Fjende. Staten vil derved miste sin hærende Kraft og sit højeste Formaal (jfr. »Der chr.

Staat u. sein Verhältniss zu Deismus u. Judenthum«). Svarende hertil havde »Retsfilosofien« (I—II, 1830—37, senere i adskillige Oplag) med glimrende Dialektik, Varme og Overbevisning søgt at vise, at Menneskeaanden, der blot støtter sig til sig selv, er ude af Stand til at naa en Forstaaelse af Retssystemerne, at Rationalisme er Moder til Revolution, og at man maa bøje sig for den højere, sædelige Magt, der har indstiftet Retsorden og Øvrighed. Ligesaa kraftig, som S. kæmpede for »den kr. Stat«, kæmpede han for »K.ns Selvstændighed«. Staten har *jus circa sacra*, men ikke Ret til at herske over K.n. Denne er jo »Guds Indstiftelse, indsat over Menneskene«, og hviler paa det af Gud indstiftede Embede. S. er ubetinget Tilhænger af Episkopalsystemet: K.-Embede og K.-Styrelse er uadskillelig forenede; men derfor bestrides ikke Synoders Ret som en K.repræsentation, med lignende Kompetance overfor K.n som Stænderforsamlingers overfor Kronen. Men i »Kirkeforfatningen efter Protestantismens Lære og Ret« hævder S., at kun Episkopatet kan genrejse den kr. Aand og redde fra Territorialsystemets Enmandsvælde og Kollegialsystemets Masseherredømme (om den nærmere hist. Begrundelse for S.s K.teori jfr. A. L. Richter III, 787). — Som ægte Lutheraner var S. en Modstander af den ref. K. Som Motto paa »Die luth. Kirche u. die Union« (1859) satte S. Luthers afvisende Ord fra Marburg: »I har en anden Aand end vi!«; personlig blev han dog i den unerede K. (ligesom han sad i dens Overkirkeraad), fordi Kabinetsordren af 1834 opretholdt de to K.rs selvstændige Bekendelse (jfr. Preussen III, 595). — 1846 havde S. været Medl. af Generalsynoden, og fra 1852—58 sad han i Overkirkeraadet. Hans stærke Indflydelse her var Genstand for megen Uvilje fra liberal Side, og navnlig i Bunsen (I, 419) fandt han en farlig literær Modstander. S.s forgæves Modstand mod den evang. Alliances Møde 1857 i Berlin (under Bunsens Ægide) viste, at hans Indflydelse havde kulmineret. Da Prinsregenten 1858 lod Ministeriet Manteuffel falde og kaldte et liberalt Kabinet, udtraadte S. af Overkirkeraadet, men vedblev literært og som Medlem af 1. Kammer at bekæmpe Liberalismen. Han oplevede ikke Wilhelm I's Omsving, da han døde 10. Aug. 1861. — Den fine, sirlige Lærde med den knivskarpe, lidenskabsløse Veltalenhed dannede en mærkelig Modsætning til det Junkerparti, han var Fører for. Utrættelig og ganske fri for personligt Hensyn stod S. som en sjælden helstøbt, ærlig og stærk Personlighed. — 2) **Georg Anton v. S.**, rom.-kat. Biskop, f. 1805, d. 1870, blev efter afsluttede teol. og filos. Studier Lærer ved Præste-Seminariet i Würzburg, præsteviedes og blev Professor i Dogmatik og Eksegese. Hans rel.-filos. Forelæsninger samlede alle Fakulteter om ham. 1840 blev han Biskop i Würzburg og virkede for bedre Præsteuddannelse, Miss. osv. Han døde i Rom under Vatikaner-Conciliet, hvor han ivrig virkede for Dogmet om Pavens Ufejlbarhed. *H. J. H.*

Stakys, en rom. Kr., personlig Bekendt af Paulus (Rom. 16, 9).

Staley, Vernon, engelsk Teolog, f. 1852, studerede i Chichester Theol. College og blev ordineret 1878. Som Præst har han bl. a. virket ved Diakonissehuset i Clewer, hvor han paavirkedes af den fra Canon Carter udgaaende mystiske Aandsretning. 1901 blev han Domprovst i Inverness. S. er Autoritet paa det liturgiske Omraade. Skrifter: The Catholic Religion (1909 [16]), 186. Tusinde); The Practical Religion (1901 [8]); The Natural Religion (1903); The Ceremonial of the English Church (1904); Liturgical Studies (1907); The Liturgical Year (1907); Church Customs (1911) o. fl. S. har ogsaa besørget en ny Udg. af det af »Camden Society« udg. Værk »Hierurgia Anglicana« (I—II, 1903). *C. E. F.*

Stalker, James, skotsk Teolog, f. 1848, studerede i Edinburgh, Halle og Berlin, var Præst i Skotlands Frik. af 1843, fra 1874 i Kirkcaldy, fra 1887 i Glasgow, tog Del i Unionen 1900 og har siden 1902 været Prof. i K.hist ved den unerede Frik.s Præsteskole i Aberdeen. Hovedværker: The Life of Jesus Christ (1884 [3]); The Life of St. Paul (1887 [2]); Imago Christi (1892); The Christology of Jesus (1899); The Ethic of Jesus (1909). *C. E. F.*

Stammer, Israels. Israels Folk er opstaaet af flere Stammer, hvis Tal i G. T. i Alm. regnes til 12, idet dog dette Tal paa de forsk. Steder fremkommer paa en noget forsk. Maade, alt eftersom Josef regnes for én Stamme og Levi tælles med (1 Mos. 49), eller Josef deles i Efraim og Manasse (jfr. 1 Mos. 48, 5), og Levi ikke tælles med (4 Mos. 1; Jos. 13—19), idet der tillige i 1 Mos. 29—30 synes at foreligge Spor af en tredje Tælling, hvorefter Dina er regnet med, medens Benjamin mangler. Stammerne udgør fra gl. Tid 2 Hovedgrupper, nemlig Lea- og Rakelstammerne eller, som man i nyeste Tid ofte siger, Israel- og Jakobstammerne. I den hist. Tid bor de vigtigste Rakelstammer (Benjamin, Efraim og Manasse) midt i Landet, omgivne af Leastammer; dette forklares af flere nyere saaledes, at Rakelstammerne er indvandrede senere end Leastammerne og har bosat sig i Egne, der tidligere havde været besatte af Leastammerne Ruben, Simeon og Levi, idet der er Antydninger af, at disse Stammer i gl. Tid har boet midt i Landet (1 Mos. 34; 35, 21—22), men af os dunkle Grunde har maattet fortrække derfra, saaledes at der er blevet et Mellemrum mellem de sydlige og de nordlige Leastammer, et Mellemrum, som de senere indvandrende Rakelstammer, de, der har været i Ægypten, har kunnet udfylde. Hvorledes man end vil mene herom, saa meget fremgaar klart af G. T., at der fra gl. Tid, trods Bevidstheden om Slægtskabet og Følelsen af Folkeenheden, er en vis Spænding mellem den ledende Leastamme Juda og Rakelstammerne, blandt hvilke efterhaanden Efraim bliver den ledende. Denne Spænding viser sig bl. a. i Rigets Deling efter Sauls Død, i gentagne Rivninger under Davids Regering (Absalom, Sheba) og endelig i Rigsdelingen efter Salomos Død. I Folkets senere Hist. er det Juda, der faar den afgørende Betydning. De bortførte Beboere af Nordriget tabte sig i det fremmede, og de Levninger, der blev tilbage, blev saa blandede med fremmede Elementer, at de tilbagevendende Judæere ikke vilde anerkende dem (se Samaritaner IV,

34). Forøvrigt var i Historiens Løb Stammerne selvfølgelig paa mangfoldig Maade blevne blandede, dels indbyrdes, dels ved Optagelse af fremmede. En Særstilling indtager Levi, der i den historiske Tid ikke har noget geografisk afgrænset Stammeomraade, men har faaet en særlig Betydning som den Stamme, til hvilken Præstedømmet paa særlig Maade var knyttet (5 Mos. 33, 8 f.; Dom. 17, 13). (Buhl, Det israelit. Folks Hist. 1906⁴, § 16 og den der nævnte Lit.; E. Meyer, Die Israeliten u. ihre Nachbarstämme, 1906; W. Erbt, Die Hebräer, 1906). *J. C. J.*

Stampe, Kirsten Marie Elisabeth [Elise], Baronesse, Stiftsdame paa Vallø, Datter af Baron Henrik S. til Nysø og den højtbegavede Christine Marie Margaret Dalgas, f. 11. Marts 1824, d. 31. Dec. 1883, er (anonymt) Forf. til en Række, mest rel., Skrifter, der i det hele bærer et stærkt grundtvigsk Præg (Alvor, 1850; Smaa Vink om Menneskelivets Forhold, set i Naadens Lys, 1859; Guds levende Ord i den chr. Daabspagt, 1861; Indtryk udenlands fra, især fra Kirkerne, 1863; Det uforskyldte eller vort Forhold til Guds Ord som Lov og Evang., 1864; Nu stander Landet i Vaade, 1864; Fædreland og Folkelighed, 1865; Om Missionssagen, 1871; De tre Kærlighedens Sider [posthumt], 1884). Anmeldelsen af det omfattende »Guds levende Ord« gav Anl. til en Del Debat (jfr. Dsk. K.tidende 1862, Sp. 53. 123 m. m.).

Stancaros (Stancarus), **Francesco,** ital. Protestant, f. o. 1501 i Mantova, fordrevet under Paul III, blev efter Ophold i Schweiz og Polen 1551 Prof. i Königsberg. Hans Stridssyge (»Stänkarei« er bl. ordsprogligt) bragte ham til mod Osiander (III, 454) at hævde, at Kristus kun efter sin menneskelige Natur er Midler (i »De trinitate et mediatore«), ligesom han ogsaa lærte, at Inkarnationen er hele Treenighedens Menneskevordelse. Fordrevet fra Königsberg blev han Prof. i Frankfurt a. O., men maatte, efter Strid med Musculus (III, 310) og Melanchthon, 1553 fortrække til Ungarn, Siebenbürgen og Polen; her kæmpede han mod Davidis (I, 614), Calvin og Bullinger. D. 1574 i Stöbnitz. Hans Lære afvistes i Konkordieformlens Art. III. *N. M. P.*

Stand, Kristi Fornedrelses- og Ophøjelses- *(status Christi duplex),* er det traditionelle dogmat. Navn paa de to Stadier i Jesu Kristi gudmenneskelige Liv, der navnlig siden Joh. Gerhards Tid behandles indgaaende i den gl. luth. Dogmatik (efter *locus de officio Christi).* Til Fornedrelses-S.en *(st. exinanitionis s. humiliationis)* hører hans Liv her paa Jorden fra Inkarnationen til dets Afslutn. ved hans Død. Til Ophøjelses-S.en *(st. exaltationis)* hører hans Opstandelse og Himmelfart, hans Sæde ved Faderens højre Haand og hans Genkomst. Paa Overgangen mellem de to »Stænder« staar Nedfarten til de dødes Rige, der efter gængs luth. Opf. henregnes til Oph.-S.en, »fordi den er Begyndelsen til den Tilstand, da han er frigjort fra Lidelsens og Dødens Vilkaar og lever i den vundne Sejr«. Ud fra ref. Tankegang har Nedfarten derimod været regnet til Forn.-S.en som et Udtryk for Kulminationen af Lidelsen. Læren om Kristi dobbelte S. har staaet i nøje Sammenhæng med hele den ældre Kristologi, der jo mente at kunne give en detailleret Udvikling af hans Fornedrelse (se Kenose II, 760), hvortil maatte svare en lignende nøjagtig Bestemmelse af, hvori Ophøjelsen bestod. Hvad der her navnlig blev Genstand for Overvejelse, var Spørgsmaalet om, hvorledes hans Persons menneskelige Side forholdt sig til den gudd. Side i Ophøjelsen. Den luth. Ortodoksi fremhævede stærkt, at Kristi Menneskenatur, efter at hans Ophøjelse var indtraadt, var blevet fuldt delagtig i de gudd. Egenskaber, altsaa f. E. ogsaa i Allestedsnærværelsen (skønt *communicatio idiomatum,* jfr. I, 541, dog allerede fandt Sted i Forn.-S.en). Dette, der var af Betydning for den luth. Nadverlære, blev fra ref. Side bestridt ud fra Paastanden om en afgørende Modsætning mellem uendeligt og endeligt. I nyere Tid har man søgt at komme bort fra den rent abstrakte Behandling af Læren om Kristi Posteksistens og har især paapeget Sammenhængen mellem hans Forløsergærning i Jordelivet og hans Gærning i Ophøjelsen. Ud herfra vil hans Delagtighed i den gudd. Almagt, Alvidenhed og Allestedsnærværelse være at bestemme i Forhold til hans Gærnings Omraade, ɔ: det er som sin Menigheds Herre og Frelser, at han er »ved Guds højre Haand« og tager Del i den gudd. Magt (Mt. 28, 20), ligesom han er nærværende, hvor Mennesker samles i hans Navn (Mt. 18, 20). Men saavel for den troende Bevidsthed som for N. T. staar det fast, at Kristus selv i Ophøjelsen er Gud underordnet, og at Personforskellen ikke er udslettet. Stemmende dermed er det kun undtagelsesvis, at der i N. T. bedes til Kristus. *Th. L. Th.*

Standens kristelige Betydning. Stand betegner de Hovedformer, hvorunder Samfundsarbejdet deler sig, og den sociale Dom om de forsk. Livsgærningers Værdi. Ethvert Samfund indeholder en Fordeling af Opgaverne. De primitive Samfund har forholdsvis faa, men Samfundslivets Udvikling kendetegnes ved Arbejdets fortsatte Specialisering. Samme Livsopgave medfører fælles Interesser, Uddannelse, Tænkemaade og Levevis. Saaledes dannes med indre Nødvendighed sociale Typer, som ofte søger at tilkæmpe sig Rettigheder og Privilegier. Ad denne Vej kan S.en udvikle sig til Kaste (II, 736). Rel.en har som en af de stærkeste Samfundsmagter en Tilbøjelighed til at drage en dyb Kløft mellem en gejstlig S., som udelukkende helliger sig rel. Formaal, og en verdslig S., som lever for Samfundets alm. Opgaver. Denne Tendens, som findes i alle Rel.er (jfr. Art. Præst III, 631), gjorde sig ogsaa i Løbet af Oldtiden gældende i den kr. K. Romerk.n adskiller i Overensstemmelse hermed skarpt mellem Klerus som Midler-S. og Lægfolket som Genstanden for Præstedømmets Virksomhed; og svarende hertil sættes et dybt Skel mellem Præsteskab, Munke og Nonner som den fuldkomne S. i Modsætning til det kr. Lægfolk, som vel opfylder de guddom. Bud, men ikke de evang. Raad (III, 633, jfr. 678). Den evang. K. forkaster imidlertid denne Adskillelse (Conf. Aug. XXVII, Apol. XIII, Catech. Major I, III, 93) og fremhæver i Modsætning hertil de Kr.s aandelige (alm.) Præstedømme (III, 634). Dermed forkastedes dog ikke Præste-

standens kirkeretslige Betydning (jfr. Embede I, 733), og baade den luth. og kalvinske K. kunde derfor ogsaa betragte de kirkelige Embedsindehavere som en særlig »S.« *(ministerium)*, hvorfor der ogsaa kunde være Tale om særlige S.s-Forrettigheder og -Pligter for dem (jfr. følg. Art.). Overhovedet medførte Ref.en en betydelig Stigning i den Vægt, der lagdes ikke blot paa S.ens sociale og polit. Betydning, men ogsaa paa dens sædelige. Den rette Sædelighed er netop at udforme sit kr. Liv under S.ens Vilkaar; S.en er det ydre Vilkaar, hvorunder Guds Kaldelse virkeliggøres. Standen kan derfor ogsaa betragtes som et Guds »Kald«, der skal forvaltes som saadant. — Krdmmen kræver i og for sig ingen udvortes Ophævelse af borgerlige Standsforskelle. Apostlene formanede de kr. Slaver (jvfr. S. 253) til at lyde og tjene deres Herrer (Ef. 6, 5; Kol. 3, 22; Tit. 2, 9; 1 Tim. 6, 1—2; 1 Pet. 2, 18; jvf. 1 Kor. 7, 20), men Herrerne til at vise Godhed mod deres Slaver (Ef. 6, 9; Kol. 4, 1). Derimod indeholder Krdmmen en inderlig Ophævelse af alle S.s-Forskelles Betydning ved at vise, at Gudsforholdet gør alle lige (Mt. 23, 8; Gal. 3, 28; Kol. 3, 11; jvf. Rom. 10, 12, Ef. 2, 14—15). Ud fra dette Synspunkt forholdt Ref.en sig meget passiv overfor den stigende Modsætning mellem Stændernes sociale og polit. Betydning, og Ortodoksien (navnlig Johann Gerhard) udviklede en meget konservativ Lære om 3 af Gud stiftede »Stænder« *(status hierarchicus triplex)*: Husfader-S.en *(status oeconomicus)*, Lærer-S.en *(st. ecclesiasticus)* og Styrer-S.en *(st. politicus)*; den sidste svarer nærmest til al verdslig Øvrighed *(magistratus)*, hvis Særret til Regeringspligt, ogsaa i K.n (som Vogter af begge Lovens Tavler), anerkendtes. Adels-S.en (som Militær-S., »Wehrstand«) hører i videre Forstand til Styrer-S.en; Borgerskabet og Bonde-S.en har vel som »Næringsstand« (»Nährstand«) deres store Betydning, men, bortset fra Bymagistraterne, intet Krav paa Del i Styrelsen; navnlig Bonde-S.en sank ned i Usselhed, og selv Lærer-S.ens (»Lehrstand«) Betydning indskrænkedes til Menighedssjælesorgen. — I 19. Aarh. har man ogsaa fra konservativ kirkelig Side overfor Arbejder-S.ens Kamp for at hidføre en retfærdigere Ordning i de sociale Forhold ofte henvist til, at Krdmmens Stilling til saadanne Spørgsmaal er rent passiv. Overfor Individernes Valg af S. har Udviklingen dog medført en total Omændring i Synet, og i det hele maa hævdes, at S. ikke betegner uforanderlige Forskelle mellem Mennesker, men enhver har Ret og Pligt til at søge den S., hvor han med sine Evner og Kræfter kan gøre Samfundet størst Gavn. — S.s-Bevidstheden kan have moralsk Betydning, dels ved at afgrænse Livskaldet, dels ved at anspore til at opfylde de Pligter, som Kaldet indeholder. Naar S.en bedømmes under Synspunkt af den Opgave, Gud har givet den enkelte i Forhold til Samfundet, maa dette medføre en Ophævelse af S.s-Fordomme, S.s-Interesser og S.s-Rettigheder, som ikke kan begrundes ud fra Samfundets Tarv. Paa den anden Side har hver S. Krav paa den Ære, som dens Arbejde for Samfundet berettiger til. *C. G.*

Standsforrettigheder for Gejstlige. I Middelalderens Statssamfund dannede Gejstligheden en skarpt udsondret, privilegeret Stand (jvfr. Privilegier III, 601), hvis Overhoved var Paven, og den forlangte sine S. stadfæstede af enhver ny Fyrste: de kirkelige Personer skulde være urørlige og fri for borgerlige Tynger; Gejstlighedens særlige Domstole skulde godkendes, og K.ns Ejendomme være skattefrie. Taltes der derimod om Gejstligheden som Rigsstand, omfattede denne kun de høje Prælater; den menige Gejstlighed havde ikke Repræsentanter (jfr. for Danmarks Vedk. Art. Rigens Raad III, 790; heller ikke paa de Stænderforsamlinger [Rigsdage], der indkaldtes i Slutn. af Middelalderen især til Kongevalg, første Gang 1482, var andre end »Prælater« til Stede). Ved Ref.en sker der en fuldstændig Omvæltning af dette Forhold. Vel har ogsaa den evang. K. en gejstlig Stand, men denne har ikke større Adkomst til at herske og indblande sig i det verdslige Statsliv end Landets øvrige Borgere. Paa den dske Ref.s-Rigsdag 1536 var der derfor ingen særlig gejstlig Repræsentation, og naar der derefter i 16. Aarh. tales om Gejstlighedens Privilegier, er disse kun af privatretslig Karakter: »de skulle ikke besværes haardere end i Bispernes Tid og forskaanes efter Lejlighed«, siger vor K.ordinans; der kan vel findes særlige Bestemmelser m. H. til Skattefrihed og Jurisdiktion for Universitet og Domkapitler, men som Enhed eller som Rigsstand betragtes Gejstligheden hos os ikke før i 17. Aarh. (anderledes f. E. i Sverige). Hvad der i Danmark fremkaldte Gejstlighedens Repræsentation som Stand paa Rigsmøder var ikke noget aandeligt, men Landets sørgelige Skattevæsen. Fra nævnte Tid nævnes Landets 4 Stænder, hvoraf Gejstligheden nu indtager Pladsen efter Adelen. Til Stændermøderne indkaldtes som oftest foruden Biskopper og Provster én eller to Præster af hvert Herred. Ved Regeringsforandringen 1660 udfoldede den gejstlige Stand betydelig Indflydelse, og den fremsatte bestemte Ønsker for den nye Regering og førte Talen særlig hen paa de kirkelige Forholds Ordning, hvad Adelen i 16. Aarh. havde betragtet som sin Sag. Til Tak for dens Bistand ved Enevældens Indførelse udstedte Kongen ved Reskr. af 24. Juni 1661 Privilegier for Gejstligheden, delvis efter Ærkebiskop Svanes Udkast: Adelens Patronatsret blev indskrænket; Bispemyndigheden hævdedes atter, saaledes at Adelens Indblanding i gejstlige Sager stærkt begrænsedes; angaaende K.ns Ejendomsret og Tiendeforholdene blev ligeledes truffet Bestemmelser for at hindre tidligere Vilkaarlighed, og Gejstlighedens Dødsboer skulde behandles af Provsterne m. v. Naar det ogsaa skulde regnes som et Privilegium, at enhver Præst maatte tilforhandle sig sin Præstegaard, blev dette ved den senere Udvikling en Byrde i Stedet for et Gode. Privilegierne af 1661 stadfæstedes af Christian V 1670, og de fik samtidig enkelte nye Tilføjelser til Hævdelse af Præsternes fornødne Underhold. Ved Dske Lovs 2. Bog (1683), med Overskriften »Om Religionen og Gejstligheden«, kodificeres alt, hvad der hører til Gejstlighedens Pligter og Rettigheder, og om Standens særlige Pri-

vilegier bliver der i Hovedsagen ikke senere Tale. Den gejstlige Skiftejurisdiktion, der var anordnet 1661 og tillagt Provsterne, for hvem Skifterne havde været en væsentlig Indtægt, blev ved Frd. 5. Dec. 1806 henlagt under den verdslige Øvrighed. Ved samme Tid forsvandt i Anl. af Amtsprovstiernes Oprettelse Præsternes gamle Rettighed til selv at vælge Provst; deres Beskikkelse skete nu direkte af Regeringen. Da Stænderforsamlinger indførtes 1834, var Gejstligheden ikke repræsenteret, selv om et Par gejstlige Medlemmer efter Kongens Valg havde Sæde der. Den ved Grundloven skabte Rigsdag blev ingen Stænderrigsdag. Hvad der endnu har Betydning som Privilegium for Gejstligheden er det særlige Værneting (Provsteret—Landemode, hvorfra appelleres til Højesteret) i saadanne Sager, som angaar kirkelige Embedsmænds Pligter eller Forhold i Embedsførelse. (C. T. Engelstoft i Nyt hist. Tidsskr. IV, 99 f.). *A. J.*

I Sverige sikredes de gejstliges Privilegier ved det saakaldte »andliga frälse« (I, 85). Efter Ref.en tilkæmpede Præsteskabet sig paany 1650 særlige Privilegier, der især befriede Embedsgaarde for en Del Byrder. Nærmere bestemtes disse 16. Okt. 1723 (jfr. Rydholms Udg. af »Sveriges Kyrkolag«, 1902, Tillæg til § 19; S. Sjöblom, Prästerskapets privilegier 1650 och 1723. 1896). Vigtigere var Gejstlighedens polit. Indflydelse gennem de sv. Stænderrigsdage; allerede 16. Aarh. viste, at den sv. K. havde bevaret langt mere af gl. Herlighed og Indflydelse end den dske. Rigsdagsordningen af 1617 indførte regelmæssige Stænderrigsdage, hvor Præsteskabet (de kirkl. Ombud) dannede 2. Kammer. Regelmæssigheden blev dog ikke overholdt, og med Enevældet blev Rigsdagen betydningsløs, men »Frihedstiden« (1718—72) genindførte ved Rigsdagsordningen af 1723 atter Stænderrigsdagene, hvor Gejstligheden spillede en fremtrædende Rolle (Otto S. Holmdahl, Studier öfver Prästeståndets Kyrkopolitik under den tidigare Frihetstiden I, 1912). Gustaf III's 2 Revolutioner 1772 og 1789 tilintetgjorde næsten helt Rigsdagens Magt. Den Rigsdag, der 1809 efter Gustaf IV Adolfs Afsættelse fastslog Statsordningen, bibeholdt den 4delte Stænderrigsdag; først ved den nye Rigsdagsordning af 22. Juni 1866 ophørte Stænderordningen, men som Erstatning for Præsteskabets særlige Repræsentation af K.n paa Rigsdagen var allerede 1863 paabudt et eget »Kyrkomøte« (selvfølgelig med Repræsentanter baade for Embedet og Lægfolket) til Deltagelse i den kirkelige Lovgivning (derom jfr. Sverige). *J. O. A.*

De sv. Stændermøder eller Rigsdage, som er af særlig kirkl. Betydning, er følgende: Westerås 1527 (om Ref.), Westerås 1544 (Ref.), Arboga 1561 og Stockholm 1565 (mod Calvinismen og Liqvorismen), Stockholm 1577 (»Röda boken« antages), Upsala 1594 (Sigismunds Kroning), Söderköping 1595 (K.ns Tilslutning til Hertug Karls Revolution, Vadstena Kloster ophæves), Jönköping 1599 (Sigismunds og Ærkebiskop Abrahams Afsættelse), Stockholm 1602, Norrköping 1604 og Upsala 1607 (Striden mellem K.n og Karl IX's Calvinisme), Stockholm 1611 (Gustaf II Adolfs Kroningsed), Örebro 1617 (Religionsforordning), Stockholm 1624, 1625, 1636 (Striden om *Consistorium generale*), Stockholm (alle de følgende) 1644, 1647 (Striden om Synkretismen og Konkordiebogens Stilling i Sverige), 1650 (særlig om K.lovsspørgsmaalet, Foreningen mellem det lavere Præsteskab og Demokraterne), 1664 (Terserus og Matthiæ afsættes), 1682 og 1685 (K.loven), 1693 (Ps.bogen og Bibelovers.n), 1723 og 1727 (Ecclesiastik-Deputationen, Pietismen), 1731 (Forslag til en ny K.ordning), 1734 (Sektvæsnet), 1738 (den lapske Miss.), 1751, 1760, 1769, 1779 (Konfirmationen), 1760, 1769, 1772, 1778, 1789 (Bibelovers., Ps.bog, K.haandbog), 1786 (Nedsættelsen af den saakaldte »Ecclesiastik-Beredning« for at forebygge Simoni), 1789 (Religionsfrihed for fremmede kr. Trosbekendere), 1809 (Grundlovsordningen, K.haandbog, Ps.bog, Katekisme), 1823 m. fl. (Spørgsmaalet om K.loven), 1840 (Folkeskoleundervisningen og Seminarier), 1850 (de nye Læsere), 1856—58 (Smaaskoler, udvidet Religionsfrihed, K.mødeinstitutionen), 1859—1860 (Skoleinspektører, udvidet Religionsfrihed, 2 nye Aarg. Prædiketekster, Katekismespørgsmaalet), 1862 (»Kyrkostämma«, Skoleraad), 1865 (den nye Rigsdagsordning); herefter er de kirkl. Anliggenders Tyngdepunkt overflyttet til »K.-mødet«. *Hj. H.*

Stange, Carl, teol. Prof. i Göttingen, f. 7. Marts 1870, stud. i Halle, Göttingen, Leipzig og Jena, blev 1895 Privatdocent i Halle, 1903 Prof. i Königsberg, 1904 i Greifswald, 1912 i Göttingen. Bl. hans Værker kan nævnes: »Die christl. Ethik in ihrem Verhältnis zur modernen Ethik: Paulsen, Wundt, Hartmann« (1892); »Das Problem Tolstojs« (1903); »Gedankengang der Kritik der reinen Vernunft« (1907[3]); »Luthers älteste etische Disputationen« (1904); »Relig. und Sittlichkeit bei den Reformatoren« (1905); »Schleiermachers Glaubenslehre«, krit. Ausgabe (1910); »Christentum und moderne Weltanschauung« (1911); »Die Ideale u. das Leben« (1911). Desuden har S. udgivet flere Prædikensamlinger og er Medarbejder ved »Neue kirchl. Zeitschrift« og »Theol. Lit. blatt«. *H. J. H.*

Stangenberg, Henrik, Biskop i Ribe, d. 1465, af jysk Adel, var Ribekannik 1427 og Official hos Bispen; indehavde tillige Provstiet i Jellingsyssel, som han 1437 byttede med Varde, blev siden Kantor i Ribe og 1454 Biskop. Han tilstod Kapitlet store Indrømmelser, men var iøvrigt ivrig for at øge Bispestolens Gods og for at fremme Sjælesorg og Studier. (Biogr. Lex. XVI; Acta Pontificum Danica III). *H. J. H.*

Stanhope, Lady Hester, f. 1776, var Privatsekretær hos sin Onkel, W. Pitt, indtil hans Død 1806. Nogle Aar derefter rejste hun til Syrien, hvor hun 1813 indrettede sig en Bolig i et forladt Kloster i Nærh. af Sidon, og her levede hun til sin Død 1839. Hun klædte sig som en østerlandsk Fyrstinde, omgav sig med et indfødt Tjenerskab og havde stor Indflydelse blandt de omboende Muhamedanere, som hun vandt ved at lempe sig efter deres Tro og Sædvaner. En Trosbekendelse, som hun udbredte iblandt dem, indeholdt Bestanddele baade fra Biblen og fra Koranen. (Memoirs of the Lady H. S. I—III, 1846[2]; The Seven Years' Travels of Lady H. S. I—III, 1846; Mrs. Ch. Roundell, Lady H. S., 1910). *C. E. F.*

Stanislaus (polsk Stanislav). 1) **S.**, Polens Værnehelgen, f. 1030 i Galizien, stud. Teol. i Paris og blev 1071 Biskop i Krakau og Skriftefader for Boleslav II. Da Kongemagten og Gejstligheden paa den Tid tørnede sammen, kom S. i aabenbar Strid med Kongen. Ophidset ved dennes Voldshandlinger sluttede S. sig til de misfornøjede Delingsfyrster og lyste ham i Band, men Kongen og hans Mænd trængte ind i Kirken og dræbte S. foran Altret (1079). Kongens snart efter følgende Død og de Undere, som fortaltes om Bispen etter hans Drab, gjorde S. hellig i Folkets Øjne, og 1253 satte Innocents IV ham paa Helgenlisten. S.s Kalenderdag er 7. Maj. Til hans Ære indstiftedes 7. Maj 1765 S.-Ordenen, der bortfaldt med Polens Opløsning, men genoprettedes 1815 som russisk Orden. — 2) **S. Kostka**, den hellige, jesuitisk Værnehelgen for Novitser og studerende Ungdom, blev født 1550 i det polske Distrikt Plock som Søn af en Senator, blev efter mange Genvordigheder, bl. a. fra Familiens Side, i Rom 1567 optaget som Novitse i Jesuiterordenen, men døde, som han selv skal have forudsagt det, allerede 15. Aug. 1568, 18 Aar gl. 1670 blev han erklæret for »salig«, og 1726 kom han samtidig med den berømte Aloysius (I, 60) paa Helgenlisten, Kalenderdag 13. Nov. (Rom.-kat. Biografier af Zenner, 1900[6], M. Gruber, 1902[2], og A. Arndt, 1905[2]). *S. A. B.*

Stanley. 1) **Arthur Penrhyn S.**, eng. Teolog, f. 1815, modtog i Rugby Skole af Arnold (I, 148) en Paavirkning, der bestemte hans Livs Retning. Han studerede i Oxford og vandt allerede Navn ved »Life and Correspondence of Th. Arnold« I—II (1844, 1887[14]). Til det Værk om Paulus' Breve, han og Jowett (II, 690) havde planlagt, leverede han en Kommentar til 1. og 2. Kor. (I—II, 1855). 1856 udnævntes han til Prof. i K.hist., 1863 til Domprovst ved Westminster. D. 1881. Han udgav: Memorials of Canterbury (1869[5]); Sinai and Palestine (talr. Opl.); Lectures on the Eastern Church (1865[3]); History of the Jewish Church (I, 1872[5], II, 1870[3], III, 1876); Memorials of Westminster Abbey (1870[3]); History of the Church of Scotland (1879[2]). Disse Skrifter er ikke strængt videnskr., men udmærker sig ved malende Skildring af Lokaliteterne og dramatisk Kraft i Fortællingen. I en Menneskealder tog han Del i alle kirkl. Forhandlinger som Talsmand for den videste Taalsomhed. Han ønskede K.n saa rummelig, at der saa vidt muligt kunde blive Plads for hele Folket, og han betragtede den Parlamentsakt af 1865, hvorved Præsteløftet mildnedes, som et Skridt hen imod fuld Lærefrihed. Denne brede kirkl. Opfattelse er udtalt i hans »Essays chiefly on Questions of Church and State« (1870) og »Christian Institutions« (1884[4]). (Life and Correspondence of A. P. S., by R. E. Prothero and G. G. Bradley, 1893). *C. E. F.* — 2) **Henry Morton S.**, berømt Afrikaforsker, f. 10. Juni 1840 i Wales, d. 9. Maj 1904 i Surrey, kom som Skibsdreng til Amerika, blev rejsende Bladkorrespondent, rejste 1869, udsendt af »New York Herald«, til Afrika, bl. a. for at finde Livingstone, fra hvem man længe intet havde hørt, og fandt ham i Udsjidsji 10. Nov. 1871. Det Indtryk, han fik af Livingstones kr. Personlighed, gjorde, at han ikke blot kom til at betragte sin Fremtidsgærning som en Fortsættelse af L.s Værk som geografisk Opdagelsesrejsende, men tillige satte sig til Opgave at vise den kr. Miss. Vej til nye Landomraader. Den evang. Miss. i Uganda skylder direkte et Brev fra S. til Englands Kristne (1874) sin Oprindelse, og hans Undersøgelser af Kongoflodens Løb blev Signalet til en hel Række af Miss.s-Foretagender, amerikanske, engelske og svenske, og derved Midlet til den praktiske Udførelse af Krapfs (II, 851) Missionsplan: en Række af Miss.s-stationer tværs over Afrika fra det indiske Hav til Atlanterhavet. *Fr. S.*

Stanton. 1) **Arthur Henry S.**, engelsk Præst, f. 1839, studerede i Oxford, blev 1862 Kap. ved St. Albans Kirke, Holborn (London), et af Ritualismens Arnesteder (se Mackonochie III, 132), og forblev i dette Embede indtil sin Død 1913. »Fader« S. var en af de mærkeligste Skikkelser i den eng. K., samlede ved sin ejendommelige Forkyndelse en trofast Menighed om sin Prædikestol og var som Sjælesørger meget for mange. (G. Russell, St. Alban the Martyr, Holborn: A. History of Fifty Years, 1913). — 2) **Vincent Henry S.**, engelsk Teolog, f. 1846, studerede i Cambridge og blev 1889 Prof. i Teol. ved Universitetet dér. Hans første Bog »The Jewish and the Christian Messiah« (1887. sjælden), gjorde hans Navn bekendt, og det store Værk »The Gospels as Historical Documents« (1903 og 1909, ikke afsluttet), hører til de betydeligste i sin Art. Til den systematiske Teol. har han ogsaa ydet et Bidrag, »The Place of Authority in Matters of Religious Belief« (1891). *C. E. F.*

Stapfer. 1) **Edmond Louis S.**, f. 1844, Sønnesøn af nedennævnte Ph. A. S., gennem sin Moder i Slægt med Monod, blev 1870 prot. Præst i Tours, 1876 i Paris ved Église d'Étoile og siden Prof. ved det evang. teol. Fakultet. 1901 ved Sabatiers Død blev han dets Dekan. D. Dec. 1908. — 2) **Johannes Friedrich S.**, f. 1708 i Kanton Argau, studerede i Marburg under Filosofen Wolff. Han var en Tid lang Garnisonspræst; fra 1750 til sin Død (1775) Præst i Diesbach. Han har skrevet en Række teol. Skrifter, der bygger paa den wolffske Filos. — 3) **Philip Albert S.**, f. 1766 i Bern, studerede fra 1789 i Göttingen, opholdt sig 1791 i Paris, hvor han begejstredes for den franske Revolution. Efter en Tid at have virket som stedfortrædende teol. Prof. i Bern, blev han 1796 udnævnt til Prof., men ved Revolutionen 1798 ansattes han som Minister for »Videnskab, Kunst, Bygninger, Broer og Veje«. Han søgte som saadan at bevare den kr. Rel. og arbejdede for Skolerne og Fattigpleje. 1800—1803 var han den helvetiske Republiks Gesandt i Paris; da Republiken faldt, bosatte S. sig der og blev et virksomt Medlem af den prot. K. S. var som ung blevet paavirket stærkt af Kant, og han beundrede nærmest Jesus som det fuldkomne moralske Ideal; men 1820 foregik der et betydningsfuldt Omslag med ham. Han blev grebet af »Vækkelsen« (se »Reveil« III, 775), optraadte som dens Talsmand i »Les Archives du Christianisme« og »Le Semeur« og var

ivrig for Grundlæggelsen af »Traktatselskabet«, ved hvis Aarsmøder han 1824—39 regelmæssig holdt Taler, der undertiden var stærkt »metodistisk« prægede. Han fastholdt nu bestemt Biblen som højeste Autoritet og krævede de symbolske Bøgers Læreautoritet hævdet. D. 1840. 1844 udkom 2 Bd. »Mélanges philos., lit., hist. et relig.« af ham med biogr. Forord af A. Vinet. (Lindegaard-Petersen, Den prot. K. i Frankrig under Germinalloven, 1907). *J. C.*

Staphrophski, Oluf Fochsen, dsk Superintendent, Søn af en russisk Adelsmand (der blev taget til Fange af de Danske paa Øsel, antog evang. Lære og blev meget yndet af Frederik II), blev Rektor ved Slagelse Skole, Mag. 1617 og 1619 Spr. ved St. Peders Kirke i Næstved, hvorfra han 1631 kaldedes til Superintendent paa Gulland og Spr. i Visby. Som saadan udmærkede han sig ved Flid og Duelighed. D. 1644. *H. F. R.*

Staphylus, Friedrich, Konvertit, f. 1512 i Osnabrück, kom efter Studier i Krakau og Osnabrück 1536 til Wittenberg og blev, anbefalet af Melanchthon, 1546 Prof. theol. i Königsberg; men hans Forelæsninger tilfredsstillede ikke, og 1548 hørte han op at læse. 1551 skrev han fra Danzig et Skrift mod Osiander hvori han bestred Læren om Skriftens Klarhed, og 1552 traadte han i Breslau over til den kat. K. S. udnævntes nu til kejserlig Raad, blev 1560 Kurator for Universitetet i Ingolstadt og, skønt gift og Lægmand, Dr. theol. 1562 foreslog han at forsone Prot. og Kat. ved at formindske Pavens Magt og Gejstlighedens Rigdom samt tillade Lægmandskalk og Præsteægteskab. D. 1564. *N. M. P.*

Stapulensis, se Lefèvre d'Étaples (III, 34).

Starbuck, Edwin Diller, amerik. Filosof, f. 1866, studerede ved Indiana og Harvard Universiteter, var Prof. i Matematik ved Vincennes Universitet 1891—93, efter et langt Ophold i Europa Prof. i Pædagogik ved Stanford Universitet 1897—1904 og ved Earlham College 1904—06 og har siden været Prof. i Filos. ved Statsuniversitetet i Jowa. Han er Medl. af »Vennernes Samfund« og stærkt interesseret i rel. Spørgsmaal. Det eneste Værk, han hidtil (1913) har udgivet, »Psychology of Religion«, med Forord af W. James (London 1899), har haft banebrydende Betydning. Paa Grundlag af et ved Spørgeskemaer indsamlet Materiale har han foretaget en Række Undersøgelser over de to Hovedformer af Religiøsitet, den, der er bestemt ved et stærkt Gennembrud (Omvendelse), og den, der er udviklet kontinuerligt. (H. Høffding, Om nogle rel.-filos. Arbejder fra den nyeste Tid, 1903, S. 46—51). *C. E. F.*

Starck. 1) **Johann August S.**, luth. Teolog, f. 1741, studerede i Göttingen, blev en fremragende Orientalist, var en Tid ansat i Paris, derpaa 1769 Prof. i Königsberg og senere Overhofpræst ssteds. Hans Interesse for Frimureriet og hans Iver for at forene de forsk. Religionspartier gjorde ham ilde lidt af hans Kolleger, der ansaa ham for »Kryptokatolik«. Som Ven af Kongehuset fik han Adelspatent og høje Ordner. D. 1816. — 2) **Johann Friedrich S.**, luth. Præst, f. 1680, paavirkedes i Giessen af Pietismen, blev 1709 Præst ved Fattig- og Vaisenhuset i Frankfurt a. M. og holdt her 30 Aar igennem Bibelmøder i Spener'sk Aand. S. var meget anset p. Gr. af sin jævne, troværdige Forkyndelse og sit flittige Forfatterskab. Endnu læser man i Tyskland hans »Daglig Haandbog i gode og onde Dage«. Han har skrevet o. 1000 Ps.r, de fleste uden poetisk Værd. D. 1756. *H. J. H.*

Staroverzi og **Starovbradsi**, se Raskolniker III, 694.

Stat og Kirke, se Kirkeforfatning (II, 908), Frikirke (II, 126) og Statskirke.

Stater, gr. Ord (egtl.: et afvejet Beløb i Sølv), brugtes sædvanlig af Grækerne om den fønik. Sølvsekel, hvis Værdi var o. 2 Kr. 50 Ø. (Mt. 17, 27); jvfr. III, 333. *L. G.*

Stationer (Stationsdage, -aflad, -faste, -crucifix). Ved S. forstaas opr. kr. Sammenkomster, forbundet med Faste, Nattevaagen og Sang. Senere, da Fasten bortfaldt, vandrede Klerus og Menighed i Procession og med Sang til en forud bestemt S.s-Kirke for dér at fejre Messe, i Reglen paa Festdagen for vedk. K.s Helgen. Det saakaldte gregorianske Sacramentarium angiver en Række saadanne S.s-Kirker, og skønt Skikken i sin egtl. Form ophørte i 13.—14. Aarh., tilføjer den nuværende Messebog stadig et »Statio ad — — —«. — S.s-Aflad er den fuldkomne el. ufuldkomne Aflad, der faas ved paa S.s-Dagene at besøge vedk. S.s-Kirker. — S.s-Faste holdtes indtil 16. Aarh. Onsdag og Fredag (Glædestiden mellem Paaske og Pinse fraregnet) til Minde om, at Jesu Domfældelse paa disse Dage blev henholdsvis vedtaget og fuldbyrdet. Betegnelsen Statio herfor betyder da muligvis, at de Kr. som Herrens Stridsmænd paa disse Dage i særlig Grad skulde staa paa Post. — Lidelses-S.ne betegner 14 Steder af »via dolorosa«, hvortil Traditionen henlægger bestemte Tildragelser fra Jesu sidste Vandring. De 5 af disse Scener (3 Fald under Korset, Møderne med Maria og Veronika) er ganske legendariske. Allerede meget tidlig knyttede Paverne store Fortjenester til Besøget af disse 14 S. Fra 15. Aarh. var navnlig Fransiskanerne ivrige for i eller ved Klostre og Kirker at indrette en »via dolorosa«. 1686 og 1726 fik Besøget ved disse fransiskanske S. ganske samme Fortjeneste som ved dem i Jerusalem, og dette udstraktes siden til at gælde alle. Fra nu af oprettedes de ved eller i nærmeste enhver Kirke. Til en saadan »Korsvej« hører egentlig kun 14 Trækors, men tidlig føjedes malede eller plastiske Fremstillinger til (kendt er Adam Kraft's S. paa Vejen til Johannes' Kirkegaard i Nürnberg). Staar Korsene i Kirken, findes de paa Skibets Langvægge, begyndende ved Evangeliesiden. — S.s-Crucifixer er særlige Crucifixer for syge el. svage, der ikke kan vandre »Korsvejen». Den, der ejer et saadant og med det i Haanden siger 20 Paternostre og Ave-Marier m. m., faar hele den til alle 14 S. knyttede Aflad. — Endnu kan tilføjes, at ved Fransiskanerkirken Aracoeli i Rom har et særligt Broderskab sat S.s-Andagten i System. *H. J. H.*

Statistik. Ved Ordet S. forstod man i ældre Tid nærmest Statskundskab, en Redegørelse for forskellige Landes Magtstilling,

Krigsstyrke, Skatter osv.; Ordet stammer fra det italienske *stato*, (Stand, Tilstand, Stat), og *statista* var en Mand, der beskæftigede sig med Statsanliggender. Det blomstrende Statsliv i Italien i 16. Aarh. gav Anledning til forsk. Værker af den nævnte Art (Francesco Sansovino, Giovanni Botero), senere fulgte andre i deres Spor, saaledes i Frankrig Pierre d'Avity, i Holland J. de Laet, og navnlig voksede i Tyskland en hel Disciplin op af denne Art, der dyrkedes ved Universiteterne, saaledes af den bekendte Polyhistor Hermann Conring (1606—81). Disse Fremstillinger indeholdt yderst faa Talangivelser, man indskrænkede sig til alm. Udtryk (at »et Land er folkerigt« osv.). I 18. Aarh. opstod den saakaldte Tabelstatistik, der ordnede Stoffet i bestemte Rubriker med en oftest yderst knap Tekst; den dske Filolog og Historiker H. P. Anchersen (1700—65) betegner saaledes i sin synoptiske Tavle over de europæiske Riger under den fysiske Rubrik Italien som »Paradisus Europæ«, medens Religionen i dette Land anføres som »papistica«. Denne Tabel-S. førte lidt efter lidt til Behandling af Talmateriale, særlig vedrørende Befolkningsspørgsmaalet. Mellem de to Retninger førtes i Beg. af 19. Aarh. en bitter Strid, der ikke fik nogen formel Afslutning, men maa antages at have bidraget til at give S.en som Statskundskab et mere videnskabeligt Indhold, hvad der ogsaa lettedes ved det store Iagttagelsesstof, der fra nu af i voksende Grad blev tilgængeligt.

Af en helt anden Natur var den saakaldte politi. Aritmetik, der i Virkeligheden var, hvad man i vore Dage kalder S., men som først efterhaanden tilegnede sig denne Benævnelse, der endelig fastsloges 1850 af den berømte tyske Nationaløkonom Karl Knies. Denne Disciplin blev til i London i 17. Aarh. I denne By begyndte man under Elisabeth at føre Lister over Fødsler og Dødsfald, og efter en stor Pest i 1603 offentliggjordes disse »Bills of Mortality« regelmæssig hver Uge. En Købmand John Graunt (1620—74) underkastede disse Tal en nærmere Undersøgelse, og hvor primitive og mangelfulde hans Metoder end var, maa man beundre den Dristighed og Genialitet, hvormed han søgte at udnytte Tallene. Hans Ven Will Petty (1623—87) fortsatte; det er ham, der opfandt Ordet »Political Arithmetic«. Med en levende Indbildningskraft tumlede han med Tallene, saa de kunde bruges til alt muligt. Han beregner saaledes Jordklodens Befolkning siden Noah's Dage, idet han antager forskellige mere eller mindre fantastiske Fordoblingsperioder, paa Mose Tid skulde den samlede Folkemængde være 16 Mill., i 17. Aarh. 320 Mill. Mest var det ham dog magtpaaliggende at bevise, at England var rigere og mægtigere end Holland. — Et overordentlig vigtigt Skridt fremad blev gjort af den berømte engelske Astronom Halley (1656—1747), der ved en genial Behandling af Fødsels- og Dødslister for Breslau (1693) opstillede en Dødelighedstavle, der kom Virkeligheden langt nærmere end Graunts. Den eng. Nationaløkonomi havde en Blomstringsperiode o. 1700, og Gregory King og Charles d' Avenant (Davenant) udnyttede da med stor Skønsomhed de foreliggende Oplysninger om Folkemængde, Handel osv. O. samtidig optræder Ludvig XIV's berømte General Vauban med interessante stat. Betragtninger i sit »Projet d' une dixme royale« (1707), der ved sine frimodige Udtalelser bragte Forfatteren i Unaade. I Holland træffer man, noget senere, dygtige Repræsentanter for den nye Disciplin, som Kersseboom og Struyck.

Det Standpunkt, man nu var naaet til, kan bedst belyses ved Süssmilchs »Die Göttliche Ordnung in den Veränderungen des menschlichen Geschlechts«. Forf. (f. 1707, d. 1767 som Præst i Berlin) har i denne Bog, der først udkom 1741 (20 Aar senere i meget forøget Udg.), givet en samlet Fremstilling af Befolkningsforhold, Fødselshyppighed, Dødelighed osv. Paa alle Omraader ser Süssmilch den guddommelige Ordning. Sygdomme som Kopper og Mæslinger staar under Ledelsen af den Uendeliges usynlige Haand, de maa derfor aflevere deres bestemte Antal Dødsfald efter det for hver Alder gældende Maal. Han studser ved Overensstemmelsen mellem den af Deparcieux for fr. Munke og Nonner fundne Dødelighed og den, han selv beregnede for brandenburgske Bønder, »und ein ausnehmendes Vergnügen über die göttliche Ordnung war die Belohnung meiner Mühe«. For en stor Del havde han Ret, selv om han overdrev Regelmæssigheden, og selv om hans Metoder ikke kan staa for moderne Kritik. Dødelighedens Sammenhæng med Alderen var dog fastslaaet. — Da man i 19. Aarh. forandrede Synspunktet fra det teol. til det naturvidenskabelige, var det stadig paa samme Maade, man saa paa Tallene. Kun er det nu ikke længere den guddom. Ordning, men »Naturloven«, der hersker; Quételet, der ved Midten af 19. Aarh. var en af de ledende Statistikere, taler om et Budget, som bliver betalt med en »forfærdende Regelmæssighed«, »Fængslernes, Galejernes og Skafotternes Budget«.

I Løbet af 18. Aarh. voksede Iagttagelsesmængden overordentlig. Sverige har Æren af i Midten af Aarh. at indføre en regelmæssig officiel Befolknings-S., der bearbejdedes af Astronomen Wargentin; rundt om i Verden foretoges der Folketællinger. Dog var det først i 19. Aarh., at en officiel S. blev indført i alle Kulturlande. Længe nærede man stor Mistillid til de Oplysninger, man ad den Vej kunde skaffe, særlig betragtede man ofte Folketællingen med Mistillid, men efterhaanden slog Mistilliden om i en ofte overdreven Tillid og en sand Begejstring for stat. Undersøgelser. England fik under Ledelse af Will Farr (1807—83) en højt udviklet Befolknings-S., og der opstod i dette Land en Række stat. Selskaber; i Belgien virkede den foran omtalte Quételet (1796—1874); i Tyskland kan nævnes Hermann og Engel, overalt var der Liv og Røre.

Dels teknisk, dels teoretisk udvikledes S.en, men led stadig af forsk. Svagheder. Man nærede ofte ganske overdreven Tillid til Tallenes store Regelmæssighed, der for mange ikke aabnede noget Spillerum for den fri Vilje; man havde i den Grad Øje for det typiske, at man vanskelig kunde se det foranderlige i det menneskelige Samfunds Forhold; man vilde

ikke erkende, at Dødeligheden var i stærk Aftagen, men hævdede, at naar én Sygdom forsvandt, blev der blot saa meget desto større Raaderum for en anden osv. Quételets Gennemsnitsmenneske, som han atter og atter benytter som Udgangspunkt for sine Betragtninger, saaledes i »Sur l'homme« (1835), var i Virkeligheden et Kunstprodukt. Ofte var man altfor tilbøjelig til at tage for givet, hvad der først skulde bevises, og mange, der savnede Forudsætninger for en videnskabelig stat. Undersøgelse, kastede sig over S., hvorved der ofte opstod en uhyre Forvirring, saaledes i den store Mængde Undersøgelser over Dødeligheden i forsk. Professioner og Samfundsklasser, hvorved man kom til en Række indbyrdes modstridende Resultater. Først henimod Slutn. af 19. Aarh. er man kommen ud over alle disse Begyndelsesvanskeligheder; fra nu af staar en højt udviklet officiel S. til Raadighed for alle Socialøkonomer, og de stat. Metoder undergaar en omhyggelig kritisk Revision, som er af stor Betydning.

Under dette Arbejde har S.en faaet en rig Tilførsel af Kraft gennem Sandsynlighedsregningen. Fra en ringe Begyndelse, Behandlingen af forsk. Spilleropgaver, var dette Fag efterhaanden bleven til et overordentlig fint Redskab i Forskningens Tjeneste. Til Udviklingen heraf har bl. a. Pascal og Fermat bidraget, senere kan nævnes Mænd som J. Bernoulli (1654—1705), hvis berømte »Ars Conjectandi« udkom ufuldendt 8 Aar efter hans Død, endvidere Laplace (1749—1827) og Gauss (1777—1855), Ophavsmanden til »de mindste Kvadraters Metode«. J. Bernoulli's Navn er særlig knyttet til »Loven for de store Tal«, Paavisningen af, hvorledes Sandsynligheden, ved et givet Antal Iagttagelser, for, at Afvigelsen fra Gennemsnittet skal holde sig indenfor visse Grænser, bliver større og større, jo flere Iagttagelser man har, saa at man altsaa kan forudberegne et Resultat med større og større Nøjagtighed, jo større Tal man har at bygge paa. For en stor Del savnedes Slutstenen paa disse Undersøgelser, forsaavidt det gjaldt om at faa Klarhed over, i hvilken Udstrækning de vundne Sætninger kunde bruges i det praktiske Liv. Det er den sidste Menneskealders Fortjeneste at have foretaget en Række Detailundersøgelser til Belysning af dette Spørgsmaal.

Til en vis Grad er hele denne Udvikling foregaaet i en stærk Bølgegang. I England stod man saaledes i lang Tid ret fremmed overfor Undersøgelser af den nys skildrede Art, indtil der mod Slutn. af Aarh.t ved energiske Bestræbelser af en Række matematisk skolede Forskere er sket et stort Omslag heri (ved F. Y. Edgeworth, Charles Pearson, Udny Yule og Bowley). Det er ikke mindst Arvelighedsforskningen, der har kaldt paa Kræfter af denne Art, idet Mænd som Fr. Galton med stor Iver søgte at faa saadanne Spørgsmaal løst. Og selv om der ogsaa paa dette Omraade kan være væsentlige Indvendinger at rette fra S.ens fremtidige Historieskrivere, har disse Undersøgelser dog i høj Grad bidraget til at give S.en et fast videnskabeligt Grundlag, og under Samarbejdet mellem den store Stab af Teknikere i den praktiske S.s Tjeneste, af Matematikere og Nationaløkonomer, synes S.en i 20. Aarh.s Beg. at have et fortrinligt Horoskop.

Den foran skitserede Udvikling af S.en bidrager til Belysning af de Angreb, man har rettet imod den. Den har selvfølgelig i Tidens Løb haft en Mængde forhastede Slutninger og mislykkede Undersøgsiser at opvise; den har ogsaa i en ualmindelig Grad været Genstand for Dilettanters Bestræbelser. Særlig har man beskyldt S.en for Upaalidelighed, idet man hævder, at man kan faa alt muligt ud af Tallene. Man vil imidlertid i mangfoldige Tilfælde med stor Lethed kunne kontrollere de Slutninger, man drager af Tallene, og saaledes værge sig imod Fejlslutninger. Har man f. E. fundet, at Dødeligheden i ét Fag er større end i et andet, saa gælder det først at undersøge, om man har fjærnet alle Forhold, der uden at staa i dybere Forbindelse med Fagets Natur bevirker, at Dødeligheden er forskellig. Der kan saaledes være en ulige Fordeling efter Alder i de to Fag, forholdsvis mange unge i det ene og gamle i det andet. Resultatet heraf vil være, at der er forholdsvis færre Dødsfald i det første Fag end i det andet. Det vil imidlertid sædvanligvis være let at fjærne saadanne Fejlkilder, saa at de to Iagttagelsesrækker bliver tilstrækkelig ensartede til, at man kan vente ensartede Resultater, hvis Sundhedstilstanden er ens. Tilbage bliver kun »tilfældige« Afvigelser fra Gennemsnittet. Her har man dog et Hjælpemiddel i »de store Tals Lov«, idet det er sikkert, at »tilfældige« Aarsager meget vanskeligt vil fremkalde en Afvigelse fra Gennemsnittet større end 3—4 Gange den saakaldte »Middelfejl«. M.H. til Dødeligheds-S.en kan man derfor føle sig ganske tryg i sine Slutninger. I den uhyre brogede Blanding af Fag finder man fra Aar til Aar eller fra Land til Land en betydelig Ensartethed i Rækkefølgen efter Sundhedstilstand. En Mængde Resultater, som man tidligere tog for gode Varer, har man vel ved dette kritiske Arbejde maattet skyde til Side, men man kan saa desto tryggere stole paa de Resultater, der er kommen igennem Ildprøven.

Det maa nu imidlertid ikke overses, at fordi man saaledes har fundet et bestemt Resultat, har man ikke just derfor vundet Klarhed over Aarsagerne. I det menneskelige Samfund er jo Aarsagernes Mangfoldighed i Virkeligheden overvældende stor. Lad et Lands Alkoholforbrug f. E. være gaaet ned. Det kan ligge i en skærpet Lovgivning, der formindsker Adgangen til stærke Drikke, i en forøget Beskatning, i en kraftig Afholdsbevægelse, i en Forskydning i de økonomiske Forhold, for ikke at tale om Virkningen af de meteorologiske Forhold. Alle disse Aarsager optræder maaske samlede, saa at det er umuligt at se den enkelte Aarsags Virkning. Man kan ikke bebrejde S.en, at den ikke kan løse et saadant Spørgsmaal, og den bør heller ikke give sig ud for at kunne det.

Under den naturalistiske Opfattelse af S.en og dens Resultater har mange ment, at den stat. Regelmæssighed i Udslag af den menne-

skelige Vilje, f. E. ved Forbrydelser, Selvmord eller Vielser, tydede paa, at der ikke eksisterer nogen virkelig fri Vilje. Efter det udviklede er det dog forhastet at drage en saadan Slutning. S.en kan ikke sige, om de menneskelige Handlinger altid er forudbestemte; der er, som foran omtalt, et Spillerum for den fri Vilje, som S.en ikke kan gøre sig til Herre over. Regelmæssigheden er aldrig absolut, og S.en kan kun udsondre nogle enkelte Aarsager, men ikke det store Antal Aarsager, der foran betegnedes som tilfældige, og indenfor hvis Rammer ogsaa den fuldstændige Valgfrihed (f. E. ved enkelte afgørende Lejligheder i et Menneskes Liv) kan høre.

Naar man nu med fuldkommen Ædruelighed bearbejder sit Materiale og søger at udsondre uvedkommende Aarsager, vil man ogsaa kunne vente at opnaa paalidelige Resultater. Disse opnaas med forholdsvis liden Sikkerhed i den økonomiske S., fordi Forholdene her ofte er for indviklede til, at man kan anstille et virkeligt stat. Eksperiment. Lettere lader det sig gøre at udsondre uvedkommende Aarsager ved en Række Undersøgelser i Befolknings-S.-en, f. E. vedrørende Fødsels- og Dødelighedsforhold, eller ved antropolo'giske Undersøgelser, f. E. om de økonomiske Forholds Indflydelse paa Legemshøjden.

Hvor det gælder den saakaldte Moral-S., omfattende f. E. Selvmord, Forbrydelser, Sædelighedstilstanden og religiose Forhold, vil mange mene, at man paa Forhaand er udelukket fra at drage sikre Slutninger. Dette er dog ikke givet. Selvmords-S.en har i Virkeligheden naaet en ikke ringe Udvikling. Man er ikke udelukket fra at finde en Forbindelse mellem Antallet af Altergæster i en Egn og Antallet af ægtefødte Børn, idet det ene stiger, naar det andet aftager. Man har til kobenhavnske Syersker stillet Spørgsmaal om en Mængde Ting, om deres Lønkrav, deres Familieforhold osv., og herunder ogsaa spurgt, om de var tilfredse med deres Lod. Resultatet var, at der var forholdsvis mange af dem, der gik i Kirke, som erklærede sig for tilfredse (Nationaløk. Tidsskr. 1901). Men paa den anden Side maa det erkendes, at der altid vil være mange Vanskeligheder forbundne med en S. over aandelige Forhold. Det bliver for den største Del kun ganske udvortes Forhold, man ved en stat. Undersøgelse kan komme til at faa Klarhed over. Man kan tælle K.besøget og Altergæsterne, undersøge, hvor meget der gives ud af Menighedskredse til fattige, til Hedningemiss. eller andre Formaal, men den virkelige Forbindelse mellem disse Personer og det personlige rel. Liv er dermed ikke fundet. Og naar man undersøger Befolkningens Fordeling efter Trosbekendelse, er det ogsaa kun den rent ydre Forbindelse med det paagældende Trossamfund, man søger Oplysning om.

Hvad Konfessionen angaar, bliver denne i adskillige Lande belyst ved Folketællingen, i andre Lande som England og de nordamerik. Stater spørges der ikke derom ved Folketællingen, saa at man her maa hjælpe sig ad Omveje til en skønsmæssig Fordeling af Befolkningen. — Man har anslaaet det samlede Antal af Protestanter paa Jordkloden til o. 180 Mill., af romerske Katoliker til o. 280 Mill., af gr. Kat. til o. 120 Mill., af Joder til godt 10 Mill., af Muhammedanere til o. 200 Mill. Hertil kommer et lignende Antal Buddhister og godt 200 Mill. Brahmanister. Om de øvrige Trosbekendelser lader der sig kun opgive løsere Skøn.

I Sammenligning med adskillige andre Lande er de skandinaviske Folks Sammensætning efter Trossamfund meget ensartet, idet den store Hovedmasse af Befolkningen staar indenfor den evang.-luth. K. I Norge staar knap 2 pCt. af Befolkningen udenfor denne K., i Danmark $1^1/_2$ pCt., i Sverige godt 1 pCt. Alt i alt opførtes ved Folketællingen i Norge Dec. 1910 62,553 af 2,4 Mill. Mennesker som staaende udenfor Statsk.n, deribl. tilhører 15,287 luth. Frimenigheder. — I Danmark stod i Febr. 1911 41,889 udenfor Folkek.n (af $2^3/_4$ Mill.); i Sverige (5 Mill.) var der i 1900 indskrevet 63,649 fremmede Trosbekendere, deraf 38,221 udøbte Børn og 7698 andre udøbte. Antallet af Metodister var i Norge 10,986, i Danmark 4284, i Sverige 7041. Af Baptister fandtes der henhv. 7659, 5664 og 3299, men desuden anføres for Norge 3093 som tilhørende Retninger med metodistisk eller baptistisk Tilsnit. Den katolsk-apostoliske K. (Irvinglanerne) viste sig stærkt i Tilbagegang, der fandtes indenfor denne i Danmark 2778 (1901 3812), i Sverige 365; i Norge taltes 461 som hørende til apostoliske Frimenigheder. De Reformerte fandtes ligeledes navnlig i Danmark (1142, Tallet er stagnerende), medens Norge og Sverige kun havde 252 og 116, hvortil dog kommer et lille Antal engelsk-episkopale. Adventisternes Antal er i Danmark i Stigning (1282). Medens der i de skand. Lande kun er et ringe Antal Kvækere, er der forholdsvis mange rom. Kat., særlig i Danmark, hvor Tallet fra 5373 i 1901 steg til 9821 i 1911 (Norge 2046, Sverige 2378). Unitarerne regner sig vistnok i Reglen for hørende under Folkekirken (den dske Folketæll. opfører kun 147 som Unitarer). Mormonernes kraftige Propaganda har sat en Del Frugt i Danmark (797) og Norge (714), medens Sverige kun har opført 51. Mosaiter findes særlig i Danmark. Den tidligere Tilbagegang her er ved Indvandring forvandlet til Fremgang (5164 mod 3476 10 Aar før). Norge har 1045, Sverige 3912 Mosaiter. Endelig opfører Folketællingen en Del som udtraadte. I Norge er 6124 udtraadt af Statsk.n uden nærmere Betegnelse, og 11342 tilhørte ikke noget Trossamfund. I Danmark stod 8118 udenfor Trossamfund (mod 3628 i 1901). Skønt de fleste af de anførte Tal er smaa i Sammenligning med den samlede Befolkning, vidner de dog om en ikke lille Bevægelseshastighed, der kan føre til betydelige Forskydninger i Fremtiden. *H. W.*

Statskirke. 1. S.ns Ejendommelighed. Betegnelsen S. bruges retsligt og historisk om K.n eller et K.samfund, naar Staten retsgyldigt hævder den eller dette som sin K. eller erklærer dets Tro og Lære for sin »officielle Religion«, idet den dermed giver vedk. Samfund en stærkt privilegeret eller ligefrem monopoliseret Stilling, men samtidig fordrer en mere

eller mindre udviklet Bestemmelsesret over det, ialt Fald stiller Krav til dets Virkemaade. Det ligger umiddelbart i S.-Forholdets Natur, at Staten dermed anerkender den særlige Interesse, den har (for sin egen Skyld eller for Borgernes) i S.n eller Religionens Trivsel. Det Krav, den stiller til K.n, maa da væsentlig gaa ud paa, at den med al mulig Kraft arbejder paa, at Kr.dommen netop i den Form, den repræsenterer, kan blive levende og virksom indenfor Statens Omraade. Hvor Staten ikke erklærer flere K.samfund for S.r (som i Schweiz), betyder dette Krav, at S.n skal arbejde med det Formaal for Øje at tjene Nationen som Helhed, ligesom omvendt det Faktum, at en K. *er* »Folkek.«, kan fremhæves som Statens Aarsag til vedblivende at opretholde og underholde S.n (jfr. Danmark). Dette Krav og Statens Interesse af dette Formaals Opnaaelse dikterer da naturligt, at vedk. K. retssikres i sin Virken i dette Omfang, og naturligt er det ogsaa, at Staten, hvis det er nødv., underholder K.n økonomisk eller udstyrer den med saadanne Begunstigelser, der muliggør Formaalets sikreste Opnaaelse. Men iøvrigt ligger der i S.-Forholdets Natur *ikke* noget givet om, *hvorledes* S.ns Ordning er eller skal være, eller om dens Særrettigheders Omfang. En Definition af »S.n«, der bestemmer Omfanget af den kirkl. »Højhedsret«, som Staten reelt har over en S., eller dens Forpligtelsers (respektive K.ns Privilegiers) virkelige Omfang, er umulig paa Gr. af de højst forsk. Forhold i de historiske S.r. — Afgjort urigtig er den Definition af S.n, der bestemmer det statslige K.-*Supremati* som det karakteristiske for en S., og som altsaa ved S.n forstaar en K., der *beherskes* af Staten eller hvis Styrelse opfattes som en Side af Stats- eller Fyrstemagten. Allerede den virkelige Tilstand i de K.r, hvor Statssuprematiet har været stærkest udviklet, eller hvor Statsoverhovedet har Krav paa »Summepiskopatet« (jfr. Biskop I, 329 b.), vil vise, at »Suprematiet« ogsaa der havde bestemte Grænser, hvad enten det nu drejer sig om Fyrstens konfessionelle Forpligtelse eller om visse ved Statskirkelovene garanterede Former for kirkl. Selvstyre (f. E. den kirkl. Hævdelse af Betingelser for Præstestandens Ordination, af Tilsynsretten med dens Embedsvirksomhed; visse Former for K.tugt; Opretholdelsen af særlige kirkl. Domstole osv.); men Definitionen strider iøvrigt mod det meste af, hvad Historien lærer os om S.n. Til denne hører jo ogsaa den kirkl. Tilstand, som udviklede sig i det rom. Rige efter Kr.forfølgelsernes Ophør. Men dengang stod K.n som en selvopbygget Institution med fuldt udviklet Egen-Styrelse og Jurisdiktion og Selvbestemmelse m. H. t. sit indre Liv; trods fyrstelige Gaver fra Kejserens Side var den absolut selvunderholdende, og de Privilegier, den fik, gjaldt den som anerkendt »juridisk Person«. Den Statsindflydelse, der efterhaanden gjorde sig gældende i den, ophævede ikke dette væsentlige Forhold eller sikrede Statsmagten et retsligt bindende Overherredømme i K.n. De Folkeuroligheder, et Overgreb mod en anset og energisk Biskop kunde vække, belærte hurtig Kejseren om, at han ikke var K.ns Herre. Og ikke mindre gælder dette naturligvis Højmiddelalderens S.r i Vesten, der fuldtud godkendte Pavens Supremati over K.n, men tillige kunde gøre saadanne teokratiske Krav gældende overfor Staten, at man ligefrem har talt om Virkeliggørelsen af »Kirkestats«-Tanken (overhovedet er den populære og teoretiske Modsætning ml. »S.n«, som den af Staten beherskede K., og »K.staten«, som den af K.n beherskede Stat, kun med største Forbehold brugelig). Og endelig maa erindres om de reformerte S.r. Calvinismen skabte ogsaa S.r, men om disse gælder i det hele det berømte Ord, som Skotten Andrew Melville (III, 222) henvendte til Kong James VI, da denne vilde blande sig i K.styret: »Sire, der er i Skotland to Konger og to Kongeriger; den ene Konge er James, som er Statens Hoved, den anden Jesus Kristus, som er K.ns . . ., dersom Deres Majestæt tragter efter begge Riger, vil De miste dem begge!« Overhovedet, hvor K.n har en sikker Forstaaelse for den ydre kirkl. Organisations Betydning (jfr. de gr.-kat., rom.-kat. og ref. K.r), vil Stats-»Intrusion« (d. e. Indtrængen paa fremmed Omraade, Overgreb) som Regel være forbigaaende, og der vil være liden Plads for Tanker om en Statskirkelighed i dens grove Form: »Cæsareopapi« (I, 575), »Bysantinisme« (I, 429; »B.« er iøvrigt en højst ensidig og vildledende Betegn. for Forh. ml. Stat og K. i det gr. Rige) eller »Erastianisme« (I, 782). S.-Baandet behøver altsaa ikke at ophæve en *reel* Koordination i Betydning af en gensidig Anerkendelse af de to Institutioner som selvstændige Samfundsdannelser, og paa Gr. af K.ns særlige Natur og Virkemaade kan selv da den Højhedsret, som den moderne Stat maa kræve, fuldtud være anerkendt. Derfor kan den skotske S. i vore Dage staa som S. og dog eje fuld Autonomi, idet K.ns Forpligtelse ikke gaar udover det, at den ikke uden Statens Samtykke kan ændre den Lære, Ordning og Virkemaade, som den hviler paa, og som Staten lovmæssig har givet sin Autorisation. Kirkl. Lovgivning, Styrelse og Domsret er fuldtud i kirkl. Organers Haand; Rettergangen og Dommen ved de kirkl. »Domstole« *(courts)* er end ikke Genstand for civil Rettergangs Revision, hvorimod Statens Magt kan paakaldes til Gennemførelse af K.ns Jurisdiktionsret. De kirkl. Beslutninger har overhovedet Krav paa Statens Sanktion, ligesom den garanterer kirkl. Afgifters Erlæggelse. Kun ved ny Sogneregulering skrider Staten ind, idet nye Sogne ikke kan oprettes uden dens Hjælp. — Men ogsaa en Række tyske luth. S.r samt den svenske S. har i vore Dage K.forfatninger, der garanterer deres kirkl. Selvstændighed og indre Frihed overfor Staten. Tilstedeværelsen af kirkl. Organer til Lovgivning, i alt Fald i indre kirkl. Spørgsmaal, og til Sikring af Menighedens Medbestemmelsesret i K.styret forliges saaledes fuldtud ogsaa med luth. Staters Begreb om en »S.«. Endelig overfor kat. S.r kan Staten, selv hvor den gør Krav paa Højhedsret med »Placet« (III, 565), konkordatmæssig binde sine Krav paa Indflydelse til visse Punkter, der ikke krænker den af Romerk.n krævede Frihed eller det væsentlige kirkl. Selvstyre. — Men Historien viser os ganske vist ogsaa S.r, hvor Vægten i den Grad er lagt paa Statssuprematiet, at K.n

saa at sige er blevet behandlet som et Departement af Staten. Dette Forhold var da ikke en umiddelbar, naturlig Følge af S.-Tilstanden, men skyldtes særlige, histor. Forhold, dels den herskende K.-Opfattelse, der i den Grad havde stillet Begrebet »den usynlige K.« i Forgrunden, at den ydre Virkelighed betragtedes som noget ligegyldigt eller næsten som »en borgerlig Indretning«, dels den teokratiske Stats- eller Fyrsteopfattelse, hvorefter »den kr. Stat« eller Fyrsten (som »Summepiscopus«) opfattede det som sin første Pligt at ordne og tilse det kirkl. Liv, dels endelig Suverænitetsopfattelsen og den dermed følgende Ængstelse for indflydelsesrige Samfundsdannelser, der kunde blive en »Stat i Staten«. — Endnu findes enkelte Steder (f. E. i Danmark og Norge) S.r, hvis Umyndighed er saa fremtrædende, at Lovgivningen og Styrelsen helt ligger i Statens Haand, og hvor K.n, bortset fra dens Embede, mangler ethvert virkelig repræsentativt Organ, men disse S.r kan selvfølgelig ikke opstilles som Paradigmer paa S.n.

Ligesaa ugørligt, som det er, ud fra S.-Forholdet at bestemme Rækkevidden af S.ns Overhøjhed over K.n, er det at bestemme Statens Forpligtelser overfor K.n eller Arten og Indholdet af dennes Monopol og Privilegier. Ogsaa her beror alt paa de histor. Forhold. Historisk falder S.-Tiden her i to stærkt adskilte Perioder. Opgivelsen af den ældre Opfattelse af Staten som den »kristelige Stat« har paa dette Omraade gjort Epoke. Ligefra Oldtiden til den franske Revolution eller til Indførelsen af de frie Forfatninger i 19. Aarh.s Midte har Staten nemlig villet være »den kr. Stat«. Men dette betød reelt først og fremmest Udelukkelse af Tolerance eller for K.ns Vedk. det rel. Monopol i videste Udstrækning og for Statens en Sammenknytning af de borgerlige Rettigheder med de kirkelige. Skylden herfor kan ikke ensidig lægges paa K.ns Mangel paa Sans for Samvittighedsfrihed; Statsopfattelsen byggede nemlig paa Grundsætningen om Religionen som Statens Grundvold og paa Uniformitetsprincipet som dens sikreste Værn. Selv hvor »Statsraison« siden 17. Aarh. medførte visse Former for Tolerance, kunde »Dissenters« som Regel ikke opnaa fulde borgerlige Rettigheder, og i alt Fald for Statsk.ns Medlemmer medførte »Frafald« borgerlig Straf. S.-Tilstanden var under disse Omstændigheder først og fremmest karakteriseret ved rel. og borgerlig Tvang. Ogsaa hvor Staten har K.-Supremati, er Adgangen til Statsembeder og til det borgerlige Livs Goder afhængig af Deltagelse i kirkl. Handlinger. Ogsaa den rent statslige og borgerlige Lovgivning præges i denne Periode af kirkl. Indflydelse ud fra Princippet om »den kr. Stat«. I det hele var »K.statstanken« ligesaa fuldt levende, hvor cæsareopapistiske Tilstande herskede, som hvor teokratiske Tanker gjorde Kirken fri. Kun i tilbagetrædende Grad karakteriseredes derimod S.-Forholdet ved Statens økonomiske Støtte af K.n, thi i alt væsentligt arbejdede denne paa Grundlag af de Midler, der fra ældre Tid var henlagt til den, og det hører en nyere Tid til at hævde, at disse egtl. tilhører Staten. Hvad Skolen angik, betragtede gældende Ret den i alt væsentligt som en »K.skole«, men den opretholdtes ogsaa ved gl. K.midler og ved K.ns Mænd og stod under dens Tilsyn; som egtl. Privilegium kan dette ikke betragtes. — Det 19. Aarh.s moderne Forfatninger har derimod principielt hævdet Samvittighedsfrihed og de borgerlige Rettigheders Uafhængighed af Konfession. De bestaaende S.rs Forrettigheder er derved stærkt beskaarne (til Held for det aandelige Liv); men om nogen Ensartethed under de nye Forhold er der ikke Tale. Bortset fra det selvfølgelige, at særlig, offentlig Ret værner K.n og dens Gudstjenesters Fred, hvortil ogsaa hører, at K.ns Helligdage betragtes som Statens, er der næppe to Stater, hvor Forholdene nu er ens. Som vidt udbredte S.-Rettigheder kan nævnes: Forpligtelse for Staten til at underholde K.n og dens Embedsstand og til Opretholdelse af Skoler med konfessionel Undervisning under kirkeligt Tilsyn samt af teol. Fakulteter til Uddannelse af K.ns Præster. [I Skotland er imidlertid Skolen uafhængig af K.n, og her er den egtl. K.formue erkendt for K.ns]. I visse S.r i Tyskland (f. E. Preussen) og Schweiz har de kirkl. Synoder selv Skattebevillingsret. I Spanien er stadig al anden offentlig Gudsdyrkelse end S.ns forbudt; i alt Fald indtil sidste Tid har det i Rusland og Grækenland faktisk været forbudt at gøre Proselyter blandt S.ns Medl.er. Statsoverhovedet kan være forpligtet til at tilhøre S.n (de nordiske Riger, Rusland, England), lignende Forpligtelser kan gælde for Ministre (Sverige, Norge) eller tillige for visse Embedsmænd (navnlig Dommere, i alt Fald naar de har med kirkl. Sager at gøre [Sverige, Finland], og Embedsmænd, der varetager rel. Undervisning i Skole eller Universitet [tillige Norge]). Kn. kan ogsaa have en privilegeret, polit. Indflydelse: Indehaverne af den engelske K.s gamle Bispesæder er fødte Medl. af Overhuset; i Tyskland er S.rne repræsenteret paa Landdage ved et eller flere Medl.; i Ungarn sidder de rom.-kat. og gr.-kat. Bisper i Magnathuset, ogsaa 13 Overhoveder over den ref., luth. og unitar. K. har denne polit. Forret; i Spanien er Ærkebisper fødte Medl. af Senatet, og Kongen har Ret til at udnævne andre Medl. bl. Bisperne; i Portugal sidder alle Hjemlandets Bisper i Overhuset; den italienske Grundlov giver Kongen Ret til at udnævne Ærkebisper og Bisper til Senatorer. Ogsaa K.ns Ret til Kroning og Modtagelse af Regentens Edsaflæggelse kan være bibeholdt. Hvor Civilregistre ikke er indført (som i Norden), har S.ns Fødsels-, Kopulations- og Dødsregistre officiel, retslig Betydning, og hvor obligatorisk borgerlig Ægteskabsstiftelse ikke er lovsat, stifter kirkelig Vielse borgerlig Ret. Ikke blot S.rnes Medlemmer, men ogsaa religionsløse Forældres Børn kan tvinges til at deltage i den konfessionelle Rel.s-Undervisning, og vel overalt, hvor der er S.r, ansætter Staten Gejstlige ved Hær, Flaade, Straffeanstalter og Sygehuse. — Som et vægtigt Vidnesbyrd om Statens Forstaaelse for Rel.ens Betydning staar ogsaa dens Fastholdelse af rel. (eventuelt konfessionelt farvet) Edsaflæggelse ved Retssager eller ved Embedsmænds Overtagelse af Embeder. (Hinschius, Staat u. Kirche, 1883; Friedberg, Die Grenzen zwischen Staat u. Kirche, 1872; H. Tiersch, Vom christl. Staat, 1875 [Krdm og

Staten, overs. af Obelitz, 1886]; K. Rieker, Die Stellung des modernen Staates zur Rel. u. Kirche, 1895; H. Hjärne, Stat och kyrka, 1912; om K.rets Lit. se Art. Kirkeret; Dareste, Les constitutions modernes, 1891; Sveistrup, Bestaaende Forfatningslove I—IV, 1880—86 og Supplement; J. O. Andersen, Kirkeorganisation udenlands, 1905).

2. S.ns Historie (Stat og K.). Med H. til Forudsætningerne for S.ns Opkomst og dens Hist. kan delvis henvises til Art. Kirkeforfatning II, 908 f. Enkelte Bemærkninger maa dog gøres. — *A.* Gr.-kat. K.r. »Bysantinismen« er stærkt overdrevet. Det maa erindres, at man i det gl. gr. Rige, saa vel som i de moderne Stater, hvor den gr.-kat. (orientalsk-ortodoxe) K. hersker, bygger Opfattelsen af Forholdet ml. Stat og K. paa Erkendelsen af, at begge udgør selvstændige, af Gud satte Sfærer med egne Opgaver og Arbejdsmidler, hvorfor Forholdet bør være en »Harmoni med gensidig Underordning«. K.n er fuldtud opfattet som det »højere« Samfund, og Staten vil være den kr. Stat i gl. Forstand. Derfor kan der i det gl. gr. Rige ligesaa stærkt tales om kirkelig Magtindflydelse i Staten som om kirkelig Trældom (om K.ns absolut monopoliserede Stilling dengang er der selvfølgelig Enighed). Selv om Valg af højere Gejstlighed reelt faldt i Kejserens Haand, og hans Indflydelse gennem K.forsamlinger og Statslovgivning blev stor, saa anerkendtes Koordinationen af Stat og K. dog fuldtud. Indgreb og Nyordninger omstyrtede ikke, at K.n var den givne, selvstændige Institution med sin urørlige, nedarvede Lære, sin Gudstjenesteordning og sin kirkelige Disciplin, hvilende paa det ved *successio apostolica* (s. d.) betingede Bispeembede. Uddannelse af Gejstligheden var i K.ns Haand, og først Ordination betingede Udøvelse af K.styrelsesmagt; ogsaa det klosterlige Livs Ordning og al K.tugt overfor baade Læge og Gejstlige udøvedes uafhængigt ved kirkl.e Organer. K.n bøjede sig for Statsmagtens guddom. Indsættelse og indskærpede Lydighed overfor den, men den fandt sig ikke apatisk i Statsovergreb paa indre kirkl. Omraade. Billedstriden (I, 313) vidner stærkt om, at den kirkl. Selvstændighedsfølelse ikke var kuet, og senere Konflikter under Leo VI i 10. Aarh.s Beg. og under Mikail Palæologos i 13. Aarh. viser, at bysantinsk S. ikke betød statsligt Forgodtbefindende. Herskerens Stilling som »Ortodoxiens Forsvarer« gav ham ikke en blot Ret, men en Forpligtelse, der satte Grænse for Statens Magtudfoldelse. Kejserens kirkl. Indvielse som Diakon indskærpede hans tjenende Stilling overfor K.n. — Ogsaa hvor den gr.-kat. K. i vore Dage er S., er dens væsentlige Selvstændighed og mægtige teokratiske Indflydelse paa det borgerlige Samfundsliv bevaret. Selv i en saa stærk centraliseret og bureaukratisk styret K. som den russiske (jfr. III, 847), hvor Tsarens K.magt (svarende til den ældre protest. Opfattelse af Summepiskopatet) er anerkendt og udøves gennem den af ham udnævnte »allerhelligste, dirigerende Synode«, hvis Beslutninger ogsaa altid maa have hans Sanktion, gælder det, at alle Anliggender af »aandelig Art« (hertil regnes: Troen, kr. Moral, Kultus, Sakramentforvaltning, K.ns indre Styrelse og Klostrenes Ordning), ja selv Forvaltningen af K.formuen er holdt ude fra det rent statslige Styre, og selv ved »blandede« Anliggender har K.n sin sikrede, reelle Indflydelse. — Ogsaa de øvrige gr.-kat. S.r har deres egne kirkl. Organer med lovmæssig fastslaaet Kompetance, der sikrer K.rnes indre Frihed, selv om der til Synodalbeslutningers Iværksættelse kræves Statsmagtens Sanktion (jfr. Grækenland II, 278; gr.-kat. K. ssteds; Bulgarien I, 416; Serbien IV, 159; România [Rumænien] III, 809; Ungarn). (Milasch, Das Kirchenrecht der morgenländ. Kirche, 1905[2], S. 689—724 og Omtalen af de enkelte K.rs Retsforhold).

B. Vesterlandske K.r i Middelalderen. Tilstanden i de germanske middelalderlige Riger prægedes dels af den mangelfulde Statsopfattelse, dels af Erkendelsen af K.n som den givne, selvstændige Institution, der lige fra Missionstiden fremtraadte som et Samfund med egen Ret og som Del af en Helhed, hvis Grænser ikke afhang af de polit. Forhold. Ligesom de arianske K.r imidlertid udviste Ejendommeligheder, der berettiger til at bruge Betegn. »Nationalkirker« om dem, saaledes findes der i den ældre Middelalders kat. K.r Tilløb til Nationalk.r med meget løs Forbindelse med Rom; og lige fra Organisationstiden fik Fyrster og Stormænd en saa stærk Indflydelse paa den ydre Ordning, at den germanske »Privatkirkeopfattelse« (jfr. Sogn IV, 272 f.) længe kom til at præge Opfattelsen af K.ejendomsretten og den kirkl. Embedsbesættelse. Ogsaa K.loves Tilvejebringelse paa blandede Stormandsmøder eller, som i Norden, »Kristenretters« Vedtagelse paa Tinge, delvis ved Kongers Indflydelse, rokkede ved gl. K.opfattelse og gav K.rne i den ældre Middelalder et S.-Præg af en egen Type. Under Indflydelse dels af germansk Lære om Ejendomsretten, dels af gl. rom. Statsret, dels af gl.testl. Syn paa de teokratiske Konger kunde Regenter som Karl d. st., Otto d. st., Salierne og Stauferne mere udpræget sigte mod at udvide Statens Magtindflydelse i K.n og som K.ns Værnere opfatte sig som K.ns Overherrer og Bisperne som deres Tjenestemænd (en Betragtning, som ogsaa møder os f. E. i England og Norden); men trods dette er Middelalderens Fyrster sig bevidst, at K.n i egtl. Forstand er en Institution af egen og højere Natur, under hvis Jurisdiktion de selv staar. Paa Grundlag af Opfattelsen i Augustins »de civitate Dei«, som hævder den fra Gud umiddelbart udgaaede K.s Overordning over Staten (der er af syndigt Udspring), kunde da K.n udvikle sin Lære om, at *sacerdotium* (det kirkl. Hierarki, som tilspidser sig i Pavedømmet) staar over *imperium* (Statsmagtens højeste Repræsentant), og de stadige Kejserkroninger og Fyrstekroninger indskærpede, at kun ved K.n helliges den verdslige Magt. Pseudo-Isidor (III, 659) bekræftede det gejstlige Embedes Retskrav paa fuld Uafhængighed af verdslig Magt, og da Cluniacenserne (I, 524) havde vakt K.begejstringen, var Jordbunden bearbejdet for Reformpavedømmets sejrrige Kamp for K.ns Frihed og for Universalteokratiets Tanker. Siden 12. Aarh. sammenfattedes K.retten først i »Decretum Gratiani« (II, 250), senere i »Corpus juris canonici« (se K.ret II, 801), og Vesten bøjede sig da efter-

haanden for den Betragtning af Forholdet ml. Stat og K., af K.styret og af Ejendomsretten til K.godset, som »Guds Lov« her gav Udtryk. Gregorianismen og Investiturkampene sikrede ikke blot Pavedømmet det faktiske kirkl. Supremati, men bragte ogsaa Læren om K.ns Magt paa verdsligt Omraade (Universalteokratiet) den store Fremgang. Med H. til Pavestolens Krav paa, at Rigerne skal tages til Len af St. Peter, for at »Fred og Retfærdighed« *(pax og justitia)* kan sejre paa Jorden, maa dog fremhæves, at der hermed ingenlunde tænktes paa en Underkuelse af Statens Handlefrihed som Stat, langt mindre paa et kirkeligt Statsstyre, men paa en yderligere Garanti for, at Statsmagten var til Disposition til K.ns Værn og til Fremme af K.ns kr.-sædelige Indflydelse. Ogsaa Læren om de »2 Sværd« forudsætter en Betragtning af Stat og K. som to forsk., bestaaende Omraader, og det er den verdslige Magt, der faktisk sidder inde med Brugen af det »verdslige Sværd«, selv om det skal staa til K.ns Disposition, naar det kræves. Hvor vidt end iøvrigt de kirkelige Magtkrav er gaaet, saa blev i alt Fald ikke reelt Tanken om den Magtfuldkommenhed *(plenitudo potestatis)*, som Innocents III fordrede som Peters Efterfølger, godkendt, saalidt som Bonifatius VIII's Krav paa at sidde inde med al Ret i »sit Brysts Skrin.« — Staufernes Fald afsluttede Pavevældets Glanstid, og efter Kampen med Filip d. smukke fulgte »det avignonske Fangenskabs« Nedgangstid. Under Pavens Kamp med Ludvig Bairer (III, 85) fremsatte saa o. 1324 »Defensor pacis« (se Marsiglio fra Padova III, 183) skarpt de nye Tanker om Folkesouveræniteten som Kilden til al Magt, og en ny Forstaaelse af Statsmagten som guddom. Indsættelse baner sig Vej. Reformkoncilietiden (III, 730) bragte Nationalk.tanken paany i Vækst (jfr. Sanktion, Pragmatisk, IV, 49), og i Middelalderens Slutningstid fik Fyrster og Stænder atter saa stærk Indflydelse paa K.n bl. a. gennem Embedsbesættelser, at man med Rette kan tale om, at den Territorialopfattelse paa kirkl. Omraade, der blev Ref.ens Følge, var stærkt forberedt inden den rel. Krise (jfr. Reformation i Norden III, 713). Dog maa erindres, at Statens K.magt endnu beror paa Konkordater, der fra pavelig Side betragtes som indrømmede Privilegier, og Landsherren formente ikke at have virkelig Ret til kirkelig Lovgivning eller Styre i egtl. Forstand. Hvor der af Staten er iværksat Indgreb paa kirkl. Omraade, f. E. Klostervisitats, skyldes det Nødsforhold, som man retfærdiggør for den kirkl. Autoritet. Dog mærkedes under Humanismens Udbredelse, at en ny Statsopfattelse var ved at bane sig Vej, der ogsaa lagde Ansvaret for Statens sædelige Velfærd og for Oplysningen over paa Regenten (Christiern II's Reformlove vidner hos os om, at dette kunde føre til Indgreb paa kirkl. Omraade). (F. H. Geffcken, Staat u. Kirche, 1875; P. Hinschius, Kirchenrecht der Katholiken u. Protestanten I—VI, 1869 f.; A. Werminghoff, Verfassungsgesch. der deutschen Kirche im Mittelalter, 1913[2]; F. v. Bezold i Hist. Zeitschrift 36, 313 f.).

C. Evang. K.r efter Reformationen. Ved Ref.en (III, 708 f.) faldt det gl. Bispestyre i K.n, og Forbindelsen med Rom afbrødes paa de protest. Omraader; Suprematiet i K.n var saa at sige ledigt. Hovedansvaret for, at en kirkl. fyldestgørende Ordning ikke blev indført paa luth. Grund, falder paa Luther. Han havde en dyb Forstaaelse for Gudsrigets aandelige Vilkaar og dets oversanselige Betingelser, men ringe Forstaaelse for det opr., kr. Menighedsbegreb (jfr. Art. Kirke II, 778—80, der i det hele har lign. Præg); hans Samfundsforstaaelse, hans Opfattelse af Lægfolkets Ret og Pligt og i det hele af Organisationens Betydn. for Livets Trivsel og for K.ns Opgavers Virkeliggørelse var enten uklar eller vaklende. Lige til vor Tid strides der derfor stærkt om, hvorledes Luthers Opfattelse af Forh. ml. Stat og K. i Grunden var, og hvilken K.ordning han egtl. var Tilhænger af. Utvivlsomt er for Luther K.n egtl. kun »den usynlige«, »Kristi Legeme«, der er Genstand for Tro, »de helliges Fællesskab«, Aandens Værk; men da denne K. tillige er Frelsesanstalten til Evangeliets Udbredelse, til Forvaltning af Sakramenterne, til Opdragelse af Mennesker, maa der findes ydre Ordninger til Formaalets Opnaaelse og ydre »Kendetegn« paa dens Tilstedeværelse. Her opstilles imidlertid ikke K.n som et ydre Samfund overfor Staten, men Luther overtager de gl. Tanker om to Øvrigheder, den gejstlige og verdslige, der efter ham begge hviler paa guddommelig Indstiftelse og Ret. Begge disse »*potestates*« (»*ministerium*« og »*magistratus*« eller »de to Sværd«) virker i og styrer det ene Samfund, »Kristenheden«, der kan være delt i forsk. Territorier og staa under forsk. Øvrighed, men overalt regerer begge Myndigheder den faktiske »Kr.hed« og saaledes, at hver har sit Formaal og sine Magtmidler. »*Ministerium*«, det aandelige Regimente, »Nøglemagten« eller »Bispemagten« regerer Samvittigheder ved Evangeliet. Det skal prædike Guds Ord, forvalte Sakramenter og øve K.tugt for at frelse Sjæle. Det er derfor absolut adskilt og forskelligt fra *magistratus*, den verdslige Øvrighed, der fører det verdslige Sværd og regerer »Legemet« og Gods. Ved Magistratens ydre Midler kan intet aandeligt Resultat naas, og al Tvang i rel. Sager er da meningsløs; al aandelig Fremgang kan kun opnaas ved Ordet. Men naar den gejstlige Øvrighed forsømmer sin Pligt; naar Evang. ikke forkyndes, eller dets Løb forhindres, har verdslig Øvrighed, der ogsaa hører til K.n, Pligt til at »reformere«. Luthers berømte Programskrift (jfr. III, 104) er derfor henvendt til Nationens Herrestand (*status politicus*), og han opfordrer stadig Fyrsterne som »Nødbisper« til at ordne K.n; dette er en »Kærlighedspligt«. Skønt hans Grundsyn burde medføre Tolerance, og hans stærkt betonede Lære om »det alm. Præstedømme« kunde lægge det nær at tilkende Menigheden Selvordningsret, saa skete det ikke; det første ikke, fordi Luther er absolut overbevist om, at kun hans Forstaaelse af Evang. er den sande, det andet ikke, fordi »Menigheden« eller K.n for Luther altsaa er den usynlige, og »Kendetegnenes« Tilvejebringelse er det kirkl. Embedes Funktion, og vel tillige, fordi han navnlig efter Bondekrigen og Sværmernes Optræden var yderst ængstelig for »Hr. Omnes«

og for alt, der kunde bryde Uniformiteten. De Tilløb, der er hos Luther til at lægge Ordning af Menighedsforhold (Præstevalg, Liturgi, Fattigpleje) i Menighedens Haand, blev kun Tilløb, og Forudsætningen var i hvert Fald »Magistratens« Tilladelse og Medvirkning. Forsøgene paa at gøre Lægfolket (bortset fra dets Pligt i Hjemmet) aktivt (f. E. ved Fattigpleje), maatte stagnere, da Hovedsynspunktet paa Lægfolket var, at det passivt er Genstand for den gejstlige Øvrigheds Forvaltning og Betjening; i Samfundsbetragtningen indgaar det kun som *status oeconomicus;* dets Aktivitet er altsaa Næringslivet med dettes sædelige og materielle Opgaver (ogsaa at præstere Underholdet for de styrende Stænder, de to Øvrigheder). Intolerancen forsvaredes med (jfr. Fortalen til den saakaldte Visitatsbog 1528), at, omend det ikke er »hans kurfyrstelige Naade« befalet at regere gejstligt, saa er han dog som verdslig Øvrighed skyldig at hindre Tvedragt (videre Henvisning til Constantins Optræden overfor Arianismen). Øvrigheden kan i hvert Fald nøde Folk til »at være fromme og retf. for Verden«. Selv om man altsaa ikke kan tvinges i aandelige Ting, er det Ret, at man nødes til at høre Ordet, tvinges til at opgive sin særlige Gudstjeneste, eventuelt straffes osv.; her er Tvang Pligt for de kr. Fyrster. — Med denne Opfattelse, der i og for sig ikke binder til noget K.-System, og som Luther paa Gr. af sin »nøje« Adskillelse mellem verdslig og gejstlig Jurisdiktion mindst af alt havde drømt om skulde føre til en cæsareopapistisk Statsk., hvor Fyrster og Jurister blandede sig i Lære, Liturgi og K.tugt, var Vejen fuldt banet for, at lægge K.n helt i Statens Haand og tillige reducere Menigheden til passive Objekter for Embedets Styre. Melanchthons klarere Tanker om Menigheden som et Samfund *(coetus)* samt den nedarvede kirkelige Selvstændighedsfølelse kunde vel reagere en Tid mod et virkeligt Statssupremati i K.n, og saalænge »Episkopalsystemet« (om dette se I, 779) havde Indflydelse, forstod man i alt Fald, at Landsfyrstens K.styre forudsatte sagkyndig, teologisk eller kirkelig Bistand, men da »Territorialsystemets« (se nedenfor) Tanker sejrede, betragtedes Fyrstens K.magt som en Rettighed, der tilkom ham som verdslig Landsherre.

Zwinglis (s. d.) K.opfattelse hviler som Luthers paa Betragtningen af K.n som den usynlige; hans Syn kunde derfor heller ikke forhindre en Sammensmæltning af Stat og K., ved hvilken K.n kom i stærk Afhængighed til borgerlig Øvrighed (se Schweiz). Anderledes med Calvin (I, 452b f.), der, ud fra sin Forstaaelse af den synlige K.s Værd og Ret til virkelig at bære K.-Navnet, opstillede et Program for K.-Organisation (jfr. Presbyterialforfatning III, 590), der histor. kom til at godtgøre sin ejendommelige Ævne til at befæste virkelig Menighedsbevidsthed, og som bevirkede, at man selv der, hvor Calvins teokratiske Statsopfattelse ikke sejrede, ingenlunde fandt sig i »Intrusion« fra verdslig Side. Paa calvinsk Grund har derfor ogsaa Frik.-Bevægelsen (II, 126 f.) og Kongregationalismen (se Independenter II, 522) kunnet vokse sig stærk, selv om andre Momenter (Ref.s-Tidens Døberbevægelse) maa tages med i Betragtning som Forudsætninger for disse Opfattelser.

Tyskland. Reelt betegner »Visitatserne« og Oprettelsen af »Konsistorier« de vigtige Etapper henimod Befæstelsen af den luth. S. Visitatserne (fra 1526) skete i verdslig Øvrigheds Navn; Gudstjenesten skulde fornyes, og Kirkernes finansielle Grundlag ordnes, og kun Statsmagten havde den Autoritet, der kunde gennemføre dette, navnlig paa Landet, hvor Vækkelsens Virkninger var sporadiske i Forhold til Byerne. Uniformitetstanken optog nu i lige Grad K.ns og Statens Mænd; allerede 1535 indførtes derfor ogsaa Læreforpligtelse i Kursachsen for Gejstlige og Lærere. 1539 indrettedes det første Konsistorium i Wittenberg, en blandet Kommission af jurid. og teol. Medl. til Behandling af Ægteskabssager, men det fik hurtig K.styrelsespligter og udstyredes ganske i Strid med Luthers tidligere Principer med verdslig Tvangsret. Det efterlignedes andetsteds. Allerede 1544 paa den store Teolog-Konferens i Leipzig opfattedes Konsistoriet som Indehaver af »det rette biskoppelige Embede«, Ejer af Nøglemagten og Repræsentant for »Landets« hele kr. K. Herefter er den luth. K. bygget baade paa Uniformitets- og Territorialprincipet. Vel var det Forudsætningen, at, naar verdslig Øvrighed under Opløsnings- og Nødstilstanden havde tilvejebragt den rette gejstlige Øvrighed, skulde denne derefter som det ægte *ministerium* ene have Ret til kirkelig Funktion, men de stadige Nødsforhold, og ikke mindst de sørgelige Lærestridigheder, bevirkede, at Recursen til verdslig Øvrighed blev varig, selv efter at de nye Institutioner var skabt. Desuden: Konsistorier saavel som Superintendenter (Sognepræster med Visitatsret i mindre Kredse) var faktisk udnævnt af Landsherren; han tilvejebragte ogsaa de nye »Kirkeordninger«, der paa sammenfattende Maade ordnede Forfatning, Kultus, Lære og Bogcensur; han udnævnte til kirkl. Embeder; han modtog stadig Klagerne og greb ind; han var først og fremmest »den kr. Øvrighed«, indsat af Gud, og den, man opfordrede til at tage den retf. Hiskias og Josias til Forbillede. Intet Under da, at der tilskreves ham varig »Summepiskopatsret«. Melanchthon hævdede allerede Læren om Magistraten som født »Værner om begge Lovens Tavler« *(custos utriusque tabulae* [som *præcipuum membrum ecclesiae,* K.ns fornemste Medlem]), og efter Religionsfreden 1555 i Augsburg (der retsgyldigt suspenderede den gl. biskoppelige Jurisdiktion over de evang. Lande) begrundede man yderligere Landsherrens Regimente over K.n ved den herved retsligt erhvervede Episkopalret; nu fastsloges Grundsætningen: *cujus regio, ejus religio* (Landsherrens Rel. bestemmer Undersaatternes Rel.). En S.-Tilstand med stærke cæsareopapistiske Drag satte sig saaledes fast; var Landsherren gnesioluthersk, »udrensede« han da de filippistiske eller kryptocalvinske Elementer i K. og Skole; var han Kryptocalvinist, gik det omvendt. Selvfølgelig havde K.n i K.-Ordinanserne, Symbolerne og i »Læreembedet« en vis Garanti for det indre kirkl. Livs Selvstændighed, men med den luth. Gejstlighed gennemgaaende Servilisme overfor »Øvrigheden« var

det et svagt Værn; Lægfolket var gennemgaaende apatisk — der var ingen K.-Bevidsthed vakt hos det. Episkopalsystemets Hævdelse af, at Landsherren var »Dobbeltperson«, var lidet trøsterig, da intet værnede mod, at just polit. Grunde kunde bestemme Fyrstens Udøvelse af Bispemagten, og reelt var det ligegyldigt, om denne tilkom ham ved »Devolution« (fra de gl. kat. Bisper) eller skyldtes en »Restitution« (saaledes efter den berømte Kansler Reinkingks Lære). Episkopalsystemet knæsatte ogsaa Teorien om de 3 Stænder (jfr. Standens kr. Betydn. IV, 314), der fastslog Menighedens Passivitet. — De reformerte K.r paa tysk Grund viser sig i K.-Forfatn. som i Lære som Blandingsfænomener, og navnlig paa første Omraade kom Indvirkningen fra luth. Forhold til at spille en betydelig Rolle.

Om Udviklingen i Norden se Reformationen (III, 713 f.), Kirkeordinans (II, 799) og sv. Kirkeordninger (II, 800). Ogsaa her ligger den luth. Opfattelse af de to forsk. Øvrigheder til Grund for Ordningerne sammen med Uniformitets- og Territorialprincipet. Enhver Tanke om K.n som en »borgerlig Indretning« er fremmed for Tiden, noget helt andet er, at man ser visse af K.ns Ordninger som »menneskelige« og derfor foranderlige. K.n er imidlertid den givne, der hviler paa det uforanderlige Evang., men dens Embede har forsømt sin Pligt, og kr. Øvrighed kan derfor foranledige, at ret Orden indføres igen. Rigsdagen i Kbhvn 1536 beslutter derfor, at der fra nu af skal være andre, rette Bisper til Evang.s Forkyndelse, og den overdrager Kongen »ved lærde Mænds Hjælp« at tilvejebringe den rette Orden. K.-Ordinansen udarbejdes derpaa af en K.kommission, gennemses af Luther og Kongens Tillidsmænd, især Bugenhagen, og udstedes paa Latin i Kongens Navn, idet han gør Rede for dels dens rette Tilvejebringelse, dels dens rette Indhold. En Del af den er nemlig kun Jesu Kristi egen uforanderlige Ordinans for K.n, en Del er dog Kongens (»enddog det ogsaa hører Gud til«), thi ved visse ydre Forhold maa der vel foretages Forandringer for at tjene Jesu Kristi Ordinans. Siden modtager den i dsk Form, for Kongerigets Vedk., Rigsraadets Stadfæstelse, saaledes at den dske K.ordning (som i England) kan kaldes i fuld Forstand »lovsikret«, hvilket dog ingenlunde vil sige, at K.n nu er »skabt« som S. eller er lagt under Statens (Konge og Rigsraads) Styrelse. Tværtimod, der gives den »rette Ordinans« (Ordning), der nu var tilvejebragt i den bestaaende K., borgerligt Værn og Autorisation, men K.styrelsen tilhører efter den det kirkl. Embede, der efter Ordinansen ogsaa besættes ved fuldstændigt kirkelige Valg. Men det alm., øverste Tilsyn og Værn havde Kongen, hvis teokratiske Forpligtelse som kr. Øvrighed Haandfæstningen ogsaa allerførst indskærpede, idet den forpligtede ham til over alle Ting at elske Gud, »styrke og formere« hans hl. Ord og Lære og derfor »forse« K.r og Skoler med »lærde Mænd« og sørge for deres Underhold. Reelt gled da den selvstændigt ordnede dsk-norske K. — og hos os fastslaas snart, at den »ydre« K. virkelig er Kirken (jfr. Fremmedartiklerne 1569, der fordrer enhver Fremmeds Godkendelse heraf, hvis han vil bosætte sig her), ligesom der tales om K.ns Ejendom — ind under kgl. Supremati. Bispevalgene blev snart en pro forma Sag, »Nationalsynoderne« (Bispemøderne) standsede, og det syntes i den følgende Tid ret tilfældigt, om kirkelig Lovgivning og Styrelse fremtraadte i Kongens Navn eller gennem Bisperne. Tanken om at protestere mod Kongens Optræden som »Intrusion« (selv hvor den betegnede eklatant Forbigaaelse af K.ns Grundlov, Ordinansen) laa K.ns Mænd ganske fjærnt. Hovedmanglen ved Ordningen var dog, at der ingen Bestemmelser var taget om, hvis Raad Kongen som kr. Øvrighed skulde bruge i K.sager; det beror paa Kongens Forgodtbefindende om Bisperne, Kbhvns Teologer eller en Hofpræst raader ham, og da polit. Hensyn kan bestemme ham, kan faktisk udenrigs Tilskyndelse blive afgørende for den dske Territorial-K. (jfr. N. Hemmingsen-Sagen og senere Afvisningen af Konkordieformlen 1580). — Forholdene i Sverige under Gustav Vasa og siden under Johan III vidner paa samme Maade om den K.magt, Kongen kunde udøve, men netop Reaktionen mod den nye katolske Kurs og Uppsalamødet 1593 viste, at K.n i Sverige bevarede større selvstændig Handlekraft end i Danmark; i den følgende Tid støttedes dens relative Uafhængighed ved Bevarelsen af Domkapitlerne og ved K.ns polit. Indflydelse (jfr. Standsforrettigheder f. Gejstlige IV, 316). — I det hele gav Bevarelsen i Norden af de store, gl. Stifter (se d.), hvis Bisper sad inde med en udstrakt Myndighed over Præsteskab, Skole og Menighed, det kirkl. Tilsynsembede en anseligere Stilling end i Tyskland. Ogsaa da Statsk.betragtningen blev strammere efter Enevældens Indførelse, betragtede man dog Bisperne som de ansvarlige for den kirkl. Tilstand; og selv da man i Danmark under Christian V havde centraliseret Præstekaldelsen i det kgl. Kancelli, fastholdt man Bispens Prøve af de kaldede inden Ordinationen og hans Kollatsmeddelelse ved enhver ny Embedstiltrædelse, og Præsterne forpligtedes til fuld Lydighed mod Bisperne som deres rette, kirkelige Øvrighed. Bevarelsen af Landemoderne (»Synoder«) med Udstedelse af Bispemonita, af Visitatserne og de særlige gejstlige Retter værnede ogsaa om Embedets kirkl. Uafhængighed af Staten; og Indførelsen (allerede 1629) af en bedre ordnet K.tugt og af »Medhjælper«embedet bidrog til, at man forstod Forskellen mellem Stat og K. Ved Midten af 17. Aarh. arbejdede sig endog en ret højkirkelig Betragtning af Embedet frem fra Statens Side, og et kgl. Rescr. 1655 erklærede Præstetjenesten for den »ypperste Skat«, som er betroet Verden af Gud. Dette forklarer den Varlighed, hvormed det kgl. Supremati udøvedes, selv efter at K.ns nye Grundlov (Christian V's dske Lovs 2. Bog) efter territorialistisk Betragtning havde stadfæstet, at der tilkom Kongen al Magt over Kleresiet og K.n. Men selvfølgelig er hele denne K.forstaaelse, der koncentrerer den synlige K. i Embedet, lidet fyldestgørende og en Hovedgrund til det træge kirkl. Liv.

Den udviklede luth. S.-Betragtning fik en teoretisk Begrundelse i 17. Aarh. ved det saakaldte Territorialsystem. Dets Opfattelse bryder med den ældre rel.-teol. Rets- og Stats-

lære og hænger sammen med »Naturrettens« Udvikling. Stat og Øvrighed betragtes nu som opstaaet ved Mskers frie Vilje ved en Samfundskontrakt *(pactum unionis)* og en Underordningsoverenskomst *(pactum subjectionis)*. Statens Formaal er den almene Velfærd *(salus publica)*, og denne bestemmes efter »Statsraison« eller efter Fyrstens Interesse som Statens Leder, thi ham tilkommer Souverænitet. Kun indirekte kommer da det rel. Moment frem i Statslæren (Nyttehensynet). K.n betragtes nu som et »Selskab«, opr. opstaaet ved Medlemmernes Overenskomst. Indenfor Staten kan Souverænitetmagtens Forgodtbefindende tillade flere forsk. saadanne Selskaber at eksistere; Staten kan altsaa bryde Uniformiteten og fastslaa Tolerance af Statsnyttehensyn (hos os modtages fordrevne reformerte af H. til »Manufakturernes Flor«). — Men dette K.-»Selskab«, der jo bestaar af Statsborgere, kan ikke gøre Krav paa nogen K.styrelsesret. Al Myndighed i Staten koncentrerer sig i Landsherren, der derfor ogsaa har *jus circa sacra* ɔ: den kirkl. Styrelsesret; altsaa ikke som Summepiscopus, men som Landets Herre tilkommer *regimen ecclesiasticum* Fyrsten. Statsretslærere og Filosofer som H. Grotius, Hobbes og Spinoza lader forsaavidt K.n helt opgaa i Staten, som de uden videre tilkender Fyrsten al Magt i den. De tyske Territorialsystemsforfægtere: Pufendorf, Thomasius, J. H. Böhmer tilkender dog K.n Retten til at bestemme om visse »indre« Anliggender *(interna)*, der angaar dens rel. Liv i egtl. Forstand, eventuelt ogsaa Prædestebeskikkelse, men ogsaa disse Rettigheder udøver Landsherren faktisk, være sig det skyldes en Overdragelse (Devolution) af H. til god Orden, eller fordi han her handler paa anden Vis end som Statshersker. Hermed var i alt Fald enhver Tanke om K.ns Selvstændighed afvist, og Cæsareopapien godkendt »videnskabeligt«. Det blev disse Tanker, der mest beherskede luth. K.styre til ind i 19. Aarh. — Modsigelserne i Systemet bevirkede dog, at i 18. Aarh. K.retslærere opstillede endnu et System, Kollegialsystemet (II, 824), der forsaavidt fornyede de gl. Koordinationstanker, som det fastslog, at K.n er et selvstændigt, af Staten uafhængigt Samfund *(collegium)*, en fri Forening med to Stænder (Lærere og Tilhørere); det ejer derfor selv *jus in sacra*. Til den verdsl. Øvrigheds Magistratsret hører blot den Højheds- og Tilsynsret, der varetager Statstarvet og paaser, at alt gaar sømmeligt til; Staten kan videre privilegere K.samfund (gøre dem til *collegia publica*, Statsk.r) eller ikke. Naar den faktisk sidder inde med K.styrelsen, skyldes det, at K.n stiltiende eller udtrykkelig har overdraget Staten sin Ret (Protestanterne har endog direkte opfordret Fyrsterne til at reformere og give K.love). — Dette System, der begrænser den Staten tilkommende Magt over K.n til »Højhedsretten« i egtl. Forstand og principielt tillægger K.n Selvforvaltningsretten, har ligget bag det 19. Aarh.s Brud med Cæsareopapien og de Løsninger af Spørgsmaalet om Forholdet mellem Stat og K., der har ført til Kirkeforfatningerne.

Trods den radikale Pietismes Kritik af K.herredømmet ved *ministerium* og *magistratus* og trods Opløsningen i S.rne under det ved Deismen og Fritænkeriet bevirkede Frafald, søgte 19. Aarh. dog at arbejde videre med de gl. S.-Teorier. Men K.spørgsmaalet rejste sig nu snart bydende. Unionen i Preussen (III, 595) og den gl.luth. Bevægelse (II, 166) foranledigede Tanker om K.frihed trods Raabene om, at saadant var »Revolutionslyster«, og den rhinsk-westfalske K.forfatning (III, 780) blev et Forbud paa Selvstændiggørelsen ogsaa af de luth. S.r under Indflydelse af kollegialteoretiske Ideer. De tyske, luth. K.-Forfatningsordninger fra 19. Aarh.s 2. Halvdel (jfr. Art. Tyskland og Art. om de enkelte Stater, navnlig Preussen III, 596) fastholder stadig Landsfyrstens Episkopalret over K.n. Den holdes for saavidt ude fra hans konstitutionelle Statsmagt, som den udøves gennem særlige, kirkl. Øvrigheder (Overkirkeraad, Landskonsistorier osv.), men disses Kompetance er i de forsk. Stater forsk. Intetsteds er det kollegialistiske Ideal naaet saaledes, at de besættes af K.n, men visse Overkirkeraad (gl. Preussen, Baden f. E.) staar direkte under »Summus episcopus« og har i rent kirkl. Sager intet Ansvar overfor Ministeriet. Ved Siden heraf er skabt Synodalordninger, der giver K.n Repræsentationer, som bygges op fra neden (Menighedsraad, Synoder, Landssynoder); de nederste har Forvaltningskompetance og deltager i Præstevalg; Landssynodens særlige Gærning vedrører kirkl. Lovgivning, og gennem et staaende Udvalg repræsenterer den K.n overfor Summepiskopatets Organer. Den aktive K.medlemsret i K.n betinges, foruden af borgerlige Rettigheder, selvfølgelig af visse kirkelige Krav. Ordningerne er, som Helhed taget, overalt for indviklede og vidner om de særlige Vanskeligheder, de luth. K.r har ved kirkl. Organisation. Størst Vanskeligheder forvolder dog den endnu ringe udviklede Menighedsbevidsthed hos det kirkesøgende Lægfolk og det ret udprægede Modsætningsforhold, den moderne vakte Lægmandsbevægelse (»Gemeinschaftsbewegung«) staar i til K.n; ved Siden heraf maa nævnes den stadige Uro, som Symbolforpligtelsen afstedkommer paa Gr. af den vide Udbredelse i Præstestanden af en liberal Teologi, der paa mange Maader stiller sig afvisende overfor positiv, histor. Kr.dm; endelig den stærkt kirkefjendske Holdning, som Arbejderpartiet hidtil har indtaget, og som i nyeste Tid (i Preussen siden 1906) har afsat en betydelig Bevægelse for Udtrædelse af K.n. Trods alle Mangler har den kirkl. Selvstændiggørelse dog været en Lykke; den har vakt større K.bevidsthed, fremmet kirkl. Arbejde overfor Følgerne af den religionsløse Indflydelse, faaet delt større Sogne, bygget nye Kirker, revideret Liturgierne, afskaffet uheldige K.afgifter (Stolgebyrer) og i det hele sat nyttig Reformbevægelse i Gang. — En forholdsvis stærk Agitation har været i Gang fra den polit. Liberalismes Side for Ophævelse af S.rne. Programmet blev navnlig fremsat af Frankfurter-Parlamentet 1848—49, der, foruden Indførelse af fuld Religionsfrihed og obligatorisk, borgerlig Ægteskabsstiftelse, vedtog, at Landskirkerne skulde ophæves og som andre Privatsamfund selv forvalte deres Anliggender. Varig Betydning fik Beslutningen ikke. 1875 blev dog

ved tysk Rigslovgivning obligatorisk »Civilægteskab« indført. Tanken om S.rnes Ophævelse har derimod hidtil hverken vundet Regeringernes eller Folkets Bifald. — I Østrig (s. d.) har de evang. K.r ogsaa stadig en S.-Stilling; Kejseren sidder inde med Summepiskopatsretten, der udøves gennem det kejserlige Overkirkeraad (med Repræsentation baade af den augsburgske og helvet. Bek.). K.rnes Stilling hviler paa Tolerancepatentet af 1781 og »Protestantpatentet« af 1861 samt K.forfatningsloven af 1866 og 1891; derefter har K.rne en selvstændig Synodalordning med indre kirkl. Frihed. Foruden Statstilskud til Kirker og Skoler opretholder Staten et evang. teol. Fakultet i Wien.

Ogsaa i Norden voksede Uviljen mod de gl. S.-Tilstande sig stærk, og med de nye Forfatningslove fastsloges Toleranceprincipet. I Danmark (I, 594 f.) lovede Grundloven af 1849 K.n en Forfatningslov, men Løftet er ikke blevet holdt (saa lidt som det om en Dissenterslov), skønt to K.-Kommissioner (af 1854 og 1868) og et kirkerepræsentativt valgt »Kirkl. Udvalg« (af 1904) foreslog en virkelig Organisation. Hovedmodstanden mod K.organisationen ydedes opr. fra Gejstligheden, der var ængstelig ved at give Lægfolket Del i K.ns Styre, senere har man (for at se bort fra stærk polit. Modstand) fra kirkl. Side forlangt særlige Garantier for aktiv Medlemsret, som ikke har kunnet gennemføres; fra grundtvigsk Side har man anset K.forfatningen for en Hæmsko for Udviklingen af Frihed i K.n, og ud fra den vidt udbredte Doktrin om »Folkek.n« som en »borgerlig Indretning« har man hævdet det fortræffelige i, at K.n netop stod under en bekendelsesløs Rigsdag og et juridisk Statsstyre. Ogsaa Frik.-Venner har holdt paa den nuv. højst utilfredsstillende K.tilstand, da den kan rykke Tiden for en Sprængning af Baandet mellem Stat og K. nærmere. Af vedtagne kirkl. Frihedslove maa særlig mærkes Sognebaandsløsningsloven af 1855 og Valgmenighedsloven af 1868 (foreløbig, 1873 varig). Om det forbigaaende kirkl. Organ, der skabtes i »det kirkl. Raad«, se II, 798. En foreløbig Menighedsraadslov gennemførtes 1903; den nugældende, varige, er af 1911; ved den har Menighederne opnaaet Medvirkningsret ved Præstekaldelse. — Ganske uklart henstaar imidlertid hos os, om det kgl. Summepiskopat virkelig, som Del af Kongens Statsmagt, helt skal udøves gennem Kultusministeriet; dette Spørgsmaal er aldrig som i Tyskland for Alvor taget op siden 1849. I Øjeblikket har den dske K. intet andet Værn om sin kirkelige Selvstændighed end Bispeembedet med dets særlige Forpligtelser. — Norge (III, 395 f.) fik allerede 1845 en Dissenterslov (udvidet 1851; ny Lov 1897), og ved kgl. Res. 1841 og Lov 1882 ordnedes Bispevalg; 1873 indførte en kgl. Res. Menighedsmøder; derimod har Forslagene om K.forfatning ikke naaet Fremme. Den Lammerske Bevægelse (III, 12) bevirkede, at Stortinget 1851 tog K.forfatningssagen op, men uden Resultat. 1859 nedsattes en K.-Kommission, hvis Forslag om en Forfatning blev henlagt. 1869 besluttede et kirkl. Møde i Kristiania at forsøge Organisation af frivillige Menigheds-, Stifts- og Landsmøder, en Bevægelse der efterhaanden har vokset sig stærk. 1873 holdtes det 1. Landsmøde (der imidlertid ikke som de senere var repræsentativt sammensat); det 2. og 3. Landsmøde (1885 og 1887) fremsatte Forslag til Lov om »S.s Repræsentation«, uden Resultat; 5. Landsmøde 1906 vedtog Udkast til Lov om Menighedsraad (og Menighedsmøder) samt Præstevalg og nedsatte en Komité, der paa 6. Landsmøde 1908 fremlagde et mærkeligt Forslag om »en fri Folkekirke« med et af Staten ganske uafhængigt Selvstyre. Videre har en statsudnævnt K.-Kommission (af 1908) i 1911 afgivet Betænkn. om Kirkeforfatningsspørgsmaalet, men kun en Minoritet ønskede en Repræsentation for Helk.n. Menighedsraad og Præstevalg har gentagne Gange været forhandlet i Stortinget uden Resultat. — I Sverige (s. d.) er K.n selvstændigst stillet; 1863 blev Indførelsen af et K.n repræsenterende »Kyrkomöte« (uden hvis Samtykke kirkl. Love ikke kan gives) bestemt, i Anl. af at K.ns særlige Repræsentation paa Rigsdagen maatte ophøre med den nye Rigsdagsordning. En stærk Svækkelse af S.n har Lægmandsvækkelsen, særlig Waldenströmsbevægelsen, betydet; i nyeste Tid (siden 1905) arbejder dog et nationalt og rel. Røre, der netop bygger paa S.n som »Folkets K.« og som Bæreren af sv. Kultur, sig frem i Modsætning til frikirkl. Rørelser. — Ogsaa i Finland (II, 58) har S.n en virkelig Organisation, indført ved K.loven af 1868. (A. G. Rudelbach, Den evang. Kirkeforfatnings Oprindelse og Princip, 1849; Stahl, Kirchenverfassung nach Lehre u. Recht der Protestanten, 1862[2]; Sehling, Die evang. Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts I—III, 1902—9; K. Völker, Toleranz u. Intoleranz im Zeitalter der Ref., 1912; Richter-Dove-Kahl, Lehrbuch des Kirchenrechts, 1886[8]; Sohm, Kirchenrecht I, 1892; K. Rieker, Die rechtl. Stellung der evang. Kirche Deutschlands in ihrer geschichtl. Entwickelung, 1893; E. Sehling, Gesch. der prot. Kirchenverfassung, 1913; Friedberg, Die geltenden Verfassungs-Gesetze der evang.-deutschen Landeskirchen, 1885, og Ergänzungsband I—IV; samme, Das geltende Verfassungsrecht, 1888; O. Meyer, Staat u. Kirche, i Real-Encyclopädie XVIII[3]; O. Holmstrøm, Om Kyrkostyrelsen inom luth. Kyrkan, 1898[2]; J. O. Andersen, Kirkeorganisation udenlands, 1905; G. Aulén, Till Belysning af den luth. Kyrkoidéen, 1912; Indstilling angaaende den norske k.s organisation, 1911; Lechler, Gesch. der Presbyterial- u. Synodalverfassung seit der Ref., 1854; Rieker, Grundsätze der reformierten Kirchenverfassung, 1899.)

Den engelske S. (se Anglikansk K. I, 91; England I, 770). Som S. siges K.n at være »established by law« eller kaldes »the establishment«. Allerede Udtrykkene viser, at her ikke er Tale om, at Staten »skaber« K.n; det, som bliver »established« (gjort fast, varigt) eksisterer forinden. I Virkeligheden var K.n »S.« fra Middelalderen, og en K. med fremskredne Nationalk.egenskaber, men Suprematiet over den tilkom Paven. Henry VIII tiltvang sig dette; 1531 anerkendte Ærkestifternes Landemoder *(convocations)* Kongen som Gejstlighedens øverste Hoved, »saa vidt Kristi Lov tillader«, og 1532 fulgte en Underkastelseserklæring *(submission of the clergy)*, der lagde

den kirkl. Lovgivning ind under Kongen, saa den udgaar i hans Navn. Parlamentet godkendte 1533—34 ved Love Bruddet med Rom og Overdragelsen til Kongen af de indre kirkl. Rettigheder. 1534 gennemførtes saaledes »Suprematsloven«, der erklærede Henry og hans Efterfølgere for »eneste Hoved paa Jorden« for den anglik. K., »umiddelbart under Gud«. Hermed er denne Nyordning i den engelske K. »established«, men dermed havde denne paa langt nær ikke naaet den Ejendommelighed, der er blevet dens blivende. Edward VI lod sine kirkelige Tillidsmænd bruge det kgl. K.-supremati til en begyndende Evangelisering af K.n, og efter den blodige Marys kat. Reaktion gav saa Elisabeth K.n dens karakteristiske Skikkelse: det kgl. Supremati hævdedes (Dronningen foretrak dog Betegnelsen »øverste Styrer« for »K.ns Hoved«), men K.n skulde vedblive at være »biskoppelig« *(successio apostolica* bevaret), og hele den indre Administration derfor hvile i den gejstlige Stands Haand under de reelt af Regenten udnævnte Bispers Jurisdiktion (disse beholdt ogsaa deres polit. Stilling i Overhuset). Til Varetagelse af det kgl. Supremati i Domsager indsattes en særlig Kommission af Gejstlige og Verdslige *(High Commission Court)*; den ophævedes 1641. Stræng Ensartethed navnlig i Gudstjenesten (Uniformitetsloven af 1559) krævedes i K.n. Den indre kirkl. Selvstændighed pointeredes, bortset fra Bispeembedets Myndighed, ved, at *convocations* (Landemoder) stadig sammentraadte (samtidig med Parlamentet), optraadte som »Nationalsynode« og udstedte kirkl. Anordninger *(canons*; navnlig de betydningsfulde af 1640), der dog skulde have kgl. Stadfæstelse. Vigtigere K.love vedtoges af Parlamentet. Netop den verdslige Bekræftelse, som S.ns Ordninger efterhaanden fik (i Modsætning til de ulovlige Dissenterssamfund), gav i 17. Aarh.s Beg. Anl. til Brugen af Udtrykket »established«. Under Charles I's og Lauds (III, 29) Ledelse fik S.n et fremtrædende »Højkirkepræg«, der bestemt værnede den mod Opgaaen i Staten, men det betonedes nu skarpt, at det kgl. Supremati hvilede paa guddom. Ret, og i det hele føltes K.n (ved dens aandelige, sociale og polit. Indflydelse) i saa høj Grad som Kongedømmets Støtte, at Mottoet »*no bishop, no king*« blev Stuarternes. Derfor faldt ogsaa Bispek.n med dem, og genoprettedes med dem 1660. Parlamentet vedtog nu en Række afgørende Love til Sikring af S.n og af de kirkl. og borgerlige Rettigheders Sammenhæng (Uniformitetslov 1662, Korporationslov 1661 og Testloven 1664, der udelukkede alle Dissenters fra Parlamentet og alle Statsembeder, o. fl.), men vaagede nu ogsaa skinsygt over, at Kongens Tolerancesympatier overfor Katolikerne hverken kom disse eller andre Dissenters til Gode. Den Tolerancelov overfor alle Dissenters (undtagen Papister og Unitarer), som Parlamentet under William III gennemførte (1689), fastslog i Virkeligheden i den Grad S.ns privilegerede Stilling, at den netop ogsaa betegnes som havende bidraget meget til »The establishment of the church«. Den følgende Tid kendemærkedes ved den strammere territorialistiske K.opfattelse (Erastianismen I, 783 a; allerede William III var udpræget »Erastianer«), der arbejdede sig frem. Da det lavere Præsteskab paa Landemoderne optraadte kritisk mod den fremvoksende »Erastianisme og Arianisme«, blev *convocations* fra 1714 kun indkaldt pro forma sammen med Parlamentssessionen, men straks opløst. Hermed var en væsentlig Del af den kirkl. Selvstændighed knust. Th. Hobbes' »Leviathan« (udg. 1651), der paa det skarpeste hævdede, at K.styrelsen tilkom Herskeren som en polit. Rettighed, fik nu stærk Indflydelse (i 1683 havde Oxford Universitet fordømt den som »skadelig«). Under latitudinaristisk Paavirkning tabte selv Bisperne Interessen for K.ns gl. aandelige Præg, og 18. Aarh. udviklede derfor Statsk.præget og Sløjheden i det kirkl. Liv. Baade fra kirkl. og polit. Side taltes alligevel om *the happy establishment* (den lykkelige S.-Tilstand), og Raabet »K.n i Fare!« *(the church in danger)* anvendtes med Held til at holde Dissenters nede. — Først 19. Aarh. har langsomt bragt bedre Tilstande baade for Dissenters og for S.n. 1828 ophævedes Testakten; men først Loven 1868, der afskaffede Tvangsinddrivelse af K.skat til S.n hos Dissenters, stillede disse fuldt frit (jfr. Frikirke). Navnlig Højkirkebevægelsen bidrog til at vække Sansen for S.ns større Selvstændiggørelse. Den erastianske Opfattelse kom i Miskredit. 1847—59 kaldtes atter *Convocations* tilbage til virkeligt Liv som raadgivende kirkl. Forsamlinger, og 1861 fik de Tilladelse til at udstede *canons* (under Forbehold af kgl. Stadfæstelse). Bisperne er paany optraadt som K.ns virkelige Ledere, og med stor Kraft har de sat kirkeligt Arbejde i Gang og bidraget til den store Indflydelse som K.n (ogsaa socialt) udøver i Øjeblikket. Spørgsmaalet om en K.-organisation, hvor Lægfolkets Ret til Deltagelse i K.-styret er anerkendt, staar imidlertid endnu uløst paa Dagsordenen. Spørgsmaalet besværliggøres i høj Grad ved manglende Bestemmelser om kirkl. Medlemsret. Den engelske K. har været præget af, at officielt alle Englændere (ogsaa Dissenters) regnedes til S.n, og at Lægfolket saas som de passive Genstande for Embedets Betjening. Siden 1864 er dog skabt frivillige Stiftsrepræsentationer, hvori ogsaa Lægfolk tager Del (»Stiftskonferencer«), og 1881 dannedes en Fællesrepræsentation *(Central Council of Diocesan Conferences)*. Ogsaa den aarlige *Church Congress* (siden 1861) er et frivilligt Møde. De saakaldte »Lægmandshuse«, som er oprettet i Forbindelse med Landemoderne til Drøftelse af kirkl. Spørgsmaal (i Canterbury 1886; i York 1892), er heller ikke virkelige K.repræsentationer eller danner officielle Led af *convocations*. 1905 besluttedes imidlertid, at Ærkebisperne kan samkalde Medlemmerne af Landemodernes to »Huse« samt »Lægmandshuset« til Fællesmøde som »*Representative Church Council*«. Siden Vedtagelsen af Loven om Sogneraad (1894) har man fra kirkl. Side ivret for Oprettelsen af frivillige Menighedsraad (K.-Sogneraad); men hvad der tiltrænges, er lovordnede Repræsentationer som Forudsætning for en virkelig kirkl. Fællesrepræsentation, der kan tage Del i K.-styrelsen. De vanskelige Forhold, der er skabt ved halvkat., ritualistiske Præsters selvtagne Friheder, er blot et af Vidnesbyrdene om, at

K.n endnu mangler Mulighed for at ordne sine indre Forhold paa betryggende Maade. — »Disestablishment« (Ophævelse af S.n) begyndte siden 1863 i Koloni-K.rne, gennemførtes 1869 for Irlands Vedk. (II, 550 a) og skal nu (1914) ske i Wales. Den kirkl. Sammenhæng med Moderk.n præciseres dog ved de pananglikanske Bispemøder under Ærkebispen af Canterburys Forsæde *(Lambeth Conferences)*. (Book of Church Law, ved Blunt og Phillimore, 1890[6]; J. F. Wilkinson, Government and Discipline in the Church of England 1907; W. E. Collins i Encyclopædia Brit. IX[11], 1910, S. 787 f.; F. Makower, Die Verfassung der Kirche von England, 1894; J. O. Andersen, K.organisation udenlands, 1905; Ch. Gore, Essays in Aid of the Reform of the Church, 1902; F. W. Cornish, The English Church in 19. Century I—II, 1910.)

Den skotske S. (IV, 235). 1560 vedtog Parlamentet Bruddet med Rom og kat. Gudstjenestes Ophør samt godkendte *Confessio Scoticana*; samtidig udarbejdede et alm. K.møde en presbyt. K.ordning, der imidlertid ikke fik Statsgodkendelse. Kampen mod den presbyt. frie Forf. var dog forgæves. 1592 »ratificerede« Parlamentet Presbyterialstyret (Second Book of Discipline af 1581) som det »existerende«. Brutale Forsøg paa at paatvinge Skotlands K. Bispestyret eller det kgl. Supremati førte til Trængselstider, men ikke til kirkl. Selvopgivelse. I 18. Aarh. (1712) genindførtes det forhadte Patronat, men Protesterne i K.ns »Generalforsamlinger« blev stedse svagere paa Gr. af den herskende »Moderatisme« og erastiansk Tankegang. Først Generalforsamlingens Vedtagelse af »Vetoloven« 1834 (der hævdede »Non-Intrusion« som fundamental K.lov) førte til Strid med Staten og 1843 til Dannelse af »Frik.n« (jfr. II, 127 b). Indvirkningen paa Livet i S.n var ikke det mindst betydningsfulde ved denne Begivenhed. 1874 ophævedes Patronatet ved Lov, og S.n har siden da nydt afgjort Selvstyre. (R. H. Story, The Church of Scotland I—V, 1890—1; W. Mair, Digest of Laws, 1895 [2]).

Om S.rne i Schweiz (Historie og Organisation) se IV, 109—116. — De prot. K.r i Frankrig (II, 96), var ved Germinalloven 1802 blevet stramt organiserede S.r, 1852 indførtes i den ref. K. Menigheds-Ældsteraad, og 1871 autoriseredes ligeledes for den ref. K.s Vedk. Indkaldelsen af en Generalsynode; paa denne (1872) opstod voldsom Kamp ml. det konservative og liberale Parti om Trosbekendelsen, og videre Organisation umuliggjordes derved. Dette gav Anledning til, at man fra 1875 i de konservative Dele af K.n iværksatte en frivillig Synodalbevægelse, der har været til stor Velsignelse for K.n ved at fremme Sammenhold og give Impulser til kirkl. Arbejde. Da Statens Opsigelse af Konkordatet med Paven (1905) ogsaa ramte de prot. K.r, skete der Splittelse i K.n, og den frivillige Organisation bidrog da i høj Grad til, at de positive Elementer kom over de mange Vanskeligheder. — Den luth. K.s Styrelse blev fuldstændig reorganiseret 1879—80, saaledes at Styret blev udpræget kirkl. demokratisk. Ogsaa denne K. ophørte 1905 at være S. (Lucius, Bonaparte und die protest. Kirchen Frankreichs, 1913; A. Lods, Traité de l'administration des Cultes Protestants, 1896.) — I den gl. ref. Landsk. (Hervormde Kerk) i Nederland (se Holland II, 450; Reveil III, 775; Frikirke II, 126 b), der ved Willem I's »Reglement« 1816 mistede sin gl. frie Karakter og lagdes i Statsstyrelsens Haand, vaktes ved »Het Reveil« (Vækkelsen) atter Forstaaelsen for den selvstændige K.ordnings Betydn. for det rel. Liv. Det nye »Reglement« af 1852, der indførte frie Valg til »Bestyrelserne« og aabnede Adgang til Valg af K.raad og Præster ved Menighederne, viste sig snart at føre til en Fornyelse af K.livet, idet det medførte en stigende Indflydelse paa K.n fra virkelig kirkeinteresseret Side. Vedvarende Brydninger mellem konservative og »moderne« har imidlertid ikke blot medført Brud i K.n, men ogsaa, at Staten helt har løst Baandet ml. K.n og sig, saaledes at den »hervormde Kerk« i Virkeligheden nu er at betragte som en Frik.; dens Præster nyder dog stadig Statsløn, og deres Uddannelse foregaar ved Statsuniversiteterne, hvor de særlige, af K.n ansatte, »kirkelige« Prof.er ogsaa læser. — Ogsaa den belgiske »protest. Nationalk.« er Frik., da Landsforfatn. af 1831 forbyder Indgreb i kirkl. Organisation, men Staten lønner og pensionerer dens Præster og yder Tilskud til Kirkernes Drift og bestrider Synodens Omkostninger. — Anderledes i Ungarn, hvor de evang. K.-Samfund (den ref. K., de 2 luth. K.r [i Ungarn og Siebenbürgen] samt den unitar. K.) har en virkelig S.-Stilling; alle 4 støttes retsligt og økonomisk af Staten og har polit. Repræsentation i Magnathuset; deres statsanerkendte K.-Ordninger (jfr. Ungarn) giver dem selvstændigt K.styre. I Ungarn er obligatorisk »Civilægteskab« og statslig Matrikelførelse indført.

D. Romerk.n efter Ref.en. Ogsaa paa kat. Grund har Nationalk.-Betragtning og territorial Statsk.-Opfattelse gjort sig gældende navnlig siden Louis XIV's Tid (jfr. Gallikanisme II, 162; Ludvig XIV III, 86; Febronianisme [jfr. Hontheim II, 458; Emser-Punktationer I, 760]; om Forholdene i Spanien se IV, 294; paa Sicilien krævede Kongerne ligefrem K.styrelsesmagt, jfr. IV, 174). I udpræget Form kom Statskravene frem i »Josephinismen« i Østrig. Allerede som Maria Theresias Medregent fornyede Joseph II (1765) »Placet«retten, indskrænkede K.ns Domsret og Ret til K.tugt og dens uafhængige Forbindelse med det rom. Sæde, ophævede kirkl. Festdage og reformerede Undervisningsanstalterne. Efter 1780 søgte han, som Eneregent, at forme Staten efter »Oplysningens« Ideer om en strængt centraliseret Stat. 1781 udstedtes »Tolerancepatentet« for Protestanterne, og de kat. Ordener blev løst fra udenlandsk Overledelse og stillet under de østrigske Bisper. 1782 ophævedes alle Klostre, der ikke besørgede Undervisning eller Sygepleje, og det inddragne Gods blev brugt navnlig til at forøge kirkl. Betjening i Ungarn. Til Uddannelse af Præsterne oprettedes »Generalseminarier«, prægede af Oplysningstidens Aand. Bispestifternes Grænser omordnedes, og selv i Gudstjenesteforhold greb Kejseren ind. Pius VI (III, 560) søgte forgæves at hindre Reformerne; Gejstlighedens Modstand bevirkede dog, at Forandringerne blev langt ringere end tilsigtet, og i Belgien udbrød ligefrem Oprør. — Om Efter-

ligningerne i Toskana · se Scipione de' Ricci (III, 785). — Ogsaa Kampen mod Jesuiterne (II, 623 a; Pombal III, 578) og Ordenens Ophævelse 1773 staar som Vidnesbyrd om Staternes forandrede Optræden overfor Romerk.n. — Revolutionen (III, 777 f.) medførte hurtig baade Romerk.ns Fald i Frankrig, K.-statens Sækularisering som Republik (se Pavedømme, III, 509 a) og en uhyre Svækkelse af Romerk.ns Stilling rundtom. Konkordatet med Napoléon 1801 (se Pius VII III, 561) viste vel, trods »de organiske Artiklers« Gallikanisme, at Romerk.n stadig var en Stormagt, man maatte regne med, men dens gl. Rettigheder blev dog overalt tilsidesat. K.ns og Klerus' Privilegier ophævedes (Skatte- og Retsfrihed), Tolerance indførtes, og K.- og Klostergods sækulariseredes. I Spanien ophævede Joseph Bonaparte Inkvisitionen og Klostrene, og i Tyskland foregik 1803 (se Rigsdeputationer III, 792) den store Sækularisation af de gejstlige Enklaver, der medførte det tysk-rom. Riges Fald. Hermed var den rom. K.s Stiftsorganisation i Tyskland i fuldstændig Opløsning, og Forholdene i Schweiz (s. d.) var ligesaa. I Baiern styrede Max I K.n efter »moderne« Principer, ophævede Klostre og sækulariserede Domstifter, og i Württemberg behandledes de nye kat. Landsdele autokratisk som de lutherske. — 19. Aarh. bragte imidlertid snart et afgjort Omsving. Efter Napoléons Fald og siden Wiener-Kongressen (der genoprettede Kirkestaten) sejrede Teorien om »Tronens og Altrets« nøje Sammenhøren, men vel at mærke nu saaledes, at man fra polit. Side ønskede et indflydelsesrigt K.liv til Bekæmpelse af Revolutionsprincipperne. Efterhaanden bevirkede nu »Ultramontanismen« (s. d.) et stærkt Opsving til Gunst for Pavedømmet, og i den fornyede Jesuiterorden fandt Pavestolen atter indflydelsesrige Redskaber til Befæstelse af gl. teokratisk Tankegang (men Jesuiterne erobrede paa d. a. S. ogsaa Hovedindflydelsen i Rom og efterhaanden i Romerk.n; 1826 fik de overdraget »Collegium Romanum«, hvormed deres nye, vældige Indflydelse paa Præstestandens Opdragelse begynder; 1836 lagdes Ledelsen af Propaganda-Kollegiet [III, 606] i deres Hænder; siden Pius IX's Papat har de ubestridt haft Hovedindflydelse paa Kurien). Sækularisationerne havde imidlertid berøvet Præsteskabet dets tidligere relative Uafhængighed af Bispedømmet, og Bisperne blev nu gennemgaaende Ultramontanismens sikre Forkæmpere. Indexkongregationen (II, 523) og Inkvisitionen (II, 538) optraadte paany med Kraft, og navnlig i de romanske Lande og Østrig sporedes Reaktionen stærkt. Om Romerk.ns Opgang vidnede ogsaa snart Erobringer paa gl. protest. Grund (i Tyskland, England og Nord-Amerika). — Med Baiern sluttede Rom allerede 1817 et Konkordat; i en Række Stater ordnedes de kirkelige Forhold ved nye Circumskriptionsbuller (I, 511); og Staterne i Tyskland f. E. bragte store økonomiske Ofre til ny kirkl. Organisation (ogsaa til Kirkebygning, Skolevæsen, Indrettelse af Præsteseminarier, kat. Universitetsfakulteter). Snart kunde Romerk.n begynde afgørende Angreb paa den bestaaende Opfattelse af K.-Højhedsretten. Om Striden om »de blandede Ægteskaber« i Preussen se Cl. A. Droste zu Vishering (I, 679), Dunin (I, 687) og Pius VIII (III, 562). Dens Resultat blev den preussiske Regerings Eftergivenhed, dens Opgivelse af Retten til Placet og Oprettelsen af en særlig, kat. Afdeling i Kultusministeriet, der reelt bidrog til at fremme Ultramontanismens Sejrsgang. Denne støttedes videre siden 1848 ved de nye kat. Foreninger og Presseforetagender og Dannelsen af kat. polit. Partier. Fra kat. Side optog man Liberalismens Idé om »den fri K.«, hvor gl. S.-Rettigheder ikke kunde opnaas. 1855 bragte det østrigske Konkordat (jfr. Rauscher III, 700) Ultramontanismen en vældig Sejr: Bisperne forpligtedes ikke paa Forfatningen, men personligt overfor Kejseren og stilledes frit i deres Forhold til Kurien; Klerus blev lagt helt i deres Haand (Opdragelse, Tilsyn, Straf), ligesaa Religionsundervisningen i Skolerne; Bogcensur skærpedes, og Ordeners Virksomhed blev atter uhindret. — I de forsk. kat. Stater optraadte vel ogsaa Liberalismen med Kraft og udpræget Had mod den fornyede Klerikalisme (Frankrig, det kat. Schweiz, Spanien); men polit. Interesse kunde ogsaa føre de to Lejre sammen. Saaledes ved Revolutionen i Belgien (1830), der løsrev dette fra Forbindelsen med Nederland; den nye belgiske Forf. 1831 førte til en Adskillelse ml. Stat og K., men saaledes at Staten vedblivende økonomisk støttede K.n og lod Klerikalismen raade i Skolerne. Som afgjort Vidnesbyrd om Romerk.ns fornyede Magtfordringer staar Pius IX's Encyklika og Syllabus 1864 (se III, 563 a og Syllabus) med dens Fordømmelse af Tidens Vildfarelser, bl. a. af Tanken om Statens Magt over Romerk.n; den var Svaret paa Nederlagene i Italien, hvor det nye Kongerige arbejdede sig frem og sluttelig helt opslugte K.staten (1870). Vatikanerkonciliets Proklamering af Pavens Ufejlbarhed gav vel Østrig Anl. til Opsigelse af Konkordatet, og i Preussen begyndte 1873 »Kulturkampen« (II, 874). Men det kat. »Centrumpartis« Styrke og Leo XIII's (III, 42) polit. Dygtighed viste, at Rom ogsaa uden »verdsligt Herredømme« kunde føre sin Sag frem til Sejr. Rundt om er Katolicismens Stilling styrket ved fast Organisation under hans Papat, og det er med Rette bemærket af en moderne K.retskyndig, at det betyder mindre, om en moderne Stat (som Preussen) officielt hævder sit Krav paa kirkl. Overhøjhed, naar den faktisk i alle Stridsspørgsmaal maa finde sig i Underhandlinger med Paven, der er Romerk.ns reelle Overhoved. Og selv hvor Forbindelsen med Kurien officielt er brudt (som f. E. i Italien), nøder Forholdene til at gaa Omveje. Baade Talen om Statsherredømmet i K.n og den moderne sækulære Betragtning, hvorefter Rel. opfattes som en Privatsag, viser sig lige uigennemførlige i Praksis overfor et fast organiseret Samfund som Romerk.n. Ophævelsen af Romerk.n som S. i Frankrig (1905), ved Konkordatets Opsigelse (se Pius X III, 564), har foreløbig (1908) ført til en Reorganisation af Kurien (se Romerk. III, 814), der betyder en endnu stærkere Centralisation i Styrelsen og dermed i Romerk.ns Arbejdsvilkaar. Først Fremtiden vil vise, om slige Brud (rent bortset fra de moralske Følger) er til Fordel for Staten. Lignende Brud var 1874 gennemført i Mexiko og

i Brasilien 1890. Om Romerk.ns Stilling iøvrigt se under de forsk. Stater. (Fr. Nielsen, Romerkirken i 19. Aarh. [Pavedømmet] I—II², 1895—98; H. Stephan, Die Neuzeit [i Krügers Handbuch d. Kirchengesch. IV], 1909; Hergenröther, Kat. Kirche u. chr. Staat in ihrer geschichtlichen Entwicklung, 1873; L. v. Hammerstein, Kirche u. Staat vom Standpunkte des Rechtes aus, 1883).

3. Den ældre Liberalisme opstillede ud fra den sækulariserede Betragtning af Staten Programmet: »fri Kirke i fri Stat«. Formaalet, at gøre Ende paa Religionstvangen, blev naaet ved den alm. Godkendelse af Toleranceprincipet. Men iøvrigt viser den histor. Udvikling, at Tanken om S.rnes Ophævelse kun delvist er realiseret. Liberalismens Tanke om Statens fuldstændige Verdsliggørelse lader sig vel overhovedet ikke realisere, saalænge Hovedmassen af Borgerne er kr., og Statens Virksomhed derfor paa mange Maader vil præges deraf. I alt Fald lader Statens Ligegyldighed for K.n og for Rel. som samfundsdannende Magt (ogsaa udtrykt i Socialdemokratiets Program: Rel. som Privatsag) sig næppe gennemføre. Navnlig Forholdet til Romerk.n kan belære en Stat om, at den ikke vinder Magt ved, at de faste, lovsikrede Baand brydes. Imidlertid gaar Udviklingen sikkert i Retning af at gøre Statslivet og det offentlige Samfundsliv fri fra de nedarvede Former, der minder om K.ns gl. intime Forhold til Staten. En Del Steder har dette altsaa ført til S.rnes Ophør, men foranstaaende Redegørelse viser, at man de fleste Steder har nøjedes med Reformer, der kunde afhjælpe Ulæmperne ved S.n uden at bryde Baandet ml. Stat og K. Hovedaarsagen hertil har været Respekten for det nedarvede og Forstaaelsen for, at Statsborgernes Ønsker var vigtigere end Teorier, men sikkert ogsaa Kendsgærningernes stærke Tale om det alvorlige Tab, det betyder for et Samfund, naar den alm. rel. Folkeopdragelse, hvilende paa kr. Grund, hører op. Erfaringen fra Lande, hvor Skolen er bleven religionsløs ud fra Principet om Statens Sækularisering (f. E. Nederland), eller hvor man har set sig nødsaget til som Surrogat for Rel.s-Undervisningen at indføre en Undervisning i human Moral (Frankrig, Italien), er ingenlunde lokkende. — Fremmende for denne kirkl. Frigørelse har Forstaaelsen af det selvmodsigende i, at Staten styrer et K.samfund og blander sig i dets rel. Anliggender, skønt dens Repræsentanter ikke behøver at være K.ns Medlemmer, været. Den kollegialistiske K.opfattelse, hvorefter Bestemmelsen over de indre Anliggender lægges i Samfundets egne Hænder, har ligesaa influeret. Ordningerne gaar overalt, bortset selvfølgelig fra de kat. K.r, ud paa at give Lægfolket dets berettigede Del i Bestemmelsen over K.n. Dette stemmer paa bedste Maade overens med den større Klarhed, der fra kirkl. Side netop i 19. Aarh. er vokset frem over, at K.n er et Samfund, der ikke kan løse sine Opgaver, med mindre ogsaa Lægfolket tager Del i dem. — Den K.organisation, der har fundet Sted, viser særlig Vanskelighederne paa 3 Punkter. Først ved Bestemmelsen af Forholdet til Staten (Omfanget af K.ns Selvstyrelsesrettigheder), dernæst ved Ordningen af Enkeltmenighedens Ret overfor Helkirken og endelig ved Bestemmelsen af Enkeltmenighedens stemmeberettigede Medlemmer (saaledes at K.ns Karakter som Trossamfund forenes med dens folkekirkl. Formaal). Ejendommelig for den nyere S.-Organisation har her været Godkendelsen af, at i det mindste de indre (aandelige) Omraader (Lære, Gudstjeneste og K.tugt i egtl., aandelig Forstand) maa ordnes af K.n selv. Enkeltmenighederne gives visse Selvstyrerettigheder (navnlig Indflydelse paa Præstekaldelse, Medbestemmelsesret ved liturg. Fornyelser m. m.), og de højere K.-Repræsentationer bygges op fra neden paa Enkeltmenighedsrepræsentation; independentiske Ønsker har derimod ikke fundet Tilslutning. Medlemsretten betinges af virkelig kirkl. Garantier, saaledes at Adskillelsen mellem Sogn og Menighed er godkendt (eller den fra engelske, frikirkl. Samfund kendte Forskel mellem Medlemmer i videre Forstand, *adherents*, og aktive Medl., *members*, faktisk er indført). Hermed er K.ns Karakter som Trossamfund og dermed tillige som »vordende Samfund« (ikke blot som den værende Institution) fastslaaet. Kun enkelte Steder (Schweiz) er man gaaet til en saadan Sækularisering af K.n, at Medlemsretten falder sammen med alm. borgerlige Rettigheder, og at Helk.n samtidig har mistet sit egtl. Bekendelsespræg, idet navnlig dens Præster er løst fra Symbolforpligtelse. Disse Forsøg paa at skabe »borgerlige« K.r egner sig fortræffelig til at nedbryde virkelig Menighedsforstaaelse, men Erfaringen viser hverken, at »K.n« derved bliver aandeligt »redeligere«, eller at Livet bliver kraftigere. Imidlertid har de indførte kirkl. »Garantier« langtfra været tilfredsstillende for de moderne Vækkelsesbevægelser, og en tydelig Ulæmpe i de moderne S.-Tilstande er stadig den Modsætning, der er mellem »Sognene« og de særlige »Samfund«, som de vakte samles i. Den Vanskelighed, der saaledes viser sig ved S.rnes Bekendelsespræg, gaar igen i det moderne Spørgsmaal om Præstestandens Symbolforpligtelse (s. d.). At Udviklingen her har gaaet i Retn. af Frigørelse fra en ældre Tids Bogstavkrav med H. til Symbolforpligtelse, er kendeligt, men i det hele har man ikke villet bryde med den histor. Udvikling og kræver derfor »væsentlig« Tilslutning til K.ns nedarvede Lære og aandelige Præg. Men en Vurdering af Tilstedeværelsen heraf maa i Tvivlstilfælde bero paa en aandelig Dom; denne Udvikling forudsætter da en saadan Fornyelse m. H. til de kirkl. Organer, der i slige Tvivlstilfælde skal dømme, at de virkelig bliver Udtryk for Menighedens Forstaaelse. I Tyskland er en Fornyelse af Læredomstolene forsøgt (Indførelsen i Preussen af et »Spruchkollegium«). — S.-Organisationen er sket med sikker Forstaaelse for, at K.forfatningen ikke i sig kan skabe Livet, men blot være tjenende for, at dette kan udfolde sig, og navnlig for, at alle de Opgaver, der paahviler K.n som saadan, kan optages paa en organiseret Maade og saaledes, at der disponeres forstandigt over Kræfterne, og saa lidt Arbejde gaar til Spilde som muligt. Saa længe Menighedsbevidstheden ikke er vakt saaledes, at Lægfolket ser den Pligt og det Ansvar, der paahviler det (ser, at K.n reelt bliver saaledes,

som dens Medlemmer er), maa en Række kirkl. Arbejder lægges i frivillige kirkl. Foreninger eller Institutioners Haand. De moderne S.r har derfor i høj Grad knæsat »Voluntaristprincipet«, og allerede nu kan siges, at ingen S. virker uden udstrakt Brug af frivilligt Arbejde og Offervillighed. Dette gælder alt Ydre og Indre Miss.s-Arbejde og ikke mindst »K.sags«-Spørgsmaalet. Enkelte Steder er dette frivillige Arbejde allerede gaaet over til officielt kirkl. Arbejde (jfr. den sv. K.s Missions- og Diakoniarbejde), andre Steder er dets Styrelse i alt Fald sat i nærmeste Forbindelse med K.ns (jfr. Kbhvns K.fond).

Under alt dette er Forskellen ml. S.rne og Frik.rne blevet betydelig udjævnet; dette i Forbindelse med et bedre Kendskab til Frik.-Forhold betinger vel, at Begejstringen fra kirkl. Side for Frik.-Tilstandene er sunket, om den vel end i mange Kredse stadig er stærk. Forskellen ml. Frik.n (II, 126) som den privatretslige, rel. Samfundsdannelse og S.n som den ved offentlig Ret ordnede bestaar selvfølgelig, men den øjensynlige Brøst ved den ældre S., der bevirkede, at man opfattede Modsætningen ml. dem ved en Dom om deres Værd, der afgjort faldt ud til Frik.ns Fordel, er delvis borte, og visse kirkl. Brøst ved S.n ses nu ogsaa at være fælles for den og Frik.n. — At S. ikke i sig er identisk med en Statsinstitution eller en Embedsmandsk., hvor Menighedens Ret til Medbestemmelse sættes til Side, er nu en klar Kendsgærning. At K.livets Brøst ikke uden videre kan opfattes som Følge af S.-Forholdet ligesaa. Tidligere kirkehist. Paastande om, at K.n fordærvedes, da den blev S., er nu væsentlig modificerede; vi véd, at »K.frafaldet« var til Stede længe inden Constantin eller Theodosios. Vi værdsætter ogsaa retfærdigere den betydningsfulde kirkl. og civilisatoriske Gærning, som K.n har kunnet gøre netop som S., og vi ser, hvorledes den under denne Form stadig gør det største Indskud i kirkl. Arbejde og navnlig m. H. til sin folkeopdragende Opgave paa langt nær ikke kan erstattes ved Frik.n. M. H. t. Frik.n ses det tydeligere, at den ældre Tids Tale om den »fri K.« i den »fri Stat« var Abstraktion. Rent bortset fra, at Staten selvfølgelig ogsaa kræver sin Højheds- og Tilsynsret over Frik.n, ser vi, at selv dennes i n d r e Forhold ingenlunde kan holdes fuldstændig fri for Statsindblanding. I Tilfælde af indre Uoverensstemmelser kan nemlig Enkeltmedlemmers eller Enkeltmenigheders Appel bringe indre, kirkl. Spørgsmaal for verdslige Domstole. Talrige Expl. fra Nordamerika viser, at K.ns Uafhængighed af Staten i saa Henseende ikke kan fastholdes. Et særligt berømt Expl. er de verdslige Domstoles Afgørelse af den K.strid, der opstod i den skotske Frik. af 1843, da den 1900 forenede sig med »United Presbyt. Church« (se Skotland IV, 237). Her kunde endda først extraordinær statslig Indblanding tilvejebringe en kirkl. Ordning, der tog virkelige kirkl. Hensyn. — Forholdet ml. Enkeltmenighed og Helkirke har i Frik.n ogsaa været særdeles vanskeligt at ordne, og netop Frik.rne viser ved talrige Expl., hvor let indgribende Stridigheder og Spaltninger her kan opstaa, og hvor store Vanskeligheder de independentiske Tilbøjeligheder i Enkeltmenighederne kan volde. Bemærkelsesværdt er iøvrigt den stærke Tilbøjelighed, der i vore Dage (af H. til de kirkl. Opgavers Løsning) er i gl. independentiske Samfund til en bedre Helhedsorganisation (se II, 128 b). Endelig har ogsaa Frik.n lignende Vanskeligheder med at fastholde »Grænserne« for K.n (ved Hævdelsen af Betingelserne for Medlemsretten) og med at opretholde virkelig K.tugt. Medens Frik.n af S.n har lært Sognets Betydning (se IV, 275 a), besværliggøres ogsaa den af Vækkelsens Adskillelse ml. Menighed og »Samfund«. I det hele viser det sig nemlig, at heller ikke Frik.n kan holde »officiel Krdm« ude. Frik.ns absolute Opbyggelse paa Voluntaristprincipet har ogsaa sin Bagside; overalt i Frik.n kommer »Plutokratiet« frem i en Skikkelse, som S.n ikke kender til. At de samme Stridigheder om Lægmands Ret overfor »Hierarkiet«, om Symbolforpligtelse (og dermed om en eventuel »tvedelt« K.) m. m. gaar igen i Frik.n, er ogsaa nu klart. Overhovedet hang tidligere Begejstring for Frik.n stærkt sammen med, at man vurderede den efter visse livskraftige Secessionistkirker (som den skotske af 1843); men man glemte, at her var væsentlig Tale om Udtrædelse af et levende, vakt Parti, som efterlod en bestaaende S., der vedblivende kunde gøre det »grovere« folkekirkl. Arbejde. Frik.ns Værd maa i Forhold til S.n prøves paa Steder, hvor ingen S. bestaar. — Da Udviklingen i de moderne sækulariserede Stater tydelig viser, at de Tider ikke vil komme, da Staten kan overflødiggøre K.n (jfr. Rich. Rothes optimistiske Opfattelse), og da Frik.n ikke er i Stand til at yde det samme folkekirkl. Arbejde som S.n, kan Udsigterne for denne, saa længe Folkene væsentlig fastholder Krdmmen, næppe synes ugunstige. *J. O. A.*

Stattler, Benedict, rom.-kat. Teolog, f. 30. Jan. 1728, traadte 1745 ind i Jesuiterordenen, studerede i Ingolstadt, blev 1759 præsteviet, virkede som Docent i Innsbruck, Solothurn og (siden 1770) i Ingolstadt, hvor han 1773 blev 1. Prof. (den eneste Ex-Jesuit ved Universitetet efter Ordenens Ophævelse) og 1775 Prokansler, men 1781 mistede S. paa Gr. af Inddragelse af det tidligere Jesuitergods sit Embede, blev i nogle Aar Spr. i Kemnath i Øvre-Pfalz, fra 1790 »Censurraad« og Præst i München; 1794 maatte han nedlægge sit Embede og levede som Privatmand til sin Død 21. Aug. 1797. Umiddelbart efter Jesuiterordenens Ophævelse bekæmpede han i et anonymt Skrift (Amica Defensio Societatis Jesu) Pavens Ret til at ophæve en Orden. Senere udgav han udførlige systemat. Fremstillinger af Filos. og Teol. (Dogmatik og Etik). I disse Skrifter udviklede han Anskuelser, som nærmede sig Gallikanismens og Febronianismens Opfattelse af Pavemagten. En langvarig Proces i Rom (Paven er kun *prima's* blandt Bisperne efter mskl. Ret, og Statsmagten er en med K.magten jævnstillet guddom. Indstiftelse) endte med hans Embedsnedlæggelse 1794 og med, at flere af hans Skrifter 1796 kom paa Index. Som Teolog tilhørte S. Oplysningstiden (paavirket af Wolff) og mente f. E. ved sine Fornuftbeviser at kunne føre Protestanterne tilbage til Romer-k.n; samtidig var han en ivrig Modstander af

Kants Filos. og Revolutionstidens Ideer. Hans Discipel og senere Kollega Sailer har (1841) skrevet hans Biografi i Udg. af S.s »Sämmtliche Werke«. *C. G.*

Status. Den gl.-luth. Dogmatik taler om 5 Tilstande *(status)* for Msket: *s. integritatis,* Uskyldstilstanden (jfr. Gudsbilledet II, 286), *s. corruptionis* eller *peccati,* den faldne Menneskehed (jfr. Art. Synd), *s. gratiae,* Naadestanden (jfr. Naade III, 335 og Naademidler III, 336; Frelsens Orden II, 117), *s. gloriae,* Herlighedstilstanden (jfr. evigt Liv I, 824; Salighed IV, 26) og *s. ignominiae,* Skændselstilstanden, Fortabelsen (jfr. evige Straffe I, 824; Helvede II, 391). — For Kristi Vedk. skelnes mellem hans Ophøjelses- og Fornedrelsestilstand *(status duplex Christi: s. exaltationis, s. exinanitionis,* jfr. Kenose II, 760; Stand IV, 314). — Læren om de 3 gudstiftede Stænder *(ordo hierarchicus triplex: s. ecclesiasticus, s. politicus, s. oeconomicus)* jfr. Art. Standens kr. Betydning (IV, 314). I Anl. af den adiaforistiske Strid (I, 26) forhandledes om *s. confessionis,* K.ns Bekendelsespligt under Forfølgelse; under saadanne Forhold hævdede de strænge Lutheranere, at Ligegyldighed m. H. til »Mellemtingene« (Adiafora I, 25), f. E. Brug af tvivlsomme Ceremonier, af Korskjorte osv., maatte betegnes som Synd. *J. O. A.*

Statuter, de af Provinsialsynoder, af Bisper eller af Ordener i Middelalderen udstedte kirkl. Forordninger, der er vigtige Kilder ogsaa til Belysning af de sædelige Tilstande. For Nordens Vedk. er det herhenhørende Materiale meget mangelfuldt. Ogsaa efter Ref.en bruges undertiden Udtrykket S. om Bispernes »Monita« og Landemode-Akter. En samlet Udg. af dske S. fra Middelalderen findes ikke; det bevarede Materiale jfr. Poul J. Jørgensen, Udsigt over dsk Retshist.[2], 1913, S. 100. Norske S. i Norges gl. Love og det norske Diplomat.; Svenske i det sv. Diplomatarium, jfr. J. Gummerus, Synodalstatuter från den sv. medeltidskyrkan, 1902; H. Lundstrøm, Sv. Synodalakter efter 1500-talets ingång I, 1908, II under Udg.).

Staudenmaier, Franz Anton, rom.-kat. K.historiker og Dogmatiker, f. 11. Sept. 1800 i Württemberg, d. 19. Jan. 1856 i Freiburg i. B., blev efter kort Tids Virksomhed som Landsbypræst og som Repetent i Tübingen Prof. i Giessen 1830, i Freiburg 1837, Domkapitular 1843, storhertugelig Raad 1846, Geheimraad 1848; var en kort Tid aktiv Politiker; efter tiltagende Svaghed tog han 1852 Afsked; var Hovedmand ved Udg. af »Jahrbücher für Theol. u. chr. Philos.« i Giessen og af »Zeitschrift für Theol.« i Freiburg og har udg. talrige Værker af hist., dogmat. og filos. Indhold, saaledes: »Johannes Scotus Erigena und die Wissenschaft seiner Zeit« I, 1834 (ufuldført); »Encykl. der theol. Wissenschaften« (omarb. Udg. I, 1840 ufuldf.); »Der Geist des Christenthums« I—II, 1835 (1880[8]); »Geist der göttl. Offenbarung«, 1837; »Die Philos. des Christenthums« I, 1840 (ufuldf.); »Darstellung und Kritik des Hegelschen Systems«, 1844; »Zum rel. Frieden der Zukunft« I—III, 1846—51 (heri en udførlig Fremstilling af Protestantismen). Af hans bredt anlagte Hovedværk »Die chr. Dogmatik« udkom 1844—48 I—III og 1852 Beg. af IV (ufuldført). S. var sikkert en af Tysklands mest spekulative Begavelser og af den tyske Katolicismes mest frugtbare Forf. *H. J. H.*

Staughton, William, baptistisk Præst, f. 4. Jan. 1770 i England, opr. bestemt til Haandværker, blev under sin Læretid i Birmingham kr. vakt og gav sig derpaa til at studere Teol. Allerede som Discipel i den baptist., teol. Skole i Bristol optraadte han som Prædikant, og efter at have fuldført sine Studier blev han hurtig en af Baptisternes berømteste Ordførere. 1793 modtog han en Kaldelse til Amerika (Georgetown); 1795 kom han til New-York, 1798 til Burlington, 1805 til Philadelphia som Præst og Lærer. Hans utrættelige Virksomhed som Taler, Søndagsskoleleder, Sekr. ved Bibelselskabet, Sekr. (1814—26) for den bapt. Missionsforening i Philadelphia. Ordner af filantrop. Arbejde osv. stod i højt Ry. 1822 kaldtes han til Præsident for det nyoprettede Columbian College ved Washington (bapt. Præsteskole), men maatte 1827 opgive Stillingen, da Anstalten kom i økonomisk Nød. D. 12. Dec. 1829. S. regnes til Nord-Amerikas berømteste Prædikanter, men navnlig berømmes hans personlige Fromhed og hans ireniske Forhold til andre Denominationer og hans Iver for Y.-Miss. (S. W. Lynd, Memoirs of the Rev. W. S., 1834). *J. O. A.*

Stauning, Jørgen, dsk Præst, f. 1739 i Nørup ved Vejle, hvor hans Fader var Provst, d. 1814 i Stege, blev Student fra Ribe 1756 og fik Attestats 1763. Efter Præstevirksomhed i Aarhus og i Vaalse (Falster) blev han 1779 Spr. i Maribo; 20 Aar efter, i sit 60. Aar, forflyttedes han til Stege og blev Herredsprovst paa Møen. Her sad han i sine sidste 15 Leveaar utrættelig med Pennen i Haand trods alle sine Familiesorger og andre Genvordigheder. En stor Mængde Overs.r (bl. a. Michaelis' og Haenleins Indledninger til N. T.) og originale Arbejder, mest henhørende til Bibelfortolkning og til bibelske Hjælpevidenskaber, men nu antikverede og værdiløse, fik han udg.; men desforuden kunde han skænke de offentlige Biblioteker mange haandskrevne Sager og efterlod alle sine Prædikener nitidt afskrevne i o. 40 Bind. *A. J.*

Staupitz, Johann v., Augustiner-Eremit-Generalvikar, var af adelig Æt, hans Fødselsaar kendes ikke. Vi ved intet sikkert om hans Liv, før han 1497 blev immatrikuleret i Tübingen. Her blev han »Gabrielist« (Tilhænger af Gabriel Biels Teol.), men studerede ogsaa Skriften og Augustin. Samtidig var han Klosterbroder i Augustinerkonventet i Tübingen og blev Prior. S. var en betydelig Personlighed med en statelig Fremtræden; hans adelige Herkomst bragte ham i Forbindelse med adskillige formaaende Mænd, saaledes med Kurfyrst Frederik d. Vise, hvis Raadgiver han var ved Opr.n af Universitetet i Wittenberg 1502. Han blev selv Prof. og første teol. Dekan ved det nye Universitet; kort efter blev han Proles's Efterfølger som Generalvikar for Augustinerkongregationen. I denne brydsomme Stilling lykkedes det ham at organisere Augustinerne ved en fælles Konstitution, samtidig med at han ivrig visiterede Klostrene. I Erfurt traf han Luther, der beretter, hvorledes S.

mere end nogen anden hjalp ham ud af hans dybe Anfægtelser vedrørende hans egen Synd og Guds Prædestination ved at pege paa Guds syndsforladende Naade og Frelsen i Kristi Blod. 1508 fik S. Luther til Wittenberg, og 1512 nødte han Luther til at tage den teol. Doktorgrad. Da dette var sket, nedlagde S. sit Professorat og tog derefter Ophold i Sydtyskland (München, Salzburg, men særlig i Nürnberg), stadig dog med Opholdene afbrudte af Visitationsrejser. S. var aabenbart hjærtelig enig med Luther i hans Syn paa Retfærdiggørelsen af Troen og i hans Forkastelse af en Række kat. Vildfarelser, men et Brud med selve Romerk.n veg S. tilbage for. For at fri sig ud af sin vanskelige Stilling som Luthers Foresatte nedlagde han 1520 sit Embede som Generalvikar. Han blev derpaa Hofpræst i Salzburg og Abbed for Benediktinerabbediet St. Peter ssteds, og nu gled han efterhaanden længere bort fra Reformatorerne. En Erklæring fra ham (1523) stempler Luthers Tilhængere som Kættere. D. 28. Decbr. 1524. Hans tyske Skrifter er udg. af Knaake 1867, hans lat. foreligger kun i ældre Udg. eller i Manuskript. (Th. Kolde, Die deutsche Augustinerkongregation und J. v. S., 1879, og de nyeste Lutherbiografier af Köstlin-Kawerau, Denifle og Grisar). *A. Th. J.*

Staurolatri (Staurodulí), Dyrkelse af Korset. Staurofylaks, det hl. Korses Vogter, gl. Hæderstitel for Patriarken af Jerusalem, medens man antog, at selve Jesu Kors opbevaredes i Gravkirken der.

Stavanger, gl. Stiftsstad i SV.-Norge ved en Bugt af Boknfjorden, med (1910) 37261 Indbyggere, indtil 1685 Sæde for Bispen i S. Stift (nu Kristiansand Stift, se II, 860). S. skylder uden Tvivl Bispesædets Oprettelse i Beg. af 12. Aarh. sin Opkomst; først i 2. Halvdel af 12. Aarh. omtales Byen. Den var ikke betydelig i Middelalderen, fik Handelsprivilegium af Erik af Pommern 1425, udvidet ved Reskr. 1662 og 1671. Efter Branden 1684 ophævedes dens Købstadrettigheder 1686 til Fordel for Kristiansand, men allerede 1690 blev S. igen Købstad. Først i nyere Tid (fra Midten af 19. Aarh.) har Skibsfart og Fiskehandel bragt S. i blomstrende Vækst. — A. D Jørgensen (Den nord. K.s Grundlæggelse, S. 687, og Tillæg, S. 100) formodede, at der meget tidlig har været et sydvestligt Bispesæde paa Øen Moster i Søndhordland, hvor Olav Trygvesøn byggede den første norske Kirke, og han henfører hertil 2 Bisper, der omtales af Adam af Bremen (Meinhard paa Harald Haardraades Tid og Sigurd efter Haralds Død, 1066); Hypotesen er i hvert Fald ubevislig. Bispesædet i S. er oprettet paa Sigurd Jorsalafares Tid; det nævnes ikke i den ældste Fortegn. over Bispedømmer i Norden o. 1120 (udg. af Sven Tunberg i Språkvetenskapliga sällskapets förhandlingar, 1910—12); men o. 1128 omtaler Sagaen (Snorre) den gl. Bisperække 1. Bisp, Englænderen Reinald. Domkirkens ældste Del skriver sig fra denne Tid. Bispesædets Grundlæggelse viser en levende Forbindelse med England; Domkirken (en sjælden Gang kaldes den Trinitatis- eller Kristkirken) var indviet til St. Svithun (s. d.), hvis Festdag (2. Juli) paabydes saavel i Gulatings- som i Frostatingsloven; i Missale Nidros. 1519 findes kun *translatio* (15. Juli); 1333 omtales ogsaa Svithunsmesse »om Høsten«, d. e. ordinatio St. Svithuni, 30. Okt. (maaske Domkirkens Indvielsesdag). I Domkirken fandtes St. Svithuns Skrin (omtalt 1205 og endnu 1517). En Fortegn. over Kirkens Relikvier (den eneste i sin Slags bevarede i Norge), fra 1517, er trykt i Dipl. Norv. IV, 1074. — Domkirken er opført i 2 Byggeperioder: 1) Langhuset i normannisk Stil, 12. Aarh., af Graasten med enkelte Klæberstensdele, treskibet med Træloft og 2 Rækker runde Piller (5 i hver), 1 Taarn foran V.fronten (nu afstumpet, med Gavl i Højde med Skibet, formodentlig som Følge af en Brand); 2) Koret, opført efter Branden i 1272 (i Stedet for det ældre lavere Kor), bygget af Biskop Arne (1277—1303) i tidlig engelsk Spidsbuestil udelukkende af hugne Klæbersten og rigt udstyret; Koret er prydet med udhugne Hoveder (25 udvendig, 10 indvendig), deriblandt sikkert Billeder af Biskop Arne, Magnus Haakonssøn og hans Sønner Erik og Haakon; en Del af Hovederne er supplerede paa en ukyndig Maade i 1870'erne. Der er to 8kantede Taarne i Hjørnerne mellem Kor og Langhus og to store 4kantede Taarne ved Korets østre Hjørner. I Biskop Arnes Tid indsattes i V.-Taarnet en gotisk Portal og i det ældre romanske Vindue et gotisk. Domkirken istandsattes i 3. Fjerdedel af 16. Aarh., fik i 17. Aarh. et for den da blomstrende S.-Barokstil karakteristisk Inventar; men med Undtagelse af Andrew Smiths prægtige Prædikestol (af 1658) blev saagodtsom alt ødelagt under Restaurationen ved Arkitekt Fr.. v. der Lippe 1867—69 og erstattet med det nuv. stilrene Inventar. Ved Restaurationen (paa S. Kommunes Bekostning) udvidedes den tidligere trange Korbue og det opr. romanske Vindue i V.-Taarnet indsattes i Stedet for det gotiske. Korets Ydre restaureredes i 1870erne af en dygtig, men arkæologisk ukyndig Stenhugger. — Forbunden med Kirken ved en nu forsvunden muret Gang (bevaret endnu 1712) var Bispegaarden (omtalt 1297 f.), hvis murede Underetage endnu staar; Gaarden plyndredes af Christopher Trondssøn Rustung 1539, beboedes derpaa af Bergenhus Lensmands Fogder og Skrivere, senere tildels af Amtmændene; i Slutn. af 18. Aarh. solgtes den til private, men indkøbtes i 1825 til Brug for Latinskolen; siden Christian IV's Tid kaldes den »Kongsgaard«. Biskop Arne byggede samtidig med Koret et Kapel ved Bispegaarden; dets 3 Altere saas endnu i 1712; delvis restaureret 1896. — Foruden Domkirken var der i S. i Middelalderen: 1) Mariakirken (omtalt 1288) paa Domkirkegaarden, nedlagt ved Ref.en; siden Raadstue, i 1870erne Brandstation, nedrevet 1883. 2) Martinskirken, omtalt 1288-1330. 3) Peterskirken, af Magnus Lagabøter skænket til det af Biskop Thorgils oprettede Hospital (1263-76). 4) O. 1160 stiftedes et Olavskloster i S. (sandsynligvis regulære Augustinere, næppe Cisterciensere); det bestod 1236, men er uden Tvivl flyttet (endnu i 13. Aarh.) til Øen Utstein i Boknfjorden (tidligere Krongods, altsaa skænket af Kongen). Utsteins Augustinere betjente siden (saaledes 1298) Olavskirken i S. (nedbrudt i

16. Aarh., efter Ref.en); Klostertomten i Byen vedblev at tilhøre det i 1537 sækulariserede Utsteinsgods, saaledes endnu 1783). 5) St. Annæ Gaard, omtalt i Beg. af 17. Aarh. (da som Bispens Bolig). — Efter Ref.en benyttedes Domkirken som Sognekirke for Byen og det omliggende Landdistrikt. 1848 reguleredes Byens Grænser, Landdistriktet udskiltes ved kgl. Res. 19. Aug. s. A. under Navn af Vor Frue (d. e. den ældre Mariakirkes) Sogn med Hetlands Hovedkirke; skønt denne ved senere Udvidelser er kommen indenfor Bygrænsen, hører dens Sogn ikke til Byen. Af Domkirkesognet udskiltes 27. Juni 1860 St. Petri Sogn (Kirken fuldført 1866) og (efter Byens Udvidelse 1878) 1. Okt. 1884 St. Johannes Sogn (Kirken bygget 1907—09). Byen er atter udvidet 1905, og Sognegrænserne regulerede 4. Aug. 1909. I alle Byens Sogne er der res. Kapellaner. — I nyere Tid er S. blevet Sædet for et rigt kr. Liv. Her stiftedes 1842 det Norske Miss.s-Selskab (med Miss.s-Skole 1843), den Norske Israelsmiss. 1844 (fra 1866 med Centralkomité i Kra.), den første Søndagsskole i Norge 1844, den første Totalafholdsforening 1859. 1875 oprettede Præsten Lars Oftedal Forsamlingshuset Bethania, om hvilket senere den store Bethaniastiftelse er vokset frem. — Der findes i S. (1910) 361 Metodister (med egen Kirke), 80 Baptister, 75 rom. Kat. (med St. Svithuns Kirke), 49 Kvækere o. s. v.

Bispen i S. stod, ligesom Norges øvrige Bisper, under Ærkebispen i Lund til 1152, da en egen norsk Ærkestol oprettedes i Nidaros. Domkapitlet valgte Bispen (efter 1152); endnu 1188/90 deltog Folket i Valget; Kongen søgte ogsaa da at gøre sin Indflydelse gældende. Paven udnævnte Bisper 1351, 1354 1355, 1381/82 (til Fortrængsel for den af Domkapitlet udvalgte og af Nidaros Ærkebiskop indviede), 1400, 1426 (1445 ikke), 1454/1463 (o. 1480 ikke?), 1513; i alle disse Tilfælde (undtagen 1351, 1354, 1381/82 og 1400) var den udnævnte dog valgt af Kapitlet; 1381/82 og 1400 gør vistnok Dronning Margrethes Ønske sig gældende; Oldenborgernes Indflydelse (efter 1450) spores ikke, ialtfald ikke i Strid med Domkapitlets Interesser. Servitium commune var 250 Gylden. — Bispesædet var doteret af Sigurd Jorsalafare; S. Bys Grund, der ejedes af Kronen, skænkedes af Magnus Erlingssøn o. 1175 til Bispestolen og Domkirken (stadfæstet o. 1243 af Haakon Haakonssøn og 1450 af Christiern I). Bispen og Domkirken havde Jordegods over hele Stiftet, mest i Ryfylke; det øgedes ved Gaver, Køb, Pantsættelser, Afstaaelser osv. Bispen oppebar $^1/_4$ af Stiftstienden; Finnøtienden skænkedes af Biskop Thorgils til Domkapitlet 1266, men fordredes tilbage af Biskop Arne; herom førtes en meget bitter Strid 1294—1303. Siden 1236 svarede S.-Bisp Halvdelen af sin Tiendefjerdepart for 1 Aar i Palliehjælp til Nidaros Ærkebiskop; denne Afgift overførtes senere paa Kirkernes Tiendefjerdepart. Fremdeles fik Bispen af Stiftets Præster Tiende af Præstegaardenes Sæd (»Præstetiende«); Biskop Audun henlagde 1429 Præstetienden af 21 Kald til nogle Altre i Domkirken; denne nød Cathedraticum af alle Stiftets Kirker og Præster, ogsaa efter Ref.en., indtil Reskr. 12. Sept. 1685 henlagde Afgiften til Kristiansands Domkirke. — Bispen havde Ret til at holde Hird (1277 fastsat til 40 væbnede Mænd), havde egen Residens i Bergen (omtalt i Beg. af 16. Aarh.), førte Tilsyn med Klostret paa Utstein; med dettes Abbed førte Biskop Erik en bitter Strid (1333 f.) og atter Biskop Hoskold (1514 f.), væsentlig ang. Sager af disciplinær Natur. Til nogle af Stiftets Kirker havde Kongen fra gl. Tid Kaldsret. — Domkapitlet stiftedes o. 1152 og skulde vistnok regelmæssig tælle 12 Medlemmer (ved Bispevalget 1445 fandtes kun 8); dets Formand kaldtes *archidiaconus. Mensa communis* omtales 1273 f.. Domkap. havde Kaldsret til visse Kirker. Kannikerne havde i Reglen hver et Præstekald i Stiftet. Kannikegaarden laa lige ved Domkirken; den udlagdes 1571 til Bolig for Superintendenten. Katedralskolen omtales 1298 f., den genoprettedes efter Ref.en 1541, oppebar fra 1576 »Degnespand« fra hele Stiftet og bestod endnu nogen Tid efter Bispesædets Flytning til Kristiansand, men omdannedes 1739 til en dsk og Krdmsskole. 1825 oprettedes paany den lærde Skole med Lokale i den gl. Bispegaard (»Kongsgaard«). — Stiftssynoder omtales 1387, 1429, 1451. I Jørgen Erikssøns Tid holdtes Stiftssynoder 1573, 1593, 1594. Biskop Th. Wegner (1627—54) skal have samlet Synoden hvert 3. Aar i S. Under Herredagen 1607 i S. kundgjordes den nye norske K.ordinans paa et Kirkemøde i Domkirken. — Ved Ref.en sækulariseredes Bispestolens og Domkirkens Gods; en Del af det sidstnævnte blev dog senere givet tilbage (før 1554). De luth. Superintendenter fik en bestemt Aarsløn, hvorhos Halvparten af Domkapitlets Kommunrente tillagdes Embedet i 1571; Resten af Kommunrenten deltes fra da af mellem Domkirkens Spr. og Kapellan samt Latinskolens Hørere. Domkapitlets Præbender perpetueredes efterhaanden forsk. Embeder. Lektoratet i Stavanger ophævedes 20. November 1686.

S. Stift blev dannet ved Deling af Gulatingslagens (Bergens) Bispedømme og bestod til 1631 af 2 Hoveddele uden geogr. Sammenhæng: 1) Ryfylke og Egdafylke (nuværende S., Lister-Mandals og Nedenes Amter); 2) Valdres og Hallingdal. For at skaffe en Station for S.bispen paa hans Visitatsrejser til de sidstnævnte Landskaber blev, uvist naar, Eidfjords Sogn i Hardanger afstaaet af Bergens Bisp, imod Sveens Sogn i Søndhordland. 1557 besluttede Christian III at dele S.-Stift mellem Bergen og Oslo Stifter, men Delingen blev ikke iværksat. 1631 blev Valdres og Hallingdal overført til Oslo- (Kra.) Hamar Stift; til Gengæld forenedes samtidig Øvre-Telemarken (tidligere i Hamar Stift) med S., og Eidfjord faldt tilbage til Bergen; S. Bisp fordrede forgæves Sveens Sogn igen. — Ved Reskr. 6. Maj 1682 blev Kristiansand (II, 860) bestemt til Stiftsstad, og Stiftet kaldtes siden Kristiansand Stift. Bispesædets Flytning fandt Sted i 1685. — Røldal Sogn, som i verdslig Henseende hørte til Hardanger allerede 1626, blev 1862 henlagt til Bergens Stift. Da Lov af 22. Juni 1863 oprettede Hamar Stift, overførtes Fogderierne Bamle

og Nedre-Telemarken fra Kristiania til Kristiansand Stift (fra 1. Jan. 1865).

Bisper: Reinald, Englænder, o. 1128, hængt efter Kong Haralds Gilles Bud i Bergen 18. Jan. 1135; Jon Birgerssøn, forflyttet 1152 til Nidaros som Ærkebisp, d. 1157; Peter, fra 1152; Aamunde, resign. 1171 (eller før), d. 1183; Eirik I Ivarssøn, forfl. 1188 til Nidaros, resign. 1205, d. 1213; Njaal, indv. 1189/90, d. 1207; Henrik, d. 1224; Aaskell Jonssøn, indv. 1226, d. Vaaren 1254; Thorgils, d. 1276; Arne, indv. 1277, d. 1303; Ketil, indv. 1304, d. 1317; Haakon I Halldorssøn, d. 1322; Eirik II Ogmundssøn, indv. 1. Aug. 1322, d. 1342; Gudthorm Paalssøn, indv. 1343, d. 7. Jan. 1350; Arne Aslakssøn, postuleret 1350, d. uden Indvielse; Sigfrid (svensk), indv. i Avignon 1351, forfl. til Oslo 13. Aug. 1352, d. 1358/59; Gyrd Aslessøn (Bisp i Oslo 1352), udn. 1354, d. 1354/55; Botolv Aasbjørnssøn, indv. i Avignon 1355, d. 1380/81; Hallgeir Aasmundssøn, indv. i Norge 1381, fordreven af den følg. Biskop, 1384 uden Sæde, 1392 Biskop af Færøerne, men s. A. atter uden Sæde; Olav, indv. senest 1383, d. 1398/1400; Haakon II Ivarssøn, udn. 1400, resign. 1426; Audun Eivindssøn, bacc. in jur. can., udn. til Coadjutor 21. Febr. 1425, indv. til Eftermand i Vadstena 18. Maj 1427, d. 3. November 1445; Gunnar Eriksson, valgt 1445, levede 1451, var død 1453; Sigurd Bjørnssøn, udn. 1454, levede 1460; Alv Thorgardssøn, udn. 1463, gør Testamente 1478; Mag. Eiliv Jonssøn, var Biskop 1481 og 1512; Mag. Hoskold Hoskoldssøn, indv. i Rom 19. Juni 1513, var Biskop endnu 1537, fangen 1538(?), ukendt Dødsaar. — Efter Ref.en: Jon Guttormssøn, udn. 1541, fik efter Ansøgning Afsked 27. Jan. 1557, d. 1576/77; Jens Gregerssøn Riber (dsk), tidl. Superintendent paa Færøerne, forfl. til S. senest 1558, afsk. i Juli 1571, d. 9. Aug. s. A.; som Medhjælper havde han Jakob Madssøn (1565—1570) og fra 1570 eller 1571 Eftermanden; Mag. Jørgen Eriksson (dsk), indv. 29. Juli 1571, d. 5. Juni 1604; Mag. Laurids Claussøn Skabo (Scavenius) (dsk), indv. 19. (ikke 21.) Maj 1605, d. 1. Dec. 1626; Mag. Thomas Kortssøn Wegner (dsk), indv. 8. Juli 1627, d. 13. Dec. 1654; Mag. Marcus Christenssøn Humble (dsk), indv. 1655, d. 8. April 1661; Dr. theol. Christian Madssøn Tausan (dsk), indv. 2. Juli 1661, d. 1680; Dr. theol. Jacob Jenssøn Jersin (dsk), indv. 12. Dec. 1680 (ikke 22. Febr. 1681), residerede fra 1685 i Kristiansand, d. 21. Juli 1694. — (Stiftets Breve blev gennem Thormod Torfæus udlaant til Arne Magnusson, i hvis Saml. i Kbhvns Univ.-Bibl. de nu befinder sig; trykt i Diplomatarium Norvegicum, især Bd. IV; S. Domkapitels Protokol 1571—1630, udg. af A. Brandrud 1901; Stiftets Jordebog fra 1618 eller 1626 i Norske Rigsarkiv er utrykt; Saml. til S.s Historie er udg. af A. E. Erichsen I—II, 1903—06; A. Faye, Christianssands Stifts Bispe- og Stiftshistorie, 1867; L. Daae, S. Stift i Middelalderen, [Norsk] Hist. Tidsskr. 3. R. V, 1899; Bispefortegn. til Ref.en af Oluf Kolsrud i Dipl. Norv. XVII B, 1913; R. Keyser, Den norske Kirkes Historie under Katholicismen I—II, 1856—58; A. Chr. Bang, Den norske K.s Hist. i Ref.s-Aarh., 1895; en ufuldendt Oversigt over S. Bys Historie af A. E. Erichsen i »S. Næringsliv i ældre og nyere Tid« I, 1903; S. Domkirke og de nærmest omliggende gl. Bygninger, Tekst af N. Nicolaysen, 18 Plancher af Joh. Meyer, 1896; Aarsberetn. fra Foreningen til Norske Fortidsmindesmærkers Bevaring 1911 [om Domkirkens Interiør indtil 1867] og 1912 [om Byggearbejderne under Biskop Arne]; Forhandl. i Videnskabs-Selskabet i Kra., 1877 [om de udhugne Hoveder paa Domkirkens Korvægge]; S. Museums Aarbog 1911 [om Olavsklostrets Grundlæggelse]). *O. K.*

Stave, Erik Erikson, sv. Teolog, f. 10. Juni 1857, studerede i Uppsala, blev 1889 Docent, 1899 Prof. extraord. og 1900 Prof. ord. i Teol. i Uppsala, 1907 Dr. theol. Han har skrevet bl. a.: »Om aposteln Pauli förhållande till Jesu hist. lif och lära«, 1889; »Matteusevang. utlagd för bibelläsare«, 1900; »Sjön Gennesaret och dess närmaste omgifninger«, 1892; »Genom Palestina«, 1893; »Daniels bok«, 1894; »Über den Einfluss des Parsismus auf das Judentum«, 1898; »Bibelkritikens inflytande på det kr. troslifvet«, 1901; »Inledning till G. T.s kanoniska Skrifter«, 1912; hans Fortolkninger til Genesis (1911) og Hosea, Joel og Amos (1912) har tidl. været offentliggjorte i Tidsskriftet »Bibelforskaren«, som S. har udg. siden 1901, og til hvilket han har leveret talrige Bidrag. *J. C. J.*

Stavkirker, se Trækirker.

Stedingerne kaldtes i 13. Aarh. den formentlig friesiske Befolkning ved Weserens Munding, der i Beg. af 12. Aarh. var indvandret til de lave, ubeboede Kyststrækninger. I Beg. af 13. Aarh. kom de i Strid med Ærkebispen Hartvig II, da de nægtede at betale Tiender og andre kirkelige Ydelser, men det kom dog dengang til Forlig. Alvorlig blev Striden under Gerhard II, der ved sin Broders, Hermann af Lippes, Hjælp søgte at undertvinge S., men led et stort Nederlag 1229; Hermann faldt i Slaget. Paa en Synode i Bremen 1230 lod Ærkebispen saa S. fordømme for Kætteri og Trolddom. Af Gregor IX opnaaedes Tilladelse til at prædike Korstog imod dem, men Korstoget mislykkedes ganske. En ny Bulle udvidede Korstogprædikenen og lovede samme Aflad som et Korstog til det hl. Land. 1233 lykkedes det Korshæren at besejre S. paa Weserens Ø-Bred, men paa den anden Bred led Korshæren et Nederlag. Endelig samledes 1234 en betydelig Korshær (vistnok over 10,000 Mand), og ved det afgørende Slag ved Altmesch bukkede S. under for den uhyre Overmagt; de fleste vaabenføre faldt, andre flygtede til Friesland, og de faa tilbageblevne underkastede sig Ærkebispen, og Landet deltes mellem Sejrherrerne. Siden taltes ikke mere om S.s formentlige Kætteri. S. er et Eksempel paa, hvorledes man i Middelalderen misbrugte K.ns Magt til at undertrykke alle frie Rørelser. 1834 rejstes der ved Altmesch et Mindesmærke til Minde om S.s Frihedskamp. (C. E. Scharling, De Stedingis, 1828; H. A. Schumacher, Die Stedinger, 1865; Dehio, Gesch. des Erzbisthums Bremen—Hamburg II, 1877). *J. C.*

Steen, Cornelius van der (a Lapide), Jesuit, f. 1568 i Bispedømmet Liège, Lærer i Löwen og Rom, d. 1637, har skrevet Kommen-

tarer til hele Biblen (undt. Psalmerne og Ijob), optrykte flere Gange indtil den nyeste Tid. De bringer et rigt Materiale fra K.fædrene, men er overlæssede med allegoriske og mystiske Udtydninger. *N. M. P.*

Steenberg, Johannes Georg Fog, dsk Præst, f. 1822, vandt 1849 den teol. Licentiatgrad for en Afhandling »Om Synspunktet for Opfattelsen af Philos Gudserkendelse«. Efter Hjemkomsten fra en Udenlandsrejse holdt han teol. Forelæsninger ved Universitetet, og 1855 blev han Spr. for Rønnebæk og Olstrup. D. 1860. S. har ydet mange Bidrag til de kirkelige og teol. Tidsskrifter. *L. K.*

Steenbuch. 1) **Christen S.**, dsk Prof., f. 1625 i Kbhvn af borgerlig Slægt, Stud. 1642, tog 1647 Magistergraden. Med det for en Matematiker bestemte kgl. Rejsestipendium drog han ud 1648 og besøgte Universiteter i Holland, Frankrig, Italien og Tyskland, men maatte efter Kansler Chr. Thomesen Sehesteds Ønske lægge sine Studier om, da man savnede en Prof. i de østerlandske Sprog. Dette Studieskifte foretog S. med saa stor Energi, at han 1655 kunde blive Prof. i Hebr. ved Kbhvns Universitet og gøre udmærket Fyldest der. D. allerede 26. Aug. 1665. — 2) **Hans S.**, Prof., Søn af ovennævnte, f. 1664, Stud. fra Kbhvns Skole 1683, besøgte i 7 Aar fra 1686 de vigtigste af Vesteuropas Universiteter, skønt han allerede 1689 var udnævnt til filos. Prof. 1693 tiltraadte han Professoratet i Hebr., blev 1709 teol. Prof. og døde som saadan 21. Juni 1740. S. har udgivet en lang Række Disputatser (om G. T. og fra 1710 om Kristologi). Fra Miss.s-Kollegiets Stiftelse 1714 var han Medlem af dette, og fra 1728 af Direktionen for Vajsenhuset. J. Langebek har ved hans Død skrevet: »Han var et Lys her i Verden, gudfrygtig, saare sagtmodig, oprigtig, from, medlidende og velgørende. Hans Lyst var at udøve daglig Miskundhed imod fattige, Enker og faderløse. Saa længe han var frisk og rørig, forsømte han aldrig, foruden de ordinære Prædikener, daglig hver Morgen og Aften at indfinde sig til Lovsang og Bøn i Vor Frue Kirke.« S. levede ugift og testamenterede sin Formue til akad. Legater og Institutioner som Vajsenhuset og Vartov. *H. F. R.*

Stéenhoff, Nicolaus Johan Cervin, f. 19. Juni 1805, stud. i Lund, hvor han blev Filos. Dr. 1829. Efter at have tjenstgjort som Kancellist i Krigsekspeditionen, tog han Præsteeksamen 1836, blev Fængselspræst 1854 og 1863 Spr. i Karlshamn; blev 1862 Dr. theol. i Erlangen. — S. var varmt interesseret for Afholdssagen og rejste 1846—49 for Afholdsforeningen som Foredragsholder i Syd- og Mellemsverige. Han var skattet Taler og Prædikant, udgav adskillige Taler, Prædikener og poetiske Forsøg samt gode Oversættelser, bl. a. af Skrifter af Luther, F. Delitzsch og M. F. Roos. D. 7. Jan. 1879. *D. F.*

Steene, Hans Tønnesen, norsk Lægprædikant, f. i Heskestad Sogn 1813, gennemgik Underofficerskolen i Kristiansand, men forlod af rel. Skrupler Militærtjenesten. Paa en Rejse til Stockholm for at forelægge sine Meninger om samme for Kongen kom han i Berøring med Metodisterne og drog saa over til Gravesend for at lære Engelsk ved en Metodistskole. Efter Hjemkomsten virkede han som Lægprædikant og rel. Forfatter. 1849—53 besøgte han Amerika. Hans Skrifter: »En menneskelig Omvendelseshist.« (Kra. 1847) og »Beretning om en 3 Aars Reise i Amerika« (Stavanger 1854) blev adskillig udbredt og udkom i flere Oplag. S.s Dødsaar er ukendt. (Halvorsen, Norsk Forf. Leks.). *A. B.*

Steenholt, Simon Michelsen, Skoleholder i Søllerød, hørte 1733 til den vakte Kreds, der havde sit Samlingspunkt i Kbhvn hos Md. Wulff (s. d.). Hans Ansættelse i Søllerød skyldtes den fromme Prinsesse Sophie Hedvig (S. 284), der ejede Frederiksdal. S. vakte 1734 Opsigt ved en kraftig, men højst ensidig Protest (K.hist. Saml. 3. R. III, 815 f.) mod Provst Morten Reenbergs Visitats i Søllerød Kirke. Da det viste sig, at en Dreng, der boede hos S., ved en Katekisation i Kirken erklærede Barnedaab for forkastelig og talte »ugudelig« om Nadveren, fik S. sin Afsked. 1735 søgte de herrnhutisksindede i Kbhvn at drage ham ind i deres Kreds, med hvad Resultat er ukendt; men muligvis er S. draget til Herrnhut (K.hist. Saml. 5. R. IV, 429 f.). *J. O. A.*

Steenoven, Cornelius, se Utrecht.

Steensen, Niels (Nicolaus Steno), berømt dsk Læge, Geolog og kat. Konvertit, f. 1. Jan. 1638 i Kbhvn, Søn af en velhavende Borger, fik som Student 1656 Medicineren Thomas Bartholin til Privat-Præceptor og studerede Anatomi under Simon Paulli. Efter 1659 at have deltaget i Kbhvns Forsvar, drog han udenlands og var fra nu af, praktisk talt, tabt for Fædrelandet, omend hans store videnskr. Ry kastede Glans ogsaa over det. Under Studier i Amsterdam og Leiden grundede S. 1660 sit Ry ved at opdage Kanalen fra Øre-Spytkirtlen til Mundhulen (ductus Stenonianus) og ved opsigtvækkende Undersøgelser af Musklernes og navnlig Hjærtets Funktioner; desuden drev han filos. Studier, blev personlig bekendt med Spinoza og læste Descartes' Skrifter. 1664 var S. i Kbhvn, men da Haabet om et Professorat glippede, drog han til Paris, hvor han vakte Opsigt baade ved sit enestaaende Dissektionstalent og sin store Sprogbegavelse. Her kom han vistnok under Paavirkning af Bossuet (I, 369). 1665 drog han til Italien, blev Livlæge hos Ferdinand II af Toscana, besøgte Rom, men dvælede mest i den aandrige Kreds ved Hoffet i Firenze. En Tilfældighed førte ham her ind paa Geologien, og 1669 udkom hans banebrydende Skrift »De solido intra solidum naturaliter contento« (overs. paa Dsk. af Krogh og Maar, 1902). Det rel. Drag i hans Karakter voksede samtidig stærkt, og hans talrige Skrifter viser, hvorledes han altid fra det skabte hæver sit Blik mod Skaberen. I Firenze kom S. under en stærk kat. Paavirkning, og 4. Nov. 1667 aflagde han den kat. Trosbekendelse. Straks efter Konversionen hjemkaldtes han af Kongen, men fulgte ikke Opfordringen, 1672 gentoges Tilbagekaldelsen; nu rejste S. og udnævntes i Kbhvn til »Anatomicus regius« ved Griffenfelds Indflydelse. I Rom vaktes derved Haab om et kat. Fremstød i Danmark. Men allerede 1674 søgte S. sin Afsked; Opholdet i Kbhvn var ham pinligt, hvortil ogsaa

de protest. Teologers Polemik bidrog, navnlig Rektor Johan Brunsmand (I, 399) var utrættelig; han drog atter til Firenze for at blive Arveprinsens Opdrager. Her fuldendte han nu sine teol. Studier, gennemgik Loyola's »exercitia«, præsteviedes 1675, blev yndet Skriftefader, vandt mange Protestanter for Romerk.n og udg. en Del teol. Smaaskrifter. 1677 udnævntes han til Biskop in partibus (af Titiopolis) for at lede Hannovers Katolicering; til Stillingen var knyttet et »nordisk Vicariat«, og man haabede stadig, at S. var Manden, der kunde gøre virksom Propaganda for Romerk.n heroppe. Alene og til Fods drog han til Hannover. Hans Liv var nu et frivilligt Martyrium, hans Indtægter, ja selv hans Bispeskrud, alt gik til de fattige. Han prædikede hyppig paa Fransk, Tysk el. Italiensk, berejste idelig sit Omraade og udg. talrige Skrifter, mest af en saa irenisk Karakter, at Leibniz i ham saa en Fælle i sine Unionsbestræbelser (III, 35). Størst Opsigt vakte »Scrutinium reformatorum« (1677; tysk 1678), der medførte en skarp Polemik, bl. a. med Chr. Nold (III, 388). Ved Hertug Joh. Friedrichs Død 1679 maatte imidlertid S. og andre Katolikker forlade Hannover, og 1680 blev S. saa Viebiskop hos Fyrstbiskoppen af Münster. Efter dennes Død slog han sig (1684) ned i Hamburg, levede i yderste Forsagelse med nedbrudt Helbred og paatænkte, efter et kort Besøg i Kbhvn, at vende tilbage til Italien; men 1685 kaldtes han til Schwerin (jfr. S. 118). Skuffelser udtømte her hans faa Kræfter, og Breve fra denne Tid viser hans vemodige Stemning. Ogsaa Tankerne om den nordiske Propaganda slog fejl. Allerede 6. Dec. 1686 døde S. i Schwerin, hans Lig førtes til Firenze og bisattes i Medicæernes Grav. (Opera philos. I—II er udg. af Maar, 1910; Wichfeld i Hist. Tidsskr. 3. R. IV, 1865; Plenkers, Der Däne N. S., 1884; A. D. Jørgensen, N. S., 1884; Dom. del Campana, Documenti inediti riguardante N. Stenone, 1905; J. Rose, N. Stenos Liv og Død, overs. af Maar, 1906; Metzler, i Hist.-polit. Blätter für das kat. Deutschland, Bd. 148, 1911). *H. J. H.*

Steensrud, Hans Thorsen, norsk Præst, f. 10. Dec. 1812 i Vaage (Hamar Stift), Forældrene Husmandsfolk, blev 19 Aar gl. Omgangsskolelærer. Da han røbede stor Læselyst, tog Provst H. P. S. Krag og Spr. P. Schnitler sig af ham, og han blev Huslærer hos den sidste, mens han selv fik Undervisning af ham, saa han kunde blive Student 1840. Han underholdt sig ved Informationer, bl. a. ved Straffeanstalterne i Kra., og da han 1845 var bleven Kandidat, fik han Aaret efter det nyoprettede Kateket-Embede ved Fængslerne. 1853 blev han Præst ved Bodsfængslet og døde her 2. Dec. 1858. S. kom som Student i Forbindelse med W. A. Wexels, blev hans trofaste Ven hele Livet og med ham en Hovedmand for Grundtvigianismen i Norge. Med al sin Iver i denne Retning var han højt agtet og anset for en af Landets første Præster. *D. T.*

Steere, Edward, eng. Miss.s-Biskop, f. 4. Maj 1828 i Hackney (i London), studerede Jura og begyndte 1850 jurid. Virksomhed. Samtidig havde han forfulgt sine Interesser for Filos., Filologi og Teol. 1853 udgav han et prisbelønnet Skrift om Guds Væsen og Egenskaber og blev Leder af »St. Albans Gilde«, der tager sig af aandeligt og materielt nødlidende i London. 1856 indtraadte han i den gejstlige Stand, og 1863 drog han med Biskoppen for Universitetsmiss.en Tozer til Afrika. I Sansibar drev S. ved Siden af Deltagelsen i det egtl. Miss.s-Arbejde vigtige Sprogstudier og forfattede en Grammatik og et Leksikon i Suaheli-Sproget, oversatte Dele af Biblen og af forsk. kirkelige Skrifter. S.s sproglige Arbejder m. H. til Suaheli, der kan betegnes som Ø.-Afrikas Fællessamkvemssprog, har været grundlæggende, og alle Miss.er har benyttet hans Arbejder og særlig hans Transskription af Suaheli. Ved Siden deraf har S. store Fortjenester af Kampen mod Slavehandelen og af Tilvejebringelse af Stiftelser, der tager sig af frigjorte Slaver. 1873 blev S. Tozers Efterfølger som Biskop af Sansibar og indviedes 1874 i England; han bragte som saadan stærk Fart i Universitetsmiss.en i det nuværende Tysk Ø.-Afrika, og Arbejdet udvidedes under hans Ledelse saaledes, at Stiftet umiddelbart efter hans Død 27. Aug. 1882 maatte deles. 1879 havde han fuldført Overs.n af N. T. og Common Prayer Book. *Fr. S.*

Stefan. 1) **S.** (Stephanus), se Stefanos. — 2) **S.** (Staffan, S. »stalledräng«), med Urette kaldet »Hälsinglands Apostel«, hvilket kommer af en Bemærkning af Adam af Bremen om, at Adalbert af Bremen (I, 22) sendte en Miss.s-Biskop til Norrland, særlig til Hälsingland. Han kalder ham vel Simon, men for sin Daab havde han heddet Stenfi. Senere Forf. forvekslede eller identificerede denne Stenfi-Simon med Ærkebiskop S. af Uppsala, og senere mente man med Sikkerhed, at han var Staffans-Visens »Staffan Stalddreng« (endnu vises som hans Begravelsesplads den saak. »S.s-stupan« i Norrala Sogn). Djurklou har paavist denne Kombinations Urimelighed og vist, at »Staffan stalledräng« i Legenden er en Genspejling af den hl. Stefanos (s. d.) fra Ap. Gern. (Sv. fornminnesfören.s tidskr., 1899). Til hans Ære holdtes i mange Sogne i Hälsingland 2. Juledag det saak. »Staffans skede«, et Vædderidt under Afsyngelsen af Staffansvisen (denne kendes ogsaa fra Danmark). Hans Legende er maaske fremstillet paa et mærkeligt Relief paa en af Konsolerne i Uppsala Domkirke (Johnny Roosval, Legender och Symboler i Uppsala domkyrkas koromgång, 1908). *H. L.* — 3) **S.**, Pave Alexander III's Legat i Norge 1163. Forhandlingerne mellem Ærkebiskop Eystein og Erling Skakke om Kroningen af Magnus Erlingsen var just da ved at føre til det af Ærkebispen ønskede Resultat (jfr. I, 837). Ved Provincial-Konciliet og Høvdingemodet i Bergen 1164 aflagde da Magnus i Legatens Nærværelse den for den norske K. saa gunstige Kroningsed. (Keyser, Den norske K. under Katolicismen I, 1856, S. 237). — 4) **S.**, Valdeser-»Biskop« fra 15. Aarh., hvis nærmere Forhold er ukendte. Paa en Synode af Böhmere i Lhofka 1467, hvor man vilde grunde en »Unitas«, var ogsaa enkelte Valdesere tilstede; her valgtes Præster og en »Biskop«, Matthias fra Kunwald, der fik Ordination hos »Biskop« Stefan i Syd-Mähren. Beretningen herom er dog yderst usikker; den skal vel

bevise den apost. Succession bl. de böhmiskmähriske Brødre, men allerede S.s egen tvivlsomme Bispevielse gør det hele usikkert. Paa denne Fortælling hviler saaledes vist ogsaa den »apost. Succession«, som Herrnhuterne senere mente at faa gennem Jablonsky (II, 576). Følgen af Synoden blev en stærk Forfølgelse mod »Brødrene«, der ogsaa rettede sig mod Valdeserne. S. skal være brændt i Wien o. 1471. (Goll, Quellen u. Untersuchungen zur Gesch. der Böhmischen Brüder I, 1878). — 5) **S. Báthori**, Konge af Polen, f. 1532, af fornem ungarsk Familie, 1571 Storfyrst af Siebenbürgen, blev efter sit Ægteskab med Anna Jagello Konge af Polen 1575. Skønt han nu gik over til Katolicismen, søgte han dog overfor Jesuiterne at værne Protestanternes Samvittighedsfrihed. Han kæmpede paa svensk Side mod Russerne og erobrede en Del af Livland. D. 2. Maj 1586. — 6) **S. fra Auvergne** (de Tigerno), Ordensstifter, se Grandmontensere (II, 249). — 7) **S. fra Belleville** (eller de Borbone), fr. Dominikaner fra Ærkestiftet Lyon, f. o. 1190, d. 1261. Studerede i Paris, optraadte en Tid som Prædikant mod Katharerne og Valdeserne i Sydfrankrig og virkede derefter i Clermont og Lyon som Inquisitor. Hans Hovedværk (Tractatus de septem donis Spiritus Sancti) er af Betydn. for de sydfr. Kætteres Historie. *H. J. H.* — 8) **S.** (Stephen) **Harding**, Cistercienser, se II, 347. — 9) **S.** (Stephen) **Langton**, engelsk Ærkebiskop, se III, 19. — 10) **S. fra Palecz**, böhmisk Teolog, Ungdomsven af Hus (II, 495), opr. Tilhænger af den nationale Bevægelse og paavirket af Wiclif. Da han 1408 deltog i en böhmisk Sendefærd til de i Livorno i Anl. af Pavevalget forsamlede Kardinaler, blev han en Tid holdt fangen som Wiclifit, men løsladt paa Kong Wenzels og Prager-Universitetets Forbøn. Men 1412, da Hus lod en pavelig Bulle om Korstogsaflad brænde, optraadte S. som det teol. Fakultets Dekan offentlig mod Hus og erklærede ham for en Kætter, farligere end Arios og Sabellios. Nu blev S. nærmest Leder af det rom.-kat. Parti og derfor afsat og forvist af Kong Wenzel. Anklagen mod Hus paa Konstanzer-Konciliet menes at være tilrettelagt af S., der iøvrigt besøgte Hus i Fængslet der og søgte at bevæge ham til Genkaldelse. S. har skrevet flere Skrifter mod Hus. *J. O. A.* — 11) **S. af Ribe**, dsk Biskop, stammede fra Brøstrup, blev Kannik i Ribe, men indtraadte i Cistercienserordenen og blev Abbed i Herresvad. 1171 valgtes han af Ribe Domkapitel med Valdemar d. st.s Tilladelse til Biskop. Han har rimeligvis besørget Klostret i Seem flyttet til Løgum (1173), hvad Radulf allerede havde forberedt. S. søgte uden Held at faa Kapitlet regelbundet og at hindre Kongen og Stormændene i at lønne deres Kapellaner med Kapitlets Præbender. D. 30. Juli 1177; ved hans Grav i Domkirken siges der at være sket Mirakler. *H. J. H.* — 12) **S. af Skaalholt** (S. Jónsson), isl. Biskop, se II, 677. — 13) **S. af Tournai**, fr. Kanonist og Biskop, f. i Orléans før 1130, studerede bl. a. nogen Tid i Paris, men blev saa (allerede o. 1152) Kannik og Kantor i St. Evurtius Stiftet i Orléans, der hørte til Victoriner-Kongregationen. Senere lagde han sig i Bologna efter kanonisk Ret; han var her den senere Kardinal Gratians og den senere Pave Urban II's Studiefælle. I Hovedsagen skrev han der sin »Summa« over Gratians »Dekret« (II, 250), der kom til at øve stærk Indflydelse paa senere kirkeretslige Forf.e 1160 vendte han, paa sin Abbeds Formaning, tilbage til Orléans. Formentlig 1167 blev han selv Abbed i St. Evurtius. Som saadan var han ivrig for at genopføre Klostrets afbrændte Kirke. O. 1177 forflyttedes han til Geneviève-Klostret i Paris. Som Abbed her kom han til at spille en fremtrædende Rolle som Formidler af fr. Fromhed og Kultur i Danmark. Han kom i Forbindelse med Absalon, hvis yngre Frænde Peder Sunesøn kom til at studere i St. Genevièves Skole, hvor en Række andre Danske efterhaanden blev Disciple. S.s bevarede Breve vidner om Forbindelsen med Danmark (her findes Breve til: Knud VI, Hertug Knud, Biskop Omerus af Ribe, Valdemar Knudsen af Slesvig, Absalon, Peder Sunesøn, Abbed Vilhelm). Bag S.s snørklede og rhetoriske Stil banker et Hjerte, der er varmt for K.ns Ære og kr. Kulturlivs Fremme. — Ogsaa i Paris var S. optaget af Byggearbejder. Han deltog ogsaa i Arbejdet for at omvende Syd-Frankrigs Kættere. 1192 blev han Biskop i Tournai. Det skyldes muligvis ham, at det ulykkelige Ægteskab mellem Ingeborg af Danmark og den fr. Konge Philippe Auguste kom i Stand; ialt Fald tog S. sig ivrigt af den dske Fyrstedatter, da Kongen forskød hende. I Tournai har S. ved Bygningsarbejde i den begyndende gotiske Stil væsentlig givet Domkirken dens imponerende Skikkelse. J. Lange konstaterede den stærke Paavirkning fra Tournais Domkirke paa Roskilde Domkirke (navnlig Korpartiet); Roskildebispen Peder Sunesøns fornyede Ophold i Frankrig 1193 i Anl. af Ingeborgs Bryllup og hans nære Forhold til S. kan forklare dette. S. døde Sept. 1203. (Magistri Stephani, episc. Tornacensis, Epistolæ, ed. Cl. du Molinet, 1682; J. Lange i Aarb. f. nord. Oldkyndighed, 1890, S. 141 f.). *J. O. A.* — 14) **Stefan, den hellige, af Ungarn**, f. o. 975, Søn af Hertug Géza, døbt 985 (90), vist af Adalbert af Prag, fik i Daaben Navnet S. Ved sit Ægteskab med en baiersk Hertugdatter øgede han tysk Indvandring i Ungarn og tvang med Vold sine Undersaatter til at tage Daaben. Landet deltes i 10 Bispedømmer, og 1001 antog han Kongetitel og kronedes med den af Pave Sylvester II (s. d.) sendte S.s-Krone. Som Organisator af det ny Kongerige var han fremragende (Møntprægning, Lovgivning), og baade mod Polen, Tyskland (Konrad II) og de smaa Nabo-Fyrster førte han sejrrige Krige. D. 20. Aug. 1038, kanoniseret 1087, Helgendag 20. Aug. (Horn, Saint-Étienne, roi apostolique de Hongrie, 1899[2]). *H. J. H.* — 15) **S. af Uppsala**, den første sv. Ærkebiskop, tidligere Munk, rimeligvis i Alvastra (I, 65). Sikkert vides kun, at han efter forudgaaet Valg fik pavelig Konfirmation (Dipl. Suec. I, 72). Allerede Nicolaus af Albano (jfr. Hadrian IV II, 323) søgte som Legat at faa oprettet en sv. Ærkestol, men paa K.mødet i Linköping 1152 (III, 62) opnaaedes hverken Enighed om Stedet eller Personen. Men 1163 indfandt Munken S. sig

hos Alexander III (dengang i Sens i Frankrig) med skriftligt Andragende fra Konge, Jarler og Bisper i Sverige om at meddele ham Konfirmation som sv. Ærkebiskop. Paven gav den og fastslog i Bullen (Dipl. Suec. I, 70 f.) Uppsala som sv. Ærkesæde (med Suffraganater i Skara, Linköping, Strängnäs og Westerås); Domkirken i Uppsala, dens Klerus og Ejendom fredlystes; Ærkebiskoppen fik Lov paa visse Helgendage at bære Pallium; alligevel fastholdtes Ærkebiskoppen af Lunds Rettighed som *primas Sueciæ*, og han skulde derfor indvie den sv. Ærkebiskop. Dette gjorde Ærkebiskop Eskil, der dengang var landflygtig, i Sens, i Pavens Nærværelse (sikkert Aug. 1164). Ved denne Lejlighed udstedte Paven 2 Buller, én til Ærkebiskop S., én til de sv. Biskopper med Formaning om at vise deres Overhoved Ære og sørge for Menighedens Vækst. Til S.s Virksomhed kendes iøvrigt intet; han har udstedt det ældste bevarede Original-Dokument, forf. af en Svensker (Dipl. Suec. I, 73). Som hans Dødsdag opgives 18. Juli 1185. *H. L.*

Stefan, romerske Paver. S. I (romersk Biskop 254—57) arbejdede for Udvidelsen af Bispemagten og navnlig for Roms Primat. To spanske Bisper, afsatte som *libellatici*, appellerede dog forgæves til S.; hans Fordring om deres Genindsættelse forhindredes ved den afrikanske K.s og navnlig Cyprians Godkendelse af Afsættelsen. Heldigere var S. i Hævdelsen af den rom. Praksis m. H. til Kætterdaaben (jfr. II, 889). — **S. II** (752—57) truedes af Langobarderne under Kong Aistulf; et afsluttet Forlig brød Aistulf hurtig, og S. søgte nu Hjælp dels ved Processioner i Rom, dels ved en Sendefærd til Konstantinopel, men forgæves. Han vendte sig da til Frankerne, rejste til Pippin d. lille og traf en Overenskomst med ham, som skildres forskellig af de frankiske Kronister og de pavelige Historieskrivere. Efter nogen Modstand vedtog Frankernes Stormænd at støtte Paven. Derefter kronede S. Pippin og hans Sønner til Konger og »rom. Patriciere« (reelt en Anerkendelse af P.s Overhøjhed over Rom). To frankiske Felttog til Italien brød A.s Modstand, hvorpaa han maatte afstaa Ravenna og en Række andre italienske Byer til Pippin, der atter skænkede dem til Paven. — **S. III** (768—72) blev Pave ved Konstantin II's Afsættelse og ønskede straks at faa Frankernes Godkendelse. Pippin var død, da Budskabet kom, men hans Sønner sendte 12 frankiske Bisper til Rom, hvor der holdtes en Lateransynode, der bekræftede Konstantins Afsættelse og traf Bestemmelser om Pavevalget (det lagdes alene i Klerus's Haand, medens Lægfolket kun skulde godkende det). Endvidere stillede man sig m. H. til Billeddyrkelsen i Modsætning til den gr. K. S. havde fornyede Vanskeligheder med Langobarderne. — **S. IV** (816—17) stod i venligt Forhold til Frankerne, lod Romerne sværge Ludvig den fromme Troskab og kronede ham 817 til Kejser i Reims. — **S. V** (885—91) havde som Modstander af Fotios (II, 88) den græske Kejser Leos Støtte; i Vesten truedes han med Afsættelse af Karl den tykke, da han var valgt uden dennes Billigelse. Da Karl blev afsat 887 af de tyske Fyrster, kom Rom i forsmædelig Afhængighed af ital. Smaafyrster. — **S. VI** (896—97). Skændselsgærningen mod Pave Formosus' Lig (II, 76) fremkaldte efter nogle Maaneder et Oprør i Rom, hvor Folket overfaldt S. i Kirken; derefter myrdedes han i Fængslet. — **S. VII** (929—31), intetsigende Person under Theodoras og Marozias Herredømme i Rom. — **S. VIII** (939—42) betød intet i Rom, hvor Alberik (Marozias Søn) herskede; men overfor Frankrig og Burgund optraadte han kraftig med Bandsættelser. — **S. IX** (1057—58), Søn af en Hertug af Lothringen, kom under Leo IX til Rom og sluttede sig til Reformpartiet, blev Abbed paa Monte Casino og Pave 1057. Hans Valg betød et Brud med Kejsermagten. Han arbejdede for Præsternes Cølibat og støttede Patarinerne i Milano. *J. C.*

Stefanas, en Kr. i Korinth, der med sit Hus var Akajas Førstegrøde i Herren. Deres Daab (vel ogsaa S.s egen) ved Paulus' egen Haand omtales 1 Kor. 1,16, og 1 16, 15 f. S.s og hans Husfællers Tjenstvrighed i Herrens Sag og deres Omsorg for Apostlen.

Stefanos, den første kr. Martyr (Ap. G. 6—8, 4; 22, 20), en af de 7 (jfr. Diakoner I, 630), der i den første Menighed i Jerusalem udvalgtes til at varetage Forsørgelsen af Enkerne. Sandsynligvis har S. hørt til Hellenisterne (de gr.talende); hans Vidnesbyrd og Undergærninger fremkaldte en hæftig Modstand; men forgæves kæmpede de hellenistisk-jød. Synagoger (hvortil ogsaa den unge Saulus har hørt, jfr. Kilikien i Ap. G. 6, 9) i Ord mod S.s overlegne Kraft. Da slæbte Modstanderne ham for Raadet og anklagede ham for Gudsbespottelse angaaende Templet og Loven. I en længere Forsvarstale (som øjensynlig i Lk.s Gengivelse hviler paa ægte Overlevering: en senere Komposition vilde have sørget for en mere tøjnefaldende Tendens) viser S., at han anerkender Guds tidligere Aabenbaring for Fædrene og ved Mose, men tillige, at Aabenbaringen ikke er bundet til Jerusalems hl. Sted, og han anklager dem for, ligesom deres genstridige Fædre, at modstaa Guds Aand og selv være Lovens Overtrædere. Efter disse Ord slæbte de rasende S. ud og stenede ham. Med Bøn, der minder om Jesu Korsord (Lk. 23, 46. 34), sov han hen. S. Død efterfulgtes af en Forfølgelse, der gav Anledning til Kristendommens Udbredelse udover det jød. Folks Grænser. Og Brodden til Omvendelse er ved S. og hans Martyrmildhed trængt ind i Paulus' Sjæl (7, 58; 26, 14). Ord af Jesus som Joh. 2, 19 og Mt. 15, 1—20 har for S. belyst Forskellen mellem det udvortes Israel og dets sande Ideal, der udfoldede sig i de Kr. Modstanderne følte, at Israels nationale Forrettighed til Guds Rige hermed var benægtet. Den Konsekvens drog netop Paulus. — S.s Mindedag fejredes tidlig i K.n (26. Dec.); han skulde, siger Augustin, være Frelseren den nærmeste i Fest, som han ogsaa var ham den nærmeste i Lidelse. Legenden sysselsætter sig selvfølgelig med S.s tidligere Liv. En middelalderlig Legendevise, der kendes fra alle 3 nordiske Riger, fortæller, at S. red Kong Herodes' Foler til Vands, da Jesus blev født, og saa Stjernen, som varslede om, at den Konge var født, der skulde frelse Verden. Han meldte først Herodes Nyheden, men denne vilde kun

tro Budskabet, hvis den Hane, der just laa stegt paa Fadet foran ham, rejste sig og galede. Dette skete, og Herodes »svimede« af Sorg; men derefter gav han Befaling til Børnemordet i Bethlehem. Efter Visens Omkvæd kaldtes den »Mariskjold«, og dens Popularitet gjorde, at Peder Palladius, for at fortrænge den, digtede en Psalme med Omkvædet: »saa vorde da Jesus vort Skjold i hverende Vaade«. En Parallel findes i en engelsk Vise. I Sverige sammenarbejdedes Legenden om »Staffan Staldreng« med Fortællingen om Missionæren Stefan (jfr. S. 340). *L. G.*

Stefansforeningen, dsk Forening for kr. Kærlighedsgærningers Fremme, stiftet ved et kirkl. Møde i Aarhus 6.—7. Septbr. 1876, efter at Tanken først var ført frem i SØ.-jydsk Præstekonvent 6. Juni i Vejle. Spr. Joh. Clausen (senere Biskop) og Spr. Lic. Th. Hansen var Hovedmændene; Provst Hjorth, Schepelern, Schousboe, Vahl, H. Stein, J. Nørregaard, N. Dalhoff osv., Mænd af alle kirkelige Retninger, har arbejdet i S.s Tjeneste. S. har virket for Lægfolks Deltagelse i kirkl. Arbejde, for Menighedspleje, Sygepleje, Sømandshjem, Søndagsskoler, Søndagshelg, Ædruelighed, Menighedsforeninger og for alt, hvad der samler sig om Begrebet Diakoni, saaledes at det teoretiske og det praktiske sædvanlig har gaaet Haand i Haand. Tidlig rejste S. Diakonsagen herhjemme, og 1893 fik den rejst Diakon- og Epileptikerhjemmet i Nyborg, som den økonomisk bar oppe, indtil Staten overtog Epileptikerhjemmet. Diakonhjemmet maatte senere opløses, men Diakonsagen blev ikke derfor sluppet, og 1912 aabnede S. en Diakonskole i Kbhvn. S. har særlig fulgt det Princip at hjælpe til at sætte virksomt kr. Arbejde i Gang; naar Arbejdet var konsolideret, søgte Foreningen nye Arbejdsfelter. S. har faaet dannet særlige Stefanskredse rundt om i Landet dels til Varetagelse af lokale Interesser, dels til Støtte for Hovedforeningen. I Aarhus virker en kraftig S.-Kreds. — S., hvis Virksomhed i det hele navnlig har haft Byerne til Formaal, har ogsaa i flere af vore Købstæder faaet rejst særlige »Menighedshjem« som Midtpunkt for det kr. Arbejde (saal. i Randers, Aalborg og »Stefanshjemmet« i Horsens; »Bethesda« i Kbhvn svarer reelt til disse nævnte). Omtrent fra Beg. optraadte »For. f. I.-Miss. i Danmark« og særlig V. Beck med Uvilje overfor S., som i det hele overfor »Gærningsmiss.« og »filantropisk Krdm«; denne Uvilje, der i Baasesystemets Glanstid øgedes ved, at S. navnlig bares frem af Mænd af 3. Retning, har i høj Grad hæmmet S.s Arbejde. — S. gav Stødet til Dannelsen af de samvirkende Menighedsplejer i Kbhvn 1902. Foruden gennem utallige Møder har S. arbejdet for sine Formaal gennem Smaaskrifter, Flyveblade og periodiske Organer; 1878—90 udgav den saaledes »Stefanstidende«, og 1904 begyndte den Udgivelsen af »Menighedsraadsbladet«, som 1906 blev Organ tillige for de samvirk. Menighedsplejer og samtidig fik Navnet »Stefanus«. 1912 ændredes S.s Vedtægter og Arbejdsmaade en Del. Den besluttede i alt væsentligt at samle sig om Diakonsagen og den nyoprettede Diakonskole med en lille, lokal Bestyrelse for det daglige Arbejde og et større Repræsentantskab, spredt over hele Landet. (Th. Hansen, »S. i dens første 25 Aar«, 1901; S.s Flyveblade). *A. Th. J.*

Stefánsson, Sigurður, isl. Biskop, f. 27. Marts 1744 paa Höskuldsstaðir. Efter at have haft flere Præsteembeder, blev han 1788 Biskop over Holar Stift. Han roses for at have været en god og alvorlig Mand, men hans Embedsvirksomhed hæmmedes af hans Sygelighed. D. 24. Maj 1798, hvorefter Holar Stift forenedes med Skálholt. *L. K.*

Stefansstiftelsen (i Hannover), gr. 1869, bl. a. ved G. Uhlhorns Arbejde, for at uddanne Lægmandskræfter til I.-Miss.s Arbejde i den evang. luth. K. i Hannover, aabnedes (under Tilsyn af Pastor Freytag) i et lejet Hus i den gl. By (12 »Brødre« under en »Oberhelfers« Ledelse), men flyttede 1872 ud til Eilenriede-Kvarteret i sit eget Hjem, da under Ledelse af Præsten L. W. Fricke, der snart bragte Anstalten til Blomstring og knyttede et Redningshjem, 2 store Sygehuse, et Internat for forsømte Børn, Skole, Værksteder osv. samt et Seminar for Lærere og et »Vikariat« for teol. Kandidater og Studenter til S.; 1895 fik S. sin egen Kirke. S. drives ved frivillige Indsamlinger og K.-Kollekter. 1897 maatte Fricke, hvis Kræfter var fuldstændig udtømte, opgive Ledelsen; dengang var Brødrenes Tal steget til 100; de arbejdede dels i S., dels rundtom i Hannover ved mange forskellige filantropiske, kr. Stiftelser eller som Bydiakoner, Hjælpere ved Sømandsmission osv., enkelte i Udlandet. *J. O. A.*

Steffani, Agostino, ital. Komponist, f. 25. Juli 1653 i Castelfranco ved Venezia, fik gejstlig Opdragelse (hvorfor han senere benævnedes »Abbate« S.), men kastede sig snart helt over Musiken. Han virkede som Musiker i Tyskland, først i München, hvor han 1685 blev Hofkapelmester, og komponerede baade gejstlig og verdslig Musik (Operaer; særlig berømt er hans Kammerduetter). Faa Aar efter kaldtes han til Hoffet i Hannover, hvor han var Hofkapelmester til 1710. Händel, for hvem S. har haft ikke ringe Betydning, blev hans Efterfølger. I Hannover kom S. til at spille en vis kirkepolit. Rolle, idet det ikke mindst var hans Indflydelse, som det skyldtes, at Katolikerne i Hannover fik fri Religionsøvelse; til Løn skænkede Paven ham Bispetitlen (»Biskop af Spizza«, et Sted i spansk Vestindien). S. benyttedes ogsaa af Hoffet i Hannover til diplomatisk Tjeneste (Forhandlingerne om Kurværdigheden). D. 11. Febr. 1728, paa Rejse, i Frankfurt a. M. Blandt hans Kompositioner kan nævnes »Psalmodia vespertina« og Motetsamlingen »Sacer Janus quadrifrons«; hans »Stabat mater« nød ogsaa Berømmelse. *J. O. A.*

Steffens, Henrich, Naturfilosof, f. i Stavanger 2. Maj 1773, kom 1790 til Universitetet for at studere Teol., men opgav dette for at kaste sig over Naturvidenskaben. Som saa mange unge følte han sig ikke tilfredsstillet af Oplysningstidens Visdom; han længtes efter højere Idealer, men »det ubekendte, der bestandig straalede ham i Møde fra en forunderlig fjærn Verden, flygtede, naar han vilde gribe det«. Et naturhist. Selskab overdrog ham 1794 at anstille Undersøgelser paa Norges Vestkyst

men dette mislykkedes. »Den slemme, stykkevise Teoretisering forvirrede ham; den herlige Helhed, der fra hans Barndom gennemtrængte hans Sjæl, døde bort under hans Hænder, faldt i tusinde Stumper og Stykker«. Okt. 1794 kom han til Hamburg, omtrent blottet for alt. 1796—98 opholdt han sig væsentlig i Kiel. Læsningen af Jacobis Skrift om Spinoza førte ham fra empirisk Naturvidenskab til Begejstring for romantisk Naturfilos. Efter ivrige Studier af Spinoza fuldendte i 1798 Schellings »Ideen zu einer Philos. der Natur« og »Die Weltseele« hans Omvendelse til den nye romantiske Skole (III, 810). Fra Foraaret 1798 til Foraaret 1802 opholdt S. sig med Understøttelse af Fonden »ad usus publicos« i Romantikens Hovedkvarterer Jena og Halle. Efter at være vendt hjem, holdt han i Vintrene 1802—03 og 1803—04 sine berømte Forelæsninger paa Ehlers Kollegium: »den inderlige Overbevisning, som han selv havde, ydede ham Vished om, at han vilde kunne overbevise andre«. Det var ogsaa, som Menneskenes Øjne oplodes til at se Naturens Hemmeligheder, naar han pegede paa Helheden og Enheden i al Mangfoldighed, den Gud, som aabenbarer sig baade i Naturen og Historien, ham, i hvem vi røres, lever og er. 1803 udkom endel af Forelæsningerne som »Indledning til filos. Forelæsninger« (Nyudg. med Indl. 1905 ved B. T. Dahl). Virkningen, de gjorde, spores i Oehlenschlägers »Guldhornene« og »St. Hans Aftens-Spil«; ogsaa for Grundtvig fik »Lynildsmanden« største Betydning, om end ikke straks. Imidlertid kunde S. ikke faa Ansættelse i Danmark, da han i høj Grad havde vakt Hertugen af Augustenborgs Misbilligelse. Han blev 1804 Prof. i Filos., Mineralogi osv. i Halle, fra 1811 i Breslau, fra 1832 i Berlin, og hans senere Virksomhed tilhører Tyskland. Med Begejstring deltog han i Folkevækkelsesarbejdet, meldte sig i 1813 som den første frivillige til Fanerne, deltog, skønt ganske ubrugelig som Soldat, i Felttoget til Paris 1814. Men fra 1818 (Carikaturen des Heiligsten I, 1819; Das Turnziel, 1818) stødte han baade Regeringens og de unges Interesse fra sig ved sine Formaninger til begge Sider, og yderligere pointeredes dette, da han sluttede sig til J. G. Scheibels (S. 72) Menighed og 1823 i »Von der falschen Theologie u. dem wahren Glauben« (paa Dsk ved M. P. Kruuse 1825) havde tonet positivt kr. og luth. Flag og optraadte mod Unionen (jfr. Preussen III, 595). Han fulgte Scheibel over i Frikirken og søgte, da Regeringen betragtede Gl. Lutheranere som »Separatister«, der stræbte at vække »Oprør« mod Regeringen, 1830 sin Afsked. Sin Optræden forsvarede han i Bogen »Wie ich wieder Lutheraner wurde« (1831), og Kronprinsen (Fried. Wilh. IV) holdt sin Haand over ham og udvirkede 1832 hans Forsættelse til Berlin. Her fortsatte han sin Forbindelse med Gl. Lutheranerne, men i sin »Christliche Religionsphilos.« (1839) søgte han tillige at fastholde sin naturfilos. og romantiske Grundanskuelse. 1840—44 udg. han i 10 Bd. sin interessante Selvbiografi »Was ich erlebte« (paa Dsk ved F. Schaldemose 1840—45). D. i Berlin 13. Febr. 1845. (R. Petersen, H. S., 1881). *L. K.*

Stefner Thorgilsson, islandsk Kristendomsforkynder fra Kjalarnæs, N. for Rejkjavik, blev o. 996 sendt af Olav Trygvessøn til Island for at kristne Øen. Han rejste om paa Sønder- og Vestlandet med 10 Ledsagere og søgte at fremme sit Formaal ved at nedbryde Hove og sønderhugge Gudebilleder. Derved vakte han imidlertid en Storm mod sig og maatte søge Ly hos Frænderne paa Kjalarnæs. Den følgende Sommer tog han atter fat paa Miss.s-Arbejdet, men hans Fjender fik vedtaget en Lov paa Altinget om, at »Gudsbespottelse« som Frændeskam skulde straffes med Fredløshed. Det er den eneste fra Norden kendte Lov mod Kristendommen, og den betragter det ikke som Samfundets, men som Slægtens Sag at forfølge Frafald fra Fædrenes Dyrkelse. S. blev straks anklaget af hedenske Frænder og dømt fredløs. Han vendte tilbage til Norge, men skal senere være bleven henrettet i Danmark af Sigvalde Jarl, da han i en Nidvise havde haanet denne. (A. D. Jørgensen, Den nordiske K.s Grundlæggelse, S. 360 f.). *J. O. A.*

Stegmann, Josua, luth. Teolog, f. 1588, d. 1632, 1617 Superintendent i Stadthagen, 1621 Prof. i Rinteln, hvor han oplevede en haard Tid under den kat. Restitution. Han hører til de for praktisk Krdm interesserede Teologer, hvad ogsaa de af ham udg. Ps.r viser; det er dog omstridt, om det er hans Originalarbejde. Fejlagtig tilskriver Ps.bog f. K. og Hjem ham »Kom Regn af det høje«, der er forfattet af Johann Caspar S., f. 11. Juni 1687 i Könnern, opdraget hos Pietisterne i Halle, 1713 Feltpræst og 1715 Præst i Hartum ved Minden, hvor han døde 9. Nov. 1736. *P. S.*

Steichele, Anton v., Ærkebiskop af München-Freising, f. 22. Febr. 1816, studerede fra 1835 i München, bl. a. under Döllinger og Möhler, blev 1841 Domvikar i Landshut, 1844 Sekretær hos Biskoppen, 1847 Domherre. 1861 begyndte han Udg. af sit mægtige Værk »Das Bisthum Augsburg«, som ikke blev fuldført. 1873 blev S. Domprovst i Augsburg, 1878 Ærkebiskop af München-Freising. En taabelig Anklage for at være Irvingianer besejrede S. let, men hans ivrige Virken for at vinde Döllinger tilbage for Romerk.n mistydedes og bragte ham mange Skuffelser. D. 9. Okt. 1889 i Freising. *H. J. H.*

Stein, sidste Abbed i Munkeliv (III, 306) ved Bergen; da han overtog Klostrets Styre var Benedictinernes Anseelse forlængst dalet; det rigt udstyrede Abbedi havde kun faa Munke tilbage, og Tugten var i Opløsning. 1408 havde Erik af Pommern udstedt Værnebrev for S. og Munkene, men i det mindste 1413 var Tanken oppe om at overgive Klostret til Birgittinere. S. synes fra Begyndelsen ivrig for Reformen. 1414 førte han i Danmark Forhandlinger med Kongen herom, rejste til Vadstena og siden til Konciliet i Kostnitz for at erhverve Pavens Samtykke. Efter 3 Aars Fraværelse vendte han hjem uden at have opnaaet noget. 1421 overbragte S. i Rom Paven Breve, der viste, at de norske Bisper, Kongen og Rigsraadet ønskede Omordningen, selv Kejser Sigismund anbefalede Sagen. Da Paven nu udstedte en betinget Tilladelse, rejstes imidlertid baade hjemme og ude en stærk Mod-

stand derimod, og der klagedes over, at man med Vold lagde Klostret øde og fordrev dets Munke. Først 1426 kom den endelige pavelige Bekræftelse, og Munkeliv fik sine Brødre og Søstre fra Maribo. S. nedlagde Abbedværdigheden og indtraadte som Broder i det nye Kloster. (Lange, De norske Klostres Historie, 1856², S. 280—92; L. Daae i Norsk hist. Tidsskr. 4. R. II, 50 f.). *J. O. A.*

Stein. 1) **Harald August Eduard S.**, dsk Biskop, f. 9. Marts 1840 i Kbhvn, Stud. 1859, cand. theol. 1866, Kateket ved Holmens Kirke 1867, 1872 Præst ved Diakonissestiftelsen og Bestyrelsens Formand. Som saadan fik han 1873—76 rejst Stiftelsens nye store Bygning og vakt den dske K.s Kærlighed til Sagen. 1872 havde en Rejse i Udlandet vakt hans Interesse for I.-Miss., og i Vinteren 1876 holdt han for den kbhvnske For. f. I.-Miss. de berømte 8 Foredrag: »Hvad vil den Indre Mission?«, der i Bogform udkom i 3 Opl. foruden i en tysk Udgave, og som har tilskyndet til at optage mange af de deri beskrevne Virksomheder af »den bevarende, den frelsende og den lindrende Kærlighed«. Ved Frimodts Død 1879 blev S. Foreningens Formand og fik bygget »Bethesda« som Midtpunkt for Virksomheden. Bethesda-Møderne (I, 846), ved hvilke Mænd af alle kirkl. Retninger medvirkede, og hvortil S. var Medindbyder, blev et Udgangspunkt for en samlende, befrugtende og iarbejdsættende Strøm over hele vort Land og vor K. Juli 1880 fratraadte S. efter et Brud med Forstanderinden sin Stilling ved Diakonissestiftelsen og blev Spr. ved den nyopførte Matthæuskirke paa Vesterbro, hvor han iværksatte en vel organiseret Menighedspleje. 1889 blev han Biskop i Fyens Stift; som saadan interesserede han sig ogsaa for Diakonhjemmet ved Nyborg. En Uoverensstemmelse med »Kirkelig For. f. I.-Miss. i Danmark« frembragte et bittert offentligt Ordskifte mellem S. og Lederen V. Beck. D. 5. Jan. 1900 efter lange Lidelser paa Diakonissestiftelsens Hospital i Kbhvn. Foruden Foredragene om I.-Miss. og nogle stærkt skattede Prækensamlinger (»Minder fra Emmauskirken«, 1879) har S. 1872 udg. »Nogle Blade af den kr. Kvindes Historie«, »Rudolf Frimodt« (1879) og, sammen med Jakob Paulli, en Række Aargange af »Kristelig Kalender«. *N. D.* — 2) **Heinrich Ludwig Wilhelm v. S.**, kr. Filosof, f. 21. Nov. 1833 i Rostock, 1857 Privatdocent i Göttingen, 1862 extraord., 1871 ord. Prof. i Rostock, har navnlig sysselsat sig med Platonismens Forh. til Krdmmen (7 Bücher zur Gesch. des Platonismus I—III, 1862—75). D. 28. Maj 1896.

Steinbart, Gotthelf Samuel, tysk Teolog, f. 1738, d. 1809, en af Oplysningstidens mest typiske Personligheder. Blev efter en pietist. Opdragelse gennem Voltaires Skrifter begejstret for Fornuftens »bon sens«, udviklede, paavirket af Locke og Wolff, i »Den rene Filos.s System el. Krdmmens Lyksalighedslære« sin fornuftige Egoismes Rel. Neologien beundrede ham, Kant overvandt ham. *H. J. H.*

Steinfeld (i Eifel), tidl. Præmonstratenserkloster, nu kat. Børnehjem, ved Floden Urft i Rhinprovinsen, Kreds Schleiden. Et ældre Benedictiner-Nonnekloster blev 1126 omdannet til et Stift for regelbundne Korherrer, som kort efter reformeredes af den nye Præmonstratenserorden. S. blev nu meget anset, dets Rigdomme voksede overordentligt, og det fik talrige Datterklostre, bl. a. det dske Stift i Børglum (I, 438), hvis Alder som Præmonstratenserkloster dog ikke er sikker. Efter en Nedgangstid i 14. Aarh. hævede dygtige Abbeder atter S., og fra Beg. af 16. Aarh. visiterede Abbeden alle Westfalens Klostre. I 18. Aarh. blev Bygningerne fornyede, men Kirken, en Pillebasilika fra 12. Aarh., bevaredes. *H. J. H.*

Steinhausen, Wilhelm August Theodor, den moderne kr. Kunsts vægtigste Fornyer i Tyskland, f. 2. Febr. 1846 i Sorau i Niederlausitz, studerede paa Akademiet i Berlin og paa Kunstskolen i Karlsruhe, men modtog de dybeste Indtryk udenfor Skolen gennem den romantiske Poesi (v. Arnim, Brentano, Novalis); den udviklede hans udprægede Naturfølelse, som tillige stemmede med det rel., fra Moderen arvede, Grundpræg i hans Karakter. Fra Karlsruhetiden stammer de skønne og følte Tegninger (1869) til en »Geschichte von der Geburt Christi«, Beg. til S.s Ydelser af folkelig rel. Kunst (udg. i Calw). Et Besøg i Dresden hos den gl., fromme Maler A. L. Richter (III, 787) fjærnede ham yderligere fra Moderetningens Udvorteshed. 1870 vandt S., mærkelig nok i Berlin, en Pris for Historiemaleri og besøgte derefter 1871—72 Italien, hvor Renæssancens Mestre udviklede hans Sans for den storladne og enkle Komposition, de rene Farver og ædle Linier, men mere virkede Fordybelsen i Giotto under et 2 Maaneders Ophold i Assisi. Den personlige rel. Følelse og ideelle Realisme hos Giotto og samtidig Fordybelse i Biblen, Frans og Dante lærte S. de Veje, han skulde gaa, trods Samtidens Foragt, og Besøget i Syditalien blev en vigtig Næring for hans Kærlighed til Naturen. Et Ophold i München (1873—75) førte ham ind i en Kreds af Venner som Maleren Hans Thoma og Digteren Mart. Greif, der delte hans Trang til en mere personlig følt Poesi i Kunsten og hans Forkærlighed for Forfattere som Brentano og hu navnlig Jean Paul; ogsaa Kendskabet til Böchlin virkede i samme Retning, men kunstnerisk tillige S.s dybe Respekt for den gl. tyske Kunst (navnlig Dürer) med dens omhyggelige Studium af Enkelthederne og udprægede Sans for det individuelle Sjæleliv. Fra München stammer hans Illustrationer til Brentano (»Lieder« og »Chronica eines fahrenden Schülers«) og de første større Malerier af ny-testl. Æmner (den blinde Bartimæus' Helbredelse; Opbrud til Getsemane; Emmaus, hvor allerede Landskabet spiller den fremtrædende Rolle, som det siden stadig gør i hans bibelske Billeder). Under et Berlinerophold (1875—76) fik S. fuldt at føle, hvor lidt man, ogsaa fra kirkl. Side, agtede paa hans Bestræbelse for at nyskabe en ægte evang. Kunst, men disse Aar førte ham nær til ægte luthersk Fromhed, og de storslaaede og gribende Penne-tegninger: »Kristus prædikende fra Søen« og »De 4000's Mættelse« viser, at han fuldt er blevet sig selv, frigjort fra det noget sødlige i den ældre, romantiske Kunst, ægte protestantisk i Opfattelsen. Fra 1876 tog S. Ophold i

Frankfurt a. M., hvor han og Vennen, H. Thoma, paa Trods af Tidens Opfattelse af realistisk Kunst, har tiltvunget sig en stadig voksende Opmærksomhed, S. dog langsomt og under langvarig Ligegyldighed fra ledende Side. Hans bibelske Billeder søgte nu i fremtrædende Grad nye Æmner, hvor Personlighedsskildringen og Landskabet kan stemmes sammen til Helhedsvirkning, og han kastede sig tillige over det monumentale Freskomaleri. For hans personlige Religiøsitet blev Kendskabet til Søren Kierkegaards Skrifter af stor Betydning; ogsaa maa mærkes hans fremtrædende Sans for Kristi Stilling til de lidende og socialt forkomne. I »Rauhes Haus« i Hamburg findes hans »Disciplene, der nærmer sig Kristus« (Joh. 1, 40 f.), i Missionshuset St. Theobaldi-Stift i Wernigerode »Korsfæstelsen« og som Gæstebudsscene »Kommer hid til mig« (Fresker), i Gravkirken St. Veit ved Wien Freskerne af de 7 Barmhjærtighedsværker, i Kejser Friedrich-Aula i Frankfurt 5 store Fresker med Motiver fra Bjærgprædikenen; blandt Staffelibillederne kan nævnes: »Den retfærdige Røver«, »Kristus og Græskerne«(Joh. 12), »Sakkæus«, »Joh. og Farisæerne« (Joh. 1, 19), »Kristus, der velsigner Markerne«, »Nikodemus«. Højest staar maaske hans Bidrag til en kr. Folkekunst: de storladne Tegninger paa Sten (»Denne tager mod Syndere og æder med dem«, »Tysk Jul«, »Korsfæstelsen«, »den største i Himmeriges Rige«, »den blindfødtes Helbredelse« osv.), Kridttegninger paa Tonpapir (»den barmhjærtige Samaritan«, »Kristus som Vingaardsmanden«; »Jes. 42, 3«; »Mt. 8, 20«), nogle Raderinger (»Judasbissen«, »den fortabte Søn«), hans »Konfirmationsscheine« og »Haussegen«. S. har malet og tegnet enkelte fortrinlige Portraiter (navnlig »Kunstneren og hans Hustru«) og nogle vidunderlig poesifyldte Landskabsbilleder. Sluttelig fulgte Anerkendelsen i Form af en Prof.-Titel og det ualmindelige, at det teol. Fak. i Halle konfererede ham den teol. Dr.grad 1906. (D. Koch, W. St., 1902; W. Steinhausen, Aus meinem Leben, 1912; W. St., Göttliches u. Menschliches, eine Kunstgabe, 1909). *J. O. A.*

Steinhofer, Maximilian Friedrich Christoph, tysk Pietist, f. 16. Jan. 1706 i Württemberg, studerede i Tübingen, men rejste 1731 til Herrnhut. Zinzendorf fik ham anbragt som Hofpræst i Ebersdorf hos Svogeren Grev Heinrich XXIX af Reuss, og 1746 gik han formelig over i Brødremenigheden og blev »Medbiskop for den luth. Tropus«. 1748 forlod han atter Brødremenigheden paa Gr. af Sværmerierne og virkede nu som Præst forsk. Steder i Württemberg, højt skattet som Prædikant og Sjælesørger. Hans opbyggelige Skrifter optryktes endnu i 19. Aarh. D. 11. Febr. 1761. *H. J. H.*

Steinhuber, Andreas, Kardinal, f. 1825, d. 1907, studerede ved Coll. Germanicum i Rom, var en Tid Lærer for baierske Prinser, blev 1857 Jesuit, 1859 Prof. theol. i Innsbruck, 1867—80 Rektor ved Coll. Germanicum i Rom (hvis Historie han skrev), 1873 tillige Teolog ved den apost. Pønitentiarie og blev 1894 med pavelig Dispensation Kardinal; som saadan blev S. siden Præfekt for Index-Kongregationen. Skønt Tysker var S. ganske romaniseret, en indflydelsesrig Fører for en snæver italiensk K.-Politik og for jesuitisk Indflydelse ved Vatikanet. S. har en væsentlig Andel i den nye Syllabus og hele Antimodernist-Aktionen. *H. J. H.*

Steinkopf, Karl Friedrich Adolph, tysk Præst, f. 7. Sept. 1773 i Ludwigsburg (Württemberg), d. 29. Maj 1859 i London; studerede 1790—95 Teol. i Tübingen, blev derpaa Sekretær ved »Christentumsgesellschaft« i Basel (I, 502); de Forbindelser, han derigennem fik knyttet, kom ham tilgode ved hans Ansættelse 1801 som Præst ved den tyske luth. Savoykirke i London. Her traadte han i nær Forbindelse med Traktatselskabet og med Selskaberne for Y.-Miss. og deltog i Stiftelsen af Brit. og udenlandsk Bibelselskab, paa hvis Vegne han i Basel fik stiftet den første Filial paa Fastlandet Okt. 1804, ligesom ogsaa senere bl. a. den württembergske. 1812 virkede S. i Danmark og Sverige for Bibelsagen. Fra London fik han i det hele rig Lejlighed til at yde baade aandelig og materiel Støtte for Tysklands kr. Genfødelse, og der er særlig næppe nogen af de mange kr. Virksomheder, der findes i og omkring Basel (jfr. Spittler S. 306), som ikke har nydt rigelig Opmuntring og Hjælp fra England gennem hans Haand. *N. D.*

Steinla, Moritz Müller, tysk Maler, navnlig berømt som Kobberstikker, f. 1791 i Steinla ved Hildesheim, d. 1858 i Dresden. Paa en Studierejse i Italien lagde S. sig efter Kobberstikkunsten hos Raf. Morghen i Firenze og G. Longhi i Milano. En Række fortrinlige Blade efter Renæssancens bedste Billeder skyldes S. (saaledes f. E. den sixtinske Madonna), hvis Hovedvirksomhed iøvrigt var knyttet til Kunstakad. i Dresden. *J. O. A.*

Steinle, Eduard Jacob v., tysk Maler, f. 2. Juli 1810 i Wien, d. 18. Sept. 1886 i Frankf. a. M. Efter at S. ved Wiens Kunstakademi havde tilegnet sig det nazarenske Kunstsyn, sluttede han sig i Rom (1828) nøje til Overbeck og Veit (hvis Svigersøn han blev); siden nærmede han sig den romantiske Retning. Foruden en Mængde rel. Staffelibilleder (jfr. Wurzbach, Ein Madonnamaler unserer Zeit, 1867) har S. malet Fresker i Kölns Domkirke. Strassburgs Münster, Frankfurt osv. *S. A. B.*

Steinmetz. 1) **Johann Adam S.**, Pietist, f. 1689, d. 1762, blev 1720 Præst i Teschen i østrigsk Schlesien, men afsattes 1729 paa Gr. af sin Pietisme og forvistes. 1732 blev S. »Abbed« for Kloster Bergen og Generalsuperintendent for Hertugdømmet Magdeburg; han bragte navnlig Skolevæsnet i Bergen til høj Blomstring, men vandt iøvrigt Ry baade som Sjælesørger og Prædikant. Bl. hans talrige opbyggelige Skrifter kan navnlig nævnes hans »Theol. practica pastoralis« (paa Tysk, 1737 f.). — 2) **Rudolph S.**, Dr. theol., f. 1832, Stiftspræst i Loccum, 1878 Superintendent i Göttingen, Forf. af Bønnerne i den hannoverske Ps.bog og Katekeser over Luthers Katekismus. Bl. hans Skrifter kan nævnes »Das gute Bekenntnis« (1910[9]) og »Die Bereitung zur Konfirmation« (1910). *N. M. P.*

Steinmeyer, Franz Karl Ludwig, tysk Teolog, f. 1811, d. 1900, studerede i Berlin under Neander og Schleiermacher og i Wittenberg under R. Rothe, blev efter nogle Aars

Præstetjeneste i Potsdam og Berlin 1852 Prof. i N. T. i Breslau, 1854 i praktisk Teol. i Bonn og 1858 Prof. og Universitetsprædikant i Berlin. Han indtog en fremragende Plads som Prædikant og Forf. paa den prakt. Teologis Omraade (Beiträge zur prakt. Theol. I—V, 1874 f.). *J. C.*

Steinthal (Distrikt i Elsass); om »Fader« Oberlins Virksomhed der se III, 415.

Steinthal, Frederik Wilhelm, dsk Missionær, f. 12. Nov. 1862 i Kbhvn, teol. Kand. 1886, Sømandspræst i London 1886—91, Sekretær ved »kirkl. Forening for I.-Miss. i Kbhvn« 1891—97, Medstifter af og Formand (1892—97) for Studenterhjemmet, drog 1897 ud som Missionær i Santalmiss.en. Kort efter traadte han ud af denne for at virke som Sekretær i K. F. U. M. i Calcutta, men overtog 1913 efter et Besøg i Hjemlandet for sin gl. Miss. en Præste- og Evangelistskole i Santalistan. S. har i kirkl. Blade og Miss.s-Tidsskrifter skrevet talrige Art. (var Redaktør af »Kirkeklokken« 1893—97), var med i Kommissionen til Forberedelse af »Reports« for Edinburgh-Conferencen 1910 og har ydet væsentlige Bidrag til »Report« IV: The Missionary Message in Relation to Non-Christian Religions (Hinduismen). *H. J. H.*

Steitz, Georg Eduard, tysk Teolog, f. 25. Juli 1810, d. 19. Jan. 1879, studerede Teol. i Tübingen og Bonn, var en Tid i Skolevirksomhed i Frankfurt a. M., men gik 1842 over i præstelig Virksomhed i samme By. Samtidig drev han videnskabelige Studier paa forsk. Omraader. Han har skrevet en Række Bidrag til Frankfurts Ref.s-Hist., en Del polemiske Skrifter mod Katolicismen, nogle dogmehist. Undersøgelser, særlig vedrørende Nadverlæren indenfor den gr. K. og endelig en Del isagog. Undersøgelser, der mere eller mindre staar i Forbindelse med Joh. Evang. S. var opr. Discipel af F. C. Baur, men stod efterhaanden kritisk overfor sin Lærer og forsvarede f. E. Joh. Evang.'s Ægthed. *F. T.*

Stemann. 1) **Just Valentin S.**, Generalsuperintendent, f. 1629 i Kbhvn, men opvoksede og studerede i Tyskland. 1654 kaldtes han til Slots- og Garnisonspræst i Helsingør, 1688 til Generalsuperintendent for den kongelige Del af Holsten. D. 1689. — 2) **Poul Christian S.**, Geheimestatsminister, f. 1764, tog jurid. Eksamen 1781, virkede først i Bjærgværksdirektoriet, derpaa i Højesteret, blev 1798 Amtmand i Sorø, hvor han tillige med stor Dygtighed administrerede Akademiets Anliggender, blev 1828 Geheimestatsminister og Præsident for det dske Kancelli og beklædte disse Embeder lige til 1848. Han fik derved megen Indflydelse paa Ledelsen af de kirkl. Anliggender. Som afgjort Tilhænger af Enevælden ønskede S. at bevare den gl. statskirkelige Orden og modsatte sig Bevægelser, der søgte at skaffe større Frihed i K.n saavel som i Staten. Allerede 1828 paalagde en Kancelliskrivelse af 12. Aug. Præsterne nøje at følge Alterbogens Formularer »uden nogen Udeladelse og uden noget Tillæg«. Anledningen hertil var Spandets (jfr. S. 290) Klage. Herved opstod en Spaltning i Kancelliet, idet Ørsted ansaa det for umuligt at anvende de gamle Love uforandrede. Dette viste sig, da Lindberg beskyldte Visby for at føre falsk Lære, og endnu mere, da der klagedes over, at Stiftsprovst Clausen forvanskede Daabsformularen. S. satte igennem, at han fik en Irettesættelse, men da man fra mange Sider krævede Alterbogen revideret, naar den skulde bruges ordret, gav S. dog modstrædende sit Samtykke dertil. Da de stærke Jyder modsatte sig Indførelsen af Balles Lærebog, vilde S. ikke taale, at Almuen modsatte sig et udtrykkeligt Kongebud. Kancelliets Konservatisme i Baptistsagen førte endelig ud i et Urede, som først klaredes 1848. D. 1855. *L. K.*

Sten Sture, se Sture.

Stenbäck, Lars Jakob, finsk Digter, Skolemand og Præst, f. 26. Okt. 1811, d. 21. April 1870, blev Stud. i Åbo 1827 og gik samme Aar til Alters første Gang (jfr. Digtcyklen »Böner vid min första nattvardsgång«, udmærket ved rel. Dybde og Formfuldendthed). Efter literære Studier i Helsingfors og Uppsala strækte han og en Kreds af unge at give Studenternes Liv i Helsingfors et dybere aandeligt og fædrelandskærligt Indhold, og flere af hans bedste Digte blev til nu. Imidlertid kom S. under stærk Paavirkning fra Ruotsalainen (III, 843) og blev mørk Pietist (jfr. hans »Nattstycken«). Fra 1837 kastede han sig over Teol. og var samtidig Leder af pietist. vakte Studenter. 1839 begyndte han og v. Essen (I, 805) Udg. af »Evang. Veckoblad«, der ved frimodig Kamp mod Rationalismen ofte paadrog sig Domkapitlets Harme; 1841 fik Ærkebiskop Melartin (III, 215) det standset. 1843 tog S. Teologiekandidateksamen, men hans Pietisme spærrede ham Vejen til en Docentur. 1846 blev han Rektor ved Vasa højere Elementarskole og viste sig snart som en af Finlands ypperste Pædagoger, vækkende baade for Lærere og Elever. 1852 udnævntes han samtidig til Prof. i Helsingfors og til Spr. i Storkyro og valgte det sidste. Tiltagende Svaghed lagde ham dog store Hindringer i Vejen i dette Embede. Med Runeberg og Lille udarbejdede S. en Prøve-Ps.bog, der 1857 tryktes uden at vinde Bifald. 1866 udgav han selv »Förslag til ps.bok«, der vel ikke antoges, men dog højlig rostes. Som Digter nævnes S. ved Siden af Runeberg og Topelius, men kan næppe maale sig med dem. *H. J. H.*

Stene, hellige, fandtes ligesom hos forsk. gl. Folk ogsaa hos det gl. Israel, navnlig som Stenstøtter (hebr. masseba). Saadanne omtales ofte i G. T.: 1 Mos. 28, 18 (Mindesten for en Aabenbaring); 1 Mos. 35, 20 (Gravsten); 1 Mos. 31, 45 (Grænsesten); 1 Sam. 7, 12 (Sejrsminde) o. a. St. Levning af en gl. Betragtning, at Stenen er Bolig for et guddom. Væsen, findes maaske i 1 Mos. 28, 22 (Stenen er Guds Hus); 31, 52 (Stenen er Vidne); men i Alm. er i G. T. Stenen betragtet som blot Mindesmærke, der i den ældre gltestl. Tid gjaldt som ganske uanstødeligt for Jahvedyrkelsen og derfor hyppig fandtes ved Jahvehelligdommene, med deres naturlige Form (1 Mos. 28, 18) eller kunstigt tildannede (Hos. 10, 1). En senere Tid fordømmer dem (Mika 5, 12; 5 Mos. 16, 22; 3 Mos. 26, 1), utvivlsomt fordi de fristede til kana'anæisk Gudsdyrkelse (Ba'aldyrkelse), jfr.

2 Mos. 23, 34; 34, 13; 5 Mos. 7, 5; 12, 3, ligesom de med Astartedyrkelsen forbundne Træstøtter (se Astarte I, 163). (Jfr. Dillmanns og Gunkels Kommentarer til 1 Mos. 28, 18; Baudissin, Art. Malsteine i Haucks Realencyklopädie[3]; Westphal, Jahwes Wohnstätten, 1908, S. 106 f.). *J. C. J.*

Stenersen. 1) **Andreas Nicolai Hesselberg S.**, f. 20. Febr. 1809 i Nittedalen (Kristiania Stift), blev Stud. 1825, teol. Kand. 1830, 1836 resid. Kap. til Ullensaker (Kristiania Stift), 1847 Tredjepræst i Kristiania, 1849 Lærer i Liturgik og Metodik ved det praktiske Seminarium. Var Medl. af flere kgl. Kommjssioner, bl. a. den, som affattede Dissenterloven 1845; d. 25. Maj 1850. S. hørte til den Kreds af unge, intelligente Mænd, der i 1820—30rne samledes om Schweigaard og Welhaven, var en aandfuld og begavet Prædikant, noget anlagt for det mystiske. Han skrev flere Afh. om kirkl. Sager. — 2) **John Anton Christian Nikolaus S.**, f. 11. Maj 1832, Søn af nedennævnte Prof. S. J. S., Stud. 1851, Cand. theol. 1856, blev 1857 Lærer ved Asker Seminarium, 1867 Stiftskapellan i Kristiania, 1870 res. Kap. til Skjeberg (samme Stift), hvor han døde 3. Febr. 1873. Han var ivrig i sin Livsgærning og skrev meget, men han satte sig for store Opgaver, og hans Arbejder (de betydeligste: Den mosaiske Gudstjeneste og Brevet til de Ebræer, fortolket) vidner mere om Flid end om Dybde. *D. T.* — 3) **Peder Christopher S.**, f. 9. April 1723 paa Steig i Gudbrandsdalen, blev 1749 Præst i Udby ved Holbæk, 1776 i Tølløse-Aagerup, d. 17. April 1776. Han imødegik Eilschows Forsøg paa at afløse Fremmedord ved Nydannelser og foreslog i Stedet Optagelse af gl. dske og norske Ord. Mest kendt er han som Digter i Klopstocks Stil, deriblandt ogsaa rel. Digte, og i »Kritiske Tanker over rimfri Vers« (1752) forsvarer han denne Digtform og forsvarer den rel. Digtnings Betydning. *P. S.* — 4) **Stener Johannes S.**, f. 18. Aug. 1789 paa Jevnaker (Hamar Stift), blev Stud. 1808, cand. theol. 1811 med Udmærkelse, 1812 (uordineret) Kateket ved vor Frelsers Kirke i Kristiania, 1814 Lector theol. og 1818 Prof. og læste som saadan over N. T., Etik og K.hist. S. blev tidlig svagelig og døde 17. April 1835. I sin Ungdom blev han stærkt paavirket af Grundtvig, men kom noget bort fra ham paa Grund af Uenighed om Inspirationslæren og siden om Daabssymbolets Betydning. Som Universitetslærer var han den trofaste Lutheraner. Livfuld knyttede han Disciplene til sig personlig og fik ved dem en stor Betydning for K.livets Udvikling i en Tid, da meget laa nede. Han skrev meget, og adskilligt deraf vil have varig Betydning, f. E. hans Fremstilling af H. N. Hauges Liv og Virksomhed, men hans Lærebøger (K.hist. for Studenter, Dogmatik for Skolen) kunde ikke faa noget langt Liv. *D. T.*

Stenhammar. 1) **Christian S.**, sv. Præst, Naturforsker og Politiker, f. i Ed, Kalmar Len, 18. Okt. 1783, Stud. i Uppsala 1801, Mag. 1809, Docent i Fysik 1810, Lektor i Linköping 1822, Spr. i Häradshammar 1828, Dr. theol. 1845, d. 10. Jan. 1866. S. var en universel Begavelse og en virkelig Polyhistor. Hans Yndlingsstudium var dog Naturvidenskaben, og han arbejdede energisk paa at skaffe denne større Plads i de sv. Skoler; hans værdifulde entomologiske og botaniske Undersøgelser indbragte ham den for en Præst sjældne Ære at blive Medl. af Videnskabsakademiet. Hans polit. Fremtræden udmærkede sig, især i de senere Aar, ved en vidt dreven Konservatisme. — 2) **Mathias S.**, foregaaendes Halvbroder, f. i Ed, Kalmar Len, 6. Juli 1766, blev Stud. i Uppsala 1783, præsteviet 1791, Hofprædikant Aaret derefter og 1797 Spr. i Risinge (Linköping S.), Dr. theol. 1809, d. 7. Maj 1845. S. var interesseret Hymnolog, dog er hans Originalps.r, der optoges i Tillæget til Prøveps.bogen af 1793, gennemgaaende svage. Gellert var hans Forbillede. Skønt S. var Medlem af Komiteen 1811, fik han kun optaget én af sine Ps.r, en Overs. af Homburgs »Jesus meines Lebens Leben«, og dette endda først efter at Wallin yderligere havde bearbejdet den. S.s egentlige Omraade var Politiken; ved flere Rigsdage førte han Oppositionen indenfor Præstestanden. *H. Wj.*

Stenij, Sten Edvard, finsk Orientalist og Ekseget, f. i Valkeala 26. April 1857, Stud. 1874, Mag. 1882, Dr. phil. 1887, Teologiekand. 1889, s. A. Universitetsadjunkt i Hebr. og Gr., 1900 Varetager af Professoratet i N. T. i Helsingfors, Lic. theol. i Uppsala s. A., 1902 Prof. theol. og 1907 Dr. theol. hon. c. i Helsingfors. S.s videnskabelige Forf.skab er overvejende filol. Foruden finsk-sproglige Hjælpemidler til Studiet af Hebr. har han udg. et lat. Skrift om Peshitas Overs. til Ijob (1887); »Die altarab. Übers. der Briefe an die Hebräer, an die Römer und an die Corinther« (1901). Hans teol. Hovedværk er en finsk Afh. om den hollandske Konjekturalkritiks Behandling af Spørgsmaalene om Galaterbrevets Integritet (1896). Siden 1886 har S. været virksomt Medlem af den finske Bibelovers.s-Komité, hvis Prøveovers. af N. T. fuldendtes 1910. *J. G.*

Stening, en hos flere Oldtidsfolk, bl. a. hos Israeliterne, hyppig forekommende Dødsstraf (jfr. 3. Mos. 20, 2 f.). Til denne Straf hjemfaldt alle, som havde krænket Guds Ære, særlig ved Afgudsdyrkelse, Gudsbespottelse, Brud paa Sabbats-Helligheden, Tegnudlægning og Sandsigeri (3 Mos. 20, 2—27 og 24, 10 f.; 4 Mos. 15, 32 f.; 5 Mos. 13, 6 f.), endvidere enhver, som havde forgrebet sig paa Ejendele, der var bestemte og indviede til hl. Brug (Josva 7, 25), ligesom ogsaa Mænd og Kvinder, der groveligt havde sat Plet paa Familiens Ære, saaledes ulydige og genstridige Sønner (5 Mos. 21, 18) og Døtre, der blev overbevist om at have drevet Utugt i Fædrenehuset, eller som havde været deres Fæstemænd utro og havde bedrevet Utugt med andre (5 Mos. 22, 20—23), ligesom i det hele Kvinder, der var grebne i Ægteskabsbrud (Joh. 8, 5 f.). Et vel kendt Eks. paa Henrettelse ved S. afgiver Naboth, der af falske Vidner beskyldtes for at have bespottet Gud og Kongen, og efter hvis Mord Akab tog hans Vingaard i Besiddelse (1 Kong. 21, 1—27), samt fra den ældste kr. Tid Stefanos (Ap. G. 7, 56 f.). — Om Maaden, paa hvilken S. udførtes, gives ingen nærmere Oplysning i Biblen, hvorimod Talmudisterne meddeler, at de, der skulde dø ved S., saavel Mænd

som Kvinder, efter at være bleven afklædte indtil nedenfor Bæltestedet, førtes op paa en Art Skafot, hvorfra et af Vidnerne stødte den dødsdømte ned, hvorpaa først et andet Vidne kastede en stor Sten paa hans Bryst, og derefter alle tilstedeværende hver kastede en Sten paa ham, indtil Livet var udslukt, og Legemet helt var tildækket af Sten. Ved Siden af denne mere eller mindre retslige S. anvendtes S. desuden fra gl. Tid af Folkehobe imod alle, der havde paadraget sig Mængdens Had, og som man ikke længere vilde taale iblandt sig (2 Mos. 8, 26; 17, 4; 4 Mos. 14, 10; 1 Sam. 30, 6; 2 Krøn. 24, 21; 2 Mak. 1, 16 og fl. St. i N. T.). *V. S.*

Stenius. 1) **Jakob S. d. æ.**, finsk Præst, f. 1704, blev efter Præstetjeneste i S.-Finland 1740 Spr. i Pielisjärvi ind mod den russiske Grænse. I det store Sogn var alm. kirkl. Forvirring, men S. fik med brændende Iver og stor Strænghed K.tugten genoprettet og de endnu florerende hedenske Skikke udryddet. Et stort Arbejde lagde han i at lære Menigheden at læse; Øst-Finland stod i saa Henseende langt tilbage, men S.s Virksomhed kronedes med Held. Ligeledes fik han som Foregangsmand for et rationelt Agerbrug Menighedens materielle Kaar forbedret. Paa Rigsdagene 1760—62 og 1765—66 virkede han (uden at være Standsmedlem af Præsteskabet) ivrig for Ophjælpelsen af den økonomiske Tilstand i Karelen. D. 1766; han er ogsaa optraadt som landøkonomisk Forf. — 2) **Jakob S. d. y.**, Søn af foregaaende, f. 1732, Stud. i Uppsala 1748, fil. Kand. i Åbo 1755. Efter i nogle Aar at have været Leder af de finske Strømrensningsarbejder og Docent ved Åbo Akademi, blev han efter Faderens Død enstemmigt valgt til Spr. i Pielisjärvi, hvor han forblev til sin Død 1809. Han fortsatte Faderens Arbejde som Sjælesørger (dog uden dennes Strænghed), men ogsaa som Landøkonom, idet han navnlig indvandt nyt frugtbart Land ved Regulering af Vandløb og Søer. Sognets økonomiske Tilstand, der tidligere var ussel, var relativ god, da han endte sit lange Liv. Ogsaa S. optraadte som landøkonomisk Forf. og belønnedes 1762 med det sv. Videnskabernes Akademis store Pris for en Afh. *A. R. C.*

Stenkil, sv. Konge, Stifter af det Kongehus, der (1060—c. 1130) fulgte efter de gl. Uppsala-Konger, med hvilke han dog, efter Adam af Bremen, skal have været beslægtet. Den ældre Vestgötalovs Kongerække (fra Beg. af 13. Aarh.) siger, at S. var en stor Skytte og særlig elskede Vestgöterne, der hang ved ham med Hengivenhed. Efter Adam af Bremen skal S. have været Herren Jesus Kristus tro, og alle Gejstlige, der paa hans Tid besøgte Sverige, priste hans Fromhed. Ogsaa Gregor VII roste hans Levnet. Efter en isl. Meddelelse skal S. være død kort efter Slagene ved Stanfordbridge og Hastings (1066). *H. L.*

Stennet. 1) **Joseph S.**, eng. Ps.digter, f. 1663, d. 11. Juli 1713; blev 1690 Baptistpræst i London og udg. bl. a. Ps.samlingen »Hymns for the Lord's Supper« (1697; forøget Udg. 1709[3]), »Version of Solomon's Song with the Forty-Seventh Psalm« (1700; 1709[3]) og »Believers' Baptism« (1712). S.s samlede Værker med en Biografi udgaves i 4 Bd. 1732. — 2) **Samuel S.**, eng. Ps.digter, Sønnesøn af foreg., f. 1727, d. 24. Aug. 1795, var ligeledes Baptistpræst i London. Hans samlede Værker (»On personal Religion«, 1769, 1801[4], er betydeligst) udkom i 3 Bd. 1824. Heri findes ogsaa hans Ps.r. *H. J. H.*

Steno, se Steensen.

Stephan, se Stefan.

Stephan, Martin, luthersk Frimenighedsstifter, f. 13. Aug. 1777 i Mähren. Kom som ung i Breslau i de »vaktes« Kreds, der fik ham til at opgive Linnedværeriet for Studierne. Han fuldendte sin Uddannelse i Halle og Leipzig trods sin Foragt for »de kødelige Videnskaber« og blev først et Aarstid Præst i Böhmen, derpaa 1810 i Dresden (for en böhmisk Udvandrermenighed). S.s strængt luth. Opfattelse skaffede ham en betydelig, fri Tilslutning fra tysk Side, og navnlig efter 1825 sporedes Vækkelsen ved »Stephanianerne« ogsaa vidt udenfor Dresden. S.s Angreb paa Rationalismen og den preuss. Union førte dog ikke til Samarbejde mellem ham og »Gammel-Lutheranerne« (II, 166). Med en næsten katolsk Vurdering af Embedet udøvede S. et mageløst Samvittighedstyranni i Menigheden, men forsømte efterhaanden ganske Böhmerne for de Tyske. — 1837 skred Politiet ind mod hans natlige Menighedsmøder og suspenderede ham; men Rygterne om hans usædelige Vandel lod sig ikke bevise. 1838 forlod han med 700 troende, hvoriblandt Gejstlige, teol. Kandidater og Lærere, »Landskirkens Babel« og drog til Amerika. Undervejs udnævntes han til Biskop, og tæt ved St. Louis lod han Menigheden underskrive et Dokument, hvori man lovede ham Lydighed. I Perry Counti, Missouri, købtes Land, men allerede 1839 afsløredes S. som Vellystning, der ovenikøbet havde bedraget Menigheden for betroede Midler. Han udstødtes 30. Maj og drog til Illinois, hvor han døde 21. Febr. 1846. Om Udvandrernes Organisation til Missouri-Synoden jfr. Art. K. F. W. Walther. *H. J. H.*

Stephansen, Anders, kr. Filantrop, Børnehjemssagens Fader, f. 20. Aug. 1791 i Terndrup ved Aalborg, Søn af en Boelsmand og tidligere Omgangsskoleholder, blev 1803 Huslærer hos Spr. Holst i Skibsted, der læste med ham, saa han et Par Aar efter fik en Huslærerplads, først paa Dragsgaard, saa paa Voergaard (til 1818, afbrudt ved et Ophold 1812—15 paa Jonstrup Seminarium, endt med Udmærkelse til Eksamen). Efter et mislykket Forsøg i Nibe oprettede han 1820 en Privatskole i Aalborg, som lykkedes godt, tilmed da han (1824) i sin 12 Aar yngre Hustru Dorthea, f. Svenningsen, fik en udmærket Støtte og Leder af et tilsvarende Pigeinstitut. I en halv Snes Aar havde det barnløse Ægtepar her en paaskønnet Virksomhed, men S. opgav den for at ofre sig for at skaffe fattige og forladte Børn et kr. Hjem og sædelig Opdragelse. Efter Fellenbergs Mønster tænkte S. sig Hjemmet i Forbindelse med Skole og Jordbrug. Hans første Planer strandede, da ingen vilde hjælpe ham, men samme Aar (1832) bragte Seminarieforstander (senere Biskop) Brammer ham i Forbindelse med Lensgreve Fr. Ad. Holstein til Holsteinborg, der havde gjort et mislykket Forsøg paa at indrette Enkesædet Fuirendal til et Hospital, der ogsaa

skulde tage sig af forladte Børn. Han overlod S. Hus, Have og Markjord, og 4. Maj 1833 aabnedes »det Fuirendaler Institut« (udt. Fyrendal), hvis bærende Tanker var det kr. Familieliv og Haabet om ved forebyggende Virksomhed at redde hæderlige, forladte Børn for Samfundet. Men intet Fattigvæsen vilde sende ham Børn at danne Hjem for sammen med de 10, Grev H. havde skaffet ham. Saa maatte han optage 12 »moralsk fordærvede« Drenge fra Kbhvn gennem den Komité, som snart derpaa stiftede Anstalten »Flakkebjerg« (med C. C. Møller som Forstander, da S. bestemt fastholdt sin opr. Tanke). 1840 flyttede S. sin Opdragelsesanstalt til den forfaldne Gaard Hjortholm, som han købte og kaldte »Holsteinsminde«; Patronatet over Stiftelsen beholdt Besidderen af Grevskabet. Trange Kaar og voksende Underskud, trods yderste Sparsommelighed og en Del Understøttelse (saal. fra Enkedronningen), gjorde til Tider Gærningen saare byrdefuld for S. og hans Dorthea, men de bevarede Glæden derved og Tilliden til Gud. S., der først stod den sydvestsjæll. Vækkelsesbevægelse nær, sluttede sig efterhaanden til den grundtvigske Lejr og blev stærkt optaget af Grundtvigs Folkeoplysningstanker. 1852 købte ham Nabogaarden Hindholm og oprettede en Højskole her. Den af Rigsdagen bevilgede Statsunderstøttelse brugte han helt til Børneinstitutet. S. havde sjældne Lærergaver, en frodig Fantasi, rigt Humør, blandet med dyb Alvor og utrættelig Ofiervillighed, men han var en højst upraktisk Mand, og da hans Hustru, der sad inde med de praktiske Evner, under Pengekrisen 1857 brød sammen ved et apoplektisk Anfald, var ogsaa hans Værks bedste Tid forbi. Da hun døde 5. Okt. 1865, maatte S. efterhaanden overlade Arbejdet til yngre Kræfter. Han døde 22. Marts 1870 med de Ord: »Maa jeg nu altid være hos dig, min Frelser?« Skønt S.s Børnehjem ikke blev Virkeliggørelsen af hans Tanker, har dog Børnehjemstanken i Danmark sit Udspring fra hans banebrydende Værk. (C. Nielsen, Holsteinsminde, 1875; Beretninger fra Fuirendal 1837—40 og Holsteinsminde 1840 f.; Budde i Aarsberetn. fra 1891 og i Danske Børnehjem, 1900; L. Schrøder, Den nordiske Højskole I, 1904, 74 f.) *N. D.*

Stephansson, se Stefánsson.

Stephanus (Étienne, Estienne), fr. Bogtrykkerfamilie i 16. og 17. Aarh., hvis Medlemmer hævede Bogtrykkerkunsten til stor Fuldkommenhed, men desuden var fremragende Lærde: Henry (I) S., Stamfaderen, arbejdede 1502—04 i Paris og udgav mest teol. og filos. Lit. (den klass. Lit. tryktes da endnu i Italien). D. 1520. Hans Søn, Robert (I) S., gjorde sit Hus til Samlingssted for Paris' Lærde (hyppig besøgt af Frans I og Marguerite af Navarra); Latin var Samtalesproget selv blandt Tyendet. Ved sine talrige Klassikerudgaver fik han stor Betydning for Skole og Universitet, men hans smukke lat. Tryk af N. T. (Sedez. 1523) vakte paa Gr. af Tekstudeladelser Sorbonnens Forbitrelse, hvilket bevirkede hans senere Bortrejse. Hans Hovedværk er den af ham og Jean Thierry forf. og trykte *Thesaurus linguae latinae* (1532). Efter Udgivelsen af den hebr. Bibel (1539—46) blev han Typographus regius. 1551 nedsatte han sig i Genève, gik over til den ref. K. og udg. talrige Værker af de derboende Reformatorer. D. 7. Sept. 1559. Af hans 8 Børn blev navnlig Henry (II) S., f. 1528, berømt. Han var dygtig i Gr., Matematik og Astrologi. Efter Rejser i Italien, England og Flandern etablerede han sig for Fuggernes Penge i Paris, og 1572 udkom hans Hovedværk, *Thesaurus linguae graecae,* hvis Udgivelse slugte hans hele Formue. Siden flakkede han om i Europa og døde i Lyon 1598. Hans Sønnesøn, Antoine S., f. 1592 i Gent, d. 1672 i Paris, besørgede for Oratorianerne bl. a. Udgaver af Krysostomos og LXX. (Bernard, Les Estiennes et les types grecs de Francois I, 1856; Lorck, Handbuch der Gesch. der Buchdruckerkunst I, 1882, S. 202 f.). *H. J. H.*

Stephen. 1) **James S.**, engelsk Filantrop, f. 1758, opr. Advokat i Brit. Vestindien. Under et Besøg 1788 i England traadte han i Forbindelse med Wilberforce (se d.), til hvem han senere sendte Meddelelser om Negerslaveriet. 1794 bosatte han sig i London, og efter at have mistet sin Hustru ægtede han en Søster til Wilberforce. Han sluttede sig til den evang. Kreds, »Clapham Sekten« (I, 514), og tog især Del i Kampen mod Slaveriet. 1808 valgtes han ind i Parlamentet, og 1811 udnævntes han til Kancellireferent. Indtil sin sidste Sygdom var han en utrættelig Forkæmper for Slaveriets Afskaffelse, og hans Værk »Slavery in the British West India Colonies« (I—II, 1824—30) var et betydningsfuldt Indlæg i denne Sag. D. 1832. (Life of J. S., by his Son George S., 1875). — 2) Sir **James S.**, engelsk Jurist, Søn af foreg., f. 1789, stud. i Cambridge, nedsatte sig som Advokat og blev 1813 Konsulent under Departementet for Kolonierne. Ligesom Faderen hørte han til den evang. Kreds, og han ægtede en Datter af J. Venn (se d. A.), Spr. i Clapham. Af Interesse for Slaveriets Bekæmpelse opgav han sin Sagførerpraksis og indtraadte som Sekretær i Kolonidepartementet. Loven om Slaveriets Afskaffelse (1833) var affattet af ham. Hans »Essays in Ecclesiastical Biography« (I—II, 1849, 5. Udg. i 1 Bd. 1867) blev til i sparsomme Fritimer; i det mindste de, der handler om den evang. Retnings Mænd, er af blivende Værd. 1849 blev han Prof. i Hist. i Cambridge. D. 1859. (Letters of Sir J. S. with Biographical Notes by his Daughter C. E. S., 1906). — 3) **Leslie S.**, engelsk Filosof, Søn af foreg., f. 1832, studerede i Cambridge. 1855 blev han ordineret uden at føle Kald til Præstegærningen; han kastede sig saa over Filos. og gled lidt efter lidt bort fra K.n. Han maatte derfor opgive sin Stilling som Tutor og levede fra 1864 i London som en meget produktiv Skribent. Den negative Side af hans Filos. træder stærkest frem i »Essays on Free Thinking and Plain Speaking« (1873) og »An Agnostic's Apology and Other Essays« (1893), den positive finder man bedst i »Science of Ethics« (1882). I sin »History of English Thought in the 18th Century« (I—II, 1876) og Fortsættelsen »The English Utilitarians« (I—III, 1900) har han aandfuldt behandlet en Række filos. Systemer. Ved disse o. a. Skr. fik han en fremskudt Plads blandt Agnosticismens Talsmænd, og han blev Præsident for de

»etiske Selskaber«, der afholder Søndagsforsamlinger i London; ved saadanne holdt han sine Foredrag »Social Rights and Duties« (1896). D. 1904. (Life and Letters of L. S., by F. W. Maitland, 1906). — 4) **Caroline Emelia S.**, Søster til foreg., f. 1834, forenede med lit. Interesser et aabent Blik for Samfundets Nød. I et lille Skrift »The Service of the Poor« (1871) kritiserede hun de kirkl. »Søsterskaber« (Diakonisser) og krævede en human Sygepleje uden kirkl. Tilknytning. Men snart efter foregik der et Omslag hos hende, og 1877 sluttede hun sig til »Vennernes Samfund«, hvilket hun gjorde Rede for i sin Bog »Quaker Strongholds« (1891). Hun arbejdede sammen med den bekendte Filantrop Octavia Hill (Life of O. H., by C. E. Maurice, 1913). Fra 1885 indtil sin Død i 1909 levede hun i Cambridge. Et posthumt Skrift »The Vision of Faith« (1911) har hendes Niece Katharine S. forsynet med en Biografi. *C. E. F.*

Stephens. 1) **George S.**, Arkæolog og Runeforsker, f. i Liverpool 13. Dec. 1813, d. 9. Aug. 1895 i Kbhvn. S.s Iver for at finde det engelske Sprogs Urform drev ham i en ung Alder til Skandinavien, hvor han fra 1834 opholdt sig til sin Død, først i Stockholm og, efter 1851, som Lektor og Prof. i Engelsk ved Kbhvns Universitet. Hans store og begejstrede Arbejde i Runologiens Tjeneste skal ikke omtales her, men lejlighedsvis førtes han, navnlig under Opholdet i Sverige, ind paa Æmner af k.hist. Art. Herhen hørende Skrifter er: S. Patriks Sagan (udg. af S. og Ahlstrand), 1844; Ett fornsvenskt legendarium, innehållande medeltids klostersagor om helgon, påfvor och keisare I—II, 1847—58 (begge disse udg. i det af S. stiftede sv. Fornskrift-Sällskapets Skrifter); Tvende Old-Engelske Digte (Abgar-Legenden og en Homili), 1853; Brottstycken av en Dominikaner-Ordens Statut-Bok, 1852; Likstenen i Lund öfver Biskop Herman (i Tidskrift f. Skånes Fornminnen, 1873); Seven heathen and christian scandinavian antiquarian objects in the Stephens Museum, Husaby. 1892. *H. J. H.* — 2) **William Richard Wood S.**, engelsk K.historiker, f. 1839, stud. i Oxford, blev ordineret 1864 og var Præst sukcessivt forskellige Steder i Sussex, indtil han i 1894 udnævntes til Domprovst i Winchester. En Del af sin Formue anvendte han til Restauration af de Kirker, hvortil han var knyttet. Han hørte til den moderate Fløj indenfor den højkirkl. Retning og i polit. Hens. til det liberale Parti. Han var en dygtig K.historiker og skrev bl. a. en fortrinlig Biografi af sin Svigerfader W. F. Hook (II, 458); St. Chrysostom (1880[2]); Helps to the Study of the Book of Common Prayer (1901[2]); samt 2. Bd. (1066—1272) i det af ham selv og W. Hunt udg. Værk »The English Church«. D. 1902. *C. E. F.*

Stepping, sønderjydsk Sogn, delvis i Gram, delvis i Tyrstrup Herred, har spillet en fremtrædende Rolle i den pietistiske Vækkelses Historie. 1724 blev Klaus Schumacher, der bl. a. havde studeret i Jena, Faderens Efterfølger som Spr.; han regnede sin Vækkelse fra 1735, drev derpaa som ivrig Pietist »vældigt paa den virksomme Krdm«, med kendelige Følger i hans Sogne, men »ruinerede sin Hytte ved sin Lovmæssighed.« Da han imidlertid »intet andet vilde prædike end Jesu blodige Fortjeneste«, traadte han ogsaa Herrnhutismens Mænd venligt imøde. Hans Efterfølger Jørgen Kastrup (fra 1738) var blevet vakt i Kolding 1733, traadte 1737 Herrnhutere som Geert (Gerhard) Hansen (II, 344) og D. Piper nær, men var i sin første Præstetid pint af »meget ængsteligt Væsen«; først i det nære Forhold til Brødremenigheden fandt han Fred. 1740 opholdt G. Hansen (der blev hans Svoger) og flere »Brødre« sig i længere Tid i Præstegaarden, senere fulgte Besøg af de kbhvnske Brødres Leder L. Prætorius, Nitschmann o. fl.; nu indrettedes »Conferents-Forsamlinger«, »Selskaber« (Korinddeling), og der holdtes »Nattevagter«; en stor Bevægelse opstod i Landsbyerne, og selv Kastrup var betænkelig, da det affødte flere Klager, saaledes efter Visitatsen 1743 en Klage til Kongen fra Sognefogden og mange Bønder. 1745 tog Emissæren A. Grassmann og en Menighedssøster fast Ophold i Præstegaarden og gjorde nu S. til Midtpunktet for den herrnhutiske Vækkelse i Sønderjylland (her samledes ogsaa et Præstekonvent), og fra S. berejste Grassmann ivrigt Nørrejylland og tilsaa de vakte. Han efterfulgtes 1751 af M. Zeisberger. 1769 var $^1/_5$ af de voksne i Stepping og Annexet Frorup Medlemmer af det herrnhut. Samfund. Dengang truede Regeringen med Indgriben i Anl. af, at Præsten lod sine Børn opdrage i herrnhut. Skoler, men slog kort efter ind paa en højst herrnhutvenlig Bane. 1770 fik Kastrup »Broder« Niels Mygind til Kap. og Successor; men da Regeringen Dec. 1771 tillod Anlægget af Menighedsbyen Christiansfeld (I, 505), flyttede efterhaanden adskillige af S.s Beboere til den nye By, der derefter blev det herrnhut. Midtpunkt med stor Betydning ogsaa for det rel. Liv i Kongeriget. Kastrup tog sin Afsked fra S. 1777 og levede sine sidste 4 Aar i Christiansfeld. (Heiberg i Kh. Sml. 5. R. II, 611 f.). *J. O. A.*

Stern, Henry Aron, Israelsmissionær, f. 11. April 1820 i Unterreichenbach; hans Forældre var ortodokse Jøder. I Hamburg kom S. tilfældig til at læse nogle kr. Miss.s-Traktater, og da han i 1839 kom til London, blev han ligeledes tilfældig ført i Forbindelse med Israelsmiss.en, blev stærkt grebet af N. T. og døbt 1840. Faa Aar efter begyndte hans dygtige og æventyrlige Miss.s-Virksomhed i Orienten (Persien, Kurdistan, Mesopotamien, Arabien), skildret i hans »Dawnings of life in the East« (1854) og »Wanderings in the East« (1855). Fra 1860 gjorde han Pionerarbejde i Abessinien, der førte til, at han og hans Medarbejdere i $4^1/_2$ Aar vansmægtede i Fængsel under store Lidelser. Da de ved en engelsk Hærs Komme til Landet omsider blev befriede, havde S.s Helbred faaet et alvorligt Knæk. Resten af sit Liv virkede han derfor som Israelsmissionær i London. For sin Forf.virksomhed hædredes han med den teol. Doktorgrad. Foruden de omtalte Værker kan endnu nævnes »Wanderings amongst the Jews in Abyssinia« (1862) og »The captive Missionary« (1868). D. 13. Maj 1885. (A. Isaacs, Memoir of H. A. Stern; Torm, Fortællinger af Israelsmissionens Hist., S. 60 f.). *F. T.*

Sternberg, By i Storhertugdømmet Mecklenburg-Schwerin, 3027 Indb. (1905), berømt i Slutn. af Middelalderen ved »de blødende Hostier«. 1492 købte Jøden Eleazar af en forhutlet Messepræst, Peter Dansker, 2 indviede Hostier, som han sammen med flere Jøder sønderflængede med Knive. Da Hostierne straks »blødte« voldsomt og gjorde flere Undere, afleveredes de atter til Præsten, der forfærdet nedgravede dem. Men pint af sin Samvittighed bekendte han sin Brøde, Jøderne kom i pinligt Forhør, og sluttelig maatte 25 Mænd og 2 Kvinder bestige Baalet. Præsten blev Aaret efter pint og derpaa brændt i Rostock. S. tog nu et mægtigt Opsving, thi Masser af Pilegrimme (ogsaa dske) besøgte »det hellige Blod«, der fik sit eget, endnu bevarede Kapel, og bragte saa store Rigdomme til Byen, at de maatte fordeles til andre, mindre besøgte Valfartssteder. Den fremtrængende Ref. gjorde hurtig Ende herpaa, og 1533 kan Dyrkelsen af »det hl. Blod« siges at være ophørt. Mærkeligt er det, at Beretningen allerede meget tidlig og meget grundig er givet af en af den tyske Humanismes betydeligste Banebrydere, Nic. Marschalk i »Mons Stellarum« (1512 og 22). Se endv. Jahrbücher des Mecklenburg. Vereins f. Gesch. XII, 1847. *H. J. H.*

Sterne, Laurence, eng. Præst og humoristisk Forf., f. 24. Nov. 1713 i Irland, stud. i Cambridge, blev Præst i Sutton ved York og levede stille her i 20 Aar, men paavirkedes af en begavet, men epikuræisk præget Ven, John Hall-Stevenson. 1760 drog han til London, idet de to første Bd. af hans berømte Roman *The life and opinions of Tristram Shandy* (I—IX, 1759—67) med eet Slag havde gjort ham til Englands populæreste Forf. Værket er en Samling Skizzer, planløst samlet, men gennemvævet af stor Lærdom og et vidunderligt Lune og Følsomhed og i en overraskende og ny Form. Af andre Værker kan nævnes *Sentimental Journey through France a. Italy,* 1768 (har paavirket Goethes »Werther« og Baggesens »Labyrinten«), samt talrige »Sermons« og tre Bd. Breve. (S.s samlede Værker I—VI, 1894; Fitzgerald, Life of S. I—II², 1896). *H. J. H.*

Sternhold, Thomas, eng. Ps.digter, f. o. 1500, d. 1549, lagde Grunden til den versificerede Overs. af G. T.s Ps.r, som blev fuldendt af John Hopkins 1562, og som derpaa i 200 Aar var føjet til *Prayer-Book* (denne Overs. kaldes »Old Version« til Forskel fra Tate's og Brady's). Hvormange af Ps.rne S. har oversat, er dog højst tvivlsomt, og som Helhed staar »Old Version« digterisk ret lavt, dens Forf.e »havde drukket dybere af Jordan end af Helikon«; dog brugtes den mange Steder paa Landet helt op i 19. Aarh. *H. J. H.*

Steuchius. 1) **Petrus S.,** f. 1605, Student i Uppsala 1624, Magister 1632, Lektor i Strängnäs 1633, 1644 Hofprædikant hos Dronning Kristina, 1647 Superintendent over det nyoprettede Norrland Stift samt Spr. i Hernösand, virkede 35 Aar i denne Stilling med utrættelig Iver, lærte sig saaledes Lappisk og Finsk for at kunne faa Forbindelse med Befolkningen. Som Visitator viste han stor Flid og fik indrettet mange Folkeskoler samt et Gymnasium og en Trivialskole i Hernösand. 1682 fik han sin Søn (Mattias S.) til Medhjælper; d. 16. Dec. 1683. — 2) **Mattias S.,** f. 26. Okt. 1644, stud. i Uppsala, derpaa 1667—72 paa Rejser i Tyskland, Holland og England; 1671 var han blevet Lektor i Hernösand, præsteviedes 1672, blev 1676 Prof. i Uppsala i Logik og Metafysik og bekæmpede som saadan ivrig den cartesianske Filos. Fra 1682 af vikarierede han for Faderen som Superintendent i Norrland, fik selv Stillingen 1683 og virkede som saadan ivrig for Lappernes Omvendelse og for Skoleväsenet, 1693 blev han Dr. theol. og Aaret efter udnævnt til teol. Prof. i Uppsala og Ærkebispens Medhjælper. Men inden han forlod Hernösand, tilbød Kongen ham Lunds Stift, hvor han gjorde et stort Arbejde. Paa hans Initiativ indrettedes Gudstjenesten paa Sv., og det kirkelige Liv i de erobrede Provinser reguleredes efter den sv. K.-Ordning og den sv. Haandbog. 1714 kaldedes han efter Spegel til Ærkebispestolen, hvis mangehaande Hverv han varetog »med sædvanlig Flid, Dristighed og Forsigtighed«. D. 2. Aug. 1730. — 3) **Jøns S.,** Søn af foregaaende, f. 3. Jan. 1676, stud. i Uppsala og Lund og blev efter en Udenlandsrejse filos. Docent i Uppsala, 1702 ekstraord. Prof. og Bibliotekar i Lund og Aaret efter Præpositus for det akad. Kommunitet ssteds, 1707 Prof. i Uppsala i Logik og 1710 i Moral; 1719 Dr. theol. og Spr. i Näs, 1723 Superintendent i Karlstad og 1730 Biskop i Linköping. Inden han kunde tiltræde det sidste Embede, udnævntes han til Faderens Efterfølger som Ærkebiskop i Uppsala. Levnedsbeskrivelser priser hans Lærdom, Tjenstvilligh ed, Fromhed, Sagtmodighed og Forsigtighed. Han nød stor Tillid paa højeste Sted og kunde derfor i Almindelighed med Held gøre sin Vilje og sine Anskuelser gældende. D. 21. Juni 1742. *D. F.*

Steudel, Johann Christian Friedrich, f. 1779, paa mødrene Side i Slægt med J. A. Bengel, studerede i Tübingen og lagde sig navnlig efter Hebr. og orient. Sprog. Nogle Aar var han Præst forsk. Steder, men 1815 blev han Prof. i Tübingen, hvor han forblev indtil sin Død 1837. Som Teolog hører han til den ældre Tübingerskole. Hans Skrifter vedrører mest de systematiske Fag, og han er ikke helt uden Grund bleven anklaget for Stridssyge. I Slutn. af sit Liv kæmpede han navnlig mod den med Strauss frembrydende negative Teologi. *J. C.*

Steuernagel, Carl, tysk protest. Teolog, f. 17. Febr. 1869, studerede i Halle, blev 1894 Dr. phil., 1895 Lic. theol., 1909 Dr. theol., 1895 Privatdocent og 1907 Prof. extraord. i Halle. Vigtigste Skrifter: Der Rahmen des Deuteronomiums (1904); Die Entstehung des deuteronomischen Gesetzes (1896); Deuteronomium, Josua, Allgemeine Einleitung in den Hexateuch [i Nowacks Handkommentar] (1898—1900); Die Einwanderung der israelitischen Stämme (1901); Hebr. Grammatik (1903); Lehrbuch der Einleitung in das Alte Testament (1912). S. har siden 1903 været Udgiver af Zeitschrift des Deutschen Palästinavereins. *J. C. J.*

Steward, Benævnelse i de metodistiske »Societies« for Regnskabsføreren, der modtager de frivillige Gaver.

Stewart. 1) **Dougald**, Prof. i Moral-Filos. i Edinburgh, f. 22. Nov. 1753, d. 11. Juni 1828. Som Student blev han i Edinburgh paavirket af Adam Fergusson (II, 37) og i Glasgow af Thomas Reid (III, 733). 1785 blev han Fergussons Efterfølger som Prof. i Moralfilos. og virkede som saadan til 1820. S. er Hovedmanden for den af Reid begyndte »philosophy of common sense«, men hans Forelæsninger greb ogsaa ind paa polit. Problemer og drog Elever til ham som Brougham, Palmerston og Russell. Et prægtigt Monument for S. findes paa Calton Hill i Edinburgh. (S.s samlede Værker I—XI, udg. af W. Hamilton, 1854—58; Levnedsskildring af Sønnen Matthew S. i Annual Biography, 1829; Mc Cosh, Scottish Philosophy, 1875, S. 162 f.). — 2) **Robert Warren S.**, eng. Missionær, f. i Marts 1850, indtraadte 1875 i Church Miss. Soc., ordineredes Aaret efter i London og drog til Kina, hvor han i Fuchau ledede en Skole for indfødte Evangelister og Præster. Efter et Ophold i Hjemmet paa Gr. af Sygdom drog han 1891 atter til Kolonierne og kom 1893 til Kina igen, hvor han nu virkede i Byen Ku-cheng; særlig ivrede han for Oprettelsen af Dag-Skoler, og han haabede paa en indfødt Kirke, helt baaret af Indfødte. Han myrdedes 1. Aug. 1895 i Hwa-sang. *H. J. H.*

Sthen. 1) **Hans Christensen S.**, dsk Ps.-digter; f. i Roskilde, 1565 Rektor i Helsingør, hvormed han Aaret efter forenede Embedet som Kapellan, 1583 Spr. i Malmø, i hvilken Stilling han døde 1610, antagelig ca. 70 Aar gl. Fra Rektortiden stammer bl. a. Skolekomedien »Kortvending« (udg. af Birket Smith i Dske Sml. I). S.s Navn er blevet kendt og uforglemmeligt ved de Ps.r, han har indstrøet i forsk. smaa Opbyggelsesskrifter (særlig »En liden Haandbog«, 1571 og »En liden Vandrebog«, o. 1591). Enkelte, som C. J. Brandt tilskrev ham, maa dog atter fraskrives ham (Ps.bog f. K. o. Hj. 132, 590, 612, Landstad 105, 140, 606; se Kirkehist. Sml. 5. IV, 514). Men det, der bliver tilbage, er dog betydeligt og værdifuldt ved sin jævne, trohjertede Tone og den ofte noget vemodige Klang. Hans Sprog har stærk Tilknytning til Middelalderens dske Lyrik, benytter stundom Folkesangenes Melodier eller omskriver endog kristeligt deres Tekster (»Et trofast Hjerte, o Herre min«, der vel er af ham). Mest kendt er vel »Herre Jesu Krist« (bearb.: »Du Herre Krist«). I Svenska Psboken er af ham 195 og 438. Han var iøvrigt helt glemt, indtil C. J. Brandt fremdrog ham i »Den dske Ps.digtning«. (C. J. Brandt, Hans Christensen Sthen, 1888). *P. S.* — 2) **Laurids Halvorsen S.**, norsk Præst, Stud. i Kbhvn 1613 og siden 1617 flere Aar i Wittenberg; her udgav han 1620 en omfangsrig lat. Udlæggelse af Salomos Højsang. 1622 blev han Spr. til Sem ved Tønsberg. Her kom han snart i Rygte for, at han »lod sig mærke med papistisk Lærdom, naar han var blandt gemene Folk udi Enlighed«. Efter at Biskop Glostrup i 1627 havde taget ham i Skole herfor, blev han 1628 stævnet for Oslo Domkapitel. Flere Vidner paastod under Ed at have hørt ham tale haanlig om Luther og Resen, ophøje Paven, forsvare Helgendyrkelse, Skærsild o. l. Der fandtes ogsaa flere kat. Skrifter i hans Bogsamling. Trods alt dette blev Hr. Laurids staaende i sit Embede til sin Død 1643. Af Akterne faar man intet gunstigt Billede af ham. Dog maa han have været en Mand med boglige Interesser fremfor de fleste af Datidens Præster. (Norsk hist. Tidsskr. 3. R. III, 336 f.). *A. B.*

Sthyr, Hans Valdemar, dansk Teolog, f. 3. Okt. 1838 i Frederikshavn, cand. theol. 1861, opholdt sig derefter 1863—66 i Udlandet og deltog umiddelbart efter Hjemkomsten i en Konkurrence om en Docentplads i systemat. Teol. 1870 tog han Licentiatgraden ved en Afh. om »Ref.ens Forberedelse og Beg. i Frankrig indtil Aar 1523«. Han holdt derefter Forelæsninger som Privatdocent og blev 1871 udnævnt til Censor ved teol. Eksamen. 1873—77 var han Spr. i Alslev og Hostrup i Ribe Stift, men blev 1877 udnævnt til Prof. i nytestl. Eksegese. 1883—1896 redigerede han Teol. Tidsskrift. 1886 fik han Sæde i Landstinget; 1887—97 var han Biskop over Lolland-Falsters Stift, 1897—1900 Kultusminister og gennemførte som saadan Skoleloven af 24. Marts 1899. Derefter blev han Biskop over Fyns Stift, men døde allerede 5. Marts 1905. Af lit. Arbejder kan endnu nævnes: »Lutheranerne i Frankrig 1524—1526«, 1879, »Den nytestl. Teksts Historie«, 1884, »Paulus' Breve til Menigheden i Thessalonika«, 1893. *F. T.*

Sticharion, se Stikarion.

Stichometri, se Stikometri.

Stiefel. 1) **Esaias S.**, sværmerisk Vinhandler fra Beg. af 17 Aarh., forkastede Prædiken og det skrevne Ord, erklærede Daab og Nadver for Trolddom og lærte, at Kristus boede i ham baade efter Kraft og Væsen. 1615 vandt han i Erfurt Grevinde Juliane af Gleichen for sig, saa at hun blev sat i det lille Band. Efter flere Processer blev han omvendt af Pastor Hogel i Erfurt; d. 1627 ssteds. — 2) **Michael S.**, Ven af Luther, f. 1486 i Esslingen i Schwaben, Augustinereremit i sin Fødestad; grebet af Luthers Skrifter begyndte han paa Grublerier over Aabenbaringens Hemmeligheder og Beregninger af Dyrets Tal (Joh. Aab. 13); stærkt præget heraf er et Skrift fra 1522, hvori han kraftig tager Luthers Parti. S. A. maatte han flygte og blev evang. Præst paa forsk. Steder, stadig beskæftiget med apokalyptiske og kabbalistiske Regnestykker. Senere slog han sig paa Matematik, skal have opdaget Logaritmerne, men opgav aldrig sine Talkunster. D. som Matematiklærer i Jena 1567. *N. M. P.*

Stiekna (el. De Steken), **Conrad** (Conradus ab Austria), en af Joh. Hus's Forløbere, d. 1369 i Prag, hvor han i Tein-Kirken skal have prædiket flammende mod Gejstlighedens Hykleri og Vellevnet og mod Simoni. I sit Værk »Accusationes mendicantium« angriber han baade Tiggerordnerne og Biskopperne. (Zitte, Lebensbeschreibungen der drey ausgezeichnetsten Vorläufer des berühmten M. J. Hus, 1786; Jordan, Die Vorläufer des Hussitenthums in Böhmen, 1846). *H. J. H.*

Stier, Rudolf Ewald, tysk Teolog, f. 17. Marts 1800, var i de første Ungdomsaar ganske optaget af æstetiske og nationale Interesser, men efter at han havde oplevet et alvor-

ligt rel. Gennembrud, blev det Alvor med de teol. Studier. Efter disses Tilendebringelse var han 1824—28 Lærer ved Miss.s-Skolen i Basel, derefter Præst og Superintendent i forsk. Egne af Tyskland, tilsidst i Eisleben, hvor han døde 16. Dec. 1862. Biblen var Midtpunktet i alle hans Studier fra første Færd. Han har skrevet en Række Fortolkninger baade til gltestl. og nytestl. Skrifter, i hvilke dog det praktisk opbyggelige Element har en mere fremtrædende Plads end det videnskabelige. Mest bekendt og læst er hans omfattende Fortolkning til Herrens Taler (»Die Reden des Herrn« I—VI, 1843 f.). Ogsaa paa den prakt. Teol.s Omraader har han skrevet adskilligt, bl. a. »Grundriss einer biblischen Keryktik« (1830). Hans teol. Standpunkt var stærkt konservativt; dog var han ikke Tilhænger af Læren om en Bogstavinspiration. *F. T.*

Stift. 1. Tyskland (det tysk-rom. Rige). Ordet S. betyder i den kirkelige Sprogbrug her opr. selve Stiftelsesakten (Fundationen), derpaa det stiftede, de til Formaalet (rel., filantropisk, pædagogisk) baandlagte Midler, Bygningen (Huset, hvori Virksomheden foregaar; Kirken, Kapellet eller Altret, hvorved de stiftede Messer osv. læses), men navnlig de Korporationer, verdslige (Gilder) eller gejstlige, der paa Grundlag af Fundatser eller Statuter optræder som »juridiske Personer«, ejer den særlige Korporationsejendom og virker for det retsligt fastslaaede Formaal. Specielt kaldes Bispedømmer, Kapitler og Herreklostre for S.er. — Benævnelsen hænger for Kapitlernes Vedk. sammen med Opløsningen af det tidligere klosterlige Fællesliv og Vedtagelsen af de særlige korporative Rettigheder for de overfor Bispen selvstændiggjorte Kapitler (de fører derfor ogsaa eget Segl). I Domkapitlerne adskilles Bispernes særlige »Mensalgods« (III, 231) fra Kapitlets Gods, og særlige Præbender for Domherrerne oprettes (jfr. II, 725; III, 617); paa samme Vis adskilles i Kollegiatkapitler mellem »mensa præpositi« (eller decani) og »m. canonicorum«. Dog synes Betegnelsen S. først at være brugt om Kollegiatkapitler (II, 824), som i 13. Aarh. netop kaldes »stiftede« (»gestichte«) i Modsætning til »de høje« S.er ved Domkirkerne, og hvis Medlemmer derfor hed Stiftsherrer eller Korherrer, modsat Domherrerne. Præbendeudskillelsen blev afgørende for S.ernes Personalbestand, thi den gav Anl. til et stigende Tilløb af yngre Adelsmandssønner, og det vedtoges (ogsaa navnlig siden 13. Aarh.) i de fleste tyske Domkapitler, især i Sydtyskland, at kun Adelsfolk kunde blive Domherrer; Kollegiatkapitlerne fulgte efter, og saaledes opstod Betegnelsen »Stiftsadel« om den reneste Adel, hvortil krævedes 16 Aner. — Analogt kaldtes saa Bispestolen med dens særlige Indtægter og Rettigheder for S.; der tales om Ærke-S.er og Høj-S.er (Bispesæder) og om S.s-Kirker. Ogsaa Herre-Klostrene med deres store og særlig privilegerede Jordegodser og deres korporativt ordnede Medlemmer kaldes S.er (saaledes navnlig Benedictiner- og Cistercienserabbedierne, Præmonstratenser- og Augustiner»klostre« og Ridderordnernes Klostre, hvortil kommer de kvindelige Kanonisse- [eller Stiftsdame-] Klostre). — En særlig indflydelsesrig polit. Stilling i det tysk-rom. Rige indtager de rigsumiddelbare S.er, hvis Ledere betragtedes som Rigsfyrster. Allerede efter 10. og 11. Aarh.s Grundsætninger betragtedes Indehaverne af de ved kgl. Gods funderede »Egenkirker« (Privatkirker, jfr. Art. Sogn) som Rigsembedsmænd. Efter Investiturstriden, der tilintetgjorde Kongernes kirkelige Herredømme over disse Kirker, vedblev Forleningen med »Temporalia« (regalia) paa Statens Vegne at bestaa. Ved Udg. af 12. Aarh. betragtes de Ærkebisper, Bisper, Abbeder og Abbedisser, der investeredes umiddelbart af Kongen (med »temporalia«) som »gejstlige Rigsfyrster« (principes ecclesiastici, »Pfaffenfürsten«), men den verdslige Underordning betød saare lidt, og da Kongemagten 1220 opgav sin Spolie- og Regalieret (s. d.), stod de gejstlige Rigsfyrster i Virkeligheden som selvstændige Landsherrer for Rigsgodsets Vedk. Rigs-S.s-Godset laa spredt over hele Riget, men udgjorde mellem $^1/_6$ og $^1/_7$ af dette; tættest laa disse gejstlige Enklaver i NV.- og V.-Tyskland. Topografisk falder de tyske Ærke- og Bispe-»S.er« ikke sammen med de kirkelige Diœceser (hvad vi kalder S.er, tysk: »Sprengel«). Denne Ordning kunde give Anl. til ret forviklede Forhold. Ærkebispen af Magdeburg var f. E. Landsherre over Dele af Bispen af Brandenburgs S. (Diœces), men denne var for disse Deles Vedkommende hans kirkelige Overhoved (Ordinarius), skønt han var Suffraganbisp under Magdeburg. I Slutn. af Middelalderen maatte ogsaa ofte de gejstlige Fyrster regere deres S. (altsaa som Landsherrer) fra et andet Sted end det kirkelige S.s-Midtpunkt (hvor Domkirken fandtes), og navnlig Rigsstæder som Augsburg, Konstanz og Lübeck tillod end ikke Bisperne at ride ind i Byen til deres Domkirke ved Intronisationen, før de havde garanteret Byernes Rettigheder. Paa den a. S. tiltvang f. E. Dom-S.erne sig stærk Indflydelse paa Høj-S.ernes Regering, som fødte »Stænder« paa S.ernes Landdage. Ordningen bidrog i høj Grad til at verdsliggøre Bisperne og fjærne dem fra den egtl. kirkelige Embedsførelse, som de ofte omtrent helt overlod andre. Tallet paa det tyske Riges gejstlige Rigsfyrster var i 13. Aarh. 93 (1 Patriark [Aquileja], 7 Ærkebisper, 39 Bisper, 29 Abbeder og 17 Abbedisser). Hvad de rigsumiddelbare Kloster-S.er angaar, var deres Tal efterhaanden sunket betydeligt (fra Beg. af 11. til Midten af 13. Aarh. fra 85 til 46); de bestod udelukkende af mandl. og kv. Benedictiner-Klostre, da de hidrørte fra Stiftelser inden Investiturstriden og Grundlæggelsen af de nye Ordner. — Ref.en bevirkede, at mange S.er i Nord- og Mellemtyskland gik tabt for Romerk.n, men baade Høj-S.er, Dom- og Kollegiat-S.er vedblev at bestaa selvstændigt med egen Forfatning og Forrettigheder; dog styredes Bispe-S.erne nu af »Administratorer« (hyppig Slægtninge af det protest. Fyrstehus); enkelte S.er var »blandede«, ɔ: Prædenderne indehavdes dels af Protestanter, dels af Katoliker. Den westfalske Fred fornyede det fra Augsburgerfreden fastslaaede »reservatum ecclesiasticum« (III, 743) og fastslog Aaret 1624 som »Normalaar« m. H. til Protestanters og Katolikers Besiddelse af de gejstlige Enklaver; men i den følgende Tid sækulariseredes flere Høj-

S.er. — 1803 (ved Rigsdeputationsbeslutningen, jfr. III, 792) opløstes de gamle kat. S.er, og paa protest. Grund sækulariseredes (inddroges af Staten) nu ogsaa omtrent alt, hvad der bestod af gejstlige Enklaver (1810 i Preussen). Navnet S. bruges nu ikke mere af Romerk.n om de nye Bispedømmer og Domkapitler, da de mangler den egentlige Dotation og den tidligere polit. Stilling; dog er Benævnelsen stadig i Brug for enkelte Kollegiatkapitler, der har undgaaet Sækularisationen (saaledes bestaar 2 S.er i Regensburg, ét i Aachen, og i Østrig bestaar en Del virkelige Kloster-S.er), ligesom den benyttes i daglig Tale om enkelte Institutter, der tidligere har været virkelige S.er. (Werminghoff, Verfassungsgeschichte der deutschen Kirche im Mittetalter, 1913; A. Hauck, Entstehung der bischöflichen Fürstenmacht, 1891; samme, Entstehung der geistlichen Territorien, 1909; K. H. Schäfer, Pfarrkirche u. Stift im deutschen Mittelalter, 1903, og Die Kanonissenstifter im deutschen Mittelalter, 1907; Hinschius, Kirchenrecht II; v. Moser, Ueber die Regierung in den geistlichen Staaten, 1787).

2. Norden. Fra tysk optoges Ordet »stifte« (sticte, stöffte) allerede i Senmiddelalderen (i Skriftsproget siden 15. Aarh.s Beg.). Ogsaa Ordet »S.« vandt Borgerret i Sprogene, men hverken om Kapitlerne eller Klostrene, men om Bispedømmerne og netop som Betegn. for det kirkelige Betjeningsomraade (Diøceset), altsaa en fra tysk forsk. Sprogbrug. Lige ned til Ref.en fastholdtes dog alm. den gl. nordiske Betegnelse »Biskopsdom«, »Bispedømme«, »Bispesæde« som næsten eneherskende, og ved topografiske Bestemmelser bruges lige til Ref.en »Bispedømme« (f. E.: N. Kloster i N. Bispedom). Paa selve Ref.s-Tiden forekommer Ordene afvekslende, og saaledes at »S.« baade betegner Bispegodset (»Slotte, Jord, Gods, Rente og Rettighed«) og det kirkelige Jurisdiktionsomraade (jfr. f. E. Frederik I's Stadfæstelsesbrev 1527 paa Biskop Jens Andersens Opladelse af Odense Bispedømme til Knud Gyldenstjerne og dennes Forpligtelsesbrev, hvori S.et tydelig er Omraadet for den kirkelige Embedsvirksomhed, til hvilken der hidtil krævedes pavelig Konfirmats). Naar det fremmede Ord sejrer netop med Ref.en, ved hvilken Bispegodset inddroges af Kronen overalt i Norden, hænger det sammen med, at den nyordnede K. med sine Hovedrammer »S.erne« vedblivende stod for Bevidstheden som den selvstændige, materielt fundérede og ved offentlig Ret sikrede Institution. S.ernes nye Bisper, hvis væsentlige Gærning selvfølgelig var den aandelige Betjening, for hvilken Ansvaret fuldtud hvilede paa dem, havde da overalt i Norden ogsaa Tilsyn med K.ns materielle Grundlag. — Om de nordiske S.er (deres opr. Organisation og den senere tilkomne S.s-Inddeling) og om S.s-Styrelsen, jfr. Art. Danmark, Finland, Island, Norge, Sverige (endvidere Art. om de enkelte i disse Art. nævnte S.er). — Stiftsdirektion i Norge, jfr. III, 396 b. — Stiftskapellaner, ordinerede Gejstlige, der ikke har fast Ansættelse ved nogen bestemt Menighed, men staar til Bispens Raadighed, saaledes at de kan anvendes til kirkelig Betjening, hvor saadan ekstraordinært tiltrænges (f. E. under Vakancer). I Norge er dette Embede indført (Lov 11. April 1857); gennemgaaende har Bisperne 3 S. til Raadighed, Hamars Bisp kun 2, Tromsøs 6. I Danmark foreslog det overvejende Flertal i K.-Kommissionen af 1868 Indførelsen af S., der foruden Vakancetjeneste skulde hjælpe Provsterne i deres Præstegærning, idet Kommissionen ønskede, at disse atter skulde hjælpe Bisperne med Kirkevisitats. — Stiftslandsbykirkerne, 13 sjællandske Kirker: St. Jørgensbjærg, Frue K. (i Sømme Herred), Himmelev, Vindinge, Gadstrup, Rerslev, Thorslunde, Ishøj, Benløse, Pedersborg, Helsinge, Græsted samt Lille Lyngby (i Strø H.), styres af den saak. Stiftsskriver for Sjællands S., der tilige er Forvalter af Roskilde Domkirkes Gods. Disse Kirkers Indtægter gaar i en fælles Kasse. (Opmaalt og beskrevne i J. B. Løffler, Sjællands S., 1880). — Stiftsprovst, se Provst (III, 616). — Stiftssynoder, Præstemøder i S.erne (»Landemoder«), hvor kirkelig Lovgivning (»Synodalstatuter« eller »-monita«) udstedes, Gejstlighedens Embedsgærning, personlige og økonomiske Forhold drøftes og Domssager paakendes. I Danmark ser vi, at S.s-Synoderne i alt Fald i Slutn. af Middelalderen svarede til, hvad vi nu kalder »udvidede Landemoder«. I Aarhus S. var der f. E. 2 Gange aarlig Sammenkomst af »hele« S.ets Gejstlighed, d. v. s. Provsterne og mindst to Præster fra hvert Provsti mødte paa dè øvriges Vegne (og Bekostning), og efter Forhandlingerne bekendtgjorde de paa særlige Provstimøder Synodens Beslutninger. I Slesvig S. synes Synoden endnu mere »udvidet«, da det 1497 forbødes Præster at blive borte uden lovlig Grund; og efter Lauge Urnes Statuter 1517 deltog i Roskilde S. Lægmænd i Synoden (mindst 1 Præst, 1 Degn, 1 Lægmand fra hvert Provsti skulde møde). Noget andet er, at Synoden som Domstol (det egtl. Landemode) kun bestod af »Prælaterne« (Kapitelsrepræsentanter og Provster). Efter Ref.en var det navnlig Peder Palladius' Fortjeneste, at S.-Synoderne atter genoptoges i Østdanmark; ogsaa i disse, nu aarlige, Landemoder kunde Præsterne deltage, og derefter holdtes provstivis Herreds-Præstemøder; i Vestdanmark holdtes kun Herredskonventer, der blev S.s-Synoder ved, at Bisperne kom til Stede og her forhandlede med Præsterne om deres Embedsvirken, udstedte Monita og afsagde Domme. Frdn. 1618 om Landemoder indførte overalt 2 aarlige Landemoder eller S.s-Synoder; kun Provster betragtes nu som Medlemmer, og Hovedvægten lægges paa den gejstlige Jurisdiktion. Præsternes Deltagelse kom derved efterhaanden i Forfald. I 19. Aarh.s Beg. indførte Bisperne i Sjælland og Fyn atter alm. S.s-Synoder for at fremme Interessen for videnskabelige Forhandlinger bl. Præsterne, men disse S.s-Præstemøder fik ingen Varighed; i sidste Halvdel af Aarh. kom derimod »udvidede« Landemoder som Forhandlingsmøder om paatænkt kirkl. Lovgivning atter i Brug. — Stiftsøvrighed kalder den nyere Lovgivning i Danmark og paa Island (Lov 19. Febr. 1861; kgl. Res. 29. Juni 1872) Stiftamtmanden og Bispen som Forvaltningsmyndighed for S.et. S.s-Øvrigheden udgør Eforatet for de lærde Skoler (undtagen Metropolitanskolen), har sam-

men med Distriktsprovster Direktionen af de kgl. Skolelærerseminarier, og den fører Overtilsyn med S.s-Bibliotekerne. Den udgør S.s-Hospitalernes Direktion og er Kirkernes »Forsvar« (II, 913), hvortil hører Udn. af Bestillingsmænd ved Kirkerne, Forvaltning af »S.s-Midlerne« (Embedskapitaler samt offentlige Stiftelsers og Legaters Penge) og det alm. Tilsyn med Embedernes Økonomi samt Ansættelse af Kapitelstakst (jfr. Matzen og Timm, Haandbog i d. dske K.ret, 1891, § 30). Denne S.s-Øvrighed gaar tilbage til Tiden efter Ref.en. K.Ordinansen paabød Superintendenten sammen med »Lensmanden« at optage »Register« overalt i S.et over Sognekirkernes Gods og Indtægter, drage Omsorg for, at Præsterne havde sømmeligt Underhold, beskikke Kirkeværger, oprette i Købstæderne Fattigkasser, hvis Indtægter dels var Gaver, dels gl. Altergods; ogsaa Skolernes og Hospitalernes Gods skulde staa under denne Styrelse, og ved de regelmæssige aarlige Visitatser skulde de tilse den lokale Forvaltning af alt saadant S.s-Gods. Lensmanden skulde ogsaa paa Kongens Vegne stadfæste de til Præsteembederne kaldede Personer (efter at Bispen havde erklæret dem for brugbare) og modtog deres Troskabsed, og han skulde gribe ind overfor Bispen, hvis denne førte vrang Lære eller forsømte sit Embede. Til Varetagelse af denne Virksomhed som Kirkernes »Forsvar« beskikkede Christian III imidlertid særlige Stiftslensmænd eller Stiftsregenter, et Embede, der i Alm. knyttedes til Bestyrelsen af et af de større Regnskabslen, der var oprettet af Bispegodset; de oppebar ogsaa Kongens Tredjedel af Tienden, der efter Ordinansen skulde bruges til »lærde Mænds« Lønning (Erslev, Konge og Lensmand, 1879, S. 101 f.). S.s-Lensmanden kom ogsaa til at deltage i den gejstlige Jurisdiktion sammen med Bisp og Landemode. 1582 ophævedes Embedet, og S.s-Lensmandsvirksomheden fordeltes til S.ets forsk. Lensmænd; 1663 afløstes Lensmændenes Deltagelse i S.s-Styrelsen af Kirkekommissærer, men 1672 indtraadte atter særlige S.s-Befalingsmænd eller Stiftamtmænd sammen med Bisperne i Styrelsen. Stiftamtmanden fører ogsaa Forsædet paa Landemodet. Gejstlige Retssager kan efter Dsk Lov 1—6—8 appelleres fra Provsteretten (III, 616) til Landemodet, der som saadan Appelinstans kun bestaar af Stiftamtmand og Biskop; Protokollen føres af Stiftsprovsten. *J. O. A.*

Stiftelser, milde, opr. Fundationer, hvis Renter navnlig bestemtes til at lindre fattiges Kaar; i vore Dage bruges Betegnelsen nærmest kun om Friboliger for fattige.

Stig (Stigot), Kannik i Aarhus og Provst i Randers, Biskop i Roskilde efter Peder Bangs Død 1277, indviet 1278 af Ærkebiskop Thrugot; han indviede Kirkerne i Fransiskanerklostrene i Roskilde og Kallundborg; d. 11. Sept. 1280. *H. J. H.*

Stigelius, Johann, humanistisk Poet og Discipel af Melanchthon, f. 1515 (vistnok i Gotha), kom 1531 til Wittenberg, hvor han studerede, dog ikke Teol. Han begyndte snart at blive kendt som Digter, og 1543 blev han Lærer ved Universitetet. 1547 kom han til Jena, hvor han 1548 blev Lærer ved Univers. i Retorik og Digtekunst. S. har skrevet et stort Antal Digte, tildels af aandelig Art. Da Striden mellem Flacius og Philippisterne opstod, holdt S. sig forsigtigt udenfor, men havde en hel Del Modgang. D. 11. Febr. 1562. *A. Th. J.*

Stigmatisation, Bibringelse af Saarmærker, af gr. *stigma* (Mærke gjort med et spidst Instrument, f. E. Brændemærke paa Tyve eller Trælle), bruges som særlig Benævnelse for en Genfremtræden paa et Menneskes Legeme af Kristi *stigmata*, Saarmærker (af Tornekrone, Nagler, Lansestik, Korsets Tryk paa Skuldrene o. lign.). Der skelnes imellem usynlige og synlige Saarmærker. De første er kun Smerter paa de angivne Legemsdele, uden ydre fysisk Forandring (jvfr. f. E. Katharina af Siena II, 747), medens de sidste er blodrøde Ar eller endog aabne, blødende Saar, altid stærkt smertende. S. kan være »hel« eller »delvis«, svarende til alle eller enkelte af Kristi Saarmærker; hyppigst er dog S. paa Hænder, Fødder og i Side. S. har faaet stor Betydning indenfor Romerk.n, hvor der anføres o. 80 eller flere Tilfælde. Som djævelsk Modstykke til denne S. tales paa Hekseprocessernes Tid ogsaa om Mennesker, der var »stigmatiserede« af Djævelen. Et »Hekse«- eller »Djævlemærke« (*stigma diabolicum*) var imidlertid anæstetisk, d. v. s. ufølsomt for Smerter; var der (ved Hjælp af en Naal) paavist et saadant, var det tilstrækkeligt Bevis for den anklagedes Skyld.

Selv om adskillige Tilfælde af S. har vist sig som Bedrag, og selv om en Del af de i Romerk.n anførte Tilfælde meget tvivlsomt fortjener Navn af S., er adskillige saa vel bevidnede, at der ikke synes at kunne være Tvivl om deres Virkelighed, f. E. Frans af Assisi (II, 98), Anna Katharina Emmerich (I, 758), Maria Theresia Mörl (III, 334), Louise Lateau (III, 26) o. fl. Spørgsmaalet er da, hvorledes S. maa forklares. At forklare S. som Udslag af en særlig Naade eller som et (tilbedelsesværdigt) Under vil man ikke kunne fra protestant. Side, alene af den Grund, at Kristi Efterfølgelse aldrig kan sættes i det udvortes eller passive, men maa sættes i det aktive (Viljen). Det vilde ligge nær at søge en Forbindelse mellem det første kendte Tilfælde af S., Frans af Assisi, og en Misforstaaelse af det dunkle Ord hos Paulus, Gal. 6, 17: »jeg bærer Jesu Mærker (stigmata) paa mit Legeme«, og Stedet anføres ogsaa om Frans, f. E. af Bonaventura, men at en saadan Fortolkning af Gal. 6, 17 har været gængs paa Frans's Tid, kan ikke paavises. At Frans er den første stigmatiserede, er iøvrigt ikke afgjort (jfr. Merkt, Die Wundmale des hl. Franziskus, 1910, S. 1—6). Ogsaa i Oldtiden fandtes der indenfor Gnosticismen Eksempler paa en Slags S. (f. E. paa Øreflipperne). Saafremt da S. ikke beror paa et optisk Bedrag, synes der kun to Forklaringer mulige, enten at den stigmatiserede selv i ekstatisk Tilstand har tilføjet sig Saarene, eller at S. skyldes Selvsuggestion. Det sidste er i alt Fald i flere Tilfælde det rimeligste. Karakteristisk for S. er, at den altid forekommer hos Personer, der ved Kontemplation, Askese osv. ensidig har udviklet Sjælelivet paa Legemets Bekostning. Den medicinske Forklaring bliver da den, at S. skyldes en samtidig For-

styrrelse i Nerver og Blodkar, saaledes at der sker en voldsom Blodoverfyldning paa et bestemt Sted af Legemet. Man har ved Forsøg faaet nevropatiske Patienter eller Personer i hypnotisk Tilstand til at samle deres Opmærksomhed saa stærkt om en bestemt Ting, at det har givet saadanne legemlige Udslag, at disse synes at give den fysiologiske Forklaring paa S. Der vil selvfølgelig ikke kunne blive Enighed mellem prot. og rom.-kat. Forskere om S. Navnlig m. H. t. Frans af Assisi (for hvem Romerk.n fejrer en særlig S.s-Fest 17. Sept.) er der en staaende Kamp, der til Dato har affødt en hel Lit. Om de Kilder, der beretter om Frans's S., er samstemmende eller ikke, spiller i Virkeligheden en underordnet Rolle, idet man maa erindre, at Vidnesbyrdene stammer fra Folk, hvis Nøgternhed ikke kan antages for sikker paa et Felt som dette. Det vigtigste lit. Materiale til Bedømmelse af S. findes i Lit. om Frans af Assisi (se d. Art.). (J. Merkt, Die Wundmale des hl. Fr. v. A., 1910; K. Hampe, Altes u. Neues über die S. des hl. Fr. v. A., i »Arch. f. Kulturgesch.« 8, 1910, S. 257 f.; K. Wenck, Neueste Lit. zur Frage der Wundmale des hl. Fr. i »Zeitschr. f. Kirchengesch.« 32, 1911, S. 89 f.). *S. A. B.*

Stigsen, Niels, dsk Biskop, hørte til den siden saak. Hvide-Æt og valgtes 1225 til Biskop i Roskilde, men først efter Kongens Løsladelse af Fangenskabet fik han Stadfæstelse og (1226) Indvielsen; siden blev han Kongens Kansler og fik af ham Saltholm. Han virkede med Iver og Held for sit Kapitel og for Klostrene, navnlig for Sorø og St. Peder i Næstved, ligesom han støttede Oprettelsen af Franciskanerklostret i Roskilde (1237); ogsaa polit. var han ofte fremtrædende og havde endnu i Beg. af Erik Plovpennings Regering som Kansler en høj Stjærne. Men Bispernes Møde i Odense 1245 med deres skarpe Hævdelse af af K.ns Rettigheder overfor Kongen kostede ham hans Kanslerværdighed; s. A. flygtede han endog ud af Landet, først til Norge, siden til Frankrig, hans private Godser inddroges, ogsaa Bispestolens Gods, navnlig Københavns, besattes af Kongen, og det af S. forkyndte Interdikt over Stiftet respekteredes ikke. Under de Stridigheder, der nu førtes for Paven mellem K. og Konge, og hvori bl. a. Domprovst Jakob Erlandsen optraadte til Forsvar for sin Slægtning, døde S. i Clairvaux 24. Sept. 1249 og jordedes i Klosterkirken. (Biogr. Lex. XVI; K.hist. Saml. 4. R. III, 7; Hist. Tidsskr. 6. R. VI, 626). *H. J. H.*

Stikarion, den hvide Skjorte, der hører til den gr. K.s Gejstligheds Dragt, svarende til Vesterlandets »Alba« (I, 45). Navnet antages at hænge sammen med, at den har indvævede, farvede Striber (Stikhos). Opr. var S. ogsaa en Profandragt; som liturgisk Klædningsstykke bæres den af Gejstlige ligefra Bispen til Subdiakonen, ligesom af Munke; den hvide Farve skal symbolisere saavel Guds Herligheds Glans som Præstens Livsførelse; Purpurstriberne paa Ærmerne betyder Kristi Lænker, Sidestriberne det Blod, der flød af hans Sidesaar. Opr. vævedes S. af Linned, men navnlig siden Middelalderen ofte af kostbare Stoffer; i Fastetiden bæres en rød S. (i Østen Sorgens Farve). *J. O. A.*

Stiklestad, norsk Bygd i Værdalen, i Nærheden af Levanger (NØ. for Trondhjem) og den sv. Grænse. Her stod 29. Juli 1030 det berømte Slag, hvis Følge blev Krdmmens Sejr i Norge. Kirkens Alter blev bygget over Stedet, hvor Olav den hl. (III, 424 f.) faldt.

Stikometri. Ordet »Stikhos« betyder Række, Linie; S. betyder altsaa Maal efter Linier. Naar man i Oldtiden afskrev Bøger, overholdt man i Reglen en bestemt Længde af Linien (34—38 Bogstaver, o. svarende til Længden af et Heksameter). Man havde derved et bekvemt og nøjagtigt Maal for et lit. Værks Omfang. Ligeledes blev det muligt at kontrollere, hvorvidt Afskriften var fuldstændig og at bestemme Afskriverens Løn. Endelig blev det ogsaa derved muligt, naar man vilde citere, at angive det citerede Sted mere nøjagtigt. En beslægtet Form for Inddeling var i Linier af varierende Længde efter H. til Meningen; ogsaa denne Inddeling kaldes undertiden stikometrisk; men det vil være mere korrekt herom at bruge Betegnelsen kolometrisk. Den fandtes især i saadanne Værker, der var bestemt til Oplæsning og findes derfor hyppig i Afskrifter af nytestl. Skrifter, i hvilke der dog ogsaa gøres rigelig Brug af den sædvanlige stikometr. Inddeling. (Gardthausen, Griechische Palaeographie², 1913, II, S. 70—82; Zahn, Gesch. des neutestl. Kanons II, 380—408). *F. T.*

Stilarter, kirkelige, se Bygningskunst (I, 426).

Stiles, Ezra, amerik. Teolog, f. 1727, blev 1749 kongregat. Præst, men opgav hurtig sin Stilling paa Grund af rel. Tvivl og blev Sagfører. Efter at have overvundet sine Vanskeligheder, vendte han 1756 tilbage til Præstegærningen og blev senere teol. Prof. og Præsident for Yale College (nu Univ.). Han var en af sin Tids lærdeste Præster i Amerika og havde en vidt rækkende Indflydelse, ogsaa som en af Hovedanførerne i Kampen mod Slaveriet. Han udgav en Del Lejlighedsskrifter og efterlod en ufuldendt »Ecclesiastical History of New England«. D. 1795. (Life of E. S., by his Daughter Mary Holmes, Boston 1798). *C. E. F.*

Stille i Landet, Udtryk fra Ps. 35, 20 (her om de fromme, der uden Aarsag forfølges af hadefulde Modstandere), bruges særlig i K.hist.n til Betegnelse for stilfærdige Kr., der, uafhængige af herskende kirkelige Anskuelser eller teologiske Strømninger, stræber efter en inderlig Trostilegnelse. Paa Grund af Udtrykkets Ubestemthed er der dog stor Usikkerhed i den hist. Anvendelse af det. Undertiden bruges det f. E. om de Forf.e, der ud fra Mystiken hos Luther vilde inderliggøre, aandeliggøre den ortodokse Lutherdom eller bekæmpe dens Udvækster (Val. Weigel, Jak. Böhme, Joh. Arnd, Chr. Scriver o. fl.). Men navnlig er Udtrykket kirkehist. blevet brugt om Personer og Kredse baade i den prot. og kat. K. fra Tiden før og efter 1800, der mødtes i fælles Sorg over den herskende Rationalisme. Blandt Protestanterne maa særlig nævnes Württembergerne Bengel, Oetinger og Bonden Michael Hahn; videre Fader Oberlin, Lavater, Matt. Claudius, Jung-Stilling og Hamann (»Nordens Magus«). De kat. »St. i L.« samler sig væsentlig i en Münstersk og en Baiersk Kreds. Til den første hører særlig Fürstenberg, Overberg og Fyrst-

inde Galitzin, til den sidste Michael Sailer, Martin Boos og en Tid Gossner (jfr. Fr. Nielsen, Romerkirken i 19. Aarh., Indre Liv I, 1881, 211 f.). Nogen hist. Grund til at anvende Udtrykket just paa de her nævnte foreligger imidlertid ikke. *H. J. H.*

Stille Messe, se Messe III, 235.

Stille Uge, Ugen før Paaske, der indledes med Palmesøndag. I Oldtiden kaldtes den især den store eller hellige Uge, men ogsaa Lidelsens og Korsfæstelsens, Sorgens og Bodens Uge, den sorte Uge, hos Grækerne ogsaa paa Gr. af Fasten Xerofagi-Ugen. Naar Bet. »sidste Uge« forekommer f. E. hos Ambrosius, minder det om den gl. Beregning af K.-Aaret som begyndende med Paasken (inden Indførelsen af Julefesten). Paa tysk kaldes den st. Uge »Charwoche« (af gltysk »karen« = sørge, jamre; særlig Langfredag kaldes »Charfreitag« = lat. dies lamentationum); den gl. nordiske Benævnelse er »Dimmeluge« (I, 641). Om de kirkelige Skikke, der knyttes til Ugens Hoveddage jfr. Art. Palmesøndag (III, 473), Skærtorsdag (IV, 251) og Langfredag (III, 18); Lørdag (III, 464) før Paaske (den store eller hellige Sabbat) var, saalænge det gl. Katekumenat bestod, Hoveddaabsdagen, men tillige stræng Fastedag i hele K.n. Romerk.n bevarer visse gl. kirkl. Skikke paa denne Dag, der egtl. hører til »Vigilien« (Gudstjenesten i Vaagenatten ml. Lørd. og Sønd.). »Den nye Ild« tændes tidlig om Morgenen udenfor Kirken (der »slaas« Ild ved en Flintesten; Skikken stammer fra Frankrig og optoges o. 800 i Rom), og den og de 5 for »Paaskekærtens« Indvielse bestemte Røgelseskorn velsignes; derefter Procession ind i Kirken (hvor alle Lys er slukkede) med 3 Kærter, anbragt forenede som én paa et langt Rør (deraf Formen for de i nyeste Tid atter opdukkede 3dobbelte »Paaskelys«); det ene Lys tændes ved Indgangen i Kirken, det 2. i dens Midte, det 3. ved Højalteret. Derefter vies »Paaskekærten« (Symbol paa den i Graven hvilende Frelser); de 5 Røgelsekorn (Symbol paa de 5 »Saar«) anbringes i Korsform paa Kærten, og Kærten tændes ved den med »den nye Ild« tændte 3dobbelte Kærte (Billede paa Opstandelsen og paa, at den er Treenighedens Værk). Paaskekærten skal ogsaa symbolisere Ildsøjlen, der vandrede med Jøderne i Ørkenen; alle Kirkens Lamper og Lys tændes saa ved Paaskekærten, og denne bruges derefter ved »Daabsvandets Vielse« (Paaskelørdag og Pinselørdag). Skikken med Paaskekærten menes at gaa tilbage til 4. Aarh. Indvielse af Daabsvandet skal foregaa i alle Kirker, der har fast Daabsfont. Skikken er oldkirkelig og blev allerede af K.fædre anset for apostolsk. — Udtrykket »st. Uge« *(hebdomas muta)* svarer til gr. »Hebdomas apraktos«, der stammer fra, at allerede den ældste kr. Kejsertid paabød »Helg« paa disse Dage; Retsforhandlinger, offentlige Arbejder og Forlystelser var forbudte. K.n i Østen holdt »tør« Faste i hele Ugen, bortset fra Palmesøndag. Epifanios omtaler »Xerofagien« (jfr. II, 18 b) som alm. (der nydes til Aftenens Hovedmaaltid kun Brød, Salt og Vand). Ogsaa i Vesten har »Paaskefasten« været overholdt, og Ugen været behandlet som »st. Uge«; saaledes endnu 1234 i Gregor IX's K.ret. Barmhjærtighedsgærninger som Frigivelse af Fangne eller Trælle, Eftergivelse af Gæld, Opgivelse af Slægtshævn udøvedes i den senere Oldtid og i Middelalderen i den st. Uge; men det var ogsaa Jøder forbudt at færdes frit fra Skærtorsdag (saaledes allerede Konciliet i Orléans 538). — I Senmiddelalderen forfaldt den st. Uges borgerlige Helg (15. Aarh.). — Bestemmelserne desangaaende i moderne Lovgivning er forskellige de forsk. Steder, men omfatter ingen Steder hele Ugen; end ikke Skærtorsdag »helligholdes« borgerligt overalt, navnlig ikke i kat. Lande. Romerk.n forklarer nu Bet. »st. Uge« ved, at Orgler og Klokker ikke bruges paa de 3 sidste Dage i Ugen. *J. O. A.*

Stilling, se Jung (II, 700).

Stillingfleet, Edward, eng. Biskop, f. 1635, stud. i Cambridge, men blev derefter Medlem af Univ. i Oxford. Under Republiken præsteviedes han af en afsat Biskop. 1659 udg. han sit »Irenicum«, der foreslog et Kompromis mellem K.n og Presbyterianerne og paaviste, at N. T. ikke foreskriver nogen bestemt Form for K.forfatning; han udtaler lignende frisindede Anskuelser, som Chillingworth (I, 500) havde fremsat. Selv drog han dog ikke Konsekvenserne af sine Principer, men disse blev gennemførte i Latitudinarismen (III, 27). S.s »Origines sacræ« (1662), et lærd Forsvar for Skriftens Autoritet, og hans Skrift om Striden mellem Laud og Fisher (III, 39) gjorde hans Navn mere bekendt. Som Spr. i London fra 1665 og Arkidiakon fra 1677 var S. en meget skattet Prædikant. Foruden en Mængde Stridsskrifter mod Papister, Separatister og kritiske Filosofer udg. S. »Origines Britannicæ« (1685), en skarpsindig Undersøgelse af Kilderne til Englands ældste K.hist. 1689 besteg han Bispestolen i Worcester, og han blev Tidens betydeligste eng. Biskop. I sine sidste Aar havde han en Polemik med Locke (III, 69). D. 1699. (Works of E. S. I—VI, Fol., 1710; J. Tulloch, Rational Theol. and Chr. Philos. in 17. Century, 1872, I, 411—63). *C. E. F.*

Stimmen aus Maria-Laach, kat. jesuitisk Tidsskrift. 1863 erhvervede Jesuiterne det gl. Benedictiner-Abbedi Laach ved Laachersø, nær Koblenz, og havde her et Kollegium indtil deres Uddrivelse af Tyskland 1873. 1869 paabegyndtes her Udg. af »S. aus M.-L.« i 10 aarlige Hæfter; endnu er det et Hovedorgan for tysk Katolicisme (udg. nu i Freiburg i B. paa det bekendte Herders Forlag), hvis teol. og polit. Artikler har megen Indflydelse. Større videnskabelige Afhandlinger udgives som »Ergänzungshefte«; blandt disse er f. E. Pater K. L. Schmitts (jfr. S. 91) Undersøgelser til dsk Ref.s-Hist. *H. J. H.*

Stinstra, Johannes, liberal hollandsk Mennonit, f. 10. Aug. 1708 i Harlingen, d. 8. Jan. 1790. 1735 blev S. Præst for sin Fødebys Mennonitmenighed; 1740 henvendte han sig til »Generalstaterne« med et nærmere motiveret Krav om Ophør af Symbolforpligtelse og Rettroenhedsprøvelser. Udgivelsen i Trykken fremkaldte en Mængde Modskrifter, navnlig fra ref. Præster; men endnu mere Kamp kom der til at staa om S.s Navn, da han 1741 udgav sine »5 Prædikener om Kristi Kongeriges Væsen«. Frieslands Præsteskab og de teol. Fakulteter ved Nederlands 5 Universiteter erklærede

ham for Socinianer, og han blev 1742 afsat og Bogen forbudt. S. ernærede sig nu en Tid som Forf. og Oversætter (saaledes af Richardsons berømte Romaner »Clarisse« og »Grandison«). 1757 ansattes han paany i sit tidligere Embede. Hans Skrift »Waarschuwingen tegen de geestdrijverij« (mod Herrnhutere og Aandssværmere) blev overs. paa Fransk, Engelsk og Tysk. (C. Sepp, J. S. en zijn tijd, 1866). *J. O. A.*

Stip, Gerhart Chryno Hermann, f. 1809 i Norden i Ostfriesland, en kort Tid Præst ved den luth. Menighed i Potsdam, levede siden som privatiserende Lærd i Alexandrowka ved Potsdam, d. 21. Juni 1882. I mange Skrifter kæmpede han for, hvad han kaldte »den kirkelige Hymnologi« i Modsætning til »den troende Hymnologi« (Alb. Knapp), idet han er en af Hovedmændene for den Bevægelse, der vil bevare de gl. Ps.r helst helt uændrede. Praktisk har han udført sine Principer i den fortjenstfulde Samling »Unverfälschter Liedersegen« (Berlin 1851 og oftere). Den er iøvrigt ikke helt »uforfalsket« i den Forstand, at der slet ikke skulde være rettet. *P. S.*

Stipendium (af lat. *stipem pendere)* bruges i den kat. K. dels om de Understøttelser, der gives Gejstlige, som er uden fast Ansættelse (en Mellemting mellem Almisse og »Vartpenge«), dels om den Betaling, der ydes for, at Messelæsningen sker efter Bestillerens Intention. Ogsaa dette »Messe-S.« betragtes som Almisse eller Offer og er en Rest af den oldkirkelige »Oblation«, der tilfaldt hele Præsteskabet. Da Privatmessernes Tal steg, tilfaldt navnlig siden 8. Aarh. dette Offer den celebrerende Præst som Bidrag til hans Livsunderhold (jfr. Præsteløn III, 640). K.n bifaldt denne Ordning, idet den dog advarede mod simonistisk Misbrug: S. skulde være frivillig, og Giveren skulde advares mod falsk, simonistisk Fortolkning af Ydelsen; paa den a. Side forpligter S. Præsten til at læse Messen, som Giveren ønsker det (f. E. for de nærmere angivne Døde eller til Ære for de opgivne Helgener osv.). S. betegner ogsaa den Understøttelse, der gives de unge Klerke til Fuldendelse af deres gejstlige Uddannelse, og herfra er Betegnelsen ogsaa udenfor den kat. K. gaaet over til at bruges om de Understøttelser, der af Legatmidler eller offentlige Fonds gives Kunstnere og Videnskabsmænd til Fremme for deres Studier. Den kat. K. bruger ogsaa Ordet S. om de Afgifter, der betales Biskoppen ved Visitats *(procurationes).* *J. O. A.*

Stirner: 1) **Gustav Ernst Eduard S.**, en af Førerne for den konfessionelle luth. Bevægelse i den baierske Landsk. i 19. Aarh., f. 30. Apr. 1812 i Schwabach. Som Student kom S. først 1831 til München, hørte bl. a. Schelling og begejstredes som Medlem af Studenterforeningen »Germania« for Tysklands Enhed og Frihed, derpaa til Erlangen. Her blev han 1833 arresteret, beskyldt for Deltagelse i oprørske Bevægelser og efter $3^1/_2$ Aars Varetægtsarrest dømt til Fæstningsstraf. I sin Fangetid vaktes han kristeligt, bl. a. ved Læsning af Hofackers (II, 441) Prædikener, og da han 1839 frigaves, kastede han sig med Iver over teol. Studium i Erlangen. 1841—46 virkede han mest som Huslærer, blev derpaa 1847 Præst i Fürth, hvor han med største Alvor og Kraft stred for den luth. K.s Sag. Han sluttede sig nær til Löhe (III, 125) og kæmpede som denne for Symbolforpligtelsens Opretholdelse og for Nadvertugt. Hans Iver for K.tugten indbragte ham en Trusel fra K.styrelsen om Afskedigelse, men Harless' (II, 348) Kaldelse til Præsident i Overkonsistoriet reddede ham for Landsk.n. 1876 flyttede han til Nähermemmingen ved Nördlingen, og navnlig i dette mindre Embede fik han ogsaa Lejlighed til et betydningsfuldt Arbejde for I.-Miss.; han fik saaledes stærk Indflydelse paa Löhes Diakonisse- og Miss.s-Anstalt i Neuendettelsau. D. 15. Juli 1895. *J. O. A.* — 2) **Max S.** (Pseudonym, egl. Johann Caspar Schmidt), f. 1806, studerede Teol. og Filol. i Berlin, Erlangen og Königsberg, var en Tid Lærer, siden Journalist og Forf. I de bevægede Tider i 1840'rne udsendte han Skrifter af socialt og nationaløkonomisk Indhold og vakte ved »Der Einzelne und sein Eigentum« stor, omend forbigaaende Opmærksomhed. Han forsvarer her den mest utøjlede Egoisme, hvorfor nogle ansaa Bogen for en Parodi paa Feuerbach's Tanker. Han raser mod alt moralsk og rel. Pavevæsen. Feuerbach's Samfundsidé som Erstatning for Gudsbegrebet foragter han dog: »Jeg danner i Samfundets Sted Foreningen af Egoister!« S. døde i Fattigdom 1856. *H. J. H.*

Stistrup, Laurids Christensen, f. 1692, var Købmand i Hobro. Da hans Ægteskab var barnløst, skænkede Ægtefællerne 1748 største Delen af deres Formue til et Legat til Uddeling af Bibler i Danmark; samtidig stiftede han et Legat i samme Øjemed for Norge, og dettes Midler forøgedes siden. 1755 skænkede han 600 Bibler og 1700 N.T.er til Island, og 1765 til Kirkerne i Danmark og Norge saa mange Bibler, Brochmands Postiller og Ps.bøger, som behøvedes til Gudstjeneste paa de Søndage, da der var Messefald. S., hvis Stiftelse endnu bestaar, døde 1766. *L. K.*

Stjernedyrkelse (Astrolatri) og **Stjernetyderi** (Astrologi) havde i Oldtiden ikke liden Udbredelse, særlig i Østerlandene; men hos Israeliterne spillede disse Fremtoninger ikke nogen fremtrædende Rolle, om de end ikke var helt ukendte. S. udviklede sig særlig hos nomadiske Folk. Disses Rigdomme bestaar i Kvæg, for hvis Værn der drages Omsorg ved Nattevagter. Saaledes fæstes naturlig Blikket paa de lysende Himmellegemer og ved stadig at følge deres Gang over Himlen opkommer Spørgsmaalet, om de ikke udøver Indflydelse paa Menneskene, og om deres Bevægelser ikke staar i en vis Forbindelse med Begivenheder paa Jorden og derfor, ret tydede, kan give Menneskene Vink om, hvad der vil ske. Derved er ogsaa Døren aabnet for Dyrkelse af Himmellegemerne (for at stemme dem gunstigt). — De Stammer, der vandrede om i de nærmest til Kana'an stødende arabiske Stepper, fulgte med stor Opmærksomhed Himmellegemernes Gang og har sikkert hædret dem som Guddomme. Af Skrifterne i G. T. er der intet, hvor der tales saa meget om Stjerner o. lign. som i Ljobs Bog, der netop staar i nøje Forbindelse med de til Kana'an grænsende Egne af Arabien; men af Mangel paa Kilder kan nærmere Oplysninger ikke gives om S. i disse

Egne. — Derimod har vi fra Assyrien og Babylonien mangfoldige Aktstykker (i Kileskrift), der giver gode Oplysninger om den Nøjagtighed, hvormed man her fulgte alle Fremtoninger paa Himlen og gjorde Optegnelser derom. Takket være Claudius Ptolemæus har vi korte Beskrivelser af Maaneformørkelser, iagttagne i Babylon fra 8. Aarh. af. Men forøvrigt var Iagttagelserne langt mere af astrologisk end af astronomisk Natur. Man havde store Værker om, hvorledes Fremtoninger paa Himlen lader sig benytte til Oplysning om kommende Begivenheder (smlgn. Jes. 47, 13), og andre Skrifter udviklede Betydningen af Jærtegn o. lign. De, der gav sig af med Iagttagelser og Forudsigelser ved Hjælp af saadanne Skrifter, stod i stor Anseelse. I Tidens Løb udviklede vel en virkelig Astronomi sig (rimeligvis fra 8. Aarh. af), men den naaede næppe sin fulde Udvikling før i Uafhængighedens sidste Dage og i den følgende Tid. Fra Tiden efter Alexander har vi saaledes en meget nøjagtig forudberegnet, af Epping udg. (›Astronomisches aus Babylon‹, 1889) Almanak i Kileskrift, der viser, at Babylonierne i dette Tidsrum havde anstillet nøjagtige astronomiske Iagttagelser og forstod at uddrage gode Resultater af deres Observationer. Særlig Genstand for Iagttagelse var Maanen, Solen, nogle klare Fiksstjerner, visse iøjnefaldende Stjernebilleder og endelig Planeterne fra Merkur til Saturn, af hvilke nogle antoges for lykke-, andre for ulykkebringende. Af de Egne af Himmelhvælvingen, der fremfor andre iagttoges, maa i første Linie nævnes den saakaldte Dyrekreds, i hvilken Sol, Maane og Planeterne bevæger sig. Af Himmellegemernes Stilling ved et Menneskes Fødsel mente man saa at kunne slutte sig til hans Skæbne i Livet (Horoskop). — Da Babylon mistede sin Selvstændighed, og Befolkningen forarmedes, vandrede mange Stjernekyndige til Nabolandene, til Grækenland og Italien og optraadte her som Sandsigere og Spaamænd, støttende sig til det Ry, som deres Fødeland Kaldæa havde som Hjemsted for hemmelige Kundskaber. De fleste mere tænkende Mennesker ansaa vistnok ›Kaldæernes‹ Forkyndelser for Bedrag, men disse fik dog ikke lidet Tilløb. — Netop da den gl. Tillid til det fra Forfædrene nedarvede Forudforkyndelses-System svækkedes i Babylonien, optog fremmede Folk, f. E. Jøderne, S.-Tyderiet fra Babylonierne, lignende Paavirkning spores ogsaa i den gr. og rom. Verden. — Astrologien forsvandt ikke med Hedenskabet, den trængte sig ind i den kr. Verden, saavel den kat. som den protestant. Araberne drev ogsaa S.-Tyderi med Iver, og fra dem fik den kr. Verden ogsaa stærk Paavirkning i Retning af Astrologi. Videnskabernes Genfødelse ved Renæssancen var i det Hele ikke særlig fjendtlig mod S.-Tyderi, uagtet der stundom lød kraftige advarende Røster som Pico af Mirandolas. Det var dog først Udviklingen af Naturvidenskaberne, som gav Astrologien Dødsstødet. — Hvad S.-Tyderi iblandt Israeliterne angaar, da var Stammefædrene vistnok Nomader, men der er i vore Kilder ingen Antydninger af, at de gav sig særlig af med Iagttagelser over Stjernehimlen o. lign. De i den nyere Tid fremkomne Teorier om, at Oldsagnene om Patriarkerne er af sideral Oprindelse og en Omsætning af Iagttagelser om Himmellegemerne til historiske Begivenheder (som Winckler, Jeremias o. a. mener) har ikke den ringeste Rimelighed for sig. Hvad S.-Dyrkelse hos Israeliterne (af Sol, Maane og ›Himlens Hær‹) angaar, saa advares der vistnok et Par Gange i 5. Mos. (4, 19 og 17, 3) derimod; men det er dog først fra Manasses Tid, at vi finder den udbredt hos Folket, hvorfor ogsaa Josias's Reformation særlig vendte sig herimod (2 Kong. 23, 4 f., sml. 21, 3—5), medens Profeterne forudsagde haarde Straffedomme over Folket netop for disse Forsyndelser (Jer. 8, 2; 19, 13; Sef. 1, 5). Tidligere dyrkedes andre Afguder (Baal og Astarte osv.). S.n under Manasse blev vel nærmest indført fra Nabofolk i Syrien (jfr. ogsaa Soldyrkelse S. 281). *V. S.*

Stjernkors, Magnus III Nilsson (af Särkilaks), Biskop af Åbo, hørte til en gl. finsk Adelsslægt, hvis Medlemmer i 17. Aarh. efter Vaabnet antog Navnet S., men tidligere havde kaldt sig efter Stamgodset Särkilaks i Töfsala. S.s Fader var Rigsraad og Statholder; han studerede nogle Aar i Paris, hvor han 1457 blev Magister; 1464 nævnes han som Kannik og Præbendat i Åbo. En Udenlandsrejse til Rom (1465—66) belyses gennem talrige, nysfundne Aktstykker i Vatikanets Arkiv (afskrevne af K. H. Karlsson, udg. af R. Hansen), der viser, at S. forstod at skaffe sig talrige, indbringende Embeder i Finland, Sverige og Norge. 1466 blev han Domprovst i Åbo; Kejser Frederik III udnævnte ham og alle hans Efterfølgere i Domprovsteembedet til lateranske Pfalzgrever. 1489 blev S. Biskop; som saadan og som Politiker hører han til de første finske K.mænd i Middelalderen. Hans Statuter (1492) viser mere end sædvanlig Alvor og Iver for K.ns Liv; han tilpasser Bestemmelserne fra Provincialkonciliet i Söderköping (1441) og indskærper saaledes bl. a. Præsterne deres Pligt til fra Prædikestolen at oplæse Fadervor, Ave Maria, Trosbek. og Skriftеformularen paa Modersmaalet. Ligeledes søgte han, omend vist forgæves, at afskaffe Skole-›Degnenes‹ Tiggeri i Sognene og faa en ordnet Indsamling gennem Præsteskabet i Stedet. Ved Domkapitlet stiftede han en ny Prælatur, Dekanatet, skaffede ældre Præbender rigelige Donationer og indrettede efter Trondhjems Forbillede fælles Maaltider for Kanniker og andre Præster. Under Krigen med Rusland var han utrættelig virksom for Finlands Forsvar, og hans livlige Brevveksling med Rigsforstanderen Sten Sture d. æ., som han stedse trofast støttede, er et smukt Vidnesbyrd om hans fædrelandskærlige Sindelag. Desuden roses han i Juustens Bispekrønike som en alvorlig, sædelig streng, meget velgørende og nidkær Personlighed. D. 1500. *J. G.*

Stjórn. Under dette Navn (opstaaet paa Island i 17. Aarh.) sammenfattes dels a) en i Middelalderen til forsk. Tider udført og delvis kommenteret gl. norsk Overs. af de hist. Skrifter i G. T. indtil det babyloniske Fangenskab (med Undtagelse af Krøn.), dels b) denne Overs. i Forbindelse med andre overs. Skrifter af Jødernes og Oldtidens Hist. — a) Den mindre, udelukkende bibelske S. (udg. af C. R. Unger,

Kra. 1862) bestaar af følgende Dele: *A.* En norsk Overs. af de nævnte gltestl. hist. Skrifter efter Vulgata, næppe ældre end o. 1225, men ikke yngre end o. 1250 (benyttet af »Barlaam og Josafats Sagas« Oversætter, Kong Haakon d. unge, d. 1257, og af Forf. til »Kongespejlet« fra o. 1230—40). Denne Overs., uden Tvivl én Mands Arbejde, er klar og forstaaelig, udmærker sig ved et rent, kærnefuldt, velklingende, rigt Sprog, ofte allittererende. Den foreligger dels (Rec. *α*) i en opr. Skikkelse, hvor Teksten i Hovedsagen gengives uforandret, dog med tildels stærke Udeladelser og Sammendragninger, dels (Rec. *β*) med indskudte allegoriske Forklaringer (skýringar) og med Bemærkninger af hist.-genealog. Art, de sidste fra Honorius af Autuns »Imago mundi« og »Speculum ecclesiæ«. Til den iøvrigt tabte [1] Overs. af Gen. 1—Exod. 18 kan maaske henføres Fragmenterne Gen. 1, 31—3, 10 og 19, 20—21, 18 i Rec. *β* (jfr. Cod. A. M. 238 XIX fol., hvoraf en Prøve er meddelt af G. Storm i Ark III, 248) samt Exod. 4, 24—7, 15 i Rec. *α* (trykt Unger P. V—VII Note). Fuldstændig bevaret er [2], i Rec. *α*, den stærkt sammendragende Overs. af Exod. 19—Deutr. 34 (trykt Unger S. 300—49), af enkelte næppe med Rette anset for et yngre isl. Supplement til et defekt Expl. fra 14. Aarh.s Slutn.) og [3] Rec. *β* af Josva 1 — 2 Kong. 25 (trykt Unger S. 349—650). *B.* en norsk Overs. af Gen. 1—Exod. 18 efter Vulgata, ledsaget af en indskudt udførlig Kommentar fra forsk. Kilder med Prolog og Indledning (det hele trykt Unger, S. 1—299; to Fragm. P. XII—XIII). Det bredt anlagte og saare vidtløftige Værk, om hvis Forts. udover Exod. 18 intet er bekendt, og hvis Forf. er unævnt, er foranstaltet af Haakon V Magnusson, sandsynligvis o. 1310, til Oplæsning ved Hoffet paa Søndagene og Herrens Festdage, ligesom Kongen tidligere havde ladet overs. en nu tabt Samling af Helgenbiografier (»Heilagra manna blómstr«) til samme Brug paa Helgenfesterne. Bibelteksten er temmelig frit gengivet; Værkets knudrede og efterklassiske Sprog vrimler af unorske Ord, Vendinger og Sætningsforbindelser. *C.* Overs. af Josva Bog, ikke efter Vulgata, men efter Petrus Comestor's Hist. schol., fra Midten af 14. Aarh., men uvist om i Norge eller paa Island, formodentlig til Udfyldning i et defekt Exemplar (trykt Unger S. 349—64 under Siden). — b) Den større Stjórn indeholder desuden: *A.* Alexanders Saga (udg. af Unger, Kra. 1848), paa Magnus Lagabøters Befaling bearbejdet efter Philippus Gualterus's (Walther af Chatillon's) Alexandreis, af den isl. Abbed i Thykkvabø Brand Jonsson, sandsynligvis under dennes Ophold i Norge 1262—63 inden hans Indvielse til Biskop af Hólar; denne Saga er formodentlig tænkt som Udfyldning mellem a *A* og den følgende: *B.* Gýðinga Saga [nyere Navn] (udg. af G. Thorlaksson, Kbhvn 1881), bestaaende af 3 Dele: [1] K. 1—21, Jødernes Hist. fra Alexander d. stores Død til Simons Død, efter 1 Makk. i Vulgata med Indskud (i Kap. 1—9) fra 2 Makk., ligeledes overs. af Brand Jonsson efter Magnus Lagabøters Befaling; [2] K. 22—32, Forts. heraf til Arkelaos's Afsættelse, med Petrus Comestor's »Hist. schol.« som Hovedkilde, formodentlig af samme Haand som den førnævnte Josva-Saga (a *C*); [3] K. 33—38, Pilatus-Legenden (ogsaa trykt i Postola sögur, udg. af C. R. Unger, Kra. 1874, S. 151—59). *C.* Rómverja sögur, en Parafrase af Sallustius's Jugurtha og Catilina samt Lucanus's Pharsalia (trykt i 44 Prøver af oldnord. Sprog og Lit. [eller Sýnisbók], udg. af K. Gislason, Kbhvn 1860, S. 108—380). — (G. Vigfússon i Ný félagsrit XXIII, S. 132—51; G. Storm i Arkiv for nord. Fil. III, S. 82—88, 244—56; F. Jónsson, Den oldnorske og oldisl. Lit. Hist. II 2, 1901, S. 986—90, jfr. 865 f., 868, 869 f.; E. Mogk i H. Paul's Grundriss d. germ. Philol. II², 1, Strassburg 1901—09, S. 896, jfr. 877 f.). — Hvad der forøvrigt findes af Bibeltekster spredt i forsk. gl.norske og isl. Skrifter fra Middelalderen, er samlet af J. Belsheim, Af Biblen paa Norsk-Isl. (norröna) i Middelalderen, Kra. 1884 (Særtryk af Theol. Tidsskr. f. d. ev.-luth. Kirke i Norge, ny R. VIII, S. 514—48; IX, S. 140—90. 193—205. 255—280; X, S. 71—152). *O. K.*

Stobæus, Johann, tysk K.komponist, f. 1580 i Graudenz, blev 1603 Kantor ved Domkirken i Königsberg, 1607 hertugelig preussisk Kapelmester ssteds, d. 1646. Han var Joh. Eccards (I, 708) kæreste Discipel. For Digterkredsen i Königsberg komponerede han Melodier til de mange nye Sange. Han gjorde sig først ret kendt ved »Cantiones sacrae« (Frankf. a. M. 1624), firstemmige Udsættelser af lat. K.melodier. Sine egne Kompositioner udg. han som Tillæg i nye Udg. af Eccards Kompositioner. *P. S.*

Stock. 1) **Eugene S.,** eng. Miss.s-Historiker, f. 1836, opgav 1873 sin Handelsvirksomhed for at overtage Stillingen som Sekr. ved det kirkl. Miss.s-Selskab (C. M. S.) og forblev i den til 1906. Han har været Medl. af Londons Stiftskonferens siden dens Oprettelse 1883 og af Lægmandshuset i »Canterbury Convocation« (I, 553) siden 1885; Univ. i Durham har hædret ham med den jur. Doktorgrad. Hans Hovedværker er: »History of C. M. S.« I—III (1899); »The English Church in the 19th Century« (1910), en kortfattet Fremstilling fra evang. Synspunkt. (E. S., My Recollections, 1909). *C. E. F.* — 2) **Simon S.,** Karmeliterordenens Fornyer. Historisk sikkert m. H. til hans Liv er kun, at han 1247 valgtes til General i England, fik indført væsentlige Forandringer i Regelen og døde ældgl. (efter Overleveringen 100 Aar gl.) 16. Maj 1265 i Bordeaux paa Rejse til et Generalkapitel i Toulouse. Rimelig er Overleveringen om, at han stammede fra Kent og en Tidlang havde levet som Eneboer før sin Indtrædelse i Ordenen, og sandsynligt er, at han en Række Aar opholdt sig i Konventet paa selve Karmels Bjærg og først ca. 1242 er vendt tilbage til Kent, hvor han med en Adelsmands Hjælp oprettede Konventet Aylesford, det første engelske Karmeliterkloster. Da han 1247 valgtes til General paa et Kapitel i Aylesford havde Ordenen Klostre i det hl. Land, paa Cypern og Sicilien foruden det engelske; under S.s Ledelse oprettedes nye Konventer i berømte Lærdomsstæder som Canterbury (1249), Oxford (1253), derefter i Paris og Bologna (1260). S. opnaaede 1247 Innocents IV's Billigelse af en Række Læmpelser i Regelen,

der var nødvendige for Karmeliternes Udbredelse i nordligere Egne; det opr. Eremitpræg trængtes derved tilbage, og, hvad der var vigtigst, Ordenen anerkendtes som Tiggerorden. — Først 1435 haves Vidnesbyrd om, at S. ved Gudstjeneste er dyrket som Helgen (først i Konventet i Bordeaux), men først 1564 indførtes hans Dyrkelse i hele Ordenen. Siden 15. Aarh. er ogsaa de æventyrlige Legender om ham bevidnet (Forvandling af Vand til Vin, en kogt Fisk gøres levende, S. skal have levet 7 Aar af himmelsk Føde osv.); om hans Forhold til Skapularet jfr. S. 212. (B. Zimmermann, Monumenta hist. Carmelitana I, 1907, S. 313 f.). *J. O. A.*

Stockfleth. 1) **Heinrich Arnold S.**, f. 1643 ved Hildesheim, d. 1708 som Bayreuthsk Kirkeraad og Generalsuperintendent i Mönchsberg; udgav 1690 en Reform-Ps.bog, hvori de gl. Ps.r var metrisk rettede, svarende til v. Stöckens Forsøg i Holsten og Kingos i Danmark. Forsøget faldt til Jorden. *P. S.* — 2) **Henning S.**, norsk Biskop, f. i Haderslev; Faderen, en rig Borger, flygtede under Trediveaars-Krigen til Norge og blev der. S. studerede i Wittenberg, kom saa til København, hvor han blev til 1635, da han blev Rektor i Kristiania, 1637 Magister og straks efter Prof. i Logik og Metafysik ved det nye Gymnasium ssteds. Samtidig med Rektoratet fik han Embedet som Slotspræst paa Akershus, og herfra blev han 7. Juli 1646 Biskop i Akershus Stift. En lærd og forstandig Mand, efterlod stor Rigdom. Han var den sidste Biskop, som forrettede Ordinationer i St. Halvards Kirke i Oslo. D. 5. Februar 1664. *D. T.* — 3) **Nils Joachim Christian Vibe S.**, Finnemissionær, f. 11. Jan. 1787 i Fredrikstad (Faderen Stiftsprovst), Stud. 1803, tænkte vel paa Teologien, men fandt, at den og den gejstlige Stand laa ham for højt, studerede Lovkyndighed, men det blev ikke til noget — væsentlig paa Grund af Svagelighed. Han havde begyndt at snedkre, da han uventet fik Udnævnelse til Løjtnant 1809. Han fik Officerseksamen Jan. 1811, deltog i Felttoget 1813 og blev Dannebrogsridder efter Slaget ved Sehested, tog 1814 Afsked som Kaptain og drog hjem til Norge, fik Station i Valders, hvor han tillige blev Huslærer hos Spr. Christie i Slidre. Her vaagnede hans gl. Tilbøjelighed til Teol., og nu fulgte han den. Han søgte 1823 Tjenestefrihed og fik teol. Eksamen 1824, fast bestemt paa at gaa til Finmarken, hvor han Marts 1825 blev Spr. paa Vadsø med Vardø og Næsseby. Han kom derop i Juni, var eneste Præst i det hele Provsti paa et Areal af 300 geogr. Kvadratmil. Her maatte han da det hele Aar rejse om, udføre ministerielle Forretninger i alle de præsteløse Kirker og studere Finnernes Sprog. Da Lebesby, et langt ringere Kald, laa meget heldigere for hans missionerende Virksomhed, fik han dette 1828 og blev nu lønnet af Bibelselskabet for at fortsætte Provst Kildals Arbejde med den hl. Skrifts Overs. paa Finsk. Han fik 1831 Permission i 2 Aar for sine Studiers Skyld og fastslog 1832 under Samarbejde med R. K. Rask Grundlaget for det finske Sprogs grammatiske og lexikalske Behandling. 1833–36 fortsatte han som Præst og rejsende Sproggransker, og 1839 fik han Afsked fra sit Embede og en fast Løn i 8 Aar for at virke til Finnefolkets Vel i det hele. Efter en Rejse i Finland kom han til Kristiania, underviste her Studenter i Finsk og Svensk og begyndte Udgivelsen af Bøger paa Finsk. Sin sidste Finmarksrejse foretog han 1851—52 og kom da til i Kautokeino at opleve de første Udbrud af de Uroligheder, som i Novbr. 1852 førte til de gruelige Mordgærninger. S. led nu meget af Gigt efter de overordentlige Anstrængelser, den rejsende Miss.s-Virksomhed ansaas ikke mere fornøden, og Universit. havde faaet en Docent i Finsk og Svensk. S. søgte da Afsked og fik den fra 1. Juni 1853, flyttede til Sandefjord og fortsatte sine Studier og sin lit. Virksomhed til sin Død 26. April 1866. Det er kun uegentlig, man kan bruge Betegnelsen »Mission« om S.s opofrende Gærning. Finnemissionen var forlængst ophørt, og S.s Stilling var kun en almindelig Statskirkepræsts, men han havde Forstaaelsen af, at Finnerne maatte have Præster, der talte deres Sprog, og Bøger til deres Oplysning. At skaffe saadanne blev hans vigtigste Opgave, og 1840 fik han udgivet det nye Testamente med Davids Salmer, efter at Katekismen og den lille Alterbog i flere Aar havde været udbredt blandt Finnerne. S.s Gærning var grundlæggende, og han vil altid mindes som en af den norske K.s første Mænd. I den enfoldige Tro, fri for alt Pedanteri og med et ypperligt Humør blev han for de barnlige Finner som den kærlige Fader, der straks vandt deres Hjærter. (S., Dagbog over mine Miss.rejser i Finmarken [med Selvbiografi], 1860; Joh. Forchhammer, N. V. S., 1867). *D. T.*

Stockholm, Sveriges Hovedstad med o. 380,000 Indb., i kirkl. Henseende et Slags Anneks til Ærkestiftet (Uppsala). S. er grundlagt i Midten af 13. Aarh. og fik hurtig et berømt Dominikanerkloster, et Fransiskanerkloster (paa Riddar- eller Gråmunkeholmen) og endelig et Klarissekloster, stiftet o. 1280 af Magnus Ladulås. S.s kirkl. Betydning begynder med Ref.en. Som den første prot. Præst nævnes Mikael Langerben, men det blev Præsten ved St. Nikolai Kirke, Olavus Petri (III, 538), der begyndte den luth. Udvikling. Ved en Rigsdag i S. 1577 fremlagde Johan III »Röda boken« for Stænderne, og det var under Diskussionen herom, at ægte evang. Overbevisning arbejdede sig frem bl. Præsteskabet. Et Forslag af Gustaf II Adolf om i S. at indrette et »Consistorium generale« som K.styrelse for hele Riget strandede paa Bispernes, navnlig den myndige Joh. Rudbeckius' (III, 836) Modstand. Henimod Midten af 18. Aarh. fik Herrnhutismen, navnlig ved Assessor Grundelstierna, sit ene Centrum i S. (det andet i Västergötland). Ogsaa Svedenborgs (s. d.) Lære vandt en Del Fremgang; men først ved Midten af 19. Aarh. blev S. atter Centrum for en betydelig rel. Bevægelse, da »Ny-Evangelismen« med C. O. Rosenius (III, 819) vandt Indpas, og da den Lægmandsbevægelse opstod, som resulterede i »Evangeliska Fosterlandsstiftelsen« (II, 87), og som vakte Sympati ikke mindst i aristokratiske Kredse. — Bl. S.s kendteste Præster maa nævnes Erik Tollstadius (s. d.), d. 1759, P. Murbeck (III, 309), d. 1766, A. K.

Rutström (III, 851), d. 1772, M. Lehnberg (III, 35), d. 1808, C. P. Hagberg (II, 324), d. 1841, men navnlig den uforlignelige J. O. Wallin (s d.), d. 1839, hvis mægtige Forkyndelse fandt overordentlig Genklang i S. og til en vis Grad er blevet bestemmende for den kirkl. Forkyndelses Form til vore Dage. — S. har følgende egentlige Sogne, der staar under Stads-Konsistoriet (første Gang omtalt 1442): Storkyrko-Sognet (St. Nikolai), hvis Spr. desuden er pastor primarius, Klara, hvis Spr. er Vice-Præses i Konsistoriet, Jakob, Johannes, Maria Magdalena, Katarina (hvis Tvedeling i Katarina og Sophia Sogne nu er besluttet), Ulrika Eleonora (sædv. kaldet Kungsholms S.), Hedvig Eleonora, Oscar, Engelbrekt (de 3 sidste udgør »Östermalm«), Adolf Fredrik (tidl. under Kongens personlige Patronat), Gustaf Vasa og St. Matteus. Maria, Katarina og Kungsholms Sogne har hver o. 50,000 Indb.; men Maria og Kungsholms staar overfor en snarlig Deling. Det tilstræbes, at et Sogns Indb.-Tal ikke maa overstige 20,000 og skal betjenes af 4 Præster: Spr., Komminister, Pastoratsadjunkt og Pastorsadjunkt. Ikke-territorielle Sogne er den tyske Menighed (St. Gertruds) og den finske (deres Præster er dog Assessorer i Konsistoriet), hver med godt 2000 Medlemmer. Særlige Menigheder danner Hof-Menigheden under Overhofprædikanten og 6 Regimentsmenigheder (deribl. Flaadens med Skeppholmskirke) under Regimentspastorer; disse danner tilsammen Hofkonsistoriet under Overhofprædikanten som Præses. En faktisk »Valgmenighed« af nærmest lavkirkelig-pietistisk Farve, dog uden afgjort Partipræg, er samlet om Blasieholmskirken, hvis »Prædikant« er Statsk.præst (f. T. Nils Beskow).

Kongen ansætter to ordinære Hofprædikanter i S., og ialt virker over 100 Gejstlige i Byen, hvoraf dog nogle ofte udsendes til Tjeneste andetsteds, saa Tallet ikke helt kan fikseres. De faste Stillinger i S. kan søges af alle Præster i hele Sverige, de personelle Kapellaner (Pastorsadjunkterne) kaldes af Konsistorium efter vedk. Spr.s Forslag, dog med det Domkapitels Billigelse, hvorunder de hører; men Tilladelsen nægtes undertiden paa Gr. af den herskende Præstemangel. Til Maria, den tyske og den finske Menighed kan »kaldes« et ubegrænset Antal Præster, og den, der ved Valget faar flest Stemmer, skal udnævnes af Kongen; dog skal Domkapitlet i Uppsala først prøve og godkende den tyske Spr.s Rettroenhed. Pastor primarius udnævnes af Kongen iblandt 3 Gejstlige, der indstilles af Storkyrko-Sognet med Ærkebispens Billigelse; han er født Medlem af »Kirkemødet«, meddeler Ret til at prædike og regnes lige med Bisper (kan dog ikke indvie Præster for S.), men egentlig Visitats holdes ikke i S. — 10 Præster tjenstgør ved Sygehuse, Hospitaler, Fængsler og milde Stiftelser, 20 er ansat ved det offentlige Skolevæsen, og mange yngre Præster er desuden Rel.s-Lærere ved private Skoler. Selskabet »Pro fide et Christianismo« ansætter nogle »Kateketer«. — Præsternes Lønning er normalt: for Spr.er 8000 Kr., Komministre 4000 Kr. (begge Stillinger har Alderstillæg), Pastoratsadjunkter 3600 og Pastorsadjunkter 2500. Hertil kommer »Sportler« for Barnedaab, Brudevielse og Begravelse, varierende mel. 100 Kr. og 5 Kr. for hver Handling, men yderst ujævnt fordelt. — Præsterne holder daglig »expedition« i Menighedshusene, o. $1^1/_2$ Time. Medens alle, der tilhører Statsk.n, ellers skal »kyrkoskrifvas« i Sognenes »Församlingsbok«, forekommer ikke egtl. Sogneindskrivning i S.; hver Borger har selv sit saak. »prästbetyg«, som giver Ret til Attest for »Navn og Rygte«, ugift Stand o. l. Ogsaa fremmede Trosbekendere (f. E. Katol., Jøder) »skrives« nominelt som Medlemmer af Territorialmenighederne. — S. har 25 Kirker, hvortil kommer indviede Kapeller i Fattig- og Sygehjem samt saak. »hyddor«, Hjælpelokaler eller Menighedshuse. Et »Sällskap för främjande av kyrklig själavård« støtter Statsk.n med Tilvejebringelsen af disse. Diakonisse-Anstalten paa Ersta samt Diakonanstalten ved Stora Sköndal forsyner S. med ivrige Arbejdere i Barmhjærtighedens Tjeneste.

Den rom.-kat. Menighed i S. har 1352 Medlemmer (med to Kirker, St. Erik og St. Eugenia), den mosaiske 1246, den biskop.-metodistiske 1759. »Svenska Missionsförbundet«, der dog ikke er udtraadt af Statsk.n, tæller 4,495 Medlemmer. Forbundet, der i S. ikke indtager nogen agressiv Stilling, har siden 1908 en større Missionsskole paa Lidingön til Uddannelse af Missionærer og Prædikanter. Dets opr. bærende Kraft, P. P. Waldenström (se d.), virker endnu. — Baptisterne udgør o. 5000 (med 6 egne Kirker), Frelsens Hær o. 2000; ogsaa begge disse Samfund tilhører nominelt Statsk.n, som de dog staar mere eller mindre oppositionelt imod (navnlig gælder dette Baptisterne). Irvingianerne tæller o. 400, Svedenborgianerne o. 300 Medl., Herrnhuter, Mormoner osv. kan ikke sikkert fikseres. Teosoferne har to Samfund: »Universella Broderskapet« samt »Teosofiska samfundet«, hvert med et eller et Par Hundrede Medlemmer. Diaspora-Menigheder er den engelsk-episkopale med o. 100 og den fransk-reformerte med o. 50 Medl. — Hver Uge holdes i S. o. 350 Prædikener i 150 Prædikerum.

I Alm. kan siges, at Statsk.n arbejder under stedse forsonligere Stemning Side om Side med andre Trossamfund, uden dog derfor at opgive sin evang.-luth. Karakter. Pressepolemik og agressive Udtalelser fra Prædike- og Talerstole er sjældne. Indenfor Statsk.ns Menigheder er der sket en kraftig Vækkelse, navnlig i sidste Decennium, støttet af varme Impulser fra Nabolandene. Samtidig mærkes i de enkelte Sogne en stærkere Menighedsfølelse, uden at dog derfor Sognebaandet er strammet. Spr.en, som ved sin Stilling kan udøve stor Indflydelse paa Fattigplejen, er Formand i »kyrkorådet«, der tidligere var en ret stiv og bureaukratisk Institution, men nu mere ser sin Opgave i at støtte rent kirkl.e Anliggender. »Skyddsföreningar« af Damer bistaar særlig fattige, der har kendt bedre Dage. — Søndagsgudstjenesterne bestaar af Højmesse Kl. 11, Aftensang Kl. 6 og paa større Højtidsdage »Ottesang«; desuden er der en Dag i Ugen Gudstjeneste med Prædiken og Lørdag liturg. Aftenbøn. I Sammenhæng med disse Gudstjenester udføres de saak. »fri«, kirkl. Forretninger, Barne-

daab, Brudevielse o. l.; Begravelser kan daglig finde Sted. Mindst én Gang maanedlig er der Menigheds- eller Ungdomsmøde i Menighedshytten«, hvor der ogsaa holdes Fattigbespisninger og Missionssymøder, alt under Præsternes Medvirkning. Mandl. og kv. Konfirmandforeninger med rent kirkl. Program har dannet sig i hvert Sogn; man søger her ligesom i K. F. U. M. og K. F. U. K. af forene kr. og kulturelle Interesser. Gejstligheden har sit Samlingspunkt i »S.s præstsällskap« (100 Aar gl.), der holder maanedlige Diskussioner og Møder. — Mindre lyse Sider ved S.s K.liv er det lave Tal paa Altergæsterne og en vis Tilbøjelighed til at sætte Skel mellem de formuendes og de mindre bemidledes Konfirmander. Sin bedste Støtte har Statsk.n i Middelklassen, der som K.ns Medlemmer indtager en loyal og pietetsfuld Holdning. Præstevalg vækker stor Opmærksomhed og har i allersidste Tid undergaaet den demokratiske Ændring, at hvert Medl. har Stemme. Røster har atter hævet sig for at gøre S. til et selvstændigt Bispestift, men hidtil uden Resultat. Allerede Gustav Vasa havde en lign. Plan, der i 18. Aarh. dukkede op igen, men aldrig kom til Udførelse. (Sveriges historia intill 20. seklet [Medeltiden av H. Hildebrand]; Art. Stockholm i Nord. Familjebok; E. W. Dahlgren, Stockh., Sveriges hufvudstad I, 1897; Officiel Statistik for S.; J. Wordsworth, Den sv. kyrkan, 1912; S. A. Fries, Stockholms s. k. stifts fråga, 1912). *B. O. A.*

Stockholm. 1) **Jens S.**, dsk Præst, f. 1771, d. 1833, blev 1798 Spr. i Dollerup, 1801 i Vammen og 1812 Amtsprovst for Nørlyng m. fl. Herreder, 1827 Spr. ved Frue Kirke i Aalborg og Stiftsprovst. S. var en ivrig og dygtig Mand, men hæftig og hensynsløs. Der klagedes over hans Herskesyge, hans overdrevne Ortodoksi og Royalisme og hans moralske Rigorisme. Han har skrevet nogle Smaaskrifter, mest om moralske Æmner: Løsagtighed, Ægteskabsskilsmisse og Selvmord. J. Møller, i hvis »Nyt theol. Bibl.« (XX) han iøvrigt 1832 dygtigt har modgaaet Grundtvigs Opfattelse af Daabssymbolet, siger om ham, at af de to Egenskaber, man maa ønske enhver Skribent, Begejstring og Besindighed, besad han kun den første. *L. K.* — 2) **Jens Ring S.**, dsk Præst, Søn af føromtalte, f. 1825, d. 1913, blev cand. theol. 1849, vandt 1850 Universitetets Guldmedaille for en Afhandling om Lactantius (jfr. Nyt theol. Tidsskr. IV—V), studerede 1852—54 i Udlandet og virkede efter sin Hjemkomst dels som Lærer, dels som Udg. af »Evang. Ugeskr.« (1859—64). 1864—98 var han Spr. i Grinderslev-Grønning (indtil 1884 tillige i Tise Sogn). S. har, foruden Artikler i »Evang. Ugeskr.«, udgivet en Redegørelse for Folkeskolen i Schweiz og navnlig en omhyggelig Biografi af A. G. Rudelbach (i Kirkl. Kalender for Norge, 1875). *J. O. A.* — 3) **Peter Wandet S.**, dsk Præst, ligeledes Søn af Stiftsprovst S., f. 1802, d. 1870, havde været Præst i flere jydske Sogne, da han 1859 forflyttedes til Ledøje-Smørum paa Sjælland. Her blev han, der, hvor han kom, havde vist sig som en dygtig Præst og praktisk Mand, Medlem af Kommissionen til Overvejelse af Fattigvæsenets Ordning (1869). Sammen med J. B. Daugaard udgav han 1835 »Udtog af den bibelske Hist.«, der udkom i mange Oplag. I »Evang. Ugeskr.« (2. R. VII) har han behandlet Spørgsmaalet om Præstelønning og Naadesaaret. *L. K.*

Stockmann. 1) **Ernst S.**, f. 1634, Søn af nedennævnte, blev først Præst i Naumburg i det Mansfeldske, 1682 Superintendent i Alstädt i Weimar, 1691 Konsistorialassessor i Eisenach og 1709 Weimarsk Overkonsistorialraad, d. i Eisenach 1712. Han er Forf. af enkelte Ps.r, deriblandt »Gud skal alting mage«. — 2) **Paul S.**, f. 1602 i Lauchstädt, blev Feltpræst i Gustaf Adolfs Hær og derefter Præst i Norrtelje ved Stockholm. Da han ikke kunde taale Klimaet, vendte han 1625 tilbage til Wittenberg og blev 1630 Præst i Lützen, hvor han oplevede det bekendte Slag og døde af Pest 1636. Af ham er en udførlig Passions-Ps., hvoraf Grundtvig har overs. et Udtog: »Ind i Haven Jesus gik« (benyttet Landstad 341). *P. S.*

Stoddard, David Tappan, amerik., kongregat. Missionær, f. 2. Dec. 1818 i Massachusset, d. 22. Jan. 1857 i Persien. Efter Studier i Yale og Andover drog han 1843 ud som Missionær bl. Nestorianerne og virkede til sin Død for Ungdommen her, for hvilken han allerede 1844 fik oprettet et Seminarium i Urmia. Han udg. 1853 en Grammatik til moderne Syrisk. (J. P. Thompson, Memoir of D. T. S., 1858). *H. J. H.*

Stodius, Martin, finsk teol. Prof., f. i Åbo 1590, stud. i Wittenberg, hvor han blev Mag.; 1626 kom han hjem, blev 1630 Rektor i Åbo og efter Skolens Omdannelse Hjælpe-Lektor ved Gymnasiet. 1633 blev han Skolerektor i Wiborg og 1634 Rektor for Gymnasiet i Åbo, 1636 Lektor i Teol. og ved Akademiets Stiftelse Prof. i Gr. og Hebr. 1640 og endelig 1652 i Teol. S. var ingenlunde nogen fremragende Universitetslærer, men som ret dygtig Filolog blev han dog 1638 Medl. af den finske Bibelovers.s-Kommission. S. interesserede sig mest for mystisk Naturvidenskab. 1644 anklagedes han for at have gjort en Student forrykt dermed, men frikendtes; men 1656 suspenderede Konsistoriet ham fra Akademiet og fradømte ham Sæde i »første Bænk i Kirken«, fordi han ved at udlaane kabbalistiske Skrifter bragte Akademiet i daarligt Ry. Kansleren ophævede dog Dommen. 1647 var S. Akademiets Rigsdagsmand, 1660 tog han Afsked som Prof. og flyttede ud til sit Præbende, Nådendal, hvor han døde 1675. (I. A. Heikel, Filologins studium vid Åbo universitet, 1894; Herm. Råbergh, Teologins studium vid Åbo universitet, 1902²). *K. Ø.*

Stoikerne, filos. Skole i Oldtiden, stiftet o. 300 før Kr. af Zenon (o. 340—265 f. Kr.), senere ledet af Kleanthes (331—251 f. Kr.) og Krysippos (280—209 f. Kr.). Panaitios (180—110 f. Kr.) og Poseidonios skaffede Skolen Indgang hos Romerne. I Kejsertiden var Seneca (4—65 e. Kr.), Epiktetos (f. o. 50 e. Kr.) og Marc. Aurel. Antoninus (Kejser 161—180 e. Kr.) Skolens berømteste Repræsentanter. I 4. Aarh. mistede den sin Betydning, omend den af Navn bestod til 529, da den blev forbudt af Justinian. — Ligesom Oldtidens Filos. syslede S. med Fysik, Logik og Etik, men er navnlig bleven berømt ved deres Behandling af den sidste Disciplin. Dens

Opgave er at lære den Visdom, som bevirker Dyd og dermed Lykke. Det højeste Maal er den urokkelige Ro og uforstyrrede Sindshvile (Ataraksien). Vejen til at naa denne er at frigøre sig fra de to Lænker, som holder Sindet i Slaveri: Lidenskaberne og Verdens Goder. Ved at beherske Lidenskaberne vindes den fuldkomne Ligevægt, som udgør Livets Lykke (Apati). Dernæst stræber den vise at gøre sig uafhængig af Msker og af alt, hvad Verden kan give og tage, og søger udelukkende sin Lykke i sig selv (Autarki). Positivt bestemmes den moralske Opgave som: Livet i Overensstemmelse med Naturen. »Natur« kan betegne den skabende Verdenskraft eller Verdensfornuften (Logos), som S. kalder Gud. Derfor kan den villige Underkastelse under den evige Nødvendighed, som hersker i Naturen, betegnes som Lydighed mod Gud og den guddom. Lov. Denne Tankegang kan gennemføres til en panteistisk Teol., hvorefter Mskesjælen er en Del af den gudd. Verdensfornuft. Heraf følger, at »Natur« ogsaa kan betegne Mskevæsenet. Lydigheden mod Naturens Bud bliver i saa Fald at stræbe efter den højeste Udfoldelse af Mskenaturens Kræfter og Anlæg. Herved gælder det om, under alle Livets Omskiftelser, at bevare Overensstemmelsen med sig selv og saaledes at vinde den sande Karakterstyrke. Som Led af den samme Verdensfornuft danner Msker en Enhed eller et Fornuftrige, hvor alle er Brødre. Derfor er S. Kosmopolitismens Talsmænd, ligesom de udstrækker denne Betragtning ogsaa til Slaverne. Af Broderskabets Idé følger Pligten til at vise Velvilje mod alle, ogsaa mod Fjender. Naar Verdensordenen er et Udtryk for den guddom. Fornuft, er det fremdeles Pligt for enhver at tjene Samfundet og det almene Bedste. Dog maa den vise herved bestandig sørge for, at han ikke giver sig mere hen til Verdenslivets Opgaver, end at han bevarer sin indre Uafhængighed. Naar Livet mister sin Værdi, kan Selvmordet forme sig som den fornuftige Form for Uafhængighedens Bevarelse. Trods den dybe Forskel i Begrundelsen har den stoiske og den kr. Moral Berøringspunkter, som ofte har gjort sig gældende i Teol.ens Hist; i Oldtiden er saaledes Ambrosius' Morallære stærkt farvet af Stoicisme, men særlig sympatiserede mange Teologer stærkt med S. i Rationalismens Tid (jfr. hos os Bastholms Overs. af Marc. Aurel [Antonins' Leveregler, 1805] og H. G. Clausen). *C. G.*

Stokes, George Thomas, engelsk K.historiker, f. i Irland 1843, stud. i Dublin og var Spr. der fra 1868 til sin Død 1898. Ved Siden deraf var han tillige fra 1883 Prof. i K.hist. ved Univ. Hovedværker: Ireland and the Celtic Church (1888[2]); Ireland and the Anglo-Norman Church (1888); Commentary on the Acts of the Apostles (1891 i Expositor's Bible); Some Worthies of the Irish Church (ed. by H. J. Lowler, 1900). *C. E. F.*

Stola og **Stolgebyrer**, jfr. Præsteklæder III, 638 og Præsteløn (Accidensoffer) III, 641.

Stolberg. 1) **Christian Ernst S.**, Greve af Wernigerode, f. 1691, d. 1772, var beslægtet med Christian VI, idet deres Mødre var Søstre, og Kongen har hele sit Liv næret en stor Fortrolighed til ham og i de Breve, han tilskrev ham, ikke blot søgt hans Raad i polit. Sager, men betroet ham sine timelige Bekymringer og sine egne Sjælstilstande. Hvad der knyttede Baandet imellem dem, var dog vistnok især, at de stod paa et fælles kirkeligt Standpunkt. S. hørte til »de fromme Grever« i Tyskland, der var paavirkede af Pietismen, men som tillige holdt fast paa den luth. K. og satte deres Lid til, at dennes Nød vilde blive afhjulpen, naar Præstestanden blev reformeret. Han og Francke i Halle traadte derfor hinanden meget nær, og den voksende Uvilje, der spores i Tyskland og Danmark mod Zinzendorf (som S. iøvrigt før havde sat Pris paa), skyldes i høj Grad S. (jfr. Reichel, Die Entstehung einer Zinzendorf feindtl. Partei in Halle u. Wernigerode i Zeitschr. f. K.gesch. XXIII, 1902; jfr. K.hist. S. 5. R. V, 535 f.). S.s Besøg i Kbhvn 1733 blev af indgribende Betydn. for Christian VI's Tilslutning til Halle; efter hans Raad nedsatte Kongen ogsaa den Kommission, der undersøgte Klagerne mod Pietisterne. I Efteraaret 1735 var S. atter i Kbhvn; det er navnlig i Tiden 1733—35, at S.s store Indfl. paa dske K.forhold spores saa afgjort; næppe nogen Afgørelse er taget uden efter Samraad med S. (H. L. Møller, Kristian d. sjette og Grev Kr. Ernst af St.-Wernigerode, 1889). — 2) **Frederikke Louise S.**, Rigsgrevinde, Søster til Chr. D. Fr. og J. Ludv. Reventlow (jfr. III, 776), f. paa Christianshavn 1746, blev, efter et kort Ægteskab (1761—68) med Hofjægermester C. T. Gramm, 1777 gift med Grev Christian S. (f. 1748. d. 1821). Ægteparret var som hele den tysk dannede og tysk talende Kreds, hvortil de hørte, alvorlige og oprigtige Kr., men de hadede al Teol. og mente, at Tiden nu var der, til at udslette alle Konfessionsforskelle og samle sig i Kamp mod Fritænkeriet. Hun har smukt udtrykt, hvad der nu maatte være Opgaven, naar hun siger: »Man har længe ofret Mennesket i Guds Navn; nu synes man at glemme ham for at beskæftige sig med Menneskets Lykke. Skulde det ikke blive givet Mennesket at gribe begge Ender af denne Snor?« Men hun kunde dog blive greben af en alvorlig dogmatisk Prædiken. Da hele hendes Slægt 1817 var oprørt over Harms's Teser, tog hun ham i Forsvar, fordi han prædikede med Myndighed, ikke som de skriftkloge. D. 1824. Mange af hendes Breve er trykt i Bobé, Reventlowske Papirer III. — 3) **Friedrich Leopold S.**, Rigsgreve, f. 1750 paa Bramstedt, Faderen var Overhofmester hos Enkedronning Sophie Magdalene. S. kom 1776 som Diplomat i Oldenburgs Tjeneste til Kbhvn, var fra 1781 i Hoftjeneste i Eutin og blev 1789—91 dsk Gesandt i Berlin, 1791—1800 lybecksk Regeringspræsident i Eutin. S. vandt tidlig Ry som tysk Digter, men for Danmark og alt dansk nærede han kun Foragt. Han var hæftig og selvbevidst, men han var tillige en alvorlig Kr. Til Fritænkerne nærede han et dødeligt Had. De moderne Teologer, der gik paa Akkord med Tidens Retning, foragtede han. Han holdt det for en Bespottelse at kalde dem Kr., der nægtede Hovedlærdommene, Arvesynden og Kristi Guddom, og han forstod ikke, hvorfor han ikke heller forbandt sig med sine Brødre Katolikerne end blev i Menighed sammen med disse K.røvere.

— Næsten 20 Aar efter (1800) gjorde han Alvor af at blive Katolik, nedlagde sit Embede og drog først til Münster, hvor han modtoges med Jubel af Fyrstinde Gallitzins Kreds (II, 163), siden levede han paa Godset Tatenhausen og fra 1816 paa Sondermühlen (ved Osnabrück). Det, der drog ham til Romerk.n, var især dennes faste urokkelige Dogmatik. Mange af S.s gamle Venner vendte sig nu imod ham med stor Forbitrelse, især Digteren Voss. Men for Danmark var han saa fremmed, at det nærmest kun var i den fornemme tyske Kreds, der var Sorg, og det, fordi det var dem helt uforstaaeligt, at S. kunde lægge en saadan Vægt paa, hvad de havde ment kun var en Rest af de gamle Tiders Vildfarelse, der snart skulde forsvinde. C. Reventlow trøstede sig dog med, at S. endnu som før hver Dag læste i Luthers Bibelovers. S. udgav som Katolik Overs.r af K.fædrene og skrev »Geschichte der Religion Jesu Christi« i 15 Bd. (1806—19). D. 1819. Hans Liv er fra et kat. Standpunkt fortalt i I. Janssen, F. L. S. I—II, 1877; jfr. Kahnis, S. und Voss, 1896; Fr. Nielsen, Romerk.n i 19. Aarh. Indre Liv I, 1881, 233 f. S. stod hele sit Liv i det fortroligste Forhold til sin ældste Broder Christian S., gift med Frederikke Louise, f. Reventlow (jfr. ovenfor), der ogsaa var en varm Kr. Deres »Gesammelte Werke« (20 Bd., 1820 f.) udkom sammen. *L. K.*

Stolbova, en forlængst forsvunden Landsby i Gouvernementet St. Petersborg, hvor der 1617 sluttedes en Fred mellem Sverige og Rusland, hvorved Kexholm Len og Ingermanland lagdes til Finland. Dette gav Anl. til, at Sverige 1618 oprettede et nyt Bispesæde for Ø.-Finland i Wiborg (s. d.).

Stolestade, den bestemte Plads i Kirkestolene ved kirkelige Handlinger; blev snart efter evang. Gudstjenestes Indførelse Genstand for Køb eller aarlig Leje samt Ordning af Øvrigheden. Dsk L. 2—22—43 f. sammenstiller de ældre Bestemmelser i saa Henseende. Pladserne kan ikke arves, men de afdødes Slægtninge skal dog være nærmest berettigede, naar de erlægge den fastsatte Betaling. Paa Landet følger S.t Gaarden; for de fattige indrettes Klapper eller visse Bænke paa Gulvet. Mændene skal sidde til Højre for Altret, Kvinderne til Venstre. Men disse alm. Bestemmelser var langtfra tilstrækkelige; der maatte for den honnette Ambitions Skyld træffes de mest detaillerede Bestemmelser om, hvem der havde Ret til at sidde øverst i den enkelte Kirkestol. Slagsmaal og Tummel under Gudstjenesten for at erobre Forsædet fandt hyppig Sted, og Retstrætter herom forekommer helt ned i 19. Aarh. — Ved Lov af 19. Febr. 1861 er de ældre Bestemmelser om S.r hævede, og kun Præsten, K.sangeren og Tiendeejeren har Ret til eget S., medens paa Landet alle andre Pladser er tilgængelige for alle. I Kbhvn og nogle Købstæder finder endnu Udlejning af S.r Sted af Hensyn til K.bygningens Økonomi; men der arbejdes ivrig hen til at faa dette Forhold hævet. Betalingen for S. kaldes S.-Penge. Med dette Navn betegnes undertiden ogsaa den »Kirkeskat« (8 Skilling aarlig), som »Husmænd, Inderster og Pebersvende, som ikke tiende«, skal erlægge til Kirken (Dsk L. 2—23—13). Skønt Afgiften ikke ved Lov er ophævet, opkræves den vistnok i Praksis saare sjældent. — I Norge blev Ret til S. og Bortleje af saadant hævet ved Lov af 3. Aug. 1897. (Hist. Tidsskr. VI, 506 f.; Ny k.hist. Saml. I, 234 f.). *A. J.*

Stolfest. 1) **Manis S.**, (gr. *bema*, jfr. Art. Mani og Manikæere III, 161) fejredes aarlig i Marts Maaned i den manikæiske K. til Minde om Stifterens Død; det er meget muligt, at Mani selv, for at efterligne Kristus, har stiftet denne Fest, der skulde bevare hans Minde og Betydning. En prægtig smykket, tom Lærerstol symboliserede Manis usynlige Nærværelse; de 5 Trin, der førte op til den, symboliserede de 5 Grader i det manikæiske »Hierarki« eller i Menigheden. Baade fra Østen og Vesten bevidnes, at Manikæerne ved Siden af de »fuldkomne« havde et egentligt Præsteskab. Dettes Spidser dannede Lærerne, »Sagtmodighedens Sønner« eller Repræsentanter (svarende til »Fædrene« i Mithrasreligionen); hos Augustin kaldes de *magistri*. »Sagtmodigheden«, ɔ: den skaanende Kærlighed, opfattes nemlig som den højeste Egenskab hos »Lyskongen«. Derpaa fulgte »de tjenende« eller »udøvende« (»styrende«), som svarer til de af Augustin omtalte »Bisper« og »Presbytere«; de falder saaledes i to Klasser, der efter deres Indsigt i Religionssystemets Hemmeligheder kaldes henholdsvis »Videns« og »Forstandens« Sønner. Endelig følger »Hemmelighedens Sønner« eller de »sandfærdige«, ogsaa kaldet de udvalgte eller fuldkomne (hos Augustin *electi*), og sluttelig den nederste Klasse; »Indsigtens Sønner«, de alm. Tilhørere (Augustin: *auditores*), hvis Tilslutning til den manikæiske K. berettiger dem til dette Æresnavn (i Forhold til den kr. K.s Medlemmer), selv om deres »Indsigt« langt fra omfattede de dybere Hemmeligheder. Augustin opgiver Tallet paa »Lærere« til 12 og paa »Bisper« til 72, Tal, der aabenbart er Efterligning af Urkristendommens Tal paa Jesu Apostle og udsendte Disciple. Men de afrikanske Manikæere anerkendte i det mindste paa Augustins Tid yderligere en *princeps* som Hoved for de 12, en Slags Pave, svarende til den i Mithras-Mysterierne omtalte *pater patrum*. Han svarer til Mani selv, og de Imâmer, der efter hans Forskrift skulde residere i Babylon. Om Stillingen altid var besat, er usikkert. — 2) **Peters S.**, se Peters-Fester III, 532. *J. O. A.*

Stoll, Joachim, fra 1647 Hofprædikant i Rappoltsweiler, f. 1615, d. 1678, var Speners første Lærer og blev hans Svoger (1660). Spener har oftere benyttet denne fromme og lærde Mands Raad i sine »Theol. Bedenken«. S. var en Mand, der drev ivrigt paa kateket. Undervisning og paa, at Evang. burde enfoldigt forkyndes saavel »i Husene som for Hjærterne«; den operaagtige, ital. K.musik var han en Fjende af.

Stolpenge (Stolgebyrer), jfr. Præsteklæder (III, 638).

Stolpe. 1) **Georg S.**, sv. Præst, f. i Finland (rimeligvis i Åbo) 1775 el. 1776, Stud. i Åbo 1794, præsteviet 1800, Fil. mag. 1802, Spr. for den finske Menighed i Stockholm 1812, i Nyköping 1835, d. 1852. S. blev Medlem af Ps.bogskomiteen paa Gr. af sin forøvrigt ret

omtvistede musikalske Begavelse. Han har omarbejdet den gl. Ps. »O Jesu Christ, du nådens brunn« (Nr. 47 i Wallins Ps.bog). I sine senere Aar nærede han stærk Sympati for Svedenborgs Teorier. — 2) **Knut Hjalmar S.**, sv. Etnograf og Arkæolog, f. i Norrköping 23. April 1841, Stud. i Uppsala 1860, Fil. Dr. 1872 og Docent i nord. Arkæol. i Lund 1873, Prof. og Intendant ved den etnografiske Afd. af Rigsmusæet i Stockholm 1902, d. 27. Jan. 1905. Foruden Værker om Naturfolkenes Ornamentik har han beskrevet de etnografiske Musæer i Europa og har bl. a. som Deltager i Fregatten Vanadis' Jordomsejling (1883—85) indsamlet betydningsfuldt, etnologisk Materiale. S. har foretaget de Udgravninger paa Björkö, der fastslog det fra Ansgars Liv minderige Sted (jfr. Grafundersökningar på Björkö i Tidskr. f. Antropologi och Kulturhist. I, 1876). *H. Wj.*

Stolshagen, Caspar, f. 1550 i Bernau ved Berlin, 1574—86 Spr. i Stendal, d. 1594 som Superintendent i Iglau i Mähren, er Forf. af Nr. 562 i Landstads Ps.bog. *P. S.*

Stolz, Alban Isidor, rom.-kat. Teolog og Forf., f. 1808 i Schwarzwald i Baden, d. 1883 i Freiburg. Efter i Freiburg og Heidelberg at have haft en Studietid, der var fuld af rel. Anfægtelser og af Dragelser mod Rationalisme, naaede han Fasthed i den kat. Tro og ordineredes 1833; virkede en Tid som Landsbypræst, blev 1848 Prof. i Freiburg, men maatte halvt blind og døv nedlægge Embedet 1880. Gennem talrige Flyveskrifter deltog S. i Tidens Debat, men er mest kendt som yderst frugtbar Opbyggelsesforf., især ved sine siden 1843 udgivne Kalendere »for Tid og Evighed«, der udkom i en Række Aar og ofte oplevede mange Optryk. S.s Sprog og Tankegang er højst ejendommelig, han raader i lige Grad over Lune og Alvor. S. holder af at dvæle ved naive Skildringer af Begivenheder, hvori »Guds Finger« viser sig. Hans Værker (c. 20 Bd.) læses endnu overordentligt. *H. J. H.*

Stone, Darwell, eng. Teolog, f. 1859, Stud. i Oxford, ordineret 1883, Vice-Principal for Dorchester Miss.s-Kollegium 1884—88, Principal 1888—1903, Bibliotekar i Pusey House i Oxford 1903—09 og siden Principal der. Skrifter: The Holy Baptism (1899); Outlines of Chr. Dogma (1900); The Church, its Ministry and Authority (1902); The Holy Communion (1904); Hist. of the Doctrine of the Holy Eucharist I—II (1909) o. fl. S. er Medudg. af »Oxford Library of Practical Theol.« *C. E. F.*

Storch, Nicolaus, Tøjvæver i Zwickau, fremtraadte 1520 med særlige Aabenbaringer og traadte i Forbindelse med Münzer (III, 324). S. fik valgt 12 Apostle og 72 Disciple, og der afholdtes sværmerske Møder. 1521 drog S. sammen med Stübner og Thomä til Wittenberg, hvor de tre »Zwickauerprofeter« vakte stor Opsigt. Luther forlod sit Skjul paa Wartburg, og efter hans Prædikener maatte Profeterne forlade Wittenberg. S. drog til Thüringen og prædikede et kommunistisk Evang. med Frihed uden Indskrænkning, Oprør mod Øvrigheden og Kvindefællesskab. Gendøberi interesserede ham derimod mindre. Efter Bondekrigen, som S. er en af Hovedophavsmændene til, lykkedes det S. at undslippe 1525 til München, hvor han døde ukendt. *A. Th. J.*

Storehedinge, Købstad i Stevnsherred (Præstø Amt) med (1911) 2049 Indbyggere. S.s Kirke hører til Danmarks mærkeligste. Det opr. Menighedshus er et stort ottekantet Anlæg; da det opførtes, bar 8 i Kreds stillede Piller (jfr. Storch om Undersøgelserne 1890 i »Ældre nord. Arkitektur« III, 1894) en Overbygning, der hævede sig ottekantet over det øvrige polygonale Anlæg. Anlægget har muligvis været som det i Ottmarsheim i Elsass (nær Basel) med et øvre Galleri over en hvælvet »Omgang« og saaledes, at Overbygningen endte indvendig i en Kuppel, udvendig i en taarnlignende Bygning, dækket af et højt, ottekantet Spir. Mod Øst slutter sig til Polygonalen et aflangt 4kantet Korparti i 2 Etager, der nu er ført tilbage til den opr. Skikkelse; den nederste indeholder det egtl. Kor, der indvendig ender i en Apsis. I Væggen mellem Polygonalen og Koret er anlagt to Vindeltrapper til Forbindelse med den øvre Etage, men denne Forbindelse er tilvejebragt ved et mærkeligt System af smalle, overhvælvede Gange, anlagt i de 3 Sider af den tykke Mur. Fra Midten af Gangen i Østvæggen udgaar to krumme Sidearme, der halvcirkelformet omslutter (og svarer til) Apsis og ender i to smaa med Tøndehvælv overdækkede Kamre. I Korets nordøstre Hjørne fører en Dør ind til et lille, hvælvet Rum, hvorfra der i sydlig Retning gaar en Trappe op til et større Kammer. Det er formodet, at disse mærkelige Anlæg staar i Forbindelse med Kirkens Anvendelse til Forsvarsøjemed. Rimeligere er maaske at antage, at Kirken oprindelig har huset de til den hørende Præster, til hvis Ophold og gudstjenstlige Øvelser Rummene har været brugt. Gangene faar deres Lys fra 18 i Grupper paa 3 ordnede arkadeagtige Vinduer (2 paa hver Side). Denne opr. Kirke, der er opført af Kridtstenskvadre i romansk Stil, kan vel henføres til 12. Aarh. I Slutn. af Middelalderen opførtes paa Vestsiden af Polygonalen et anseligt Kridtstenstaarn, Korets Sidemure forhøjedes og fik takkede Gavle mod V. og Ø. i gotisk Stil. 1677 brændte Kirken som Følge af Lynnedslag og ødelagdes nu ved Restaurationen ganske i sin Stil, Polygonalen blev en lav, kedelig Bygning, dens opr. Piller forsvandt, og et fladt Loft, baaret af 4 Træsøjler, traadte i Stedet i det indre, udvendig et stort, spidst tilløbende Tag. Samtidig opførtes et Vaabenhus mod S. ved Polygonalen og et Sakristi mod N. ved Koret. 1853—54 »restaureredes« atter Bygningen uden Hensyntagen til den opr. Stil; Polygonalen omdannedes i gotisk Stil ved Opførelsen af takkede Gavle, og det indre fik en gotisk Træhvælving, sammensat af 8 spidsbuede Kapper. Foruden andre Omdannelser opførtes en nordlig Tilbygning, saaledes at Kirken indvendig fremtræder som en Korskirke. 1894—95 er Korbygningen blevet kyndigt restaureret af F. L. Storch. (J. Kornerup i Aarbøger f. nord. Oldkyndighed, 1867, 262, og i K.hist. Sml. 5. R. I, 563 f.; Løffler, Udsigt over Danmarks Kirkebygninger, S. 155 f.). *J. O. A.*

Storjohann, Johan Cordt Harmens, norsk Præst, f. 15. Aug. 1832 i Bergen, opdragen til Handelen, begyndte sent at studere med det bestemte Formaal at blive Præst; Stud. 1850,

opholdt sig flere Aar i Erlangen og fik teol. Eksamen 1860. Efter 3 Aars Skolevirksomhed i Bergen rejste han til Skotland og fik her Tanken om at skaffe vore Søfolk Gudstjeneste paa de mest besøgte Havnepladser i Udlandet. 1864 fik han stiftet »Foreningen til Evang.s Forkyndelse for skand. Sømænd i fremmede Havne« (»Sømandsmissionen«). 1865 blev han konst. Præst ved Mariakirken i Bergen og er den sidste Præst, der her har holdt tysk Prædiken. Da den tyske Menighed blev opløst 1867, gik han som Sømandspræst til London og fik her Ebenezerkirken opført, efter at Oscar II som Prins havde lagt Grundstenen 1870. 1872 vendte han tilbage til Norge, hvor I.-Miss. og »Lutherstiftelsen« (hvortil han efter Forbillede af den svenske »Fosterlandstiftelse« havde givet Stødet) optog hans Interesse i 7 Aar. Han fik bygget to Forsamlingshuse i Kria. og oprettet en Latinskole, i hvilken mange unge Mænd har faaet en hurtig Forberedelse til Universitetet og til Præstetjeneste i Amerika. 1882 blev han Præst ved Strafanstalten for Kvinder, fik 1890 Tjenestefrihed, som han benyttede til vidtløftige Rejser; blev 1894 Spr. til Aas (Kra. Stift), hvorfra han tog Afsked 17. Juni 1899. Siden sysselsatte han sig med populære Arbejder over gltestl. Bøger og ivrig Polemik mod den nyere Bibelfortolkning. Han var en af Norges mest berejste Mænd, har rejst Jorden rundt, opholdt sig i Palæstina, Ægypten og Indien, Nordamerika og Chile, Island og Konstantinopel. D. 23. April 1914. *D. T.*

Storm. 1) **Edvard S.**, Digter og Skolemand, f. 1749 i Våge i Gudbrandsdalen, d. 1794 i Kbhvn som den egtl. Leder af Efterslægtselskabets dav. Realskole. S. havde selv 1786 været Medstifter af Selskabet og ofrede sig med Begejstring (og gratis) for Undervisningen, der skulde »danne Børnenes moralske Karakter«. Han har udg. en Del Digte, deriblandt ogsaa aandelige Sange, af hvilke der endnu findes to (Nr. 44 og 518) i Roskilde Konvents Ps.bog. Dette har vel bevirket, at Balle valgte ham til at deltage i Udarbejdelsen af Evang. Ps.bog 1791. Der vides intet om, hvor megen Indflydelse han har haft paa denne, men han døde, efter at det første Prøvehefte var udkommet, og har altsaa ikke deltaget i den endelige Redaktion. (F. Nygård, Efterslægtselskabet og E. S., 1886). *L. K.* — 2) **Fredrik Elias S.**, norsk Præst, f. i Kristiansand 1803, teol. Kand., Kateket og Kordegn i Arendal 1829, 1837 Præst ved Hospitalet, de Angellske Stiftelser, Slaveriet og Tugthuset i Trondhjem, Spr. til Frue Kirke ssteds 1865, tog Afsked 1877, d. 1883. Af hans Skrifter mærkes »Oplysninger og bemærkninger til den norske k.s alterbog og ritual« (1845). Et Afsnit deraf udkom s. A. særskilt med Titel: »Træk av den rel. musiks og orgelets hist.« Han skrev ogsaa om Fængsels- og Fattigvæsen o. l. *A. B.*

Storr. 1) **Gottlob Christian S.**, den ældre Tübingerskoles Stifter, f. 1746, d. 1805, en af sin Tids betydeligste evang. Teologer. Efter endt Studium blev S. 1777 Prof. theol. i Tübingen. Som Dogmatiker var han en skarp Logiker af supranaturalistisk Retning og forsvarede overfor Kants Rationalisme energisk Nødvendigheden og Muligheden af den kristl. Aabenbaring. Uden at ville hævde Biblens Inspiration i gl.-luth. Forstand fastholder han den dog som Lov for Lære og Liv. Foruden sit dogmat. Hovedværk »Doctrinae christianae pars theoretica« (1793) udg. han talrige exegetiske og isagogiske Skrifter. 1797 blev han Overhofpræst i Stuttgart, hvor hans klare, men tørre Prædikevis samlede mange Tilhørere blandt de dannede Klasser. — 2) **Johann Christian S.**, evang. Præst, f. 1712, d. 1773, havde som Dreng J. A. Bengel til Lærer og blev senere som Student i Tübingen dybt grebet af Pietismen. Var en Tid under stor Samvittighedsnød Hofkapellan i Stuttgart hos den udsvævende Hertug. 1757 blev han Spr. ssteds, højt skattet baade ved sin Sjælesorg og sine Opbyggelsesmøder. 1759 blev han Konsistorialraad, 1765 »Prælat«. S. skrev rel. Digte og udg. flere Andagtsbøger o. l. *H. J. H.*

Story, Robert Herbert, skotsk K.historiker, f. 1835, stud. i Edinburgh, St. Andrews og Heidelberg, var 1860—86 Spr. i Rosneth og havde stor Indflydelse i de kirkl. Repræsentationer. 1886 blev han Prof. i K.hist. og 1898 Principal ved Glasgows Univ. D. 1907. Hans store Haandbog om den skotske K. (jfr. Art. Skotland) giver alsidig Oplysning om dens Forhold. (Memoir of R. H. S., by his Daughters). *C. E. F.*

Stosch, Bartholomæus, kurbrandenburgsk Hofpræst, f. 1604 i Schlesien, blev 1643 Præst i Berlins Forstad Cölln og Hofpræst, 1659 Konsistorialraad. Søgte fra reformert Stade en Forening mellem Reformerte og Lutheranere. S. var en fremragende Prædikant, dog uklar, f. E. i sin Tale om Naadevalget. D. 1686. *N. M. P.*

Stosz, Veit, tysk Billedhugger, Træskærer og Kobberstikker, f. mellem 1440 og 1450, sandsynligvis i Nürnberg, d. ssteds 1533, virkede 1477—96 i Krakov, hvorefter han vendte tilbage til Nürnberg. Som Billedskærer sammenstilles S. med Adam Kraft og Peter Vischer, selv om han hverken i Oprindelighed eller sikker Formsans kan maale sig med disse. Fremragende Prøver paa hans Kunst findes i Kirkerne i Krakov (Maria-Alteret i Frauenkirche), Nürnberg (Krucifiks i Skt. Sebaldus; »englischer Gruss i Skt. Lorenz) og Heilbronn (»Ecce homo«); særlig maa desuden nævnes hans Rosenkransrelieffer (Germ. Musæum i Nürnberg og Musæet i Berlin). S.s Privatliv var ikke uden Pletter; han kom flere Gange i Konflikt med Lovene, blev endog dømt for Mened, benaadedes vel for Døden, men blev brændemærket af Bødlen. (R. Bergau, V. S., 1878; B. Daun, V. S. und seine Schule, 1903). *S. A. B.*

Stoud, Ludvig, norsk Biskop, f. 1649 i Bergen, Stud. 1667, cand. theol. 1669, 1672 Magister og Præst i Holbæk, 1676 Spr. i Odense og Provst, 1699 Biskop i Kristiansand, d. 28. Aug. 1705. I sit korte Episkopat var han meget ivrig mod de Levninger af papistisk Overtro, der endnu kunde findes. *D. T.*

Stoughton, John, eng. K.historiker, f. 1807. Faderen var Anglikaner, Moderen Kvæker, og han blev anbragt paa Kontor hos en Sagfører, der var rom. Kat., men S. sluttede sig til Kongregationalisterne og blev ordineret 1833, hvorefter han var Præst, først i Windsor, senere i

London. D. 1897. Hovedværker: Church and State 200 Years ago [1660—63] (1862); Eccl. Hist. of England I—IV (1867—70); Religion in England under Queen Anne and the Georges I - II (1878); Rel. in England 1800—50 I—II (1884). Hans Rejser affødte: Homes and Haunts of Luther (1883²); Footprints of Ital. Reformers (1881); Spanish Reformers (1883). Han deltog i de af Ærkebiskop Tait ledede Konferencer mell. Biskopper og Dissenters. (J. S., Recollections of a long Life, 1894). *C. E. F.*

Strabo (d. e. den skeløjede), **Walahfrid,** Munk og Bibelteolog fra 9. Aarh., studerede i de berømte Klostre St. Gallen, Reichenau og Fulda (under Hrabanus Maurus), blev selv o. 842 Abbed i Reichenau og døde som saadan paa en Rejse til Karl d. skaldede (849). S.s Navn er først og fremmest knyttet til hans Hovedværk *Glossa ordinaria,* korte Forklaringer til Biblen (Vulgata), der navnlig paa Grund af de mange patristiske Citater var et yndet Hjælpemiddel ved Skriftstudiet lige til 17. Aarh. Af hans øvrige Skrifter maa nævnes »De exordiis et incrementis rerum ecclesiasticarum«, en Slags kr. Arkæologi) udg. af Knoepfler 1890). (Hans Skrifter i Migne, Patrolog. lat., Bd. 113—14). *S. A. B.*

Strack, Hermann Lebrecht, tysk prot. Teolog og Semitist, f. 6. Maj 1848, stud. i Berlin og Leipzig, blev 1877 Prof. extraord. og 1910 ord. Honorarprof. i Berlin. Vigtigste Skrifter, nogle i flere Opl.: Prolegomena crit. in V. T. Hebr. (1873); (Udgave af) Prophetarum posteriorum Codex Babylonicus Petropolitanus (1876); Dikduke ha-teamim des Ahron ben Moscheh ben Ascher (sammen med S. Baer, 1879); Einleit. in das A. T. (1882); Hebr. Grammatik (1883); Lehrbuch der neuhebr. Sprache und Litteratur (sammen med C. Siegfred, 1884); Einleit. in den Talmud (1887); Das Blut im Glauben und Aberglauben der Menschheit (1891); Sprüche Jesus' des Sohnes Sirachs (1903); har sammen med Zöckler udgivet: Kurzgefasster Kommentar zu den hl. Schriften, og deri selv bearbejdet Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri og Ordsprogene; har udg. Mischnatraktaterne Pirqe abot (1882), Joma (1888), ʿAboda zara (1888), Schabbâth (1890). *J. C. J.*

Straf. Den kr. Syndserkendelse indeslutter Bevidstheden om Skyld (S. 247) og S. Gud er den hellige og retfærdige (I, 726), som straffer Overtrædelsen af Loven. S. er i opr. Betydning Gengældelse. Naar Skyld og S. ækvivalerer, er Retfærdigheden sket Fyldest. Hvis Guds Lov ustraffet kunde krænkes, vilde den ikke være den fuldkomne og absolute. Syndens S. er i rel. Henseende Adskillelsen fra Gud, og i etisk Henseende Skyldsfølelsens Smerte. Hertil kommer de fysiske Onder, Lidelser og Død, som den rel. Tænkning betragter som Syndens Følger. Gennem disse S.fe kan Syndsbevidstheden vækkes og skærpes. Herved faar S. Karakter af Tugt og Opdragelse. Bestemmelsen af Forholdet mellem Syndens Følger i rel., etisk og fysisk Henseende er afgørende for den kr. Opf. af S.fens Begreb. Den gamle Pagts Tænkning gik væsentligt ud fra Retfærdighedens Idé og søgte at paavise Guds retfærdige Gengældelse i Folkets og den enkeltes Oplevelser af Glæde og Sorg. Folkeulykker, Krig, Pest, Misvækst, Jordskælv osv. opfattedes som Herrens S.fedomme over Folkets Synd (jfr. f. E. 2 Sam. 21, 1 f.). Profeterne forkynder idelig Folkets Undergang til S. for dets Synder. Paa lignende Maade afspejler den gudd. Retfærdighed sig i det individuelle Mskelivs Tilskikkelser. Gennemførelsen af dette Synspunkt førte troende Israeliter ind i mange Anfægtelser. Hvorledes kan de frommes Nød og de uguderliges Lykke forenes med Guds Retfærdighed? I de senere gltestl. Skrifter, navnlig i Visdomsliteraturen, fremkommer Tanken om Lidelserne som Herrens Tugtelse. Alligevel formaaede Israels Grublen ikke at løse Teodicéens Problem. — Jesus forbyder sine Disciple at betragte andre Mskers Ulykker som Guds S. for deres Synder (Luk. 13, 1—5; Joh. 9, 1—4), men giver iøvrigt ingen teoretisk Lære om S.fens Væsen og Omfang. I N. T. betragtes S. under forsk. Synsvinkler. Paulus omtaler timelige S.fe (1 Kor. 11, 30), Gud straffer Synd med Synd (Rom. 1, 24 f.); men den overvejende Betragtning er, at Guds straffende Retfærdighed først vil aabenbare sig paa Dommens Dag (I, 665 f) (Mt. 13, 40 f.; 25, 31—46; Rom. 2, 5 f.; 2 Thess. 1, 6; Hebr. 10, 29). Livets Onder, Trængsler og Lidelser betragtes som Guds Tugt og Opdragelse (1 Kor. 11, 32; 2 Kor. 6, 9; Titus 2, 11; Hebr. 12, 5; Joh. Aab. 3, 19) og som Prøvelser, hvorigennem Troen lutres og befæstes (Rom. 5, 3; Jak. 1, 2; 1 Pet. 1, 6). — Den dogm. Tænkning har søgt at sammenfatte disse Synspunkter for de timelige Onder ved at skelne mellem Guds naturlige og positive S.fe. De første er Syndens nødvendige Følger. Løgn fører til Løgnagtighed; legemlige Synder drager Sygdomme efter sig. »Guds Møller maler langsomt, men maler frygtelig fint.« De positive S.fe er Lidelser, som paaføres Msker ved Guds Tilskikkelser eller ved det mskelige Samfunds Ordninger. Denne Adskillelse hviler paa en skæv Forstaaelse af Guds Verdensforhold. Bestemmelsen af S.fens Begreb maa umiddelbart udledes af den kr. Erkendelse af Guds Væsen som den etiske Kærlighed. Heraf følger et dobbelt Synspunkt. De timelige Onder fremtræder dels som S., fordi de er Følgen af Synden, dels som Midler, hvorigennem Gud vil drage Msket nærmere til sig (Rom. 8, 28). Det er den kr. bestemte Dom om Lidelserne, som giver dem deres Karakter og Betydning. Dette gælder ogsaa m. H. t. Døden (I, 696), hvorunder Paulus sammenfatter alle Syndens S.fe (Ro. 5, 12; 6, 23). Herved betegnes den aandelige Død, ɔ: Adskillelsen fra Gud, den legemlige Død og den evige Død, ɔ: Fortabelsen (I, 824). Den nærmere Opf. af den legemlige Død som Syndens S. afhænger af Bestemmelsen af Syndens Væsen og Opr. Den kr. Livsførelse indeholder altid en Spænding mellem det vindikative og det pædagogiske Syn paa S.fen. Bevidstheden om Guds Hellighed og Retfærdighed fremkalder Tankerne om Ansvar, Regnskab og Dom, samtidig med at Tilliden til Guds Naade fordriver Frygten og giver Frimodighed og Fred (1 Joh. 3, 17 f.; 4, 18). Denne Spænding overvindes først, naar Synden fuldkomment er overvundet. — Jfr. Kirkestraffe (II, 802) og Kirketugt (II, 803). *C. G.*

Straits Settlements, engelsk Koloni ved Malaka-Strædet i Bagindien, omfattende Øerne

Singapore og Penang samt Byen Malaka, hvortil i videre Forstand kommer forsk. malajiske Vasalstater, især Johore, paa den sydlige Del af Malaka-Halvøen. Den egtl. Koloni har over 600,000 Indb., Vasalstaterne betydeligt over 1 Mill. Befolkningen er, bortset fra de indvandrede Europæere og Amerikanere, mest Malajere og Kinesere (disse talrigst i den egtl. Koloni); ude i Junglen findes Rester af en lavtstaaende Urbefolkning. Malajerne er hovedsagelig Muhammedanere og i nyeste Tid er de paa Gr. af den ved Dampskibsforbindelsen lettede Lejlighed til at gøre Pilegrimsrejser til Mekka blevet meget ivrige for deres Tro. Miss. har væsentlig maattet indskrænke sig til Arbejdet blandt de i nyeste Tid talrigt indvandrede Tamil-talende Indere og nyankomne Kinesere. Amerikanske biskoppelige Metodister har indsamlet o. 2000 omvendte og har velbesøgte Skoler, S. P. G. o. 1000, desuden er ved engelske Presbyterianere og »Brødrene« omvendt nogle faa Hundrede; ogsaa Leipziger-Missionen har begyndt et Arbejde blandt Indvandrerne. (»Carrying the Gospel«. Report of Commission I for Verdens-Miss.s-Konferencen i Edinburgh, 1910). *J. O. A.*

Strandiger, Otto Lorentzen, radikal pietistisk Vækkelsesprædikant, f. i Flensborg, d. 1724, virkede først som Præst (til 1698) paa Øen Nordstrand, hvor han dels laa i Strid med Katolikerne, dels, paa Gr. af sin strænge K.tugt, med sin Menighed. Siden var han fri Aftensangspræst i Flensborg, hvor Joh. Ocksen (III, 417) søgte at værne ham mod de Angreb, som hans pietistiske Kritik af K.n fremkaldte. 1704—05 opholdt han sig i Kbhvn og kom til at spille en Rolle i de gudelige Forsamlinger, som nogle vakte Borgere holdt. Efter at være vendt tilbage til Flensborg, angreb han bl. a. Barnedaaben og indstævnedes for Konsistoriet der; 1708 udgav han en »Bekendelse« og sluttede sig derpaa til Mennoniterne i Eiderstedt. Da han atter optraadte i Flensborg, blev han ved kgl. Reskript (1716) forvist fra Kongens Riger og Lande som Kætter og Apostat og truet med Bremerholm, hvis han vendte tilbage. Prof. theol. Trellund gendrev hans Meninger i »Schriftmässige Wiederlegung«, 1716, hvilket atter gav Anl. til andre Stridsskrifter. I sine sidste Aar flakkede S. om forskellige Steder og døde i Nærh. af Hamburg. *J. O. A.*

Straniki, se Raskolniker III, 695.

Strassburg (Romernes Legionslejr Argentoratum), Hovedstad i Rigslandet Elsass-Lothringen, Sæde for en rom.-kat. Biskop og et evang Overkonsistorium, med (1912) 178,891 Indb. (91,941 Katol., 79,518 Evang.), ligger ved Sammenløbet mellem Rhinen og Bifloden Ill. Om et Bispedømme i S. hører vi først sikkert efter 6. Aarh.; det omfattede begge Rhinbredder, Bispen blev siden Suffragan til Mainz og tysk Rigsfyrste. I 13. Aarh. blev S. fri Rigsstad og blev en af Tysklands rigeste, indtraadte i det schwabiske Byforbund, hjalp Schweizerne mod Karl d. drist.; samtidig blomstrede Aandslivet. Her virkede Mester Eckart (I, 709) og Tauler (se d.), her opstillede Guttenberg sin Bogtrykkerpresse, Geiler af Kaisersberg (II, 179) levede her, og blandt Humanister bør nævnes Seb. Brant (I, 380), Thomas Murner (III, 309) og Wimpheling (s. d.). Tidlig kom Ref.en til S. ved A. Zell (s. d.), Bucer (I, 407) og Capito (I, 472). S. indtog et mæglende Stade mellem Luther, Zwingli og Romerk.n. Fra S. udgik Confessio Tetrapolitana (I, 545). Siden maatte Bucer forlade Byen paa Gr. af sin Kamp mod Interim'et (I, 170). Ledende Mand i denne for Byen vanskelige Tid var den fremragende Jakob Sturm (s. d.), der søgte at gøre S. til Midtpunkt for et reformat. Skolevæsen ved det 1537 opr. Gymnasium, ledet af Joh. Sturm (s. d.). 1538—41 var S. Fristed for Calvin (I, 452), 1567 udvidedes Gymnasiet til Akademi, 1621 til Universitet. 1680 blev S. inddraget under Frankrig, og nu blev Katolicisme og fr. Aandsliv raadende. Revolutionstiden tilintetgjorde Universitetet, men Napoléon opr. et fr. Akademi, og det gl. tyske Præg forsvandt næsten ganske. Efter den fr.-tyske Krig 1870—71 (Bombardementet ødelagde det kostbare Bibliotek og beskadigede Münsteret) blev S. atter tysk, fik 1872 et Universitet (nu o. 1400 Studenter) og et nyt stort Bibliotek (mest ved frivillige Gaver) og har delvis faaet et tysk Præg. — S.-Münster, en af Europas prægtigste Kirkebygninger er gr. 1015; Krypt, Kor og Tværskib er senromanske; 1276 rejste Erwin v. Steinbach den prægtige Fassade (Rosen 150 Fod i Omkreds) med dens glimrende Sammensmeltning af tysk og fr. Gotik; 1439 fuldendte Hans Hültz fra Köln det berømte, 452 Fod høje, nordl. Taarn. Kirken har Glasmalerier fra 14.—15. Aarh. og et berømt astronomisk Ur. (Glöckler, Gesch. des Bistums S. I—II, 1879—80; Seyboth, Das alte S. vom 13. Jahrh. bis zum Jahre 1870, 1890; S. und seine Bauten, 1894). *H. J. H.*

Strauss. 1) **David Friedrich S.,** tysk Teolog og Filosof, f. 27. Jan. 1808 i Ludwigsburg i Württemberg, studerede i Tübingen under F. C. Baur og i Berlin under Hegel og modtog stærke Impulser fra begge. 1832—35 var S. Repetent i Tübingen. 1835—36 udsendte han et Værk, som med et Slag gjorde ham kendt i alle kirkl. og teol. Kredse, »Das Leben Jesu« (I—II, overs. paa Dsk 1842—43). I dette Værk, der, som alle S.s senere Skrifter, udmærker sig ved en mesterlig Fremstilling, brød S. helt nye Baner i Betragtningen af Jesus. I Modsætning baade til Rationalismen og Supranaturalismen, men paavirket af Hegels spekulat. Filos., hævder han, at det Jesusbillede, vi har, er een stor mytisk Digtning. Han lader staa hen, om der en hist. Kærne, men opfatter Kristusskikkelsen, saaledes som den er os overleveret i N. T., som Resultatet af en længere Periodes ubevidste rel. Digtning. Det værdifulde og blivende i Jesusskikkelsen er den rel. Idé, som imidlertid ikke udtømmer sig i et enkelt Eksemplar af Slægten, men som aabenbarer sin Rigdom ved at udbrede sig i en Mangfoldighed af Eksemplarer. Gudmennesket er derfor ikke en enkelt Person, men Menneskeheden som saadan. Værket vakte uhyre Opsigt, men S. blev angrebet fra alle Sider og maatte efter Udg. af Bd. I opgive sin Repetentstilling. Under den voldsomme Kamp søgte S. forøvrigt at mildne sine Anskuelser noget. 1839 blev han teol. Prof. i Zürich, men Udnævnelsen mødte saa stærk Modsigelse i alle kirkl. Kredse, at Re-

geringen maatte afskedige ham med Pension, før han havde tiltraadt Embedet. Efter den Tid levede han som Privatmand. Men nu udsendte han et Skrift, som brød enhver Forbindelse mellem ham og K.n. Det var »Die chr. Glaubenslehre« (1840—41, overs. paa Dsk 1842—43). S. søger her ved Historiens Hjælp at godtgøre de kr. Dogmers fuldkomne Urimelighed. Han gennemgaar de enkelte Dogmer, fremstiller deres bibelske og deres kirkl. Side og opløser dem efterhaanden alle. Samtidig med dette Brud med K.n giftede han sig med en berømt Operasangerinde, men Ægteskabet blev snart ulykkeligt, og efter 4 Aars Forløb endte det med Skilsmisse. Han begyndte nu igen at lade høre fra sig. 1847 udkom et lille Skrift, »Der Romantiker auf dem Thron der Cäsaren«, tilsyneladende handlende om Julian den frafaldne, i Virkeligheden en skarp Satire over Friedrich Wilhelm IV af Preussen. S. var nu ved at glide over i Politiken, og Bevægelsen i 1848 optog ham stærkt. Nu begyndte han ogsaa at udsende en Række hist. Arbejder, saaledes om Schubart (1849), Märklin (1851) og Ulrich v. Hutten (1858). Efter at der var gaaet 20 Aar, vendte han endelig tilbage til Teol.en og udg. 1861 »Das Leben Jesu für das deutsche Volk«. Her gør han op med sine Modstandere, men søger ogsaa at trænge ind til den hist. Kærne i Traditionen om Jesus. 8 Aar efter erklærede han imidlertid, at dette Forsøg var forfejlet, »Historiens, Videnskabens Jesus er kun et Problem«. Atter kom han ind i en voldsom Polemik, udsendte derefter (1870) et Skrift om Voltaire og sluttede endelig sin lit. Virksomhed med »Der alte und der neue Glaube« (1872, overs. paa Dsk 1873), i hvilket han trækker Konsekvensen af sin Livsanskuelse. I »Leben Jesu« havde han forflygtiget Jesusskikkelsen, i sin »Glaubenslehre« brudt med K.n, nu bryder han i sit sidste Skrift ikke blot med al Rel., men med al Metafysik. Han havner i en teoretisk Materialisme, som navnlig Studiet af Darwin havde ført ham ind i. Ved Siden af denne Materialisme optræder dog uformidlet en Idealisme, idet han henviser til de store Digtere (som Goethe og Schiller) og Musikere (som Mozart og Beethoven) og mener, at de kan give os noget at bygge vort Liv paa. Men han staar som udpræget Repræsentant for en Dennesidighedens Livsanskuelse. Udødelighedstanken og alt vedrørende et Hinsidigt har han smøget af sig. 8. Febr. 1874 døde han i sin Fødestad. Hans samlede Værker er udg. i 12 Bd. (1876—78) af Ed. Zeller, som dog udelod »Leben Jesu« og »Die chr. Glaubenslehre«. (Ad. Hausrath, »D. F. S. und die Theologie seiner Zeit« (1876—78); Albert Schweitzer, »Von Reimarus zu Wrede« (2. Udg. 1913); Th. Ziegler, »D. F. S.« (1908). *A. Th. J.* — 2) **Gerhardt Friedrich Abraham S.**, tysk Unionsteolog, f. 1786, d. 1863, kom efter et Par Præstestillinger 1822 som Hof- og Domkirkepræst samt Prof. i prakt. Teol. til Berlin, blev 1836 Overkonsistorialraad, udvirkede 1837 i Wien de evang. Zillerthaler (s. d.) Folks frie Udvandring til Schlesien, blev 1850 Medl. af Overkirkeraadet, 1856 Overhofprædikant, entledigedes 1859. Foruden som Prædikant er han bleven bekendt ved populær-videnskabelige Skildringer af den gltestl. Jødedom og 2. Aarh.s K.hist.; hans »Das evang. Kirchenjahr«, 1850, udkom atter 1891; 1815 skrev han »Erinnerungen aus dem Leben eines jungen Geistlichen« (1840⁷), og efter hans Død udk. »Abendglockentöne, Erinnerungen eines alten Geistlichen« (1868). To Sønner, Friedr. Adolph S. (d. 1888) og Otto S. (d. 1880), blev Superintendenter i den preuss. K. og har været lit. virksomme. Den første skrev efter en Rejse i Orienten »Sinai und Golgata« (1847, ofte oplagt) og fik stiftet »Jerusalem Verein«, for hvilken han 1856—71 udg. »Neueste Nachrichten aus dem Morgenlande«. Sammen med Broderen udg. han »Die Länder und Stätten der hl. Schrift« (1861, illustr.). — 3) **Jakob S.**, radikal Reformationsprædikant, f. i Basel mellem 1480 og 1485, d. o. 1533, blev 1516 Dr. theol. i Freiburg og forkyndte 1521 under vældig Tilslutning fra Folket Evang. i Hall (i Innthal), men da han krævede Nadver under begge Skikkelser og angreb Skriftemaalet, maatte han forlade Byen; efter forsk. Omflakken blev han 1523 Prædikant i Eisenach. Her afskaffede han Messen, ændrede Daabsceremonierne, fjærnede Billeder af Kirken, giftede sig og optraadte som social Reformator, idet han erklærede enhver Rentetagning for Dødssynd. Bondeoprøret 1525 fik derfor stærk Tilslutning i Eisenachs Omegn, hvor S. paa Hertug Johanns Vegne holdt Visitats, men da S. nu vilde tale Bønderne til Rette, truede de med at kaste ham i Werra-Floden. Efter Bøndernes Nederlag gik S. til Nürnberg; her forargedes han dybt over Økolampadius' Nadverlære og tilbød i en Disputats at vise dens Falskhed, men Økolampadius afviste ham haanlig. Fra Baden-Baden, hvor S. nu blev Stiftsprædikant, udsendte han voldsomme Angreb paa Schweizernes Nadverlære, der bl. a. besvaredes med Haan af Zwingli. Fra 1527 forsvinder S.s Spor; det menes, at han er vendt tilbage til Romerk.n. (Schmidt, J. S., 1865.) *J. O. A.*

Strauss und Torney, Viktor Friedrich v., tysk Digter og Politiker, f. 18. Sept. 1809, kom 1832 i schaumburg-lippesk Statstjeneste. D. Strauss's »Leben Jesu« (1835) drev ham ind paa et grundigt Studium af Teol.en og førte ham til et fuldstændigt Brud med Rationalismen (skildret i Romanen »Theobald« I—III, 1839). Han tog nu ivrig Del i det kirkl. Liv, skrev mod »Lysvennerne« (se Protestantforeningen III, 612) var 1846 Medlem af K.konferensen i Berlin og skrev om Ps.bogsagen i Preussen. Efter 1848 kæmpede han i talrige Skrifter mod Revolution og for de monarkiske Principer, som han ogsaa forsvarede paa Forbundsdagen i Frankfurt. 1866 traadte han ud af det polit. Liv og levede i Erlangen og Dresden. Allerede 1841 havde han i en Digtsamling vist sin Ævne til at skrive aandelige Sange; 1843 kom hans ypperlige »Lieder aus der Gemeinde für das chr. Kirchenjahr«, 1845 »Das Kirchenjahr im Hause« I—II, 1856 »Weltliches u. Geistliches« og s. A. »Geistliches in Gedichten u. Liedern«. I Erlangen drev han grundige Studier af Kinesisk; oversatte og kommenterede »Tao-te-king« (1870) og oversatte metrisk »Schi-king« (1880). Desuden udg. han her og i Dresden »Der altchinesische Monotheismus« (1885), »Der altägyptische Götterglaube« I—II

(1889—91) og »Beiträge zur Erkenntnisslehre mit Beziehung auf die Offenbarung« (1895). Universitetet i Leipzig tildelte ham 1882 den teol. Dr.grad. D. 1. April 1899. *H. J. H.*

Streaneshalch, Kloster og K.møde, se Whitby.

Strelow, Hans Nielsen, Superintendent, blev 1607 i en Alder af kun 20 Aar Præst paa Gulland, 1628 Provst. 1633 udgav han sin »Guthilandiske Chronica«, tilegnet Christian IV, paa hvilket Skrift den, dog ikke af S. opfundne, s. k. gullandske Hypotese har øvet en uheldig Indflydelse, saa det er blevet en Blanding af Fabel og Hist. 1644 blev han Generalprovst paa Gulland og Præst i Visby. Ved Freden i Brömsebro 1645 kom Gulland under Sverige, og S. blev nu, efter aflagt Hyldnings- og Troskabsed, svensk Superintendent paa Øen. D. 27. Febr. 1656. *H. F. R.*

Strengeinstrumenter i Biblen. S. var, som G. T.s Omtale viser, fra gl. Tid i alm. Brug hos Israeliterne ved Siden af Slaginstrumenter (Tromme, Metalbækkener, Rasleinstrumenter og Triangler) og Blæseinstrumenter (Fløjter, Piber, Trompeter og Basuner). Deres Art belyses ved de S., der afbildes paa Mindesmærker, som er udgravet i Assyrien og i Ægypten. I det sidste Land er der ogsaa fundet flere Arter S., tildels ret godt bevarede, som nu ses i Museer med ægyptiske Oldsager. Hos Israeliterne ledsagedes Spil paa S. ofte af Sang, stundom ogsaa af Dans. S. anvendtes foruden ved selskabelige Sammenkomster ogsaa ved Gudstjeneste og rel. Ceremonier. Af S. maa først nævnes Kinnor (Grækernes Kinyra), der efter 1 Sam. 10, 5 og 16, 23 osv. spilledes med Haanden, efter Josefos med et Plektrum. David nævnes som en Mester paa Kinnor. Det synes snarere at have været en Art Guitar (Cither) eller Luth end en Harpe. Sammen med Kinnor nævnes ofte Nebel (Grækernes Nabla, Romernes Nablium, som de første havde faaet fra Fønikerne). Det antages at have været af lignende Art som Kinnor, kun at Lydkassen var anbragt paa anden Maade. Det er maaske det samme S., som hos Dan. 3, 5 kaldes Psalterion. Daniel nævner i Forbindelse med det Sambuke, der hos gl. Forf.e oftere omtales som i Brug hos Grækere. Det var rimeligvis en Art Harpe af trekantet Form med 4 eller flere Strenge. *V. S.*

Strengnäs, se Strängnäs.

Stresow, Konrad Friedrich, f. 1705 ved Sandbjerg i Sundeved, først Landsbypræst, fra 1752 Førstepræst i Husum, fra 1760 i Burg paa Femern, d. 1788, skrev en Del Ps.r i den naturlige Teologis Stil. En Del optoges i Rationalismens Ps.bøger. *P. S.*

Stricker, Johan Kristofer, f. 28. Jan. 1726, Student i Uppsala 1746, Magister i Greifswald 1750, præsteviedes 1752, blev 1764 kgl. Hofprædikant og Præst ved Livdrabantkorpset, 1768 Spr. i Karlshamn, 1772 Dr. theol., d. 24. Febr. 1792. — S. var en udmærket Prædikant og er særlig kendt ved sine Samlinger til ældre sv. Homiletiks Historie; en Stab af over 70 stadige Korrespondenter hjalp ham med Oplysninger. Paa Basis heraf er udarbejdet: »Forsøg til et sv. homilet. Bibliotek«, et Register over alle til da udkomne sv. Prædikenværker. 2. Bind, der aldrig blev færdigt, skulde have meddelt korte Biografier af sv., homilet. Forf.e. S.s Samlinger tilhører nu Lunds Universitetsbibliotek. *D. F.*

Strigel. 1) **Bernhard S.**, tysk Maler af den schwabiske Skole (Ulmer-Skolen), f. 1461 (60) i Memmingen, hvor han fra 1516 beklædte forsk. Magistratshverv, d. ssteds 1528. En Række rel. Billeder skyldes ham, men desuden har han som Portrætmaler arbejdet for forsk. sydtyske Patricierfamilier. I Slutn. af sit Liv virkede han ogsaa i Wien ved Kejser Maximilians Hof. Kejseren gav ham (»som Alexander Apelles«) Eneret til at portrætere sig (et interessant Billede af Kejseren og Familien findes i Hofmusæet i Wien) og adlede ham. Herom fortæller S. i sin Paaskrift paa et Billede i Galleriet i Berlin, der forestiller den kejserlige Raadsherre Cuspinian og Familie som »Zebedæus« og hans »Sippe«. Billedet er malet »med venstre Haand og ved Hjælp af et Spejl«. Opdagelsen af Indskriften gav Anl. til, at man kunde identificere S. med den Maler, der hidtil gik under Navnet »Mesteren fra Hirschers Samling« (jfr. Bode i Jahrb. der kgl. preuss. Kunstsammlungen II, 1881). — S. er formentlig Elev af Zeitblom; hans Billeder viser, at han er traadt Humanismen og Renæssancen nær, men hans provinsielt sydtyske Opfattelse fornægter sig ikke, og hans kirkelige Billeder staar i Indholdsopfattelse paa ægte senmiddelalderligt Stade (jfr. forsk. Billeder af de hellige Familier i German. Mus., Nürnberg, og navnlig »Kristi Begrædelse« i Kunsthalle, Karlsruhe). *J. O. A.* — 2) **Victorin S.**, luth. Teolog, f. 26. Decbr. 1524 i Schwaben, blev 1548, paa Melanchthons Anbefaling, Prof. ved det nyopr. Universitet i Jena. Da Flacius senere ansattes her, kom de to i Strid. Flacius beskyldte S. for Synergisme og for at danne et philippistisk Parti. S. blev paa en raa Maade fængslet og afsat. 1560 blev hans Sag taget op igen. Han bekendte sig som ren Synergist, men Processen endte nu med, at Flacius blev afsat og S. 1562 paany indsat i sit Embede. Men Stillingen var uholdbar, og s. A. drog S. til Leipzig. 1567 maatte han imidlertid ogsaa opgive sit Professorat her, da han viste calvinske Tilbøjeligheder i Nadverlæren. Han kom saa til Amberg. D. her 26. Juni 1569. S. har bl. a. skrevet »Loci theologici« (1581—84), den betydeligste Dogmatik inden for Melanchthons Skole. *A. Th. J.*

Strigolniker, en russ. Sekt, opr. Tilhængerne af en Præst i Novgorod K. Strigolnik, der c. 1375 protesterede mod, at Bisperne krævede Offer for Præsteordinationer, hvad han opfattede som Simoni, og ligeledes bekæmpede K.ns Skrifte praksis; under en Folketumult stødte man ham ud i Volga, hvor han druknede. S.ne har holdt sig som en lille Sekt i Omegnen af Novgorod og Pskov.

Stromberger, Christian Wilhelm, f. 1826 i Georgenhausen ved Darmstadt, d. 1900, blev 1857 Præst i Wenings, 1866 i Zwingenberg, begge i Hessen. Han har deltaget ivrigt i Organisation af I.-M.s-Arbejde og har bl. a. udg. nogle hymnologiske Arbejder (Geistl. Lieder ev. Frauen des 16.—18. Jahrh., 1854; Leben u. Lieder des Er. Alber, 1857) og en rel. Digtsamling »Ernste Lieder« (1862). 1890 udmærkede det teol. Fak. i Giessen ham med den teol. Dr.-Grad. *P. S.*

Strong, Thomas Banks, engelsk Teolog, f. 1861, Stud. i Oxford, ordineret 1885, siden 1901 Domprovst ved Christ Church, 1913 Vice-Kansler ved Universitetet. S. har vundet et anset Navn som systematisk Teolog ved følg. Skrifter: Manual of Theology (1903[2]); Christian Ethics (Bampton Lectures, 1896); Doctrine of the Real Presence (1899); Lectures on the Method of Science (1906). *C. E. F.*

Strossmayer, Joseph Georg, rom.-kat. Biskop, f. 4. Febr. 1815 i Essegh i Slavonien, blev præsteviet 1838 efter at have studeret i Pesth og Wien, og efter nogle Aars Virksomhed som teol. Lærer i Diakovár og Wien, blev han 1849 Biskop af Diakovár (Stiftet omfattede hele Bosnien og en Del af Serbien). Som saadan søgte han med Kraft og Iver at vække Kroaternes Nationalitetsfølelse, grundede Skoler og et Universitet i Agram. Som Medlem af det østrigske Rigsraad og den kroatiske Landdag arbejdede han ogsaa for sit folkelige Formaal, hvorfor han var ilde lidt ved Hove og en kort Tid i Landflygtighed. Han trak sig derfor ud af Politiken og søgte paa anden Vis at hæve Kroaterne, ligesom han med særlig Forkærlighed støttede Videnskab og Kunst; han bekostede 1863 Udg. af A. Theiners »Monumenta Slavorum meridionalium« og opførte en Domkirke i Diakovár til 2 Mill. Kr. Paa Vatikaner-Konciliet (1869—70) opponerede S. ivrigt mod Ufejlbarhedsdogmet og holdt sammen med Hefele ud, da de andre Modstandere var faldet til Føje, men sluttelig underkastede S. sig ogsaa det uundgaaelige. Det skyldes S.s Iver, at Paven kanoniserede de to »Slaver-Apostle« Methodios og Kyrillos (II, 886). D. 8. April 1905. (Fr. Nielsen, Pavedømmet i 19. Aarh. II[2], 367 f.). *J. O. A.*

Struensee. 1) **Adam S.,** f. 1708 i Neu Ruppin i Brandenburg, d. 1791 i Rensborg, blev 1730 Hofpræst i Berleburg, fra 1732 var han i 25 Aar Præst i Halle, fra 1747 tillige teol. Prof. ved Universitetet; 1757 kaldtes han til Provst i Altona og 1759 til Generalsuperintendent i Slesvig og Holsten. Han var en from og nidkær Mand af stærkt pietistisk Retning, ivrig for Skolevæsnet og for dermed at fremme det tyske Sprog i Slesvig. Han fandt sig i, at Cramers Lærebog indførtes i Skolerne, men forlangte dog, at Luthers Katekismus skulde optages i den. Derimod nærede han Betænkelighed ved, at det tillodes Herrnhuterne at oprette en Koloni i hans Stift. — 2) **Johann Friedrich S.,** foregaaendes Søn, Læge og Statsmand, f. i Halle 1737, kastede tidlig Indtrykkene fra det pietistiske Hjem overbord, paavirkedes af den frivole franske Deisme, repræsenteret af Voltaire, og havnede sluttelig i en materialistisk Livsanskuelse. Efter at have virket en Tid som Fysikus i Altona, blev han 1768 Christian VII's Rejselæge, derpaa Livlæge; som saadan fik han baade Kongen og Dronningen ganske i sin Magt, og efter Bernstorffs Fald i Sept. 1770 (inden hvilket han fik indført Trykkefrihed) fik han Magten samlet i Kongens Kabinet, hvis Leder han blev; i Dec. afskaffedes Konseillet, og S. regerede nu ved Kabinetsordrer, som den vanvittige Konge underskrev; saaledes lod han sig Juli 1771 gøre til, i Virkeligheden, almægtig Kabinetsminister. En Række hastig gennemførte Reformer blev Følgen, men hans Tanker om at forny Universitetet kom der intet ud af, og Ændringerne paa det kirkl. Omraade var uden større Betydning. Ved Frdn. af 26. Okt. 1770 indskrænkedes Helligdagenes Antal; men denne Forholdsregel var alt indledt, før S. kom til Magten. To Forordninger af s. A. tillod alle Ægteskaber mellem Slægtninge, der ikke var forbudt i Guds Lov. Frdn. af 13. Juni 1771 afskaffede Lejermaalsbøderne og bestemte, at Sager om Hor kun kunde anlægges af den fornærmede Part, og 28. s. M. tillodes det i Hertugdømmerne, at de, der havde bedrevet Hor med hinanden, maatte gifte sig, naar den fornærmede Part var død, eller der havde fundet Skilsmisse Sted. Endelig ophævedes 27. Juli 1771 Forpligtelsen til inden en vis Tid at lade Børn døbe eller, om de var hjemmedøbte, fremstille i Kirken. 20. Nov. 1771 tillodes det Brødremenigheden at oprette en Koloni i Slesvig. — I Jan. 1772 dannedes en Sammensværgelse mod S., og Natten mellem d. 16. og 17. fængsledes han; i Fængslet foregik et alvorligt Omslag med ham under Paavirkning af den tyske Præst Balth. Münter, og det er uden Grund, naar man har tvivlet om Oprigtigheden af denne Omvendelse. S. henrettedes 28. April 1772. (K. Wittich, Struensee, 1879; E. Holm, Danmark-Norges Historie IV, 1—2; B. Münter, Bekehrungsgesch. des Grafen S., 1772). *L. K.*

Strype, John, engelsk K.historiker, f. 1643, stud. i Cambridge, var i mange Aar Landsbypræst og levede siden i London, hvor han døde 1737. S. udgav en Række store Værker vedrørende Englands Ref.s-Hist: Ecclesiastical Memoirs relating to Religion in England under Henry VIII, Edward VI, and Queen Mary I—III (1721); Annals of the Ref. under Queen Elizabeth I—IV (1725—31); Memorials of Cranmer I—IV (1694); Life and Acts of M. Parker I—II (1711) o. fl. S.s saml. Værker blev paany udg. i Oxford 1812—24 (19 Bd.). Trods den ukritiske Bearbejdelse af Stoffet er hans Værker som Materialsamlinger af stor Betydning, og de er bleven meget benyttede indtil vore Dage. *C. E. F.*

Stræbesystem, den fuldendte gotiske Kirkebygningskunsts ejendommelige Konstruktions-System, der ud fra sikker Beregning af Vægt og Bæreforhold opløser den egentlige Murflade i et Næt af bærende Murpiller, forstærket ved Stræbepiller og Stræbebuer. Sideskibsvæggen forstærkes med kraftige, ydre Stræbepiller (smykkede med »Filialer«, spirsmykkede Smaataarne), der forbindes med den høje Midtskibsvæg ved frit i Luften svævende Springbuer eller Stræbebuer, og saaledes fordeles det svære Tryk fra Midterskibets Hvælvkonstruktion og Tag ikke blot paa Midtskibsvæggenes Piller og Halvpiller, men ogsaa paa Sideskibets eller Sideskibenes Stræbepiller. I Murfladerne kan derfor uden Fare anbringes de store, gotiske Vinduer, inddelte ved sirligt Stavværk og smykkede med Glasmalerier, og hele Bygningen kan gøres let, lys og himmelstræbende og saa rummelig man ønsker; de anvendte Spidshvælv kan overspænde Flader, der ikke behøver at være kvadratiske, og disse Hvælv er konstrueret saaledes, at faste »Ribber« bærer de tynde

»Kapper«. — Stræbepillen med Springbuen og de spidse Ribbehvælv udgør sammen med den ejendommelige Ornamentation, der især henter sine Forbilleder fra Planteverdenen, den egtl. gotiske Stils 3 Karaktertræk. Dens Hjem er Frankrig; her var Spidsbuen længe inden »Gotiken« brugt i Syden, og selv det egtl. S. var delvis kommet til Anvendelse der i den romanske Periode. I Nord-Frankrig bygges i Slutn. af 1. Halvdel af 12. Aarh. i en mere afgjort gotisk præget »Overgangsstil«, men snart sejrer Systemet i sin Renhed *(schema novum)* og gaar allerede i 12. Aarh. over til England, for efterhaanden at optages rundt om i Europa. Dog er Stilen og S.et rigest gennemført, hvor der bygges med let behandlelige Natursten. I Danmarks Murstenskirker er den gotiske Stil gennemgaaende fattig, og f. E. Anvendelsen af Springbuen spiller underordnet Rolle. — Den rene gotiske Stils Glanstid er i Frankrig 13. og 14. Aarh.; Dekadencen indtræder med den saakaldte »Flamboyant-Stil«, der søger at vække Effekter ved Overdrivelse af Systemet (jfr. Bygningskunst I, 427 f.). (C. Enlart, Manuel d'archéologie Française I, 1, 1902, 434 f.). *J. O. A.*

Strängnäs, Hovedbyen i Södermanland ved Mälaren, Sæde for Biskoppen over S. Stift, har o. 2700 Indbyggere. I de ældste Kilder vedrørende Stiftsinddelingen i Sverige nævnes 5 Stifter, hvoriblandt S., som saaledes er et af Landets ældste. Hvornaar S. blev Bispesæde er ukendt. Domkapitel nævnes her først 1288, men er sandsynligvis ældre. Sidst i 12. Aarh. skal paa Biskop Vilhelms Initiativ Domkirken være paabegyndt; 1291 stod den færdig, indviedes til Peter og Paulus, men ødelagdes under selve Højtideligheden ved Ildsvaade; 1340 synes den atter at have været færdig, dobbelt saa stor som før. Denne treskibede Teglstenskirke i baltisk Gotik udvidedes i Løbet af Middelalderen med 18 nye Alterkapeller, fik et nyt Taarn og nyt Hovedkor. Under Johan III hjemsøgtes den atter af Ildsvaade, men størst Skade led den i 18. Aarh. ved at hvidkalkes. 1907—10 restaureredes den med pietetsfuld Hensyntagen til de forskellige Stilarter, der har præget Kirken; de middelalderlige Loftsmalerier er fremdraget paany. — Byens eneste kendte Kloster, Dominikanerklostret, stod paa Stedet, hvor den hl. Eskil (I, 800) skal have lidt Martyrdøden. Det synes at have eksisteret endnu 1523. — Stiftet (fra gl. Tid det 4. i Rang) omfattede først kun Södermanland, siden ogsaa Nerike. Sidst i 13. Aarh. var Uppsalabispens Ret over Stockholm et Faktum, som Strängnäsbispens Protester ikke kunde omstøde. Siden er Stiftsgrænsen uforandret. Stiftet omfatter nu hele Södermanlands Len, Södertörn af Stockholms Len, to Sogne af Vestmanlands Len, et af Östergötlands Len samt næsten hele Nerike af Örebro Len. Det har 16 Provstier, 106 Pastorater med 171 Sogne. — Biskopper: Gerderus (d. o. 1159); Wilhelmus (1160—1208), Offo (Ulf, Olavus) Basatômir (1216—23); Torkel (?); Colo (1223—68); Finvid (1269—74); Anund (1275—91); Ysar (1291—1308); Styrbjörn (1308—43); Frender (1343—45); Sigismundus el. Sigge (1345—60); Torkel (1361—78); Thord (1379—1401); Petrus Johannis (1401—08); Giorderus (d. 1413), fik p. Gr. af Kongens Modstand aldrig pavelig Konfirmation; i hans Sted forestodes Stiftet af Andreas Johannis Smek (1410—19); Arnoldus (1420—29); Thomas (1430—43); Ericus Birgeri Skrytare (1443—49); Sigismundus II el. Sigge Ulfsson Spårre (1449—63); Johannes I Magni (1463—79); Conradus Rogge (1479—1501); Matthias Gregerson Lilje (1501—20); Johannes II [Biskop Jens Andersen Beldenak af Odense] (1520—21), fik efter det stockholmske Blodbad kgl. Fuldmagt over Stiftet, men blev aldrig valgt eller konfirmeret; forlod Sverige, da Christiern II styrtedes; Magnus Sommar (1523—36, afsat af Kongen); Bothvidus Sunonis (1536—62; suspenderet 1556—60); Ericus I Nicolai Swart (1556—60); Olaus Nicolai Helsingus (1562—85); Petrus Jonae (1586—1607); Laurentius Paulinus Gothus (1609—37); Laurentius Olavi Vallius (1637—38); Jacobus Johannis Zebrozynthus (1639—42); Johannes Matthiae (1643—64, nedlagde Embedet); Ericus Gabrielis Emporagrius (1664—74); Carolus Lithman (1674—86); Erik Benzelius (1687—1700); Johannes III Jonae Bilberg (1701—17); Daniel Nordlindh (1717—28); Daniel Lundius (1731—47); Erik Alstrin (1749—62); Jacob Serenius (1763—76); Carl Jesper Benzelius (1776—93); Stefan Insulin (1793—1803); Johan Adam Tingstadius (1803—27); Per Thyselius (1829—38); Hans Olof Holmström (1839—52); Thure Annerstedt (1852—80); Adam Teodor Strömberg (1881—89); Uddo Lechard Ullman (1889). *D. F.*

Strøm. 1) **Christian Ludvig S.**, dsk Præst, f. 1771, d. 1859, blev 1802 tilligemed en Seminarist sendt til Burgdorf, for at sætte sig ind i Pestalozzis Undervisningsmetode, og derefter Lærer ved et Institut, der oprettedes i Kbhvn; 1809 blev han Spr. i Kregome-Vinderød, og 1813 var han Feltpræst. S. har udg. pædagogiske Skrifter, deriblandt »Fremstilling af den Bell-Lancasterske Metode«, for hvis Indførelse i Skolerne han virkede. — 2) **Gollich Frederik Peter S.**, dsk Præst, f. 1819, d. 1898, blev 1848 Spr. i Marslev og Birkende og valgtes 1859, 1864 og 1866 til Landstingsmand. Han hørte nærmest til det nationale Parti, om han end, paavirket af Grundtvig, i kirkelige Sager kunde indtage en Særstilling. I Rigsdagen nød han stor Anseelse, og det skal 1868 være tilbudt ham at blive Kultusminister. S. A. blev han Medl. af K.kommissionen. Ogsaa som Præst var han med Rette anset som en mere end alm. dygtig Mand. Det skyldtes S., at der i Birkende By blev rejst et Mindesmærke for Hans Tausen. S. udg. 1842 for Almueskolerne en Lærebog i Danmarks Historie, der har opnaaet mange Oplag. Iøvrigt har han skrevet en Del Afh.er i kirkl. Tidsskrifter og i »Saml. til Fyns Hist. og Topografi.« S. tog sin Afsked 1897. *L. K.* — 3) **Hans S.**, norsk Præst, f. 25. Jan. 1726 i Borgund, Søn af nedennævnte Peder S., Stud. 1743, cand. theol. 1745, blev først Kap. hos Faderens Eftermand. Pontoppidaus »Norges naturlige Historie« vakte her hans Interesse for Naturvidenskaberne. Han vilde nu »bringe Folket til Indsigten om Skaberens Fuldkommenheder og følgelig om deres Pligter mod ham«. Hans »Søndmøres Beskrivelse« (1762—69) vakte den største Opsigt. 1764 blev han Spr. til Volden og gav i sin Bog »Tilskueren paa Landet«

Almuen mangen nyttig Vejledning ved sin polyhistoriske Lærdom og sin Bibelkundskab. Samtidig leverede han mange naturhist. Afh.er til Tidsskrifter i Kbhvn. 1778 blev han Spr. til Eker og 1779 Prof. theol. extraord. Her udg. han en Beskrivelse over Eker og den første Postille, der er udk. i Norge. Den læses endnu paa Landet. S. er en af de første, som fremførte Tanken om et norsk Universitet. 1790 blev han Dr. theol. Hvor meget han blev beundret i den lærde Verden som Naturhistoriker, holdt han dog altid Teol.en for sit Hovedfag. Han tænkte altid paa sin Menighed og hvad der kunde løfte og oplyse den. Der var stor Sorg ved hans Død 1. Febr. 1797. — 4) **Peder Olsen S.**, f. 22. Marts 1682 paa Bynæsset, Stud. 1700, Kap. til Akerø 1706, Spr. til Borgund 1721, d. 20. Sept. 1741. S. var en lærd og flittig Mand, der formodentlig i Kbhvn var kommet ind paa den pietist. Retning. Han var en af Deltagerne i »Syvstjernen« (s. d.) uden dog at have haft nogen fremskudt Stilling i Kredsen. *D. T.*

Strömberg, Adam Teodor, sv. Biskop, f. 5. Juni 1820, Stud. i Uppsala 1841, Filos. Kand. 1847, Filos. Mag. 1848 og 1852 Adjunkt i Strängnäs. 1863 præsteviedes han og valgtes 1864 til Domprovst i Strängnäs; som saadan tog han sig med Iver af Folkeskolens Udvikling, var en skattet Prædikant og berømt for sin Konfirmationsforberedelse. 1880 kaldtes han til Pastor primarius i Stockholm, men blev allerede 1881 Biskop i Strängnäs. S. bortkaldtes 3. Maj 1889, efterladende Mindet om en samvittighedsfuld, i høj Grad vindende Personlighed. S. var 1883—88 Medl. af Udvalget, der prøvede Ps.bogs-Komitéens Forslag. I kirkl. Henseende stod han paa gl.-luth. Standpunkt. I Striden om Dissentersloven udtalte han sig mod Dissenters' Ret til at forblive i K.n, ligesom han siden vilde forbyde Lægmænds Udførelse af kirkl. Handlinger. I Ligbrændingssagen indtog han derimod et friere Standpunkt. Særlig i sine senere Dage var han en flittig Forfatter og udsendte flere Smaaskrifter. *D. F.*

Stuart, Moses, amerik. Teolog, f. 1780, Stud. i Yale College (nu Univ.), 1802 Advokat, 1806 Præst ved en kongregat. Kirke i New Haven, 1810 Prof. i Eksegese ved Præsteskolen i Andover. Han lærte sig selv Hebr. og Gr. og udg. en hebr. Grammatik, som Pusey besørgede paany udg. i England 1831. Desuden oversatte han Gesenius's hebr. og Winers gr. Grammatik og udg. en Række Kommentarer. Med Rette betragtes han som Grundlægger af det eksegetiske Studium i Amerika. Han uddannede ogsaa mange Missionærer, deribl. Adoniram Judson (II, 694) og Elias Riggs (III, 792). *C. E. F.*

Stuarterne. Om Marie S. se III, 174, Jakob (James) I—II se II, 587, Karl (Charles) I—II jfr. II, 730.

Stub. 1) **Ambrosius S.**, dsk Digter, f. i Gummerup paa Fyn i Maj 1705, Stud. fra Odense 1725, levede 9 Aar i Kbhvn uden at tage Eksamen. Et Hastværksgiftermaal 1735 med en Præstedatter grundlagde et Hjem, der hurtig opløstes i Armod. S. fik en Stilling paa Brahesholm (Hustruen levede i Odense, d. 1747) og blev derefter Sekretær hos Baron Niels Juel paa Taasinge i 5 Aar. I denne Tid er S. kendt som lystig Selskabsbroder og Visedigter, og i hans Digtning bryder dsk verdslig Lyrik vaarfrisk frem. 1752 drog S. syg og nedbrudt til Ribe, hvor han »slap som bjerget Vrag i Havn« og blev Skoleholder. D. 15. Juli 1758 i Fattigdom. Vistnok i Ribe blev S. kr. Digter, og i hans »gudelige Arier« er der mange gribende Udtryk for Anger og Tro. I den senere Tid er enkelte af disse kommen i Brug i kr. Sangbøger jfr. Ps.bog f. K. o. og Hj. 600. (A. D. Jørgensen, Hist. Afh. III, 464). *P. S.* — 2) **Hans Andreas S.**, norsk-amerik. Præst, f. 14. Maj 1822, Stud. 1840, teol. Kand. 1846, 1848 Præst for den norske Menighed i Muskego, Wisconsin, deltog 1851 og flg. Aar i Stiftelsen af »den norske Synode«. 1855 blev han Præst i Cown Prairie. Paa Grund af svækket Helbred vendte S. 1861 tilbage til Norge og bestyrede forsk. ledige Embeder. 1865 drog han atter til Amerika og blev Præst i Big Canoe, Jowa. 1891 kom han hjem og virkede en Tid i Indremissionens Tjeneste. Men da han paa Grund af fremrykket Alder ikke kunde opnaa Præstekald, drog han i 1894 atter til Amerika (Minnesota), hvor han, efter et nyt Norgesbesøg 1896—97, døde. Han har udg. en Del Prædikener. *A. B.* — 3) **Iver S.**, dsk Prof., f. paa Skodborghus ved Ribe, blev efter Studier udenlands 1582 Rektor i Kbhvn, 1589 Prof. pædag. ved Universitetet og 1594 Prof. i Hebr. Ved sit iltre Sind indvikledes han i mange Stridigheder, maatte endog for en Tid forlade Landet. Værst gik det ham, da han i nogle Teser 1608 tillod sig at kritisere H. P. Resens nys udk. Bibelovers. Denne rettede nu Anklage mod S., bl. a. for at Teserne hyldede calvinsk Prædestinationslære. S. blev suspenderet og derefter dømt (15. Aug. 1609) til Afsættelse, da han fastholdt sin Beundring for Calvin. S. søgte derefter forgæves Ansættelse i Udlandet; 1609 var han i Marburg, 1611 i Leiden; kort efter skal han være død hjemme (ialt Fald omtales han 1614 som død). *H. F. R.* — 4) **Jens S.**, norsk Præst og Eidsvoldsmand, f. 1764, Stud. fra Bergens Skole 1782, teol. Kand. 1788, efter en Tids Huslærervirksomhed 1791 Spr. til Alten-Talvik og s. A. Provst i Vestfinmarken, hvor han bl. a. tog sig ivrig af Skolevæsenet, 1800 Spr. til Veø og 1801 konstitueret Provst i Romsdalen. 1814 deltog han som Repræsentant for Romsdals Amt i Rigsforsamlingen paa Eidsvold, hvor han sluttede sig til Grev Wedels Parti. D. ved Kuldsejling paa en Anneksrejse 24. Okt. 1819. — 5) **Johan Daniel** (Paul) **S.**, norsk Konvertit, f. i Bergen 17. Juni 1814, først bestemt til Handelen, droges under et Ophold i Genova mod Katolicismen og gik 1829 over til Romerk.n, blev 1833 Barnabitermunk (under Navnet Broder Paul) og efter Studier i Rom 1837 præsteviet. Efter at være blevet anvendt i forsk. Kirkestillinger i Italien blev han sin Ordens Generalvisitator (1859), men i 1864 sendte Paven ham som Missionær til Norge. Her virkede han først i Kra., men 1865 tog han Arbejdet op for en ny katolsk Kirke i Bergen, til hvilken han skaffede Penge ved Kollektrejser i Tyskland, Italien, Frankrig, Holland og Belgien. 1876 blev den indviet (St. Pauls Kirke), og S. virkede derefter som Spr. der til sin Død 13. Jan. 1892. Fra S.s Ophold

i Italien skriver sig en lang Række hist.e, opbyggelige og propagandistiske Skrifter paa Ital. og Fransk, deriblandt ogsaa en stor Selvbiografi: Histoire d'un Norwegien racontée par lui-même (Paris 1878). Af hans norske Skrifter mærkes den selvbiografiske »Ledsagelse fra Fordomme til religiøs Sandhed« (Bergen, 1861); »Om Religionsfrihed og Oplysning i Norge fra kath. Standpunkt« (1866); »En Discussion i Bergen om Bøn for de Afdøde og Skjærsilden« (1872); »Dr. Grauls Forvanskninger i Fremstillingen af den kath. eller alm. Christendoms Lære« (1886). Særlig det førstnævnte af disse Skrifter fremkaldte en længere Fejde mellem S. og flere norske lutherske Præster. (Halvorsen, Norsk Forf.-Leks.). — 6) **Kjeld S.**, Præstesøn fra Varberg i Halland, f. 10. Dec. 1607, Stud. i Kbhvn 1626, drog derpaa udenlands, gik i Brabant i kejserlig Krigstjeneste og avancerede til Ingeniørkaptejn. 1631 vendte han hjem, blev øverste Hører ved Kbhvns Skole, men drog atter udenlands som Informator for Adelsmænd. 1635 blev han Magister i Kbhvn og s. A. udnævnt til Spr. i Kra. Paa Grund af en Strid med Borgermester Laurids Ruus maatte han efter 6 Aar, ifølge en Herredagsdom, opgive Embedet. Derefter blev han Spr. til Ullensaker. Da Krigen med Sverige brød ud, ombyttede S. efter Hannibal Sehesteds Opfordring Præstekjolen med Uniformen. Særlig i Krigens første Tid spillede han en meget betroet Rolle som Opsynsmand over Grænsepassene, Anlægger af Skanser og Spejder i de sv. Grænsebygder. For sine Fortjenester fik han dog kun ringe Tak. Efter Krigen trak han atter i Præstekjolen; 1647 blev han Provst over øvre Romerike og Solør. D. 1663. *A. B.*

Stubber Kloster *(monasterium Stubbethorp)*, et Nonnekloster, formentlig af Benedictiner-Ordenen, liggende i Sevel Sogn (Ginding Herred, Ribe Stift), omtales første Gang 1248. Foruden adskilligt Jordegods ejede det flere Kirker (saaledes Haderup, Trandum og formentlig Sevel og Sal). 1536 kom det under Kronen og bortforlenedes 1538 til Mag. Iver Juel, mod at han skulde underholde de 12 Nonner. 1547 købte han Klostret, der nu kaldtes S.gaard; i 17. Aarh. blev denne udstykket. Af Klosterbygningerne er kun bevaret en hvælvet Kælder. (K.hist. Sml. 4. R. I, 67 f.; Dske Mag. 5. R. I, 28 f.; O. Nielsen, Hjerm og Ginding Herred, 1895). *J. O. A.*

Stubbs. 1) **Charles William S.**, engelsk Biskop, f. 1845, studerede i Cambridge, var Præst fl. St., Domprovst i Ely 1894—1906 og derefter Biskop af Truro til sin Død 1912. Med hist. Interesse forenede han digterisk Begavelse, og han var meget optaget af kr.-sociale Ideer. Skrifter: Village Sermons (om Arbejderspørgsmaal), 1878; Christ and Democracy (Univ. Præd.), 1883; The Conscience and other Poems, 1884; The Land and the Labourers, 1890; A Creed for Chr. Socialists, 1896; Hist. Memorials of Ely Cathedral, 1898; Cambridge and its Story, 1904; The Christ of English Poetry, 1906 o. fl. — 2) **William S.**, engelsk Biskop og Historiker, f. 1825, studerede i Oxford og sluttede sig til den højkirkl. Retning. 1850—66 var han Spr. i Navestock. 1858 udg. han *Registrum Sacrum Anglicanum* (ny Udg. 1897), hvori han bestemte de eng. Bisperækker efter de opr. Kilder. Fra 1862 var han Bibliotekar i det ærkebiskopp. Arkiv i Lambeth Palace, 1866—84 Prof. i Hist. i Oxford, 1884—89 Biskop af Chester, derefter i Oxford indtil sin Død 1901. Han udg. de eng. Historieskrivere fra Middelalderen med Indl. og Noter, 19 Bd., 1864—89. Hans »Constitutional History of England« I—III (1875—78) regnes for hans ypperste Værk. S. var Medl. af det dske Vidensk. Selsk. Han var en kraftig Prædikant og en aandsmyndig K.styrer. Hans »Ordination Addresses« og »Visitation Charges« har ved deres vægtige Indhold blivende Værd. I den Kommission, der skulde forberede en Reform af de kirkl. Domstole, fik hans kirkehist. Lærdom praktisk Anvendelse. (Letters of W. S., ed. by W. H. Hutton, London 1904), *C. E. F.*

Stuber, Johann Georg, Oberlins (III, 415) Forgænger i Steinthal, f. 28. April 1722 i Strassburg, d. ssteds 31. Jan. 1797. Efter fuldendte Studier overtog han det fattige Præstekald Waldersbach i Steinthal og blev en Velgører for den fattige og vanskøttede Vogeserdal. Med stor Opofrelse og Bekostning fik han oprettet Kirker og Skoler (ogsaa Vinterskoler for voksne), udgivet Skolebøger og Bibler i Befolkningens Patois og oplært Folk i Haandværk og Agerbrug. 1767 forflyttedes han til Strassburg, hvor kivagtige Kolleger ofte plagede ham. Revolutionen hilste han med Glæde og holdt for dens Tilhængere i Byen »National-Prædikener« i sin Kirke; dens senere Forløb voldte ham saadan Sorg, at han 1793 nedlagde sit Embede og levede sine sidste Aar ganske tilbagetrukken. *H. J. H.*

Studach, Jakob Lorenz, apostolsk Vikar for Sverige og Norge, f. 25. Jan. 1796 i Altstätten (Schweiz), præsteviet 1820 i Osnabrück, ledsagede 1823 som Skriftefader Prinsesse Josephina (gift med Kronprins Oskar [I]) til Sverige og blev 1833 apost. Vikar for Skandinavien. Han fik 1835—37 bygget en kat. Kirke i Stockholm, 1850—56 en i Kristiania og 1862 en i Göteborg; s. A. blev han Biskop (af Orthosia in part. infid.). D. 9. Maj 1873 i Stockholm. S. har ved Overs.r søgt at gøre sv. Hist. og sv. Folkesange bekendt i Tyskland. *J. O. A.*

Studenterbevægelse, den kristelige. 1895 dannedes paa Vadstena Slot i Sverige »Verdens kristelige Studenterforbund«, som 1914 omfatter 2305 lokale Studenterforeninger med tilsammen et Medlemsantal af 156,071. Forbundets Formaal var fra Beg. følgende: 1) at forene kr. Studenterforeninger og Organisationer i alle Lande til Fremme af deres Virksomhed, 2) at samle Oplysninger om de rel. Forhold iblandt Studenter i hele Verden og 3) at virke for, at Studenter føres til Jesus Kristus som deres personlige Frelser, uddybe det aandelige Liv hos Studenter og vinde Studenters Medvirken til Udbredelse af Kristi Rige i hele Verden. — Medens det sidste Formaal viser, at »Frivillig-Bevægelsen« (II, 135) allerede var en Kendsgærning paa den Tid, antyder det første, at der i det hele eksisterede »Kr. Studenterbevægelse«, inden »Verdensforbundet« dannedes. Særlig i de Forenede Stater var den allerede paa det Tidspunkt kraftig udviklet. Det var navnlig siden 1877, at Studenter-

arbejdet, der hidtil havde været rent lokalt eller indgik som et ret upaaagtet Led af K. F. U. M.s Virksomhed, fandt sine egne Former og fik sin egen Organisation (omend stadig i Tilslutning til K. F. U. M.) og hastige Udbredelse, især ved L. D. Wishards kyndige Ledelse. Dets Begrundelse er nærliggende. I Studieaarene træffes for det meste de store Afgørelser; ingen vil bedre kunne paavirke Studenten end hans Kammerat; og det er Nationernes vordende Førere, det gælder. I 1886 holdtes i Northfield under D. L. Moodys Auspicier det første kr. Studentermøde (251 Deltagere), hvor »Frivillig-Bevægelsen« blev til. Denne virkede atter fremmende paa hele det kr. Studenterarbejde, især efter at John R. Mott (III, 299) var bleven Sekretær. Slutningen af 80'erne var overhovedet frodige Aar for denne Bevægelse. 1887 fødes den i Japan, s. A. vaagner Tanken i Indien og virkeliggøres 1889 (Wishards 2aarige Rejse i Østen 1888—89 er en betydelig Faktor her); 1890 naar den England. Hovedmændene er her Rob. P. Wilder og Donald Fraser (som derefter gaar til Afrika); og s. A. kommer den til Tyskland. I alle disse Tilfælde kan Sporene forfølges tilbage til Amerika.

Det samme kan, omend ad en mærkelig Omvej, siges at gælde Bevægelsen her i Norden. Et japansk Studentermøde sendte 1889 den samtidige Northfield-Konference en telegrafisk Hilsen med Ordene »Gør Jesus til Konge« (*»Make Jesus King«*). Da Dr. Karl Fries fra Stockholm paa et Miss.s-Møde i Kra. fortalte nogle tilstedeværende nord. Studenter om dette Telegram, opkom Tanken hos den norske Præst K. Eckhoff om at sætte lignende Møder i Gang i Norden. 1890 kunde allerede det 1. »nord. Studentermøde med kr. Program« finde Sted i Hillerød (med 170 Deltagere). Det blev nu Regelen hvertandet Aar at holde saadanne Møder paa Omgang i de nord. Lande. Det næste holdtes i Horten ombord paa en norsk Orlogsmand, de følgende paa Vadstena Slot, Herlufsholm, Romsdalen, Leckö Slot, Sorø og Finland. Deltagernes Antal voksede efterhaanden til 5—600, og man kunde virkelig tale om en genfødt Skandinavisme, hvor Nordens Ungdom fik rige Impulser og gensidig Paavirkning. Unionsbruddet 1905 satte Bom for disse Stævner. Men da havde efterhaanden ogsaa de nationale kr. Studentermøder i hvert af Landene erstattet dem. Siden satte Bevægelsen i Sverige en helt ny og særegen Blomst i den saak. »Korstogs-Bevægelse«, som udgik fra Uppsala (Lic. Björquist) og paa én Gang knyttede sig stærkt til den nationale K. og tog Sigte paa Folkets brede Lag. (Det nordiske Studenterblad »Excelsior« er dog endnu et Enhedsmærke). — Paa 3. nord. Møde ved Vadstena 1895 var Repræsentanter ogsaa mødt fra Amerika (John R. Mott), England, Tyskland og Østen (Wishard), og her dannedes som omtalt Verdens-Organisationen, som nu omfatter 13 Nationer eller Nations-Grupper. Formanden har fra Beg. været Dr. Karl Fries i Stockholm og Generalsekretæren Dr. Mott. Dens Betydning har været overordentlig stor, først og fremmest i Retning af at fremhæve og fremhjælpe de Kristnes Enhed. Hertil har især Dr. Motts Verdensrejser og de internationale Verdenskonferencer bidraget. De Steder, hvor de sidste har været afholdt, kendetegner Bevægelsens Universalisme og ogsaa dens Fremsyn og Fremskridt: Williamstown (Amerika), Eisenach, Versailles, Sorø (1902), Zeist i Holland, Tokyo (1907), Oxford, Konstantinopel (1911), Lake Mohonk (Amerika); den næste er planlagt til at holdes i Kina. Forbundets Betydning har fremdeles været den at prøve og udvikle Metoder og Principer i kr. Studenterarbejde til størst mulig Fuldkommenhed og delagtiggøre alle Lande deri. Et intensivt Bibel-Studium har fra Beg. været blandt de vigtigste Arbejdsmidler. Den sidste Beretning melder alene om 34499 mandl. Deltagere i Bibelklasser i Nord-Amerika. En vidtløftig Literatur af Hjælpemidler er efterhaanden udarbejdet. Indskærpelse af Bønnen er stedse gaaet Haand i Haand med Bibelstudiet og fremhæves dels ved den aarlige Bededag (tidligere anden, nu sidste Søndag i Febr.), dels ved at betone Betydningen af »Morgenvagten« (at hellige de første 10—20 Minutter af Dagen til Lønkammerbøn). Den personlige Paavirkning af Kammerater er et stærkt fremherskende Træk, — Dyrkelse af, hvad man med et lykkeligt Navn har kaldt: det kr. Venskab. Et nyt Studenter-Ideal er blevet opstillet og har fundet typiske Udtryk i tidlig bortkaldte Mænd som Hugh Beaver i Øst-Amerika (se Rob. Speer, Et Liv i Sandhed, overs. af K. Ræder), Horace Rose i Vest-Amerika, Mads Samuel Jørgensen i Danmark (d. 1901), Englænderen D. M. Thornton i Ægypten (Biografi af Gairdner), Amerikaneren Verling Helm i Japan. I de senere Aar er Vægten i højere Grad lagt paa Uddannelse af duelige Ledere, og tillige har det sociale Spørgsmaal faaet en mere fremskudt Plads; England og Holland har her været Foregangslandene; paa de Frivilliges Konferens i Liverpool 1912 havde man viselig sideordnet Hedningemissionen og det sociale Problem (se Beretningen: *»Christ and human need«*). Et Vidnesbyrd om Forbundets Fremsynethed er dets Omsorg for de studerende, som opholder sig i fremmede Lande (kinesiske Studenter i Tokyo og Amerika, indiske i London, russiske i Schweiz, sydamerikanske i de Forenede Stater og Paris osv.), og for de Lande, som har en Fremtid: Balkan, Rusland, Sydamerika, Indien og Kina. I det sidste Land er allerede en blomstrende Frivillig Bevægelse. — Da Antallet af de kvindelige studerende er vokset rivende i de senere Aar, har man siden Oxford-Konferencen 1907 skabt en selvstændig Organisation for disse, som arbejder efter lignende Principer. Formanden er Japaneserinde. — Arbejdet blandt Gymnasiaster er Studenterbevægelsens naturlige Forskole. Det er dog ikke alle Steder taget maalbevidst op, — tidligst i Tyskland, herhjemme fra 1897 i København, fra 1899 i Provinserne; det første Sommerstævne holdtes i Rønde 1904.

Studenterarbejdet har for Tiden 2 Centrer i Danmark: »Studenterhjemmet« (gr. 1892) med 330 Medlemmer, og »Kristeligt Studenterforbund« (gr. 1910) med o. 400 Medl. De arbejder efter nærbeslægtede Principer, kun at det Grundtvigske Element og et bredere Ar-

bejdssyn er noget mere fremtrædende i »Hjemmet«, medens »Forbundet« anerkender den »Basis«, som Verdensforbundet tilstræber at gennemføre: at de stemmeberettigede (se Verdensforbundets tredje Formaal ovenf.) tilkendegiver deres Tro paa Jesus Kristus som deres personlige Frelser. (K. Fries, Den kr. Studenterbevægelse, 1908; K. Heiberg, Den kr. S., 1902; Religious Forces in the Universities of the World, 1914; The Worlds student chr. federation, a decennial review, 1905; Reports of student movements 1912—13; Olf. Ricard, Den amerik. S., set af en Dsker, I—III, i »Excelsior« 4.—5. Aarg.; Beretningerne fra Verdens-Konferencerne). *O. R.*

Studenterkredsen, grundtvigsk Forening af Studenter og Polyteknikere i Kbhvn, stiftet 1892, udgaaet af 2 ældre akadem. Foreninger, »Samlaget« og »frisindet Diskussionsklub«, idet særlig Præsterne J. H. Monrad og Jungersen var virksomme for Stiftelsen. Fra en meget ringe Begyndelse har S. arbejdet sig op til at have o. 200 Medlemmer og virker nu foruden ved sædv. Aftenmøder ogsaa ved større aarlige Sommermøder paa Landets Højskoler. *H. J. H.*

»Studien und Kritiken, Theologische«, tysk Tidsskrift, paabegyndt allerede 1828 af Heidelbergprofessorerne Ullmann og Umbreit (s. d.) paa den for folkelig og kr. Vækkelse interesserede Fr. Chr. Perthes' (III, 523) Forlag i Hamburg for at være Organ for en positiv kr. Teologi, der dels vilde fastholde Skriftens Autoritet og den evang. K.s Grundsætninger, dels (idet man navnlig byggede videre paa Schleiermachers Teol.) vise, baade overfor Rationalismen og den fornyede »Ortodoksi« (»Repristinationsteologien«), at sand Krdm og god kirkelig Sans lod sig forene med ægte frisindet videnskabelig Stræben; kirkeligt fastholdt man »Unionens« (s. d.) Berettigelse. Man kaldte Standpunktet, der samlede Teologer af en Positivitet og Kirkelighed med meget forskellige Grader, for »Mæglingsteologien» (»Vermittlungstheologie«), og Modstanderne anklagede disse Mænd for at føre en »Ja og Nej« Lære, men denne Lejr og dens Organ har utvivlsomt godtgjort sin aandelige Berettigelse, og Tidsskriftet, der har kunnet holde sig lige til nu, indeholder i den lange Række Bind Undersøgelser fra alle Teol.ens Discipliner af høj videnskabelig Værdi. For hvert 10 Bind er der udarbejdet særlige Generalregistre. — I de ældre Aargange træffer man Forf.e som Gieseler, Lücke, Nitzsch, Bleek, Ewald, Hagenbach, Tholuck, de Wette m. fl. (ogsaa Schleiermacher leverede nogle Bidrag); fra dansk Side findes Fr. Münter og J. P. Mynster. I nyeste Tid har Köstlin og Kautzsch været Udgivere af »Theol. St. u. Kr.«; nu redigeres det af F. Kattenbusch og F. Loofs; Forlaget er stadig Perthes' (Gotha), Oplaget er 600 Expl. *J. O. A.*

Studion, Akoimet-Kloster i Konstantinopel (se I, 44).

Studita, Studites, Tilnavn for bekendte Mænd fra Klostret Studion, f. E. Theodoros S. (jfr. Billedstriden I, 314).

Studium generale, middelalderlig Betegnelse (siden o. 1250) for Universiteter og forsk. Ordeners videnskabelige Skoler. Udtrykket »generale« opfattes alm. som Betegnelse for, at Adgangen stod fri for alle, der vilde studere, men tillige for, at Læren, der førtes, var den almengyldige, hvorfor Meddelelsen af en Grad gav Ret til overalt at optræde som Lærer i vedk. Videnskab. De af Ordener oprettede »studia generalia« stod selvfølgelig ikke aabne for alle, men var Fællesanstalter for alle Ordenens Provinser, og Pladserne besattes efter Beslutninger af de forsk. Provinsorganer.

Studium, teologisk, jfr. Præsteuddannelse (III, 642), teol. Examen (I, 831), Seminarier, katolske (IV, 148). Om Teologiens Discipliner se Teologi.

Studsgaard, Christian Beverlin, dsk Biskop, f. 1727 i Kbhvn, Stud. fra Aalborg 1745, fik 3 Aar efter Attestats, studerede 1756—57 i Jena og Halle og blev Mag. i Rostock; holdt efter Hjemkomsten som Biskop Harboes Vikar teol. Forelæsninger ved Universitetet, blev 1759 Præst og Lektor i Teol. paa Herlufsholm og var i nogle Aar tillige Herredsprovst. Skønt hverken Ævner eller Kundskaber kunde berettige ham til et teol. Professorat, modtog han dog 1769 Kaldelse til Universitetet, men blev faa Aar efter ved Sygdom og Nervesvækkelse nødsaget til at søge bort og blev da 1773 Stiftsprovst i Aalborg og 1778 Biskop ssteds. Ved den store Promotion 1779 i Anl. af Universitetsjubilæet kreeredes S. til Dr. theol. Efter lang Tids Alderdomssvækkelse og uden Forstaaelse af sin Tid døde han 1806 i Aalborg, 4 Maaneder efter at han havde faaet sin Afsked. *A. J.*

Stundisme, se Raskolniker (III, 695).

Sture. 1) **Sten S. den ældre** til Räfsnäs (Gripsholm), sv. Rigsforstander, f. o. 1440, omtales 1462 som Ridder og 1466 som Medlem af Rigsraadet og tilhørte en af Sveriges fornemste Slægter. Den unge, begavede S. fremtraadte tidlig som Fører for det nationale Parti paa Unionsopløsningstiden. 1470 besejrede han Erik Karlsson Vase i Dalarne og s. A. Christiern I selv ved Öresten. Karl Knutsson overgav ham paa sit Dødsleje sine Len, og i Sommeren 1470 blev han Rigsforstander. 10. Okt. 1471 besejrede han paa Brunkeberg atter Christiern I, skaffede derved Sverige en Menneskealders Fred for Danmarks Vaaben og søgte derpaa klogt og kraftigt at standse den indre Kiv; men i den fig. Tid fremstod Stormænd, der ønskede som Smaakonger at styre deres egne Landsomraader, og af Mistro til den voksende Statsmagt sluttede Kirkens Folk sig ofte til denne Opposition. 1497 indkaldte de Kong Hans, og S. maatte kort efter nedlægge sin Magt. Men allerede 12. Nov. 1501 valgtes han 2. Gang til Rigsforstander. D. 14. Dec. 1503 i Øvre-Sverige. Landet mistede med ham en saa betydelig Mand, at kun faa kan kaldes hans Lige, aarvaagen overfor ydre og indre Fjender og et Værn for Folket mod Fogeders og Lensmænds Udsugelser, lige venlig mod høj og lav, mild overfor Overtrædelser. Skønt god Katolik stod han i Striden mellem Stat og K. paa Statens Side og kan siges at have aabnet Svenskernes Øjne for de Farer, som et stærkt kat. Hierarki rummer. Han havde derfor sine bitreste Fjender bl. Bisperne, der under Krigen med Russerne indgik hemmeligt Forlig med en udenlandsk Fyrste for at faa ham afsat.

I mange Henseender var S. en Forløber for Gustaf Vasa. — 2) **Sten S. den yngre**, af den saak. yngre S.-Slægt, der opstod ved, at Ridder Nils Bosson af Slægten Natt och Dag optog S.-Navnet efter sin Morfader Sven Nilsson S. Med Navneændringen fulgte en fuldstændig Ændring af denne Slægts polit. Partistilling: før anti-nationalistisk bliver den nu Fører for det nationalistiske Parti. S. fødtes 1492 (93) som Søn af Svante Nilsson S. (Rigsforstander efter Sten S. d. ældres Død, d. 1512 paa Västerås Slot; under ham var Hemming Gad, jfr. II, 154, den ledende Aand i Regeringen) og blev allerede 19 Aar gl. Rigsforstander. I Beg. gik alt godt, indtil Gustaf Trolle 1514 blev Ærkebiskop. Allerede 1517 landede en dsk Hær ved Stockholm for at undsætte Ærkebispen, som i et Aar havde været belejret paa sin Borg Stäket. Ved Vädla besejredes de Dske af S., Stäket maatte kapitulere, og ved Herredagen i Stockholm, Nov. 1517, afsattes Ærkebispen. 1518 kom Christiern II igen til Stockholm. Efter 3 Maaneders Kamp og efter at have lidt Nederlag ved Brännkyrka (ved Brunkeberg) maatte han dog vende hjem, idet han troløst medførte de af S. stillede Gidsler (deribl. Gustaf Eriksson Vasa og Hemming Gad). 1520 kom Christiern igen, denne Gang over Land. I Slaget ved Åsunden (ved nuv. Ulricehamn) 19. Jan. saaredes »unge Herr Sten« haardt og døde 3. Febr. i en Slæde paa Mälaren under Farten til Stockholm. Ogsaa S. har Betydning som sympatisk Repræsentant for den svenske Stats Forsøg paa at emancipere sig fra K.n og Unionen. *H. L.*

Sturluson, Snorri, islandsk Høvding og Forf., f. 1178, Søn af den kloge, men stridbare Sturla Thordarson til Hvammur, blev efter Faderens Forlig 1181 med Jón Loptsson, Tidens mægtigste Høvding (ogsaa berømt ved sin Modstand mod de gregorianske K.tanker om Lægmandseje af Kirker), opfostret af denne i Oddi. Stedet var et bekendt Lærdomssæde med en anselig Bogsamling, og S. fik formentlig baade sin Interesse for Historie og Digtning vakt og udviklet her. 1199 lagde han Grunden til sin senere Rigdom ved det iøvrigt ikke lykkelige Ægteskab med Præsten Berses Datter paa Borg; her boede han, til han 1206 flyttede til Gaarden Reykjaholt; Ægteskabet opløstes nu, og S. havde siden flere Forbindelser, fra 1224 med en hovedrig Enke. S.s Ungdomstid falder i den Periode af Islands Hist., da nogle faa Høvdinge faktisk havde Øen i deres Magt; blandt Oligarkslægterne træder atter S.s Familie særlig frem, og man kalder derfor Perioden 1201—64 for Sturlungatiden. S. kom snart til at indtage en Lederstilling paa Gr. af sin Rigdom, Magt og pragtfulde Optræden og sine aandelige Ævner. 1214—18 var han Lovsigemand, 1218—20 opholdt han sig i Norge, traadte særlig Skule Jarl nær, men hædredes ogsaa af den unge Kong Haakon, hvis Lendermand og Skutilsvend han blev. Da han vendte hjem, talte Rygtet om, at han havde lovet Kongen at underlægge ham Island. Han modtoges derfor med Nidvers, men valgtes dog stadig 1222—31 til Lovsigemand. I denne relativt rolige Periode falder særlig hans Virksomhed som Historieskriver. Hans sidste Aar blev bevægede; Haakon Haakonson søgte nu kirkel. og polit. at gennemføre Undertvingelsen af Øen, og til sit Redskab havde han særlig udset S.s Frænde, Sturla Sighvatson, der under et Ophold hos Kongen lovede denne enten at sende Høvdingerne som Fanger til Norge eller kuldkaste deres Herredømme. 1236 vendte han sig først mod Onklen S. S., der maatte flygte fra Reykjaholt, og 1237 rejste S. til Norge til Skule Jarl. Trods Kongens Forbud vendte han 1239 tilbage, og Haakon befalede nu S.s tidligere Svigersøn Gissur Thorvaldsson, der 1238 havde fældet Sturla i et stort Slag, at føre S. som Fange til Norge eller dræbe ham. Ved et Overfald paa Reykjaholt, Natten mellem 22. og 23. Sept. 1241, udførte han paa skændig Maade det sidste. Med S.s Død var Islands Selvstændighed faktisk forbi. — S.s literære Berømmelse skyldes to Storværker: hans »Norges Kongers Sagaer« (»Nóregs konunga sögur«, efter Begyndelsesordene i nyere Tid kaldet »Heimskringla« ɔ: Jordkloden, Verden), som efter en Prolog, hvori S. gør Rede for sine Kilder, først fortæller om Ynglinga-Slægten, Uppsalas forhistor. Konger, som de norske Kongers Stamfædre, derpaa om Norges Konger indtil Sverre (til 1177). Særlig mesterligt er Olaf d. hl.s Saga, der lægger den største Vægt paa at skildre Kongens Kamp mod Hedenskabet, behandlet. Kilderne er Skjaldedigtning (Ynglinga-Sagaen hviler vel helt paa Digte) og tidligere nedskrevne Sagaer. S. søger baade kronologisk og pragmatisk at ordne og skabe et Hele; de enkelte Sagaer knytter han uopløselig sammen, og selv hvor Kilderne afskrives, har S. formaaet at sætte sit Præg paa Helheden; berømt er hans glimrende og psykologiske Personskildring. S. betegner Højdepunktet af den blomstrende isl. Historieskrivning. Hans monumentale Værk, der er udarbejdet af Skrivere efter Anvisning eller Diktat af S., er, trods Fejl, præget af kritisk Sans og Iver efter upartisk Fremstilling og er en uvurderlig Kilde, navnlig da saa meget af hans Forlæg er gaaet tabt. Olafs-Sagaen blev særlig afskrevet og senere bearbejdet. — S.s andet og ældre Hovedværk er »Edda« (ɔ: Læren om Digtekunsten); efter en Prolog, der euemeristisk fortæller om Odin og Asernes Indvandring fra Asien til Norden, og hvorledes de fortrængte de gl. Guder, følger 3 Dele (»Gylfaginning«, »Bragaræður« el. »Skáldskaparmál« og »Háttatal«). Den første (Gylfes Øjenforblændelse) fremstiller hele den hedenske Gudelære under en Samtale ml. Kong Gylfe (en mytisk svensk Konge) og 3 Personer, der alle er Odin; her forklares Verdens Tilblivelse, gøres Rede for Menneskers og Guders ældste Tid, for de enkelte Guder og Gudinder, Valhal m. m. og sluttes med en Eskatologi (Balders Død og Verdens Undergang og Genfødelse). Kilderne er dels gl. Tradition, dels gl. Digte (mest de saak. ældre Edda-Digte). 2. Afsnit (Brages Taler), der for S. var Hoveddelen, er en systematisk ordnet Redegørelse for Skjaldesproget, dets Omskrivninger og Enkeltbetegnelser med omhyggelig Afhjemling ved Citater; men ogsaa hele Myter og Sagn er indskudt; det indledes med den udførlige Fremstilling af Skjaldemjødens Historie. Navnet hænger sammen med,

at Afsnittet opr. var anlagt som en Dialog mellem den belærende Brage og den spørgende Ægir. 3. Del (Versemaalenes Opregning) er S.s eget Hædersdigt til Skule Jarl og Haakon Haakonson, forfattet 1222—23, og en Kommentar til de enkelte Versemaal. Háttatal viser S.s indgaaende Færdighed i Versifikationens Teknik, og hele Værket vidner om hans udstrakte Kendskab til den gl. Poesi og Mytologi; navnlig i sidste Henseende er det en Kilde af allerstørste Betydning; dog er Mytologien delvis præget af kr. Forestillinger (Baldersmyten, »Alfader« osv.). Værkets første Dele maa vel antages forfattede inden Norgesrejsen 1218. — Om S.s Liv og Karakter er fældet skarpe Domme; men trods Pletter staar han i en Periode, der i høj Grad er præget ved sædelig Nedgang og Voldshandlinger, som en storladen, besindig og relativt fredelskende Skikkelse, varmt begejstret for de store Fortidsminder og for dem, der havde øvet Bedrifterne. — Som vigtigste Kilder til den Slægts Historie, S. tilhørte, og til hans eget Liv staar Sturlunga-Sagaen, et stort histor. Værk fra o. 1290, der samler og delvis sammenarbejder en Række Sagaer, som belyser Øens Historie i den sidste Selvstændighedsperiode, deriblandt først og fremmest »Islendingasaga«, forf. af S.s Brodersøn Sturla Thórdarson (d. 1284); blandt de andre Bestanddele er Sagaen om den ældre Sturla Thórdarson, S.s Fader, om Biskop Gudmund d. hl. osv. — (F. Jónsson, Den isl. Litteraturs Hist., 1907, S. 188 f., 301 f., og samme, Oldn.-oldisl. Litteraturhist. II; F. Magnusen, Udsigt over S. S.s Liv i Skand. Litt.-Selsk. Skr. XIX; G. Storm, S. S.s Historieskrivning, 1873; J. E. Boesen, S. S., 1879. Heimskringla er udg. af Peringskjöld 1697, F. Jónson 1777—83, Unger 1868, F. Jónsson 1893—1900; Overs. ved P. Fris Claussøn 1633, Grundtvig 1818—22, J. Aal 1838—39, P. A. Munch 1859, G. Storm 1899; paa Landsmaal ved S. Schjøtt 1872—83[2]. Edda I—III, 1848—87, ved F. Jónsson 1900; Overs. af Gylfaginning ved F. Jónsson, 1902; jfr. K. Müllenhoff, Deutsche Altertumskunde V, og E. Mogk, Untersuch. über die Gylfaginning I—II i Paul-Braunes »Beiträge« VI—VII; Aarbøger f. nord. Oldk. 1898. Sturlunga udg. ved K. Kaalund 1906—11, der ogsaa 1904 har udg. en Overs.). *J. O. A.*

Sturm, Stifter af Klostret Fulda (II, 142) og dettes første Abbed, f. i Baiern, af adelig Familie, blev som ung overgivet til Bonifatius (I, 357), der bragte ham til Klostret Fritzlar. Efter at være præsteviet anlagde S. (744) i Forstaaelse med Bonifatius ved Fuldafloden Fulda, der snart blev en Mønsterstiftelse for hele Tyskland. S. begav sig selv et Aar til Italien for at lære Benedictinerklostrene at kende. 751 fik han Fulda lagt direkte ind under Pavestolen, men kom derved i Konflikt med Ærkebisp Lullus af Mainz, og det var antagelig ham, der fik Pippin til 763 at forvise S. til Jumièges, hvorfra han dog snart igen fik Lov til at vende tilbage. Under Sachserkrigene blev han atter fordrevet og vendte syg tilbage til Fulda, hvor han døde 7. Dec. 779. *S. A. B.*

Sturm. 1) **Christoph Christian S.,** f. 25. Jan. 1740 i Augsburg, i de yngre Aar væsentlig knyttet til Halle som Lærer ved Pædagogiet og Præst, 1769 Præst i Magdeburg, 1778 Førstepræst ved Petri Kirke i Hamburg, hvor han døde 26. Aug. 1786. Af hans mange opbyggelige Skrifter er flere overs. paa Dsk, f. E. »Morgentanker« (ved Birch 1778—80). Han var en frugtbar Ps.digter. Nr. 162 i Sv. Ps.bog er af ham. *P. S.* — 2) **Jakob S.,** tysk Humanist, Forkæmper for Ref.en, f. 10. Aug. 1489 i Strassburg af adelig Slægt, fra Barnsben i Forbindelse med Humanismen (Wimpheling, senere Erasmus), studerede i Heidelberg og Freiburg, blev 1517 Bibliotekar hos Domprovsten af Strassburg, 1524 Medl. af det store Raad og 1528 Skolark. Hermed fik S. Opsyn med Byens Undervisningsvæsen og fik 1538 grundet et Gymnasium (jfr. nedenfor Johann S.). S.s Hovedbetydning laa dog paa politisk og kirkeligt Omraade, 13 Gange var han »Stättmeister« i Strassburg, 91 Gange Afsending ved polit. el. rel. Møder. Fra Rigsdagen i Speier 1526 til Augsburger Interim'et 1548 traadte S. i Skranken for Ref.en. 1529 deltog han i Speier-Protesten og søgte at forene Tyskerne med Schweizerne. Udfaldet af Forhandlingen i Marburg (III, 166) var ham en Sorg, ligesom at han paa Rigsdagen i Augsburg maatte afgive »Confessio Tetrapolitana« (I, 545). S. holdt stærkt paa, at det schmalkaldiske Forbund skulde være defensivt og af udelukkende rel. Karakter, hvorfor han ogsaa fraraadede Inddragelsen af K.gods for ikke at give Modstanderne Paaskud til Repressalier. 1552 reddede han Strassburg fra Frankrig. D. 30. Okt. 1553 i Strassburg. — 3) **Johann S.,** Skolemand, f. i Schleiden i Eifel 1507, opdraget hos Brødrene af Fælleslivet i Liège, docerede i Louvain og Paris. Hans i 1538 paa Foranledning af Raadet i Strassburg udkastede Plan »de literarum ludis recte aperiendis« medførte Opr. af en melanchthonsk-humanistisk Skole i Strassburg, hvis første Rektor S. blev. Han hævede den til europæisk Ry, og Elever rundt om fra Landene strømmede til. Allerede 1546 rummede Skolen 624 Elever. 1566 fik Strassburg kejserligt Privilegium til at udvide Skolen til et Akademi, der ogsaa indrettedes efter S.s Plan. 1578 studerede flere tusinde i Strassburg. S. deltog ogsaa i det polit. Liv og tjente flere udenlandske Fyrster som Agent; som saadan og som Skolemand stod han f. E. i Brevveksling med Christian III og Frederik II af Danmark (og nød Understøttelse fra dem) og med Catharine af Medici og Carl IX. Hans ivrige Arbejde mod Konkordieformlens Indførelse i Strassburg medførte hans Afsættelse 1581. D. 1589. — S. var opr. en typisk Repræsentant for det humanistiske Skolesystem i Melanchthons Art og ønskede at gøre Skolen til en »lille romersk Republik, hvor enhver talte Latin som Cicero«, men hans sunde pædagog. Sans bragte ham til at indføre metodiske Forbedringer, saaledes at Lærestoffet lagdes til Rette efter Elevernes Fatteevne, og Hovedvægten lagdes paa Forstaaelsen. 1569 udvidede han Undervisningsplanen, saaledes at Matematik medtoges, og han lagde stærk Vægt paa Græsk. Undervisningen i Veltalenhed og Logik fik et mere praktisk Tilsnit, og selv de første Forsøg paa at drage Modersmaalets Ret frem, fandt Forstaaelse hos ham (jfr. hans Anbefaling af Oelingers tyske Grammatik 1573). I visse

Maader staar han ligesom Pierre de la Ramée (III, 689) som en Overgangsskikkelse til de pædagogiske Reformer i 17. Aarh. En af hans ikke faa danske Elever, Hans Mikkelsen (d. 1601), der i 3 Aar studerede under S., gennemførte Reformer i hans Aand som Rektor paa Herlufsholm og siden i Sorø. (C. Schmidt, La vie et les travaux de Jean S., 1855; W. Sohm, Die Schule J. S.s und die Kirche Strassburgs, 1912; E. Laas, Die Pädagogik des J. S., 1872; Gjellerup, Jersin, 1868—70, S. 25). *N. M. P.* — 4) **Julius S.**, f. 21. Juli 1816 i Köstritz i Reuss (hvor han var Præst 1857—85), d. 2. Maj 1896, har udg. en Mængde (22) Digtsamlinger væsentlig af rel. Indhold. De er fromme, inderlige og tysk-patriotiske. Enkelte er naaet ind i Ps.bøger, deriblandt en Sang for Kejser og Rige. *P. S.*

Stuttgarter Bekendelse og Synode. Hertug Christoph af Württemberg og hans Raadgiver Joh. Brenz (I, 385) blev i 1559 betænkelige ved Kryptokalvinismens Udbredelse. Især Præsten Bartholomæus Hagen i Dettingen, en personlig Ven af Calvin, vakte deres Mistanke. Hagen blev stævnet til Stuttgart i April 1559 og maatte gøre Rede for sin Nadverlære, som ikke helt tilfredsstillede. For at klargøre den luth. Nadveropf. samledes Württembergs mest ansete Teologer og K.mænd til en »Synode« i Stuttgart 13. Dec. s. A. Brenz forelagde 19. Dec. en Bek., som vandt Tilslutning fra alle Sider, ogsaa fra Hagen, og som derefter offentliggjordes. I denne Bek. er den luth. Opf. af Nadveren udformet i skarp Modsætning til den calvinske med stor Klarhed og Udførlighed, men ogsaa med adskillig skolastisk Abstraktion: Jesu Legeme og Blod tilbydes og modtages sammen med Symbolerne Brød og Vin, *manducatio oralis* og *indignorum* (jfr. Realpræsens III, 703) hævdes; endelig søges der Begrundelse for Nadverlæren i Kristologien, navnlig i Læren om Ubikviteten (jfr. ssteds). S. B. fik ikke ringe Betydning som toneangivende for ortodoks Lutherdoms Nadverlære. *A. Th. J.*

Stübner, Marcus, en af de tre »Zwickauerprofeter« (jfr. Storch), studerede i Wittenberg, boede maaske hos Melanchthon, men blev i hvert Fald paavirket af Luther, kom saa under Münzers og Storchs Paavirkning og optraadte som Profet i Wittenberg 1521—22, indtil Luther atter viste sig paa Skuepladsen og fik Profeterne jaget bort. Hvor S. derefter er blevet af, ved vi ikke. *A. Th. J.*

Stygge. 1) **Niels Styggesen S.**, Biskop af Børglum, se Rosenkrantz (III, 822). — 2) **Ulrik S.** (Styke), Biskop af Aarhus, er muligvis den Kleriker hos Kong Erik af Pommern, der 1420 fik Stadfæstelse paa et Kanonikat i Strängnäs, ialt Fald var han Kannik i Aarhus, da han 1424 ved pavelig Provision udnævntes til Stiftets Bisp. Sine Servitspenge betalte han ikke i rette Tid, men løstes 1425 af det i den Anl. udstedte Band, da han betalte Hovedafgiften. Han kom straks i en for ham uheldig Strid med Kongemagten om sin Forgængers, Bo Mogensen Langs (I, 342), Efterladenskab. 1434 var han til Stede som Kongens Afsending paa Baseler-Konciliet. Under ham gennemførtes den fulde Betaling af Bispetienden i Aarhus Stift som i de andre jyske Stifter (Christoffer af Baierns Dom 1443). Et Vidnesbyrd om hans kirkl. Styre er hans udstedte Statuter (Dekreter af 1443 i Thorkelins Sml. af dske K.love, 1781, S. 51 f.). Han skænkede vor Kloster Vissing Nonnekloster og Mariager Kloster vor Frue Kirke i Randers. D. 8. Juni 1449. — I ældre Tid kaldes fejlagtig Aarhusbispen Eiler Madsen Bølle (valgt 1482, nedlagde Embedet 1491, d. 1501) for Stygge. — Om Biskop Stygge (Styge) af Børglum se Krumpen (II, 869). *J. O. A.*

Styliter, se Søjlehelgener.

Styrelse (gubernatio), Guds S. af Verden, se »Forsyn« (II, 84—85).

Stähelin. 1) **Johann Jakob S.**, reformert Teolog, f. i Basel 1787, blev 1823 Docent ved Universitetet ssteds, i hvilken Stilling han blev til sin Død 1875. Hans Fag var G. T. I Pentatevkkritiken sluttede han sig til den af Bleek hævdede Supplementshypotese. Hans Hovedværker er »Die messianischen Weissagungen des A. T.s« (1847) og »Spezielle Einleitung in die kanonischen Bücher des A. T.s« (1862). — 2) **Rudolph S.**, reformert Teolog, f. i Basel 1841, studerede i Schweiz og Tyskland og paavirkedes i Schleiermachers Aand. 1867 blev han Landsbypræst i Baselland, men maatte paa Grund af Svaghed opgive sin anstrængende Virksomhed. Han blev 1873 Docent ved Universitetet i Basel og 1874 K. R. Hagenbachs Efterfølger som Prof. i K.hist., men samtidig tog han Del i det praktiske K.liv. Hans særlige Omraade var Reformationstiden, og herom handler ogsaa hans Hovedværk »Huldreich Zwingli« (1895—97), der giver en kildekritisk Skildring af Z. og hans Tid. D. 1900. *J. C.*

Stähelin, Adolf von, tysk Gejstlig, f. 27. Okt. 1823 i Schmähingen ved Nördlingen, hvor Faderen, en begavet Rationalist, var Præst. Studietiden i Erlangen bragte en inderlig Krdm til Gennembrud hos ham. S. blev 1856 Præst paa Landet, 1864 i Nördlingen, og 1866 blev han Konsistorialraad i Ansbach; 1867 udg. han mod Renan »Christus, der sündlose Menschensohn, der auferstandene Lebensfürst, der ewige Sohn Gottes«, men skrev fra nu af iøvrigt kun lidt (mrk. en udførlig Vurdering af Martensens Etik i Zeitschr. f. luth. Theol. u. Kirche, 1874). 1880 kom han til Overkonsistoriet i München, hvis Præsident han 1883 blev. Hans Taler paa General-Synoderne var altid vægtige og stærkt personlige, og som Medlem af Rigsraadet fremmede han godt Forhold til Katolikerne. En Tid var han Præsident for Leipziger-Miss.-Kollegiet; han var virksom for Gustaf-Adolf-Foreningen, L.-Miss. og Eisenacher-Konferencen. Foruden Biografier af Harless, Löhe, C. G. A. v. Scheurl og Thomasius har han udg. »Justin der Märtyrer und sein neuester Beurteiler« (mod G. M. K. v. Engelhardt), 1880. D. 4. Maj 1897. *H. J. H.*

Stænder. Om den gl.luth. Betragtning af S.ne *(status hierarchicus triplex)* se Art. Standens kr. Betydning; om K.ns Repræsentation paa Stændermøder se Art. Standsforrettigheder for Gejstlige.

Stærktroende, se Spødervold (S. 311).

Stäudlin, Karl Friedrich, tysk Teolog, f. 1761 i Stuttgart, studerede i Tübingen, hvor

han blev Prof. 1790. S. var en frugtbar Forf., der søgte at forene Rationalisme og Supranaturalisme; i næsten alle teol. Fag har han frembragt betydelige Værker. Han er den første, der har taget Moralens Hist. op som selvstændigt Fag; i K.hist. skrev han bl. a. en oftere oplagt Lærebog (»Universalgesch. d. chr. Kirche«, 1806), men han behandlede navnlig Skepticismens Hist. i Rel. og Moral (1794); 1826 udk. hans »Gesch. des Rationalismus u. Supernaturalismus«. Alle hans Skrifter vidner om Grundighed og Belæsthed. D. 1826. *J. C.*

v. Stöcken, Christian, Ps.digter, f. i Rensborg 1633, d. ssteds 1684, blev 1656 Præst i Trittau, 1666 Hofpræst og Superintendent i Eutin, 1677 Provst i Rensborg og Aaret efter Generalsuperintendent i Slesvig og Holsten, i hvilket Embede han døde. Foruden nogle Prædikener og en Katekisme har han udg. saavel egne Ps.r som en Ps.bog, som han fik paatvunget den holstenske K. Deri udvandede og afglattede han de gl. evang. Kærne-Ps.r, hvorfor ogsaa dens Indførelse fandt megen Modstand; efter hans Død forsvandt den snart igen. Ps.bogens Rubriker var saa fuldstændige, at der endogsaa var en Ps. at synge (!), naar der opstod (!) Ildløs (»Mein Gott es ist dein Zorn entbrannt«). *A. J.*

Stöcker, Adolf Christian, tysk Gejstlig og kr. Socialpolitiker, f. i Halberstadt 11. Dec. 1835, studerede under trange Kaar Teol.; efter at have været Spr. nogle Aar, blev han Divisionspræst i Metz 1871, hvor han udfoldede en mangesidig Virksomhed. 1874 blev S. Hofpræst i Berlin, hvor han ligeledes arbejdede med stor Kraft. 1877 kom han i Spidsen for den nylig stiftede »Stadtmission«, og stiftede i det følgende Aar, under den voksende Arbejderbevægelse, i Forening med den berømte Nationaløkonom Ad. Wagner, et kristelig-socialt Arbejderparti, der stillede en Række Reformer paa sit Program (Normalarbejdsdag, Arbejderforsikring, progressiv Indkomstskat). Partiet fik dog ringe Tilslutning hos Arbejderne, og efterhaanden opstod der Opposition imod ham fra Partiets venstre Fløj under Pastor Naumann, der var misfornøjet med S.s konservative og antisemitiske Tendenser. Ogsaa opadtil mødte han Modstand; Bismarck havde ingen Sympati med hans Virksomhed, og han faldt i Unaade hos Kejseren og afskedigedes fra sit Embede som Hofpræst (1890). Efter den Tid førte han en mere tilbagetrukken Tilværelse, dog havde han i lang Tid Sæde i Rigsdagen (1880—93 og 1898—1908). D. 7. Febr. 1909. (R. Seeberg, Reden u. Aufsätze v. A. S., 1913; D. v. Oertzen, A. Stoecker I—II, 1910; samme, Von Wichern bis Posadowsky, 1908; Fr. Nielsen, Hofpræst S. og den kr.-soc. Bevægelse, 1886. *H. W.*

Stöckl, Albert, rom.-kat. Filosof af den nyskolastiske Retning, f. 1823 i Möhrn i Baiern, d. 1895 i Eichstädt, blev præsteviet 1848, Docent i Filos. ved Eichstädts Lyceum 1850, Prof. ved Akad. i Münster 1862, 1871 atter Prof. og Domkapitular i Eichstädt. S. regnes for en af de vigtigste Banebrydere for Fornyelsen af den thomistiske Filos., og hans Fortjenester af Romerk.n i saa Henseende skyldes det, at det af Leo XIII i Rom gr. Thomas-Akademi optog ham som Medl., ligesom Thomas-Akademiet i Napoli valgte ham til Æresmedlem. S. var en særdeles flittig Forf. og har navnlig udg. en Række Lærebøger i Filos., Filosofiens Hist., Pædagogik, Æstetik, Religionsfilos., Apologetik. Som Polemiker optraadte han mod den moderne Materialisme og Liberalisme og navnlig mod Kritikerne af Pavens Ufejlbarlighed. Han gr. et kat. Blad i Eichstädt, optraadte slagfærdig for konservativ Katolicisme ved Møder og i Pressen og var 1877—81 Centrums-Medl. af den tyske Rigsdag. *J. O. A.*

Støttrup, Morten Jensen, Søn af en Landsbybødker i Farsø paa Viborgegnen, f. 1705, blev tilligemed en yngre Broder Niels Student 1728, og i København paavirkedes de først af Herrnhutismen. Morten S. kom som Huslærer i Norge til Klarhed over K.ns store Fordærvelse og under et nyt Ophold i Kbhvn 1734 betoges han af Dippelsk Separatisme. S. Aar rejste han og Niels til Hjemmet for at omvende Familien. I Viborg levede en ældre Broder, Anders, som var Guldsmed, og i hans Hus blev der holdt Konventikler; Dec. 1735 advarede Viborg-Bispen Joh. Trellund, der havde eksamineret Morten S., Provsterne mod ham, da han kritiserede Barnedaab og Absolution og angreb Præsteskabet. Senere lod Stiftamtmanden begge arrestere i deres Hjemby, og, stillet for Provsteret i Viborg, tilbagekaldte de deres Meninger. Men i Kbhvn angrede Morten S. sit »Frafald«, drog atter hjem og holdt separat. Forsamlinger. Hele Familien blev nu forvist fra Egnen, men under et Ophold i Nyborg holdt de Forsamlinger dér og blev paany anholdt (1736). Paa Kongens Befaling vendte de tilbage til Viborg for at stilles for en Kommission; de holdtes i strængt Fængsel, og Dommen lød sluttelig paa Landsforvisning for de 3 Brødre. Imidlertid blev Morten og Niels sendt til København, hvor de sattes i Citadellet og maatte arbejde i Smedien, hvad de dog paa Provst Hviids Forbøn befriedes fra. Anders kom mellem de »ærlige« Slaver i Fredericia, men førtes ogsaa derfra til København. Her førtes der lange Forhandlinger med dem. Kirkekollegiet talte som sædvanligt om det utilbørlige i at bruge udvortes Straffe mod vildfarende, men endte med, at saa længe de angreb Kirkens Lære og Skikke, kunde de ikke løslades. 1738 forvistes de 3 Brødre og sendtes til Lübeck, 1745 forvistes en 4. Broder Laurids. Støttrup'erne rejste til Herrnhut, men afvistes som Separatister. Senere skal de have opholdt sig i Holland og i Hamburg. (G. Saxild i Jyske Saml. 3. R. VI, 217 f.). *L. K.*

Støylen, Bernt Andreas, norsk Biskop, f. paa Søndmør 17. Febr. 1858, gennemgik først Almueskole og Lærerskole, tog Artium 1879 og blev teol. Kand. 1885. Baade som Student og senere foretog han flere Udenlandsrejser, bl. a. til Palæstina og (1913) til de forenede Stater. 1887 blev han pers. Kap. hos Spr. Eckhoff i Bergen, 1890 Sømandspræst i Cardiff, 1895, efter en Rekreationsrejse til Sydafrika, Bestyrer af Notoddens Seminarium, 1902 Lærer ved det prakt. teol. Seminarium (1909 titulær Prof.), Decbr. 1913 Biskop i Kristiansands Stift. — S. har siden Studenterdagene taget virksom og ledende Del i Arbejdet for Y.- og I.-Miss., Ungdoms-, Afholds- og Maal-Sagen; han er

Formand for Kra. I.-Miss., Medl. af Bestyrelsen for Lands-I.-Miss.s-Selskabet, det norske Totalafholdsselskab, de norske Totalafholdsorganisationer samt af de norske Præsters Afholdsforening, Maallag og Broderkreds. Siden 1894 er han Medl. af Styrelsen for »Fédération abolitioniste internationale«. Han er af Kirkedepartementet valgt Medl. af »Centralstyret for de norske Folkeskolers Barne- og Ungdomsbiblioteker«. S. har ogsaa indtaget en fremskudt Plads i de senere Aars K.politik og er f. T. Næstformand i K.partiets Landsnævn og i det kirkl. Landsudvalg. Han var Medl. af K.-Kommissionen af 1908 og tilhørte her Mindretallet. — S. har udgivet adskilligt af opbyggelig, praktisk teologisk, pædagogisk og folkeoplysende Art. Som Medl. af K.-Kommissionen skrev han den hist. Fremstilling af Ægteskabsstiftelsen og Præstevalget samt Indstillingen om Statsk.ns Organisation. *A. B.*

Sua, Fader til Judas kana'anæiske Hustru (1 Mos. 38, 2. 12; jfr. 1 Krøn. 2, 3).

Suah. — 1) Søn af Abraham og Ketura, altsaa et Stammenavn (1 Mos. 25, 2; 1 Krøn. 1, 32); sandsynl. Kileskriftens Suhu, en Stamme ved Evfrat, S. for Karkemis. Bildad i Ijobs Bog er af den (Ijob 2, 11; 8, 1 osv.). — Lydforskelligt er 2) S., en Slægtsøverste i Aser (1 Krøn. 7, 36).

Sual. 1) Slægtsøverste i Aser (1 Krøn. 7, 36). — 2) En Landstrækning ved den benjaminit. By Ofra, fra Mikmas i nordl. Retning (1 Sam. 13, 17).

Suar, en simeonit. Øverste (4 Mos. 1, 8; 2, 5 osv.).

Suarez, Francisco, Jesuit, f. 1548 i Granada, traadte 17 Aar gl. ind i Ordenen, studerede Filos. i Salamanca, docerede fra 1572 Filos. i Segovia, senere Teol. dér og i Valladolid, Salamanca og Coimbra. I 7 Aar opholdt han sig i Rom. S. levede i strængeste Askese og Selvpinsel, hvorfor han tillagde sig særlige Visioner. Hovedværker: »Defensio fidei catholicæ«, der overfor James I af England hævder Pavens Ret til at afsætte Fyrster og udvikler Læren om Folkesuveræniteten; en dogmat.-etisk Lærebog: »Commentarius et disputationes in S. Thomam«; »De confessione absentis«, fordømt af Clemens VIII. — D. 1617 i Lissabon, hvorhen han var sendt for at bilægge Strid om den gejstlige Rets Grænser. Hans saml. Værker (23 Bd.) udkom 1632, 1740, 1859. (Biogr. af K. Werner, 1861). *N. M. P.*

Sub una (sc. forma eller specie), under én Skikkelse, teknisk Betegn. for Romerk.ns Maade at uddele Nadveren paa (jfr. Art. Nadvere III, 342; Concomitantia I, 543); om Forbudet mod Uddelingen *sub utraque* (under begge Skikkelser), altsaa saaledes at ogsaa Kalken gives Kommunikanterne, jfr. Art. Skyllekalk (S. 247). Ref.en fornyede overalt den gl. Nadverskik *(sub utraque).*

Subael, Levitøverste af Mose' Slægt blandt Gersoniterne (1 Krøn. 23, 16; 24, 20; 26, 24; et Par af disse Steder ogsaa skrevet »Sebuel«). — 2) Levit, Søn af Heman (1 Krøn. 25, 4. 20; ogsaa her varierende med »Sebuel«).

Subdiakon. Ud af det opr. Diakonat udviklede sig efterhaanden i 3. Aarh. et underordnet Embede. Sandsynligvis er det blevet til i Rom, hvor de mange Menigheder krævede et større Tal af Tjenere, uden at man dog for Diakonernes Vedkommende vilde opgive det i Vesten sædv. overholdte Syvtal. Det ny Embede blev hurtig alm. Man har aldrig gjort gældende, at det kunde føres tilbage til en Indstiftelse af Kristus; men alligevel er dets Anseelse gradvis vokset indenfor den rom. K. Kravet om Cølibat blev udstrakt til at gælde S.erne; Innocents III erklærer dem for at høre ind under de højere Embedsklasser *(ordines majores,* d. v. s. Biskopper, Præster og Diakoner); dog er der vedblivende nogle Forskelle i den Maade, hvorpaa deres Indvielse finder Sted. Og i den gr. K. regnes de fremdeles for at høre til de lavere Embedsklasser. Den til Indvielse krævede Alder blev af Tridentinermødet fastslaaet til 22 Aar. *F. T.*

Subiaco (Oldtidens Sublaqueum), By i Mellemitalien, o. 50 Km. Ø. f. Rom ved Floden Teverone (Anio). I den høje, romantiske Bjærgegn, der omgiver S., samlede Benedict fra Nurcia saa mange Disciple om sig, at der inden hans Bortrejse var grundet 12 Klostre, hvoraf 2 endnu eksisterer, Sta Scolastica og Sagro Speco med den snævre Grotte, hvor Benedict boede 3 Aar som Eneboer. Den gamle By S. (med Ruiner af Kejser Neros Villa) var tidligere pavelig Sommerresidens. *S. A B.*

Subintroductae, se Syneiakter.

Subjektivisme betegner de forsk. Forsøg paa at føre den objektive Virkelighed tilbage til Subjektet. Terminologierne: »objektiv-subjektiv« gaar tilbage til Duns Scotus. »Esse objective« betegner hos ham Bevidsthedsindholdet (det inderligt virkelige), »esse subjective seu formaliter« Realiteten (det ydre virkelige). Denne Sprogbrug blev først i 18. og 19. Aarh. fortrængt af den nuv., som tillægger Begreberne den modsatte Betydning. I den nyere Filos. bruges S. dels om de erkendelsesteoretiske Opfattelser, som ikke anerkender anden Virkelighed end Bevidsthedstilstandene, dels om de Former for evdaimonistisk Moral, som finder de højeste etiske Normer i Individualitetens uhæmmede Udfoldelse og Lykke. En saadan praktisk S. er f. E. hævdet af den saak. Egotisme eller Solipsisme (Max Stirner) og af Fried. Nietzsche (III, 374). Den teoretiske S. kan dog kun tilnærmelsesvis gennemføres. Det bevidste Liv beror paa Vekselvirkningen mellem Jeget og et andet, udenfor Jeget værende. Det objektive er kun til i sit Forhold til Subjektet. Subjektet bliver sig kun bevidst gennem Forholdet til Objektet. Dette Grundforhold kan ikke ophæves. En »ren S.« er ligesaa uigennemførlig som en »ren Objektivisme«. — Den rel. S. er et mangetydigt og meget misbrugt Begreb. I Alm. betegnes herved de Opfattelser, som tilsidesætter Aabenbaringen for Fremhævelsen af de subjektive Oplevelser. Fælles for disse Opfattelser er Polemiken mod den objektive Begrundelse af Aabenbaringens Indhold og Sandhed. Hvad enten Aabenbaringen bestemmes som K.ns Lære, den hl. Skrift, Jesu hist. Liv, eller som en Række metafysiske og etiske Sandheder, anses saadanne Bestemmelser for lige uholdbare og skadelige for det rel. Liv. Deres Uholdbarhed beror paa, at enhver objektiv Instans er undergivet Videnskabens Under-

søgelser. Grunder man den rel. Tro paa Videnskabens Resultater, vil den uundgaaeligt tage Form af en intellektuel Antagelse. Dernæst er saadanne Bestemmelser skadelige, fordi de miskender, at det rel. Liv forholder sig til det absolute, medens den objektive Erkendelse aldrig kommer ud over Relativitetens Sfære. Positivt kan den rel. S. gennemføres forsk. I sin mest yderligtgaaende Form foreligger den i de Betragtninger, som opløser Aabenbaringen i subjektive Oplevelser. Den rel. Stræben gaar ud paa at naa et uformidlet Gudsforhold. Gud skal ikke søges udenfor Mennesket, men i Menneskeaanden selv, i de Ideer og Idealer, som opløfter Livet og derfor vidner om, at det er en højere Magt, som taler og virker gennem dem. I mindre udpræget Form fremtræder S.n i den Teol., som bestemmer Aabenbaringen som det rel. Princip. Dette Princip, som atter kan bestemmes forsk., godtgør sin Sandhed, naar det subjektivt virkeliggøres. Aabenbaringen bliver saaledes Menneskets subjektive Oplevelse af Gud. Den evang. Hist. har kun illustrerende, ikke konstitutiv, Betydning for det rel. Liv. Ganske forsk. herfra er de Former for S., som bliver staaende ved at søge den sidste og afgørende Grund for Aabenbaringens Indhold og Sandhed i subjektive Oplevelser. Disse afgør, hvad der maa anerkendes som Aabenbaring indenfor (og udenfor) den hist. Overlevering, ligesom disse alene indeslutter Visheden om Aabenbaringens Absoluthed. Endelig kan der ogsaa tales om en praktisk S., som hævder, at Gudsforholdets sidste Grund maa søges i særlige Erfaringer om Guds Virken, hvad enten de betegnes som »en anden Omvendelse«, »Aandsdaab« eller med andre Navne. Frelsesvisheden grundes paa individuelle rel. Oplevelser. — Den rom. K. lægger Hovedvægten paa Fremhævelsen af Aabenbaringens Objektivitet og søger yderligere at bestyrke denne ved Læren om K.ns Ufejlbarhed. Derfor har rom. Polemikere indtil den nyeste Tid betragtet Ref.en som en Følge af S. og Individualisme (jfr. A. Ehrhard, »Der Katholizismus und das 20. Jahrh.«, 1902, S. 103 f.). Denne Bedømmelse indeholder en Miskendelse af Ref.ens rel. Karakter. Luthers Grundmotiv var individualistisk, ikke subjektivistisk, fordi det fødtes af hans rel. Kamp for at naa Frelsesvished. Den Tro, som ikke vakler, kan ikke bygge paa Menneskemeninger og Menneskegærninger, men kun paa Gud, som han har aabenbaret sig i Kristus. Ud herfra bekæmper Luther ikke blot Romerk.ns Lærdomme, men ogsaa Sværmernes Paaberaabelse af Aandens umiddelbare Aabenbaringer. — Teol.ens Hist. viser, hvorledes objektivistiske Bestræbelser for at sammenfatte og fæstne Aabenbaringens dogmat.e og hist.e Indhold bestandig har fremkaldt en Reaktion i Retning af rel. Inderlighed og S. Skolastiken blev fulgt af Mystiken (III, 326), som Ortodoksien af Pietismen (III, 549). Da Ref.ens rel. Arv blev fæstnet i Symboler og Systemer, optraadte Anabaptister og Sværmere som den rel.e Subjektivitets Talsmænd. Den nøjere Gennemførelse heraf foreligger i Kvækernes Lære om »det indre Lys« (II, 882), Da den Hegelske Filos. senere mente at kunne forklare og sammenfatte Religionens Sandheder i Systemets Rammer, fremtraadte Søren Kierkegaard med sin Forkyndelse: »at Subjektiviteten er Sandhed«, en Forkyndelse, som dog var forenet med en væsentlig ortodoks Krdmsopfattelse (II, 767). Teol.ens Arbejde har siden Schleiermacher for en væsentlig Del samlet sig om at bestemme Forholdet mellem Aabenbaring og Tro. Der er alm. Enighed om, at disse betinger hinanden. Aabenbaringen fremkalder Troen og er dens faste og stadige Grund, ligesom Troen er Forudsætningen for, at Krdmmen erkendes og anerkendes som Aabenbaring. Det betydeligste dogmat. Bidrag til Bestemmelsen af dette Forhold blev givet af Richard Rothe (III, 830) ved Adskillelsen mellem Manifestation og Inspiration (»Zur Dogmatik«, 1869[2]). Indenfor denne Enighed er der bestandig betydelige Modsætninger mellem overvejende objektivistiske og subjektivistiske Retninger. Den konfessionelle Teol. (f. E. Philippi) søger at sammenarbejde Sandhedsmomenterne hos Schleiermacher med en objektivistisk teol. Grundbetragtning. Erfaringsteol.en (Erlangerskolen) kommer, ud fra subjektivistiske Forudsætninger, væsentlig til konservative Resultater. Ritschl's Optagelse af Vurderingssynspunktet indeholder et subjektivistisk Islæt, som søges neutraliseret ved en eksklusiv Fremhævelse af Aabenbaringen i Jesu historiske Liv. Indenfor den Ritschl'ske Skole har en Fløj lagt Hovedvægten paa Aabenbaringens Begreb (J. Kaftan), medens en anden Fløj stærkere betoner den subjektive Tilegnelse (W. Hermann og H. H. Wendt). Den nyere Teol. har ved en stærkere Fremhævelse af de erkendelseskritiske og religionspsykologiske Undersøgelser søgt at naa en skarpere Erkendelse af de rel. Domme og det heraf følgende Forhold mellem det objektive og subjektive i Krdmmen. *C. G.*

Subordinatianisme, Sønnens Underordning under Faderen, et Stridsspørgsmaal i Udviklingen af det kristologiske Dogme. N. T.s Lære om Kristi Guddom indeslutter subordinatianske Tanker (1 Kor. 3,23; 11, 3; Ef. 1, 17). Dette afkræftes ikke ved, at disse Udsagn henføres til Kristus i hans Fornedrelse; Paulus lærer væsentlig det samme om Kristus i hans Ophøjelse (1 Kor. 15, 28). Johannesevangeliet, som stærkest fremhæver Jesu evige Guddom (1, 1 f.; 20, 28), taler ligesaa bestemt om Jesu Menneskelighed og Afhængighed af Faderen (14, 28; 15, 10), jfr. Joh. Aab., hvor Jesu benævner Faderen sin Gud (3, 12; 3, 21; 2, 7). Efterat Oldk.ns Teologer havde overvundet den ebionitiske Vranglære (I, 706), maatte Opgaven være at bestemme Forholdet mellem Faderen og Sønnen. Jo stærkere Forskellen mellem dem blev fremhævet, des mere gjorde Tanken om Sønnens S. sig gældende. En subordinatiansk Lære foreligger allerede i Apologeternes Forsøg paa at fremstille Kristologien ved Hjælp af Logosbegrebet (III, 71). De antignostiske K.fædre, Irenæos, Tertullian, Novatian og Origenes bestræbte sig for at paavise Jesu fulde Guddom og samtidig hans Forskel fra Faderen. Herved kom deres Kristologi til at indeholde stærkere eller svagere subordinat. Elementer. Saaledes lærer Tertullian, at Sønnen er en Emanation af Gud. I Faderen er Guddommens Fylde, i Sønnen er

Guddommens Fylde i samme Grad, som svarer til hans afledede Stilling. Denne S. gælder ogsaa den præeksisterende Logos. Origenes overvinder den i Tidsforholdet liggende S. ved at lære Sønnens evige Avling af Faderen, men fremhæver tillige, at Sønnen modtager sit Guddomsvæsen af Faderen. Faderen alene er den »ufødte«, overfor hvem Sønnen er en Skabning; Faderen er Gud i sig selv, Sønnen er »den anden Gud«. Denne Side af Origenes' Kristologi betonede hans Discipel Dionysios fra Alexandria paa en Maade, som nærmede sig til en Fornægtelse af Sønnens Væsensenhed med Faderen (Homousien). Da Origenes' Teol. blev fordømt 399, var hans subordinatianske Treenighedslære en af Hovedanklagerne mod den. Først Arianismen gennemførte S.ns Tanke saaledes, at Kristi væsentlige Guddom blev fornægtet. Heroverfor værnede Athanasios Krdmmens Aabenbaringskarakter ved at hævde Sønnens Væsensenhed med Faderen. Den nærmere Gennemførelse af Læren om Sønnens Forhold til Faderen indeslutter dog en vis S. Dette gælder ikke blot Athanasios' Teol., men ogsaa de økumeniske Symbolers Bestemmelser, for saa vidt de lærer, »at Sønnen er født af Faderen«, og »at Aanden fremgaar af Faderen og Sønnen«. Augustin søgte i sin Teol. at udrense enhver Rest af S., men kom herved til at stille Jesu hist. Liv og Gærning i Skygge for Sjælens umiddelbare Forhold til Gud. Modstanderne af S. har med Rette fremhævet Jesu Væsensforskel fra den øvrige Skabning og værnet den kr. Bevidsthed om Jesu Guddom, men er utvivlsomt gaaet for vidt, naar den S. og Afhængighed af Gud, som fremgaar af selve Sønneforholdet, benægtes. *C. G.*

Subsellium (gr. Hypopodion), egtl. en Fodskammel; i oldkirkl. Kunst anbringes en S. under de Troner, paa hvilke Gud eller Kristus sidder; Bispekatedret var forsynet med S. De lave Bænke i Basilikaens Apsis (jfr. I, 233 b), der anbragtes til Presbyternes Sæde paa begge Sider af Katedret (Bispestolen), kaldes ogsaa Subsellier.

Subsidium charitativum (Kærlighedshjælp) kaldes visse ekstraordinære Afgifter eller kirkl. Skatter, som Bisper eller Paver navnlig siden Slutn. af 12. Aarh. opkrævede i Nødsfald; ogsaa Korstogsskatter kaldes »s. ch.«.

Substans (»det tilgrundliggende«), metafysisk Grundbegreb, bruges om den Væsensenhed, som betinger Egenskaber, Tilstande og Virkninger, Tingens Grundelementer, som under alle Forandringer vedbliver at være de samme; videre om det uforgængelige, de usammensatte sidste Enheder og Kræfter, Virkelighedens inderste Væsen og Grund; undertiden ogsaa om det almene (Arts- og Slægtsbegreber) i Modsætning til Enkeltfænomener. Allerede Aristoteles benytter S. i flere af disse Betydninger; efter ham optog Skolastiken Begrebet, men naaede trods alle Definitioner ikke til en ensartet Sprogbrug. I den nyere Filos. søgte Descartes (I, 624) at føre al Væren tilbage til to S.er, »Udstrækning« og »Tænkning« (extensio og cogitatio), Materie og Aand. Bagved og over disse staar Forestillingen om Gud som den fuldkomne S., der eksisterer i Kraft af sig selv. I Modsætning hertil opfatter Spinoza (IV, 303) Tilværelsen monistisk. Den egentlige Virkelighed, Guddommen, S.en, er det, som »bestaar i sig selv og forstaas ved sig selv«. Denne i sig selv uerkendelige S. fremtræder i sine Attributer, hvoraf vi kender Aand og Materie. Paa anden Maade søgte Leibniz (III, 35) at opløse Virkeligheden i en Mangfoldighed af S.er o: immaterielle Kraftenheder (Monader), som dog alle i sig selv og i deres indbyrdes Forhold viser tilbage til en Centralmonade (Gud). I Modsætning hertil lærer Locke (III, 69), at S. betegner det i sig selv uerkendelige Substrat for Tingenes Egenskaber og Kræfter, omtrent det samme, som Kant betegnede som »Das Ding an sich«. Hume (II, 491) kritiserede og opløste S.-Begrebet; Tanken samler et Knippe af Egenskaber og fører dem tilbage til en af Fantasien dannet Bærer, som kaldes S. Kant (II, 719) opfatter S.-Begrebet som en af Forstands-Kategorierne. — Indenfor Teol.en har »S.-Begrebet« faaet stor Betydning. Allerede Oldk.ns Teologer benyttede det som Grundlaget for Udviklingen af det trinitariske og kristologiske Dogme. Tertullian formulerede de Grundformler: »en S., tre Personer« (una substantia, tres personæ), »to S.er i en Person« (duae substantiae [naturae] in una persona), som senere blev grundlæggende for de økumeniske Symbolers Lære om Treenigheden og Kristi Person. I Middelalderen er Læren om Gud som »den absolute S.« Grundlaget for den ontologiske Spekulation. Desuden har Adskillelsen mellem S. og Accidens fundet rig Anvendelse i Udviklingen af de antropologiske Dogmer (saal. ogsaa i Spørgsmaalet om Arvesyndens Væsen) og Nadverlæren. Den nyere kr. Tænkning har for en stor Del stillet sig afvisende overfor Benyttelsen af S.-Begrebet, fordi det viser tilbage til metafysiske og erkendelsesteoretiske Synsmaader, som i mange Henseender er omstridte, for ikke at sige overvundne. I hvert Fald maa der kræves en kritisk Bestemmelse af S.-Begrebet, forinden det kan optages som Led af den kr. Erkendelse. *C. G.*

Substantianere, se Accidentariere (I, 20).

Subtile, Betegnelse hos Middelalderens Liturgikere for Subdiakonens Tunicella (jfr. Præsteklæder III, 639); ogsaa Roketten (jfr. ssteds) kaldes undertiden S.

Suburbikariske Kirker eller **Provinser**, se Provins (III, 615).

Succentor, Kirkesanger. Navnet stammer fra Vekselsangen; allerede Augustin omtaler S. som den, der leder Svaret paa Præcentors Sang.

Successio apostolica. Den lat. Glose *successio* betyder i Alm. Efterfølgelse, Kommen i en andens Sted, men bruges specielt i rom. Retssprog og af lat. Historikere fra Kejsertiden om retsgyldig Indtrædelse i Embedsforvaltning i en andens Sted (saal. tales navnlig om Kejsernes *s.*). *S. ap.* som teknisk Betegn. betyder Bispernes Arvtagen af det apost. Embede, og i videre kirkehist. Sprogbrug bruges Betegnelsen om selve den uafbrudte Række af Bisper, hvis Enkeltmænd ved deres gyldige Indvielse staar som apostolske Arvtagere. Læren om

s. ap. findes i de K.samfund, der mener, at K.ns Eksistens beror paa Hierarkiets fuldgyldige Indvielse, og indeholder da en dobbelt Paastand. Dels den dogmatiske, at Bispestillingen (I, 328 f.) er Apostolatets Arvtager, idet Apostlene i de af dem grundede Menigheder indsatte Mænd, som de ved Indvielse gav særlig Myndighed og Naadekraft til at fortsætte deres Gærning. Kun saadan indviede kan udføre de sakramentale Handlinger, der er Bisper forbeholdte (jfr. *potestas* III, 586), med Virkekraft, og navnlig være Ordinatorer (udøve *potestas ordinis*, jfr. ogsaa Præsteordination III, 446), hvorved K.n faar en ægte Præstestand. Dels den historiske, at K.n stadig er i Besiddelse af retmæssigt konsekrerede Bisper, der staar som Led i den uafbrudte Rækkefølge eller Kæde, der Mand for Mand fører tilbage til Apostlene. Det paastaas ikke dermed, at der ikke i Tidens Løb lokalt kan være sket Brud paa den apost. Rækkefølge i K.n, men det hævdes, at K.n til enhver Tid har haft rette Bisper, saaledes at *s. ap.* for hele K.ns Vedk. ikke er brudt. Læren om *s. ap.* findes i sin udformede Skikkelse i den gr. og rom.-kat. K., i den sidste er den dog modificeret ved Teorien om, at K.n hviler paa Papatet (jfr. Pave III, 506 f.; Romerk. III, 812). I Pavens enestaaende Stilling som Apostelfyrsten Peters retmæssige Successor ses derfor den højeste Garanti for K.ns Bevarelse af *s. ap.* og for Hierarkiets Gyldighed. Da Paverne jo imidlertid ikke indvies af Paver, beror deres Indehavelse af *potestas ordinis* dog paa Bispevielsen, og Romerk.n kan derfor i og for sig godkende andre K.rs Eje af rettelig Ordinationsmagt ved Bevarelse af *s. ap.* og dermed ogsaa deres gyldige Sakramentforvaltning. Praktisk drejer det sig dog kun om et velvilligt Forhold til den gr.-kat. K., der paa sin Side ligeledes godkender Romerk.ns »ordines« (Embedsvielser og Embedsstand). En Præst, der træder over fra den ene til den anden af disse K.r, behøver derfor efter Princip ingen Reordination. Derimod har Romerk.n pure (ved Encykl. »Apostolicæ curæ«, 1896) forkastet den anglikanske K.s apost. Succession, og dermed erklæret dens Ordinationshandlinger (engl. »*orders*«) for »ugyldige, intetsigende og tomme«, og enhver Tale om »Union« med den maa ophøre; selv om den anglik. K. anerkendte Pavens Overhøjhed, maatte en Reordination af dens Gejstlighed finde Sted. Det samme gælder den nederlandske Jansenist-K. (jfr. Utrecht), der netop i og for sig godkender Papatet, og dermed ogsaa den gl.-kat. K. (II, 165), hvis Succession hidrører fra Jansenist-K.n. Heller ikke Brødremenighedens (I, 402) eller den svenske K.s Bispesuccession godkendes, og selvfølgelig heller ikke den amerik.- og skotskbiskoppelige K.s eller de biskoppelige Methodisters, der har deres *s. ap.* fra den anglikanske K. — Disse K.r hævder nu paa deres Side vel at være i Besiddelse af Bisper, der staar i den hist., ap. Rækkefølge, men m. H. t. den dogmat. Vurdering af dette histor. Forhold stiller de sig meget forsk. I den sv. K., den herrnhutiske og den methodistiske spiller, paa Gr. af den fuldtud evang. Opfattelse af Frelsen og af K.n, Spørgsmaalet om *s. ap.* en saare ringe Rolle; men de gl.-kat. K.r er endnu baaret af gl. hierarkiske Opfattelse af Embedet, trods stærk Indtrængen af evang. Tanker. I den anglik. K. og dens ægte Døtrekirker (i Skotland og Amerika) anlægger den »højkirkelige Retning« et væsentlig kat. Syn paa Spørgsmaalet om de rette »orders«, og officielt har K.n som Helhed ikke godkendt de lavkirkelige, evang. K.rs Ordination som jævnstillet, ligesom man hos »Protestanterne« savner den »rette« (ved Bisper udførte) Konfirmation (hvorfor der, selv naar Talen var om en »Union« med den sv. K., maatte kræves en Indførelse af denne Form for Konfirmation). Men en ligefrem Paastand om, at K.ns Gyldighed som Frelsesanstalt afhænger af Tilstedeværelsen af et paa *s. ap.* beroende Præsteskab, viger man dog tilbage for. Samarbejde mellem den anglik. K. og de afgjort evang. K.r har derfor været muligt (f. E. paa Missionsmarken), men just i Øjeblikket er Spørgsmaalet iøvrigt i høj Grad brændende, fordi Forholdet til *s. ap.* berører det praktiske Spørgsmaal om Tilladeligheden af at holde Nadver sammen med Medlemmer af K.r, der ikke har *s. ap.* 1911 udtalte Bispen af Oxford, den højt ansete Ch. Gore, at Tilstedelsen af, at en Præst i en ikke-episkopal K. uddelte Nadveren i en anglik. K., vilde medføre et Skisma i denne, og en Missionskonference i Kikuyu i Øst-Afrika 1913, hvor anglik. Bisper havde samarbejdet med ikke-biskoppelige Protestanter, og hvor sluttelig alle Mødets Deltagere gik til Alters i en skotsk (presbyteriansk) Kirke (idet Handlingen iøvrigt foregik efter anglik. Ritus), satte derefter den højkirkelige Lejr i England i stærk Urobevægelse. Men »Kikuyu-Affæren« viste ogsaa, at man i den anglik. K. dog overvejende forkaster den egtl. hierarkiske Tanke om, at Guds Naade kun skulde kunne tilføres gennem et Embede, der beror paa den ved *s. ap.* betingede »rette« Ordination. Haabet om, at den anglik. K. som saadan fuldtud vil godkende de evang. K.rs Ordination, er dog alligevel paa Gr. af den højkirkelige Tankegangs Magt forholdsvis ringe. — I de evang. K.r, der begrunder Embedets Gyldighed paa Menighedens Overdragelse (hvad enten man lægger mere eller mindre ind i Ordinationshandlingen som den kirkl. Form for Embedsoverdragelsen), har der kun sjældent vist sig Spor af Interesse for den ved Ref.en afbrudte »*s. ap.*«. Selv i den luth. K. (hvor man til Forskel fra den ref. lagde Ordinationsretten i Hænderne paa et særligt Tilsynsembede) var man sig, skønt man snart hyldede ret højkirkelige Forestillinger om Ordinationen, det histor. Brud bevidst som noget ligegyldigt. Heller ikke den sv. K. begrunder derfor Ordinationen paa den tilstedeværende *s. ap.* (om dens Gyldighed jfr. Lundström i Kyrkohist. Årsskrift VII, 1906, S. 266 f.). Enkelte Gange er der i Danmark kommet Ønsker frem (fra gl. grundtvigsk Side), om at faa Successionen fornyet (f. E. ved Martensens Udnævnelse til Biskop), men saadanne Tanker har ikke haft nogen Genklang i Menigheden. Om »Nylutheranismens« Betragtning se Art. «successio presbyteralis«.

M. H. til det histor. Spørgsmaal om den ap. S. maa ogsaa erindres, at den hele Paastand svæver i Luften, forsaavidt som det monarki-

ske Episkopat jo først er fremkommet efter en langsom Udvikling i 2.—3. Aarh., hvorunder efterhaanden Tanken om disse Bisper som Apostlenes Efterfølgere opstod. Da man i Slutn. af 2. Aarh. forsøgte at lave Bispelister, der gik tilbage til Apostletiden (saaledes bevidner allerede Hegesippos' »Hypomnemata« Tilstedeværelse af en Bisperække i Rom), maatte man da gribe til de Presbyternavne, som Traditionen havde bevaret. Men selv for Roms Vedk. var der dengang ikke Enighed om, hvorledes Rækken skulde tælles fra Apostletiden. Heller ikke Teoriens Forudsætning om det med de grundlæggende Apostle (de 12 og Paulus) afsluttede Apostolat passer med den faktiske Historie; netop Teorien om *s. ap.* har bidraget til at indskrænke Apostelnavnet til denne snævre Kreds. Og selv om man fra første Tid brugte Haandspaalæggelse som Indsættelsesmaade ved Embeder, spillede Embedet paa ingen Maade den Rolle i K.n, som senere, langt mindre betragtedes »Ordinationen« som Betingelse for gyldig Sakramentforvaltning, tværtimod udøvede »Lægfolk« denne saa godt som Embedsmænd. — Tanken om *s. ap.* fremstod i K.n i Slutn. af 2. Aarh. som Led i Kampen mod Vranglærerne, da man søgte nødvendige Garantier m. H. til L æ r e spørgsmaalet. Læreautoriteten beroede fra gl. Tid baade i jødiske Skoler og hedenske Filosofskoler i høj Grad paa Discipelforholdet, og blandt Gnostikere henviste man som Begrundelse for de særlige Lærdomme til en Tradition, hvis Garanti var en »Succession«; ogsaa hos Montanisterne tales om en Profetsuccession eller Diadoké. Netop overfor Kætteres Paastande om Overleveringer laa det da lige for for K.ns Mænd ogsaa at henvise til den histor. Overlevering i deres Kredse som garanteret ved Succession og Tradition fra navnkundige Mænd. Hegesippos (II, 375) henviser overfor Vranglærerne til den ensartede Læreoverlevering i de af Apostle grundede Menigheder, som han har besøgt, og han kendte, som sagt, allerede en Bispefortegnelse for Roms Vedk., der skulde garantere, at der i denne Menighed havde eksisteret en uafbrudt Række af autoritative Lærere fra Apostletiden. Irenæos (II, 548) henviste ligeledes til Bisperækkerne i de af Apostlene grundede Menigheder som Garanti for, at K.n (i Modsætn. til Gnostikere) sad inde med uforfalsket apostolsk Lære; men han lader ogsaa Successionen gælde Presbyterne, og en virkelig Modsætning mellem Klerus og Lægfolket eksisterer endnu ikke for ham. Tilløb til det er der dog i hans Tale om den »Sandhedens Karisma« (Naadegave), Embedet ved Succession har modtaget fra Apostlene, hvorved formentlig er lagt særlig Vægt paa Ordinationen som Beseglingen paa Indehavelse af saadan autoritativ Lærenaadegave. Ogsaa for Tertullian er *s. ap.* Garantien for ægte Krdmsforkyndelse. Han mener, at Johannes indsatte Polykarp til Biskop i Smyrna, og Peter Klemens i Rom (Irenæos talte derimod Klemens som den 3. Biskop). O. 220 begyndte man ligefrem at tælle Apostle som de første Bisper i forsk. Menigheder. Paa den anden Side gaar det fra Ignatios til Cyprian som en rød Traad, at intet i K.n maa ske uden Bispen; denne er gudstjenstligt og retsligt den autoritative Styrer, og i 3. Aarh. trænges derfor »Bekenderne« tilbage fra K.tugten, og Nadveren, der opfattes som Offer, maatte nu kun frembæres af Bispen som »sacerdos« (IV, 8). Hermed er Teorien om Bispemagten grundfæstet, og Cyprian kan nu fremsætte sin hierarkiske Lære om, at K.n beror, som enegyldig Frelsesinstitution, paa det solidariske, apostolskmonarkiske Episkopat, der ogsaa garanterer dens Enhed. Men Tiden lagde stadig for den enkelte Embedsindehavers Vedkommende den største Vægt paa hans personlige Hellighed som nødvendig Betingelse for Embedsnaadens varige Besiddelse. De donatistiske Tanker havde, selv om Donatismen fordømtes, vid Udbredelse, og langt ned i Tiden (f. E. i Middelalderen paa Gregorianismens Tid) spillede Tanken om den personlige Hellighed (som Garanti for Muligheden af ved Ordinationen at kunne blive Naadekanal) en fremtrædende Rolle. Med Augustin fik alligevel Læren om, at Ordinationen som et Sakrament (jævnstillet med Daaben) meddeler en »character indelebilis«, Indgang, og hermed er K.n i fuld Forstand blevet hierarkisk og sakramental. Men denne Karakter ved K.n beror da atter paa dens Eje af Ordinationen, der gør Præsteskabet til brugbare Naadekanaler, og Ordinationen er atter garanteret ved de rette Ordinatorer — de i *s. ap.* staaende Bisper. Da Paven i Højmiddelalderen krævede Retten til at bekræfte (konfirmere) ethvert Bispevalg inden Konsekrationen, fik Tanken om, at Papatet staar som Garant for Episkopatets Indehavelse af *potestas ordinis,* sin sluttelige Skikkelse; men man forstaar da ogsaa den Uro og Sjælekval, et Paveskisma maatte forvolde. (J. B. Lightfoot, The christian ministry i »St. Pauls Epistle to the Philippians«, 1868, 1896[12], særskilt Udg. 1901, og Early Roman Succession i »The Apostolic Fathers I«, vol. I, 201—345, hvor udførlig Literaturangivelse; A. Harnack, Entstehung u. Entwickelung der Kirchenverfassung u. des Kirchenrechts, 1910; J. Reville, Les origines de l'épiscopat, 1894; om Irenæos' Opfattelse jfr. S. A. Becker, *Κανων της αληθειας*, 1910). *J. O. A.*

Successio presbyteralis. Da man fra »nyluthersk« Side i 19. Aarh. opstillede en Lære om Ordinationen (jfr. III, 447 b), der betænkeligt minder om Katolicismens, fremsattes ogsaa Teorien om *s. p.* For Nylutheranismens Hovedtalsmænd: Löhe (III, 125), Kliefoth (II, 810), Vilmar (s. d.) og Stahl (IV, 312) bestaar K.n af en Tohed: de objektive Frelsesinstitutioner med Embedet som Guds Organ i særlig Forstand og Lægfolket som Genstanden for Embedets Virken. Denne Opfattelse har i og for sig god Tilslutning til gl.luth. Betragtning, men Teorien er ført videre ved Paastanden om, at Embedets Virksomhed beror paa Ordinationen og ikke paa Menighedens Overdragelse; det beror nemlig ikke paa det alm. Præstedømme, men paa Herrens særlige Befaling. Kristus stiftede selv den for K.n nødv. Embedsstand *(ordo)*, idet han indsatte Apostolatet, og Apostlene ordinerede atter særlige Mænd til deres Efterfølgere i Menigheden. Denne Embedsstand er og maa gennem Ordination være bevaret i K.n. Den kat. Teori om *successio apost.* eller *s. episcopalis* kan derimod ikke histor. godt-

gøres for den ældste K.tid. Brudet i *successio apost.* ved Ref.en afbryder paa den anden Side ikke den *s. p.*, hvorpaa det kommer an. Læren om, at Embedet ved Ordinationen fortsætter sig i K.n som en særlig Stand, saaledes at der kan tales om en ægte *s. p.*, er navnlig fremsat af Th. Kliefoth. *J. O. A.*

Succursalpræst, Hjælpepræst, navnlig brugt i Frankrig (siden de organiske Artikler af 1802) som Betegnelse for de af Bisperne ansatte og af Menigheden lønnede Vicepastorer (»desservants«).

Suchoth-benoth, se Sukkot benot.

Sud, en Strøm (Kanal) ved Babel, hvortil mange Judæere var bortførte (Bar. 1, 4). Navnet er ellers ukendt. Sandsynl. er Bogstavet d en Forveksling med r. S. (Z.) kan da sammenstilles med Dalen Dura i Dan 3, 1, enten lige ved Hovedstaden Babel eller SØ. for denne.

Sudaili, se Bar-Sudaili (I, 224).

Sudan, de mellemafrikanske Lande S. for Sahara mellem Senegambiens Bjærgland mod V. og Abessiniens Bjærgland mod Ø., Hovedbopladsen for de egentlige Negerfolk. Geografisk omfatter S. i store Træk Nigers øvre Løb, Landene om dens store Biflod Benue, om Tsad-Søen og dens Tilløb og om Øvre-Nil og dens Tilløb; paa en Strækning er Kongos Biflod Uëlle Sydgrænse. Etnografisk hører det sydlige Senegambiens, Guineakystens og Nedre-Nigerlandets Folk med til dette egtl. Negerland (»Nigritien« ɔ: de sortes Land). Regnes S. saa vidt, naar det altsaa ud til Atlanterhavet, og dets Sydgrænse følger nogenlunde 5° n. Br.; S. for S. bor saa Bantu-Negre, mod Ø. hamitiske Folk som Gallaer og de semitiske Abessiniere, mod N. Nubiere og Folkene i Sahara som Tebu-Negre og de hamitiske Tuaregfolk foruden Araberstammer. — Blandt det geografiske S.s talrige Neger-Folk (hvis Masse beregnes til o. 50—60 Mill.) kan nævnes enkelte Stammer, der til Dels tidligere har dannet store Riger: Mandingo (mellem Senegal og Øvre-Niger samt mod S. bag Guineakystlandet), der i dens Magtstid beherskede V.-Afrika (Melli-Riget); NØ. for dem Songhai el. Sonrhai, det vestl. Mellemafrikas tidligere Hovedmagt, saa Haussa-Stammerne ml. Niger, Benue og Tsad-Egnene, hvis Sprog stadig er et af de vigtigste i Nigerdistrikterne, Kanuri i Bornu, der allerede i Middelalderen dannede en Stat ved Tsad Søen; Ø. for Tsad Negerrigerne Bagirmi, Kanem, Wadai og Darfur; ved Nilen bor bl. a. Dinka, Shilluk og Bari; mod S. ved Uëlle Monbuttu og Niam-Niam, begge Stammer berygtede som Kannibaler. Lysere Stammer bor imidlertid ogsaa i S. Fellataerne (Fulbe, Fulah), et Overgangsfolk, nu regnet som nærstaaende den eranske Race, boede tidligere nordligere, men fordreves allerede i Middelalderen af Araberne til Senegambien og bredte sig saa efterhaanden mod Ø. over store Dele af S.; til nyeste Tid har de behersket Øvrenigerlandet og Egnene til Tsad (Mandingoerne og Haussafolket). Mod Ø. er det med Nubierne beslægtede Barabra-Folk trængt ind i S. i Nildalen; ligeledes den nubiske Stamme Fundsch, der i 16. Aarh. grundlagde en Stat mellem den blaa og hvide Nil med Hovedstaden Sennâr. Sennâr-Riget underlagde sig ogsaa Kordofan, Ø. for Darfur (med meget blandet Befolkning), der imidlertid senere erobredes af Negerfyrsten i Darfur. 1820 blev saavel Kordofan som Sennâr ægyptisk. O. 1883 opkastede »Mahdien« sig til Hersker i et stort Rige i Øvre-Nilland, omfattende Sennâr, Kordofan, Darfur samt store Distrikter N. herfor (Nubien) og det sydligste Nilland. 1898 gjorde Englænderne (paa Ægyptens Vegne) Ende paa Mahdiens Magt. I Slutn. af 19. Aarh. har Englænderne ligeledes underkastet sig Øvre-Nigerlandet med Fellata-Riget til V. for Tsad-Søen; Tyskerne er fra Kamerun trængt op til S. for Tsad, og Franskmændene betragter Egnene N. for Kongo lige til Ø. og N. for Tsad som hørende til deres Interessesfære. — Paa denne Maade er det egentlige S. væsentlig blevet underkastet europæisk Overhøjhed; ikke desto mindre hører S. stadig til de Dele af Afrika, der er mindst berørt af Krdmmen, ja saa godt som slet ikke. — Negerstammernes egtl. Rel. er Fetishisme, der endnu hersker blandt de væsentligt uafhængige Krigerstammer i det midterste og sydlige S., men overalt er Muhammedanismen trængt saa stærkt frem, at det er at vente, at saa godt som hele S. vil tilfalde Islam. Den vældige Indflydelse fra Al-Azhar-Universitetet i Kairo spores ogsaa i Islams Mission i S. De kr. Stormagters Frygt for den muhammedanske Fanatisme viser sig tydeligt i Forbudet mod Miss. bl. Muhammedanerne eller i den ligefremme Understøttelse af den muhammedanske Propaganda. — Den nuv ægypt. Regering forbyder stadig i alt væsentligt Miss. bl. Muhammedanere i S.; den har derimod tilladt kr. Miss. i de sydlige og endnu hedenske Egne af Ø.-Sudan. De unerede-amerik. Presbyterianere kan saaledes arbejde blandt Shullaerne ved Sobat-floden (østl. Biflod til den hvide Nil), og noget sydligere blandt Dinkaerne er der tildelt »Church-Miss.-Soc.« et større Distrikt. Katolikerne arbejder ud fra en Station i Omdurman ved Khartum (begge Steder findes iøvrigt ogsaa protest. Missionærer); de havde oprettet et apostolsk Præfektur for S. og arbejdede først med østrigske Præster ved den hvide Nil, saa (siden 1872) ved Udsendinge fra en Miss.s-Anstalt i Verona, der trængte frem til Kordofan, men i Mahdi-Tiden ødelagdes det hele. I Khartum findes desuden koptiske Kr. — Tankerne om at trænge frem til det egtl. S. fra fr. Kongo, Kamerun og det engelske Nedre-Nigerland (hvor Miss.en har sikkert Tag) har ligeledes hidtil stødt paa de største Vanskeligheder, bl. a. fra de kr. Regeringers Side. Forhaabningsfuldest stiller Forholdet sig i den engelske Interesse-Sfære i Øvre-Nigerlandet, hvor navnlig »Church-Miss.-Soc.« arbejder. Men ogsaa her er Landet nu mere muhammedansk end hedensk, og Regeringen forbyder Miss. ikke blot bl. Muhammedanere, men i de Distrikter, hvor muhamm. Miss. har slaaet an. Paa Edinburgh-Konferencen 1910 klagedes stærkt over Regeringernes Stilling til kr. Miss. i S. og over Muhammedanismens Sejrsgang. Dr. K. Kumm, der har besøgt talrige af de krigerske Negerstammer i det indre S. lige fra Nigerlandet til Nilen, gjorde dog ogsaa opmærk-

som paa det fuldt blomstrende Fetish-Hedenskab i de faktisk uafhængige Stammer i det sydl. S., der nu i første Række kalder paa evang. Miss. Til Arbejde blandt Stammerne om Benuefloden har han faaet stiftet »Sudan United Miss.« 1904. I Forbindelse med dette arbejder »Dsk forenet S.-Miss.« (stiftet Nov. 1911 i Aalborg; udsendte Jan. 1913 bl. a. Lægen Brønnum, siden præsteviet), der har faaet anvist et større Distrikt i Provinsen Yola i Nord-Nigeria op til tysk Kamerun. — Dele af N. T. er nu overs. paa Haussa- og Nupe-Sprogene, der er Fællessprog for en Mængde Stammer. — Særlige Organer for S.-Missionen er det af »Sudan United Miss.« udg. »Light Bearer« og det af den tyske »Sudan Pionier Miss.« udg. »Der Sudan-Pionier«; den dsk. Miss. udgiver »Sudan«. Om Miss. i det »videre« S. jfr. Afrika (I, 35), Senegambien (IV, 154), Guinea-Kysten (II, 301), Togo, Niger-Miss. (III, 375), Kamerun (II, 717), Kongo-Miss. (III, 830). (K. Kumm, The Sudan, 1906; Westermann, Islam in the West- and Central-Sudan i »International Review of Miss.« I, 1912). *J. O. A.*

Sudarium, det samme som Manipel, jfr. Præsteklæder III, 639 b. — Undertiden kaldes ogsaa den særlige Kalk-Dug (Palla), der kan bruges ved den kat. Nadver-Messetjeneste til at lægge over Kalken (jfr. *Corporale* I, 537), for S.

Suderøerne (Suðreyjar) kaldtes i Middelalderen paa Norsk (efter sin Beliggenhed i Forhold til Orknøerne og Shetlandsøerne) Rækken af 31 Øer (521 Øer og Skær) V. for Skotland (1901: 78,947 Indb.) tilligemed Øen Man (Mön) i den Irske Sø (1901: 54,613 Indb.; 1911: 50,542 Indb.). S. i egentlig Forstand (uden Man) kaldtes af Plinius Hebudæ, nu Hebrides; de største af S. er Lewis, Harris, North Uist, South Uist, Barra, Skye, Rum, Eigg, Coll, Tiree. Mull, Colonsay, Jura, Islay, Arran, Bute; fra 1098 regnedes en Tid Halvøen Cantyre til S., og de deltes stundom i Norðreyjar (til og med Mull) og Suðreyjar. [I denne Art. er S. = Hebriderne]. — Ved Vikingetidens Beg. var Befolkningen paa alle S. kr. Kelter. De fra Irland i 6. Aarh. indvandrede Skoter (jfr. S. 235) dannede paa S.- og paa V.-Kysten af det forøvrigt af Pikter beboede Alba [= Skotland] tilsammen et lidet Rige, Dalriada. Indbyggerne paa Man var ligeledes i nær Slægt med Irlands; Man blev kr. i 5. Aarh. (her findes talrige keeills, Munke-Celler, af typisk irsk Form). Paa S. havde Krdmmen slaaet Rod, før Colum (I, 537) 563 grundlagde sit berømte Kloster paa den lille Ø Hy (I-Coluimcille) eller Ioua (nu Iona), V. for Mull. O. 800 begyndte Vikingerne at omsværme S.; de kom til Man 798, plyndrede »Patricks Ø« (sandsynligvis den lille Holm udenfor Peel ved Mans V.kyst) og bortførte Dachonnas (en af Colums Ledsagere) Helgenskrin; 802 og 806 og 824 hjemsøgte de Iona, og Munkene flygtede til Irland. I 820—30rne bosatte Vikingerne sig paa S., som Irerne fra nu af kaldte Innsi Gall (»de fremmedes« eller »Nordboernes Øer«), og der opstod her et Blandingsfolk (i Irland kaldt Gall-Gaedhil, »Nordbo-Irer«) med delvis kr. Kultur. Senere i 9. Aarh. slog Vikingerne sig ned paa Man. Nybyggerne var overalt paa Øerne mest Nordmænd. Harald Haarfagre underlagde sig o. 885 S. og Man og indsatte Jarler; en Del norske Vikinger udvandrede da fra S. til Island. Den norske Konges Overhøjhed over S. og Man var ofte blot nominel i 10. Aarh., og paa Man opstod et Kongedømme, der ogsaa omfattede i det mindste de søndre Øer blandt S. og stundom Anglesey. Gennem Orknø-Jarlerne som fra 980erne tillige herskede over S., stundom ogsaa over Man, men først fra 1021 varig underkastedes Norges Konge, var S. i 11. Aarh. indirekte knyttet til Norges Rige; men en suderøisk Høvding, Gudrød Crovan, forenede i 1079 S. og Man til et Kongedømme og gjorde sig uafhængig af Orknø-Jarlen og Norges Konge; hans Æt beholdt Riget til 1265, dog var fra 1156 den norske Jarleslægt i Argyll (Sumarlide-Ætten) Konger over de sydlige (stundom ogsaa en Del af de nordlige) S. 1094 og 1098 gjorde Magnus Barfod Kongen af Man og S. skatskyldig til Norge; i 13. Aarh. aflagde Kongerne af Man og S. tillige Hyldningsed til den engelske Konge; og Kong Ragnvald tog i 1219 Man i Len af Paven, men dette Afhængighedsforhold ophørte sandsynligvis ved R.s Død 1229. Skønt Haakon Haakonssøn paa et Vesterhavstog 1263 havde befæstet Norges Overhøjhed over S., afstod Magnus Lagabøter i Perth 1266 (stadfæstet i Inverness 1312 og Bergen 1426) alle Øerne til Skotland mod en aarlig Afgift, som blev opgivet af Christiern I 1468 ved den dske Prinsesse Margaretas Giftermaal med Jakob III af Skotland. Skotland har siden 1266 beholdt S. Man var længe et Stridens Æble mellem England og Skotland, men tilfaldt endelig 1346 England (dog med selvstændigt Styre til 1765 [1828]).

Baade paa Man og S. fandtes fra 5. Aarh. til o. 1000 keltiske Biskopper, og K.væsenet havde uden Tvivl hele Tiden den specifisk keltiske Organisation (at Gregorius IV 838 oprettede et Bispedømme for S. med Sæde paa Iona, savner historisk Hjemmel). Først da de norske Nybyggere havde antaget Krdmmen (talrige norske Runeinskrifter og 1 svensk paa manske Stenkors fra 10.—11. Aarh.), opstod paa Man snart efter 1050 et rom.-kat. Bispedømme, som efter 1079 (el. 1098) tillige omfattede S., o. 1110 med Sæde paa Skye; Bisperne var i al Fald efter 1100 Suffraganer under Ærkebispen af York. Bispevalget overdrog Kong Olav 1134 Cistercienserklostret Furness i Cumberland (stadf. o. 1154 og o. 1188, af Paven 1185/7 og 1194). Men da Kong Gudrød Olavsson opholdt sig i Norge samtidig med den norske Ærkestols Oprettelse 1152, blev Bispedømmet indlemmet i Nidaros Kirkeprovins (stadf. af Paven 1154, 1206, 1253). Ærkebispen af York vedblev dog ogsaa efter 1152 at indvie Bisperne af S., men efterat Paven 1206 havde indskærpet, at ingen udv. Bisp i den norske Provins maatte indvies uden Nidaros' Ærkebiskops Samtykke, synes atter en Indvielse at være sket i Norge 1210. Ved et kløvet Bispevalg 1217 blev Furness' Kandidat viet af Ærkebispen af Dublin uden at blive godkendt af Kongen. Fra 1226 af udøvede Nidaros' Ærkebisp længe sin Metropolitanret uhindret, skønt Furness fremdeles hævdede sin Valgret og 1244 opnaaede Pavens Tilladelse til at lade York foretage Indvielsen, dog med Nidaros' Samtykke. Imidlertid valgte det ny-

oprettede Domkapitel paa Man Biskop 1248, men 1253 foretog Ærkebispen af Nidaros selv Valget, og hævdede siden dette som sin Ret, i hvilken 1297 Nidaros' Kapitel indrømmedes Delagtighed. Ved S.s og Mans Afstaaelse til Skotland 1266 beholdt Nidaros Metropolitanmyndigheden over S. (stadf. 1312 og 1426). Da et Valg (ved Klerus og Folk paa Man) 1275 tilsidesattes af den skotske Konge, præsenterede han sin Kandidat til Indvielse i Norge. I 1. Fjerdedel af 14. Aarh. synes Kongerne af England og Skotland at have indsat maaske tildels samtidige og konkurrerende Bisper, hvis Indvielsessted (Norge?) dog er ukendt. Den sidste Indvielse i Norge modtog 1328 Skotlands Rigskansler, utvivlsomt valgt af Kongen; om den af Kannikerne i Snizort paa Skye og Skye's Geistlighed udvalgte og for Nidaros' Ærkebiskop 1331 præsenterede Kandidat er bleven indviet, er ubekendt. S. A. provideredes nemlig for første Gang en Biskop af S. og Man af Paven, som siden lige til Ref.en foretog Udnævnelsen. Clemens VI fritog 1349 Bispen af S. og Man fra den Pligt at indfinde sig hos Ærkebispen af Nidaros én Gang i sin Regeringstid, og dermed ophævedes fuldstændig Forbindelsen med Norge; dog regnedes stadig Bispedømmet S. og Man til Provinsen Nidaros, og Meddelelse om Udnævnelsen sendtes 1349 og 1374 til den norske Ærkebiskop. — Trods Øernes polit. Adskillelse 1346 beholdt Bispedømmet sit gamle Omfang, men den af Paveskismaet fremkaldte dobbelte Besættelse af Bispestolen 1387 bevirkede, at der efterhaanden opstod 2 indbyrdes uafhængige Bispedømmer (maaske 1392, sikkert 1408/9, men endnu 1422 med Spor af Samhørighed): 1) Man, der fulgte Rom, regnedes endnu 1392 til Nidaros, men synes i Beg. af 14. Aarh. at være betragtet som direkte staaende under Pavestolen; senere blev det Suffraganat under York (allerede 1433), men henregnedes endnu 1513 (vistnok ved en Fejltagelse) i det pavelige Kancelli til Nidaros; i det 16. Aarh. stod det under Canterbury. Det manske Bispedømme kaldes i 16.—17. Aarh. stundom Sodor (Navnet er Mistydning af det ældre, hele Bispedømmes lat. Benævnelse »ecclesia Sodorensis« [efter norsk: Syðreyjar]) eller Sodor or Man, men oftere Sodor and Man (1. Gang: 1558; siden 1684 er dette Bispernes Signatur-Titel). 2) Øerne (Isles), der fulgte Avignon, regnedes ligesom de øvrige skotske Bispedømmer 1426 som staaende direkte under Pavestolen, men ansaas 1441 som Suffraganat under Nidaros; 1472 henlagdes det til den nyopr. skotske K.provins St. Andrews og forblev her trods Nidaros' Protest (1500). — Servitium commune var indtil 1435 660 Guldgylden, ligesaa senere for Øerne alene (dog 1472 kun 650), mens Mans Biskop 1455 kun erlagde $33^1/_3$ og fra 1478 86 Gylden. — Der synes at have været Bispesæde paa Skye, idet en Bisp af S. o. 1110 blev viet til »sancta ecclesia de Schith«, og Bispevalg 1331 foretoges af Kannikerne i Snizort og Gejstligheden paa Skye. Men det egentlige Bispesæde for S. var paa Man (saaledes endnu Johannes de Fordun, d. o. 1386). Biskop Simon (1226—48) paabegyndte paa Peel-Holmen, hvor der før var en Patrickskirke, en Domkirke viet til St. Germanus (Mans angivelige Apostel); Koret er fra hans Tid, Taarn og Skib noget yngre; Domkirken var 1662 meget forfalden, og er, trods Istandsættelser, siden 1858 en Ruin. Hvor Bispen af S. residerede i 15. Aarh., er ukendt; men efterat Paven 1499 paa Ansøgning havde forenet Columbakostret paa Iona med Biskopsbordet, benyttede Bispen som Katedralkirke i 16. Aarh. dette Klosters Kirke (bygget i 13. Aarh., 1528 forfalden, men atter istandsat, siden Slutn. af 17. Aarh. en Ruin). — Domkapitel (med Archidiakonat) oprettedes paa Man af Biskop Simon før 1231; paa Øerne var der Kanniker i Snizort paa Skye 1331, og et Domkapitel har vistnok bestaaet ved Øernes Bispestol efter Adskillelsen fra Man (Ærkedegn omtales oftere i 15. Aarh., ligesaa stundom officialis). — De norske K.love gjaldt ikke paa S. og Man; Synodalstatuterne (1229, 1291, 1350, trykt bl. a. i Dugdale's Monasticon Anglicanum V, 1846, S. 252—56) viser ialtfald delvis Laan fra Skotland. Tienden paa Man deltes ikke i 4 Dele som i Norge, men i 3: mellem Bisp, Præster og Klostret i Rushen til Undervisning og Understøttelse af fattige.

Klostre: Paa Man var et Cistercienser-munkekloster i Rushen (gr. 1134 fra Furness; det i 1176 fra Rivaulx grundlagte Kloster i Myraskog ophævedes snart igen, og dets Ejendomme tilfaldt Rushen); et Nonnekloster i Douglas, gr. før 1172; et Fransiskanerkloster i Bymaken nær Columbakirken i Arbory Sogn, gr. ved pavelig Tilladelse af 1367, indv. 1373. Samtlige disse Klostre opløstes 1539 eller noget før. — Det i Vikingetiden ofte plyndrede keltiske Kloster paa Iona genrejstes af den skotske Kong Malcolm Canmores Dronning Margareta 1074; efter den sidste Abbeds Død 1099 synes det gl. Munkesamfund fremdeles at have holdt sig, og en Restitution var vistnok tilsigtet 1164, men Ragnvald Sumarlidessøn af den Argyll'ske Jarleslægt, til hvis Rige Iona 1156 var henlagt, oprettede to Benedictinerklostre paa Iona, et for Munke og et for Nonner. Dette Kloster, i hvilket det ældre Samfund efterhaanden gik op, stillede sig (før 1192) direkte under Pavens Værn. Abbeden fik 1247 Ret til at bære biskoppelige Insignier. Fra 1312/29 var Bispen i Dunkeld Klostrets Ordinarius, men Paven tillod i 1398 Bispen af S. at stadfæste Abbedens Valg og Vielse, og i 15. Aarh. har vistnok Iona-Klostret underordnet sig Øernes Bisp, eftersom denne i 1421 indviede Abbeden. (Om Iona som Bispesæde se ovenfor). — I Saddle eller Sandal paa Cantyre gr. Kong Ragnvald Sumarlidessøn et Cistercienserkloster. Augustinerklostre (Priorater) fandtes paa Oransay (St. Columba, gr. af Øernes Herrer i 14. Aarh. som Datterkloster af Holyrood ved Edinburgh), ved Ui paa Lewis (St. Columba) og ved Rowdil paa Harris (St. Clemens); af de to første findes Ruiner, det sidste Klosters Kirke er endnu i Brug. De skotske Klostre ophævedes 1561.

Bisper i den norske Tid: Rolv (før 1079); Vilhjalm; Haamund »filius Jole« (o. 1079/95); Wimund, o. 1110 viet i York, forlader sit Bispedømme 1130 eller straks efter og gør Opstand, d. som Fange i Klostret Byland i Yorkshire; Nicolaus, valgt 1134 i Furness, an-

befalet til Indv. i York; Johannes, viet i York 1151/52; Ragnvald, indsat i Norge (?) 1152 (?), d. 1170; Gamaliel, viet i York 1154/81; Christinus; Michael, d. 1203 (?); Nicolaus, valgt i Furness, viet i Norge (?) 1210, d. 1217; Nicolaus, valgt i Furness 1217, viet i Dublin, ikke anerkendt af Kongen, Afsked 1224, lever som Pensionist i Yorks Stift endnu 1230; Ragnvald; Johannes »filius Hefare«; Simon, viet i Norge 1226, d. 29. Febr. 1248; Laurentius, valgt af Kapitlet paa Man 1248, d. uden Indvielse; Richard, valgt og viet af Nidaros' Ærkebiskop i Perugia 1253, d. 25. Marts 1275; Gilbert, valgt af Gejstligheden paa Man, ikke anerkendt; Marcus, valgt af den skotske Konge, viet i Norge 1276, d. 1303; Alan, anerkendt af den eng. Konge 1305, d. 1321; David, indsat af den skotske Konge (?), 1313; Johannes, indsat af den eng. Konge (?), 1317; Gilbert mac Lelan, 1324/26; Bernard, viet i Norge 1328, d. senest 1331; Kormak Kormakssøn, valgt af Kannikerne i Snizort og Gejstligheden paa Skye, præsenteret for den norske Ærkebiskop 1331, næppe viet; Thomas, udn. af Paven og viet ved Kurien 1331, d. 20. Sept. 1348; Vilhelm Russel, valgt af Gejstligheden paa Man og stadfæstet af Abbeden i Furness, udnævnt af Paven og viet ved Kurien 1349, d. 1. Apr. 1374; Johannes Donkan, valgt af Mans Gejstlighed, udnævnt af Paven og viet ved Kurien 1374, afsat af Paven i Avignon 1387, forflyttet af Paven i Rom til Inniscattery i Irland 1392. (The Chronicle of Man and the Sudreys, ed. by P. A. Munch, 1860; Publications of the Manx Society, 1859 ff.; Alex. Bugge, Vikingerne I, 1904; samme, Vesterlandenes Indflydelse paa Nordboernes og særlig Nordmændenes ydre Kultur, Levesæt og Samfundsforhold i Vikingetiden, 1905 [Vid.-Selsk. Skr. II, 1904, Nr. 1]; A. W. Moore, History of the Isle of Man, 1900; W. C. Mackenzie, History of the Outer Hebrides, 1903; A. W. Moore, Sodor and Man, 1893 [i Serien Diocesan Histories, udg. af S. P. C. K.]; fuldst. Bisperække fra 5. til 16. Aarh. af Oluf Kolsrud, i Diplomatarium Norvegicum XVII, 308—52, med udførlige Lit.- og Kildehenvisninger; Afsnittet om de keltiske Bisper findes ogsaa paa Engelsk i Zeitschrift für Celtische Philologie, 1913; Sognenes Historie paa S. findes i Origines parochiales Scotiæ II, 1 [Bannatyne Club, 1854]; P. M. C. Kermode, Manx Crosses, 1907, jfr. Brate i Fornvännen, 1907, M. Olsen i Kra. Vid.-Selsk. Forh., 1909 [Nr. 1], Schetelig i Festskr. til O. Montelius, 1913; Jos. Anderson, Scotland in Early Chr. Times I—II, 1881; Romilly Allen & Joseph Anderson, The Early Chr. Monuments of Scotland, 1903; D. Macgibbon & Th. Ross, Ecclesiastical Architecture of Scotland I—III, 1896—97). *O. K.*

Sueber, se Sveber.

Suerbeer, Albert, Ærkebiskop af Riga, f. i Slutn. af 12. Aarh. i Köln, var 1229 Scholasticus i Bremen og blev 1240 stadfæstet af Paven som Ærkebiskop af Armagh og Irlands Primas og indviet i London. Her blev hans Stilling snart vanskelig paa Gr. af Stridigheder mellem Kongen og Paven, og under sin Deltagelse i Konciliet i Lyon (1245) fik S. da Innocents IV til at interessere sig for hans Forflyttelse. 1246 udnævntes S. til Ærkebiskop af Preussen, Livland og Estland samt til pavelig Legat i Østersølandene. Som saadan kom S. straks i Strid med de tyske Riddere om Retten til Indsættelse af Bisper i Ordensstaten. Skønt Paven (endnu 1246) strængt befalede S. at imødekomme Ordenens Ønske om at vie Præster af Tysk-Ridderordenen til Bisper i Preussen, vilde han ikke gøre det. Ved et Forlig 1249 maatte S. egentlig godkende Ordensstatens reelle kirkl. Uafhængighed og tillige love aldrig uden Ordenens Samtykke at vælge Preussen til sit ærkebispelige Sæde. De Penge, han skulde have som en Slags Erstatning, fik han dog ikke udbetalt og vedblev derfor at modsætte sig at indvie Ordensgejstlige til Bisper. Paven godkendte Ordenens Klage derover, og 1250 ophørte S. at være Pavens Legat. 1255 anvistes Riga ham som Metropolitsæde, og S. brugte nu til sin Død 1272 særlig sine Kræfter til at befæste K.ns Stilling i Riga Stift og navnlig værne det mod Sørøvere. (v. Götze, A. S., 1885[2]). *J. O. A.*

Suevica confessio, Benævnelse for Tetrapolitana (I, 545).

Suf. 1) Betegnelsen jam-S. i G. T. er det røde Hav, særlig Bugterne om Sinaihalvøen, Suezbugten mod V. (2 Mos. 10, 19; 13, 18; 15, 4. 22; osv.) og Akababugten mod Ø. (4 Mos. 14, 25; 21, 4; 1 Kong. 9, 26; Jer. 49, 21). Navnet betyder vistnok Sivhavet (endnu mægtige Sivbevoksninger ved Suezbugten). Ogsaa i Rejsefortegnelsen i 5 Mos. 1, 1 er S. det røde Hav (jfr. LXX). — Lydforskelligt herfra er 2) Egnen S. i det vestl. Efraim (1 Sam. 9, 5), Slægten S.s Hjemstavn (1 Sam. 1, 1; 1 Krøn. 6, 20 [35]; i 6, 11 [26] »Sofai«). *L. G.*

Sufa, ubekendt Sted i Moab (4 Mos. 21, 14), formodentlig nærved Arnons øvre Løb. Suf i 5 Mos 1, 1 har næppe noget dermed at gøre.

Sufam, benjaminit. Slægt: 4 Mos. 26, 29 (ogsaa den samaritanske Tekst og LXX læser S.); kaldes ssteds ogsaa Sefufam (jfr. Sefufan i 1 Krøn. 8, 5), i 1 Krøn. 7, 12. 15 Suppim. I 1 Mos. 46, 21 er dette sidste fejlskrevet (»Muppim«).

Sufficienta (Tilstrækkelighed), i ældre Dogmatik Navnet paa en af de 3 saakaldte »affectiones scripturæ sacræ« ɔ: Egenskaber ved Skriften (jfr. S. 242), som udtrykker dens Brugbarhed som dogmatisk Kanon. Ved *s.* (eller perfectio) forstaas da, at Skriften indeholder alt, hvad der er nødvendigt for Troen og det kr. Liv. Paastanden om *s.* er i sig selv givet med det protest. Skriftprincip, og det har nærmest kun formel Betydning at opstille et særligt Dogme derom. Den rom.-kat. Krdmsopfattelse anerkender ikke, at Skriften giver den tilstrækkelige Vejledning for alle Tider, men hævder, at den maa suppleres af den kirkelige Tradition. Men det er ikke vanskeligt at se, at dette hænger sammen med Katolicismens hele Aandsretning, ifølge hvilken Krdmmen bliver en kasuistisk Lovoverholdelse mere end en aandelig Magt. *Th. L. Th.*

Suffragan kaldes efter kanonisk Ret en kat. Biskop i et Stift (Diœces), der ikke er eximeret Forholdet til den stedlige K.provins; han staar altsaa ikke umiddelbart under Paven, men er i visse Maader Provinsens Hoved (Ærke-

bispen, Metropoliten) Lydighed skyldig. Reelt betød i den ældre Middelalder og Højmiddelalderen Suffraganatsbaandet særdeles meget, da Ærkebispens Jurisdiktion over S.erne var udstrakt, men efterhaanden indskrænkede Kurien Metropoliternes Magt over S.erne til væsentlig Æresforrettigheder. Allerede Pseudo-Isidors Dekretaler stræbte mod at frigøre S.erne og krævede navnlig deres Ret til umiddelbar Appel til Paven, hvorfor Hinkmar af Reims kaldte Pseudo-Isidor en »Rottefælde« for Metropoliter. — Betegnelsen S. er afledet af »Suffragium«, men det er usikkert, om Navnet hænger sammen med, at S.-Bisperne var de egtl. stemmeberettigede paa Provinssynoderne, eller med at de ydede Ærkebispen Støtte i særlige Embedshandlinger (f. E. ved Deltagelsen i Bispe-Konsekrationer). — I Tyskland har man ogsaa kaldt »Viebisper«, der fungerer som Stedfortrædere for Bisper i de særlige »pontificale« Embedshandlinger, for S.er. *J. O. A.*

Sufisme, Betegn. for den muhammedanske Mystik. Ordet kommer af *çûf*, Uld, en *çûfî* betegnede opr. en Mand, der som de kr. Asketer gik iført en Uldkappe. Dette viser hen til S.ns Opr. Den var opr. mere asketisk end mystisk og opstod under Paavirkning af den orientalske Munkekrdm i Ægypten og Syrien. Den prægedes af Syndsbevidsthed og Frygt for Guds Straf, som forøgedes ved de urolige polit. Forhold og den herskende Klasses letlevende Materialisme. Denne ældre S. er en Frelsesvej, hvis Formaal er, gennem Askese og stadige Andagtsøvelser *(dhikr)* ved Siden af de officielle og rituelle, at opøve sig i indre Fromhed og derved opnaa den med Koranen stemmende fulde Hengivelse i Guds Vilje *(ridâ)*. Hassan fra Basra (d. 728) er en af de typiske Repræsentanter for Bevægelsen. Sufien skal føle sig i Guds Haand »som Liget i Ligtvætterens«. Han maa ikke bekymre sig for den næste Dag, derfor ikke drive Erhverv, men være *faqîr* (fattig) og *darwîsh* (persisk: Tigger); bliver han syg, maa han ikke tage Medicin, men skal stole paa Gud *(tawakkul)*. Den kr. Indflydelse ses bl. a. af, at man henviser til nytestl. Steder som Mt. 6,26, og det første Sufikloster grundes i Ramle i Palæstina af en kr. Emir. Forskellen har næppe været stor mellem disse Sufier og en kr. Sekt som Evkiterne (se Messalianere III, 235), der vandrede rundt og foretog stadige Andagtsøvelser. — I 3. islamiske Aarh. (9.—10. Aarh.) forvandles S.ns Karakter, o. samtidig i Mesopotamien, Syrien og Ægypten. Kærligheden, som Gud skænker Sufien, træder i Forgrunden, man skildrer Gudsforholdet under erotiske Symboler (saaledes allerede i 2. Aarh. en Kvinde, Râbi'a). Især gennem Ægypteren Dhû-Nûn optages spekulat. Elementer; Maalet bliver gennem Ekstasen at naa den fulde Erkendelse af Gud, forsvinde fra sit eget Jeg og gaa over i Gud. Koranens stærkt personlige Gudsbegreb afløses af et panteistisk. Denne nye Form for S. er navnlig stærkt paavirket af Nyplatonismen, som da beherskede Tankegangen i den orient. K. og i Persien havde et særligt Akademi. Aristoteles i nyplaton. Fortolkning blev i denne Periode oversat til Syr. og derfra il Arab.; og Pseudo-Dionysios, Discipel af en syrisk Munk Stefan bar Sudaili, blev med sine af Nyplatonismen baarne Skrifter et fælles Grundlag for muhamm. og kr. Mystik. Senere kommer der gennem Centralasien en Paavirkning i samme Spor fra Buddhismen, som i disse Egne havde talrige Klostre. Det sufiske Livs Fremstilling som en »Vandren« gennem »Stationer« til den fulde Opgaaen i Gud minder om Buddhistens Vandren mod Nirvana; ogsaa Legender og ydre Ting som Rosenkransen overtoges fra Buddhismen. — S. er nu et stort teosofisk System, og der skrives Haandbøger, som skildrer de forsk. sufiske Metoder, »Vejen« (f. Ex. af Kushairî og Perseren Hudjwîrî), hvis Hovedtræk er: Novitsen giver sig i en Mesters Vold; han maa vise denne absolut Lydighed og ikke skjule noget af sit Sjæleliv for ham. »Den som er uden Lærer, hans Lærer er Satan«. Først kræves Omvendelse *(tawba)*, d. e. Opgivelse af Ejendom og jordisk Ære, Anger over Synden og Forsæt om Forbedring. Dernæst Løfte til Gud om at blive »Vejen« tro. Verden er fordærvet; Sjælen er »det tætteste Slør mellem Mennesket og Gud« og maa bekæmpes ved Hunger, Ensomhed og Andagtsøvelser. Han skal være optaget af Bevidstheden om at være under Guds Øjne og være ydmyg, ogsaa mod Msker. Han naar da gennem »Stationer« til Udtømmelse af sig selv og Forsvinden i Gud *(fanâ)*, Erkendelse, Skuen, Sikkerhed. Mystikeren opnaar derved Helligkeden og faar Naadegaver *(karâmât)*, saa han bl. a. kan gøre Undere. S.n har derved faaet Betydning for Helgendyrkelsen. I den sufiske Lit. skildres Sjælens Tilstand i Ekstasen som en Smagen af Gud, en Vinrus eller Kærlighedsrus. Saaledes hos de persiske Digtere Djelâl ed-dîn Rûmî (d. 1273), Sa'dî (d. 1291), Hâfiz (d. 1388). — Den stærke Modsætning mellem den panteist. S. og den gamle Islam havde givet sig Udslag i Forfølgelser. 922 blev saaledes Hallâdj pint og henrettet i Bagdad, fordi han havde erklæret: »Jeg er Guddommen«. Men senere udsonedes S.n og Ortodoksien, navnlig gennem Ghazâlî (d. 1111). Denne centrale Personlighed i Islams Hist. forenede S. med det givne Lære- og Pligtsystem paa en Maade, som bestemte hele den senere Udvikling. Gennem allegorisk Fortolkning lagde man nu ogsaa fra ortodoks Side de sufiske Ideer ind i Koranen (f. E. Spanieren Ibn 'Arabî, d. 1240). S.n har i mange Maader forandret hele Islams Karakter og utvivlsomt virket inderliggørende paa den ellers saa nøgterne og noget udvortes muhammedanske Rel. Fra 12. Aarh. har den foranlediget Stiftelsen af forsk. Ordener, og der er bygget en Del Klostre (som i Reglen ikke forudsætter Cølibat). Hos mange Sufier spiller Vandringen fra Sted til Sted en stor Rolle, nu som i den ældste Tid. Sufien maa da kun have sin Uldkappe, sammenbunden om Livet med et Reb, et Bedetæppe, en Skaal og en Rosenkrans. Hos moderne Dervisher har Øvelserne ofte faaet et mekanisk Præg, og Taskenspillerkunster spiller undertiden en fremragende Rolle. (E. H. Palmer, Oriental Mysticism, 1867; A. v. Kremer, Gesch. der herrschenden Ideen des Islams, 1868, S. 52—121; A. Merx, Idee und Grundlinien einer allgemeinen Gesch. der Mystik, 1893; Goldziher

i Wiener Zeitschrift f. die Kunde des Morgenlandes XIII, 1899, S. 35 f.; samme, Vorlesungen über den Islam, 1910, S. 139—200; Duncan B. Macdonald, The religious attitude and life in Islam, 1909; E. G. Browne, Literary History of Persia, 1902, I, S. 416 f.; R. A. Nicholson i Journal of the royal Asiatic Society, 1906; samme, Hujwîrî, *kashf al-mahjûb* translated, 1911; samme, The mystics of Islam, 1914; R. Hartmann, Al-Kuschairîs Darstellung des Sûfîtums, 1914). *Johs. P.*

Suger, fransk Abbed og Statsmand, f. 1081 i St. Omer, d. 12. Jan. 1151, var opvokset i ringe Kaar, blev 1106 Munk i St. Denis og 1122 Abbed ssteds. Under Ludvig VI og VII var S. den egentlige Leder af Staten, og under Korstoget 1147—49 var han Rigsstyrer. Som Statsmand søgte han at styrke Kongemagten og forbedre Rigets økonomiske og sociale Forhold. Da Ludvig VII paatænkte sit 2. Korstog, søgte S. at holde ham tilbage, men da Toget var mislykket, virkede han for at faa et nyt i Stand. Under Forberedelserne hertil døde han. S. har forfattet »Vita Ludovici VI« (udg. af Molinier 1887) og »De rebus in sua administratione gestis« (udg. af Duchesne i »Scriptores« V). (Combes, L'abbé S., 1853; Huguenin, S. et la monarchie franç. au 12. siècle, 1857). *S. A. B.*

Sugerør *(fistulae, calami, pipae, arundines, cannae).* I den ældre Middelalder (9. Aarh.?) opkom den Skik, at Kommunikanterne ved Nadvernydelsen modtog Vinen gennem et S., der fremstilledes af forsk. Materiale (Glas, Elfenben, Guld, Sølv). Man brugte dengang store, tunge Kalke med Hanke *(calices ansati)*, der var vanskelig behandlelige, og Frygten for at spilde Vinen har foraarsaget denne Fornyelse. Adskillige saadanne S. fra romansk Tid er endnu bevaret. Skikken holdt sig formentlig til 13. Aarh., da *sub una*-Nadveren trængte sejrrig igennem. I England havde man allerede i 11. Aarh. begyndt at erstatte Kalkbrugen ved at give Kommunikanten Hostien, efter at den var dyppet i Vinen *(Intinctio*, jfr. Skyllekalk S. 247). Endnu bruges S. ved den pavelige Messe. *J. O. A.*

Suggestio rerum et verborum, Indgivelsen (Inspirationen) af Indhold og Ord, tekn. Udtryk i den gl.luth. Dogmatik for at betegne, at Skriftinspirationen omfatter baade det rel. Indhold (Realinspiration) og selve de brugte Ord (Verbal- eller Bogstavinspiration). Jfr. Art. Inspiration II, 543 f.

Suggestus, gl. Betegn. for Ambonen (I, 66) eller Prædikestolen.

Suha, Broder til Kaleb (Kelub), 1 Krøn. 4, 11. LXX læser anderledes, men Lukian som den hebr. Tekst.

Suham, danitisk Slægtsoverste (4 Mos. 26, 42); i 1 Mos. 46, 23 Husim.

Suhr, Johannes Søren Bloch, dsk Præst, f. 1807, d. 1876, blev 1851 Kap. ved Vor Frelsers Kirke paa Christianshavn og 1857 ved Helligaandskirken. Han har foruden mange æstetiske Arbejder udgivet Prædikener, Opbyggelsesskrifter og et Kaldsleksikon. *L. K.*

Suicerus (Schweizer), **Johann Kaspar**, tysk Lærd, f. i Zürich 26. Juni 1620, d. 29. Dec. 1684, studerede i sin Fødeby og derefter 3 Aar i Frankrig, hvor han navnlig i Saumur blev tiltrukket af Amyrault, Louis Cappel og J. de la Place. 1643 vendte han hjem, blev i Zürich 1644 Lærer, 1646 Prof. i Hebr., 1656 i Lat. og Græsk, 1660 i Græsk. S.s Navn er først og fremmest knyttet til hans berømte »Thesaurus ecclesiasticus e patribus Græcis ord. alphabat. exhib.« (Amsterdam 1682, 2. Udg. I—II, 1728). Af hans andre Arbejder maa nævnes »Sylloge vocum N. T.« (1648) og »Compendium syntaxeos Græcæ, quatenus a Latina differt« (1651). *S. A. B.*

Suidas, bysantinsk Lærd, Forf. af et omfattende leksikalsk Arbejde, der sandsynligvis er blevet til kort før 976. Om S.s Liv vides intet nærmere. Hans Værk er ikke blot i sproglig Henseende af stor Betydning, men indeholder en Fylde af historiske, arkæologiske og biografiske Oplysninger. Det vidner om Forf.s store Belæsthed. Ganske vist synes det, som om han ofte staar i et ukritisk Forhold til sine Kilder, men alligevel har en stor Del af det Stof, han bringer, meget stor Værdi. Ikke mindst er hans Værk af Betydning for den nytestl. Eksegese og for K.hist. (S.s Leksikon er udg. af Bernhardy, 1853; mindre Udg. ved Bekker, 1854). *F. T.*

Suidbert, en angelsachsisk Missionær, der først sendtes til Friesland (indviet til Biskop af Wilfrid af York), men da Willibrord (se d.) vendte tilbage til sin Gærning her, gik S. til Hedningerne (Brukterne) ved Emsegnen. De hedenske Sachseres Overfald ødelagde hans Arbejde her, og Pipin af Heristal anviste ham saa en nu forsvundet Ø i Rhinen ved Kaiserswerth til Miss.-Station; her byggede S. et Kloster og fik opført Kirker i det senere Bergske Land ved Nedrerhin. Som hans Dødsdag opgives 1. Marts 713. *J. O. A.*

Suidger af Bamberg, Pave under Navn af Clemens II (jfr. I, 520).

Sukatiter, en Familie af skriftlærde i det judæiske Ja'bes (1 Krøn. 2, 55).

Sukkiter, et Folk i Sisaks Hær (2 Krøn. 12, 3), sandsynl. de æthiopiske Troglodyter (LXX), ved den afrikanske Kyst af det røde Hav.

Sukkot. 1) By Ø. for Jordan i Gads Stamme, liggende i Jordandalen (Josva 13, 27), omtalt i 1 Mos. 33, 17 paa Jakobs Hjemrejse (»Grenehytter« for hans Kvæg). Da Gideon fulgte efter Sebah og Salmunna (hans første Bedrift, se II, 215), kom han efter at være gaaet over Jordan først til S., hvis Mænd med fejg Haan nægtede ham Brød (Dom. 8, 4 f.; jfr. V. 13 f.). Disse Antydninger af S.s Beliggenhed taler for, at det er at søge sydl. for Jabbokstrømmens Udmunding i Jordan, nær ved Vadestedet ed-Damije; dermed stemmer 1 Kong. 7, 46 (ved Adamas Vadested), ogsaa Ps. 60, 8 og Ps. 108, 8 (S s Dal). En Beliggenhed ved Der'alla N. for Jabbok kan bl. a. ikke forenes med 1 Mos. 32, 23. 24. 31. 32 [V. 22 f.]. — 2) Israeliternes første Lejrplads ved Opbrudet fra Ægypten (2 Mos. 12, 37; 13, 20; 4 Mos. 33, 5. 6), ægypt. Thuku. *L. G.*

Sukkot-Benot omtales i 2 Kong 17, 30 ved Siden af den velkendte assyr.-babyl. Gud Nergal og flere andre fremmede, os lidet kendte hedenske Guder, som Genstand for Dyrkelse

iblandt de af Assyrerkongen til det fordums Israels Rige sendte fremmede Nybyggere. Jødiske Lærde har tænkt paa Dyrkelse af Himmellegemer, men herfor mangler alle Beviser. Ordret oversat betyder S.-B.: »Døtres Hytter«, og da Utugt i Babylon dreves i Templerne og her endog var en rel. Institution, er det ikke urimeligt, at der her tænkes paa den Usædelighed, der af de fra Babylon kommende Nybyggere medbragtes til Samaria, og som var saa meget farligere, fordi man deri ikke saa noget imod gode Sæder stridende, men tværtimod en rel. Forpligtelse, der maatte overholdes. *V. S.*

Sulamit, Bruden i Højsangen (se II, 510).

Suleiman II, osmannisk Sultan, f. 1496, herskede fra 1520—66. Hans Regering betegner Højdepunktet af Tyrkernes Magt. Han erobrede Ungarn og truede hele Kristenheden, men en Belejring af Wien 1529 maatte han dog opgive. S. førte Tilnavnet Kanuni, ɔ: Lovgiveren, og skildres som en dygtig Hersker. Videnskab og Literatur interesserede ham meget, og han har selv skrevet Digte. Men han var ogsaa til Tider en grusom Despot, selv mod sin egen Slægt. *A. Th. J.*

Sulpicianere *(Compagnie de St. Sulpice),* en fransk Kongregation af Sækulargejstlige, hvis Hovedformaal er Præsteuddannelse; gennem deres Præsteseminarier fik Tridentinerkonciliets Grundsætninger for Præsteuddannelse og for Gejstlighedens Liv og Virken fast Fod i Frankrig. S.nes Stifter er Præsten Jean-Jacques Olier (f. i Paris 1608, d. ssteds 2. April 1657), der først tildrog sig Opmærksomhed ved sine folkelige »Missioner« i Auvergne. Opfordret til at tage et Arbejde for Uddannelsen af en virksommere Gejstlighed op, lejede Olier Jan. 1642 et Hus i Vaugirard udenfor Paris for her at indrette et Seminar; o. 20 Præster sluttede sig til ham og dannede en Forening, idet de lovede at tjene Herren i dette Arbejde. Senere paa Aaret overtog Olier som Spr. den kirkl. Betjening af St. Sulpice i Paris' Forstad St. Germain. Sognet trængte i høj Grad til rel. og sædelig Vækkelse, og Benævnelsen »det lille Genève« viste, at det truedes af Protestantisme. Seminariet flyttedes nu fra Vaugirard til St. Sulpices Præstegaard (heraf S.nes Navn), og Broderskabet hjalp med i Sognearbejdet. 1646 kunde man tage fat paa Opførelsen af en ny Kirkebygning (fra 1655 efter nye og endnu mere storslaaede Planer; først 1733 var den pragtfulde St. Sulpice, bortset fra Taarne og Façade, færdig), og 1645—51 byggedes Grand Séminaire, hvis Virksomhed snart sporedes ud over hele Frankrig. Enkelte Bispestole besattes med S. eller *»prêtres du clergé«,* som de kaldte sig; S. grundlagde Seminarier i forsk. Stifter, Bisper overdrog dem Ledelsen af Præsteuddannelsen, og Seminariet i Paris virkede overhovedet som Forbillede. Huset i Vaugirard indrettedes til et »Séminaire intérieure« (siden kaldet »La Solitude« og flyttet andetsteds hen) til Videreførelse af Gejstlige, der var indtraadt i Oliers Forening, og til Uddannelse af Ledere for Stiftsseminarier. Selve Kongregationen voksede stærkt og fik siden 1645 fastere Former, men dens Regler ændredes iøvrigt efter Oliers Død gentagne Gange. Hovedlederen af S.ne, der vælges paa Livstid, kaldes »Generalsuperiør«, til Hjælpere har han 12 Assistenter. Bindende Ordensløfter aflægges ikke, og Udtrædelse af Kongregationen er tilladt til enhver Tid; derimod giver man Afkald paa alle Embeder og Værdigheder, der er uforenelige med Foreningens Formaal, og ligeledes paa Brugen af egen Formue, saa længe man tilhører Kongregationen; alle Indtægter gaar i en fælles Kasse til Bedste for Selskabet. M. H. t. Præsteuddannelsen lagde Olier (foruden egtl. teoretiske og praktiske Studier) særlig Vægt paa Fordybelsen i Kristi »indre Liv« og hans Efterfølgelse, men tillige paa Dyrkelsen af Jomfru Maria, der betegnes som den alm. Naadekanal, gennem hvilken Gud meddeler sig til Mennesker, og som den, særlig for Klerikere, rige Livskilde. S.ne fejrer en særlig Fest for Jesu »indre Liv« og for hans Præstedømme, ligesom Festen for Marias Ofring er en Hovedfest for dem. — Allerede i Oliers Tid udsendtes S. til Canada, hvor de i Montreale fik et Seminar, og hvor de har udøvet en virksom Præste- og Missionsgærning. Under Janseniststridighederne viste det sig, at S.nes Indflydelse havde alvorlige Modstandere, og paa Revolutionstiden ramte Hadet til den kat. K. dem stærkt. Seminariet blev lukket, og S.ne flygtede til Udlandet. Nogle gik til Baltimore i Maryland, hvor S.ne 1791 havde oprettet et Seminar for det nystiftede Bispedømme. Kirken St.-Sulpice blev omdannet til et Sejrens Tempel, og Nov. 1799 blev der i den givet en Banket for General Bonaparte. 1800 kunde S.ne atter begynde deres Gærning i Paris, men det gl. »Grand-Séminaire« fik de ikke igen; det blev nedrevet 1803. Efter en ny Forfølgelse under Napoléon, genaabnedes Seminariet 1814. Ved 20. Aarh.s Beg. betjente S. foruden Paris' Stiftsseminar 24 andre Præste-Seminarier i forsk. fr. Stifter; ved Siden spillede de en ret betydningsfuld Rolle i Amerika, dels stadig i Canada, dels i de forenede Stater, hvor de foruden Seminariet i Baltimore og enkelte andre (et i Emmitsburg) i nyeste Tid har aabnet Seminarier i Boston, Washington, New York og San Francisco. Opsigelsen af det fr. Konkordat 1905 ramte S.nes Virken saaledes, at den nu næsten helt er indskrænket til Nordamerika. (Heimbucher, Orden u. Kongregationen der kath. Kirche III², 442 f.). *J. O. A.*

Sulpicius Severus, se Severus (S. 166).

Sulze, Karl Emil Benjamin, sachsisk Præst, f. 26. Febr. 1832 i Kamenz i Oberlausitz, studerede Teol. i Leipzig 1850—53, virkede en Tid som Skolemand og blev 1856 Præst. 1857—72 var han ansat i Osnabrück, hvor hans udprægede Liberalisme paadrog ham en Anklage for Vranglære; paa spidsfindig Maade søgte han at faa sin Lære, at Kristus var et blot Menneske, til at stemme med K.ns Krav til sine Gejstlige, og Sagen fik ialt Fald ikke et ugunstigt Resultat for S. 1872 blev han ansat i Chemnitz, hvor hans stærke Udtalelser mod nedarvet K.lære (mod Treenighedslæren, Kristologi, Sakramentlæren) atter vakte de gl.-kirkeliges Forargelse, men Synoden nøjedes med at udtale sin Misbilligelse af hans Lærdomme. I Chemnitz optog S. det Arbejde for bedre kirkl. Organisation, der særlig har gjort hans

Navn bekendt. Sognet talte 47,000 Sjæle, og den kirkl. Betjening var ganske utilfredsstillende. S. ønskede Sognet delt i selvstændige Distrikter, for at de kirkelige Massefunktioner kunde ophøre, Sjælesørgerforholdet til de enkelte blive fornyet (navnlig ogsaa ved Husbesøg) og Konfirmationsundervisningen forbedres; de forhadte kirkl. Gebyrer burde afskaffes, Lægfolket gøres aktivt, og i det hele Menighedslivet fornyes. Resultaterne af hans Arbejde bevirkede 1876 hans Forflyttelse til Dresden-Neustadt, hvor han i Løbet af 5 Aar fik sit Sogn delt i 4. I Dresden gav hans Konfirmandundervisning Anl. til nye Klager over hans Lære, og Konsistoriet paalagde ham nøje at holde sig til Luthers lille Katekisme og Augsburgerkonfessionen, men der skete ham intet, og 500 Menighedsmedlemmer og Menighedsraadet udtalte sig med Tak om hans Præstegærning. — Efter i Praksis at have vist, at det var muligt at vække fornyet Menighedsforstaaelse bl. Lægfolket, udsendte S. 1891 sit Skrift »Die evang. Gemeinde«, der gjorde Rede for hans Tanker om en virkelig »Sjælesørgermenighed«. Principet var: smaa, overkommelige Sogne, Ansættelse af Lægmænd som Præsternes Medhjælpere og Organisation af særlige Menighedsforeninger, der navnlig samlede Husfædrene. Efterat S. 1899 havde opgivet sin Embedsgærning, fortsatte han sine Bestræbelser for at slaa til Lyd for »Sjælesørgermenighederne«, og hans anerkendt liberale Standpunkt har bevirket, at hans Tanker ikke mindst er blevet fejret stærkt i de Kredse af Vennerne af Organet »Die chr. Welt«, som alvorligt stræber mod at vise, at liberal Teologi og praktisk kr. Fromhed, forbundet med Menighedsarbejde, kan forliges. 1906 udg. S. »Die Reform der evang. Landeskirchen nach den Grundsätzen des neueren Protestantismus«: Ultramontanismens og den moderne Ateismes Magt nøder den protest. K. til Fornyelse; den maa blive en virkelig Menighedskirke; Sammenblandingen af Stat og K. maa ophøre, men K.n maa ogsaa ophøre at være en Præste- eller Teologkirke, idet Lægfolket vækkes til Ansvar og Aktivitet, og K.n gøres saa rummelig, at en symbolfri Religiøsitet faar uhindret Plads i den. S. ønsker dog ikke Baandet mellem Stat og K. brudt (jfr. »Das rechte Verhältniss des evang. Staates zur evang. Schule u. zur evang. Kirche«, 1909), thi Staten kan ikke undvære Rel.; K.n bør selvstændiggøres, og Skolerne vedblivende drive en, dog ukonfessionel, Rel.s-Undervisning. — S.s Reformer har tjent til Mønster adskillige Steder, og en »Konferenz für evang. Gemeindearbeit« søger at føre hans Tanker om »levende evang. Enkeltmenigheder« videre. — Ogsaa m. H. til den moderne Kirkebygning har S.s Tanker om Kirken som Midtpunktet for Sognearbejdet spillet en Rolle; S. ønsker, at Rum for K.ns forskellige Virksomheder skal gruppere sig om det gudstjenstlige Lokale som Midtpunkt. M. H. til dette bør man bryde med gl. katolske Traditioner og Romantikens Fornyelse af dem og søge tilbage til 18. Aarh.s Forsøg paa at skabe en selvstændig protest. K.bygning (koncentrisk Ordning, med Prædikestol, Alter og Orgel samlet som Midtpunkt). Navnlig Kunsthistorikeren Gurlitts Studier af Barok- og Rokoko-Kirkebygningerne har sammen med S.s Idéer fremkaldt i Tyskland en Række nye Løsninger af det protest. K.bygningsspørgsmaal. 1912 fejrede man S.s 80 Aars Fødselsdag ved et Festskrift »Lebendige Gemeinden«. D. 24. Maj 1914. *J. O. A.*

Sulzer, Simon, luth. Teolog, f. 1508 i Kanton Bern, kom 1536 til Wittenberg, blev betaget af Luther og stod efter den Tid som hans trofaste Discipel. 1538 blev S. kaldt til Bern, og her virkede han i luthersk Aand, men forøvrigt vankelmodigt og uklogt, indtil han 1548 blev forjaget. 1549 blev han Præst i Basel og siden baade Prof. i Hebr. og Antistes ved Mynsteret; her søgte han, med Vanskelighed, at hævde sine luth. Sympatier overfor Zwinglianismen og den omsiggribende Calvinisme. Fra 1555 var han tillige som Superintendent paa Markgrev Karl II's Vegne virksom for Ref.ens Gennemførelse i den nedre Del af Markgrevskabet Baden. S.s sidste Aar var mørke; han døde 1585, nedbrudt, i Basel, og hans Modstander Grynæus, der blev hans Efterfølger som Antistes, bevirkede Lutherdommens Fjærnelse fra Basel. *A. Th. J.*

Sumatiter, en af Slægterne i Kirjat-jearim (1 Kr. 2,53).

Sumatra, en bjærgfuld Ø under Ækvator, liggende i det indiske Hav, V. og S. for Bagindiens Udløber Malaka, adskilt fra denne Halvø ved Malaka-Strædet, 433,795 □ Km stor med ca. $3^1/_2$ Mill. Indbyggere, Malajer af forskellig Blanding; S. hører til hollandsk Indien. Kyststammerne er muhammedanske, en Del af Indlandets animistiske Hedninger. Den vigtigste Stamme i det indre Højland er Batak'erne. — Hovedarbeidet for Øens Kristning udføres (efter et Par fejlslagne Forsøg af engelske Baptister og amerik. Kongregationalister) af det rhinske Missionsselskab (siden 1861), hvis fra Borneo flygtede Missionær Klammer grundlagde den første Station i Sipirok-Højlandet. Under mange Farer og Kampe bredte Missionen sig; Nommensen trængte ind i det nordlige, berygtede Distrikt Silindung, som nu er helt kristnet. Senere gik man Syd paa, kristnede Landet S. for Silindung og vandt stærk Indgang i Angkola, hvor Hovedkampen endnu staar mod Muhammedanismen, og endog ind i det helt muhammedanske Padang Bolak. Store Sejre er vundne i Egnen om Toba-Søen. Miss.s-Menighederne, hvis Sjæletal nu stærkt nærmer sig de 100,000, har ganske Præg af en Folkek.; de har dannet et eget Miss.s-Selskab under batakisk Ledelse, som arbejder i Timorlandet, Ø. for Tobasøen, og er gaaet frem til Deli paa Øens Ø.-Kyst. N. T. er oversat paa to, G. T. paa én batakisk Dialekt. (J. Warneck, 50 Jahre Batakmission in S., 1911; samme i Internat. Rev. of Miss., 1912, S. 20—43; Schriber i Allg. Miss. Zeitschr., 1898, S. 97 f., og 1906, S. 95 f.; v. Rhoden, Gesch. der rheinischen Miss.gesellschaft, 1888[3]). *Fr. S.*

Summa (egtl. *summæ theologicæ, summæ sententiarum)* kaldes de senere Skolastikeres dogmatiske Systemer (jfr. Skolastik S. 221).

Summepiskopat, se Statskirke (S. 326 b) og Biskop (I, 329).

Summerierne kaldes i vore Dage et gl. Kulturfolk, som man først i vor Tid har lært at kende,

og som hverken omtales af gr., rom. eller bibelske Forf. Alligevel kan det nu ikke omtvistes, at dette Folk i en fjærn Fortid har beboet Egnene ved Eufrat og Tigris, særlig Strækningerne nær disse Floders nedre Løb, og har spillet en ikke ringe Rolle i Menneskehedens Udvikling, idet den ejendommelige gl. Civilisation, som vi finder hos Babylonierne og Assyrerne, fra først af ikke skyldes disse, men S., de tidligere Beboere af de samme Egne. Opfindelsen af Kileskriften skyldes saaledes S., der ogsaa har udviklet en egen Kunst, som har efterladt sig mange Minder, ligesom de tidlig har forstaaet at skabe ordnede Samfundsforhold. — Længe vidste man om S. kun, at nogle Tavler fra Ninive i Kileskrift ved Siden af Tekster paa Assyrisk indeholdt andre Tekster, som mange formodede skrev sig fra S. Teksterne var skrevet med assyrisk Kileskrift, ligesom de ved Siden af dem anbragte assyr. Tekster. Man søgte ofte at tyde dem, men Resultatet syntes saa besynderligt i sproglig Henseende, at mange tvivlede om, at her var anvendt et virkeligt Sprog. Man opstillede saa den Formodning, at disse Tekster ikke var affattede i et andet Sprog, men gengav de assyr. Skrifter i en Art »hemmelig Skrift«. Ophavsmanden til denne Forklaring var den berømte Orientalist Joseph Halévy (f. 1827 i Adrianopel), hvem Videnskaben har at takke for værdifulde Opdagelser paa farefulde Rejser i Sydarabien og Abessinien. Flere Lærde sluttede sig til ham (Anti-Summerier), men de fleste er atter faldet fra. Der er nemlig ved Udgravninger i det sydlige Babylonien efterhaanden kommet saa mange Indskrifter frem, at deres Forstaaelse er blevet lettet, og nu er det, takket være Thureau d'Angin's Skarpsindighed og Lærdom, ikke mere noget helt ukendt Sprog. Samtidig hermed har Fund af Billedstøtter o. lign. i de gl. Ruinhøje, af hvilke de talrige Indskrifter er fremdraget, vist os, hvorledes de gl. S. saa ud. De er i det Ydre helt forsk. fra Semiterne; det samme er Tilfældet med Klædedragt, Sæder og Skikke. — Til den gl. Literatur hos S. har vi nu en Del Kendskab. Vi har saaledes paa dette Sprog Ps.r, Formularer, mange af magisk Indhold, o. lign., Bestemmelser om Ofre, histor. Meddelelser osv. S. dannede vel enkelte Gange et polit. Hele, men som oftest var der jævnsides flere Riger, af hvilke hvert enkelt til Midtpunkt havde en By, der gærne var Sæde for en Konge. Men disse Smaariger laa ofte i Fejde indbyrdes. Flere Byer, tilhørende S., omtales i G. T., saaledes Ur (1 Mos. 11, 28 f.) og Erek, nu Varka (1 Mos. 10, 10). Kongerne af Babylonien kalde sig »Konger af Sumir og Akkad«. Det sidste Navn kendes fra G. T. (1 Moseb. 10, 10). Det betegner N.-Babylonien. Sumir betegner altsaa S.-Babylonien. S. maatte efterhaanden vige for de semit. Babyloniere. Det nærmere kendes ikke. (Vald. Schmidt, Israels Nabolande, 1914). *V. S.*

Sumner. 1) **Charles Richard S.**, engelsk Biskop, f. 1790, studerede i Cambridge, hvor Simeon (S. 189) virkede, sluttede sig til den evang. Retning og blev præsteviet 1814. George IV tog ham til Huskapellan, udnævnte ham 1826 til Biskop af Llandaff, men forflyttede ham allerede det flg. Aar til Winchester. Da S. 1829 i Overhuset stemte for Forslaget om Katolikernes Frigørelse, faldt han i Unaade. S. fik opført over 200 Kirker og mange Skoler; selv gav han store Summer til disse Formaal. 1869 tog han sin Afsked paa Grund af Svagelighed; d. 1874. (Life of C. R. S. by his Son G. H. S). — 2) **John Bird S.**, eng. Ærkebiskop, Broder til foreg., f. 1780, studerede i Cambridge og blev ordineret 1803. I en Række Aar var han Præst og udgav flere teol. Værker, der hører til de bedste i Tiden fra evang. Side. Betydeligst er »The Evidence of Christianity, derived from its Nature and Reception« (1824, 1861[2]). I en metodisk og klar Fremstilling hævder han, at Krdmmen ikke kunde bestaa, hvis den ikke var en gudd. Aabenbaring (»den kunde ikke være bleven opfundet; den vilde ikke være bleven modtaget«), og paaviser, hvorledes den tilfredsstiller Menneskets aandelige Trang. 1828 blev han Biskop i Chester, hvor han satte et stort Arbejde i Gang for Opførelse af Kirker og Skoler. 1848 besteg han Ærkestolen i Canterbury, hvilket var af ikke ringe Betydning for den evang. Retning. S. sympatiserede ikke med Dr. Hampden (II, 342), men misbilligede Forfølgelsen imod ham og indviede ham til Biskop. D. 1862. *C. E. F.*

Sundberg, Anton Niklas, Ærkebiskop af Uppsala, f. 27. Maj 1818 i Uddevalla, hvor Faderen, en Værmlænding, var Hattemager i ret gode Kaar. Skolemesteren gav ham Vidnesbyrdet: »Begavelsen god, Viljen bør ægges«, og S. var virkelig som Dreng veg, med næsten sværmeriske Tilbøjeligheder. 1831 sendtes han i Elementarskolen i Göteborg »for at staalsættes«, og 1836 kom han som Student til Uppsala. Under gode økonomiske Forhold, men ikke sjældent plaget af Tungsind drev han sine akad. Studier med største Alvor, men deltog ogsaa i Studenterlivet, navnlig elskede S. Musik. Efter o. 5 Aars Forløb tog han en glimrende »filosofie kand.«-Examen og blev 1842 promoveret til Dr. phil. med 1. Hædersplads. Studiet af gr. og orient. Aandsliv havde da stærkt svækket hans opr. Lyst til gejstl. Virksomhed; naar han dog ikke opgav Teol.en, skyldes det særlig Paavirkning fra Teologer som Prof. C. J. Almqvist, Ærkebiskop af Wingård og den senere Biskop i Strängnäs Annerstedt (I, 97). 1845 blev han »Teol.-Kandidat« (1860 teol. Æres-Dr., 1879 jur. Æres-Dr. ved Kbhvns Universitets Jubelfest), blev s. A. teol. Docent og præsteviedes, Aaret efter teol. Adjunkt i Lund, 1852 Prof. i K.hist., 1861 1. teol. Prof. og Domprovst ssteds. Her virkede han sammen med Mænd som E. G. Bring (I, 389), W. Flensburg (II, 67) og H. M. Melin (III, 216), og »det store Fakultet« mindes ikke blot paa Gr. af »den maaske mest berømmelige Periode i Fakultetets Hist.«, men for dets indgribende Betydning for hele den sv. K., bl. a. gennem den af Bring, Flensburg og S. udg. »Svensk Kyrkotidning«. Her betonedes navnlig det obj. Moment i Krdms-Livet, K.begrebet og Bekendelsen, medens den samtidige Uppsala-Teol. fremhævede det subj. Moment. »Lunds Teol. beherskedes af Forstaaelse for, at falsk Subjektivisme er Protestantismens største Fare,

Uppsala derimod af, at den sande Subjektivisme er Protestantismens Livsvilkaar«. I »Sv. Kyrkotidning« bekæmpede man Lægmandsvirksomhed og Rosenius' Ny-Evangelisme (jfr. III, 819), der begge støttedes af det i Uppsala udg. »Teol. Tidskrift«, og talrige (mest usignerede) Artikler af S. viste, at hans Styrke laa i Ævnen til overalt at ramme Sagens Kærne og give sin Fremstilling en elegant, anskuelig Form, hvilket ogsaa udmærkede hans mundtlige Foredrag. Jan. 1864 udnævntes S. til Biskop i Karlstad, hvor han vandt alm. Beundring og Hengivenhed ved sin rige, overlegne Personlighed, sin statelige Optræden og sit friske Initiativ. Efter Byens frygtelige Brand 1865 gjorde S. baade i Rigsdagen og andetsteds et vældigt Arbejde for Byens materielle og aandelige Vel og skaffede den bl. a. dens nye Skolebygning. 11. Nov. 1870 udnævntes S. til Ærkebiskop efter Reuterdahl (III, 774). Han beklædte Stillingen længere end nogen af Forgængerne, med Undtagelse af Laurentius Petri (III, 536). Baade som Stiftets Styrer og den sv. K.s Primas vandt han udelt Højagtelse men navnlig i det polit. Liv forstod han at tale K.ns Sag. Efter Gennemførelsen af den i det kirkl. og polit. Liv saa dybt indgribende Repræsentationsændring fik Skaberen af den nye Ordning, Louis de Geer, S. valgt til Formand i 2. Kammer. Ingen egnede sig heller bedre end S. til at lede den nye »Parlamentarisme« ind paa et Spor, der ikke altfor meget afveg fra de gl. Traditioner. I sidste Halvdel af 70'erne var S. Formand i 1. Kammer. To Gange bad Kongen ham indtræde i Statsraadet (først som Kultusminister, derpaa som Konseilspræsident), men S. afslog det af H. t. »de episkopale Pligters Førsteret«. Som Politiker var S. konservativ, men ikke reaktionær. I Forstaaelse af Krdmmens og K.ns Betydning for Folkelivets Sundhed modarbejdede han alle Forsøg paa at reducere dens Indflydelse. Hemmeligheden ved S.s store Indflydelse var hans storslaaede og imponerende Personlighed; da han optoges i det sv. Akademi, betonedes den Frimodighed, hvormed han i lige Grad overfor Konge og Folkerepræsentanter havde ført Ordet, og hans Ord forfejlede aldrig deres Virkning, da de forenede Indsigt og Veltalenhed og aldrig søgte Menneskers Gunst. Under Strid kunde hans Harme gløde, men altid mærkede man hans flammende Kærlighed til det rette og ædle. Ogsaa som Prokansler for Uppsala Universitet og som Efor for Stiftets alm. Skolevæsen var hans Indflydelse stor og paaskønnet. — Bl. hans udg. Skrifter kan mærkes hans Indtrædelsestale i Akademiet 1874, hans Skildringer af Ærkebisperne Jakob Ulfsson og Henrik Reuterdahl, samt hans Indbydelsesskrift til Jubelfesten 1893: »Om den sv. Kyrkoreformationen och Upsala möte 1593«. D. 2. Febr. 1900. En udtømmende Biografi af S. findes endnu ikke. (Jfr. G. Billing i »Sv. akademiens handlingar«, 1901, og J. E. Berggren i Uppsala årkestifts prästmötes förhandlingar, 1902). *H. L*

Sundelin, Uno Robert Ferdinand, sv. K.historiker, f. 24. Marts 1847 i Vilhelmina i Lappmarken, blev Stud. i Uppsala 1867, promoveredes til filos. Dr. 1872, blev teol. Kand. 1876, s. A. Docent i teol. Prenotioner i Uppsala, præsteviedes 1878, blev Prof. extraord. i Dogmatik og Moralteol. 1881, Prof. i K.hist. 1886, 1. teol. Prof. og Domprovst i Uppsala 1890 og Dr. theol. ved Jubelfesten 1893. D. 4. Maj 1896. Bl. S.s større Skrifter kan nævnes: Om sv. kyrkans och statens förhållande till varandra (Gradualafh., 1872), Mosaismens teologi och antropologi (1879), Framställning och granskning av Luthers sociale etik I, Familjen (1880), Swedenborgianismens historia i Sverige under förra århundradet (1886); Lärobok i teol. etik, allm. delen, i kritisk anslutning till Martensens system (1887); bl de mindre især: De sv. lappmarkprivilegierna från statsrättslig och statsekonomisk synspunkt (1873) og Sv. palestinafarare och deras betydelse för palestinavetenskapen (1880). S. var som Teolog konservativ, som Forsker og Lærer grundig og som Personlighed selvstændig og alm. agtet og afholdt. *B. A.*

Sundergelt (Sondergelteus), **Olaus**, finsk Jesuit, f. o. 1551, omtales som tidligere luth. Præst og ivrig Modstander af Papismen, men gik siden (vistnok 1578) over til Romerk.n. 1579 blev han Discipel paa Jesuiterseminariet i Olmütz; o. 1580 vandt han her Bakkalaurgraden, og 1596 træffes han som Præst i Pernau i Lifland. Kardinal Possevino meddeler 1580 i et Brev, at det overdrages S. at udarbejde en finsk Grammatik, for at siden den katolske Katekismus kunde oversættes til Finsk. Grammatiken er næppe blevet til, men Planen om en saadan har saaledes allerede været fremme 70 Aar før Eskil Petraeus' finske Grammatik udkom. *K. Ø.*

Sundt, Eilert Lund, norsk Præst og Socialstatistiker, f. i Farsund 8. Aug. 1817, blev Stud. 1835 og teol. Kand. med Udmærkelse 1846. Under Studieaarene var han en af Førerne for den nationalromantiske Bevægelse. 1848 blev han, trods nogen Modstand fra det teol. Fakultet (som mistænkte ham for grundtvigsk Vranglærdom ang. Skriften) Universitetsstipendiat i Dogme- og K.hist. Som Søndagsskolelærer ved Kra. Tugthus var han imidlertid kommet i Berøring med »Fantefolket« (Taterne); 1847—48 foretog han Studierejser omkring i Landet for at sætte sig ind i deres Sprog, Hist. og Livskaar og fremsatte i en Indberetn. til Justitsdepartementet (»Beretn. om Fante- og Landstrygerfolket i Norge«, 1850) Forslag om Ansættelse af en Mand til at studere Forholdene blandt Omstrejferne og blandt de lavere Samfundsklasser i det hele. 1850 blev dette Hverv overdraget ham. Dermed var hans Universitetsløbebane endt og Indledningen gjort til hans betydningsfulde Livsgærning som »Fante-Sundt«. Stortinget stillede i en lang Aarrække stadig øgede Bevillinger til Disposition for S.s Arbejde. Dette blev til et socialvidenskabeligt Studium, som omfattede ikke blot Fantefolket, men Arbejderklassens og Fattigfolks Kaar, Sæder og Levevis. Hans Arbejde bar synlige Frugter i talrige Indberetninger, Skrifter (f. E. Om Giftermaal i Norge, 1855; Om Sædelighеds-Tilstanden i Norge, 1857; andre Afh. om Husflid, Bygningsskik, Ædruelighedstilstanden, Dødelighedsforhold) og Bladartikler og blev en betydningsfuld Indsats i praktisk Samfunds-

arbejde. Det skyldtes S., at Staten siden o. 1850 gik i Gang med Modarbejdelse af Omstrejfervæsenet. S. deltog ogsaa interesseret i den Folkeoplysnings- og Arbejderbevægelse, som især Henrik Wergeland og Marcus Thrane havde givet Stødet til. Han var blandt Stifterne af »Selskabet for Folkeoplysningens Fremme« (af 1850), tog i lang Tid Del i dets Styre, fra 1856—66 som Formand; 1857—66 redigerede han tillige dets Tidsskrift »Folkevennen«. 1864 stiftede S. »Kristiania Arbejdersamfund« og stod som dets Formand til 1870. Da Stortinget ikke bevilligede et Forslag om at gøre S. til K.ministeriets Konsulent i Fattiganliggender, blev han fra 1869 til sin Død 13. Juni 1875 Spr. i Eidsvold. (Halvorsen, Norsk Forf.-Leks.; Wallem, Det norske studentersamfund, 1912 f.; Optegnelser fra teol. Fakultets Arkiv). *A. B.*

Sundwall, Fredrik Wilhelm, finsk Skolemand, f. i Helsingfors 1. Dec. 1843, Stud. 1863, fil. Kand. 1868, Lektor i Rel. ved Skoleseminariet i Nykarleby 1873, Forstander 1880, for Ekenäs Seminarium 1886; under Generalguvernør Bobrikoffs Styre maatte han tage sin Afsked 1903. Siden har S. været Rel.s-Lærer ved private Undervisningsanstalter i Helsingfors. Gennem sin Virksomhed som Seminarielærer og ved flere, meget brugte, baade paa Sv. og Finsk udg. Lærebøger har S. øvet betydelig Indflydelse paa Rel.s-Undervisningen i Finlands Skoler. Desuden har S. deltaget i det offentlige Liv som valgt Medlem af flere K.møder (siden 1886), af Landdagene 1885—1906 og af talrige Komitéer. *J. G.*

Sunem, By i Issakars Stamme (Josva 19, 18), det nuvær. Sulam paa Skrænten af Djebel Dahi, N. for Byen Jisreel. Ved S. var Filisterne lejrede før deres Sejr over Saul (1 Sam. 28, 4). En velhavende Sunamiterinde (fra S.) er bekendt fra Elisas Historie (2 Kong. 4, 8 f.). Den skønne unge Kvinde Abisag, der plejede David (1 Kong. 1, 3), var ogsaa fra S., en Sulamiterinde (som det med Vekslen af l og n allerede i den bibelske Tid har kunnet hedde). Som et Sidestykke til hendes Skønhed tænkes Bruden i Højsangen, kaldes derfor Sulamit. *L. G.*

Sunesønnerne, de 7 i Danmarks Historie fremtrædende Sønner af den sjællandske Stormand Sune Ebbesen til Knardrup (d. 1186), Skjalm Hvides Sønnesøn og Absalons (I, 19) Fætter. Fra Faderen (jfr. ogsaa Art. Skjalmsøn, IV, 220), der o. 1170 nybyggede Bjernede Kirke af Sten og ved sin Død skænkede Sorø Kloster sin halve Boslod, arvede de alle stærk kirkl. Interesse, der ikke mindst viste sig i Gaver til Klostre; en af dem, Johannes, døde o. 1202 i Jerusalem paa Pilegrimsfærd, og der taltes om Undere ved hans Grav; i næreste Slægt med dem (men næppe deres Søster) var den sjællandske Helgeninde Margrethe, hvis Translation og Skrinlæggelse i Roskilde i Vor Frues Kirke Absalon foretog (jfr. H. Olrik, Dske Helgeners Levned, 1893 f., S. 369 f.). Om 1) **Anders Sunesøn**, Ærkebiskop af Lund, se I, 82. — 2) **Peder Sunesøn**, Biskop af Roskilde, f. o. 1161, har muligvis i sin Ungdom haft den berømte Franskmand, Abbed Vilhelm af Æbelholt, der senere kaldte ham »sit andet Jeg«, til Lærer; paa dennes og Absalons Raad sendtes han o. 1180—83 til Paris til Uddannelse hos Abbed Stefan i St. Geneviève (se Stefan af Tournai, IV, 341). Her blev han Kannik og paavirkedes sikkert af den der raadende mystiske Teol.; Stefan roste ham som en »Salomo, ung af Aar, gl. af Forstand«. Ved sin Hjemkomst blev han Kannik i Lund og 1191 Absalons Efterfølger paa Roskilde Bispestol. At Fædrelandets Vel var ham vigtigere end kanonisk Ret, viser hans Deltagelse 1192 i Fængslingen af den oprørske slesvigske Biskop Valdemar Knudsøn. 1193 ledsagede han Knud VI's Søster Ingeborg til hendes ulykkelige Bryllup i Amiens; formentlig havde han væsentlig Del i Planen om dette Ægteskab (med Kong Filip August), der yderligere kunde sikre Danmarks kulturelle og rel. Paavirkning fra Frankrig. Under et paafølgende Besøg i Tournai hos Biskop Stefan har han muligvis faaet Planen til den Nybygning af Domkirken i Roskilde, som han satte i Værk (ogsaa Domkirken i Arras er med gode Grunde antaget for Forbilledet). Han nybyggede ogsaa Frue Kirke i Kbhvn og stiftede Kollegiatkapitlet dér (II, 890); han skaffede Cistercienser-Nonner til Klostret Bergen paa Rygen, hvis Kirke han indviede (1193), og viste i det hele stor Gavmildhed mod sit Stifts Klostre (navnlig Sorø og Æbelholt); han virkede for Abbed Vilhelms Helgenkroning. Ligesom Absalon deltog han i Hærledelse paa forsk. Togter, bl. a. ledede han en uheldig Ekspedition til Pommern, hvor han saaredes og derefter holdtes fængslet (1198—99) af Markgrev Otto. Fra 1201 var han kgl. Kansler. D. 29. Okt. 1214; hans Efterfølger blev Brodersønnen Peder Jakobsen, der døde 1225 paa Pilegrimsfærd. (Aarbøger f. nord. Oldkyndighed 1890, 141 f.). *J. O. A.*

Suni, gaditisk Slægt, 1 Mos. 46, 16; 4 Mos. 26, 15).

Sunnanväder, Peder Jakobsson, sv. Biskop, Kansler hos Sturerne og ivrig Danskerfjende, var Spr. i Stockholm 1510—20. S.s mislykkede Sendelse til Danzig for at skaffe Hjælp mod Christiern II gav denne Anl. til at faa S. banlyst af Paven (1520). Først efter Kongens Fordrivelse kunde S. vende hjem til Sverige, hvor han blev Biskop i Västerås. Som saadan satte han sig op mod Gustaf Vasa, da denne i Rigsværnets Interesse ogsaa beskar Vesteråsbispens Indkomster. Sept. 1523 blev S., ved Kongens personlige Indgriben, afsat for Landsforræderi tilligemed Domprovsten, Mester Knut. De to Prælater tog nu Del i det »første Dalar-Oprør« og søgte derpaa Tilhold hos den norske Ærkebiskop Olaf Engelbrechtssøn (I, 765), men denne nødtes siden til at udlevere dem. S. henrettedes i Uppsala 18. Febr. 1527 og Mester Knut 3 Dage senere i Stockholm. (Sveriges Historia intill 20.e seklet. Medeltiden af H. Hildebrand, 1903; J. Wordsworth, Den sv. kyrkan, 1912). *B. A.*

Sunniter (af Sunna, den arab. Betegn. for Sædvane, Skik), efter Sprogbrugen de, der slutter sig til de af den ortodokse Muhammedanisme godkendte Overleveringer om Skikke og Regler, som Muhammed skal have indført. Den tidligere udbredte Mening, at Shi'iterne (S. 171) ingen Overleveringer anerkendte ved Siden af

Kuranen er ganske urigtig; deres Overleveringer er kun forskellige fra de ortodokses og affattede i ålidiske Partiinteresser. *F. B.*

Sunniva, norsk Helgeninde fra Slutn. af 10. Aarh. Legenden foreligger i 3 Recensioner; A: den lat.-kirkelige, forf. 1170 eller snart efter (trykt i Monumenta hist. Norvegiæ, udg. af G. Storm, 1880), B: den isl. Munk Odds lat. Olav Tryggvasons Saga, forf. o. 1190, kun bevaret i norsk Overs. fra 13. Aarh. (udg. af P. A. Munch, 1853, og P. Groth, 1895), C: den længere Olav Tryggvasons Saga i Flatøbogen, skrevet 1370/80 (i Fornmanna sögur I, 1825, og Flateyjarbók I, 1860). Ifølge Legenden havde den kr. opdragne irske Kongedatter S. (A: i Otto I's Dage, 936—73) arvet sin Faders Rige, men for at unddrage sig en hedensk Bejler forlod hun med [»sin Broder« Albanus B (betvivles C) og] et stort Følge sit Hjemland paa 3 Skibe, som drev i Land i Firdafylke i Norge i Haakon Jarls Dage (965 eller 976—995), [men joges bort af Indbyggerne; i Storm adsplittedes Skibene A], og [Størstedelen af Følget med Sunniva A] landede paa Selja, [de andre A] paa Kinn. Paa disse ubeboede Øer levede de i Huler og ernærede sig af Fiskeri, men hedenske Bønder paa Fastlandet, som benyttede Øerne til Græsgange, beskyldte dem hos Jarlen for Kvægtyveri. Da han med Vaabenmagt vilde straffe dem, tog de Tilflugt til Hulerne, og paa deres Bøn faldt Klippestykker ned og begrov dem. Efter at Olav Tryggvasons (995—1000) Hirdbiskop Sigurd i Trondhjem havde modtaget Meddelelse om et Fund af en lysende og vellugtende Hovedskal paa Stranden af Selja, og senere om Syn af Lys ved Seljehammeren, fandtes ved nøjere Undersøgelse af Kongen og Biskoppen personlig paa Øen mellem Stenene de helliges Ben og S.s Legeme uskadt [ligeledes Albanus' B]. Der byggedes saa en Kirke paa Selja [foran Hulen C], og Sunniva blev her skrinlagt [ligeledes Albanus B] [Aar 996 A]. [Paa samme Maade dyrkes det hl. Følge i Kinn B]. — Denne første norske Helgenlegendes Opr. er endnu næppe bragt til Klarhed. Slægtskabet med den Kölnske Ursulalegende er paatageligt, men da denne vistnok ikke er endelig udformet før i 12. Aarh.s Beg., kan den næppe være Kilden; begge er sandsynligvis rundet af en fælles Rod, men kan have udviklet forsk. Træk i Tidens Løb. Navnet S. er ikke blot frankisk, men brugtes ogsaa i England, hvis Legendeverden gennem den angelsaksiske Biskop Sigurds Formidling har sat utvetydige Spor i den norske Fortælling. Om der ligger noget historisk til Grund, er omtvistet. Bosættelse af irske Munke er ikke bevidnet for Norge, saaledes som for Færøerne og Island, hverken i hist. Kilder eller i Stedsnavne. Usandsynlig er Legendens Opr. af den (fra Olav d. hl.'s Saga kendte) falske Etymologisering af Selja som Sæla = den salige Ø (jfr. Helgoland, hvortil en Var. af Ursulalegenden fra 13. Aarh. er knyttet). Stødet til Legendedannelsen kan være givet ved Fund af Levninger efter Huleboere; arkæologisk Forskning har konstateret, at talrige Huler paa Norges V.-kyst har været benyttet som Menneskeboliger fra o. 200 e. Kr. til ud i den yngre Jærnalder. En eller anden Begivenhed (Skibbrud af Folk med et fremmed Sprog) er dog vistnok bevaret i Legenden. Der er næppe holdbare Grunde for at anse S.-Legendens Datering til 996 som urigtig (med let forklarlig Forveksling tilskriver schol. 141 hos Adam af Bremen Olav d. hl. Kirkebygningen). Om S.-dyrkelse i 11. Aarh. vidner Opkaldelsen af Magnus den Godes Datterdatter (Erik Lams Mormor), ligeledes Relikviekorset fra Ourø i Holbækfjorden (Antiqv. Tidsskr. 1849—51). Festdagen for »Seljemændene« *(Sanctorum in Selio)*, d. 8. Juli, i en norsk Kristenret (nedskr. o. 1100) henført til Olav d. hl.s Paabud, holdtes overalt i Norge til Ref.en. Personnavnet S. forekommer over hele Landet ret hyppig i Middelalderen (E. H. Lind, Norsk-isl. dopnamn från medeltiden, 1905 f., 978 f.) og er endnu i Brug, særlig paa V.-landet. Olav Kyrre oprettede et Bispesæde for Gulathingslagen paa Selja i 1070erne, men grundlagde samtidig en stor Kristkirke af Sten i Bergen, hvor Bispen i den følgende Tid oftest residerede; efter denne Kirkes Fuldendelse overførte Biskop Paal S.s Relikvier til Bergen og satte hendes Skrin over Alteret 7. Sep. 1170. S. dyrkedes som *Bergensium patrona*, men regnedes ogsaa som *patrona Norvegiæ*. Hjaltland (Shetlandsøerne), hvor der var indviede Kirker til S., betalte fra gl. Tid Skat til hendes Skrin i Bergen, Sunnifumjöl (o. 1327). Da Kristkirken nedbrødes 1531, og Bisperesidensen flyttedes til Munkeliv, opbevaredes formodentlig S.s Skrin her, indtil det i Ref.s-Tidens Storme sporløst forsvandt. — Paa Selja havde Olav Tryggvason foran Hulen rejst en Kirke for S., vistnok af Træ, men rimeligvis ved Bispesædets Oprettelse erstattedes denne af en Stenkirke, bygget paa den øverste af 2 kunstige Stenterrasser (af C henført til Olav Tryggvason), og i selve Hulen, hvor en undergørende Kilde sprang frem, indrettedes (før B's Tid) et Kapel. Nede paa Sletten under Hammeren grundlagdes, vel i Beg. af 12. Aarh., et Benedictinerkloster (jfr. S. 139 f.), vistnok af Træ, med en Stenkirke, viet St. Albanus, der senere af B ansaas som S.s Broder. Efter Branden 1305 genopbyggedes Klostret helt af Sten; det sækulariseredes ved Ref.en, og Bygningerne laa efter en Brand (i 16. Aarh.?) i Ruiner; efter Udgravninger i 1866—67, 85, 91 ses Anlægget endnu tydeligt i alle væsentlige Detaljer. Til B's Beretning om 5 eller 6 Kirker paa Selja kan ikke fæstes Lid. — Paa Kinn blev ogsaa tidlig bygget en Kirke; Koret i den normanniske Stenkirke, som endnu bruges (restaureret 1911—12), skriver sig maaske fra 2. Halvdel af 11. Aarh., Skibet er noget yngre (velbevaret Lektorium med rige Trærelieffer fra Beg. af 13. Aarh.). — S. havde i Norge ikke mange Dedikationer af Kirker eller Altre, ej heller Albanus. En Række billedlige Fremstillinger af S. findes, mest fra vestnorske Kirker (Attribut: en Klippeblok), ligesaa et Par Digte til hendes Ære (i Officiet i Breviarium Nidrosiense, 1519). Udenfor Norge er S. dyrket i Finland (Missale Aboense 1488) og Lübeck i Slutn. af Middelalderen, og der findes enkelte Spor til Dyrkelse i Sverige noget tidligere; Relikvier havdes i Danmark fl. Steder. (L. Daae, Norges Helgener, 1879, med Bidrag af S. Bugge; G. Storm i Indl. til Mon. hist. Nor-

vegiæ, 1880; A. Taranger, Den angelsaksiske K.s Indflydelse paa den norske, 1890; K. Maurer i [Norsk] Hist. Tidsskr. 3. III, 4 f.; Anathon Aall, ib. 3. IV, 1898, 315—46; Yngvar Nielsen i Hist. Afh., tilegn. Sars 1905, 164—81, og i Bergens hist. Forenings Skrifter Nr. 12 [1906] I; Lange, De norske Klostres Hist., 1847, 1856[2]. Om Bygverkerne paa Selje og Kinn se O. Krefting, Selje Klosterlevninger, 1868; N. Nicolaysen, Ruinerne paa Selje, 1892; V. Koren i Aarsb. fra Foren. til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring, 1868; H. M. Schirmer ib., 1902 og 1903; Carl Berner ib., 1902 og 1913). *O. K.*

Suomi, se Finland (II, 57) og Finlands Mission (II, 59).

Suomi-Synoden, den vigtigste evang.-luth., kirkl. Organisation for finske Emigranter i de Forenede Stater. Emigrationen antog større Former i 1870'erne og rettedes særlig mod Michigan og Minnesota. De fleste var Læstadianere (III, 121 f.). 10. Sept. 1876 kom den første ordinerede finske Præst, A. E. Backmann, over for at virke bl. Finnerne i det nordl. Michigan med Hovedsæde i Hancock og Calumet. Efter hans Afgang 1883 blev Arbejdet 1885 optaget af Pastor J. K. Nikander (f. i Lammi i Finland 9. Marts 1855). For at afhjælpe Præstemanglen i de hurtig voksende finske Kolonier, ordineredes nogle unge Finner af den sv. Augustana-Synode og den norske Haugesynode; men de nævnte Synoder nødtes snart til at tilbagekalde deres Præstebreve. Heller ikke alle fra Finland komne Præster viste sig egnede til amerikanske Forhold. Menighedsdannelse var overhovedet saare vanskeligt, dels da Læstadianerne nærer Foragt for og Had til K.n, dels da mange Udvandrere ønskede hurtigst muligt at vende hjem med deres Sparepenge, dels da Interessen i Hjemlandet var ringe. — Tanken om en kirkl. Organisation, der omfattede alle finske Kolonister, fremsattes i Minneapolis 1886 under Augustana-Synodens Aarsmøde. Præsterne J. K. Nikander og J. J. Hoikka (f. i Rovaniemi 1854) samt et Par Lægmænd samledes hos den norske Præst J. Eistensen og lavede et foreløbigt Forfatningsudkast. Diskussionen om Organisation blev særlig livlig, da Præsten J. W. Eloheimo 1888 kom over fra Finland; han ønskede en episkopal Ordning. Først 21. Marts 1890 naaedes et Resultat paa Mødet i Calumet (Mich.), hvor 4 Præster og 17 Lægmænd repræsenterede 9 Menigheder (8 i Mich., 1 i Dakota). Organisationen blev synodal; det aarlige K.møde indsætter en K.styrelse paa 4 Medl., valgt paa 4 Aar, hvis Formand tillige er K.samfundets Formand. Til Formand for S.-S. valgtes J. K. Nikander, der stadig er blevet genvalgt. — Læstadianerne holdt sig ganske borte fra S.-S., der ogsaa fra anden Side mødte Mistillid, men Agitationen mod Synoden har dog ikke splittet den. Imidlertid ønskede Eloheimo stadig at spille en Lederrolle, men hans Tanker var nu ganske sygelige og fantastiske. 1892 udg. han paa Engelsk og Finsk en mystisk »Proklamation«, der varslede Tusindaarsriget og forkyndte, at Præsten »William Elohim« og hans Tilhængere (»Elohiderne«) af Gud var bestemt til Ledere af det evige Rige. S.-S.s Konsistorium afæskede ham nu en Forklaring og derefter »fratraadte han alle Embeder i S.-S.«. Dette var til Held for S.-S., men voldte en Tidlang megen Forvirring i de uudviklede Forhold. E. grundede et eget, episkopalt Samfund, hvis Biskop han blev, ordinerede hvemsomhelst og søgte ivrigt »at forstyrre S.-S.«. Nogle Aar efter opløstes hans Samfund aldeles; selv blev han Farmer i Idaho. — S.-S. er vokset langsomt ved Tilslutning af nye Menigheder og Præster. Ændringer i Forfatningen er navnlig sket m. H. til Menighedernes Ejendomsret. De opr., af Eloheimo affattede, Statuter bestemte, at hvis en Lokalmenighed opløste sig eller skilte sig ud, tilfaldt dens Ejendom S.-S., og denne kunde i særlige Tilfælde udelukke en Lokalmenighed. Udstødelsesparagrafen slettedes først, og senere har ogsaa Enkeltmenighederne faaet fri Raaderet over deres Midler, idet det dog tillades dem at vedtage Bestemmelse om Ejendommens Overgang til K.samfundet, hvilket flere har gjort. — Foruden de forannævnte Præster maa som fortjente af S.-S. nævnes: K. Huotari (virkede i Amerika 1891—1903), H. Tanner (1889—1900), Ad. Riippa (f. 1855, ord. 1895 i Superior), John Bäck (f. 1865, ord. 1895 i Hancock) o. fl. I den sidste Tid har talrige finske Præster (uddannede i Helsingfors) tjent i de finsk-amerik. Menigheder i deres første Præsteaar for derpaa at vende tilbage til Hjemlandet. S.-S.s Menigheder fordeltes 1910 paa følgende Stater: Michigan 41, Minnesota 24, Ohio 9, Pennsylvania 8, Wisconsin 6, South Dakota 4, Illinois 3, New York, Oregon og Wyoming hver 2, hvortil kom 8 Menigheder fordelt i 8 andre Stater samt 3 Menigheder i Kanada. Medlemmerne (incl. Børn) beløb sig til 27,252 (14,114 Kommunikanter); der fandtes 67 Kirkehuse. 26 ordinerede Præster er nu i S.-S.s Tjeneste. — Præstelønningen er gennemsnitlig 1200 Doll. aarlig. Kirkebygningernes, Præstegaardenes, Menighedssalenes og Begravelsespladsernes Værdi anslaas (1910) til 306,083 Doll., hvoraf 52,450 Doll. er Gæld. Synoden besørger selv Forlæggelsen af Bøger og Blade. 1896 aabnedes en højere Undervisningsanstalt *(College)* »Suomi-opisto«, med 6 Klasser for højere Almenundervisning og med et teol. Seminarium, hvor Uddannelsen først var 2aarig, nu 3aarig. I Tilslutning til Skolen er oprettet en Handelsskoleafdeling. For Børneskoleundervisningen holdes talrige s. k. »Sommerskoler«, hvor der undervises i Rel. og Modersmaalet som Supplement til den alm. engelske Folkeskoleundervisning. Disses Antal var 1910 47 med 50 Lærere og 2231 Elever. Af Søndagsskoler findes der 140 med 791 Lærere og 6133 Elever, af kr. Ungdomsforeninger findes 11 med 527 Medl. — Da S.-S. ikke har været i Stand til at skaffe Finlands svenske Emigranter Præster, der var deres Sprog fuldt mægtige, har den i Alm. anvist saadanne at slutte sig til den sv.-luth. Augustana-Synode, men mange Steder er deres Stilling derved blevet uden den Hjemfølelse i Menigheden, som var ønskelig. — For de talrige Emigranter paa Steder uden ordnet finsk Menighedsliv har det finske Sømands-Missionsselskab i nogle Aar holdt to Emigrantpræster. — Andre finske K.organisationer i Amerika er: »Den finske evang.-luth. Na-

tionalk.« med (1906) 66 Menigheder, 43 Kirker, 16 Prædikanter, 10,111 Medl. og 62 Søndagsskoler med 272 Lærere og 2144 Elever. Kirkeejendommens Værd var 95,150 Doll., deraf 12,500 Gæld. — De læstadianske, »apostolsklutherske« Menigheder udgjorde 1906 68 med 8170 nadversøgende Medl., 37 Kirker, 78 Prædikanter, 27 Søndagsskoler med 78 Lærere og 1038 Elever. — Alle 3 Samfund har en videre Kreds, der slutter sig til uden at være indskrevne Medl. I videre Forstand omfatter da S.-S. vel o. 80,000 Personer, Nationalk.n o. 25,000 og Læstadianerne o. 40,000. — Ikkeluth., kirkl. Virksomhed øves bl. Finnerne i Amerika særlig af Kongregationalisterne, der har en særlig Organisation for sin finske Mission, en 2aarig Prædikantskole (hvor ogsaa Diakonisser uddannes), et eget Blad, Kirker, Søndagsskoler og Ungdomsforeninger. Denne Virksomhed, som særlig findes i de vestl. Stater, omfatter o. 6000 Personer. Metodister og Baptister har ikke opnaaet nævneværdige Resultater af deres Propaganda, som i Lighed med Kongregationalisternes særlig drives paa Steder, hvor ordnet luth. Menighedsliv allerede er opstaaet. — Under kirkl. Indflydelse af en eller anden Art staar saaledes i Nordamerika o. 150,000 Finner, men Tallet paa Finner i de Forenede Stater og Kanada anslaas til 300,000. (Suomi-Synodens officielle Publikationer; A. Järnefelt, Suomalaiset Amerikassa, 1900; de finske Blade i Amerika; Religious Bodies I—II, 1910). *J. B.* og *J. G.*

Supererogation *(opera supererogatoria)*, Ydelse af overskydende »gode Gærninger« (se Gærninger, gode, II, 200).

Superfrontale. Ligesom Alterets Forside i Middelalderen smykkedes ved et »Frontale« (egtl. »Pandesmykke«, derpaa Forsidedekoration), enten et broderet eller billedsmykket Forhæng (Antependium) eller en med Malerier eller Relieffer smykket Tavle af Træ eller Metal (Antemensale, ogsaa oftere kaldet Antependium), saaledes blev Bagsidens Opsats (retabulum jfr. Alter I, 63 a) smykket med et S., vel opr. et kunstfærdigt Tæppe, der ophængtes ved festlige Lejligheder, men efterhaanden en fast Dekoration i Træ, Metal eller Sten. De berømteste S.r er Metalarbejder i ædelt Metal, smykket med Ædelstene, fra romansk Tid. Særlig navnkundig er den Pala d'oro, der findes i S. Marco i Venezia (et bysantinsk Arbejde fra 10. Aarh., senere restaureret). *J. O. A.*

Superintendenter (det luth. Kirketilsynsembede og dets Forhold til »Kirkemagten«). 1. Reformationsrøret medførte hurtig k.retslige Brud med det bestaaende Bispestyre. Efter kanonisk Ret har Bispen, paa Gr. af *successio apostolica* (IV, 385) og pavelig Stadfæstelse, »Kirkemagten« i Stiftet (IV, 354), bortset fra visse pavelige Reservationer. K.magten omfatter *potestas ordinis* og *potest. jurisdictionis*, hvorunder *magisterium* regnes (jfr. III, 586). Udelukkende som ordinerede og konfirmerede af Bisper er atter Præsterne Indehavere af det virkekraftige Præstedømme *(sacerdotium)* og udøver som Repræsentanter for Bispen visse Sider af K.magten (især af *potestas ordinis)*. Kun, hvor dette Hierarki som Styrere og Midlere findes, eksisterer ogsaa K.n og de gyldige Naademidler. Som ægte Naadekanaler, der ved Vielsen har faaet en *character indelebilis* (I, 496), betragtes da den gejstlige Stand *(ordo)* som »aandelig« *(spirituales*, modsat Lægfolk som *carnales)*. — Verdslig Ret godkendte og haandhævede denne den kanoniske Rets Lære om »K.magten«.

Heroverfor hævdede Luther en K.betragtning, bygget paa Læren om »det alm. Præstedømme« (III, 634): alle troende er »rette Præster«, viede eller fødte i Daaben, har derfor Ret til at prøve K.ns Lære efter Evangeliet og er overhovedet alle hverandres Præster. En særlig Præstegærning bortfalder dog ikke, thi »i vort Sted« vælger »vi« for Ordenens Skyld nogle til »Præster« — ikke til et *sacerdotium* (Offerpræste- og Midlerdømme), men til et *ministerium* (Tjenergærning; jfr. den apostolske Betragtning af Diakoni); i dette specielle Præstedømme er der ingen Kvalitetsgrader, ingen Forskel paa Bisp og Præster (ligesom der heller ikke histor. set opr. var det), og det udgør ingen særlig *ordo spiritualis*. Saaledes særlig i Skrifter fra 1520—21; i Dec. 1520 opbrændte han ogsaa i Wittenberg »den kanoniske Ret«. — Disse revolutionære Principer affødte praktisk en Opløsning af det bestaaende (frie Prædikanters Optræden, Nedlæggelse eller Forstyrrelse af Gudstjenester, der var mod »Guds Ord«, især Votivmesserne, Brud med Cølibat osv.). Spørgsmaal om Lægmands Ret til at dømme om K.ns Dogmer, virke aktivt i K.n eller tage sig Præster og om Retten til at omdanne K.n til et Samfund af troende kom paa Dagsordenen. — Da der nu ogsaa optraadte Prædikanter, hvis evang. Opfattelse Luther ikke kunde godkende, begyndte for dennes Vedk. den Afstandtagen fra de praktiske Konsekvenser af Grundsætningen om det alm. Præstedømme, der viser, dels at Luthers Klarhed paa K.-Spørgsmaalets Omraade kun gælder »den usynlige K.s« aandelige Væsen, dels at de praktiske Ordninger væsentlig kun interesserer ham for Lærens Skyld. Da de opløste K.-Forhold krævede Nyorganisation, blev denne, fordi Luther manglede moderne Forstaaelse for Tolerance og en virkelig Samfundsopfattelse og heller ikke besad egentl. organiserende Evner, en stadig videregaaende Desavouering af Grundprincipet, saaledes at Menighedens Ret praktisk kom til kort, og »det alm. Præstedømme« kun blev hævdet som Udtryk for, at Frelsen, religiøst set, ikke betinges af noget jordisk Midlerdømme. »K.magten« blev derfor fordelt mellem de 2 »Øvrigheder«, verdslig og gejstlig. Typisk for Udviklingen er K.-Organisationen i Kursachsen.

2. Tidlig udtalte Luther sig mod den frie, offentlige Forkyndergærning. En saadan skal forudsætte »lovlig Kaldelse« *(vocatio)*, men denne er da ogsaa tilstrækkelig »Ordination« og »Konfirmation«. Allerede 1523 krævede han dog af H. til Læren og Livsførelsen (i *De instituendis ministris ecclesiæ*) Indførelse af en særlig Prøvelse af Prædikantens Dygtighed og Værdighed, forbunden med en Handling i den paagældende Menighed, hvorved de »kaldede« bekræftedes under Bøn og Haandspaalæggelse og anbefaledes Menigheden *(confirmatio* og

commendatio). Selv foretog han allerede 1525 en saadan »Introduktions-Ordination«, hvorved ogsaa Ligegyldigheden af *successio apostolica* fastsloges (jfr. Rörer III, 862). Endnu 1523 synes han vel at tillægge en evang. Menighed Ret til at prøve Læren, kalde og afskedige Præster (»Das eine chr. Versammlung oder Gemeinde Recht hat alle Lehre zu urtheilen, Lehrer zu berufen . . . Grund und Ursach«), og »Deutsche Messe« (1525) taler om eventuel Dannelse af bekendende Menigheder, der selv betjener sig med Belæring og Sjælesorg. Men overfor disse Antydninger af en independentisk Menighedsordning, staar hans tidlige (1520) Appel til kr. Øvrighed, der skal gribe ordnende ind, idet han dog stærkt betoner (»Von weltlicher Oberkeit«, 1523) den totale Forskel mellem gejstlig og verdslig Øvrighed; denne har Magt over Liv og Gods, men giver den Love for Sjælene, griber den ind i Guds Regimente og fordærver Sjælene; Troen er en fri Sag — at bekæmpe Kætterier tilkommer ikke Fyrster, men Bisper. Der staar altsaa to Øvrigheder over for hinanden, hver med sin Kompetence; men overfor den kirkelige staar man frit, med Ret til at modsætte sig; dens Myndighedsmidler er kun aandelige. — Navnlig Bondebevægelsen klargjorde i hvert Fald for Luther, at han hverken var Tilhænger af et polit. eller kirkl. Demokrati. Nu tillægges der ogsaa den verdslige Øvrighed, som kristelig, Ret til at gribe ind paa aandeligt Omraade for at skaffe Uniformitet til Veje paa sit Territorium, thi den er Vogter af begge Lovens Tavler. Landsherren bør ikke taale, at Undersaatterne forføres til Uenighed ved »widerwärtige Prediger«; Prædikenen bør være ens paa ét Sted (Brev $^{2}/_{3}$ 1526). Paa sin Side betragtede de evang. Landsfyrster Rigsdagsbeslutningen i Speier (Aug. 1526) som begrundende en polit. Ret for dem til at ordne de opløste K.forhold landskirkeligt (hvorved den endelige Opløsning af de gl. Stifter maatte ske, thi Territorialgrænserne faldt ikke sammen med disse). I Landsfyrstens Navn begyndte da, efter Luthers Opfordring, Nov. 1526 den første Visitatskommission sin Virksomhed i Kursachsen, og dens Forordninger stiftede ny kirkl. Ret (altsaa en Udøvelse af *potestas jurisdictionis)*. Men med den traadte ogsaa det nye, evang. Tilsynsembede ud i Livet (allerede 1525 var dog i Stralsund en Hovedpræst beskikket som Tilsynshavende med de andre), idet visse Spr.er beskikkedes til »Superattendenter« over Præsterne (og Deltagere i Afgørelse af Ægteskabssager). Manglen paa nøjagtig Vejledning fremkaldte atter Visitatsbogen 1528 (»Unterricht der Visitatoren«), der ikke er en egtl. formel K.lov, men en approberet Undervisning for Spr.er, udarbejdet af Visitatorerne (især Melanchthon) og Luther, der ogsaa skrev Fortalen (Bogen stiller endnu Præsterne forholdsvis frit, tillader Overgangsbestemmelser, der stryges i 2. Udg. 1538). Her paalægges der S.ne Tilsyn med Præsternes Lære, Sakramentforvaltning og Livsførelse; de, der forsynder sig, skal indkaldes for S.ne, undervises og irettesættes; nytter det ikke, skal disse indberette til Amtmand og Kurfyrste (Tvangsmagten lægges saaledes i verdslig Haand, men efter det kirkl. Embedes Anvisning). Før nykaldede Præster indsættes, skal de ogsaa forestilles for S.ne og »forhøres« (prøves) af disse. S.nes Indførelse viser, at K.n fastholdes som Landsk. (ordnes uden H. til de gl. Stiftsgrænser, men ogsaa uindependentisk); som evang. K. maa den have et Embede til Naademidlernes Forvaltning, og Sikringen af dettes rette Virksomhed kræver atter et særligt, kirkeligt Tilsyn; men Ordningens mskl. Side anerkendes, forsaavidt den foretages ved verdslig Magts Hjælp, og det kirkl. Styre stadfæstes og gennemføres af Landsøvrigheden. Men dette begrundes ved, at Øvrigheden er kr. (evang.). Alligevel betoner Fortalen til »Unterricht« skarpt, at dette er en Nødhjælp; det er en »Kærlighedsgærning«, thi Øvrigheden er ikke kaldet til at »lære eller regere gejstligt« (jfr. Statskirke IV, 325 b). Men tillige siges ogsaa, at S.ne er Nødhjælp. Luther ønsker »det rette Bispe- og Besøgsembede« som højst nødv. genoprettet, men »ingen af os er kaldet eller har Samvittighedsbefaling dertil« (man haaber endnu paa, at det gl. Bispeembede skal blive evang.). S.nes Titel og Virksomhed viser imidlertid, hvad man anser for det gejstlige Regimentes Væsen (Tilsynsgærningen, der er en særlig, men nødv. Form for Ordets Tjeneste). Ordet S. eller »Superattendenter« svarer ogsaa nøje til det gr. »Episkopos« (af og til forekommer ogsaa Ordet om Bispen hos lat. Fædre og i kanonisk Ret). S.nes Indførelse viser videre, at Forkastelsen af *successio apost.* og af Embedsgrader er fastholdt, thi uden særlig Vielse kan en simpel Spr. indehave Tilsynsembedet, prøve og konfirmere Præster. — At Hovedsynspunktet, det kirkelige Regimentes særlige Art, er godkendt af den verdslige Øvrighed, viser baade den normative Stilling, som denne giver »Unterricht«, og i 1530 atter Fyrsternes Underskrift af »Augsburgerbekendelsen«, der i Art. 28 paa lignende Vis hævder, at »K.magten« er totalt forskellig fra verdslig Magt. K.magten kaldes ogsaa »Nøglemagten« (jfr. III, 412) og bestemmes som Udøvelse af *magisterium* og det væsentlige i *potestas ordinis* (Sakramentforvaltningen) eller som at forkynde Evang., løse og binde Synder og forvalte Sakramenter; hertil kommer dog Tilsynet, og man er her ligeledes villig til at bøje sig for de gl. Bisper (hvis de anerkender Evang. og K.magtens Væsen), ja selv for deres verdslige Magt, Indehavelsen af *potestas gladii* (»Sværdet), og dermed ogsaa for Udøvelsen af Tvangsgennemførelsen af K.magten — dette dog som Udtryk for »menneskelig Ret«. Haabet om denne Fredsslutning med det gamle Bispedømme viste sig dog forgæves, selv om Tanken endnu møder os senere (f. E. 1545). — K.forholdene bragtes vel ved fornyede Visitatser (især 1533 f.) til en vis udvortes Orden, men var i rel.-moralsk Henseende stadig yderst beklagelige. Hvor ingen rel. Vækkelse havde været, viste Menighederne ikke de nye Præster nogen Agtelse paa Gr. af deres manglende kirkelige Autorisation, og selv led disse ofte af Samvittighedsnød paa Grund af den manglende Ordination; ogsaa rent kvantitativt var der »Præstenød«. Paa den anden Side var S.nes Prøve af og Tilsyn med Præsterne utilstrækkelig Garanti for Evang. Alle-

rede 1530 ytrer Luther, at man næsten er tvungen til at indføre en egen Ordinationshandling, hvorved Præsten for Altret faar Vidnesbyrd og kirkelig Myndighed. 1534 tilraader Luther Kurfyrsten at indføre en særlig Ordinationshandling, og 1535 befaler saa denne, at Wittenbergs teol. Fakultet (»de lærde i den hl. Skrift«) fremtidig skal ordinere de kaldede, som var »prøvede« af S.ne. Praksis blev dog hurtig, at netop »Prøvelsen« fratoges S.ne, medens Ordinationen blev (som Luther krævede) en kirkelig Akt, offentlig i Menigheden, der overdroges en særlig Ordinator, Spr.en i Wittenberg (der fra 1533 havde Titel som Generalsuperintendent; først 1555 underlægges dog alle S.ne ham reelt), assisteret af andre Gejstlige (under Bugenhagens Fraværfungerer Luther som Ordinator). Ordningen blev: først prøves Sædelighedsbevis, saa Kaldsbrev, derpaa følger »Examen«, baade en Rettroenheds- og Kundskabsprøve (til Hjælp her udarbejdede Melanchthon sin betydningsfulde »Examen ordinandorum«, 1554), derpaa Ordinandens Forpligtelse, hvorved han lover at fastholde den evang. Lære, som »vor K.« (eller »vi«) bekender. De bevarede Ordinationsbeviser (svarende til vore Kollatser) begrunder Ordinationen (der som Regel sker en følgende Dag efter Examen) herpaa og definerer den som en Stadfæstelse af Kaldelsen, foretaget efter Guds Ord paa K.ns Autoritet, hvorved Ordinanden bemyndiges til Ordets Forkyndelse og Sakramentforvaltningen. Ritualet er udarbejdet af Luther; i Ordinationstalen betones, at Ordinationen er en Helligelse til »den hellige og guddommelige Tjeneste« (*ministerium*). Kollatsernes Type, som begrundet Anbefalings- og Bemyndigelsesbrev, er faststaaende, men i Enkeltheder er de mere eller mindre fyldige; hurtig blev det Skik at slutte dem med en Formaning til Sognet.

Den nye Ordinationshandling af 1535 fastslaar altsaa Embedets og den kirkelige Myndigheds særlige Art; denne beror ikke paa verdslig Magt eller menneskelig Autoritet, men paa Kirkens eller Guds. Paa Grund af Ordinationens Form kan det nu med større Vægt end før betones, at Præsten skal være vis paa, at han har sit Embede fra Gud selv. Den luth. Dogmatik hævder da ogsaa bestemt, at Embedet, selv om det er en Tjenergærning i Menigheden, er en guddom. Institution; Gud eller Kristus har indstiftet Embedet; jfr. Conf. Aug. V. (Ordningen af Artiklerne viser, at Embedet sættes som Forudsætningen for »K.ns« Tilstedeværelse); jfr. ogsaa Brugen af Mtt. 28, 18 f. ved Ordination (saal. vort Ritual); ret drastigt kan derfor ved en S.-Ordination i Wittenberg 1569 udtales, at *ministerium* er indstiftet i Paradiset, og der blev udøvet af Gud selv (!). Embedet, der betjener Menigheden med Naademidlerne, bestemmes derfor ogsaa som det rette »Regere- eller Forstanderembede« (Luthers Kommentar til Ps. 110, 1539), og i »Von den Conciliis und Kirchen« (1539) regner Luther ogsaa Embedet saavel som Naademidlerne til Kendetegnene paa den sande (usynlige) K.s Tilstedeværelse. Den »rette Kristenhed« har og bruger Naademidlerne (og »Nøglerne«), »vier og kalder K.tjenere eller har Embeder, som den skal besætte«, »thi man maa have Bisper, Sognepræster eller Prædikanter, der i K.rnes Navn forvalter Naademidlerne efter Kristi Indstiftelse«. — At selve Ordinationen sker i K.ns Navn (ikke Landsk.ns) betones ogsaa ved, at man nu ordinerer for andre Landsk.r, men »absolut« Ordination (uden Kaldelse til bestemt Embede) forkastes stadig (jfr. Conf. Aug. XIV), og Ordinandens »K.magt« gælder kun det Embede, han er kaldet til (stræng Sognetvang ogsaa for Præster), dog pointeres Ordinationens særlige Karakter (som foretaget i K.ns Navn) ved, at en ny ikke foretages ved Forflyttelse til nyt Embede (kun en ny »Introduktion« der refererer til, at Præsten er rettelig ordineret). Den kat. Lære om *Character indelebilis* forkastes stadig, men der lægges dog siden 1535 Vægt paa, at den luth. K. har en »gejstlig« Stand *(ordo)*. Den luth. Gejstlige staar da som en »Dobbeltperson«; hans Kaldelse og Beneficium beror paa menneskelig Ret (atter her ses det som et underordnet Spørgsmaal, om Kaldelsen skyldes verdslig Øvrighed, Patroner eller Menigheder), men hans »K.magt« beror paa guddomm. Ret. — Ordinationens Ritus (Haandspaalæggelsen) betragtes som Adiaforon (jfr. III, 447 b: Freders Ordinationsstrid, der dog tillige viser den Vægt, der nu lægges paa, at alene ordinerede Personer ordinerer andre). Ligesaa er det ligegyldigt, om Ordinationen (som i Kursachsen) adskilles fra Introduktionen (og foregaar i en Hovedkirke ved en særlig Ordinator) eller falder sammen med Indsættelsen paa Stedet (og foretages af en alm. Superintendent i Ordinandens Kirke), blot Ordinationens virkelige Karakter hævdes.

Endelig viser Formen for Ordinandens højtidelige, personlige Læreforpligtelse, at Landsk.n begrunder sin Ret til at opfattes som Led af Kristi sande K. paa sin Evang.-Forstaaelse, og at den, som rimeligt er, søger Læreuniformiteten opretholdt ikke blot ved andres Tilsyn (Prøvelsen og Visitats ved S.ne), men først og fremmest ved deres Forpligtelse, der bemyndiges med Ansvaret for Evang.s Forkyndelse. Den senere Symbolforpligtelse er en væsentlig formel Forandring, da Løftets Form fra først af ikke forpligter paa Evang. efter subj. Forstaaelse, men paa det Evang., som »vor K.« bekender. Opfattelsen af dette normeres atter ved den forudgaaende Examen og det senere Tilsyn ved S.ne; i højeste Forstand ved Universitetets Lære (her indtræder derfor først formel Symbolforpligtelse) og de nye kirkl. Loves Standpunkt (udstedte Ordinanser eller autoriserede Ritualer).

Forholdene nødte imidlertid til yderligere Bestemmelser m. H. til »K.magtens« Omfang og dermed til Indførelse af nye Organer for Landsk.n. De sædelig-rel. Tilstande paakrævede en effektiv K.tugt, og Luther (saavel som K.styret) havde forladt Standpunktet om den fri Overtalelse, idet »det lille Band« (Udelukkelse fra Nadver, med Tab af Ret til Fadderstilling og Opnaaelse af kirkl. Bryllup) var godkendt (jfr. I, 208). Tilsynet med Udøvelse af denne Form for »Nøglemagten«, og ikke mindre Tilsynet med Udøvelsen af Tugt overfor Præsterne selv, krævede allerede lands-

kirkl.e Organer med effektiv Myndighed. De forargelige Forhold paa sædeligt Omraade havde fra Visitatsernes Begyndelse (trods Luthers opr. Standpunkt) medført S.nes Deltagelse i Afgørelse af Ægteskabssager; naar alle var enige om, at »Guds Ord« var normerende paa dette Omraade, kunde disse Sagers Paakendelse ikke alene overdrages Jurister, men krævede Skriftsagkyndiges Assistance. Ogsaa her følтes Trangen til overordnede Landsk.-Organer. Endelig krævede Afgørelsen af talrige andre Spørgsmaal, hvis kirkelige Karakter var uomtvistelige (offentlig Forargelses- og Helligbrødesager) kirkelige Domstole med effektiv Myndighed, ɔ: Ret til Paakrævelse af ydre Straffe i Landsk.ns Navn. Endnu i 1537 (Schmalkald. Artikler, jfr. IV, 85) udtalte Luther om det saakaldte »store Band« (Exkommunikation ledsaget af borgerlige Straffe), at det er »lutter verdslig Straf, der ikke angaar os K.tjenere«, men 1538 forelagde man Kurfyrsten den, af Teologer (især Justus Jonas) og Jurister udarbejdede og af Luther gennemsete, Betænkning om Oprettelse af Konsistorier, der i K.ns Navn skulde udøve den højeste K.tugt med effektiv Myndighed. Forsøgsvis oprettedes det første Konsistorium 1539 i Wittenberg; ved Instruksen 1542 fik Kursachsen 3 Konsistorier. Konferentsen 1544 i Leipzig, i Anl. af Opr. af Konsistorier for det albertinske Sachsen, definerer udtrykkelig Konsistoriet som Indehaver af »Nøglemagten« og som Repræsentanten for »det rette Bispedømme« (ɔ: Udøver af K.tugten og det øverste kirkl. Tilsyn); og »Wittenberger-Reformationen« (1545), en Grundkilde til den endelige Forfatningsordning paa luth. Grund, bestemmer Konsistorierne som »den rette kr. K.-Regering«. Dennes Dele bestemmes nu som: Opretholdelse af den rene Lære, af den rette Sakramentforvaltning, af Prædikeembedet »som Gud vil have det«, af ret K.tugt og af de nødvendige Studier og Skoler. Paa alle disse Omraader udstyredes Konsistorierne med effektiv Myndighed, ɔ: Raaderet over verdslige Tvangsmidler (at verdslig Magt effektuerer Straffen, forandrer ikke Sagen selv). Sammen med nye extraordinære Visitatser har Konsistorialforfatningen (II, 894) været Hovedmidlet til Gennemførelsen af den endelige Uniformitet i Lære og Gudstjeneste og af den effektive K.tugt. Ved Siden af Domsretten (særlig henlægges nu ogsaa Ægteskabssager til deres Forum) udøver Konsistorierne det øverste Tilsyn med Landsk.ns Embedsmænd, med Skoler, Hospitaler, Menigheder og med K.ns Gods. I Forhold til Konsistorierne bliver S.ne da kirkl. Melleminstanser, men deres Myndighed over de undergivne Præster og Menigheder er nu paa den anden Side sikrede (kan ogsaa for Præsternes Vedk. indskærpes formelt ved K.love eller ved udtrykkelig Omtale i Kollatserne), og navnlig har Hovedansvaret for Læretilsynet stadig ned gennem Tiderne vedblivende praktisk hvilet paa S.ne. — Konsistoriernes Medlemmer er dels Teologer (deriblandt de overordnede S.), dels Jurister; men Sagerne fordeles saaledes, at de rent gejstlige Sagers Afgørelse paahviler de førstnævnte (saaledes lægges Prøvelsen af Ordinander ogsaa i deres Haand). — Konsistorierne var altsaa bestemte som Landsk.-Organer, ikke som Organer for Statsmagten (Juristerne er Medl. som sagkyndige og som Repræsentanter for »de fornemste Medl.er af K.n«, hvorfor de ogsaa kan benævnes »Presbytere i K.n« — ikke som Repræsentanter for Statsmagten).

Noget andet er, at denne Form for K.-Organisation tydelig vidner om bristende Evner paa dette Omraade. Allerede mærkeligt er det, at Kursachsens 3 Konsistorier paa en Tid, der satte Uniformitet saa højt, ikke er ensartet ordnet eller virker ensartet; heller ikke virker de sammen, saaledes at Landsk.n faar et virkeligt Centralorgan (i Württemberg skabtes et saadant 1547, ændret 1559; og Ordningen efterlignedes derpaa flere Steder, i Kursachsen 1580—88 og atter fra 1606). Men navnlig er Grundprincipet (det alm. Præstedømme) fuldstændig kommet til kort. K.n staar derfor paa en Maade, der minder om den kat. Opfattelse, som Institution, med kirkl. Øvrighed som eneste Organ; Konsistorierne kan ligefrem identificeres med K.n, og disse og Gejstligheden ses som »K.n« i saa høj Grad, at Menighederne ligefrem kan betegnes som »der gemeine, unverständige und unerfahrne Pöpel«, »som Kristus ikke kalder K.« (Mecklenb. K.-Ordning 1570). K.n er bleven Opdragelsesanstalten med et permanent Formynderskab, der har glemt »al sund Pædagogiks Tendens, nemlig at gøre sig selv overflødig« (Achelis). Medlemmerne har ingen Rettigheder, og selv Indrømmelsen af Vetoret ved Præstebeskikkelsen bliver uden reel Betydning, da virkelig K.forstaaelse saa godt som ganske mangler paa Gr. af den Passivitet, Menighederne er holdt i. De sporadiske Forsøg paa gennem en kirkl. Konfirmationshandling at skabe en Akt, hvorved Katekumenerne optages til fuldgyldige Medlemmer af Menigheden, blev betydningsløse, da Optagelsen blot betyder Adgang til Nadveren, ikke til nogen selvstændig Deltagelse i K.styret. (Tilløb til Organisation af Forstanderskaber eller Ældsteraad i Sognene forekommer vel, især hist og her i Byer; mest forekommer nogen Delagtighed i kirkl. Formuesforvaltning og Fattigpleje; men dette spiller en ganske underordnet Rolle; i højere Forvaltningsorganer repræsenteres Menighederne som saadanne ikke). Her er da skabt Basis for den k.retslige Teori om de 3 gudstiftede Stænder (jfr. *Status* IV, 335), hvor »Nährstand« *(status oeconomicus)* blot ses som den, der (bortset fra Familielivet) har Lydighedspligt (jfr. Statskirke IV, 326 a). — Men Basis er ogsaa lagt for Læren om den kr. Øvrigheds reelle »K.magt«. Dens Tvangsmagt gaar nu langt ud over »Liv og Gods«, den er permanent »Vogter af begge Lovens Tavler«; den evang. Landsherres Ret til *jus reformandi* viser sig praktisk ved, at hele den nye kirkl. Lovgivning samt Besættelsen af de vigtigste kirkl. Embeder (Universitetsstillinger, Ordinatorer, S., Medl. af Konsistorier) tilhører ham. Han er *summus episcopus*, og den, allerede ved Religionsfreden i Augsburg 1555 skabte, polit. Ret, fortolkedes af »Episkopal-Systemets« Talsmænd som en Devolution af den kat. Bispemagt eller en Restitution af, hvad der tilkom ham som »Tavlernes Værner«. Vel er Landsherren

begrænset i sit K.styre ved Evang.s Forstaaelse eller ved Symbolerne, og han er reelt nødt til at søge Vejledning hos Teologer eller hos Konsistorierne, men ingen bestemte Retsregler ordner Forholdet, og paa Gr. af hans Udnævnelsesret kan han endogsaa beherske Konsistorierne. Og vel stod disse reelt selvstændigere overfor ham end de polit. Øvrigheder paa Gr. af, at deres Instrukser forpligtede dem overfor K.ns Lære og Bekendelser, men idet de selv efterhaanden opfatter sig som blotte Organer for Landsherrens Summepiskopat, bidrager de til den cæsareopapistiske Statsk.s Sejr. Under de talrige Lærestridigheder kunde derfor Landsherrens forsk. Sympatier bevirke totale Forandringer i K.n: reelt en Sejr for Princip et *cujus regio ejus religio* (jfr. IV, 326). Alligevel er Grundsætningen om verdslig Magts Forskel fra den egtl. K.magt stadig fastholdt gennem Hævdelsen af Forskellen mellem Landsherrens polit. Magt og hans Myndighed som *Summus episcopus;* og atter fremtræder Forskellen skarpt gennem Fastholdelsen af, at K.-Embedet ikke beror paa verdslig Autoritet (selv i »Territorialsystemets« Glanstid opretholdtes de gl. Ritualer, der hævdede Embedets Autorisation ved Ordination, ligesom Systemets Forfægtere nødtes til at indrømme, at der eksisterer visse »i n d r e« kirkl. Anliggender); ogsaa det særlige Visitatsembede er fastholdt i sin gl. Betydning. Selv i den udviklede luth. Statsk. er derfor Landsherrens Ret en *jus circa sacra,* ikke en virkelig *jus in sacra,* thi han er selv edelig bundet til den kirkl. Forstaaelse af Evang. (Rudelbach, Den evang. K.forfatnings Oprindelse og Princip, 1849; Richter, Geschichte der ev. Kirchenverfassung, 1851; Stahl, Kirchenverfassung nach Lehre u. Recht der Protestanten, 1862[2]; Richter, Lehrbuch des Kirchenrechts, 1886[8]; Sohm, Kirchenrecht, 1892; Achelis, Kybernetik i »Praktische Theol.« II, 1891, S. 451—521; Rieker, Die rechtl. Stellung der ev. Kirche Deutschlands, 1913; Sehling, Gesch. der prot. Kirchenverfassung, 1913; samme, Die evang. Kirchenordnungen des 16. Jahrhs I, 1902. Om Ordination jfr. Rietschel, Luther u. die Ordination, 1889[2]; Buchwald i Studien u. Kritiken, 1896; P. Madsen, Ordinationens Betydn. indenfor den luth. K.afdeling, 1904; P. Drews, Die Ordination u. Lehrverpflichtung der Ordinanden in Wittenberg 1535 i »Deutsche Zeitschr. f. Kirchenrecht« XV, 1905; Grützmacher i Neue kirchl. Zeitschr., 1912).

3. K.-Organisationen i Kursachsen blev forbilledlig for de øvrige luth. Landsk.rs Afskaffelse af det gl. Bispestyre. Grundsynet er overalt: Adskillelse mellem *jus circa sacra* og *jus in sacra;* hvad der hører til den første: den udvortes Ordning af K.forholdene gennem Lovgivning, Besættelse af Embederne med ret kvalificerede Personer, Værnet og Opretholdelsen af K.styret, Sikring af K.væsnets materielle Grundlag m. m., anses for mskl. Ordning, hvis Former er af underordnet Betydning, naar de iøvrigt tjener Evang.; til den sidste, der betinger det rel. Liv i særlig Forstand, regnes Forvaltningen af Ord og Sakramenter, K.tugten i moralsk-rel. Henseende og det kirkl. Tilsyn med, at Embedsførelse og Sjælesorg sker paa Grundlag af den rette evang. Forstaaelse; endelig Ordinationen som Udtryk for, at det kirkl. Embedes Bemyndigelse til Varetagelse af dets aandelige Gærning beror paa guddom. Ret. K.-Lovgivningen fremtræder i Landsherrens Navn (undertiden ogsaa i Landstændernes), idet Udstederen dog enten udtrykkelig kundgør, at han har betjent sig af Bistand fra de i Skriften særlig sagkyndige, eller begrunder Loven paa, at det som kr. Øvrighed er hans f ø r s t e P l i g t at sørge for K.ns Opretholdelse, dens Forsørgelse med rette evang. Tjenere, med »ren« Gudstjeneste osv. (ogsaa i sidste Tilfælde er dog Udarbejdelsen faktisk sket ved Teologers Bistand). Efterat K.-Lovgivningen er tilvejebragt, kan, hvad vi vil kalde kirkl. Selvstyre paa det første Omraade, forekomme i ret stor Udstrækning, men overalt under Landsherrens højeste Tilsyn. En Tid virkeliggjordes enkelte Steder Bevarelsen af det gamle Bispeembede, evang. omformet, med udstrakt K.myndighed (i Preussen til 1587, i Kurbrandenburg til 1573; 1544—48 gøres et Forsøg med en evang. Biskop af Merseburg for det albertinske Sachsen). Tilløb til Hævdelse af K.ns virkelige Selvstyre (saaledes at Tilvejebringelsen af de nye Ordninger betragtes som en f o r b i g a a e n d e Nødhjælp fra Landsherrens Side) viser ogsaa f. E. K.-Ordninger i Pommern og Hessen; begge Steder lægges K.-Styrelsen nemlig paa afgørende Maade i S.nes og regelmæssige, gejstlige Synoders Haand; men begge Steder gaar man ogsaa over til Konsistorialforfatningen (henholdsvis 1593 og 1610). Det alm. blev Indførelsen af S.-Embedet til det kirkl. Tilsyn og de fleste Steder tillige af Konsistorier som øverste kirkl. Myndighed og Domsinstitut, men som anført sikrer Konsistorialforfatningen ikke det virkelige, kirkl. Selvstyre, da den ældre luth. K.ret ikke kender til en udtrykkelig Fiksering af Rettigheder overfor Øvrigheden; man bøjer sig derfor, naar Landsherren vil drage Sager for sit personlige Forum. — En almengyldig Definition af S.nes Myndighed kan ikke gives; den afhænger af hver Landsk.s Partikulærret og af de specielle S.-Instrukser; den har ogsaa vekslet i Omfang til forsk. Tider. Selvstændigst stillede blev S.ne i de smaa Territorier, hvor der enten intet egtl. Konsistorium oprettedes, eller hvor S.ne var dets reelle Ledere. — Betegnelsen S. blev det almindeligste, men ikke eneherskende. Tilsvarende Tilsynsmænd kan kaldes Dekan, Metropolitan, Provst, Inspektor, Archipresbyter, Senior, Efor. Allerede gl. Navne som Provst og Dekan vidner om, at de alm. S.s Virkeomraade, geografisk set, er stærkt begrænset; det samme fremgaar af, at Embedet normalt er forenet med Varetagelsen af et Sognekald og dets Embedspligter. Netop derfor kunde selv det mindste Fyrstendømme og Byterritorium som egen Landsk. faa sin S. Overalt faar de deres Udnævnelse (eller, hvor Valg eller Forslag gaar forud, deres Stadfæstelse) direkte fra Landsherren eller Bymagistraten (siden Regenten i Sachsen blev Katolik, udnævnes de kirkl. Tilsynsmænd af de som K.-Regimente fungerende Statsministre *in evangelicis,* jfr. IV, 9). Hvor der i større Landomraader indførtes overordnede S. (G e n e r a l - S.), repræsenterer disse i Reglen alene det fulde S.-Embede, idet de

baade er Ordinatorer og som Medl.er af Konsistorierne deltager i Ordinandprøven og i kirkl. Sagers endelige Paakendelse; i Visitatsvirksomheden er dog ogsaa de ansvarlige for Konsistoriet, og i det hele kan derfor S.-Stillingen efter Konsistoriernes Indførelse betegnes som en kirkl. Melleminstans. Special-S.ne bliver da General-S.nes underordnede Medhjælpere i Tilsynet og foretager Introduktionen af Præster. Først i 19. Aarh., da de store Territorialforandringer skete i Tyskland, og de mange smaa Omraader blev Dele af større Landsk.r, kom der noget større Ensartethed i S.-Stillingerne. Udviklingsgangen er i det hele gaaet i Retning af at indføre det overordnede S.-Embede, men der er ogsaa Eksempler paa, at K.r, der har haft dette (f. E. Sachsen), er vendt tilbage til S.-Tilsynet ved »Eforer« i mindre Kredse. S.ne af højere Orden kan simpelt hen benævnes S., men hyppigst General-S., undertiden Prælater (saal. stadig i Württemberg) eller Bisper (saal. i Norden, men ogsaa i Siebenbürgens luth. K.).

S.nes særlige Pligt er det kirkl. Tilsyn med Superintendenturens Præster og Menigheder. De skal tilse Præsternes Lære, Embedsforvaltning (ogsaa Førelse af K.bøgerne) og Livsførelse og Menighedernes rel. og moralske Tilstand. Lige til K.tugtens Forfald i 18. Aarh.s sidste Halvdel var dette Tilsyn særdeles effektivt, ikke mindst paa Grund af Præsternes Lydighedspligt overfor S.ne. Udviklingen har imidlertid paa mange Maader begrænset dets Betydning og vanskeliggjort det. I ældre Tid (delvis endnu) stod ogsaa de indenfor Omraadet levende teol. Kandidater under S.nes Tilsyn, og disse meddeler stadig Prædiketilladelse. Hovedmidlet for Tilsynet er Visitationerne (i nyere Tid ogsaa skriftlige Indberetninger). I ældre Tid holdt S.ne tillige »Synoder« med Præsterne, dels til Forfremmelse af deres teol. Studier, dels til Bekendtgørelse af ny kirkl. Ret eller Indskærpelse af bestaaende Ret. Tilsvarende sammenkalder General-S. eller Konsistorier til General-Synoder, bestaaende af S.ne (eventuelt »udvidede Landemoder« med alle Præster). I nyeste Tid er S.nes »Synoder« væsentlig blevet teol. og kirkl. Forhandlingsmøder. Hvorvidt S.ne selvstændigt kan idømme Disciplinærstraf (navnlig suspendere Præster) beror paa Partikulærret, men i hvert Fald sættes gennem dem den konsistorielle Øvrighed i Kundskab om Forholdene, og Konsistoriet handler gennem S.ne. Skolerne og de barmhjærtige Stiftelser stod tidligere helt under S.nes Tilsyn, men bortset fra Religionsundervisningen og Sjælepleje har nyere Lovgivning begrænset eller ophævet deres Myndighed her. Stridigheder mellem Præster og Menigheder skal S.ne udjævne eller afgøre, for saa vidt Sagerne ikke angaar Domstolene. Under Vakancer i Distriktet sørger S.ne for Gudstjenesternes Afholdelse, og de leder Præstevalget, hvor dette efter nyere Ordninger finder Sted. Men navnlig pointeres S.-Embedets Betydning ved, at Ordinationshandlingen (med dens Læreforpligtelse) foretages ved det (da Præstevielsen som Regel foregaar, hvor den højere K.styrelse har sit Sæde, er det altsaa i Alm. General-S.ne, der er Ordinatorer, medens Indsættelsen paahviler de underordnede S.). Ogsaa Indvielse af Kirker og Kirkegaarde sker ved S. Endelig udgør S. flere Steder sammen med en verdslig Embedsmand et særligt Tilsyn (»K.-Inspektion«, »K.-Kommission«) for Kirkebygningerne og K.-Godsforvaltningen. Ved de nyere K.-Forfatninger har, med faa Undtagelser (f. E. Sachsen), K.-Repræsentationerne (Presbyterier og Synoder) faaet en Myndighed, der indskrænker S.nes. Forholdene er dog ogsaa her meget forsk. i de forsk. tyske Lands-K.r. Nogle Steder (f. E. Baden, Hessen-Darmstadt, jfr. ogsaa Østrig) er S.ne ligefrem blevet paa Aar valgte Synodalfunktionærer, idet man efterlignede den rhinsk-westfalske Ordning (af 1835). I Alm. er dog S.nes Stilling principielt den gamle; men Synoden har faaet Ret til større eller mindre »Medtilsyn«, der navnlig udøves ved et staaende Synodeudvalg. — Om end S.nes Tilsyn til Tider kan have hæmmet det vakte rel. Liv (det samme gælder i højere Grad om Præsteembedet), har Embedet i det hele haft overordentlig, aandelig Betydning for Menighederne (baade ved Retledning og Impulser). Ofte har det staaet svagt overfor Statsmagten, men har alligevel været en Garanti for Bevarelsen af vigtige, nedarvede Værdier og særlig af den kirkl. Selvstændighed paa K.livets indre Omraader. — De nyeste, opsigtvækkende Tilfælde af Vranglære fra Prædikestolen har ført til Forsøg paa at sætte Grænser for Lærefriheden paa anden Maade end gennem disciplinær Retsforfølgelse. I Preussen vedtog Generalsynoden 1909 en Lov om et »Spruchkollegium«, der stadfæstedes. Dets 13 Medl. tages fra Overkirkeraadet, et teol. Fakultet og Generalsynoden, hvortil kommer General-S.n i den anklagedes Provins og Medl.er af den stedlige Provinssynode. Klager over en Præsts Lære skal foreløbig undersøges under personlige og private Former; derefter afgiver Kollegiet sin Erklæring efter fri Overbevisning om Præstens Forbliven eller Afsættelse. »Dekretet« skal ikke bygge paa hans Stilling til Symbolerne (hans »Ortodoksi«), men paa hans Præstegærning; er hans Lære en væsentlig Hindring for hans nyttige Virksomhed i Menigheden, kan han afsættes, ja miste sin Ret til Virksomhed i Statsk.n. Da Sagen ikke længere er Kriminalsag, kan Dommen ikke betragtes som en Vanære for vedk., og han afgaar da ogsaa med fuld Pension. Hvorvidt denne Ordning vil kunne løse de Vanskeligheder, som den moderne, radikale Teologi har hidført, maa Fremtiden vise. (Nobbe, Das Superintendentenamt, i Zeitschr. f. Kirchengesch. XIV, 1894; Richters, Riekers og Sehlings førnævnte Skrifter; Generalsynode der evang. Landeskirche Preussens, 1910; E. Gates, i American Journal of Theology XVI, 1912, S. 241 f.).

4. Ogsaa ved Ordningen af de nordiske K.r (jfr. Statskirke IV, 327) holdtes den »indre K.magt« uafhængig af den verdslige Øvrighed og ved lignende Midler (Hævdelse af det kirkl. Embedes særlige Karakter, Indførelse af den evang. Ordination og særlige Ordinatorer, der tillige fik Ansvaret for det kirkl. Tilsyn). S.nes Myndighed blev imidlertid her saa meget større, som de arvede de gl. store Stiftsomraader (IV, 355) som Virkekreds (og derfor ikke havde

noget Sogn at betjene som Præster) og ikke blev Melleminstanser for Konsistorier. De arvede da ogsaa det gl. **Bispenavn**, der gav Anseelse og Vægt (de dske Bisper i Fyn, Ribe og Aarhus, hvis Tilsynsomraader gaar udover Stiftets Grænser, benævnes »Bisp og Superintendent«). — I **Sverige** blev K.ns Selvstændighed og Bispemagten stærkest hævdet. Om Bevarelsen her af »den apost. Rækkefølge« jfr. *successio apost.* (IV, 385); om Ærkebispestillingens Vedbliven jfr. Art. Uppsala og Sverige; om den histor. Udviklingsgang fra Rigsdagen i Vesterås 1527 jfr. Reformationen (III, 720), Kirkeordninger, svenske (II, 800), G. Norman (III, 401), Gustaf Wasa (II, 308), Laur. Petri (III, 537), Johan III (II, 649) og Sigismund (IV, 181). — Efter K.-Ordningen af 1572, der stadfæstedes af K.mødet i Uppsala 1593 og derefter af Kongen, er det kirkl. Embedes Stilling som kirkl. Øvrighed sikret, og i 17. Aarh. udøver Bisperne Stiftsstyrelsen med stor Magtfuldkommenhed (Prøvelse og Ordination af Præster og, trods Menigheders Valgret, en næsten reel Beskikkelses- og Forflyttelsesret; et særdeles effektivt Visitatstilsyn med Gejstlige, Menigheder, Skoler og Hospitaler; Domsret i K.tugts- og Bandssager osv.). **Kapitlerne**, der efter stærk Opløsning rekonstrueredes, deltager i Stiftsstyrelsen, opr. efter Bispernes Forgodtbefindende, efterhaanden regelmæssigt efter deres, af Bisperne givne, Konstitutioner. Om Bispemagten vidner ogsaa Bispernes Synodalstatuter (IV, 335). Samtidig er Kongens øverste Tilsynsret godkendt, og selv om Bispevalg formelt foregaar, ligger Beskikkelsen reelt i hans Haand. — Manglen paa Uniformitet og Centralstyre begrundede Gustaf Adolfs (II, 309) Forsøg (fra 1623 ff.) paa at skabe et »**General-Konsistorium**« med Opsynsret over Bisperne (og det højere Skolevæsen) og med højeste, kirkl. Domsmagt; Planen strandede i Rigsdagen paa Præstestandens (jfr. Standsforrettigheder IV, 316) Modstand mod, at »polit. Personer blev Guds K.s højeste Regenter **tvertimod Guds Ordning**«, og mod at udelukke Bisperne af det paatænkte Organ. 1632 forsøgtes Tanken paany, men Biskop Joh. Rudbeck (III, 836) advarede med Held mod »Tyskernes *mores*« og hævdede Klerus' Ret overfor *magistratus;* ogsaa i 1649 faldt Sagen. Men Trangen til Centralisation i K.-Styrelsen og Uniformitet i Ordningen mærkedes stadig mere følelig. Af flere Stifter var udskilt »Superintendenturer« med Særordninger, og nye sv. Landomraader kom til, hvor sv. K.skik overhovedet ikke gjaldt. 1603 (13) fik allerede Kalmar en S., 1620 Göteborg, 1647 Hernösand, s. A. Karlstad (allerede 1581 var iøvrigt det egne Superintendentur for Värmland oprettet); dertil kom 1618 det nye finske Bispestift i Wiborg, 1645 den danske Superintendentur i Visby og 1658 det gl. dske Stift Lund. En selvstændig Stilling indtog ogsaa Hovedstaden med en Slags Superintendentur under *Pastor primarius* (dens Konsistorium jævnstilles 1668 med Landets øvrige Kapitler). I Beg. var de nye S. (jfr. tyske Special-S.) delvis underordnet de ældre Stifter og havde ikke Ordinationsret, men bortset fra Stockholm blev de nye Styrelsesomraader efterhaanden virkelige Stifter og fik, hvor de opr. manglede det, Kapitler til Deltagelse i Stiftsstyret; — efterhaanden fik S.ne ogsaa Bispenavnet (1665 Göteborg, 1678 Kalmar; først 1772 Karlstad, Hernösand og Visby). — Endelig 1686 vedtog Rigsdagen den endnu gældende »K.-Lov«, der sammen med en kgl. Frd. om Rettergang i Kapitlerne ordnede den sv. K. uniformt. Ordningen viser Kongemagtens Vækst (Rigsdagsbeslutningerne 1680 og 1682 havde faktisk sikret Enevældet). Det øverste K.styre og Lovgivningsretten beror hos Kongen, og Domkapitlerne underlægges som Domstole Hofretterne. Men »K.-Loven« vidner ogsaa stadig om det kirkl. Embedes særlige Karakter og Ret og ophæver derfor ikke den »indre K.-magt«, ja stadfæster K.ns vidtstrakte Selvstændighed i det ydre K.styre. Bisperne fik vedblivende stor Indflydelse paa Præstebeskikkelsen (særlig de »konsistorielle Kald«; stramt Stiftsbaand vedblev ogsaa), og de udøvede i høj Grad myndigt den kirkl. Doms- og Tilsynsret over Gejstlighed, Menigheder og Skoler. I Stiftsstyrelsen (særlig den kirkl. Domsret) deltog stadig Kapitlerne, der nu kaldes »Konsistorier« (dog ophørte deres tidligere Domsret i en Række verdslige Sager); deres Medlemmer var efterhaanden regelmæssigt blevet teol. uddannede og ordinerede Akademikere, i Alm. Gymnasielektorer og i Universitetsbyerne teol. Professorer. Ordinanders Prøvelse foregaar for Bisp og Kapitel. Ved Ordinationen betones Embedets hl. Oprindelse; Ordinanden bekender Troen og sværger at fastholde K.ns symbolske Lære, hvorefter Bispen, efter sin Fuldmagt paa Guds Vegne, overgiver ham Embedet i den treenige Guds Navn; derefter bevidner Bispens **Præstebrev** (Kollats) baade den lovlige Kaldelse og Indvielsen. Indsættelsen (ved Bisp eller en Stedfortræder) er ejendommelig ved, at Præsten **atter** for Menigheden aflægger Trosbekendelsen og bekræfter sin Embedsed (Ordinations- og Introduktionsritualet er først optaget i »Kyrko-Handbok« af 1809). Foruden Bispevisitats holdes ligeartede Provstevisitatser (uafh. af den særlige »Provstevisitats«, der angaar Tiendebetaling); aarligt holder Bispen »Præstemøde« med Stiftsgejstligheden, navnlig for at sikre sig dens fortsatte Studier og Lærerenhed. — Den nyere Udvikling har stærkt modificeret den ved K.-Loven af 1686 skabte Ordning. Ved Absolutismens Fald 1718 fik Stænderrigsdagen atter Lovgivningsmagten (ogsaa kirkl.), og Grundlovene 1809—10 stadfæstede dette efter den gustavianske Friheds-indskrænkning. Ved Stænderrigsdagenes Ophør fik den sv. K. 1863 (1868) en selvstændig Repræsentation (»**Kirkemødet**«) med bestemt Indflydelse paa kirkl. Lovning. Lægmandselementet i denne Forsamling (Halvdelen) pointerer Brudet med den ældre Identificering af Gejstlighed og K. Allerede tidligere var det indledet; efter en 10-aarig Kamp var Lægfolks Ret til at være Medl. af Konsistorierne endelig afgjort 1856, da endog disses Majoritet blev Lægmænd. Ogsaa i Sognene var skabt Lægmænds K.-Organer. De ved Frd. 1817 oprettede »K.-Raad« fik fra 1843 en rent kirkl. Karakter med Ret til bl. a. at vaage over Rel. og Moralitet i Sognene. — Videre er den gl. Op-

fattelse af K.magten paa en Række væsentlige Punkter ophævet eller modificeret. Den gl. K.tugt ophørte ved Bestemmelser 1841 og 1855 (og ved Straffeloven 1864). K.ns Opsyn med de lærde Skoler (navnlig ogsaa Kapitlernes Besættelser af Lærerstillingerne) afskaffedes 1905 (bortset fra en stærkt begrænset Indflydelse ved Ansættelse af Religionslærere og Antagelse af nye Lærebøger i Krdm). 1914 fik Folkeskole og Seminarier en særlig Overstyrelse, hvorved Kapitlerne blev Melleminstanser her; dog bestaar altsaa kirkl. Tilsyn med Folkeskolen. — Biskops og Kapitels Styre er saaledes efterhaanden stærkt begrænset til det egtl. kirkl. (Bisperne i Uppsala og Lund er dog stadig Prokanslere for Universiteterne dér), men efter Kapitlernes Sammensætning (af Lærerkræfter, der ofte er lidet kirkelige) egner disse Institutioner sig ikke særligt til Deltagelse i det kirkl. Tilsyn; her trænges til Reform (1799 indskærpedes deres Tilsyn med Præsternes Prædiken og Lære; Loven af 1889 om Straf for Præsters Embedsforseelser har sidst reguleret Kapitlernes Stilling som kirkl. Domstole; ved Ordinationsedens Afløsning 1903 med et Løfte, der stiller frit overfor de symbolske Bøger, er Præsternes Lærebundethed ændret). K.ns Ledelse i egtl. Forstand beror da i høj Grad paa Bispernes Personlighed og deres stadig stærke Indflydelse gennem Ordinationsret, Deltagelse i Præstebeskikkelse, selvstændige Provstebeskikkelse og Visitatstjeneste. Men denne vanskeliggøres ved den stærke »frikirkelige« Bevægelse og ved K.-Fjendskab fra »moderne« Side. Ejendommeligt for den sv. K. er dens officielle Optagen af Former for kirkl. Arbejde som Ydre Miss. (»Sv. Kyrkans Miss.styrelse« 1876) og Indre Miss. (»Diakonistyrelsen« 1910), begge Dele under Ærkebispens Ledelse. — Om de nuv. Forhold jfr. iøvrigt Art.ne Sverige og Examen (I, 832 f.). (L. A. Anjou, Sv. Kyrkans Historia ifrån 1539, 1866; O. Holmström, Om Kyrkostyrelsen inom luth. Kyrkan, 1898²; Hj. Holmquist, Domkapitlens Historia i Sverige, 1907; Edv. Rodhe, Schwedische Kirchenkunde, 1913; Vår Kyrka I, 1912²; G. Aulén, Den luth. Kyrkoidén, 1912; Sveriges Kyrkolag af 1686, 1902).

I Danmark (jfr. Reformationen III, 712; Kirkeordinans II, 799; Statskirke IV, 327) krævedes tidlig fra evang. Side særlige Garantier for Forkyndelsen; paa Herredagen 1530 bad Prædikanterne derfor Kongen sikre de evang. »Læsemestre og Prædikere« Ret til at »forhøre« dem, som i Fremtiden »fik Befaling« til at prædike. Tilsynet blev ogsaa et Hovedpunkt for den nye K.ordning, da de evang. havde sejret. »Herrebispernes« Fængsling 1536 betød ikke, at man vilde bort fra det særlige Kirketilsynsembede; man ønskede tværtimod dette bibeholdt, men som rent kirkl., uden polit. Magt og uden verdslige Forretninger. Derfor bestemte Recessen 1536, at der skulde indsættes »andre, kristelige Bisper og S.«. Disse »mærkelige, vise og lærde Mænd« skulde have Opsynet med alle Præsters Lære og med Skolerne. Iværksættelsen af den nye Ordning overdroges Kongen, der ved Haandfæstningen blev forpligtet til »først og over alle Ting at elske og dyrke den almægtige Gud, og hans hl. Ord og Lære styrke . . . og beskærme«. K.-Ordinansen (tilvejebragt ved kirkl. Medvirkning), hvis Hovedformaal netop er, at »den evang. Lære skal være ren, viss og endrægtig«, udstedes derfor i Kongens Navn (paa Lat. 1537 med Underskrifter af de gejstlige Udarbejdere), men den gennemsete, »rette« Udgave (1539) af Konge og Rigsraad i Forening for at sikre den kirkl. Grundlov fuld statslig Gennemførelse og Værn. Ordinansen hævder sin sekundære, tjenende Karakter ved at fastslaa Forskellen mellem »Kristi uforanderlige Ordinans« og »vor (Kongens) foranderlige Ordinans, der skal tjene hin. Den er derfor et afgjort Udtryk for, at K.n, og særlig det kirkl. Embede, maa have sin indre Selvstændighed (Midler: det kirkl. Embedes Selvsupplering ved Bispe- og Provstevalg og disse Embeders Indflydelse ved Præstebeskikkelsen; videre Hævdelsen af Ordinationen og af Tilsynsembedets Magt; endelig den udviklede K.tugt med Bandsret). Men Kongen »myndiggør« udadtil det kirkl. Embede, idet han ogsaa paatager sig at straffe al Ulydighed mod det; K.ns »borgerlige« Side er da navnlig præget af dens Tvangskarakter. De Gejstliges Lydighedseder til Kongen forpligter dem imidlertid ikke blot som Undersaatter, men til Flid i det kirkl. Embede, eller, som Bispeeden udtrykkelig betoner, til Udøvelsen af »det aandelige Regimente, som de har paa Kirkens Vegne«. Det kirkl. Embedes særlige Karakter, uafhængigt af den ydre Tvang og den statslige »Myndiggørelse«, er derved bestemt fastslaaet. For Præsternes Brugbarhed til »det aandelige Regimente« ved Betjeningen af K.ns Naademidler er Bisperne fuldt ansvarlige. Inden Ordinationen skal Bispen prøve Ordinanden (om denne »Bispeexamens« Bevarelse til vor Tid jfr. I, 847), og under denne »befaler« Bispen ham at prædike Evang. retteligt, modstaa Vildfarelser og vedblivende studere Skriften, og Ordinanden afgiver Forsikring herom »for alt Folket«. Da Ordinansen udtrykkelig forpligtede Præsterne til Lydighed mod S.ne (og Provsterne) »i de Ærinder, som en Superintendent er befalet«, blev det snart Skik, at S.ne yderligere efter Ordinationen afkrævede Præsterne en Præsteéd, som Skik havde været i Middelalderen (III, 634), eller Ordinationséd, der sikrede Bispen Ret til eventuel Indskriden. Nationalsynoden i Antvorskov 1546 (der ogsaa fastslog Kravet om Bispens Samtykke til at bestige Prædikestolen) vedtog at afkræve valgte Præster en Simoniéd; denne kan tænkes at have draget Ordinationséden med sig. I Aalborg Stift har Bispen allerede 1553 ladet Præster udstede et beseglet Forpligtelsesbrev, hvori de udtaler deres Pligt til Lydighed mod Bisp og Provst og til eventuelt at vige fra Embedet. Den ældste kendte Form for Ordinationséden er fra 1564 (fra Lund) og omfatter 6 Punkter (deriblandt Læreforpligtelse og Lydighed mod »alle, han er Lydighed skyldig«). Den ordinerede sendtes videre med Bispens »forseglede Brev« (Kollats, der snart formes som Gentagelse af Ordinationsédens Indhold og altsaa godtgør for Menigheden Præstens kirkl. Forpligtelse) til Provsten, der besørger hans Indsættelse, idet han netop oplæser Kol-

latsen og paa Grundlag af den »taler hans Bedste til Folket«. — De første dske S. indviedes 1537 af Bugenhagen, saaledes at *successio apostolica* altsaa er brudt i Danmark (og Norge), men K.-Ordinansen fastslaar et særligt Bispe-Ordinationsritual. Ogsaa den valgte Superintendent skal efter Ordinansen inden den kgl. Stadfæstelse »prøves« (af en Kollega, snart i Reglen af Universitetets Teologer; efter 1660 bortfaldt Skikken). Indvielsen betoner hans Udvælgelse til »det hl. biskoppelige Embede i K.n. — Som Tilløb til et Centralorgan for K.n staar de Bispemøder (»Nationalsynoder«), der i 16. Aarh. spillede en ikke ringe Rolle for ny Lovgivning i K.n og for kirkl. Rettergang; de samledes paa kgl. Ordre, men stadig sjældnere; det sidste (1629) udarbejdede den vigtige Frd. »om K.ns Embede og Myndighed«, der skabte »Medhjælper«-Institutionen til Deltagelse i Menigheds-K.tugten (jfr. Band I, 209 a). — Under Bispen er, foruden Gejstligheden og Menighederne, lagt alle Skoler og Hospitaler (og Fattigplejen), og han deltager i Bogcensuren; alle Sager, der angaar Samvittighed, og »hvorom man spørger Raad af Guds Ord«, hører under hans Embede (derfor ogsaa al K.tugt). »Tilsynet« sker foruden ved Bispens Visitatser (der holdes med alvorlige »Forhør« baade af Præst og Menighed og med Indkaldelse af Klager fra begge Sider) ogsaa ved Provstens Visitatser (som Bispens Medhjælper) og ved de »synodale« Institutioners Virksomhed. — Medens Kapitlerne (der, bortset fra Odense og Børglum Stift, bestod til hen mod Enevældens Tid) ikke kom til at spille nogen Rolle for den egtl. kirkl. Stiftsstyrelse, spiller Provsteembedet en fremtrædende Rolle. Provsten, der medvirker ved Præstevalg (jfr. Prøveprædiken III, 643) og introducerer de nye Spr.er, er Herredets kirkl. foresatte paa Bispens Vegne (svarende til de tyske Special-S.), visiterer som denne og samler Præsterne til Herreds-»Synoder«. Efter Palladius' Forbillede (1555) organiseredes i Stifterne disse Møder *(collatio parochorum* eller *colloquium)* under Provstens Ledelse; her afgjordes K.tugtssager, bekendtgjordes ny kirkl. Lov, her prøvedes Præsternes Lære og Lærdom og Embedsforvaltning; ogsaa Provstevalget foregik her. I Vestdanmark (jfr. Stiftssynode IV, 355) brugte Bisperne indtil Frd. 1618 ved deres Nærværelse paa Herredskollokvier disse som Stiftssynoder, men i Østdanmark organiseredes tidlig egtl. Landemoder (Provstemoder, eventuelt »udvidede« ved Indkaldelse af Stiftets Præster), hvor kirkl. Retssager afgjordes i højere Instans, og ny kirkl. Lovgivning forkyndtes, saaledes ogsaa Bispernes »Statuter« eller »Monita«, der i ældre Tid spillede en fremtrædende Rolle. Fra 1618 (det alm. Paabud om Landemoder) kom efterhaanden »Kollokvierne« i Forfald, men ophørte de fleste Steder først i Løbet af 18. Aarh., da Provstetilsynets Betydning overhovedet sank; de har imidlertid sammen med Ordinationen i høj Grad bidraget til at skabe »Standen« og udvikle den præstelige Type hos os; da Stændermøderne fornyedes, var det gennem Herredskonventerne, at Gejstlighedens polit. Rettigheder udøvedes (jfr. IV, 315); det til 1806 bevarede Provstevalg var, og den bestaaende Provsteret (III, 616) er Resterne fra denne Institutions Glanstid i 16.—17. Aarh. — Ogsaa Universitetet og Skolerne maa nævnes som Midler til at sikre Uniformiteten i Læren; det første bandtes fra Begyndelsen dogmatisk (jfr. Fundatsen 1539) til Augsburgerbekendelsen som »vor« Bek. Da teol. Embedsexamen indførtes 1629 (jfr. Examen I, 831), betonedes imidlertid skarpt, at denne Lærdomsprøve ikke ophævede Bispeexamen, thi »der kræves fast andet og mere til at forstaa Guds Menighed end i nogen Maade at have vel studeret«. Ogsaa efter 1629 har Bispen Ansvaret for Præsternes Brugbarhed, og just 1629 indskærpedes, at alle Kaldsbreve skulde udstedes betinget *(conditionaliter)*, for at Bispens frie Ordinations- og Kollationsret kunde staa fast (den fremgaar ogsaa af, at der ved Forflyttelse stadig kræves ny Kollats fra Bispen). —

Den dsk K.-Ordning har saaledes lagt Hovedvægten paa, navnlig i Bisperne, at skabe Organer for Bevarelsen af det ved Ref.en satte kirkl. Præg. Medens Læreforpligtelsen (paa den i K.-Ordinansen skildrede Type) er givet fra første Færd, kender den ældre Tid derimod ikke til Symbolforpligtelse; den følte sig garanteret ved at have Personer (Tilsynsembedet) til at vurdere, om Forpligtelsen m. H. t. »ren Lære« var overholdt. Den særlige Symbolforpligtelse, der indføres i 17. Aarh., er vel tænkt som en yderligere Garanti, men kan ogsaa reelt ses som en Lettelse for Præsterne, der derved klarere kunde overse de Krav, der stilledes til dem ved deres Læreforpligtelse. Ingen har opfattet dens Indførelse (der heller ikke sker ved Lovgivning, men efterhaanden ved de enkelte Bispers Initiativ) som noget principielt nyt; den indføres først af H. P. Resen i Sjællands Stift, siden 1640rne efterhaanden i det øvrige Danmark (ved Ritualet 1685 er en ensartet Præsteéd i 6 Punkter foreskrevet). Selvfølgelig garanterer denne Forholdsregel ikke absolut Læreuniformitet, som Historien til fulde viser (den snævrere Ortodoksi trængte sig frem med Livets Ret, trods Forbudet 1580 mod Konkordieformlen som en skadelig Bog; siden fulgte engelsk Bredkirkeindflydelse, Pietisme, Herrnhutisme, Supranaturalisme, Rationalisme og prægede dsk Forkyndelse i K.n; men stadig har det paahvilet Tilsynsembedet at afgøre, hvorvidt Udviklingen overskred de for Læretypen satte Grænser).

Manglen paa retslig Regulering af det kgl. Supremati bevirkede, at den dske K. indtil N. Hemmingsens Sag (II, 393) faktisk stod under kursachsisk Læreoverhøjhed. Ogsaa siden Frigørelsen herfra (1580) beroede det paa Kongens Vilje, hvor han vilde søge saglig Vejledning i Udøvelsen af sit »Summepiskopat«. Den luth. Lære om Kongemagten som gudsat og om passiv Lydighedspligt overfor *magistratus*, saa længe Guds Ord og Samvittigheden ikke krænkes, bevirker, at man bøjer sig for Kongemagtens Indgriben, selv hvor K.-Ordinansens Ord og Aand tilsidesættes. Bispevalget blev derfor hurtig en Formalitet og bortfaldt helt ved Enevældet (1660). Og med dette steg Dyrkelsen af den teokratiske Kongemagt, saa der i 18. Aarh. udviklede sig en servil »Lakejaand« (Edv. Holm) i Gejstligheden. Efter Salvingen

kaldes den enevældige Konge »Guds umiddelbare Skabning«, »den guddom. Majestæts allerhelligste Vikar«, og H. Wandal (»*Jus regale*« 1663—72) hævder, at Salvingen giver ham guddom. og »heroiske« Gaver. Men netop derfor betyder Enevældet snarest en stærkere Understregning baade af Kongens og Statens Pligter overfor K.n (jfr. Statskirke IV, 327 f.) og af det kirkl. Embede som Indehaver af den særlige, indre K.magt. Wandals, netop paa Kongens Befaling udg., »*Jus regale*« forkaster direkte, at Kongen skulde have *jus in sacra;* den tilkommer ene »Guds Ord« og det Embede, der paa Gr. af Ordinationen betjener dette. Kongelovens Ord om Embeders Opr. af Kongens Enevoldsmagt (Art. 4) maa ses i Lyset af Ritualet, udstedt af den enevældige Konge som Grundlov for K.n (1685); dette hævder paa det skarpeste, i næsten trættende Gentagelser, det kirkl. Embedes guddomm. Opr. og Bispens Indvielse, paa K.ns Vegne, til Tilsynsgærningen (Ordinationerne foregaar alene i den treenige Guds Navn; de indvier til Tjeneste i Kirken; Gud sætter Bispen til Lærer og Biskop; hans Embede er »det hl. biskoppelige Embede udi K.n«; og han befaler atter paa sit Embedes Vegne Ordinanden at prædike osv. og giver ham Myndighed til alt, »hvis dette Guds hl. Kald vedrører«). Naar Kongeloven (Art. 6, jfr. Dske Lov 1—1) tillægger Kongen »høieste Magt over al Kleresiet . . . at anordne al Gudstjeneste« osv., gaar da Tanken ikke videre end til *jus circa sacra* og vidner om, hvad K.-Ordinansen allerede var Udtryk for, at Gejstligheden staar som *personæ duplices,* hvis Embede baade har en »borgerlig« og en »aandelig« Side. Denne sidste (og navnlig Ordinationen) gør Gejstligheden, ogsaa for Dske Lov, til en »Stand og Orden« (jfr. Standens kr. Betydn. IV, 315 a). Uforandret vedbliver derfor Dske Lov at kalde S.ne »de rette Bisper i K.rne« og stadfæster alle deres gl. Pligter og Ansvar. Uforandret afkræver de Præsteéd og giver Kollats, tilser Embedsførelse, Menigheder og Skoler og skrider ind, ligesom de særlige, gejstlige Retter slaas fast (dog med Højesteret som øverste Instans). At Præstekaldelsen (1667, 1690) lægges under Kancelliet (af hvilket det kgl. K.-Supremati normalt udøves), saaledes at Kaldsbreve (eller ved Patronatskaldelse kgl. Konfirmationsbreve) nu udstedes inden Bispens Prøvelse, ophæver ikke Bispens lovbestemte Prøveret og Ansvar for Ordination og Kollats. Frd. $^{1}/_{8}$ 1707 indskærpede Bispens Prøvepligt (men advarede mod Simoni her), og Rescr. $^{14}/_{8}$ 1728 forbød direkte at ordinere Kandidater, der havde »Fejl ved deres Bekvemhed eller Levemaade«. Bisper har ogsaa efter dette afvist Kaldede fra Ordination. — Enevældet styrkede absolut Bispemagten, idet de gejstl. Privilegier 1661 stillede Bispen i Embedssager direkte under Kongen, og Embedssager mod ham lagdes direkte under Højesteret (Appel fra hans Domme ligesaa). Overhovedet, ved at udskille Ritualets Indhold af det K.-Ordinans-Stof, der optoges i Dske Lov, betegnede Lovgiveren, hvad der efter Tidens Opfattelse regnedes til den »indre K.magt«, som det kirkl. Embede har Ansvaret for (særlig Gudstjeneste, K.tugt og Ordinationerne). Ritualet er ogsaa udarbejdet af Gejstlige alene, og dets Appendiks Alterbogen (1688) af Biskop Bagger (og den udgives end ikke i Kongens Navn). Tankerne om et blandet *Collegium consistoriale* til Overstyrer over K.n (ledet af Sjællands Biskop som Ærkebiskop) strandede derfor ogsaa paa stærk Modstand fra Gejstligheden. Da Oprettelsen af General K.-Inspektions Kollegiet 1737 (II, 897) skabte en særlig kirkl. Overinstans, netop for Sager vedrørende den indre K.magt, fik det paa Gr. af dets praktiske Kollisioner med Bispeembedets Pligter og Ansvar ingen varig Betydning (ophævet 1791).

Paa Bispeembedet (sammen med Kancelliets Ligegyldighed) beror derfor Hovedansvaret for den Ændring i Lærepræget i K.n, der tillodes i de sidste Aar i 18. Aarh. og i Beg. af 19. Aarh. Trods Tidens manglende K.-Forstaaelse og særlig Biskop Balles Ængstelse for paa aandeligt Omraade at paakalde Statsmagtens Indskriden, hævdede dog ogsaa denne Periode Grænser for Friheden indenfor K.n, og det skyldes navnlig Balle, at Liturgi-, Lærebogs- og Psalmebogsspørgsmaalet ikke fik Løsninger, der brød med det grundkristelige. Balles Visitatser og hans Appel til Gejstlighedens »Hæderlighed« og til Ordinationséden viser hans Stilling, og ved Bispevielsen 1804 hævder han bestemt det bestaaende Retsgrundlag; han bevarede ogsaa Luthers lille Kat. for Skolen og protesterede med Virkning mod deistiske Lærebøger. Overfor Biskop Schønheyders (IV, 120) Protest 1796 erkendte Kancelliet fuldtud Kongens Pligt til værne om K.læren, og Presseloven 1799 og senere 1828 Indskærpelsen af Ritualforpligtelsen staar som Vidnesbyrd derom. 1812 hævdede Biskop Münter bestemt overfor Kancelliet Bispernes Ordinationsret og Pligt til at værne om Uniformitet i Lære og Gudstjeneste, og navnlig Fælles-Hyrdebrevet 1817 staar som Udtryk for Bispeansvaret og dets Fortolkning af Læreforpligtelsen. Ligesom Symbolforpligtelsen er indført ved Tilsynsembedet (og derefter godkendt af Staten), saaledes har her det samlede Episkopat fortolket dens Forbindtlighed til det væsentlige Indhold uden at bestemte Grænser er draget om denne aandelige Størrelse. Fællesudtalelsen er fremsat med Kongens Billigelse, og den følgende Tid viser i Praksis, at Regeringen har fulgt Tilsynsembedets Fortolkning. Domstolens Afvisning af Grundtvigs Ret til som symbolforpligtet Præst at kræve ortodoks Lære opretholdt ved Statsmyndigheden viser det samme; paa den anden Side vidner Grundtvigs følgende Krav om Løsning af Præstens Sognebaand (jfr. Præstefrihed III, 634) om, at Sansen for den indre K.magts Ret atter var i Vækst. Paa P. C. Kierkegaards (II, 767) Nægtelse af at døbe Baptistbørn maatte Statstvangen med Rette strande.

Da Staten 1849 mistede sin tidligere teokratiske og konfessionelle Karakter, var det baade logisk og retfærdigt, at der ved Grundloven lovedes Folkek.n en Forfatning. Thi selv om Grundloven fastslaar, at Kongen skal tilhøre Folkek.n, har den ved at kræve ansvarlige, men af udelukkende polit. Motiver valgte Ministres (ogsaa Kultusministres) Medvirkning til Udøvelse af hans Magt, og ved at lægge

Lovgivningsretten i en ligesaa ukonfessionel og paa polit. Grundlag valgt Rigsdags Haand, skabt Tilstande, der kan blive farlige for K.ns Liv, naar den vedblivende skal være Statsk. Trods dette er Grundlovens Løfte endnu ikke indfriet, og i Modstrid med de hist. Kendsgærninger benægtes det ligefrem fra visse Sider, at Grl. ved »Forfatning« tænker paa en Organisation, der sikrer K.n dens nødv. Selvstændighed. (Om Forsøgene paa at indfri Løfteparagraffen jfr. Statsk. IV, 329; her ogsaa om de oprettede lovbefalede Menighedsraad, der klart vidner baade om Lægfolks Ret til at repræsentere K.n og om det kirkl. Samfunds Forskellighed fra det borgerlige; om det fra 1883 til 1901 eksisterende kirkl. Raad jfr. II, 798). Ogsaa Betydningen af, at Grundloven fastslaar den evang.-luth. K. som Folkek. har været Genstand for mærkelige Fortolkninger, idet det er paastaaet, at K.n herved er blevet en blot »borgerlig Indretning«. Gang paa Gang er imidlertid Paastanden om, at Grl. skulde have gjort Folkek.n fra et Tros- og Læresamfund til en ubestemmelig Fællesindretning til Folkets rel. Tarv, blevet afvist (saaledes en Udtalelse af Kultusministeren 1901). Længe undgik man at lovgive stykkevis for Folkek.n af H. til den fremtidige Forfatn.; Nødv.hed medførte dog dette, men stadig er Lovgivning i de indre kirkl. Anliggender undveget, og liturgiske Fornyelser er sket ved kgl. Resolution. Det Udkast til Lov om Folkek.ns Forfatning, som »det kirkl. Udvalg« vedtog 1906, bestemmer i § 55 »de indre Anliggender« som omfattende: alle Sager, der vedrører K.ns Lære og Gudstjeneste, Naademidlernes Forvaltning, Alterbog, Psalmebøger, Sjælesørgerforholdet mellem Præst og Menighed, Undervisningen i den kr. Børnelærdom og Hjælpemidlerne derved, Kirketugten (indenfor det rent kirkl. Omraade), Præstevielsen og Adgangen til Prædikestolen. Denne Definition svarer til den nedarvede Forstaaelse. Denne pointeres iøvrigt særlig ved, at det kirkl. Embedes Prærogativer er opretholdte, og Ritualet stadig er K.ns Grundlov, samt at kirkl. Tilsyn uforandret er i Bispernes Haand (hermed ogsaa Ordinanders Prøvelse, Ordination, Kollatsmeddelelse og efterfølgende Visitats). Ministeriet indskærpede $^{6}/_{9}$ 1856 Bispens Ret til Indskriden overfor Præster, der savnede »den kr. Beaandelse og Troens Varme og Nidkærhed«, selv om de udvortes besørgede Embedet ustraffeligt. Hermed er selvfølgelig ogsaa hævdet Bispens Ret til Indskriden overfor Præster, hvis Lærestandpunkt er i Uoverensstemmelse med Folkek.ns (Eksempler herpaa: 1858 Afskedigelse af Spr. i Glostrup, 1901 af Spr. paa Harboøre; meget talende er Ministeriets Stilling til en Spr., der udtalte sig katoliserende, saa han »maa anses for at være i Strid med den dske, evang.-luth. Lære«; Ministeriet fandt i og for sig, at der var Grund nok til at tiltale ham for en Provsteret »til Embeds Fortabelse«, men nøjedes med at misbillige hans Udtalelser og true ham med øjeblikkelig Afsættelse i Gentagelsestilfælde, jfr. Fyns Landemode-Act 1896). Præsteédens Afløsning 1870 af et Præsteløfte forandrer intet heri. Spørgsmaalet om Læreforpligtelsens Omfang er behandlet af K.-Kommissionerne 1854 og 1868 og af det kirkl. Udvalg 1904, men staar uløst, bortset fra Tilsynsembedets Ret til at dømme, om Præstens Forhold til »det væsentlige« i Symbolerne er i Orden. De to Kommissioner sysselsatte sig ogsaa med Tanken om Oprettelsen af særlige, kirkl. Juryer, men vilde netop ikke drage Læresager ind for disse; de gl. gejstlige Retter bestaar da endnu. Iøvrigt er stadig Kollatsen, der applicerer Præstens Ordinationsforpligtelse paa det enkelte Embede, den egentlige Garanti for Menighederne overfor Præsterne, idet den udtaler baade det kirkl. Embedes Grundlag (Ordinationen) og dets Væsen og i sig begrunder Bispens Visitatsret. — Hvad det kirkl. Tilsyn i det enkelte angaar, har Udviklingen selvfølgelig omformet og begrænset det, hvad der allerede ligger i, at de borgerligt virkende K.tugtsstraffe overhovedet er bortfaldet, og at selve K.tugten (jfr. II, 803) er i Forfald. Specielt er det kirkl. Tilsyn med Skolen truet; for den lærde Skoles Vedkommende er det trængt tilbage til en Formalitet ved visse Statsskolers Rektorindsættelse; Seminarietilsynet synes at være opgivet; kun Folkeskolens Forhold til K.n er endnu hævdet. — Mærkelige Eksempler paa Folkek.ns usikre Vilkaar siden Grl. er Afskedigelsen 1854 af D. G. Monrad (III, 280) som Biskop og 1865 af Vilh. Birkedal (I, 327) som Spr. af rent polit. Grunde; den sidste Affære gav Anl. til Valgmenighedsloven af 1868, da Birkedal netop paa Gr. af »Vorherres Fuldmagt« til ham som Præst og videre hans egen fulde Tilslutning til Folkek.ns Tro og Lære og den Tilslutning, han havde i Ryslinge, fastholdt sin Ret til at blive i Folkek.n og betjene sin Menighed kirkeligt. — Om de bestaaende Forhold jfr. iøvrigt Art. Danmark I, 594; jfr. ogsaa: Biskop I, 329; Examen I, 831; Kirkebøger II, 790; Kirkestraffe II, 802; Kirketugt II, 803; Stiftsøvrighed IV, 355. (H. Ussing, Kirkeforfatningen i den dske Stat II, 1786; Fr. Münter, Magazin für Kirchengesch. u. Kirchenrecht des Norden I, 1792, 123 ff.; Rudelbach, Den evang. K.forfatnings Oprindelse og Princip, 1849; H. F. Rørdam, Dske K.love, I—III, 1883 f.; Chr. V's dske Lov 2. Bog; Ritualet; Matzen og Timm, Haandbog i den dske Kirkeret, 1891; H. C. D. Müller, Om Stat og K. efter Danmarks Riges Grundlov, 1867—71; H. Matzen, Hvad forstaas ved den evang. luth. K.? i Teol. Tidsskrift VI—VII, 1904—05; Lindegaard-Petersen, Symbolforpligtelsen i den dske K. i Teol Tidsskrift IX, 1907—08).

Forholdene i Norge hviler væsentlig paa den samme hist. Grund som i Danmark (Christian IV's norske K.-Ordinans, 1607; siden Christian V's norske Lov 1687 og Ritualet af 1685). Som Ejendommeligheder kan fremhæves: Indførelse af Bispevalg (Res. 1841 og Lov 1882); Bispeexamen og Kollats er bortfaldet; ved Loven om Rettergangsmaade i Straffesager 1887 ophævedes de gl. gejstlige Domstole, og ved den nye Straffelov 1902 er fastslaaet, at Disciplinærsager mod Gejstlige skal behandles som Straffesager for de alm. Straffedomstole. Om Præsternes konfessionelle Frihed, trods Symbolforpligtelsen ved Ordinationen, vidner Konflikten 1907 med Kaldskap. Konow i Sandviken, som K.-Departementet, i Overensstemmelse med Bergens Biskop, opfordrede til frivillig at tage

Afsked paa Grund af hans Lære; Præsten nægtede det og er forblevet i Embede. — Det kirkl. Tilsyn har undergaaet Indskrænkninger som i Danmark; et Rescr. 1818 om Visitatsordningen indskærpede de gejstlige Visitatser, væsentlig af H. til Katekisationerne med Ungdommen; i det nye Visitatsreglement af 1907 (ved kgl. Res.) lægges Hovedvægten paa, at Visitatsen giver Præster, Lærere og Menigheder vækkende og retledende Impulser, medens det kontrollerende Element træder tilbage, om det end ikke er opgivet. Jfr. iøvrigt Art. Norge III, 395 (her ogsaa om Alterbogen af 1889); Ref. III, 719; Statsk. IV, 329; Bispeexamen I, 847. (S. Broch, Norsk K.ret, 1904; M. Gjessing, Norwegische Kirchenkunde, 1911; Indstillinger [med hist. Indledninger] fra Kirkekommissionen av 1908, især I, IV, VII).

5. Ogsaa i de reformerte K.r forekommer af og til Tilsynsmænd med S.- eller Inspektor-Navnet. Den første skotske K.-Ordning havde tilsynsførende S., men de bortfaldt snart; ogsaa i Laskis Menighedsordning optoges Embedet. I tysk-ref. K.r træffes visiterende »Inspektorer«, men deres Stilling kan ikke jævnføres med de luth. S., da de er Synodalembedsmænd (f. E. Rhinland-Westfalen); i det hele lægger jo Presbyterialforfatningen (III, 590) K.-Styret og Tilsynet i repræsentative Kollegiers Haand. Ogsaa hos de Wesleyanske Metodister findes S. »Selskaberne« *(societies)* er ordnet i Kredse *(circuits)*, blandt hvis Præster »Konferencen« (jfr. III, 243) beskikker en »S.« til Ledelse af Kredsens officielle Møder samt til Tilsyn med dens Præster. Formel Ansættelsesret m. H. til alle Embedsmænd i Kredsen og Visitation af »Klasserne« m. m. paahviler ham, ligesom han deltager i K.tugt og Regnskabseftersyn. Men ogsaa disse »S.« er temporære Repræsentanter for et kollegialt Styre. Den »Biskop« som J. Wesley i 1784 indviede for de amerik. Metodister kaldtes »S.«, men »de biskoppelige Metodister« optog hurtig Bispenavnet for deres Tilsynsmænd. *J. O. A.*

Superiør, Overordnede, især i visse Ordener, f. E. i Jesuiterordenen (jfr. II, 602 a).

Superpelliceum (engelsk Surplice), se Præsteklæder (III, 639 a).

Suppim, se Sufam.

Supralapsarisme, se Infralapsarisme (II, 535), Prædestination (III, 619 b) og Calvin (I, 457 b).

Supranaturalisme (eller Supernaturalisme), i Alm. Antagelse af noget oversanseligt, specielt af en guddom. Aabenbaring, bruges især i Lit. om den Livsopfattelse, der hviler paa Krdmmen, og den Teol., der hævder og begrunder den kr. Aabenbarings Sandhed og Nødvendighed. S.n stilles da gærne i Modsætning til »Naturalismen« (den Opfattelse, der ene godkender »naturlige« Aarsagers Virkelighed) eller til »Rationalismen« (den Livsanskuelse, der indskrænker rel. Erkendelse til »den naturlige Rel.s« eller »Fornuftrel.ens« Indhold, jfr. III, 696). Den sidstnævnte principielle Modsætning har i alt Fald historisk set ringe Værd, da baade Folk, som selv kalder sig Rationalister, kan erklære sig for afgjorte Tilhængere af Troen paa en overnat. Aabenbaring, og da omvendt Folk, der afviser Navnet bestemt og stiller sig paa Aabenbaringsstandpunktet, allige-vel beskyldes for Rationalisme af Modstandere. S. udelukker altsaa ikke Rationalisme, eller en supranat. Livsanskuelse kan indeholde stærkt fremtrædende rationaliserende Elementer, og faktisk har endog ikke mindst de K.-Perioder, der bestemtest vilde fastholde S.n, ved deres stærkt intellektualistiske Syn paa Krdmmen skabt en Teol., som var fremtrædende fornuftpræget og bidrog til at tilsløre Modsætningen. — Oldk.ns Teologer betragtede saaledes Meddelelsen af den sande, metafysiske Erkendelse af Guds Væsen som en vigtig Side af Aabenbaringens Indhold. Naar de erklærede Krdmmen for »den sande Filos.« eller »den ægte Gnosis«, var det ikke mindst, fordi man tillagde de metafysiske Dogmer en absolut autoritativ Karakter baade som Udtryk for aabenbaret Sandhed og som Udtryk for den højeste Fornuftsandhed. Fornuftprægede er i alt Fald disse Lærdomme, og det saa stærkt, at Dogmehistorien i vore Dage har hævdet, at de oldkirkl. Dogmer vidner om »Synkretisme« af »Filos. (særlig Platonisme) og Krdm. Men selv om Oldk.n vilde se dem som Fornuftsandheder, vilde den bestemt nægte deres Tilvejebringelse ad »naturlig Vej«. Synodernes Dogmedefinitioner saas som Helligaandens Inspiration, og man krævede derfor ikke blot absolut kirkl. Godkendelse af Vedtagelserne, men erklærede, at Menneskers Frelse afhang af Troen netop paa disse Dogmedefinitioner (jfr. ogsaa Athanasianums Stilling til Bestemmelserne om Guds Væsen og Kristi Naturer). Den Uklarhed, dette vidner om m. H. t. Forstaaelsen af den msklige (rationale) Side af disse Lærdomme, gaar igen i Oldk.ns ubestemmelige Stilling overfor Hedenskabets »naturlige«, rel. og filos. Erkendelse. Man anerkendte, at den ejede værdifulde Sandhedsmomenter, men de ældre Teologer antog, at disse hidrørte fra Laan fra den overnat. Aabenbaring eller skyldtes speciel guddom. Aabenbaring. De senere Teologer stillede sig derimod som Augustin stærkt afvisende overfor Hedenskabet og den verdslige Visdom — den er for ham »den fortabte Søns Svinefode« — men samtidig kan dog han og andre opfordre K.n til at »medtage Ægyptens Guldkar« (hvilket ingenlunde betyder en Anerkendelse blot af de humane Dannelsesværdier). — Ogsaa Middelalderens Skolastik (IV, 221) og den ortodokse, protest. Dogmatik staar som mærkelige Vidnesbyrd om den stærkeste Betoning af S.n og samtidig stærk Fornuftbrug paa dogmatisk Omraade (aristotelisk Metafysik og Dialektik). — Forholdet mellem S. og Rationalisme (ligesom paa et noget bredere Grundlag mellem Tro og Viden) staar som et stadig tilbagevendende Problem, der ikke kan finde en afsluttende Løsning, men som altid paany maa søges besvaret efter den herskende Forstaaelse af Aabenbaringens Væsen og Indhold og af den msklige Tænknings Rækkevidde og Stilling til rel. Liv. Til Tider har man i K.n troet paa en virkelig Udjævning af Modsætningerne i en Enhedsanskuelse; til Tider er Modsætningen fastholdt indtil en Lære om »en dobbelt Sandhed« (IV, 43), og man kunde da endog søge Begrundelsen for Trosindholdets Fastholdelse i dets »Absurditet« eller paradoksale Karakter. Vore Dages Teol. søger ud fra Bestemmelsen af Troens kvalitative Forskellighed fra videnskabelig Erkendelse

at borttage Problemets Braad; som praktisk-personligt og ikke intellektuelt Forhold bygger Troen paa rel. Værdier, og den Teol., der svarer dertil, kan da frigøre sig fra »psevdo-filos.« Ballast (de metafysiske Bestemmelser), idet den ikke søger »Viden« om de guddommelige Ting, men kun Troserkendelse, grundet paa Værdidomme. Det fredelige Forhold fra denne Opfattelses Side til den videnskabelige Erkendelse begunstiges ved den tilbagetrædende Interesse i moderne Videnskab for de metafysiske Spørgsmaal. I nyeste Tid er den filos. Interesse for disse Problemer dog atter vakt; og da Trosinteressen omfatter Erkendelsen af, hvad og hvem man tror paa, er det muligt, at Trangen til Enhedsanskuelse atter vil kræve, at Teol.en fornyer sin tidligere Interesse for de metafysiske Dogmer. Jfr. iøvrigt Art. Aabenbaring (I, 1), Apologetik (I, 119), Dogmatik (I, 655).

S.n er tillige en træffende Betegn. for en k.hist. Periode, hvor Spørgsmaalet om den kr. Aabenbarings Sandhed paa Grund af det truende Frafald indenfor K.n blev særlig brændende og nødte til et apologetisk Arbejde, der atter prægede Tidens dogmat. Tænkning og derigennem den kirkl. Forkyndelse og Liv. Denne kirkl. Periode falder sammen med den saakaldte »Oplysningstid« (III, 435). — Den ældre Protestantisme havde ikke staaet overfor Tvivl om Aabenbaringen, der medførte nogen kirkl. Fare. Dens Teol. var, som før nævnt, absolut supranaturalistisk; men i Overensstemmelse med Middelalderens Skolastik anerkendte den »en naturlig Aabenbaring«, og det hævdedes, at objektivt og ideelt kunde denne ikke stride mod den overnat. Aabenbaring, da ogsaa Fornuften har sin Kilde i Gud. At Aabenbaringen og Dogmerne er *supra naturam* (overfornuftige) er ikke identisk med, at de er *contra naturam* (fornuftstridige). Hvis Fornuft og Filos. indtager den Tjenerstilling (som »*ancilla theologiæ*«), der tilkommer dem, vil (som Melanchthon viste) alle Videnskaberne danne en Sandhedserkendelsens Trinstige op mod Teol.ens Himmelvisdom, og denne kan da med Tillid drage Nytte af Fornuften baade formelt og reelt paa sit Omraade (den udviklede Ortodoksi kunde endog lære en *theologia irregenitorum* ɔ: at ogsaa den ugenfødte Teolog kan fremsætte Dogmerne sandt og rigtigt, naar han bruger Skriften som Kilde og holder Fornufterkendelsen indenfor dens rette Grænser). Enheden er her i Virkeligheden opnaaet ved, at Fornuftens Erkendelsesbrug er ufri og kontroleret af Skrift og K.lære, samt ved Læren om, at det syndige Msk.s Fornuft, som en Fjende af Guds Rige, ikke fatter Guds Hemmeligheder; — kritiserer den disse, viser den sig nemlig som syndig og overskridende sine Grænser. Man kan da let her stemple Fornuftmodsigelser mod K.læren som »Rationalisme«; de luth. Teologer beskyldte saaledes Calvinismen (særlig dens Nadverlære) herfor, og den ortodokse, ref. Teol. afviste paa lignende Vis »Arminianismen« (I, 144 jfr. Remonstranter III, 756), og fra begge Sider fordømtes »Socinianerne« (IV, 271), skønt ogsaa disse fastholdt den kr. Aabenbarings Sandhed. — Anderledes blev Stillingen, da Deismen (I, 618 og 619) i England optraadte som et indrekirkl. Fænomen. Den bygger videre paa det Brud med den kirkl. bearbejdede, aristoteliske Filos., der var indledet med Fr. Bacon (I, 197) og fortsat med Descartes (I, 624) og Spinoza (IV, 303) som Forkæmpere for Filos.ens Autonomi; videre paa den nye Naturvidenskab, der (uden at være kirkefjendsk) bidrog til at gøre Biblens gl. Avtoritet uvis og skabe et helt nyt Verdensbillede, og paa den nye Historieforskning og Filologi, der fastslog virkelig kritiske Principer og metodisk Fortolkningslære, og endelig paa det, gennem Handel og Koloniarbejde, indledede nærmere Kendskab til fremmede Rel.er og deres moralske Værdi (jfr. Religionshistorie III, 743). Deismen kan betegnes som »Oplysningens Rel.s-Filos.«, et Forsøg paa, ud fra en rationel Metafysik og Etik, som identificeres med »Naturreligionen« eller den fælles mskl. Tro (Generalnævneren i Rel.erne, der mentes godtgjort ved Erfaring som det nødv. Grundlag for sædelig Livsførelse), at fastslaa det fornuftbegrundede og blivende i Krdmmen. Den staar som Led i den store Kulturomvæltning, der navnlig fra Slutn. af 17. Aarh. stræber mod at frigøre alle Aands- og Samfundslivets Omraader fra det gl. kirkl. Formynderskab. Nu skal til en Forandring Teol.en være Filos.ens *ancilla*. Fra første Færd er Deismen kritisk overfor de kr. Dogmer og kræver Skriften prøvet histor. og fornuftmæssigt, og hurtig udvikler dens kritiske Tendens sig til en Forkastelse af det supranat. og mysteriøse. Tolands »Christianity not mysterious« (1696) kræver Fornuftbeviser som Basis for Tro og hævder, at det mysteriøse svinder for den voksende Viden. Tindals »Christianity as old as the creation« (1730) gaar ud fra Guds, hans Loves og den mskl. Naturs Uforanderlighed; hvis Krdm derfor har bragt noget nyt, er det ikke sandt; hvad der er sandt i den, kan ikke være nyt. Sand Krdm. er da blot en gentaget Kundgørelse af Naturens Love. Andre af disse »Fritænkere« kritiserede særlig Biblens Troværdighed, ud fra dens Teksts Usikkerhed, dens Uforstaaelighed, dens Profetier og Mirakler. Man forkastede positiv Krdm baade som *contra* og *supra rationem* og sluttelig ogsaa kr. Moral (»den frivole Deisme«, ikke mindst den franske med Voltaire som Hovedmand). — Overfor Deismen fremtræder da den nye, supranat. Teol., præget af at skulle overbevise intellektuelle Tvivlere og af at ville hele Brudet mellem Kultur og Krdm. Den vil vise, at Tro og Viden kan forenes, at Aabenbaringen ikke blot er sand, men nødv. og bringer netop, hvad Fornuft og Samvittighed stræber mod. Til Hovedangriberne mod Deismen hører den fremtrædende Opbyggelsesforfatter William Law (jakobitisk *Non-Juror*, derfor uden kirkl. Embede, d. 1761), der ogsaa modarbejder det kirkl. Forfald ved sin Iver for de saakaldte *Religious Societies* (III, 751); hans »Case of Reason or Natural Religion« (1731) lægger Hovedvægten paa at vise Aabenbaringens Nødv. ud fra Fornuftens begrænsede Rækkevidde. Den, der sætter Hovedpræget paa den engelske S. er dog Jos. Butler (I, 424), hvis »Analogy of Religion, Natural and Revealed, to the Constitution and Course of Nature« (1736) er betegnet som Aarh.s vigtigste teol. Bog i Eng-

land, et Værk, der afgjort vendte Strømmen i Stillingen til Krdm og K., og hvis Tanker ogsaa prægede S.n paa Fastlandet. Butlers Metode er Analyse og Induktion. Da Vished gennem uforkastelige, almengyldige Beviser *(demonstration)* ikke kan gives paa det omstridte Omraade, bygger han paa »den sunde Fornufts« og Erfaringens Sandsynlighedsbeviser *(probability)*. Han indrømmer denne Fornuft Retten til at dømme i rel. Spørgsmaal, ogsaa om Aabenbaringens Sandhed (uden Fornuft kan vi ikke skelne mellem sand og falsk Aabenbaring), og godkender saa fuldtud »den naturlige Rel.s« Resultater (Læren om Guds Personlighed, Egenskaber, Styrelse, Mskets Frihed og Anlæg for det gode, Lyksalighedsdrift, Sjælens Udødelighed osv.). Men netop Fornuften viser os den naturlige Rel.s Utilstrækkelighed; den garanterer os ikke Sjælefred (Vished om Syndsforladelse) eller Kraft til at virkeliggøre det gode, saa vi kan opnaa den Lyksalighed, vi er anlagt paa. En Aabenbaring er da nødv. baade for os og for Gud, hvis han vil have realiseret det, han har skabt Msket til. Den kr. Aabenbarings (Skriftens) Sandhed godtgøres da ved »Analogien« mellem den og den naturlige Rel.s Sandheder. Krdmmen fremfører disse, men i fuldkomnere Form, og den giver tillige, hvad den nat. Rel. mangler; og dens Ægthed bevises netop ogsaa ved, at den indeholder Lærdomme (særlig Forsoningen), som Fornuften ikke kunde optænke, ved Profetiernes Opfyldelse og ved Miraklerne. Overhovedet er Indvendingerne mod Skriften og Aabenbaringen ikke tvingende, og leves der paa Krdm (som Forløsningsrel.), sættes vi i Stand til at virkeliggøre vort Væsen. Krdm er altsaa fornuftig og højeste Garanti for og Kilden til Moral. — En Række andre Forsvarere overfor Deismens Kritik af Biblens histor. Troværdighed, dens Profetier, Mirakler osv. fremstod, men særlig er *Dean* George Berkeley's (I, 270) Dialog »Alciphron or the Minute Philosopher«, (1732) af Interesse. Den hævder, at Rel. er et ligesaa praktisk Forhold som Naturerkendelse og hviler paa Erfaring; særlig fremhæves apologetisk Krdmmens uomtvistelige Kulturværdi (baade personligt og socialt). — I det hele er det den engelske S.s Betydning, at den lægger Vægten paa, at Krdm maa være personligt tilegnet og godtgøre sig i Livsførelse (navnlig ogsaa i Næstekærlighed); herved har den præget K.livet og Forkyndelsen, og ved dette og ved den stærke Skriftfremhævelse har den jævnet Vej for Metodismen og for den senere evang. Retning. Den behersker engelsk Teol. til ind i 18. Aarh., navnlig gennem W. Paleys (III, 469) Værker.

Dens moralistiske (evdajmonistiske) Tendens, dens optimistiske Fremhævelse af det gode i Msket, dens stærke Betoning af det erfaringsmæssige og navnlig dens Lære om »den yndige Overensstemmelse mellem Fornuft og Aabenbaring« gaar igen i S.n paa Fastlandet, særlig i den luth. K. Men den luth. S. faar et Særpræg ved at bygge paa Chr. Wolffs (s. d.) Filos., der foruden Paavirkningen fra engelske Forfattere gengiver spekulative Tanker fra Leibniz (III, 35). Karakteristisk for ham er ogsaa den matematisk-demonstrerende Metode, som han anvender gennem hele sit System af de forsk. filos. Discipliner. Baade hans Metafysik og rationale Etik fastslaar Grundbegreber, der viser «Overensstemmelsen« med Aabenbaringens Lære, hvis »fuldkomnere« Sandhed han heller ikke betvivler. Efter en forelobig stærk Modstand, der medførte hans Fordrivelse fra Halle, slog Stemningen om, og en Mængde Teologer blev nu Wolffianere og optog baade hans Metode og Resultater (f. Eks. S. J. Baumgarten I, 238). Ikke mindst Wolffs Fremstillling af Beviserne for Guds Tilværelse (jfr. I, 283) kom til at spille en vigtig Rolle i den luth. S., der dog ogsaa opererer med de praktiske, rel.-moralske Erfaringers Vidnesbyrd. Wolff lagde Hovedvægten paa det kosmologiske Bevis, men paa Grundlag af det ontologiske udledte han saa godt som hele Dogmatikens Bestemmelse af Guds Egenskaber. — Baade ortodokse og Pietister skabte udfra Wolff og de engelske Anti-Deister en virkekraftig Apologetik overfor den Vantro, der nu rejste Hovedet i Tyskland under Indflydelse af engelsk og fransk Deisme (særlig Voltaire) eller Tidens Materialisme. Hovedsagen er stadig Paavisningen af, at sund Fornuft godtgør Aabenbaringens Nødvendighed, og Skriften som den sande Aabenbaring. Apologiens Virkekraft i Tiden beror hovedsagelig paa dens frimodige Anerkendelse af den ældre Tids Uret i at betragte det »naturlige« Mske som en blot Fjende af Guds Rige. Netop paa det gode i Msket og paa Samvittighedens Vidnesbyrd om vort Væsens Samhørighed med Gud maa der bygges. S.n stiller sig paa synergistisk eller semipelagiansk Grund og appellerer til Mskets Vilje og Selvbestemmelse. Men afgjort hævdes, at Krdm kun kan tilegnes gennem Omvendelse og Tro; med den troende Tilegnelse af Forsoningen, der er Krdommens Midtpunkt, følger »Beroligelsen« (Visheden om Syndsforladelse) og Kraft til Helliggørelse og dermed Muligheden for Lyksalighed. Den ældre luth. S. fastholder ogsaa Skriften som en inspireret Helhed og hævder atter ud fra den saa godt som hele den ortodokse Dogmatiks Sandhed. Typiske Repræsentanter for denne ældre (ortodokse) S. i Danmark er Rosenstand-Goiske (II, 234) og Guldberg (II, 304), under hvis polit. Magtperiode S.n væsentlig sejrede i Gejstligheden. Betegnende for Guldbergs »Naturlige Teol.« er hans klare Forstaaelse af, at dens Indhold ingenlunde blot skyldes Fornuftens Selvvirksomhed. »Vi har den hl. Skrift at takke, fordi vi nu ved Fornuften kan bevise saa meget af Lærdommen om Gud«. E. Pontoppidans (III, 581) »Menoza« viser den supranat. Apologis Indtrængen paa pietistisk Grund. Menozas Omvendelse sker efter Apologiens Normaltype. Den supranat. Gejstligheds fremtrædende Interesse for Naturstudiet hænger sammen med en vigtig Side af denne nye Apologi. Store Naturforskere som Englænderen I. Newton (o. 1727), Svenskerne Swedenborg (s. d.) og Carl v. Linné (1707—78), Schweizerne Bonnet (I, 359) og Albrecht v. Haller (II, 335) havde jo særlig søgt Guds Spor og Visdom i Naturen (de sidste optraadte som fremtrædende Apologeter). Men Naturinteressen fremkaldes ogsaa ved S.ns betydningsfulde, nye Præsteideal; som Repræsentant for »gørlig« Krdm bør Præsten kunne

yde sine Sognefolk al nødvendig, materiel Hjælp; han bør være Foregangsmand i Landbrug etc. eller Læge og Hygiejniker, kort sagt en patriarkalsk Fader for sin Menighed; herved vil ogsaa hans Sjælesørgergærning vinde.

I sit videre Forløb blev S.n ogsaa en Fornyelse af Teol.en paa saa godt som alle Omraader. K.n kom til at staa overfor en vældig fremskridende Opløsning. Blandt de dannede skyldes denne især »Populærfilos.en«, Deismens ægte Datter, Individualitetsbegejstring, som den ogsaa digterisk giver sig Udslag i »Sturm- und Drangperiodens« Forfatterskab, Materialisme og Frivolitet eller den alm. K.træthed ved Ortodoksi og Pietisme; paa Landet især Forfaldet af K.tugten, der hidtil ved Bøder og Straffe havde holdt K.gangen oppe. Som Grundtvig rigtig bemærkede, forlod Menigheden Kirkehusene, medens Forkyndelsen var ortodoks. Men naar Erfaring viste Vildfarelsen ved det gl. Aksiom, at kun ret Lære skaber ret Liv, naar det kirkeligt set i stadig stigende Grad drejede sig om selve Hovedspørgsmaalet: kr. Tro eller ikke, og naar det berettigede i Deismens Dogme- og Skriftkritik ikke kunde afvises, maatte Interessen for »Systemet« svækkes i kirkl. Kredse. Den yngre S. stiller sig derfor paa det Grundlag, at den indrømmer den symbolske Lære som Mskeværk og tillige opgiver den gl. Position, hvorefter Skriften reelt betragtes som et himmelfaldent Dokument, hvis Forf.e var blotte Nedskrivere af Helligaandens Diktat. Herved er Forudsætningen givet for Neologien (III, 358), den nye Teol., der særlig har Fortjenester af et videnskabeligt Arbejde med Skriften og K.ns Historie (grundlægger en histor.-kritisk Isagogik, filol.-histor. Hermenevtik, Dogmehistorie og metodisk K.hist), men ogsaa virker fornyende paa de systemat. Discipliner (især Moral) og den praktiske Teol. Neologiens Mænd indtager teol. og kirkl. meget forsk. Standpunkter. Der er yderst konservative, bibelfaste Teologer, der staar den ældre S. meget nær, og hvis dogmatiske Meninger reelt kun modificeres lidt af det Skel, der sættes mellem Skriften og de teol. Mskemeninger. Andre forkaster efterhaanden direkte endog fremtrædende Dogmer (de ortodokse Definitioner af Guds og Kristi Væsen, Læren om Aander, Forsoning og Arvesynd; i Stedet tales om Forløsning; hos de yderligtgaaende er Betragtningen af Jesu Person ganske svævende, og hans Værk ses væsentlig som den store Forligelse mellem Jøder og Hedninger, ɔ: Proklameringen af Universalrel.en; m. H. til den personlige Frelse er man afgjort pelagiansk). Men de aabner ogsaa Vej for en vilkaarlig Behandling af Skriftindholdet ved Læren om Accomodation (I, 20); Kristus og Apostlene har ladet (»orientalske«) Tidsforestillinger staa, som derfor ikke hører til Aabenbaringsindholdet eller er bindende for os (f. E. Læren om onde Aander). Under Henvisning til Adskillelse mellem det væsentlige og uvæsentlige banes Vej for Perfektibilitetsstandpunktet og en subj. Vurdering af Skriftindholdets Gyldighed: vi bør kun hævde de »rensede«, bibelske Forestillinger. Navnlig G. T. stiller man sig yderst frit overfor; det indeholder Forestillinger, »der ikke er Gud værdige«. Profetier og Undere forkastes, og selv N. T.s Fortællinger opfattes som Udtryk for Misforstaaelser eller Tidsvildfarelser. Fælles for konservative og liberale Neologer er dog Afvisningen af, at den naturlige Rel. skulde være tilstrækkelig, og den stærke Henvisning til N. T. (det evang. kristelige) som Kilden til den sande Rel. (de liberale: »Jesu blide Lære«). Lutheranere og reformerte kan nu under Frafaldet række hverandre Haand, og i det hele lægges største Vægt paa Tolerance (i Praksis er Taalsomheden overfor gl.dags tænkende dog kun ringe) og paa Hensynstagen til Individualitet. Det sidste Moment præger ogsaa Kravene til den praktisk gejstlige Virksomhed (Prædiken, Sjælesorg, kirkelige Handlinger) og sætter Spor i det ivrige Arbejde for Fornyelsen af Liturgien. Ogsaa Ps.bøger og Religionslærebøger kræves fornyede; der bør ikke synges i K.n, hvad Folk ikke med Sandhed kan være med i, og Børnelærdommen skal lægges til Rette, saaledes at Forstaaelsen sikres, og Overtro og Vantro i lige Grad forhindres. (Fælles for Neologien og Populærfilos.en er den fremtrædende pædagog. Interesse, jfr. Skolen og K.n IV, 224 f; Seminarier IV, 145; Filantropiner II, 48; Pestalozzi III, 526). Prædikenen er snart væsentlig didaktisk og moraliserende, snart udpræget følelsesbetonet (sentimental); den er baaret af en fast Forsynstro, fremhæver (det gælder ogsaa de konservative) Kristus som Dydslæreren og Eksemplet (hans tjenende Kærlighed) og kræver Efterfølgelse og et samfundsnyttigt Liv. Selv i den konservative Lejr er dybere Forstaaelse for Helligaandens Virken tilbagetrædende, ligesom det skorter afgjort paa K.-Forstaaelsen. Standpunktet hos de liberale Neologer er ofte vanskeligt at fastslaa (ikke mindst deres virkelige Opfattelse af Kristus), da de hævder Retten til at »accomodere sig«; Angrebene paa »den frække Vantro« og paa den herskende Immoralitet er i alt Fald ofte særdeles stærke, og Applikationen paa Tidens virkelige Forhold i det hele dygtig, frygtløs og indtrængende (det er en Kendsgærning, at netop liberale Neologer ofte samlede de fulde Kirker). Forestillingerne om Neologerne som prædikende om Vaccination og Kartoffelavl er forvrængede; noget andet er, at Præstestanden i det hele lagde Vægt paa nyttig og filantropisk Virken — som særlig berømt Type staar her den fromme (men lidet ortodokse) »Fader« Oberlin (III, 415). Selvbetegnelsen »Religionslærere« eller »Folkelærere« vidner om den ringe K.-Forstaaelse, men maa ogsaa vurderes ud fra den alm. Præste- og K.foragt i Tiden; faa Tiders Præster har arbejdet under saa ugunstige Vilkaar og dog besjælet af oprigtig Iver for at modarbejde det truende Sammenbrud. Forsøgene paa ad statslig Indgribens Vej at holde den radikale Neologi ude fra K.n (saaledes navnlig i Preussen ved det Wöllnerske Edikt 1788) mislykkes helt, da Forholdsreglerne møder stærkeste Modstand og Forargelse og Mangel paa Forstaaelse fra Menighedens Side. — Som Typer paa konservative, bibelske Overgangsteologer kan nævnes K.historikere som J. L. v. Mosheim (III, 298), J. G. Walch, J. M. Schröckh (IV, 100), L. T. v. Spittler (IV, 308); banebrydende

for Skriftsstudiet er J. A. Ernesti (I, 796) og J. D. Michaelis (III, 247); bl. de praktiske K.mænd: J. A. Cramer (I, 562), Jerusalem (II, 614) og J. J. Spalding (IV, 289); hos os Balle (I, 205), Biblens kraftige Forsvarer overfor Frafaldet og »Tvivlesygen«, og Tyskeren B. Münter (III, 323), hvis Sjælesørgergærning overfor Struensee er et typisk Ekspl. paa S.ns apologetiske Sjælesorg; i Norge staar J. N. Brun (I, 396) som en konservativ, men dog stærkt udpræget Bibel-Supranaturalist (ogsaa Lægmanden Hauges hele Virken viser, trods det afgjort pietistiske Element, den stærke Sammenhæng med Tidens Idéer: bl. a. Appellen til Viljen og det afgjort moralistiske samt Sansen for det samfundsnyttige). Udfra Krdmmens hist. Kulturvirkninger forsvarer Tyge Rothe (III, 830) Bibeltroens Værdi. Ps.-Digtningen staar under stærk Indflydelse fra Klopstock (II, 812) og Prof. Gellert (II, 180). Forsvaret for Krdmmen giver ogsaa Anl. til Stiftelse af Selskaber for prakt. kirkl. Arbejde (i Sverige: »Pro fide et Christianismo« 1771; i Tyskland: »Christenthumsgesellschaft« 1780 [jfr. I, 502], der først betegnende hed »Deutsche Gesellsch. thätiger Beförderer reiner Lehre und wahrer Gottseligkeit«; i Nederland: »Genootschap for verdediging der voornaamste waarheden van den Christelijken godsdienst, inzonderheit tegen derzelven hedendagsche bestrijder«, 1785). — Den liberale Neologis Fader er J. S. Selmer (IV, 153), Grundlægger af den relativistiske Historieforskning, mærkelig ved sin Kanon- og Tekstkritik og ved Hævdelsen af Accomodationsprincipet. Fra ham især stammer Adskillelsen mellem det væsentlige og uvæsentlige i Skriftindholdet. Trods sin kritiske Stilling til Dogmelæren fastholdt han dog bestemt, at K.samfundet har Ret til at opretholde Eden paa de symbolske Bøger: ingen »Religionslærer« maa ophøje sine Privatmeninger til offentlig Lære. Da radikale Oplysningsmænd som Bahrdt (I, 202) optraadte, tog han skarpt til Orde, og ikke mindre overfor det Angreb paa Skriften og Aabenbaringen, som afstedkom den voldsomste Bevægelse, de af Lessing udgivne »Wolfenbüttelerfragmenter« (jfr. III, 44 og Reimarus III, 734). Bl. de fremragende videnskabelige Neologer af liberal Farve kan nævnes: Griesbach (II, 264), Eichhorn (I, 730). Rosenmüller (III, 823), J. C. Döderlein (I, 700) og Teller (s. d.); hos os er Fr. Münter (III, 323) en dygtig og moderat Repræsentant for Neologiens dogmehist. Arbejde. Blandt de fremtrædende Gejstlige: Zollikofer, Lesz (III, 45), Marezoll (III, 168), C. Bastholm (I, 236), M. Lehnberg (III, 35). — Neologien behersker K.n i den sidste Mskealder af 18. Aarh. (hos os fremtræder den liberale Neologi først efter Guldbergs Fald og stærkt først siden 90nes Slutning). Selv i den mest udtyndede Form er ogsaa den et virkeligt Bolværk mod det fuldstændige, kirkl. Sammenbrud, som Gæringen i Lægfolket truer med, og hvis Ophavsmænd er de læge Journalister og Populærskribenter (hvortil kommer nogle frafaldne Teologer og Gejstlige). De udbreder nu, afgjort fanatisk, Had til K. og Gejstlighed. De moderate Populærskribenter optræder i Krdmmens Navn med gl. deistisk Dogme- og Bibelkritik, de egtl. deistiske Populærfilosofer (f. E. Moses Mendelsohn III, 223) hævder Fornuftrel.ens Tilstrækkelighed, andre søger under Paavirkning fra fransk Aand at udbrede Moralfrivolitet og en Del taler friskvæk om den opr. Krdm som Myther og om Apostlene som Bedragere. Det begyndende Revolutionsrøre udbreder Tro paa den tilstundende Guldalder, hvor alle gl. Fordomme skal forsvinde sammen med K. og Præster. Selv den under Paavirkning af Rousseau opstaaede dogmeløse Følelsesfromhed har som Regel ingen Interesse af K.n. — Imidlertid skulde »det filos. Aarh.« ikke gaa til Ende, før »Oplysningens« Hulhed var opdaget, og Deismen og dens Kulturliv var ramt paa afgørende Maade. Som Hovedaarsager hertil kan nævnes: først G. E. Lessings Optræden. Hans til Udgivelsen af Wolfenbütteler-Fragmenterne (1774—78) sig knyttende Strid aabenbarer vel baade Skrift-Ortodoksiens og Neologiens Skrøbeligheder, og hans Skuespil »Nathan der weise« (1779) staar som den store Triumfsang til Humanitet og Aandsfrihed overfor de positive (formodede Aabenbarings-) Rel.ers ligestore Værdiløshed, men Lessings Henpegen paa, at Krdm er ældre end Skriften og kan eksistere uden den, faar relativ liden Betydning for den følgende Tid, der netop kommer til at gribe tilbage til Biblen for at forny sit rel. Liv ud fra den, og hans afgjorte Perfektibilitetsstade bliver farligst for Deismen: det forkaster jo Tanken om Fornuftrel.en som det hist. opr., opstiller (i »Erziehung« 1780) en hist. Anskuelse om Aabenbaringstrin, der henviser Fornuftrel.ens Sejr til Fremtiden og betoner endog Følelsen som Kilde til Rel.en paa en Maade, der fører ud over det rent rationelle. Hans bekendte Paastand, at »tilfældige hist. Sandheder aldrig kan blive Bevis for nødv. Fornuftsandheder«, rammer vel i lige Grad Deismen, der endog vilde bygge Fornuftrel. paa en fingeret Hist., og den S., der drømte om at bevise evige Fornuftsandheder, men ikke det, der dog var det bærende i den kirkl. S.: Henvisningen til Selverfaringerne om Fornuftrel.ens Utilstrækkelighed og til Skriften som rel. Kilde. Sætningen kunde højst fremme Forstaaelsen for, at Bevisførelsen for Krdmmens Sandhed og for den sande (opr.) Krdm. er to Ting. — Langt vigtigere blev dog især i 1790erne Indflydelsen fra Kant (II, 719), hvis kritiske Filos. giver Deismens Fornuftrel. Dødsstødet baade ved den erkendelsesteoretiske Undersøgelse af Fornuftrækkevidden og ved den praktiske Filos.s Kritik af Evdajmonismen og ved Hævdelsen af, at Rel. bygger paa Moral og ikke omvendt. Selfølgelig er ogsaa S.n dermed ramt alvorligt, og Kants Filos. møder den hæftigste Modstand baade fra Populærfilosofer og Supranaturalister, men efterhaanden ser de sidste, at netop paa det Kantske Standpunkt kan S.n bygge videre. Paavisningen af den teoretiske Fornufts Impotens paa transcendentalt Omraade bliver en Hjørnesten for en ny Ortodoksi, der godtgør Dogmernes Nødv. netop ud fra den paaviste Erkendelsesbegrænsning. Paa Læren om det kategoriske Imperativ og »det radikale Onde« kan Hævdelsen af S.ns gl. Hovedstade (Krdm som nødv. Forløsningsrel.) fornyes. Hist.n viser, at ogsaa efter Kant hævder S.n sin Eksistens. No-

get andet er, at der paa Grundlag af Kant ogsaa fremstaar en virkelig rationalistisk Retning. Kant havde proklameret den praktiske Fornufts Autonomi paa rel. Omraade: Rationalisten adskiller sig fra Supranaturalisten ved kun at anse Fornuftrel.en for nødv., men han forkaster ikke som Naturalisten Nødvendigheden og Virkeligheden af en Aabenbaring (»en guddom. Introduktion af den sande Rel.«), kun kræver han som Kriteriet for dennes Sandhed dens Overensstemmelse med Fornuften. Klart hævdedes dette Standpunkt allerede i Fichtes Skrift »Kritik aller Offenbarung«, 1791 (II, 44). Hermed er Grunden lagt for den egtl. Rationalisme indenfor K.n, der hævder, at den kr. Aabenbaring er sand, thi dennes virkelige Indhold, om end under symbolsk Iklædning, er netop Fornuftrel.en (Gud, Forsyn, Gengældelse). — Af indgribende Betydning for »Oplysningens« Skibbrud bliver ogsaa den s k ø n l i t. Reaktion mod Deismens Kulturopfattelse og Snusfornuft. Det vældige lit. Opsving, som tager Begyndelse med den Forfattergruppe, der sammenfattes som »S t u r m u n d D r a n g«-Forfatterne, og som indleder Genidyrkelsen i Tyskland, vender sig med den mest udprægede Foragt mod den højt priste Fornuftkultur og sætter Følelseslivet i Højsædet. Paa Grundlag af dette Gennembrud vaagner Forstaaelsen baade for det nationalt prægede Folkeliv og for Hist.ns Personligheder og dermed ogsaa for den hist. Krdm., som den bæres af Personlighed og Aand. Med Hamann (II, 337) og Herder (II, 406) bryder dette igennem; navnlig den sidste opdager paany G. T.s storslaaede Skønhed og kan pege paa Profeterne og paa Kristus som Formidlerne ikke blot af levende Fromhed, men af guddommelig Kraft og Aabenbaring. Fra Herder gaar Linien videre til Romantiken og Schleiermacher (IV, 80); dennes berømte »Reden« (1799) sætter Rel.ens Væsen i Skuen og Følelse, i rel. Oplevelse og i den umiddelbare Grebethed af det uendelige og forkaster »den naturlige Rel.« som en blot Abstraktion. Men paa de opr. »Stürmer« bygger ogsaa Schiller og Goethe, hvis humane Idealer er baaret af Beaandelsen fra den antike Klassicisme; herfra gaar ganske vist ikke Linien til Krdmmen, men hist. virker disse Storaander mere end nogen til at rodhugge den gl. Deismes Kultur. — Endelig maa nævnes R e v o l u t i o n e n s videre Indflydelse. Den forhaabede Guldalders Fallit aabenbaredes snart gennem Terrorismens Rædsler; de praktiske Følger af den proklamerede Frihed, Lighed og Broderskab har mere end noget bidraget til det pludselige Omslag i Vurderingen af »det filos. Aarh.« og dermed til en fornyet Forstaaelse for de gl. Værdier. Stærkt indgribende var ogsaa Familie- og Samfundslivets m o r a l s k e E r f a r i n g e r. Bærekraften i den humane Moral (Deismens Dyds- og Lyksalighedslære) havde Udviklingen ganske fornægtet, og den stærke Indflydelse fra fransk Frivolitet fremmede yderligere Omslaget. Følgen er baade Staternes og de enkeltes fornyede Interesse for K. og Krdm. som det nødv., samfundsbærende Grundlag og dermed atter for Skriften (Beg. af 19. Aarh. repræsenterer derfor en stadig voksende Fremhævelse af Skriftens Betydning, jfr. ogsaa Bibelselskabernes Stiftelse (I, 297). Apologien for Krdmmens Sandhed kan under disse Omstændigheder træde tilbage, ligesom Angrebene paa K.n væsentlig forstummer. I det nye Aarh. er Forstaaelsen for Filosofiens Diskussion af de rel. Problemer ogsaa, paa Grund af dens strængt videnskabelige Karakter, væsentlig indskrænket til de videnskabeligt dannede Lag.

Som nævnt uddanner sig i Slutn. af 18. Aarh., under Indflydelsen fra Kant, to teol. Skoler, der spiller en Rolle i de første Aartier af 19. Aarh. og som nu selv benævner sig S u p r a n a t u r a l i s t e r og R a t i o n a l i s t e r. Denne »S.« er en væsentlig Fortsættelse af det 18. Aarh.s S., trods den nødv. Hensyntagen til Kant; den hævder Aabenbaringens Nødv. og Overnaturlighed og finder den i Skriften, men i dens Fortolkning af Biblen spores Eftervirkningerne af Neologien. Man har derfor ogsaa betegnet de mindre bibeltro af disse »Revelationister« som Kryptorationalister. De konservative Elementer blandt dem er dog afgjorte Bibelteologer og hævder med Styrke det luth. Skriftprincip. Det gælder saaledes den saakaldte ældre Tübingerskole (f. Eks. E. G. Bengel I, 260 og Steudel IV, 352). I Nordtyskland staar den ædle F. V. Reinhard (III, 735) ikke blot som Bibelteologen, men som Fornyeren af Luthers Minde, og slaar atter til Lyd for Retfærdiggørelseslæren som det centrale i den evang. Krdm. (jfr. hos os Grundtvig i hans Stade som Bibelteolog; han hædrer som saadan netop Reinhards Minde). Denne S. danner Overgangen til den fornyede luth. Repristinationsteologi. Kirkeligt tilkommer der den større Betydning end teologisk. — Overfor denne Skole staar R a t i o n a l i s t e r n e (jfr. III, 696), der altsaa ogsaa er Forsvarere for Aabenbaringen og Skriften og derfor kræver deres Ret til Plads indenfor den evang. K. og specielt den luth.; (Henvisning til Luthers Wormserprincip: Kravet om Bevis af Skrift og klare Grunde), skønt de væsentlig er Fortsættere af de radikale Neologer uden at have deres kirkelige Eksistensberettigelse. Neologerne stod som en udtyndet Krdms Forsvarere under et stort Frafald og med bestemt Afvisning af Fornuftrel.ens Tilstrækkelighed; Rationalisterne staar som Hævdere af Fornuftrel. paa en Tid, da Menigheden søger tilbage til K.n og længes efter positiv Krdm. Dog maa hævdes, at den konsekvente Rationalisme er Undtagelse. Efter den har Gud k u n aabenbaret sig paa fornuftig og naturlig Vis. Jesus var et Mske; Aabenbaringen var en Genvej for Fornuftreligionen, og Skriften fremkom under providentiel Styrelse fra Guds Side som et Udtryk for den hl. og fornuftige Lov, som Samvittigheden ogsaa belærer os om. En Teolog som H. Ph. K. Henke (II, 396) opstiller en bestemt Forskel mellem Urkrdmmen som »Kristi Rel.« og den afledede Rel. om Kristus. Men som dogmatisk Normaludtryk for den, siden med Haan benævnede »Vulgærrationalisme«, staar Wegscheiders (s. d.) »Institutiones«, 1815, der dog hævder, at Kristus ikke var *sine numine* (uden guddom. Væsen) og var ophøjet over den alm. mskl. Viden. Dette var det hyppigste, og tillige Hævdelsen af, at Krdm. betyder en virkelig Forløsning; men et broget Farvespil af Overgangsstandpunkter findes overhovedet imellem Rationalismen og

S.n (Selvbetegnelser: supranatural Rationalisme, rational S.). Navnlig paa Skriftfortolkningens Omraade har Skolen efterladt sig et daarligt Navn paa Gr. af dens Omforklaringer i Fornuftens Navn (jfr. H. E. G. Paulus III, 505), men for mange betyder Kravet om, at Skriftfortolkningen skal ske »fornuftigt«, atter kun, at den skal ske forudsætningsløst efter histor.-filol. Principer (jfr. hos os Udtalelserne i Bispernes Fælles-Encyklika 1817). — Rationalismens Overvindelse i 19. Aarh. sker under Samvirken af en Række forskellige Faktorer; teologisk navnlig ved den Fornyelse, som sker gennem Schleiermacher samt ved Repristinationsteologiens Fordybelse i den gl. Lutherdom; kirkeligt under de mange forskellige Former for Vækkelse, som opstaar dels paa Lægfolkets egen Grund, dels gennem Gejstliges Virken; men for mange af Rationalisterne sker Udviklingen til et bibeltroende Standpunkt ganske jævnt i Aarhundredets første Aartier gennem Fordybelsen i »det evang.-kristelige« i Skriften: N. T.s Kristusbillede viser sig da for stærkt til at fastholde de kunstige Omfortolkninger, og Trangen til en Frelser overvinder Fornuftvivlene. (Overton & Relton, The English Church from the Accession of George I to the End of the 18. Century, 1906; C. F. Stäudlin, Gesch. des Rationalismus und Supernaturalismus, 1826; E. Troeltsch, Vernunft und Offenbarung bei J. Gerhard und Melanchthon, 1891; G. Frank, Gesch. der prot. Theologie III, 1875; A. Tholuck, Gesch. des Rationalismus I, 1865; O. Kirn i Real.-Encycl.[3] XVI, 1905, S. 447 f; Zscharnack, Lessing u. Semler, 1905; C. Brun, Rationalismen, 1891). *J. O. A.*

Supremati, Overhøjhed, specielt brugt om Overhøjheden over K.n. Ved Ref.en overgik denne, der hidtil tilkom Paven, paa luth. Grund som »Summepiskopat« (se Biskop I, 329 b, Statsk. IV, 325 f. og Superintendent IV, 401) til Fyrsterne, hvilket gav Anl. til Statsmagtens Indblanding ogsaa i K.ns indre Forhold, skønt den luth. K. hævder, at K.ns egtl. »Hoved« er Kristus. Den ref. Kirke har absolut forkastet, at K.n kan have noget synligt Hoved og har ved sin Forfatning sørget for K.ns Uafhængighed af Staten. — I England (jfr. Anglikansk K. I, 91) gjorde Henry VIII (II, 397) Krav paa at arve Pavens Stilling som K.ns »Hoved«, og 3. Nov. 1534 vedtog det engelske Parlament **S.-Akten**, der fuldt løsrev K.n fra Rom og indrømmer Kongen S.et. Siden opgav Kongemagtens Indehaver den mange forargende Titel som »K.ns Hoved«, og Dronning Elisabeth kaldte sig derfor *supreme governor*, men S.-Akten af 1559 stadfæster det kgl. Supremati og en S.-Ed afkrævedes alle Indehavere af gejstlige (og verdslige) Embeder. Efter Reaktionen krævede Stuarterne paany S.-Eden, og indtil 1791 aflagdes den af enhver Englænder, der havde et offentligt Embede eller Sæde i Parlamentet. Reelt har det dog ikke betydet en Krænkelse af K.ns indre Selvstændighed (se Statskirke). Da Katolikerne 1829 blev emanciperet i England, forkastedes endnu Pavens Ret til S. over de engelske Katoliker. Og da Pius IX 1850 som reel Indehaver af S.et i den kat. K., genoprettede det kat. Hierarki i England, gennemførtes som Protest 1851 en »Ecclesiastical Titles Act« i Parlamentet, men denne Titel-Lov forblev et dødt Bogstav, og 1871 fik Gladstone Loven ophævet. *J. O. A.*

Sur. 1) S. (Shur), et Punkt ved Ægyptens N. Ø.-Grænse, og den derved beliggende Ørkenstrækning (1 Mos. 16, 7; 20, 1; 25, 18; 2 Mos. 15, 22; jfr. 1 Sam. 15, 7; 27, 8). Navnet skyldes rimeligvis den derværende Fæstningsmur mod Arabernes Indfald (shur = Mur), det ægypt. Taru (Tor). — 2) Midianitisk Konge, dræbt i Blodbadet paa Midianiterne (4 Mos. 31, 8; Bemærkningen om Vasalforholdet til Sihon i Josva 13, 21 er tvivlsom); hans Datter var hin Kosbi i 4 Mos. 25, 15. — 3) Gibeonitisk Familie i Jerusalem (1 Krøn. 8, 30; 9, 36). — Nr. 2 og 3 er lydforskellige fra Nr. 1. — 4) En By ved Palæstinas Kyst kaldes i Judit 2, 28 [16] S. (efter en anden Læsemaade Tur); der menes maaske Dor, S. for Akko. *L. G.*

Sura, se Koranen (II, 839).

Surdejg, Dejg af Kornmel ell. andre Stoffer, som ved at henstaa har modtaget sur Gæring, og som tilsættes Brøddejg for at bringe den i Gæring og gøre Brødet mere fordøjeligt, saaledes at de Stoffer, der er anvendte til Brødet, i fuldt Maal kommer Ernæringen til Gode. S. var tidlig i Brug hos Israeliterne, som man ser af G. T.; men man havde ogsaa Brød, hvortil S. ikke var anvendt; saaledes naar Brød skulde bages hurtigt (1 Mos. 19, 3; Dom. 6, 19; 1 Sam. 28, 24), eller naar Talen var om Paaskebrød (2 Mos. 12, 8 ff.; 13, 3 ff.) eller Brød til Spiseofre (2 Mos. 29, 2; 3 Mos. 2, 11; 4 Mos. 6, 15 f., smlgn. Amos 4, 5). Da S. meget hurtig gaar i Forraadnelse og virker smittende paa Stoffer, hvormed den er kommet i Berøring, antages den for noget særlig urent, som Israeliterne under Paaskefesten ikke engang maatte have i deres Huse (2 Mos. 12, 19; 13, 7). S. tillavedes af Most o. lign. Ogsaa hos andre Folk betragtedes S. som noget urent. I N. T. forekommer S. oftere som Billede, idet en ringe Masses gennemtrængende Kraft fremhæves. Det anvendes saavel af Jesus selv (Mt. 13, 33; Lk. 13, 21) som af Paulus (1 Kor. 5, 6 ff.; Gal. 5, 9). *V. S.*

Suriel, levitisk Øverste (4 Mos. 3, 35).

Surinam, se Amerika (I, 70 b) og Guyana (II, 283; her galt stavet Guayana).

Surisaddai (S.shaddai), simeonitisk Øverste (4 Mos. 1, 6; 2, 12; osv.).

Surius, Laurentius, Konvertit, f. 1522 i Lübeck, Søn af en luthersk Guldsmed, studerede i Frankfurt a. d. O. og Köln, hvor han, paavirket af Canisius (I, 468), gik over til Katolicismen og indtraadte i Chartreuserordenen. Paa Grund af Luthers: »De servo arbitrio« (III, 107) beskyldte han Ref.en for at stamme fra Muhammedanismen. Hovedværk: Vitæ Sanctorum, Köln 1569 ff. D. 1578. *N. M. P.*

Sursum corda, »Hjærterne opad«, se Gudstjeneste (II, 294 a) og Præfation (III, 628).

Susa (i Hebr. og i Kileskriften: Susan) nu Sus, i S. V.-Persien, i gl. Tid Elams Hovedstad, senere de persiske Kongers Vinterresidens, fra den Tid omtalt i bibl. Skrifter (Dan. 8, 2; Neh. 1, 1; Ester 1, 2. 5; 3, 15). Mægtige Ruinhøje af det gl. S. er udgravede af Englænderne og Franskmændene; de sidstnævnte fandt i 1902 den sorte Stenblok med

Hammurabis Love, som Elamiterne havde slæbt fra Babylon til S. (nu i Louvre). S.s Ruiner ligger ved Shapur, en Biflod til Choaspes, der flyder i V., og som ogsaa optager Ulai (Ø. for Susa); ved denne sidste stod Slaget, da Asurbanipal o. 647 f. Kr. erobrede S. I Tronhallen »apadâna« paa Paladshøjen med omgivende Park er vel genfundet den i Ester 1, 5 f. (7, 7 f.) omtalte Festplads med Søjlehal (bitân). *L. G.*

Susanna. 1) En skøn og gudfrygtig Kvinde, gift med Jojakim (Joakim), en rig og anset Mand blandt Jøderne i Babylon; hendes Historie danner et af Tillægene til Danielsbogen, da den forherliger Daniels Visdom. S. blev, medens hun vilde bade i sin Have, beluret af 2 jødiske Ældste, som overfaldt hende i usædelig Hensigt. Da deres Forbrydelse ikke lykkedes, anklagede de hende for Retten for Ægteskabsbrud, og hun dømtes til Døden (3 Mos. 20, 10). Men Daniel, dengang endnu ganske ung, gennemskuede de to Ældstes Nederdrægtighed, traadte til og fik under Forhør af dem deres Vidneudsagns Falskhed blottet, hvorefter det nu blev dem, der førtes til Døden. Saaledes reddedes uskyldigt Blod, og Daniel blev stor for Folket fra hin Dag. — Theodotions noget udvidede Recension af den opr. LXX-Tekst (begge gr.) er blevet den alm. Tekst og gaaet over i Vulgata og de vesterl. Overs.r Den ældre LXX er bevaret i et enkelt gr. Haandskrift (og i Overs. i et syr.). Hos Theodotion staar S.s Historie forrest i Danielsbogen, men den ældre Tekst og Vulg. har den blandt Slutningstillægene. Adskillige er nu tilbøjelige til at antage en aram. Original. De gr. Ordspil med Trænavnene i V. 54. 55 og 58. 59 modbeviser ikke dette; de kan skyldes en friere Gengivelse (2 syr. Overs.r har andre Trænavne). Luther har fjærnet de apokryfe Tillæg fra Danielsbogen og stillet dem paa en mere underordnet Plads. — Hvor megen hist. Kærne der er i Fortællingen, er vanskeligt at bestemme. Tidsbilledet af Jødernes Tilstand i Babylon (rolige Bosiddelsesforhold, Magt til at udføre Dødsdom) passer aabenbart ikke til Daniels Ungdomstid. Men der har jo nok været fortalt Træk af Daniels Visdom udover det, den egtl. Danielsbog beretter, og hans berømte Navn kan ogsaa i Tidens Løb være hæftet til et gængs Fortællingsstof. I sidste Henseende kan tænkes paa de 2 utugtige Profeter i Babylon, Ahab og Sidkija, i Jer. 29, 21—23 (jfr. S.s Hist. V. 52 og 57), som Talmud og Midrash siden har meget at fortælle om. Den unge Salomos vise Dom i 1 Kong. 3, 16 f. kan saa have virket ind paa en Kombination med Daniels Navn. — 2) En af Jesu Rejseledsagersker, der deltog i hans og hans Apostles Forplejning (Lk. 8, 3). *L. G.*

Susi, en Mand af Manasse Stamme (4 Mos. 13, 11).

Susiter (Zuziter), et forhistorisk Folk i Ham i Østjordanlandet (1 Mos. 14, 5), i det senere Ammon. Kaldes i 5 Mos. 2, 20 Samsummiter (Savseviter?).

Suso, se Seuse (S. 164).

Suso-Mission. Miss. blandt Suso-Stammerne i fransk Guinea begyndte 1798 fra England. *Church Miss. Soc.* overtog 1804—18 Arbejdet, og 1816 begyndte en eng. Missionær at oversætte Stykker af Mt.-Evang. paa Susosproget; men paa Gr. af det yderst farlige Klima og Slavehandlernes Indgreb opgaves Miss.en. I 1851 blev den atter optaget fra Vestindien (i Tilslutning til *S. P. G.*). En Neger-Seminarist Duport virkede bl. andre med Troskab i denne Miss. og oversatte 1877 Mt.-, Mk.- og Joh.-Evang. 1888 oversatte endelig Doughlin hele N. T. paa Susosproget. I 1892 blev Miss.en sat under Tilsyn af den anglik. Biskop i Sierra Leone.

Suspensio, det over Altret hængende Sakramentgemme (se I, 63 a og Pyxis III, 668).

Suspension, foreløbig Ophævelse af en Gejstligs Ret til at fungere som Embedsmand, begrundet ved Sygdom eller en alvorlig Forsyndelse fra hans Side, og i saa Fald i Reglen et Forvarsel om hans Afsættelse, eller at K.styrelsen indleder Retssag mod ham. I den kat. K. bruges S. paa en vis Tid som disciplinært Tugtemiddel under flere Former: *suspensio ab ordine* ophæver Retten til Sakramentforvaltning, *s. ab officio* Retten til al Embedsvirksomhed, *s. a beneficio* Retten til Embedsindtægterne. S.en kan ogsaa indskrænke sig til særlige Embedsrettigheder eller til Beslaglæggelse af visse Indtægter. Retten til S. har efter kanonisk Ret Bispen, men overfor denne udøver Provinssynoden eller Paven Retten. I nyere Tid griber undertiden Statsmagten ind i den frie, biskoppelige S.s-Ret. *J. O. A.*

Sutane *(subtana)*, se Præsteklæder (III, 638 a).

Sutel, Johann, luth. Teolog og Göttingens Reformator, f. 1504, d. 1575, stammede fra Hessen. 1530 blev han den første evang. Præst i Göttingen, og det lykkedes ham at føre Ref.ens Sag sejrrigt igennem baade dèr og senere i den frie Rigsstad Schweinfurt. Baade i Göttingen og i Schweinfurt havde han dog mange Vanskeligheder og Prøvelser. 1555 blev han kaldt til Northeim, og her henlevede han under fredeligere Forhold Resten af sit Liv. *A. Th. J.*

Sutelah. 1) Efraimitisk Slægtsøverste og Slægt (4 Mos. 26, 35 f.; 1 Krøn. 7, 20). — 2) En yngre S. i samme Slægt (1 Krøn. 7, 21).

Sutri (det gl. etruskiske Sutrium), lille By i den ital. Provins Roma mellem Viterbo og Rom. Om Synoden 20. Dec. 1046 i S., hvor Henrik III greb kraftig ind i K.ns Forhold og fik den simonistiske Pave afsat, se Gregor VI (II, 257 a).

Suttner, Bertha von, f. 9. Juni 1843 i Prag, Datter af østrigsk Feltmarskal Grev Kinsky, ægtede 1876 imod sine Forældres Vilje Friherre von S., med hvem hun flygtede til Kaukasus og levede flere Aar i Tiflis, han som Bygningsingeniør, hun som Lærerinde i Sprog og Musik, medens de tillige begge optraadte som Forfattere, hun af Romaner og Noveller. Stor Opsigt gjorde en Roman i 2 Bd., udkommet i mange Udg.r og Overs.r: »Die Waffen nieder« (1889), hvor hun med stor personlig Kraft, støttet paa Oplevelser mere end paa videnskabelige Grunde, begyndte et Felttog imod Krigen selv, fortsat ved et Maanedsskrift af samme Navn, som hun udgav i Wien, hvis Fredsliga hun stiftede og stod i Spidsen for. For sine Fortjenester af Fredssagen fik hun den sv. Nobelpræmie. D. 1914. Hendes samlede Skrifter udkom 1908 og hendes Memoirer 1909. *N. D.*

Suurpää, Laurentius, Biskop i Åbo, Søn af Borgmesteren i Åbo, Michael S., blev Magister i Paris o. 1474, Kannik og fra 1489 Domprovst i Åbo og valgtes enstemmig til Biskop efter Magnus III 1500; d. 1506. Udover hans Virksomhed for at dele store Sogne i det indre Finland og for at bygge Kirker og Præsteboliger, samt nogle polit. Hverv er meget lidet kendt om hans Episkopat. (Juusten, Chron. episc. Finl., udg. af H. G. Porthan). *J. G.*

Svane. 1) **Hans S.,** dsk Ærkebiskop, f. 27. Marts 1606 i Horsens, hvor Faderen, Hans Olufsen Riber, var Borgmester; Moderen var Datter af den kgl. Historiograf Hans Svaning, hvis Navn Dattersønnen fik, men forandrede det til Svane. Han blev Student 1626 og kom i Huset hos Jesper Brochmand, som hjalp ham frem. Fra 1628 studerede S. Teol. og Orientalia i Udlandet, især i Franeker, Wittenberg, Leiden og Oxford, hvor han 1633 udnævntes til Prof. i de østerlandske Sprog i Kbhvn, men fik Tilladelse til at rejse til Paris for at studere Arabisk hos den berømte Gabriel Sivnitas. 1635 tiltraadte han Embedet, blev 1646 Prof. og Dr. i Teol., og 1655 valgte Sjællands Provster ham til Biskop. Under Rigsdagen i Kbhvn 1660 udfoldede S. en højst mærkelig polit. Virksomhed, der i væsentlig Grad bidrog til Gennemførelsen af den store Statsomvæltning, hvorved Kongens Haandfæstning kasseredes, medens Arveenevoldsmagten indførtes. Herved vandt S. Kongehusets høje Yndest og opnaaede mange Begunstigelser for sin Person, fik Titel af Ærkebiskop, blev Præses i det akad. Konsistorium, Medlem af Statsraadet og af Højesteret, samt fik store Gaver, bl. a. Svenstrup Hovedgaard og Gods i Sjælland og Svanøe i Norge. Derimod mislykkedes hans Plan om at faa oprettet et særligt Regeringskollegium for de gejstlige Sager, men Gejstlighedens kgl. Privilegier af 24. Juni 1661 var sikkert væsentlig S.s Værk. Adskillige Bestemmelser, der lagde et ret tungt Aag paa Præsterne, har han ikke villet eller kunnet afværge, saaledes Frd. af 27. Apr. 1664, hvorved Præsterne paa Landet gjordes til Opkrævere af den ny, trykkende Konsumtionsskat, noget som maatte gøre dem forhadte af deres Sognefolk og i høj Grad svække deres egentlige Kaldsvirksomhed. Derimod forestillede S. Kongen, at det ikke gik an at fylde det teol. Fakultet med Tyskere, og fik et Par saadanne hjemsendt. Af Skrifter har S. foruden en Række akad. Afh.er udg. en vældig Kommentar i 2 Foliobind til Daniel, samt den saakaldte Svaningske Bibel, en revideret Udg. af H. P. Resens Overs., ved hvilket Arbejde han havde Bistand af Prof. H. H. Resen og Prof. P. P. Vinstrup. D. 26. Juli 1668; endnu Dagen før sin Død havde han siddet i Højesteret. *H. F. R.* — 2) **Ole Henrik S.,** opvakt Lægmand, f. 1740 i Kolsbæk i Nordsjælland, blev Skomagersvend og kom paa en Rejse i Tyskland under herrnhutisk Paavirkning, som han dog senere frigjorde sig for. 1780 rejste han til Svendborg, hvor han blev bekendt med en Snedker R. Klink, i hvis Hus i Kerteminde han siden fra 1814 opholdt sig. Der holdtes her smaa gudelige Forsamlinger. S. optraadte dog ikke selv som Prædikant; men ved sin inderlige og varme Tro paavirkede han mange (saaledes Christen Madsen, jfr. III, 134). D. 1825. *L. K.*

Swane, Hans Jørgen, dsk Biskop, f. i Kbhvn 27. Okt. 1821, Student 1838, cand. theol. 1843, blev efter Ophold i Udlandet 1849 Adjunkt i Sorø og 1857 Spr. for Hjermind-Le-Hjorthede i Viborg Stift, 1868 for Følleslev og Særslev paa Sjælland, 1871 Stiftsprovst og Spr. ved Domkirken i Viborg og Asmild-Tapdrup og 1877 Biskop for Viborg Stift. S. søgte ved flittige Visitatser og et nøje personligt Forhold til Præsterne at forhindre, at Særretningerne fik saaledes Overhaand i Stiftet, at det fælles luth. Præg udslettedes. Han medvirkede til Oprettelsen af et Menighedshus i Viborg og fik oprettet en Forening for forsømte Børns Opdragelse, der støttedes af næsten alle Stiftets Menigheder. Han søgte 1901 sin Afsked og døde 23. Juni 1903. *L. K.*

Svaningske Bibel, se H. Svane og Bibeloversættelse (I, 290 b).

Svantepolk (Svatopluk), Fyrste over Mähren 871—894, kom til Regeringen efter at have taget sin Forgænger og Onkel Ratislav til Fange og udleveret ham til den østfrankiske Konge Ludvig den tyske, af hvem Mähren da var polit. afhængig. Paa denne Afhængighed lykkedes det ogsaa S. at gøre Ende, men for Landets nationale og kirkl. Uafhængighed havde han ikke Sans. I Modsætning til Ratislav, der ved Hjælp af »Slaverapostlen« Methodios havde arbejdet paa at grunde en af Tyskland uafhængig slovensk K. med slavisk Liturgi, modarbejdede S. endog ligefrem Methodios og anklagede ham i Rom. Pave Johannes VIII godkendte imidlertid den slaviske Liturgi og stadfæstede Methodios som Ærkebiskop, men gav ham en af S. foreslaaet Tysker, Wiching, til Suffraganbiskop. Efter Johannes VIII's Død 882 havde Methodios ingen Støtte. S. benyttede sig af alle Midler, selv falske Pavebreve; Methodios lyste Wiching i Band og belagde Landet med Interdikt, men kunde ikke hindre S.s K.politik. Efter at have udvidet sit Rige (Stor-Mähren) til alle Sider, døde S. 894 og overlod det til sine Sønner, under hvem det opløstes og erobredes af Magyarerne. *S. A. B.*

Svantevit, se Vender.

Svanøe, Ole Torjussen (el. Torgersen), anset Haugianer, f. 1781 i Aal i Hallingdal i en velhavende Gaardmandsfamilie, følte tidlig Samvittighedsuro ved verdsligt Liv og vaktes ved Lægprædikanten Gulbrand Væraas; Hauges Komme 1801 til Haftun i Gol bandt ham for stadig til denne Mand. En mislykket Vækkelsesrejse til Lærdal førte ham ud i stærke Anfægtelser, og først i Foraaret 1802 kæmpede han sig frem til Vished om Naaden. Hauge raadede ham ved hans Giftermaal og hjalp ham 1804 ved Købet af den forfaldne Herregaard Svanøe paa Kinn i Søndfjord, hvor S. med stor Dygtighed drev Gaardbrug, Fiskeri, Savværk, Skibsværft, Saltbrænderi; tillige grundede han en Købmandsforretning i Bergen. Han var Stortingsmand baade i 1814 og senere (til 1842); 1821 fik Sølvmedalje for »Borgerdaad«. Hjemmet paa Svanøe fik stor Betydning for Egnens Vækkelse og rel. Liv; det var Samlingsstedet for Haugianerne paa de Kanter. S. foretog ikke længere Rejser som Forkynder,

men hans alvorlige Vidnesbyrd havde mærkelig Evne til at røre og vække. Hele sit Liv hørte han til de indflydelsesrigeste bl. Haugianerne og indsattes i Hauges Testamente som en af de »ældste«. S. har udg. nogle Smaaskrifter. D. 29. Dec. 1859. (Selvbiogr. Medd. i Hauges Skr. »Om rel. Følelser«, 1817; A. C. Bang, Hauge og hans Samtid, 1910 [2]; Heggtveit, Den norske K. i 19. Aarh. I, 199 f.). *J. O. A.*

Swart. 1) **Ericus Nicolai S.**, sv. Biskop (af ældre Forf. forveksles han med en Dr. Ericus Nicolai, ogsaa kaldet E. Swede, der rimeligvis virkede som Lærer ved Uppsala Universitet sidst i 15. Aarh. og forinden havde været Prof., og 1487 Rektor, ved Univ. i Leipzig). S. var Domprovst i Uppsala og blev 1556 Biskop i Strängnäs efter den 1555 afsatte Botvid Suneson. Men da denne efter Gustaf Vasas Død fik Embedet igen, overflyttedes S. 1561 som Biskop til Skara. 25. Jan. 1569 bevidnede han med de øvrige »Rigets Herrer« Sturernes Uskyld. Et Par Aar før sin Død tog han p. Gr. af Alderdomssvaghed Afsked og flyttede til Uppsala, hvor han 22. Aug. 1572 som »Domprovst« undertegnede Uppsala-K.mødets Beslutninger (imidlertid var en anden dengang Sognepr. i Uppsala). D. 8. Okt. 1572. — 2) **Peder S.** (Petrus Andreæ S. eller Niger), sv. Biskop. Hans Slægt, Fødselsaar og Hjemstavn er ukendte; han var Gustaf Vasas Hofprædikant blev Biskop i Westerås og anvendtes fra 1557 af Kongen til hist.-polit. Forf.skab. 1555 var den dske Rimkrønike udkommet paany; dens Skildring af Unionstidens Historie vakte Gustaf Vasas hæftigste Forbitrelse, da han lærte den at kende. 1557 kaldtes S. til Kongen for under dennes Opsigt at affatte et Modskrift. 1558 (3. Dec.) udkom saa i Stockh. »Någer sycker aff then danske Cröneke . . . Teslikest the Swenskes rätferdelige och oumgångelige genswar«, der i daarlige Vers lader Hadet til de danske træde utilsløret frem. Videre paabegyndte S. sin berømte Gustaf I's Krønike, der dog kun gaar til 1533. Den antages at være afsluttet i Dec. 1561 og væsentlig udarbejdet efter Kongens Død, hvilket ikke udelukker, at Grundsynet og adskilligt Stof stammer direkte fra Kongen, selv om den ingenlunde i alle Enkeltheder er inspireret af ham. Værket indtager en Særstilling inden for 16. Aarh.s literære Produktion ved Forf.s Fremstillingsevne, gode Humør, livlige Sprog og Rigdom paa Anekdoter, der har brændt sig ind i Eftertidens Erindring (saal. de berømte Fortællinger om Gustaf Eriksson [Vasa] og Søren Norby, om Gendøberuvæsenet i Stockholm 1524, om de ulykkelige Prælater Mester Knud og Peder Sunnanväder, om Hans Brask og Joh. Magni, om »Daljunkeren« og Mester Jørans Æventyr i Helsingland og navnlig Skildringen af Rigsdagen i Westerås 1527). Eftertiden har øst rigelig af den, og denne Historieskrivning bidrog ogsaa rigelig til det Nationalhad til Danmark, der siden gav sig Udslag i Syvaarskrigen. Værket udgaves først 1870 af E. Klemming, derpaa 1912, med Indledn. og Ordforklaring af Nils Edén. S. døde 1562 og begravedes 5. Okt. i Westerås (jfr. Gravstenen og Muncktell, Westerås Stifts Herdaminne I, 20; H. Lundström i »Skisser och Kritiker«, 1903). *H. L.*

Svartebogen, det norske Navn for »Cyprianus« (en Trolddomsbog). De i Norge foreliggende ældre »Svartebøger« gaar tilbage til en dsk Cyprianus fra o. 1600 som Urkilde, men i 1719 er udarbejdet en »Cyprianus' Frikonst«, der har optaget hjemlige Hekseformularer efter mundtlig norsk Tradition, og bevarede Dødreskrifter af denne S. er interessante ved de Bidrag, de giver til Kendskab til gl. nordisk og germansk Hedenskab (jfr. A. C. Bang, K.hist. Smaastykker, 1890, S. 336 f.). Om »Troldmanden« Cyprianus fra Antiokia se I, 572. *J. O. A.*

Svartsjö, sv. Chartreuserkloster. *O.* 1491 fik Ordenen af Sten Sture d. æ. Lov at stifte et Kloster i Sverige. Munkene slog sig først ned paa Svartsjöland i Mälaren (tidligere »Färingö«), medens Mariefred-Kloster byggedes. De beholdt dog S. efter at være flyttet til Mariefred, og da dette Kloster inddroges, vendte de tilbage til S.; allerede 1545 havde dog S. længe staaet tomt. *D. F.*

Svave, Peder, Diplomat, f. 1496 i Stolpe i Pommern af adelig Slægt, blev som yngre Søn bestemt til gejstlig Stand. Hans udmærkede Evner uddannedes ved flere Universiteter; o. 1519 kom han til Wittenberg og sluttede sig nøje til Reformatorerne. 1521 fulgte han Luther til Rigsdagen i Worms. Da Luther interneredes paa Wartburg, vendte S. tilbage til Pommern, hvor han virkede for Ref. Efter en kortere Virksomhed ved Univ. i Greifswald (fra 1523) indkaldtes han (senest 1526) til Danmark som Lærer for Frederik I's Søn Hans. Gennem mange Aar benyttedes S. i vigtige diplomatiske Sendelser til Udlandet; 1541 afsluttede S. Forbundet med Frankrig, og 1544 deltog han i Forhandl. i Speier, der førte til Danmarks endelige Fred med Kejseren. To Gange (1530—31 og 1543) beklædte han Rektorværdigheden ved Kbhvns Univ., skønt han ikke var Prof. 1540 fik S. Gjorslev Gods som Gave af Kongen, og optoges 1548 i Rigsraadet. D. 16. Marts 1552. *H. F. R.*

Svebelius, Olof, sv. Ærkebisp, f. 1. Jan. 1624, blev 1638 Stud. i Uppsala, derpaa i Königsberg, 1649 Magister i Uppsala, var 1651—56 paa Rejser i Tyskland, Nederland, England og Frankrig som Hovmester for to Grever Gyllenstierna, blev 1656 Rektor i Kalmar, 1658 teol. Lektor og Slotspræst ssteds., 1663 Spr. i sit Fødesogn Ljungby, en Stilling han skattede saa højt, at han afslog et teol. Professorat i Lund, 1668 Hofprædikant i Stockholm, 1671 Overhofprædikant og kgl. Konfessionarius, 1675 Dr. theol., 1678 Biskop i Linköping og 1681 Ærkebiskop i Uppsala. Som saadan var han Præstestandens Leder paa Rigsdagen og spillede en fremtrædende Rolle i det polit. Liv. D. 29. Juni 1700. S. var en mild, ærværdig Personlighed, meget nidkær i sit Kald. Han nød i særlig Grad Karl XI's Tillid (han havde forberedt denne som Prins til Konfirmationen), hvad der gav ham stor Indflydelse paa K.ns Anliggender. Under hans Medvirken udarbejdedes K.-Loven af 1686, K.-Haandbogen af 1693 og Psalmebogen af 1695. Næsten samtidig opkom Striden om Spegels Katekismeudkast, der modtoges højst ugunstigt og forkastedes af Kongen. S. fik nu overdraget, støttet til Betænkninger fra Domkapitlerne over Forslaget, at forfatte en

Katekisme, som »til Opnaaelse af en ret Uniformitet overalt i Riget kunde praktiseres og bruges ved Ungdommens Prøvelse og ellers«. Saaledes fremkom «Enfoldig förklaring öfver Dr. Martin Luthers lilla Cateches, ställd genom frågor och svar«. Godkendt af Præsteskabet udgaves den 1689 som Norm for Religionsundervisningen over hele Riget og brugtes til 1810, da Lindbloms Bearbejdelse antoges. S.s øvrige Skrifter bestaar af Prædikener og Disputatser. *D. F.*

Sveber, en gl. germansk Folkestamme, hvis Hjemstavn var Egnene omkring Nedre-Elben. Ifølge Cæsar (»om Gallerkrigen«) og Tacitus (»Germanien«, paa Dsk. ved Lefolii, 1901—02, S. 154 f.) var S.ne i 1. Aarh. før Kr. et Folkeforbund, der omfattede mange Stammer (Semnoner, Markomanner o. m. a.) og under Høvdingen Ariovist var i stærk Fremvækst imod S. og V., da Cæsars overlegne Krigskunst standsede deres Fremrykken i det blodige Slag nær Basel (59 f. Kr.). Til Gengæld satte S.nes østlige Fortrop sig Aaret efter fast i Böhmen, hvor S.fyrsten Marbod (9—2 f. Kr.) stiftede et storsvebisk Rige, det første Tilløb til en tysk Stormagt, der dog snart efter opløstes (o. 19 e. Kr.). I Beg. af 5. Aarh. fik S.ne Betydning i K.hist.n, idet en Del af dem sammen med Vandalerne drog til den spanske Halvø, hvor de indtog Gallæcien og lagde Grunden til det senere Portugal. Her gik deres Konge Rechiar (448—57) over til den rom.-kat. Krdm., men kun af polit. Grunde, hvorfor heller ikke hans Efterfølger Remismund betænkte sig paa af lignende Grund at gaa over til Arianismen. Under Kong Chararich (550—59) virkede blandt S.ne i Gallæcien Martin af Braga (III, 188), og med ham sejrede den rom.-kat. Krdm. blandt S.ne. Udgangspunktet for Arbejdet var Klostret Dumio (ved Braga), der blev det første Bispesæde med Martin som Biskop. I de nærmest følgende Aar (560—70) deltes Landet i 2 K.-Provinser, en sydlig med Braga, en nordlig med Luco som Metropolitsæde, tilsammen med 13 Bispedømmer. O. 585 bukkede S.ne imidlertid under for den arianske Vestgoterkonge Leovigild, der synes at have ført en Del S. tilbage til Arianismen. Derefter gik S.ne op i Goterne og romaniseredes (jfr. Spanien IV, 291). I SV.-Tyskland lever S. som Svaberne (Schwaben). (F. Görres, Beiträge zur span. K.geschichte des 6. Jahrh.s, i »Zeitschr. f. wiss. Theol.« 28, 1885, S. 319 f., og samme, ssteds 36, 2, 1893, S. 542 f.). *S. A. B.*

Svedberg, Jesper, sv. Biskop og Ps.digter, f. 28. Aug. 1653, d. 26. Juli 1735, nedstammede fra en gl. Bjærgmandsslægt i Dalarne. Efter 3 Aars Ophold i Uppsala, tilbragte S. 5 Aar i Lund, hvor han dyrkede Filos., særlig Retsfilos. under Pufendorf (III, 663) samt Oldtidssprogene. 1674 begyndte han i Uppsala paa Teol. og udviklede sig til en moderat Ortodoks. Praktisk Krdm. var for S. Hovedsagen, »Hjærtetro, ikke Hjærnetro« (S.s »stortro«). Særlig betegnende for ham var en fast Overbevisning om Aandeverdenens »immediate« Indgriben i vort Liv (Englene spiller særlig Rolle i S.s Ps.r). En længere Udenlandsrejse (1684—85) tjente ligeledes mest praktiske Formaal (i England beundrede han Fattigplejen og den anglik. K.s Konfirmationspraksis, i Frankrig den udviklede Barmhjærtighedsvirksomhed). I Tyskland forbigik han Ortodoksiens Hovedsæder, Jena og Wittenberg, og søgte straks til Frankfurt a. M., hvis berømte Skolevæsen gav Impulser til den sv. Skoleordning af 1693. Ved sin Hjemkomst blev S. Hofprædikant og erfarede snart sin Stillings Vanskelighed. Trods djærv Paatale af Hoflivets Brøst stod S. sig dog godt med Karl XI, der 1690 gjorde ham til Spr. i Vingåker og 1692, mod S.s eget Ønske, til teol. Prof. i Uppsala. Da var S. allerede i Færd med en Revision af de kirkl. Bøger. Han var drivende Kraft i Bibelkommissionen af 1691, og hans Princip: tro Gengivelse af Grundteksten under Benyttelse af de saak. *observationes Strengnenses* billigedes af Kongen. Uheldige Omstændigheder gjorde dog, at Arbejdets Resultat, Karl XII's Bibel (1703), næppe blev mere end en meget overfladisk Revision af Kirke-Biblen af 1618. S.s egtl. Livsværk blev Ps.bogsarbejdet. Det forældede Sprog og den daarlige Versbygning i »Uppsala-Ps.bogen« af 1645, der var autoriseret ved K.loven af 1686, gjorde en Revision nødvendig. Ved Arbejdet herpaa var S. nærmest konservativ og rørte saa lidt som muligt ved de mest kendte og brugte Ps.r. I den 1692 nedsatte Kommission (Benzelius, S. og I. Kolmodin) gjorde S. absolut Hovedarbejdet. Et rigt Materiale forelaa fra Ps.digtere som Spegel, Arrhenius og Ollon. Efter 1 Aars Forløb var Forslaget færdigt til at bedømmes af Ærkebispen og det teol. Fakultet i Uppsala; det godkendtes næsten uforandret. Paa S.s Begæring henskødes dog Sagen til Præstestanden paa Rigsdagen 1693; han anede Kritik (»Jeg kender *fratres*«), men Forslaget tiltraadtes imidlertid med uvæsentlige Ændringer. 1694 forelaa Ps.bogen trykt, og nu kom Angrebene. De aabnedes af den stridbare Biskop Carl Carlsson i Westerås (I, 477) og nogle andre Teologer med Beskyldninger for »fel och anstöttligheter« i Læren. Skønt uvillig mod Angrebene paabød Kongen dog en Revision ved Sveriges og Finlands Bisper og Superintendenter. Af de 482 Ps.r (og 4 latinske) udelodes 78, hvoriblandt flere af S.s originale eller bearbejdede Ps.r; nogle nye indsattes, saa at Tallet blev 413. S.s egen Ps.bog inddroges, og den reviderede, der siden gærne kaldes den »gamle« Ps.bog, fik saa kgl. Stadfæstelse 1695. Den bærer dog ogsaa med Rette Navnet »den svedbergske Ps.bog«. Som Ps.digter var S. mindre oprindelig, mindre poetisk begavet end Spegel, men med samme klare Blik for Menighedens Behov. At fastslaa alle de af S. selv forf. Ps.r er ugørligt, hans egne Udtalelser er usikre; men sikkert er det, at fra hans Haand stammer Perler som Nr. 99, 271, 342 og fremfor alle sidste Vers af Nr. 500. Værdien af hans Ps.bog ses da ogsaa deraf, at 200 Ps.r fra den gik over i den Wallin'ske Ps.bog. 1702 blev S. Biskop i Skara og stræbte her særlig at højne Præsteuddannelsen og reformere Skolevæsenet med sv. Sprog som Hovedfag. (S.s egenhændige Levnetsbeskrivelse; H. Tottie, J. S.s lif och verksamhet, 1885—86). *H. Wj.*

Svededug. Om de saakaldte Kristi S.e se Kristusbilleder (II, 866) og Veronika. Om den S. (*sudarium*, Manipel), der hører til de liturgiske Præsteklæder, se III, 638 b.

Swedenborg, Emanuel, sv. Naturforsker, Mystiker, f. 29. Jan. 1688 i Stockholm, var Søn af Præsten (siden Biskop) Jesper Svedberg (s. d.); Faderen førte tidlig den begavede og vel ogsaa for mystisk Religiøsitet patologisk prædisponerede Søn ind i deistisk-etiske Tankegange. Ved 11 Aars Alderen blev den unge Svedberg Student i Uppsala, hvor han boede hos Svogeren Erik Benzelius d. yngre (I, 263). Cartesius' Filos. og Naturvidenskaberne tog særlig hans Interesse fangen. Under et Aars Ophold i Brunnsbo hos Faderen kastede han sig mest over lat. Digtning, Matematik, Musik og Arkæol. I Efteraaret 1710 rejste han til England, hvor han i 2 Aar uddannede sig i Matematik og Astronomi hos Newton, Flamsteed og Halley; allerede her viste hans Genialitet sig i Idéer, som først langt senere Slægter har erkendt Rigtigheden af. Ogsaa omhyggelig Uddannelse i forsk. Haandværk optog ham ligesom engelsk Poesi, Filos., Bibelforskning og Politik. Efter et Ophold i Nederland sysselsatte han sig i Paris med Mekanik og praktiske Opfindelser (ved sin Hjemkomst gjorde han Rede for 14 Opfindelser, hvoriblandt en Undervandsbaad, en Flyvemaskine, en Dampmaskine, en ny Slusekonstruktion osv.). Paa Hjemrejsen lærte han Leibniz og Wolff at kende, og sidstnævntes Forsøg paa at lægge de matematiske Love til Grund for Filosofiens Lære om Tilværelsen paavirkede ham. S. hjemkom 1715 efter en æventyrlig Overfart fra Stralsund i aaben Baad, og begyndte nu Udg. af »Dædalus Hyperboreus«, Sveriges første naturvidensk. Tidsskrift (6 Hefter 1716—18). Hans Forbindelse med Kristoffer Polheim, Karl XII's Altbetroede, »Sveriges Arkimedes«, og gennem ham med Kongen, der stærkt interesserede sig for hans geniale Projekter, syntes at skulle aabne ham en glimrende Fremtid. S. planlagde Götakanalen mellem Göteborg og Stockholm og paabegyndte dens Slusekonstruktioner samt medvirkede ved Karlkronas Dokbygning, ved Saltkogerier paa Vestkysten osv. Samtidig forfattede han den første, selvstændige, sv. Algebra (»Regelkonsten«), opstillede et Decimalsystem for Mønt og Maal, drev kemiske og anatomiske Studier, skrev om naturfilos. og kosmologiske Problemer, konstruerede en ny Varmeovn, planlagde et Kompagni til sv. Jærneksport m. m. Karl XII's Død blev et haardt Slag for S.s Fremtidsplaner, og en alvorlig Kærlighedssorg (til Polheims unge Datter Emerentia) viede ham til livsvarigt Cølibat. Han ofrer nu 15 Aars Arbejde paa »Bergskollegiet«, i hvilket han var blevet Assessor, men har samtidig erhvervet sig en Førsterangsplads i Naturvidenskabens Historie ved sine Forskninger (epokegørende Teori om Skandinaviens geologiske Tilblivelseshistorie, grundlæggende Bidrag til Krystallografien, Tanker om elektrisk Udstraalning). Denne intensive Forskningstid afsluttedes 1721—22 ved en Rejse til Holland og Tyskland, under hvilken han udgav »Prodromus principiorum rerum naturalium« (1721) og »Miscellanea observata« (1722), der vidner om, at S.'s Naturforskning stadig intimere fore nes med hans paa Cartesius, Newton og Wolff byggede Naturfilos. I 12 Aar udgav S. derefter intet af Betydning. Ved Siden af Embedsarbejdet optog Rigsdagsvirksomhed ham (da Biskop Svedbergs Børn blev adlet 1719, fik S. som Hovedet for Slægten »Swedenborg« Sæde i Adelstanden); i velskrevne »Memorialer« fremsatte han her nationaløkonom. og sociale Fremtidstanker. — Men nu optog de rel. Spørgsmaal ham stadig mere og mere. Under Striden om Pietisme og Dippelianisme paavirkedes S. af Dippels (I, 646) Kritik af Treenighedslæren og hans allegoriske Skriftfortolkning. Ogsaa Herrnhutismen satte Præg paa hans Anskuelser. Hovedformaalet for ham blev dog at finde en rationel Forstaaelse af Forbindelsen mellem det uendelige og det endelige. — Kæmpeværket »Opera philosophica et mineralia« (1734) viste atter hans ejendommelige Genialitet som Naturforsker; her fremsatte S. den Hypotese om vort Solsystems Opstaaen fra en Nebulose, som gennem Bouffon har givet Kant og Laplace Grundlaget for deres berømte Teori; her ogsaa de fundamentale Undersøgelser om Jærn og Kobber, der allerede i Samtiden bragte S. europæisk Ry; videre forenede han det antike Atombegreb, som Gassendi (II, 171) havde genoptaget, med Descartes' Bevægelsesteori, og konstruerede Verdensaltets Tilblivelse mekanisk-geometrisk ved sin ejendommelige Lære om Spiralbevægelse. — S. haabede nu ved videregaaende Forskninger i den organiske Natur at kunne finde en rationel Forbindelse mellem Naturens og Aandens Verden. Allerede det lille Skrift »Om det uendelige« (1734) viser, at de metafysiske og psykologiske Spørgsmaal er blevet de beherskende for ham. Hans rel. Formaal lyser ogsaa gennem hans Svar til »Videnskabsakademiet« (af 1739), da han paa Linnés, hans Frændes, Forslag valgtes til Medlem 1741. — 1736—45 var han atter i Udlandet (Italien, Nederland, men særlig i England), drev Studier i Botanik og Zoologi (nye Idéer om Embryologien), Anatomi og Fysiologi. 1740—41 udkom i Amsterdam hans »Oeconomia regni animalis«, og efter yderligere 5 Aars Arbejde forelaa i Trykken 3 Dele af hans ikke mindre storslaaede »Regnum animale«. Resten har længe ligget utrykt og forglemt. Disse Værker viser Højdepunktet af S.s naturvidenskabelige Geni. Sjælsvirksomheden, baade den sensoriske og motoriske, bestemmer han her som udgaaende fra Hjærnebarken; Nervesystemet formidler Forbindelsen med Legemet; Hjærnebarkens motoriske Centrum deles atter i forsk. Grupper for visse Dele af Legemet (en Lokationslære, som først vore Dages Videnskab har stadfæstet). Men hans Bestræbelse for rationelt at fatte Sjælen baade som endelig og uendelig (i dens Forbindelse med Aandeverdenen) strandede. — Spændingen og Overanstrængelsen under stadig Tankefordybelse med Spørgsmaalene om det oversanselige og Aandeverdenens Forhold satte sig nu imidlertid ejendommelige Spor gennem S.s Syner og Drømme (siden 1743). Dagbogsoptegnelser om disse Oplevelser (1744) tyder tillige paa, at et seksuelt Pres paavirkede hans Fantasi, og at han i Jesu udstrakte Haand fandt Redning for sædeligt Fald. Iøvrigt sysselsatte han sig nu ogsaa med allegorisk Fortolkning til G. T. (»Adversaria«) og et Register til forsk. Dele af Biblen (»Index biblicus«) samt studerede Hebr. 1744 opgav han væsentlig sine na-

turvidenskabelige Studier. »De cultu et amore dei« (London 1745), et Værk i romanagtig Form, hvis Poesi man har sat højt, betegner Overgangen til hans nye Forf.virksomhed. Nu løstes hans sjælelige Spænding gennem en Krise, der drev ham ind i Aandeseeriet og det rel. Tankearbejde. *Hj. H.*

I April 1745 oplevede S. i London et afgørende Syn. Efter hans Opgivelse aabenbarede Gud sig for ham i Mskeskikkelse og sagde: »Jeg er Gud Herren, Skaberen og Genløseren; jeg har udvalgt dig til at udtyde for Msker den hl. Skrifts indre og aandelige Mening, og jeg skal diktere dig, hvad du bør skrive«. Samtidig forundtes det ham at se Himmel og Helvede. Aandeverdenens Eksistens stod saaledes fast. Ikke Tanken, men Intuitionen havde givet ham Forvisningen om Forbindelsen mellem det endelige og uendelige og om Aanden som Materiens Princip. Ud fra de nye Oplevelser og fra Begreber fra hans Naturfilos. opbyggede nu S. efterhaanden sin Lære om Forholdet mellem det sjælelige og legemlige. Legemet har intet selvstændigt Liv; det er alene Sjælen, der giver det tilsyneladende Liv. Men Sjælen kan aldrig virke uden det legemlige Hylster; derfor maa Sjælen ogsaa efter Døden have et Legeme, der imidlertid er af en højere, aandelig-substantiel Art (jfr. »Deliciæ sapientiæ de amore conjugali« og »De commercio animæ et corporis«). Vigtigere end denne Grundlære var ham dog den Løsning af det rel. Livs Mysterier, som han mente blev ham givet gennem hans stadige Forbindelse med Aandeverdenen (ubestrideligt ejede han telepatisk Evne; 1759 fornemmede han i Göteborg den Ildebrand, der samtidig hærgede Stockholm; og sandsynligvis har han forudsagt visse fremtidige Begivenheder). Hele hans Kraft ofredes nu teosofiske Skrifter. Efter Grundvisionen rejste han (Aug. 1745) hjem og frigjorde sig for sine Embedsforpligtelser, vendte saa atter (1747 eller 1748) tilbage til London og begyndte her 1749 Udg. af sit Hovedværk »Arcana cælestia«, der efterhaanden omfattede 5 Dele. Han udlægger her 1. og 2. Mos. Vers for Vers med indlagte Skildringer af, hvad Synerne har bevidnet ham om den anden Verden. Adskilligt hidrører fra hans »aandelige Dagbøger« (paabegyndt 1747). En særlig Gruppe Skrifter danner de, som udgaves efter hans Vision 1757 om Dommedag (»De cælo et inferno«, om Mellemtilstanden efter Døden, »De nova Hierosolyma et ejus doctrina cælesti«, og »De ultimo judicio et de Babylonia destructa«, alle fra 1758, m. fl.). 1763—64 fulgte »Sapientia angelica de divino amore« (Liv og Kærlighed er ét, Kærlighed er Guds Væsen og Visdommen Formen herfor) og »Doctrina vitæ pro nova Hierosolyma« (om Gud, Skriften, Sædelighed og Tro). I »Apocalypsis revelata« (1766) og den posthume »Apocalypsis explicata« tolkes Profetierne om Kristi Genkomst som opfyldte ved den i 1757 indtrufne Dommedag i Aandeverdenen og Stiftelse af en ny evig Kirke. »Deliciæ sapientiæ de amore conjugali« (1768) hævder, at Kønsbestemmelsen ogsaa uudslettelig præger Mskets aandelige Individualitet. 1769 udkom »Summaria expositio doctrinæ novæ ecclesiæ« samt »De commercio animæ et corporis«, væsentligt af naturfilos. Indhold, med Bestemmelser af Sjælens aandelige og substantielle Natur. Endelig giver S.s sidste Skrift »Vera christiana religio« (1771) en fyldigere Redegørelse for hans ejendom. Teol. Sine Erfaringer fra Aandeverdenen fremsatte S. ikke i eget, men i Guds Navn; selv er han blot Tilskuer; han sér og hører og beskriver, hvad han fornemmer. — S. døde 29. Marts 1772 i London; forud skal han med Dødsdagen for Øje have fastholdt sin Læres Sandhed. Om hans ædle, vindende Personlighed, urokkelige Karaktér og utvivlsomme Redelighed foreligger Vidnesbyrd fra hans Samtid. — Skønt S. tilbragte det meste af sin sidste Periode i Udlandet, og hans Skrifter ikke kunde trykkes i Sverige, vakte hans Afvigelser fra Kirkelæren dog Opmærksomhed hjemme, saa meget mere som han sjælden deltog i Gudstjeneste og Nadver. Hans Venneforhold til flere Bisper og Rigsraadsmedlemmer værnede ham dog. Men da 2 Lektorer i Göteborg (Rosén og Beyer) optog hans Tanker, anklagedes de for Vranglære. S.s »Deliciæ sap.« konfiskeredes 1769, og hans øvrige Skrifter blev nu forbudte; i Rigsdagen ønskede man Retsforfølgning mod ham, men Regeringen modsatte sig dette. Forbudet mod S.s Skrifter gennemførtes dog ikke, og mange Præster (særlig i Vestergötland) blev derfor vundet for hans Lære.

S. hævder Skriften som Kilde til »Det ny Jerusalems Kirkes« Tro, men anerkender af G. T. kun 11 hist. og 18 profet. Bøger, af N. T. kun Evangelierne og Joh. Aabenbaring som inspirerede og kanoniske. Men det gælder om at naa deres virkelige, aandelige Mening bag den Bogstaviklædning, hvori Guds Ord fremtræder. Aandsindholdet naas ved en allegorisk-typologisk Fortolkning. De Begivenheder og Personer, der er Typer, kan være virkelig historiske, men er det ikke altid (1 Mos. 1—3 er saaledes ikke Historie, men blot aandelig Skildring af det indre Liv i K.ns første Historie; alle Personerne fra Adam til Noah er kun Allegorier). S.s Skriftfortolkning bæres af den »Korrespondenslære«, som han betragter som »Videnskabernes Videnskab«; efter denne svarer et Fænomen i den ydre Skabnings Sfære nøjagtigt til et lignende i den aandelige Verden. Naturgenstandes Egenskaber kan ved den føres tilbage til aandelige Aarsager. Overalt i Naturen kan vi da erkende Guds naadige Forsyn; men uden Korrespondenslæren er Naturens virkelige Mening os en lukket Bog. — »Den ny K.s« Trosbekendelse lyder: »Jeg tror paa Herren Jesus Kristus, Skaberen, Genløseren og Frelseren, alene Gud i Himlen og paa Jorden, hvis Mskevæsen er guddom., og i hvem der er en guddom. Trehed: Fader, Søn og Aand . . .; paa den hl. Skrift, Guds Ord, hl. og guddom. i Bogstav og Aand . . .; paa det nye Jerusalem, forjættet . . . som nu stiger ned fra Himlen fra Gud, paa den ny Fødsel; et Liv i Kærlighed, Mskenes Opstandelse i et aandeligt Legeme, Dommen efter Døden og et evigt Liv«. Hermed forkastes K.ns Treenighedslære; den nikænske Lære betragter S. som ulykkelig, da den forhindrer Msker i at tilbede Kristus som almægtig og Fader. Kristi Per-

sonlighed forflygtiges; Hovedsagen er Foreningen mellem hans paa Jorden antagne Mskevæsen og det iboende guddom. (›Faderen‹); denne Forening muliggør det menneskeliges Guddommeliggørelse. Forløsningen virkes af det mskl. hos Kristus, idet dog det guddom. i fremadskridende Grad deltog deri, og netop derved successivt indgik den nærmere Forening med det msklige. Synden bestemmes som Mskets Kærlighed til sig selv. Synden udelukker Mskets Mulighed for ved egen Kraft at frelse sig; dog polemiserer S. mod K.ns Lære om Mskenaturens totale Fordærvelse. Tro paa Kristus er Fortrøstning til, at han gør salig, men Fortrøstningen kan kun findes hos dem, hvis Liv er godt (derfor forkastes den luth. Retfærdiggørelseslære ›af Tro alene‹). Troens fulde Overensstemmelse med Fornuften hævdes. Der er 2 Sakramenter: Daaben fører ind i K.n, skænker Kraft og værner mod onde Aander; Nadveren fører ind i Himlen (den forbinder os inderligt med Herren, og gennem Elementerne indgydes den værdige Nadvergæst det gode og sande fra Gud-Msket). Omvender Msket sig, befries det fra Guds Vrede (forstaaet objektivt); udryddes det onde ikke, hjemfalder Msket til den evige Død. Normalt er Mskets Skæbne bestemt ved dets Bortgang fra Verden, men Ændring i dets evige Skæbne kan ske i Mellemtilstanden. Ved en alm. Dom sker derefter den endelige Adskillelse til de Riger, hvortil man er bestemt. S. havde skuet en saadan 1757, men andre lignende var gaaet forud. Saadanne Domme sker overhovedet hvergang en Kirke gaar under og erstattes af en ny. — Herom har S. en udførlig Lære. Den ældste, adamitiske K. (1 Mos. 1—3) var en Guldalder; Mskets Forstand og Vilje var da et; Forbindelsen med Gud og Englene var aaben; K.n beherskedes af himmelsk Visdom, hvorfor den kunde modtage det gode umiddelbart fra Gud i indre Aabenbarelser og derved atter forstaa det sande; Synd og Ulykke fandtes ej. Mskets sanselige Natur (symboliseret ved Slangen) foraarsagede Faldet, og K.n sank nu gradvis dybere, til en Dom (symboliseret ved Syndfloden) nødvendiggjordes. — Nu oprettedes den noakitiske K., hvor det gode meddeles Msket middelbart gennem det sande; denne K. var ikke ›himmelsk‹, men ›aandelig‹, dens Gave var ikke det himmelske, men det aandelige Gode; Viljens umiddelbare Kærlighed var afløst af den ‹caritas‹, der formidles ved Forstanden. K.n kunde nu ikke som den ældste K. undvære det skrevne Ord; fra denne bevarede den dog den Korrespondensforstaaelse, der siden gik tabt og først atter fornyedes ved S. — Efter den noakit. K.s Undergang fulgte den jødiske, saa den kr. (ved Jehovas Nedstigning paa Jorden); den ophævedes faktisk ved Nikæatroen, men bestod udvortes til ›den yderste Dom‹ 1757. I ›det ny Jerusalem‹ er K.n genoprettet ved Aabenbaringen af Ordets aandelige Mening; Løftet om Herrens Genkomst er opfyldt; den skal evig bestaa. — I S.s Lære løber de mest forskelligartede Strømme sammen. Hans Mystik og fantastiske Apokalyptik adskiller ham fra Rationalismen; den store Rolle, Fornuftmomentet spiller, fjærner han fra de Sværmere, han i meget minder om. Alt hos ham sammenholdes af den rel. og sædelige Energi, som vel har bidraget mest til den Betydning, hans Lære har faaet. Selv tog han ikke Initiativ til Virkeliggørelsen af et selvstændigt, ydre Religionssamfund; men før sin Død forudsagde han en stor Udbredelse af ›Den nye K.‹. — 1788 dannedes i London den første Swedenborgske Menighed, der snart efterfulgtes af flere. Nu findes i England o. 80 Menigheder med o. 6,700 Medl. og et College til Uddannelse af Præster; Menighederne fornyes væsentlig gennem Søndagsskoler, der holdes i ikke ringe Antal; særlige Traktat- og Miss.-Selskaber driver ogsaa Propaganda i de fleste europæiske Stater (og forsyner offentlige Biblioteker med S.-Literatur). Fra England er ›den ny K.‹ forplantet til Nordamerika, hvor Menighedernes Antal er over 100 med 6—7000 Medl. og en Præsteskole. I Tyskland vandtes o. 1812 I. Tafel for Swedenborgianismen, og ved hans Virksomhed dannedes Menigheder (nu hensygnende); i Danmark findes en Menighed i Kbhvn, i Norge en i Kria, i Sverige 2 i Stockholm og Göteborg. *D. F.* — (Biografier af J. J. Garth Wilkinson, 1849, 1886[2]; W. White I—II, 1867; B. v. Beskow, 1859, i Sv. Akad. Handlinger; A. Fryxell, 1875, i 43. Del af ›Berättelser‹; J. Matter, 1863, fr.; L. Scocia, 1883, ital.; B. Worcester, 1886, amerik., betydningsfuld; G. Ballet, 1889, fr., fra medicinsk Synsp.; G. Trobridge, 1907, eng.; A. Stroh, 1908, kort, bedste nye; Hj. Holmquist, ›Från S.s ungdom och första stora virksomhetsperiod‹ i Bibelforskaren 1909 og ›Från S.s naturvidenskapl. och naturfilos. period‹, Helsingf. 1913; D. Fehrman i ›Kristendomen och vår tid‹ XI, 1916. — S.s rel. Opfattelse: Sw. Concordans I—V, 1888—98; S. M. Warren, Compendium of the theol. writings of S., 1898, Swedenborgianismens store Dogmatik; A. Schröder, Den nye Kirke, 1907; F. Görwitz, Neukirchl. Religionsunterricht, 1903, maaske bedste Vejledning; L. Brieger-Wasservogel, S.s Weltanschauung, 1904; Ch. Byse, Swedenborg I—IV, 1911—14, schweiz., udførligst; Transactions of the internat. Sw. Congress 1912. — Swedenborgianismens Historie: A. Kahl, Nya kyrkan och dess inflytande på teologiens studium i Sverige, 1847—64, grundlæggende; R. Sundelin, Swedenborgianismens hist. i Sverige under förra årh., 1886, og C. T. Odhner, Annales of New Church, 1904 f. — Kildesamlinger: S. Tafel, Sammlung v. Urkunden I—IV, 1839—45; R. L. Tafel, Documents concern. S. I—III, 1875—77; ›Sv. Vitenskapsakademien‹ har siden 1907 udg. 3 Bd. af S.s naturvid. Skrifter med eng. Indledning. — J. Hyde, Bibliography of the Works of E. Sw., original and translated, 1904; A. Stroh og G. Ekelof, Forteckning, 1912. — S.s vigtigste rel. Skrifter er overs. til Sv. af C. J. W. Manby. — Liturgy for the New Church, 1903; Hymn book, 1903; Catechism or Instruction for Childern, 1903. — Sw. Blade og Tidsskrifter findes bl. a. i Sverige, Tyskl., Engl. og Amerika; vigtigst det amerik. ›New Church Life‹). *Hj. H.*

Svegning, Peder Olsen, norsk Præst, rimeligvis af Fødsel dsk, da han blev Student fra Slagelse 1632, var først Præst paa Stavanger-Kanten (rimeligvis Kapellan) uvist hvor. 1648

blev han Spr. til Stordø, kom i Strid med Adelsmanden Bernt Orning, der blev dømt for sin Raahed og sit ryggesløse Væsen ved Herredagen paa Akershus 1656. 12 Aar efter rejste Almuen Sag mod S. for Drukkenskab og Ulydighed mod Foresatte. Han blev suspenderet 1669 og rejste til Kbhvn for at søge Kongens Naade. Allerede 1668 havde han udg. »Aurora eller den kommende Morgenrøde, nogle aandelige Psalmer og Bønner til hver Dag i Ugen«, og i Kbhvn leverede han en Samling med Titlen »*carmina ad Christianum Vtum*«. Kingo har optaget nogle af hans Ps.r i sin Vinterpart af Kirke-Ps.bogen. Allerede 1656 havde han leveret en metrisk Bearbejdelse af udvalgte David-Psalmer, der findes i det store kgl. Bibliotek. D. i Kbhvn i Slutn. af 1670 el. Beg. af 1671. (Lampe, Bergens Stifts Biskopper og Præster I, 1895; Brandt og Helweg, Den dske Ps.digtn. I, 1846). *D. T.*

Svein, Biskop af Færøerne, indviet efter 1174, d. 1212. *O. K.* — Se iøvrigt Svend.

Sveinsson. 1) **Brynjólfur S.**, isl. Biskop, f. 14. Apr. 1605, Præstesøn, dimitteredes 1623 fra Skálholt, studerede derpaa i Kbhvn til 1629, men da han under et Ophold i Hjemmet ingen passende Ansættelse kunde faa, tog han atter til Kbhvn, fortsatte sine klassiske Studier og vandt Ry som dygtig Græker og ansattes saa som Konrektor i Roskilde (til 1638). Da han, inden en forestaaende Udenlandsrejse, atter tog til Island, valgtes han enstemmig til G. Oddsons Efterfølger som Biskop i Skálholt og indviedes i Kbhvn 1639. Han tog sig med megen Nidkærhed af Tilsynet med Præsteskabet og Skolens klassiske Undervisning og fik i det hele en overordentlig Indflydelse, der forøgedes ved, at han blev en formuende Mand og var godgørende. S. havde en stor Kærlighed til Islands Historie og Fortidsminder og ikke ringe Sympati for den katolske Tids Skikke, hvad der menes at hænge sammen med, at han nedstammede fra Jón Arason (I, 131), som han satte højt. Som Samler og Bevarer af isl. Oldskrifter har S. store Fortjenester; han sparede ikke Penge for at erhverve gl. Skindbøger, og hvad han ikke kunde faa, lod han afskrive (saaledes er »Islændingebogen« og »Landnamabogen« blevet bevaret). Rige Gaver af Manuskripter sendte han til Samleren Jørgen Seefeldts Bibl. og til Frederik III (derved har kgl. Bibl. i Kbhvn bl. a. faaet »Den ældre Edda« og »Flatøbogen«). Af hans eget Bibl. reddede siden Arne Magnusson med Møje kummerlige Rester. S. støttede ogsaa Stephanius og Worm med histor. og runologiske Oplysninger. Hans lit. Produktion blev ubetydelig; en paatænkt Udgivelse af Sagaliteratur blev ikke til noget, og hans Overs. af N. T. efter Grundteksten blev ikke trykt. Det siges, at Bispen i Hólar, Thorlákkur Skúlason ikke vilde lade den trykke i sit Trykkeri paa Gr. af dens Afvigelser fra det tilvante, og Planen om at anlægge et Trykkeri i Skálholt blev ikke udført. 1674 nedlagde S. Embedet; d. 5. Aug. 1675. (Kaalund i Dsk biogr. Lex. XVI). — 2) **Hallgrímur S.**, isl. Biskop, f. 5. Apr. 1841, Student i Reykjavik 1863, cand. theol. i Kbhvn 1870, 1871 Spr. i Reykjavik, 1889 Biskop over Island, d. 1908. *J. O. A.*

Sveistrup, Hans Kristian Janus Nikolaj Balthasar Krarup, dsk Præst, f. 1815, d. 1893, blev 1840 Spr. i Nørup og Randbøl og 1861 i Rødding og Skrave, hvor han kom i nær Forbindelse med Rødding Højskole. Da han ikke vilde aflægge Ed til den preussiske Konge, tog han 1867 sin Afsked, men blev boende i Rødding til 1870, da forsk. Forholdsregler fra den preussiske Regerings Side gjorde det umuligt for ham her at udrette noget for den dske Befolkning. Han søgte og fik da Sognepræstembedet i Vejen. S. drog jævnligt over Grænsen for at prædike i Slesvig, indtil enhver Virksomhed der blev forbudt de dske Præster. Han har udgivet en Postil, »Trøst i Trængsel«. *L. K.*

Svend, Biskopper (se ogsaa Svein). 1) **S., Biskop af Aarhus**, d. 30. Okt. 1191. Som Provst i Aarhus og Biskop (fra 1165) var han Absalons ivrige Hjælper ved Vendertogene. Selv bispeviet af den landflygtige Eskil lykkedes det ham at faa denne udsonet med Valdemar, af hvem han fik Tilladelse til at forandre Benedictinerklostret Veng til et Cistercienserkloster, der senere flyttedes til Kalø og endelig 1172 til Øm. Dette skænkede han ofte Gaver af Penge, Gods og Bøger og gjorde 1183 sit Testamente til Fordel for det. To Gange erholdt han pavelig Tilladelse til at indtræde i Klostret, men døde, inden han fik det udført, og begravedes i Øm. (H. Olrik, Konge og Præstestand II, 1895, 70 f.). — 2) **S., Biskop af Aarhus** paa Valdemar Atterdags Tid; hans Slægt og Bispevalg er ukendt, men 1326 medbeseglede han Valdemar af Sønderjyllands Haandfæstning som dsk Konge. Siden var han dog blandt Hovedmændene for at faa den gl. Kongeslægt hjemkaldt og drog selv til Tyskland for 1338 at forhandle med Valdemar Atterdag. En Tid holdtes han derfor af Holstenerne i Fængsel. Med Kurien har han, saavidt vides, ikke haft andet at gøre end 1330 at faa Lov til i 5 Aar at bruge en Tredjedel af Kirketienden i Aarhus Stift til Genopførelse af den nedbrændte Domkirke. S. maa være død kort før 1356. (Moltesen, De avignonske Pavers Forhold til Danmark, 1896, 107; Acta pont. Dan. I, 91 og 203). — 3) **S., Biskop af Børglum** o. 1281; i dette Aar udstedte han i Roskilde Afladsbrev for enhver, der gav Almisse til Hellig-Aands Hospitalet dér. — 4) **S., Biskop af Børglum**, maaske af Slægten Moltke, tidligere Provst over Vendsyssel, udnævnt af Paven 15. Jan. 1370 paa Kapitlets Ønske. Paven forpligtede ham ikke til at betale *servitium commune*, der i Forvejen efter den store Vandflod 1362 var nedsat fra 1000 til 66⅔ Gylden (jfr. I, 438). 1376 medbeseglede S. i Slagelse Kong Olufs Haandfæstning. Siden har S. vistnok ved en bestemt Lejlighed følt sig krænket af Kurien; 1396 nedlagde han Embedet. (Moltesen, De avign. Paver, 105 f.; Dske Magasin I, 257 f.; Acta pontificum Dan. I, 305 f., og 364). — 5) **S. Nordmand** (»Norbagge«), **Biskop i Roskilde**, sendtes af Svend Estridsen til Udlandet for at studere og blev Biskop efter Vilhelms Død (1074). Den af Vilhelm paabegyndte Domkirke fuldførte S.; han opførte desuden Frue Kirke i Roskilde, Frue Kirke og Kloster i Ringsted og Michaels Kirke i Slagelse

og indlagde sig Fortjeneste baade ved sin Prædiken og sit Liv. I Nødstiden under Oluf Hunger drog han paa Pilegrimsrejse til Rom og Konstantinopel (bl. de talrige Relikvier, han hjemsendte, var maaske Pave Lucius' Hoved). Undervejs til det hl. Land døde han paa Rhodos 1088. (H. Olrik, Konge og Præstestand, 1905², 133 f.). — 6) **S.** (Sveinn Pétrsson »hin spaki«), Biskop af Skálholt, en Islænding, der i Udlandet havde vundet Magistergraden. Tilnavnet »den vise« hidrører fra, at han stod i Ry for Spaadoms- og Trolddomsgaver. Stiftets Gods efterlod han i maadelig Forfatning. (Keyser, Den norske K.s Hist. II, 565 og 67; Kolsrud i Diplom. Norv. XVIII B, 1913). — 7) **S.**, Biskop af Viborg, Søn af Stormanden Svend Thorgunnesen, Broder til Ærkebiskop Asser (I, 160), var først Kannik i Lund, derpaa Kannik og Provst for Mariekloster i Viborg. Da Eskil (I, 802) 1132 dræbtes, blev S. Biskop Aaret efter. S. blev Grunder af Viborg nuv. Domkirke, som han dog ikke saa fuldendt. Gennem sit personlige Bekendtskab med Bernard af Clairvaux er han vistnok blevet vundet for Korstogstanken. Som Broderen Eskil Svendsens (s. d.) Ledsager paa Pilegrimsrejsen til det hl. Land døde han 30. Marts 1153(?) og jordedes paa Oliebjærget. *H. J. H.*

Svend Estridsøn, dsk Konge 1047—76, Søn af Jarlen Ulf og Svend Tveskægs Datter Estrid, fødtes og opvoksede i England og blev Jarl under Hardeknud og Magnus d. gode. Efter Magnus' Død valgtes han til Konge, men maatte i næsten 20 Aar kæmpe med Harald Haarderaade og led saa godt som stadig Nederlag, men som Regent i Fredstid havde han en usædvanlig heldig Haand. Navnlig fæstnedes K.ns Stilling under ham; Stiftsinddelingen fuldbyrdedes, og talrige Kirker byggedes. Han indledte ogsaa Kampen for at befri den nordiske K. for Hamburg-Bremens Overhøjhed. Adalbert af Bremen (I, 22) nødte ham med Pavens Hjælp til at skilles fra sin nærbeslægtede Hustru (Gunhild). Adalberts Tanke om et nordisk Patriarkat mødte bestemt Modstand hos Kongen, der derfor samtidig ved Gaver plejede Forbindelse med Adalberts Konkurrent, Anno af Köln (I, 98). Det vides ogsaa, at S. selv besatte Bispestolene i Lund, Dalby og de fire nørrejyske Stifter. Da Adalbert søgte at samle de nordiske Bisper om sig til et Møde i Slesvig (jfr. IV, 256), mødte kun de jyske, og S. har sikkert set de andres Udeblivelse med Glæde, eller selv fremkaldt den. — S. var en usædvanlig kundskabsrig Mand, navnlig i Hist. og kirkl. Spørgsmaal, hvorfor Adam af Bremen (I, 24) hos ham kunde hente Stof til »*Gesta*«. For Udbredelse af Krdmmen virkede han ved at sende Missionærer til Norge, Sverige og Kurland. Trods sin Usædelighed og Voldsomhed var S. meget afholdt af Folket; om hans vennesæle Sind vidner hans Venskab med Biskop Vilhelm (s. d.). Han begravedes i Roskilde Domkirke. (Olrik, Konge og Præstestand, I 165 f.; A. D. Jørgensen, Den nord. K.s Grundlæggelse, 609 f.; Hist. Tidsskrift 6. R. III, 602 og 8. R. I, 1). *H. J. H.*

Svend Korsfarer. I flere udenlandske Korstogskrøniker berettes om en dsk Kongesøn S., der med to Bisper tog Korset, deltog i det første Korstog, men efter Erobringen af Nikæa blev skilt fra Hovedhæren, forraadt af Grækerne og sammen med deres Følge nedhugget af Seldshukerne (1097). At stemple Fortællingen som Sagn lader sig, trods de mange senere sagnagtige Udsmykninger (jfr. særlig den pragtfulde 8. Sang i Tasso's »Det befriede Jerusalem«), næppe gøre. A. D. Jørgensen sætter Ælnoth's Ord om en »Sweno inclytus«, der med Knud d. hl. og de andre Svendssønner flygter til Odense (1086), i Forbindelse med ham, saa at han altsaa skal være en ellers ukendt Søn af Svend Estridsen. (H. Olrik, Konge og Præstestand², 1905, 112; A. D. Jørgensen, Den nord. K.s Grundlæggelse, 804 f.). *H. J. H.*

Svend Tveskæg (Tjugeskæg), dsk Konge o. 986—1014, Søn af Harald Blaatand og Gunhild, levede en Tid paa Vikingetog i England, medens den sv. Konge Erik Sejrsæl var Herre i Danmark. Siden fik han Landet i Besiddelse, hvortil han efter Slaget ved Svold føjede det meste af det søndenfjældske Norge og endelig Aaret før sin Død, efter en fornyet Række Vikingetog, England. Adam af Bremen skildrer ham som en vild og blodtørstig Hedning, der først sent kristnedes; ja det hedder sig endog, at han atter svigtede Krdmmen. Men Sandheden er dog, at han oprettede nye Kirker, udlagde Gods til Præsters Underhold og førte adskillige engelske Gejstlige ind i Landet. Svend Aagesøn roser ham endog for hans store Iver for Krdmmen. *H. J. H.*

Svendborg, Købstad paa Fyns Sydkyst overfor Taasinge med 12,673 Indb. (1911) og 2 Sognekald (under Sunds Herreds Provsti). Sagn tillægger Byen høj Ælde (Svend Tveskægs Tid), det antages, at den opr. var et Fiskerleje, hvorved der i 12. Aarh. anlagdes en Borg; i 13. Aarh. var den Fyns vigtigste By efter Odense; Valdemar Sejr gav den først Privilegier. Nikolaj Kirke, Byens smukkeste, er opført af Mursten i romansk Stil, vel i 1. Halvdel af 13. Aarh.; Vor Frue Kirke, ligeledes en rød Murstenskirke, hvis opr. Dele tilhører 13. Aarh., har ved Ombygning i 14. Aarh. og senere ved Tilbygninger faaet et væsentlig gotisk Præg. 1236 stiftede Valdemar Sejrs tidligere Drost, dengang Borgherre paa S. Slot, Astrad Frakke, et Graabrødrekloster i S. (han endte selv som Broder i Roskilde), det var viet St. Katarina; Klostret fik efterhaanden anselige Bygninger; i det holdtes gentagne Gange Provinsialkapitler (første Gang 1276); det antog 1443 »Observantsen« ved Laurens Brandsens Iver. 1530 skænkede Frederik I Magistraten Klostret og Kirken; denne skulde være Sognekirke, og Klostret indrettes til Hospital; men endnu 1533 var Brødrene i Klostret, og muligvis bestod det som Kloster til 1535. Kirken blev ikke Sognekirke, men er blevet benyttet til Gudstjeneste og til Ligkapel; den nedreves 1828. Klosterbygningerne blev delvis brugt til Latinskole (fra 1740 til dsk Skole) og til et Hospital (stiftet 1586 af Fru Helvig Hardenberg) og delvis nedrevet; nu er alt nedrevet. (Vilh. Lorenzen, De dske Franciskanerklostres Bygningshistorie, 1914; Johs. Lindbæk, De dske Franciskanerklostre, 1914). S. havde i Middelalderen flere Gilder; St. Knuds Gilde nævnes 1337, men er vel meget ældre; videre et Joh.

Døbers Gilde og det af Købmændene 1444 stiftede St. Anne Gilde. *J. O. A.*

Svendeforeninger, katolske (»Gesellenvereine«), er i visse Maader et Sidestykke til den evang. K. F. U. M.-Bevægelse. Den første S. stiftedes i Elberfeld af Præsten Adolf Kolping (f. 1813, d. 1865), Søn af en fattig Jordbruger i Kerpen ved Köln i Rhinpreussen. Kolping blev Skomagersvend, men naaede 1837 at komme paa en Latinskole i Köln og blev Student 1841. Efter Studier i München, Bonn og Köln blev han præsteviet i 1845 og ansat som Kapellan i Elberfeld. Her havde unge Haandværkere stiftet en Ynglingeforening, der baade lagde an paa at nære det religiøse Liv og bringe de unge bedre Kundskaber. Kolping blev dens 2. Leder, og han gav den det nye Navn »Gesellenverein«, og slog 1849 i et Skrift, hvis Motto var »Virksom Kærlighed læger alle Saar«, til Lyd for Dannelsen af saadanne Foreninger, der skulde modarbejde den i disse sociale Kredse da herskende Raahed, virke for at bringe god katolsk Aand ind blandt de unge og hjælpe de nødlidende Svende og dem, der ikke havde ordentlige Opholdssteder hos Arbejdsgiverne. 1849 forsattes Kolping til Köln som »Domvikar«, og i Foraaret grundede han her den S. efter sine Planer, der er blevet det egtl. Forbillede, og ved sin saglige Kendskab til Haandværkernes Forhold og sin Iver for Sagen fik han hurtig vakt stor Interesse for dette i social og rel. Henseende lige vigtige Formaal. Ogsaa som Redaktør af »Rheinisches Kirchenblatt« og dets Tillæg »Feierabend« (og som Udg. fra 1848 til sin Død af »Kath. Volkskalender«) slog han til Lyd for Sagen. Snart fik Foreningen eget Hus, og S. oprettedes o. i alle Byer i Rhinlandet og Westfalen. Kolping fik dem til at samles om et »Generalstatut«, og de organiseredes nu efterhaanden i provinciale Grupper (saaledes opstod »Rheinisch-Westfälischer Gesellenbund«). I faa Aar bredte Bevægelsen sig over hele det kat. Tyskland og gik videre til Østerrig-Ungarn, Schweiz og Holland; 1853 bestod allerede o. 300 S.; i dette Aar fik Bevægelsen sit eget Organ i det af Kolping udgivne »Rhein. Volksblätter«. Kolping fik ogsaa i Köln indrettet i Foreningshuset Rum til rejsende Haandværkssvende, saaledes at »Foreningen« blev til et »Hospits«. Ved en Konferents 1864 i Würzburg organiseredes alle S. saaledes, at de traadte i nærmere Forhold til den kat. K. og dens Organisation: hver Lokalforenings »Præses« (der altid skal være kat. Præst) skulde nu stadfæstes af Stiftets Biskop, og i hvert Stift traadte en »Diöcespræses«, i hvert Land en »Centralpræses« i Spidsen for Foreningerne; Kolping selv blev den samlede Forenings »Generalpræses«. 1862 var han blevet Spr. ved den med Domkirken i Köln forbundne Minoriterkirke; som saadan døde han 4. Dec. 1865 efter svære Lidelser. — S.ne har siden stadig blomstret baade i Tyskland og Udlandet, og tæller o. 100,000 Medl. En mægtig kr.-social Indflydelse er udgaaet fra dem, skønt de ikke direkte blander sig i Tidens økon.-sociale eller polit. Spørgsmaal. S. vil ikke være Fagforeninger eller regulere Arbejdsløn eller kæmpe for polit. Indflydelse; de vil være kr. Hjem for de unge og bringe en god rel. og sædelig Aand ind i Haandværkerlivet, paa Værksteder og i Hjem; talrige Mestre, der har været Medl. af S., har bidraget hertil. Men S. vil ogsaa højne de unges Niveau og hjælpe dem materielt. Der holdes Foredrag, gives Undervisning, øves Sang og Musik og al Slags Underholdning, modtages Sparepenge, og ydes Understøttelse i Sygdom og Nød. Hospitserne er billige eller gratis Opholdssteder for de vandrende Haandværkere. Hospitset i Köln havde allerede i 1888 givet o. 60,000 Svende Nattelogi og Mad, og mellem 500 og 1000 husedes aarlig og forplejedes gratis i de større S. Ogsaa paa Protest. Grund efterlignede man disse Hospitser i de saak. »Herberge zur Heimath«. (S. G. Schäffer, A. Kolping, 1882 [2]). *N. D.*

Svendsen. 1) **Asser S.**, se I, 160. — 2) **Diderik Peter S.**, dsk Præst, f. 5. Marts 1823, blev Overlærer ved Søetatens Drengeskole, 1860 Spr. i Faaborg-Aarre, 1869 i Thorstrup-Horne og 1880 i Fuglede, hvor han døde 13. Nov. 1884. Han oversatte 1860 Scheffler's »Jesus, kom dog nær til mig«. *P. S.* — 3) **Eskil S.**, dsk Pilegrim, Broder til Biskop Svend af Viborg (s. d.) og Søn af den jydske Stormand Svend Thorgunnesen. I Følge Conrad af Eberbach's Cistercienserkrønike skal han paa Broderens Opfordring være draget til det hl. Land for at sone sine mange Voldshandlinger. Paa hans Bøn fulgte Biskoppen med, og de besøgte sammen de hellige Steder. Efter Badet i Jordan døde begge Brødrene paa samme Dag (o. 1153) og bisattes i Paternosterkirken paa Oliebjærget. *H. J. H.* — 4) **Hans Jørgen Marius S.**, dsk Præst, f. 1816, d. 1872, blev 1856 Spr. i Jelling og Hover og Forstander for Jelling Seminarium. Han var en dygtig Præst af den grundtvigske Retning, og ved sine betydelige Læregaver gav han Seminariet et særegent Præg og skaffede det et godt Ry. Mange dygtige Lærere er udgaaede fra det i hans Tid. *L. K.* — 5) **Niels S.**, kaldet Chronich, se I, 507. — 6) **Rasmus S.**, dsk Præst, f. i Odense o. 1590, blev som Stud. Famulus hos Biskop H. P. Resen, 1616 Konrektor ved Kbhvns Skole, 1617 Magister og 1620 Spr. i Fakse og siden Herredets Provst. Han udmærkede sig ved Embedsiver, fik Kirken udvidet og oprettede tildels ved egne Midler den første ordentlige Almueskole her i Landet, for hvilken J. Brochmand 1644 udstedte en mærkelig Fundats. Har bl. a. udg. »En liden evang.-epistolisk Haandbog« (1643), der giver Vejledning til homiletisk Behandling af Søndagstexterne. D. Marts 1645. *H. F. R.*

Svenonius, Enevaldus, svensk-finsk Teolog, f. 24. Dec. 1617 i Småland, gik i Skole i Växiö, blev 1640 Stud. ved det lige oprettede Akad. i Åbo, Magister 1647, studerede derpaa i Uppsala 1648—50 orientalske Sprog og Teol.; 1651—54 besøgte han Wittenberg, hvor den ortodokse Stridsteolog A. Calovius blev hans Lærer og Forbillede, rejste ialt rundt til 22 Universiteter og blev kendt med Tidens mest fremtrædende Teologer og Filosofer. 1654 præsteviedes han i Växiö, blev s. A. Prof. eloquentiæ i Åbo og 1660 3. Prof. theol. og udsaas 1664 til Biskop i Wiborg, men foretrak Præsteembedet ved Åbo svensk-finske Menigheder,

hvormed han forbandt Stillingen som 1. Prof. i Teol. S. er Ortodoksismens mest fremtrædende Repræsentant i Finland, udmærket ved stor Lærdom, slagfærdig og skarp i Polemik, grundigt inde i syllogistisk Bevisførelse og brændende nidkær for ren, luth. Lære. Hans Samtid kunde næppe finde stærke Udtryk nok til hans Lovprisning. S. var en imponerende Personlighed med stor Dygtighed og Indflydelse, men for Eftertiden staar han mest som den utrættelige Ivrer, hvis Livsmaal var at opspore og gendrive Afvigelser fra ren Lære. Dog er denne Nidkærhed baaren af personlig Fromhed og har et mildere Præg end hans Forbillede Calovius's. Som videnskabelig Forf. var han meget produktiv. Bl. hans større Arbejder maa særlig mærkes »Synopsis theologiæ« (1662—64), den første Dogmatik af en finsk Teolog, en klar og koncis Lærebog for de studerende. Hans »Babylon magna ruens« (1665—70) polemiserer med Pavekirken; »Artificium Delilæ mysterium« (1671—73) og »Index et judex syncretismorum« (1674—75) fortsætter Polemiken, den første især mod Kalvinisterne, den sidste fremstiller Synkretismens Historie lige fra Syndefaldet og fordømmer den. Om hans store filol. Kendskab vidner baade »Gymnasium capiendæ rationis« (1658) og den Omstændighed, at han skrev Vers paa 9 forskellige Sprog. Som Prædikant var S. rastløs virksom; han har i sin Levetid holdt 2497 Prædikener. En Del Ligprædikener er trykt. I Efteraaret 1687 udnævntes S. til Biskop i Lund, men tiltraadte ikke Embedet. D. i Åbo 28. Apr. 1688. *K. A. A.*

Svensk Kirke og Mission (ogsaa Virksomhed bl. Svenske i Udlandet), se Sverige (om sv. K.ordning jfr. ogsaa Statskirke IV, 327 f; Superintendenter IV, 407 f.). Svenske Psalmebøger, se III, 557 f. Sv. Seminarier, se IV, 146.

Svensson, Erik, se Ericus Svenonis I, 785.

Sverdrup. 1) **Bernt S.**, norsk Præst, f. 17. Febr. 1734 paa Vang (Hedemarken), blev Stud. 1751, cand. theol. 1756, pers. Kapellan i Land 1758 og Præst ved Vaisenhuset i København 1769. Vidende om, at Struensee vilde lukke dette Institut, holdt han paa dets Stiftelsesdag, 11. Okt. 1771, en Tale, der paadrog ham den mægtige Mands Vrede; Jan. 1772 blev Vaisenhuset lukket. I Marts fik S. Slotskaldet i Kra. Han var en vel anset Præst, konstitueret som Stiftsprovst og Biskop i længere Tid, og efter eget Sigende »ikke hengiven til den fanatiske Pietismum«. Ved Giftermaal blev han formuende og forbunden med Kra.s Handelsaristokrati. Han fik Bernt Anker til at oprette det Vaisenhus, der bærer hans Navn og endnu er i Virksomhed. Han tog Afsked 1795 og døde 31. Jan. 1809. *D. T.* — 2) **Georg S.**, norsk-amerik. Teolog og K.leder, Søn af nedenfor nævnte H. U. S., f. 16. Dec. 1848 i Balestrand, blev teol. Kand. 1871 og tilbragte derpaa nogle Maaneder ved tyske Universiteter og et halvt Aarstid i Paris, hvor han lagde sig efter orientalske Sprog; iøvrigt stod han, baade hvad Kundskaber og personlig Paavirkning angaar, i særlig Gæld til Kra.-Universitetets Berømtheder Caspari og Gisle Johnson. 1874 modtog S. en Kaldelse til Amerika som teol. Prof. ved den norsk-dske Konferents's Præsteskole *(Augsburg-Seminary)* i Minneapolis. Her virkede S. lige til sin Død 3. Dec. 1907, fra 1877 tillige som Seminariets Forstander. — S.s Betydning ligger ikke paa det videnskabelige Omraade; men som ildfuld og energisk Forkæmper for visse pædagog. og kirkelige Tanker har han spillet en fremtrædende Rolle og været et Modsigelsestegn, der har foranlediget indgribende Kampe i de norske Menigheder, vakt levende Begejstring, men ogsaa stærkeste Uvilje. Som Pædagog var S. paavirket af grundtvigske Idéer; han lagde største Vægt paa den levende og vækkende Undervisning og paa Udviklingen af det moskelige og folkelige; han kæmpede derfor ogsaa med største Ihærdighed for Bevarelsen af begge de to Afdelinger, som Augsburg-Seminary omfattede: et alm. *College* (med en Forberedelsesskole) og den specielle teol. Skole. *College*-Afdelingen skulde saa lidt som muligt minde om en nyhumanistisk Latinskole (i det hele delte S. Grundtvigs Uvilje mod Latinen og den rom. Aand, hvorimod han lagde Vægt paa Græsk-Studiet, ogsaa af H. t. det teol. Studium). I Seminariets teol. Kursus var det ham mest om den personlige Paavirkning at gøre. Hans teol. Stade var stærkt konservativt, men ikke Udtryk for symbolbunden Repristinationsteol. Som Docent, især i G. T., lagde han Hovedvægt paa den levende psykologiske Skildring af Bibelhistoriens Personligheder. Hans dogmat. Undervisning var stærkt præget af Skrifttanker, personlig Oplevelse og Trosbegejstring i Forbindelse med udpræget Dialektik. Den var ægte luth., men med stærk Forstaaelse navnlig af de ref. K.-tanker. Først og sidst var det ham om at gøre at uddanne brugbare Tjenere til »frie levende Menigheder«. Modstandere var dog misfornøjede med Kandidaternes tilbagetrædende teol. Præg. — At S. kom til Amerika, skyldtes vel særlig hans Uvilje overfor Statsk.n; i den fritstaaende, synodalordnede K. saa han Idealet. De norske Menigheder var dengang fordelt i 4 forsk. Samfund, der hæftig bekæmpede hverandre. Særlig saa S. med Uvilje paa »den norske Synode« (af 1853) paa Grund af dens stærkt hierarkiske Ordning og Vægtlæggen paa symbolsk Ortodoksi (med samtidig stærk Paavirkning af Rosenius' Lære) og paa Hauge-Synoden (af 1846), der ikke ønskede organiserede Menigheder, men fri Samfund, væsentlig betjent ved Lægprædikanter. Hans særlige Kamptid skulde dog komme, da Bestanddele af Konferentsen, den norske Augustana-Synode og det anti-missouriske Broderskab i 1890 dannede »den forenede K«. Meningen var da, at »Augsburg« skulde være det nye Samfunds Præsteskole; men Styrelsen ønskede Kollegiet nedlagt og erstattet af et humanistisk *College* andetsteds, og Seminarieundervisningen gjort mere teologisk. S. og hans Ven, Prof. Lars Oftedal, stod stift paa den hidtidige Ordning og støttedes fra flere Menigheder. Snart var en bitter Strid brændende, ogsaa om Ejendomsretten til Seminariet og dets Fonds. De to Lærere nedlagde 1893 deres Embeder som teol. Professorer for »den forenedes K.s« Korporation, men vedblev at virke ved Skolen som Professorer for »Augsburgs Korporation« og organiserede til Støtte for Seminariet »Augsburgs

Venner«. S. A. besluttede »den forenede K.« at løse sit Forhold til »Augsburg« og grunde en ny Præsteskole; man optraadte nu med Forfølgelser mod de Menigheder og Præster, der holdt fast ved »Augsburg«, og mod Kandidaterne derfra. Da S. og Oftedal som Delegerede for Trefoldighedsmenigheden i Minneapolis vilde tage Sæde ved den forenede K.s Aarsmøde, blev de afvist som uværdige til Sæde og Stemme. 1894 begyndte »Augsburgs Venner« at ordinere Præster, da den forenede K. havde nægtet nogle teol. Kandidater fra Augsburg Ordination. Jan. 1897 blev endelig 12 Menigheder, der holdt fast ved »Augsburg«, udstødt af den forenede K., og der anlagdes en Proces mod Styrelsen *(Board)* af Seminariet (den tabtes endegyldigt af den forenede K. for Overretten). Nogle Maaneder senere organiseredes »den norske luth. Frikirke«, idet S. som *Moderator* opstillede dens »ledende Principer« og »Regler«. Den nye K. ordnedes efter afgjort kongregationalistiske Principer. Den fik hurtig Tilslutning, og 1913 talte den 300 Menigheder, betjent af 175 Præster. — Kampen havde væsentlig modificeret S.s K.-Organisationstanker; han var blevet en afgjort Modstander af egentlig synodal Ordning og stod nu paa Enkeltmenighedernes absolute Selvstyre. Iøvrigt viser hele denne pinlige K.-kamp tydelig, hvor lidt Frikirker kan rose sig af større aandeligt Liv og Forstaaelse fremfor Statskirker, og navnlig hvor ringe reel Frihed de ofte byder paa; sluttelig maa man ogsaa i Stridsspørgsmaal paa frikirkl. Grund drage Statsinstitutioner ind i Afgørelserne. — Grundtankerne i S.s K.-Opfattelse er iøvrigt Betoningen af Forskellen mellem »Guds Rige« og K.n (eller Menigheden). Denne er vel »den centrale Livsstrøm« i Guds Rige paa Jorden, men Guds Riget har baade den ældre Historie og Aands- og Magtvirkninger udenfor K.n. Menigheden, det ydre empiriske K.samfund, er Kristi Legeme, ɔ: han aabenbarer sig gennem den og arbejder ved den; hver Menighed bør være selvstændig og »levende« ɔ: Lægfolket bør ogsaa være aktivt. Hvert Medl. har Forpligtelse overfor K.ns Opgaver. Præstens Embede er kun en særlig Form for Arbejdet. Styrelsen eller K.magten tilhører alle Medl.er. Menigheder kan slutte sig sammen, men ingen Overstyrelse kan gribe ind i den enkelte Menigheds Selvbestemmelse. Menigheden kan som jordisk Form for Guds Riget ikke være »ren«, men den har den Pligt stadig at rense sig, ikke ved Udstødelse, men ved Sjælesorg. De døbte Børn optages som stemmeberettigede Medl.er, naar de har naaet 21 Aars Alderen; trods S.s stærke Krav om levende Tro og Aktivitet stilles der ikke særligt Spørgsmaal til dem om personligt Trosgennembrud. — Paa de mange eksisterende K.-Samfund saa S. som noget berettiget og nødv., da vor Erkendelse og Naadetilegnelse kun er stykkevis; hver K.-Afdeling repræsenterer særlige Opgaver og Naadekræfter, givet af Herren. Saalænge de har Livskraft, har de Eksistensret som »Herrens Legeme», selv om vi ikke forstaar eller billiger deres Lærdomme. — S.s Interesse for praktisk, kirkl. Arbejde drev ham særlig til ivrig Virken for Diakonissesagen og Ydre Miss. Som Prædikant og slagfærdig Debattør var han fremragende, men for stejl til at egne sig som Forhandler; ofte led han ogsaa Skuffelser paa Gr. af sin begrænsede Evne til at bedømme Msker. 1909—12 foranstaltede »Frik.n« en Udg. af hans »Samlede Skrifter i Udvalg« I—VI ved A. Helland (i Bind II findes Afh.er om Menigheden, i III om Augsburg Seminarium og den luth. Frik.). Sammen med Oftedal har S. udgivet en Prædikensamling »Aand og Liv« I—II (John O. Evjen i Real-Encykl. f. prot. Theol.[3], Ergänzungsband II, 1913). *J. O. A.* — 3) **Harald Ulrik S.**, norsk Præst og Politiker, f. 18. Febr. 1813, Stud. 1831, cand. theol. 1837, virkede en Tid som Bibliotekar og Lærer i Kra., blev 1845 Kapellan i Leikanger, 1849 Spr. i Balestrand, hvorfra han 1883 fik sin Afsked. D. 23. Apr. 1891. S. var meget virksom i Kommunens Tjeneste, og sad i kgl. Kommissioner ang. Fattig- og Skolevæsen. 1851 og atter 1854—76 var S. Medlem af Stortinget og brugtes stedse i de kirkl. Udvalg. — 4) **Jakob Liv Rosted S.**, norsk Biskop og Politiker, Søn af Harald Ulrik S., f. 27. Marts 1845, Stud. 1864, cand. theol. 1869, studerede en Tid dsk Højskolebevægelse, blev 1871 Forstander for Sogndals Folkehøjskole, 1878 Spr. i Leikanger og snart meget anvendt til kommunale Hverv. 1876 valgtes S. ind i Stortinget og var en Tid K.komiteens Formand, 1884 blev han Statsraad i Stockholm ved Ministeriet Johan Sverdrups Dannelse, fra 1885 var han Chef for K.departementet og fik som saadan gennemført nye Tekstrækker, ny Liturgi og Alterbog og udvidet Brug af Kirkerne. Efter sin Fratræden 1889 blev han 1890 Spr. ved Korskirken i Bergen. Allerede 1891 indtraadte han atter i det polit. Liv som en af Førerne for det moderate Venstre, var i en Række Aar Medl. af Stortinget; 1895 forsøgte S. paa Kongens Opfordring forgæves at danne et Ministerium. Ved Ministeriet Hagerups Dannelse blev S. dog paany Statsraad og Chef for K.departementet og fik gennemført nye Love om Kirker, Kirkegaarde og Præstelønning. 1898 udnævntes han til Biskop i Bergen, men døde allerede 11. Juni 1899. — 5) **Johan Edvard S.**, norsk Præst, fornævntes Broder, f. i Balestrand (i Sogn) 22. Juni 1861, cand. theol. 1885, blev s. A. Højskolelærer i Sogndal i Sogn, 1893 Spr. i Sulen (Bergen Stift), 1898 i Rennesö (Kristiansand Stift), kaldedes 1907 til Lærer i K.hist. ved det teol. Menighedsfakultet i Kra., hvor han begyndte sin Virksomhed Sept. 1908 efter i Foraaret s. A. at have studeret ved forsk. tyske Universiteter; rejste i Nordamerika 1910 for at studere norsk-amerik. K.forhold. Udgav 1912 4 Foredrag om »De sidste Ting« og er siden 1910 Medredaktør af »Luth. K.-tidende« samt Medarbejder ved »Nordisk Miss.s-Tidsskrift«. Fra 1911 er S. Formand for det norske luth. I.-Miss.-Selskab. *H. J. H.*

Sverige. Statistik. S. er 447,862 □-Km stort (hvoraf 36,853 □-Km Sø og Kystvand); Indbyggerantallet udgjorde 31. Dec. 1904 5,260,811; Dissentersskattekomiteen beregnede, at 81,526 stod udenfor Statsk.n, altsaa 1,55 % af Befolkningen; men heri er saa ikke medtaget Medl. af »Svenska Missionsförbundet« (Waldenströmianerne), der formentlig kan be-

regnes til o. 100,000. Fordelingen af de udenfor Statsk.n staaende var efter officiel Statistik:

	1880	1890	1900
Metodister	1,591	5,143	7,041
Baptister	7,964	12,012	3,299
Udøbte Børn	6,091	23,307	38,221
Andre udøbte	337	1,754	7,698
Ikke-konfirmerede	235	742	230
Separatister o. desl.	448	988	49
Adventister	—	39	37
Swedenborgianere	—	34	81
Reformerte	44	70	116
Engelsk-episkopale	201	197	92
Katolsk-apostolske	89	313	365
Rom.-katolske	810	1,390	2,378
Græsk-katolske	17	46	44
Mosaiter	2,993	3,402	3,912
Mormoner	414	234	51
Konfessionsløse m. m.	—	42	55
	21,234	49,713	63,669

Dissentersskattekomiteen regnede 1904: Metodister 14,979; Baptister 39,416 og Fribaptister 3,143; Syvendedags-Adventister 417; Swedenborgianere 254; Fransk-ref. 40; Engelsk-episkopale 160; Kat.-apost. (Irvingianere) 937; Mosaiter 2,802; Rom.-kat. 1902; Gr.-kat. 44; andre Samfund og konfessionsløse 7,432. Den rel. Statistik er iøvrigt langtfra tilstrækkeligt oplysende, ja delvis misvisende. En Masse Dissenters eller »frikirkelige» udtræder nemlig ikke eller danner egne Samfund. »Sv. Missionsförbundets« Medl. er i saa Henseende ikke de eneste; Statistiken giver intet Indtryk af Swedenborgianismens Udbredelse, taler slet ikke om Frelsens Hær, der har vid Udbredelse (1900: 438 Kor med 859 Officerer og 13,042 Soldater); Tallene for Mormoner er usikre; ligesaa for Baptister og Adventister (Baptisternes Tal løber maaske op til o. 50,000); Metodister og Kat.-apostolske er derimod officielt udtraadte og har dannet statsanerkendte Samfund.

Rel.s-Frihed og Dissenterslovgivning. Endnu fastholdes væsentligt den Betragtning, at den sv. K. er det sv. Folk set fra et rel. Synspunkt. Udlændinge af andre Trosbekendelser fik vel fri Rel.s-Øvelse allerede i det 18. Aarh. (reformerte 1741, andre kr. Udlændinge 1781, Jøder 1782), men først i 1850'erne drog man Konsekvenserne af Forfatningens Bestemmelse om Samvittighedsfrihed m. H. t. Landets egne Børn. Relativ Afslutning naaedes ved Dissenterloven af 31. Okt. 1873, hvorefter enhver, der er fyldt 18 Aar, kan overgaa til et andet opgivet kr. Trossamfund; fremmede kr. Trosbekendere kan videre med kgl. Tilladelse danne egne Menigheder. Denne Rettighed er der dog gjort langt mindre Brug af, end man skulde vente. Dissenters, der bidrager til Underhold af egne, kgl. anerkendte Samfund, faar ved Lov af 16. Okt. 1908 Nedsættelse af K.skatten. Det Princip, der følges, er, at hver Borger bør støtte økonomisk et rel. Samfund, men at han ligeledes bør bidrage til den sv. K.s Underhold, dels da denne har en folkeopdragende Betydning, saa den ikke kan jævnstilles med noget andet Trossamfunds i Landet, dels ogsaa særlig fordi dens Embedsmænd har rent verdslige Hverv, navnlig K.bogsføringen. Civilregistre findes ikke. Rel.s-Frihed er forsaavidt indført, som ingen paa Gr. af sin afvigende kristne el. mosaiske Trosbekendelse mister nogle af sine borgerlige Rettigheder. Kongen og Statsraadet skal dog bekende sig til »den rene, evang. Lære« og ligeledes de, der har teol. Lærerstillinger el. som underviser i Krdm., ligesom ingen Dommer eller Embedsmand kan deltage i Behandling og Afgørelse af Spørgsmaal, der angaar Rel., Religionsundervisning el. Befordring i den sv. K. uden at bekende sig til »den rene evang. Lære«. Fakultativt borgerligt Ægteskab er indført ved Lov af 6. Nov. 1908. Det er ved Lov forbudt at oprette Munke- el. Nonneklostre i Landet. Loven kender intet til ren Religionsløshed, og den forbyder offentlig Rel.s-Øvelse af hedensk Art. Religiøs Forsamlingsfrihed er praktisk talt gennemført siden Konventikelplakatens Ophævelse 1858. Sognebaandet er løst, saa at kirkl. Forretninger kan foretages af den Præst, man finder skikket og villig.

Statsk.ns (Svenska Kyrkan) Forfatning. K.ns øverste Styrer er Kongen, hvis kirkl. Myndighed grundlovsmæssig er fastslaaet ved Forfatningen af 1809. At tale om Kongen som »summus episcopus« har til Tider været Skik, men er vildledende. Som konstitutionel Monark har Kongen Raadgivere, der er ansvarlige overfor Rigsdagen, og blandt dem varetager Kultusministeren (»ecklesiastikministern«) alle kirkl. Sager med Undtagelse af Lovgivning, der forberedes i Justits»departementet«. K.loven af 1686 gælder endnu, om end med væsentlige Ændringer. Til kirkl. Lovgivning kræves Beslutning af Konge, Rigsdag og K.møde i Forening. I liturgiske Spørgsmaal har K.mødet efter Loven vel kun raadgivende, men reelt besluttende Myndighed. K.mødet, der oprettedes 1863 i Sammenhæng med Rel.s-Frihedens successive Indførelse og Afløsningen af den gl. Stænderrigsdag med Tokammersystemet, tæller i Øjeblikket (1916) 60 Medl.: 30 Gejstlige (de 12 Bisper og *pastor primarius* i Stockholm som fødte Medl., videre 2 Repræsentanter fra hvert af de teol. Fakulteter, Resten valgt af Stifternes Præsteskab) samt 30 Lægmænd, valgte stiftsvis ved indirekte Valg af de til Menighedsmødet (kyrkostämma) stemmeberettigede. »Kyrkomötet« indkaldes af Kongen mindst hvert 5. Aar og har siden 1868 været samlet hvert 5. Aar samt i 1909 og 10.

K.ns Organisation. S. er i Øjeblikket inddelt i 12 Stifter. Det nordligste Sverige udskiltes 1904 som Luleå Stift paa Betingelse af, at Vexiö og Kalmar Stift skulde forenes til eet ved næste Vakance (i 1914 indtraadte en saadan). Stifterne inddeles i Kontrakter (ialt 188) med hver sin Kontraktprovst. Pastoraternes Antal er 1397, af hvilke en Del bestaar af flere Menigheder (disses Tal er 2558); deres Areal saavelsom Folkemængde er meget forskellige. Uhyre store er Pastoraterne i N.-Sverige, f. E. Jockmock med 18,170 □-Km og Gellivare med 15,838 □-Km. I 132 Pastorater overstiger Folkemængden ikke 1000, i 420 ikke 2000, i 269 ikke 3000, i 287 ikke 5000 og i 147 ikke

10,000. 24 Pastorater har mere end 20,000 Indb. Kæmpemenigheder findes endnu i Byerne, men man tilstræber nu Sognedelinger. — I Spidsen for hvert Stift staar en Biskop, omgivet af et Domkapitel eller Konsistorium. Biskoppen udnævnes af Kongen blandt de tre, der ved Valg af Stiftets Konsistorium og Præsteskab faar flest Stemmer (hver Stemmeseddel skal indeholde 3 Navne). Uppsala Stifts Biskop kaldes Ærkebiskop og er *primus inter pares;* han er født Formand for K.mødet; ved Valget af ham gælder særlige Bestemmelser. Biskoppen deler den besluttende Magt med Domkapitlets øvrige Medlemmer. Herfra kan appelleres til Overdomstole el. til Kongen. — Domkapitlet bestaar af Spr.en ved Stiftstadens Hoved-Menighed (Domprovsten) samt af de fleste Lektorer ved Stiftstadens Gymnasium (»högre allmänna läroverk«), i Univ.s-Byerne dog af de teol. Fakulteters Professorer. I Göteborgs Domkapitel sidder desuden to af Byens Spr.er. Stockholm, der egtl. hører til Ærkestiftet, har sit eget Konsistorium, bestaaende af Byens Spr.er, bl. hvilke Spr.en i Storkyrko-Sogn er »pastor primarius« og født Formand (»ordförande«), naar Ærkebispen ikke er nærværende. Menighedens Anliggender varetages af Menighedsmødet (»kyrkostämman«), hvor der stemmes efter den kommunale Stemmeordning (Folk med ganske smaa Indtægter har 1 Stemme; ingen har mere end 40 Stemmer; Kvinder er ikke udelukkede fra Stemmeret). Spr.en er født Formand. Menighedsmødet vælger for 4 Aar 2 Delegationer, Menigheds-(Kirke-) og Skoleraadet, begge med Spr.en som Formand (»ordförande«). »Kyrkorådet« bestaar mindst af 5 Medl. (Mænd el. Kvinder); det varetager K.ns Anliggender, forvalter visse kirkl. Midler og øver en vis K.tugt. I en Del Byer kan Skolebudgettet overføres til det kommunale Budget, og Menighedsmødet vælger i saa Fald kun det halve Skolestyre, hvoraf Spr.en er født Medlem (men ikke Formand). — Pastoraterne forestaas af Spr.er (»Kyrkoherder«), i mange af dem (ialt 873) findes desuden faste, residerende Kapellanier (»ordinarie komministers-tjänster«). Ved Besættelsen af faste Præstestillinger gaas der efter Lov af 9. Dec. 1910 frem paa flg. Maade: Domkapitlet opslaar det ledige Embede til Ansøgning for Stiftets Præsteskab. Bl. Ansøgerne sætter det, efter at have prøvet Kvalifikationerne, 3 »på förslag«, der derpaa holder Prøveprædiken (»Profpredikan«) i Sognekirken, hvorpaa Valg foretages. Valgberettiget er enhver til den sv. K. hørende, kommunalt valgberettiget (21aarig) Mand og Kvinde (Valgretten er nu helt personlig; Selskaber og Institutioner har ikke længer Valgret). Afstemningen er hemmelig, hver Vælger har 1 Stemme, der skal afgives personlig, kun paa Landet kan stemmes ved Fuldmagt (ingen kan dog have mere end 1 Fuldmagt). Valgberettigede Mænds Hustruer har Valgret. Domkapitlet udnævner den, der har flest Stemmer. Hvis Menigheden ikke er tilfreds med de af Domkapitlet foreslaaede, kan den ved Spr.-Stillinger rette Kaldelse til en »fjerde Mand«, ogsaa udenfor Stiftet, dog efter bestemte Regler. Valget sker da mellem fire, og efter Stemmeafgivningens Resultat skal en af dem enten bekræftes af Kongen eller denne kan i visse Tilfælde udnævne, hvem han vil af de 4 eller (sjældent) en ekstraordinær Ansøger (Ret til ekstraordinær Ansøgning har Missionærer, sv. Gesandtskabspræster og enkelte andre). O. 80 »patronelle Pastorater« findes endnu (mest i Skaane). — De gl. Lønningsvilkaar for Præsterne afløstes efterhaanden af nye, fastsatte ved Lov af 9. Dec. 1910. Tienden afløses; til Erstatning for den udbetaler Staten aarlig Midler, der henlægges til K.fonden, en under Statens Forvaltning staaende Fond til kirkl. Formaal. Af denne Fond, der ogsaa modtager Tilskud fra anden Side, bestrides en Del af Præsteskabets Lønning. Væsentlig afholdes denne dels ved Indtægten af Præstegaardene, der herefter skal bortforpagtes af Myndighederne (Præsterne maa ikke mere drive Præstejorden), dels ved Sognеafgifter. Grundlønnen udgør for en Spr. 4000 Kr., for en Komminister 2500 Kr., hertil kommer Tilskud, beregnede efter Pastoratets Areal og Folkemængde. Højeste Løn er (enkelte Tilfælde undtagne) for Spr.er 8000 Kr. og for Komministre 5000 Kr. Spr.erne, og paa Landet Komministrene, har fri Bolig (med Have) og Kørselsgodtgørelse. K.fondens Midler beregnes at strække til til ogsaa at udrede en Del Pensioner til *emeriti;* hidtil har der overhovedet ikke eksisteret Pension for Præster, derimod vel for deres Enker og Børn. Disse er blevet betalt af en Kasse, der hovedsagelig er dannet ved at faa ét Aars Indtægt af alle Landets faste Præsteembeder under Vakance samt ved obligatoriske Afgifter. Biskoppernes Løn, der ikke er nyreguleret, er for Ærkebiskoppen 16,000 Kr., for de øvrige 10 à 15,000 Kr.

Præsteuddannelsen. Præsterne uddannes efter Studentereksamen (»Modenhedseksamen«) ved Universiteterne i Uppsala og Lund. Efter en forberedende Eksamen for det filos. Fakultet (omfattende Hebr., Gr. og Filos), tages »teologie kandidatexamen« (skriftlig Prøve kræves ikke). Derefter aflægges en praktisk Prøve efter en Termins Øvelser, der ledes dels af Prof.en i prakt. Teol., dels af særligt tilforordnede Præster. Studietiden er gennemsnitlig 4—5 Aar. »Prästexamen« for Domkapitlet før Ordinationen er af formel Natur. Man præstevies af Bispen straks efter denne Eksamen og staar saa til Disposition for Domkapitlet i dette bestemte Stift. Disse »ekstraordinære Præster« bruges som »Adjunkter« til Vakancetjeneste, under faste Præsters Sygdom etc.; jfr. Stiftskapellaner i Norge. Domkapitlet paa sin Side er forpligtet til at sørge for, at Ordinerede, der ikke har anden fast Gærning, har stadig kirkl. Sysselsættelse. Præsternes Antal var 1910 2769. Der klages over Præstemangel.

Kirkens Lære og Kultus. Den sv. K.s Lære er »den rene evang. Lære«, hvilket efter Forfatningen vil sige: »saadan, som den i den uforandrede augsburgske Bekendelse samt Uppsala Mødets Beslutning 1593 antagen og forklaret er«. Men »Kyrkolagen« taler om hele Konkordiebogen som Lærens Forklaring. 1903 formuleredes Præsteløftet: »Vil I efter bedste Forstand og Samvittighed rent og klart forkynde Guds Ord, som det er os givet i den

bl. Skrift, og som vor K.s Bekendelsesskrifter derom vidner?« — K. bibel er endnu »Karl XII's Bibel« af 1703, der atter væsentlig er den samme som Ref.s-Biblen af 1541. En Overs. af N. T. godkendtes 1883 til Brug i K. og Skole; den er nu erstattet af en faktisk helt ny Overs. af 1912; 1903 godkendtes en ny Overs. af G. T. Den bærende Kraft i Bibelkommissionen har været Prof. Esaias Tegnér. 1915 godkendte »Kyrkomötet« de nye Oversættelser af G. og N. T. under Forudsætning af en sidste, formel Revision. Den sv. K. kan saaledes paaregne i de nærmeste Aar at faa en virkelig ny K.bibel, den første siden Ref.en. — »Kyrkohandboken« (K.ns Ritual og Alterbog; jfr. Art. Gudstjeneste II, 298) blev revideret 1894; Revisionen betegnede en Tilbagevenden til ældre liturgisk Tradition (partielle Ændringer var dog allerede tidligere udført), da Oplysningstidens Smagsretning prægede Haandbogen af 1811 [1809] (dog havde ogsaa denne bibeholdt ikke lidt af Haandbøgerne fra Ref.s-Tiden og fra 1614 og 1693). Ved Revisionen 1894 fik ogsaa Musiken til Messen en rigere og mere afvekslende Form. Siden K.haandbogen af 1811 er Forsagelsen udeladt ved Daaben. Daaben foregaar i Byerne aldeles alm. i Husene; Kirkedaab er hyppigere paa Landet, men langt fra Regel. — Ps. bogen (af 1819; jfr. Art. Psalmer III, 657 f.) kaldes med Rette den Wallinske, da den aldeles overvejende skyldes J. O. Wallin (s. d.). Ønsket om at fjærne en Del værdiløst Stof og optage ældre og nyeste Tiders Ps.digtning har foraarsaget Fremkomsten af flere Ps.bogsforslag. Det sidste (officielle) er fra 1911 og har Biskop J. A. Eklund til væsentlig Ophavsmand. — Prædiketeksterne (»Evangeliebogen«) forøgedes 1860 ved to Aargange ny Prædiketekster. — Katekismusforklaringen, med hvilken der er alm. Misfornøjelse, er fra 1878.

Retninger indenfor det relig. Liv. Den kirkl. Partistilling er i fremtrædende Grad endnu bestemt af Virkningerne efter den store Vækkelse siden Midten af 19. Aarh. Vækkelsen var pietistisk og individualistisk farvet og opponerede mod mange Ordninger og Sædvaner indenfor Statsk.n. Oppositionen havde mange Nuancer. En Del »vakte« blev Baptister, Metodister osv., andre fastholdt bestemt deres Stilling indenfor Statsk.n. Hertil hører de, der forenede sig i »Evangeliska Fosterlandsstiftelsen« (II, 87), som vandt mange Tilhængere baade bl. Præster og Lægmænd, særlig i N.-Sverige. Den skotske Frik. stod en Tid som Idealet; man holdt paa friere Former for kirkl. Virksomhed, Lægmandsprædiken o. l. Blandt disse saakaldte »Frikirkelige« (med faktisk Stilling altsaa indenfor Statsk.n) indtraadte siden 1870'erne ved Waldenströms (s. d.) Fremtræden en Splittelse. Anledningen hertil var nærmest en Strid om Forsoningslæren, men det viste sig efterhaanden, at Hovedsagen var et kongregationalistisk K.-Ideal, som ved Waldenström vandt mange Tilhængere over hele Landet, men navnlig i Midt-Sverige (Värmland, Närike og Jönköpings Len). Dog vandt »Frikyrkligheten« hverken i sin mildere eller sin radikale Form Indpas i SV.-Sverige. I Göteborg Stift herskede siden 1840'rne den s. k. Schartauisme (IV, 69), en stærkt kirkl. Retning, nærmest i Slægt med württembergsk Pietisme, men med originale Træk. — Overalt findes selvfølgelig ogsaa Folk, der holder fast ved K.n uden at kunne henregnes til nogen bestemt Retning. — Den organiserede Afholdsbevægelse, som er blevet en polit. Magt af første Rang, har haft varme Tilhængere i de »Frikirkelige«, som derved selv er blevet en vigtig polit. Faktor. — Den moderne Teol. har siden 1890'erne foraarsaget en vis Forskydning i Partierne. De »moderne« Teologer har i Alm. været udpræget statskirkevenlige. De gl.-troende bl. de kirkl. samt Fosterlandsstiftelsen, Waldenströmianere og Schartauanere hævder at staa i fælles Opposition med den moderne Teol., men en Koalition mellem dem har, som f. E. i Spørgsmaalet om et frit, teol. Fakultet, vist sig umulig. — Overfor den stærke Afkristning hos mange viser der sig nu en Tendens til at anerkende K.ns Betydning, og samtidig er den teol. Modsætning indenfor K.n mildnet, dels paa Grund af flere Bispers Vidsyn, dels paa Gr. af den s. k. »Ungkirkebevægelse«, der, udgaaende fra teol. Lærere og Studenter i Uppsala, netop samler sig om »Kirketanken«.

Indre-Mission. Den sv. Diakonisseanstalt (gr. 1851 paa Ersta i Stockholm), udvikledes i afgjort kirkl. Retning under Dr. J. C. Brings (I, 389) udmærkede Ledelse, men staar aldeles frit i Forholdet til den kirkl. Organisation. 1910 fandtes 248 Diakonisser, 69 Prøvesøstre og 37 Elever; de arbejder paa 122 Stationer, 64 i Menighedspleje. Samariterhjemmet i Uppsala (gr. 1882 af Frk. Ebba Boström) har siden 1893 uddannet et mindre Antal Diakonisser, siden 1905 talrige Menighedssøstre; dets Formand er Ærkebiskoppen. 1910: 15 Diakonisser, 12 Prøvesøstre og 41 Menighedssøstre. Kirkl.t Præg har ogsaa Diakonanstalten paa »Stora Sköndal« udenfor Stockholm, der siden 1898 uddanner Diakoner, og hvortil der er knyttet Epileptiker- og Alkoholisthjem. 1910: 26 Diakoner, 15 Prøvediakoner, 11 Elever. Det i 1771 stiftede, rigt doterede Samfund pro fide et christianismo spreder navnlig god Opbyggelseslitteratur. Det sv. Bibelselskab (gr. 1815) og de jævnaldrende Stiftsbibelselskaber har for Tiden mindre Betydning. Selskabet til Fremme af kirkl. Sjælepleje (sjælavård), stiftet 1893, øver i Stockholms Forstæder en betydningsfuld Gærning ved at opføre Kirker og lønne Præster. 1910 stadfæstede Kongen K.mødets Beslutning om at oprette en særlig Diakonistyrelse for den sv. K. til Fremme for kr. Tro og Kærlighedsgærninger. Ærkebispen er dens Formand, og Arbejdet sker gennem et Skrift- og Foredragsudvalg, et Udvalg for kirkl. Ungdomspleje, et for socialt Arbejde, et Finansudvalg og et Diakonibureau. Diakonistyrelsen vil ogsaa støtte andet kirkl. Arbejde for I.-Miss. end dens eget; i Øjeblikket lønner den to Rejsesekretærer for Ungdomssagen, driver en Forlagsvirksomhed og har nylig indrettet et Arbejdshjem. Endnu maa nævnes det store Arbejde, der udgaar fra den evang. Fosterlandsstiftelse (II, 87), de fri-relig. Samfund, K. F. U. M. og K. F. U. K., og fra talrige For-

eninger, oftest af kirkl. eller fri-relig. Præg, der arbejder i Velgørenhedens Tjeneste. Bl. Lapperne virker »Svenska miss. sällskapet« (stiftet 1835; siden 1876 med Lapplandsmiss. som eneste Opgave), »Femøreforeningen« (stiftet 1864) og Selskabet »Den lappiske Missions Venner« (stiftet 1880 af Prinsesse Eugenie).

Ydre Mission. S. har 3 større Missionsorganisationer: 1) Svenska kyrkans mission. 1873 vedtog K.mødet, at den sv. K. genne men af K.mødet valgt Ledelse skulde drive ydre Miss. Ærkebiskoppen er Bestyrelsens Formand. K.n overtog det af det sv. Miss. Selskab af 1835 og Lunds Miss. Selskab af 1845 begyndte Arbejde. Miss.-Markerne er Zululandet, Rhodesia og Sydindien (Tamulerne). 1910 fandtes 20 ordinerede sv. Missionærer samt 3 ordinerede indfødte. 2) 1861 optog den evang. Fosterlandsstiftelse (II, 87) ydre Miss. paa sit Program og virker i Ø.-Afrika og Midt-Indien. 1910 fandtes i dets Tjeneste 33 ordinerede sv. Missionærer, 9 Lægmissionærer, 5 ordin. indførte og et stort Antal andre Medhjælpere. 3) Sv. missionsförbundet driver siden 1881 ydre Miss. i Kongo, Kina, Ø.-Turkestan og Kaukasien. 1910: 46 sv. Miss.-Arbejdere (ingen ordinerede). Den sv. Miss. i Kina (gr. 1887 af Erik Folke) støttes baade fra kirkl. og frikirkl. Krese; havde 1910 45 mandl. og kv. Missionærer (1 ordineret). Om Alliance-Missionen se I, 58 og Franson (II, 103); om Helgelseförbundet se II, 380. I K. F. U. K. dannedes 1894 »Kv. Missionsarbejderes Miss.«, der har udsendt 3 kv. Missionærer til fr. Nord-Afrika. 1897 stiftedes »Sv. Mongolmiss.«, der har 1 Missionær bl. Mongolerne NV. for Kina. — Den 1875 stiftede Forening for Israels-Miss. (Stockholm) arbejder med Odessa og Jassy som Hovedpladser (1910 4 Missionærer). Den i 1900 stiftede sv. Jerusalemsforening har 1 Læge-Missionær i Betlehem og Skole i Jerusalem.

Diaspora-Arbejde bl. Svenske i Udlandet. Legationsmenigheder findes i London (allerede 1710 dannede de sv. her egen Menighed) og Paris; desuden er sv. Menigheder organiserede i Berlin, Kbhvn, Kristiania og Johannesburg. Den sv. K.s Miss.-Ledelse driver siden 1883 Sømands-Miss. (Stationer i London, West Hartlepool, Kiel-Wismar, Stettin, Calais-Dunkerque, Kbhvn, Antwerpen og Rotterdam). Fosterlandsstiftelsen optog allerede 1869 Sømands-Miss. (Stationer i Liverpool, Boston, Great Grimsby, Hamburg-Lübeck, Melbourne, Bremen og Hull). — Svenskerne i Amerika. Den sv. Udvandring til de forenede Stater har siden 1840 naaet betydelig Størrelse. Emigranterne, der for manges Vedkommende var præget af Rosenius's (III, 819) Retning, begyndte snart at ordne deres relig. og kirkl. Forhold. Den sv. Bibelovers., K.haandbog, Ps.-bog, Katekisme er i stor Udstrækning bibeholdt uforandret. Forfatningen ordnedes synodalt; navnlig ved L. P. Esbjörns Indgriben dannede de sv.-norske Menigheder 1860 Augustana-Synoden (I, 174), men 1870 udtraadte Nordmændene. 1860 talte Synoden 17 sv. Præster, 36 Menigheder, 21 Kirker, 3753 Nadvergæster, 18 Søndagsskoler; 1908: 611 Præster, 1092 Menigheder, 965 Kirker, 69,314 Søndagsskoler, 163,473 Nadvergæster, 254,645 Medlemmer. Synoden omfattede 1909 fig. »Konferenser«: Illinois (gr. 1853), Minnesota (1858), Iowa (1868), Kansas (1870), New York (1870), Nebraska (1886), Columbia (1893), California (1893), videre Utah Miss.s-Distrikt, Montana, Alabama, Florida, Alaska. De største Konferenser er Minnesota, Illinois og New York. Blandt Augustana-Synodens 10 (1909) højere Læreanstalter bør nævnes »Augustana College and theol. Seminary«, Rock Island (Ill.), der ejes af hele Synoden, som vælger dets Præsident og teol. Professorer. De enkelte »Konferenser« har egne Colleges; stor Forlagsvirksomhed drives gennem »Augustana Book Concern«; Diakonisseanstalter findes i Omaha (Nebr.) og St. Paul (Minn.); blandt Sygehusene kan mærkes »Augustana Hospital« i Chicago; Børne- og Alderdomshjem findes ogsaa. — (Sveriges Kyrkolag af år 1686 [med Tillæg] udg. af P. Rydholm, 1910; Edv. Rodhe, Schwedische Kirchenkunde, 1913; N. Lövgren og Edv. Rodhe, Vår Kyrka I, 1912; J. Wordsworth, The National Church of Sweden; Minneskrift med anledning af Augustanasynodens 50åriga tillvaro). *E. M. R.*

Sverker II, den yngre, sv. Konge, Søn af Sverker d. æ.s Søn Kong Karl, efterfulgte ved Jarlen Birger Brosa's Hjælp Knut Eriksson paa Sveriges Trone 1195 (el. 96). S.s Fader var gift med Valdemar d. st.s Søsterdatter, hans Faders Søster med Knud Magnussøn af Danmark, og allerede inden Faderens Død opfostredes S. selv i Danmark. Da S. i o. 10 Aar havde været Konge, rejste Knut Eriksson Sønner Oprør. Ved Elgarås i Tiveden Skov (Vestergötland) faldt de tre yngste, men den ældste, Erik, undkom og fandt Tilhold i Norge, hvorfra han snart vendte tilbage og vandt et saa stort Parti i Sverige, at S. maatte søge Hjælp hos Valdemar Sejr. I det blodige Slag ved Lena (nuv. Kungslena i Vestergötland) 1208 blev den dske Hær, anført af S.s Svigerfader Ebbe Sunesön, slaaet. To Aar senere søgte S. atter ved dsk Hjælp at vinde Sverige, men faldt selv i Slaget ved Gestilren (nær Lena) 1210. — Som de øvrige Medlemmer af Sverker-Slægten var S. en Ynder af K.n. 1200 udstedte han et Gavebrev, der længe ansaas for at retssikre det s. k. »andliga frälset« (jfr. I, 85, hvor denne Opfattelse urigtigt er hævdet). Men det var kun et Gavebrev til Uppsala Domkirke paa noget Gods, hvortil er føjet Bestemmelser om, at Klerke fremtidig ikke er pligtige til at møde for verdslig Domstol i Retssager, men kun for Bisper og Prælater, og at Kirkernes Gods skal være frit for alle Afgifter til Kongen. Disse Tilføjelser gælder imidlertid kun for S.s egen Regering, vedrører kun en ringe Del af den sv. K.s Omraade (maaske end ikke hele Ærkestiftet), angaar kun Klostrene, ikke Kirkerne, og Fritagelsen for Mødepligt for verdslige Domstole gælder kun i Kriminalsager. — S. begravedes i Sverker-Slægtens Grav i Alvastra Kloster. *H. L.*

Sverker, Biskop paa Færöer, se Sörkve.

Sverre, Norges Konge 1177—1202, f. 1151, var (efter egen Forsikring) uægte Søn af Kong Sigurd Mund, efter hvis Død (1155) Moderen Gunnhild ægtede en færøisk Haandværker, hos hvis Broder Roe (Præst, fra 1162 Biskop paa

Færøerne) S. fra 5-aarsalderen blev opfostret; formodentlig blev S. viet til Diakon, næppe til Præst; det hindrede dog ikke, at S. var gift med Roes Datter Astrid, med hvem han havde 4 Børn. 1176 (næppe 1174) drog S. til Norge for at vinde Kongedømmet, der siden 1161 indehavdes af Jarlen Erling Skakkes Søn Magnus, som ved Overenskomst med Ærkebiskop Eystein Erlandssøn (I, 837) var bleven kronet i Bergen 1163 (ikke 1164). Samtidig fastslog en ny Tronfølgelov Kongedømmets Udelelighed; Kongen skulde fremtidig være ægtefødt og valgt paa et Rigsmøde under Kirkefyrsternes Ledelse og tage sin Værdighed i Len af hl. Olav som Norges evige Konge gennem Ærkebispen som hans jordiske Repræsentant. Efter at have aflagt sin gejstlige Dragt, stillede S. sig 6. Marts 1177 i Värmland i Spidsen for Levningerne (70 Mand) af Birkebeinernes Parti (stiftet 1174), der var høvdingløst, lod sig give Kongenavn paa Tinge i Sørbygden, N. i Baahuslen, 13. Marts 1177, drog til Trøndelagen, indtog Nidaros og blev paa et Ottefylkersthing paa Ørething Midsommer 1177 udraabt til Konge over alt Norge. Men Kampen om Landet blev haard. Afgørende blev S.s Sejre paa Kalvskindet ved Nidaros 19. Juni 1179, hvor Erling Skakke faldt, og paa Ilevoldene ved Nidaros 26. Maj 1180, hvorefter Magnus drog til Danmark og Ærkebispen til England, hvorfra han bandsatte S. I 1183 fordrev S., efter vekslende Held, Magnus fra Bergen, og Eystein, som netop var vendt tilbage fra England, udsonede sig nu med S. Magnus, der atter havde taget Tilflugt i Danmark, druknede i Slaget ved Fimreite i Nordfjorden i Sogn 15. Juni 1184. — S.s Sejr betegner en overmaade betydningsfuld Svingning i Norges hist. Udvikling. Medens Magnus repræsenterede et svagt Kongedømme ved Siden af et mægtigt Slægts- og kirkeligt Aristokrati, hævedes ved S. raa Æventyrere af de laveste Klasser, ja Ransmænd, op til Magt; samtidig arbejdede S. systematisk paa Centralisation af Regeringsmagten og udvidede det monarkiske Kongedømme paa Aristokratiets Bekostning. De selvstændige kgl. Vasaller, Lendermændene, afløses af Sysselmænd som kgl. Embedsmænd; Folkets gennem Lendermændene udøvede dømmende Myndighed overdroges (1184/88) til Lagmændene, der før var Almuens retskyndige Konsulenter, men nu ogsaa blev kgl. Embedsmænd. 1185 ægtede S., for at styrke sin Stilling, Erik d. hl.s (I, 787) Datter Margreta, skønt Astrid endnu levede. I de følgende 10 Aar (1184—94) maatte S. kæmpe mod Levningerne af Modpartiet, der, vistnok oftest hemmelig støttet af K.n, Gang paa Gang, med forskellige Kongsemner og under skiftende Navne, rejste sig, altid fra Viken, som i Magnus's Tid var et Len under Danmark. Fra 1189 førte S. tillige Strid med K.n, den mest haardnakkede, der nogensinde i Norge er udkæmpet ml. gejstlig og verdslig Myndighed. Den mod S.s Vilje valgte Ærkebisp Erik Ivarssøn (I, 789) henholdt sig til Kardinal Nicolaus Breakspear's (se Hadrianus IV, II, 323) 1152 med Kongens Samtykke indførte kirkl. Ordning, paaberaabte sig kanonisk Ret og den af Ærkebisp Eystein udarbejdede Frostathingskristenret (»Guldfjer«), medens S. kun anerkendte den ældre Lov efter en Magnus d. gode tillagt Kodifikation (»Graagaas«). [Den saak. »S.s Kristenret« skriver sig ikke fra S.s Tid, men fra 1269/73]. S. fordrede kirkl. Kroning, forkastede den af Eystein 1162 indførte Fordobling i Beregningen af kirkl. Bøder i Ærkestiftet, krævede afgørende Stemme ved Bispe- og Abbedvalg og Patronatsret til de paa Kongsgaardene byggede Kirker, samt verdslige Domstoles Domsret over Gejstligheden i kirkl. Sager. Paa alle Punkter stod Erik imod, og da S. forlangte hans Hird reduceret, søgte Erik 1190 Tilflugt hos Absalon (I, 19) i Lund, der siden med Abbed Vilhelm (s. d.) trofast stod paa hans Side. Paven bekræftede 15. Juni 1194 den norske K.s Friheder (13 Punkter: foruden de omtalte, bl. a. Gejstlighedens Frihed for Leding og Kongens Tiendepligt). 29. Juni 1194 blev vel S. kronet af selve Norges 4 Suffraganbisper. Men fra Lund lyste Ærkebispen, ifl. en Bulle, S. i Band, og Paven ekskommunicerede 18. Nov. 1194 i Peterskirken de 4 Bisper. 1195 skikkede Kongen og 6 af Ærkebispens Suffraganer Sendemænd til Rom; men de havde ingen Fremgang og døde i Danmark paa Hjemvejen (efter S.s Paastand ved Forgiftning). Ikke destomindre lod S. i Nidaros forkynde pavelige Buller, som løste ham fra Bandet og gav ham Ret, men disse var Forfalskninger. — Biskop Nikolas Arnessøn af Oslo havde allerede Høsten 1195 begivet sig til Danmark, hvor han 1196 samlede en Oprørsflok, særlig Vikværinger, der snart fik Tilslutning. Oprørerne, som efter Lederens Bispestav (baculus, norsk bagall) kaldtes Bagler el. Beglinger, blev S.s farligste Modstandere. De underkastede sig Viken og Oplandene, deres Konge Inge, en foregiven Søn af Magnus Erlingssøn, blev hyldet paa Borgarthing; 1198 brændte de Bergen og besatte Gulathingslagen saavelsom Frostathingslagens Kystfylker samt Haalogaland, og havde saaledes Størstedelen af Landet inde. Biskop Njaal af Stavanger drog til Danmark 1197, Ivar Skjaalge af Hamar (viet 1196/97) var S.s fødte Modstander. S.s Sendebud hos den nye Pave, Innocentius III, udrettede intet, og 6. Okt. 1198 lyste en Bulle Band over S. og hans Tilhængere og Interdikt over de Dele af Landet, som blev S. tro, og opfordrede Danmark og Sverige til at bekrige S. Ogsaa Martin af Bergen, der truedes med Suspension, forlod nu S. (1199). Om Bandet og Interdiktet blev iværksat, er dog uvist. — S. forsvarede nu ogsaa sin Sag literært i et Stridsskrift (udg. af E. C. Werlauff 1815; som Anhang til Kongespejlet ved Keyser, Munch og Unger 1848; af G. Storm [»En Tale mod Biskoperne«] 1885; overs. af A. Teichmann, Basel 1899), bestemt til Oplæsning paa Tingene (maaske forf. af S. selv med Hjælp af en unævnt Gejstlig, som har studeret i Bologna i 1180—90erne). Med flittig Brug af kanonisk Ret (Decretum Gratiani i Paucapalea's Udg.) søgte det at bevise Bandets Uretmæssighed og Holdbarheden af Kongens Krav. S. hævder her for nogen anden europæisk Fyrste Kongedømmet som selvstændig guddoml. Indstiftelse, overordnet over K.n. — Imidlertid brød Munke og lavere Gejstlige i Norge ikke Omgangen med S. S. opretholdt ogsaa Forbindelsen med Island og England, og ingen af de nordiske Fyrster

rejste sig mod ham. Krigslykken vendte sig ogsaa en Tid, men efter Indtagelsen af Tønsberg Kastel (Jan. 1202) var S.s Kraft knækket. D. i Bergen 6. Marts 1202. Trods Bandsættelsen fik S. Dødssakramentet og blev kirkl. begravet i Domkirken. K.fyrsterne forligte sig med S.s Søn og Efterfølger Haakon (1202—4), og Ærkebiskop Erik løste ham og hans Tilhængere fra Bandet, uden at have indhentet Innocentius III's Bemyndigelse. — S.s nationalhist. Betydning bedømmes meget forsk. Sikkert har han ført Udviklingen i en ganske anden Retning end den, som begyndte i 1160—70erne, og noget Tilbageslag kom ikke. At Norges underlegne Stilling i Unionstiden (fra 1319) for en væsentlig Del maa føres tilbage til Omvæltningen under Sverre, er ubestrideligt, og han har derved bestemt Norges Hist. for mange Aarh.r. K.n havde S. ikke bøjet; det k.polit. Modsætningsforhold førte derfor gentagne Gange til Brydninger indtil o. 1350. (Sverres Saga er udg. i Fornmanna sögur VIII 1834, Konunga sögur 1873, Eirspennill 1913 f., Flateyjarbok II f., 1862, A. M. 81 a Fol. 1910, og overs. i P. A. Munch og O. Rygh, Norges Kongesagaer II, 1871, A. Bugge, Norges Kongesagaer, 1913 f.; og af H. Koht, S.-soga, 1912. Jfr. R. Keyser, Norske K.s Hist. I, 1856; P. A. Munch, Norske Folks Hist. III, 1857; J. E. Sars, Udsigt over d. norske Hist. II, 1877 = Saml. Værker I, 1911; A. C. Bang, Norske K.s Hist., 1912[—14]; Ph. Zorn, Staat und Kirche in Norwegen, 1875; G. Cederschiöld, Konung S., 1901; J. E. Sars, Saml. Værker IV, 1912; G. Storm i [Norsk] Hist. Tidsskr. 4, II, 1904; L. Daae ssteds 4, III, 1905; A. C. Bang i Hist. Skr.er, tilegn. L. Daae, 1904; jfr. E. Hertzberg i [Norsk] Hist. Tidsskr. 4, III, 1905). *O. K.*

Swete, Henry Barclay, engelsk Teolog, f. 14. Marts 1855, blev præsteviet 1859 og var Dean, Tutor og teol. Lecturer i Caius College, Cambridge, 1869—77, Spr. i Ashdon (Essex) 1877—90, var tillige Prof. i Pastoralteol. ved Kings College i London 1882—90; derefter »Regius Prof. of Divinity« i Cambridge. S. har bl. a. udg. Theodor af Mopsvestias Kommentarer til Paulus's Breve (1880—82), derefter Septuaginta (The Old Testament in Greek I—III, 1887—94, 1901—07 [3]) og skrevet en grundig Indl. til LXX (Introduction to the Old Test. in Greek 1900, 1902 [2]). To omfattende Fortolkninger til nytestl. Skrifter foreligger fra hans Haand (The Gospel according to St. Mark, 1898, 1902 [2]; The Apocalypse of St. John, 1906, 1907 [2]). Af andre Skr.er kan nævnes; The Apostles Creed in Relation to Primitive Christianity (1894, 1899 [3]) og Church Services and Service Books before the Reformation (1896). Han er Udgiver af »Cambridge Theological Essays«, 1905, og af »Cambridge Biblical Essays«, 1909. *F. T.*

Swithun, Biskop af Winchester, sandsynligvis indviet 30. Okt. 852, d. 2. Juli 862, fik i 10. Aarh. folkelig Kanonisation, idet den af Biskop Ethelwold genopbyggede Winchester Domkirke (tidligere dediceret til Petrus og Paulus) blev viet til S., som 15. Juli 971 skrinlagdes i Kirken. 15. Juli 1093 overflyttedes S.s Skrin til Biskop Walkelins nye Domkirke i Winchester; Skrinet ødelagdes i 1538, og Kirken, som hidtil havde baaret S.s Navn, kaldes siden 1540, efter Henrik VIII's Befaling, den hl. Treenigheds. I England blev 43 Kirker viet til S., og »St. Swithin's day« er her en vigtig Mærkedag, idet den efter Folketroen bestemmer Vejret for 40 Dage fremover. — S.-dyrkelsen indførtes til Norge, maaske af Englænderen Reinald, 1. Biskop i Stavanger (d. 1135), hvis Domkirke (sands. paabegyndt i 1120rne) viedes til S. og den hl. Treenighed; S.s Skrin bevaredes her til Ref.en. — Svi(þ)tunsmessa 2. Juli er i Gulathings- og Frostathingslagen paabudt som »festum fori«, dog uden forudgaaende Nonhelg og Faste; i den senere Middelalder maatte denne Fest vige for Visitatio Mariæ, og i Steden optoges Translatio S. Svithuni 15. Juli (semiduplex i Missale og Breviarium Nidrosiense 1519); S.-Messe »om Høsten«, d. e. Ordinatio S. Svithuni 30. Okt., omtales 1333 i Bergen (?), maaske Stavanger Domkirkes Indvielsesdag. Sviftunsvoka (andre Former se I. Aasen, Norsk Ordbog under Ordet) 2. Juli er en af den norske Primstavs Mærkedage, og bl. a. bestemmer den efter Folketroen Vejret lige til 29. Juli. (A. Potthast, Bibl. hist. medii ævi II [2], 1588; Dictionary of Nat. Biography LV, 239—41; Encyclop. Brit. XXVI [11], 238). *O. K.*

Swoboda, Heinrich, Prof. i Pastoralteol. og Arkæologi ved Universitetet i Wien, f. 28. Juni 1861. Bl. hans Skrifter kan nævnes: Marienlegenden (1892); Miniaturen aus d. Psalterium der hl. Elisabeth (1899); Dom von Aquileja (1906); Grossstädtische Seelsorge (1909). Desuden var han Medarbejder af »Katholische Kirche in Wort und Bild« (1907). *H. J. H.*

Svogerægteskab, se Leviratsægteskab (III, 50).

Sværd, de to, Middelalderens Udtryk for Statsmagt og K.magt, hentet fra Luk. 22, 36—38. Det er den hl. Bernard, der i Skriftet De consideratione IV, 3 (Patrologia 182, Sp. 775) henvender disse Ord til Paven: »Skulde Du maaske paany attraa at gribe det Sværd, som Du een Gang har faaet Befaling til at stikke i Skeden? Men den, der nægter, at Sværdet er dit, synes mig ikke at give Agt paa Herrens Ord, naar han siger: Stik dit Sværd i Skeden (Joh. 18,11). Det tilhører altsaa dig og skal drages paa dit Vink, omend ikke ved din Haand. Ellers, hvis det nemlig aldeles ikke hørte dig til, havde Herren ikke, da Apostlen sagde: »Se, her er to Sværd«, svaret: »Det er nok«, men: »Det er for meget«. Altsaa tilhører begge Kirken, baade det aandelige og det timelige (materialis), men dette bør svinges for K.n, hint af K.n; hint af Pavens Haand, dette af Krigerens Haand, men rigtignok paa Pavens Vink og Kejserens Befaling«. Saaledes gaar Brugen af Billedet videre i senere K.retslæreres Værker, indtil Pavedømmet selv knæsætter den ved Bonifatius VIII's Bulle Unam sanctam (jfr. I, 356; IV, 325; II, 910; III, 508). Begrundelsen og Skriftbrugen er her endog ofte ordret den samme som hos Bernard. Men mærkes maa Slutningsordene: »Det aandelige (nemlig Sværd) skal føres af den gejstlige, det verdslige ved Kongers og Krigeres Haand, men kun paa den gejstliges Vink, og saa længe han tillader det. Men det ene Sværd maa være det andet underordnet og den verdslige Myndighed underkaste sig den aandelige Myndighed«. Hermed er Bernard's Ord baade indskrænket og

udvidet paa en saadan Maade, at Bullen kan siges at betegne Højdepunktet af Pavedømmets Magtkrav. Selv fra kirkl. Side protesteres da ogsaa snart herimod, saal. af Dante, der i sit Skrift *De Monarchia* (3die Bog) paaviser, at Luk. 22, 38 aldeles ikke indeholder Tanken om et verdsligt og et aandeligt Sværd. *H. J. H.*

Sværdbrødre, egtl. »Kristi Ridderskabs Brødre« *(fratres militiae Christi)*, gejstl. Ridderorden, stiftet o. 1202 for med Sværdet at kristne Hedningerne i Livland. Stiftelsen tilskrives især Biskop Albert af Riga (I, 46). Ordenen blev stadfæstet af Innocents III 1204 og indrettet efter Tempelherrernes Regel, hvilket igen vil sige Cistercienernes (I, 511). Dragten var hvid, mærket med et rødt Kors og et rødt Sværd (heraf Navnet S., *fratres gladiferi*). Kærnen i Ordenen var »Ridderne«, der skulde være af adelig Fødsel, forpligtedes til Krigstjeneste og (som Præbender) kunde nyde Indtægterne af Ordenens Godser; til dem sluttede sig de gejstlige Brødre, hvem Gudstjenesten, og de »tjenende Brødre«, hvem Krigstjeneste, huslige Pligter og navnlig Sygeplejen paahvilede. S.nes første Ordensmester blev Wenno (Vinno) af Rohrbach (til 1208). — Ved S.s Hjælp erobrede Biskop Albert Livland og Kurland, men kom derefter i Strid med dem om det erobrede Land. 1210 afgjorde Innocents III Striden derhen, at S.ne skulde være Biskoppen lydige, men skulde have Tredjedelen af Livland og Estland og af, hvad de senere maatte erobre. Ordensmesteren, der tidligere havde boet i Riga, fik sit Sæde i Venden. Om S.nes Kamp med de Danske om Herredømmet i Estland se I, 808 f. De mange Kampe svækkede efterhaanden S.ne saa meget, at de ikke mere følte sig stærke nok til at staa paa egne Ben, hvorfor de 1237 søgte og fandt Optagelse i de tyske Ridderes (s. d.) Orden, med hvilken de derefter delte Skæbne. Den livlandske Del blev dog stadig betragtet som et Hele, der styredes af en Landmester *(magister provincialis)* i Riga, og 1521 fik de af Albrecht af Brandenburg (I, 48) Ret til selv at vælge denne. 1525 gjorde Kejser Karl V daværende Landmester Walter af Plettenberg til Rigsfyrste med Sæde og Stemme paa Rigsdagen, men 1562 gik Landmesteren Gotthard Kettler over til Ref.en (se II, 766). (Bunge, Der Orden der Schwertbrüder, 1875). *S. A. B.*

Sværdmission, Middelalderens Tvangsmission ved Vaabenmagt, se Mission III, 266 a; Sachsere IV, 8 og Karl d. store II, 728; jfr. ogsaa Ridderordener III, 787. For Muhammedanerne (III, 301) var S. en Pligt.

Sværgen. Sandhedspligten hører til de elementære etiske Grundkrav, fordi den er Grundlaget for Tillidsforholdet mellem Mennesker (IV, 43 f.). Heraf udvikler sig uvilkaarlig Trangen til at sikre Sandheden ved højere Magters Autoritet. S. betegner, at man stiller sit Forhold til disse i Pant for sine Ords Sandhed, hvad enten man hypotetisk fraskriver sig gode Magters Hjælp eller paakalder onde Magters Straf, hvis man ikke taler Sandhed. I udvidet Betydning betegner S. enhver Anraabelse af højere Magter enten til Fordel for sig og sine Venner eller for at bringe Straf og Ulykker over sine Fjender. Saaledes fremkommer Besværgelser (I, 279), Magi (III, 138) og Djævlepagter, jvf. Faustsagnet (II, 24). Under saadanne Former forekommer S. i alle Rel.er. — Jesus har principielt forbudt enhver Form for S. (Mt. 5, 34 f.; 23, 17 f.; jfr. Jak. 5, 12), fordi den krænker Gudsforholdets Absoluthed. Dette udelukker efter sit Væsen ethvert Forhold til andre Magter end Gud. Det kr. Gudsforhold hviler paa den ubetingede Tillid, og taaler derfor ingen hypotetisk Ophævelse, end mindre at drages ned til at blive Middel for selviske Formaal. I etisk Henseende skal Sandheden beherske Jesu Disciple, saa at deres blotte Ja og Nej er tilstrækkelige til at bekræfte og benægte deres Udsagns Rigtighed. Dette Bud gælder Kristnes indbyrdes Forhold, ikke om Kristnes Forhold til det borgerlige Samfund, som Jesus overhovedet ikke giver Love for (I, 711). Saaledes er S. baade i rel. og etisk Henseende et Vidnesbyrd om Forfald og Frafald. *C. G.*

Sværmere er Navnet paa en Række Repræsentanter for en særlig Aandsretning indenfor Krdmmen, som hævder en umiddelbar Forbindelse mellem Menneskeaanden og Guds Aand uden ydre Naademidler. S. betoner Krdmmens spiritualistiske Side. De hænger sig ensidigt i den Sandhed, at Gud er Aand, og mener, at Gud ogsaa meddeler sig til Mennesker paa ren aandelig Vis uden udvortes Ord og Sakramenter og lign. S. er Subjektivister og mener, at kun hvad Aanden lader den enkelte erfare, er Krdm for ham. Og S. er endelig Individualister; de forkaster enhver Form for udvortes Samfund eller ydre Organisation mellem Mennesker. Kun Aandsfællesskabet gælder. For S. spiller ofte Læren om de sidste Ting en betydelig Rolle. Iøvrigt er det vanskeligt at angive fælles Træk for S., da det fælles netop bestaar i den spillende Vilkaarlighed. Undertiden lægger S. Hovedvægten paa Ekstasen, det vil sige den enkeltes fuldkomne Opgaaen i Guddommen, saaledes at Bevidstheden om Omverdenen forsvinder. Undertiden lægges Hovedvægten derimod paa de Aabenbaringer, som S. modtager ved deres Samliv med Guds Aand, Aabenbaringer, der stiller Biblen ganske i Skygge, fordi de er umiddelbart indgivne af Gud. Med en mærkelig, men hyppig Inkonsekvens gøres disse Aabenbaringer autoritative ogsaa for andre, og da S. ikke er sig bevidst, i hvor høj Grad deres egen Fornuft spiller med ind i de saakaldte Aabenbaringer, kan disse faa et stærkt rationalistisk Præg. Fælles for alle S. er det negative, Afvisning af Biblen som Krdmmens eneste Lærekilde, Afvisningen af ydre Naademidler, af en udformet K.lære, af faste Bekendelser og af K.ns hele udvortes Ordning. — S. træffes hele K.ns Hist. igennem. I Oldtiden har Montanismen og Donatismen et modificeret sværmersk Præg, i Middelalderen træffer man sværmerske Tendenser hos Mystikere som Eckart og Tauler, men navnlig paa Ref.s-Tiden spiller S. en stor Rolle. Luthers Kamp mod Romerk.ns Udvortesheder og hans Hævdelse af Menneskets Ret til at søge Gud direkte uden nogen mskl. Mellemmand fandt Tilslutning hos mange rel. Aander, som ønskede sig fri fra alle ydre Naademidler og Ordninger. Derfor maatte der for Reformatorerne efter Kampen mod Rom følge et alvorligt Opgør

med disse (f. Eks. Karlstadt, Seb. Franck og Schwenckfeld) og med hele Partier som Gendøberne og Mennoniterne. — Senere i Tiden træffer vi ogsaa S., baade indenfor den kat. K. (f. E. Marg. Alacoque) og de protest. K.-Samfund (Kvækerne f. E.). I allernyeste Tid synes S. atter at faa en vis Udbredelse, hvorom Tungetalen, Pinsebevægelsen o. lign. Fænomener vidner. Da S. altid opstaar, hvor K.n er forfalden til Udvorteshed og Formalisme i Lære eller i Styrelse, er Forebyggelsesmidlerne dels Hensyntagen til de enkelte Troendes Individualiteter, dels en vis Elasticitet og Bevægelighed i K.samfundets Organisme. *A. Th. J.*

Svøbebrødre eller Flagellanter (af lat. *flagellum,* Svøbe) kaldes nogle Broderskaber, der i 13.—15. Aarh. indførte Selvpiskning som Middel til at afvende Guds Vrede. Denne Askese, velkendt i de fleste Rel.er, fandtes tidlig blandt kr. Eneboere og Munke, men blev i Middelalderens Bodsdisciplin tillagt Betydning som et særligt udmærket Bodsmiddel. Peter Damiani satte Selvpiskning under Ps.sang i System (I, 591), og i 13. Aarh. skaffede Tiggermunkenes Bodsprædikener Selvpiskning Indgang ogsaa blandt Lægfolk, hvor den snart fandt Udøvere i alle Klasser lige til kronede Hoveder (Ludvig IX, Elisabet af Thüringen, I, 747, osv.). — S.nes Hjemland er Italien. I en Levnedsskildring af Antonius af Padova (I, 111) siges dennes Prædikener at have fremkaldt S. (›den Gang begyndte man først skarevis at drage om under Selvpiskning og Afsyngelse af fromme Sange‹). — En langt mere omfattende Bevægelse udgik dog fra Perugia 1260. Hungersnød, Sygdom og Striden mellem Guelfer og Ghibelliner gjorde Jordbunden gunstig, og hertil kom, at mange ventede, at den af Joakim fra Fiore (II, 646) forudforkyndte Kamp mod Antikrist skulde begynde i det Aar. Under disse Forhold begyndte store Tog af S. at drage rundt; i Spidsen Biskopper og Munke, derefter Lægfolk 2 og 2, alle, medens de piskede deres blottede Overkrop og sang *Lauda*'er, d. v. s. Lovprisninger paa Modersmaalet til Ære for Kristus, som havde ladet sig hudstryge for dem. Fra Perugia bredte S.ne sig over hele N.- og Mellem-Italien og derfra over Alperne til Provence og Østerrig, ja helt op til Ungarn og Polen. I Beg. blev de, som ikke vilde slutte sig til S.ne, holdt for værre end Djævle, men Begejstringen tabte sig hurtig. Joakimiterne trak sig skuffede tilbage, fordi Verden vedblev at gaa sin vante Gang, og K.n blev bange og tog Afstand. — I 14. Aarh. blussede Bevægelsen op paany, saaledes 1334 i Bergamo og 1340 i Cremona, men af større Betydning blev denne Gang S.ne nord for Alperne, i Egnene omkring Magdeburg og Strassburg, hvorfra de 1348—49 bredte sig over hele Mellem-Europa. Denne S.-Bevægelse vilde være en forebyggende Forholdsregel mod den sig nærmende Pest. Under Afsyngelsen af *Lejser* (II, 885) drog S. fra By til By; først gik Toget til Kirken, derfra til en Plads, hvor de blottede sig og piskede sig til Blods. Ofte oplæstes et ›Himmelbrev‹, der af en Engel skulde være nedlagt paa et Alter i Jerusalem, og hvori alle raadedes til at gaa paa Svøbetog i 34 Dage, til Minde om de 34 Aar, som Kristus vandrede paa Jorden. Som Betingelse for at komme med blandt S. krævedes Lydighed mod Togets Leder, stræng kønslig Afholdenhed samt tilstrækkelige Midler til 34 Dages Valfart. Da S.ne tilsidesatte K.ns egne Bodsøvelser og gik over til polit. Demonstrationer, vendte baade K.n og Fyrsterne sig imod dem, og Okt. 1349 fordømte Pave Clemens VI S.ne som Hæretikere. De blev nu forfulgte, og enten opløstes de eller gik i ét med den almindelige demokratiske Bevægelse, som gennemtrængte K.n i Slutn. af Middelalderen. — 1389 drog nye Skarer af S., der efter deres hvide Dragt kaldtes *Bianchi*, fra Provence ned i Italien; syngende ›Stabat mater‹ (jfr. S. 311) og ital. Sange nærmede de sig til K.staten, men Bonifatius IX lod deres Fører brænde og adspredte dem (1399). — I 15. Aarh. udtalte Konstanzer-Konciliet sig bestemt imod S.ne, skønt disse den Gang havde en saa betydelig Ven som Vincenzo Ferrer (II, 38). Ved Midten af 15. Aarh. skred Inkvisitionen kraftigt ind mod S., navnlig i Thüringen, hvor nogle Førere kom paa Baalet. Hermed forsvinder S.ne; hvad der siden optræder som S. bærer kun uegentlig Navnet. Ved deres Sange paa Modersmaal fik S.ne Betydning for Menighedssangen og Folkepoesien. (E. G. Förstemann, Die Geissler-Gesellschaften, 1828; W. M. Cooper [Psevdonym for J. G. Bertram], Flagellation and the flagellants, 1870, tysk Udg. 1903[2]; Höniger, Der schwarze Tod in Deutschland, 1882). *S. A. B.*

Syd-Amerika. I. Den oprindelige Befolkning. Forsøget paa at finde en vestlig Søvej til Indien førte Genueseren Christoval Colon (Columbus) til en af Bahama-Øerne (14. Okt. 1492), og paa sit 3. Togt 1498 naaede han S.-A.s Fastland ved Orinoco-Floden. Den fejle Formodning om at være kommet til Indien gav Anl. til, at man kaldte Indbyggerne »Indianere‹, og selv efter at man var blevet klar over, at en ›ny Verden‹ var opdaget (Navnet Amerika efter Amerigo Vespucci, der 1499 besejlede en Del af Guianas og Venezuelas Kyst), bibeholdtes denne Betegnelse. Særlig Metalrigdommen drog efterhaanden talrige ›Conquistadores‹ over til Amerika paa fortsatte Togter, og i Løbet af ca. 50 Aar lagdes saaledes store Dele af det sydlige Nord-A., Central-A. og Syd-A. under den spanske Krone (fra o. 40° n. Br. paa Vestkysten til Georgia paa Østkysten); kun den større Part af Brasilien tilfaldt Portugiserne. Spaniernes Hovederobrings- og Ødelæggelsestogter er Ferdinando Cortez's til Mejiko (1519—21), Francisco Pizarro's til Peru (1526 – 34) og Almagro's til Chile (1535). Overalt gik det frygteligt ud over den indfødte Befolkning og dens ejendommelige Kultur. Til Arbejde saavel i Metalværker som paa Plantager indførtes der iøvrigt Negre fra Afrika. Den egentlige Kolonisation indskrænkede sig dog væsentlig til Antillerne samt Mellem- og Syd-A.s lettere tilgængelige Kystegne. M. H. til ‘Bebyggelse og Undersøgelser af det Indre af S.-A. skete kun lidet, og først det 19. Aarh. har bragt en egentlig Efterforskning og europæisk Bebyggelse af de vidtstrakte Omraader i det Indre. Ogsaa m. H. t. Mission staar store Opgaver tilbage, trods den opr. Befolknings stærke Tilbagegang. — Nutidens Videnskab regner i Alm.

alle de forsk. Folkeslag, der fra Ishavet til Ildlandet udgør Resterne af Amerikas opr. Befolkning for hørende til én Race (»den amerikanske«) trods de store Forskelle, disse Folk frembyder. Racen anses for nærbeslægtet med den mongolske; selvstændigst staar Eskimoerne i de arktiske Egne, men det er umuligt at drage afgørende antropologiske Grænser mellem dem og de egentlige »Indianere«; ogsaa den uhyre Rigdom paa Sprog viser Slægtskabssammenhæng. Paa den anden Side er det vanskeligt at give rammende Bestemmelser af denne amerik. Race som Helhed. »Indianerne« synes ogsaa allerede i ældste Tid at være fremgaaet ved Blanding af 2 kraniologisk forsk. Typer. De smukkeste og kraftigste Indianertyper findes især i de tempererede Zoner; Racens Farve varierer fra det gulbrune til det rødbrune; Klimaet synes ikke at øve større Indflydelse paa Farven, da Beboerne paa de hede Ækvatorialsletter ofte ikke er mørkere end Stammerne i de tempererede Egne; lyse og mørke Stammer lever f. E. ogsaa Side om Side i Orinoco-Egnene. — Teorierne om, hvorledes og hvornaar Amerika først er befolket (formentlig fra Asien) afviger stadig stærkt, men Fund synes virkelig at godtgøre, at der baade i N.- og S.-A. allerede i Istiden levede Msker. Naturforholdene har begunstiget Urbefolkningens mange Vandringer, og ikke mindst S.-A.s Stammer synes at være stærkt opblandede ved gentagne Befolkningsforskydninger. Vandringerne har bidraget baade til at sætte et ensartet Præg paa alle Indianerstammer og til at modarbejde den Fortætning i Befolkningsforhold, der atter medfører højere Kulturlivs Fremkomst. Endnu paa Opdagelsestiden var Verdensdelens Befolkningstæthed gennemgaaende lav, store Strækninger var mennesketomme, og de fleste Stammer var omvandrende. Verdensdelens opr. sparsomme Udstyr med Kulturplanter og Husdyr har ogsaa bidraget til at holde Stammernes Kultur eller Udvikling paa det gennemgaaende lave Trin, hvorpaa den fandtes ved Europæernes Komme, og da Racens Modtagelighed for fremmed Kultur er ringe (som et udpræget Karaktertræk nævnes ogsaa tung Indesluttethed), har dens Modstandskraft trods al krigersk Tapperhed overfor de fremmede Erobrere og Kolonisatorer været svag. Selv Stammer i N.-A., som man virkelig har mødt med Missions- og Kulturvenlighed, er totalt forsvundne. — Skønt Indianerne ved Europæernes Komme frembød meget forskellige Kulturtrin, levede dog største Delen som Jagtfolk og manglede faste Boliger og udviklede sociale Forhold; Husdyr kendtes saa godt som ikke. Ved Siden af Jagt og Fiskeri var dog ogsaa et primitivt Agerbrug (Majsdyrkning) et vigtigt Erhverv hos mange Stammer. Visse Stammer stod (som Ildlandets Beboere til nyeste Tid) paa Naturlivets laveste Trin. Mskeæderi fandtes ogsaa udbredt hos de højerestaaende Stammer (ligesom Barnemord). Klædedragten var især Dyrehuder og Skind; i Brasilien gik Folkene saa godt som helt nøgne; i Mejiko, Mellem-A. og S.-A.s Højland brugtes dog Bomuld til Beklædningsstoffer. Fjerprydelser var meget yndede, og over hele Amerika var Tatoveringsskikken udbredt, der menes opr. at hænge sammen med rel. Motiver. Indenfor Stammerne dannede Klaner, sammenknyttede ved Slægtskab eller Venskab (om Totemismen som Sambaand jfr. Primitive Religioner III, 529), fastere Enheder, og Stammerne forenedes yderligere ved Raad, der repræsenterede Klanerne og tilsatte Høvdingerne. Som Krigere udmærkede Indianerne sig ikke blot ved Tapperhed, men ved hævnlysten Grusomhed. Selv de højest udviklede Samfundsdannelser i Mejiko og S.-A. var væsentlig baserede paa den gl. Klan-Ordning, men Kulturen var her naaet til fast Bebyggelse, udviklet Agerbrug og en paa mange Maader fremragende Industri. Allerede i ældre Tid har visse Indianerstammer hævet sig til højere Kulturtrin. I Mejiko vidner saaledes Levninger fra Toltekernes Tid om en mærkelig Kultur, der er lagt øde ved nyindvandrede, krigerske Stammer. I 13. Aarh. indvandrede saa Atztekerne nordfra, og siden 14. Aarh. dannede de i Mejiko et velordnet Rige med fortrinligt Jordbrug, Industri og Handel og et udviklet Retsvæsen. Jorden deltes i 3 Dele, én til Styrelsens, én til Gudsdyrkelsens, én til Slægternes Underhold. De drev Bjærgværkdrift (Sølv, Kobber, Bly og Tin) og udvandt Guld af Floderne; derimod kendte de ikke Jærn (selv de højeste Indianerfolk befandt sig paa et »Broncealders«-Trin). De havde fortrinlige Kommunikationsmidler og boede i Storbyer med fremragende Bygningsværker. De brugte en Billedskrift og regnede Tiden efter Solaar. Deres Gudsdyrkelse foregik i Templer ved en Præstestand; der bragtes Ofre af Blomster, Frugter, Dyr og Msker; de havde en udviklet Mytologi. Som Hovedguden betragtedes Taotl, Verdensherskeren, under hvem der stod 13 større og en Masse mindre Guder. I den største By (»Pueblo«) Tenochtitlan (Mejiko) dyrkedes især Krigsguden Huitzlopochtli ved Mskeofre, der ledsagedes af Mskeæderi. Livet efter Døden tænktes som en Tilværelse i Overflod og Velvære, dog for Forbrydere i evigt Mørke. — Af lignende Art, men delvis endnu højere udviklet var Kulturen i Peru, hvor Inka-Stammen efterhaanden (fra Cusco eller fra Quito) havde udbredt sit Herredømme, saaledes at den beherskede et Rige, der sydpaa naaede til o. nuv. Valparaiso. Ved Herskernes Side stod et Stammeraad, hvis Formand var den egtl. Krigshøvding. Men iøvrigt udgjorde ogsaa her hver Klan et Hele for sig, ledet af en Høvding og et Raad. Ved en stærk Hær, Opførelse af kunstfærdige Bjærgbefæstninger og Opbyggelse af gode Kommunikationsmidler samt ved Udsendelse af særlige Embedsmænd holdt Inkaerne de undertvungne Stammer i Ave og indkrævede Skat. Agerdyrkningen stod paa højt Trin; ogsaa her fordeltes Jorden til Brug, saaledes at Klanhøvdingen havde 1/8 til sit Underhold, Præsteskabet en anden, og Familierne Resten. Privat Eje af Jorden var ubekendt, Markarbejdet var indrettet som Fællesdrift efter omhyggelige Bestemmelser. Industrien var højt udviklet; af Metaller brugte man Bronce, Sølv, Guld og Bly. I Byerne og rundtom i Landet var opført storslaaede Templer og andre offentlige Bygninger; særlig i Cusco ophobedes i Templerne vældige Guldskatte i Form af Gudebilleder, hellige Redskaber og Prydelser. Til

Templerne var knyttet den mægtige Præstestand og »Soljomfruerne«, en Slags Vestalinder. Inkaerne var vel egtl. Soldyrkere, men dyrkede tillige en Mængde andre Guddomme; efterhaanden synes Dyrkelsen af Aymara-Stammens Hovedgud Viracocha at have tiltvunget sig Hovedpladsen. Foruden talrige lokale Naturguddomme dyrkedes ogsaa Forfædrenes Aander og mumificerede Lig. Astrologi, hist. Kundskab og Digtning vidnede om Folkets aandelige Interesser, men de kendte ikke til skriftlige Optegnelser. — Bortset fra disse Kulturfolk synes de øvrige Indianerstammers rel. Dyrkelse gennemgaaende at have været en Blanding af primitiv Natur- og Sjæledyrkelse; der er dog hos en Række Stammer paapeget Forestillinger om en Verdensskaber, om et Liv efter Døden med Løn og Straf, samt Myter af forsk. Art, f. E. om Skabelse, Syndflod osv. — Medens den væsentlig germanske Kolonisation i Nord-A. næsten har medført en fuldstændig Udryddelse af Indianerne, har Mellem- og Syd-A. stadig betydelige Rester af den opr. Befolkning tilbage; man regner, at Syd-A. alene endnu har o. 6 Mill. rene Indianere. (Brasilien o. 1,300,000, Ecuador o. 1 Mill., Peru o. 1,700,000, Venezuela o. 1 Mill., Bolivia o. 900,000, Colombia o. 250,000, Chile o. 102,000, Paraguay o. 50,000, Argentina o. 30,000, hvortil kommer nogle Tusinder i Guiana; kun i Uruguay findes saa godt som ingen). Foruden den indførte Negerbefolkning findes særlig i Mellem-A. og paa Kysten af det nordl. Syd-A. Blandinger af Indianere og Negre (Sambo); ogsaa Blandinger af hvide og Indianere forekommer (Mestizer); i nyeste Tid er der videre til Plantagearbejde i Syd-A. indført Hinduer, Javanesere og Kinesere (ialt o. 165,000). — Skønt de nævnte Rester af indianske Stammer gennemgaaende betragtes som henhørende til de forsk. Staters kat. K., er dog store Dele faktisk ganske uberørte af Krdmmen. Særlig ved Øvre-Orinoco, ved Amazonfloden, paa Brasiliens Højslette og i forsk. sydlige Dele findes talrige Stammer, der er rent animistiske Hedninger og saa godt som helt uberørt af europæisk Kultur. De kat. Statsk.r har længe modsat sig evang. Miss. paa deres Omraader, og Klimatforhold og de højst vanskelige Sprogforhold har frembudt alvorlige Vanskeligheder. Fortjenester af evang. Miss. i Syd-A. har Brødremenigheden, Soc. f. Propagat. of the Gospel og Church Miss. Soc. (i British Guiana). Som evang. Miss.-Centrer af særlig Betydning kan nu nævnes: den anglikanske Miss. i det indre af British Guiana, »South American Miss. Soc.s« Virksomhed i Gran Chaco i Paraguay og mellem Araukanierne i Chile, »Kansas Gospel Union« og »Regions Beyond Miss. Union's« Arbejde i Ecuador og Peru (jfr. ogsaa Grattan Guinness II, 302); i Paraguay virker ogsaa »The Inland South American Miss. Union« og i Bolivia Metodister (jfr. iøvrigt under II). Om Miss. bl. Patagonierne (Ildlandets uddøende Folk) jfr. Allan Gardiner (II, 168) og Syd-Amerik. Miss.-Selskab. (S. Kabell, America før Columbus, 1892; Villads Christensen, Jesuiterstaten i Paraguay, 1909; World Miss. Conference, 1910 [Report I]). *J. O. A.*

II. Statistisk Oversigt over Syd-A.s enkelte Stater: 1) Guiana (II, 283), den tyndt befolkede, lavt liggende Landstrækning paa S.-A.s N.Ø.-Kyst, 1,760,000 □-Km. Ved Kyster og Floder findes en Del spanske, portug., nederl., eng. og fr. Kolonier; ellers er Landet beboet af Indianere og af Efterkommere af bortløbne Negerslaver (»Busknegre«). G. er delt mellem Venezuela, Brasilien, England, Nederland og Frankrig, men kun o. $^1/_4$ kan regnes for koloniseret. Sædv. regnes kun flg. 3 Hoveddele til G.: a) Britisk G., den vestl. Del, o. 246,470 □-Km med o. 295,000 Indb. (1900) mest Negre og østind. Kulier. Der er o. 200 Skoler med 30,000 Elever; den anglik. K. staar under en Biskop af Vestindien, den rom.-kat. K. under den apost. Vikar af Demerara. Miss. drives af Brødremenigheden (Moravian Miss.), der bruger indfødte Missionærer (i 1903 29 Missionærer, 912 Menighedsmedl., 2 Skoler) og af den anglik. K. — b) Fransk G. (Cayenne), den østl. Del, 78,900 □-Km med o. 33,000 Indb. (1901), hvoraf o. 20,000 af indianske eller blandet Ophav i det indre, anvendes som Forbryderkoloni. Skolevæsenet ledes af »Les Frères de Ploërmel«. Fr. G. er den eneste Del af S.-A., hvor der slet ingen protest. Miss. findes. — c) Nederlandsk G. (Surinam), den midterste Del, 129,100 □-Km med 68,968 Indb. (1900). Her er fuld Rel.s-Frihed. Konfessionernes Tilhængere opgjordes 1902 til: 9584 Evangeliske (luth. og kalv.), 28,027 Herrnhutere, 12,771 Katoliker, 1100 Jøder, 11,158 Hinduer, 3,918 Muhammedanere. Navnlig Herrnhuterne driver siden 1735 ivrig Miss. og Skolevæsen. — 2) Venezuela, Forbunds-Republik i den nordligste Del af S.-A., bestaaende af 20 Stater, 4 Territorier og 1 Forbundsdistrikt, 942,300 □-Km med o. $2^1/_2$ Mill. Indb., af hvilke Europæerne kun udgør 2 %. Trods Skoletvang er o. $^3/_4$ af Befolkningen Analfabeter. Der er 3 Universiteter (i Carácas, Mérida og Maracaibo) og 5 Lærerseminarier. Statsk.n er rom.-kat., under Ærkebispen i Carácas og 4 Biskopper (i Mérida, Guáyana, Barquisimeto og Guárico); Staten bygger Kirker, lønner Klerus og billiger eller forkaster alle kirkl. Udnævnelser. Der hersker Rel.s-Frihed og er indført tvungent borgerligt Ægteskab og Civilstandsregistre. Der findes o. 3500 Protestanter. Det amerik. Bibelselskab, Herrnhutere og Skand. Alliance i Amerika har eller har haft Miss.-Virksomhed. — 3) Colombia, Forbundsrepublik i det nordvestl. S.-A. (I, 538), 1,206,200 □-Km med o. 5 Mill. Indb., af hvilke o. 10 % er hvide. O. 200,000 uafhængige Indianere lever stammevis paa Llanos og i Bjærgene. Indtil 1886 var Statsk.n rom.-kat.; dens tidligere uhyre Rigdom sank efter Løsrivelsen fra Spanien. C. deles nu i 4 K.provinser med 10 Suffraganer: Bogotá med Ibagué, Nueva Pamplona, Socorro, Tunja; Cartagena med Santa Marta og det 1903 polit. udskilte Panamá; Medellin med Antioquia og Manizales; Popayán med Garzon og Pasto. Desuden findes 2 apost. Vikariater og 4 apost. Præfekturer. Der er et Universitet i Bogotá og flere Kollegier og Præsteseminarier. Der hersker Rel.s-Frihed og drives evang. Miss. af Presbyterianere og det amerik. Bibelselskab. — 4) Ecuàdor (I, 711), 307,243 □-Km med $1^1/_2$ Mill. Indb. Skønt den rom.-kat. Statsk. er meget stærk (f. E. findes her 36 Munke- og

11 Nonneklostre) og teoretisk ikke indrømmer fri Rel.s-Øvelse, er der ikke stor Intolerance, og Regeringen har 1900 overdraget det amerik.-metodistiske Miss.-Selskab at drive Folkeskoler med protest. Lærere, hvorved evang. Krdm har faaet rige Muligheder. — 5) Peru (III, 523), 1,137.000 □-Km med o. 4½ Mill. Indb., af hvilke 62 % er Indianere. Jesuiternes og Franciskanernes tidligere store Miss. blandt disse er nu helt ophørt. Trods den teoretiske Mangel af Rel.s-Frihed, kan en evang. Menighed dog bestaa i Lima-Callao, ligesom det ogsaa efter Processer 1890 og 95 tillodes det amerik. Bibelselskab at uddele Bibler paa Spansk. Desuden driver Metodister og Baptister samt »Regions Beyonds« nogen Miss. — 6) Bolivia (I, 352), 1,470,196 □-Km med o. 2½ Mill. Indb. En kraftig, af Staten støttet Miss. blandt Indianerne drives af Propaganda'en (III, 606), men skønt der ikke hersker Rel.s-Frihed, findes der ogsaa nogen evang. Miss. ved Plymouth-Brødre (III, 571) og Baptister. — 7) Chile (I, 500) 757,486 □-Km med o. 3½ Mill. Indb. De talrige tyskevang. Menigheder underholder et kraftigt Skolevæsen. 1912 samlede 12 evang. Menigheder sig i »Chile-Synoden«. Miss. drives af Metodister, Presbyterianere og syd-amerik. Miss.-Selskab. — 8) Argentina, Forbundsrepublik, 2,950,520 □-Km med o. 7 Mill. Indb. (mest Spaniere, Italienere og Indianere), der ganske overvejende er rom. Katoliker. Under Ærkebiskoppen af Buenos Aires staar Suffraganer i Cordoba, San Juan, Salta, Paraná, la Plata, Santa Fe og Tucuman. Den før rige rom.-kat. K. er nu fattig, Bisperne lønnes kummerligt af Staten, Præsterne ved Stolgebyrer o. l. Der findes ret talrige Nonneklostre og nogle faa Munkeklostre. A. danner sammen med Paraguay K.provinsen Buenos Aires, den rom. Kurie repræsenteres ved en Internuntius. Da Gudstjeneste og Skolevæsen er ganske frit stillet, virker talrige Missioner i A., særlig Metodister, 7. Dags Adventister, Plymouth-Brødre, Syd-Amerik. Miss.-Selskab og K. F. U. M. (m. H. t. dsk Menighedsarbejde se Tandil). 1900 sluttede 15 tyskevang. Menigheder i A. og Nabostater sig sammen til »den tysk-evang. La Plata Synode«, der staar under Ledelse af det preussiske Overkirkeraad og støttes af Gustav-Adolf-Foreningen. Størstedelen af Patagonien, den sydligste Del af S.-A., hører til A. (672,000 □-Km). Rom.-kat. Miss. drives siden 1875 med Held af Salesianere. 1883 deltes Landet i et nordligt og et sydligt apost. Præfektur, til hvilke 1907 hørte o. 130,000 Katoliker. Om den evang. Miss. jfr. Syd-Amerik. Miss.-Selskab. — 9) Uruguay, den mindste Republik i S.-A., begrænset af Brasilien, Atlanterhavet og Argentina, 178,700 □-Km med 1,200,000 Indb. Statsk.n er rom.-kat. og staar under Ledelse af Ærkebispen i Montevideo og to Suffraganer, men der er Rel.s-Frihed. Der findes Universitet i Montevideo og gøres i den senere Tid meget for Skolevæsenet. Valdesere virker ivrigt, og fra Montevideo driver Metodister en kraftig Indlandsmiss. Desuden findes der nogle tyske Menigheder. — 10) Paraguay (III, 483), 253,100 □-Km med 750,000 Indb. (en blodig Krig 1865—70 med Brasilien, Argentina og Uruguay nedsatte Befolkningens Tal fra 1½ Mill. til o. 230,000), hvoraf o. 50,000 er rene Indianere. Statsk.n er rom.-kat. og har et Bispedømme i Hovedstaden Asuncion (under Buenos Aires), men der er Rel.s-Frihed og derfor nogen evang. Miss. (af eng. Kongregationalister, syd-amerik. Miss.-Selskab og Metodister), ligesom der bestaar nogle tysk-evang. Menigheder. — 11) Brasilien (I, 381), Forbundsrepublik af 20 Stater, 8,524,777 □-Km med o. 21 Mill. Indb., hvoraf o. 1,300,000 er Indianere. Alle Rel.er har samme Krav paa at beskyttes af Staten, og ikke blot de kat. Gejstlige, men ogsaa de evang. Præster, der sendes af det preuss. Overkirkeraad eller præsenteres af Baseler- eller Barmermissionerne, lønnes af den; men langt Flertallet af Befolkningen tilhører den rom.-kat. K. Denne falder nu i 2 K.-Provinser São Salvador de Bahia og São Sebastião (= Rio de Janeiro). Den første bestaar af Ærkestiftet Bahia med Bispedømmerne Olinda, São Luiz do Maranhão, Belém de Pará, Goyaz, Fortaleza (= Ceará), Amazonas (= Manaos), Parahyba, Alagõnas; den anden af Ærkestiftet (siden 1893) São Sebastião med Bispedømmerne Cuyabá, Marianna, São Paulo, São Pedro, Diamantino, Curityba, Nictheroy (el. Petropolis), Espirito Santo, Porto Alegre, S. Catharina. Den tysk-evang. Synode staar under det preuss. Overkirkeraad; der findes ialt o. 165,000 Protestanter. Evang. Miss. drives af Metodister, Presbyterianere, Adventister, Baptister, Missoury-Synoden og syd-amerik. Miss.-Selskab, der dog alle hæmmes ved Katolicismens faktisk privilegerede Stilling. *H. J. H.*

Syd-Amerikansk Missionsselskab *(South American Missionary Society)* stiftedes 1844 af Allen Gardiner under Navn af »Patagonisk Miss.-Selskab«, men standsedes i sin Virksomhed ved den heltemodige Stifters Død 1851 (II, 168). 1854 sendte det genoprettede Selskab paany et Skib til »Tierra del Fuégo« (Ildlandet), men faa Aar efter myrdedes flere Missionærer. 1863 drog Præsten W. H. Stirling til Patagonien, og Aaret efter fik Selskabet Navnet »S.-A. Miss.-Selskab«. 1869 blev Stirling første Biskop af Falklandsøerne, og det lykkedes at gr. en organiseret K., oversætte N. T. osv. bl. disse yderst lavtstaaende indfødte. Missionen blandt Ildlændingene gaar imidlertid sin Død imøde, da Stammens Tal aftager rivende (nu o. 600 Msker tilbage). Selskabet har optaget en lovende Virksomhed i Paraguay og Chile. Desuden underholder Selskabet overalt i S.-Amerika (undtagen i British Guiana) engelske Menigheder, Sømandsmissioner, Centraler for Udsendelse af Rejsepræster bl. engelske Udvandrere og evang. Miss. bl. Spaniere og Portugisere. (A Handbook of Foreign Miss., 1888, S. 158 f.; World Miss. Conference 1910, Report I, S. 246 f.). *H. J. H.*

Sydow, Karl Leopold Adolf, tysk liberal Gejstlig, f. 1800 i Charlottenburg, 1828 Præst ved Kadetkorpset i Berlin, 1836 Hofpræst i Potsdam, sendtes 1841 (sammen med 3 andre) af Friedrich Wilhelm IV til England og Skotland for at studere K.forholdene og udgav i 1844—45 Redegørelser derfor. 1846 var han Medl. af Generalsynoden, og hans Stilling her til Symbolforpligtelsen bevirkede et Brud med Kongen; s. A. blev han Præst i Berlin. 1854

var han med til at grundlægge »Prot. Kirchenzeitung«, og 1872 afsatte Konsistoriet ham for et Foredrag, hvori han hævdede, at Jesus var Marias og Josefs Søn. Dette gav Anl. til Protester fra liberale Gejstlige og fra det teol. Fakultet i Jena, der klagede over, at »Lærefriheden« var truet. S. appellerede til Overkirkeraadet og Kejseren; han hævdede at have godtgjort, at hvis Troen paa »Jomfrufødslen« var en Salighedsbetingelse, kunde Jesus og hans Apostle ikke blive salige. Overkirkeraadet ophævede Afsættelsesdommen, idet det benyttede sig af en Adskillelse mellem en Præsts Embedsgærning og hans Handlen »udenfor« Embedet, men det tildelte S. en »skarp Advarsel«. S. tog sin Afsked 1876; d. 1882. *N. M. P.*

Syene, Ægyptens Grænseby mod S. overfor Æthiopien (Hes. 29, 10; 30, 6). S. er den gr. Udtale, i Hebr. *Sevene*, Koptisk Suan, nu hos Arab. Asvân (Assuân). Beliggende ved den første Nilkatarakts Klipper var S. fortrinligt egnet til Grænsefæstning. Lige overfor paa en Nilø laa Elefantine, ægypt. Jeb, Hovedkvarteret for Salget af Elfenben (som dets Navn antyder). S. og E. var at betragte som én By; paa den frodige Ø var Templerne og Guvernørens Residens. — Fra den ældste Tid af var S.s Stenbrud med den rødbrune Granit (Syenit) meget benyttede til Sarkofager, Søjler, Obelisker o. l. Vigtige Dokumenter fra det 5. Aarh. f. Kr., fundne i E. og S. og skrevne paa Aramaisk, hidrørende fra den derværende jød. Soldaterkoloni, har i nyeste Tid givet S.s Navn forøget Interesse. (E. Sachau, Aram. Papyrus u. Ostraka aus einer jüd. Militär-Kolonie zu Elephantine, 1911). *L. G.*

Sygekommunion (Hjemmeberettelse). Omsorgen for de syges legemlige og sjælelige Betjening har altid været stærkt indskærpet i K.n. Da den regelmæssige Deltagelse i Nadvergudstjenesten for Oldk.ns Kr. var Udtryk for, at man var fuldgyldigt Medl. af K.n *(fidelis)* og ikke stod under Bodstugt (I, 343), lagde man særlig Vægt paa, at Kommunionen ogsaa omfattede de syge (og fangne). Diakoner eller Akoluter (paa sine Steder eventuelt ogsaa Familiemedlemmer) bragte derfor straks efter Fællesgudstjenesten de dér viede Elementer til de syge. Paa Gr. af de praktiske Vanskeligheder ved at udbringe Vinen, blev det dog allerede tidlig i Oldk.n Skik, at de syge kun fik Brødet (eventuelt, som stadig i den gr. K., dyppet i Vinen). Da Menighedernes voksende Medlemsantal umuliggjorde Gennemførelsen af de syges regelmæssige Deltagelse i Kommunionen, fastholdt K.n, at der skulde sørges for en særlig S. efter de syges Trang, og ganske særlig betragtedes det som en Hovedpligt for K.n at betjene de alvorligt syge og døende med Nadveren. Ikke mindst gjaldt dette de angrende Pønitenter, for hvilke S.en jo betød Genoptagelsen blandt *fideles*. Cyprians Breve og Konciliebestemmelser vidner om den Iver, hvormed denne Form for S. indskærpes. Først saaledes opstod den S. eller Hjemmeberettelse, der staar som en selvstændig, liturgisk Handling. Betjeningen af denne kunde, som Ekspl. viser, ske saaledes, at de Gejstlige indviede Nadveren i Sygehuset (ligesom for Fanger i Fængsler), men almindeligere blev det, at Præsten fra sin Bolig eller fra Kirken medbragte den allerede indviede Evkaristi. Allerede Oldk.n kalder denne S. ved Dødslejer med det stadig beholdte Navn: *viaticum* (egtl. Tærepenge til en Rejse), hvortil svarer de gr. Udtryk *ἐφόδιον* og *ὁδοιπόριον*. — Nødvendigheden af at have indviede Evkaristipartikler rede medførte særlige Opbevaringsbeholdere (jfr. Ciborium I, 510; Pyxis III, 668; Sakramenthus IV, 24) og, hvor man endnu bevarede Nadverhandlingen *sub utraque*, særlige Sygekalke. — I Middelalderen, hvor den fra S. kendte Skik *(sub una)* sejrede ogsaa for sundes Vedk., fik disses Kommunion paa flere Maader Præg efter S.en (Enkeltmandskommunion uden Sammenhæng med Gudstjeneste; Skriftemaal som Indledning), men paa d. a. Side udvikledes S.en, navnlig paa Dødslejet, til en mangeleddet, liturgisk Handling. I det hele indskærpede K.n alvorligt, at Betjeningen af de syge hørte til de vigtigste Stykker af Præstens *cura animarum*, og Forsømmelser paa dette Omraade, naar Præsten var budsendt, straffedes strængt. Selve S.en beskrives udførligt i de middelalderlige Ritualer; i det enkelte varierer vel Handlingen og Bønnerne (jfr. Forskellen hos os mellem »Roskilde-Manualet« og »Slesvig-Agenden«), men i Hovedsagen træffer vi den flerleddede Liturgi, der stadig bruges i Romerk.n. Præsten bringer, ledsaget af en Akolut, der bærer en Kærte og ringer med en Klokke til Advarsel, »det allerhelligste« (*sanctissimum* jfr. IV, 41) i højtidelig Procession (»teoforisk Procession«) til Sygehuset; han er iført Korskjorte og Stola (jfr. Præsteklæder III, 638—9), bærer Hostien i en særlig Beholder (eventuelt under Baldakin) og synger paa Vejen de 7 Bodspsalmer. Overalt, hvor Processionen skrider frem, skal man tilbede Hostien knælende. Fra Slutn. af Middelalderen tilstaas særlig Aflad for at følge Processionen og bede for den syge. (I nyeste Tid umuliggøres dog, selv i kat. Lande, ofte den »teoforiske Procession«). Ved sit Komme til Sygehuset, hilser han dette med Fredsønsket, velsigner den syge, bestænker ham og Rummet med Vievand (der kan ogsaa medbringes hellige Genstande: viede Billeder, Relikvier etc. til den syge) og modtager derpaa den syges Skriftemaal (eller de døendes Generalskrifte, hvorpaa den apostolske [pavelige] Velsignelse tildeles, som er Generalaflad, den saakaldte »Generalabsolution«, jfr. II, 183; efter K.retten er det den syges Læge forbudt at tilse ham mere end 3 Gange, hvis han ikke vil gøre Generalskrifte). Derpaa følger Kommunionen (i Værelset er beredt et Bord, hvor Krucifikset stilles mellem to tændte Lys), og efter S.en gives den døende den sidste Olie (jfr. III, 428). Præsten skal indskærpe de døende at gøre Testamente, hvis de ikke har gjort det, og deri betænke K.n og de fattige. Ogsaa under Dødskampen bistaar Præsten den døende *(commendatio animæ)*, idet han rækker ham Krucifikset til at kysse og tænder et indviet Lys, læser Litaniet og forskellige Bønner. Den sidste Olie kan ogsaa meddeles uden forudgaaende S., og denne selvfølgelig (for ikke-dødssyges Vedk.) uden det sidste Sakramente. Det kan mærkes, at de middelalderlige Ritualer for S. meget smukt og stærkt kan fremhæve, at den kristnes Frelse udelukkende beror paa Kristi Forsoning (jfr.

f. E. Slesvig-Agenden: »tror du, at du kun kan frelses ved hans Lidelses Fortjeneste og ikke ved dine Fortjenester«). — Ogsaa de evang. K.r lægger den største Vægt paa de syges kirkl. Sjælerøgt, men, medens den ref. K. absolut forkastede Enkeltmandsnadver, og derfor kun undtagelsesvis bruger S., hvis der er flere deltagende (saa det bliver en virkelig Kommunion), beholdt den luth. K. S.en som »Enkeltberettelse», idet den forsvaredes med, at hvor 2 eller 3 er samlet i Jesu Navn, er der en Menighed. S. meddeles efter de luth. K.-Ordninger efter foregaaende Skriftemaal med Absolution; Indvielsen af Nadveren sker ved den syges Seng, og Kommunionen er selvfølgelig *sub utraque* (enkeltstaaende krævede den brandenburgske K.-Ordning af 1540, at Konsekrationen skulde ske i Kirken). Ved S. følger de gl. luth. K.-Ordninger Luthers Forslag (jfr. »Formula missæ« og »Deutsche Messe«) at distribuere Brødet, inden Vinen konsekreres (saaledes ogsaa vor gl. K.-Ordinans jfr. Rørdam, Dske K.love I, 81 f). Denne Afvigelse fra alm. K.skik trængte dog ikke varigt igennem. K.-Ordningerne indskærper at undervise den syge om »Korset« ɔ: Lidelsens Betydning, og de henviser ogsaa den syge til Trøsten ved at være døbt (jfr. vor K.-Ordinans). Vanskeligt har det været at betage Folk de nedarvede Forestillinger om S.ens legemlige Helbredelsesvirkninger og fjærne Tanken om Nadverens Frelsesvirkninger *ex opere operato*. *J. O. A.*

I den dske K. finder S. eller Hjemmeberettelse Anvendelse overfor »syge, vanføre og sengeliggende, som ikke kan komme til Kirken« (Ritualet Kap. VI). Medens dske Lov kun siger, at saadan Hjemmealtergang skal udføres (efter foregaaende Skriftemaal og Afløsning) »med de sædvanlige Ceremonier« (2—7—5), giver Ritualet uforligere Beskrivelse af Fremgangsmaaden. Præsten skal, hedder det, saafremt da den syges Tilstand ikke er til Hinder derfor, baade før og efter Kommunionen, tale indtrængende til den syge. Den ældre Tids dogmatiske Sakramentopfattelse er helt igennem meget kendeligt fremtrædende. — Ved senere Bestemmelser (Matzen og Timm, Kirkeret, S. 490) er der givet Tilladelse til, at paarørende eller andre tilstedeværende kan deltage i Altergangen, ligesom S. kan holdes som Fælleskommunion for flere syge. Efter de nye Ritualer af $^{26}/_{7}$ 1912 holdes S.en o. som Altergangen i Kirken, dog med nogen Forkortelse af Handlingen, og det tilføjes, at yderligere Forkortelse kan ske, »eftersom den syges Tilstand kræver det«. — En Sygekalk (jfr. Rejsekalk III, 737) og Disk skal ifølge Lov af $^{19}/_{2}$ 1861 findes ved hver Hovedkirke. — Medens S. i ældre Tid vistnok overvejende havde Karakteren af en Slags Dødssakrament og kun anvendtes, naar der forelaa meget alvorlig Sygdom, har den nyere Tids hyppigere Brug af Nadveren medført, at Hjemmealtergang ofte anvendes, selv om Sygdommen ikke netop er dødelig, medens paa den anden Side Præsten nu om Stunder sjældnere tilkaldes, hvor den syge ikke ellers har været regelmæssig Altergæst. Spor af tidligere Tiders halvt overtroiske Tankegang vil uden Tvivl endnu af og til forefindes. At optræde paa rette Maade i de enkelte Tilfælde kræver af Præsten Takt og aandelig Forstaaelse. Om S.en i den sv. K. jfr. Handbok för sv. Kyrkan, Kap. 7, og Sveriges Kyrkolag, Kap. 17. *Th. L. Th.*

Sykar, en i Joh. 4, 5 omtalt By i Samarja. Derfra var den samaritanske Kvinde, med hvem Jesus ved Jakobs Brønd (godt 1 Km. fra S. mod SV.) havde den hos Joh. gengivne Samtale. Det kan i Nutiden betragtes som afgjort, at S. ikke er det velbekendte Sikem (Sykem), men en mindre By, hvis Navn genfindes i en ringe Landsby Askar ved den sydøstl. Fod af Bjerget Ebal. *L. G.*

Syllabus (= Fortegnelse) er 1) det officielle Navn paa den Fortegnelse, der ledsagede den pavelige Encyklika »Quanta cura« af 8. Dec. 1864, hvori Pius IX fordømte 80 Vildfarelser i Tiden: Panteisme, hel og moderat Rationalisme (mod Anton Günther, II, 12), Indifferentisme, Socialisme, Kommunisme, hemmelige Selskaber, liberale Klerikerforeninger, Vildfarelser m. H. t. Pavens og Kirkens verdslige Magt osv. De enkelte Sætninger i S. kan for en stor Del paavises hos Tidens ital. Publicister, ligesom den væsentlig er dikteret af Frihedsbestræbelserne i Italien, selv om den som Helhed er en Fornægtelse af den moderne Kulturstat. Et kirkeretsligt Spørgsmaal er, om Encyklikaens Autoritet uden videre er at overføre paa S., idet nogle har ment, at den sidste skulde være et temporelt betinget Dokument (jfr. Pius IX, III, 563). — 2) S. er nu ogsaa almindelig, men ikke officiel, Betegnelse for det pavelige Dekret »Lamentabili« af 3. Juli 1907, i 65 Propositioner med tilsvarende Antitese, rettet mod »Modernismen« og vedrørende Spørgsmaal som: kirkel. Censur, Skriftfortolkningens Selvstændighed overfor Overleveringen, Skriftens Inspiration, Subjektivisme i Aabenbaringslæren, Jesu messianske Bevidsthed, Forholdet Jesus og Paulus, Krdmmens Udvikling i Trin (jød., paulinsk, johannæisk-hellenistisk) osv. S. er rettet mod »Modernismen« og ikke mod den prot. liberale Teologi, selv om den i Realiteten ogsaa bliver en Forkastelse af denne. Til S. sluttede sig Encyklikaen »Pascendi« af 8. Sept. 1907. (Michelitsch, Der bibl. dogm. Syllabus Pius' X, 1907; Hauviller, Der S. durch Pius X, 1907; F. Heiner, Der neue S. Pius' X, 1907; H. Hille i »Norsk teol. Tidsskrift«, 1908, S. 161 f.; Ciampi, Il nuovo S. di Pio X, 1911; jfr. Art. Reformkatolicisme, III, 728). *S. A. B.*

Sylvester, Paver. **S. I** (314—335) greb ikke ind i de vigtige Begivenheder, som foregik under hans Papat: Krdmmens Overgang til tilladt og privilegeret Rel. Legenden (jfr. Döllinger, Pabstfabeln, 1863, S. 52 f.) lader ham imidlertid spille en Hovedrolle; den fortæller urigtigt, at S. i Rom døbte Kejser Konstantin, og senere udvidedes det til, at Konstantin overdrog S. baade Rom og det suburbikariske Italien (se Art. *Donatio Constantini*, I, 669). Efter »Catalogus Liberianus« begyndte S.s Pontifikat 31. Jan. 314 og sluttede 31. Dec. 335. Aarets sidste Dag er da i den rom. Kalender Sylvesterdag. Uden at være alm. paabudt Festdag er den ofte fejret med særlig Højtidelighed (Midnatsmesse), og i det folkelige Liv giver Sylvesteraften gærne Anledn. til støjende Lystighed. — **S. II** (999—1003) hed opr. Gerbert, var f. mellem 940 og 950 i Landskabet

Auvergne, undervist i Klostret i Aurillac og studerede derefter i Spanien og Italien. Senere kom han i Forhold til Ærkebiskop Adalbero af Reims og fik derved polit. og k.polit. Interessé. Ved Kejser Otto II's Gunst fik han Abbediet Bobio (I, 343) i Nærheden af Pavia; men Styrelsen af dette bragte ham ind i mange Vanskeligheder, hvorfor han 983 vendte tilbage til Reims. Han opnaaede ikke at blive Adalberos Efterfølger. Med Arnulf, der valgtes, arbejdede han en Tid sammen, men da denne optraadte som Forræder mod Hugo Capet, forblev G. Kongen tro. Arnulf kom i Kongens Magt, blev afsat paa en Synode i Reims 991, og G. blev nu Ærkebiskop. Men udfra »Psevdo-Isidor« (jfr. III, 659) saa mange heri et Overgreb og en alvorlig Tilsidesættelse af Pavens Magt. Paven greb da ogsaa tilsidst ind (995). Og da G. rejste til Rom, gjorde et Paveskifte Situationen vanskeligere for ham, samtidig med, at Stemningen i Frankrig vendte sig mod ham. G. turde da ikke vende tilbage til Reims, men ved Otto III's Gunst blev han Ærkebiskop i Ravenna 998, og allerede Aaret efter valgtes han til Pave. Som Pave brød han med sin Fortid og ophævede Reimsersynodens Beslutning om Arnulfs Afsættelse, fordi den ikke havde erholdt pavelig Stadfæstelse. Sit Maal som Pave, at befæste Otto III's Kejserdømme, naaede han ikke; han besad ikke den fornødne Klogskab og Besindighed til at overvinde Hindringer og Modstand. Allerede 1001 døde Otto III, og Aaret efter fulgte S. sin kejserlige Velynder i Graven. — Samtiden priste hans Lærdom, og Eftertiden ansaa hans Indsigt for saa vidunderlig, at man ansaa ham for Troldmand. Sære middelalderlige Sagn gik derfor om S. Hans Viden (navnlig i Matematik), der iøvrigt helt bygger paa Oldtidens Skrifter, oversteg ogsaa langt Samtidens i Vesten (bortset fra Spanien, IV, 292). Indførelsen af de arab. Tal skyldes dog næppe ham. (Oevres de Gerbert par A. Olleris, 1867; Lettres de Gerbert par J. Havet, 1889; Migne, Patrol., Ser. Lat. 139; hans »Opera math.« ved Bubnov, 1899; Werner, Gerbert v. Aurillac, 1878; Picavet, Gerbert, un pape philosophe, 1897; Lux, S.s II Einfluss auf die Politik Ottos III, 1898; Weissenborn, Gerbert, Beiträge zur Kenntnis der Math., 1888; samme, Zur Gesch. der Einführung der jetzigen Ziffern, 1892; Schultess, Die Sagen über S. II, 1893). *F. T.*

Sylvester, se Self (S. 139) og Silvestro (S. 188). Sylvesteraften, se Pave Sylvester I.

Sylvestrinere, rom.-kat. Orden (en Benedictiner-Kongregation), stiftet af Silvestro Gozzolini, f. 1177 i Osimo; han studerede Jura i Padova og Bologna, viede sig derpaa til gejstlig Stand og blev Kannik i sin Fødeby. 1227 trak han sig tilbage til en Grotte der i Nærheden, og da han fik Disciple, byggede han paa Monte Fano ved Fabriano et Kloster for at leve efter en Skærpelse af Benedicts Regel, der 1247 fik Innocents IV's Stadfæstelse. Ved hans Død 26. Nov. 1267 hørte mindst 11 Klostre til Monte Fano-Kongregationen. Fra 1662—80 var S.ne forenet med Vallombroser-Ordenen, men fik 1681 atter sine egne Konstitutioner, stadfæstet 1690. S. har endnu Klostre i Italien; siden 1855 opretholder de en Missionsstation i Kolombo paa Ceylon og har 1873 oprettet et Kloster i Kandy. (Heimbucher, Die Orden u. Kongregationen der kath. K. I, 1907, 277 f.). *S. A. B.*

Sylvius (Silvio), se Pius II (III, 559).

Symbol (gr. *σύμβολον*, lat. symbolum), egtl. et Tegn eller Mærke, hvorpaa noget kendes; Ordet (afledet af *συμβάλλω*, sammenlægger, sammenligner) vidner om den ældgamle Skik, at Gæstevenner legitimerede sig ved at forevise et Brudstykke af en Genstand (et Skaar af en Tavle, en overbrudt Ring, en halveret Tærning osv.). Et saadant Kendemærke *(tessara hospitalitatis)* nedarvedes fra Fædre til Børn, og man kunde ved Sammenstilling af Brudstykkerne overbevise sig om Overbringerens Legitimitet. I de klassiske Sprog bruges Ordet S. om Forvarsler og om ydre Genstande eller Mærker, der tjener dels som Insignier (Bannermærker, et Gudebilleds Emblem, der viser Gudens særlige Virksomhed osv.), dels som Adgangs- og Legitimationstegn (f. E. til et Sammenskudsgilde, til Teatret, til Lønudbetaling eller Kornuddeling m. m.), videre om egtl. Sindbilleder (Kunstens, Digtningens eller Filosofiens billedlige Udtryk for et aandeligt Begreb) og om Ord eller Sætninger, der tjener som Kendemærker (militært Løsen o. lign.). Den sidste Betydn. er Udgangspunktet for K.ns Brug af Ordet om de formulerende Udtryk for Tros- eller Læreopfattelse (om disse S.er se de følg. Art.). — Ogsaa i K.ns Literatur, Gudstjeneste og Kunst spiller Symbolik ved Brug af ydre Genstande eller af Sindbilleder en vigtig Rolle. Symbolik har de Kr. ikke blot lært af Hedningerne, men først og fremmest af Israel. Østerlændingen benytter sig jo i høj Grad af Sindbilleder og Billedtale. G. T. er rigt paa Navne-, Tal-, Farvesymbolik og symbolske Handlinger i det alm. Samkvemsliv eller ved Kulten (om Parabler jfr. Lignelser III, 55). I rigeligt Maal genfindes derfor i N. T. S.er, der er velkendte fra G. T. (f. E.: Saltet som Udtryk for Renhed og Uforkrænkelighed Mt. 5, 13; Salving som S. for Aandsmeddelelse Ap. G. 10, 38; Hebr. 1, 9; Surdejg som S. for det sædeligt urene eller for skadelige Lærdomme Mt. 16, 6. 12; 1 Kor. 5, 6—8; den hvide Farve = Renhed og Syndfrihed Mt. 17, 2; 28, 3; Joh. Aab. 7, 13; Duen = Enfold og Uskyld Mt. 10, 16). Ikke mindst Joh. Aab. vrimler paa jødisk Vis med S.er og Symbolik (saaledes Dyre- og Tal-Symbolik: Lammet om Kristus, Dragen om Djævelen; Dyret fra Havet om Antikrist; de onde bærer Dyrets Mærke eller dets Navns Tal [jfr. 13, 17—18]; 12-Tallet som Udtryk for det gl. Israels Stammetal symboliserer, at alle »beseglede« skal frelses [7, 1 ff; 14, 3 f.], og kendemærker derfor det himmelske Jerusalem [21, 12 f. jfr. 22, 2]; ogsaa Bogstavsymbolik: Alfa og Omega [1, 8; 22, 13] om Kristus [jfr. Art. I, 1]). — Stærk Brug af S.er kendemærker da ogsaa Oldk.n; det gælder baade dens Kunst, Gudstjeneste og Literatur. Den ældste kr. Kunst, der kendes fra Katakomberne, er i fremtrædende Grad S.-Kunst (herom jfr. Billeder I, 311 f.). Naar de Kr. her først optog den alm. hedenske, cæmeteriale Billedprydelse (der stammer fra den bacchiske Billedkreds), idet de dog udelod, hvad der kunde støde kr. Følelse, er det aabenbart ikke

ment som en blot konventionel Dekoration. Disse Billeder kunde symbolisere det forventede Paradis med det evige Livs Herlighed. Enkelte af disse Symboler (Palmen, Sejrskransen, Kronen osv.) var fra Beg. optaget i kr. Literatur (jfr. Paulus, Joh. Aab.), og selv Skikkelser fra hedensk Mytologi kunde fortolkes kristeligt (Psyke som S. paa Opstandelse; Orfevs, der betvinger Naturen ved sin Musik, om Kristus som Verdenshersker). Naar Kunsten siden 2. Aarh.s Midte særlig gengiver Billeder af Guds store Frelsesgærninger i G. T. (Noah i Arken, Isaks Ofring, Jonas' Historie, Daniel i Løvekulen m. m.) eller af Jesu Undere (den værkbrudne, blindfødte, Lasaros' Opvækkelse), sker det af symbolsk-didaktiske Grunde, som det ogsaa kan ses af de liturgiske Bønner for de døde (jfr. Ed. Le Blant i Revue archéol. 1879, II, 223, 276; det kat. Breviar har i sin *ordo commendationis animæ* bevaret Rester af disse gl. Bestanddele); man beder Gud frelse Sjælen, ligesom han frelste Noah, Isak osv.; Billederne skal symbolisere Opstandelseshaabets Sikkerhed. Paa lignende Maade vil Billedet af »den gode Hyrde«, Hovedsymbolet paa Herrens Kærlighedsomsorg for de troende, her symbolisere Visheden om Haabet om den evige Frelse. Billedet af Fisken, der bærer Brødkurven, symboliserer Nadveren, men den og Maaltidsfremstillingerne kan atter symbolisere den evige Agape, som man haaber de hensovede skal faa Del i (jfr. at Billederne undertiden lader »Agape« og »Irene«, Kærlighed og Fred, tjene ved Bordet ved dette Maaltid). Fisken (jfr. Monogram III, 279) er et af Oldk.ns kæreste S.er for Kristus; den spiller ogsaa en fremtrædende Rolle i Literaturen (de Kr. kaldes af Tertullian »Smaafisk«, da de er avlede af »Fisken«, ɔ: Logos, i Vandet, ɔ: i Daaben; ogsaa i Indskrifter møder vi »Fisken«, jfr. den sikkert kr. Aberkios-Indskrift I, 14; det vanskelige Spørgsmaal om dette S.s Oprindelse er indgaaende behandlet af F. J. Dölger, *ΙΧΘΥΣ*, das Fischsymbol in frühchr. Zeit I, 1910). Fra rom.-kat. Side har man, navnlig i ældre Tid, ved sindrig Fortolkning baade af Katakombe- og Sarkofag-Billeder søgt at paavise en meget vidtgaaende (speciel dogmatisk) symbolsk Didaktik i den ældste kr. Kunst, men disse Fortolkninger er højst usikre og vidner vel mest om den fremtrædende Rolle, Symboliken stadig spiller i Romerk.n. — Skønt Korset tidlig i den kr. Forkyndelse blev det sammenfattende S. paa Kristi Frelsergærning (jfr. 1 Kor. 1, 17—18; Gal. 6, 14; Ef. 2, 16; Kol. 1, 20), og Korstegnet (II, 846) tidlig brugtes kultisk, veg den ældste kr. Kunst sky tilbage for Fremstillinger af det; men siden Fundet af det formentligt ægte Jesu Kors (se II, 845 b) blev det et Hoved-S. i al kr. Kunst og genfindes navnlig ogsaa i Basilikaernes Billedsmykke (saaledes i Apsis-Dekorationer i Forbindelse med Golgatas Bjærg, hvorfra »Paradisfloderne« udstrømmer, og hvortil »Lammene«, som S. paa Apostlene og derigennem paa de troende, iler). Ogsaa Evangelist-S.erne (I, 821) hører til den faste Arv i K.ns Kunst fra Slutn. af Oldtiden. Om Nimbus eller Glorien som Insignium for Helgener (eller Kristus) se Helgenglorie (II, 382); medens dette S. allerede bruges i Oldk.n, hører *Mandorla'en* (Solgislen), hvori Kristus eller senere Jomfru Maria fremtræder, Middelalderen til.

Særlig fremtrædende er Symboliken i Oldk.ns Literatur og Liturgi. Ligesom Alexandria blev K.ns Læremester i allegorisk Bibelfortolkning, saaledes ogsaa i Tolkning af de kr. Lærdomme og Mysterier gennem Sindbilledsprog. Clemens Alex. og Origenes giver bl. a. allerede rige Bidrag til symbolsk Forklaring af de gudstjenestlige Handlinger og af Kirkehuset. Paapegningen af de gltestl. Typer for K.ns Tjenere og for Nadveren bidrager kraftig til at forandre Opfattelsen baade af hine og denne, og da K.n saa siden 3. Aarh. mener at have »Offerpræster« (se Sacerdos IV, 8), der bringer et »Offer« (Nadveren), bliver der rig Lejlighed til Udfoldelse af Symbolik ved Hovedgudstjenesten. Navnlig fra 4. Aarh. til ind i Middelalderen omgives den kirkelige Kultus med stadig rigere Symbolik. Til Daaben (jfr. I, 582 b), der fra første Færd er præget af dyb Symbolik, knyttedes snart nye symbolske Skikke (Exorcisme, Salving osv.), og de saakaldte »Sacramentalia« (IV, 10) gav ikke mindst rig Lejlighed til Udviklingen af symbolske Riter. Den gr. K.s Lærere fordyber sig i aandrige Forklaringer af de hellige Handlinger, og efterhaanden udformer i Middelalderen saa hele Hovedgudstjenesten sig til en symbolsk-dramatisk Fremstilling af Aabenbaringshistorien (jfr. II, 294). Ogsaa i Vesten trænger Symboliken stærkt frem. Navnlig i den ældre Middelalder (især paa Karolingertiden) er man travlt optaget af at fortolke alt, der hører til Gudstjenesten og de andre kirkl. Handlinger, samt selve Kirkehuset med dets Redskaber, Paramenter og Klerus' Ornater (jfr. Præsteklæder III, 637 f.) symbolsk. Isidor af Sevilla og Beda kunde her bygge paa et Grundlag, der var skabt af Hieronymus, Augustin og Gregor d. st., og endnu videre førte Mænd som Hrabanus Maurus, Amalarius fra Metz og Walafrid Strabo. Man ser Kirkehuset i dets Plan, Opbygning og Udsmykning som en Forkyndelse af hellige S.er; K.n giver den i Kultur lavtstaaende Menighed en Hovedpart af sin Belæring gennem Kirkehusets Billedsmykke og gennem den symbolske Udlægning af Messen, Kirkeaaret, Kultgenstandene, Præstedragten og dens Farver osv. Højmiddelalderens Skolastikere og Mystikere, ja selv den kanoniske Ret og ikke mindst Legendedigtningens Skribenter arbejder videre paa Udnyttelsen af Symboliken. Den gennemtrænger et Folkeskrift som Physiologus (III, 548), og den er systematiseret af Forfattere som Honorius fra Autun (jfr. ogsaa Lucidarius III, 83), Siccardus af Cremona og navnlig Durandus, hvis »Rationale« staar som det klassiske Skrift fra dette vigtige Omraade af middelalderligt Aandsliv; dybsindig rel. og etisk Belæring blandes i disse Skrifter med spidsfindig Aandrighed og kras Uvidenhed særlig om de Naturfænomener, der fortolkes til Krdmmens eller K.ns Forherligelse. Denne »Videnskabs« Resultater er atter paa mangfoldig Maade udnyttet i Kirkernes Udsmykning med Malerier eller Skulpturer og i Haandskrift-Illustrationer (jfr. Billedbibler I, 310). Som et

Led i denne kirkl. Systematisering af S.er kan ogsaa nævnes Senmiddelalderens Gennemførelse af Karakteriseringen af Helgenbillederne ved særlige Emblemer, der symboliserer de helliges Martyrium eller specielle Virksomhedsart. Først med Humanismen og Renæssancen sker et stærkt Brud med denne middelalderlige Symbolik (delvis foretrækkes nu hedenske Sindbilleder), og ikke mindst siden Tridentiner-Konciliet er der ryddet kraftigt op i den kultiske og didaktiske Symbolik og den Ikonografi, der støttede sig saa stærkt paa Legender, æventyrlige Sagn og gl. Ukendskab til Naturhistorien. Men baade i Kunst, Liturgi og Literatur vedbliver Romerk.n at lægge fremtrædende Vægt paa S.er. I de evang. K.r spiller baade den kunstneriske og rituelle Symbolik en meget tilbagetrædende Rolle og er ofte ganske fremmed for Menighedens Tankekreds. (F. X. Kraus, Roma sotteranea, 1879 [2]; V. Schultze, Die Katakomben, 1882, og Der theol. Ertrag der Katakombenforschung, 1882; Piper, Mythologie u. Symbolik der chr. Kunst I—II, 1847—51; Auber, Histoire et Théorie du Symbolisme religieux I—IV, 1884 [2]; J. Sauer, Symbolik des Kirchengebäudes, 1902; Lanchart, Geschichte des Physiologus, 1889; Mason Neale & B. Webb, Symbolism of Churches a. Church Ornaments, 1893; H. Detzel, Chr. Ikonographie I—II, 1894—96; Wessely, Iconographie Gottes u. der Heiligen, 1874; D. H. Kerler, Die Patronate der Heiligen, 1905). *J. O. A.*

Symboler, økumeniske, fælleskirkl. Hovedstykker af den kr. Tro og Lære (økum. [gr.] = »den beboede« underfst. Jord), alm. Betegn. for de tre kirkl. Bekendelser: den apostolske, den nikænsk-konstantinopolitanske og den athanasianske. Sprogbrugen er dog ikke ganske træffende. Man kunde vente, at de ø. S. svarede til de 7 ø. Synoder (Nikæa 325; Konstantinopel 381; Efesos 431; Kalkedon 451; Konstantinopel 553; ssteds 680—81 og 692; Nikæa 787; se disse Art. og Synoder), hvad de slet ikke gør. Bestemmelserne fra de to første ø. Synoder stemmer ganske vist med det nik.-konstant. Symbols Indhold, men Symbolet stammer ikke fra Synoden 381; paa lignende Vis udtales de kristologiske Bestemmelser fra 3. og 4. ø. Synode i det athanasianske S., men Synoderne har ingen Andel i dettes Tilblivelse. Flere af de ø. Synoder er i Virkeligheden ikke ø. (Konstantinopel 381; Efesos 431; Konstantinopel 553 og 692), og tages den prot. K. med i Betragtning, kan Synoden i Nikæa 787 (om Billeddyrkelsen) naturligvis ikke regnes for ø. — Betragtningen af de tre ovennævnte S. som ø. var vel alm. i Romerk.n i Middelalderen, og Luther sammenstillede dem som det fælleskirkl. Udtryk for den kr. K.s Bekendelse, men selve Betegnelsen af dem som »de tre ø. S.« findes vistnok først i Konkordiebogen (1580). Det apostolske S. lyder ved Daaben i Romerk.n og i de prot. K.r, men den østlige K., den gr. og russ., anerkender det ikke. Det nik.-konstant. S., der er Læresymbol i den luth. K., bruges som Daabsbekendelse i hele den østlige K., lyder indenfor Romerk.n ved enhver Messe og efter »Book of Common Prayer« ved enhver Nadverhandling i den anglikanske K.. Af Denominationer er der kun faa, som forkaster det (Arminianere, Socinianere). Dette S. er det eneste, der kan betegnes som ø., men ogsaa her er der en Mangel, idet Romerk.n i Strid med den gr. K. heri har indføjet Leddet om Aandens Udgang »ogsaa fra Sønnen« (*filioque*, se II, 49). Samme Lærepunkt udtales ogsaa i det athanasianske S., der derfor heller ikke er anerkendt som Symbol i Østen.

1. Det apostolske Symbol (»den apost. Trosbekendelse«, ogsaa blot »Trosbekendelsen«, »Troen«, lat. *Credo*, d. v. s. »Jeg tror«, Bekendelsens Indledning) er den Trosbekendelse, der staar som 2. Hovedstykke i Luthers lille Katekisme. Apostolsk kaldes den efter en oldkirkl. Overlevering, der gaar ud paa, at Apostlene, inden de skiltes til Miss.-Virksomheden, i Fællesskab havde opstillet Bekendelsen. Saaledes beretter Rufin (d. 410), der dog kun udgiver det som gl. Overlevering. Senere antog Beretningen den Skikkelse, at hver af Apostlene havde bidraget sit Led til Symbolet (der altsaa opfattes som 12leddet), men der er Usikkerhed hos de forskellige Forfattere m. H. t. de Led, der skyldes de enkelte Apostle. Imod denne Legende rejstes der i Slutn. af Middelalderen en skarp Kritik af den ital. Humanist Laurentius Valla (se d.). Symbolets apost. Oprindelse forblev dog en staaende Antagelse, saaledes ogsaa for Luther, der dog ikke grundede sin Opfattelse paa nogen hist. Undersøgelse, men nærmest fastholdt den, fordi Symbolet er saa mesterligt affattet, »at det ikke vel er muligt, at andre end Apostlene kunde have gjort det saaledes« (K.-Postillen til Trin. Sønd. 1535). Luthers Opfattelse var som Helhed den alm. i den luth. K., indtil den nyere Symbolforskning begyndte sit Arbejde, idet dog adskillige var klare over, at der i Oldk.n forelaa forsk. Symbolformer. Efter at Lessing (III, 44) havde fremsat den Paastand, at Symbolet var ældre end N. T., fremsatte Grundtvig (II, 269) den Antagelse, at det, som alle Kristne alle Dage ved Daaben har vedgaaet, maa være den sande Krdm., at Daabsbekendelsen (med Forsagelsen, se II, 77) derfor som Salighedsvilkaar altid maa have været uforanderlig og konsekvent maa skyldes Herren selv. Symbolforskningen fik ny Tilskyndelse gennem Grundtvigs Paastand (C. P. Casparis Arbejder), men har ikke hist. underbygget den. — Den overleverede Tekst (*textus receptus*, forkortet alm. anført som T.) kan i skreven Overlevering ikke følges længere tilbage end til 8. Aarh. Gaar vi fra 8. Aarh. (Karl d. stores Tid synes her et Vendepunkt) fremad i Tiden, findes flere og flere Vidnesbyrd om T. som det sædvanlige Daabssymbol; gaar vi derimod tilbage i Tiden taler alle Vidnesbyrdene mere og mere om en kortere Form (saakaldte »rom. Symbol«, forkortet alm. anført som R.) som sædvanlig Daabsbekendelse i Vesten (endnu paa Gregor d. stores Tid, 590—604, døbtes i Rom paa R.). Efter alt at dømme har T. været i Kirkelig Brug, inden den er blevet alm.; men hvor (i eller udenfor Rom, Norditalien eller Gallien) og naar (7., 6. eller 5. Aarh.) den først er fremkommet, er der stadig delte Meninger om. De i T. tilkomne Led spores tidligst i Gallien, hvor Mænd som Hilarius af Poitiers (4. Aarh.), Faustus af Reji (5. Aarh.), Caesarius af Arles (6. Aarh.) er be-

tydningsfulde Vidner i Eftersøgelsen. Hvad der har bevæget Rom, der ellers var konservativt, til at ombytte sit gamle Daabssymbol (R.) med det udvidede (T.), er ikke fuldt oplyst; men det er forklarligt ved, at Rom paa Overgangen fra 5. til 6. Aarh. optog og i flere Aarh.r beholdt det nik.-konstant. Symbol i Daabsliturgien ved Bekendelsens »Gengivelse« *(redditio)* og kun ved selve Daabsspørgsmaalene beholdt R., men i forkortet Skikkelse, hvorved den punktlige Fastholden af dette Symbols Bogstav opgaves, og T. kunde træde i Stedet. — At R. er Modersymbol til T., tør anses for sikkert. En simpel Sammenstilling viser det; der findes intet Led i R., som ikke findes i T. og begges Struktur er den samme. R.s Tekst lyder: »Jeg tror paa Gud, Fader, almægtige, og paa Kristus Jesus, hans enbaarne Søn, vor Herre, født af Hellig-Aand(en) og Jomfru Maria, under Pontius Pilatus korsfæstet og begravet, paa den 3dje Dag opstanden fra døde, opstegen til Himlene, siddende ved Faderens højre (Haand), hvorfra han kommer at dømme levende og døde; og paa Hellig-Aand(en), en hellig K., Forladelse af Synder, Opstandelse af Kød«. Denne Tekst, uden Tvivl gr. fra Fødslen, kan med Sikkerhed paavises som Daabssymbol i Rom i Beg. af 4. Aarh. (saaledes efter en Opskrift i et Brev o. 337 fra Markellos af Ankyra til den rom. Biskop Julius) og kan med al Sandsynlighed føres tilbage til 3. Aarh.s Begyndelse. Endnu paa Overgangen fra 3. til 2. Aarh. findes Holdepunkter (Tertullian), men jo længere vi rykker tilbage i Tiden (Irenæos, Apologeterne, Apostelfædrene), des mere sparsomme og usikre bliver de. — Dette Forhold kan ikke undre; det er i og for sig naturligt, at Daabsbekendelsen først har vundet fast Form, eftersom Daabsordningen (Katekumenatet) saa vel som K.ns hele Indretning fik fast Skikkelse. Udfra Arkandisciplin (I, 141) at antage, at Bekendelsens Ordlyd med Forsæt ikke er overleveret, lader sig ikke gøre for det Tidsrum, hvorom der her er Tale. Skønt Kildematerialet er sparsomt, har S.-Forskningen ikke opgivet at søge Oprindelsen. For sidste Halvdel af 2. Aarh. vil den hos flere Forf. omtalte »Sandhedens« eller »Troens Regel« og Angivelserne af dennes Indhold kunne give Holdepunkter (se Art. Troens Regel). For den ældste Tids Vedkommende er det saaledes, at Overleveringen tidlig, uden Tvivl allerede i Apostletiden, har præget og udmøntet visse Stykker af sit Indhold i Formuleringer, f. E. Velsignelsesønsker (jfr. 2. Kor. 13, 13), Lovsange (jfr. Kol. 3, 16; 1. Tim. 3, 16; Efes. 4, 4—5), Bønner (jfr. Nadverbønnerne i Didaké, I, 636), Besværgelsesformler (»i Navnet Jesus Kristus, den under Pontius Pilatus korsfæstede«, sc. bydes den onde Aand at fare ud) osv. Herfra kan man slutte, at der rimeligvis ogsaa meget tidlig har eksisteret mere eller mindre faste Formuleringer af det Indhold, som er blevet »overgivet« eller »gengivet« ved Daaben. I hvad der af den Art er os overleveret, kan vi søge Rødderne til det senere kendte Symbol. Man har f. E. tillagt Justin Martyr (II, 703) et Symbol af omtrent flg. Indhold: »Paa Gud, alle Tings Fader og Hersker, paa vor Herre Jesus Kristus, hans førstefødte, født af Jomfruen og underkastet Lidelser, korsfæstet under Pontius Pilatus, død, opstanden, opfaren til Himlene, kommende i Herlighed som Dommer, og paa den hl. Aand«. Af de nytest. Skrifter, særlig Pauli Breve, har A. Seeberg (Katechismus der Urchristenheit, 1903) villet udlede et omtr. saalydende Symbol: »Den levende Gud, som har skabt alt, sendte sin Søn Jesus Kristus, født af Davids Sæd; som døde for vore Synder efter Skrifterne og blev begravet; som opstod paa den 3. Dag efter Skrifterne og blev set af Kefas og de 12; som tog Sæde i Himlene ved Guds højre Haand, efter at alle Myndigheder og Magter og Kræfter er ham underlagte, og kommer i Himlens Skyer med Kraft og megen Herlighed«. — Stadig tilbagevendende Udtryk i Literaturen behøver imidlertid ikke at forklares udfra et forhaandenværende Daabssymbol, men kan have deres Forklaring i de Læreformer, som den stadig fornyede Miss.-Prædiken naturligt har afsat (jfr. Rom. 6, 17). — Heller ikke Sammenstillinger af de tre store Navne (f. E. 1. Kor. 12, 4—6; 2. Kor. 13, 13; 1. Pet. 1, 2) beviser Eksistensen af et treleddet Daabssymbol. Forholdet mellem Mt. 28, 19 og Daabsbekendelsens Oprindelse er et uløst Spørgsmaal, selv om Bekendelsen i Realiteten er en Udvidelse af Miss.-Befalingen (jfr. Tertullian: »vi neddykkes 3 Gange, idet vi svarer noget mere, end Herren har forordnet i Evang.«). Uforklarligt er, hvorfor Paulus ikke overfor de gl. Apostle beraaber sig paa Mt. 28, 19, ligesom Peters Stilling til de Hedningekr. synes ubegribelig, hvis han havde kendt Mt. 28, 19 som Miss.-Befaling. Meget taler ogsaa for, at der opr. har været udført Daab til Jesu Navn alene. N. T. omtaler udenfor Mt. 28 kun Daab til Jesu Navn (Ap. G. 2, 38; 8, 16; 10, 48; 19, 5; Rom. 6, 3; Gal. 3, 27; jfr. Barnabas's Brev 16, 8; Hermas, »Syner« 3, 7. 3 og »Lignelser« 8, 6. 4). At Didaké (I, 636) omtaler de døbte som døbte til Jesu Navn, skønt der i Forvejen indskærpes, at Daaben bør udføres til de 3 Navne, skaffer ikke Problemet ud af Verden. Bekendelsen er sikkert tidlig aflagt som Svar paa Spørgsmaal, og muligt er den vokset ud af Spørgsmaalene ved Daaben, men ogsaa her kan de samme Grunde tale for, at der opr. kun er spurgt om Bekendelse til Jesu Navn (jfr. Indskuddet Ap. G. 8, 37). — Et andet Spørgsmaal, som Symbolforskningen har fremdraget, er Forholdet til den jød. Proselytdaab (III, 667). At denne i den senere Hedningekrdm. har virket ind paa den kr. Daabspraksis, er sikkert, men den ældste Tilknytning er snarere at søge i Johannes-Daaben. — Endelig skal nævnes det store Spørgsmaal om Forholdet mellem Østens og Vestens Symbolformer. Nogle mener, at der, saa langt vi kan følge Tiden tilbage, har eksisteret 2 Symboltyper, en vesterlandsk og østerlandsk (i Omfang og Leddenes Fordeling o. som R., men afvigende i karakteristiske Enkeltheder, f. E. »kødbleven«), som begge er lige gamle og har samme, nu uefterviselige Rod. Andre mener, at en fast formuleret Bekendelse (R.) først er blevet til i Vesten (Rom) og dér har været i Brug henved halvandet Aarh., førend den i 3. Aarh. er kommet til Østen og dér, ligesom i Vesten, har dannet Underlaget for alle senere Symbolformer.

Symbolets teol. Fortolkning har naturlig-

vis været afhængig af de skiftende Tiders Teol. Den hist. Fortolkning maa ske paa den tidshist. og teol. Baggrund for de enkelte Leds Fremkomst. For de Leds Vedkommende, som findes i R., er Sagen ret klar; større Vanskelighed volder de i T. tilkomne Led, navnlig »Nedfarten til Dødsriget« (se III, 355), »katolsk« om K.n i 3. Art. (jfr. Katolicisme II, 749) og »de helliges Samfund« (se IV, 34), der fra deres første Fremkomst har været Genstand for forsk. Fortolkninger. — Symbolets kirkl. Betydning har været meget stor, idet det, saa langt vi kan følge dets Hist., har tjent som Underlag for den kr. Undervisning og som Daabsbekendelse, og trods alle Ændringer i Tidernes Løb er det efter sit væsentlige Indhold et betydningsfuldt Vidnesbyrd om Overensstemmelsen mellem den gl. K. og Nutidens Menighed, naar det gælder Bestemmelsen af Krdmmens Indhold. (Om Calixts synkretistiske Forsøg i 17. Aarh. se I, 446).

2. Det Nikænsk-Konstantinopolitanske Symbol *(Nicænoconstantinopolitanum*, ofte blot det »nikænske S.«, *Nicænum*, saaledes i Konkordiebogen) kaldes saaledes, fordi man har ment, at det blev til paa Synoden 381 i Konstantinopel (se I, 550) ved nogle Tilsætninger til Symbolet fra Mødet 325 i Nikæa (se III, 379). Nyere Undersøgelser (Hort) synes imidlertid at godtgøre, at det N.-K. S. har foreligget før 381 (det findes omtr. ordret i Epifanios's Skrift »Den fastankrede«, o. 373, se I, 777), og at Synoden, der iøvrigt ikke var ø., ikke har opstillet noget Symbol. De to Symboler maa da behandles hver for sig.

a. Det Nikænske Symbol af 325 var rettet imod Arios og Arianismen (se I, 138), og dets Tyngdepunkt var Bestemmelsen af Sønnen som »væsensfælles« med Faderen. Til Grund laa en Formel, som blev foreslaaet af Evseb af Kæsarea (I, 827), men om dette var en privat Bekendelse (Hahn) eller den Daabsbekendelse, der brugtes i Kæsarea (Hort), eller en af Evseb for Tilfældet foretagen Omarbejdelse af Kæsareas Bekendelse (Kattenbusch) er et uafgjort Spørgsmaal. Det var vistnok ikke Nikæasynodens Mening at danne et nyt Daabssymbol, men kun at give en ny Trosregel; sandsynligvis er det N. S. blevet indført adskillige Steder som Daabssymbol, indtil det fortrængtes af N.-K. S.

b. Det Nikænsk-Konstantinopolitanske Symbol afviger hovedsagelig fra det foregaaende ved Udvidelser i Stykket om Aanden. Medens N. S. kun har »og paa Hellig-Aanden«, tilføjer N.-K. S.: »som er Herre og gør levende, som udgaar fra Faderen [og Sønnen], som tilbedes og æres tilligemed Faderen og Sønnen, som har talt gennem Profeterne«. Forskellen hænger sammen med den ændrede k.hist. Situation, idet det nu tillige gjaldt at bekæmpe dem, der nægtede Aandens Ligestillethed (Makedonianere, se Makedonios III, 146). — Symbolets Oprindelse er ret dunkel. Adskilligt taler for, at det er den jerusalemske Menigheds Daabsbekendelse, øget med Tilsætninger fra N. S., maaske ved Kyrillos af Jerusalem (II, 886). Vanskelighederne er at forklare, hvorledes Symbolet allerede paa Kalkedonsynodens Tid (451) er blevet tilskrevet Synoden 381. Forklaringen er antagelig at søge i Konstantinopels k.polit. Supremati og Arbejdet paa at faa Synoden af 381 anerkendt som ø. I Løbet af 5. Aarh. blev N.-K. S. alm Daabssymbol i hele Østen, og paa Overgangen fra 5. til 6. Aarh. fik det Plads i den lat. K.s Daabsliturgi (se ovenfor). — Om Indskuddet »og fra Aanden« se *filioque* II, 49. Om Forholdet mellem den østerlandske og vesterlandske Symboltype se ovenfor under det apost. S.

3. Det Athanasianske Symbol *(Athanasianum*, ofte benævnet S. Quicunque efter sin lat. Begyndelse: »Enhver, som vil blive salig, maa fremfor alt bevare den katolske Tro. Enhver, som ikke bevarer denne hel og uforfalsket, vil uden Tvivl gaa evig fortabt«) skylder den alex. K.lærer Athanasios (I, 165) sit Navn, men ikke sin Oprindelse. Det er formet rytmisk i Teser og Antiteser (ialt 40 Led) og falder i to tydelig sondrede Dele, hvoraf den første i bestemte Udtryk udtaler Treenighedslæren (Enheden i Treheden og Treheden i Enheden), medens den anden Del indeholder de kristologiske Bestemmelser, som var Resultatet af Kampen mod Nestorianisme (III, 361) og Evtykianisme (I, 829, jfr. Monofysitisme III, 278), og som de formede sig efter Synoderne i Efesos 431 og Kalkedon 451. Ligesom Prologen udtaler en Epilog, at den i Symbolet udtalte Tro er nødvendig til Salighed. — At Athanasios skulde være dets Forf., er en Overlevering, der gaar tilbage til 9. Aarh., men imod den taler afgørende bl. a., at det ikke findes i hans Skrifter eller indeholder det for ham vigtige »væsensfælles«, at det aabenbart er lat. og ikke gr. af Fødsel, at det ikke kendes i Østen i 4.—5. Aarh., at det forudsætter den efterathanasianske Tids Teol. osv. Hvor og naar, om Værk af Enkeltmand eller som Nedslag af de mange overleverede Trosregler, Symbolet først er fremkommet, er derimod ikke opklaret. Den overleverede Tekst kan ikke paavises før i 9. Aarh., men i 2. Halvdel af 8. Aarh. findes der Tekster, som kommer den nær, og allerede i 5. Aarh. findes der kendelige Spor af den, i N.-Afrika, Spanien og navnlig Gallien. Et Pariser-Haandskrift fra 8. Aarh. indeholder den kristologiske Halvdel som selvstændig Bekendelse, hvad der tyder paa, at de to Dele er blevet til hver for sig. Man har da ment, at den trinitariske Del skulde være en i Gallien (eventuelt N.-Afrika eller Spanien) i Løbet af 5.—6. Aarh. dannet Trosregel, der i 8.—9. Aarh. er blevet forenet med den kristologiske Del, hvis Opr. er ukendt. — A. S., der i skarp og klar Form udtrykker Resultatet af Oldk.ns teol. Kampe og Arbejde, vandt efterhaanden meget stor Anseelse. I Rom synes det optaget i 12. Aarh. Da den rytmiske Form gjorde det let syngeligt, fik det i mange Klostre og Kirker Plads i den daglige Morgensang (og saaledes endnu hos Chartreuserne). Endnu bruges det i Romerk.n paa Trinit. Søndag og ved adskillige Søndagsgudstjenester (noget forsk. efter det Kalendar, som bruges), og i den anglikanske K.s Liturgi indtager det en fremskudt Plads. Iflg. A. E. Burn er det selv i den gr. K., med Udeladelse af »og fra Sønnen«, optaget i et Tillæg til Horologiet, men bruges ikke ved Gudstjenesten. Luther satte A. S. meget højt (»vidste ikke, om noget vigtigere og herligere var skrevet siden Aposteltiden«), men i nyere Tid har den

skæbnesvangre Forveksling af Tro og Lære, som er udtrykt i Prologen, fremkaldt meget stærke Angreb paa det. — (De forsk. Symboltekster findes i Hahn, Bibliothek der Symbole u. Glaubensregeln, 3. Aufl. 1897. Oversigt over Forskningens Hist., Resultater og Lit. giver F. Kattenbusch, Das apost. S. I—II, 1894—1900. Af ældre Arbejder er særlig at fremhæve G. I. Voss, De tribus symbolis, 1642; J. Usserius, De Rom. ecclesiæ symb. apost. vetere, 1647; P. King, The History of the Apostles Creed, 1702. Af nyere Lit.: M. Nicolas, Le symb. des apôtres, 1867; fremfor alt C. P. Caspari, Quellen zur Gesch. des Taufsymb. u. der Glaubensregel I—IV, 1866—1879; Swainson, The Nicene and Apostles Creeds, 1875; Th. Zahn, Das apost. S., 1893; A. Harnack, Das apost. Glaubensbekenntnis, 1896; sammes Art. i Prot. Real.-Encykl. I[3], 741 f.; Sanday i »Journ. of Theol. Stud.« I, 1899, 3 f.; A. E. Burn, An Introduction to the Creeds, 1899; samme, The Apostles Creed, 1906; Kunze, Glaubensregel, hl. Schrift u. Taufbekenntnis, 1899; samme, Das apost. Glaubensbekenntnis u. das N. T., 1911; C. Clemen, Niedergefahren zu den Toten, 1900; Giffert, The Apostles creed, 1902; A. Seeberg, Der Katechismus der Urchristenheit, 1903; G. Krüger, i »Zeitschr. für ntl. Wissensch.« 6, 1905, 77 f.; Vacandard, Les origines du symb. des apôtres, 1905; P. A. Félice, De vetere symb. Rom., 1906; Turner, History and use of creeds in the early cent. of the church, 1906; Norden, Agnostos Theos, 1913, S. 263 f. — Til det Nik.-Konstant. S. særlig F. J. A. Hort, Two dissertations, 1876. — A. E. Burn, The Athanasian creed and its early commentaries, 1896, jfr. F. Kattenbusch i »Theol. Lit. Zeit.« 22, 1897, 138 f; Ommaney, A critical dissertation on the Athanasian creed, 1897; G. Morin, L'origine du symb. d'Athanase, »Journ. of Theol. Stud.« 12, 1911, 161 f. og 337 f. — Palæografisk: A. E. Burn, Facsimiles of the creeds from early manuscripts, 1909, Bradshaw-Society for the edit. of rare liturgical texts. vol. XXXVI. Se desuden den under henviste Art. anførte Lit.). *S. A. B.*

Symboler, kirkelige (Læresymboler og symbolske Bøger), **og Symbolforpligtelse.** Efter prot. Sprogbrug bruges Benævnelsen »S.« om officielle Udtalelser fra en hel K.afdelings eller et enkelt K.samfunds Side angaaende Punkter i den kr. Tros- og Sædelære. Reelt svarer S. saaledes til »kirkl. Bekendelser«. Paa Grund af Omfanget af de Læresymboler, der fremkom efter Ref.en, tales der ogsaa om vedk. K.s symb. »Bøger«. S.ne definerer dogmatisk Indhold (jfr. Dogme I, 657), men altsaa som officielle Udtalelser, der har juridisk bindende Kraft, saaledes at vedk. K.-samfund forpligter sine Medl.er eller i hvert Fald sine officielle Repræsentanter paa deres Læreindhold. Hensigten med saadanne S.er er dog først og fremmest at klarlægge Samfundets Krdmsopfattelse til Vejledning og Rettesnor for Medl.erne og til Oplysning for udenforstaaende. — Betegnelsen »Symbol« var indtil 16. Aarh. væsentlig forbeholdt de Tros- og Læreformler, der brugtes liturgisk. Tidligst synes man i Vesten at kalde Daabsbekendelsen (jfr. foreg. Art.) for S., idet denne Formel opfattedes som de Kristnes »Kendetegn« og som Udtryk for den rent personlige Pagt; men gl. Udtalelser viser, at Benævnelsen ogsaa hænger sammen med, at »Symbolet« opfattedes som tilvejebragt ved en »Sammenstilling« (nemlig af 12 Stykker, der hver for sig mentes at hidrøre fra én Apostel). I Østen synes man derimod tidligst tillige at have opfattet Daabsbekendelsen som Trosregel (s. d.) ɔ: Norm for og Værn om den rette Tro. — De paa Synoderne fremkomne Trosdefinitioner opfattedes vel ogsaa som normative, men fik ikke i den gl. K. Benævnelsen S., bortset fra det »nikænske« Symbol, der jo netop blev Daabsbekendelse i Østen og tillige efterhaanden optoges i Messeliturgien som den staaende, kirkl. Bekendelse (i Konstantinopel allerede 511). Ved Justinians Lovgivning blev det da i Østen gængs at kalde denne Formel, som man ansaa for de to første økumeniske Synoders Værk, for »Symbolet«; og sammen med Skriften og de 7 økumeniske Konciliers andre Forklaringer udgør den stadig den gr. (ortodokse) K.s særlige Trosnorm. Først i nyeste Tid taler ogsaa gr. Teologer om visse andre Dokumenter (især Petros Mogilas' Bekendelse jfr. III, 273) som »symbolske Bøger«. Den ortod. K.s Bekendelsesskrifter er samlet i J. Michalcescu's »Thesauros tēs orthodoxias« (1904). — I Vesten er ogsaa lige til Ref.en Betegnelsen »Symbol« væsentlig forbeholdt de Formler, der finder rituel eller gudstjenstlig Anvendelse. Fra de ældre, kortere Daabsbekendelser gik Navnet paa Karolingertiden over paa vort »apostolske Symbol«. Videre kaldes her den nikæno-konstantinopol. Bekendelse Symbol, da den ogsaa blev Vestens faste Messebekendelse; og endelig bruges Navnet om »Athanasianum« *(Symbolum Quicunqve)*, der bl. a. optoges i Tidebønnerne (især Prim). Disse 3 S. opfattes imidlertid som udgørende i Grunden kun én Bekendelse *(Symbolum triplex)* i 3 mere eller mindre udførlige Skikkelser (Daabsbekendelsen er dog atter *summa fidei* og derfor tilstrækkelig for Lægfolk og Børn). Af og til benævnes dog andre Formler, der ikke har faaet kultisk Anvendelse som S.; saaledes kaldes undertiden Laterankonciliets Formel (1215) mod Albigenserne og andre Kættere (vigtig ved sin Nadverlære) for det 4. Symbol. I nyere Tid bruges Navnet »det tridentinske S.« om *Professio fidei Tridentinæ a Pio IV præscripta* (1564, udvidet 1877 af Pius IX med Forpligtelsen til at godkende Pavens ufejlbare Lærerembede). Dette S. (jfr. III, 604) bruges ved flere festlige Lejligheder, og til 1859 var det den særlige Konvertitbekendelse; alle, der overtager Lærerembeder i Romerk.n, især Præster, maa stadig edelig vedkende sig det. Selv for moderne kat. Teologer er Navnet S. da egentlig indskrænket til Trosbekendelser, hvis Aflæggelse er en officiel *actus religiosus*. Men i nyeste Tid tales ogsaa i Romerk.n om »symbolske Bøger«, hvorved forstaas alle Dokumenter, der indeholder »bindende Trosnormer« — i Virkeligheden en ubestemt Størrelse, om hvis Omfang, der kan strides. — Allerede Oldk.n standsede ikke ved »S.ne« som Tros- og Lærenormer. Selvfølgelig stod Skriften som saadan, men desuden den traditionelle Lære, Synodernes Definitioner og de ansete K.fædres Udtalelser. I Teologien

træder (allerede siden Vincentius fra Lerinas Tid) netop »Symbolerne« praktisk talt tilbage, da de ses som Led i Traditionen, der overhovedet forpligter, og som utilstrækkelige som Normer. For Gejstlige og Lærere kan Normerne overhovedet ikke gives i bestemt, afsluttet Form, da K.n vedblivende udøver sit »Lærerembede« *(magisterium)* gennem de til dette udrustede Bisper og gennem Koncilierne (for Romerk.n er de »økumeniske« Koncilier jo ogsaa en vedvarende K.faktor). Præsteforpligtelsen gælder derfor i Alm. »katolsk Tro« og har i Virkeligheden en personlig Form, ɔ: Lydighedsforpligtelsen overfor Bispeembedet som Indehaver af *magisterium*. Den kanoniske Ret betragter »Lærerstillingen« som en væsentlig Side af Bispemagten (jfr. Potestas ordinis III, 586), thi paa Grund af Ordinationen og *successio apostolica* (IV, 385) er Bispen baade i Besiddelse af Ævnen og Forpligtelsen til at værne K.n mod Vranglære; men i egentligste Forstand gælder dette Paven (jfr. Kætteri II, 890; Inkvisition II, 538). I Løbet af Middelalderen indførtes derfor, til særlig Garanti, at Bisperne ved Ed lovede Paven Lydighed og Fastholdelse af den kat. Tro, ligesom Præsterne atter ved Lydighedséd blev bundet overfor Bisperne (jfr. Præsteéd III, 634). Da Udøvelsen af *magisterium* altsaa er uafsluttet, maa Læreforpligtelsen gælde de til enhver Tid fremkommende officielle *propositiones ecclesiæ*, særlig de alm. Konciliers og siden 1870 specielt Pavens *ex cathedra* til hele K.n henvendte Definitioner. Som et praktisk Udtryk for Forpligtelsen staar Indholdet af Denzingers »Enchiridion symbolorum et definitionum, quæ de rebus fidei et morum a conciliis oecumenicis et summis pontificibus emanarunt« (11. Udg. 1911), der har autoritativ Stadfæstelse. Dog tales der ogsaa om symbolske Skrifter af 1. og 2. Rang (til de første hører da de 3 egtl. »Symboler«, de økumeniske Konciliers Definitioner samt de pavelige Lære-Udtalelser *ex cathedra*; til de sidste kan regnes »Professio fidei Trid.« og »Catechismus Romanus«). Foruden paa »Professio fidei Trid.« forpligtes Præster og Lærere siden 1910 paa en særlig »Antimodernistéd«. — Speciellere Forpligtelser forekommer ogsaa i Romerk.n; saaledes forpligtede Dominikanerne fra Slutn. af 13. Aarh. deres Teologer paa Thomas Aquiners Lære, og Fransiskanerne deres paa Duns Scotus'.

Paa Ref.s-Tiden taltes ogsaa hos de Evangelske opr. kun om de økumeniske S. som »Symboler«; undertiden medtoges dog Kalkedon-Bestemmelserne som det 4. Symbol. Augsburger-Bekendelsen vil ikke opfattes som S. i gl. Forstand, men som prægnant Udtryk for, hvad »vore K.r lærer« ud fra Skriften, der betragtes som den virkelige Lærenorm. I Konkordieformlen kaldes imidlertid Augsburger-bekendelsen »vor Tids Symbol«, og siden 17. Aarh. tales om de nye Lærebekendelser som »symb. Bøger«. Den gl. Forudsætning for Brugen af Betegnelsen Symbol (det kultiske Hensyn) er dermed traadt i Baggrunden, og Vægten lægges nu paa et S.s Egenskab som teologisk normativ; der skelnes da mellem økumeniske og partikulær-kirkl.e S. Den ref. K. har derimod som Regel ikke optaget Betegnelsen, men kalder de nye, normative Lærebestemmelser for »Bekendelser«. — Ligesaa lidt som Betegnelsen S. om de nye Lærebekendelser er opr., er den personlige Forpligtelse af Gejstligheden paa dem. Noget andet er, at de nye, evang. K.samfund lige siden Gennemførelsen af de nye K.-Ordninger har forpligtet Gejstligheden og Lærerstanden paa deres bestemte Læreopfattelse af Evangeliet. Hovedsagen for K.-Ordningerne var netop at garantere en virkelig Lære-Uniformitet. Som fast Led ved den 1535 indførte nye evang. Ordination indgik netop Ordinations**forpligtelsen** (jfr. Superintendenter IV, 403), og det evang. Tilsynsembedes fornemste Pligt var Opretholdelsen af den fælles Læretype. Speciel S.-Forpligtelse indførtes først ved Universiteterne (1533 forpligtes i Wittenberg Doktorer og Magistre paa Conf. Augustana). Allerede den pommerske K.-Ordning af 1535 forpligter dog Præsterne paa Guds Ord, Lov og Evang., samt paa Conf. Aug. og Apologien. Efterhaanden indførte alle de luth. Landsk.r den særlige S.-Forpligtelse. Betydningen af denne **specielle** Forpligtelse er i 19. Aarh. blevet betydelig overdrevet. Hovedvægten lagdes stadig paa den alm. Forpligtelse overfor Landsk.ns Lære. Den særlige S.-Forpligtelse indførtes f. E. i Danmark ved Bispernes Initiativ og ingenlunde samtidig eller paa ensartet Maade (jfr. Superintendenter IV, 409). Den ejendommelige **formelle** Uoverensstemmelse, der er mellem Ordinationsløftet i Christian V's Ritual (der kun nævner Skriften), Præsteeden (der nævner de dske symb. Bøger uden at sige hvilke), Dske Lovs 2—4—6 (der binder Præsterne til Guds Ord, den hl. K.s »Symboler« [de økumeniske] og den uforandrede Augsb. Konfession) og Dske Lovs 2—1 (der tillige nævner Luthers lille Katekisme) er ogsaa betegnende. Heller ikke i den ortodokse Tids Dogmatik (jfr. f. E. Brochmands System) spiller S.ne den Rolle, som man skulde vente; Læren bygger stadig paa Skriften som den virkelige Trosregel (jfr. ogsaa Konkordieformlens stærke Fremhævelse af Skriften som *unica norma*). Paa den anden Side er der heller ingen Strid om, hvorvidt S.nes Forpligtelses-Kraft beror paa deres Overensstemmelse *(quia)* med Skriften, eller paa, hvorvidt de stemmer overens med den *(quatenus)*. — De ses derimod som utvivlsomt retslige Normer, fordi deres Antagelse beror paa K.-Regimentets Bestemmelse, og fordi de hører til de evang. Staters Forfatningsgrundlag (jfr. selv de enevældige Kongers Forpligtelser i saa Henseende; selvfølgelig binder de derfor ogsaa alle verdslige Statsembedsmænd og Borgerne, selv om der ikke finder nogen S.-Forpligtelse Sted). — De synkretistiske Stridigheder gav Anl. til at betone alle S.s Utilstrækkelighed. Der rejste sig da Stemmer for Opstillingen af et nyt, omfattende S., men S.-Dannelsen er faktisk standset i den luth. K. med Konkordieformlen (II, 832). De lutherske S. er da samlede i Konkordiebogen (II, 832), udg. af J. T. Müller: »Die symbolischen Bücher der evang.-luth. Kirche«, 1890[7]; norsk Overs. ved Caspari og G. Johnson, 1866 (1882[2]). Men ikke alle lutherske Landskirker har antaget alle Konkordiebogens Skrifter som S. Den dske og norske K. fastholder saaledes (jfr. Dske Lov 2—1), foruden den apost., den nikænske og den

athanas. Trosbek., kun den »uforandrede« Conf. Aug. og Luthers lille Katekismus (A. Th. Jørgensen, Den dske Folkek.s Bekendelsesskrifter med hist. Indledn., 1900; Caspari og G. Johnson, Den norsk-luth. K.s Bekjendelsesskrifter, 1884[8]). I Sverige opstillede K.mødet i Uppsala 1593 ved Siden af »Guds rene Ord« og de 3 gl. S. ogsaa den uforandrede Conf. Aug. som S.; i »Sveriges Kyrkolag af år 1686« (1—1) er hele Konkordiebogen føjet til som forklarende Norm. — Medens de luth. Landsk.r har en fælles Symbolkærne, har de reformerte Landsk.r gennemgaaende opstillet hver sit Bekendelsesskrift (jfr. Ref. K.afdeling og Ref. K.r i Nordamerika III, 724 f.). De ref. Bekendelsesskrifter (ogsaa den engelske K.s) er samlede af E. F. Karl Müller i »Die Bekenntnisschriften der reformierten Kirche« (1903). — Under de pietist. Stridigheder naaede Vurderingen af S.ne (Symbololatrien) sit Højdepunkt, idet de ortodokse hævdede den verbale Forpligtelse paa dem, »fordi *(quia)* de stemmer overens med Skriften«, medens man fra pietist. Side kun vilde godkende dem, »forsaavidt« *(qvatenus)* Overensstemmelsen er til Stede. I Løbet af Oplysningstiden fastholdt selv konservative Supranaturalister det sidste Standpunkt, men Neologerne satte dem ganske til Side, underkendte deres Værdi som Udtryk for det historisk bærende og ønskede dem afskaffede. S.-Forpligtelsen afskaffedes imidlertid ikke (selv om Haandhævelsen af den ikke fandt Sted) og kunde ikke afskaffes, da S.ne stadig havde deres Plads i Forfatningsgrundlaget. Imidlertid begyndte man praktisk at skelne mellem det væsentlige og uvæsentlige i dem (jfr. de dske Bispers Hyrdebrev 1817, der udstedtes med kgl. Billigelse). I 19. Aarh. har Repristinationsteologien paa den anden Side ofte overvurderet S.nes Betydning, og den dogmat. Teologi har været tilbøjelig til saa at sige at identificere Protestantismen med dem. Først i nyeste Tid er der kommet større Klarhed over, at S.ne ingenlunde alene kan staa som Vidnesbyrd om det aandelige Livs Indhold i de evang. K.r. Det moderne sammenlignende Konfessionsstudium nøjes derfor heller ikke som den ældre Symbolik (s. d.) med en kritisk Vurdering af S.ne, men søger tillige sit Materiale i Vidnesbyrd fra Kultus, Forfatning og det levende rel. Livs Udslag. — Med de frie Forfatningers og Rel.s-Friheders Indførelse fik S.-Forpligtelsen sin naturlige Indskrænkning (om vedblivende Forpligtelse for ikke-gejstlige Embedsmænd til at tilhøre den symbolbundne Statsk. jfr. Statskirke IV, 323). — I vore Dage er der i protest. Lande for det første Strid om S.-Forpligtelsens principielle Berettigelse (jfr. Præstefrihed III, 635). Enkelte Steder, som i Genève og Basel, har man ophævet Forpligtelsen (om Dannelsen af de schweiziske Frikirker i Anl. af Læreforpligtelsens Afskaffelse jfr. II, 129). Gennemgaaende er der dog Enighed om, at i hvert Fald en vis S.-Forpligtelse er nødvendig, baade for at hævde den paagældende K.afdelings Særpræg overfor andre K.afdelinger og for at værne om dens aandelige Arv og Samfundsfølelsen. De, der i Kraft af Rel.s-Friheden frivilligt har sluttet sig til et K.samfund, skal i S.ne have en Vejledning og Støtte til at trænge ind i og til at udnytte Samfundets aandelige Værdier, og der skal gennem S.-Forpligtelsen sikres dem de rette Præster og Lærere. Dernæst er der i vore Dage Strid om, hvem der indenfor K.samfundet skal forpligtes paa S.ne. At Præster og Rel.s-Lærere skal forpligtes, er (hvis Forpligtelse i det hele godkendes) selvfølgeligt. Nogle tyske teol. Fakulteter, navnlig Rostock, Erlangen og Leipzig, har stadig ogsaa S.-Forpligtelse, men gennemgaaende er de protest. teol. Fakulteter frit stillede. — S.-Forpligtelsens Form var opr. Edens. Saaledes er den stadig i den rom.-kat. K. og i enkelte protest. Landsk.r (se Præsteéd III, 634). Om det i den dske og sv. K. indførte Præsteløfte jfr. Art. om de paagældende Lande. — Misfornøjelsen med den gl. Straffefremgangsmaade i Læretugtssager og den voksende dogmat. Ligegyldighed har i lige høj Grad bidraget til, at Værnet om K.rnes Læregrænser i Nutiden er kommet i Forfald. Drøftelsen af Spørgsmaalet om Reformer af de gl. kirkl. Domstole har derfor til Tider været stærkt fremme (ogsaa i Danmark; jfr. Tanken om Indførelse af gejstlige Juryer), og ikke mindst ved den moderne liberale Teologis radikale Former er det blevet brændende indenfor den luth. K. (om det i den preussiske Landsk. 1909 oprettede »Spruchkollegium« jfr. Superintendenter IV, 406 f.). Jfr. iøvrigt Art. Confessioner I, 544. (A. Hahn, Bibliothek der Symb. u. Glaubensregeln der alten Kirche, 1897[8]; Otto Ritschl, Dogmengeschichte des Protestantismus I, 1908; P. Tschackert, Die Entstehung der luth. u. der reform. Kirchenlehre, 1910; P. Hinschius, Das Kirchenrecht der Katholiken u. Protestanten III, 1883; H. Mulert, Die Lehrverpflichtung in der evang. Kirche Deutschlands, 1906[2]; V. Lindegaard Petersen, Symbolforpligtelsen i den dske K. i Teol. Tidsskr. IX, 1907; G. Löber, Die im evang. Deutschland geltenden Ordinationsverpflichtungen, geschichtl. ordnet, 1905; Johannes Jacobsen, Om Symboler og Symbolforpligtelse, 1906). *A. Th. J.*

Symbolik, teol. Disciplin, der undersøger og fremstiller de organiserede K.samfunds kr. Grundopfattelse og teol. Lære. De ved Ref.en opstaaede K.samfund maatte nødvendig gøre sig selv og udenforstaaende Regnskab for deres kr. Grundsyn. Dette førte til Fremsættelsen af mer eller mindre officielle Bekendelsesskrifter (jfr. Symboler, kirkelige, og Konfessioner). Den første Form for S. er den videnskabelige Redegørelse og teol. Begrundelse for disse Symbolers Indhold og Sandhed. Indenfor den luth. K. fremkom tidlig saadanne Arbejder, f. E. L. Rechtenbach, »Encyclopaedia symbolica« (Leipzig 1612); J. B. Carpzov, »Isagoge in libros ecclesiarum Lutheranarum symbolicos« (1665 ff.); Ad. Rechenberg, »Appendix tripartita« (1677) og J. G. Walch, »Introductio in libros ecclesiae Lutheranae symbolicos« (1732). Beslægtet med disse er den ref. Teolog Salnar's »Harmonia confessionum fidei« (1581). Jævnsides hermed affødte den konfessionelle Strid en Række polemiske Arbejder mod fremmede K.samfunds Symboler og Lære. De mest bekendte er den luth. Teolog Martin Chemnitz, »Examen concilii Tridentini« (1565—73) og den rom. Kardinal Robert Bellarmin's »Disputationes de con-

troversiis christianae fidei adversus hujus temporis haereticos« (1586—93). I 17. Aarh.s sidste Halvdel fremkommer fuldstændige polemiske Kompendier, Summaer eller Synopser om Rel.s-Kontroverserne, f. E. fra luth. Side: A. Calov, »Synopsis controversiarum« (1653); B. v. Sanden: »Theologia controversa« (1715); og fra ref. Side: H. Alting, »Theologia elenchtica nova« (1654) og J. Hoornbeek, »Summa controversiarum religionis« (1658). Disse Undersøgelser førte senere til Udviklingen af en selvstændig teol. Disciplin: Polemiken (jfr. III, 573). Pietismens og Oplysningstidens Teol. bidrog paa forsk. Maade til at fremme en mere hist. og uhildet Bedømmelse af K.samfundenes Forskelligheder. Dette kom ogsaa S.en til Gode. Den begrænsedes ikke længere til Apologetik og Polemik, men søgte at erkende de konfessionelle Ejendommeligheders Tilblivelse og relative Berettigelse. S. indoptog de saakaldte økumeniske Symboler (se d. A.), som med større eller mindre Ret betragtedes som fælles Bekendelser for alle kr. K.samfund; dens Undersøgelser blev ikke staaende ved de dogmat. Stridsspørgsmaal, men søgte, ved en Sammenligning af de principielle Lærebegreber og deres indre Sammenhæng, at belyse hver enkelt Konfessions teol. Ejendommelighed. Dette Program blev allerede fremsat af G. J. Planck i hans »Abriss einer histor. und vergleichenden Darstellung der dogmat. Systeme unserer verschiedenen chr. Hauptpartheyen nach ihren Grundbegriffen, ihren daraus abgeleiteten Unterscheidungslehren und ihren praktischen Folgen« (1796) og navnlig gennemført af Ph. Marheineke i »Christliche Symbolik« I (1810—13) og »Institutiones symbolicae« (1812) og i »Christliche Symbolik« (udg. af Steph. Matthies og W. Vatke, 1848). Det næste Skridt i Udviklingen er S.ens Omdannelse til sammenlignende Konfessionslære. Et K.samfunds kr. Ejendommelighed kan ikke paa udtømmende Maade erkendes ud fra dets symbolske Skrifter. Dels er det kirkl. Symbols Begreb og Gyldighed omstridt, dels indeholder det kun et Udsnit af et Samfunds Krdms-opfattelse, som tilmed óvervejende er dogmat. og polemisk bestemt. Derfor maa Konfessionernes Væsen bestemmes paa Grundlag af deres rel. Liv i dets mangfoldige Ytringsformer: Lære, Liturgi, kirkl. Praksis, Forfatning osv. Herved bliver S. en sammenlignende Fremstilling af de kr. Konfessioners rel. og teol. Ejendommeligheder. Paa denne Maade har navnlig F. Kattenbusch bestemt S.ens Opgave, f. E. i sit Værk »Lehrbuch der vergleichenden Konfessionskunde« I (1892). Denne Udvidelse af S.en er utvivlsomt nødvendig, men indeholder tillige en Fare for, at den fortaber sig i dogmehist. og statist. Undersøgelser. Formaalet er ikke blot en hist. Redegørelse for de enkelte Konfessioners rel. og dogmat. Forskelle, men Opgaven er ligesaa vel at begrunde en kirkl. Opfattelses kr. Ret. Intet K.samfund kan undlade at begrunde og forsvare sin principielle Opfattelse af Krdmmen overfor andre K.samfunds modsatte Anskuelser, Dette udelukker ikke Anerkendelsen af de Sandhedsmomenter, som disse maatte indeholde. Evang. K.samfund gør ikke Krav paa at være imperfektible, men er tværtimod til enhver Tid rede til at lære af andre og at underkaste deres Lære og Praksis en fornyet Revision. S. indtager saaledes en Mellemstilling mellem den hist. og systemat. Teol., eller rettere indeholder baade en hist. og system. Opgave. — Som S. som teol. Disciplin er opstaaet indenfor den evang. K., er dens Arbejde ogsaa bestandig væsentlig bleven plejet af evang. Teologer. Indenfor den rom. K. kan nævnes J. A. Möhler's overvejende polemiske Arbejder: »Symbolik« (1895[6]) og »Neue Untersuchungen der Lehrgegensätze zwischen den Katholiken und Protestanten« (1900[5]), samt B. J. Hilgers »Symbolische Theol. oder die Lehrgegensätze des Katholizismus und Protestantismus« (1841). I den gr.-kat. K. er i nyere Tid udkommen flere Fremstillinger af S., den betydeligste er J. E. Mesoloras »Symbolikē tēs orthodoxou anatolikēs ekklesias« (1883 ff.). I den evang. Kirke har E. F. Karl Müller udgivet en »Symbolik« (1896) ud fra et ref. Standpunkt. Overvejende historisk er Friedrich Loofs, »Symbolik oder chr. Konfessionskunde« I (1902). Af amerik.-eng. Fremstillinger af S. kan nævnes W. A. Curtis, »A History of Creeds and Confessions of Faith in Christendom and beyond« (Edinburgh 1911), og C. A. Briggs, »Theological Symbolics« (London 1914). *C. G.*

Symbolik (Sindbilledbrug), se Symbol.

Symbolofideisme, Navnet paa den af de fransk-protestant. Teologer A. Sabatier (IV, 2) og L. E. Ménégoz (III, 224) udviklede Teol., specielt med Henblik paa Forholdet mellem Tro og Dogme. Sabatier søger i sin Rel.s-Filos. at bestemme den rel. Erkendelses Væsen som subjektiv, teleologisk og symbolsk. Den rel. Erfaring af det transscendente maa nødvendig forme sig i Symboler (Billedtale). Refleksionen herover afføder Dogmet, som saaledes indeholder dels et ubetinget rel. Indhold, dels en betinget omskiftelig Form. Denne Betragtning gennemførte Ménégoz navnlig paa Retfærdiggørelseslæren. I en Række Skrifter og Afhandlinger, som er samlede i Værket »Publications diverses sur le fidéisme« I—II (1900 og 1909) forsvares den Grundtesis: »Vi frelses ved Troen, uafhængigt af vore Trosopfattelser (og Læreanskuelser)«. Troen indeholder intellektuelle Momenter, derfor er Dogmerne ingenlunde betydningsløse for den; men Troens frelsende Kraft er dog udelukkende Inderligheden og Sandheden i den rel. Hengivelse; derfor har Dogmerne kun en relativ Betydning, ligesom de bestandig maa omformes efter de skiftende Tiders Tarv. Gennemførelsen af disse Tanker, som næppe er lykkedes, har skabt en Teol., der har øvet stor Indflydelse paa den fr. Teol. ogsaa udenfor de evang. K.samfunds Omraade. *C. G.*

Symeon. 1) **S. Metafrastes** (»Bearbejderen«), den gr. K.s berømte Hagiograf, hvis Liv man saa godt som intet ved om, maa, hvad Levetid angaar, sikkert sættes til 10. Aarh. Hvis han var den virkelige Forf. til den hl. Theoktistes's *vita*, havde han deltaget i en Flaadeekspedition til Kreta 902, men nye Haandskriftsfund viser, at denne Legende kun er bearbejdet af S.; den opr. Forf. var en Niketas, og S. har tilegnet sig hans Værk uden at stryge hans selvbiografiske Træk. Metafrastes' opr. Samling har imidlertid

bl. a. indeholdt den Festprædiken, som Kejseren holdt 944 i Anl. af Edessa-Kristusbilledets Translation; dette tyder paa, at hans Levetid var 2. Halvdel af 10. Aarh., hvilket bekræftes paa flere Maader, bl. a. ved, at en o. samtidig arab. Kronist henfører »S., Sekretæren, Logotheten, der skrev de hellige Legender« til Basilios II's (976—1025) første Regeringstid; og vi ved, at en »S., Magister og Logothet« o. 1000 var ældste Medl. af den kejserlige Domstol. Muligvis er det rigtigt, at han er endt som Munk. I alt Fald fejredes han allerede i 11. Aarh. som Helgen (Mindedag 28. Nov.; nu 9. Nov.). Den yngre Psellos skrev dengang hans »Officium« og en Lovtale (Enkomion); han kalder ham bl. a. ogsaa Logothet (ɔ: Statssekretær), priser hans filos. og rhetor. Dannelse og hans Askese. Paa den Tid gik mange Manuskripter under hans Navn, og den senere Tid har i rigeligt Maal udstyret navnløse Skrifter, især Helgenliteratur, med hans berømte Navn. Paa den Maade er ogsaa en vigtig Krønike (om Tiden 813—944) sikkert med Urette tilskrevet »S. Magister og Logothet«. Sandsynligere er hans Forfatterskab til en Kanon-Samling, der bærer »S. Magister og Logothets« Navn. — Fraset nogle Breve og Bønner har han i alt Fald forfattet en Legendesamling, der paa gr. Grund er Parallel til den senere lat. »gyldne Legende« af Jacopo fra Viraggio (II, 589). Hvor omfattende denne Samling har været, er omstridt; med megen Ret forkastede allerede den ældre hagiografiske Kritik en Mængde af de Legender, der gaar under hans Navn (som bearbejdede af ham). Leo Allatius (I, 55), der paaviste, at S. M. hørte til 10. Aarh., tilstaar ham 122 Legender. Den nyeste Hagiografvidenskab, der bygger paa et stort nyt Materiale (Bollandisternes »Bibliotheca hagiogr. Græca«, 1895, m. m.), paastaar, at den opr. »Metafrast« dannede et 10delt Hele med 149 (150) Legender (Tallet svarende til G. T.s Ps.r). For de fleste af disse Legender savnes endnu kritiske Udgaver, og 24 Tekster er overhovedet ikke udgivet paa Gr. S. synes kun at have brugt allerede foreliggende Stof, og dette fjærnede sig allerede betydeligt fra virkelig Historie; S.s Arbejde var nærmest den stilistiske Bearbejdelse i Tidens Smag. (Migne, Patrologia, Ser. Gr. 114—16; A. Erhard, Die Legendensammlung des S. M. i »Festschrift zum 11hundertjähr. Jubiläum des deutschen Campo Santo, 1897; H. Delehaye i Revue des quest. hist. X, 1893, S. 49 f.). — 2) **S.**, »**den ny Teolog**«, den gr. K.s betydeligste Mystiker, f. o. 960 i Paflagonien i en fornem Familie, kom som ung i Hoftjeneste i Konstantinopel, blev, under Indflydelse af sin Skriftefader, en Studitmunk Simeon, og mod Faderens Ønske, Munk i Klostret Studion, senere i Mamasklostret, hvis »Hegumen« han var i 25 Aar. I denne Tid hævede han dette Kloster til Blomstring ved stræng Tugt (trods Munkenes Modstand) og erhvervede sig ved sin mystiske Teol. et saa stort Navn, at man siden jævnstillede ham med Gregor fra Nazianz (II, 260), som fra gl. Tid bar Tilnavnet »Teologen« — deraf S.s Tilnavn. Omsider nedlagde S. sit Embede for at leve som »Hesykast« (Stillesidder, Eneboer). Paa denne Tid angreb en Embedsmand (en Synkellos hos Patriarken) ved Navn Stefanos ham for Vranglære, og fordi han havde ladet Mamasklostret dyrke Studitmunken Simeon som Helgen. En Synode i Konstantinopel forviste ham, men Uroen iblandt S.s fornemme Skriftebørn blev saa betydelig, at Patriarken snart maatte give ham Oprejsning. S. var imidlertid draget til et Sted i Nærheden af Krysopolis (Skutari) og vilde ikke vende tilbage; han grundede en Kirke for den hl. Marina og et Kloster og døde her o. 1036/40. — S.s Skrifter er baaret af Læren om den opnaaelige, umiddelbare Forbindelse med Gud gennem det fra denne udstraalende himmelske Lys. Denne »Lys«aabenbaring, der baade lærer os Guds Væsen at kende og giver os Kraft til det rel.-sædelige Liv, er ikke forbeholdt enkelte udmærkede; den er det egtl. kr. Liv; naar N. T. taler om, at Kristus eller Aanden lever i os, at vi skal vandre i Lyset osv., menes dette. Det gængse Kristenliv kan være Trin henad mod denne Oplevelse, men ogsaa bort fra den, thi det upersonlige eller udvortes fører bort fra Inderligheden, der er den nødv. Forudsætning for denne Guds Aabenbaring i de troende. S. tillægger kun det selvoplevede, personlig følte, kr. Værd; da »Oplevelsen« opleves pludseligt, uformodet, er den Vidnesbyrd om, at det egtl. Kr.liv er »af Naade«, men i den erfarer man tillige, at Kr.liv ikke er Slaveri eller Byrde, men Salighed og Frigørelse af Kraft. I henrykte Ps.r har han tolket sin Forstaaelse heraf. — S. angreb ikke K.ns Dogmer eller Institutioner, men han var en hæftig Modstander af officielt og udvortes K.væsen; Gudstjenesten eller Bodsgøren uden det rette Sind er K.ns Kræftskade. S.s Tanker vidner stærkt om, at den gr. K. og Teol. ikke var saa »stivnet«, som det paastaas, og de fik stærk Indflydelse, navnlig blandt Munkene. Nik. Kabasilas (II, 707) og »Hesykasterne« (II, 421) bygger videre paa ham — de sidste ganske vist paa en grov, udvortes Maade; men Striden mod dem førte til den gr. K.s Anerkendelse af S.s Teol. (K. Holl, Enthusiasmus und Bussgewalt, 1898; Krumbacher, Byz. Lit. Geschichte², 154 f.). *J. O. A.* — 3) **S. Stylit**, se Simeon (IV, 190). — 4) **S. af Thessalonike**, Ærkebiskop over Stiftet T. fra 1410 til sin Død 1429, har skrevet en Række Skrifter (udg. 1683 og hos Migne), navnlig en »Dialogos« vedrørende »alle Kætterierne og den eneste Tro«. Han var Modstander af Unionsforsøgene ml. Østens og Vestens Kirker. *A. Th. J.*

Symmachus. 1) **Quintus Aurelius S.**, en Fætter til Ambrosius (I, 68), optraadte forgæves som Forsvarer for Hedenskabet. S. udmærkede sig baade ved sin personlige Karakter og sin udmærkede Dannelse; han var opr. Rhetor, blev 384 Bypræfekt i Rom og 391 Konsul. Da Kejser Gratian havde ladet Victoria-Altret, hvorved Ederne svores, fjærne fra Senatsalen, søgte S. forgæves baade af Gratian og senere af Valentinian II at opnaa dets Genopstilling. I den Anl. havde S. en lit. Fejde med Ambrosius; denne bekæmpede ogsaa S.s »Relationes« (384), der bad Kejseren tage Gratians Forordninger mod Hedenskabet tilbage, hævdede, at Fortidens Autoritet maatte bestemme »Byens« Religion, der tilmed var Grunden til Roms Verdensherredømme, og at en Hungers-

nød (393) var Gudernes Straf for Frafaldet. Brudstykker af S.s Taler er bevaret, ligesaa hans Breve, som hans Sønner udgav i 10 Bøger, samt en Del Embedsskrivelser (jfr. Monumenta Germaniæ historica VI, 1883). *J. O. A.*

S., Pave 498—514. S. maatte de første Aar kæmpe med en Modpave Laurentius. Modstanderne rettede alvorlige Anklager mod S.; men under denne Strid udtalte en Synode i Rom 23. Okt. 501 den betydningsfulde Sætning, at den ikke vovede at sætte sig til Doms over en Biskop, der var St. Peters Efterfølger, men overlod Dommen til Gud. Skønt denne Synodes Afgørelse fremdeles en Tid vakte nogen Modsigelse, bevirkede Kong Theoderiks Anerkendelse af S. dog, at Laurentius tilsidst maatte vige. S.s Papat betegner en Vækst i den rom. Biskops Anseelse. *F. T.*

Symmakos, en Ebjonit, der oversatte G. T. paa Gr., vel o. Aar 200. Evsebios og Hieronymus omtaler ham som Ebjonit. Hans Overs. blev optaget i Origenes's Hexapla (jfr. Septuaginta IV 157). Evsebios omtaler desuden en ud fra ebjonitiske Synspunkter skrevet Kommentar til Mt. af S. og andre Kommentarer. (Buhl, Den gltstl. Skriftoverlevering, 1885, S. 112; Swete, Introduction to the Old Test. in Greek, 1900, S. 49 f.) *J. C. J.*

Symphorianus fra Autun, Martyr under Aurelian (I, 179) eller tidligere. Han nægtede at tilbede et Kybelebillede, underkastedes Pinsler, som han rolig taalte og sagde: »Jeg er Kristen«. Som hans Martyrdag fejres 22. Aug. — Ruinart har udg. »Acta beati Symphoriani« (jfr. Gregor af Tours, De gloria martyrum, cap. 52). S. anraabes som Hjælper mod Øjenlidelser, Brok, Syfilis og nogle Steder som Beskytter for Skolebørn. (D. H. Kerler, Die Patronate der Heiligen, 1905). *H. J. H.*

Symphorosa, Helgeninde, Patron for Bispestiftet Tivoli i Italien; som hendes Mindedag fejrer Romerk.n 18. Juli. Den »Passio sanctae Symphorosae et septem filiorum ejus« (udg. bl. a. af Ruinart), der beretter om hendes og Sønnernes Henrettelse i Tibur (Tivoli) under Kejser Hadrian, kan tidligst sættes til 6. Aarh. og er, selv fra rom.-kat. Side (jfr. Fr. Görres i Zeitschr. f. wiss. Theol. XXI, 1878), betegnet som et sent, forfalsket Makværk. Efter dette Skrift blev S. druknet i Teverone ved Hjælp af en fastbunden Sten, og hendes 7 Sønner led, hver paa sin Vis, Døden under raffinerede Pinsler, hvorefter Kejseren lod deres Lig kaste i en Grube, som siden kaldtes »ad septem biothanatos« (egtl. »de 7 Selvmordere«). Den meget gl. Dyrkelse, der har fundet Sted ved den 9. Milesten paa »Via Tiburtina« ved den Lokalitet, der til langt ned i Middelalderen benævnedes »ad VII fratres« (endnu o. 1600 kaldte Befolkningen Stedet »sette fratte«), kunde tyde paa, at Legenden gæmmer en histor. Kærne. Henvisningen til, at det hele kun er en kr. Genspejling af 2. Makk. 7, bekræftes i alt Fald ikke ved Legendens meget afvigende Fortælling. Men sikre Indicier for at udvinde en ægtere Tradition mangler, og at »Passio«, som den foreligger, er æventyrlig, maa anses for sikkert (end ikke Sønnernes Navne er Traditionen enig om). — Arkæologen Bosio (I, 369) fandt Ruinerne af en Kirke paa Stedet ved den 9. Milesten, og 1877 foretog H. Stevenson interessante Udgravninger, der konstaterede, at der først var bygget (3. Aarh.?) en »Memoria« med 3dobbelt Kor *(cella trichora)*, hvorunder Helgengraven har været; siden (i 5. Aarh.) er der, paa Gr. af Massen af tilstrømmende Pilegrimme, opført en anselig 3skibet Basilika, hvis Kor stødte op til Cellens, saaledes at man gennem en Aabning *(fenestella confessionis)* kunde se ind til Gravpladsen (jfr. det parallele Arrangement ved St. Laurentius-Kirken). De formentlige Relikvier førtes i 9. Aarh. til en rom. Kirke (S. Angelo in Pescherario), hvorefter Bygningerne ved Tivoli-Vejen forfaldt. 1111 sluttedes paa Marken »ved de 7 Brødre« Forliget mellem Pave Paschalis II og Kejser Henrik V. (Bull. di Archeologia crist. 1878, S. 75 f; Marucchi, Éléments d'archéol. chrét. II, 1903, S. 569 f.). *J. O. A.*

Synagoge, hebr. *k^eneset*, betegner dels en jødisk Menighed (undtagelsesvis i den ældre Tid ogsaa en kr.), dels det Hus, hvori den samles. En jødisk Tradition fører S.n tilbage til Mose (Targum, Josefos, Filon, Ap. G. 15, 21). Rimeligvis stammer Institutionen fra Eksilets Tid, da man var hindret i at udøve Tempeltjenesten, og Lovstudiet fik en fremtrædende Plads i Rel.en. Efter Hjemkomsten har S.rne hurtig vundet Udbredelse og da været en Erstatning for de ødelagte Landhelligdomme. Som ældste Vidnesbyrd om S.r nævnes i Reglen Ps. 74, 8 (»de nedbrændte alle Guds Forsamlingshuse i Landet«), antagelig fra Makkabæertiden. Til at danne en Menighed hørte 10 Personer (jfr. 4 Mos. 14, 27). Paa N. T.s Tid havde hver By sin S., de større flere, baade i og udenfor Palæstina; saaledes i Nazaret (Mt. 13, 54; Mk. 6, 2; Lk. 4, 16), i Kapernaum (Mt. 12, 9; Mk. 1, 21; Lk. 7, 5; Joh. 6, 59), i Kæsarea, Tiberias, Skythopolis o. a. St. (jfr. Josefos), i Antiokia i Pisidien (Ap. G. 13, 14), Ikonium (14, 1), Thessalonike (17, 1), Berøa (17, 10), Athen (17, 17), Korinth (18, 4), Efesos (18, 19; 19, 8); flere S.r nævnes i Salamis paa Cypern (Ap. G., 13, 5), i Damaskos (9, 2, 20), i Alexandria og Rom (Filon), og navnlig i Jerusalem (Ap. G. 6, 9; 24, 12). De forsk. Landes Jøder synes her at have haft egne S.r (Ap. G. 6, 9). Et talmudisk Sagn angiver Tallet paa S.r i Jerusalem Aar 70 til 480 ell. 460. — S.ns Ledelse var undergivet et Ældste-Kollegium, som i rent jødiske Stæder vel har været identisk med den verdslige Øvrighed. Det havde bl. a. Myndighed til at udstøde Medlemmer, der ikke fulgte de jødiske Forskrifter (jfr. Lk. 6, 22; Joh. 9, 22; 12, 42; 16, 2). — S.ns Funktionærer var en S.-Forstander og en Tjener. Derimod var der ingen særlig Præst eller Lovkyndig til at læse Skrifterne og prædike. Synagogeforstanderen omtales i de forskelligste Egne; jfr. Mk. 5, 22. 35. 36. 38; Lk. 8, 49; 13, 14; Ap. G. 18, 8. 17; andetsteds (Ap. G. 13, 15) tales om flere ved een S. Rimeligvis valgtes de af og blandt de Ældste. De ledede Gudstjenesten, opfordrede nogle af de tilstedeværende til at læse Skriftperikopen, udpegede ligeledes en Forbeder og en Prædikant, sørgede overhovedet for, at alt gik til, som det skulde (Lk. 13, 14). Tjeneren, *chazzan* (Lk. 4, 20), skulde ved Gudstjenesten fremtage de hellige Skrifter og

lægge dem tilbage. Han skulde lære Børnene at læse og skulde endvidere tildele idømte Piskeslag, hvilket skete i S.n (Mt. 10, 17; 23, 34; Ap. G. 22, 19; 26, 11). En Slags Embedsmænd var ogsaa Almisseindsamlerne, der samlede og uddelte, hvad der skænkedes i S.n.

S.n laa undertiden udenfor Byen ved en Flod, hvor Tvætningen foretoges før Bønnen (Ap. G. 16, 13; Josefos); saaledes navnlig i Babylonien, hvor Perserne forbød at bygge S.r i Byer. I Regelen laa de dog i Byer og skulde ifig. Talmud ligge højt og rage op over alm. Huse. Stilen varierer efter de forsk. Lande, naturligvis med Undgaaelse af Korsformen. Ruiner af S.r er fundne dels ved Karthago, dels i Galilæa navnlig i Egnen om Gennesaret Sø. De stammer vistnok fra de første Aarh.r e. Kr. I Tell Hûm (Kapernaum) findes Ruiner af en 5-skibet S.; bedst bevaret er den i Kefr Bir'im fundne; den er rektangulær, foran Fassaden forsynet med Porticus af to Søjlerækker; Portalen er prydet med Ornamenter. — Til en S.s Indre hører et Skab, *têba*, hvor de hl. Bogruller opbevares. Et ophøjet Sæde, *bêma*, ofte midt i S.n, anvendtes til Oplæsning af Skriften og til Prædiken. Menigheden sad ned, undertiden paa Jorden, undtagen ved Bønnen, da man stod op med Ansigtet vendt mod det Allerhelligste i Jerusalem. Ogsaa Prædikanten sad, men ikke Forelæseren. De fornemste fik de forreste Pladser (Mt. 23, 6; Jak. 2, 3). I senere Tid sidder Kvinderne paa et særligt Galleri, formodentlig efter gl. Skik, om det end ikke nævnes i Talmud.

Synagogetjenesten bestod dels i de daglige 3 Bønner (jfr. Dan. 6, 11. 14), dels i den udvidede Sabbats- og Festdagsgudstjeneste. Denne bestod i 1) Fremsigelse af den jødiske Bekendelse *shemâ Jishrael*. 2) Bøn. Begge Dele fremsagdes af en dertil opraabt Forbeder, *shelfach çibbûr*, og Menigheden svarede Amen. 3) Oplæsning af Skriften, først Toraen, som gennemlæstes i en 3-aarig, senere 1-aarig Cyclus, efter dens Inddeling i 154, senere 53 *parasher*, dernæst Profeterne, d. e. de ældre hist. Bøger samt Profeterne, som derfor kaldes *haftara* (Afslutning); i ældre Tid valgte Forelæseren frit Profetlektionen. Af Hagiograferne læstes Esters Bog ved Purimsfesten; en Tid læstes ogsaa de andre Megiller ved særlige Lejligheder. Da Hebr. var de fleste uforstaaeligt, oversatte en *meturgemân* (Tolk) Teksten Vers for Vers (Profeterne 3 Vers ad Gangen) til Aramaisk. Af disse Overs.r opstod Targum. 4) Til Skriftlæsningen sluttede sig en Prædiken, som foredroges siddende af et Medl. af Menigheden (Lk. 4, 20 ff.). 5) Tilsidst udtalte en tilstedeværende af præstelig Slægt Velsignelsen, og Menigheden svarede Amen. — I sine Hovedtræk er denne Ordning bevaret gennem Tiderne. Dog er forsk. Ændringer indtraadt. Bønnerne udvidedes og berigedes bl. a. i Middelalderen med nye Klagesange og Digte, som da fremkom (*piûtîm*). Oplæsningen overlodes efterhaanden en særlig Embedsmand. Den aram. Overs. (Targum), som naturligvis aldrig havde været brugt i gr. talende Lande, blev, da Aram. uddøde, endnu uforstaaeligere end Grundteksten og bortfaldt (trods nogen Modstand). Den erstattedes ikke af Overs.r i de nye Landsmaal, skønt saadanne Overs.r skreves (bl. a. Sadia Gaons arabiske i 10. Aarh.) Gudstjenestens mest variable Moment var Prædikenen. Den havde væsentlig Karakter af en *midrash:* dens Formaal var i Tilknytning til Teksten at belære, dels meddele Parabler, opbyggelige Fortællinger o. l., der udlagde og anvendte Teksten (*Haggada*), dels mere direkte at udlægge og indskærpe Loven (*Halaka*). Af disse Prædikener er en stor Del af den jød. Lit. fremgaaet. — S. og Skole stod hinanden nær og var hyppig i samme Lokale. Ofte efterfulgtes Prædikenen af Spørgsmaal og Diskussioner (Ap. G. 18, 19). Prædikenen var et af Midlerne for Jesu og de ældste Kr.s Mission (»Belæring« ell. »Forkyndelse« Mt. 4, 23; 9, 35; Mk. 1, 21. 39; Lk. 4, 44; Joh. 18, 20; Ap. G. 13, 5 o. a.). (Zunz, Die göttesdienstlichen Vorträge der Juden, 1892[2]; L. Löw, Der synagogale Ritus, i Gesammelte Schriften IV, 1898 [Optryk fra Monatsschrift f. Geschichte und Wissensch. des Judenthums, 1884]; H. L. Strack i Prot. Realencyclop. XIX[3]; W. Bacher i The Jewish Encyclopædia XI, 619 f.; Schürer, Geschichte des Jüd. Volkes II[4], S. 489—544; H. Kohl u. Watzenger, Antike Synagogen in Galiläa, i 29. Hæfte af Wiss. Veröffentlichungen der Deutschen Orient Gesellschaft, 1916). *Johs. P.*

Synagoge, den store, nævnes i Mishnatraktaten *pirqe abôt* (1,1) som en Forsamling af Mænd, der modtog Lovtraditionen fra de sidste Profeter og overleverede den til de ældste Skriftlærde. I den senere talmudiske Tradition vokser Institutionen; den bliver et Kollegium paa 120 Medlemmer, som udøvede Lovgivervirksomhed i Tiden mellem Esra-Nehemia og Begyndelsen af den gr. Tid; navnlig tillægges der dem en Del gudstjenstl. Forordninger og Arbejde med Bibelteksten. En Tradition lader dem have skrevet Ezekiel, de 12 Profeter, Daniel og Ester; en langt senere Anskuelse tillægger dem Sammensætningen af G. T.s Kanon. Efter at man allerede i ældre Tider har bestridt Institutionens Virkelighed i den overleverede Form, har Kuenen under alm. Tilslutning søgt at vise, at Traditionen om denne »store Forsamling« er fremgaaet af Meddelelsen Neh. 8—10 om den store Forsamling, der under Esra og Nehemja antog Loven; af denne har Traditionen dannet et lovdannende Kollegium for at udfylde Hullet mellem Profeterne og de lovlærde. (A. Kuenen, Gesammelte Abhandlungen zur biblischen Wissenschaft, 1894, S. 125—60; F. Buhl, Kanon und Text des A. T.s, 1891, S. 36 f.; H. L. Strack i Prot. Realenzyclopädie; Schürer, Gesch. des Jüdischen Volkes II[4], S. 418 f.). *Johs. P.*

Synaxarion (gr.), et Skrift, der bruges ved Synaxis (s. d.), men *συνάγειν*'s Sidebetydning: sammendrage, forkorte synes ogsaa medbestemmende ved Betegnelsens Brug. S. bruges i den græske K. om flere, forskelligartede liturgiske Skrifter. Saaledes 1) om de Haandskrifter, der indeholder Læsestykkerne af Skriften ved Helgenfester eller Tabellerne over dem; men navnlig om 2) de Bøger, hvis Indhold er Helgen- og Martyrlegenderne i den Form, der bruges ved Gudstjenesten. Et saadant S. svarer da nærmest til det Legendestof, som findes i

»Menæet« (jfr. Menaion III, 223). Det er, som dette, Uddrag af de større Helgenfortællinger og ordnet maanedsvis efter K.ns Brug af Stoffet. Samlinger af de udførlige Legender, ordnede efter Maaneder, kaldes Menologier (jfr. III, 231), men ogsaa det forkortede S. kan kaldes med dette Navn. Paa den anden Side kan ogsaa Ordet S. bruges om hver enkelt Forkortelse af en Legende til liturgisk Brug. Bollandisterne mener, at S.ierne (i Betydn. Samlinger af de liturgisk forkortede Legender) beror paa Uddrag af Symeon Metafrastes' (s. d.) Legendesamlinger; de gaar da ikke længere tilbage end til 2. Halvdel af 10. Aarh.; de ældste Manuskripter af S.ier sættes til 11. Aarh. *J. O. A.*

Synaxis (gr. = Forsamling), i den gr. K. opr. Benævnelse for alle gudstj. Forsamlinger og vel særlig for Martyrgudstjenesterne, senere (og saaledes stadig) for Messetjenesten (Liturgien) som Helhed eller specielt for selve Kommunionen.

Syncellus, se Synkellos.

Synd, den sammenfattende Betegn. for Menneskets Bortvendthed fra Gud og dets Frafald fra det sædelige Ideal. Hvor der er nogen Dybde i det rel. Forhold, gør S.s-Bevidstheden sig gældende med tilsvarende Styrke, saaledes ikke blot inden for Krdmmen, men ogsaa i Jødedommen og de højere hedenske Rel.er. Naar det især siden Schleiermacher er traadt i Forgrunden, at for den kr. Tro er Bevidstheden om S. og Naade de afgørende Hovedpunkter, er dette ikke noget nyt; den bibelske Forkyndelse er gennemtrængt deraf; men Forstaaelsen af, hvad S. egentlig er, og hvordan den er opstaaet, har gennem Tiderne været meget forsk. Kun naar Bevidstheden om S. indeholder en tilsvarende Bevidsthed om Skyld (S. 247), er Forholdet opfattet i sin rette Dybde; i denne Henseende var Schleiermachers egen Opfattelse utilfredsstillende, trods det geniale i Hovedsynspunktet.

I N. T. betegnes gennemgaaende S. ved Ordet *ἁμαρτία*, der et enkelt Sted (1 Joh. 3, 4) direkte bestemmes som *ἀνομία*, Lovovertrædelse. Skildringen af S.en viser stadig i Retning af dette; det er Mskets Vilje, der gaar sin egen Vej i Modsætning til, hvad Gud vil. S. bunder da i Mangel paa Tillid til Gud (Joh. 16, 9) og viser sig som »Overtrædelse«, »Ulydighed«, »Fald« (*παράβασις, παρακοή* el. *παράπτωμα*: Rom. 5, 12 ff.) De forsk. Udtryk, der i G. T. og N. T. bruges om S., betegner forsk. Styrkegrader i Opfattelsen af Forholdet eller udtrykker Sagen i forsk. Relationer; det dske Ord »Synd«, der efter sin Opr. leder Tanken hen paa noget, der maa sones, er formelt en ret ensidig, reelt derimod, som Sprogbrugen har udviklet sig, en meget omfattende og fyldig Betegnelse. Begrebets Overførelse paa de forsk. Sprog viser interessant, hvor vanskeligt det er at omplante rel. Bestemmelser, men ogsaa, hvorledes en Sprogbrug efterhaanden kan præges af en bestemt Tankegang.

S.en fremtræder saavel ifølge den bibelske Forkyndelse som ifølge Erfaringen dels som Handling, dels som Tilstand (som *actus* og som *habitus*). Der tales i N. T. om at være »S.ens Træl« (Joh. 8, 34), »solgt under S.« (Rom. 7, 14) eller »fangen under S.ens Lov« (Rom. 7, 23). Og denne Syndighedens Tilstand omspænder hele Msketilværelsen (1 Joh. 5, 19) og præger den, saa at Ordet Kød (*σάρξ*), der i og for sig er et rent neutralt Udtryk, ofte, især hos Paulus, bruges omtrent enstydigt med Syndigheden selv (Rom. 8, 5. 7. 12–13; Gal. 5, 16. 24; 6, 8; Ef. 2, 3 osv.) Hele dette Forhold vil for en moderne Bevidsthed være en naturlig Følge af Slægtssammenhængen og de sjælelige Udviklingslove, ifølge hvilke den enkelte Handling aldrig er noget isoleret, men baade betinget af den foregaaende Udvikling og indvirkende paa, hvad der følger efter. Derfor indvirker S.en, der som Handling nærmest staar i Forhold til Viljessiden inden for Sjælelivet, ogsaa paa Erkendelsen og Følelsen, saa at hele Mskets Aandsretning og Færd bærer Mærke deraf (jfr. Rom. 1, 18 ff.; Ef. 4, 18—19). Derfor kan der ogsaa tales om en indgribende Modsætning mellem det »gamle« og det »nye« Mske (Ef. 4, 22; Kol. 3, 9) og mellem det »sjælelige« og det »aandelige« (1 Kor. 2, 14 f.). Overgangen fra at være under S. til det at være under Naade kan betegnes som en Overgang fra Død til Liv (Ef. 2, 5; Kol. 2, 13). »Hvad der er født af Kødet, er Kød« (Joh. 3, 6). Den syndige Livsretning giver sig Udslag i »Lysterne« (*ἐπιθυμίαι* jfr. Rom. 7, 8); disse fører atter til S. i Tanke, Ord og Gærning, og gennem de gentagne Fald svækkes Modstandskraften i stigende Grad. Dette fører til den Tilstand af Ufred, som er skildret klassisk i Rom. 7, 14 ff.

M. H. t. S.ens Oprindelse er Beretningen om Syndefaldet (jfr. d. Art.) i 1 Mos. 3 uden videre forudsat i N. T. (Rom. 5, 12 ff.; 16, 20; 2 Kor. 11, 3; 1 Tim. 2, 14). Hvorledes det end har sig med Beretningens literære Opr., vil ogsaa Nutiden være enig om Skildringens høje psykologiske Værdi. Den kirkl. Læreudvikling vil derhos afgjort fastholde, at Bevidstheden om, at S.en er kommen ind i Mskeverdenen ved en Fristelse udefra, er en nødv. Forudsætning for at vurdere hele Forholdet ret. Det har ikke manglet paa Teorier om, at S.en enten havde sin Aarsag i Endeligheden (Hegel o. a.) eller i Sanseligheden, idet Legemlighedens Drifter først efterhaanden bragtes ind under Aandens Herredømme (Rationalismen, Schleiermacher); men i begge Tilfælde bliver det onde faktisk ført tilbage til Gud selv, hvormed Grundlaget for den moralske Vurdering synes ganske forrykket. Paa den anden Side skal det fremhæves, at en Løsning af Problemet ikke er givet derved, at det ondes Opr. føres tilbage til Aandeverdenen; men der er dog — trods det i hele Sagen stærkt fremtrædende irrationelle — ved en saadan Flytning af Spørgsmaalet givet et relativt Hvilepunkt (jfr. Djævel I, 651 f.) I N. T. er det dog egentlig kun i Rom. 5, 12 ff., at en udførligere Udnyttelse af Syndefaldsberetningen og Faldets Virkninger paa Slægten forefindes; naar der ellers tales om S.en, er det overvejende i praktiske Formaninger, uden at der gaas nærmere ind paa de teoretiske Vanskeligheder.

Læren om S.ens Opr. og videre Forplantelse er bleven udførlig behandlet baade i den rom.-kat. og den prot. Teol. Synspunkterne i den rom. Lære har for en Del været bestemte ved

den creatianske (I, 564) Tankegang og ved den ejendommelige rom.-kat. Opfattelse af Gudbilledligheden (II, 286 ff.), der atter staar i Sammenhæng med den semipelagianske Betragtning af Mskets Frelsesmuligheder (IV, 150 f.). I luth. Teol. er der officielt taget Afstand fra al Pelagianisme (Conf. Aug. II og XVIII); S. har ifølge Conf. Aug. XIX sin Opr. fra Djævelen, og ved Adams Fald er den traadt ind i Mskeslægten og derefter forplantet videre som Arvesynd (Conf. Aug. II). Det er Augustins Tankegang, der her har været bestemmende, uden at man dog har villet følge ham i hans Forudbestemmelseslære. I den rationalistiske Lejr har Tanken om Arvesynden altid været betragtet som vildledende; i 19. Aarh. har bl. a. ogsaa Ritschl forkastet Læren derom. Problemet vil for en moderne Bevidsthed vistnok kun tilspidse sig i Forhold til Begrebet Skyld, medens Arvesynden synes godtgjort som Faktum ved Erfaringen (jfr. Skyld, IV, 247). Der er adskilligt i den kirkl. Arvesyndslære, der kan tilskynde til Modsigelse. Naar det i Conf. Aug. hedder, at den medfødte »Sygdom eller Arvesynd virkelig er S.«, vil Bevidstheden om Guds Retfærdighed med Nødvendighed kræve, at Frelsestilbudet da ogsaa paa effektiv Maade henvender sig til hver enkelt. Men i saa Fald bliver Opstillingen i den paagældende Udtalelse rent teoretisk. Man har indenfor selve Reformatorernes Kreds følt denne Vanskelighed, hvad Slutn. af Conf. Aug. IX bærer Vidnesbyrd om, idet man ikke har dristet sig til at udtale, at udøbte Børn maatte fortabes. Dertil kommer, at den moralske Appel kan svækkes i ikke ringe Grad ved en stærk Fremhævelse af Arveligheden, en Betragtning, som uden Tvivl ligger bag ved baade Pelagius', Rationalismens og Ritschl's Tankegang. Endelig maa det siges, at selv om den bibelske Forkyndelse lejlighedsvis fremhæver Slægtssammenhængen i Forholdet til S.en ret stærkt (Ijob 14, 4; Ps. 51, 7; Joh. 3, 6; Rom. 5, 12, mindre sikkert derimod Ef. 2, 3), er dog Skyldforholdet næppe betonet som arveligt andre Steder end Rom. 5, 12. — Vanskeligheden bunder da i Virkeligheden vistnok i, at selve Begrebet S. ikke er nøjagtigt afgrænset i Sprogbrugen. S. og Skyld hører sammen; men til den samme Grad af S. svarer ikke altid den samme Grad af Skyld, endsige af Skyldbevidsthed. Og Sprogbrugen anvender snart de to Begreber enstydigt, snart saaledes, at S. er et videre Begreb end Skyld. Denne Usikkerhed i Sprogbrugen træffes baade i G. T. og N. T. og har siden holdt sig.

M. H. t. den syndige Mskeheds Frelsesmuligheder (Syndighedens Indgriben) skelnede den ældre ortodokse Dogmatik i Tilknytning til Konfessionen (Art. XVIII) mellem to Slags Retfærdighed. Mskets har, hed det, en »borgerlig Retf.« *(justitia civilis)*, men er ude af Stand til at virkeliggøre en »aandelig Retf.« *(justitia spiritualis)*. Konkordieformlen brugte meget stærke Udtryk om Manglen paa et Forhold til den aandelige Retfærdighed. Mskets skildres i saa Henseende som en Saltstøtte, en Træklods eller en Sten. Man kom herved ind i et skævt Spor, der førte bort fra nytestl. Forkyndelse. Thi vel tales i N. T. om, at Mskets af Naturen er dødt i Forh. til Guds Rige; men talrige Udtalelser vidner om en aandelig Modtagelighed fra Mskets Side (Mk. 12, 34; Joh. 3, 20 f.; 18, 37; Ap. G. 10, 35; Rom. 2, 14). At forene de to Tankerækker vil rent logisk have sin Vanskelighed; men det samme vil gøre sig gældende ved Udredningen af Forh. mellem Naade og Frihed i det hele taget. — Kun en falsk Optimisme vil kunne opretholde den Forestilling, at Mskets af Naturen er godt. Erfaringen taler for stærkt i modsat Retning. Men der er Anlæg og Tilknytning for det gode tilstede selv hos det dybt sunkne Mske og dermed ogsaa Mulighed for at tage imod Frelsen, saa længe den kvalificerede Forhærdelse ikke er indtraadt (se Dødssynd I, 700 f.; her ogsaa om S. modden Hellig-Aand). Paa denne Tilknytning beror Evang.ets Magt over den faldne Mskeslægt.

Ældre Fremstillinger af Dogmatiken og Etiken (og af den kr. Børnelærdom) beskrev indgaaende Syndighedens forsk. Grader og bragte omfattende Inddelinger af S.en. Nu til Dags vil man gennemgaaende tillægge saadanne Beskrivelser mindre Interesse. I Romerk.ns Sjælesørgerpraksis har kasuistiske Overvejelser af denne Art selvsagt stadig stor Betydning.

Endnu bør S.ns Følger omtales. Saavel i G. T. som i N. T. findes en dobbelt Tankerække i Skildringen af Forholdet mellem S. og Lidelse. Dels fremhæves Aarssagsammenhængen; S. straffer sig. Men p. d. a. S. er ingenlunde al Lidelse en Straf for S.; der kan være andre Formaal dermed (Lk. 13, 1—5; Joh. 9, 3 osv.) Den sammenfattende bibelske Betegnelse for S.ens Straf er Døden (I, 696); saaledes f. E. Rom. 6, 23; Jak. 1, 15. Hvorledes Forh. ml. den aandelige og den legemlige Død er at opfatte, er et teologisk Problem, som ikke let lader sig løse. Kun gennem Overvejelse af Sammenhængen mellem Aand og Legeme overhovedet vil man kunne naa til nogen Forstaaelse deraf.

Den forsk. Vurdering af S.en er ikke blot det, der dybest set begrunder Forskellen mellem de vigtigste teol. Retninger; selve Forkyndelsen af Frelsen vil i afgørende Grad være bestemt af, hvorledes S.en opfattes. I al Miss. maa der derfor ogsaa sættes ind paa dette Punkt, hvis Evang.et skal faa nogen Betydning. Den Afmagt overfor S.en, som er karakteristisk for Hedenskabet og Humanismen, giver netop Budskabet om Frelse en saadan Styrke, at det kan »anbefale sig til alle Mskers Samvittighed«. (Julius Müller, Die chr. Lehre von der Sünde[6] I—II, 1889; C. Clemen, Die chr. Lehre von der Sünde I, 1897, og de dogmat. og etiske Hovedværker). *Th. L. Th.*

Syndefaldsberetningen. 1 Mos. 2, 4 b—3, 24 er den bibl. Fortælling om det tabte Paradis. Kap. 3 er den Del deraf, som kaldes S. Fortællingen, der er af Kilden *J* (se Mose-Bøgerne III, 295), taler med stor Alvor om Gud og Mskets Forhold til ham. Den er 1 Mos.'s Perle. I Læreudviklingen om Synden har S. haft mægtig hist. Betydning og er den bibl.-klassiske Illustration til Syndserfaringen. — Hos alle gl. Kulturfolk findes Fortællinger om Mskehedens svundne Guldalder før Dødens Herredømme. Analogt med disse forklarer S.,

hvorfor Paradiset tabtes, saa Døden og Livets Lidelser siden blev alles Lod. Udgangspunktet, Livets Vemod under Dødens Herredømme, har S. fælles med andre Folkeslags Reflektioner, men enestaaende er dens Henvisning til et Syndefald som den bagved liggende Aarsag. Forf. giver ikke teoretisk Belæring om Synden, men en Livsforklaring. Det var ved Ulydighed, Paradiset gik tabt. Det første Mskepar lignede uskyldige Børn. De kendte ikke godt og ondt, ɔ: deres Dømmekraft og Fornuft var endnu uudviklet. At »kende godt og ondt« er de voksnes Forskel fra umyndige Børn (5 Mos. 1, 39; Jes. 7, 15 f; 2 Sam. 14, 17; 19, 36; 1 Kong. 3, 9). Det er en Indsigt (3, 6), hvis Besiddelse endog gør Msket beslægtet med Gud (3, 5. 22). I Forstaaelsen af S. er det et Hovedspørgsmaal, om Gud har villet forholde Msket en saadan Udvikling. Man har tidligere (Hegel; Schiller og andre Kantianere) prist Overtrædelsen af Forbudet mod at nyde af Kundskabens Træ paa godt og ondt som den første og afgørende Frihedsbedrift. Wellhausen og selv Gunkel har en Rest af samme Paastand, idet Gud tænkes som den, der ikke ønsker eller tillader Msket den udviklede Fornuft. S. siger imidlertid kun, at Gud har ikke villet lade Msket opnaa Uafhængighed af Gud. At være Gud lydig er og bliver den religiøst nødvendige Skranke mellem Gud og Skabningen. Hvorledes skulde det sædelig-rel. Anlæg hos Msket kunne udvikles uden gennem en Lydighedsprøve? Den sædelige Erkendelse og det moralske Ansvar skulde Msket være kommet til ved Lydighed mod Guds Bud; det kom til at »kende godt og ondt« ved Ulydighed, men er saa ogsaa kommet til at høste Følgerne: »Spiser du deraf, er Døden dig vis«! (som 2, 17 bør oversættes, hvorved ogsaa de sædv. Reflektioner over »paa den Dag« kan spares; jfr. 2, 4 b). Det at kende godt og ondt er ikke en Tryllevirkning af Træets Frugt (Gunkel), men Handlingens nødv. Følge; kun Eva, ikke Fortælleren, tænker magisk. Det hører til Fortællerens rel. og psykologiske Finhed, at han har behandlet det overleverede Stof om det tabte Yndighedsland rent, uden sanselig-hedenske Forestillinger.

S. er langtfra et af dens Mester frit opfundet Stof. Forestillingen om en fordums Gudshave var udbredt, ogsaa hos Israel (jfr. Edens Have som Idealet af Frodighed og Herlighed: 1 Mos. 13, 10; Joel 2, 3; Hes. 28, 13; 31, 8 f. 16. 18; 36, 35; Jes. 51, 3; Billederne af Livets Træ: Ordspr. 3, 18; 11, 30; 13, 12; 15, 4; Livets Kilde: Ps. 36, 10; Ordspr. 10, 11; 13, 14; 14, 27; 16. 22 og hele Baggrunden i Hes. 28, 1—19; jfr. ogsaa Ijob 15, 7 f.). Hesekiels Skildring støtter sig til et kendt Stof. Dettes mytologiske, fremmedartede Opr. træder langt tydeligere frem end i 1 Mos. 2 og 3, men bekræfter Indtrykket af, at 1 Mos. 3 arbejder med et urgl., folkeligt Grundstof. Til de reneste, beslægtede Folkemyter hører Persernes Overlevering om en Tid med fuldkommen Lykke, indtil Jima ved at lyve kom under Slangen Dahakas Magt, eller (i den senere Bundehesh) om de første Mennesker, Meshia og Meshiane, der forførtes af Ahriman og tabte deres opr. Renhed. Men her tages det som noget uundgaaeligt, at den onde Gud vinder Indflydelse over Msket. Den babylonske Adapa-Legende fortæller, at Søndenvinden kæntrede Urmenneskets Baad, til Gengæld knækkede Adapa Søndenvindens Vinge. Stævnet for Himmelguden afslog Adapa efter et Raad, Guden Ea havde givet, at spise og drikke, hvad der raktes ham, af Frygt for, at det var Gift. Det var i Virkeligheden Livets Mad og Drikke. Saaledes forspildte det første Mske for sig og sine Efterkommere det evige Liv. Kendskabet til disse Mytesagn bekræfter den bibl. Fortællings enestaaende Karakter. En og anden Lighed i Udvortesheder ophæver ikke den dybe Aandsforskel. En nærmere hedensk Parallel til S. mente man for en Del Aar siden at kunne konstatere. Paa en gl. babylonsk Sten i Brit. Museum fremstilles 2 siddende Skikkelser ved et Træ med Frugter, og bag den ene en Slange. De 2 velbeklædte Personer (hvoraf den ene med hornet Hovedbedækning) er imidlertid guddoml. Væsener (eller maaske den babylonske Noah og Hustru og det dem senere af en Slange berøvede Livstræ). — Ejendommeligt for Biblens Paradis er Træet til at lære godt og ondt at kende. Omtalen af Livets Træ i 1 Mos. kan næppe være en sekundær Tilføjelse; saa vilde det i 2, 9 vistnok ikke have været nævnt først; Livets Træ har i det hele været et væsentligt og selvfølgeligt Tilbehør til Gudshaven. M. H. t. Slangen har den bibl. Mester sikkert villet holde Naturmytologien paa Afstand. Slangen spiller i denne en stor Rolle som fjendtligt Gudevæsen, stærkest hos Perserne, men ogsaa i den babylonske Mytekreds. I Fortællingens Grundlag har Slangen været en Dæmon i Slangeskikkelse. Hos den bibl. Fortæller er dette trængt tilbage, Slangen er et af Markens Dyr, omend det listigste; at den tænker og taler som et Menneske, er i saadanne Sagnfortællinger ikke saa paafaldende. Den er vistnok tænkt af ham som det ondes Redskab, men om dettes egtl. Opr. bevarer han tilbageholdende Tavshed. Det er ham om dette ene at gøre, at den sædelige Afgørelse i Mskehjærtet ikke kom som en uundgaaelig Naturmagt. Det er i den praktiske Livsforklarings Interesse, at S. er skrevet, og udfra den israelit. Tros dybeste Rødder.

Den jød. og kr. Teol. har optaget og godkendt S.s Grundtanker om Forholdet mellem Synd og Død og om Mskeslægtens faktiske Syndighed som begrundet i et Syndefald allerede hos det første Mskepar (Rom. 5, 12 f.). Men det har taget Tid, inden dens Sandhedsindhold slog igennem. Det gl. Israel betragtede længe væsentlig Døden som Mskelivets uundgaaelige Afslutning; Tanken om Døden som Straf paatrængte sig i Reglen kun, hvor Talen var om den tidlige og voldelige Død. Betragtn. i 1 Mos. 3 af den alm. Død i Mskeverdenen som Straf har staaet ret isoleret; Steder som Hos. 6, 7; Jes. 43, 27; Ijob 31, 33 viser i Virkeligheden ikke nogen Benyttelse af S. Anderledes i Senjødedommen; dér finder vi S. som Læregrundlag (Sir. 25, 24 [26]), men dér hedder det ogsaa rent ud: ved Djævelens Avind er Døden indkommen i Verden (Visd. 2, 24). Saaledes er der, medens Erfaringen om

det onde modnedes, bygget videre paa det Grundlag, som S.s Mester har givet; men dette indeholder ogsaa et guddommeligt Haab om Sejr over Forføreren og hans Æt, en Sandhedsfortælling for alle Tider og alle Slægter. (Dillmanns og Gunkels Kommentarer til 1 Mos.; J. Köberle, Sünde u. Gnade, 1905, og Die bleibende Bedeutung der bibl. Urgeschichte, 1907; F. Bennewitz, Die Sünde im alten Israel, 1907; J. C. Jacobsen, Om Døden og Dødsriget i G. T., 1911; C. Skovgaard-Petersen, Menneskeskikkelser I, 1913). *L. G.*

Syndfloden. 1 Mos. 6, 5—9, 17 fortæller om en mægtig Begivenhed i Mskeslægtens Urhistorie, en vældig Vandflod, der udslettede Mskene paa den retfærdige Noah og hans Familie nær, som reddedes i en Ark, et Skib, bygget efter Herrens Befaling. Da Vandet omsider sank, befandt Arken sig paa Ararats Bjærgland. Fortællingen slutter med Noahs Offer og Herrens Løfte om ikke mere at hjemsøge Jorden paa denne Maade. — Benævnelsen S. er en træffende Folkeetymologi istedetfor »Sin«flod ɔ: den store, alm. Flod, det gl.tyske »sinfluot«. Luther skriver endnu »Sindflut«. Paa Hebr. kaldes S. »mabbûl«, et teknisk Udtryk om denne Oversvømmelse, vistnok af babylonsk Oprindelse, med Betydn. »Ødelæggelse«. — 1 Mos.s Beretning er en Sammenføjning af tilsvarende Fortællinger i det jahvistiske og det præstelige Kildeskrift (henholdsvis *J.* og *P.*). *P.s* Tekst er lagt til Grund, og *J.* stykkevis indføjet deri. Det fælles Stof har ladet Sammenarbejdelsen lykkes i det væsentlige. Til *J.* hører de 7 Par af de rene Dyr, medens *P.* paa dette Tidspunkt undgaar Forskellen mellem rene og urene; hos *J.* bevirkes Katastrofen ved Regnmasserne, hos *P.* tillige ved Verdensdybets underjordiske Vande. Størst er Forskellen i Flodens Varighed, idet hos *J.* Vandet stiger i 40 Døgn og derefter synker i 3 Gange 7 Dage, medens hele Perioden hos *P.* af Stigning og Synken er 1 Aar (Maaneaar à 354 Dage) + 11 Dage. Til *P.* hører i det hele 6, 9—22; 7, 6. 11. 13—16a. 17a. 18—21. 24; 8, 1. 2a. 3b—5. 13a. 14—19; 9, 1—17. I Resten kan læses det væsentlige af *J.s* Fortælling. — Der kan ikke være Tvivl om, at der ligger en hist. Begivenhed bagved S.-Sagnet. S. er efter Biblens rel. Forstaaelse opfattet som et Grænseskel mellem 2 Verdensaldre. At Oversvømmelsen skulde have dækket hele Jorden indtil de højeste Bjærgspidser (f. E. Himalaja, Andes), er fysisk og geologisk umuligt. Udtrykket »hele Jorden« (6, 17; 7, 4. 17—23) er opfattet efter Oldtidens snævre geograf. Synskreds, altsaa omfattende i det højeste de Dele af Asien, Afrika og Europa, som omtales f. E. 1 Mos. 10. Men Interessen samler sig i Virkeligheden kun om den ældste Mskeslægts Omraade. Man maa tænke paa Babylonien, der synes at have været Mskeslægtens Vugge. Beretningen forestiller sig ikke nogen Grundforandring af Jordens Skikkelse og Vegetation; Jorden behøver kun at blive tør igen, saa er alt ved det gamle. Hvorledes S. kan tænkes, er fremstillet af Geologen E. Süss (Die Sintflut, 1883): en Jordrystelse sker i den persiske Havbugt, hvis Vande ved en Hvirvelstorm fra Syd drives ind over Babylonien, førende Arken med sig mod N. Skulde man tænke sig Ararats højeste Spidser (o. 17,000 F.) dækkede af Vand, vilde dette gaa i Retning af en total Jordoversvømmelse. S. er fortalt naivt og i hyperbolske Udtryk uden videnskabelige Nøjagtighedskrav. Det samme gælder de tilsvarende Sagn hos andre Oldtidsfolk. — Blandt disse indtager den babylonske Overlevering den mest fremskudte Plads. Tidligere kendtes den kun i gr. Meddelelser, som gaar tilbage til den babyl. Præst Berossos, der taler om Xisuthros som Fortællingens Helt. Paa Kileskriftstavler fra Asurbanipals Bibliotek i Ninive (i Brit. Museum) fandt saa George Smith 1872 den originale Beretning. Den udgør en Episode i et Nationalepos om Kong Gilgames, der opsøger den til Guderne bortrykkede Ut(?)napistim, med Tilnavnet Atra-hasis ɔ: den meget kløgtige (meget fromme), uden Tvivl (i Omstillingen: Hasis-atra) det samme Navn som Xisuthros (ogsaa Sisithros). Han fortæller ham bl. a. om S. Guderne havde efter Bels Anstiftelse besluttet at ødelægge Byen Surippak ved en Vandflod. Men Guden Ea vilde redde sin Yndling Utnapistim. Han tilhviskede denne en Befaling om at bygge et Skib; til de andre Msker skulde U. sige, at Bel snart vilde overøse dem med Velsignelse. I Skibet medtog U. ogsaa Dyr af alle Slags. Uvejret brød løs. Efter 6 Dages Rasen var alle druknede, og hele Verden var Vand. Skibet stod fast paa Bjerget Nisir (de kordyæiske Bjærge i Armenien hos Berossos?); en Due, derefter en Svale, tilsidst en Ravn, udsendtes, kun den sidste vendte ikke tilbage. Da stiger U. ud og ofrer til Guderne, der lugter den søde Duft og samler sig som Fluer om den ofrende. Bel lader sig berolige af de andre Guder og ophøjer Utnapistim og dennes Hustru blandt Guderne. — Slægtskabet mellem den babyl. og den israel. Fortælling er indlysende, men det polyteistisk-hedenske Væsen gennemtrænger fra først til sidst den babylonske. Kun i den israel. Skildring er S. opfattet som Guds retfærdige Dom; af den dybe Syndserkendelse er der i det babyl. Sagn intet Spor. — Brudstykker af andre babyl. Versioner af S.-Sagnet kendes nu. I allernyeste Tid er fra de amerik. Udgravninger i Nippur i Babylonien fremdraget en meget gl. sumerisk S.-Beretning, som synes at staa den bibelske endnu nærmere; Hovedpersonens Navn læses her som Nahu eller Nuhu, det bibelske Noah. Uden Tvivl har Hebræerne i allerældste Tid, fra deres Hjemstavn i Mesopotamien, medbragt S.-Sagnet, men har udrenset den mytolog.-hedenske Surdejg. Flodsagn findes iøvrigt i Mængde fra mange Steder paa Jorden; de kan maaske ikke alle føres tilbage til én og samme Begivenhed (amerikanske Sagn). I den gl. Verden er Sagnet udgaaet fra Evfrat-Tigrisegnene og har bredt sig over Vestasien indtil Grækerne (Devkalion), men ogsaa mod Ø. til Inderne. (H. F. Feilberg, Skabelsessagn og Syndflodssagn, 1915). *L. G.*

Syndfrihed, Jesu. N. T. skildrer samstemmigt Jesus som den syndfri (Joh. 8, 46; 2 Kor. 5, 21; Hebr. 4, 15; 1 Pet., 2, 22; 1 Joh. 3, 5 osv.), og K.læren har altid fastholdt S.

som et væsentligt Led i Læren om hans Person. Historisk bevist vil Jesu S. ifølge Sagens Natur lige saa lidt kunne blive som Krdmmens Grundsandheder i det hele; men der kan dog med ret stor Styrke peges paa, at de Udtalelser, han har fremført om sig selv (Mt. 9, 6; 11, 29; Joh. 5, 30; 8, 29, 46; 14, 30 o. fl.), bliver ganske uforstaaelige, hvis man ikke vil regne med S. som den bagved liggende Virkelighed. Overhovedet er Evangeliernes Skildringer af den Art, at man kun med en meget vidtdreven hist. Dristighed vil kunne borteliminere denne Side af Kristusbilledet. Medens K.læren har forstaaet Jesu S. saaledes, at den baade omfatter Uberørtheden af syndig »actus« og »habitus« (jfr. Synd), har flere (Menken, Irving, Holsten o. a.) villet opfatte Forholdet saaledes, at hans S. kun gælder den aktuelle Synd, ikke derimod den medfødte syndige Tilbøjelighed. Mod denne maatte Jesus da antages at have kæmpet, og hans moralske Storhed skulde da vise sig i, at han paa alle Punkter vandt Sejr over den syndige Tilskyndelse. En saadan Opfattelse vil dog være ganske uden bibelsk Støtte (Rom. 8, 3 vil ikke kunne paaberaabes herfor) og vil heller ikke nødvendiggøres af Bevidstheden om Jesu sande Menneskelighed, da Syndigheden ikke kan betragtes som hørende med til det sandt menneskelige som saadant. Naar man har hævdet, at Jesu Uberørthed af Arvesynd maa forudsætte, at han ikke var undfanget paa naturlig Maade, er dette ikke for en nærmere Overvejelse indlysende, idet det vel lod sig tænke, at Gud paa særlig Maade havde helliget ham fra Moders Liv; Spørgsmaalet om hans Undfangelse maa altsaa behandles for sig. Heller ikke vil man kunne sige, at Jesu S. forudsætter Guddommeligheden, mens derimod omvendt den, der er sand Gud, nødvendigvis maa være fri for Synd. Et Spørgsmaal, som vil rejse sig i Forbindelse med Overvejelserne om Jesu S. er, hvorledes hans Fristelser er at opfatte. Den Tanke synes vanskeligt at kunne afvises, at der er Former for Fristelse, som i sig selv vilde indeholde Synd. Naar det i Hebr. 4, 15 hedder, at Jesus er »fristet i alt«, vil dette derfor ikke godt kunne tages i kvantitativ Forstand, hvad i sig selv ogsaa vilde være en underlig Tanke; det maa være ment kvalitativt. De Fristelser, hvorom der direkte berettes i N. T. for Jesu Vedkommende, staar alle i Forhold til hans Kald (Mt. 4, 1 f.; 16, 22 f.; 26, 36. f.; 27, 46), og selv om det kan have sin Vanskelighed at afstikke Grænser for det Omraade, inden for hvilket Fristelser har kunnet møde ham, synes en Forskel mellem ham og os af sig selv at gøre sig gældende. Fristelser har han maattet gennemleve for helt igennem at dele vore Kaar og »komme dem til Hjælp, som fristes« (Hebr. 2, 18), og af det, han led, lærte han Lydighed og blev »fuldkommet« (Hebr. 5, 8—9); han har levet sit Liv i Tro (Hebr. 2, 13; 12, 2) og ogsaa i saa Henseende været vort Forbillede. Men gennem det altsammen fremtræder han som Sejrherren, i hvis personlige Liv en enestaaende Forening af Frihed og Nødvendighed lægger sig for Dagen. (Ullmann, Die Sündlosigkeit Jesu, 1864[7]; B. Weiss, Das Leben Jesu I[4], 1902). *Th. L. Th.*

Syndfrihed, Menneskets, se Fuldkommenhed (II, 142).

Syndoffer, se Offer (III, 420).

Syndsbekendelse er for den rel. Bevidsthed en Betingelse for at opnaa Syndsforladelse. Allerede Hedenskabet har gribende Syndsbekendelser; ligesaa G. T. (f. Eks. Ps. 51). Saavel i G. T. som i N. T. fremhæves ofte S.s Nødvendighed (Ps. 32, 5; Ordspr. 28, 13; Mt. 3, 6; Mk. 1, 5; 1 Joh. 1, 9 jfr. Ap. G. 19, 18). I Jak. 5, 16 fremtræder S. som et betydningsfuldt Led i det kr. Menighedsliv. En særlig Form for S. er Skriftemaalet (S. 242). Adskillige Steder har man indført S. som fast Bestanddel af Gudstjenesten. *Th. L. Th.*

Syndsforladelse betegner Genoprettelsen af det ved Synden forstyrrede Forhold mellem Gud og Mennesket. Jo mere det rel. Forhold er af personlig Art, des mere vil Trangen til S. gøre sig gældende, saaledes som ogsaa en Sammenligning mellem de forsk. Rel.er vil bekræfte det. I G. T. findes stærke Udtalelser om S.s Betydning, stærkest vel Ps. 32, 1—2. I N. T. er S. et fremtrædende Led i Jesu og Apostlenes Forkyndelse (Mt. 9, 2; Lk. 7, 48; 15, 20 f.; Ap. G. 2, 38; 3, 19; Kol. 2, 13; Hebr. 8, 12; 10, 17 osv., jfr. Mt. 6, 12). S. er det samme, som Paulus forstaar ved Retfærdiggørelse (jfr. III. 768 f), som det tydeligt fremgaar af Rom. 4, 6—8. Ifølge K.læren er S. betinget af Forsoningen (II, 78); i saa Henseende henvises især til Rom. 3, 25, hvor der tales om en Bæren over med (Paresis), men ikke en Forladelse (Afesis) af de tidligere begaaede Synder. S. er ikke det samme som Fritagelse for Straf; Synd vil altid i en eller anden Form straffe sig. S. er Krdmmens centrale Indhold; »hvor Syndernes Forladelse er, der er Liv og Salighed«, siger Luther med Rette. I Fadervor (5. Bøn), den apost. Trosbekendelse (3. Art.), den augsb. Konf. (Art. 4, 2; Art. 20, 23 osv.) og den lille Katekisme (adsk. Gange) fremtræder S. da ogsaa som noget væsentligt. S. nævnes i N. T. i Forbindelse med Daaben (Ap. G. 2, 38; 22, 16 o. fl. St.); om Nadverens Virkning i saa Henseende har der været en Del Uenighed; dog er det (jfr. Luthers lille Katekismus) officiel luth. K.lære, at der gives S. i Nadveren. En Fremhævelse af S. som sakramental Gave kan altid indeholde en Fare i Retning af Udvorteshed; i den rom.-kat. K. er denne Fare ikke undgaaet i Læren om Boden, og adskilligt af den kat. Tankegang lever sagtens endnu hos mange af det prot. Lægfolk. Af og til har man fremhævet, at Formen for Absolutionen ved Skriftemaalet i vore Kirker var egnet til at virke i Retning af det falskt beroligende. Paa d. a. S. vil vistnok en saadan Tilsigelse, som den efter vor K.ordning finder Sted, for mange have saa stor Betydning, at man ikke uden Betænkelighed vilde opgive den Værdi, der ligger deri (smlgn. især Art. om Retfærdiggørelse og Skriftemaal). *Th. L. Th.*

Synedriet, hebraiseret *sanhedrin*, ogsaa kaldet »Raadet«, er Jødernes øverste Domstol paa Kristi Tid. Den var sammensat af 71 Medlemmer, der antagelig supplerede sig selv; ny Medlemmer optoges ved Haandspaalæggelse. Raadet bestod ifig. N. T. og Josefos af Ypperstepræster, Skriftlærde og Ældste (Mt. 27, 41

Mk. 11, 27; 14, 43. 53; 15, 1). De første, der dannede Præsteskabets saddukæiske Aristokrati, har rimeligvis opr. haft den egentlige Myndighed og først senere indrømmet de farisæiske Lærde Sæde i Raadet. S. var saaledes sammensat af Saddukæere (Ap. G. 4, 1 ff.; 5, 17; 23, 6) og Farisæere (Ap. G. 5, 34; 23, 6), men de sidste havde paa Kristi Tid størst Indflydelse. Den jød. Tradition betragter S. som et Kollegium af Lærde, under Forsæde af Tidens mest fremragende Mand blandt disse *(nasi')*, med en Vicepræsident *(ab bêt dîn)* ved sin Side. Men i Virkeligheden har det sikkert været Ypperstepræsten, der førte Forsædet. I N. T. nævnes saaledes Kaifas (Mt. 26, 3. 57) og Ananias (Ap. G. 23, 2; 24, 1) og Annas (Ap. G. 4, 6 jfr. Joh. 18, 13). — S. forsamledes i et særligt Lokale i Jerusalem, sandsynligvis paa Tempelbjærget; den Forsamling, der holdtes i Ypperstepræstens Palads Mt. 26, 57 ff. jfr. Mk. 14, 53 ff. har været en Undtagelse fra Regelen. Retsmødet overværedes af Retstjeneren (Mk. 14, 65; Joh. 18, 22) samt de Lærdes Disciple. Bevisførelsen skete især gennem Vidner. — S. var ikke blot en gejstl. Domstol. Det havde ikke blot dømmende Myndighed, men udstedte Forordninger. Alle Forvaltnings- og Retssager, som ikke hørte under de lokale Synedrier, og som den rom. Prokurator ikke forbeholdt sig, hørte til det jerusalemitiske S.s Omraade. Det fastsatte Nymaanedagene. Visse vigtige Sager kunde kun paadømmes af det. Traktat Sanhedrîn nævner: Sager angaaende en hel Stamme, angaaende en falsk Profet og angaaende Krig, som ikke er Forsvarskrig. Jesus anklages for det som Gudsbespotter (Mt. 26, 61. 65; Mk. 14, 58. 63 f.), Peter og Johannes som Folkeforførere (Ap. G. 4. 5), Stefanos som Gudsbespotter (Ap. G. 6, 12 ff.) jfr. Paulus (Ap. G. 23). S. havde Myndighed til at fængsle (Mt. 26, 4 f.; Ap. G. 4, 3; 5, 17 f.); det tildømte Piskeslag (Ap. G. 5, 40); dets Domme var inappellable, men Dødsdommen skulde stadfæstes af Prokuratoren, som det ses af Jesu Domfældelseshistorie og udtrykkelig siges Joh. 18, 31 (Stefanos' Stening Ap. G. 7, 57 f. er en Undtagelse). — Omraadet for S.s Myndighed var paa Kristi Tid Judæa, men dets Autoritet anerkendtes langt videre. Ifølge Mk. 3, 22; 7, 1 hævder det sin Indflydelse i Galilæa; det kunde paalægge Jøderne i Damaskos at foretage Fængslinger (Ap. G. 9, 2; 22, 5; 26, 12). — Den talmudiske Tradition henfører S.s Oprindelse til Mose Tid, med Henvisning til de 70 Ældste ved Mose Side (4 Mos. 11, 16). I Virkeligheden nævnes det først (af Josefos) under Antiokos d. st. (o. 200 f. Kr.) som »*gerusia*« og kan i det højeste føres tilbage til den persiske Tid. Men muligvis er det fremgaaet af de gl., 4 Mos. 11 nævnte, Stammeældstes Raad. Under de polit. Uroligheder under Makkabæerne og i den følgende Tid havde S.s Myndighed en skiftende Karakter. Herodes d. st. henrettede 45 af dets Medl.er. Efter hans Død indskrænkes dets Magtomraade til Judæa. Aar 70 ophævedes det af sig selv ved Jerusalems Indtagelse; den nye Domstol, *bêt dîn*, som Jøderne dannede i Jabne, fik væsentlig kun teoretisk og i hvert Fald ingen polit. Betydning. (Winer, Bibliisches Realwörterbuch; Kuenen, Gesammelte Abhandlungen, 1894, S. 49—81; Wellhausen, Die Pharisäer und die Sadducäer, 1874, S. 26—43; Schürer, Gesch. des jüdischen Volkes II[4], S. 237—67). *Johs. P.*

Syneisakter *(subintroductae)*, Betegn. for ugifte Kvinder, der i Oldk.ns Tid levede i Hjem sammen med ugifte Mænd, saaledes at begge lovede ubetinget Kyskhed. Denne Skik har sin Grund i en asketisk Tilbøjelighed; man vil sætte Selvbeherskelsen paa Prøve og vise, hvorledes den kr. Broderkærlighed formaar at besejre de sanselige Dragelser. Et saadant Samliv mellem Mænd og Kvinder fandt baade Sted hos Eneboerne i Ørknerne, og i Byerne, hvor velhavende Enker eller Jomfruer optog en Gejstlig eller Munk i deres Hus. Særlig hyppig fandt dette Forhold Sted hos Gejstlige, hvor imidlertid den i Huset optagne Kvinde i Tidens Løb mere og mere degraderes til et Tyende. Navnet »S.« er et Slags Spottenavn fra 3. Aarh., men selve Skikken kan paavises allerede i 2. Aarh. Man har endog ment at kunne paavise den i den apostolske Tid (ved en dog meget tvivlsom Fortolkning af 1 Kor. 7, 36—39). I 4. Aarh. begyndte Synoderne at advare mod hele dette Forhold, der meget let kunde medføre sædelige Fald. Trods Advarsler holdt Skikken sig længe, enkelte Steder endog langt ind i Middelalderen. (H. Achelis, Virgines subintroductae, 1902). *F. T.*

Synergisme betyder i Dogmatiken Viljens Samvirken med Gud ved Gudsforholdets Tilblivelse. Dette Spørgsmaal fremkaldte i den luth. K. den synergistiske Strid. — Luther lærte Menneskeviljens fuldkomne Afmagt og Bundethed i Synden. Omvendelse og Genfødelse virkes alene af Guds Aand. Gudsforholdet indeholder kun Frelsesvished, naar det udelukkende hviler paa Guds Gærning. Melanchthon sluttede sig opr. hertil, men begyndte vistnok allerede under Luthers Strid med Erasmus om den frie Vilje at opgive den luth. Determinisme. Visitationsartiklerne lærer, at Mennesket af sig selv formaar at bevirke »en kødelig eller borgerlig Retfærdighed«. Samme Opfattelse foreligger i Conf. Aug. (Art. 18), som undgaar at behandle Prædestinationslæren. I Udg. af »Loci« af 1535 lærer Melanchthon, at 3 Aarsager samvirker i Omvendelsen: Ordet, Helligaanden, og Menneskets Vilje, som modarbejder sin egen Svaghed. »Gud drager den villende« (Krysostomos). I Udg. af samme Bog af 1543 optages Erasmus' Definition af den frie Vilje som Ævnen til »at bøje sig hen til Naaden« (facultas applicandi se ad gratiam). Viljen faar ved Helligaandens Hjælp Kraften til at samtykke i (assentiri) Evangeliet. Omvendelsen bliver til, idet »Naaden gaar forud, og Viljen ledsager« (præcedente gratia, comitante voluntate). Den mskl. Medvirken frakender Melanchthon imidlertid enhver Fortjeneste og angriber saaledes ikke den reformatoriske Grundsætning, at Frelsen alene skyldes Guds Naade. Alligevel vakte denne Lære Uro. — Allerede Cordatus (I, 555) angreb den, og efter Luthers Død blussede den synergistiske Strid op. Efter forsk. Forpostfægtninger i Anl. af Leipziger-Interimet (III, 37) og den majoristiske Strid (III, 144) tog den sin Beg., da Joh. Pfeffinger (III, 545) fremsatte Melanchthons An-

skuelser om den frie Vilje i to Disputatser. Her overfor optraadte Amsdorf (I, 76) og Flacius (II, 64) som Forsvarere af den luth. Monergisme. Flacius gav i 6. Art. af Weimar-Konfutationsbogen af 1559 en skarp Kritik af Melanchthons S. uden dog at nævne hans Navn. Dette gav Melanchthon Anledning til i forsk. Skrifter at forklare og begrunde sin Lære. I de fig. Aar fortsattes Striden navnlig mellem Flacius og Melanchthons Discipel Victorin Strigel (IV, 372), begge Prof.er i Jena. Strigel betonede de etiske Synspunkter. Omvendelsen er vel Helligaandens Værk, men dette udelukker ikke Viljens Arbejde. Et Mske har selv alene Ansvaret for sine Afgørelser. Synden har kun fordærvet den frie Vilje, Ævnen til at gøre det gode er ikke død, men kun syg. Omvendelsen foregaar, naar Helligaanden bevæger og understøtter Viljen, saa at den samtykker i Ordet, »som Barnet lægger sig til Moderens Bryst«. Dette gælder baade den første og den daglige Omvendelse. I Modsætning hertil lagde Flacius Hovedvægten paa de rel. Synspunkter. I Videreførelse af Luthers Tanker i »De servo arbitrio« lærte han, at Msket ikke blot forholder sig rent passivt i Omvendelsen, men modstridende og fjendtligt overfor Helligaandens Indvirken. Msket er af Naturen fuldkommen dødt overfor alt, hvad der kommer fra Gud; derfor kan kun Gud give det Viljen til at adlyde, og Forstaaelsen af Kristus som Frelser. Arvesynden er bleven den mskelige Viljes Substans; Guds Billede er ved Faldet forvandlet til Satans Billede. Disse Sætninger lyder værre, end de er ment. Flacius skelner mellem formel og materiel Substans. Formelt er Viljen i sin sædelige Bestemthed grundfordærvet og fjendtlig mod Gud. Materielt er Viljen skabt af Gud og derfor i sig selv et Gode. Denne Distinktion kunde ikke forhindre, at Flacius' Modstandere baade indenfor Filippisternes og Gnesiolutheranernes Kreds stemplede hans Opfattelse som Manikæisme. — Konkordieformlen forkaster i sin 1. og 2. Art. S.n, men afviser tillige Flacius' Opfattelse af Synden som Viljens Substans. Den lærer, at Msket af Naturen er fuldkommen dødt overfor det gode (II, 2, 7). I aandelig Henseende er det som »Træ, Sten eller Ler« (II, 2, 24), omend Gud virker anderledes paa det end paa saadanne Ting (II, 2, 62). Ja Msket er »trodsigt og fjendtligt overfor Gud« (II, 2, 17), saa at »der ikke en Gang er en Gnist af aandelige Kræfter tilbage i det faldne Mske. . . . . hvormed det af sig selv kan forberede sig til Guds Naade eller gribe den eller . . . . bidrage noget til sin Omvendelse« (II, 2, 7). Kun »i denne Verdens ydre Ting, som er underlagt Fornuften«, har det faldne Mske nogen Erkendelse og Kraft tilbage, om end disse Ævner ogsaa er stærkt svækkede og besmittede af Synden, saa at de ikke er af nogen Betydning overfor Gud (II, I, 12). Ved Omvendelsen forholder Msket sig rent passivt (II, 2, 89), det formaar kun at høre Guds Ord eller foragte det (II, 2, 58). Ved Ordets Forkyndelse skaber og opretholder Guds Aand det nye Liv; ogsaa de omvendte samvirker kun med Aanden ved de Kræfter, som Aanden skænker dem (II, 2, 63. 65). — Dette Forsøg paa at bilægge Striden har ikke bragt Klarhed over Problemet. Baade i psykologisk Henseende og m. H. t. Læren om Syndens (S. 456) Virkninger kan der gøres alvorlige Indvendinger mod Konkordieformlens Afgørelse. Hele Striden vidner i det hele om en Sammenblanding af etiske og rel. Synsmaader, som har sløvet Forstaaelsen for de Antinomier, som den kr. Erkendelse nødvendig fører til, ogsaa m. H. t. dette Lærepunkt. *C. G.*

Synesios fra Kyrene, f. kort efter 370 i en fornem Familie i Kyrene, studerede i Alexandria og indsugede dér en Begejstring for den hellenske Kultur, der aldrig forlod ham, end ikke som kr. Biskop. I ung Alder blev han sendt som sin Fødebys Gesandt til Konstantinopel for at udvirke Hjælp mod Ørkenstammernes Indfald i Kyrenaika. Han blev i Hovedstaden Vidne til betydningsfulde hist. Begivenheder, af hvilke han senere gav en Skildring i en ejendommelig mytisk Iklædning (»Ægyptiske Fortællinger eller om Forsynet«). Hjemvendt levede han en Tid stille paa Landet og skrev nogle filos. Afh.er, i hvilke en begyndende, men endnu svag, kr. Indflydelse kan spores. Trods sit tilbagetrukne Liv nød han stor Anseelse, hvorfor han o. 410 vælges til Biskop i Ptolemais. Det er omstridt, hvorvidt han dengang allerede var døbt, eller om han først nu lod sig døbe, da han efter megen Nølen modtog Valget. I hvert Fald havde hans Landsmænd haft det rette Blik, da de valgte S. De fik i ham en nidkær Biskop og tillige en Mand, der ikke var bange for med Sværd i Haand at værne sit Land, da røveriske Indfald atter fandt Sted. Hans Bispetid var ikke lang; de nævnte urolige Forhold og store Sorger i hans Privatliv (Tabet af tre Sønner) nedbrød hans Kraft. D. før 415. Hans talrige efterladte Breve giver et rigt Indblik i hans noble Karakter og i en ejendommelig Blanding af nyplatonske og kr. Tanker. Ogsaa hans Hymner vidner om Fromhed, der øser baade af hedensk-filos. og af kr. Kilder. (E. Th. Clausen, De Synesio philosopho Libyae, 1831; Grützmacher, Synesios von Kyrene, 1913). *F. T.*

Syngramma suevicum, et luth. Fællesskrift om Nadveren, forf. af Brenz og 21. Okt. 1525 undertegnet af 14 schwabiske Teologer som Supplement og Modtræk til Økolampadius's Nadverlære. *S. s.* lærer Realpræsensen. Kristus meddeler os i Nadveren sit Legeme og sit Blod, og Meddelelsen sker ved Ordet, »Ordet bringer Kristi Legeme ind i Brødet«. Sakramentet bliver ikke til gennem Altergæstens Intention eller gennem hans Tro, men alene ved Guds Kraft, som virker gennem Ordet. *S. s.* fik en ikke ringe Betydning i Schwaben, og baade Luther og Melanchthon roste Skriftet, ja Luther skrev en Fortale til det. *A. Th. J.*

Synkellos, i den gr. K. Benævnelse for højere Gejstlige, der hørte til Bispernes nærmeste, personlige Omgivelse. Benævnelsen svarer til lat. *concellaneus* og er som dette Ord afledet af *cella* (κέλλιον); det betyder altsaa: en Person, der deler Celle eller Værelse med en anden, en Kontubernal. Om Opr. til den kirkl. Stilling som S. hersker Strid; nogle mener, at den er fremkommet ved, at de gr. Bisper (navnlig Patriarker af Konstantinopel), der fra Klostre forfremmedes til K.-Styrelsesembedet, plejede

at tage en Munk med sig i Bispegaarden, der kunde vaage over, at de ogsaa i deres Embede levede efter Klostersædvanerne. Sandsynligere er vel den anden Opfattelse, at S.-Stillingen gaar tilbage til den Tid, da man forlangte, at Bisper skulde leve cølibatært. Gifte Bisper ophørte da med Samlivet med deres Hustruer, og for at have et Vidne til deres afholdende Liv, optog de en Person (verdslig eller gejstlig) i deres Hus, der delte Sovekammer med dem. S. blev ialtfald efterhaanden i Slutn. af Oldtiden og i den ældre Middelalder en gængs Stilling ved Bispesæderne, og Personerne, der indehavde den, fik som Bispernes Nærmeste stor Indflydelse. Var de Gejstlige, blev de i Reglen Bispernes Skriftefædre og havde ofte gode Udsigter til at blive deres Efterfølgere. Efterhaanden omgav Bisperne sig med flere »Synkeller«, men én af dem betegnedes da som »Proto-S.«. Navnlig i Konstantinopel spillede S.erne en stor Rolle som Patriarkens fortrolige og Raadgivere (jfr. Betegn. om S. som »Patriarkens Øje«), men tillige som de retsgyldige Vidner om hans Livsførelse. Kejserne bejlede til deres Gunst, og Medlemmer af Kejserfamilien stræbte efter at opnaa Stillingen. S. var blevet en Prælatstilling, og S. indtog Rangen efter Bispen og havde Stemme og Sæde paa Synoden; en Patriarks Proto-S. krævede at gaa forud for en alm. Biskop. Men S. kunde ogsaa blive en for Bispen besværlig Udspejder, der i Virkeligheden tjente andre; stod han f. E. som Kejserens Mand, naar der var Strid mellem Patriarken og denne, kunde Situationen være højst ubehagelig for K.-Styreren. Dette har vel bidraget til, at man siden 10. Aarh. fra kirkl. Side trænger S.-Stillingen tilbage. Efter den gr. K.rets kanoniske Kilder regnes S. til den Gruppe af Prælater, der ikke har bestemt Jurisdiktion. Dette har vel S. aldrig haft; men herved blev det muligt at bryde hans Magtstilling. Stillingen vedblev at eksistere, men man søger f. E. forgæves i N. Milasch, Das Kirchenrecht der morgenländ. Kirche[2] (1905) Vidnesbyrd om bestemte Omraader for hans Indflydelse. — Vestens Bisper har ogsaa haft »Syncelli«, men det synes ikke, som om Stillingen her har naaet til den Fasthed og Indflydelse som i Østen. Pavernes S.er eller *cubicularii* synes opr. at have været Lægmænd, men Gregor d. st. indførte at tage Gejstlige som S.er. Missionæren Augustinus (I, 178) havde indtaget en S.s Stilling hos Gregor. Siden tales der baade om *cubicularii tonsurati* og *c. laici;* de sidste er vel Forløberne for de senere pavelige Kammertjenere og Kammerherrer; til de første svarer de middelalderlige *consiliarii papales* og hos Bisper *c. episcopales.* Efterhaanden var det imidlertid Domkapitlernes Medlemmer og for Pavens Vedk. Kardinalerne, der blev de virkelige Raadgivere med retsbestemt Indflydelse. *J. O. A.*

Synkellos, Georgios, bysantinsk Historieskriver, o. 810, en Munk, der beklædte Stillingen som Synkellos hos Konstantinopels Patriark Tarasios (785—806). Han er Forf. til en »Ekloge kronografias«, der skulde omfatte Verdenshistorien fra Skabelsen til Forf.s egen Tid; han naaede imidlertid ikke videre med sin Fremstilling end til Diokletians Regeringstiltrædelse. Værket fortsattes (med Tiden 284—813), efter hans Samlinger, af hans Ven, Billedforsvareren Theofanes »Bekender« (d. 817). S.s Arbejde bygger væsentlig paa Evsebs »Kronikon«; det har en vis Betydn. ved Udrag af tabte Kilder. Dominikaneren Goar udg. 1652 Kronografien (ny Udg. ved Dindorf i Corpus scriptor. hist. Byzant.). Den vigtigere Fortsættelse (udg. af C. de Boor I—II, 1883—85) blev ikke blot betydningsfuld for Østen, men ogsaa for Vestens middelalderlige Historieskildring. Den var Hovedkilden for Anastasius Bibliotekars (I, 81) »Chronographia tripartita« og spillede derved en vigtig Rolle for Vestens Historikere. Theofanes regnede ligesom S. efter den »alexandrinske Verdens-Ære« (hvorefter Kristi Fødsel sættes til 5501 efter Skabelsen), skønt man allerede dengang officielt i Konstantinopel regnede efter »den bysantinske Verdens-Ære« (der sætter Kristi Fødsel til 5509). *J. O. A.*

Synkretisme. Det gr. Ord S., afledet af et Verbum, der betyder »handle som en Kreter« (hvilket efter alm. Forstaaelse vilde sige: lyve, bedrage), bruges af Plutark om Kreternes Sædvane: trods Uoverensstemmelser indadtil, at samles til Værn mod ydre Fjender. Efter Ref.en kom Ordet i Brug i teol. Debat om aandelig Samvirken mellem indbyrdes uenige Partier mod fælles Modstandere, idet man iøvrigt snart opfattede Sagen som forkastelig, snart som rosværdig. Udfra sidste Opfattelse kan protest. Teologer opfordre de evang. Konfessioner til »S.« som Værn overfor Rom. Da Calixtus (I, 446) søgte at samle de stærkt adskilte Lutheranere og Reformerte om faa Fundamental-Lærepunkter, stemplede man 1645 hans ireniske Opfattelse som »S.« (i daarlig Betydn.), idet man afledte Ordet af det gr. Verbum synkerannymi = blande sammen. Ved en Synkretist forstod man da snart et Mske, der, ved at slaa af paa Sandheden, vil forlige uforenelige Partier, og Folkeetymologien forklarede endog en Synkretist som en »Sündechrist«. Imidlertid er »S.« optaget i moderne videnskabelig Sprogbrug som Betegn. for aandelige, særlig rel. Anskuelser, der er opstaaet ved Sammenblanding, uden at man i og for sig lægger nogen Dom om Fænomenerne i Ordet; dette konstaterer kun et Faktum. — I den Forstand taler man om S. i Oldtiden. I nyeste Tid har den religionshist. Skole saaledes betegnet selve Krdmmen som et synkretistisk Fænomen, idet dens Oprindelse skal skyldes Forening af rel. Elementer af orientalsk og hellenistisk Art. »Jødedommen er kun den Retorte, hvori mange Elementer blandes«; Paulus' og Johannes' Skrifter konstaterer den synkret. Udvikling fra det simple Jesu-Evangelium (jfr. Gunkel, Zum rel.s-geschichtl. Verständnis des N. T.s, 1904). Noget ældre er Talen om, at den kirkl. Læres, navnlig det kristologiske Dogmes, Udvikling i 3. Aarh. vidner om en saadan Forbindelse mellem opr. Krdm og hellenistisk Aandsliv (navnlig platonisk Filos.), at man kan sige, at den Krdm, der erobrede den rom. Verden, var en synkret. Rel., og dens Sejr skyldes netop dens Ævne til at tage alle Tidens rel. Kræfter i sin Tjeneste efter at have afstrejfet det nationalt jødiske. Navnlig Harnacks »Dogmehist.«

har fremdraget denne S.s Betydn. i den kr. Dogmeudvikling. Endnu ældre og almindeligere er Brugen af Ordet S. om Gnosticismen (II, 230), om den med Soldyrkelsen forbundne Ny-Platonisme (III, 410) og om Manikæismen (III, 161). I det hele er det 3. kr. Aarh. overhovedet kendemærket ved den stærke Tilbøjelighed til S. (jfr. Art. Gnosticisme, og Harnack, Die Miss. und Ausbreitung des Christenthums in den ersten drei Jahrhunderten, 1902). — I speciel k.hist. Betydn. tales om Calixtus' Teologi som S. og om den derved foranledigede hæftige dogmatiske Debat som »den synkretistiske Strid« (jfr. I, 446). Navnlig da Calovius (I, 448) 1650 havde faaet Ansættelse i Wittenberg, begyndte de ortodokse rigtig deres Angreb paa »Synkretisterne«. Foruden teologisk *rabies* virker den sachsiske Kurfyrstes Konkurrence med den brandenburgske (som den, der ogsaa havde virket for »Religionssamtalen« i Thorn 1645, jfr. III. 747) med som et Moment i Striden. Imod Wittenbergernes Strøm af Stridsskrifter tog Helmstedterne kraftig til Orde og fandt Støtte hos Jenenserne, førte af den fredelskende Joh. Musæus (III, 314). Wittenbergernes Forsøg 1655 paa at faa den stift ortodokse *consensus repetitus fidei vere Lutheranae* (I, 547) gjort til Symbol strandede. Ved Calixtus' Død 1656 standsede Striden i 5 Aar, men 1661, ved Rygtet om Rel.s-Samtalen i Cassel (I, 484), samlede Calovius atter sine Folk til et Overfald paa de luth. Kollokutorer herfra. Striden bredte sig nu til Brandenburg, hvor Kurfyrsten 1662—63 i Berlin lod afholde et stort Rel.s-Møde, der dog intet førte til som Følge af Lutheranernes stejle Holdning (jfr. P. Gerhardt II, 198). Mødet foranledigede atter Kurfyrsten til Ediktet af 16. Sept. 1664, der var de Reformerte gunstigt, og til at afskedige flere Lutheranere. S. A. slog da Wittenbergerne et stort Slag ved Udg. af et 4 Bd.s Folioværk (Consilia theol. Wittenbergensia) med Betænkninger og Aktstykker ang. S.n, og Calovius stræbte atter at forene Lutheranerne om *consensus repetitus* og om visse tilføjede Dogmer (f. E. at den hele Treenighedslære fandtes i G. T., at nydøbte Børn virkelig har Troen o. l.). Da den yngre Fr. U. Calixtus (I, 447), ligesaa stiv Synkretist som Calovius var ortodoks, optraadte som Faderens Værner, slap Calovius den unge Aegidius Strauch løs paa ham, og nu blandedes Domstolene i Striden. En værdig Fører fik Helmstedterne først i Juristen Hermann Conring, der hævdede som Calixtus' Mening, at Bekendelsesskrifterne kun bør anerkendes »quia et quatenus cum verbo divino consentiunt«; han bebrejdede Calovius at have draget det ukyndige Lægfolk ind i Striden, hævdede, at Teologerne kun kan være ægte Lutheranere, hvis de fastholder den kr. Frihed, og opfordrede iøvrigt Fyrsterne til at slaa Striden ned. I den efter dette Skrift følgende Fredsperiode tænkte man paa at faa oprettet en permanent teol. Voldgiftsdomstol, og selv til Kbhvn, Göteborg, Stockholm og Gottorp kom Afsendinge for at drøfte Sagen. Der svaredes overalt undvigende, og Planen døde hen. S. A. som Speners »Pia desideria« udkom (1675), fornyede Calovius for sidste Gang Striden. Sproget i dette Indlæg som i det meste, der fremkom i Striden, vidner om, at Tidens Teologer savner de simpleste Forudsætninger for at føre en anstændig Debat. Paa Vers og Prosa, ja endog i en skandaløs Komedie faldt Wittenbergerne paany over S.n. Calovius skrev trods Forbud (hans eget Værk »Historia syncretistica« beslaglagdes) indtil sin Død 21. Febr. 1686, saa døde Striden næsten straks hen, men efterlod i mere end 100 Aar en unaturlig Fjærnhedsfølelse mellem Lutheranere og Reformerte. Det pietitiske Røre optog nu snart Sindene, men mod den nye Vækkelse udslyngedes da selvfølgelig ogsaa fra ortodoks Side Beskyldning for »Indifferentisme og S.« (Henke, G. Calixtus und seine Zeit I—II, 1853—56; W. Gass, Calixt und der S., 1846). — I Sverige kom S.n til at spille en vis Rolle. 1630 søgte Skotten Duræus (I, 691) Forbindelse med Oxenstierna for at virke for sine ireniske Tanker, og under sit Besøg i Sverige 1636 vandt han navnlig Johannes Matthiæ's (III, 198) Interesse. Uppsalateologerne var imidlertid yderst forsigtige, Rudbeckius (III, 836) aldeles afvisende, og Duræus forlod Landet 1638. Amos Comenius (I, 538), der 1642 kom med sin Unionsplan til Sverige, har sikkert paavirket Joh. Matthiæ, der i sin »Idea boni ordinis in ecclesia« (1644) viste sig irenisk og ligefrem anbefalede den böhm.-mähriske K.-Ordning til Sverige. Opskræmt herved krævede nu Præsteskabet at faa Konkordieformlen symboliseret som Værn mod S.n, og kun Åboprofessoren Johan Terserus (s. d.) havde Mod til at støtte Joh. Matthiæ. Denne begyndte i Hæfter at udgive »Rami olivæ septentrionalis«, et varmt Forsvar for Calixtus' Tanker, og da Terserus omtrent samtidig som nyvalgt Biskop i Åbo udgav en synkretistisk Katekismusforklaring, blev begge Genstand for voldsomme Angreb, der bl. a. førte til, at Regeringen ved Plakat af 14. Aug. 1663 faktisk indførte Konkordieformlen som symbolsk Bog, og at 1664 baade Joh. Matthiæ og Terserus fik Tilhold om at tage deres Afsked. (Cornelius, Sv. Kyrkans Historie efter Ref. I, 1886, S. 164 f.; Hanngren, De genom Biskop Joh. Matthiæ föranledda Syncretistiska Stridigheterna i Sverige, 1866). *H. J H.*

Synoder eller Koncilier kaldes de kirkl. Forsamlinger, paa hvilke en større eller mindre K.afdelings officielle Repræsentanter træffer Afgørelser vedr. K.lære, K.ret eller K.skikke. — De ældste S., K.hist.n kender, var Forsamlinger af »de Troende« i Lilleasien i Anl. af Montanismen (jfr. det af Evseb V, 16 citerede ældre Skrift), antagelig mellem 160 og 175. Det er dog muligt, at der ogsaa før den Tid har været afholdt Møder af Repræsentanter fra forsk. Menigh. til Afgørelse og Drøftelse af Spørgsmaal af fælles Interesse. Mødet Ap. G. 15 kan i saa Fald have været Forbillede. Paaskestridighederne ml. 190—200 gav ogsaa Anl. til Afholdelsen af S. — S.ne blev hurtigt i Østen Bispe-S., selv om andre Klerikere kunde være nærværende. Der strides om, hvorvidt Østens Landdage har tjent som Forbillede for disse Bispe-S., der samledes provinsvis (Landdagen kan ligesom S.ne kaldes *ἡ ἱερὰ σύνοδος*, og S.n kaldes undertiden med Landdagens Navn *τὸ κοινόν*). Allerede Tertullian siger om

disse Østens S., at de æredes som Repræsentation for hele K.n (repræsentatio totius nominis Christiani), og Opfattelsen, at Helligånden paa særlig Maade talte gennem disse Forsamlinger, bidrog særlig til deres Anseelse og Udbredelse, ogsaa i Vesten. — Da Læren om Bisperne som Apostlenes Arvtagere (jfr. successio apost. IV, 385) sejrede i 3. Aarh., og K.n stadig mere organiserede sig i Overensstemmelse med Romerrigets provinsielle Inddeling, hører vi dels om faste aarlige Provins-S. (saaledes i Kappadokien allerede i Midten af 3. Aarh.), dels om S. med Repræsentanter for større Landsdele (Diøkes.-S.; i Rom mødte saaledes 251 60 Biskopper til S.). — Hidtil havde Biskopperne selv indvarslet til S., men under Constantin d. st. (I, 548) indkalder Kejseren Bisper til S., først et mindre Antal til Rom, senere et større til Arles (vistnok 314) i Anl. af de donatistiske Stridigheder. Da andre kirkl. Stridigheder (navnlig de arianske) voldte Uro, gik Constantin videre og indkaldte 325 en S. i Nikæa (III, 379; jfr. ogsaa Symboler, økumeniske), som senere fik Navnet den 1. økumeniske; faktisk havde den vel Repræsentanter fra hele Riget, geografisk set, om end særlig fra Østen, men Navnet hænger ogsaa sammen med dens Karakter som Rigssynode, idet dens Beslutninger ved Statsmagtens Indgriben fik Betydn. for hele K.n. Den fik ogsaa sin særlige Karakter ved, at Kejseren bestemte Deltagernes Personer og Tal, selv var til Stede og greb ind i Forhandlingerne, ligesom han bekostede Afholdelsen og sørgede for Deltagernes Rejsebefordring. Ogsaa ved de senere af Kejserne sammenkaldte Rigs-S. udredede Statsmagten Omkostningerne og var repræsenteret ved Embedsmænd som Kommissærer, hvis Nærværelse selvfølgelig influerede paa Beslutningerne, og disse var atter normerende for Statens følgende Forhold overfor K.n (medførte f. E. Afsættelse af de Bisper, der vægrede sig ved Anerkendelsen af Beslutningerne). Kejserne kunde ogsaa særlig stadfæste Beslutningerne eller nægte dem Stadfæstelse (jfr. f. E. Forholdet til den »økum.« S. i Efesos 431). Efterhaanden kom disse økumeniske S. til at staa som det særlige Vidnesbyrd om K.ns Udvikling i Retning af en afhængig Statsk. (jfr. IV, 321). — S.nes Beslutninger (ὅροι, *definitiones*) kaldes, for saa vidt de angaar Forfatning, K tugt eller Gudstjeneste, Kanoner (κανόνες); drejer de sig om Lære, kaldes de Dogmer (δόγματα). Oldtidens økumeniske S. har derimod kun i tilbagetrædende Grad virket som øverste kirkl. Domstol. For K.ns Vedk. forudsattes iøvrigt, at Bestemmelserne godkendtes *(recipi)* af de enkelte Provins-K.r. — Blandt Nikæa-Mødets Bestemmelser var ogsaa Paabudet om Afholdelsen af 2 aarlige S. i hver Provins. Disse Provins-S., der fortsatte den ældre S.-Tradition, blev derved en fast retslig Institution, der fik stor Betydn. til Fremme af kirkl. Enhed baade paa Lærens, K.skikkenes og Styrelsens Omraade. De lededes af Metropoliten i Provinsen og blev det vigtigste Organ for K.ns biskoppelige Styrelse. — Den gr. (ortodokse-anatoliske) K., der i udpræget Grad bygger paa Oldk.ns Ordninger, har stadig betragtet S.ne som K.ns egentlige Repræsentation og Indehaver af den højeste K.magt. Baade hvad Lovgivning, Styrelse, Disciplin, Lære og Gudstjenesteordning angaar, spiller da saavel de gl. S. som den moderne Synodalordning en Hovedrolle i de »autokefale« K.r. Grundstokken i den gr. K.s kanoniske Ret er de gl. S.s Vedtagelser, men atter særlig de alm. (økumeniske) S.s, da »det alm. Koncil« ses som K.ns højeste Autoritet (ved Siden af Skriften). Et alm. Koncils Beslutninger er (forsaavidt det ved samtlige Partikulær-K.rs Godkendelse er erkendt som saadant) absolut bindende for Helk.n. Den »ortodokse« K. anerkender 7 »alm. S.« som virkelig økumeniske. Disse er: Nikæa [I] 325 (jfr. III, 379), Constantinopel [I] 381 (I, 550 jfr. I, 139 og Art. økum. Symboler), Efesos 431 (I, 720; III, 362), Kalkedon 451 (jfr. Evtykes I, 829), Constantinopel (II og III) 553 og 680—81 (I, 550) samt Nikæa 787 (III, 380). Da de 2 sidste constantinop. S. ikke udstedte Kanoner, indkaldtes paany det 3. Mødes Fædre og en Del andre Bisper til Constantinopel til en Synode 691—92, der kaldes »Penthekte« eller *Quinisextum* (III, 674); de her udstedte Kanoner betegnes derfor ogsaa som »det 6. alm. Koncils« Kanoner. Der tales saaledes i gr. K.ret om 6 alm. S., hvis Kanoner er kirkl. Fundamentallove; men hertil kommer videre de 85 »apostol. Kanoner« (ogsaa godkendt 691—92; jfr. I, 126) og 10 »Partikulær-S.s« (deribl. Synoden i Constantinopel 879, der undertiden fejlagtig betegnes som Grækernes 8. økumen. S., jfr. I, 550 b) samt 13 »hl. Fædres« Kanoner. Disse fundamentale Stykker af gr. kanonisk Ret er optaget i den »Nomokanon«, der tidligere tillagdes Fotios, og hvis Redaktion er fra 883 (Nomokanon indeholder ogsaa verdslige Love, der gælder K.n). Til dette bindende Fundamentalgrundlag regner den af Patriarkal-Synoden i Constantinopel autoriserede »Athenske Syntagma« fra 1852—59 (jfr. Syntagma) dog endnu en Række andre kanoniske Forskrifter (bl. a. af Basilios d. st., Krysostomos o. fl.). — Men bortset fra disse alm. S. udøver Bispe-S.ne den øverste lovgivende Magt i den gr. K.s autokefale K.-Samfund, og atter Patriarkal-S.ne i Constantinopel har været en Grundkilde til kanonisk Ret for hele den ortodokse K. Partikular-S.ne deles fra gl. Tid i Eparkial-S. (Metropolitan-S.) og Dioikes-S. (Patriarkal-S.); de første, hvor Bisperne samles under Metropolitens Forsæde, udøver efter kanonisk Ret kirkl. Domsret og Disciplin, vælger og indsætter Bisper, grunder nye Bispestifter, forvalter K.formue, er dogmat. og liturg. Autoritet, bestemmer om Klerikeres Uddannelse, udøver Censur m. m. indenfor Metropolitanprovinsens Omraade; de sidste, hvor Metropoliterne samles under Patriarkens Forsæde, har samme Myndighed indenfor Patriarkatets Omraade (her skal saaledes Patriarken vælges og Metropoliter indvies). I de nuv. »autokefale« K.r er S.ne, der altsaa udgør den øverste kirkl. Centralmagt (ganske med Urette tales ofte om de »ortodokse« K.r som knægtede Statsk.r), enten permanente eller periodiske, ɔ: de er enten stadig forsamlede, ved Repræsentanter for Medlemmerne, eller samles til bestemte Tider. Permanente S. findes i de 4 »orientalske« Patriarkater (Constantinopel, Alex-

andria, Antiokia og Jerusalem), i den russiske K. og i Grækenland; de øvrige autokefale K.r har periodiske S., bortset fra Ærkesædet Sinai, hvor Ærkebispen med hans undergivne Klerus er øverste kirkl. Styrelse (Sinai har ingen Suffraganbisper). Af disse periodiske S. er følgende strængt kirkl.e: Serbiens, Rumæniens, Bulgariens, Montenegros, Bukowina-Dalmatiens, Cyperns, Karlowitz's (i det kroatisk-slavoniske Komitat Syrmien), Hermannstadt (i Ungarn); tillige har Karlowitz, Hermannstadt og Bulgarien blandede styrende Forsamlinger (navnlig m. H. til Forvaltningen af Kirker og Skoler), men i disse er der ved Lov givet de læge Medl.er visse Rettigheder udover, hvad kanonisk Ret tilsteder; det »blandede Raad« (for kirkl. Økonomi og Folkeoplysning) i Patriarkatet Constantinopel har derimod ikke Kompetence udover, hvad K.n indrømmer Lægfolk (se iøvrigt II, 278 f., og de enkelte Lande; jfr. Milasch, Das Kirchenrecht der morgenländ. Kirche, 1905 [2]).

I Vesten kom S.ne i Forfald, da den gl. kirkl. Provinsinddeling opløstes ved Romerrigets Fald og ved Dannelsen af de nye germanske Riger. Regelmæssige Provins-S. ophørte i lang Tid f. E. i Frankrig. Derimod sammenkaldtes paa Kongens Befaling af og til Lands-S. (saaledes sammenkaldte Chlodovech en frankisk Lands-S. 511 i Orléans). Saadanne S. var imidlertid oftest »blandede« Forsamlinger, hvor Riget verdslige Stormænd og kgl. Embedsmænd deltog som Medlemmer; saaledes ogsaa i Spanien. Enkelte af Karl d. st.s frankiske Rigs-S. havde iøvrigt næsten Karakter af vesterlandske Fælles-S. (Regensburg 792, Frankfurt a. M. 794). Disse Lands-S. udøvede vidtgaaende Lovgivningsmagt, men ganske særlig Domsmyndighed. — Af stor Betydning for det kirkl. Liv indenfor Sognene blev de saakaldte »S.«, som Bispen holdt ved Visitats. Institutionen udviklede sig især i Tiden efter Karl d. st. Disse »S.« skulde ikke blot skride ind mod alle Lovninger af Hedenskab, men straffe alle Brud paa kirkelig Orden og Sædelighed. I Tyskland kaldes de Sende-retter (»Sendgerichte«) eller »Send«. Udvalgte læge Medl.er af Sognet fungerede her som Synodalvidner *(testes synodales)* og var forpligtet til overfor Bispen (siden hans Stedfortræder) at paatale Sognets Synder og Overtrædelser (jfr. Sogn IV, 276 b); efterhaanden blev disse »Vidner« selv Meddommere (Sendschöffen). Rester af denne kirkl. Sognedomstol holdt sig hele Middelalderen igennem og kan ogsaa paavises hos os. Ogsaa Ordningen af den evang. Biskops Visitats efter Ref.en vidner om den nedarvede Skik. — Efterhaanden reorganiseredes baade Stifts- og Provins-S.ne i Vesten; og særlig, efter at de teokratiske Tanker med Højmiddelalderens Reformpaver fik Magt, blev S.ne atter K.ns Centralmyndighed, idet de baade varetog Forvaltnings- og Rettergangsforretninger. Medl.er af Bispe- eller Stifts-S.ne var Provster, Præster, Abbeder og enkelte andre Klosterfolk; ogsaa Lægfolk kunde indkaldes til S.ne, saaledes Bispens Embedsmænd og Vasaller. Efterhaanden som Domkapitlerne fik fast Organisation og, sammen med de særlige biskoppelige Embedsmænd (Officialer), fik statutmæssig Del i Stiftsstyrelsen, udgjorde disse Gejstlige ved Siden af Provsterne det egtl. Landemode, og dettes Kompetence blev navnlig at udstede biskoppelige Forordninger (Statuter, *monita*). 1215 paabød Lateranmødet alle Bisper 1 Gang aarlig at sammenkalde Stifts-S., og dér forkynde Provins-S.ns Beslutninger. Disse S. var ogsaa kommet i Gang paany under den kirkl. Reorganisation, og her samledes under Ærkebispens Ledelse Suffraganerne, eventuelt andre fremtrædende indkaldte Gejstlige og selv Lægfolk. Imidlertid blev deres Afholdelse hele Middelalderen igennem ret uregelmæssig, og det hjalp ikke, at Lateranmødet 1215 paabød, at de aarlig skulde holdes. Pavedømmet bidrog iøvrigt selv til at nedbryde deres Betydning, da det havde været et af Reformpavernes vigtigste Formaal siden Gregor VII at bekæmpe den gl. Metropolitanmyndighed og at undergrave de kirkl. Provinsers Selvstændighed. Selv Provins-S.s Statuter fik ikke Gyldighed uden pavelig Sanktion, og de havde for Senmiddelalderen nærmest kun til Formaal at tillæmpe den kanoniske Rets Afgørelse paa K.-Provinserne. Reformkoncilierne (i Pisa, Konstanz og Basel) ønskede atter at hæve K.-Provinsernes egen Myndighed, men Bestemmelsen paa Basel om, at der skulde holdes Provins-S. i det mindste hvert 3. Aar, overholdtes ikke. Af større Betydning blev de, naar pavelige Legater med omfattende Myndighed (under deres Ophold i K.-Provinserne) ledede disse S. — Størst kirkl. Betydn. fik imidlertid de pavelige S. Opr. var disse alene Møder for den rom. K.-Provins, men Pavens Særstilling bidrog allerede i Oldk.ns Dage til, at andre K.rs Repræsentanter indkaldtes til dem. Leo IX's Papat (III, 41) gav atter disse S. efter lang Tids Afmagt indgribende almenkirkl. Betydning. Han afholdt ogsaa S. i andre Lande for at fastslaa Pavens Myndighed, men særlig blev hans Paaske-S. i Lateranet et fremtrædende Middel til at skabe Pavestolen ny Anseelse. Paven indbød til disse S. hvem han vilde, og samlede derfor her de særlige Reformvenner. 1123 indkaldte Calixt II (I, 446) til en »alm.« Lateransynode. Hermed betraadte Pavedømmet en Vej, der efterhaanden førte til, at Romerk.n i Modsætn. til den gr. K. tæller en Række nye økumeniske S. Endnu paa Konciliet i Konstanz regnede man kun 3 af de nye som sidestillede med 8 gl. (Lateranmødet 1215, Lyon 1274 og Vienne 1311); men det blev efterhaanden Skik at medregne adskillig flere som økumeniske S., og i det hele forbeholder Paven sig Ret til vedblivende at sammenkalde »K.n« til økum. S., der dog selvfølgelig ikke blot adskiller sig fra Oldk.ns ved Indkaldelsesmaaden, men ogsaa ved, at deres Vedtagelser kun gælder for den pavelige Obediens. Efterhaanden forpligtede Paven de forsk. K.-Provinser til at lade sig repræsentere paa paa disse nye alm. S., og Mødet 1215 havde i alt Fald, paa Gr. af 4. Korstogs Omstyrtning af det gr. Rige, en Slags »økumenisk« Karakter, da der her deltog Repræsentanter for Østen. Paven indkaldte iøvrigt ikke blot til disse S., men forelagde dem deres Forhandlingsstof, og Beslutningerne fik kun Gyldighed ved hans Sanktion, ligesom de fremsattes som pavelige Beslutninger (»med Konciliets Samstemning«: *sacri approbatione concilii*). Ganske vist viste

det 15. Aarh.s Reform-Koncilier (III, 730) en stærk Tendens til at omstyrte denne Pavens Herskerstilling; thi ud fra det K.-Begreb, som Marsiglio fra Padova (III, 183) slog til Lyd for, vilde Reformvennerne have det alm. Koncil betragtet som K.ns virkelige og magtfuldkommelige Repræsentation, vilde endog gøre det alm. Koncil til en fast og regelmæssig Institution, der tog Del i K.-Styrelsen; men »Konciliarismen« strandede fuldstændig. — Romerk.n anerkender som økumeniske S. følgende 20: Nikæa, Constantinopel, Efesos, Kalkedon, Constantinopel (II), Constantinopel (III), Nikæa (II), Constantinopel (IV) 869 (II, 88), Lateran (I) 1123 (I, 446), Lateran (II) 1139 (I, 149), Lateran (III) 1179 (I, 51 a), Lateran (IV) 1215 (II, 541), Lyon (I) 1245 (II, 541), Lyon (II) 1274 (II, 259), Vienne 1311 (s. d.), Konstanz 1414—18 (II, 834 f.), Basel 1431—49 (I, 230), Lateran (V) 1512—17. Trient 1545—63 (s. d.) og Vatikanerkonciliet 1870 (s. d.). — Den Mistro, Pavestolen siden »Reformkoncilierne« har haft til alm. S.er, beherskede den endnu, da den, tvunget af de polit. Magter, endelig indkaldte Trientermødet. Dettes Beslutninger indleder imidlertid en mægtig Reformtid for den kat. K., der ogsaa tjente til Bestyrkelse af Pavens Stilling som K.ns virkelige Styrer. Indkaldelsen til Vatikanerkonciliet skete derfor trods de kat. Magters Betænkeligheder, og dets Beslutninger viste yderligere, at det »alm.« Koncil i Romerk.n kun er et Organ for Pavestolens Styre. Efter Pavens Vilje indkaldes nu ogsaa kun Kardinaler, Bisper, apost. Vikarer, Ordensgeneraler o. l. som berettigede Medlemmer (Lægfolk kan ikke som paa Middelalderens alm. Koncilier optræde som Medl.er). Trientermødet paabød atter, at Provins-S. skulde afholdes hvert 3. Aar, men alligevel sker det ikke. Om Stifts-S. befalede atter samme Koncil, at de skulde holdes aarligt, hvad heller ikke overholdes; iøvrigt betragter Romerk.n ikke disse Diøkes-S. som S. i streng Forstand, da saadanne er Forsamlinger af Bisper. Efter Trientermødets Bestemmelse skal Stifts-S.ne udnævne »Synodaleksaminatorer«, der prøver Præsteemnernes Dygtighed.

Ogsaa i den luth. K. tales om S., ɔ: Forsamlinger af Gejstlige især til Bekendtgørelse af kirkl. Ret og til Fremme af Studieformaal; iøvrigt bruges de som særlige Former for K.-Tilsynet (jfr. Superintendenter IV, 406); i Norden havde de større Betydning og særlig i Danmark-Norge, hvor Kapitlerne efterhaanden mistede deres Betydning (jfr. Stiftssynoder IV, 355). — Om moderne Synodalforfatning i den luth. K. se Statskirke (IV, 328 b.), Tyskland, Preussen (III, 596). — Om S. i den anglikanske K. se I, 91 f. og 770 samt Statskirke (IV, 329 f.). Om Synodalforfatningen i de egtl. reformerte K.r jfr. Presbyterialforfatning (III, 590), Calvin (I, 452 f.), Holland (II, 40 jfr. IV, 331), Frankrig (II, 96 f. jfr. IV, 331), Schweiz (IV, 111. 115), Skotland (IV, 235 f.), Reformert K.-afdeling og Ref. K.r i Nordamerika (III, 724), Metodisme (III, 243), Frikirke (II, 126 f.). — (Hauck i Prot. Real-Encyklopädie XIX[3], 362 f., hvor Samlinger af Synodalakter nævnes; A. Werminghoff, Verfassungsgeschichte der deutschen Kirche im Mittelalter, 1913; J. O. Andersen, Kirkeorganisation udenlands, 1905). *A. Th. J.*

Synoptikere. »Synopsis« (gr) betyder Oversigt, Overblik, sammenskuende Betragtning. Siden Griesbachs »Synopsis evangeliorum«, der udkom 1774, forstaar man indenfor Teol.en ved en Synopse et Værk, i hvilket de 3 første Evang.ers Tekst er trykt saaledes, at de Stykker, der indeholder væsentlig de samme Ord af Jesus eller de samme Beretninger om ham, aftrykkes jævnsides, hvorved en Sammenligning mellem dem lettes. Den tidligere Behandling af Evang.ernes Stof var overvejende harmoniserende (se Evangelieharmonier I, 820); den af Griesbach indledede Behandlingsmaade baner Vej for et mere videnskabeligt Studium af Evang.ernes Tilblivelse. Det ejendommelige Forhold mellem de 3 første Evang.er, at der findes mangfoldige paafaldende ordrette Overensstemmelser jævnsides med lige saa paafaldende Forskelle, skaber et overordentlig vanskeligt Problem, som man plejer at benævne »det synoptiske Problem», ligesom man kalder Mt., Mk. og Lk. for »de synoptiske Evang.er«. I over ét Aarh. har man syslet med dette Problem, og endnu staar de forsk. Meninger skarpt overfor hinanden.

Der skelnes i Reglen mellem 3 forsk. Veje, som man er slaaet ind paa for at løse Problemet. For det første har man talt om, at Evangelisterne har benyttet hinanden. Allerede Augustin talte om, at Mk. havde gjort Uddrag af Mt., og at Lk. havde benyttet begge sine Forgængere. Forøvrigt har man i dette Forklaringsforsøg været inde paa alle tænkelige Muligheder. Kun sjældent har man antaget Lk. for det ældste Evang.; i Reglen har man tænkt sig Mk. som det, der ligger til Grund for de 2 andre. Men man har ogsaa i stik Modsætning hertil antaget, at Mk. var et Uddrag af Mt. og Lk. (saaledes f. Eks. Griesbach og F. C. Baur). Lessing har peget paa en hel anden Forklaring paa de 3 Evang.ers Slægtskabsforhold; han antog, at der til Grund for dem ligger et og samme ældre Evang., som senere gik tabt. Denne Hypotese uddybedes af Eichhorn (1794), der talte om flere »Urevangelier». Omtr. samtidig med Eichhorn slog Herder ind paa et tredje Forklaringsforsøg: den fælles Kilde til de 3 første Evang.er er den i den første Apostelkreds tidlig fæstnede mundtlige Overlevering. Dog indrømmer han, at flere af Disciplene sandsynligvis til privat Brug har nedskrevet Dele af denne Overlevering, hvorimod Gieseler (1818) endnu mere ensidig henviser til den mundtlige Overlevering som den tilstrækkelige Forklaring, idet han minder om hin Tids forbavsende Ævne til at huske.

Det eneste, som man efterhaanden er naaet frem til fuld Enighed om, turde være det, at ingen af de 3 nævnte Forklaringer, naar den staar alene, er i Stand til at give en virkelig Løsning af Problemet. Man søger derfor at kombinere og har under disse Bestræbelser fremsat et sandt Utal af Løsningsforsøg. Da Forskellene mellem Evang.erne — ikke blot indenfor de samme Fortællinger, men ogsaa i Henseende til Stofvalg — ikke paa tilfredsstillende og naturlig Maade kan forklares ud

fra den Antagelse, at de har benyttet hinanden, selv om man nok saa meget tager Hensyn til hine Tiders friere og mere vilkaarlige Forhold til benyttede Kilder, og da snart den ene, snart den anden af de 3 Evangelister synes at have bevaret et Ord eller en Fortælling i den mest opr. Skikkelse, er det ganske naturligt, at man har tyet til den Antagelse, at de 3 første Evang.ers indbyrdes Forhold skal forklares ved deres Benyttelse af de samme ældre Kilder, idet man dog ofte former denne Antagelse saaledes, at disse Kilder anses for at have været meget nær beslægtede med vore nuv. Evang.er (man taler om en Ur-Mt., en Ur-Mk., en Ur-Lk.). Med andre Ord: man kombinerer Benyttelseshypotesen med Ur-Evangeliumshypotesen. Man er endog gaaet saa vidt, at man har talt om flere Ur-Markus'er osv. (Hoffmann, Wendling). En meget udbredt Anskuelse gaar dog ud paa, at der til Grund for de synopt. Evang.er i det væsentlige ligger kun 2 Kildeskrifter, nemlig Mk. (eller snarere en Ur-Mk.) og en Samling af Herrens Taler, som man kalder »Logia« med Henblik paa en Udtalelse af Papias (2det Aarh.) om, at Matth. nedskrev Herrens »Logia« (jfr. III, 70 f.). For at uddybe og begrunde denne »Tokildehypotese« (H. Holtzmann og Disciple) har man søgt at rekonstruere disse Kilder, ikke blot Ur-Mk., men ganske særlig »Logia«-Kilden. Disse Rekonstruktionsforsøg (de betydeligste og mest typiske skyldes B. Weiss, Harnack, Allen) udviser imidlertid saa store indbyrdes Forskelle, at det er ganske forstaaeligt, naar mange vedblivende betvivler, at et »Logia«-Skrift overhovedet har eksisteret. Denne Tvivl bestyrkes ved følgende Betragtning. Naar det Fællesstof hos Mt. og Lk., som man plejer at henlægge til den formodede »Logia«-Kilde, ofte forekommer i helt forsk.e Sammenhænge, samtidig med at man for nogle Ords Vedkommende har god Grund til at tro, at Ordet netop kun berettes for Sammenhængens Skyld (da det samme Ord af Jesus nemlig ogsaa findes andet Steds i samme Evang.), maa det kaldes ganske usandsynligt, at Mt. og Lk. skulde have øst dette fælles Stof af en og samme større »Logia«-Kilde. Blandt dem, der bestrider Eksistensen af en saadan Kilde, maa især nævnes Th. Zahn, der derimod mener, at et aramaisk Mt. er Beg. til Evangelieliteraturen; dette benyttes af Mk., som atter benyttes af den gr. Oversætter af det aram. Mt.-Evang. — Til Trods for, at det under disse Omstændigheder synes haabløst at forsøge paa at rekonstruere de nu tabte fælles Kilder for vore synopt. Evang.er, kan man alligevel ikke vende tilbage til Tanken om den ligefremme gensidige Benyttelse. Naar Mt. og Lk. begge mangler en Del Træk, som er karakteristiske for Mk.s Fortællemaade, og visse indgribende Ejendommeligheder ved Mk.s Beretning, som f. Eks. 6-Dages-Skemaet i Lidelseshistorien, kan de umulig have haft Mk. i dets nuværende Skikkelse for sig. Paa en eller anden Maade maa man søge Løsningen paa Problemet i Benyttelse af fælles, nu tabte Kilder, selv om det ikke lader sig gøre nærmere at rekonstruere disse. Den Mulighed, at det ikke drejer sig om nogle faa større Kildeskrifter, men om flere mindre, om Fortællingsgrupper og Rækker af Ord, maa ogsaa tages i Betragtning. Luk. erklærer jo udtrykkelig i Fortalen til sit Evang. (Lk. 1, 1.), at han har mange Forgængere. Tillige er man igen ved at faa Øjet op for, at det Forklaringsforsøg, der henviser til fælles mundtlig Overlevering, rummer en betydningsfuld Sandhed. — Under disse Omstændigheder lader det sig ikke gøre at tale om en Udvikling i Synet paa Kristus fra den ene Evangelist til den anden, saaledes som adskillige har forsøgt, idet de har villet finde en mere udpræget Lære om Jesu Guddom hos Mt. og Lk. end hos Mk. Allerede den Omstændighed, at Mk. var Paulus' Discipel, gør det iøvrigt i sig selv usandsynligt, at han skulde have andre Tanker om Jesu Guddom end dem, der er raadende i de paulinske Breve. Den Erkendelse synes da ogsaa efterhaanden at trænge igennem, at alle 3 Evangelister skildrer Jesu Liv udfra væsentlig det samme Grundsyn paa Jesu Person, hvilket stemmer godt med den Antagelse, at deres indbyrdes Forhold naturligst forklares derved, at de alle bygger paa de samme mundtlige og skriftlige Overleveringer. (De mest bekendte »Synopser« siden Griesbachs Tid er: Tischendorf, Synopsis evangelica, 1851, 1898[7]; Anger, Synopsis evangeliorum, 1852; Rushbrooke, Synopticon, 1880; Huck, Synopse der drei ersten Evangelien, 1906[3]. — Et omsigtsfuldt ordnet statistisk Materiale findes i Hawkins, Horae synopticae, 1899. — Af Undersøgelser kan nævnes: Holtzmann, Die synopt. Evang., 1863; Wernle, Die synopt. Frage, 1899; Oxford Studies in the Synoptic Problem, ed. by Sanday, 1911; Burkitt, The Gospel History and its transmission, 1906; Milligan, The New Testament Documents, 1913; B. Weiss, Die Quellen der synopt. Überlieferung, 1908; F. Torm, Det synopt. Problem i Teol. Tidsskr., Ny R., X, 369—398. Desuden Indledningerne til N. T., især Schat Petersens Indledning, S. 156—284). *F. T.*

Synsygos, en Ven af Paulus i Filippi (Fil. 4, 3), maaske øverste Leder af Menigheden der. Han bedes at hjælpe Evodia og Syntyke tilrette. Tillægsordet »ægte« foran S. (som betyder »Medhjælper«) taler for, at det iøvrigt ret enestaaende S. maa være Egennavn. Skulde det tages som Fællesnavn, ligger det nær at tænke paa Lukas under dennes længere Ophold i Filippi. *L. G.*

Syntagma (»det sammenstillede«). Det gr. Ord bruges om Forordninger, Statskonstitutioner; tillige om Skrifter, der dels er af blandet Indhold, dels er behandlede paa en systematiserende Maade. I den gr. K.ret kaldes dels specielle Samlinger af kanoniske Bestemmelser, dels Samlinger, der baade indeholder de kirkl. Kanoner og de statslige Love (altsaa de saak. Nomokanoner jfr. III, 388), for S. Særlig bruges S. som Bogtitel om den gl. gr. Kanon-Samling, der indeholder Kanonerne fra de 10 Synoder (Nikæa, Ankyra, Neokæsarea, Gangra, Antiokia, Laodikea, Constantinopel I, Kalkedon, Sardica og Efesos), om den i 6.—9. Aarh. forøgede Samling, der er optaget i den saak. Fotios' Nomokanon (jfr. Art. Synoder), om selve denne, der er systematisk ordnet i 14 »Titler«, om den 1335 af Matth. Blastares alfabetisk ordnede

Samling, samt om den alt sammenfattende S., der udgaves 1852—59 af Rhallis og Potlis i Athen i 6 Bd. og fik Autorisation baade af Patriarkalsynoden i Constantinopel og af de øverste Styrelser for andre »autokefale« K.r (jfr. Milasch, Kirchenrecht der morgenländischen Kirche, 1905², S. 200). — S. bruges ogsaa som Benævnelse for flere dogmat. Værker. Af særlig Betydning er Niels Hemmingsens S. 1574 (jfr. II, 394), der gav Anl. til Indskriden mod ham. En reel Tilbagekaldelse af dens Indhold blev dog ikke aftvunget ham, og Bogen blev ikke konfiskeret. *J. O. A.*

Syntetisk Prædiken. En Prædiken skal jo udgøre et Hele med logisk Sammenhæng og Fremskridt i Tanken. Derfor maa den ikke blot have et Tema, men der maa disponeres ɔ: Stoffet maa ordnes. Talen kan nu være mere fri eller bunden til Teksten. K.fædrene skelner ml. *λογος (sermo,* den syntetiske el. tematiske Prædiken, jfr. Sermon S. 161) og *ὁμιλία (tractatus,* den analytiske el. textuale Pr.). Den sidste Art følger Teksten Skridt for Skridt, analyserer, anvender, udlægger Enkelthederne Vers for Vers. Der er baade Tema og Disposition, men først mod Slutningen udtales Enheden. Tholuck forsvarer, Cl. Harms angriber denne Form. — I den s. Pr. fremhæver Taleren særlig én Grundtanke, om hvilket Stoffet grupperes uden Hensyn til Versenes Rækkefølge. Dette kan gaa ud over Udlægningen af Teksten. Det belærende Moment kan trænges tilbage, saa der væsentlig kun finder Skriftanvendelse Sted. — Det rette er at forene begge Metoder til en analytisk-syntet. Pr. ɔ: Prædikenen skal være tekstmæssig og dog retorisk i Bygning og Inddeling. *J. P.*

Syntyke. Evodia og S., 2 Kvinder i Menigheden i Filippi (Fil. 4, 3). De har haft en Stilling som Medarbejdersker i Menigheden. Med Visdom formaner Apostlen til at faa jævnet en Strid imellem dem.

Sypho, se Sugerør (S. 393).

Syrakus, den berømte Oldtidsby paa Siciliens Østkyst. Efter Opholdet paa Malta kom Paulus med det alexandr. Kornskib »Dioskurerne« tidlig paa Aaret, vel i Februar—Marts 61 e. Kr., til S. (Ap. G. 28, 12). S., som nu er en øde Flade, var dengang endnu betydelig. Nogen missionerende Virksomhed fra Apostlens Side har der ikke kunnet været Tale om. *L. G.*

Syrien, Europæernes Betegnelse for de Landstrækninger, der ligger umiddelbart Øst for Middelhavet, og som imod Ø. begrænses af de syr.-arab. Ørkener og imod S. ligeledes af Ørkener, imedens Landet mod N. gaar jævnt over til Lilleasiens Højland, uden at der her findes nogen naturlig Grænse. Ordet S. har vel i enkelte Forbindelser været kendt og anvendt af de indfødte; men i Regelen betjener disse sig af andre Navne. I det nuv. Hovedsprog i S., Arabisk, kaldes Landet »es sham«, et Navn, der ogsaa er Benævnelsen paa Hovedstaden i S., som vi betegner med det fra Oldtiden stammende Navn, Damaskos. Ordet S. er af gr. Opr.; det antages i Regelen for en Forkortelse af »Assyria« og vistnok med Rette. Thi dengang Ordet S. først kom i Brug iblandt Grækerne, var Assyrien Hovedlandet i alle disse Egne af Asien, og dette Lands Konger udøvede et Overherredømme over mange Egne af S., ligesom de stadig søgte at underlægge sig det hele. S. betegner derfor opr. ikke blot, hvad vi kalder S., men ogsaa de Ø. derfor liggende Strækninger ved Eufrat og Tigris. Længere hen i Tiden, da Grækerne blev nøjere kendte med de hinsides S. liggende Lande, indskrænkedes Betegn. S. til det Land, vi kalder saaledes. Dog forsvandt den gl. Betegn. ikke helt; Herodot kalder saaledes Indbyggerne i en Del af Lilleasien for »hvide Syrere«. — S. har meget sjældent dannet et polit. Hele. I lange Tider har S været delt imellem flere, endog mange Smaafyrster. Men S. har ogsaa sammen med tilgrænsende Egne stundom dannet et polit. Hele, og det saaledes, at S. var Hovedlandet og Sæde for Kongen (f. E. under Selevkiderne [jfr. S. 139] og af og til i Middelalderen). Men endnu hyppigere har S. været Provins af andre Riger; det har saaledes staaet under Ægypterne, Assyrerne og Babylonierne, Romerne, Araberne og i de sidste Aarh.r under de osmanniske Tyrker. I rent polit. Henseende har S. aldrig spillet nogen særlig fremtrædende Rolle, hvorimod der i aandelig Henseende fra S. er udgaaet en enestaaende Indvirkning paa Menneskehedens Udvikling, fremfor alt paa det rel. Omraade. — Flere Folk i S. kendte i Oldtiden Skrift og forfattede Værker i deres Modersmaal; saaledes Israeliterne eller Hebræerne (jfr. II, 560 og 369) og Fønikerne (II, 150). Af de sidstes Lit. er kun svage Rester, mest gennem Indskrifter, naaede ned til os. Men derimod har vi af de førstes Lit. (jfr. II, 362) en Saml. Skrifter tilbage (G. T.), affattet i Nationalsproget, Hebr., for en mindre Del paa Aramaisk (jfr. I, 130), og disse fører os paa en yderst levende Maade ind i Folkets Oldtids-Liv og -Forhold. De giver os vel ogsaa hist. Oplysninger, men da Bøgerne ikke er forf. i den Hensigt at være blot hist. Skrifter, er der mange egtl. hist. Spørgsmaal, om hvilke de kun meddeler faa Oplysninger. Men heldigvis sætter de i de senere Aar i Ægypten (i Hieroglyfskrift) og i Assyrien og Babylonien (i Kileskrift) af Jordens Skød fremdragne Indskrifter os i Stand til at danne os et vistnok meget ufuldstændigt, men sikkert ikke helt urigtigt Billede af S.s Skæbne, næsten siden Aar 2000 f. Kr. I mange Egne af S. blev allerede i Tiden f. Kr. det gr. Sprog meget fremherskende og anvendtes af de indfødte i Literaturen, saaledes iblandt Israeliterne eller Jøderne (som de kaldes i denne senere Tid), i hvis aandelige Liv det paa Gr. skrevne N. T. paa en yderst levende Maade fører os ind. Forøvrigt vedblev Jøderne i S., som ogsaa i Babylonien, endnu længe at benytte sig af det nationale Tale- og Omgangssprog, Aramaisk, til lit. Skrifter. — Hvad forøvrigt Landets Historie angaar, er det klart, at Befolkningen i S. tidlig kom i Berøring med den fra Babylonien udgaaende ældgamle Kultur, ligesom det heller ikke kan betvivles, at mægtige Fyrster i Babylonien tidlig søgte at gøre sig til Herrer over S. eller Dele deraf for kortere eller længere Tid. Herskere i Lilleasien (Khetiterne eller Hettiterne [jfr. II, 421] fra Egnene Øst for Halys) foretog ogsaa i tidlig Tid Indfald i S., hvoraf de synes at have

taget adskillige Strækninger i Besiddelse. — Fra det gl. Kulturland imod S., Ægypten, synes S. opr. at være bleven mindre paavirket, om der end tidlig var en Del Forbindelse, saavel fredelig som fjendtlig, imellem Landene. Men fra omtr. 1500 søgte Ægyptens Farao'er at gøre sig til Herrer over S. Landet var dengang delt imellem mange Smaakonger. De sluttede sig sammen for at drive Ægypterne tilbage. Men det lykkedes dem ikke. Thotmes III sejrede ved Megiddo (III, 209), og det meste af S. blev skatskyldigt til Ægypterne, men disse lod iøvrigt de indfødte Smaastater bestaa som Vasalriger. Det ægypt. Herredømme varede maaske et Par Aarh.r. I Nordsyrien kæmpede Ægypterne med Khetiterne fra Lilleasien, der ogsaa vilde underlægge sig S. I de flg. Aarh.r bestod S. igen af Smaastater, der ofte fejdede paa hinanden. Ved denne Tid kom Israel fra Ægypten og gjorde sig til Herre over en Del af det indre af det sydlige S. Kysten toges i Besiddelse af Filisterne, der kom fra Øerne i Middelhavet. Af Smaarigerne hævede Israel sig under David til en ret mægtig Magt, men Riget forfaldt allerede under hans Søn Salomo. Senere var Damaskos (I, 590) og Hamat (II, 338) de mægtigste Riger i S. I Kystlandet vandt Fønikernes Stæder, Tyros og Sidon, stor Rigdom ved deres Handel og Skibsfart. Men nu blev mægtige Nabofolk Herrer over S.; først Assyrerne, der stadig underlagde sig mere og mere af S. Nogle Smaariger nøjes de med at gøre til Vasalstater, saaledes Juda; men andre omdannes til assyriske Provinser, saaledes Samaria (S. 34). Da Assyrien blev svagt, faldt Ægypterne under Neko ind i S.; men deres Herredømme varede kun 4 Aar (610—606). Nu blev Babylonierne Herrer over S., og de Smaariger, der prøvede paa at afkaste Aaget, gaar til Grunde, saaledes Juda (587). Da Babylon faldt (538), kom S. under Perserne, indtil Alexander den Store 332 fratog den sidste Darcios S. Efter Alexanders Død blev Selevkos Herre over Babylonien, Lilleasien og S., hvilket sidste Land han kaarede til sit Hovedland, idet han tog Sæde i det ny byggede Antiokia (I, 105) ved Orontes. Det sydligste S., Palæstina (III, 474), hørte i Regelen ikke til Selevkidernes Rige, men til Ægypten, og da det kom under Syrien igen, rejste Jøderne sig imod Antiokos IV Epifanes og gjorde sig fri. Selevkidernes Rige gik stadig tilbage, rystet af Oprør og Borgerkrige. Tilsidst indkaldtes Tigranes, Armeniens Konge, der blev overvunden af Pompeius. S. kom nu under Rom, der lod Vasalkonger beholde enkelte Dele af Landet. Saaledes var Herodes den Store (II, 411) Konge over Jødeland, men siden kom dette Land til at staa umiddelbart under Rom, hvad der havde det voldsomme Oprør til Følge, der endtes med Jerusalems Ødelæggelse og det jødiske Folks Udslettelse af Staternes Række. Men netop i den samme Tidsalder udbredte den fra Jødeland udgaaende kr. Rel. sig over S. og videre til Lilleasien og Europa. Dens Fremgang var saa stor, at den under Konstantin blev den af Statsmagten begunstigede Rel. og fra Theodosios's Dage Statsrel. i Romerriget. S. var nu et kr. Land under de rom. Kejseres Herredømme, indtil Muhammedanerne fra Arabien (634) brød ind og besatte S., der blev Kalifernes Hovedland, indtil de 755 flyttede til Bagdad. Grækernes Forsøg paa at vinde S. tilbage førte ikke til noget Resultat, hvorimod de vesterlandske Kr. ved det første Korstog (II, 846) gjorde sig til Herrer over S. og her stiftede Kongeriget Jerusalem. Men Riget var svagt og opretholdtes kun ved Understøttelse fra Vesten. 1187 tabtes Jerusalem, og de flg. Korstog bragte ikke meget Udbytte. Kun Kejser Frederik II af Tyskland og Napoli havde virkelig Fremgang, men Frugterne blev ikke varige. 1291 tabtes den sidste By, St. Jean d'Acre, og siden har Muhammedanere, Arabere og Tyrkere, været Herrer over S. 1860 anrettede Druserne i Libanon et stort Blodbad paa de Kr. i Damaskos og i Libanon. Dette havde en fransk Ekspedition til Følge, og siden den Tid har, takket være de europæiske Magters Værn, de Kr.s Tilstand i S. været ret taalelig (jfr. Art. Syrisk Kirke og Syr. Literatur). *V. S.*

Mission i Syrien. Den nuv. tyrkiske Provins S. har o. 2½ Mill. Indb., deraf o. 1½ Mill. Muhammedanere, o. 700,000 kr. af forsk. Bekendelse (gr.-kat., Maroniter — siden 1182 unerede med Rom — monofysitiske Jakobiter, Protestanter og rom. Katoliker) samt Jøder. — S. deles i flg. Dele: Vilajetet Haleb mod Nord, Beirut, Mutessariflik'et Libanon, Vilajetet Syrien og Mutessariflik'et Jerusalem. — Evang. Miss. begyndtes ved »American Board« 1823 i Beirut, hovedsagelig som Skolearbejde, og 1834 med Oprettelse af et Trykkeri. Biblen oversattes ved Eli Smith og v. Dyck paa arab. (fuldendt 1865). Siden 1870 er denne Miss., hvis berømteste Institution er »Syrian Protestant College«, gaaet over til amerik. Presbyterianere, som nu har Hovedarbejdet i det egentlige S., hvor dog ogsaa Kvækere, Kaiserswerther Diakonisser, irske og skotske Presbyterianere og den dske Østerlandsmission arbejder. De vigtigste Centrer er Beirut og Damaskos. — Fast Gang i Arbejdet i Palæstina kom der i 1841, da Friedrich Wilhelm IV i Forening med den engelske Krone stiftede et evang. Bispedømme i Jerusalem, hvis mest bekendte Indehaver var Samuel Gobat (1846—79, jfr. II, 232). 1847 oprettede Rom et Patriarkat Jerusalem som Konkurrent til det evang. Bispedømme. Det evang. Hovedarbejde har det engelske Kirkemissionsselskab (siden 1851). Af andre bekendte Arbejder bør nævnes Fader Schnellers »Syrisches Waisenhaus« (opr. 1861). Om Palæstina gælder det, at Arbejdets Kraft staar i omvendt Forhold til de arbejdende Selskabers Antal. Det evang. Bispedømme ophævedes 1886. Bortset fra Jødemiss.en maa det siges om al Miss. i S., at den er blevet til noget andet, end den var begyndt som: man sigtede paa Muhammedanermissionen; men man indhøstede i de protest. Menigheder næsten udelukkende Kr. af syr., armenisk eller gr. Bekendelse. Den tyrkiske Revolution af 1908 lettede indtil Verdenskrigen Kaarene for Miss. noget. (Foruden de paagældende Selskabers Historie, jfr. Islam and Missions, S. 43 f.; 100 f.; 159 f.; 288 f.). *Fr. Sch.*

Syrisk Kirke kalder vi det østerlandske, opr. syrisk talende kr. Trossamfund, som er blevet

staaende ved den Udvikling, som Krdmmen havde faaet paa Synoden i Efesos 431, og som ikke anerkender Synoden i Kalkedon (451), saaledes at den staar paa det monofysitiske (III, 278) Standpunkt. K.sproget, Liturgi o. lign., er Oldsyrisk, det alm. Talesprog i Befolkningen er efterhaanden bleven Arabisk, hvilket Sprog disse Kr. ogsaa benytter sig af i deres skriftlige Optegnelser, saavel i det daglige Liv som til lit. Udarbejdelser. Kun forholdsvis faa Medl.er af den s. K. taler ny-syriske Mundarter, og endnu færre benytter sig deraf til lit. Brug; men der gives dog i vore Dage saavel i Syrien som i Mesopotamien, i Egnene ved Tigris, flere kr. Menigheder med ny-syrisk Talesprog. Disse Menigheders Sprog og aandelige Forhold er i vore Dage blevet undersøgte grundig af europæiske Videnskabsmænd (Socin, Th. Nöldeke o. fl.). En Del Medl.er af den s. K. er unerede med Rom; enkelte andre er i den senere Tid, takket være Missionærernes Arbejde, vundne for Protestantismen. Nogle kr. Syrere har fulgt den ortodokse græske K. og anerkendt Synoden i Kalkedon. Til den s. K. henregner vi derimod ikke det Samfund af Kr., som vel har oldsyrisk K.sprog og taler syr. Mundarter, men som sluttede sig til Nestorios (III, 361) og derfor ikke anerkender Synoden i Efesos 431. De kaldes Nestorianere og, naar de ere unerede med Rom, kaldæiske Kr. (II, 713). — Som et Midtpunkt og tidligt Hjemsted for den s. K. maa vi nævne Edessa; om Kongens Overgang til Krdm og den kr. Skole her, se I, 714. Ved Siden af Edessa maa nævnes Nisibis, som blev Sæde for en Skole, som spillede en stor Rolle, særlig for de Kr. i Persien, da Byen 363 af Jovian var bleven afstaaet til Persien. Af ældre kr. Forf.e i den s. K. maa vi særlig nævne Tatian, Afrahat (I, 33) og Afrem (Efraim) Syrer (I, 33). — Krdmmen har aabenbart gjort store Fremskridt i Mesopotamien i 3. og endnu mere i 4. Aarh., ikke blot i de til Romerriget hørende Lande, men ogsaa i Babylonien og i de til Persien hørende Egne, som dengang beherskedes af Ny-Perserne. Men da Roms Kejsere blev kr., fik Krdmmen mindre gode Kaar under Ny-Persernes Herredømme, da man antog, at de Kr. vare hemmelige Forbundsfæller af de Kr. i Romerriget. Alligevel vedblev den s. K. at udvide sig imod Øst, og den vandt ikke faa Tilhængere i forsk. asiatiske Lande, saaledes i Mellemasien og Indien, som det fremgaar af de Indskrifter, der er opdagede paa flere Steder og vidner om, at der i tidlig Tid her fandtes kr. Menigheder. — Den s. K. begyndte tidlig at frembringe Ps.r og aandelige Sange i Modersmaalet, og ikke faa af Datidens syr. Forf.e var Digtere. M. H. t. den rel. Lære vilde den s. K. ikke anerkende Synoden i Kalkedon (451) og skilte sig derved fra den ortodokse K. Der kom herved nogen Usikkerhed ind i Læren, men man kom ud over disse Vanskeligheder ved Jakob Burdeaja, som organiserede den s. K. i 5. Aarh. (se Jakobiter II, 589). Da Araberne efter Muhammeds Død gjorde sig til Herrer over Mesopotamien og Syrien, fik de Kr. ofte vanskelige Tider og var Genstand for Forfølgelser, der havde til Følge, at mange gik over til Muhammedanismen. Men Araberne var dog ikke helt misfornøjede med de kr. Lærdes lit. Sysler. Disse oversatte nemlig mange gl. gr. Skrifter, som Araberne ønskede at gøre sig bekendt med, paa Syrisk, hvorved de blev lettere tilgængelige for Araberne, ja syriske Lærde oversatte endog gr. Skrifter paa Arabisk. Forøvrigt vedblev de Kr.s Stilling at være meget trykket, særligt under Tyrkernes Herredømme, og ofte har de Kr.s Naboer, ikke mindst Kurderne, anrettet Blodbad paa dem, hvorved deres Antal stadig er taget af. — Da den s. K. baade stedligt og sprogligt staar den ældste kr. K. nær, har det ikke liden Interesse for os at lære at kende dens Liturgi og i det hele dens Gudstjeneste og kirkl. Forfatning. Dertil haves en Del Kilder, hvoraf adskillige efterhaanden er bleven tilgængelige for Studium. Det syr. Skrift »Didaskalia« (I, 636), som er meget gl., er oversat og forklaret af Achelis og Flemming 1904; vigtig er ogsaa I. Cooper og Maclean, »The Testament of our Lord« (Edinburgh, 1902); F. E. Brightman, »Eastern Liturgies« (Oxf. 1896) osv. Af de med Rom unerede Samfund haves bl. a. »Breviarium chaldaicum« af Bedjan (Paris 1886—87); »Breviarium juxta ritum ecclesiae Antiochiae Syrorum« af David I—VII (Mansilu, 1886—96) osv. *V. S.*

Syrisk Literatur. Medens Behandlingen af den »Syriske Kirke« (se d.) kun tager Hensyn til ét af de østerlandske K.samfund, der benytter sig af eller har benyttet sig af det Sprog, som vi kalde Syrisk eller (for at skille det fra de i visse Egne af det gl. syriske Sprogområde endnu som Folkesprog levende, fra det gamle Sprog stammende Mundarter, som vi kalder »Ny-Syrisk«) Oldsyrisk, maa Undersøgelsen af s. L. tage Hensyn til alle de K.samfund, der har benyttet sig af det oldsyr. Sprog til lit. Brug og endnu anvender det ved Gudstjenesten, altsaa foruden den »syriske K.« (saavel den helt selvstændige som den med Rom unerede), desuden Nestorianerne (I, 361) og de »kaldæiske Kr.« (II, 713), fremdeles de ikke videre talrige ortodokse Syrere eller Melkiterne, som anerkender Synoden i Kalkedon. Fra alle disse Samfund har man rimeligvis lit. Stykker, men langtfra alle er udgivne. Hvad der er levnet af den s. L. danner en ikke ringe Masse, saavel poetiske som prosaiske Skrifter, men det er meget langtfra, at alle Grene af Literaturen er repræsenterede, i hvad vi har tilbage af s. L. Alt, hvad vi kender, staar paa en eller anden Maade i Forbindelse med Religionen. Det er som oftest ikke let at afgøre, fra hvilket af de omtalte K.samfund et Stykke stammer. Hvad angaar Sproget, hører »Syrisk« til den aramaiske Gren (jfr. I, 131) af den semitiske Sprogæt, som maaske allerede snart efter 1000 f. Kr. begyndte at brede sig over Forasien, hvor det efterhaanden fortrængte adskillige Tungemaal, der tilhørte andre Grene af den semitisk Sprogæt (jfr. IV, 151). Paa lignende Vis har de aramaiske Sprog efter Muhammeds Dage stadig maattet vige for Arabisk, der tilligemed Tyrkisk (længere Nord paa) nu er de mest udbredte Folkesprog i disse Egne af Asien. — Ved s. L. tænker man i Reglen paa Skrifter af kr. Opr., ved »aramaisk« paa Skrifter af jødisk eller hedensk Opr. Da aramaiske Sprog var ud-

bredte over et saa stort Omraade, var der naturligvis en Del Forskellighed imellem Mundarterne i de enkelte Egne. Den Mundart, som de kr. Syrere hævede til Skriftsprog, hørte vistnok hjemme i Edessa. Det er ikke urimeligt, at Jøderne, der synes at have været ret talrige dér, har overs. i alt Fald enkelte Bøger af G. T. paa Syr., og at Kr. har optaget disse Overs.r i deres Bibelovers. Den bekendteste Overs. af Biblen paa Syr., Peshita (III, 524), antoges længe for særdeles gl., men dette omtvivles nu stærkt, og det er ikke umuligt, at forsk. andre syr. Overs.r af bibelske Bøger, som efterhaanden er fremdraget, er ældre; andre Overs.r er senere. Det maa bemærkes, at Apokryferne synes at have været meget udbredt, og vi har endnu ikke faa Overs.r paa Syr. af forsk. Apokryfer. Forresten synes det, som om de syr. Kr. i ældre Tider har foretrukken Evangelieharmonier (som Tatians) for Overs. af Teksten i N. T. Paa den anden Side maa det ikke lades uomtalt, at Syrerne oftere illustrerede netop Haandskrifter af Evangelierne og andre bibelske Bøger med Miniaturer. — De egtl. Kr. var dog ikke de eneste, der tidlig indførte Syr. i Literaturen; ogsaa Gnostikerne anvendte Sproget baade i Poesi og i Prosa, saaledes Bar-Daisân (I, 216) el. Bardesanes og hans Søn Harmodios. En fremtrædende Rolle i s. L. spiller i ældre Tider Afraates (I, 33) og Afrem (el. Efraim Syrus I, 33). Længere hen i Tiden gav man sig meget af med at overs. gr. Forf.e paa Syr., i Særdeleshed de ældre store K.læreres forsk. Skrifter; men ogsaa gr. Profanforf.e, bl. a. Filosofers Skrifter, oversattes paa Syr.; gennem disse lærte Araberne siden den gr. Lit. at kende. Men Syrerne indskrænkede sig ikke til Overs., de forfattede ogsaa hist. (jfr. Edessa I, 715) Skrifter. Med Forkærlighed behandlede man Munke- og Martyrhistorier. Der haves saaledes mange Fortællinger om Martyrer, hvoraf en Del udg. af Bedjan, »Acta Martyrum et Sanctorum«, Paris 1890—96, i 6 Bd.; mange Fortællinger om Martyrer i Persien; disse var vist alle Nestorianere. Akterne er udg. af Hofmann 1880. Af hist. Forf.e maa nævnes Mikael med Tilnavnet Syrus, Johannes fra Efesos, Ibas, Isak den store fra Antiokia, Narsai (Narses), der behandlede Opr.n til Skolen i Nisibis (udg. af J. B. Chabot i Paris). Mange syr. Gejstlige har efterladt sig Homilier. Blandt de Fag, der dyrkedes, var K.retten. Allerede 1856 udgav Poul de Lagarde »Reliquiae juris eccl. antiquissimae«. Siden er der udg. en syr.-rom. Retsbog (af Bruns og Sachau). Andre fortjente syr. Forf.e er Balai, Rabbula, Jakob af Serug, Jakob af Edessa (d. 708), Thomas af Marga (840) foruden mange andre. De sidste syr. Forf.e er Monofysiten Bar-Hebræus (jfr. Abulfaradsch I, 19), vel sin Tids lærdeste Mand, og Nestorianeren Ebed-Jesu (I, 704), Metropolit i Armenien 1291—1314. Snart efter ophørte Syrernes lit. Virksomhed. — Opr. var s. L. kun til som Haandskrifter i Klostre og ved Bispesæder i Østen. Da man i Europa fik Øjet op for disse Skrifters mangesidige Betydning for Videnskaben, søgte man at komme i Besiddelse af syr. Haandskrifter til Biblioteker og Samlinger. Paverne gik her i Spidsen og erhvervede fortrinlige Haandskrifter for de vatikanske Samlinger. Biblioteker i Europas Hovedstæder og andre Sæder for Lærdom og Studier fulgte snart efter, saaledes Paris. London, Oxford, Cambridge, Leiden, Berlin, Wien o. a. De første Udg.r af s. L. bestod af Bibelovers.r (i Polyglotterne). Derefter blev forsk. vigtige Haandskrifter udg. i Italien, takket være Paverne. Store Fortjenester har i Italien fl. Medlemmer af den syr. Slægt Assemani (I, 159) indlagt sig. I de senere Aar er mange syr. Skrifter udg. i Grundtekst og med Overs. omtr. i alle de Stæder, hvor der findes større Samlinger af syr. Haandskrifter (i England af Cureton, i Paris af Martin, Bedjan o. a.). Stor Virksomhed udfolder Udgiverne af det for nogle Aar siden i Paris grundede »Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium« (udg. af Chabot, Guidi, Hyvernat og Carre de Vaux). Selve Østerlandene staar ikke tilbage. Syr. Skrifter udgives i Beyrut af den der virkende St. Josefs Skole, som Pave Leo XIII 1881 gav Titel af Universitet, og som ejer et stort Trykkeri. Over de europæiske Bibliotekers Samlinger af syr. Haandskrifter er der forfattet oplysende Kataloger (i Lighed med hvad Assemani havde foretaget i Rom); saaledes i Paris af H. Zotemberg (1874), i London 1839 af Rosen og Forshall, med Tillæg af Wright (1870—72), i Oxford af Payne Smith osv. Af de nederlandske Samlinger har Land store Fortjenester, af de tyske Samlinger Sachau, Nöldeke, Brockelmann og mange andre. En Oversigt over s. L. gav G. Bickel 1871; W. Wright (»Syriac Literature«, 1887, i »Encyclopædia Britannica«; »A short History of Syriac Literature«, 1894); Nestle (»Litt. Syriaca«) 1888; R. Duval (»Litterature du Syriac«, Paris 1899—1901). *V. S.*

Syropulos, Sylvester, Prælat (Stor-Ekklesiark) hos Patriarken af Constantinopel i 15. Aarh.s 1. Halvdel. Mod sin Vilje deltog han i Unionskonciliet i Ferrara-Firenze 1438—39 (II, 38) i Patriarkens Følge, men stod sammen med den unionsfjendtlige Markos Eugenikos (III, 180). Kun direkte truet af Kejseren underskrev han Forliget, men angrede det straks. Efter Konciliet nedskrev han i et stort Værk sine Erindringer om det, meget bitre mod Latinerne, men af stor Værdi, fordi de fører os ind i en Mængde Underhaandsforhandlinger, der ellers vilde være os ukendte. S. var fra først af klar over, at virkelig Enighed var uopnaaaelig. Værket er udg. 1660 (ufuldstændigt) af den engelske Hofkap. Rob. Creyghton, med lat. Overs., uder Titlen: *Vera historia unionis non verae inter Graecos et Latinos.* (Frommann, Kritische Beiträge zur Gesch. der Florentiner Kircheneinigung, 1872). *H. J. H.*

Systematisk Teologi, se Teologi.

Syv, helligt Tal, se Talsymbolik; jfr. ogsaa Maria (III, 173) og Smertemoder (IV, 263).

Syvende Dags Baptister og Adventister, se I, 29.

Syvmænd, de 7 Mænd, som Menigheden i Jerusalem valgte til »at tjene ved Bordene« for at befri Apostlene for en Del af deres Arbejde (Ap. G. 6, 1 ff.). De kaldes ikke i N. T. Diakoner, om end det tilsvarende Verbum bruges om deres Gærning i Ap. G. 6, 2. En af de valgte Mænd kaldes længere fremme i Ap. G. for Evangelist, ikke Diakon. Desuagtet kom de

7 Mænd til at staa for senere Tiders Bevidsthed som de første Diakoner, hvorfor man endog i Vesten længe fastholdt, at Syvtallet ikke maatte overskrides ved Valget af Diakoner (I, 630). Den mest bekendte bl. S.ene var Stefanos (S. 342). *F. T.*

Syvsletsprædiken kaldes i K.-Ritualet Morgengudstjenesten paa Søgnedage i Kbhvn, idet det hedder, at der efter Prædiken synges en Morgenpsalme (altsaa en Slags Søgnedagsprædiken). Efter ved Reskr. 14. Marts 1806 at være bleven afløst af en ugentlig Katekisation er den siden ophørt. I nyere Tid er der indført Morgenandagter i enkelte Kirker, men ganske vist til noget senere Klokkeslet. Ugedagsgudstjenester har iøvrigt været holdte baade i Kbhvn og mange Provinsbyer; i nyere Tid er det dog mere og mere blevet saaledes, at man om Søgnedagene kun holder egentlige Gudstjenester ved særlige Lejligheder og da oftest om Aftenen. (Matzen og Timm, Den dske Kirkeret, 1891, S. 398 f.). *Th. L. Th.*

Syvsovere, Betegn. for 7 kr. Ynglinge, der efter Legenden under den deciske Forfølgelse flygtede til Efesos og her skjulte sig i en Hule, som Forfølgerne tilmurede. Her slumrede de ind og vaagnede først o. 200 Aar senere under Kejser Theodosios II og bekendte overfor ham og Biskoppen af Efesos deres Tro, hvorpaa de atter lagde sig til Hvile og sov ind i Døden, medens Menigheden lovpriste det skete Under. I sin mest kendte Form er Legenden fortalt af Gregor af Tours, men de forsk. vesterlandske, gr., syr., og muhammedanske Beretninger er iøvrigt uoverensstemmende i talrige Enkeltheder: Varigheden af deres Søvn (fra 175 til 197 Aar), deres kirkl. Festdag (hos Grækerne 4. Aug. eller 22. Okt., hos Latinerne 27. Juli eller Juni), Tallet paa Soverne (7 el. 8), deres Navne osv. Forsøgene paa at naa ind til Legendens Kærne og Betydn. har ikke givet noget Resultat; man ved end ikke, om dens Opr. er at søge paa kr. Grund eller maaske i Hedenskabet (forasiatisk Kabirkultus eller den gr. Endymionmyte) eller endelig i Sen-Jødedommen (Fortællingen i Assumpt. Mosis IX om Leviten Taxos og hans 7 Sønners Flugt [jfr. 8 Sovere for 7 i enkelte Kilder]). *H. J. H.*

Syvstjernen. 1) **S.**, en Forening af 7 Præster i Romsdalen i Norge, der vilde arbejde paa egen Opbyggelse og Forbedring i de kirkl. Forhold. Stifteren og Sjælen i det hele Foretagende var Thomas v. Westen (s. d.), der i Jan. 1711 blev Spr. til Veø og fandt sin Menighed dybt sunken i Uvidenhed, Raahed og Laster. Han sluttede sig da sammen med Spr.erne Jens Juel (Tingvold), Amund Barhow (Kvernes) og Kap.erne Nicolai Engelhardt (Nesset), Peder Strøm (Bud), Mentz Ascanius (Aure), Eiler Hagerup (Kvernes). Samtlige var mer eller mindre berørte af Pietismen og har vel nærmest tænkt paa et »collegium pietatis«. Naar dette kom istand, kan ikke med Bestemthed siges. Den første Livsytring finder vi i Maj 1713. De begyndte med indbyrdes Opbyggelse og Paamindelser, ogsaa til Embedsbrødre udenfor Kredsen, men gik snart videre med Planer til Forbedring i de kirkl. Forhold. Som gode K.ns Mænd gik de først med deres Forestillinger til deres Biskop Dr. P. Krog, der var imødekommende, men raadede til Forsigtighed. I dette Stykke var der heller ikke noget at sige paa de »Bønskrifter«, som T. v. Westen affattede og i 1714 i de 7 Brødres Navn sendte til Kongen ved Eiler Hagerup. I Bønskrifterne vil man finde, hvad der forekom i alle lignende Skrifter af pietistisk Karakter: Menighedens Laster og Sløvhed, Ønsker om Konfirmation, Menighedsraad, Skærpelse af Bekendelsesbudet ved Skriftemaal, K.tugt, stræng »Sabbats«-Hvile, Katekisation. Endelig er der et Kapitel om en »K.-Ret«, der vistnok for T. v. Westen har staaet som et Hovedpunkt. Den skulde bestaa af Præsten med nogle af ham valgte Medhjælpere, der skulde holde Ret over de Synder, »som ved anden verdslig Ret ej kan afskaffes«. Appel til Provsteretten. En Kommission, der var nedsat til Sagens Behandling, fandt Forslaget meget rimeligt, men overlod til »S.« at indgive Forslag om K.-Rettens Iværksættelse osv. Imidlertid var Miss.-Kollegiet oprettet 10. Dec. 1714. En Maaned efter udsendte det Opfordring til at fremsætte Forslag til, hvad der kunde gøres for at fremme Finnernes kr. Oplysning. Her maatte S. være med, og de 2 Breve, der i Maj 1715 afsendtes, bar Præg af en Sagkyndighed, der maatte vække Opmærksomhed og havde sin Grund i, at v. Westen havde opholdt sig flere Aar i Nordland og kunde give Oplysninger om Finnerne. Resultatet blev, at v. Westen som Lector blev »Finnernes Apostel«. Hermed var S., der ogsaa berøvedes E. Hagerup, som blev Spr. i Kallundborg, at betragte som opløst. K.-Retsforslaget kunde v. Westen ikke slippe og tog fat paa det, da han vendte hjem fra sin første Rejse 1716. Han slap aldrig Tanken, og den tog stundom Tid og Interesse bort fra Sager af større Betydning. I Finnemissionen har S. sat sig det skønneste Minde, og derhos maa nævnes, at Tanken om Konfirmationen maaske for første Gang i Norge er fremført i Bønskrifterne (P. Coucheron i Theol. Tidsskr. f. d. evang.-luth. K. i Norge III, 1860, S. 385 ff.). — 2) **S.** kaldes den Kreds af 7 Studenter, der efter Moody's Møder 1883 i Cambridge drog som Missionærer til Kina. Se Moody III, 284. *D. T.*

Syzygier (af et gr. Ord, der bl. a. betyder Par) er hos gnostiske Lærere Betegn. for de Æonpar, som de tænkte sig udstrømmende fra Guddommen (II, 230). *F. T.*

Szereszewski (Schereschewsky), **Samuel Isaak Joseph**, Missionsbiskop, f. 6. Maj 1831 i Tauroggen i Rusland nær den preussiske Grænse i et ortodokst jødisk Hjem, fik i sine Studenteraar i Breslau et hebr. N. T. i Hænde og blev under Læsningen grebet af Krdmmen. Han udvandrede til Amerika, hvor han døbtes 1855. Kort efter tog han fat paa det teol. Studium og gik efter Tilendebringelsen af dette ud som Missionær til Kina 1859. Først virkede han i Peking, men 1877 blev han udnævnt til Missionsbiskop i Shanghai. Han har især vundet sig et Navn ved sine fortrinlige Overs.r af Biblen paa Mandarinsproget og paa Wenlisproget. Den sidste Snes Aar af sit Liv var han næsten helt lam; han nedlagde derfor sit Bispeembede, men arbejdede til det sidste med en forbavsende Aandskraft paa sin Bibelovers.

Han drev ogsaa indgaaende mongolske Sprogstudier. Hædret og anset saavel paa Grund af sin Lærdom som paa Grund af sin ydmyge og rene Karakter døde han 15. Okt. 1906. (Biografi af de le Roi i »Nathanael«, 1907, S. 75—83). *F. T.*

Sæby, jysk Købstad i Vendsyssel ved Kattegat (Hjørring Amt) med 2136 Indb. (1916), tidligere Landsby og Fiskerby, der i 15. Aarh. blomstrede op og blev Købstad. 1465 havde S. egen Borgmester, og kort efter fik Byen det Vor Frue-Kloster af Karmeliterordenen, der ogsaa kaldes Maristed Kloster (S. kaldes derefter ogsaa Maristed). Efter Oplysninger fra de dske Karmelitere (jfr. Chr. Pedersen, Dske Skrifter V, 508) stiftedes Klostret 1469, da Børglum Biskop, Jep Friis, gav det Grund (Bispestolen ejede S.); Christiern I, der ogsaa nævnes som Stifter, maa have betænkt det med Gaver. Rimeligvis ligger Klostrets Stiftelse endda noget længere tilbage. Der kendes kun lidt til dets Hist.; 1536 overlod Prioren Bygningerne til S.-By, da Munkene intet havde at leve af. Bygningskomplekset skal have været 4fløjet; kun den enskibede Kirke, der udgjorde den sydl. Fløj, er tilbage; den er nu Sognekirke. Den har en pragtfuld 3fløjet Altertavle af nederlandsk Arbejde (fra Beg. af 16. Aarh.). Fra o. 1550 til 1739 havde Byen en lille Latinskole. (C. Neergaard i Kh. Sml. 4. R. I, 741 f.). *J. O. A.*

Säbykloster (Saba) i Södermanland (Sverige), se Juleta (II, 698).

Sæculum obscurum, se Seculum obscurum (IV, 130).

Sædbaptister, se Seed-Baptists (IV, 133).

Sædelighed og Sædelære, se Etik (I, 811) og Moralstatistik (III, 285); jfr. Loven (III, 81), Helliggørelse (II, 383), etisk Bevægelse (I, 814), Secularists (IV, 129).

Sæk og Aske, Betegn. for Bodfærdighed, se Bod (I, 344 b); Aske og Askeonsdag (I, 156). Bodsdragten kaldes allerede i G. T. for Sæk, ɔ: en ærmeløs Overklædning af mørkt og grovt Tøj.

Sækkebrødre *(fratres saccati, saccophori, sachetti)*, Navn paa et af de mangfoldige Bodsbrødresamlag, der dannedes ved Beg. af 13. Aarh. S.ne synes næppe at have nogen enkelt bestemt Stifter, og deres Opr. er i det hele dunkel. Allerede under Innocents III høres om et Kloster af S. i Saragossa i Spanien. Ludvig IX indkaldte S. fra Italien til Frankrig; i England fik de Indpas under Henrik III. Ogsaa i Tyskland og Flandern havde de Huse. Konciliet i Lyon 1274 har rimeligvis indbefattet S. i sine Bestemmelser om Munkeordnernes Begrænsning; henimod Slutn. af 14. Aarh. forsvinder deres Navn af Historien. De kaldte sig ogsaa *boni homines* og synes under denne Betegnelse at have eksisteret i England til Henry VIII's Tid. — S.ne levede yderst afholdende, drak kun Vand og forkastede Ejendomsbesiddelse; Navnet skyldes naturligvis deres tarvelige Kutte. I Frankrig fandtes under Ludvig IX ogsaa sækbærende Nonner; deres Organisation var stiftet af Kongen selv 1261, men overlevede ham næppe; allerede inden 13. Aarh.s Udgang var de forsvundne igen. *P. H.*

Sækular-Gejstlige *(clerici sæculares,* »Verdens-Gejstlige«) kalder Romerk.n de Klerikere, der ikke tilhører nogen gejstlig Orden (saadanne kaldes derimod *clerici regulares*). — Sækular-Kanniker (*canonici sæculares*) kaldes siden Højmiddelalderen de Kanniker, hvis Kapitler ikke antog de strængere klosterlige Regler, som i Slutn. af 11. og i 12. Aarh. vandt saa stærk Indgang baade i Dom- og Kollegiatkapitler (*canonici sæculares* modsattes derfor *c. regulares*, regulære Korherrer, Augustinerkanniker, jfr. ogsaa Præmonstratensere). I ældre Tid havde vel f. E. Chrodegangs (I, 507) Regel og særlig Aachener-Regelen fra 816 (*institutio canonicorum*) søgt at paalægge Kapitelsmedlemmer en vis klosterlig Tugt, men Indehavelsen af egne Præbender, Særeje, ja endog Tilsidesættelse af Cølibatskravene blev allerede siden 9. Aarh. stadig almindeligere. Reformerne i 11.—12. Aarh. havde heller ikke varige Følger. De allerfleste Kapitler blev, ogsaa af praktiske, kirkelige Grunde, i Løbet af Senmiddelalderen atter »verdslige«, og kun nogle Fællesmaaltider, naar Kannikerne »residerede«, mindede om det gl. *vita canonica*; selvfølgelig gjaldt dog ogsaa for disse Verdenskanniker Cølibatsforpligtelsen. *J. O. A.*

Sækularisation eller Sækularisering, Verdsliggørelse af det, der er givet til eller er Udtryk for relig. Formaal; mest taler man om S. af ydre Genstande eller Gods, der vär henlagt til K.ns Støtte, men ogsaa om S. af Personer. Romerk.n taler saaledes om S. af Ordensgejstlige og forstaar derved, at Paven fritager mandlige eller kvindel. Ordens-Medlemmer (der allerede har aflagt Professløfte) fra deres Løfte om Fattigdom og Lydighed mod deres Ordensledere (vedk. kan saa udtræde af Klostret og aflægge Ordensdragten, men er stadig forpligtet til at føre et »aandeligt« Liv); navnlig berøres Kyskhedsløftet ikke af S.n. — Ogsaa overført tales om S. af rel. Ideer eller aandeligt Liv (om de engelske Monister, der vil sækularisere Rel.en jfr. Secularists IV, 129). En vigtig Side af den moderne Radikalisering af Aandslivet er Bestræbelserne for at sækularisere Skolen ɔ: ophæve Religionsundervisning dér og fjærne de Rester af kr. Opfattelse, der endnu præger dens Undervisning og Opdragelsesmaal (jfr. Skole og K. IV, 224 f.). — Navnlig bruges Udtrykket dog om Statens tvungne Ophævelse af kirkelige Institutioner og Inddragelse af deres Formue (S. af K.gods). Siden Forhandlingerne ved den westfalske Fred bruges Ordet ogsaa om Omformningen af gejstlige Statsterritorier til verdslige. Som Regel forsvarer man S.en med Henvisning til højere Statshensyn (særlig som Nødhjælp) og begrunder den paa Statens Højhedsret og Magtfuldkommenhed. Ofte har Retfærdighedshensynet været vanskeligt at godtgøre, og i hvert Fald har S.en givet Anl. til Overgreb og Voldshandlinger mod K.n og dens Personer, ligesom den (ikke mindst hvor den skyldtes private) ofte bar Præg af Griskhed (jfr. Messegodsets Tilbagetagelse til privat Eje paa Ref.s-Tiden). — En Række typiske og berømte Eksempler paa S. af K.gods, der har haft indgribende histor. Virkninger kan nævnes: Karl Martel og hans Sønner foretog med Henvisning til Nødstilstand indgribende Inddragelser af K.gods, der paastodes at være gl. Fiskalgods; den bysantinske Kejser Konstantin Kopronymos forvandlede systematisk Klostrene til

Kaserner og inddrog deres Godser; Heinrich II af Tyskland sækulariserede en Mængde Klostergods, idet han ogsaa forsvarede dette med, at Godsrigdommen hindrede de haardt tiltrængte Klosterreformer. I stor Stil betød Reformationen en S. af K.gods; iøvrigt begyndte S.en da fra de kat. Fyrsters Side (i Tirol og Baiern), og 1525 fremsattes et alm. S.-Forslag, der skulde gennemføres af Kejser og Rige; S.en skulde ske til Bedste for bedre kirkl. Betjening og til Fremme navnlig af Universiteterne (Ranke, Deutsche Gesch. im Zeitalter der Ref. 3. Bog, Kap. VII). Sammen med Gennemførelsen af de nye evang. K.ordninger gik gennemgribende S.er. Medens de enkelte Kirkers Formue og Indtægter gennemgaaende lodes uberørt (bortset fra Messestiftelsesgods, navnlig hvis Stifterne havde betinget Arvinger Ret til Godset, naar Messerne ikke holdtes), gik det ud over Bispe-, Kapitels- og Klostergodset. I Tyskland søgte man at holde Stiftsgodset (jfr. Stift IV, 354), navnlig de rigsumiddelbare Stifter, paa Gr. af deres polit. Rettigheder, sammen under verdslige Administrationer; om de tyske Ridderes Ordenstats Omdannelse til Hertugdømmet Preussen se III, 593 (jfr. I, 48). Trods Augsburgerfredens *reservatum ecclesiasticum* (se III, 743) fortsattes Kampen om gejstlige Territoriers S., og først den westfalske Fred bragte endelig Regulering deraf ved Opstillingen af en »Normaldag« (jfr. III, 401 og Trediveaarskrig). Kapitels- og Klostergods blev stærkt anvendt til Skoler, Universiteter, Hospitaler og Forsørgelsesanstalter. Om Forholdene i Norden jfr. Reformationen (III, 713 ff.), Kirkegods (II, 793); om England jfr. Henrik VIII (II, 397). — Jesuiterordenens Ophævelse 1773 (II, 623) gav atter de verdslige Landsherrer Anl. til Inddragelse af en Masse K.gods. Josef II's Reformer i Østerrig medførte Ophævelse af o. 700 Klostre, hvis Gods lagdes til en Religionsfond til kirkelige og navnlig Skoleøjemed (1855 erklærede Konkordatet atter dette for K.gods). Navnlig blev dog Revolutionen (III, 778) skæbnesvanger for den kat. K. og K.godset, og Napoleons Erobringer paa tysk Grund gav Anl. til den grundigste, men delvis uretfærdigste Oprydning i de bestaaende tyske gejstlige Fyrstendømmer, Klostre og Stifter (jfr. Rigsdeputationer III, 792); under mindre Former, men paa alvorlig Vis gik Preussen 1810 frem med S. af evang. K.gods. Om S. i Italien se II. 573; om Kirkestatens Ophævelse se Pavedømme (III, 509), Pius IX (III, 562), Garantilov (II, 167); fremtrædende uretfærdig handlede Frankrig overfor K.n ved den S., der fulgte med Konkordatets Ophævelse og Adskillelsesloven af $^{9}/_{12}$ 1905. *J. O. A.*

Sækularister, se Secularists (IV, 129).

Sællands Stift, se Roskilde (III, 824) og København (II, 890).

Sælö, se Selja (IV, 139).

Sæmund frode, lærd islandsk Præst og Historiker. Sæmundr Sigfússon enn fróði fødtes 1056 i en anset Høvdingæt paa Odde paa Sydlandet, studerede i Udlandet bl. a. i Paris, blev efter sin Tilbagekomst præsteviet og levede til sin Død 22. Maj 1133 som anset Høvding og Præst paa sin Fædregaard. S. havde stort Ry for Lærdom og maa have været velbevandret i Tidens Teol. og Astronomi, men særlig skal han have været kyndig i Historie. Der citeres et hist. (formentlig lat.) Skrift af ham, som har handlet om de norske Konger i alt Fald til Magnus den gode. Derimod er der ikke paalidelig Hjemmel for at tilskrive ham Samlingen af de gl. Eddadigte. S. nød høj Anseelse, omtales saaledes med Berømmelse af Are frode (I, 137); han blev raadspurgt om kirkl. Spørgsmaal, havde Del i Tiendens Vedtagelse (1096) og i den nye kirkl. Lovgivning. I den senere Overlevering gik mange Sagn om S.s mystiske Lærdom; man fortalte, at han havde gaaet i den sorte Skole, narrede Djævelen for hans Løn og havde Magt over ham siden (jfr. C. Andersen, Isl. Folkesagn, 1862); men om hans Liv vides egentlig kun lidt. (F. Jónsson, Oldn.-Oldisl. Litteraturhist. II). *J. O. A.*

Særkalke. Allerede i 18. Aarh.s Slutning drøftede man i Tyskland Smittefaren ved den nedarvede Form for Nadveruddeling og foreslog Indførelse af S. Adskillige holdt sig borte fra Sakramentet af Frygt for Brugen af Fælleskalken. O. 100 Aar efter sporedes paa ny Ængstelsen for det nedarvede Alterbæger, og fra medicinsk Side advaredes nu stærkt imod det, ud fra Nutidens sikrere Kendskab til Sygdomsoverførelse. Debatten om en Reform af Nadverhandlingen af hygieiniske og æstetiske Grunde synes tidligst at være opstaaet i N.-Amerika, hvor man da enkelte Steder skred til Indførelse af S. eller »Familiekalke«. Af Betydning blev her de Forhandlinger, der førtes af et Lægeselskab i Rochester i New Jersey 1893. — 1891 advarede en Læge i Norge i »Aftenbladet« mod Smittefaren og forlangte Smaaglas indført ved Nadveren; Artiklen gav ogsaa Anl. til Debat i Danmark. Der pegedes nu ogsaa paa, at man tidligere i K.n har anvendt Sugerør (se IV, 393) ved Nadverhandlingen, noget der maatte anses for mere hygieinisk og tiltalende. Ogsaa i Storbritannien, hvor det skal være forekommet, at man af Frygt for Smitte skred til Uddeling af Nadver *sub una* (IV, 383), bevirkede i 1900 vægtfulde Udtalelser fra den medicinske Kongres i Aberdeen, at Reformkravene fik Styrke. Hensynet til nedarvet Skik og Vægten af N. T.s Ord om Nadverindstiftelsen (jfr. Mt. 26, 27 og den fortællende Form Mk. 14, 23) gjorde dog, at man gennemgaaende fra kirkl. Side afviste Tanken om Reformer, der betød Opgivelse af Fælleskalken. Under disse Omstændigheder vakte en af den dske Fabrikant Th. Møller (1901) konstrueret »smittefri Reformkalk« nogen Opmærksomhed, da den fremtraadte som Fællesbæger og dog synes at frembyde hygieiniske Garantier. Foranlediget fra Kultusministeriet udtalte imidlertid det dske Sundhedskollegium sig 1903 mod dens Smittefrihed, og det opfordrede nu indtrængende til, at der ved Nadverens Uddeling blev truffet virkekraftige forebyggende Foranstaltninger, hvorfor det anbefalede Indførelse af »særskilte smaa Alterbægre« til hver Nadvergæst. I 2 Cirkulærer $^{16}/_{5}$ og $^{10}/_{9}$ 1903 paabød Ministeriet da forsk. hygieiniske Forholdsregler ved Nadverhandling, og $^{15}/_{9}$ nedsattes ved kgl. Resolution en særlig Kommission til kirkeligt og k.retsligt at overveje Spørgsmaalet om Ændringer i Nadveruddelingen; dens

Betænkning $^{14}/_{1}$ 1904 gik ud paa, at Nadverskik med S. kunde tillades for de Menighedsmedl.er, der udtalte Ønske derom. Ogsaa i det kirkl. Udvalg behandledes (1904) Spørgsmaalet om Indførelse af S.; det erkendtes vel, at K.n som Helhed ikke følte Trang til denne Reform, men paa den anden Side maatte den anses for »kristelig tilladelig«. $^{28}/_{6}$ 1907 tillodes derefter i Danmark S. paa Hospitaler, og $^{9}/_{3}$ 1909 overalt i Folkek.ns Kirker med visse Begrænsninger. Tilladelsen har derefter fundet en Del Anvendelse. — I Norge autoriserede man 1909 Indførelse af »Reformalkenen«, der i Virkeligheden maa anses for maskerede S.; den har ogsaa vundet Anbefaling i Sverige og Indgang i Tyskland. — Her slog 1902 Superintendent R. Bürkner i Ostheim (Rhön) til Lyd for S.n med Henvisning til dens Brug i Amerika. 1903 blev Debatten meget levende paa Gr. af 2 Skrifter: Præsten Br. Weiss' (i Bremen) »Abendmahlsreform« og det anonyme »Abendmahlsfeier und Volksgesundheit«. Under Debatten pegedes ogsaa paa, at det hist. set ingenlunde var saa sikkert, at Fællesbægeret virkelig var K.ns ældste Nadverskik. En Del Menigheder, særlig i Rhinprovinsen, Elsass, Hansebyerne samt i Berlin indførte nu S. Tidsskriftet »Monatschrift für Gottesdienst u. kirchl. Kunst« var særlig ivrigt for at fremme Reformen, der vandt flest Venner i liberale Kredse. — En Statistik over S.s Brug foreligger ikke, men deres Udbredelse er aabenbart i Vækst, ja naaet frem baade til de engelske Kolonier og til Missionsmarken (Japan, Indien). (G. Smend, Kelchspendung und Kelchversagung, 1898; F. Spitta, Die Kelchbewegung in Deutschland und die Reform der Abendmahlsfeier, 1904; samme m. fl., Abendmahlsfeiern mit Einzelkelch, ihre Notwendigkeit u. Gestaltung, 1904). *J. O. A.*

Särkilaks, Petrus, Finlands første reformatoriske Prædikant, tilhørte samme Adelsslægt som Biskop Magnus III Nilsson Stjernkors (S. 360), der var hans Faders Fætter. Efter Studier hjemme, indtraadte S. i den gejstl. Stand. Han opholdt sig flere Aar i Tyskland, var i Rostock og maaske i Wittenberg (i hvis Universitetsmatrikel han dog ikke findes) og blev en afgjort Tilhænger af Ref.en. 1522 el. 23 vendte han hjem som Magister og nævnes 1524 som Kannik i Åbo, blev 1527 Ærkedegn, med hvilken Prælatur han forenede Embedet som Spr. i sit Fødesogn Taivassalo (Töfsala). D. 1529. Om S.s reformatoriske Virksomhed ved vi strængt taget kun, hvad Juustens Bispekrønike meddeler: »Som den første af denne wittenbergske Menighed ankom til Finland M. Petrus S., som i Åbo Skoler og K. trofast lærte og med Udholdenhed paamindede om denne evang. Læres Udrensning af den pavelige Afgudsgalskab«, samt Krønikens Meddelelse om, at Finlands egtl. Reformator M. Agricola i sin Ungdom fik Grundlaget for den sande, apostolske Lære gennem S.s Undervisning og Prædiken. S. medførte allerede fra Opholdet i Tyskland en Hustru, Margreta Cornelliidatter; hun kaldes vel i Beg. hans »forsia« el. Husholderske; men S.s Testamente af 1524 viser, at Forholdet maa betragtes som et Ægteskab, selv om det ikke kunde indgaas i fuldt korrekte Former, saa længe Celibatsloven gjaldt. Ved Gustaf Vasas Reduktion af K.ns Ejendom synes S. i nogle Tilfælde at have medvirket, og han generhvervede 2 Ejendomme i Taivassalo, som hans Slægt tidligere havde skænket Nådendal Kloster. Alt tyder paa, at S. nød Kongens Gunst, men det fortjener at bemærkes, at Ref.ens Beg. i Finland skete gennem evang. Prædiken, førend Gustaf Vasa var traadt frem. *J. G.*

Særpagt (Specialpagt), se Brødremenigheden (I, 402 b).

Säve. 1) **Per Hieronymus S.**, f. 30. Sept. 1765 i Visby, Stud. i Uppsala 1782, filos. Magister 1788, blev derefter Docent i Latin, 1793 ekstraord. Hofprædikant, 1796 Spr. i Roma paa Gotland, Dr. theol. 1818, Lektor i Teol. ved det nye Gymnasium i Visby 1820 med Bibeholdelse af Roma som Præbende. S. var en grundlærd Mand, der indlagde sig stor Fortjeneste af K. og Skole. Det skyldes særlig ham, at Visby Gymnasium blev vedtaget paa Rigsdagen 1817. For Gymnasiet ordnede han en Række Lærekursus, ikke blot i Teol., og udgav »Första begreppen af almän religionslära«. Hans Overs. af Tacitus' Vita Agricolae fik Lit.selskabet i Göteborgs Guldmedaille. S. døde 28. Jan. 1837. — 2) **Johan Adolf S.**, foregaaendes Søn, f. 29. Marts 1800, Stud. i Uppsala 1815, Magister 1821, teol. Kand. og Docent i Dogmatik og Moralteologi 1823, Lic. theol. 1827. 1829—30 studerede S. i England den Hill'ske Undervisningsmetode og det højere Undervisningsvæsen. Efter en Tid at have været teol. Adjunkt i i Uppsala blev han Spr. i Tuna (Medelpad) 1835, Dr. theol. 1845 og var ved 3 Bispevalg foreslaaet som Æmne; 1858 blev han Spr. i Mariestad. Deltog som Præsteskabets Befuldmægtigede i flere Rigsdage. D. 25. Febr. 1873. — S. var baade som Politiker og Teolog frisindet og selvstændig; han var Tilhænger af Ophævelsen af Standsrepræsentationen og særlig virksom for Afholdssagen og den nye Lovgivning m. H. t. Brændevinsbrænding og -salg. Som Teolog søgte han i Tilslutning til den nye Bibelforsknings Resultater at virke for en sand protestantisk Udvikling af K.læren og optraadte skarpt mod Pietisme og Ortodoksi med Kritik af deres Lære om Arvesynd og Naade. *D. F.*

Söderblom, Lars Olaf Jonathan (kaldet Nathan), sv. Ærkebiskop, f. 15. Jan. 1866 i Trönö, Gäfles Len, Filos. Kand. i Uppsala 1886, Teol. Kand. 1892, sv. Præst i Paris 1894, Dr. theol. 1901, s. A. Prof. i teol. Prenotioner og Encyklopædi i Uppsala, fungerede 1912 - 14 med Orlov som Prof. i Rel.s-Hist. i Leipzig og blev 1914 Sveriges Ærkebiskop. Vigtigste Skrifter: Les Fravashis (1899); Jesu bärgspredikan och vår tid (1899); La vie future d'après le Mazdéisme (1901); Die Religionen der Erde (1905); Religionsproblemet inom katolicism och protestantism (1910) (heri Indflydelse fra Bergson's Intuitionsfilos.); Uppenbarelsereligion (1903); Naturlig rel. och religionshistoria (1914, allerede 1913 paa Tysk); Gudstrons uppkomst (1914) og Sv. kyrkans kropp och själ (1916). S. har ogsaa fremmet Studiet af Rel.s-Hist. ved sin Revision af Tieles Kompendium, ved det stort anlagte Samlingsværk »Främmande religionsurkunder« og ikke mindst ved sin originale og klare »Öfversikt av allm. religionshist.« (1912). S.s videnskl. Metode er psykol.-hist.; hans rel. og teol. An-

skuelse har tydelig Forbindelse med specifikt sv. Tænkning (Geijer og P. Eklund). *H. Wj.*

Söderköping, sv. By i Linköping Stift, Östergötlands Län. Af Frygt for Kong Sigismunds kat. Sympatier sammenkaldtes 1595 en Rigsdag i S. Her vedtoges Hertug Carls Stilling som Rigsforstander, kat. Gudstjeneste forbødes, kat. Præster fik 6 Uger til at forlade Landet i, kat. Lægmænd maatte vel blive i Landet, men ikke nyde Løn el. have Embede. Beslutningerne dannede Grundlaget for de følgende Aars sv. Politik. — Klostre i S.: 1) et Fransiskanerkloster, grundet 1235, ophævet 1527; 2) en Johanniterstiftelse, St. Görans Hospital, omtalt 1293, forandret 1507 med pavelig Tilladelse til et Helligaandskloster, hvis Forstandere stod under Sassia (IV, 56) i Rom, 1527 atter omdannet til et borgerligt Sygehus. *D. F.*

Södertelje, i Södermanland, V. for Stockholm. En sv. Provinssynode holdtes i S. 1279; bl. Deltagerne var Kong Magnus Ladulås og rimeligvis alle sv. Bisper; Synodens Beslutninger vedrører K.ns indre Anliggender, dens Sikkerhed mod Overgreb og Orden i Præsteskabet (Cølibatet). Som Tak for Kong Magnus' kraftige Støtte anerkendtes den af K.n kronede Landsfyrstes Højhed og Hellighed, og Vold mod ham belagdes med Bandlysning. Synoden, der er Tegn paa, at K.n nu optræder med større, samlet Kraft, har været af stor Betydning for K.ns Organisation. *D. F.*

Söhlenthal, Georg Wilhelm, Baron, Gehejmeraad, f. 1698 i Wien, besøgte fra 1714 det pietist. Pædagogium i Halle, hvor han traadte Zinzendorf nær; S. var »Senior« i Zinzendorfs »Sennepskorns-Orden«. 1726 blev S. Kammerjunker hos Kronprins Christian (VI), 1728 Amtmand i Segeberg og i April 1730 Hofmester hos Prins Frederik (V). S. var en meget from Mand og stod den herrnhutiske Retning nær. Da han 1732 havde ægtet Baronesse Barbara Maximiliane Gratofska, der var Zinzendorfs varmeste Veninde og stadige Korrespondent, blev deres Hus i Kbhvn et Midtpunkt for den opvakte Kreds. En Tid lang var S. Christian VI's stadige Raadgiver i kirkl. Sager; men da Kongen havde fattet Uvilje mod Zinzendorf, var dette vel den nærmeste Anledning til, at S. 1738 fik Afsked fra Stillingen som Prinsens Hofmester og udnævntes til Administrator for Grevskabet Rantzau, hvor hans Hus i mange Aar var Samlingsstedet for de mæhriske Brødre og deres Tilhængere. Efter sin Tronbestigelse skænkede Frederik V. paa hvem S. dog ikke havde formaaet at øve videre aandelig Indflydelse, sin fordums Hofmester Godset Sarlhusen i Holsten, hvor S. ophævede Hoveriet. D. 3. Jan. 1768. *H. F. R.*

Søjlehelgener (Styliter). Asketer, der tog Ophold paa en Søjle, og hvis Hellighed var Genstand for særlig Beundring, fandtes allerede ved det hedenske Bona Deas Tempel i Syrien. Paa kr. Grund optræder de først med Symeon Stylit (se S. 190), der 420 tog Ophold paa en 4—5 Meter høj Søjle i Egnen om Antiokia; han lod den efterhaanden forhøje til 20 M. Symeon fandt Efterlignere lige til 12. Aarh. Der omtales en Daniel i 5. Aarh., en Alypius, der tilbragte 70 Aar paa en Søjle ved Adrianopel, samt 2 Symeon'er, der døde henholdsvis 595 og i 12. Aarh. — I Vesten fandt denne Skik ingen Indgang, dog omtales en Stylit Wulflaich i 6. Aarh. ved Rhinen; men de omboende Biskopper lod hans Søjle fjærne. Som Surrogat for Stylitvæsenet lod man sig indelukke i Celler for Livstid (se Reclusi III, 04); et med S. parallelt Fænomen er Asketerne, der boede i høje Træer (se Dendriter I, 622). *N. M. P.*

Söll (Solius), **Christoph**, tysk Præst og Ps.digter, f. 1517, fra 1544 Præst i Strassburg, afsat 1549 paa Gr. af hans Modstand mod Augsburger-Interimet (I, 170); d. 18. Nov. 1552 i Strassburg. S. er muligvis Forf. til Nr. 562 i Landstads Ps.bog (»Trofaste Herre, Jesu Krist«); Ps.n blev allerede før 1634 oversat paa Dsk af Præsten K. A. Eriksson i Stenløse og optoges baade i Kingos og Guldbergs Ps.-bøger; den tillægges dog ogsaa Caspar Stolshagen (IV, 367). (Jfr. Skaar, Norsk Salmehistorie II, 1880, S. 441 f.). *J. O. A.*

Sømandsmission. Allerede i Beg. af 19. Aarh. slog en engelsk Sømand, Smith, der var blevet omvendt fra et vildt Liv, til Lyd for S. 1818 stiftedes i London *The British and Foreign Sailors' Society* paa interdenominational Basis; det tog baade aandeligt og socialt Arbejde for Sømænd op; i 1908 virkede Selskabet i 113 Havne, havde ialt 180 Agenturer og ejede 114 Bygninger. 1830 stiftedes Foreningen *Sailors' Home* for at skaffe Sømænd, der kom til Londons Havn, hyggelige og gode Opholdssteder og Lægeforplejning. Der er siden knyttet til denne Institution en Sømandsskole og en Skole for Skibskokke; et Fond for hjælpeløse Sømænd *(The Destitute Sailors' Fund)* støtter saadanne med Penge og skaffer dem Hyre. Ogsaa den engelske K. har taget S.-Arbejdet op. — I Nord-Amerika dannedes et Selskab 1828. — I Norden slog først den norske teol. Kand. Storjohann (IV, 367) til Lyd for S., saaledes at Arbejdet blev taget op. 31. Aug. 1864 dannedes »Foreningen til Evang.s Forkyndelse for skandinaviske Sømænd i fremmede Havne«. Hovedbestyrelsen for »Den norske S.«, som Foreningen alm. kaldes, har Sæde i Bergen (9 Mand); Foreningen har 13 Kredse og o. 700 Afdelinger, der knytter Menigheden til Arbejdet. Som Organ udgives »Bud og Hilsen« siden 1865 (trykkes nu i 9000 Ekspl). Fastansatte Emissærer, Præster og Lægfolk, virker ved talrige Møder, saa S.en er blevet en Landssag i Norge. Midler faas ved frivillige Bidrag (ogsaa Offer i Kirkerne, ikke Statstilskud); navnlig gennem o. 1150 Kvindeforeninger indkommer rige Bidrag (1916 o. 100,000 Kr. aarligt, ɔ: o. Halvdelen af Totalindtægten). S. staar i nøjeste Forhold til den norske K. og er kaldt »den norske K.s forlængede Arm«. Dens Udsendinge er for Størstedelen teol. dannede og præsteviede. Der arbejdes ivrigt ved Bogmission. Arbejdet begyndte 1865 med 3 Stationer (Leith, Antwerpen, Shields-Newcastle); i Leith indviede Storjohann 1868 den første Sømandskirke. Senere er tilkommet: Cardiff, Amsterdam, Havre-Honfleur, Quebec, Pensecola, New York, Buenos Aires, Hamburg, Philadelphia. Fluktuationen i Skibsfarten under Overgangen fra Sejl- til Dampskibe bevirkede, at man i de sidste 25 Aar har maattet indskrænke Virksomheden;

kun Stationen i Hamburg er oprettet i de sidste 25 Aar, desuden en Række Bistationer med Læseværelser. 1915 virkede i Arbejdet 13 Præster og 23 Assistenter, deraf 2 Kvinder, paa 12 Hovedstationer og 23 Bistationer. I Jubilæumsaaret 1914 indviedes en ny Kirke i Rotterdam og man forberedte Bygning af en Kirke i Hamburg. — Selvstændig staar den saak. »Indre Sjömandsmission« (hovedsagelig Fiskermission). — »Den danske Forening til Evang.s Forkyndelse for skandinav. Sømænd i fremmede Havne« stiftedes i Kbhvn 12. Nov. 1867; dens Stifter var cand. theol. (siden Biskop) H. V. Sthyr (IV, 353), der ogsaa blev dens første Sekretær og senere mangeaarige Formand. Styrelsen (12 Medl., selvsupplerende, der vælger af deres Midte Forretningsudvalget) har Sæde i Kbhvn; støttende Kredse findes rundt i Landet. Det aarlige Budget er nu o. 26,000 Kr.; Staten yder heraf 6000 Kr., en aarlig Kollekt o. 10,000 Kr., Resten er frivilligt indsendte Gaver. Stationer findes i Hull (med Grimsby og Goole) siden 1868, London 1868, Newcastle (med Hartlepool) 1874, Hamburg 1875, New York (og Brooklyn) 1878, Libau (og Riga) 1902, Gent 1913. I Tilslutning til For.en arbejder en dsk Præst i S. Francisco. Bortset fra Gent virker ordinerede Mænd ved Stationerne, idet de tillige betjener fastboende Skandinaver, der slutter sig til disse Menigheder; lokale Menighedsraad yder Bidrag til Præstelønninger og hjælper i Arbejdet. Smukke Kirker haves i Hull, London og Newcastle foruden Sømandsstuer til Møde, Læsning og Brevskriven. S.ens Organ er siden 1875 »Havnen«; dets Redaktør var fra 1875–1910 Præsten D. C. Prior, der overhovedet i 40 Aar som Medl. af Styrelsen, Sekretær, Viceformand og Formand (1904—08) mere end nogen anden har baaret Arbejdet. — Uafhængigt virker »Indre Missions Udvalg for indenlandsk Sømandsmiss. i Danmark«, stiftet 28. April 1905; af Udvalgets 7 Medl. vælges 2 af »Kbhvns Indre Miss.«, 5 af »I. Miss. i Danmark« (saaledes at det 5. Medl. særlig repræsenterer Virksomheden i Kbhvn). Under Udvalget sorterer Sømandshjem og Læsestuer, selvejende Institutioner, ledede af lokale Styrelser. »Sømandshjem« findes i Skagen, Frederikshavn, Aalborg, Aarhus, Horsens, Kolding, Esbjerg, Lemvig, Nykøbing M., Nyborg, Svendborg, Korsør, København (Bethel), Nakskov; Læsestuer i Vejle, Fredericia, Nykøbing F., Faxe, Køge, Helsingør, Kbhvn. Ejendommene har samlet Værdi af o. 680,000 Kr. (hvoraf o. 260,000 ejes); der er o. 40 lønnede Arbejdere, deraf 5 faste Missionærer. Budgettet er paa o. 18,000 Kr. (intet Statstilskud). Under Udvalget hører »Sømandsbiblioteket for Danmark« (o. 18,000 Bd.), der sender Bogkasser med dske Skibe. Hjemmet i Svendborg virker tillige som »Folkehøjskole for Sømænd«. — Om S. i Sverige se IV, 434. — I Tyskland slog allerede Wichern (se d.) til Lyd for S., men først 1870 begyndte Præsten Harms ved den 1863 i Sunderland opr. tyske, evang. Menighed at tage S.en op med Iver; »Centralausschuss für die Innere Miss. der deutschen evang. Kirche« støttede Arbejdet. Harms berejste Englands store Havnepladser og stiftede forsk. stedlige Komiteer, der 1884 blev sammensluttede til »Generalkomitee für deutsche evang. Seemannsmiss. in Grossbritanien«. Efterhaanden begyndte man ogsaa Arbejdet i Amsterdam, Rotterdam og Genova. Et betydeligt Opsving i S.en skete, da Overk.raadet i Berlin 1894 sammen med nævnte »Centralausschuss« stiftede »Das Komitee für deutsche evang. Seemannsmiss. in Berlin«; nu optoges ogsaa Arbejdet i tyske Havne (Königsberg, Danzig), og en egen Sømandspræst ansattes i London. Efterhaanden har Arbejdet vokset sig stort baade hjemme og ude og har udvidet sig til oversøiske Pladser; der er blevet ansat Præster, grundet Sømandshjem, optaget Boguddeling. — Ved Siden af Berliner-S.en virker siden 1886 »Ausschuss der luth. Vereine zur kirchlichen Versorgung deutscher Seeleute im Auslande«, der 1903 omdannedes til »Verband deutsch-luth. Vereine für Innere Miss. zum Zweck der Seemannsfürsorge«. Bl. denne Forenings Virkepladser maa særlig nævnes Geestemünde-Bremerhaven, hvor der er skabt den største Institution for Søfolk. Ogsaa mindre Foreninger driver S. — Virksomheden drives ikke blot som kirkeligt-rel., men ogsaa som socialt Arbejde. *H. M. F.*

Søndagen som Festdag kan ikke føres tilbage til den allerførste kr. Menighed. I jødekr. Kredse vedblev Sabbaten at være den eneste Festdag. Men allerede i de paulinske Menigheder synes den gudstjenstl. Sammenkomst paa »den 1. Dag i Ugen« (1 Kor. 16, 2) at have et særligt Præg fremfor de andre Dages Sammenkomster. Maaske sigtes der ogsaa i Joh. Aab. 1, 10 til S. ved Benævnelsen »Herrens Dag«. I hvert Fald blev dette Navn senere alm. for S. Ved Siden heraf bruges i 2. Aarh. Navnet »Solens Dag«, det hedenske Navn for Jødernes 1. Dag i Ugen; heraf kommer vort »Søndag«. Naar man i 2. Aarh. vilde begrunde Helligholdelsen af S., viste man hen til Kristi Opstandelse. Man fejrede S. som en Glædesdag, hvilket man bl. a. udtrykte ved at bede staaende, ikke knælende, og ved at man aldrig paa den Dag fastede. Man begyndte ogsaa tidlig saavidt muligt at lægge Hverdagens Gærning til Side paa den Dag, men man træffer først sent og yderst sjældent indenfor Oldk.n dette begrundet ved Sammenstilling med det gltestl. Sabbatsbud. Heller ikke de strænge Paabud om S.s-Hvile, som Konstantin og fl. følgende Kejsere udstedte, bunder i denne Betragtning. Det er først senere i K.ns Hist., at Overførelsen af det gltstl. Sabbatsbud paa S. finder Sted. Saa længe Opfattelsen af Staten som kristen prægedes af de teokratiske Ideer, blev der nu med Strænghed fra Statens Side værnet om Søndagshelg, og Arbejde paa S. er blevet straffet som Helligbrøde. (Th. Zahn, Geschichte des Sonntags, i Skizzen aus dem Leben der alten Kirche, 2te Aufl. 1898, S. 160—208). *F. T.*

Søndagsbogstav *(Litera dominicalis)* kaldes det af Alfabetets 7 første Bogstaver, der falder paa en Søndag, naar man betegner 1. Jan. med A, 2. Jan. med B, 3. Jan. med C osv., idet man stadig begynder forfra med A, naar man er naaet til G. S.et for et givet Aar er da det Bogstav, der findes ved Aarets første Søndag. Er 1. Jan. en Søndag, hedder Aaret A., er 1. Jan. en Mandag, er Aarets S. = G. Har man S.et for et Aar, kan man let udregne, hvorledes

Ugedagene falder i det hele Aar. Ved Hjælp af Solcyklen paa 28 Aar udregnes atter, hvilket S., der knytter sig til et bestemt Aar. S. benyttes saa for at bestemme, hvilken Ugedag en given Maanedsdag er. (Johs. Steenstrup, Tidsregning, 1908, S. 43 f.; H. Bonnevie, Den julianske og gregor. Kalender, 1886).

Søndagshvile. Under vor Tids feberagtige Produktionsvirksomhed gælder det mere end nogensinde at finde en passende Ligevægt mellem Arbejde og Hvile og en hensigtsmæssig Fordeling af Pauserne. Under Lavsvæsenet kunde Arbejdsdagen være lang uden synderlig Skade for Haandværkssvendens Sundhed, fordi Arbejdet ofte foregik i et særdeles langsomt Tempo. Dette lader sig ikke gøre i vore Dages Storindustri. Derfor bliver Spørgsmaalet om Arbejdstiden et vigtigt socialt Problem i vore Dage, og fra alle Sider har man været enig om indenfor vigtige Omraader af det økonomiske Liv at begrænse Arbejdstiden, ikke blot for Kvinder og Børn, men ogsaa for voksne Mænd. — Medens det endnu maa være Genstand for Undersøgelse, hvorledes Pauserne i Løbet af Arbejdsdagen skal lægges, er der ikke Tvivl om Nytten af en fuldstændig ubeskaaren ugentlig Hviledag. Længst er man i saa Hensende i det hele taget naaet i Lande med engelsktalende Befolkning, hvor Søndagshvilen tilmed indledes med Frihed Lørdag Eftermiddag. Midt paa Dagen om Lørdagen standser Værksteder og Fabriker, Regeringskontorer og Banker, mangfoldige Butiker lukker, Skolebørnene har Frihed. I Danmark har man endnu ikke gjort store Fremskridt m. H. t. Lørdagsfriheden (»week-end«), medens den sociale Lovgivning i øvrigt paa forskellige andre vigtige Punkter viser betydelig Fremgang. — Det maatte hurtig staa klart for Forkæmperne for S., der rundt om i Verden samlede sig i Foreninger, væsentlig paa kr. Grundlag (Danmark 1885), at der ikke kunde naas synderlig meget ad Frivillighedens Vej, fordi den fri Konkurrence vilde tvinge Størsteparten af Forretningerne til at arbejde om Søndagen, naar blot nogle enkelte gjorde det. Erfaringen har ogsaa tydelig vist dette. Der maatte altsaa ske Henvendelse til Lovgivningsmagten, og det lykkedes da ogsaa at gøre adskillige Fremskridt ad denne Vej. Den dske Søndagsforening opnaaede saaledes i 1891 at faa Loven om den offentlige Fred paa Folkek.ns Helligdage skærpet, saa at Butiker som Regel ikke længere maatte holde aabent Søndag Eftermiddag, og Fabriker skulde ophøre med Arbejdet Kl. 9 Formiddag. Og ved Lov 22. April 1904 skete der et nyt Fremskridt, idet nu som Grundregel alt Arbejde i Fabriker og fabrikmæssig drevne Værksteder skal hvile paa Søn- og Helligdage, og det samme gælder med enkelte Undtagelser Butikshandelen. Hvor Fabriker af særlige Grunde maa gaa uafbrudt, skal Arbejderne dog have Halvdelen af Aarets Søndage fri. — Disse Reformer er ikke sket uden Kamp. Mange Handlende frygtede Tab ved Indskrænkning af deres uforholdsmæssig lange Arbejdsdag; men efter hver Reform er Sindene hurtig faldet til Ro, og det har vist sig, at Forbudet (med tilbørlig Hensyntagen til enkelte særlige Virksomheder) uden Skade lader sig gennemføre, og tilmed kan bringe Fordel ved Formindskelse af Driftsomkostninger. Reformen støttes ved, at Lønninger mange Steder nu udbetales saa betimeligt, at de paagældende kan forsyne sig med Varer i Løbet af Lørdagen. Størst er Vanskelighederne ved at formindske Søndagsarbejdet paa Landet. Navnlig gælder dette saadanne Virksomheder, der er bleven udskilt som industrielle Virksomheder fra Landbruget. For Mejeriernes Vedkommende har man forgæves søgt Midler, som kunde anerkendes fra alle Sider, til Formindskelse af Søndagsarbejdet, idet man i Almindelighed frygter en Kvalitetsforringelse af de for vor Eksport saa vigtige Produkter.

Ogsaa Transportvæsenet trænger til Fremskridt paa dette Omraade. I Danmark er Brevombæringen dog bleven indskrænket en Del; i mange Lande er Godstrafiken paa Jærnbanerne formindsket, og Losning og Ladning ligeledes, dog saaledes at mange Skibe stikker i Søen Søndag Morgen. Derimod vil Turisttrafiken lægge Beslag paa en Del Arbejdskraft. Ved Lov har man i Schweiz sikret Jærnbanepersonalet et bestemt Antal Søndagsfridage. Det belgiske Postvæsen har i sin Tid søgt at indskrænke Postombæringen ved særlige Frimærker, af hvilke der skal afrives et Stykke, hvis Brevet ønskes besørget. — I Skolerne synes man endnu mange Steder at savne Forstaaelsen af Betydningen af den engelske Ordning; en Formindskelse af Hjemmearbejdet til Mandag er adskillige Steder i Danmark særdeles ønskelig.

Hvad Anvendelsen af Hviledagen angaar, maa Opmærksomheden her være rettet paa Fristelserne, særlig de stærke Drikke. Videst er man i saa Henseende naaet i Sverige og Norge, hvor overhovedet Søndagen i mange Aar er bleven langt mere respekteret end i Danmark, samt i forsk. engelsktalende Befolkninger, medens man hidtil i Danmark forgæves har arbejdet for en Reform, hvorved Udskænkningstiden indskrænkedes over hele Landet, eller i de Kommuner, hvor der maatte være Stemning derfor. *H. W.*

Søndagsskolen er den over hele Verden anerkendte Benævnelse paa det frivillige Menighedsarbejde, som samler Børn og tildels Voksne til en Times opbyggeligt Samvær om Søndagen, knyttet til Gennemgangen af en bestemt Bibeltekst. I de skandinaviske Lande og Tyskland foretrækkes mange Steder Benævnelsen Børnegudstjeneste for dermed nøjagtigere at udtrykke Formaalet. Men i den engelsktalende Verden bruges udelukkende Navnet S., som det opr., der ogsaa af den Grund alene egner sig, at man her overalt lægger stor Vægt paa ogsaa at samle Voksne lige til de allerældste til denne Form af Bibelstudium. — Ophavsmanden til denne Virksomhed var en varmhjærtet Kr. og Børneven i Gloucester i England, Udg. af »The Gloucester Journal«, Robert Raikes (III, 686), paa hvis Foranledning den første S. begyndtes 1780 med 4 Kvinder som Lærere. Meget hurtig bredte Bevægelsen sig i Storbritannien, i de første Aar med lønnede Lærere, men fra 1810 udelukkende ledet og baaret af frivillige Kræfter. 1803 stiftedes den eng. »Sunday School

Union«, som har sit Sæde i London og ikke alene er Centrum for Arbejdet i England, men har givet Stødet til, at dette optoges rundt om paa Fastlandet, hvor den endnu mange Steder har sine lønnede Udsendinge, ligesom den støtter Arbejdet ved Pengemidler, hvor det behøves. For den væsentligste Del var det de frikirkl. Samfund i England, som støttede Bevægelsen, og »Sunday School Union« er ukonfessionel; først i de sidste Tiaar har den eng. Statsk. i større Udstrækning sluttet sig til den. — Til Amerika naaede Bevægelsen allerede i forrige Aarh.s 1. Tiaar. 1814 stiftedes den amerik. »Sunday School Union«, som 1905 forandredes til »The International Sunday School Association«, der er Hovedorganisation for det prot. S.-Arbejde i Nord-Amerika, men ogsaa udstrækker sin Virksomhed til Syd-Amerika og Orienten; den har sit Hovedkvarter i Chicago og dens nuv. Generalsekretær og egtl. Leder er Marion Lawrance.

Af de skandinaviske Lande var Sverige det første, hvor S. fandt Indgang, nemlig o. 1850. Den videre Udvikling skyldtes dels enkelte Mænd, hvoriblandt kan nævnes Baptistpræsten Truvé, Rektor B. C. Rohde og Prof. W. Rudin af de ældre, dels »Fosterlandsstiftelsen« og »Svenska Missionsförbundet«. 1894 stiftedes »Sveriges Söndagsskolförbund«, som omfatter evang. Kr. af alle K.samfund, dog væsentlig de frikirkl.; den sv. Statsk. har først i de sidste Aar gennem »Sv. kyrkans Diakonistyrelse« optaget et organiseret S.-Arbejde. — I Norge tog Bevægelsen først rigtig Fart o. 1870; blandt dens Ledere kan nævnes Lægen J. Heimbeck og Præsten Kr. Mart. Eckhoff. 1889 stiftedes »Norsk Søndagsskoleforbund«. — I Danmark vandt S. efter flere mindre Tilløb ret Indgang o. 1870 og flg. Aar, særlig ved Skolebestyrer Axel Jakobsens og Fru Therese Keypers Virksomhed. Væsentlig Betydning for Sagens Fremgang har de »Nordiske Søndagsskolemøder« haft fra 1880 indtil 1904, da de foreløbig ophørte paa Grund af de polit. Begivenheder 1905. I de nordiske Lande findes der efter de sidst fremlagte Oplysninger: i Danmark ca. 1200 S.r med 85000 Børn og 5200 Lærere; i Norge 1500 S.r med 130000 Børn og 7200 Lærere; i Sverige 7000 S.r med 325000 Børn og 25000 Lærere.

Der er naturligvis nogen Forskel i S.s Ordning indenfor de forsk. Lande og K.samfund; men i det store og hele er enkelte Træk fælles. Saaledes Inddelingen af Børnene i Klasser eller Grupper med hver sin Lærer, helst ikke flere end 12—16 i hver, saaledes at Læreren kan tage sig af de enkelte, lære deres Hjem at kende og følge dem gennem Aarene. I disse Klasser gennemgaas hver Søndag den forelagte Tekst i Løbet af 10—15 Minutter. Forstanderen for S. taler saa til Børnene under eet, i Reglen med det Bibelsprog til Udgangspunkt, som er knyttet til hver Tekst, og angiver dennes Hovedtanke. Saa vidt muligt samles dog de yngste Klasser med Børn under 8 Aar eller saa i en Afdeling for sig i et andet Lokale. Disse to Hovedafsnit af S. omsluttes af Psalmesang og Bøn, saaledes at det hele varer en Times Tid. — Fra Beg. valgte hver S. eller enkelt S.organisation sine Tekster. Men fra 1872 nedsattes i Amerika en Tekstkomité, senere med Tilslutning fra England, som fastsatte en opr. 7aarig Tekstrække fra hele Biblen; den er senere forandret til en seksaarig og er vist næsten udelukkende benyttet af de frikirkl. S.r. Den tager intet eller meget lidt Hensyn til K.aaret. I Danmark og Sverige benyttes ligesom i Tyskland en særlig 4aarig Tekstrække med et af de 4 Evang. som Grundlag og udvalgte Stykker af G. T. samt enkelte af Brevene. I Norge benyttes K.ns 3aarige Perikoperække.

I de sidste Aar er S. bleven organiseret som Verdensbevægelse. Fra 1889 har der med nogle Aars Mellemrum været afholdt Verdenskongresser for S.arbejdere, hvor langt de fleste Deltagere dog har været Amerikanere og Englændere. Paa den 5. af disse Kongresser i Rom 1907 stiftedes »Verdens-Søndagsskole-Foreningen«, som har sat sig det til Maal at skaffe Sagen ny og kraftig Fremgang og navnlig lægger stærk Vægt paa S. som det ypperste Middel til at drive Mission. Den har sit Hovedsæde i New York og dens nuv. Generalsekretær er Frank L. Brown for den amerik. og Carey Bonner for den europæiske Afd. Paa den sidste Verdenskongres, som afholdtes i Zürich 1913, er aflagt Beretning om Virksomheden hele Verden over, og det samlede Antal af S.r beløber sig derefter til o. 304,600 med 2,650,000 Lærere og o. 27 Mill. Elever. (Henry Ussing, Søndagsskolen, 1888; H. Hoffmeyer, 25 Aars Søndagsskolearb. i Kbhvn, 1900; A. P. Larsson, Svenska Söndagsskolans Historia, 1895; W. H. Groser, A Hundred Years Work for the Children, 1903; Organized Sunday School Work in America, 1911; World-wide Sunday-school Work, Report of the World's 7th Sunday-school Convention, 1914). *P. D. K.* — Med den her omtalte, udelukkende rel. S. Bevægelse har det Belærings- og Oplysningsarbejde, der gøres i særlige »Søndagsskoler« i og for sig intet at gøre. Men dette Arbejde bør dog nævnes her, dels fordi det er udsprunget af kr. Filantropi, dels fordi det efter sin Oprindelse kan ses som en af de mange Frugter af Raikes' Værk. Ligesom nemlig Raikes' S.r gav Stødet til rel. Oplysningsarbejde paa anden Vis (saaledes til Dannelsen af det store »Rel. Tract Society« 1799), gav det Anl. til Skoledannelser, hvor rel. og alm. Oplysningsarbejde toges op under ét. Raikes' første S. maatte lære Eleverne at læse, for at de kunde lære Katekismen, og en Del af de ældre S.r søgte sammen med den rel. Oplysning at bibringe de højst forsømte Børn forsk. Kundskaber. Snart dannedes da »S.r«, hvor Oplysningen var Hovedsagen, og Eleverne ikke var Børn, men unge Haandværkere. Fra England kom Bevægelsen til Tyskland, og derfra til det dske Monarki. 1796 oprettedes i Kiel en S.r, hvor Haandværkslærlinge og Svende undervistes dels i Rel., dels i skriftlige Udarbejdelser og Tegning. 1800 slog Præsten N. H. Massmann (III, 195) ved dav. Frederiks tyske Kirke paa Christianshavn til Lyd for saadanne S.r, da han ved sin Konfirmandundervisning havde erfaret, hvor sørgeligt det stod til baade med Oplysning og sædeligt Liv i disse sociale Lag. Dette gav Anl. til Stiftelsen af de senere saak. »Massmann-Rejersenske S.r«, der

har udviklet sig til egtl. Haandværkerskoler, men stadig har bevaret en vis Forbindelse med K.n gennem Ledelsens Sammensætning og den aarlige K.fest. For den ældre Tids Vedk. maa disse S.r (baade her og i Udlandet) regnes som et vigtigt kr.-socialt Arbejde, og det var ikke blot i Kbhvn, at man snart med Glæde kunde konstatere en bedre sædelig Aand bl. Haandværkslærlingene og aftagende Uordner eller ligefremme Forbrydelser som Følge af disse Skoler. (C. Nyrop, De Massmannske Søndagsskoler i 100 Aar, 1900.) — Som en Frugt af Raikes' S. maa ogsaa »Pjalteskolerne« nævnes. I 1835 begyndte man i London at samle Byens mest forsømte Børn til Undervisning baade Søndag og Hverdage; disse Skoler var helt og fuldt præget af kr. Aand. 1844 dannedes den saakaldte »Ragged School Union«, som hvis mangeaarige Leder den berømte kr. Filantrop A. A. C. Shaftesbury (IV, 167) indlagde sig stor Fortjeneste; i Skotland fik Bevægelsen Fart ved Præsten Th. Guthrie (II, 310, jfr. Ragged Schools III, 684).

Sønderrivning af Klæder, en i Bibelen ofte omtalt Skik (1 Mos. 37, 29. 34; 3 Mos. 10, 6; 21, 10; 4 Mos. 14, 6; Jos. 7, 6; Dom. 11, 35; 2 Sam. 1, 2. 11; 3, 31; 13, 19. 31; 15, 32; 1 Kg. 21, 27; 2 Kg. 2, 12; 5, 7; 6, 30; 11, 14; 18, 37; 19, 1; 22, 11; Est. 4, 1; Mt. 26, 65; Ap. G. 14, 14), der udtrykker Sorg, navnlig i Anl. af Dødsfald. Man rev Flænger i Klæderne eller rev dem tværs over (2 Kg. 2, 12). Det er nærliggende at antage, at Skikken opr. har været anvendt ved Dødsfald, som Led i de mange Sørgeskikke, og derfra har bredt sig til andre Tilfælde af Sorg. Den opr. Betydning af Skikken taber sig i det usikre og maa bestemmes i Forbindelse med de andre Sørgeskikke; muligt er det f. E., at den ikke simpelthen er et Udtryk for Sorg, men at den har haft en bestemt Relation til de afdøde, f. E. at man vilde værge sig overfor dem ved at gøre sig saa vidt muligt ukendelig. (Aurelius, Föreställninger i Israel om de döda och tillståndet efter döden, 1907, S. 87 ff.; Torge, Seelenglaube und Unsterblichkeitshoffnung, 1909, S. 170 ff.). *J. C. J.*

Sørbrøden, John Hansen, haugiansk Lægprædikant, f. paa Sørbrøden i Bergs Præstegæld ved Frederikshald 3. Maj 1775, d. 8. Dec. 1857, blev vakt af Hauge, da han holdt Opbyggelse i 1800 paa Gaarden Strand i Nærheden af S.s Hjem; derefter optraadte S. først i Hjembygden, siden paa længere Rejser som Prædikant. 1807, da han overtog sin Fædregaard, ophørte hans længere Rejser, men Gaarden vedblev at være et Hjemsted for de vakte. S. var som saa mange Haugianere ogsaa i verdslig Henseende en dygtig Arbejder og varmt interesseret for Almenformaal, ikke mindst for sit Fædreland. I Krigsaarene 1808—9 fik han særlig Lejlighed til at virke som Patriot, og han blev derfor Dannebrogsmand. S. var med paa den grundlovgivende Rigsforsamling paa Eidsvold og var Stortingsmand 1816—18. Hauge regnede i sit »Testamente« S. blandt »de ældste«, der skulde vaage over Lægmandsvirksomheden og udøve broderlig Tugt blandt de vakte. Ved de aarlige Møder paa St. Hansdag samledes Vennerne i en Række Aar hos S. *J. O. A.*

Søren, Sankt, se Severinus af Köln (IV, 165).

Sørensen. 1) **Anders Herman Vilhelm S.**, dsk Præst, f. i Randers 27. Juni 1840, d. som Spr. i Husby paa Fyn 16. Nov. 1911, var Danmarks betydeligste Miss.s-Historiker og -Teoretiker, Discipel af G. Warneck. Med »Vor Tids Missionsforventninger og Missionsresultater« (1895) slog han igennem i den offentlige Bevidsthed, overtog efter Vahl's Død 1898 Redaktionen af »Nordisk Missionstidsskrift«, som han ledede til sin Død paa mønsterværdig Maade. Han repræsenterede Nøgternheden overfor al Slags vildledende Miss.s-Romantik, og har ved sin Trofasthed deri haft fremtrædende Indflydelse paa dsk og nord. Miss.s-Liv, en Trofasthed, som ofte skaffede ham Genvordigheder. Foruden ypperlige Artikler har han skrevet »Missionens Motiv, Maal og Midler« (1911), en Miss.s-Lære i Grundtræk. Fra Østerlandsmissionens Beg. var han dens Formand. I den kr. Studenterverden var han meget paaskønnet og har ved de store Møder givet en meget betydelig Indsats, hver Gang Miss.s-Sagen var under Debat. *Fr. Sch.* — 2) **Axel S.**, dsk Skolemand, Forf. og Bibeloversætter, f. 17. Jan. 1851, cand. theol. 1875, slog derefter ind paa Skolevejen, blev 1882 ansat ved Metropolitanskolen; 1905 Overlærer ved denne Skole. Han har skrevet fl. Afhandlinger vedrørende dsk Grammatik og udgivet en dsk Rimordbog (1900). Han har ogsaa udgivet en Overs. af N. T., i hvilken han tilstræber saa nær Tilslutning til det daglige Sprog som muligt (Den ny Pagts historiske Bøger, 1881; 1900[2]; Den ny Pagts Breve, 1895; 1902[2]). *F. T.* — 3) **Hans Sophus S.**, dsk Biskop, f. 3. Jan. 1856 i Askvad ved Slagelse, Stud. 1874, cand. theol. 1879, var en Tid Lærer ved de kbhvnske Kommuneskoler, blev 1881 pers. Kap. for Jelling og Hover og 1884 Spr. og Seminarieforstander ssteds. Da Skoleloven af 1899 var vedtaget, blev han Formand for Censorerne ved Skolelæreksamen, Kultusministeriets Konsulent i Skolesager og tit. Prof. 1903 blev han Biskop for Lolland-Falsters Stift og 1907 for Aarhus. 1916 opgav S. sin Stilling og blev Spr. i Nørup, da han fandt Vilkaarene for videre Varetagelse af Bispeembedet uholdbare. Anledningen hertil var den radikale Regerings egenmægtige Konstitution af en rationalistisk Præst (Arboe-Rasmussen) i Vaalse Sognekald (se Vaalsesagen) paa Falster. Bispeembedets nedarvede Ret til at meddele Konstitution var dermed tilsidesat, og Tilsynsforholdene i Folkek.n faktisk ændrede trods manglende nyt Lovgrundlag. *J. O. A.* — 4) **Joseph Christian S.**, dsk Præst, f. 1796, blev 1831 Spr. for Solbjærg og Sundby paa Mors. Her begyndte han ved pietist. Opvækkelsesprædikener at samle Folk om sig. Da først P. K. Algreen, siden Kold blev Huslærer hos ham, droges han over til den grundtvigske Retning. D. 1861. — 5) **Lauritz Severin S.**, dsk Præst, f. 3. Juli 1826 i Odense, Stud. 1845, cand. theol. 1851, derpaa Adjunkt ved Metropolitanskolen, 1860 Spr. paa Thurø, 1870 i Ulsø-Østre Egede, 1878 Stiftsprovst i Viborg, 1885 Spr. i Kjeldby paa Møen; d .7. Jan. 1889. S. har arbejdet paa at vække Missionsiveren i Danmark, hvortil han tilskyndedes paa Rejser til Skotland. Han

redigerede »Dansk Missionsblad« 1877—80 og har skrevet flere Smaaskrifter om Missionen. Desuden har han udgivet »Vor Kirkes Lære« (1870). — 6) **Peder S.**, Lægprædikant, f. 1818, Bomuldsvæver i Ordrup ved Ringsted, var mellem de Mænd, der 1853 stiftede »Foreningen for Indre Mission«, hvis Maanedsblad han redigerede 1854—55. S. sluttede sig efterhaanden til Baptismen, lod sig omdøbe paa sin 42-aarige Fødselsdag og udvandrede senere til Amerika, hvor han skal være bleven Adventist; hans Dødsaar er ubekendt. (Selvbiografi: »Nød og Hjælp. En Livsskildring indtil hans 42. Aar«). — 7) **Rasmus Møller S.**, Skolelærer og Lægprædikant, f. i Jelling 1799, blev efter at have virket en Tid som Hjælpelærer i Jelling Elev paa Vesterborg Seminarium (1816—18) derpaa Lærer i Brandstrup paa Grev Reventlows Godser, siden i Venslev paa Grev Holsteins. S. var en dygtig Lærer, men ogsaa stærkt rel. interesseret. Han var først paavirket af Grundtvig, men blev siden en fremtrædende Leder for Forsamlingsfolkene. Herved fik han ogsaa polit.-social Interesse for Bondestandens Kaar og blev 1842 Medudgiver af »Almuevennen«. 1844 nedlagde han sit Embede, gav sig siden væsentlig af med Politik og var Folketingsmand 1849—52 og agiterede tillige for det af ham oprettede »Folkevenneselskab«. Om S.s sociale Reform-Interesser vidner ikke blot de talrige Andragender til Regeringen, han satte i Gang (om Fæstevæsens Afskaffelse, Tiende, alm. Værnepligt osv.), men ogsaa hans Forh. til »Haandværkerdannelsesforeningens« Stiftelse. Skuffet i sine Forventninger udvandrede han 1852 til Wisconsin. D. paa Besøg i Kbhvn Maj 1865. Af hans mange Skrifter har kun hans Selvbiografi (Mit Levnedsløb, 1847) endnu Betydning ved at skildre Seminariet i Vesterborg og Skoleforhold paa den Tid. — 8) **Søren Christian S.**, dsk Præst, f. 8. Dec. 1843 i Frederikshavn, Stud. 1862, cand. theol. 1870, blev s. A. pers. Kap. i Romdrup, blev 1873 konst. Præst ved St. Hans Hospital, 1875 res. Kap. i Nyborg og 1879 ved Garnisonskirken i Kbhvn, hvor han 1888 blev Spr.; d. 1. Nov. 1916. Han har været en stadig Medarbejder ved og siden 1915 Redaktør af »Indre Missions Tidende« (af »Annekset« siden 1905), har ligeledes medvirket ved »Kristeligt Dagblad« og deltaget ivrigt i I. Miss.s Arbejde baade i og udenfor Kbhvn og i mange Forhandlinger om kirkl. Spørgsmaal. Bl. a. har han 1883 udgivet »Prædikener over de nye Tekster« og (1913) en Biografi af sin Ven Vilh. Beck. — 9) **Søren Henrik Theodor S.**, dsk Præst, f. 23. Aug. 1849 i Todnæs Præstegaard (Færøerne), blev Stud. 1868, cand. theol. 1874 og s. A. Præst paa Færøerne, først paa Nordstrømø, siden paa Østerø og da tillige Provst for Færøerne. 1884 forflyttedes han til Skanderborg. Allerede paa Færøerne var han med at sætte en kraftig Bevægelse for Afholdssagen i Gang, og han har fortsat denne Virksomhed efter at være vendt tilbage til Danmark. Han har skrevet mange Artikler og Afhandlinger derom i Blade og Tidsskrifter og er Viceformand for »Danmarks Afholdsforening«. *L. K.*

Sørenssen, Christian, norsk Biskop, f. 25. Sept. 1765 i Kristiansand, blev Stud. 1782, tog filolog. Eksamen 1784, blev saa Hører ved sin Fødebys Skole, tog teol. Eksamen 1785, blev 1791 Aftensangspræst og Rektor paa Strømsø, 1797 Spr. til Risør, 1804 Stiftsprovst i Kristiansand og fra 1805 tillige Spr. til Oddernæs, 1811 Biskop i Kristiansand, den sidste norske Biskop, der er indv. i Kbhvn. 1823 blev han forflyttet til Kria. og døde 16. Aug. 1845 i sin Vogn paa Visitatsrejse. Han var en gennempraktisk Natur og saa Bispeembedets egentlige Opgave i Visitatserne, som han drev med den største Iver. Lærdom og Kontorarbejde satte han ikke højt. Som Teolog var han rationaliserende og indtog en høj Rang som Frimurer. Ved sit milde og tiltrækkende Væsen kom han i høj Gunst hos Karl Johan og vandt Præster og Menigheder, hvor han kom. *D. T.*

Sørflaten, Ole, se Feigum (II, 30).

Sørkve (lat. Serquirus, i Literatur bruges ogsaa unøjagtigt den svenske Navneform: Sverker), Biskop af Færøerne, indv. 1216, d. 1237, indstiftede paa 13. Marts en aarlig *memoria* om alle sine Forgængere, hvis Navne han opspurgte og optegnede (se Ærkebiskop Henrik Kalteisens Kopibog, udg. ved A. Bugge, 1899, S. 201). *O. K.*

Sørle (lat. Serlo), Ærkebiskop i Nidaros (tidligere Kannik i Hamar og Ærkepræst i Oslo), valgt 1252, udn. af Paven og indv. i Perugia 2. Febr. (?) 1253, d. 1. Maj 1254, stiftede i 1252 (vistnok som Valgkapitulation) fælles Bordhold *(mensa communis)* for Kapitlet i Nidaros (stadfæstet af ham 1253 og bekræftet af Paven 1255). Eftermanden Einar fratog Kapitlet hans Gave; men den fornyedes af den udv. Ærkebiskop Birger 1264, og Paven gentog sin Bekræftelse 1266. Kommunbordets Indtægter og Ejendom forøgedes senere betydelig, og det bestod som selvstændig Stiftelse ud i 1550-aarene. En »præbenda Serlonis« ved Domkirken i Nidaros bestod endnu længe efter Ref.en og er uden Tvivl gr. af S. (L. Daae, En Krønike om Erkebiskopperne i Nidaros, i det Kgl. Norske Vid. Selsk.s Festskr. i Anl. af Trondhjems 900 Aars Jubilæum 1897). *O. K.*

Søstre, barmhjærtige (I, 219). Jfr. ogsaa Diakonisser (I, 631) og under forsk. rom.-kat., kv. Kongregationer.

Søvn, se Sjælesøvn (IV, 206).

T.

Taalmodighed, Modet til at taale, Kraften til at bære Modgang og Lidelser uden at knække. Indenfor Krdmmen betegner T. tillige Ævnen til at tage Lidelsen op som Middel for det etiske Formaal. Styrken hertil vindes ved Hengivelse i Guds Vilje og naar sit Højdepunkt i Taksigelse for Lidelsen. Den kr. Gudstro indeslutter tillige Bevidstheden om, at Trængslerne vil ende med Sejr. Herved adskiller T. sig fra Resignationen (III, 765 f.). T. bliver saaledes en Lydigheds- og Troskabsprøve ogsaa overfor de Forhold, hvor Guds Vilje og Veje ikke forstaas. Fastholdelsen af Tilliden til Guds Vilje og Magt har sin Kilde i det kr. Haab (II, 317). Under disse Synspunkter omtales og indskærpes T. i det nye Testamente Luk. 21, 19; Rom. 5, 3 f.; 2 Kor. 6, 4; Hebr. 10, 36; 12, 1; Jakob 1, 3; 5, 7—11; jvf. Rom 2, 7; Johs. Aab. 13, 10. *C. G.*

Ta'anak, kana'anæisk Kongeby (Josva 12, 21), i Reglen nævnt ved Siden af Megiddo. T. laa indenfor Issakars Omraade, men tilfaldt ligesom Megiddo Manasse, der dog ikke fik den erobret i den første Tid (Dom. 1, 27; 5, 19; Josva 17, 11; 21, 25; 1 Krøn. 7, 29; 1 Kong. 4, 12). Det gl. T. genfindes i Tell Ta'annuk paa en Højde ved Jisreelslettens Sydrand. Ved Sellins Udgravninger i 1902—04 er den kana'an. Kongeborg blevet undersøgt; bl. a. er her fundet et Arkiv af Tavler med babylonsk Kileskrift, i Lighed med Amarnabrevene. *L. G.*

Ta'anat-silo, By paa Efraims NØ.-Grænse (Josva 16, 6); identificeres med Ruinerne Ta'na østlig for Nåblus (Sikem).

Taarn (Kirketaarnets Oprindelse og Bestemmelse). Den ældre Opfattelse satte Kirke-T.ets Fremkomsttid til den tidlige Middelalder og fandt dets Opbyggelse motiveret ved Indførelsen af Klokker (II, 812) eller ved Forsvarsøjemed. I begge Tilfælde henvistes til det verdslige, fortifikatoriske T. som Forbilledet. Overensstemmelsen med dette er ogsaa stærk, og for Tidspunktet og Motivbestemmelsen taler, at T.et (som jo ikke er et nødvendigt konstruktivt Led i en Kirkebygning opført efter den normale Basilikatype) i Vesten netop findes bevaret i de ældste Former ved Basilikaer, der er opførte i den tidlige Middelalders Urotid (da ogsaa Klokkestøbningen netop var opfundet), eller, saafremt Kirkens Anlæg gaar tilbage til Oldtiden, viser sig at være en senere, middelalderlig Nybygning. Til langt ind i Middelalderen havde faktisk en Mængde anseelige Kirker, maaske netop fordi de laa i sikre Hovedbyer, endnu ingen T.e. Svarende hertil kan henvises til, at oldkirkl. Forf.e ikke omtaler T.et som Led i den kr. Forsamlingsbygning, men blot som Symbol paa K.ns Væsen som det sikre Værnested (jfr. allerede Hermas' Syner), og den oldkirkl. Kunst kender det netop paa samme Maade (naar den fremstiller Byerne Bethlehem og Jerusalem som Symboler paa »K.n af Omskærelsen« og »K.n af Hedningerod«, er de enten udstyrede med stærke T.e eller ligefrem gengivne som to T.e). — At Forsvarsøjemed nu virkelig i mange Tilfælde har været Grunden til Opførelsen af T.e ved Kirker eller Klostre, kan næppe omtvistes, og endnu mindre, at T.ets Sejrsgang som Led i Kirkearkitekturen hænger sammen med, at man efterhaanden naaede til at støbe Klokkerne saa store, at deres Brug krævede et saa massivt Ophængningssted som det stærktbyggede T. Men Spørgsmaalet om Kirke-T.ets Oprindelse er dog ikke løst dermed, da dets Forekomst nemlig er givet, længe inden man var naaet til at støbe de svære Klokker, ja inden Klokkernes Oprindelse overhovedet, hvilket ogsaa vil sige inden den Tid, da de urolige Forhold kunde motivere Værneanlæg i Forbindelse med Kirker. Tidlig har man da ogsaa formodet, at Grunden til Kirke-T.ets Indførelse overhovedet ikke skulde søges i praktiske Formaal, men i symbolske Betragtninger eller i rent kunstnerisk-dekorative Hensyn. Denne Forklaring har dog ikke vundet stor Tilslutning, specielt ikke Hypotesen om, at Kirke-T.et er en Efterligning af antike, taarnagtige Gravmæler (jfr. Weingärtner, System des chr. Thurmbaues, 1860). At tidlig kr. Kunst fremstiller Kristi Grav som et T.-Mausoleum, og at Kirke-T.ets Arkitektur kan minde om disse Gravmæler, kan ikke være afgørende. — Den alm., moderne Besvarelse af Spørgsmaalet om Kirke-T.ets Opr. bygger da

paa M. de Vogüé's Publikation om de oldkirkl. Bygninger i Haurân (Architecture dans la Syrie centrale I—II, 1866—67). Med voksende Enighed antager man, at Kirke-T.et er en oldkirkelig Frembringelse og er begyndt som Trappetaarn og derfor en Efterligning af tilsvarende Konstruktioner i Østens Husbygningsarkitektur. Tilhængere af den moderne, stadig mere udbredte Hypotese, at Basilikaen overhovedet stammer fra Oldtidens Privathus, føler sig selvfølgelig ogsaa draget mod denne Løsning af Spørgsmaalet. Selv om man imidlertid ikke godkender sidstnævnte Hypotese, kan man næppe komme uden om Rigtigheden af den første; blot maa tilføjes, at heller ikke den kan siges at løse Spørgsmaalet helt. Den kan vel forklare, hvorfra de taarnlignende Konstruktioner baade ved Basilikaer og Centralkirker med Gallerier (der behøvede Trappeanlæg til Overétagen) stammer; men den kan ikke overbevise om, at den tidlige Middelalders svære, fritstaaende Kirke-T.e (hvis Trapper intet havde med Basilikaen at gøre) er Efterligninger af disse ældre T.e. Overhovedet er Spørgsmaalet om T.-Anlægget ved Basilikaer af den sædvanlige Enétages Type (d. v. s. uden Gallerier) stadig aabent. Den ældre Opfattelse slaar nemlig ikke til her som Forklaring, hvis det maa anses for rimeligt, at der allerede i den seneste Oldkirketid har været Enétages-Basilikaer med T.e. Herpaa tyder, at oldkirkl. vesterlandsk Kunst gengiver Kirkebygninger udstyret med T.e (en oldkirkl. Mosaik i Sta Maria Maggiore i Rom viser f. E. et Kirkebillede, hvor Kirken flankeres af 2 runde T.e; og den berømte Kirkedør fra 5. Aarh. i Sta Sabina i Rom forestiller ligeledes Jerusalem som en Kirkebygning, hvis Façade flankeres af 2 T.e). Hvis man da ikke vil slutte til en langt større opr. Udbredelse i Vesten af Kirker med Gallerier eller antage, at slige Billeder gengiver en østerlandsk Type, maa man vel, om man her vil pege paa en praktisk (og ikke en blot dekorativ) Grund til Kirketaarnets Forekomst, henvise til, at man, inden man fik Klokker, sammenkaldte Menigheden til Gudstjeneste paa anden Maade (f. E. ved Blæseinstrumenter), hvilket kunde motivere Opførelsen af et højtragende Bygningsled. — M. H. t. det antagne, ældste Kirke-T.s Form (Trappetaarnet) kan henvises til den hauranske Basilika i Tafka (4. Aarh.?), hvor et 3-Etages firkantet T. ligger V. for Façaden, sammenbygget med Kirken. I Kalb-Luseh og Turmanîn (6. Aarh.?) er Dobbelt-T.e Led af selve Kirkefaçaden, ɔ: det arkitektoniske Problem er her løst paa en Maade, der minder om den romanske Kirkebygningskunst (meget smukt hæver de 2 Taarne sig i Turmanîn over Nartex, forbundne over Kirkens Indgangsportal ved et Loggia-lignende Anlæg, bag hvilket Hovedskibets Gavlparti hæver sig til samme Højde som T.enes Gavle). En Kirke i Hass (4. Aarh.?) har derimod 2 taarnlignende Bygningsdele ved Koret. — Kirkebygninger med Centralanlæg i 2 Etager havde vel ogsaa tidlig slige Trappe-T.e (dog selvfølgelig runde), selv om sikre Eks. nu først findes fra den ældre Middelalder (jfr. f. E. Hagia Sofia i Constantinopel; S. Lorenzo i Milano; S. Vitale i Ravenna). — At T.e i alt Fald i Beg. af Middelalderen, maaske paa visse Steder allerede i Oldk.ns Slutn. er opført i Klostre eller ved Klosterkirker af Forsvarsgrunde, tyder Forfatterudtalelser paa (den hl. Silvia [IV, 188] omtaler, at Kirken i den hl. Theklas Monasterium i Selevkia i Pisidien af H. til den ondsindede, omboende Røverbefolkning havde saadant Forsvarsværk; jfr. ogsaa Cyrillus Scythopolitanus' Omtale i den palæstin. Abbed Evthymios' Vita af T. i et Kloster). De 2 stærke T.e, der flankerer Vestsidens Indgang til Basilikaen i det mærkelige Bygningskompleks i Chaqqa (Shakka) i Haurân (5.—6. Aarh.), der af de Vogüé bestemmes som et Kloster, synes netop opført med Forsvar for Øje. I alt Fald er det stadig rimeligt at antage, at de høje og stærke T.e, der i den ældste Middelalder byggedes fritstaaende ved Kirkers Side, blev opført med Værn for Øje, selv om de selvfølgelig tillige kan have tjent til Gudstjenestesammenkaldelse (deres svære Konstruktion kan dog i alt Fald ikke motiveres ved Tidens smaa og ubetydelige Klokker). Typisk Eks. paa disse T.e, der hæver sig stærkt over Basilikaen, og hvoraf de ældste vel er de runde, er det mægtige Rundtaarn, der ligger aldeles frit ved S. Apollinare in Classe (ved Korets Nordside). Som andre ravennatiske Kirke-T.e er det maaske allerede fra 6. Aarh. I Rom synes de ældste, bevarede Kirke-T.e (eller nederste Dele af T.e) først at stamme fra 7. Aarh. Utvivlsomt var det imidlertid siden 8.—9. Aarh. Klokkerne, der foraarsagede den voksende Udbredelse af Kirke-T.et, og siden da motiveres dets Opførelse hovedsagelig ved, at det er Klokke-T. 770 opførte Pave Stefan III et T. ved St. Peters Kirke i Rom udtrykkelig for at anbringe 3 Klokker deri, »for at sammenkalde Præster og Folk til Gudstjeneste«. Jo sværere Klokkerne efterhaanden støbtes, des nødvendigere blev det saa, at Kirke-T.et blev en mægtig Konstruktion; dog har man ogsaa løst Problemet ved at anbringe Klokker i »Stapler« eller i svære, enkeltsidige Murdele, der opmuredes f. E. over Kirkefaçaden. Endnu i 10. Aarh. var det i alt Fald sjældent, at selv store Kirker i Frankrig havde T.e. Efterhaanden er da Spørgsmaalet om at bringe det svære T. i organisk Forbindelse med Basilikaen naturligt opstaaet, og da det firkantede T. lettere egnede sig dertil, er det forklarligt, at denne Form blev den sejrende. Dog opførtes vedblivende ogsaa de runde T.e (ogsaa N. for Alperne) ved Basilikaer, og lige til vore Dage har man spredt foretrukket at opføre ogsaa det firkantede T. uden organisk Forbindelse med Kirken. En moderne, men ganske vilkaarlig Sprogbrug er det at kalde udelukkende saadanne Kirke-T.e for *Campaniler*, da Ordet jo kun betyder »Klokke-T.« (jfr. I, 465, hvor berømte Eks. er nævnt). — Det blev da et fremtrædende Moment i den romanske Kirke-Bygningskunst at give en kunstnerisk tilfredsstillende Løsning af Indføjelsen af T.et som fast Led i Kirkebygningen, og T.et eller T.ene bidrager især siden 11. Aarh. i høj Grad til at forøge Skønhedsvirkningen af Kirkernes Ydre. At det rent kunstneriske Hensyn nu spiller en Hovedrolle, viser den Kendsgærning, at man ofte opfører en ganske overflødig Mængde T.e paa Kirkerne. Foruden Dobbelttaarne som Led af Façaden,

kan der findes T.e, der flankerer Koret, ja over Tværskibet (Korsskæringen) forekommer hyppigt yderligere et Midttaarn. Særlig Kirker med Dobbeltkor (I, 632) er gærne taarnrige (jfr. Domkirkerne i Speier og Worms med 6 T.e; der er Kirker, der endog er projekteret med 9 T.e). — Allerede tidlig (i Frankrig f. E. i 6. Aarh.) opførtes taarnagtige Konstruktioner over Korsskæringen i Kirker med Tværskib, markerende Stedet, hvorunder Ciboriealtret stod; i ældre Tid var de i Reglen af lettere Konstruktion, idet der over det egtl. T., fra hvis Vinduer Korsskæringen fik Lys, opførtes en leddelt, spiragtig Trækonstruktion. Man har peget paa Orientens Centralkirkers Midtkupler som Forbilledet for de første Midt-T.e; ogsaa i Orienten blev nemlig Kuplerne efterhaanden ændrede, idet Tamburen (s. d.) hævedes, og nye Led føjedes til, der endte i et spidst opløbende Tag eller i de ejendommelige Ræddikeformede Kuppelkonstruktioner, der er blevet ejendommelige for de russiske Kirker. Midttaarnet kom i den romanske Bygningskunst efterhaanden ofte til at blive Hoved-T.et. — Selve T.-Konstruktionen kan være stærkt afvigende; dens Udvikling hænger nøje sammen med Stilejendommeligheden i det hele Bygningskompleks. M. H. t. disse Lands- og provinsielle Ejendommeligheder samt m. H. t. T.ets videre Hist. under Gotiken, Renæssancen og den moderne Kunstudvikling henvises til arkitekturhistoriske Værker; blot maa erindres her, at den gotiske Kirkebygning oftest nøjes med et enkelt stort Vest-T., og at den rene, ital. Renæssance overhovedet staar kølig overfor T.et (som et særligt, middelalderligt Produkt). — En væsentlig forskellig Karakter faar T.et efter dets forskellige Afslutning. De ældre T.e har ofte været fladt afsluttede eller med lavt pyramideagtigt Spir, eventuelt med Gavl og Sadeltag; siden 12. Aarh. vokser T.ets Størrelse, og Spirafslutningen bliver mere og mere himmelstræbende. Navnlig Gotikens Spir udmærker sig ved dristig Konstruktion og Elegance (især de gennembrudte Stenspir); siden 14. Aarh. har man dog ofte netop ved store Kirker ikke naaet at faa Spirene afsluttet eller endog paabegyndt. Til Værn mod Lynnedslag gemte man i Middelalderen ofte Relikvier i Spirafslutningen, eller man indrettede et særligt Alter for Ærkeenglen Mikael i T.et; selve Spiret afsluttedes tidlig med et Kors, hvorover man allerede fra 10. Aarh. rejste en forgyldt Vejrhane. — Middelalderens symboliserende kirkl. Forf.e (f. E. Honorius fra Autun, Siccardus o. fl.) sysselsatte sig stærkt baade med T.ets og T.-Afslutningens Symbolik. Da T.et væsentlig er Klokketaarn, og Klokkerne symboliserer Formaningen og Læren, betragtes ogsaa de høje T.e som Symboler paa Lærdommen eller paa K.ns Embedsmænd, der er sat til Forkyndelsen eller til at lære ved deres Liv. Da Kirkerne ofte har 2 T.e, siges disse at symbolisere Krdmmens 2 store Bud. At T.et afsluttes med Korset vil sige, at Forkyndelsen er forgæves, hvis den ikke samler sig om Troens Midtpunkt. Hanen er især Symbol paa Kristus som Sejrherren over Mørkets Aander, som den, der kalder til Dagens Lysværk eller som Dommeren, der skal kalde frem fra Dødens Søvn. — Om »T.« som Betegnelse for Baldakinen over Altret se Ciborium (I, 510), om det evkaristiske T. se Pyxis (III, 668) og Sakramenthus (IV, 24). *J. O. A.*

Tabbaot, en Familie af Templets Livegne (Esra 2, 42; Neh. 7, 46).

Tabbat, et ubekendt Sted i Nærheden af Abel-mehola, i den midterste Del af Jordandalen (Dom. 7, 22).

Tabe'el, aram. Navn (= god er Gud). 1) I Jes. 7, 6 nævnes en ben-T. (ɔ: T.s Søn), som Juda Fjender tænkte at sætte til Vasalkonge i Jerusalem, rimeligvis en Aramæer. I foragtelig Udtale gengiver Teksten det som Tabe'al (= ikke god). — 2) En persisk Embedsmand i Samaria (Esra 4, 7). *L. G.*

Tabenna (Tabennisi), Sted paa Nilens Ø.-Bred, N. f. Theben, hvor Pakhomios (III, 468) grundede det første Kloster, idet han samlede de mange Eneboere indenfor en Mur. Hans Kloster stod snart i Spidsen for 9 Munke- og 2 Nonneklostre af samme Art, men overfløjedes af det lidt N. derfor byggede Kloster Peboou. Athanasios, der 330 besøgte T., støttede Bevægelsen mod talrige Bisper, der angreb den. *H. J. H.*

Tab'era, en af Israeliternes Lejrpladser efter Sinai (4 Mos. 11, 3; 5 Mos. 9, 22); Beliggenheden er ukendt. Knurren efter Brød har ifølge Ps. 78, 20. 21 været den Brøde, der tugtedes ved Herrens Ild, hvorom Navnet T. (Brandsted) minder. *L. G.*

Tabernakel (lat.: Telt, Hytte). 1) **T.** hos Jøderne, Hebr. ōhæl mo'ēd, »Mødetelt« (ɔ: Aabenbaringstelt), eller ōhæl 'ēdūt »Vidnesbyrdstelt«, Betegn. for det Telt, som beskrives udførligt af Præsteskriftet 2 Mos. 25—27; 35—40, og som if. dette Skrift var Israels eneste legitime Helligdom, inden Templet byggedes. Indretningen er flg.: »Boligen« bestaar af en Træbygning, dannet af Akasieplanker, 10 Al. høje og $1^1/_2$ Al. brede. Langsiderne mod N. og S. skal være 30 Al., Bredsiderne 10 Al. (indvendig). Plankerne er beslaaet med Guld, staar paa Fodstykker af Sølv og forbindes ved guldbeslagne Tværstænger, der hviler i Sølv- el. Guldringe. Indvendig og udvendig er disse Vægge behængt med Tæpper. De indvendige er af Byssus og Purpur med indvævede Kerubbilleder og hænger i Guldkroge; de udvendige er af Gedehaar og hænger i Broncekroge. Taget dannes af 4 forsk. Slags Tæpper og Skind, som anbringes over hinanden. For Indgangen mod Ø. lukkes med Tæpper, og indeni deler et Forhæng Rummet i 2 Dele, det Hellige (20 Al. langt) og det Allerhelligste (10 Al. i Kubus). I det Hellige staar ved Væggen til højre Skuebrødsbordet (jfr. IV, 246) af guldbeslaaet Akasietræ med forsk. Skaale, til venstre den 7-armede Lysestage, ved Bagvæggen staar Røgofferaltret af Guld, hvorpaa der skal ofres Røgoffer Morgen og Aften. I det Allerhelligste staar Pagtens Ark og ovenpaa den Keruberne. »Boligen« omgives af en 100 Al. lang og 50 Al. bred Forgaard med Indgang mod Ø. Den er afgrænset af Byssustæpper, som hænger paa 60 Søjler af Bronce og Sølv. Her, imellem Indgangen og »Boligen«, staar Brændofferaltret. Det er en Kasse af broncebeslaaet Akasietræ, 5 Al. langt og bredt og 3 Al. højt, forsynet med 4 Horn og med Bærestænger. Mellem det og T. staar en Broncekumme paa et Broncestel til Præsternes

Tvætning (svarende til Templets »Kobberhav«). Denne Helligdom skal staa midt i Israeliternes Lejr (4 Mos. 2, 3) og er deres eneste legitime Kultussted, indtil Templet bygges. Saaledes er P.s Teori. — En Sammenligning med de ældre Kilder viser, at vi her har at gøre med ren teoretisk Spekulation. I Dom. og Sam. kendes T. ikke, men de fromme Israeliter ofrer til Jahve ved de forsk. Helligdomme omkring i Landet, saaledes Gideon i Ofra efter en Aabenbarelse af Jahve (Dom. 6, 24), Samuel i Rama (1 Sam. 7, 17) o. a., Salomo i Gibeon (1 Kong. 3, 4) osv. Altrene kunde være af Sten eller Jord (2 Mos. 20, 24 ff.), men om Altre af Akasietræ hører vi intet i den ældre Tid. T. er et Spejlbillede af det senere Tempel, som P. projicerer ud i Fortiden, idet han gaar ud fra, at Israel ikke kan have manglet en legitim Centralhelligdom paa Mose Tid, da jo alle Lovene stammede fra ham. En Tilknytning for sin Konstruktion har han haft, idet ogsaa de ældste Kilder beretter om en Telthelligdom, hvori Arken stod (2 Sam. 7, 6), og hvor Jahve aabenbarede sig (2 Mos. 33, 7—11 af E.). Men den stod uden for Lejren og har utvivlsomt ikke været tænkt med T.s Pragt, som er saa karakteristisk for den senere jødiske Fantasi, men lidet passende til Forholdene under Ørkenopholdet. *Johs. P.* — 2) **T.**, se Ciborium (I, 510), og Sakramenthus (IV, 24); ogsaa Murnicher, hvori Helgenbilleder anbringes, kan kaldes T.

Tabita, (aram. Navn = Hind, gr. Dorkas) kr. Kvinde i Joppe (Ap. G. 9, 36—43), »rig paa gode Gærninger og mange Almisser«. Hun oprejstes fra Døde ved Peters Bøn (jfr. 2 Kong. 4, 32 f.; Mk. 5, 40 f.). Hendes Liv er et Billede fra den tjenende Kærlighed, der aldrig dør i Menigheden (jfr. Gustav Jensens skønne Digt »Joppe« i Luth. Ugeskr., 1883). *L. G.*

Tabor. 1) Bjærg ved N.-Randen af den store galilæiske Slette, nu Djebel Tûr, 562 M. (400 M. over Sletten), en afstumpet Kridtkegle, dækket af Eg og Terebinter. T. nævnes i Dom. 4, 6. 12. 14 med Minderne om Baraks Kamp; 8, 18 — uden Tvivl det samme T., hvor Gideons Brødre var dræbte af Sebah og Salmunna, de midianit. Konger, hvis Forfølgelse var Gideons første Bedrift (II, 215); Hos. 5, 1; Jer. 46,18; Ps. 89, 13. Af Josva 19, 22 ses, at der allerede i den israelit. Tid har været en By T. paa Bjærget, hørende til Issakar; Bjærget laa paa Grænsen mellem Issakar og Naftali. I den gr. Tid omtales atter en By paa T., og Josefos befæstede Stedet. At T. tidlig, allerede hos Origenes og Hieronymus, mentes at være Forklarelsens Bjærg (Mt. 17, 1; Mk. 9, 2; Lk. 9, 28), er forstaaeligt fra det Synspunkt, at det var Galilæas mest fremragende og skønneste Bjærg, men er ubevisligt og uholdbart (Byen paa Toppen!); der var ogsaa en helt anden Tradition, som var ældre (Hebræerevangeliet), men ligeledes urigtig, at T. var Jesu Fristelses Bjærg. I den kr. Oldtid byggedes Kirker paa T. (3 i Tal, svarende til de 3 Hytter, som Apostlen tilbød), siden ligesaa af Korsfarerne; endnu er der Klostre, et lat. og et gr., paa Bjærgets Top. T. er besunget i Chr. Richardts Digt »T.«. — 2) V. for Bjærget T. laa i Retning ad Nasaret en By Kislot-tabor (Josva 19, 12), nu Iksâl, paa Grænsen mellem Sebulon og Naftali, muligvis den samme som Kesullot (19, 18); Levitbyen T. i Sebulon (1 Krøn. 6, 62 [77] er vel denne samme. — 3) Byen Asnot-tabor N. for Bjærget T., paa Naftalis V.-Grænse (Josva 19, 34). — 4) Egen T. i Benjamin, hvor Saul vilde møde Mænd, der hyldede ham, mellem Rahels Grav og Gibea (1 Sam. 10, 3). *L. G.*

Taboriter, se Husiter (II, 497 f.).

Tabrimmon, Fader til den i 1 Kong. 15, 18 nævnte syr. Konge Benhadad.

Tabu, se Primitive Folks Rel. (III, 598 ff.).

Tacitus, Publius Cornelius, Roms største Hist.skriver, levede o. 55—120 og havde Embeder som Quæstor, Prætor og Konsul. Hans Hovedværker er Germania, Historiae og Annales (de to sidste kun delvis bevarede), udmærkede ved deres Kildeanvendelse og Kritik og prægede af T.s Mskekundskab og Ævne til at karakterisere Sjælsudvikling. Udfra sin Foragt for Lasten ser han ret pessimistisk paa den Tid, han skildrer. *(Historiae* omfatter Tiden fra Galba til Domitian, *Annales* gaar fra Tiber til Nero). Lejlighedsvis berører T. Krdmmen, omtaler Kristi Domfældelse af Pilatus paa Tibers Tid og Neros Kristenforfølgelse. Han giver detaillerede Oplysninger om Landshøvdingen Felix, for en Del i Modstrid med Josefos (Annal. XII, 54 og Hist. V, 9). T. paastaar at skrive »uden Vrede og Fordom« *(sine ira et studio)*, men hans berømte Skildring (Annal. XV, 44; Hist. V, 2 f.) af Roms Brand, vidner tilstrækkeligt om hans hæftige Jøde- og Kristenhad. *H. J. H.*

Taddæos, en af Jesu Apostle (Mk. 3, 18). I Mt. 10, 3 Lebbæos. Navnet forekommer ogsaa ellers blandt Jøder; det er muligvis gr. (= Tevdas, Teodotos); L. kan være hans Bynavn: en Mand fra Libba, Ø. for det døde Hav. Den hos Lk. (6, 16; jfr. Ap. G. 1, 13) nævnte Apostel Judas, Søn af en Jakob, kan ikke være nogen anden end T. *L. G.*

Tadmor (gr. og lat. Palmyra), By i den syr. Ørken, 260 Km. NØ. f. Damaskos, ifig. 2 Krøn. 8, 4 og 1 Kong. 9, 18 (Qᵉrê) bygget af Salomo. Teksten paa anf. St. bør rimeligvis læses Tamar (s. d.), men i den arabiske Tradition har Sagnet om Salomo holdt sig. T. havde sin Betydning som Mellemstat mellem det rom. og det persiske Rige. Sin højeste Blomstring naaede T. i 1.—3. Aarh. e. Kr. Fra den Tid hidrører de talrige Fund af Arkitektur og Skulptur, Søjlerækker, Murlevninger, Rester af Gravbygninger og Templer, navnlig det prægtige Soltempel og en Mængde Statuer, der viser rom. og semit. o. a. Typer. Kunsten er den senklassiske i orient. Form. Indskrifterne er for en stor Del Vieindskrifter, affattede i Stedets Sprog, en aram. Dialekt, undertiden tillige med gr. Tekst. Bl. Gudenavnene forekommer Shams (Solen), Jarchibol (Maaneherre), Belsamîn (Himmelherre), Aglibol (Kalveherre), men undertiden skyr man at nævne Gudens' Navn. Nogle Altre er viede »den, hvis Navn er velsignet«. Trods sit Forhold til Rom (den kaldes fra Hadrians Tid »Hadriana Palmyra« og fra 3. Aarh. »Koloni«) ihdtager T. en fri Stilling med eget Sprog, egne Mønter, eget Militær og egen Forvaltning, dog efter gr.-rom. Mønster med Senat, Arkonter, Dekaproter osv. Dens Kilder gjorde den

til en Karavanestation mellem Mesopotamien og Syrien, og den var Centrum for hele Handelen mellem Østen og Middelhavslandene. Størst Magt vandt T. umiddelbart før sin Undergang. Dets Fyrste Odenatos II 258—66 var den eneste orientalske Regent, der blev Romerne tro, da Perserne havde erobret det mest af Østen under Sapor. Gallienus gjorde ham derfor til Arvefyrste og Konge. Han fordrev Perserne og indtog endog Ktesifon. I Lilleasien dæmmede han op for Goterne. Skønt han sendte Bytte og Fanger til Rom, frygtedes dog hans Magt, og han myrdedes. Under hans umyndige Søn Wahballät (gr. Athenodoros) overtoges Regeringen af hans Dronning Zenobia (om hendes Forhold til Paulus fra Samosata jfr. III, 505). Hun erobrer Ægypten og væsentlig Lilleasien, saa Palmyra nu behersker hele Orienten indtil Persien. Aurelian brød nu med T. Han indtog Syriens Byer, derpaa selve T. og fangede Zenobia. Byen skaanedes først, men da den senere gjorde Oprør, ødelagdes den aldeles 273 og har siden ligget hen som en Ruinhob, der endnu langtfra er gennemforsket. Krdmmen vandt Indgang i T., der bl. a. sendte en Biskop til Nikæamødet. Justinian byggede nogle Kirker i den. Senere blev den islamisk. Nu er den en Landsby med ca. 50 Hytter. *Johs. P.*

Tafat, Datter af Salomo, gift med en af Salomos Guvernører (1 Kong. 4, 11).

Tafel, Johann Friedrich Immanuel, Prof. i Filos. og Universitetsbibliotekar i Tübingen, f. 17. Febr. 1796 i Sulzbach, d. 29. Aug. 1863 i Ragaz. Fra sit 17. Aar var T. paavirket af Swedenborg, hvis lat. Skr.er han udgav i 21 Bd., oversatte 15 Bd., skrev selv 8 Bd. dogm. Værker og grundede »Magazin f. d. Neue Kirche«. T. har ogsaa søgt at udnytte Kants Autoritet til bedste for den sv. Aandeseer. *N. M. P.*

Taffel *(la tavola)*, se Valdeserkirken.

Taffin, Jean, nederl. Teolog, f. 1528 (?), d. 1602, opr. Katolik og en Tid Sekretær hos Granvella (II, 249), traadte (uvist naar) over til Calvinismen og blev personlig Ven af Calvin og Beza. T. virkede derpaa i Antwerpen, Aachen, Strassburg, Metz, fra 1566 (støttet af Vilhelm af Oranien) atter i Antwerpen, hvorfra han dog maatte flygte; 1571 spillede han en Hovedrolle paa Synoden i Emden, blev nu Vilhelm af Oraniens Raadgiver og Gesandt og fra 1574 hans Hofkap. i Emden, Haarlem og Amsterdam, beundret som en af Tidens ypperste Prædikanter og skattet som fredstiftende Diplomat. I den arminianske Strid mistænktes T.s Ortodoksi p. Gr. af hans ivrige Mæglen. Bl. hans Skrifter kan nævnes de hyppigt optrykte og oversatte: »Des marques des enfants de Dieu et des consolations en leurs afflictions« (1585) og »Traité de l'amendement de vie« (1594). *H. J. H.*

Tafnai (Judit 1, 9), se Tahpanhes.

Tagaste, Augustins Fødeby, en ubetydelig By i det indre af *Numidia proconsularis*, nu Souk-Aras.

Tagrytter, et lille Taarn med Spir, oftest af Træ- eller Metalkonstruktion, anbragt paa Kirkebygningens Tagværk, over Korsskæringen, eventuelt over Koret eller, især paa mindre Kirker, ved Vestgavlen. Visse Klosterordener i Middelalderen (f. E. Cistercienserne og Birgittinerne), der lagde Vægt paa Simpelhed i Kirkens Udstyr, forbød at opføre de prangende og mægtige Taarne, hvorfor selv større Kirkebygninger af disse Ordner kun har en enkelt T. over Taget (jfr. f. E. Kirkerne i Sorø, Maribo, Vadstena). *J. O. A.*

Tagstol, Trækonstruktionen, der bærer Taget paa en Kirke; om »aaben T.« taler man, naar T.en er synlig nede fra Kirken. Saaledes ser man f. E. T.en i de ældste norske Stavkirker og i mange Kirker fra den ældste Middelalder, hvor man ikke har haft Raad til Basilikaens sædvanlige flade Lofter, der ofte udstyredes rigt (Kasetter, Forgyldning). Ogsaa Tiggerordnerne opførte til at begynde med deres Kirker med »aaben T.« for at betone deres Afstandtagen fra al ydre Pragt (dengang fra de kostbare Hvælv, der fordrede Dekoration, men navnlig en langt solidere Konstruktion af Kirkerne).

Tahan, efraimitisk Slægtsøverste (4 Mos. 26, 35); formentlig den samme nævnes i 1 Krøn. 7, 25.

Tahas, aram. Stamme af Nahors Genealogi (1 Mos. 22, 24). Nyere genfinder Navnet i Tehisi nordl. for Kades i Syrien.

Tahat. 1) En af Israeliternes Lejrpladser (4 Mos. 33, 26 f.), ukendt. — 2) Levit (1 Krøn. 6, 9 [24]). — 3) og 4) Efraimiter (1 Krøn. 7, 20).

Tahiti, egtl. Hovedøen i den østl. Gruppe af Selskabsøerne (»Øerne over Vinden«), men sædv. Betegn. for hele denne Gruppe (o. 1500 □-km med o. 12,300 Indb.). Londonermiss. beg. 1797 en Miss. paa T., naaede under mange Fejlgreb, men med stor Taalmodighed til at have o. 500 Personer til Undervisning 1813; det hedenske Parti satte sig voldsomt til Modværge; men det kr. Parti sejrede i et Slag 12. Nov. 1815 og viste under og efter Slaget et saadant Maadehold, at saa godt som hele Befolkningen brændte Afguderne. 1819 lod Kong Pomare sig døbe, og Folket fulgte efter i store Flokke. Inden 1835 var hele Biblen oversat og Øerne næsten kristnede. — Da begyndte 1836 en kat. Kontramiss.; 1842 blev Øerne fr. Protektorat; de eng. Missionærer maatte efterhaanden fortrække (paa én nær, Howe, d. 1863), den kat. Miss. blev i den Grad protegeret, at i 1867 den kat. Gejstlighed oppebar 65000 Frcs. af Folkets Skatter, de evang. kun 6000, skønt kun o. 500 Personer var Katoliker. Aar 1880 annekterede Frankrig Landet. Siden 1863 fører Parisermissionærer Tilsynet med de evang. Menigheder og har bidraget meget til Fremme og Bevarelse af evang. Krdm. paa Øerne. Disse Menigheder tæller o. 11000 Medl. (over 5000 Kommunikanter). (Besser, Der Missionar und sein Lohn, 1896[4]; Lowett, History of the Lond. Miss. Soc. 1795—1896, I; G. Kurze, Die Pariser ev. Miss.s-Gesellsch. in d. letzten 2 Jahrzehnten des 19. Jahrh.s i Allg. Miss. Zeitschr. 1901, 276 ff.). *Fr. S.*

Tahpanhes, By paa Nedrægyptens Ø.-Grænse (Jer. 43, 7 f.; 44, 1; 46, 14; jfr. 2, 16), i Hes. 30, 18 Tepahnehes. Navnet svarer til gr. Tafnai og Dafnai, Grænsefæstning nær ved Pelusion, nu Ruinerne Defne (jfr. Tafnai i Judit 1, 9).

Tahpenes, ægypt. Dronning, hvis Søster blev gift med Salomos Modstander Hadad fra Edom, der var flygtet til Ægypten (1 Kong. 11, 19. 20). T. kaldes i den gr. Overs. Tekemeina.

Tahrea, en af Meribba'als Efterkommere (1 Krøn. 9, 41; i 8, 35 Ta'area).

Taipingwang, se Siutsiunen (IV, 200 f.).

Tait, Archibald Campbell, eng. Ærkebiskop, f. 1811 i Edinburgh, opdraget som Presbyterianer, studerede i Glasgow og derefter i Oxford, hvor han blev konfirmeret af Biskoppen og saaledes optaget i den anglik. K. 1836 blev han ordineret og vikarierede en Tid som Præst. Som Docent i Filos. vakte han megen Opmærksomhed. 1838 afslog han et Professorat i Gr. ved Univ. i Glasgow. En kort Tid tiltrak Anglokatolicismen T., men han blev snart en afgiort Modstander af denne Retning. 1842 blev han Forstander for Kostskolen i Rugby, 1849 Dompropst i Carlisle, og fig. Aar Medl. af den Kommission, der forberedte Universitetsreformen af 1854. 1856 udnævntes han til Biskop af London, hvor han udfoldede en omfattende og betydningsfuld Virksomhed, ikke mindst mindeværdig ved Oprettelsen af Kirkefondet, det første i sin Art og Forbillede for andre i og udenfor England. 1869 besteg T. Ærkestolen i Canterbury. Han havde Initiativ, var praktisk og noget af en Jurist, havde en vid Sympati og Forstaaelse og var som K.styrer en af de største i den nyere Tid. D. 1882. (R. Th. Davidson and W. Benham, Life of A. C. T. I—II, 1891; C. E. Fløystrup, A. C. T., 1893). *C. E. F.*

Tak, det uvilkaarlige Svar paa modtagne Gaver og Velgærninger. Trangen til T. gør sig intenst gældende i alt rel. Liv. Jo mere Gudsforholdet vokser i Styrke, des mere vokser Taksigelsen i Inderlighed og Omfang. Ævnen til at kunne takke Gud for alle Livets Tilskikkelser betegner det kr. Livs Fuldkommenhed. I det G. T. er navnlig Psalmerne opfyldte af T. jfr. ogsaa de gltestl. Takofre (III, 420). Jesu Liv er forbilledlig m. H. t. T. (Mt. 15, 36; 26, 26; Joh. 6, 11. 23; 11, 41), ligesom han kræver det samme af Msker (Luk. 17, 18). Paulus begynder som Regel sine Breve med T. (Rom. 1, 8; 1 Kor. 1, 4; 2 Kor. 1, 3; Ef. 1, 3; Fil. 1, 3; Kol. 1, 3; 1 Thess. 1, 2; 2 Thess. 1, 3; Filem. 4), indfletter ofte T. for Guds Velgærninger mod ham selv (1 Kor. 1, 14; 14, 18; 15, 57; 2 Kor. 2, 14) og andre (Rom. 6, 17; 2 Kor. 8, 16; 9, 15; 1 Thess. 2, 13; Ef. 1, 16) og afbryder eller slutter hyppig sin Læreudvikling med T. (Rom. 1, 25; 7, 25; 9, 5; 11, 36; 16, 27; 2 Kor. 11, 31; Gal. 1, 5; Ef. 3, 21; Fil. 4, 20). Svarende hertil er Formaningen til T. gennemgaaende i N. T. (2 Kor. 1, 11; 4, 15; 9, 11 f.; Ef. 5, 4. 20; Fil. 4, 6; Kol. 1, 12; 2, 7; 3, 17; 4, 2; 1 Tim. 2, 1; 4, 4; Hebr. 12, 28; jfr. Ap. G. 2, 47; 16, 25; Johs. Aab. 11, 13; 14, 7; 16, 9; 19, 7). T. er et Grundled af al kr. Bøn og Gudstjeneste (jfr. Nadverens Betegnelse som Evkaristi). De luth. Bekendelsesskrifter fører den kr. Moral ind under T.s Synspunkt. (Apol. III, 68 jfr. VI, 42; Cat. Major I, II, 64; II, I, 19; Form. Conc. II, II, 15). *C. G.*

Takmonit, se Hakmoni (II, 330).

Takoffer, se Offer (III, 420).

Taksation, Kuriens, af Bispedømmer og Klostre. I den tidligere Middelalder blev det efterhaanden alm., at de høje Prælater, som udnævntes eller stadfæstedes af Paven, gav denne en frivillig Gave (*servitium* IV, 163 f.); dette blev en Æressag, og var ved Beg. af 13. Aarh. selvsagt. Innocentius IV (1243—54) var den første Pave, som tog skriftlig Forpligtelse *(obligatio)* af en Ærkebiskop *nomine servitii*. Fra denne Tid af finder Paverne stadig oftere Anl. til at gribe ind i Bispevalgene og øve Indflydelse paa dem, indtil der endelig ved gentagne Reservationer (III, 764) udvikler sig en Reservatret for Kurien til at besætte de servitspligtige Embeder. Servitievæsenet fik sin endelige Udformning i Tiden fra Alexander IV (1254—61) til Gregorius X (1271—76), men udvikler sig videre under Johannes XXII (1316—34) og de følgende Paver i Forb. med Udviklesen af det pavelige Reservatvæsen i det hele og med talrige Enkeltreservationer ved Besættelse af Bispedømmer og Abbedier. *Servitium commune* (saa kaldet, da det deltes lige mellem Pavens og Kardinalkollegiets Kamre) betaltes af de Bispe- og Abbeddømmer, hvis Indehavere udnævntes eller stadfæstedes af Paven i Konsistorium, og erlagdes med $^1/_3$ af 1 Aars hele Indtægt, naar denne var mindst 100 Guldgylden. Til Grund for Fastsættelsen af *servitiums* Størrelse laa en takstmæssig Beregning *(taxatio)* af Embedets Indtægter. Alfabetiske Fortegnelser over de servitspligtige Embeder med Angivelse af *servitiums* Størrelse oprettedes til Brug for det pavelige Kammer, dels efter Obligationsbøgerne for 1316—60, dels (1354) paa Grundlag af den rom. K.s *liber provincialis* eller Fortegnelse over Bispestole. Denne *liber taxarum*, der ændredes og udvidedes efter Tidens Behov, foreligger i flere Ekspl. fra 14.—17. Aarh., og blev trykt nogle Gange i Tyskland i 16. Aarh., men venter endnu paa kritisk Bearbejdelse og Udg. En enkelt (fra Slutn. af 15. Aarh., ikke før 1477) er trykt af Döllinger i »Beiträge zur polit., kirchl. und Culturgesch. der letzten 6 Jahrh.« II (Regensburg 1863), 1—296; Uddrag af denne m. fl. vedrørende Norden er meddelt af L. Daae (Symbolae ad hist. eccl. provinciarum septent. magni dissidii synodique Constantiensis temporibus pertinentes, Kra. 1888, 19 ff.) og Uddrag af fl. vedr. Norge af G. Storm (Afgifter fra den norske Kirkeprovins til Rom 1311—1523, Kra. 1897, i Univ. Festskr. til Oscar II's Regjerings-Jubilæum, 105 ff.). — (E. Göller i Quellen und Forsch. des preuss. hist. Instituts zu Rom VIII, 1905, 113—73. 305—43; samme, Die Einnahmen der apost. Kammer unter Johann XXII I, 1910 = Vatikanische Quellen zur Gesch. der päpstl. Hof- und Finanzverwaltung 1316—78, hrsg. v. d. Görres-Gesellschaft). *O. K.*

Tal og Talsystem (i Biblen). Det er klart, at Israeliternes Forfædre fra de ældste Tider af har været kendt med Brug af Tal og har haft faste Betegnelser for de ti første T., ligesom ogsaa for Tiere og for større Talenheder. T.-Ordene er nemlig hos alle semit. Folk i det væsentlige ens, saaledes at de maa antages at stamme fra en fælles Kilde, fra det semit. Urfolk. M. H. t. Betegnelse for T. i Skrift ved vi, at Israeliterne, efter at de fra Fønikerne havde optaget Bogstavskriften, ligesom Grækerne anvendte Bogstaverne til at udtrykke T., hvad der, da mange Bogstaver i Skrift ikke var lette at kende fra hverandre, gav Anl. til mange T.forvanskninger, hvorpaa vi i Biblen finder mange Eksempler. Men Brugen af Bogstavtegn

naar ikke særdeles langt tilbage i Tiden. I den Tid, da de Aktstykker, indridsede paa Tavler af brændt Ler, udfærdigedes, som fandtes i Tell el-Amarna (se d.), var man i Kanaan (og ligesaa i Ægypten) ved Forhandlinger med asiat. Folk nødt til at benytte sig af babyl. Sprog og Skrift, og altsaa ogsaa af babyl. T.tegn. Saavel i Ægypten som i Babylonien benyttede man Decimalsystemet, saavel til T.ordene som til Betegnelse i Skrift, i Babylonien ved Siden af Decimalsystemet tillige Sexagesimalsystemet, der rimeligvis som saa meget andet var modtaget fra Babyloniens gamle Kulturfolk, Sumerierne. I begge Lande udtrykkes de smaa T. indtil 9 ved ligesaa mange opretstaaende Streger, en naturlig Betegn., som Israeliterne muligvis fordum kan have benyttet sig af, men hvorom vi ingen direkte Vidnesbyrd har. Til deres T.ord benyttede Israeliterne Decimalsystemet, men ikke ved T.tegn. Som T.tegn finder vi altid Bogstaver anvendt, saaledes paa de makkabæiske Mønter. — Af Biblen fremgaar det, at de gl. Israeliter ikke veg tilbage for at anstille Beregninger, men til nogen videnskab. Matematik findes ingen Hentydninger. Foruden hele Tal nævnes Brøker med 1 til Tæller: $^1/_8$, $^1/_4$, $^1/_5$, $^1/_6$, $^1/_{10}$; med højere Tællere kun $^2/_{10}$ og $^3/_{10}$; fremdeles $^2/_3$ (Sak. $^{13}/_3$); »4 Dele« 1 Mos. 27, 24 er $^4/_5$; »9 Dele« Neh. 11, 1 er $^9/_{10}$. Eksempler paa Addition af større Tal findes 1 Mos. 5, 5 ff.; 4 Mos. Kap. 1 og 26; Subtraktion 1 Mos. 18, 28 ff.; Multiplikation 3 Mos. 25, 8 og 4 Mos. 7, 88; Division (hvorom Forf. af den ægypt. »matemat. Papyrus« ikke synes at have noget klart Begreb) 4 Mos. 31, 26 ff., Udtryk for »beregne« 3 Mos. 25, 27. I samme Kap. Vers 50 og i Kap. 27 hentydes til noget indviklede Regnestykker. Om hellige Tal se Talsymbolik. *V. S.*

Talar, se Præsteklæder (III, 638 f.).

Talionsprincipet *(jus talionis)* bestaar i, at der tilføjes Forbryderen en Skade, der objektivt svarer til den Skade, han har foraarsaget. T. er en Abstraktion ud fra Blodhævnsprincipet. Ifølge dette oprejser en Mand sin krænkede Ære derved, at han tager saa meget af Krænkerens Ære, at hans Æresbrud er helet. Den, som gør Krav paa at have en stor Ære, vil ikke betragte en objektivt set ringe Krænkelse for hævnet, før han har tilføjet Krænkeren en objektivt set langt større Skade (jfr. Lameks Sang 1 Mos. 4, 23 f.). T. regulerer dette saaledes, at enhver Skade skal bedømmes efter dens objektive, ydre Omfang. Forudsætningen herfor er, at ethvert Liv er lige meget værd. Dette Princip er hævdet i alle tre Lag af G. T.'s Love (smlgn. Pagtsbogen 2 Mos. 21, 23—25; 5 Mos. 19, 21 og Hellighedsloven, 3 Mos. 24, 17—21). I G. T. er det Synspunkt stadig bevaret, at der er Tale om en Erstatning, en Oprejsning for den krænkede. En Forskydning af Synspunktet indtræder, hvor det er Samfundsmagten, der udøver T., som i Hammurabi's Lov (f. E. §§ 116; 196 f.; 200). T. gælder kun for Frie. For Slaverne, hvis Liv og Lemmer har ringere Værdi, soner man med en Bøde (30 Sekel, 2 Mos. 21, 32). T. anvendes blandt Semiterne hos Babylonerne, men ikke hos Araberne, der stod paa det gl. Blodhævnsprincip. Det fordømmes af Jesus Mt. 5, 38 f. (Benzinger, Hebräische Archäologie, 1907[3], 275 f.; Dillmann's Kommentar til 2 Mos. 21, 23 ff.). *Johs. P.* — Hos Grækere og Romere ligesom i gl. germansk Ret finder vi ogsaa T. anerkendt, og delvis har det præget Straffefremgangsmaaden paa kr. Grund, indtil den nyere Humanisme prægede Retsforfølgelsen. I ældre Tid huggede man Haanden af Tyve eller Menedere, rev Tungen af Gudsbespotteren. Middelalderens Visionslit. er ogsaa præget af T. De fordømte, der skues i Helvede (tildels i Skærsilden), lider Straffen netop paa det Lem, hvormed de har forsyndet sig, eller paa en Maade, der æquivalerer deres Brøde. Disse Beskrivelser, der har haft saa stor Betydn. for middelalderl. kirkl. Kunst, og som har præget Dantes berømte Skildring af »Helvede«, gaar tilbage til hedensk Indflydelse, men synes særlig at være blevet kr. Forf. bekendt gennem den Elias' Apokalypse, der anføres i 1 Kor. 2, 9. Nylig er fremdraget et hidtil ukendt Citat af den, der netop skildrer Talionsstraffene i Gehenna (jfr. De Bruyne i Revue Bénédictine XXV, 1908, S. 149 f.). (Günther, Die Idee der Wiedervergeltung in der Gesch. u. Philos. des Strafrechts I—III, 1889—95). *J. O. A.*

Talita kumi ɔ: Pige, staa op! Jesu Ord til Jairs Datter; hos Mk. (5, 41) bibeholdt saaledes, som de lød i Jesu aram. Sprog. »T. kum« er den bedst bevidnede Tekstform.

Talleyrand, Charles Maurice de (egtl.: de T.-Perigord), fr. Biskop og Politiker, f. 1754. Ved Protektion fik han tidlig gejstlige Beneficier og blev 1789 Biskop af Autun; men han havde intet indre Kald til at tjene K.n og saa i den mest et politisk Middel. I Forvejen betaget af den radikale Literatur blev han en af Førerne i Revolutionens første Periode. Han foreslog 10. Okt. 1789 Inddragelsen af Kirkegodset, aflagde som første Biskop Ed paa K.ns borgerlige Konstitution (III, 778) og indviede nye »edfæstede« Bisper. Men allerede 1791 nedlagde han sit Embede og gled helt over i Politiken, dog uden Uvilje mod sin gamle K. Da nogle Forhandlinger, han havde ført med Ludvig XVI, blev opdagede, blev han 1793 anklaget for Konventet og flygtede til England og Amerika. 1796 kom han tilbage og blev snart Bonapartes indflydelsesrige Udenrigsminister, medvirkede ogsaa ved Konkordatet af 1801. Efter Bonapartes Ønske vilde T. ægte sin Elskerinde og opnaaede af Pius VII 1802 et Breve, der anerkendte den fhv. Biskop som lægt Medlem af K.n, hvad derefter den franske Regering mistydede som en Tilladelse til Ægteskab. Efter 1807 skiltes han mere fra Napoleon, der havde gjort ham til Fyrste af Benevento. 1814 f. var han Hovedmand ved Restaurationen og Frankrigs Repræsentant paa Wienerkongressen; ogsaa senere spillede han af og til en politisk Rolle. 1838 døde han efter gennem Præsten Dupanloup (I, 688 f.) at have udsonet sig med K.n. Hans Memoirer (5 Bd.) er udgivne af Hertugen af Broglie 1891. (B. de Lacombe, La vie privée de T., 1910; Frédéric Loliée, T., overs. af A. Moth-Lund, 1914). *V. A.*

Tallqvist, Knut Leonard, finsk Assyriolog, f. 16. Marts 1865, Student 1883, filos. Licentiat 1890, Docent i Assyriologi og semit. Sprog i Helsingfors 1891, Prof. 1899, Medl. af det finske Viden-

skabssocietet 1902. Bl. hans Skrifter kan nævnes »Die assyrische Beschwörungsserie Maqlû«, 1895; »Neubabylonisches Namenbuch«, 1904; »Arabische Sprichwörter u. Spiele«, 1897, foruden populærvidensk. Afhandlinger, Rejseskildringer m. m. *D. F.*

Talmai. 1) Konge af Gesur, hvis Datter Ma'aka var gift med David (2 Sam. 3, 3; 13, 37). — 2) En Slægt af Anakiter i Hebron (4 Mos. 13, 22; Josva 15, 14; Dom. 1, 10).

Talmon, Familie af Dørvogterne (Esra 2, 42; Neh. 7, 45; 11, 19; 12, 25; 1 Krøn. 9, 17).

Talmud, Samlinger af rabbinske Traditioner, som danner Norm for rettroende Jøders Liv (om Ordets Betydning jfr. nedenfor). Den ældste Norm for jødisk Liv er givet i Toraen (Loven; jfr. Mosebøger). Men denne (afsluttet med Esra's Tid) er dels ikke egnet til at normere hele Livet, dels er den fremgaaet af bestemte Tidsforhold, der efterhaanden ændredes. Under de nye Kulturforhold i Palæstina og Babylonien tilegnede man sig Skikke, som ikke havde deres Rod i Toraen. Ved Siden af den aabenbarede Ret dannede sig da Sædvaneretten. Mange af dens Regler ansaas for ældgl. og henførtes til Mose, som skulde have faaet dem paa Sinai. Der opstod en Teori om, at Mose, foruden den i Pentatevken foreliggende skriftlige Lov havde givet en mundtlig Tradition, der overleveredes fra Slægt til Slægt. Betydningen af »de gamles Overleveringer« bevidnes baade af N. T. (Mt. 15, 2; 23; Mk. 7, 3—5) og af Filon og Josefos. — Saavel Toraen som Sædvaneretten var Genstand for lærdt Studium. Bl. a. bestræbte man sig for at sammenarbejde disse to rel. Retskilder til en Enhed, idet man ved et udviklet Fortolkningssystem søgte at lægge Traditionsstoffet ind i den aabenbarede Skrift. Dette finder Sted i Midrashliteraturen (III, 250). Men faktisk faar de lærdes Afgørelser Betydning som 3. Retskilde. De raadspurgtes i alle Tvivlstilfælde, og deres Afgørelser betragtedes som normerende. De kunde ikke vilkaarlig paalægge, hvad de vilde, men skulde udvikle den allerede foreliggende Lov kasuistisk og ved nye Tilfælde fastslaa det rette gennem Analogislutninger. Deres Autoritet var ikke fastslaaet ved nogen ydre Lov, men beroede paa umiddelbar Anerkendelse. Forudsætningen var, at den enkeltes Afgørelser var i Overensstemmelse med Majoritetens, hvorfor det kunde ske, at en enkelt Lærers Afgørelse senere korrigeredes. Saaledes udvikledes en hl. Lovs Dannelse under Form af de lærdes Diskussion. Hver Lærer samledе sine Disciple om sig (i Jerusalem, senere i Jabne, Tiberias o. a. St.), og der dannedes forsk. Skoler og Retninger. Bekendt er Hillels (II, 428) mildere og Shammai's (IV, 168) strængere Retning. I de talmud. Skrifter afspejler denne Form for Retsdannelse sig direkte, idet de refererer de forsk. Læreres ofte modstridende Udsagn. Hvor de ikke stemmer overens, afgøres Sagen efter Regler om vedkommende Læreres individuelle Autoritet. Overfor dette Kompleks bliver det opr. Grundlag, Toraens Autoritet, efterhaanden næsten en Fiktion. Største Delen af Stoffet staar ikke i Toraen, og det er de lærde, der angiver, hvorledes den skal fortolkes.

1. Samling, hvori dette Arbejde er nedlagt, kaldes Mishna. Den samler og afslutter Arbejdet fra Hillels og Shammai's Tid indtil o. 200 e. K. Ordet Mishna betyder »Gentagelse« og kommer da (i Overensstemmelse med Læremetoden) dels til at betegne den mundtlige Lære og dens Studium, som det forefandtes i den angivne Periode, dels en Samling indeholdende de fra denne Periodes Lærere stammende Læresætninger. Af det beslægtede aram. Ord er dannet Betegnelsen Tannait om en mishnisk Lærer. Særlig fremragende Tannaiter er Gamaliel I, Pauli Lærer (Ap. G. 22, 3), Jochanan ben Zakkaj (kort før 100 e. K.), Gamaliel II (II, 164), Sønnesøn af førstnævnte, Discipel af Jochanan, Rabbi Akiba (I, 44), hans Discipel Rabbi Me'ïr og Rabbi Juda ha-Nasi (d. o. 200), ogsaa kaldet Rabbi kat exochen; alle virkende i Palæstina. Allerede før Templets Ødelæggelse (70) skal flere Lærere have foranstaltet Mishnasamlinger, dog næppe skriftlige. Rabbi Akiba har dannet en Samling, som laa til Grund for Rabbi Me'irs, der atter dannede Grundlaget for Juda ha-Nasi's. Denne sidste vandt alm. Tilslutning paa Bekostning af alle andre og er den os overleverede Mishna; den kaldes i egentligste Forstand Mishna, »vor Mishna«. Alle tannaitiske Læresætninger, som ikke fandt Optagelse i den, kaldes *Barajta,* »de udenfor staaende«; en Del af dem er opbevaret i spredte Citater i de senere talmud. Skrifter. En enkelt med vor Mishna stærkt beslægtet, men betydelig senere afsluttet Samling er dog bevaret. Den kaldes *Tosefta* (»Tilføjelser«), indeholder mere forklarende Stof end Mishna og er maaske tænkt som et Suppl. til denne. Mishna, der i Tidens Løb utvivlsomt er bleven udvidet med forsk. Tilføjelser, foreligger som særlig Saml. i Haandskrifter og Udgaver. Men da den danner Udgangspunktet for den palæstinensiske og den babylonske T.s Diskussioner (se nedenfor), foreligger den tillige i begge disse Recensioner. — Mishna bestaar allerede fra gl. Tid af 6 Afd. (*sᵉdārim;* hver *seder* bestaar af fl. Traktater [sing. *masseket,* »et Væv«], der er delt i Kapitler og Vers). De benævnes efter deres Hovedindhold paa følg. Maade: 1) *Zᵉrā'im* »Sædarter«, handlende om Markens Afgrøde, Afgifter til Præster, Leviter og fattige, om Sabbatsaar o. lign. (herunder hører tillige som 1. Traktat *Berākōt,* »Lovprisninger«, der handler om Bønner o. lign. og de Former, hvorunder de skal fremsiges; ialt 11 Traktater); 2) *Mo'ēd,* »Fester«, om Sabbat og Festdage (12 Traktater); 3) *Nāshīm,* »Kvinder«, om Ægteskabet (dets Indgaaelse og Ophævelse, om Ægteskabsbrud, Trolovelse, Leviratsægteskab), herunder ogsaa Traktaterne *Nᵉdārim,* »Vieløfter«, og *Nāzir,* »Naziræer«, der handler om hellige Løfter (som delvis kan berøre Ægteskabet) (7 Traktater); 4) *Nᵉziqin,* »Beskadigelser«, der behandler Civil- og Kriminalret, saaledes alle Slags Retskrænkelser, selve Rettergangen (især Traktat *Sanhedrin,* se IV, 48) og Straffen; herunder hører Traktat *Shᵉbū'ōt,* »Eder«; endvidere *'Edujjōt,* »Vidnesbyrd«, der samler senere Læreres Udtalelser om ældre Læreres Autoritet; *'Abōdā Zārū,* »Afgudsdyrkelse«, om Forholdet til fremmed Kultus, samt den berømte *Pirquē Abōt* (III, 557) (10

Traktater); 5) *Qodāshim,* »de hellige Ting«, om Offer, Helligdommen o. lign. (11 Traktater); 6) *Ṭ^ehārōt,* »de rene Ting«, indeholdende Forskrifter om rituel Urenhed (12 Traktater); ialt 63 (ældre Inddeling 60) Traktater. Sproget er Nyhebr., d. e. Hebr. med en Del Aramaismer og pers., gr. og lat. Laaneord. Den saglige Ordning er ikke altid strængt gennemført i Traktaterne; ofte finder man i en Traktat Afsnit, der ikke vedkommer Sammenhængen, idet forsk. Læresætninger er samlede efter andre Synspunkter. F. E.: naar en Sætning af en Lærer anføres, kan samtlige overleverede Sætninger af vedkommende Lærer nævnes med det samme, eller: naar Udryddelsesstraffen nævnes, kan det hedde: 36 Forbrydelser straffes iflg. Skriften med Udryddelse osv. Dette viser maaske hen til, at man her som i Islam, hvor Udviklingen i det hele er parallel, opr. har samlet Læresætningerne efter andre Synspunkter end de saglige, f. E. efter Lærere. Enkelte Traktater er ordnede paa en midrashagtig Maade, idet de udføres som en Udlægning af visse Skriftsteder; saaledes har Traktat *Sh^ebū'ōt* Form af en Kommentar til 3 Mos. 5 og 2 Mos. 22, 5—14.

Juda ha-Nasi's Mishna afslutter Tannaiternes Periode. Hans yngre Samtidige (og delvis Disciple), Halvtannaiterne, danner et Overgangsled til den følgende Periode. — De næste Slægtled af Lærere indtil Slutn. af 5. Aarh. kaldes Amoræer, »Talere«. Som Tannaiterne stod overfor Toraen, staar de overfor Mishna; den bærer for dem Autoritetens Præg, og deres Opgave bestaar i at kommentere den. Samlingen af Amoræernes Diskussioner paa Grundlag af Mishna kaldes *Gemarā,* »det lærte, tilegnede« eller *Talmud* i egentligste Forstand. Det sidste Ord, af Hebr. *limmad,* »belære«, betyder egtl. »Belæring«, »Studium«, men bruges særlig dels om amoræiske Udsagn, dels om de foreliggende Samlinger af disse Udsagn, altsaa lig Gemara; men endelig bruges det ogsaa som sammenfattende Betegn. for Mishna med de amoræiske Kommentarer, altsaa lig Mishna + Gemara. Der gives to Talmudsamlinger, den palæstinensiske og den babylonske.

1) Den palæstinensiske T., »Israels Lands T.«, eller »den jerusalemitiske T.« er afsluttet ved Beg. af 5. Aarh. Efter Mishna's Afslutn. fortsattes Studierne ved Skolerne i Kæsarea, Sepphoris og Tiberias. Det gjaldt at tilegne sig Mishnastoffet og føre det videre. Man havde Mænd, der kunde det udenad og brugtes til at citere det efter Ønske; disse »levende Biblioteker« kaldes Tannaiter (at skelne fra de førnævnte egentlige T.). En af de første palæst. Amoræere var Rabbi Chanina; kort efter ham virkede R. Jochanan bar Nappacha (d. 279) som Lærer i Sepphoris og Tiberias. En Tradition har villet gøre ham til Forf. af den pal. T., hvilket dog er overdrevet, da der endnu efter ham citeres betydningsfulde Lærere som R. Jona og R. Jose i Tiberias (ca. 350) og R. Mani i Sepphoris. 425 ophørte Skolen i Tiberias, og ved den Tid afsluttedes sandsynligvis den pal. T. — Værkets Ordning er den, at der først citeres et Kap. af Mishna, hvorpaa den dertil hørende Gemara meddeles. Men en ensartet Redaktion er ikke gennemført. Kun en Del af Værket er bevaret, nemlig de 4 første *sedārīm* (se ovenfor), bortset fra enkelte Kap. samt enkelte Dele af *seder* 6 (nemlig Kap. 1—4 af Mishna og Gemara til Kap. 1—3, samt nogle Linier af Kap. 4); af *seder* 5 angaves Traktat 1—4 at være fundne i et Haandskrift i Tyrkiet for nogle Aar siden (udg. 1907 af Friedländer), men Ægtheden deraf er bleven betvivlet. Bortset fra dette Fund, hvis Værdi foreløbig altsaa ikke er sikker, omfatter den pal. T. 39 Traktater. Den har ikke naaet at faa en fuldstændig Autoritet, og man kan kun paaberaabe sig den, naar den ikke strider mod den babylonske.

2) Den babylonske T. er bleven afsluttet o. 1 Aarh. senere end den palæst. De i Babylonien tilbageblevne Jøder havde i Tidens Løb formeret sig betydeligt og vundet en forholdsvis betrygget Stilling. I Tiden efter Mishna's Afslutning flyttedes efterhaanden det aandelige Tyngdepunkt fra Palæstina til Babylonien. De vigtigste Lærdomssæder var her Nehardea, der især blomstrede under Mar Samuel (d. 254), og Sura, der grundedes af Rab (d. 247), som i Palæstina havde været Discipel af Juda ha-Nasi og skal være den, der har bragt hans Mishna til Babylonien. Da Skolen i Nehardea ødelagdes 259, grundede en Discipel af Rab og Samuel, Juda bar Ezeqiel (d. 299) Skolen i Pum Bedīta. Her virkede Rabba (d. 331), Josef bar Chijja (d. 333) og Abaje (d. 338); men under den persisk-rom. Krig flyttede Raba (d. 352) Skolen til Machuza ved Tigris. Ligesom de palæstin. Amoræere fortsatte de Lærdommens Udvikling paa Grundlag af Mishna. En foreløbig Saml. af det ophobede Stof, hvori de nævnte Læreres Diskussioner spillede en stor Rolle, foretoges af R. Ashi (d. 427). Han samlede Stoffet ved at besøge alle Skolerne og docerede siden selv i Sura. For at opnaa alm. Anerkendelse af Værket gennemgik han det Traktat for Traktat paa Lærerforsamlinger, og gennem hans Disciple spredtes det rundt omkring. Da der udbrød Jødeforfølgelser under Jezdegerd II (438—57) og Peroz (459—84) med Forbud mod Lærerforsamlinger og Omvendelsesforsøg ved Tvang, var der Fare for, at Stoffet kunde gaa tabt, og en skriftlig Fiksering iværksattes. R. Ashi's Discipel Rabina bar Huna (d. 499) regnes for den sidste af Amoræerne, dem der lærte paa Grundlag af mundtlig Tradition. Den næste Generation til o. 540 kaldes Saboræer, »eftertænkende«, »prøvende«. De fuldendte den babyl. T. — Denne bestaar af 37 Traktater, idet 26 af de 63 Mishnatraktater er uden Gemara. Ordningen er den, at der først citeres en Mishnalæresætning, hvorpaa følger den dertil hørende Gemara. — Fra Babylonien førtes den bab. T. ud til Jøder i andre Lande; den vandt alm. Anerkendelse og har siden været normerende for alle rettroende Jøder. Det talmud. Studium fortsattes stadig; Stoffet skulde tilegnes og alle forefaldende Spørgsmaal afgøres i T.s Aand. De Lærere, som virkede i de følg. Hundredaar (ca. 540—ca. 1040) kaldes *Geonīm* (sing. *ga'ōn,* »stor, fremragende«). Mest berømt er Sadia Gaon (d. 942); han bekæmpede en jødisk Sekt, Karæerne, som ikke vilde antage Talmud og i det hele forkastede den efterbibelske Tradition, idet de vilde holde sig til

Skriften alene. Efterhaanden bearbejdede man T. paa forsk. Vis for at gøre den mere tilgængelig for sin egen Tid. Et stort Navn vandt Rashi's (d. 1105) Kommentar; denne saavel som hans tyske og franske Efterfølgeres kommenterende Bemærkninger (*Tosafōt*, at adskille fra *Tosefta*, se ovf.) findes ofte i Randen af de trykte Talmududgaver. Andre Bearbejdelser gaar ud paa at fremstille det overvældende Stof i en mere koncis og systematisk Form. Saaledes Moses Maimūnī (Maimonides III, 143) i hans 14 Bd. stærke *jad ha-chazaqā*, og senere Josef Karo (d. 1545) i hans *shulchān arūk*.

De to Talmuder (Gemara) er skrevet paa henholdsvis Vest- og Østaramaisk. Indholdet er dels halakisk (se Halaka II, 330), dels haggadisk (se Haggada II, 326). Kun den halakiske Del er normerende. Men det fremgaar af T.s Karakter, at den ikke direkte kan bruges som Lovbog, og det er Rabbinerens Opgave at vide, hvad der følges af de i Diskussionerne ytrede Meninger. For den liberale Jødedom er T. ikke normerende, men betragtes af denne væsentlig som et betydningsfuldt national-hist. Dokument. T.s haggadiske Dele er af en højst uensartet Karakter, hvis Indhold (Lignelser, Anekdoter, Fortællinger) strækker sig over alle den mskl. Kulturs Omraader (Teol., Filos., Hist., Geogr., Matematik, Astronomi, Medicin, Landbrug osv.) og i hvert Fald er af overordentlig stor kulturhist. Interesse. Imidlertid er T. ikke noget let tilgængeligt Værk; det er ikke nok at kende Sproget, man maa forstaa den særlige Bevismetode, de mange Kunstudtryk, Forkortelser og Hentydninger; men utilgængelig i den Forstand, at den skulde indeholde hemmelige Lærdomme (jfr. Kabbala II, 707 f.), som kun Jøder indvies i, er den ikke. (E. Schürer, Gesch. des jüd. Volkes im Zeitalter Jesu Christi I[4], 1901, S. 111—38, og II[3], 1898, S. 312—80, 464—96; W. Bacher i The Jewish Encyclopedia XII, 1—37; H. L. Strack i Prot. Realencycl. XVIII, 313—34; samme, Einleit. in den T., 1908[4]; S. Funk, Die Entstehung des T.s [Sammlung Göschen], 1910. — Af *Mishna* findes mange Udg., deribl. A. Sammter, Mischnajoth [hebr. Tekst, tysk Overs. og Forklaring, endnu ufuldendt], 1887 ff.; den ældste er fra Napoli 1492; endvidere henvises til Talmududgaverne. *Tosefta* er udg. af Zuckermandel 1880. Blandt Udg. af *den pal. T.* er den ældste fra Bomberg, 1523 f. De senere Udg. hviler paa Krakauerudg. 1609. En ny Udg. er paabegyndt i Jerusalem 1907. En fr. Overs. af M. Schwab, Le Talmud de Jérusalem I—II, 1878—89 [I[2] 1890]. — *Den bab. T.* tryktes delvis i Soncino 1484—1519, fuldstændig hos Bomberg, Venezia, 1520—23, senere i Basel, Krakau, Lublin, Amsterdam (1644—48), Frankfurt o. fl. Nyest er L. Goldschmidt, Der babylonische T., 1896—1909 [8 Bd., Tekst og tysk Overs.]. Tekst og eng. Overs., forkortet, er begyndt af M. L. Rodkinson, New edition of the Bab. T., 1890 ff. — De haggadiske Dele af begge T.er er oversat af A. Wünsche, Der jerusalem. T. in seinen hagg. Bestandteilen, 1880, og Der bab. T. in sein. hagg. Best., 1886—89). *Johs. P.*

Talsymbolik. Flere Folk anvender med Forkærlighed Tal i bestemte Øjemed, hvad der kan vække Forestillinger om, at disse Tal er blevet anset for velsete af Guddommen og derfor betragtede som »hellige Tal«. Iblandt Israeliterne spillede af de mindre Tal Syvtallet en særlig fremtrædende Rolle, og det kan med fuld Ret betragtes som et hl. Tal. Efter Beretningen om Verdens Skabelse foregik Skabelsen i 6 Dage, og paa den 7. hvilede Gud. Derfor blev den 7. Dag i hver Uge indviet Herren (Sabbatsdagen jfr. IV, 3). Ligesaa skulde hvert 7. Aar være Sabbatsaar og hvert 50. (7 Gange 7) Jubelaar, men disse Bestemmelser kom meget lidet til Anvendelse. Tallet 7 staar i Forbindelse med Ordet for at sværge. Endnu paa Jesu Tid var en vis Hellighed knyttet til 7 (tilgive ikke 7, men 7 Gange 7 Gange) osv. Paaskefesten varede 7 Dage, imellem Paaske og Pinse var 7 Uger. Med Tallet 7 følger 70 som en Art helligt Tal. Af større Tal er 40 et særligt fremtrædende Tal, der staar i en vis Forbindelse med Guds Bestemmelser. I 40 Aar vandrede Israel i Ørkenen (2 Mos. 24, 18; 5 Mos. 9, 9). Mose tilbringer paa Sinai 40 Dage og 40 Nætter, David og Salomo regerer hver 40 Aar. Om fl. Dommere hedder det, at de dømte Israel i 40 Aar; dér er det dog mere et ubestemt, rundt Tal. Paa lignende Vis anvendes Tallet 40 i Profeternes Forkyndelser. Af andre Tal har 5, Tallet paa Fingrene paa Haanden, og 10 (paa begge Hænder) ligeledes en vis Betydning, endelig ogsaa Tallet 4; men de kan dog ikke betegnes som hl. Tal. Snarere synes Tallet 12 at være en Art hl. Tal; 12 var Jakobs Sønner, 12 Israels Stammer, 12 de smaa Profeter, 12 Jesu Apostle. Tallet 3 spiller ikke i den gl. Pagt nogen særdeles fremtrædende Rolle, saaledes som i den ny. Om de symbolske Tal har Bähr (»Symbolik«) og Kurtz (i »Studien u. Kritiken«, 1844) anstillet lærde Undersøgelser (jfr. ogsaa Symboler IV, 444). *V. S.*

Tamar (»Palme«). — 1) Judas kloge Svigerdatter, der efter Ægteskaberne med Er og Onan forklædt som Kedeshe skaffede sig Afkom ved Juda selv (der havde forholdt hende sin 3. Søn); blev saaledes Stammoder til de judæiske Slægter Peres og Serah (1 Mos. 38; jfr. Rut 4, 12). T. var Kana'anæerinde. I hendes List foreligger maaske en personlig Episode i de judæiske Slægters Opr. I det Udvalg af Kvindenavne, som Matthæos med Flid har indflettet i Jesu Genealogi, er ogsaa T. (Mt. 1, 3). — 2) Absalons skønne Søster, der krænkedes af sin Halvbroder Amnon (2 Sam. 13, 1 f.). — 3) Absalons Datter (2 Sam. 14, 27); jfr. Ma'aka Nr. 4. — 4) By ved det hl. Lands S.-Grænse (Hes. 47, 18. 19; 48, 28). Samme By maa der tænkes paa ved Fæstningen T. i 1 Kong. 9, 18, en af Salomos faste Pladser, paa Karavanevejen fra Hebron til Elat, muligvis Ruinerne Kurnub. T. er i 2 Krøn. 8, 4 og de gl. Overs.r forandret til »Tadmor« o: Palmyra, men dette er hist. uholdbart og i Strid med Angivelserne i 1 Kong. 9, 17 f. *L. G.*

Tamarisk (lat. tamarix, hebr. ēshæl), en i Middelhavslandene, Afrika, Syrien, Palæstina, Arabien og den sydl. Del af Asien voksende Træsort; den findes, som Busk eller Træ, særlig ved Vandløb, dens Grene bærer smalle, skælagtige Blade og rødlige eller hvide Blomster. Den i Palæstina forekommende *tamarix syriaca*

vokser især paa Jordansletten, men ogsaa andre Steder. I G. T. omtales en utvivlsomt hl. T., plantet af Isak i Be'ersheba, 1 Mos. 21, 33. Saul sad under en T. i Gibea, 1 Sam. 22, 6, og under en T. begravedes han af Jabesh's Indbyggere, 1 Sam. 31, 13. Af *tamarix mannifera* fremkommer der Manna, en sød, gulligh-vid, i Kugleform størknet Saft, som ved Stik af et særligt Insekt udsondres fra Træet. *Johs. P.*

Tambur, Basis for et Kuppelhvælv over ikke-cylindriske Bygninger. Hvor en Kuppel skal overhvælve en ikke-cylindrisk Bygning, er det nødvendigt at konstruere en Overgang fra den firkantede eller den flersidede Bygning, ved Hjælp af Pendentiver eller Svikler (trekantede sfæriske Flader). Disse kan nu umiddelbart bære Kuplen, men en forøget Virkning af denne og vel ogsaa sikrere Konstruktion naas ved, at man atter mellem disse Svikler og Kuplen indskyder den saakaldte T., et cylindrisk bygget Murstykke, der som Regel har Vinduer til Belysning af Rummet under Kuplen. Gøres T.en høj, bliver hele Konstruktionen taarnagtig, og man har antaget, at Orientens Kuppelbygninger med høj Tambur er Forbilledet for de saakaldte Midttaarne i vesterlandske Kirkebygninger (se Taarne). *J. O. A.*

Tammelin. 1) **Laurentius Petri T.**, finsk Præst og Forf., hvis Fødselsaar er ukendt, præsteviedes 1630, blev Kap. i Loimijoki 1640, Spr. i Tammela 1648 (først hans Sønner antog deraf Navnet T.) og døde 1672 som Kontraktsprovst. En Række Prædikener af ham, mest paa Finsk, udkom 1644—70, men af langt større Interesse er hans hist. Arbejde »Synopsis chronologiae finnonicae rythmica« (1658), den første finske Rimkrønike, der tryktes. — 2) **Lars T.**, finsk Biskop, f. 1669 i Åbo, Stud. 1683, Mag. (primus) 1694, Prof. i Matematik ved Åbo Akademi 1698. Udgav 1705 den første Almanak paa Finsk. Under den store nord. Krig flygtede T. til Sverige og blev 1717 Spr. i Väster-Fernebo i Västmanland. 1728 blev han Biskop i Åbo og virkede som saadan til sin Død 1733. *K. Ø.*

Tammuz. Hesekiel beskriver i et Syn fra Aar 592 f. Kr. de afgudiske Vederstyggeligheder, som fandt Sted i Jerusalem, og siger i 8, 14: ved Herrens Tempels N.-Port saa jeg Kvinderne sidde og græde over T. Det var den babylonske T.-Dyrkelse, der var trængt ind i Jerusalem. T. (babyl. Tamûzu, eller med Udtalen Du'ûzu, Dûzu) var Gudinden Istars Elskede, over hvis voldsomme, tidlige Død Gudinden sørgede, saa at hun trængte gennem Dødsrigets Porte for at søge ham op (»Istars Hadesfart«). T. er Foraarsvegetationen, der i Sommerens Glød brat maa visne. Sørgefesten over T., et Led i Istardyrkelsen, fandt Sted i Beg. af den 4. Maaned (Juni—Juli), som derfor hed T. (samme Maanedsnavn fra Babylonerne ogsaa hos de senere Jøder). I Kana'an-Fønikien var Astarte og Adon de til Istar og T. svarende Navne; paa samme Maade hos Grækerne Afrodite og Adonis; over Kypern trængte den semit. T.- eller Adondyrkelse (Adon eller Adoni: min Herre, græciseret: Adonis) videre ud til Grækerne. Særlig omtales Byblos (Gebal) paa den fønik. Kyst som et Hovedsæde for Adoniskultus. Den aarlige Fest fandt Sted i Afrodites store Tempel i Byblos med Sørgeklager over Adonis, som Vildsvinet havde sønderrevet. Kvinderne prisgav ogsaa deres Legemer til de fremmede tilrejsende og bragte Afrodite Lønnen derfor som Offer. Beslægtet med T.-Adoniskragen synes den i Sak. 12, 11 nævnte Klagefest over Hadadrimmon at være; et Spor af de hos Gr. omtalte yndede »Adonishaver« (hurtig visnende Planter i Lerkar) findes maaske allerede i Jes. 17, 10. *L. G.*

Tamperdage (og Tamperret), se Quatember (III, 671).

Tamuler (og Tamulmission). T. kaldes den tamil-talende Del (o. 17 Mill.) af den dravidiske Befolkning i det østl. Sydindien (fra Kap Comorin til lidt Nord for Madras). I daglig Tale bruges Navnet om Befolkningens store Hovedmasse, begrænset nedadtil af (de kasteløse) Pariaer, opadtil af Braminerne; paa mindre, kr. og muhammedanske Dele nær er de alle af Ref. Hinduer, inddelte i utallige Kaster og Kasteafdelinger. — Hvis Apostlen Thomas (se Nestorianere III, 361, og Thomaskristne) har prædiket i Indien, hvad ikke er sandsynligt (Assemani, Bibliotheca orientalis I—III, 1728; Badger, The Nestorians and their rituals, 1852), har hans Virksomhed sikkert ikke været blandt T.ne, men i N. V.-Indien. Derimod er Krdmmen sikkert allerede i de første kr. Aarh.r bragt til T.ne væsentligt ved syr. Klerikere og Lægtolk. Endnu findes en (forøvrigt delt) syr. K. med 315,162 Medl. (Statistik 1911 cit. i Yearbook of Indian Miss., 1912, S. 136). Rom.-kat. Miss. begyndtes, bortset fra spredte Forsøg, i Beg. af 14. Aarh. ved Fransiskanere og Dominikanere under stadige Rivninger med den syr. K. Fart i Miss. kom først under portugisisk Protektion efter Opdagelsen af Søvejen til Indien 1498, men især ved Jesuitermiss.en (beg. i Maj 1542 ved Fr. Xavier, fortsat af hans Efterfølgere med rigelig Støtte af den portug. Statsmagt og med megen og vidtgaaende Akkommodation især overfor Kastevæsenet, men ogsaa med stor Selvopofrelse og Dygtighed). Af Indiens henved 4 Mill. Kr. er henved Halvdelen Katoliker. — Evang. Miss. blandt T.ne begyndte 1705 med den dsk-halleske Miss. ved Ziegenbalg og Plütschau, hvis Arvtagere i Tamulmiss.en er det luth. Leipzigermiss.-Selsk., det anglik. Soc. f. Propagation of the Gospel og Church Miss. Soc., det dske Miss. Selskab; de vigtigste andre blandt T. arbejdende Selskaber er Londonermiss., American Board og Ref. (Dutsch) Church in America samt Wesleyanerne. (De paag. Selskabers Hist.; Fenger, Den trankebarske Miss.s Hist., 1843; T. Løgstrup, Miss. bl. T., 1885; J. Richter, Indische Miss.-geschichte; Yearbook, 1912). *Fr. S.*

Tanalin (= Reval), se Estland (I, 808).

Tanch, Peter Matthias, norsk Gejstlig, f. i Kbhvn 1681, teol. Kand. 1709, Spr. i Nibe i Jylland (1714 ff.), ved Svigerfaderen Biskop Deichmanns (I, 618) Protektion Stiftsprovst i Bergen 1723. Aaret efter fik han Sukcession paa Trondhjems Bispestol. Men det pietist. Regeringsskifte 1730, som bragte Biskop Deichmann til Fald, forskertsede ham denne Udsigt. I det hele var T. ilde lidt af Pietisterne. Thomas v. Westen protesterede højlydt mod hans Ophøjelse til Biskop og erklærede ham uværdig til kirkl. Virksomhed. Med de pietistiske

Præster i Bergen under Christian VI kom han i Stridigheder, som beredte ham bitre Ydmygelser. I 1744 blev han anmeldt til Kirkeinsp. og paalagt offentlig Bod, fordi han med sin Familie havde holdt sig borte fra Nadveren i $1^1/_4$ Aar. Han døde 1747. (Dsk biogr. Lex.; Lampe, Bergens Stifts Biskoper I—II, 1895—96). *A. B.*

Tanchelm, middelalderlig Hæretiker o. 1100, virkede mest i Nederland. T.s hæret. Stade kendes kun fra Fjenders Omtale; det er muligt, at hans Virksomhed munder ud i Kravet om »Hellighed« indenfor K.n; han skal have kaldt K.n et Horehus, regnet Pave og Hierarki for intet, advaret mod Sakramenterne, fordi deres Kraft var afhængig af Administrantens Hellighed. Men selv optraadte T. ekcentrisk, trolovede sig med et Mariabillede, omgav sig med en Livvagt og lod Sværd og Fane bære foran sig, ligesom han paastod at have Helligaanden som Kristus selv. Han virkede i Utrecht og Brügge, men fik navnlig i Antwerpen Tilløb af Fattigfolk, saa at ingen Fyrste turde skride ind mod ham. Han skal tilsidst være bleven dræbt af en Præst 1115 (el. 1124). Hans Tilhængere bestod en Tid som et k.fjendsk Parti. (Döllinger, Beiträge zur Sektengeschichte des Mittelalters I, 1890). *H. J. H.*

Tancred. 1) **T.** (a Corneto). Kanonist fra 13. Aarh., Prof. i kanon. Ret i Bologna 1210 og Arkidiakon ved Domkirken 1226, d. 1234 (el. 36). Af hans Værker kan mærkes »Summa de sponsalibus et matrimonio« (udg. af Wunderlich i i Göttingen 1841) og det klassiske Værk om kanonisk Proces »Ordo judiciarius«, der ofte oversattes og siden stadig optryktes. — 2) **T.** (af Brindisi), en af de berømteste Helte fra 1. Korstog (II, 847), Robert Guiscards Søstersøn, ledsagede sin Fætter Boemund af Tarento paa Korstoget, hvor han straks blev bemærket ved at nægte Kejseren Lensed. I Striden med Balduin af Flandern om Byen Tarsos trak T. det korteste Straa, men baade ved Antiokias og Jerusalems Indtagelse udførte han forvovne og romantiske Bedrifter (se Tasso, Det befriede Jerusalem). T. var en Tid Fyrste over Tiberias og Galilæa; under Boemunds Fangenskab styrede han ogsaa Antiokia, hvis Fyrste han blev efter dennes Bortrejse og Død (1111), og hertil føjede han endyderligere Edessa. D. 1112. *H. J. H.*

Tandberg. 1) **Jens Frølich T.**, norsk Biskop (Søn af nedennævnte), f. 1852, Stud. 1870, teol. Kand. 1875, pers. Kap. i Jevnaker 1876, Stiftskap. i Kra. Stift 1881, Kateket i Porsgrund 1883, Præst ved Gaustad Asyl 1886, Kaldskap. i Kristiansand 1890, Spr. i Röken 1898, Spr. til Petri Menighed i Kra. 1903, Stiftprovst og Spr. ved Vor Frelser ssteds 1911 og endelig Biskop over Kra. Stift 1912. Foruden en Del Foredrag og andre mindre Indlæg i den kirkl. Diskussion, hvori han har forfægtet konservative kirkl. og teol. Synsmaader, har han udgivet »Biskop Heuchs liv og virksomhed« (1905). — 2) **Johan Jørgen T.**, norsk Biskop, f. 3. Juni 1816, Stud. 1833, teol. Kand. 1838; var først Skolemand, men blev 1848 res. Kap. i Haus i Bergens Stift (herfra Stortingsrepræsentant 1857—58), 1858 Tredjepræst ved Trefoldighedskirken i Kra, 1866 res. Kap. ved Vor Frelser ssteds og 1872 Stiftsprovst og Spr. ved samme. Han var Medlem af den store K.kommission 1859—70. Baade her og ellers var han en Talsmand for konservative og strængt kirkl. el. højkirkl. Anskuelser. Et særlig karakteristisk og indenfor den norske K. sjældent Udslag fik de i hans bekendte Skrift »Hvorvidt er det en Kristens Pligt at bidrage til Hedningemissionens Fremme« (1865), hvori han, skønt selv en gl. Miss.-Ven af den Schreuderske Retning, frimodig kritiserede den pietist. Miss.-Vækkelses Udvækster, særlig dens Mangel paa Syn for de hjemlige K.opgaver. Efter Schreuders Brud med det norske Miss.-Selskab (1873) tog han Initiativet til Dannelsen af Komitéen for den norske K.s Miss. ved Schreuder (1874) og stod som dens Formand til 1882. Trods denne Udfordring til Pietismen fik han gentagende talrige, tildels de fleste Stemmer ved Bispevalg, men opnaaede først 1882 Udnævnelse til Kristiansands Bispestol. Han døde 28. Nov. 1884. T.s Forfatterskab bestaar foruden det nævnte hovedsagelig af Prædikener og enkelte Indlæg i Datidens kirkl. Presse. (Thrap, Bidrag til den n. K.s-Hist. i 19. Aarh. II, 333 f.; Halvorsen, Norsk Forf.-Leks.). *A. B.*

Tandil, Departement og By i Argentina, 400 km S. for Buenos Aires. 1845 kom den første Dske til T., men siden 1859 har Udvandringen taget Fart, og de Dske gjorde sig snart gældende som dygtige Landmænd. 1870 dannedes et »protestantisk Selskab« (af Dske og enkelte Svenske, Tyske og Engelske). I Beg. udførte Lægmænd de kirkl. Handlinger, men 1876, da »det protest. Selskab« var bleven rent dsk, kom O. Meulengracht som Præst til Kolonien (til 1882); 1877 fik Menigheden sin egen Kirke. 1886—97 var den i Askov uddannede, senere som Frimenighedspræst i Danmark kendte, Niels Dael Koloniens Præst. 1893 ændredes Navnet »protest. Selskab« til »den dske evang.-luth. Menighed«; 1898 fik denne sin egen Skole; s. A. blev R. J. Th. Andresen Præst. 1902 dannede nogle Kredse af dske Udflyttere en ny Menighed i Egnen om Byen Tres Arroyos; den har været betjent af flere yngre Præster, der har virket som Rejseprædikanter.

Tandsjaur (Tansiur), se Tanjore.

Tang, Jeppe Tang Andersen, dsk Skolemand, f. 8. Dec. 1828, d. 1. Juni 1904, stammer fra Bønder paa Ringkøbing-Egnen, var som ung Omgangslærer om Vinteren, men kom paa Ranum Seminarium (1848—50) og siden som Lærer i Kbhvn under Ludv. Chr. Müllers og Grundtvigs Paavirkning, var en Tid Lærer paa Marienlyst, men oprettede 1859 i Kbhvn Blaagaards Seminarium, hvortil efterhaanden knyttedes Folkehøjskole, Realskole og Artiumskursus, alt præget af grundtvigske Skoletanker. 1872 flyttede Højskolen til Emdrup. T.s Styrke laa i det praktiske Skolearbejde og i hans impulsive, men ofte noget uklare Veltalenhed. Han var Folketingsmand for Svendborg-Kredsen 1877—92. *H. J. H.*

Tanganjika, Sø i det indre Afrika (mellem 3° og 8° sydl. Br. og 47° og 49° østl. L.), opdaget 1858, senere undersøgt af Livingstone og Stanley. — Suaheli-Købmænd, -Soldater og -Bestillingsmænd udbreder i de sidste Aartier

Islam til Egnene om T., hvor allerede en stor Del af Befolkningen er muhammedansk. Det »apostoliske Vikariat« T. har o. 5000 rom. Katoliker og 31 europæiske Præster, foruden Munke og Nonner i Arbejde. Londonermissionen begyndte Arbejde i Ujiji 1878 med store Ofre af Penge og Menneskeliv, i lang Tid med megen Usikkerhed i Ledelsen; først i de seneste Aar er der kommen Fart i Tingene. Den skotske Frikirkes Livingstonia-Miss. (hvis Hovedarbejde foregaar paa Vestkysten af Njassa-Søen) naar med sine nordligste Udløbere op til T. — Civilisatorisk Indflydelse øver det af skotske Kr. ledede Handelsselskab »African Lakes Company«, der har Faktorier helt op til T.-Højsletten. Mellem T. og Victoriasøen har det slesvig-holstenske og Neukirchener-Miss.-Selskab siden 1911 taget Arbejde op. *Fr. S.*

Tangbrand (Theobrand?), Missionær paa Island, af sachsisk el. flamsk Herkomst, se Sidu-Hall (IV, 176), og Skaalholt (IV, 208).

Tanhúmet, Fader til Høvdingen Seraja (2 Kong. 25, 23). Bynavnet Netofa vedkommer næppe T. og hans Søn, men en Mand ved Navn Efa (Jer. 40, 8).

Tanis (Judit 1, 10), se Soan (IV, 268).

Tanjore, gl. tamulsk Vasalstat i S.-Indien; med Fyrsten (Najken) af T. sluttede de Dske Nov. 1620 en Traktat, der overlod Trankebar paa Koromandelkysten til det dsk-østindiske Handelskompagni og tillod det at anlægge en Fæstning (Dansborg) dér. Najken skulde tillige vise sig gunstig mod »de Dskes Rel., kaldet *religio Augsburgica*«. T. blev siden Skueplads for en Del af Chr. Fr. Schwartz' Virksomhed (se IV, 105). *Fr. S.*

Tankeremme kaldes i vore Bibelovers.r de Snore eller Kvaster, som Jøderne efter Bud i Moselov (4 Mos. 15, 38—39, sml. 5 Mos. 6, 8 og 22, 12) hæftede til de 4 Flige af deres Klædebon til Minde om Herrens Bud. Paa Jesu Tid gjorde Farisæerne disse særlig brede for at bære klart til Skue, hvor højt de satte Loven. Der var nemlig paa disse Snore eller paa Sedler, hæftede til dem, skrevne visse Bibelsprog, saaledes 5 Mos. 11, 13—22 og 6, 4—10; 2 Mos. 13, 11—17 og 13, 1—11. I Matth. 23, 5 kaldes de »Fylakterier«, Værnemidler, idet man tillagde dem magisk Kraft til at holde onde Magter borte. Den dske Overs. støtter sig til Luthers »Denkzettel«, der muligvis giver den opr. Betydning bedre end det gr. Ord, der synes nærmest at fremhæve deres Virkning som Værnemiddel. Men det gr. Ord kan dog godt betyde Overholdelse af Budene og være en Paamindelse derom. Hvad selve Sagen angaar, fremgaar det ikke af 2 Mos., at de omtalte Genstande skulde være beskrevne. I 5 Mos. derimod, paa hvis Affattelsestid Skrift var mere alm. anvendt, forudsattes det sikkert, at de Remme, der bares om Haanden (5 Mos. 11, 18), ligesom Indskrifterne paa Dørstolperne af Huset (11, 23), virkelig indeholdt Skrift. *V. S.*

Tanner, Adam, Jesuit, f. i Innsbruch 1572 (71), d. i Unken 25. Marts 1632, indtraadte 1591 i Ordenen, blev 1596 Prof. i Hebr. i Ingolstadt, senere i München (Kontrovers og Moralteol.), deltog 1601 i Rel.s-Samtalen i Regensburg, hvorom han udgav en Beretning 1602. 1603 blev han Dr. theol. og Prof. i skolast. Teol. i Ingolstadt. Efter et kort Ophold i Wien blev T. Kansler for Univers. i Prag, men nedlagde Stillingen paa Gr. af Svagelighed og endte som Studierektor og Prof. i Ingolstadt. Hovedværk: Universa theologia scholastica, speculativa, practica (1626—27). — T. gjorde Modstand mod Hekseprocesserne som Følge af sin Interesse for Naturvidenskaberne. *N. M. P.*

Taoisme, se Laotse (III, 20).

Tappuah. 1) By i Juda Lavland (Josva 15, 34), vel den gl. Kongeby T. i Josva 12, 17; jfr. Tefo i 1 Mak. 9, 50. Søges vestl. for Jerusalem i Egnen ved Bet-semes. — 2) By ved Efraims N.-Grænse; Landskabet T. tilhørte Manasse, men selve Byen T. tilfaldt Efraim (Josva 16, 8; 17, 8). Kaldes ogsaa 'En-tappuah (17, 7). Frygtelig hærget af Kong Menahem (2 Kong. 15, 16, hvor LXX's Læsemaade T. er at foretrække for »Tipsah«). — 3) Bet-tappuah, By i Juda Bjærgland (Josva 15, 53), nu Teffuh N.-V. for Hebron. — 4) Judæer af Kalebs Slægt, blandt Hebrons »Sønner« (1 Krøn. 2, 43). *L. G.*

Tarah, Abrahams Fader, se Terah.

Tarala, ubekendt By i Benjamin (Josva 18, 27).

Tarald, norsk Helgen. I et Par Diplomer fra Brunkeberg i Telemarken og Opdal i Numedal fra 2. Halvdel af 15. Aarh. nævnes en »Taraldsmessedag«, som i Telemarken (Seljord) ses at være anvendt til Datering endnu i 1586. Messedagens Dato er ukendt saavel som T. selv. Formodentlig har han været en rent lokalt dyrket »Bondehelgen«, hvoraf særlig Telemarken opviser flere. (L. Daae, Norges Helgener, 197 f.). *A. B.*

Taranger, Absalon, norsk K.retslærd, f. 10. Aug. 1858 i Sund (Midthordland), blev 1879 dimitteret fra Stord Seminarium, virkede derpaa som Huslærer, blev Student 1883 og cand. jur. 1893. Allerede i sin Studentertid havde T. kastet sig over hist. og k.retslige Studier (1885 blev han ansat i Rigsarkivet) og vandt 1889 Kronprinsens Guldmedalje for sin Besvarelse af den af det teol. Fakultet stillede Prisopgave »Om den angelsachsiske K.s Indflydelse paa den norske«. 1890 udgav den norske histor. Forening dette betydningsfulde Arbejde, der ogsaa paa mange Maader kaster Lys over Englands Bidrag til de andre nordiske K.rs Præg. 1897 blev T. Dr. jur. Efter at have været Universitetsstipendiat 1893—98, blev han 1898 Prof. extraord. i Retshistorie. — T. har med særlig Iver virket for den norske K.s Frigørelse. Da det kirkl. Landsmøde 1906 nedsatte en Organisationskomité til at give Forslag om en ny K.forfatning, udarbejdede T. som dennes Formand et Udkast, der fremlagdes 1908 for det 6. kirkl. Landsmøde og i det væsentlige blev vedtaget. Dette Udkast er atter Grundlaget for Indstillingen fra Mindretallet i den 1908 nedsatte K.-Kommission (jfr. dennes »Indstilling angaaende den norske kirkes organisation«, 1911), af hvilken T. var et virksomt Medlem. Efter dette skal den norske K. gøres til en helt organiseret, »fri Folkek.« med Selvstyre i indre Anliggender. Foruden at have virket (siden 1904) som Lærer i K.ret ved det prakt.-teol. Seminar, har T. været Formand for »det norske K.parti« og Redaktør af »Kr. ukeblad«; siden 1905 er han Medl. af Central-

komm. f. det norske Bibelselskab. Om hans kirkl. Standpunkt vidner f. E. »Rel. lægmandsbetragtninger« (1912) og »Hvad kirkepartiet er og hvad det vil« (1912). 1898—1904 udgav han »Udsigt over den norske rets hist.« I—II, 1902—03 »Norsk Samfundslære«, 1904—14 »Norges gl. love« 2. R. I—II (1388—1604), 1911 »Lærebok i norsk familieret«, og i »Norges Historie« behandler han Senmiddelalderen 1319—1537 (1. Halvbd. 1915, 2. Halvbd. uafsluttet). *J. O. A.*

Tarasios, Patriark i Konstantinopel, d. 806; Statssekretær hos Konstantin og Irene, hvilken sidste paa Gr. af hans Iver for Billederne 784 gjorde ham til Patriark, skønt han var Lægmand. Paa Synoder i Konstantinopel og Nikæa 785 og 87 fik han Billederne anerkendt (jfr. Billederne I, 314 a). *H. J. H.*

Ta'rea (1 Krøn. 8, 35), d. s. s. Tahrea (1 Krøn. 9, 41).

Targum (aram. Ord af ukendt Opr. = »Oversættelse«), Betegn. for de i det aram. Sprog affattede jødiske Overs.r af G. T. Da Aramaisk afløste Hebr. som Jødernes Talesprog, blev det nødv. at oversætte de hl. Tekster til dette Sprog for at gøre dem forstaaelige for Menigmand. Dette skete ved Gudstjenesten saaledes, at en Tolk, *meturgemān*, mundtlig oversatte den oplæste Tekst (se Synagoge). En skriftlig Fiksering af en saadan Overs. af Ljobs Bog omtales allerede før Templets Ødelæggelse; men den konfiskeredes, da man nærede Uvilje mod en skriftlig Overs., og i hvert Fald var dens Brug ved Synagogetjenesten ikke tilladt. I Tidens Løb ændredes dog dette, og den faste Tradition, der efterhaanden dannede sig for Overs.n, fæstnedes i skriftl. Form; Tidspunktet for Redaktionen af de os overleverede Tagum'er er usikkert. Sprogets Grundpræg er i dem alle vestaram. (jfr. Dalman, Grammatik des jüdisch-palästinischen Aramäisch, 1905 [2], S. 10 f.) med enkelte Afvigelser, hvilket viser hen til Palæstina som Stedet for deres Opr. Til Grund ligger for dem alle i det hele vor massoretiske Tekst, hvorved T. faar mindre Betydning som tekstkritisk Vidne. Dens Hovedbetydning ligger i at være et af de ældste Vidnesbyrd om den senere Jødedoms rel. Opfattelse. T. er nemlig ikke blot en ren Overs. Ofte giver den en Parafrase, der faktisk indeholder en Fortolkning af Teksten, og undertiden bliver den rent haggadisk, idet den meddeler Fortællinger af opbyggelig Karakter (se Haggada II, 326). Da det væsentlig kun er Pentatevken og de profet. Skrifter, som læstes i Synagogen, er det navnlig disse Skrifters T., som har Betydning.

1) Den vigtigste Pentatevk-T. er den, der bærer Navn efter Onkelos (III, 434). Alm. henføres Redaktionen nu til 3. el. 4. Aarh., af nogle endog senere. Sproget er nemlig østaram. paavirket og Redaktionen derfor sandsynligvis foretaget i Babylonien, hvor Studierne først blomstrede i 3. Aarh. Onkelos fik hurtig stor Anseelse i Babylonien og citeres i den babylonske Talmud som »vor T.« eller med Ordene »som vi oversætter«. Man kalder den derfor ogsaa den babylonske Pentatevk-T. Onkelos er mere ordret i sin Overs. end de andre T.er, men paa nogle Steder, navnlig de profetiske, mere fri, saaledes 1 Mos. 49, 10; 4 Mos. 24, 17 (hvor der for »Silo« og »en Stjærne« staar: Messias); dunkle Talemaader omskrives (f. E. 1 Mos. 49, 25); men navnlig undgaas i Reglen Antropomorfismer, f. E. 1 Mos. 11, 5, hvor det for »Jahve steg ned« hedder, at han »aabenbarede sig«; for »Gud saa, hørte, vidste«, skrives »det blev aabenbart for Gud«; for »Gud tænkte« »det blev tænkt for Gud« (1 Mos. 50, 20). Omvendt ændres Steder, hvor der tillægges Mennesker guddommelige Prædikater, f. E. 2 Mos. 4, 16; 7, 1: Moses er Arons »Herre« i Stedet for »Gud«; for »Adam er bleven som en af os« skrives »Adam er bleven enestaaende i Verden« (1 Mos. 3, 22). Den jerusalemitiske T., T. Jerushalmi I, henføres ved en fra 14. Aarh. stammende Misforstaaelse til Jonatan b. Uzziel (se nedf.) og kaldes derfor ofte Psevdojonatan. Den omfatter som Onkelos hele Pentatevken, men er af udelukkende palæstinensisk Oprindelse. Den har en langt friere Karakter end Onkelos og er ofte rent haggadisk. Da den 1 Mos. 21, 21 nævner Chadidja og Fatima (som Ismaels Hustruer) og 1 Mos. 49, 26; 5 Mos. 33, 2 omtaler Edom og Ismael som en Verdensmagt paa en Maade, som forudsætter Islams Erobringer, kan Redaktionen ikke være ældre end 7. Aarh. T. Jerushalmi II eller Fragment-T. indeholder Brudstykker af Pentatevken (ialt ca. 850 Vers). Den staar den foregaaende meget nær og er som denne fuld af Legender; den har en udviklet Englelære og er optagen af Forventning om Verdensdommen og Messiasriget. Nogle mener, at T. Jerushalmi II er ét haggadisk Supplement og en Samling af Glosser til Onkelos, og at Jerushalmi I er et paa Basis af denne videre udformet Værk, andre anser Jerushalmi II for den ældste, idet Onkelos og Jerushalmi I skulde være en henholdsvis reduceret og udvidet Form deraf. Tidsbestemmelsen for Jerushalmi II er saaledes højst usikker.

2) Til Profeterne ɔ: de histor. Bøger og Profeterne haves en T., der bærer Navn efter Jonatan, Søn af Uzziel, som skal have været Discipel af Hillel (II, 428). Den er friere end Onkelos, navnlig ved de egentlige Profeter, men staar iøvrigt denne saa nær, at nogle har antaget, at de har fælles Forf. Da Steder af Onkelos er direkte optagne, har man sluttet, at Jonatan i hvert Fald har kendt denne. Tidsbestemmelsen retter sig altsaa efter Bestemmelsen af Onkelos. Jonatan er den »babylonske« Profet-T., af en palæst. Profet-T. haves kun nogle faa Fragmenter.

3) T.erne til Hagiograferne er alle sene og har aldrig naaet de andres Anseelse. De er af højst forsk. Værd. T. til Ps.r, Prov. og Ljob er afhængige af Peshitta, de henføres til 9. Aarh.; T. til de 5 Megiller er et rent haggadisk Kommentarværk, som dels forudsætter Talmuds Afslutning, dels Muhammedanismens Magt. Særlig yndet var T. til Ester, hvoraf der haves to Recensioner. Endnu yngre er T. til Krøn. Til de to Skrifter, hvori der findes aram. Stykker, Dan. og Esra, findes ingen T. —

En særlig aram. T., som ifølge Sagens Natur kun omfatter Pentatevken, besidder Samaritanerne (IV, 34). Den er mere ordret end de jødiske, men undgaar som disse Antropomorfismer. Muligvis ligger den til Grund for en

græsk-samaritansk Bibelovers., som citeres af K.-fædrene. Beslægtet med den er endvidere Abū Sa'īd's arabisk-samaritanske Overs. fra 11. el. 12. Aarh. (Udgaver f. E. i Bombergerbibelen og Londonerpolyglotten; af nyere: Targum Onkelos I—II, Berlin 1884, med Indledning; de Lagarde, Prophetae chaldaice, 1872 [Jonatan], og samme, Hagiographa chaldaice, 1873. Iøvrigt jfr. Zunz, Die gottesdienstlichen Vorträge der Juden, 1832, S. 61—83; Buhl, Den gammeltestamentlige Skriftoverlevering, 1885, S. 120—33 [tysk Udg. 1891, S. 168—86]; Schürer, Gesch. des jüdischen Volkes I $^{3-4}$, 1901, S. 147 56; Weber, Jüdische Theologie, 1897 ^{2}, S. XVI—XXIV; Steuernagel, Einleitung in das alte Test., 1912, S. 62 ff., og de andre Indledninger; Volck-Nestle i Prot. Real-Encyclopädie III ^{3}, S. 103—10). *Johs. P.*

Tarnoczy, Maximilian Josef v., Kardinal-Ærkebiskop af Salzburg, f. 24. Okt. 1806, d. 4. April 1876; studerede i Salzburg og Wien, blev 1832 Prof. i Dogmatik ved det teol. Seminar i Salzburg og 1844 Domcapitular. T. var en nær Ven af Fyrst-Ærkebiskop Schwarzenberg (IV, 108) og blev ved dennes Forflyttelse til Prag 1850 Ærkebiskop i Salzburg og 1873 Kardinal. T. var strængt ortodoks, men ikke meget fremtrædende. *H. J. H.*

Tarnow, rom.-kat. Bispedømme i Galizien, Suffraganat til Lemberg; Byen T. (o. 32,000 Indb.) ligger i Vestgalizien ved Floden Biala's Udløb i Dunajec, har en smuk, gl. Domkirke, et biskoppeligt Seminar, en teol. Læreanstalt og et Fransiskanerkloster. Bispedømmet oprettedes 1785 af Pius VI paa Josef II's Opfordring. 1801 standsede det helt sin Virksomhed, forflyttedes 1805 til Kielce og 1818 til Sendomir (i det russiske, se IV, 154). 1821 oprettede Pius VII et nyt Bispedømme paa østrigsk Grund i Tyniec (nær Krakau), hvorfra det endelig 1826 paany flyttedes til T. *H. J. H.*

Tarnow. 1) **Johann T.**, luth. Teolog, f. 19. April 1586 i Grevismühlen i Mecklenburg, d. 22. Jan. 1629; blev 1614 Prof. i Rostock, og var en fremragende Ekseget, der lagde Hovedvægten paa Skriftens Grundsprog og særlig søgte at fremme den praktiske Skriftudlægning. T. var en Forkæmper for rel. Tolerance. — 2) **Paul T.**, Onkel til foregaaende, f. i Grevismühlen 28. Juni 1562, d. 6. Marts 1633 som Dr. theol. og Prof. i Rostock, var en ivrig Forsvarer af Nevøens ekseg. Metode og Tolerance, vovede endog, om end med stor Ærbødighed, at optræde mod J. Gerhard og var meget overbærende overfor Rahtmann (III, 686). Trods sin ægte og oprigtige Lutherdom støtter han sig ofte paa ref. Eksegeter. Han arbejdede for bedre Sjælesorg og for K.ns indre Bedring. (A. Tholuck, Lebenszeugen der luth. Kirche, 1859; O. Krabbe, Aus dem kirchl. u. wissensch. Leben Rostocks, 1863). *N. M. P.*

Tarpelæere, et af de fremmede Folk, hvormed Assyrerne havde koloniseret Samarias Byer (Esra 4, 9); Identificeringen usikker.

Tarra, se Teres.

Tarragona, se Spanien (IV, 291).

Tarsis. 1) Den fønikiske Handelsplads, som Grækerne kalder Tartessos, i det sydl. Spanien hinsides Gibraltar, nærved Guadalquivirs Udløb. Før Fønikerne havde Grækere fra Fokis bosat sig ved T.; det forklarer, at T. i 1 Mos. 10, 4 nævnes blandt Javans ɔ: Grækernes Forgreninger. Som fremragende tyrisk Koloni nævnes T. i Jes. 23, 6. 10; Sølv, Jærn, Tin og Bly førtes derfra til Tyros (Hes. 27, 12), ogsaa Guld (Jer. 10, 9). I Ps. 72, 10 nævnes T. som det fjærne vestl. Land, ogsaa i Jona 1, 3: man sejlede derhen fra Joppe. T.-Skibe tales der oftere om; opr. i egtl. Forstand om de store Handelsskibe, der fo'r paa T. (Jes. 23, 1. 14); dernæst om store, hurtige Skibe i det hele (Jes. 60, 9; Ps. 48, 8); ogsaa hvor der slet ikke kan være Tale om en T.-Fart (Jes. 2, 16; 1 Kong. 10, 22; 22, 49: Ofir), i en senere Tid misforstaaet af Kronisten (2 Krøn. 9, 21; 20, 30. 37). — 2) Benjaminitisk Øverste (1 Krøn. 7, 10). — 3) Persisk Stormand (Ester 1, 14). *L. G.*

Tarsos, Paulus' Fødeby, Kilikiens berømte Hovedby, laa ved Kydnosfloden paa Sletten mellem Taurosbjærgene og Middelhavet; ved dette laa T.s Havnestad Ankialos. Passagen fra Lilleasien til Syrien gik over T. og gav det rige Udviklingsmuligheder. T.s Blomstring begyndte allerede under Assyrernes Herredømme. Den persiske Satrap overgav ved Alexander d. st.s Fremrykning Byen uden Modstand. Det var i T., Alexander var Døden nær efter et Bad i den iskolde Kydnos. I den gr. Tid hørte T. til Selevkidernes Rige. 171 f. Kr. gav Antiokos IV T. og Mallos til sin Frille Antiokis (2 Mak. 4, 30 f.); under Bestræbelserne for at dæmpe de derved fremkaldte Uroligheder gav Kongen T. ønskede Friheder som gr. By; ved samme Tid er sandsynl. en jød. Koloni organiseret i T. I Paulus' Levetid var T. forlængst under rom. Herredømme. Kilikien og Syrien var da forenede som én Provins. — Paulus var født i T. (Ap. G. 9, 11; 21, 39; 22, 3) og opholdt sig der, muligvis flere Aar igennem, i Tiden efter sin Omvendelse (9, 30; 11, 25); han har da øvet Prædikevirksomhed der og i andre kilikiske Byer (Gal. 1, 21). Paa sin 2. Missionsrejse har han utvivlsomt ogsaa besøgt T. (Ap. G. 15, 41); vel ogsaa paa den 3. (18, 23). T. var i Beg. af Kejsertiden et meget blomstrende Lærdomssæde. Fremragende Stoikere som Athenodoros og Nestor hørte hjemme der. Alligevel er der ikke særlige Spor af dybere Indvirkning paa den unge Paulus fra hans Fødebys helleniske Aandsliv; hans Opdragelse foregik jo ogsaa i Jerusalem, i den strængeste Jødedom. At Storbyen har givet ham en Fortrolighed med kosmopolit. Ideer og hans Energi Tilskyndelser af Betydning for hans fremtidige Gærning, kan dog ikke være tvivlsomt (Ap. G. 21, 39). — Det nuværende T. (Tersos) er kun en ynkelig Rest af det gamle, hvis Ruiner ligger dækkede af Flodens Dynd. (H. Böhlig, Die Geisteskultur von T., 1913). *L. G.*

Tartak, Avværnes Gud, indført med dem til Samaria (2 Kong. 17, 31), hidtil ukendt. Avværne eller Ivværne formodes at være fra det nuv. Imm mellem Antiokia og Aleppo.

Tartan, ikke Personnavn, men Embedsnavn (assyr. turtânu, tartânu) om den assyr. Overfeltherre (Jes. 20, 1; 2 Kong. 18, 17).

Tasmanien, en Ø, S. for Australien, adskilt fra Fastlandet ved Bass-Strædet. 1842 blev T. et særligt anglik. Bispedømme. Se Australien (I, 180).

Tassilo III, Hertug af Baiern 749—88, fik ved sin Onkels, Pippin d. lilles, Hjælp sit fædrene Rige som frankisk Len, men gjorde sig senere suveræn og erobrede 772 det slaviske Kärnten og kristnede det. Ogsaa i Baiern styrkede han Krdmmen ved talrige Klostre (f. E. efter Sagnet Klostrene paa Øerne i Chiemsee og Wessobrunn) og ved at afholde Synoder. Karl d. st.s voksende Magt tvang omsider T. til 787 paany at yde Lensed, men paa Gr. af Mistanke blev han 788 taget til Fange og sat i Kloster, først i St. Goar, saa i Jumièges, tilsidst i Lorsch. Hans Dødsaar er ukendt. *H. J. H.*

Tasso, Torquato, ital. Digter, f. 11. Marts 1544, studerede Jura, Filos. og Filologi i Padova og fuldendte 1562 Ridderdigtet »Rinaldo«. 1565 kom han til Hoffet i Ferrara, hvor han da en kort Tid var det beundrede Midtpunkt og 1575 fuldendte sit Hovedværk »La Gerusalemma liberata«, opr. kaldet »Goffredo«. Fra nu var hans Liv en haabløs Kamp med Sindssygdom. En Tid flakkede han, pint af rel. Grublerier, om i Italien, modtoges saa atter i Ferrara, men blev, efter at have gjort Skandale paa Slotspladsen, nødet til at tage Ophold i Hospitalet Santa Anna, hvor han boede i 7 Aar, undertiden grebet af Raserianfald, undertiden saa klar, at han udfoldede en stor lit. Produktion. Efter en ny Række ulykkelige Vandreaar døde T. i Rom 25. April 1595, just da hans Digterkroning paa Capitolium var forberedt. T.s Geni har paa næsten alle lit. Omraader ydet det overordentlige (ogsaa som Prosaist var han fremragende [Breve, Dialoger]), men højest naar han i »Det befriede Jerusalem« (forkortet gengivet paa Dsk af Christine Daugaard, 1884). I 20 Sange skildrer han Gotfred af Bouillons Kampe om Jerusalem og Begivenheder, der har Berøring hermed (8. Sang om den dske Prins Svend). T.s Paavirkning fra Vergil og Ariost er umiskendelig, hans metriske Form er ædel, omend af og til vel sindrig og svulstig, Hovedpersonernes Karakteristik er fortrinlig. Senere omarbejdede T. Digtet som Følge af Inkvisitionens Plagerier og kaldte det »Gerusalemma conquistata«, men denne Omarbejdelse fik ingen Betydning. (Samlede Værker i 33 Bd. ved Rosini, 1821—32; Solerti, Vita di T. T. I—III, 1895). *H. J. H.*

Tast, Harmen (Hermann), formentlig Ref.ens første slesvigske Talsmand, f. o. 1490, rimeligvis i Husum, der dengang paa Gr. af sit rige Opland og sine Handelsforbindelser var i stærk Opblomstring. Allerede inden Ref.s-Røret har Byen sendt Studenter til Wittenberg, og det er sikkert T., der i 1511 under Karlstadts Rektorat er indskrevet i Studenterfortegnelsen som »Hermannus Jast, de Hussen, Scheswicin. dioec« (Album Acad. Viteberg. III, 260); denne Forbindelse holdtes vedlige ved nye Inskriptioner, netop efter at Luthers Kamp var begyndt. Ad den Vej har formentlig Sympatien for Evangeliet allerede inden Wormser-Rigsdagen (s. d.) faaet fast Fod indenfor Borgerskabet, der ogsaa paa Grund af dets tyske Sprog umiddelbart kunde drage Nytte af den nye evang. Lit. — Paa T., der siden 1514 var knyttet til Mariakirken (faa Aar efter i alt Fald indehavde han St. Mikaels Vikariat), har formentlig Wormser-Afgørelsen ikke influeret, selv om man ikke med Sikkerhed kan fastslaa Tidspunktet for hans afgjorte Brud med Romerk.n. »Martinianernes« Optræden i Hertugdømmet ligger i alt Fald inden Frederik I's fornyede Haandfæstning af 6. Maj 1524, hvori man ikke (som i den dske) har kunnet forpligte Kongen til Fordømmelse af Lutheranerne. Paa Landdagen i Rensborg Maj 1525, hvor der alvorligt klages fra gejstlig Side over, at K.ns Indtægter forholdes den, fra verdslig over K.ns Bandsættelser og Forsømmelser m. H. t. Prædiken (Præsterne prædiker »Fabler« og forstaar ej at tyde det hl. Evang.), siges, at der i $2^1/_2$ Aar har været Ufred. Der er derfor maaske Grund til at antage, at T.s afgjort luth. Forkyndelse maa henlægges til o. 1522. Da den konservat. Del af Præsteskabet modsatte sig hans vedblivende Prædiken, opretholdt Borgerskabet den. Den rige Købmand Matthis Knudsen var (efter hans Gravskrift) den første og (til en Beg.) den eneste, der tog sig af ham »ikke uden Fare for Liv og Gods«; han »indrettede sit Hus til den hl. Forsamling, da Kirken nægtedes af Evang.ets Fjender«. Men da Pladsen snart blev for indskrænket, prædikede T. en Tid under aaben Himmel. Frederik I, der specielt yndede Husum, har sikkert siden Landdagen værnet T.; endnu i 1525 udstedte han endda et særligt Værnebrev for Mag. Theodoricus fra Metelen (Th. Pistorius el. Becker) som Forkynder af Evang. i Husum. Ogsaa Vikaren Fr. Hamer stod nu som T.s Hjælper. Siden Febr. 1526 staar Kongen afgjort paa luth. Side (jfr. Reformationen III, 715 a), og Kieler-Landdagen blev et Nederlag for Katolikerne. Under disse Omstændigheder kunde T. ogsaa andetsteds (f. E. i Flensborg) bryde Evang. Vej. April 1526 havde Kongen ophævet en Messetjeneste, han selv havde stiftet i Hellig-Kors' Kapel og henlagt Indtægterne til St. Jørgens Hospital, i 1527 blev nu Gudstjenesteforholdene i Husum helt nyordnet. T., Pistorius og Hamer ansattes henholdsvis som Spr., Ærkediakon og Diakon (Kapellaner); Bykirken, der hidtil havde hørt under Mildsted Sogn, frigjordes, og ved Mortenstid indgik de kat. Vikarer paa en Ordning, hvorved kat. Gudstjeneste ganske bortfaldt; Graabrødreklostret opløste sig frivillig, og dets Skole omordnedes til en evang. Latinskole. Snart efter giftede T. sig. Det synes, som T. allerede nu er blevet brugt til Visitationsarbejde, og i 1529 deltog han aktivt i Flensborger-Kollokviet med Sværmeren M. Hoffman (II, 443 f.). Da K.forholdene efter Christian III's Sejr skulde ordnes i Danmark ved K.-Ordinansen (II, 799), og den nedsatte Kommission udvidedes med sønderjyske Repræsentanter, kom ogsaa T. til at medvirke, og han underskrev »den nye Skikkelse« i dens lat. Form 1537. Derefter (1538?) overdrog man ham Provsti-Tilsynet med Nordstrand og snart efter med Eiderstedt (Husum Amt). Ved Ordningen 1540 (jfr. Slesvig IV, 258 a) blev han en af Slesvig Stifts 4 Superintendenter (for Husum-Slesvig Provstier) og deltog som saadan i Bearbejdelsen af den plattyske K.-Ordinans (1542; Overs. tilskrives ham). Men ved den nye Ordning 1542 mistede T. sin Superintendent-Titel, og efter Landsdelingen 1544 ogsaa sine Provstier, dog fik Husum Kirke en Særstilling.

Ansættelsen af den sværmerske Joh. von Linden som Kap. i Husum (1548—51) voldte ham en Del Bryderi, da denne støttedes af Slesvig Bisp Tileman v. Hussen. T. døde 11. Maj 1551. En Betænkning af T. (1539) om forladte Ægtefællers Ret til nyt Ægteskab er optrykt i Ny k.hist. Sml. IV, 512[2] f. (E. Michelsen i Real-Encykl.[3] XIX, 382 f.; A. D. Jørgensen i Kh. Sml. 4. R. I, 516 f.; H. F. Rørdam i Dsk. biogr. Lex. XVII; M. Voss, H. T., i Kieler-Tidsskriftet »Die Heimat«, 1903). *J. O. A.*

Tate, Nahum, engelsk Ps.digter, f. i Dublin 1652, studerede ssteds og levede siden i London til sin Død 12. Aug. 1715. Hans Dramaer er blevet stærkt medtaget af Kritiken baade i Samtiden og i Eftertiden. 1696 udgav han sammen med Nicholas Brady en ny Overs. af Davids Ps.r, som det blev tilladt at bruge ved Gudstj., og som ogsaa blev brugt i en Del Kirker. Et Supplement indeholder Parafraser af Fadervor, Trosbekendelsen, de 10 Bud m. m. De Hymner, der endnu bruges, angives i Reglen som forf. af T. og Brady; hvilken Andel enhver af dem har haft i Arbejdet, er det umuligt at afgøre; dog betragtes det som afgjort, at Juleps.n »While shepherds watch'd their flocks by night« (Hymns Ancient and Modern Nr. 62) er af T. *C. E. F.*

Tatere, se Zigeunere.

Tatian, en kr. Apologet fra 2. Aarh., f. »i Assyrernes Land« o. 110(?), men i alt Fald gr. af Uddannelse, kom som rejsende Filosof til Rom o. 150, hvor han traadte over til Krdmmen og blev Discipel af Justinos Martyr (II, 703). Efter Justins Død (senest 167) blev T. smittet af gnostisk Kætteri, brød med Fællesk.n (o. 172) og blev Enkratit (I, 774). Han forlod Rom og rejste tilbage til Østen, hvor han udarbejdede sin Evangelieharmoni. Om Slutn. af hans Liv vides intet. Evsebios nævner T. som Forf. af adskillige Skrifter, men hans Teol. kendes nu kun gennem hans gr. Apologi »Tale til Grækerne« *(oratio ad Græcos)*. Tiden for dens Affattelse er usikker, idet man snart har sat den til efter Justins Død (ældre alm. Antagelse), snart til lige efter T.s Omvendelse (Harnack); nyere velbegrundet Kritik mener den affattet efter 172 og ikke i Rom, men i Østen. Skriftets Indhold er i 42 Kapitler dels et hidsigt Angreb paa al gr. Kultur (Rel., Filos., Poesi, Kunst), dels en apologetisk Fremstilling af det kr. Trosindhold, for hvis Sandhed der anføres de sædvanlige to Argumenter: Lærens rel. og moral. Ophøjethed og høje Alder (al gr. Tænkning er Laan fra Mose). En fremskudt Plads indtager Læren om Logos (III, 71) og Dæmonerne. Forløsningen er logisk formidlet. Ved Syndefaldet, der skyldtes Dæmonerne, mistede Mennesket den hl. Aand; Sjælen nedsank i Materien, men bevarede en Frelsesmulighed i den fri Vilje, som oplyst og retledet af Logos igen kommer i Besiddelse af Aanden og saaledes genforenes med Gud. T. har i Nutiden været Genstand for ualmindelig haard Kritik (Geffcken). Rigtigt er, at T. ligesom de øvrige gr. Apologeter bruger og misbruger Populærfilos.ens uatallige Traktater og Antologier og for at give sig et videnskabeligt Skær udgiver deres Stof som Resultat af eget Studium. Hans Sprog er knudret, og stoisk Filos., jød. og kr. Overlevering indgaar ofte sælsomme Blandinger. T. har imidlertid ikke været bevidst uredelig i sin Apologetik, og hans Angreb paa den gr. Filos. og Kunst er trods al Ensidighed af betydelig Interesse. Sin største Betydning for Eftertiden har han faaet gennem sin Evang.-Harmoni (se I, 820), den berømte »Diatessaron« (se I, 635). Bl. hans Disciple var Rhodon (III, 781). (Apologien er udg. i Otto, Corpus Apologetarum VI, 1851, af E. Schwartz 1888. Dsk-norsk Overs. ved Bugge i »Vidnesbyrd af K.fædrene« XIV, 1886; tysk Overs. af A. Harnack 1884 og af Kukula i »Bibliothek der Kirchenväter« 1913. A. Harnack i Chronologie der altchr. Lit. I, 1897, 284 f.; I. Geffcken, Zwei griech. Apologeten, 1907, 105 f.; A. Puech, Recherches sur le discours aux Grecs de Tatien, 1903; samme, Les Apologistes grecs, 1912, 148 f.; Heiler, De T. apologetæ dicendi genere, 1909; Steuer, Die Gottes- u. Logoslehre des T., 1893). *S. A. B.*

Tattenai (Tatnai), persisk Statholder over Kølesyrien med Palæstina, hvis Forespørgsel til Dareios Hystaspis (520 f. Kr.) om Jødernes Genopbygning af Templet faldt ud til disses Fordel (Esra 5, 3. 6; 6, 6. 13). I 3. Esra skrives Navnet Sisinnes (aspireret Udtale af Bogstaverne t).

Taube, Carl Edvard, sv. Biskop, f. 26. Dec. 1746, studerede i Uppsala, men slog 1766 ind paa Officersvejen og blev 1776 Løjtnant. T. forlod Militærvæsenet 1779 for at blive Præst, udnævntes allerede 1780 før sin Ordination til Hofprædikant og efter denne til Overhofprædikant og Kongens Skriftefader, blev 1781 Pastor primarius i Stockholm og tiltraadte 1783 det for ham oprettede Embede som Ordensbiskop og blev Lærer for Kronprinsen Gustaf Adolf. D. 28. Maj 1785. T. var en stilfærdig Mand, der i den lærde Verden nød en Del Anseelse. *D. F.*

Tauber. 1) **Johan Henrik T.**, dsk Skolemand, f. i Aalborg 7. Sept. 1743, studerede i Kbhvn, hvor J. A. Cramer (I, 562) tog sig af ham og skaffede ham Understøttelse. Da Biskop Gunnerus (II, 306) kaldtes til Kbhvn for at arbejde paa Struensees Universitetsreform, tog han T. til sin Medhjælper, og ved sin Bortgang anbefalede han ham til fraværende at opnaa Magistergraden, som ogsaa meddeltes ham i Dec. 1772. Samtidig blev han Dekan ved Kommunitetet og fik Understøttelse for at holde Forelæsninger over bibelsk Hermeneutik, men hans akad. Bane afbrødes allerede 1773, da han blev Rektor i Horsens. 1775 tog han teol. Embedseksamen, men hverken til gejstl. eller teol. Universitetsansættelse aabnede der sig Vej for ham. 1781 forflyttedes han derimod til Odense Latinskole og 1787 til Roskilde. 1790 blev han Dr. theol.; han tog sin Afsked 1808 og døde 30. Jan. 1816. — Baade som Teolog og Pædagog var T. stærkt paavirket af Oplysningstidens Principer. Da N. E. Balle 1772 blev Prof., skrev T. under Psevdonymet Philomusos en Hilsen til ham, fuld af Spydigheder mod de hidtilværende teol. Professorer og hele Studiets Ordning. Som Rektor nød han megen Anseelse og indførte mange Forandringer ved Undervisningen. En Autobiografi, der senere tildels er bleven trykt, indeholder mange Bidrag til Tidens Historie. (Dsk Maanedsskrift 1863, 65—66; Sml. til Fyens Hist. og Topographie III,

1865; Khist. Sml. 3. R. IV, 661 ff., 676 ff.). *L. K.*

— 2) **Kaspar T.**, luth. Martyr, Borger i Wien, henrettet ssteds 12. Sept. 1524. Da Ref.en ved Paul Speratus (IV, 302) var bleven ret stærk i Wien, skred Ærkehertug Ferdinand ind, og blandt de stævnede træffer vi den ellers helt ukendte T., der imidlertid ved en Disputats sejrrigt forfægtede sine Anskuelser. Han dømtes alligevel til ved 3 paafølgende Søndagsgudstjenester i Kirken at tilbagekalde og gøre Bod, men protesterede i Stedet. Saa overgaves han til Øvrigheden og halshuggedes. Luther skattede T. højt, senere priste ogsaa Gendøberne ham. *H. J. H.*

Tauler, Johann, tysk Mystiker af Dominikanerordenen, sin Tids ypperste Prædikant, f. o. 1300. Den ældre Antagelse, at T. er Hovedpersonen i den saak. »Meisterbuch« af »den store Gudsven fra Oberland« (se Rulman Merswin III, 840) er af Denifle gendrevet, og dermed er T.s Personlighed blevet os ret ukendt. Han er vistnok født i Strassburg, hvor han i en ung Alder er blevet Dominikaner, han muligvis hørt Eckart (I, 709) prædike her og i Köln, hvor han ogsaa kan have truffet Seuse (IV, 164), virkede, efter et aandeligt Gennembrud, sidst i 1330'rne en Aarrække i Basel, optraadte fra 1347 (el. 48) som beundret Prædikant i Strassburg, hvor han døde 16. Juni 1361. — Nyere Forskning har fjærnet en stor Del af det ham før tillagte Forf.skab; kun Prædikenerne antages nu virkelig at hidrøre fra ham, og det kan anses for givet, at T. har holdt samtlige (ogsaa de lat. overleverede) paa Tysk. — T. er som Mystiker ganske Discipel af Eckart uden dog at naa dennes dybe Spekulation, men til Gengæld saa praktisk, at hans Prædikener faar en stærkt evang. Klang (om Luthers Interesse for ham jfr. III, 101). K.n som Formidler af Forholdet ml. Gud og Msker spiller for T. ingen Rolle, alt afhænger af den enkeltes Samfund med og Erfaring af Gud; men han advarer dog mod en Religiøsitet, der kun bestaar i Kontemplation og Kvietisme, et virksomt Liv er en Kristenpligt, og den rette Hellighed findes lige godt hos gifte og ugifte, hos læge og gejstlige. Men det evang. hos T. maa ikke overvurderes (som af Luther); T. er i Virkeligheden ganske middelalderlig-katolsk. Det praktiske Drag kan ikke holdes, og idelig kommer Spekulationen frem, undskyldt med, at »de store Præster maa have noget saadant for at skærme Troen, de andre kan tro enfoldigt«. — I sin Lære om Sjælen følger T. helt Eckart. Sjælen er Guds Selvaabenbaring i Verden, thi i sig selv er Gud et »guddommeligt Mørke«, hvoraf han træder ud ved at skabe Msket. Men det sanselige Msk maa ved gode Gærninger, Faste, Bøn, Vaagen o. l. overvindes, at det fornuftige Msk kan rejse sig, der intet vissere vèd, end at Gud er til, og først saa er Vejen banet til det tredje Stadium, hvor alle ydre Ting, som Bøn og Kultus, svinder bort i umiddelbar Følelse af Guddommen, hvor alle Kærlighedsgærninger, ja selv Kristi Gærning, taber deres Værd, idet Sjælen føler sig som et med Gud (»Gelassenheit«). For en saadan Betragtning maa Skriftens Betydning, trods alle T.s Forsikringer, svinde ind og »det indre Ord« sættes højest, ligesom kirkl. Tradition og Hierarkiet maa tabe al Betydning. Det er sikkert dette sidste, der først har draget Luther til T., medens han i senere Aar aldrig nævner ham, vist paa Gr. af hans Stilling til Skriften. (Die Predigten T.s, ed. F. Vetter, 1910, i Deutsche Texte des Mittelalters XI; K. Schmidt, J. T., 1841; Rudelbach i Christelig Biographie, 1848; Preger, Gesch. der deutschen Mystik I—III, 1874—93; Denifle, T.s Bekehrung, 1879; Jundt, Les amis de Dieu au 14. siècle, 1879; G. Siedel, Die Mystik T.s, 1911). *H. J. H.*

Taulov, Bertel, dsk Præst, f. 18. Febr. 1682. Efter at have været Rektor i Middelfart blev han 1731 Spr. til Rørbæk-Gynderup i Viborg Stift. Han havde tidlig været plaget af Anfægtelser, men nu blev han fuldstændig sindsforvirret og prædikede om Syner og Aabenbaringer. Han blev suspenderet, og der nedsattes en Provsteret; men han døde i Juli 1738 inden der var fældet nogen Dom. *L. K.*

Taurobolium, Tyreslagtningsoffer, en særlig Form for frygisk Kult, der paa Antoninernes Tid indførtes i Rom med Kybeledyrkelsen og efterhaanden bredte sig i de vestrom. Provinser. Navnlig med Mithras-Dyrkelsen vandt T.erne stærk Udbredelse. K.ns Mænd betragtede disse Ofre og de Indvielser, der var forbundet med dem, som dæmoniske Forvrængninger af den kr. Lære om Syndsforladelse og Genfødelse i Daaben. Tyren slagtedes nemlig saaledes, at Blodet strømmede ned over den, der i Mysteriehulen søgte Indvielse og Renselse (jfr. Mithra III, 268 f.). J. Toutain, Les cultes païens dans l'empire Romain II [Les cultes orientaux] i Bibl. de l'école des hautes études. Sciences rel. 20. vol., 1906).

Tausan (Tausen), **Christian Madssøn**, norsk Biskop, Købmandssøn fra Kbhvn, Fødselsaar ukendt, Student fra Herlufsholm 1630, Mag. 1635, Spr. i Lyderslev og Froslev 1635, Slotspræst i Kbhvn 1640, Spr. i Køge 1643 og Provst i Ramsø Herred, deltog i Rigsdagen i Kbhvn 1660, blev for Lærdom og Embedstroskab udn. til Biskop i Stavanger 1661, promoveredes 1668 af Frederik III til Dr. theol. bullatus og deltog i Christian V's Kroning 1671, d. 1680. Om hans Virksomhed er intet betydeligt at berette. Han udgav 1645—54 4 Ligprædikener i Tidens sædv. Smag. (A. Faye, Christianssands Stifts Bispe- og Stiftshist., 249—62; Ny k.hist. Saml. I, 508; V, 177; VI, 114; Personalh. Tidsskr. III, 271; 3. R. VI, 74). *O. K.*

Tausen, Hans, evang. Reformator og Biskop, f. 1494, efter Svigersønnens Gravskrift i Birkende paa Fyn. Navnet T. (Tawssen) synes et Slægtsnavn; hvor lat. Sprog anvendes af T. selv eller af kyndige Modstandere (f. E. Poul Helgesen) samt ved officielle Lejligheder (som Immatrikulation), gengives det nemlig Tausanus eller i uforandret dsk Form, ikke Tagonis eller Tachonis (dog er denne Form vitterlig ogsaa undertiden brugt i Samtiden, ligesom dsk Form Tagesson); og Sønnen hedder ikke Hansen, men T.; en Rigsraad, der var Meddommer over T. i 1533, kalder ham i et straks efter skrevet Brev Mester Hans Markvorsen. Der er derfor gættet paa, at T. (paa mødrene Side?) havde lavadelige Konneksioner, hvad Optagelsen i et Johanniter-Kloster kan støtte. — Sikker Viden om T.s Forhold faar

vi først, da Prioren i Antvorskov, Mag. Eskil Thomsen, sendte ham til Studier i Rostock, hvor han immatrikuleredes i Nov. 1516, blev Baccalaur 1517 og Magister 1519. Sandsynligvis er han kort efter præsteviet (vel i Hjemmet), thi, da han i Sommerhalvaaret 1520 benyttede sin Grad til at holde Forelæsninger i Rostock over Humanisten Leonardo Bruni fra Arezzo's lat. Overs. af Aristoteles' Økonomik, kaldes han »D.« (*Dominus*). Nu kunde, efter Universitetsskik, hans egtl. teol. Uddannelse begynde, men sikre Efterretninger om den møder os først, da T. i Okt. 1521 indskreves som teol. Student ved Kbhvns Universitet. Nogen Grad naaede han ikke til, og enhver Tale om, at han er optraadt som teol. Lærer, er grebet af Luften. I denne Tid er det vel, at han har »fortæret meget Brød« sammen med sin senere bitre Modstander Poul Helgesen (II, 382), der efter sin datidige Stilling kan have vakt T.s Interesse for Luther, men ogsaa hans Antipati mod Christiern II. Vigtigt er i alt Fald, at vi siden forgæves søger Tegn paa T.s Sympati for Christiern II's Parti, trods dets evang. Stilling. En Maanedstid efter Kongens Fordrivelse blev T. immatrikuleret i Wittenberg (16. Maj 1523), et Vidnesbyrd om, at hans Ordensforesatte, trods Luthers Bandsættelse, ikke ansaa Faren ved et Studieophold dèr for stor; af afgørende Betydn. for Stemningen hjemme har sikkert Luthers Reaktion i 1522 mod Karlstadts Fornyelser været. Da T. siden kaldtes tilbage (Efteraar 1524?), skyldes det vel i alt Fald ogsaa polit. Hensyn (den fordrevne Konges Partigængeres Nærværelse i Wittenberg). — T.s evang. Læreopfattelse har sikkert efter Wittenbergeropholdet været givet, men om han allerede har erkendt et Brud med Romerk.n som en Nødv., er noget andet. Om T.s Forhold indtil 1526 mangler vi imidlertid sikre Efterretninger. Muligvis har han prædiket luth. Naadeopfattelse i Antvorskov til sin Priors Mishag; Tradition taler om Klosterfængsel og Indgreb fra den reformvenlige, gejstligt uddannede Adelsmand Knud Rud, der imidlertid netop 1524 havde forpligtet sig til »haardelig at modstaa den forløbne Munk Luthers Kætterier« og hjælpe til at straffe hans Tilhængere. Sikkert er blot, at T. blev forsat til Johanniter-Klostret i Viborg (1525?) og er benyttet af Prioren dèr, Mag. Peder Jensen, som Aftensangs-Prædikant (fra Beg. af 1526?). En udtalt Forkastelse af Romerk.n kan hans Forkyndelse næppe tænkes at have indeholdt før Sommeren 1526, eftersom Poul Helgesens Skibykrønike i fuld Overensstemmelse med andre Efterretninger først da lader »Lutheriets Gift snige sig gennem Jylland«, d. v. s. at den virkelige Kampprædiken begyndte, da Forholdene i Sønderjylland og Frederik I's Optræden i Danmark viste, at »Øvrigheden« var »Evangeliets« Ven. — At T., siden hans »Frafald« var klart (gennem Polemik mod Romerk.n som Institution), har mødt Vanskeligheder for sin Forkyndelse og vel ogsaa har svævet i personlig Fare, er givet, selv om vi ikke kan verificere Traditionens enkelte Fortællinger fra denne første Kamptid. Sikkert er, at T. selv paastaar, at han i k k e forlod sit Kloster, men blev udstødt af Ordenen. At Byens Borgere (især Borgmester Peder Trane) derefter har taget sig af ham, er saa meget mere forstaaeligt, som der allerede forinden i Viborg var en stærk Misfornøjelse med K.n og dens Mænd, ikke mindst med Stiftets Biskop (fra Viborg udspredtes i Sommeren 1526 Christiern II's Proklamationer, og allerede i Dec. 1525 gik i Haderslev Rygter om, at Viborg havde forjaget Bispen, da Borgerne var helt »lutherske«). — I Okt. 1526 faar Borgerne udvirket et kgl. Værnebrev for T. Ved dette (sikkert fra 23. Okt.) udnævntes T. til Kongens Tjener og Kapellan og var dermed stillet udenfor den alm. kirkl. Jurisdiktion. Han stilledes til Disposition for Borgerskabet m. H. til Evang.s Forkyndelse, og det paabødes Magistraten at værne ham mod Vold. En særlig Støtte fik T. nu i Mester Jørgen Jensen (jfr. Sadolin IV, 14), der i Dec. 1526 fik kgl. Værnebrev med Ret til at oprette et Institut, der kan betegnes som en evang. Præsteskole. T. prædikede først i St. Hans Kirke, som Kanniken og Skole-Rektor, Mag. Joh. Skjønning (IV, 220) stillede til hans Disposition, et Vidnesom, at Sympatien for Evangeliet nu ogsaa var til Stede i Domkapitlet. Senere (1527?, snarest dog 1528) opbrød Borgerne den større Graabrødrekirke, og ved Gudstjenesten her indførtes nu ogsaa dske Ps.r, idet Skolediscipleⁿ betjente Sangen. Ogsaa Daaben udførtes efter dsk Ritual, og selv Hovedgudstjenesten (Messen) foregik efter evang. Skik samt paa Modersmaalet (i Nov. 1528 meddeles Christiern II, at Messen holdes paa Dsk i mange Købstæder i Jylland); paa dette Omraade var T. iøvrigt udpræget konservativ. 1528 synes i alt Fald det afgørende Aar for de liturg. Fornyelser. 1528 indrettedes ogsaa et Trykkeri i Viborg, og T. og Sadolin benyttede nu dette i Ref.ens Tjeneste. S. A. udgav T. Nik. Hermans »Mandat« (»Et ynkeligt Klagemaal«; maaske ogsaa af ham anset for et Skrift af Luther) og sin »Fadzon at kristne Børn med«. 1529 udkom »Aftensang med Ps.r osv.« (bevaret i Ps.bogen af 1533), der ogsaa viser, at Bryllups- og Jordefærd var ændret, videre »En chr. Undervisning om Skriftemaal og det hl. Sakrament« (tabt) og »Ansvar til Bispens Sendebrev af Odense« (Replik til Jens Andersens Advarselsbrev til Viborg og Aalborg fra 1527, med Hævdelse af det alm. Præstedømmes Ret til at dømme om bibelsk Lære). I Febr. 1529 tillod Kongen Borgerne at nedrive de overflødige Sognekirker og tage de 2 Tiggerklosterkirker til Sognekirker; T. blev da Spr. ved Graabrødrekirke (og fik af Kongen anvist en Præstebolig), og Sadolin Spr. ved Sortebrødrekirke. Sadolin blev indviet af T., der formentlig ogsaa har ordineret andre Prædikanter — det afgjorteste Brud med K.ns nedarvede Orden. Allerede paa Herredagen i Odense i Aug. 1527 havde Prælaterne klaget over, at Præster giftede sig; og hvis Poul Helgesen har Ret i, at T. er den første Cølibatsbryder, maa hans Bryllup altsaa have staaet allerede i 1527. — T. staar overhovedet for Skibykrøniken (som for den senere Bevidsthed) som Lutheranismens dske Foregangsmand. Helgesen betragter »Frafaldet« i Nørrejylland væsentlig som hans Værk og T. som »den halsstarrigste af Kætterne«. Sikkert stod T. ogsaa nu som en Vækker af Rang; han var en djærv, folkelig

Taler, kærnekraftig i sin Udtryksform og bibelfast i sin Lære; uden at være fremragende lærd, var han kundskabsrig og velstuderet, men som vore andre fremtrædende Reformatorer, fremsatte han ikke Tanker, der vidner om original Begavelse. Naar han siden blev kaldt »den dske Luther«, er det allerede af denne Grund søgt, men ogsaa fordi T. ikke paa afgørende Maade rager op over Mænd som f. E. P. Laurenssen eller Klaus Mortensen (Tøndebinder). Men som disse bygger T. helt paa wittenbergsk Grund, og hans impulsive og viljesbestemte Temperament kan minde om Luther (ogsaa hans hensynsløse Polemik og Grovhed mod Modstandere, der dog ikke udelukker en uforsagt Redebonhed til at værne dem mod Vold). — Da T. ved Sommertid (?) 1529 af Kongen forsattes til Kbhvn (Nikolaj K.), havde Ref.en sejret i Viborg, selv om Munkene først i 1530 fordreves fra Klostrene, og Domkirkens Gudstjeneste først da blev evang. — I Løbet af et Aar blev Kbhvn nu ogsaa en væsentlig luth. By, eller, som P. Helgesen siger, »al Ugudelighed og Skændsels mest forbryderske Hule«. Allerede i Beg. af 1530 var der 4 evang. Prædikanter her, Klostrene var tomme eller omdannede, og Borgerne i Strid med Joak. Rønnov (III, 859) om Frue Kirke. Under denne Strid faldt de »haanlige og hovmodige Ord«, som Bispen siden søgte Dom over T. for. En Hovedrolle spillede T. under Herredagen i Kbhvn 1530 (jfr. Reformationen III, 716 b) baade ved Medarbejdet paa de 43 Artikler (II, 893) og Prædikenerne over dem samt ved de mislykkede Bestræbelser først for at sikre Evang.s Landssejr ved en Domsafgørelse efter en offentlig Disputats, siden for at faa Kongen til at forbyde »Bissemunkes Prædiken« og give Prædikanterne Prøveret overfor nye Prædikanter og Tilsyn med Landbypræsterne i Nærheden af de evang. Købstæder. Mod T. havde ogsaa Prælaternes Klager rettet sig specielt (hans Ordinationer), og da P. Helgesen tilegnede Magistraten sit Forsvar for Messen, søgte han særlig at vække dennes Vrede mod T. (som Sakramentforagter); dette gav T. Anl. til 8. Dec. at overrække Raadet sit omfattende »Svar til den falske og ukristelige Undervisning, som Lektor Poul skrev« (delvis trykt 1531). Netop dengang gik Bølgerne højt i Kbhvn af Harme over den vedblivende Messelæsning i Frue Kirke, og 3. Juledag foregik da dér den Kirke- og Billedstorm, som T. vel ikke billigede, men heller ikke hindrede eller havde Kraft til at hindre. Betegnende fremtræder T.s Syn paa Fyrstens Territorialret i Fortalen til hans, maaske først 1532 foretagne, Overs. af Luthers Svar paa Kejserens Mandat af 1531 (først udg. helt 1870); T. kræver Evang.s Sejr gennemført ved Tvang mod »Klerkeriet«, idet han minder Kongen om hans Pligt efter Haandfæstningen til at »afværge Kætteri«. — Forbitrelsen mod ham fra kat. Side kom da efter Frederik I's Død klart frem, idet Bisperne (og særlig Rønnov) under Herredagen i Kbhvn 1533 anklagede ham og fik ham dømt dels for Injurier mod dem alle i et Skrift, dels for hans Indgreb i Rønnovs Bisperettigheder (særlig m. H. til de kbhvnske Kirker) og hans tidligere nævnte Haansord overfor denne. Anklagen havde ogsaa »rørt ved« Lektor Pouls tidligere Beskyldning mod T. for Kætteri i Nadverlæren (zwinglisk Opfattelse), og dette gav Anl. til en Disputation mellem de 2 Modstandere, men den førte til, at man lod denne Sag falde (at T. ikke hyldede Zwinglis Lære er sikkert, men ogsaa at han som Lutheran ikke kunde godkende Tilbedelse af den i Monstrans opbevarede Hostie; Domsakten er kun bevaret i daarlige Afskrifter, hvis afvigende Form paa dette vigtige Punkt har givet Anl. til forsk. Tydning). Vel paa Grund af Borgernes truende Holdning gik Rigsraadsdommerne i Forbøn for T. hos Prælaterne, og Straffen sattes til Forvisning fra Sjællands og Skaanes Stifter og stræng Censur, men ved »Dannemænds Bøn« (især Rigens Hofmester Mogens Gjøes Mellemkomst) naaede T. yderligere et Forlig med Rønnov, saa han mod en utvetydig Lydighedserklæring fik Lov til at forblive som Præst i Kbhvn. At T. den afgørende Dag ikke søgte Borgernes Hjælp, da disse ved det mindste Vink havde været til hans Disposition, vidner om hans afgjort luth. Syn paa Øvrighed, men forklarer ogsaa, at der i den følgende Tid mærkes lidet til hans tidligere Folkepopularitet. — T. synes derefter at have holdt sig strængt til sin Præstegærning; der høres intet om ham under Grevefejden og Kbhvns Belejring. I disse Aar har han imidlertid fuldført sin Overs. fra Hebr. af de 5 Mosebøger (trykt i Magdeburg 1535 f., jfr. M. Wøldike i Kbhvnske Vid. Selskabs Skr. I, 1745) og sin betydningsfulde Postil I—II med selvstændig Overs. af Perikopeteksterne (tilegnet Christian III 1536, først trykt 1539 i Magdeburg); til Postillen slutter sig som særligt Skrift Prædikenerne over Passionshistorien; Perikopeteksterne udgav han ogsaa særskilt (med kort Fortolkning?). Efter Christian III's Sejr udarbejdede han med de andre kbhvnske Præster den rituelle »Haandbog for Sognepræster til alle evang. K.tjenester« (1537), var Medl. af den kirkl. Kommission, som vi skylder Udkastet til K.-Ordinansen, og da Universitetet genrejstes 1537, forbandt han et Lektorat ved dette i Hebr. med sin Præstegærning ved Nikolaj Kirke. Men i Jan. 1538 forflyttedes han til Roskilde som teol. Læsemester og Prædikant ved Domkirken; af H. til denne Gærning blev han i Juli paa Universitetet kreeret til Baccalaur i den hl. Skrift. S. Aar udgav T. en Overs. af Justus Menius' »Oeconomia christ.« (1538). I Roskilde indgik T., der havde mistet sin Hustru, et nyt Ægteskab. — Da Johann Wenth (Vandal) døde i Aug. 1541, valgte Ribe Stift T. til hans Efterfølger; Kongens Bestalling er udstedt 21. Okt., men først 30. Apr. 1542 blev T. indviet i Ribe Domkirke, af Bugenhagen, under den Herredag, hvor de saakaldte Ribeartikler, udarbejdet af samtlige Bisper, stadfæstedes som Tillæg til K.-Ordinansen. Som Biskop og Visitator virkede T. med sin vante Iver og øvede ogsaa Indflydelse paa Sikringen af den nye K.-Orden ved sin Deltagelse i Bispesynoderne i Antvorskov 1544 og Kbhvn 1555. Vanskelighederne, ikke mindst i de rel.-sædelige Forhold, var store i Ribe Stift som overalt. Man har dog i det hele ikke Indtryk af, at T. længere formaaede at fortsætte Vækkelsestidens stærke aandelige Røre. Betegnende taler et Hyrdebrev, der netop vil

behandle »Præste-Fristelserne«, ikke om Troslivets Kampe og Anfægtelser, men advarer mod Gendøbere, Sakramenterere, Spaadoms og Troldoms Udøvere. Med stor Iver tog han sig af Skole- og Hospitalsvæsenet, fik Gods henlagt til en teol. Læsemesters Løn, holdt selv ihærdigt teol. Forelæsninger og fortsatte sin lit. Virksomhed. 1543 fik han 20 Aars Privilegium paa Trykning af en dsk Overs. af hele Biblen, men den udkom aldrig (vel af Bekostningshensyn); 1544 udgav han derimod en forbedret Ps.bog (Udg. er gaaet tabt; optrykt 1553, jfr. Nutzhorn, den dske Menigheds Salmesang I, 1913, S. 293 f.); sammen med Optryk af denne udkom fl. Gange særskilt hans Perikopeoversættelser; 1552 udkom »Pater noster med en føje Forklaring«. Uudgivet forblev bl. a. hans Bearbejdelse af Veit Diedrichs Kollekter til Søn- og Helligdagene (Prøver i »Udvalgte Prædikener« af H. T., 1850) og hans mærkelige lat. Afh. om Band fra 1557 (nu optr. i »Smaaskrifter«, 1870). Den var sendt Palladius (og Prof. Machabæus) til Censur, men sendtes tilbage. Aarsagen var næppe Uenighed med T. om hans Hovedbetragtning, at K.tugten trængte til fuldere Gennemførelse (saa de store og Øvrigheden ikke gik fri), eller om hans Krav paa, at K.tugt burde være uafhængig af borgerlig Myndighed, men vel det, at Afh. fremtraadte som et Forsvar for en Bandsættelse i Anl. af et tvivlsomt materielt Retskrav, hvad Palladius sikkert har set netop maatte smage af gl. kanonisk Rets Sammenblanding af det aandelige og verdslige. — T.s kraftige og frygtløse Optræden mod egenmægtige Adelsmænd, der forholdt K.n dens Ret, virker vel sympatetisk (han ængstedes ikke, selv naar en vred Adelsmand med draget Sværd trængte sig ind paa Livet af ham i Ribe Domkirke under Gudstjenesten); men Modstanden mod ham kunde ogsaa skyldes hans Hæftighed og egenmægtige Indgriben og derfor berede ham fortjente Nederlag som i 1555 i Lintrup Sogn, hvor Herremanden og Sognet stod sammen, og Kongen derfor maatte befale T. at holde K.-Ordinansen ved Magt. S. Aar fik T. iøvrigt ved Klemmebrev sine Præsters økonomiske Forhold forbedret. — T. er Forf. til flere Ps.er, derimod er der ingen Grund til at tillægge ham den »Vise om Løgn og Sandhed«, som menes skrevet af ham under Retssagen i 1533; Traditionen herom er sen, og Visen passer kun lidet til Situationen (dens Tale om Borgernes absolute Forkastelse af »Sandheden«). — Hurtig efter T.s Død 11. Nov. 1561 dannede der sig sagnagtig Tradition om ham; allerede hans Svigersøns (og 2. Efterfølger som Biskop, gift o. 1556 med T.s ældste Datter af 2. Ægteskab) Gravskrift viser Mangel paa sikre Efterretninger om hans Ungdomsliv og første Optræden, og stærkere fremtræder dette i en Skoletale, om ham, der holdtes i Ribe 1590, samt i de følgende Biografier; en tilfredsstillende Livsskildring om T. mangler iøvrigt stadig. (Smaaskrifter af H. T., udg. af H. F. Rørdam 1870. — P. Røn, Sciagraphia Lutheri Danici M. Joh. Tausani, 1757; H. Knudsen i Annaler f. nord. Oldkyndighed, 1847; Rørdam i Ny kh. Sml. III, og i Kbhvns Universitets Hist. I, 446 f.; Fr. Wedel i Theol. Tidsskr. VI—VII, 1889—90; L. Schmitt, Johann T. oder der dänische Luther, 1894; A. Heise, Herredagen i Kbhvn 1533 i Hist. Tidsskr. 4. R. III, 1873 [her om Lit. vedrørende T.s Proces]; P. Severinsen, Dsk Salmedigtning i Reformationstiden, 1904; samme om T.s Perikopeovers. i Teol. Tidskr. Ny Række V, 1904). *J. O. A.*

Tautra Kloster, se Tuterø.

Tavast, Magnus II, finsk Biskop, f. 14. Okt. 1357 i Virmo, af adelig Slægt, studerede i Prag, hvor han blev Magister 1398, var en Tid Erik af Pommerns Hofkap., blev 1407 Ærkediakon i Åbo Domkapitel, 1412 Biskop ssteds, indviedes i Rom og tilbragte paa Hjemrejsen Vinteren i Paris. T.s lange Bispetid (1412—50) betegner Højdepunktet i den finske K.s Liv i Middelalderen, og han selv er dens mest lysende Repræsentant. Sin Hovedinteresse rettede han paa Embedets rel. og særlig dets gudstjenstlige Opgaver. Åbo Domkirke fik adskillige nye Altre med Præbender, Kannikernes Antal øgedes, kostbare Messeklæder, hl. Kar og Bøger anskaffedes. St. Henriks (II, 401) Ben smykkedes med Sølv, hans Kenotafium i Nousis Kirke prydedes med Metalplader med Scener af St. Henrik- og Eriklegenden. Om T.s personlige Fromhed taler Bispekrøniken i stærke Ord; derom vidner ogsaa den Pilegrimsrejse, han (1419—20?) foretog til det hl. Land over Venezia. Klostervæsenet udvikledes; til de 3 allerede oprettede Tiggerklostre kom nu Fransiskanerklostret i Raumo (III, 700) og vistnok det i Kökar og endelig Finlands vigtigste Kloster, Birgittinerklostret i Nådendal (III, 337), hvis Hoved-Donator T. var. Desuden visiterede han ivrigt og fik talrige nye Menigheder oprettet. Ogsaa K.ns ydre Interesse varetog T.: fra flere Konger skaffede han Værnebreve og Stadfæstelser paa K.ns Privilegier, opførte paa Bispens Landresidens Kustö i Åbo Skærgaard en befæstet Borg og byggede i Åbo en Bispegaard af Sten. Uden at være nogen polit. Partimand, var T. virksomt Medl. af Rigets Raad og vaagede dér over finske Interesser, hvilket satte Spor i mange af Erik af Pommerns Foranstaltninger i Finland. Under Engelbrekts Frihedskamp stod T. længst muligt paa Kongens Side, men sluttede sig endelig til Kari Knutsson Bonde. Under de finske Folkerejsninger i Satakunta og Karelen bidrog if. Bispekrøniken T. først og fremmest til Ordenens Genoprettelse. Om hans Anseelse i Sverige vidner, at han 1419 foresloges først til Ærkebisp efter Johannes Gerechini; uvist hvorfor opnaaedes Kongens Samtykke dog ikke. I Finland selv var hans Anseelse selvfølgelig endnu større, »blandt Stormænd og i Rigets Raad æredes han som en ny Josef« (Bispekrøniken). Næsten 93 Aar gl. nedlagde T. Embedet 1450 og tog Bolig nær ved Nådendal, hvor han døde 9. Marts 1452. Han begravedes i Åbo Domkirke i det af ham selv indstiftede Helliglegemskor, hvor sidden et pragtfuldt Monument af sort Marmor rejstes over T. og hans Slægtning og Efterfølger Olaus Magni. (P. Juusten, Chronicon episcoporum Finl., udg. af H. G. Porthan [Op. selecta II]; O. A. Forström, Suomen keskiajan historia; J. Gummerus i Finlands kulturhistoria I, udg. af P. Nordmann og M. G. Schybergson, 1909, S. 129—44). *J. G.*

Tavaststjerna, Frans August Theodor, finsk Musiker, Sanger og Komponist, f. 7. Apr. 1821, d. 24. Jan. 1882. Bl. hans rel. Musik kan nævnes Davids Ps.r 40—43 for Kor og Soli og Kor til Evangelieteksterne »I Jerusalems Dørte« og »Min Sjæl er bedrøvet indtil Døden«. *J. G.*

Tavle om Herrens Nadvere, se Niels Hemmingsen (II, 393).

Tavleombæring. Allerede i Middelalderen havde man, ved Siden af Blokke til Indsamling af Gaver til kirkl. Øjemed, haft Tavler. Karlstadt skriver 1522 i sit Skrift »Von Abtuhung der Bilder etc.«, at Indtægterne af de Tavler, der tidligere blev baaret om i Sognekirken i Wittenberg til Bedste for Hospitalet, nu skal tilfalde alle nødlidende. Efter Ref.en paabød man Opsættelse af Fattigblokke ved alle Kirker, men hurtig indførtes tillige T. Herom taler allerede hos os Peder Palladius, saaledes i »Formula visitationis provincialis« (fra 1543, udkom 1555); og i »De Stykker, hvormed Guds Ord kan forfremmes« (1553) indskærpes, at hver Kirke skal have 2 Tavler: Kirkens og de fattiges, der hver Søn- og Helligdag skal ombæres af Diakonerne, især i Købstæderne og de store Landsogne. Ved Siden af Tavler har man ogsaa, ialt Fald siden 17. Aarh., brugt Poser (1611 paabyder Christian IV Bisperne at sørge for, at der i alle Kirker foruden »de 2 eller flere, Kirkens og de fattiges, Tavler eller Poser« gaar en Tavle eller Pose om til Bedste for Flaadens i Krigen lemlæstede Mandskab). Særlig T. er ogsaa snart bleven Skik de forsk. Steder; 1661 indførtes i alle Kirker (bortset fra Kbhvns) en T. til Bedste for Helsingørs Hospital, der havde mistet sine Indtægter fra 100 skaanske Kirker. — Tidspunktet for T.en under Gudstjenesten blev Prædikenen; saaledes bestemmer baade Ritualet og Christian V's Lov. Trods Klager over den Uro, dette voldte, holdt Skikken sig til langt ind i 19. Aarh. Ussing (Kirkeforf. i de dske Stater IV, 1788) omtaler, at der ofte har været klaget over T.en, der forstyrrer baade Prædikanten og Tilhørernes Andagt, foranlediger Trampen og Banken paa de lukkede Stole. Forstyrrelsen øgedes ved de Bjælder eller Klokker, hvormed Tavlerne var forsynet for at vække Opmærksomheden, formentlig en Skik allerede fra 17. Aarh. (ligesom de paa Stænger anbragte Poser havde smaa Klokker, jfr. Betegn. »Klingbeutel«). I Kbhvn afskaffede først kgl. Res. 8. Nov. 1877 al T. (som forstyrrende); i Stedet traadte faste K.-Bøsser ved Indgangen. Udenfor Kbhvn var Afløsningen med faste Bøsser allerede begyndt ved Loven af 8. Marts 1856 (der angik Tavler til Fordel for Skole- og Fattigvæsen). Naar der siden 1856 er tilladt K.-Indsamlinger til nye Formaal, sker det ved faste Bøsser. Adskillige specielle »Tavler« er afskaffede eller, som f. E. Helsingør Hospitals, afløst ved en Erstatning af de fattiges Kasse. I nyeste Tid hæver sig atter Stemmer til Fordel for Indsamling under selve Gudstjenesten. *J. O. A.*

Tavshedsløfte. Der findes adskillige Eks.er paa, at Msker, ihukommende, at »af megen Tale kommer Fortrydelse«, og paavirket af Mt. 12, 36 har paataget sig T. enten for bestandig eller indenfor et vist Tidsrum (f. E. en Pilegrimsrejse), en frivillig Efterligning af Lk. 1, 20. Tavshed anbefales Klosterboere allerede hos Pakhomios (III, 468). Benedictineren (I, 258) skulde være en »frater taciturnus«, ligeledes Cistercienserne (I, 511), men dette forstaas kun absolut under Maaltiderne; Cluniacenserne (I, 524) skulde begrænse Talen strængt (»rarissime loqvi«) og benyttede ellers et Fingersprog, noget lignende gælder Camaldoleserne (I, 461) og Vallombroserne. Chartreusernes (I, 496) Eneboerliv var forbundet med T.; men stærkest fremhævet er det hos Trappisterne (se d.) — Om Præstens Tavshedspligt m. H. t., hvad der meddeles ham i Skriftemaalet, jfr. IV, 244. *N. M. P.*

Taxation, Kuriens, se Taksation (IV, 488).

Taxil-Svindelen. Siden 1738 har Paven gentagne Gange fordømt Frimureriet, og Logen var derfor længe forbudt i kat. Lande. Da der ved 19. Aarh.s Midte grundedes egtl. Frimurerloger i Italien, tog disse, ligesom de tidligere hemmelige ital. Selskaber, ivrig Del i Politiken ud fra liberale Grundsætninger og stod navnlig fjendsk overfor Pavedømmet. Fra dettes Side betragtedes overhovedet de Mænd, der skabte det nye Kongerige Italien, som »Frimurerets Yngel«. Forbindelsen med det franske Frimureri, hvor Logen talte mange udpræget (ogsaa religiøst) radikale Elementer, har været af indgribende Betydning for det ital. Frimureri. I Frankrig fik disse Elementer efterhaanden Overhaand, og i 1877 indførte »Le Grand Orient« en vigtig Forandring i sine Principer, idet man opgav Læren om Guds Eksistens og Sjælens Udødelighed. Dette medførte, at flere Storloger brød med det fr. Frimureri (England, Sverige og Tyskland), men ikke de romanske Landes. Romerk.ns Uvilje mod Logen steg nu til fanatisk Had, og de vildeste Historier om Frimureriet blev villigt troet. 20. Apr. 1884 fordømte Leo XIII i Encyklikaen *Humanum genus* paany Frimureriet som »Satans Rige« og opfordrede til at afsløre dets Væsen. Denne Situation blev Baggrunden for et af de mærkeligste Svindlerier i moderne Tid. Ganske klart er det ikke, om Oprindelsen til Bedraget er at søge i Tyskland eller Frankrig, men den Mand, der udadtil blev Hovedmanden, var en fransk Skribent Leon Taxil, der i April 1885 søgte tilbage til Romerk.n som »omvendt Frimurer«. Den pavelige Nuntius i Paris Mgr. di Rendi tog sig af ham og opfordrede ham til i K.ns Tjeneste at udnytte sin Viden. 1886 udkom saa »Les frères Trois-Points« I—II, der foreløbig udspredtes i 22,000 Ekspl., oversattes til Tysk og udgaves af Bonifacius-Trykkeriet i Paderborn samt anbefaledes fra anset kat. Side som særlig skikket til at virkeliggøre den hl. Faders Planer overfor Logen. Leo XIII var ogsaa yderst tilfreds og modtog 1887 Taxil i privat Audiens. Bogen skildrede Frimureriet som en Blanding af direkte Satanskult og himmelraabende Usædelighed. Under stærk Opmuntring fra kirkl. Side fortsatte Taxil sit nye Forfatterskab, »afslørede« i et særligt Skrift Logens hemmelige Mord og gentog i »En fhv. Frimurers Bekendelse« de andre Beskyldninger. Sammen med en tysk Dr. K. Hacks (der muligvis er Bedrageriets egtl. Ophavsmand) udgaves (under Forf.navn Dr. Bataille) 1892 f. »Le diable au 19. siècle« (ogsaa paa Tysk), hvori en Rejsende fortæller om Satanskultens moderne Organisation hele Verden over; 7 Direktorier

i forsk. Verdensbyer leder Virksomheden; ogsaa i protest. K.samfund finder Djævledyrkelsen Sted (!), og ved Sataniternes Møde fremmanes bl. a. Luther og Voltaire (!). Ogsaa fra Italien støttedes Svindelen; en vis Margiotta udgav 1894 »Adriano Lemmi, chef suprême des Franc-Maçons«, der skildrede »Lemmi« som en Slags Satansdyrkerpave og gjorde Rede for Kulten i Rom. 1895 fejrede Taxil 10aarsdagen for sin Omvendelse ved Bogen »Le Diable et la Révolution«, der tilegnedes Paven. Kronen paa Værket blev dog et foregivet Memoireværk fra en Kvinde (»Miss Diana Vaughan. Mémoire d'une Expalladiste«); det udkom i Hæfter fra Juli 1895, vakte den største Opsigt og blev revet bort i store Oplag; ligesom de øvrige Skrifter betød det for Taxil en Finansoperation af Rang. Med vildeste Fantasi udmaledes »Diana Vaughans« Oplevelser i Sataniternes Kreds; det antydedes, at hun var Datter af Djævelen »Bitru«, allerede som Barn havde hun været »Mester« for en »Palladistskole« i Louisville i Amerika; i hendes specielle Tjeneste havde »Overdjævlen Asmodæus« staaet; i Samfundet foregik Uterlighed af skamløseste Art. D. Vaughan var nu lykkelig frelst, men maatte holde sig skjult, da Frimurerne myrder frafaldne. Historien blev troet selv af ansete Katoliker; Kardinal Parocchi brevvekslede med »Diana Vaughan« og sendte hende Pavens Velsignelse, og en pavelig Geheimesekretær bevidnede Hs. Helligheds Glæde ved Læsningen af et andet Skrift, der fremtraadte under hendes Navn (»La neuvaine eucharistique«). Kat. Blade og Tidsskrifter strømmede over med Raseri mod Frimureriet og Tilfredshed over »Afsløringerne«. Dog begyndte nu Tvivlen at røre sig. I Slutn. af Sept. 1896 holdtes den store Antifrimurer-Kongres i Trient, forberedt ved en Centralkomité i Rom og støttet af Nationaludvalg i forsk. kat. Lande. Taxils Afsløringer og »Diana Vaughans« Memoirer blev her et Hovedpunkt; den paa Mødet fremsatte Tvivl om Kvindens Eksistens, søgte Taxil, der var et fejret Midtpunkt, at slaa ned, men helt lykkedes det ikke; der nedsattes en Undersøgelseskomité, der i Jan. 1897 forholdsvis forsigtig erklærede, at der hverken fandtes afgørende Beviser for eller mod Frk. Vaughans Tilværelse og Omvendelse. Det var dog nu klart, at Bedraget ikke kunde drives længere, og 19. April 1897 erklærede saa L. Taxil paa et offentlig Møde i Paris under uhyre Bevægelse fra Tilhørernes Side, at det hele var Svindel; han havde villet vise Verden, hvad der er muligt i en K., der roser sig af at have et ufejlbart Hoved, og han takkede kynisk den kat. Presse og Bisperne for den fortræffelige Hjælp, de havde ydet ham til den store Mystifikation. For sent søgte man nu fra officiel kat. Side at ryste Bedrageren af sig. (C. Bräunlich, Der neueste Teufelsschwindel in der röm.-kath. Kirche, 1897; v. Hoensbroeck, Das Papstthum in seiner sozial-kulturellen Wirksamkeit I², 1900, 338 ff.; H. Gerber, Leo Taxils Palladismus-Roman, 1897). *J. O. A.*

Taylor. 1) **Annie T.**, engelsk Ps.digter, f. 1782, blev 1813 gift med en kongregational. Præst Joseph Gilbert, men var allerede bleven bekendt under sit Pigenavn. Sammen med en yngre Søster, Jane T., udgav hun foruden andre Børnebøger »Hymns for Infant Minds« (1810) og alene »Hymns for Sunday School Anniversaries« og »Hymns for Infant Schools« (begge 1827). I Leifchilds Samling »Original Hymns« (1842) findes der o. 100 Nr. af hende. D. 1866. (Autobiography and other Memorials of Mrs. A. G., by her Son Joseph G., I—II, 1874). — 2) **Charles T.**, engelsk Hebraist, f. 1840, studerede i Cambridge og forblev der hele sit Liv. Han blev ordineret 1866, var Lektor i Teol. 1873—81 og derefter Forstander for St. John's College til sin Død 1908. I 25 Aar var han Redaktør af et mat. Tidsskr., og han skrev flere Værker og talrige Afh.er om Geometri; men han var tillige Hebraist og anset for at være en af den nyere Tids betydeligste Talmudister. Skrifter: The Gospel in the Law, a critical Examination of the Citations from the Old Test. in the New (1869); The Sayings of the Jewish Fathers (1877); The Teaching of the Twelve Apostles, with Illustrations from the Talmud (1886); Essay on the Theology of the Didache (1889); The Witness of Hermas to the Four Gospels (1892); The Oxyrhynchus Logia and the Apocryphical Gospels (1899). T. skænkede store Gaver til Universitetets Fonds og hebr. Manuskripter til Biblioteket, og han tog ivrigt Del i det praktiske K.liv, bl. a. ved at støtte Studenter-Settlementet i Cambridge House i Syd-London. — 3) **Dan T.**, engelsk Baptist, f. 1738, opr. Kulminearbejder, kom 15 Aar gl. under metodistisk Paavirkning, sluttede sig senere til Wesleyanerne, men skilte sig efter nogle Aars Forløb fra dem, opgav Arbejdet i Minerne og blev Præst for en lille uafhængig Menighed af Metodister. Læsning af et Forsvar for Barnedaaben vakte hans Tvivl om dens Berettigelse, og 1763 lod han sig gendøbe og blev Medl. af Generalbaptisternes Samfund. Han blev Præst for en Menighed i Yorkshire, men 1769 udskilte han sig, idet han grundede »New Connexion of General-Baptists«. Senere flyttede han til London, hvor han 1798 blev Lærer ved »The General Baptist Evangelical Academy«. Han udgav talrige Skrifter, deriblandt »A Compendious View of Christian Baptism« (9 Oplag) og »The Eternity of Future Punishment«. I den af ham udg. Ps.bog findes der enkelte Nr. af ham selv. D. 1816. *C. E. F.* — 4) **James Hudson T.**, Missionær, f. i Barnsley (Yorkshire) 31. Maj 1832, kom i 15 Aars Alderen til bevidst Tro og blev faa Maaneder senere klar over, at han skulde være Missionær i Kina, der den Gang var fuldstændig lukket for Udlændinge. Uddannet til Læge og hærdet ved Legemsøvelser til at taale alle Slags Savn og besluttet paa aldrig at bede Mennesker om Penge til sit Arbejde, men gaa direkte til Gud, udsendtes han 15. Sept. 1853 af »det kinesiske Evangelisationsselskab« til Kina, hvor (ved Opiumskrigen 1842) nogle Traktathavne var bleven aabnede for Udlændinge, landede i Shanghai 1. Marts 1854, lærte Sproget under Medhursts, Edkins's og Wylies kyndige Vejledning og begyndte allerede samme Efteraar Evangelisationsrejser til det indre af Landet, bl. a. sammen med W. C. Burns (I, 422). Da hans Selskab i Slutn. af 1856 havde gjort Gæld, opgav han sin Løn af Selskabet og levede udelukkende paa den Bøn: »Giv os i Dag vort

daglige Brød«. I 1859 forestod han en Tid Miss.s-Hospitalet i Ningpo, hvis Leder var død, og skaffede ogsaa dette dagligt Underhold paa samme Maade. En Hjemrejse 1860 paa Grund af nedbrudt Helbred førte til Dannelsen af »China Inland Miss.«, som han ledede til sin Død i stadig Troskab mod sit Trosprincip med Hensyn til at skaffe Penge, og hvor Forbøn blev sat i System (de berømte »Lørdag Eftermiddag Kl. 4-Møder«, som har øvet Indflydelse langt ud over Selskabets egen Kreds). — Hans store Plan var at skaffe Evangelister til alle Kinas 18 Provinser; han lagde kun ringe Vægt paa disses boglige Uddannelse, men desto mere paa levende Tro og et klart Miss.-Kald; sine Missionærer fik han fra alle Slags evang. K.-samfund; dette »interdenominationelle« Princip er senere praktiseret af en Række andre Miss.s-Selskaber (jfr. Guinness II, 302). — »China Inland Mission« (C. I. M.) grundlagdes 1865 og voksede hurtigt i Missionærtal (1881: 100, 1892: 480, 1894: 550, nu over 1000, hvoribl. mange ugifte Kvinder, der ogsaa bruges som Rejse-Evangelister). Planen for deres Arbejde var: hurtigst muligt at forkynde Evangeliet i de flest mulige Distrikter. Selv om Oprettelsen af Stationer og Institutioner (Skoler, Hospitaler o. s. v.) derfor spiller en mindre Rolle indenfor dette Selskab end indenfor andre, saa har den almindelige Miss.s-Udvikling dog efterhaanden ført ikke saa lidt Institutionsarbejde med sig. Ogsaa er Uddannelsen af C. I. M.-Missionærer gennemgaaende ikke saa lidt bedre end i de første Aartier, og navnlig sørges der ved to fortrinlige Uddannelsesanstalter ude paa Miss.s-Marken for, at de unge Missionærer lærer Kinesisk ordentlig og bliver sat omhyggeligt ind i Landets Sæder og Skikke, saa at mange af de Fejl, der i Begyndelsen skadede Arbejdets Værdi, nu undgaas. — Planen om at faa Arbejdet i Gang i alle Kinas Provinser blev gennemført. H. T. døde 3. Juni 1905 i den sidste Provinshovedstad, der blev aabnet for Evangeliet, Chang-sha i Provinsen Hu-nan. T. hørte til den nyere Miss.s Stormænd og blev anerkendt som saadan ogsaa af de, navnlig tyske, Fagmænd, der til at begynde med stod mest kritiske overfor hans Miss.s-Principer. (H.-T., A retrospect; Allg. Miss. Zeitschr. 1894—1896 og 1905). *Fr. S.* — 5) **Jeremy T.**, engelsk Biskop, f. 1613, studerede i Cambridge og blev ordineret 20 Aar gl. Laud (III, 29), der var bleven opmærksom paa den ualm. lovende unge Prædikant, lod ham fortsætte sine Studier i Oxford og tog ham til Kap. Efter nogle Aars Virksomhed som Spr. blev T. i Borgerkrigens første Aar Charles I's Hofpræst og var en Tid i Fangenskab. Fra 1645 levede han i Stilhed i Nærh. af Herresædet »Golden Grove« i Wales, hvis Ejer lønnede ham som Huskap., og dér skrev han flere af sine bedste Bøger. 1657—58 var han Præst for en lille episkopal Menighed i London, og efter Restaurationen blev han Biskop af Down og Connoc i Irland, hvor baade rom. Kat. og Dissenters satte hans sjældne Frisind paa en haard Prøve. »Den engelske Prosas Shakespeare« var maaske den mest veltalende Prædikant, England har haft; hans »Sermons« indtager en første Rangs Plads i den homilet. Lit.; »Life of Christ«, »Holy Living« og »Holy Dying« hører til den klassiske Opbyggelseslitteratur. Det berømte Skrift »Liberty of Prophesying« er et af de første og betydeligste Indlæg for Rel.s-Frihed. Derimod er T.s teol. Værker uden blivende Værd; det kasuistiske Værk »Ductor Dubitantium« kunde kun faa samme Skæbne som dets kat. Forbilleder. D. 1667. (J. T.'s Works, ed. by Ch. P. Eden, I—X, 1847—54; J. T., by E. Gosse, 1903). — 6) **Nathaniel William T.**, amerik. Teolog, f. 1786, studerede i Yale College, hvor han blev Discipel af den berømte Forstander Timothy Dwight, der i en Nedgangstid i K.livet var en fornyende Kraft. 1812 blev han Præst for en kongregational. Menighed i New Haven, 1822 teol. Prof. i Yale. T. var en afgjort Calvinist og kæmpede mod Unitarismen. D. 1858. Efter hans Død udkom hans »Lectures on the Moral Government of God« I—II, og »Essays and Lectures upon Topics in Revealed Theology« (begge 1869). (Memorial of N. T., 1859). — 7) **William T.**, amerik. metodistisk Biskop, f. 1821, var opr. Landmand, virkede siden 1842 i en lang Aarrække som Missionær i Canada, Australien, Syd-Afrika, Indien og Central- og Syd-Amerika. Fra 1884 til 1896 var han Miss.s-Biskop i Afrika, hvor han grundlagde en »selvunderholdende Industrimission« (Liberia, Angola, Kongo), der dog først efter hans Fratræden er kommen ind i sundere og roligere Baner og nu er fast Led i den amerik. biskoppelige Metodistkirkes Miss.s-Arbejde. D. 1902. Skrifter: Seven Years' Street Preaching in San Francisco (1863); Christian Adventures in South Africa (1867); Four Years' Campaign in India (1875); Our South American Cousins (1878); Ten Years of Self-supporting Missions in India (1882); Pauline Methods of Missionary Work (1889). (Warneck, Abriss einer Gesch. der prot. Miss., 1905, S. 121 f.). *C. E. F.*

Teater og Kirke. Skuespilkunsten er overalt vokset ud af rel. Riter; Offerhandlinger foregaar under dramatiske Former. Hos Jøderne var Sang, Musik og Dans knyttet dertil (se Sangere IV, 47), hos Grækerne vokser det tragiske Drama ligefrem ud af Dionysos-Festerne, Altret staar paa Korpladsen, Korsangene paakalder idelig Guddommen. Selv paa den dramatiske Digtekunsts Højde fornægtes Dramaets rel. Opr. ikke; Skuespilkunsten har ikke nok i sig selv, den skal tjene til at indskærpe og bevare alle høje Ideer, og selv Aristofanes har med sine Komedier en direkte etisk Hensigt: »Bliv som eders gudfrygtige Fædre«. Med Sparta's og endnu mere Makedoniens Overherredømme var Skuespillets rel. Karakter forbi, det bliver et Adspredelses-, ikke et Opdragelsesmiddel, og saaledes gaar det til Romerne, hvor det sank ned til en lav Forlystelse, plumpe Farcer, spillede af ilde berygtede Slaver. Tertullian (s. d.) dømmer derfor ud fra et kr. Standpunkt i »De spectaculis«, at Skuespil kun er en Art hedensk Afgudsdyrkelse, en Tjeneste for Venus og Bacchus. Ligesaa fordømmer alle Oldk.ns senere Lærere T.et; Krysostomos kalder det »Djævelens Bolig, Usædelighedens-Skueplads«; Augustin mindes i »Confessiones«, hvordan han i T.et lod opdigtede Sjælstilstande og unyttige Rørelser tilsløre Tanken om hans egen sædelige Død. Syn-

oder krævede, at Skuespillere for at optages i Menigheden skulde opgive deres gl. Erhverv (Elvira I, 751; Arles I, 143), og at nydøbte en Tid skulde afholde sig fra T.-Besøg (397 i Carthago I, 482). I Slutn. af Oldk.n saa man dog mildere paa Skuespilkunsten. Theodosios d. st. kræver (Cod. Theodos. XV tit. 7.1), at Sakramentet skal gives til syge Skuespillere, der ønsker det. Under Justinian, hvis Dronning Theodora var fhv. Skuespillerinde, forsattes denne Lovgivning, men K.n veg dog kun modstrædende, og Skuespilkunsten regnedes stadig for professio inhonesta. — I Middelalderen tog K.n T.et i sin Tjeneste, idet man satte bibelske Optrin og Ord paa Vers og lod dem udføre i Dialog eller vekslende Kor af Præster i selve Kirkehusene. Dramaet som didaktisk og folkeopdragende Middel godkendtes, og fra K.ns Mænd udgik derfor en Fornyelse af Skuespillene, der dog efterhaanden medførte, at de maatte lægges udenfor K.n og deres Udførelse betros Lægfolk. Middelalderens Drama var dels direkte religiøst: Mysterier (jfr. III, 326) og Helgenmirakler, dels allegorisk-moralsk (jfr. Moraliteter III, 285), idet man lod personificerede Dyder og Laster optræde; men dels gav man ogsaa Plads for Farcen, det vulgær-komiske Element. (Jfr. iøvrigt ogsaa Passionsskuespil III, 491; Hrosvit II, 770; Narrefest III, 347 og Æselsfest). — Med Humanismen og Reformationen overgik Dramaet i Skolens og Universiteternes Haand. Studenter og den lærde Skoles Disciple opførte nu antike Dramaer el. nylatinske Efterligninger af H. til Sprogøvelsen; særlig Terents Komedier blev spillede, naar de var gennemlæste. Men ogsaa det rel. Skuespil fornyedes i protest. Aand, særlig med Æmnevalg fra G. T. og med stærk Vægtlæggen paa det moralske, dog saaledes at man oplivede Alvoren med indskudte komiske Scener. Luther værdsatte Skuespillet, og Melanchthon havde selv spillet med i sin Onkel Reuchlin's Dramaer. I kalvinske Lande havde T.et dog vanskelige Kaar, bortset fra England, hvor det naaede sin højeste Blomstring ved Shakespeare; Cromwell forbød vel senere Opførelse af Skuespil i hele Landet; men med hans Død bortfaldt Forbudet. Paa kat. Grund bevarede T.et sit kirkl. Præg, især i Spanien gennem de saak. Autos sacramentales (se Calderon I, 445; Lope de Vega III, 77), hvoraf et nationalt Drama atter udviklede sig. I det øvrige Europa opgaves efterhaanden Resterne af det kirkl. Præg, og i 17. Aarhundrede søgte man nu under Indflydelse af Frankrig og Italien at forny saavel Tragedien som Komedien paa de rent verdslige Teatre gennem en hurtig stivnende Efterligning af den klassiske Oldtids Stil. T.et fik atter en særlig Skuespillerstand og Fyrsterne knyttede »Bander« af Kunstnere til deres Hoffer. — Trods Enevoldskongernes Forkærlighed for T.et tog K.n et stærkt Forbehold mod det nye, verdslige T. og dets Folk (Molière bad paa Dødslejet forgæves om K.ns Trøst, og kun Kongens Bud tvang hans kirkl. Jordefærd igennem; Nægtelse af Sakramentet til Skuespillere omtales ofte). I England forkastede Kvækerne ligesom tidligere Puritanerne og senere Metodisterne Skuespilkunsten, og paa luth. Grund rejste Pietismen stærk Opposition mod T.et. Med Spener i Spidsen bad Berlins Præsteskab om Forbud mod Skuespil. Da det teol. Fakultet i Halle androg om det samme, forordnede imidlertid Friedrich II: »Komedianterne skal blive, og til Straf skal Klageren Francke selv gaa til Komedie hos dem, og den første Komediant skal attestere ham det«. En pietist. Konge som Christian VI saa derimod med Uvilje baade paa T.et og dets Mænd; dog forbød han kun Komediespil paa Søn- og Festdage og den forudgaaende Aften. I Polemiken mod Skuespilkunsten stilles iøvrigt de moralske Hensyn i Forgrunden: T.et fremstiller en indbildt Verden; det fremstiller Lasterne som morsomme og efterlignelsesværdige; det afleder Tankerne fra Salighedes Sag; det vækker Sanselighed; det er karakteropløsende for Skuespillerne osv. — Endnu i Oplysningstiden vedblev den gl. Uvilje mod T.et og dets Forfattere og Skuespilkunstens Udøvere. I Hamburg kom det til en voldsom »Teaterkrig«, da Senior Goeze (II, 316) optraadte skarpt mod en Præst, der havde skrevet for Scenen, og hans store Indlæg »Theol. Untersuchung der Sittlichkeit der heutigen deutschen Schaubühne« (1769) erklærede T.et for et liderligt Pesthus. Göttingens teol. Fakultet stillede sig i Striden paa Goezes Side. Ogsaa Rousseau har udtalt sig stærkt om T.ets Fare. — Men efterhaanden ændredes nu ganske denne Opfattelse, navnlig ved Lessings Kritik (III, 44) og Schillers Dramaer (IV, 77). Oplysningstiden saa nu, som den græske Oldtid, i T.et en moralsk Lærdomsanstalt og et ypperligt Opdragelsesmiddel, som K.n skulde lære af, ja eventuelt vige Pladsen for (Schiller: »Naar ingen Moral læres, ingen Religion mere finder Tiltro, vil Medea dog vække vor Gysen. Hellig Gru vil gribe Menneskeheden, naar Lady Macbeth vasker sine Hænder«). De yngre neologiske Præster, ligesom i 19. Aarh. de egtl. Rationalister, var grebet af hele Tidens T.-Mani, og paa Grænsen af 18. og 19. Aarh. havde ved Siden af det egtl. T. Privatkomedien sin glimrende Periode. Ikke mindst Præster og yngre Teologer deltog med Iver i Privatopførelser af Skuespil og Sværmede for Scenen. Siden har K.n ikke rejst principiel Opposition mod Skuespilkunsten, men kun mod dens Forvanskning. I Danmark har navnlig Martensen i sin kr. Etik (III[2], 316 ff.) givet en smuk Vurdering af T.ets Kunst; særlig har her Spørgsmaalet »det hellige fremstillet paa Scenen« fundet en forstaaende Behandling, mundende ud i, at »det umiddelbare, personlige Forhold til den hl. Gud ikke personligt tør eftergøres« (altsaa Bøn og Sakramenter bør ikke fremstilles). Nyere Tid har dog ofte set dette ske, uden at K.n har rejst Betænkelighed, vel ud fra den Betragtning, at, hvor det sker med Alvor og Skønhed, vil det hellige derved ikke kunne drages nedad. Martensens personlige Forhold til en Kunstnerinde som Fru Heiberg staar ogsaa som et Vidnesbyrd om det forandrede Forhold til de professionelle T.folk. I det hele har fremragende Repræsentanter for Standen i 19. Aarh. bidraget uhyre til at hæve denne fra den Foragt, som tidligere Tid, selv hvor man principielt anerkendte Scenens Berettigelse, vedblev at nære mod Kunstens Udøvere og ikke uden Ret. Trods al Kritik overfor det lave aandelige Niveau, hvorpaa Scenen

i vore Dage ofte holdes, vil man nu som Regel finde, at T.et kun fordømmes af de faa, for hvem overhovedet alt verdsligt Aandsliv er forkasteligt. (Karl Hase, Das geistliche Schauspiel, 1858; H. Alt, T. u. Kirche in ihrem gegenseitigen Verhältniss, 1846; G. Stäudlin, Gesch. der Vorstellungen von der Sittlichkeit des Schauspiels, 1823; J. J. Weiss, Le Théatre et les Moeurs, 1889; S. Broberg, Theatret i Middelalderens i Odense Skoleprogr. 1874; K. Mantzius, Skuespilkunstens Hist. I—VI, 1897—1916; P. V. Jacobsen i Hist. Tidsskr. V; Birket Smith, De 3 ældste dske Skuespil, 1874; samme i Indl. til P. Hegelunds Susanna og Calumnia, 1888 f.). *H. J. H.*

Teatinerordenen, rom.-kat. Orden fra Mod-Ref.ens Tid, stiftet i Rom 1524 af Gaetano (Cajetan) fra Tiene sammen med Biskop Caraffa af Chieti (det gl. Teate i Abruzzerne, hvoraf Navnet T.). Gaetano var f. 1480 i Vicenza af adelig Familie, blev efter jurid. Studium apost. Protonotar, præsteviet 1516, hvorefter han sluttede sig til »Oratoriet for den guddommelige Kærlighed« (III, 444) og blev Hieronymit (II, 424). Sammen med Caraffa og nogle flere Venner besluttede han at danne en Præsteorden, hvis Opgave skulde være at rense og styrke K.n ved en kraftigere kirkl. Forkyndelse, ved at bringe Lægfolk til større Deltagelse i den hl. Nadvere, men især ved at bekæmpe alt Kætteri. Ogsaa til Sygepleje skulde den være forpligtet. Medlemmerne skulde leve i klosterligt Fællesskab og i Fattigdom endog overgaa Tiggermunkene, idet de end ikke maatte tigge. Deres øverste Leder (Superior) skulde vælges paa 3 Aar. Dragten blev sort Kjole med hvide Strømper (dette i Modsætn. til alle andre Regularklerikere), sort Kappe. 24. Juni 1524 stadfæstede Clemens VII Reglen og gav T. forsk. Privilegier. Caraffa opgav sit Embede og blev den første Superior. Efter Roms Plyndring 1527 flyttede T. til Venezia, hvorfra der 1533 grundedes et Kloster i Napoli. Der døde Gaetano 1547. Da Caraffa 1555 som Paul IV (III, 499) besteg Pavestolen, vendte T. tilbage til Rom, hvor den fik S. Silvestro til Hovedkloster, indtil Hertuginde Piccolomini af Amalfi overlod den sit Palads (nu S. Andrea della Valle). 1588 overdrog Sixtus V et Generalkapitel at vælge en General for T. (paa 3 Aar; han vælges nu paa 6 Aar). I Slutn. af 16. Aarh. havde T. Klostre i mange ital. Byer, og i 17. Aarh. fik den ogsaa Klostre i Frankrig (Paris), Tyskland, Spanien og Portugal. 1629 blev Gaetano erklæret for »salig« og i 1671 sat paa Helgenlisten. Ligesom Jesuiterne optraadte T. stadig som Pavestolens Tjenere, men naaede langt fra hine i Betydning. Nu har T. kun Klostre i Italien, hvor S. Andrea della Valle i Rom stadig er Hovedkloster og Generalens Residens. Uafhængig af T. fremstod senere en kvindelig T., stiftet af Ursula Benincasa (se I, 261). En Observans indenfor denne bærer blaat Skapular (se IV, 213). (Heimbucher, Orden und Kongregationen der kath. Kirche III, 1908, 258 f.) *S. A. B.*

Tebah, aramæisk Stamme af Nahoriderne (1 Mos. 22, 24). Svarende hertil omtales i Riget Soba en By Tibhat (1 Krøn. 18, 8), der i 2 Sam. 8, 8 kaldes T. (»Betah« en fejlagtig Bogstavomstilling).

Tebalja, Levit af Tempelvagten (1 Kr. 26, 11).

Teben (og tebaisk Legion) se under Th.

Tebes, By, hvor Gideons Søn, Kong Abimelek, blev dødelig saaret af en Møllesten, som en Kvinde kastede ned paa ham (Dom. 9, 50 f.; 2 Sam. 11, 21). Tûbâs, en stor Landsby o. $2^1/_2$ geogr. Mil NØ. for Sikem, er det gl. T.

Tebessa (Theveste), By i det egtl. Numidien, o. 47 Mil SV. for Carthago, et vigtigt militært og Handelsmidtpunkt i Oldtiden. Under Vespasian blev T. Hovedkvarter for en Legion, der navnlig skulde værne de rom. Besiddelser mod Berberhorderne. Ved Enden af 2. Aarh. var det alene (for Nord-Afrikas Vedk.) Carthago, der overgik T. i Rigdom og Betydning, og navnlig siden Septimius Severus' Tid blev T. et Handelscentrum af Rang, da en Mængde Veje løb sammen her. Krdmmen har formentlig tidlig fæstet Rod i T. Paa Cyprians Tid stemte Biskoppen af T., Leucius, paa en Synode i Carthago for, at omvendte Kættere skulde exorciseres og døbes. En Martyrakt fra T. fører os, betegnende nok, til en Soldatersession. Den unge Maximilianus, Søn af en *temonarius* (Indkræver af Rekrutpengene), nægtede at gøre Krigstjeneste, da »jeg er kristen« og »er i Guds Krigstjeneste«. Prokonsulen ønskede, at Faderen skulde overtale ham, men Faderen, der maaske selv var kr., mente, at Sønnen maatte være sin egen Raadgiver. Øvrighedspersonen henviste ogsaa til, at Hæren talte mange tapre Kristne, men den unge Mand afviste haardnakket Militærlivet af H. til de Skændigheder, der var knyttet til det. Efter hans Martyrium (12. Marts 295) blev hans Lig bragt til Carthago og blev jordet i Nærheden af Cyprians Grav. (Ruinart, Acta mart. sincera, 1859, S. 340 f.). — For den kr. Arkæologi er T. af fremragende Interesse paa Gr. af de bevarede Ruiner, der ogsaa vidner om Stedets vedvarende Betydning i den bysantinske Tid. Hovedinteressen knyttes til et omfattende Bygningskompleks, der er blevet betegnet som Kloster (jfr. A. Ballu, Le monastère byzantin de Tebessa, 1897). Indenfor en med Taarne forsynet fæstningslignende Mur har ligget en imponerende Basilika med Atrium foran, op til hvilket en stor Fritrappe har ført. Sammenbygget med Basilikaen og omgivende denne til 3 Sider er en Række Rum, der antages at være Præsternes og Munkenes Celler; i Forbindelse med Bygningens Nordside er et Kapel med 3 Apsider, en mindre Basilika og et Baptisterium; Anlægget indbefatter ogsaa en stor Bygning, der antages at have tjent til Stalde og Magasiner. Hovedbasilikaen, der har haft Gallerier, Atriet og Kapellet med de 3 Apsider menes opført allerede i 4. Aarh.; senere er Ombygninger og Tilbygninger (bl. a. Stalde) sket; som de sidste Bestanddele bestemmes Baptisteriet, den befæstede Indhegning og sluttelig den lille Basilika. (Fr. Wieland, Ein Ausflug ins altchr. Afrika, 1900; S. Gsell, Monuments antiques de l'Algérie II, 1901, jfr. Gsell, Le musée de Tebessa, 1902). *J. O. A.*

Tech, Nikolaus, tysk Ps.digter. N. T. er det formentlig rigtige tyske Navn for Nicolaus Decius (jfr. I, 616; denne Art. sammenblander ham med en anden Person, N. Hovesch, og er paa flere Punkter fejlagtig). T. var født i Hof

i Franken, immatrikuleredes 1501 ved Univ. i Leipzig, kendes fra 1519 som Provst ved Benedictinernonneklostret Steterburg ved Wolfenbüttel, optræder 1523 som Lutheraner i Braunschweig, immatrikuleredes ved Univ. i Wittenberg Maj 1523 og blev 1524 Præst ved Nikolajkirken i Stettin, hvor han døde 1529. Om T.s Digtning se Decius. (Monatsschr. f. Gottesdienst u. kirchl. Kunst, 1909, 155 ff.). *P. S.*

Tedeum, se Ambrosiansk Lovsang (I, 67).

Teelinck, nederlandske Teologer. 1) **Ewald T.**, f. o. 1574 (i Zierikzee?), d. 1629 som Generalskatmester i Zeeland, fremragende Finansmand og teol. Forf. (Pseudonym: »Irenæus Philalethias«, »Alexius Philopator«). Skønt overbevist Kalvinist formanede han til Ophør med de teol. Stridigheder og lagde mere Vægt paa Livet end paa Læren. Hans talrige Skrifter søger at vise Tidens Begivenheder i rel. Lys. — 2) **Wilhelm T.**, ovennævntes Broder, f. 1580 i Zierikzee, d. 8. April 1629 som Præst i Middelburg, var opr. Jurist, men blev under et Besøg i England grebet af Lyst til gejstlig Stand. 1606 blev han Præst i Burgh og Haamstede, 7 Aar efter i Middelburgh. Hans teol. Stade var som Broderens, dog var hans Karakter mere indadvendt, »en ref. Thomas a Kempis«, Forløber for Pietismen. Skrev talløse Værker og efterlod 124 Bind i Manuskript. *N. M. P.*

Tefila, hebr. Ord for »Bøn«, nævnes flere Gange i Ps. 4 og i andre Ps.r. Ordet anvendes ogsaa om »Forbøn« (2 Kong. 19, 4; Jes. 37, 4; Jerem. 7 og 11). T staar i Overskriften paa nogle Ps.r (17; 86; 90; 142) og hos Habakuk (3, 1). I Ps. 72, 20 betegnes Ps. 71—72 som »Davids Tefilot«. *V. S.*

Tefilin, kaldes i det senere jødiske (aram.) Sprog de hos Matthæus (23, 3) omtalte Tankeremme (se S. 495), der dengang bestod af Pergamentstykker med Bibelsprog. De bæres ofte i smaa Kapsler, mest under Bønnen, men ofte ved andre Lejligheder; meget fromme Jøder bærer dem altid. Kapslen bæres gærne paa Panden mellem Øjenbrynene el. paa venstre Arm el. i Nærheden af Hjærtet. T. anvendtes ofte i den senere jødiske Tid, som det ses af Talmudister og Rabbinere. Man lagde nemlig Vægt paa, at de paa engang mindede om Lovens Bud og beskyttede imod onde Aanders Angreb. *V. S.*

Tefo, judæisk By, som den syr. Feltherre Bakkides befæstede (1 Mak. 9, 50). I Formen T. stikker formodentlig et gl. Bynavn Tappuah, paa Grund af Nærheden af Timnat (Tibne) vistnok det Tappuah, der laa i Juda Lavland. *L. G.*

Tegernsee, fhv. Benedictinerabbedi ved en Sø af samme Navn i S.-Baiern, gr. o. 760 af de grevelige Brødre Adalbert og Otkar. T. samlede hurtig store Godser, fik frit Abbedvalg og Rigsumiddelbarhed; Haandværk og literære Sysler blomstrede, smukke illuminerede Haandskrifter forfærdiges, og i Klosterskolen dreves klassiske Studier. 1573 fik T. sit eget Trykkeri, 1727 fik det Primatet over samtlige baierske Prælaturer, men 1803 sækulariseredes det. Bibliotekets 60000 Bd. og talrige Haandskrifter kom til München, Bygningerne blev kongelig Ejendom, 1884 indrettedes Øjenlæge, Hertug Karl Theodor her en Øjenklinik for fattige. (M. Fuchs, Gesch. des Klosters T., 1876; Lindner, Die Äbte und Mönche der Benediktinerabtei T. I—II, 1897—98). *H. J. H.*

Teglstenskirker. Romerne byggede med brændte Sten, men behandlede gærne Bygningernes ydre Flader med Puds eller beklædte dem med Natursten. De ældste ital. Basilikaer er derfor T., ligesom man stadig i Middelalderen og senere delvis vedblev at benytte dette Bygningsæmne i Italien. I Middelalderen træffer vi ogsaa Teglstensmaterialet brugt i Syd-Frankrig i en isoleret Gruppe Kirker i Languedoc (især i Toulouse og Alby). — Naar der imidlertid tales i Kunsthistorien om »Teglstensarkitekturen«, tænkes specielt paa den ejendommelige nordeuropæiske Arkitektur, der fra 12. Aarh. bredte sig til og efterhaanden hovedsagelig beherskede et sammenhængende geografisk Omraade langs Kysterne ved Vesterhavet og Østersøen (fra Schelde-Maas til Østpreussen) samt Dele af Norden, omfattende nuv. Nederland, den nordlige Rhinprovins, Westfalen og Holsten [især det gl. Stift Hamburg-Bremen], videre tilstødende andre Dele af Nedersachsen, Mecklenburg, Pommern, Mark-Brandenburg, Vest- og Østpreussen samt Dele af Polen og Schlesien; videre det gl. Danmark (især Øerne og Skaane), Mälarlandskaberne i Nordsverige samt Sydfinland, i stærk begrænset Forstand ogsaa Norge, samt endelig spredte Dele af Østersøprovinserne indtil den finske Bugt. — Da det maa antages, at Kunsten at brænde Sten, der var kendt i Romernes Kolonier ved Rhinen, aldrig har været glemt helt i Tyskland, er der formentlig en direkte Forbindelse mellem den romerske Teglbrænding og den nordeuropæiske i Middelalderen. Imidlertid var de ældste tyske Kirker af Træ og siden af Natursten; først i 12. Aarh.s første Aartier dukker Teglstensbrændingen paany op og gaar efterhaanden sin Sejrsgang til anførte Omraade, idet især Nederland har været det vigtige Udgangspunkt for den nye Industri og Byggekunst. Her antages Tekniken først at være forbedret saaledes, at Teglen baade blev solidere og ved Brændingen fik den Farve, hvorpaa i fremtrædende Grad T.nes Skønhedsvirkning beror. Allerede under Valdemar I kom Teglet til Anvendelse i Danmark, og Kongen prises særlig for hans Brug af Teglstenen til det ny Befæstnings-Anlæg ved Danevirke og paa Sprogø (Taarnet). Særlig Absalon synes at have interesseret sig for Teglets Anvendelse ved kirkl. Nybygninger (han indkaldte Nederlændere til Sorø Kirkes Bygning). Sverige fik T. i 13. Aarh.s første Halvdel, da Vesterås og Strängnäs Domkirker opførtes af Mursten; til Norge, hvor T.ne dog stadig blev Undtagelser i Middelalderen, kom den nye Kunst først o. 1230. — De ældste T. er opført i romansk Stil, men Gotiken skabte især den egtl. »Teglstil«, og navnlig i Senmiddelalderen lærte man af Hansestæderne (især Lübeck) en Tillæmpning af Stilen efter Materialets Krav, saaledes at den kunstneriske Udvikling af T.ne naaede sin Højde. Fladernes Farvevirkning oplivedes yderligere ved Anvendelse af glasserede Sten i forskellig Kulør (f. E. grøn), og dekorativ Virkning opnaaedes ved rig Anvendelse af Niche-Fordybninger.

Alligevel bevirker Materialet, at de gotiske T., sammenlignet med de samtidige af Natursten, bindes til simplere konstruktive og dekorative Former. Den udviklede Gotiks dristige Springbuesystem, oplivet med Filialer, dens uendelig varierede kniplingsfine Ornamentik, som navnlig den bløde Sandsten giver Anl. til, sammen med rig Anvendelsee af Skulptur, kan kun i begrænset Omfang omsættes til T.ne. Ogsaa hvad Holdbarhed og Bærekraft angaar, staar Teglet tilbage for de fleste Natursten. Men den nordtyske og nordlige Kunstsans har i T.ne formaaet at tilpasse de forsk. Stilarter paa en overlegen Maade og skabe Monumenter, der indtager en høj Plads i Kunsthistorien. Ogsaa efter Middelalderen vedblev store Dele af det nævnte Omraade at benytte Teglet til nye Kirkebygninger, og under den »nederlandske Renaissance- og Barokstils« Tid skabtes atter Bygningsværker af høj Værdi. (Om de middelalderlige T. jfr. især E. Wrangels Afh. i Antiqvarisk Tidsskrift för Sverige XV, 1906, hvor udførlig Lit. er angivet). *J. O. A.*

Tegn. 1) **T.** = Sindbillede (se Symbol S. 444). — 2) **T.** = Undere (s. d.). — 3) **T.** (Varsler) og **Tegntydere.** Som T. der bebudede kommende Begivenheder af Vigtighed for Samfundet eller for den enkelte, ansaas hos mange Folk forskellige Fremtoninger i Naturen og i Mskelivet. Som saadanne kan nævnes: Himmellegemernes Bevægelser og Skin (der tolkedes af Astrologerne), Skyernes Former og Bevægelser, Fuglenes Flugt og Skrig, Iagttagelse af Offerdyrenes Indre, særligt af deres Lever (Hepatoskopi), endvidere Iagttagelse af de Figurer og Linier, som Furerne i et Mskes Hænder viser, Drømme, Syner o. l. Hertil kommer usædvanlige Begivenheder i det daglige Liv, særlig naar de var foregaaet i Kongens Gaard, i Templet og Helligdomme, under Højtideligheder, Processioner o. l. Tolkning af alt saadant udfordrede Kendskab til, hvad der var sket tidligere efter lignende Fremtoninger. I Lande, hvor man havde en egen Lit., maatte Tolkeren være inde i, hvad Hjælp der kunde hentes fra Skrifter af dertil hørende Indhold. I intet Land var Iagttagelsen af alle saadanne Fremtoninger og af de derpaa fig. Tildragelser drevet saa vidt som i Babylonien, man havde her en rig Lit. herom. Der havde i Babylonien udviklet sig, hvad man kalder en Psevdo-Videnskab om Forudsigelse af kommende Begivenheder, bygget paa T. o. lign. I Ægypten fandtes det samme. — I det officielle Israel gaves der ikke noget tilsvarende. Alt, hvad der kun tilfredsstillede Nysgærrighed efter at se ind i Fremtiden, var bandlyst. Kun Ypperstepræsten kunde ved Urim og Tummim faa et enkelt godt Raad fra Herren. I de senere Tider lød Profeternes varslende Røst, men de angik kun alvorlige Ting af Betydning for Folket og dets aandelige Liv. I Loven var al Spaadomskunst og Trolddom strængt forbudt, Udøverne skulde stenes (3 Mos. 20, 27). Alligevel gik meget saadant i Svang i Smug, saaledes at selv Kong Saul søgte Spaakvinden i Endor. Profeterne klager over, at lettroende Msker ødede deres Formue paa sligt (Mika 3, 11). En Del T.tydere var vistnok fremmede, men mange var indfødte. Forbudet overholdtes aldrig strængt; særligt blomstrede Trolddom o. l. under anti-teokratiske Konger. *V. S.*

Tegnepenge, sædvanemæssige, men frivillige Ydelser til Klokkere ved Bestilling af ministerielle Handlinger, som efterhaanden afløses eller er bortfaldne.

Tegnér, Esaias, sv. Digter og Biskop, f. 13. Nov. 1782 i Kyrkerud i Wärmland (Art. behandler kun T.s kirkl. Betydning). T. blev Student i Lund 1799, fil. Kand. 1801, Mag. 1802, Docent i Æstetik 1803, Vice-Bibliotekar 1805, 1812 Prof. i Græsk; han præsteviedes 1812 for som Tillæg til sin Professorgage at kunne modtage Stäfvie og Lackalänga Præbendekald, som han 1822 byttede med det bedre lønnede Resløfs Pastorat. 1818 blev han Dr. theol. 1824 indstilledes han som Nr. 1 til den ledige Bispestol i Växiø og udnævntes snart efter (forlod Lund Maj 1826). Som Biskop virkede han her til sin Død 2. Nov. 1846. — T. var en sjælden rig Aand, som rummede mange Modsætninger, der aldrig kunde sammensmeltes til en harmonisk Enhed. Hvis man ved et Mskes Rel. forstaar det karakteristiske Livselement hvori han dybest lever, saa var Poesien T.s Rel. Hans Rel. var »en apollonisk, udøbt Lysdyrkelse«. Men en rel. Verdensbetragtning har betydet mere for ham, end mange har formodet. Klart er det, at en i det hele urokket Gudstro bar hans Liv, ligesom han aldrig slap Troen paa en individuel Udødelighed. Men det bibelske Livssyn formaaede han aldrig at gøre til sit. Træffende karakteriserer Geijer (II, 178) ham med Ordene: »Han skjulte Dybet af sit eget Inderste ved derover at kaste et helt Foraar af Blomster. Aldrig har nogen baaret paa en dybere Følelse af Forgængelighedens Magt end dette tilsyneladende saa glade Øjeblikkets Barn«. Han kendte ikke »Foryngelsesprocessen i Historien«; Krdmmens dybeste Indhold, Troen paa Forladelsen og Forsoningen, havde T., som mer end nogen i det samtidige Europa afspejlede den hellenske Aands vekslende Faser, ikke ævnet paa positiv Maade at forene med sin i vemodig Tragik udmundende platonske Frelseslære. Religiøst beslægtet med Herder, som ogsaa i sin kr. Humanitet har stærke antike Drag, fik han hos ham tydelig teol. Paavirkning. I Opposition til Vulgærrationalismen saavel som til den stive Ortodoksi af den gamle Skole og til den romantisk farvede, intellektuelt uklare Religiøsitet, der kom frem indenfor den »historiske Skole« i Uppsala, følte T. sig mest draget mod den supranaturalistiske Rationalisme, der i Lund repræsenteredes af M. E. Ahlman (I, 41). Af hans Breve ser man, hvor ivrigt han i sin Bispetid læste og diskuterede Tidens teol. Lit. — Det kan synes mærkeligt, at en Mand af T.s Anlæg blev Biskop, saavel som at han selv ikke følte Livets Disharmoni stærkere, netop fordi han selv sad paa en Bispestol. Men her maa de særlige Tidsforhold tages i Betragtning. K.n og Dannelsen var paa denne Tid yderst intimt forenede, og det ikke alene paa ideel Maade. Fra det gl. klassiske, i ny-humanistisk Aand omdannede Gymnasium gik en stor Mængde Lærere lige over i K.ns Tjeneste. De havde efter Loven en privilegeret Stilling ved Ansættelser indenfor K.n. Det regnedes for natur-

ligt, at lærde Mænd søgte og fik Præbende-pastorater som Tillæg i Lønnen. Over Stiftets højere Skolevæsen øvede Bisperne et Tilsyn, som paa den Tid krævede virksom Indgriben, da der ingen central Fagstyrelse var for Skolerne. Interesse for Dannelsen var overhovedet en af de vigtigste Egenskaber for en Biskop paa T.s Tid. Derfor var T. som Biskop ikke i og for sig et særlig overraskende Fænomen. Han var en dygtig og ivrig Stiftsleder. Hans Kærlighed til det ny-humanistiske Gymnasium, der var et Hovedpunkt i det herskende K.- og Skolesystem, gjorde ham til en af den konservative K.politiks stærkeste Støtter. Som selvskrevne Medlemmer af Præstestanden spillede Bisperne ogsaa en vigtig polit. Rolle. Og T. ansaa det iøvrigt for sin Embedspligt at søge at højne Præsteskabet baade teol. og humant. For Embedets mange administrative Krav havde han ikke megen Interesse, men gjorde dog et godt Arbejde i det forsømte Stift. De traditionelle, repræsentative Krav ævnede han ogsaa at opfylde, naar han vilde. For den særlig rel. Side af sit Embede savnede han vel ikke Blik, men her maatte han komme til kort. Dertil bidrog, at der paa hans Tid begyndte at gøre sig et ændret Syn paa Bispekvalifikationerne gældende. Undervisningsvæsenet begyndte at emancipere sig og skaffe sig et selvstændigt Organ, samtidig med, at de rel. Krav til K.ns Mænd indenfor K.n selv kom i Forgrunden. T.s ranke Ærlighed forbød ham i det ydre at synes en »Aandens Mand« mere, end han i Virkeligheden var. Men dermed lod det sig godt forlige, at han følte Ansvaret for sit aandelige Embede. Han siger: »Hvis jeg tænkte paa min egen lille Forfatterære og negligerede Embedet, som dog i Ordets egentligste Betydning er et aandeligt, for hvilket ingen Gaver er for gode, saa ved jeg ikke, hvordan jeg skulde kunne sove, og Efterverdenen, om jeg fik nogen, skulde ligesom Samtiden foragte mig«. (N. Söderblom, T. och religionen i »Ord och bild«, 1911; E. Wrangel, T. och ortodoksin, i »Skrifter tillägnade Pehr Eklund«, 1911; E. Wrangel, Kyrkofurstar och biskopkvalifikationer paa T.s tid, i »Kristendommen och vår tid«, 1911). *E. M. R.*

Tehinna, judæisk Slægtsøverste (1 Krøn. 4, 12).

Teichmüller, Gustav, tysk Filosof, f. 19. Nov. 1832, 1860 Docent i Göttingen, 1867 Prof. extraord., 1868 ord. Prof. i Basel, 1871 i Dorpat, d. 22. Maj 1888. T.s Arbejder er hist. Undersøgelser dels vedr. Aristoteles' Filos., dels vedr. Begrebernes, ɔ: for en stor Del Ideernes Hist. (Studien zur Gesch. der Begriffe, 1874; Neue Studien zur Gesch. der Begriffe I—III, 1876—1879; Literarische Fehden im IV Jahrhundert v. Chr. I—II, 1881—1884), og system. Værker (Die wirkliche und die scheinbare Welt. Neue Grundlegung der Metaphysik, 1882; Rel.s-Philosophie, 1886; Neue Grundlegung der Psychologie und Logik, 1889, udg. af Ohse). I disse sidste udvikler T. en delvis med Lotze beslægtet, stærkt metafysisk bestemt idealistisk Filos. *C. G.*

Teisen, Niels Carl Gustav, dsk Teolog, f. 23. Maj 1851 i Lunde Præstegaard ved Varde, blev Student 1870, cand. theol. 1875 og ansattes 1878 ved Odense Katedralskole; d. 1. Marts 1916 som fhv. Overlærer ssteds. T. har foruden Overs.r navnlig af engelske teol. Værker udgivet en Række rel.s-filos., og dogmatiske Arbejder. De vigtigste er: »Kort Indlæg i Sagen mellem S. Kierkegaard og H. L. Martensen« (1884); »Om Forsøgene paa at grundlægge en religionsløs Sædelære« (1886); »Om Betydningen af et Sandsynlighedsbevis for Krdmmens Sandhed« (1890); »Filos. Overvejelser« (1891); »Til Overvejelse i Anl. af Høffdings Bog om S. Kierkegaard« (1893); »Læren om betinget Udødelighed« (1889); »Om evig Fortabelse« (1901). I de to sidstnævnte Skrifter forsvares Annihilationsteorien (I, 97). »Om Søren Kierkegaards Betydning som kr. Tænker« (1903); »Om Viljens Frihed» (1904); »Om Troen paa Gud« [Teisme] (1908); »William James' Lære om Retten til at tro«(1911); »Afhandlinger og Studier« I—II (1912—1913). *C. G.*

Teisme (af θεος, Gud) betyder i Alm. Antagelsen af en Gud. Det kan bruges som en omfattende Betegnelse for Troen paa en personlig Gud. I denne religionshist. Forstand anvender man dog gærne Ordet Monoteisme. Ved T. tænkes der nærmest paa en teoretisk begrundet Antagelse af Gud. Den sættes da i Modsætning først til Ateisme, dernæst til Panteisme og endelig til Deisme. Fra Panteisme adskiller T. sig ved at tænke sig Gud som en Personlighed. Forholdet til Deismen bestemmer Kant saaledes, at Deisten tror paa en Gud, men Teisten paa en l e v e n d e Gud. Det er utvivlsomt Tilfældet, at T.n ikke tænker sig Gud som en fjærn Skaber, der engang har sat Verden i Bevægelse for siden at holde sig i Afstand, men at den gaar ud fra et virkelig blivende Forhold mellem ham og Mskeheden. Den teistiske Filos. vil naturligt staa i et nært Forhold til den kr. Teol. Hvad der af alm. apologetisk Art fremføres i Troslæren, kan regnes hertil; det gælder særlig om alle Beviserne for Guds Tilværelse, baade de ældre og saadanne, som i nyere i Tid, især af Leibniz, er fremførte. Om en særlig teistisk Filos. er der fornemmelig Tale i Midten af 19. Aarh. som en Modsætning til Hegels Panteisme. Den har sit Tilhold dels i Schellings senere Aabenbaringsfilosofi, dels hos en Række Tænkere, der i 1837 forenede sig om at grunde »Zeitschrift für Philosophie und spekulative Theologie«. I første Række staar den yngre Fichte (II, 46). Ved Siden af ham kan nævnes Ulrici, Weisse og fornemmelig Trendelenburg og Herman Lotze (III, 79). Det Hovedbegreb, som lægges til Grund for Forstaaelsen af Tilværelsen, er Guds absolute Personlighed. Ved Siden af Aarsagsforklaringen bliver det teleologiske Synspunkt tillige stærkt understreget. *F. C. K.*

Teiste, Hans, af norsk Lavadel, Magister i Paris, studerede 1468 i Rostock, blev Bacc. theol., Kannik i Nidaros og Spr. til Alstahaug i Skogn, Kannik og Archidiakon i Bergen, Biskop i Bergen 1474—1506. Som Medl. af Norges Rigsraad deltog han adskillig i Politiken, dog uden at spille nogen særlig fremtrædende Rolle; 1481—83 tilhørte han det norske Selvstændighedsparti, men 1502—03 under Knut Alvssons Rejsning stillede han sig paa Kong Hans's Side og var i denne Tid midlertidig Befalingsmand paa Bergenhus. Han synes at have interesseret sig for Birgittinerne i Munkeliv. ([Norsk] Hist.

Tidsskr. 4, II, 98—106; Diplomatarium Norvegicum XVII B, 228 f. m. Henv.). *O. K.*

Teitsson, Jón, Biskop af Hólar, f. 8. Aug. 1716, Præstesøn fra Eyri i Isafjarðarsýsla, gik 2 Aar paa Skaalholts Latinskole og undervistes derefter af Rektor Jón Thorkellsson 1736, blev 1740 Præst (viet 1741) i Otrardalr i Barðastrands Provsti og Provst ssteds fra 1743, Præst paa Gaulverjabær i Aarnes Provsti fra 1755 og Provst der fra 1775, Biskop af Hólar 1780 (indviet 7. Maj); d. 16. Nov. 1781. (P. Pétursson, Hist. eccl. Islandiæ 1740—1840, Hafniæ 1841, S. 498 f.). *O. K.*

Tekla, se Thekla.

Tekoa, By i Juda, S. for Betlehem paa Højdestepperne SV. for Frankerbjærget; nu Ruinerne Tekûa. T. nævnes i Josva 15, 59 i LXX; 1 Krøn. 2, 24 og 4, 5 kaldes Ashur T.s Grundlægger. David var uden Tvivl i sine Fredløsheds Aar ofte i Egnen ved T.; Ira, en af hans Mænd, var derfra (2 Sam. 23, 26; 1 Krøn. 27, 9). 2 Sam. 14 omtales en kløgtig Kvinde fra T., som udvirkede Absalons Benaadning. Især er T. berømt som Profeten Amos' Hjemsted (Am. 1, 1). T. befæstedes af Rehabeam (2 Krøn. 11, 6). Krigerske Begivenheder forefaldt under Josafat i T.s Ørk (2 Krøn. 20, 20), ogsaa langt senere (1 Mak. 9, 33). Da Nehemja rejste Jerusalems Mur, var der den Anledning til Omtale af T., som Neh. 3, 5. 27 giver. Blandt T.s Ruiner er ogsaa en gr. Kirke; Byens kr. Befolkning var paa Korstogenes Tid virksom i at hjælpe Frankerne. *L. G.*

Tekstkritik, se Bibeltekst (I, 300 ff.).

Tekstrækker, se Perikoper (III 519 f.).

Tel-abib, Hesekiels og andre Judæeres Opholdssted ved Kebarkanalen i Babylonien (Hes. 3, 15).

Telah, efraimitisk Øverste (1 Krøn. 7, 25).

Telaim, se Telam.

Telam, By i Juda Sydland, hvor Saul mønstrede sine Tropper før Kampen mod Amalekiterne (1 Sam. 15, 4). Udtalen »Telaim« er sekundær. 1 Sam. 27, 8 er ogsaa at læse T. (LXX; i Stedet for »gammel Tid«), maaske ogsaa 1 Sam. 15, 7. Telem i Josva 15, 24 er den samme By.

Telassar, By, som Sanherib nævner blandt sine Forfædres Erobringer (2 Kong. 19, 12; Jes. 37, 12). T., hvis nærmere Beliggenhed er usikker, ses at have hørt til Distriktet Eden's Sønner, der kombineres med det assyr. Bît-adini ved Evfrat henad N.-Syrien til.

Telem. 1) By i Juda Sydland, se Telam. — 2) En af Templets Dørvogtere (Esra 10, 24); sandsynl. samme Navn som Talmon i Esra 2, 42; 1 Krøn. 9, 17 o. a. St.

Teleologi, den Erkendelse, som gaar ud fra Hensigtsmæssighedens og Formaalets Synspunkt. Planmæssigheden og Harmonien i Naturen og navnlig i den organiske Verden har tidlig fremkaldt Tanken om Kræfter, som ubevidst eller bevidst ledes af Formaal *(causae finales)*. Indenfor Naturforskningen har Vitalismen paa forskellig Maade søgt at forsvare saadanne i Læren om Livskraften, Entelekier, Dominanter osv. I Modsætning hertil søgte f. E. Darwinismen at forklare T. som et Resultat af Udviklingens Faktorer. Gennemførelsen af den kosmologiske T. ligger til Grund for det teleologiske Bevis for Guds Tilværelse (I, 284). Indenfor Naturvidenskaben har den mekaniske Kausalitetserkendelse væsentlig fortrængt den teleologiske Erkendelse. Denne faar først Betydning, naar Naturvidenskaben gaar over til en Naturfilos., som søger at sammenfatte den eksakte Forsknings Resultater under et eller flere Grundsynspunkter. En udbredt Opfattelse betragter kausal og teleologisk Erkendelse som irreduktible Modsætninger. »Formaalet« er et Værdibegreb, som er Grundprincip for den personligt bestemte Livs- og Verdensanskuelse, der ikke kan naas ved Kausalitetserkendelsen. Denne bliver tværtimod det fornemste Middel for den teleologiske Erkendelse. Formaalsbegrebet er uadskilleligt knyttet til Viljeslivet og har sin ubestridelige Ret i enhver Livsanskuelse, som tager sit Udgangspunkt i de moralsk-rel. Erfaringer. Gennemførelsen af en saadan Livsanskuelse til Verdensanskuelse fører ind i de Problemer, som Teodicéen (se d. A.) arbejder med. *C. G.*

Telesforos, efter Irenæos's Angivelse (Adv. Hær. III 3, 3) den 7. romerske Biskop, d. som Martyr; Evseb lader ham (Hist. eccl. IV, 7 og 14) beklæde Embedet fra 128—38, og senere Legender tillægger ham Indstiftelsen af den 40 Dages Fasteperiode og Messen i Natten forud for Herrens Fødsels Fest. *H. M.*

Tel-harsa, ukendt babylonsk By, Judæeres Opholdssted. (Esra 2, 59; Neh. 7, 61).

Tell-Amarna (el. Tell el-Amarna), Navn paa en Ruinhøj Ø. for Nilen, o. 310 Km. S. for Kairo, i Nærheden af Landsbyen Hagg-Kandil. I Bjærgene Ø. for Stedet har man fundet flere Gravhuler, udstyrede med hieroglyfiske Indskrifter og Figurer, der underretter os om, at der i de tilhørende Grave hvilede Stormænd, som havde indtaget vigtige Stillinger ved Hoffet o. 1400 Aar f. Kr., mens Ægypten beherskedes af en Konge, der havde ombyttet sit opr. Navn, som man læser Amenhotep IV eller lign. (Amenothes), med et Navn, der var sammensat med Navnet paa Solens runde Skive, som man læser Aten, Aton el. lign. Kongen havde nemlig afskaffet Dyrkelsen af Hovedguden i Hovedstaden Theben, Amon, der hidtil havde været Ægyptens fornemste Guddom, og han havde aabenbart til Hensigt ogsaa at afskaffe de øvrige Guddommes Dyrkelse, idet han i Amons Sted indførte en Soldyrkelse, der særlig knyttede sig til Tilbedelsen af Solens runde Skive. Da denne gennemgribende Rel.s-Forandring vakte megen Mishag i Hovedstaden, flyttede Kongen bort og anlagde en ny Hovedstad ved T.-A., hvis Ruiner findes i den omtalte Ruinhøj. — Omboende Arabere gravede ofte i Højen og fremdrog interessante Oldsager, iblandt disse 1888 et stort Antal Tavler af brændt Ler med Indskrifter i babylonsk Sprog og Kileskrift, indeholdende Breve til Amenhotep III og IV fra Konger i Babylon, Assyrien og andre større, men mindre kendte asiatiske Riger, foruden mange Skrivelser (alt i Kileskrift) fra ægypt. Statholdere i en Del Byer i Syrien, der tillige med deres Omegn dengang stod under ægyptisk Overhøjhed og betalte aarlig Tribut. I de fleste Breve beder Statholderne om Forstærkning, da de ikke kan afslaa Angreb af indtrængende Fjender, bl. a. af

et Folk, der kaldes Habiri (som man har antaget for Hebræerne). Disse højst interessante, men meget ødelagte Aktstykker ere sidst tolkede af Prof. I. A. Knudtzon i Kristiania i et stort Værk (»Die El-Amarna Tafeln«, Leipzig 1907—1914). De fleste findes i Berlin og London, nogle i Kairo. Da Amenhotep IV døde, opgaves Tilbedelsen af Solen som Ægyptens højeste og eneste Gud. Dyrkelsen af Amon og alle de andre gamle Guder genindførtes paa ny. Den nye Hovedstad ved Tell-A. forladt og blev tilsidst en Ruinhøj. Udgravninger er foretagne af Flinders Petrie 1891—92 og i de sidste Aar af det tyske Orient-Gesellschaft. Man har fundet Rester af Kongepaladset og af flere Privathuse, deriblandt et Billedhuggerværksted med interessante Skulpturer. (Mittheil. der Deutschen Orientgesellschaft Nr. 46, 50 og 55, 1911—1914; Petrie, »T. el-A.«, London, 1890). *V. S.*

Teller, Wilhelm Abraham, tysk rationalistisk Teolog, f. 9. Jan. 1734 i Leipzig, d. 9. Decbr. 1804, studerede i sin Ungdom især orientalske Sprog, blev Dr. theol. 1761 og s. A. Prof. ved Helmstedts Universitet. Han viste sig i Besiddelse af en udpræget kritisk Sans, men røbede tillige udprægede rationaliserende Tilbøjeligheder. 1764 udgav han »Lehrbuch des chr. Glaubens« og forsøger her en ny dogmat. Metode, den »skrift-systematiske«. Han sondrer mellem det jævne Evang. og K.læren; Treenighedslæren behandles ikke, og en Del af Læren om Gud henvises til den naturlige Rel. Man mærker Paavirkning fra Socinianerne. Bogen vakte stærk Modstand fra ortodoks Side, og T. tog 1767 med Glæde mod et Embede i Berlin som Overkonsistorialraad og Provst. Her kom han til at udfolde en stor Virksomhed, mindre som Taler end som kirkl. Administrator og Skribent. Og hans Rationalisme traadte tydeligt frem. 1772 udkom hans »Wörterbuch des N. T.'s zur Erklärung christl. Lehre«, i hvilken han bl. a. hævder, at Krdm. ikke vil være andet end »den bedste Visdomslære til en stadig højere stigende Lyksalighed«. I »Die Religion der Vollkommenen« (1792) ser han Krdmmens Maal i, at Rel.en gaar op i Moral. Præsterne søgte han at vejlede i rationalistisk Forkyndelse. Men i sin Iver for at udbrede og værge Rationalismen kom han iøvrigt til at kollidere med Autoriteterne. (Paul Gabriel, Die Theol. W. A. T.s, 1914). *A. Th. J.*

Tellier, Le. 1) **Charles Maurice le T.**, Ærkebiskop af Reims, f. 1642, d. 1710 i Paris, havde sin Fader, nedennævnte Kansler Michel le T., at takke for sin Stilling og var til Tak et lydigt Redskab i Louis XIV's Haand i Striden om Regalieretten (III, 730) og ved Vedtagelsen af den gallikanske Deklaration (II, 162). Hans efterladte store Bogsamling udgør en betydelig Del af Biblioteket Ste Geneviève i Paris. — 2) **Michel le T.**, fr. Kansler under Louis XIV, f. 19. April 1603, Søn af en parisisk Borger, Intendant ved den fr. Hær i Piemont, da Mazarin fik Øje for hans Evner og fik ham ansat som Statssekretær hos Louis XIII. Da Louis XIV kom paa Tronen, blev T. hans højre Haand, blev Kansler og Storseglbevarer. I Tidens k.polit. Spørgsmaal tog T. virksom Del og stod paa Kongens Side imod Rom. Han havde en betydelig Andel i Tilbagekaldelsen af Nantes-Ediktet 18. Okt. 1685 og naaede at sætte Seglet derunder inden sin Død 30. Okt. s. A. Bossuet gav i en af sine berømte Ligtaler, 25. Jan. 1686, en Skildring af den »tro Statstjener«. — 3) **Michel le T.**, fr. Jesuit og kgl. Skriftefader, f. 16. Dec. 1643 i Normandiet, traadte 18 Aar gl. ind i Jesuiterordenen, hvor hans Fanatisme, polemiske og diplomatiske Ævner hurtig sikrede ham en fremskudt Plads. Han var Provinsial i Ordenen, da han 1709 afløste Lachaise (II, 2) som Skriftefader for Louis XIV, over hvem han øvede en overordentlig Indflydelse indtil Kongens Død (1715). Dermed var T.s Magt forbi; Kard. Noailles (II, 386) fjærnede ham fra Hoffet og forviste ham først til Amiens, siden til La Flèche, hvor han døde 2. Sept. 1719. T. besørgede 1678 til Brug for Kronprinsen *(in usum Delphini)* en Udg. af Quintus Curtius, forsvarede 1687 Kinamiss.en, men var især ivrig i Forfølgelsen mod Jansenisterne (II, 591). Efter Port-Royals Ophævelse (1709) havde T. en Hovedandel i Fordømmelsen af Quesnels Overs. af N. T. (Bullen *Unigenitus* 1713). *S. A. B.*

Tel-melah, ukendt babylonsk By, Judæeres Opholdssted (Esra 2, 59; Neh. 7, 61).

Telt, se Tabernakel (S. 485).

Teltmissionen kaldes den af Dr. med. Marie Holst 1902 grundlagte Lægemiss. med Hospital i Hoti ved Mardan i NV.-Indien nær ved den afghaniske Grænse. Den er tænkt som en Forberedelse til en Miss. i Afghanistan, naar dette en Gang bliver aabnet for Evangeliet. T. støttes af en Kreds af Venner dels i Danmark, dels i England, hvor Frk. Holst fuldførte sine Studier. *Fr. S.*

Telugu, et af Indiens dravidiske Sprog, som tales af o. 20½ Mill. Msker. T.-Distriktet, d: det Land, hvor T. tales, er den nordl. Del af Madras' Præsidentskab, men Sproggrænsen dækker ikke helt Provinsgrænsen; i den nordl. Del af Vasalstaten Maisur (Mysore) og i den østl. Del af Haiderabad (Nisam'ens Rige) tales f. E. T. — I T.-Distriktet har den evang. Miss. haft overordentlig Fremgang de sidste 40—50 Aar gennem de saakaldte Massebevægelser blandt de kasteløse Madigas (= Læderarbejdere) og Lavkastefolk Malas (= Vævere). Bevægelserne begyndte paa de amerikanske Baptisters Arbejdsmark omkring Stationen Ongole nogle Aar før den store Hungersnød 1877—78, efter at der fra 1840 til 1860 havde været arbeidet troligt uden Frugt, derefter med meget ringe Frugt en Aarrække, hvor især Jewett udmærkede sig ved Taalmodighed og Ihærdighed og da ogsaa oplevede Høsten. Efter Hungersnøden, hvorunder der ingen var bleven døbt, medens en ingeniøruddannet Missionær (Clough) havde ledet et Kanalarbejde for Regeringen og derved skaffet Tusinder af Hedninger Brødet, tog Bevægelsen til og er ikke standset siden (1913 o. 150,000 kr., hvoriblandt nogle Tusinder af bedre Kaste, og en aarlig Tilvækst paa 1500—2000 døbte). Den har bredt sig til de tilstødende Missioner, Lond.-Miss. mod NV. (med knap 30,000 kr.), Church Miss. Soc. ved Mundingen af Kistna- og Godavery-Floderne (med over 30,000 kr. og det berømte Robert Noble College i Masulipatam), den amer. luth. Generalsynodes Miss. højere oppe ad de samme Floder (med over 40,000 kr.), Soc. for Propag. of

the Gospel (med o. 14,000 Kr.) og det slesvigholstenske Miss.-Selsk. omkring Jaypur (med o. 13,000 kr.; dog ligger kun to af dets Stationer indenfor T.-Distriktet). Den sydøstl. Del ned mod Madras har været mindst berørt af Bevægelsen; her arbejder Hermannsburg Miss.-Selsk. paa 10 Stationer (o. 3700 døbte). *Fr. S.*

Tema, ismaelitisk Stamme i NV.-Arabien (1 Mos. 25, 15). I Biblen omtales T. i Jes. 21, 14; Jer. 25, 23 og Ijob 6, 19. Det kendes ogsaa fra Kileskriften (Têma) og er det nuvær. Taima, en bekendt Oase 4 Dagsrejser S. for Dumat, ved Karavanevejen fra Akaba til den persiske Bugt. En gl. aram. Indskrift fra T. giver Indblik i Stedets Kultur og ordnede Samfundsliv. *L. G.*

Temah, en Familie af Templets Livegne (Esra 2, 53; Neh. 7, 55).

Teman, Landskab i Edom og en af Edoms mest fremragende Stammer: 1 Mos. 36, 11. 15. 34. 42; Am. 1, 12; Ob. V. 9; Jer. 49, 7. 20; Hab. 3, 3; Ijob 2, 11; Bar. 3, 22. 23; efter Hes. 25, 13 muligvis i det nordl. Edom.

Tematisk Prædiken, se syntetisk Pr. (S. 469).

Temeni, judæisk Slægtsøverste (1 Krøn. 4, 6).

Tempel (lat. *templum*), et til Kultus indrettet Sted. Forudsætningen er, at Stedet er helligt, idet de guddom. Kræfter dér er særlig koncentrerede. Derfor anlægges et T. ikke vilkaarligt, men paa et Sted, hvor Helligheden har aabenbaret sig, i Reglen ved en hl. Kilde, et hl. Træ eller en hl. Sten. En Sten f. E. er saaledes det egentlige Gudshus (bêt-êl), og i det gl. saavel som det nuv. Palæstina har Kultusstederne ofte kun bestaaet i vedkommende Naturgenstand med nærmeste Omgivelser. Men der høres tillige fra den ældste Tid om et mere kompliceret, kunstigt Kultusapparat; i Forbindelse med de hl. Steder har der da rejst sig T.-Bygninger. Filistærne havde saaledes et T. for Dagon i Gaza (Dom. 16, 23 ff.) og Asdod (1 Sam. 5, 2), og om et T. for deres kv. Guddom taler 1 Sam. 31, 10. I Sikem var der et T. for Baʿal berît (Dom. 9, 46 ff.), og i Samaria nævnes paa en senere Tid et Baʿal-T. (2 Kg. 10, 18 ff.). — I Israel havde man i den ældre Tid forsk. Jahve-T.er. Vi hører om et Privat T., som tilhører Efraimiten Mika (Dom. 17, 5; 18, 18); siden om et i Dan (18, 30 ff.). Et T. var der i Nob (1 Sam. 21). Større Betydning havde T.et i Silo, som husede Arken (1 Sam. 1, 9; 3, 3). I Kongetiden var der »en Kongehelligdom og et Rigs-T.« i Betel (Am. 7, 13), og et lignende kom der senere i Samaria (1 Kg. 16, 32). Af Indretningen af saadanne gl.-israelit. T.er, som G. T. kalder Bâmâ'er, »Høje«, har vi ingen Beskrivelse. I Reglen har de ligget paa Høje. Angaaende deres Udstyr nævnes Alter, hl. Stenstøtter (Massêber) og Træstøtter (Ashêrer); endvidere omtaler Dom. 17, 4 f. 17 Gudebilleder, Efod og Terafim. Dermed stemmer de fremgravede T.-Rester i Gezer, Tell eṣ-Ṣâfî (maaske Gat), Megiddo og Taʿannak. Ved fl. af disse er der tillige i Forbindelse med T.et en Hule, hvortil der eventuelt fører en Kanal, gennem hvilken Offerdyrets Blod er flydt ned. En saadan findes ogsaa i Jerusalem. Nogle mener, at Hulen har været Stedets opr. T., nemlig paa en Tid, da Hulen var alm. Mskebolig; andre anser den for en opr. Grav. Sikkert har den i hvert Fald været anset for Guddommens Sæde. De ovenfor nævnte Udgravninger tyder paa, at T.-Omraadets egentlige Helligdom stadig har været under aaben Himmel. Om T.et i Betel ved vi, at det var bygget med Søjler (Am. 9, 1). I Forbindelse med Helligdommen i Gibeʿa nævnes en Sal, hvor Offermaaltidet nydes (1 Sam. 9, 22). De forsk. T.er, selv mindre, havde hver sit særlige Præsteskab (Mika's jfr. Dom. 17, 5; 18, 3; Silo: 1 Sam. 1 f.; Nob: 1 Sam. 21). — En langt større Betydning end alle andre fik T.et i Jerusalem. Det byggedes som Kongens særlige T., i umiddelbar Forbindelse med hans Palads, og som Rigshelligdom, idet det rummede den nationale Helligdom, Arken. Ved Spaltningen af Riget efter Salomos Død mistede det en Del af sin Betydning, da Nordriget fik sin særlige Rigshelligdom i Betel, men det vedblev at være et centralt Sted, og fra 621. da Devteronomium indførtes under Josija, blev Jerusalems T. alle lovtro Jøders eneste legitime Helligdom.

Bygningen af Salomos T. (jfr. IV, 29 f.), Forberedelserne dertil og dets Indvielse er beskrevet 1 Kg. 5-8. If. 2 Sam. 7 havde allerede David villet bygge et fast T. for Arken, men holdtes tilbage af en guddommelig Aabenbaring. Salomo overtog da Opgaven. Han anlagde det i umiddelbar Forbindelse med sit Palads paa SØ.-Højen, paa det nuværende *harâm esh-sherîf* (»den højædle Helligdom«). Bestemmende for Beliggenheden har den 17, 9 × 13, 2 M. store Klippe med tilhørende Hule været, hvorover Brændofferaltret blev sat. Her staar nu en Kuppelbygning, *qubbet eṣ-ṣachra*. Sandsynligvis har denne Klippe fra ældgl. Tid været hl.; dens Hellighed for Israel grundes paa en Engleaabenbaring for David (ved »Araunas Tærskeplads« 2 Sam. 24). Materialet til Bygningen var Kvadersten og Træ; dette huggedes i Libanons Cederskove. Bygningsarbejdet udførtes af fønikiske Mestre, som Hiram stillede til Raadighed. Indretningen var fig.: en fælles Plads, »den store Forgaard« (1 Kg. 7, 12), indhegnet af en Kvaderstensmur, omgav det kgl. Palads og T.-Omraadet. En særlig Indhegning af samme Art afgrænsede den egentlige T.-Forgaard, »Jahves T.s Forgaard« (1 Kg. 7, 12), eller »den øvre Forgaard« (Jer. 36, 10), som laa højere end det omgivende Terræn. Flere Indgange førte ind til den; der nævnes en nordl. (2 Kg. 15, 35) og en østl. (1 Kr. 10, 18). Dens Maal angives ikke, men den har været stor, da Folket samledes her ved Fester (jfr. Jes. 1, 12). Forgaardens vigtigste Punkt var Brændofferaltret, som stod paa den føromtalte Klippe. Det var af Bronce (1 Kg. 8, 64; 2 Kr. 4, 1), og if. Kronisten 20 Al. i Kvadrat og 10 Al. højt. Under Akas erstattedes det senere af et andet efter damascensk Forbillede (2 Kg. 16, 10 ff.). SV. for Altret, ved T.ets Sydside stod en stor Bronkekumme, »Havet« (1 Kg. 7, 23—26), som var 5 Al. højt og 10 Al. i Diameter og bares af 12 Bronceokser. Det rummede 2000 Bat, d. e. o. 73.000 Liter. Ved T.ets nordøstl. og sydøstl. Hjørne stod 10 Broncestel, 5 ved hvert Hjørne; de var prydede med Løver, Okser, Keruber og Guirlander, hvilede paa Hjul og bar

Kummer, der rummede 40 Bat, ɔ: o. 1460 Liter. If. 2 Kr. 4, 6 er Broncehavet Vadskebækken for Præsterne; man har da antaget, at de bevægelige Stel har været brugt til at føre Vand ind. Beregninger har dog paavist, at de var lidet egnede til det Brug. Snarere har de som tilsvarende Redskaber, der er fundne paa Kypros, en symbolsk Betydning (Afbildn. f. E. i Gressmann, Altorientalische Texte u. Bilder, S. 42 ff.). If. 2 Kg. 16, 17 ødelagde Akas disse Stel og fjærnede Okserne som Grundlag for »Havet«. — V. for Altret ligger T.bygningen, i Retningen Ø.-V. De store Kvadersten, af hvilke det var bygget, kendes fra Udgravninger, navnlig fra fønikiske T.er. Langs Ydermuren, undtagen paa Forsiden (mod Ø.), var der en Sidebygning i tre Stokværk med Kamre, hvert paa 3 Al.s Højde. T.ets Ydermur dannede disse Kamres Indermur, og idet denne Mur var bygget terrasseformigt, kunde Sidebygningens Bjælker hvile paa dens fremspringende Afsatser, saa de ikke behøvede at gribe ind i T.-Muren. Hvert Stokværks Kamre blev derved 1 Al. (1/3 m.) bredere end de nedenfor liggende. Indgangen til disse Sidebygninger, hvori der var Forraadskamre o. lign., var paa T.ets sydl. Langside, og en Trappe førte fra det ene Stokværk til det andet. — T.et selv var delt i 3 Dele: en Forhal, T.-Hallen og Inderrummet. Alle 3 Rum havde samme Bredde, 20 Al. (o. 10 m.). De var beklædt med Træ. Gulvene dækkedes af Cyprestræ, Væggene af Cedertræ, hvori der var udskaaret Keruber og forsk. Slags Rosetter, Palmer og Guirlander, som var indlagt med Guld. Fra Forgaarden førte Trappetrin op til Forhallen. Her stod, sandsynligvis udenfor Indgangen, de to Broncestøtter, Jakin (til højre) og Boaz (til venstre), 1 Kg. 7, 15—22. De var 18 Al. høje med en liljeagtig Kapitæl paa 5 Al (ialt o. 11,5 m.), hule og 12 Al. i Omkreds, prydede med Fletværk og Granatæbler. Lignende Støtter er fundne ved fønikiske T.-Indgange. Fra Forhallen, som var 10 Al. dyb, 30 Al. høj, 20 Al. bred, førte en Dør af guldbeslaaet Cyprestræ ind i Tempelhallen (*hêkâl*, senere kaldet »det Hellige«), som var lige saa høj og bred, men 40 Al. dyb. Langs hver af de lange Sidevægge stod her 5 gyldne Lampestager (1 Kg. 7, 49). Saadanne Lamper, der brændte hver Nat, var der ogsaa i Silos T. (1 Sam. 3, 3). I Baggrunden stod Skuebrødsbordet, af Cedertræ beklædt med Guld, hvorpaa de hl. Brød henlagdes. Ved Siden deraf nævnes 1 Kg. 6, 20 f.; 7, 48 et med Guld beklædt Alter af Cedertræ, som man uden Grund har villet identificere med det foreg. Uden Tvivl er det Røgofferaltret. 2 Kr. 4, 8 mælder tillige om 10 Borde og 100 Guldskaale, uvist paa hvilket Grundlag. Baggrunden dannes af en Cedertræsvæg, hvorigennem en Oliventræsdør (if. 2 Kr. 3, 14 dækket af et Tæppe) førte ind i Inderrummet (*dᵉbîr*, senere »det Allerhelligste«), som var 20 Al. dybt, bredt og højt, idet det havde et særligt Loft. Medens T.-Hallen fik noget, om end sparsomt, Lys (Vinduerne sad 20 Al., d. e. 15 m. højt), var dette Rum helt mørkt. I det stod Pagtens Ark og for hver Ende en Kerub med udbredte Vinger, der maalte 10 Al., saa de mødtes midt over Arken (1 Kg. 6, 23 ff.). Her i Mørket dvælede Jahve over Arken. — Paa Josijas Tid var der i T.et forsk. Kultusgenstande, der udryddedes som uforenelige med Jahvedyrkelsen: en Ashere, en Solvogn, Heste for Solen (ved Indgangen), forsk. Altre, Bygningen for mandlige Kedesher. De nævnes ikke i Beretninger om Salomo, og det er uvist, fra hvilken Tid de stammer. Den Bronceslange, der var Genstand for Kult, og som Hiskia fjærnede, har sikkert fra gl. Tid staaet i T.et, da den henføres til Mose (2 Kg. 18, 4) og allerede omtales af Elohisten (4 Mos. 21, 9). Da Bygningen efter 7 Aars Forløb var færdig (1 Kg. 6, 38; o. Aar 950 f. Kr.), førtes Arken over fra Davidsborgen, og Indvielsen fandt Sted med stor Pragt (1 Kg. 8). — Hvad Stilen angaar, da viser Husets Inddeling med Forhal og Søjler hen til, at de fønik. Bygmestre har anvendt den i Syrien hjemmehørende Stil, som synes paavirket baade af Assyrisk og Hettitisk (Hilanistil); den aabne Forgaard og det mørke Rum i Baggrunden med Guddomsemblemet viser dels hen til Ægypten, dels til Assyrien. Salomo opnaaede at forene to Formaal: at bevare den gamle lokale Helligdom (ved Klippen) og skaffe et Sæde for Centralhelligdommen (Arken). 586 gjorde Nebukadnesar Ende paa T.et, 36 Aar efter at det var blevet Judæernes eneste legitime Helligdom. — Eksilet gav Anledning til teoretisk Beskæftigelse med T.ets Udseende. Dette giver sig to literære Udslag, dels i Hesekiels Plan over det fremtidige T., dels i Præsteskriftets Teori om Tabernaklet. Hesekiels T.-Plan (Hes. 40—43) er en Stilisering af det salomoniske T. i Overensstemmelse med hans hierarkiske Idealer. Han fordømmer strængt den tidligere Forbindelse mellem Kongeborgen og T.et og isolerer dette helt. Den tidligere fælles Forgaard for Palads og T. bliver da en speciel, ydre T.-Forgaard, som gøres til 500 Al. i Kvadrat; inden for dens Mur, som har Indgang i N., Ø. og S., er der Spiserum for Folket. En lignende Mur med tilsvarende Indgange afgrænser »den indre Forgaard«; langs denne Mur har Præsterne Spiserum. Den indre Forgaard, som bl. a. omslutter Brændofferaltret, maa kun betrædes af Præster, sikkert mod føreksilsk Brug. V. for T.et har Hes. en Bygning (jfr. 2 Kg. 23,11), hvis Brug er uvis. Selve T.ets Indretning er væsentlig som det føreksilske. Broncehavet og Stellene i Forgaarden omtales ikke. — Ideen om Jerusalems T. som Israels eneste legitime Helligdom er af Præsteskriftet projiceret ud i Fortiden og har i Forbindelse med de gl. Fortællinger om Israels Vandringer dannet Forestillingen om Tabernaklet (S. 485). — Efter Hjemkomsten fra Eksilet under Kyros' Herredømme, byggedes Brændofferaltret paa sin tidligere Plads (Esr. 3, 3), og under store Vanskeligheder paabegyndtes Bygningen af det nye T. Dette, som kaldes Serubbabels T., da denne i hvert Fald spillede en Rolle ved dets Bygning (Hag. 1, 14), fuldendtes 516. Hesekiels abstrakte Maal gennemførtes ikke, og hans Fordring om Lægfolkets Udelukkelse fra den indre Forgaard blev først Virkelighed under Alexander Jannæos (p. Gr. af nogle Tumulter). I »det Hellige« var der 1 syvarmet Lampestage, i »det Allerhelligste« manglede Arken, og i St. f. den laa der kun

en Sten *(êben shetîja)*. Iøvrigt havde man faaet de af Nebukadnesar røvede Genstande udleveret. Men dette T. var ikke saa prægtigt som det gamle (Hag. 2, 3). Antiokos Epifanes plyndrede og vanhelligede T.et 168, men det indviedes paany med et nyt Alter og nyt Apparat under Judas Makkabæeren 165, hvorved Tempelindvielsesfesten (se Fester II, 41) stiftedes, og Judas skærmede T.et med høje Mure og Taarne. — Herodes d. st. ansaa ikke dette T. for prægtigt nok og byggede et nyt op fra Grunden.

Herodes' T. er beskrevet af Josefos (Antiquitates 15, 11; Bellum Judaicum 5, 5) og ligger til Grund for Angivelserne i Traktat *middôt*. Herodes udvidede først selve T.-Pladsen, saa den fik samme Omraade som det nuværende *harâm esh-sherîf*. Dele af det omgivende Omraade er blottede ved Udgravninger. Paa alle fire Sider førte Porte ind gennem Muren til den ydre Forgaard. Paa V.-Siden bragte en Bro over Tyropøondalen Forbindelse med Øvrebyen. Langs Murens Inderside laa dobbelte Søjlehaller, dækkede af Cederplanker, som hvilede paa hvide Marmorsøjler. Den østl. Hal hed »Salomos Hal«; den var Samlingssted for de ældste Kr. (Ap. G. 3, 11; 5, 12 jfr. Joh. 10, 23; Joh. Aab 3, 11). Den sydl. Hal kaldtes »den kongelige«; den dannedes af 4 Rækker mægtige korintiske Søjler, hvoraf den ene Række var anbragt direkte op mod S.-Muren; Søjlernes Tal var if. Josefos 162. Ved den vestl. Mur laa maaske Synedriets Raadsal. Ved T.-Pladsens NV.-Hjørne laa Borgen Antonia (det gamle *bîrâ)* opkaldt efter Herodes' Beskytter Antonius. Den var meget stærk og havde en rom. Besætning. If. Josefos (Antiquitates 15, 11) lod Herodes grave en underjordisk Gang fra den hen til selve T.et for at kunne trække sig tilbage under en eventuel Revolution. Her opbevaredes til Vitellius' Tid Ypperpræstens Klæder under rom. Opsigt. — Hele denne ydre T.-Plads dannede en nogenlunde jævn Flade; hist og her var der Cisterner. Her har ofte været et broget Liv, thi alle havde Adgang til den; derfor kaldes den undertiden Hedningenes Forgaard (Josefos: 1ste Forgaard). Den omgav helt den anden eller indre Forgaard, som laa højere, omgivet af et Gitter, ved hvilket lat. og gr. Indskrifter, hvoraf et Eksemplar er bevaret, under Dødsstraf advarede fremmede mod at gaa videre (jfr. Ap. G. 21, 28). Trappetrin førte mod N., Ø. og S. op til et 10 Al. bredt Bælte, *Chêl*, der løb uden om den Mur, som omgav den indre Forgaard. Blandt de Porte, der førte herind fra Chêl, har den østl. været »den skønne«, hvor Tiggere plejede at opholde sig (Ap. G. 3, 2). Selve Forgaarden var ved en Mur N.—S. delt i en østl. Del, »Kvindernes Forgaard«, hvortil ogsaa israelit. Kvinder havde Adgang, for saa vidt de ikke var urene, og en vestl., noget højere liggende Del, Lægfolkets Forgaard; 15 Trappetrin førte op til dens Indgangsport, som kun israelit. Mænd maatte gaa igennem. I Kvindernes Forgaard stod 13 *shôfârôt* »Trompeter«, en Slags »Bøsser«, hvori Gaver nedlagdes (jfr. Luk. 21, 1; Joh. 8, 20). Langs Murene i Lægfolkets Forgaard var der Sølleganger og Kamre. Ved et Mosaikgitter afspærredes inden for Lægfolkets Forgaard den Plads, der laa nærmest ved T.et, Præsternes Forgaard. Her stod Brændofferaltret, if. Mishna 32 Al. i Kvadrat, 20 Al. højt, dannet af utilhugne Sten og med skraa Opgang (efter 2 Mos. 20, 25 f.), ved en underjordisk Kanal i Forbindelse med Kedrondalen, hvor Offerblodet skylledes ned. V. for det stod et Vadskebækken. Læge Mænd maatte komme herind for at foretage Haandspaalæggelse og »Svingning« af Ofret. — I den vestl. Ende af denne Forgaard laa T.-Bygningen med sin kolossale Façade; bortset fra det 6 Al. høje Fundament var Højden og Bredden 100 Al. (o. 50 m.). 12 Trappetrin førte op til Porten, som var uden Portfløje. Over den var indtil Herodes' Død anbragt en Ørn af Guld og Agrippas Navnetræk. Den i Mt. 4, 5 nævnte T.-Tinde kan ikke sikkert bestemmes, idet det gr. Ord Pterygion kan betyde baade Fløj, Udbygning (maaske i saa Fald Forhallen til T.-Bygningen) og Mønning, Tinde (maaske i saa Fald et Taarn lige ved Skrænten til Kedrons Dal). Muren var 5 Al. tyk. Inden for Indgangen var Forhallen, til hvis nordl. og sydl. Ende der stødte nogle Kamre, »Offerknivssalene«. Ind til »det Hellige« førte en Port med mægtige Portfløje, dækkede af Tæpper. Over den var der en stor Vinranke af Guld. Den Del af Bygningen, som omfattede »det Hellige« og »det Allerhelligste«, var betydelig smallere end Façaden; den indvendige Bredde var her 20 Al. (Murene var 6 Al. tykke). »Det Hellige« var 40 Al. langt, »det Allerhelligste«, som isoleredes ved Tæpper, 20 Al. Væggene var beklædt med guldbeslagne Paneler. Iøvrigt var Indretningen som tidligere. Uden om T.et var der Støttemure, hvorimellem der fandtes Kamre. T.et var bygget af hvidt Marmor, rigt beslaaet med Guld; det var synligt i lang Afstand og gjorde et mægtigt Indtryk, som det bevidnes i N. T. (Mk. 13, 1; Luk. 21, 5). Bygningsværket begyndtes Aar 20 (19) f. Kr., men blev først helt færdigt under Albinus (62—64 e. Kr.) Faa Aar efter blev det ødelagt af Titus' Soldater (70). — 136 opførte Hadrian her et T. for Jupiter Capitolinus. Julian søgte forgæves at genrejse et jødisk T. Da Omar 637 erobrede Jerusalem, blev der paa Gr. af Koranens Udtalelser anlagt en Helligdom, den næsthelligste i Islam (efter Ka'baen). Saaledes har det siden været, med en Afbrydelse i Korstogstiden (1099—1187), da her var kr. Kirke. — Skønt Jerusalems T. var ortodokse Jøders eneste berettigede Helligdom, har dog andre jød. T.er rejst sig, nemlig i Ægypten, hvor den jød. Koloni i Elefantine (se Syene S. 442) if. Papyrusfund havde et T. (før Kambyses' Erobring 525 f. Kr.). Senere oprettede Onias IV (III, 434) et T. i Leontopolis i Nærheden af Heliopolis. — Til Bestridelse af Udgifterne ved T. og Kultus paalagdes der en T.-Skat, nemlig if. 2 Mos. 30, 13 ff. $^1/_2$ Sekel for hver voksen Israelit; og if. 2 Kg. 12, 10 hensættes der til Opbevaring af denne Skat en særlig T.-Kiste ved Indgangen. If. Neh. 10, 33 forpligtes Folket til at betale $^1/_3$ Sekel, hvilket sandsynligvis beror paa forsk. Møntberegning, idet 2 Mos. 30 (P.) har 15-Sekelfoden (1 S. = 14, 55 Gr.), Neh. 10 derimod 10-Sekelfoden (1 S. = 21, 82 Gr.). Mt. 17, 27 nævner som T.-Skat 1 Stater, d. e. 2

alexandrinske Drakmer (Didrakme 17, 24), if. Josefos = ½ Sekel.

Om T.-Tjenesten i den ældre Tid haves kun faa og spredte Efterretninger. Enhver kan if. et særligt Løfte bringe Offer naar som helst; men der har, som det kræves af den i den ældre Tid gældende Pagtsbog, og som det bevidnes af Profeterne, været regelmæssige Fester (II, 39) ved T.erne, i hvert Fald de større, som Betel, Gibe'on. Jerusalem. Af 1 Sam. 1 f. ses, at man er draget familievis til T.et en Gang om Aaret. Hovedpunktet er Ofret (III, 419 f.). Aabenbart var her Husfaderen Midtpunktet og førte Forsæde ved Offermaaltidet i T.ets Sal (1 Sam. 1,4). Forud for Offermaaltidet gik en Velsignelse af det (1 Sam. 9, 13). Denne Gudstjeneste var præget af Tillidsfuldhed og Glæde; Drukkenskab har næppe hørt til Sjældenhederne (1 Sam. 1, 14). Men man opsendte ogsaa Bønner om at faa Børn (1 Sam. 1, 11), om Regn, om Sejr og al Hjælp (1 Kg. 8, 33 ff.); i Forbindelse dermed aflagde man hl. Løfter (1 Sam. 1, 11). I T.et søgte man den guddom. Afgørelse gennem Oraklets Kendelse ved Efod (I, 720). Foran Altret udtaltes Forbandelse over en Forbryder, man ikke kunde finde (1 Kg. 8, 31). Ved visse aarlige T.-Fester foretoges Danse (Dom. 21, 21, jfr. 2 Sam. 6, 14). Processioner, der spiller saa stor en Rolle i Arabernes og Babylonernes Kult, fandt Sted ved Arkens Overflytning (2 Sam. 6, 12 ff.; 1 Kg. 8, 1 ff.), men har rimeligvis oftere dannet et Led i Festens Ritual (jfr. Ps. 24, 7 ff.; 68, 25 ff.; 118, 27 og Neh. 12, 27 ff. fra T.-Indvielsen under Nehemias). Saadanne Processioner ledsagedes af Sang og Musik (IV, 47). Om den larmende Mængde ved de store T.-Fester høres ofte hos Profeterne. — Hvor stor en Rolle Præsteskabet spillede ved de gamle T.er, Jerusalems inklusive, er uvist. De havde at besørge den regelmæssige Tjeneste ved Helligdommen, hvortil hørte at holde Lampen brændende (1 Sam. 2, 11. 18) og at fremlægge Skuebrødene (1 Sam. 21, 3 ff.). Man har i hvert Fald ved større T.er, f. E. Jerusalems, ogsaa i ældre Tid haft en regelmæssig daglig Offertjeneste, nemlig Morgenbrændoffer og Eftermiddagsmeloffer (1 Kg. 18, 36 jfr. v. 26; 2 Kg. 16, 15). Hvor stor en Del af Offerhandlingen der udelukkende var forbeholdt Præsterne, vides ikke. Men Kongen kunde ikke blot ofre, men ogsaa udtale Velsignelsen, og Præsterne var helt hans undergivne (1 Sam. 21; 1 Kg. 2, 26). Om Synedriets Forhold til T.et se IV, 460. — Da Jerusalems T. vandt i Betydning, og i Fortsættelse deraf Hesekiels hierarkiske Ideer trængte igennem, blev Apparatet større og mere kompliceret, og T.-Gudstjenesten faar i den efterekſilske Tid en fast Ordning, hvis Grundlag er givet i »Præsteskriftet«, og som i sin videre Udvikling henimod Kristi Tid kendes fra Mishna, Josefos o. a. samtidige Kilder. T.-Tjenesten faar nu en anden Karakter, idet Folket fjærnes fra det centrale i Gudstjenesten og indtager en passiv Stilling. Lægmanden kan ikke selv ofre, ja ikke engang nærme sig den egentl. Helligdom. De gl. Maaltidsofre, som spillede Hovedrollen i den ældre Tid, mister derved deres Karakter. Soningens Synspunkt træder samtidig i Forgrunden. — Som den øverste af Præsteskabet stod Ypperstepræsten, der paa Forsoningsdagen bragte Syndofret og gik ind i det Allerhelligste. Ellers deltog han sjældent i Kultus, og kun paa Sabbat eller ved Fester. For ham bringes daglig Meloffer. Næst efter ham nævnes en *sᵉgan*, antagelig (efter Schürer) T.-Høvedsmanden, som har Opsigt med hele den ydre Orden og under sig har fl. Høvedsmænd (Luk. 22, 4. 52). Den underordnede Vagttjeneste besørgedes i de indre Rum af Mænd af Præsteslægt, i de ydre væsentlig af Leviter. Forvaltningen af T.ets store Formue udøvedes ved Embedsmænd blandt Præsterne. Disse deles if. Josefos (Contra Apionem 2, 8) i 4 Stammer, hver paa 5000 Medl. Den sædvanlige Inddeling er i 24 Hold ell. »Skifter«, som hvert gjorde en Uges Tjeneste (Luk. 1, 5. 8) og atter deles i »Slægter«. I 24 Hold var ogsaa Leviterne delt. Til dem hørte i den senere Tid Sangere og Musikere, Dørvogtere og Tjenere. — Hovedpunktet i Kulten var Udførelsen af den daglige Ofring, nemlig hver Morgen ved Daggry og Eftermiddag et Brændoffer (et Lam) og et Meloffer (fint Mel med Olie) samt et Drikoffer af Vin. Dertil hver Gang en bagt Kage som Meloffer for Ypperstepræsten. Umiddelbart forud for Morgenofret og efter Aftenofret bragtes et Røgoffer paa Altret i »det Hellige«. De fungerende Præster, hvis Roller delvis fordeltes ved Lodkastning, var iført en linned Dragt (Benklæder, Kjortel, Turban), maatte ikke drikke Vin og skulde være rituelt rene. Før Handlingen tvættede de Hænder og Fødder i Bækkenet mellem Altret og T.et. Først slagtedes N. for Altret Offerdyret. Samtidig gik andre Præster ind i »det Hellige» og gjorde den 7-armede Lampestage, hvis Lamper delvis brændte stadig, i Stand og bragte Røgofret. De dermed sysselsatte Præster udtalte derefter fra T.ets Trin Velsignelsen (4 Mos. 6, 22 ff.) over Folket. Nu bragtes Brændofret. Offerstykkerne, der var lagt til Rette ved Altrets Fod, kastedes af dertil bestemte Præster efter Haandspaalæggelse op paa Altret, hvor den stadige Offerflamme brændte. Deltog Ypperpræsten, raktes Stykkerne ham af Præsterne (jfr. Skildringen i Sirak, Kap. 50). Fra det Øjeblik, da Ofringen begyndte, faldt T.-Musiken ind, og Korene sang Ps.r, bestemte for hver Dag. Under dette opholdt der sig Repræsentanter for Folket, som dertil var inddelt i 24 Klasser, ude i Forgaarden; de knælede ned i Bøn, naar Musiken begyndte (jfr. Luk. 1, 10; Ap. G. 3, 1). Sabbat og Fester havde betydeligt forøgede Ofre, hver efter sin Ritus. Dertil kom de mange Privatofre. T.-Tjenestens Højdepunkt naaedes paa Forsoningsdagen, naar Ypperstepræsten gik ind i det Allerhelligste med Syndofrets Blod og skaffede Soning for Folkets Synder (II, 83 f.). — (Af den store Lit. skal nævnes Nowacks og Benzingers Arkæologier, Kittel i Real.-Encykl. XIX³, 488 ff. og Kommentarerne til 2 Mos. [Dillmann, Holzinger, Baentsch], til Kongebøgerne [Benzinger, Kittel] og til Hesekiel [Kraetzschmar, Bertholet]. Ang. Salomos T. jfr. Stade, Gesch. des Volkes Isr. I, 1887, 326 ff.; Chipiez et Perrot, Le temple de Jérusalem, 1889, og ang. Klippen: Kittel, Studien zur hebr. Archäologie, 1908; Dalman, Neue Petraforschungen und der heilige Felsen von Je-

rusalem, 1912. Ang. Herodes' T. og T.-Tjenesten: Edersheim, The temple, its ministry and services, 1874; Buhl, Jerusalem paa Kristi og Apostlenes Tid, 1886, 56 ff.; Spiess, Der Tempel zu Jerusalem . . . nach Josephus, 1881; Schürer, Gesch. des Volkes Isr. im Zeitalter Jesu Christi I⁴, 392; II³, 262—305; Box i Encyclopædia Biblica IV, 4948 ff.). *Johs. P.*

Tempelherrer *(fratres militiae templi* eller *templarii)*, Riddermunkeorden, stiftet i Jerusalem 1119 af Hugo fra Payens (i Champagne), Gotfred fra St. Omer og 6 (7) andre Riddere for at beskytte Jerusalems-Pilegrimme. Da Kong Balduin II af Jerusalem til Bolig overlod dem en Del af sit Palads, som stødte op til det saakaldte Salomos Tempel, fik de Navnet T. eller »Kristi fattige Ridderskab fra Salomos Tempel«. Efter Benedictiner-Regelen og de kanoniske Regler sammenstillede Hugo en Regel, som foruden de sædvanlige Munkeløfter indeholdt Løfte om fromt Ridderliv *(militia)*; maaske havde han ogsaa et Forbillede i den kort forinden stiftede Johanniterorden (II, 664), men Krigstjenesten skulde hos T.ne gaa forud for Hospitalstjeneste. Paa K.mødet i Troyes 1128, hvor Hugo og Gotfred var tilstede, blev de foreløbige Bestemmelser gennemsete og i udvidet Skikkelse godkendt af de pavelige Legater. Den alt formaaende Bernard af Clairvaux, der skrev et Skrift til den nye Ordens Pris *(De laude novae militiae)*, redigerede Statuterne, men den os overleverede Tekst (opr. lat.) er undergaaet en senere Revision, og 1188 fik en læmpet fr. Overs. pavelig Stadfæstelse. I Spidsen for T.ne stod Stormesteren, i Myndighed dog indskrænket af Generalkapitlet i Jerusalem og de enkelte Provinskapitler. Mod ham maatte T.ne love streng Lydighed. Bl. andre Embedsmænd nævnes en Storkomtur (Komtur er Styrer af en Kommende: Ordenshus med tilhørende Gods). Ved Siden af Ridderne *(equites)*, de egtl. Medlemmer, der skulde være af adelig Æt og først optoges efter nøje Prøvelse, optoges ogsaa tjenende Brødre af borgerlig Stand, dels som vaabenbærende, dels som arbejdende. Hertil kom et eget Ordensklerikat til Riddernes rel. Vejledning. Dragten var hvid Kappe, efter Eugen III's Tid (1145—53) med paahæftet rødt Kors. I Ordensseglet saas to Ryttere paa én Hest. Levemaaden skulde være streng, Tiendedelen af det tilmaalte Brød daglig uddeles til de fattige. Jagt var forbudt, undtagen paa Løver (efter 1 Pet. 5, 8). — Paverne skænkede T.ne store Privilegier; gav dem saaledes økonom. Lettelser, Ret til under visse Betingelser at holde Gudstjeneste i Egne belagt med Interdikt, stillede dem uafhængige af Bisperne og forlangte, at Angreb paa T. skulde være pavelig Reservat osv. En Stadfæstelse og Udvidelse af disse Privilegier ved Alexander III i Bullen »Omne datum« (1163) regnes for T.nes »Magna Charta«. — T.ne voksede stærkt i Antal og Rigdom, raadede over store Godser fra Palæstina til England, navnlig paa den spanske Halvø og i S.-Frankrig. Til Norden naaede de aldrig. Overfor de vantro udviste de stor Tapperhed, og mange Riddere vandt et berømt Navn, men fra Midten af 13. Aarh. begyndte Klagerne imod dem. Mange af disse Klager var overdrevne eller grebne ud af Luften, f. E. at de stod i Pagt med Djævelen, havde solgt det hl. Land til de vantro, at de Riddere, som skulde optages i Ordenen, maatte haane Korset og tilbede »Baffomet« (Muhammed) osv. Da T.ne kun havde Paven til Biskop, blev den mægtige Orden let en Torn i Øjet paa Biskopperne. Men den samme Demoralisation, som næsten overalt viste sig i Klostrene, fik ogsaa Indgang hos T.ne. »Drikke som en T.« blev et Ordsprog, og Tempelhus blev i Tyskland enstydigt med et Skøgehus. — Da det hl. Land var erobret (Akkos Fald 1291), drog T.ne til Kypros, og ikke mange Aar efter flyttedes deres Hovedsæde til S.-Frankrig, og dermed var deres berettigede Grundlag, Kampen mod de vantro, borte. T.ne blev nu fortrinsvis en international Pengemagt; deres velbevogtede »Templer« blev i de urolige Tider brugt som sikre Gæmmesteder for Penge og Værdier, hvormed de drev Bankforretning i stor Stil. De store Rigdomme blev ikke blot indadtil en Fristelse til Slaphed, men vakte ogsaa udadtil de verdslige Magthaveres Begær, blandt dem navnlig den fr. Konge Filip IV, den smukke (1285—1314). Han benyttede sig af Klagerne mod T.ne, og Stormesteren Jaques de Molay bad selv Paven om en grundig Undersøgelse, men allerede 13. Okt. 1307 lod Kongen, bistaaet af Guill. de Nogaret (III, 387), pludselig Stormesteren og alle T. i Frankrig fængsle. For ved en Proces at skaffe en tilsyneladende Ret, udsendtes samtidig et kgl. Brev med de værste Klager mod T.ne. Ved Tortur lykkedes det at faa nogle af de fangne T., deribl. Stormesteren, til at tilstaa brødefulde Handlinger, og 1308 erklærede de af Kongen indkaldte Rigsstænder i Tours T.ne skyldige til Døden. Pave Clemens V, der var polit. afhængig af Frankrig, maatte, trods sin Fortørnelse, gaa med til Nedsættelsen af en Undersøgelseskommission i de forsk. Lande. I Frankrig lededes Forhørene af samvittighedsløse Inkvisitorer indtil Efteraaret 1311, da K.-Mødet i Vienne skulde fælde Dom i Sagen. Da der imidlertid ikke kunde blive Enighed paa K.-Mødet, besluttede Clemens V »af Hensyn til det almene Bedste« i Kraft af sin pavelige Magtfuldkommenhed at ophæve Ordenen, hvilket skete i Bullen »*Vox in excelso*« af 22. Marts 1312. En ny Bulle bestemte, at T.nes Efterladenskaber skulde tilfalde Johanniterne, undtagen nogle spanske Besiddelser, som Paven forbeholdt sig. Filip IV inddrog imidlertid alle deres Ejendomme i Frankrig og lod (1314) Jaques de Molay, der havde tilbagekaldt sine tidligere Tilstaaelser, sammen med flere andre Ledere brænde paa Seine-Øen i Paris. En fordomsfri Undersøgelse af T.nes Proces vil for en stor Del godtgøre Uretten imod dem. — Det moderne Frimureri gør Krav paa at fortsætte visse af T.nes Ordensceremonier. (Fr. Münter, Statutenbuch des Orden der T., 1794; H. Prutz, Geheimlehre u. Geheimstatuten des T. O., 1879; samme, Entwickelung u. Untergang des T. O., 1888; Döllinger, Akad. Vorträge III, 245 f.; Curzon, La Règle du Temple, 1886; Schnürer, Die ursprüngliche T.-Regel, 1903; Theol. Jahresbericht, 1907, 422—23). *S. A. B.*

Tempelmenighed (el. Tempelselskab), et pietistisk-apokalyptisk Forsøg paa at føre Ref.en videre og skabe en Genfødelse for Kristen-

heden. Ophavsmanden var Württembergeren Christoph Hoffmann (f. 2. Dec. 1815 i Leonberg, d. 8. Dec. 1885), en ildfuld og energisk Personlighed, som var opdraget i Kornthal (II, 844) og efter at være bleven teol. Kand. blev Lærer ved en lærd Opdragelsesanstalt ved Ludwigsburg. Her begyndte han en hæftig Kamp mod »de nye Gudsfornægtere i Tübingen« (den panteistiske Filos. og den spekulative Teol.) og grundede 1845 Tidsskriftet »Süddeutsche Warte«; der skulde bekæmpe Liberalismen paa polit. Omraade og især støtte Pietismen i den evang. Landsk. 1848 stiftede han den hurtigt opblomstrende »Evangelischer Verein«, der udsendte Mænd, som særlig søgte at faa Indgang i de bestaaende pietist. Samfundskredse. S. Aar valgtes H., med Strauss (IV, 370) som Modkandidat. til Medl. af Parlamentet i Frankfurt. Her stemte han for K.ns og Statens Adskillelse. Allerede nu omgikkes han med Tanken om, at der maatte grundes et helt nyt kr. Selskab til Erstatning for K.n, hvis Lære og Liv, (navnlig overfor de sociale Spørgsmaal) lidet stemmede med Guds Ord. 1849 traadte han i nært Forhold til en Læderhandler Georg David Hardegg (f. 1812, d. 1879), der haabede paa Kristenhedens Fornyelse ved Genoplivelse af de opr. Naadegaver; tilsammen vilde de samle »alle sande Kr.« til et virkeligt Guds Folk og føre »det nye Israel« til Jerusalem for at oprette den Gudsstat, som Profeterne havde varslet om. Fra 1853—55 virkede Hoffmann ved Missionsskolen paa St. Chrischona ved Basel (jfr. I, 501, og Spittler IV, 306 f.), men arbejdede samtidig gennem »Süddeutsche Warte« paa at samle »Jerusalems Venner«, og i 1854 ansøgte hans Tilhængere Frankfurter-Forbundsdagen om at sikre dem Land i Palæstina gennem Forhandlinger med Sultanen. Andragendet blev afvist. Under disse Omstændigheder købte Vennerne foreløbig i 1856 Gaarden Kirschenhardthof ved Winnenden til Midtpunkt for Arbejdet paa Gudsriget, og her anlagdes Opdragelsesanstalter for unge. 1857 brød de württembergske Samfundskredse med Hoffmann, og 1859 udstødte Landsk.n ham og o. 60 af hans Tilhængere; Anledningen dertil var baade hans voldsomme Angreb paa Landsk.n og den egenmægtige Forrettelse af Daab og Nadver i Kirschenhardthof. — I Juni 1861 organiseredes saa »det tyske Tempel« som et selvstændigt K.-Samfund med Hoffmann som Biskop og med Ansættelse af Ældste, Rejseældste og Evangelister. Templet skulde samle »Guds Riges Folk« hjemme og arbejde for Udvandringen til Palæstina, hvor det egentlige »Tempel« skulde grundlægges. Allerede 1857 havde Hoffmann og Hardegg været i det hl. Land for at forberede »Templet«. 1863—68 var Hardegg det hjemlige Tempels egtl. Leder, da Hoffmann nærmest var sysselsat med literært Arbejde for at slaa til Lyd for Sagen. Nu paastod man, at »Templet« havde de apostolske Naadegaver, og Hardegg ledede Bedemøder, hvorved syge skulde helbredes, og besatte frelses. Tillige forkyndtes Kristi nære Genkomst. Endelig i Aug. 1868 rejste Hoffmann, Hardegg og 11 andre til Palæstina for at begynde Kolonisationen dér. En Modtagelsesstation anlagdes i Haifa og i 1869 en Station i Jaffa. 1870 førtes 6 Udvandrertog, især bestaaende af Haandværkere og Vindyrkere, til Palæstina. 1873 kunde man skride til Anlægget af en Koloni nær ved Jerusalem. Aaret efter indtraadte et Brud mellem Hoffmann og Hardegg. Foruden Uenighed om Ordningen af »Templet«, adskilte deres Krdmsopfattelse dem. Hardegg var positiv, men sværmerisk anlagt, Hoffmann var stærkt rationaliserende. 1878 dannede Hardegg og hans Tilhængere en »Tempelforening«, men allerede Aaret efter døde Hardegg, og de fleste af hans Venner vendte da tilbage til K.n. Imidlertid udvidedes Hoffmanns Kolonianlæg med en 4. Station i Jerusalem, og fra 1878 ledede Hoffmann fra Jerusalem med Kraft Organisationen og Propagandaen for »Templet«. Allerede før Hoffmanns Død var det dog klart, at »Templets« rel. Betydning var tilbagetrædende; dets egtl. Betydn. laa paa det kolonisatoriske Omraade, og det er blevet et Led i tysk polit. Indflydelse i Orienten. »Templets« Tilhængere i Württemberg var i 1868 1591; derefter er det stadig gaaet ned ad Bakke; i Palæstina opgav man 1898 Tallet til 1116; siden, i 1903, er der kommet en 5. Koloni til ved Lydda (Hamidije = Wilhelma). 1907 udgjorde »Templet« o. 1200 Medl. T.ens rel. Ejendommelighed var og er en Blanding af apokalyptisk Sværmeri og moralsk Handlekraft med stærkt rationalistisk Ligegyldighed overfor det konfessionelle. (Kalb, Kirchen und Sekte der Gegenwart[2], 1907, S. 258 f.). *A. Th. J.*

Tempelskat, se Tempel.

Tempelvielsesfest, se Fester (II, 41) og Tempel.

Temperament betegner de individuelle psykiske Grundejendommeligheder, som fortrinsvis udledes af Følelseslivets Forskelligheder. I Oldtiden forklarede man disse ved den forsk. Blanding af Legemets Væsker; deraf Navnet *temperamentum* (Blanding). Allerede i Oldtidens Slutn. opstillede man den endnu gængse Inddeling af T.erne i 4: det sangvinske, flegmatiske, koleriske og melankolske. Nyere Psykologer har søgt at komme Forskellene nærmere ved en nøjere Analyse af Følelseslivet. Dette faar først og fremmest sin Ejendommelighed ved, om den herskende Grundstemning er præget af Lyst eller Ulyst, og dernæst ved den Styrke eller Svaghed, Hurtighed eller Langsomhed, hvormed Følelserne gør sig gældende og reagerer overfor Indtryk. Ved den forsk. Kombination af disse Modsætninger kommer man til 8 T.er: 1) det lyse-stærke-hurtige, 2) det lyse-stærke-langsomme, 3) det lyse-svage-hurtige, 4) det lyse-svage-langsomme, 5) det mørke-stærke-hurtige, 6) det mørke-stærke-langsomme, 7) det mørke-svage-hurtige, 8) det mørke-svage-langsomme. Det vil imidlertid næppe kunne nægtes, at Følelseslivet ligesaa meget er karakteriseret ved den Stadighed eller Kortvarighed, Intensitet eller Extensitet, hvormed de enkelte Følelser optræder. Desuden har fysiske og intellektuelle Dispositioner utvivlsomt Betydning for det Grundforhold til Livet, som fremkalder og bestemmer den herskende Livsstemning. Læren om T.er kræver derfor Hensyntagen til alle Faktorer, som bestemmer de individualpsykologiske Ejendommeligheder. Den nyere Rel.s-Psykologi har med Forkærlig-

hed syslet med Undersøgelsen af T.s Betydning for det rel. Livs Tilblivelse og Udvikling. *C. G.*

Temple. 1) **Frederick T.**, engelsk Ærkebiskop, f. 1821, kom som fattig Student til Oxford, hvor Jowett (II, 690) og Tait (IV, 488) var hans Lærere, og Stanley (IV, 317) bl. hans Venner. Den anglo-kat. Bevægelse (se Pusey III, 666), som var paa Højdepunktet, berørte ham ikke. 1857 blev han Forstander for Skolen i Rugby. I »Essays and Reviews« (I, 805) fandtes der en Afh. af ham, og da han 1869 blev udnævnt til Biskop af Exeter, blev der derfor gjort Indsigelse baade fra evang. og højkirkl. Side. Ved sit nidkære og dygtige Arbejde afvæbnede Han sine Modstandere. London fik 1885 i ham en energisk Biskop, der navnlig arbejdede for de fattige og Afholdssagen. 1896 blev han Ærkebiskop af Canterbury. Overfor Ritualismen (III, 799) afgav han den Kendelse, at Røgelse, Processioner med Lys og »Reservationer« (Opbevaring af de indviede Nadverelementer) ikke er tilladt i den engelske K., men Partiet tog kun ringe Hensyn til denne Afgørelse. Foruden Prædikener og Hyrdetaler udgav T. kun sine »Bampton Lectures«: The Relations between Rel. and Science (1885, ny Udg. 1903). D. 1902. (Memoirs of F. T. by Seven Friends, ed. by E. G. Sandford, I—II, 1906). — 2) **William T.**, engelsk Præst og Teolog, Søn af foreg., f. 1881, studerede i Oxford, blev 1910 Forstander for Repton Skole, 1914 Spr. ved St. James's, Piccadilly, London. Han har skrevet 2 Essays i det af den nye Oxfordskole udg. Værk »Foundations« (1912); desuden: Faith and Modern Thought (1910); Nature of Personality (1911); Kingdom of God (1912) og Plato and Christianity (1916). *C. E. F.*

Temporalia, de med et kirkl. Embede forbundne faste Indtægter eller Embedet, set fra dets timelige Side, modsat *Spiritualia* (jfr. IV, 305); T. svarer i det hele til Udtrykket Beneficium (I, 259). Ved Temporalspærring forstaas Statsmagtens Beslaglæggelse af et gejstl. Embedes Indehavers Indtægter, fordi vedkommende af H. til sin kirkl. Embedspligt har nægtet Lydighed overfor en Statsforanstaltning eller Lov. 1830 anvendte f. E. Preussen Temporalspærring overfor de kat. Gejstlige, der nægtede at foretage en ubetinget Vielse af Ægteskaber, indgaaede af Personer af forsk. Konfession, og under Kulturkampen (II, 874) udstedtes i Preussen 22. Marts 1875 en »Brødkurvslov« mod de Gejstlige, der modsatte sig de saak. Majlove af 1873 og 74. *J. O. A.*

Temporalmesser. Det kat. Missale inddeler Messerne i *missæ de tempore* (Søn- og Festdagsmesser), *missæ de sanctis* (Helgendagsmesser) og *missæ votivæ* (jfr. III, 235). T.ne, som beskrives i Missalets *Proprium de tempore*, er efter deres Indhold Udtryk for K.-Aarets vekslende Karakter. Tilsvarende begynder Breviariet (se Farebog II, 12) med et *Proprium de tempore*. *N. M. P.*

Tempus clausum *(sacratum, feriatum)*, den »aflukkede Tid«, hvori K.n forbyder Ægteskabsindgaaelse. I 4. Aarh. forbød Konciliet i Laodikea (III, 19) baade Bryllupsfest og Fødselsdagsfest *(nuptiae* og *natalia)* i Fasten (Quadragesimaltiden, se III, 670). Gennem Middelalderens Bodsbøger fik Forbudet større Udstrækning, idet man (dog ikke overalt) erklærede Søndage, Festdage og Quatemberdage (III, 671), videre Tiden fra Advent til Epifaniedagen og de 14 Dage før St. Hansfest for *t. cl.* m. H. til Ægteskabsindgaaelse. Efter kanonisk Ret varede *t. cl.* i Paasken fra Askeonsdag til Paaskeoktavens Ende (til Søndag efter Paaske), og Romerk.n betragtede ligeledes Pinsen helt til Pinseoktaven som »aflukket«. Tridentinerkonciliet indskrænkede *t. cl.* til Tiden fra 1. Adventsøndag til Epifaniefest og fra Askeonsdag til Hvide-Søndag. Dog tør vel stille Vielse foregaa, men Bryllupsfest maa ikke fejres og ægteskabeligt Samliv ikke begynde. — At Staten forbyder stødende Festligheder (Musik, Dans, offentlig Lystighed) paa visse Hellig- eller Bodsdage har ikke med *t. cl.* i egtl. Forstand at gøre, selv om det er foranlediget af K.n, og Motivet (at virke til rel. Fordybelse) opr. er det samme som for Indførelsen af *t. cl.* Heller ikke Clausur, der finder Sted ved Gudstjenester paa visse Tider for at indskærpe deres Alvor (Borttagelse af K.ns Smykker, Forbud mod Brug af Halleluja og Gloria osv.) har med den k.retslige *t. cl.* at gøre. — I de luth. Lande beholdt man opr. *t. cl.* som nyttig til Tugt, dog med forsk. Begrænsning, hvorimod Calvin var mod den som »tyrannisk Vilkaarlighed«. Efterhaanden er Bestemmelserne de fleste Steder gaaet af Brug, og hvor man (som i Tyskland) har indført Civilægteskabsstiftelse er Opretholdelsen af de gl. Bestemmelser umuliggjort. I Danmark overholdes *t. cl.* ikke, dog vil Taktfølelse alm. forbyde Bryllup paa Dage som Skærtorsdag, Langfredag og Bededag. *N. M. P.*

Tengstrøm, Jakob, finsk Ærkebiskop, f. 4. Dec. 1755 i Gamlakarleby, Søstersøn af Anders Chydenius (I, 510), blev Stud. i Åbo 1771, filos. Kand. og Mag. 1775, Docent i Moral 1778 og ekstraord. Adjunkt i Filos. 1780. T. vakte tidlig Opmærksomhed som Skribent (Epigrammer, Læredigte, Ps.r m. m.; hans Børnebog »Läseöfning för mina barn«, 1785, kom i fl. Oplag). 1783 blev han Adjunkt i det teol. Fakultet paa sin oplysningsvenlige, men apologet. holdte Afh. »De expiatione Jesu Christi vicaria«; præsteviedes 1784, blev Prof. theol. 1790 (moralteol. og prakt. Discipliner), Dr. theol. 1800. T. stod Neologien nær, sluttede sig nærmest til J. A. Ernesti (I, 796), Morus, Niemeyer (III, 373) og Döderlein (I, 700), men optraadte ievrigt dels af Forsigtighed, dels af Mangel paa virkelig teol. Interesse sjældent som Forf. i rent teol. Æmner. Et Par radikale Artikler fremkom anonymt i J. A. Lindbloms »Journal för präster« 1799, og 1803 redigerede han den teol. Afdeling i »Allmän Litteraturtidning« saaledes, at Regeringen inddrog Tidsskriftet. Sammen med Porthan har T. skaffet en moderat Rationalisme Indpas i finsk Teol.; den herskede siden til 1820rne og bredte sig delvis til Præsteskabet. Som K.historiker har T. størst videnskab. Betydning; han fortsætter Porthans Værk. (Hovedskrifter: »Minne öfver Johannes Elai Terserus«, 1795; »Vita et merita Isaaci Rothovii«, 1796—1813). Han deltog med Iver i det 1797 stiftede »Finska hushållningssällskapets« Arbejde og var 1800 Medl. af Rigsdagen i Norrköping. 1803 blev han Biskop af Åbo efter J. Gadolin (II, 156) og Prokansler for

Akademiet, og han viste et sjældent Organisationstalent, fik saaledes i Forbindelse med Akademiet oprettet Præste- og Lærerseminarium, øgede Kundskabskravene baade til Præster og Lærere, forbedrede Undervisningen paa Landet, skred kraftigt ind mod uduelige Præster osv. Hans Styrelse er i det hele typisk for det bedste i Oplysningstidens Bestræbelser, men ogsaa kendemærket ved Bureaukratisme. Krigen mod Rusland 1808 ansaa T. for haabløs og traadte derfor aabent i Forbindelse med Erobrerne, hvilket skaffede ham Gunst og Indflydelse endog hos Alexander I personlig. Paa Landdagen i Borgå 1809 bidrog han meget til at gøre Overgangen til de nye Forhold lempelig, og samtidig kunde han følge med i Tidens relig. Omsving. Saaledes støttede han ivrigt det paa Skotten John Paterson's Initiativ 1812 oprettede finske Bibelselskab, ligesom han vistnok i teol. Anskuelser udvikledes i mere positiv Retning uden dog at blive reaktionær. Ved Ref.s-Festen 1817 fik Biskoppen af Åbo Titlen Ærkebiskop, og i den samtidig nedsatte Komité for Udarbejdelse af en ny K.lov, Haandbog, Ps.bog og Katekismus var T. Formand og den virksomste Arbejder, men hans frisindede Synspunkter satte sluttelig ikke praktiske Resultater. Sit vidensk. Arbejde fortsatte han stadig; bl. hans Skrifter maa nævnes »Afhdl. om den presterliga tjenstgöringen och aflöningen i Åbo stift« I—III (1820—22) og »Handlingar till upplysning af Finlands kyrkohist.« (1821—32); men ogsaa i andres hist. Arbejder har han Del. Efter Åbo's Brand 1827 drog han sig efterhaanden tilbage fra prakt. Virksomhed. D. 26. Dec. 1832. — T. er ubetinget en førende Personlighed i den finske K.s Liv i Beg. af 19. Aarh.; hans mangesidige Begavelse, fine Dannelse, enestaaende Arbejdsævne og frugtbringende Virksomhed maa anerkendes, selv om hans Karakter og Personlighed ikke altid vækker Sympati. (M. G. Schybergson, J. T.s vittra skrifter i urval, med en lefnadsteckning, 1899; J. G. Nikander, J. T. såsom akademisk lärare och biskop intill 1808; H. Råbergh, Teologins studium vid Åbo universitet II, 1902). *J. G.*

Tenison, Thomas, engelsk Ærkebiskop, f. 1636, studerede i Cambridge, virkede som Præst ssteds i en Række Aar, og blev derpaa 1680 Spr. i London, hvor han kæmpede mod den rom.-kat. Bevægelse og sluttede sig til de 7 Biskopper, der satte sig op imod James II og derfor fængsledes (II, 587). 1691 blev T. Biskop af Lincoln, og allerede 3 Aar efter Ærkebiskop af Canterbury. Han var en Støtte for de nye kirkl. »Selskaber« (jfr. Religious Societies III, 751), især for S. P. G., arbejdede ogsaa for at faa udnævnt Bisper for de anglik. Menigheder paa Fastlandet og for dem i Nord-Amerika. Hans Forhandlinger med Friedrich I (om Indførelse af Bispedømmet i Preussen) vakte i nogle Kredse Misstemning imod ham (jfr. John Sharp IV, 169). *C. E. F.*

Tennent, William, amerik. presbyt. Præst, f. i Irland 1673, hørte opr. til den biskop. K., men sluttede sig, efter i 1718 at være kommen til Philadelphia, til den presbyt. Synode dér. Fra 1726 virkede han som Præst i Pennsylvania uden at være indsat. T. grundede den første presbyt. Præsteskole i Amerika, Log College, hvori han bl. a. underviste 3 af sine egne Sønner. D. 1745. Hans Sønner Gilbert, William, John og Charles blev Præster i den presbyt. K. *C. E. F.*

Teo . . . . Personnavne, der begynder med Teo, se under Th.

Teodicé, ɔ: Guds Retfærdiggørelse gennem Betragtningen af den givne Verden, er en Opgave, som vel kan frembyde sig i alle Rel.er, men som dog særlig maa komme frem, hvor Tanken om Gud er fattet i dens fulde Højhed. Er ikke den ufuldkomne Verden i Modsigelse med Forestillingen om den fuldkomne Gud som dens Ophav? Det er særlig i Livets Onder, i Lidelsens fremtrædende Plads i Verden, at dette Spørgsmaal finder sit Støttepunkt. I Ijobs Bog og i Prædikeren ligesom i adskillige af Ps.rne behandles det. I Krdmmen med dens Tro paa den fuldkommen gode Gud træder Problemet frem i sin hele Skarphed. Det finder her sin principielle Besvarelse ved Bestemmelse af Lidelsen som et Opdragelsesmiddel i Guds Haand, hvorved saavel Samfundet som det enkelte Mske beredes til det evige Liv. T. bliver da at behandle under Forsynsstyrelsen. Overfor samtidige, især Bayles Skepticisme (I, 241 f.), har Leibniz (III, 35 f.) i et særligt Værk søgt at vise, hvorledes denne Verden indeholder en saa fuldkommen Harmoni, at den kan betragtes som den bedste af alle mulige Verdener. Overfor denne Optimisme har der rejst sig en stærk Kritik, der navnlig har naaet sit Højdepunkt i den nyere pessimistiske Filos., der har sine fornemste Repræsentanter i Schopenhauer (IV, 96 f.) og Hartmann (II, 352 f.). Det maa heroverfor indrømmes, at en vidensk. T. lader sig aldeles ikke gennemføre. Det maa blive en Trossag, hvad man mener saavel om Gud som specielt, om hans Forhold til Verden er tilfredsstillende eller ikke. *F. C. K.*

Teofani (gr. = Guddommens synlige Fremtræden) betegner efter oldkirkl. Sprogbrug specielt det guddommeliges Fremtræden i Kristus eller ligesom Ordet Epifani (sml. 2 Tim. 1, 10) Guddomsherlighedens Aabenbarelse, at »Ordet blev Kød« (Joh. 1, 14). Særlig peges paa T.ens Fremtræden gennem Himmelrøsten ved Kristi Daab (jfr. Helligtrekongersfest II, 388). — Nu plejer man ved T. at tænke paa en saadan Aabenbarelse af Gud, hvor hans Fremtræden er ledsaget af synlige Vidnesbyrd om Guddomsherligheden. G. T. er rigt paa Skildringer af saadanne T.er dels i de histor. Skrifter, dels i den profetiske og digteriske Lit. Den digteriske Iklædning og den oplevede Virkelighed lader sig ikke altid klart adskille. *Th. L. Th.*

Teofilantropisme (Kærlighed til Gud og Mennesker) kaldes en af de Rel.s-Former, den fr. Revolution har frembragt. I Frankrig har de, der løsrev sig fra den rom.-kat. K., ofte forsøgt en ny Kultus (Fornuftdyrkelsen og Dyrkelsen af det højeste Væsen III, 779, senere Comte I, 543). T. er nærmest en Omformning af Rousseaus og Robespierres Deisme, med en Slags Messe, Prædiken og Oplæsning af forskellige rel. og filosofiske Skrifter, borgerlig Daab, Vielse og Begravelse. T.n begyndte 1796 og støttedes af en af Direktørerne, La Réveillère-Lépedux, men var altfor kraftløs til at slaa igennem. Da Bonaparte efter Konkordatet

af 1801 fratog Teofilantroperne de Kirker, der havde været dem overladt, faldt den nye Rel. sammen. (Fallesen, Nyt Magazin for Religionslærere I, 347; II, 569, 1798—99; A. Mathiez, La T. et le culte décadaire, 1903). *V. A.*

Teokrati (gr. = Gudsherredømme), et Ord, som Josefos anvender og (som det synes at fremgaa af Stedet) selv danner for at betegne den ved Mose indstiftede israelit. Forfatning, hvorefter Gud var Samfundets Hersker i Modsætning til andre Folks Monarki, Oligarki eller Demokrati (*contra Apionem* 2, 16). Optaget af kr. Teologer har Ordet senere faaet Borgerret som Betegnelse for en Forfatning, hvor alle Love, ogsaa de borgerlige, betragtes som direkte Udtryk for den guddom. Vilje. Ordet karakteriserer for saa vidt meget godt Forholdene i det gamle Israel; men i Virkeligheden kan det lige saa godt anvendes om andre af de gamle og primitive Samfund, hvor Rel.en ikke har udskilt sig af det borgerlige og statslige Liv; thi ogsaa her er alle Love Udtryk for deres Guds eller Guders Vilje og betragtes som stammende fra dem. Saaledes faar f. E. Hammurabi (II, 899) sin Lov overrakt af Guden Shamash. Og paa den anden Side er den af Josefos opstillede Modsætning mellem T. og f. E. Monarki mindre træffende, idet T.et jo i Israel saavel som hos andre Folk netop udøvedes gennem mskelige Herskere. — Om kirkelig Forstaaelse af T. se Statskirke (IV, 321 f.); Pave (III, 506 f.); Calvin (I, 452 f.); Reformert K.afdeling (III, 724 f.). *Johs. P.*

Teologi, (gr., egtl. = Læren om Gud) kaldes specielt Videnskaben om Krdmmens Væsen og Indhold. Da Krdmmen har en for Forstanden tilgængelig Side og indeholder en bestemt Lære, føler K.n. baade Trang og Forpligtelse til at fremstille og begrunde Krdmmens Indhold i videnskab. Form. En lignende Trang til at fremstille Rel.ens Væsen og Indhold i forstandsmæssig Form findes iøvrigt ogsaa udenfor Krdmmen (f. E. indenfor Islam). — Udtrykket »Teolog« og Udsagnsordet θεολογεῖν bruges vel opr. hos gr. Forf. i samme Betydning som Mytolog og μυθολογεῖν om Fortælling af Gudesagnene, og lige til ind i 5. Aarh. e. Kr. blev de gamle Digtere Orfevs, Hesiodos, Homer m. fl. benævnede »Teologer«, men man træffer dog i Filosofernes Metafysik, især siden Stoikerne optog Myterne til »systematisk« Behandling, en afgjort teologisk Tendens, idet der stræbes mod at begrunde Rel.en og underbygge en Livs- og Verdensanskuelse med den. Nyplatonismen, der »omprægede den platoniske og aristoteliske Filos. til T.«, fik da ogsaa stor Betydn. for Udviklingen af den kr. T. Iøvrigt er det kendt, at Oldk.ns ældre Teologer, f. E. Alexandrinerne, nærmest sammenstillede den kr. Teol. med Filosofien (den er netop »den sande Filos.«), men paa d. a. Side indrømmes det, netop ogsaa af H. t. Filos.en, at Hedningerne har »en naturlig T.«. — Naar Filon betragter Mose som den store Teolog, og Oldk.n gav Apostlen Johannes Tilnavnet »Teologen«, efterviker vel den opr. gr. Betydn. af Ordet; de er Teologer, netop fordi de fortæller om — ikke fordi de reflekterer over — Gud og hans Væsen. — I Jødedommen træffer vi ogsaa kun en gryende T., hvis Udformning hindres ved, at Israels Forhold til de objektive Realiteter, som møder det i »Loven og Profeterne«, først og sidst er et Autoritetsforhold, og at Trangen til en forstandsmæssig Fremstilling er ganske underordnet. I Senjødedommens Spekulation over Forholdet mellem Guds Retfærdighed og Løn og Straf er dog Elementer af T., men ellers er det »de Vises« Opgave hos Jøderne ikke at fremstille de aabenbarede Sandheder i systematisk, spekulativ Form, men at give Anvisning paa, hvorledes Sandhederne rettelig skal anvendes i Livets forsk. Situationer og Forhold. Den »Kokmah«, som spiller saa stor en Rolle i de senere gltest. Skrifter, er derfor ikke Frugt af filos. Spekulation, heller ikke nogen esoterisk Tradition, men en praktisk Anvendelse i Livets forsk. specielle Forhold af de aabenbarede, sædelige Sandheder. — Med Jesu Kristi Fremtræden er Muligheden af en T. givet, thi i hans Person er Guds Væsen til en vis Grad og under visse Betingelser gjort tilgængeligt for den mskelige Forstand. Jesus gav dog ikke sine Disciple nogen T. Han stod ikke som andre Mennesker receptiv overfor de objektive Realiteter i Guds Rige; han var selv eet med disse Realiteter. Men hans Fremtræden i Slægten og i Historien muliggør en T., og han bliver selv T.ens egentlige Realitet. Derfor møder vi i N. T. det første og grundlæggende teol. Arbejde, navnlig hos Paulus og Johannes. Paa dette nytestl. Grundlag søgte senere Apologeterne at klargøre Krdmmens Tankegange, ganske særlig at behandle Problemet om Kristi Væsens Forhold til Gud overfor hedenske Tænkere; dermed var Grundlaget for den Lære givet, der er blevet den kr. Dogmatiks egtl. Centrum, og som Oldk.ns Fædre afslutter i Treenighedslæren. For den gl. K., som for den ældre Middelalder, er denne Lære om Guds Væsen »Teologien« i egtl. Forstand. K.fædrene behandler dog ogsaa »Økonomien« (Læren om Logos' Inkarnation og Forløsergærning), og efterhaanden (jfr. Augustinus og Pelagius) inddrages Spørgsmaal, vedrørende den subj. Frelse i den teol. Debat. Oldk.n dyrker ogsaa allerede forsk. Grene af de senere teol. Discipliner (Eksegese, Historieforskning osv.), men Navnet T. forbeholdes stadig den egtl. Lære om Guds Væsen. Allerede for Oldk.ns Teologer blev ved Siden af Skriften Traditionen en afgørende Norm for T.en (jfr. Tradition, Trosregel, Symboler), og for Middelalderen blev den teol. Opgave, siden Skolastiken (IV, 221) bragte nyt Liv i den teol. Tænkning, den: at begrunde og systematisere K.læren. For Skolastiken fremtraadte vel Problemet om Forholdet mellem den »aabenbarede« og den »naturlige« Teol., Tro og Fornuftrel. der dæmrede for Oldk.ens Teologer (jfr. Supranaturalisme IV, 412); men trods den forsk. Stilling til Fornuftens Rækkevidde, berørtes T.ens Indhold lidet deraf paa Gr. af det faststaaende Formaal at hævde K.læren. — Ref.en bragte en principiel Fornyelse af T.en ved at klargøre, dels hvad der er T.ens rette Kilde, nemlig den hellige Skrift, dels hvad der er T.ens centrale Opgave, nemlig at belyse Frelsen og Frelsesvejen. Renæssancen og Humanismen ydede Bidrag til denne Fornyelse af T.en ved at fremme Interessen og Forstaaelsen for Oldtidens Liv og Literatur i det Hele. Refor-

matorerne skabte dog kun en principiel Fornyelse; paa mange enkelte Punkter bevarede de den traditionelle Opfattelse, og Udformningen af de enkelte teol. Discipliner og deres specielle Opgaver blev Fremtiden forbeholdt. Det var Dogmatiken og Eksegesen, som Reformatorerne samlede sig om. I den flg. Tid var den dogmatiske Interesse den alt beherskende, og Bundethed til den accepterede K.lære prægede hurtig evang. T. og skabte en ny Skolastik. — Med Pietismen og endnu mere med Oplysningen fremtraadte Kritiken af K.læren stærkt, Interessen for de histor. Undersøgelser vaktes, og Trangen til Forsvar overfor Deismens Kritik af Aabenbaring og Bibel medførte efterhaanden indgribende Fornyelser i T.en (jfr. Supranaturalisme). Først med 19. Aarh.s rel. Fornyelse er dog Forudsætningerne for en gennemgribende Genfødelse af T.en kommet til Stede. Schleiermacher (IV, 80) gav den nye evang. Teol. en uforglemmelig Impuls ved at betone Nødvendigheden af, at T. er personligt præget, nemlig af Menneskets Afhængighedsfølelse over for Gud. Schleiermacher og senere endnu klarere Søren Kierkegaard afviste enhver saadan Form for T., hvorved Teologen stiller sig betragtende eller reflekterende uden for Troslivet. Men 19. Aarh.s Fornyelse af vidensk. Forskning i det Hele og navnlig Udformningen af den hist.-empiriske Metode fik ogsaa Indflydelse paa T.en ved at klargøre Studierne af Krdmmens objektive Side. Størst Indflydelse har dog det genvakte Trosliv i selve K.en i 19. Aarh. haft paa T.en, navnlig derved, at det gennemgaaende betegner en ejendommelig Forbindelse af bevidst, personlig Tro og ubetinget Anerkendelse af Skriftens Autoritet. I vore Dages T. er der følgelig en Spænding mellem objektive og subjektive Momenter, en Spænding, hvis Egenart vil fremgaa af en nøjere Undersøgelse af T.ens Karakter.

T.ens vidensk. Karakter fremtræder i dens Arbejdsmetode, som den deler med sin Tids andre Videnskaber. Set fra denne formelle Side er T. for det første afhængig af andre Videnskaber og i Vekselvirkning med dem, for det andet omskiftelig og af relativ Værdi. Anderledes, naar vi ser paa T.ens Stof. Dette er Guds Aabenbaring, saaledes som denne kan erkendes i Troens Samliv med Aabenbaringens levende Midtpunkt, Jesus Kristus. For T.en er Aabenbaringen og dens Midtpunkt, Kristus, Kendsgærninger, der hænger uopløseligt sammen med hvert enkelt Menneskes aandelige Liv, men derfor kun kan erkendes af dem, som selv har erfaret Aabenbaringens Indgreb i deres personlige Liv. Dette Stof afviger fra alle andre Videnskabers som tilhørende en hel anden Sfære end den, hvori Videnskabens Erfaringsstof ellers hører hjemme, altsaa som noget overnaturligt. Men da Aabenbaringen føjer sig ind i det Menneskeliv, som Videnskaben ellers sysselsætter sig med, har T.ens Stof en Side, som muliggør en videnskabelig Behandling af det. Betones ensidig Stoffets supranaturale Karakter, nærmer man sig — som i de kat. K.afdelinger — Jødedommens Autoritetsforhold, der tilintetgør en virkelig T. Betones ensidig Stoffets Harmoni og Slægtsskab med andre Videnskabers Stof, nærmer man sig — som i den moderne rel.s-histor. Skole — en naturlig T., der betragter Krdmmen, ikke som kvalitativt forsk. fra andre Rel.er, men som et Samlebækken for mange forsk. rel. Bevægelser eller maaske som den relativt højeste af alle Rel.erne. Men ogsaa denne ensidige Betragtning tilintetgør en virkelig T., og det er derfor konsekvent tænkt, naar flere af den rel.s-hist. Skoles Mænd har krævet de konfessionelle Fakulteter ophævet og erstattet med almindeligt rel.s-vidensk.e. Ved Behandlingen af T.ens Stof, Guds Aabenbaring, gælder det da om at knytte Sammenhæng baade med Troslivets Erfaringer, den almenmskelige Historie og det almenmskelige Aandsliv. — Under Henblik paa sidstnævnte Dobbeltopgave vedrørende Forholdet til det almenmskelige falder T.en i to Hoveddiscipliner, en historisk og en systematisk. 1) Den hist. T. søger at fremstille Aabenbaringens Indhold i dens hist. Fremtræden og falder atter i to Discipliner: Bibelstudiet, som gransker Aabenbaringsdokumenterne, saaledes som vi har dem overgivet i Gl. og Ny Test., og Kirkehist.n, som skildrer de Msker og de Retninger, der i Troens Samliv med Kristus har søgt at virkeliggøre Krdmmen i Liv og Lære. 2) Den systemat. T. søger at fremstille Aabenbaringens Indhold efter dens Tankesystem og i Forh. til det almenmskelige Aandsliv og har to eller tre Discipliner: Dogmatiken (I, 655 f.), der søger at systematisere de kr. Trossandheder, og Etiken (I, 811 f.), der søger at fremstille Læren om den rette kr. Handlen og Livsførelse, samt eventuelt Apologetiken (I, 119 f.), der forsøger et system. Opgør mellem den kr. Rel. og Livsanskuelse paa den ene Side og andre Rel.er og Livsanskuelser paa den anden. Som Indledning til T.ens System staar den teol. Encyklopædi (I, 762 f.). Hver af de nævnte 4 (5) Discipliner støttes atter af Hjælpediscipliner. Til Bibelstudiet slutter sig saaledes: Bibelsk Teologi (I, 299 f.) og Indledning (II, 531 ff.) samt Bibelsk Filologi (I, 298 f.), til Kirkehistorien: Dogmehistorien (I, 657 ff.) og Missionshistorien og til den systemat. T.: Religionsfilosofien (III, 740 ff.). I Forbindelse med alle Discipliner staar Religionspsykologien og Religionshistorien (III, 743 ff.), ja, en moderne teol. Skole, den religionshist., gør disse 2 Discipliner til T.ens Hoveddiscipliner. Skolens Førstemand, Troeltsch, vil ikke indlade sig paa at undersøge Religionens Oprindelse og ikke paa at gøre Krdmmen kvalitativt forskellig fra andre Rel.er. Han vil empirisk beskrive alt virkeligt rel. Liv, saaledes som det hist. og psykologisk foreligger. — Ved Siden af de nævnte Hoveddiscipliner i T. maa imidlertid ogsaa opstilles den praktiske T., nemlig Læren om K.ns Opgaver i det praktiske Liv. Udtrykket prakt. T. er ogsaa anvendt om hele T.en, fordi T. som Helhed umiddelbart eller i hvert Fald middelbart sigter paa det praktiske Liv, og om Etiken, men fra Beg. af 19. Aarh. om en Gruppe særlige Discipliner, der tilsammen behandler K.ns Opgaver i det praktiske Liv. Allerede paa jødisk Grund træffer vi bestemte Virksomheder og Forskrifter vedrørende den jødiske Menigheds religiøse og sociale

Handlen. I Aposteltiden hører vi om Virksomheder som Haandspaalæggelse og Almisseuddeling; der gives Forskrifter om Gudstjenesten og Agaperne m. m., og bestemte Personer udtages og indvies til bestemte Hverv i Menigheden som Ældste, Lærere, Evangelister, Almisseuddelere osv. Meget tidlig har der været givet Forskrifter om Gudstjenesten og den kirkelige Orden. Alt dette er Begyndelsen til den prakt. T. Krysostomos har givet det første Værk om den prakt. T., »De sacerdotio«, men det handler, karakteristisk nok, kun om Præstens Opgaver. Pastoralteologien (III, 491 ff.), bliver da den ældste Disciplin indenfor d. prakt. T. Senere udgav Augustin, Ambrosius og Gregor d. Store pastoralteol. Værker. Middelalderen udformede foruden Pastoralteol. ogsaa andre Discipliner indenfor den prakt. T.: Homiletik (II, 458 f.), Kateketik (II, 744 f.) og især Liturgik (III, 65 f.) og Kirkeret (II, 801). Svarende til Skolastiken i den øvrige T. udformes der en abstrakt, spidsfindig, paa sin Vis meget konsekvent og uhyre udførlig Lære om Præstens Stilling og Betydning og Opgave i K. — Da Ref.en begynder at fastsætte K.ns Opgaver og ordne de nye K.samfund, fejes ikke blot en Mængde kat. Forskrifter og Skikke ud, men der lægges en helt ny Grundvold for den prakt. T. ved Læren om det alm. Præstedømme. Det skal ikke være Præsten, der handler (paa K.ns Vegne), men det skal være Menigheden. Samtidig med at Luther giver Forskrifter for den nye Gudstjeneste og for den nye Præstegærning, søger han at drage Lægmændene frem, men han maa snart bekende, at han savner de rette Folk. Lægfolket var ikke modent. Dog ser vi, at han sporadisk faar Lægmænd ind i Arbejdet for at hjælpe de Fattige. At Landsfyrsten faar en ledende Stilling i K.n, maa ogsaa betragtes som Udtryk for Lægfolkets Pligter og Rettigheder. I Danmark søger Palladius at faa duelige Lægmænd til at virke i Menigheden, navnlig blandt de Fattige. Men den reformerte K. ævner langt bedre end den luth. at faa Lægfolket til at tjene aktivt i K.n. — Den prakt. T. bliver derfor ogsaa i Tiden efter Ref.en i alt væsentligt en Lære om Præstens Opgaver. Særlig betydelig er Niels Hemmingsens »Pastor« (II, 393). — I 19. Aarh. klargøres de enkelte Discipliner. Foruden de allerede nævnte, gør Diakonik og Missionslære sig gældende. Schleiermacher kaldte den prakt. T. for det teol. Studiums Krone og gav Faget en højst fornøden systematisk Bearbejdelse. I vore Dage er der stærkt Røre i Studiet af den prakt. T., og dens enkelte Discipliner ændres og øges. Man kræver Tilføjelse af Psykologi, Kirkekundskab (som giver en Skildring af de konkrete Forhold i de enkelte Landes kirkelige Forhold i vor Tid), Lære om Indre Mission, sociale Forhold m. m. Og der er ingen Tvivl om, at den prakt. T. vil faa stor Betydning i Fremtidens teol. Studier, ja, maaske blive Udgangspunktet for en Reform af hele det teol. Studium. I hvert Fald gælder det om at bringe den prakt. T. i nærmest mulig Forbindelse med K.ns praktiske Opgaver, saaledes som disse løses af Menigheden med Præsten og fagligt uddannede Hjælpere i Spidsen. Den prakt. T. vil søge at give Erkendelsen af disse Opgaver og deres Løsning en videnskabelig Form, men den vil tillige — i Lighed med det medicinske Studium — lade det teoretiske Studium blive ledsaget af praktisk Indøvelse i de forsk. Opgaver (Prædiken, Katekisering, Diakoni osv.). Af Literatur vedrørende den prakt. T. skal foruden den under de enkelte Discipliner anførte nævnes K. J. Nitzsch, »Pr. Th.« I—III (1847—67); E. Chr. Achelis, »Pr. Th.« I—II[3] (1898); Zeitschrift für praktische Theologie (1879—1900); Paul Drews, »Das Problem der prakt. Th.« (1910); P. Drews og M. Schian, »Evangelische Kirchenkunde« (1902 ff.); K. Clemen, »Kirchenkunde des evg. Auslands« (1910 ff.).

I Middelalderen og i den nærmeste Tid efter Reformationen var T.en Universiteternes Hovedstudiefag. I vore Dage er der i adskillige kat. Lande Tilbøjelighed til at løsne T.en fra Universiteternes øvrige Studiegrene og henvise den til særlige Præsteseminarier, men i de protest. Lande har T.en gennemgaaende hævdet sin Plads ved Universiteterne. Kun den prakt. T. har ikke overalt fundet Anerkendelse fra Universiteternes Side. (Lit., foruden hvad der nævnes i Art. om de enkelte Discipliner: A. Ritschl, »Th. u. Metaphysik«[2], 1887; Herrmann i »Kultur der Gegenwart«, Teil I, Abt. 4, 2. Hälfte, 1906; Beth, »Die Moderne u. die Prinzipien der Th.«, 1907; E. Troeltsch, »Zur religiösen Lage etc.«, 1913; C. Stange, »Moderne Probleme des chr. Glaubens«, 1910; L. Ihmels, »Aus der Kirche, ihrem Lehren u. Leben«, 1914; P. Madsen, »Den danske T. og Fremtiden«, 1907; H. Mandel, »Glaube u. Religion des Menschen« I, 1911; Chr. Glarbo, »Den kristelige Erkendelse«, 1905; N. Söderblom, »Sv. kyrkans kropp och själ«, 1916). *A. Th. J.*

Teopaskiter, gr. Betegn. for det Munkeparti, som under de fortsatte monofysitiske Stridigheder i 6. Aarh. fremkom i Constantinopel med Formlen: »én af Treenigheden har lidt i Kødet«. Selve Tankegangen er langt ældre og navnlig fremkommet i 5. Aarh., da man fra monofysit. Side hævder Udtrykkene »Gud har lidt«, »Gud er korsfæstet« — ikke for at genoptage den gl. Patripassianisme (jfr. Praxeas III, 589), der i naiv Form talte om »Faderens« Lidelse, men for paa det kristolog. Dogmes Omraade at drage Konsekvensen af den fulde Enhed af Herrens 2 Naturer og betone, hvad der laa i, at Maria var »Guds Moder« (Teotokos jfr. III, 361). Striden om »Guds Lidelse« blev især brændende, da Patriarken i Antiokia, Peter Fullo, indførte en Passus derom i »Trishagiet« (se Sanctus IV, 41). Denne liturgiske Godkendelse af teopaskitisk Lære fremkaldte skarp Modsigelse som Monofysitisme og stridende mod Kalkedons Lære (se Evtykes I, 829). — Men i 519 optraadte saa i Constantinopel nogle skytiske Munke, der stillede sig paa Kalkedons Grund, med Formlen »én af Treenigheden har lidt i Kødet«. Kejser Justinian værnede denne Lære mod Angreb særlig af kirkepolit. Grunde, da han mente dermed at kunne vinde »Severianerne« (IV, 165). Pave Hormisdas (II, 461), var dog utilgængelig baade for Kejserens og »de skytiske Munkes« gentagne Henvendelser (ogsaa personligt i Rom). Man ønskede nu den nye Formel godkendt som ægte Tillæg til Kalke-

don. Hormisdas erklærede det for unyttigt. Justinian indføjede imidlertid den omhandlede Passus i et Trosedikt, som han 533 optog i sin »Kodeks«, og 536 stadfæstede Pave Agapet I denne Formel, og det 5. økumen. Koncil i Constantinopel 553 udtalte Forbandelse over enhver, der ikke bekender, »at den i Kødet korsfæstede Herre Jesus Kristus er sand Gud og Herlighedens Herre og én af den hl. Treenighed«. Hermed var dog ikke den ældre teopaskitiske Formels Optagelse i Trishagiet godkendt; kun Monofysiter billigede denne Ændring, og den trullanske Synode 692 forkastede den. Naar Fotios taler om »T.nes Kætteri«, mener han de monofysit. T. *A. Th. J.*

Teosofi (Gudsvisdom) betegner i *videre* Betydning Forsøgene paa at naa en *uformidlet* Erkendelse af Guds skjulte Væsen og en deraf følgende Verdensforklaring. T.en fremtræder dels som fantasirig, spekulativ Visdom, dels som intuitivt Indblik i det guddom. Livs Dybder, dels som specielle guddom. Oplysninger til enkelte udkaarne og herfor udrustede Msker. Denne Form for rel. Tænkning har sit Hjem i Orienten, navnlig i Indien. I Oldtiden var Nyplatonismen (III, 410) og senere Gnosticismen (II, 230 f.) isprængt med teosof. Elementer. Saadanne kan ogsaa paavises hos Middelalderens Mystikere, omend T. principielt adskiller sig fra Mystiken ved i første Række at være et altforklarende Tankesystem. I nyere Tid har T.en haft Repræsentanter som Val. Weigel, Jakob Böhme (I, 432), Swedenborg (IV, 423), Saint-Martin (IV, 17), Franz Baader (I, 189) og Schelling (IV, 73). — I *snævrere* Betydning betegner T. det *teosofiske Selskabs* Lærdomme. Dette Samfund blev stiftet 17. Nov. 1875 i N-Amerika af Madame H. P. Blavatsky i Forbindelse med Oberst H. S. Olcott (se Okkultisme III, 424). Dets Program er: »1) at danne en Kærne af Menneskehedens universelle Broderskab uden Hensyn til Race, Tro, Køn, Samfundsstilling eller Farve; 2) at fremme Studiet af sammenlignende Rel.s-Filos. og -Videnskab, og 3) at undersøge ukendte, hidtil uforklarede Naturlove og Menneskets skjulte Kræfter«. De store Verdensrel.er betragtes som forsk. Udtryk for den ene guddom. Visdom, som har klædt sig i forsk. Dragter svarende til de forsk. Tiders og Folkeslags Behov. T.ens Opgave er at paavise den Sandhed, som er den fælles Kærne i alle Rel.er; Læren om Gud er væsentlig panteistisk; Moralen grundes paa Retfærdighedens Idé; Gennemførelsen heraf fører til Reinkarnationsteorien (Sjælevandring IV, 206 f.), som har en optimistisk Farve. Dette fremgaar af Læren om Karman (II, 734), som tjener til Begrundelse for Godhedens og Lysets endelige Sejr. Til Forsvar for disse Lærdomme (som for største Delen er Laan navnlig fra Hinduismen) anføres hemmelige Overleveringer, esoterisk Undervisning fra »Mestrene« og Indblik i Menneskeaandens mystiske Kræfter. Det teosof. Selskab, som staar under Ledelse af et Hovedkvarter i Adyar ved Madras, har vundet Tilhængere i alle Kulturlande, navnlig i England og Amerika. Dets mest bekendte senere Ledere er Franz Hartmann, Annie Besant (I, 277) og Rudolf Steiner. *C. G.*

Teotokos, se Nestorios (III, 361 f.), Maria (III, 172) og Teopaskiter.

Terafim, Husguder i det gl. Israel (1 Mos. 31, 19. 34. 35; Dom. 17, 5; 18, 14 f.; 1 Sam. 19, 13. 16; Hos. 3, 4; Sak. 10, 2; 2 Kong. 23, 24). Navnets sprogl. Betydning er uklar. Formen er Flertal (som ogsaa ellers om det guddoml.), men bruges ogsaa om det enkelte Billede, saaledes i 1 Sam. 19, ogsaa i 1 Mos. 31. Den T. i Mikals Hus, hvormed hun skuffede Davids Efterstræbere, maa have haft Størrelse og Form som et Mske (Mskehoved); dette sidste har vel været det gængse, medens Størrelsen har varieret. — De har øjensynlig repræsenteret Forfædrene og været Arnens Beskyttere, hos hvem man søgte Raad og Sandsagn (Sak. 10, 2). — Navnet T. kendes kun fra Bibelen, men analoge Husguder fandtes hos mange Folkeslag, jfr. T. hos Aramæeren Laban og T. hos Babels Konge (Hes. 21, 26). De taaltes ogsaa i det gl. Israel som en Slags Underguder, men den senere israelit. Bevidsthed har reageret imod dem (T.-Brøde i 1 Sam. 15, 23), indtil de maatte forsvinde som Afguderi. *L. G.*

Terah. 1) Abrahams, Nahors og Harans Fader (1 Mos. 11, 24—32; 1 Krøn. 1, 26; Lk. 3, 34, gr. Overs. Tara). Han udvandrede til Harran fra Ur-Kasdim (i det nordl. Mesopotamien?) I Josva 24, 2 siges, at T. tilligemed de andre Forfædre tjente fremmede Guder. Af 11, 32 kan ikke sluttes, at T. var død, da Abraham udvandrede til Kana'an (saaledes vel den jød. Tradition, der hentydes til i Ap. G. 7, 4); v. 32 afslutter kun, hvad der er at sige om T. — 2) En af Israeliternes Lejrpladser, 4 Mos. 33, 27. 28.

Terapevter, d. e. »Dyrkere af Gud«, et rel. interesseret Samfund, der efter et gr. Skrift: *De vita contemplativa*, der tillægges den bekendte Filon fra Alexandria, skal have levet i Ægypten, særligt i Omegnen af Alexandria, paa Filons Tid og noget tidligere, altsaa i 1. Aarh. e. Kr., nøje følgende Moselovens Forskrifter og førende et regelbundet Liv efter Rel.ens Forskrifter. I de første Par Aarh.r efter Filons Tid tales imidlertid i Literaturen hverken om T. eller om det omtalte Skrift, men det er godt kjendt af Historikeren Evsebios, der antog T. for Kr. Deri fulgtes han af Middelalderens Lærde, kun Fotios (II, 88) udtaler grundet Tvivl. Protest. Lærde forkastede Evsebios' Opfattelse og antog T. for »filosoferende Jøder«. Imod denne Anskuelse optraadte den jødiske Historiker Grätz (»Gesch. der Juden« III); han mente, at T. var kr. Munke, og at Skriftet ikke var forfattet af Filon, men af en Kr. i 3. Aarh. Denne Opfattelse fulgtes af de fleste Teologer o. a. Nogle mente dog, at Forf. var en Jøde; de fleste tænkte, at han hørte til Filons Skole. En ny Undersøgelse skyldes Lucius (»Die T.«, 1880). Efter ham er Forf. en for Munkeliv og Askese begejstret Kristen, der i T.ne giver en ideelt farvet Skildring af kr. Munkes Liv. Imod Lucius optraadte Massebieau (i »Revue de l'hist. de rel.«, 1887), Conybeare (»Philo: about the Contemplative Life«, 1895) og Wendland (»Die T.«, 1896). Den sidste paaviser en paafaldende Overensstemmelse i Sprog og Stil imellem det omtvistede Skrift og Filons ægte Værker; han er tilbøjelig til at henføre Skriftet til Filon og mener, at det skil-

drer en jødisk Sekt, der vel var helt forsk. fra Essenerne el. Essæerne, men var præget af en lign. Aand. (Jfr. H. Mosbech, Essæismen, 1916, S. 83 f. og S. 47 f.). *V. S.*

Terebinte, et navnlig paa de gr. Øer og i Palæstina voksende Træ med store mørkegrønne Blade, der i den hebr. Sprogbrug ikke synes adskilt fra Egen (*ēlā* gengives i LXX snart ved Eg, snart ved T., *allā* gennemgaaende ved T.). T.n forekommer oftere i G. T. som hl. Træ, f. E. i Ofra (Dom. 6, 11) og ved Sikem (1 Mos. 35, 4; Jos. 24, 26). Den under saadanne T.r stedfindende Kultus fordømmes Hes. 6, 13 og Hos. 4, 13. T.n er i Reglen i Palæstina kun 5 m. høj, men kan ogsaa naa en imponerende Størrelse. Ældgamle T.r findes navnlig i det sydlige Palæstina. *Johs. P.*

Teres, Evnuk hos Kong Xerxes, medskyldig i en Attentatplan mod Kongen (Ester 2, 21; 6, 2). I LXX Tarras, i Tillæg til Ester (12, 1) Tarra.

Teresa af Jesus (d e n h e l l i g e T.), rom.-kat. Helgeninde, Mystiker og Stifter af Tereserinderne, f. 28. Marts 1515 af adelig Slægt i Avila i Gl.-Kastilien, d. 4. Oktbr. 1582. T. var af Natur overordentlig sværmerisk. En Tid droges hun stærkt til Ridderlivet og fordybede sig i de ikke altfor moralske Ridderromaner, som karakteriserer 16. Aarh.s spanske Lit., men hendes asketiske Tilbøjelighed sejrede, næret ved Læsning af Hieronymus' Breve, og 1533 traadte hun ind i et Karmeliterindekloster i Avila. Da hun blev dødssyg, mente hun, at Josef, Jesu Plejefader, helbredte hende, og siden gav hendes Nidkærhed for ham Stødet til den moderne St. Josefdyrkelse. Læsningen af Augustins Bekendelser udviklede hendes Sans for mystisk Kontemplation, saa hun kom i Ekstase og modtog høje Aabenbarelser. Hun mente at skue ind i Treenighedens Hemmelighed, og at en Engel gennemborede hendes Hjærte med en Guldpil (*Transverberatio cordis s. Teresiae* fejres aarlig blandt Karmeliterne 27. Aug.). — 1562 grundede T. i Avila et Kloster (indviet til St. Josef) for Nonner, som vilde følge Karmeliterreglen efter dens Strænghed. Hertil hørte bl. a. regelmæssig Selvpiskning og at gaa uden Sko (erstattet med Sandaler); heraf Betegnelsen »Barfod-Karmeliterinder«, *Carmelitae discalceatae*, »de skoløse Karmeliters Orden«, lat. forkortet *O. C. D.* Ogsaa skulde det kendes i T.s Klostre, at Karmeliterne (se II, 735) oprindelig var Eneboere. — Denne Observans indførtes ogsaa blandt Karmelitermunke, og fra San José grundedes efterhaanden 17 Nonne- og 15 Munkeklostre. — T. kaldte sig nu »T. de Jesu«. Karmeliterne efter den ældre Observans var dog ikke alle tilfredse med T., og i flere Aar var hun og hendes Tilhængere Genstand for hæftig Anklage og Forfølgelse (skildret af T. selv i »Fundaciones«, »om Klostrenes Stiftelse«), men Filip II holdt Haanden over hende. I Karmeliteren Johannes af Korset (II, 661) vandt T. en glødende Discipel, der vandt Helgenry. 1622 blev »den serafiske Jomfru« helgenkronet; 1814 blev hun af Cortes erklæret for Spaniens Værnehelgeninde (*compatrona de España*) og æres som saadan ved Siden af S. Jago (Jakob). Da hun døde Natten til 4. Oktbr., med hvilken den gregorianske Kalenderforbedring traadte i Virksomhed 1582, saa at Dagen efter hendes Død sattes til 15. Oktbr., blev denne Dag hendes Festdag. — T. har skrevet talrige Skrifter af mystisk Indhold, deribl. ogsaa Digte. Flere af dem (*Camino de perfecion*, »Vej til Fuldkommenhed«; *Castillo interior*, »Sjæleborg« o. a.) er yndede Trøstebøger i Romerk.n. I en Selvbiografi fremstiller hun sit mystiske System. Ifølge T. har Bønnen 4 Trin indtil Henrykkelsens Bøn, hvor Hjærtet forenes helt med Gud og al Selvbevidsthed ophører. Denne højeste Udfoldelse af Bønnen varer dog kun o. $^1/_2$ Time og efterfølges af stærk Slappelse. Selv Legemet skal kunne paavirkes og henrykkes i Luften. T. har skabt Terminologien for den kvietistiske Mystik i den nyere Katolicisme. Af stor kulturhist. og rel.-psykol. Interesse er T.s Breve (342 samt en Mængde Fragmenter). I den sp. Lit. indtager T. en betydningsfuld Plads. — T.s Klosterreform har endnu stor Udbredelse, navnlig i Spanien, hvor den i høj Grad har tjent til Romerk.ns Befæstelse; i Frankrig er dens mange tidligere Klostre forladt af Beboerne (siden 1903). Generalen (*Praepositus generalis*) bor i Rom. (Vandermoere i »Acta Sanctorum« Oktbr. VII; Pingsmann, S. T., 1886; Gabriela C. Graham [prot.], S. T., the life and times I—II, 1894. T.s Skrifter er udg. af Vincente de la Fuente I—VI, 1881; fortræffelig fr. Overs. ved Bouix, 1859; Henvisninger til hendes Mystik i Høffding, Rel.s-Filos., 1906, og W. James, The varieties of rel. experience, 1902). *S. A. B.*

Tereserinder, se Teresa af Jesus.

Termansen, Niels Jokum, Politiker, født i Vejen 15. Marts 1824. Fra 1853 overtog han en lille Gaard i Læborg. Han opnaaede snart stor Anseelse mellem sine Standsfæller paa Grund af hans mange Kundskaber og hans udprægede Retsindighed. Han blev valgt til Folketingsmand for Ribe Amts 4de Kreds 1848—78, da han gik over til Landstinget (indtil 1886); i 1890 trak han sig tilbage fra al polit. Virksomhed; d. 9. Maj 1892. Som Politiker hørte han til Venstre, som han dog ikke altid fulgte (navnlig ikke i Befæstningssagen). I K.- og Skolesager var han en fuldtro Grundtvigianer med en urokkelig Tro paa den gavnlige Virkning af den størst mulige Frihed for de enkelte. Om hans inderlige Religiøsitet vidner hans Breve smukt. T. var Medl. af Udvalget for Folkeoplysningens Fremme og har for dette udgivet et Skrift om St. Steensen Blicher (1868); tidligere havde han udg. »Mindeblade fra Danmarks Trængselsaar« (1864). Efter 1865 var han Medarbejder ved Høgsbros »Dsk Folketidende«; i »Nordisk Maanedsskrift »findes talrige Afh.er af T. (bl. a. mod Prof. Rasmus Nielsen). Efter hans Død udgaves hans »Foredrag og Optegnelser«. (J. Nielsen, N. J. T., 1915; Breve fra N. J. T. til Fru Skibsted, udg. af Fr. Nørgaard, 1914). *L. K.*

Terminering, Indsamling af frivillige Gaver indenfor det til et Kloster eller Hospital henlagte, afgrænsede Distrikt (*terminus*). Udøverne af T. kaldes *terminarii* el. *terminantes*; paa Dsk tales om at »gaa i Termen« (jfr. Peder Smid oc Atzer Bonde, C. IV: »i Nørreiutland hans Termen er«). Kun Fransiskanere og Dominikanere drev T. regelmæssigt, de andre Tiggerordener (s. d.) opgav den saavidt muligt; Indsamlingen ved disse »Bissemunke« følges paa Ref.s-Tiden som en stor Plage, og hvor Evang. forkyndtes

i Brydningstiden, gik det ofte haandgribeligt ud over Brødrene, der var ude i »Termen«. Efter Ref.en vedblev Hospitaler at have Ret til T., der skete ved en udsendt Vogn. (G. Uhlhorn, Die christl. Liebesthätigkeit im Mittelalter, 1884, S. 430 f.; Oergel, Vom jungen Luther, 1899, S. 51). *H. J. H.*

Terminisme, se Skolastik (IV, 222 b).

Terministisk Strid, se Pietisme (III, 551 b).

Terpager, Peder, dsk Historiker, f. i Ribe 20. Mai 1654, levede i denne By hele sit lange Liv, d. 5. Jan. 1738. Efter at have taget teol. Embedseksamen blev han 1676 Konrektor ved Ribe Skole, siden Lektor ved Domkirken og Spr. til V. Vedsted. — Hans Hovedværk er »Ripæ Cimbricæ«, Ribes Historie (1736). Som næsten alle hans Værker er den skrevet paa Latin. Ved Ref.s-Festen (1736) kreeredes han til Dr. theol. *L. K.*

Territorialister, se Sionismen (IV, 197).

Territorialsystem, se Statskirke (IV, 326 f.).

Tersatto (Trsat), berømt højtliggende Valfartskirke *(Madonna del mare)* udenfor den nuv. ungarske Havneby Fiume i Dalmatien. En »Stationsvej« opad Bjærget forbinder K.n med Byen. Navnet T. er det gl. rom. Navn for Fiume (Tersatico). Kirken har et undergørende Madonnabillede, der siges at være malet af Lukas; talrige Voksbilleder, især fra reddede Søfolk, vidner om Dyrkelsens Intensitet. Ved T., siger Legenden, saa man først (i Maj 1291) det vidunderlige Hus, der baaret af Engle var ført fra Nasaret, svæve i Luften og tage Plads, men den 10. Dec. 1294 fløj det videre til Recanati i Italien (jfr. Loreto III, 77). Først i Beg. af 16. Aarh. har Legenden om Husets Overførelse faaet Støtte i pavelige Udtalelser; Paul II's Buller 1470 og 1471 taler blot om et underfuldt Billedes Translation (jfr. A. Nägele, T. im Lichte der Loretofrage i »Der Katholik«, 1913, 4. Folge XII, 205 f., 271 f., 357 f.). *J. O. A.*

Terserus. 1) **Elaus Ingeberti T.**, f. 1554 i Umeå, hvor Faderen var Præst, studerede i Rostock, var Sekretær hos Johan III, Rektor i Västerås og endelig 1598 Spr. i Leksand i Dalarne, hvor han forblev til sin Død i Aug. 1617. Hans teol. Lærdom toges i Brug til Oversættelses- og Forskningsarbejde af Karl IX og Gustaf II Adolf, og desuden tog han ivrigt og indflydelsesrig Del i Dalarnes offentlige Anliggender. Han har skrevet en Del hist. Arbejder om Tildragelser, han selv har deltaget i (saal. Johan III.s Hist.). — 2) **Joannes** (Jöns) **Elai T.**, svensk Teolog, Biskop og Politiker, f. i Marts 1605 i Leksand, Søn af ovennævnte, studerede hjemme under Ledelse bl. a. af Eskil Petræus (III, 543), hvis Efterfølger som Biskop han siden blev, derefter en Tid i Västerås og Örebro Skoler. T. viste sig tidlig som en altfor oprindelig Natur til at kunne tilpasse sig til den alm. lærde Type. 1626 gav Biskop Rudbeckius (III, 836 f.) ham Ansættelse uden foregaaende Universitets-Studium ved Västerås Skole, og en Tid var han Rudbeckius' Amanuensis paa Visitatsrejser i Estland og Ingermanland. Han studerede derpaa i Uppsala, præsteviedes 1630, blev 1632 Lektor ved Västerås Gymnasium og foretog 1633—37 en Studierejse til Tyskland, Holland, Frankrig og England, hvor han lærte mange af Tidens mest fremtrædende Teologer at kende, navnlig Calixtus (I, 446) og Hornejus (II, 461 f.) i Helmstädt. Han lærte her at sætte det sædeligt-rel. Liv over den rene Læres Subtiliteter og ikke at føle sig bundet til de faststaaede Former. Hjemkommen blev han Rektor ved Gymnasiet, men fik, efter at være bleven Magister *(primus)* i Filos. i Uppsala, Lektoratet i Teol. 1639; Aaret efter blev han Prof. i Teol. (med Dogmatik som Disciplin) ved det nye Universitet i Åbo, og 1648, ved Dronning Kristina's (II, 861 f.) personlige Indgriben, Prof. theol. i Uppsala (med Eksegetik som Fag), idet han paa Rigsdagen 1647 havde vakt hendes Opmærksomhed ved sin Kamp mod Konkordieformlens Antagelse som symbolsk Bog. T., der inden sin Afrejse fra Åbo var bleven Dr. theol., underviste Dronningen i Hebr. og opmuntredes af hende til at begynde det utvivlsomt største teol. Foretagende, som Sverige kan opvise, det store Bibelværk, en Udg. af den gltestl. Grundtekst i Forening med Septuaginta, Vulgata, en ny, kritisk Overs. paa Latin og en vidensk. Kommentar. Dronningen og T. haabede, at dette Bibelværk indenfor den protest. Verden skulde blive et Sidestykke til de i Antwerpen og Paris udg. Polyglotter (III, 575 f.). Værket forblev dog kun et Fragment; kun de to første Mosebøger tryktes (1655), men det er dog sv. Teol.s første betydende Bidrag til Eksegesens og Hermenevtikens Udvikling. Hertil sluttede sig værdigt hans *Sacra chronologia* (1656, med Tillæg). — I Uppsala som i Åbo tog T. ivrig Del i Akademiets Anliggender, stundom i stærk Strid med Kollegerne, og var begge Steder en Tid Rektor; i det polit. Liv tog han ogsaa Del som Modstander af den aristokratiske Udvikling. Paa Rigsdagen 1650 var han saaledes Præstestandens Fører i Kravet om Reduktion af de fra Kronen udsondrede Godser, hvorved Bisperne mistede Ledelsen af Præstestanden, men hvorved T. ogsaa selv kom i spændt Forhold baade til dem og Højadelen. Karl X Gustaf skattede ham imidlertid højt og gjorde ham 1658 til Biskop i Åbo, hvor han ved ivrige Visitatser virkede for Orden og Moral i Stiftet og navnlig for Skolevæsenet. Men hans teol. Stade gjorde ham mistænkt blandt Præsterne, ligesom hans polit. Virksomhed paadrog ham de styrendes Modvilje under Karl XI's Umyndighed. — Siden sin Udenlandsrejse havde T. ved friere teol. Anskuelser stillet sig i Modsætning til den herskende Ortodoksisme, saal. øvet en varsom Kritik af visse dogmatiske Formuleringer med en vis Godkendelse af reformert Opfattelse. Beskyldning for Hæresi rejstes mod ham, da han 1662 udg. sit mest kendte Skrift »Förklaring över Catechismum«, der giver et sammenfattende Udtryk for T.s teol. Standpunkt. At dette var grundet paa den luth. Bekendelse vil være Nutiden klart; men han viser en for Datiden usædvanlig frigjort og historisk Betragtning, saal. i sin Fremstilling af de kirkl. Symbolers Fremkomst og i sin Hævdelse af, at Børnene ved Daaben ikke ejer et virkeligt Kendskab til Kristus. Dog finder man et vist Slægtskab med reform. Teol. (f. E. i Behandlingen af Kristi Nedfart til Dødsriget) og fremfor alt en Tolerance mod anderledes tænkende, der paadrog ham Beskyldning for Synkretisme (IV,

463 f.). Nogen Opgivelse af luth. Læreopfattelse i Haab om derved at kunne forene K.rne kan T. dog ikke retteligt beskyldes for, men et stort Røre opstod nu baade ved Universitetet og i Stiftet. Ortodoksismens Fører, Prof. E. Svenonius (IV, 428 f.), angreb ham i Skrift og Tale, og T. blev ikke Svar skyldig, saa at Sagen for at undgaa Skandale af Regeringen indbragtes for en teol. Kommission, der imidlertid mest bestod af T.s Modstandere. 1663 suspenderedes T. paa Gr. af 15 »kætterske« Sætninger i Katekismen, og paa Rigsdagen 1664 blev T. formelig afsat, et Resultat der ikke blot skyldtes teol. *rabies*, men lige saa meget den højaristokratiske Regerings Uvilje mod en polit. Modstander. T. blev 1665 Spr. i Stockholm (først ved Riddarholmskirken, siden i Klara Sogn) og 1671 fuldt rehabiliteret ved Udnævnelse til Biskop i Linköping. Ogsaa her virkede han med Iver for K.n og Skolen, men altid som et Stridens Tegn. D. 12. April 1678. Med alle sine Fejl, Selvraadighed og Hæftighed er han en af den sv. K.s betydeligste Skikkelser i 17. Aarh. og i teol. Henseende paa mange Maader forud for sin Tid. (J. Tengström, Minne över J. E. T.; R. Holm, J. E. T., biografisk studie I, 1906). *R. H.*

Tersteegen, Gerhard (Gerrit), ref. Mystiker og Ps.digter, f. 25. Nov. 1697 i Byen Mörs i Grevskabet af samme Navn (dengang neder landsk, snart efter preussisk). Fattigdom nødte ham til at opgive Ønsket om at blive Præst, og han kom saa i Handelslære i Mühlheim a. R., hvor han sluttede sig til de vakte Kredse, der var præget af Pietisme, Mennonisme og kat. Mystik. 1719 opgav han af rel. Grunde sin Købmandshandel og skaffede sig siden som Silkebaandsvæver sit beskedne Udkomme, der dog altid tillod ham at opsøge og hjælpe fattige og ensomme. Efter 5 Aars aandelig Trængsel under Følelsen af at mangle Naaden, kunde han 1724 med sit eget Blod forskrive sig til Jesus. Fra nu af saa han sit egtl. Livskald i Vækkelse og Opbyggelse af fromme Sjæle gennem Skrift og Tale. Hans rel. Standpunkt er overkonfessionelt med udpræget Sympati for en rel. Inderliggørelse af mystisk-kvietistisk Art, for saa vidt den med Alvor stræber efter Helliggørelse; som Følge deraf viste T. særlig hen til Romerk.ns mystiske Asketer og deres Efterlignere paa ref. Grund. Han udgav Oversættelser af Thomas a Kempis, Mme Guyon, Labadie, P. Poiret. o. a. Svarende hertil skildrer T. i sit største Værk »Auserlesene Lebensbeschreibungen heiliger Seelen« (I—III, 1733—53) kat. Mænd og Kvinder af munkeagtig, kvietistisk Livsførelse som Typer paa sand Fromhed, og praktisk stiller T. sig ganske ligegyldig overfor de bestaaende K.r. Han gaar med samme Glæde i Kirke hos en kat., luth. eller ref. Præst, hvis vedkommende er from ɔ: kender Troens Hemmelighed, at vi bør dø for at leve i Kristus. Denne Fromhedstype med særlig Vægtlæggen paa Tilbedelsen præger ogsaa hans rel. Digte, der ikke mindst senere fik stor Betydning for Oplysningstidens fromme Konventikelkredse og for mange enkelte »stille i Landet«. Allerede 1729 samlede han dem i »Geistliches Blumengärtlein inniger Seelen« (1855[15]), beregnet »til Opvækkelse, Styrkelse og Forfriskelse i det skjulte Liv med Kristus i Gud«; mange af Digtene er blevet ægte Menighedssange, og i 19. Aarh. er et stort Tal af dem optaget i de tyske Ps.bøger (i Ps.bog for K. og Hjem er Nr. 564, i Landstads Ps.bog Nr. 135 og 252 af T.). De gør T. til den ref. K.s største Ps.digter; inderlig Fromhed parres her med gennemsigtig Klarhed. I de tyske og nederlandske Rhinegne (men navnlig i Wupperdalen) virkede T. desuden som højt skattet Taler i gudelige Forsamlinger, nøje vaagende over, at disse Kredse ikke udvortes brød med K.n. Han stod ogsaa i Brevveksling med vakte Kredse i andre Lande (ogsaa Danmark). Han advarede stærkt mod antinomistisk Sværmeri og afviste derfor ogsaa Forbindelse med Zinzendorf, da han fandt, at Herrnhuterne tog Helliggørelsessagen for let. Af den deistiske Oplysning var han afgiort Fjende og polemiserede (»Gedanken über die Werke des Philosophen von Sanssouci«) mod selve Friedrich II. Størst personlig Indflydelse udøvede han over de fromme, som han samlede i sin »Pilegrimshytte« paa Godset Otterbeck mellem Mühlheim og Elberfeld. Jung Stilling (II, 700) mente, at efter Apostlene havde ingen vundet saa mange for Krdmmen. T. døde, æret og anset som en aandelig Fader af mange, selv af vakte i Nordamerika, 3. April 1769. Hans Taler udgaves under Titlen »Geistliche Brosamen« I—IV, 1769—73. (G. Kerlen, G. T., 1851; M. Goebel, Gesch. des chr. Lebens III, 1860, 289 f.; A. Ritschl, Gesch. des Pietismus I, 455 f.; W. Nelle, T.s geistliche Lieder, 1897). *H. J. H.*

Tertia hora, se Tidebønner.

Tertiarier, Medlemmer af 3. Klasse *(tertius ordo)*, kaldes i Romerk.n Mænd og Kvinder, der er knyttet mere eller mindre fast til en gejstlig Orden, idet Munkene og Nonnerne repræsenterer henholdsvis 1. og 2. Klasse. T. aflægger enten ikke eller kun delvis Ordensløfter og bærer kun delvis Ordensdragt, f. E. et lille Skapular af bestemt Farve, men paatager sig visse Forpligtelser (f. E. forsk. Slags Afholdenhed, et bestemt Antal Bønner daglig) og nyder visse af Klostrets Privilegier. T. er et Forsøg paa »at bære Klostret ud i Verden« og maa derfor ikke forveksles med de »Lægbrødre« (se III, 118) eller »omvendte Brødre og Søstre« (se *conversi* I, 552), der allerede fra 10. Aarh. tog Tjeneste i Klostrene, hvor de satte Munkene og Nonnerne istand til udelt at ofre sig for Kortjeneste og Studier. — Indretningen af T. har dog udviklet sig saaledes, at der skelnes mellem 1) verdslige T. *(ordo tertius sæcularis)*, der svarer til T.nes opr. Tanke, og hvis Medlemmer lever i Verden og varetager verdslige Forretninger, og 2) regulerede T. *(ordo tertius regularis observantiae, T. regulares)*, der aflægger de alm. Ordensløfter, bærer egen fuld Ordensdragt og lever i klosterligt Fællesskab. Hertil kommer endelig 3) de utallige nyere Kongregationer af T., dels regulerede, dels verdslige. — Æren for Opfindelsen af T. tilskrives sædvanlig Præmonstratenserne, men af gennemgribende Betydning blev først »den 3. Orden af den hl. Frans' Bod« *(tertius ordo de poenitentia s. Francisci)*, der 1221 fik en Regel i 20 Kapitler (nu tabt, men at finde i en bevaret Regel af 1228). De fandt hurtig stor Udbredelse i alle Stænder; talrige

fyrstelige Personer blev T., f. E. Louis IX af Frankrig og hans Moder Blanca, Elisabeth af Thüringen (d. 1231), i nyere Tid Dronning Isabella af Spanien (d. 1904). De stigmatiserede Jomfruer Maria Mörl (d. 1868) og Louise Lateau (d. 1883) var T. Ikke mindst Digtere og Kunstnere har søgt Optagelse blandt T. (Cimabue, Dante, Giotto, Petrarca; i Nutiden bl. a. Joh. Jørgensen). Pius IX, Leo XIII og Pius X var T. 1882 anbefalede Leo XIII i Encyklika af 17. Sept. T.nes høje Betydning for Nutiden og lod senere (1883 og 1901) disse T. reformere efter Tidens Behov, samt deres tidligere Privilegier samle og paany stadfæste. Herefter kan Optagelse først ske efter det 14. Aar; Noviciatet varer et Aar; gifte Kvinder optages kun med Mandens Samtykke. Medl.erne lover Afholdenhed fra Dans, farlige Skuespil, forfinet Liv, og forpligtes til daglig Bordbøn og til daglig at bede mindst 12 Fadervor og Ave Maria, til maanedlig Nadvernydelse og til i Tide at gøre Testamente. Hvert Medl. bærer under Klæderne et lille Skapular af brunt Uld og et hvidt Bælte. Medl.ne tælles for Tiden i Tusinder saavel i de kr. Lande som paa Miss.s-Marken. — I 2. Halvdel af 13. Aarh. vilde dog mange ikke nøjes med at være verdslige T. og dannede derfor Broderskaber af regulerede T. med Forpligtelse til strængt klosterligt Fællesliv. Bl. de saaledes fremvoksende Klostre kan særlig nævnes det for T.inder af Angelina di Corbara o. 1395 stiftede i Foligno (se Elisabeth-Søstre I, 747). Disse T.-Broderskaber forgrenedes atter fra 15. Aarh. i talrige Reform-Kongregationer, der i Hovedsagen følger Frans' Regel og kun adskiller sig i visse ydre Ting (Klædning). Størstedelen af dem gik til Grunde først ved Ref.en, siden ved den fr. Revolution. For Tiden omfatter Mandsordenen 4 Provinser (rom., siciliansk, umbrisk-pisansk og dalmatinsk) med 25 Klostre. De fr. Rester samledes paany ved pavelig Stadfæstelse 1864 og 1873 og har deres egen Konstitution; de andre følger en Regel fra 1475, fornyet af Leo XIII 1888. I Spidsen staar en »Minister generalis«, der vælges paa 6 Aar og residerer i Rom (Klostret S. Cosma e Damiano). Regulerede T.inder findes i Østerrig, hvor de har 11 Klostre; Søstrene i de 4 af disse kalder sig Loretiner-inder. — Ogsaa Domingo skal have stiftet T.; sikkert er dog kun, at der o. 1209 i Toulouse dannedes et Lægsamfund, fortrinsvis af adelige, som vilde forsvare K.n mod de mange Kættere i de Egne. De kaldte sig *militia Jesu Christi* og udviklede sig i Parma endog til en virkelig Ridderorden. Først i 2. Halvdel af 13. Aarh. omtales »Brødre og Søstre af Domingos Bod«. Efterhaanden knyttede mange andre gejstl. Ordener T. til sig (Augustinere, Minimer, Serviter, Trappister o. a.). — Forskellig fra førnævnte ældre T.-Broderskaber er de nyere Kongregationer af regulerede T., der sædv. samler sig om Sygepleje, Undervisning eller Hedningemiss.; men ogsaa af disse har nogle overvejende eller udelukkende indadvendt Formaal, idet de lever i gennemført Klausur og varetager »den evige Tilbedelse«. De knytter sig til ældre bestaaende Ordensregler (Frans', Domingos, Karmeliternes osv.), men flere har desuden egne Statuter med Henblik paa deres specielle Virksomhed. De staar nu under Stiftsbiskoppernes Jurisdiktion. Langt de fleste er af Frans' 3. Orden. Indenfor denne sondres atter mellem 3 Klasser: 1) de, som lever i klosterligt Fællesskab og bærer Ordensdragt; 2) de enkeltvis (ikke i klosterligt Fællesskab) levende, ugifte Kvinder og Enker, som aflægger Kyskhedsløfte og bærer Ordensdragt; 3) de, som hverken lever klosterligt sammen eller aflægger Løfter; de bærer ikke aabenlys Ordensdragt, men kan faa Lov at begraves i Ordensdragten. Medl.erne af denne Klasse er de talrigste. — Kongregationerne gaar under mange forsk. Navne; nogle benævnes simpelt T. el. T.inder (af den Regel, som de følger), andre nævnes efter deres Moderhus el. Skytspatron (f. E. »Josefssøstre«) el. efter deres specielle Virksomhed (f. E. »Barmhjærtige Søstre«, »Skolesøstre«, »Evige Tilbedelses Søstre«) el. efter Dragt (f. E. »Graa Søstre«, i Frankrig de kendte »Soeurs grises«, der ofte kaldes saaledes, selv om de har skiftet Klædefarve). T. har som det brede Grundlag for det kirkl. Arbejde i Folket haft umaadelig Betydning. Allerede i Middelalderen rejstes der gentagne Gange hæftig Modstand mod den asketiske Fare, som i T.ne truede Samfundet, og i Nutiden har navnlig i Frankrig Statsmagten skredet voldsomt ind mod Kongregationerne. (K. Müller, Die Anfänge des Minoritenordens. 1885, og i »Zeitschr. für K.gesch.« 23, 1902, 496 f.; Tachy, Les Tiers-ordres, 1897; Heimbucher, Die Orden u. Kongregationen der kath. K. II, 1907) *S. A. B.*

Tertius, en Skriver, som Paulus havde dikteret sit Brev til Romerne. Paulus tillader ham i Rom. 16, 22 at tilføje egen Hilsen. T. maa have haft Bekendte i den rom. Menighed.

Tertius usus legis, Læren om Lovens 3. Brug, se Loven (III, 82).

Tertullian, Quintus Septimius Florens, afrikansk lat. K.fader, f. o. 160 i Carthago (hvor hans Fader var Centurion i den rom. Prokonsuls Tjeneste), død i høj Alderdom, efter 222. Om T.s Liv og Skæbne findes mærkværdig faa Oplysninger. I Carthago har han levet sin længste Tid; i Rom har han været, maaske som praktiserende Sagfører; maaske har han ogsaa rejst i Grækenland. I Carthago (I, 481) fik han sin første Uddannelse og levede efter hans eget Udsagn et let Liv i den letfærdige By, indtil han i moden Alder gik over til Krdmmen (o. 190, maaske noget senere). Særlig studerede han Retorik og Jura, hvori han efter Evsebs Udsagn var nøje indviet. Ved Siden af Juraen har han ogsaa syslet med lit., filos. og sproglige Studier (gr.). Virkelig fortrolig med de klass. Forfattere blev han dog ikke; han lærte ikke at vurdere deres harmoniske Klarhed, og det er iøvrigt ogsaa et Spørgsmaal, hvormeget af hans Kendskab der er første Haands. For den alex. Filos., i hvis Skole saa mange K.-lærere gik, havde han ringe Sans. I gr. Sprog var han derimod saa kyndig, at han skal have skrevet Skrifter paa dette. Da T. blev kr., forandredes alt med ét Slag. Han blev en ivrig Asket og glødende Forsvarer for sin nye Tro. Hvad der har bevirket hans Omvendelse véd vi ikke; en nærliggende Aarsag kan søges i de kr. Martyrers Frimodighed, som han ofte om-

taler (›de kr.s Blod er som en Udsæd‹). Han oplevede den blodige Forfølgelse, der under Kejser Septimius Severus (193—211) rasede ikke mindst i N.-Afrika (II, 858). Ifg. Overleveringen blev T. Presbyter, men afgjort er dette ikke; han har dog sikkert været Lærer for Katekumener. I de Spirer til stats- og folkekirkl. Tilstande, som paa den Tid begyndte at komme til Syne, saa T. et Frafald fra det kr. Ideal, og da Montanismen (III, 281), der netop var en glødende Modstand mod K.ns Verdsliggørelse, krydsede hans Vej, blev han dens betydeligste Erobring i Vesten (noget efter 200, nogle mener saa sent som 213). I den Grad kom T. til at præge denne Aandsretning, at dens Tilhængere i Carthago endnu paa Augustins Tid betegnes som Tertullianister. T. var gift; Hustruen var kr., men døde længe før han. Der er bevaret to smaa Skrifter af ham ›til Hustruen‹; i det ene formaner han hende til at forblive ugift, hvis han skulde dø først, i det andet formaner han hende til at gifte sig med en kr. Mand, hvis hun efter hans Død vilde gifte sig igen. Siden forkastede T. helt det andet Ægteskab.

Er det saaledes kun lidet, vi kender til T.s ydre Liv, har han til Gengæld givet sig i den Grad personlig hen i sine Skrifter, at vi gennem disse faar et levende Indtryk af hans fremtrædende Ejendommelighed og Karakter. I den kirkl. Lit. er der siden Paulus i den Henseende ikke Sidestykke til T. Baade i Indhold og Form tegner T.s Personlighed sig som kraftig og hensynsløs, fuld af indre Uro og Gæring, snart overlegen skarp og klar, snart fuld af Modsigelser, snart jur. nøgtern, snart paradoksal. Hvis Minucius Felix (III, 262) tør anses for afhængig af T. og ikke omvendt, er T. den første lat. K.fader. T. betragtes i hvert Fald med Rette som Skaberen af den kirkl. lat. Traktat-Lit. og af den lat. teol. Terminologi. Skønt han i de fleste Henseender er afhængig af og staar paa samme Trin som de gr. Apologeter, overgaar han dem langt i polemisk Kraft og Grundighed. Trods den Hjælp, som T. havde i den lat. Bibelovers. (se Itala II, 572), maatte han stadig finde nye lat. Udtryk for det, han vilde sige. Hertil benytter han snart det lat. Omgangssprog, snart Punisk, snart juridiske Fagudtryk, snart gr. Udtryk, som han latiniserer. Paa den Maade gav han gængse Ord ny Betydn. (f. E. sacramentum, instrumentum, testamentum og m. a.) og satte nye Ord i Omløb (f. E. Treenighed). Denne Kamp med Sproget i Forening med T.s egen indre Uro i Sjæl og Tanke gør ham ofte meget svær at læse og forstaa. Man har med adsk. Ret sammenstillet T. med Søren Kierkegaard. Det bekendte Paradoks ›jeg tror, fordi det er urimeligt‹ *(credo quia absurdum)* findes ikke i T.s Skrifter, men han udtaler en lignende Tanke, naar han udbryder: ›Guds Søn er død; det er aldeles troligt, fordi det er taabeligt. Og han er begravet og opstanden; det er sikkert, fordi det er umuligt‹. Andre Steder fremhæver han ligesom de gr. Apologeter den naturlige Fornufts Betydning og siger, at ›Sjælen af Natur er kr.‹ *(anima naturaliter christiana)*. — Som Teolog er T. Realist. Saaledes tillægger han Gud Legemlighed og opfatter M.skets Sjæl som en Aflægger fra Moderplanten (Adam), men som en Aflægger til Synd *(tradux animae tradux peccati)*. Han taler om en Arvesynd *(vitium originis)*, hvorved det onde er blevet Mskets anden Natur. Men andre Steder udtaler han sig i anden Retning, saaledes naar han forkaster Barnedaaben og siger: ›hvorfor skynder den uskyldige Alder sig til Syndernes Forladelse‹. I Kristologien har han de gr. Apologeters Logoslære, men han fastholder skarpere end hine paa én Gang Enheden og Forskellen mellem Faderen og Sønnen. Selv betragter han Forholdet som ›subordinatiansk‹ (IV, 384), men med Udtrykket ›Treenighed‹ foregriber han den senere ortodokse Treenighedslære. Om Nadveren udtaler T. sig kun lejlighedsvis, og hans Opfattelse af den er ikke klar, men som Hovedsagen betragter han Kristi aandelige Nærværelse, for hvilken Elementerne er de ydre Symboler. Juristen T. kommer frem i en jur. Opfattelse af Mskets Gudsforhold som et Kontraktsforhold: Daaben giver Tilgivelse for de forud begaaede Synder, men forpligter den døbte til at opfylde Kristi ›nye Lov‹ og derved vinde det evige Liv som Løn. Ved Bøn, Faste og Almisse kan man endog gøre mere, end man er pligtig til, og derved erhverve sig en særlig Fortjeneste hos Gud. Som Montanist forkaster T. ›den anden Bod‹ (se I, 343). Han er som Etiker Rigorist, saaledes bestemt Modstander af Skuespil, Kunst, Soldatertjeneste, Rentenydelse, ja selv af Handel. Det maa her erindres, at T. med Montanismen saa Verdens Ende nær. — Som Apologet har T. faaet en særlig Betydning ved den Maade, hvorpaa han overfor Gnostikerne fremhæver de Normer, der konstituerer den ›katolske‹ Krdm (se Art. Troens Regel). — Overleveringen har bevaret et betydeligt Antal Skrifter, for en stor Del nærmest Traktater, af T. Kun faa af disse afgiver Holdepunkter for nøjagtigere Datering. Det vigtigste Dateringsmiddel er, om de er skrevet før eller efter hans Overgang til Montanismen, men da T. i meget var Montanist, førend han mødte Montanismens Profeter, er heller ikke dette Middel altid paalideligt. I første Række staar Apologierne, der hører til T.s ældste Skrifter: *Apologeticus*, fra 197, rettet til Øvrigheden, og *Ad nationes*, fra o. samme Tid, rettet til Folket. Begge søger advokatorisk at vise, at de Kr. ikke bør forfølges. Over en i førstnævnte Apologi antydet Tanke (Overensst. mellem Krdm og naturlig Rel.) har han skrevet det smukke Skrift ›Om Sjælens Vidnesbyrd‹. Af de polem. Skrifter mod Gnostikerne maa særlig fremhæves *De præscriptione haereticorum* (præscriptio er et jur. Udtryk for den rettidige Indsigelse, der vil afvende den egtl. Proces); *Adversus Marcionem* i 5 Bøger, en Hovedkilde for Kendskabet til denne Vranglære, og *Adversus Praxean*, eftermontanistisk, rettet mod patripassiansk Monarkianisme (se Praxeas III, 589) og indeholdende T.s egen Lære om Treenigheden. Af Traktaterne kan nævnes 1) fra den førmontanistiske Tid: Om Daaben; Om Boden; Om Bønnen (alle rettet til Katekumener); de praktisk asketiske: Til Martyrerne; Om Skuespil; Om Kvindernes Pynt; Til Hustruen. — 2) Fra den montanistiske Tid:

Om Jomfrusløret; Om Soldaterkransen; Om Flugt under Forfølgelse; Om Faste o. fl. a. — Foreløbig bedste Udg. af T.s samlede Skrifter ved F. Oehler I—III, 1853. Af den nye Udg. ved Reifferscheid, Wissowa og Kroymann i »Corpus scriptor. ecclesiast. lat.« er udk. Bd. I (1890) og Bd. III (1906). Af de vigtigere enkelte Skrifter foreligger mange Særudgaver. Tysk Overs. af udv. Skrifter i »Bibliothek der Kirchenväter«, Kempten, 1912—16; norsk Overs. af Forsvarsskriftet til Øvrigheden, ved Arnesen, 1880. (Af den meget righoldige Lit. se Prot. Realencyklopädie[3] XIX, 537, jfr. A. Hauck, T.s Leben u. Schriften, 1877; Bonwetsch, T.s Schriften nach der Zeit ihrer Abfassung untersucht, 1878; Fr. Nielsen, T.s Ethik, 1879; Noeldechen, T., 1890; Guignebert, T., 1901; Leclercq, L'Afrique chrétienne I, 1904; R. Heinze, T.s Apologeticum, 1910). *S. A. B.*

Tertullus, en Retor og Sagfører, hvis Færdighed Jøderne benyttede, da de i Kæsarea førte Klage for Landshøvdingen Felix imod Paulus (Ap. G. 24, 1 f.). T. er et lat. Navn; i Provinserne var der mange saadanne rom. Sagførere. Sammentrængt, men sikkert virkelighedstro, har Lukas gengivet T.s Ord, der ikke sparede paa Smiger og Usandhed. *L. G.*

Teser, om Luthers 95 T. (1517), se III, 101 f.; om Claus Harm's T. (1817), se II, 350.

Tessalonika, se Thessalonike.

Testakter, Forordninger om edelige kirkl. Forpligtelser i England. Korporationsakten af 1661 krævede, at alle Mænd af Lavene inden 3 Maaneders Forløb efter deres Optagelse skulde nyde Nadveren efter anglik. Ritus. »An Act for preventing Dangers which may happen from Papists« af 1673, som nu gaar under Navnet »Testakten«, forordnede, at alle civile og militære Embedsmænd mellem Paaske og Trinitatis s. A. skulde aflægge Lydigheds- og Troskabsed og inden 1. Aug. nyde Nadveren i en Sognekirke. Ligeledes skulde i Fremtiden ny Embedsmænd aflægge Eden og forevise Attest fra en Spr. for at have nydt Nadveren. Loven gjaldt ikke Over- og Underhusets Medl.er, men en Akt af 1678 paalagde disse at afgive en Erklæring mod Læren om Transsubstantiation, Helgenpaakaldelse og Messeoffer. Baade Charles II (II, 731) og James II (II, 587) fritog sig selv for enhver Forpligtelse af den Art. Forordn. af 1673 var rettet mod de rom.-kat. og billigedes derfor af de protest. Dissenters, men disse ramtes ogsaa af den. Der indførtes dog efterhaanden saadanne Lempelser, at Kravet om Nadvernydelsen for deres Vedk. kun var et dødt Bogstav, og 1828 ophævedes det ved Lov. Ved Loven om Katolikernes Frigørelse af 1829 afskaffedes alle Erklæringer mod Transsubstantiationslæren. 1863 tilbagekaldtes hele Testakten af 1673, 1866 Akten af 1678 og 1871 Korporationsakten. De kirkl. Forpligtelser ved Universiteterne ophævedes 1871 i England, 1873 i Dublin, 1889 i Skotland. *C. E. F.*

Testamente. 1) Se Bibel (I, 289); Kanon, gl.testl. og nytestl. (II, 906 ff.); Skrift, den hellige, (IV, 242). — 2) T. (= Testimonium), se Sjælegave (IV, 203 f.).

Testamenter, de 12 Partiarkers, gl.testl. Pseudepigraf (jfr. III, 659), der fingerer at meddele den Livsvisdom, som Jakobs 12 Sønner forinden deres Død betroede til deres Efterkommere. Stammefædrene beretter deres Levnedsskildring, væsentlig de Begivenheder, som kendes fra G.T., dog udsmykkede med senere Træk fra de rabbinske Midrasher; dertil knytter de Formaninger, dels om Dyder, som de selv har udvist, dels om Synder og Laster, som de selv har maattet angre; endelig fremsættes Profetier om, hvilken Skæbne den paag. Stamme i Fremtiden vil faa. Skriftet foreligger fuldstændigt paa Gr., Lat., Armenisk og Slavisk, hvortil kommer syr. og aram. Fragmenter. Indtil for nylig betragtede man i Reglen den gr. Tekst som Originalen, men efter Charles' Undersøgelser maa den sikkert ses som en Overs. fra Hebr.; det er endog sandsynligt, at de 2 Typer indenfor de gr. Haandskrifter gaar tilbage til to forsk. Recensioner af den hebr. Grundtekst. Affattelsestiden for denne lader sig temmelig nøje bestemme; i Rubens Test. (6, 10 f.) alluderes til en Ypperstepræst, som tillige er Konge, hvilket naturlig fører Tanken hen paa makkabæiske Regenter; Levis Test. (8, 15) taler om, at Præstekongen tillige er Profet, og da det 3dobbelte Embede ellers i hele den jødiske Hist. kun tillægges én bestemt Hersker, nemlig Joh. Hyrkan (II, 505), maa Bogen altsaa være skrevet i hans Regeringstid. Forf. tilhører den farisæiske Aandsretning, men nærer dyb Beundring for den regerende Fyrste; følgelig maa han have udarbejdet sit Skrift før Hyrkans Brud med Farisæerne, og da endelig Samarias Ødelæggelse vistnok er forudsat i Levis Test. (6, 11), bliver den sandsynligste Affattelsestid ml. 109 og 107 f. Kr. — Imellem T.ne indbyrdes og deres enkelte Bestanddele findes der hyppig ikke nogen synderlig nær Sammenhæng. Man har derfor villet betragte Skriftet i dets nuv. Skikkelse som et Værk af flere Hænder. Denne Opfattelse er for saa vidt urigtig, som Hovedmassen rimeligvis gaar tilbage til en enkelt Forfatter; men i Tidens Løb har Bogen været Genstand for mindre Interpolationer. 70—40 f. Kr. foranledigede saaledes de makkab. Ypperstepræsters Ryggesløshed en Del Indskud fra jød. Haand, og senere forsøgte kr. Læsere ved en Række smaa Tilføjelser og Forandringer at faa T.ne til at stemme med deres Dogmatik; de etiske Formaninger deri frembød nemlig paa mange Omraader ganske overraskende Lighedspunkter med nytestl. Udsagn. I den armeniske Version mangler en stor Del af de kristologiske Indskud, som findes i den gr. Tekst, hvoraf man vel tør slutte, at flere kr. Interpolatorer har været i Virksomhed. — T.ne er en vigtig Kilde til vor Viden om Senjødedommens Tanker. Vi træffer saaledes her Forventningen om de dødes Opstandelse og en stærkt udformet Dæmonologi. Skriftet tænker sig Messias fremgaaet af Levi Stamme (ikke som ellers altid af Juda), og Assers Test. (1, 3 ff.) indeholder det ældste kendte Vidnesbyrd om Sprogbrugen »de to Veje«, der spillede en betydelig Rolle baade i Senjødedommens og Oldk.ns kateketiske Undervisning. (Bedste Tekstudg. af R. H. Charles, The Greek Versions of the Testaments of the 12 Patriarchs, 1908; eng. Overs. med fortr. Kommentar ved samme: The Testaments of the 12 Patriarchs, 1908, og med korte Noter i: The Aprocrypha and Pseu-

depigrapha of the Old Test. II, 1913, 282 ff.; tysk Overs. af Schnapp i Kautzsch, Apokryphen und Pseudepigraphen des A. T.s II, 1900, 458 ff.). *H. M.*

Testamentum Domini nostri Jesu Christi er et opr. paa Gr. affattet Skrift, som nu kendes i en syrisk, en gennem Koptisk formidlet arab. og en ætiop. Overs.; det fremtræder i den syr. Tekst som de 2 første Bøger af et Klemens Romanos tillagt større Værk (Oktatevk), hvori den saakaldte apostolske K.ordning udfyldte 3. Bog, og de følgende fem alle gaar tilbage til de apost. Konstitutioners Bog VIII; den koptiske Overs. havde paa tredje Plads den ægypt. K.ordning. Som de Skrifter, hvormed det her er sammenstillet, indeholder ogsaa T. væsentlig Stof af k.retslig og liturg. Art. Efter sin Opstandelse meddeler Jesus først paa Peters og Johannes' Bøn Apostlene Forklaring paa Tegnene ved Verdens Ende (I, 1—14); derpaa følger Anvisninger til Martha, Maria og Salome samt Advarsler mod at betro Troens Hemmeligheder til uværdige (I, 15—18). I Skriftets Hoveddel giver Jesus Apostlene Forskrifter for Valg af Biskopper og deres Virksomhed ved Gudstjenesten samt tilsvarende Bestemmelser om Presbytere, Diakoner og andre kirkl. Funktionærer (I, 19—47); endvidere Anvisninger om Katekumenat og Daab (II, 1—10) samt en Række Anordninger af temmelig forsk. Indhold (II, 11—24). Sluttelig fortælles, hvorledes Apostlene efter Herrens eget Paalæg drager Omsorg for Testamentets Meddelelse til videre Kredse (II, 25—27). — I sin nuv. Skikkelse er T. rimeligvis komponeret af fl. forsk. Bestanddele; i hvert Fald har det k.retslige og liturg. Stof meget nære Paralleler andetsteds. Særlig Interesse har Slægtskabet med den ægypt. K.ordning, i Forhold til hvilken T. vistnok maa betragtes som sekundær; det repræsenterer ogsaa i den Henseende et senere Stadium, at de Forskrifter for K.livet, som man til at begynde med nøjedes med at føre tilbage til Apostlene, her er lagt i Munden paa Kristus selv. En terminus ad quem for Affattelsestiden haves, idet T. udtrykkelig omtales i et Skrift fra o. 500; og meget ældre er Bogen som Helhed næppe; de fleste Forskere daterer den til 5. Aarh. Dens Hjemsted er muligvis Syrien eller (snarere) Ægypten. — Efter at Lagarde allerede 1856 havde udg. et Brudstykke, besørgede Patriarken i Antiochia J. E. Rahmani i 1899 den første fuldstændige Udg. af den syr. Tekst med en lat. Overs.; da han heri hævdede, at T. stammede fra 2. Aarh. og var primær baade i Forhold til den ægypt. K.ordning og Ap. Konst. VIII, vakte Udg. lige straks stor Opsigt; men det viste sig snart, at Rahmanis Opfattelse var ganske uholdbar. Skriftet er oversat paa Engelsk i J. Cooper and J. A. Maclean, »The Testament of Our Lord«, 1902; den udførligste Monografi om Skriftet er F. X. Funk, Das Testament unseres Herrn und die verwandten Schriften, 1901. *H. M.*

Testard, Paul, fr. ref. Teolog, Præst i Blois, f. i Slutn. af 16. Aarh., Ven af Amyraut (I, 78), udgav 1633 nogle Teser om Naturen og Naaden, hvori han hævdede den »hypotetiske Universalisme«. Han indstævnedes for Synoden i Alençon 1637 sammen med Amyraut, men forsvarede sig saa godt, at han uhindret kunde drage bort, dog lovende at ville forkynde sin Lære med Betænksomhed. T. udg. siden bl. a. »Apologie pour le sentiment des Evangéliques touchant la justification« (1639). T.s Fødsels- og Dødsaar er ukendte. *H. J. H.*

Testes synodales, se Synoder (IV, 464).

Testimonium spiritus sancti, se Skrift (IV, 242) og Tro.

Testrupgaard (i Testrup Sogn, Rinds Herred, Viborg Amt), en gl. adelig Sædegaard, der i 15. Aarh. kom under Viborg Bispestol og af Biskop Herman 1432 skal være skænket til et Hospital, som Biskop Thorlav o. 1439 indviede til St. Karen. Det lededes af en Forstander, der tillige var Spr. for Testrup-Gislum. I Nærheden laa en St. Sørens Kilde, hvortil der valfartedes (Hospitalet el. Kirken kaldes derfor ogsaa undertiden St. Søren i Testrup). hvad der kom Stiftelsen til gode (ligesom de aarlige Markeder dér). Ogsaa efter Ref.en bestod Stiftelsen; 1545 henlagde Christian III den til Viborgs Hospital, der 1699 solgte den og Testrup By til en Privatmand. Med Urette kaldes T. af ældre Forfattere Kloster. (Trap, Kongeriget Danmark IV[3], 1901, 672). *J. O. A.*

Tetens, 1) **Peder T.**, dsk Præst, f. 7. Maj 1791, blev 1820 Spr. for Nibe og Vokslev i Viborg Stift, forflyttedes 1841 til Horsens, hvorfra han tog sin Afsked 1861. T. døde paa Frederiksberg 25. Juli 1876. 1819 vandt han en af »Selskabet for de skønne Videnskaber« udsat Præmie for en Lovtale om Daniel Rantzau. Biskop Mynster kalder den »det tommeste Skraal, man kan tænke sig«. — 2) **Stephan T.**, dsk Biskop, f. 7. Maj 1773. Efter at have taget teol. Embedseksamen 1792 rejste han udenlands og blev 1797 Konrektor i Ribe, 1804 Spr. ved Trinitatis Kirke i Fredericia og 1811 ved St. Knuds Kirke i Odense og Stiftsprovst. 1819 udnævntes han til Biskop i Ribe, men s. A. til Biskop for Als og Ærø. 1847 tog han sin Afsked og døde i København 5. Jan. 1855. — T. har udg. Overs.r af Plutark og nogle andre gr. Forf.e samt i Anledning af Tusindaarsfesten for Kr.dmmens Indførelse i Danmark 1826 en Lovtale over Ansgar. Paa Als var han afholdt af Præster og Menigheder. Der vistes stor Deltagelse, da han 1854 holdt sit 50 Aars Jubilæum som Præst. Derimod kom han straks i Strid med Hertugen af Augustenborg og dennes Broder. Hertugen kalder ham allerede 2 Aar efter hans Ansættelse »en hul og listig Gejstlig, som søger at tiltrække sig saa megen Magt som muligt«. Forholdet mellem dem blev ikke bedre, saa længe T. var paa Als; Hertugen fandt bestandig en aarvaagen Modstander i ham. *L. K.*

Teting, Nicolaus Knutzen (Claves Kuntzen), sønderjysk Separatist i 17. Aarh.s første Halvdel, f. i Husum, virkede en Tid som Læge i Flensborg og paavirkedes af H. Lohmann (III, 72), hvorpaa han fremkom med Angreb paa K.n for Vanekrdm. og verdsligt Liv og anbefalede Arnds Bog »Om den sande Krdm.« (I, 146). Da Byens Præster derpaa prædikede mod Weigelianisme (s. d.), lod Lohmann og T. sig foranledige til at indsende en Trosbekendelse, der atter bevirkede en Rel.s-Samtale, hvorefter T. med Beskyttelse af Anna Ovena Hoyers (II, 469) slog sig ned i Husumegnen, men forvistes

herfra ved Hertug Frederik af Gottorps Mandat af 27. Sept. 1624. Som Læge i Hamborg søgte han i fl. Skrifter at vise sine Anskuelsers Overensstemmelse med Reformatorerne (især drejer det sig om Læren om Kristi Mskevordelse og Iboen i de sande Kristne), men talrige Skrifter mod ham beskylder ham for Sværmeri, Teosofi og Godkendelse af Schwenkfeld, Weigel og Anabaptismen. T. synes ogsaa at være fordrevet fra Hamborg og at være død inden 1642. (C. E. Carstens i Zeitschr. f. Schleswig-Holst.-Lauenb. Gesch. XXI, 1891). *H. J. H.*

Tetragram, allerede hos Josefos og K.fædrene Betegn. for de 4 Konsonanter, hvormed Navnet Jahve skreves. Andre Benævnelser er *ha-shēm* (Navnet), *shēm ha-meforāsh*, hvis Betydn. er usikker o. a. Udtalen meddeltes kun Præster og »værdige« Disciple, en Ikke-Jøde som Hieronymus fik den ikke at vide. I dette Navn saa man Guds Væsen og Magt koncentreret, hvorfor det særlig anvendes paa Amuletter og i Besværgelser til Exorcisme, Helbredelse osv., hvorom de magiske Papyri vidner. Det bruges baade af Jøder og Hedninger og forekommer undertiden mellem ikke-jødiske Gudenavne. I de gr. Omskrivninger har det mange Former. Foruden Jaue og Jabe saaledes Jao, Jaba, Jae, Aja, o. a. Ved Siden af T.met tales om Navne med magisk Kraft paa 12, 42 og 72 Bogstaver. Disse menes at være fremkomne ved, at man har dannet anagrammatiske Figurer af de 4 Bogstaver. Danner man nemlig en Trekant, idet der forneden skrives J. H. W. H. og for hver Linie opad et Bogstav mere, til øverste Linie faar T. 3 Gange, da har denne Linie 12, de første fire 42, det hele 72 Bogstaver. (L. Blau, Das altjüdische Zauberwesen, 1898, 117 ff.). *Johs. P.*

Tetrapla, se Origenes (III, 452).

Tetrapolitana Confessio, se I, 545.

Tetrark, se Fjerdingsfyrste (II, 64).

Tetzel, Johann, Afladshandler, f. i Pirna o. 1465, studerede i Leipzig 1482—83, blev Baccalaureus 1487 og derefter Dominikaner. 1504—10 virkede han som Afladskræmmer i forsk. Egne af Tyskland, og 1516 kom han som saadan i Tjeneste hos Albrecht af Mainz (I, 47). Paa sin nye Afladsrejse kom T. i Nærheden af Wittenberg, og Luthers Tilhørere købte Afladsbreve hos ham. Det gav Anledn. til Fremkomsten af Luthers 95 Teser. T. opstillede nogle Modteser, men blev trængt i Baggrunden og døde allerede 1519 i et Dominikanerkloster i Leipzig, netop i de Dage, da Luthers Leipzigdisputats fandt Sted. Luther havde lige i Forvejen skrevet et Trøstebrev til ham. (N. Paulus, J. T., der Ablassprediger, 1899). *A. Th. J.*

Tevdas (Thevdas = Guds Gave, en gr. Form, svarende til det jødiske Navn Mattija), en jød. Partigænger, der if. Ap. G. 5, 36 (Gamaliel) en kort Tid rejste en psevdoteokratisk Bevægelse, men blev dræbt, hvorefter det hele blev til intet. Hans Optræden maa sættes til nogle Aar f. Kr., inden Judas Galilæeren, der rejste Oprør i Skatteudskrivningens Dage. T.s Rejsning har været en Forløber for denne. Der var i Slutn. af Herodes d. st.s Tid mangfoldige Tumulter i Jødeland. — En Revolte under Ledelse af en T. fra senere Tid omtales af Josefos. Denne T. forførte en Del til at følge med til Jordan og se ham kløve Flodens Vande; men Landshøvdingen Fadus' Ryttere faldt over de forsamlede, afhuggede T.s Hoved og adsplittede Skaren. Cuspius Fadus var Landshøvding 44—46 e. Kr., omtrent 14 à 15 Aar efter Gamaliels Tale. Hvis der kun har været én T., maa Fejlen vistnok ligge ikke hos Lk., men hos Josefos, der i Fadus' Regeringstid kun var en Dreng paa 7 à 8 Aar. Der er sket en eller anden Ting under Fadus; dennes Efterfølger korsfæstede ogsaa et Par Aar senere 2 Efterkommere af Judas Galilæeren. Men ved en Fejl af Josefos er det, der skete under Fadus, blevet sammenblandet med den langt tidligere Revolte, som Lukas omtaler. *L. G.*

Texier, Claude, fr. Jesuit, f. o. 1620, virkede som en skattet Prædikant, lejlighedsvis ogsaa ved Louis XIV's Hof, og som Ordensprovincial over Aquitanien. Hans talrige lat. og fr. Prædikensamlinger rummer en Del Stof, som Eftertiden kunde bruge, selv om hans Taleform er præget af Tiden forud for de store fr. Prædikanter. Prædikenerne oversattes paa Tysk og blev udg. i 10 Bd. i Regensburg, 1871—76. T. døde i Bordeaux 1687. *H. J. H.*

Textus receptus, den gængse Betegn. for Tekstformen i den Udg. af det gr. N. T., som et Bogtrykkerfirma i Leiden, Brødrene Elzevier (I, 752), 1633 foranstaltede og i Reklameøjemed betegnede som den »af alle antagne«. Skønt den i ingen Henseende var noget fuldkomment Værk, opnaaede den virkelig alm. Godkendelse i 16.—18. Aarh., og lige ned til vore Dage har den øvet en ikke ringe Indflydelse paa Bibelselskabernes Udg.r af N. T. *H. M.*

Teze, se Tetz Podebusk (III, 572).

Th, se ogsaa under **T**.

Thaarup, Thomas, dsk Digter, f. i Kbhvn 21. Aug. 1749, blev Student, men tog ingen Embedseksamen. 1781 blev han Lærer for Søkadetterne i Hist., Geografi og de skønne Videnskaber og 1794 Medl. af Teaterdirektionen, indtil han 1800 tog sin Afsked. Siden levede han paa en Gaard i Hørsholm Sogn indtil sin Død 12. Juli 1821. — Det var især ved Syngespillet »Høstgildet«, der skreves i Anl. af Kronprinsens Bryllup, han slog igennem i som Digter. Dets Sange var længe paa alle Læber. Han skildrede her Bonden, ikke som han var, men som man haabede, han skulde blive, naar Landboreformerne havde gjort deres Virkning. — T. havde Ry som Taler og benyttedes ogsaa som »Sørgetaler« ved forsk. ansete Mænds Dødsfald. Han har digtet en Mængde »Hymner«, Psalmer, Oder og Kantater ved kirkl. Lejligheder samt enkelte Loge-Sange for Frimurerne. 1813 oversatte han et tysk Skrift (»Moses og Jesus eller om Jødernes og de kristnes intellektuelle og moralske Forhold«) med flere haarde og tildels uretfærdige Beskyldninger mod Jøderne. — Skriftet vakte stærk Bevægelse og fremkaldte en lit. Debat, hvori T. videre deltog med et Par Skrifter (Oversættelser fra Tysk). — Den bløde, idylliske Digter var overhovedet som Mske en haard og hensynsløs Karakter. »Hans Tale var hvas som Biens Braad, hans Sang var sød som dens Honning«. (T.s »Efterladte poetiske Skrifter« udgaves 1822 af K. L. Rahbek). *L. K.*

Thalhofer, Valentin, tysk kat. Liturgiker, f. 21. Jan. 1825 i Unterroth ved Ulm, blev

Student 1843, Dr. theol. 1848, præsteviet s. A., 1848—50 Forstander og Lærer i Liturgik ved Præsteseminariet i Dillingen, 1863 Prof. i Pastoralteol. i München og Forstander for Seminariet Georgianum ssteds. Hans meget paaskønnede Lærergærning her forbitredes stærkt ved Striden for eller mod Döllinger (I, 701) i Anl. af dennes Optræden mod Vatikanerkonciliets Beslutning om Pavens Ufejlbarhed. T. stod stift paa Koncilafgørelsen, og Striden antog Former, der kastede et uheldigt Skær over ham selv. Paa Grund af Nervesvækkelse søgte og fik T. 1877 Stillingen som Domdekan i Eichstädt og blev 1889 Domprovst ssteds; d. 17. Sept. 1891. T.s talrige Skrifter er mest af liturgisk Art; Hovedværket er »Handbuch der Liturgik«; I udkom 1883, II afsluttedes efter hans Død 1893. Hans Kommentar til G. T.s Ps.r udkom 1904 i 7. Oplag. Fra 1872 ledede han Udg. af den tyske Overs. af K.fædrene. *H. J. H.*

Thamar, se Tamar (S. 492).

Thangbrand, se Tangbrand (S. 495).

Thangmar, sachsisk Præst, Domherre og Leder af Domskolen i Hildesheim o. Aar 1000, bekendt ved sin ypperlige Levnedsskildring af Biskop Bernward (I, 274), hvis Opdrager han havde været, og gennem hvem han kom ind i Stiftsforvaltningen. Sine sidste Aar tilbragte han i det nye St. Mikaelskloster, som han skænkede 55 Bøger. Hans Dødsdag er 25. Marts, Dødsaaret er ukendt. Hans Biografi af Bernward, hvori der indføjedes en vigtig Skildring af Klostret Gandersheim (II, 167), er en Hovedkilde til den ottoniske Tids Hist. Den findes i Mon. Germ. Hist. IV, 757 f. og er overs. af Hüffer, 1893[2], og Wattenbach, 1892. *H. J. H.*

Thanner, Franz Ignaz, tysk kat. Filosof, f. 9. Febr. 1770, død som Prof. ved Lycæet i i Salzburg 1825. T. var Tilhænger af Schellings Identitetslære, om hvilken han bl. a. skrev »Versuch einer möglichst fasslichen Darstellung der absoluten Identitetslehre«, 1810. Af hans Skrifter kan desuden nævnes »Lehrbuch der theoretischen Philosophie« I—II (1811—12) og »Lehr- und Handbuch der praktischen Philosophie« I (1811). *H. J. H.*

Thaulow, Hans Henrik, norsk Præst, f. 1754, deponerede 1776, blev 1779 pers. Kap. hos Spr.en til Rygge og Moss, 1790 Spr. paa Moss, 1800 Spr. i Stadsbygden, 1808 Spr. i Gausdal og 1818 tillige Provst i Gudbrandsdalen. D. 1823. T. var en typisk Oplysningsgejstlig, besad en betydelig teol. og filol. Lærdom og overhovedet stærke Kultur- og Samfundsinteresser. Som Teolog tilhørte han den rationaliserende Retning. Han udgav 1782 et Skrift om Altrets Sakr., som fremkaldte en Fejde, skrev mod Brændevinsdrikken og ivrede for den ev. kr. Ps.bog. Mest kendt er han for sin Optræden mod det haugeske »Sværmeri«, som han behandlede i Fallesens Maanedsskr., 1805. (Halvorsen, Norsk Forf.-Lex.; Dsk biogr. Lex.; Erlandsen, Biogr. Efterretninger; A. C. Bang, H. N. Hauge). *A. B.*

Thauvonius, Abraham, finsk Biskop, f. 1622 i Halikko, studerede i Uppsala 1636, i Åbo 1640 og i Dorpat 1645, blev filos. Magister i Dorpat 1647, Prof. i Fysik og Botanik ved Åbo Akademi 1649, Prof. theol. ssteds 1659, Superintendent i Reval 1667, Biskop i Wiborg 1672, d. 1679. Som Biskop virkede T. med Iver; i sine teol. Skrifter (Disputationer) hævder han, at Krdmmen skal vise sig i Livet og ikke i Definitioner og Formler. *K. Ó.*

Thebaisk Legion. I den øvre Rhonedal (Wallis i Schweiz) nærved Genfersøen ligger det gl. Abbedi St. Maurice (opr. Agaunum) ved Foden af Dent du Midi. Stedets opr. Basilika er, efter nedennævnte *Passio* fra o. 440, grundlagt af Bispen af Wallis, Theodor, da det var blevet ham aabenbaret, at der her hvilede Martyrere. Denne Theodor, der anses for Wallis »Apostel«, er historisk og var 381 tilstede paa en Synode i Aquileja. Udgravninger i nyeste Tid har konstateret, at der paa Stedet findes Rester af et meget gl., oldkirkeligt Kirkeanlæg, der godt kan tilhøre 4. Aarh.s Slutning (jfr. Bourbant i Nuovo bullettino di archeol. cr., 1898 og 1899). At denne Kirke i Agaunum er opført ved formodede Martyrgrave, og at man allerede da fortalte, at Martyrerne var Soldater, der var straffet paa Livet paa Diocletians Tid, er der ikke sikker Grund til at betvivle. Noget andet er, om Theodors »Aabenbaring« støttede sig paa en forinden tilstedeværende, paalidelig Tradition, og om denne dengang havde lignende Form som den Legende, der o. 440 er bevidnet gennem Biskop Eucherius' *Passio*. Det første vèd vi intet om, og er det sidste Tilfældet, viser det, at et muligt hist. Faktum allerede da er blevet grundig omdigtet. Ved o. 440 (eller maaske o. 450) var i alt Fald Stedet allerede saa anset, at Wallis' Biskop, Silvius, en Tid forlagde sit Sæde fra Octodurum (Martigny) hertil. I den Anledning sendte da Biskop Eucherius af Lyon (denne er bevidnet som tilstedeværende paa Synoden i Orange 441) ham den *Passio* om »den th. L.«, han havde udarbejdet, med en Skrivelse, der erklærer, at han har Fortællingen fra Biskop Isaak af Genève, som atter havde den fra førnævnte Theodor. Selve »Passionen« fortæller, at paa Kejser Maximians Tid sendtes der denne fra Østen en Legion paa 6600 kr. Soldater fra Thebais til Hjælp. Kejseren opholdt sig med sin Hær i Octodurum, og den th. L. havde besat Passerne ved Agaunum; da Legionen nægtede at deltage i Kristenforfølgelsen, lod Kejseren den 2 Gange decimere, og da Primiceren Mauritius og to andre navngivne Officerer opmuntrede de øvrige til fortsat Modstand, blev alle de tiloversblevne ogsaa henrettede. Denne Eucherius' Passion er sikkert den samme, der som *relatio* snart efter bevidnes af en vis Abbed Romanus' Biograf, der fortæller om dennes Valfart til »Martyrernes Lejr« i Agaunum (denne Biografi er skrevet nogen Tid efter Romanus' Død 460). Allerede da var der et Kloster knyttet til Kirken, og da o. 515 Nybygninger her blev indviet, holdt Biskop Avitus fra Vienne, »efter at Passionen efter Sædvane var oplæst«, en Prædiken, hvoraf et Brudstykke er bevaret. Selv om Akterne fra en i St. Maurice (Agaunum) p. 522 holdt Synode og et dertil knyttet Gavebrev fra den burgundiske Kong Sigismund (IV, 180) er uægte, skyldes Klostrets Rigdom sikkert for en Del denne Fyrste, og fra denne Tid stammer Indførelsen her af den østerlandske Skik med »evig Psalterlæsning« *(laus perennis)*, der ogsaa andetsteds optoges efter St. Maurices Forbillede

(jfr. Art. Agaune i Dictionnaire d'archéologie Chrétienne I, 1907). Om Klostrets tidligere Rigdom vidner endnu pragtfulde, middelalderlige Stykker i dens Kirkeskatkammer. — Eucherius' »Passion« blev fundet og udgivet af Chifflet 1662 (jfr. ogsaa Ruinart, Acta sincera martyrum og Bollandisternes Acta sanctorum, Sept., VI Bd.). En senere, omarbejdet Form for Legenden, der ligger til Grund for de Officier, der er brugt i Rom, Köln og Trier, blev allerede trykt 1474 og siden udgivet af Surius 1570. Efter denne sidste Form sættes Martyriet i Forbindelse med Maximians Tog mod de oprørske, galliske Bagaudere (o. 385). — Allerede Magdeburg-Centurierne erklærede Fortællingen om den th. L. for et Digt, og siden forkastede J. A. du Bordieu den 1705 i en lat. Afhandling. Fra kat. Side forsvaredes den, og i 19. Aarh. har der atter staaet Strid om Legenden. Vitterligt findes der intet samtidigt Vidnesbyrd om den th. L.; hverken Evseb eller Lactants kender Fortællingen (for den sidstes Talionsopfattelse vilde den passe fortrinligt, da Kejser Maximian siden blev myrdet); heller ikke Orosius eller Sulpicius Severus har Meddelelser om den enestaaende Begivenhed. Sandsynligheden for, at den kristendomsfjendske Kejser under et Ophold i Octodurum (inden sit Tog mod Bagauderne) kan have forlangt, at Hæren skulde lade foretage Ofringer til Bedste for Toget, og, da han mødte Modstand fra kr. Soldater, der stammede fra Thebais (Evseb bevidner, at Krdmmen var meget stærkt udbredt dèr), har ladet en Del nedhugge, er dog ikke ringe. Den senere Udformning af Legenden kan meget vel bevare et gl. Træk fra den stedlige Overlevering (Bagaudertoget o. 385), som Eucherius ikke har kendt. Ogsaa dennes Motivering (Nægtelsen af Deltagelse i Krdmsforfølgelsen, hvorved Martyriet vilde falde noget senere under den egtl. diocletianske Forfølgelsestid) er dog ret rimelig. Men Passionens Paastand om en hel Legions Nedsabling er ganske legendarisk og har intet Sidestykke, selv fra den værste Forfølgelsestid i Østen. — Fra Østen er iøvrigt overleveret en Fortælling om, at en Soldat, Mauritius, og 70 Kammerater led Martyrium i Apamea i Syrien under Maximian. Udelukket er det ikke, at her er Kilden til Fortællingen om den th. L. Men ligesaa muligt er det, at Theodors »Aabenbaring« bygger paa ligesaa lidt hist. Grund, som mange andre af Periodens Relikvie-Aabenbaringer. — St. Mauritius' og den th. L.s Helgendag er sat til 22. Sept. I Middelalderen var dens Dyrkelse udpræget populær, og baade i Italien (St. Maurice i Savoyen), Schweiz (Solothurn, St. Moritz i Graubünden) og Tyskland (Köln [St. Gereon] og Trier) mente man at have Relikvier af »Thebæere«, der var nedhugget uafhængigt af Legionens Hovedmasse. Muligvis har Tours allerede meget tidlig haft Relikvier af den th. L.; Gregor af Tours fandt 590 i en Alterplade en Sølvkapsel bl. a. med Relikvier af *beatæ legionis testium*, der kan være »Thebæerne«. Paa Karl d. stores Tid var St. Moritz Longobarderrigets særlige Patron. Otto I byggede 937 en Moritzkirke i Magdeburg, der blev Bispekirke, og 960 bragtes herhen Relikvier af St. Moritz og andre Thebæere. Berømt er paa Ref.s-Tiden Kardinal Albrecht af Mainz' Stiftelse ved Moritzkirken i Halle med de umaadelige Relikviesamlinger dèr. — St. Mauritius fremstilles i Kunsten som Mulat eller Neger. (Rettberg, Kirchengechichte Deutschlands I; Hauck, Kirchengesch. Deutschlands I; B. de Montmélian, St. Maurice et la Légion Thébienne I—II, 1888; Allard, La persécution de Dioclétien et la triomphe de l'église I—II, 1890). *J. O. A.*

Theben, Hovedstaden i Øvreægypten, se No-amon (III, 386).

Theiner. 1) **Augustin T.**, kat. K.historiker, f. i Breslau 11. April 1804, d. i Civitavecchia 8. Aug. 1874. T. var opr. Teolog, men opgav dette Studium, »da han havde lært Tilstandene i den kat. K. nærmere at kende«, og blev Jurist. Efter flere Rejser udsonede han sig i Rom med K.n 1833, blev Oratorianer (III, 443) og stod i godt Forhold til Jesuiterne. Efter at have udg. fl. hist. Skrifter (særlig Clemens XIV's Hist., hvori han forsvarede denne mod Jesuiterne) blev han 1855 pavelig Arkivar. Udgivelsen af Tridentinerkonciliets Akter blev ham imidlertid forbudt, og kort før Vatikanerkonciliet blev T. afskediget, fordi han havde overladt bl. a. Kardinal Hohenlohe (II, 446) et Eksemplar af den trident. Forretningsorden, hvilket vilde styrke Biskopperne i deres Modstand mod den paatvungne Forretningsorden for det kommende Concil. Tridentinerkonciliets Akter udkom efter hans Død 1874. — 2) **Johann Anton T.**, kat. Teolog, Broder til ovenst., f. i Breslau 15. Dec. 1799, d. ssteds 15. Maj 1860. T. blev 1822 Præst, 1824 extraord. Prof. i Breslau (Eksegese og K.ret). Som saadan nærede han gallikanske og josefinske Anskuelser og kæmpede for adsk. Reformer, bl. a. Afskaffelse af Cølibatet, hvorfor man forbød ham at docere K.ret. T. blev da Præst, sluttede sig til Ronges (III, 815) tysk-kat. Bevægelse, blev exkommuniceret, men blev 1855 Sekretær ved Universitetsbibl. i Breslau. *N. M. P.*

Thekla, gr. Helgeninde, der ogsaa fejres i den rom.-kat. K.; hendes Helgendag er 23. Sept. Kilden til T.s Legende er de saakaldte »T.-Akter« eller *acta Pauli et Theclae* (jfr. I, 21). Men det maa nu anses for sikkert, at disse »Akter« atter er et Uddrag af en større gr. Roman om Paulus (*πράξεις Παύλου*) allerede fra o. 150. Den er vel frit digtet, men foruden at bruge Pauli Breve og Ap. G. indeholder den Stof, der rimeligvis bringer enkelte, virkelig hist. Træk, og i alt Fald er den en vigtig Kilde til at lære Tankegange i den kr. K. i Lilleasien ved 2. Aarh.s Midte at kende (Skriftet indeholder ogsaa den uægte Brevveksling ml. Apostlen og Korinth og Beretningen om hans Martyrium). Denne Opfattelse af T.-Akternes Kildeforhold skyldes Restitueringen af de koptiske Fragmenter af »Paulus-Akterne«, der blev fundet 1897 og i 1904 udgivet af C. Schmidt efter de o. 2000 Papyrusrester, hvoraf det ufuldstændige Manuskript (der findes i Heidelberg) bestod. — T.-Fortællingen, der indeholder livssande Træk, og f. E. knytter T.s Oplevelser til en historisk Person som Dronning Tryfæna (s. d.), hører til Romanens interessanteste Partier. Efter denne var T. Datter af en fornem Kvinde i Ikonion og trolovet med Thamyris. Fra et Vindue hørte hun Paulus prædike Evangeliet i Onesiforos' Hus og blev grebet af det og af

Tanken om »Afholdenhed«. Hun brød saa med sin Brudgom, og da Paulus fængsledes, besøgte hun ham i Fængslet. Hun dømtes derefter til Døden paa Baalet, da hun ubøjelig vægrede sig ved Ægteskab, men Regnen slukkede Flammerne. Derefter forstødte Moderen hende, og hun opsøgte Paulus og ledsagede ham til det pisidiske Antiokia. Her dømtes hun til at kastes for de vilde Dyr, da hun afrev en Offerpræst hans Krans med et Kejserbillede, men fik Lov til at bo i Tryfænas Hus til den Dag, »Kampen« med Løverne skulde foregaa. Da hun paa Arenaen stod ved en Grav med Vand, kastede hun sig i Vandet med Ordene: »I Jesu Navn vil jeg døbe mig paa den sidste Dag«. Løverne vilde ikke røre hende, og hun reddedes ligeledes fra to vilde Tyre. Af H. til Tryfæna gaves hun da fri, og i dennes Hus »lærte hun Ordet«, saa Flertallet, ogsaa af Tjenestekvinderne, troede paa Gud. Tryfæna gav hende store Gaver til Paulus til Brug for Fattighjælp, og T. opsøgte nu denne i Myra, men vendte tilbage til Ikonion, da Paulus bød hende: »Gaa og lær Guds Ord«. Hun døde (i Selevkia i Isaurien) »efter at have oplyst mange« (det saa ofte gængse Ord om at døbe). — Den senere Legende skildrer nærmere hendes offentlige Lærevirksomhed i Selevkia og hendes vidunderlige Helbredelser af syge. Hun levede i Ensomhed i en Bjærghule ved Byen og døde først 90 Aar gl.; Legenden siger, at man vilde øve Vold mod hende, men paa hendes Bøn aabnede Klippen sig og lukkede sig igen, saa hun forsvandt for Forfølgerne. — Selevkia var i alt Fald et Hovedpunkt for T.-Dyrkelsen, og store Valfarter fandt siden Sted til hendes Kirke dèr. Men Dyrkelsen af denne den gr. K.s »første kv. Martyr« bredte sig vidt. Trods Tertullians og Hieronymus' nedsættende Dom om T.-Akterne, æredes hun ogsaa i Vesten. Martin af Tours satte hende højt, og gennem det saakaldte »Martyrologium Hieronymianum« gik Uddrag af T.-Legenden over i Middelalderens Martyrologier og i »Martyrologium Romanum«. — Det interessante ved Paulus-Akternes Fortælling om T. er Vidnesbyrdet om Kvindens opr. Betydning i Orienten for Missionsarbejdet og om den Vægt, der tidlig lagdes paa Cølibatet; dertil Beretningen om T.s Selvdaab (i Jesu Navn), der, efter Akterne, godkendes af Paulus. (C. Schmidt, Acta Pauli, 1904; Lipsius, Apokryphe Apostelgeschichten und Legenden II, 1890; Achelis, Die Martyrologien, ihre Geschichte und ihr Wert, 1900, S. 182 f.). *J. O. A.*

Theobrand, Sagaernes Tangbrand (S. 495).

Theodalinde, se Tjodalinde.

Theoderik d. store, Østgoternes Konge 475—526. Efter Kampe med Østromerne førte T. paa Kejserens Opfordring og i hans Tjeneste sine arianske Østgoter fra Pannonien mod Italien, hvor han fældede Odovakar (493) og derpaa herskede fra Ravenna (jfr. Goterne II, 241). Sine fremragende Herskeregenskaber viste han ved at ophjælpe Næringsvejene i Byerne og paa Landet, ved Skattevæsenets Ordning, Opførelse af Vandledninger, Bade og Kirker, saa hans Tid stod for Samtiden som en Guldalder, og han selv som alle Germaneres Hoved (som »Didrik af Bern« lever han derfor i Folkedigtningen). Hans loyale Bestræbelser for at skabe rolige Forhold mellem Goterne og Italienerne, Arianere og Katoliker lykkedes dog ikke, skønt han heri søgte Støtte hos saa betydelige Mænd som Cassiodor (I, 485), Ennodius (I, 774) og Boëthius (I, 347). Overfor Katolikerne var han mild, og saa længe Bruddet mellem Østen og Vesten bestod (se Felix III, II, 31), undgik han al Indblanding i Romerk.ns Forhold, omend han støttede Symmachus (IV, 454) i Striden med Laurentius. Men da Skismaet under Pave Hormisdas (II, 461) var hævet 519, mistænkte T. stadig, og ofte sikkert med Rette, Romerne for at alliere sig med Bysantinerne. Boëthius henrettedes 525, Pave Johan I (II, 651) fik ogsaa hans Strænghed at føle, og 525 tvang T. Valget af Felix IV (II, 31) igennem. S. A. døde T. 30. Aug. — Mens T.s Regeringstid har sat sig forholdsvis smaa Spor i Literaturen, har den i Kunsten skabt Værker, der ved storladen Komposition mere end ved Originalitet er beundringsværdige. Navnlig Rom og Ravenna, men ogsaa Verona saa talrige Kirkebygninger rejse sig baade for Arianere og Katoliker. Der arbejdes overalt med klassiske, ofte rent romerske, eller med bysantinske Forbilleder (jfr. I, 429). I Ravenna maa foruden Paladset mærkes den arianske, til den hl. Martin *(in coelo aureo)* viede Hofkirke (siden 9. Aarh., da St. Apollinaris' Relikvier overførtes hertil fra Classe, S. Apollinare Nuovo), en 3skibet Basilika, navnlig berømt ved Hovedskibets mægtige, i 3 Rækker fortløbende Mosaikbilleder, der fremstiller Kristi Liv og Lidelser, Apostle og Helgener. Den til den hl. Theodor viede Kirke byggede han som den arianske Bispekirke (nu S. Spirito) med tilhørende ottekantet Baptisterium (nu S. Maria in Cosmedin). Særlig maa mærkes T.s Gravmæle (sandsynligvis bygget af T.s Datter Amalasuntha o. 530), en mægtig, 10 kantet Centralbygning i 2 Stokværk, overhvælvet med en Stenkuppel, 11 Meter i Tværsnit, af een mægtig Kalkstensblok fra Istrien. Endnu i Tiden nær ved T. byggedes i Ravenna den rige Centralkirkebygning S. Vitale og den mægtige Basilika S. Apollinare in Classe (jfr. Ravenna III, 701). (G. Pfeilschifter, T. der Grosse, 1910). *H. J. H.*

Theoderik af Estland var, som Abbed, Biskop Albert af Riga's (I, 46) Hjælper ved Organisationen af K.forholdene i Livland og en Del af Estland og grundede i Alberts Fraværelse, men sikkert efter hans Tilskyndelse, Sværdbrødrenes Orden (IV, 437). Albert indviede ham til Biskop i Leal, og da han kort efter maatte anraabe Danmark om Hjælp, var T. med bl. de dske Bisper i Valdemars Hær. 3 Dage efter at Esternes Høvdinger havde modtaget Daaben og indgaaet Forlig, overfaldt de den dske Lejr, og i den Formening, at Kongen var i Biskop T.s Telt trængte de derind og dræbte T. og hans Mænd, men fandt ikke Kongen selv. Efter de Dskes Sejr indsattes T.s Kap. Vicelin til Biskop i Reval (jfr. Estland I, 808; Danmarks Riges Hist. I, 753 f.; H. Olrik, Konge og Præstestand II, 1895, 149). *H. J. H.*

Theoderik, se ogsaa Theodricus og Dietrich.

Theodignus, pavelig Legat i Norden, hvor han opholdt sig i Aaret 1139, vistnok for at hjælpe Eskil (I, 801 f.), hvem han maaske har bragt Palliet, med at fæstne de kirkl. Forhold

i Ærkestiftet efter Reformideerne. (Thorkelin, Dipl. Arnamagn. I, 245 f.; H. Olrik, Konge- og Præstestand II, 1895, 26). *H. J. H.*

Theodor, Paver. 1) **T. I** fulgte 642 efter Johannes IV (II, 651) og var som denne en ivrig Modstander af Monotoletismen (III, 279) og anerkendte derfor den fra Konstantinopel forjagne Patriark Pyrrhos, da denne som Flygtning bøjede sig for Roms Mening. Da Pyrrhos imidlertid i Ravenna atter gik over til Monoteletismen, fordømtes han af en Synode i Rom, og T. underskrev hans Exkommunikation med en Pen dyppet i Blæk og Altervin (646 el. 647). 648 søgte Kejseren ved Trosloven »Typos« at bilægge Striden. T. døde 649. — 2) **T. II**, Pave i 20 Dage af November og December 897, i hvilken Tid han bragte Ro i Rom ved at lade Pave Formosus (II, 76) begrave og hans Vielser erklære for gyldige. *H. J. H.*

Theodor. 1) **T.**, Helgen (undert. kaldet Tyro el. Tero). Hans Martyrakt er ganske upaalidelig, værdifuldere er en Tale til hans Helgendag af Gregor af Nyssa (Patrol. ser. gr. XLVI, 741). Som Soldat i den rom. Hær i Pontos satte han sig op mod Galerius' Edikt, satte endnu under Retssagen Ild paa Kybeles Tempel, blev pint og brændt 17. Febr. 306(?). Talrige Kirker rejstes rundt om for ham; Venezia paastod 1256 at have faaet hans Lig, og han blev Stadens Værnehelgen før Marcus. Grækerne fejrer hans Helgendag 17. Febr., Latinerne 9. Nov. I Kunsten fremstilles han rigtigst med en brændende Fakkel eller som Soldat med Palmegren i Haanden paa et Baal. Derimod er Fremstillingen af ham staaende paa en Krokodille (f. E. paa Piazzetta i Venezia) baseret paa senere, urigtige Akter. I Domkirken i Chartres er en berømt Fremstilling af hans Legende i 38 Glasmalerier. *H. J. H.* — 2) **T. Askides**, Biskop i Kæsarea i Kappadokien 537, var Tilhænger af Origenes. Han stod Kejser Justinian nær og fik ham til 544 at udstede et Edikt, hvori de tre saakaldte »Kapitler« af nestoriansk Opr. blev fordømte. Han gav derved Anl. til en voldsom kirkl. Strid (se Trekapitelstriden). — 3) **T. Graptos** og hans Broder Theofanes Graptos var fødte i Jerusalem henholdsvis 775 og 778 og blev begge Munke. De kom senere til Konstantinopel og gjorde sig bemærkede som ivrige Tilhængere af Billeddyrkelsen. De blev forfulgte, fængslede og mishandlede. T. G. døde i Fængsel o. 840, Broderen 845 som Metropolit af Nikæa. Tilnavnet G. (»beskreven«) fik Brødrene, fordi de engang var bleven brændemærkede i nogle Jamber. — 4) **T. Lektor**, gr. K.historiker fra 6. Aarh., Anagnost ved Sofiakirken i Konstantinopel, gjorde et Udtog af Sozomenos's, Sokrates's og Theodorets K.historier i 4 Bøger, »Historia tripertita«, og gav en selvstændig Fortsættelse af Værket. »Hist. tripert.« er delvis bevaret, men Fortsættelsen er i alt væsentligt gaaet tabt. *A. Th. J.*

Theodor II af Abessinien (Lij Kassa), f. 1818 som Søn af en lille Lokalhøvding, opdroges i et Kloster, men sluttede sig til et Oprør og samlede efter 1841 stedse flere Distrikter under sig, indtil han 1851 gjorde sig til Negus negusti (Kongernes Konge) af Æthiopien. Han var en kraftig og højmodig Natur, sine Landsmænd aldeles overlegen, og saalænge han stod under sin første Dronnings Indflydelse, lod han engelske Missionærer arbejde i Landet. Ved en Franskmands Intriger lod han 1862 disse fængsle, og herefter kom hans Nedgangstid, hvor han ved vanvittig Grusomhed søgte at holde sit Rige sammen. Den engelske Straffeekspedition slog 1868 T. flere Gange, han udleverede de engelske Fanger, men fortsatte dog Krigen. 13. Apr. faldt Fæstningen Magdala, og her fandt man T. død for sin egen Haand. De europæiske Missionærer har opgivet Virksomheden i det egtl. Abessinien (jfr. Abessinsk Kirke I, 14). *H. J. H.*

Theodor af Canterbury, engelsk Ærkebiskop, f. 602(?) i Tarsos i Kilikien, studerede i Athen, men var i Rom 667, da Paven søgte en Efterfølger for den designerede Ærkebiskop af Canterbury Wighard (der døde i Rom inden Konsekrationen); T. indviedes da til Embedet 26. Marts 668 og tiltraadte det 669. Den keltiske K. (II, 757; IV, 235) havde i England ikke skabt en fast Organisation, og selv efter den rom. K.s Sejr 664 (se Whitby) manglede en saadan stadig. T. skal have rejst gennem alle de angelsaks. Riger, indviet Bisper, genoprettet Klostertugt, indført ensartet, rom. Paaskeskik og overalt vundet Anerkendelse i Kraft af fremragende personlige Egenskaber. Sin Stiftsby gjorde han til et Lærdomssæde, hvor Studiet af Græsk, Latin, Astronomi, Musik og K.ret blomstrede, og hvorfra England forsynedes med Gejstlige. 24. Sept. 673 holdt han i Hertford den første alm. Synode i England, lige vigtig for kirkl. og national Samling af Angelsakserne, og derefter arbejdede han med Kraft paa Deling af de store eng. Stifter, men mødte skarp Modstand fra Wilfrith af York (s. d.). For middelalderligt Bodsvæsen (se Bod I, 344, og Bodsbøger I, 346) er T. fra 8. til 12. Aarh. den vigtigste Autoritet, idet han i Praksis har sammenarbejdet irske Ordninger med gr. og rom. Traditioner. Den saak. Poenitentiale Theodori er dog ikke forfattet af ham selv. D. 19. Sept. 690. (Beda, Anglerfolkets K.hist. IV, Kap. 1 f.; Patterson, A History of the Church of England, 1909, S. 26 f.; Hook, Archbishops of Canterbury I, 145 f.; Kunstmann, Die lateinischen Pönitentialbücher der Angelsachsen, 1844, 33 f.). *H. J. H.*

Theodor af Mopsuestia, gr. Teolog, f. o. 350 i Antiokia, d. 428. T. var Søn af ansete Forældre; med stor Iver studerede han Filos. og Retorik under Libanios (III, 51), men paavirket af sin Studiefælle Krysostomos (II, 871) sluttede han sig begejstret til de unge Mænd, der levede for kr. Studium og Askese efter den klosterlige Ordning, som Diodor af Tarsos (I, 642) just da havde gennemført. Senere syntes T. en Tid atter tiltrukket af Verdenslivet, tænkte endog paa at gifte sig, men opgav det af H. til Krysostomos' indtrængende Formaninger. 383 blev T. Presbyter i Antiokia, men rejste saa til Diodor i Tarsos og blev af ham indsat som Biskop i Mopsuestia (Kilikien). Som T. var udgaaet fra den antiok. Skole (I, 106), hørte han som Teolog udpræget til denne og blev dens største eksegetiske Repræsentant. Ogsaa i Tidens dogmat. Stridigheder greb han ind. Da Striden om Pelagius (III, 515) udbrød, op-

traadte T. mod Augustinismens Lære om Menneskets syndige Beskaffenhed, uden at man dog kan stemple ham selv som Pelagianer. T. stod paa den antiok. Skoles Standpunkt mod Alexandrinerne (I, 52) i den kristologiske Strid og blev saaledes paa en Maade en Forløber for Nestorios (III, 361), men saa længe T. levede, blev hans Ortodoksi dog ikke draget i Tvivl, og han døde i Fred med den ortodokse K. som Biskop i Mopsuestia. Heller ikke i Efesos 431 blev hans Eftermæle antastet, men da Kejser Justinian optraadte til Fordel for Alexandrinerne (543), fik T.s Navn og Skrifter Førstepladsen i Fordømmelsen af de tre Kapitler (se Trekapitelstrid), og dette Kætterstempel blev stadfæstet paa den økum. Synode 553, hvorefter hans Navn blev strøget af Diptykerne (I, 647). En Broder til T. var Polykronios (III, 576). — Sin største og blivende Betydning havde T. som Ekseget. Som Antiokener afviste han den allegoriske Fortolkning (I, 55) og hævdede den bogstavelige og historiske. Ved Siden heraf hævdede han en »typisk« Fortolkning, idet han i det gl. T. finder »Skygger« af det kommende, saaledes at det, der under den gl. Pagt skete i mindre Maalestok, i G. T. er skildret saa overdrevet (hyperbolsk), at det først fik sin fuldkomne Opfyldelse i den ny Pagts Frelsesøkonomi. Berettigelsen til denne »Typik« finder T. deri, at Gud i Frelseshistorien overalt er sig selv uforanderlig lig. Selv om T. kun benyttede LXX og ikke formaaede konsekvent at gennemføre den bogstavelige og tidshist. Fortolkning, er han i den østerlandske K. sikkert den Ekseget, der naaede længst i fornuftig Tekstfortolkning. I den kritiske Opfattelse af Kanon stod T. meget frit. I G. T. forkastede han f. E. Krøn. og Esra (Neh.), erklærede Overskrifterne i Ps.rne for uden Betydning og ansaa Højsangen for et Kærlighedsdigt. Af Ps.rne ansaa han kun ganske faa for messianske. I Ijob, Ordspr., Præd. fandt han ingen prof. Inspiration eller en Inspiration af mindre Værd. I N. T. forkastede han Jak. og de mindre, kat. Breve. — I den syr. K. holdes T.s Navn højt i Ære, og gennem Junilius Africanus blev hans Fortolkningsprincipper kendt i Vesten, men paa Grund af Kætterstemplet gik Størstedelen af hans mange Kommentarer til de bibelske Skrifter til Grunde i den gr. K. Kun hans Kommentar til Tolvprofetbogen er bevaret helt paa gr. (i Migne, Patrologia gr., 66). Kommentar til de mindre, paulinske Breve er bevaret paa Latin (udg. af H. B. Swete I—II, 1882), til Joh. Ev. paa Syrisk (udg. af Chabot, 1897). Af hans øvrige ekseget. og dogmat. Skrifter findes kun Fragmenter (tildels bevaret i Catener). (H. Kihn, T. von Mopsuestia und Junilius Afrikanus als Exegeten, 1880; en ældre Afh. af Fritzsche fra 1836 om T.s Liv og Skrifter er aftrykt i Migne, Patrol. gr., 66). *S. A. B.*

Theodor af Studion, se Billedstrid (I, 314).

Theodora. 1) Navn paa 2 østromerske Kejserinder, se Justinian (II, 702); Monofysitisme (III, 278 f.) og Billedstrid (I, 314 a). — 2) En rom. Kvinde, der i Beg. af 10. Aarh. spillede en Rolle i Roms Hist., se Skøgevældet (IV, 251) og Johannes X (II, 651 f.).

Theodoret af Kyrros, gr. Teolog og Biskop, f. i Antiokia o. 393, d. 457 (el. 458). T. sluttede sig til Antiokias asketiske, studerende Ungdom og blev en af Krysostomos' betydeligste Disciple og Venner. O. 423 blev han Biskop i den lille By Kyrros (N. Ø. for Antiokia) og arbejdede utrættelig for sine undergivnes baade timelige og aandelige Vel. Han sørgede for Opførelse af offentlige Haller, Bade, Broer, Vandledninger osv. og søgte hos Øvrigheden at udvirke Lettelse i de tunge Skattebyrder. Med Iver kæmpede han mod »Kætteriets Ukrudt« (Markionitisme, Arianisme), som skjulte sig paa afsides Steder i hans Stift. Hvor Tatians Diatessaron (I, 635) endnu var i Brug ved Gudstj., fik T. den afløst af de 4 kanon. Evang.er. Som Teolog var T. Antiokener, men indtog i den kristol. Strid en midlende Stilling mellem Nestorios, med hvem han var personlig bekendt, og Kyrillos af Alexandria. Antagelig er T. Ophavsmand til Unionssymbolet af 433, der paa én Gang fastholder Kristi to Naturers Enhed og Forskel og godkender Betegnelsen »Guds Moder«. Den voldsomme Dioskoros, der 444 afløste Kyrillos som Biskop i Alexandria, fik ham imidlertid dømt og afsat paa »Røversynoden« i Efesos 449, hvorefter T. maatte flygte og søge Ly i et Kloster. Efter Kejser Theodosius II's Død 450 kunde han vende tilbage til sin Bispestad og tog Del i Synoden i Kalkedon 451. Da han her gav sin Tilslutning til Fordømmelsen af Nestorios, blev han igen godkendt som ortodoks og levede derefter for sin Bispe- og Forf.virksomhed til sin Død. 100 Aar senere fandt Synoden i Konstantinopel sig dog foranlediget til atter at fordømme hans Skrifter mod Kyrillos. — T.s teol. Forfatterskab omfattede ekseget., apologet., k.hist., dogmat. og homilet. Skrifter samt Breve. Som Ekseget er T. »Antiokener«, men ikke saa radikal som Theodor af Mopsuestia; han finder flere messianske Steder i G. T. og forstaar Højsangen om Kristus og Menigheden. Hans Eksegese er velgørende kort, simpel og klar. Mange af hans Kommentarer er bevarede (til Ps.rne, Højsangen, smaa og store Profeter, Paulus's Breve). O. 450 skrev T. en K.hist i 5 Bøger, der gaar fra 324 til 429 og saaledes fortsætter Evsebs K.hist. (se I, 827); den har nærmest Betydning ved de Aktstykker, den meddeler; for Begivenhedernes indre Sammenhæng har han ingen Forstaaelse (dsk Overs. af Høffding Muus 1876—81). Livlig fortalt er en Munkehist. fra o. 440, 30 Levnedsskildringer af berømte Asketer, deriblandt den da levende Simon Stylites (S. 190) (tysk Overs. Kempten, 1878). Af k.hist. Arbejder maa endnu nævnes hans »Kætterhistorie« i 5 Bøger, hvoraf 5. Bog er en kortfattet Fremstilling af den kr. Lære. Til Forsvar for Krdmmen skrev T. en Apologi med Titlen »Helbredelse af Hedningernes Sygdomme« *(de Græcarum affectionum curatione,* udg. af Hans Ræder 1904, jfr. samme Forf.s »Quæstiones criticæ«, 1900). Ligeledes af apologet. Indhold er en Teodicé, 10 Taler om Forsynet, holdt i Antiokia (tysk Overs. Kempten, 1878). Som dogmat. Hovedværk kan nævnes »Tiggeren« (Eranistes), en Dialog i 3 Bøger mellem en ortodoks og en Monofysit, der som en Tigger eller Deltager i et Sammenskudsmaaltid har indsamlet sin Lære fra tidligere Vranglærere. Af tidshist. Værd er T.s mange be-

varede Breve, hvoraf et Udvalg er udg. af Sakkelion 1884. T.s Skrifter er udg. af Schulze og Nösselt I—VI, 1769 f. (i Migne, Patrol. gr. 80—84). *S. A. B.*

Theodorik, se Theoderik, Theodricus og Dietrich.

Theodorus, Psevdonym for Forfatteren A. C. Larsen (III, 22).

Theodorus, Vitus, se Veit Dietrich (I, 639).

Theodosianerinder, to store Kvindekongregationer, stiftet af Schweiz's største Filantrop, Theodosius Florentini (f. 23. Maj 1808, d. 15. Febr. 1865), der først var Capucinermunk, siden Generalvikar hos Biskoppen i Chur. 1844 gr. han i Altorf et lille Kloster med 5 Skolesøstre (deribl. Theresia Scherer). 1850 oprettede han i Chur Korshospitalet, der 1855 fik Moderhus i Menzingen, hvorfra nu mere end 1000 Skolesøstre virker i o. 260 Skoler og Anstalter i Schweiz, Tyskland, Wimbledon ved London, Sydafrika og Chile. Denne Gren fik pavelig Approbation 1900 og 1901. Hospitalsarbejdet fik 1858 sin egen storartede Stiftelse i Ingenbohl, der fik pavelig Approbation 1894 og 1897. Herfra virker over 5000 Søstre paa talrige »Stationer« i Schweiz, Italien, Tyskland og Böhmen med Syge- og Fattigpleje, Asylvæsen o. l. Kongregationen har i Ingenbohl sit eget Trykkeri for Opbyggelseslit. Theresia Scherer var første Leder (d. 1888) og efterfulgtes af Pankratia Widmer. (Gesch. des Instituts der barmherz. Schwestern vom hl. Kreuz in Ingenbohl, 1888[2]; Heimbucher, Die Orden und Kongregationen II, 1907[2], 523 f.). *H. J. H.*

Theodosius, rom. og bysantinske Kejsere. 1) **T. I, d. store**, Kejser 379—395, f. 346 i Cauca i Spanien, Søn af en anset Feltherre af samme Navn, udmærkede sig tidlig i Krig. Da Valens var falden mod Goterne ved Adrianopel 378, og den unge Gratian ikke magtede Regeringen alene, kaldte han T. til Medkejser og overlod ham Rigets østl. Del (379). Det lykkedes den kloge T. at opnaa Forstaaelse med Goterne, hvorefter disse mod at faa overladt Jord i Møsien traadte i Kejserens Tjeneste. Da Gratian var bukket under for Usurpatoren Maximus, og hans yngre Broder Valentinian II kun havde Italien tilbage, ilede T. denne til Hjælp, slog ved Siscia i Pannonien Maximus, der senere blev fanget i Aquileja og dræbt (388), og var i Valentinians Navn Italiens egtl. Hersker. Da T. igen (391) rejste til Østen, blev Valentinian II dræbt af sin Feltherre Arbogast, der indsatte den kr. Retor Eugenius til Kejser, men T. drog atter med en vældig Hær til Italien, hvor Eugenius blev fanget og henrettet, medens Arbogast dræbte sig selv. Hermed var T. Enekejser, den sidste Kejser over hele Romerriget, men døde allerede 395. — T. besad fremragende personlige Egenskaber og var som Hersker lige dygtig baade udad og indad til. Under ham sejrede Krdmmen helt over Hedenskabet. Selv var han under en svær Sygdom blevet døbt i Thessalonike af den ortodokse Biskop Askolios (380), og allerede Aaret efter begyndte han at lade hedenske Templer lukke og Ofring forbyde. 391 udstedtes en Lov, der satte Pengebøder som Straf for dem, der ofrede eller gik ind i Templer for at bede til hedenske Guder, 392 forbødes enhver Art af hedensk Offertjeneste offentlig og privat som Majestætsforbrydelse; og Embedsmænd, der tillukkede Øjnene for Ofringer, skulde lide samme Straf som de ofrende. T. selv, skønt principielt intolerant, lod dog ikke Hedningerne forfølge, og disse beholdt deres borgerlige Rettigheder, men adskillige Steder fremkaldte Fanatisme, navnlig hos Munkene, blodige Optrin, saaledes i Syrien og i Ægypten (Serapejons Ødelæggelse 391). I de dogmat. Stridigheder stod T. paa den ortodoks-nikænske Side mod Arianismen, og under hans Regering holdtes (381) den 2. økum. Synode i Constantinopel (I, 550), hvor den nikænske Lære blev fastslaaet, og Constantinopels Biskop fik den Stilling, som T. ønskede sin Hofbiskop. Om T.s Fromhed vidner hans bekendte Forhold til Biskop Ambrosius i Milano (I, 68), der ogsaa holdt Ligtalen over Kejseren efter dennes Død (17. Jan. 395) i Milano. Med T. var i alt væsentlig den Statsk. færdig, hvortil Constantin d. st. (I, 548) havde lagt Grunden. T. fornyede ogsaa og skærpede Constantins Søndagslove, og saavel Arbejde som offentlig Forlystelse (Skuespil) om Søndagen stempledes nu som sacrilegium. (E. Holm, Gejstlighedens Optræden ligeoverfor Staten, fra Slutn. af Constantin d. st.s Regering indtil det vestrom. Riges Fald, 1864; Güldenpenning u. Ifland, Der Kaiser T. der Grosse, 1878). — 2) **T. II**, foreg.s Sønnesøn og Søn af Arkadios, østrom. Kejser 408—450, besteg Tronen som Barn, hvorfor Regeringen i Beg. førtes af Præfekten Anthemios. 414 overtog T.s ældre Søster Pulkeria (III, 663) Formynderskabet og beholdt reelt Magten, indtil T. 421 blev gift med Evdokia (Athenais, I, 822), med hvem hun da maatte stride om Indflydelsen. Under T. fortsattes Undertrykkelsen af Hedenskabet, og fra 416 udstedtes Love, der udelukkede Hedninger fra Officersstillinger, Embeder i den kejserl. Administration og fra Retsplejen samt forbød dem at eje kr. Slaver. Flere Steder kom det til blodige Optrin, for hvilke bl. a. den kvindelige Filosof Hypatia i Alexandria faldt som Offer (415). Indadtil prægedes T.s Regeringstid af de forbitrede kirkl. Stridigheder, hvori hele Hoffet blandede sig, navnlig Kvinderne og Kejserens Yndling, den mægtige Minister Krysafios. T. selv stod uselvstændig og vaklende. Da i Striden om Nestorios Hoffet vaklede, gjorde T. det samme, indtil Nestorios blev fordømt paa Synoden i Efesos 431. I Striden om Monofysitismen (III, 278) stod T. ganske under Indflydelse af Krysafios' Gudfader Evtykes (I, 829), og paa »Røversynoden« i Efesos 449 kunde Monofysiterne gøre, som de vilde, men T.s Død 450 ændrede Forholdene. Personlig var T. from og hans kr. Nidkærhed ærlig ment. I en Søndagslov af 425 bestemtes, at de Æresbevisninger, der skyldtes Kejseren og vilde falde paa en Søndag, skulde betragtes som mindre vigtige end Søndagsfreden. Under T. udkom *Codex Theodosianus*, en for Størstedelen endnu bevaret Samling kejserl. Forordninger fra Constantin d. st.s Tid indtil Udgivelsestiden 438 (udg. af Mommsen 1904). (Güldenpenning, Gesch. des oström. Reiches unter Arcadius u. T. II, 1885). *S. A. B.*

Theodotion, efter Irenæos' Angivelse (Adv. Hær. III, 21, 1) en jødisk Proselyt fra Efesos,

efter andre en Ebjonit, bekendt for sin gr. Gengivelse af G. T., der er et Forsøg paa at bringe LXX i Overensstemmelse med den hebr. Grundtekst. Origenes gav ogsaa denne Version Plads i sin Heksapla, men nu har vi deraf, foruden forsk. Brudstykker, fuldstændigt kun bevaret Overs. til Danielsbogen, der efterhaanden vandt en saadan Yndest, at den næsten helt fortrængte den opr. LXX-Tekst. Tiden for T.s Virksomhed er usikker; Epifanios ansætter den til Commodus' Regering (180—92), men den maa sikkert falde tidligere, rimeligvis for Akylas's. Adskillige Bibelcitater i N. T. stemmer paafaldende overens med T.s Overs. *H. M.*

Theodotos. 1) Et af den syr. Feltherre Nikanors Sendebud til Judas Makkabæer (2 Mak. 14, 19). — 2) En tidligere ægypt. Statholder over Kølesyrien, af gr. Herkomst, der var gaaet over til Antiokos d. st., og som før Slaget ved Rafia (217 f. Kr.) søgte at myrde den ægypt. Konge Ptolemæos IV Filopator i hans Telt (3 Mak. 1, 2). *L. G.*

Theodotos, Navn paa nogle oldkirkl. Vranglærere fra o. 200, hvis Tilhængere kaldes Theodotianere. 1) **T.,** Læderarbejder fra Bysans, hvor han under en Forfølgelse var bleven Fornægter (»lapsus«), rejste o. 190 for at skjule sin Skam til Rom og lærte her, at Jesus var et blot (»psilos«) Menneske, der efter Faderens Raad og Hellig Aandens Virkning var født af en Jomfru og havde levet som et Menneske, men som den frommeste af alle. Den rom. Biskop Victor udstødte T. af Menigheden o. 195. Se iøvrigt Psilantropister (III, 660). — 2) **T.,** Vekselerer, Discipel af ovenn. Læderarbejder T., dannede paa Biskop Zephyrinos' Tid (198—217) sammen med nogle andre Grækere en skismatisk Menighed i Rom. For 150 Denarer om Maaneden fik de en »confessor« (I, 545) ved Navn Natalis til at være deres Biskop (vistnok det første kendte Eks. paa en Menighedsforstander paa fast Løn), men det hele strandede, da Natalis bevæget af »Drømme og Nattesyner« kastede sig i Støvet for Biskop Zephyrinos og blev optagen i K.n igen. — Theodotianerne lærte en »dynamisk Monarkianisme«, hvor Guds Enhed (gr. monarkia) fasthoides saaledes, at Jesu Guddom opgives, og kun en Kraft (gr. dynamis) fra Gud eller Guds Aand skal have taget Bolig i Mennesket Jesus (se Art. Treenighed). De holdt sig en Tid som en Kreds af Bibelforskere. Hvad de har skrevet, er gaaet tabt, men Omtalen af deres Bibelkritik og nøgterne Eksegese viser i Retning af den senere antiok. Skole (I, 106). If. Epifanios (Kætterhist. 55) udgik de senere Melkisedekiter (III, 219) fra dem. (Evseb, K.hist. V, 28, »Lille Labyrint«; Hippolyt, Kættergendrivelse VII, 35; X, 23; Epifanios, Kætterhist. 54). *S. A. B.*

Theodricus (d. e. Thore, ikke Thjodrek), norsk Hist.skriver, har, formodentlig 1177—80 (eller 1183—87), paa Lat. forf. en Norges Kongesaga fra 858 til 1130 (»Historia de antiquitate regum Norwagensium«, udg. af B. C. Kirchmann, Commentarii historici duo [1684]; P. F. Suhm i Scr. rer. Dan. V, 311—41; G. Storm i Monumenta hist. Norvegiæ [1880], 1—68). Bogen, det første Forsøg af denne Art i Norge, er bygget paa mundtlige Beretninger af Islændinger, men ogsaa paa enkelte skrevne Kilder. Fremstillingen er, ligesom hos anglonormanniske og nordfr. Hist.skrivere i 12. Aarh., prydet med Digressioner og (Andenhaands-)Citater af Klassikerne. T.s Anførelser af K.fædrene (andenhaands) og middelalderlige Forf.e viser megen Belæsthed og tyder paa Studium udenlands, trolig i St.-Victor-Klostret ved Paris. Hvis Overskrift og Slutskrift er ægte, var Forf.en Munk (»monachus«) (dog næppe i Nidarholm). T. tilegner sit Skrift til Ærkebiskop Eystein af Nidaros (I, 837 f.) og har aabenbart taget Parti mod Birkebeinerne (se Sverre IV, 434); han kan da næppe, som formodet, være identisk med Biskop Thore af Hamar (1189/90—96), der if. Sverres Saga tjente Birkebeinernes Sag. — T. er ogsaa antagelig Forf. af den anonyme, men utvivlsomt af en Nordmand skrevne »Historia de profectione Danorum in Terram Sanctam« (udg. af B. C. Kirchmann, l. c., og af P. F. Suhm i Scr. rer. Dan. V, 341—62), der skildrer dske og norske Korsfareres Færd til Jerusalem 1191—93, formodentlig ført i Pennen kort efter 1202, dediceret til en (vistnok ikke norsk el. dsk) høj Gejstlig. Forf. (»frater X. canonicus«) har boet længere Tid i Tønsberg og var maaske Præmonstratensermunk dér, men synes at have staaet i nær Berøring med den høje dske Gejstlighed, sandsynligvis paa Gr. af et længere Ophold i Danmark omkr. 1200. (G. Storm i Chria. Vid.-Selsk. Forhandl., 1875, 49—56, og Indl. til Monumenta, Pag. III—XIV; L. Daae i [Norsk] Hist. Tidsskr. 3 III, 397—411; H. Koht i Edda II, 1914, 77—81; Kr. Kålund i Aarbøger for nord. Oldk. og Hist., 1895, 79—96; F. Jónsson, Den oldn. og oldisl. Lit. Hist. II, 595—601, 610 f.; E. Mogk i H. Paul's Grundriss d. germ. Philol., 808 f.). *O. K.*

Theodulf, se Tjodulf.

Theofanes, bysantinsk Hist.skriver, f. i Constantinopel o. 758; allerede forinden sit Giftermaal i 12 Aars Alderen havde han forpligtet sig selv og sin Hustru til Afholdenhed, og snart efter trak han sig helt tilbage fra Verdenslivet; han grundede et Kloster ved Sigriane, og som dettes Abbed deltog han i Nikæakonciliet 787; senere paadrog hans billedvenlige Standpunkt ham imidlertid under Kejser Leo Armenier (jfr. Billedstrid I, 314) et toaarigt Fængselsophold med paafølgende Forvisning til Samothrake, hvor han døde 817. Hans *Chronographia* behandler Tiden fra 284—813; den er sidst udgivet af C. de Boor 1883—85 (jfr. G. Synkellos IV, 463). *H. M.*

Theofano (Theofania), tysk-rom. Kejserinde, d. 15. Juni 991, se Otto III (III, 456).

Theofilos, en anset Mand, til hvem Lukas har dediceret sit Evangelium og Ap. G., dettes 2. Del (Lk. 1, 3; Ap. G. 1, 1). Af Titlen »mægtigste« kan sluttes, at T. har været af højere Stand eller Rang, i alt Fald en Mand af Velstand. Efter Datidens Skik har det været Meningen, at T. som Modtager og første Læser af Skriftet vilde sørge for dets Videreudbredelse. Af Titlens Brug kan ogsaa skønnes, at T. endnu ikke har været Medlem af Menigheden; han har staaet denne nær og vidst delvis Besked om den hl. Historie, hvorom Lk. nu byder ham en sammenhængende og grundig Beretning. *L. G.*

Theofilos. 1) **T. af Alexandria,** Patriark af Alexandria 385—412, en voldsom og herskesyg Natur, der udryddede Levningerne af Hedenskabet i Ægypten ved at nedrive forsk. Templer, deribl. det berømte Serapejon, men som dog er mest bekendt for sin Deltagelse i de origenistiske Stridigheder (III, 453) og den dermed sammenhørende Forfølgelse af Krysostomos (II, 871). — 2) **T. af Antiokia,** Biskop her i 2. Aarh., Forf. til et apologet. Skrift, der fører Titlen »Til Autolykos« efter Navnet paa en hedensk Ven, til hvem det er rettet. Om T.s ydre Livsforhold erfarer vi af dette Værk (I, 14), at han var Hedning af Fødsel og først i en modnere Alder antog Krdmmen, samt (II, 24) at Orienten var hans Hjemstavn; men hans Fødsels- og Dødsaar kendes ikke, ligesaa lidt som Tidspunktet for hans Udnævnelse til Biskop; kun ved vi, at han maa have oplevet Aar 180, da han (III, 27) angiver Marcus Aurelius' Regeringstid. Hans Apologi opererer overvejende med overtaget Stof; den er inddelt i 3 kun løst sammenhørende Bøger, af hvilke 1. forsvarer Troen paa en usynlig Gud, 2. sammenligner den hedenske Mytologi med den »profetiske« Lære, og 3. efterviser, at de Kristnes hl. Skrifter i Henseende til Alder ingenlunde staar tilbage for Grækernes Literatur; Teksten findes udgivet i Otto's *Corpus apologeticum* VIII. Foruden dette Værk omtales hos Evseb (H. E. IV, 32) et Par nu tabte Stridsskrifter mod Hermogenes og Markion samt kateketiske Bøger, og hertil føjer Hieronymus (De vir. ill. 25) en Evang.kommentar. En saadan eksisterer nu virkelig under T.s Navn paa Lat., men skønt Zahn med stor Energi har forsvaret dennes Autenti som Overs. fra en gr. Original, betragter Harnack den vel rigtigere som et Værk, der først o. 500 er excerperet af ældre lat. Fædres Arbejder. En Hypotese om, at T.s Evang.kommentar skulde ligge til Grund for Udlægningen af Fadervor hos Tertullian, Cyprian, Hieronymus m. fl., er næppe heller holdbar. *H. M.*

Theofilos-Legenden, en af Middelalderens mest yndede Maria-Legender, en Prototype til Faustsagnet. Den beretter om T., Økonom hos Bispen i det kilikiske Adana, der elskedes saa højt af Folket, at han blev valgt til Biskop, men han afslog Æren. Den flg. Biskop hadede og ydmygede ham, saa at T. endelig i Fortvivlelse ved en Jødes Hjælp sluttede Pagt med Djævelen og sagde sig løs fra Maria og Jesus. Fra nu af steg han til stor Ære; men pint af Samvittighedsnag tryglede han i 40 Dage Maria om Naade, sov ind i Kirken og fandt ved sin Opvaagnen Forskrivningsdokumentet paa sit Bryst. Han bekendte nu sin Synd for Menigheden og fik 3 Dage efter en salig Død. — Legendens gr. Tekst er fundet og udg. i Wien og Paris (1782 og 1839); desuden findes den paa Lat. og paa talrige Folkesprog (bl. a. paa Syrisk og Arabisk), ligesom den oftere gendigtedes i dramatisk Form. De isl. Versioner er udg. af C. H. Unger i »Mariu Saga«, 1871 (Det norske Oldskriftsselskabs Saml. 11—16). (W. Sommer, De T. cum diabole foedere, 1844; samme, Unsere lieben Frauen Wunder, 1860; Wedde, T., das Faustdrama des deutsch. Mittelalters, 1888). *H. J. H.*

Theofylakt. 1) **T. af Akrida,** bysantinsk Teolog, f. omkr. Midten af 11. Aarh., begyndte sin Løbebane som Diakon ved Sofiakirken i Constantinopel, blev derefter Opdrager for en Søn af Kejser Mikael VII Dukas og tilsidst (o. 1078) Ærkebiskop af Akrida i Bulgarien; hans Dødsaar er ubekendt. Størst Betydning har T. haft som Ekseget, idet han har efterladt sig Fortolkninger til hele N. T. (undt. Apok.) og Dele af G. T.; desuden har vi af ham bevaret 130 Breve, især til indflydelsesrige Personer i Constantinopel, samt et Par retoriske Skrifter. Efter de Rossi's Udgave (Venezia 1754 ff.) er hans Værker optrykte i Mignes Patrologi S. G. 123—26. — 2) **T.,** »romersk Konsul og Senator«, se Skøgevældet (IV, 251). *H. M.*

Theologia deutsch, se Deutsche Theologie (I, 627).

Theremin, Franz, fremragende tysk Prædikant, f. 19. Marts 1780 i en indvandret Hugenotfamilie, studerede Teol. i Halle og Genève, hvor han ordineredes 1805, blev 1810 fr. Præst ved Werderske Kirke i Berlin, 1814 Hof- og Domprædikant, 1824 Overkonsistorialraad og Dr. theol., 1839 Prof. extraord. og 1840 ord. Prof. i Berlin, hvor han læste over Homiletik. Som Taler var Demosthenes hans Forbillede, han regnede derimod Luther, F. V. Reinhard (III, 735), Cl. Harms (II, 349) og W. G. L. Hofacker (II, 441) for daarlige Prædikanter, uden dog selv at kunne danne Skole. Bl. hans Skrifter kan nævnes »Die Beredsamkeit eine Tugend«, 1814; »Die Lehre vom göttl. Reiche«, 1823; »Adalberts Bekenntnisse«, 1828; »Abendstunden« (rel. Digte), 1858[5]; 10 Bd. Prædikener. D. 26. Sept. 1846 (O. Frommel, F. T., 1915). *H. J. H.*

Thessalonike og Breve til T. T. (nuv. Saloniki) skal if. Overleveringen være gr. o. 315 f. Kr. af Kassander, en Svigersøn af Filip af Makedonien, og skal have faaet Navn efter hans Hustru, Aleksander d. st.s Halvsøster; den udviklede sig hurtig til en betydelig By, dels paa Gr. af sin Beliggenhed ved Via Egnatia, Hovedlandevejen mellem Rom og Østen, dels paa Gr. af den fortrinlige Havn. Paulus kom paa en Miss.s-Rejse til Byen (Ap. G. 17, 1); han begyndte, som han plejede, sin Virksomhed i den jød. Synagoge, men vakte saa stor Modstand, at Jøderne endog ophidsede den hedenske Øvrighed mod ham. Han blev nødt til at forlade Byen; dog tyder 1 Thess. 2, 9 og Fil. 4, 16 paa, at Opholdet har været af noget længere Varighed, end man ved kun at læse Fremstillingen i Ap. G. skulde tro. I hvert Fald havde Tiden været tilstrækkelig til at stifte en livskraftig Menighed, med hvilken P. stod i vedvarende Forbindelse. Allerede fra Athen sendte P. Timotheos til T. for at styrke og opmuntre den unge Menighed i dens Trængsler (1 Thess. 3, 1 ff.). Kort efter, da P. var i Korinth, kom Timotheos tilbage til ham med friske Efterretninger fra Menigheden i T., hvilket gav Anl. til, at P. fra Korinth sendte Menigheden et Brev (vort 1 Thess.). — Vi erfarer af Brevet, at de Kr. i T. havde haabet alle uden Undtagelse at skulle opleve Herrens Genkomst, og at man som Følge deraf var blevet ængstet ved nogle Dødsfald indenfor Menigheden. Ligeledes havde de sværmeriske Forventninger om den nære Genkomst bevirket, at nogle viste mindre

Troskab og Udholdenhed i Opfyldelsen af det daglige Livs Pligter. P. søger i begge disse Spørgsmaal at give Vejledning, medens Brevet i øvrigt nærmest er fyldt med en Række dybt personlige Udtalelser, der viser, med hvor inderlige Baand P. følte sig knyttet til den unge Menighed. Brevet synes ikke helt at have haft den ønskede Virkning paa de nævnte to Punkter, hvorfor P. ikke længe efter sendte et nyt Brev med et beslægtet Indhold (vort 2 Thess.). — Hvad disse Breves Ægthed angaar, har der yderst sjældent været rejst Indvendinger mod 1 Thess., hvorimod mange har næret Tvivl om 2 Thess.s paulinske Affattelse. Den Indvending, der formentlig har mest Vægt, er hentet udfra 2 Thess. 2, 1—12, hvor P. taler om en stor antikristelig Personlighed, der skal fremstaa; endnu »holdes han nede«, men snart skal han aabenbares; da vil imidlertid Herren komme igen og besejre Modstanderen. Man indvender, at hele denne Tankegang er mere beslægtet med Joh. Aab.s Skildring af de sidste Tider end med de øvrige paulinske Udtalelser om dette Æmne. Hertil maa bemærkes for det første, at der jo ikke er ligefrem Modstrid mellem 2 Thess. 2, 1—12 og andre paulinske Udtalelser; og for det andet, at fordi P. ikke ellers i de forholdsvis faa Breve, vi besidder fra hans Haand, taler om en saadan antikristelig Personlighed, har man ikke Ret til at bestride, at P. kan have haft denne Forestilling, saa meget mere som den jo ogsaa findes i andre nytestl. Skrifter og i det hele ikke var ukendt paa jødisk Grund. De andre Argumenter, man anfører mod Ægtheden, har mindre Vægt. Man har bl. a. fundet Advarslen mod uægte Breve fra P.s Haand (2 Thess. 2, 2 og indirekte ogsaa 3, 17) mistænkelig, men til 2 Thess. 3, 17 har vi Analogier i 1 Kor. 16, 21; Gal. 6, 11 og Kol. 4, 18, og man ser endog den samme Advarsel benyttet som Argument i modsat Retning af dem, der forsvarer Ægtheden, for saa vidt som Udtalelserne i 2 Thess. 2, 2 og 3, 17 vilde forudsætte et ganske usædvanlig raffineret Falskneri, hvad Brevet ellers ikke bærer Præget af. — Blandt dem, der bestrider den paulinske Affattelse, kan fra den ældre Tid nævnes F. C. Baur, fra nyere Tid Holtzmann og Wrede. Det overvejende Flertal af Nutidens Forskere anerkender Ægtheden af begge Breve. — Da Brevenes Affattelse med stor Sikkerhed kan henlægges til Paulus' Ophold i Korinth (jfr. Omtalen af Akaja i 1 Thess. 1, 7—8), maa deres Tilblivelse falde mellem Aarene 50 og 53. (Af nyere Kommentarer kan især fremhæves Dobschütz, Die Thessalonicher-Briefe, 1909; Wohlenberg, 1 und 2 Thessalonicherbrief, 1908[2]; Frame, A commentary on the epistles of St. Paul to the Thessalonians, 1912; Milligan, St. Pauls epistles to the Thessalonians, 1908). *F. T.*

Thestrup, Frands, dsk Biskop, f. 6. Juli 1653, studerede i Kiel og Kbhvn, blev 1675 Rektor i Nyborg, 1684 Spr. i Nakskov, 1685 Provst, 1698 Spr. ved Helligaandskirken i Kbhvn, 1709 Biskop i Aalborg, hvor han døde 17. Aug. 1735. I alle sine Embeder stræbte han med stor Energi at fremme Menighedernes Oplysning, især ved Kirkekatekisationer. I Kbhvn bevirkede han, at mange af hans Embedsbrødre fulgte hans Eksempel. Han oprettede ogsaa her ved frivillige Bidrag en Friskole, hvor fattige Børn tillige fik Mad og Klæder. I Aalborg søgte han at faa Katekisationer indført i alle Stiftets Kirker. Børnene skulde deles i 3 Klasser efter deres Kundskaber. Præsten C. Mumme (III, 305) skrev en Katekismus, der i Overensstemmelse med T.s System gav Anvisning til, hvorledes dette skulde udføres. *L. K.*

Thestrup, se Testrupgaard.

Thettmarsson, Sigvarðr, Abbed i det norske Benedictinerkloster paa Selja i Nordfjord, blev i 1238 indviet til Biskop af Skaalholt paa Island, samtidig med at Augustinerkanniken Bótolfr fra Helgesetr ved Nidaros blev indviet til Biskop af Hólar. Disse Nordmænd var de første fremmede Bisper paa Island; Øens 2 Bispestole, som tidligere var blevne besatte ved Valg af Diocesernes Folk og Gejstlighed, var efterhaanden blevne saa at sige Beneficier for de mægtigste Høvdinge-Ætter. Nu overførtes Valgretten til Nidaros' Ærkebiskop og Kapitel. Valget af Nordmænd var ogsaa et Led i Kong Haakons Bestræbelser for at underlægge den norske Krone Island. T. var dog ikke synderlig virksom i Kongens Interesse, heller ikke da han i 1254 efter et 4-aarigt Ophold i Norge vendte tilbage til sit Sæde med særligt kgl. Mandat til at udvirke Islændingernes Underkastelse, og i sine senere Aar viste han en rent passiv Holdning. I Sturlungetidens Ættefejder optraadte T. mæglende, men fik i Alm. ikke synderlig Anl. til at gribe ind. Han gør Indtryk af at have været en noget ustø og vaklende Natur; han arbejdede dog ivrigt for Cølibatet. T. styrede tillige Hólar under Bispernes Fraværer og i Ledighed (1243—47 og 1256—63); Tilsynet med hans eget Bispedømme var 1250—54 overdraget til Abbeden i Ver, Brandr Jónsson (senere Biskop i Hólar), og i sit sidste Leveaar havde T. en Koadjutor i Árni Thorlákssson, der blev hans Eftermand. D. 10. Marts 1268. *O. K.*

Thevdas, se Tevdas.

Thibet, se Tibet.

Thiel, Jakobus Johannes v., gl.-kat. Biskop, f. 16. April 1843 i Haarlem, blev efter Uddannelse paa Seminariet i Amersfoort 19 Aar gl. Præst i Enkhuizen og bidrog som saadan i høj Grad til at forlige de indre Modsætninger i den lille »kat. K. af det gl.-biskoppelige Kleresi« (navnlig Striden mellem Bispesæderne i Utrecht og Haarlem). Efterhaanden blev v. T. Repræsentant for de mere moderne Bestræbelser blandt Nederlands Gl.-Katoliker, der siden Utrechter-Synoden 1763 trofast havde staaet paa Trienter-Koncliets Grund og trods Brudet med Rom vilde være romerske. Vatikanerkonciliet 1870 gav den nye anti-ultramontane Kurs Fart; v. T. deltog i 1. gl.-kat. Kongres i München 1871, indledte nær Forbindelse med Mænd som Reinkens og Herzog og stillede sig forstaaende overfor de liturg. og kirkelige Reformer, som de gl.-kat. K.r i Tyskland og Schweiz efterhaanden indførte. — 1884 deltog han i Stiftelsen af Foreningen »Cor unum et anima una«, og med Præsten v. Santen begyndte han 1885 Bladet »De Oud-Katholiek«, der blev Organ for de nye Bestræbelser og holdt nøje

Udkig med de antiromerske Fænomener rundtom. Da han 1885 overtog »Præsidiet« for Amersfoort-Seminariet, blev den gl.-skolastiske Aand og Teol. trængt tilbage her. Stor Indflydelse havde han paa Utrechter-Konventionen af Sept. 1889 mellem de tysk-schweiziske og hollandske Gl.-Katoliker, og 1893 medvirkede han ved Konstitueringen af Père Hyacinthes (Loyson) gl.-kat. Menighed i Paris. 1903 gjorde Berner Universitetet ham til Dr. theol. 1906 valgtes han til Biskop i Haarlem og optraadte straks i sit Hyrdebrev af 1907 meget skarpt mod Rom og Jesuiterkursen. Som Biskop lagde han stor Vægt paa evang. Prædiken og Undervisning, indførte Brug af Modersmaalet i Liturgien og forberedte ved Forhandlingsmøder med Præsterne Indførelse af en synodal Ordning. Sept. 1909 fik han paa den gl.-kat. Kongres i Wien indledet Forbindelse med de antiromerske »Mariavitere« i russisk Polen, hvis Biskop Kowalski derefter indviedes i Utrecht; ogsaa med Gl.-Katoliker i England-Amerika fik han indledt nøjere Forhold og arbejdede for Union med de orientalsk-ortodokse K.r. D. 16. Maj 1912 efter en mislykket Strubekræftsoperation. (Internat. kirchl. Zeitschrift, 1912, 443 f.). *J. O. A.*

Thieme, Karl, tysk prot. Teolog, f. 1862 i Spremberg i Sachsen, 1890 Privatdocent i Leipzig, 1894 Prof. ssteds. Han har særlig arbejdet i de systemat. Discipliner og har bl. a. udg. »Die sittliche Triebkraft des Glaubens«, undersøgt m. H. til Luthers Teologi (1895). *A. Th. J.*

Thiemo (eller Theotmarus) **den hl.,** Ærkebiskop af Salzburg (1090—1101), af adelig Slægt, opdroges i Klostret Niederaltach og udmærkede sig saavel ved sin store Legemsstyrke og Kunstfærdighed (Billedskærer o. l.) som ved sit hl. Liv. Han var Welfernes Mand og sad i den Anl. fangen af Modpartiet i 5 Aar. 1101 fulgte han Hertug Welf paa Korstog, men dennes Hær tilintetgjordes i Slaget ved Heraklea, og fra den Tid af høres intet om T. Et Sagn lader ham lide en frygtelig Martyrdød ved Askalon 28. Sept. 1102. Siden æredes han som Helgen. (Muth, Sankt T., Erzbischof von Salzburg u. Kreuzfahrer, i Theol. prakt. Monatsschrift VI, Passau 1896). *H. J. H.*

Thiersch. 1) **Friedrich Wilhelm T.,** tysk Filolog, Pædagog og Filhellener, f. 17. Juni 1784 ved Freiburg a. d. Unstrut, d. 25. Febr. 1860. T. var opr. Teolog, men interesserede sig kun for Filol., blev cand. theol. 1807, s. A. Collaborator ved Gymnasiet i Göttingen. 1809 drog han til München, hvor han som Protestant var udsat for adskillige Angreb, endog et Snigmordsforsøg; dog kom han i nøje Berøring med Hoffet, blev 1811 Adjunkt ved Akademiet og Prof. ved Lyceum og det filol. Seminarium. 1814—15 var han flere Gange i Paris for at faa udleveret de fra Baiern bortførte Kunstskatte. 1826 blev han Prof. ved Universitetet i München, hvis Studiegang han reformerede. 1829—30 var han Universitetsrektor. Hans Arbejde paa Læreruddannelsen og det højere Skolevæsen indbragte ham megen Ære. 1831—32 var T., der allerede fra 1813 havde interesseret sig for Grækenlands Sag, i Grækenland, hvor han arbejdede ivrigt for Kong Ottos Valg. — 2) **Heinrich Wilhelm Josias T.,** Teolog, f. 5. Nov. 1817 i München, d. 3. Nov. 1885 i Basel, Søn af foregaaende. T. var et tidligt udviklet Barn, 16 Aar gl. Student, studerede først under Faderens Ledelse Filol. ved Siden af Teol., opholdt sig derpaa i Erlangen, hvor han begejstredes for Lutherdommen, senere i Tübingen. 1838 blev han Dr. theol. og Lærer ved Miss.-Anstalten i Basel, 1839 Repetent i Erlangen, 1840 Privatdocent ssteds, 1843 overord., 1846 ord. Prof. i Marburg. Her udfoldede han en rig Virksomhed, særlig som Dogmatiker og Prædikant, ofte i Kamp med det liberale Parti, særlig med Baur i Tübingen (I, 238). Allerede i Erlangen havde han gjort Bekendtskab med Irvingianeren Cairds; i Marburg traf han Evangelisten Charles Böhm, og da Th. Carlyle (I, 478) 1847 besøgte ham, forstod han, at »Menigheden og det apostolske Værk i dets Helhed var Vidnesbyrd for den himmelske Sendelse, og at uden en saadan Sendelse, altsaa uden Apostolat, var der ingen Hjælp at vente for K.n, og at særlig kunde profet. Gaver uden apost. Ledelse intet udrette«. Den liberale Teol.s Tvetydighed førte ham videre ad denne Vej, og Mangelen paa faste kirkelige Institutioner blev ham meget følelig. — Da det blev bekendt, at han havde modtaget apost. Ordination og var Tilsynsmand med de apost. Menigheder i Nordtyskland, søgte han 1849 sin Afsked, som han fik 1850. 1858—64 læste han over Filologi, drog saa til München, senere til Augsburg; fra 1875 var han i Basel som Leder af Irvingianerne i Schweiz, Sydtyskland og Østrig. Dog stod han stadig i Forb. med fremragende Teologer af alle positive Afskygninger, hans økumeniske Aand bragte ham til at arbejde for K.n uanset Konfessionsforskellene. — Hovedværker (flere oversatte paa Dsk): »Vorlesungen über Katholizismus u. Protestantismus«, 1846; »Die Kirche im apost. Zeitalter und die Entstehung der neutestl. Schriften«, 1852, 1877[2]; »Über christl. Familienleben«, 1854; »Vom christl. Staat«, 1875; »Inbegriff d. christl. Lehre«, 1886. *N. M. P.*

Thiess, Hermann Wilhelm Marcus, slesvigsk Præst, f. i Holsten 1793, 1813 Spr i Arnæs, 1844 i Tolk og Nybøl, afsattes 1848 af den provisoriske Regering, men fik dog siden Ansættelse i Holsten. Den dske Regering indsatte ham igen i Tolk, hvorfra han 1858 forflyttedes til Kappel. D. 1867. Han var en ortodoks Præst af Cl. Harms's (II, 349) Skole. *L. K.*

Thietberga, Dronning af Lotharingien, se Nicolaus I (III, 368).

Thietmar. 1) **T. af Hildesheim,** se Tymme. — 2) **T. af Merseburg,** f. 25. Juli 975, af grevelig Slægt, 1002 Provst i Klostret Walbeck, 1009 Biskop i Merseburg, d. 1018. Arbejdet med at skrive Stiftets Hist. voksede under T.s Hænder, og en hel Tysklands-Krønike blev Resultatet, en Hovedkilde for 10. Aarh. Mens de første 3 Dele er ret uselvstændige, er 4. Del (Otto III's Hist.) ved Forf.s egne Oplevelser og Øjenvidners Udsagn betydningsfuld. Men navnlig er T.s Fremstilling af Tiden 1002—18 (Heinrich II's Tid) en Kilde af høj Værd. Hans egenhændige Manuskript findes i Dresden og viser, hvordan han stadig ved Noter og Tilføjelser supplerede sit Værk. T. er som Fortæller yderst

sandhedskærlig, han giver Mængder af kulturhistorisk Stof, er fuld af national Følelse, men mangler Kritik og en fast Metode. (T.s Krønike er udg. i Monum. Germ. hist. Script. III, S. 723 ff.). *H. J. H.*

Thijm, se Alberdingk-Thijm (I, 46).

Thilo. 1) **Georg Wilhelm Moritz T.**, tysk Pædagog og Hymnolog, f. 13. Jan. 1802 i Striegau, d. 17. Febr. 1878 i Berlin. Studerede fra 1819 Teol. i Breslau, men gik straks over til Skole- og Seminarievæsenet og blev Seminariedirektør 1840 i Erfurt og 1853—69 i Berlin. T. krævede altid Skolens kirkl. og konfessionelle Karakter anerkendt. — Skrifter: »Spener als Katechet« (1840); »Das geistliche Lied in der evang. Volksschule Deutschlands« (1842); »Der Bibelspruch im Dienste des Rel.s-Unterrichts« (1846); »Thüringens evang. Kirchen-Liederdichter« (1848); »Ludämilia Elisabeth« (1855); »Cithara Lutheri zum Katechismus« (1855); »Melanchthon im Dienste an heiliger Schrift« (1860) o. fl. — 2) **Johann Karl T.**, tysk Teolog, f. 28. Nov. 1794 i Langensalza, d. 17. Maj 1853, studerede Teol. og Filol. i Leipzig og Halle og blev ved Niemeyers (III, 373) Indflydelse Lærer ved de Franckeske Stiftelser, 1822 Prof. extr. og 1825 Prof. ord. i Teol. i Halle. Betydn. har navnlig hans Studier over de nytestl. Apokryfer. 1832 kom det stort anlagte Codex apocryphus N. T. I, fulgt af Acta apostolorum Petri et Pauli, 1838; Acta apost. Andreae et Matthiae, 1846; Fragmenta actuum S. Joannis, 1847. Desuden studerede han Ny-Platonismen og dens Indflydelse paa K.ns Forf. (De coelo empyreo commendationes III, 1839—40 o. fl.). Af Bibliotheca patrum Graecorum dogmatica kom kun 1853 1. Bind (Athanasios' dogmatiske Skrifter). *H. J. H.* — 3) **Valentin T.**, tysk Psalmedigter, f. i Königsberg 19. April 1607, d. som *Prof. eloquentiæ* og kgl. Geheimesekretær ssteds 27. Juli 1662. Han er bl. a. Forf. til Advents-Ps.en »Mit Ernst, o Menschenkinder, das Herz in euch bestellt«, der hviler paa Lk. 3, 4 f.; den sønderjydske Præst B. Chr. Ægidius (d. 1733) oversatte den, og den optoges i hans »Nye Psalme-Bog« (1717) som »O Mennisker berede Hiertet med god Forstand« (jfr. Landstads Ps.bog Nr. 121). *J. O. A.*

Thingeyrar (Tingöre), Islands ældste Kloster for Munke af Benedictinernes Orden, oprettedes paa Gaarden Tingör (Hunavatssyssel, nordl. Island) ved Aar 1133 paa Initiativ af Biskop Jón Ögmundsson (d. 1121). Det stod til Ref.en 1551. Det var i de første Hundredaar Islands vigtigste Lærdomssæde. O. 1200 var der i Klostret ikke mindre end 3 berømte historiske Forf., Munkene Oddr Snorrason og Gunnlaugr Leifsson, der begge paa Latin skrev Sagaer om Olav Trygvassøn; den førstes er bevaret i isl. Overs., den sidstes kun fragmentarisk. Den 3. var Abbeden Karl Jónsson (Abbed 1169—81 og 1187—1207, d. 1213). Han opholdt sig i Norge hos Kong Sverre i 1185 ff. og skrev tildels efter Sverres egen Meddelelse Sagaen om ham, endnu fuldstændig bevaret. Der kunde nævnes flere Lærde, der var knyttede til Klostret, saaledes Abbed Arngrim Brandsson, d. 1361, Forf. til en Saga og Drapa om den hl. Biskop Gudmund, Berg Sokkason, d. 1345, der skildrede Biskop Nikolaus af Baris Liv, og Arne Laurentiusson, som skrev en Dunstannssaga. Desværre er vi kun daarlig underrettede om den videnskabelige Virksomhed i de følgende Tider. (F. Johannæus, Hist. eccl. Isl. IV, 28; Kålund, Hist.-top. Beskrivelse over Isl. II, S. 29 f.; J. Jónsson i Tímarit VIII, 1887; K. Maurer, Island, S. 256 f.). *F. J.*

Thionville (tysk: Didenhofen), By ved Mosel, lidt N. for Metz, hvor Ludvig d. fromme 831 holdt en Rigsdag til Afgørelsen af Tronstriden med hans Sønner. Blandt de mange fremmede var ogsaa dske Udsendinge tilstede, der indgik Forlig med Kejseren. Her fik denne ogsaa de tilstedeværende Bispers Samtykke til Oprettelsen af Bispedømmet Hamburg som Udgangspunkt for Ansgars Miss. (A. D. Jørgensen, Den nord. K.s Grundlæggelse, 1874—76, S. 106 f.). *H. J. H.*

Thirlwall, Connop, engelsk Biskop og Historiker, f. 1797, studerede i Cambridge og opholdt sig 1818—19 i Rom, hvor han kom i Venskabsforhold til Bunsen (I, 419); efter et Par Aars Advokatvirksomhed i London vendte han 1827 tilbage til Cambridge og blev ordineret. Sammen med Jul. Hare (II, 348) overs. han Niebuhrs Værk om Roms Hist. T. maatte imidlertid opgive sin Stilling som Tutor, da han 1834 havde taget Ordet for Dissenternes Adgang til Universitetet, og fra 1835 var han Landsbypræst i Nordengland. 1840 udnævntes T. til Biskop af St. Davids (Wales), hvilket paa Grund af hans bredkirkl. Anskuelser vakte Misstemning indenfor de andre Partier. T. havde allerede da vundet et betydeligt Navn ved sit Værk om Grækenlands Hist. (i 8 Bd., 1835—44). Inden et Aars Forløb kunde T. prædike paa Valisisk, og han visiterede samvittighedsfuldt. Af sin egen Formue forøgede han de smaa Præsteembeders Indtægter og restaurerede 183 Kirker. Den ensomme Lærde, der levede meget i sit store Bibliotek, blev aldrig populær, men var en af sin Tids største Talere, til hvem der blev lyttet med Opmærksomhed paa Provinssynoden (Convocation) og i Overhuset. T. var Medl. af Ritualkommissionen og Formand i det Udvalg, der reviderede Overs.n af G. T. D. 1875; T. hviler sammen med Grote, der o. samtidig skrev Grækenlands Hist., i en fælles Grav i Westminster Abbedi. (Letters of C. T., by J. J. S. Perowne and L. Stokes, 1881, indeholder en Biografi). *C. E. F.*

Thisted, Købstad i Thy ved T.-Bredning af Limfjorden med 6857 Indb. (1916). Sæde for Amtmanden over T. Amt. T. Sognek. er en anselig gotisk Bygning af gule Mursten fra Slutningen af Middelalderen, der, som Bygningsdele viser, har afløst en romansk Granitkirke fra 13. Aarh.; Byen har desuden et Miss.-Hus (fra 1882) og en kat.-apostolsk Kirke (1898). — Om Byens Navn jfr. J. Steenstrup i Hist. Tidsskrift 6. R. VI, 366 (det betyder ikke: Byen i Thy, men Personen Ti's Sted). T. nævnes først i 14. Aarh. og hørte vel da under Borglum Bispestol, der her havde en Gaard, hvor Bisperne undertiden opholdt sig; en af de sidste Bisper skal have givet Byen Købstadsprivilegier, og ialt Fald, da Frederik I 1524 bekræftede disse, var det »for Biskop Stygge Krumpens Skyld«. Efter Ref.en inddroges Bispegaarden og forlenedes til adelige; men T. blev

nu en Tid **Stiftsstad**, idet der 1542 anvistes Vendelbo Stifts Superintendent Peder Thomesen Bolig i T. Da han 1548 nedlagde Embedet, tog hans Eftermand, Ole Chrysostomus, Bolig i Hjørring (jfr. Khist. Sml. 3 R. III, 383 f.). Fra 1549—1739 havde T. en lille Latinskole (jfr. om den: Khist. Sml. 4 R. II, 756 f.). Byen, der aldrig spillede nogen fremtrædende Rolle, led stærkt under Trediveaarskrigen og siden navnlig ved Svenskernes Hærgninger 1644 og 1658. I Slutningen af Aarhundredet tildrog den sig en pinlig Opmærksomhed ved den store »**Besættelses**« Sag (1696—98). Ikke mindre end 14 Kvinder fra T. og Omegn var implicerede i Sagen. Spr.en, Mag **Ole Bjørn**, der havde erklæret dem for besatte, fik Bispen Jens Bircherods (I, 321) Billigelse til, at Herredets Præster maatte assistere ham ved Besværgelsen af Djævelen. Bircherod fik imidlertid ved Forhør over nogle af de »besatte« sin Formodning bekræftet, at der var Bedrageri med i Spillet. En Betænkning fra det medicinske Fakultet gik ud paa, at det hele var »med Forsæt begaaet Bedrageri«. En overordentlig, nedsat Kommission bekræftede denne Opfattelse, og da Præsten, som mistænkes for at have handlet af Usædelighed og Hævnlyst, appellerede til Højesteret, anlagde denne samme Synspunkt. Mag. Bjørn dømtes til Fængsel paa Livstid, og 3 af Kvinderne til Slaveri (ved Benaadning slap de dog for Straf, og Præsten fik Lov til at rømme Landet). Bispen fik en stor Bøde for den Uforsigtighed, han ved Sagens Begyndelse havde vist ved at fæste Lid til Præstens Udsagn. Sagens store Betydning er, at den for bestandig gjorde Ende paa Hekseprocesserne i Danmark. I et Skrift af Prof. Arne Magnussen (»Den vidt udraabte Besættelse udi Thisted«, 1699; atter udg. 1891) gjordes Rede for Sagen ud fra det nye Synspunkt, der havde sejret. I Samtiden har sikkert endnu Mængden delt Mag. Bjørns Syn, og især stempledes ligefrem Forkastelse af legemlig Besættelse af Djævelen som »Atheismus og Sadducæismus« (jfr. J. Becher, Farstrup og Axelsens Dagbøger, 1813, S. 148); Pietister (jfr. Gottfr. Arnolds Kirchen- u. Ketzergesch.) fejrede Mag. Bjørn som forfulgt »Sandhedsvidne«. Paa den anden Side var der Medl.er af Højesteret, der formodede, at Bedragerisynspunktet ikke slog til: man stod overfor Hysteri og regulær Sygdom. Ud fra de originale Retsaktstykker har Dr. F. Hallager (Ole Bjørn og de Besatte i T., 1901) hævdet dette Synspunkt og søgt at fremstille Præsten som uretfærdig forfulgt (jfr. iøvrigt V. Christensen i Sml. til jysk Hist. og Topografi 3. R. III, 206). — I T. fødtes Chr. Kold (II, 822) 1816. *J. O. A.*

Thisted. 1) **Jørgen Overgaard T.**, dsk Præst, f. 18. Jan. 1795 i Aalborg, d. i Gyrstinge 28. Sept. 1855, var Officer, Huslærer og gift Mand, da han 1817 begyndte at studere Teol. 1820 blev han cand. theol. og s. A. pers. Kap. ved Budolfi K. i Aalborg. Her blev han vakt under Indflydelse fra Cl. Harms (II, 349). 1822—24 var T. pers. Kap. ved Trinitatis K. i Kbhvn, hvor hans ortodokse, veltalende Prædiken samlede mange Tilhørere. Samtidig udg. han en Mængde Andagtsbøger og Prædikener, der mere udmærkede sig ved Form end Indhold. Han, der før »uden Blusel kunde høre Hornemann« (II, 462), stod nu i saa skarp Opposition til Rationalismen, at han 2. Dec. 1824 paa Hornemanns egne Forelæsninger hensynsløst fornærmede denne. Denne Adfærd hindrede ham i fast Ansættelse i Kbhvn, og 1825 blev han Spr. i Gyrstinge-Flinterup; her udg. han Luthers Postil og et »Repertorium for aandelige Sager«, levede i Strid med Øvrigheden, Provsten, Skolekommissionen og gik efterhaanden i Glemme. — 2) **Valdemar Adolph T.**, Forfatter, ovennævntes Søn, f. 28. Febr. 1815 i Aarhus, cand theol. 1840, var en Tid Skolebestyrer i Skanderborg, foretog en Rejse til Tyskland og Schweiz, var 1846—53 Adjunkt ved den videnskabelige Realskole i Aarhus (1849 et Aar i Italien), 1855 Spr. i Højrup i Slesvig, 1862 i Tømmerup, tog Afsked p. Gr. af Svagelighed 1870 og døde paa Frederiksberg 14. Oktbr. 1887. — En Del Rejseskildringer og Romaner har mindre Interesse her; kirkl. Sager behandles i »Præstekald« (1859), hvori han fordømmer det Trælleforhold, hvori Menigheden staar til Staten, taler om Præstegaardsavlingernes fordærvelige Indflydelse paa Præstens aandelige Virksomhed, reflekterer over Menighedsraad m. m. Under Pseudonym M. Rowel udg. T. 1866 »Breve fra Helvede«, der vakte voldsom Opsigt og kom i flere Opl. (paa tysk 20 Opl.); Hensigten er at vække kristelig Uro og dernæst Omvendelse. Den vidner om Alvor og Ansvarsfølelse. *N. M. P.*

Thistedahl, Ole Christian, norsk Bibeloversætter, f. i Kristiansand 15. Aug. 1813 som en Skolelærers Søn, Stud. 1830 (med Udmærkelse), Cand. theol. 1834 (ligeledes med Udmærkelse), virkede som teol. Manuduktør i Kra. under fortsatte Studier i G. T. og orient. Sprog. Han opfordredes underhaanden til at indtræde som Universitetslærer baade 1835 efter S. J. Stenersens (IV, 348), 1836 efter S B. Hersleb s (II, 415) og 1837 efter Prof. A. C. Bulls Død, men undslog sig hver Gang. Efter at have været Hjælpelærer ved Kristiansands lærde Skole 1837—38, fortsatte han paa egen Bekostning i 7 Maaneder (1838—39) gltestl. og orient. Studier i Göttingen. Et anonymt Avis-Forslag 1839 om at kalde T. til det nyopr. Lektorat Filos. ved Universitetet blev afvist af T., der fra 1839 vedblev som teol. Manuduktør og Notarius fac. theol., indtil han efter Faderens Død (1840) af Familiehensyn søgte og i 1842 blev konstitueret som Adjunkt i sin Fødeby. Det teol. Fakultet foreslog gentagne Gange (fra 1838 af) Oprettelsen af et 2. teol. Lektorat (til T.), men Forslaget blev ikke antaget af Stortinget, og Anmodninger til T. 1843 og 1845 om midlertidig at overtage Vikariat som teol. Univ.-Lærer var frugtesløse. 1846 lykkedes det vel at bevæge T. til at mælde sig til et ledigt Lektorat, men han trak atter sin Ansøgning tilbage. 1847 udnævntes saa C. P. Caspari (I. 883 f.). T., der 1847—48 nogle Maaneder fungerede som Rektor ved sin Skole, ønskede trods Tilskyndelser heller ikke den i 1848 nyopr. 2. eol. Lektorpost, som derfor i 1849 tildeltes hans Discipel, Gisle Johnson (II, 666 f.). 1848 tog T. Afsked fra Adjunktembedet for i det norske Bibelselskabs Tjeneste at fuldføre det af Prof. Kaurin (II, 753) i 1842 paabegyndte Udkast til

en revideret (ny) Overs. af G. T.s kanon. Bøger; fra 1849 bosat i Kra., var T. beskæftiget hermed til 1853, og udarbejdede derefter 1853—55 Udkast til Overs. af G. T.s Apokryfer; ved Siden heraf deltog han i Revisionen af Udkastet. 1855 flyttede han tilbage til Kristiansand uden Embedsstilling, udarbejdede 1856 paa Anmodning af Bibelselskabet en Prøve paa en ny Overs. af N. T., men paa Grund af dens store Afvigelser fra den ældre Overs. overdrog Selskabet ham ikke dette Arbejde. T. udarbejdede dog 1856 ff. en fuldstændig (utrykt) Overs. af N. T. I 1860 blev han paany Adjunkt i Kristiansand og døde i denne Stilling 2. Juli 1876. — T.s Overs. af G. T. (undtagen 1—5 Mos., Josv., Domm., Ps.rne, der var overs. af Kaurin) ligger til Grund for den af Bibelselskabet 1851—73 udg. Prøve-Overs., som efter fornyet Revision 1891 udgaves af det som den første i Norge udarbejdede Overs. af denne Del af Biblen. T.s usædvanlig omfattende og grundige teol. og filol. Lærdom gav ham i sin Samtid et højt Ry, men han savnede Ævnen til frugtbar videnskabelig Udfoldelse. Hans Bibelovers., der som filol. og ekseget. Præstation stod overmaade højt, maatte, vistnok paa Grund af dens bogstavelige Karakter, væsentlig bearbejdes allerede ved 1. Revision, og efter den indgribende 2. Revision er Overs.n hovedsagelig C. P. Casparis Værk. — T. var en dybt from Natur af stor Ydmyghed; hans Krdm var en inderliggjort Ortodoksi, næret ved Joh. Gerhards og andre af 17. Aarh.s dogmat. og opbyggelige Forf.s Skrifter; hans Overs. af Gerhards »Daglig Gudfrygtigheds Øvelse« (fra 1612) udkom 1913. Som G. Johnsons Lærer og fortroligste Ungdomsven (fra 1838) har T. øvet bestemmende Indflydelse paa denne; navnlig lærte han af T. Kærlighed til Lutherdommen og under en alvorlig rel. Krise o. 1841 fast Tillid til Guds naadige Førelser. Ligeledes var T.s Paavirkning paa de teol. Studenter i hans Manuduktionstid af stor personlig Betydning for mange. T.s overordentlige Beskedenhed vandt med Aarene mere og mere Overhaand og holdt ham tilbage fra enhver offentlig Optræden; sin beskedne Skolegærning skøttede han med største Pligtopfyldenhed og Kærlighed. (O. Kolsrud, Bibeloversætteren Chr. T. 1813—1876, 1913). *O. K.*

Tholf (ɔ: Thjodolf?), formodentlig en Nordtysker, blev af Adalbert (I, 22) af Bremen (1043—72) viet til Biskop »in civitate Trondemnis« (ɔ: for det nordenfjeldske Norge); da Indvielsen skete efter Nordmændenes egen Begæring, maa den falde efter Harald Haardraades Død (1066); thi denne anerkendte ikke Adalbert. Om Th. vides forøvrigt intet; han kan ikke være identisk med den samtidige Thorolf, Biskop i Viken (Oslo). (Diplomat. Norv. XVII B, 195). *O. K.*

Tholuck, Friedrich August Gottreu, tysk Teolog, f. i Breslau 30. Marts 1799, d. i Halle 10. Juni 1877. Udsprunget af en jævn Haandværkerfamilie viste T. tidlig sin fremragende Tilegnelsesævne, særlig paa sprogligt Omraade; 17 Aar gl. mestrede han 19 fremmede Sprog. T. studerede opr. Filologi, ofte plaget af Sjælekampe, der endog drev ham til et Selvmordsforsøg. Hos Orientalisten Dietz i Berlin fandt han et gæstfrit Hjem; Dietz' alvorlige Rettroenhed, Neanders (III, 353) Omgang og Tilknytningen til Kottwitz' (II, 850) Kreds førte ham til det teol. Studium. Opr. ønskede T. at blive Missionær, men bestemte sig saa til den akademiske Vej, blev 1821 Licentiat og Privatdocent ved Berlins Univ.; men det missionerende Element i T. vedblev at være det karakteristiske for ham. Zinzendorfs Ord: »Jeg har kun een Passion, kun ham, kun ham«, gjorde T. til sine; »Erobringen for Herren« blev T.s Livsopgave. Dette viste allerede hans første Skrift: »Lehre von der Sünde und von dem Versöhner oder die wahre Weihe des Zweiflers« (1823), et Modstykke til de Wette's »Theodor des Zweiflers Weihe« (1822). 1825 blev T. G. C. Knapps (II, 814) Efterfølger i Halle. Ved Afskeden i Berlin tilraabte Hegel (II, 373) ham: »Bringen Sie dem Rationalismus vulgaris in Halle ein Pereat!« Den unge Prof. fik svære Tider mellem Kolleger, der havde søgt at hindre hans Udnævnelse, ligesom Studenterne og Borgerskabet var ham fjendtligt. I lange Tider var han en ensom Mand. Men Rationalismens Magt blev efterhaanden brudt; blandt Studenterne opstod de kr. Studenterforeninger, og mere ved sin personlige Paavirkning end ved sin teol. Lærdom virkede T. paa sine Omgivelser. Altid fandt han Tid til Samtale, og paa lange Spadsereture fik han de unge Hjærter til at aabne sig. Den Kærlighed, der søger den enkelte, var hans Livs Kraft, og den støttedes af omfattende Aandsdannelse, ualm. Hukommelse og en sjælden Ævne til at omgaas Mennesker. Fra 1833 var han Universitetsprædikant. T. læste over G. og N. T. og Systematik; heri fik han 1839 en god Arbejdsfælle i Jul. Müller (III, 317), og efterhaanden fik det ved T. vakte nye Liv gode Repræsentanter baade i Fakulteterne og de gejstlige Embeder. I sine første Professoraar beskæftigede T. sig særlig med ekseget., polemiske og opbyggelige Værker; senere kom de betydningsfulde hist. Arbejder (Forarbejder til en stor »Rationalismens Hist.«, der aldrig blev færdig) »Das akad. Leben des 17. Jahrh.s« (1853—54); »Das kirchl. Leben« (1861—62); »Der Geist der luth. Theologen Wittenbergs« (1852); »Lebenszeugen der luth. Kirche« (1859) og »Gesch. des Rationalismus I« (1865). Efter at han 1870 havde fejret sit Jubilæum, indtraadte en stærk Aandsløvhed, der kun af og til spredtes ved hans Hustrus utrættelige Kærlighed. — T.s hist. Arbejder har fremlagt et mægtigt Stof, der belyser Sammenhængen mellem Ortodoksien og det senere kirkl. og teol. Forfald i Oplysningstiden, men T. fortaber sig for meget i Kuriositeter og Anekdoter. Paa Systematikens Omraade er han ikke fremragende, hans Kommentarer bærer et stærkt kirkl. Præg og er beregnede paa Skriftens praktiske Brug; T.s Prædikener gjorde et stærkt Indtryk, opbygget, som de var, paa hans store sjælesørgeriske Erfaringer; de er ikke Prædikener til at nyde, men til at ryste dybt i Samvittighederne. (Mange overs. paa Dansk). — »Denne Mands Navn«, siger M. Kähler, »vil aldrig blive glemt, hvor man tænker paa hin Tid, hvori det 18. Aarh.s mangfoldige Dannelsesformer fyldtes med kr. Indhold, og den evang. K.s Kræfter fornyende trængte sig ind

i Videnskab og Liv«. »Den Opgave havde ikke stillet sig for ham at mægle mellem Teorier; men at overgive de samtidige en kun i Livet grebet evangelisk, pietistisk Krdm«. (L. Witte, Das Leben T.s I—II, 1884). *N. M. P.*

Thomander, Johan Henrik, sv. Biskop og Politiker, f. 16. Juni 1798 i Fjelkinge nær ved Kristianstad. Forældrene havde dengang endnu ikke indgaaet Ægteskab; Faderen, A. J. Pisarski (af polsk Afstamning), var Præst, men befordredes aldrig; han fik endnu »Missive« af Domkapitlet til Vikariatstjeneste, efter at Sønnen var indtraadt i dette. Savnet af et Hjem overskyggede T.s Barndom og Ungdom, Bekymringer og Vanskeligheder modnede ham tidlig; han opdroges hos sin fromme Mormoder og fik sine første rel. Indtryk fra hende. Som meget lovende Skolediscipel maatte han for at faa Midler samtidig arbejde paa et Apotek; i sin Fritid skrev han Skuespil og Prædikener. 14 Aar gl. forlod han Mormoderen og blev Stud. i Lund, men ofte maatte han afbryde Studierne for at tjene Underholdet for sig selv, Moderen og Mormoderen. Som Stud. prædikede han flittigt og vandt efterhaanden Anerkendelse. 1819 kom han atter til Univ., men nødtes af økonomiske Grunde med de sædv. Præstestudier, han præsteviedes og blev Slotsprædikant i Karlshamn 1821. Stadig stræbte han nu at øge sine Kundskaber i alle Retninger, han overs. ypperligt Værker af Aristofanes, Shakespeare, Byron, lat. Digtere fra Oldk.n og senere med Paaskønnelse Ny Test. 1827 blev han Docent ved det teol. Seminarium i Lund. Her udg. T. siden 1828 sammen med Reuterdahl (III, 774) det for sv. Teol. banebrydende »Theol. Qvartalskrift«, hvortil han selv skrev Artikler og navnlig Recensioner. 1831 blev han extra-ord. Adjunkt i Teol., 1833 Pastoralprof., og ved sin Ævne til at vække til Selvvirksomhed indlagde han sig straks stor Fortjeneste af den akad. Undervisning. Paa Gr. af sit Skrift »Förslag till kyrkolag« (1837) kom han Aaret efter ind i K.lov-Komiteen, og adsk. Punkter af dens Forslag vidner om hans Arbejde. Han støttede Reformer i frisindet Retning: Ophævelsen af Baand paa den individuelle Frihed (Konventikelplakaten), forøget Lægmandsindflydelse i kirkl. Sager (Præstevalg) osv. Hans Ideal var: samme Frihed i den kirkl. Forvaltning, som Datidens liberale ønskede i Politiken, og et friere Forhold mel. K. og Stat (den herskende kirkl. Lovgivning stod i Enevældets Tegn). Præsten skulde først og fremmest være K.ns Tjener og derfor saa vidt muligt fries for administrative Opgaver. Som Rigsdagsmand virkede han med Held for højere Bevillinger til Undervisningen og navnlig for Love til Afholdssagens Fremme. Baade i Tale og Skrift stillede han sig afgjort paa Afholdsforeningernes Side. Han stod i Alm. paa Frisindets Side, men kunde p. Gr. af sin Selvstændighed (jfr. hans polske Afstamning) aldrig helt slutte sig til noget Parti. Som Taler var han en af Landets største (typisk for hans Veltalenhed er hans Anbefaling af sit udarbejdede Forslag til en Repræsentationsforandring); han henrev ved sit fuldendte Herredømme over Ord og Stemme, sin glødende Begejstring og sin ejendommelige Blanding af dyb Alvor og muntert Vid. Hans satiriske Sans forlod ham end ikke, naar han syslede med alvorlige Spørgsmaal. Fra Barndommen af vænnet til at klare sig ved egne Kræfter, slap han aldrig et vist ungdommeligt Overmod, som han vel selv var sig bevidst, men som let satte sig ud over, hvad andre forstod ved rel. Pietet. Men rel. Alvor og ægte rel. Patos kan man ikke frakende ham. Som Prædikant forstod han som faa at anslaa den rette Tone og gribe Tilhørerne. Forsoningstanken var oftest Midtpunktet i hans Prædikener. 1845 blev han Prof. i Dogmatik, 1850 Domprovst i Göteborg, 1856 Biskop i Lund. Sit Stift nærede han stor Hengivenhed for og var alm. afholdt for sin Elskværdighed, Hjælpsomhed og sit velvillige Sindelag. Kun vanskeligt besluttede han sig til egentligt Forf.skab, men producerede saa med samme Lethed som han talte, idet han helst dikterede sine Skrifter. T., der 1836 fik Æresdiplom som Dr. theol. fra Kbhvns Univ., var en varm Ven af Danmark; han hilste ogsaa 1843 ved Studentertoget til Uppsala den voksende Samfølelse mellem Nordens Folk med Glæde, og ved det 1. skandinav. K.møde 1857 (i Kbhvn) var han Indleder fra sv. Side, ligesom han deltog i Ledelsen af det 2. Møde 1860 i Lund. D. 9. Juli 1865. (T. har selv udg. flere Prædikensamlinger; 1878 udkom en Samling af hans Hovedskrifter; fuldst. Fortegnelse over T.s Skrifter i M. Weibull, Lunds Univ.s Historie). *D. F.*

Thomas, Apostlen. T. er den gr. Form af aramaisk Toma, Tvilling. Det tilsvarende gr. Didymos ses at have været T.s gængse Navn mellem de gr.talende Kr. i Lilleasien (Joh. 11, 16; 20, 24; 21, 2). »Tvillingen« maa have haft et personl. Fornavn, muligvis Judas (de apokr. T.akter, Abgarlegenden o. a. St.: Judas T.). I Apostelfortegnelserne nævnes T. i den midterste Gruppe (Mt. 10, 3; Mk. 3, 18; Lk. 6, 15; Ap. G. 1, 13). Han har været en dyb og resolut Karakter, for saa vidt beslægtet med Peter; men kritisk og tung indtil Egensindighed (Joh. 11, 16; 14, 5; 20, 25—28; jfr. 21, 2). Da han endelig overbevistes om Jesu Opstandelses Virkelighed, blev han den første, der kendte Herren med den fulde Bekendelse: Min Herre og min Gud! — De apokr. (gnostiske) T.akter fortæller om T. som missionerende i Indien, men ældre Traditioner lade T. virke i Parthien. Om Sydindiens Thomaskristne eller syr. Kr., se Nestorianere (III, 362). *L. G.*

Thomas. 1) T., finsk Biskop. Først et Stykke ind i 13. Aarh. synes de finske K.forhold at være blevet saa sikrede, at Landet fik et fast Bispesæde. Muligvis er den T., som senere Overlevering gør til Englænder og Kannik i Uppsala inden hans Vielse (at han tillige skal have været Dominikaner, lyder usandsynligt), endog den første Indehaver af Stolen. Hans Navn nævnes vel først 1234 i et Brev, men formentlig er han den finske Biskop, som Paven 1221 befalede at tvinge omboende Kr. ved kirkl. Censur til ikke at handle med Barbarerne, som truede den nye K.-Plantning i Finland (her sigtes til Russerne og Tavasterne). 1229 flyttedes Bispesædet fra Nousis nærmere til Kysten til Räntämäki (jfr. Åbo I, 4), og Bispen fik pavelig Stadfæstelse paa Ejendomme,

der tidligere var brugt til hedensk Kultus. Paa T.s Tid tilføjede Alexander Nevski en sv. Korshær et afgørende Nederlag ved Nevaen (hvor siden Petrograd anlagdes). T. synes ikke at have været kræsen i Valget af sine Midler; han forfalskede saaledes, »forledt af Djævelen«, en Paveskrivelse. 1245 forlod han sit Sæde og gik til Gotland, hvor han døde 1248 i Dominikanerklostret i Visby. — 2) **T. Barsavmas**, se I, 224. — 3) **T. Morus**, se More (III, 286).

Thomas fra Aquino, rom.-kat. K.lærer, f. 1225 (27) i Rocca-Sicca ved Aquino i Nærheden af Napoli, af adelig Slægt, kom 5 Aar gl. til Klostret Monte-Cassino, derfra o. 1236 til Napoli, hvor han o. 1243 mod sin Families Ønsker indtraadte i Dominikanerordenen. Senere studerede han i Paris og Köln under Albert den store (I, 46), under hvis Vejledning han tilegnede sig den »moderne« Teol., der hvilede paa det udvidede Kendskab til Aristoteles, som skyldtes den jødisk-arabiske Filos. Efter 1254 opholdt han sig atter i Paris, hvor han efter haarde Kampe opnaaede Ret til at undervise ved Universitetet og snart blev en fejret Lærer (»Doctor universalis«, »Doctor angelicus«). 1261 drog han efter Pavens Kald til Italien og underviste og prædikede i en Række ital. Byer (Anagni, Rom, Bologna, Orvieto, Viterbo og Perugia). O. 1269—1271 opholdt han sig paany i Paris, men fik derefter af sin Ordens Foresatte overdraget at oprette et »Studium generale« (Universitet). T. valgte at lægge det i Napoli og levede sine sidste Aar i denne By. 1274 maatte han paa Pavens Befaling begive sig til Lyon for at deltage i Konciliet, men blev syg paa Rejsen og døde 7. Marts 1274 i Cistercienserklostret Fossanuova ved Terracina. Senere blev hans Lig begravet i Dominikanernes Kirke i Toulouse. — Ved sin Jærnflid naaede T. at forf. o. 60 større og mindre Skrifter (senere blev en Del af hans Disciples Arbejder ogsaa tillagt ham). Hans Værker behandler filos., ekseget., homiletiske, liturgiske, polemiske, apologetiske, dogmatiske og etiske Æmner. De filos. Skrifter er væsentlig Kommentarer til Afsnit af Aristoteles' Filos. De berømteste teol. Værker er den kortere »Summa de veritate catholicae fidei« og den større »Summa theologica«, en sammenfattende Fremstilling af den kr. Lære, som T. paabegyndte o. 1265 og derefter arbejdede paa hele sit Liv. Ved hans Død var Værket naaet til Slutningen af 3. Bd.; hans Disciple afsluttede det ved at supplere det ud fra T.s øvrige Værker, navnlig hans Kommentar til Lombarderen. Dette System er det mægtigste Forsøg paa at sammenarbejde Filos. og Teol., Aristotelisme og Krdm, som Skolastiken har frembragt. Grænserne mellem naturlig og aabenbaret Teol. bliver omhyggeligt afstukket; dog betegner disse ikke Modsætninger, men den naturlige Gudserkendelse maa suppleres med og finder først sin Fuldendelse i Aabenbaringen. Ejendommelig for Thomismen er Intellektualismen, Fremhævelsen af Erkendelsen som Mskets højeste og mest værdifulde Grundævne. I nøje Tilslutning til den gr. Tankegang hævder Thomas, at Erkendelsen af det gode bestemmer Viljens Retning. Denne maa nødv. tragte efter de Maal, som Fornuften har erkendt som de gode. Fremhævelsen af denne Nødvendighed kan føre i Retning af en intellektualistisk Determinisme. De intellektualistiske psykol. Synspunkter prægede ogsaa Teol.en og Etiken. Gud skaber kun det, som han i sin Visdom har erkendt som det gode. Paa samme Maade befaler de guddom. etiske Bud kun det gode, fordi det er godt og er erkendt af Gud som det gode. Saligheden bestemmes som den intuitive evige Skuen af Gud (visio divinae essentiae). Herved betegner Thomismen Modsætningen til Scotismen (IV, 123, jfr. S. 222), som ligesaa afgjort overordnede Viljen over Fornuften. — T.s Teol. har faaet en overordentlig Betydning for den rom.-kat. K.lære. Han stiller Skriften over Overleveringen og bidrager derved til den voksende Forstaaelse, der er i den senere Middelalder for, at K.ns Lære sluttelig maa hvile paa Skriften som Grundlag. M. H. til de 7 Sakramenter hævder han deres Virkning *ex opere operato*, hvilket dog ikke for ham betyder en magisk Virkning, da Naaden kun tilegnes, hvor Dispositionen hos Modtageren er til Stede. T. forsvarer selvfølgelig Transsubstantiationslæren, der var kirkelig fastslaaet 1215, og hævder tillige Concomitantslæren (I, 543), hvorved K.ns dengang omsiggribende Praksis med Nadverskik *sub una* (IV, 383) retfærdiggøres; Forvandlingslæren godtgør ogsaa, at Hostien kan opbevares, udstilles og tilbedes. For Bodens Vedk. staar T. paa det Standpunkt at Satisfaktionshandlingerne bør følge Syndstilgivelsen som Vidnesbyrd om, at Guds Naade alene kræver Angeren som Forudsætning for Skyldens Udslettelse; dog kræves, at Angeren vises i det kirkelige Skriftemaal, der ogsaa efter K.ns Krav (Lateranmødet 1215) normalt skal ske for Skriftebarnets Sognepræst; Præsten staar som Dommeren, hvorfor Bodens sakramentale »Form« er Ordene: »Jeg tilgiver dig«. Satisfaktionshandlingerne er Vidnesbyrd om Angeren og udrydder de timelige Straffe, men K.n kan paa Gr. af sin Skat af overskydende gode Gærninger eftergive saadanne Straffe (jfr. Aflad I, 32). T. var en overbevist Talsmand for Pavedømmets Universalteokrati, som han bl. a. ogsaa godtgjorde ud fra »Psevdo-Kyrillos«, en dominikansk Forfalskning af gr. K.fædres og Konciliers Udtalelser. Han indrømmede, at Retsidéen, hvorpaa Staten hviler, er guddomm., og at Statens Formaal er at virkeliggøre Dyderne, men paa Gr. af Mskets Syndighed kræves, at Statens Love maa revideres efter »Guds Lov« (kanonisk Ret), og at Staten praktisk optræder som K.ns Tjener; navnlig er det ogsaa dens Pligt at forfølge Kætteriet (al Tolerance er at afvise). T.s Samfundslære hviler som hans øvrige Tanker paa Deduktioner, og der tages derfor heller ikke Hensyn til de virkelige Samfundsforhold i Tiden: der netop var ved at omformes ved den begyndende Stænderstat; overfor den Pengehandel, som de udviklede Handelsforhold havde medført, hævdede T. paa gl. Vis al Rentetagen (der betragtes som »Aager«) som noget utilstedeligt. — K.ns Værdsættelse af T. fremgaar allerede af, at Johannes XXII kanoniserede ham 1323; Pius V gjorde ham 1567 til Lærer for hele K.n (»Doctor ecclesiae«), og Leo XIII nærede varm Interesse for T.s Teol. I Encyk-

licaen »Aeterni patris« af 4. Aug. 1879 betegnes han som »Fyrsten og Læreren bl. alle de skolastiske Doktorer«, og ved et »Breve« af 4. Aug. 1880 udnævnes han til Værner for alle kat. Universiteter, Akademier og Læreanstalter. Pius X betonede T.s Teol.s Betydning overfor Modernismen, der for en Del betegner en Reaktion mod Thomismen indenfor Romerkirken (jfr. François Picavet, Essais sur l'histoire générelle et comparée des Théologies et des Philosophies médiévales, 1913, S. 346 ff.). Ikke mindst paa Grund af disse pavelige Anbefalinger har Thomismen oplevet en Genfødelse i den rom. K. og betragtes i visse Maader som Normalteol. Med Hensyn til systematisk Kraft og afklaret Sikkerhed i de dogmatiske Domme betegner T. utvivlsomt et Højdepunkt i Skolastiken; derimod er Forskerne uenige om, hvor vidt han har føjet originale Tanker af vidtrækkende Betydning til sine Forgængeres Lære. (K. Werner, Der hl. T. v. Aquin I—III, 1859; Ludwig Schütz, Thomas-Lexikon, Paderborn, 1895²; Chr. Glarbo, Thomisme og Ortodoksi, i Teol. Tidsskrift, Ny R. VIII, 1906—1907). *C. G.*

Thomas fra Bradwardine, se Bradwardina (I, 377).

Thomas af Canterbury, se Becket (I, 245).

Thomas fra Celano, en af Frans fra Assisis (II, 98) Biografer. Om hans Liv vides kun lidet, heller ikke hvornaar han sluttede sig til Frans's Discipelkreds. 1221 var han bl. de Brødre, der blev sendt til Tyskland. 1227 vendte han tilbage til Italien. Gregor IX overdrog ham at affatte en Levnedstegning af Frans (*Vita prima*, 1229); 1247 skrev han en ny supplerende (*Vita secunda*). I Forbindelse med hele Forskningen om Frans er begges Værdi i nyere Tid bleven hæftig debatteret. P. Sabatier (IV, 3) erklærede *Vita prima* for et tendentiøst Skrift, hidrørende fra Elias fra Cortona's (I, 741) Parti, modsat Broder Leos. Imidlertid viser det sig, at Sabatier har overdrevet Modsætningen indenfor Ordenen, og *Vita prima* anerkendes nu alm. som en værdifuld, omend meget rhetorisk Levnedsskildring. *Vita secunda* viser den mere fremskredne Legendedannelse; det staar i nært Forhold til Broder Leos Kreds; men det er omstridt, hvorvidt *Vita secunda* hviler paa den saakaldte *Legenda trium sociorum*, eller om denne omvendt er en sen Kompilation. Der tillægges, dog med usikker Hjemmel, Thomas nogle Sekvenser, deriblandt den berømte *Dies irae* (I, 638). (Udg. af T.s Værker ved E. d'Alençon, 1906; W. Goetz, Die Quellen zur Geschichte des hl. Franz v. Assisi, i Zeitschr. für Kirchengesch. XXIV og XXV samt særskilt 1904; Johs. Jørgensen, Den hl. Frans af Assisi, 1907). *V. A.*

Thomas fra Heraklea (syr.: Harkel), Biskop i Hierapolis, er Forf. af en syr. Bibelovers., der udkom 616 og nærmest er en Omarbejdelse af den af Filoxenos 508 foranstaltede Overs. (II, 56). Man fandt nemlig Filoxenos' for fri og ønskede en mere ordret Overs., en Trang, som T. søgte at raade Bod paa. Sin Overs. foretog han efter en paa hans Tid brugt gr. Tekst fra Ægypten. Man har ikke nogen samlet kritisk Udgave af den. *V. S.*

Thomas a Kempis. T. Hemerken fra Kempen (i Bisped. Köln), Kannik, Mystiker og opbyggelig Forf., f. o. 1380, d. 1471, var Søn af en Haandværker i Kempen og blev 13 Aar gl. sat i den Skole, som »Brødrene af Fællesslivet« (I, 406) havde oprettet i Deventer. Her skaffede Florens Radewijnsson (III, 682), der var Ven med T.s ældre Broder Johan, ham fri Skolegang og frit Ophold hos en from Enke, indtil T. 1399 fik Plads i det med Skolen forbundne Fraterhus. 1407 blev han optaget i Klostret paa Agnetebjerget ved Zwolle. Dette Kloster hørte til Windesheimer-Kongregationen (regelbundne Kanniker af Augustins Orden), var kort forinden stiftet af Gerrit de Groote (se »Brødrene af Fællesslivet« I, 406), og T.s Broder Johan var siden 1399 dets Prior. Her levede T. Resten af sit Liv (præsteviet 1414), kun sjælden forstyrret ved Begivenheder udefra, og døde som Under-Prior over 90 Aar gl. Et gl. Billede viser ham i Nærheden af Klostret i hans Yndlingsstilling »i en Krog med en Bog«. T. er en smuk Type paa en af Middelalderens baade fromme og flittige Munke. Han har afskrevet en Mængde Bøger (saaledes hele Biblen), men har navnlig selv udfoldet en betydelig Forf.virksomhed. Saaledes har han skrevet sit Klosters Krønike (fra dets Grundlæggelse til hans eget Dødsaar) og opbyggelige Levnedsskildringer af de kendte Mænd, som repræsenterede Tidens »nye Fromhed« (*moderna devotio*). Vigtigere er dog hans talrige Bidrag til Opbyggelseslit.en: Prædikener, Bønner, Digte, Traktater, Andagtsbøger, f. E. »Sjælens Enetale« (efter Rom. 7), »Rosenhaven« (en Lovprisning af den kr. Kærlighed), »Liljedalen« (om den kr. Ydmyghed) og fremfor alt »Om Kristi Efterfølgelse« (*de imitatione Christi*), Middelalderens berømteste og næst Biblen mest udbredte Andagtsbog, en Folkets Bibel. Bogens rom.-kat. Præg træder naturligvis frem baade i Anlæg og Enkeltheder, men den rette Kristi Efterfølgelse sættes i Modsætning til Helgendyrkelse og udvortes Klosterliv først og fremmest i den indre Efterfølgelse, i Egenviljens Dødelse og den ubetingede Hengivelse til Gud; saaledes har Bogen ogsaa indenfor den evang. K. kunnet hævde sit Ry, selv om den dèr ofte er udg. i bearbejdet eller tillæmpet Skikkelse. Spørgsmaalet om Bogens Forf. er dog stadig et Problem, og ikke blot Munkeordener, men Nationer har kæmpet for at tilegne sig Forf.en. I Bogen træder nemlig Forf.en ikke frem som en udpræget Individualitet, men kun som en from Klosterbroder, og den i Bryssel opbevarede Avtograf beviser ikke mere, end at T. har nedskrevet Bogen. Forsøgene paa at finde Forf.en i andre kendte Personligheder, f. E. i Bernard af Clairvaux, i Gerson eller navnlig i Gersen af Vercelli (se II, 205), er sikkert forfejlede, men adskilligt taler for, at Dele af Bogen er Kompilation af andre Andagtsbøger. Men sikkert er, at den er blevet til i Kredse af »Brødrene af Fællesslivet« (en Mængde bestemte Udtryk viser hen til dem). Indenfor Danmarks Grænser blev Bogen tidlig baade afskrevet og overs. (se Grinderslev II, 265). T. bruger mærkelig nok altid det lat. Sprog, medens de tyske og nederlandske Mystikere i 14. Aarh. netop lagde stor Vægt paa Modersmaalet, men i 15. Aarh. gjorde Latinen sig igen stærkere gældende. (Fyldig Lit.-Oversigt i Prot.

Real-Encykl.³ XIX, 1907, 719. Samlet Udg. af T.s Skrifter ved Pohl, Opera omnia, 1904 f. Særudg. af Imitatio Christi ved Hirsche, 1874 og 1891, jfr. samme Forf.s Prolegomena zu einer neuen Ausg. des Imitatio Chr. I—II, 1873—81; Grinderslev Overs. er udg. af F. Rönning 1885; ny dsk Overs. ved S. A. Becker, 1914. Om T.s Mystik, se »Brødrene af Fællesliv« I, 406). *S. A. B.*

Thomas (de Tolach) **af Orknøerne**, en skotsk Præst. der ved Provision udnævntes til Biskop af Orknøerne af Pave Martin V 19. Aug. 1418; 1420 aflagde han Troskabsed til Erik af Pommern, der 10. Juli 1422 forlenede ham med Orknøerne. Han var ofte i Danmark og Norge til Forhandlinger med Myndighederne. Resignerede sidst i 1461. (Keyser, Den norske K.s Hist. II, 1858, S. 464 f.; Kolsrud i Dipl. Norv. XVII B, S. 302 f.). *H. J. H.*

Thomas af Strängnäs blev efter at have været Domprovst i Strängnäs Biskop ssteds 1430; han er en af den sv. Middelalders mest sympatiske Skikkelser. I den for Landet brydsomme Tid under Erik XIII deltog han i det polit. Liv med mange vigtige Hverv, og Kongen anbefalede ham, omend forgæves, til Ærkebiskop 1432. Da Engelbrekt rejste sin Bevægelse 1434, sluttede T. sig til det nationale Parti, og ogsaa Karl Knutsson ydede han vigtige Tjenester, omend med en vis Mistro til dennes ærgærrige Personlighed. T. var en betydelig Digterbegavelse; han har forf.: Engelbrekt och Karl Knutsson; Friheten (som p. Gr. af sin glødende Fædrelandskærlighed nylig foresloges til Nationalsang) og Allegorien Troheten. D. 1443. *D. F.*

Thomas de Vio, se Cajetan (I, 444).

Thomas af Växiö, sv. Biskop (1369), synes at have været en nidkær og dygtig Biskop, der stod den hl. Birgitta (I, 322 f.) nær. I Efteraaret 1369 var han hendes Ledsager, da hun besøgte Napoli og de hl. Steder i Omegnen. *D. F.*

Thomas, David, engelsk Kongregationalist, f. i Wales 1813, d. 1894, var Præst ved Stockwell Independent Church i London 1845—74. Hans Gærning var præget af vide, almenkirkl. Synsmaader. Den af ham udgivne »Biblical Liturgy for the Use of Evang. Churches and Homes« (1856) fandt Indgang ogsaa udenfor hans K.-Samfund. Ligeledes »The Augustine Hymn-Book« (1866), som indeholder enkelte smukke Ps.r fra hans egen Haand. T. gav Stødet til Opr. af Universitetet i Abcrystwith i Wales, stiftede Arbejderforeninger og virkede for at faa billige Dagblade og stod i Forbindelse med ledende Personligheder af mange K.-Samfund, ogsaa Nationalk.n; han har paavirket Personligheder som Fru Catharine Booth og Præsten Wilson Carlile, der opr. »Kirkehæren« (II, 508). T.s opbyggelige Udlægninger af nytestl. Skrifter er samlede i 9 Bd. under Titlen »The Homiletical Library«. *C. E. F.*

Thomas-Evangeliet, en apokryf Skildring af Jesu Barndomshist., som kendes i flere ufuldstændige, men indbyrdes ret afvigende Recensioner, af hvilke Tischendorf (*Evangelia apocrypha, ed. II*, Leipzig 1876, S. 140 ff) har udg. to gr. samt en lat. og Wright en syrisk. Fremstillingen er heri ofte smagløs, men uden nogen bestemt hæretisk Tendens. Hippolyt (Phil. V, 7), Origenes (Hom. I in Luc.) o. fl. omtaler imidlertid et gnostisk T., der synes at være fremkommet allerede o. 150 og at have haft et fra de nævnte Fragmenter ret forsk. Indhold; formodentlig stammer disse dog alligevel fra katoliserende Bearbejdelser af det opr. hæretiske Skrift. *H. M.*

Thomas-Kristne, se Nestorios og Nestorianere (III, 361 f.).

Thomasius. 1) **Christian T.**, tysk Retsfilosof, f. 1. Jan. 1655 i Leipzig, d. 23. Sept. 1723 i Halle, studerede og skrev om teol., arkæologiske, filos. og juridiske Æmner, vittigt, men ret overfladisk, mere nedbrydende Tidens og Videnskabens Fordomme end nyskabende; blev 1679 Dr. jur., Advokat, og holdt jurid. Forelæsninger i Leipzig. Om T.s Strid med H. G. Masius se III, 194. Efter at have gjort sig umulig ved (i et af ham redigeret Tidsskrift) at hævde allehaande hasarderede Paastande, flygtede T., beskyldt for »Indifferentisme«, til Halle (1690), hvor Kurfyrst Friedrich III af Brandenburg (II, 110) benyttede ham til at omdanne det ridderlige Akademi til et Universitet. Spener (IV, 300) og Francke (II, 90) havde stor Indflydelse paa T. og holdt ofte igen paa hans kaade Pen. — Som Filosof er han Forløber for »Oplysningen«: den sunde Fornuft er øverste Dommer; det kommer ikke an paa en Videns Sandhed eller Begrundelse, men paa dens Anvendelighed. Som Teolog er T. ogsaa Oplysningsmand, den rigtigt udlagte Skrift er eneste Autoritet; derfor kaldte han alle K.samfund for Sekter, skønt han oprigtig bekendte sig til den luth. K. I »De crimine magiæ« (1701) benægter han Muligheden af Pagter med Djævelen og dennes legemlige Aabenbaring; herved fører han et stærkt Stød mod Hekseprocesserne (se II, 378). Som Jurist angreb T. den romerske Ret og hævdede den tyske Ret; ham skyldes Adskillelsen mellem Ret (justum) og Moral og Anstand (honestum); han adskiller Teol. fra Retslære, skønt hans »Forbedringsteori« har adskillige teol. Bestanddele. Som Kirkeretslærer opstiller T. Territorialsystemet (se IV, 326) og J. H. Böhmer I, 435). T.s »Kleine deutsche Schriften« blev 1894 udg. af Opel. (A. Nicoladoni, C. T., 1887; E. Landsberg, Zur Biographie v. C. T., 1894). — 2) **Gottfried T.**, tysk luth. Teolog, f. 26. Juli 1802 i baiersk Franken, d. 24. Jan. 1875 i Erlangen, nedstammede fra ovennævnte Chr. T., studerede i Erlangen, Halle og Berlin. Efter at have været Præst paa Landet, stærkt beskæftiget med Patristik og Dogmehist., blev han 1829 Eftermiddagspræst ved St. Lorenzkirken i Nürnberg, hvor hans Prædikener, trods den ubelejlige Tid, samlede en stor Menighed af Byens dannede. Som Rel.s-Lærer ved Gymnasiet øvede han en velsignelsesrig Virksomhed. 1842 udnævntes han til Prof. i Dogmatik i Erlangen. Ved Erlanger-Fakultetet var allerede en bevidst luth. Retning ved at sejre, og T.s Ansættelse betød et Vendepunkt til Fordel for den baierske Lutherdom. Hans Hovedværk er »Christi Person und Werk, Darstellung der ev. luth. Dogmatik vom Mittelpunkte der Christologie aus« (1886³ ff.). Om hans Betydning for Kenoselæren se II, 761 a ff.

Af en Dogmehist. er 1. Bd. udg. af T. selv 1874, 2. Bd. ved Plitt 1876. T.s Maal er ikke en Repristinationsteol., men »et organisk Fremskridt«; saaledes er T. blevet Grundlæggeren af »Erlanger-Skolen« (I, 795). *N. M. P.*

Thomassin, Louis de, Oratorianer (III, 443), f. i Aix i Provence 28. Aug. 1619, d. i Paris 24. Dec. 1697. Fra 1668 levede han helt for Videnskaben, underholdt af den fr. Gejstlighed. T.s særlige Fag var Dogmehist. og den kirkl. Disciplins Hist. Hans Hovedværk »Vetus et nova ecclesiae disciplina circa beneficia et beneficiarios« (3 Foliobind) udkom opr. paa Fransk og er endnu Hovedhjælpemiddel paa dette Omraade (udk. atter 1691, 1706, 1728). T. skrev desuden »Dissertationes in concilia generalia et particularia«; »Mémoire sur la grâce«; »Dogmata theologica« o. fl. mindre Skrifter. *N. M. P.*

Thomesen. 1) **Eskil T.**, dsk Johanniter, studerede i Greifswald, hvor han 1496 blev Bakkalaur og Magister; 1511 var han Prior i Antvorskov, 1523 bl. Kristiern II's Modstandere og stod siden som Lutherdommens forbitrede Bekæmper i Rigsraadet ved fl. Herredage. Han beholdt efter Ref.ens Indførelse Stillingen som Prior i Antvorskov til sin Død 1538. *H. J. H.* — 2) **Hans T.**, dsk Ps.digter, f. i Hygum ved Ribe 1. Marts 1532, Søn af Provst Thomas Knudsen, Stud. fra Ribe Skole, drog 1553 til Wittenberg, hvor han blev Magister, 1557 Rektor i Ribe, 1561 Spr. ved Frue Kirke i Kbhvn og Sjællands »øverste Provst«, d. 22. Sept. 1573. Kongen havde ønsket ham til Biskop i Ribe, og Niels Hemmingsen havde tænkt ham som sin Efterfølger, men hans tidlige Død tilintetgjorde den Slags Planer. T.s Navn er for Eftertiden knyttet til »Den dske Ps.bog med mange kristelige Ps.r, ordentlig tilsammensæt, formeret og forbedret«, 1569. I de 4 Aar, da han var Rektor i Ribe, skulde han lede Kirkesangen i Domkirken og kom derved til at samle Melodier og at oversætte tyske Ps.r. I Kbhvn forøgede han sit Materiale og udgav sin velordnede Ps.bog, der udmærker sig ved gode Oplysninger om Ps.rnes Herkomst. Den maa dog nærmest betragtes som et Slags Privatarbejde, idet den officielle Kirkesangs-Bog er Niels Jespersens samtidige Gradual (II, 616). Men ved Kongebrev gjordes den til den eneste dske Ps.bog, der maatte forhandles i Landet, og det blev paalagt hver Kirke at købe et Eksemplar (jfr. III, 655). Dens sidste Oplag paa kongerigsk Grund er fra 1649, desuden et Oplag Malmø 1676. Den fortrængtes af Moltkes og Cassubes »fuldkomne« Ps.bog (I, 485 og III, 655) — T. bidrog selv med 8 Originalps.r (hvoraf dog de 6 er versificerede Davidsps.r) og 33 Overs. Disse hans egne Digtninge kom ikke meget i K.brug. Kun 2 af dem optoges i Gradualen (Kristus kom selv til Jordans Flod, Fastelavns-Introitus; Kom o Herre Helligaand, Pintse-Intr.). De er heller ikke digterisk betydelige, men de er jævne og klare i Formen. Ydermere har han evangelisk bearbejdet nogle gl., kat. Sange, som bæres af deres opr. Digteres poet. Ævne. I »Ps.bog f. K. og Hj.« er efter ham Nr. 18, 19, 329, 502, 638 samt Bearbejdelserne 510, 462, 588, 635. Hos Landstad Nr. 16, 17, 215, 492, 569, 576 samt 265, 297, 457, 500. (H. Nutzhorn, Den danske Menigheds Salmesang II; Skaar, Norsk Salmehist I, 523 f). *P. S.* — 3) **Peder T.**, dsk Biskop, d. o. 1560. Som Munk i Børglum Kloster (I, 438) sendtes han 1523 paa Studierejse, var i Wittenberg sammen med Hans Tausen og skal have boet hos Luther; ved sin Hjemkomst blev han Lærer og Huskapellan hos Mogens Gjøe (II, 224) og o. 1528 Spr. i Torum i Salling, hvor han virkede for Ref.ens Sag (man har derfor gættet paa ham som den dske Bearbejder af »Samtalen mel. Peder Smed og Atser Bonde«). 1530 var han i Kbhvn til Herredagen, siden med til at gøre Udkast til Kirkeordinansen, og 1537 indviedes han af Bugenhagen til Superintendent i Vendsyssel og tog som det synes først Bolig i Nykøbing paa Mors, men fra 1542 i Thisted; 1548 nedlagde han træt sit Embede og fik Haverslev-Bejstrup Præstekald. (Kh. Sml. 3 R. III, 381 f.). *H. J. H.*

Thomister, se Thomas fra Aquino (S. 548).

Thomson. 1) **Andrew Mitchell T.**, skotsk presbyteriansk Præst, f. 1779, d. 1831, blev 1802 Spr. i Sprouston, 1808 i Perth, 1810 ved Greyfriars' Church og 1814 ved St. George's Church, begge i Edinburgh. T. var en fremragende Prædikant og samlede »de Evangelske« om sin Forkyndelse. Som en afgjort Modstander af Statens Indblanding i K.ns indre Forhold banede han Vej for Chalmers (I, 493) og Bekæmpelsen af »Moderatismen«. Han arbejdede ivrigt for at forbedre K.sangen og var selv Ps.-Komponist. Ligeledes var han virksom paa Skolevæsenets Omraade og stærkt interesseret i alle sociale Spørgsmaal. Fra Universitetet i Aberdeen modtog han den teol. Doktorgrad. Skrifter: The Doctrine of Universal Pardon (1831), Sermons and Sacramental Exhortations (1831), der indeholder en kort Biografi. (Life of A. M. T., by J. L. Watson, Edinburgh, 1882.) — 2) **William T.**, engelsk Ærkebiskop, f. 1819, d. 1890, studerede i Oxford og blev allerede 1842 ret bekendt i videnskl. Kredse ved et Grundrids af Logiken. S. A. blev han ordineret. Fra 1847 virkede han som en meget søgt Tutor og en veltalende Prædikant. Hans Bampton Lectures om Forsoningen hører til de bedste fra den Tid. T. var en Foregangsmand i Arbejdet for Universitetsreformen. Fra 1855 var han Provost for Queen's College. Han stod Benj. Jowett (II, 690) nær, men tog Afstand fra »Essays and Reviews« (I, 805). T. var en af Udgiverne af den udmærkede »Speaker's Commentary«. 1862 blev han Ærkebiskop af York, og i en sjælden Grad forstod han at vinde den store Arbejderbefolkning i den nordlige Provins, ligesom han i det Hele styrede denne med stor Dygtighed og udførte et godt Arbejde for den kirkl. Lovgivning. Han var en af de ypperste Repræsentanter for den bredkirkl. Retning, moderat i sine Anskuelser og hensynsfuld overfor de andre Partier. *C. E. F.*

Thomæus, Jöran Jakob, sv. Præst og K.historiker, f. 5. Apr. 1786, Stud. i Lund 1802, præsteviedes 1809. T. udgav i de flg. Aar en Række kristelige Digtsamlinger, hvorfra Wallin senere optog nogle, dog stærkt ændrede, Ps.r i den sv. Ps.bog. 1817 udg. han »Christna kyrkans historia i Sverige«, 1830 en Levnedstegning af Erasmus fra Rotterdam, 1835—38

»Skandinaviens kyrkohäfder« I—II; men desuden har han til Skolebrug udg. en Række k.hist. og verdenshist. Arbejder. Efter 1828 virkede han som Spr. i Kristianstad. T. døde ved Lynnedslag 8. Aug. 1845. Han var Morbroder til J. H. Thomander. *H. J. H.*

Thoraldessøn, Salomon, Biskop af Oslo, se Salomon (IV. 30).

Thorarin Sigurdsson, Biskop af Skaalholt (angivelig Nordmand), indviet 1362, d. 1364 (eller senest 1366), synes if. de bevarede Efterretninger at have været en virksom Mand; han indførte 1364 Mariæ Undfangelsesfest (8. Dec.) paa Island. (F. Johannæus, Hist. Eccl. Isl. II, 116 f.). *O. K.*

Thórarinsson. 1) **Árni T.**, isl. Biskop, f. 19. Aug. 1741 i Hjardarholt, studerede i Kbhvn, blev cand. theol. 1766, Præst i Reykjavik 1769, i Odde 1781 og Biskop i Hólar 1784 (indviet af Balle i Kbhvn); d. 5. Juli 1787. T. udgav i Kbhvn »Velmente Tanker om gejstlig Gavmildhed«, en Opfordring til at støtte den fattige isl. K. ved Legater o. l. Han skal have været en dygtig Administrator af sit Stift og af den til Hólar Bispestol knyttede lærde Skole. — 2) **Thorlákur T.**, isl. Ps.digter, f. 23. Dec. 1711, blev 1731 Stud. i Hólar, 1732 Degn i Mödruvellir i Øfjord Syssel, 1745 Præst og en Tid Provst ssteds, druknede ved et Ridt over Hörgaaen 9. Juli 1773. Han var en yndet Digter, navnlig af Ps.r, og hans Digtsamling »Ljódmæli« er ofte optrykt (sidst 1858 med Levnedsskildring). *H. J. H.*

Thorbjørn Olafsson, se Bratt (I, 381)

Thord Bokke, Biskop af Grønland, indv. i Nidaros 1288, drog til sit Bispedømme 1289, men vendte tilbage til Norge 1309 og opholdt sig siden i Bergen, d. 1314. (Diplomatarium Norvegicum XVII B, 282 f.). *O. K.*

Thordersen, Helgi Guðmundsson, isl. Biskop, f. 8. Apr. 1794 i Reykjavik, Stud. fra Bessastad 1813, teol. Kand. i Kbhvn 1819, Spr. i Saurbæ 1820, forflyttet til Odda 1825, Provst 1826, Domkirkepræst i Reykjavik 1836, Biskop 1846 (ordineret af Mynster). 1843—65 sad T. som kongevalgt Medl. af det genoprettede Alting og deltog ligeledes 1851 i den særlige Forsamling om Islands Forfatning. Som Præst ansaas T. for Islands ypperste Prædikant; som Biskop var han en flittig og myndig Visitator, men uden Ævne til at give større vækkende Impulser; som Altingsmand fik han en Del Indflydelse paa den kirkl. Lovgivning (ogsaa paa, at Latinskolen flyttedes til Reykjavik). Han fik ved Indsamling oprettet et Fond for trængende Præsteenker. 1866 nedlagde han sit Embede p. Gr. af Svaghed; d. 4. Dec. 1867. En længe efter hans Død udg. Prædikensamling (1883) er meget skattet. *H. J. H.*

Thorer, norske Bisper. 1) **T.**, Biskop af Hamar, indviet formodentlig 1189/90, stod ligesom de øvrige norske Bisper dengang paa Sverres Side i K.striden og foretog med den ellers ukendte Rikard Svartameistare en Sendefærd til Paven i Sverres Ærende 1195, men døde pludselig paa Hjemvejen i Danmark 1196, angivelig af Gift. T. har vistnok studeret ved Klostret St. Victor ved Paris og er bleven optaget i dets Broderskab af Augustinerkanniker (dets Nekrologium betegner ham under 31. Aug. som »socius« af Abbed Vilhelm af Æbelholt). L. Daaes Formodning, at T. er identisk med Munken Theodricus, der o. 1180 i kirkl. Aand forfattede den første (latinske) Hist. om Norges Konger (til 1130), »Historia de antiquitate regum Norwagiensium« (udg. af G. Storm i Monumenta historica Norvegiæ, 1881, S. 1—68), har ikke vundet alm. Anerkendelse. ([Norsk] Hist. Tidsskr. 3, III. 397—411; jfr. Edda II, 1914, 77—81). — 2) **T.**, den trøndske, Ærkebiskop af Nidaros, efter sit Tilnavn stammende fra Trøndelagen, var Korsbroder i Nidaros 1225, valgtes 1226 til Ærkebiskop og indviedes i Rom 1227; d. 7. April 1230. T. holdt 1229 et Provincialkoncil i Bergen, hvor Ærkebiskop Eystein Erlendsson (I, 837) blev erklæret for Helgen, et betydningsfuldt Fremstød, som tydelig vidner om T.s Standpunkt. T.s Eftermænd gjorde en Række Forsøg paa at faa Kanonisationen godkendt af Paven, og flere Undersøgelseskommissioner opnævntes (1241, 1246, 1251, 1255, 1268), men det førte ikke til noget. (L. Daae, En Krønike om Erkebiskopperne i Nidaros, 45 f.). — 3) **T.** den vikverske, Ærkebiskop af Nidaros, if. sit Tilnavn stammende fra SØ-Norge (Søn af Gudmund Flate), Kannik af Kongregationen St. Victor ved Paris, Korsbroder i Oslo, valgtes 1205 til Ærkebiskop i den aftrædende blinde Eirik Ivarssons (I, 789) Sted og med dennes Raad og indviedes i Rom 1205/6; d. 8. Aug. 1214. T. roses i Sagaen som en forstandig Mand, meget vennesæl og af stor Myndighed og Anseelse i Norge. If. sin Fortid maa han opr. have staaet K.partiet nær, men ved Afslutningen af Striden mellem Birkebeiner og Bagler 1207—08 optraadte han som Mægler mellem Partierne, og ved Forliget paa Hvitingsø 1208 var han Kong Inge Baardssons Ordfører ligeoverfor Biskop Nikolaus Arnesson af Oslo paa Bagler-Kongen Philippus' Vegne. Ved Arveoverenskomsten 1212 mellem den uægtefødte Kong Inge og den ægtefødte Jarl Haakon Galen viste han sig som K.ns Mand ved at tage den sidstes Parti, og han sagdes at staa bag en Bonderejsning mod Inge 1213. I Striden mellem de islandske Stormænd og Biskop Gudmund Arason af Hólar greb T. (1211 f.) ind med Myndighed og Klogskab. (L. Daae, En Krønike om Erkebiskopperne i Nidaros, 34—36; Diplomatarium Islandicum I Nr. 36). *O. K.*

Thorfinn, norsk Biskop, Korsbroder i Nidaros 1273/7, Biskop af Hamar fra 1278, var under den voldsomme Strid mellem Høvdingerne og K.n i Norge i 1280erne, ligesom Biskop Andres i Oslo, en trofast Tilhænger af Ærkebiskop Jon Raude, med hvem begge 1282 delte den Skæbne at blive drevne i Landflygtighed af Rigsraadet. Ærkebiskoppen døde i Sverige s. A., men T. og Andres drog til Rom for at søge Pavens Værn for den norske K. mod den verdslige Magt; de fandt kun ringe Støtte, og T., som led meget ondt paa Færden, fandt Tilflugt i Cistercienserklostret Ter Doest nær Brügge i Flandern, med hvilket han fra før stod i nær Forbindelse, og efter 30 Ugers Ophold her døde han 8. Jan. 1285 og blev begravet i Klosterkirkens Kor. T. mindedes i Ter Doest som en hl. Mand, og hans Liv blev af den samtidige Munk Walter de Muda besunget i lat. Vers (senere

optaget i en bevaret prosaisk Skildring af hans Fata). I Norge blev T.s Hellighed ikke paagtet. (Acta Sanctorum, 8. Januar; P. A. Munch, Det norske Folks Hist. IV, 2, 39—53; L. Daae, Norges Helgener, 176 f.). *O. K.*

Thorgeir Gode el. **Lovsigemand**, en af Hovedmændene for Krdmmens endelige Sejr paa Island. Inden det kendte Alting i Juni Aar 1000 (II, 556) henvendte Sidu-Hall (IV, 176) sig til T., der da var Hedning, og gjorde ham Vigtigheden af en enig Beslutning af H. t. de norske Erobringsplaner indlysende. T. gik hjem i sin Bod, drog et Skind over sit Hoved og tilbragte Natten i dyb Overvejelse. Næste Morgen samlede han Almuen paa Lovbjærget, og, efter at have formanet den til Enighed og modtaget dens Løfte om at ville antage hans Kendelse, erklærede han, at alle skulde lade sig døbe til Kristus, at aabenbar Blot til Guderne skulde straffes med 3 Aars Landflygtighed, og at Gudehovene skulde nedbrydes. Derimod maatte man gærne i Løn dyrke Guderne og udsætte udøbte Børn. (A. D. Jørgensen, Den nord. K.s Grundlæggelse, 1874—76, S. 375 f.). *H. J. H.*

Thorgils, Biskop af Stavanger (fra 1255?), d. 1276, var personlig nær knyttet til det norske Kongehus, navnlig Haakon Haakonsson, hvem han ledsagede paa Toget mod Skotland 1263 og ved hvis Dødsleje s. A. han var tilstede, og Magnus Lagabøter, som før sin Regeringstiltrædelse i nogle Aar residerede i Stavanger. De faa og spredte Efterretninger om T. giver et meget sympatisk Billede af den gavmilde Biskop; 1266 skænkede han de residerende Kanniker i Stavanger Bispetienden af Finnø i Ryfylke, og 1273 Sole Kirke paa Jæderen med Gods og Indtægter til Domkapitlets fælles Bordhold, som maaske er oprettet i T.s Tid; i Beg. af 1270erne stiftede han et Hospital for fattige Syge ved den af Kong Magnus dertil skænkede Peterskirke i Stavanger. Om Bispetienden af Finnø førtes 1294 flg. en hæftig Strid mellem Domkapitlet og T.s Eftermand, Arne, der paastod, at T.s Gave var ugyldig. (A. W. Brøgger, Stavangers hist. i middelalderen, S. 44—51). *O. K.*

Thorgils (Tyrgils) Knutsson, sv. Stormand, omtales 1288 som Rigsraad; naar han blev Marsk er ukendt. Han stod siden 1291 i Spidsen for Rigsstyrelsen i Birger Magnussöns Umyndighed; 1302 kronedes denne, og i hvert Fald inden 1303 har T. fratraadt sine Embeder. 2 Gange gjorde han Krigstog østpaa for ved Erobringer og Befæstningsanlæg at værne Grænsen mod Rusland, Det første Tog, 1293, havde delvis Præget af Korstog og førte til varige Resultater, det andet, 1299, medførte kun kortvarige Erobringer. Under T. K. udarbejdedes og stadfæstedes Upplandsloven (1296). Han siges at have optraadt med Fasthed, ja Haardhed mod K.n, uden at det dog kan bevises. Ogsaa efter at have nedlagt sin virksomme og gavnlige Rigsstyrelse tog han Del i Begivenhederne; han bistod trofast Kongen mod Brødrene Erik og Valdemar, og Kongen havde Overhaand, saa længe T. levede. Hertugerne synes imidlertid at have vakt Kongens Mistillid til ham; han fængsledes, anklagedes (uvist for hvad) og henrettedes 1306. *D. F.*

Thorhall af Viken, se Thorolf.

Thórhallason. 1) **Egill T.**, isl. Præstesøn, f. 10. Nov. 1734 paa Borg, studerede 1759—65 i Kbhvn og blev s. A. Missionær i Godthaab i Grønland (fra 1773 Viceprovst i S-Grønland) indtil 1775, idet man havde Planer om Anlæggelsen af en isl. Koloni her; 1776 blev han Præst i Bogense. T. har paa Grønlandsk udg. en Bønnebog, en Katekismus og et grammatisk Arbejde, desuden »Efterretning om Rudera af de gl. Nordmænds og Islænderes Bygninger paa Grønlands Vesterside« (1776). Endelig har han udg. en dsk Overs. af den isl. Lov »Jonsbogen« (1763). D. 1789. *H. J. H.*— 2) **Thorlak T.**, se Thorlak.

Thorkel. 1) J. Langebeks nordiske Helgendagsfortegnelse (Aarsb. f. Geh.-Arch. I, Tillæg S. 20) opfører under 12. Nov. »Thorkillus«; i Langebeks originale Manuscript synes han henført til Danmark el. Norge med Island. L. Daae har gættet paa (Norges Helgener, 178 f.), at T. er identisk med nedennævnte T., Biskop af Oslo (d. 1248). En norsk eller nordisk Helgen St. T. er dog hidtil ikke paavist i middelalderlige Kilder. — 2) **T., Biskop af Oslo**, efterfulgte den i 1244 afdøde Arne, d. 1248 og blev begravet i den i 1810 nedbrudte Laurentiuskirke i Tønsberg. Om hans antagne Identitet med den ellers ukendte Helgen St. Thorkel, se ovfr. (Saml. til det norske Folks Sprog og Historie I, 554). *O. K.* — 3) **T. (Thurgillus), Biskop af Strängnäs**, nævnes 1348 som »Presbyter« i Strängnäs og blev efter at have været Dekan og Provst ssteds Stiftets Biskop 1356. Hans Dødsaar er usikkert; Efterfølgeren (Thord) nævnes imidlertid først 1379 (jfr. Strängnäs IV, 374). *D. F.* — 4) **T. Jensson**, udvalgt **Biskop af Oslo**, var Præst ved Mariakirken i Oslo 1486—95, Kannik ssteds 1495—98, kgl. Vicekansler i Norge 1486 og blev 1505 af Oslo Domkapitel valgt til Biskop; han stadfæstedes af Paven, men fordreves af den af Kong Hans indtrængte dskfødte Anders Muus (III, 314), der allerede i Sept. 1506 havde Bispestolen i Besiddelse. T. flygtede til Sverige og søgte Hjælp hos Biskop Vincents af Skara og Rigsforstanderen Svante Nilsson; efter sidstnævntes Paalæg understøttede Befalingsmanden over Värmland Olaf Bjørnsson T. ved sammen med ham at gøre et væbnet Indfald i Solør Vaaren 1508; men en af T. paatænkt og haabet norsk Rejsning mod Danskevældet med sv. Støtte blev opgivet. T. traadte nu i Forbindelse med den regerende Vicekonge i Norge Christiern (II), der Sommeren 1508 anbefalede ham til Kong Hans. T.s senere Skæbne er ubekendt. (C. F. Allen, De tre nordiske Rigers Historie I, 440. 449 ff., 456—58; Dipl. Norv. XVII B, S. 247 f.). *O. K.* — 5) **T. Knutsson**, se Thorgils Knutsson.

Thorkelin, Grímur Jónsson, Geheimearkivar, f. 8. Okt. 1752 paa Bær ved Hrutafjord paa Island, blev Stud. 1773, jur. Kand. 1776; 1777 blev han den Arnamagnæanske Kommissions Sekretær og 1780 ansat i Geheimearkivet. T. udg. 1775 den ældre isl. K.ret, 1777 den yngre (eller Biskop Arnes K.ret); 1781 en »Samling danske Kirke-Love« og 1786 det vigtige »Diplomatarium Arnamagnæanum« (I—II). 1786—91 samlede T. under sit Ophold i Storbri-

tannien og Irland en Mængde Stof til Oplysning af nordisk Sprog og Hist. (saal. afskrev han Beowulfs-Kvadet, udgivet 1815). 1783 var han blevet Prof. extraord., 1791 Geheimearkivar; 1817 udgav han »Gulathingslaug«, men han naaede aldrig at faa sine Samlinger bearbejdet (de findes nu paa det kgl. Bibliotek). D. 4. Marts 1829. *H. J. H.*

Thorkelsson, Olav, norsk Biskop, var først Kannik og Ærkedegn i Bergen og Spr. paa Voss og valgtes 1523 til Biskop i Bergen (indv. 1524). Som Stiftets sidste rom.-kat. Biskop har han faaet en haard Dom af Lektoren Mag. Absalon Pedersøn Beyer (III, 513; i dennes forøvrigt tabte Oration om Mag. Geble, 1571). O. T.s Styrke var hans økonomiske Sans, navnlig for at bevare og forøge sine og Bispeembedets Ejendomme og Indtægter; men Almuen klagede over stræng og vilkaarlig Behandling. Som K.-styrer var han ikke Stillingen voksen; Tiden var vanskelig baade polit. og kirkeligt, og den magelige og fredelskende Biskop savnede Energi og Myndighed: Efter Christiern II's Flugt 1523 sluttede T. sig til Frederik I, udnævntes 1524 (tillige med 3 andre) til Statholder i Norge nordenfor Lindesnes (forlenet med Tromsø og Nordfjord). Vaaren 1525 blev T. fanget af Christiern II's Folk og tvungen til at hylde denne. Efter Løsladelsen tænkte han paa at nedlægge Bispeembedet og gaa i Kloster, da Tyskerne i Bergen og Domkapitlet ikke længere vilde anerkende ham, men Høvedsmanden paa Bergenhus Vincents Lunge hindrede ham heri og fik ham til atter at hylde Frederik I, hvem T. siden var tro, ogsaa 1531—32, da Norges øvrige Bisper mer eller mindre aabent støttede Christiern II. Af den mægtige Vincents Lunge udsattes imidlertid T. o. 1526 for Krænkelser, navnlig økonomiske, og for de tyske Købmænd paa Bryggen, til hvilke T. stod i stor Gæld, var han Genstand for Spot og Drillerier. Voksende Egenraadighed blandt Gejstligheden, alm. Respektløshed for K.ns Love og begyndende »Lutheri« i Bergen gjorde, at T. flyttede ud til sin Gaard Ask paa Askøen (1526?). Med V. Lunges Efterfølger Esge Bilde forligtes T. vel, og efter nogen Betænkelighed tillod han med sit Kapitel denne 1531 at nedbryde Bispegaarden, Kannikegaarden og den prægtige Domkirke fra 11.—12. Aarh., da disse Bygninger sagdes at staa Slottet for nær; til Bisperesidens og Domkirke bestemtes Munkeliv Kloster, som tilflyttedes s. A. T. saa med Sorg og Smærte K.skikkenes Forfald og den lutherske Læres Indtrængen. En langvarig Sygelighed lagde ham 30. Maj 1535 i Graven under et Ophold paa Voss. T. var ingen lærd Mand, men roses som »forstandig i Historier, synderlig de norske«, og han førte hist. Dagbogsoptegnelser, som desværre er tabte. (Norske Samlinger 8°, I, 3—8; G. H. Miltzow, Presbyterologia Wos-Hardangriana, Hafn. 1679, 26; A. Chr. Bang, Den norske kirkes historie, 1912, 308; Dipl. Norv. XVII B, 229 f. m. Henv.). *O. K.*

Thorkil af Reval, Biskop o. 1238—60, opr. Præst i Ribe, var af Valdemar Sejr valgt til Biskop af Reval, da Kongen ved Forliget i Stensby (se Estland I, 808) havde opnaaet Anerkendelse paa N.-Estland. Ved denne Lejlighed sikrede Kongen sig og sine Efterfølgere Ret til at besætte Bispestolen. T. støttedes iøvrigt af Kongen, Tiende paalagdes, Gods skænkedes K.n; men Forholdene var vanskelige, baade paa Gr. af Esternes latente Hedenskab, Russernes Fremtrængen og de tyske Ridderes Uvilje. T. fik dog bygget mange Kirker, dannet Sogne og i Reval rejst 2 Klostre. Paa hans Raad indførtes i Estland lybsk Ret baade i verdslige og kirkl. Sager (1257). D. 14. Okt. 1260. (H. Olrik, Konge og Præstestand II, 1895, 150; Paucker, Die Regenten . . . Ehstlands, 1855, 210 f.). *H. J. H.* — **T.**, se Thorkel (S. 558).

Thorkildsen, Gunvald Christian Bernhard, norsk Biskop, f. i Kristiansand 1845, Stud. 1865, cand. theol. 1871, pers. Kap. i Sund 1872, Spr. i Øvrebø 1877 (siden 1883 tillige Provst i Torridals Provsti), Spr. i Oddernes 1891, Stiftsprovst i Kristiansand 1902 og Biskop ssteds 1904; d. 19. Jan. 1908. Uden at blænde hverken ved Veltalenhed, Lærdom eller administrativ Dygtighed vandt T. alm. Agtelse og Tillid ved sit noble Retsind og sin af kr. Fromhed gennemaandede Personlighed. (Kvam, Den norske K.s Biskoper efter Ref.en, S. 50 f.). *A. B.*

Thorkilsøn, Svend, dsk Korsfarer, en af de 5 dske Stormænd, der efter Jerusalems Fald 1187 udrustede 4 Skibe for, i Forening med Nordmanden Ulf af Lauvnes og hans Følge, at gaa paa Korstog. Efter Skibbrud i Vestfriesland drog de over Land til Venezia, men naaede først det hl. Land, efter at Richard Løvehjærte havde sluttet Vaabenstilstand med Saladin (1192). De besøgte da de hl. Steder og drog hjem (jfr. »Profectio Danorum in terram sanctam« i Script. rer. Dan. V). *H. J. H.*

Thorlak, isl. Bisper. 1) **T. Runolfsson**, f. 1085, blev 1117, kun 32 Aar gl., udpeget af den gl. Gissur Isleifsson i Skaalholt til Eftermand, indviedes 1118 af Ærkebiskop Asser i Lund, dog med Reykjaholt i Borgarfjorden som Titelkirke, eftersom Gissur endnu levede, og efterfulgte ham ved hans Død 1118 som Biskop i Skaalholt; d. 1. Februar 1133. T. var en from, sagtmodig og stilfarende Mand, flittig og godgørende. Opfostret i det bekendte isl. Lærdomssæde Haukadal af Biskop Isleif Gissurssons Søn Teit, og med Anlæg og Sans for Studier sørgede T. som Biskop med Omhu for en god Præsteoplæring. Sammen med Biskop Ketil Thorsteinsson af Hólar og med Ærkebiskop Assers Bifald nedskrev og bearbejdede han (1122—33) den isl. Kristenret, optagen i den senere med Navnet Graagaas benævnte islandske Lovbog. (Biskupa Sögur I, 69. 72—75; Finnus Johannæus, Hist. eccl. Island. I, 272—6). — 2) **T. Thorhallsson**, isl. Helgen, f. paa Hlidarende paa Island 1133, oplærtes i Odde hos Sæmund frodes Søn Præsten Eyjolf, blev præsteviet i ung Alder (o. 1150), studerede saa 6 Aar udenlands (Paris og Lincoln) og var derefter 6 Aar Præst i Kirkjubø paa Sida, fra 1168 Forstander (først Prior, 1172 Abbed) for det nygrundlagte Augustinerkloster Thykkvabø, der ved hans udmærkede Styre blev bekendt som et Mønstersamfund, endog udenfor Island. T. valgtes 1174 af den gl. Biskop Kløng Thorsteinsson i Skaalholt til Eftermand, overtog Bispedømmets Styrelse 1175, drog efter Klængs Død (1176) til Norge 1177, hvor han, under

nogen Modstand, formodentlig af polit. Art, fra Kong Magnus's og Erling Jarls Side, indviedes til Biskop 2. Juli 1178. T. arbejdede hele sin Bispetid med Nidkærhed og Klogskab for Gennemførelsen af den kanoniske Rets Krav. Hans i 1179 heldig begyndte Forsøg paa at lægge Kirkerne og K.godset, der for det meste regnedes som Kirkegrundlæggernes Slægtsejendom, under bispeligt Styre, strandede dog paa en haardnakket Modstand hos Islands mægtigste Høvding, den Diakon-viede Jon Loptsson i Odde, hvis Eksempel de andre Høvdinger fulgte. Mod den herskende Løsagtighed skred T. bestemt ind og søgte navnlig at værne Ægteskabets Hellighed, men stødte ogsaa her sammen med Jon Loptsson, der holdt T.s egen Søster Ragneid som Frille. T. indlagde sig store Fortjenester ved et skærpet Tilsyn med Præsternes Liv, en heldig Styrelse af K.godset og en levende Omhu for Gudstjenestens ordentlige Udførelse, den kirkl. Disciplin og Præsternes Studier. T. levede ogsaa som Biskop efter Kannikeregelen, vaagede, fastede og bad flittigt, var overmaade godgørende og viste sig som en omsorgsfuld Sjælesørger, klogt vekslende mellem Mildhed og Strænghed. Han tænkte 1193 paa at tage Afsked og gaa i Kloster, men døde 23. Dec. s. A. Allerede i levende Live tillagdes der ham Mirakler, og da talrige Undere skete efter hans Død if. Paakaldelse af hans Bistand, tillod hans Eftermand og Søstersøn Paal Jonsson hans Dyrkelse, hvorpaa T.s Legeme skrinlagdes i Skaalholt 1198; hans Dødsdag 23. Dec. lovfæstedes som Helgenens Hovedfestdag 1199, desuden helligholdtes allerede i Biskop Paals Tid (d. 1211) T.s Translation 20. Juli. T. blev Islands populæreste Landshelgen; c. 50 Kirker indviedes til ham paa Island. Hans Saga forfattedes allerede 1203—10, udvidedes betydelig o. 1225. Hans Skrin, som fl. Gange fornyedes, blev solgt ved Auktion i Skaalholt 1802. Udenfor Island var T.s Hellighed kendt fl. Steder, navnlig i Norden og i de norske Udbygder; i Norge nød han officiel Dyrkelse i Slutningen af Middelalderen. (Biskupa sögur I, 87—124. 261—404; Jón Þorkelsson, Obituaria Islandica, 143—54; Finnus Johannæus, Hist. Eccl. Island. I, 287—300; Dipl. Isl., passim; Nord. Tidsskr. f. Oldkyndighed III, 1836, 360—63; L. Daae, Norges Helgener, 207—10; Edv. Bull, Folk og Kirke, 200—03. 230 f.). *O. K.*

Thorláksson. 1) **Árni T.**, Biskop af Skaalholt, f. 1237 i en isl. Høvdingeslægt, fulgte som ung Diakon 1262 den udvalgte Hólarbiskop Brand til Norge, hvor han vandt Kong Magnus' Venskab; da Brand kort efter Hjemkomsten døde, præsteviedes T. 1264 af Skaalholts Biskop Sigurd og styrede saa under Vakance Hólar Bispestift med stor Myndighed. Derefter var han den gl. Biskop Sigurds Hjælper, og 30. Juni 1269 indviedes T. selv i Norge til Biskop af Skaalholt, og forsynet med et Eksemplar af Dekretalerne drog han hjem og forkyndte straks de kirkl. Krav: Tilbedelse af Hostien; 3 Gange Lysning før Bryllup; Udelukkelse af Folk, der levede med Friller, fra Nadveren i Paaskeugen; at Styrelsen af alle Kirker med Gods og Tiende tilhørte Bispemagten; Forbud mod at tage Rente. Bestemmelsen om K.godsets Bestyrelse vakte en Storm fra de isl. Høvdingers Side, men Kongen lovede at støtte A. T., hvis denne vilde arbejde for Vedtagelsen af den nye Lovbog, som efter norsk Mønster var udarbejdet for Øen. 1273 fik Biskoppen under et Ophold i Norge foreløbig ved Ærkebispens Dom sine Krav gennemført. Efter sin Hjemkomst fik han ogsaa 1275 midlertidig Altingets Stadfæstelse paa en selvstændig K.lov (Kristendomsbalk). Da K.striden imidlertid efter Provincialkonciliet i Bergen 1280, i hvilket Biskop Árni havde deltaget brød løs med Hæftighed i Norge (medens Formynderstyrelsen for Erik Præstehader raadede) rejstes paany Modsigelse mod A. T.s kanoniske Krav paa Island. Trods Bispens Modstand vedtog Altinget 1281 den verdslige Lovbog, der gav Lægmænd Ret til at dømme i gejstlige Sager, og Striden om K.godsets Bestyrelse og Privilegier begyndte paany. 1288—91 maatte A. T. opholde sig i Norge, men fik ikke endelig Afgørelse paa Stridighederne. Først 1297 opnaaede Bispen under et nyt Ophold i Norge et Forlig, hvorved det bestemtes, at Kirker, hvis Gods for Halvdelens eller meres Vedkommende ejedes fra gl. Tid af Lægfolk, skulde bestyres af disse; for alle andre Kirker skulde Bispen raade frit. Under sit Norgesophold døde T. i Bergen 17. Apr. 1298. Han er en af Nordens betydeligste Forfægtere af K.ns Selvstændighed af Staten. (Keyser, Den norske K.s Historie II, 1858). — 2) **Gísli T.**, Biskop af Hólar, f. 7. Nov. 1631, Søn af Biskop Thorlákur Skúlason (IV, 247), studerede i Kbhvn 1649—51, blev 1656, kun 25 Aar gl., valgt til Faderens Efterfølger som Biskop uden i nogen Henseende at have gjort sig fortjent. Han udg. en meget benyttet Postille (1668—70) og overs. Luthers Katekisme (1660). D. 22. Marts 1684. — 3) **Guðbrandur T.**, Biskop af Hólar, f. 1542, studerede 1562—64 i Kbhvn under Niels Hemmingsen, var en Tid Lærer i Skaalholt, blev 1567 Præst og 1569 Biskop af Hólar. Som saadan virkede han ivrigt til Gennemførelsen af Ref.en, idet han navnlig tog Jón Arasons (I, 131) Bogtrykkerpresse stærkt i Brug. O. 90, mest rel., Skrifter tryktes, for en Del bearbejdet af ham selv (bl. a. Hemmingsens »Livsens Vej«, en isl. Ps.bog, det isl. Graduale). Hovedværket er den isl. Bibel (1584), hvis Overs. og smukke bibliografiske Udstyr er hans personlige Værk. Han var desuden en kyndig Astronom og Geograf (tegnede et Kort over Island) og en bjærgsom Godssamler for Bispestolen og sin egen Slægt, hvilket skaffede ham mange Fjender. Fra 1596 havde han Arngrímur Jónsson (II, 675) til Medhjælper. D. 20. Juli 1627. — 4) **Jón T.**, isl. Digter, f. 13. Dec. 1744, blev Præst i Saurbæ 1768, men mistede to Gange Embedet, fordi han fik Børn med en Kvinde, hvis Fader modsatte sig deres Ægteskab. Ansat ved et Trykkeri i Hrappsey udsendte han et Par Digtsamlinger (mest Overs.r). Paa Gr. af sine Ps.r fik han atter Ansættelse 1788 som Præst i Bægisá (Øfjord), og trods sine stadige erotiske Vidtløftigheder vandt han ved sin Digtning og sin Munterhed mange Venner. Han oversatte Miltons »Tabte Paradis« i Edda'ens Versemaal, en Overs., som senere blev skattet af Englændere og R. Rask. Ogsaa Klopstocks

»Messias« oversatte han. Hans samlede Digte (Ljóðabók I—II) udkom 1842—43. D. 21. Okt. 1819. — 5) **Thórður T.**, Biskop af Skaalholt, Broder til Gísli T., f. 14. Aug. 1637, studerede i Kbhvn 1656—58, var Rektor i Hólar 1660—63, derpaa i Udlandet til 1670. I Wittenberg blev han Magister 1666, Aaret efter i Kbhvn; 1674 blev han Biskop i Skaalholt. Ved Broderens Død fik han tilkendt sig Bogtrykkeriet i Hólar, og nu udgaves baade Opbyggelses- og Sagaliteratur flittigt. T. var en ivrig Geograf, Astronom og Musiker. D. 16. Marts 1697. *H. J. H.*

Thorlav Olufsen (Thorlev Olavsson), norskfødt Biskop, blev af Erik af Pommern gjort til Provst ved Apostelkirken i Bergen; senere søgte Kongen forgæves at tvinge ham igennem som Ærkebiskop i Uppsala, men Engelbrechts Bonderejsning drev ham ud af Sverige. Efter af Kongen at være brugt paa Sendefærd i Norge og Sverige, fik han Bispestolen i Viborg, hvortil Ærkebiskop Hans Laxmand modvillig maatte give ham Indvielse (i Lund 4. Jan. 1438). Som Biskop gennemførte T. O. en Omordning af Domkapitlet (1440). Christiern I yndede ham højlig, skænkede ham paa sin Kroningsrejse til Trondhjem Hardanger Len og fik ham valgt til Biskop af Bergen 1451. Under Stridighederne med Hanseaterne her blev baade T. og den kgl. Høvedsmand i Bergen dræbt i Munkeliv Kloster (1. Sept. 1455), uden at Kongemagt eller K. siden skred ind mod Drabsmændene. (Fryxell, Sv. Biskopsval, 1900; Norsk hist. Tidsskr. 4. R. II, 70 f.). *H. J. H.*

Thorleif Breidskegg, norsk Helgen paa Kongsæmnetiden, foregiven Søn af den 21. Aug. 1157 dræbte Konge, Eystein Haraldssøn, der selv ansaas for Helgen. T., der en Tid var Munk, rejste Oprør mod Kong Sverre, men dræbtes af Bønderne 1191. Skønt Sverres Hofskjald digtede et Spottekvad om T., ansaas han dog for en hl. Mand; »der brændte Lys over hans Grav«. Endnu længe efter Ref.en fandtes paa Elverum Kirkegaard en Bygning kaldet »Hellig Thorlofs Kapel«, som havde sin egen Rente. Maaske har han været gravlagt her. (Daae, Norges Helgener, 1879, S. 193). *H. J. H.*

Thorleifsson, Bjørn, Biskop af Hólar, Præstesøn fra Odde paa S.-Island, f. 1662, studerede i Kbhvn 1684—86, blev Kap. hos sin Fader, hvem han efterfulgte som Spr. 1690, tog Magistergraden i Kbhvn og indviedes 1692 til Vicebiskop med Løfte om det første isl. Stift, der blev ledigt. Var en Tid Medhjælper hos Thórður Thorláksson af Skaalholt (s. d.) og blev 1697 selv Biskop af Hólar. T. købte Bogtrykkeriet tilbage til Hólar 1703. T. var af rig Slægt og førte en kostbar Husholdning, hvilket i Forbindelse med vanskelige Tidsforhold bragte ham selv, Bispestol og Skole i trange Kaar. D. 1710. *H J. H.*

Thorn. Om Unionsforhandlingerne i T. og Deklarationen se Religionssamtaler (III, 747); om Thorner-Blodbadet se d. Art.

Thorndike, Herbert, anglik. Teolog, f. 1598, studerede Teol. og orient. Sprog i Trinity College, Cambridge. Som Spr. paa Landet forblev han knyttet til Kollegiet som Lærer i Hebr. Han udgav 1635 et Leksikon i Hebr., Syr., Rabbinsk og Arabisk. Under Borgerkrigen og Republiken førte han ligesom mange andre anglik. Præster en omflakkende og usikker Tilværelse, men kunde dog fortsætte sit lit. Arbejde. Han havde væsentlig Andel i Udg. af Waltons Polyglot (1657), hvori han ogsaa besørgede den syr. Tekst. Tidens Omvæltning førte ham ind i Studiet af de kirkl. Principer; han udgav »The Government of the Church« (1641) og »Of Religious Assemblies« (1642). Hans Hovedværk, »An Epilogue to the Tragedy of the Church of England« (1659), er et Forsvar for Anglikanismen: Ref.en var kun beretiget som en Tilbagevenden til Oldk.ns almene Grund. Efter Kongedømmets Genoprettelse kunde T. vende tilbage til sit Sognekald og sin Gærning i Kollegiet, men efter nogle Aars Forløb opgav han det første, da han havde faaet en Præbende ved Westminster Abbedi, og delte sig i de senere Aar mellem Cambridge og London. Han tog Del i Savoy Konferencen (IV, 63). I fl. Skrifter genoptog han Æmnet fra »Epilogue«. D. 1672. Han har maaske mere end nogen anden af de store Teologer fra den karolinske Æra indvirket paa 19. Aarh.s Anglokatolicisme. I »Library of Anglo-catholic Theology« er hans Skrifter udg. af A. W. Haddan i 6 Bd. (det sidste indeholder en Biografi). *C. E. F.*

Thorner-Blodbadet. I Polen, hvor Protestanter og Katoliker levede som ligeberettigede, steg Katolikernes Magt stærkt i Beg. af 18. Aarh. Et Udslag af det indbyrdes Had var Justitsmordet i Thorn 1724. En jesuitisk Skoledreng vilde tvinge nogle Elever i det lutherske Gymnasium til at knæle for en Procession, en Tumult opstod, og Jesuiterkollegiet, hvorfra man havde skudt paa Borgerne, blev ødelagt. Kongen, August II, lod da Byens 70aarige Borgermester og 9 ansete Borgere henrette, Mariakirken blev frataget Protestanterne, og Halvdelen af Magistratens Pladser blev besat med Katoliker. *N. M. P.*

Thornton. 1) **Henry T.**, engelsk Filantrop, f. 1760, Søn af John T., Direktør for det russiske Handelskompagni (kaldet »Europas næstrigeste Købmand« og udmærket ved sin ubegrænsede Gavmildhed mod fattige; han har bortskænket mindst 100,000 Pd. St. til Barmhjærtighedsværk), blev 1782 Medl. af Parlamentet og senere Direktør i Englands Bank. Forældrene hørte til den ældre Kreds af »Evangelske«, der samledes om T. Scott (IV, 124), Sønnen til den yngre, hvis ledende Mænd som han selv boede i en af Londons sydl. Forstæder, Clapham, hvor John Venn 1782—1813 var Spr. Sjælen i »Clapham-Sekten« (jfr. I 514) var W. Wilberforce (se d. A.), hvem T. støttede i Parlamentet i hans Kamp mod Slavehandelen. T. fik gennemført en Lov om Oprettelse af Sierra Leone Kolonien som Midtpunkt for det kr. og civilisatoriske Arbejde i Afrika. Ligesom Wilberforce stemte han for Katolikernes Frigørelse, der dog ikke blev gennemført i hans Levetid. T. var den første Kasserer i Church Miss. Society og det brit. Bibelselskab. Størstedelen af sin Aarsindtægt anvendte han til kirkl. og filantropiske Formaal. D. 1815. — 2) **Robert T.**, presbyteriansk Præst, f. i Skotland 1806, gennemgik det forberedende Kursus ved Universitetet i Edinburgh, hørte et Semester Chalmers (I, 493) i St. Andrews og studerede derefter i 4 Aar

Teol. i Secessionsk.ns (IV, 128) Præsteskole i Glasgow. 1833 udsendtes han som Missionær til Canada, hvor han blev en af den presbyt. K.s Pionerer. I et stort Distrikt organiserede han Menigheder bl. Nybyggerne, sørgede for Opr. af Skoler og arbejdede for Afholdssagen. T. virkede ogsaa som Agent for det brit. Bibelselskab. 1859 tildelte Universitetet i Princeton ham Doktorgraden i Teol. D. 1875. *C. E. F.*

Thornwell, James Henley, amerik. presbyteriansk Teolog, f. i S.-Carolina 1812, studerede i det presbyt. College ssteds, først Jura, derefter Teol., blev 1836 Prof. i Filos., 1842 i Apologetik, 1852 Præsident for Kollegiet. 1856 gik han over til det teol. Seminarium i Columbia, S. C., hvor der uddannes »farvede« Præster. T., der hørte til den strænge calvinistiske Skole, var en af de betydeligste presbyt. Teologer, der hidtil har været i Sydstaterne, og han tog afgjort Parti for disse i Slavespørgsmaalet. D. 1862. Saml. Skrifter I—II, Richmond, 1874. (Life of J. H. T., by B. M. Palmers, 1875). *C. E. F.*

Thorolf, blev efter Pavens Bud indviet (o. 1050) af Ærkebiskop Adalbert af Hamburg—Bremen til Biskop over Orknøerne, som tidligere havde været styret af Bisper fra England og Skotland, men hvor nu Jarlen Thorfinn Sigurdsson oprettede et fast Bispesæde ved sin Residens i Birgisá (Birsa paa Rossey) med en Kristkirke, af hvilken dog næppe nu Levninger kan paavises. Da Ærkebiskoppen af York 1073, efter Orknøjarlen Paal Thorfinnssons Begæring, indsætter en ny Biskop (Rodulf, jfr. III, 805), er formodentlig T. enten død eller afskediget, eller (sandsynligere) forflyttet til Norge, hvor der i den gl. Bisperække for Oslo nævnes en samtidig T. (stundom urigtig kaldet Thorhall). (Dipl. Norv. XVII B, 295 og 240; L. Dietrichson og J. Meyer, Monumenta Orcadica, 76—79). *O. K.*

Thorstein, nordiske Bisper. 1) **T. Eiriksson Kumpe**, Magister, Kannik i Oslo (1334 ff.) og i Nidaros (fra 1336), stod i stor Anseelse hos Ærkebiskop Paal og er uden Tvivl identisk med Biskop Thorstein af Bergen, indviet 1343, d. i Pesten 1349. ([Norsk] Hist. Tidsskr. 4. I, 288; Dipl. Norv. XVII B, 224). — 2) **T. af Hamar**, indviet 10. Okt. 1290, var 1296–99 Medl. af den 3 Mands-Domstol, Paven nedsatte m. H. til den Stavangerske K.strid (mellem Kapitlet og Biskop Arne); Striden afgjordes til Kapitlets Fordel (Dipl. Norv. XXII B, 253); d. 2. Maj 1304. — 3) **T. af Oslo**, Biskop mellem Vilhjalm (d. 1157) og Helge (valgt 1170), tilhørte, efter de yderst sparsomme Oplysninger at dømme, det fremadstræbende kirkelige Reformparti. (Diplomatarium Norvegicum XVII B, 241). *O. K.* — 4) **T. af Viborg** fulgte efter den 1220 døde Asgot, men døde efter 2 Aars Forløb. Paa Legaten Crescentius' Opfordring valgtes Abbed Gunner af Øm til hans Efterfølger (Script. rer. Dan. I, 183; Ursin, Stiftsstaden Viborg, 1849, 147). *H. J. H.*

Thorsteinsson. 1) **Jón T.**, isl. Digter og Præst, virkede siden 1598 som Gejstlig i forsk. Kald, indtil han 1612 blev Præst paa Vestmanøerne. Da disse 18. Juli 1627 plyndredes af algierske Sørøvere, skjulte T. sig med sin Familie i en Hule, men forraadtes og gik derpaa værdig i Døden, mens Familien førtes bort i Slaveri. T.s bibelske Digte, navnlig hans »Genesis-Ps.r« (ɔ: 1 Mosebog sat paa Vers), var længe yndede paa Island. — 2) **Jörund T.**, Biskop af Hólar, indviedes 1267 i Nidaros og tiltraadte Aaret efter sit Stift. D. 11. Jan. 1313. *H. J. H.*

Thorsten af Skara, Biskop 1395, fungerede sammen med 2 andre Bisper 1397 ved Erik af Pommerns Kroning under Rigsdagen i Kalmar. D. 1404. *D. F.*

Thorstensen, Thrugot, Ærkebiskop af Lund, se Thrugot.

Thorulf, se Thorolf.

Thorvald Kodransson Vidförle (den vidtberejste), isl. Høvding fra Skagefjord, levede i Slutn. af 10. Aarh., deltog i Svend Tveskægs Vikingetog til England, hvor han engang reddede Kongen fra Fangenskab, og stod i Ry for Klogskab, Tapperhed og Mildhed, saavel som for sin Iver efter at løskøbe Fanger. T. kristnedes i Sachsen af en ellers ukendt Biskop Frederik (se Fridrekur II, 121), som han siden overtalte til at følge med til Island (981) for at missionere. I Beg. havde de Fremgang, senere udbrød Forfølgelser. De maatte efter 5 Aars Forløb forlade Landet, maaske p. Gr. af nogle af T. begaaede Voldshandlinger mod Forfølgerne (Drab), og skiltes derpaa. T. foretog vidtstrakte Rejser (bl. a. Pilegrimsrejse til det hl. Land) og siges at være død i Klostret Polotsk i Rusland, som han skal have stiftet. *D. F.*

Thorvaldsen, Bertel, dsk Billedhugger, f. i Kbhvn 19. Novb. 1770, d. ssteds 24. Marts 1844, Søn af den paa Island fødte Billedskærer Gotskalk T., hjalp som Dreng Faderen i dennes Haandværk; hans ualm. Ævner som Billedhugger kom derved tidlig i Vækst. 1781—93 besøgte han Akademiets Skoler. Samtidig paatog han sig en Mængde Stukkatør- og Billedskærerarbejde; Frontonen Amaliegade 43 og Portdekorationen Ny Vestergade 17 er smukke Eksempler herpaa. Maleren Prof. Abildgaard interesserede sig levende for T. og ledede hans Udvikling ind i et lykkeligt Spor. 1796, tre Aar efter at han havde faaet Akademiets store Guldmedaille, blev dets store Rejsestipendium tildelt ham. 30. Aug. s. A. rejste han med Fregatten Thetis til Italien; 8. Marts 1797 blev hans »romerske Fødselsdag«. I Rom tog den dske Stipendiat og berømte Arkæolog Zoega sig af T. og hjalp paa hans meget mangelfulde alm. Dannelse. 1803 fuldførte han Statuen Jason. Ved Fru Frederikke Bruns Hjælp blev den støbt i Gips. Den vakte megen Opsigt, men blev dog først, da T. stod i Færd med at tiltræde Hjemrejsen, bestilt i Marmor af Sir Thomas Hope. Dette blev det store Vendepunkt i T.s Liv. Hjemrejsen opgaves, og i de flg. Aar udfoldede han en mere og mere straalende Virksomhed. Han beskæftigede efterhaanden en Række Medarbejdere. I det ikke særlig travle Aar 1821 havde 39 Kunstnere, Stenhuggere og Gipsere til Stadighed Arbejde hos ham. Bl. hans berømteste Arbejder fra Tiden indtil 1819 er foruden Jason Statuerne Amor og Psyke, Venus, Mars, Karyatiderne, Hebe, Danserinden, Hyrdedrengen, Merkur og Gratierne, samt Relieffterne Musernes Dans, *a genio*

lumen, Dagen, Natten og Alexandertoget og desuden en lang Række Buster. En Rejse til Danmark i 1819—20 blev Indl. til en ny Periode i T.s Kunst. Tidligere havde han omtrent udelukkende beskæftiget sig med klass. Motiver, nu grebes han af den romantiske Bevægelses Interesse for kr. og hist. Æmner. Apostelstatuerne og Kristusstatuen til Frue Kirke dannede Indl. Bl. de hist. Statuer og Portrætterne bør særlig nævnes Potocky, Kopernikus, Poniatowsky, Pius VII, Byron og Guttenberg. I 1837 dannedes der en Komité for Tilvejebringelsen af et »T.s Museum«. 10. April 1838 testamenterede han sine Kunstskatte til Kbhvns Kommune. 17. Sept. s. A. ankom han ombord paa Fregatten Rota til Kbhvn, hvor Befolkningen gav ham en enestaaende festlig Modtagelse. T., der fik Bolig paa Charlottenborg, tilbragte dog sin meste Tid hos Baron Stampes paa Nysø. Bl. de mange Arbejder, som han udførte her, er hans Selvportræt og Forarbejderne til Friserne til Frue Kirke. 1841—1842 var han atter i Rom. Sidst i 1843 begyndte han at mærke Alderens Tryk. 24. Marts 1844 traf Døden ham i det kgl. Teater. Under alm. Deltagelse fandt Bisættelsen Sted 30. Marts. 6. Sept. 1848 overførtes hans Kiste fra Frue Kirke til Gravkammeret i Museets Gaard. T.s Kunst fremblomstrede af en indre Nødvendighed. Hans Mskeskikkelser præges altid af en vidunderlig dekorativ Takt og arkitektonisk Følelse. Hans Kunst virkede betagende paa hans Samtid og vil vedblivende øve sin Indflydelse, thi den virkeliggør i en sjælden Grad en Drøm, en Længsel, som inderst inde vel sagtens bor i ethvert Mske, den, at skue det idealskønne Mske, hvis etiske Højhed giver sig Udslag gennem en ubrydelig aandelig og legemlig Ligevægt og en ligesaa usvigelig Blu. — Udsmykningen af Frue Kirke i Kbhvn med Kristus- og Apostelstatuerne, med Døbefonten, de store Friser af Indtoget i Jerusalem og Gangen til Golgata, Kerubinerne, Korrelieffterne samt Fattig- og Skolebøssernes Relieffer og Frontongruppen over Hovedindgangen er som Helhed det mest storslaaede Resultat af hans enestaaende Skaberævne. I hans Museum, opført af M. G. Bindesbøll i Aarene 1839—1848, findes originale Modeller, Afstøbninger og Gengivelser i Marmor af hans egne Værker samt hans omfattende Kunstsamlinger. Til Belysning af T.s personlige Religiøsitet har N. Dalhoff (i Diakonissestiftelsens Almanak for 1916) efter sin Faders, Guldsmeden og Broncestøberens, Erindringer givet interessante Bidrag. (J. M. Thiele, T.s Biographie I—IV, 1851—56; C. Bruun og L. P. Fenger, T.s Museum, 1892; J. Lange, Sergel og T., 1886; A. Repholtz, T. og Nysø, 1911; R. Stampe, Baronesse Stampes Erindringer om T., 1912; Plon, T., sa vie et son oeuvre, 1867; Knackfuss, T.). *Th. O.*

Thott, Peder Axelsen, Domprovst i Lund, havde som ung studeret flere Aar i Tyskland (Leipzig, Heidelberg), blev derefter Kannik i Lund og Dekan i Linkøping og endelig 1423 Domprovst i Lund. 1430 nævnes han som Medl. af Rigsraadet. Under et Studieophold 1437 i Bologna forstod han at tiltvinge sig Dalby Priorat. T. var en voldsom og bjærgsom Natur, der altid laa i Strid med Ærkebisperne, ofte med de øvrige Kapitelmedl.er og undertiden endog med Kongerne. Hans Kamp for at opnaa Bispeembederne i Nidaros og Odense bragte ham kun Titlen »Electus« i Odense, men førte ham aldrig til Maalet. Mod Slutningen af sit Liv kaldte han sig »Ærkedomprovst« i Lund. D. 7. Juni 1463. (Acta pont. Dan. III, 1908). *H. J. H.*

Thou, Jacques Auguste de, fransk Hist.-skriver og Statsmand, f. 1553, d. 1617, var opr. bestemt for den gejstlige Stand, men traadte i Henri III's og senere i Henri IV's Tjeneste; han arbejdede for det nantiske Edikts Udstedelse. Efter Henri IV's Død blev T. en af de 3 Finansdirektører. Han er Forf. til Historia sui temporis (paa Index 1609 p. Gr. af Taalsomhed overfor Prot.) i 80 Bøger (fortsat af Rigault til 138. Bog), Hovedkilden til Rel.s-Krigenes Hist. i Frankrig og en Selvbiografi 1614. *N. M. P.*

Thrane, Marcus Møller, norsk Arbejderfører, f. i Kra. 14. Okt. 1817, blev Stud. 1840 og begyndte paa Teol., men forlod snart Studierne og levede nogle Aar som Skolemand og Journalist. Tidlig grebet af Socialismen, som han havde lært at kende under et Besøg i Frankrig, begyndte han i Revolutionsaaret 48, først i Drammen, den Virksomhed som socialistisk Agitator, der har gjort ham berømt. Han stiftede talrige Arbejderforeninger rundt om i Landet og grundlagde 1849 Arbejderforeningernes Blad, som fik stor Udbredelse. Herunder kom han snart i Konflikt med Myndighederne, ogsaa de kirkl. 1850 blev han af Biskop Arup (I, 152) anmeldt for Gudsbespottelse og dømt til 6 Maaneders Strafarbejde, men frikendtes af Højesteret. Da Bevægelsen (»Thraniterne«) omsider truede med at tage en revolutionær Retning, blev T. og flere Fæller 1851 arresteret og 1854 dømt til 4 Aars Bodsfængsel. Efter udsonet Straf virkede han nogle Aar tilbagetrukket som Fotograf, indtil han 1863 udvandrede til Amerika (Chicago), hvor han saa levede som Fotograf, Journalist, Skuespilforf., Teaterdirektør m. m. Her traadte han i Forbindelse med de radikaleste sociale (anarkistiske) og relig. Retninger og rettede bl. a. stærke Angreb paa de skandinaviske Præster og K.forhold, jfr. f. Eks. det meget udbredte Skrift »Wisconsinbiblen« (1881; 1894?), hvori han i »bibelsk« Stil harcellerede over Præsternes Holdning overfor Bjørnson under dennes Foredragsrejse i Amerika. Efter 1883 at have besøgt Norge, døde han i Eau Claire, Wisc., 30. April 1890 og blev efter eget Ønske begravet uden kirkl. Ceremonier og kun med »erklærede Fritænkere« som Følge. (Halvorsen, Norsk Forf.-Lex. og den dèr anf. Lit.). *A. B.*

Thrap, Daniel Smith, norsk Præst og K.-historiker, f. 18. Sept. 1832, Stud. 1851, teol. Kand. 1856, nogle Aar Lærer, Klokker og pers. Kap. i Bergen, 1876 res. Kap. paa Modum, 1880 Spr. for den nye Petri-Menighed i Kra., tog Afsked 1902, d. 1913. T. var en produktiv Forf. og syslede fra Ungdommen af til sin Død flittig med Studier i Norges nyere K.hist., hvortil han har ydet talrige Bidrag, mest af personalhist. Art. Bl. de vigtigste kan nævnes: Biskop Schreuders Liv og Virksomhed (1877); Bergenske K.forhold i det 17. Aarh. (Theol. Tidsskr., 1879);

Th. v. Westen og Finnemissionen (ssteds 1882); Bidr. til den norske K.s Hist. i det 19. Aarh. I—II (1884 f.); Knud Spødervold og de sterktroende (1892); Kristiansand Stifts Præster i 17. Aarh. (Kra. Videnskab. Selskabs Forhandl., 1899); W. A. Wexel (ssteds, 1905); Brødremenigheden i Norge (ssteds, 1908). I K.leksikon for Norden har han skrevet talrige Art.er. Han udgav ogsaa Lampes store Værk »Bergens Stifts Biskoper og Prester efter Ref.en« (1895 f.). Se forøvr. Halvorsen, Norsk Forf.-Lex. *A. B.*

Threni, Vulgata's Navn for Klagesangene (II, 805; gr. θρῆνοι).

Thrond i Gata (Gøte), se Færøerne (II, 148 b).

Throndr Garðarsson, norsk Ærkebiskop, var Korsbroder i Nidaros, valgtes af Kapitlet til Ærkebiskop 1370, provideredes siden af Pave Gregor XI med Embedet og indviedes 1371; d. i Aug. 1381. Biskop Henrik af Slesvig stævnede ham til at møde for Kurien 1372 i Løbet af 6 Maaneder, hvis han ikke udleverede Forgængeren Ærkebiskop Olavs Ejendom, som han havde beslaglagt (Acta pont. Dan. I, 342). Udover Afholdelse af nogle iøvrigt ukendte Provincialkoncilier i Bergen og Hamar er intet kendt om hans Virksomhed. *H. J. H.*

Throndsson, Olav (II), norsk Ærkebiskop. Efter Ærkebiskop Aslaks Død 1450 valgte Kapitlet af sin egen Midte Magister O. T., der vistnok tidligere havde vundet Graden under et Studieophold i Rostock. Christiern I protesterede mod Valget for at hævde Kongens Ret over K.n og postulerede, efter at Valget af et nedsat Nævn var erklæret ugyldigt, den tidligere Minoritermunk Biskop Marcellus af Skaalholt (III, 167) til Embedet. Under de derpaa følgende Stridigheder besatte Pave Nicolaus V Embedet ved Provision med den tyske Dominikaner Henrik Kalteisen (II, 716), men O. T. opgav ikke Titlen *Electus*. Da baade Almue, Rigsraad og Kongen var ugunstigt stemte mod Kalteisen, tilbød denne i Bergen at resignere, og Raadet anmodede 15. Okt. 1453 Paven om en anden Ærkebiskop, idet det nævnede baade Marcellus og O. T. Denne sidste træffes 1455 som »Electus til Nidaros« i Kongens Raad, og i 1457 nævnes han som »regerende« for Kalteisen. Da dennes Resignation endelig 7. Juni 1458 bevilligedes med Pension, modtog endelig O. T., der hele Tiden i Norge havde været holdt for ret Ærkebiskop, Indvielsen i Rom 14. el. 15. Febr. 1459, hvormed den lange Strid endte. Han døde i Rom 25. Nov. 1474 og begravedes i Kirken S. Agostino. (Keyser, Den norske K.s Hist. II, 1858, S. 546 ff.; Diplom. Norv. XVII B, 1913, S. 213). *H. J. H.*

Thrugot. 1) **T.**, Biskop af Børglum i Slutn. af 12. Aarh., Ven af Abbed Vilhelm af Æbelholt, der bebrejdede ham hans Lemfældighed overfor det forargelige Liv, som de regelbundne Kanniker i Vestervig førte. T. sendte 1187 Ombudsmænd til Absalons K.møde i Lund. Han er vistnok død kort efter 1200. — 2) **T. Thorstensen**, Ærkebiskop af Lund 1276—80, var som Kannik i Lund med ved Danehoffet i Nyborg 1256 og har vistnok sammen med to Hjælpere skrevet en k.venlig Fremstilling af Kongens og Jakob Erlandsens Strid (i Scriptores rer. Dan. V). Efter selv 1276 at være bleven valgt til Ærkebiskop rejste han til Rom og fik som den første dske Ærkebiskop sin Vielse dèr (27. Dec.). Paven gav ham en Anbefalingsskrivelse (af 13. Jan. 1277) med til Kong Erik og opfordrede denne til at udlevere Ærkestiftets beslaglagte Gods. D. 2. Maj 1280. — 3) **T.**, Biskop af Reval, udnævntes som Kannik i Roskilde til Biskop over Estland 1260, men fik ikke Vielse straks p. Gr. af Striden ml. Ærkebispen og Kronen. Efter at hans Valg var erklæret ugyldigt af Paven, udnævntes T. dog af Urban IV ved Provision og fik Vielsen i Rom (1263). Jakob Erlandsen har vistnok udnævnt en Modbiskop, men T. har i hvert Fald været den anerkendte Biskop. Han fik oprettet Domkapitel i Reval og fik Kronen til at give Afkald paa sin Kaldelsesret til Stiftet. D. 2. Juli 1279. *H. J. H.*

Thrugotsen, Uffe, Ærkebiskop i Lund, valgt 1228 vistnok indenfor Kapitlet, indviet af Biskop Gunner, virkede ivrigt for Celibatets Indførelse, støttet (1230) af en pavelig Legat, men først, da han med pavelig Tilladelse paakaldte Kongens Bistand, blev Præsteskabets Modstand brudt. Han generhvervede største Delen af Bornholm for Ærkesædet. Senere søgte han at forkaste Kongens Patronatsret til Præstekald, men maatte bøje sig, da Kongen støttedes af Gregor IX. U. T. deltog i Mødet i Vordingborg 1241, hvor Jyske Lov kundgjordes. Under K.ns Strid med Erik Plovpenning organiserede T. en stærk Modstand. Febr. 1245 truede Odensekonstitutionen dem, der krænkede K.ns Rettigheder, med Band; Beslutningen sigtede særlig til Kongen. Ærkebispen støttede ogsaa de genstridige Bisper overfor Kongen og var 1249 næppe uden Forbindelse med Skaaningernes Rejsning i Anledning af Kongens Plovskat. 1250 kronede han Abel. T. skænkede Domkirken i Lund rige Gaver. Formentlig har T. indkaldt Fransiskanerne til Lund (1238) ligesom han menes at have støttet Oprettelsen af Klostret i Roskilde. D. 15. el. 16. Dec. 1252. (H. Olrik, Konge og Præstestand II, 1895, S. 122 ff.). *H. J. H.*

Thumm, Theodor, luth. Teolog, f. i Württemberg 8. Nov. 1586, Prof. i Tübingen 1618. Han deltog i Striden med Teologerne i Giessen om, paa hvilken Maade Jesu mskelige Natur i hans Jordeliv havde Del i den guddom. Naturs Egenskaber (jfr. Kenose II, 760 ff.). I Anledn. af T.s Angreb paa Jesuiterne fik disse Kejseren til at forlange T. udleveret og sat i Fængsel. T.s Landsherre satte ham da i Forvaring paa et Slot. D. 22. Okt. 1630. *A. Th. J.*

Thura. 1) **Albert T.**, dsk Præst og hist. Forf., Søn af Biskop T., f. 6. Okt. 1700 i Kbhvn, Stud. 1718, udgav som Alumne paa Borch's Kollegium bl. a. »De studio philol. in Dania« I—III og tog teol. Eksamen 1722. 1723 udkom hans »Idea historiæ litt. Danorum«; s. A. blev han Rektor i Kolding, 1726 Spr. i Lejrskov—Jorderup, s. A. Mag., i de fig. Aar udgav han nogle Digtsamlinger. 1728 brændte hans Præstegaard, dog vedblev han sin Skribentvirksomhed. Mærke kan: »Beretning om Jerslevs Herreds Kirker« (1732; Del af en planlagt Præstehist. for Aalborg Stift); »Series episcoporum qvi diæcesi Børglumensi præfuerunt« (1733); »Regiæ academiæ Hafniens. infantia et pueritia« (1734; værdifuldt ved sin Benyttelse af J.

Bircherods [I, 321] nu tabte Uddrag af den ældste Univ.-Matrikel); »Enfoldige og gudelige Tanker over Sprog af den hl. Skrift« (1736). I »Nye Tidender om lærde og kurieuse Sager« var han siden 1731 en flittig Medarbejder. D. 10. Marts 1740. (Kh. Saml. 5. R., II, 56 f.). — 2) **Christian T.**, dsk Literat (ikke i Slægt med de andre her nævnte), f. 1730, d. 1787, optraadte som teol. Kand. med nogle middelmaadige Smaaskrifter mod Trykkefrihedens Misbrug, Struensee, Regeringen, ja kritiserede endog Kongeloven; hans »Patriotiske Sandsiger« (I, 1771) skaffede ham en Dom 1773 til Fortabelse af Ære, Frihed og Gods. Dommen formildedes vel, men han sad dog paa Munkholm til 1779, da han løslodes med Forpligtelse til at bo paa Bornholm. (Luxdorphiana, S. 157 ff; Edv. Holm, Hovedtræk af Trykkefrihedens Hist., 115 f.). — 3) **Laurids T.**, dsk Biskop, f. 20. Aug. 1657 i Nakskov, hvor Faderen, Provst Laurids Vidsted, var Spr., men 1666 blev afsat ved Højesteretsdom; Navnet T. optog han efter Moderen (Datter af nedennævnte). 1676 blev han Stud.; 1680 blev han øverste Hører og 1681 Rektor i Køge, 1682 Magister. 1690 rejste han som Hovmester for et Par unge Msker til Udlandet, opholdt sig især i England og Nederland (2 Aar i Leiden, hvor han sluttede sig nær til Fr. Rostgaard og begyndte sin versificerede Livsskildring af dennes Fader, Hans Rostgaard); 1695 blev han Præst for den nederl. Menighed i Kbhvn og 1696 tillige i »Ny Hollænderby« (Frederiksberg), 1703 Spr. ved Frue Kirke i Aarhus og Provst for Ning Herred, 1706 Stiftsprovst og Spr. ved Domkirken ssteds, 1713 Biskop i Ribe, hvor han døde som Jubellærer 1. Apr. 1731. Sammen med Chr. Falster virkede T. med Iver for den lærde Skole. 1721 udg. han »Adskillige poetiske Sager« (baade Overs r og Originaler). Efter hans Død udkom hans Overs. af Jesuiten Herman Hugo's Digt »Sjælens gudelige Attraa og Længsel«, 1734. (Gjessing, Jubel-Lærere I, 454 f.). — 4) **Laurids Pedersen T.**, dsk Præst, f. 3. Okt. 1598, blev 1619 Stud., derpaa Hører i Slagelse, drog 1620 som Mentor for en Adelsmand til Rostock og Wittenberg, blev 1623 Rektor i Næstved, tog Magistergraden, var 1626–28 Konrektor i Kbhvn, blev saa Rektor paa Herlufsholm, men allerede 1630 Spr. i Nykøbing F. og Provst for Sønderherred. Hans 1630—40 førte Brevbog giver Bidrag til Falsters Præste- og Kulturhist. T. var ogsaa vel hjemme i Græsk og orient. Sprog; han udg. 1640 Højsangens Grundtekst med lat. Overs. og Forklaring og Gengivelse i dske Vers. D. 7. Jan. 1655. Datteren Margrethe blev Stammoder til Slægten de Thurah. (Wad, Rektorer paa Herlufsholm, 73 f.; F. Hjort, Slægten T., 1894). *H. J. H.*

Thurah. 1) **Christian Hendrik de T.**, dsk Præst, f. 9. Juli 1830, Stud. 1847, cand theol. 1856. Allerede som Stud. udgav han Bearbejdelser af Højsangen og Ijob, et Par Digtsamlinger og nogle Stridsskrifter mod S. Kierkegaard udfra et bestemt grundtvigsk Standpunkt. Som Lærer i Kbhvn udgav han Bearbejdelser af Prædikeren og Klagesangene, en Overs. af udvalgte Skrifter af Matth. Claudius (1860) og et Stridsskrift mod Martensen. 1864 fik han Sæde i Folketinget, 1865 i Rigsraadet; han stemte imod Forfatningsændringen 1866. 1869 blev han Forstander for Hindsholm Højskole, 1879 Spr. paa Drejø, 1887 i Hesselager. D. 16. Nov. 1898. — 2) **Diderik de T.**, dsk Søofficer, Søn af Biskop L. Thura, f. 1. Maj 1704, blev 1738 Kommandørkaptajn og, skønt lidet egnet dertil, Leder af Marinens Skibsbyggeri og adlet 1740. 1758 blev han Kommandant paa Toldboden. Efter 1758 oversatte han en Del eng., rel. Skrifter af Blair, Th. Newton, Sherlock o. a. til Forsvar mod Deismen. I 3 Aar udgav han med stor Bekostning et rel. Ugeskrift, desuden kan mærkes »Visdomsskole til Frimodighed mod Døden«, 1777, og et Skrift mod Bastholms (I. 236) liturgiske Forslag, 1785. D. 1. Marts 1788. — 3) **Laurids Lauridsen de T.**, dsk Arkitekt, Søn af Biskop L. Thura, f. 4. Marts 1706, virkede siden 1725 som Tegner for Hæren, men studerede ogsaa civil Arkitektur og blev efter en Udenlandsrejse Overkonduktør 1732 og 1733 Hofbygmester. Han steg nu i de militære Grader, adledes 1740 og blev Generalbygmester 1754. Som Arkitekt fik han stor Indflydelse paa dsk Byggeskik. Bl. hans Værker kan nævnes: Palæet i Roskilde, Eremitagen, Hirschholm, Pavillonerne ved Frederiks Hospital, »den hvide Fløj« paa Vallø og Spirene paa Frelsers og Frue Kirke i Kbhvn (til sidstnævnte paalagdes det ham af Christian VI »i alt at betjene sig af Vinc. Lerches Anvisninger«; den uhyre Konstruktion kunde, som T. klart saa, »ej have Bestandighed« og voldte ham megen Ærgrelse). Alle hans Værker vidner om fremragende teknisk og kunstnerisk Formaaen. Af største Værdi for Studiet af Tidens Bygningskunst er hans »Den dske Vitruvius« I—II (1746—49; et 3. Bd. er ikke udg.), »Hafnia hodierna« (1748), samt en Række »Beskrivelser« af flere mindre, dske Øer (1756—58). D. 6. Sept. 1759. *H. J. H.*

Thure. 1) **T.**, Biskop af Ribe (o. 1125), er Grundlægger af Ribe Domkirke (jfr. III, 782). I Kampene efter Knud Lavards Mord stod T. paa Niels' Side og bevirkede ved sin svigefulde Optræden overfor Erik Emune, at denne efter Overrumplingen ved Jelling maatte flygte fra Jylland 1131. I Fodevig-Slaget faldt han paa Kongens Side (4. Juni 1134). — 2) **T.**, Cistercienser-Abbed, først i Vitskøl, saa i Esrom og tilsidst i Øm fra 1263. I sidste Stilling førte han med Kraft sit Klosters Kamp for Uafhængighed overfor Biskop Tyge af Aarhus. Støttet af Pave Urban IV og den pavelige Legat Guido fik han endog Bispen bandlyst i Lübeck. Denne gik dog frem med saadan Voldsomhed, at T. gentagne Gange maatte søge Ly i det fremmede og tilsidst nedlagde sit Embede 1268. Hans senere Skæbne er ukendt. (Exordium Caræ Insulæ i Script. rer. Dan. V; A. D. Jørgensen, Hist. Afhandlinger II, 129 f.). *H. J. H.*

Thuresen, Peder, Ærkedegn og derpaa 1345 Biskop i Ribe efter Jacob Splitaf (IV, 308). Ved Mødet i Nyborg 1354 fremlagde han Forslag til det Forlig, der sluttedes mellem Valdemar Atterdag og hans Undersaatter. Under den sorte Død viste han stor Gavmildhed. D. 22. Dec. 1364. *H. J. H.*

Thurgils, se Thorgils (S. 553).

Thurgot. 1) **T. af Lund**, se Thrugot. — 2) **T. af Skara**, se Skara (IV, 213 b).

Thuribulum, Røgelsekar, se Røgelse (III, 857).

Thurificati, se Sacrificati (IV, 12).

Thursen (el. Turson), **Jon**, Kannik i Lund (o. 1577), Skaaning, studerede fra 1535 i Leipzig; han var dengang Baccalaur; under Opholdet i Tyskland fik han et Kanonikat i Lund og blev ved Hjemkomsten 1540 Rektor ved Domskolen. Han deltog uden Iver i Rel.s-Disputatsen mellem Lundekapitlet og Professorer i Kbhvn 1. Nov. 1544, blev kort efter Magister i Kbhvn, vel et Vidnesbyrd om, at han nu helt havde sluttet sig til Ref.en. Efter at have nedlagt sit Rektorat, levede han, sysselsat med Studier (ogsaa hist.) og lit. Virksomhed, som Kannik. 1562 blev han Provst ved det »store Præstegilde« i Lund. Han har udg. talrige rel. og folkelige Skrifter (ogsaa Overs.r); hans hist. Arbejder blev ikke trykt; en kort Beretning om Krdmmens Indførelse m. m. er udg. med Levnedsoptegnelser om ham af C. J. Brandt (K.hist. Saml. 1. R. II, 277 f.), et andet hist. Skrift af H. F. Rørdam (Hist. Kildeskrifter II). *H. J. H.*

Thuvonius, Anders, finsk Filosof, f. 31. Okt. 1632, Stud. i Åbo 1648, Magister 1653, Sekretær hos Per Brahe, der 1657 gjorde ham til Prof. i Logik og Metafysik i Åbo, hvortil han 1660 føjede Professoratet i Fysik. T. døde af Brystsyge allerede 8. Sept. 1665. Hans talrige Disputationer af filos. og naturvidensk. Art er præget af den sædvanlige skolastiske Metode, dog kendelig paavirket i ramistisk Retning (III, 689), men uden Forstaaelse for den nye cartesianske Retning. *H. J. H.*

Thveraa, isl. Kloster. Paa den naturskønt beliggende Gaard Øvre Thveraa i Eyjafjords Syssel paa Nordlandet stiftede Biskop Bjørn Gilsson i Hólar 1155 et Benediktinerkloster (Munke-Th., som Gaardens Navn endnu lyder). Th. blev et af Islands betydeligste Klostre og bestod lige til Sækularisationen 1551; det brændte med sin Kirke fuldstændig 1429, men kom atter paa Fode, bedre end før, takket være dets mangeaarige, ansete og virksomme Abbed Einar Isleifsson (1435—87), som betydelig øgede Klostrets Ejendomme. Ved literær Virksomhed udmærkede sig Th.s vidtbereiste Abbed Nikulás Bergsson (d. 1159), som har forfattet en Drapa om Apostelen Johannes, og hvis Meddelelser ligger til Grund for en isl. Pilegrimsvejviser, »Leiðarvísir og borgaskipan« (Alfræði íslenzk, udg. af Kr. Kålund, I; Aarb. f. nord. Oldkyndighed, 1913); den ydmyge Berg Sokkason, Abbed 1325—34 og atter fra 1345, er Oversætter af flere Helgensagaer, bl. hvilke nu kun Nikulás Saga med Sikkerhed kan tillægges ham; Arne Jonsson, Abbed 1370—79, forfattede en Drapa om den hl. Biskop Gudmund i Hólar. (F. Johannæus, Hist. eccl. Island. IV, 41—55; Tímarit hins íslenzka bókmentafjelags VIII, 1887, 200—213). *O. K.*

Thykkvabø, isl. Kloster, stiftet af Bonden Thorkell Geirason paa Th. i Ver (Alptaver) i (V.-) Skagafjords Syssel for regulære Augustinkanniker 1168; første Prior (siden Abbed og egentlig Grundlægger) blev Thorlak Thorhallsson (IV, 554), siden berømt som Biskop i Skaalholt og Islands fornemste Helgen. Selv gik ogsaa Thorkell senere ind i Klostret og døde der 1187. Bl. dette navnkundige Klosters senere Abbeder udmærkede sig navnlig den ætstore, lærde og ansete Brand Jonsson (II, 677; jfr. ogsaa Stjórn IV, 361 a); af ham oplærtes fl. unge Mænd, der senere spillede en betydningsfuld Rolle i Islands K.hist., bl. a. ogsaa B.s Eftermand som Abbed, Runolf Sigmundarson (1264—1307), der kraftig støttede Skaalholt-Bisperne i den hæftige Strid med Høvdingerne om K.godset og Kirkerne (staðamál). Bl. Munkene i Th. var den ejendommelige Digter Eystein Ásgrímsson, Forf. af det berømte Mariadigt Lilja (II, 59, overs. af Fr. Paasche, 1915). I Th. opholdt i 1530 Gissur Einarsson (I, 731) sig en Tid som Munkenes Lærer, men da han som Skaalholts første luth. Superintendent 1542 søgte at indføre K.ordinansen i sit Stift. undslog Th.s sidste Abbed, Sigurd Halldorsson sig for at antage den nye Tro, og den af Kongen forordnede Ungdomsskole ved Th. kom ikke i Stand. Abbed Sigurd lod sig efter Gissurs Død 1548 vælge til Skaalholts Biskop af det katolske Parti, men opnaaede ikke Indvielsen, og gik i Danmark over til Lutherdommen, hvorefter Klostret sækulariseredes. (F. Johannæus, Hist. eccl. Island. IV, 55—65; Tímarit hins íslenzka bókmentafjelags VIII, 1887, 216—227). *O. K.*

Thürlings, Adolf, gl.-kat. Teolog og Musikkender, f. 1. Juli 1844 i Kaldenkirchen i Rhinland i en musikalsk begavet, kat. Familie, blev efter Studier i Bonn præsteviet i Romerk.n, men blev Okt. 1870 exkommuniceret, da han protesterede mod Dogmet om Pavens Ufejlbarhed. 1872 blev T. gl.-kat. Spr. i Kempten og begyndte som saadan sin betydningsfulde lit. Virksomhed paa Kirkemusikens Omraade, idet han udgav et Udvalg af Palestrinas Motetter over Højsangen med tysk Overs. og Indl. Paa den tyske, gl.-kat. Synodes Vegne udgav han 1885 en liturg. Bønnebog, hvortil var føjet en tysk Ps.bog; det skyldes i høj Grad T., at Gl.-Katolikerne ved Siden af at bevare værdifulde Momenter af rom.-kat. Gudstjeneste fornyede den ved Optagelse af evang. Ps.-Sang (jfr. ogsaa hans »Gesangbuch der chr.-kat. Kirche der Schweiz«, 1893, og en Koralbog, 1894, hvori ogsaa Melodier af T. selv). 1887 var T. blevet Prof. i system. Teol. ved det gl.-kat., teol. Fakultet i Bern. 1903 udgav han »Die schweizerischen Tonmeister im Zeitalter der Ref.«; siden 1911 redigerede han »Internat. kirchl. Zeitschrift«. D. 14. Febr. 1915. (Spitta i »Monatsschr. f. Gottesdienst u. kirchl. Kunst«, 1915, 150 f.). *J. O. A.*

Thyselius, Per, sv. Biskop, f. 6. Juli 1769 i Nerike, Stud. i Uppsala 1787, Dr. phil. og Docent i Literaturhist. 1791, lit. human. Adjunkt 1799. Trods T.s grundige Kundskaber fik han ikke akad. Befordring; 1805 blev han Spr. i Österhaninge, 1814 i Örebro, 1810 titulær Prof., 1818 Dr. theol. og 1828 Biskop i Strängnäs. Han var Medlem af K.lovskomiteen og af Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien. Som Biskop virkede han med Iver og Kraft og gavnede ved sit Rigsdagsarbejde baade K.n og det højere Skolevæsen. D. 5. Sept. 1838. *D. F.*

Thøger (Theodgar), dsk Helgen fra 11. Aarh., stammede fra Thüringen, skal have stu-

deret i England og virket som Missionær i Norge, hvor han blev Kap. hos Olav d. hl. Efter dennes Fald drog han til Danmark og skal have forkyndt Krdm for »Hedninger« i Thy. Han rejste en Kirke »af Ris og Kviste« i Vestervig og var her til sin Død, 24. Juni o. 1065, Genstand for Befolkningens Beundring. Da man saa Lys brænde over hans Grav, lod Præsten ham skrinlægge som Helgen (efter sigende med Pavens Tilladelse), men Biskop Albrik skal harmfuld have ladet hans Ben kaste paa Baalet, hvorfra de dog sprang tilbage paa Altret og saaledes viste T.s Hellighed. Efter senere Beviser af lign. Art blev Benene 1117 ført til den nu opførte Klosterkirke i Vestervig. Siden opførtes en stor Sognekirke paa Stedet for T.s opr. Grav, og talrige Kilder opkaldtes efter ham, ligesom han alm. antoges som Værnehelgen for Nord-Jylland. (H. Olrik, Dske Helgeners Levned, 1893—94, S. 331 ff.). *H. J. H.*

Thøgersen, Peder (sikkert med Urette kaldet Løvenbalk), Biskop i Viborg, Søn af Thøger Jensen (II, 603), studerede i Kbhvn og Udlandet, blev 1558 Spr. ved Viborg Domkirke, 1565 Mag. og 1571 Biskop i Viborg. Takket være sit gode Forhold til Niels Kaas skaffede han Skolen i Viborg øgede Indtægter og god Fremgang. Han efterlod sig ingen Skrifter. *H. J. H.*

Ti-Aar, se Tiende.

Ti Artikler, se Henrik VIII (II, 397 b).

Ti Bud, se Bud (I, 409).

Ti Plager, se Mose (III, 293 b).

Ti-Stammerige, se Efraim (I, 720) og Israels Historie (II, 561 ff.).

Tiara. Grækere og Romere brugte dette persiske Navn om de tætsluttende, østerlandske Hovedbeklædninger, der var ret høje, afrundede eller kegledannede Huer (lignende den saak. *pileus*, der især bares af frigivne, en Filthue af Form som et noget spidst, halveret Æg) eller turbanagtige. Særlig betegnede T.en dog Perserkongens Hovedsmykke (jfr. Monumenters Fremstilling af assyr. og andre orientalske Herskere med T.) og derefter en hueagtig, diadembesat Hovedbeklædning. — Specielt bruges Navnet om den lukkede, pavelige Krone. En særlig Bispehue som Del af den officielle el. liturgiske Beklædning synes først at kunne paavises i 9. Aarh., og den mindede da mer eller mindre i Formen om en *pileus*. Tidlig har formentlig navnlig Pavens Hue været udstyret med et smykket eller perlebesat Randbaand. I alt Fald ved Midten af 11. Aarh., da de pseudo-isidorske Tanker gjorde sig stærkt gældende i Rom, betragtedes Pavens diadembesatte Hue som et *regnum* (en Krone), der symboliserede hans verdslige Herskermagt. Naar Biskop Benzo af Alba (i Norditalien), den kejserlige Modpave Honorius II's (jfr. II, 457) Tilhænger, som Led i sin Agitation mod Alexander II udspredte, at denne havde en Hue med to Kroner eller Diademer, hvoraf den ene havde Indskriften: *corona regni de manu Dei* (Kongedømmets Krone fra Guds Haand), den anden: *diadema imperii de manu Petri* (Kejserdømmets Diadem fra Peters Haand), vidner Paastanden i alt Fald formentlig om, at man nu fra Reformvennernes Side betragtede T.en som Symbol ikke blot paa et verdsligt Herredømme over Peters Patrimonier, men som Symbol paa de teokratiske Krav om Verdensherredømmet. Imidlertid viser Afbildinger, at T.en faktisk længe vedblivende kun havde ét diademagtigt Baand eller én Ring el. Krone, og i denne Skikkelse kunde den tjene paa engang som virkelig Bispehue og som »regnum«. Men da Bispemitraen siden 12. Aarh. fik sin ejendommelige Form med to skibssnabelagtige Spidser (*cornua*), sejrede efterhaanden Betragtningen af den diadembesatte, kegleformede Hue som udelukkende Udtryk for Pavens Verdensherredømme. Innocents III betoner derfor i en Tale ved Festen for Pave Sylvester (IV, 443), at Paven benytter *regnum* som *signum imperii*, derimod Mitraen som *signum pontificii*; Mitraen bruger han »overalt og stadig«, *regnum* derimod ved særlige Lejligheder. De mærkelige Malerier i S. Silvestros Kapel i Quattro Coronati i Rom (fra c. 1250) viser os betegnende Constantin knælende overrække den med Mitra klædte Pave Sylvester en med Diadembaand smykket Spidshue, hvorefter han paa et følgende Billede leder den med »Regnum« udstyrede Paves Hest som Marskalk. Den liturg. Forf. Durandus (I, 691) lægger stærk Vægt paa, at Paven aldrig bruger »Regnum« i Kirken, men altid udenfor den. — I alt Fald fra Bonifatius VIII's Tid begyndte man paa Billeder at udstyre Pavehuen med 2 Ringe, men baade denne Pave (jfr. Giotto's Freske i Laterankirken) og efterfølgende Paver kan stadig ogsaa fremstilles med en T. med ét Diadem. Der er med andre Ord endnu ikke lagt videre Vægt paa denne Enkelthed. Kronen er vel regelmæssigt udtydet som Vidnesbyrd om Pavens »Imperium« (Retten til Verdensherredømmet, til at belene Kejseren med Riget og tage Kongeriger til Len af St. Peter); men naar 2 Ringe forekom, fortolkedes den ene som Symbol paa hans Kongemagt i Kirkestaten. Snart efter, i Beg. af det avignonske Fangenskab, blev T.en imidlertid udstyret med 3 Kroner og denne Skikkelse sejrede hurtig; allerede en Fortegnelse over det pavelige Skatkammer fra 1315 nævner udtrykkelig en saadan T. med 3 Ringe og kalder den udtrykkelig T. (corona quæ dicitur regnum s. *tyara* cum tribus circulis aureis et multis lapidibus pretiosis). Den koniske Form holdt sig længe, men siden Renaissancen er T.en mere lig $^2/_3$ af et Æg, og Kronringene er udstyret med Blade og andre Prydelser, og øverst paa T.en findes Rigsæblet med Korset over; siden Paul II fremstilles selve »Huen« af purpurrøde, blaa og grønne Striber. Denne 3dobbelte Krone (*triregnum*) er snart udlagt som Symbol paa Kristi Stedfortræders Herredømme over Himmel, Jord og Underverdenen, snart som Udtryk for hans verdslige Magt samt hans Binde- og Løsemyndighed over den dennesidige og hinsidige Kirke; Korset over Rigsæblet er i alt Fald Billedet paa Krdmmens Ret til Verdensherredømmet. (Freiburger Kirchenlexikon VII, 1224; F. X. Kraus, Gesch. d. chr. Kunst II, 1, 499 f.). *J. O. A.*

Tiberias, By ved Gennesaretsøens V.-Kyst, nu Tabarije, gr. af Herodes Antipas som Hovedstad og opkaldt efter Kejser Tiberius. Da T. til Dels byggedes henover Grave fra en tidligere By, skyede Jøderne længe at bo i T.; dennes Beboere var for største Delen Hedninger. Herodes Antipas' Palads har ligget paa

Herodesbjærget ved SV.-Hjørnet af Byen, hvis Mure kan følges S. for den nuvær. By. Slottets Billedværk med Dyreskikkelser var Jøderne en Forargelse; straks i det jød. Oprør nedbrændte de Paladset. Jesus har næppe gæstet den hedenske By (jfr. Lk. 23, 8). Kun rent forbigaaende nævnes T. og T.søen (Gennesaret Sø) i Joh. 6, 1. 23; 21, 1. Lidt S. for T. var Hammat (Josva 19, 35) med de endnu søgte varme Kilder. T., Galilæas Hovedstad, blev i Tiden efter Jerusalems Ødelæggelse det jød. Lovstudiums Centrum (jfr. Talmud). Berømte Rabbier som Johanan ben Sakkai, Akiba og fra en senere Tid Mose ben Maimon er begravede i T. Af den nuvær. Befolkning (5 à 6000 Msker) er største Delen Jøder. (F. Buhl, Gennesaret Sø, 1889). *L. G.*

Tiberius, den 2. rom. Kejser, 14—37 e. Kr., Augustus' Stifsøn. Det var under hans Regering, Guds Rige grundlagdes ved Jesu Kristi Liv, Død og Opstandelse i det fjærne Judæa. Han var den Kejser, der hentydedes til i Ordet »Giver Kejseren, hvad Kejserens er«, el. i Jødernes Trusel overfor Pilatus »ikke Kejserens Ven«. Udtrykkelig nævnes T. kun i Lk. 3, 1: i T.s 15. Regeringsaar begyndte Johannes Døbers Virksomhed. Det var sædvanligt at betragte T.s Regeringstid som begyndende med hans Medregentskab med Augustus omtr. fra Nytaar Aar 12. Det af Lk. nævnte Aar er altsaa 26 e. Kr. *L. G.*

Tibet, bjærgfuldt Land N. for Himalaya, kinesisk Biland under særlig Styrelse (Dalai Lama er baade rel. og verdslig Hersker, men har en kinesisk Resident ved Siden); 209.000 □ km med o. 2¼ Mill. Indb., de allerfleste Buddhister, dog i Grænsedistrikterne mod N. og V. en Del Muhammedanere. — Enkelte spredte Ruiner af Kirker vidner om, at der i den sidste Del af Middelalderen har været kr. Menigheder (nestorianske og katolske), og talrige Træk i Ordningen af det lamaistiske Hierarki (jfr. Lamaisme III, 6) og i den buddhistiske Tempeltjeneste vidner om, at disse Menigheder har øvet Indflydelse; men Menighederne selv er ganske uddøde. Den evang. Miss. spejder efter Lejlighed til at trænge ind i det lukkede Land. Brødremenighederne har i V.-Himalaya 3 Stationer, hvor i Løbet af et halvt Aarh. enkelte Tibetanere, der kom over Grænsen, er bleven døbte, og hele Bibelen er bleven oversat paa Tibetansk. Sidst i 1880erne prøvede Kina-Indlandsmiss. fra Provinserne Kansu og Sz-chuen i Kina forgæves at trænge ind i Tibet. Ogsaa Missionær Taylors Forsøg i 1894 og den skandinaviske Alliancemiss.s senere Forsøg fra N.-Indien og Frimissionæren Rijnharts og Hustrus Forsøg fra den kinesiske Grænse blev resultatløse. — Ved en Traktat med Rusland 1903 har den ortodoks-russiske K. faaet fri Rel s-Øvelse i Landet; men den har, saa vidt bekendt, endnu intet Miss.-Arbejde begyndt. *Fr. S.*

Tibhat, se Tebah.

Tibialia, den kat. Biskops Strømper, jfr. Bispedragt (I, 330).

Tibni, Omris Medbejler til Kongedømmet i Israel (1 Kong. 16, 21. 22). Efter 4 Aars Forløb (jfr. V. 23) fik Omri Overhaand over T. og hans Broder Joram, hvis Navn LXX tilføjer.

Tiburtius, rom. Martyrer. 1) I Katakomben *ad duas lauros* ved den Labikanske Vej fandtes efter de gl. »Itinerarier« T.s Grav; han var Søn af den rom. Præfekt Chromatius, blev Martyr i Diocletians Forfølgelse, og som hans Helgendag fejredes 11. Aug. Da Exorcisten Peter og Presbyteren Marcellin, efter hvem nævnte Katakombe ogsaa fik Navn, led Døden under samme Forfølgelse, jordedes de nær T.s Grav. I Katakomben blev i 5. (?) Aarh. malet et mærkeligt Billede af den tronende Kristus mellem Peter og Paulus og omgivet af Katakombens mest fejrede Helgener: Gorgonius, Peter, Marcellin samt T. I 9. Aarh. tilbød Kardinal Deusdona Abbed Hilduin (II, 428) T.s Relikvier. — 2) I den gl. Prætextat-Katakombe ved den Appiske Vej fejrede man, efter det saakaldte »Martyrologium Hieronymianum«, d. 14. April Martyrfest for en T. sammen med Valerianus og Maximus. Den romanagtige Cæcilia-Legende (fra o. 486—523) har gjort denne T. til Valerians Broder og ham til den hl. Cæcilias (I, 574) Mand. Da Legenden maa betegnes som fri Konstruktion, vèd vi intet nærmere om T.s Forhold eller Tiden for hans Martyrium; muligvis er han end ikke samtidig med den i Kallist-Katakomben dyrkede Cæcilia (Anlægget af det *cubiculum*, hvor hendes formentlige Grav har haft Ærespladsen, gaar maaske tilbage til o. 200). Da Paschalis I (817—24) ombyggede Kirken S. Cecilia in Trastevere, førte han efter *Liber pontificalis*'s Angivelse bl. a. T.s og Valerians Relikvier derhen sammen med nogle formentlige Cæcilia-Relikvier. *J. O. A.*

Ticonius, se Tyconius.

Tidaman Niklisson, dsk (?) Minorit, »Professor« i Teol., udnævnte 1435 af Pave Eugenius IV til Titulærbiskop (»episcopus Tranquilliensis«) efter Severinus (IV, 166) og opholdt sig 1436 i Nidaros. (Dipl. Norv. XVII B, 353 f.). *O K.*

Tideal (Tid'al), en af Kongerne i Kedorlaomers Hærfølge (1 Mos. 14, 1. 9); han kaldes Konge over »Gojim« (II, 235).

Tidebønnerne opfattes i Romerkirken som K.ns pligtmæssige, stedfortrædende Udførelse her paa Jorden af Kristi Midlerforbøn, og der tillægges dem objektiv Værdi for Menigheden uden Hensyn til Bederens Værdighed. For de gejstlige fra Subdiakonen af er derfor Læsningen af T. *(officium)* en Forpligtelse, der udføres »i Kristi og K.ns Navn«; Ordensfolk, der ikke har klerikale Vielser, udfører T. »i K.ns Navn«. T. udgør, som det subjektive Offer, Modstykket til Messetjenestens sakramentale Offer *(sacrificium)*. De bestaar af en Sammenføjning af Lovsange, Taksigelser, Begæringer og Læsestykker (af Skriften, patristiske Homilier og Helgenlegender), men den væsentlige Grundstamme udgør Davids Psalmer. Sproget er Latin. — T. er bestemte til Recitation ved særlige Bedetider om Dagen og Natten og er saaledes at betragte som et storartet Forsøg paa at efterkomme Apostlenes Formaning om at bede altid. — Efter Romerk.ns Opfattelse stammer T.s Grundtræk, ligesom Bestemmelsen af deres Betydning, fra Apostlene. — Tilknytninger til ældgammel K.-Skik kan nu ganske vist paapeges, men iøvrigt er T.s ældste Hist. meget dunkel, og man skal meget langt ned i

Tiden for at finde nogen kirkelig Ensartethed i denne Gudstjenesteform, og fuld Ensartethed med deres Læsning er end ikke gennemført i Romerk.n, efter at »Tiderne« har faaet deres faste Form. — Den ældste Menighed overtog fra Jøderne den Skik at bede til bestemte Tider. I Templet bragtes Morgen og Aften blodige og ublodige Ofre, hvortil Bøn naturligt sluttede sig (1 Krøn. 16, 40 f. jfr. Lk. 1, 10), og Synagogens Morgen- og Aftengudstjeneste fik sit Præg ved Bøn og Skriftlæsning. Fromme Israeliter overholdt ogsaa faste Bedetider i Dagens (Dan. 6, 11; Ps. 54, 18; 118 [119], 164) og Nattens Løb (Ps. 118, 62. 147 f.). I Aposteltiden omtales den 3., 6., 9. Bedetime (Ap. G. 2, 15; 10, 9; 3, 1 og 10, 30), ligesom Nattebøn nævnes (Ap. G. 16, 25; jfr. 1 Thes. 3, 10; 2 Tim. 1, 3; jfr. Mk. 13, 35). Det kan antages, at de første Kr. fulgte Apostlenes Skik (Ap. G. 2, 42). — At Bøn ogsaa ved Menighedens Fællesgudstjenester fra første Færd indtog en Hovedplads, ligesom Psalmesang (III, 647 f.), er vist, men usikkert er, hvor tidlig K.n har haft regelmæssige Bedegudstjenester, uafhængigt af Hovedgudstjenesten, der indledede Nadverafholdelsen. Tidligst har vel Morgen- og Aftenbønnen banet sig Vej, de »Tider«, der altid har holdt sig som Menighedsgudstjenester i K.n. Allerede paa Tertullians Tid betragter man Bønnen som et fortjenstlig Offer for Menigheden, og hos Cyprian fremhæves Præstestanden stærkt som Midler ved dette Offers Frembærelse; samme Opfattelse møder vi i de saak. »Apost. Konstitutioner« (I, 127); denne Opfattelse maa være Indførelsen af særlige Bedegudstjenester gunstig; »Konstitutionerne« indskærper da ogsaa stærkt Overholdelsen af Bedetimerne (6 Tider). I 3. Aarh. holdtes alm. offentlig Morgen- og Aftenbøn i Kirken, men K.fædrene omtaler ogsaa 3., 6., 9. Time og Vigilier om Natten ved særlige Lejligheder; ikke mindst disse synes i Oldk.n at have spillet en stor Rolle for Menigheden; i 4. Aarh. kendes 7 Tider. Endnu Justinians *Corpus* viser, at Menigheden deltog i K.ns Bøn Morgen, Aften og Nat. Klokkeringningen siden Middelalderen tyder ogsaa paa, at man endnu opfattede disse Bedegudstjenester som offentlig Sag. — Indholdet af disse Gudstjenester (hvad Bønner, Psalmer, Læsestykker, Responsorier osv. angaar) beroede paa Bispernes Valg og frembød en Rigdom af lokale Skikke. Visse faste Bønformularer (Fadervor, *Benedictus*, *Magnificat* osv.) dannede dog en Kærne, og Ændringer i det overleverede mødte Modstand f. E. Ambrosius' Optagelse af Hymner efter Østens Skik). — Til at skabe den senere, kirkl. T.-Tjeneste har dog især Klostervæsenets Udvikling tjent; med det kom Vægten til at lægges paa den ugentlige Recitation af hele Psalteren, som Munkene derfor maatte befliite sig paa at kunne udenad. Det andet Hovedgrundlag for T.s faste Udformning er Kirkeaarets Udvikling, der nødvendiggjorde en Individualisering af T. med særlige Tekster, Bønner, Antifonier og Responsorier. For at faa et fuldstændigt Billede af T.s Indhold (Bønner, Læsestykker osv.), maa vi gaa til Benedicts Regel (Kap. 8—19). Foruden de gl. Tider *(Matutina, Tertia, Sexta, Nona, Vesper* og Nattebøn) er her optaget *Prim* og *Completorium*; de sidste viser sig ved deres Form at afvige saaledes fra de andre, at de godtgør sig som senere. Psalteren gennemlæstes ved disse »Tider« i Ugens Løb. Benedictinernes Ordning blev Hovedgrundlaget for alle Vestens Kloster-T. og atter for den T.-Læsning, som K.n efterhaanden krævede af alle Gejstlige (om Oprindelsen til den senere Haandbog ved T.s Læsning se Art. Farebog II, 11). — De gl. kirkl. Betegnelser for disse T. er i den gr. K. *χαρὼν* og *σύναξις*, i den lat. K. *officium divinum s. ecclesiasticum, preces horariæ s. canonicæ, divina psalmodia, cursus, collecta, agenda* samt, da Vesper og Laudes endte med et: *ite missa est*, Messe (i Norden tales saaledes i Middelalderen om Morgen- og Aften-»messe«). — Tallet paa Tiderne opgives dog forskelligt; medens Benedicts Regel havde 8, talte St. Fructuarius' Regel 10, Columbans 9; oftere møder 7-Tallet, og der mindes da om Aandens 7 Gaver el. lign. I Reglen tælles dog 8 »kanoniske Tider«, og til Dagsofficiet *(horæ diurnæ)* regnes de 7: *Matutin-Laudes, prima (sc. hora), tertia, sexta, nona,* Vesper og Komplet; Natofficiet, egtl. 3 Nocturner, udgør én Vigilie. Den egtl. Mening var, at »Tiderne« paa regelmæssig Maade skal knyttes til Døgnets Afsnit efter gl.-folkelig (som det menes egtl. jødisk) Regning; herefter falder Natten i 4 »Vagter«, Dagen i 12 »Timer« af noget forskellig Længde efter Aarstiden (saaledes at 1. »Time« falder lige efter Solens virkelige Opgang, den 6., naar Solen staar højest paa Himlen, og den 12. afsluttes med dens Nedgang). Matutin-Laudes bades saa ved Solopgang, Prim o. 3 Timer efter, Terts o. Kl. 9, Sext ved Middag, Non o. Kl. 3, Vesper ved Solnedgang, Komplet ved Sengetid, Nattebønnerne i 3 Nocturner mellem »Natte-Vagterne«. Medens særlig Iver nogle Steder i Klostrene drev Brødrene til aldeles bogstavelig at »bede og love altid«, saaledes at Sangen aldrig forstummede, idet ét Hold afløste et andet (jfr. Akoimeter I, 44; efterlignet i Vesten ved *laus perennis*, »den evige Psalterlæsning«, særlig i Klostret i Agaunum, Sct. Maurice [jfr. Schweiz IV, 109, og Thebaisk Legion IV, 534] og enkelte andre Steder; Erik af Pommern ivrede for Indførelse af »evig Psaltersang« i Vadstena og i Domkirkerne, men det vakte megen Misfornøjelse og holdt sig ikke), blev det almindelige, at »Nattesangen« kun skete med én Afbrydelse af Nattesøvnen, og efterhaanden henlagdes den til Morgenbønnen; i det rom. Breviarium er det med Morgenlovsangen *(Laudes* el. *L. matutinæ)* forenede *Matutinum* netop Natofficiet. Overhovedet har K.n forstaaet, at en nøjagtig Overholdelse af »Tiderne« kun kan ske af saadanne, hvis Liv helt helliges dette Formaal; Sækulargejstlige maa have Frihed m. H. til Sted og Tid for T.s Læsning. — Forpligtelse til T.s Læsning (uden Afbrydelse og i Rækkefølge) paahviler (siden 13. Aarh.) alle Gejstlige fra Subdiakoner af; sker Læsningen i Kirken, skal Officianterne være iført »liturgisk« Dragt (Korskjorte, Kanniker Roket; se Præsteklæder III, 639); Undladelse af Læsningen er Dødssynd og medfører disciplinære Straffe. Hvor Forpligtelse til Sambøn paahviler (Domkapitler, Kollegiatkapitler, de fleste Klostre), sker Læsningen i Koret; netop Læsningen af T. (Kor-

sang) har bevirket, at den gl. Benævnelse »Presbyteriet« for den Del af Kirken, der ligger bag Altret, eller hvor dette er anbragt i Korrundingen, foran det, forandres til Kor. — Officiets Indhold og Form betinges af Hensyn til Dagens Karakter; det veksler derfor, eftersom det læses om Søndagen *(off. dominicale)*, om Hverdagen *(off. feriale)*, paa Festdage *(off. festivale)* eller ved en af Kirkeaaret uafhængig Højtidelighed *(off. votivum)*. En særlig Form for T. er det *Officium parvum Beatæ Mariæ virginis* el. *Cursus Marianus*, der allerede i Middelalderen blev bedet i Klostre i Forbindelse med de egtl. kanoniske Tider; gennem Petrus Damiani (I, 591) fik det større Udbredelse, og i Senmiddelalderen vandt det med den stigende Maria-Kult uhyre stor Indgang; nyere Kongregationer, hvis Medlemmer ikke er af gejstlig Stand, læser det som Fællesbøn, og gennem Fransiskaner-Tertiarierne har det faaet stor Udbredelse blandt Lægfolk; nogle Broderskaber, f. E. Karmeliternes Skapularbroderskab, er forpligtet til at læse det. Det lille Maria-Officium er derfor udgivet i Mængder af Særudgaver og Oversættelser med og uden Kommentarer. Da Pius V ved Indførelsen af det nye rom. Breviar (1568) ophævede de Kirkers Forpligtelse til at læse Marie-Tiderne, som antog den reviderede Farebog, bestemtes det særlige Lørdags-Officium for Maria *(officium S. Mariæ in Sabbato)* som Erstatning for de gl. Maria-Tider; dette Lørdagsofficium er atter 1883 afløst af Votivofficiet for Marias Undfangelse. — En anden Særform for T. er det *officium defunctorum*, Forbønnen for de døde, der er formet efter de kanoniske Tidebønner og bestaar af Vesper, Matutin og Laudes. I Højmiddelalderen havde Dødeofficiet 3 Nocturner, hvortil derefter føjedes Laudes og Vesper; særlig i Senmiddelalderen blev det alm. Skik at sikre sig saa mange »Aartider« læst efter Døden som muligt baade med Messer og »Vigilier«, og Aardagsholdet var en rig Indtægtskilde for Gejstligheden. —

De lutherske K.r beholdt længe, efter Luthers Forbillede, en særlig Morgen- og Aften-Bedegudstjeneste, i alt Fald paa visse Ugedage (Mette [Matutin] og Vespersang), der delvis byggede paa Farebogens Grundlag, men den holdtes naturligvis paa Modersmaalet, og der prædikedes. Iøvrigt kan mindes om, at under selve Reformationskrisen var det disse to »Tider«, der først erobredes for en evang. formet Gudstjeneste med Psalmesang paa Modersmaalet og særlig for Aftensangens Vedk. med Prædiken. I Skoler og bestaaende Kapitler bevaredes ogsaa længe en, selvfølgelig evangelsk reformeret, Tidelæsning paa Latin (f. E. i Danmark til ind i 17. Aarh.). — En Del Stykker af T. er gennem Versificering bevaret i de evang. Psalmesamlinger, men særlig mærkes det, i hvor høj Grad den moderne Psalmedigtning, sammenlignet med tidligere Tids, har fjærnet sig fra Benyttelsen af Davids-Psalmerne som Grundlag. (Lit. se Art. Farebog; Leclerq, Bréviaire i Dictionnaire d'archéologie chrétienne III, 1662 ff.; Armknecht, Die alte Matutin u. Vesperordnung in der evang. luth. Kirche, 1856). *J. O. A.*

Tidemand. 1) **Adolph T.**, norsk Maler, f. i Mandal 1814, studerede først ved Kunstakademiet i Kbhvn og siden i Düsseldorf og Italien, hvor han blev paavirket af Thorvaldsen og Overbeck. I 1842 bosatte han sig Kra. Men efter den saak. »Altertavlestrid« i Anledn. af Bestillingen paa en Altertavle til Vor Frelsers Kirke, som blevet taget fra ham, fordi han ikke vilde bøje sig for Welhavens Krav om at udføre den i Rom, forlod han harmfuld Norge og tog fast Ophold i Düsseldorf. Dog besøgte han hyppig Norge og døde i Kra. 1876. — T. havde først uddannet sig som Hist.maler, men efter et Par Studierejser i norske Daldrag først i 1840rne, slog han særlig ind paa Folkelivsmaleriet, og kom her til at gøre en Indsats, som svarede til vore nationalromantiske Historikere og Traditionsamlere paa Literaturens Omraade. Af hans talrige herhen hørende Billeder, som særlig i Førstningen var stærkt præget af den idealiserende Romantik, har mange Motiver fra det rel. Folkeliv, saaledes »Katekisation i en norsk Landsbykirke«, »Haugianere«, »Sognebud«, »De ensomme gamle«, delvis ogsaa det berømte »Brudefærden i Hardanger«, som han udførte sammen med H. Gude. Ogsaa flere Altertavler har han udført, saaledes til Trefoldighedskirken i Kra. (Kristi Daab), Bragernæs Kirke (Kristi Opstandelse) o. fl. Særlig i sin senere »historisk-religiøse« Periode (1867 f.) arbejdede han meget med rel., især bibelske Motiver. (L. Dietrichson, A. T., hans liv og hans værker I—II, 1878—79). *A. B.* — 2) **Odin Wolff T.**, dsk Præst og Seminarieforstander, f. 9. Febr. 1822, Stud. 1838, Adjunkt i Vordingborg 1843, i Nykøbing F. 1846, Spr. i Stenbjærg (Angel) 1850, i Tønder 1853, hvor han siden blev Provst. T. blev endv. Medl. af det teol. Eksamenskollegium i Slesvig og af Direktionen for Tønder Seminarium; 1860 Spr. for Kregome—Vinderød, 1864 Medl. af Rigsraadets Landsting, 1873 Spr. for Skuldelev—Selsø, 1878 Forstander for Jelling Seminarium, hvorfra han tog sin Afsked 1895. D. 6. Sept. 1897. Paa den evang. Alliances Møde i Berlin 1857 forsvarede han Sprogordningen i Sønderjylland; i Tidsskrifter har han skrevet om Spørgsmaal vedr. K., Skole og Fattigpleje. *H. J. H.* — 3) **Ole T.**, norsk Biskop, f. i Kra. 31. Okt. 1710. Stud. 1728, teol. Kand. 1731 og efter en Tids Informatorvirksomhed pers. Kap. i Hedrum 1734. Her vakte han Opmærksomhed som pietist. Prædikant og kom i Gunst hos K.-Inspektions-Kollegiet, som i 1739 endog tænkte at gøre ham til Stiftsprovst i Kra. Dette blev dog forpurret af Biskop Hersleb p. Gr. af en Uregelmæssighed ved hans Giftermaal. Det hindrede dog ikke T.s gejstlige Karrière. I 1741 blev han Spr. i Hedrum, 1743 første res. Kap. ved Nykirken i Bergen og 1747 Stiftsprovst og Spr. ved Domkirken ssteds. Som saadan kom han ved sin ubeherskede Optræden stærkt paa Kant med sit Præsteskab og ligesaa med Biskop Pontoppidan. Alligevel blev han dennes Eftermand paa Bergens Bispestol (1755 Vicebiskop, 1757 virk. Biskop) og 1762 Biskop i Kristiansand. Ogsaa her kom han i Konflikter baade med Præsterne og de verdslige Myndigheder, men forstod, insinuant som han var, at bevare Regeringens og Magthavernes Gunst. T. synes at have været en ret sammensat Natur og er i det hele en af de mindre tiltalende

Repræsentanter for det 18. Aarh.s Pietisme. Men uden Begavelse var han ikke. I 1760 blev han Dr. theol. D. 1778. (Dsk biogr. Lex. og den dèr anf. Lit.). *A. B.* — 4) **Peder T.**, dsk Præst og folkelig Forf., studerede 1529 i Wittenberg, udg. 1539 sit uhyre læste, ofte sammen med Ps.bogen trykte Skrift »Jerusalems jammerlige og ynkelige Forstyrrelse«. Siden syslede han med Overs. af bibelske (og apokryfiske) Skrifter, af Luthers Huspostil (1564, hyppigt optrykt, sidst af T. S. Rørdam, 1868) og andre rel. Skrifter, ligesom han deltog i Gennemsynet af Christiern Pedersens Bibelovers. I alt Fald siden 1549 var han Præst i Herstedvester. Han døde i Tiden mel. 1564 og 1577. *H. J. H.*

Tider, hellige, se Tidebønner.

Tidgren, Gabriel, finsk Filolog og Historiker, f. 1743 i Västergötland, Stud. i Uppsala 1762, drev filol. Studier i Udlandet 1765—67, kom til Finland og tog 1769 i Åbo Magistergraden paa en Afhdl. om sv. Ref.s-Hist., blev 1775 Docent i Veltalenhed og Hist., 1781 Adjunkt i det filos. Fakultet, 1784 Prof. lingvarum; d. 8. Dec. 1788. T. udgav den fortjenstfulde, men ufuldførte »Wester-Göthlands Historia och Beskrifning« I (1787). *H. J. H.*

Tidshistorie, nytestamentlig (Gengivelse af det tyske »Neutestamentliche Zeitgeschichte«), blev i den sidste Halvdel af 19. Aarh. efterhaanden i Tyskland og Skandinavien et alm. Navn paa en særlig Disciplin indenfor Teol.en. Tilblivelsen af denne særlige Gren stod i Forbindelse med de store Fremskridt indenfor den hist. Forskning i det hele; Blikket var blevet skærpet for den Betydning, som den umiddelbart foregaaende Tid og Samtiden har for enhver hist. Personlighed og aandelig Bevægelse, som opstaar. Indenfor Teol.en fik man derved Øjet opladt for den Indflydelse, som den hist. Baggrund har haft paa de nytestl. Personligheder og hele den nytestl. Historie. Den Mand, som først underkastede det herhenhørende Stof en særlig Behandling, var M. Schneckenburger (IV, 92), hvis herhenhørende Værk dog først blev udg. efter hans Død under Titlen »Vorlesungen über neutestl. Zeitgeschichte« (1862). Navnet »nytestl. T.«, som første Gang kom frem her, har ikke vist sig at være saa klart, at man ved Hjælp af det straks har formaaet at afgrænse det Stof, som hører hjemme indenfor en saadan Disciplin. Schneckenburger opfatter Navnet som omtr. enstydigt med den nytestl. Tids Hist. og beskæftigede sig derfor i sin Bog lige saa meget med det rom. Riges som med Jødedommens Hist. A. Hausrath fulgte i sit med en blændende Fremstillingskunst skrevne store Værk »Neutestl. Zeitgeschichte« (I—IV^2, 1873—1877; I^3, 1879) i Schneckenburgers Spor. Derimod begrænsede E. Schürer (IV, 118) sig til Fremstillingen af Jødefolkets polit., rel. og sociale Hist. paa Jesu Tid ud fra den Betragtning, at det kun var Jødedommen, der har sat aldeles tydelige og klare Spor paa den unge Krdm, der jo blev til indenfor det jød. Folk. Dette førte imidlertid til, at Schürer hurtigt opgav Navnet »Neutestl. Zeitgeschichte«; denne Titel findes kun paa første Udg. af hans Værk (1874); de følgende Udgaver bærer Titlen: »Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi« (3.—4. Aufl. I—III m. Registerbind, 1901—1911). Schürers Begrænsning har dog ikke kunnet lade sig gennemføre; nyere Forskning, især paa det rel.s-hist. Omraade, har peget paa Mulighederne af tidlig Paavirkning paa den unge kr. Menighed baade fra den gr.-rom. Kultur og fra de orientalske Religioner. Hvis derfor den nytestl. T. skal give, hvad dens Navn antyder, maa den medtage en stor Del af hele Samtidens Aandshist. Ti ifølge Navnet venter man en Fremstilling af alle de hist. Forhold og alle de Aandsstrømninger, i hvilke den nytestl. Hist. har sine Rødder, og som man derfor maa være fortrolig med, hvis man vil naa frem til en fuld hist. Forstaaelse af N. T. Begrænsningen af det Stof, som skal medtages, maa foretages udfra det rent praktiske Formaal, at denne Disciplin vil være en Hjælpedisciplin indenfor den nytestl. Forskning; alt det skal indoptages, som kan hjælpe til en klarere og rigtigere hist. Forstaaelse af N. T. Paa samme Maade, som man i den nytestl. Indledning (Isagogik) af rent praktiske Grunde udskiller et Stof, som er en Del af Tidens Literaturhistorie, foretager man her indenfor Tidens alm. Hist. et Udsnit paa Grund af dets særlige Betydning for den hist. Forstaaelse af N. T. Naturligvis vil Fremstillingen af det jød. Folks polit., sociale og rel. Forhold paa Jesu Tid altid indtage Midtpunktet i den nytestl. T.; men ogsaa en Fremstilling i al Fald af visse Sider af den gr.-rom. Verdens sociale og rel. Forhold paa hin Tid vil være nødvendig. En saadan finder vi da ogsaa i de nyere Værker som O. Holtzmann, Neutestl. Zeitgeschichte (1906); W. Staerk, Neutestl. Zeitgesch. I—II (1907); J. Felten, Neutestl. Zeitgesch. I—II (1910). Et betydeligt Værk, der udelukkende beskæftiger sig med den gr.-rom. Kultur, men som har stor Betydning for den nytestl. T., er Wendland, Die hellenistisch-römische Kultur (1912^2). *F. T.*

Tidsregning. 1) Aarets Inddeling og de faste Fester. Den Tidsregning og Kalender, som var den gældende, da Krdmmen bredte sig ud over Landene, og da den blev den herskende Bekendelse, var den rom., saaledes som den var bleven ordnet ved Julius Cæsars Reform (46 f. Kr.). Aaret, der talte 365 Dage med en Indskudsdag hvert 4. Aar, havde 12 Maaneder, hver med samme Antal Dage som i vor Tids Kalender. Maanedens 1. Dag hed *Calendæ*, den 5. Dag *Nonæ*, den 13. Dag *Idus* (i Marts, Maj, Juli, Okt. bar dog 7. og 15. Dag disse Navne), de øvrige Dage betegnedes efter deres Afstand fra den nærmest følg. *Nonæ*, *Idus* eller *Calendæ*. Denne Betegnelsesmaade vedblev i Middelalderen, dog har man paa forsk. Tidspunkter af denne ogsaa talt Maanedens Dage i uafbrudt Række, saaledes som det i Middelalderens sidste Aarh. blev ret alm. Langt mere landgængs var det dog fra 11. Aarh. at betegne Dagen efter den Helgen, til hvem den var viet, eller at man angav Dagens Afstand fra en Helgendag eller K.fest (8. Dag efter Knud Konges Dag, Vigilien d. e. Gaarsdagen før Olafsmesse). Ogsaa Søndagen gjorde man til Udgangspunkt og kaldte den efter Begyndelsesordene i de Stykker af Ps.rne el. Profeterne, hvormed Messen indlededes (Onsdag

efter *Memento nostri,* efter *Cantate*). — Inddelingen i Ugen paa 7 Dage stammer fra Jøderne og Babylonierne, hos hvilke 7-Tallet var højhelligt; iøvrigt har fl. andre af Jordens Folkeslag en 7 Dages Uge, hvad der ogsaa nogenledes vil svare til Faserne indenfor Maaneløbet. Jøderne angav Dagene i Ugen alene efter deres Nummer; et særligt Navn havde de kun for 7. Dag, Sabbat, hvilket Jøderne fortolkede som Hviledag. Navnet synes ogsaa at forekomme i Babylon; i dette Astrologiens Hjemland havde man iøvrigt viet hver Dag i et 7-Dages Tidsrum til Solen, Maanen eller en af de 5 Planeter. Fra disse Navne i Planetugen stammer Ugedagenes Navne hos de europæiske Folk, idet man ombyttede Himmellegemernes babyloniske Navne med de lat. eller germanske (*dies solis,* Søndag, oldnord. sunna, Sol; *dies lunæ,* Mandag) og i Stedet for de babylon. Guddomme, til hvem Planeterne var viede, satte de tilsvarende rom. eller germ. Guder (*dies Martis,* Tirsdag; *d. Mercurii,* Odinsdag; *d. Jovis,* Torsdag; *d. Veneris,* Frigsdag; *d. Saturni,* Saturday [i Norden Løgerdag d. e. Tvætningsdag]). De lat. Dagnavne begyndte at brede sig i Romerriget allerede paa Kristi Tid, de germ. Navne opstod nogle Aarh.r senere. Allerede i den paulinske Tidsalder var man begyndt at fejre Ugens 1. Dag (se Søndag IV, 478) som den hl. Dag og Hviledag, men det 1. Kongebud om Overholdelse af Søndagen stammer fra Constantin d. store, der 321 gjorde »Solens Dag« til Hviledag. Dens Navn blev dog snart *Dominica, Dimanche,* Herrens Dag. Fra Betegn. for Søndagen som *feria,* Festdag, har Sprogbrugen overført *feria* paa de andre Ugedage, saa at t. E. *feria tertia* blev Tirsdag, *f. sexta* Fredag. — Aarets Begyndelsesdag var hos Romerne 1. Jan., og dette vedblev i Middelalderen ved alle Beregninger og Tabeller, desuden ofte i borgerlige Forhold; til denne Dag havde man henlagt Kristi Omskærelse, *Circumcisio.* Men sædv. antoges Aaret at begynde paa et andet Tidspunkt, og deri afveg de enkelte Lande fra hinanden el. havde paa forsk. Tider ulige Angivelser. 1. Marts findes benyttet af Frankerne paa Merovingertiden, og Venetianerne regnede paa denne Maade indtil Republikens Ophør 1797. Fl. fyrstelige Kancellier og fl. Paver benyttede den af Cistercienserne saa ivrigt forsvarede 25. Marts, Dagen for Forkyndelsen for Maria, *Annunciatio,* eller for Herrens Kødbliven, *Incarnatio;* i England vil man kunne finde denne Dag anvendt indtil 1752. Saare uheldigt var det at gøre Paaskedag til Nytaarsdag, saal. som Brugen i lang Tid var i Frankrig, idet Aarene derved fik en skiftende Længde og et Aar to Gange kunde indeholde de samme Maanedsdage. I det bysant. Rige og i Rusland begyndte Aaret den 1. Sept. I de tyske Stater og i mange andre Lande, saal. i de nord. Riger, var det alm. at gøre 25. Dec. til Udgangspunkt; i Danmark kan man finde denne Dag anvendt som Nytaarsdag saa sent som paa Frederik II's Tid. — Aarets faste Fester var Julefesten (II, 696) — fra 4. Aarh. var Dagen fastslaaet som 25. Dec. — og dernæst de talrige Helgendage.

2) **Epoker eller faste Udgangspunkter for en Tidsregning** (*Æra*). Hverken hos Grækerne ell. Romerne fandtes en alm. anerkendt Epoke, en bestemt Begivenhed, hvorfra Aarene taltes i uafbrudt Række. Det var Skik saavel i Østen som i Vesten at betegne Aaret efter den skiftende Embedsmand, som da var i Funktion, i Vesten især efter Konsulerne, el. efter Kejserens el. den lokale Fyrstes Regeringsaar. Ganske vist havde man i den gr. Verden en Tælling efter Olympiader, Tidsrum paa 4 Aar, med Udgangspunkt fra 1. Olympiades Begyndelsesaar 776 f. Kr., og ligeledes talte kyndige Romere efter de Aar, der var gaaede siden Roms Grundlæggelse 753 f. Kr., men ingen af disse Epoker havde officiel Gyldighed; de anvendtes af Literaturens Mænd, men ikke i Statslivet el. i den prakt., borgerlige Verden. — I nogle østl. Lande fik den syr. (selevkidiske) Tidsregning en ret alm. Udbredelse. Den tog sit Udgangspunkt fra 312, da Demetrios Poliorketes havde lidt Nederlaget ved Gaza, og Selevkos ved den paafølgende Erobring af Babylon havde lagt Grunden til det syr. Rige; den anvendtes af Jøderne (saaledes i de makkab. Bøger), senere af de Kr. i Forasien og er endnu i Brug i den syr. K. Trangen til at faa en fast Epoke gav sig ogsaa Udslag i en Tidsregning, der fik Fodfæste i Ægypten og nogle nærliggende Lande, og som kaldtes efter Kejser Diocletian, der havde bragt Ægyptens Styrelse paa Fode; ogsaa den diocletianske Tidsregning (fra Aar 284) har holdt sig hos Kr. i de nævnte Lande. — Men denne Tidsregning mindede om en grum Forfølger af Krdmmen, hvorfor den ogsaa blev kaldt »Martyr-Æraen«, og Munken Dionysius den lille (o. 525, I, 644), som saa den anvendt i en Paasketavle, fandt dette forargeligt for Kr.; han foreslog som det ene rimelige Udgangspunkt for alle kr. Folks Tidsregning Kristi Fødselsaar, og han havde udregnet, at Kristus var født 754 efter Roms Anlæggelse (om denne Angivelses Urigtighed se II, 640). Denne Epoke blev i Italien straks optaget af enkelte, men først i 10. Aarh. af Paverne og endda først regelmæssigt i 15. Aarh. Englænderen Beda (d. 735) anbefalede stærkt dens Brug, den forekommer paa den Tid i Frankrig, omend Kongerne først et Aarh. senere benyttede den i deres Breve, i Middelalderens senere Aarh.r er den alm. udbredt i Europa. — En stærk Modstand mødte Dionysius's Epoke hos dem, der anvendte en Regning fra Verdens Skabelse. Baade i Oldtiden og i Middelalderen var der gjort mange Forsøg paa at finde Verdens Alder; man har derom nogle Hundrede forsk. Angivelser. De bygger paa Udsagn i Biblens histor. eller apokalypt. Skrifter, men visse Tals Mystik har ogsaa grebet ind. Af saadanne Ærer skal her nævnes den bysant. Dens Aar 1 begynder 1. Sept. 5509 f. Kr. Vi finde den anvendt i de gr. Kejseres Forordninger og af de bysant. Historieskrivere, i Rusland var den alm. gældende og findes saaledes hos Historieskriveren Nestor (o. 1100). Først Peter d. st. afskaffede den 1700 og indførte den kr. Æra samt Aarets Beg. ved 1. Jan. En anden Verdensæra er den jødiske, som endnu er i Brug hos Israeliterne og begynder 3760 f. Kr. — En egen Tidsregning dukker frem i Spanien, efter at Vestgoterne havde erobret Landet. Det er fra denne,

at Ordet Æra stammer, om hvis sproglige Herkomst meget forsk. Meninger er fremsatte; her anvendes iøvrigt Æra ikke i Nutidens Betydn. af en Tidsregning, men om Aarets Nummer (Aarstallet). Udgangspunktet for den spanske Æra er 38 f. Kr., men man kender ikke nogen Begivenhed, der knytter sig til dette Aar. Der er fremsat den rimelige Formodning, at en benyttet Paasketavle, der tog Aar 38 til Udgangspunkt for en Cyklus, har givet Anl. til Tidsregningen. Den findes anvendt i Rigerne paa den pyrenæiske Halvø endnu i Middelalderens sidste Aarh. — Om man end i det rom. Kejserrige, som foran sagt, savnede en fast Epoke som Begyndelsespunkt for en Tidsregning, søgte man dog paa en anden Maade nærmere at angive Aarets Plads i Rækken, nemlig ved Indiktionen. Man tænkte sig en Cykelrække løbende gennem Tiderne, og hvert Led i Rækken rummede 15 Aar; en saadan Cykel var bl. a. begyndt i det Aar, som vi nu betegner som Aar 3 f. Kr. Indiktionen angav nu Aarets Plads indenfor den Cykel, hvoraf det var omsluttet, uden H. t. Antallet af de siden et bestemt Tidspunkt tilbagelagte Cykler. Det er nu alm. antaget, at denne Regnemaade har staaet i Forbindelse med de rom. Skatteperioder paa 5 Aar (et Lustrum) eller paa 3 Gange 5 Aar; vi hører først om den paa Constantin d. st.s Tid, og den bredte sig fra sit Udgangspunkt Ægypten ud over Kejserriget. I Middelalderen var det en af de hyppigst anvendte Maader at angive Aaret paa. Man finder Indiktionen for et Aar ved til Aarstallet at lægge 3 og dividere Summen med 15, den udkomne Rest er Indiktionen; er Resten 0, bliver Indiktionen 15.

3) De bevægelige Fester og Paaskeberegningen. Intet voldte saa store Vanskeligheder i den kr. Kalender som de bevægelige Fester, og alle disse var afh. af Hovedfesten Paaske (III, 461). — Opfattelsen af, naar Paaske burde fejres, havde først til mange Kampe (III, 463) rundt om i Østens Lande, men det var endt med Afgørelsen i Nikæa, om at Festen skulde fejres Søndagen efter den første Fuldmaane efter Jævndøgn, 21. Marts (jfr. III, 464). Der var dog Lande, hvor man fejrede Paasken paa en bestemt Maanedsdag, i Gallien saaledes 25. Marts, andre Afvigelser fandtes paa de britiske Øer, saavel hos Irere og Skotere som hos Angelsachsere, idet man her satte Jævndøgn til 25. Marts og tillige ved Beregningen anvendte en 84aarig i Stedet for den 19aarige Cyklus. Først da man paa Mødet i Whitby 664 havde opgivet disse saavel som andre bestaaende Afvigelser fra rom. K.skik, blev den pavelige Maade at beregne Paasken paa ogsaa gældende paa de britiske Øer. Allerede tidligere var den trængt igennem hos Vestgoterne (587), i Frankerriget gennemførtes den først paa Karl d. st.s Tid. — Dionysius havde faaet fastslaaet bestemte Regler for Paaskeberegningen, saaledes Anvendelse af Alexandrinernes 19aarige Cyklus. Paaskedag skulde være den første Søndag efter den første Fuldmaane, der indtræffer paa eller efter Foraarsjævndøgn; den kunde falde tidligst den 22. Marts, senest den 25. April. — Ved Beregningen gælder det om at finde, naar Foraarsfuldmaanen indtræffer. Her kan nu ikke den sande Fuldmaanetid, som findes ved Iagttagelse paa Himlen, komme i Betragtning, tilmed da den vil afvige efter Iagttagerens Sted; man maa rette sig efter en cyklisk beregnet Fuldmaane eller en Middel-Fuldmaanetid. Det kan derfor hænde, at den Fuldmaane, som benyttes ved Paaskeberegningen, kommer før den Dag, der i vor Almanak er angivet som den sande Fuldmaanedag (i Almanaken for 1903 findes saaledes Fuldmaane angivet ved Paaskedag). Dionysius havde faaet gennemført, at man skulde anvende den allerede i den gr. Oldtid kendte 19aarige Cyklus. Efter 19 Aars Forløb eller 235 Maanemaaneder vil Maanens Faser igen indtræffe paa den samme Dag indenfor Aaret og dets Maaneder. Vi tænker os en Række af saadanne Cykler uafbrudt følge med den kr. Tidsregnings Aar, hvert Aar har sit Nummer indenfor den Cykel, som da løber. I Aar med samme Gyldental — saaledes er dette Nummer bleven benævnt paa Grund af dets store Betydning for Regningen — falder Maaneskifterne paa de samme Maanedsdage. Aar 1 f. Kr. var Udgangspunkt for en Cykel; derfor finder man et Aars Gyldental ved at lægge 1 til Aarstallet og dividere Summen med 19. Resten er Gyldentallet; hvis ingen Rest findes, er 19 Gyldentallet. — Vi skal endvidere finde, naar Søndagene indtræffe i et givet Aar; hertil anvendes det saakaldte Søndagsbogstav (IV, 478) og paa følg. Maade: Den 1. Jan. betegnes med A, de følgende 6 Dage med Bogstaverne B—G, den 8.—14. atter med A—G osv.; ved at anvende denne Række 52 Gange naar man ved 31. Dec. til A. Ethvert Aar vil man nu kunne betegne ved et af disse Bogstaver, som angiver, hvilken Dag blandt Aarets første 7 Dage der er Søndag, og følgelig hvorledes alle Søndage i Aaret vil falde. Har Aaret saaledes Bogstavet C, er det Søndag den 3. Jan., den 10. Jan., den 26. Dec. Ved Hjælp af følgende Liste vil man let kunne finde, hvorledes Ugedagene falder i det hele Aar, idet man fra det Bogstav, som her er angivet for Maanedens 1. Dag, kan tælle videre indtil Aarets Søndagsbogstav.

Jan.	A	April	G	Juli	G	Okt.	A
Febr.	D	Maj	B	Aug.	C	Nov.	D
Marts	D	Juni	E	Sept.	F	Dec.	F

For Skudaaret maa to Søndagsbogstaver anvendes, det 1. gælder fra 1. Jan. til Skuddagen 24. Febr., det 2. for 25. Febr.—31. Dec., efter at 24. og 25. Febr. har haft det samme Bogstav F (saaledes for 1916 BA). — Det gælder derpaa om at finde, hvilket Søndagsbogstav et givet Aar har, og dette sker ved Solcyklen paa 28 Aar. Hvert Aar overstiger nemlig med 1 Dag 52 Uger, og i det følg. Aar vil derfor Nytaarsdag falde paa den Ugedag, der følger efter den, hvormed det foregaaende Aar begyndte. Efter 7 Aars Forløb vilde Rækken være gennemgaaet og Maanedsdagene atter findes paa samme Ugedag; men heri bringer Skudaaret med dets Indskudsdag Forstyrrelse, og først efter 4×7 eller 28 Aar vil Aarene atter i samme Rækkefølge bringe Maanedsdagene til at falde paa den samme Ugedag. — Med Solcyklens 28 Aar skal nu Søndagsbogstaverne bringes i Forbindelse, og de maa, som det fremgaar af det sagte, staa i omvendt Orden

af den alfabetiske Følge; efter et Aar med Søndagsbogstav A, hvor altsaa Nytaarsdag og 31. Dec. er Søndage, vil følge Aar G (Søndag 7. Jan.). I Cyklen har man gjort det 1. Aar til Skudaar, og den ser saaledes ud:

Sk.	1	GF		8	E	15	C	22 A
	2	E	Sk.	9	DC	16	B	23 G
	3	D		10	B	Sk. 17	AG	24 F
	4	C		11	A	18	F	Sk. 25 ED
Sk.	5	BA		12	G	19	E	26 C
	6	G	Sk.	13	FE	20	D	27 B
	7	F		14	D	Sk. 21	CB	28 A

En saadan Cykel begyndte med Aar 9 f. Kr. Man vil derfor kunne finde et Aars Søndagsbogstav ved at forøge Aarstallet med 9 og dividere Summen med 28; den Rest, der udkommer, angiver Numret i Cyklen; er der ingen Rest, angiver Divisor Tallet, altsaa 28. — Denne Angivelse stemmer dog kun med den julianske Kalender. Søger man Søndagsbogstavet for et Aar i den gregorianske Kalender, kan man finde det paa den Maade, at man finder Aarets Bogstav efter juliansk Kalender og derpaa tæller saa mange Pladser frem i Bogstavrækken, som Forskellen mellem de to Kalendere har været i det enkelte Aarh. (i 16.—17. Aarh. 10, i 18. Aarh. 11, i 19. 12, i 20. 13). — Efter at have fundet Gyldental og Søndagsbogstav vil man kunne bestemme Paasken f. E. ved Hjælp af følg. Tabel, der stammer fra Alexandria. Til hvert Gyldental er føjet Dagen for det tilsvarende Aars Foraarsfuldmaane samt denne Datos faste Dagbogstav. Cyklens første Dagsangivelse hidrører formentlig fra umiddelbar lagttagelse i et bestemt Aar, til de følg. er man naaet ved stadig at tælle 12 Middel-Maanemaaneder eller 354 Dage frem; hvis man ikke derved er naaet ud over 21. Marts, har man talt yderligere 30 Dage frem.

I	5. April	D	XI	15. April	G
II	25. Marts	G	XII	4. April	C
III	13. April	E	XIII	24. Marts	F
IV	2. April	A	XIV	12. April	D
V	22. Marts	D	XV	1. April	G
VI	10. April	B	XVI	21. Marts	C
VII	30. Marts	E	XVII	9. April	A
VIII	18. April	C	XVIII	29. Marts	D
IX	7. April	F	XIX	17. April	B
X	27. Marts	B			

Naar man i Tabellen har opledt den til Aarets Gyldental svarende Dag for Foraarsfuldmaane (»Paaskegrænsen«) og dennes Bogstav, tæller man fra dette Bogstav saa mange Pladser frem, at man naar det vedkommende Aars Søndagsbogstav og faar da Dagen for Paasken. — Meget anvendt i Middelalderen var endvidere den stedsevarende Kalender. Den angav ved de enkelte Dage Dagbogstavet og tillige Gyldentallet, men dette var skrevet udenfor alle de Dage, hvor Nymaane (ikke Fuldmaane) indtraf i det tilsvarende Aar i Cyklen, saaledes at der afvekslende var 29 og 30 Dage mellem det samme Gyldentals Plads. Efter at have fundet paa de foran angivne Maader et Aars Gyldental og Søndagsbogstav, opsøger man i Kalenderen den Dag i Marts el. Apr., ved hvilken Gyldentallet staar, og, idet man medregner denne, tæller man 14 Pladser frem til Fuldmaanedagen; hvis man naar til en Dag før 21. Marts, maa man tælle endnu 30 Dage frem. Søndagen derefter er Paaskedag. — Endelig kunde man udregne Paasken ved Hjælp af Epakten (I, 777), og saaledes at man, efter Dionysius's og Bedas Vejledning, tager sit Udgangspunkt fra 22. Marts. Fra Aarets Gyldental trækkes 1 og Resten multipliceres med 11, det udkomne Tal divideres med 30, hvorpaa Resten bliver Epakten. Denne giver os Maanens Alder 22. Marts, Datoen for den nærmest foregaaende Nymaane finder man ved at trække Epakten fra 23. Marts. Ved fra Nymaanedagen (som nu maa tælles med) at tælle 14 Dage (eventuelt 44 Dage) frem, naar man til Dagen for Foraarsfuldmaane.

4) Den gregorianske Kalenderreform og de i de senere Aarhundreder foregaaede Ændringer i Festkalenderen. Allerede i Nikæa var man opmærksom paa, at Jævndøgn var gledet tilbage, idet man havde tildelt Aaret 365¼ Døgn, hvad der er 11 Min. 14 Sek. for meget; man flyttede derfor denne Dag fra den rom. Kalenders 24. Marts til 21. Marts (det sande astronomiske Jævndøgn kan iøvrigt, som 1916, indtræffe allerede 20. Marts). Men Forskydningen vedblev stadig, og det hændte i Tidernes Løb, at man kunde se Dag og Nat blive lige lange og Fuldmaanen indtræffe, medens Kalenderen endnu ikke viste 21. Marts. Endvidere var den anvendte 19aarige Cyklus ikke fuldt rigtig. De 235 Maaneomløb fyldte ikke helt 19 julianske Aar. Kalenderens Gyldental var i 16. Aarh. komne til at staa 4 Pladser for langt nede i Rækken. Paa de store Koncilier i Middelalderens Slutning var Nødvendigheden af en Reform bleven erkendt, og Tridentinerkonciliet overdrog Paven at gennemføre en saadan. Lægen Aloisius Lilius fremsatte et Forslag herom, som Gregor XIII forelagde forsk. Fyrster og Universiteter. Ved en Bulle bestemte han derpaa (se nærmere Kalender II, 714), at i Okt. 1582 10 Dage skulde overspringes, og den 15. følge umiddelbart paa den 4. Hvert 4. Aar vedblev at være Skudaar, dog ikke Hundredaarene, medmindre de var delelige med 400 (saaledes var 1600 Skudaar). Reformen medførte, at man maatte opgive Gyldentallene som Nymaanemærker i Kalenderen, og Lilius lod Epakten indtræde i deres Sted som det raadende Element, om han end for at finde Epakten for et Aar først maatte finde dets Gyldental. Lilius havde udregnet Tabeller til Benyttelse i dette Øjemed. — Reformen blev straks gennemført i Italien, Spanien, Portugal og Frankrig, i de øvrige kat. Lande i de nærmest følg. Aar. Naar den mødte Modstand i de protest. Lande, skyldtes dette kun i ringe Grad videnskabelige Betænkeligheder, men man vilde ikke bøje sig for en af Paven truffet Afgørelse, og af samme Grund vægrede den gr. K. sig ved at antage Kalenderen. I et Rige som det tyske, der rummede baade kat. og protest. Lande, maatte det medføre mange Besværligheder at have baade Gammel og Ny Stil. De protest. Stænder besluttede derfor paa Rigsdagen 1699 at indføre en forbedret Kalender fra Aar 1700, hvor den 1. Marts skulde følge umiddelbart paa 18. Febr. I Danmark—Norge indførtes Ny Stil til det samme Tidspunkt. Men i Tyskland vilde man kun lade Ny Stil gælde Tidsregningen, ikke

Festregningen, man lod Paasken beregne astronomisk, ikke cyklisk, og derved kunde det hænde, at Protestanterne fejrede Paaske en Uge tidligere end Katolikerne. I Danmark blev Paasken beregnet paa lignende Maade (undtagen 1724); først 1775 gik man i Tyskland, 1776 i Danmark, fuldt over til den gregor. Kalender. I Sverige antog man (efter en mindre Ændring 1700—11) 1753 den Ny Stil, men den gregor. Paaske indførtes først 1845. — Foranderligheden i Tiden for Paaske er i Nutiden bleven følt som meget besværlig, og der er fremsat Ønsker om at faa et fast Tidspunkt for denne Fest. Forslagene derom ere blevne stærkt støttede af Myndigheder paa Forretningslivets Omraade, de have fundet Tilslutning hos mange videnskabelige og kirkl. Autoriteter, og Tanken synes ogsaa billiget fra Pavestolens Side.

Da Ref.en indførtes i Danmark—Norge, afskaffedes de fleste af Helgendagene (se Kirkeaar II, 788). K.-Ordinansen bestemte, at der ingen hl. Dage skulde være undtagen de vanlige Søndage og de 3 Kristi Hovedhøjtider, der skulde fejres i 3 samfulde Dage, desuden Nytaarsdag og Kristi Himmelfartsdag. Ikke desto mindre lader Ordinansen fl. af de gl. Helgendage eller Fester, der var voksede nøje sammen med Folkets Liv, bestaa fremdeles. I 18. Aarh. følte Forretningslivet sig tynget af disse mange Festdage, og kort efter Christian VII's Tronbestigelse forespurgte Overskattedirektionen, om ikke efter adskillige andre protest. Landes Eks. nogle Festdage kunde afskaffes. Forordningen af 26. Okt. 1770 fjærnede da Tredjedagen af Hovedfesterne Jul, Paaske og Pinse, endvidere hl. Tre Kongers Dag (6. Jan.), Kyndelmisse el. Marie Renselsesdag (2. Febr.), Marie Bebudelsesdag (25. Marts), St. Hansdag (24. Juni), Marie Besøgelsesdag (2. Juli), Mikkelsdag (29. Sept.), Alle Helgensdag (1. Nov.). Alm. Bededag (den 4. Fredag efter Paaske), der var bleven indført 1686 og gennem forsk. Bededage (I, 247) synes at stamme fra den kat. Tids Korsbyrd (Gangdage, jfr. Processioner III. 602 f.), da Præsterne velsignede Agrene, vedblev at bestaa uforandret. I Sverige er hl. Tre Kongers Dag, Marie Bebudelsesdag og St. Hansdag bevarede som Helligdage, derimod er Skærtorsdag ikke Helligdag. — (C. Paludan-Müller, Det kirkl. Kalendervæsen, 1847; H. Bonnevie, Den julianske og den gregorianske Kalender, 1886; J. Steenstrup, Tidsregning, 1908; R. W. Bauer, Calender for Aarene fra 601 til 2200, 1868; L. Ideler, Handbuch der mathematischen u. technischen Chronologie, 1825—26; F. K. Ginzel, Handbuch d. mathem. u. techn. Chronologie, 1906—14; H. Grotefend, Zeitrechnung des deutschen Mittelalters u. der Neuzeit, 1891—98). *Joh. Stp.*

Tieck, Johann Ludwig, tysk Digter, f. 31. Maj 1773, d. 28. April 1853, den romantiske Digterskoles mest typiske Repræsentant. Efter en stærkt rationalistisk Skoletid blev han en Tid Leverandør til den gl. Bogtrykker og Tidsskriftsudgiver Nicolai (III, 366 f., indtil T.s voksende Tilbøjelighed til at fordybe sig i det stemningsfulde og dunkle i Naturen og Sjælelivet foraarsagede et Brud. Han sluttede sig nu til Brødrene Schlegel, Hardenberg o. fl., der i ham saa en anden Goethe, og han udsendte nu i broget Række Noveller, Drama'er (navnlig »Kaiser Octavianus«, 1804), Digte og Æventyr, hvor han momentvis hæver sig til stor Finhed i Følelse og Udtryk uden dog at naa det ypperste, som man ventede af ham. En Tid var han knyttet til Hofteatret i Dresden, og han kom ind paa historiske Studier (f. E. over Shakespeare), men han savnede Stadighed; hans Aand spiller bestandig mellem det virkelige og det fantastiske. For Rel. havde han Interesse, fordi den kastede Mystik og Stemning over Tilværelsen; der gik en Tid Rygter om, at han var blevet Katolik, ligesom hans Hustru og Datter virkelig blev det, men egtl. rel. Forstaaelse havde han ikke. Derimod havde han en ægte Kærlighed til Folkets aandelige Skatte af Sagn, Æventyr og Sange, og den forstod han mere end andre at indgyde sin Samtid. *H. J. H.*

Tieftrunk, Johann Heinrich, tysk Teolog og Filosof, f. 1759 ved Rostock; efter at have været Rektor og Eftermiddagspræst i Joachimsthal i Uckermark blev han 1792 Prof. phil. i Halle, hvor han døde 7. Okt. 1837. T.s Hovedformaal var at nærme den kantiske Filos. og den kr. Tro og Etik til hinanden. Rel. bestaar for T. i at opfylde sine Pligter i Bevidstheden om, at de er Guds Vilje; Pligterne udføres ikke ifl. det kategoriske Imperativ (II, 721), men af Kærlighed. Krdm er Idealet af en Rel.; de kirkl. Symboler kan godt blive staaende; men Protestantismens Aand kræver en privat Fuldkommengørelse af disse; Symboler skal i praktisk Interesse »forklares«, men ikke begribes, ej heller bortforklares. T. fastholder Nødvendigheden af en Aabenbaring; men Treenighedslæren faar en moralsk Udlæggelse, og Forsoningen betyder, at naar Mennesket gør, hvad det kan, lægger Gud til, hvad der mangler. Ritschls (III, 796 f.) Teol. har i senere Tid henledet Opmærksomheden paa T., der i mangt og meget er en Forløber for Ritschl. *N. M. P.*

Tiele, Cornelis Petrus, nederlandsk Teolog og Rel.s-Historiker, f. 16. Dec. 1830, d. 11. Jan. 1902; studerede Teol. ved Remonstranternes Seminarium, hvis øverste Lærer han siden blev, virkede siden 1856 o. 20 Aar som Præst i Rotterdam, blev 1877 Prof. i Teol. ved Univ. i Leiden, hvis betydeligste Kraft han snart blev. T. kastede sig navnlig over Rel.s-Hist., som han, takket være et betydeligt Sprogtalent, drev efter Kilderne, og forfattede talrige overmaade læste og paa de fleste europæiske Sprog overs. Skrifter, af hvilke navnlig de assyriske og persiske Undersøgelser er af banebrydende Betydning. Bl. hans Skrifter maa nævnes: »Babylonisch-assyrische Gesch.« I—II (1886—88); »Vergelijkende geschiedenis der Egyptische en Mesopotamische godsdiensten« (1869—72); »Geschiedenis van den godsdienst in de oudheit« I—II (1892—1902); en ofte udg., meget brugbar Oversigt giver »Geschiedenis van den godsdienst tot aan de heerschappij der wereldgodsdiensten« (1876), paa Dsk ved Fr. Buhl, 1884. *H. J. H.*

Tiende. 1) **T. i Gamle Testamente** (hebr. *ma'aśēr*), en ogsaa hos Grækerne (*δεκάτη*) og Romerne (decuma) kendt Form for Afgift. De ældre Love nævner ikke T. Man bragte Førstegrøde *(rēshit)* og det førstefødte af Kvæget samt andre Gaver til Helligdommen, hvor man ikke

maatte møde tomhændet (2 Mos. 23, 19; 34, 26). Antagelig er det denne Helliggave, som ved en nøjere Regulering er bleven fastsat til at være T. Det ældste Vidnesbyrd om den er 1 Mos. 28, 22; Amos 4, 4. Maaske har her Beregningen af Afgiften til Kongen spillet en Rolle. Denne fastsattes nl. ogsaa som T. (1 Sam. 8, 15, 17). Melkisedek faar T. af Abraham baade som Konge og Præst (1 Mos. 14, 20). — Devteronomium er den ældste Lov som nævner T. Det fordres 5 Mos. 14, 22—29, at man, foruden det førstefødte af Kvæget, skal bringe T. af Korn, Most og Olie til Templet i Jerusalem og fortære det dér. 18, 5 hedder det, at Præsterne skal have Førstegrøden *(rēshit)* af Korn, Most og Olie samt Uld. Nogle mener da, at 5 Mos. fordrer baade T. og Førstegrøde. Sandsynligvis er der dog Tale om samme Afgift, og 5 Mos. 14 betyder, at Yderne skal spise en Del af det og give Præsterne Resten. Er Vejen for lang, er det tilladt at sælge T.n hjemme og købe tilsvarende Naturalier i Jerusalem. Endvidere hedder det 5 Mos. 26, 12 ff., at T. hvert 3. Aar (Tiendeaaret) skal gives til Leviter, fremmede, faderløse og Enker, hvorefter Yderen skal fremstille sig i Templet og erklære at have afleveret det rigtigt og nedbede Jahves Velsignelse. Senere forstodes det saaledes, at man foruden den sædvanlige T. hvert 3. Aar skulde betale Levit-T. (saaledes allerede LXX 5 Mos. 26, 12), men det er næppe den opr. Mening. — Præsteskriftet skælner mellem Førstegrøde og T. og forordner, at Præsterne skal have den første, Leviterne den anden (af Korn, Vin og Frugt), men de skal deraf udrede en T. til Præsterne (4 Mos. 18). Denne T. kan afløses af en Pengeafgift af dens Værdi forhøjet med $^1/_5$ (3 Mos. 27, 31). Dertil føjer P. endvidere T. af Dyr, som gives til Jahve (3 Mos. 27, 32—33), men denne kendes ikke Neh. 13, 5. 12. T. samledes af Leviterne under præstelig Opsigt og lagdes i Forraadskamre i Templet (Neh. 10, 37 f.; 12, 44; 13, 5. 12). Efter Hjemkomsten fra Eksilet klages der over, at den ikke blev betalt (Mal. 3, 8. 10). Senere var man meget nøjeregnende med at opfylde Loven paa dette Punkt (Mt. 23, 23; Luk. 11, 42). *Johs. P.* — 2) **Kirkelig T.** T.-Ydelse var alm. i Palæstina paa Jesu Tid, baade bl. Jøder og Samaritanere, dog kun if. rel.-national Pligt, ikke ved Paabud af rom. Statsmyndighed. Det mos. T.-Bud og Traditionens kasuistiske Udfyldning af det blev strængt indskærpet af Farisæerne. — Ved en Udtalelse som Mt. 23, 23 har Jesus godkendt den farisæiske Videreudvikling af Loven m. H. t. T.-Ydelse, og Joh. 13, 29 tyder paa, at han i sin Kreds har overholdt Budet om den »2den« T. (5 Mos. 14). Men samtidig forkyndte Jesus en indre Frihed overfor Lovens og den fromme Sædvanes ydre Former udfra de store etiske Grundbud, Kærlighed til Gud og til Næsten, og foreholdt sine Disciple, at deres Retfærdighed maatte overgaa Farisæernes; han satte en ubegrænset frivillig Given i Stedet for en kvantitativ reguleret pligtmæssig Ydelse. (Jfr. L. Brun, Jesu Evangelium, 1917, § 18). — En rigt strømmende Offervillighed er derfor karakteristisk for de første Menigheder. De troende giver ikke efter Formue, men over Formue, og den ved Paulus fremkaldte Frigørelse fra Loven bragte alle udvortes Forskrifter om fastsatte Ydelser til at tabe sin Betydning. I 200 Aar var de Kr.s frivillige Gaver tilstrækkelige for K.ns Behov, og Irenæos siger, at de Kr. i Frihed giver mere end Jøderne if. Lov. Først fra 3. Aarh. høres Klager over, at Offervilligheden svigter, og nu dukker den Tanke op, at de Kr. dog bør give ligesaa meget som Jøderne. Cyprian er i Vesterland den første, som henviser til T. I Østerland lærer Clemens fra Alexandria, at de mos. Bud om Førstegrøde og T. (efter gr. Udtryksmaade identiske) er bindende for Kr., og Origenes erklærer ligefrem, at den gltestl. Lov m. H. t. Førstegrøden maa opfyldes efter Bogstaven. De forsk. Skrifter fra 3. og 4 Aarh., som løber ud i de apostoliske Konstitutioner (I, 127), har Paabudet om Førstegrøde og T., de ældre kun af Jordens Grøde, de yngre af alt; hertil slutter sig fl. Synoder (Ankyra 314, Antiokia 341, Gangra 358). Efterhaanden bliver det i hele Oldk.n den raadende Opfatning, at T.-Budet i G. T. gælder for alle Kr. T. er Minimum af, hvad en Kr. bør yde. Ansete K.lærere som Ambrosius, Krysostomos, Hieronymus, Augustin m. fl. formaner ivrig til at yde mindst T.; T-Ydelse er Frelsessag, den hviler paa Guds Befaling, Undladelse bedømmes som Synd, ja Røveri; der henvises til Jødernes, navnlig Melkisedeks Forbillede, til Mal. 3, 8—10, og til Jesu Ord om en større Retfærdighed end Farisæernes. Selv foregik de store Bisper med et godt Eks. Som T.ns (Førstegrødens) egtl. Ejer anses Herren (Synode i Ankyra 314), men den kommer K.n til Bedste (Synode i Antiokia 341) og uddeles til Præsteskabet (Prosper Aquitanicus); Forvaltningen tillægges Bispen (Ap. Konst.; Synode i Gangra 358). Som bestaaende Skik er T.-Ydelse da oftere bevidnet fra 4. Aarh. i Østerland og fra 5. Aarh. i Vesterland; o. 470 indførte den hl. Severinus (IV, 165) T. i Noricum. Endnu i 6. Aarh. erindredes dog T.ns Frivillighed; Justinian forbød Bisperne at inddrive T. med K.-straffe, og Synoden i Tours 567 paamindede om T. ved Formaning. — For første Gang under Bands Trusel blev T.-Ydelsen i Vesterland foreskreven paa Synoden i Mâcon 585 som guddom. Lov, der var kommen i Forfald; men derefter forekommer i den frankiske K. fornyede T.-Bestemmelser ikke før ved Synoden i Aschheim i Baiern 756. — Til at udvikle T.-Retten bidrog nu fl. Omstændigheder: K.n i det frankiske Rige havde erhvervet Jordegods, hvorpaa der if. det rom. Kolonat hvilede verdslig Afgifts-Pligt for T., og den udlejede selv sit Jordegods mod lignende T.; sækulariseret K.-gods blev af Staten forlenet til verdslige Herrer under Forbehold af T. til K.n, og af Krongods blev oftere fra 7. Aarh. skænket K.n T. Den kirkl. T. skylder dog især det gltstl. Præstedømmes Forbillede sin Udbredelse. Navnlig benyttede nu Gejstligheden Skriftestolen til at indprænte T.-Pligten. Med nogen borgerlig Ret kunde dog K.n endnu ikke fremtvinge alm. T.-Ydelse. Men i 8. Aarh. begyndte et Samarbejde mellem K. og Stat, idet Staten tvang Folket til at betale sine Skyldigheder. Ved Love gav Staten de kirkl. T.-Paabud alm. Gyldighed og foreskrev T.-Pligt for alle Statsundersaatter. Det ældste

kendte verdslige T.-Bud udstedtes af Pippin 765; Karl d. st. stadfæstede det i Lovs Form 779 og oftere for hele Riget. indførte med Haardhed T. bl. de nyomvendte Sachsere og svarede selv T. af Krongodset og tildels af andre Kronens Indtægter, paalagde det af Staten bortforlenede K.gods's Indehavere baade kirkl. T. *(decima)* og Afgifts-T. *(nona)*, altsaa tilsammen $^{9}/_{10}$, indskærpede sine Embedsmænd Inddrivelse af T., i fornødent Fald ved Magt, og befalede Præsterne at undervise Folket om T.-Ydelse. Paa kirkl. Hold var man dog ikke endnu overbevist om Gavnligheden af Tvang og benyttede hellere Overtalelse (Herard af Tours, Alkuin). — De Kirker og Klerke, som nød Immunitet, var allerede af Chlotachar II o. 560 fritagne for T.-Pligt, men Synoden i Cavaillon 813 paalagde Gejstligheden T. af dens Ejendomme, og det var alm., at Gejstligheden tillige af den modtagne T. svarede en Fattig-T., ligesaa Klostrene, som dog stundom fritoges derfor mod at give en Hospitals-T. af selvbrugt Jordegods. — Forskellen mellem den opr. verdslige Afgifts-T. og den egtl. kirkl. T. udviskedes allerede i 9. Aarh., og den guddom. Ret blev Grundlag for al T. Men den vidtgaaende Sammenblanding af gejstlig og verdslig Ejendoms- og Brugsret over K.godset under Fevdalsystemet voldte, at mange verdsl. Indehavere af forlenet K.gods og Egenkirkeejere selv beholdt T., af hvad Art den opr. var, hvilket navnlig i 9. Aarh. fremkaldte en Række Synodalstatuter om K.ns T.-Ret, tildels støttet af verdslige Forordninger. Dette hindrede dog ikke det Misbrug, at fl. og fl. T.r kom i Lægmænds Hænder, idet disse dels bemægtigede sig T.n eller lod sig overdrage T. mod at yde K.n Værn, eller blev forlenet med T.; snart blev T. endog Genstand for Pantsættelse og Salg. — Den kirkl. T.-Ret blev derfor et vigtigt Led af Programmet for Reformen paa Gregor VII's Tid. Paa Lateransynoden 1078 indskærpedes T.-Paabudet for alle T.-pligtige, og idet K.godset i den kanon. Ret hævdedes som henhørende under *jus divinum*, uafhændeligt uanset Besiddelse, Arv eller Overdragelse, stillede K.n under Lægfolks Modstand sig som Maal at generhverve den T., der var kommen i Lægmænds Hænder, og at hindre det Sacrilegium, at Lægmænd indehavde T. Generhvervelsen lykkedes ikke, og det 3. alm. Laterankoncils (1179) Bestemmelse, at Lægfolk ikke maatte afhænde kirkl. T.r videre til andre Lægfolk, blev paa Grund af Indehavernes Vægring (Rigsdagen i Gelnhausen 1186) af Innocents III og og Alexander IV givet den Tolkning, at kun Lægmænds Ny erhvervelse af T. var forbudt; herved forblev en Mængde før 1179 erhvervede T.r i Lægfolks Besiddelse, dog med visse kirkl. Forpligtelser. Efterhaanden befæstedes T.-Retten ved talrige Specialbestemmelser, navnlig i den kanoniske Lov, tildels med det Formaal at tilbagevinde og bevare T. At Lægmænd oppebærer T., regnes principielt som Synd, og at unddrage K.n T. er Bandsværk; T. har Fortrin fremfor Statens Skatter.

Medens T. i Oldkirken afgaves til Bispen, indtraadte ved Sogneudviklingen (jfr. IV, 274 ff.) i de nye Riger i Vest-Europa den Ændring, at T. tilfaldt den enkelte Sognekirke fra dens bestemte Omraade; efter Laterankonciliet 1179 regnedes Sognekirken som eneberettiget til Sognets T. (til Undtagelse fordredes særligt Privilegium); for udensogns T. gjaldt noget andre Regler. — M. H. til Fordelingen gjaldt ingen ensartet Sædvane. I Italien bestod allerede i 5. Aarh. en Deling i 4 lige Dele, mellem Biskop, Præsteskab, Kirkebygning *(fabrica)* og de Fattige. I Spanien deltes i 6. Aarh. Oblationerne ved Biskopskirkerne i 3 lige Dele, mellem Biskop, Præsteskab og Kirkebygning, ved de andre Kirker tilkom der Bispen $^{1}/_{3}$, som dog nærmest anvendtes til vedk. Kirkes Vedligehold. I den frankiske K. var Skikkene forsk.; Synoden i Orléans 511 foreskrev 3-Deling af Sognekirkernes og 2-Deling af Domkirkens Oblationer, hvoraf Bispen skulde have henholdsvis $^{1}/_{3}$ og $^{1}/_{2}$; Synoden i Carpentras 527 tillagde kun trængende Domkirker Andel i Sognekirkernes Indtægter, og kun af eventuelt Overskud; Synoden i Orléans 538 henviste til lokale Sædvaner for Landet og overlod Bispen Bestemmelsen for Byerne. Den rom. 4-Deling indførtes hovedsagelig blot ved Katedralkirkerne; af Sognekirkerne oppebar Bispen ikke overalt nogen Andel, og disses T. blev da, som af Karl d. st. foreskrevet, 3-delt, mellem Præst og Kirke og de Fattige; først senere blev efterhaanden ved 4-Deling en Part tillagt Bispen (1. Gang ved Synoden i Worms 829; for Bispen af Basel først 1142). Ved Inkorporation af Sognekirker i Klostre og Storkirker blev Sogne-T.n disses Rettighed, hvorved Delingen her efterhaanden i det væsentlige bortfaldt. — T. klassificeres i K.retten fra forsk. Synspunkter i fl. Arter; de vigtigere er flg.: Den allermeste T. var aarlig Indkomst-T., sjældnere Ejendoms-T. engang for alle. Af Indkomst-T. var atter Real-T. af langt overvejende Betydning i Sammenligning med den personlige T. Personal-T., der ydedes af Haandværk og andet pers. Erhverv, lykkedes det overhovedet ikke at gøre alm. i Tyskland og Frankrig, men den vandt adskillig Udbredelse i andre Lande (navnlig Norden og England). Real-T. var en Afgift af Udbytte og Afkastning, mest af Jordbrug og Kvægavl. Vigtigst og til alle Tider hævdvunden var Jordbrugs-T., saavel af gl. dyrket Jord som af Nyrydning, dernæst T. af Husdyr og deres Produkter. Real-T. var dels Stor-T. (alle Slags Kornsorter, Vin, Cider, Olje, de fleste Dyr), dels Smaa-T. (alle Havefrugter, Grønsager, Ærter, Bønner, Linser, Hamp, Faar, Kalve, Føl, Bier, Fjerkræ osv.); Delingen vekslede efter Stedets Forhold. Egentl. skulde T. efter Loven ydes kun af de Ting, som Gud giver aarlig Vækst, og kun efter Sædvane af andre Ting, som Tørv, Kul, Mineralier, Fisk, Jagt, udyrket Land, Almindinger osv. Da K.ns Ret til »usædvanlige« T.-Arter var bestridt, laa det i dens Interesse at modsætte sig nye Dyrkningsmaader, altsaa Fremskridt i Jordbruget; i Frankrig vandt dog Jordbrugerne under Parlamentets Værn Sejr i denne Kamp. — T. svaredes, saavidt muligt, *in natura*, ellers i Penge eller andre Surrogater; Jordbrugs-T. opkrævedes opr. paa Marken før Indhøstningen (»i Kærven«), hvilket under utrygt Vejr voldte Yderen mange Ulæmper; det blev derfor alm. at levere Korn-T. tærsket, om den end paa sine Steder ydedes

i Kærven. For Oppebørselsmaaden gjaldt efter Tid og Sted vekslende Regler. — T.ns Størrelse skulde være $^1/_{10}$, men varierede ofte betydelig nedad. — Om T.-Rettighed og T.-Pligt udformedes intet helt ensartet System; Grundlaget var kanon. Lov, men ved Siden særlige kirkl. eller verdslige Love samt Sædvane, Overenskomst og Hævd. T.-Rettigheden var afhængig af stedlige Forh. m. H. til T.ns Deling og Ihændehavelse; men som Hovedregel »de jure communi« tilkom T. Sognekirkerne, og Indskrænkning af disses Ret maatte begrundes paa særlige Undtagelser. T.-Pligt var efter Lovgivningen alm., men ved Forsømmelse, Unddragelse og specielle Privilegier opstod en Række Brud paa Regelen. Real-T. regnedes som en fast Grundbyrde, mens Personal-T. var afhængig af særlige Forhold. Bevisbyrden for Fritagelse fra T.-Pligt paalaa fra kirkl. Synspunkt den, der krævede Fritagelsen, dog gjaldt med visse Undtagelser Regelen *clericus clericum non decimat.* Den eneste, der kunde paalægge Gejstligheden T., var Paven, som til Fremme af Korstog og til Bekæmpelse af Hæretikere, fra Innocents III's Tid oftere paalagde de gejstlige Indtægter tidsbegrænsede Aars-T.r. Efter kanon. Ret henhørte Stridigheder om T. under kirkl. Domstol. En af Paschalis II bevilget alm. T.-Frihed for Klostres selvbrugte Jord blev af Hadrian IV indskrænket til Cisterciensere, Tempelherrer og Johannitere, hvortil Innocents III føjede Præmonstratensere; denne T.-Frihed begrænsedes af Laterankonciliet 1215 til dem, som havde den før Konciliet.

T. var siden Oldk.n og den ældre Middelalder i fast Brug i Italien, Spanien, Frankrig og Størstedelen af det tyske Rige. — Om T. i den ældste keltiske K. haves kun sene Vidnesbyrd. I den angelsaks. K. indprændtes T. som frivillig allerede i 7. Aarh.; Paabud udstedtes af Synoden i Chelsea 787, og T.-Pligten gjordes gældende for hele England af Æthelwulf 855 og senere oftere af Kongerne i 10.—11. Aarh.; Edward Confessor gav en meget detailleret T.-Lov. T. deltes i England i 3 Dele, mellem Kirken, Præsten og de Fattige. I Irland paabødes T. af Synoden i Cashel 1171 med kgl. Stadfæstelse. — I de øvrige rom.-kat. Lande skete T.ns Indførelse hovedsagelig i 11.—12. Aarh. I Polen blev T. paabudt allerede af Fyrst Mieczyslav (960—992), i Ungarn af Kong Stephan (997—1038); i Portugal vedtoges den i 11. Aarh., ligesaa hos Alpeslaverne og i Thüringen, men i Nord-Tyskland var T. endnu o. 1160 ikke anerkendt i Wagrien (Oldenburg), og i Livland maatte den 1211 ombyttes med en anden Afgift. — I Norden var if. Adam af Bremen T. ukendt endnu o. 1075. Gejstlighedens nød, foruden Gebyrer for de kirkl. Handlinger og frivillige Gaver, en fast aarlig Udredsel efter Mandtal. I Danmark gjorde Knud d. hl. (1080–86) et mislykket Forsøg paa at indføre Aars-T.; i 1. Halvdel af 12. Aarh. er dog T. alm.; maaske har Anerkendelsen fundet Sted i Forbindelse med Opr. af Ærkestolen i Lund 1104. T. deltes i Danmark opr. i 3 Dele (Biskop, Kirke og Præst), men istedenfor Bispens Part af Korn-T. svaredes opr. en Afløsning i Penge; denne Afløsning ombyttedes senere med Svarelse *in natura,* i Skaane og paa Sjælland ved Indførelsen af K.loven henholdsvis o. 1160(?) og 1171, i Sønderjylland 1188, i Nørrejylland og paa Fyn 1443 (dog krævedes i Aarhus Stift allerede i Beg. af 14. Aarh. 3-delt T. af den Jord, hvoraf Biskopsgave ikke ydedes); da Biskopsgaven ikke samtidig udtrykkelig ophævedes, forlangte de skaanske Bønder under Oprøret 1180—81 Bispe-T.ns Afskaffelse, og de jydske Bønder nægtede under Oprøret i Frederik I's Tid at give Biskopsgave (afskaffet 1527). — I Norge er tidlig, maaske allerede i Miss.-Tiden, indført en for dette Land (samt Island og Vestergötland) ejendommelig Hoved-T. (maaske efter Forbillede af den engelske Kong Æthelwulfs T.-Gave 855); den betaltes af Formue en Gang for alle og var vistnok en opr. legal Votiv-T., der ialfald senere norden- og vestenfjælds væsentlig ydedes som Sjælegave (IV, 203), søndenfjælds ved Indgaaelse af Ægteskab; Votiv-T. af Krigsbytte skænkedes i 11. Aarh. ogsaa af Vikinger. Indførelse af Aars-T. skete ved Sigurd Jorsalfarer if. et i det hl. Land 1110 aflagt Løfte. Af den ældre personlige Udredsel (reiða), som Aars-T.n afløste, findes Spor i flere af de ældste Lovbøger. I øvre Telemarken (»Skatlandet«) og øvre Numedal lykkedes det ikke at skaffe Aars-T. Indgang, hvorfor Almuen her vedblev at yde Præst og Biskop den gl. »Rede«. Hoved-T.n var senere norden- og vestenfjælds frivillig (»tíundargjöf«), men søndenfjælds forsøgte K.n, navnlig i Hamar Stift, ikke uden Held at opretholde den som tvungen ved Siden af Aars-T.; i Oslo og Hamar Stifter erlagdes den ved første Bryllup hele Middelalderen og ydedes i øvre Telemarken ved Siden af Præstereden; dog svandt den med Tiden ind til en mindre Afgift; o. 1270/80 paalagdes ogsaa Præsteskabet en Art Hoved-T. af erhvervet Gods til deres Beneficium og Kirke. Kongen og hans Hird lovede 1164 T. af sine Gaarde. Af Præstegaardes Udsæd blev, trods Regelen om Gejstlighedens væsentlige T.-Frihed, ialfald i visse Dele af Landet (jfr. IV, 337a og Trondhjem) ydet en T. Saavel Aars-T. som Hoved-T. deltes efter rom. Skik i 4 Dele (Biskop, Præst, Kirke og Fattige; i det til den sv. K. hørende Jemtland gjaldt en ikke helt kendt Tredeling); Hirdmændenes T. 3-deltes mellem Biskop, Hirdpræster og Johanniterhospitalet paa Varna (Værnekloster). $^1/_3$ af et Aars Kirke-T. (i Art. Stavanger S. 337 siges urigtig: opr. Bispe-T.) opkrævedes allerede fra 1. Halvdel af 13. Aarh. som Subsidium Pallii for hver Ærkebiskop; i Ærkestiftet oppebar Sognepræsterne ved Visitats det Aars fulde (senere $^1/_3$) Kirketiende. Bondelodden, der var overladt Bønderne selv til Fattighjælp, kom ogsaa, mod deres Vilje, med Tiden tildels under Bispens Haand (søndenfjælds). — Paa Island vedtog Altinget 1096 (el. 1097), paa Grundlag af en samtidig foretagen Vurdering af al Ejendom, Lov om Indførelse af Aars-T. af alle tingfarekøbpligtige (altsaa mere formuende) Bønder, dog ikke af Indkomst, men af gældfri Formue, rørlig og urørlig, med 1 % aarlig af Værdien (= $^1/_{10}$ af 10 % Rente); senere udvidedes T.-Pligten, med stigende Skala indtil $1^2/_3$ %, ogsaa til mindre Formuende. T.-fri var Præsternes Bøger og Paramenter, Ejendom tilhørende Kirker, Broer og Færger o. a. Under Navn af »større T.«

ydedes en Hoved-T. med 10 % en Gang for alle af Formue, dels som frivillig Sjælegave, dels som tvungen Ægteskabsafgift i visse Tilfælde. Aars-T.n blev 4-delt (Biskop, Præst, Kirke og Fattige), dog ikke under et vist Minimum, hvor den tilfaldt de fattige udelt; den større T. deltes ogsaa, og vistnok paa samme Maade som Aars-T.n — I Sverige synes T. utvivlsomt indført tidligere, end man før alm. antog, maaske under Inge d. æ. (1080—1101), som derom formanedes fra Rom. Opr. var T.n formodentlig 3-delt (Præst, Kirke og Fattige. som i England); men i Løbet af 12. Aarh. indførtes efterhaanden i de enkelte Stifter en ny Fordeling, saa at Spr.en fik 1/3 (i Vestergötland en vis ved Kirkens Indvielse fastsat Del), og de øvrige 2 Tredjedele 3-deltes lige mellem Biskop, Sognekirke og Fattige; paa Gotland beholdtes den opr. 3-Deling. I Helsingland indførtes efter længere Strid 1297 en særlig Delingsmaade (1/3 til Præst, 1/3 til Kirke, 1/6 til Ærkebiskop og 1/6 til Fattige); i Norrland og Finland gjaldt særlige Sædvaner, men i Slutn. af Middelalderen forekommer i Finland en 4-Deling (formodentlig den sv.). Kirke-T.n brugtes ikke sjældent af Bisperne til Domkirkernes Bygning; Fattig-T.n blev i stor Udstrækning anvendt til andre Formaal og særlig tilegnet den højere Gejstlighed, først og fremmest Domkirkernes Kanniker, hvorfor den ogsaa med Tiden fik Navnet »Kannike-T.«; i Vestergötland deltes Fattig-T.n i 13. Aarh. i 2 Dele, hvoraf den ene Del tilfaldt Hospitaler, den anden Bønderne selv til Fattighjælp. Hoved-T. af Formue gjaldt som legal Pligt i Vestergötland, hvor den maatte erlægges en Gang i Livet enten ved Bryllup eller ved Indtrædelse i Forældre-Arv, desuden i Bod for Dødssynder og med visse Begrænsninger ved Kirkevielse; den 3-deltes mellem Biskop, Præst og Kirke. I de øvrige Landskaber forekom Hoved-T. kun som frivillig Vøtiv-T. — Aars-T. ydedes i Norden af Folkets Hoved-Næringskilder, først og fremmest Agerbrug og Kvægavl; vigtigst var Korn-T. af Rug, Byg, Havre, Hvede(Boghvede), der i Danmark ydedes utærsket (»i Kærven«; paa Møen og Bornholm »i Skæppen«), i Norge tærsket, i Sverige paa begge Maader, og opbevaredes i et særskilt Hus ved Sognekirken (i Danmark »Kirkelade«, »T.lade«; i Norge [senere] »T.bod«, »Kastebod«; i Sverige »Kyrkoherberge«); ved Afleveringen i Danmark plejede Præsten at beværte Bønderne dygtigt med Øl. Desuden blev der mer eller mindre regelmæssig, mest i Sverige og Danmark, tiendet af Ærter, Vikker, Bønner, Linser, Hø, Lin, Hør, Hamp, Humle, Roer, Næper, Nødder. Kvæg-T. svaredes i Norge opr. med levende Dyr, men allerede fra 13. Aarh. i Smør og Ost, desuden med Uld; i Danmark gaves altid levende Kalve, Føl, Lam, Kid, og ved Siden af T., som »Smaaredsel«, Smør og Ost; endvidere T. af Grise, Gæs, Ænder, Høns, Bier. I Sverige deltes kun Korn-T.n, mens Kvæg-T. udelt tilfaldt Præsten; det sidste gjaldt ogsaa i visse Dele af Danmark, og i begge Lande oppebar Præsten hyppig udelt alle mindre T.-Sorter (hvortil i Danmark tildels ogsaa Boghvede regnedes). Endvidere krævedes T. af Fiskeri, som i Norge var af stor Betydning, Sæl- og Hvalfangst, Jagt, Træ, Jærn. En norsk Forordning af 1277 om betydelig Udvidelse af T.-Pligten til fl. Omraader af Næring og Indtægt, fornemmelig af al Slags Leje, Haandværk og Tilvirkning, vakte Uvilje og maatte tages tilbage 1290, og skønt Kravet senere atter rejstes, opnaaedes kun tildels frivillig Ydelse; med større Held krævedes T. af Handel og Vareførsel, bl. a. for Islandsfarere (allerede fra 1198), Grønlandsfarere og Vintersiddere (ɔ: tyske Købmænd) i Bergen.

Under Ref.en hævede der sig Røster om T.ns Afskaffelse, da T. kun var paabudt i G. T., ikke i N. T. De schweiziske Gendøbere betegnede T. som Aager; under Sværmer-Bevægelsen i Tyskland nægtedes 1524 T. fl. Steder; de schwabiske Bønder erklærede sig 1525 villige til at yde Korn-T., men vægrede sig ved Kvæg-T. Reformatorerne billigede T., baade Zwingli og Luther, og i det store og hele vedblev i det tyske Rige T. efter Ref.en som før, kun at T.-Ydelsen nu splittedes mellem den kat. K. og de evang. Landsk.r, i hvilke den paa særlig Maade reguleredes for Fremtiden (Preussen 1525 ff., Sachsen 1526, osv.); T.r, der tilhørte sækulariserede Klostre og Stiftelser, inddroges af Staten, dels straks, dels efter nogen Tids Anvendelse til rel. Formaal. Ved Westfalerfreden godkendtes de bestaaende T.r. I de øvrige kat. Lande indtraadte ingen Ændring, men T. vandt et stort nyt Omraade i det lat. Amerika. — I England stadfæstedes de gældende T.-Love af Henry VIII og Edward VI. Men ved Sækulariseringen af Klostrene 1536 og 1539 kom den T., som hørte til disse (for Størstedelen inkorporerede Sogne-T.r), under Kronen, som i den følg. Tid hovedsagelig disponerede over den til ukirkl. Formaal; i 1836 var da o. 1/3 af Englands Sogne helt eller delvis uden T. Elisabeth begyndte under Bispevakancer at ombytte Bispedømmernes Jordegods med Forleninger af sækulariseret Kloster-T., hvorved de fleste eng. Bispestole for første Gang fik T. I Skotland fik 1567 de nye ref. Præster 1/3 af Præste-T.n, og Resten inddroges efter de gl. Præsters Død under Kronen, som senere (under den anglik. Periode) en Tid benyttede den til kirkl. Embeder. T.-Salg indenfor Sognene begyndte 1635. — I Norden fik T.n en for disse Lande ejendommelig Skæbne. I Sverige blev ved Vesterås Reces 1527 2/3 af Korn-T.n (Bispe-, Kirke- og Kannike-T.) inddraget under Kronen (»Kronotionde«), kun Præsten beholdt sin Korn-T. (»Tertialtionde«) samt hele den øvrige ham tilkommende Aars-T., mens Hoved-T. s. A. helt afskaffedes. Ligedeling af T. mellem Kronen og Præsten fandt Sted paa Gotland og i Størstedelen af Jemtland og Herjedalen; men i de i 17. Aarh. erobrede norske og dske Provinser (Skaane, Halland, Blekinge og Båhuslen) bibeholdtes den gl. Tredeling (se ndf.), og de dske Kongers Dispositioner vedblev at bestaa. Ogsaa i Finland deltes T.n med 2/3 til Kronen og 1/3 til Præsten, men paa Åland fik Præsten 1/2. De adelige Sædegaarde (»Säterier«) fritoges for Krone-T., men Adelen forsøgte forgæves at unddrage sig Præste-T. De gl. Regler for, hvad der skulde ydes T. af, stadfæstedes 1617, og T.-Ydelsen reguleredes 1638. Nogen Bestemmelse om Krone-T.ns Anvendelse var ikke given, men den blev hovedsagelig brugt til Forbedring af gejstlige Embeders Løn, til

Skolevæsen, Kirker, Hospitaler, Bibeltrykning osv.; Overskuddet, i 1860erne kun 1/5 af det hele, blev benyttet til verdslige Formaal (særlig som Forleninger). — I Danmark forkastede Peder Laurentsen under Povl Helgesens Protest (1530) T.-Pligtens bibelske Grundlag og regnede T. for en af Staten paalagt Skat, til hvis Ydelse man var bunden ved Lydighed mod Øvrigheden; han ønskede den nytestl., frivillige Gavmildhed genopfrisket. Recessen og Haandfæstningen 1536 samt K.-Ordinansen 1537 bibeholdt T.n som før, uden at den lovede Eftergivelse af Smaaredsel iværksattes. Almuens Genstridighed nødvendiggjorde, navnlig i Lunds Stift, gentagne Indskærpelser af Pligten ved Kongebreve; ogsaa Gejstligheden indskærpede Almuen T.-Kravet (Peder Palladius's Visitatsbog), men Ønskerne om Adelens T.-Pligt blev frugtesløse. T.-Frihed indrømmedes Adelen stiltiende allerede 1527 og udtrykkelig 1536, og skønt Kongen selv henstillede til Adelen at yde frivillig T., og 1542 paalagde Kronens Slotte og Gaarde T. til et godt Eksempel, var det ikke mange, som paatog sig denne Byrde; med nogen Begrænsning vedblev ogsaa under Enevældet T.-Frihed for de privilegerede adelige Sædegaarde. Forøvrigt fritoges Degnekalds Jord, Kapellangaarde (ogsaa i Norge), Skoleholderes Jord (1798), nydyrket Land, navnlig paa den jydske Hede, og i nogen Udstrækning Købstadjord; for Jord standsedes T.pligtens videre Udbredelse fra 1856. Efterhaanden paalagdes (baade i Danmark og Norge) ogsaa Arbejds-Folk (Tjenestedrenge, Husmænd, Inderster) en Art T., der ydedes i Penge til K.n, men til Præsten som »Høstdage«. Den gl. 3-Deling af T.n vedblev, men Bispe-T. inddroges 1536 af Kongen (»Konge-T.«); han lovede udtrykkelig at anvende den til K.ns og Rel.ens Bedste, hvilket ogsaa i nogen Udstrækning skete (Lønforbedring for Superintendenter og Præster, Støtte til Skoler. Lærere og Studier samt til Hospitaler); den største Del brugtes dog til verdslige Formaal; paa Bornholm eftergaves Konge-T. 1658. T. af Købstadjorder deltes siden 1542 kun i 2 Dele, mellem Kirke og Præst (saaledes ogsaa i Norge); af Anneksgaarde oppebar Præsterne den hele T. (ligesaa i Norge). Kirke-T., som Kongen baade før og efter Ref.en stundom benyttede til Rigets Fornødenhed, navnlig Landsforsvaret (sidst i Syvaarskrigen 1563–70), forenedes stundom med Præsteembeder mod Afgift. Ved Siden af T.n svaredes alm. en Kornafgift til Degnen (»Degnetrave«, der udgjorde 1/8 af Præste-T.ns Størrelse), og enkelte Steder forundtes der ogsaa de Fattige en Part. T.pligten gjaldt for de samme Naturalia som før og udstraktes endog til Tobak (1734, mod Vederlag i Korn) og Kartofler (1774, eftergivet 1795). T.-Ydelsen reguleredes ved Dske Lov 1683 og særskilt 1687—88 for Lolland og Falster (hvor en egen Sædvane hidtil havde været gældende). Konge- og Kirke-Korn-T. matrikuleredes i Hartkorn 1664, og T.-Tagerne beskattedes af Staten indtil T.ns Afløsning efter 1903. I 1814 anordnedes Afgift af Kirke- og Konge-Korn-T. henholdsvis til Skolevæsenet paa Landet og til Seminariefondet. Ved Rigsbankens Oprettelse 1813 belagdes samtlige T.r, ligesom Landets faste Ejendomme, 6 % Kapitalhæftelse og derpaa hvilende Rentebyrde. — I Norge blev T. opretholdt uden Indskrænkning ved K.-Ordinansen 1537 og kgl. Befaling til Lensherrerne 1538; men da Almuen viste sig uvillig og forsømmelig, særlig og længst i Stavanger Stift, maatte T.-Pligten oftere indskærpes ved Kongebreve. T.-Friheden for Adelens Sædegaarde var paa Gr. af dennes Faatallighed af forholdsvis mindre Betydning (delvis ophævet 1821); vigtigere blev den 1752 bevilgede T.-Fritagelse i 10—15 Aar for Nyrydning i Udmark eller Alminding; efter 1897 kan ingen fri Ejendom paalægges T. Bispe-T. inddroges under Kronen (1538), mens Præst og Kirke beholdt sine Andele (Kirke-T. dog under Kongens Raadighed). Men da K.-Ordinansen kun tillod den i Danmark brugelige 3-Deling uden at tage Hensyn til den norske 4-Deling, og 3-Delingen blev paadrevet baade af Kongen og Præsteskabet, for hvilket den var fordelagtigere, opstod Vanskeligheder med Bondelodden, som Bønderne forlangte at beholde til Hjælp for Fattige; da dette i nogen Grad var et Paaskud til egen Fordel, ønskede Superintendenterne Bondelodden helt eller delvis nyttiggjort til Skoler og Hospitaler, og i Stavanger Stift henlagdes den 1573 til dette Brug, men paa Grund af Bøndernes hæftige Modstand lod man dem 1576 beholde deres Bondelod (ogsaa »Gudslod«) mod en særlig Afgift (»Degnespand«) til Stavanger Skole, hvilken det dog kun med Møje og ikke alle Steder lykkedes at sætte igennem. I Oslo—Hamar Stift fik Bønderne Bondelodden tilbage 1551 og 1553, i Trondhjem 1578. Der blev næppe noget af det befalede Tilsyn med Bondeloddens Forvaltning, og 1578 indførtes 3-Delingen (ikke 4-Delingen!) paany i Oslo—Hamar Stift; men skønt 4-Delingen ikke udtrykkelig afskaffedes i de øvrige Dele af Landet, glemtes den efterhaanden, og 3-Delingen blev fra 17. Aarh. den gængse. 2-Deling (ml. Kongen og Præsten) var fra 16. Aarh. i Brug i nogle faa Bygder; og i Finmarken fik Præsterne først 1631 Part i T.n. Ogsaa Hoved-T. opretholdtes, fordelt som Aars-T., indskærpet for hele Landet 1604 og i 1620rne endnu i Brug i Båhuslen, men da her tildels eftergivet; den bortfaldt snart allesteds, undtagen i øvre Telemarken, hvor den holdt sig under det gl. Navn indtil 1897 (tildels, i ændret Form, i øvre Numedal); Misnøje med Præsternes Forsøg paa at hæve den var et Motiv til den store Bonderejsning i Telemarken 1786—87 (Lofthusbevægelsen), efter hvilken et Maximum fastsattes 1788. De vigtigste T.-Arter efter Ref.en var T. af Jordbrug (ikke i Finmarken), hovedsagelig af Korn (af andre Vækster uvæsentlig, af Næper ophævet 1633), dernæst Fiske-T. (af Havfiske; T. af Laks ophævet i Bergenhus Len 1579, senere kun krævet i Stavanger-Kristiansands Stift); Kvæg-T. indskrænkedes til Smør og Ost; Personal-T. i Byerne faldt inden lang Tid bort. Kongen paalagde T. paa den opblomstrende Trælast- og Bjærgværks-Virksomhed (T. af Savbrug 1545—1664, afløst af Savskatten; T. af Tjære i 17. Aarh.; T. af Jærn-, Kobber- og Blyværker 1574—1842), men disse T.r var kun en Form for Stats-Beskatning og kom ikke K.n til Gode. I Norge anvendtes Konge-T. kun i ringe Udstrækning til kirkl. Formaal (Lønforbedring for Gejstlig-

heden, til Skoler og Hospitaler; i 16. Aarh. ogsaa til Kirkebygning); dens allerstørste Del indgik i Statskassen og tjente verdslige Formaal. Af Kirke-T. blev større og mindre Dele nogle Steder tillagt Præster og Skoler, og i Kristiansands og Bergens Stifter en lille Anpart Degnene. Skat paa T. ophævedes 1815. — Efter Ref.en var det baade i Norge og Danmark Skik at bortfæste (forpagte, forlene) Konge- og Kirke-T. sognevis eller for større Omraader paa kortere eller længere Tid mod en vis aarlig Afgift, der fastsattes ved Overenskomst eller (fra 1700) ved Auktion; til Forpagtningen, der hyppig overdroges Enkeltmænd, fik den T.-ydende Almue en sædvanemæssig Forret, navnlig for Korn-T.ns Vedk., hvoraf den i 18. Aarh., efter at T. i Frederik IV's Tid blev forpagtet til Skatteopkrævere, i Norge hyppig benyttede sig; ellers var det alm., at Almuen genkøbte T.-Kornet til eget Behov, i ældre Tid efter billig Pris for fattigere Landsdele, siden 1643 efter Kapitelstakst (II, 725 f.); Kasteboderne blev derfor Norges første Kornmagasiner, og endog Kongen laante under den st. nord. Krig af de norske Kirke-T.rs Korn. Ved Konge- og Kirke-T.rnes Forpagtning og Henlæggelse til Embeder og offentlige Indretninger, ved Pantsættelse, Salg og Bortskænkning af Konge-T.rne (i Norge væsentlig i 2. Halvdel af 17. Aarh.), ved den øgende Udbredelse af Adelens Patronatsret (særlig i Danmark) med deraf følg. større ell. mindre Raadighed over Kirke-T.n, og fornemmelig ved Auktionssalg af Kirkerne og deres Gods og Indtægter til Private og til Almuen (i Danmark fra 1684, i Norge fra 1710) opstod store Forrykkelser i T.ns Stilling. Ved at den i stor Udstrækning kom i Lægfolks Besiddelse, tabte den sin kirkl. Karakter, og hvor Almuen i Norge blev Indehaver af Kirke-T., bortfaldt meget alm. Indkrævningen af denne, ofte if. Beslutninger af de i 1837 organiserede Landkommuner, der indtraadte i Almuens Sted som Kirkeejere. — Paa Island vedblev efter Ref.en den aarlige Kapital-T. som før, if. kgl. Paabud 1552; af Vestmannøerne, der i Middelalderen (fra 1280) laa til Munkeliv Kloster i Bergen, ydedes dog Indkomst-T. (af Fisk). Da den paabudte dske 3-Deling mødte Modstand, indrømmede Kongen 1555 den gamle 4-Deling, og Superintendenterne fik Biskopsparten, men allerede 1556 inddroges denne Del under Kronen. Ogsaa Kongens og det sækulariserede K.gods paalagdes 1555 T. — I nyere Tid er T.-Ydelse optaget af fl. Sektsamfund paa eng. Omraade, saasom Kvækerne (frivillig, til Fattigplejen), Irvingianerne (1833), Mormonerne, Syvende-Dags-Adventisterne, hos alle paa bibelsk Grund. — T.ns mosaiske Oprindelse og skriftmæssige Berettigelse stod indtil 17. Aarh. fast, men John Selden (IV, 138 f.) 1618 og Hugo Grotius (II, 267 f.) 1625 hævdede T.ns profane Opr. og Natur, der nærmere søgtes paavist som privat- eller statsretslig af G. L. Böhmer (I, 435) 1749. Ud fra denne Betragtning blev, paa Grund af det Tryk, som T.n udøvede paa Jordbruget, i de fleste Lande Spørgsmaalet om T.ns Afskaffelse el. Afløsning stedse mere brændende, idet Agerdyrknings-T. opfattedes ikke som Afgift af Indkomst, men som Grundbyrde paa Jord. Afskaffelsen af T. i England ved det puritanske Parlament 1653 blev ikke Virkelighed. Men ved Dekret af 11. Aug. 1789 afskaffede Frankrigs National-Forsamling al T. i Riget undtagen den, som var anbragt i Fonds; Erstatning, der bl. a. forsvaredes af Abbed Sieyès, blev lovet, men ikke fyldestgørende gennemført. — Den sædv. Fremgangsmaade, hvorpaa man i 19. Aarh. slog ind, var Afløsning, idet T. enten omsattes til en aarlig Afgift af uforanderlig Størrelse eller til en bestemt Grundrente, eller helt ophævedes ved Indbetaling af en Kapital tilstrækkelig til at frembringe en til T.ns aarlige Værdi svarende Rente, og Afløsningskapitalen blev tillagt den kirkl. Formue; kun enkelte T.-Arter blev afskaffet uden Afløsning eller Erstatning. En for K.n fordelagtig Afløsning med faste Afgifter var allerede i Middelalderen tilladt. Den i nyere Tid foretagne Afløsning har oftest taget væsentlig Hensyn til T.-Ydernes Bedste, hvorved K.n sædvanlig har tabt paa Byttet. Inden Afløsningens Gennemførelse ved Lov var T.ns frivillige Fastsættelse til uforanderlig Afgift i de fleste Lande tilladt af Statsmagten. — I England befaledes T.ns Ombytning 1836 mod en Afgift, der aarlig skulde fastsættes efter 7 Aars Gennemsnits-Kornpris; undtagne var T. af Fisk og Mineraler og den meste Personal-T.; Adgang til Afløsning aabnedes 1847. T. til den anglik. K. i Irland ombyttedes 1838 med en Pengeskat. — I Tyskland tilfaldt if. Freden i Luneville 1801 og Rigsdeputations-Hovedbeslutning 1803 de T.r, som tilhørte kirkl. Korporationer V. for Rhinen, de tyske Fyrster til Erstatning for tabte Besiddelser. Fiksering el. Afløsning af T. iværksattes ved Love i Baiern 1825, 48, 72, 98, Hannover 1831, 74, 83, Baden 1832, 33, Sachsen 1832, Kurhessen 1832, 48, Storhertugd. Hessen 1836, 99, Württemberg 1849, 58, Preussen 1850, 57, 72, 79, Schlesien 1865. — I Østerrig begyndte T.Afløsningen ved Kundgørelse af 1848 og Lov 1849, men standsede ved Konkordatet 1855. — I Italien afskaffedes T. 1887. — I Norge blev det fra 1637 stundom tilladt at yde T. i Penge, men som oftest ønskede Almuen at svare den *in natura*. Det faldt dog vanskeligt at holde T.n oppe i sin rette Højde. Ved Reskr. om en Matrikels Udarbejdelse for Norge 1665 befaledes Fastsættelse af T. til uforanderlig Afgift, hvilket dog kun skete i Dele af Landet, navnlig Kystdistrikterne. Heller ikke i Forbindelse med den i 1721 igangsatte, men kort efter afbrudte Matrikulering blev Fikseringen fuldendt. Men if. Frdn. af 1801 gennemførtes efterhaanden en Regulering af Korn- og Smaa-T. til en uforanderlig Afgift, ansat i Korn eller i Kornværdi efter Kapitelstakst eller (oftest) i Penge (ikke efter Matriklen, men efter sædv. T.-Ydelse, som da var temmelig ulige fordelt paa Jorden i Forhold til dennes virkelige Værdi). Fiske-T. ophævedes ved Love 1815 og 1848 uden Erstatning fra T.-Yderne, idet Staten 1848—74 i Stedet dannede et Erstatningsfond ved Indkrævning af Eksport-Afgift paa Fisk. Lov af 1897 afskaffede fra 1918 de genstaaende Konge- og Kirke-T.r ved at paalægge Indbetaling af Afløsningskapital i Løbet af 20 Aar. Den nugældende Præstelønslov af 1897 lod Præste-T. vedblive, men som en Pengeafgift,

der sammen med lignende Ydelser indgaar som Led i en samlet Grundbyrde paa Ejendommen. — I Sverige var ved »Lönekonventioner« siden Karl XI's Præstelønningslov 1681 og ved »Tiondesättning« siden 1720 Præste-T.ns Størrelse efterhaanden fikseret. Fra 1855 udredes al Krone-T. efter 10 Aars Middelpris (»Medelmarkegång«), og 1869 omdannedes den til fast Pengeafgift og blev en Grundskat. Bevillinger af Krone-T. inddroges 1871 mod Erstatning af Stats-Kassen, og endelig afskaffedes al Krone-T. ved den alm. Grundskat-Afskrivning 1893—1903. For Kirke-T. (i de forrige dske og norske Provinser) forordnedes Afskrivning 1898. Efter Præstelønningsloven af 1862 blev der ved Lønreguleringskommissioner sognevis gennemført Lønordninger paa 50 Aar (udløbende 1914—41), efter hvilke T.n ombyttes med faste Afgifter, hovedsagelig *in natura*, mindre i Penge, og beregnet efter 10 Aars Middelpris. Ved det nye Præstelønningsreglement af 1910, som skal afløse disse Ordninger, er T.-Erstatning fra 1914 overført til »Kyrkofonden«. Den af Staten opkrævede Bjærgværks-T. ophørte i Alm. 1878. — I Finland befaledes 1886 at fiksere Korn-T.n til en fast Størrelse og afløse den øvrige T. med en bestemt aarlig Afgift. — I Danmark blev Kvæg-T.n omskrevet til en fast Afgift, først i Penge (1740 den større, 1810 den mindre), senere i Byg (1861 den større, 1812 den mindre). Den af Generallandvæsens-Kollegiet 1768 paabudte Afløsning af Korn-T.n kom ikke i Gang, Landbokommissionen for Kronborg og Frederiksborg Amter af 1785 tillod Erstatning af Konge-T. mod Afgift. I 1796 udsendtes alm. kgl. Indbydelse til at slutte T.-Akkorder om at yde T. i Penge efter 10 Aars gennemsnitlige (fra 1822 efter hvert Aars) Kapiteltakst; 1797 tillodes det at oprette disse Akkorder under Præstekaldenes Ledighed, hvilket virkede uheldigt og ophørte 1822. Tilladelse 1810 for T.-Yderne til at fordre T.-Fiksering havde ikke nogen betydelig Virkning paa Afløsningens Fremme. Ved Lov 1852 befaledes endelig Omsætning af al T.-Ydelse i Kærven til fast Afgift i Penge eller i Korn eller i dettes Værdi efter Kapitelstakst, at afslutte inden 1856. En Lov af 1894 om frivillig Omsætning af T. til fast Kapital havde ubetydelige Resultater. Ved Lov 1903 iværksattes derfor ved kgl. Kredskommissioner og med Statskassens Støtte tvungen Kapital-Afløsning af al T. efter Kapitelstaksten for Aarene 1892—1901; disse Forretninger begyndte at træde i Kraft 1908, og Erstatningerne samles i en T.-Bank. — Paa Island blev Præste- og Kirke-T. 1909 ombyttet med personlige Skatter, lige store for alle. — (En tilfredsstillende, samlet Redegørelse for T.ns Hist. savnes. Henry Lansdell, The sacred Tenth or Studies in Tithe-Giving, Ancient and Modern, I—II, 1906, meddeler rigt Stof til T.ns Hist. i England, men lader forøvrigt meget tilbage at ønske. Der henvises derfor til Art. om T. [og de forsk. Arter af T.] i de kirkl. og alm. Encyklopædier og til Fremstillingerne af den alm. og de enkelte Landes K hist. og Hist., K.ret, K.forfatning og Samfundsforfatning og disses Hist. samt Retskilderne. Af Lit. forøvrigt, hvori betydningsfulde Sider eller Afsnit af T.ns Hist. er behandlet, fremhæves: E. Perels, Die kirchlichen Zehnten im karolingischen Reiche, 1904; Archiv für Urkundenforschung III, 1911; U. Stutz, Gesch. d. kirchl. Benefizialwesens I, 1895, 239 ff.; K. Maurer, Vorlesungen über Altnordische Rechtsgeschichte II, 1908, 269—93; samme, Über den Hauptzehnt einiger nordgermanischen Rechte, i Abh. d. kgl. bayer. Akad. d. Wiss., I Cl., XIII 2, 213—301, 1874; T. de Hofman, Kort Afhandl. om Oprindelsen til at tage og give T, især efter de dske og norske Love, 1777[2]; L. Holberg, Kirke og Len under Valdemarerne, Kbhvn, 1899; C. D. Lunn, Haandbog over det dske T.væsen, 1839; Meddelelser fra det dske Rigsarkiv I, 269—330, 1907; K.hist. Saml. 2 R., II, 695—722; 3 R., VI, 445—59 o. fl. St.; F. Brandt, Tingsretten efter den norske Lovgivning, 1892[2], 147—60; Den norske Præstelønskommission af 1890, Indstilling III, Om Ophævelse af Konge- og Kirke-T., 1895; S. Lager-Bring, De decimis christianorum, 1754; H. G. Porthan, Hist. decimarum ecclesiasticarum, 1796—98; K. B. Westman, Den sv. kyrkans utveckling från S:t Bernhards tidevarv till Innocentius III's, 1915, 41 f., 230—32, 263—64). *O. K.*

Tientsin, kinesisk By ved Pejhofloden ikke langt fra dennes Udløb i det gule Hav, er Pekings Havnestad. Freden i T. (1858) endte den fransk-kinesiske Krig, hvorved der tilsikredes de Kr. Rel.s-Frihed (paa Papiret!), og 9 Traktathavne (foruden de 5 fra 1842) blev aabnede for den udenlandske Handel. Krigen blussede dog straks op igen og førte til Pekings Erobring af Vestmagterne 1860 (jfr. Kina II, 773 b). I 1870 fandt der i T. et frygteligt Blodbad paa Kr. og Udlændinge Sted. Alle de evang. Missioner, som arbejder i Provinsen Tsjili, er repræsenterede i T. *Fr. S.*

Tiesmeyer, Ludwig, tysk evang. Præst og Forf., f. 1835 i Gohfeld (Westfalen), blev 1865 Præst i Radewormwald (Rhinprovinsen), 1871 i Bremen; 1904 tog han sin Afsked. T. har arbejdet ivrigt for praktisk Krdm (ogsaa specielt gennem Søndagsskole, Børnegudstjeneste, Ynglingeforeninger). Bl. hans Skrifter maa nævnes: Die Praxis der Sonntagsschule (1874); Die Praxis des Jünglingevereins (1886, 1895[2]); desuden fl. opbyggelige Skrifter; hans Hovedværk: Die Erweckungsbewegung Deutschlands im 19. Jahrh. (1902—12) var opr. planlagt som en Skildring af Vækkelsen i hans Hjemstavn (Minden-Ravensberg), som han havde oplevet som ung, men blev til en Behandling af Vækkelserne over hele Tyskland. Det er beregnet for de vakte Kredse og præget af »Gemeinschafts«-Bevægelsens Opfattelse. T. blev skarpt kriticeret fra videnskabelig Side dels som ensidig, dels for mangelfuld Hjemmel m. H. til Fremstillingen (jfr. Loofs i Theol. Litt. Zeit., 1913, S. 722 f.). *H. J. H.*

Tiggerordener *(ordines mendicantium)*, alm. anvendt, men ikke kirkl. defineret Betegnelse paa Ordener, der helt eller delvist underholder sig ved Tiggeri. Baggrunden for T.ne er 12. og 13. Aarh.s Sekterere med deres Angreb paa den rige og verdslige K. og Kravet om »apostolsk Fattigdom«. Dominikanerne (I, 661) og Franciskanerne (II, 100) antog først Tiggeriet som Pligt; det ordnedes ved en organiseret Terminering (IV, 526); absolut Ejendomsløshed gennemførtes imidlertid ikke i disse Ordener. T.ne

mødte længe megen Modstand saavel fra Universiteternes som Sækulargejstlighedens og de andre Ordeners Side. Denne Modstand og den Omstændighed, at nye Ordener, ogsaa af tvivlsom Værdi (Apostolikerne I, 126, og Sækkebrødre IV, 474), kaldte sig T., bevirkede, at Koncilliet i Lyon 1274 i Sess. XXIII (se Mansi XXIV, 96) officielt fastslog 4 Ordener som T.: Dominikanere, Minoriter, Karmeliter (II, 735) og Augustiner-Eremiter (I, 178) og udvidede deres Privilegier. Tridentinerkoncilliets Sess. XXV, Kap. III, tilstod alle T. med Undtagelse af Minoriter og Capucinere (I, 474 f.) Frihed til at besidde inkorporeret Ejendom. Ogsaa Serviterne (IV, 163) var en T., og endelig kan mærkes, at Jesuiter af 4 Løfter er bundet til Tiggeri; Ordenens Profeshuse, der beboes af Professi og Koadjutorer, maa derfor ikke have Ejendom eller sikrede Indtægter, men skal underholdes ved Almisser. (Wieschoff, Die Stellung der Bettelorden in den deutschen freien Reichsstädte im Mittelalter, 1905; Ott, Thomas von Aquin und das Mendikantentum, 1908; Seppelt, Der Kampf der Bettelorden an der Universität Paris seit der Mitte des 13. Jahrh.s i Kirchengeschichtl. Abhandlungen, ed. Sdralek, III og VI, 1905 og 1908). *H J. H.*

Tiglath-Pilesar, den tidligste af de assyriske Konger, der omtales i Biblen (2 Kong. 15, 29; 16, 7—10), regerede 745—727. Denne yngre T.-P., der synes at have været en Usurpator, som 745 benyttede sig af Borgerkrige i Landet til at opkaste sig til Hersker, var en krigersk Konge, der udvidede Riget i alle Retninger. Han beskrev sine Bedrifter i Indskrifter paa Væggene i Salene i det af ham opførte Palads i Kalah (Nimrod); men det reves ned af de mod ham fjendtlige Konger af Sargons Æt, saaledes at kun Brudstykker er levnet os. En Art hist. Tabel over de vigtigste hist. Begivenheder 817—723 (funden i Ninive) bøder noget herpaa. T.-P. førte heldige Krige med Babylonien og med Folk i Medien og i Armenien (Urartu, d. e. Ararat), betvang det nordsyriske Rige Arpad (743—740) og vendte sig derpaa mod Mellem- og Sydsyrien, gjorde Ende paa det af Resin stiftede syriske Rige i Damask (2 Kong. 16, 9), hvilket vi i den følgende Tid finder omdannet til assyrisk Provins med assyriske Statholdere. Endelig besejrede han gentagne Gange Israels Rige (Samaria). Disse Krige fandt, efter Tabellen, Sted 734—732. Landet kaldes her *Pilastu*, d. e. Palæstina. I Brudstykkerne af Indskrifterne nævnes Menahem, Pekah og Hosea som de Konger i Samaria, der maatte underkaste sig. Den førstes Overvinder kaldes i Biblen (2 Kong. 15, 19) *Ful*, aabenbart en Forkortelse af det lange Navn T.-P. If. Biblen (2 Kong. 16, 7) havde Kong Akas i Jerusalem kaldt T.-P. til Hjælp imod Israel og Damask, hvilket stemmer godt med Assyrernes Omtale af, at Kongen af Juda, *Joakas*, d. e. Akas, havde underkastet sig T.-P. Assyrerne fratog ved denne Lejlighed Israels Rige en Del Landstrækninger (2 Kong. 15, 29), men lod Riget bestaa foreløbig som Vasalstat (jfr. Akas I, 43). *V. S.*

Tigris, den østl. af Mesopotamiens store Tvillingfloder (det gl. persiske Tigrâ, gr. T.). I G. T. kaldes T. Hiddekel, assyr. Idiklat, Diklat, arab. Didjle (Digle). T.s Kilder udspringer paa S.-Siden af Armeniens Bjærge, den vestl. Kilde nær ved Evfrats Løb. Ved Diarbekr (det gl. Amid) bøjer Floden mod Ø., derefter mod S.-Ø. og S. Overfor Mosul er paa T.s østl. Bred Ruinerne af Ninive (ved Kujundjik), længere nede det gl. Kalah og paa V.-Siden Ruinerne af Asur. Ved Bagdad, paa T.s Ø.-Side, nærmer Evfrat sig atter. T. passerer endnu de gl. Hovedstæder Selevkia og Ktesifon og forener sig efter mere end 200 geogr. Miles Løb med Evfrat til Shat el-Arab, der forbi Basra udmunder i den pers. Bugt. For den bibl. Bevidsthed er Evfrat langt mere fremfremtrædende end den fjærnere T. Evfrat er »Floden« (1 Mos. 31, 21; 2 Mos. 23, 31; jfr. 1 Mos. 15, 18). Direkte nævnes T. i 1 Mos. 2, 14 (foran Assyrien); ogsaa i Tob. 6, 1 f. En Bemærkning i Dan. 10, 4 nævner ogsaa T. (Hiddekel), men »den store Flod« er vel snarere Evfrat. *L. G.*

Tikva. 1) Judæer, hvis Søn Sallum var gift med Profetinden Hulda (2 Kong. 22, 14). Kaldes i 2 Krøn. 34, 22 Tokhat (Tikhat). — 2) Judæer, Fader til den Jahseja, der søgte at modvirke Esra (Esra 10, 15).

Til, Salomon van, reformert, nederlandsk Teolog, f. 26. Dec. 1643 i Weesp, var Ven og Discipel af Coccejus (I, 527) i Leiden og blev 1666 Præst; 1683 blev han Coccejanernes Førstepræst i Dordrecht, 1684 tillige Prof., fra 1702 i Leiden. Her samlede T. en stor Skare Disciple. T. var især dygtig gltestl. Ekseget. I Teol.en skelnede han ml. en naturlig og en aabenbaret Teol.; den første skyldes Fornuften, som T. i Tilslutn. til Cartesius satte meget højt, den sidste har sin Kilde i guddom. Aabenbaring. Endelig var T. en stor Prædikant. D. 31. Okt. 1713. Han har skrevet Kommentarer bl. a. til Ps.rne, Matth. og Rom. *A. Th. J.*

Tilbedelse, se Adoration (I, 28).

Tilbedelsesordenen, en kat. Orden, hvis Formaal specielt er at yde Sakramentet en evig, uafbrudt Tilbedelse. Paa en vis Maade kan man søge Forbillede herfor i Akolmeterne (I, 44) og Middelalderens Samlag, der inddeltes i Kor for at kunne vedligeholde en stadig Bøn og Tidelæsning. Ordenen begyndte sin Virksomhed 25. Marts 1654. Stifterinden var Catharina de Bar (1614—1698), mest kendt under sit Klosternavn »Mechtild af det hl. Sakrament«. Søstrene overholder Benedicts Regel i strængeste Skikkelse, d. v. s. iagttager fuldstændig Afholdenhed, spiser kun 2 Gange daglig og holder Dag og Nat Officium i Koret. Desuden skal en eller flere privat tilbede Sakramentet. Efter Tur yder hver Dag en Søster »den store Fyldestgørelse«; med Strikke om Halsen og en brændende Vokskærte knæler hun for Sakramentet for at gøre Bod for fremmedes Forbrydelser mod dette. — T. udbredte sig snart; mange Klostre er vel nu gaaet ind, men der findes dog adskillige i Frankrig, Elsass, Polen og Holland. I Danmark indviedes et stort Kloster for T. den 8. Okt. 1914 paa Jagtvejen i Kbhvn; Nonnerne er foreløbig vist alle Udlændinge. Indvielsen gav Anledning til en Avispolemik; fra kat. Side erklærede man, at Søstrene frit har Lov til at forlade Klosteret og Ordenen. *N. M. P.*

Tilgivelig Synd, se Synd (IV, 456) og Dødssynd (I, 700 f.).

Tilgivelse forudsætter Brøde; kun de, som Msker har forbrudt sig overfor, kan tilgive dem. Krdmmen fører al Synd tilbage til Brøde mod Gud som Skaberen og Herren, men Evang.ets Hovedsum er tillige, at Gud af Naade tilgiver alle, som angrer og tror. Kærligheden staar over Retfærdigheden og giver denne dens relative Betydning. Derfor er T. et Grundled af den nytestl. Retfærdiggørelseslære (III, 768f.), ligesom Naademidlernes (III, 336) Virken samler sig om Syndsforladelsens Gave, jfr. ogsaa Absolution (se Skriftemaal IV, 242 f.). Modtagelsen af den ubetingede T. af Gud maa fremkalde Viljen til at tilgive andre. Denne Sammenhæng indskærper Jesus ofte (Mt. 6, 12; Lk. 11, 4; Mt. 6, 14—15; Lk. 6, 37; Mt. 18, 21—35; Lk. 17, 3 f.; Mk. 11, 25). Pligten til at tilgive er ubegrænset; Jesus tilgav sine Bødler (Lk. 23, 34), og Stefanus fulgte sin Herres Forbillede (Ap. G. 7, 60), jfr. 1. Pet. 2, 19 ff. I nøje Forbindelse hermed staar de nytestl. Krav om Sagtmodighed og det forsonlige Sind (Mt. 5, 23—26; Ef. 4, 31 f.; 3, 8 f. 12 f.; Jak. 3, 13 f.). Derfor maa al kr. Tugt og Straf være forbunden med Villighed til at tilgive (jfr. 1 Kor. 4, 14; 2 Kor. 2, 6—11; Gal. 6, 1 f.; 1 Thes. 5, 14 f.; jfr. Kirketugt II, 803 f.). I dsk Teol. er Pligten til at tilgive navnlig bleven understreget af D. G. Monrad (III, 280), f. E. i Skriftet: »Den femte Bøn og dens Liv i Kirken indtil Luther«, 1883. — Jfr. iøvrigt om Syndsforladelse IV, 460. *C. G.*

Tilintetgørelse, se Annihilationsteorien (I, 97 f.).

Tillemont, Louis Sébastien le Nain de, fr. K.historiker, f. i Paris 1637, d. ssteds 1698, var af fr. Adel, hans Familienavn var le Nain, men han kaldte sig efter sin Ejendom Tillemont (udenfor Paris, ved Vincennes). T. blev opdraget i det berømte Port-Royal (III, 584), og da han selv var blevet præsteviet (1676), sluttede han sig til Jansenisterne dèr. T. syslede det meste af sit Liv med de 6 første Aarh.rs K.hist. og udg. først »Histoire des empereurs durant les 6 premiers siècles de l'église« I—VI, 1690 f. (de 2 sidste Bd. udkom efter hans Død 1701 og 1738), derefter Hovedværket, den egentl. K.hist., »Mémoires pour servir à l'hist. ecclésiastique des 6 premiers siècles« I—XVI, 1693 f. (de 13 sidste Bd. udkom efter hans Død, indtil 1712). Det store Værk er udarbejdet med videnskabelig Nøjagtighed, men bestaar hovedsagelig af Kildeuddrag. *S. A. B.*

Tillotson, John, engelsk Ærkebiskop, f. 1630, voksede op i et nonkonformistisk Hjem og studerede i det puritanske Cambridge; 1661 blev han præsteviet af en skotsk Biskop uden at underskrive de 39 Art., men efter Udstedelsen af Uniformitetsakten af 1662 sluttede han sig til den biskoppelige K. 1663 blev T. Prædikant i Lincoln's Inn (Juristskole), og s. A. ægtede han en Niece af Cromwell. Gennem teol. Studier førtes han bort fra Puritanismen i bredkirkl. Retning, og i Tale og Skrift kæmpede han baade mod Tidens Fornægtelse og mod Papismen. 1670 blev T. Domprovst i Canterbury. Prinsesse Anne fulgte hans Raad under Bestræbelserne for at faa William af Oranjen paa Tronen. Efter at være bleven Konge gjorde William T. til Domprovst ved St. Paul's og til sin Skriftefader. Det var efter T.s Raad, at Kongen søgte at drage Dissenterne tilbage til Nationalk.n. 1691 blev T. Ærkebiskop af Canterbury, men fra jakobitisk Side blev han stærkt angrebet, fordi han vilde bestige Ærkestolen, efter at Sancroft (IV, 41) var afsat. Denne Forfølgelse tog han sig saa nær, at hans Liv forkortedes derved. Bl. hans Efterladenskaber fandt man en Pakke Smædeskrifter med Paaskriften: »Gud tilgive dem, ligesom jeg har tilgivet dem«. D. 1694. I de 3 Aar, han var Primas, modarbejdede han kirkl. Misbrug og støttede de nyoprettede kirkl. Selskaber. Hans Skrifter er samlede i 3 Bd. med Biografi, 1752. *C. E. F.*

Tilly, Johann Tserclaes Greve af, den kat. Liga's Feltherre i Trediveaarskrigen, f. i Febr. 1559 i Brabant, d. 30. Apr. 1632 i Ingolstadt. Opdraget hos Jesuiter opnaaede T. siden, i spansk, lothringsk og baiersk Tjeneste, stort Feltherrery og vandt som Fører for Ligaens Hær Slaget ved det hvide Bjærg 8. Nov. 1620. I Nedresachsen ledede han den voldsomme Inddragning af prot. Bispedømmer, slog 27. Aug. 1626 Christian IV ved Lutter am Barenberg og tvang i Forening med Wallenstein Danmark til Fred i Kiel. 1630 begyndte han som Generalissimus over Ligaens og Kejserens Tropper Gennemførelsen af Restitutionsediktet (III, 768) med at ødelægge Magdeburg 20. Maj 1631, hvor dog ved T.s personlige Indskriden Domkirken og Præmonstratenserklostret skaanedes. 7. Sept. 1631 blev han slaaet af Gustaf Adolf (II, 308 f.) ved Breitenfeld og endelig 5. Apr. 1632 dødelig saaret under Forsvaret af Lech-Overgangen ved Rain. T. var fanatisk Katolik, Krigen var for ham en Samvittighedssag, han holdt en relativ streng Mandstugt i sin Hær og forsmaaede selv Æresbevisninger og Bytte. (O. Klopp, T. im dreissigjährigen Kriege I—III², 1891—96). *H. J. H.*

Tillysningsbog, den Bog, hvori efter dsk K.skik Begæring om Lysning til Ægteskab (III, 117) skal indføres af Kirkebyens Skolelærer (el. Klokker). Den skal af den tjensthavende Lærer inden hver Kirketjeneste henlægges paa Prædikestolen til Brug for Præsten, der efter den foretager Lysningen, og Kirkesynet skal forvisse sig om T.ens Tilstedeværelse i hver Kirke. I T.en indføres desuden ofte alle de fælles-kirkl. Meddelelser, som Præsten efter Prædikenen giver Menigheden. (Matzen og Timm, Dsk K.ret, S. 507 f.). *H. J. H.*

Tilon, eller med anden Læsemaade: Tolon, en Judæer (1 Krøn. 4, 20).

Tilregnelse, se Imputation (II, 521).

Tilstrækkelighed, Skriftens, se Sufficientia (IV, 391).

Tilværelse, Guds, se Beviser (I, 283 ff.).

Timm, Hermann Andreas, dsk Ps.digter, f. i Kbhvn 28. Okt. 1800, Kateket ved Trinitatis Kirke ssteds 1826, Præst i St. Magleby paa Amager 1835, d. 4. Nov. 1866. Har udgivet »Aandelige Sange« (1834); »Søn- og Festdags-Ps.r« (1839); »Aftensangs-Ps.r« (1843); »Huus-Ps.r« (1845); »Ps.r ved Bibellæsning« (1851); »Christelige Sange« (1852). En Del Ps.r fra de ældste Samlinger gik over i Roskilde Kon-

vents Ps.bog. Hans Pen var for letløbende, men den fromme Inderlighed har dog gjort flere af hans Ps.r til de mest yndede aandelige Sange. I Ps.bog f. K. og Hjem er Nr. 41, 199, 348, 412, 469, 490, 533, 551, 618, i Landstads Ps.bog Nr. 376 og 510 af T. *P. S.*

Timna. 1) Med Udtalen Timna' nævnes en edomit. By og Stamme (1 Mos. 36, 40; 1 Krøn. 1, 51); var af horitisk Slægt (1 Mos. 36, 22; 1 Krøn. 1, 39); regnes i 1 Mos. 36, 12 (nøjagtigere end i 1 Krøn. 1, 36) som Medhustru til Elifas, Esavs Søn, og saaledes som Moder til en Gren af Amalekiterne (jfr. 1 Krøn. 4, 42 f.). — Lydforskelligt herfra er det andet Bynavn T. (med Betydn. Lod, Andel) i de flg. Nr. — 2) By paa Juda N.-Grænse (Josva 15, 10), regnet til Dan (19, 43), men indehavdes af Filisterne. Den omtales i Samsons Hist. (Dom. 14, 1 f.; jfr. 15, 6) og under Akas (2 Krøn. 28, 18). Dette T. er Ruinerne Tibne, SV. for Betsemes og Sora. — 3) By i Juda Højland (Josva 15, 57). Maa søges SØ. for Hebron. — 4) T., hvortil Juda »drog op« fra Adullam (1 Mos. 38, 12); identisk med det T., der ligger et Par Mil Nord for Bethlehem og NØ. for Adullam. — 5) En af de Fæstninger, som byggedes af Syreren Bakkides (1 Mak. 9, 50). Da det nævnes mellem Betel og Faraton (Firaton), er det uden Tvivl Ruinerne Tibne, NV. for Betel, identisk med Timnat-serah, Josvas Ejendom og Begravelsesplads (Josva 19, 50; 24, 30), efraimitisk By. *L. G.*

Timnat, samme Navn som Timna Nr. 2. 3. 4. 5.

Timnat-heres (Dom. 2, 9), det samme som Timnat-serah, men en gl. Fejlskrift af dette.

Timnat-serah, se Timna.

Timon, en af de 7 Fattigforstandere (Ap. G. 6, 5).

Timotheos, ammonitisk Guvernør under Antiokos Epifanes (1 Mak. 5, 6; 2 Mak. 12, 2); blev slaaet af Judas Makkabæer i 2 Felttog i Ø.-Jordanlandet (1 Mak. 5, 6—8. 24—44). I 2 Mak. antydes T.s Nederlag i 8, 30; 9, 3; 10, 24, men først i 12, 10—26, paa kronolog. fejlagtigt Sted, berettes om det, der i Virkeligheden er Judas' 2. Krigstog mod T., Ø. for Jordan. 12, 10 f. er af Forf. løst sammenstillet med det forangaaende om Jamnia (i Kystegnen); Forf. gaar over til, hvad der skete »paa Marsch mod T.«. Ordet »derfra« refererer sig til noget andet i Forf.s Kildeskrift. If. 10, 24—38 er T. omkommet i Gazara, men dette (= Gezer) erobredes langt senere, o. 142 f. Kr., af Simon (1 Mak. 13, 43 f.). Nogle har tænkt, at der kunde være ment Jaeser (Ja'zer) Ø. for Jordan, som erobredes 1 Mak. 5, 8; men saa tidlig kan T. ikke være bleven dræbt. *L. G.*

Timotheos og Breve til T. T. var en af Paulus' mest bekendte Rejseledsagere og Disciple. Paulus traf ham i Lystra og førte ham til Kristus (Ap. Gern. 16, 1). Hans Fader var en Græker, hans Moder en Jødinde ved Navn Evnike (Ap. Gern. 16, 1; 2 Tim. 1, 5). Paulus lod af H. t. Jøderne T. omskære og tog ham ham med til Europa. T. blev efterladt i Berøa, stødte atter til Paulus i Athen, blev derfra sendt tilbage til Thessalonike for at trøste og vejlede den nye Menighed. (1 Thess. 3, 2), men sluttede sig paany til Paulus i Korinth (Ap. Gern. 18, 5) og nævnes derfor som Medforf. til de i denne By skrevne Thessalonicenserbreve. Paa sin 3. Rejse sendte Paulus ham i Forvejen fra Efesos til Korinth (Ap. Gærn. 19, 22; 1 Kor. 4, 17; 16, 10), men da P. skriver 2 Kor., er T. atter hos ham i Makedonien og nævnes i Overskriften som Medforf. Han ledsager P. paa den sidste Rejse til Jerusalem (Ap. Gærn. 20, 4) og er ligeledes hos ham under Fangenskabet i Rom, idet han er Medforf. til Fil., Kol. og Brevet til Filemon. — Af en fortsat Virksomhed efter Paulus' Død har vi et Spor i Hebr. 13, 23, hvor der fortælles, at han er blevet løsladt af et Fangenskab. — Der findes i N. T. to Breve fra Paulus til T. Hvis disse er ægte, har Paulus efter at være blevet løsladt af Fangenskabet i Rom foretaget flere Rejser, og paa en af disse har han, da han selv drog til Makedonien, efterladt T. i Efesos som Leder af Menigheden. Paulus skriver nu til Vennen det første Brev for at raade og vejlede ham m. H. t. Udførelsen af hans vanskelige Hverv. Især giver Paulus Forskrifter m. H. t. Gudstjenesten, Valg af Tilsynsmænd og Menighedstjenere (Diakoner), samt m. H. t. K.tugt og Bekæmpelse af Vranglærere. Det andet Brev til T. er skrevet fra et nyt Fangenskab i Rom. T. er stadig i Efesos, men Paulus' Brev indeholder ikke sammeget Forskrifter m. H. t. Arbejdet indenfor Menigheden i Efesos som Advarsler mod de falske Lærere, samt en Række personlige Meddelelser og en indtrængende Opfordring til T. om at komme hurtig til Rom, da Paulus venter, at hans Proces i Rom vil ende med Domfældelse. — Ægtheden af disse to Breve til T. ligesom af Brevet til Titus har været meget omstridt. De nævnte tre Breve sammenfattes under Betegnelsen Pastoralbrevene (d. v. s. Hyrdebrevene). Man har rejst en Række Indvendinger mod disse Breve udfra den hist. Baggrund for dem. Man har saaledes gjort gældende, at den i Brevene forudsatte Situation ikke passer ind i noget Tidspunkt af Paulus' Liv, saaledes som vi kender det fra Ap. Gærn. Men hvis Paulus er blevet frigivet af Fangenskabet i Rom, hvorfor adskillige stærke Grunde taler, taber denne Indvending sin Vægt. Tidligere betonede man stærkt, at de i Brevene forudsatte Menighedstilstande og de i Brevene bekæmpede Vranglærere peger paa en senere Affattelsestid end den apostolske Tidsalder. Men nyere Undersøgelser vedrørende den gl. K.s Hist. har efterhaanden svækket Tilliden til denne Argumentation. Naar man har gjort opmærksom paa, at især 1 Tim. er en besynderlig Blanding af et privat Vennebrev og en Menighedsskrivelse, saa maa man erindre, at ogsaa i fl. af de ældre Breve findes lange Tankeudviklinger og Forskrifter vedrørende Menighedslivet Side om Side med rent personlige Udtalelser; man maa derfor være varsom med at opstille Love for, hvad Paulus kan og ikke kan have anbragt indenfor et og samme Brevs Rammer. Stærkest vejer de udfra Brevenes Sprog og Stil hentede Indvendinger mod Ægtheden. Pastoralbrevene har faktisk en Del sproglige og stilistiske Ejendommeligheder, som ikke genfindes i de ældre Breve. Men naar man lægger Mærke til, at ogsaa de ældre Breve naturligt deles i tre Grupper, som er skrevne til noget forsk. Tid,

og hver for sig er ret forsk. i Sprog og Stil, erkender man, at man overfor en Forf. med en saa stor sproglig Variationsævne som Paulus maa være meget forsigtig med at bruge sproglige og stilistiske Ejendommeligheder som Beviser mod Breves Ægthed. Da Antagelsen af Uægthed desuden vil skabe store Vanskeligheder m. H. t. en naturlig Forstaaelse af disse Breves Tilbliven, og da de formidlende Forsøg paa at antage en ægte Kærne indenfor Brevene, turde Antagelsen af Brevenes Ægthed, naar alt kommer til alt, have overvejende Sandsynlighed for sig. (Holtzmann, Die Pastoralbriefe, 1880; H. Koelling, Der erste Brief Pauli an T. I—II, 1882—1887; Dibelius i Lietzmanns Handb. zum N. T. III, 1913; B. Weiss i Meyers Kommentar über das N. T.; Bernard, The pastoral epistles, 1899; Belser, Die Briefe des Ap. Paulus an T. und Titus, 1907; Wohlenberg, Die Pastoralbriefe, 1911 [2]; F. Torm, Paulus' Breve til T. og Titus, 1916). *F. T.*

Timotheos, kaldet Ailuros (ɔ: Væsel) med Hentydning til hans Magerhed, monofysit. Biskop i Ægypten, blev gjort til Biskop i Alexandria 457, da Kejser Marcian døde; T. maatte en Stund flygte, men kom tilbage, lyste Anatema over Kalkedonsynoden (se Evtykes I, 829, og Monofysitisme III, 278) og forjog sine Modstandere. Disse vendte sig til Pave Leo, som protesterede mod T., og fik tilsidst T. 460 forvist til Cherson. Da Usurpatoren Basiliskos 475 havde tilranet sig Magten i Konstantinopel, kom T. imidlertid atter til Ære og vendte tilbage til Alexandria som Biskop. Men da Basiliskos's Herredømme var omme 476, slog ogsaa T.s Time. Inden Forvisningen naaede ham, var han dog afgaaet ved Døden, 31. Juli 477. *A. Th. J.*

Timotheus, se Timotheos.

Tindal. 1) **Matthew T.**, engelsk Deist, f. o. 1653, studerede i Oxford, hvor han blev Dr. jur. Han hørte til det højkirkl. Parti og blev et Bytte for den rom.-kat. Propaganda under James II, men vendte snart tilbage til den eng. K. Som Advokat kom han i Forbindelse med Statsmænd og droges ind i det polit. Liv. T. udgav en Række Skrifter om polit. og rel. Spørgsmaal. Fra et lavkirkl. Standpunkt bekæmpede han baade den højkirkl. Retning og Papismen, som han ansaa for dens Konsekvens. Først i sin høje Alderdom udgav han den Bog, der har gjort hans Navn mest bekendt, »Christianity as old as the Creation, or: The Gospel a Republication of the Religion of Nature« (1730), et Forsvar for »den naturlige Religion«. T. kaldte sig selv »kristelig Deist«. D. 1733. (J. Hunt, Religious Thought in England II, 431—62). — 2) **William T.**, se Tyndale. *C. E. F.*

Tinde, Templets, se Tempel (IV, 516 b).

Tingstadius, Johan Adam, sv. Biskop og Orientalist, f. i Lunda (Södermanland) 8. Juli 1748, Stud. i Uppsala 1760, Mag. i Greifswald og Docent ssteds 1768, Docent i Uppsala 1773, ekstraord. Prof. i østerl. Sprog 1786, ord. Prof. 1789, Medl. af det sv. Akademi 1794, Biskop i Strängnäs 1803, d. 1827. T. var mere Filolog end Teolog; allerede fra Barndommen begyndte han paa de orient. Sprog, hvori han siden naaede vidt. Hans Overs.r bl. a. af Jesaja, Ljob og mange af G. T.s Ps.r læstes meget og bidrog ved deres smukke, kraftige Form til at give det bibelske Sprog den Autoritet, som det længe havde savnet. Selvfølgelig indsattes T. i den siden 1773 virkende Bibelkommission (se sv. Bibelovers.r I, 295 f.), hvor derefter hans Livsværk faldt. At denne ikke definitivt løste Spørgsmaalet om en Bibelovers. beroede vel dels paa Uenigheden mellem Samuel Ödmann (s. d.) og T. (Ödmann krævede først og fremmest Tydelighed og parafraserede derfor, T. fordrede fremfor alt Troskab mod Teksten), dels paa 19. Aarh.s rel. Vækkelse, der stærkt holdt fast ved »vort gl., hævdvundne, højtidelige Bibelsprog« (Wallin). (Mindetale i det sv. Akademi af C. G. v. Brinkmann). *H. Wj.*

Tingør, isl. Kloster, se Thingeyrar (IV, 544).

Tinnevelly, det sydligste Regeringsdistrikt i Forindien, 13,952 □ km med o. 2 Mill. Tamiltalende Indbyggere, som dels ernærer sig som Palmebønder (Shanarer), dels, i det nordlige, ved Bomuldsavl. — Blandt Kystlandets Fiskere vandt François Xavier de første Landsbyer for Katolicismen. Katolikerne hører nu under Stiftet Trichinopoly (Ærkestiftet Bombay); deres Antal i hele Stiftet er o. 200.000. — Evang. Miss. begyndte 1778 ved C. F. Schwartz (IV, 105). 1809 var der o. 7000 Kr. Rationalisme blandt Missionærerne lammede Arbejdet; mange faldt tilbage til Hedenskabet, saa der 1816 kun var 3100 tilbage, betjente af en tamulsk Præst. 1820—38 arbejdede C. Rhenius (III, 780) for Church Miss. Soc. (de sidste 3 Aar dog paa egen Haand); han vandt 14.000 nye Kr., hovedsagelig Shanarer. Dette Selskab og (fra 1829) Soc. f. Prop. of the Gospel fortsatte Værket. Begge har lagt stor Vægt paa at opdrage de indfødte Menigheder til Selvstændighed. Især Miss.-Biskopperne Caldwell (d. 1891) og Sargent (d. 1889) har udmærket sig i dette Arbejde. Man regner nu op imod 100.000 ev. Kr. — Fra T.-Kirken er »Det nationale Miss.-Selskab« udgaaet. Indiens første indfødte Biskop, Asariah, er fra T. og var, før han blev Biskop, Sekretær for Det nat. Miss.-Selsk. — Hovedmassen af de ev. Kristne er Shanarer. (Caldwell, Lectures on the T. mission, 1857; Allgem. Miss. Zeitschr., 1878, 245 ff.; Yearbook, 1912). *Fr. S.*

Tintinnabulum (af lat. *tintinno* = klinge, rasle), Bjælde. Klokke, Bækken el. andre klingende Metalinstrumenter. Fra meget gl. Tid har man kendt til Slag- eller Rysteinstrumenter af Metal. Ved Fest og Dans brugtes hos en Mængde Folk runde Metalskiver (Cymbler), der sloges mod hinanden. Indernes Tamtam, Kinesernes og Malajernes Gong (udhamrede Metalbækkener med Rand, der frembringer en drønende el. uhyggelig Lyd og derfor særlig egner sig til Sørgefester) samt andre Bækkeninstrumenter blev derimod slaaet med en Slags Paukehammer. Blandt Ryste- el. Rasleinstrumenterne kan nævnes det ægypt. Sistrum, hvor løstsiddende Metalstrænge og Ringe anbringes i en oval, sammenbøjet Metalramme, forsynet med Haandtag; de brugtes baade ved Tempeltjeneste, som Krigsinstrument og til privat Forlystelse. Ogsaa Former for større el. mindre Bjælder eller Klokker kendte de antike Folk. Der er

fundet saadanne baade i Assyrien og paa klassisk Grund (rundagtige og brede, men ikke særlig store og høje). — Saadanne Klanginstrumenter har man gjort en udstrakt Brug af, men naar de omtales, er det ikke altid klart, af hvad Art de har været (jfr. ogsaa 1 Kor. 15, 1, hvor det er meget usikkert, hvad Paulus tænker paa med »klingende Malm«, og ikke just givet, at det »lydende Kymbalon« skal forstaas som et af de Cymbler, der slaas med et andet). — Meget brugt var Smaaklokker som Legetøj for Børn (ogsaa i Katakomberne er saadanne fundet baade af Sølv og Bronce); men ogsaa voksne brugte formentlig saadanne ved Fester (Bacchanalier, Dionysosfester, ved Kybeledyrkelse osv.). Praktisk Brug af T. til Signal var hyppig. Klokker og Bjælder hængtes om Halsen paa Dyr (jfr. ogsaa Sak. 14, 20), for at de kunde holdes sammen el. findes, naar de løb bort (vel ogsaa fordi Klokkeklangen værnede mod onde Aander; naar Sisinnius' Martyrakt omtaler, at der hænges en Klokke paa ham »som et Dyr«, var det selvfølgelig til Spot). Den jødiske Ypperstepræst skulde bære Guldklokker i Sømmen af sin Overkjortel for at advare Herren om sit Komme, »for at han ikke skal dø« (2 Mos. 28, 35). Større og stærkere Instrumenter har formentlig været brugt til Signalgiven ved offentlige Lejligheder. I Ægypten forkyndtes Osirisfester ved saadanne klingende Metalinstrumenter; i Athen blev der f. E. »ringet«, naar Kybelepræsterne ofrede; Romerne bekendtgjorde offentlige Forsamlinger ved Brug af T., og Salg paa Torvet kunde forkyndes paa samme Vis; der »ringes« ogsaa, naar Adgangen aabnes f. E. til det offentlige Bad. Suetonius omtaler, at Augustus ophængte et T. i Jupiters Tempel; og ved Orakler fandtes »Klokker«; paa Dodonas Eg var det to Cymbler, der sloges mod hinanden. En særlig Rolle spillede T. ved Jordefærd; Troen paa, at den »rene« Metalklang gavner Sjælen og bortdriver Dæmoner, spiller ind her. Ved Alexander d. st.s Gravfærd blev der saaledes »ringet«; specielt lød iøvrigt ogsaa T., hvor Msker, der blev anset for særlig skyldfri, førtes til Hvilestedet. Klokker gaves ogsaa med i Graven som Værnemidler. — Udstrakt Brug gjordes af T. i Privathuset; ved det angav den fremmede sit Komme, det sammenkaldte til Maaltider osv. — Ogsaa de Kr. har selvfølgelig tidlig brugt T. som praktisk Signal, men som Gudstjeneste-Sammenkaldelsesmiddel omtales det ikke; naar Munkene efter Benedicts Regel sammenkaldes ved Ringning til Gudstjeneste, maa der endnu tænkes paa de smaa »Huskloklker«. De omtalte, gennemgaaende smaa, smedede Klanginstrumenter kan dog anses for Forløbere til Kirkeklokken; men først da man opfandt at støbe de store Klokker (jfr. Taarn IV, 483, og Klokker II, 812), fik K.n det brugbare Middel til at kalde sammen til Gudstjenester. — I Modsætning til de store *campana, cloca*, kaldes vedblivende Smaaklokker for T., og da man i Sen-Middelalderen indfører at forkynde »Forvandlingen« i Messen ved Klokkesignal, bruges et T. dertil. *J. O. A.*

Tipitaka, se Buddhisme (I, 412 a).

Tipsah, By ved Evfrats V.-Bred, der i en sildig Tekstbemærkning 1 Kong. 5, 4 (4, 24) angives som Grænse for Salomos Herredømme. T., som betyder »Vadested«, er de gamles Thapsakos og er i nyeste Tid genfundet i Ruinerne Dibse. — I 2 Kong. 15, 16 maa Læsemaaden med LXX ændres til Tappuah (s. d.).

Tiras, et Folk i Jafets Gruppe (1 Mos. 10, 2; 1 Krøn. 1, 5), sandsynligvis Tyrsenerne, det gl. pelasgiske Folk ved det ægæiske Hav, svarende til ægypt. Turusa om et Folk, der fra Søen angreb Ægypten.

Tiratiter, Slægt af Skriftlærde i det judæiske Jabes (1 Krøn. 2, 55); de ses at høre til Rekabæerne.

Tirhaka, Sanheribs ætiop.-ægypt. Modstander (2 Kong. 19, 9; Jes. 37, 9), hvis Fremrykken gav Anl. til, at Sanherib, der belejrede Libna i det sydvestl. Juda, søgte, men forgæves, at true Jerusalem til Overgivelse. Umiddelbart derefter var det, den store Pestkatastrofe ramte den assyr. Hær (2 Kong, 19, 35; Jes. 37, 36). Kong T.s Navn har i Henhold til den ægypt., assyr. og gr. Udtale snarest været Taharka el. Teharko. Han regerede som Farao over Ægypten i 26 Aar, fra o. 694 til 668 f. Kr. Da Sanheribs Felttog fandt Sted, i 701, regerede Ætioperen Sabaka over Ægypten. Men allerede under denne Farao synes T. at have haft Kommandoen i Nedreægypten. I 2 Kong. 19, 9 kaldes T. Ætiopiens Konge, hvad han muligvis har været, allerede før han blev Farao; hvis ikke, er det en let forstaaelig Anakronisme. *L. G.*

Tirhana, judæisk Slægt hørende til Kalebiterne (1 Krøn. 2, 48).

Tirja (Tireja), en judæisk Øverste (1 Krøn. 4, 16).

Tirsa. 1) Kana'anæisk Kongeby (Josva 12, 24), mere bekendt som Jeroboam I's og de flg. israelit. Kongers Hovedstad før Samaria (1 Kong. 14, 7; 15, 21; 16, 6 f.; 16, 23). Menahem kom fra T. (2 Kong. 15, 24), men LXX læser her »Tarsila«, muligvis i det nordl. Østjordanland. T.s Beliggenhed, hvis Skønhed prises i Højs. 6, 4, er ikke med Sikkerhed genfundet (Talluza, Ø. for Samaria?; et-Tire, S. for Garizim?). — 2) En af Manassiten Selpahads Døtre (4 Mos. 26, 33; 27, 1; 36, 11; Josva 17, 3). *L. G.*

Tirsata, fornem pers. Titel, se Hat-tirsata (II, 357).

Tisbe. 1) By i Gilead, Profeten Elijas Hjemstavn, formodentl. det nuvær. Istib paa Adjlunbjærgene. T. mindes i Elijas stadige Tilnavn »Tisbiten« (1 Kong. 17, 1; 21, 17. 28; 2 Kong. 1, 3. 8; 9, 36), men efter den rette Vokalisering er i 1 Kong. 17, 1 (jfr. LXX) ogsaa T. selv nævnt. Ved Betegnelsen »i Gilead« skal dette T. skelnes fra det flg., mindre bekendte: — 2) T. i Galilæa, S. for Kedes i Naftali. Det ramtes af den assyr. Bortførelse 734 f. Kr., og blandt de bortførte var Tobit (Tob. 1, 2). *L. G.*

Tisbit, se Tisbe 1.

Tischendorf, Lobegott Friedrich Constantin, berømt nytestl. Tekstkritiker. T. blev født 18. Jan. 1815 i Lengenfeld i Sachsen, blev Student i Leipzig 1834, Lic. theol. 1840 og udg. derefter, knap 26 Aar gl., sin første Udg. af N. T., hvorefter den lovende unge Mand sendtes ud paa en Udenlandsrejse. Under et to-

aarigt Ophold i Paris lykkedes det ham at tyde en vanskelig Palimpsest (den saakaldte Cod. C), som mange før ham forgæves havde søgt at læse; for denne Bedrift udnævnte Univ. i Breslau ham i en Alder af 28 Aar til Dr. theol. T. drog derefter til Rom og Orienten, hvor han i Sinaiklostret (IV, 194) fandt de første Blade af den senere saa berømte Cod. Sinait. (jfr. Bibeltekst I, 303). Kort efter Hjemkomsten (1845) blev han ekstraord. Prof. i Leipzig, 1859 Prof. ord. i Teol. og bibelsk Palæografi. D. 7. Dec. 1874 i Leipzig. — T. har efterladt sig en sjælden omfattende videnskabelig Produktion. Han udgav først en Mængde Hdskr.er og vakte derved en forøget Interesse for nytestl. Tekstkritik. Desuden udgav han ikke mindre end 20 Udg.r af N. T. T.s Tekst — især Teksten i 7. og 8. Udg. (1859 og 1869—72) — er Gang paa Gang blevet genoptrykt i stereotyperede Udg.r. Fra T.s Haand foreligger desuden en Udg. af LXX samt Udg.r af de apokryfe Evang.er, de apokr. Acta og de apokr. Apokalypser. Af andre Arbejder kan nævnes »Reise in den Orient« (1845); »Aus dem heil. Lande« (1862); »Wann wurden unsere Evangelien verfasst« (1865). Saavel ved Fremdragelse af en Mængde nyt Materiale, som ved skarpsindig Bearbejdelse deraf har T. erhvervet sig store Fortjenester af den nytestl. Tekstkritik. (En fuldstændig Fortegnelse over T.s videnskr. Arbejder og en kort Oversigt over hans Liv findes i de af Gregory udarbejdede Prolegomena til T.s Editio octava critica major; disse Prolegomena udkom som Bd. III, 1884). *F. T.*

Tisit. En af Davids Helte, Joha, kaldes T. (1 Krøn. 11, 45), sandsynl. en Stedsbetegnelse.

Tisserands (fr. = Vævere), Navn paa Albigensere, se Manikæere, de nye (III, 161).

Tistorph, Mikkel Henriksen, dsk Præst, f. 13. Sept. 1628, 1652 Slotspræst i Kbhvn, 1653 Magister, 1657 Spr. ved Nikolaj Kirke; han ansaas for Hovedstadens bedste Prædikant, særlig var hans Ligprædikener berømte (de udgaves i 4 Bd. af Chr. Worm, 1705—06). Sammen med Magister E. Fleischer beredte han Griffenfeld til Døden og fulgte ham til Skafottet. D. 17. Febr. 1701. *H. J. H.*

Titius, Arthur, tysk evang. Teolog, f. 28. Juli 1864, studerede i Königsberg og Berlin 1883—90, blev Lic. theol. 1890, ekstraord. Prof. i Kiel 1895, ord. Prof. ssteds 1900, s. A. Dr. theol., 1906 Prof. i systemat. Teol. i Göttingen. Bl. hans Skrifter kan nævnes: Die neutestl. Lehre von der Seligkeit und ihre Bedeutung für die Gegenwart I[4] (1900); Verhältnis der Herrenworte im Markusevang. zu den Logia des Matthäus (1897); Luthers Grundanschauung vom Sittlichen vergl. mit der Kantischen (1899); Rel. und Naturwissenschaft (1899); Recht und Schranken des Evolutionismus in der Ethik (1910). Siden 1910 udgiver han Theol. Litt.-Zeitung. *H. J. H.*

Titius Justus, se Justus (II, 704).

Titler, gejstlige (om den egtl., kirkeretslige »Titel«, se Art. *titulus*). Romerk.n havde i Middelalderen uddannet et kompliceret Titularsystem for Gejstlige, der ogsaa anvendes hos os. Paven kaldes »helligste Fader« (i Omtale »Hans Hellighed), Bisper »værdige Fader i Christo« el. »værdige Herre med Gud« (el. af Gud), Præster var »Herrer« eller »hæderlig Mand Hr.« og Klostergejstlige »hæderlig og renlivet (el. regelbunden) Mand Hr.« — Efter Ref.en beholdt de Gejstlige deres Herretitel (»hæderlig Mand Hr.«), men deres Hustruer blev ikke »Fruer«. Superintendenter tituleres i Beg. »ærlig Mand« el. »højlærd Mand«, efterhaanden sejrer »hæderlig og højlærd Mand«. Da Suveræniteten indførte den særlige Rang (1672) kom Titlen »højærværdig« for Sjællands Bisp og »velærværdig« for andre Bisper i Brug (efter den første Rangforordning fik Bisper i Alm. Rang med Assessorer i Højesteret, dog Sjællands Bisp med Kommerceraader!). I 1680erne forandres det henholdsvis til »velædle og højærværdige« og »ædle og velærværdige«; noget senere (1693) blev Bisperne i Alm. (og 1. Hofpræst) »velædle«, Konsisterialraader og -assessorer, Slotspræster og Sognepræster i Kbhvn »ædle og højlærde«, medens Præster i Alm. var »hæderlige og vellærde«. Efterhaanden titulerer dog Præster deres Bisper »højædle Højærværdighed«, og alle Gejstlige med Rang blev i 18. Aarh. »højædle og højærværdige«, og de rangløse nu »velærværdige og højlærde«; Degne kaldes saa »vellærde«; i 18. Aarh. vandt ogsaa Tiltaletitlen »Pastor« om Præsten Sejr. Medens i ældre Tid Præster skrev »Fader« til deres Bisp, blev de nu i Alm. hans »underdanige Tjener« (overfor Provsten »ærbødige Tjener«). Med Souveræniteten indførtes ogsaa den Skik at meddele høje Gejstlige den højeste akad. Titel ved kgl. Udnævnelse *(Dr. bullatus)*, og i 18. Aarh. fik særlig fortjente Gejstlige Rang med Bisper og tituleres derfor af Folk Biskop (f. Eks. Hans og Poul Egede, der dog havde en virkelig Tilsynsgærning med Grønland; Otto Fabricius); ligesaa i 19. Aarh. f. Eks. Grundtvig. Forrettigheder ved Rang og Titel afskaffedes ved Grundloven, men ikke selve Rang- og Titelvæsenet. I Statskalenderen træffer vi da ogsaa stadig Gejstlige i det verdslige Rangsystem og med officielt faststaaende Titulatur: Gejstlige i 2. Rangklasse er »højvelbaarne og højærværdige Herre« (Bisper og Konfessionarius), i 3. Klasse »høj- og velbaarne, højærværdige Herre« (Stiftsprovster, Provsten ved Holmens Kirke, Domprovsten i Roskilde), i 4. Kl. »højærværdige og velbaarne Herre« (Distriktsprovster), og Gejstlige uden Rang er »velærværdige Herre«. Uddeling af Rang med Bisper har holdt sig i Brug, derimod uddeles ikke mere Konsisterialraads- og -assortitlerne. Ogsaa andetsteds forekommer titulære Bisper (Ungarn); om Romerkirkens »Titularbisper«, jfr. d. Art. *J. O. A.*

Titos, se Titus.

Tittmann. 1) **Johann August Heinrich T.,** tysk, evang. Teolog, Søn af nedenfor nævnte, f. 1. Aug. 1773 i Langensalza, studerede i Wittenberg, blev ekstraord. Prof. i Filos. i Leipzig 1796, Prof. i Teol. 1800, Dr. theol. 1805; d. 30. Dec. 1831. T. søgte at holde et Midtspor mellem Rationalisme og Supranaturalisme. Han var skattet for sin muntre og dog inderlig rel. Personlighed. Under de urolige Forhold gavnede han baade Universitetet, Byen og hele Sachsen ved personlige Forhandlinger med Napoleon, Alexander I og paa Wienerkongressen (om hans talrige Skrifter, vedr. teol. Encyklo-

pædi, K.hist., Dogmatik m. m., jfr. H. Döring, Die gelehrten Theologen Deutschlands IV, 1835, 496). — 2) **Karl Christian T.**, tysk, evang. Teolog, f. 1744, studerede i Leipzig under Ernesti (I, 796), blev 1770 Diakon i Langensalza, udgav her 1773 et Skrift om Gnosticismen i N. T., der 1775 skaffede ham et teol. Professorat i Wittenberg; 1784 blev han 1. teol. Prof. og Generalsuperintendent ssteds, 1789 Overkonsistorialraad, Præst og Superintendent i Dresden. T.s Hovedværk »Christliche Moral«, 1783 (1794[8]), er maadeholdent kantiansk. Desuden skrev han fl. Værker om K.sang. D. 6. Dec. 1820. *H. J. H.*

Titularbiskop *(episcopus titularis)* kaldes indenfor Romerk.n en bispeviet Person, der benævnes efter et Bispesæde, der ikke mere er Led af den kat. K. Indtil 1881 benævnedes T.perne gærne *episcopi in partibus infidelium* (abbrevieret *i. p. i.* el. blot *in partibus*), men Leo XIII afskaffede denne Betegnelse; andre ældre Benævnelser er *episcopi nullatenus* (da de intet Stift har) el. *ep. anulares* (paa Gr. af deres Bispering). Allerede i Oldk.n havde man T.per, idet det efter Nikæakonciliet kunde tillades afsatte novatianske Bisper at beholde deres Titel og blive anvendt som »Landbisper« (Korepiskopoi). I Vesten indførte man i 8. Aarh. at vie Missionsbisper uden bestemt Sæde, og de viede atter »Korbisper« til Hjælp i deres Arbejde; saadanne brugtes allerede den Gang ogsaa til Forvaltning af vakante Stifter. — De egtl. T.per fremkom dog ved, at hidtil eksisterende Bispesæder ophævedes ved de vantros Fremtrængen. Den trullanske Synode 692 bestemte, at saadanne fordrevne Bisper skulde bevare deres Titel og kunde bruges til Hjælpebisper i bestaaende Stifter, og under H. til Haabet om atter at kunne vinde de tabte Sæder tilbage opretholdt man deres »Succession«, idet man ved Dødsfald viede nye Bisper med paagældende »Titel«. I Vesten optoges Systemet især i 13. Aarh., da Korsfarerstaterne med deres vesterlandske Bispesæder var erobret af Muhammedanere. Saadanne T.per brugtes altsaa mest som Hjælpebisper i andre Stifter (»Viebisper«, ogsaa kaldt »Suffraganer«). Der forekommer ogsaa saadanne T.per med Titel efter vesterlandske Sæder, der af en eller anden Grund var opgivet (Bisper af Estland, Livland og Kurland, der var fordrevet under hedensk Reaktion i 13. Aarh.; Bisper af Grønland, da Sejladsen derhen ophørte). I Senmiddelalderen, da Bisperne (navnlig i Tyskland, delvis i Norden) ensidigt kastede sig over Lensstyrelsen og polit. Arbejde, blev Brugen af slige Viebisper med Titler *in partibus* almindelige. Ogsaa de adelige Bispers Ulyst til at lade sig ordinere el. de hyppige Tilfælde, hvor udvalgte Bisper ikke kunde opnaa pavelig Konfirmation nødvendiggjorde Brugen af slige Viebisper til den egtl. Stiftsstyrelse. Trods Opposition fra Tridentinerkonciliet mod disse T.per, holdt Institutionen sig. Paverne meddelte ogsaa Bispevielse (til Sæder *in partibus)* til Gejstlige, der sendtes ud som Gesandter til Hoffer eller brugtes i Kuriens højere Tribunaler. T.per har ogsaa fundet særlig Anvendelse i »Missionsdistrikter (f. E. i protest. Lande, hvor en formelig Organisation af Romerk.n endnu ikke er mulig, saaledes i Norden). — T.perne staar direkte under Paven, selv om de som Viebisper har specielle Pligter overfor den egtl. Biskop i paagældende Stift og faar deres Underhold fra ham. Deres Æresrettigheder er mere begrænsede end alm. Bispers. — Ogsaa Titularpatriarker findes indenfor Romerk.n. Paven udnævner siden det latinske Kejserdømmes Fald i Bysanz Titularpatriarker af Constantinopel, Alexandria og Antiokia, der residerer i Rom (ved S. Pietro, S. Paolo og Maria Maggiore Kirkerne); indtil Oprettelsen af Patriarkatet i Jerusalem (1847) fandtes ogsaa en T.-Patriark af Jerusalem i Rom. Venezias Biskop fører stadig Titel af Patriark (efter det 1451 fra Grado til Venezia henlagte »Patriarkat«); den spanske Konges Storkapellan er »Patriark af Vestindien«, den portugisiske førte ligeledes til nyeste Tid Patriarktitel, ligesom Ærkebispen af Goa kaldes Patriark af Østindien. — En Række Ærkesæders Indehavere havde fra gl. Tid Titlen Primas og visse Forrettigheder (Sevilla, Tarragona [begge forenede som Primatet i Toledo], Arles, Reims, Lyon, Rouen, Canterbury, York, St. Andrews, Armagh, Salzburg, Gran, Gnesen, Lund, Pisa). Virkelige Jurisdiktionsrettigheder besidder endnu kun Ærkebispen af Gran for Ungarns Vedk. Men endnu paa Vatikaner-Konciliet (1870) tilstodes der 10 tilstedeværende Primater Forrang fremfor Ærkebisper. *J. O. A.*

Titulus (lat. = Indskrift; dernæst Adkomst, Retsgrund). Kirkeretsligt betyder T. Retsadkomsten til en Gejstligs Underhold, dernæst selve Beneficiet eller Kirkebygningen, hvorved den Gejstlige virker. I Oldkirken ordineredes Klerikere normalt til Tjeneste i en bestemt Menighed, men fik deres Underhold af Bispen, der raadede over K.ns Indtægter og Formue; de kaldtes derfor *titulati* el. *intitulati* (idet Kirken eller den enkeltes Underhold kaldes T.), modsat *clerici vagi* eller *acephali* (der var uden T.). Efterhaanden (jfr. Sogn IV, 275) skelnede man mellem Kirker, hvis Gejstlige havde fuld Ret til Sjælesorg og kirkelig Betjening, *tituli majores* (Daabskirker), og private Oratorier el. Huskirker *(t. minores)*, hvis »Menigheder« maatte søge til Hovedkirken ved Festgudstjenester og for at betjenes ved Daab og Jordefærd. Selv efter at de fleste *tituli minores* i Løbet af Middelalderen blev virkelige Sognekirker, beholdtes Betegnelsen, da deres Præster stod under et vist Tilsyn fra Hovedkirkens Præst *(archipresbyter)*. Specielle Hovedkirker er Kardinal»titlerne« i Rom og dens Omegn. »Titlens« nærmere Betegnelse sker ved Angivelsen af den Helgen eller det Mysterium, hvortil Kirken er viet. — Kirkeretslig vigtige er Bestemmelserne vedrørende *titulus ordinationis*, ɔ: om de Krav, Ordinator skal stille til Ordinandens materielle Underhold, inden han meddeler ham Ordination. Middelalderens Udvikling af Beneficialvæsenet medførte, at hvert Embede fik bestemte Indtægter af Jordegods, Tiende eller anden Oprindelse; Ordet T. bruges da ligefrem om Beneficiet, og det bestemtes, at ingen Biskop maatte ordinere Personer uden saadan T.; alligevel var Kravet uigennemførligt eller blev ligefrem tilsidesat, og Lateransynoden 1179 paalagde derfor Bisperne Underholdspligt overfor Klerikere,

der manglede T.; Innocents III fastslog, at denne Pligt gjaldt alle ordinerede indtil Subdiakoner. Kirkeretten tillod dog, at Privatformue, der var tilstrækkelig til Underhold, kunde berettige til Ordination *(t. patrimonii)*, og efterhaanden erkendte man, at anden Underholdssikring, selv om den ikke beroede paa Patrimonium eller et bestemt kirkl. Beneficium, kunde godkendes *(t. pensionis; t. professionis s. paupertatis* ɔ: naar en Orden eller en klosterlig Stiftelse overtager Underholdsforpligtelsen; *t. mensæ*, naar en bestemt Person, især Landsfyrsten, sørger for vedkommende; efter Ref.en ogsaa *t. missionis*, hvor særlige Propagandastiftelser har Underholdsforpligtelse). Senmiddelalderens Massestiftelser af Broderskaber og Messer medførte dog en uhyre Stigning af Ordinationer, hvis Titler var ganske utilstrækkelige (daarligt lønnede Vikarier eller endog tilfældig Messelæsningsindtægt). Uviljen mod disse reelt set *clerici vagi* spiller en stor Rolle under Ref.en, og den bevirkede, at de protestant. K.r bestemt modsatte sig *ordinatio vaga* og fordrede Kaldelse til et bestemt Beneficium (dog blev Kravet om Indtægternes sømmelige Størrelse ikke altid opretholdt). Ogsaa i den kat. K. indsaa man, at Reform var nødvendig, og Tridentiner-Konciliet kræver, at ingen maa vies til de de højere Ordines, uden det sker til en bestemt Kirketjeneste og at vedk. har en bestemt og tilstrækkelig T. (af én. af de nævnte Arter; for *ordines minores* er Kravet om T. altsaa bortfaldet); Beneficiet skal være ham overdraget paa Livstid, og Præsentats, Nomination el. Valg er ikke tilstrækkelig Retsgrund; der kræves Investitur (virkelig Beneficie-Overdragelse, saaledes at vedkommende retslig er Indehaver af Beneficiet. Ordningen svarer saaledes til den paa protest. Grund siden Ref.en indførte, at en Menigheds Kaldelse og Patronens eller Landsherrens Stadfæstelse af Embedsoverdragelse skal have fundet Sted med retslig Sikkerhed for Beneficiantens Indtægter, før Ordination kan finde Sted. Denne verdslige Overdragelse af Embedet som Beneficium maa derfor være betinget *(conditionaliter)*, da Ordinationsprøven eventuelt kan gøre Kaldelsen illusorisk (i Danmark skete Prøven i ældre Tid før den verdslige Stadfæstelse paa Beneficiets Overdragelse, men efter Suverænitetens Indførelse sker Bispens Prøve efter Kaldsbrevets Udstedelse, men dette er udtrykkeligt udstedt *conditionaliter*). Baade paa katolsk (siden de store Sækularisationer) og protest. Grund er *t. mensæ principis* (Landsherrens Ansvar for Embedslønnen) Hovedformen for *t. ordinationis*. Dog forekommer ogsaa paa protest. Grund Ordination uden bestemt T. (f. E. i den engelske og sv. K.). — Ved *tituli honorarii* klassificeres Gejstligheden i de kat. K.r efter deres hierarkiske Rang (Paven, Kardinaler, Patriarker, Primater, Ærkebisper, Bisper, Prælater, Digneteter) osv. — T. betegner ogsaa specielt den Værnehelgen, hvortil en Kirke er viet; derfor kaldes den specielle Kirkefest for Titularfest; ogsaa Lande og Landsdele kan have Patroner og deres egne Titularfester. *J. O. A.*

Titus og Brevet til T. T. var en af Paulus' Disciple og Rejseledsagere. Han fulgte Paulus paa dennes Rejse op til Apostelmødet i Jerusalem (I, 124). Paulus nægtede ved den Lejlighed at lade T. omskære, hvoraf fremgaar, at han var af hedensk Afstamning (Gal. 2, 3—4). Af 2 Kor. erfarer vi, at T. var Paulus en værdifuld Hjælp i Forholdet til Korinthermenigheden; to Gange sender Paulus ham til Korinth, først for at fjærne den Mistro til Paulus, som hans Modstandere havde vakt i Menigheden, derefter for at gennemføre og afslutte den Indsamling til de fattige i Jerusalem, som dengang laa Paulus saa stærkt paa Sinde (2 Kor. 2, 13; 7, 6 ff.; 8, 6 ff.; 12, 18). — Der foreligger et Brev fra Paulus til T., som — dets Ægthed forudsat — maa være skrevet efter Paulus' Frigivelse fra hans Fangenskab i Rom. T. var dengang efterladt paa Kreta for at ordne Menighedsforholdene. Paulus giver ham i Brevet Vejledninger baade m. H. t. Valget af de rette Ledere indenfor Menighederne og m. H. t. Bekæmpelse af nogle Vranglærere. Paulus opholder sig paa det Tidspunkt i Nikopolis (sandsynligvis det i Epiros beliggende Nikopolis); han beder T. komme til sig, saasnart han faar sendt en Afløser (Tit. 3, 12—13). Dette Brev til T. er stærkt beslægtet med de to Breve til Timotheos, især dog med det første. Alle disse 3 Breves Ægthed har været meget omstridt, men Indvendingerne mod T.-Brevet er nøjagtig de samme, som er rettede mod Brevene til Timotheos (s. d.). — Den sidste Efterretning, vi har om Titus, findes i 2 Tim. 4, 10; if. dette Sted har T. begivet sig til Dalmatien, medens Paulus atter sad fængslet i Rom. (Bl. de mange Fortolkninger til Brevet kan nævnes: Holtzmann, Die Pastoralbriefe, 1880; Bernard, The Pastoral Epistles, 1899; Belser, Die Briefe des Ap. Paulus an Timotheus und T., 1907; Wohlenberg, Die Pastoralbriefe, 1911[2]; F. Torm, Paulus' Breve til Timotheus og T., 1916). *F. T.*

Titus af Bostra (i Hauran i det rom. Arabien), Biskop o. 370. Hans Levned er lidet kendt; i Lærestridighederne staar han paa nikænsk Grund, dog nærmende sig Homoiusianerne (II, 456). Han skrev 4 Bøger med Taler mod Manikæerne (kun den syr. Overs. findes fuldstændig; udg. af P. de Lagarde, 1859). Brudstykker af hans ekseget. Skrifter viser en ægte antiokensk Sky for allegor. Fortolkning. D. under Kejser Valens. (Sickenberger, T. von B. Studien zu dessen Lukashomilien, 1901; samme i Bibl. Zeitschrift, 1903). *H. J. H.*

Titus Flavius Sabinus Vespasianus, rom. Kejser 79—81 e. Kr., Søn af Kejser Vespasian, f. 30. Dec. 40 (41). T. fik en god Opdragelse, var kyndig i Græsk, udøvende Musiker og Digter og vel hjemme i Krigskunst. Efter at have gjort Krigstjeneste i Britannien og Germanien blev han Faderens Ledsager i den syriske Krig, hvis Ledelse han overtog ved Faderens Udnævnelse til Kejser 69, og som han endte ved Jerusalems Indtagelse 70 (II, 612). Efter sin Triumf i Rom blev han Vespasians Medregent med Titel af Cæsar og var den virkelige Rigsleder. T. var da lidet afholdt, ansaas med Grund for grusom og vellystig (om hans Forhold til Berenike se I, 266); men efter sin Tronbestigelse forandredes han og blev mild og godgørende (saaledes efter Vesuvs Udbrud og efter den store Ildsvaade og Pesten i Rom). Med Undtagelse af Britannien

havde Romerriget Fred under ham. D. 13. Sept. 81. *H. J. H.*

Titus Manlius, se Manlius (III, 162).

Tiziano Vecellio, ital. Maler, f. 1477 eller (vistnok) 1489 i Pieve ved Cadore (Friaul), d. 1576 i Venezia, var Elev af Giovanni Bellini og uddannet under stærk Indflydelse af Giorgione. T. er Hovedmesteren indenfor den venezianske Malerkunst, der med ham blomstrede endnu længe efter, at den store Renaissance i Firenze og Rom var blegnet. Fraregnet enkelte kortere Perioder (Padova 1511, Rom 1545–46, Augsburg 1548 og 1550—51) virkede T. til sin høje Alderdom i Venezia uden at lade sig lokke af Fyrstehoffernes Forsøg paa at binde ham til sig som Hofmaler. T.s Kompositioner er forunderlig utvungne og klare, hans Skikkelser skønne og rolige, hans Farvelægning henrivende. Mange af hans rel. Billeder hører til Kunstens største Skatte, selv om de i rel. Dybde og Inderlighed overgaas af andre. Som typiske Mesterværker kan nævnes »Skattens Mønt« (Dresden) og det monumentale Alterbillede »Assunta«, Marias Himmelfart (Akademiet i Venezia). Som Portrætmaler har T. en sikker Plads i K.historien. Hans Billeder af Pave Paul III, Kejser Karl V, Filip II af Spanien og m. a. af Tidens Stormænd er uforlignelige ved deres indgaaende Karakteristik og ejendommelig fornemme Præg. (Crove og Cavalcaselle, T., tysk Udg. ved Jordan I—II, 1877; C. Barfoed, T. V., 1889; J. Lange, T. og Karl V, 1880, i Udvalgte Skrifter III, 1903, S. 78). *S. A. B.*

Tjenende Brødre er den populære Betegnelse paa underordnede Medlemmer af Munke- og Ridderordener. Indenfor Klostrene er t. B. da = Lægbrødre (III, 118). Indenfor Ridderordnerne er t. B. i Alm. de borgerligt fødte Ordensmedlemmer, hvis væsentligste Opgave var Hospitalstjeneste, men som dog ogsaa kunde være de ridderlige Medlemmers Ledsagere i Kampen (jfr. Johanniter II, 664; Sværdbrødre IV, 437; Tempelherrer IV, 518; Tyske Riddere). *H. J. H.*

Tjodalinde (Theodelinde, Theudelinda), longobardisk Dronning, Datter af den rom.-kat. Bairerhertug Garibald, ægtede 589 den longobard. Konge Authari, efter hvis Død (590) hun paa Stormændenes Opfordring valgte Hertug Agilulf til Gemal og Konge. T. virkede for at indføre rom. Krdm og fredelige Tilstande. Hendes Stræben var: paa Basis af kirkl. Enhed at sammensmælte Romere og Longobardere med Bevarelse af disses Kultur, og hun fandt forstaaende Støtte hos Gregor d. st. (II, 254), med hvem hun brevvekslede. Hendes Børn modtog kat. Daab, selv byggede hun kat. Kirker, bl. a. den prægtige Kirke for Johannes Døber i Monza. Efter Agilulfs Død 615 var hun i 10 Aar Formynder for Sønnen Adelwald og blev saa yndet af Folket, at hun i Folkesange og Æventyr ofte skildres. D. 22. Jan. 628. (Paul Diakons Longobarderkrønike III og IV). *H. J. H.*

Tjodrik, se Theoderik, Theodorik og Theodricus.

Tjodulf (Theodulf), Biskop af Orléans, fra 800 med Værdighed som Ærkebiskop, efter Alcuins (I, 48) Død en af Karl d. st.s vigtigste Raadgivere, samlede de bibelske og patristiske Steder, der talte for *filioqve* (II, 49) til Brug for Synoden i Aachen 809. T. var en fint dannet Mand, der baade arbejdede paa en forbedret Bibeludg. (der dog blev trængt tilbage af Alcuins) og lod udføre Bibelhaandskrifter med Guld og Sølv paa purpurrød Grund. Han mindede sine Præster om at prædike flittigt og holde Skoler for Landsbyfolkene; for at styrke Klostertugten indkaldte han Munke fra Aniane, hvor Benedict (I, 255) var begyndt at reformere. Under Ludvig d. fromme blev han indviklet i en polit. Sammensværgelse og trods sin Benægtelse holdt i Klosterfængsel i Angers i 3 Aar til sin Død 821. I Fængslet skrev han den berømte Hymne: Gloria, laus et honor tibi sit, rex Christe redemptor, der længe brugtes i Gallien paa Palmesøndag. T. var en digterisk begavet og selvstændigt tænkende Aand; hans Værker findes i Migne, Patrol. ser. lat. 105 og i Mon. Germ. hist. Poet. lat. I. (Rzehulka, Th. Bischoff v. Orleans, 1875). *N. M. P.*

To . . ., se ogsaa under Tho . . .

Toah, se Nahat (III, 345).

Tob, Egn i Ø.-Jordanlandet. Fordreven fra Gilead førte Jefta en Del Aar et Fribytterliv i T. (Dom. 11, 3. 5). I 2 Sam. 10, 6. 8 nævnes T. mellem de aram. Smaariger, der kaldtes til Hjælp af Ammoniterne. Judas Makkabæer kom sine af Hedningerne mishandlede Landsmænd i T. (Tubion el. Tobion) til Hjælp (1 Mak. 5, 13; 2 Mak. 12, 17). T. identificeres ofte med Taijibe SØ. for Gennesaret Sø i selve Gilead. Er snarere Taijibe i Hauran mellem Der'at og Bosra, NØ. for Ammoniterne. Til T. hørte Kharaks (2 Mak. 12, 17), som kan svare til Landsbyen Hureijik 3 geogr. Mil N. for dette Taijibe. *L. G.*

Tob-adonija, en af Kong Josafats lovkyndige Leviter (2 Krøn. 17, 8).

Tobias (Hebr. Tôbî, Gr. Tobeit el. Tobit). 1) **T.** (og T.s Bog). T., en Mand af Naftali, føres i Enemessars (Salmanassars) Dage fangen til Ninive, hvor han lever med sin Hustru Anna og sin Søn Tobias. Han lever et fromt Liv, giver Almisse, og tager sig navnlig af Begravelsen af dræbte Landsmænd. Han anklages derfor, maa flygte og mister sin Ejendom. Og da han kommer tilbage under Saherdon (Asarhaddon) ved sin Nevø Akiakaros' Mellemkomst (14, 20 f), bliver han blind. Han sender da sin Søn til Ekbatana efter nogle Penge, han har deponeret dèr. Sønnen faar en Ledsager, der senere viser sig at være Englen Rafael, som fører ham til hans Slægtning Raguel, hvis Datter Sara han ægter. Hun er 7 Gange før bleven gift, men en Dæmon, Asmodi, dræbte hver Gang Manden i Bryllupsnatten. T. bortjager den ved at brænde Lever og Hjærte af en Fisk. Efter Fuldbyrdelsen af sit Ærinde, vender han hjem og gør sin Fader seende med Fiskens Galde. Dette er Indholdet af T.s Bog, som ikke er optagen i den jød. Kanon, men af Protestanterne regnes til Apokryferne. Den ældste Tekst er den græske, hvoraf haves 3 Recensioner. Om der til Grund for den ligger en hebr. el. aram. Original er tvivlsomt. Hele Bogens Karakter som opbyggelig Roman saavel som dens Aandsretning henviser den til en senere Tid. 14, 20 ff. hentyder til den meget udbredte, nu ogsaa fra Elefantine-

Papyri kendte Akiqarroman. *Johs. P.* —2) Fader og Farfader til de hos Josefos omtalte »T.Sønner« i Tiden før Makkabæerne (2 Mak. 3, 11). Den her omtalte mægtige Hyrkan var hans Sønnesøn. — 3) Gr. Udtale af Navnet Tobija (s. d.).

Tobias' Bog, se Tobias.

Tobiel, Tobias' Fader (Tob. 1, 1).

Tobija. 1) En af Kong Josafats lovkyndige Leviter (2 Krøn. 17, 8). — 2) En Slægtsøverste, hvis Efterkommere ved Hjemkomsten ikke kunde opnaa tilstrækkelig Anerkendelse (Esra 2, 60; Neh. 7, 62). — 3) Et Medlem af en jød. Deputation fra Babel med Guld og Sølv som Tempelgaver (Sak. 6, 10 f.: Ypperstepræstens Kroning). — 4) Ammoniten T., en af Nehemjas Modstandere, besvogret med jød. Slægter (Neh. 2, 10. 19; 3, 35 [4, 3]; 4, 1 [4, 7]; 6, 1. 17; 13, 4, 8).

Tobit, se Tobias.

Tobler, Titus, fremragende schweizisk Palæstinaforsker, f. 25. Juni 1806 i Stein (Appenzell), studerede Medicin i Zürich, Wien, Würzburg og Paris, kom som praktiserende Læge paa sin Hjemegn ind paa folkloristiske Studier og endelig paa Palæstinaforskning, hvilket 4 Gange førte ham paa Rejser til Orienten. Bl. hans Skrifter kan nævnes: Lustreise ins Morgenland I—II (1839); Golgatha, seine Kirchen und Klöster (1851); Denkblätter aus Jerusalem (1853); Nazareth in Palästina (1868); Descriptiones terrae sanctae ex saeculo VIII., IX., XII. et XV. (1874). D. 21. Jan. 1877 i München. (H. J. Heim, Dr. T. T., 1879). *H. J. H.*

Todi, Jacopone fra, se Jacopone (II, 579) og Stabat mater (IV, 311).

Todt, Rudolf, tysk evang. Teolog, Stöckers (IV, 382) kr.-sociale Aandsfælle, f. 1839, d. 1887 som Superintendent i Brandenburg. Hovedværker: Der radicale deutsche Sozialismus u. die christl. Gesellschaft (1877); Der innere Zusammenhang u. die notwendige Verbindung zwischen Studium der Theol. u. dem Studium der Sozialwissenschaften (1877); Die Ursache der Unkirchlichkeit u. ihre Abhilfe (1883). *N. M. P.*

Tofel, en af Israeliternes Lejrpladser (5 Mos. 1, 1), mellem Horeb (Sinai) og Kades, men ukendt.

Tofet, Moloksaltret i Hinnomsdalen, S. for Jerusalem (Jer. 7, 31, 32; 19, 6. 11—14; 2 Kong. 23, 10). Allerede i Jes. 30, 33 hentydes til det. Det synes altsaa at stamme fra Kong Akas' Tid (2 Kong. 16, 3; 2 Krøn. 28, 3). LXX har Udtalen »Tafet«. Massoreternes Vokalisation med Vokalen o spiller paa Ordet »boset«: Skam, Afskyelighed, Afguderi. *L. G.*

Togarma, jafetidisk Folk af Gruppen Gomer (1 Mos. 10, 3; 1 Krøn. 1, 6), fjærnt mod N. (Hes. 38, 6), rigt paa Heste og Muler (27, 14). Vistnok Armenierne, der selv afleder sig fra en Søn af Torgom. *L. G.*

Toggenburg, tidligere Grevskab, fra 1469—1798 Stiftet St. Gallens Ejendom, fra 1803 Del af den schweiz. Kanton St. Gallen, Zwinglis Hjemstavn; om T.er-Krigen, se Schweiz (IV, 112 a).

Togo, tysk Koloni i V.-Afrika (siden 1884), 87.200 □ km med o. 2 Mill. Indb., som næsten alle taler Ewe-Sproget. Kyststrækningen (en Del af Slavekysten) er kun 36 km; her ligger Regeringsbyen Lome. Landet begrænses mod V. af den brit. Koloni Guldkysten med Ashante, mod Ø. af den franske Besiddelse Dahome. — Siden 1857 drev Bremerfirmaet Fr. M. Vietor, Handel paa T., fra 1860 i nær Forbindelse med det nordtyske Miss.-Selskab, hvis Arbejde var begyndt 1847 og har kostet 114 tyske Missionærer, Hustruer og Børn Livet. Foruden Ofrene af Menneskeliv har Arbejdet krævet overordentlig Taalmodighed, dels paa Grund af Ewe-ernes lave Standpunkt, dels paa Grund af urolige Forhold. Først fra 1882 kom der rigtig Gang i det (1882: 247 Kr., 1892: 897, 1902: 2908, 1912: 10,407). Til denne raske Vækst har Forbedringen af Kommunikationsforholdene bidraget meget (i 1912: 327 km Jærnbane foruden Veje til Automobiltrafik og 1802 km Telegraflinie). Det nordtyske Miss.-Selskab har (til Krigen) haft 8 Hovedstationer med o. 170 Bistationer, især i den sydl. Del af Kolonien. — Siden 1892 driver Steyler-Fædrene kat. Miss. i T. (1912: 9 Hovedstationer, o. 12500 Katoliker). — I 1911 aabnedes ogsaa N.-T. for Miss.-Arbejde, og ved den tyske Regerings Mellemkomst blev denne Del af Kolonien delt mellem Baselermiss. og Katolikerne; Baselerne har faaet Distrikterne Jendi og Mangi, Katolikerne Bassori og Sokon. (Schlunk, Die norddeutsche Miss. in T. I—II, 1910—12; Spieth, Fünfzig Jahre Miss.-Arbeit in Ho, 1910; D. Westermann, Die Verbreitung des Islams in Togo u. Kamerun, 1914; Miss.-Bericht, 1909/10; Allg. Miss. Zeitschr., 1914, S. 8 ff.). *Fr. S.*

Tohu, se Nahat (III, 345).

Tohu va-bohu (hebr.), »Øde og Tomhed« (1 Mos. 1,2), bibl. Udtryk for Kaos.

To'i, se To'u.

Toke, Heinrich, f. i Bremen o. 1390, Magister i Erfurt 1411, Dr. theol. og Prof. ssteds 1418, i Rostock 1419, kort efter Lektor og Domherre i Magdeburg; d. o. 1450. Hans Skrifter viser ham som en bibelkyndig Mand, kritisk overfor meget i den kat. K. (Faste, Aflad, Pavens Supremati, Munkelivets Værdi). T. var sin Ærkebiskops Legat i Basel og brugtes gentagne Gange som Konciliets Gesandt ved de Forhandlinger med Böhmerne, hvoraf Prager-(Baseler-) Kompaktaterne (se Husiter II, 498; Baseler-Konciliet I, 230 f.) fremgik. I sine sidste Aar bekæmpede han Valfarterne til »det hl. Blod« i Wilsnack. *H. J. H.*

Token, By i Simeons Stamme (1 Krøn. 4,32; Josva 19,7 LXX); ukendt.

Tokhat, se Tikva.

Tola, en af Israels Dommere, af Issakars Stamme (Dom. 10,1. 2).

Tolad, By i Simeons Stamme (1 Krøn. 4,29), ogsaa kaldet Eltolad (Josva 15,30; 19,4).

Toland, John, engelsk Deist, f. 1670 i Irland og opdraget som rom. Katolik, blev i sit 16. Aar Protestant, studerede i Glasgow, blev Magister i Edinburgh og dyrkede i 2 Aar K.hist. i Leiden hos Fr. Spanheim d. y. (IV, 291). T. opholdt sig derefter i Oxford og skrev her »Christianity not mysterious« (1696), der fremkaldte stærk Opposition. Han rejste saa til Irland, men det irske Parlament lod Bogen brænde og udstedte Arrestordre imod ham. T. flygtede derfor til England, standsede Salget af Bogen og erklærede sig i Overensstemmelse med K.læren. I nogle Aar kastede han sig

over Politik og rejste fl. Gange paa Fastlandet, hvor han blev gæstfrit modtaget ved Hofferne i Hannover og Preussen; i et Skrift »Anglia libera« optraadte han som Talsmand for Huset Hannovers Tronbestigelse i England. T. fortsatte dog sine teol. Studier og udgav i Haag »Origines Judaicæ« (1709), hvori han bl. a. hævdede, at Jøderne var af ægyptisk Opr. I »Nazarenus, or Jewish, Gentile and Mahometan Christianity« (1718) anvendte han »den naturlige Forklaring« paa Biblen, og i »Pantheisticon« (1720) fremstillede han en panteistisk Verdensopfattelse. Han døde 1722. (J. Hunt, Religious Thought in England II, 236—262; G. Berthold, J. T. und der Monismus der Gegenwart, 1876). *C. E. F.*

Tolder er i den dske Overs. af N. T. den sædv. Gengivelse af et gr. Ord (*τελώνης*), som betyder Skatteindkræver. Mellem de mangfoldige Skatter og Afgifter, som i Romerriget blev paalagt undertvungne Folk, spillede Toldafgiften en betydelig Rolle. Dette forklarer den gængse Overs. Det gr. Ord brugtes særlig om de underordnede Indkrævere, der direkte skulde inddrive Afgifterne. Denne Klasse Msker var overalt ilde set; »hver Husdør frygter nu for Tolderne«, hed det i Ægypten. I Palæstina var Hadet til T.ne stærkere end de fleste andre Steder, fordi Fremmedhadet her var stærkere og havde en rel. Farve. Derfor bliver T.e i N. T. sammenstillede med Syndere som Betegnelse for de mest foragtede Msker. — Apostlen Matthæus var før sin Omvendelse T. (Matth. 9, 9—13); en anden bekendt T. i N. T. er Overtolderen Sakkæos (Lk. 19, 1—10). *F. T.*

Toledo, spansk By med o. 25,000 Indb., Ærkesæde og Hovedstad i Provinsen af samme Navn. T. var en romersk Koloni (Toletum), blev de vestgotiske Kongers Residens 576—711 (Synoder holdtes ofte her, saaledes 589 og 633, jfr. Spanien IV, 292) og under Maurerne Hovedstad i et selvstændigt Rige. 1085 erobredes den af Kastiliens Konge Alfons VI, blev atter Residens og havde derefter en glimrende Periode som Spaniens Centrum i kirkl. Henseende, skal have haft o. 200,000 Indb. og var Hjemsted for en Række fremragende Mænd (Elipandus I, 743; Ildefonsus II, 517; Ximenes, s. d.; Lope de Vega III, 77). T. er Spaniens bedst bevarede middelalderlige By med gotisk Præg, endnu vidner den tindeprydede Bymur, det store Inkvisitionspalads (nu Regeringsbygning), Klostre og Kirker, men navnlig Katedralen, om Byens fordums Betydning. Domkirken er en prægtig, gotisk Bygning, hvis Rum ved 84 Søjler er delt i 5 Skibe; den har 40 Kapeller (i et af disse udføres Messen endnu daglig efter mozarabisk Liturgi, se III, 299; IV, 294 f.) og et 100 Meter højt Taarn; endnu et (paabegyndt) Taarn er afsluttet med en Kuppel. Som en Rest af svunden kirkl. Betydning kaldes Ærkebispen af T. endnu »Spaniens Primas«. T.s Suffraganater er Coria, Cuenca, Madrid, Plasencia og Siguenza. Den havde Universitet 1498—1845 og har nu talrige Læreanstalter. *H. J. H.*

Tolentino, Nicola de, ital. Helgen, se Nicolaus (III, 367).

Tolerance, religiøs. T. er et videre Begreb end Samvittighedsfrihed, der kun fastslaar den enkeltes Ret til i sit private Liv at nære hvilken som helst rel. Overbevisning uden at kollidere med den borgerlige Myndighed, saa længe han ikke ved Kultus eller Propaganda gør sin Tro til en Samfundssag. T. betyder paa den anden Side ikke uindskrænket Rel.s-Frihed — en Kimære, der aldrig kan realiseres, da intet Statssamfund kan bestaa uden Tvangsmidler. Begrebet T. indeholder, hist. set, Indrømmelsen fra Statens Side af den principielle Ret for forsk., rel. Anskuelser til at eksistere, udøve deres Rel. offentligt, danne Menigheder og K.r, uden at Medlemmerne lider noget Indgreb i deres borgerlige Rettigheder, saa længe de ikke ved deres rel. Optræden træder hindrende i Vejen for Statens egne Formaal. Først i nyeste Tid er dog en saadan principiel T. naaet til Virkeliggørelse. — Til Reflektion over T.ns Idé førtes Krdmmen ved Forfølgelserne fra den rom. Stats Side i sidste Halvdel af 2. Aarh. Tertullian formulerede, saa vidt vi ved for første Gang, Kravet om principiel Samvittighedsfrihed i Skriftet »Ad Scapulam«: Tvang paa det rel. Omraade har ingen Værdi. — Men da den kat. K., ved Theodosius d. st., blev Rigsk., begyndte den snart ved Statens Hjælp at undertrykke baade Hedenskab og Kætterier med Magt, ikke uden Paavirkning fra den gældende rom. Strafferet paa det borgerlige Omraade. Den første Kætterhenrettelse kom med Priscillianus (III, 600). Krysostomos modsatte sig endnu Anvendelse af Magt, men Augustin førtes i Kampen mod Donatismen til at hævde Kætterforfølgelsens Pligt udfra Lk. 14,23 (nød dem til at gaa ind! — dog ikke Dødsstraf). Denne Intolerance skærpedes og fik retslig Stadfæstelse i Justinian I's Lovgivning og Praksis og beherskede siden baade den rom. og den gr. K. — I Middelalderen var Enheden af Stat og K. selvfølgelig, og Udryddelsen af Kættere en Pligt for den verdslige Magt. Intolerancen naaede i 12. Aarh.s sidste Halvdel sin Kulmination ved Indførelsen af Inkvisition, Tortur og Baal som normale Kampmidler mod de frembrydende Sekter. At de forfulgte, navnlig Valdeserne, angreb disse Midler som ukristelige og fordrede Rel.s-Frihed for sig, indeholder dog næppe fra deres Side en Erkendelse af den rel. T.s Almengyldighed. Det berømte Skrift »Defensor pacis« forklarede vel, at det stred mod Evang.et at tvinge Mennesker til Lydighed mod Gud, men dets Tanker sejrede først ved Ref.en. Renaissancen brød ikke med Middelalderens Verdensbetragtning og kunde derfor heller ikke naa en principiel T., skønt den for sit vidensk. Arbejde behøvede en vis aandelig Frihed og med sin delvise rel. Indifferentisme stundom kom til at stille de forsk. Rel.er lige og hævde en vis Fordragelighed (se Ficino II, 47), eller til at reducere det for Statsborgeren rel. nødvendige til visse Almenbegreber som Monoteisme og Udødelighed (More's Utopia, Erasmus). Humanismens virkelige Stilling angaves af Mutianus Rufus (III, 840): Frihed for de dannede, Intolerance mod alle rel. Rørelser blandt Masserne, der maa holde sig til det bestaaende. — Først det radikale Brud med den rom. K. skabte Mulighed for T. Brudet gennemførte Luther. Han gav og-

saa positivt Udgangspunkt for T.n ved at lære den verdslige Øvrigheds fulde Selvstændighed paa sit eget Omraade. Ligeledes hævdede Luther energisk Samvittighedsfriheden i begrænset Betydn. (se ovenf.) og bekæmpede den hidtidige Kætterforfølgelse (han bandlystes bl. a. for Tesen: at brænde Kættere staar i Strid med den hl. Aands Vilje). Luthers Personlighedsreligiøsitet maatte med nødv. Konsekvens før eller siden føre til virkelig rel. T. Men Luther selv var alt for bundet af sin Tids Verdensbetragtning til at naa frem til fuld T. For ham var det en Selvfølge, at Sandheden kun var een (den evangeliske), og at denne alene skulde raade i Statens offentlige Liv ved Øvrighedens Hjælp, omend med Bevarelse af den enkeltes Samvittighedsfrihed i hans private Liv. I Spørgsmaalet om, hvordan dette skulde ske, førtes L. efterhaanden til 3 forsk. Standpunkter: [1]) Afvigelse i Troen er et indre-kirkl. Anliggende, som skal afhjælpes ved Sjælepleje; [2]) [efter Bondeoprøret] Kættere og Katoliker, som vil optræde aabenlyst, skal nødes til at forlade et evang. Land med deres Ejendom; [3]) [efter Gendøbernes store Udbredelse] for Katolikerne bestaar Udvandringsretten, men for Kætterne, som statsfarlige, Straf, endog til Døden (den af Humanismen mere bestemte Melanchthons ulykkelige Udtalelse 1531, hvorunder L. skrev sit *placet*). — Ved dette Standpunkt standsede Ref.en oftest, særlig Calvin. Da Servet (IV, 162 f.) brændtes 1553, forsvaredes det baade af Beda og Melanchthon. Saaledes synes Middelalderens Intolerance helt at have sejret selv indenfor Protestantismen. Dog bestod en gennemgribende Forskel mellem kat. og protest. Kætterbehandling (jfr. allerede Filip af Hessen II, 50 f.), og overalt indenfor Lutherdommen var Sagen i hvert Fald et Problem, som viste, at man var sig Uforeneligheden bevidst af den luth. Anskuelse og den indkomne Kætterforfølgelse. — Der maatte imidlertid nye Faktorer til for at nøde protest. Religiøsitet til paa dette Punkt at finde sig selv. Selve T.ns Idé begyndte efterhaanden at bane sig Vej hos de i Ref.s-Tiden undertrykte Spiritualister, enten udfra Tanken, at Staten intet har med Rel.en at gøre (Sekterne), eller udfra den organisationsløse Spiritualismes kritiske Stilling til al positiv Bekendelse eller Tro (særlig Seb. Franck II, 90). Den mest indgaaende lit. Udvikling af T.n gav Castellio (I, 486) i Striden med Calvin 1554. Schweizeren Nik. Zurkinden, Nederlænderen Dirk Coornhert (I, 554) o. fl. gik i samme Retning, og særlig optoges denne T.lære i Nederland paa erasmisk Vis af Arminianismen (I, 144). — Den praktiske T. banede sig samtidig langsomt Vej i de polit. Forhold paa Gr. af Umuligheden for de kæmpende Rel.er i mange Stater af helt at besejre hverandre. Et af de første interessante Symptomer var den T. for Katoliker, som 1535—42 galdt i de dske Hertugdømmer. Augsburger-Religionsfreden (I, 176 f.) udleverede endnu Rel.en helt til Øvrighederne og begrænsede disses Valgfrihed til Katolicismen og Bekendere af Augustana. Men i Mähren, Siebenbürgen og Polen kom det allerede i Ref.s-Aarh.t til en mere udstrakt Rel.s-Frihed for Undersaatterne; *pax dissidentium* (III, 512). 1573 kan betegnes som T.ns første *magna charta* i Europa. Dens Svaghed var, at den ikke byggede paa en principiel Anerkendelse af Ret for forsk. Livsformer, men paa den tilfældige Trang til rel. Fred i Polen. Derfor fik den heller ikke Varighed. I Nederland arbejdede Willem af Oranien af polit. Grunde for en vidtstrakt Rel.s-Frihed, som her havde Støtte ikke blot i den internationale Handels Krav, men i den foran nævnte teoretiske Anskuelse. Saaledes blev da Nederland i 17. Aarh.s Beg. det relativt bedste Tilflugtssted for de forsk., rel. Anskuelser. I Frankrig fremtvang de uafgjorte Rel.s-Krige ikke blot en generel Skepsis overfor Rel.ens Værdi og Muligheden af absolut Sandhed hos nogen Konfession (Montaigne III, 281), men ogsaa en faktisk paritetisk T. ved det nantiske Edikt (III, 346) 1598, omend begrænset til de to Samfund, som ikke kunde undgaas; begge ønskede dog stadig at undertrykke Modstanderen. Derfor blev heller ikke her T.n varig. Det samme galdt Venezia, hvor en interessant T.-Anordning gaves først i 17. Aarh., mest af økon. Grunde og under Kamp mod Jesuitismen (jfr. Sarpi IV, 54). — Nærmere til en principiel Erkendelse af rel. T. kom Protestantismen ved de lige fra Bucer (I, 407 f.) og Melanchthon (III, 212 ff.) til Calixtus (I, 446 f.) og Chillingworth (I, 500) førte Forhandlinger om Fred og Samvirken mellem Lutheranere og Reformerte, stundom endog omfattende Katoliker (se Cassander I, 484). Herved beredtes Jordbunden for et videre Syn paa Øvrighedens Stilling til Konfessionerne. Af Interesse er for Danmarks Vedk. Niels Hemmingsens (II, 393 f.) Teol. og Frederik II's (II, 108 f.) polit.-rel. Forhandlinger, for Sveriges Vedk. Johan III's (II, 649 f.) Melanchthonsk-Cassanderske Rel.s-Politik og Karl IX's (II, 731 f.) hele Værk. I Sverige fik T.n et mærkeligt Dokument i Gustaf II Adolfs (II, 308 f.) Haandfæstning, ligesom hans Holdning paa Højden af hans Sejrstog vel var Tidens smukkeste Eksempel paa praktisk T. — I Tyskland blev Brandenburg et Hjemsted for Unionsbestræbelser (jfr. Preussen III, 592) af rel., polit. og merkantil Art; her opstod ogsaa i 17. Aarh. en varig, omend relativ (jfr. Paul Gerhardt-Striden II, 198) Paritet, som dog ikke endnu blev principiel eller udstraktes til Kættere og Separatister. — Den fulde, principielle T.s Tanke klaredes i Løbet af 17. Aarh. i Hovedsagen ad to Veje: 1) Den nye, profane Statsret paa den stoiske Naturrets Grund fremkom, paabegyndt af Bodin (I, 346) og Grotius (II, 267), fuldt udformet af Hobbes (II, 440), Locke (III, 69), Pufendorff (III, 663), Thomasius (IV, 550) o. fl. Vigtigst blev her Locke's »Epistola de tolerantia« (eng. Udg. 1689). Staten stilles her helt souveræn, men med udelukkende verdslige Formaal; den bør da heller ikke øve nogen konfessionel Tvang undtagen mod polit. farlige Rel.s-Dannelser (hvortil Locke endnu regnede Katoliker, Unitarer og Ateister). 2) Den anglik. K. hævdede vel en vidtfavnende Fordragelighed (»comprehension«; Chillingworth; Taylor, Liberty of prophesying, 1647, o. fl.) i Trosspørgsmaal, naar man fandt sig i Statsk.ns Kultus og Forfatning; men hvor dette ikke skete, var ogsaa Anglikanismen meget intolerant (lange

og haarde Forfølgelser mod Katoliker, Puritanere og Separatister 1570—1640). Separatisterne fremførte da under dette Tryk og under spiritualistisk Indvirkning Kravet om alm. T., omend endnu uklart. Klarere blev det hos den puritanske Independentisme. Roger Williams (»The bloody tenent of persecution«, 1640) krævede fuld Rel.s-Frihed selv for Jøder og Katoliker; John Goodwin (»Reply etc.«, 1647) gik endnu videre, og John Milton (III, 259 f.) blev afgørende, fordi han holdt sig paa Mulighedernes Grund (Katolikerne er endnu statsfarlige i England); med profetisk Kraft udviklede han T.ns ægte evang. og kr. Ideal, den protest. Tros nødvendige Krav: den Stat er mest kristelig, som udviser størst T. (»Treatise of civil power in ecclesiastical causes«, 1659; »Of true religion«, 1673). Independentismens Sejr under Cromwell (I, 556) førte til dennes kirkl. *settlement*, et i Hist.n enestaaende Eksperiment: at overlade Statsborgerne næsten fuld Kultus- og Forsamlingsfrihed (undtagen Katoliker og Kvækere), overensstemmende med kongregational. Idealer, med Bevarelse af Statsk.n. Ogsaa under kat. Forfølgelser i Europa (Valdeserne o. fl.) optraadte Cromwell som T.ns Forkæmper. Vel kom efter hans Død en anglik. Reaktion med Forfølgelse af alle Nonconformister (III, 388), hvorunder baade Presbyterianere og Independenter blev tvunget ud i Frik.bevægelsens Strøm, men T.ns Tanker kunde dog ikke mere dø. Den udvikledes videre fra rel. Synspunkt af Milton, Bunyan (I, 419 f.), Baxter (I, 241), Kvækerne (II, 882; Will. Penn. The great case of liberty of conscience, 1670) o. fl. Locke's statsretslige Teorier, politiske (Whiggerne og de bredkirkl.), kulturelle (Renaissancekulturen og Urbanitetsaanden), skønlitterære (Marwell, Rehearsal transposed, 1672, o. fl.), filosofiske (Cambridge-Platonismen, Cartesius, Spinoza), naturvidenskabelige (Bayle o. fl.) og økonomiske (Handelssynspunktets Eneraadighed, Utilitarisme) Faktorer medvirkede til T.ns fornyede Sejr, da alle Grene af protest. Krdm i den engelske Revolution 1688 gik sammen for at redde Landet fra den kat. Modref.s sidste store Angreb. Den berømte T.-Akt 1689, »Indulgence to dissenters«, hævdede vel ikke et klart T.princip og naaede ikke den Cromwell'ske Frihed (Dissenters kunde ikke opnaa Statsembeder, Plads i Parlament eller ved Universiteter, men maatte betale Skat til Statsk.n; Katoliker, Unitarer og Ateister var udelukkede fra Indulgencen); men den betyder dog Gennembruddet for den rel. T. i Europa, er dens andet *magna charta*. Af Vigtighed blev forsk. protest., ogsaa lutherske, Staters Modtagelse af de fra Frankrig ved det nantiske Edikts Ophævelse 1685 fordrevne Hugenoter (réfugiés). Deres Martyrium blev en stærk Prædiken om T. (jfr. Hugenoter II, 472 f.). En vigtig Støtte for T.n blev ogsaa Karl XII's Indgriben mod Østrigs Rekatoliceringsarbejde (1707), hvorved Sverige hævdede sin Stilling ved Englands Side som Protestantismens Værner i Europa.

T.ns Sejrstog i 18. Aarh. fremmedes ved Pietismens Individualisme og konfessionelle Udliguing, men endnu mere ved »Oplysningen«, som i Intolerancen saa Højdepunktet af Ufornuft. Et mærkeligt Udtryk fik Forbindelsen mellem Independentismens rel. og Oplysningens fornuftige T.krav i de Forenede Staters Uafhængighedserklæring 1776, hvor Rel.s-Friheden hævdes som en umistelig Mskerettighed. I de Forenede Stater har ogsaa tidligst og mest gennemført hersket Samfunds- og Trosfrihed, med naturlig Begrænsning overfor stats- el. sædelighedsfarlige Fænomener og med praktiske Indskrænkninger, som Amerikas Kultusforhold skabte (bl. a. af økonomisk Art). — Stærkest var Intolerancen i den kat. Verden, og derfor lød »Oplysningens« T.raab her kraftigst. Saaledes i Frankrig, hvor blodige Forfølgelser mod Protestantismen rasede efter det nantiske Edikts Ophævelse 1685 og videre i hele det 18. Aarh. Montesquieu (Lettres Persanes, 1721, se III 283) o. fl. kæmpede for polit. og rel. Frihed. En hæslig Henrettelse (Calas, 1762) gav Voltaire (s. d.) Stødet til hans berømte »Traité sur la tolérance«, 1764. Encyklopædisterne (I, 762) krævede T. udfra et ateistisk Standpunkt, Rousseau fra et romantisk. En indskrænket T. gaves ogsaa Protestanterne 1787. Afgørende blev den fr. Revolution (III, 777 f.). T.ns tredje *magna charta* er den store Proklamation af Mskerettighederne (deriblandt *la liberté de tous les cultes*) 26. Aug. 1789, hvor den amerik. Deklaration, og saaledes independentisk protest. Religiøsitet, var medvirkende. Vel førte Revolutionens T. til den værste Intolerance, men Napoléon genoptog ved sit Konkordat Tanken omend med en vis Begrænsning (de organiske Artikler, 1802) og har derved bidraget til T.ns Sejr i Europa. I Frankrig selv førte dog Bourbon'ernes Tilbagekomst til fornyede Plagerier mod Protestanter (»den hvide Terrorismes Tid«), men T.ns Princip godkendtes under de vekslende polit. Forhold forfatningsmæssigt. Modsætningen mellem den moderne Stat og den kat. K.s Magtstilling har fra 1870'erne ført til en lang Kamp med Romerk.n, der ogsaa traf andre Rel.s-Samfund, og 1905 endte Kampen ved Adskillelsesloven og en ret stærk kfjendtlig Intolerance. — Ved Siden af Frankrig var Østrig i 18. Aarh. Hjemsted for stærk Intolerance (Maria Theresia), særlig mod Ungarns Protestanter. Men ogsaa her sejrede Oplysningens T.krav, omend med adskillige Indskrænkninger, i Josef II's T.patent (1781). Leopold II bekræftede paa Rigsdagen 1791 Protestanternes Rel.s-Frihed og polit. Ligestilling; kun i østrigsk Nederland trængte T.n ikke igennem. I Ungarn kom en ny, kat. Reaktion under Franz I, indtil Revolutionsaaret 1848 medførte lovhjemlet Tros- og Samvittighedsfrihed i baade Østrig og Ungarn. Endnu en kat. Reaktion kom, efter at Revolutionen var strandet, indtil Protestantpatentet af 1861 grundede den nuv. Retsstilling, i Ungarn kompletteret med »de k.-polit. Lovet af 1894—95. I Siebenbürgen afløstes den gamle T. o. 1700 ved kat. Forfølgelse fra Habsburgernes Side, indtil Udviklingen i Ungarn siden Josef II ogsaa her blev bestemmende, med visse Afvigelser. — I Tyskland fandt T.tankerne først vidtstrakt Tilslutning hos Friedrich II af Preussen (II, 110), hvis Standpunkt

kom frem i den alm. Landsret af 1794. De napoleonske Sækularisationer medførte Opløsning af egentlig Konfessionalisme i flere Stater; i Baiern fik de tre Hovedkonfessioner lige Rettigheder 1803 og 1818; i Sachsen fik Katolikerne 1806 og de Reformerte 1811 fuld Kultusfrihed og statsborgerlig Ret. Oplysningens mere rel.-indifferente Motivering for T.n uddybedes i Tyskland ved Idealismen og Romantiken til Forstaaelse for Rigdommen ved et mangeartet rel. Liv. T.ns største Sejr i Tyskland var Anerkendelsen af den luth. Frik. i Preussen 1845, altsaa T.ns Udstrækkelse til Dissenters. Frankfurter-Parlamentet 1848 optog Kravet om fuld Trosfrihed i »det tyskes Folks Grundrettigheder«, og derfra spredte T.n sig i de fleste tyske Staters Forfatningsdekreter. Den Bismarck'ske Kulturkamp (II, 874 f.) medførte de bekendte Majlove mod Katolikerne, hvis sidste Rester, Forbudet mod Jesuiternes og dem nærstaaende Ordeners Virksomhed, er bortfaldet 1917. — M. H. til Spaniens Stilling til T.-Spørgsmaalet se IV 294. Under Indflydelse fra Begivenhederne i Frankrig og Portugal fortolkes Konstitutionen af 1876 læmpeligere, men virkelig T. synes ikke at have faaet Indpas. En stor Demonstration for T. holdtes 1917. — I Portugal (III, 584) blev efter Pombals liberale Styre og Miguels Reaktion under Pedro og Maria den Ordning indført, der galdt til 1910: kat. Statsk., andre Konfessioners Tilladelighed, men deres Kultuslokaler maa ikke ligne Kirker; Propaganda og Frafald fra Statsk.n straffes. Revolutionen 1910 medførte en Adskillelse mellem Stat og K. som i Frankrig, med større Frihed for de Evangeliske. — I Italien ophævede den fr. Revolution Inkvisitionen i Venezia, og Napoléon udstrakte det til det øvrige Land 1809. I K.staten genoprettedes den af Pius VII 1814, og dens praktiske Virksomhed forsvandt først sammen med K.staten 1870. I det 1861 proklamerede Kongerige Italien (II, 572) opstillede Cavour Programmet »en fri K. i en fri Stat« (bl. a. 1866 Civilægteskab). Trods Pavedømmets Vægring ved at anerkende de nye Forhold, erkendes i den ital. Forfatning den kat. Rel. som Statsrel., men den principielt fuldstændigt proklamerede Rel.s-Frihed er i Praksis indskrænket, dog ikke paa trykkende Maade. Dog volder den faste, kat. Folkeopinion Vanskeligheder for fuld T.

Den katolske Kirke forfægter stadig dogmatisk med stor Energi Intolerancen (jfr. Pius IX's Encyklika og Syllabus 1864 III, 567). Ledende Kredse har i sidste Tid hævdet, at de gl. Kætterlove *de jure* gælder, og at K.n, naar Tidsforholdene taler derfor, skal kræve Kætteres Domfældelse (1907 genoprettedes Inkvisitions-Institutionerne i Spanien). I Praksis stiller Sagen sig sædv. saaledes, at den kat. K. i kat. Lande saa vidt muligt søger at hindre andre Konfessioners Frihed, mens den i protest. Lande med største Energi kræver T. for selv at vinde større Handlefrihed (i England, Tyskland osv.). Den protest. Stat stilles her overfor det vanskelige Problem, om den ved at skaffe fuld Frihed til en principielt intolerant Magt i Virkeligheden skal hjælpe til at undergrave den protest. Trosfriheds trygge Fremtid. Moderate Katoliker søger at overvinde Vanskelighederne ved at skelne mellem 3 Arter af T.: 1) den teoretisk-dogmatiske, som er usædelig og forkastelig; 2) den praktisk-borgerlige, som er en Pligt udfra Næstekærligheden; 3) den statslig-politiske, som retter sig efter de faktiske Forhold i de forsk. Stater (saal. f. Eks. J. Pohle). Selv fra kat. Hold tales om Nødv. af T., men udfra Definitionen: »Rel.s-Frihed betyder ikke, at Msket har moralsk Frihed til at vælge den ene eller anden Rel., men at det maa være frit ved Antagelsen af den sande Rel.« (Kard. Ferrari i Milano).

Den græsk-ortodokse K. er ligesom den kat. K. principielt intolerant, men med noget anden Farve og med Mulighed for at udvikle en relativ større Fordragelighed, fordi den savner Pavedømmet og Læren om dogmat. Ufejlbarhed og er delt i mange autokefale K.r. Den bryder sig ikke om Folkene udenfor dens eget Magtområde, men kender ingen Samvittighedsfrihed for sine egne. For Russeren er Krdmmen enten hans egen Opfattelse eller overhovedet ingen; at der kan findes nogen kr. K. ved Siden af den ortodokse forstaar han ikke. I Rusland (III, 847) var ogsaa Stat og K. mer end noget andetsteds et, og den ortodokse Aand blev et Middel til at styrke Rigets polit. Uniformitet. De mange russiske Sekter (se Raskolniker III, 694) har en lang Forfølgelseshist., hvorimod Lutheranerne i de erobrede Østersøprovinser og siden i Finland, ligesom Katolikerne i Polen, kunde beholde deres K. Under Indflydelse af Oplysningen kom der nogen Moderation fra Statens Side; med Nikolaj I kom Reaktion; Alexander II optog atter Alexander I's mildere Politik, men det polske Oprør 1863 fremkaldte en ny, russ. Uniformitetspolitik, som kulminerede under Alexander III og Pobedonoszew (III, 571 f.) og nu særlig gik ud over Lutheranere i Østersøprovinserne. Den svære Forfølgelse mod disse lindredes i nogen Grad af det ved Urolighederne efter den russ.-japanske Krig fremtvungne T.-Edikt af 17. April 1905, som gav Ret til Overgang fra den ortodokse K. til en anden kr. Konfession uden Indskrænkning i personlige og borgerlige Rettigheder; fuld Udstrækning fik dette vel ikke, men efter 1905 fremtræder de russ. Sekter dog friere end før. Virksom jesuitisk Propaganda medførte Restributioner af Duma'en 1912 mod rom. Katolicisme. Under Verdenskrigen viste Rusland aaben Tendens til i de erobrede Distrikter at tvinge Befolkningen ind i den ortodokse K. (Ærkebiskop Eulogius). Men da den store Revolution kom, optog den som Punkt 3 i sin 1. Proklamation (16. Marts 1917) »Afskaffelse af alle, af social-relig. eller nationale Grunde betingede Servituter«. Maaske har T.n hermed faaet sit *magna charta* ogsaa for den gr.-russ. Kr. I Sommeren 1917 gav Diktatoren Kerenski Kultusfrihed for rom. Katoliker og Unerede. — I Grækenland medførte den polit. Frihedskrig allerede 1822 Proklamation af Frihed for andre Rel.s-Samfund ved Siden af den ortodokse Statsk.

Lettest har T.n haft ved at vinde Sejr i de protest. Riger i Europa, selvom ogsaa Udviklingen her er gaaet langsomt. I England

tilkæmpedes Kultusfriheden Skridt for Skridt af Katolikerne (1791) og Unitarerne (1813) 1828 naaede de fulde statsborgerlige Rettigheder, 1868 ophævedes Tvangs-K.skatten og andre Indskrænkninger, 1871 aabnedes Universiteterne for Katolikerne og Dissenters. I 1870—80'erne blev der ofte skredet ind mod Ritualisternes Nyheder, men siden 1892 sluttede »Forfølgelserne« for Ritualets Skyld. — Om Sverige se IV, 431 (Rel.s-Frihed og Dissenterslovgivning). M. H. til Udtrædelse af Statsk.n kan tilføjes, at if. Kendelse af 1892 behøver det Samfund, hvortil Overgang finder Sted, ikke at være statsanerkendt, og den, der anmelder Udtrædelse af den sv. K., behøver ikke virkelig at indtræde i det opgivne Samfund (Kendelse 1884). Hverken Nadverberettigelse eller Daab kræves til fuld borgerlig Stilling. Efter den nye Ægteskabslov 1915 kan Personer, der ikke er døbte, erholde kirkl. Vielse. If. denne synes Tilhørighed til den sv. K. blot at fordre »kyrkoskrifning« i den sv. K. Dog kan man sige, at Daab og Konfirmation i Sverige faktisk og moralsk stadig staar som borgerlige Krav; Statens Skoleundervisning er konfessionelt evangelisk med tvungen Deltagelse endog i Krdmsundervisningen; Universiteternes teol. Fakulteter er ligeledes evang.-lutherske; Kongen, Statsraadet og visse Embedsmænd skal tilhøre den rene evang. Lære. Ægtefolk kan, inden Ægteskabs Indgaaelse, træffe skriftlig Aftale om Børnenes Opdragelse i den ene eller den anden Konfession; ellers skal Børnene opdrages i den lutherske Lære, hvis een af Forældrene tilhører den sv. K. De kat. og jødiske Menigheder har egen K.bogføring, men visse Anmeldelsespligter til Statsk.ns Pastorater; Munke- eller Nonneordener el. -klostre maa ikke indføres i Sverige. — Om Forholdene i Danmark—Norge se I, 594 f., og III, 395 f. — I Nederland (se Holland II, 450) raader siden 17. Aarh. vidtstrakt rel. T., der i 19. Aarh. er vokset ved stærk Indifferentisme og ved, at Staten har gjort Skoler (1857) og teol. Fakulteter (1877) konfessionsløse. Nogen Statsrel. findes ikke. Dog giver Staten offentl. Stadfæstelse til de vigtigste K.r; den gl. Statsk.s Embedstand er statslønnet, og ligeledes sikrer Skoleloven af 1889 de evang. Skoler en Understøttelse, der 1905 udstraktes til de kat. En vigtig Bestemmelse, særlig for den kat. K., er den, der indrømmer de forsk. K.samfund Ret til uden Statens Mellemkomst at bekendtgøre kirkl. Forskrifter. — I Schweiz (IV, 114 f.) fastslog Forfatningen af 1874 fuldstændig Samvittigheds-, Tros- og Kultusfrihed indenfor Ordnens og Sædelighedens Grænser. En Statsk. for hele Schweiz findes ikke, men Landsk.r i de forsk. Kantoner; Adskillelse mellem Stat og K. er dog begyndt (Genève 1909, Basel 1911). — M. H. til Statens Stilling til indre Frihed i Kirkerne jfr. Art. Statskirke (IV, 321 f.); om Skolespørgsmaalet se Skole og Kirke (IV, 230). — Et særligt Afsnit i T.ns Hist. udgør Krdmmens Stilling til Jøderne, se Emancipation, Jødernes, I, 752 f., og Israels-Mission II, 568 f. — (Litt. H. Tollin, Biogr. Beiträge zur Gesch. der T., 1866; M. Creighton, Persecution and T., 1894; Fr. Ruffini, La liberta religiosa I, 1900; A. Matagrin, Histoire de la T. réligieuse, 1905; J. Mackinnon, History of modern liberty I—II, 1906; A. Hauck, Der Kampf um die Gewissensfreiheit, 1898; H. Hermelink, Der T.gedanke im Ref.s-Zeitalter, 1908; N. Paulus, Protestantismus und T. im 16. Jahrh., 1911 [kat.]; W. Köhler, Ref. und Ketzerprocess, 1901; E. Poincenot, Les idées de Luther sur la répression de l'hérésie, 1911; E. Troeltsch, Soziallehren, 1912 [vigtig for T.ns Hist.]; K. Völker, T. und Intoleranz im Zeitalter der Ref., 1912. — H. Levin, Rel.s-tvång och rels.-frihet i Sverige 1686—1782; H. Fürstenau, Das Grundrecht der Rel.s-Freiheit nach seiner geschichtl. Entwickelung in Deutschland, 1891; H. Wentzell, Die Entwickelung der Bekenntnissfreiheit in Brandenburg-Preussen, 1909; G. Bonét-Maury, La liberté de conscience en France, 1909[2]; A. Debidour, L'église et l'état en France 1789—1906 I—II, 1906; L. Ulbach, La Holland et la liberté de penser, 1884; W. Dale, History of English Congregationalism, 1907[2]; H. W. Clark, Hist. of English Nonconformity I—II, 1911—13; H. P. Potten, The Strife for rel. Liberty, 1908; Nancy Scott, The Limits of Toleration within the Church of England 1632—42, 1911; H. F. R. Smith, Theory of rel. Liberty in the Reigns of Charles II and James II, 1911; F. Lezius, Der T.begriff Lockes und Pufendorfs, 1900; Cobb, The Rise of rel. Liberty in America, 1902; Hansjacob, T. und Intoleranz der kath. K., 1899[2] [principiel kat.]; Seitz, Heilsnotwendigkeit der Kirche, 1903 [ligeledes]; J. Pohle, Lehrbuch der Dogmatik II, 1905[2]; Hj. Holmquist, Den relig. T.s historia, 1917; G. Fasting, Rel.s-frihetens Hist., 1914; videre Lit. jfr. Holmquist i Bibelforskaren, 1915). *Hj. H.*

Tolerance-Akten, eng. Trosfrihedslov, udstedt 1689 af William III af Oranien (jfr. ovenfor S. 590a).

Tolerance-Edikter. 1) Udstedt i Milano, af Constantin d. st. og Galerius 313, se Constantin (I, 548). — 2) I Nantes 1598, se Nantes-Edikt III, 346. — 3) I Nîmes 1629, se Nîmes-Edikt (III, 381). — 4) I Versailles 1787, af Ludvig XVI, standsede Forfølgelsen af Protestanterne og gav dem Adgang til Civilægteskab, men opretholdt iøvrigt den kat. Statsk.

Tolerance-Patenter. 1) Det preuss. T. af 30. Marts 1847 foranledigedes ved »Lysvennernes« Propaganda og gav Ret til Oprettelse af frie Menigheder, hvis Medl.mer bevarede deres fulde borgerlige Rettigheder. Jfr. Preussen (III, 596), og Protestantforeningen (III, 612). — 2) Det østrigske T., udstedt af Josef II 1781, se Tolerance.

Toletus, Franciscus, Kard., f. i Cordova 1532, d. i Rom 1596, blev 15 Aar gl. Lærer i Filosofi; kort efter galdt han for en af Spaniens lærdeste Teologer. 1558 blev T. Jesuit, gik til Rom og blev snart knyttet til Pavens Person. 1593 blev T. som den første Jesuit Kard. T. blev benyttet med stort Held til diplomatiske Sendelser og var Medarbejder ved den nye Udg. af Vulgata, der udkom efter Sixtus V's og Clemens VIII's Befaling. T. har desuden forfattet en Del filos., ekseget. og etiske Værker. Samlet Udg. af de filos. Skrifter, Lyon 1592. *N. M P.*

Tolia, Mattias Jacobæus, finsk Domprovst, f. 1582 i Viborg, Stud. 1608, præsteviet 1610,

Husprædikant hos Statholderen Vildeman, 1611 Feltpræst ved Hæren i Rusland. Med Understøttelse af Gustaf II Adolf drog han 1614 paa Studierejse til Tyskland, besøgte ogsaa Holland og kom 1619 hjem til Viborg, hvor han blev teol. Lektor ved Skolen. 1621 var han Konsistoriets Repræsentant ved Rigsdagen, 1631 blev han Spr. og Domprovst i Viborg trods Borgerskabets Protester, 1641 Lektor i Teol. og første Rektor for det nye Gymnasium i Byen. Denne Stilling varetog han med Dygtighed, til han 1648 tog sin Afsked. 1642 ønskede Viborg Stift ham til Biskop. D. 28. Jan. 1656. *H. J. H*

Tolk (Hermenevt). 1) Oversætter af den hl. Skrift ved Oldkirkens Gudstjeneste. — 2) Fortolker af Tungetale (s. d.)

Tollef „Salemand", norsk Bondehelgen fra Telemarken. Lige til Slutn. af 17. Aarh. samledes man i Tessungdalen, N. for Tinnsjø, til en »T.-vok« (ɔ: Vigilie) paa en nu ukendt Dag ved den Hytte, som den hl. Mand sagdes at have bygget ved sin Gaard Sønstebø, og i hvilken han vilde nedlægges i en Egekiste, ophængt i to Jærnlænker. Saa længe Egnens Folk holdt hans Grav i Ære, havde han lovet dem Lykke og Velstand. Om T. vides iøvrigt intet sikkert, end ikke om hans Levetid; Tilnavnet kan tyde paa, at T. var Tilsynsmand ved et Hospitium *(såluhus)* for de vejfarende mellem Telemarken og Numedal. Spr. J. Hauritz i Tinn (1681—92) bragte Dyrkelsen til Ophør ved at lade Hytten brænde (Ludvig Daae, Norges Helgener, 1879, S. 198).

Tollesson, Pehr, sv. Præst, f. 2. Okt. 1747, Stud. i Uppsala 1765, præsteviet 1771, Spr. i Danviken og Sikla (udenfor Stockholm) 1780, i Närtuna og Gottröra 1793, Dr. theol. 1793. D. 18. Juni 1821. T. var en fremragende Vækkelsesprædikant og Sjælesørger og samlede en Tid store Skarer fra Stockholm om sin Forkyndelse, der var af et strængere Præg end de samtidige Hovedstadspræsters. Han søgte navnlig at vække »Bibelfasthed og nøje Agtpaagivenhed overfor sine Naadevækkelser«. Mest kendt af hans Prædikener er den om den yderste Dom. »En christ. uppväckelsepredikan«, der ofte udgaves. Da Alderen hindrede ham i offentlig Optræden, begyndte især hans lit. Virksomhed. Bl. hans Skrifter kan nævnes: Den förfallne christendomens upphjelpande, 1801; Christeliga predikningar, 1802—03; Ordbok öfver Nya testamentet, 1815; Geographiskt handlexikon öfver Gamla Test., s. A.; Jesu Christi lefverne och lära, 1819. Efter hans Død udkom: De första christnas lefverne I-III og Uppbyggeligt nattvardsförhör. *D. F.*

Tollin, Israel, sv. Præst og Digter, f. 1803 i Östergötland, Docent i Æstetik i Lund 1838, præsteviet 1844, Spr. i Svedala 1845, Provst i Skabersjö 1849. Hans »Dikter« (1844) rummer en varm Følelse, omend ingen fejlfri Form. Desuden gjorde T. sig bemærket som Lejlighedsdigter og lit. Kritiker, for sin Præstegærning havde han mindre Interesse. D. 1866. *D. F.*

Tollstadius, Erik, sv. Præst, f. 21. Febr. 1693, Stud. i Uppsala 1708, filos. Mag. 1718, præsteviet 1719, Husprædikant hos A. Brahe og senere hos K. Gyllenstierna og samtidig Pastorsadjunkt i Jacobs-Johannes Sogn i Stockholm. T. kom tidlig under Paavirkning af den hos de kirkl. og verdslige Myndigheder ilde anskrevne Pietisme. 1723 angrebes den som en ny Sekt i en Prædiken for Rigets Stænder. T. svarede den fig. Søndag i sin Prædiken med haarde Ord om K.n, Bisper og Lærere. T. fik nu en Advarsel og mistede snart efter Adjunktstillingen, men Velyndere skaffede ham s. A. Stillingen som Spr. paa Skeppsholmen, hvis Kirke snart maatte bygges større p. Gr. af hans talrige Tilhørere. Foruden de alm. Gudstjenester holdt han i sit Hjem om Hverdagene Bedemøder og »Katekesforhør«; desuden fik han ved frivillige Bidrag en Skole rejst til Undervisning og Underhold for fattige Børn, ligesom han virkede til Velsignelse for syge og bekymrede og dødsdømte Fanger. For sin Deltagelse i private Forsamlinger i Hjemmene idømtes han 1726 Bøde (efter Konventikelplakaten), men frikendtes af Hofretten. 1728 angaves han til Konsistorium som Tilhænger af Dippel, der i 1720'rne besøgte Stockholm (I, 646 f.). Den 1729 nedsatte Kommission frikendte dog T. 1731; men atter 1734 anklagedes han for Dippelianisme og Calvinisme i Nadverlæren samt for at have stemplet uigenfødte Præster som uduelige til deres Embede. Atter frikendtes han dog. Disse stadige Anklager mod T. maa ses som et Led i Frygten for de indtrængende Sektdannelser og giver et vigtigt Stof til Tidens sv. K.hist. Egentlig Dippelianer har T. ikke været, omend han paa enkelte Punkter har været paavirket af Dippel, som han derfor aldrig vilde fordømme. T.s Pietisme var af den ældre Art. Talrige Legender om hans Magt over Sindene, hans Modstanderes mange Angreb paa ham og hans Ævne til at afvæbne dem berettes. 1747 blev T. Spr. i Jakobs og Joh.s Sogn; d. 28. Juli 1759. Oplag af hans Prædikener udkom 1817 og 1856. De under T.s Navn udg. »Andeliga sånger« er sikkert ikke af ham. *D. F.*

Tolomei, Bernardo, se Olivetanere (III, 429).

Tolpo, Nils Magnus, finsk Præst, f. 2. Dec. 1787, Stud. 1787, Dr. phil. 1792, Docent i Filos. 1795, s. A. Ammanuensis i Domkapitlet, 1804—09 Notar, udgav som saadan »Åbo stifts matrikel« (1807). Efter 1809 virkede han i 44 Aar som Spr. i Tammela, meget afholdt p. Gr. af sin Munterhed og Virkelyst. Han var en humant interesseret, let rationalistisk Præsteskikkelse, ivrig for at hæve finsk Sprog, selv Forf. af Smaaskrifter derpaa. T. var Medl. af Katekismekommissionen af 1817, siden 1811 Kontraktsprovst, i over 30 Aar Inspektør over Skolerne i Tavastehus. 1830 blev han Dr. theol., 1844 Jubelmagister. D. 17. Juni 1853. *H. J. H.*

Tolstrup, Johan Carl Vilhelm, dsk Præst, f. 18. Nov. 1819 i Grenaa, d. 2. Aug. 1886 i Karlsbad. Uddannede sig efter Embedseksamen en Tid til Sanger, men vendte tilbage til Teol.en, blev Lærer, senere Kateket i Nyborg, res. Kap. ssteds, 2. Præst ved Roskilde Domkirke (1866). Skrev en Del Tidsskriftsartikler og Prædikener, deltog stærkt i Arbejdet for Børnesagen, teknisk Skole og paa alle filantrop. Omraader. *N. M. P.*

Tolv Apostles Lære, se Didaké (I, 636).

Tolvprædiken (Tolvsletsprædiken). I Kirkeordinansens 2. Stykke, 3. Punkt (»hvorledes til skal gaa med Prædiken«) bestemmes, at der i Byerne »efter Maaltid« skal prædikes Børnelærdommen for de unge og gl., og de nærmere Anvisninger røber den store Vægt, der lagdes

paa disse Katekismeprædikener. Allerede Bispemødet i Kbhvn 1555 indskærpede, at Købstads-Katekismeprædikener skulde foregaa hver Søndag efter Middag »12 slet«, og det forstaas derfor, at Navnet T. hurtig blev det gængse, skønt det kun yderst sjældent forekommer i kirkl. Love; i de norske Superintendenters Udkast (1604) til den norske K.Ordinans (jfr. Kolsruds Udg. 1917, S. 61) bruges dog Navnet, og der paabydes at vælge Ps.r, der svarer til den Part af Katekismen, der prædikes om. 1631 og 1632 benævnes disse Prædikener ogsaa T. i 2 aabne Breve angaaende deres Afholdelse i Odense (Dske K.love III, n. 180 og 194); det sidste paalægger Bispen at prædike T. de 3 højhl. Dage, Jul, Paaske og Pinse, samt hver Onsdag i Fasten »eftersom hidindtil haver været sædvanligt«. Muligvis har Bisperne ikke gidet holde Katekismeprædikener, i alt Fald er det i Løbet af 17. Aarh. blevet Skik ikke at prædike om Katekismen paa de store Fester i T., og i Ritualet (S. 42) undtages disse udtrykkeligt (jfr. ogsaa Dske Lov 2—4—16). Men heller ikke Præsterne har taget T. med Iver, og i Beg. af 18. Aarh. klages højlydt over Uvidenheden i Børnelærdommen. 1702 ff begyndte man at indføre virkelig Katekisation med Børn ved Lærere i kbhvnske Kirker i Stedet for T. (jfr. det alm. Paabud for Købstæders Vedk. 1721 i Instruktionen i Anl. af de 240 Almueskoler). 1736 paabød en Instruktion Holmens Kirkes Spr. at »repetere« Højmesseprædikenen under Katekisationer med Ungdommen fra Kl. 1—2; ved kgl. Rescr. 22. Febr. 1735 indførtes den katekiserende Prædikenrepetition i alle de kbhnske Kirker, hvor der ikke var Tolvprædiken, samt i de andre Købstæder, og endelig Frd. 1. Maj 1739 afskaffede de forsk. Gudstjenester, der omtrent ikke besøgtes mere til Fordel for Fremme af Katekisationer, særlig T. forandredes til offentlig Katekisation, der nu sattes til Kl. 1—2 (jfr. Kh. Sml. 5 R. V, 55 ff). 1788 erklærede H. Ussing (Kirkeforfatningen IV, 1, 319 f,), at Katekisationerne var gaaet i Forfald: »udenfor Hovedstaden og maaske 3—4 store Købstæder er denne Tolvprædikens Katekisation allerede enten ikke til eller gaar paa de sidste Ben« — det gamle Navn holdt sig saaledes. Ogsaa den kgl. Res. 26. Juli 1860 bruger det, idet den paa St. Bededag indførte en Aftengudstjeneste i Stedet for »T.« i Frue og Holmens Kirke, og 8. Maj 1885 blev T. i Vor Frelsers Kirke afløst med en Froprædiken. Om disse afskaffede »T.er« endnu har været Katekisationer, ved jeg ikke. *J. O. A.*

Tomarp (Tomerup), se Tummatorp Kloster.

Tomas, se Thomas.

Tombes, John, engelsk Baptist, f. i Bewdley 1603 (?), studerede i Oxford og blev 1630 Spr. i Leominster. Han tvivlede om Barnedaabens Ret og disputerede derom med Baxter (I, 241) i det nærliggende Kidderminster. 1643 forflyttedes han til Bristol og senere til London. T. forelagde sin Opfattelse af Daaben for Westminster-Forsamlingen, der afviste den. Da han vægrede sig ved at døbe Børn, blev han fjærnet fra sit Embede og udnævnt til »Master of the Temple« (Prædikant ved Temple Kirken) med Paalæg om ikke at omtale Daaben i sine Prædikener; men da nogle af hans Bysbørn ønskede ham til Præst, grundede han en lille Baptistmenighed i Bewdley. Han vendte dog snart tilbage til Leominster, hvor han prædikede mod Kvækerne. Efter Kongedømmets Genoprettelse levede han i London og blev genoptaget i den biskopp. K. som Lægmand. Han udgav en Række Skrifter mod Barnedaaben. D. 1676. *C. E. F.*

Tonsur (af lat. *tondere* = klippe, rage; tysk »Blatte«, jfr. i Ref.tidens dske Skrifter: »Platte«, »Plette«), den Afragning paa Hovedet, der er et Standstegn for kat. Gejstlige og giver dem Del i Standens særlige Privilegier. — Skikken at afrage Haaret (som Tegn paa Bod) stammer fra Asketlivet og kan allerede i 4. Aarh. paavises bl. Ægyptens Bodsgørere, Munke og Nonner. Her kendte man ogsaa til, at hedenske Isis- og Sarapispræster afragede hele Hovedhaaret. Mange Bisper havde en Tid levet som Munke, og 5. Aarh. kendetegnes ved de Gejstliges Bestræbelser for at efterligne Munkene, ogsaa for at sikre Klerikerne den Ærefrygt, som Menigheden havde for Asketerne. Skikken trængte derfor hurtig ind bl. Gejstlige. Kirkl. Billeder fra 5.—6. Aarh. fremstiller ogsaa Profeter, Apostle og hl. Gejstlige med T. (dog kun med partiel Afragning af Hovedet). Paabudt var dog T. ikke, man forbød kun Gejstlige at bære langt Haar. I Vesten, hvor man ogsaa blev Fjende af Gejstlighedens Skæg (jfr. IV, 250), stræbte man siden Overgangen til Middelalderen mod at gennemføre, at alle Gejstlige skulde have T. Man afragede her Hovedhaaret saaledes, at blot en Krans af Haar stod tilbage om Issen (*tonsura coronalis*), Kronragning, ogsaa kaldet »Peters T.« eller »Krone«, fordi Legenden fortalte, at Hedninger til Spot havde kronraget St. Peter. Ligesom man tidligere havde brugt Udsagnsordet *tonsurare* = optage i Kloster, bruger Gregor d. st. derfor Ordet = optage i Klerus, og T. meddeltes samtidig med de laveste gejstlige Vielser. Kronragningen sejrede efterhaanden i Vesten som Romerk.ns Form for T. I Italien, Frankrig og Spanien optoges den allerede i den tidlige Middelalder, kom med den rom. Miss. til England, og var i alt Fald paa Karolingertiden Skik i Tyskland. I England kom *tonsura Petri* til at staa overfor den keltiske Skik, at de Gejstlige afragede Forhovedets Haar fra det ene Øre til det andet (»høj Pande«); denne Form for T. kaldtes *tonsura St. Johannis* (undertiden *St. Jacobi*); den fandtes i den irske og skotske K., og den keltiske Miss. bragte den til Frankrig og Tyskland. Muligvis har den allerede tidligere været kendt i Frankrig; den peger vel, som saa meget andet, hen paa den gallo-keltiske K.s gl. Forbindelse med Østen. Skikken staar i alt Fald Østens T. nærmest. Denne kaldtes *tonsura Pauli*, og krævede, maaske med Henblik paa Ap. 9, 21, 24, en fuldstændig el. bortset fra Nakkehaaret fuldstændig Afragning. Romerne spottede den keltiske T. som »Simon Magers Tonsur«. Iøvrigt kan mindes om, at den fastslaaede Type paa Apostelbilleder af Peter og Paulus fremstiller den første med skaldet Isse, den sidste med »høj Pande«. — I Løbet af Middelalderen formindskedes i Vesten T.ens Omfang efterhaanden, og forsk. Synoder fra 11.—

14. Aarh. kæmpede forgæves for at opretholde den gl. Form for Kronragning eller krævede sluttelig, at T.en i det mindste skulde maale 4 Fingerbredder i Diameter. Siden 16. Aarh. kræves, at i alt Fald højere Gejstlige skal have større T. end Klerke af de smaa Vielsesgrader. Nutildags er det kun Paver og Regulargejstlige der har opretholdt den gl., store T. — Kirkl. Skribenter betegner T.en ikke blot som Billede paa Klerikernes skyldige Verdensforsagelse, men som Symbol paa Præstedømmets Kongeværdighed; T. er ikke blot en Efterligning af Peters T., men et Afbillede af Kristi Tornekrone. — Ved Modtagelsen af T. ophører man at tilhøre Lægstanden og har Ret til at erhverve kirkl. Beneficier og tage Del i kirkl. Jurisdiktion; den tonsurerede har Del i K.ns Privilegier; dog nyder siden Tridentinerkonciliet den tonsurerede ikke uden videre *privilegium fori* (han skal tillige indehave et Beneficium el. forberede sig til de højere Vielser). I Modsætn. til ældre kanoniske Lærere hævdes nu alm., at T. kun er en Forberedelse til Modtagelse af Ordination; den meddeles da ogsaa (modsat opr.) adskilt fra Ordination til de lavere klerikale Grader. Saaledes allerede i den ældre Middelalder, da det nemlig blev Skik, at Forældre »ofrede« Børn til K.ns Tjeneste, der endnu ikke var i Stand til at fungere i de laveste Klerikertjenester. Retten til at meddele T. tilkommer normalt Bisper (Kardinalpræster og Abbeder kan dog meddele deres Kirkes el. Klosters Gejstlige T.). — I Middelalderen søgte Voksne ofte T. blot for at nyde godt af de gejstlige Privilegier, men overtog derefter verdslige Bestillinger i Stedet for at lade sig ordinere; K.n bestemte derfor, at saadanne ikke vedblivende maatte bære T. og ikke kunde gøre Krav paa Beneficier el. kirkl. Privilegier, og Trienterkonciliet forpligtede Bisper til kun at meddele saadanne T., om hvem man kunde nære berettiget Haab om, at de vilde blive Gejstlige; videre stilledes Krav om, at vedkommende kendte den kr. Børnelærdom og kunde læse og skrive; han maa derfor være mindst 7 Aar gl. og konfirmeret; modtages T. i Barnealderen, kan vedkommende dog først i 14. Aar faa et kirkl. Beneficium. Den tonsurerede skal vedblivende bære T., hvis han ikke vil ifalde Straf. Middelalderlige Synoder forlangte derfor T.en fornyet hver Maaned; i 16. Aarh. stilledes Krav om ugentlig Fornyelse. Siden Trienterkonciliet kræves normalt, at Indehavere af de højere Vielsesgrader altid skal bære T., Indehavere af de lavere kun, hvis de har Beneficium. *J. O. A.*

Tooke, John Horne, se Horne-Tooke-Acten (II, 461).

Toorenenbergen, Johan Justus, nederl. Teolog, f. 12. Febr. 1822 i Utrecht, Stud. ssteds 1839, præsteviet i den ref. K. 1844, Præst i Vlissingen 1848—64, Direktør for Utrechter Miss.-Selskab 1864—69, Præst i Rotterdam 1869—80, Dr. theol. hon. c. i Utrecht 1878, Prof. i K.hist. ved Menighedsuniversitetet i Amsterdam 1880, tog sin Afsked herfra 1892, d. 12. Dec. 1903. T. var i 1848 med til at opstille de »konfessionelles« Program. I teol. Henseende var T. paavirket af Folk som Vinet (s. d.), C. J. Nitzsch (III, 385), J. T. Beck (I, 243) og Fr. Delitzsch (I, 621). Bedst ses hans dogmat. Anskuelser i »De Christelijke Geloofsleer, 1876 (1893 [3]). I den for nederl., k.hist Forskning saa betydningsfulde, af Groen van Prinsterer (II, 265 f.) 1870 gr. »Marnix Vereenigung« var T. Medl. og er i dens 3 Serier Skrifter den største Bidragsyder. T. udgav 1871 f. Marnix's (III, 180 f.) rel. Skrifter i 13 Bd. *H. J. H.*

Topelius, Zacharias, finsk Digter og Prof. ved Universitetet i Helsingfors, f. 14. Jan. 1818 paa Kuddnäs Gaard ved Nykarleby. Faderen, en Læge, nærede levende Interesse for finsk Folkepoesi, og Sønnens Fantasi næredes ved Læsning af Sagn og Fr. M. Franzéns (II, 104) Digte. I sin Skoletid i Uleåborg læste T. hist. Værker og sv. Digtere, siden kom han til Helsingfors, hvor J. L. Runeberg (III, 842) forberedte ham til Studentereksamen, som han tog 1853. T. slog sig efter nogen Tids spredte Studier paa Historie, blev Filosofie Mag. 1840, Filosofie Lic. 1844, Dr. phil. 1847. Tidlig optraadte T. som Digter med romantisk Præg, men kom mere ind paa Virkeligheden, da han 1842 overtog Redaktionen af »Helsingfors Tidningar« (indtil 1860), som han omskabte til et Organ, der sysselsatte sig med alle for Fædrelandet vigtige Spørgsmaal; mange af hans egne Digtninge offentliggjordes her. I disse Aar naaede T.s Lyrik sin højeste Blomstring med Udtryk for de reneste og fineste Følelser og en uskrømtet Fromhed, udmærket ved skøn, farverig Form og smidig Lethed, som var Poesien hans Hverdagssprog (Samlingen »Ljungblommer« i 3 Hæfter, 1845—54). Siden kom »Nya blad« (1870) og »Ljung« (1889) ogsaa med Digte af høj Værd, men den umiddelbare Inspiration er her afløst af Refleksion; Formen ejer dog samme Smidighed og Skønhed. Det er Naturen, Fædrelandet og dets Minder, og Livets højeste Magter, som T. besynger, ligesom Ævnen til at opofre sig for en Idé, Selvforglemmelsen, prises højt. I sit Blad indrykkede T. ogsaa Noveller af ham selv; siden 1851 kom Serien fra sv. og finsk Hist., der blev berømt under Navnet »Fältskärns berättelser« (oversat paa fl. Sprog, ogsaa paa Dsk); paa sjælden lykkelig Maade forener T. her Poesi og hist. Virkelighed. Andre samtidige og senere Noveller samledes under Titlen »Vinterkvällar«; det romantiske og overspændte faar dog her undertiden for stor Plads. T.s sidste større Karakter- og Tidsskildring er »Planeternas skyddslingar« (»Stjärnornas kungabarn«), der udkom i Bogform 1889. — Udfra Novellerne voksede ogsaa T.s dramatiske Forf.skab (»Efter femtio år« og »Regina von Emmeritz«; desuden »Ett skärgårds-äfventyr« »Prinsessan af Cypern« med Motiv fra Kalevala). — 1854 blev T. Prof. i Hist. ved Universitetet i Helsingfors, hvis Rektor han var 1875—78; 1878 tog han sin Afsked og bosatte sig paa Björkudden i den nyländske Skærgaard. — Af stor Betydning er hans Skribentvirksomhed for Børn og unge; i forsk. Børneblade udgav. T. Sagn, Viser og dramatiske Lege for Børn, der siden samledes i 8 Bøger under Titlen »Läsning för barn«, hvor symbolistiske Naturskildringer mødes med Skildringer fra Hverdagsliv, Historie og Folkesagn. Uden direkte Moraliseren maner han her Ungdommen

til Raskhed, Mod, Beskedenhed, Venlighed mod alle, Kærlighed til Sandhed og Ret, til alt det skabte, Planter og Dyr, Forældre og Fædreland, Næsten og Gud. Til Skolebrug udgav T. Skrifterne Naturens bok« og »Boken om vårt land«. Han fandt, at Skolerne, navnlig de højere, arbejdede i altfor intellektualistisk Retning. »Over Døren til hver Skole burde skrives med gylden Skrift: »Her vokser Børn for Guds Rige«. I sin høje Alderdom udgav T. »Evangelium för barn«, korte Betragtninger for hver Søndag. T.s hele Forfatterskab er baaret af hans varmt rel. Natur. I et posthumt Skrift, »Tänkebok«, gør han Rede for sin Betragtning af adsk. af Tidens Hovedspørgsmaal, ikke mindst det rel. Han priser sig lykkelig ved at være baaren frem til Daab og Krdm af den lutherske K., men han ser sin K.s Fejl og anser en Ref. paa den gamle Grund for nødv. Hans rel. og kirkl. Stade er konservativt, men tolerant. 1867 blev T. Medl. af Kommissionen for Tilvejebringelse af en sv. Ps.bog i Finland. Begyndelsen var allerede gjort af Runeberg; T. viste Sagen stor Iver, redegjorde i en Piece for sit Syn paa Ps.rnes Væsen, ligesom han selv skrev adsk. varme og inderlige Ps.r, og arbejdede med lige til den nye Ps.bog (1886) godkendtes af K.mødet (III. 652). Ved sin 80 Aars Fødselsdag 1898 var T. Genstand for enestaaende Hyldest som Finlands største dalevende Digter og takkede siden i sin skønne »Aftonhälsning« ydmygt derfor. D. 12. Marts s. A. (T.s saml. Skrifter er udg. af Prof. Valfrid Vasenius, hvem det er overdraget ogsaa at skrive hans Biografi). *V. T. R.*

Toplady, Augustus Montague, engelsk Teolog og Ps.digter, f. 1740 i England, studerede i Dublin og blev 16 Aar gl. vakt ved at høre en metodistisk Prædikant, men forlod snart Wesleyanerne og tilegnede sig en streng Calvinisme. 1760 vendte han med sin Moder tilbage til England og blev et Par Aar efter ordineret. Fra 1768 var han Spr. i Broad Hembury i Nærh. af Wells. T. mente ligesom Romaine (III, 809), at Anglikanismen er calvinistisk, og hævdede denne Opfattelse i »The Church of England vindicated from the Charge of Arminianism«, (1769) og »The Historic Proof of the Doctrinal Calvinism of the Church of England« (1774). Det sidste gav Anl. til en Polemik med Wesley, der især fra T.s Side var yderst voldsom. T. begyndte tidlig at skrive rel. Digte og udg. allerede 1759 »Poems on Sacred Subjects«. 1775 offentliggjorde han i et kirkl. Blad »Rock of Ages, cleft for me«, den mest yndede af alle Hymner i det eng. Sprog. Den blev 1839 af Gladstone overs. paa Latin. Paa Grund af Brystsyge levede T. i sine sidste Aar i London, hvor han prædikede i en fransk ref. Kirke. D. 1778. (Th. Wright, A. M. T., London 1911). *C. E. F.*

Toppelius, Mikael, finsk, kirkl. Maler, f. 10. Juni 1734, uddannede sig siden 1751 hos Hofmaleren Johan Pasch i Stockholm. Efter sin Hjemkomst sysselsatte han sig med Dekoration af Kirker med Benyttelse af symbolske Figurer til Skildring af kristl. Dyder og af enkelte Skriftsprog. Desuden brød han ny Bane med sine Altertavler (f. Eks. Kristus omgiven af Syndere; Nadveren; Korsfæstelsen), hvor han gengiver de bibl. Skikkelser som finske Almuefolk. T.s store Talent og uhyre Produktivitet stod i Modstrid med en mangelfuld Uddannelse, der hindrede ham i at naa det fuldkomne, ligesom han var uden fin Farvesans. D. 28. Dec. 1821.

Tora, se Mosebøgerne. Ordet betyder Unvisning, særlig Guds, altsaa Aabenbaring.

Torafest, se Pinsefest i Gl. Test. (III, 555), og Fester (II, 41).

Torarulle, *sēfær tōrā*, Pergamentrulle, hvorpaa Pentatevken er skreven. Den i Synagogen anvendte er sammensyet af Stykker af et rent Dyrs Skind, for begge Ender rullet op om en Stang; den er forsynet med forskellige Prydelser af Guld og Sølv, bl. a. en Brystplade med smaa Klokker, er hyllet i en Kappe og opbevares i et særligt Skrin. If. Rabbinerne er det hver Mands Pligt selv at skrive en T. til eget Brug. *Johs. P.*

Torbern Bille, sidste Ærkebiskop i Lund, se Bille I, 309 f.

Tordenlegion *(legio fulminatrix)*. Under Marcomannerkrigen foretog Marcus Aurelius 174 et Tog mod de med dem forbundne Kvadere *(Quadi)*, og Romerhæren blev da ved Sommertid indesluttet i de øvreungarske Bjærgegne, hvor den led frygtelig af Heden og Vandmanglen. Et Under reddede Romerne og bragte Kvaderne et afgørende Nederlag. Hedenske Skribenter fortæller, at Kejserens Bøn til Jupiter Pluvius fremkaldte det Uvejr med Regnskyl, der reddede Hæren, eller at Underet skyldtes en ægyptisk Troldmands Besværgelser. Fremstillingen paa en samtidig Mønt mindes Underet, og et Relief paa den under Commodus i Rom opstillede Marc Aurel-Søjle viser Jupiter Pluvius' voldsomme Indgriben, og hvorledes Vandstrømmen ødelægger Barbarerne. Tidlige kr. Skribenter paastaar imidlertid, at Miraklet skyldtes kr. Legionærers Bøn, og Tertullian omtaler et Brev fra Kejseren, der erkendte dette. Et saadant kendes ikke, men vel et forfalsket Brev (fra 5. Aarh.?), hvori Kejseren endog forbyder Anklager mod de Kr. under Trusel med Straf paa Baalet. Forsk. senere oldkirkl. Forf. fortæller, at hele vedk. Legion bestod af Kr. og fik Æresnavnet *legio fulminatrix* (den Legion, der fremkaldte Tordenvejret); dette maa anses for en Misforstaaelse, der hænger sammen med, at en Legion allerede paa Neros Tid (maaske endog under Augustus) havde som Hærmærke paa Rustningen et Lyn og derfor kaldtes *legio fulminata*. *J. O. A.*

Tordensønner, se Boanerges (I, 342).

Torelli, Ludovica af, se Angelikerne (I, 88).

Torén, Carl Axel, sv. Prof. og Domprovst, f. 2. Okt. 1813, blev Stud. 1830 og gennemlevede i Studietiden en alvorlig religiøs Krise; blev Dr. phil. 1836 og præsteviet 1839 (konfirmeret af Franzén, promoveret af Geijer, ordineret af Wallin), Teologie Kand. og Docent i Homiletik 1844, i Pastoralteol. 1845, teol. Adjunkt i Uppsala 1849, tog 1852 den da meget sjældne teol. Licentiateksamen; blev 1853 Prof. i Pastoralteol., 1865 Domprovst og 1. teol. Prof., fra 1852 Medl. af Bibelkommissionen (fra 1862 Sekretær), 1883 af Ps.bogskomiteen; 1889 tog han sin Afsked; d. 15. Dec. 1904. — De mange Kommissionshverv hindrede T. i videnskr. Ar-

bejde og i den akad. Undervisning. Mest Betydning for sin Samtid har han haft som den vældige Prædikant. Wallinsk Patos og den i hans Ungdom herskende Prædikemaade kan vel spores hos ham, men langt mere har dog Schleiermacher og navnlig »Vækkelsen« præget ham. I Studietiden havde T. drevet omfattende æstetiske Studier; hans Herredømme over Sproget og hans æstetiske Følelse kunde under lykkeligere Omstændigheder have gjort ham til en betydelig Ps.digter; i Ps.bogforslaget af 1889 er flere nye og værdifulde Ps.r af T., men de viser ved Siden af ubestridelig ægte Poesi ogsaa en antikveret Sprogbehandling, der nu lyder som Manér, men for ham var naturlig. Mærkes kan særlig Nr. 202 og 506. *D. F.*

Torer, Torfinn, se under Th.

Torgauer-Artikler. Rel.s-Samtalen i Marburg 1529 bragte ikke den ønskede Sammenslutning mellem de luth. og de schweiziske Reformatorer. Om 14 Artikler blev man dog enige, men Art. 15 (om Herrens legemlige Nærværelse i Nadveren) var Stridsæmne. Kurfyrst Johann af Sachsen havde allerede tidligere ønsket et Forbund dannet mellem de luth. Trosfæller. For at give de luth. Hovedlærdomme en klar og tydelig Form udarbejdedes Schwabacher-Artiklerne (se Schmalkaldiske Forbund IV, 86). Disse to Hold Lære-Artikler fik i T.ne et Supplement. — 11. Marts 1530 modtog Kurfyrsten i Torgau Karl V's Skrivelse om Indkaldelsen af en Rigsdag i Augsburg 8. April. Rigsdagen skulde dels beskæftige sig med Krigen mod Tyrkerne, dels søge at bilægge de rel. Stridigheder. Indbydelsen var velvillig, Kejseren vilde høre begge Parter. I en Skrivelse af 14. Marts anmoder Kurfyrsten nu Luther, Melanchthon, Jonas og Bugenhagen om at formulere en Redegørelse baade for »Troen« og »andre ydre Ceremonier« til Brug i Augsburg og personlig overlevere ham den i Torgau 20. Marts. Saa hurtig kunde Reformatorerne dog ikke blive færdige. Men 27. Marts var Melanchthon i Torgau, og han har da rimeligvis medbragt det ønskede Aktstykke. Dette er imidlertid ikke bevaret for Eftertiden som »Torgauer-Artiklerne«, men sandsynligvis er det identisk med en Række Artikler, der handler om »nogle Misbrug, som er indførte ved mskelig Lære og Paafund«, og senere gaar igen i ændret Form i Conf. Aug.s 2. Del. Artiklerne er paa Tysk og udg. af Th. Kolde i »Die Augsburgische Konfession« (1896), S. 128 ff. De slutter med en Bemærkning om, at hvis man ønsker at vide, hvad Kurfyrsten »ellers lader prædike«, vil man fremlægge Artikler, »hvori den hele kr. Lære er ordentlig sammenfattet«. Da Johan Eck derefter indsendte 404 Artikler mod Luther og hans Tilhængere til Kejseren, ansaa Lutheranerne det for nødvendigt at give en fyldigere Trosbekendelse, og med Schwabacher-, Marburger- og Torgauer-Artiklerne som Udgangspunkt blev den augsb. Konfession skrevet. *A. Th. J.*

Torgauer-Forbund, et Forbund mellem de luth. Lande Kursachsen og Hessen 2. Maj 1526 i Torgau som Modtræk mod et kat. Fyrsteforbund 1525. Det var det første polit. Forbund mellem de Evang., og det blev snart tiltraadt af en Række andre evang. Stater. *A. Th. J.*

Torgeir, Torgils, se under Th.

Torgiske Bog, se Konkordieformlen (II, 833 a).

Torino (fr. og tysk Turin), By og Ærkebispedømme i NV.-Italien (Piemont). 1) Byen T. hed i Oldtiden Taurasia og var Hovedsæde for Gallerstammen Taurini. Under Kejser Augustus blev den rom. Koloni *(Colonia Augusta Taurinorum)*, 570 e. Kr. erobredes den af Longobarderne, der lod den forvalte af Hertuger, og Karl d. st. gjorde den til Residens for Hertugerne af Susa, hvis Slægt regerede til 1060, da den uddøde og afløstes af Huset Savoia. Fra 1720 var T. Hovedstad i Kongeriget Sardinien og 1860—65 for Kongeriget Italien. Om en Synode i T. i Oldtiden er der Strid. Efter sædvanlig Antagelse holdtes Synoden i T. 22. Sept. 401, men nogle (Mommsen, Neues Archiv f. ältere deutsche Gesch.s-Kunde, 1892, 187) mener, at den er holdt i Tours, andre (E. Babut, Le concil de T., 1904 og 1910) sætter den til 417 (herimod Duchesne, Revue hist., 1905, 278). — Af T.s o. 40 Kirker maa særlig nævnes Domkirken S. Giovanni Battista (opført 1492—98 i Renaissancestil af Meo del Caprino, med Façade i Marmor, 3 Skibe og 8-kantet Kuppel), der i Capella del Santissimo Sudario (eller Sindone) som Relikvie gemmer »Jesu Ligklæde« (se Sindon IV, 195). Kapellet er opført i Marmor af Guarini som Gravkapel for Hertugerne af Savoia. Valdeserne har siden 1853 en Kirke i T. *(tempio Valdese)*. Byen har o. 350,000 Indb. — 2) Bispedømmet T. oprettedes i 5. Aarh., hvor Maximus (III, 204) er den første kendte Biskop. Det hørte under Milano indtil 1471, da det »eximeredes« (I, 835), og blev 1515 Ærkestift (siden 1817 med 11 Suffraganer). Det tæller (1911) 680,000 Indb. med 986 Kirker og Kapeller og 93 Ordenshuse. *S. A. B.*

Torkel, Torkil, se under Th.

Torkö, Fransiskanerkloster i Bleking. I Skærgaarden uden for Listerby Sogn, ml. Karlskrona og Sölvesborg, ligger den lille T., der i 15. Aarh.'s Slutning havde et Kapel med et undergørende Alabastbillede af den hl. Clara. Saavel fra hele Lunds Stift som fra Smaaland valfartedes til det, og forsk. Aflad var knyttet til Kirken, bl. a. erhvervede Christiern I 1474 paveligt Aflad for T. under sit Ophold i Rom. En sv. Adelsmand Ture Turesön Bjelke ejede Øen og Kapellet, men før sin Død 1489 skænkede han sin Besiddelse til Fransiskanerne, og 1495 stadfæstede Kong Hans Oprettelsen af et Kloster dér og skænkede den nærliggende Helgeø til Konventet. 1497 stadfæstede Paven Stiftelsen. O. 1518 reformeredes Klosteret efter Observanternes Ordning. Brødrene stødte under deres Terminering sammen med Indsamlere fra St. Anna-Hospitalet i Åhus, og 1524 klagede Klaus Denne (I, 851) over Overlast fra disse Fransiskaneres Side. Klosterets Saga blev kort, men om dets Opløsning ved vi intet; 1537 maa det i alt Fald være nedlagt. Endnu 1862 fandtes anselige Rester af Bygningerne paa Øen. Klosteret er mærkeligt, da Fransiskanerne jo ellers altid holdt sig til Byer. (Johs. Lindbæk, De dske Franciskanerklostre, 1914, S. 215 ff). *J. O. A.*

Torlak, Torlav, Torleif, se under Th.

Tornekrans, Henrik Christiernssen, Abbed i Sorø, Søn af en jysk Herremand fra Kyø i

Slet Herred, indtraadte muligvis i Cistercienserordenen i det nærliggende Vitskøl Kloster, hvor han omtrent 1492 var Abbed; herfra forflyttedes han senere først til Esrom og 1507 til Sorø. Som Abbed her havde han Opsyn med alle de dske Cistercienserе; 1516 meddelte Leo X ham Ret til at bære Bispedragt og udøve forsk. bispelige Funktioner, f. E. uddele 100 Dages Aflad, indvie vanhelligede Kirker, præstevie Munke m. m. Et senere Pavebrev gav T. Ret til at hente nye Relikvier til sine Kirker. T. sad i Rigsraadet og deltog i en Mængde vigtige Statssagers Behandling. Han oplevede først Christiern II's haarde Beskatninger af Klostrene, opsagde ham 1523 Troskab og sluttede sig til Frederik I, der 1523 stadfæstede ham som Visitator af Ordensklostrene saavel i Kongeriget som i Slesvig. Men Tiderne blev ikke gunstigere for den kat. K.; 1532 maatte T. deltage i Tilsynet med, at Kirkerne indsendte deres Klenodier til Mønten. 1533 medbeseglede han Rigsraadets mærkelige Henvendelse til Clemens VII, der indtrængende opfordrede denne af Hensyn til »Kætteriet« til at stadfæste Torbern Bille som Ærkebisp i Lund; Brevet blev dog ikke afsendt. Under Grevefejden var han en Tid Fange i Kbhn. Efter 1536 beholdt T. sin Plads i Rigsraadet, og fik i Okt. 1538 kgl. Brev paa Styrelsen af Sorø, Esrom, Herrisvad, Vitskøl og Øm, men døde allerede 29. el. 30. Dec. Først Eftertiden tillægger ham Slægtsnavnet T. (i en samtidig Optegnelse kaldes han derimod »Liuctzou«). T., der aabenbart havde stor Interesse baade for histor. Minder og kirkl. Kunst, lod i Sorø 1515 den berømte Skjoldfrise forny; 1527 skænkede han Klosterkirken det store, fortrinlige Krucifiks, der endnu pryder den, og han lod lægge den store Ligsten med Absalons Billede, der viser den begyndende Renæssance-Indflydelse, over hans Grav. *J. O. A.*

Tornekrone, Kristi. Allerede tidlig mente man, at Kejserinde Helena ikke blot havde genfundet Jesu Kors, men flere andre af Lidelsesrelikvierne; hun skal saaledes have bragt T.n til Konstantinopel. Et Brev fra Paulinus af Nola 409 viser, at man mente at have baade det ægte Kors, T.n og Søjlen, hvorved Jesus blev pisket. Fra Konstantinopel modtog forsk. Steder enkelte »Torne« af denne Krone. Biskop Germanus af Paris (555—76) fik saaledes paa en Pilegrimsfærd nogle Torne forærede af Kejser Justinian; »Tornene« i Aachen og Rom (Sta Croce) skal ligeledes være Gaver fra Konstantinopel. Da Byen 1204 indtoges af »Korsfarerne«, fandtes Relikvien i det kejserlige Palads i Bukolion. Kejser Balduin pantsatte af Pengenød T.n til Venezianerne for en enorm Sum, og da han ikke kunde indløse den, »forærede« han Ludvig d. hl. af Frankrig den, og 1239 indløste denne Relikvien for 200,000 Pd. Da T.n var bragt til Frankrig, modtog Kongen den dyrebare Relikvie i Villeneuve, udgød Taarer og viste den sin Dyrkelse; den følgende Dag bragte han den personlig, kun iført en Bodsskjorte, fra Byen Sens' Port til Stefanskirken; derfra førtes den saa til Paris, hvor Kongen byggede det pragtfulde gotiske Dobbelt-Kapel (La Ste Chapelle), berømt i Kunstens Historie, til Opbevaring af T.n samt Stykker af det hl. Kors, af Svampen og Lansen; et Kollegiatkapitel oprettedes ved Kirken, og en særlig Fest *(festum spineae coronae)* for T.n (11. Aug.) indførtes; den bredte sig til andre Steder, især saadanne, som fik Partikler af Hovedrelikvien skænket; Cistercienserne optog den. I Tyskland fejredes den siden 14. Aarh. (her 4. Maj). 1681 tillod Paven de baierske Kurfyrster at fejre Festen Mandag før Paaske; nu fejres den alm. i Tyskland en Fredag i Fastetiden. — Den norske Konge Magnus Lagabøter fik 1274 en Partikel af T.n skænket af den fr. Konge Filip III; Ærkebiskop Jon Raude medbragte den, da han vendte tilbage fra Konciliet i Lyon. Kongen opførte saa i Bergen en ny, pragtfuld Bygning til den, der først indviedes efter hans Død (1302). Norge fik derved en ny, alm. Festdag, 9. Nov. *(krunu messudagr)*, Datoen for Translationen til Bergens Apostelkirke. Hovedrelikvien bragtes under Revolutionen til St. Denis, men i 1806 (11. Aug.) overførtes den til Notre-Dame i Paris, hvor den siden aarlig forevises paa den ny Translationsdag. *J. O. A.*

Torquemada. 1) **Johannes** (Juan) **fra T.** (II, 663). — 2) **Thomas fra T.**, f. i Valladolid o. 1420, Dominikaner og Prior i Segovia, siden 1483 Storinkvisitor i Castilien og Aragonien. D. 16. Sept. 1498. Se iøvrigt Spanien (IV, 293), og Inkvisition (II, 539).

Torre-Pellice, se Valdeserkirke.

Torres (Turrianus), **Francisco**, spansk Jesuit, f. 1509 (el. 1504) i Stiftet Valencia, kom i Italien i Tjeneste hos Kardinalerne Joh. Salviati og Seripando og var som pavelig Teolog med paa K.mødet i Trient. T. var ivrig Historiker og en betydelig Kender af gr. K.fædre, og indlagde sig Fortjeneste ved at finde og udgive patrist. Skrifter. Først 1566 blev han Jesuit og var nu til sin Død, 21. Nov. 1584, virksom for sin Orden. Han gjorde nogle mislykkede Forsøg paa overfor de magdeburgske Centurier at hævde Ægtheden af de psevdoisidorske Dekretaler og de apost. Kanoner. M. H. t. hans Plan om virksom Bekæmpelse af Centurierne se Hist. Jahrbuch der Görres-Gesellschaft, 1896. *H. J. H.*

Torrey. 1) **Charles Cutler T.**, amerikansk Orientalist, f. 1863, studerede i Præsteskolen i Andover og fra 1889—92 i Strassburg, hvor han blev Dr. phil. Ved sin Hjemkomst blev han Lærer i de semit. Sprog i Andover, og siden 1900 har han været Prof. ved Yale Univ. T. er Red. af »Journal of the American Oriental Society«. Skrifter: Composition and Historical Value of Ezra-Nehemiah, 1896; Ezra Studies, 1910, o. a. — 2) **Reuben Archer T.**, amerik. Evangelist, f. i Hoboken, N. J., 1856, blev B. D. ved Yale Univ. 1878 og s. A. ordineret som kongreg. Præst. 1882—83 studerede han i Leipzig. T. kom derefter i Forbindelse med Moody (III, 284) og var Forstander for Moody Bible Institute 1889—1908. Han prædikede 1902—03 ved store Møder i England, Skotland, Irland, Tyskland, Frankrig, Australien, Kina, Japan og Indien, 1903—05 igen i Storbritannien, 1906—11 over hele U. S. og derefter endnu en Gang i Engl. Paa nogle af disse Rejser har T. været ledsaget af en anden amerik. Evangelist, Charles Mc Callon Alexander, der især har ledet Sangen. T. har udgivet talrige Skrifter,

deribl.: Baptism with the Holy Spirit; Revival Addresses; Bible and its Christ. Nogle af dem er overs. paa mange Sprog. Paa Dsk.: Lomme-Ledsager for Arbejdere i Guds Rige, 1914. (J. K. Maclean, Torrey and Alexander, Story of their Lives, London 1905; samme Forf., Triumphant Evangelism: The Three Years' Mission of T. and A. in Great Britain and Ireland, London 1905; T. og Alexander samt Vækkelsen i Wales [af E. Roberts], 1916). *C. E. F.*

Torstein, Torsten, se under Th.

Tortur (lat af *torqveo* = sno, dreje, pine), Betegnelse for den Rettergangsmaade, der anvender legemlig Pinsel overfor den anklagede eller de tilkaldte Vidner udfra 2 Hensigter: 1) at fremtvinge eller stadfæste Sandheden; 2) at skærpe Straffen. Saaledes forstaaet findes T. i alle Folkeslags Hist. anvendt af Myndigheder (Stat, Præsteskab, Familieoverhoveder osv.) overfor undergivne. T.ens Rolle i Europa maa føres tilbage til Romerstaten. I Republikens Tid var T. *(tormenta)* kun i Brug mod Slaver, der enten selv var Forbrydere eller optraadte som Vidner til Gunst for deres Herrer (enkelte Gange, f. E. i den catilinariske Sammensværgelse, anvendes den i videre Udstrækning). I Kejsertiden anvendes T. derimod stærkt ogsaa overfor Frimænd, navnlig i Majestætsfornærmelsessager; normalt er dog Senatorer, Riddere, umyndige, Oldinge o. fl. undtagne. Dens Art ses efter dens Plads som Led i den ejendommelige *coercitio*, d. e. Tvangs-Rettergang, der dels gaar forud for eller ved Siden af Domfældelsen, dels er Grundlag for og bestemmer denne. Ret til at øve *coercitio* har alle Magistrater med Imperium (altsaa f. E. ogsaa Provinsstatholdere); som dens Midler nævnes: Død, Salg som Slave, Arrestation, legemlig Tugtelse, Formue-Inddragelse, Bøder; Øvrigheden bestemmer frit dens Anvendelse og Midlerne, derfor kan Fremgangsmaaderne ved Oldtidens Kristenforfølgelser (II, 857 f.) være saa yderlig forskellige. — Men allerede fremskredne hedenske Aander i Oldtiden er bekendt ved T.; Seneca og Cicero mener, at den tvinger Folk til at lyve, Ulpian ser dens Farer klart (Digest. XLVIII, 18, 23), Augustin ligeledes, men mener dog, at Nødvendigheden kan føre dertil (De civ. Dei XIX, cap. 6). — Den hedenske Stats Anvendelse af T. mod de Kr. forandres snart til den kr. Stats Anvendelse deraf mod Hedninger og Kættere. Det er Staten og ikke K.n, der førte denne Udvikling frem. Lejlighedsvis (f. E. ved Synoden i Rom 384) tog K.n bestemt Afstand, og Usurpatoren Maximus' Anvendelse af T. mod Priscillian (III, 600 f.) og 6 af hans Venner, 385, vakte en saadan Harme, at af de to medansvarlige Bisper (Ithacius og Idacius) forjoges den ene fra sit Sæde, medens den anden resignerede; Martin af Tours nægtede at have Nadverfællesskab med nogen Deltager i Retssagen. — Middelalderens K. er ligeledes yderst betænkelig overfor T.; den kanoniske Ret taler kun lidt og forholdsvis humant derom, men Studiet af Romerretten driver Jurister ind paa at kræve T. Den ved Korstogene øgede Forbindelse med Østerland kan have støttet Bevægelsen, og i 13. Aarh. indføres T.en tøvende, indtil Innocents IV ved Bullen *Ad extirpanda*, 1252, anviser den som Middel til Kætteres Opsporing. Rundt om i Bispegaardene, ja selv i Vatikanet anvendtes den nu af rel. Grunde, samtidig med at de verdslige Øvrigheder kappedes om at finde nye T.maader. Det blev dog i enestaaende Grad Inkvisitionens (II, 538 ff.) Sag at anvende og i en vis Grad regulere T.en. I Spanien (IV, 293) udarbejdedes Systemet vidtløftigst af Inkvisitorer som Arbués (I, 135) og Torquemada (s. d.). Her bestemmes, at T. kun maa anvendes, hvis *semiplena probatio* forefindes. Kun hvis den anklagede senere uden T. gentager den under T. afgivne Tilstaaelse, overgives han til Straf, men — tilbagekalder han siden, skal T.en genoptages. T.en skulde overværes af 1 el. 2 Inkvisitorer. Trods Filip II's Bestræbelse for at begrænse og lovordne T.ens Anvendelse, overlodes den dog reelt ganske til Inkvisitorernes Skøn. Praksis var overhovedet langt værre end Lovene, Lægfolkets Overtro og let opskræmmede Fantasi bidrog stærkt til T.ens uhyggeligt voksende Betydning, og i Senmiddelalderens Hekseforfølgelse fik T.en ny Opgaver (se Hekse og Hekseväsen II, 377; Jacob Sprenger IV, 309) og antog Dimensioner, som Øvrigheden nu søgte at dæmme op mod (Bamberger-Halsret og Karl V's Halsret, ligesom i Venezia 3 Senatorer skal kontrollere T.ens Udøvelse). — Ref.en virker ikke forbedrende paa Retsforholdene, T.ens Rolle bliver tværtimod ved den overhaandtagende Djævle- og Heksetro stadig større i 16. og 17. Aarh.; men med »Oplysningen« og Tolerancens Udbredelse er dens Rolle udspillet; allerede Montaigne (III, 281) tog bestemt Afstand derfra, og Mænd som Montesquieu (III, 283), Bentham, Thomasius (IV, 550), Voltaire (s. d.) o. fl. bidrog til, at Staterne efterhaanden ophører med dens Udøvelse, og mange udtrykkelig ophæver den, saal. Preussen 1740 og 1754, Baden 1767, Mecklenburg 1769, Sachsen og Danmark 1770, Østrig 1776, Frankrig 1789, Rusland 1801, Baiern og Württemberg 1809, Hannover 1822. Ogsaa en pavelig Bulle forbød 1816 T. (H. C. Lea, A History of the Inquisition of the Middle Ages I—III, 1887—1900; Charles Genequand, Les origines de l'inquisition, 1892; Fr. Helbing, Die Tortur I—II, 1913 [3]). *H. J. H.*

Torvald, se under Th.

Toskana (det gl., rom. Tuscien [Etrurien]), mellem-ital. Landskab, tidligere Storhertugdømme, 24,104 □-km med o. 2½ Mill. Indb. T. omfatter 23 Bispedømmer og deles i Provinserne Arezzo, Firenze, Grosseto, Livorno, Lucca, Massa e Carrara, Pisa og Siena. Krdmmen kom tidlig til T., der allerede i de første kr. Aarh.r skal have haft o. 30 Bisper. T. kom under Østgoter og Longobarder; Karl d. st. gjorde det til Markgrevskab, og Greverne her øvede ofte en uheldig Indflydelse i Rom (saal. var Guido gift med den berygtede Marozia, jfr. Skøgevældet IV, 251). Markgrevinde Mathilde (se Gregor VII, II, 258) støttede dog Paverne og testamenterede 1115 T. til Rom. der dog reelt kun fik det sydlige i Besiddelse. Efterhaanden maatte den opr., polit. Enhed vige for Byernes Herredømme (jfr. Firenze II, 61 f.; Ferrara II, 37 f.; Siena IV, 177 f.). Pius V kunde 1569 udnævne Cosimo I til Storhertug af T., men siden fik Storhertugerne kejserlig

Stadfæstelse. Ved Freden i Wien 1735 tilfaldt T. Franz Stephan af Lothringen (senere Kejser Franz I). Storhertug Leopold slog ind paa samme voldsomme Reformpolitik som Broderen Josef II i Østrig (om Synoden i Pistoja se Scipione de' Ricci III, 785), men ved Freden i Luneville 1801 maatte Storhertugen afgive T., der blev »Kongeriget Etrurien«, og selv nøjes med Salzburg. 1808 ophævedes Kongeriget atter og lagdes under Frankrig, 1809 blev Napoléons Søster Elisa Storhertuginde af T. Ved Napoléons Fald fik Ferdinand III T. forøget tilbage. Aaret 1848 førte ogsaa i T. til voldsomme Rejsninger, en Republik organiseredes, men Leopold III vendte dog snart tilbage, støttet af 10,000 østr. Soldater. 1851 sikredes Romerk.ns Privilegier ved et Konkordat, og snart efter vakte den brutale Behandling af det evang. Ægtepar Francesco og Rosa Madiai (III, 134) i den Grad det protest. Europas Harme, at Lord Palmerston skred skarpt ind. 1860 maatte den sidste Storhertug, Ferdinand IV, frasige sig Magten, og T. gik op i det nye Kongerige Italien. *H. J. H.*

Tossanus (Toussain), ref. Teologfamilie. 1) **Daniel T.**, f. 1541 i Montbéliard (Mömpelgart), der da hørte til Württemberg, men laa i fransk Sprogomraade, d. 1602 i Heidelberg, var Søn af Peter T., studerede i Basel, Tübingen og Orléans, hvor han desuden var Lærer i Hebr. og fra 1561 Præst ved den ref. K. Under Rel.s-Stridighederne antog han Psevdonymet H. de Beaumont, men maatte flygte til Montargis, hvor Hertuginde Renata af Ferrara (III, 758) tog sig af ham, senere til Montbéliard. 1571 kom han til Orléans og prædikede i det nærliggende Slot Isle, men maatte efter Bartholomæusnatten (I, 226) igen flygte til Montargis; hjemkommen til Montbéliard maatte han vige for de luth. Teologer, og efter et kort Ophold i Basel blev han 1573 Hofpræst i Heidelberg. Herfra forvistes han, da Lutheranerne kom til Magten, men hjemkaldtes 1583 af Johan Casimir. De luth. Professorer blev nu fjærnede, og T. blev Prof. i Heidelberg. 1594 blev han Universitets-Rektor. — 2) **Paul T.**, Søn af Daniel T., f. 27. Sept. 1572 i Montargis, d. 1634 i Heidelberg; han studerede i Heidelberg, Altdorf, Genève og Leiden, var Rektor i Deventer og Amsterdam, 1600 Præst ved den vallonske Menighed i Frankenthal, 1608 Præst i Heidelberg, fra 1613 tillige Prof. i Dogmatik, deltog som pfalzisk Repræsentant i Dordrechtersynoden (I, 672). 1622—31 var han paa Gr. af Krigsbegivenheder borte fra Heidelberg og læste i Hanau. — T.s Hovedværk er en Bibeludgave i 18 Foliobind (Heidelberg 1617, sidste Gang oplagt i München 1716), d: Luthers Overs. med Forklaringer og Rettelser af T. — 3) **Peter T.**, Fader til Daniel T., Montbéliards Reformator, f. 1499, d. 1573; T. hørte som Kannik i Metz om Luther og flygtede til Basel, hvor han traf Farel (II, 13), Økolampadius og Erasmus (I, 781). Da han prøvede at prædike i Metz, blev han afsat og udvist. Efter lang Omflakken kaldtes han af Hertug Ulrik til Montbéliard, hvor han arbejdede paa Ref.s-Værket med stor Iver, saa at Ref.en indførtes uden nogensomhelst Vold. T. ordnede K.forholdene ganske frit uden at slutte sig hverken til Zwingli eller Luther; da man 1559 fra Württemberg (se ovenfor) ved J. Andreæ (I, 87) søgte at gennemføre Lutherdommen i Montbéliard, blev T. pensioneret og Sønnen Daniel (se ovenfor) forjaget. *N. M. P.*

Tosti, Luigi, ital. K.historiker, f. 13. Febr. 1811 i Napoli, opdroges paa Monte Cassino, indtraadte 1831 i Benedictinerordenen, præsteviedes 1834 og var til 1842 Lærer i Filos. og Teol. paa Monte Cassino. T. drev siden hist. Studier, stærkt optagen af Italiens Frihedskamp, ivrig for at vise Pavedømmets Indsats i kr. Kultur og for at faa Paven i Spidsen for et enigt Italien. Af tidligere Skrifter maa nævnes hans Monte Cassinos Hist. (I—III, 1841 — 43) og Storia di Bonifacio VIII (I—II, 1846; et Forsøg paa at rense Paven for Dantes Fordømmelse). Hans Skrift, Storia della lega Lombarda (1848), bragte ham i Konflikt med Ferdinando II af Napoli. Overfor det nye Kongerige Italien stod han venligt og søgte at forsone Pavedømmet dermed. En Række k.hist. Arbejder saa Lyset, bl. hvilke maa nævnes Storia di Abelardo, 1851; Storia del concilio di Costanza I—II, 1853; Storia dell' origine dello scisma Greco, 1856; La contessa Matilde e i Romani Pontifici, 1859, ligesom han for sin Orden besørgede flere Smaaskrifter udgivne. Leo XIII gjorde ham til Underarkivar i Vatikanet, men hans Skrift La conciliazione (1887) vakte saadan Misstemning, at han maatte tilbagekalde det. Han opgav derpaa sin Stilling og levede de sidste Aar paa Monte Cassino. D. 24. Sept. 1897. T.s Styrke som Historiker er hans levende Stil og Ævne til Karaktertegning, medens han som Kildekritiker ikke er betydelig. *H. J. H.*

Totemisme, se Primitive Folks Religion (III, 599).

Tottie, Henry William, sidste Biskop i Kalmar Stift, f. i Stockholm 29. Okt. 1856. Familien var opr. engelsk, og T. opholdt sig selv som ung en Tid i England. Et engelsk Præg, noget stift og køligt, undertiden næsten afvisende, som han selv beklagede, prægede hele hans Personlighed. Hjemmets Krdm var af engelsk-ref., nærmest lavkirkl. Farve. T. studerede fra 1875 i Uppsala, blev Teol.-Kand. 1883, s. A. præsteviet, 1885 Docent i K.hist. i Uppsala og var 1884—93 Sekretær og Ombud for den sv. K.s Missionsstyrelse. Miss.-Sagen fik i denne Tid en kraftig Udvikling. 1893 blev han Prof. i Pastoralteol. i Uppsala og Dr. theol., 1897 Medl. af Komitéen til Ordning af den teol. Undervisning ved Universiteterne. 1900 blev han Biskop i Kalmar og virkede ivrigt og samvittighedsfuldt ogsaa udenfor sit særlige Omraade, K.n og Skolen. Saaledes fik han begyndt »Stiftsmøder«, hvori ogsaa Lægmænd deltager. Som Medl. af »Kirkemødet« fremførte han Forslaget om Revision og Komplettering af Evangeliebogens Perikoper. Arbejdet, der overdroges ham selv, fik han ikke fuldendt. 1906 var han Formand i Komitéen til Beregning af Dissenters Skatskyldighed til K.n, 1908 Ærkebiskoppens Repræsentant (og eneste Udlænding) ved Lambethskonferensen, 1909 Medl. af Komitéen for Tilvejebringelse af Samarbejde mellem den sv. og den engelske K., 1910 blev han Dr. jur. hon. c. i Cambridge. Bl. hans Skrifter maa nævnes: Jesper Svedbergs lif och verksamhet

(1885—88); Haqvin Spegel såsom kateket och homilet (1890); Evangelistik (1892). D. 11. Juni 1913. *D. F.*

To'u, Konge i Hamat i Syrien, der sendte David Lykønskningsgaver efter dennes Sejr over Hadadeser (1 Krøn. 18, 9 f.; 2 Sam. 8, 9 f.: To'i).

Toulouse, sydfr. By, Hovedstad i Departementet Øvre-Garonne, o. 150,000 Indb. T. (det gl., rom. Tolosa) var Vestgoternes Residens, indtil Chlodovech (se Clovis I, 524) 507 erobrede Byen. T. blev derpaa fr. Grevskab, og Greverne støttede ofte Albigenserne (se Manikæere, de nye, III, 161 f.; Raymond III, 702; Simon af Montfort IV, 191), indtil endelig Philip III 1271 lagde T. under Kronen. I Dominikanerkirken bisattes Thomas Aquinas (nu henflyttet til Katedralen). Af Kirker maa nævnes den gotiske Domkirke St. Etienne (13.—15. Aarh.) og den 5skibede, romanske St. Sernin (ɔ: Saturninus, 11.—14. Aarh.). Det tidligere Augustinerkloster er nu Musæum. T. er Sæde for en Ærkebiskop, har et protest. Konsistorium, et frit kat. Univ. og desuden Fakulteter for Jura, Medicin m. m. *H. J. H.*

Tour, La, se Valdeserkirken.

Tournai, Stefan af, se Stefan (IV, 341).

Tournély. 1) **Honoré T.**, fr. Teolog, f. 28. Aug. 1658, d. i Paris 26. Dec. 1729, Modstander af Jansenisterne (II, 591 f.), Prof. i Douay, senere ved Sorbonne, nedlagde sit Embede 1716, blev Titulærabbed og Kannik ved Slotskapellet. Hovedværk: Prælectiones theol. ad usum seminariorum, 1725—30; efter hans Død forøget til Cursus theologiæ I—XVI, 1731—46. — 2) **Léonor François de T.**, fr. Jesuit, Stifter af Congrégation des pères du sacré coeur. Et Forsøg paa at danne en lign. Dameorden mislykkedes. F. 1767, d. 1797. *N. M. P.*

Tours, fr. Ærkesæde, Hovedstad i Departementet Indre-et-Loire, ved Loires venstre Bred, o. 70,000 Indb. — T. (det gl., rom. Caesarodunum, senere Turonum) var Hjemsted for den hl. Martin (III, 188), Krønikeskriveren Gregor (II, 263) og Berengar (I, 265 f.); ved T. besejrede Karl Martel 732 Araberne. Bl. T.s Kirker maa nævnes den tvetaarnede Katedral St. Gatien (gr. 1170) og den i ren gotisk Stil opførte St. Julien (13. Aarh.). *H. J. H.*

Toussain, se Tossanus.

Tove, norsk Bondehelgeninde fra Tuddal i Øvre-Telemarken, om hvem intet nærmere vides. Et Dokument fra 1369 omtaler, at Stedets Kirke var brændt ved Vaadeild, og at en Mand kort forinden havde slukket Lyset i den hl. T.s »Kove«. Ordet *kofi* bruges om Eneboerhytter. Formentlig har den omtalte Kvinde, som det kendes fra andre Eksempler, levet som Asket i Tuddal-Kirkens Nærhed, og efter hendes Død er hendes Hytte (og formentlig Graven i den) blevet betragtet som Helligdom (L. Daae, Norges Helgener, 1879, S. 196 f). *J. O. A.*

Towgood, Micaijah, engelsk Presbyterianer, f. 1700, ordineret som presbyt. Præst 1722. Han kritiserede skarpt den biskoppelige K. og forsvarede den presbyt. K.ordning. Skrifter: High-flown Episcopal and Priestly Claims examined (1733); Dissenter's Apology (1739); Dissenting Gentleman's Letters (1746—48). Det sidste Værk vakte stor Opsigt og blev længe betragtet som Hovedskriftet fra Dissenternes Side i Kampen mellem Episkopalisme og Presbyterianisme. I en Række Aar var T. Lærer i N. T.s Eksegese ved et presbyt. Akademi. D. 1792. *C. E. F.*

Traasdahl, Jacob Olsen, norsk Lægprædikant, f. 7. Jan. 1838 i Lesje i Gudbrandsdalen, uddannedes og virkede en Tid som Forretningsmand i Kristiansund, var derpaa 4 Aar Bymissionær i Göteborg, 3 Aar Prædikant i den nystiftede Indremissionsforening i Kristiansund. Bosatte sig 1899 i Norrheimsund i Hardanger, hvor han udgav »Fredsbudet«. 1895—96 besøgte han de norske Menigheder i Nordamerika, 1900 rejste han i Schweiz, Italien og Frankrig. D. 25. Okt. 1903. Bl. hans talrige rel. Smaa-Smaaskrifter maa nævnes »Korsets Seier eller Missionærerne Skrefsruds og Børresens Liv og Virksomhed bl. Santalerne« (1882), der gav Anledning til en hæftig Bladpolemik og til Beskyldninger mod T. for Plagiat. *H. J. H.*

Tracts for the Times, se Newman (III, 365) og Pusey (III, 666).

Tractus (i Messen), se Gudstjeneste II, 295 a.

Traditio evangeliorum, den rituelle »Overgivelse« af de 4 Evangelier til Katekumener. I *Sacramentarium Gelasianum* (II, 180, jfr. IV, 11) og i nogle gl. *ordines Romani* (III, 449) skildres en Række af 7 Scrutinier (jfr. *scrutinium* IV, 125) der gaar forud for Børnenes Daab; de varer fra Ugen efter *Oculi* (3. Søndag i Fasten) lige til Paaskeaften, da selve Daaben meddeles. Det vigtigste af disse er den Handling, som benævnes *apertio aurium* (Ørernes Opladelse) og efter den rom. Ordning er den 3. i Rækken. Handlingen foregik under Messen paa 5. Søndag i Fasten (*Judica*), efterat Epistlen var læst, og begyndte med *tr. evang.*, der efterfulgtes af *trad. symboli* og *trad. Patris (orationis Dominicae)*, Overgivelsen af Trosbekendelsen og Fadervor (se fig. Art.). Efter Handlingen bragtes Børnene udenfor Kirken. Selve *tr. evang.* bestod i, at 4 Diakoner bar de 4 Evangelier frem og lagde dem paa Alterets 4 Hjørner; derefter »prædikede« Præsten, ɔ: oplyste i en kort Tale om, hvad Evangeliet er, og hvorfor der findes 4 Evang.er, idet han oplæste Skrifternes Begyndelser og forklarede de gængse Evangelistsymboler (Mt: Mennesket, Mk.: Løven, Lk.: Kalven [Oksen], Joh.: Ørnen, udfra Evangeliernes Begyndelsesfortællinger. Det gelasianske Sakramentars ældste bevarede Haandskrifter sættes til 7. el. 8. Aarh. og er franske, ligesom de røber, at fransk Indflydelse har gjort sig gældende i den opr. og langt ældre romerske Ordning. Skikken er ogsaa senere bevidnet i Frankrig, saal. i 12. Aarh., og endnu i 18. Aarh. brugte Kirken i Vienne *apertio aurium* (uforkortet?). Samme Skik brugtes o. 860 i Norditalien (*Aquileia*), men i alt Fald synes *trad. evang.* tidlig at være bortfalden i Rom (jfr. IV, 125; her ogsaa om *apertio aurium* = *Effata*). De to følg. Handlinger (*trad. symboli* og *Patris*) er gamle i K.n og stammer fra Katekumenatets Glanstid i Oldk.n. Da *tr. evang.* ligesom disse unægtelig synes udarbejdet med voksne for Øje, antager flere, at ogsaa denne Ritus er oldkirkl. eller tidlig middelalderlig. Herom kan næppe tvivles, men Spørgsmaalet er om, hvor gl. og hvor udbredt

den har været. Med nogen Sikkerhed kan ikke paastaas mere end, at den synes at høre til Katekumenatets seneste Riter og ikke har været kendt som Ritus mere end i visse Kirker. Joh. Kunze (jfr. Die Übergabe der Evang. beim Taufunterricht, 1909) har dog søgt at paavise, at Skikken er meget gl. og almenkirkelig; ja han vil hævde, at den stammer fra efterapostolsk Tid eller endog skyldes Apostlen Johannes, der først i Apo. 4, 7 opløser Hesekiels Kerubbillede i 4 egne Livsvæsener og i 5, 6—8. 11—14 lader dem hylde »Lammet«; Joh. skal efter Traditionen have »prøvet« de synopt. Evangelier, hvilket skulde tyde paa, at han, hvis Evang. udfyldte de andres, overhovedet er den nødv. Autoritet, hvem K.n skylder Fastslaaelsen af sin opr. Kanon (de 4 Evang.). For disse interessante Formodninger haves imidlertid kun løs Støtte. Ikke et eneste ældre Vidnesbyrd om *trad. evang.* som Ritus har Kunze kunnet paavise. — Noget andet er, at Evangelieundervisning spillede en fremtrædende Rolle i den ældre Katekumenkatekese, og at K.n meget tidlig lagde Vægt paa at forklare Evangeliernes Forskellighed, trods Hævdelsen af, at Evangeliet kun var ét, og at den gjorde det ved en særlig Redegørelse for Evangeliernes Begyndelsesfortællinger og Evangelist-Symbolerne. Dog herskede der længe Usikkerhed om, hvorvidt Mk. og Joh. henholdsvis burde have Løven el. Ørnen til Symbol, og Hovedvægten lagdes paa, at Evangelisterne forestillede uundværlige Sider af Kristi Væsen. (Symbolerne gjaldt egl. ham og ikke Evangelisterne). De gl.-kirkl. Mosaiker med den tronende Kristus *(dominus dat legem)*, omgivet af Evangelistsymbolerne, og med Billedet af Lammet, staaende paa et Bjærg, hvorfra de 4 Paradisfloder udstrømmer, viser utvivlsomt ogsaa hen til, at Realiteten af det, som »Evangelieovergivelsen« udtrykker som rituel Handling var særlig Menigheden efter Forfølgelsestiden præsent, men netop dette kunde bevirke, at man lokalt indførte den særlige Ritus, selv om K.n paa den Tid forlængst hævdede en »Kanon« af langt større Omfang. Kunzes Bevisførelse for, at Skikken maa ligge før de gnostiske Kampe (særlig med Markion), er svag; ligesaa vel kan siges, at Riten tyder paa en Tid, da Polemik mod Gnostikere ikke længere spillede nogen Rolle, og hvor Ligestillingen af de ikke-apost. Evangelier med de apost. ikke krænkede den haandfaste Forstaaelse, man havde af, at K.n helt igennem skulde hvile paa apostolsk Grundlag og Ordning. *J. O. A.*

Traditio symboli *(og trad. orationis Dominicae)*, Riter under Katekumenatets sidste Del, den egtl. Daabsforberedelse. At en »Overgivelse« af Symbolet, den Daabsbekendelse, der aflagdes ved Daabshandlingen, tidlig maa have fundet Sted, er sikkert. Naar K.n brugte et fast, formuleret Symbol (se IV, 446), der skulde bekendes, maatte dette læres udenad, og altsaa under Daabsforberedelsen »overgives«. Men hvor gl. denne Handling som en særlig højtidelig Ritus (og navnlig opfattet som Indvielse i et »Mysterium«) er, er tvivlsom. Arkandisciplinen (I, 141) trængte først i 4.—5. Aarh. fra Alexandria ud i hele K.n. Det er fra denne Katekumenatets Glanstid, at vi har nøjagtigere Kendskab om *tr. s.* Navnlig gennem Kyrillos af Jerusalems (II, 886) Katekeser kan man følge den 3-leddede Handling, hvorigennem *competentes* (se Katekumen II, 747) optoges og blev virkelige *fideles* (den katek. Daabsforberedelse, selve Daabsakten med de dertil knyttede Riter, den mystagogiske Efterkatekese). Til Daabsforberedelsen i snævrere Forstand, der strakte sig gennem hele Fastetiden, og hvis Katekeser særlig sigtede mod Symbolets Udlæggelse, hører *tr. s.*, der foregaar paa en af Fastesøndagene (i visse Kirker den 5. Søndag; i Afrika skete *tr. s.* Lørdag før Midfaste [*Lætare*], og man fik 8 Dage til at indprænte sig det lærte). Man lærer Kompetenterne Bekendelsen Stykke for Stykke udenad, idet det indskærpes (jfr. Kyrill, Kat. V, 12) at holde de mystiske Ord hemmeligt — et Vidnesbyrd om, at det drejer sig om en hl. Ritus, da Alverden jo paa den Tid faktisk kendte Indholdet og stredes om det. Ved en foreløbig *redditio* overbeviste Bispen sig om, at man havde tilegnet sig Ordene nøjagtigt. Men den egtl. højtidelige *redditio*, der i Rom foregik i Menighedens Forsamling og fra et »ophøjet Sted« (Ambonen), skete Lørdag før Paasken, i Østen i nærmeste Forbindelse med selve Daabshandlingen. — Overgivelsen af Fadervor *(trad. orat. Dom.* el. *Patris)* er muligvis en noget yngre Ritus; i Vesten foregik den Lørdag før *Judica* (5. Søndag i Fasten), og man fik ligeledes 8 Dage til at lære Bønnen nøjagtig udenad. Hos Petrus Chrysologus (I, 507) har man Eks. paa de Taler, der holdtes ved denne *traditio*. Efter det egtl. Katekumenats Ophør (Barnedaabens alm. Udførelse) vedblev Riterne at bruges som Del af de »Scrutinier«, der gik forud for Daaben (jfr. IV, 125), men den egtl. *trad. orat. Dom.* bortfaldt senere, selv om Fadervors Brug ved Daaben holdt sig. *J. O. A.*

Tradition (Overlevering) betegner opr. den apostolske Forkyndelse i videste Omfang, alle saavel skriftlig som mundtlig overleverede Ord af Apostlene. I N. T. benyttes Begrebet dels om »de gamles Overlevering«, »de fædrene Overleveringer«, en Række Lovbestemmelser og Lærdomme, som ikke findes i G. T., men som den rabbinske Teol. tillagde samme Gyldighed som den skrevne Lov (Mt. 15, 2—3. 6; Mk 7., 8; Gal. 1, 14 jfr. Kol. 2. 8), dels om apost., skriftlige eller mundtlige Overleveringer angaaende Lære og Liv (1 Kor. 11, 2; 2 Thess. 2. 15; 3, 6). I den ældste K. er T.ens Indhold den af Apostlene forkyndte Tro, den saakaldte Trosregel (s. d.), hvortil senere føjedes dogmatiske, rituelle og k.retslige T.er. Kampen mod Gnosticismen gjorde en nøjere Formulering af Overleveringen nødv. Man begyndte at skelne mellem den skrevne og uskrevne T. Den første er givet i de nytestl. Skrifter; den anden er den mundtlige T. om Apostlenes Forkyndelse. Denne søgte man navnlig i de Menigheder, som Apostlene havde stiftet og forestaaet, de saakaldte »sedes apostolicae«, og hos deres Biskopper, der gjaldt for at være Apostlenes Efterfølgere (jfr. successio apostolica IV, 385 f.). Allerede i Slutn. af 2. Aarh. henviste man til det samlede Episkopat som Garant for den ægte apostolske T.s Indhold. Samtidig fastholdt man Kravet om T.ens hist. Opr. fra

Apostlene, saaledes f. E. i Vincentius Lerinensis' berømte Definition: »det, som er bleven troet overalt, altid og af alle, dette er i Sandhed og i egentlig Betydning det katolske.« Den kirkl. gyldige T. er kendetegnet ved Almindeligheden *(universitas)*, Ælden *(antiquitas)* og alles Samstemmen *(consensio omnium)* (Commonitorium, ed. A. Jülicher, 1885, Kap. 3). Den gr.-kat. K. lærer, at de saakaldte økum. K.møder fastslaar T.ens Indhold, og hævder derfor, at T.en væsentlig er afsluttet med det saakaldte 7. økum. Konciliums Beslutninger (787). I den vesterlandske K. førtes i Middelalderen Strid mellem Episkopalismen (Konciliarismen) og Kurialismen (Papalismen). Medens den første hævdede, at et alm. K.møde var højeste Autoritet til Fastsættelse af den ægte T.s Indhold, gjorde den sidste gældende, at denne Autoritet tilkom Pavestolen. Episkopalismen raadede paa de saakaldte Reformkoncilier (III, 730); saaledes lærte Baseler-Konciliet (I, 230), at et alm. K.-møde staar over Paven, og eventuelt endog kan afsætte en Pave. Derimod havde allerede paa Tridentinerkonciliet Kurialismen Overvægten. Dette Koncilium lærer, at Sandheden indeholdes i den hl. Skrift og de uskrevne T.er, som Apostlene har modtaget af Kristi Mund eller selv efter Aandens Diktat mundtlig overgivet os, og at derfor Skrift og T. skal æres med samme Fromhedsfølelse (Sessio IV). Dette betød i Virkeligheden, at den hl. Skrift underordnes T.en, hvilket ogsaa fremgaar af, at Konciliet videre lærer: »at ingen maa driste sig til at fortolke den hl. Skrift . . . . . imod den Mening, som den hl. Moder, K.n, har holdt og holder fast paa . . . . . eller imod Fædrenes enstemmige Fællesopfattelse« (Sessio IV). Denne Bestemmelse antyder allerede en Ændring i T.s-Begrebet. Tildels af Hensyn til den protest. Polemik førtes den rom. K. til at slappe Kravet om hist. Bevis for T.en og henviste i Stedet for til at K.n besidder den hl. Aand, og derfor ikke kan fejle, naar den definerer Troens og Moralens Sandheder. Saaledes skelner Bellarmin mellem tre Arter af T.: 1) »de guddom. T.er«, ɔ: alt, hvad der er overleveret mundtlig af Kristus selv, og derfor har samme Autoritet som Evang.rnes Indhold; 2) »de apost. T.er« ɔ: alt, hvad der stammer fra Apostlene og derfor staar lige med de apost. Breve; 3) »de kirkl. T.er«, ɔ: alt, hvad K.n i Tidernes Løb har fastslaaet. Disse T.er har paa Grund af K.ns Inspiration og Ufejlbarhed samme Autoritet som de to første Grupper af T. Kurialismen sejrer endelig paa Vatikanerkonciliet, som dekreterer Pavens Ufejlbarhed, naar han paa Embeds Vegne *(ex cathedra)* taler til hele K.n om Ting, der angaar Tro og Sæder. — De protest. K.samfund er enige om at forkaste det rom. T.s-Begreb og henviser i Modsætning hertil til den hl. Skrift (IV, 242) som den kr. Læres Kilde og Norm. De luth. Bekendelsesskrifter hævder: »at det ikke er nødv., at der overalt er de samme mskelige T.er eller Riter, eller Ceremonier, indstiftede af Msker« (Conf. Aug. Art. VII, jfr. Apol. IV, 30 f.), og bekæmper den rom. Lære, at Antagelsen af T.ens Lære og Bud er nødv. til Frelse (Conf. Aug. Art XXVI; jfr. Apologien VI, 77; VIII, 36; XIV, 3 ff.). Ingen kr. Lære kan begrundes ud fra T.; men denne har kun Gyldighed, hvis den stemmer overens med den hl. Skrift (Art. Smalcald. II, II, 15). M. H. t. de gudstjenstl. Skikke og Vedtægter, indtager Bekendelsesskrifterne et noget andet Standpunkt. Conf. Aug. Art. XV lærer, at saadanne Skikke bør bevares, som kan bevares uden Synd og er gavnlige til Ro og god Orden i K.n. Derimod maa alle T.er forkastes, som er i Strid med Evangeliet og Læren om Troen (jfr. ogsaa Art. XXVI, 40 f., og Apol. VIII). I Kraft af disse Principer optog de luth. Bekendelsesskrifter de tre oldkirkl. (økum.) Symboler (Conf. Aug. Art. I og III; Art. Smalcald. I, I f.; Form. Conc., Indl.). Deres autoritative Gyldighed beror ikke paa K.ns Sanktion, men paa deres Overensstemmelse med den hl. Skrift. Samme Princip ligger til Grund for Bestemmelsen af de luth. Symbolers Betydning (IV, 450). (Heinrich Holtzmann, Kanon und Tradition, 1859; Otto Ritschl, Dogmengesch. des Protestantismus I. Prolegomena. Biblicismus und Traditionalismus in der altprotest. Theol., 1908). *C. G.*

Traditores, en særlig Klasse af *lapsi* (jfr. Faldne II, 8), der forekom i den diokletianske Forfølgelse, idet Kejseren i sit 1. Forfølgelses-Edikt krævede Udlevering af de Kr.s hl. Skrifter, for at de kunde brændes. Derefter skete Undersøgelser af Kirkerne, og da manges Angivelser henledte Opmærksomheden paa Klerikere, der skjulte Skrifterne, fulgte det 2. Edikt, der befalede de Gejstliges Fængsling. T. (»Overgivere«) er da først og fremmest Gejstlige, der har efterkommet Kejserens Vilje. Adskillige synes dog at have afleveret andre Bøger, og Øvrighedspersoners Lemfældighed reddede dem, selv hvor Snyderiet opdagedes, ofte for Straf, men K.n betragtede ogsaa disse, der ved denne List undgik noget Martyrium, for faldne. I Donatiststriden (I, 669) kom T. til at spille en særlig Rolle, da Skismaet tog sin Beg. fra Tvivlen om en Bispeordinations Gyldighed, naar den var foretaget ved en Traditor. — Ogsaa Udleverere af K.ns hl. Kar kaldtes T. *J. O A.*.

Traducianisme benævnes en Teori om Menneskesjælens Opr., som i Modsætning til Præeksistentianismen (III, 626) og Creatianismen (I, 564) lærer, at Sjælen ligesom Legemet efter Skabelsen bliver til ved den naturlige Forplantelse. Til Støtte herfor anføres, at Slægtens fortsatte Liv beror paa Guds opholdende Gærning, ikke paa nye Skaberakter, at Naturens Analogi taler herfor, og at Menneskeslægtens Enhed og Sammenhæng kun herved kommer til sin Ret. Fremdeles henvises til, at Teorien synes at stemme med den hl. Skrift (1 Mos. 5, 3; Ps. 51, 7; Joh. 3, 6; Ap. G. 17, 26). Medens Romerk.n og de fleste ældre ref. Teologer hylder Creatianismen, har den ældre luth. Dogmatik overvejende sluttet sig til T.n, der tillige betragtedes som nødv. Forudsætning for Arvesyndslæren. I dsk Teol. søger H. Martensen at forbinde Sandhedsmomenterne i T. og Creatianisme (Dogmatik § 74), medens P. Madsen væsentlig slutter sig til T. (Troslære § 17). Flere nyere Teologer afviser disse Teorier om Sjælens Tilblivelse som Problemer, der ligger udenfor den kr. Erkendelses Omraade (f. E. J. Ording, Den kr. Tro II, S. 200 f.). *C. G.*

Trajanus, rom. Kejser 98—117, se Plinius's Brev (III, 569) og Kristenforfølgelser (II, 858 b.).

Trakien, Landet Ø. for Makedonien, mellem Strymon og Donau. Neapolis (Ap. G. 16, 11) og Filippi (16, 12) hørte egentlig til T., men de makedoniske Konger havde udvidet Makedoniens Grænser, saa at dette omfattede ogsaa disse Byer. Trakiske Lejetropper var i de senere gr. Tider meget søgte; lejlighedsvis nævnes i 2 Mak. 12, 35 en trakisk Rytter, der reddede den syr. Feltherre Gorgias. *L. G.*

Trakonitis, et Landskab, der hørte til Filips Tetrarki (Lk. 3, 1). T. (»det trakonitiske« Land, »det gennemfurede«) er d. s. s. Grækernes Trakon, et gennemfuret Lavalandskab, der fra Hauranbjærgenes NV.-Hjørne strækker sig henimod Damask, ligt et forstenet Hav, dog gennemtrængt ogsaa af frugtbare Striber. Araberne kalder det Leja (Ledja) ɔ: Tilflugtsstedet, et Eldorado for Røvere og løse Folk. Under det rom.-gr. Herredømme har baade T. og det tilstødende Hauran haft en blomstrende Kultur; mange endnu staaende øde Byer af det sorte Basaltmateriale fra T. bærer Vidnesbyrd om hin Tid. *L. G.*

Traktarianisme, se Newman (III, 364 f.); Pusey (III, 366 f.); Ritualisme (III, 799 f.).

Traktatselskaber. Traktaten er et ganske lille og billigt, populært Skrift, som i pointeret Form søger at vække Msker til Eftertanke paa det rel. Omraade. Saadanne Skrifter møder man første Gang paa Ref.s-Tiden. Paa en vis Maade kan Luthers 95 Teser 1517 i tysk Overs. kaldes den første Traktat. Löwe (Kritische Musterung der Traktate, 1852, S. 3) definerer Traktatens Form træffende saaledes: »Traktaten skal være en Pil, vel bevinget, skarpt tilspidset og med Spidsen af gedigent, rent Metal«. Efter sit Indhold kan Traktaten være belærende, vækkende eller apologetisk. Wesley er den første, som systematisk benytter Traktater. Han udsendte en Række billige Smaaskrifter ikke blot af rent opbyggeligt Indhold, men ogsaa omhandlende konkrete Æmner som Drikkeriet, Slaveriet, Hjemmet, Opdragelsen osv. Den populære Fritænkerliteratur, der fra Frankrig bredte sig til England i Slutn. af 18. Aarh., gjorde Hannah More (III, 286) til Forf. af Traktater, som i Oplag paa over 2 Mill. spredtes over Landet. Søndagsskolerne i England, der opstod paa samme Tid, gjorde ogsaa Udbredelsen af billig kr. Folkelit. nødv. Men en saadan Udbredelse oversteg Enkeltmands Kræfter. Saa stiftedes 1796 Edinburgh T. og 1799 det banebrydende *Religious tract society*. Dette sidste blev grundlagt paa det londonske Miss.-Selskabs Aarsfest af Burder og opstillede visse Krav til Traktaterne, nemlig at de skal indeholde den rene Sandhed fra den hl. Skrift og fremføre de evang. Grundsætninger, hvorom Luther, Calvin og Cramner er enige, først og fremmest Sandheden om, at en Synder kun kan blive retfærdig ved Troen paa Jesus Kristus. Fra *Rel. tract soc.* udgik senere det første Bibelselskab, »det brit. og udenlandske Bibelselskab« (I, 298), og Tilskyndelser til en Række andre T. i og udenfor det brit. Rige. I Tyskland grundedes saaledes efter eng. Tilskyndelse »Wupperthaler Traktatgesellschaft« 1814. Allerede tidligere havde det 1780 grundlagte »Deutsche Christentumsgesellschaft« begyndt at udsende gode Bøger og Traktater. Men det var dog under eng. Paavirkning, Traktatsagen vandt Udbredelse i Tyskland. Under Wichern fik den en kraftig Livsfornyelse. Det lykkedes ham navnlig at kalde dygtige Traktatforf. frem, og fra Rauhes Haus udgaar stadig en Strøm af Traktater. I alle evang. Lande, særlig dog i de engelsk- og tysktalende, er der i vore Dage livlig Traktatuddeling og Traktatsalg. Uddelingen sker sædvanlig systematisk i bestemte Kvarterer eller bl. bestemte Kredse af Msker, og Salget ofte gennem Kolportører. I Sverige har saaledes i nyeste Tid Diakonistyrelsen, i Norge Luthersk Bokmission i Bergen og i Danmark Kirkelig Forening for indre Miss., Diakonissestiftelsen og »Tænk selv« virket som T. Verdenskrigen har i de krigsførende Lande fremkaldt en rig Traktatlit., bl. a. fordi denne er billig og bekvem til Uddeling bl. Soldaterne. *A. Th. J.*

Trandberg, Peter Christian, dsk Præst og Særmenighedsstifter, f. 18. Aug. 1832 paa Bornholm, Stud. fra Rønne 1851, cand. theol. 1858, s. A. personel Kap. i Tjele og Vinge, fratraadte 1860 og virkede derefter en Aarrække som fri Rejsepræst paa Bornholm, hvor han en Tid vakte mægtigt Røre og samlede mange Tilhørere; om hans første Virksomhed her se Bornholmerne (I, 365 f.). T.s Ønske om at holde Bevægelsen paa Folkek.ns Grund overvandtes af Fripræsten N. P. Grunnet (II, 277), og St. Hansdag 1863 udtraadte T. da af Folkek.n og dannede en ret kraftig Frimenighed. Denne hævdede i Beg. kun Adskillelse af Stat og K., Ret til at kalde og afsætte Ledere og Ret og Pligt til stræng K.tugt. Splid i den ny Frik. vaktes snart af Lægprædikanten H. C. Møller (III, 330), ved hvem den ejendommelige, nyevang. Lære, under Paavirkning fra C. O. Rosenius (III, 819 f.), kom ind i Samfundet (se Bornholmerne). T. skrev da 1866 paa en Rejse i Udlandet »Aabent Brev til Udgiveren af »Budskab fra Naadens Rige«« ɔ: Møller), hvorved han tog Afsked med Bevægelsen, og 1872 samlede han sine Tilhængere til en Valgmenighed under Folkek.n, som han dog 1877 forlod for som Rejsepræst at holde Vækkelsesmøder rundt om i Jylland. 1882 drog han til Amerika, hvor hans Skrift »Til Skandinaverne i Chicago« gav Stødet til Dannelsen af et evang.-luth. K.samfund (1884). Aaret efter blev T. Prof. ved det kongregat., teol. Seminarium ssteds, men hans bestemte Hævdelse af luth. Krdmssyn førte allerede 1890 til, at han fratraadte. Det af ham gr. »Evangelical Free-Church Seminary of Chicago« opløstes allerede 1893. I de sidste Aar udg. han Bladet »Hyrderøsten« og tilsaa med stor Iver og Opofrelse de o. 20 »Trandbergske« Menigheder, der var dannet rundt om i U. S. A. D. 18. Juni 1896 i Minneapolis. Efter hans Død udgaves »Bibelske Afhandlinger« og et Par Bd. »Efterladte Skrifter« (1901). *H. J. H.*

Trankebar-Mission, se Dansk-hallesk Miss. (I, 600).

Transept, se Bygningskunst, kirkl. (I, 426).

Transfiguration (lat. = Forvandling, Forandring), Betegnelse for Jesu »Forklarelse« (gr. *μεταμόρφωσις*), Mt. 17, 1—8; Mk. 9, 1—12; Lk. 9, 28—36 (jfr. Jesus Kristus II, 638). En særlig T.s-Fest synes allerede i 4. Aarh. at

have været fejret i Orienten. Dagen var senere if. det armeniske Kalendarium 14. Juli, if. det bysantinske og ætiopiske Kalendarium 6. Aug. Calixtus III lod 1457 affatte et særligt Officium dertil (til Minde om Sejren ved Belgrad), men allerede den motsarabiske og gotisk-galliske Liturgi havde Messer *de tranfiguratione.* — For Kunsten har T. været et yndet Æmne. Berømtest er Raffaello's (III, 683 f.) T. i Vatikanets Galleri, men ogsaa Fiesole, Bellini, Perugino og Holbein d. æ. har malet kendte Fremstillinger af T.en. *H. J. H.*

Translation (lat. = Overførelse) bruges i K.retten om Gejstliges Forflyttelse fra et Embede til et andet. I rituel Brug betegner T. en Relikvies Overflyttelse fra Graven til Alteret (jfr. Relikvie III, 753 b.).

Transscendens, Modsætningen til Immanens, betegner Guds Ophøjethed over Verden. En teistisk Gudserkendelse, som gaar ud fra kosmiske Principer, søger i Modsætning til Deismens ensidige Lære om Guds T. (I, 619 f.) og Panteismens udelukkende Fremhævelse af Guds Immanens (III, 478 f.) at vise, at Gud maa opfattes baade som transscendent og immanent i Forhold til Verden. — Transscendental-Filos. betegner efter Kant en Filos., som ikke beskæftiger sig med Sanseobjekterne, men med Erkendelsens aprioriske Principer. Herefter er Benævnelsen f. E. bleven benyttet om en Tænkning, som gaar ud fra Jegbevidstheden (Fichte II, 44) eller fra Subjektiviteten som det absolute og opr. (Schelling IV, 73 f.), eller fra Bevidstheden om Tingene i Modsætning til Tingene (Schopenhauer IV, 96 f.). *C. G.*

Transsilvanien (Siebenbürgen), se Ungarn.

Transsubstantiation (lat. = Forvandling), se Nadvere (III, 342).

Transvaal, siden 1900 britisk Koloni, begrænset af forsk. Dele af britisk S.-Afrika samt portugisisk Mosambique, 304,913 □-km. med 1,354,200 Indb., deraf ⅓ hvide, Resten farvede. Da Boererne havde fortrængt London'er-Missionærerne fra ba-Kwena-Høvdingen Setscheles Landomraade, indkaldte Præsident Prætorius Hermannsburgermissionærer, som nylig var ankomne til Natal. Disse blev dog ikke længe hos Setschele, men forlagde fra 1862 hele deres Virksomhed til T.; paa en enkelt Station var der allerede begyndt 1857. I alt har de nu 27 Stationer med o. 58,000 Betschuanerkristne. — Siden 1859 har Berlinermiss.-Selskabet Arbejde bl. den Del af Basutofolket, som bor indenfor T.s Grænser; nu o. 29 Stationer (18 i S.-T., deribl. den berømte Station Botschabelo) og 29,000 Kr. — Endvidere arbejder i N.-T. den schweiziske Valdesia-Miss. (Hovedstation: Spelonken) med o. 1700 Kr., den nederlandsk-ref. og den anglikanske K., og endelig den store wesleyanske Miss. i 3 Afdelinger med tilsammen 220 Menigheder og 63,000 Tilhængere, hvoraf o. 15,000 Kommunikanter. Den kat. Miss. har siden 1886 et apost. Præfektur i Johannisburg med o. 2000 Kr. Hovedvanskeligheden har her, som i hele Sydafrika, Racespørgsmaalet været. Boerernes Modstand mod de farvedes Selvstændiggørelse gjorde sig ogsaa gældende overfor Miss.ens Bestræbelser for at forbedre disses Kaar og løfte dem ved Skoleundervisning. Men siden Landet blev engelsk Koloni, har denne Modstand væsentlig mistet sin Kraft. *Fr. S.*

Trapezunt, tyrkisk By i det nord-østl. Lilleasien ved Sortehavet, Oldtidens Trapezos (Trebisonda [lingva franca]). Tarabozon el. Tirabzon (tyrkisk), Hovedstad i det tyrk. Vilajet T., Sæde for en tyrk. Generalguvernør og en gr. Biskop, har o. 40 Moskeer og 22 gr. Kirker, o. 35,000 Indb. T. skal være anlagt af Grækere fra Sinope o. 700 f. Kr. og blev ved sin gunstige Beliggenhed Midtpunkt for Handelen fra Central-Asien til Europa; endnu er den af ret stor Betydning, selv om den transkaukasiske Bane har skadet dens Handel. 1204 grundedes af Alexios Komnenos et Kejserdømme T., bestaaende af Paflagonien, Pontos og Krim; det kuldkastedes af Muhammed II 1461 (se Fallmerayer, Gesch. des Kaisertums zu T., 1827). Byen er nu delt i 3 Kvarterer, et muhammedansk (o. 18,000 Indb.), et kr. (o. 16,000 Indb.) og et Handelskvarter. American Board of Commissioners for Foreign Miss. har Station her med 11 indfødte Arbejdere og en Dagskole. *H. J. H.*

Trappe, La, se Trappister.

Trappepsalmer, en hyppig benyttet Gengivelse af det hebr. shir hamma'alot, der findes i Overskriften til de gitestl. Ps.r 120—134 (kun i Ps. 121 shir lamma'alot). Gengivelsen er imidlertid ganske usikker. Man tænker derved paa de 15 Trappetrin, som i det Herodianske Tempel førte fra Kvindernes op til Mændenes Forgaard, og antager, at T.ne blev sungne af Leviter, staaende paa disse Trin. Snarere synes Ordet ma'ala (Opgang) at betegne disse Ps.r som Sange, der blev sungne af Festpilegrimmene under deres Vandringer til Jerusalem, og T.ne burde da hellere benævnes Valfartsps.r. Andre, vist mindre sandsynlige, Tydninger antager, at Ps.rne blev sungne af Jøderne under deres Hjemvandring fra Babel, eller at der med Benævnelsen sigtes til en ejendommelig stigende Rytme, som findes i nogle (men ikke i alle) af disse Ps.r. Se videre Hupfelds og Buhls Kommentarer. *J. C. J.*

Trappister, rom.-kat. Munkeorden, reformerede Cisterciensere (I, 511). T.ne er stiftet af Armand Jean le Bouthillier de Rancé i 1660erne i Cistercienserabbediet la Trappe i N.-Frankrig (Normandie, nær Mortagne). Dette var grundlagt allerede i 12. Aarh. og hed opr. »Notre Dame de la Maison-Dieu«, men fik senere Navn efter den vanskelig tilgængelige Bjærgdal, hvor det laa (*trappe,* Falddør). Det var i stort Forfald, da det 1636 som Commende (I, 541) tilfaldt den ganske unge Bouthillier de Rancé. Han var født 1626 som Søn af en velhavende Embedsmand, havde selve Kard. Richelieu til Fadder og var tidlig bestemt for gejstlig Stand for at kunne overtage de rige Commender, som Familien ejede. 1651 blev han Præst og 1654 endog Dr. theol., men desuagtet vedblev han at føre et ganske verdsligt og letfærdigt Liv, indtil han o. 1660 oplevede en Vækkelse og begyndte paa voldsomme, asketiske Øvelser. Den samme strænge Tugt søgte han nu ogsaa at gennemføre i la Trappe, hvor han selv traadte ind som Munk og blev Abbed 1664. Ved en yderlig Stramning af den strængeste

Cistercienser-Observans tog han især Sigte paa den enkelte Munk, der saaledes skulde drives til den højeste Fuldkommenhed. 1696 nedlagde han Abbedværdigheden og døde 27. Okt. 1700 efter, liggende i Aske, at have modtaget Sakramentet. T.-Reformen mødte adskillig Modstand, ikke blot fra den mildere Cistercienser-Observans, men ogsaa fra Maurinerne (Mabillons berømte »Traité des études monastiques«, 1691), der misbilligede T.nes skarpe Afstand fra alle videnskabelige Studier. Allerede 1678 fik Reformen imidlertid pavelig Godkendelse, og 1705 stadfæstede Clemens XI officielt Statuterne for »Ordo Cisterciensium reformatorum beatae Mariae de Trappa«. — T.ne staar op Kl. 2 og gaar i Seng Kl. 7 om Vinteren, Kl. 8 om Sommeren; 11 Timer af Døgnet anvendes til Andagtsøvelser. Føden er rent vegetabilsk (uden Smør og Æg). Tavsheden maa sjældent brydes, hvorfor der ofte benyttes Tegnsprog. Kulturel Fortjeneste har T. indlagt sig ved Opdyrkning af vanskelig Jord, saaledes har Klostret Trefontane udenfor Rom ved Plantning af Evkalyptustræer meget modvirket Malariaen i Kampagnen. T. er Kustoder i de rom. Katakomber. M. H. t. Organisation havde T.ne tidligere en Generalvikar, der stod under Cistercienser-Generalen, men 1892 fik de en uafhængig Generalabbed med Sæde i Rom (Cistercienser-nes Moderkloster Cîteaux, som T.ne erhvervede 1898, er ham tillagt som Titulærkloster). Indenfor T.ne skelnes mellem Kor-Professi (Klerikere) og Konvers-Professi (Lægbrødre); de førstes Ordensdragt er graahvid med sort Skapular og Kabuds, de sidstes brun med sort Skapular. T.ne tæller (1910) 56 Klostre med 4330 Medlemmer, de 44 Klostre i Europa. I Frankrig ligger 20 Klostre med 1400 T.; hvor Kongregationskampens Lukningsdekreter ikke er ført konsekvent igennem, er der truffet Foranstaltninger til at flytte til Udlandet; under Verdenskrigen har ogsaa fr. T. været virksomme som Sjælesørgere ved Fronterne. I S.-Afrika er T.-Abbediet Marianhill (i Natal) udskilt som selvstændig Kongregation under Propagandaen (med 26 Miss.stationer, 42 Kirker og Kapeller, 82 Skoler; hertil hører »Søstrene af det kostbare Blod«, efter deres røde Dragt ofte kaldet »røde Søstre«; de tæller o. 400). — Trappistinder, reformerede Cistercienserinder, gaar tilbage til Bouthillier de Rancé (1689), følger i alt væsentligt hans Regel og styres under T.ne. Deres Tal er o. 900. (Dubois, Hist. de l'abbé de Rancé I—II, 1869; M. Heimbucher, Die Orden und Kongregationen I², 1907, 460 f.). *S. A. B.*

Trasæos (eller Traseas), et tvivlsomt Navn i 2 Mak. 3, 5. I Stedet for det maa, med Støtte i Haandskrifter, læses: fra Tarsos.

Traub, Gottfried, afsat tysk Præst, f. 1869 i Württemberg, 1895 Repetent i Tübingen, 1900 Spr. i Schwäbisch-Hall, 1901 i Dortmund (St. Reinholdskirken). T. fandt særdeles stærk Indgang i denne Menighed, men hans udpræget moderne Krdmssyn forargede de gl.-kirkl. Elementer, og hans gudstjenstlige Forandringer fremkaldte Klager. Apr. 1910 indgav en Købmand en formuleret Klage til Konsistoriet (for preuss. Westfalen) i Münster over T.s Afvigelser fra Agenden og særlig hans Konfirmationshandling, der omformede Daabsbekendelsen. Konsistoriet tildelte T. en Irettesættelse og paalagde ham at følge Agenden. I et særligt Blad »Chr. Freiheit« krævede T. nu fuldstændig Lære- og Ritualfrihed og hævdede Enkeltmenighedens og dens Præsts Selvstændighed overfor de landskirkelige Organer (om hans Konfirmation og Trosbek. jfr. »Chr. Freiheit« Nr. 4—5, optrykt som Følgeblad til »Chr. Welt« 1911, Nr. 6). Retssagen mod den radikale Kölnerpræst Jatho, der ligeledes stod med en stærk Menighedskreds om sig, bragte samtidig Debatten om disse Spørgsmaal frem i første Række. T. fungerede under Sagen som Jathos Forsvarer, og da denne afskedigedes, angreb han i sit Blad, i Foredrag og specielt i Brochuren »Staatschristentum und Volkskirche«, 1911, Dommen og hævdede under stærke Angreb paa den kirkl. Overstyrelse Independentismens Ret indenfor Statsk.n, der ikke kan opfattes som en virkelig K. I Okt. 1911 skred Konsistoriet i Münster derefter ind mod ham med et Disciplinærsagsanlæg. T.s Protest mod hans Sags Behandling for det westfalske Konsistorium førte til, at Overkonsistoriet henviste den til Paakendelse for det schlesiske Konsistorium i Breslau. Her udvidedes Anklagen til at omfatte utilbørlige Sigtelser 1910 mod Konsistoriet i Münster. Under Sagens Gang fremkom stærke Udtalelser fra St Reinholds Menighedsrepræsentation til Fordel for T., men Dommen lød paa Embedets Fortabelse. Den appelleredes til Overkirkeraadet, og til denne kirkl. Øvrighed indgik fra Reinholdsmenigheden Bøn om at maatte beholde T.; men Overkirkeraadet skærpede Straffen til Afskedigelse med Tab af Standsret og Titel. Denne Dom vakte stor Forbitrelse i de liberale Kredse og fremkaldte en hæftig Diskussion om de kirkl. Tilstande, der ikke blev mindre, da St. Reinholds-Menighedens Klage til det preuss. Statsministerium afvistes, og en Bøn til Kongen baade fra Menigheden og T. heller ikke førte til noget. Reinholdsmenigheden demonstrerede derpaa ved at vælge den afsatte Præst ind i Presbyteriet, men T. afviste dette Valg. — T.-Affæren viste, ligesom Jatho-Sagen, at der faktisk stadig er kirkl. Grænser for Præsters og Menigheders Frihed, naar de vil staa indenfor Landsk.n; begge Retssager viste tillige, hvor stærkt den moderne radikale Rationalisme og den reelle Independentisme havde Fodfæste i Menighederne; i begge Tilfælde kunde Præsterne med Rette henvise til stor og trofast Tilslutning til deres Standpunkt. Disse »Affærer« er Baggrund for den nuv. stærke Tale om 2 »Religioner« (Kaftans Udtryk allerede 1914) indenfor den tyske »Lutherdom«, og de fornyede Diskussionen om en Forandring af K.forholdene; fra liberal Side kræves retsgyldig Ophævelse af »Dogmek.n«; fra konservativ Side er foreslaaet Omdannelsen af Landsk.n til en blot økonomisk Forvaltningsenhed med Ret til selvstændig Organisation af de bekendelsestro Bestandele indenfor denne »Kirke«; tilbagetrædende synes derimod Fordringen om Adskillelse af Stat og K. at være. — Blandt T.s mange literære Forsvarere fra liberal Side var Prof. A. Harnack (Die Dienstentlassung des

Pfarrers, Lic. G. T., 1912; besvaret fra K.styrelsens Side af R. Moeller, Dr. Harnack und der Fall T., 1912), skønt han tog Afstand fra Jatho; og Prof. O. Baumgarten (Meine Anklage gegen den preuss. evang. Oberkirchenrat, 1913). — T., der tidligere havde udg. fl. Skrifter af opbyggeligt, socialt og teol. Indhold (bl. a. Die Wunder im N. T., 1905, 1907[2]), blev 1913 valgt til Landdagen. Under Krigen vakte T. Forargelse ved i et Krigsflyveblad at erklære, at Bønnens Værdi er at blive ét med sin »Skæbne« og i et Foredrag i München hævdede han, at Forestillingen om en personlig Gud maa opgives ikke blot paa Gr. af Naturvidenskabens Angreb, men ogsaa paa Gr. af Religionshistoriens Forskningsresultater. *J. O. A.*

Trautson, Johann Joseph, Greve T. v. Falkenstein, Kard. og Fyrstærkebiskop i Wien, f. 17. Juli 1707, d. 10. Marts 1757. 1750 blev han Koadjutor hos Kard. S. Kollonitsch med Ret til Sukcession, allerede næste Aar fulgte han ham i Ærkesædet. Bekendt blev hans Hyrdebrev 1. Jan. 1752, hvor han, foruden at dadle Gejstlighedens Verdslighed, paatalte den megen Tale om Helgener, Aflad, Rosenkranse, Billeder og Processioner paa Bekostning af Kristus og Troens Sandheder. »Folket længes efter Guds Ord, men Præsterne giver dem det ikke. Saadanne Folk er Forbrydere, der skal drives fra Prædikestolene«. Dette Hyrdebrev blev offentliggjort af Josef II. — T. blev derfor angrebet som hemmelig Protestant, særlig ogsaa, da han, for at lette Overgangen til den kat. K., afskaffede den formelige Afsværgelse af den evang. Konfession. T. var en lærd Mand, der har indlagt sig stor Fortjeneste af Wieneruniversitetet. *N. M. P.*

Travankor (Tiruvankodu), Vasal-Kongedømme i det sydligste Forindien, o. 165,000 □-km. med o. 2¾ Mill. Indb., hvoraf ⅘ taler Malajalim, Resten Tamil. Rom.-kat. Miss. begyndte samtidig med det portugisiske Herredømme lige efter 1498 og fortsattes med Kraft af Jesuiterne. Den sydl. Del kom under Stiftet Quilon (Ærkestiftet Goa) og bearbejdes nu særlig af Karmeliter-Præster; i hele Stiftet findes o. 95,000 Katoliker. Den nordl. Del hører under Stiftet Cochin (samme Ærkestift); hele dette Stift har o. 90,000 Katoliker og styres af den goanesiske Klerus, uafhængig af Propagandaen. — Evang. Miss. begyndte 1806 med Tyskeren Ringeltaube i Londoner-Miss.-Selskabets Tjeneste; Selskabet fortsatte Arbejdet og har nu o. 64,000 Kr. 1834 kom det engelske Kirke-Miss.-Selskab til og har nu o. 52,000 Kr. Desuden udføres Evangelisationsarbejde bl. de o. 250,000 Thomaskristne. *Fr. S.*

Tre Bedragere (lat. *tres impostores*), hvormed tænkes paa Mose, Jesus og Muhammed, er et vinget Ord, der ligesom Fablen om de tre Ringe (kendt fra Boccaccio, benyttet af Lessing i »Nathan der Weise«) kom frem i Middelalderen som Udtryk for rel.s-filos. Skepsis. Gregor IX beskyldte saaledes Frederik II for at have sagt, at hele Verden var bleven narret af t. B. (de nævnte tre store Rel.s-Stiftere), og selv om Kejseren fralagde sig Beskyldningen, er det ikke urimeligt, at Paven i Realiteten havde Ret. Mange mente, at der skulde eksistere en Bog under Titlen t. B., og ledte efter den. Mænd som den arab. Filosof Averroës, Frederik II's Kansler Petrus de Vineis (III, 543) o. a. udlagdes som Forfattere. Fra 16. Aarh. findes en Bog paa Latin af en ukendt Forf. med Titel »de tribus impostoribus«, trykt 1598 og sikkert ogsaa skrevet i dette Aarh.s sidste Halvdel. Den indeholder en overfladisk Polemik mod al aabenbaret Rel. og en tarvelig Kritik af den bibelske Hist. Den er udgivet af Genthe 1833 (»De impostura religionum breve compendium« og af Weller 1846 med tysk Overs., paa ny 1876 uden Overs. (jfr. Reuter, Gesch. der erlig. Aufklärung im Mittelalter II, 1877, S. 527 f.). *S. A. B.*

Trechsel, Friedrich, prot. Teolog, f. 17. Nov. 1805 i Bern, studerede Teol., blev i Göttingen stærkt paavirket af Lücke (III, 114), 1832 Docent i Bern, 1837 Præst i Vechingen, 1860 Præst ved Münsteret i Bern; d. 30. Jan. 1885. T.s Hovedværk »Die protest. Antitrinitarier vor Faustus Socin«, 1839—44, er nu forældet. Desuden har han skrevet mange hist. Skrifter. *N. M. P.*

Trediveaarskrigen (1618—48). Forudsætningerne laa i Uklarhed og Uenighed om det gældende Retsgrundlag, Rel.s-Freden i Augsburg 1555 (III, 743). Var Calvinismen regnet ind under »den augsb. Konfessions Rel.«, hvortil den i Freden givne Anerkendelse var bundet? Skulde virkelig *reservatum ecclesiasticum* (III, 764) for bestandig udelukke Protestantismen fra de gejstlige Fyrstendømmer? Kontraref.en og Jesuiterne havde øget den konfes. Strid, og tilsidst gav Spændigen sig Udtryk i Dannelsen af to Sammenslutninger: en Union af de prot. Stænder 1608 under Ledelse af den ref. Kurfyrste af Pfalz, medens det ortodoks-luth. Sachsen holdt sig udenfor, og en kat. Liga 1609 under den energiske Kurfyrst Maximilian af Baiern. Begge Parter fandt sig krænkede i deres Retskrav. En truende Krig om Arvefølgen i de jülich-cleveske Lande drev over. Men i de østrigske Arvelande herskede haabløs Forvirring. Protestantismen var her meget udbredt, men dens lovlige Eksistensret var tvivlsom; her var Modref.en særlig kraftig og vandt Ferdinand II (II, 35 f.). Under Kampen mellem Kejser Rudolf II og hans som Rigsstyrer opstillede Broder Matthias gav Rudolf ved Majestætsbrevet 1609 Protestanterne Trosfrihed i Böhmen. Men skønt baade Matthias og Ferdinand maatte bekræfte Majestætsbrevet, klagede Böhmerne over, at det krænkedes, og gjorde Oprør. — I Krigens 1. Afsnit, den böhmisk-pfalziske Krig, havde Böhmerne valgt Friedrich V af Pfalz til Konge; han fik ingen Understøttelse af sin Svigerfader James I af England, og Protestanterne var splittede. Johann Georg af Sachsen gik, ledet af Hoë von Hoënegg (II, 441), sammen med Kejseren. Den kat. Liga optraadte energisk; Tilly slog Friedrich ved det hvide Bjærg 1620 og erobrede Pfalz. Den kat. Reaktion sejrede nu i Østrig; i Böhmen og Mähren blev tillige den tjekkiske Bevægelse knust. — 2. Afsnit, den nedersachsisk-danske Krig (1625—29), foranlediges ved, at nu ogsaa den nordtyske Protestantisme begynder at frygte Kejserens Sejr; Richelieu og James I ægged ogsaa til Modstand mod Habsburgeren. Christian IV greb som Kredsoberst for den nedersachsiske Kreds ind i Krigen

1625; om det ulykkelige Forløb se II, 36. Kejseren følte sig da stærk nok til 1629 at udstede Restitutionsediktet (III, 768). — Men nu krævede Fyrsterne den overmægtige Wallensteins Afskedigelse, og ny Hjælp fra Norden bragte Krigen ind i 3. Afsnit, Gustaf Adolfs (1630—32). Polit. og rel. Grunde (»Fäderneslandets majestät och Guds kyrka som därutinnan hvilar«) drev ham til at gribe ind. Han tvang Pommern og Brandenburg til Alliance, og Kejserens Hensynsløshed drev Sachsen over paa hans Side. Han naaede ikke at redde Magdeburg, men gav hele Krigen en ny Vending gennem Sejren ved Breitenfeld 1631 over Tilly, som senere blev dødelig saaret ved Lech. Kejseren maatte atter ty til Wallenstein, der standsede Gustaf Adolf ved Nürnberg, men med sit Liv købte Svenskekongen atter Sejren ved Lützen 1632. — I 4. Afsnit, Svenskernes Nedgangsperiode (1632—35), er Hovedpunktet det Nederlag, Svenskerne under Bernhard af Weimar led ved Nördlingen 1634, hvorefter Sachsen 1635 sluttede Freden i Prag med Kejseren. — Men s. A. lod Richelieu Frankrig aabent angribe Spanien og Kejseren, og nu fulgte det 5. Afsnit, den fransk-sv. Krig (1635—48), hvor Krigen havde en almen-europæisk Karakter. Aarene 1635—41 var de vildeste; saa fulgte en alm. Udmattelse, som endelig drev til Fredsforhandlingerne i Osnabrück og Münster. — Den westfalske Fred 1648 betød nationalt set Tysklands Formindskelse (Frankrig fik Elsass, Sverige en Del af Pommern m. m.) og fuldkomne Splittelse (o. 300 Territorier, hvor de lavere Stænder kuedes, og Smaafyrsterne drev lokalpatriotisk, ikke tysknational Politik). Huset Habsburgs Tyngdepunkt laa nu i Østrig, hvor Protestantismen vedblivende holdtes nede, og som mere end før sondredes fra Tyskland. Vejen aabnede sig for et nyt førende Fyrstehus: Hohenzollern-Brandenburg, hvis Indflydelse befæstedes af den store Kurfyrste Friedrich Wilhelm. Kirkeligt fastholdtes i Freden principielt Territorialsystemet: *cujus regio ejus et religio*. Dog modificeredes Augsburgerfreden ved: 1) Fikseringen af 1624 som Normalaar for hver Parts Besiddelse af K.gods; 2) Fastslaaelsen af, at de reformerte skulde regnes med bl. den augsb. Konf.s Bekendere; 3) visse Mildnelser af Territorialsystemet. Hvis en Fyrste traadte over til en anden Konf., maatte han indrette sig selv en privat Hofgudstjeneste, men Undersaatterne havde da Ret til at beholde deres Rel. og selv vælge deres Præster. Hvis en Fyrste havde Undersaatter af en anden Rel., skulde disse have samme Kultus, som de havde 1624. Og de, som ikke kunde beraabe sig herpaa, skulde taales eller have Ret til Udvandring uden Tab af Ejendom. — Mod denne Fred med Kættere nedlagde Pave Innocents X en virkningsløs Protest.

Krigens k. hist. Betydning kan samles under følgende Punkter: 1) Direkte moralsk eller rel. Vinding af Krigen spores sjældent. Kun enkelte Førere (Gustaf Adolf, Ernst den Fromme I, 797) er prægede af virkelig rel. Idealitet. — 2) En social, moralsk og rel. Ødelæggelse indtraadte i uhyre Omfang gennem Krigen og dens Ledsagere Hunger og Pest. Befolkningen var sunket til under Halvdelen. Megen Jord laa udyrket hen; Manglen paa Arbejdskraft var stor; for at hæve Befolkningens Tal besluttede en Kredsdag i Nürnberg 1650 med Billigelse af to kat. Biskopper at tillade en Mand at have to Hustruer. Soldaterne selv var naturligvis forraaede; med Hæren fulgte Skarer af Soldaterkoner og løse Fruentimmer, ofte ogsaa af røvede Kvinder. Soldaterbørn voksede op i Lejren med dens Blanding af Brutalitet og Overtro (en kras Soldaterrel., som ogsaa 20. Aarh.s Verdenskrig har set den); ud over Tyskland kom der en Slægt, som aldrig havde kendt andet end Krigen med dens Utryghed og Barbari. Præsterne var ofte Genstand for Soldaternes særlige Grumhed; mange Præsteembeder var gaaede under. — 3) Krigens Elendighed fulgtes af en Tørst efter Lyksalighed og Kultur. Ogsaa den ortodokse Teol. blev drevet til en mere videnskabelig Metode, der fremstillede Krdmmen som en Lyksalighedslære; senere blev hin Tørst stillet gennem Leibniz og Oplysningen. — 4) Krigen vakte ofte Tvivl og konfessionel Ligegyldighed. Karakteren af Rel.s-Krig var fra Beg. uklar ved Sachsens Forbindelse med Kejseren; i det sidste Afsnit var den næsten tabt, da Sachsen og Brandenburg stod sammen med Kejseren, Kardinalerne Richelieu og Mazarin med Svenskerne. Mange tjente skiftevis i kat. og prot. Hære; Fr. v. Logau bekendte pessimistisk: Lutherisch, Päpstisch und Calvinisch — diese Glauben alle drei / Sind vorhanden; doch ist Zweifel, wo das Christentum dann sei. — 5) Hertil svarede Forsøg paa at finde et bag Konfessionerne liggende fælles Trosindhold (Calixt, Comenius, J. Dury's forgæves Unionsforsøg). — 6) Omvendt satte Ortodoksien sig endnu mere end før fast i sit System, og *rabies theologorum* dannede en Parallel til Krigens. — 7) Tidens Nød fremkaldte et stort Genrejsningsarbejde i K. og Skole. K.styrelserne lod foretage Visitationer og udstedte nye K.ordninger; de nu tilvejebragte ydre Rammer blev væsentlig bestaaende indtil 19. Aarh. I det enkelte blev der gjort et nidkært Arbejde; ingen Stand har saa stor Fortjeneste af Tysklands Genrejsning som Præstestanden. Gennem Ratke og Comenius banedes Vej for den bedre Undervisning, og baade Humanismens og Ref.ens Aand blev reddet over til bedre Tider. — 8) Sammen med denne praktiske Tendens gaar en mystisk Inderliggørelse. Den var begyndt lige forud (Böhme, J. Arnd) og styrkes ved Forbindelse med nederlandsk og engelsk Vækkelse. Netop nu under det uhyre ydre Tryk sætter denne Bevægelse sine smukkeste Frugter indenfor Katolicismen (Spee, Angelus Silesius; dog her overgaas den af den franske kat. Mystik), men navnlig indenfor Protestantismen; Ps.-Lit.en er det største Vidnesbyrd, dels Forsyns-Ps.n, dels den subjektive, mystiske »Jesuslied«, som viser fremad til Pietismen. De vigtigste Digtere er nævnede III, 650. Nogle rel. Digte har direkte Forbindelse med Krigen: Forfærdes ej, du lille Hob; Mægtigste Kriste; Nu takker alle Gud; P. Fleming (II, 66 f.) skrev et Digt over Gustaf Adolf og P. Gerhardt Fredshymnen: Gott Lob, nun ist erschollen, Das edle Fried- und Freudenwort. Og Lidelsen virker ny Fordybelse i og Glæde

over Korset. Ogsaa i Opbyggelseslit.en finder vi samme Retning indad: V. Herberger, H. Müller, Chr. Scriver, ikke mindst Grossgebauer og J. V. Andreae, der med Begejstring hilste Gustaf Adolf, og hvis Virksomhed for en stor Del bestemmes ved den af Krigen fremkaldte Nød. I samme Aand virkede en Mængde mindre kendte Præster. Mange haabede paa en stor Reform af K.n; da denne ikke kom, virkeliggjorde Pietismen disse Idealer i sine fornemme Smaakredse. (G. Winter, Gesch. des 30jährigen Krieges, 1893, i Onckens Allg. Weltgesch.; M. Ritter, Deutsche Gesch. 1555—1648 II, 1895, og III, 1908; P. Munch i Folkenes Hist. V, 1903; J. A. Fridericia, 17. og 18. Aarh. I, 1910 [her yderligere Lit.angivelser]; G. Freytag, Bilder aus der deutschen Vergangenheit III[7], 1873 [meget kultur- og k.hist. Stof]; A. Tholuck, Lebenszeugen der luth. K. vor u. während der Zeit des 30jährigen Krieges, 1859; E. Niemann, Das 17. Jahrh., 1868; K. Holl, Die Bedeutung der grossen Kriege für das rel. und kirchl. Leben innerhalb des deutschen Protestantismus, 1917). *V. A.*

Treenighedslæren, den dogmat. Sammenfatning af Gudserkendelsen, som Aabenbaringen i Kristus indeslutter. Den kr. K. bygger paa, at Gud har aabenbaret sig som Faderen i og gennem Sønnen Jesus Kristus og giver det enkelte Menneske Del i denne Aabenbaring gennem Aanden. Saaledes indeholder den kr. Tro umiddelbart Forholdet til Faderen, Sønnen og Aanden. — Den hl. Skrift indeholder ingen teol. Lære herom. Den ældre Teol. søgte med Urette Udtalelser eller Antydninger om Treenigheden i G. T. Man henviste til Guds Flertalsnavn Elohim, eller til, at Gud taler om sig selv i Flertal, f. E. 1 Mos. 1, 26; 3, 22, samt til det saakaldte Trishagion Jes. 6, 3 og den treleddede Velsignelse 4 Mos. 6, 24—26. Virkelige Hentydninger til den kr. T. kan man heller ikke finde i G. T.s Omtale af »Herrens Engel« (f. E. 1 Mos. 16, 7; 22, 11 f.; 2 Mos. 3, 2 f.) eller af »Guds Aand« (Ps. 104, 29—30; Jes. 11, 2; 44, 3; Joel 3, 1; Sak. 12, 10), »Guds Ord« (1 Mos. 1, 2—3; Jes. 40, 8; 55, 11; Ps. 33, 6; 107, 20; 147, 15; jfr. Jesu Sir. 43, 26; 48, 3. 5; Visd. 16, 12; 18, 15 f.) og »Guds Visdom« (Prov. 8, 22—31; 9, 10; Ijob 28, 12 f.; jfr. Jesu Sir. 24 og Visd. 7, 21 f.). N. T. indeholder Bekendelsen af Gud som Fader, Søn og Aand (Mt. 28, 19; 2 Kor. 13, 13; jfr. 1 Pet. 1, 2; 1 Kor. 12, 1—6; Galat. 4, 4. 6; Ef. 4, 4—6; Joh. Aab. 1, 4—5; samt Joh. 14, 16; 15, 26; 16, 14—15; Ef. 2, 18. 22; Judas 20 f. og Mt. 3, 16—17; derimod er 1 Joh. 5, 7 et senere Indskud). Denne Bek. bliver ikke gjort til Genstand for en Læreudvikling i de nytest. Skrifter. — I Oldk.n fastholdt man længe Troen paa Faderen, Sønnen og Aanden, uden at man anstillede dogmat. Undersøgelser over deres indbyrdes Forhold. Med den apologetiske Lit. (Justinus Martyr, Tatian o. a.) begyndte imidlertid en Spekulation over Sønnens Væsensforhold til Faderen. Det var Apologeterne om at gøre, dels at hævde Guds absolute Ophøjethed over Verden, dels Kristi Væsens Guddommelighed. Gennem Brug af Filons Logoslære (II, 55, jfr. III, 71) mente de at naa Maalet. Af Hensyn til Verdens Skabelse er Logos (Kristus) fremgaaet af Gud; men som den, der er blevet til, har han vel Guds Væsen, men er »en anden Gud«, den højeste Gud underordnet (jfr. Subordinatianisme IV, 384). Overfor denne Hævdelse af, at Kristus har præexisteret som en fra Faderen personlig forskellig »Hypostase« fremkom »Monarkianismen« som Protest. Talen om »Guds Monarki« (Enevælde) som et betegnende Udtryk for Monoteismen var gængs i den kr. Polemik mod Polyteister og Gnostikere; Modstanderne mod Hypostasetanken paastod nu, at ogsaa dennes Tilhængere omstyrtede Guds »Monarki«. Tertullian, der dog ingenlunde godkender denne Paastand, har derfor spydigt givet disse Teologer Navnet »Monarkianere«. I Dogmehistorien skelnes sædvanlig mellem to Partier blandt dem: de dynamiske (eller bedre adoptianske) Monarkianere og de modalistiske. Vore Kilder er dog ikke fyldige nok til med Sikkerhed at kunne gennemføre en virkelig Udsondring af to adskilte Partier, og mange Spørgsmaal staar derfor aabne vedrørende Monarkianernes Anskuelser, ligesom m. H. til Kronologi og deres geografiske Udbredelse. Hovedsagen var, at de vilde fastholde Kristi Forløserstilling uden at ville opgive Guds personlige (numeriske) Enhed; ud derfra angreb de den Spekulation, der har ført til Treenighedslæren. For dem var Kristus enten et med Guds Aand fyldt Mske eller en Inkarnation af Faderen. Til de første (de dynamiske Monarkianere), der minder om Ebjonitismen (I, 706), selv om et direkte Forhold til denne ikke kan paavises, regnes Alogerne (I, 60), Theodotianerne (IV, 540) og Artemon (I, 151); til de sidste Patripassianerne (jfr. Noëtos III, 387, og Praxeas III, 589) og Sabellianerne (IV, 6), der ophævede Forskellen mellem Faderen, Sønnen og Aanden. Overfor de sidste hævder Tertullian, som har dannet Ordet Treenighed *(trinitas)*, at Sønnen er en Emanation fra Gud, og analogivis Aanden. Dette er den nødvendige Forudsætning for Guds Aabenbaring for Verden. Origenes (III, 451 f.) søgte at overvinde den i Tidsmomentet liggende Begrænsning ved at lære Sønnens evige Fødsel, ikke som en én Gang fuldbyrdet Handling, men som et evigt Forhold: Faderen føder bestandig Sønnen, ligesom Skinnet uophørlig fødes af Lyset. Den Subordinatianisme, som ogsaa disse Læreformer indeholder, blev ført videre af Arios og fremkaldte den arianske Strid (I, 138). Athanasios (I, 165) forsvarede den kirkl. Teol. og sejrede paa K.mødet i Nikæa (III, 379). Synoden fastslaar Sønnens »Homousi«, Væsensfællesskab med Faderen; Sønnen er »født af Faderens Væsen, Gud af Gud, Lys af Lys, sand Gud af sand Gud, født, ikke skabt, af samme Væsen som Faderen, ved hvem alt er skabt«. Da Pnevmatomakerne (se Makedonios III, 145) bestred den kirkl. Opfattelse af Aanden, fastslog K.mødet i Constantinopel 381 Læren om Aandens Sideordning med Faderen og Sønnen i Væsen og Guddoms-Værdighed. Denne Lære foreligger væsentlig i det Nikæno-Constantinopolitanske Symbol. Hermed er Grundlaget for T. væsentlig naaet; dens Indhold er sammenfattet i Formlen »*μία οὐσία.τρεῖς ὑποστάσεις*«. Johannes fra Damaskos (II, 659) føjede hertil Læren om *περιχώρησις*, ɔ: at de tre Hypostaser

gensidig omfatter og gennemtrænger hinanden. Dogmets videre Udførelse skyldes navnlig Augustin, hvis T. har faaet stor Betydning for den vesterl. K. Han søger at vise, at den ene Gud med indre Nødv. eksisterer i tre Personer. Enheden maa ligesaa lidt søges i Faderen som i Sønnen og Aanden, men derimod i Guddomsvæsenet, hvori de tre Personer paa fuldkommen lige Maade har Del. Faderens Liv er ligesaa betinget ved Sønnen og Aanden, som deres Liv er betinget ved Faderen, fordi Guddomsvæsenet indeslutter de tre Personers evige Koeksistens og gensidige Immanens. Augustin erkender selv, at Personlighedsbegrebet ikke egner sig til at udtale Treheden (jfr. hans bekendte Sætninger: »Dictum est tres personae, non ut illud diceretur, sed ne taceretur«; »Trinitas est unus Deus«). Nærmere søger Augustin at illustrere dette ved Analogier, som optages og videreføres af den senere Teol., f. E. memoria-intelligentia-voluntas: Bevidsthedens umiddelbare Indhold, Tænkningens Akt, og Viljen, begges Aktivitet overfor hinanden; amans-quod amatur-amor: den elskende, det som elskes, og Kærligheden. Hermed er Subordinationen overvundet. Derfor lærer den vesterl. K. Aandens Udgang fra Faderen og Sønnen og indføjede et *filioque* i det nik.-constant. Symbol. Denne Tilføjelse forkaster den gr. K., og dette Punkt er bestandig et af Stridsspørgsmaalene mellem den og den rom. K. — Det sammenfattende Udtryk for disse trinitariske Lærdomme foreligger i det saakaldte Athanasianske Symbol, som dels fastslaar den augustinske Lære, dels afviser en Række Vranglærdomme: Triteismen, Modalismen og Subordinationen. — Den middelalderlige Teol. overtog det oldkirkl. Dogme om Treenigheden uden at tilføje nye Træk, men søgte at præcisere og udvikle de enkelte augustinske Tanker. Saaledes gennemførte Richard af St. Victor (III, 785) Kærlighedsanalogien paa en Maade, som stadig er bleven gentagen og modificeret: Gud er Kærlighed *(amor)*; men til den fuldkomne Kærlighed hører, at den som *caritas* giver sig hen til en anden. Genstanden for Guds Kærlighed kan ikke være Verden, men kun en Personlighed, som er Gud lig i Evighed, Magt og Visdom. Da der ikke kan eksistere to guddom. Substanser, maa de to guddom. Personer udgøre en og samme Substans. Den højeste Kærlighed kan imidlertid ikke begrænses til de to Personer, men maa som *condilectio* hige efter, at de to elsker en tredje ligesaa meget, som de elsker hinanden. Saaledes indeslutter den fuldkomne Kærlighed Treenigheds-Begrebet, og da Gud er den absolute Magt, formaar han fuldkomment at virkeliggøre, hvad dette Begreb rummer. — Reformatorerne sluttede sig ligeledes til den overleverede T.; de luth. Bekendelsesskrifter optager de oldkirkl. Symboler (Conf. Aug. Art. I; Art. Smalcal. I, I f.) og fordømmer Antitrinitarernes Lære (Form. Conc. I, XII, 39 f.; II, XII, 37). Melanchthon advarer ganske vist i »Loci« af 1521 mod at granske over »Guddommens Mysterier«, men søgte i de senere Udgaver at udlede T. af Guds Væsen i Lighed med Augustins Derivationer. Den luth. Ortodoksi forkastede saadanne Spekulationer som »den taabelige Fornufts og Filosofis Drømme« og søgte nærmere at udvikle den overleverede T. ved en Række nye Distinktioner. Man skelner mellem Guds Aabenbaring overfor Verden (*τρόπος ἀποκαλύψεως*) og det indre-trinitariske Liv (*τρόπος ὑπάρξεως*). Gud fremtræder i Aabenbaringen som Fader, Søn og Aand, i Skabelsen, Forløsningen og Helliggørelsen. I disse Gærninger er alle tre Personer virksomme (opera ad extra sunt indivisa). Til Grund herfor ligger det indre-trinitariske Liv og herom gælder, at »opera ad intra sunt divisa«. Gud er én i Væsen *(essentia, substantia)*, men har tre Eksistensmaader *(personae)*. Om Personerne udtales følgende Bestemmelser: de har *aequalitas* (Homousi), ɔ: er ligestillede og væsensét; hver af Personerne har sin *character hypostaticus* eller *distinctio personalis:* Sønnen fødes af Faderen, og Aanden udgaar fra Faderen og Sønnen, medens Faderen føder Sønnen, og sammen med Sønnen aander Aanden; og endelig *περιχώρησις*, ɔ: deres indre Samliv i og med hinanden. Dogmatikerne mener ikke at give en udtømmende Forklaring af Treenigheden, tværtimod er den dem et Mysterium; de tilsigter hovedsagelig at afvise urigtige Forestillinger. I Virkeligheden yder denne Lære lidet udover at give en Omskrivning af, hvad Navnene: Fader, Søn og Aand indeholder. — T. er bleven bekæmpet af Socinianismen (IV, 271 f.), Rationalismen, Unitarismen og beslægtede intellektualistiske Retninger. Derimod har Teosofi og spekulativ Filos. el. Teol. med Forkærlighed fordybet sig i det trinitariske Livs indre Sammenhænge. Den nyere Teol. er væsentlig enig om at afvise disse to Anskuelser, men iøvrigt er Opfattelsen af Treenigheden afhængig af de dogmatiske Principer. En Dogmatik, som søger at udvikle den kr. Troserkendelse af den hist. Aabenbaring, vil altid maatte standse ved, at Troen indeholder Forholdet til Faderen, Sønnen og Aanden. Troens Genstand er altid Gud; derfor er Sønnens og Aandens Guddom Grundlaget for Krdmmens Absoluthed og personlig Frelsesvished. Den »økonomiske« Treenighed viser nødv. tilbage til en »ontologisk« Treenighed; men dennes Væsen og Faderens, Sønnens og Aandens indbyrdes Forhold er den kr. Tænkning if. sit Væsen afskaaren fra at erkende. De sædvanlig anvendte Begreber: »Væsen«, »Substans«, »Hypostase«, »Personlighed«, »Treenighed«, »Treenhed«, »Trefoldighed« kan alle gøres til Genstand for en berettiget Kritik. Den kr. Erkendelse naar i Virkeligheden ikke positivt ud over de nytestl. Skrifters rel. Bekendelse. Nathan Söderblom har søgt at vise, at T. er et Udtryk for en rel.s-hist. Lov, idet enhver højere Rel. indeholder en Trehed: 1) den Magt, som aabenbarer sig; 2) Aabenbaringen og 3) det nye Liv, som denne fremkalder. Krdmmens Ejendommelighed og Overlegenhed overfor de øvrige Rel.er, specielt Buddhisme og Islam, beror paa, at Gudsforholdet i den former sig personligt, medens de fromme i andre Rel.er forholder sig til Gud, en Lære, og praktiske rel. Forskrifter (»Treenighet«, Uppsala 1903). (F. C. Baur, Die chr. Lehre von der Dreieinigkeit und Menschwerdung Gottes in ihrer geschichtl. Entwicklung I—III, 1841—1843; G.

Krüger, Das Dogma von der Dreieinigkeit in seiner gesch. Entwicklung, 1905; R. Seeberg, Zum dogmat. Verständnis der Trinitätslehre, 1908; Ph. Bachmann, Das Bekenntnis vom Vater, Sohne und Geiste, 1910; F. Kropatscheck, Die Trinität, 1910; R. Grützmacher, Der dreieinige Gott — unser Gott, 1910; samme, Gegen den rel. Rückschritt, 1910; K. Thieme, Von der Gottheit Christi. Gegen den rel. Rückschritt in Grützmachers Dreieinigkeitslehre, 1911; E. Schaeder, Zur Trinitätsfrage, 1912). *C. G.*

Trefoldighed, se Treenighedslæren.

Trefoldighedsfest, se Trinitatisfest og Kirkeaar (II, 788).

Tregelles, Samuel Prideaux, f. 1813, d. 1875, fremragende engelsk, nytestl. Tekstkritiker. I sin Barndom og Ungdom levede han i saa ringe Kaar, at en regelmæssig Universitetsuddanneise var en Umulighed. Han var derfor Autodidakt, hvilket prægede hans første Arbejder. Men hans Flid og Skarpsindighed henledte efterhaanden Opmærksomheden paa ham, især da han 1844 havde udgivet en kritisk Udg. af den gr. Tekst til Joh. Aab. Han blev nu sat i Stand til at foretage Studierejser til udenlandske Biblioteker. Efter Udg. af nogle forberedende Arbejder begyndte han 1857 paa det, som var hans egtl. Livsmaal, Offentliggørelsen af en kritisk Udg. af hele det gr. N. T. Trods haard Sygdom lykkedes det ham at føre dette Værk ganske nær dets Afslutning; dog blev Prolegomena først udgivet efter hans Død af hans Venner (1879). Hans Udgave af N. T. vandt alm. Anerkendelse paa Grund af den næsten enestaaende Nøjagtighed, der kendetegner alle hans Angivelser i det tekstkritiske Apparat. — T. tilhørte opr. Kvækernes Samfund; senere gik han over til den engelske Statsk. Det var hans dybe Fromhed og hans Kærlighed til den hl. Skrift, som drev ham ind i de tekstkritiske Studier. *F. T.*

Trekapitelstrid, et Efterspil i 6. Aarh. til den monofysit. og nestorianske Strid, opstod da Kejser Justinian, for at skaffe Enhed i Riget ved at vinde Monofysiterne, 544 udstedte et Edikt, der fordømte »de 3 Kapitler«, d. v. s. 1) Theodor af Mopsuestia og hans Skrifter, 2) Theodoret af Kyrros og hans Skrifter til Forsvar for Nestorios og 3) Brevet fra Ibas (II, 513) til Biskop Mari af Hardashir. »Kapitler« betegner ellers Sætninger, ofte formuleret som Anatematismer, men her tænkes ikke paa Sætninger, men paa de nævnte Personer og deres Skrifter. Da den økum. Synode i Kalkedon 451 havde godkendt ovennævnte tre Mænd som rettroende, vakte Ediktet voldsom Modstand, navnlig i Vesten. Den rom. Biskop Vigilius indtog her en saa vaklende Holdning, at den siden ofte er fremdraget mod den pavelige Ufejlbarhed. Først modsatte han sig Antagelsen, men 548 lod han sig i Constantinopel aftvinge det saakaldte »Judicatum«, der godkender Fordømmelsen. Da Modstanden nu blev saa stærk, at de afrikanske Bisper endog excommunicerede Vigilius, tog denne »Judicatum« tilbage. 553 sammenkaldte Kejseren det 5. økum. K.møde i Constantinopel, hvor de 3 Kapitler efter Kejserens Ønske straks blev fordømt. Romerbispen protesterede først, men da Kejseren bl. a. fik de forsamlede Bisper til at foreslaa Vigilius' Navn strøget af Diptykerne (I, 647), fordi han havde brudt med Fællesk.n, erklærede Vigilius tilsidst, at det maatte være Djævelen, der havde gjort ham uenig med Brødrene i Constantinopel, og at den, der vilde forsvare de 3 Kapitler, skulde sættes i Band. Dermed var Modstanden dog ikke brudt. Metropoliterne i Milano og Aquileia sammen med N.-Afrikanerne og Illyrierne brød Samfundet med det vanslægtede Rom, og først under Gregor d. st. lykkedes det at hele Spaltningen. (Hefele, Conciliengesch. II², 798 f.; A. Knecht, Religionspolitik Justinians I, 1896, 125 f.; Punkes, Papst Vigilius und der Dreikapitelstreit, 1865). *S. A. B.*

Trelleborg, By paa Skaanes SV.-Kyst med o. 8000 Indb., der i Middelalderen havde et Fransiskanerkloster, gr. 1267 (el. 1247) og viet til St. Katarina; det modtog siden en Del Testamenter (saal. navnlig af Ærkebisper), dog hverken store eller talrige. T. var det sidste danske Fransiskanerkloster, der indførte Observansen (18. Okt. 1518). 1532 har Munkene paa Gr. af Ref.s-Røret forladt Klostret, thi 11. Marts skænkede Kongen Kirke og Kloster til Byen; Klostret blev Hospital for syge og fattige. Kirken nedbrødes 1616, Klostret stod endnu efter 1715, men nedbrødes siden, uvist naar. (Johs. Lindbæk, De dske Franciskanerklostre, 1914, S. 205 f.). *H. J. H.*

Trellund, Johannes, Biskop i Viborg, f. 5. Okt. 1669, blev Stud. 1686, var, sammen med Fr. Rostgaard og de senere Bisper Ocksen og S. Lintrup, Kostgænger hos Prof. H. G. Masius, tog 1692 teol. Eksamen og studerede derefter 5 Aar i Tyskland, England og Nederland. I Berlin lærte han Spener at kende og bevarede siden et velvilligt Forhold til Pietismen, 1699 blev han teol. Lektor i Kr.a, 1701 Feltprovst i Italien for de dske Lejetropper, 1705 Prof. eloquentiæ, 1707 Stiftsprovst i Kr.a og 1711 Prof. theol.; 1712—14 deltog han i Styrelsen af Trankebarmissionen, men udbad sig Fritagelse, da det helt pietistiske og tyskfarvede Missionskollegium oprettedes; dog forsvarede han i 1717 i *Vindiciæ veritatis* det danske Missionsarbejde mod de hæftige anonyme Angreb. »Syvstjernen« (IV, 473) udpegede ham som skikket til at prøve Klagerne over de norske K.forhold, og 1715 var han med til at give Forslag om Reformer. Fra 1712—24 udgav han en Række Disputatser bl. a. af kirkehist. Indhold, og 1716 forsvarede han efter Ordre Barnedaaben mod O. L. Strandigers (IV, 370) Angreb. 1725 blev T. Biskop i Viborg, en Stilling, der ikke passede for den høj upraktiske og stuelærde Mand, 1730 kaldtes han til Kbhvn for at blive Christian VI's Konfessionarius, men var allerede da for affældig og fik saa i Stedet Etatsraads Rang. Sin Hvilestand brugte han til at oversætte Dele af Biblen og Luthers lille Katekismus metrisk paa Latin. D. 12. Juni 1735. *H. J. H.*

Tremellius, Immanuel, jødisk født, evang. Teolog, f. i Ferrara 1510, en af sin Tids største Kendere af Hebr. og andre orient. Sprog. Han blev døbt i Kardinal Reginald Poles (III, 572 f.) Hus, men gik senere over til de Evang. Han førte en meget omflakkende Tilværelse, var en Tid Lærer i Hebr. i Strassburg, hvor

han 1544 giftede sig, kom derefter paa Cranmers Opfordring til England og blev 1549 Prof. i Hebr. i Cambridge, men maatte 1553 forlade England, opholdt sig en Stund i Genève hos Calvin og kom saa til Hertug Wolfgang af Pfalz-Zweibrücken. Senere flakkede han atter omkring, var fra 1561—77 ansat ved Heidelbergs Univ., men blev derefter forjaget. D. 9. Okt. 1580. Bl. hans Værker er en kaldæisk og syr. Grammatik (1569) og en lat. Overs. af G. T. i 5 Bd. (1575—79). (M. Becker, I. T., 1887). *A. Th. J.*

Trench, Richard Chenevix, engelsk Ærkebiskop, f. 1807 i Dublin, studerede fra 1825 i Cambridge, hvor han paavirkedes af F. D. Maurice (III, 201) og lærte Tennyson at kende, blev 1833 M. A., 1850 B. D. Som ung lærte T. Spansk og rejste i Spanien, og hans Interesse for Sprog affødte flere filol. Værker. 1832 blev T. ordineret, var en kort Tid Kap. hos Højkirkemanden H. J. Rose (III 817), med hvem han ikke sympatiserede, derefter en Række Aar res. Kap. i Curdridge, blev 1846 teol. Prof. ved King's College, London, 1856 Provst ved Westminster Abbedi og 1863 Ærkebiskop af Dublin, i hvilken Stilling han kraftig kæmpede mod Statsk.ns Ophævelse, som han dog ikke kunde hindre. Han var Medl. af Kommissionen til Revision af den eng. Overs. af N. T. 1884 tog T. sin Afsked. D. 1886. Skrifter: Notes on the Miracles of our Lord, 1886[13]; Notes on the Parables of our Lord, 1886[16]; Synonyms of the N. T., 1871[7]; Studies in the Gospels, 1888[5]. Især de to første af disse Skrifter har i mere end en Menneskealder paavirket den eng. Præstestand som næppe noget andet teol. Værk; alle hører de til den eng. K.s Klassikere, ogsaa paa Grund af Sprogets og Stilens Skønhed. T. var en ægte Digternatur; hans rel. Digte, origin. og oversatte, samlede i »Poems« I—II (1885), indtager en fremragende Plads i Englands rel. Digtning. (Letters and Memorials of T. I—II, 1888). *C. E. F.*

Tres Tabernæ (lat. = Tre Boder), et Sted paa den Appiske Vej (Ap. Gærn. 28, 15). Af Brødrene, der fra Rom var dragne Paulus imøde, var nogle naaede frem til Forum Appii (i de nuvær. pontinske Sumpe), andre ventede i T., 10 rom. Millia nordligere.

Treschow. 1) **Frederik Wilhelm T.**, dsk Højesteretsadvokat og Politiker, f. 15. Sept. 1786, blev Stud. 1803, cand. jur. 1809, Højesteretsadvokat 1811, Generalfiskal 1828, var kongevalgt Medl. af Roskilde Stænderforsamling og af den grundlovgivende Rigsdag, siden Landstingsmand og 1854—63 kongevalgt Medl. af Rigsraadet; foruden i en Række vigtige Udvalg blev han brugt i diplomat. Hverv i London og Berlin (1848—49); d. 2. April 1869. T. førte talrige celebre Sager, var saaledes 1820 Defensor for Dr. Dampe og 1825 for Grundtvig mod H. N. Clausen (og betalte Boden paa 100 Rdl. for Gr.), senere Aktor overfor C. N. David og Orla Lehmann. I Stænderforsamlingen forsvarede T. 1838 med Varme Grundtvigs Forslag om Sognebaandsløsning overfor Mynster; men i sine senere Aar skiltes T. fra Grundtvig og sluttede sig nær til Mynster, ligesom han ogsaa som Politiker var konservativ. Hans sjældne, organisatoriske Evner brugtes i talrige filantropiske Foretagender, og ham skyldes Stiftelsen (1859) af det store Treschowske Fideikommis med talrige Legater. — 2) **Gerhard T.**, dsk Præst, f. i Lesje i Norge 5. Juli 1703, blev Stud. 1720, cand. theol. 1730, s. A. Spr. i Birkerød og 1765 Spr. ved Trinitatis Kirke i Kbhvn, men døde s. A. 20. Nov. Allerede som Stud. havde T. udg. et versificeret Angreb paa Holberg, og siden udg. han talrige, mest satiriske Skrifter, der bl. a. spottede den Klopstockske Digtning, 1753 udgav han »Danske Jubellærere«, men Samlingen skyldes i Virkeligheden Biskop P. Hersleb. — 3) **Herman T.**, dsk Præst, f. i Vaage i Norge 11. Dec. 1739 (Brodersøn af foreg.), blev Stud. 1755, cand. theol. 1764, rejste 1768—72 i Tyskland, England og Frankrig og skaffede siden Filologen J. J. Reiskes kostbare gr. og orient. Manuskripter til Kbhvn. 1773 blev T. teol. Prof., men allerede 1774 Spr. ved Garnisons Kirke og virkede som saadan navnlig med Iver for Skolevæsen og for gamle og fattige. T. var Medl. af Videnskabernes Selskab og har udg. flere Skrifter af rel. og biografisk Art. D. 2. Maj 1797. — 4) **Niels T.**, norsk Politiker og Filosof, f. 5. Sept. 1751, blev Stud. 1766, Konrektor i Trondhjem og Magister 1774, Rektor i Helsingør 1780, i Kr.a 1789, Dr. theol. 1790 og Prof. i Filos. ved Univ. i Kbhvn 1803. 1811 deltog han i den Kommité, der udarbejdede Planen om Kristiania-Universitetet, og 1813 blev han Prof. i Filos. dér og første Formand for det akad. Kollegium, 1814 fik han Sæde i Kommitéen til Bestyrelsen af Oplysnings- og Skolevæsenet i den nye Stat, udarbejdede et Udkast til Norges Forfatning og var Medl. af det overord. Storting. Efter Christian Frederiks Tronfrasigelse indtraadte T. i den nye Regering og styrede som Minister det nye Departement for K.- og Undervisningsvæsen lige til 1825, kun afbrudt af 3 Ophold som Statsraad i Stockholm; tillige var han 1823—28 Universitetets Prokansler. D. 22. Sept. 1833. — Allerede som Rektor i Kr.a udgav T. flere filos. Skrifter, særlig om Kants Filos., ligesom han i populære Forelæsninger søgte at interessere den dannede Almenhed for filos. Spørgsmaal. T. var væsentlig Discipel af Leibniz-Wolffi, og hans Kritik af Kant viser, hvor vanskelig det faldt Oplysningstidens Mænd at forstaa Rækkevidden af de nye Tanker, men iøvrigt var T. en Eklektiker, og i senere Skrifter kunde han paavirkes af Schelling. Fra sit Hjem var T. stærkt herrnhutisk paavirket, og hans nedennævnte Broder sluttede sig for Livet til Brødremenigheden. T.s oprigtige Religiøsitet bevarede stadig Præg af denne Ungdomspaavirkning; hans Tankearbejde fjærnede ham dog stadig mere fra positiv Krdm, men til sin Død vedblev han at sysle med rel. Problemer. Fra 1782 havde han været Frimurer og var længe Stormester for Logen i Kr.a. Hans 1828 udg. Skrift »Kristendommens Aand eller den evang. Lære« paadrog ham et skarpt Angreb fra den grundtvigsk paavirkede W. A. Wexels, der vilde rejse en »Kirkekamp«. T.s sidste Skrift »Om Gud, Idé- og Sanseverdenen, et filos. Testamente« (1831—32), der giver en samlet Fremstilling af hans rel.-filos. Anskuelse, fik kun ringe

Indflydelse. — 5) **Peter T.**, Herrnhuter, Broder til Niels T., f. 17. Aug. 1760, sendtes 8 Aar gl. til Zeist i Holland, 1774 til Pædagogiet i Niesky, virkede en Tid som Lærer i Zeist og Barby, blev 1789 Præst i Amsterdam, 1792—98 Forstander for Menigheden i Kbhvn, 1799—1811 i Kristiansfeld, 1811—17 Præst i Zeist. Efter en Tid at have virket for Israelsmiss.en i England blev han 1825 Præst i Neuwied. D. 27. Dec. 1827. *H. J. H.*

Treskammer (fr. trésor), Skatkammer, ogsaa Betegnelse for Kirkens Sakristi som Opbevaringssted for dens Værdigenstande og Paramenter.

Treuga dei, se Gudsfred (II, 290 f.).

Tribunal (lat.), den halvcirkelformede Forhøjning med Sæde for Øvrigheden (især Prætor eller i Lejren for Feltherren og hans Følge; deraf T. = Domstol); Betegn. bruges derfor ogsaa om Sæderne i Apsis for Biskop og Presbyter i den oldkr. Basilika, maaske blot paa Gr. af Konstruktionsligheden, men dog rimeligvis ogsaa, fordi Bispen virkelig derfra udøvede Domsmyndighed, og vel at mærke en Tidlang ogsaa til rent verdslige Sagers Afgørelse. T. gaar derefter over til at betegne selve Kirkens Presbyterium, Apsis. Ogsaa Læsepulten (*pulpitus, ambo*), hvorfra Lektoren forelæste Evangeliet kaldes T. (deraf fr. *tribune* om Talerstol).

Tribur (el. Trebur), lille tysk By i den hessiske Provins Starkenburg, nær ved Rhinen (o. 2000 Indb.). I den tidlige Middelalder fandt i T. ret ofte Rigsdage og Synoder Sted. 887 afsattes her Karl den tykke, 1066 styrtedes i T. Adalbert af Bremen, og 1076 opsagde Fyrsterne i T. Henrik IV Troskaben, indtil han løstes af Bandet. Synoden i T. 895 betyder K.ns Hævdelse af sine Rettigheder overfor Konge- og Fyrstemagt; Bispens Bestemmelse staar over Grevens, den verdslige Magt skal i bestemte Tilfælde udføre K.ns Dom. Adam af Bremen siger desuden, at Synoden anerkendte Kölns Metropolitret over Bremen. (Hefele, Conziliengesch. IV², 552—61). *H. J. H.*

Trichnopoly, By i S.-Indien med 104.721 Indb., er et kat. Bispesæde (under Ærkestiftet Bombay). Evang. Miss. drives i Byen af Leipziger Miss.-Selsk., Soc. f. propag. of the Gospel og Wesleyanerne. *Fr. S.*

Tridentinerkonciliet er efter rom.-kat. Tælling 19. økumen. Synode (jfr. IV, 467 a). Paa Ref.s-Tiden stod Paverne gennemgaaende, i Erindring om Reformkonciliernes Oprørstilbøjelighed overfor Papalsystemet (jfr. III, 508 f.), som Modstandere af et nyt Koncilium, medens Oppositionspartierne stillede Krav derom. Luther havde gjort det 1518; men da han 1519 erkendte, at Konstanzerkonc. var faret vild i Troen (III, 103), traadte Kravet tilbage hos ham og de Evang., omend de af og til gentog det (jfr. Fortalen til Augsb. Konf.). Det tyske Folk havde imidlertid længe haft sine Gravamina mod Rom (II, 252), og Rigsdagen i Nürnberg 1522—23 forlangte et Koncil paa tysk Grund inden et Aar. Den vigtigste Forkæmper for Kravet blev Karl V, repræsenterende baade Spanien og Tyskland, medens Frans I af Frankrig søgte at hindre Sagen. Clemens VII (I, 521) snoede sig fra Kravet, men Paul den III (III, 499) bøjede sig, sendte 1535 Vergerio (s. d.) til Tyskland for at forberede K.mødet (om Luthers og Lutheranernes Stilling se III, 110; IV, 85) og indkaldte det 1536 til Mantova næste Aar. Krig ml. Karl V og Frans I forhindrede dog Virkeliggørelsen, og o. 1540 drev Kejseren paa egen Haand Reunionspolitik overfor Protestanterne gennem Rel.s-Samtaler (II, 729; III, 746 f.). 1542 traadte Konciliet virkelig sammen i Trient (s. d.), men opløstes hurtig paa Grund af Krigen, og først 1545 blev det til Alvor. — 1) T.s 1. Periode (*Sess.* I—X) 1545—47 (49). Paven sendte 3 Legater, Cervini, del Monte og Pole (III, 572 f.), men kun faa Deltagere mødte ved Aabningen: 34 stemmeberettigede (Bisper, Ordensgeneraler og Abbeder) og 47 Teologer og Doktorer; senere steg Tallet af stemmeberettigede til o. 70, og Teologerne forstærkedes bl. a. med Jesuiterne Lainez (III, 5. f.) og Salmeron (IV, 28). *Sessiones* I—III optoges især af Arbejdsordningen og var ret forvirrede. T.s Program var: Ophævelse af K.splittelsen samt de traditionelle Emner: Reform og Korstog mod Tyrkerne. Kejseren virkede for at lette Protestanternes Tilbagevenden til Romerk.n og ønskede først kirkl. Reformdekreter, Paven derimod først dogmat. Afgørelser imod Prot. Man besluttede saa jævnsides at udarbejde Læredekreter og *decreta de reformatione*. Forhandlingerne førtes dels i Udvalg, dels i »Generalkongregationer«; Resultaterne vedtoges i højtidelige *Sessiones*, hvor der stemtes efter Hoveder (ikke som i Konstanz efter Nationer). Konciliet betegnedes som *Sacrosancta oecumenica et generalis Tridentina synodus, in spiritu sancto legitime congregata* (lovligt samlet i Helligaanden), idet man udelod den for Paven stødende Tilføjelse: *universalem ecclesiam repræsentans* (repræsenterende hele Kirken). Protestanterne mødte ikke. — Hovedresultatet af 1. Periode blev en afgørende Forkastelse af de reformat. Grundtanker om Skriften, Synd og Naade og Sakramenterne. *Sess.* IV vedtog Ligestilling af Skrift og Tradition samt en autoritetsbunden Holdning overfor Skriften; de kanoniske Bøger opregnes, hvorved de gltestl. Aprokryfer blandes ind mellem de kanoniske (I, 115), og Hebr. nævnes paulinsk; Vulgata erklæres for autentisk, men en forbedret Udg. besluttedes udg.; K.ns Mening og Fædrenes Overlevering skulde normere Fortolkningen. *Sess.* V fastslog en Middelvej ml. Pelagianisme og den navnlig af spanske thomist. Teologer repræsenterede Augustinisme i Læren om Arvesynd og *Concupiscentia* (I, 544) samt vedtog Reformdekreter om Opr. af Lærestole til Udlægning af Skriften og om Bispers og Præsters Pligt til at prædike. Det udførlige Dekret i *Sess.* VI bestemte Retfærdiggørelsen ikke blot som Syndsforladelse, men som en indre Helligelse; den sker principielt i Daaben, men skal føroges gennem hele Livet; den frie Vilje er svækket, men ingenlunde udslukt; *Sess.* VII indskærpede Bispernes Residenspligt og paabegyndte Behandl. af Sakramentlæren (Virkning *ex opere operato*, men Nødvendighed af Præstens *intentio*; Konfirmationen er et virkeligt Sakramente). Pavens Legater, der længe havde ønsket at bringe Konciliet nærmere til Rom, fik (i *Sess.* VIII) 1547 under Paaskud af en Epidemi vedtaget Henlæggelsen til Bo-

logna. De her afholdte *Sess.* IX og X blev indholdsløse. Kejseren var vred; hans spanske Bisper blev i Trient, og han drev selv atter sin egen Rel.s-Politik i Tyskland (II, 729; IV, 86 f.; I, 170). Konciliet var faktisk sat ud af Funktion 1547, og 1549 blev det hjemsendt af Paven.

2) Da Kardinal del Monte blev Pave som Julius III (II, 700), fik Konciliet sin 2. Periode (*Sess.* XI—XVI) i Trient 1551—52. Antallet af stemmeberettigede svingede her ml. 18 og 68. Efter de formelle *Sess.* XI og XII fortsattes Defineringen af Sakramentlæren (*Sess.* XIII: Transsubstantionen; *Sess.* XIV: Boden og den sidste Olie). Frankrig holdt sig borte under Protest; derimod var Tyskland ret fyldigt repræsenteret, saaledes ved Kurfyrsterne af Mainz, Trier og Köln; ja nu mødte med frit Lejde (bevilget i *Sess.* XV) Repræsentanter for tyske, prot. Fyrster (Brandenburg, Württemberg, Sachsen og nogle Byer). Bl. Repræsentanterne var Sleidanus (IV, 255). Brenz (I, 385 f.) havde udarbejdet *Conf. Wirtembergensis* eller *Suevica*, og Melanchthon var paa Vej med *Conf. Saxonica* (I, 545), da Moritz's Frafald fra Kejseren bragte T. til at opløse sig (*Sess.* XVI). Den flg. Pave, Paul IV (III, 499), foretrak Inkvisition fremfor Koncil, og Rel.s-Freden i Augsburg 1555 (III, 743) og Karl V.s Tronafsigelse skabte nye Forhold.

3) Paa Foranledn. af Pius IV (III, 560) fik T. sin 3. Periode (*Sess.* XVII—XXV) 1562—63. Ferdinand I havde ønsket et nyt Koncil i en anden By, for at staa frit overfor de vedtagne Beslutninger og komme Protestanterne i Møde; Paven satte Fortsættelsen af T. igennem, dog indbød han Protestanterne, men disse afviste paa Fyrstekonventet i Naumburg 1561 skarpt de pavelige Legater. Paven udnævnte 6 Legater (som Nr. 1 den ansete Ercole Gonzaga, Kard. af Mantova; desuden bl. a. Hosius [II 466] og Seripando [IV, 160]) til Præsidenter for K.mødet, som skulde begynde Apr. 1561; men først Jan. 1562 holdtes Aabningsmødet (*Sess.* XVII). *Sess.* XVIII traf Bestemmelsen om forbudte Bøger. *Sess.* XIX og XX var betydningsløse; *Sess.* XXI fastslog, at Nadver under begge Skikkelser ikke er nødv.; desuden vedtoges en Række ret vigtige Reformdekreter: uvidende Præster skulde have Kap., usædelige afsættes; Almisseindsamlerne (ɔ: Afladshandlerne) skulde afskaffes. *Sess.* XXII fastslog Læren om Messeofret; Spørgsmaalet om lejlighedsvis Tilladelse til Lægmandskalk henvistes til Pavens Afgørelse. — T.s 3. Periode havde en fyldig Repræsentation; de stemmeberettigede steg efterhaanden til 235, da en Del fr. Prælater under Kardinal Charles Guise af Lothringen (II, 303) mødte. Alvorlige indre Vanskeligheder hindrede Afholdelsen af en *Sess.* ml. Sept. 1562 og Juli 1563, og der maatte drives særlige Forhandlinger i Rom og i Innsbruck. De pavelige Legaters større Indflydelse, der pointeredes ved Formlen *proponentibus legatis ac praesidentibus* (paa Legaternes Forslag og under deres Forsæde), vakte Modstand fra fr. og sp. Side; den fr. Gesandt sagde spottende, at den hellige Aand kom i Postæk fra Rom; Ferdinand I (delvis støttet af Baiern og Frankrig) drev paa Reformer og Imødekommen mod Protestantismen. Han havde ladet udarbejde et Reformprogram og tog Ophold i Innsbruck, hvorhen han stævnede Repræsentanter fra Konciliet. — Det syntes tvivlsomt, om K.mødet kunde føres til Ende. Gonzaga og Seripando døde. Da udnævnte Paven Kard. Morone (III, 291) til Gonzagas Efterfølger, og ham lykkedes det i Foraaret 1563 at komme til Forstaaelse med Ferdinand. Nu holdtes i Juli 1563 *Sess.* XXIII (om Præstevielsen som Sakr. og Præstedømmet som en Forts. af det gltestl. *sacerdotium;* Reformdekreter om Tonsur, om Ordinanders Alder, om Præsteseminarier), senere *Sess.* XXIV (om Ægteskabet; dels det dogmat. Dekret om dets sakrament. Karakter, dels Reformdekretet *Tametsi,* hvorved hemmelige Ægteskaber for Fremtiden erklæres for ugyldige; alle Ægteskaber skal indgaaes i Nærv. af Spr.en eller hans Stedfortræder; desuden Bestem. om Visitatser, Retssager mod Bisper m. m.). Afslutningen kom i *Sess.* XXV (3. og 4. Dec. 1563) med Dekreter om Skærsilden, Helgenpaakaldelsen, Relikvier, hl. Billeder, Klostre, Aflad (den er i høj Grad gavnlig, men al slet Vinding bør afskaffes, jfr. Sess. XXI), fremtidig Udg. af Index (se II, 523 f), Katekisme (I, 486), Breviar (se Farebog II, 11 f.) og Missale (III, 264). Synoden sluttede med at andrage om Pavens Stadfæstelse, som Pius IV gav 26. Jan. 1564.

De fleste ital. Stater, Polen og Portugal, accepterede hurtig T.s Dekreter; i Spanien forbeholdt Filip II sig Modifikationer i Udførelsen, ligesaa Nederlandene og Napoli; Frankrig antog Trosdekreterne, medens Publikationen af Reformdekreterne officielt blev afvist som stridende mod den gallikanske K.s og Kronens Rettigheder; i Tyskland og Ungarn blev Bestemmelserne antagne (dog ikke som Rigslov), til Gengæld indrømmede Paven midlertidig visse Egne Lægmandskalken. — Koncilets Betydning fremgaar af den hist. og dogmat. Debat, det fremkaldte (se Sarpi IV, 54; Pallavicino III, 471; Chemnitz I, 498 f). T. er Beviset paa, hvordan Ref.ens uhyre Krise tvang Romerk.n til Selvbesindelse (jfr. f. E. Bestemmelsen om Afladshandelen). Men Udviklingen medførte, at det direkte Hensyn til Protestanterne faldt bort. T. blev da ikke det Mæglingsforsøg, Kejseren havde tænkt sig; det kom til at betegne den kat. K.s Overgang fra Middelalder til Nutid. Ved Siden af Jesuiterordenen og Reformen af Pavedømmet efter Humanismens Fald blev det et af de væsentligste Udslag af den kat. Genfødelse, der var begyndt med »den spanske Ref.« (III, 709), og som i det lange Løb formede sig som Kontraref., men dog bedre nævnes med det mere omfattende Navn Nykatolicismen (Erslev, Det 16de Aarh., 1910). Tillige betegner T. Koncilinstitutionens Bøjen sig ind under Pavedømmet og dermed et Skridt frem imod Vatikanermødet 1870, som gennem Dekretet om Pavens Ufejlbarhed synes at have gjort fremtidige Koncilier unødv. (Af Koncilets Canones et decreta flere Udgaver, f. Eks. ved Ph. Chifletius, Paris 1878; store Udtog i Denzinger, Enchiridion symbolorum, og i Mirbt, Quellen zur Geschichte des Pabsttums und des röm. Katholicismus. Med H. t. den af A. Theiner besørgede Udg. af Akterne, se

Theiner IV, 535. Andre Aktstykkesamlinger: Zur Gesch. d. Konzils von T. ved Th. Sichel, 1872; Ungedruckte Berichte u. Tagebücher zur Gesch. d. Konz. v. T. ved Döllinger, 1876; A. v. Druffel-Brandi, Monumenta Tridentina I, 1899; G. Eder, Die Reformvorschläge Ferdinands I, 1911 [i Ref.s-gesch. Studien und Texte, H. 18—19; Disputats om samme Æmne af Th. B. Kassowitz, 1906]; Die röm. Kurie u. das Konzil von T. unter Pius IV, ved J. Sustra, I—IV, 1904 ff; især Görresselskabets Kæmpeværk: Concilium Tridentinum. Diariorum, Actorum, Epistularum, Tractatuum nova collectio, 1901 f. [ved S. Merkle, S. Ehses, G. Buschbell; hidtil 4 Bd.]; de alm. K.- og Dogmehist.r og Kath. Kirchenlex.; F. Bungener, Histoire du Concile de Trente I—II[3], 1854; J. A. Froude, Lectures on the Council of Trent, 1896; Das Konzil v. Trient, herausg. von H. Swoboda u. a., 1913[2]). *V. A.*

Tridentinske Trosbekendelse *(Professio fidei Tridentinae* eller *Tridentina)* betegner ikke Tridentinerkonciliets Dekreter, men en af Pius IV 1564 foreskreven Trosformel i Tilslutn. til Trientermødet. Den begynder med det nikænokonst. Symbol; dernæst følger en Bek. til den kirkl. Tradition, til Skriften (fortolket af K.n), de 7 Sakramenter (som indstiftede af Kristus), Tridentinerkonc.s Lære om Arvesynden og Retfærdiggørelsen, Messeofret, Transsubstantiationen (hvorefter den hele Kristus modtages under hvert af Nadverens Elementer), Skærsilden, Helgenpaakaldelsen, Ærefrygten for hl. Billeder og K.ns Ret til at uddele Aflad. Tilsidst bekendes den rom. K. som alle K.rs Lærer; der loves Lydighed mod Paven som Peters Efterfølger og Kristi Stedfortræder og Antagelse af alt, hvad der er vedtaget af de økumen. Koncilier, især det i Trient (i nyeste Tid tilføjes Sætninger om Vatikanerkonc. og Pavens Ufejlbarhed). Dette erklæres for den rette kat. Tro, uden hvilken man ikke kan blive salig, og man sværger med Guds Hjælp at ville fastholde den til Døden for sig og sine Undergivne. Denne Bek. sidestilles praktisk med de økum. Symboler (jfr. iøvrigt Art. Symboler, kirkl. IV, 449 f); den skal aflægges af højere Gejstlige, Klosterforstandere, Doktorer og Universitetslærere m. fl.; den bruges som Konvertitbek. Teksten findes i de S. 614 b anførte Værker af Denzinger og Mirbt. *V. A.*

Trient (lat. *Tridentum,* ital. *Trento*), By og Bispedømme i Sydtyrol. Historisk kan Bispesædet i T. eftervises 381; Legenden fører det tilbage til 1. Aarh. T.s Helgen blev Biskop Vigilius (d. o. 400). En Tid deltog Bispen i T. i Aquileias Skisma (I, 129); senere virkede Corbinian (I, 555) i en Del af Stiftet. Medens T. hidtil regnedes til Italien, knyttede Otto I det til Tyskland, og i 11. Aarh. blev Bispen stor Lensmand med hertugelig Magt, som dog i Tidens Løb blev indskrænket gennem mange Kampe med tyrolske Grever, senere med Habsburgerne. I 16. Aarh. var dog Bispen i T. Kejserens Tilldsmand, og allerede 1524 foreslog Karl V T. som Sæde for det kommende Koncil. Endelig enedes man virkelig om denne By, der paa en Gang var ital. og hørte til det tyske Rige. Tridentinerkonciliet (s. d.) holdtes, medens Kardin. Christoforo Madruzz var Biskop i T., hans Familie beklædte Embedet 1539—1658. Konciliets *Sessiones* holdtes i den romanske Domkirke; meget benyttet blev ogsaa Renaissancekirken S. Maria Maggiore. 1803 mistede Bispen under Napoleonskrigene sin verdslige Magt; 1818 bestemtes Stiftets Grænser, og 1825 blev det lagt ind under Metropoliten i Salzburg. Fyrstbiskoppen af T. har Sæde i det østrigske Herrehus, men Byen (20—30,000 Indb.) og Størstedelen af Stiftet har ital. Befolkning; *Trento e Trieste* er Irredentismens Feltraab. (Swoboda, Das Konzil von T., 1913[2]). *V. A.*

Trier (fr. *Trèves).* 1) By i preuss. Rhinprovins ved Mosel med (1910) 48,975 Indb., hvoraf 42,000 rom.-kat., var i Oldtiden de keltiske Trevirers Hovedby, indtil den under Kejser Augustus indtoges af Romerne og befæstedes til Sikring af Rhingrænsen. *Colonia Augusta Trevirorum* var siden ofte Sæde for rom. Statholdere og o. 260—392 Kejserresidens, men med Romerrigets Fald gik T. ogsaa tilbage. O. 455 kom den under Frankerne, men blev under Henrik I indlemmet i Tyskland. 1212 gav Otto IV Byen Frihedsbrev (»Rigsumiddelbarhed«), men Borgerne maatte kæmpe med Ærkebisperne om Friheden, og 1580 erklærede Rigskammerretten den for biskoppelig By. Ingen By paa denne Side Alperne, fraregnet S.-Frankrig, har saa mange Oldtidslevninger (Amfiteater, Bade, Kejserpalads, Basilika osv.). Fra 1473 til den fr. Revolution havde T. et Universitet. Domkirken, hvis ældste Dele gaar tilbage til Kejsertiden (udvidet og ombygget i 11.—12. Aarh., restaureret siden 1893) tæller bl. sine mange Relikvier den hl. Kjortel *(Tunica inconsutilis),* Kristi usyede Kjortel (Joh. 19, 23), der bl. de Kristi Kjortler, som o. 20 forsk. Steder paastaar at eje, har pavelig Stadfæstelse for at være ægte. Kjortlen, der siges at være skænket T. af Kejserinde Helena, udstilledes 1. Gang 1512, siden mange Gange under uhyre Tilstrømning, sidste Gang 1891. Berømtest er Udstillingen 1844 (18. Aug.—7. Okt.), der gav Stødet til en voldsom literær Strid (se Ronge III, 815) og Udskillelsen af »Tysk-Katolikerne« (se d. Art.). — 2) Bispedømmet T. er sikkert af gammel Dato (4. Aarh.), da Krdmmen tidlig kom til disse Egne med Købmænd og Soldater. I 9. Aarh. blev T. Ærkestift med Bisperne af Metz, Toul og Verdun som Suffraganer. Stiftets betydelige Landomraade (o. 350 □ Mil) og Anseelse som Tysklands ældste bragte ved Midten af 13. Aarh. Ærkebisperne Kurfyrsteværdigheden, stadfæstet 1356 ved den »gyldne Bulle«. I 16. Aarh. gik tre nassauske Dekanater med 177 Spr.er over til den evang. K., og 1794 gik de venstrerhinske Dele over til Frankrig og var 1802—21 eget fr. Stift med Biskoppen af Mecheln som Suffragan. 1802 ophævedes Ærkestiftet, og 1821 oprettedes (under Ærkestiftet Köln) det nuvær. Bispedømme T., der (1910) tæller 1,245,655 Rom.-kat., blandet med (1905) 416,290 Prot., 15,125 Jøder. Blandt de utallige Klostre i T. kan nævnes Maria-Laach (III, 1). (Hettner, Das röm. T., 1880; Wilmowsky, Der Dom zu T., 1874; Gesta Trevirorum, ed. Waitz i Monum. German. Bd. 8 og 24; Marx, Gesch. des Erzstiftes T. I—V, 1864; Gildemeister und Sybel, Der hl. Rock

zu T., 1845[3]; G. Kaufmann, Legende v. hl. Rock, 1892, 1904[2]). *S. A. B.*

Trier, Ernst, dsk Højskolemand, f. i Kbhvn 23. Jan. 1837, af jødisk Æt (Tømmerhdlr. J. S. Trier og Hustru Bella, f. Nathanson), men barnedøbt, Stud. 1855, levede et rigt Ungdomsliv med aandelige og kunstneriske Interesser, cand. theol. 1863, Feltdegn ved Hæren 1864. Stærkt paavirket af Grundtvig, ivrig for Danmarks aandelige Genrejsning efter Krigen oprettede han 1865 Folkehøjskolen i Vallekilde, først for mandlige, fra 1867 ogsaa for kvindelige Elever, henholdsvis Vinter og Sommer. At Skolen kom til at ligge her, skyldtes dels Kendskab med V. J. Hoff, som var Kapellan her, dels et Raad fra Grundtvig. I sine Skoletanker lærte han meget af Kold. Om Skolen, der i de senere Aar søgtes af omtr. 200 Elever fra hele Landet Sommer og Vinter, dannedes efterhaanden en hel Landsby med Valgmenighedskirke (1882). 1877 oprettedes Haandværkerskole (ved A. Bentsen) i Forbindelse med Højskolen, senere Sømands- og Fiskerskole. Stærkest virkede E. T. ved sine stærkt personlige, ansvarsvækkende Foredrag om Slægtens Levnedsløb — særlig Israels Hist. — og om Livets Aldre. D. 29. Dec. 1893. (E. T., 25 Aars Skolevirksomhed i Vallekilde, 1890—94; E. T., Efterladte Papirer, ved P. Hansen; Taler ved E. T.s Jordefærd, ved P. Hansen, 1894; L. Schrøder, E. T., 1894; Aarsskriftet fra V. Højskole, ved P. Hansen; I. Olrik, E. T., 1914; E. T. og Marie Abel, en Brevveksl., ved P. Hansen, 1915). *C. K.*

Triest (ital.: *Trieste*), Østrigs Hovedhavn ved det adriatiske Havs N.-Ø.-Ende, en især siden 18. Aarh. stor Handelsby med over 140,000 Indb. (aldeles overvejende Italienere), Sæde for en rom.-kat. Biskop i Stiftet T., der hører til Ærkestiftet Görz (Gorizia). T. hed i Oldtiden *Tergeste* og blev rom. Koloni under Vespasian; i 6. Aarh. fik Byen sin egen Biskop, der stod under Aquileia til dette Patriarkats Ophævelse 1752. I 13. Aarh. mistede Bispen sine gl. Højhedsrettigheder over Byen, men førte fra Midten af 14. Aarh. til Maria Theresias Tid Titel af Greve af T. 1382 tilfaldt Byen, der længe med Besvær havde søgt at hævde sin Selvstændighed overfor Venezia, Østrig, som T. derefter har tilhørt, bortset fra 1797—1805, da Franskmændene holdt Byen besat, og 1809—13, da den var indlemmet i den fr. Provins Illyrien. 1447—50 beklædte Enea Silvio Piccolomini Bispestolen; som Pave Pius II fratog han Kapitlet dets Valgret og overdrog Huset Østrig at besætte Embedet. 1752 lagdes Stiftet under Ærkestolen i Görz; 1788 ophævedes det samtidig med Görz og lagdes under det nye Bispesæde Gradisca, men allerede 1791 genoprettedes T. som Stift, nu under Ærkesædet Laibach. Da denne Metropol ophævedes 1807, stod T. indtil 1830 direkte under Rom; i denne Tid blev de smaa Bispestole i Capodistria (opr. Egida, siden Justinopolis) og Cittanova (opr. Aemonia) lagt ind under T.; 1830 stilledes det nye Diøces »T.-Capodistria« (Tergestina et Justinopolitana) efter nogen Grænseregulering paany under Görz som Metropol. — T.s Domkirke (S. Giusto) indeslutter Dele af et gl. rom. Tempel; den nuv. 5skibede Basilika er fremkommet ved en Ombygning i 14. Aarh., der forenede 3 gl. Bygninger; en oldkirkl. Basilika med den Baptisterium og en bysantinsk Kuppelkirke; den indeholder adskillige fortrinlige gl. Mosaiker (12 Apostle [fra 7. Aarh.?], en tronende Maria paa Guldgrund, omgivet af Gabriel og Mikael [fra 12. Aarh.] og Kristus mellem Kirkens Patroner, St. Justus og St. Servulus [fra 6. Aarh.?], Fresker, Skulpturer samt værdifulde Metalarbejder). Bl. T.s Klostre er et for Mekitarister; Byen T. har ogsaa en gr., en serbisk og fl. protest. Kirker samt et Par større Synagoger. *J. O. A.*

Tritorium. I romanske Kirker kan oftere Midtskibsmuren under Vinduerne være gennembrudt saaledes, at Rummet ml. Sideskibenes Loft eller Hvælv og deres Tag faar en vis Belysning fra Hovedskibet; da disse Lysaabninger ofte former sig som Triforier (Trillingbueslag, baaret af to Smaasøjler), kaldes selve Rummet, de oplyser, for T.; der fremkommer saaledes, ligesom i ældre Kirker, et Slags lavt Emporium (Galleri), der dog ikke er brugt til Siddepladser eller til Opholdssted for Dele af Menigheden. Selv om Smaasøjlerne ikke er ordnet saaledes, at egtl. T.er dannes, men f. E. udgør en fortløbende Søjlerække, kaldes Galleriet T. Saadanne Triforiegallerier kan ogsaa være smalle Gange udsparet i selve Midtskibsmuren, og de kan fortsættes rundt om Tværskibe og Apsis, saaledes at en sammenhængende smal Løbegang forekommer hele K.n rundt. Den kan have praktisk Betydning som Forbindelsesgang med tilstødende Bygningsdele eller for Reparationsøjemed; muligvis er Galleriet ogsaa benyttet til derfra at forevise hl. Ting til Menigheden, men oftest har vel Formaalet været rent dekorativt, da saadanne Søjlegallerier i høj Grad bidrager til at forskønne og oplive Midtskibsvæggfladen. Ogsaa i gotisk Tid genfindes T.-Gallerierne, men ofte er der ingen virkelig Løbegang bag dem; T.et er svunden ind til en blot Murblændings-Dekoration. Tilsvarende ydre Gallerier, med eller uden Løbegang bag, kan ogsaa forekomme, især i romanske Kirker. *J. O. A.*

Trigland, Jacobus, nederlandsk Teolog, f. 22. Juli 1583, d. 5. April 1654. Opr. Katolik gik T. 1603 over til den ref. K., for hvilken han blev en ivrig Forkæmper, baade mod Remonstranterne (III, 756) og Katolikerne. 1618—19 deltog han i Dordrechtersynoden som Deputeret for Nord-Hollands Provincialsynode. 1634 blev han Prof. i Leiden, 1637—45 tillige Præst. Mod Uytenbogaerts »Kerkelijke Historie« skrev T. 1647—50 »Kerkelijke Geschiedenissen«, der trods adskillige Mangler er den vigtigste Kilde til Tidens K.hist. Iøvrigt skrev han en Mængde polemiske Værker. (Saml. Værker I—III, Amsterdam, 1640). *N. M. P.*

Trikotomi, gr. = Tredeling, se Dikotomi (I, 640) og Aand (I, 8 f).

Trimurti, Navnet paa Brahmanismens Treenighedslære (Brahman, Vishnu og Çiva), se Indiske Religioner (II, 530 b).

Trine, Ralph Waldo, amerik. Skribent, f. 1866, studerede ved John Hopkins' Universitet Hist. og Sociologi og har siden levet som Lærer og Foredragsholder og har været baade Land-

mand og Bankkasserer, men har tillige udfoldet en ikke ringe Forf.virksomhed. Bl. a. har T. udg. en Række populære rel.s-filos. Skrifter, affattede i en frisk og livlig Form, og som gaar ud paa at fremstille »den universelle Rel.« eller »det Grundprincip, som gaar gennem alle Rel.er«. Hans Tankeretning er nærmest panteistisk med en Islæt af moderne Mystik. Der er en let Tilknytning til J. G. Fichtes senere Filos. Man finder et kendeligt Slægtskab med Sjælehelselæren: ved Sjælens Samklang med den Aand, der bærer Allivet, bevares Legemet sundt. T.s Skrifter er overs. paa mange Sprog. Paa Dsk foreligger: Det største af alt, 1914; I Samklang med Evigheden, 1916[2]; Hvad Alverden søger, 1916. *C. E. F.*

Trinitariere *(Ordo sanctissimae Trinitatis de redemptione captivorum,* d. e. »Den hl.ste Trefoldigheds Orden til Løskøbelse af fangne«), Kannikeorden efter Augustins Regel, stiftet 1198 af Præsten Johannes fra Matha (f. i Provence 1160, d. i Rom 1213), der i en Vision havde set en Engel i hvidt Klædebon værnende række Haanden ud over nogle kr. Slaver, og som heri fandt en Opfordring fra Gud til at udfri fangne Kr. hos de Vantro. Sammen med en anden Præst, Felix fra Valois (f. 1127, d. i Paris 1212) rejste Johannes til Rom, hvor de fik pavelig Stadfæstelse paa T.ne og som Ordensdragt fik tilkendt hvid Klædning med et Kors (rød Bjælke, blaat Tværstykke) paa Brystet, dertil sort Kappe og rund Hat. Det første Kloster i Frankrig, Cerfroid i Bisped. Soissons, blev T.nes Moderkloster. Da de første T. kom fra N.-Afrika til Paris med 186 befriede Kr., vakte de stor Opsigt og fandt hurtig Udbredelse. Løsepengene indsamledes ved Almisse, hvortil lagdes en Del af T.nes egne Indtægter. I Frankrig kaldtes T.ne ogsaa Mathurinere, efter deres første Kloster i Paris, St. Mathurin. I Folkemunde kaldtes de ofte »Æselsbrødre«, fordi de paa Æsler red ud for at samle Almisse. — 1758 oprettedes i Østrig en uafhængig Provins, hvis T. kaldtes »Hvide Spaniere«, i Modsætn. til »Sorte Spaniere« (østr. Benedictincre fra Montserrat med slavisk Ritus). — Slappelse i Tugt bevirkede 1596 i Spanien en Reform ved Stiftelse af Barfod-T., der 1631—33 fik egne Statuter og egen Generalminister. Efter den nyere Tids Sækularisationer uddøde T.nes Hovedstamme 1894, men Barfod-T. tæller endnu (1911) 350 Medlemmer i 26 Ordenshuse med S. Crisogono i Rom som Hovedkloster. Efter de ændrede Tidsforhold arbejder de for Løskøbelse og Opdragelse af Negerbørn. — T. af 3. Orden fremstod kort efter 1200 for med Bøn og Almisse at fremme T.nes Arbejde. Medlemmerne (fortrinsvis Kvinder) bar hvid Dragt med hvidt Skapular (IV, 212) og paasyet rødt og blaat Kors. Af disse fremvoksede 1236 et Broderskab af T.inder (regelbundne Tertiariere), hvorfra igen 1612 udgik Barfod-T.inder, der endnu tæller o. 550 Søstre (i Spanien og S. Amerika). Et selvstændigt Broderskab af fr. T.inder (stiftet 1703, fornyet 1824) virkede for Sygepleje og Undervisning og talte o. 2500 Søstre, men er nu ophævet og spredt under Kongregationskampen (1901 og flg. Aar). (Jfr. Deslandres, L'ordre français des Trinitaires I—II, 1903; Heimbucher, Die Orden u. Kongregationen II, 1907, 69). *S. A. B.*

Trinitatisfest (og Trinitatistid), T.en aabner »K.ns Halvaar«, den festløse Del af K.-Aaret (II, 788). Den fejres Sønd. efter Pinse som en Fest for den hl. Treenighed og kan i sin Opr. føres tilbage til o. 8. Aarh. Den synes at være opstaaet i Frankrig, og dens Udbredelse skyldes især Cluniacenserne og Cistercienserne. Paa Mødet i Arles 1260 blev Festen paabudt, i hvert Fald for Frankrigs Vedkommende. Johan XXII gjorde 1334 Festen almen for hele den rom.-kat. K. Den gr.-kat. K. har ogsaa en T., men denne er henlagt til 1. eller 2. Pinsedag. Den luth. K. overtog Trinitatis Søndag, uden dog at fejre nogen særlig T., og medens den rom.-kat. K. tæller de flg. Søndage i K.aaret som Søndage efter Pinsen (ialt fra 23 og indtil 28 Søndage efter Pinse), tæller den luth. K. Søndagene i »K.ns Halvaar« efter Trinitatis Søndag og faar paa denne Maade ialt fra 22 og indtil 27 Søndage »efter Trinitatis«. (K. A. H. Keller, Heortologie, 1906[2]; W. Rothe, Det dske K.aar, 1836, 133 f.). *A. Th. J.*

Trinitet, se Treenighedslære.

Trionfo, Agostino (Augustinus Triumphus), italiensk Augustiner, f. 1243, d. 1328, en af de ivrigste Forkæmpere for Pavens Højhed over al gejstlig og verdslig Magt. T. ivrer mod Kardinalkollegiets oligarkiske Lyster, fastholder Pavens Ret til at afsætte og indsætte Kejsere og Fyrster, der alle bør sværge ham Troskab. Paven har Ret til al Ejendom, selv om han ikke direkte udøver den. Paven tilkommer der »dulia« (det samme Udtryk som bruges om Helgenkulten), »thurificatio« (Røgoffer), »genuflexio« (Knæbøjning), da han staar over Engle og Helgener. Kun for Hæresi kan Paven afsættes; selv om han begaar Simoni eller aabenbar Forbrydelse, er han dog K.ns Hoved. *N. M. P.*

Tripitaka, se Buddhisme (I, 412 a.).

Tripolis. 1) **T.**, syrisk By, af Araberne kaldet *Tarabulus,* N. for Beirut, 2 km. Ø. for Middelhavet, har med sin Havnestad, El Mina, o. 30.000 Indb., af hvilke ikke faa er Kr., deribl. flere dygtige Handelsmænd. T., opr. en fønikisk By, hvis semitiske Navn ikke kendes, spillede en ikke ringe Rolle i Persertiden som Sæde for Forbundsraadet for de 3 store Fønikerbyer: Tyros, Sidon og Arados. Under Syrerne og Romerne havde T. endnu en Del Betydning, ogsaa efter at Byen var bleven kr. 638 kom T. under Araberne, men havde forøvrigt under dem, ligesom siden under Korsfarerne 1109—1289, en ret blomstrende Tid. Selv efter at den ægypt. Sultan Kalaun 1289 helt havde ødelagt Byen, kom den atter til Kræfter og er siden, lige til Nutiden, stadig gaaet fremad. — 2) **T.**, Arabernes *Tarabulus el Gharb,* d. e. Vestens T., By paa Afrikas N.-Kyst med 30,000 Indb., Hovedstad i det nu under Italien staaende Tripolitanien, der foruden det egentlige T. tillige indbefatter Landskabet Barka, Oldtidens rige og frugtbare Kyrenaika (der under Muhammedanernes Herredømme er blevet sørgelig vanrøgtet, saaledes at der nu næsten kun findes Beduiner) og det ved den udstrakte, stenede Ørken *Hammada-el-Homra* fra T. adskilte Fessan, tilsammen Strækninger paa 1,000,000

□-km med 723,000 Indb. — I Oldtiden fik Landet Navnet T. efter de der liggende 3 Byer: Œea, Lepta og Sabrata. Kysten og Dele af det Indre var lang Tid afhængig af Carthago og kom siden under Romerne, i hvis Dage T. kristnedes. Efter at have været i Hænderne paa Vandalerne og Bysantinerne, kom T. 644 under Araberne. 1510 indtoges T. af Spanierne; 1530—51 stod T. under Johanniterridderne, 1551 satte Tyrkerne sig i Besiddelse af T., men de formaaede ikke at faa ordnede Tilstande indførte. Befolkningen drev omfattende og grusomt Sørøveri, indtil Tyrkiet 1835 gjorde Ende derpaa og af T. dannede en tyrk. Provins, som de 1911—12 tabte til Italienerne, der iøvrigt har megen Besvær med at holde de oprørske Bevægelser, særlig af det vidt forgrenede muhammedanske Broderskab, Senussierne, i Tømme. I T. findes en Del Jøder og indvandrede katolske Kr., mest Italienere. *V. S.*

Triptykon (af gr. *ptyssein* = folde, lægge sammen), 3fløjede Billeder, hvis Yderfløje som Regel er halvt saa brede som Midterbilledet og kan dække dette, hvis Billedet er til at lukke sammen. I Senmiddelalderen, især i 15. Aarh., kom saadanne Alterbilleder og navnlig udskaarne T.-Skabe i Mode; ja ofte opstilledes 5fløjede Alterskabe paa Alterbordet (jfr. I, 63 a); Retablen, der blev Billedets Sokkel (se Predella III, 589), blev ogsaa smykket med Billeder, og ofte hævede Midtbilledet sig i flere Stokværk over Sidefløjene med nye Billeder; Sidefløjenes Bagsider var smykket med Malerier. Et enkelt Alterbillede kunde da let, da hver Fløj atter kunde leddeles, behandle en fyldig Række Scener af Kristi eller de helliges Liv eller i alt Fald fremstille samtlige de Personer, som Altret ejede Relikvier af.

Trishagion, se Sanctus (IV, 41).

Trismegistos (gr. = den trefold mægtigste), se Hermes (II, 411).

Triteisme, en Lære, som betoner Treheden i Treenigheden paa en saadan Maade, at Enheden (Monoteismen) ophæves. Enkelte af Origenes' Disciple gennemførte tidlig Subordinatianismen (IV, 384) paa en saadan Maade, at den førte i Retning af T. og Polyteisme. I 6. Aarh. fremsatte flere gr. monofysit. Teologer, Askusnages, Johannes Filoponos (II, 660), Petrus fra Kallinico o. a. triteistiske Lærdomme, som blev imødegaaet af fl. af den gr. K.s betydeligste Teologer, f. E. Leontios fra Bysants (III, 43) og senere af Johannes fra Damaskos (II, 659). De triteistiske Teologer var paavirkede af Aristoteles' Logik og mente kun at kunne overvinde Monarkianismen ved at opfatte de tre guddommelige Hypostasers indbyrdes Forhold i Lighed med tre Individers Samliv. De vandt en Del Tilhængere, men indbyrdes Stridigheder førte snart til, at Bevægelsen løb ud i Sandet. I Middelalderen fremsatte Roscelin ud fra nominalistiske Forudsætninger en triteistisk Lære, som blev fordømt af K.n (III, 817). *C. G.*

Trithemius, Johannes, Benedictiner og humanistisk Polyhistor, f. 9. Febr. 1462 i Trittenheim ved Mosel, d. 13. Dec. 1516 i Würzburg, en af sin Tids mest beundrede Lærde, hvis Forf.skab omfatter hele Tidens Kundskabsstof. T. fik væsentlig sin Uddannelse i Heidelberg; han indtraadte 1482 i Benedictinerklostret Sponheim ved Kreuznach, hvis Abbed han allerede Aaret efter blev, skønt han var den yngste Munk. Han hævede dets Anseelse og gjorde det til Samlingssted for Humanister som Reuchlin, Celtes, Wimpheling, Peutinger o. fl. Men Uenighed med Munkene fik T. til 1506 at trække sig tilbage til det lille Skottekloster i Würzburg, hvor han døde. Foruden talrige klosterlige Skrifter, prægede af en mild Mysticisme, har han særlig forfattet en Række hist. og literærhist. Arbejder, der imidlertid viser hans afgjorte Mangel paa Kritik (jfr. hans Karmeliterhistorie 1494), og han kæmpede frikendes for Kildeforfalskninger i ret stor Stil. Hans ivrige Sysselsættelse med Astronomi, Kemi og Kabbala bevirkede, at Sam- og Eftertiden fortalte talrige Legender om hans Troldomsævne, Sammenstød med Dr. Faust, Guldmageri o. l. T.s teol. Skrifter er udg. af Busaeus i Mainz 1604 og 1605, hans hist. af Freher i Frankfurt 1601, hans interessante Breve 1536. (W. Schneegans, Abt J. T. und Kloster Sponheim, 1882; Mentz, Ist es bewiesen, dass T. ein Fälscher war?, 1892). *H. J. H.*

Tritschinopoli, se Trichnopoly (IV, 613).

Trittenheim, se Trithemius.

Triumfalkors (Triumfkors), det Krucifiks (ofte med Maria og Johannes ved Siden af den korsfæstede), der i Middelalderen anbragtes ophængt i Triumfbuen eller staaende enten paa en Tværbjælke, der var lagt fra Væg til Væg under den, eller paa Lektoriet (jfr. I, 63 a), der afgrænsede Kor fra Skib, og netop paa Gr. af T.ets Plads kunde være Baggrund for Hellig-Kors-Altret.

Triumfbue *(arcus triumphalis)* kaldes den Bue, der aabner Adgang fra Kirkebygningens Hovedskib til Apsispartiet eller, hvis den har Tværskib, fører ind til dette; Navnet er fremstaaet ved, at Midtskibsmuren over Buen (altsaa som Regel Kirkens Østvæg), gærne prydedes med et Billede af Kristus paa Tronen.

Triumphus, se Trionfo (IV, 617).

Trivium, se Quadrivium (III, 670).

Tro betegner i rel. Sprogbrug en afgørende Grundbestemmelse ved Livsanskuelsen, Anerkendelse af og praktisk Tilslutning til og Underordning under en højeste, oversanselig Virkelighed og et højeste, aandeligt Formaal. Under disse Synspunkter er T. en Livsanskuelse med positivt Fortegn, medens Vantroen er den tilsvarende Negativitet i Livsanskuelsen, der ikke bejaer, men benægter, tvivler og fortvivler. Ogsaa filologisk bevæger Ordbetydningen af Sprogenes Udtryk for T. sig mellem Forestillingerne: vurdere, anerkende, nære Tiltro til, være overbevist om, støtte sig til. — En almen filos. Religiøsitet vil under Begrebet T. nærmest forestille sig, hvad man har kaldt en »ideal Fornufttro« til Forskel fra en »statutarisk Kirketro« (Udtrykkene skyldes især Kant), den T. paa det sande, det gode og det skønne, der i forsk. Former forkyndes af den almenmsklige Tænkning fra Platon til Haeckel i hans »Welträtsel«. — I den positive Rel., og saaledes ogsaa i Krdmmen, refererer T.en sig imidlertid til den guddom. Aabenbaring og til den Gud, der handler med Msket i og gennem Aabenbaringen. Uden T. kan man vel i nogen

Grad lære at kende det ydre, historiske og dogmatiske ved Rel.en, men ikke det, der udgør dens blivende, oversanselige Væsen.

Bl. de teol. Discipliner er det særlig Systematiken, som har til Opgave at fremstille Krdmmens evige, oversanselige Væsen. Derfor er T.s-Forudsætningen den systemat. Teol.s bærende Fundament, medens den mere skjult er tilstede i de hist. Discipliner (deraf Benævnelsen »T.s-Lære« for den systemat. Teol. og særlig for Dogmatiken, jfr. I, 655 f.). — T.ens Væsen behandler nu Systematiken særlig i den specielle Dogmatik under Læren om den personlige Frelse, *ordo salutis* (se herom Retfærdiggørelse III, 768), men dernæst og hovedsagelig i den grundlæggende Del af Systemet (Principlæren, alm. Dogmatik, Pistik, Fundamentallære eller Apologetik), hvilken Disciplin netop har til Opgave at gøre Rede for T.ens Væsen som rel. Livs- og Erkendelsesfunktion i dens Forhold dels til Aabenbaringen, dels til andre centrale mskelige Livs- og Erkendelsesfunktioner (Moral og Videnskab). Under sidste Synspunkt maa nærværende Overblik ses. Paa Detailler i den bibelske Forstaaelse af og Forkyndelse om T.en kan ikke gaas ind. Kun skal fremhæves, at i den bibelske Sprogbrug faar T.en, med en stigende Kraft og Klarhed, der kulminerer hos de mest fremtrædende nytestl. Forf., den Tilspidsning i Retning af en personlig Tilegnelse af og Hengivelse til Gud og hans Aabenbaring, der overhovedet hører den positive Rel. til. Og denne Aabenbaring er i Krdmmen bestemt fattet som en hist. og personlig gennem Ord og Handling, en Aabenbaring, hvis inderste Væsen er den personlige Frelse. Saaledes bliver T.en her, centralt betragtet, en personlig Tillid til og umiddelbar Oplevelse af den personlige Gud og hans i Jesus Kristus virkeliggjorte Frelse, en personlig Tillid med de Konsekvenser for Erkendelses- og Viljeslivet, som en saadan Tillid nødv. indeslutter i sig. Hos Synoptikerne er Sagen vel mere uudfoldet eller momentvis tilstede som Tillid til Jesu frelsende Undermagt i de konkrete Tilfælde af Nød og Lidelse, men ogsaa her gør sig allerede gældende en mere omfattende Tillid til hans Person i det det hele som Stifteren af Guds-Riget og indeslutter som saadan visse Domme og Forestillinger om hans guddommelige Fuldmagt og enestaaende Forhold til Faderen. Dette sidste træder klart frem i Johannes Evang. og hos Paulus. Hos den første knytter T.en sig mere ligelig til Kristi Person i det hele, hos Paulus er Sagen under en karakteristisk Vurdering af hans Person som saadan, særlig koncentreret om den korsfæstede, opstandne og ophøjede Frelser og Herre. — Indenfor den kirkl. Udvikling er det oldkirkl. og det kat. Krdmstrin karakteristisk ved en følelig Dekomposition, en vis Forflygtigelse og Udvortesgørelse af det fulde kr. T.s-Begreb. Dette hænger sammen med, at disse Krdmstrin endnu befinder sig paa et overvejende og ensidigt Autoritetsstandpunkt. De objektive Normer for T.en træder her dominerende i Forgrunden, medens T.ens eget indre Væsen som et personligt Tillidsforhold til Gud ikke i tilsvarende Grad er erkendt. T. bliver da mere en ufuldkommen Form for Erkendelse paa Autoritet (eller en Antagelse ud fra i sig selv utilstrækkelige Grunde), end en personlig rel. Oplevelse med egenartet Vished. Saaledes indtræder en Dualisme ml. den blotte T. som et Begyndelsestrin (eller en blivende Ufuldkommenhed i Kristenlivet) og en fra denne alm. T. forsk. højere Gnosis med sine egne (rationelle) Erkendelsesgrunde, og p. d. a. S. ses den frie Hengivelse i Kærligheden som det, der først giver T.en dens virkelige rel. Værdi. Særlig har den middelalderlige kat. Skolastik udformet dette Syn karakteristisk i sin Definition af T.en som et *cum assensione cogitare* paa Biblens og K.ns Autoritet (den bifaldende Erkendelse af den givne Lære; om *assensus* jfr. I, 159). Denne i og for sig værdiløse, døde T. *(fides informis)* faar da sit Liv af Kærligheden *(fides formata)*. Ved denne sidste Definition har man i formel Tilknytning til Gal. 5, 6 i Virkeligheden uddannet en Opfattelse, der er den paulinske ganske modsat. — I den luth. Ref. er Forstaaelsen af T.ens Væsen som det rel. Grundforhold, som en Hjærtets Oplevelse af og Hengivelse til Guds Naade, en *fiducia cordis* af gennemgribende Betydning for det hele Kristenliv, slaaet sejrrig igennem. Denne praktiske Hjærtets Tillid *(cognitio experimentalis)* bygger paa Skriftens centrale, praktiske Indhold i Lov og Evang. som sit objektive virkekraftige Grundlag. Denne T. er væsensforsk. fra en blot hist. Erkendelse af Krdmmen og fra en eksakt læremæssig Tilegnelse af et udformet Dogme. Den holder sig væsentlig til en personlig, praktisk Tilegnelse af Artiklen om Syndernes Forladelse for Kristi Skyld med de etiske Forudsætninger og Konsekvenser, som dertil hører. Dette Syn gjorde sig vel ogsaa kraftig gældende hos den nærmest følgende Teol., men denne bearbejdede ikke tilfredsstillende de deri liggende Problemer. Meget mere førte den stadig stærkere Betoning af det formale Skriftprincip (Skriftens Inspiration godtgøres netop ved *testimonium spiritus sancti*, idet Aanden ved Ordet fremkalder Bevægelse i Mskehjærtet og bøjer det til T.) og den overhaandtagende Dogmatisme til, at man atter gled over i et ufrit Autoritetsstandpunkt, som igen faktisk førte tilbage til en Udvortesgørelse af T.s-Begrebet og en Dualisme som den, man kendte fra tidligere Krdmstrin. Denne Dualisme ml. et ufrit Autoritetsstandpunkt p. d. e. S. og et fra den rel. Oplevelse isoleret Fornuftstandpunkt p. d. a. S. traadte grelt frem i de endeløse Stridigheder ml. Supranaturalisme og Rationalisme (jfr. IV, 412 f.). Først i 19. Aarh.s Teol. er Betingelserne lagt tilrette for en dybere Forstaaelse af T.ens Væsen i dens Forh. baade til Aabenbaringen og til de væsentlige, idealtmskelige Livsfunktioner i Videnskab og Moral, saadan som Problemet ovenfor blev defineret. Dette gælder saavel den Schleiermacher'ske og Ritschl'ske som den nyere kirkl. og liberale Teol. af forsk. Afskygninger, der hver for sig har givet paaagtelsesværdige Bidrag til Sagens Klargørelse. Den udprægede Repristinationsteol. med dens stærkt understregede Autoritetsstandpunkt har, som det ligger i Sagens Natur, paa dette Punkt bidraget forholdsvis mindst. Men ved Siden af Schleiermacher, Ritschl og Herrmann har særlig Erlangerskolen

(I, 795) — f. Eks. v. Frank (II, 93 f.) — og kirkl. Teologer som Ihmels, Kähler, Schaeder o. a. givet værdifulde Bidrag til Sagens Belysning.

Endnu skal peges paa de væsentlige Problemer, som Nutiden arbejder med. Først Subjektivismens Problem: hvordan skal man ved en saa afgørende Betoning af det rel. Eksistentialforhold i T.en som det bærende for al kr. Erkendelse undgaa at havne i en eller anden Afart af falsk Subjektivisme, en rel. Idealisme, som spinder T.s-Indholdet mere ud af sig selv og sine egne rel. Refleksioner end ud af Aabenbaringen (en Overvurdering af *fides qua creditur* til Fortrængsel for *fides quae*)? Hos Schleiermacher er f. Eks. øjensynlig Aabenbaringstanken kommen til kort overfor hans Interesse af at forstaa den rel. Livsproces som en fri Produktivitet ud af Slægtens og den enkeltes religiøst bevægede Indre. Herunder er fremmedartede — monistisk spekulative — Momenter trængt ind i den kr. T.s-Erkendelse. Heller ikke Ritschl (III, 796 f.) med hans »Vurderingsteori« eller v. Frank (II, 93 f.) med hans Forsøg paa tankemæssigt at oplede de kr. T.s-Realiteter ud af den sædelige Nyskabning i Genfødelsen er gaaet fri for et falskt subjektivt Postulat eller Konstruktionsstandpunkt. — Videre de beslægtede Problemer om Tillids-T.ens Forhold til de hist. læremæssige Bestanddele i den bibelske Overlevering, hvorom særlig W. Herrmann (II, 409) har uddannet et ejendommeligt Grundsyn, der har vakt megen Opmærksomhed. Herrmann fatter T.en som en »Bliven overvældet« af Jesu rel.-sædelige indre Liv, medens det ydre hist. og det læremæssige ses som mere individuelle og tilfældige Elementer, der ikke hører ind i det egentlig rel. Forhold (der maa skelnes mellem *assensus* og *fiducia*). Berettigelsen af denne strænge Dualisme er af andre Forskere med Rette blevet bestridt. Det lader sig i Virkeligheden heller næppe gennemføre at isolere »Jesu indre Liv« og Tilliden til det fra et bejaende Forhold til de karakteristiske Grundtræk og afgørende Knudepunkter ved den berettede Historie eller fra visse rel. Grundpositioner i Læren. Men visselig maa der overalt fastholdes, at en *assensus*, der beror paa en mskelig villet Anstrængelse og ikke er et integrerende Moment af den ved Gudsaabenbaringen vakte *fiducia*, ingen Plads har i Troslivet. Og paa dette Punkt er der svære og vanskelige Opgaver, som er meget omstridte og som venter paa en mere tilfredsstillende Løsning, end de til Dato har faaet. — Hvad tilsidst Forholdet mellem T.en og den alm. videnskl. Erkendelse angaar, synes man nu mere og mere at arbejde sig bort fra den stærke Modsætning ml. T.ens teleologiske og Videnskabens kausale Erkendelse, som Ritschls Formel for en gennemført Grænseregulering opstillede, og som lige til det sidste har sine trofaste Tiihængere. Der spores fra forskellig, saavel teologisk som almenvidenskabelig Side kraftige Bestræbelser for en Sammenordning af Livssynets forsk. Elementer med en sund Bevarelse af T.ens Prioritet og Uafhængighed af en fremmedartet Spekulation. Man arbejder her under en stærk Følelse af, at T.en som Kulturmagt ikke i Længden kan hævde sig uden en Udjævning med Videnskabens Verdensbillede og med de Hypoteser ud over det empirisk givne, som denne trods alle modsatte Teorier dog bliver mere eller mindre nødt til at opstille. Endelig tør vel som en særlig Styrke ved Nutidens Teol. fremhæves dens Ævne til at fatte det kr. T.s-Syn som en om Frelsesoplevelsen samlet, organisk sammenhængende T.s-Erkendelse, ikke som et Konglomerat af løsrevne T.s-Artikler. I saa Henseende er dygtigt Arbejde leveret saavel af Ritschl (sml. hans stærke Betoning af Enheden ml. den retfærdiggørende T. og Forsyns-T.en) som af v. Frank, Kähler (II, 887 f.), Ihmels o. a. *C. I.*

Troas, blomstrende Handels- og Havneby mod N. V. i Lilleasien paa Mysiens Kyst overfor Øen Tenedos. Grundlagdes i Tiden efter Alexander d. st. T.s fulde Navn (T. er et Tillægsord »det troiske«) var Alexandria T. Den var senere rom. Koloni og æredes af Romerne som Midtpunkt i deres formentlig trojanske Hjemland (Æneas). Cæsar tænkte paa at gøre T. til Regeringssæde i Stedet for Rom, og inden Constantin valgte Byzantion, var T. paa Tale. Som Forbindelsesleddet ml. Asien og Makedonien nævnes T. i Ap. G. 16, 8 f. (dér havde Paulus Synet af den makedoniske Mand) og 20, 5 f., ogsaa 2 Kor. 2, 12 f. Apostlen fandt i T. »en aaben Dør« for Evang.s Udbredelse. *L. G.*

Troeltsch, Ernst, tysk Teolog, f. 17. Febr. 1865, blev 1891 Lic. theol. og Privatdocent i Göttingen, 1892 Prof. extraord. i Teol. i Bonn, 1894 Prof. ord. i Heidelberg og 1914 Prof. under det filos. Fakultet i Berlin. T. var opr. paavirket af Ritschl, men sluttede sig til den rel.s-hist. Skole, hvis mest fremragende Systematiker han ubestridelig er. Hans omfattende Forf.skab behandler dels Teol.ens og den nyere Filos.s Hist., dels Rel.s-Filos. og den systemat. Teol.s Grundproblemer. T.s betydeligste Værker er: Vernunft und Offenbarung bei Johann Gerhard und Melanchthon (1891); Die wissenschaftliche Lage und ihre Anforderungen an die Theol. (1900); Die Absolutheit des Christentums und die Rel.s-Gesch. (1902, 1912 [2]); Das Historische in Kants Rel.s-Philos. (1904); Politische Ethik und Christentum (1904); Die Bedeutung des Protestantismus für die Entstehung der modernen Welt (1911); Psychologie und Erkenntnistheorie in der Rel.s-Wissenschaft (1905); Artiklen »Der Protestantismus« i »Kultur der Gegenwart« I, IV (T. søger i dette Arbejde at vise Luthers og Reformatorernes nøje Sammenhæng med Middelalderens Teol. og Aandsliv); »Die Bedeutung der Geschichtlichkeit Jesu für den Glauben« (1911); Gesammelte Schriften, I: Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen (1912), II: Zur relig. Lage, Rel.s-Philos. und Ethik (1913); »Augustin, die christliche Antike und das Mittelalter im Anschlusz an die Schrift de civitate dei« (1915); Das Wesen des Deutschen (1915). (Theodor Kaftan, E. T. eine kritische Zeitstudie, 1912; Chr. Glarbo, Religionshist. og Teol., 1916). *C. G.*

Troens Regel eller Sandhedens Regel (gr. *ὁ κανὼν τῆς πίστεως* eller *τῆς ἀληθείας* — lat. *regula fidei* eller *veritatis*) er en oldkirkl. Betegn. for Krdmmens Hovedindhold. Den findes ikke i Skriften, men kommer frem hos

K.fædre i 2. og 3. Aarh. (Irenæos, Hippolyt, Novatian, Tertullian o. fl.), hvor Fremkomsten hænger sammen med K.ns Kamp mod Gnosticismen (II, 230). T. R. og »Sandhedens R.« betegner den samme Størrelse, kun under forsk. Synspunkt; begge Udtryk bruges skiftevis af samme Forf. Det lat. *regula* svarer til gr. *kanon* (se II, 905). Irenæos (f. før 142, d. efter 190) er den første Forf., der afgiver fastere Holdepunkter for en nærmere Bestemmelse af Udtrykket (»Klassikeren m. H. t. Sandhedens R.«); før ham omtales »Sandhedens R.« i alt Fald kun en enkelt Gang (hos Dionysios af Korinth, i Evsebs K.hist. IV 23, 4, d. v. s. o. 170). Medens Udtrykket »Sandhedens R.« efter 3. Aarh. træder tilbage og kun forekommer sporadisk, træffes »T. R.« ret jævnlig ogsaa senere (f. E. hos Augustin, Theodoret, Leo d. st., K.møderne i Constantinopel 448 og i Kalkedon). Hvor »Reglen« omtales, er det sædvanlig for med stærk Vægt i Sammenhængen, navnlig overfor Kætterne, at fremhæve, hvor K.n har et sikkert Udtryk for den apost. Overlevering og dermed ogsaa en Prøvesten for, hvad der er sand eller falsk Lære. Undertiden (langt fra altid) sættes den i Forbindelse med Daaben som den Lejlighed, hvor enhver Kr. har modtaget den eller »faaet den overleveret«. Ofte meddeles T. R.s Indhold, men aldrig med samme Ordlyd eller som en fast Formel. Det er snart kortere, snart længere, snart af overvejende moralsk, snart af overvejende hist.-dogm. Stof, bestaar ofte af Ord hentede fra Skrifterne (gl. og nytestl.). Undertiden er Indholdet bygget over det treleddede Døbeord i Matth. 28. T. R. siges at være »overleveret fra Apostlene«, at være »en og den samme i hele Verden«, »urokkelig«, »uforanderlig« og »uforbederlig«. For dens uforfalskede Overlevering i K.n garanterer den apost. Succession. T. R. tjener saaledes som K.ns apost. Kendemærke og har den Værdi, som efter Cyprians Tid ligefrem udtrykkes i *symbolum* (IV, 444), hvormed ikke er sagt, at T. R. er formelt identisk med »Symbolet« (Trosbekendelsen).

Hvad der menes med T. R. har været Genstand for megen Strid. Fra Erasmus til Lessing var den alm. Opfattelse, at det var den paa Irenæos' Tid eksisterende, mere eller mindre frie Trosbek., dog saaledes at denne var et nøjagtigt Udtryk for Skrifternes Hovedsum, idet Irenæos var Skriftteolog og Skrifterne hans egtl. T. R. Med Lessing kom den Opfattelse frem, at T. R. skulde være Udtryk for den mundtlige Overlevering. Medens denne Opfattelse i Tyskland, i skærpet Form optaget af Delbrück (»Philipp Melanchton«, 1826). gav Anledning til fornyet Studium af Irenæos (Professorerne Sack, Nitzsch og Lücke i Bonn, »Drei theol. Sendschreiben an Herrn Prof. D. Delbrück«, 1827), fremsatte Grundtvig den Opfattelse, at T. R. ikke var mere og ikke mindre end selve Daabsbekendelsen (»K.ns Gjenmæle« er dateret »Paa Irenæi Dag [26. Aug.] 1825«). At T. R. er identisk med Daabsbekendelsen i vor overleverede Form, er vistnok ikke paastaaet af andre end Grundtvig og hans Disciple. Derimod har flere ment i T. R. at finde en Betegnelse for Daabsbekendelsen paa Irenæos' Tid (f. E. Th. Zahn; det saak. »rom. Symbol«, eller Englænderen Harvey; en dette Symbol nærstaaende Form, maaske af orientalsk Opr.). Denne Opfattelse er baade simpel og klar, men lader sig ikke gennemføre. — En rigtig Bestemmelse af T. R. maa ske ved en omhyggelig Undersøgelse af 1) hver enkelt Forf.s Sprogbrug, 2) af Teksternes Sammenhæng. Af Irenæos vil fremgaa: 1) T. R. er ikke en teknisk Betegnelse for en formel Norm (Trosbek.n eller Skrifterne som Bog), men er først og fremmest et positivt og realt Indhold, selve den frelsende Sandhed. »Sandhedens R.« er Sandheden selv og løfter saaledes ud over al baade skreven og uskreven Overlevering. For at være i Besiddelse af den, behøver man egentl. »intet andet at vide end Jesus Kristus, Guds Søn, som er korsfæstet for os«. Herudfra erkendes efterhaanden hele det frelseshist. Indhold fra Forberedelsen (Profetien) til Opfyldelsen. 2) Sandheden findes i K.n i Skrifterne (gl. og nytestl.), efter Guds udtrykkelige Vilje traadt i Stedet for Apostlenes mundtlige Forkyndelse. Denne bibelske Krdm er T. R. 3) Sandheden findes ogsaa i den mundtlige Overlevering, hvor den garanteres ved den apost. Succession og stadig paany overleveres ved Daaben. Men der kan ikke med Sikkerhed paavises noget Sted, hvorefter Sandheden overleveres i en fast formuleret Daabsbekendelse. Saafremt der paa den Tid har foreligget en saadan, kunde Irenæos efter hele sit teol. Standp. have betegnet den som T. R.

Man kan ikke uden videre gaa ud fra, at T. R. hos andre Forf. er brugt i samme Betydning som hos Irenæos. Holder vi os til 2.—3. Aarh. (Hippolyt, Novatian, Tertullian), vil en Prøvelse af Teksterne dog i Hovedsagen give samme Resultat. I alt Fald de fleste af de Steder, hvor selve Udtrykket T. R. forekommer, viser Tekstsammenhængen et ganske lign. Forhold som hos Irenæos. Det fremgaar Gang paa Gang, at »Reglen« er at finde i Skrifterne, og hos ingen Forf. er det muligt at gennemføre T. R. som Udtryk for en bestemt formuleret Trosbek. Først hos Augustin findes Steder, hvor der med T. R. bestemt menes Trosbek., men selv hos ham er ikke T. R., men derimod »Symbolet« det egentl. Navn for Trosbek.; Symbolet er T. R.s Hovedsum. — En Bestemmelse af T. R. som den bibelske Krdms centrale Indhold eller som Guds Ord i Skriften vil være fyldestgørende baade for Teksterne og for den k.hist. Baggrund, hvor K.n i den kritiske Kamp med Gnosticismen trængte til et paalideligt Udtryk for den samme apost. Overlevering og netop fandt dette i Skrifterne (jfr. Kanon, nytestl., II, 907). Det er heller ikke tilfældigt, at »Kanon« senere blev det tekniske Udtryk for K.ns normative Skriftsamling. Den givne Bestemmelse tilfredsstiller ogsaa, naar det gælder de forekommende Angivelser af T. R.s Indhold. Navnlig Irenæos og Tertullian sætter sædvanlig ikke (som det ofte fejlagtig antages) skarpt Skel mellem den skrevne og mundtlige Overlevering. De altid anf. Steder, Iren. »Mod Kætterne« III, 2, 1—4, og Tertullian »Indsigelse mod Kætterne« Kap. 15—38, betyder ikke en Indskrænkning i deres principielle Syn paa

Skrifterne som det sikre Udtryk for den apost. Overlevering. Dette gælder ikke mindst, naar Talen er om Daabsundervisningen, hvad der bl. a. fremgaar tydelig af den fremtrædende Plads, som »Spaadomsbeviset« (se IV, 287) indtog i denne. T. R. kan meget vel bestemmes som Daabsundervisningens Indhold, og man kan her ogsaa særlig tænke paa Daabsbekendelsens Indhold, men T. R. er samtidig baade mindre og mere; saaledes falder selv kultisk (liturgisk) Overlevering ind under den. Irenæos' samtidige, Polykrates fra Efesos, anfører saaledes Paaskeskikken som ligefrem foreskrevet af T. R. (Evseb, K.hist. V, 24, 6). — Idet T. R. i første Række ikke er et Formalprincip, men et Materialprincip, vil det ogsaa heraf fremgaa, hvorledes Genitivsforholdet maa opfattes: den R., som T. eller Sandheden selv er (definitiv Genit.). Forestillingen om R. for T. (objektiv Genit., den R., hvorefter afgøres, hvad der hører med til T.) kan dog ikke afvises og er sikkert ogsaa fremme flere Steder. Naar »Sandhedens R.« omskrives til Troens R., bliver Overgangen til obj. Genit. naturligt lettere. — Jo længere vi kommer ned i Tiden, des flere Tegn er der paa, at en afledet Daabsbekendelse tjener som Underlag for Angivelserne af T. R.s Indhold. Der er Mulighed for, at det forholder sig saaledes hos Irenæos; der er flere Tegn derpaa hos Tertullian. Visse Ord og Vendinger, som svarer til kendte Symbol-Led, vender jævnlig tilbage og optræder ikke sjælden i samme indbyrdes Rækkefølge. De forekommende Angivelser af T. R.s Indhold indgaar derved som Materiale for Symbolforskningen. For at udskille et eventuelt Daabssymbol er man gaaet frem ad to Veje: 1) Med Udgangspunkt i det senere kendte Symbol undersøges, om vi genfinder dettes Led i T. R. 2) Faste Udtryk og Vendinger sammenstilles, idet man gaar ud fra, at disse (saafremt det ikke er Skriftord) stammer fra en fast Formel, Trosbekendelsen. Faren ved begge Veje ligger lige for. Selv om vi ad første Vej enkeltvis genfinder Symbolets Led, er det ikke derfor sikkert, at de virkelig paa den Tid har staaet i Symbolet. Ad den 2. Vej vil det snart vise sig, at man faar en Række Led, der ikke uden Vilkaarlighed kan udskydes, og som p. d. a. S. ikke skulde synes at høre hjemme i et Symbol. Det Udgangspunkt, som man vælger, bliver let bestemmende for Resultatet, d. v. s. man vil let finde det, som man netop ønsker (se videre Apost. Symbol IV, 446). — Om den reformat. Opfattelse af Skriften som T. R. se Ref. Principer III, 723, og Skrift, den hl., IV, 242. (Jfr. den under henv. Art., navnlig den under Symboler, økum. IV, 449, samt den under de resp. K.fædre anf. Lit.; Sack, Nitzsch und Lücke, Über das Ansehen der heil. Schrift u. ihr Verhältniss zur Glaubensregel in der prot. u. in der alten Kirche. Drei theol. Sendschreiben, 1827; Hahn, Bibliothek der Symbole u. Glaubensregeln, 1897², med A. Harnacks »Anhang« S. 364 f.; A. Hahn i »Theol. kirchl. Annalen« I, 1842, 391 f.; C. P. Caspari i »Norsk theol. Tidsskrift«, 1869, 1873, 1874, 1888; Kunze, Glaubensregel, hl. Schrift u. Taufbekenntnis, 1899; S. A. Becker, Regula veritatis, 1910; Osc. Moe, Trosregelen, 1911; V. Ammundsen i »Teol. Tidsskrift«, 1912, S. 202 og 291 [heri om Irenæosfortolkningens Hist.]). *S. A. B.*

Trofimos, en af Disciplene fra Provinsen Asien, der ledsagede Paulus (Ap. G. 20,4). Han var med denne i Jerusalem, hvor Folkeopløbet mod Paulus netop tog til Udgangspunkt, at Efesieren T. var set sammen med Paulus (Ap. G. 21, 29 f.). Paa Apostlens sidste Rejse i Østen ses T. atter at have ledsaget Paulus; efter Ophold i Efesos maatte Paulus paa Vejen til Korinth efterlade T. syg i Milet (2 Tim. 4, 20). *L. G.*

Trogylion [rigtigere end Trogyllion], et Forbjærg paa Lilleasiens Kyst, ved et smalt Stræde skilt fra Samos. I Ap. G. 20, 15 har den vestlige Tekst det sikkert rigtige, at Natteopholdet ved Samos var ved T. i dette Stræde. En Ankerplads dér kaldes endnu »St. Pauls Havn«. *L. G.*

Troil. 1) **Samuel Troilius**, sv. Ærkebiskop, f. 22. Maj 1706 i Dalarne, blev Student i Uppsala 1724, Docent i klassisk Lit. 1734, præsteviedes 1736, blev Hofpræst i Stockholm 1740, kgl. Skriftefader og Spr. til Riddarholm og Bromma 1741, Overhofpræst og Præses i Hofkonsistoriet 1742, Spr. til Klara og St. Olof (Adolf Frederik) 1745, Biskop i Västerås 1751, Ærkebiskop 1758, Formand for Vetenskapsakademien 1760. D. 18. Jan. 1764. Hans Sønner adledes under Navnet von Troil. Fra 1746 deltog T. som valgt af Præstestanden i Rigsdagene, fra 1756 som selvskrevet Medl., og spillede særlig paa Rigsdagen 1755—56 en fremtrædende Rolle som en af Lederne for »Hattenes« frisindede Parti og Kongemagtens Modstander, ligesom han i sit berømte Hyrdebrev 1758 paalagde Præsterne at arbejde og bede for den frie Forfatnings Bevarelse. — 2) **Uno von T.**, sv. Ærkebiskop, Søn af foreg., f. 24. Febr. 1746 i Stockholm, blev Stud. i Uppsala 1757 11 Aar gl., tildrog sig 1767 de kgl. Herskabers Beundring ved en Disputationshandling, var 1770 Nr. 1 ved Magisterpromotionen og foretog derefter en Udenlandsrejse til Tyskland, Schweiz, Frankrig, England og besøgte derfra Island (senere vakte hans »Bref rörande en resa til Island« ikke ringe Opsigt, ogsaa i Udlandet). Hjemkommen 1773 ordineredes han og blev 1774 Præst ved Livgarden til Hest. Fra nu af overvældedes han af Gustaf III med Udmærkelser, blev 1775 kgl. Hofprædikant, 1777 Overhofprædikant og kgl. Skriftefader, 1778 Pastor primarius og Spr. ved Storkyrkan, 1780 Biskop i Linköping, 1786 (kun 40 Aar gl.) Ærkebiskop og udvalgtes s. A. af Gustaf III til Formand for Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien, samtidig med at han som Præstestandens Fører havde en fremskudt Stilling i det polit. Liv. Som Ærkebiskop arbejdede han med særlig Iver paa Ordningen af Skole- og Fattigvæsenet. Som Præses ved Jubelfesten 1793 til Minde om Uppsalamødet tog han virksomt Del i Forhandlingerne. 1790—91 udgav han »Skrifter och handlingar till uplysning i swenska kyrko- og reformationshistorien« I-V. D. 27. Juli 1803. *S. B.*

Troizko Sergievskaja Lavra (den hl. Sergius' Trefoldighedskloster), et af Ruslands største og historisk betydningsfuldeste Hovedklostre, beliggende i Guvernementet Moskva (Kreds Dmitrov), 70 Km. NØ. for Moskva paa Jærnbanelinien til Jaroslov, gr. 1338 af den hl. Sergius, medens de mongolske Tatarer var Rus-

sernes virkelige Herrer. **Sergius**, en Mand af adelig Familie, var f. 1314 i Rostov; efter Forældrenes Død gik han med en ældre Broder ud i Skovene om Moskva for at leve som Eremit. Brødrene sammentømrede her den lille Kirke, der blev Moderhelligdommen til det senere store Kloster. Broderen forlod ham, men talrige Asketer samlede sig snart om den berømte Eremit, og klosterligt Samliv ordnedes. Sergius stadfæstedes som Abbed af Metropoliten i Moskva, og Sergius-Klostrets Ry naaede snart ud over Landet og lige til Konstantinopel. Da den betydelige Alexei 1353 blev Metropolit i Moskva, blev Sergius hans vigtige Støtte i at rejse det russ. Folk. Inden Storfyst Dmitrej Ivanovitz 1380 drog ud til den Sejr over den mægtige Khan over den gyldne Horde Mamai, der skaffede ham Tilnavnet Donskoi (Slaget stod ved Dons Biflod Smolka), lod han sig først velsigne af Sergius i Trefoldighedsklostret; da den hellige Abbed døde 1391, var Klostret i Virkeligheden en Nationalhelligdom. En Række vigtige Begivenheder i den russ. Hist. er knyttet til det; saaledes var det her, at Czarerne Ivan og Peter 1685 fandt Værn for de oprørske Strelitzer. Klostret har ophobet store Kostbarheder, og det ejede 1764, da Klostergodserne inddroges, Ejendomme med 106,608 livegne Bønder. Indenfor dets høje Mure og fæstningslignende Grave findes 11 Kirkebygninger og Kapeller (Katedralen, viet Marias Forklarelse, har 5 forgyldte Kupler, et højt Klokketaarn og mange berømte Grave; den lille Treenighedskirke gemmer den hl. Sergius' ædelstenssmykkede Sølvsarkofag), et kejserligt Palads, Metropolitens Palads, det fra Moskva flyttede gejstlige Akademi med et stort Bibliotek, der besidder værdifulde gl. slav. Haandskrifter, et Præsteseminar osv. Uhyre Masser af Pilegrimme valfarter aarlig dertil; en stor Flække, Sergievski Possad, med over 30,000 Indb., hvis Beboere bl. a. lever af at tilvirke og sælge Valfartserindringer til Pilegrimme, er vokset op om Klostret. Her holdes ogsaa aarlig store Handelsmarkeder. *J. O. A.*

Trojel. 1) **Frants Vilhelm T.**, dsk Præst, f. 9. Apr. 1814, Stud. 1834, cand. theol. 1840, var en Tid pers. Kap., blev 1856 Spr. i Helligsø-Gjettrup, 1863 i Rynkeby-Revninge, tog Afsked 1887, d. 5. Nov. 1888. T. var Medstifter af Victor Blochs græsk-dske Missionsselskab og har skrevet Ps.r, Digte og Tidsskriftsartikler. — 2) **Hans T.**, dsk Præst, f. 14. Febr. 1674, blev Stud. 1693, Kap. hos Faderen i Himmelev 1700, fra 1702 Spr. ssteds og 1714 Spr. ved Frelsers Kirke i Kbhvn. Allerede tidligere havde T. gjort sig uheldig bemærket ved intrigant og højst egennyttig Optræden, men 1725 satte han Hoffet og Hovedstaden i hæftigste Bevægelse, da han i en Skrivelse meddelte Kongen foregivne Rygter om et Parti, der arbejdede paa Souveræniteten Afskaffelse. En særlig Kommission, der nedsattes til Sagens Undersøgelse, godtgjorde hurtig, at det hele var Opspind dels for at indynde sig hos Kongen, dels for at ramme Dronning Anne Sophies Slægt. T. dømtes til at miste Ære, Liv og Gods, men benaadedes »paa Dronningens Forbøn« med Fængsel paa Livstid paa Munkholm; her døde han 1738. T.s Sang ved Ref.s-Jubilæet 1717 tyder paa en vis digterisk Begavelse. — 3) **Jacob Kofod T.**, dsk Præst, f. 12. Sept. 1736, Stud. 1751, cand. theol. 1754, var fra 1765 Kap. i Næbbelunde og Sæddinge, fra 1774 Spr. ssteds, tog sin Afsked 1805 og døde 10. Marts 1812. T. var ivrig Havedyrker og Botaniker og virksomt Medl. af det ny-oprettede Landhusholdningsselskab. Hans Iver for Almenvellet gav sig bl. a. Udtryk i nyttige Skrifter om Kvægsyge, om Kartoffelavl, Humledyrkning o. a. *H. J. H.*

Trolddom, se Hekse og Hekseværesen (II, 377 f.), Sandsiger (IV, 46), Tegn og Tegntydere (IV, 510), Primitive Folks Religion (III, 598 f.), Magi (III, 138 f.), Mantik (III, 164), Cyprian fra Antiokia (I, 572), Faust (II, 24 f.), Svartebogen (IV, 421).

Trolle. 1) **Gustav T.**, sv. Ærkebiskop, f. o. 1488. Faderen var sv. Rigsraad, Moderen dsk. Studerede 1511 i Köln, blev 1512 Domprovst i Linköping og 1515 indviet i Rom som Ærkebiskop i Uppsala. Slægtens Traditioner førte den unge Ærkebiskop over paa Danmarks Side imod Sture-Ætten. T. nægtede at aflægge Troskabsed til Rigsforstanderen Sten Sture og vilde ikke udlevere ham det besatte Stäket-Len. Okt. 1516 belejrede Sten Sture Stäket Slot. Christiern II, som Ærkebispen var traadt i Forbindelse med, gjorde et forgæves Forsøg paa at undsætte ham, og Sten Sture betragtede ham nu som Landsforræder. Paa et Rigsraadsmøde Nov. 1517 i Stockholm, hvor T. var nærværende med Lejde, optraadte han med urokkelig Trods, hævdede sine Rettigheder, og at Paven alene var hans Dommer, men Raaderne besluttede at behandle Sagen til Ende i Sverige og erklærede T. afsat, samt at Stäket skulde nedrives, og i et »Sammensværgelsesbrev« paatog de sig fælles Ansvar for dette Indgreb i K.ns Ret, der maatte betragtes som »Kætteri« el. Oprør mod Paven. Kort efter faldt Stäket, T. førtes som Fange til Vesterås og nødtes i Dec. 1518 til at nedlægge sit Embede i Legaten Arcimboldi's Nærværelse, men hans og Christiern II's Klage i Rom medførte, at Interdikt lagdes over Sverige. Efter Christiern II's sejrrige Slag ved Bogesund 1520 befriedes T. og var virksom Mægler mellem det sv. Rigsraad og Kongen. Resultatet var et Forlig, hvorefter al gensidig Uret skulde være glemt. Efter Stockholms Overgivelse ved Kristina Gyllenstierna, Sept. s. A., rejste T. Krav om umaadelig Erstatning for sine Tab og krævede en Række Mænd af Sturepartiet (dog ingen Gejstlige) straffet som aabenbare Kættere. Under Forhandlingerne fremlagde Sten Stures Enke det hidtil ukendte »Sammensværgelsesbrev« fra 1517, der yderligere skærpede Kætterisynspunktet og bidrog til, at det følgende Blodbad fik et Omfang og en Karakter, der ikke fulgte af T.s Klage. Hvad Ansvar T. har for Blodbadets endelige Omfang, er uvist. Men det sv. Folks Had til T. forøgedes stærkt, da han Jan. 1521 sammen med Jens Andersen Beldenak (I, 84) og Diderik Slagheck (IV, 252) indsattes i Regeringen; Sept. 1521 maatte T. rømme Landet, og han opholdt sig derefter i Danmark. Da Christiern II var flygtet, sluttede han sig en Tid til Frederik I, hvem han kronede 1524. Men da Udsigterne til at komme tilbage ved hans Hjælp var haabløse, rejste han 1526 til Christiern II i Lier og var nu i flere Aar dennes virksomme Hjælper bl. a. ved Breve til dske

Bisper; 1531 begav han sig til Norge og bevirkede, at Kongen snart efter ved sit Komme vandt stærk Tilslutning her som god Katolik. 1532 førtes han, sammen med Kongen, til Danmark, sad en Tid fængslet, men slap snart fri ved sine mægtige danske Slægtninges Forbøn. Under Grevefejden sluttede T. sig straks, trods sit kat. Standpunkt, til Grev Kristoffer, der 1534 nødte ham ind paa Roskilde Bispestol; men da Jacob Rønnov købte Stiftet tilbage, fik T. 1. Aug. 1534 Brev paa Fyens Stift og styrede dette i o. 10 Maaneder. Som en af Førerne i Slaget ved Øxnebjærg 11. Juni 1535, blev han haardt saaret og døde s. A. som Fange paa Gottorp. — 2) **Herluf T.**, dsk Søhelt og Skolestifter, f. 14. Jan. 1516, studerede 1536—37 i Wittenberg og følte sig her særlig knyttet til Melanchthon. Hjemkommen traadte han i Hof- og Statstjeneste, blev fra 1544 Lensmand paa Krogen og ægtede samtidig Mogens Gjøes Datter, den 5 Aar ældre Birgitte, med hvem han fik betydelige Privatgodser; 1557 blev han Rigsraad, 1559 Admiral og Tilsynshavende med Flaadens Udrustning. I den nord. Syvaarskrig udmærkede T. sig især i Slaget ved Øland (Maj 1564), hvor han besejrede en overlegen sv. Flaade. T. er en Type paa det bedste i den efterreformat. filippistiske Fromhed med dens Trosvished og fremtrædende Pligtfølelse. Han agtede Lærdom højt og var selv en kundskabsrig og belæst Mand. Han oversatte den ambrosianske Lovsang og bearbejdede G. T.s Ps. 31, levede i Venskab med P. Palladius og N. Hemmingsen, der dedicerede ham Skrifter, samlede hist. Aktstykker, der siden fik Betydning for hans Slægtning, Arild Huitfeldt, og sørgede for, at Chr. Pedersens Saxo-Overs. bevaredes. Ægtefællerne optog i deres eget Hus unge Mænd og Kvinder, ledede deres Uddannelse og gav store Gaver til forsk. Skoler. 23. Maj 1565 udstedte H. T. og Birgitte Gjøe Stiftelsesbrev paa »Adelens fri Skole Herlufsholm«, idet de, trods Uvilje fra Slægtninges Side, skænkede denne Gaard med Tilliggende (det gl. Skovkloster ved Næstved) til et Skolehjem, der ogsaa skulde staa aabent for ikke-adelige. Ugedagen derefter, 4. Juni, saaredes T. i Slaget ved Femern og fik, da han lod sig forbinde sidst af alle, sin Død derved. D. 25. Juni 1565 i Kbhvn. (G. L. Wad, Breve til og fra H. T. og Birgitte Gjøe I-II). *H. J. H.*

Trolovelse, se Ægteskabsstiftelse.

Tromsø, norsk Stiftsstad med (1910) 7633 Indb., liggende paa den lille lave Ø T. (gl. norsk *Trums*) i T.-Sund i Sejlleden fra Nordland til Finmarken, i den sydligste Del af gl. Finmarken (som regnedes indtil Malangen). Paa T. har vistnok fra gl. Tid været en Handelsplads; en Købstad blev opr. 20. Juni 1794, men kom først efter 1830 i Vækst. Haakon Haakonsson byggede o. 1240—50 paa T. en Mariakirke til Miss.-Kirke bl. den væsentlig finske (lappiske) Befolkning. Kaldsretten forbeholdtes Kongen, men gled i Unionstiden over til Ærkebispen af Nidaros; 1419 forenedes T. Sognekald med Hospitalet paa Ilevolden i Nidaros til Opr. af et Dekanat ved Domkirken sstds. Forbindelsen med Dekanatet løstes 1430, men T. vedblev at være forbundet med et Kanonikat, indtil Ærkebispen 1486 atter overlod Kaldsretten til Kongen, som beholdt den til Ref.en; da fornyedes T.s Forening med et Kanonikat i Trondhjem. og T. annekteredes 1585 til det nyopr. Spr.embede ved Trondhjems Domkirke, fra hvilket det skiltes som selvst. Kald 1638. Fra det vidtstrakte T. Præstegjeld (1589 med 8 Kirker, i 17. Aarh. med Spr. og 2 res. Kap., samt fra Th. v. Westens Tid med 2 ord. Missionærer) blev i 18.—19. Aarh. fraskilt 5 egne Sognekald, siden 1860 udgør det kun T. By, betjent af en Spr. (fra 1861 tillige Stiftsprovst), 1872—75 tillige en Kateket, fra 1875 en res. Kap. — Den ældste (Stav-)Kirke paa T. afløstes 1711 af en Langkirke af Træ, hvortil føjedes Korsfløje 1750 og 1763, denne af en Korskirke af Træ 1801 (flyttet til T.sund 1863, fremdeles beliggende inden Bygrænsen); den nuv. Langkirke af Tømmer er indv. 1. Dec. 1861 (om T. Kirker jfr. T. Museums Aarshefter 1915—16). — T. var i 1850 - 60erne Midtpunkt for en stærk, rel. Bevægelse (A. C. Bang, K.hist. Smaastykker, 298—323), hvis Beg. navnlig skyldes Lægmanden Ole Kallem og Præsten G. A. Lammers (III, 12); en Frimenighed dannedes 1856 (som Modtræk stiftedes 1858 T.-Indremiss.), der sprængtes 1870 ved Dannelsen af en Baptistmenighed; en Slags Fortsættelse af Frimenigheden danner en Afd. af det i Kr.a 1884 stiftede, men kun delvis fra Statsk.n løste »Norsk Miss.-forbund« el. Frimiss.en, nu det største Dissentersamfund i T. Metodisterne kom til T. 1889, Frelsens Hær 1891. Den kat. Miss. for de arktiske Egne (igangsat 1856 fra Altengaard i Finmarken) stiftede 1859 en Menighed i T. (Kirke 1860) og 1907 et Hospital med St. Elisabeths (graa) Søstre fra Breslau. Stiftets Lærerseminarium, aabnet 1826 i Trondenes, flyttedes 1848 til T.; en lærd Skole (Gymnasium) oprettedes 1858.

T. Stift bestaaende af de gl. Landskaber: Nordland (oldn. *Hálogaland*) og Finmarken (der indtil 16. Aarh. ogsaa omfattede Kolahalvøen), nu delt i 3 Amter: Nordlands, Finmarkens, og det 1866 opr. T. Amt, udgør 112473 Km.², over 1/5 af hele Norge, med (1910) 284654 Indb. Den vidtstrakte, men tyndt befolkede Landsdel, som 1589 havde 92 Kirker, Kapeller og Korshuse, fordelt i 13 Præstegjeld foruden i Finmarken, og 53 Præsteembeder, var i og efter Middelalderen en Del af Nidaros' (Trondhjems) Stift. Da Trondhjems Len 1658 afstodes til Sverige, blev Biskop E. Bredal (I, 848) 11. Apr. udn. til »Superintendent over Nordlandene og Finmarken« og flyttede til Trondenes Sognekald, som var annekteret Trondhjems Superintendentembede; men allerede 11. Dec. 1658 overgav Trondhjem sig atter til Nordmændene, og Bredal flyttede 1659 tilbage (udn. 9. Jan. 1660 til Biskop over »det gamle Trondhjems Stift«), og Trondhjems Len forenedes ved Freden i Kbhvn 26. Maj 1660 atter med Norge. — Ved Reskr. 21. Maj 1687 tillodes det Finmarkens Præster paa Grund af den lettere Samfærdsel med Bergen at lade sig ordinere af Bergens Biskop (oph. 15. Sept. 1837). — En Særstilling fik Nordland-Finmarken i 18. Aarh. gennem Finnemiss.en, hvis Styrelse tillagdes det kgl. Miss.-kollegium i Kbhvn (opr. 1714), 19. Apr. 1715 for Finmarken, 12. Jan. 1720 for Nordland og 3 Præstegjeld i det Trondhjemske (Overhallen, Snaasen og Selbu), med Indstillingsret (oph. 11. Aug. 1771) om Præsters Beskikkelse. 7. Mai

1802 henlagdes Miss.en under dske Kancelli (efter 1814 det norske 1ste, senere K.-Departement). Ledelsen af Arbejdet fik (28. Febr. 1716) en Vicarius missionis, der tillige indehavde Trondhjems Katedralskoles Lektorat i Teol. og Værdalens Sognekald, men efter Lektoratets Nedlæggelse og Værdalens Fraskillelse 21. Juni 1743 aflagdes med Lektoratets betydelig reducerede Indtægter. Som Undervisningsanstalt for Missionærer og Lærere (IV, 150) virkede 1717—28 et Seminarium scholasticum ved den i 1716 under Miss.kollegiet henlagte Trondhjems Katedralskole, og 1752—74 (ikke 1752—54 jfr. III, 21 a) et selvstændigt Sem. Lapponicum i Trondhjem, hvis Førstelærer og Bestyrer havde Titel af Prof. Til Miss.en henlagdes en aarlig Afgift af alle Norges Kirker (20. Nov. 1716) og Indkomsterne af Kirkerne i Helgelands Fogderi (27. Nov. 1716), i Finmarken (5. Sept. 1718) og Nordland (12. Jan. 1720); Miss.-Vicarius stod under Miss.kollegiet og ikke under Trondhjems Biskop, til hvem han derfor kom i spændt Forhold, idet han praktisk talt var Biskop (dog uden Ordination) over en efter Nationalitet, ikke efter geografiske Grænser, udsondret Del af Stiftets Befolkning (Oversigt over Miss.distriktets Organisation 1724 i Dän. Bibl. VI, 681—88). 1731—43 indehavdes derfor Vikariatet af Trondhjems Biskop, og efter en fleraarig midlertidig Bestyrelse ved Stedfortrædere var det siden 1746/47 stadig forenet med Bispeembedet. — Forslag om de nordligste Landsdeles Udskillelse som eget Stift fremkom oftere og var i Slutn. af 18. Aarh. nær ved at virkeliggøres (Tilbud om Bispeembedet o. 1780 til E. G. Schytte IV, 118, og 1793 til M. B. Krogh II, 866), men Delingen af Trondhjems Stift iværksattes først ved kgl. Udn. 30. Dec. 1803 af P. O. Bugge (I, 415) til »Biskop over Trondhjems og Romsdals Amter« og M. B. Krogh til »Biskop over Nordlandene og Finmarken« (Bestalling 6. Jan. 1804). Det nye Stifts Biskop var 1804—05 tillige Spr. til Ørlandet paa Fosen (Trondhjems Stift), 1805—11 til Alstahaug i S.-Helgelands Provsti, men fik fra 1811 fast Løn. Bispen havde længe ingen egen Residens og boede først fra 1834 i T. By (1918 besluttet at opføre en Bispegaard). Stiftsdirektion (III, 396 b) for Nordl. og Finm. dannedes først af Amternes Biskop og Trondhjems Stiftamtmand, men afløstes 1807 af egne Amtsdirektioner for hvert Amt (Biskop og Amtmand). Ved kgl. Resol. 14. Juni 1844 oprettedes T. Stift med T. som Stiftsstad og en fælles Stiftsdirektion (Stiftamtmanden Amtmand over Finmarken, fra 1866 over det nyoprettede T. Amt). Finnemiss.ens Fonds, som efter Th. v. Westens Tid delvis var anvendt til uvedkommende Formaal, kom efter Stiftets Opr. kun dette tilgode som »det Nordlandske K.- og Skolefond« (Fondets Kapital 1915: Kr. 1.364.082; ejer fremdeles 27 Kirker, deraf 21 i Finmarken samt alle Præstegaarde i Finmarken). Seminarii Lapponici Indtægter bestemtes 1822 for et Skolelærerseminarium for Stiftet (aabnet 1826 i Trondenes, flyttet til T. 1848); et eget Sem. for Finmarken var 1863—70 i Virksomhed i Alten. — Stiftet, som 1804 bestod af 41 Præstegjeld i 6 Provstier med 44 Præster og 85 Kirker, har 1917 henholdsvis 71; 15, 87 og (1915) 168. Paa Gr. af Vanskeligheden ved at skaffe gejstl. Betjening til T. Stift tilsagde kgl. Res. 1822 og 1823 Ansøgere til Finmarks- og mindre Nordlands-Kald visse Fordele (væsentlig ophævet 1838; den nye Præstelønslov 1917 bevilger Præster i T. Stift et anteciperet Alderstillæg). Et i Nov. 1917 af Norges Bisper fremsat Forslag om Antagelse af uordinerede Lægmænd til begrænset gejstlig Tjeneste i præsteløse Menigheder er særlig fremkaldt af Præstenøden i T. Stift. — Af Norges Lapper (Finner) og Kvæner (indvandrede Finlændere) har T. Stift næsten alle, nemlig (1910) 18449 Lapper, 7135 Kvæner (hele Norge 18590 og 7172), de fleste i Finmarken, hvor K.ns og Skolens Arbejde byder paa særegne Vanskeligheder paa Grund af Sprogforholdene; planmæssig Fornorskning drives med Statsbidrag (Finnefondet) siden 1851, egen Skoledirektør fik Finmarkens Amt 1902, Internatskoler paa Statens Bekostning siden 1902 (J. Qvigstad, Hist. Oversigt over Oplysningsarbejdet bl. Finnerne i Finmarken, 1907; J. Hidle og J. Otterbech, Fornorskningen i Finmarken, 1917). Undervisning i Lappisk og Kvænsk, med off. Examen, meddeles siden 1848 ved Universitetet i Kr.a, og 1918 er 12 Præster forpligtet til at have Kendskab til Lappisk, 5 til Kvænsk; ved Stiftets Skolelærerseminarium blev 1826—1905 givet Undervisning i Lappisk (denne forlagt til Altens Sem. 1866—70) og 1870—1906 i Kvænsk. (Indre) Miss.s-Virksomhed bl. Lapperne paa deres eget Sprog er optaget af Norsk Finnemiss. (stiftet 1888 af Biskop J. N. Skaar, Hovedsæde i T., fra 1917 i Trondhjem), senere ogsaa af flere andre Organisationer (tildels Dissentere). — En Stiftskomité af det norske Bibelselskab (I, 298) sammentraadte paa Alstahaug 12. Maj 1817, flyttede 1826 til Bodø, 1841 til T. — Biskop 1658—60: Erik Bredal (I, 848). — Missionsvikarer: a) 1716—43: Thomas v. Westen, udn. 28. Febr. 1716, d. 9. Apr. 1727; Eiler Hagerup (II, 325), udn. 19. Dec. 1727 (tillige Stiftsprovst i Thj. fra 1728); Hans Skanke (IV, 212), udn. 27. Juni 1731, Udn. kasseret 17. Aug. s. A.; Eiler Hagerup, 2. Gang udn. 17. (ikke 4.) Aug. 1731 (tillige Biskop i Thj. fra 22. Juli 1731), d. 15. Apr. 1743; b) midlertidig 1744—46/7: Jacob Thode, Stiftsprovst i Trondhjem og forrettende Biskop, paatog sig 11. Apr. 1744 Vicariatet indtil videre, og for Nordland blev Nic. Chr. Friis, Spr. paa Bodø, 8. Apr. 1744 antagen til at udføre vices vicarii in loco i 3 Aar uden Løn (var Miss.ens Kasserer 1744—71, tit. Biskop 1754); c) 1746/7—1802 var Bisperne i Trondhjem Vicarii missionis. — Bisper fra 1803: Matthias Bonsach Krogh (II, 866), udn. 30. Dec. 1803 (6. Jan. 1804), ordin. 10. Maj 1804, d. 2. Sept. 1828; Peter Chr. Hersleb Kjerschow, udn. 4. Okt. 1830, ordin. 12. Maj 1831, Biskop i Bergen 12. Juli 1848; Daniel Bremer Juell, udn. 18. Juni 1849, d. 26. Maj 1855; Knud Gislesen (II, 221), udn. 21. Nov. 1855, d. 20. Maj 1860; Carl Peter Parelius Essendrop (I, 806), konst. 27. Aug. 1860, udn. 31. Jan. 1861, Stiftsprovst i Kr.a 18. Dec. 1867; Frederik Waldemar Hvoslef (II, 500), udn. 20. Juni 1868, Spr. i Lier i Kr.a Stift 18. Febr. 1876 (Biskop i Bergen 23. Apr. 1881); Jakob Sverdrup Smitt, udn. 26. Aug. 1876, Biskop i Kristianssand 6. Juni 1885 (d. 6. Juni 1889); Johannes Nilsson Skaar (IV, 209), udn. 31. Okt.

1885, Biskop i Trondhjem 31. Aug. 1892 (d. 13. Dec. 1904); Peter Wilhelm Kreydahl Bøckman (I, 431), udn. 25. Febr. 1893, Biskop i Trondhjem 17. Nov. 1909; Gustav Johan Fredrik Dietrichson, udn. 25. Febr. 1910, Biskop i Hamar 19. April 1918; Johan Nicolai Støren, udn. 5. Juli 1918. (P. W. K. Bøckman, T. Bispedømme 1804—1904, Tromsøposten 28. Nov. 1903—6. Febr. 1904; A. Erlandsen, Biogr. Efterretn. om Geistligheden i T. Stift, 1857, m. Suppl. af D. Thrap i Luth. Ugeskrift 1891 II, 305—9, 321—5, 342—4, 369—72, og for Finmarken af P. R. Sollied i Meddelelser fra det norske Rigsarchiv II, 1903, 272—313; jfr. Lit.-Henv. under Trondhjem og v. Westen; Fra Nordland og Finmarken, T. Stifts Aarbok, 1915 ff.). *O. K.*

Trond og **Trondsen**, se Thrond og Throndsen IV, 559.

Trondhjem (Nidaros), norsk Stiftsstad, med (1912) 47,881 Indbyggere, ved Nidelvens Udløb (gl.norsk *Niðar-óss*) i T.-Fjorden. Navnet T. (gl.norsk *Þrándheimr, Þróndheimr*) er opr. Betegn. paa det 8 Fylkers Landskab rundt T.-Fjorden, der bevarede sit særlige Ting *(Eyraþing)*, selv efter at Haakon d. gode (935—61) havde oprettet den videre Tingkreds, »Frostathingslag« (ogsaa omfattende Namdalen, Nordmøre og Romsdalen). Øreting holdtes ved Gaarden *Niðarnes* i Nærh. af Høvdingesædet Lade (med Gudehov for de 4 udtrønderske Fylker). En tidlig Markedsplads paa Nidelvens Bred ved Øreting bevidnes af en enkelt hist. Kilde (muligvis ogsaa af Oldfund fra o. 900) og tillige af Høvdingesædets Navn (*Hlaðir* = Oplagssted). Olav Tryggvessøn tilintetgjorde Hovet og anlagde 997 paa den kgl. Ejendom Nidarnes ved Elvudløbets vestre Bred en Købstad med Kongsgaard og (998) en Kirke, begge af Træ, det ældste kgl. Byanlæg i Norge (G. Storm i Festskrift ved T.s 900 Aars Jubilæum 1897; jfr. H. M. Schirmer i Aarsberetn. fra Foren. til norske Fortidsmindesm.s Bevaring, 1902, 36—57; 1903, 233). Erik og Svein Jarler, som atter tog Bopæl paa Lade, lod med Forsæt Byen forfalde, og den afbrændtes 1015 af Svein Jarl; 1016 genrejste Olav Haraldssøn, T.s 2. Grundlægger, den atter med en Kongsgaard (senere: »Skulegaarden«) og en Klemens-Kirke af Træ. Byens ældste Navn var *Niðarnes*, ellers ogsaa *kaupangr í Þrándheimi*, Lat. *civitas Trondemnis* el. *urbs Tru(n)densis;* først fra 12. Aarh. blev *Niðaróss* (lat. *Nidrosia*) alm., og i Løbet af 15. Aarh. Trondheim, fordansket Trondhjem. T. stod paa sin største Højde o. 1300 som Norges 2. Stad i Folketal og Rigdom. Som Handelsstad holdt den sig fri for Hanse-Vældet; den stod i livligst Forbindelse med Island og Grønland, og, efter Ærkestolens Opr., med England (ophørt ned i 14. Aarh.); for en stor Del blev Handelen dreven af Gejstlige (Ærkebispen, T.s højere Præsteskab, Nidarholms Kloster). Efter stærk Nedgang i 14.—15. Aarh., tog Handelen i 16. Aarh. atter Opsving, ogsaa nu fremmet ved kirkeligt Initiativ og tildels med nye Forbindelser (Nederland). Først i 2. Halvdel af 18. og Beg. af 19. Aarh. kom dog større Fremgang, og i de to sidste Menneskealdre er T. kommen i kraftig Vækst. T. har hyppig været hjemsøgt af store Brande. — Forrangen som Rigets egentlige Hovedstad hævdede T. endnu i 1. Tredjedel af 12. Aarh., men fra Midten af 13. Aarh. gik den uigenkaldelig tabt. Dog bevaredes en Levning af Landskabets og Stadens polit. Magtstilling i Kongehyldningerne paa Øreting. Den af Ærkebispen 1163 opnaaede Underkastelse af den regerende Konge som Vasal af *perpetuus rex Norvegiæ* St. Olav med Ofring af den kgl. Krone paa Domkirkens Højalter gik tabt med Sverre og frafaldtes endeligt 1277. Til Gengæld forbandtes kirkelige Ceremonier med Hyldningen, og ialtfald siden 1204 aflagdes Ed paa Olavsskrinet. I 16.—17. Aarh. holdtes dog Hyldningerne i Oslo (Kr.a). Kongekroningerne foregik andetsteds (i T. kun 1449, 1450, 1483). Grl. af 1814 fastslog T. som Kroningsstad; 1908 afskaffedes Kroning (A. Daae, De norske kongers hyldning og kroning, 1906).

Til et nationalt-kirkeligt Midtpunkt udvikledes T. navnlig ved den i 1031 begyndte Kultus af Martyrkongen Olav Haraldssøn. Da Olav Kyrre (vel i Slutn. af 1070erne) gennemførte bestemte Dioceser og faste Bispesæder, blev T. Midtpunktet i et Stift, der omfattede hele N.-Norge fra Dovre til Ishavet. 1110 aflagde Sigurd Jorsalafare i det hl. Land Løfte om Opr. af en Ærkestol i sit Rige. Planen blev dog først under Harald Gilles Sønner til Virkelighed, og Beslutningen tør være fattet paa et K.møde i Bergen 1150 (norsk Hist. Tidsskr. 5, III, 173—6). Biskop Reidar i T. blev af Paven ophøjet til »den første Ærkebiskop i Norges Konges Rige« (døde paa Hjemvejen fra Rom 1151). Eugenius III's Legat, Nicolaus Breakspeare (se Hadrian IV, II, 323), organiserede ved en Rigssynode i T. 1152 den norske K. med Kongernes Samtykke, og Bispestolen i T. bestemtes nu til Ærkesæde, Biskop Jon i Stavanger forflyttedes hertil og fik det af Kardinalen medbragte Pallium. Anastasius IV's Fundationsbulle udfærdigedes 30. Nov. 1154. Til K.provinsen henlagdes (foruden Ærkestiftet) 10 Bispedømmer: i Norge 4: Bergen, Oslo (begge opr. under Olav Kyrre), Stavanger (opr. i 1120erne), Hamar (opr. 1152); paa Island 2: Skaalholt (opr. 1056), Hólar (opr. 1106); videre Færøerne (opr. i Slutn. af 11. el. Beg. af 12. Aarh.); Grønland (opr. 1112); Orknøerne (opr. o. 1050); Suderøerne og Man (forenede i 1. Halvd. af 12. Aarh.). Metropolitanhøjheden over Suderøerne og Man gik tabt i 14.—15. Aarh. (se IV, 390); Orknøerne henlagdes af Paven 1472 til St. Andrews i Skotland. Den norske K.provins opløstes ved den sidste Ærkebiskops Flugt fra Landet 1537 og Ref.ens paafølgende Indførelse.

Olavsdyrkelsen. Faa Dage efter Olav Haraldssøns Fald paa Stiklestad 29. Juli 1031 blev han i Stilhed begravet søndenfor T. paa en Sandbanke. Næste Sommer lod O.s Hirdbiskop Grimkell Liget flytte til viet Jord ved Klemenskirken i T., men 9 Dage senere, 3. Aug. 1031, foregik under Grimkells Ledelse og med Kong Svein Knutssøns og Folkets Tilslutning Translationen til Klemenskirkens Højalter; o. 1050 flyttedes O.s Skrin midlertidig til den af Magnus paabegyndte Olavskirke i T., indtil den af Harald Haardraade byggede Mariakirke ved hans nye Kongsgaard lige søndenfor Byen var færdig; i denne maa O.s Skrin derpaa (o. 1060) være anbragt. Ved den af O.s første Grav paa

Sandbanken opkomne hl. Kilde byggedes et Kapel, som o. 1080—90 afløstes af Kristkirken med Højaltret over Helgenens opr. Gravsted (jfr. H. Mathiesen, n. Hist. Tidsskr. 3. I, 165—77). Prydelserne paa det her opstillede Olavsskrin (der tilsidst bestod af en Sølvkiste omgiven af 2 beslaaede Trækister) fjærnedes 1540 af de dske Erobrere. 1564 førte Svenskerne Skrinet med sig og jordede det i den øde Fløans Kirke i Stjørdalen; herfra blev det 8. Juni s. A. »med stor Proces« bragt tilbage til Domkirken, hvor det nedsattes i en aaben Grav, der 1568 paa Gr. af hemmelige Valfarter tilkastedes, uden at Stedet senere er erindret. Navnlig siden Ærkesædets Oprettelse fik Olavsdyrkelsen en varig Indflydelse paa Folkets rel.-nationalt-kulturelle Liv. Norges Lov kaldtes populært »St. Olavs Lov« (endnu efter Ref.en, 1567). Valfarterne blev straks efter Kanonisationen hyppige, endog fra fremmede Lande. Over hele Norden, ogsaa i Finland (P. Nordmann i Finsk Tidskrift LXXII, 1912, 427 f.; jfr. B. Lesch i Hist. Tidskr. f. Finland, 1916, 76 f.), blev O.s Dyrkelse alm. De sv. og dske Unionsfyrster var ivrige Olavsdyrkere, i nogen Grad af polit. Bihensyn; de fleste besøgte T., enten som Pilegrime eller for at krones som O.s Eftermænd (Karl Knutsøn 1449, Chr. I 1450, Hans 1483, Chr. II 1507; den sidste nægtedes Kroning af Ærkebiskop Gaute). Navnlig var sv. Besøg i Middelalderen talrige og fremkaldte en regelmæssig Skat fra Grænselandskaberne til T.s Domkirke (stadf. af Paven 1336). Udenfor Norden bredte Kulten sig, navnlig til de brit. Øer i 11. Aarh. (Edv. Bull i n. Hist. Tidsskr. 5. I, 447 f.; Saga-Book of the Viking Society, 1914; Kunst og Kultur II, 1911—12, 49 f.), i den senere Middelalder til Nordtyskland og Nederland (B. E. Bendixen i Bergens hist. Forenings Skrifter 23, 1917, 103 f.). — Den kirkl. Olavsdyrkelse foregik paa Hovedfesten, 29. Juli (lovtagen i Norge 1031, alm. over hele Norden o. 1075), med Vigilie (»Olafsvaka«, hvoraf i norsk Folkesprog »Olsok« som selve Festens Navn) og i 16. Aarh. tillige med Oktav, samt paa den mindre Translationsfest 3. Aug., først bevidnet i Beg. af 12. Aarh. Olavs-Officiet, kendt fra o. 1050 (n. Theol. Tidsskr. 3. III, 1891, 153 f.), fik i Tidens Løb, navnlig under Olavslegendens literære Udformning i 12. Aarh., et rigt Udstyr saavel i Tekster (Mon. hist. Norv., ed. G. Storm, 1880, 229 f.) som i Musik (G. Reiss, Musiken ved den middelald. Olavsdyrkelse i Norden, Kr.a Vid.-Selsk. Skr. II, 1911, Nr. 5). Siden Ref.en er kirkl. Olavskultus genoptaget af Katolikerne i Norge 1843. I de sidste Aar har den (frisindede) nationale Ungdomsbevægelse fornyet St. Olavs Minde ved aarlige »Olsok«-Fester og -Gudstjenester 29. Juli. (L. Daae, Norges Helgener, 1877, 13 f.; Kr. Bing, Olsoktradition, 1919).

Kirker. 1) Domkirken. Paa St. Olavs opr. Gravsted udenfor T., hvor der i 1030rne var rejst et lidet (Træ-?) Kapel, opførte Olav Kyrre o. 1080/90 (indv. 28. Juli) den 1. Bispekirke, en enskibet romansk Langkirke af Sten. Uden Tvivl fremkaldt af Ærkestolens og Domkapitlets Opr. 1152 paabegyndtes en 3skibet Katedralkirke i anglonormannisk Stil, med fremspringende Transepter paa begge Sider af et mægtigt Centraltaarn (Olav Kyrres Kirke dannede den nye Kirkes Kor). Af dette store Anlæg er endnu bevaret Taarnfodens Piller og de i Overgangsstil fuldendte Tværskibe med Portalforbygning mod N. og 2 to-etages Kapelfløje mod Ø. (søndre nederste Kapel indv. 1161); der er fundet Levninger af Skibet (der dog næppe naaede Fuldførelse mod V.). Fra samme Byggeperiode stammer det bevarede fritstaaende Skrudhus ell. Vestiarium ved Korets N.side, nu alm. kaldt Kapitlet (opr. et Mariakapel?). Byggearbejdet afbrødes ved Ærkebisp Eysteins Flugt; under sit Ophold i England, 1180—83, har han uden Tvivl set Domkirken i Canterbury, som efter Branden 1174 genrejstes af en fr. Bygmester i gotisk Stil; og ved sin Hjemkomst fortsatte E. Domkirken i denne Stil efter en betydelig ændret Plan, som E.s Efterfølgere udviklede og fuldførte. Det ældre rom. Kor blev erstattet med et bredere i Unggotik, bestaaende af et slankt 3skibet Langkor (fuldf. i 1220rne, og et rigt prydet 8kantet, med Omgang forsynet Højkor, mindende om østerl. octogone Martyrgrave; i Omgangens Ydermur indbyggedes Olavsbrønden; en Krans af 3 smaa Kapeller lagdes om Ottekanten og foran Langkorets søndre Dør en kunstfærdig smykket Portalforbygning. Centraltaarnet forhøjedes (og fuldendtes?) i gotisk Form. Det halvfærdige rom. Skib erstattedes med et bredere og længere 3delt Skib i »tidlig engelsk« Stil, mod V. afsluttet i den af Ærkebisp Sigurd 1248 grundlagte Frontvæg med 2 store Hjørnetaarne. Den billedsmykkede Vestfaçades Slægtskab med eng. Katedralers *Screen*-Fronter er aabenbart, og navnlig er Breddevirkningen udpræget. Fornemmelig under Jon Raude og Eiliv fremmedes med Kraft det nye Skib, hvis indre Arkitektur danner en Parallel til Englekoret i Lincoln; Triforiets øvre Dele og Kleristoriet tilhører stilistisk allerede den fremskredne »geometrical period«. Ved Skibets søndre Langvægsdør anlagdes en Forhal (Fundamenterne bevaret); Tværskibets romanske Nordportal fik en got. Kapeloverbygning, og inde i Tværskibene byggedes 2 Alternischer i Ø.-Væggen. Kirken (samlet Længde 162¾ Alen) antages væsentlig fuldført i 1320erne; den er bygget hovedsagelig af Klæbersten fra Trøndelagen, Namdalen og Helgeland, med Marmor i dekorative Søjler og Langhusets Piller. Den rige Skulpturudsmykning (Blomster, Bladværk, Dyre- og Menneske-Hoveder, Reliefer og Statuer) er udført i Klæbersten og viser en højt udviklet Billedhuggerkunst. Kirkens fornemste Billedpryd var V.-Frontens Helgenstatuer (nogle faa levnet, haardt medtagne af Tidens Tand). Berømt var ogsaa V.-Frontens længst forsvundne gyldne Rose (omtalt først 1560). I nyeste Tid er Spørgsmaalet, om et geometrisk Bygge-System ligger til Grund for det gotiske Anlæg, ivrig drøftet. Som Katedralkirke kaldtes Kirken i 11.—14. Aarh. efter norsk (opr. angelsaksisk) Sprogbrug Krist(s)kirkja, men ogsaa ret alm. Olafskirkja (efter Ref. kun i Folkesproget), fra 15. Aarh. stadig (St. Olavs) »Domkirke(n)«. Kirken brændte 1328, 1432, (1451?) og 1531; navnlig efter de 2 første Brande blev dog Skaden udbedret i Bygværkets egen Aand. Til Tiden mellem 1. og 2. Brand hører Opførelsen af en høj Stottevæg mel-

lem Langkorets svækkede Piller, gennembrudt med vinduesformede Aabninger; senere ombyttedes Ottekantens Piller med stærkere, forbundne med en kunstfærdig helt gennembrudt Støttevæg; Korbuen viser flere Forbedringer lige ned til Tudorstilen. Særlig virksomme for Bygningen var i senere Middelalder Ærkebisperne Aslak Bolt og Erik Walkendorf. Efter Branden 1531 svigtede Korets Pillerækker og isteden opførtes 2 tykke Mure med Lysaabninger uden arkitekt. Prydelse. Skibet var 1424 uden Tag og er maaske allerede efter den 2. Brand afstængt fra den øvrige Kirke ved en Mur mellem Taarnfodens vestl. Piller. — T.s Ærkestol og Domkirke ejede et betydeligt Jordegods, »St. Olavs Jorder«, især i Ærkestiftet (ny Jordebog ved Aslak Bolt i 1430—40rne [udg. af P. A. Munch 1852], og Olav Engelbriktssøn 1533 [under Udg.]); Kirken oppebar et fast Vedligeholdsbidrag (Cathedraticum) af Stiftets Kirker og tildels af Præsterne. Til Domkirkens Bygning vedtog hele Folket i 13. Aarh.s 1. Halvdel en »Olavsskat« (søndenfjelds fragik $^1/_3$ i Hallvardsskat til Domkirken i Oslo), en Plovskat til Aar og Fred; tilligemed Mikkelskornet (en aarlig Almissegave, paabudt i Frostathingslagen i 13. Aarh. at yde ved Sognekirkerne) blev dette Olavskorn (- Told, - Fæ) 1430—33 paany vedtaget, men nu henlagt til daglige Sjælemesser (efter Ref.en fik Kapitlets Kommun Olavstolden; Mikkelskornet tillagdes 1539 Hospitalspræsten, ophørt 1919). En stadig Indtægtskilde var Pilegrimenes Gaver (fra 1292 gentagne pavelige Afladsprivilegier for Domkirken). — Ved Ref.en (1537) blev alle St. Olavs Jorder inddraget under Kronen, og da tillige de fromme Gaver bortfaldt, savnede Domkirken nu Midler til Vedligehold. Fra Forfald reddedes den nødtørftig ved det af Kongen 1552 og 1568 stadfæstede Cathedraticum (1682 gaaet over til Bispeembedet) med Tilladelse til at anvende Overskudet af Stiftets Kirkers Indtægter og Materialer af bygfaldne Kirker i T.s By, senere ved lejlighedsvis paalignede Bidrag fra Stiftskirkerne m. m. Domkirken blev 1578 bestemt til Sognekirke istedenfor Korskirken, som nedlagdes, og T.s By deltes 1584—85 i 2 Sogne (Vor Frues og Domkirkens); Domkirken fik Spr. (fra 1696 Stiftsprovst), 1 res. Kap. (2 indtil o. 1590), og 1740—1815 Kateket. — Ved en Mur mellem Taarnfodens søndre Piller afstængtes efter Ref.en søndre Tværskib (i 17. Aarh. benyttet som Retslokale); selve Skibet, hvis Pillerader tidlig blev nedbrudt, henlaa uden Tag, brugtes under den sv. Okkupation 1564 til Hestestald, i 17. Aarh. til Krudtkammer, og indrettedes 1758 til Begravelsessted; som Kirke tjente det af nordre Tværskib, Taarnkvadratet, Langkoret og Højkoret dannede vinkelformige Rum (ældste Tegninger af Kirken 1658 og 1661, i Karter og topogr. Tegninger vedk. T. og Trøndelagen, H. 1, 1899). Det høje Taarnspir af 1638 ramtes af Lynet 1687 og blæste ned 1689. Domkirken brændte 1708 og 1719, men istandsattes og forblev i denne Skikkelse, indv. til 1860, udv. til 1869. — Byggearbejderne efter Ref.en var kun Vedligeholdelsesarbejder, tildels i Teglmur, mest uden kunstn. Værdi. De fleste Kapeller indrettedes i 17.—18. Aarh. til Gravsteder, og nye Gravkapeller tilbyggedes. Planer for en arkæol. Restaurering udformedes 1842 flg. af den tyske Arkitekt H. E. Schirmer, under Fremhævelse af den symbolske Sammenhæng mellem Domkirkens og Norges Riges hist. Skæbne. Til Kroningen 1860 fjærnedes det 18. Aarh.s Inventar, og 1869 begyndte Restaurationen, som fremdeles fortsættes, paa Statens Bekostning med Tillæg af betydelige stedlige Bidrag og fleres Gaver, 1869—71 ledet af H. E. Schirmer, 1872—1906 af Chr. Christie, fra 1909 af Olaf Nordhagen, siden 1905 med en særlig Tilsynskomité. Glasmalerierne udføres siden 1908 af Gabriel Kielland (eget Glasmalerværksted ved Domkirken, opr. 1913), Skulpturen siden 1909 af Vilh. Rasmussen. (Lit. om Domkirken anføres af H. M. Schirmer i Fortegn. over vore bevarede Mindesmærker fra den kr. Middelalder, 1910, 31 f. Jfr. særlig: G. Schøning, Beskr. over Dom-K. i T., 1762; P. A. Munch & H. E. Schirmer, T. Domk., 1859; H. M. Schirmer, Kristk. i N., 1885; J. Meyer, Domk. i T., 1914; O. Kolsrud, Olavskyrkja i T., 1914; N. Nicolaysen i n. Hist. Tidsskr. 4. VI, 156 f., 199 f.; H. M. Schirmer i Aarsberetn. fra For. t. n. Fortidsmindesm. Bevaring, 1910, 168 f.; H. Fett smst., 1906, 258 f., 1910, 188 f., og Bergens Museums Aarbog 1908 Nr. 5; H. Fett, Billedhuggerkunsten i Norge under Sverreætten, 1908; O. A. Øverland, Af Sagnet og Hist., 1897, 116 f., 130 f.; H. E. Schirmers Forslag af 1851 til Restauration af T. Domk., 1914; H. Dedekam, T. Domk.s kunstn. utsmykning i Kunst og Kultur IV, 1913—14, 1 f.; O. Nordhagen, Om fuldendelsen af T. Domk., 1914; Redegj. vedk. planerne for skibet, 1915; H. Dedekam, Gotik og geometr. Systemer, 1916; La cathédrale de T., documents et considérations relatifs aux plans actuels de sa restauration, 1917; Fr. Macody Lund, Ad quadratum, den sacrale Bygningskunst i Antiken og Middelalder, 1919.) — 2) Klemenskirken, T.s første K., bygget 998 af Olav Tryggvessøn, brændt 1015, genrejst 1016 som Klemenskirke; opr. af Træ, senere i Sten (?), med K.gaard 1031/1276, nævnt som Sognekirke 1281/96, eksisterede endnu 1349; enten den eller Mikaelskirken brændte 1344; sparsomme Spor fundne (paa det nuv. T. Bryggeris Grund). — 3) Olavskirken, anlagt af Magnus d. gode (1035—47) i Saurlid (senere Olavslid), opr. udenfor Byen paa det Sted, hvor Olavs Legeme opbevaredes en Nat før Gravlægningen 1030, fuldendt af Harald Haardraade o. 1050, opr. af Træ, ombygget i Sten i 12. Aarh. (?), Sognekirke 1281/1309; Jordegodset henlagdes 1252 til Domkapitlets Bord, Kirken blev mellem 1309 og 1313 Franciskaner-Klosterkirke, brændte 1531, skænkedes 1559 med K.gaard til en Borger i T.; Sokkel og Fundamenter udgravet 1886—89 under T.s Raadhus. — 4) Gregoriuskirken, af Sten, anl. af Magnus d. gode (1035—47) som Hal i hans nye Kongsgaard ved Olavskirken, fuldført af Harald Haardraade (1047—66) som Kirke; var Sognekirke 1296, eksisterede endnu 1381; enkelte Spor fundne (paa Løveapotekets og Børsens Grund). — 5) Den ældre Mariakirke, af Sten, opf. af Harald Haardraade (1047—66) nær hans nye Kongsgaard, da udenfor Byen, nedtagen af Ærkebiskop Eystein mellem 1183 og 1188 paa Gr. af altfor

nær Beliggenhed N. for Domkirken, genopført som Kirke for Helgesæter Kloster (se ndf.); af den opr. K. er Korets Fundamenter genfundne 1886 paa Domk.gaarden; Klosterkirken (i Brug 1558, nedbrudt 1564) var en 3skibet Langkirke med 3skibet Kor (sparsomme Levninger fundne i Klosterdalen). — 6) Margaretakirken, af Sten, opf. i Olav Kyrres Tid (1067—93) af Mikkeller Kors-Gildet (Sprogl.-hist. Studier tilegn. C. R. Unger, 1896, 217 f.), nævnes ikke efter 1276 (enkelte Spor er fundne). — 7) Nikolaskirken, af Træ, opf. af Eystein Magnussøn 1107/11 i den af Harald Haardraade byggede Kongsgaard Ø. for Domkirken, maaske brændt 1295 ell. 1328; Spor af dens (?) K.gaard fundet 1773 paa nuv. Marineetablissements Grund. — 8) Peterskirken, af Træ, omtalt i den ældre Bylov (før 1150), i hvilken Eder og Gudsdomme udførtes, laa vistnok nær Domkirken, overtoges af Prædikebrødrene, som opførte en Stenkirke (Klostret omtales først 1240); Levninger fundne 1896 og 1901 (paa Hjørnet af Kjøbmandsgaden og Bispegaden). — 9) Jonskirken, omtales o. 1170; Jordebog o. 1200 (Dipl. Norv. XIII, 1); Fundamenter fundne 1885 i Vor Frue Gade. — 10) Korskirken, af Sten, omtalt 1182, Sognekirke 1281/1430, brændt 1531, efter Ref.en atter Sognekirke [1559?], var 1578 forfalden, nedlagt ved Opr. af Domkirkesognet og derefter nedbrudt; Spor af Tomten fundne 1854 (ved Norges Banks N.-Side). — 11) Apostelkirken, omtalt 1199. — 12) Andreaskirken, omtalt 1206/1349, Sognekirke 1281/96. — 13) Den yngre Mariakirke, nu Vor Frue K. (saal. allerede 1381), af Sten, nævnt først 1207, brændt 1531, 1598, 1651, 1681, 1708, forlænget 1683 ff. 24 Alen mod V., tilbyggedes sit nuværende Taarn 1739, restaureret 1882; Sognekirke 1281 og altid siden. — 14) Kapel i Kongsgaarden, bygget af Haakon Haakonssøn (1217—63). — 15) Benediktskirken, omtalt 1276; Levninger (?) fundne 1887—89 (paa Hjørnet af Kjøbmandsgaden og Erling Skakkes Gade). — 16) Allehelgenskirken, omtalt 1276/1381, Sognekirke 1281; Fundamenter fundne 1885 og 1898 (i St. Jørgensveiten Nr. 7). — 17) St. Mariæ Hospitalskirke paa Ilevolden (Hosp. opr. 1268/77), nævnt som Sognekirke 1296/1303; Præsteembedet (indtil 1801 forenet med Forstanderstillingen) blev efter Ref.en bibeholdt. Nuv. Kirke, af Træ, opført 1705. — 18) Martinskirken, omtalt 1281/1309, 1281 som Kapel, 1296 som Sognekirke. — 19) Mikaelskirken, omt. 1281/1349, Sognekirke 1281/96; den eller Klemenskirken brændte 1344. — 20) Mariæ Kapel, omtalt 1310. — 21) Baklandets Kirke, ved Bakke Gaard (tidligere B. Kloster), af Træ, opf. 1714 af Biskop P. Krog for Forstaden Baklandet, 1710 henlagt til Strinden (Lade); fra 1846 Sognekirke i T. — 22) Ilens Kirke, indv. 7. Juli 1889, Sognekirke for den i 1879 af Vor Frue Sogn udskilte Forstad Ilen med Bymarken. — 23) Lademoens Kirke, indv. 15. Nov. 1905, fra 1908 Sognekirke for L. Menighed, udskilt af Baklandets Menighed. — Andre Kirkesamfund: Brødremenigheden, første Spor o. 1740 (L. Daae, T. Stifts geistl. Hist., 162), senere helt forsvundet; Samfund opr. 1822 ved Biskop Bugges Initiativ, men nægtet Anerkendelse af Regeringen 1824, genopr. efter Dissenterlovens Vedtagelse 1845, eget Hus 1850 (D. Thrap, Brødremenigh. i Norge, 1908). — Baptistmenighed, opr. 1872 (1910: 175 Medl.), med Tabernakel 1885. — Metodistmenighed, opr. 1881 (1910: 197 Medl.), med Kirke 1882. — Frelsesarmeen begyndte Virksomhed i T. 1890. — Katoliker (1910: 94 Medl.), m. Jesu-Hjærtes K. 1878, hvortil knyttet Hospital med St. Elisabeths (graa) Søstre fra Breslau, og St. Olavs K. 1901.

Klostre (Chr. C. A. Lange, De norske Klostres Hist., 1856[2]): 1) S. Laurentii Benedictiner (Cluniacenser-)Kl. (Holms Kl.) paa Nidarholm (nu Munkholmen) i Fjorden, 2 Km. N. for T., if. eng. Kilde (Paalideligheden bestridt af J. Steenstrup), opr. af Knud d. Mægtige (1028), formodentlig opløst efter det dske Herredømmes Ophør (1035); if. norsk-isl. Kilder opr. af den norske Lendermand Sigurd Ullstreng kort efter 1103 (Kong Magnus Blinde var Munk her 1136—38), reformeret af Matthæus Parisiensis (III, 197) 1248, brændt 1210, 1317 og 1531, blev med sit Jordegods 1537 inddraget under Kronen; var det eneste norske Kloster, hvoraf der krævedes Servitium (IV, 163 f., 488) til Kurien, 75 Gylden 1353 (kun denne ene Gang). Klosterkirken (H. F. Frölén, Nordens befästa Rundkyrkor II, 154 f.) var en Rundkirke (ikke identisk med nuv. Rotunde, opført 1670 som Led i den da anl. Munkholmens Fæstning). — 2) Nonneklostret paa Bakke, Ø. for Nidelvens Udløb, vistnok af Benedictiner-(Cistercienser-?) Ordenen, vel stiftet i 1. Halvdel af 12. Aarh., ialtfald før 1183, af en norsk Konge, da det ejede det inddragne Jarlesæde Lade; efter Ref. (før 1542) verdslig Forlening; Godset solgtes af Frederik III 1660. Klostrets Bygninger er forsvundne. — 3) Helgeseter Kl. *(Monasterium S. Sedis)*, S. for Nidelvens Krumning, 600 M. fra Domkirken, for regulære Augustinerkanniker, udentvivl opr. af Ærkebiskop Eystein 1161/79; Prioren valgtes af Ærkebisppen og Domkapitlet; brændtes 1240 af Birkebejnerne, var o. 1460 øde, men 1465 nylig genopbygget af Ærkebiskop Olav; bestod som Kl. til 1546, da dets Gods lagdes under T. Len (1604 fordelt mellem andre Len); Bygningerne, der nogle Aar var Superintendentens Bolig, sløjfedes 1564. — 4) Prædikebrødre-(Sortebrødre-)Kl., muligens opr. af den dske Dominikaner Salomon 1221 (I, 662), omtales 1240, var længe meget indflydelsesrigt, havde Lektor (1526/31); ophævet efter 1531. Kl.s Bygninger, N. Ø. for Domkirken, 1335 af Sten, var efter fundne Rester (1854, 1888) at dømme samtidige med Domkirkens V-Gavl; sparedes ved T.s Brand 1531, senere Skæbne ukendt. — 5) Minoriternes (Graabrødre-)Kl., *niðr at bræðra*, omtales først 1313, vistnok anlagt efter 1277, aldrig betydeligt, fik 1309/13 overdraget Olavskirken; brændte 1531, formodentlig opløst faa Aar senere. — Stiftelser: 1) Domkirkens Syge-Hospital, eksisterede allerede 1161/88 og fremdeles 1298, med egen Præst 1281. — 2) (S. Mariæ) Hospital paa Ilevolden for fattige Mænd og Kvinder, opr. af Ærkebiskop Jon 1268/77, med Kirke og Præst, opretholdt ved Ref.en som Syge-Hospital, ogsaa for Spedalske (nuv. Bygning opf. 1845). — 3) St. Jørgens Hus, opr. ved milde Gaver 1607, opr. Syge-

stue, fra 1616 Fattighus (Alderdomshjem); nuv. Bygning opført 1710—11 (Mindeskrift af B. M. Tvete, 1907). — 4) Vaisenhuset, dannet 1734 (nuv. Bygn. opf. 1772—73) ved Forening af Børnehuset ell. Blaadegnenes Hus (opr. ved Gaver 1635 som et Drengetugthus) og Blaaskolen (en Fattigskole, opr. 1718); Opfostringshuset ophørte 1790, Skolen nedlagdes 1811, genoprettet 1862 som Folkeskole. — 5) Tugthuset, opr. 1638 som Tvangsarbejdsanstalt for Kvinder, fornyet 1669, brændt 1681, genoprettet 1733. — 6) De Angellske Stiftelser, opr. 1762—65 af Købmand Thomas Angell, dels Legater, dels to i 1770 aabnede Fattighuse: »Thomas Angells Hus« (populært »Klostret«) for fornemme, »Angellstuerne« i Forb. med det fra 17. Aarh. stammende alm. Fattighus. — 7) Carl Johans Arbejdsstiftelse, opr. 1818 som en Fornyelse af den i 1788 aabnede, i 1813 nedlagte, frivillige Arbejdsanstalt. — 8) Hans Nissen og Hustrus Stiftelse og Arbejdshus, opr. 1787—1807 af Købmand H. N., aabnet 1851 (Mindeskrift af Kr. Koren 1907). — Kirkl. Foreninger: T. Stiftskomite af det n. Bibelselskab (I, 298), dannet 29. Aug. 1816; T. Indremissionsforening, opr. 21. Apr. 1865 (50aarsberetning, T. 1915), har 3 Bedehuse (Sommerveiten, Bakkestranden, Ilen); T. Ynglingeforening, dannet 1874; Norsk Finnemission (IV, 625 b) har siden 1917 sit Hovedsæde i T. — Skolevæsen: Katedralskolen, opr. før 1217, fortsat efter Ref.en, 1553 forbedret med et Lektorat i Teol. (1716 forenet med Finne-Missions-Vikariatet, nedlagt 1743), laa 1217 nær Domk., 1432(?)—1573 Lokale i selve Kirken, fra 1573 eget Hus, nuv. Bygn. opf. 1787 (A. E. Erichsen, T. K.s Historie, 1911). Om de Lappiske Missionærseminarier, se IV, 150. Et Stifts-Skolelærerseminarium i T. virkede kun 1802—04; nyt Sem. opr. 1838 i Klæbu, fra 1892 paa Levanger (A. Forfang, Klæbu Sem., 1902). 4 Fattigskoler (Friskoler) oprettedes atter 1754—1778, en Vekselundervisningsskole 1822 (nedl. 1828); 1862 havde T. 6 Folkeskoler, 1917: 8 (O. K. Ribsskog og Sven Svensen, T.s folkeskole, 1914). Realskolen, opr. 1783, var den første i sit Slags i Danmark-Norge. Døvstummeinstitutet, opr. 1825 (beg. 1822), er det ældste i Norge. — Det T.ske Lærde Selskab, stiftet 1760 af J. E. Gunnerus (II, 306 f.), stadf. 17. Juli 1767 som »det Kgl. Norske Videnskabers Selskab«, er siden 1874 omdannet væsentlig til videnskabeligt Institut for Udforskning af det nordlige Norges Hist. og Naturforhold (1904 føjedes til Navnet: T. Museum); har et betydeligt Bibl. samt et kulturhist. og naturvidenskabeligt Museum (K. Richter, Utsigt over Selsk. Hist., 1910). — T. Stiftsarkiv, for T. og Tromsø Stifter, opr. 1851.

T. Stift (siden 1918 »Nidaros Bispedømme«), 50923 Km.² med (1910) 313,433 Indb., omfatter Nordre og Søndre T. Amter og af Romsdals Amt Nordmøre og Romsdalen, men var tidligere meget større, en Tid o. dobbelt saa stort som nu; foruden Frostatingslag (i senere, videre Forstand), som svarer til dets nuv. Omfang, har det omfattet: de øvre Bygder i Østerdalen (som efter Ref.en [før 1580] tillagdes Hamar[-Oslo] Stift); Søndmøre (henlagt til Bergens Stift 31. Juli 1622); Jemtland (i verdsl. Hens. forenet med Norge o. 1110, norsk Lov gældende til 1734), kristnet væsentlig fra Sverige og hørende under Ærkestolen i Uppsala; fik efter Ref.en en af den sv. Konge indsat Ordinarius (III, 446) i Oviken (Erik Andersson, J.s Reformator, d. 1563; Niels Stephani, 1563 ff., ved Svenskernes kortvarige Besiddelse af T. Len 1564 ophøjet til Superintendent over T. Stift); Kstyrelsen gik over til Norge ved Freden i Stettin 13. Dec. 1570 og underlagdes 1571 T.; det sv. Præsteskab afløstes efterhaanden af Nordmænd og Danske; men 1611—13 besatte Sverige Jemteland og Herjedalen (som altid havde hørt til T. Stift), og Kirken styredes af en sv. Superintendent i Oviken, Jonas Palma (III, 471), indtil Freden i Knærød 1613; ved Freden i Brømsebro 1645 afstodes begge Landskaber til Sverige og lagdes 1647 til det nyopr. Hernösands Stift (II, 411). (M. Nordström, Jemtlands kyrkl. ställning före 1645, 1884; P. Olsson, Jemtlands och Herjeådalens prester före 1645, i Jämtlands Läns Fornminnesförenings Tidskrift II, 95 f., 229 f.) (Om T. Stifts Deling mellem Norge og Sverige 1658—60, se Tromsø). Nordland og Finmarken udskiltes 30. Dec. 1803 som eget Stift (se Tromsø). — T. Stifts normale Præstetal opgives 1371 til 300, men var da paa Gr. af Farsoter gaaet ned til 40; Kirkernes Antal er ved Middelalderens Slutn. beregnet til 335; i 1589, da Stiftet havde sin største Udstrækning, fandtes (ikke iberegnet T. By) 311 Kirker, hvoraf if. den T.ske Reformats (III, 723) 299 skulde holdes ved Magt, fordelt i 65 Præstegjeld foruden Finmarken, med 148 Præster; 1917 har T. Stift 98 Præstembeder.

Ærkebiskoppen valgtes af Domkapitlet; Valgretten krænkedes stundom af Kongerne (1157, 1224, 1381, 1450, 1510), og Valget kasseredes enkelte Gange af Paven (1253, da den valgte dog blev udnævnt, 1265, 1285); siden 1350 udnævntes Ærkebispen ved pavelig Provision, dog som Regel den valgte (1382 findes 1. Gang *et apostolicæ sedis gratia* i Ærkebispens Titel); men fra 1452 besattes Ærkestolen efter Pavens eget Valg. Den valgte hentede selv sit Pallium hos Paven (undt. 1152, 1267, 1288, 1430), og oppebar til denne Rejse i *subsidium pallii* 1 Aars halve Ktiende fra Provinsens Bispedømmer (1. Gang omt. 1232, stadf. af Paven 1237 og 1255). 1311—1523 betales regelmæssigt Servitium (IV, 163 f.) med 800 Guldgylden. Ærkebispen havde Pligt til *Visitatio liminum* (udført ved Procuratorer) hvert 3. Aar (omt. 1. Gang 1268), fra 1475 hvert 10. Aar. Ærkebisp Eystein (1161—88) var pavelig Legat, og fra Aslak Bolts Tid (1434) var Ærkebispen *apost. sedis legatus (natus)*. Ærkebispen valgte sammen med sit Kapitel (dettes Ret bekræftet ved Forlig 1297) Bisper til de Stifter, hvor der intet Kapitel var: Skaalholt (fra 1238; jfr. IV, 208), Hólar (fra 1238), Grønland (endnu 1711 hævdede Biskop Krog Gr.s Tilhørighed til T. Stift), Færøerne (herom Strid med Bergens Bisp 1309—12) og Suderøerne (jfr. IV, 389 f.); denne Valgret krydsedes dog af pavelig Provision og lokale Stiftsinteresser. — Provincialsynoder holdtes under Ærkebispens Ledelse: i Bergen 1190*, i Nidaros 1229, i Bergen 1245, 1280*, i Nidaros 1290*,

i Oslo 1306*, i Nidaros 1313, i Bergen 1320*, 1327*, i Nidaros 1334*, i Tønsberg 1336*, i Bergen 1345*, i Nidaros 1351*, i Bergen 1352, 1376, paa Hamar 1380, i Bergen 1405, 1435*, i Oslo 1436*; fra en Række af disse (her mærket med *) er Statuter bevarede (de fleste trykt i Norges gl. Love III, IV og 2. R. I). — Ærkebispens Visitatsmyndighed over Provinsens andre Stifter udøvedes udenfor Norge ved udsendte Visitatorer; disses Besøg paa Island omtales oftere. — Metropolitankirkens vigtigste liturg. Bøger blev udg. i Trykken paa Erik Valkendorfs Foranstaltning, Breviariet i Paris 1519, Missalet i Kbhvn. 1519. — For Frostatingslagen gjaldt en egen Kristenret (K.lov), der udgjorde 2.—3. Part af Landskabsloven, dens ældste Skikkelse er forsvunden; den omarbejdedes af Eystein (1161—88) efter kanonisk Ret under Navn af Gullfjöör, men nægtedes Godkendelse af Sverre, vandt dog med Tiden Gyldighed i denne eller nærbeslægtet Skikkelse, bevaret i Redaktioner fra 13. Aarh., trykt i Norges gl. Love I, 129 f., II, 500 f., IV, 27 f., jfr. 31 f.; til Afløsning af denne og tillige som gyldig for hele Landet, byggende paa et nu tabt men rekonstruerbart Udkast fra 1240erne (E. Hertzberg i Sprogl.-hist. Stud. tilegn. C. R. Unger 1896, 189 f.), forfattede Jon Raude 1272/3 en strængt kanonisk Kristenret (Jons Kr., Norges gl. Love II, 341 f.), der 1287 anerkendtes af Magnus Lagabøter og senere med visse Begrænsninger var gældende, ogsaa en Tid efter Ref.en (dsk Overs. af Hans Gaas henved 1559). — Kaldsretten til Stiftets vigtigere gejstlige Embeder delte Ærkebispen med Kapitlet, hvis Ret blev stadfæstet ved Forlig 1297 (om Tromsø se IV, 624); desuden havde han fra 15. Aarh. Kaldsret til 4 Kirker paa Island. Han visiterede i 15. Aarh. ved 34 Hovedkirker, foruden paa Haalogaland og i Herjedalen efter Behovet, endvidere i Klostrene paa Bakke, Helgesæter, Holm og Rein, modtog Lydighedsed af Abbeden paa Tautra, havde tilligemed sit Kapitel Jurisdiktion over Helgesæter og (baade gejstligt og verdsligt) over det af Ærkebisp Eystein 1185/88 stiftede, i 1529 sækulariserede Kastelle Kloster af regulære Augustinerkanniker ved Konghelle i Baahuslen. I 1. Halvd. af 15. Aarh. benyttede Ærkebispen Viebisper: Bisper af Grønland 1407—26 og 1442(—50), Episcopus Tranquilliensis 1436. — Indtil Ref.en var der ved Ærkesædet en Pønitentiarius (n. Hist. Tidsskr. 4. IV, 369 f.), først nævnt i Ærkebisp Jons Tid (1268/82), med Rettighed (stadf. af Paven 1475) til at absolvere ogsaa udenstifts Pilegrime, ligeledes en Officialis som Ærkebispens Stedfortræder i Forhørs- og Dommermyndigheden, først omt. 1290 (Ærkebisp Jørund, 1288—1309, befalede Officialater opr. ogsaa i de andre Bispedømmer). — Fra 1162 nød Ærkebispen den Forret, at det biskoppelige Sagefald beregnedes efter dobbelt Møntværdi mod Kongens; trods Sverres Protest blev Beregningen staaende (anerkendtes i Loven tidlig i 13. Aarh.). En særlig Ærkebiskopsgave vedtoges af Almuen 1433. — Mellem Ærkebispen og Kongen sluttedes 1163 en Overenskomst om Kongedømmets Lensforhold til St. Olav, repræsenteret ved den norske K.es Primas (jfr. I, 837. 789 f. IV, 435; n. Hist. Tidsskr. 4 III, 29 f., 5 III, 191 f.); Forholdet bortfaldt med Sverre, forsøgtes i 13. Aarh. oftere fornyet, senest 1277 (Tønsberg-Konkordatet), men forgæves. — 1297 blev Ærkebispen Kongens Jarl, modtog et *feudum* (Art og Omfang ukendt) og aflagde *homagium*; 1310 ophævedes al Jarleværdighed i Norges Rige. — I Unionstiden havde Ærkebispen 1. Plads i Rigsraadet og blev efter 1450 dets Formand, fungerede i Kongens Fravær som Rigsvicarius. Fra Vinaldes Tid (1387—1402) havde han kgl. Forleninger. — Ærkebispen havde fyrstelig Rang og holdt en Skare Svende. Hirdens Størrelse var opr. i Loven fastsat til 30 Mand, hvoraf 12 bevæbnede og det med Fredsskjold; Erik rejste o. 1190 om med o. 90 Mand, fuldt bevæbnede, hvilket blev en af Aarsagerne til hans Konflikt med Sverre; 1277 fastsattes Hirdens Størrelse til 100 Mand, fri for kgl. Skatter og Tjeneste, og Ærkebispen fik en begrænset Jurisdiktionsret over dem. Ved Middelalderens Slutn. var en Del (1533: 69) af dem under Navn af »Sædesvende« (n. Hist. Tidsskr. 3 I, 1—27) bosatte paa St. Olavs Sædegaarde rundt i Landet som Ærkebispens Ombudsmænd. De 2 sidste Ærkebisper uddelte (efter dsk Mønster) Adelskab med Skjold og Hjelm til St. Olavs fri Mænd. — Ærkebispen fik o. 1222 Ret til at slaa Mønt, tabte Retten 1281, fik den fornyet 1458; Mønter findes fra de 3 sidste Ærkebisper (Schive, Norges Mynter i Middelalderen, 1865, 152 f.). Han nød visse Handelsprivilegier paa England og Island, og af Islands- og Grønlandsfarere oppebar han Tiende. — Staden T. laa siden 13. Aarh. i verdslig Henseende under Ærkebispen, som her udnævnte en Aarmand eller Provst, senere Byfoged. — Ærkebispegaarden, ved Domkirkens S.-Side, anlagt før 1178, efter Branden 1295 i alt Fald opført af Sten, var fra 1556 Residens for Lensherren over T. Len (»Kongsgaarden«), fra den senere Del af 17. Aarh. benyttet i militært Øjemed (nu Artillerigaard). Af det middelald. Anlæg (bl. a. Kapel, 1296—97) er bevaret Størstedelen af N.-Fløjen samt Ringmuren mod V. og Ø. Paa Steinviksholm i T.fjorden anlagde Ærkebiskop Olav 1525 ff. en Borg, erobret 1537, Residens for Lensherrer 1537—64, sløjfet før 1575 (Ruinen udgravet 1886 og 1893). (F. B. Wallem, Steinviksholm, 1917.) I Stiftet havde Ærkebispen o. 1440 paa Avlsgaardene Rørvik (paa Ytterøen?) og Sundnes (paa Inderøen) indrettet sig Bolig (Mag). I Bergen havde han egen Residens (omtalt 1. Gang 1309) af Sten, med Klemenskirke; ved Ref.en tilfaldt Gaarden Kongen, som 1618 overlod en Del til Borgerne til en Kirke (Nykirken, senere flere Gange ombygget; jfr. B. E. Bendixen, Tillæg og Rettelser til Hildebrand Meyers Bergens Beskr., 1905, 70 f.).

Superintendenten. Efter Ærkebisp Olavs Flugt 1537 og Sækulariseringen af Ærkestolens Gods s. A. forblev Stiftet i 9 Aar uden Tilsyn. En Superintendent valgtes 1542 af Kapitlet, men udnævntes først 1546 af Kongen. Han arvede ikke Ærkebispens ledende Stilling i den norske K. (i den første Tid regnedes Bispen i Norges »Metropolis« Bergen for den fornemste, og Præsterne i T. Stift fik til 1568 Kollats af Lensherrerne paa Bergenhus; Opr.

af en norsk Central-Regeringsmyndighed paa Akershus 1572 gav Superintendenten i Oslo (Kr.a) den Stilling som Primus blandt Norges Bisper, som han fremdeles har). Ved Udn. af Superintendent i T. fulgtes i Beg. Kapitlets Valg (1546 og 1578; 1548 Valgretten ubenyttet), men 1596 og senere skete Udnævnelsen uden H. dertil. Efter Indf. af Bispevalg (1841, 1882) ved Gejstligheden er kun 1905 Valgets Anvisning fraveget. — Til Underhold fik Superintendenten Dekanatet i T. Domkapitel med det annekterede Trondenes Præstegjeld (fraskilt 1731), desuden blev til Embedet annekteret Præstegjeldene Strinden (1557/89, fraskilt 1842, frit Sognekald 1852) og Lødingen (1606, fraskilt 1731), og efterhaanden henlagt 12 Kongetiender. Han boede i Helgesæter Kloster 1546—59, senere i Degnegaarden, fra 1700 privat, indtil der i 1804 indkøbtes en Bispegaard (ny Bygn. o. 1850).

Domkapitlet, opr. 1152, vedblev at bestaa efter Ref.en. Antallet af Kanniker var 1253: 15 (1281 var der 7 Vikarer ved Domkirken og 1430 14 Altere), 1540: 20; Præbenderne var 1542: 31; 1539 bestemtes, at 6 Kanniker skal residere i Stiftsstaden skiftevis hvert 3. Aar; ligesaa 1554, da Kannikerne er 18 i Tal (samme Antal Kannikegaarde 1572). De annekterede Præstekald i Stiftet var 1618: 24. — Hadrian IV anordnede 1 Dekanus og 3 Ærkediakoner ved N. Domkirke; disse Embeder forsvinder inden 1250; i Stedet nævnes en Ærkepræst 1253—65. Dekanatet genoprettedes 1419 og var i Middelalderen Kapitlets eneste Dignitet, 1546 blev det henlagt til Superintendentembedet; et Archidiakonat eksisterede atter 1464, det forlenedes fra 1613 til verdslige; en Kantor nævnes siden 1514; et teol. Lektorat oprettedes efter K.-Ordinansens Paabud 1553 (hermed forenedes Kantordømmet 1577 og varigt 1596, samt Kapitlets Notariat 1710), nedlagt 1743. Den efter Ref.en snart forældede Skifte-Residereren afskaffedes ved Statuterne 1598, hvorefter der stadig i Stiftsstaden skal være 7 faste Kanniker, som siden egentlig udgjorde Kapitlet (af dem udgik Archidiaconus 1613, men Hospitalspræsten indtraadte 1636 og Rektor 1684); disse holdt fremdeles Kapellaner (Vicepastorer) i sine Landskald. Kapitlets Patronatsret afskaffedes 1618 for 17 Kannikegjeld, og Kaldsretten til de øvrige annekterede Sognekald (undtagen Bispens) gik 1666 over til Kongen; 1731—71 løstes de helt fra Kanonikaterne. Kapitlets Kommun nævnes allerede 1225; *Mensa communis* oprettedes af Ærkebisp Sørle 1252—53, opløstes af Einar (1255—63), genoprettet 1264; det fælles Bordhold bibeholdtes ved Ref.en, men var uden Tvivl ophørt, da Kommungodset 1566 for nogle Aar blev sækulariseret (tilbagegivet før 1589); 1597 blev dette forbeholdt de res. Kanniker til Deling af Indtægterne (indtil 1664). Kommungaarden, St. Olavs Gaard, V. for Domkirken paa Kalvskindet (nævnt 1283, var til endnu 1552), styredes af en Kannik efter Omgang (1341 kaldt Præpositus). — Under den lange Strid med Ærkebisp Jørund 1293—1309 søgte Kapitlet med Held at styrke sin Delagtighed i Domkirkens, Stiftets og K.provinsens Anliggender. Efter Ref. begrænsedes Kapitlets Virksomhedskreds og Kompetence mere og mere, og vistnok siden Beg. af 18. Aarh. var det udelukket fra Konsistorialretten, som i T. senere administreredes af Stiftamtmand og Biskop; 1662 afskaffedes Kapitelseden.

Biskopper og Ærkebiskopper: 1) Kgl. Hirdbiskopper (nøjagtig Fortegn. kan ikke opstilles). I hele Norge virker Olav Tryggvessøns Hirdbp. Sigurd (IV, 184, Nr. 1, jfr. 179 f.), 995—1000, men med Hovedsæde i T. Bisperækken o. 1300 opregner 9 Bisper »i T.« forud for Bisperne »i Nidaros« og mener hermed kgl. Hirdbisper uden fast Sæde; kun 1. og 2. kan paavises at have virket her: Sigurd (IV, 184, Nr. 2), kom til Norge 1014, levede o. 1050; Grimkell, kom til Norge 1014, levede 1046; Jon; Rodulf (III, 805), til Norge 1014, til Island 1030/31, til England 1049/50, Abbed i Abingdon 1050, d. 1052; Ragnar; Ketil; Asgaut [sands. i Viken]; Sigurd; Sigurd (Munk). Endvidere kendes: Sigurd (IV, 184 b), dsk, Svein Knutssøns Bisp, til Norge 1028, opholdt sig i T., fordrevet 1030; Tholf (Thjodolf?) indv. [o. 1070?] af Adalbert af Bremen til Bisp »in civitate Trondemnis«. — 2) Bisper med fast Sæde i T.: Adalbrikt [inds. af Olav Kyrre o. 1080?]; Simon (IV, 190 a, Nr. 13), o. 1110/20 og 1139; Ivar Skrauthanske; Reidar (III, 733), senere Ærkebisp. — 3) Ærkebisper: Reidar, inds. til 1. Ærkebisp »i Norges Konges Rige«, d. paa Hjemrejsen fra Rom 1151; Jon I Birgerssøn, Bisp i Stavanger, inds. til 1. Ærkebisp i Nidaros af Nic. Breakspeare Aug. 1152, d. 24. Febr. 1157; Eystein Erlendssøn (I, 837), indv. 1161, d. 26. Jan. 1188; Eirik Ivarssøn (I, 789), indv. 1189, resign. Vaaren 1205, d. 2. el. 3. Maj 1213; Thore I Gudmundssøn den vikverske (IV, 552), indv. 1206, d. 8. Aug. 1214; Gudthorm, indv. 1215, d. 5. el. 6. Febr. 1224; Sigurd, postuleret af Kapitlet 1224, forkastet af Kongen; Peter Brynjulfssøn af Husastad, indv. 1225, d. 9. Okt. 1226; Thore II den thrøndske (IV, 552), indv. 1227, d. 7. April 1230; Sigurd Tafse Eindridessøn (IV, 184—5), indv. 1231, d. 6. Marts 1252; Sørle (IV, 482), indv. 2. Febr.(?) 1253, d. 1. Maj 1254; Einar Smørbak Gunnarssøn, indv. 1255, d. Høsten 1263; Birger, postuleret 1263, forkastet af Paven 13. Marts 1265; Haakon (i Oslo fra 1248), Pallium 14. Apr. 1267, d. 18. Aug. 1267; Jon II Raude, indv. 24. Juni 1268, d. 21. Dec. 1282; Narve (i Bergen 1278—1304), postuleret 1284, forkastet af en pavelig Kommission; Eindride Arnessøn, valgt [1286?], afslog Valget; Jørund (i Hamar fra 1286), forfl. 15. Febr. 1287, Pallium 10. Okt. 1288, d. 11. Apr. 1309; Eiliv Korte Arnessøn, indv. 1311, d. 2. Nov. 1332; Paal Baardssøn, indv. 17. Dec. 1333, d. 1. Febr. 1346; Arne Vade Einarssøn, indv. 16. Sept. 1346, d. 17. Okt. 1349; Olav I, indv. Nov. 1350, d. 14. Aug. 1370; Thrond Gardarssøn (IV, 559), indv. 1371, d. Aug. 1381; Haakon Ivarssøn, valgt 1381, resignerede, Bisp i Stavanger 1400; Nicolaus Rusare Jakobssøn, dsk, indv. 1382, d. 1386; Vinald Henriksson, opr. sv., indv. 1387, d. 1402; Eskil, udn. 2. Jan. 1404, d. 11. Marts 1428; Aslak Harviktssøn Bolt (i Bergen fra 1408), forfl. 27. Jan. 1430, d. 1450; Olav Throndssøn, valgt 1450, resign. if. en Kommissions Dom af 7. Aug. 1450; Marcellus (III, 167), tysk (i Skaalholt 1448—60),

postuleret Aug. 1450, forkastet af Paven; Henrik Kaltisen (II, 716 f.), tysk, udn. 28. Febr. 1452, Afsk. 7. Juni 1458, d. 2. Okt. 1464; Olav II Throndssøn (valgt 2. Gang før 1455, indv. 14./15. Febr. 1459, d. 25. Nov. 1474; Gaute Ivarssøn, indv. 18. Juni 1475, d. 15. Maj el. 12. Juli 1510; Jens Krabbe, valgt 1510, ikke stadf.; Erik Axelsøn Valkendorf, dsk, udn. 16. Aug. 1510, d. 28. Nov. 1522; Olav III Engelbriktssøn (I, 765 f.), indv. 15. Dec. 1523, flygtede 1. Apr. 1537, d. 6. Febr. 1538. — Bisper efter Ref.en; Mag. Thorbjørn Olavssøn Bratt (I, 381), valgt 2. Jan. 1542, udn. 6. Jan. 1546, d. Vaaren 1548; Mag. Hans Gaas (II, 153), dsk, udn. 26. Maj 1549, d. 17. Sept. 1578; [Nicolaus Stephani, sv. Ordinarius over Jemtland 1563, af Erik XIV udn. til Superintendent over T. 12. Maj 1564, senere Dompr. i Veksjø, Biskop ssteds 1583, d. 1595]; Mag. Hans Mogenssøn (III, 273), dsk, udn. 28. Aug. 1578 til Medhjælper og Successor, d. 30. Nov. 1595; Mag. Isak Sørenssøn Grønbæk (II, 281), dsk, udn. 15. Sept. 1596, d. 27. Juni 1617; Mag. Anders Christenssøn Arrebo (I, 151 f.), dsk, udn. 15. Marts 1618, afsat 31. Juli 1622; Mag. Peder Jenssøn Skjelderup (IV, 220), udn. 8. Okt. 1622, tog Afsked 1642 (d. 1646); Mag. Erik Anderssøn Bredal (I, 848), dsk, udn. 10. Jan. 1643, nedl. 10. Maj 1658 (Biskop over Nordlandene og Finmarken 11. Apr. 1658); [Mag. Henning Schütte (IV, 119), sv., udn. af Karl X Gustaf som Bisp over det til Sverige afstaaede T. Len 15. Maj 1658, forlod T. 17. Dec. 1658, Superintendent i Kalmar 1660, d. 1707]; Mag. Erik Bredal (2. Gang), udn. 9. Jan. 1660, d. 16. Maj 1672; Mag. Arnold de Fine (II, 57), dsk, udn. 11. Juli 1671 til Medhj. og Successor, d. 6. Nov. 1672; Dr. Erik Erikssøn Pontoppidan (III, 582), dsk, udn. 10. Jan. 1673, d. 12. Juni 1678; Dr. Christopher Hanssøn Schletter (IV, 84), dsk, udn. 10. Aug. 1678, d. 25. Okt. 1688; Dr. Peder Krog (III, 866), dsk, udn. 1. Dec. 1688, d. 24. Maj 1731; Dr. Eiler Hagerup (II, 325), udn. 22. Juni 1731, d. 15. Apr. 1743; Ludvig Harboe (II, 346), dsk, udn. 21. Juni 1743, ordin. Vaaren 1746, adjungeret Sjællands Biskop Apr. 1748; Dr. Frederik Nannestad (III, 346), udn. 11. Maj 1748, forfl. til K.ra 31. Juli 1758; Dr. Johan Ernst Gunnerus (II, 306 f.), udn. 31. Juli 1758, d. 25. Sept. 1773; Marcus Frederik Bang (I, 209), dsk, udn. Nov. 1773, d. 15. Juni 1789; Dr. Joh. Chr. Schønheyder (IV, 120), dsk, udn. 8. Febr. 1788, d. 14. Apr. 1803; Dr. Peter Olivarius Bugge (I, 415 f.), udn. 30. Dec. 1803 (6. Jan. 1804) til »Biskop over Trondhjems og Romsdals Amter« (jfr. Tromsø IV, 625 a), Afsk. 8. Aug. 1842 (d. 1849); Hans Riddervold (III, 787 f.), udn. 9. Jan. 1843, blev K.minister 19. Apr. 1848; Hans Jørgen Darre (I, 606), udn. 1. Marts 1849, Afsk. 11. Juli 1860 (d. 1874); Andreas Grimelund (II, 264 f.), udn. 31. Jan. 1861, Afsk. 17. Marts 1883 (d. 3. Jan. 1896); Nils Jakob Jensen Laache (III, 1), udn. 8. Okt. 1884, d. 5. Febr. 1892; Joh.s Nilsson Skaar (IV, 209), i Tromsø fra 1885, forfl. 31. Aug. 1892, d. 13. Dec. 1904; Vilh. Andr. Wexelsen, udn. 14. Marts 1905, d. 19. Juli 1909; Peter Wilh. Kreydahl Bøckman (I, 431), i Tromsø fra 1892, forfl. 17. Nov. 1909. (Det ærkebispelige Arkiv førtes af Ærkebisp Olav til Brabant 1537, kom senere til Pfalz og Baiern og førtes 1830 tilbage til Norge. Stiftskistens Diplomer og den ældste Kapitelsbog udlaantes til Arne Magnusson, i hvis Samlinger de fremdeles befinder sig. Af Bispearkivet er saagodtsom intet levnet før 1730. — Foruden den i Teksten anf. Litt. se: L. Daae, En Krønike om Erkebiskopperne i Nidaros, i Festskrift i Anl. af T.s 900 Aars Jubilæum 1897; Bispe- og Ærkebisperække af O. Kolsrud i Diplomatarium Norveg. XVII B, 1913; L. Daae, T. Stifts geistlige Hist. efter Ref.en til 1814, 1863; A. Erlandsen, Biogr. Efterretn. om den Nordenfjeldske Geistlighed, 1844—55, jfr. Luth. Ugeskrift 1891 II, 401 f.; A. Chr. Bang, Den n. K.s Geistlighed i Ref.aarh., 1897, 281 f.; R. Keyser, Den n. K.s Hist. under Katholicismen I—II, 1856—58; A. Chr. Bang, Den n. K.s Hist. i Ref.aarh., 1895, 141 f.; T. i Fortid og Nutid, udg. af H. G. Heggtveit, 1897; Henr. Mathiesen, Det gl. T. 997—1152, 1897; samme, T. i Borgerkrigene, 1902; samme, T.s Hist. og Topografi o. 1300, 1905, jfr. n. Hist. Tidsskr. 3. II, 1 f.; O. Krefting, [Arkæol.] Undersøgelser i T., 1890.) *O. K.*

Tronæs, Ole, Finnemissionær og Præst, f. i Værdalen 10. Febr. 1745. Efter at være undervist af en Huslærer gennemgik han Trondhjems Latinskole, deponerede 1767 og tog teol. Eksamen med Non 1774. 1776 blev han Missionær i Varanger, 1781 Spr. til Vadsø og Provst i Øst-Finmarken og 1789 Spr. til Fosnæs. D. 9. Apr. 1791. T. vedblev altid at nære levende Interesse for Finnerne og var en af dem, som stærkt krævede Krdommen forkyndt for dem i deres eget Sprog. Selv syslede han adskillig med litt. Arbejde paa Lappisk og tilbød Miss.-Kollegiet sin Bistand med Overs.r o. l. Men Oplysningstidens Politik gik hellere i Retning af Lappernes Fordanskning, og ingen af hans Forsøg naaede frem til Trykning. (Erlandsen, Biogr. Efterretn. om Gejstligheden i Trondhjems Stift; Trap, Bidrag II). *A. B.*

Troparion. 1) T. kaldes i den gr. K. Hymner til Dagens Hellige, der synges baade i Morgengudstjenesten, her indflettet efter den store Ekteni (I, 737) før Læsningen af Psalmelektionerne (Kathismerne), og i den egtl. Liturgi (Messen), hvor T.s Plads er efter »det lille Indtog«, naar Evangeliet er lagt paa Alteret (se Gudstjeneste II, 294 b). Tropariedigtningen er meget gl., og allerede Mænd fra 5. Aarh. som f. E. Kyrill af Alexandria havde Ry for digteriske Ydelser af den Art. — 2) I den vesterlandske K. er T. Navn for en Bog, der indeholder Troper (se d.). *J. O. A.*

Trope (*tropus*, gr. *τρόπος* af *τρέπειν* = vende). 1) Betegn. dels for visse Indskud i Romerk.ns liturg. Tekster, dels for Formler, der angiver K-Sangerne Modulationsregler eller Tonearten. I den ældre Middelalder (formentlig ved 9. Aarh.s Midte) begyndte man at føje korte Tekster til de ordløse Steder af den gregorianske Messesang, saaledes fik navnlig Introitus (II, 546), men ogsaa andre sanglige Dele af Messen forklarende og moraliserende Tilføjelser, der vel opr. var paa Prosa, men snart ogsaa poetisk formede. Disse Indskud kan indføjes forud for den egtl. liturg. Tekst (f. E. lyder T.n til Introitus til 3. Julemesse: »Ecce adest, de quo prophetae cecinerunt dicentes« [derpaa: *Puer*

natus est nobis]) eller indflettes i selve Teksten (f. E. ved Kyrie: »*Kyrie,* fons bonitatis, a quo bona cuncta procedunt, *eleyson*«; ligesaa ved Gloria og Sanctus) eller endelig afslutte Teksten (saaledes ved Halleluja). Ordet T. kan bruges i Alm. om alle disse Indskud, men der skelnes ogsaa mellem T.r (de poetiske Tilføjelser) og Proser (de prosaiske Indskud), og Afslutningstilføjelserne kaldes specielt Sekvenser. Brugen af disse *ornamenta figurata* gav efterhaanden Anl. til en selvstændig Hymnedigtning; den samtidige rigere Udvikling af Messens Musik (idet den gl. *cantus planus* efterhaanden afløstes af flerstemmig »figureret« Sang) har vel medvirket dertil, selv om Hymnedigtningen ogsaa sikkert har fremmet selve Musikudviklingen. Overleveringen tillægger allerede Sangskolen i St. Gallen (jfr. schola cantorum IV, 94) Æren for denne nye Digtning, idet Notker Balbulus (III, 403) og hans Ven og Klosterfælle Tutilo (s. d.) nævnes som Digtere af T.r (se Sekvenser IV, 138); men sikkert var det først i 11. Aarh.s Slutn., at der af de korte Indskud udviklede sig en rig Hymnedigtning, hvor efterhaanden det antike Versmaal (med Assonans) afløstes af rimede Vers. Ogsaa i Tidebønnernes Tekst trængte T.rne ind. K.n fandt sig en Tid lang i disse Tilføjelser, men da der i 13. Aarh. fremkom T.-Digtning af anstødeligt Indhold, begyndte man at skride ind mod de nye Hymners Brug i Gudstjenesten, ligesom der forlængst havde lydt Uvilje mod den »snørklede Sirenesang«, som K.sangens Musik efterhaanden havde udviklet sig til. T.rne fandt vedblivende Hjemsted i Klostrene i Frankrig, England og Tyskland, men fra 15. Aarh. gik de mere og mere af Brug, medens Kampen mod »Diskantsang« (Mensuralmusiken) var haabløs. Med Revisionen af Breviar og Missale efter Tridentinerkonciliet udelukkedes T.rne ganske fra rom. Liturgi; dog holdt f. E. visse Kyrie-T.r sig længe lokalt i Brug, saaledes i England (*stuffed Kyries*) og i Frankrig (*chants farcis*). Ogsaa i Tyskland og Norden holdt f. E. Kyrie-T.r paa Modersmaalet sig, og de genfindes baade i Brødremenighedens og bearbejdede i den luth. K.s ældre Ps.bøger. — Ordet T. bruges ogsaa af middelalderl. Musikforfattere om visse Melodiformler, der lærtes udenad med bestemte Tekster og angav Tonarten eller Modulationsarten i Sangen (Ad. Reimers, Die Tropen-, Prosen- u. Præfationsgesange des feierlichen Hochamtes im Mittelalter, 1884; samme, Tropengesänge u. ihre Melodien, 1887; L. Gautier, Histoire de la poésie liturgique au moyen-âge, 1886; W. Meyer, Ursprung des Motetts, 1898). — 2) I Rhetoriken betegner T. en »Vending« i den sproglige Udtryksmaade, idet et beslægtet eller billedligt Udtryk anvendes i Stedet for det sædvanlige. Synekdokisk kan saaledes et Udtryk for en Del betegne Helheden (Kølen = Skibet); metonymisk kan Aarsagen betegne Virkningen eller en konkret Genstand Abstraktionen (Mars = Krigen, Tronen = Herredømmet); metaforisk sættes et Billede for Virkeligheden. I Biblen findes især hyppige Eksempler paa metaforiske T.r (Guds Lam, Vinstokken eller den gode Hyrde om Kristus, Verdens Lys om Disciplene, Helvedes Porte om Ondskabens Magt, Surdejg om Farisæernes Tænkemaade osv.). — I Bibeludlægningens Historie spiller »tropologisk« Fortolkning en vis Rolle; Origenes talte om Skriftens »sjælelige« el. »tropologiske« Mening, ogsaa Hieronymus og andre K.fædre samt visse Skolastikere fandt som Origenes, at Skriftordene kunde have 3dobbelt Mening, deribl. en »tropologisk«, hvori man nærmest fandt sædelige Anvisninger. *J. O. A.*

Troper (i »Brødremenigheden« jfr. I, 403 a). Zinzendorf stred længe mod det mähriske Elements Ønsker om, at den »fornyede Brødremenighed« skulde danne en selvstændig K. Da Dannelsen af den selvstændige, mähriskbiskoppelige K. var et Faktum, fastholdt Zinzendorf bestemt dels af H. til Vækkelsesarbejdet, især indenfor den luth. K., dels af H. til Unionstanken (den aandelige Forening af alle evang. troende), at Brødremenigheden som Helhed stod neutralt overfor de bestaaende evang. Konfessioner og ikke ønskede at drage Folk fra deres K.samfund; Brødremenigheden var »ingen Religion (ɔ: Kirke), men en Anstalt bl. Religionerne« (K.samfundene); han ønskede, at denne »Anstalt« i Lære skulde staa paa den augsburgske Konfessions Grund, idet han opfattede denne Bekendelse ikke som Udtryk for en Afgrænsning overfor den ref. eller den mähriske Krdmsopfattelse, men som et Værn om evang. Krdm overfor Katolicisme og uevang. Sværmeri. Brødremenigheden skulde derfor repræsentere alle 3 Troper: den mähriske, »helvetiske« og luth., og Medlemmerne af hver Trope skulde ledes af deres Biskop, der havde sit »Departement og besørgede Evang.s Forvaltning paa sin Maade«. Jan. 1745 udviklede han paa Synoden i Marienborn sin Tanke om, hvorledes »Frelserens Original-Rel.« allerede af Apostlene var opfattet paa nuanceret Vis, og hvorledes K.hist.n med Nødvendighed havde skabt forsk. »Religioner« eller Særk.r, opbygget paa det fælles Grundlag; disse repræsenterede da forsk. τρόποι παιδείας ɔ: guddommelige Opdragelsesmetoder, hvorved Msker opdrages for Guds Rige. Den evang. K. indbefatter nu 3 saadanne »Troper« (luth., ref. og mähriske), og de ytrer sig ikke blot som forsk. Læremaader, men gør sig ogsaa gældende paa det praktiske Omraade; den »strikte mähriske Trope« kendemærkes saal. særlig ved den bispelige Forfatning. De, der fra den luth. el. ref. K. slutter sig til Brødremenigheden, bør ikke løsrives fra deres »Trope«. Brødremenigheden bør derfor ogsaa selv omfatte alle 3 T.; just saaledes vil den staa som Unions-K. 1746 fik han den kgl. preuss. Overhofprædikant Cochius til at overtage Stillingen som Præses (Antistes el. Administrator) for den ref. Trope i Brødremenigheden, og selv overtog han Stillingen som Administrator for den luth. Trope, og han stræbte nu af al Magt at hindre, at de Lutheranere, der sluttede sig til Brødremenigheden, opsugedes af den mähriske Bestanddel. Han indskærpede Trope-Inddelingen som et vigtigt Middel mod utidigt, konfessionelt Proselytmageri og tillige som et Værn mod Separationslyst. Idet Brødremenigheden hævdede Tropeberettigelsen, kunde den tjene Landskirkerne og blive et foreløbigt Tilflugtssted for de vakte, indtil Tiden lærte de evang. K.samfund atter at agte paa sand Krdm. — Det

lykkedes virkelig at bringe Tropetanken til Sejr i Brødremenigheden, og dennes »Diaspora-virksomhed« blev derfor et betydningsfuldt Indre-Missionsarbejde, især i den luth. K.; i 2. Halvdel af 18. Aarh. ophørte derfor efterhaanden den store Uvilje mod det herrnhut. Arbejde, og medens Oplysningen paa mange Maader hærgede Livet i de luth. Landsk.r, blev Brødremenighedens Societeter Fristedet for en Mængde positive Kr., der ikke droges bort fra deres K.samfund; og selv de, der flyttede til Brødremenighedbyerne, lærte der at agte andres forsk. rel. Overbevisning uden at opgive deres egen, og deres Børn vedblev at tilhøre Forældrenes »Trope«. I Synoderne deltog de forsk. Troper med lige Ret. Hvad Læren angik, sejrede iøvrigt mere og mere de luth. Tankegange, og navnlig Spangenbergs »Idea fratrum«, 1778, betegner en afgjort aandelig Tilslutning til Augsburgerkonfessionen. Rent numerisk var ogsaa Arbejdet paa luth. Grund og Tilslutningen derfra vigtigst. Paa den alm. Diaspora-Arbejder-Konferens 1785 i Herrnhut var 20 Diaspora-Distrikter repræsenteret, men af disse var 18 af den luth. Trope. Paa Synoden 1836 sluttede Unitetet sig afgjort til Conf. Aug., idet man dog afviste en Bogstavforpligtelse og erklærede, at den luth. Nadverlære ikke var bindende for Medl.er af den ref. Trope (ɔ: for de engelske og amerik. Menigheder). Det mähriske Element var allerede i 18. Aarh. absorberet, og siden Synoden i Barby 1775 ophævede Bispernes Del i K.regimentet, spores det ikke mere. — Fra 18. Aarh.s Slutning trængtes Diaspora-Arbejdet iøvrigt tilbage, og de moderne Vækkelser i 19. Aarh. i Landsk.rne erstattede Brødremenighedens tidligere betydningsfulde Vækkergærning. I Amerika betingede Frikirkeforholdet derimod en større aggressiv Virksomhed fra Herrnhuternes Side, men udviklede ogsaa større national Selvstændighedsfølelse hos Menigheden dér; det samme bevirkede Kontinentalspærringen for de engelske Samfunds Vedk. I den nu bestaaende Brødremenighed spiller T.-Inddelingen derfor en højst tilbagetrædende Rolle; dogmatisk set er Præget væsentlig ens, administrativt og nationalt falder Samfundet derimod i 3 Dele (den tyske, engelske og amerik. »Provins«), der sammenholdes ved Generalsynoden og Unitets-Ældste-Konferensens Missionsafdeling. (B. Becker, Zinzendorf u. sein Christenthum, 1900, S. 498 ff.; Ratio disciplinæ unitatis fratrum, 1789, 159 ff.; G. Burkhardt, Die Brüdergemeine I—II, 1893—97). *J. O. A.*

Trosartikler er Sætninger, hvori det væsentlige Trosindhold efter dets forsk. Sider fremstilles paa den almenfatteligste, almengyldigste samt mest konkrete og pointerede Maade. Hver enkelt T. samler sig om en og samme rel. Genstand eller om en enkelt fremtrædende Hovedside af Genstanden. T. maa kunne dækkes af rel. Indtryk og Erfaringer; Hovedregelen er, at de udtrykker det fælles og blivende i disse, men de spænder ogsaa ud over dem til Ting, der ligger til Grund for eller er en fremtidig Konsekvens af slige Indtryk og Erfaringer (Skabelsen, Eskatologien). — Bibelen er fuld af individuelt og aktuelt farvet Forkyndelse og rel. Oplevelse, men ogsaa af mere og mindre krystalliserede Sætninger, hvori Sider af Trosindholdet fikseres som noget almengyldigt og blivende, Kærnesprog, der danner det bedste Udgangspunkt og Tilknytning for Udformningen af T. (jfr. de kerygmatiske Sætninger, faste Formler, der er uafhængige af Forf.individualiteterne i N. T.). — Den evang. K. hævder, at en T. i alle Tilfælde saglig maa kunne udledes af Skriften (*verbum Dei condat articulos fidei, praeterea nemo, ne angelus quidem.* Art. Schmalk., Art. II De miss. Rec. 308,15). Der er en følelig Forsk. mel. en T. og en teol. Sætning. Dog er der ogsaa en nødv. indre Sammenhæng. Saasandt T.n udtrykker et Bevidsthedsindhold, gemmer den i sig og bliver nærmere forklaret i den teol. Sætning, og saasandt omvendt den teol. Sætning rummer en Realitet og ikke er en uvirkelig Begrebsleg bunder den i en T. T.n skal udtrykke Trossandhedens væsentlige (substantielle) Indhold, den teol. Sætning dens erkendelsesmæssige Formulering. Det ene glider da nødvendigvis mere eller mindre over i det andet, som Tilfældet ofte er i de kirkl. Bekendelser. En kirkl. Takt bør her passe de rette Grænser. — T.ne er selv efter den luth. Ortodoksis Opfatning ikke løsrevne Sætninger, men inderlig sammenhørende Led i den ene kr. Sandhed. Dog har Ortodoksien ved sine vidtløftige Distinktioner mel. *articuli puri* og *mixti* og *art. fundamentales* og *non fundamentales* (idet de fundamentale atter deles i *primarii* og *secundarii*, hvoraf nogle under Saligheds Forlis maa kendes og bifaldes, andre ialtfald ikke maa benægtes og atter andre til Nød kan nægtes) aabenbart i Praksis vist en altfor udvortes og doktrinær Opfattelse. — Den kr. Sandhed er væsentlig én. T.ne samles alle om et levende Midtpunkt, en *articulus stantis et cadentis.* En vis Skelnen mellem væsentlig og mindre væsentlig bliver vistnok altid i nogen Grad nødv. Men ellers hører det mindre væsentlige egentlig ikke T.ne til, men maa udskilles og henvises enten til den teol. Læreudformning eller til Profanvidenskaben eller forstaas som Ting, der hverken kan vides eller tros. *C. I.*

Trosfrihed, se Tolerance (IV, 588).

Troslære, se Dogmatiken (I, 655 f.).

Trosmissionær, Betegnelse for saadanne Missionærer, til hvis Underhold og Arbejde man aldrig direkte beder Msker om Penge, og som ikke har Krav paa nogen bestemt Løn, men for deres Underhold kun er afhængige af, hvad Gud giver dem paa deres Bøn. »Trosmission« kender altsaa intet andet Indsamlingsmiddel end Bønnen. — Dette var et af J. Hudson Taylors (IV, 505 f.) Principer; fra han begyndte at forberede sig til Miss.-Gærningen, praktiserede han det for sit eget Vedkommende og gennemførte det siden i den af ham stiftede China Inland Miss., hvor Princippet heller ikke efter hans Død er fraveget. Det bør dog tilføjes, at han aldrig udsendte nogen Missionær eller foretog nogen Udvidelse af Miss.en, før Pengene dertil var til Stede; »Ingen Gæld« var et andet af hans Principer. — Hans Trosprincip har vundet megen Udbredelse baade i engelske og andre Miss.er. *Fr. S.*

Trosregel, se Troens Regel.

Trossamfund, anerkendte, i Danmark, se Danmark (I, 598).

Trossætning, se Trosartikler.

Trosvished. Er Vished i Almindelighed Overbevisningen om et Forestillingsindholds Overensstemmelse med Virkeligheden, vil T. karaktisere en saadan Overbevisning som begrundet ikke paa Sanseerfaring eller videnskab. Demonstration, men paa visse ideale, sjælelige Oplevelser, i hvis Natur det netop gælder at trænge nærmere ind for at forstaa T.ens Art og Berettigelse. — Ved den kr. T. maa der sondres mellem to væsentlig forsk. Synspunkter, hvorunder Vishedsspørgsmaalet maa ses, betegnede ved Udtrykkene: Frelsesvished og Sandhedsvished. 1) Frelsesvisheden gælder Virkeligheden af den objektivt-subjektive Rapport mellem Virkeligheden og Subjektet (er jeg en Kristen?); 2) Sandhedsvisheden drejer sig om selve Virkeligheden af Forestillingerne, alt upersonligt, om det objektive som saadant (er Kristendommen sand?). Disse Spørgsmaal kan og maa skilles, om det end aabenbart vil være umuligt at mestre noget af dem uden at se det ene i Sammenhæng med det andet. 1) Frelsesvisheden, d. e. Vished om personlig at staa i Naade hos Gud, var den inderste rel. Drivkraft i Ref.en, hvis Vækkelsesforkyndelse netop bares af denne Uddybelse af de rel. Livskrav, at man ikke kan slaa sig til Ro uden en saadan selvstændig begrundet Vished. Katolicismen staar i Hovedsagen endnu her paa et lovmæssigt og umyndigt Trin. Hos enkelte fremtrædende Fromme i Katolicismen, som hos Bernard af Clairvaux, er rigtignok Grundsynet lejlighedsvis brudt, men i Alm. tilkendes Frelsesvished ikke nogen selvstændig, end sige nogen fundamental Betydning i det kat. Krdmssyn. Romerk.n hæyder gærne, at ingen uden en særlig Aabenbaring kan vide noget om sin Udvælgelse, og at, naar dette ikke er Tilfældet, er man alene henvist til conjecturaliter (skønsmæssigt) at danne sig en Mening derom ved at slutte tilbage fra de moralske Virkninger i ens Kristenliv. Vistnok faar ingen Syndernes Forladelse uden for Kristi Skyld, men naar man ser Svagheden i sit Liv, saa sømmer det sig ikke at nære nogen saadan ubetinget Vished (det er meget mere en *inanis et vana fiducia hereticorum*), men højest et stille Haab under Frygt og Bæven (Trid. Sess. VI, Cap. IX). — Ogsaa i den reform. Fromhed henviser man paa dette Punkt hovedsagelig til en Tilbageslutning fra *notae electionis* (Udvælgelsens Kendetegn) i de gode Gærninger. — Den lutherske Ref. derimod kender en umiddelbar T., grundet ene og alene paa Christi Fortjeneste og paa Guds uforanderlige Naadevilje, som skal betragtes i Kristus og ikke ses som et hemmeligt, ukendt Naadevalg. Hermed synes man ogsaa at have truffet Skriftens Mening (Rom 5, 9—11; 8, 30—39). Uvished om Frelsen bliver for Lutherdommen en ufrom Mistillid til Guds Forjættelse. I den fromme Fortrøstning skal den troende netop overvinde det Mismod og den Mistillid, som kan komme fra Bevidstheden om egen Ufuldkommenhed og Synd. — Fra denne paa Ordet grundede rene T. maa dog skelnes den mere følelsesmæssige Oplevelse af Fred og Glæde, der i den senere Dogmatik og opbyggelige Sprogbrug ofte betegnes som en Besegling af den Helligaand til Forsk. fra den rent objektivt begrundede Retfærdiggørelse. Det kommer ved Frelsesvisheden ikke an paa dens følelsesmæssige Styrke, men kun paa, at den griber Kristus, saaledes som han forkyndes i Evang. — Ved denne dobbelte Betragtning vil det imidlertid forstaas, hvad der ogsaa er vigtigt, at Frelsesvisheden vel efter sit objektive Indhold er uforanderlig, men som subjektivt formidlet Vished drages ind i Følelses- og Viljeslivets Omskiftelser, lever under Kamp og Omskiftelse med mangfoldig nuanceret Grundtone, snart stærk og dominerende, snart tilbagetrængt og kæmpende, snart smeltet sammen med andre Elementer i det store Register af Sjælebevægelser, hvorunder Kristenlivet forløber. — Den kan saaledes specielt ogsaa vel bestaa sammen med en energisk Følelse af det sædelige Valgs og det sædelige Fuldkommenhedsideals paagaaende Appel til Mskeviljen i Frelsens Sag, idet den skjult og aabenbart har en regulerende Indflydelse paa disse Momenter. Man kan derfor fra protest. Standpunkt ogsaa til en vis Grad forstaa Katoliken Möhlers (III, 329) Udtalelse, at han vilde blive meget uhyggelig tilmode ved at være sammen med et Mske, der ubetinget var vis paa sin Frelse, han vilde ikke kunne frigøre sig fra en Følelse af, at noget dæmonisk var med i Spillet. Man vil ogsaa kunne forstaa ham, naar han siger, at Frelsesvisheden er en meget sart Ting, der ofte skjuler sig for sig selv. Ja, som netop de dybeste Trosinstinkter og Livskræfter fører en skjult Tilværelse, blot at de overhovedet er der og giver Livet sit Præg — i dette Tilfælde det frie evang. Præg til Forsk. fra det lovmæssige. — 2) Hvad Sandhedsvisheden angaar, saa grunder den sig aabenbart i sidste Instans paa Frelsesvisheden, paa den oplevede Frelse, saadan som man i vore Dage fra alle Sider er enig om at betone. Rationale Overvejelser, uafhængige af Troserkendelsen, har i denne Sammenhæng i alle Tilfælde blot en sekundær Betydning. Al Apologi for Krdmmen maa derfor ogsaa (som f. Eks. v. Frank har betonet og gennemført i sit »System der chr. Gewissheit«) principielt tage sit Udgangspunkt i Fremstillingen af Troens egne Grunde for dens Indholds Sandhed. — Ang. disse sidste har der i den nyeste Teol. været ført overmaade indgaaende Forhandlinger. Ritschl har villet grunde den kr. Sandhedsvished paa de saakaldte Vurderings- eller Værdidomme. Herimod fremhæves der med Rette fra anDet Hold, at der for Forstaaelsen af den kr. Vishedsdannelse maa gaas tilbage til mere umiddelbare Indtryk af det guddommeliges Virkelighed og Virkekraft — den rel. Erfaring. »Religionen har Mennesket, før Mennesket har Religion«. — Lipsius (III, 63) taler istedet for »Vurderingsdomme« om »praktische Nöthigungen«, et Udtryk og en Tanke, der har vundet adskillig Tilslutning. I den allersidste Tid har der ogsaa hævet sig Røster (f. Eks. Schaeder), der betoner, at der maa tænkes »teocentrisk«, ikke ensidig »antropocentrisk« (med Refleksion paa Mskets Værdier) i Vishedsspørgsmaalet. Til Grund for og forud for Visheden om det guddommeliges Frelsesværdi maa ligge et Indtryk af det guddommelige som guddommeligt i dets ophøjede Majestæt. Gaar man som ovenfor nævnt ud fra

den rel. Erfaring, maa der i denne ogsaa nødvendigvis ligge indesluttet foruden Værdifornemmelsen, der smælter Guddomsindholdet sammen med mit indre Liv, tillige en Kontrastfornemmelse, der skiller det ud fra dette som noget objektivt. *C. I.*

Trottet, Jean-Pierre-Philippe, schweizisk Teolog, f. 12. Dec. 1818, d. 30. Aug. 1862. T. studerede i Lausanne og Tyskland, var en Tid Lærer, men viste sig i »Discours évangéliques« (1853) som en Taler og Tænker af Rang. Som Discipel af Vinet (s. d.) forsvarede han varmt den rel. Frihed; selv da han var Præst ved den franske K. i Stockholm, kæmpede han for denne Sag i Tidsskrifter og Smaapiecer. Senere blev T. Præst ved den vallonske Menighed i Haag, hvor han havde en Strid med Groen van Prinsterer (II, 265). Han tog sin Afsked og døde s. A. i Genève, efterladende ufuldendt et tankerigt, men dunkelt Værk: Génie des civilisations. *N. M. P.*

Trotzendorf, Valentin Friedland, tysk Skolemand, f. 14. Febr. 1490 i Troitschendorf ved Görlitz, blev efter humanist. Studier i Leipzig Lærer i Görlitz, drog 1519 til Wittenberg, hvor han særlig blev Melanchthons Discipel, og blev 1523 Rektor i Goldberg (Schlesien). Bortset fra et fornyet Ophold i Wittenberg (1529—31) blev han her til sin Død. T. kæmpede energisk mod Omegnens Sværmere og har Betydning som en af de første luth. Skolemænd, der stræbte at forene evang. Krdm med humanistisk Dannelse. D. 26. April 1556. T.s ret talrige pædagog. Skrifter udgaves af Elever efter hans Død. (L. Sturm, V. T. und die Schule zu Goldberg, 1888). *H. J. H.*

Troværdighed (Aksiopisti), **Skriftens,** betegner i den ældre dogmatiske Sprogbrug den Egenskab ved de bibelske Skrifter, at de godtgør sig som stammende fra Mænd, der baade kunde og vilde fremstille, hvad der var Sandhed (jfr. Skrift, den hellige, IV, 242). Man skelnede mellem Forfatternes *dexteritas* (ɔ: de var i Stand til, fordi de »var ved Haanden«, at meddele, hvad der var paalideligt) og deres *sinceritas* (ɔ: de havde oprigtig Vilje til at skrive, hvad sandt var). Det Indtryk, Skrifterne saaledes maatte fremkalde, var et Led i den »*fides humana*«, der vel ikke kunde begrunde en afgjort Overbevisning om den givne Sandhedsmeddelelse, men dog en høj Grad af Sandsynlighed, hvis Betydning der tillagdes stor Værdi (Hutterus redivivus, § 42). *Th. L. Th.*

Trozelius, Klas Blechert, sv. Universitetslærer og Spr., f. 1719 i Lofta Sogn, Kalmar Len, studerede i Uppsala 1737, i Lund 1741, blev Filosofie Magister og Docent i praktisk Filos. 1745, Docent i Økonomi i Uppsala 1750, præsteviedes 1754, blev 1756 kgl. Hofprædikant, 1758 Økonomi-Prof. i Lund. Han kunde nu helt hellige sig økon. Studier og fremlagde Resultaterne i ikke mindre end 109 Afh.er. 1769 blev han Spr. i Hardeberga og Sandby, Lunds Stift, men virkede som Prof. til 1786. D. i Lund 1. Nov. 1794. *Sv. B.*

Truber, Primus, Krains Reformator, f. 1508 i Nærh. af Laibach, kom i sin Ungdom i Forbindelse med en humanistisk, reformvenlig Biskop og senere under evang. Paavirkning. Han blev Præst i Laibach 1531, men maatte efter nogle Aars Forløb flygte p. Gr. af sin evang. Forkyndelse. Han fik 1548 præstelig Virksomhed i Rothenburg, men søgte samtidig at bringe sine Landsmænd Evang. paa deres eget Sprog, der hidtil ikke havde haft noget Skriftsprog. Han udgav en lang Række Bøger og oversatte efterhaanden hele N. T. paa Slovenisk. Da Ref.en bredte sig i Krain, blev T. kaldt tilbage 1561 og virkede nu for den nye K.s Organisation, indtil han 1565 paany blev forjaget; d. som Præst i Derendingen ved Tübingen 29. Juni 1586. *A. Th. J.*

Truchsess. 1) **Gebhard T.,** se II, 175. — 2) **Otto T.,** Greve af Waldburg, Biskop af Augsburg, f. 25. Febr. 1514, blev 1541 Carl V's Raadsherre, 1543 Biskop af Augsburg og senere Kardinal. T. søgte at mægle ml. Pave og Kejser og at faa denne til at føre Krig mod Protestanterne. I den schmalkald. Krig ydede han Kejseren kraftig militær Bistand, og efter Krigen søgte han paa alle Maader at faa ham til at gaa strængt frem mod de Evangeliske. Senere traadte T. i Forb. med Jesuiterne og støttede Canisius's kirkl. Restaurationsplaner. I Slutn. af sin Levetid mødte han store polit. og økonom. Vanskeligheder og magtede ikke at styre sit Embede. Hans Indflydelse i Storpolitiken og i K.n dalede ogsaa. D. 2. April 1573. *A. Th. J.*

Trudpert, Missionær og Martyrhelgen fra o. 600 (?). I Obermünsterthal i Breisgau (Baden) ligger et gl. Benedictinerkloster St. T., ikke langt fra Staufernes opr. Slægtssæde. Til dette Sted knytter Legenden Fortællingen om T.s Virksomhed og Martyrdød; han angives at være Irer af Fødsel, drog til Rom for af Paven at faa Missionstilladelse og slog sig derpaa ned i Breisgau, hvor en Høvding Otbert gav ham en Plads til at bygge en Celle og et Kapel, som Bispen af Konstanz indviede. Nogle Tjenere, som Otbert gav ham til Hjælp, myrdede ham. Sikkert er blot, at der (o. 750) stiftedes et Benedictinerkloster paa Stedet, og at foregivne Relikvier af T. 816 blev skrinlagt og anbragt i en ny Basilika; ved denne Lejlighed antages den ældste Form for Legenden nedskrevet (trykt i Mone, Quellensamml. der badischen Landesgesch. I, 19 f. [her ogsaa en senere Form fra 10. Aarh.] og i Mon. Germ. Hist., Scr. rer. Merov. IV, 362 f.; en Bearbejdelse fra 13. Aarh. [?] i Acta sanctor. Apr. III, 424 f.). T.s Dødsdag sættes til 26. Apr.; Riedel (i Zeitschr. f. Beförderung der Geschichtskunde von Freiburg XIII, 1897) antager 607 som Dødsaaret. *J. O. A.*

Trugillus (Troels), dsk (?) Minorit, Titulærbiskop (»episcopus Tranquilliensis«) o. 1440, d. 1469, begravet i Malmø (Script. rer. Dan. V, 519). *O. K.*

Trugot og Trugotsen, se Thrugot og Thrugotsen (IV, 559).

Truid, se Thrugot (IV, 599).

Trullanske Synoder kaldes 2 K.-møder i Constantinopel, fordi de afholdtes i en Kuppelsal (τρούλλος) i Kejserpaladset. Den første (= 6. økum. Synode) holdtes 680—81, sammenkaldt af Konstantinos IV Pogonatos (668—85) for at afgøre Monoteletstriden (III 279). Pave Agathons 3 Legater præsiderede, og et Brev fra Paven spillede en lignende Rolle her som Leo I's i Kalkedon 451 (III, 40). Som Konsekvens af Kalkedonsymbolets Lære om Kristi to

Naturer vedtog man et analogt Symbol om de to Viljer (Hahn, Bibliothek der Symbole, § 149) og fordømte alle Monoteleter, deriblandt Pave Honorius (II, 457). Medens Baronio (I, 223) antog Udtalelsen om Paven for en Forfalskning, hævder moderne ultramontane gærne, at Konciliets Dom over Honorius ikke har ufejlbar Autoritet, da Leo II (682—83) vel stadfæstede Beslutningerne, men mildnede Ordene om Honorius.

Da hverken 6. økum. Synode eller 5. (553 i Constantinopel) havde vedtaget k.retslige Bestemmelser, sammenkaldte Justinian II (685—95) 2. trull. S. (692), der som udfyldende de to foregaaende kaldtes *σύνοδος πενθέκτη*, *Concilium quinisextum*. I Kanon 1 bekendte Synoden sig til den Tro, der var overleveret af Apostlene og dernæst af de 318 Fædre i Nikæa (III, 379) og de 150 i Constantinopel (I, 550). Heri saa Th. Zahn (Das ap. Symbolum, 1893, S. 103 efter Forslag af Fr. Nielsen, jfr. dennes Middelalderens Khist.[2], 127) en Bek. til det ap. Symbol, altsaa Bevis for dettes Antagelse i den gr. K. Men, bortset fra Vanskeligheden ved at bestemme, hvilken Form af det ap. Symbol, der skulde sigtes til, behøver »Tro« ikke at betegne »Trosbekendelse«; en Godkendelse af det vesterlandske Symbol vilde stride mod hele Synodens Tendens. Den vedtog nemlig 102 Kanoner; men medens Rom dogmatisk havde sejret 680, pointeredes nu Orientens Særskikke. Saaledes Kanon 2 (Sanktionering af 85 apostolske Kanoner, medens Rom kun godkendte 50, I, 126), 13 (Tilladelse til Fortsættelse af Præsternes Ægteskab), 36 (Patriarken i Constantinopel stilles formelt lige efter, reelt ved Siden af Paven), 55 (Forkastelse af Lørdagsfaste i Fastetiden), 67 (Forbud mod at nyde Blod og det kvalte, jfr. Ap. G. 15,20), 82 (Forbud mod visse Billeder af Guds-Lammet). — I Orienten regnes denne Synode for økumenisk; men skønt de pavelige Legater havde underskrevet Beslutningerne, forkastede Pave Sergius (687—701) dem, og *Quinisextum* blev et Forspil til senere Stridigheder mellem Øst og Vest (se Fotios II, 88) og Skismaet 1054. (F. Lauchert, Die Kanones der wichtigsten altkirchl. Concilien, 1896; Mansi, Collectio conciliorum XI; Hefele, Konciliengesch. III[2], 1877). *V. A.*

Trutvetter, Jodocus, tysk, sen-skolastisk Teolog og Filosof, f. i sidste Halvdel af 15. Aarh., rimeligvis i Eisenach, blev Prof. i Artisternes Fakultet i Erfurt, Lic. theol. og Kollegiat i Juristernes Bursa. I hans Rektorat immatrikuleredes Luther i Erfurt, og T. indførte Luther i Studiet af Aristoteles. T. bidrog til Occamismens (III, 415 f.) Sejr i Erfurt, men stod ogsaa forstaaende overfor den begyndende Humanisme. Trods sit senere Brud med aristotelisk Filos., ærede Luther sin gl. Lærer som »Fyrsten for hans Tids Dialektikere«, og paa Hjemvejen fra Heidelberg søgte han at naa til Forstaaelse med ham gennem en mundtlig Forhandling. T. blev 1507 Prof. i Wittenberg og Arkidiakon ved Slotskirken ssteds, hvorefter »via moderna« (Occamismen) ogsaa sejrede dér. T.s talrige Skrifter er først fornylig blevne vurderede som Førsterangs Kilder for vort Kendskab til Studiet af Filos. o. 1500 og dermed til Luthers Studiegang. (O. Scheel, Martin Luther I—II, 1916—17, passim; G. Plitt, J. T. von Eisenach, der Lehrer Luthers, 1876). *H. J. H.*

Tryde, Eggert Christoffer, dsk Stiftsprovst, f. 8. Dec. 1781, blev Stud. 1799, cand. theol. 1804, Spr. i Fensmark og Rislev 1807, i Glumsø og Bavelse 1812 og 1829 Spr. i Raklev samt Provst i Arts og Løve Herreder, men s. A. Spr. i Herlufmagle og Provst i Tybjærg Herreder, hvortil 1830 føjedes Hammer Herred; 1838 Sjællands Stiftsprovst, 1854 kgl. Konfessionarius (med Biskopsrang), 1857 Dr. theol. hon. c., tog sin Afsked s. A., d. 23. Nov. 1860. T. var altid stærkt benyttet i kirkl. Kommissioner o. l., saaledes Meddirektør af Bibelselskabet, Medl. af Kommissionen for Ritual og Alterbog (se Mynster III, 323), af den kgl. Direktion for Borger- og Almueskolevæsenet i Kbhvn, Meddirektør af og Lærer ved Pastoralseminariet, Medl. af A. S. Ørsteds K.-Kommission (fra 1853), endelig 1856 med blandt de 12 Mænd, der krævede en selvstændig kirkl. Repræsentation. I Striden om Baptisterne misbilligede T. Regeringens Optræden, ligesom han 1848 nægtede at døbe et Baptistbarn uden Forældrenes Samtykke. T. udgav en Del mindre Skrifter, Taler, Prædikener o. l. Han stod mæglende mellem Partierne, men med tydelig Sympati for Grundtvig, paa hvis Side han havde staaet overfor C. Molbech (1817) og A. S. Ørsted (1826), skønt han ikke kunde slutte sig til hans Vurdering af Daabsbekendelsen. Det var dog særlig som Præst og Sjælesørger, at T. indtog en fremragende Plads bl. Tidens dske Præster. *H. J. H.*

Tryfon. Da Alexander Balas af Syrien var overvundet og dræbt (145 f. Kr.), opstillede den ærgerrige T. (»Svælgeren«), hvis egentl. Navn var Diodotos, en af A.s Officerer, A.s lille Søn Antiokos VI som Konge mod Demetrios II (1 Mak. 11,39 f.). Med Jonatan, Jødernes dygtige Hersker, var T. først i Forbund, men derefter overlistede og myrdede T., der frygtede Jødernes voksende Magt, Jonatan (12, 39—50; 13, 12—24). Sig selv lod T., der ogsaa havde myrdet Antiokos, udraabe til Konge (13, 31.32) 142 f. Kr. Simon og Demetrios førte nu Kampen mod T. Efter 3 à 4 Aars Regering blev han overvundet af D.s Broder Antiokos VII Sidetes, der indesluttede ham i Dor ved Kysten. Han undslap, men begik Selvmord i Apamea i Syrien, o. Aar 138. (15, 10—14. 37 f.). *L. G.*

Tryfosa, en Kvinde i den rom. Menighed, nævnt sammen med Tryfæna (Rom. 16, 12).

Tryfæna. 1) **Antonia T.**, Dronning i Pontos, f. o. 12/8 før Kr., Datter af Kong Polemon I af Pontos, paa mødrene Side Ætling af Marcus Antonius og beslægtet med de rom. Kejsere Caligula og Claudius, ægtede Kong Kotys af Trakien, blev Enke 19 e. Kr. og tog derefter Bolig i Kyzikos (i Propontis), hvor hun paa forsk. Vis tog Del i det offentl. Liv, som Indskrifter bevidner. Efter Caligulas Tronbestigelse 37 blev hendes Sønner, der var opdraget i Rom sammen med Kejseren, Konger henholdsvis i Trakien, Pontos og Armenien, idet dog T. samregerede i alt Fald til o. 49 med Sønnen Polemon II i Pontos, hvilket de med begges Billeder udstyrede Mønter viser. Kejseren berøvede i 63 Polemon Pontos, der inkorporeredes i Prov. Galatien, men til sin Død 73 bevarede han Kongetitlen. Formentlig var det efter 63,

at han ægtede Herodes Agrippa I's Datter Berenike (der dog snart forlod ham) og lod sig omskære. Josefos siger, at Kongen forlod Jødedommen, da Hustruen forlod ham. Muligvis er Bartholomæus-Legendens Tale om hans Omvendelse til Krdm ikke Opspind. Moderen synes i alt Fald at være kommet Krdmmen paa nært Hold, som den Rolle, hun spiller i Thekla-Akterne (IV, 535), viser. Da denne Roman anbringer denne absolut histor. Person i det pisidske Antiokia, kan det antages, at T. efter sin Afsættelse o. 49 har taget Bolig i Syd-Galatien. Det fortælles, at hun var tilstede i Antiokia ved den *venatio*, hvor Thekla skulde straffes for Majestætsforbrydelse, og at denne blev frigivet paa T.s Ønske og derefter prædikede i hendes Hus. Begivenheden maa antages at finde Sted før 54, thi T.s Indflydelse var sikkert forbi med Claudius' Død. (W. M. Ramsay i Expositor, Oct. 1902, S. 278 ff.; Th. Reinach i Numismatic Chronicle 1902, S. 4 ff.) *J. O. A.* — 2) **T.**, en Kvinde i den rom. Menighed, rimeligvis af dem, der samledes i Akvilas' Hus (Rom. 16, 12).

Trygg-Helenius, Alexandra Marie (Alli), finsk Pædagog og Afholdsforkæmper, f. 16. Juli 1852, gift siden 1897 med den verdenskendte Alkoholfjende Matti O. Helenius (Seppälä), der 1902 blev Dr. phil. i Kbhvn paa »Alkoholspørgsmaalet«. Fru T. kom som Folkeskole-Lærerinde fra 1880 i Helsingfors, i Forstaden Sörnäs, ret til at kende Arbejderbefolkningen med dens Brøst og Trang, som hun tog sig for efter Ævne at afhjælpe. Dertil udvikledes hun gennem Studier og Rejser til Danmark, Norge og andre Lande (ogsaa Nordamerika), som hun senere gengældte det modtagne gennem nye Besøg ved Kongresser eller andre Lejligheder, hvor hun holdt Foredrag eller Undervisning for Børn, saaledes som hun var øvet deri gennem en udbredt Virksomhed i sit eget Land. Selv hvor hendes Sprogfærdighed slaar mindre godt til, øver hun dog en mægtig Indflydelse baade paa Børn og Voksne ved en Veltalenhed, der gløder af Menneskevenlighed og Iver for den gode Sag. Hjemme i Sörnäs fik hun 1890 oprettet et »Folkets Hjem«, og først ene, siden med sin Mand har hun ved Skrifter (Handbok för nykterhetsarbetet bland barn ock ungdom, 1902; Lärobok om Alkohol, 1903), Blade og Foredrag bidraget mægtigt til, at Finlands Alkoholforbrug kom til at staa lavest i hele Europa, og lært Rusland et Alkoholforbuds Mulighed og Gavnlighed. *N. D.*

Trygvesen, Olaf, se Olaf (III, 425).

Trykkefrihed. De moderne Statsforfatninger sikrer Borgerne Ret til frit at offentliggøre deres Tanker gennem Pressen eller i særlige Skrifter, da T. er et af de vigtigste Værn om den polit. og rel. Frihed. T.en er dog, selv under de frieste Forfatninger, ingenlunde uindskrænket, da positiv Lov samtidig værner Enkeltmand saavel som offentlige Institutioner og Staten mod Skrivefrihedens Misbrug. T.en betyder da ikke Ophævelse af Forfatternes (eventuelt Udgivernes) Ansvar for de offentliggjorte Udtalelser. Særlig under ekstraordinære Forhold (f. Eks. Krig) bruger Staten ogsaa i vor Tid Indskrænkninger i T.en som et nødvendigt Middel for at sikre Ro. — I ældre Tid herskede overalt strænge Censurlove, der sikrede Undersøgelse af det skrevne inden Trykning eller Udgivelse, og særlig værnede kirkelig Censur (jfr. I, 491) mod Angreb paa den bestaaende rel. og teol. Uniformitet. Nederland og England er Foregangslandene m. H. til T. Allerede før 17. Aarh. var Nederland Tilflugtsted for Skribenter, som Intolerencen havde fordrevet fra deres Hjemland, og de offentliggjorde her Skrifter, som ikke kunde publiceres andetsteds. I England afskaffedes Censuren 1694; i Nord-Amerika blev T. delvis godkendt 1776 og indførtes 1791 for alle Unionens Stater ved en Tillægsartikel til Forfatningsloven; principielt godkendte den franske Revolution den offentlige Ytringsfrihed i »Erklæringen om Menneskerettighederne« 1789, men allerede 1797 bortfaldt virkelig T., og det 19. Aarh.s forsk. Presselove afspejler tydelig de stærke Svingninger i Frankrigs polit. Udvikling; først 1881 indførtes vidtgaaende T. Ogsaa i Tyskland herskede endnu i 19. Aarh. gennemgaaende streng Pressetvang. Forbundsforsamlingens Resolution 1819 indførte en ensartet Censur i alle 28 Forbundsstater; først 1848 indførte Nationalforsamlingen Pressefrihed og afskaffede Censur, men ogsaa i den følgende Tid hæmmede Politianordninger og Undtagelsesbestemmelser T.en; Rigsloven af 1874 fastslog endelig det mere moderne Syn. (Om T.s Forhold i de forsk. Lande jfr. W. Pappafara, Die moderne Pressgesetzgebung, 1906). — I Danmark-Norge indførte Struensee T. 1770, men allerede 1771 og 1772 indskrænkedes Friheden betydeligt; Bernstorffs Styre fornyede T.en 1790, men ved Frd. $^{27}/_{9}$ 1799 begrænsedes den atter paa Gr. af de mange Misbrug. Denne Presselov er af saa fremtrædende kirkehistor. Betydning (J. H. Schou, Chronolog. Register over de kgl. Forordninger og aabne Breve XII, 1800, S. 673—88; Samling af Forordninger, Rescripter osv. III[3], 1840 S. 187. 197), at den ligefrem kom til at betyde et Tidsskel for K.n. Den forbød Anonymitet (§ 16) og fastslog (§ 5) Landsforvisningsstraf for Udgivere af Skrifter, der nedbrød Læren om Guds Tilværelse og Sjælens Udødelighed, samt for Forf.e, der »lastede og forhaanede den kristelige Religionslære, som ifølge Kongens Rigers Konstitution og Landets Love skal fortrinligen beskyttes og haandhæves«; Forargelse af de andre, tolererede Religionssamfunds Menigheder ved Spot mod deres Lære og Gudsdyrkelse straffes med Vand og Brød; ligesaa usædelige og ublufærdige Skrifters Forf.e (§ 9); § 10—14 værnede Embedsmænd mod Injurier og krænkende eller utilbørlige Beskyldninger angaaende deres Embedsforvaltning og paalagde Embedsmænd at fralægge sig Beskyldningerne ved Dom. Forf.e, der var dømt efter Forordningen, ifaldt Censur (§ 20); § 21 muliggjorde Beslaglæggelse af Skrifter, der medførte Justitstiltale. — Regeringen handlede ved Udstedelsen efter stærkt udtalte Ønsker fra Mænd, der langtfra manglede Frisind (jfr. at Censur kun indføres som Straf for T.s-Misbrug), men var rystede ved den tøjlesløse og uansvarlige Brug af T.en, der ingenlunde fremmede »Almenvellet«, men »undergravede Statens Grundstøtter«; hermed

tænktes særlig paa Religionen som Morallivets Bærer, men praktisk talt atter paa Krdom og K.n, hvis Værd man, navnlig siden de moralske Følger af Revolutionens Krdomshad og Fornuftdyrkelse laa klart for Dagen, begyndte at forstaa paany. 1799 opgav da Regeringen sin hidtidige, holdningsløse Stilling overfor Materialismens og den frivole Deismes Talsmænd, og Frd.ens direkte Følge blev Ophøret af det religionsnedbrydende (især anonyme) Skriveri. — Men Frd.en er ogsaa Udtryk for en positiv Fornyelse af Statsk.-Forstaaelsen, der viser frem mod Perioden med »Trone og Alter« til Motto. Om Meningsfriheden indenfor K.n talte Frd.en selvfølgelig ikke; den truede kun Forf.e, som »lastede og haanede« kr. Lære. Men hvor vidt fortolkedes Ordet »laste»? Og hvad betød nu reelt Regeringens Henvisning til sin Pligt: »fortrinligen at beskytte og haandhæve« kr. Lære? Betegnende ophører nu Kravene om Afskaffelse af Statsk.n og Præstestanden; ligesaa Deismens Angreb paa Aabenbaringen og dens Paastand om, at »naturlig Rel.« kan erstatte Krdom som Moralens Garant. Man griber nu til Kant (og Fichte), der forsvarer Aabenbaringens Sandhed, naar den stemmer med Fornuftprincipperne, og hævder dens eminente Betydning for Moraliteten ved at sanktionere Morallov og Pligter som »Guds Vilje«. Efter 1799 fremkommer da hos os den Rationalisme, der bestemt anerkender kr. Aabenbaring, men vil fastslaa sin Fornuftfortolkning af Skriften som kristelig og god luthersk. Og denne Opfattelse præger nu Gejstligheden, hvis Interesse det bliver at hævde dens Lovlighed. Statens »Konstitution« var jo bestemt konfessionalt farvet, og i hvert Fald var Præsternes Symbolforpligtelse ikke ophævet; Balle havde endog bestemt hævdet, at T.en ikke ophævede den specielle Forpligtelse for Gejstlige. Nogen Ret til Heterodoksi gav imidlertid Frd.en absolut ikke. Biskop Münster fastholdt det da ogsaa som sin vedblivende Pligt at værne om »Uniformitet i Lære og Gudstjeneste« og greb 1812 kraftigt ind overfor en Gejstligs vilkaarlige Ændringer i et symbolsk Skrift (Luthers Katekisme), ligesom han overfor Kancelliet hævdede Bispeembedets Ansvar ved Ordinationen. Frd. 1799 peger reelt frem mod Hyrdebrevet 1817, hvor K.-Styrelsen udtaler sig officielt om »Læren« og hævder en positiv og konfessionelt farvet Krdom, idet »det væsentlige« i Conf. Aug. erklæres for ægte Udtryk for Bibellæren. Hermed var imidlertid givet, at, da Grundtvig 1825 begyndte K.kampen, kunde hans Position, at den bogstavelige Symbolforpligtelse var gældende, ikke paaregne Sejr. — I H. N. Clausens Injuriesag mod Grundtvig (1825) spiller Frd. 1799 en fremtrædende Rolle; den forpligtede Prof. Clausen til at anlægge Sag mod Grundtvig, men Retskendelsen viser, at Clausens Stilling ikke var stærk. Trods Grundtvigs ualmindelig tydelige Karakteristik af Clausens Embedsvirksomhed ansaa Retten ikke Udtalelserne for »i høj Grad fornærmelige«, men dømte Grundtvig efter Dske Lov 6—21—4 (formel Utilbørlighed). Baade Clausen og Grundtvig ventede, at Retten gik ind paa Realiteten, Læreforpligtelsens Omfang (Clausen: »Afgørelse af det foreliggende Spørgsmaal vil faa væsentlig Betydning for den teol. Videnskabs Fremtid i Danmark, og vi maa derfor have en autentisk Afgørelse af det«); men Hof- og Stadsretten gik ikke direkte ind herpaa (»det kommer ikke an paa at bedømme, hvorvidt de Læresætninger, Citanten i sit videnskabelige Foredrag har fremsat, maatte kunne anses for fejlagtige«). Dommen betyder derfor ikke i mindste Maade nogen retslig Fastslaaen af, at Symbolforpligtelsen er underkendt, og Rationalismens stærkt fremtrædende Forsigtighed i den følgende Tid vidner tydelig om Samtidens Syn paa Sagen. Regeringens Syn giver sig klarest til Kende i dens Svar paa A. S. Ørsteds Indlæg i Debatten om Symbolforpligtelsen (der hævdede, at Præsteeden ikke bandt til hele de symbolske Bøgers Indhold), idet han afskedigedes som Lærer ved Pastoralseminariet, ligesom hans literære Produktion standsedes. Ogsaa Henlæggelsen af Planerne om Ritualforandring viser K.-Styrelsens Ængstelse ved at rokke ved K.ns konfessionelle Præg. — Frd. 1799 (§ 10) fik videre kirkehistor. Betydning i Processen mod H. N. Hauge (II, 351), hvis Skrifter rettede stærke Beskyldninger mod den gejstlige Embedsstands Embedsførelse; i Overensstemmelse med § 21 beslaglagdes de og frigaves først 1816; da havde Norge iøvrigt ved Ejdsvoldsgrundloven faaet udstrakt T. *J. O. A.*

Trækirker. I Middelhavslandene, hvor Krdmmen fik sin første Udbredelse, opførtes Kirkerne i Oldtiden af det sædvanlige Byggemateriale i disse Egne: Sten. Ogsaa N. for Alperne kender vi før Folkevandringerne kun Stenk.r. Men efterhaanden som Miss.arbejdet tog Fart igen efter den Hæmning, Folkevandringerne havde bragt med sig, synes Trangen til at rejse Kirkerne billigt og raskt at have ført til Anvendelse af Træ, som det alm. brugte og lettest tilgængelige Materiale i disse skovrige Lande — og T. blev da en lang Tid de sædvanligste. — Efter Konstruktionen falder T.ne i fig. Hovedgrupper: 1) Kirker af liggende Tømmer, runde Stokke (Blokhus) el. firkantede Bjelker, som gerne er forsynet med Indsnit ved Enderne, saa de kan fældes ind i hinanden (»Laftning«). 2) Kirker, hvis Vægge dannes af Rammeværk, bestaaende af Stolper, forbundet med horisontale Bjelker og udfyldt med indfældte Planker, som ved denne sin Anbringelse tillige tjener til Styrkelse af Konstruktionen («Rejsværk«). 3) Kirker, hvis Vægge dannes af Rammeværk, som foruden vertikale og horisontale Bjelker desuden bestaar af skraatstillede, som tjener til Afstivning, mens Mellemrummene gærne dækkes af fastnaglede Planker (»Bindingsværk« eller »Fagværk«). Af disse 3 Konstruktioner var »Rejsværket« længe saa godt som eneraadende i Vesteuropa, indtil det i Slutn. af Middelalderen blev fortrængt af de enklere og solidere Laftebygninger, som var og vedblev at være de raadende i Østeuropa, mens Bindingsværket først har faaet Anvendelse i større Udstrækning i nyere Tid.

De to første T., som findes omtalt, blev bygget 481, den ene af den hl. Severinus i Kunzen ved Donau, den anden af den hl. Vedast i Arras i Nordfrankrig. Lige efter sin Overgang til Krdmmen (496) skal Klodvig have rejst Træmønsteret i Strassburg. Men især synes de

irske Missionærer at have fremmet Opførelsen af T. Deres Byggemaade har utvivlsomt været den, som i irske og angelsachsiske Kilder kaldes »*Opus Scoticum*«, d. v. s. irsk Arbejde, tildrods for, at den sandsynligvis har været fælles for hele Vesteuropa i sin Tid. Efter Beskrivelser og Antydninger at dømme har det været nogenlunde den samme Konstruktion, som genfindes i de opr. Dele af den gl., angelsachsiske Kirke i Greenstead i Essex (England), hvis Vægge er bygget af halve Egestammer, som vender den flade Side ind, den runde ud og er forsynede med Render eller Nuter paa begge Sider for Anbringelsen af løse Fjæle eller Fjærer, som forbinder dem indbyrdes; nedentil har disse Vægplanker sandsynligvis staaet i en Grøft i Jorden, mens de oventil ved Tapper har været indfældet i en Bjælke forsynet med en Nut paa Undersiden. — Udfra denne temmelig primitive Byggemaade har sandsynligvis den norske Stavkirke udviklet sig — den højeste Form for kirkl. Rejsværksbygning, som kendes i Middelalderen. Om Udviklingen er foregaaet i Norge eller i et af de vesteuropæiske Lande, f. Eks. England, kan ikke afgøres. Anføres kan dog, at norske Hov og Nøst og andre Huse fra den hedenske Tid har været bygget efter de samme Principer, som genfindes i Stavkirkerne. I sin fuldt udviklede Form er disse bygget paa følgende Maade: paa Marken ligger 4 firkantede Bjælker (Sviller), som krydser hinanden, saa de danner en retvinklet Ramme; ovenpaa og over Enderne af disse Sviller hviler 4 andre, som danner en ydre Ramme; paa disse er rejst 4 runde Hjørnestolper (Staver), som nedentil har Spalter, hvori Svillernes Ender er indfældet (saa de ligesom rider paa disse), og oventil bindes sammen ved horisontale Bjælker (Stavlægjer); sammen med Hjørnestolper og Sviller danner disse et Rammeværk, hvori de fladhugne Vægplanker (Vægtiler) er indfældet, idet Enderne oventil og nedentil staar i en Rende i Sville og Stavlægje, mens de indbyrdes er fældet ind i hinanden. Paa den indre Rammes Sviller inde i K.n er rejst en Række høje Søjler, som deler K.n i 3 Skibe baade paa langs og tværs; de bindes sammen ved Tværbjælker eller Tænger med Rækker af Plankekors (Triforiekors) imellem og danner Rammeværket for Væggene i Midtskibet ovenover Pulttagene, som dækker Sideskibene; paa disse Søjler hviler et Sadeltag, hvis omvendt V-formede Tagstole er styrket med saksagte Underspærrer og horisontale Tværstokke eller Hanebjælker, ligesom de nedentil er forbundet ved bueformede Knæer. Paa lignende Maade er det retafsluttede Kor bygget. Den halvrunde Apsis med sit cylindriske Taarn (Perialen, af Perivalium: Omgang), som findes ved fl. Kirker, Svalegangene med sine Arkaderækker og Tagrytterne med sine Spir er Tilsætninger til den opr. Konstruktion. Senere er ogsaa Tagenes Tækning med skælagtige Spaan — de var til at begynde med dækket af Brædder. Det samme gælder Spaanklædningen paa Væggene. De mest fremtrædende Punkter i Bygningen er prydet med udskaarne Ornamenter i romansk Stil, saaledes Gavlspidserne, som gærne formes som Dragehoveder, Vindskierne. Søjlehovederne og fremfor alt Portalerne med sine rige Rankeslyngninger, Drageskikkelser og (paa enkelte) Figurfremstillinger, især med Æmner fra Sigurd Favnesbanesagnet. — Som bl. a. Søjlernes Tærningkapitæler og de imiterede Rundbuer mellem dem viser, har Forbilledet for disse Bygninger været den romanske Stenkirke — den er blevet oversat i Træ med de nødv. Ændringer, Materialet krævede, f. Eks. Tværskibene i Ø. og V. Disse Ejendommeligheder er stærkest fremtrædende i den ældste, kendte Stavkirke, Urnes i Sogn (fra 2. Halvd. af 11. Aarh.?), og møder os igen i alle Stavkirker af den s. k. Sogntype (i Sogn, Gudbrandsdalen, Øvre Hallingdal og Telemarken) med mange Søjler med ligestore Mellemrum (Hopperstad, Aardal, Fortun, Lom, Ringebu, Torpe, Aal o. a.) eller enkelte af dem sløjfet (Borgund, Stedje, Hitterdal, Gol, Hegge o. a.). Et videre Udviklingstrin betegner Valdrestypen (i Valdres og Øvre Hallingdal), som ikke har mere end 4 Søjler, en i hvert Hjørne, hvilket viser, at Kendskabet og Tilliden til Trækonstruktionen var vokset (Lomen, Vang, Hurum, Hemsedal og Grindaker). Alle disse Kirker synes gennemgaaende at være fra o. 1150—1250, Blomstringsperioden i T.nes Hist. Et i flere Henseender afvigende og senere System repræsenterer Numedalstypen (i Numedal og Nedre Hallingdal), som bare har én Søjle i Midten (Nore og Opdal, Nes og Flaa o. a.), og de korsformede Kirker (hvoraf Hof paa Solør var den største, mens de fleste fandtes paa Mørerne). Navnet »Stavkirke« kendes ikke i oldnorsk Lit. Det er siden Midten af 17. Aarh. brugt som Betegn. for Kirker af den Konstruktion, som er nævnt, og maa derfor betragtes som en *terminus technicus* for denne. I senere Tid har man fundet Levninger af en Række svenske T., som man har villet kalde Stavkirker, skønt det er tvivlsomt, om det er korrekt, da Navnet ikke har været brugt i Sverige, og Konstruktionen dels er anderledes, dels mindre udviklet. De har været Rejsværksbygninger, enskibede og temmelig lig den eng. i Greenstead. Mosjö (Nerike) har saaledes haft Vægplanker med flad Inderside, halvrund Yderside og indbyrdes forbundne ved Nagler, Husaby og Kinneromma (Vestergötland), Hemse og Guldrupe (Gotland) endog Planker med løse Fjæle som Sammenføjning, mens Hånger (Smaaland), Vänga og Hellestad (Vestergötland) og endnu mere Blomskog (Värmland) og den endnu staaende Hedared (Vestergötland) nærmer sig de norske Stavkirker. — Fra Middelalderens Danmark findes Spor af K.r, som ligner de sv.; saaledes Sancta Maria minor i Lund (Skaane), Hørning og Framlev (Jylland) og Humtrup og Nørre Haksteds Kirker (Sønderjylland). — De tyske middelalderlige T., som kendes: Nesseldorf (Mähren), St. Maria i Braunau (Böhmen) og Jodocuskapellet ved Mühlhausen, har haft Vægge af Rammeværk med fastnaglede Planker. — Fra Middelalderens Slutn. synes laftebyggede Kirker at være blevet raadende i Vesteuropa. I Norge har man saaledes fra denne Tid Eksempler paa 3 Smaakirker af denne Konstruktion: Kapellet paa Øyra i Faaberg, Kirken paa Bjølstad i Hedalen og Isumkapellet i Fron (alle i Gudbrandsdalen). I Løbet af 16. og især 17. Aarh. kom denne Konstruktion til rig Anvendelse. Da blev den norske Bygdekirke skabt: paa Vestlandet enskibede Bygninger, gærne med Tagryttere med pyramide-

formet Hætte over Vestgavlen, i det trondhjemske og paa Østlandet for en stor Del Korskirker med Tagryttere med høje slanke Spir i Krydset. Ialtfald fra 17. Aarh. af har de gærne været klædt med liggende Panel, som siden (undtagen paa Vestlandet) er erstattet af staaende Panel. Af lignende Karakter har alle de norske T. været lige ind i det 19. Aarh., da de mere og mere blevet efterfulgt af Bindingsværksbygninger. — Ogsaa fra Sverige kendes laftebyggede T. fra Middelalderens Slutn.: S. Råda og Hammarö (Värmland), Granhult (Kronobergslän) og Tångeråsa (Nerike), som alle staar og dels er dækket med Spaan, dels med Panel. De senere svenske T. er gennemgaaende bygget paa samme Maade. Ejendommeligt for dem er forresten, at Klokkerne lige fra Middelalderen af har været anbragt i Støpuler af Træværk, ogsaa ved Stenkirkerne.

Fra den senere Middelalder er der bevaret en Række T. i det slaviske Østeuropa og Ungarn, som i Lighed med de tidligere — sandsynligvis — og senere i disse Lande er laftebyggede Tømmerkirker. Som Følge af den gr.-rom. Ritus, som er eller opr. har været raadende, har de en anden Grundform end i Vesteuropa. De bestaar nemlig af en Forhal, der tjener som Kvinderum, Skibet, hvor Mændene opholder sig, og, skilt fra dette ved en Billedvæg (Ikonostas), Koret; desuden Tagryttere og tildels Svalegange. De falder stort set i 3 Grupper: de russiske Kirker med Tagryttere med Løgkupler (opr. en enkelt over Skibet, senere ofte en forvirrende Mængde), de ungarske, hvis Ydre ligner de vesteuropæiske mere og bl. a. har en Tagrytter med et mægtigt Spir ved den vestre Ende, og de vestslaviske (i Mähren og Schlesien), som undertiden har fritstaaende Klokketaarn, undertiden ikke, og ofte har Tagbeklædning af Straa, som ligger henover Kirken som et eneste stort blødt Tæppe uden skarp Udhævelse af de forsk. Deles ulige Højde og Bredde. (L. Dietrichson, De norske Stavkirker, 1892; H. Fett, Norges kirker i Middelalderen, 1909; samme, Norges kirker i 16. og 17. Aarh., 1911; E. Ekhoff, Svenska stavkyrkor, 1914—16; J. B. Løffler, Udsigt over Danmarks Kirkebygninger fra den tidlige Middelalder, 1883). *And. B.*

Trælle, se Slaver (IV, 253).

Trælleborg Kloster, se Trelleborg (IV, 611).

Tröltsch, se Troeltsch (IV, 620).

Tsjili, Provins i Kina (II, 773 f.), 314,800 km² med o. 21 Mill. Indb. (114—17° ø. L., 35—40° n. Br.), omkring Rigshovedstaden Peking og Havnebyen Tientsin. — Hvor tidlig Krdmmen naaede til T., er ikke oplyst. O. 1200 har der været nestorianske Kr. med udviklet Hierarki i og omkring Peking, som vistnok da var Metropolitsæde (Fr. Schepelern, Den ældste kr. Miss. i Kina, 1916, S. 64 f.); og under Kublai var Peking Sædet for Johan fra Monte Corvinos fransiskanske Miss. og Kampene ml. denne og Nestorianerk.n (ssteds., S. 75 f.). Begge disse Miss.er forsvandt dog i Løbet af de næste Aarh.r, saa at Jesuiterne i det 17. Aarh. kun traf svage Spor af den nestorianske Miss., slet ingen af den fransiskanske. — I 17. og 18. Aarh. var T. et af Hovedsæderne for jesuitisk Miss., og den lykkedes det ikke det kinesiske Fremmedfjendskab at kvæle, selv ikke efter Ordenens Ophævelse 1773. Provinsen deles nu i 4 apost. Vikariater, hvoraf ét har Sæde i Peking og ét i Tientsin, med o. 150.000 kat. Kr. — Siden 1713 findes en russ.-ortodoks Miss. i Peking (o. 1000 døbte). — Evang. Miss. begyndte 1861 i Tientsin og Peking af Lond. Miss. Society; 5 andre Selskaber, 2 engl. og 3 amer., er siden traadt til. De havde i alt (1915) o. 11,000 Kommunikanter. Karakteristisk for denne Provins er Samarbejdet om højere Undervisning: en Række Colleges, opr. tilhørende forsk. Selskaber, er sluttet sammen til et kr. Universitet; store Vækkelser de senere Aar (Missionær Goforth); stor Fasthed i Menighederne som Følge af Ildprøven under Bokseroprøret 1900, hvor mange Missionærer og Hundreder af Kr. led Martyrdøden. I Peking findes en fælles Sprogskole for Missionærer, som skal arbejde i Nordkina. *Fr. S.*

Tubal, et Folk i Lilleasien, i Reglen nævnt sammen med Mesek (1 Mos. 10,2; 1 Kr. 1,5; Hes. 27,13; 32,26; 38,2 f.; 39,1; Jes. 66,19). Disse er Moskerne, og T. Tibarenerne, som omtales af Herodot i Bjærgegnene SØ. for det sorte Hav. I Kileskrifter omtales Tabal i de samme Egne og indtil Kilikien.

Tubal-Kain, en af Lameks Sønner og Broder til Jabal og Jubal (1 Mos. 4,22), Stamfader for Smedekunstnerne. Teksten er kommet noget i Uorden. Den har sikkert haft Ordene »han blev Stamfader for«, ligesom i V. 20 og 21. Og T.s Navn har vistnok opr. kun været »Tubal«, i Samklang med »Jabal« og »Jubal« (saaledes LXX). Tilføjelsen »Kain« kan betyde »hørende til Kain«, eller maaske appellativisk »Smeden«. *L. G.*

Tubion, se Tob (IV, 586).

Tucher, Christoph Karl Gottlieb (Friherre Tucher von Simmelsdorf), f. i Nürnberg 14. Maj 1798, d. i München 17. Febr. 1877, Jurist, tilsidst Højesteretsassessor i München. Under Paavirkning af sin Svoger, Filosofen Hegel i Berlin, kom han ind paa aandsvidensk. Studier, og efter et Ophold i Italien vendte han sig særlig til den gl.-ital. K.musik. Han er en af dem, der i Tyskland først gav Stødet til en Genopvækkelse af denne gl. Kunst som Mønster for ogsaa protest. K.sang med sin 1826 udkomne og Beethoven tilegnede Publikation »Kirchengesänge der berühmtesten ältern italienischen Meister« (Palestrina, Nanini, Vittoria m. fl.). Senere udg. han »Schatz des evang. Kirchengesangs im ersten Jahrhundert der Reformation« I—II, 1848, og endelig »Über den Gemeindegesang der evang. Kirche«, 1867. *A. H.*

Tucker, Alfred Robert, eng. Biskop, f. 1849. var først en lovende Kunstmaler, men forlod den Vej, studerede i Oxford og blev ordineret. Efter nogle Aars Præstegærning i England blev han 1890 Biskop over det udstrakte brit. Protektorat i Ø.-Afrika efter den af de Indfødte myrdede Dr. Hannington. 1899 blev Stiftet delt; T. blev Biskop i Uganda, der har 4 Mill. Indfødte, og Biskop Peel overtog Mombasa. T. udfoldede en omfattende Virksomhed, ordinerede Præster, organiserede Miss. bl. Kvinder og Lægemiss., fremmede Industri m. m. Ved venskabelig Overenskomst fik han Høvdingerne til at afskaffe Slaveriet. 1903 var der i Uganda 24 Stationer, 76 Missionærer, 2221 indf. mandl. og kvindl.

Medarbejdere, 49 Skoler, 1 Haandværkerskole, 1 Trykkeri, 1 Hospital, 5 Apoteker, 38,844 Døbte, af hvilke over 11,000 var Kommunikanter. 1910 rejste T. til England for at skaffe Midler til Genopførelse af den nedbrændte Domkirke i Mengo, hvor den brit. Administration har sit Sæde, og det fig. Aar tog han Afsked med Menighederne i Uganda. Han levede derefter som Canon i Durham, men døde allerede 1914. (A. R. T., Eighteen Years in Uganda and East Africa I—II, 1908, new ed. 1911). *C. E. F.*

Tuderus, Gabriel, finsk Præst, f. 1638, blev Stud. i Åbo 1651 og voldte ved sin Uregerlighed det akad. Senat megen Møje, men bøjede senere sin ungdommelige Voldsomhed ind under et ivrigt og velsignelsesrigt Arbejde. Efter Præstevielsen bestemtes han 1669 til Kap. i Enare og 1675 til Spr. for en nydannet Menighed i Kuusamo, ogsaa i Lapmarken. Endnu i T.s Tid var disse Egne aldeles hengivne til Afgudsdyrkelse, men ved ufortrøden Iver lykkedes det lidt efter lidt T. at vinde dem. 1684 befordredes T. til Spr. i Nedertorneå, hvor han døde 1705. *K. Ó.*

Tudorstil, Betegn. for den engelske Sengotik (i Perioden fra o. 1450 til 16. Aarh.s første Aartier), der særlig prægede Bygningskunsten under de første Herskere af Huset Tudor (fra 1483). Den fortsætter den »perpendikulære Stil«, der udviklede den geometriske Inddeling efter lodrette og vandrette Linjer dels af Vinduernes Stavværk, dels af Murfladernes Dekoration, saaledes at Fladerne ligesom overspandtes af et Net; men særlig karakteriseredes den ved Brugen af »Tudorbuen«, det flade Bueslag, der foroven løber sammen i en Spids. Samtidig prydedes de temmelig flade Hvælvinger med fint Listeværk og fantastisk dekorerede Spidser og Takker, og Slutstenene hænger ned som Tapper, saaledes at Hvælvene eller de hyppig forekommende Trælofter (Vifte- og Stalakithvælv) ligesom synes at sværve frit i Luften. Ornamentationen er i det hele overdaadig. Særlig i Profanarkitekturen hersker T., men en Mængde kirkelige Nybygninger og Tilbygninger er præget af den; det berømteste Ekspl. er Henry VII's Kor (1502—20) i Londons Westminster-Abbedi. Ogsaa Universiteternes senmiddelalderlige *Colleges* med de pragtfulde Vinduer og Lofter præges af T. *J. O. A.*

Tufstenskirker. Tuf, en porøs Stenart, opstaaet ved Hærdning af vulkanske Udbrudsprodukter, spiller en ikke ringe Rolle som Bygningsæmne i kirkelig Arkitektur. Den er letbehandlelig, hærdes ved Luftens Paavirkning, og giver ved sin ofte gulagtige Farve Bygningerne et let og festligt Udseende. Omfattende Tuflejer findes forskellige Steder i Europa og har allerede i Oldtiden været udnyttede; f. E. i Omegnen af Rom (Katakomberne er hugget ud i den saak. Granulartuf), Napoli (Posilipo-Tuf), Auvergne, Ungarn og Eifel ved vestre Rhinbred. Tufen fra sidstnævnte Sted bestaar af en Art Pimpstensdynd, der ved Udbrud af de tidligere vulkanske Bjærge omkring Laach-Søen er ført af Vandet ned i forskellige Dalstrøg og har dannet Stenlag; den har en smuk Farve, lader sig let bryde i regelmæssige Kvadre, har forholdsvis ringe Vægt og transporteres derfor uden større Vanskeligheder. Af denne »Andernach-Tuf« er en Mængde, især romanske, Kirker langs Rhinen (saaledes berømte Kirker i Köln, Andernach, Laach), i Holland, Friesland og i det sydlige og sydvestlige Jylland opførte. Tufen til vore jyske Kirker er muligvis ført fra Eifel til Deventer og Utrecht og hentet der paa egne Skibe. Mange af disse siden 12. Aarh. opførte T. er forsvundne eller delvis ombyggede med Materiale, der er holdbarere og har større Bæreevne, men baade paa det gl. Slesvigs Stifts Omraade og navnlig paa Ribe Stifts Omraade (ikke mindst i den gamle, sønderjyske Del deraf) findes endnu bevaret en Række Kirker, der vidner baade ved Materiale og Stil om den gamle Forbindelse med Rhinegnene (vigtigst er selve Ribe-Domkirke). — Meget forskellig fra den vulkanske Tuf er den »Kalktuf« (Kildekalksten; populært kaldet »Fraadsten«), der dannes ved Vandets Udskillen af kulsur Kalk, naar Kulsyren fordamper; af denne Stenart er en Række danske Kirker, baade paa Øerne og i Jylland, opførte. (Jacob Helms, Ribe Domkirke, 1870; samme, Danske Tufstens-Kirker I—II, 1894). *J. O. A.*

Tugt betegner Kærlighedens Straf for at fremkalde det gode og naa sit Formaal. Derfor er T. et Grundled af al Pædagogik. I gl. Test. betragtes Lidelsen undertiden under Synspunktet af Guds opdragende T., jfr. i N. T. Hebr. 12,5 f. (jfr. Art. Teodicé IV, 521). I etisk Henseende betegner T. Selvbeherskelse, Kontrol med de Forestillinger, Følelser, Begær og Fantasier, som opfylder Sindet. Selvtugt bliver saaledes en Følge af den kr. Selvprøvelse (IV, 143), et Led af den berettigede Askese (I, 156), der indgaar som Led i Helliggørelsen (II, 383 f.). — T. = Kirketugt, se II, 803. *C. G.*

Tugtemester. Paulus betegner Gal. 3,24 Loven som *παιδαγωγὸς εἰς Χριστόν*. Den unøjagtige Gengivelse »Tugtemester til Kristus« førte paa Ref.s-Tiden til forsk. Teorier om Lovens Betydning. Medens Reformatorerne opr. lærte, at Troen er Forudsætning for den sande Anger og Bod, hævdede de senere af H. til »den gemeinen groben Mann«, at Loven bevirker den Anger og Syndserkendelse, som er Forudsætning for eller ledsager Troens Tilegnelse af Guds Naade. Denne Lære, som foreligger i de luth. Bekendelsesskrifter (f. E. Conf. Aug. Art. XII), fremkaldte den antinomistiske Strid (I, 104 f.), der fandt sin Afslutning i Konkordieformlens Lære om Lovens tredobbelte Brug (III, 81). Senere Dogmatikere lærte en firdobbelt Brug af Loven, idet de skelnede ml. en »usus elenchticus«, hvorved Msker overbevises om deres Synd og en »usus paedagogicus«, hvorved Msker indirekte drives til at søge til Kristus. Hele denne Betragtning hviler paa en Opf. af Forholdet ml. Moral og Rel., som næppe kan billiges, ligesom den ikke kan gælde som en korrekt Gengivelse af Paulus' Teol. *C. G.*

Tulchan-Biskopper. Det skotske Ord tulchan betyder en udstoppet Kalv, som man anbragte ved Siden af en Ko for at faa denne til at give Mælk. Efter Ref.ens Indførelse i Skotl. vedblev Regeringen en Tid at udnævne Bisper, der dog ikke fungerede som saadanne, men sikrede Regenten de til Bispesæderne knyttede Indtægter, hvoraf de selv kun fik en ringe Del. De nominelle Bisper kaldtes derfor Tulchan B.

(J. H. Merle d' Aubigné, To Konger og to Kongeriger, overs. af C. M. Eckhoff, Bergen 1873, S. 87—91). *C. E. F.*

Tullberg. 1) **Hampus Kristoffer T.**, sv. Præst og Filolog, f. 2. Nov. 1796 i Småland, blev Docent i orient. Sprog i Lund 1822. T. har udg. Lærebøger i Hebr., samt Bøger om sv., tysk og fransk Sproglære. Som Spr. for store og lille Slågarp i Lunds Stift siden 1840 udgav han Skrifter om sv. Sprog, hvori han ensidig hævder den fonetiske Grundsætning som Basis for Retskrivningen. D. 1876 i Lund. — 2) **Otto Fredrik T.**, sv. Orientalist og Musiker, Broder til foreg., f. 26. Sept. 1806 i Småland, blev Docent i orient. Sprog i Uppsala 1832. Han anses som den egtl. Stifter af Uppsala Studentersangforening. Til Gustaf Adolfsjubilæet 1832 komponerede han det bekendte Kor »Hjältar som bedjen«. T. foretog Studierejser i vidensk. Øjemed. D. 1853. *Sv. B.*

Tulle, Hans, dsk Præst, f. 17. Maj 1711 i Lier, Norge (fik Navnet T. efter Moderen), blev Stud. 1733, dyrkede særlig Hebr. og skrev allerede 1736 en Afh. om Bibeloversættelser, blev cand. theol. 1739 og udgav 1740 et hermenevtisk Skrift »Bibellys, sat imod det exegetiske Mørke«, der kritiserede de dske Bibelovers.r. S. A. blev han Spr. i Hjørlunde, men døde allerede 3. Marts 1743. *H. J. H.*

Tullin, Christian Braunman, norsk Digter, f. i Kra. 6. Sept. 1728, blev Stud. i Kbhvn 1745, teol. Kand. 1747, vendte 1748 tilbage til Kra., men opgav paa Gr. af Brystsvaghed den gejstlige Bane; han købte en Søm- og Stivelsefabrik i Nærheden af Byen, blev 1759 Toldinspektør, 1760 Viceraadmand, 1763 Raadmand og kort efter Tolddirektør, men døde allerede 21. Januar 1765 af Tæring. — Allerede tidlig satte T. Studiet af moderne Sprog og Literatur langt over den gl. klassiske Skoledannelse, og særlig beundrede han den nye, engelske Poesi og tilegnede sig dens elegante Form, dens udviklede Natursans og dens rel.-etiske Præg. Navnlig Young's følelsesfulde, personlige Religiøsitet og hans Lovprisning af Guds Visdom i Naturen stemmede med T.s egen Livsopfattelse. Paavirkning fra Holberg og Eilschou har bidraget til at gøre T. til etisk ræsonnerende Empiriker, og det stærkt engelsk prægede Kulturliv i Kra. og hans egen praktiske Livsgærning bandt ham yderligere til Ærbødighed for det selvoplevede og det samfundsnyttige; men trods sin Beundring for engelsk Kultur tog T. afgjort Afstand fra det Aandsliv, der byggede paa det deistiske Fritænkeri. — T.s poetiske Produktion er ringe af Omfang og væsentlig Lejlighedsdigtning, men den betegner et Gennembrud i Tiden og skaffede ham saa stort Ry, at han under et Besøg i Kbhvn 1764 fejredes som de forenede Rigers største Digter. Dette skyldes dels hans berømte »Maidag« (et Bryllupsdigt fra 1758), hvori T. som ægte Naturevangelist priser de simple og sunde Glæder ude i den Natur, der stemmer til Gudsfrygt, i Modsætning til Byens »melankolske Fængsel« med dens kunstige og ødelæggende Kulturliv, hvor »Dyd regnes efter Dukater«, og Religiøsitet er »Dunst«. Ogsaa hans to, af »Selskabet for de skiønne og nyttige Videnskabers Fremme« prisbelønnede Læredigte (»Söefartens Oprindelse og Virkninger«, 1761, og »Skabningens Ypperlighed i Henseende til de skabte Tings Orden og Sammenhæng«, 1764) betegner (som Efterligninger af den engelske »alvorlige Poesi«) virkelig Fornyelse i den hjemlige Literatur. I det første udtaler T. dels sin Foragt for den oversøiske Handels sørgelige kulturelle Følger: den store Nydelsessyge og den »tigerhjærtede« Vindesyge; i Kolonierne er Europæerne blevet Djævle. Men dels viser han, at Livet paa Søen lærer Msket dets Kraftesløshed og indprænter os Guds Forsyn; dets Fremme af Kunstfærdighed og Vindskibelighed er til Held, naar Guds mangfoldige Gaver modtages med det retté Sind. I det andet Læredigt er Youngs Paavirkning særlig fremtrædende, og det staar som et Udtryk for Supranaturalismens (IV, 412) Kamp mod deistisk Fritænkeri, navnlig ud fra den teleologiske Bevisførelse; Naturens «Millioner af Undere« vidner klart om Guds Almagt og Styrelse. T.s »Samtlige Skrifter blev udgivet 1770—73 (I—III, med kort Biografi); Hovedpladsen optages af hans »Afbrudte Tanker om adskillige Materier«, der indeholder betegnende Udtryk for den nye, virkelystne og inderlige Fromhed. (H. Jæger, Norsk Lit. Hist. I, 397; N. M. Petersen, Den dske Lit.s Hist. V, 2 [2], 193; L. Daae, Det gl. Christiania [2], 186 ff). *J. O. A.*

Tulloch, John, skotsk presbyteriansk Teolog, f. 1823, studerede i St. Andrews og Edinburgh, virkede fra 1845 som Præst i Dundee, fra 1849 i Kettins, og blev 1854 paa Bunsens Anbefaling udn. til teol. Prof. i St. Andrews. T. rejste fl. Gange paa Fastlandet, især i Tyskland, hvis Teol. han satte højt, og besøgte ogsaa Amerika. Ophævelsen af Lægpatronatet 1874 skyldtes i væsentlig Grad ham. 1878 blev han *Moderator* i *Gen.-Assembly*, og han var paa den Tid Folkek.ns betydeligste Mand; hans Lærdom, overlegne Personlighed og Veltalenhed sikrede ham altid stor Indflydelse. D. 1885. Skrifter: Leaders of the Reformation (Luther, Calvin, Latimer, Knox), 1883 [3]; Puritanism and its Leaders (Cromwell, Baxter, Bunyan), 1861; The Christ of the Gospels and the Christ of Modern Criticism (mod Renan), 1864; Rational Theology and Chr. Philosophy in the 17. Century I—II (T.s Hovedværk), 1874; Movements of Religious Thought in Britain during the 19. Century, 1885. (Mrs. Oliphant, Memoir of the Life of J. T., 1889 [3]). *C. E. F.*

Tumba, Betegn. for de fritstaaende, firkantede Gravmæler, hvis Sider, navnlig i Slutningen af Middelalderen, ofte smykkedes med Figurfremstillinger, ligesom den afdøde fremstilledes liggende paa T.ens Dækplade. Et fremragende Ekspl. er Dronning Margrethes T. i Roskilde Domkirke; særlig berømt i Kunsthistorien er Claux Sluters Gravmæle over Filip d. dristige (begyndt 1404; nu i Musæet i Dijon), hvor Sidefladernes Figurer i gotiske Nicher fremstiller Sørgeskaren ved hans Begravelse paa en Maade, der vidner om en energisk Realismes Gennembrud. *J. O. A.*

Tummatorp (Tumathorp, Tomerup), i Middelalderen en ikke ringe By i Järrestads Herred, Kristianstads Len, Skaane (i det nuvær. Sogn Tomarp). Ærkebiskop Eskil stiftede her

af sit Arvegods et Kloster af Præmonstratenserordenen, viet til Peter og Paulus, og fik 1155 Værnebrev derpaa af Paven samt 1161 af Valdemar d. st. Klostret skænkedes i livsvarig Forlening til Borgmester Jørgen Kock i Malmø 1532, men solgtes 1540 til Mogens Gyldenstjerne. Hovedbygningen af hugne Kalksten nedbrødes i Slutn. af 18. Aarh., men endnu til Midten af 19. Aarh. stod Klosterkirken. Udenfor T. laa St. Jørgens Hospital, der 1541 med tilliggende Gods overdroges til St. Annas Hospital i Åhus. *Sv. B.*

Tummim, se Urim.

Tungetale, »Glossolali«, henregnes i N. T. til Naadegaverne (Karismerne). Den omtales med forsk. Betegnelser: »Forsk. Slags T.« (1 Kor. 12,10. 28), »Tale i Tunger« (1 Kor. 12,30; 14,2. 4 ff.), »Tale . . . med Tunger« (1 Kor. 13,1), »Tungetale« (1 Kor. 13,8; 14,22. 26) og »Tale med nye Tunger« (Mark. 16,17). Det er tvivlsomt, om T. omtales i G. T., selv om Skildringerne af ekstatisk Profeti (f. E. 4 Mos. 11,25 f.; 1 Sam. 10,5—10; 19,20—24) viser hen til beslægtede Tilstande. Den udførligste Beskrivelse af T. i N. T. er givet i 1 Kor. 14. Paulus, som selv talte i Tunger, mere end nogen anden (14,18), skildrer T. som en Tilstand, hvor den talende er »aandelig«, ɔ: ganske gennemtrængt og opfyldt af Aanden (jfr. 14,37). Selvbesindelsen tabes, og Tænkeevnen ophører (14,14). Inspirationens Opløftelse giver Ordene en rytmisk-digterisk Form (jfr. 14, 15). Ofte forstaar den talende ikke, hvad han fremfører, men er sig kun bevidst, at hans Aand taler til Gud (14,2). Maaske antager Talen Form af Raab, Jubel eller stille Suk (jfr. Rom. 8,26). Dog kan Grebetheden ogsaa ytre sig i tavs Henvendelse til Gud (14,28). I hørlig Form er Talen dunkel og uforstaaelig for Tilhørerne (14,2. 9. 16.) Som dens Indhold nævnes væsentlig Glædesytringer: ekstatisk Bøn, Lovsang, Lovprisning og Taksigelse (14, 15—16). Den har kun Værdi for den talende selv (14,4), opbygger ikke andre (14, 7—11), men kan tværtimod skabe Forvirring, navnlig hvis flere taler i Munden paa hinanden (14,27). Udenforstaaende, som hører T., faar Indtryk af, at de talende er rasende (14,23), omend T. ogsaa kan være et advarende Tegn for de vantro (14,22). — Paulus hævder, at T. ikke bør forbydes ved Gudstjenesten, naar der er Mennesker tilstede, som har faaet Gaven til at udlægge den (14,26. 27). Dog maa kun 2, højest 3, ytre sig ved hver Menighedssammenkomst (14,27). Hvis ingen er tilstede, som kan forklare T., maa den ikke finde Sted (14,28); thi at fremføre noget, som ikke kan tilegnes af andre, er ligesaa ørkesløst som »at tale hen i Vejret« (14,9). Undertiden kan den, som taler i Tunger, selv ved Bøn faa Gaven til at udlægge den (14,13). Medens de andre Naadegaver skal søges, bør T. ikke formenes (14,39). Paulus selv foretrækker at sige 5 forstaaelige Ord i Menigheden end 10,000 i Tunger (14,19); thi den, som fremfører T., gavner kun sig selv, men ikke Menigheden (14,4. 17). Til dette Billede svarer i det væsentlige N. T.s øvrige Omtale af T. (Ap. G. 10,46; 19,6; Mark. 16,17; 1 Kor. 12,10). Kun Ap. G. 2,4 ff. danner en Undtagelse, idet Lukas uden Tvivl opfatter Pinseunderet (III, 555 f.) som en Talen i fremmede Sprog (Ap. G. 2,8. 11). Medens Korintherne satte T. højt (1 Kor. 14,12), dømmer Paulus anderledes. Han betragter den vel som en Naadegave, som han takker Gud for (1 Kor. 14,18) og ønsker andre (1 Kor. 14,5), men stiller den dog sidst i Naadegavernes Række (1 Kor. 12,10. 28. 30). Disse bedømmes efter den praktiske Maalestok: »om de gavner« (1 Kor. 12,7). Derfor er selv den højeste Form af T. værdiløs, hvis den ikke er baaren af Kærlighed (1 Kor. 13,1. 8.). Paulus værner ved denne Lære Krdmmens personlige Karakter overfor alle Former af ubevidst Ekstase og rel. Henrykkelse. — T. er ikke begrænset til Apostoltiden, ogsaa i de flg. Aarh.r omtales ekstatisk Forkyndelse i K.n, omend dens nærmere Karakter ofte er vanskelig at bestemme. Der er f. E. Forskere, som hævder, at Profetien i Montanismen (III, 281 f.) er væsentlig forsk. fra T. (jfr. N. Bonwetsch, Die Geschichte des Montanismus, 1881, S. 58). I K.ns flg. Hist. omtales T. nu og da, navnlig under Forfølgelser eller rel. Vækkelser, f. E. hos Camisarderne (I, 464), Jansenisterne (II, 591 f.) og Irvingianismen (II, 550 f.; 749 ff.). I 20. Aarh. har T. ledsaget fl. større rel. Vækkelsesbevægelser f. E. i Wales (ved Evan Roberts [III, 802]) og i Indien (f. E. ved Pandita Ramabai [III, 688]). Navnlig tillægger den saak. »Pinsebevægelse« (undertiden kaldt »Los Angeles«-Bevægelsen efter en By i Californien, et af Bevægelsens Brændpunkter) T., i Forbindelse med »Aandsdaab«, Profetier (Visioner, Aabenbaringer) og Helbredelser, stor Betydning. Fra Amerika har denne Bevægelse, f. E. ved Præsten Barratt, bredt sig til Skandinavien og de fleste europæiske Lande. Den T., som optræder i denne Vækkelse, skildres dels som Tale i fremmede Sprog, dels som uforstaaelig Tale og Stønnen. — M. H. t. T.ns Væsen yder Etymologien næppe nogen Hjælp. Det gr. Ord: »Glossa« kan betyde Tungen som legemlig Organ, Sprog, Dialekt og forældede, fremmede Udtryk, som kræver Udlæggelse. Det er muligt, at den sidste Betydning har givet Anl. til Begrebets Dannelse. De beslægtede Fænomener i Hypnotisme, Hysteri, Somnambulisme, Spiritisme og andre patologiske Tilstande frembyder kun Analogier. Henvisningen til Suggestion, specielt Massesuggestion, og til Underbevidstheden (se d. A.) har større Betydning, selvom de ikke giver en egtl. Forklaring. Man naar næppe videre end til en Skildring af T.ns Grundtræk. Den skyldes sædvanlig et voldsomt Sindsoprør. Nye Indtryk gør sig gældende med en saadan Magt, at Bevidsthedens normale Rammer brydes. Tankens Kontrol slappes eller forsvinder helt, Viljen er ude af Stand til at beherske Sindsbevægelsen. Følelserne søger at skabe sig nye Udtryk for at tolke det nye, som opfylder Sindet. Trangen kan være saa uimodstaaelig, at Ordene ikke faar Tid til at formes. De snubler over hinanden og ender i en Række uartikulerede Toner og Lyde. Ved Siden af denne akute Form for T., kan den ogsaa skyldes, at nye Følelsesbølger fremkalder en Slags Halvbevidsthed. Begejstringen skaber uvilkaarlig nye Udtryk og Udbrud. De kendte, overleverede Formler for det hellige faar nyt Lys og kommer til at staa i et forklaret Skær. Gl., forlængst glemte rel. Minder vækkes og giver T.n baade Indhold og Form. Gennemgaaende har T. en lys Farve og frem-

træder som Glædesytringer, Taksigelse og Henrykkelse. Jo mørkere Baggrunden er, desto lysere former Betagetheden af det nye sig. Den føles som en Frigørelse af bundne Kræfter, som nu uden alle Hindringer og Hensyn kan udfolde sig. — T. kan hverken bedømmes som tomt Sværmeri eller som Bevis for en særlig Naadesbevisning. Ekstasen er kun en Forhøjelse af de Faktorer, som paa forsk. Maade er virksomme i enhver Omvendelse. P. d. a. Side kan denne Forhøjelse ikke betragtes som et kr. Fortrin. Krdmmen forkaster enhver mystisk-upersonlig Hensynken i Gud, hvorved det bevidste Ansvar ophører. Derfor er Betagethedens Stigning til Ekstase altid udsat for at gaa over til Sværmeri og Sindssyge. Det er ikke Vidnesbyrd om Styrke, men tværtimod om Svaghed, naar Mennesker selvopgivende synker hen i de Indtryk, som griber dem. Krdmmens Aand vil ikke overvælde, men overbevise (Joh. 16,8). (H. Gunkel, Die Wirkungen des hl. Geistes nach der populären Anschauung der apost. Zeit und nach der Lehre des Apostels Paulus, 1888; H. Weinel, Die Wirkungen der Geister und des Geistes im nachapost. Zeitalter bis auf Irenäus, 1899; P. Volz, Der Geist Gottes und die verwandten Erscheinungen im A. Test. und im anschliessenden Judentum, 1910; Eddison Mosiman, Das Zungenreden geschichtlich und psychologisch untersucht, 1911; Emile Lombard, De la glossolalie chez les premiers Chrétiens et des phénomènes similaires, 1910). *C. G.*

Tunica (= Alba), se Præsteklæder (III, 638 a).

Tunicella, se Præsteklæder (III, 639 a).

Tunis (la Tunisie), tidligere tyrkisk Vasalstat, styret af en »Bey«, siden Traktat af 12. Maj 1881 under fransk Protektorat *(La Régence)*, ligger i N.-Afrika mellem Tripolis og Algérie; T. er 99,600 □ km stort med o. $1^1/_2$ Mill. Indb., hvoraf Hovedmassen er Muhammedanere (o. 45,000 Jøder, o. 90,000 rom. Kat. og nogle Hundrede gr. Kat. og Protestanter). Landet spillede allerede i Oldtiden en ikke ringe Rolle ved sin Frugtbarhed, da det ogsaa forsynede fremmede Folk rigelig med Levnedsmidler. For let at komme i Besiddelse af det Korn, Landet havde tilovers, anlagde Fønikerne Nybygder her, som udviklede sig hurtig, frem for alt Carthago (I, 481), der i 9. Aarh. f. Kr. fik Nybyggere fra Tyros og snart blev en selvstændig Handelsstad, hvis Indbyggere skaffede sig polit. Magt i de tilstødende Dele af Afrika, paa Øerne, i Middelhavet og paa Europas S.-Kyst. Den fra Moderlandet medbragte Civilisation, som langt overgik de omboende Folks, og som desuden stadig udvikledes videre, paavirkede snart Nabofolkene. Samtidig tilegnede de højere Kredse i Nabolandene sig de Fremmedes Sprog, som i Hjemlandet kaldtes »Kanaans Tunge«, men som i N.-Afrika benævnedes Punisk. Det trængte sig saaledes ind i Numidien (det nordvestl. T. og nordøstl. Algérie). Her blev Punisk en Tid Hofsprog, men da Rom optraadte som Carthagos Medbejler til Magten i N.-Afrika og fra o. 200 f. K. begyndte at faa Overmagten, fik Latin snart Fodfæste i T. og trængte sig stadig frem, saaledes at det ikke blot blev de dannedes Sprog, men ogsaa Folkesprog i de Byer, der modtog ital. Kolonister, og i disses Omegn. Om Krdmmen i den rom. Provins Afrika se Art. Carthago (Lit.: A. Harnack, Mission u. Ausbreitung des Chrtums[3] II, S. 284—317, 1915; H. Leclerq, l'Afrique Chretienne[3] I—II, 1904; Leclerq, Manuel d'Archéologie chrétienne I, 1907, S. 434 f.; Dictionnaire d'archéologie chrét. I, 576—747; se ogsaa ssteds. II, 2190—2330 [Carthage]; Stuart A. Donaldson, Church Life and Thought in North Africa A. D. 200, 1909). Da Araberne oversvømmede N.-Afrika, knustes de kr. Samfund overalt, og T. blev ligesom de andre Lande muhammedansk. Man fandt i de flg. Aarh.r næppe andre Kr. end Indvandrere fra Europa, mest Maltesere, Italienere og Franskmænd. 1842 oprettede Paven i T. et apost. Vikariat. Da de indre Tilstande i T. efter Traktaten 1881 havde bedret sig betydelig, saa at de Kr. nu kunde leve under rolige Forhold, og da deres Antal tog til, ophævede Paven det apost. Vikariat i T. og oprettede i Stedet (1884) et Ærkebispedømme Carthago, hvis første Indehaver var Ærkebispen i Algérie, Kardinal Lavigerie (III, 32), der fra 1881 havde administreret Vikariatet i T. Han bekæmpede Slaveri, grundede Skoler og Hospitaler og byggede nye Kirker, deribl. to Katedraler, en i Hovedstaden T. og en midt i det gl. Carthago. 1892 blev Ærkestiftet skilt fra Algérie og dets Grænser ordnet indenfor Regentskabet T.; de tre 1884 oprettede Ærkediakonater i Byen T., Carthago og Sfax ophøjedes til Bispesæder. *V. S.*

Tunkers (Dunkers eller First Day German Baptists), et baptistisk Samfund i Nord-Amerika, stiftet 1708 i Schwarzenau (i Grevskabet Wittgenstein i Tyskland) af Mølleren Alexander Mack og 7 andre, der nævnte Aar døbte sig ved Neddykning i Ederfloden. Menigheden slog sig ned i Marienborn i Wetterau og fik ikke ringe Tilvækst her, men maatte snart udvandre, dels til Crefeld i Cleve, dels til Nederland og Friesland. 1719 førte Peter Becker 20 Familier til Pennsylvania, 1729 udvandrede Mack fra Friesland med 29 Familier, senere fulgte andre efter. I Pennsylvania sluttede mange sig til Samfundet, og det har vundet Udbredelse især i Staterne videre mod Vest og i Canada. 1860 ansloges T. i Nord-Amerika til 8200; 1911 talte de 120,597 (med 3477 Gejstlige). Tilhængerne er navnlig Landmænd; de er Modstandere af al Lærdom og forkaster Præsteuddannelse; opr. holdtes deres Opbyggelsesforsamlinger paa Kvækernes Vis og i private Huse; efterhaanden fik de ansatte Ledere, og har nu baade (ulønnede) Bisper, Lærere og Diakoner, ligesom de har begyndt at bygge særlige Forsamlingshuse. Navnet »T.« henviser til deres Fasthold til Daaben ved Neddykning (i en Flod eller Sø); selv kalder de sig blot »Brødre«. Modsat andre Baptister, der neddykker dem, som skal døbes, baglænds (for at minde om en Gravlæggelse), neddykker T. de knælende Baptizander forlænds. Deres Nadverbetragtning minder om deres luth. Oprindelse, men Nadveren fejres kun om Aftenen efter forudgaaende Fodvaskning og Agape; disse Handlinger samt Broderkys og Salvning af syge (Lægehjælp og Medicin forkastes gennemgaaende) regnes som Sakramenter. Deres Forkastelse af Ed, Vaabenbrug og Processer vidner om Paavirkning fra

Mennoniter og Kvækere; de klæder sig ogsaa tarveligt, og Mændene lader Skægget vokse langt. De er Tilhængere af Apokatastasislæren; nogle af dem helligholder Lordag som Hviledag. — Blandt de første Udvandrere var Conrad Peysel, der udskilte sig fra de andre og dannede et særligt Samfund i Nybygden »Ephrata« i Nærheden af Philadelphia, der anlagdes i triangulær Plan med en Frugttrehave i Midten; i Trehusene levede Mænd og Kvinder for sig et klosteragtigt Liv; deres Føde skulde være vegetabilsk. Giftede de sig, maatte de fraflytte Ephrata; ad den Vej spredtes denne særlige T.-Bevægelse til flere andre Stater. *J. O. A.*

Tuotilo (Tutilo), kunstnerisk begavet Munk i Klosteret St. Gallen, d. tidligst efter 913. Han regnes siden som Ophavsmand til den kunstneriske Skole i Sydtyskland, der havde St. Gallen til Midtpunkt, og siges at have digtet Troper (IV, 633), men Overleveringen om ham er tvivlsom, og det er usikkert, om noget er bevaret fra hans Haand. De saakaldte T.-Tavler, et Elfenbens Diptykon i St. Gallen, er omstridt; de interessante, udskaarne Tavler (den ene med en ungdommelig, uskægget Kristus i Herligheden mellem Keruber og Evangelister med deres Symboler samt Personifikationer af Sol, Maane, Himmel og Jord; den anden med Marias Himmelfart og 2 Scener af Sct. Gallus' Legende) er rigt indfattede i forgyldt Sølv med drevet Bladværk og med Ædelstenssmykke. Tavlerne viser den karolingiske Tids stærke Paavirkning fra klassisk Tradition. *J. O. A.*

Ture, se Thure (IV, 560).

Turgils, se Thorgils (IV, 553).

Turgot, se Thurgot (IV, 561).

Turholt, Kloster i Flandern, se Ansgar (I, 101 b).

Turibius, Alfonso Mogrobejo, Helgen, Ærkebiskop af Lima i Peru, f. 18. Nov. 1538 i Kongeriget Leon af adelig Familie, udmærkede sig tidlig ved Lærdom og Fromhed og blev Præsident for Inkvisitionen i Granada, 1581 Ærkebiskop af Lima, der i 5 Aar intet gejstl. Overhoved havde haft. Med Kraft og Klogskab hævdede han den kirkl. Disciplin og arbejdede for Indianerne paa sine hyppige Rejser. D. 1606. 1726 erklæredes T. for Helgen. Helgendag 27. April. *N. M. P.*

Turin, se Torino (IV, 597), jfr. Sindon (IV, 195).

Turlupinere, et Spottenavn (Betydningen er uvis) for nogle panteistiske Begarder (I, 249) fra Slutn. af 14. og Beg. af 15. Aarh., særlig i Paris, Nordfrankrig og Flandern. T. anklages for kirkl. Ulydighed og Libertinisme, deres Lære om den kristl. Fuldkommenhed fik dem til at foragte al Anstændighed, saa at de gik næsten nøgne og begik store Skamløsheder i deres hemmelige Forsamlinger. Inkvisitionen forfulgte dem. 1372 brændtes saaledes i Paris Johanna Daubentonne og en Præst. Gerson (II, 206) klager stærkt over dem. I Slutn. af 15. Aarh. fandtes Rester af T. i Flandern; de levede da et stille Liv i Bøn. *N. M. P.*

Turner. 1) **Daniel T.**, engelsk Ps.digter, f. 1710, fra 1731 Præst for en Baptistmenighed i Reading, fra 1748 til sin Død 1798 for en anden i Abingdon, udgav »Divine Songs, Hymns, and other Poems« (1747), »Poems, Devotional and Moral« (1794), desuden et Par apologetiske Skrifter. Fl. af hans Ps.r optrykkes stadig i engelske Ps.bøger og benyttes meget; den mest yndede er »Jesus, full of all compassion«. — 2) **Francis T.**, engelsk Biskop, f. o. 1638, d. 1700, studerede i Oxford, blev 1683 Domprovst i Windsor, s. A. Biskop af Rochester og 1684 af Ely. 1688 nægtede han ligesom Ærkebiskop Sancroft (IV, 41) og 5 andre Bisper at kundgøre James II's »Declaration for Liberty of Conscience«, hvorfor han i 3 Uger var fængslet i Tower. Da han vægrede sig ved at aflægge Ed til William III og Mary, blev han afsat. Han udgav »Vindication of the late Archbishop Sancroft and his Brethren« og »Brief Memoirs of Nicholas Ferrar« (paany udgivet 1837). — 3) **George T.**, engelsk Missionær, f. 1818, d. 1891, virkede i en lang Aarrække paa Sydhavsøerne som Udsending fra London Miss. Soc. Hans uforfærdede, energiske og udholdende Arbejde bl. de meget vilde Folkestammer, paa hvis Øer John Williams havde begyndt Miss., og hvor han var bleven myrdet, giver ham en fremragende Plads i den nyeste Miss.-Hist. Oprettelsen af Malua Institutionen til Uddannelse af indfødte Evangelister skyldes for en stor Del T. Han affattede ogsaa Bøger til Brug for de Indfødte paa Samoaøerne. 1882 vendte han hjem til England, men han vedblev at virke for Fortsættelsen af Arbejdet paa Sydhavsoerne. — 4) **Samuel Hulbeart T.**, Præst i den prot.-biskopp. K. i Amerika, f. 1790, d. 1861, studerede først ved Pennsylvanias Universitet og derefter under Vejledning af den bekendte Biskop White, som 1813 ordinerede ham til Diakon og det flg. Aar til Præst. Efter nogle Aars praktisk Virksomhed blev T. 1818 Prof. ved den biskopp. K.s Præsteskole i New York, i hvilken Stilling han forblev indtil sin Død. Han udgav mange teol. Værker, deribl. Kommentarer til Rom., Hebr., Ef. og Gal. (Autobiography of S. H. T., New York 1863). *C. E. F.*

Turrecremata, se Torquemada (IV, 598).

Turretini (Turretin), Teologfamilie fra Genève. 1) **Benedict T.**, f. 1588 i Zürich, Søn af en udvandret evang. Italiener, der 1592 bosatte sig i Genève. T. blev Præst og teol. Prof. dér, var 1620 Genèves Afsending til Nationalsynoden i Alais, der indførte Dordrechtersynodens Beslutninger i Frankrig; han udvirkede 1621, at Generalstaterne og Hansestæderne hjalp til at sætte Genève, hvortil talrige Hugenoter var flygtet, i Forsvarsstand mod Frankrig; hans Hovedværk er et Forsvar for Genfer-Bibelovers.n (I—II, 1618—20) mod Jesuiten Pierre Cotton's Angreb i »Genève plagiaire« (1618). D. 1631. — 2) **François T.**, foregaaendes Søn, f. 1623, d. 1687, blev 1648 Præst for den ital., evang. Menighed i Genève, 1653 Prof. theol. ssteds., var ivrig Modstander af Saumur-Teologien og Dordrechter-Ortodoksiens Forsvarer; er en af Ophavsmændene til *Formula consensus Helvetici* (I, 547). — 3) **Jean Alphonse T.**, f. 1671, d. 1. Maj 1737, Søn af foregaaende, var Slægtens berømteste Medlem, Tilhænger af en liberalere Teol., ivrig for Union med Lutheranerne og for Afskaffelse af Præsternes Symbolforpligtelse paa den ortodoks-

istiske Consensusformel. Efter Studier i Genève paavirkedes han i Nederland, England og Frankrig i friere teol. Retning; i Leiden blev K.historikeren Spanheim hans Lærer, og i England traadte han Latitudinariere som Burnet og Tillotson nær. Hjemvendt optoges han, kun 22 Aar gl. i »Vénérable Compagnie des Pasteurs«, blev 1697 Prof. i K.hist. og 1705 i Dogmatik; i 10 Aar var han Universitetets Rektor. 1707 udtalte T. sig paa Friedrich I af Preussens Opfordring til Gunst for en gudstjenstlig Union mellem Lutheranere og Reformerte, og han korresponderede ivrig med Leibniz om hans Unionsplaner. I Skriftet »Nubes testium pro moderato et pacifico de rebus theol. iudicio et instituenda inter Protestantes concordia« (1729) erklærer han, at Enhed om de Fundamentalartikler, der er nødv. til at opnaa Guds Naade, er alene nødv. for kirkl. Union; disse er ikke de samme for alle og til hver Tid, da baade obj. og subj. Forhold her spiller med ind. I sine teol. Disputationer viser han sig som Overgangsteolog, idet han med Supranaturalismen (IV, 412) stærkt fremhæver den naturlige Teol.s Betydning og dens Overensstemmelse med Aabenbaringen. M. H. til Bibelens Fortolkning er han Forløber for Oplysningstidens histor.-krit. Udlæggelse. Det skyldes væsentlig hans Indflydelse, at man 1725 i Genève afløste Forpligtelsen paa »Form. consensus Helvet.« med en Forpligtelse paa »Profeternes og Apostlenes Lære, som den indeholdes i G. og N. T., og af hvilken Lære vi har en Sammenfatning i vor Katekisme«, og han arbejdede paa Indførelse af Konfirmationen. *N. M. P.*

Turris (Taarn), se Sakramenthus (IV, 24).

Turson (Tursen), **Jon**, Kannik, se Thursen (IV, 561).

Tusindaarsriget (Millenniet) er efter Joh. Aab. 20, 1—6 et Led i Rækken af de Tildragelser, der knytter sig til »Parusien«, Herrens Genkomst (jfr. II, 188). I Joh. Aab. 19, 11 ff. er det skildret, hvorledes han, hvis Navn er »Kongers Konge og Herrers Herre«, drager ud for at »dømme og kæmpe med Retfærdighed«, fulgt af »Hærene i Himmelen«. »Dyret« og den »falske Profet« (se Antikrist I, 103) gribes og kastes i Ildsøen, medens deres Tilhængere ihjelslaas. Satan bindes derefter i 1000 Aar, saa at han i den Tid ikke kan forføre Folkeslagene; »derefter skal han løses en lille Tid«. Samtidig sker »den første Opstandelse«, idet de, der for Jesu Vidnesbyrds og Guds Ords Skyld er blevet halshuggede, og de, der ikke har »tilbedt Dyret eller dets Billede« og ikke har »taget Mærket paa deres Pande og paa deres Haand«, bliver levende og bliver »Konger med Kristus i 1000 Aar«; som »Guds og Kristi Præster« vil de være uden for »den anden Døds« Magtomraade. Naar de 1000 Aar er til Ende, og Satan igen løses, vil der ske en sidste Rejsning af Folkeslagene mod »de helliges Lejr og den elskede Stad«; derpaa kommer den endelige Underkuelse af det onde og den sidste Dom (jfr. Dommedag I, 665, og Dommedags-Billeder I, 666). — Der er i N. T. ikke andre Steder, hvor det 1000aarige Rige omtales; ej heller kan der med Sikkerhed siges at være forudsat noget i Retning deraf i Steder som 1 Kor. 15, 23 f. og 1 Thess. 4, 16 f. Det er ikke umuligt, at Paulus har tænkt sig Genkomsten udfolde sig gennem forsk. Stadier; men begge de anførte Steder lader sig særdeles vel forstaa saaledes, at disse Stadier tænkes at følge umiddelbart efter hinanden i Tid og i Virkelighed altsaa ikke skal opfattes som adskilte. Heller ikke Luk. 14, 14 eller Fil. 3, 11 behøver at forstaas om en »første Opstandelse«; der kan fuldt saa vel være tænkt paa Opstandelsens Art. — Paa Grund af Joh. Aab.s hele billedlige Karakter vil det være vanskeligt, ja umuligt at opstille nogen Lære om T. (»Kiliasme«) eller overhovedet at danne sig blot nogenlunde klare Forestillinger om, i hvilken Retning en Forstaaelse er at søge. Desuagtet har det ikke manglet paa Forklaringsforsøg. Fra K.ns ældste Tider indtil Nutiden har man syslet dermed, ikke mindst i de vakte Kredse. Man har inddelt de forsk. Former af »Kiliasme« i 3 Hovedarter: 1) *Chiliasmus crassus*, hvormed menes de materielle Forestillinger, som fra jødiske Kredse (jfr. 4 Esra) forplantede sig til jødekr. Sekter (Kerinth, Ebioniterne), og som paa Ref.s-Tiden genoplivedes af Anabaptisterne (se Gendøbere II, 182 f.). Hos dem kom Tanken om Oprettelsen af »det nye Jerusalem«, hvor »Lammets Bryllup« skulde fejres, og T. virkeliggøres, frem. Navnlig »Melkioriterne« (se Hoffmann, Melk. II, 443; Rothmann III, 831), der med Vold vilde »oprette Riget«, og hvis blodige og usædelige Regimente i Münster blev en bedsk Parodi paa »det fuldkomne Gudsfolk«, bidrog til for lange Tider at gøre Tankerne om T. ligefrem forhadte i K.n. I Conf. Aug. XVII fordømmes denne Kiliasme, og de engelske Artikler fra 1553 gentager denne Fordømmelse af »Millenarii« som Udtryk for »jødiske« Meninger. Ikke desto mindre kom Tankerne om med ydre Tvang at oprette T. frem i England ved »Quintomonarkianerne« (III, 675), »The 5th Monarchy men«, de fanatiske Puritanere eller »Millenariere«, der 1653 spillede en polit. Rolle i »det lille Parlament«, og som vilde forberede »Gudsriget« ved at ødelægge Katedraler, opløse Universiteter, konfiskere Kirketiender og indføre Moselov i Stedet for anden Lov. Cromwells Opløsning af Parlamentet krydsede disse Planer, men fanatiske Prædikanter (f. E. Vavasor Powel III, 588) holdt smaa independentiske Kredse i Live, der profeterede om Kristi Komme til Oprettelse af »det 5. Monarki«, hvor alle »antikristelige« Indretninger skulde forsvinde, især Statskirkerne og deres Præster, og Samfundet helt fornyes. Ogsaa under Charles II forsøgte i London Fanatikere under Feltraabet »Gud Herren og Gideon« at lave Revolution og indføre T.; mange dræbtes i Striden, og Lederne henrettedes. Paa Pietismens Tid fornyedes Tankerne om det nye Jerusalems Grundlæggelse ved at danne fuldkomne Menighedskredse af vakte enten som Forberedelse for Herrens nære Genkomst til Oprettelse af T. eller som Udtryk for en aandelig Fejring af »Lammets Bryllup«, ɔ: et allerede indtraadt aandeligt Komme af Herren. For Breckling (I, 382), Gichtel (II, 214), Labadie (III, 1), Bourignon (I, 375) og andre »Separatister«, der fordømte K.n som Babel og stiftede »apostolske Menigheder«, spillede saadanne apokalyptiske Tanker om T. (delvis Joakim af Fiores

[II, 646] om »Helligaandens Tidsalder‹) en fremtrædende Rolle. For Swedenborgs »Ny Jerusalems K.« (IV, 425 a) er en Dommedag og Herrens aandelige Genkomst sket, saaledes at der eksisterer en synlig Form for T. paa Jorden; Shakers-Samfundet (IV, 168) kalder sig ogsaa »The Millennial Church‹ og lærer, at en aandelig Parusi er sket; hos Adventisterne (I, 29) spiller lignende Tanker en vigtig Rolle. William Miller antog, at Kristus vilde komme o. 1843 og oprette T. 7. Dags Adventisterne lærer, at Herrens Komme til »Renselse af Helligdommen‹ skete 22. Okt. 1844; om C. T. Russel og »Millenniets Daggry‹ jfr. Watch Tower Bible a. Tract. Society. — 2) *Chiliasmus subtilis* ɔ: K.fædrenes Tanker om en partiel Naturforklarelse; senere findes beslægtede Opfattelser hos Bengel, Hofmann o. fl. — 3) *Chiliasmus subtilissimus* (som hos Spener og Martensen), hvor T. tænkes som en forjættet aandelig Blomstringstid for K.n før Herrens Genkomst. Spener blev navnlig angrebet fra ortodoks Side for hans Fastholdelse af Forjættelsen om en ny, nær Missionstid; og for denne Kiliasmes Tilhængere (»Sperantes‹, Haabets Venner) spillede dels Troen paa en forestaaende Jødeomvendelse, dels den nye Tamulmission (den dske Trankebarmission) en Rolle for Fornyelse af Haabet om et aandeligt T. (en rig, aandelig K.tid). Ogsaa ved den store Missionsfornyelse i 19. Aarh. spiller Tankerne om T. (den forestaaende fuldkomne K.tid) ofte en ikke ringe Rolle. — Baade den officielle prot. og kat. Teol. har i det væsentlige afvist Kiliasmen (ikke blot i dens »jødiske‹ Former). Fra Augustin af var det derimod i den kat. K. alm. at gøre T. til det samme som K.ns jordiske Levnedsløb indtil Genkomsten, og prot. Teologer har oftere tænkt paa et Tidsrum inden for K.ns Hist., f. E. fra Joh. Aab.s Affattelse til Gregor VII (Luther), fra Constantin d. Store til Bonifatius VIII (de gl. Dogmatikere) eller fra Karl d. Stores Kejserkroning til det tyske Kejserdømmes Ophævelse 1806 (Hengstenberg).

Hvorledes man vil stille sig til det saa dunkle Spørgsmaal om T., beror for største Delen paa Opfattelsen af Joh. Aab. i det hele. Forstaas denne saaledes, at dens Indhold er en fremadskridende (successiv) Skildring af den eskatologiske Udvikling, vil T. nødv. maatte henlægges til efter Kristi Genkomst. Opfattes Bogen derimod »k.historisk‹ eller »tidshistorisk‹, eller regner man med Muligheden for »Rekapitulationer‹ i Rækken af de skildrede Syner, vil man selvsagt kunne komme til andre Resultater. Men intet Forklaringsforsøg vil være uden følelige Vanskeligheder. Hvilket Tidsrum i den forløbne Tid af K.ns Hist. skulde kunne svare ret til Billedet af Satan som bundet og kastet i Afgrunden, eller hvad vilde der paa denne Maade kunne tænkes paa ved Levendegørelsen, den første Opstandelse, hvorom Stedet i Joh. Aab. taler? Eller bliver disse Vanskeligheder mindre, dersom man udstrækker T. til hele K.ns Hist.? Hvad den eskatologiske Forstaaelse angaar, vil den spiritualiserende Teori om den harmoniske Verdensafslutning med det godes Sejr og de kr. Idealers Virkeliggørelse i Samfundslivets forsk. Forhold ikke stemme godt med den bibelske Verdensbetragtning i det hele. Og hvad skal man sige f. E. om Martensens »aandelige‹ Forklaring til Joh. Aab. 20, 4—6: »En alm. k.hist. Opstandelse vil da finde Sted, K.hist.ns Grave vil aabne sig, den hele Fortid vil staa op i en altomfattende, levende, aandelig Erindring; og i denne store Bevidsthed vil K.n udfolde en alsidig Virksomhed i Nærværelsen, en alsidig Udvikling af de forskellige Naadegaver‹ (Dogm. § 281)? Men det bliver ganske vist ikke lettere at tænke sig Herrens Genkomst indtræde synlig med en delvis Opstandelse (eventuelt ogsaa Bortrykkelse af de dertil skikkede), medens Verdensløbet derefter endnu en Tid fortsættes. En Fortsættelse af Jordelivet efter Genkomsten maa jo dog blive saa forskellig fra Menneskelivets nuværende Kaar, at Grundlaget for det personlige, aandelige Valg synes ganske forrykket. Det er for saa vidt ligegyldigt, om man tænker sig Martyrerne og de troende i den antikristelige Tid (Joh. Aab. 20,4) nævnte blot eksempelvis (paradigmatisk), eller man hælder til en rent bogstavelig Opfattelse af Udtrykkene; af underordnet Betydning er det ogsaa, om de tusinde Aar forstaas symbolsk (jfr. 2 Pet. 3, 8) eller egentligt, og hvilken Stilling man vil tillægge Israels Folk i den hele Foregang. Et Herredømme, udøvet af forklarede Mennesker — hvad enten de lever i Himlen eller paa Jorden — over en Menneskeslægt, der som Helhed lever videre under Jordelivets sædvanlige Kaar, er det i Virkeligheden umuligt at forestille sig. Læren om T. maa derfor rettest blive staaende som »et teol. Problem‹ (Thomasius). — De gl. testl. Profetier (Jes. 11 osv.), der ofte er blevet opfattede som gældende T., kan kun med Vilkaarlighed forstaas saa specielt; de handler om Fuldendelsen som Helhed og er til Dels stærkt tidshistorisk bestemte. (Jfr. Fortolkninger til Joh. Aab. og de dogmat. og etiske Haandbøger). *Th. L. Th.*

Tuterø Kloster (gl. og ny norsk: Tautra), gr. af Cisterciensere fra Lyse Kloster S. for Bergen (og indviet 25. Marts 1207), paa Nordsiden af den lille Ø T. i Frosta Herred i Trondhjemsfjorden, o. 18 Km. N. for Trondhjem. T.s Abbeder var i Klostrets første Tid i stor Anseelse, de benyttedes oftere som Dommere, Voldgiftsmænd, pavelige Kommissærer o. a., og to af dem valgtes til Ærkebisper i Nidaros (Sigurd 1224, Birger 1264), dog uden at opnaa pavelig Stadfæstelse. Derimod var den sidste Abbed, Danskeren Matthias Henriksøn (1510—32, tidligere Munk i Sorø), en grundfordærvet Person, ødsel, voldsom, hæftig, forsømmelig og usædelig, og stilledes 1531/32 for gejstlig Domstol. Klostret afstod han 1531 med sit Konvents Samtykke til Ridderen Niels Lykke, hvem Frederik I 1532 stadfæstede som Forstander for Klostret og dets Gods, mod at han ydede dets Beboere Underhold og gjorde »en kr. Skik i Klostret med Guds Tjeneste og Guds Ords rene og klare Udlægning og Forkyndelse‹. Klostrets Sækularisation og Evangelisering er dog næppe nu bleven gennemført, da Ærkebiskop Olav under sin Strid med Niels Lykke opnaaede at faa det i sin Værge (senest 1535). Efter Ærkebispens Flugt 1537 inddroges Klostret under Kronen, og dets Gods blev en verdslig Forlening; selve Klosterøen var dog

Ladegaard under Trondhjems Kongsgaard, indtil den 1664 solgtes til Private. Klosterbygningerne var af Træ (Grundvoldene fundne 1879); af Kirken, som var af Sten, er ikke ubetydelige Levninger bevarede. (Chr. C. A. Lange, De norske Klostres Hist., 2. Udg., 238—47; Aarsb. fra Foren. t. norske Fortidsmindesmærkers Bevaring 1879, 301—02; 1884, 120—21). — Et andet ældre Cistercienserkloster bestod allerede i 1160—70'erne paa Munkeby i Skeynafylke (i Levanger Landsogn), o. 4 Mil N. for T.; det er vistnok tidlig (før 1308?) forfaldet eller forladt, og dets Ejendomme maa være henlagt til T., da Munkeby senere var en af T. Klosters Avlsgaarde. Et Forsøg paa at forny Klostret paa M., støttet ved en pavelig Indulgentsbulle for Klosterkirken 1475, skete ved dets Abbed Stephanus de Trugge, maaske identisk med den af Peder Claussøn (1613) omtalte Hellig Broder Staffen i T. Kloster (IV, 312); Forsøget maa dog være mislykket, eftersom Klostrets Kirke (viet til S. Brictiva eller Brettiva, en kun i Norge, særlig i 11.—12. Aarh. dyrket, ellers ukendt Helgeninde) i 1488 var Sognekirke; som saadan blev den nedlagt 1589 og er senere forfalden (udgraven 1906—10). (Norsk Hist. Tidsskr. 4 V, 67—74; Aarsberetn. fra Foren. t. norske Fortidsmindesmærkers Bevaring 1906, 293—301; 1910, 220—30). *O. K.*

Tutilo, se Tuotilo (S. 647).

Tutiorisme, se Probabilisme (III, 601).

Tuve. 1) **T.**, Ærkebiskop af Lund, se Tue Nielsen (III, 373). — 2) **T.**, Biskop i Ribe, Slægtning af Ribebispen Omer (III, 430), valgtes 1214 (som Ærkedegn ssteds) ved Kannikernes første, fri Valg til Biskop imod Valdemar Sejrs Ønske. T. oprettede 2 nye Kanonikater og lagde ikke lidet Gods til Kapitlet, ligesom han i det hele ved sin forsonlige Holdning fik bilagt den gl. Strid mellem Biskop og Kapitel. Saaledes tillod han Kannikerne paa visse Betingelser at bo i egne Huse. T. virkede sammen med Anders Sunesøn og den pavelige Legat Gregorius de Crescentia ivrig for Cølibatets Gennemførelse og blev efter Ærkebispen en Tid Missionsleder i Estland under stærk Modstand fra Esternes Side. Forlængst udsonet med Kongen fangedes han 1227 i Slaget ved Bornhøved og maatte løskøbes af Kapitlet, der derved forarmedes. 1228 grundede han i Ribe det 2. dske Dominikanerkloster. D. 26. Febr. 1230. (H. Olrik, Konge og Præstestand II, 1895). *H. J. H.*

Tuxen, Laurits Regner, dsk Præst og Sprogmand, f. 18. Sept. 1810 i Varde, d. 4. Maj 1875. Efter nogle Aars Virksomhed som Lærer og Hjælpepræst blev T. 1842 Lærer ved Nikolai K.skole i Kbhvn, 1845 Kateket i Stubbekøbing, 1850 Spr. til Tumby og Strukstrup i Angel, 1864 afsat, 1869 Præst i Borup ved Randers. T. øvede en ret stor, men spredt Forf.virksomhed, særlig paa sprogligt Omraade. Særlig kendt er »Det plattyske Sprog i Angel«, der paaviser, hvorledes Angels Afnationalisering er gaaet for sig. T. har tillige udgivet Brorsons Psalmer i en smuk, men ikke nøjagtig Udgave. *N. M. P.*

Tvangsdaab. Siden Theodosius den stores Bestemmelser overfor Hedenskabet blev Ikke-Kr.s Stilling i Romerriget stadig vanskeligere. Dette medvirkede selvfølgelig til den store Tilstrømning til K.n, men Adgangen til denne gik gennem Katekumenatet, der stillede alvorlige Krav til de daabssøgendes Overbevisning. Stærke Røster i K.n understregede ogsaa de Krav til fremtidig Livsførelse, som Daaben medførte, og bidrog derved til at fremme den ikke ualmindelige Opsættelse af Daab. Deraf den udbredte Skik at lade sig nøjes med Optagelsen bl. Katekumenerne ved Primsigning (*signatio crucis*). Paa den anden Side er det betegnende, at det nu blev gængs at kalde de primsignede »Kristne«, og *signare* og *christianum facere* blev enstydige Betegnelser. — Saalidt som K.n godkendte T. for voksne Hedninger, hævdede den en saadan for de Kristnes Børn; først i 5. Aarh. blev Barnedaaben overhovedet almindelig, især i Vesten, hvor den pelagianske Strid bidrog stærkt dertil, og ogsaa i Østen tilskyndede nu de store K.lærere (f. E. Gregor af Nazianz) til Barnedaab, i alt Fald efter 3 Aars Alderen. Gennemførelsen af Sognesystemet (IV, 274 f.), der fastslog bestemte Kirker som Daabskirker og tillagde deres Præster særlige Rettigheder, bidrog stærkt til Gennemførelse af alm. Daab, og Statslove virkede nu i Retning af Daabstvang. Justinians Novelle 116 forlangte alm. Barnedaab. Hittebørn skulde ogsaa, uden H. t. om deres Forældre var Kr. eller ikke, døbes (84. trullanske Kanon). I Vestens germanske Riger sejrede snart Daabstvang og sikredes ved retslige Bestemmelser fra Statens eller K.ns Side. Bødesystemer indførtes (foruden K.tugt) overfor forsømmelige (en engelsk Synode o. 691 kræver 30 Solidis Bøde, hvis et Barn ikke døbes inden 30 Dage efter Fødsel; dør det efter 30. Dag, skal Forældrene bøde med hele deres Formue). Sognepræsterne gjordes ansvarlige, hvis Børn døde udøbte (jfr. f. E. Synoden i Aachen 836, i Mainz o. 851). Det sejrende Statsk.-System betød reelt Daabstvang, bortset fra de sparsomme Undtagelser, som enkelte Fremmedelementer (især Jøder) udgjorde; men ogsaa overfor disse øvedes ofte T., selvom det hævdedes fra kirkl. Side, at Daab af Jøders og Hedningers Børn var utilladelig, med mindre Barnet var Hittebarn eller i Livsfare eller en af Forældrene billigede Daaben. Officielt har vel Romerk.n stadig fastholdt, at Daab forudsætter Baptizandens eller Forældres Samtykke, selv om Daaben, der er foretaget uden et saadant, er gyldig, men Praksis har ikke kendt til megen Tolerance, og de Kredse, der i Middelalderen bekæmpede Barnedaab (saaledes Petrobrusianerne III, 529, Henrik af Lausannes Tilhængere II, 402, visse Ny-Manikæere III, 161, og Lombardere), udryddedes, ligesom Romerk.n efter Ref., indtil de moderne Toleranceprincipper paanødtes katolske Lande, har forfulgt de nyere Daabsvenner, der kun godkendte Voksendaab. — En lignende Praksis fastholdt de evang. K.r efter Ref.en, hvor Statsk.-Ordningen fastholdt Daabspligt og dermed T. overfor dem, der forsømte Daabspligten m. H. t. deres Børn. Under Reformationsrøret fremkom baade paa tysk og schweiz. Grund tidlig »Daabssindede«, der ene ansaa Voksendaaben for kr. forsvarlig, men Bevægelserne sloges ned med Magt (jfr. Gendøbere II, 182); Landsforvisning

og Dødsstraf skaffede »Daabsvennerne« af Vejen. Først Mennoniterne (III, 230) opnaaede i Slutn. af 16. Aarh. Tolerance i Nederland og efterhaanden visse andre Steder. I England fik »Gendøberne« efter svære Tider Fred under Cromwell og derefter atter siden 1689. — Da Pietistrøret tog Fart, kom Spørgsmaalet om T. atter frem, saaledes ogsaa i Norden. I Danmark havde Christian VI Betænkeligheder overfor T. og forlangte det teol. Fakultets Betænkning derom (jfr. Kh. Samlinger 5 R. IV, 439—71), men henviste sluttelig de gendøberske Separatister til Fristæderne (Rescr. $^{5}/_{8}$ 1745; jfr. S. Bølle I, 435 og Zioniter). I Sverige fastholdtes Bestemmelsen i Kyrkolagen af 1686 (Kap. 3,8), at alle af »fremmed Rel.«, der bor i Riget, skal lade deres Børn døbe »med vore Ceremonier« og med Faddere af Statsk.n. — Dannelsen af en Baptistmenighed i Kbhvn 1839 (jfr. J. Köbner II, 893; Onchen III, 433) gav atter Stødet til alvorlig Debat om T., og da Præster (jfr. P. C. Kierkegaard II, 767) nægtede at tvangsdøbe Baptistbørn, kom Kancelliet i den vanskeligste Stilling med sine Krav (jfr. Khist. Samlinger 3 R. V, 437 f.); Grundlovens Indførelse af Trosfrihed 1849 løste endeligt Spørgsmaalet. — En særlig Klage over T. fremsatte Assessor Spandet 1828 (IV, 290), da Forsagelsen var udeladt, og Bekendelsen forkortet ved hans Datters Daab; han ønskede Dispensation til eventuel Omdaab, men fik den ikke. — For Norges Vedk. løste Dissentersloven af $^{16}/_{7}$ 1845 Spørgsmaalet; i Sverige dannedes den første Baptistmenighed 1848 i Göteborg, og trods meget trykkede Kaar fandtes der allerede 1858 3000 Baptister i 60—70 Menigheder; $^{33}/_{10}$ 1860 fik Sverige sin 1. Dissenterslov; samtidig ophævedes Landsforvisningsstraffen for dem, der faldt fra »vor rette Rel.«, men ganske vist fastsattes Bøder og Fængselsstraf for Dissentersforkyndelse; først Frd. $^{31}/_{10}$ 1873 gav Dissenters fri Ret til Menighedsdannelse. Baptisterne har iøvrigt i Sverige af H. t. Propagandaen foretrukket at blive staaende indenfor Statsk.n, hvad de ejendommelige sv. K.forhold muliggør. *J. O. A.*

Tvekamp og Kirke. Tvekamp eller »Duel« er en aftalt Kamp mellem to Personer paa lige Vilkaar. Den fremtræder i Reglen som et Forsøg paa at værne Æren. Naar den krænkede mener, at Samfundets Love og Retsvæsen ikke yder tilstrækkelig Beskyttelse, udfordrer han den, som har voldt Krænkelsen. T. antager saaledes Form af Selvforsvar og Nødværge. Da Æren kan betyde mere end Livet, kan en Ødelæggelse af Æren kun sones med Livet. I ældre nordisk Ret var T. (»Holmgangen«) en lovlig anerkendt Afgørelse af Retstrætter, og blev henregnet til »Gudsdomme« (Ordalier II, 289 f.). Nutidens civiliserede Staters Lovgivning forbyder Duel, omend den endnu praktiseres i forsk. Lande. K.n har med Rette søgt at bekæmpe den. En Uret sones ikke ved at give den Skyldige Mulighed for at øve en ny Uret. Duel er Selvtægt, en Overtrædelse af Statens Love og hviler paa den Overtro, at Gud altid vil give den uskyldige Sejr. Kristeligt overvindes Synden kun ved, at den onde Vilje opgives. Duel er en Levning af middelalderlig Tankesæt og uklare Æresforestillinger. De fleste nyere Etikere forkaster den, omend enkelte (tyske) Teologer gør visse Indrømmelser til Standsfordomme, navnlig militære Æresbegreber. I den rom. K. har Leo XIII i et Brev til Tysklands og Østrigs Bisper af 22. Septb. 1891 fordømt Tvekampen. *C. G.*

Tveraa Kloster, se Thveraa (IV, 561).

Twesten, August Detlev Christian, tysk Teolog, f. 11. April 1789 i Glückstadt, d. 8. Jan. 1876 i Berlin. T. studerede i Kiel Filologi og Filos., først i Berlin 1810 gjorde Schleiermacher ham til Teolog. 1814 blev han extraord. Prof. i Filos. og Teol. i Kiel, hvor han stod i stærk Modsætning til den bl. Teologerne herskende Rationalisme, men blev aandelig beriget ved Samlivet med forstaaende Venner og udfoldede rig Virksomhed paa filos., systemat. og ekseget. Omraade. Skønt Schleiermachers Discipel, søger T. at gaa ud over sin Lærer, og han hævder Dogmernes objektive Sandhed, opfatter dem ikke som Schleiermacher som Skildringer af fromme Gemytstilstande. »De tager deres Standpunkt mere over, jeg i den kr. Bevidsthed« (Brev til Schleiermacher). T. sluttede sig nær til den luth. Bekendelse (jfr. Claus Harms II, 349). 1835 blev T., der allerede 1814 havde været tænkt som Fichtes (II, 44) Efterfølger, Schleiermachers Efterfølger i Berlin. I Berliner-Fakultetet stod han mellem Marheineke (III, 169) og Hengstenberg (II, 395); den dybere Grund til den preussiske Union forstod han ikke, men saa den som et Eksperiment til at fastslaa, om Læreforskelligheder hører til Teol.en eller Troen, Skolen eller Menighedens Liv. Værker: Logik, 1825; Grundriss der analyt. Logik, 1834 (som Schleiermacher ønskede at benytte ved sine Forelæsninger); Dogmatik I—II (ufuldendt), 1826—41. T. har først formuleret og opstillet de reformatoriske Principer (III, 723). (Heinrici, A. Twesten, Berlin 1889). *N. M. P.*

Tvilling, se Didymos (I, 637) og Thomas, Apostlen (IV, 547).

Tvilum Kloster i Aarhus Amt, Gjern Herred, tæt ved Gudenaaen, beboedes af regelbundne Augustinerkanniker under Forsæde af en Provst; de dske Augustinere samledes ofte her til Lands-Kapitler. Grundlægger og Stiftelsestid er ukendt, men fra 15. Aarh. haves en Udtalelse om, at T. var gr. af Biskop Gunner af Ribe (II, 306) med Dalby Kloster som Moderstiftelse. Trods T.s store, stadig voksende Jordegods klagedes der idelig fra Klostrets Side over tyngende Byrder til Kongerne (navnlig disses Gæsteri). Ved Ref.en inddroges T., og dets Gods lagdes under Silkeborg Slot. Af den opr., 4fløjede Bygning er endnu den nordlige Fløj, Kirken, tilbage. Den er bygget af Munketegl i 13. Aarh.s Midte, dens Taarn nedbrødes for 200 Aar siden, og daarlige Restaureringer har desuden skæmmet dens opr. anselige Karakter. (Daugaard, Om de dske Klostre i Middelalderen 1830, S. 422; Trap, Danmark V^{3}, 197). *H. J. H.*

Twin (el. Duin), Gengivelse af de Indfødtes Navn paa Armeniens Hovedstad i de første Aarh.r e. Kr., hvilken By den armeniske K.s Overhoved kaarede til sit Sæde, hvorfor Forhandlingerne om den armeniske K.s Bekendelse oftest fandt Sted her. Da Kejser Mauritios (582—602) fratog Perserne en Del af Armenien, tvang han de her boende armeniske Kr. til at

antage den ortodokse Lære og opgive Monofysitismen, mens de armeniske Kr., der var forblevet under persisk Herredømme, med K.ns Overhoved Moses og efter hans Død med hans Efterfølger Abraham i Spidsen, skarpt afviste alle fra gr. Side kommende Forslag i den Retning. Noget lignende skete siden under Heraklios (640—41) efter dennes store Sejre over Perserne. K.ns Overhoved Ezr saa sig nødsaget til at indgaa paa en Union med den ortodokse K., hvilket Heraklios meget paaskønnede, men efter Kejserens Død vendte Armenierne tilbage til Monofysitismen. Efter Ezr blev den i Byzans opdragede Narses (III) den armeniske K.s Overhoved. Han gjorde et nyt Forsøg paa at faa en Union med de ortodokse i Stand og forelagde en i T. sammenkaldt K.forsamling et Forslag i den Retning; men det afvistes skarpt, og man forkætrede de i Kalkedon vedtagne Bestemmelser. Narses maatte skyndsomst forlade T. og søgte Tilflugt i sit tidligere Bispesæde Taik. Arabernes Sejrvindinger i Persien og Lilleasien fjærnede imidlertid Faren for vænede Indfald fra gr. Side. Men af og til viste dog gr. Hære sig i Armenien. Saaledes kom Konstans II 652 med sin Hær til T. og øvede et stærkt Tryk paa Armenierne for at faa en Union med den ortodokse K. i Stand; men næppe var Kejseren borte, før al Tanke om Union var forkastet. Endnu et Forsøg gjorde Justinian II 689—90. Det skete i Constantinopel, hvortil det var lykkedes Grækerne at bevæge den armeniske K.s Overhoved Sahak (III) til at give Møde. Der gjordes her Aftaler, men i selve Armenien forkastede man alt. Da Hovedstaden T. var bleven islamisk, forlod den armeniske K.s Overhoved T. og kaarede i Stedet snart et, snart et andet af de vigtigste Klostre til sin Residens. Under Bagratunierne flyttede K.ns Overhoved til disse Fyrsters Hovedstad Ani. *V. S.*

Tvis Kloster (ældre Form: Tvissel el. Thysel; lat. *tuta vallis*), i Ulvborg Herred, nær Holstebro, var et Cistercienserkloster, stiftet 24. Marts 1163 af den kendte, ulykkelige Prins Buris ved Munke fra Herresvad i Skaane og indviet til Jomfru Maria. Baade han og senere dske Konger gav rigeligt Gods til Klostret, men efter 1500 var dets Stilling truet, og den sidste Abbed, Anders Andersen, drog til Vitskøl (1537), hvorpaa Klostret bortforlenedes (med Underholdspligt for de tilbageblevne Munke) til den sidste kat. Biskop i Ribe, Iver Munk (III, 306), der siden købte det af Kronen og gjorde det til Herregaard i sin Slægt. Af Klostrets Bygninger staar intet tilbage, Kirken nedbrødes 1698, og Klostrets V.-Fløj var derpaa Sognekirke til 1889, da ogsaa den nedbrødes. (Daugaard, Dske Klostre, 1830, S. 434; Trap, Danmark V[3], S. 553). *H. J H.*

Twisse, William, engelsk Teolog, af tysk Afstamning, f. o. 1578, studerede i Oxford, hvor han vandt Anseelse ved sin Begavelse og sine indgaaende Studier. I en Menneskealder virkede han som Landsbypræst, var en afgjort Puritaner og forsvarede i en Række Skrifter den strænge Calvinisme overfor den stærkt fremtrædende Arminianisme (I, 144), men som ædel Repræsentant for den Form af Puritanismen, der var loyal overfor den biskopp. K. T. blev valgt ind i Westminster-Forsamlingen og holdt den Prædiken, hvormed den blev aabnet. D. 1646, begravet i Westminster Abbedi; 1661 blev hans Lig taget op og kastet i en Kule paa den nærliggende Kirkegaard. *C. E. F.*

Tværskib (Transept, af lat. *trans-septa* [*septum*] ɔ: Rummet hinsides Indhegningen, ɔ: Korskrankerne, eller muligvis: tværsoverfor Søjlebygningen, ɔ: Langhuset). Samtidig med, at det faste Alter (I, 62) i Kirken afløste det flyttelige (jfr. Protesis III, 611), udviklede Nadverliturgien sig stadig rigere, og Tendensen til at fjærne Lægfolket fra den »hellige« Plads, der forbeholdtes dem, som tog Del i Liturgien eller den liturg. Sang, eller havde Ret til selv at frembære deres Gaver (jfr. Prosfora III, 608), blev tydeligere. Alteret blev ofte et Ciboriealter (I, 510), og en Plads om det indhegnedes ved *cancelli* (I, 467); denne kunde paa Gr. af Korsangernes og de andre adgangsberettigedes Tal optage en betydelig Del af Langhuset (jfr. den udgravede Nereus' og Achilleus' Basilika i Domitilla-Katakomben ved Rom). — En særlig Løsning af Spørgsmaalet om at skaffe Klerikerne bedre Plads er T.ets Indførelse; mellem Apsis og Skibene indskydes paa tværs et rektangulært Rum, aabnet ind til Skibene og opført i Højde med Hovedskibets Højkirke. Allerede i de profane Basilikaer fandtes noget tilsvarende; Vitruvius siger, at, naar Basilikaens Længde i Forhold til Bredden vilde overskride de gængse Proportioner, byggede man »*chalcidica*« i dens Langender (man vil aabenbart undgaa, at Rummets ekstraordinære Længde skal give det Karakter af et Galleri). Bortset fra Skønhedshensyn og Hensynet til T.ets særlige gudstjenstlige Formaal kunde ogsaa T.et være konstruktivt nødvendigt i en stor Basilika, naar der i høj Grad trængtes til Plads. Konstruktionen af Træværket, der bar Hovedskibets Tag, satte nemlig Grænser for Højkirkens Bredde; men herved begrænsedes ogsaa Muligheden for Hovedskibets Længde, naar passende Proportioner skulde overholdes. Skulde man da skaffe yderligere Rum, maatte et T. indskydes i Basilikaens øverste Del og iøvrigt Sideskibenes Antal forøges; derfor er vel St. Peter, Laterankirken og S. Paolo *fuori le mure* i Rom konstrueret med 5 Sideskibe og et T. mellem Skib og Apside. — T.et kan konstruktivt fremhæves ved, at dets Smalsider springer frem udenfor Sideskibenes Ydervæg; Kirkens Plan, navnlig Hovedskib og T., danner da et tydeligt T (Tau), den gl. Form for Korset (II, 844); saaledes i flere gl., rom. Basilikaer (f. E. St. Peter og Laterankirken). Konstruktionen med T. og især med T.ets fremspringende Arme (*alæ*) var især populær i Vesten, og man lagde efterhaanden øjensynlig Vægt paa, at K.huset symboliserede Korset; Gregor af Tours fortæller saaledes, at Bispen af Clermont opførte sin Basilika i Korsform (*in modum crucis*). — T.et er sædvanlig rektangulært, men undertiden (Kirken i Betlehem) afsluttes dets Arme halvkredsformet. Buen over T.ets Aabning ind mod Hovedskibet kaldes Triumfbuen (IV, 618). — I Middelalderens romanske Kirker forlænges gærne Korpartiet, saaledes at Kirker med T. danner et tydeligt Kors af den sædv. lat. Form; over Kors-

skæringen kan opføres et mægtigt Midtertaarn, og mindre Taarne kan flankere T.ets Gavle (f. E. Domkirken i Limburg). Skæringskvadraten (overhvælvet med Korshvælv eller Kuppel) kaldes Krydset (fr. *croisée*; tysk »Vierung«). T.et kan være 3skibet; undertiden smykkedes det med Triforiegallerier (IV, 616); Tværarmene paa hver sin Side af »Krydset« kaldes nordre og søndre T.; de kan udstyres med mindre Apsider til Altre eller udvides med Kapeller. Ogsaa i gotisk Tid og under Renaissancen bygges Kirker med T.e (jfr. iøvrigt Basilika I, 233; Bygningskunst I, 426). *J. O. A.*

Tvætninger, se Renselser (III, 760).

Tyana, se Apollonios fra T. (I, 118).

Tyatira (Thyatira), betydelig By i det nordl. af Lydien i Lykosflodens frugtbare Dal, ved Vejen fra Pergamos til Sardes. Selevkos Nikator havde gjort den til makedonisk Koloni. T. drev Purpurvæverier og -farverier. Purpurhandlersken Lydia i Filippi var fra T. (Ap. G. 16, 14). Fra Efesos er Evang. maaske ret tidlig naaet ogsaa til T. (Ap. G. 19, 10). Menighedsbrevet til T. (Joh. Aab. 2, 18—29) omtaler under Jesabels Navn en falsk Profet i Menigheden, en indflydelsesrig Kvinde, hvis Forførelse til Libertinisme T.s trofaste Menighed ikke bør finde sig i. Ak-hissar (Hvid-Borg) med Jærnbanestation er det gl. T.; af dens 20,000 Indb. er 7000 Kr. *L. G.*

Tybeck, Johan, svensk, swedenborgsk Teolog, f. 26. Jan. 1752 i Nerike, Stud. i Uppsala 1777, præsteviet 1779, havde derpaa Ansættelse som Husprædikant og Komminister, men var tjenstledig fra 1803, da han var kendt for at hylde herrnhutiske Anskuelser. Siden gik han over til Swedenborgs (IV, 423) Lære og udgav fra 1817 en Række teol. Skrifter. Han afsattes 1819 fra Præstestillingen af Strängnäs Domkapitel. Hans ikke ubetydelige Produktion er overvejende Polemik mod Statsk.n. D. 1831. *Sv. B.*

Tübingen, By i Württemberg ved Neckar (Schwarzwald-Kredsen), opstaaet i ældre Middelalder omkring en grevelig Borg, fik Byrettigheder 1231; 1342 solgtes T. til Württemberg. 13. Novb. 1476 opnaaede den württemb. Greve (siden Hertug) Eberhard im Bart en pavelig Bulle, der tillod Opr. af et Universitet i T.; forsk. kirkl. Indkomster henlagdes til Højskolen, især flere Kanonikater. 3. Juli 1477 udstedtes Grevens Stiftelsesbrev; Universitetet fik 14 Lærere (3 i Teol., 3 i kanonisk Ret). Det vandt snart Berømmelse og repræsenterede teol. set 3 Retninger *(viae)*, en *via moderna* (Genoplivelse af Occamismen), hvis Hovedrepræsentant var Gabriel Biel (I, 306), en *via antiqua* (Middelalderens Realisme) og en humanistisk, bl. hvis Talsmænd en kort Tid var Reuchlin (III. 771). 1534 f. reformerede Hertug Ulrich under stærk Modstand fra Professorerne Universitetet, og 1536 fik det nye evang. Statuter under sin tidligere Elev Melanchthons Medvirkning. 1537 oprettedes i det gl. Augustinerkloster et evang. teol. Konvikt, som endnu bestaar. Fra Midten af 16. til Beg. af 18. Aarh. raadede Ortodoksismen; Prof. Jak. Andreæ (I, 87) optog Arbejdet for Konkordieformlens (II, 832) Tilvejebringelse og Udbredelse; og i 1620rne førte det teol. Fakultet en hæftig Strid med Fakultetet i Giessen om Kristologien, særlig Kenosen (II, 863 f., 760 f.); efter deres Opfattelse kaldes Tübingerne for »Kryptikere« (II, 870). I det 18. Aarh. fik Chr. M. Pfaff (III, 544) som Prof. og Kansler en overvældende Indflydelse paa Universitetet; han spiller en Rolle baade i Pietismens Historie og for Kollegialsystemets (II, 824) Udbredelse. Som Følge af G. Chr. Storrs (IV, 368) Virksomhed opstod o. 1800 den »ældre Tübingerskole«, der repræsenterede en bibelteol. Supranaturalisme (IV, 417) og simplificerede den kr. Tros- og Sædelære til Jesu Lære. Da det moderne, delvis kat., Württemberg opstod ved de store Sækulariseringer efter 1803 (se Rigsdeputationer III, 792), ordnedes Landets Katoliker 1812 under et Generalvikariat i Ellwangen, hvortil knyttedes en teol. Læreanstalt. 1817 blev sidstnævnte flyttet til T. og omformet til et kat.-teol. Fakultet; i det gl. *Collegium illustre* (Universitetskonvikt for Adelsmænd) indrettedes et Konvikt for katolske teol. Studenter. Bl. Fakultetets bekendte Professorer kan nævnes Mænd som Möhler (III, 329), Hefele (II, 372), Linsenmann (III, 62); begge de sidste blev Bisper af Rottenburg (III, 833). Dette Bispesæde, der oprettedes, da Generalvikariatet i Ellwangen ophævedes, har overhovedet haft stor Indflydelse paa det kat. Fakultet i T.; da Rom 1857 afsluttede en Konvention med Württemberg, der ligefrem gav Bispen Tilsynsret med Fakultetet, androg Universitetets Senat forgæves om, at det kat.-teol. Fakultet maatte blive udskilt af Universitetet. — Det prot. Fakultets berømteste Mand i 19. Aarh. var F. C. Baur (I, 238), Grundlæggeren af den yngre Tübingerskole, der fik en betydelig Indflydelse paa hele Samtidens Teol. Senere har baade en bibelskteol. Retning (J. T. Beck, Kübel og Schlatter) og en ritschlsk (Gottschick og Häring) været fremtrædende, og det teol. Fakultet var før Krigen 1914 f. det talrigst besøgte i hele Tyskland. (K. Weizsäcker, Lehrer u. Unterricht an der evang.-theol. Fakultät der Univers. T. von der Ref. bis zur Gegenwart, 1877; H. Hermelink, Die theol. Fakultät in T. vor der Ref., 1906; Funk, Die kath. Landesuniversität in Ellwangen u. ihre Verlegung nach T., 1889). *A. Th. J.*

Tybring. 1) **Hans Henrik T.**, norsk Biskop, f. 13. Febr. 1732 i Øiestad, Stud. 1749, cand. theol. 1754, virkede flere Aar som Skibspræst paa lange Rejser; udnævntes 1763 til Spr. i Aurdal, men tiltraadte ikke Embedet, da han kort efter blev Kap. ved Holmens Kirke i Kbhvn; 1777 blev han Holmens Provst, og 1789 Biskop i Kristiansand. T. var en gammeldags Supranaturalist og en tiltalende, mild og sagtmodig Personlighed, men kunde ligesaa lidt som Balle dæmme op mod Frafaldet og Ligegyldigheden i Lægfolket. D. 18. Febr. 1798. — 2) **Søren T.**, norsk Præst, Brodersøn af ovenn., f. 6. Nov. 1773 i Høland, Stud. fra Herlufsholm 1790, blev cand. theol. 1796 og kort derefter Kap. i Kristiansand, 1798 Aftensangspræst og Rektor ved Borgerskolen i Bragernæs, 1801 Spr. i Karleby paa Falster og 1802 i Bragernæs. Allerede i Kbhvn havde han vist sig paavirket af Tidens liberale og rationalist. Ideer og skrev Teateranmeldelser i Malte C. Bruuns »Svada«. Han repræsenterede Drammen paa det overord. Storting 1814 og var som ivrig

Patriot Modstander af Foreningen med Sverige. D. 19. Nov. 1822. *H. J. H.*

Tychonius (Ticonius), N.-afrik. Donatist, d. o. 390, indtog en mæglende Stilling i Spaltningen indenfor Donatismen (I, 669), hvor han fjærnede sig saa langt fra den opr. Donatisme, at han betragtede K.n som »Kristi tvedelte Legeme«, bestaaende halvt af sande, halvt af falske Kr. T. stillede før Augustin det godes og det ondes Magt op overfor hinanden som *civitas dei* og *civitas diaboli*, og han har muligt givet Tilskyndelse til Augustins »*civitas dei*« (Scholz, Glaube u. Unglaube in der Weltgesch., 1911, S. 114 f.). Mest kendt er T. gennem et bevaret Skrift, *Liber regularum* (fra o. 380), et Forsøg paa en bibelsk Hermenevtik, der i 7 Regler giver Anvisning paa at finde Skriftens sande Mening. Augustin har sikret den mod Forglemmelse ved et Uddrag af den i *De doctrina christiana* III, 30—37. En længe skattet Fortolkn. af T. til Joh. Aab. er tabt, men kan for en Del rekonstrueres ved Citater af den i senere Fortolkninger. (Lib. regularum er udg. af F. C. Burkitt, 1894; T. Hahn, T. Studien, 1900; Prot. Real. Encycl. XX, 1908, 851; Souter i »The Journ. of theol. Studies« XI, 1909—10, S. 562 f.). *S. A. B.*

Tychonius, Christen Lassen, dsk Præst og Digter, f. 17. Aug. 1680 i Sal ved Holstebro, undervistes af Faderen, Spr. Lars Thygesen (hvis Efternavn han senere optog latiniseret), og viste saa sjældne sproglige Anlæg, at han som Dreng var perfekt i Lat., Gr., Hebr. og Syr.; blev Stud. 1695, tog teol. Attestats 1697, blev 1701 Kap. til Skive og Resen og allerede 1702 sin Svigerfaders Eftermand som Spr. ssteds (efter at have smigret usmageligt for Kongen); 1706 tog han Magistergraden og 1709 blev han Provst. Sine lærde Studier fortsatte han hele Livet; da han to Gange ved Ildsvaade havde mistet ret store Bogsamlinger, stillede hans Velynder, Biskop Deichmann i Viborg (I, 618), sit udmærkede Bibliotek til hans Raadighed; til Gengæld hævede T. Deichmann til Skyerne i den Afskedstale paa Gejstlighedens Vegne, han holdt 1713, da Bispen forflyttedes til Kra. 1727 blev T. Stiftsprovst i Viborg, hvor han havde saadant Tilløb som Prædikant, at Vægterne maatte patrouillere i Gaderne under Gudstjenesten, da Husene stod tomme. T.s Prædiken er typisk for den udartede »engelske Prædikemaade«, bombastisk og skruet, mættet med Citater, Fremmedord, søgte Allegorier og Dybsindigheder. Han kan tordne mod Laster, men ogsaa mod Pietismen, da han manglede dybere aandelig Forstaaelse for Vækkelsens Nødvendighed. Hans Personlighed var lidet tiltalende; han var rethaversk og upaalidelig og kom efterhaanden til at staa i et tvivlsomt Lys hos sin Menighed. Hans Plan om at gøre Viborg til Universitetsby henlagdes, og Holberg spottede ham i Satiren »Den jyske Feide«, ligesom han opr. kaldte Pedanten Stygotius i »v. Thybo« Mag. Thychonius. Udviklingen under Christian VI var ikke T. gunstig, hans Forhold til Bisperne Trellund og Wøldike (især den sidste) var uheldigt, og fra Kirkeinspektionskollegiet fik han alvorlige Irettesættelser for sin Embedsførelse; hans sidste Leveaar var især sørgelige efter et apoplektisk Tilfælde; d. Juleaften 1740. T. regnedes af flere af sin Samtid for en fremragende Digter; paa Eftertiden gør hans Digte ved deres affekterte Svulst et ganske uægte Indtryk. Videnskabeligt ydede han kun lidet, bortset fra hans dygtige Værk: »Den augsburgske Bekendelses Historie« (1730). Betegnende for hans Prædikestil er Ligprædikenen over Biskop Trellund (den varede $3^1/_2$ Time) og hans Trøstebog til Geheimeraad Chr. L. Plessen i Anl. af dennes Hustrus Død (»Tolv Elims Kilder«, først udg. 1756). *H. J. H.*

Tychsen. 1) **Oluf Gerhard T.**, tysk Teolog og Orientalist, f. i Tønder 1734, kom, efter at have gaaet paa Gymnasiet i Altona, 1756 til Halle, hvor han, samtidig med, at han drev sine Studier, fra 1757 var Lærer ved Vajsenhuset. En Tid var han Jødemissionær, 1760 ansattes han ved Universitetet i Bützow, fra 1789 var han Prof. i Rostock. T. skrev en Del om Jødedom og orientalske Emner. D. 1815. — 2) **Thomas Christian T.**, dskfødt Teolog og Orientalist, f. i Horsbøl i Slesvig 1757, studerede i Kiel og Göttingen. 1783 fik han af »Fonden ad usus publicos« Hjælp til en vidensk. Rejse med Moldenhawer over Paris til Madrid, hvor de i 4 Mdr. kataloglserede Manuskripter, derfra over Italien til Wien. Hans Haab om Ansættelse i Danmark skuffedes, 1784 blev han e. ord. Prof., 1788 ord. i Göttingen, og blev her bl. a. Lærer for Gesenius og Ewald. Skrev om orient. Spørgsm., deribl. en arabisk Grammatik. D. 1834. *Johs. P.*

Tyconius, se Tychonius.

Tyende. I den Kristenhed, hvis Grundlægger, borgerlig talt, hørte til Haandværksstanden (Mk. 6, 3) og selv sagde, at kan var kommet ikke for at lade sig tjene, men for at tjene, kan den tjenende Stilling, saa lidt som det legemlige Arbejde, holdes i Foragt. Om end Slaveriet (IV, 253) en Tid forblev som andre nedarvede ydre Livsformer, maatte dog Ligheden i det væsentlige (Gal. 3, 28) i Tidernes Løb omdanne det til en frivillig Tjeneste, som man kan opsige og forlade. Men naar Romerne regnede Slaverne med til Husstanden (*familia*), maatte saa meget mere de kr. Hjem drage Tjenerskabet ind i deres Kreds til at værnes og opdrages. Luther stiller Tyendet ved Siden af Husets Børn som Genstand for Husfaderens præstelige Belæring og Vejledning (se Familie II, 9). Og dette patriarkalske Forhold er egentlig forblevet omtr. uforandret ned til vore Dage, om end først det sidste Aarh. har læmpet Husbondsrettens samtidige Strænghed efter Tidsaandens Fordringer i Kraft af den kr. Humanitets Indflydelse. — Dske Lov fastsætter Hel- eller mindst Halvaars-Fæste med lovligt Varsel og Kontrakt og paabyder Præsten at udstede et Skudsmaal, naar T.t flytter bort, og at læse deres Pas og overhøre dem, der kommer til Sognet. Det gælder ogsaa om at forebygge Løsgængeri og sikre Landbruget den fornødne Arbejdskraft til passende Løn; derfor skulde ledige Personer, som ikke kunde godtgøre at have søgt Tjeneste paa de Steder, hvor de behøvedes, anses med Strafarbejde. Senere læmpende og mildnende Bestemmelser samledes i Tyendeloven af 10. Maj 1854, der afskaffer de strænge Straffe, væsentligt indskrænker Hustugten og fritager ugifte Per-

soner af Bondestanden for Forpligtelse til at tage fast Plads. Skudsmaalsattesten var allerede 1832 befalet indført i en Skudsmaalsbog, der ved sit Personalindhold var Ihændehaverens Legitimation, men ogsaa oplyste den tjenestesøgendes Fortid baade ved Skifternes større eller mindre Hyppighed og de tilføjede Bemærkninger, tilmed da Politiet hver Gang skulde paategne den. Til Trods for, hvad Fordele dette maatte have for det Offentlige, kan man ikke nægte, at hele Forholdet stillede Tyendet ringere end andre Klasser af Samfundet, selv efter at det blev forbudt at indføre Bemærkninger i Skudsmaalsbogen udover Tiltrædelsens og Fratrædelsens Dage. Det kan derfor heller næppe undre, at den 18 Mands »Kommission til Forberedelse af Tyendelovgivningens Revision«, der nedsattes ved Lov af 27. Jan. 1905, i sin Betænkning af Marts 1910 har delt sig i tre Mindretal, hvoraf det tredje indstiller, at Tyendeloven bør afskaffes med Undtagelse af nogle Bestemmelser til Værn for mindreaarige. Dette Forslag vilde ogsaa ret nær svare til, hvad der gælder i England, Frankrig, Schweiz, Holland og Belgien, hvor man ikke som i Tyskland og Norden har nogen særlig udførlig Tyendelov, men maa søge til den alm. Lovgivning for hvert paakommende Tilfælde. I Juli 1919 vedtog saa Folketinget et Lovforslag om Retsforhold mellem Husbond og »Medhjælpere« (i Hovedsagen Værnebestemmelser for mindreaarige), hvorved baade den gl. T.lov og Navnet T. bortfalder; Lovens endelige Gennemførelse vil næppe udeblive længe. Ved den nye dske Grundlov af 1915 fik T.t polit. Rettigheder. — Mærkeligt er det, hvorledes T.t som Stand tager af i Procent af Danmarks Befolkning:

	M.	Kv.	Ialt
1801...	8,1	8,1	16,2
1855...	6,6	7,1	13,7
1870...	5,9	6,5	12,4
1901...	3,4	5,6	9,0
1911...	3,5	5,5	9,0

Det samme synes at være Tilfældet i Norge:

	1890	1900	1910
Tjenestepiger...	101,200	100,300	95,400
Tjenestekarle...	26,000	21,800	20,400

I et statistisk Tillæg til den dske Betænkning 1910 skelnes mellem Erhvervs-T., hvis Tal navnlig i Byerne er gaaet overordentlig stærkt ned, og det egentlige Husgærnings-T., hvoraf det kvindelige mere og mere bliver det overvejende. Aldersoptællingen viser, at det næppe er en Livsstilling, disse har søgt, men snarere en Oplæring. Og heri ligger vel den vigtigste Side af T.forholdet. Tjenestepigeskoler (som »Kronprinsesse Louises«, »Marthabo« ved Diakonissestiftelsen o. fl.), oprettede efter Th. Fliedners (II, 68) Eksempel med gærne toaarig Læretid, og Husholdnings-Undervisning i eller efter Skoleaarene gør hver sin Gavn, hine grundigt for faa, denne mere overfladisk for flere; men det bedste Middel for de manges Oplæring til kommende Husmødre vil dog nok være, at de selv i tjenende, hjælpende Stilling har øvet for fremmede, hvad de siden skal gøre for deres eget Hjem. Er det Hjemmene, som er Samfundets Bærere, kan man ikke med ublandet Glæde se de unge Piger strømme til Fabrik og Værksted, til Butik og Kontor; man maa se at fremme Lysten til den hjemlige Virksomhed. Præmier for tro Tjeneste gør vel ikke meget dertil, snarere alt, hvad der kan hæve Stillingen i det fremmede Hus og formindske den Udbytning og Overanstrængelse, eller i alt Fald den Overseen og Ligegyldighed, som mangen Husbonde og Husmoder ikke kan siges fri for. Tyendets Forbedring indeslutter Forbedring af Herskaberne, baade de nærværende og de tilkommende. *N. D.*

Tyge, dske Bisper. 1) **T. I af Aarhus**, der kaldes Magister, skal have studeret i Paris. Da Bispevalget 1260 blev uafgjort, drog T. til Rom, hvor han opnaaede Urban IV's Stadfæstelse. Jakob Erlandsens (I, 794) Forsøg paa at indtrænge den berygtede Abbed Arnfast fra Ryd (I, 147) lykkedes ikke. T., der 1262 var hjemvendt fra Rom med kostelige Relikvier, stillede sig nu afgjort paa Kongens Side i Striden imod Ærkebispen og fik baade af Konge og Pave vigtige Begunstigelser. Saaledes styrede han en Tid Roskilde Stift, mens Bispen var landflygtig. I Bispestolens Strid med Øm Kloster viste han ubøjelig Haardhed; baade Abbed Bo (I, 342) og Thure (IV, 560) maatte nedlægge deres Embeder. T. var fra 1268 faktisk den dske K.s Leder. D. 23. Nov. 1272 paa Samsø. — 2) **T. II af Aarhus** nævnes 1276, da han indviede 3 Altre i Fransiskanernes Kirke i Lund. D. 1288. — 3) **T. af Børglum**, opr. Kap. hos Erik Lam, der o. 1145 gjorde ham til Biskop. Under Valdemar I's Strid med Eskil (I, 801) stod han ene af de jyske Bisper paa Ærkebispens Side, men bidrog siden til at udsone Kongen med denne og stod fra nu af trofast Valdemar bi, saaledes under den senere Sammensværgelse mod Kongen. D. kort inden 1178. — 4) **T.** (kaldet Klerk) **af Børglum**, Biskop o. 1328, var opr. Dominikaner og synes at have spillet en Rolle i Kampene mod Kristoffer II, der klagede baade for Paven og Landstinget i Viborg over ham. Da Kongen endog personlig overfaldt og fængslede T. i Børglum, belagdes Landet med Interdikt, som endnu opretholdtes 1336. T. holdt dog Stillingen og døde først under Valdemar Atterdag. Hans Eftermand, Andreas, nævnes 1345 (Acta Pontif. Dan. I). — 5) **T.** (Thuco) **af Ribe**, Esgers (d. 1273) Eftermand, havde været Munk (kaldes »Broder«) eller maaske Spr. til Roager. Han viste Iver for Skolen i Ribe, var 1279 i Odense for at indvi det nye Fransiskanerkloster og indviede 1280 Fransiskanernes Kirke i Ribe. D. 4. Marts 1288. — 6) **T. af Slesvig**, Efterfølger af Niels (III, 370) 1233 (el. 34). Under ham fik Slesvig By et Fransiskaner- og Dominikanerkloster. D. 1238. — 7) **T.** (Tygesen) **af Viborg**, indviet 1324, var 3 Aar senere med til at bekræfte Jyllands Pantsættelse til Grev Gert. Han siges at være død under »den sorte Død«, altsaa 1340; i saa Fald maa han have resigneret tidligere, idet Eftermanden Simon (IV, 191) nævnes som Biskop 1338. *H. J. H.*

Tykikos, en af Disciplene fra Provinsen Asien, der ledsagede Paulus (Ap. G. 20, 4). Han var hos Paulus i det første rom. Fangenskab og var Overbringer af Brevene til Efesos, Kolossæ og Filemon (Ef. 6, 21 f.; Kol. 4, 7 f.).

Ogsaa til Titus paa Kreta havde Apostlen tænkt at sende T. (Tit. 3, 12), men det blev snarere Artemas. T. sendtes nemlig til Efesos (2 Tim. 4, 12), maaske som Overbringer af det 2. Brev til Tim. T.s sidste Virksomhed henføres af en Tradition til Kolofon i Jonien som »Biskop«. *L. G.*

Tykvabø, se Thykkvabø (IV, 561).

Tyler, Bennet, amerik. Kongregationalist, f. 1783, studerede i Yale College (nu Univ.), virkede fra 1808 som Præst og var fra 1834 til sin Død 1858 Forstander for Præsteskolen i East Windsor (Connecticut). T. blev mest bekendt ved sin Bekæmpelse af Kongregationalisten Nathanael W. Taylors og hans Skoles »ny Teologi«, der forkastede Arvesynden. T. forsvarede den gl. Calvinisme i Tilslutning til »New England Teologien« (grundlagt af J. Edwards, I, 717, og Hopkins, II, 460). Senere blev T. i Anledning af en Polemik mod Bushnell (I, 423) selv anklaget for Vranglære, men frikendt af Præsteskabet. Efter han Død udkom hans »Lectures on Theology« (Boston 1859), som hans Svigersøn Nathan Gale har indledet med en kort Biografi; E. A. Lawrence har i sit Skrift »Dr. T. and his Theology« (1859) givet en god Karakteristik af ham som Teolog. *C. E. F.*

Tymme (Thietmar), Biskop af Hildesheim, dsk Klerk, fulgte som Skriftefader Knud d. st.s Datter Gunhild til Tyskland, hvor hun formældes med den senere Kejser Henrik III. T. ledsagede Kejserfamilien paa en Italiensfærd, og efter Gunhilds Død (1038) blev han Biskop i Hildesheim, hvor han trods sin Mangel paa Lærdom gjorde god Fyldest og udvidede Bispestolens og Domkapitlets Magt og Godser. Ved Mødet i Slesvig mellem Magnus d. gode og Ærkebispen af Hamburg-Bremen var T. tilstede. D. 10. Nov. 1044. (H. Olrik i Hist. Tidsskr., 6. R. III, 692 f.). *H. J. H.*

Tympanon (gr., af Verbet typto = slaa), Pauke el. Tromme. Betegnelsen bruges særlig om de tamburinagtige Haandpauker, der benyttedes ved Kybele-Kulten og ved de bakkiske Fester. I Arkitekturen bruges Ordet om gesimsindfattede Murflader, der kan minde om det i Paukerammen udspændte Skind. I det antike Tempel kaldes saaledes det 3-kantede Gavlfelt over Portalen, der indrammes af Gesimser og ofte var smykket med Relieffer eller Statuer, for T. Ogsaa de mest halvcirkelformede Fordybninger over Døre og Vinduer, der indrammes af Gesims og Bueslag, kaldes T. Navnlig Hovedportalens T. i den romanske Kirkebygning smykkedes ofte med Relieffer eller Statuer (jfr. I, 666 b); i gotisk Stiltid indrammes Portalernes T.-Felter af høje, spidse Bueslag, og den derved fremkomne rigelige Plads udnyttedes til en særlig rig Skulpturdekoration af T. Disse Relieffer kan være fordelt i flere Zoner med Mængder af Figurer; særlig yndet var det at fremstille Dommedagsscener i Hovedportalens T. Ogsaa til Mosaik- eller Freskodekoration kan T. bruges. *J. O. A.*

Tyndale (el. Tindale), **William**, engelsk Reformator, f. o. 1490, studerede i Oxford, blev Magister 1515 og gik derefter til Cambridge, hvor en af Europas bedste Skoler i Græsk fandtes. T. lagde sig ogsaa efter Hebr., dyrkede Teol. og blev præsteviet. Som Huslærer i Gloucestershire prædikede han i Egnens Kirker, men blev paa Grund af sin Revselse af Gejstligheden forfulgt. Han besluttede da at oversætte Biblen, for at Lægfolket selv kunde dømme, og rejste derfor til London, hvor han blev Prædikant ved St. Dunstan's-in-the-West. Her paavirkedes han af Luthers første Skrifter. For at faa sin paabegyndte Overs. af N. T. trykt rejste han 1524 til Hamburg (under Opholdet dèr besøgte han Luther i Wittenberg) og senere til Köln, men Cochlaeus (I, 529) sendte Meddelelse om hans Forehavende til England, hvorfor T. flygtede til Worms. 1525 udkom N. T. i 4^0 og 1526 i 8^0. Allerede 1526 begyndte man offentlig at opbrænde Bøgerne i England, og Ærkebiskop Warham opkøbte Restoplaget i Tyskland for at tilintetgøre det. T. flygtede nu til Marburg, hvor han skal have truffet Hamilton (II, 339). Under Opholdet dèr sluttede han sig til Zwinglis Lære. 1528 udgav han »Parable of the Wicked Mammon«, der handler om Retfærdiggørelsen, og »The Obedience of a Christen Man«, hvori han forsvarer Reformatorerne mod Beskyldningen for at sætte sig op mod den verdslige Øvrighed. 1530 udgav han »Practrice of Prelates«, rettet mod Hierarkiet og Henry VIII's Skilsmisseplaner. 1535 blev han arresteret i Antwerpen og 1536 brændt i London. — T. er som Bibeloversætter den største, England har haft, saa meget mere beundringsværdig, som han udførte sit Storværk landflygtig og forfulgt i 13 Aar. Han var en af de faa Teologer paa den Tid, der kunde Hebr., og oversatte G. T. fra Grundteksten, men fik kun de 5 Moseb. (1530) og Josva (1531) udg. Hele N. T. oversatte han efter Erasmus' gr. Tekst. Westcott har paavist hans Selvstændighed; han brugte Vulgata og Luthers Overs. med stræng Kritik og tog mere Hensyn til Erasmus' lat. Overs. af N. T. I Matthew's Bibel optoges foruden de af T. udg. Bøger af G. T. tillige Josva—2 Kong. efter hans Manuscript og hele N. T., og T.s Overs. blev saaledes Grundlag for alle senere eng. Bibelovers.r, ogsaa den autoriserede (I, 291). Den eng. K.bibels paa én Gang ædle og folkelige Sprog skyldes T. mere end nogen anden. (T.s Overs. er fl. Gange optrykt; Facsimile-Udg. af de opr. 2 Tryk: 1871 ved Edw. Arber, 1862 ved Fr. Fry; hans andre Værker i Parker Society Publications, 1848—50; B. F. Westcott, A General View of the Hist. of the English Bible, 1868; R. Demans, W. T., A Contribution to the Hist. of the English Bible, 1871, ny Udg, ved R. Lovett, 1886). *C. E. F.*

Tyng. 1) **Stephen Higginson T.**, Præst i den prot.-biskopp. K. i Amerika, f. 1800, præsteviet 1821, var i en Række Aar Præst i Philadelphia, derefter i New York 1845—78. Han havde et stort Ry som Prædikant. Desuden øvede han stor Indflydelse som Udgiver af »The Episcopal Recorder« og »The Protestant Churchman«. Foruden Prædikener udgav T. bl. a. »Lectures on the Law and the Gospel« (1832); »The Office and Duty of a Christian Pastor« (1874). D. 1885. En af hans Sønner udgav en Biografi af ham og Biskop Bedell »Memorial of the Rev. Dr. T.«. — 2) **Stephen Higginson T. d. y.**, Søn af foreg., f. 1839,

Præst i New York, blev dømt for at have prædiket i en metodistisk K. Han tog megen Del i Moody's og Sankey's Virksomhed og har udg. fl. Skr. i deres Aand, bl. a. »The Square of Life« (1876). D. 1889. (C. R. Tyng, Record of the Life and Work of S. H. T., 1890). *C. E. F.*

Type og Typik. Ordet Type (*τύπος*) benyttes i N. T. bl. a. om Personer eller Ting, som uanset deres hist. Selvstændighed er bestemt til at afbilde og betegne noget fremtidigt og højere (Rom. 5, 14). I samme Betydning bruges »*αντίτυπος*« 1 Pet. 3, 21 om Daaben som det højere Modbillede overfor Syndfloden, medens Sprogbrugen i Hebr. 9, 24 er den omvendte. En udførligere Typologi foreligger 1 Kor. 10, 1—6, hvor 2 Mos. 13, 22; 14, 22; 16, 4.35; 17, 6; 4 Mos. 20, 11 benyttes som Typer paa Daab og Nadver. Denne Forstaaelse af G. T. forekommer oftere, f. E. Kol. 2, 17 og i Hebræerbrevet. Paa Grundlag heraf dannedes en »Typik« eller typologisk hermenevtisk Teori, som i Modsætning til den allegoriske Fortolkning anerkender de bibelske Fortællingers hist. Realitet, men samtidig tillægger dem en dybere Betydning som Forbilleder og Forudsigelser om det kommende. Denne Teori er paa forsk. Maade bragt i Anvendelse, f. E. af Coccejus (I, 527 f.); Bengel (I, 260) og v. Hofmann (II, 444 f.). *C. G.*

Typos, Navnet paa en Troslov (af 648) fra den monoteletiske Strid, se Monoteleter (III, 279).

Tyrannos's Skole. Efter at Paulus i Efesos havde afbrudt Forbindelsen med Synagogen, gjorde han T.s Skole til Midtpunkt for sin energiske Lærevirksomhed (Ap. G, 19, 9). Stedet synes at have Navn efter en filos. Rhetor, der brugte dette Lokale, og hvem det vel tilhørte. Maaske er den opr. Tekst »i en vis T.s Skole fra den 5. til den 10. Time«. T. har da selv benyttet Morgentimerne og overladt Paulus Lokalet fra 11. til 4. *L. G.*

Tyrgils, se Thorgils og Thorkel (IV, 553).

Tyrkiet. 1) Historie. Tyrkerne, et krigerisk asiatisk Folk, opr. bosat om Jenisei's øvre Løb, har til forskellig Tid bredt sig mod Ø. og V. Til Tyrkerne hører saaledes en Mængde Stammer i Ø.- og V.-Sibirien, Turkestan og Dele af Rusland (f. E. Jakuter, sibiriske og russ. Tatarer, Tyrkomener o. fl.), men særlig Osmannerne, der grundlagde det store Rige, som specielt i Historien og Geografien bærer Navnet T. Trods antropolog. Forskelle staar Tyrkerne nær forbundne i Sprog (den tyrkisk-tatariske Sprogæt) og Rel. (alle Stammer, undtagen de stadig hedenske Jakuter, er gaaet over til Islam). I den kr. K.s Hist. spiller særlig de seldshukiske og osmanniske Tyrker en vigtig Rolle som Undertrykkere. — Seldshuker er egtl. Navn paa et Dynasti, hvis Stamfader, Seldshuk, var Høvding i det sydl. V.-Sibirien ved Jaxartes (Syr-Darja) og o. 1000 traadte over til Islam. Hans Sønnesønner bemægtigede sig efterhaanden Dele af Turan, Iran, Mesopotamien og Armenien, der hærgedes frygteligt. Kalifen i Bagdad reduceredes til et rel. Overhoved, da Tokrilbey (d. 1063) opslog sin Residens i Ispahan. De følgende Sultaner udvidede Riget over Syrien, Palæstina og Lilleasien og herskede mod Ø. til henimod Indus; skønne Bygningsværker vidner om deres Kunstsans, og flere viste levende Kulturinteresse, men indre Stridigheder ødelagde snart Riget, og efter Storsultan Melikshah's Død 1092 erklærede en Række Seldshukfyrster sig for uafhængige. Et mindre, seldshukisk Rige, Rum (Romanien) med Hovedstad Ikonion (Konja), var allerede 1073 grundet i Lilleasien; andre Smaariger i Antiokia, Damaskos, Aleppo, Edessa, Mossul fremkom af de indre Kampe og spillede en Tid en Rolle, delvis i Kampen mod de kr. Korsfarere. Men i Slutn. af 12. Aarh. blev den ægypt. Sultan Saladin (IV, 24) Magthaver i Syrien og Mesopotamien, og siden 14. Aarh. tilfaldt de seldshukiske Lande efterhaanden Osmannerne. — For de gl. kr. K.r i Østen (jfr. Antiokia I, 105; Edessa I, 714 f.; Jerusalem II, 613; Syrien IV, 470 b; Syr. Kirke IV, 471; Maroniter III, 181; Kaldæiske Kristne II, 712; Jakobiter II, 589; Georgien II, 195; Armenisk K. I, 143; Efesos I, 720; jfr. ogsaa Alexandria I, 53; Koptisk K. II, 836), ligesom for Jøderne, havde allerede Arabernes Erobringer (jfr. I, 229; Muhammed III, 200 f.; Shiiter IV, 171) været skæbnesvangre; men langt værre blev Forholdene, da de seldshukiske Sejrherrer lagde haarde Byrder paa dem; mangfoldige Kr. gik nu over til Islam, hvorved de fik fulde Borgerrettigheder. Skønt Krdmmen ikke var forbudt Rel., blev de Kr. i de følgende Aarh.r et stadig synkende Mindretal. Da Seldshukerne 1077 erobrede Jerusalem, gav deres Voldshandlinger mod de kr. Pilegrimme Anl. til Vesterledens Korstog (II, 846), men nogen Styrkelse og fornyet Fremvækst af de anatoliske K.samfund kom disse Kampe ikke til at betyde; i de smaa Korsfarerstater herskede Romerk.n, og Vestens Had til Østens Kr. kom stærkt frem. Korstogsrigerne kom iøvrigt snart i Forfald, og med Akkos Erobring 1291 gik Korstogenes sidste Udbytte tabt; dog medførte den Forbindelse, der var knyttet mellem de gl. østerlandske, skismatiske K.samfund og Romerk.n (jfr. Armenisk K. I, 144 a; Maroniter III, 181), Unionsforsøg, der delvis bragte Resultater, som har holdt sig til vore Dage. — 9 Aar efter Akkos Fald stiftedes (1300) det osmanniske Rige i N. V.-Lilleasien af Tyrken Osman, Søn af Ertogrul, en Høvding hos Seldshuksultanen af Konja. Sultan Osman (d. 1326) besatte Dele af Lilleasien; hans Efterfølgere, der som han alle tilhørte den sunnitiske Muhammedanisme (IV, 398) og betragtede »den hl. Krig« som deres første Opgave, gjorde sig snart til Herrer over de vigtigste Lande ved det østlige Middelhav og truede det bysantinske Rige og de andre kr. Riger paa Balkanhalvøen med Undergang. Osmans Søn Orchan gjorde Brussa, S. for Marmarahavet, til Residens og organiserede Janitsharkorpset, som rekruteredes af kr. Børn, der opdroges i fanatisk Muhammedanisme; hans Søn Murad I (1359—1389) residerede i Adrianopel, og fra nu af var Europa Hovedmaalet for det nye Tyrkervælde. — Paa Balkanhalvøen kæmpede dengang Serberne (IV, 158), Bulgarerne og det siden 1261 ved Mikail Palæologos fornyede gr. Kejserdømme om Herredømmet. Bulgarerne havde dog passeret Magttinden o. 1240, da de sad inde med Thrakien, Makedonien og Albanien; Serberne havde netop under Kejser Stefan Duschan (d. 1355) truet med at underlægge

sig det meste af Balkanhalvøen, og Kejseren havde ved Oprettelsen af et Patriarkat i Ipek gjort Serbiens K. uafhængig af Constantinopel, men derefter indtraadte en stærk Tilbagegang. Murad I gjorde 1366 Bulgarerczaren til Vasal og tilføjede Serberne et afgørende Nederlag 1371; han faldt 1389 i ny Kamp mod Bulgarerne og Serberne, efter at have brudt deres Kraft for lange Tider. Efter 1389 flygtede mange Serbere op i Montenegros Bjærge, hvor de siden sejrrigt hævdede deres Uafhængighed, og i 1516 dannede en teokratisk Stat under Vladika'en (Bispen) af Cetinje. Murads Søn, Bajisid I, kaldet »Lynet« (Ilderim), 1389—1402, forfulgte Sejren, underkastede sig Valakiet, indlemmede Bulgarien i sit Rige, besejrede 1396 ved Nikopolis Kong Sigismund af Ungarn's Korstogshær, erobrede Thessalien, Hertugdømmet Athen, Fyrstendømmet Akaja m. m. og truede nu Constantinopel, der imidlertid reddedes ved Mongolernes Fremstorm i Lilleasien. 1402 led Osmannerne et afgørende Nederlag mod den lamme Timur ved Angora; Bajisid blev Fange (d. 1403), og hele Osmannervældet truedes med Undergang. Timurs Død 1405, under Forberedelse af et Tog mod Kina, opløste imidlertid det vældige Mongolrige, og Osmannerherskerne kunde nu atter fortsætte deres Erobringer i Europa. Tronstridigheder hæmmede dog en Tid Fremgangen. Men 29. Maj 1453 gjorde Muhammed II Erobreren (1451—81) Ende paa det østrom. Rige ved Constantinopels Erobring, og den gl. Kejserby blev fra nu af T.s Hovedstad (jfr. I, 550 b om Ordningen af K.n). 1456 erobredes Hertugdømmet Athen, 1460 Morea, 1461 faldt den anden kr. Kejserstad Trapezunt (IV, 605); Serbien var indlemmet i T. 1458, Valakiet 1460, Bosnien blev det 1463; 1475 maatte Tatar-Khanen paa Krim underkaste sig; 1511 toges videre Moldau, 1517 Syrien og Ægypten og derefter NV.-Afrika. Fra nu af gik Værnet om de hl. Steder i Arabien over til Sultanen, og denne antog tillige Titlen Kalif. Under Suleiman II, den store, 1520—66, naaede T. sin største Magt, idet en stor Del af Ungarn indlemmedes, efterat Ludvig II havde mistet Livet i Slaget ved Mohacs 1526; Johanniterne fordreves fra Rhodos, og 1529 belejredes Wien; endvidere fratog Tyrkerne 1536 Perserne Mesopotamien og Georgien, og 1540 nødtes Venezia til at afstaa fl. gr. Øer, som Republiken en Tid lang havde besiddet. Ogsaa de store Middelhavsøer blev efterhaanden tyrkiske: 1571 Kypros og 1669 Krete, og 1669 erobredes Dele af Persien. De Kr.s Kaar i T. var ikke tillokkende, dog var Renegaternes Antal relativt ikke stort. De Kr. havde Tilladelse til at beholde deres religiøse Institutioner, idet de kirkl. Myndigheder dog stadig maatte erhverve sig Anerkendelse af den tyrk. Regering. Forhandlinger imellem Regeringen og de undertvungne Kr. foregik i Regelen igennem disses kirkl. Myndigheder, dog med nogle Undtagelser, da Bulgarerne ikke anerkendtes som et uafhængigt K.samfund. De maatte til deres Misfornøjelse forhandle med Tyrkerne igennem de gr. kirkl. Myndigheder. Først da Folket i vore Dage blev uafhængigt, hørte dette Forhold op. T. betjente sig i det Hele meget af sine gr. Undersaatter i Administrationen, bl. a. i Diplomatiet, hvortil Grækerne ofte egnede sig fortrinligt. Man benyttede ogsaa ofte Grækere ved Styrelsen af tyrkiske Provinser, hvor de fik de højeste Embeder, saaledes i Valakiet og Moldau (nuv. Rumænien). Grækerne anbragte atter et Slæng af deres Landsmænd i alle Stillinger her. De to Provinser kom derved til at se ud, som de var gr. Den gr. Frihedskrig begyndte her, idet Fyrsten, Alexander Ypsilanti, iværksatte en mislykket Rejsning; men derved tabte Grækerne her deres indflydelsesrige Stilling, hvortil de i Virkeligheden ingen Ret havde, da de kun udgjorde et ringe Mindretal af Provinsernes Befolkning. — Endnu i 17. Aarh. var T. en mægtig Stat; 1683 kunde Sultanen atter belejre Wien, men heller ikke denne Gang naaede Tyrkerne deres Maal. 1686 faldt Ofen og andre Byer i Ungarn og Kroatien. Ved Freden i Karlowitz 1699 mistede T. imidlertid Siebenbürgen, Ungarn og Kroatien til Østrig, Podolien og Ukraine til Polen, Morea m. fl. Øer og det meste af Dalmatien til Venezia. En stor Del af det tabte genvandtes vel efter Krig med Østrig og Rusland 1739 (Fred i Belgrad), men T.s tidligere Kraft var nu brudt. Haremsintriger og Janitshar-Oprør bestemte de polit. Forhold, og Storvesirerne fik den egtl. Magt. Rusland blev den stadig farligere ydre Fjende, og i 19. Aarh. begyndte de undertvungne kr. Folk at rejse sig. — Serberne greb til Vaaben 1804 og naaede 1830, støttet af Rusland, en meget begrænset Selvstændighed for en Del af deres Land. De maatte finde sig i, at der indtil 1867 i flere Byer, ogsaa i Hovedstaden Belgrad, laa tyrkiske Besætninger. Efter nye Kampe løstes Serbien paa Kongressen i Berlin 1878 fra Tributforhold til T. og fik en stor Udvidelse, og 1882 blev det Kongerige (jfr. IV, 159). Den serbiske K. styredes uafhængigt til 1766 af Patriarken i Ipek; under ham stod Metropolitsædet i Karlowitz (i østrigsk Syrmien, N. for Belgrad), oprettet med Østrigs Tilladelse efter den store Serber-Udvandring 1690 (40,000 Familier udvandrede paa Gr. af T.s Forfølgelser). 1766 ophævedes Patriarkatet, og den serbiske K. styredes derefter fra Constantinopel; 1832 fik den indre Forvaltningsfrihed; 1879 erklærede Patriarken af Constantinopel den for autokefal under Metropoliten i Belgrad. — Montenegro, hvis Historie har været en næsten uafbrudt Kamp for at værne Uafhængigheden, var gentagne Gange siden 1516 haardt truet af T.; Styrelsen ved Vladika'en (et Embede, der siden 1697 havde været arveligt i Familien Njegosch) ophørte, da Danilo I gav Afkald paa den gejstlige Værdighed og anerkendtes 1852 af Rusland og Østrig som Fyrste; hans Efterfølger, Nikita I (Nikolaos), førte gentagne Krige med T. og fik ved Berliner-Traktaten 1878 Landet næsten tredoblet og anerkendt som fuldstændig uafhængigt Fyrstendømme (1910 antog han Kongetitel). K.n er autokefal under en Ærkebisp i Cetinje. — Grækernes Frihedskrig 1821—29 førte hurtigere til et lykkeligt Resultat. Ved Freden i Adrianopel 1829 enedes Stormagterne om, at Landet skulde have en særlig, dog af T. afhængig Fyrste, men snart efter besluttedes dets Suverænitet, og 1832 stadfæstede Nationalforsamlingen Kongevalget (Otto af Baiern). 1863 fik det ved den

danske Prins Georgs Valg de ioniske Øer afstaaede af England og, takket være Gladstone, 1881 (uden Krig) af T. de rige Provinser Thessalien og Epiros. Dertil kom 1897 Krete og siden Saloniki og Dele af Makedonien. Den gr. Kirkes Uafhængighed af Patriarkatet i Constantinopel opnaaedes først 1850 (se iøvrigt II, 278). — Rumænien (România) ɔ: de to Fyrstendømmer Valakiet og Moldau, fik 1829 ved Freden i Adrianopel indrømmet en begrænset, indre Selvstændighed, reelt under russisk Tilsyn; 1856 udvidedes den indre Autonomi; 1877 erklærede Landet sig uafhængigt; 1881 blev det Kongerige (se România III, 809). Rumæniens K.s Selvstændighed anerkendtes 1885 af Patriarkatet i Constantinopel. — Bulgarien (I, 416) fik først sent Selvstændighed; 1876 forsøgtes forgæves Oprør; 1878 paa Berliner-Kongressen maatte dog T. anerkende det som autonomt, arveligt Fyrstendømme; men det var stadig tributpligtig. 1886 forenedes det reelt med Øst-Rumelien, idet Fyrsten med Stormagternes Billigelse udnævntes til T.s Generalguvernør her; 1908 blev Bulgarien proklameret som frit Kongerige. Bulgarien havde indtil 1393 et selvstændigt Patriarkat i Tirnowo; derefter var Ærkesædet i Akrida (oprettet i 10. Aarh.) det kirkl. Midtpunkt, men dets Selvstændighed ophævedes 1767 af Patriarken af Constantinopel. Fra 1860 krævede Bulgarerne ikke blot kirkl. Selvstændighed for det egtl. Bulgarien, men for alle Bulgarer i T. Efter den gr. K.s Opfattelse kræver imidlertid kirkl. Autonomi statslig Selvstændighed som Forudsætning. Patriarken forkastede derfor Kravet, men den tyrkiske Regering anerkendte 1870 den bulg. K. i Bulgarien og Dele af Thrakien og Makedonien for selvstændig, og 1872 tog den uafhængige bulgar. »Exark« Sæde i Constantinopel, men Patriarken satte ham i Band og erklærede hans K. for skismatisk. Skismaet ophørte ikke med Bulgariens reelle Uafhængighed 1878, da Exarken ikke vilde opgive Nationalitetsprincipet og nøjes med kirkl. Styre af Fyrstendømmets K. — 1908 annekterede Østrig Bosnien og Herzegowina, som det allerede tidligere havde besat (om Provinsernes begrænset kirkl. Selvstændighed jfr. Serajévo IV, 158). Befolkningen ønskede imidlertid Tilslutning til Serbien, som har samme Sprog. — Endelig skiltes 1913 Albanien fra T. og bestemtes til at danne en egen Stat; men den var endnu ikke organiseret, da Krigen udbrød i 1914 (de Kr. er iøvrigt her i Mindretal). Hvis Freden (af 1920) efter Verdenskrigen kan gennemføres, vil T. (bortset fra Constantinopel) miste sine europæiske Besiddelser og tabe sin Stormagtsstilling i Asien (bl. a. frigøres Armenien og Palæstina), men de sluttelige Resultater er endnu usikre, og særlig Balkanforholdenes endelige Ordning er endnu uvis. — I de sidst frigjorte Lande, særlig i Bosnien og Albanien, lever mange Muhamedanere; i det hidtidige T. bor talrige Jøder, der, ligesom de Kr., har staaet i Forbindelse med Regeringen gennem deres rel. Myndigheder, der derfor maatte anerkendes som saadanne af Staten.

2) Kirkl. Forhold i T. til 1914. Om K.ns Ordning og Rettigheder efter det gr. Riges Fald 1453 jfr. Constantinopel I, 550 b. Patriarken fik som alle Grækeres (Rhomæers) Hoved en overordentlig foroget Myndighed. Alt K.-gods var blevet sikret K.n; men det varede ikke længe, inden de Kr.s Stilling blev yderst trykket. Gang paa Gang afsattes Patriarker vilkaarligt, og der afpressedes dem saa store »Foræringer«, at de ved Embedsbesættelser atter maatte lade sig betale af den lavere Gejstlighed. Udenfor K.rne turde intet Kors ses, og der maatte ikke ringes med Klokkerne; de Kr. kunde ikke indtræde i Hæren eller faa offentlige Embeder, de maatte ikke klæde sig som Muhammedanerne og ikke bære Vaaben, de kunde ikke være Vidner for Retten mod Tyrker. Under Dødsstraf var det forbudt en Kr., der havde antaget Islam, at træde tilbage til K.n (ligesom Muhammedanere, der traadte over, straffedes paa Livet). Talrige Børn rovedes og solgtes som Slaver eller opdroges til Janitsharer. Gentagne Gange truede Sultanen med at lukke de kr. Kirker, og kun Udredelse af vældige Pengesummer hindrede Gennemførelse deraf. I 17. Aarh. søgte man ofte med Vold at tvinge de Kr. til at træde over til Islam, og der forefaldt talrige Plyndringer i de kr. Bygder med Mord og Brand og Bortsælgen af de Kr. som Slaver. Især i Albanien faldt nu mange fra; man regner, at o. 300,000 Albanere overtraadte til Islam i 1620—50. Ligesaa blev talrige Kretensere tvungen til Overgang efter Øens Erobring 1669, og Mængder af deres Børn blev omskaaret. I 1625—1700 beklædte 50 Mænd Patriarksædet, et Vidnesbyrd om Statens vilkaarlige Indgreb. 18. Aarh. bragte Læmpelser, især da Rusland siden Peter d. st. optraadte som Værner og efterhaanden krævede en lignende Protektor-Stilling for de ortodokse Kr., som Frankrig fra gl. Tid udøvede for de rom.-kat. Kr. Under disse Forhold forbedredes de Kr.s Kaar betydelig, og T. begyndte endog at bruge de gr. Kr. i Embedsstillinger. I 19. Aarh. tog Gejstligheden virksomt Del i Oprørsbevægelserne. Allerede før 1821 arbejdede Præster og Munke med i det »Vennernes Forbund«, der rejste den gr. Opstand. Patriarken Grigorios V blev derfor under Paaskefesten 1822 myrdet i Constantinopel, og samtidig halshuggede man dér Ærkebisperne af Efesos, Nikomedien og Anklalos og derefter Metropoliten af Adrianopel med 12 højere Gejstlige; ogsaa Ærkebispen af Kypros myrdedes, og 3 Bisper halshuggedes dér; paa Krete myrdedes Ærkebispen og 5 Bisper. En Række blodige Forfølgelser var overhovedet T.s Svar paa den gr. Rejsning ligesom paa de følgende Oprør. Samtidig begyndte dog Reformtanker at spille en Rolle i T. 1826 ophævedes Janitsharkorpset efter en yderst blodig Kamp i Hovedstaden, og 1839 udstedte den nye Sultan en Kundgørelse, der lovede alle osmanniske Undersaatter uden H. til deres Rel. lige Adgang til Embedsposter i Hær og anden Statstjeneste, tilsikrede de Kr. Liv og Gods og afskaffede Dødsstraf for Renegater, der atter blev Kr.; men Reformerne blev paa Papiret. De stadige Stridigheder i Palæstina mellem de Kr. om de hl. Steder (især Opstandelseskirken i Jerusalem og Fødselsgrotten i Bethlehem) gav Rusland Anl. til Indblanding til Fordel for de gr. Katoliker (paa en Maade, der viste, at det stræbte efter et reelt Protektorat over hele

Orienten) og fremkaldte atter Krimkrigen 1854—56, hvor England, Frankrig og Sardinien kæmpede sammen med T. mod Rusland. Ved Freden i Paris anerkendtes T. nu officielt som jævnstillet de andre civiliserede Magter, efterat Sultan Abdul-Meshid havde offentliggjort nye Reformløfter (Hatti-Humajun af 1856) om at ordne T.s indre Forhold efter de europæiske Staters Mønster: alle Undersaatter fik lige Ret, og Forbedringer i Retspleien lovedes, Kopskatten paa Kr. afskaffedes, Dødsstraffen for Overgang fra Islam ophævedes, og Rel.s-Frihed proklameredes; Bispernes polit. Magt gaves til særlige Domstole, K.ns Formue erklæredes for urørlig, de kirkl. Afgifter til Gejstligheden skulde afløses af fast Løn; Patriarken fik Ordre til at udarbejde Forslag til en K.-Forvaltningslov, der sikrede K.ns indre Frihed, indrettede »den ny Synode« til egtl. kirkl. Spørgsmaals Afgørelse og oprettede et »blandet Folkeraad« (med Lægmænd) til Afgørelse af Ægteskabssager og K.ns pekuniære Forhold (den godkendtes 1860 som Rigslov). Bortset herfra blev dog de fleste Reformbestemmelser ugennemførte. 1858 bragte et voldsomt Blodbad over de Kr. i Arabien, og 1860 myrdede ligeledes Druserne i Syrien løs paa de Kr. dèr (3000 myrdedes alene i Damask, og 200 Kirker dèr og i Omegnen ødelagdes; o. 70,000 Mennesker flakkede hjemløse om, efter at deres Byer var plyndrede og afbrændte). Det ulmende Oprør i Bulgarien gav Anl. til Blodbad dèr (1876) og dette atter til den russ.-tyrk. Krig, der navnlig befriede slaviske Dele af T. for Aaget; ved Freden i Berlin 1878 maatte T. atter garantere sine kr. Undersaatters Liv, Arv og Gods. Men Abdul-Hamid II's Regering (1876—1909) blev netop siden kendemærket ved gentagne modbydelige Blodbad paa Kr. (især Armenier-Massakrene i 1895—96, der i endnu større Stil gentoges 1915—18). En ny Forfatning, givet 1876 (Parlament med 2 Kamre, det ene folkevalgt), kom ikke til at spille Rolle (fornyet i endnu liberalere Form ved Irade 24. Juli 1908), og de Løfter, den ungtyrkiske Bevægelse (der er stærkt paavirket fra Tyskland) har givet om indgribende Reformer, har hidtil ikke omskabt T. Hvad Verdenskrigens Virkninger vil blive, er uoverskueligt endnu. — Til T. regnedes officielt til 1914 det europ., asiat. og afrik. T. (4,100,000 □ km med o. 40 Mill. Indb.), men der skeinedes mellem »kejserlige Provinser« (det egtl. T.) og »halvtsuveræne« (autonome) Provinser; over Ægypten havde Sultanen faktisk intet at sige, og hans Herredømme i Tripolis stod paa svage Fødder. Sikker Statistik over de Kr. i T. fandtes ikke. Af de o. 6 Mill. Indb. i det europæiske T. var maaske 40 pCt. gr. Kat. Om »den ortodokse K.« jfr. Gr.-kat. K. II, 278; Gudstjeneste II, 294; Tidebønner IV, 563; Synaxarion IV, 455; Psalmer III, 647; Symboler IV, 449; Synoder IV, 465. De ortodokse Kr. stod under den økumen. Patriark i Constantinopel, under hvem atter stod 74 Metropoliter (46 direkte; de andre under Patriarkerne af Alexandria [Sæde i Kairo], af Antiokia [Sæde i Damask] og af Jerusalem, der imidlertid ordinært bor i Constantinopel og ingen selvstændig Rolle spiller) Alexandrias Patriarkat omfattede 3 Metropoler (Bispesæder) foruden nogle titulære Bisper (de ortodokse i Ægypten overstiger næppe 50,000); Ærkebisp-Abbeden af Katarinaklosteret paa Sinai, der tidligere stod under ham, er autokefal. Antiokias Patriark havde 16 Metropoliter (Bisper) under sig, men flere af disse er faktisk ogsaa blot Titularbisper (Syriens »ortodokse«, mest arab. talende Befolkning regnedes til o. 250,000). Under Jerusalems Patriarkat stod 10 Metropoliter (o. 50,000 Sjæle). — Den gr. K. tæller ikke faa velhavende Folk, og Grækernes Antal var næsten allevegne i Fremgang; i Smyrna f. E. var det i Løbet af o. 50 Aar fordoblet, medens Antallet af Tyrker var stationært. Grækerne havde overalt i T. talrige Kirker og Kapeller; i de sidste bestaar hele Tjenesten ofte i, at der tændes en Lampe foran Altret. Af Klostre er der ikke faa, baade for Munke og Nonner; de tilhører ikke som i Vesten forsk. Ordner; Munkene følger alle Basilios' Regel (mærkelige er Klostrene paa Athos-Bjærget, I, 168, der dog næppe kunde regnes til T.). I Jerusalem besidder Grækerne fl. Kirker, bl. a. største Delen af den hl. Gravs Kirke, og lige ved denne et Hospits. Grækerne i T. har i Regien vist megen Interesse for Undervisning (Regeringen anvendte ingen Bekostning paa kr. Skoler); Klostrene tog sig deraf; men det meste skyldtes patriotiske Lægmænd, som ofte har givet store Summer til Skoler. Grækerne (især Klostrene) tog sig videre ivrigt af gr. Pilegrimme, især til Palæstina. Ogsaa Russerne har bragt store Ofre for at lette deres Trosfællers Besøg af de hl. Steder; ved Jerusalem, udenfor Jaffa-Porten, har de opført en stor Samling Bygninger med prægtig Katedral, Hospital og stort Hospits for Pilegrimme. Tale- og Omgangssproget blandt de Kr. af den ortodoks gr. K. i T. var i Europa og Lilleasien Nygræsk, i Syrien som oftest Arabisk. — I T. bestod ogsaa skismat. K.samfund, først Nestorianerne (se III, 361, og kaldæiske Kr. II, 713), der dog ikke spillede nogen videre Rolle; Antallet af ikke-unerede Nestorianere i T. ansloges 1837, rimeligvis overdrevet, til 70,000, i hvert Fald var der nu langt fra saa mange, thi snart efter nedhuggede Tyrker og Kurder paa en Gang over 10,000; siden har der atter, ligesom ofte tidligere, været blodige Forfølgelser. Der findes endnu en Del Nestorianere i vanskelig tilgængelige Bjærgegne. Nær den persiske Grænse i den Bjærgdal, der gennemstrømmes af Floden Zab, residerer deres Overhoved i et Kloster ved Kotchanes, N. for Mossul. Andre Nestorianere lever i Bjærgegne omkring Urmia-Søen. — Langt talrigere er de monofysitiske Kristne; til dem hører de syr. Kr. el. Jakobiterne (II, 509; IV, 470), Armenierne og Kopterne. Jakobiterne har syr. K.-sprog, men taler nu Arab.; deres Antal anslaas til 80,000; Overhovedet, Ærkebispen i Mossul, residerer i Klostret Der-uz-Zefran ved Mardin (med Titel af Patiark af Antiokia); han har Vikar i Constantinopel for de dér boende syr. Kr. Under ham skal der nu staa 15 Bisper (bl. a. i Jerusalem, Damask og Diabekr). Af Armenierne (I, 143), der lige til de sidste Aar har udstaaet blodige Forfølgelser, lever eller levede ikke faa i Constantinopel og Omegn og i andre større Byer, men iøvrigt især i deres opr. Hjemstavn i NØ.-Lilleasien og i Bjærgegnene i Kilikien

ned imod Bugten ved Adana. Armeniernes Tal sattes før Krigen til 1½ Mill.: den store Udryddelse 1915, foranstaltet under Massedeportationer, ombragte efter tyske Konsulatefterretninger o. 1 Mill., saaledes at der kun skal være o. 200,000 tilbage i Hjemlandet. I Constantinopel levede efter nogle Opgivelser 40.000, efter andre endog 200,000 (!). En Del har i længere Tid staaet under russ. Herredomme; til russ. Armenien hørte siden 1828 den øverste Patriarks (Katolikos') Sæde. Klostret Etschmiazen ved Erivan. I den allersidste Tid, efter Ruslands Sammenbrud, var Tyrkerne ogsaa faldne ind i disse Egne og havde forfulgt de her boende Armeniere grusomt. For en Del Aar siden havde Armenierne i T. 4 Patriarker: i Konstantinopel, Agthamar (paa en Ø i Van-Søen), Jerusalem og Sis (i Kilikien). Nu nævnes kun en Patriark, der residerer i det store armen. Kloster i Jerusalem og har en »Vikar« i Constantinopel. Til dette Kloster hører Skoler, Bogsamlinger samt Herberger for Pilegrimme, der kan modtage indtil 4000. Det 3. monofysit. K.samfund i T., Kopterne (II, 836), var ikke talrigt repræsenteret; Hovedmassen lever i Ægypten. De har Kirker og Klostre i Jerusalem (og et Kapel i Gravkirken); en Del lever i Constantinopel. — I T. gaves videre et af indfødte bestaaende lille »kat.-lat.-ottomanisk K.samfund« og et protestantisk K.samfund, begge anerkendte af Sultanen: Medlemmerne var tyrk. Undersaatter. — Den rom.-katolske K. talte mange Medl., hvoraf en Del var indvandrede, andre vel fødte i T., men anerkendte af Sultanen som tilhørende fremmede, diplomatisk repræsenterede Nationaliteter. K.sproget er Lat.: Talesproget forskelligt efter Herkomst og Opdragelse. I Spidsen staar en Patriark af Constantinopel (residerer i Rom), med Vikar i Constantinopel med Titel af Ærkebisp af Kæsarea (i Palæstina). Under ham staar Ærkebisper i Bagdad, Beyrut og Smyrna foruden Bisper og Præster. Siden Korstogenes Tid residerede lat. Titularpatriarker af Jerusalem i Rom (ved S. Lorenzo), men 1847 udnævnte Pius IX paany en residerende Biskop med Titel af Patriark af Jerusalem; dèr opfortes Bibliotek m. m. Paa forsk. Steder, bl. a. i det hl. Land, findes lat. Klostre (hvis Munke for storste Delen stammer fra Europa), mange af disse er særlig indrettede paa at tage mod Pilegrimme og andre Rejsende. Den rom. K. har i T. indlagt sig store Fortjenester ved sin civilisatoriske Virksomhed, der udfores gratis til alle, uden H. til, hvad relig. Samfund de tilhører (især Omsorg for syge og nødlidende og Undervisning). I fl. Byer er oprettet Hospitaler (i Jerusalem Hospitalet St. Louis osv.). Præster, Munke og Nonner tager sig med stor Iver og Samvittighedsfuldhed af Skoleundervisning. Skolerne er gode, og Eleverne godt underviste. I Beyrut undervises Børn fra Byen og Omegnen i Tusindvis, og Jesuiterne har her »Institut St. Joseph«, der giver højere Undervisning og trykker talrige, mest orientalske Boger. 25. Febr. 1881 gav Leo XIII det Titel af Universitet; det har med., teol. og sprogligt Fakultet; til det er knyttet et Seminarium og en Mellemskole. I Jerusalem findes fl. vidensk. Institutioner: Dominikanerne grundede her 1890 en bib. Skole, hvis Lærere har udført et fortjenstfuldt Arbejde ved arkæologiske Undersogelser rundt om i det hl. Land. Til Sct. Anna Kirken er ogsaa knyttet en bib. Skole, et Seminarium og et Kloster. I disse rom.-kat. Arbejder er Frankrig gaaet i Spidsen. — Til Romk.n i det hidtidige T. maa endnu regnes de med Rom unerede, orient. Samfund, som anerkender Pavens Supremati, men ordner deres indre Forhold frit og har egen Ritus. Om de unerede Nestorianere, se »kaldæiske Kristne« (II, 713); de anslaas til 20.000 (andre 70.000); Tilslutningen til Rom (siden 1681) skyldtes Splid ved Valget af en Patriark: man bad saa Paven at afgøre Sagen. Deres Patriark residerer snart i Hilla ved Babylon, snart i Mossul (har Titel af »Patriark af Babylon«). Under ham staar Ærkebisper i Diabekr og i Kerkuk, Bisper i Mardin, Mossul, Urmia og 7 andre Byer. — Blandt de med Rom unerede Monofysiter er o. 20.000 syriske Jakobiter (II, 509), hvis Overhoved fører Titel af »Patriark af Antiokia« og residerer i Mardin. Under ham staar Ærkebisper i Bagdad og Damask, Bisper i Mossul, Mardin, Gezira, Aleppo og Beyrut. En anden Gren af de syr. Kr. el. Jakobiterne har ligeledes uneret sig med Rom: det er Maroniterne (III, 181), boende fra Libanon indtil Tyros og Genesaret Sø; deres Overhoved kaldes ogsaa »Patriark af Antiokia« (med Residens i Bkerki og Kanobin paa Libanon). Under ham staar Ærkebisper i Aleppo, paa Kypros, i Damask, Tripolis, Tyros og Saida (Sidon); i Baalbek residerer en maronit. Bisp. En Del Armeniere (o. 125,000), nærmest fra Kilikien i Lilleasien, er ogsaa uneret med Rom: deres Patriark »af Kilikien« residerer siden 1867 i Constantinopel; Metropoliter i Sebaste og Tokat. Ogsaa Græko-Melkiterne (o. 130.000) er unerede. Melkiterne (af hebr. Melek-Konge) er opr. et Spottenavn for de ortodokse Grækere i Patriarkaterne Aleksandria, Antiokia og Jerusalem, der ikke antog Monofysitismen (III, 278) og derfor særlig nød Gunst hos de Kejsere, der bekæmpede Monofysiterne; nu bruges Benævnelsen saa godt som kun om de med Rom unerede Grækere i Syrien og Palæstina. Siden 1744, da den melkitiske Patriark af Antiokia fik Pallium fra Paris, findes vedblivende gr. melkitisk-antiokenske Patriarker i Union med Rom; de residerer nu i Damask. Under ham staar o. 120.000 adsplittet boende Kr., delt i 13 Diokeser (Damask, Aleppo, Emesa, Beyrut, Bosra, Tripolis, Baalbek, Hauran, Farzul; som Generalvikarer for det melkit. Patriarkat Jerusalem staar videre Bisper af Jerusalem, Tyros, Saida [Sidon] og Ptolemais [Akko] under ham). Næppe nogen af de grækomelkit. Kr. har Gr. til Talesprog; de taler vist alle Arabisk. — Romerk.n regner altsaa til sit Hierarki følgende Patriarkater i det hidtidige T.: Constantinopel (resid. i Rom): ikke mindre end 4, der kaldes Antiokia: det syr.-jakobit. (Mardin), det maronit. (Bkerki), det gr.-melkit. (Damaskos) og et, hvis Indehaver residerer i Rom; det lat. i Jerusalem; Babylon (Mossul); det armeniske i Kilikien (Constantinopel); fra de 2 Patriarkater af Alexandria, med Residens henholdsvis i Rom og Kairo, kan paa Gr. af Ægyptens Særstilling bortses. Med Rom er endelig uneret nogle hidtil tyrkiske

Bulgarer under en Biskop i Constantinopel med Titel af »Ærkebisp af Thesiopolis« (under ham staar apost. Vikarer i Adrianopel og Saloniki). — I T. var bosat en Del Protestanter, Engelskmænd, Skotter, Schweizere, Tyskere, Amerikanere og Skandinaver, hvoraf nogle gav sig af med Sygepleje (saal. tyske Diakonisser fra Kaiserswerth), andre med Opdragelse af indfødte Børn (Schneller i Jerusalem). Saavel Tyskere som Engelskmænd har paa fl. Steder, saal. i Jerusalem, Hospitaler, der gratis og uden H. til Trossamfund tager sig af de indfødte. Forsk. protest. Folk har ogsaa sendt Missionærer til T. (se Muhammedaner-Miss. III, 302; syr. Miss. IV, 470 b); men Resultaterne bl. Muhammedanerne har været yderst tarvelige; større Udbytte er vundet bl. Medl. af de skismat. K.samfund, bl. a. blandt Armenierne; her har særlig Amerikanerne været virksomme. (A. D. Kyriakos, Geschichte der orient. Kirchen 1453—1898, 1902; S. Rausch, Kirche u. Kirchen im Lichte griechischer Forschung, 1903; K. Beth, Die orient. Christenheit der Mittelmeerländer, 1902; J. Neale, History of the holy eastern church I—V, 1850—73; N. Milasch, Das Kirchenrecht der morgenländ. Kirche, 1905[2]; E. Reinhardt, Die gegenwärt. Verfassung der griech.-ortod. K. in der Türkei i Zeitschr. f. wiss. Theol. 1901; Silbernagl, Verfass. u. gegenwärt. Bestand sämtlicher Kirchen des Orients, 1904[2]; v. Mülinen, Die lat. Kirche im türk. Reiche, 1903[2]; Realencyklop. f. protest. Theol. u. Kirche XXIV, 1913, S. 589 ff; Joh. Lepsius, Deutschland und Armenien 1914 bis 1918, 1919). *V. S.*

Tyropoion. Mellem Jerusalems V. og Ø.-Høj strækker sig fra NV. til S. Sænkningen el-Våd (Dalen), fra Damaskporten til S. for Siloam, o. 1500 M. lang. Josefos bruger om den Navnet Tyropoion ɔ: Ostemagerdalen, et paa dette Sted højst usandsynligt Navn. Dalen udmundede mod S. ved den i Neh. 3, 13 f. omtalte »Dyngeport« (»Møgport«, Affaldsdyngerne), sha'ar ha-ashpot, efter hvilken Dalen kan have heddet ge ha-ashpot, Dyngeportsdalen, hvilket man saa af evfemistiske Hensyn har udtalt som ge ha-shafot, »Ostedalen«. Maktesh ɔ: Morteren, i Sef. 1, 11, giver en Forestilling om Formen af T. i dens nordre Del. Ved store Aflejringer har Dalen faaet et meget ændret Udseende; den laa opr. 20 à 90 Fod dybere end i Nutiden. *L. G.*

Tyros, Grækernes Gengivelse af de indfødtes *Zor, Zur, Tor* el. lign., nu *Sur,* Navnet paa den, opr. paa en eller to Smaaøer ved Syriens Kyst liggende gl. fønik. Handelsstad, der har spillet en vigtig Rolle i Hist.n, ganske særlig i Israels Hist. T. omtales allerede midt i 2. Aartusinde f. Kr. T. var dengang allerede beboet af den semit. Stamme, vi kalder »Fønikere«, hvis Talesprog var »Kanaans Tunge«. Sproget kendes fra gl. Indskrifter, af hvilke de fleste og længste er fundet i Sidon (IV, 175) og Byblos. Vore bedste Oplysninger om T. i ældre Tider skyldes fremmede Folks Optegnelser. I ægypt. Indskrifter nævnes T. oftere og endnu hyppigere i de i Tell el-Amarna fundne Lertavler (IV, 512). Der haves nu 10 Breve fra Abimelek, Konge i T. (overs. af I. A. Knudtzon, Die El-Amarna Tafeln, S. 604—639 og S. 1245—1256, 1914), der klager over Angreb fra Nabofyrster, som havde frataget ham den omtr. lige overfor T. paa Fastlandet liggende By Usa (Grækernes Palæotyros) og derved afskaaret T. fra Forsyningen med Drikkevand og fra Forbindelsen med Byens Begravelsesplads (en saadan er funden ved Um-el-Avamid, hvorfra bl. a. det skønneste Mindesmærke fra hele den fønik. Oldtid, Rabbien Bal-jaton's Stele i Ny Carlsberg Glyptotek stammer). I de flg. Aarh.r udvikledes T.s Handel og Skibsfart stærkt, og T. blev nu Fønikernes første Stad, hvad opr. vel Sidon (»Kanaans første Søn«) havde været. Med David og Salomo stod Kong Hiram i T. i nøje Forbindelse og ydede særlig Salomo værdifuld Hjælp ved hans Byggeforetagender i Jerusalem. T. var efterhaanden bleven en rig By, ogsaa mærkelig ved sine Kunstværker. Især berømmes den fornemste Gud Melkarts Tempel (af Træ). Grækerne kalder ham »Herakles fra T.«. Gudsdyrkelsen var forbunden med megen Usædelighed. Mange Laster gik i Svang (jfr. Amos 1, 9; Joel 4, 4 ff.). Den sanselige Baalsdyrkelse fandt ogsaa Tilhængere i Nabolandene, ikke mindst i Israel, der ved Akabs Ægteskab med Kongedatteren Jesabel fra T. knyttedes nær til fønik. Sæder. Om Hiram's Efterfølgere i T. oplyser Menander fra Efesos, hvis hist. Værk efter det lille Uddrag, Josefos giver, synes at have været meget paalideligt. Mange Nybyggere sendtes til Steder paa Middelhavets Kyst, hvor der grundedes Handelsfaktorier. T.s vigtigste Nybygd var Carthago, vistnok anlagt i 9. Aarh. (814). O. samtidig truedes T. af det rask opblomstrende assyr. Rige. T. slap dog længe med at betale Tribut, naar assyr. Hære var i Nærheden; men da Salmanasser 722 havde gjort Ende paa Israels Rige, vendte han sig imod T. og indtog nu de til T. hørende Besiddelser paa Fastlandet (bl. a. Palæotyros). Han formaaede dog ikke at gøre sig til Herre over T., hvis Skibsfart fortsattes; men en Tid traadte T. dog i Skygge for Sidon. Men da Sidon nu blev angrebet af Assyrerne, genoprettede T. sine Handelsforbindelser og store Skibsfart. Kong Josias's rel. Ref. i Juda fandt ikke Bifald i T., hvis lidet moralske Rel. havde udbredt sig stærkt i Juda, og da Josias udvidede sine Ref.s-Forsøg til det fordums Israels Rige og tog Stilling ved Megiddo for at forsvare Galilæa imod Farao Neko ɔ: traadte op ved Grænserne af T., var det næppe behageligt for T.; Jerusalems Ødelæggelse ved Nabokuduruzar 587 vakte derfor stor Glæde i T. (Hes. 26, 2), men snart skulde ogsaa T. føle Babylons Magt. T. blev atter blokeret, denne Gang i 13 Aar, men heller ikke denne Gang erobredes T.; dog maatte T. gøre en Del Indrømmelser for at faa Fred og se Handelsforbindelsen genoprettet med Asien. Det synes, at T. anerkendte Babylon som sin Overherre og sendte Medlemmer af Kongefamilien dertil for at anerkendes som Konger af T. Under Perserne havde T. en begunstiget Stilling. 332 besejrede Alexander d. st. T. og indtog den efter at have lagt en Dæmning ud til Øen. Makedonerne tog grusom Hævn for deres store Tab, nedhuggede, hvem de traf paa, og solgte 30,000 Kvinder og Børn som Slaver. T. kom dog vel atter til Kræfter, men Alexandrias opblomstrende Handel stillede den i Skygge; Byen

havde dog stadig Betydning ved sin Industri, Purpurfarverier o. lign. — T., som efter Alexander d. st. havde staaet snart under Ægypten, snart under Syrien, blev af Romerne givet til en Magthaver Marion, der fratog Herodes Antipas en Landstrækning (Josefos, Jød. Krig I, 12, 2). Augustus synes dog atter at have givet den tilbage. Jesus kom vist gentagne Gange op i Nærheden af T. (Mt. 15, 21; Luk. 10, 13). Der dannedes tidlig en kr. Menighed i T., der fik Besøg af Paulus (Ap. Gærn. 21). Allerede i 2. Aarh. fik T. en kr. Biskop. 335 holdtes i T. en berømt Synode, der spiller en Rolle bl. a. i den arianske Strid. Athanasios (jfr. I, 166) dømtes her til sin første Landflygtighed. Paa Hieronymus's Tid var T. endnu en velhavende Stad. 633 f. erobrede Kalifen Omar Palæstina og Syrien og dermed ogsaa T.; Krdommen holdt sig dog i Byen, og o. 1100 ophøjedes Bispestolen i T. til Ærkesæde. 1124 toges T. af Korsfarerne, men efter Akkos Fald 1291 (I, 44) forlod Korsfarere og det meste af Befolkningen T., som ødelagdes helt af Muhammedanerne. Siden har T. været en ubetydelig By. *V. S.*

Tyrrel, George, se Reformkatolicisme (III, 728).

Tyrstrup, se Christiansfeld (I, 505).

Tysk-romersk Kejserdømme (962—1806). I. Forudsætningerne. 1) Den kr. K. var trods Modsætningsforhold indlevet med det rom. Imperium, hvori man saa et Stykke af Guds Verdensplan. Fortolkningen af Daniels 4. Verdensmonarki som det rom. (allerede hos Hippolytos) slog fast, at Riget skulde bestaa til Verdens Ende. Augustin gav i *De civitate Dei* Mønsteret for kr.-polit. Tænkning: Historien er en Kamp mellem Guds Rige, hvis Grundlov er Kærlighed, og Djævelens, hvis Grundlov er Egoisme; de verdslige Riger (især Babylon og Rom) har Tendens til at blive Former af Djævelens Stat, hvilket kun modvirkes ved Optagelse af Guds Stats Principer; Guds Stat er nu repræsenteret af K.n. Augustin, der blev Grundlag for baade pavelige, kejserlige og oppositionelle Retninger, ser endnu mørkt paa Imperiet udfra kr.-antik Følemaade. Men da Kejserdømmet var blevet kr., banede et lysere Syn sig Vej. Trods Delingen af Riget i et vest- og østrom. beholdt Idéen om det ene Verdensrige sin Magt, og da den vestrom. Kejser under Folkevandringen blev afsat 476, trøstede man sig endnu med, at Kejserdømmet bestod videre i Bysants. Men da Vesten fik sin selvstændige Udvikling, og Billedstriden i 8. Aarh. afbrød Forbindelsen, blev hint bysant. Rige uden praktisk Værdi. Samtidig knyttes Baandet ml. Paven paa den ene Side, Pepin og Karl d. st. paa den anden (III, 507 og II, 728). — 2) Da Leo III 800 kronede Karl til Kejser (II, 728), var Paven afgjort Karls Undersaat og betragtedes af denne som det frankiske Riges første Biskop, men i det lange Løb skulde denne pavelige Indvielse af den verdslige Hersker til »Imperiet« komme den rom. Stol til Gode. Nogen faktisk Magtforøgelse betød Kroningen ikke for Karl, og allerede i Forvejen tog han sit Herskerkald teokratisk, udfra *De civitate Dei*. Kejsertitlen legitimerede imidlertid yderligere Karl som Kristenhedens Værneherre; dog var det kun Karls faste Haand, som hævdede baade Overhøjheden over Paven og Enheden i det vældige, brogede Rige. Efter Karl begynder K.n straks at hæve sig over Staten (de psevdo-isidorske Dekretalers Tankegang), og ved Forliget i Verdun 843 blev Riget delt udfra germansk Statsretsopfattelse, der tilkender hver af Herskerens Sønner Arveret. Kejsertitlen tilfaldt sammen med Italien og Lotharingien Lothar I, gik dernæst over til hans Søn Ludvig, atter videre til Karl d. skaldede af Frankrig 875, endelig 881 til den tyske Konge, Karl den tykke, som atter samlede hele Karolingerriget for en lille Tid. Men Slægten var ved at uddø, Magten i Opløsning, og Kejserdømmet forsvinder i »det mørke Hundredaar«. — II. Det sachsiske Hus (919—1024). Tyskland kom først til Kræfter efter Karolingerrigets Opløsning, og det var for saa vidt naturligt, at »Imperiet« knyttedes til det. Henrik I Fuglefænger (919—936) konsoliderede Riget; hans Søn Otto d. st. indblandedes i de forvirrede Forhold i Italien, og 962 kronedes han til Kejser (III, 456). Herved oprettedes »det hellige rom. Rige af den tyske Nation« (denne Betegn. dog først bevidnet 1442; tidligere tales blot om »det romerske Rige« Imperium Romanum, siden o. 1250 Sacrum Rom. Imp.). Noget Verdensherredømme repræsenterede det fornyede Kejserdømme ikke. Otto III (983—1002) drømte sig mere som Imperator, end han var det (III, 456). Med hans Fætter Henrik II d. hl. (1002—24) uddøde det sachs. Hus. Det havde hævdet Kejsermagten overfor Pavemagten, men selve Kejserdømmets Position var dog usikker. — III. Det frankiske Hus (1024—1125). Medens Konrad II (1024—39) mest begrænsede sig til tyske Opgaver, greb den energiske og cluniacensisk paavirkede Henrik III (1039—1056) kraftigt ind i Roms Forhold (jfr. II, 399). Karl d. st.s Ordning: en indflydelsesrig Klerus med Paven i Spidsen, men Paven igen underordnet Kejseren, syntes realiseret. Men saa snart den af Hildebrand ledede Reformretning var bleven stærk nok til at staa paa egne Ben, maatte den med indre Nødvendighed tilstræbe K.ns Frigørelse fra den verdslige Magt. Henrik III's Død fremskyndede denne Proces, der indledes med Dekretet om Pavevalget 1059 (III, 511). Under Henrik IV (1056—1105) ramte Gregor VII, ved Forbudet mod Lægmandsinvestitur, den tyske Konges Magt i Hjærtet, thi den beroede jo for en væsentlig Del paa Dispositionsret over K.godset, og samtidig skaffede Paven sig et Rygstød i Normannerne i Syditalien. Om den store K.kamp ned til Fredslutningen mellem Henrik V (1106—1125) og Paven, ved Konkordatet i Worms 1122, se II, 399 f., og Art. Gregor VII, Paschalis II, Calixtus III, Investitur og Wormser-Konkordat. Det frankiske Hus uddøde efter den oprivende K.kamp, der endte med et Kompromis; den flg. Kejser, Sachseren Lothar II (1125—37), modtog Kejserkronen som en Gave fra Paven. Tankerne om *Sacerdotiums* (den gejstlige Magts) Ret til Verdensherredømmet havde under Kampen slaaet kraftig Rod, og i *Decretum Gratiani* fra o. 1140 (II, 250) fik Tankerne et fast Udtryk, der i den senere kanoniske Ret kun blev yderligere udviklede. — IV. Det stauf iske Hus (1138—1254) og det højmiddelalderlige Kejserdømmes Undergang.

Konrad III (1136—52) blev ikke kejserkronet; desto stærkere krævede hans Søn Frederik I Barbarossa (1152—90) den antike Imperatormagt i Henhold til Romerretten. Forsøgene paa dels at kue de lombardiske Stæder, dels at fortrænge Paven, slog dog fejl (II, 106). Derimod kom Frederiks Søn, Henrik VI (1190—97), ved Giftermaal i Besiddelse af begge Sicilier. Netop han higede allerstærkest mod et Verdensrige, tænkte endog paa at erobre Bysants. Men Aaret efter hans Død besteg den Pave Peters Stol, der kraftigst hævdede K.ns Overhøjhed over Staten, som paastod, at Imperiet ved Pavernes Naade var overflyttet fra Grækerne til Frankerne, fra disse til Tyskerne, og som betragtede det som sin Ret at indblande sig direkte i det tyske Kongevalg. I Tyskland havde det staufiske Parti valgt Filip af Schwaben, det welfiske Otto IV; Innocents III støttede først Otto, men da denne brød sine Løfter til K.n, sendte han Henriks unge Søn Frederik af Sicilien som Kongsemne til Tyskland (Frederik II, 1215—50). Da det var en Livsinteresse for Paven, at N.- og S.-Italien ikke var paa samme Haand, var det et højt Spil, og Frederik afslørede sig tilmed senere som Fritænker. Men ogsaa Frederiks Magt sprængtes. I Napoli-Sicilien havde han et ensartet, absolutistisk Rige; nu vilde han tvinge N.-Italien ind under samme Ordning, men tørnede her sammen med dels de lombardiske Byer, dels Paven. I Tyskland udbrød Oprør, og med Konrad IV (1250—54) ophørte Stauferslægten at regere dèr; med Konradinos Død (1268) ophørte den at eksistere. Det typiske, højmiddelalderlige Kejserdømme var forbi. Man har (især H. v. Sybel) stemplet det som en skæbnesvanger Vildfarelse: i Stedet for at koncentrere sig om nationale Opgaver (derunder Germaniseringen af de slaviske Lande) har Kejserne jaget efter Verdensherredømmets Gøglebillede, ødt Rigets Kræfter paa de endeløse ital. Tog og sat sig i i et uløseligt Modsætningsforhold til Paven, netop fordi Kejserdømmet ogsaa vilde have en rel. Karakter; men i Kampen med den helt præstelige Pave maatte denne sejre over den halvt præstelige Kejser. Man bør dog ikke miskende Storheden i de middelalderlige Kejseres Tanke: Idéen om den kr. Verdens Enhed, aandeligt under Paven, legemligt under Kejseren. Kejserdømme og Pavedømme er Tvillingsøstre (Gregorovius); de samme Faktorer har frembragt dem, og de følges ad i deres Nedgang. Efter middelalderlig Tankegang skal de støtte hinanden. Et ejendommeligt Vidnesbyrd om deres Sammenhæng er, at Kejserne i deres Kamp mod Paven bestandig opstiller en Modpave — modsat Filip d. Smukke, som i sin Kamp med Bonifatius VIII repræsenterer en mere verdslig Statsopfattelse. Selve Kampen mellem Pave og Kejser var uundgaaelig, og ikke blot paa Grund af Staufernes sicilianske Politik. Kejseren kunde umulig opgive Tilsyn med K.n. Omvendt hævdede Paven Retten til at tildele Kejserkronen; men da den tyske Konge eo ipso var designeret til Kejser, blandede Paven sig ogsaa i det tyske Kongevalg. Saaledes siden Innocents III; Johannes XXII krævede endog Ret til *examinatio* og *reprobatio* af den valgte Konge. Faktisk har det tyske Kejserdømme aldrig realiseret Idéen om et Universalmonarki; til Stadighed omfattede det kun Tyskland, Burgund og Norditalien. I sine uheldigste Former er Kejserdømmet et Forsøg paa teokratisk Imperialisme, i sine heldigste forsøger det at være Kærnen i et europæisk Folkeforbund. Men da de store Enheder ved Middelalderens Slutning blev slaaede i Stykker, kunde Pavedømmet lettere hævde sig under forandrede Forhold end Kejserdømmet, som mødte saa haard Modstand, dels fra Pavedømmet, dels fra de enkelte Landsfyrster (Krav paa Suverænitet), dels fra den vaagnende Nationalfølelse. — V. Det habsburgske Hus (1273—1806). Efter det store Interregnum (1254—73) blev der fastsat nærmere Regler for det tyske Kongevalg; tidligere havde et ubestemt Antal Stormænd valgt, nu blev det de 3 Kurærkebisper af Mainz, Trier og Köln og de 4 verdslige Kurfyrster af Pfaltz, Brandenburg, Sachsen og Böhmen, der dannede Valgkollegiet. Rudolf af Habsburg (1273—91) indledede det Dynasti, som skulde holde sig i Aarhundreder. I Beg. var der dog en Række Modkonger, saaledes Ludvig Bairer (om ham og Kuroverenskomsten i Rense 1338 se III 85 f; her protesterede Kurfysterne mod Pavens Indblanding i Kongevalget). Nu var det det avignonske Pavedømmes Tid; i Italien saa baade Dante (I, 604) og Petrarka (III, 535 f.) med Længsel hen til Kejserdømmets Genoprettelse, men de blev skuffede i deres Haab. Thi omend baade Henrik VII af Luxemburg (1308—13) og Karl IV af Böhmen (1346—78) blev kejserkronede, var Kejserdømmet dog nu mere en glimrende Fortidslevning end en Realitet; de enkelte Landsfyrster havde gjort sig suveræne; Kejsernes reelle Magt beroede paa deres Familiebesiddelser. Heller ikke Sigismund (1410—37) og Frederik III (1440—93) kom til at betyde meget. Derimod vandt Maximilian I (1493—1519) ved sit Ægteskab med Maria af Burgund en betydelig Magtudvidelse, og en endnu større Arv tilfaldt hans Sønnesøn og Efterfølger Karl V (1519—56). Men netop under disse to Kejsere begyndte Ref.en; da Luthers Haab til Karl V blev skuffet i Worms, blev Resultatet, at det hl. rom. Rige nu spaltedes i en kat. og en prot. Sammenslutning (III, 743), og at Landsfyrsternes suveræne Stilling end yderligere befæstedes. Gennem Ferdinand II's forgæves Forsøg paa at udrydde Protestantismen, gennem Trediveaarskrigen (IV, 607) og den westphalske Fred blev Kejserens Anseelse end yderligere svækket. Og i 17. og 18. Aarh. skød Preussen (III, 592) sig stadig mere frem, tildels under krigerisk Konflikt med Kejseren selv. Da det tyske Kejserrige blev ophævet 1806 under Napoleons-Tidens Rystelser, var det kun en Skal, der brast, som forlængst var tømt for sit Indhold. (W. Giesebrecht, Gesch. der deutschen Kaiserzeit I—VI, 1855—95; F. Gregorovius, Gesch. der Stadt Rom im Mittelalder I—VIII[4], 1886—96; A. Hauck, Kirchengesch. Deutschlands; Fremstillingerne af Tysklands Hist. i Middelalderen, f. Eks. K. Lamprecht, D. Schäfer, E. Michael; H. von Sybel, Die deutsche Nation und das Kaiserreich, 1862; J. Ficker, Das deutsche Kaiserreich in seinen universalen und nationalen Beziehungen, 1862; samme, Deutsches Koenigtum und Kaisertum, 1862 [forsvarer mod Sybel Kejserdømmets fak-

tiske Skikkelse før Staufertiden]; K. A. C. Hoefler, Kaisertum und Papsttum, 1862; J. Birot, Le saint empire, 1903; A. Diemand, Das Ceremoniell der Kaiserkrönungen, 1894; B. Doenitz, Über Ursprung u. Bedeut. des Anspruchs der Päpste auf Approbation der deutschen Königswahlen, 1891; Werminghoff, Verfassungsgesch. d. deutschen Kirche im MA, 1913, S. 44 f.). *V. A.*

Tysk Østafrika. (Mission). Indtil den store Krig omfattede t. Ø.-Afrika 995,000 Km.² med 7,515,666 Indb. (1911); Omraadet begrænsedes af det indiske Hav, portug. Ø.-Afrika, britisk S.- og Central-Afrika, Kongostaten og britisk Ø.-Afrika. Allerede før den tyske Kolonialæra (fra Midten af 80erne) var evang. Miss. begyndt, ansporet for den sydvestlige Dels Vedkommende af Livingstones Planer, for den nordliges af Stanleys Rejser, ved britiske Selskaber (Universitetsmiss. og senere C. M. S.). Men først under det tyske Herredømme tog Miss.en Fart; der oprettedes et særligt Selskab for t. Ø. med Hovedkontor i Bethel ved Bielefeld (Organ: Nachrichten aus d. ostafr. Miss.), som først arbejdede i Usaramo-Distriktet (siden afstaaet til Berliner Miss. Selsk.) og Usambara, siden 1907 tillige i Ruanda N. for Tanganyika-Søen; Arbejdet havde god Fremgang (over 1000 døbte og 1200 Skoleelever i Usambara alene). Endvidere arbejdede Brødremenigheden (siden 1891) i Konde-Land N. for Njassa-Søen, Berlinermiss.en paa en Række Stationer NØ. derfor, med henholdsvis o. 900 og o. 200 døbte, og Leipzigerne i Egnen omkring Kilimandjaro. — Et nyt Fremstød blev foranlediget ved den Opmærksomhed, Forberedelserne til Verdens-Miss.-Konferencen i Edinburgh 1910 og selve Konferencen vakte for Vigtigheden af, ved Miss. bl. de endnu hedenske Stammer, at standse Muhammedanismens Fremtrængen iblandt dem; to tyske Selskaber traadte 1911 af denne Grund ind i Arbejdet: det slesvig-holstenske i Uhha og Neukirchener Miss. Selsk. som Nabo til det i Urundi ved Karavanvejen fra Victoriasøen til Tanganyika. Deres Arbejde var dog selvfølgelig endnu i Begyndelsesstadiet, da Verdenskrigen bragte det meste til foreløbig Standsning. (Merensky, Deutsche Arbeit am Njassa, 1894; Allg. Miss. Zeitschr. 1907, 23 ff.; 1909, 129 ff.; Nord. Miss. Tidsskr. 1912, 134). *Fr. S.*

Tyske Riddere (Tyskherrer, Maria-Riddere), tysk Riddermunkeorden fra Korstogstiden. Da Korsfarerne 1189 belejrede Akko (I, 44), indrettede nogle Mænd fra Lübeck og Bremen et Telthospital, hvortil der knyttedes et Broderskab, som efter Byens Erobring flyttede ind i denne og byggede et Hospital *(domus hospitalis S. Mariae Teutonicorum)*. Baade Kejser og Pave viste stor Interesse for Broderskabet, og 1198 omdannedes det efter Johanniternes og Tempelherrernes Forbillede til en Ridderorden, der dels skulde pleje syge, dels kæmpe mod de Vantro. Ordensdragten blev hvid Kappe med sort Kors. Medlemmerne deltes i Riddere, Præster og tjenende Brødre, men kun tyske Adelige blev »Riddere«. Ved en Række Privilegier voksede de t. R. hurtig baade i Tal og Jordbesiddelse. Under den 4. Højmester, Hermann af Salza (1210—39), flyttedes Tyngdepunktet for Virksomheden til Preussen, hvor de kr. Missionærer kaldte Ordenen til Hjælp mod de hedenske Preussere. I en o. 50aarig Kamp erobrede de Preussen og føjede dertil 1237 ved Sammenslutning med Sværdbrødrene (IV, 437) Kurland, Livland og Estland, hvis dske Del de 1346 købte af Danmark (se I, 808). Ordenslandet faldt i 4 Bispedømmer: Ermeland, Kulm, Pomesanien og Samland, under Ærkebiskoppen af Riga. Ogsaa i Østerrig og Italien havde Ordenen erhvervet saa meget Jordegods, at der skelnedes mellem »tyske« og »velske« Lande, hvilke igen deltes i »Balleien« (af Lat. *ballivus*) under Landkomturer (12 tyske under en »Tyskmester«, 4 velske). Ballei'erne deltes i »Komtureien« eller Kommender under Komturer. Ved Siden af Højmesteren (»Hochmeister«) stod 5 Storherrer (for Hospitals-, Krigs- og Finansvæsen osv.); blandt disse var én »Storkomtur«. Om de t. R.s Hist. til og under Ref.en se Preussen (III, 592) og Albrecht af Brandenburg (I, 48). Da det sækulariserede Preussen 1525 blev Hertugdømme under Polen, flyttedes Ordenssædet fra Marienburg til Mergentheim i Württemberg, og Højmesterdømmet overgik til »Tyskmesteren«, fra 1589 kaldet »Høj- og Tyskmester«. Med Gotthard Kettler (II, 766) gik ogsaa Livland (med Kurland og Estland) tabt for de t. R. (1562), og af de tilbageværende »Balleien« faldt snart efter ogsaa Hessel fra. 1577 gjorde et Ordenskapitel et mislykket Forsøg paa at skaffe de t. R. et nyt Virkefelt i Ungarn mod Tyrkerne. I Trediveaarskrigen var de t. R. endnu virksomme, men efter Freden i Lunéville 1801 sækulariseredes omtr. alle deres Godser. Ved Freden i Pressburg 1805 erklæredes Højmesterdømmet som Fyrstendømme arveligt for det østerr. Kejserhus, og 1834 reorganiserede Kejser Franz I de t. R. Efter en ny Konstitution 1857, stadfæstet 1871, deles de t. R. i Profesriddere (med Forpligtelse til Militærtjeneste i den østerr. Hær), Ordenspræster (i 3 »Konventer«) og Ordenssøstre (for Sygepleje, med flere Hospitaler). 1905 taltes 20 Riddere, 28 Æresriddere og 117 gejstlige. I Tilfælde af Krig underholder de 4 Militærhospitaler og 46 Feltsanitetskolonner. (Voigt, Gesch. des deutschen Ritterordens I—II, 1859; Perlbach, Die Statuten des Deutschordens, 1890). *S. A. B.*

Tyskkatoliker, et rationaliserende kat., skismatisk K.samfund i Tyskland, der skylder Czerski (I, 574) og Ronge (III, 815) sin Oprindelse. Disse rejste en Bevægelse mod Pavemagten, Helgentilbedelsen, Cølibatet og meget andet. 1844 grundlagdes en tysk-kat. K., efter at Czerski og Ronge begge var blevne suspenderede fra deres Embeder af Romerk.n, og 1845 holdtes en stor tysk-kat. K.forsamling i Leipzig. 1846 talte T.ne o. 200 Menigheder med o. 60,000 Medl.er. Men der kom snart Spaltninger og Tilbagegang, og Radikalisme og Rationalisme bredte sig mere og mere indenfor T.nes Kredse. T.ne bestaar endnu, men er fl. Steder gaaet sammen med andre frirelig. Samfund. I Sachsen er Navnet T. bevaret paa et Samfund, som omfatter o. 2000 Medl. *A. Th. J.*

Tyskland (kirkl. Forhold indtil Kejserdømmets Sammenbrud ved Revolutionen Okt. 1918). Fra 1870—1918 udgjorde T. en Forbundsstat under Preussens polit. og militære Ledelse og med dettes Konge som tysk Kejser;

Rigsenheden grundedes paa Overenskomsten mellem det tidligere nordtyske Forbund og de sydtyske Stater (Nov.-Dec. 1870); T.s Omraade omfattede 540,742 □ Km. med 64,925,993 Indb. (Dec. 1910). De enkelte Stater (25 egtl. Forbundsstater: 4 Kongeriger, 6 Storhertugdømmer, 5 Hertugdømmer, 7 Fyrstendømmer og 3 frie Hansestæder samt »Rigslandet« Elsass-Lothringen) havde Landdage af meget forsk. Sammensætning; Fællessagerne varetoges af et Forbundsraad og en Rigsdag med ét Kammer, valgt efter alm. Valgret, men efter en meget forældet Kredsinddeling. Rigslovgivningen influerede paa vigtige Punkter paa de rel. Forhold. Forfatningsmæssig var statsborgerlige Rettigheder gjort uafhængige af rel. Bekendelse; Religionsøvelse og Dannelse af egne Rel.s-Samfund med offentlig Gudstjeneste var fri, ligesom Retten til ikke at have Rel. eller deltage i nogen rel. Handling. Under Indflydelse af »Kulturkampen« (II, 874) indførte Lov af 6. Febr. 1875 Civilstandsregistre og forbød Gejstlige at overtage Embeder som Førere af dem; hermed fastsloges Tanken om den principielt sækulariserede Stat. Yderligere betonedes Tanken ved Indførelsen (fra 1. Jan. 76) af obligatorisk borgerlig Ægteskabsstiftelse. Man kunde derefter »fødes, tage til Ægte og dø udenfor K.ns Skygge«. — Paa noget reelt Forsøg paa Ophævelse af de bestaaende Landskirker indlod derimod Rigslovgivningen sig ikke. Statens kr. Præg bevaredes, med Værn om kr. Helligdage og med Gudstjenestehelg; konfessionelt Skolesystem opretholdtes, og selv i Simultanskolerne (IV, 193 jfr. 227) tildeltes konfessionel Rel.s-Undervisning af statsansatte og -lønnede Rel.s-Lærere; Præster var ansat i Hær og Flaade og i store offentlige Anstalter: Sygehuse, Fængsler osv. De 3 store Konfessioner (rom.-kat., luth., ref.) var stadig særlig privilegerede; deres K.samfund udgjorde offentligretslige Korporationer (medens andre rel. Samfund var Privatforeninger); Staten sørgede derfor for deres K.samfunds finansielle Behov, for deres Præsters Uddannelse (ved teol. Fakulteter ved Universiteterne) og sikrede de Gejstlige Forretsstilling i Lighed med egtl. Statsembedsmænds; K.rne repræsenteredes ligeledes i Landdagene ved et eller flere Medlemmer. Statens Indflydelse paa K.rnes Styrelse var derimod vidt forsk. for Romerk.ns og de evang. K.rs Vedk. Under Kulturkampen søgte ikke blot Preussens, men ogsaa Rigets Lovgivning at ramme Sider af den kat. K.s Arbejde, der generede Staten (for Rigets Vedk. særlig gennem Jesuitloven 1872 og Expatrieringsloven 1874), men Følgen blev et Nederlag for Staten; ogsaa administrativt, f. Eks. ved Embedsbesættelse, har Staten gennemgaaende i Stridstilfælde staaet magtesløs overfor Romerk.n, især efter Kulturkampen, f. Eks. har Besættelsen af kat., teol. Professorater ved Statsuniversiteterne faktisk været afhængig af Bispernes og Kuriens Godkendelse. — Statistisk stillede Rel.s-Forholdene sig 1910 som vist paa hosstaaende Tabel.

	Evang.	Rom.-kat.	Andre kr.	Jøder	Ikke-kr.	Uden Angivelse
Preussen	24830547	14581829	189887	415926	146195	835
Baiern	1912658	4863251	13963	55065	11451	903
Sachsen	4520835	236052	25574	17587	6601	12
Württemberg	1671183	739995	12863	11962	1549	2
Baden	826364	1271015	13229	25896	6297	32
Hessen	848004	397549	6707	24063	5684	44
Mecklenburg-Schwerin	615511	21043	1289	1413	699	3
Sachsen-Weimar	393774	19980	841	1323	1231	—
Mecklenburg-Strelitz	101513	4255	352	254	68	—
Oldenburg	371650	107508	1591	1525	658	110
Braunschweig	464175	25888	1774	1757	725	20
Sachsen-Meiningen	271433	5233	610	1137	349	—
Sachsen-Altenburg	207825	7246	431	194	332	—
Sachsen-Koburg-Gotha	250454	4951	319	733	230	440
Anhalt	315262	12755	1087	1383	623	13
Schwarzburg-Sondershausen	87836	1732	57	215	77	—
Schwarzburg-Rudolstadt	99210	1288	88	78	38	—
Waldeck	57817	2858	393	590	49	—
Reuss æ. Linje	70489	1296	866	44	74	—
Reuss y. Linje	147272	3498	779	375	328	—
Schaumburg-Lippe	44385	715	1314	230	7	1
Lippe	143961	5936	193	780	30	37
Lübeck	111543	3968	276	623	189	—
Bremen	259688	22233	1290	1843	12210	2262
Hamburg	929758	5106	4255	19472	9461	682
Elsass-Lothringen	408274	1428343	3868	30483	2309	737
	39991421	23821453	283946	615021	207014	6138

1. De evang. K.r. Trods Bestræbelser for at hidføre en organiseret Forbindelse mellem de fuldstændig adskilte evang. Landsk.r, stod det evang. T. til 1918 stadig uden ydre kirkl. Enhed. Fra 1848—72 samledes (i det hele 16 Gange) »den tysk evang. Kirkedag«, paa hvis Program stod Dannelsen af et »tysk evang. K.-Forbund«; Forsamlingen skabte den for det evang. K.liv vigtige »Kongres for I. Miss.« samt »Eisenacher-K.-Konferensen« (I, 733), hvis Deltagere var Deputerede fra de tysk-evang. K.-Øvrigheder; men Forudsætningen var Anerkendelse af de enkelte Landsk.rs Selvstændighed, og større indgribende Beslutninger kunde Møderne derfor ikke fatte. Generalsuperintendent L. F. W. Hoffmann's (II, 443) Bestræbelser for at samle ikke blot det evang. T., men hele det kr. T. under et fælles preussisk K.-Styre bidrog bl. a. til at øge Landsk.rnes Mistro mod Enhedsbestræbelser. Forsøg paa at udvide Eisenacher-Konferensens Kompetence og forøge den med Deputerede fra Landsk.rnes Synoder mislykkedes derfor. 1903 overdrog Konferensen et Udvalg (»Deutscher evang. Kirchenausschuss«) at arbejde videre paa Forbindelsen mellem Landsk.rnes Styrelser. Et Møde i Worms (Okt. 1904) vedtog videre at danne et frit tysk-evang. Synodalforbund, men til nogen officiel Fællesrepræsentation (en virkelig Rigssynode) naaede man ikke. — Vanskelighederne ved Sammenslutningen beroede imidlertid ikke blot paa Landsk.rnes Selvstændighedsinteresse, deres forsk. Organisationsforhold og de konfessionelle Forskelle (Modsætning mellem luth., ref. og unerede K.r), men i høj Grad paa de afgørende Retningsforskelle indenfor de evang. K.r. Trods Læreforpligtelser har den liberale Teologi delt det moderne evang. T. i to skarpt modsatte Lejre. Der er fra positiv Side endog talt om »2 Religioner« (Th. Kaftan), særlig foranlediget ved enkelte udpræget radikale »Tilfælde« (om Jatho- og Traub-Sagerne jfr. IV, 606), og Universitetsforholdene har givet Anl. til Ansættelse af positive »Straffeprofessorer«. K.livet har ofte lidt under Modsætningen mellem de »positive« og »liberale«. Vigtigere Repræsentationer for Konfessionalismen er »Allg. evang.-luth. Konferenz« og det endnu strængere »Lutherischer Bund«, hvis Hovedorganer er den gl. »Allg. evang.-luth. Kirchenzeitung« og »Der alte Glaube«. Hovedorganet for Liberalismen er

»Die chr. Welt« (siden 1886), hvis Støtter 1903 organiserede sig som »Vereinigung der Freunde der chr. Welt«; 1905 dannede de radikale Bestanddele den kirkepolit. aktive Forening for »Freunde evang. Freiheit«. Ogsaa Modsætningen mellem Embedet og den kr. Bevægelse i Lægfolket har været stærk. Et Udtryk for Forstaaelsen fra liberal Side af Nødvendigheden af at nybygge Menighedslivet under Lægfolkets Medvirkning er den ved E. Sulzes (IV, 394) Indflydelse fremkaldte »Conferenz f. evang. Gemeindearbeit«, der ogsaa virkede for K.ns Selvstændiggørelse overfor Staten og for at vinde Arbejderkredsene tilbage for K.n. I mere eller mindre spændt Forhold til K.n staar den stærke »Samfundsbevægelse« (Gemeinschaftsbewegung), hvis Hovedformaal er Vækkelsesarbejde under Indflydelse fra engelsk-amerikanske Arbejdsmetoder. — De evang. Landsk.r, der altsaa hver for sig var selvstændige Organisationer, faldt ingenlunde sammen med Forbundsstaternes geografiske Omraade; enkelte Stater havde flere Landsk.r, ikke blot af konfessionelle Grunde (Forskel ml. luth., ref. og uneret Konfession), men af tilfældige historiske Grunde. T. havde da følgende 37 evang. Landsk.r: i Preussen alene 7: 1) den unerede K. i de 9 gl. Provinser, T.s største evang. K. (o. 17 Mill.), 2) Hannovers luth. K., 3) Hannovers ref. K., 4) Slesvig-Holsten-Lauenburgs luth. K., 5) det tidl. Kurhessens K. (under een Styrelse, men omfattende ref., luth. og unerede Menigheder), 6) Nassaus unerede K., 7) Byen Frankfurt a/M. (luth. og ref. under fælles Styrelse); 8) Kongeriget Sachsen (luth.); 9—17) de 9 luth. Landsk.r i Thüringen (Sachsen-Weimar, S.-Gotha, S.-Koburg, S.-Meiningen, S.-Altenburg, Reuss ældre Linie, Reuss yngre Linie, Schwarzburg-Rudolstadt, Schw.-Sonderhausen); 18) Anhalts unerede (ref.) K.; 19) Mecklenburg-Schwerin (luth.); 20) Meckl.-Strelitz (luth.); 21) Braunschweig (luth.); 22) Hamburg (luth.); 23) Lübeck (luth.); 24) Bremen (luth., ref. og unerede Menigheder uden fælles Styre); 25—27) Oldenburg (Hertugd. Oldenb., luth.; Fyrstend. Lübeck, luth.; Fyrstend. Birkenfeld, uneret); 28) Lippe-Detmold (ref.); 29) Schaumburg-Lippe (luth.); 30) Waldeck (uneret); 31—32) Baiern (højrerhinsk, luth.; venstrerhinsk [Pfalz] uneret); 33) Württemberg (luth.); 34) Baden (uneret); 35) Storhertugd. Hessen (uneret); 36—37) Elsass-Lothringen (luth. og ref. Landsk.). Om de større Staters K.forhold jfr. de paagældende Artikler; om Frikirkedannelser jfr. II, 130 b. Ved Landdagens Vedtagelse af Lov af 2. April 1918 ophævedes Landsk.rne i Schwarzburg-Sonderhausen og Schw.-Rudolstadt, dog saaledes, at de selvstændige K.r stadig skulde være offentlig-retslige Samfund og ikke betragtes som Privatforeninger. — Den rhinsk-westfalske K.-Ordning (III, 780) har været Forbillede for de nye Forfatningsordninger, som næsten alle de tyske Landsk.r havde opnaaet, og som karakteriseredes ved en Forbindelse mellem konsistoriale (jfr. Konsistorialforfatning II, 834) og synodale Elementer (jfr. Presbyterialsystem III, 590). Overalt fastholdtes Landsherrens traditionelle Episkopalret (jfr. I, 779), men saaledes at den udøvedes gennem særlige, statslig udnævnte Organer, der dog stod friere end i ældre Tid (»selvstændige« Overkonsistorier oprettedes allerede 1809 i Baiern, 1834 [ny Ordning 1874] i Sachsen, 1850 i Preussen, 1866 i Hannover osv.). Hvor Landsfyrsten overtraadte til en anden Konfession, sikredes særlige Religionsreversalier (jfr. III, 746) Statsk.ns uforandrede konfessionelle Overstyrelse (jfr. Sachsen IV, 9); lignende Ordning fastsloges 1898 i Württemberg (paa Gr. af Udsigten til en katolsk Tronfølger). I nogle Landsk.r skelnedes mellem indre og ydre Anliggender, saaledes at kun de indre henvistes til de kirkl. Myndigheders selvstændige Afgørelse; andre Steder var Grænserne for Statsindflydelse ubestemte, men særlig havde Staterne overalt største Indflydelse paa Formuesforvaltning, paa Besættelse af de kirkl., især de øverste, Embeder og paa den nye, kirkl. Lovgivning. Den gl. Summepiskopatsmagt var navnlig indskrænket ved en Række kirkl. Selvforvaltnings- og Repræsentationsorganer (Presbyterier, Kreds-, Provins- og Lands- eller Generalsynoder). Kun nogle faa tyske Landsk.r stod endnu paa det gl. Territorialsystems (jfr. Statsk. IV, 327) Standpunkt (Mecklenburg-Strelitz og -Schwerin, Sachsen-Koburg og Sachsen-Gotha, Fyrstendømmet Schwarzburg, Reuss); Lippe-Detmold havde faaet Presbyterier, men ingen Synode; i Hansestæderne laa K.styrelsen i Raadets eller Senatets Haand, men Enkeltmenighederne havde stor Selvstændighed. Af disse nyere kirkl. Forfatningsordninger kan nævnes: gl. Preussens Menighedsog Synodalordning af 1873, Slesvig-Holsten-Lauenburgs af 1876, Baierns revid. Ordning for Pfalz af 1876, Sachsens af 1868, Hessens af 1877 osv. Presbyterier (Præster og valgte Medl.) under forsk. Navne (K.raad, K.forstanderskab osv.) repræsenterede Enkeltmenighederne, deltog i Bestemmelser om Gudstjeneste, K.tugt, Fattigpleje, Formuesforvaltning, medvirkede ved Gejstliges Ansættelse, valgte Repræsentanter til Synoder osv.; Provinssynoderne havde lignende Rettigheder; Landssynoderne bestod, foruden af fødte (Generalsuperintendenter el. andre højere kirkl. Embedsmænd) og valgte Medl.er, af Repræsentanter for de teol. Fakulteter samt Medl.er, der beskikkedes af Landsherren. Deres særlige Opgave var Deltagelse i kirkl. Lovgivning, der dog for at faa Gyldighed maatte stadfæstes af Regeringen. Den kirkl. Selvstændighed var dog, hvilket ikke mindst viste sig under den store Krig, en »Maske« (Rieker); Hovedindflydelsen laa stadig hos de Organer for Landsherrernes K.-Styre, som Statsmagten udnævnte og havde sikker Magt over. Et af gejstlige og verdslige Embedsmænd sammensat Overkirkeraad (eller Generalkonsistorium, Landskonsistorium) udgjorde den kirkl. Centraløvrighed (m. H. til Lære, Kultus, Tugt, Ansættelser, Tilsyn med Embedsførelse); Generalsuperintendenterne, der var Medlemmer af Overkirkeraadene, havde ogsaa særlig Tilsynsmyndighed. Mellemøvrighederne var Provinskonsistorier og Superintendenter; Præsterne dannede nederste Trin i K.-Styrelsen (om det kirkl. Tilsyn se Superintendanter IV, 405). — Gejstlighedens Uddannelse skete ved teol. Fakulteter ved Landsuniversiteterne; til prakt. Uddannelse fandtes Seminarier. De teol. Studenters Tal var ved Krigens Beg. ved de forsk. Universiteter: Berlin 497, Bonn 146, Breslau 197, Erlangen 203, Giessen 115, Göt-

tingen 250, Greifswald 134, Halle 393, Heidelberg 160, Jena 84, Kiel 91, Königsberg 163, Leipzig 450, Marburg 220, Münster 37, Rostock 32, Strassburg 68, Tübingen 516. — I det kr. Barmhjærtighedsarbejde virkede en Mængde Foreninger (jfr. Indre Mission III, 264; Diakoner I, 630; Diakonisser I, 631). Blandt Enkeltvirksomheder kan nævnes den store og rige »Gustav-Adolf-Forening« (II, 310) med 2128 Underafdelinger, »Evangelischer Bund« (I, 418) med 3087 Underafdelinger, de talrige Bibelselskaber (Württembergske privilegerede Bibelanstalt, Preussiske Hovedbibelselskab, Sachsiske Hovedbibelselskab, Bergiske Bibelselskab) samt »Deutsch-Evang. Volksbund« med 47,508 Medlemmer, der navnlig søger at modvirke »Kirkeflugt og Fødselsbegrænsning«. — Hvad Hedningemissionen angaar, havde de tyske evang. Miss.er 1913 ialt 741 Hovedstationer, 4032 Hjælpestationer, 1637 europæiske Miss.-Arbejdere og 8963 indfødte, 710,350 døbte Hedninger, 4559 Skoler med 246,151 Elever, og den samlede Sum for Miss.-Formaal var 13,233,442 Mark. De største Miss.-Selskaber var Brødremenighedens (I, 405), Baselermiss.en (I, 231), Berlinermiss,en (I, 270) og det rhinske Miss.-Selskab (se Barmermiss. I, 218). — Radikale Bevægelser, baade af antikirkelig og antireligiøs Art sporedes stærkt indenfor evang. Kredse (jfr. Traub, IV, 606), paavirkede af socialdemokratisk Materialisme, moderne liberal Teol. og Naturvidenskaben. »Udtrædelsesbevægelsen«, udgaaet fra socialistiske Arbejderkredse, arbejdede i de store Byer (især Berlin) med voksende Kraft. Tallet paa de af de evang. Landsk.r udtraadte, der ikke sluttede sig til nogen anden krist. Organisation, var 1910: 12,296; 1911: 12,058; 1912: 15,940; 1913: 22,996 (Overgangen fra de evang. Landsk.r til Katolicismen var samtidig 1910: 877; 1911: 1011; 1912: 919; 1913: 952; fra Katolicismen til evang. K.r i de samme Aar: 8301, 8648, 8488, 8597). K.fjendtligt stod ogsaa »Deutsche Freidenkerbund«, dannet 1881, der forkynder »daadkraftig Næstekærlighed« og »den menneskelige Socialfølelses metafysikfrie Religion«. 1859 dannedes (dels af Tyskkatoliker, dels af friprotestantiske Menigheder) i Gotha et »Forbund af frireligiøse Menigheder«, der siden stedse mere tabte al Kontakt med Krdmmen. Det havde 1910 o. 40,000 Medl.er. Monisterne udgjorde en broget Skare med to Fløje: »den konkrete Monisme«, udgaaende fra E. v. Hartmann (II, 352), ledet af A. Drews, og »den naturalistiske Monisme«, ledet af Häckel. De stod enige om en radikal Afvisning af det oversanselige og af enhver Art af Dualisme. Bl. »Lysvennerne« (se Protestantforeningen III, 612) havde Monisterne mange Tilhængere. 11. Jan. 1906 dannedes i Jena »Deutsche Monistenbund«. Kalthoff var første Formand, siden Häckel og Ostwald. Formaalet var »en Forening af alle Personligheder og Sammenslutninger, der staar paa en videnskabelig Verdensanskuelses Grund«, Adskillelse mi. K. og Stat samt K. og Skole, Indførelse af Ligbrænding, Afskaffelse af Ed o. l. Navnlig i disse Kredse havde Drews' Teori om Kristusmyten slaaet an.

2. Den rom.-kat. K. var delt i 5 Ærkestifter (Köln, München-Freising, Bamberg, Gnesen-Posen, Freiburg), 20 Bispestifter, det fyrstbiskoppelige Delegatur Berlin, 3 apost. Vikariater, 2 apost. Præfekturer. Den kat. K. i T. har oplevet et uanet Opsving siden Sækularisationen 1803, hvorved der skabtes Paven et absolut følgagtigt Episkopat. Dens Stilling ordnedes med de forsk. Stater ved Konkordater og Circumskriptionsbuller, og den sejrende Ultramontanisme havde med stor Behændighed og Dygtighed forstaaet at benytte politiske Omstændigheder (jfr. Kulturkampen II, 874, og Centrumspartiet I, 492) saavel som moderne Organisationsmetoder (jfr. Svendeforeninger IV, 428) til at vinde Indflydelse. Kat. Statistikere har stærkt fremhævet det højere moralske Stade, der viste sig indenfor den kat. K. i det høje Tal paa Barnefødsler og de lave Tal paa Skilsmisser og Selvmord. — Den kat. K. har med ubøjelig Konsekvens afvist alle indre Nydannelser, der mer eller mindre var smittet af liberale, protestantiske Ideer (se Gl. Katolicismen II, 165, og Vatikanerkonciliet; Modernismen, se Reformkatolicisme III, 728). — Den kat. Præsteuddannelse foregik dels ved statslige Universitetsfakulteter (Bonn, Braunsberg, Breslau, Freiburg, München, Münster, Strassburg, Tübingen, Würzburg), dels paa biskoppelige Præsteseminarier (IV, 148). Besøget ved de statslige Fakulteter var 1908 1821 og er oftest o. $^3/_5$ af det samlede Antal Teologistuderende. — Kirkl., karitativt og socialt Arbejde dreves med en Iver og Dygtighed, der sikkert overgik de Evangeliskes. 1897 dannedes i Köln »Allgemeine Caritasverband«, virkende gennem Konferenser og lokale Foreninger, Smaaskrifter, Blade o. l. til praktisk Næstekærlighed. Særlige Foreninger tog sig af Fattige, Syge, Svage, Børn, unge Kvinder, Soldater, Arbejdere af forsk. Fag, Skoler, Studenter, Katoliker i prot. Egne (se Bonifatius-Foreningen, I, 357) o. m. fl. Særlig kan mærkes »Görres-Gesellschaft«, stiftet 1876 (jfr. II, 314) til Pleje af vidensk. Studier; det kunde 1912 under den senere Rigskansler v. Hertlings Ledelse anvende 70,000 Mark til sit Formaal. Størst af alle slige Organisationer var »Volksverein für das kat. Deutschland« med 750,000 Medl.mer; det virkede ved sociale Kursus, Udsendelse af Skrifter og Blade o. l. — Den kat. Hedningemiss. havde i de tyske Kolonier 13 apost. Vikariater, 5 Præfækturer, 221 Hovedstationer, 1163 europæiske Miss.-Arbejdere og o. 1375 indfødte Hjælpere, 1538 Skoler. Et internationalt Institut for miss.-videnskabelig Forskning i Münster var stiftet til Uddannelse af Missionærer m. m., ligesom talrige hjemlige Miss.-Foreninger virkede for Sagen. I Forindien havde talrige tyske Ordener og Foreninger taget ivrig Del i Miss.; navnlig Skolearbejdet her stod højt. — Nogen samlet Statistik over Ordener og deres Medlemmer for hele T. fandtes ikke. I Preussen skulde Dec. 1911 Antallet af Organisationer være 2377 med 35,329 Medl.er af begge Køn, i Baiern 1912: 1412 med 17,793 Medl.er, i Elsass-Lothringen 1911: 1059 med 8182 Medl.er. Baden, Württemberg og Hessen havde tilsammen 1107 Organisationer med 7876 Medl.er, men Tallene er rimeligvis for høje. (J. Schneider, Kirchliches Jahrbuch für die evang. Landeskirchen Deutschlands, 1915 (aarlig); H. A. Krose, Kirchliches

Handbuch f. das katholische Deutschland, 1913 (aarlig); J. O. Andersen, Kirkeorganisation udenlands, 1905; K. Rieker, Die rechtliche Stellung der evang. Kirche Deutschlands in ihrer gesch. Entwicklung, 1893; E. Friedberg, Die geltenden Verfassungsgesetze der evang. deutschen Landeskirchen, 1895 f.; samme, Das geltende Verfassungsrecht der evang. Landeskirchen 1888; H. Mulert, Die Lehrverpflichtung in der evang. Kirche Deutschlands, 1906[2]; Chr. Tischhausen, Geschichte der evang. Kirche Deutschlands, 1900; R. Seeberg, Die Kirche Deutschlands im 19. Jahrhundert, 1904; Th. Schäfer, Die Innere Mission in Deutschl. I—VI, 1878—83; P. Fleisch, Die moderne Gemeinschaftsbewegung in Deutschland. I[3]—II, 1912—14; G. Skagestad, Lægmandsbevægelsen i Tyskland, 1911; D. v. Oertzen, Von Wichern bis Posadowsky. Zur Gesch. der Sozialreform u. der chr. Arbeiterbewegung, 1908; Max Henning, Handbuch der freigeistigen Bewegung Deutschlands, Oesterreichs und der Schweiz, 1914; Verzeichnis der evang. Presse, 1908). *H. J. H.* og *J. O. A.*

Tzschirner, Heinrich Gottlieb, prot. Teolog, f. 14. Nov. 1778 i Mittweida, d. 17. Februar 1828 i Leipzig. 1800 habiliterede T. sig i Wittenberg, blev dernæst Adjunkt ved det filos. Fakultet, men forlod denne Stilling for at hjælpe sin syge Fader. 1805 Prof. theol. i Wittenberg, s. A. Dr. theol., 1809 Prof. i Leipzig, 1814 Feltpræst i Frankrig, 1815 Archidiakon ved Thomaskirken, dernæst Sognepræst ssteds., Superintendent, Konsistorialassessor og Domherre. — T. tilhører den supranat. Rationalisme, Krdmmen er for ham ikke en Bekendtgørelse af den for Fornuften skjulte og uerkendelige Visdom, men Kundgørelsen og Forplantningen af den sande Rel. eller de relig. Ideer og sædelige Love, der behøver Vækkelse udefra. — Efter Friheds-krigen begyndte Katolicismen at rejse Hovedet; men uden at ringeagte andre K.r hævdede T., at kun Protestantismen kunde tilfredsstille en modnere Slægt: Krdm er Verdens Frelse, og vor K. er den mest ophøjede bl. dens Søstre. Derfor var T. meget ivrig ved Ref.s-Jubilæet 1817. — Stærk Patriotisme og Kærlighed til K.n gik hos T. Haand i Haand. Værker: Fall des Heidentums, 1829; Fortsættelse af Schröcks (IV, 100) Kirkehist. (2 Bind) samt flere Tidsskrifter: Memorabilien für das Studium u. die Amtsführung des Predigers, 1810—21; Analekten für das Studium der exeg. u. system. Teol., 1812—17 (sammen med flere andre); Archiv für alte u. neue Kirchengesch., 1813—22, fortsat i Kirchenhistor. Archiv, 1823—26; Magazin für christl. Prediger, 1823—27. *N. M. P.*

Tæpper (Forhæng og Vægtæpper i Kirker). Saavel i Templer, offentlige Bygninger (Domhuse, Teatre osv.) som i Privathuse, anvendtes i Oldtiden T. som Forhæng, baade af Nyttehensyn (for at skærme mod Sol, Blæst, Regn og Støv) og for at udsmykke; ogsaa i det jødiske Tempel (jfr. IV, 515 a. 516 b) fandtes Forhængs-T. Ganske paa samme Vis træffer vi i Oldtidens Kirker baade T. til Nytte og til Udsmykning; Døraabningerne dækkedes af T.; ved festlige Lejligheder ophængtes T. paa Kirkens Vægge eller mellem Skibets Søjler, men særlig anbragte man Forhængs-T. mellem Altrets Ciboriesøjler, der kunde drages for, naar Indvielsen af Nadveren fandt Sted. Gregor af Nazianz taler om »det mystiske Bords Forhæng« (Skepasmata), og Krysostomos formaner (3. Hom. til Efeserbrevet): »Naar du hører, der raabes: lad os alle bede; naar du ser T.ne sænkes, saa forestil dig, at Himlen bøjer sig ned og Engle stiger ned«. Østlige Liturgier indeholder en særlig »Tæppebøn« (oratio velaminis). Billedkunsten viser os baade Dør-T. og Alter-T. (f. Eks. Mosaiker i S. Apollinare i Ravenna). Tidlig krævede man kunstnerisk Smykke eller fine Stoffer for disse K.-T. Paulinus fra Nola smykkede sin Felix-K.s Døre med T. »saa hvide som Sne«, men Epifanios sønderrev forarget et K.-Dørtæppe, fordi det var billedsmykket. Særlig Alter-T.ne var ofte Kunstværker og af kostbare Stoffer. Smagen for pragtfulde, billedsmykkede Stoffer var i stærk Vækst siden 4. Aarh. Man vævede Stoffer (til Klædebon), der »rivaliserede med Maleriet« og straalede af Blomster- eller Figurfremstillinger (af Dyr og Mennesker). Justinian, der gjorde Silkehandelen til Statsmonopol, oprettede Silkevæverier i Constantinopel, bl. a. for at forsyne K.ne og navnlig Sofia-K.n med de kosteligste Væv. Sofia-K.s Alter-T. var »farvede i den sidoniske Muslings Blod«, guldvirkede og smykkede med Kristi Billede og andre indvævede Figurfremstillinger (jfr. Paulus Silentiarius). Ogsaa i Vesten brugtes saadanne Ciborie-T. Billedstriden drev Mængder af Væverе og Broderikunstnere til Vesten, og Rom fik nu ogsaa sin Silkeindustri, saa Paverne i 8. Aarh. f. E. kunde skænke St. Peter Silkeforhæng til Altrene. Særlig synes dog Væveindustrien og Fremstillingen af farvepressede Stoffer tidlig at have blomstret i Ægypten, og moderne Fund af Rester af koptiske Tæpper og »Gobeliner« viser en forbavsende kunstnerisk Færdighed; opr. vævedes her af Uld og Bomuld, men fra 8. Aarh. brugtes ogsaa Silke. De fleste levnede Rester er Klædningsstoffer, men der er ogsaa fundet Rester af et polykromt Kirkeforhæng (fra 5. Aarh.?), forestillende et af Søjler og Arkitrav baaret Bueslag, under hvilket ses Kristi Monogram, Lysestager, forskellige Dyr etc. Ogsaa i Persien blomstrede baade Væveri og Behandling af Stoffer med Farvetryk, og i de saakaldte »Kristi Værksteder« fremstilledes kostbare og kunstsmykkede T., der var søgte viden om. Alterforhæng kunde ogsaa ophænges under Triumfbuen; den gr. Billedvæg (I, 318) er en videre Udvikling af disse T., der kunde skjule »det allerhelligste« for Lægfolkets Blikke. — Ældre Literatur (f. E. Augustin) nævner ogsaa Brug af Forhæng foran Bispestolen (cathedra velata), en Skik, der vel stammer fra Synagogen. — I Middelalderens Kirker spillede, særlig i den ældre Periode, Væg-Tæppedekoration en fremtrædende Rolle. Efterhaanden vandt særlig Flandern stort Ry for sine Væverier, og efter et af Hovedstederne for denne Industri, Arras, kaldes paa Italiensk overhovedet kostbare Vævninger »Arazzi«. Kun ringe Rester af denne middelalderlige Kirkepragt er levnet. I Norge er fremdraget et Par kunstnerisk smykkede Kirke-T., hvoraf ét fra o. 1200. Her og i Sverige holdt Skikken sig længe efter Ref.en, og Sognenes Kvinder har i 17. Aarh. flittigt vævet figursmykkede T. til deres Kirker. Men i Alm. stod Kunstværkerierne nu i de fornemme

Profanbygningers Tjeneste. En storslaaet Bestilling hos Datidens berømteste Vævere gjorde Pave Leo X til kirkelig Brug. Han lod Raffael 1515—16 tegne Scener af Apostelhistorien, der skulde smykke 10 T. til det sixtinske Kapels nederste Vægflader, til Brug ved festlige Lejligheder. Kunstnerens Elever udarbejdede efter Udkastene de »Kartoner« (7 bevares i South Kensington Musæet), hvorefter man i Belgien vævede af Uld, Silke og Guldtraad de berømte »Tapeter«, som stod Paven i 15,000 Gulddukater; Tæpperne brugtes første Gang i 1519. (Leclerq, Manuel d'archéologie Chrétienne II, 1907, S. 585 f.; E. Gersprach, Les tapisseries Coptes, 1890; R. Förrer, Die Gräber- u. Textilfunde von Achmin Panopolis, 1891; samme, Die Kunst des Zeugdrucks vom Mittelalter bis zur Empirezeit, 1898). *J. O. A.*

Tøger og **Tøgersen**, se under Th. (IV, 561 og 562).

Töllner, Johann Gottlieb, tysk Teolog, f. 9. Dec. 1724, d. 26. Jan. 1774. T. var i nogle Aar Feltpræst, blev 1756 extraord. og 1760 ord. Prof. i Filos. og Teol. ved Universitetet i Frankfurt a/O. T.s Skrifter behandler især systemat. Teol., de repræsenterer et Overgangsstandpunkt ml. Pietisme og Rationalisme med særlig Interesse for Krdmmens. Moral. »Der tätige Gehorsam Jesu Christi« (1768) bestred, at Herrens aktive Lydighed havde Betydning for hans Forløsningsværk; det gav Anl. til en stor teol. Strid. *A. Th. J.*

Tøndebinder, Klaus Mortensen, Reformationens Foregangsmand i Malmø, f. dér o. 1499, d. ssteds. (efter Juni) 1575, 76 Aar gl. Det formodede Fødselsaar passer til, at han allerede 1524 var præsteviet. Tilnavnet »T.« eller (i Samtiden oftere) »B ø d k e r« fik han efter sin Stiffader (Oluf Bødker). Under et Studieophold ved Kbhvns Universitet (Khist. Sml. I, 340 f) fremsatte han i Prædikener i Vor Frue »luth. Vildfarelser og Bagvaskelser mod Gejstligheden«. Biskop Lage Urne forbød ham da Adgang til alle Sjælland Stifts Prædikestole (o. 1526/27). Derpaa kaldte Borgmester Jørgen Koch (Mønter) ham tilbage til Malmø for at prædike (1. Prædiken holdtes $^{29}/_{6}$ 1527 paa »Raadmandsvangen«; siden talte han i hl. Kors Kapel, udenfor Vesterport). T.s »glødende« Forkyndelse fængede straks. Ærkebiskop Aage Sparre »fordrev« ham, ɔ: forbød ham ogsaa Prædikestolen (antagelig Sommer 1527, i n d e n Herredagen i Odense i Aug., der faktisk blev en Sejr for fri evang. Forkyndelse). Sammen med den frafaldne Helligaands-Ordens Præst Hans Spandemager (IV, 289) opholdt T. sig derpaa et Aar i Haderslev (hvor en evang. Præsteskole var i Gang). Begge vendte tilbage med kgl. Værnebreve. Formentlig først nu skete den Borgernes Henvendelse til Frederik I, hvorefter T. fik Kirken St. Simon og Juda overladt til »daglige« Prædikener. Hans Indførelse af dsk Ps.sang og Nadvergudstjeneste maa bestemt lægges til Tiden efter Haderslevopholdet, men før Nov. 1528, da Sparre i Malmø stævnede de to Præster for sig for Kætteri. De udeblev (paa Gr. af Værnebrevene anerkendte de ikke den bispelige Jurisdiktion), og Sparre kunde kun i et virkningsløst Brev ($^{21}/_{11}$), der klart karakteriserer deres Fremhævelse af det alm. Præstedømmes Ret, advare Borgerne mod dem. *Brevet viser, at Indførelsen af Nadver sub utraque (og dsk Messe) først var sket nylig. Paa dette Tidspunkt havde T. sikkert ogsaa giftet sig. Ved sin, selv af Katolikerne indrømmede, »ualmindelige Veltalenhed« var han efterhaanden blevet saa godt som hele Byens »Forfører«, og muligvis inden 1529 blev hans Prædikener henlagte til Sognekirken St. Peder. Endnu i 1528 udgav de to Præster i det af den sv. Præst Oluf Ulriksøn, til Malmø førte »Prenteri«, to Gudstjenestehaandbøger, henholdsvis med dsk Sangtekst til »Tiderne« og Messen. Kun Originaltrykket af »det kristelige Messeembede paa Dsk« er bevaret. En samlet og med nye Ps.r (deribl. »den jydske Aftensang«) forøget Udg. (»En ny Haandbog«) udkom 1529 (bevaret i et Optryk fra Rostock s. A.; jfr. P. Severinsen, Dsk Salmedigtning i Reformationstiden, 1904). Om T. selv har bidraget til »Ps.bøgerne« mere end som Oversætter, er uvist; det meste af Oversættelserne er vel endog medbragt fra Haderslev. Messeordningen forener enkelte Dele af gregoriansk Messesang (men med dsk Tekst) med egtl. dsk Ps.sang. — 1529 bragte Ref.ens endelige Sejr i Malmø under Medvirken af Fr. Wormordsen (der allerede kom $^{3}/_{3}$), P. Laurentsen (III, 30) og Oluf Chrysostomus (I 507). Efter Indberetning til Kongen om, at Byen nu »havde antaget Evang.«, tillod denne $^{5}/_{6}$ Oprettelsen af en evang. Præsteskole og Brugen af Messe- og Gildesgods til Stiftelse af et Hospital. $^{29}/_{9}$ overdrog den kat. Spr. (ved Afsigelsesbrev) Magistraten St. Peder, og T. blev Byens Spr. T. (maaske den mest »puritanske« af de dske Reformatorer) opstillede en »Skive« (et Bord) til Nadverhandlingen i Kirkens Kor; en voldsom Udrensning af Kirkens Kapeller skete under hans Ledelse $^{29}/_{11}$ (om denne »Billedstorm« jfr. »Hist. Tidskrift för Skåneland«, 1904, S.3). Samtidig trængtes Helligaandsbrødrene ud af deres Kloster, og Maj 1530, efter mange Chikanerier, rømmedes Graabrødrekloster; i alt Fald i Bekæmpelsen af Minoriterne tog T. stærk Del. Dagen efter »Billestormen« afsluttede P. Laurentsen sin »Malmøbog«, der gjorde Rede for Nyordningen, hvorved Malmø ubestridt kom i første Række i dsk Refs-Historie. I fremtrædende Grad skylder dog Malmø Præsteskolens Mænd og det livlige literære Røre sin Førerstilling. Som det praktiske Livs Mand, hvis Kundskaber Modstanderne særlig fremhævede som mangelfulde. træder T. dermed i Baggrunden; dog var han medindstævnet til Herredagen 1530 i Kbhvn og kan have Del i Affattelsen af de 43 Artikler. Hvad han har bidraget til den reformat. Literatur, er uvist; ialt Fald overdrog Vormordsen ham 1539 Udg. af Stiftets nye »Haandbog«; muligvis har han ogsaa haft med andre gudstj. Skrifter at gøre (Ps.bøger; den omarbejdede Messebog 1535?; der kan maaske tænkes paa ham med »Kr. Undervisning om Skriftemaal og Nadver«, 1531 [optr. 1884] og »Om Guds store Miskundhed« osv., 1531 [Ny khist. Saml. I, 673 f]). 1532 fik T. et nyt kgl. Værnebrev, der sikrede ham mod Prælaternes Rettergang. Da Ærkebispen efter Herredagen 1533 paa Landstinget »huggede Freden af Prædikanterne« i Lunde Stift, sad T. sikker i det oprørske Malmø. Efter Christian III's Sejr vedblev han at være Spr. dér, samt nu Provst i*

Oxie Herred, men 1541 fratraadte han Stillingerne paa Gr. af Stridigheder med Malmø Magistrat om hans Løn. Han vedblev til sin Død at bo i Byen og betjente derfra de nærliggende Husie og Vester Skreflinge Sogne som Præst. T. var 3 Gange gift. (Sonnenstein-Wendt i Ny khist. Saml. II, 128 f; H. Knudsen i Annaler f. nord. Oldkyndighed, 1847, S. 138 f.). *J. O. A.*

Tøndehvælving kaldes de Hvælv over to parallele Murflader, der bygges som et i Bredden fortsat Bueslag og, set nede fra, danner en hul Halvcylinder; »Tøndens Bund« udgør de skjoldbueindrammede Dele af Bygningens Endevægge. T.ens Tværsnit kan have alle Bueslagets Former, være halvcirkelformede, gøres højt eller spidst eller fladt (Kappehvælv). Konstruktionen kræver er ligelig Soliditet af Bygningens Sidevægge i hele deres Længde. T.en var meget brugt af Romerne og genoptoges i Middelalderen i den senere, romanske Stilperiode, da man begyndte at overhvælve Kirkerne; til yderligere Støtte undermuredes T.en ofte med Forstærkningsbuer, hvilende paa Pilastre eller Halvpiller, der springer frem fra Sidemurene eller fra Pillerne der bærer Højkirken. Endnu i 11. Aarh. var, bortset fra Krypter, overhvælvede Kirker sjældne; mange Steder dristede man sig kun til at overhvælve Sideskibene med Halvtøndehvælv. Fuldstændig overhvælvede Kirker fra 11. Aarh. træffes først alm. i Frankrig Syd og Øst for Loire, og her holdt T.en sig længst. Først i 12. Aarh. kom Nordfrankrig og Tyskland med, men her afløstes forholdsvis snart T.en af den mere praktiske Korshvælvskonstruktion. Renæssancen bragte atter T.en til Ære. *J. O. A.*

Tønder (o g T.-P r o v s t i). Købstaden T. ligger i V.-Slesvig ved Vidaa, o. 13 km fra Vesterhavet; den havde 1910 4800 Indb. Byens ældre Historie er ukendt. At Ribe Bisp oprindelig ejede T., beror paa en Misforstaaelse; naar Bispen 1212 henlagde Kirken i »T.« til 2 nye Præbender i Ribe Kapitel samt tilskødede dette forsk. Jordegods i T., videre 1233 ordnede Bøndernes Afgifter til Bispegaarden ssteds og 1240 erhvervede dem forsk. Friheder hos Hertug Abel (jfr. O. Nielsen, Ribe Oldemoder, 1861), gælder det Møgeltønder, til Forskel fra hvilken det østligere liggende Tønder, i Middelalderen hed L i l l e-T. (plattysk Lytke-T.). Første sikre Efterretning om T. gælder Fransiskanerklostret, stiftet 1238 af Ridderen Hans Navnesen, antagelig et Datterkloster af Ribe-Konventet; den fhv. Ribe-Bisp Gunner (II, 306) indviede 1247 dets Kirke (1530 nævnet som dediceret Jfr. Maria). 1243 gav Hertug Abel Byen Købstadrettigheder, et Vidnesbyrd om dens voksende Handel og Søfart; Lübeckerretten blev T.s Byret (den Hertugen nærstaaende Fransiskanerprovincial Regner [III, 731] erhvervede en Afskrift i Lübeck). Muligvis byggede Abel ogsaa den Borg ved T., der gentagne Gange ødelagdes af dske Konger under Kampene med de slesvigske Hertuger og Holstenerne; dens Lenstilliggende er Grundlaget for det senere T.-Amt. Under Dronning Margrete var den en Tid paa kgl. Haand, derefter atter en Tid under Christiern I; ved Delingen 1490 tilfaldt den og Amtet (samt Byen) Frederik (I). — T.s ældste Bykirke er antagelig St. Nikolaus-Kapellet, der o. 1500 udtrykkelig nævnes som Sognekirke (beliggende, hvor Bykirken 1591—92 nyopførtes med Brug af den ældre Kirkes Taarn); St. Laurentius (ved Vestergade, nær Broen), hvis Alder er ukendt, var o. 1500 Anneks til St. N.; til begge havde Ribe Bisp Kollatsret. — Klostret, der laa S. for Vestergade i Nærh. af Borgen og siden Oprettelsen af Kustodiet i Ribe (o. 1290) hørte under dette, beholdt dsk Præg lige til Ophævelsen; 1503 indførte Vikaren Anders Glob Observansen. Sept. 1530 udjoges Munkene under Paaberaabelse af, at Klostret laa Slottet for nær og skulde nedrives; Bygningerne (jfr. Udjagelseskrøniken Khist. Sml. I, 339 f.) var da intakte; efter en gl. Munks Vidneudsagn 1568 (jfr. Carstens, Die Stadt Tondern, S. 103) synes Klostret nyopført efter en Brand (1522?); 1543, da Christian III bortgav Grunden, var vel Nedrivningen forlængst sket. Vidneudsagnet erklærer St. Laurentius for ret Sognekirke; intetsomhelst nævnes om noget Forhold mellem den og Klostret; da dette udtrykkelig kaldes »D a t Kloster tho Tunderen«, synes det sikkert, at T. i k k e har haft flere Klostre; senere Tradition om et Dominikanerkloster støttes ikke af noget gyldigt Vidnesbyrd. 1523 stiftede Frederik I i en genopført Bygning ved Nørreport et Hospital, indviet til Helligaanden; efter en Indskrift paa det Hospitalshus, der opførtes efter Branden 1729, skal det opr. have været et »Munkekloster« (vel eneste Grundlag for den urigtige Tradition om Dominikanerklostret); muligvis har det tidligere været et borgerligt Helligaandshus, ødelagt ved Østergades Brand 1517. St. Laurentius, der næppe ødelagdes 1522, da Vestergade brændte, er vel, ligesom et Kapel i Landsognet NØ. for Byen, nedrevet i Anl. af St. Nicolai Kirkens Nyopførelse. R e f o r m a t i o n e n prædikedes først i T. af Præsten Hieronymus (1526?). Da Sønderjyllands K.forhold ordnedes 1540, lagdes T. Amt under Superintendenten Gert Slewert (IV, 260) i Flensborg, men da Amtet ved Delingen 1544 tilfaldt Hertug Hans d. æ., lagde han K.tilsynet under Provsten i Haderslev (jfr. Khist. Sml. 3 R. I, 46 f. 637 f.), 1549 oprettedes imidlertid et selvstændigt P r o v s t i i T. for Amtet; men ved Forliget 1578 godkendtes atter Ribe Biskops gl. Tilsynsret over selve T. By, ligesom over de 5 Sogne Abild, Udbjerg, Højer, Jerpsted og Skads; kun de Dele af T.-Amt, der hørte til det gl. Slesvig Stift (41 Kirker) forblev under det selvstændige Provsti T.; hertil kom dog videre af det gl. Ribe Stift det sækulariserede Løgumkloster (III, 124), nu Løgum Amt, med Nørre-Løgum Sogn (hvorimod Brede Sogn i Lø-Herred tilfaldt Ribe Stift). Hertug Hans byggede 1591-92 T. nye store Sognekirke (nu kaldet Kristkirke) i Overgangsstil mellem Gotik og Renæssance (der endnu udmærker sig ved rigt gl. Inventar); under ham fik Byen ogsaa den Latinskole (1580), der bestod til 1803. De ved Byens lave Beliggenhed nødvendiggjorte Inddigninger og Sluseanlæg ved Vidaa (fra 1554) umuliggjorde efterhaanden al Sejlads til T., og Højer blev nu T.s Havnestad. Ogsaa siden har T. dog lidt Ødelæggelser ved Stormflod (ligesom ved Pest og Ildebrand). — Under Gottorperne (siden Delingen 1581) opretholdtes det kirkl. Styre fra 1578 (hvorved T.s Provst som som Sognepr. i T. stod under Ribe Bisp) til 1660, da Hertugen fik fuld Suverænitet og

krævede Episkopalret over de før nævnte 6 Sogne + Brede i Ribe Stift, som nu indlemmedes i T. Provsti (under Christian V's Sekvestering af den gottorpske Del 1684—89 genindførtes forbigaaende den gl. kirkl. Ordning). 1713, da Frederik IV besatte den gottorpske Del (endelig Inkorporation 1721), ophørte Provstiets kirkl. Selvstændighed, idet det lagdes under den kgl. Generalsuperintendent for Hertugdømmene. Denne Ordning mødte stærk Modstand fra Magistraten i T., og først fra 1730 begyndte Visitatser i Provstiet, trods fornyet Protest. 1738 mistede Provstiet sine Kirker i Løgum Amt (Løgumkloster, Nørre-Løgum og Brede), der lagdes under Aabenraa Provsti. Bl. T.s Provster i denne Tid maa særlig nævnes den ivrige Pietist, J. H. Schrader (IV, 98), fra 1728—37, Psalmedigter og Udgiver af »Vollständiges Gesangbuch« (1731), efterhaanden »Lands-Psbogen« for det tyske Slesvig; han fik 1732 bygget en Bedesal ved Skolen i Store Emmerske til Brug for Landmenigheden, betjent af den dske Diakon i T. (H. A. Brorson beklædte denne Stilling 1729—36). Videre Provst Balthasar Petersen (1746—87), der virkede ivrigt for Skolevæsnets Forbedring og oprettede et Privat-Seminar i T. Ved Gave af en Landejendom og en stor Kapital (1786) lagde han Grund til det tyske Lærerseminar, knyttet til Byskolen; 1829 selvstændiggjordes det, og 1901 forbandtes det med en Præparandanstalt. — 1850 lagdes Lundtoft Herred (5 Kirker) fra T. Provsti til Aabenraa; til Erstatning afgav sidstnævnte Løgumklosters Provsti; T. Provsti var da vedblivende Hertugdømmets største Provsti (med 42 Sogne). 1864 lagde det preussiske Styre Amrum og St. Laurentius paa Før (hidtil under Ribe Stift) til Provstiet; men 25. Nov. 1878 delte Konsistoriet i Kiel (fra Maj 1879) det i 2: »Nordtondern«, hvori opgik Provstiet Lø-Møgeltønder, med 30 Kirker, og »Südtondern« med 24 Kirker. — T. blev efter 1864 Kredshovedby og Sæde for en Amtsret. I T. er bl. a. J. B. Bluhme (I, 341) og Digteren H. W. v. Gerstenberg (1737—1823) født. (H. Oldekop, Topographie des Herzogthums Schlesvig, 1906; C. E. Carstens, Die Stadt Tondern, 1861; samme i Nordalbingische Studien V, 1858, 103 ff; Trap, Slesvig, 1864; Lindbæk, De dske Fransiskanerklostre, 1914; Michler, Kirchl. Statistik der evang. luth. Kirche der Prov. Schleswig-Holstein I, 1886; R. Haupt, Die Baund Kunstdenkmäler der Provinz Schleswig-Holstein II, 613—629). *J. O. A.*

Tønnesen, Erik, norsk Lægprædikant, Bondeson fra Hellelands Præstegjeld i Dalerne ved Egersund, f. 12. Nov. 1815, drev en kort Tid Privatskole i Stavanger, arbejdede fra o. 1850 til sin Død 8. Sept. 1880 utrættelig som Guds Ords Forkynder i Smaalenenes søndre Del, hvor han oprettede »Foreningen for I. Miss. i Sarpsborg og Omegn« (1855). Efter sin Omvendelse (o. 1840) paavirkedes T. af Spødervold (IV, 311) men frigjorde sig fra dennes Ensidigheder og blev en varm kirkl. Lutheraner; ligesom han satte A. Nohrborg (III, 387) højest af Opbyggelsesforf.e. 1864 besøgte han C. O. Rosenius (III, 819). I et dygtigt Indlæg forsvarede T. 1847 Pontoppidans Forklaring mod den af Keyser, Kaurin (II, 753) og Wexels »omarbejdede« Udg. (J. B. Halvorsen, Norsk Forf.-Lexikon V, 833 f.; H. G. Heggtveit, Den norske K. i 19. Aarh. I 2, 655 – 57. 405). *O. K.*

Tønsberg (opr. Tunsberg), Norges ældste By (1910: 9769 Indb.), ved Bunden af den smalle T.fjord ell. Vestfjorden i det gl. Landskab Vestfold (nu væsentlig = Jarlsberg og Larviks Amt), o. 800 et Lydrige under Danmark, senere Udgangspunktet for Norges Samling til ét Rige. T. var allerede o. 870 en Handelsplads, men blev først virkelig Købstad i 11.—12. Aarh. I 12.—14. Aarh. opholdt Kongerne sig hyppig i T. og i Aarene nærmest før 1380 var T. Rigets Hovedresidens. Efter Branden 1536 var T. ret ubetydelig, men er siden o. 1850 gaaet stærkt frem. I T. oprettede Ishavsfareren Svend Foyn (1809—94) 1891 et »Missionsfond« paa o. 3 Mill. Kr. til forsk. kr. og filantrop. Formaal. — I Middelalderen havde T. følgende Kirker, Klostre og Stiftelser: 1) Laurentiuskirken, en 3skibet romansk Langkirke af Sten fra o. 1100, nedrevet 1811—14 (nuv. Sognekirke, indv. 19. Dec. 1858, er øpført paa samme Sted); den var en Kollegiatkirke, hvis Provst altid var Medl. af Domkapitlet i Oslo (iøvrigt 4 Præbender, fælles Bordhold, og 3 særlige Alterbeneficier). I 14. Aarh. svandt Kollegiet ind til én Præst foruden Provsten. Provstigodset sækulariseredes 1627. Kirken, henlagt 1679 under Sem Præstegjeld, forenedes 1739 med Vor Frue Sognekald i T. Ved Kirken oprettede Ridderen Bjarne Audunsson 1315 et Hospital for Pilegrimme (senere Fattighus), stadfæstet af Christian III 1551.—2) Mariakirken eller (1456 ff.) Vor Frue K., en romansk Langkirke af Sten, først nævnt 1217; var T.s eneste Kirke 1810—58, nedrevet 1864. — 3) Mikaelskirken paa Bjærget (nu Slotsfjældet, befæstet allerede 1165, Sæde fra 1234 for Borgen Tunsberghus, ødelagt 1503), omtalt 1191, da Præmonstratensernes Klosterkirke (se Nr. 6), senere et af de i 1308 organiserede »14 kongelige Kapeller« (jfr. Bergen I, 267); den var en Kollegiatkirke (1317) med Provst, 4 Kanniker, 2 Degne og fælles Bordhold; enskibet romansk Stenkirke med Vinger og langt gotisk Kor, 1405/11 nævnt som Valfartssted, ødelagt 1503(?), udgr. 1878; Jordegodset sækulariseret 1526. — 4) Thomaskirken nævnes 1218. — 5) Peterskirken, nævnt 1298/1510, henlagdes til Mariakirkens Præst ml. 1435 og 1448; brændte 1536. —6) Præmonstratenserklostret ell. Olavsklostret, Datterkl. af Prémontré (III, 629), stiftet (ɔ: doteret?) af Oslo Biskop, som altid havde Overtilsynet, omtalt 1. Gang 1190 (ejede 1399 206 Gaarde), benyttede 1191 Mikaelskirken, havde senere egen Kirke i Byen, Olavskirken, omtalt 1207; brændt 1536, udgr. 1878, Nordens største Rundkirke, en typisk romansk Trecirkelkirke (H. F. Frölén, Nordens befästa rundkyrkor II, 11—15); Klostrets Gods blev verdslig Forlening 1532.—7) Fransiskanerklostret, viet til S. Maria, anlagt o. 1250 af Haakon Haakonssøn; brændt 1536, nedbrudt før 1551. — 8) S. Stephani, senere SS. Stephani et Georgii eller blot Jørgens Hospital (paa Gunnarsbø ved T.), særlig for Spedalske, opr. af Haakon Haakonssøn (1217 — 63), med egen Kirke, et af de 14 kgl. Kapeller; Jordegodset sækulariseredes 1523 og henlagdes 1547 til Oslo Hospital. — Oslo Biskop havde egen Residens paa Gaarden Teige ved T. (1298 ff., med eget Kapel 1386). — Latinskolen i T.

nævnes 1396, nedlagt 1739, fortsat som dsk Skole, fra 1777 som Fattig- og Borgerskole, disse adskilt 1830 (Middelskole fra 1870), Gymnasium oprettet 1900. — Skolelærerseminarium for Akershus Stift i T. var i Virksomhed 1798—1802. (J. Müller, Beskr. ov. T. 1771; H. Gjessing, T.s hist. til 1536, 1913; J. A. Hoff, T. 1814—1914, 1914.) — Konkordatet i T., afsluttet 9. Aug. 1277 i Fransiskanerklostret af Ærkebisp Jon Raude og Kong Magnus Lagabøter med Bifald af Bisper, Kanniker og Høvdinger, var en Forligs-Aftale om Grænserne for K.ns Rettigheder, navnlig m. H. t. Jurisdiktion, Immunitet, Patronatsret og Bispe- og Abbedvalgs-Frihed. K.n gav for altid Afkald paa den 1163 opnaaede, men siden forgæves krævede Overhøjhed over Kongedømmet (I, 837.789; IV, 185 a). Konkordatet, som ikke gjordes afhængigt af Pavens Samtykke, er væsentlig en Gentagelse af et lignende fra 1273 i Bergen, for hvis Anerkendelse Gregorius X havde opstillet visse for Kongedømmet tildels uantagelige Vilkaar. Det indeholder hovedsagelig de af Coelestin III 1194 bekræftede, men af Sverre bestridte (IV, 435 b) Privilegier for den norske K., med visse, nyere Tillæg. T.-Konkordatet kan ikke opfattes som en ny, for Staten nedværdigende stor Indrømmelse til Hierarkiet, men er Slutstenen paa en jævn Udvikling af K.ns Frihed siden 1152. Samtidig blev Ærkebisp Jons nye Kristenret anerkendt af Kongen, og i særlige Kongebreve af 13. og 22. Sept. 1277 fik K.n betydningsfulde Privilegier af økonomisk Art, navnlig stor Udvidelse af Tienderetten (IV, 574) og af K.ns Andel i Bøder. Disse Tillægsprivilegier (ikke selve Konkordatet og Kristenretten) blev 1280 ff. Genstand for haard Modstand fra Formynderregeringen, og ophævedes ved nyt Forlig 1290, hvorved den ældre Lovgivnings Bestemmelser m. H. t. Tiende, Bøder o. a. Afgifter igen sattes i Kraft. (H. Koht i norsk Hist. Tidsskr. 5, III, 261—76). *O. K.*

Tørning Len, opr. Betegn. for et verdsligt, siden for et kirkeligt (fra hint geografisk forskelligt) Styrelsesomraade i N.-Slesvig. T. (V. for Haderslev, i Hammelev Sogn, Gram Herred) var en af Slesvigs gl. Borge. T.-Hus »med hele Fogderiet« nævnes 1331 i et af Grev Geerts Pantebreve; to Reventlau'er besad dengang Borgen som Pant. »Fogderiet« formodes dengang at svare til Barvid Syssel, ɔ: Frøs (+ Kalslund), Gram, Tyrstrup, Haderslev og Rangstrup Herreder (Sønderj. Aarb. I, 104). 1340 pantsatte Hertug Valdemar T., med Haderslev By og »Fogderiet«, til de holstenske Grever. Borgen vedblev dog længe at være i Privatbesiddelse (Familierne Limbæk og Ahlefeldt), og dens Tilliggende undergik adskillige Forandringer. 1445 omfattede det af Barvid Syssel kun Gram, Kalslund og Frøs Herreder, men nu ogsaa Hvidding Herred i Ellum Syssel; 1465 solgte Christiern I endog Besidderen Gram Herred til Arveeje. Først 1494 generhvervede Kong Hans T. og de 4 Herreder. 1525 fik Hertug Christian (III) dette »T.-Len«; Aaret før var Haderslevlen (de østlige Herreder og Nørre-Rangstrup H.) ham overdraget. Trods denne Forening under én »Amtmand«, holdtes dog de to Omraader længe adskilt, hvad Administration og Regnskab angik (jfr. Archiv f. Staats- u. K.gesch. Schl.-Holst.-Lauenburg III 375 ff.); men Navnet »T.-Len« for det verdslige Amt bortfaldt dog efterhaanden, dels da det gik over til et kirkeligt Superintendentur, dels da Helamtet Haderslev i 17. Aarh. var delt i et Øster- og et Vester-Amt, hvor Gram H. (med T.) regnes til Østeramtet, mens Nørre-Rangstrup H. kom til Vesteramtet, som derved væsentlig svarede til det kirkelige »T.-Len« (allerede o. 1580 kan dog verdslig Deling regnes saaledes, jfr. K.-Kalender f. Slesvig Stift I, 179; her kaldes dette Vester-Amt uden Gram »T.-Len«). Selve Slottet T. ødelagdes; dets Nedrivelsestid er dog ukendt. Foreningen 1525 af Haderslev og T.-Len fik vigtige khist. Følger. Den gl. kirkelige Inddeling faldt ikke sammen med den verdslige: Størsteparten af Haderslevhus-Len hørte til Slesvig Stift og stod under Barvid Syssels Provsti (forenet med et Kanonikat i Slesvig Domkapitel; siden 1517 2. Prælatur i Haderslev Kollegiatkapitel); til dette hørte dog ogsaa visse Dele af T.-Len (Skodborg Sogn i Frøs Herred og 7 Sogne i Gram H.: Jels, Oxenvad, Sommersted, Magstrup, Jægerup, Hammelev og Vedsted). Omvendt hørte foruden den resterende Hovedpart af T.-Len Dele af Haderslev Len til Ribe Stift, nemlig 5 Sogne i Nørre Rangstrup H. (Bevtoft, Tiislund, Toftlund [Herredsted], Agerskov og Brænderup). Ribe Kapitels Kantor havde siden 1321 Provstitilsynet med Frøs (+ Kalslund) Herred samt Manø; det øvrige Omraade stod fra gl. Tid under Ærkedegnen (der ogsaa var Provst for Lø, Højer og Tønder Herreder). Uden at tage Hensyn til dette kirkelige Styre lod Hertug Christian, der betragtede sig som Indehaver af kirkelig Reformationsret, allerede 22. Marts 1526 afholde et Præstemøde i Haderslev for at gennemføre en evang. Kirkeordning i sine 2 Len, men da Forholdene var for uforberedte, maatte Sagen foreløbig opgives (Ribe Bisps Protest jfr. Ny khist. Saml. IV, 1 f.); dog lod Hertugen nu Herredsfogederne styre Kirkerne økonomisk og indsatte flere Præster uden bispelig Ordination (Ny khist. S. II, 268 f.). Men 1528 gennemførte han Ref.en i de 2 Len ved »den haderslevske K.-Ordinans« (II, 800 jfr. III, 715), lod uden Hensyn til den hidtil bestaaende Patronatsret Præsterne tage ny Kollats hos ham selv og gjorde 6 Spr.er i Lenenes 6 Herreder (Tyrstrup, Haderslev, Gram, Hvidding, Rangstrup og Frøs-Kalslund) til Visitatorer (Herredsprovster) under Dr. Eberh. Weidensee's (s. d.) Overtilsyn som Superintendent. Ordningen i denne fra to Stifter ganske løsrevne kirkl. Enklave, der saaledes sluttede sig nær til verdslig Inddeling, fik siden ved den dske K.-Ordinans' Optagelse af Herredsprovstier afgørende Betydning for Danmark; ogsaa i aandelig Henseende har denne lille nordslesvigske K. haft stor Indflydelse paa dsk Ref.s Historie (jfr. f. E. Kl. Tøndebinder IV, 670). Efter Ref.ens endelige Sejr i Slesvig paa Landdagen i Rendsborg 1542, ophævedes dog Herredsprovstierne i de to Len, og Kongen udnævnte Mag. A. Keyser til Eneprovst her (samt i Aabenraa- og Tønderlen), men allerede 1544 befalede Kongen ham at afgive Tilsynet med de gl. Ribe-Kirker til Hans Tausen i Ribe (K.-Kalender f. Slesvig Stift I, 179), og skønt T.-Len (ligesom Haderslev) nu ved Landdelingen tilfaldt Hertug Hans d. æ., fik Ribe Ærkedegn og Kantor deres gl. »Herlighed« over

Kirkerne tilbage, og Herredsprovsterne indførtes igen som lavere Tilsynsmænd (Ny khist. Saml. VI, 518 f.). Hertug Hans krævede dog fuld K.højhed over sit Land, og i Frederik II's Tid, navnlig fra 1577, tilspidsede Striden (jfr. Kinch, Ribe II, 482 f.) sig om de 29 Kirker, der siden kaldes de tørninglenske (skønt Hammelev Sogn med selvè T. ikke hører med til disse). De 29 Sogne var: de 5 førnævnte i N.-Rangstrup H., Haderslev Amt, dernæst 24 i gl. T.-Len: 11 i Hvidding H. (Arild, Højrup, Spandet, Vodder, Roager, Seem, V.-Vedsted, Hvidding, Rejsby, Brøns, Skærbæk), 5 i Frøs H. (Hygum, Hjortlund, Skrave, Ø-Linnet, Fol), 5 i Kalslund H. (Farup, Hjortlund, Kalslund, Lintrup, Hjerting), og 3 i Gram H. (Gram, Nustrup, Skrydstrup). 4/8 1578 fældede Kurfyrsten af Sachsen som Opmand en Dom, der tilkendte Hertugen baade K.-højhed og Patronat over disse Sogne (bortset fra Patronat til Brøns og V.-Vedsted), dog skulde Kapitlet i Ribe beholde en Regnskabsvisitats. Den gejstlige Visitats overdrog Hertugen Haderslev Provst. Men ved Landdelingen 1580 arvede Kongen T.- og Haderslev-Amter, og 20/11 1581 fik atter Ribe Biskop Visitatsretten med de 29 Kirker. Præsterne skulde m. H. til »Religionen og K.tjenesten« ganske rette sig efter Kongerigets Ordinans (siden: efter dske Lov og Ritualet); deres Uddannelse skete ved Kbhvns Universitet; efter 1660 fik de Kaldsbrev fra Dske Cancelli og Kollats fra Bispen; Provsterne valgtes i Herrederne; gejstlige Retssager endte i Højesteret; Ægteskabssager behandlede Tamperretten i Ribe; Skolevæsnet stod til 1777 under Bispen; paa Gr. af sin Visitatsret med disse og andre slesvigske Sogne (jfr. Art. Tønder) kaldtes han »Biskop og Superintendent«. 1652 forenedes ogsaa Ærkedegnedømmet i Ribe med Bispestillingen, og Bispen styrede derefter 18 af disse Kirkers Ejendoms- og Regnskabsvæsen. Da de tørn. Sogne ellers i verdslig Henseende stod under Amtmanden i Haderslev, gav Forholdet Anl. til megen Strid, og Kongen maatte gentagne Gange værne om Bispens Ret (især Frd. 6/10 1727: jfr. Kh. Saml. I, 206—22). De slesvigske Sogne under Ribe Stift har haft ikke ringe Betydning for Forplantelse af kirkl. Bevægelser til Kongeriget (især i Pietismens Tid). Til 1812 havde T. L. Herredsprovster: Frøs-Kalslunds Herreder havde dog siden Beg. af 17. Aarh. fælles Provst (Ny kh. Saml. VI, 645), og 1808 forenedes ogsaa Gram og N.-Rangstrup Herreder til ét Provsti; 1812 afløstes de 3 Herredsprovster af én Amtsprovst, under hvem ogsaa Lø-Møgeltønder Herreder samt Andst Herred i Nørrejylland lagdes. 1828 deltes atter dette Provsti; 28 af de T.-Lenske Kirker (ikke Seem) fik deres egen Provst (først 1853 bruges officielt Betegn. T.-L.s Provsti); Seem (1632 annekteret til Kapellanierne i Ribe) lagdes under Ribe Provst (under hvem ogsaa Manø, tidligere hørende under Hvidding Provsti, kom). T.-Provsti vedblev til 1864 i alle kirkl. Sager at staa under Ribe Bisp og dske Kancelli, men Skolevæsenet (ordnet efter den slesv. Frd. 24/8 1814) havde Provsten sammen med Haderslev Amtmand under sig; ogsaa Fattigvæsnet sorterede under Haderslev Amt. 1864 tilfaldt ved Grænsereguleringen Sognene V.-Vedsted, Farup, Hjortlund og Kalslund Danmark; de øvrige 24 vedblev at danne »T.-Len«, til 1919 under Generalsuperintendenten i Slesvig. (K. Aagaard, Beskr. over T.-Lehn, 1815; v. Wimpfen, Kirchenverfassung in den Probsteien Hadersleben u. T.lehn i »Provincialberichte« 1831, 439 f; Stemann, Grenzen der geistl. u. weltl. Gesetzgebung u. Administration in T.-Lehn i »Falcks Archiv f. Gesch. d. Herzogth. Sch.-H.-L.« II, 512; Ny kh. Saml. VI, 518. 633; Sønderj. Aarbøger 1913, 77. 253; H. N. A. Jensen, Versuch einer Statistik des Herzogth. Schleswig IV, 1842, 1454 f.; J. M. Mickler, Kirchl. Statistik Schl.-H. I, 1886, 58 f.). *J. O. A.*

Tørre Kvækere. Fra »Vennernes Samfund« (Kvækerne) i Amerika udskilte i 1827 Hicksiterne sig (jfr. Elias Hicks II, 424); de forkastede Bibelens Autoritet og de kr. Grunddogmer. I Modsætning til dem sluttede »de evangeliske Venner« sig fastere sammen om Kvækernes alm. Lære. Dette konservative Parti blev af Modstanderne kaldt »tørre«, hvilket skulde betegne, at de var stivnede i forældede Lærdomme, og i Modsætning til dem blev saa Hicksiterne kaldt »vaade«. (E. Dresbach, Die protestantischen Sekten der Gegenwart, 1880, S. 139—40). *C. E. F.*

Tötterman, Carl Gustaf, finsk Miss.direktør, f. 21. Juni 1836, blev Stud. i Borgå 1855, præsteviet 1860 og virkede derpaa i 3 af Mellemfinlands vidstrakte Menigheder. Allerede vakt i Skoletiden virkede T. nu med ungdommelig Begejstring som Prædikant og nidkær Sjælesørger. 1866 blev han Lærer ved det finske Miss.selskabs Miss.skole, siden Rejsepræst og 1876 Miss.direktør efter Sirelius (IV, 199). Som Rejsepræst lagde T. det finske Folk Missionssagen saa varmt paa Hjærte, at han med Rette kaldtes »det finske Folks Missionsvækker«. Ogsaa som Miss.direktør havde han størst Betydning ved, uanset kirkelige Standpunkter og »Retning«, at kunne vække andre til Varme for Sagen, ligesom han baade kærligt og myndigt tog sig af Missionærerne. Derimod magtede han ikke saa vel at organisere Arbejdet og lede det frem mod et planlagt Maal. Under T.s Direktorat skred Arbejdet paa Miss.marken saa vidt frem, at de første døbtes 1883 i Ondonga i Ambolandet, og 1887 var der allerede 160 døbte. Selskabets Indtægter steg fra 67,600 (1879) til 118,000 (1893). D. 1895. *U. P.*

Tøxen. 1) **Manasse T.,** dsk Præst, f. 1697, d. 1744, Stud. 1714, Spr. i Sønder Felding og Assing 1733, nægtede som streng Lutheraner ligesom Broderen, Niels T., at bruge Pontoppidans Forklaring og rejste en Del af sine Sognefolk til en kraftig Protest mod den. Han døde dog i Embede 1744 »som en sand Israelit« (Khist. Saml. 5. R. I, 478 f.). — 2) **Niels T.,** f. 1686, d. 1755, Stud. 1707, cand. theol. 1713, virkede som Kap. flere Steder og blev endelig 1728 Spr. i Verst og Bække. N. T. var en lærd Hebræer og havde historiske og digteriske Interesser, men særlig holdte han strængt paa ren Lære. Han var Hovedmanden for Bekæmpelsen af Pontoppidans Forklaring. Saalænge Biskop Anchersen levede, skete der intet, men Efterfølgeren H. A. Brorson tog sig ivrigt af Sagen ved Henvendelse til K.-Inspektions-Kollegiet (1743). Biskop Herleb søgte at stille Sagen i Bero, men Pontoppidan henvendte sig med Klage til Kongen, og Biskop Brorson for-

drede »statueret et Eksempel« af Hensyn til den sig bredende »Katekismi Forklarings Foragt«. 1744 approberede Kongen efter Inspektions-Kollegiets Indstilling, at Provsteret nedsattes. T. androg om at maatte appellere til Højesteret, men Inspektions-Kollegiet fik en kgl. Resolution udvirket, der krævede Tilbagekaldelse eller Afsked. T. tog da sin Afsked 1747 (Khist. Saml. 5. R. I, 407 f. og 581 f.). *H. J. H.*

U.

Ubaghs, Casimir, rom.-kat. nederlandsk Teolog, f. 26. Nov. 1800, d. 15. Febr. 1875. Forkæmper for den »ontologisk-traditionalistiske Skole« i Louvain, virkede en Tid som Prof. i Filos. ved Seminariet i Rolduc, men fra 1830 i Louvain; efter 1846 udgav han »Revue catholique«, der paa saa lidenskabelig Maade kæmpede for Ontologismen, at en Del Udtalelser fordømtes 1864, hvorefter U. trak sig tilbage og levede Resten af sit Liv i Stilhed. Hovedværker: Logicæ s. philosophiæ rationalis elementa (1834, 1860[6]); Ontologiæ s. metaphysicæ generalis specimen (1835, 1863[5]); Du réalisme en théologie et en philosophie (1856). *H. J. H.*

Ubboniter (Obbeniter), et Gendøberparti paa Ref.s-Tiden, opkaldt efter Ubbo (Obbe) Philipps, Søn af en rom.-kat. Præst fra Leuwarden og paavirket af Melkior Hoffmann (II, 443). Han var bl. a. en Tid Menighedsleder i Rostock; blev Menno Simons' (III, 230) Lærer, men brød med ham, da han faldt i Tvivl om de foretagne Ordinationers Gyldighed, hvorfor Menno kaldte ham »Demas« (2 Tim. 4, 10). D. o. 1568. Broderen Dirk Philipps virkede 1537 i Hamburg, o. 1555 i Danzig og døde 1559 i Emden, der blev Partiets Hovedplads. *N. M. P.*

Ubegribeligheder, Guds, hævdet af Agnosticismen (I, 37) og af mystiske og panteistiske Tænkere: Gud er i Kraft af sin Uendelighed og Fuldkommenhed ophøjet over alle mskelige Forestillinger og Begreber. I Modsætning hertil hævder Krdmmen, at Aabenbaringen betyder, at Gud har givet sit Sindelag saaledes til Kende for Msker, at de kan erkende ham, selvom denne Erkendelse altid forbliver ufuldkommen og stykkevis. *C. G.*

Ubertino de Casale (eller de Ilia), ital. Fransiskaner, f. 1259, virkede som Lektor i Paris i 9 Aar, efter 1298 som en mægtig Prædikant i Mellemitalien, men mistede Retten til Prædiken p. Gr. af uforsigtige Ord om Paven. 1305 skrev han »Arbor vitae crucifixae Jesu« I—V (trykt i Venezia 1485). Han bekæmpede kraftig »den frie Aands Brødre« i Umbrien, men var Spiritualernes (IV, 305, og II, 102) Talsmand og Tilhænger af Petrus Johannis Olivi (III, 429). 1320—25 levede han i Avignon og søgte at bilægge Striden ml. Fransiskanerne og Dominikanerne om Ejendomsløshed; 1327 flygtede han til Ludvig Baierer; Dødsaar ukendt (2. Okt. 1350?). *H. J. H.*

Ubesmittet Undfangelse, se Undfangelse.

Ubikvitet (Allestedsnærværelse), en af Guds Egenskaber (I, 723). Den luth. Nadverlære (III, 340) har særlig givet Anl. til dogmat. Stridigheder om U.en. Luther hævdede Kristi Legemes og Blods Nærværelse i Nadverelementerne og begrundede dette kristologisk. Den ophøjede Kristus er ved Faderens højre Haand, men denne er overalt. Kristi Menneskenatur har efter Ophøjelsen faaet Del i guddomm. Egenskaber og kan derfor være tilstede og modtages overalt, hvor han har lovet det i Ordet. Dette betyder jo ikke, at Jesu Legeme og Blod er overalt, men hvor Jesus vil, at de skal være. Realpræsens maa suppleres med en »Volipræsens« (en villet Nærværelse). De luth. Bekendelsesskrifter lærer U. under Nadvernydelsen (Confes. Aug., Art. X; Apol. IV, 54 f.; Art. Smalc. III, 6; Cat. maior V, 8 f.), men afviser den udenfor Brugen for at afværge den rom.-kat. Tilbedelse af Elementerne. Læren om U. afvistes ikke blot af Zwingli og Calvin, men ogsaa af Melanchthon i hans senere Skrifter. 1552 begyndte Hamburgerpræsten Joachim Westphal og andre at angribe den reformerte Nadverlære, hvorved U.en blev draget ind i de philippistiske Stridigheder. Gnesiolutheranerne stemplede Melanchthons Tilhængere som »Kryptocalvinister« og gjorde efterhaanden Luthers Nadverlære til Kriteriet for ortodoks Lutherdom. Og Læren om, at Kristi Legeme og Blod er nærværende »i, med og under« Brød og Vin, sejrede som ægte luthersk. Det flg. Slægtled af Teologer nærmede sig atter til hinanden. Jakob Andreae (I, 87) forsvarede det luth. Dogme om U. med større Maadehold, og bl. Melanchthons Disciple kom flere, f. Eks. Martin Chemnitz (I, 498), deres Modstandere et langt Stykke i Møde. Chemnitz afviser ganske vist den luth. U.s-lære, men hævder, at den ophøjede Kristus paa Grund af »unio personalis« virker i og med Menneskeheden, naar og hvor han vil. Realpræsensen forklares saaledes ud fra en

»Multivolipræsens« (en villet Nærværelse mangesteds). I Konkordieformlen (Art. VII og VIII) udvikles væsentlig Luthers Lære om Realpræsensen og U.en som dens kristologiske Forudsætning, om end der findes Spor af U.ens Forklaring i Retning af »Multivolipræsens« (Art VIII, 29). *C. G.*

Ubiquitas, se Ubikvitet.

Ublodige Ofre. De israelit. Ofre falde efter deres Materiale i 2 Slags: blodige (Dyreofre) og ublodige (Madofre). Der gaves mange Slags ublodige eller vegetabilske Ofre: Brød, Mel, Vin, Røgelse o. a. I det tekniske Offersprog er *minha* Betegnelse for det ublodige Offer, Madofret, til Forskel fra *zebah*, Dyreofret. I 3 Mos. 2 findes den præstl. Lovs nøjere Bestemmelser om de vegetabilske Ofre (jfr. III, 420). En særlig Art af Madofre var Skuebrødene (IV, 246). Røgelse var fra gl. Tid yndet i det huslige Liv hos de orientalske Folk og Røgelseofret var derfor ogsaa i den israelit. Kultus en vigtig Æresbevisning. Til Røgelsen eller Virak *(lebona)* foreskreves i den præstl. Lov (2 Mos. 30, 34 f.) en Blanding af de fineste Stoffer (jfr. Jer. 6, 20: Røgelsen fra Saba). Viraken var Tilsætning ved det vegetabilske Offer (3 Mos. 2), ligesaa ved Skuebrødene (3 Mos. 24, 7). Den daglige Gudstjeneste var omrammet af Røgelseofret, før Morgenbrændofret og efter Aftenbrændofret (2 Mos. 30, 6—8). Kun under Dække af Røgelseskyen kunde Ypperstepræsten paa Forsoningsdagen træde ind i Helligdommen (3 Mos. 16, 13). I Røgelseofret symboliseredes, i alt Fald for den senere fromme Bevidsthed, Bønnen (Ps. 141, 2); Morgen- og Aftenbedetimerne faldt sammen med Røgelseofrets Frembærelse i det Hellige (Lk. 1, 10), og Røgningens Begyndelse indlededes med Klokkeklang til Stilhed og Bøn. — I det præstl.-tekniske Sprog kaldtes Røgelseofret *ketoret*. Samme Ord kan i ældre Tid ogsaa bruges om Offerrøgen i det hele, ogsaa af blodige Ofre, f. E. 1 Sam. 2, 28 og Ps. 66, 15. Fortrinsvis betegnes ved *ketoret* og Verbet *hiktir* (at lade Offerrøg opstige) det vegetabilske Offer og dets Antændelse, under Brug af Røgelse og som særligt Røgelseoffer. En nyere Paastand hos Wellhausen o. a., at Røgelse først kort før Jeremias fra fremmede er kommet ind i den israelit. Kultus, er hverken bevislig eller sandsynlig (3 Mos. 2, 1 f.; 10, 1 f.; 16, 13; 4 Mos. 16, 6 f.; 2 Krøn. 26, 16 f., og vistnok allerede Jes. 1, 13). Spørgsmaalet fører ind i en Undersøgelse af, hvor tidlig et særligt Røgelsealter er bevidnet. Et saadant Alter af guldbeslaaet Akazietræ (»det gyldne Alter«), staaende i det Hellige foran Indgangen til det Allerhelligste, omtales i det præstl. Lovskrifts Skildring af Tabernaklet, 2 Mos. 30, 1—10. Efter Afslutningen i 29, 45. 46 kommer Befalingen om dette Alter paafaldende sent. Muligvis er deri indeholdt en Bevidsthed om, at man i Begyndelsen har ofret Røgelsen uden et Alter. Men i Salomos Tempel haves sikre Vidnesbyrd om Røgelsealtrets Eksistens (1 Kong. 6, 20. 22; jfr. 7, 48 og 9, 25, og Analogien fra Jes. 6, 6). Ogsaa i Hes. 41, 21. 22 er det Røgelsealtret (jfr. indirekte 9, 2), ikke Skuebrødsbordet (jfr. Tempel IV, 514). *L. G.*

Ubodfærdighed. Ligesom Bod (I, 343 f.) opr. er det sammenfattende Navn baade for det kr. Livs Begyndelse og for et blivende Krav i dets Gennemførelse, betegner U. den personlige Modstand dels mod Modtagelsen af Evang.et, dels mod Opfyldelsen af Guds Vilje i den kr. Livsførelse. Herved bliver U. et afgørende Moment i Syndens Udvikling, baade under rel. og etiske Synkpunkter (IV, 456). Sit Højdepunkt naar U. i Forhærdelsen mod Evang.et og i »Dødssynden« (I, 700). Læren om U. behandles sædvanlig under Omvendelsen (III, 432), om end Bod og U. i den ældre protest. Teol. har et videre Indhold. *C. G.*

Uckewallister, se Ukowallister.

Udbredelse, Kristendommens, se Statistik (IV, 318), og Mission, Ydre-, og Missionsselskaber (III, 265).

Udfærds-Ko, se Sjælegave (IV, 203).

Uditori *(auditores*, Auditører), forsk. Klasser af Dommere ved den rom. Kurie, der mest prøver og afgør Klager og Processer. Allerede i den ældre Middelalder havde Paven forsk. *auditores causarum sacri palatii*, der betroedes med de egl. retslige Undersøgelser og Tilrettelægning af Sager, som Paven dengang selv skulde fælde Dom i. Uditorerne maatte derfor være specielt sagkyndige i kanonisk Ret. Ikke mindst gælder det Rota'ens (se II, 878 a) U.; Rotaen havde til 1870 en overordentlig fremtrædende Stilling som Domstol; den afgjorde normalt Appelsager i 2. og 3. Instans, baade Civilsager og specielt gejstlige Sager, og var berømt for sin overordentlige Konservatisme; 1561 havde Pius IV paabudt, at Domstolen kun, naar $^2/_3$ af Medlemmerne, efter indgaaende Drøftelse, billigede det, kunde afvige fra nedarvet »Stil« og Rotaens »tidligere Afgørelser«. Tabet af Kirkestaten betød en overordentlig Indskrænkning af Rota-Auditørernes Kompetence (omtrent Ophør af Civilsagers Afgørelse efter 1870), men ogsaa efter Kuriens Nyordning 1908 danner *Sacra Romana Rota* højeste normale Instans for alle kirkelige Appelsager (bortset fra *causæ majores*, der er Paven forbeholdte); dens U.s Tal er nu 10, den ledende kaldes Dekan; til Tribunalets Personel hører en *promotor iustitiæ*, en *defensor vinculi* (Forsvarer for Ægteskabers og Løfters Gyldighed), flere Notarer m. m. Rotas U. er Prælater med store Privilegier; i det kirkl. Hierarki beklæder de de apostolske Subdiakoners Embeder og har særlig med Pallierne og deres Overrækkelse at gøre. — En fremragende Embedsmand ved Kurien er »Generalauditøren« *(uditore generale della reverenda camera apostolica)*, der er øverste Dommer i alle Processer angaaende Kuriens Finansforvaltning. Foruden andre Auditører ved Kurien findes saadanne Embedsmænd ogsaa knyttet til Nuntiaturerne. *J. O. A.*

Udmældelse af Folkekirken, se Udtrædelse.

Udogmatisk Kristendom. Reaktionen mod Intellektualismens Herredømme i Teol.en har ikke blot givet Anl. til Angreb paa Dogmatik og Dogmer, men ogsaa til Fordringer om en u. Krdm. Disse Fordringer former sig forsk. efter Opfattelsen af Dogmets Begreb (I, 655). Paavisningen af, at kirkl. Dogmer ikke kan gøre Krav paa Ufejlbarlighed, rammer kun den rom.-kat. Opfattelse. Ikke sjældent er Fordringen om u. Krdm rettet mod de kirkl. Symboler og Bekendelser. Overgrebet begaar K.n ved at

fastslaa absolute Lærebestemmelser, fordi ingen K. er ufejlbar og ældre Tiders Læreopfattelse altid mere eller mindre maa være en Hindring for personlig Sandhedserkendelse. Dette Angreb rammer kun evang. K.samfund, som i Strid med de evang. Principer tillægger kirkl. Symboler absolut Autoritet. Sædvanlig fører Kravet om u. Krdm imidlertid til en Forkastelse af ethvert formuleret Dogme og al teol. Erkendelse. Undertiden mener man at værne Livet ved at angribe Læren, fordi denne formentlig fører til, at de relig. Oplevelser stivner i Formler og Begreber. Andre hævder, at Troen udelukkende bygger paa de saakaldte histor. »Frelseskendsgærninger«, og at den ikke har nogen Interesse i de dogmat. Meninger om deres Indhold og Betydning. Det har endelig været en alm. Paastand, at det »supranaturale« eller »mystiske« i Krdmmen er i Modstrid med »moderne« Tankegang, og derfor maa træde tilbage, eller opgives for Evang.ets etiske Idealer. Disse Krav er baade af rel., hist. og kirkl. Grunde uholdbare og uberettigede. Det kr. Gudsforhold er personligt og stiller derfor umiddelbare Krav til Erkendelsen. Hvis disse afvises, opløser Troen sig i ubestemmelige, indholdsløse Følelser og Stemninger, som hverken kan gribes eller fastholdes. Følgen heraf er, at det rel. Liv dør af Atrofi. Adskillelsen mellem Krdmmens absolute hist. Sandheder og den betydningsløse dogmatiske Erkendelse beror ligeledes paa Illusion. Troen kan overhovedet ikke bygge paa et histor. Indhold uden at erkende, hvad det rummer og betyder. Hvis man tillægger det historiske Prædikatet: »Sandhed« for Troen, har man allerede anerkendt dogmat. Erkendelses Nødvendighed. Ethvert K.samfund er fremdeles nødt til at være sig Principerne for sin Krdmsopfattelse bevidst og til at søge at fremstille dem. Krdmmen er histor. Aabenbaring, og skiller sig baade i Kraft af sit histor. og rel. Indhold fra andre Rel.er og rel. Livsanskuelser. Denne Forskel kan ikke udslettes, men kræver dogmatisk Fremstilling og Begrundelse. — I tysk Teol. er Spørgsmaalet om u. Krdm bleven drøftet mellem Otto Dreyer Undogmatisches Christentum, 1888) og Julius Kaftan (Glaube und Dogma, 1889). *C. G.*

Udstilling af Sakramentet *(expositio sanctissimi)*, en liturgisk Akt i Romerk.n, der i alt Fald først fremkom efter Indførelsen af Kristi Legemsfest (II, 859) og rimeligvis endog senere end 1316, da Fejringen af denne med »teoforiske« Processioner blev almindelig. Herfor taler ogsaa, at de Sakrament-Monstransер el. Ostensorier, der er Forudsætning for U. af S., næppe er ældre end 15. Aarh., ialt Fald kendes næppe Eksemplarer, der er ældre. De er Efterligninger af de Relikviebeholdere fra 14. Aarh., som bestaar af en lodret stillet Krystalcylinder, indsat i et lille, i rig gotisk Arkitektur formet Tabernakel, der hviler paa en høj Fod, tildannet som de gotiske Nadverkalkes Fod; Relikvien kunde da let ses, naar Monstransen bares om eller stilledes paa Altret; det samme gælder Hostien (II, 467), der jo paa Gr. af Forvandlingslæren skulde tilbedes. Senmiddelalderens Kunsthaandværkere kappedes i Opfindsomhed om at give disse Bære-Tabernakler højtstræbende Konstruktioner og rigeste dekorativt Smykke; det sidste gælder ogsaa den flerfligede Fod; selve Hostien anbragtes inde i den cylindriske eller flersidede Lygte i en halvmaaneformet Klemme (*lunula;* der ogsaa benævnes »Melkisedek« af H. til 1 Mos. 14, 18), hvilende paa en smal Fod. Ved Siden af denne Type skabte Renæssance- og Barokkunsten Monstranser i Form af en straalende Sol (jfr. Ps. 19,5), anbragt paa en høj Fod. — Romerk.n skelner mellem privat (uegentlig) og offentlig Exposition af Hostien; ved den første aabnes af H. til Privatandagt kun Sakramenthusets (IV, 24) Døre, hvor den tilslørede Monstrans staar; ved den sidste bæres Monstransen med »Sanctissimum« utilhyllet eller tilsløret med en lille hvid Silkekappe fra Sakramenthuset eller Tabernaklet og stilles »paa et ophøjet Sted« *(in loco eminenti, in throno)*. Skikken er næppe opstaaet i Italien, i alt Fald hører den ikke til de officielle romerske Riter, men især i Tyskland er den alm. og gl., Ritus-Kongregationen har aldrig turdet forkaste den. Den offentlige Sakrament-Exposition maa dog kun finde Sted med en Biskops Tilladelse og af »tungtvejende Grunde« (i Anl. af alvorlige Forhold i Stat el. Kirke, ved større offentlige Fester osv.). Udstillingen skal i Reglen ske paa Hovedaltret; der skal i den Anl. tændes et større Antal Lys; samtidig maa ikke Relikvier eller Billeder af Helgener stilles paa Altret, og det er ikke tilladt at uddele Nadvere ved dette Alter under Udstillingen, egentlig heller ikke at holde Messe; dog holdes ikke strængt over disse Bestemmelser, og mange Steder læses ved K.aarets Hovedfester netop Messe *coram exposito* (medens Udstilling finder Sted). U. af S. opfattes som »en højtidelig Trosbekendelse«, hvis Hensigt kan være forsk. (Fremme af Tilbedelse, Taksigelse eller ydmyg Paakaldelse under særlige Trængsler). — Fra »Expositionen« er altsaa den Fremvisning af Monstransen forskellig, der sker ved Legemsfestens Procession, eller Frembærelsen af Hostien til syge eller døende. — Hostieopbevaringen har fremkaldt forskellige Former for Andagt overfor »Sakramentet«, ogsaa medført Stiftelse af særlige Kongregationer (jfr. Tilbedelsesordenen IV, 578). *J. O. A.*

Udtrædelse af Folkekirken kan ske for ethvert myndigt Medlems Vedkommende ved Henvendelse til vedkommendes Spr., af hvem der da udstedes en Erklæring om Udtrædelsen. Med Medlemsforholdets Ophør følger naturligvis ogsaa, at Retten til at betjenes af Folkek.ns Præster og Adgangen til Folkek.ns Goder i det hele bortfalder. Udtrædelsen kan iværksættes, uden at den paagældende agter at slutte sig til noget andet Trossamfund; i den senere Tid har Anledningen ofte været, at der ikke efter bestaaende Lovgivning kunde ske borgerlig Ægteforening, naar begge Parter tilhørte Folkek.n. Ved Siden deraf sker der dog ogsaa af og til Udtrædelser, fordi vedkommende ønsker at indmælde sig i et andet relig. Samfund; ja, selve Indmældelsen i et saadant er ensbetydende med Ophør af Medlemsforholdet til Folkek.n, saafremt det paagældende Samfund maa betragtes som staaende uden for den folkekirkl. Orden eller er i Strid med Folkek.ns Lære (saaledes f. E. Irvingianerne, det [unitariske] »fri Kirkesamfund« osv.). Større, samlet Udtrædelse paa Grund af Modsætninger indenfor Folkek.n selv

har endnu ikke fundet Sted; men der har ganske vist i den seneste Tid hyppigere ladet sig høre Røster derom. I Tyskland er der fra socialistisk og radikal Side direkte agiteret stærkt for U. af Folkek.n *Th. L. Th.*

Udviklingslære, se Evolution (I, 825).

Udvælgelse, se Prædestination (III, 617).

Udødelighed, Sjælens. Den teistiske Filos. og kr. Teol. har søgt at give Beviser for Sjælens U. (I, 285 f). Den kr. Overbevisning herom grunder sig udelukkende paa Gudstroens Indhold, som nødvendigt fører til Troen paa et evigt Liv (I, 824). *C. G.*

Uel, en af dem, der havde hedenske Hustruer (Esra 10, 34).

Ueland, Ole Gabriel, norsk Politiker, Bondesøn fra Lund Præstegjeld i Dalerne i Kristianssands Stift, f. 28. Okt. 1799. Omgangsskoleholder i Lund 1817—25, Gaardbruger i Annekset Heskestad 1825—70, tillige Omgangsskoleholder og K.sanger her 1827—52 og Lensmand 1852—55; d. 9. Jan. 1870. U. havde paa egen Haand erhvervet sig nogen Kundskab og var et ypperligt Hoved. Han repræsenterede Stavanger Amt paa alle Storting 1833—69 og indehavde desuden talrige offentlige Tillidshverv. Paa Stortinget 1833, hvor Bønderne første Gang mødte mandstærke (44 af 95) — et Vendepunkt i Norges polit. Liv — gjorde U. sig straks bemærket, og fra 1836 var han i en Menneskealder Bøndernes Leder (Forsøg paa liberal Parti-Organisation skete dog først ved Stiftelsen af »Reformforeningen« [1859—60], som atter er Forløber for det 1868—69 dannede Venstreparti). Han stod i systematisk og principiel Regeringsopposition og var utrættelig Forkæmper for Folkestyre mod Embedsmagten; uden at være europæisk paavirket i Synsmaader og Væsen (U. forblev altid Bonde i Levevis) var han liberal Demokrat, og som »Frihedsmand« ansaas han længe for farlig for offentlig Orden (U. sympatiserede 1851 ff. med den nye Arbejderbevægelse). Han stod Haugianerne nær (II, 457 f.), var meget religiøs, gik flittig i Kirke og holdt indtil o. 1850 jævnlig Opbyggelser i Kristiania og Omegn; sin polit. Opdragelse fik han hos Haugianeren Michel Grendahl (Stortingsmand 1830—37. 42), hos hvem de haugianske Stortingsmænd drøftede Sagerne og enedes om en fælles Optræden. Med sin Frihedsaand forbandt U. ogsaa bestemt polit. og rel. Konservatisme (jfr. hans Ord i Stortinget 17. Nov. 1865: »Det norske Folk har to Øjestene, det er Religionen og Grundloven«). Hans Kamp for Folkefrihed bandtes af ubrydelig Troskab til 17. Maj-Grundloven, hans Arbejde for Frigørelse af de læge Kræfter i Menigheden af indgroet Kærlighed til Statsk.n. Efter Forslag af U. besluttede Stortingene 1836, 1839 og 1842 Konventikelplakatens Ophævelse og efter 3 Ganges Sanktionsnægtelse fik Ophævelsen Lovskraft. 1851 talte U. for Reform af K.forfatningen ved at give Menighederne Indflydelse paa kirkl. Afgørelser og fremsatte 1857 Lovforslag om Menighedsraad (vedtaget af Odelstinget 1857 og 60, men forkastet af Lagtinget; 1863 forkastet ogsaa af Odelstinget; 1869 vedtaget af begge Afdelinger, men nu nægtet Sanktion). U. kæmpede mod Dissentersloven (vedt. 1845), modsatte sig 1862 Trosfrihed for Embedsmænd (vedt. 1878), og var i det længste mod at give Jøder Adgang til Riget (vedt. 1851). I Brændevinssagen (1842—48) fremsatte U. 1845 Forslag om Totalforbud (Indførsel, Tilvirkning, Salg), men Lovene af 1845 og 48 nøjes med hæmmende Bestemmelser. Loven (1842), der giver Stortinget (ikke Regeringen) Bestemmelsesret over Indtægterne af Oplysningsvæsenets Fond (if. Lov af 1821. dannet ved Salg af beneficeret Gods), skyldes U.s Forslag. (Halvorsen, Norsk Forf.-Lex. VI, 9—39). *O. K.*

Uendelighed, Guds. Den kr. Monoteisme indeslutter, at Verden er ubetinget afhængig af Gud; derfor kan Tid, Rum og Kausalitet ikke begrænse Gud. Luth. Ortodoksi skelnede mellem Guds U., *Infinitas* (Ps. 145, 3) og Guds *Immensitas* (Jer. 23, 24; 1 Kong. 8, 27), som væsentlig falder sammen med hans Allestedsnærværelse (jfr. I, 723). Ved Siden af denne metafysiske Betydning er U. ogsaa en Kvalitetsbestemmelse og betegner det ubegrænsede, som kendetegner Gud i hans Forhold til Verden: Ingen er i Stand til at maale Dybden, eller fatte Fylden af Guds Magt og hellige Kærlighed (Ef. 2,18 f.). *C. G.*

Uexküll, se Yxkull.

Ufas (Ufaz), en guldrig Egn, der nævnes Jer. 10, 9 og Dan. 10,5. Men med en lille Ændring af sidste Bogstav kan Navnet læses som »Ofir«, det navnkundige Guldland. Targum og Syr. støtter denne Formodning.

Ufejlbarhed (lat. Infallibilitet), **Pavens** (resp. Romerkirkens). Den rom. kat. Lære herom fastsloges først officielt paa Vatikanerkonciliet 18. Juli 1870, men dens Rødder ligger langt tilbage i Tiden og er en nødv., skæbnesvanger Følge af Romerk.ns hele Læreudvikling. Spiren til den kommer frem allerede i K.ns Kamp mod Gnostikerne, da Apologeterne overfor vilkaarlig Skriftfortolkning henviste til »apostl. Overlevering« (Tradition) og navnlig til *sedes apostolicae*, de Bispesæder, hvor Bisperækken skulde være begyndt med en Apostel, og bl. hvilke Rom tidlig fik Førstepladsen. Den saaledes voksende Trang til obj. Garantier for Sandheden medførte, at mundtlig Overlevering blev »Skrifterne« jævnstillet, og praktisk, at Overleveringen blev Skriftens Fortolker og denne overordnet. Rivaliseringen mellem »de apost. Sæder«, Uenighed om, hvem der var Overleveringens ufejlbare Bærer (Fællesepiskopatet, Roms Biskop eller de alm. K.møder) hindrede dog en fælleskirkl. Formulering. Efterhaanden blev det dog nærmest de økum. Koncilier, der fik det afgørende Ord, men samtidig arbejdede den Praksis sig frem, at K.mødets Gyldighed var afhængig af Roms Tilslutning, og at kun de Bisper, som stod i Samfund med Roms, var Bærere af apost. Overlevering (Synoden i Sardika 343 [IV, 52] og de rom. Bisper Siricius, Innocents I og Leo I er Milepæle paa denne Vej). Endnu i Middelalderen ophævede man dog ved bedre Erkendelse baade Pavers og K.møders tidligere Beslutninger. Dette rokkede dog ikke Overbevisningen om den fulde Overensstemmelse ml. skreven og mundtlig Overlevering (jfr. Vincentius Lerinensis' Bestemmelse af det kat. som »hvad overalt, hvad alle Vegne, hvad af alle er troet«). Tridentinerkonciliet sanktionerede, at Skriften og Overleveringen skulde æres med lige Ærbødighed. Den protest. Polemik beviste imid-

lertid, at mange Stykker i »Overleveringen« ikke var apost., ja ligefrem hist. urigtige, og fremdrog fra Pavedømmets Hist. de mange Eks.er paa Vildfarelser, Selvmodsigelser osv. (Paver som Liberius, Hormisdas, Vigilius, Honorius, Johan XXII o. m. a., se disse Art.). Romerk.n gik alligevel videre og lærte, at K.n ved sin Besiddelse af Hellig-Aanden har ufejlbar Læremyndighed paa Troens og Moralens Omraade (saal. Catechismus Romanus I, 486). K.n har derfor Magt til ikke blot at bevare, men ogsaa til at »skabe« gyldig Tradition; rom.-kat. Teologer plejer vel ikke at sige »skabe«, men »udfolde« (»formulere«, »udlægge« o. l.), men denne Sondring har ingen væsentlig Betydning, da Romerk.n selv uden Traditionsbevis kræver Tro paa, at det, som K.n fastslaar, i det mindste »medindbefattet« (implicite) indeholdes i det fra Apostlene overleverede Trosindhold. Vatikanerkonciliet 1870 tog den sidste Konsekvens: for at danne gyldig Tradition behøves ikke et alm. K.møde, men Paven kan alene gøre det, »naar han taler paa Embeds Vegne *(ex cathedra)* til hele K.n om Ting, som angaar Tro og Sæder«. Paven er altsaa Traditionens ufejlbare Bærer. U. opfattes her som en personlig Naadegave (Karisma), forsaavidt den ikke kan overføres til nogen anden kirkl. Myndighed, og det er Pavens Person og ikke den apost. Stol, der er dens Bærer; men som upersonlig opfattes U.en, forsaavidt den ikke beror paa personlige Egenskaber, men kun paa Paven som Apostlen Peters Efterfølger og Indehaver af det apost. Læreembede (»Paven dør, Pavestolen bliver«). Som Privatperson kan Paven fejle, endog falde fra Troen! Naar dette sidste sammenholdes med den diplomatiske Bestemmelse »*ex cathedra*«, er der snildt aabnet en Sikkerhedsventil for paakommende Tilfælde. Formelt fastholdes alm. (økumeniske) K.møders (det fælleskirkl. Lærerkorps') U., men kun naar Paven er medindbefattet. M. H. t. Omfanget af U.ens Genstand, »Tro og Sæder«, foreligger ingen nærmere Bestemmelser. I Praksis mener K.n ikke blot at kunne fastslaa dogmat. og moral. Læresætninger, men ogsaa at kunne erklære Sætninger fra moderne Videnskabs Omraade for falske, naar de strider mod K.ns Lære. For Romerk.n selv har U.s-Dogmet tjent mægtigt til at samle dens Tilhængere, men har samtidig gjort Kløften mellem den og de andre K.afdelinger uoverstigelig. For Protestanter strider U.en baade mod Skriften, Historien og Krdmmens Væsen (jfr. Art. Kirke, Pave, Tradition, Vatikanerkoncil og derunder anf. Lit.) Om Modstanden indenfor Romerk.n mod U. se Gammel-Katoliker II, 165. (J. Langen, Das Vatikanische Dogma von dem Universalepiskopat u. der Unfehlbarkeit des Papstes I—IV², 1876; Döllinger, Das Pabstthum, udg. af J. Friedrich, 1892). *S. A. B.*

Uffe Thrugotsen, dsk Ærkebiskop, se Thrugotsen (IV, 559).

Uforanderlighed, Guds, *(immutabilitas)*, udledes sædv. af Guds Væsen. Augustin søgte at vise, at Gud og hans Virken uforanderlig er den samme; alle Forandringer er forudbestemt af hans evige Raad. Guds Vrede overfor Synden og Naade overfor de fromme beror ikke paa en Forandring hos Gud, men hos Mennesket, ligesom Lyset er det samme, selv om det fremkalder Smærte for det syge Øje og Velvære for det sunde Øje. Den luth. Ortodoksi søgte i nøje Tilslutning til den hl. Skrift at bestemme U.en saaledes, »at Gud ikke er underkastet Forandring, hverken m. H. t. Væsen (Guds Udødelighed og Uforkrænkelighed: Rom. 1, 23; 1 Tim. 1, 17; 6, 16) eller m. H. t. hvad der hænder (*accidentia*: Jakob 1, 17), eller m. H. t. Sted (Jer. 23, 24) eller m. H. t. Vilje eller Beslutning (4 Mos. 23, 19; Ordspr. 19, 21; Mal. 3, 6)«. Gl. Test. fremhæver, at Gud ikke angrer sine Ord og Gærninger (4 Mos. 23, 19; 1 Sam. 15, 39, jfr. Rom. 11, 29), men omtaler tillige, at Gud angrer dette eller hint (1 Mos. 6, 6; 1 Sam. 15, 35). Denne Vanskelighed løses sædv. ved en Henvisning til, at Guds Forjættelser og Trusler er betingede og derfor forandres, naar Betingelserne ikke er tilstede (Jer. 18, 7—10; Ps. 18, 26—27; jvf. I, 726). Nyere Teol. fremhæver stærkere de etiske Synspunkter, at Guds Sindelag er det samme, og at han gennemfører sine evige Formaal med sine Skabninger. Herved bliver U. væsentlig identisk med Guds Trofasthed (jvfr. Jes. 41, 4; 44, 6; 48, 12; Joh. Aab. 1, 8. 18). I Kristologien fastholdt de ortodoks-luth. Dogmatikere, at den guddomm. Natur er uforanderlig, og afviste derfor Tanken om en *genus tapeinoticum* (jfr. Form. Conc., Art. VIII). Da den senere Kenosislære forkastede denne Forudsætning, angreb f. Eks. I. A. Dorner den, fordi den stred mod Guds U. (jfr. II, 760, og I, 673). *C. G.*

Ufrihed, Viljens, se Determinisme (I, 625) og Indeterminisme (II, 523).

Uganda, britisk Protektorat i Centralafrika ved Victoriasøens nordlige Halvdel, o. 9000 □-Mil med godt 4 Mill. Indb., bestaar af det tidligere Kongerige Uganda (o. 700,000 Indb.) og 1) Vestprovinsen (Unioro, Toro, Ankole), 2) Nilprovinsen (Stammerne Lur, Lango, Schuli, Bori, Modi og Latuka), 3) Centralprovinsen (Usoga), 4) Østprovinsen (Kisumu), som dog kun kirkl. hører til Uganda, polit. til brit. Østafrika. — Stanley henledede engelske Miss.-venners Opmærksomhed paa U. under sit maanedlange Ophold 1875 hos Kong Mtesa i Hovedstaden Mengo. I 1876 sendte *Church Miss. Soc.* 8 Missionærer til U. En af dem, Biskop Hannington, blev myrdet af Mtesas Efterfølger Muanga. Alex. Mackay ledede Banebryderarbejdet med Dygtighed og Visdom, og Biskop Tucker fortsatte hans Gærning (1890—1914). Hurtig voksede Menighederne (fra 500 Medl. i 1892 til 71000 i 1908) og Skolevæsenet (i 1908 35000 Elever). Den første Landssynode holdtes i 1909 og bestod af o. 300 indfødte Præster og Lægfolk. Wm. Churchill skrev i 1909: »Der gives intet Land under brit. Flag, hvor man kan vise hen til Miss.en med stærkere indre Vished om dens vidunderlige og velgørende Resultater end Uganda«. (Lit.: Tucker, Eighteen years in Uganda and East Africa, 1908; Allg. Miss. Zeitung, 1894, 181; 1896, 537; 1903, 3. 64). ⊢ Den rom.-kat. K. har et apost. Vikariat, Nord-Nyassa, som strækker sig rundt om Victoria Søen og helt ind i Tysk Ø.-Afrika; den har o. 100,000 Døbte, 88 Præster og 16 Nonner. Ogsaa Muhammedanismen trænger stærkt frem i U. *Fr. S.*

Uge, den stille, se Stille Uge (IV, 358).

Ugefaste, se Faste (II, 19).

Ugernes Fest, se Pinsefesten i Gl. Test. (III, 555).

Ugetsen, Peder, Biskop af Aarhus, skal som Ærkedegn i Aarhus have overværet K.mødet i Lyon 1245 og blev efter lang Strid om Bispestolen Biskop i Aarhus sidst i 40'rne. Han førte som Biskop bitter Strid med Øm Kloster og deltog paa Christoffer I's Side i dennes Strid med Jakob Erlandsen, ligesom han Juledag 1259 var med til at krone Erik Glipping. Han ifaldt derfor Ærkebiskoppens Band, men døde allerede 1260. *H. J. H.*

Ughelli, Ferdinando, rom.-kat. Historiker, f. i Firenze 21. Marts 1595, d. 19. Maj 1670, indtraadte i sin Fødebys Cistercienserkloster, uddannedes videre hos Jesuiterne i Rom, hvor Pave Alexander VII gav ham en aarlig Pension mod at drive k.hist. Studier. Han var tillige Consultor ved Index og fik fl. Gange tilbudt Bispestillinger. Fra 1638 var han Abbed for Tre Fontane i Rom. Hans Hovedværker: »Italia sacra sive de episcopis Italiae« (I—IX, 1643—62, senere udg. i Venezia med 10. Bd. 1717—22), »Cardinalium elogia ex sacro ordine Cisterciensi« (1624) og «Columnensis familiæ cardinalium imagines« (1650) viser ham som flittig Samler, men mangelfuld Kritiker. *H. J. H.*

Ugift Stand, se Cølibat (I, 577) og Ægteskab

Ugolino, se Gregor IX (II, 259).

Uhde, Fritz Karl Hermann v., tysk Maler og Prof. ved Akademiet i München, f. 22. Maj 1848 i Wolkenburg i Sachsen, d. 24. Febr. 1911, besøgte først Akademiet i Dresden (1866), men kunde ikke finde sig til Rette med de der raadende Anskuelser om Kunst, blev Officer og var som saadan med i Krigen 1870—71. Kunstdriften var ham dog for stærk, og 1877 tog han Afsked som Ritmester. 1879—80 arbejdede han i Paris under Munkaczy, hvis naturalistiske Indflydelse i U.s første Arbejder kendes i den dunkle Kolorit og stærke Farvemodsætninger. Ny Indflydelse fra det fr. Friluftsmaleri og Kunsten i Holland, hvortil U. rejste 1882, endelig ogsaa Forholdet til Max Liebermann førte ham i anden Retning, saa at han ligefrem vakte Opsigt med sine lyse Farvetoner. U.s Berømmelse skyldes især hans bibelske (nytestl.) Skildringer, hvortil han 1883 gjorde Begyndelsen med det stemningsfulde »Lader de smaa Børn komme til mig« (Leipz. Mus.), efterfulgt af »Jesus vær vor Gæst« (Berlin Gal.), der med eet Slag gjorde ham bekendt. Opsigt vakte især Fremstillingen af Kristus i moderne »milieu«, bl. Nutidens tyske Bønder, i deres Egne og Stuer. U.s Styrke er Skildringens Inderlighed, men Vægten paa det rent menneskelige og det hverdagsagtige er saa fremtrædende, at den relig. Betydning til Tider bliver ganske forsvindende, hvorfor han heller ikke undgik at vække Forargelse. Af hans øvrige bibelske Arbejder kan nævnes »Nadver«, »Bjærgprædiken«, »Hellig Nat« (Triptychon, Dresden Gal.), »Flugten fra Bethlehem« (paa internat. Kunstudst. i Kbhvn 1897), »Noli me tangere« og »Gravlæggelse«, de fleste paa stort Lærred med legemsstore Figurer. U.s Virksomhed som Skildrer af bibelske Emner strakte sig under rig Produktion over 20 Aar, de fleste i München. Hans Selvportræt i Dresden Gal. (Biografier af Bierbaum, 1893; Graul, 1893; i Knackfuss' »Künstlermonographien« 1903; U. des Meisters Gemälde in 285 Abbild., 1908 [Bd. 12 af »Klassiker der Kunst«]). *S. A. B.*

Uhden, Hermann Friedrich, luth. Teolog, f. 1812 i Hamburg, d. 1888 i Mecklenburg, blev 1844 Præst i Berlin, hvor han fik Betænkeligheder ved Unionen, 1849 søgte han Kongen om en egen K.styrelse for Preussens Lutheranere, men da Konsistoriet greb ind, nedlagde han sit Embede. 1852 blev han Spr. i Kotelow i Mecklenburg, 1863 tillige Provst, 1883 Dr. theol. fra Rostock. Værker: Geschichte der Kongregationalisten in Neu England (1842), Die Zustände der anglikanischen Kirche (1843), Aus der Stadtvogtei zu Berlin (1881), Die Lage der luth. Kirche in Deutschland (1883). *N. M. P.*

Uhland, Johann Ludwig, tysk Digter og Lit.historiker, f. 26. Apr. 1787 i Tübingen, studerede Jura, men kastede sig stedse mere over tysk og fransk Middelalder-Lit. Efter et Ophold i Paris virkede han 15 Aar som Advokat i Stuttgart, men Tysklands Frihedskamp bevirkede et nationalt og digterisk Gennembrud hos ham, og i en Række hist. Dramaer og Digte viste han sig paavirket af Romantiken, men tillige som besiddende langt større Folkeforstaaelse end denne i Alm. Som Dramatiker paaskønnedes han ikke, men det lille Bind »Gedichte« (1815) blev en af Folkets Yndlingsbøger; navnlig hans Romancer og Ballader vidner om en fin og ægte Digteraare; sine grundige Studier i middelalderlig tysk Digtning brugte han ved »Walter v. der Vogelweide« (1822). 1829 blev han Prof. i Tübingen i tysk Lit. og udfoldede en rig videnskabelig Virksomhed (Über den Mythus von Thor, 1836; Alte hoch- und niederdeutsche Volkslieder I—II, 1844; I—IV^2, 1893 o. m. fl.), men hans ivrige Deltagelse i det vaagnende Frihedsrøre vanskeliggjorde ham Stillingen; 1832 nedlagde han Professoratet. Som Afsending i Frankfurt 1848 var han en ivrig liberal og Modstander af Arvekejserdømmet. Efter 1850 levede han som Privatmand i Tübingen. D. 13. Nov. 1862. U.s levende Overbevisning om det tyske Folks ophøjede Karakterejendommeligheder menes i høj Grad at have bidraget til den ejendommelige og selvsikre Folkebevidsthed, der har gennemtrængt det moderne Tyskland. U.s Digtning er ofte udg. under Titlen »Gedichte und Dramen« I—III; hans vidensk. Skrifter »Schriften zu Gesch. der Dichtung und Sage« I—VIII, 1865—73. (K. Mayer, L. U., seine Freunde und Zeitgenossen I—II, 1867; U.'s Leben, udg. af hans Enke, 1874). *H. J. H.*

Uhlhorn, Johann Gerhard Wilhelm, tysk luth. Teolog, f. 17. Febr. 1826 i Osnabrück, blev efter Studier i Göttingen 1852 Privatdocent dér, men gik allerede 1855 over i præstelig Gærning i Hannover og steg nu hurtig paa den gejstlige Rangstige, indtil han 1866 blev Medl. af Landskonsistoriet og 1878 Abbed i Loccum. U. kom til at øve en stor Indflydelse i Hannover, baade i pastoral, k.polit. og vidensk. Henseende, og som kirkl. Filantrop er hans Navn kendt i hele den prot. K. Han var en fremragende Prædikant og Sjælesørger og en fortræffelig Pastorallærer for de unge Teologer. Han gjorde Pastoralseminariet i Loccum til en

Mønsteranstalt. Som K.politiker virkede han for at gøre Landsk.n i Hannover saa selvstændig som muligt, og han var en udpræget positiv Lutheraner. Baade Hedningemiss. og Indremiss. havde i ham en nidkær Talsmand, og han viste ogsaa paa disse Felter store organisatoriske Anlæg. K.sagen omfattede han med Forstaaelse, og i Byen Hannover fik han rejst flere nye Kirker. Uden for Hannover er U. imidlertid bedst kendt som banebrydende for den kr. Filantropis Historie ved sit grundige og originale Værk »Die christl. Liebestätigkeit« I—III, 1881—90 (I—II overs. paa Dansk af Chr. Obelitz 1884—85). D. 15. Dec. 1901 i Hannover. (Fr. Uhlhorn, G. U., ein Lebensbild, 1903). *A. Th. J.*

Uhlich, Leberecht, tysk frirel. Prædikant, f. 27. Febr. 1799 i Kötheu, d. 23. Marts 1872 var først Præst i Landsk.n i flere Embeder, sidst (fra 1845) i Magdeburg, men blev afskediget 1847 og blev derpaa Præst for en frirelig. Menighed ssteds, dannet under hans egen Tilskyndelse og som Følge af en stærk radikal Bevægelse, han havde fremkaldt fl. Aar tidligere (se Protestantforeningen III, 612). 1848 blev U. Medl. af Parlamentet i Frankfurt. Hans Liv var ret uroligt, og han havde gentagne Gange Konflikter med Autoriteterne. *A. Th. J.*

Ukal, se Itiel (II, 573).

Ukowallister, et nederlandsk Gendøberparti, opkaldt efter Bonden Uko Walles fra Noordbroek i Groningerland, en Discipel af Joh. Luils, der hørte til de saakaldte »gamle Flamlændere« (de Oude Vlamingers eller »fine Daabsvenner«) bl. »de daabsindede«; af ham lærte han en »Universalisme«, hvorefter Frelsen udstrakte sig til Kain, Korah, Sodomas Indbyggere og selv Judas, da de kun havde udført Guds besluttede Vilje; han blev Luils' Efterfølger i Noordbroek som Menighedsleder og fik 1637 en anden Baptistleder, der talte mod hans Meninger, bandlyst som Bespotter af Helligaanden. Øvrigheden udjog ham imidlertid, og han tog efter forsk. Trængsel Ophold i Ø.-Friesland, hvor han udgav nogle Skrifter 1645, og 1647 stiftede en Døbermenighed i i Norden. D. 1651. »U.ne« bredte sig til Aurich, Emden, Groningen, Friesland og fik Tilslutning i Danzig og i England. Selv foretrak de Navnet »Oud-Vlaminger«; de kaldes ogsaa »de allerfineste Daabsvenner«. I Hovedsagen var de enige med Mennoniterne, gendøbte dem, der sluttede sig til dem (ved Neddykning), holdt Fodvaskning før Nadveren, gik tarvelig klædte og bar langt Skæg. *J. O. A.*

Ulai (Dom. 8, 2. 16), Floden Eulaios ved Susa, nu Karûn. I Judit 1, 6 nævner den syr. Tekst U. i Stedet for den gr. Teksts umulige »Hydaspes« (Choaspes?).

Ulam. 1) Manassitisk Slægtsøverste (1 Kr. 7, 16. 17). — 2) Benjaminitisk Øverste i en som Bueskytter berømt Slægt (1 Kr. 8, 39. 40).

Uldall, Johannes Frederik (Frits) Christian, dsk Arkitekt, f. 11. Febr. 1839, uddannet paa Kunstakademiet (1863) hos H. Chr. Hansen og Herholdt, deltog i Krigen 1864 og nedsatte sig derpaa i Randers som Arkitekt. U., der selv har bygget og restaureret flere jydske Kirker, har med stor Kærlighed drevet Studier i kirkl. Arkæologi, ogsaa paa Rejser i Udlandet. Hans Hovedværk er »Danmarks middelalderlige Kirkeklokker« (1906). *H. J. H.*

Uleåborg (paa Finsk: Oulu), finsk Stiftsstad (talte 1915 21,605 Indb.). Egnen ved Uleå-Elvs Munding var allerede i Middelalderen et livligt, vistnok befæstet Handelssted. Befæstningen ombyggedes til en Borg o. 1590, og en By grundlagdes af Karl IX 1605 (Privilegier 1610). U. har siden da været Hovedstedet for N.-Finlands Handel (Tjære og Tømmer) og Administration (siden 1776 Sæde for en Landshøvding [omtr. = Amtmand]); siden 1606 er U. eget K.sogn (tidligere et Annex under Limingo), fik 1682 en Trivialskole og i nyere Tid fl. Undervisningsanstalter. U. var i den ældre Pietismes og Herrnhutismes Tid et af Knudepunkterne for Vækkelserne. Da Finland deltes i 4 Bispestifter 1897, kom Kuopio (II, 876) til at ligge i Udkanten af Kuopio Stift; Bispesædet flyttedes saa i Juni 1900 til U., men Stiftet beholdt dog sit gl. Navn. Biskop fra 1900 er Juho Rudolf Forsman, der 1906 antog Slægtsnavnet Koskimies. — Domkirken, kaldet »Sofia Magdalena«, opført af Graasten 1770—77, ødelagdes ved Byens Brand 1822 og ombyggedes, delvis af Tegl, efter Tegninger af C. L. Engel 1832. *J. G.*

Ulf, Hans Jacobsen, dsk Kannik, var fra Malmø, blev 1498 Baccalaur i Greifswald og var i alt Fald 1503 Magister; tillige var han »Degn« i Malmø og havde et Vikariat ved St. Peder. 1521 var han Kannik i Lund og Forstander for det store Præstegilde. Ved Herredagen i Kbhvn 1530 gjorde han sig bemærket indenfor det kat. Parti, og som ivrig Modstander af Reformen haanedes han 1533 i Satiren om den syge Messe (»Dr. Johan Ulf«). D. 23. Maj 1541. *H. J. H.*

Ulfeldt, dske Biskopper. 1) **Hennike U.**, var Magister og Kannik i Roskilde, da han 1440 valgtes til Fyns Biskop. Han har som saadan næppe spillet nogen synderlig Rolle; 1446 udstedte han sammen med Lollands Adel denne Ø's ejendommelige Landbolove (»Lollands Vilkaar«). 1458 resignerede han paa Gr. af Svaghed. D. 1460. — 2) **Niels Jacobsen U.** var først Valdemar Atterdags Klerk, siden hans Raad, blev 1356 Kannik i Roskilde, 1360 Domprovst i Lund og 1368 Biskop i Roskilde. Margrete vandt ham for Olufs Valg ved at tilbagegive Bispestolen Kbhvn og fl. store Godser, og siden var han Dronningens Hjælper ved næsten alle vigtigere Afgørelser. Om hans gejstlige Virksomhed høres kun lidt, men sin skaanske Fædrenegaard skænkede han til Lunds Domkirke, og baade i Kbhvn og ved Roskilde Domkirke henlagde han store Midler til Tidelæsning. Han begravedes i det af ham selv opførte Laurentius-Kapel. D. 18. Jan. 1395. *H. J. H.*

Ulff, Herman Wilhelm, sv. Universitetslærer og Præst, f. 1830, d. 1882, Stud. i Uppsala 1851, filos. Kand. 1857. Efter gentagne og vidtstrakte Rejser og Studier ved udenlandske Universiteter tog han teol. Kandidateksamen i Uppsala 1865, blev Docent i praktisk Teol. ssteds 1867 og præsteviedes s. A. 1872 blev han Spr. i St. Skedevi, Västerås Stift. *Sv. B.*

Ulfila, se Vulfila og Goterne (II, 240).

Ulfstand. 1) **Jacob Gertsen U.**, dsk Ærkebiskop, formentlig af indvandret tysk Adel

(Faderen kaldes Gert Minckwitz), var 1385 Kannik i Roskilde; som Sekretær hos Dronn. Margrete opnaaede han at blive Ærkedegn i Lund og 1392 Ærkebiskop. Ved Kalmarmødet 1397 kronede han sammen med Ærkebispen af Uppsala den unge Kong Erik. Ved sin Domkirke stiftede han et St. Knud-Kapel. D. 17. April 1410. *H. J. H.* — 2) **Truid Gregersen U.** dsk Rigsraad, f. 1487, d. 1545, fra 1526 til sin Død Lensmand paa Varbjerg og samtidig en af Tidens største Godsejere, blev 1523 som Christiern II's erklærede Modstander optaget i Rigsraadet og 1524 slaaet til Ridder. Han hørte til de kat. Raader, der havde større Interesse for K.ns Styre ved adelsfødte Prælater end for Pavens Vilje; 1526 hævdede han derfor Aage Sparre (IV, 295) som Ærkebiskop overfor den af Paven baade stadfæstede og indviede Jørgen Skodborg (IV, 221). 1531 organiserede han fra Varberg ivrigt Forsvaret mod Christiern II, og efter dennes Fængsling sendtes han som kgl. Kommissær til Norge, fik atter Frederik I anerkendt og lod særlig de oprørske Bisper bøde haardt for Frafaldet, men værnede samtidig om K.ns kat. Præg. Skønt Modstander af »Lutheriet«, indsaa dog U., at Reaktionen var umulig, og paa Herredagen 1533 sluttede han sig sikkert til »Mellempartiet«, der var villig til at lovfæste Evangeliets Forkyndelse og opgive Kravet om de gamle Ceremoniers (Messernes) Eneret, naar Bispestyret og Tienderetten sikredes. Han har ikke medbeseglet det skæbnesvangre Dokument ($^{18}/_{6}$) om Kongevalgets Udsættelse, heller ikke »Enighedsbrevet« $^{12}/_{7}$, men Recessen af $^{4}/_{7}$ (og formentlig Recessen $^{8}/_{7}$), og som Meddommer i Tavsens Sag $^{14}/_{7}$ forberedte han dennes Forlig med J. Rønnov, hvem Dommen ogsaa udtrykkelig forpligtede til at beskikke Præster, der forkynder »Guds rene Ord«. Selv om hans Navn opføres i den ret truende Henvendelse til Paven om Stadfæstelse af den nyudsete Ærkebisp Aage Bilde ($^{18}/_{7}$), fremgaar hans Syn paa Forholdene af, at han satte sine Sønner i Skole hos de luth. Lærere i Malmø. I Beg. af 1534 sendtes U. til Sverige og afsluttede et Forbund med Gustaf Vasa, men Grevefejdens Udbrud hindrede dets Ratifikation; samtidig indgik han sit 2. Ægteskab med den rige Enke, Fru Gjørvel Fadersdatter, der ejede store Godser i Sverige og var Norges rigeste Arving. I Maj blev U. fængslet i det oprørske Malmø under et Besøg hos Børnene; han frigaves først efter at have hyldet Grev Christoffer. Han maatte derefter forsvare Varberg mod de svenske; og Gustaf Vasa inddrog da hans sv. Godser. 1535, da U. atter havde brudt med Greven, mistede han Varberg ved Overrumpling, og først 1536 kom han ved Christian III's Hjælp atter i Besiddelse af Slottet. Efter Statskupet underskrev han Reversen, der billigede Bispernes Afsættelse og Udstødelse af Rigsraadet, og 1537 og 1539 var han Christian III's Kommissær i Norge, lagde Landet ind under Danmark, afsatte Bisperne (undtagen Hans Reff III, 707) og gennemtvang K.ordinansens Godkendelse; samtidig arbejdede han med Held paa Sikringen af sin Hustrus Arvekrav og erhvervede sig bl. a. meget Messegods. — Fru Gjørvel, der først døde 1605, skænkede sine imponerende Besiddelser til Kronen. (Heise i Biogr. Lex. XVIII og i Hist. Tidsskr. 4. R. III; Daa i Norsk hist. Tidsskr. 3. R. III). *J. O. A.*

Ulhegius, Olaus, finsk Separatist, f. o. 1662 i Uleåborg, studerede i Uppsala og, fra 1686, i Åbo, hvor han sluttede sig til den sværmerske Præst L. Ulstadius (IV, 686) og Mag. P. Schaefer (IV, 67) og inddroges i Ulstadius' Rel.s-Proces. Under Forhør for Universitetets Konsistorium udtalte han bl. a. sin Foragt for Filos. og anden verdslig Visdom. Konsistoriet dømte U. og Schaefer til Landsforvisning, skønt de som Smædere af Rel.en og Menigheden og som Gudsbespottere og Foragtere af Præsteskabet og *consist. ecclesiasticum* og *academicum* efter Loven var skyldige til Dødsstraf. De mentes at have hentet deres vildfarende Meninger »fra Schwenkfeld, Weigel, Stiefel, Rahtmann og andre *fanatici*«. Åbo Hofret, hvortil Sagen appelleredes, dømte U. som »en Idiot og af *stupido ingenio*« til Forvaring paa Åbo Slot, til han kunde »overvinde sin falske Imagination og besinde sig«. U. tilbagekaldte 1693 og blev Landmaaler, levede en Tid i Stockholm for at understøtte Ulstadius og blev tilsidst Inspektør paa Vuojoki Gods i Euraåminne, hvor han døde 1702. Forinden havde han erklæret sig udtraadt af den luth. K. (Akiander, Relig. rörelser I). *J. G.*

Ulitsch, Johan Sigismund, tyskfødt Præst i de dske Hertugdømmer, f. 1701 i Frankfurt a. O., studerede i Halle og var en Tid Lærer ved Vajsenhuset dér. Efter en Tid at have været Hofkap. i Stolberg og Hofpræst hos Enkefyrstinden af Ostfriesland blev han 1738 paa dennes Anbefaling af Christian VI kaldet til Præst i Tønning, hvor han fik oprettet et Vajsenhus (ophævet 1754); 1751 blev han Præst i Segeberg. Den kras pietistiske Mand vakte overalt Forbitrelse i sine Menigheder ved sin strænge Hævdelse af K.tugten. Navnlig ivrede han fanatisk mod Dans. Herom skrev han et særligt Skrift; desuden er han Forf. af nogle Ps.r. D. 21. April 1762. *H. J. H.*

Ulkil (Ulfketel), Biskop af Aarhus, faldt 1134 paa Kong Niels' Side i Slaget ved Fotevig. Efter Hvitfelds Bispekrønike skal han (1102) have bygget en Trækirke ved Aarhus Strand og samtidig have flyttet Byen til dens nuv. Sted fra Lisbjerg; Pontoppidan siger uden Opgivelse af Hjemmel, at Kirken, der var Aarhus' første (!), helligedes St. Olaf og laa paa den senere bortskyllede »Saxhøj«. A. D. Jørgensen (Nord. K.s Grundlæggelse, Tillæg S. 81 f.) formoder, at U. til Ære for de af Erik Ejegod skænkede Nikolaus-Relikvier afløste Aarhus' gl. Bispekirke (Trefoldighedskirke) med en ny Nikolajkirke, der saa (efter Hellig Niels' Vita) var Domkirke, til Peder Vognsen byggede den store Clemenskirke (om Aarhus' Kirker jfr. Chr. Kjer i K.hist. Saml. 3. R. V, 673 f.). *H. J. H.*

Ulla, Slægtsøverste i Aser (1 Kr. 7, 39).

Ullathorne, William Bernard, rom.-kat. Biskop, f. 1806, af gl. kat. Familie, uddannet i Benediktinerkollegiet ved Bath og præsteviet 1831, virkede nogle Aar som Generalvikar hos Biskop Morris i Australien. Især efter hans Tilskyndelse oprettede Gregor XVI Hierarkiet i denne Verdensdel. U. vendte 1840 tilbage til England og blev 1845 apost. Vikar for Vest-England. I Rom virkede han for Hierarkiets

Genoprettelse i England (jfr. hans Bog »History of the Restoration of the Catholic Hierarchy in England«, 1871), blev 1850 Biskop af Birmingham, og var fra den Tid nøje knyttet til Newman (III, 364). I Løbet af 38 Aar blev der i hans Stift bygget 67 Kirker, 32 Klostre og næsten 200 Skoler. U. var en fremtrædende Skikkelse paa Vatikaner-Konciliet 1870 og forsvarede Ufejlbarhedsdogmet i Skrifter overfor Döllinger og Gladstone. D. 1889. (U.s Autobiography, ed. by A. T. Drane, 1891—92). *C. E. F.*

Ullman. 1) **Erik Erland U.**, svensk Spr., f. 18. Sept. 1749, Stud. i Uppsala 1768, præsteviedes 1771, blev Spr. i Torps 1782, i Ed 1809, Kontraktsprovst i Västra Dal 1811. D. 18. Juni 1821. U. var en af de faa Romanforfattere i Gustaf III's Tid, men foruden en lang Række anonymt udgivne Romaner udgav han kort Tid Ugeskriftet »Mörksens tidningar«. — 2) **Udo Lechard U.**, sv. Biskop, f. 1. Maj 1837, Stud. i Uppsala 1855, tog den filos. Dr.grad 1863, studerede 1864—66 Teol. i Erlangen og Tübingen, blev Teol.-Kand. i Uppsala 1869, s. A. Docent i prakt. Teol. ssteds og præsteviedes, blev 1872 teol. Lektor i Göteborg med Lundby Sognekald som Præbende, 1877 Dr. theol. hon. c., 1883 Medl. af Komitéen for Revision af Ps.bogen og 1888 af Komitéen for Kyrkohandboken, 1889 Biskop i Strängnäs. Foruden flere Skolebøger har U. udg. »Evang.-luth. liturgik med särskild hänsyn till den sv. kyrkans förhållanden« I—II, 1874—85, og sammen med Biskop v. Schéele »Tidskrift för kristlig tro och bildning«, 1881—86, som han fortsatte at medvirke ved indtil dets Ophør 1894. *Sv. B.*

Ullmann. 1) **Karl U.**, tysk prot. Teolog, f. 15. Marts 1796 ved Heidelberg, d. 12. Jan. 1865, var opr. Præst; blev 1821 overord., 1826 ord. Prof. i Heidelberg. Sammen med Umbreit (s. d.) stiftede han »Theologische Studien u. Kritiken« (IV, 378). En Afh. af U., »Die Unsündlichkeit (senere kaldet Sündlosigkeit) Jesu«, fik Betydning i Kampen mod Rationalismen. 1829 forflyttedes U. til Halle, kæmpede der mod Rationalismen og skrev »Johann Wessel, der Vorläufer Luthers« (1833). 1836 vendte han tilbage til Heidelberg og udgav det for sin Tid meget værdifulde Skrift »Reformatoren vor der Ref.« I—II (1842; 1866²) og »Wesen des Christenthums« (1845). Derefter gav han sig mere af med praktisk-kirkl. Arbejde, og 1853 kaldtes han til Prælat i det badensiske Overk.raad, hvis Direktør han blev 1856. Han indførte en ny Gudstjenesteordning, sammenarbejdede Luthers Katekismus og Heidelberger-Katekismen (II, 376) for »den forenede evang. protest. Kirke« i Baden for derved at frembringe en Konsensus-Union. Men Liberalismens Modstand styrtede ham 1861. *N. M. P.* — 2) **Viggo U.**, norsk Højskolemand og Politiker, f. i Kra. 21. Dec. 1848. Stud. 1866, cand. mag. 1872. Allerede i Studenteraarene blev han ved Paavirkning af Bjørnson, Chr. Bruun o. a. stærkt grebet af Grundtvigianismen og Folkehøjskolebevægelsen. Efter et Aars Studieophold ved dske Højskoler oprettede han i 1873 efter Tilskyndelse af O. Arvesen den første Folkehøjskole i Kristiansands Stift. Den holdt først til i Østre Moland, flyttedes 1875 til Vigmarken ved Grimstad og 1880 til Telemarken (siden 1884 i Seljord). 1888 knyttedes til Skolen et Friseminarium og 1900 en videregaaende Folkehøjskole. Ogsaa udenfor Skolen stod U. i Tale og Skrift som en af de virksomste og dygtigste Talsmænd for det grundtvigske Krdmssyn og folkelige Dannelsesideal i Norge. B. a. deltog han i Udgivelsen af en Række grundtvigske Blade og Tidsskrifter (Magne, Vor tid, Norsk høgskuleblad m. fl.) og leverede i dem og i den øvrige norske og nordiske Presse talrige Bidrag til 1870—80'ernes Folkeoplysningsarbejde og kirkl. Diskussion. Af hans mange Skrifter er især at nævne en stor »Haandbog i Verdenshistorien«, 1897 f. Siden o. 1880 lagde Politiken og Samfundsspørgsmaalene stedse mere Beslag paa hans Interesse, og han blev en af Venstrepartiets ledende Mænd baade paa Folkemøder og i Stortinget. Gentagne Gange var han Stortingspræsident og Formand saavel i Stortinget som i Norges Venstreforening. Med stigende Interesse omfattede han de sociale Spørgsmaal og Fredssagen. Siden 1890 var han Formand i Stortingets Fredsforening (stiftet i dette Aar) og repræsenterede den paa flere interparlamentariske Konferencer. Efterhaanden svingede ogsaa U.s Krdmssyn over i mere liberal Retning, og han blev stedse mere en Talmand for rel. Aands- og Forskningsfrihed. 1902 blev han Amtmand i Bratsberg og døde som saadan 30. Aug. 1910. (A. M. St. Arctander, V. U., Kviteseid, 1913; V. U.'s breve utg. av Wilhelmine Ullmann, 1916. Om hans Forf.skab se Halvorsen, Norsk forfatterleksikon). *A. B.*

Ulm, By i Württemberg ved Donau, 52000 Indb. Allerede i Middelalderen var der stærkt kirkl. Liv i U. 1239 stiftedes den hl. Damians Nonnekloster, der 1277 blev knyttet til Minoriterne, 1281 omtales Dominikanerne, o. 1220 kom Tyskherrerne. Fra Midten af 15. Aarh. blomstrede her den af den gl.-flamske og kölnske Skole paavirkede Ulmer-Malerskole (Hans Multscher, o. 1427—67; Hans Schülein 1440—1502; Bartholomæus Zeitblom 1455— efter 1517; Martin Schaffner, død efter 1539). Berømt er Domkirken i U., begyndt 1377, fuldendt 1890, repræsenterende alle Gotikens Udviklingstrin. Taarnet (161 m) er Jordens højeste Kirketaarn. — Vigtig er U.s Stilling til Ref.en. Allerede tidligt rejste sig her Modstand mod Tetzels Afladshandel; 1524 blev Konrad Sam (IV, 33) Præst her; 1531 kom Martin Frecht, der afløste Sam 1533. Begge disse hældede til Zwingli, og Byens Stilling blev derfor vaklende: 1526 sluttede den sig til Torgauer-Forbundet, 1529 var den med til Protesten i Speier (IV, 298), 1531 tiltraadte den det schmalkaldiske Forbund (IV, 86); s. A. blev Ref.en fuldstændig gennemført af Bucer (I, 407), Blarer (I, 336) og Økolampadius. 1536 tiltraadte U. Wittenberg-Konkordien, men samtidig klager Luther over Stadens Vaklen. Efter den schmalkald. Krig maatte Byen underkaste sig Karl V; 1548 blev Interim'et (I, 170) paatvunget den. 1608 sluttede den Union med Strassburg og Nürnberg; men dette Skridt ophævedes 1620 ved en Overenskomst med den kat. Liga, saa at Byen nægtede Friedrich af Pfalz Hjælp. — I U. fødtes H. Emser (I, 760), og her døde Suso (IV, 164) og Schwenkfeld (IV, 116). *N. M. P.*

Ulmann, Karl Christian, luth. Teol., f. 1793

i Riga, d. 1871. 1817 blev U. Præst i Livland, 1835 Prof. i prakt. Teol. i Dorpat; 1842 afsattes han p. Gr. af, at han i en Tale havde prist Studenternes tyske Sind. I Riga virkede han derefter som Skoleraad, blev 1856 Vicepræsident for det ev. luth. Generalkonsistorium og fik senere Titel af Biskop. 1868 trak han sig tilbage. U. var trofast Forkæmper for den ev. luth. K. i Rusland, stiftede en Understøttelseskasse, udgav »Mitteilungen u. Nachrichten für die ev. K. in Russland«, en ny Ps.bog og en lettisk-tysk Ordbog. *N. M. P.*

Ulpianus, Domitius, rom. Retslærd, f. o. 170 e. Kr. i Tyrus(?). var Lærer for Alexander Severus, blev Prætorianerpræfekt, men myrdedes 228 af Prætorianerne i Kejserens Paasyn. Hans Hovedværker var Ad edictum (Fremstillingen af den prætoriske Ret) og Ad Sabinum (Civilretten), men i talrige andre Skrifter stræbte han i en klar og flydende Stil efterhaanden at behandle hele det rom. Retsomraade, hvorfor hans Værker ogsaa udgør en meget væsentlig Del af Justinians Digester. U. har samlet de indtil hans Tid udstedte, stærkt varierende kejserlige Reskripter angaaende de Kristnes Stilling i Riget, deres Afstraffelse osv. Han anbragte dem ikke under Kriminalretten, men derimod i »de officio proconsulis«. *H. J. H.*

Ulrich. 1) **U. den hellige,** f. 890 i Augsburg, af fyrstelig Slægt, opdraget i St. Gallen, blev 923 Biskop i sin Fødeby. Som saadan ydede han som tro Lensmand Kongerne Henrik I og Otto I vigtige Tjenester under de urolige Forhold, men indlagde sig især Berømmelse ved Augsburgs tapre Forsvar 955 mod Magyarerne. Byen og hele Tyskland frelstes ved Otto I's afgørende Sejr 10. Aug. 955 ved Lechfeld, der bragte sluttelig Standsning af de ødelæggende Ungarer-Indfald. Efter »Hunnerfarens« Ophør gjorde U. et storslaaet Arbejde for at udslette Sporene af Ødelæggelserne; rundt om genopbyggedes Kirker og Klostre, Byer og Borge, og baade det aandelige og materielle Kulturliv bragtes paa Fode paany. Ved stadige Visitatsrejser og stor Gavmildhed viste han sig som en ægte Biskop; han søgte med Kraft at hæve Gejstlighedens Dannelsesniveau og Klostrenes Tugt og ivrede baade for Gudstjenesternes Pragt og deres Hyppighed. Selv gav han sine Undergivne et Forbillede ved utrættelig Nidkærhed i Bønner, Andagter og Faste. Han bragte fra St. Maurice Relikvier af den thebaiske Legion (IV, 534) og fra 3 Pilegrimsrejser til Rom (910, 954 og 971) en Række »Helligdomme« til sine Kirker. 971 udnævnte Otto I efter hans Ønske hans Brodersøn Adalbero til hans Efterfølger; da denne skønt uindviet til Forargelse for Klerus og de andre Bisper bar Bispestaven paa sine Rejser, optraadte Synoden i Ingilsheim 972 skarpt baade mod Adalbero og U.; kort efter døde Brodersønnen, og den gl. U. fulgte ham 4. Juli 973 sorgbetynget i Graven; han døde som bodfærdig, liggende paa det askebestrøede Gulv, omgivet af Klerke, der sang Litaniet. Han begravedes i den af ham selv genopbyggede St. Afra-Kirke, der efter Nybygning i 11. Aarh. fik Navnet St. U. og Afra. Allerede 993 blev U. nemlig erklæret for Helgen af Paven, det første Exp. paa pavelig Kanonisation. U.s-Dyrkelsen fandt hurtig stor Udbredelse, især i Sydtyskland og Rhinlandene; under en Pestsyge Aar 1000 blev U.s Grav et af de vigtigste Valfartssteder og har siden beholdt sit Ry; da Kirken efter en ødelæggende Brand 1187 paany indviedes, bar Kejser Frederik Barbarossa med 3 Bisper Skrinet med U.s-Relikvierne til Altret (jfr. den samtidige Beretning: Inventio et translatio S. Udalrici i Mon. Germ. hist. Script. IV; her ogsaa Gerhardi Vita S. Oudalrici) En særlig Rolle i kat. Andagtsliv spiller det saak. »Sejrskors« i Ulrichskirken i Augsburg, som skal være bragt den hl. Biskop af en Engel under Slaget ved Lechfeld (som U. iøvrigt ikke tog Del i!); det menes at være en Relikvie af det hl. Kors, som U. har medført fra Rom. Det opbevares nu i et kostbart, korsformet Relikviegemme, hvis Forside forestiller »Hunnerslaget« og U s Modtagelse af Relikvien, der fordrev Fjenderne. Efterligninger af dette U.s-Kors modtager Pilegrimmene som særlig virksom Amulet mod Pest, Krig, Landeplager og alt ondt; det bæres om Halsen og indmures i Huse. U. er Augsburgs og Stiftets Patron; siden Senmiddelalderen er hans Helgenattribut en Fisk paa en Bog; hans Helgendag er 4. Juli. Et Stridsskrift mod Cølibatet, der tillægges ham, er i Virkeligheden forfattet o. 1079. (Koch, Gesch. u. Kult des hl. Ulrich, 1875; Friesenegger, Die Ulrichskreutze, 1895). *J. O. A.* — 2) **U.,** Hertug af Württemberg, herskede med Afbrydelser fra 1498 til 1550. Hans Liv var rigt paa Omskiftelser. Som kat. Fyrste og dygtig Kriger havde han i sin første Regeringstid Held med sig ved at slutte sig til det schwabiske Forbund, men 1512 skete der en Svingning hos ham, og ikke blot Forbundet og Kejseren, men ogsaa hans eget Folk blev efterhaanden fjendtlig stemt mod ham. Forbundet forjog ham 1519 og gav Württemberg ind under Karl V, der atter overdrog det til sin Broder Ferdinand. I sin Udlændighed traadte U. i Forbindelse med Økolampadius, senere med Zwingli, og der skete et rel. Omsving hos ham. Ligesom sin Fætter, Landgrev Filip af Hessen blev han vunden for Evang., og med Filips og Frankrigs Støtte lykkedes det ham efter Slaget ved Lauffen 12. Maj 1534 at genvinde sit Land, hvor Ref.en imidlertid havde gjort store Fremskridt. Ved Freden i Kaaden 29. Juni trak Ferdinand sig tilbage. U. gennemførte nu Ref.en med Støtte navnlig af Brenz (I,385), og Württembergs Bekendelse blev luth. præget, medens K.skikkene nærmest blev Zwinglis. *A. Th. J.* — 3) **U. von Hutten,** se Hutten (II, 499).

Ulrici, Hermann, tysk Filosof, f. 23. Marts 1806, d. 11. Jan. 1884; blev 1834 Prof. e. o., og 1861 Prof. ord. i Halle. Opr. sluttede han sig til Hegel, men repræsenterede senere en teistisk Filos., nøje beslægtet med J. H. Fichtes (II, 46). Af hans talrige Skrifter kan nævnes »Glauben und Wissen« (1858), »Gott und die Natur« (1861, 1875[3]), »Gott und der Mench« I—II: »Leib und Seele« (1866, 1874[2]), »Naturrecht« (1872). Hans øvrige Arbejder behandler dels Logiken, dels Æmner fra Litteraturhist. (f. E. Shakespeare) og Kunsthist. I lang Tid redigerede han »Zeitschrift für Philos. und philos. Kritik« og bekæmpede den unghegelske panteistiske Skole og senere Materialismen. *C. G.*

Ulrik, se Stygge (IV, 381).

Ulriksøn, Olof, svenskfødt Bogtrykker i

Malmø paa Ref.s-Tiden. U. var Præst i Söderköping og blev Bestyrer for det her af Biskop Hans Brask 1523 oprettede Trykkeri. Da dette paa Kong Gustafs Bud 1526 maatte indstille sin Virksomhed, drog U. til Kbhvn og 1527 til Malmø. Her blev hans Bogtrykkeri af stor Betydning for Ref.ens Sag. 1528 trykte han den første dske Ps.bog, og mange andre evang. Skrifter udgik fra hans Officin. Efter 1546 kendes hans Skæbne ikke. *H. J. H.*

Ulstadius, Lars, finsk Separatist, Præstesøn fra Uleåborg, studerede i Uppsala og Åbo, blev Lærer og Præst i sin Fødeby 1680. Sygdom og Modgang bragte ham i Samvittighedsnød, og efter en Vækkelse optraadte han med skarp Bodsprædiken og Kritik af Præsteskabet, hvilket foraarsagede Klage til Domkapitlet i Åbo. Ved Biskop J. Gezelius d. y.'s (II, 210) Visitats 1682 frasagde U. sig baade Lærer- og Præstebestillingen og drev nu kun Studier og Askese. 1683 drog han til Åbo, hvor han 1685 fik Lov til at underkaste sig offentligt Skrifte for at vinde Fred i sin Samvittighed for sin Ungdoms Vildfarelser. Fra nu af lod han Haar og Skæg vokse og sine Klæder falde i Laser, saa at han vakte alm. Opmærksomhed. Han besøgte regelmæssig Gudstjenester og Bedemøder og vandt Tilhængere, bl. a. P. Schaefer (IV, 67) og O. Ulhegius (IV, 683), med hvem han holdt Forsamlinger. Under Indflydelse af tyske Radikalpietisters Skrifter tilegnede denne Kreds sig disses hadske Kritik af den luth. Ortodoksis Troslære og Menighedsliv. 22. Febr. 1688 afbrød U. Gudstjenesten i Domkirken ved at oplæse et Anklageskrift mod K. og Præsteskab. Da han paagrebes, blev Klæderne revet af ham, og han raabte: »Saaledes som jeg nu er nøgen skal ogsaa Præsternes Skam blottes!« Sagen mældtes til Domkapitlet, U. fængsledes og forhørtes flere Gange, hvorpaa Processen, i hvilken Schaefer, Ulhegius o. fl. inddroges, fortsattes for Hofretten i Åbo. U. idømtes Dødsstraf »som Frafalden og Smæder af den evang. Lære«, men da han ikke ansaas for fuldt tilregnelig, formildedes Dommen til livsvarigt Tugthus. Han holdtes siden fængslet i Stockholm. 1719 fik han Tilbud om Benaadning, men han forblev frivillig i Fængslet til sin Død 1732. Bl. Pietister, navnlig i de radikale Kredse, nød han stor Anseelse; Schaefer kaldte ham sin »Fader«, »Moses, udsendt af Herren«; ogsaa paa Sven Rosén (III, 818) har han øvet Indflydelse. Senere mildnedes hans Anskuelser i Lighed med Schaefers. U.s Skæbne vakte stor Opmærksomhed, ogsaa i Udlandet; allerede 1700 offentliggjorde G. Arnold (Kirchengesch. III, 246) en tilsendt Redegørelse om ham. (M. Akiander, Relig. rörelser I; J. A. Cederberg, Hist. kokoelmia II, 17 f.; »Nordische Sammlungen«; J. S. Pajula, Pietismi [finsk], S. 67. 35). *J. G.*

Ulster, den nordligste og en af de ældste af Irlands 4 Provinser, har en særegen polit. og kirkl. Betydning, da Befolkningen overvejende er engelsk og protest. Under Edward VI forsøgtes Ref.en indført i Irland, men da der blev prædiket paa Engelsk, som Folket ikke forstod, fandt den kun nogen Indgang i S. Ø.-Irland (Leinster), hvor Anglo-Normanner (af dsk og norsk Oprindelse) i Slutn. af 12. Aarh. havde slaaet sig ned med Dublin og Kilkenny som Hovedsæder. Spændingen mellem dem og Kelterne øgedes under Dron. Mary. Irske Stammer blev jagede som Vildt og skudt ned i Hobetal, Landsbyer plyndrede og brændte; Dronningens Udsendinge lod Domkirken i Armagh og 3 andre Kirker brænde; store Territorier konfiskeredes og overdroges til indvandrede Englændere. Der kom dog først Fart i den eng. Bebyggelse, da Elisabet grundede den store Koloni i N.-Irland, der omfattede hele U. Et stort Antal Englændere tog Provinsen i Besiddelse og indkaldte eng. Landarbejdere og Haandværkere. Den protest.-biskop. K. indførtes i Irland, men fandt kun ringe Tilslutning hos den keltiske Befolkning. Der var stadig Strid mellem de af Paven og de af Dronningen udnævnte Biskopper, men i Dublin og i U. voksede den eng. Befolkning, der tilhørte den protest.-biskop. K.; *Book of Common Prayer* (I, 360) indførtes paa Eng. (den irske Overs. fra 1608 er et privat Foretagende) samt en Bek. paa 11 Art. (afløst under James I af en ny paa 104 Art.); først under Charles I indførtes de 39 Art. (I, 151). I Dublin oprettede Elisabet et Universitet *(Trinity College)*, bestemt baade for Kat. og Prot., men i Virkeligheden protest.; de første Rektorer *(Provosts)* var Puritanere. — 1613 begyndte en stærk Indvandring af skotske Presbyterianere, der efterhaanden bredte sig ogsaa i de andre Provinser (fra 1720 udvandrede en stor Mængde af dem til Amerika, tog Indianerdistrikter i Besiddelse og fik stor Betydning ogsaa i kirkl. Henseende). 1865 fik Presbyterianerne deres egen Præsteskole i Londonderry. — John Wesley prædikede i Irland, og skønt han søgte at bevare sine Menigheder for den biskop. K., dannede de dog selvstændige Wesleyanske Samfund. — I nyeste Tid har fl. eng. og amerik. Evangelister berejst Irland, og især i U. er der opstaaet mange større og mindre protest. Frik.r. — 1869 vedtog Parlamentet en Lov, i Følge hvilken den protest.-biskop. K., der aldrig havde vundet større Tilslutning hos den keltiske Befolkning, ophørte at være Statsk. — U. bestaar af 9 Grevskaber: Antrim, Armagh, Cavan, Donegal, Down, Fermanagh, Londonderry, Monaghan og Tyrone; Indbyggernes Fordeling konfessionelt var 1911:

Rom. Kat.	690.816
Protest.-Biskoppelige	366,773
Presbyterianere	421,410
Metodister	48,816
Andre Samfund	53,881
	1581,696

(J. T. Ball, The Reformed Church of Ireland, 1886; C. H. Irwin, Presbyterianism in the North and the South and the West of Ireland, 1890). *C. E. F.*

Ultramontanismen, den Retning i Romerk.n, som stærkest ophøjer Pavens Magt. *Ultramontani* betegner i og for sig kun: de, der er paa den anden Side Bjærgene (Alperne). Navnet brugtes i Middelalderen N. for Alperne om Italienere, S. for Alperne om Tyskere og Franskmænd; men allerede da opkom ogsaa N. for Alperne Brugen om dem, der aandelig fandt deres Idealer i Rom. Siden 18., men især i 19. Aarh. betegner da U. alm. det yderliggaaende paveligsindede Parti. Navnet benyttes dog kun af Protestanter og frisindede Katoliker. U. er

i Grunden ikke andet end de Principer, Gregor VII og Innocents III havde kæmpet for, og som Bonifatius VIII gav et klart Udtryk i *Unam sanctam* (jfr. S. 688 og I, 356; om Pavedømmets Udviklingslinie III, 506 f.). Middelalderens sidste Aarh. (med Pavernes Eksil i Avignon, de mystiske Bevægelser, Humanismen) var ugunstige for den højspændte Papisme, og Ref.en tilføjede Pavedømmet dybe Saar. Men Kontra-Ref.en med Tridentinerkonciliet og Jesuiterordenen hævede det atter. O. 1650 ebbede den kontraref. Bølge ud, og 18. Aarh. med dets Individualisme og Autoritetshad reducerede den kat. K.s Magt og dens ensartede Sluttethed overordentlig. U. er da den gennemførte Reaktion mod 18. Aarh.s Aand. Dens Væsen kan bestemmes ved: 1) den absolute Underordning under Paven som K.ns ufejlbare Lærer og suveræne Monark; det er fremfor alt Trangen til Hvile i en absolut Autoritet og til en verdensomspændende kirkl. Uniformitet, som er U.s rel. Motiv. 2) Hævdelsen af Pavens ubetingede Myndighed, ogsaa i polit. og verdslige Spørgsmaal. Den kat. K. har en klar Forstaaelse af, at hele Livet maa underkastes en moralsk Bedømmelse, og den hierarkiske Tankegang fører da til den klerikale Politik: er K.n, specielt Paven, Lærer i Moral, maa dette ogsaa gælde Moralens Anvendelse paa Politiken; skønt man ofte benægter Pavens polit. Autoritet, genopretter man den ad Omveje gennem hans moralske Myndighed. 3) En Tilbøjelighed til at understrege de ydre rel. Former og fremme Kultus af haandgribelige Ting. U. beskytter Dyrkelsen af Jesu hl. Hjærte, Skapularer, Medailler og alle Slags Amuletter osv. Herved binder den de brede Masser til K.n og rel. Materialisme. — U. er nødv. født Fjende af al Protestantisme og alle friere kat. Retninger (Gallikanisme II, 162 f.; Modernisme, se Reformkatolicisme III, 728). Den søger at afsondre sine Tilhængere; den er overalt aggressiv og skærper de konfes. Modsætninger. Den krystalliserer sig i Partidannelser, men kan i høj Grad akkommodere sig f. E. optræde saavel aristokratisk (Alliancen ml. Tronen og Alteret) som demokratisk (Paaberaabelsen af Frihedens Princip, som dog overalt, hvor U. faar Magten, slaar over i Intolerancen). Den forstaar ypperlig at benytte alle demagogiske Midler: Presse, Møder, Foreninger saa vel som den parlamentariske Aktion; kun med Beklagelse giver den Afkald paa Trostvang og Inkvisition, og gennem Angiveri dels til Rom, dels i Pressen udøver den tit et tyrannisk Herredømme over friere kat. Gejstlige og Teologer.

Omsvinget o. 1800 kom den ultramontane Tendens til Gode, dels indirekte gennem Romantiken med dens Idealisering af Middelalderen og Katolicismen, dels direkte. — I Frankrig havde Konflikten ml. Katolicismen og 18. Aarh.s Aand været skarpest, og her havde K.n lidt mest (se Revolutionen III, 777). Bonaparte fremkaldte ikke det bratte Omsving, men markerede og fremskyndede det, da han besluttede at genindføre den kat. K. og valgte den mest konsekvente Katolicisme: Pavens og de ikke-edfæstede Præsters. Om end Konkordatet af 1801 og end mere de organiske Art. (III, 450. 561 a) stærkt begrænsede K.ns Magt, var det dog af enorm Betydning, at Paven anerkendtes som en nødv. Faktor. Nyordningen, truffet ml. Regeringen og Paven, over Hovedet paa den fr. Gejstlighed, betød ogsaa et Slag mod de gallik. Traditioner. Napoleons Kejsertid bragte Pius VII store Ydmygelser, men snart fulgte Restaurationsperioden med dens Frygt for Revolution og dens Ærbødighed for Legitimitet og Autoritet. Fr. Forf.e (de Maistre III, 144, og Bonald I, 353 f.) skabte den moderne U. i aristokratisk Form: baade i Stat og i K. maa herske en ubetinget Autoritet; Pavens Suverænitet maa indbefatte Ufejlbarhed. Ved selve Pavestolen bragte Reaktionen Genoprettelsen af Jesuiterordenen 1814, og paa Wienerkongressen opnaaede Consalvi (I, 547) K.statens Genoprettelse. — Næste Stadium i U.s Udvikling bestemmes ved Forholdet til den polit. Liberalisme. I Frankrig forsøgte Lamennais (III, 11), dog i Længden uden Held, at forene den mest yderliggaaende U. med polit. Radikalisme; men Lacordaire (III, 3) og Montalembert (III, 281) fortsatte en indflydelsesrig Apologetik, og senere overbød Veuillot (s. d. Art.) al tidligere ultramontan Journalistik, medens Lourdes (III, 81) skabte en af de mest udbredte Former for ultramontan Devotion. I Preussen gav Striden om de blandede Ægteskaber (s. d. Art.; Droste zu Vischering I, 678; Dunin I, 687) den kat. K. en Position, hvor den kunde paaberaabe sig Frihedens Princip, og om Görres (II, 314) samlede sig i München en Kreds, hvor romant. Mystik og histor. Studier toges i Tjeneste for U. — I Italien maatte U. under Gregor XVI (II, 260) kæmpe med Friheds- og Enhedsbestræbelserne og en mere frisindet Teol. (Gioberti II, 219; Rosmini III, 826), men efter Pius IX's kortvarige liberale Periode, afsluttet ved Revolutionen i Rom 1848, blev dette Papat U.s officielle Sejr med Proklamationen af Marias ubesmittede Undfangelse 1854, Encyklikaen *Quanta cura* med tilføjet Syllabus over Kætterier (IV, 443; denne Fordømmelse af alle moderne Frihedsbevægelser er et af U.s Hoveddokumenter) og definitivt ved Vatikanerkonciliets Proklamering af Pavens Ufejlbarhed 1870. De ved denne Lejlighed udtraadte Gl.-Katoliker blev paa det videnskabelige Omraade U.s ubønhørlige Fjender (Döllinger I, 701; Friedrich II, 121). Indenfor Romerk.n har friere Retninger endnu trangere Kaar end før — baade Leo XIII (III, 42) og Pius X (III, 563) har hver paa sin Vis favoriseret U. — men den ultramontane Teori maa bestandig kæmpe med haarde Kendsgærninger (det moderne polit. og kulturelle Liv, især Forskningen). I Italien førte Tabet af Pavens verdslige Magt 1870 ind i en haard Konflikt med Staten, hvor dog Kurien efterhaanden har maattet betræde Kompromissets Vej (delvis Ophævelse af Forbudet mod Deltagelse i polit. Valg under Pius X; end mere under Benedict XV). I Tyskland bandt Kulturkampen (II, 874 ff.) de tyske Katoliker sammen indbyrdes og med Paven, og i »Centrum« skabtes et slagfærdigt kat. Parti, medens et Næt af kat. Foreninger og Aviser sørgede for Herredømmet over Folkets forsk. Lag. I Frankrig har Ophævelsen af Konkordatet 1905 og K.ns vanskelige økonomiske Krav snarest fremmet dens Afhængighed af Paven. Mest Selvstændighed viser den kat. K. i Nordamerika, der staar friere overfor Traditionen; dog gælder dette mere det praktiske

Arbejde end Teol.en; den interesserer mindre, og man har derfor let ved i Dogmet at bøje sig for Paven. Siden 1900 voldte Modernismens (III, 728) Forsøg paa at skabe dels en ny kat. Teol., grundlagt paa den hist. og filos. Kritik og den rel. Erfaring, dels en mere demokratisk og socialt interesseret Katolicisme Uro. Men Pius X slog Bevægelsen ned eller trængte den tilbage. Siden 1914 har Verdenskrigen skabt U. nye Vanskeligheder, idet nationale Interesser tørner haardt sammen med kirkelige, men ogsaa nye Muligheder gennem Folkenes Længsel efter en maalbevidst relig. Ledelse. (Fr. Nielsen, Romerk.n i 19. Hundredaar, I—II: [her udførligt om den fr., ultramont. Lit.]; C. Latreille, J. de Maistre et la Papauté, 1906; J. Döllinger, Kirche und Kirchen, 1861; samme, Der Papst u. das Concil [af Janus], i Nybearbejd. Das Papstthum, ved J. Friedrich, 1892; J. Friedrich, Gesch. des Vatikanischen Konzils I, 1877; E. Michaud, Le mouvement contemporain des églises, 1874; E. Hauviller, F. X. Kraus, 1904; G. Anrich, Der moderne U., 1909. [Religionsgesch. Volksbücher IV. 10]; Fremstillinger af 19. Aarh.s K.hist. af Haase, Nippold, Hergenröther). *V. A.*

Ulydighed. Lydighed og U. betegner baade i rel. og etisk Henseende de frommes Forhold til Guds Vilje. Under begge Synspunkter forekommer Begreberne i fork. Sammenhænge: Ro. 1, 5; 6, 16 f.; 10, 16; 15, 18; 16, 19. 26; 2 Kor. 10, 5 f.; 2 Thess. 1, 8; 3, 14; Hebr. 5, 9; 1 Pet. 1, 2. 14. 22; jfr. Ap. G. 6, 7. Jesu Gærning, hans Lidelse og Død, fremstilles som den fuldkomne Lydighed, Ro. 5, 19; Hebr. 5, 8. Særlig indskærper Paulus, at Børn skal adlyde Forældre, Ef. 6, 1; Kol. 3, 20; Slaver deres Herre, Ef. 6, 5; Kol. 3, 22; og at alle bør adlyde Øvrigheden, Rom. 13, 1 f.; Tit. 3, 1. Overalt, hvor Aabenbaringen fortrinsvis opfattes som en Sum af Lærdomme og den etiske Norm som en Sum af Forskrifter og Forbud, vil Mskets Forhold til disse Love væsentlig forme sig som Lydighed og U. Derfor er dette Synspunkt fremherskende i den rom. K., hvor fuldkommen Lydighed henregnes til de »evang. Raad« (III, 678). Hvis derimod den rel. og etiske Autoritet fremtræder som en personlig, givende Vilje, vil Mskets Forhold overvejende forme sig som tillidsfuld Hengivelse og umiddelbar Enhed om Formaalene. Dog vedbliver Lydighed og U. altid at være betydningsfulde Led af kr. Fromhed, fordi Kristne baade i deres rel. og etiske Liv er bundne af, og ansvarlige overfor, Guds hl. Vilje. *C. G.*

Umbilicanimi (lat. = Navlesjæle; det gr. Navn: Omfalopsykikere), gr. Mystikere i 14. Aarh., hjemmehørende paa Athos. Ved at stirre ufravendt paa deres Navle hensatte de sig i en Tilstand, hvorunder de følte sig forenet med Guddommen og mente at se »det uskabte Lys« (jfr. Hesykaster II, 421).

Umbreit, Friedrich Wilhelm Karl, f. 11. Apr. 1795, d. 6. Apr. 1860, blev 1820 extraord. og 1823 ord. Prof. i Filos. i Heidelberg, 1829 Prof. theol. og viede sig under Indflydelse af Herder (II, 407) til Arbejdet paa G. T.s lyriske og profet. Skrifter. Opr. Formidlingsteolog blev han mere og mere positiv. Sammen med Ullmann (s. d.) stiftede han »Theologische Studien u. Kritiken« (IV, 378) og var længe Medarbejder herved. U. har tillige skrevet en Del Kommentarer til G. T. og »Der Brief an die Römer, auf dem Grunde des A. T.s ausgelegt« (1856). *N. M. P.*

Umma, Bynavn i Josva 19, 30; uden Tvivl en Fejlskrift for Akko (jfr. Dom. 1, 31).

Unam sanctam, Bonifatius VIII's Bulle af 18. Nov. 1302, udstedtes under Kampen med den fr. Konge Filip IV, d. smukke, og betegner Højdepunktet af Pavedømmets Magtkrav, saaledes som det er udformet i Læren om de 2 Sværd (IV, 436). Det er vanskeligt at afgøre, om Bullen er affattet af Bonifatius VIII selv eller af Egidio Colonna (I, 536). Nyere rom.-kat. Jurister hævder dens tidshist. Karakter, saaledes at kun Slutningssætningen, Fordringen om enhver mskelig Skabning som Paven undergivet, er Udsagn *ex cathedra*. U. s. er optaget i Corpus jur. canon., gengivet i Mirbt, Quellen[3], 1901, fotografisk i Denifle, Specimina palaeogr., 1888, tab. 46. (J. Berchtold, Die Bulle U. s., 1887). *S. A.-B.*

Uncialer (af *uncia* = en Tomme), en Form for Majuskelbogstaver (»store Bogstaver«), der afrunder de ældre gr. eller lat. Kapitalbogstaver for at gøre Skriften mere flydende. Uncialhaandskrifter kaldes de Manuscripter, hvor denne Bogstavform er benyttet; flere af vore ældste nytest. Haandskrifter er skrevne med U. (jfr. Bibeltekst I, 302 b og Codex I, 530; her om deres Betegnelse og de vigtigstes Alder). Lit. jfr. B. Bretholz, Lateinische Palāographie, 1912[2], S. 52 f; Johs. Steenstrup. Nogle Hovedtræk af Skriftarternes Historie og Diplomatiken, 1915, S. 29 f. *J. O. A.*

Unctio extrema (lat. = den sidste Olie), se III, 428, og Sygekommunion (IV, 442).

Underbevidsthed betegner i Almindelighed den Del af det personlige Aandsliv, som ikke er Genstand for bevidst Opmærksomhed. Fornemmelser, Forestillinger og de dertil knyttede Følelser fortsætter deres Liv, selv om de ikke længere er Genstand for personlig Opfattelse. De aandelige Kræfter, som virker under Bevidsthedens Tærskel, giver sig til Kende ved uforklarligt Lys over Tankens Problemer eller ved tilsyneladende umotiverede Indskydelser. Kontinuitetsloven kræver, at saadanne Fænomener forklares ved, at Tankeprocessen fortsættes i U.en, naar det bevidste Arbejde med Problemerne opgives, og at Formaal, som har grebet Følelsen, vedbliver at gøre sig gældende, saa at de affæder Tilskyndelser til at ville og handle. Paa samme Maade fremkalder Øvelsen Dispositioner; velkendte Handlinger foretages, uden at den handlende er sig det bevidst. Den øvede Pianist spiller vanskelige Musikstykker, samtidig med at hans Opmærksomhed er optaget af andre Ting. Den Sikkerhed, hvormed saadanne Handlinger foretages, f. Eks. ogsaa af Søvngængere, forklares ud fra underbevidste Bevægelser. Takt, Tendens, Instinkter og Vaner betegnes ofte som Resultater af U.ens Virksomhed. Leibniz's Lære om »petites perceptions« falder væsentlig sammen med Teorien om U.ens Liv. Nyere Psykologer skelner undertiden mellem det ubevidste, som falder udenfor Bevidstheden, og det underbevidste, der falder udenfor det Omraade, som Bevidstheden koncentrerer sig om,

og saaledes rettere burde karakteriseres som det »halvbevidste«. Denne Adskillelse kan næppe gennemføres; ubevidste Forestillinger og Fornemmelser er egentlig en Selvmodsigelse. Mellem det bevidste og underbevidste er en stadig Vekselvirken; de bevidste Processer gaar over i U.en, ligesom dennes Livsprocesser efterhaanden vokser sig stærke nok til at gøre sig gældende for Bevidstheden. Det underbevidste Aandsliv er ikke blot en Fortsættelse af det bevidste, men formaar ogsaa paa ejendommelig Maade at bearbejde og kombinere givne Fornemmelser og Forestillinger. Dette betragtes ofte som Vejen til at forstaa Drømme og forsk. Former af Fantasilivet. I nyere Tid har man med Interesse studeret dette Omraade af Psykologien; flere Forskere mener, at det er Nøglen til at erkende og forklare forsk. Former af Sindssygdomme: Hysteri, Personlighedsspaltning, Synskhed (Clairvoyance), Telepati og Spiritismens Fænomener (IV, 304 f.). Enkelte er gaaet videre og har forsøgt at udlede al kunstnerisk Virken af U.en; navnlig Genierne antages at have været udrustet med en usædvanlig stærk U. Herved berører Teorien sig ogsaa med Religionen. Profeti, Forudseen og Forudforkyndelse, Mystik, Ekstase forklares som naturlige Produkter af en voldsom eller fint nuanceret U. Will. James har i sin Bog »The Varieties of religious Experience« (1902) søgt at forklare de umiddelbare relig. Gennembrud, »den pludselige Omvendelse«, som en Følge af underbevidste Processer. Indenfor Dogmatiken har Will. Sanday i sit Skrift: »Christologies, Ancient and Modern« (1910) gjort et Forsøg paa at belyse det kenotiske Problem ved Hjælp af U., en Teori, som dog næppe er lykkedes. Forskellig herfra er Edu. v. Hartmann's Forsøg paa at hypostasere det det ubevidste og gøre det til Grundlag for en Rel.s-Filos., eller rettere metafysisk Verdensanskuelse (II, 357). (Joseph Jastrow, The Subconscious, 1906; Axel Herrlin, Sjælelivets ubevidste Verden, 1905). *C. G.*

Underbeviset, se Undergærninger.

Undergærninger er et Grundled af alle Rel.er. Troen paa en Gud eller Guder medfører Antagelsen af guddom. Gærninger. Undere virkes enten af Guderne eller deres mskelige Redskaber, Profeter, Præster o. a. Saa længe Verden ikke opfattes som en lovmæssig Helhed, behersket af konstante Naturlove, skelnes U. ikke fra andre Begivenheder som gode eller onde Aanders Værk. Dette ophæver ikke, at U.nes Begreb og Betydning er et rel. Problem, som enhver Teol. maa søge at tage Stilling til. — I N. T. berettes, at Jesus øvede mangfoldige U. De benævnes »Under« (τέρας) »Tegn« (σημεῖον) og »kraftig Gærning« (δύναμις) Ap. G. 2, 22; 2. Kor. 12, 12; Hebr. 2, 4. Herved angives ikke 3 Arter af U., men samme Gærning under 3 Synspunkter, med Henblik dels paa den Forundring, den vækker, dels paa den Sandhed, som den forkynder og illustrerer, og dels paa den Guddomsmagt, som er virksom ved den. Jesus øver aldrig U. til Bedste for sig selv (Mt. 4, 3—7; 26, 53 f.), men disse bringer ved Siden af hans Forkyndelse Aabenb. af Gud (Mt. 4, 23). Han udfører overvejende sine U. ved sit Ord (Mk. 1, 25; 2, 11; Mt. 8, 16; 15, 28) og kræver som Betingelse Mskers Tro (Mk. 6, 5 f.; Mt. 9, 28; 13, 58; jfr. Lk. 16, 31). Ofte paaberaaber Jesus sig sine U. som Bevis for, at Guds Rige er kommen (Mk. 2, 10 f.; Mt. 11, 2—5; 11, 20 f.; 12, 28; Joh. 5, 36; 10, 38; 14, 11; 15, 24). Svarende hertil beretter Evang.erne, at Folket gennem U. føres til en vis Anerkendelse af Jesus (Mt. 12, 22 f.; Joh. 2, 23; 3, 2; 6, 14; 11, 45). Senere fremhæver Disciplene og de nytestl. Forf. ofte U. som Bevis (Joh. 2, 11; Ap. G. 2, 22; 2 Kor. 12, 12; Hebr. 2, 4) og tillægger navnlig Jesu Opstandelse afgørende Betydning (1 Kor. 15, 4—9; Rom. 1, 4). Paa d. a. S. nægter Jesus at bevise sin Udsendelse fra Gud ved U. (Mt. 12, 38 f.; 16, 4; Lk. 11, 29 f.; Joh. 6, 30 f.) og dadler dem, som stiller Krav om U. (Joh. 4, 48; 20, 29). Hans Modstandere beskyldte ham for at udføre U. ved Djævelens Hjælp (Mt. 12, 24) og førtes herved til Forhærdelse (Joh. 11, 46). Efter sin Opstandelse giver Jesus Apostlene Magt til at øve U. (Mk. 16, 17 f.); baade Ap. G. og de nytestl. Breve beretter, at Apostlene øvede saadanne (f. Eks. 2 Kor. 12, 12; Ro. 15, 18 f.), om end Paulus lejlighedsvis begrænser deres Betydning (1 Kor. 13, 2). Ogsaa Satan og hans Redskaber (Antikrist) øver U. (2 Thess. 2, 9 f.; Mt. 24, 24), ligesom han gennem Dæmoner paafører Sygdom og Lidelse (Lk. 13, 16; Mt. 12, 26; jfr. 2 Kor. 12, 7). De ældste oldkirkl. Teologer, Justin, Tertullian og Origenes, paaberaaber sig stadig Helbredelser og Dæmonuddrivelser som Bevis. Saadanne Begivenheder er bestandig et betydningsfuldt Led af den rom.-kat. Helgenlære (II, 381). — Augustin er den første Teolog, som søger at give en principiel Bestemmelse af U. i Forhold til Naturordenen. U. sker ikke »contra naturam, sed contra quam est nota natura« (De Civ. Dei XXI, 8). Det kan aldrig konstateres, at en Begivenhed er imod Naturen, fordi kun den mindste Del af denne er os bekendt. Naturen er ikke selvstændig overfor Gud, men Indbegrebet af hans Virken. »Overnaturlig« og »naturlig« er kun mskelige Prædikater; for Gud er det, som Msker kalder »underfuldt« eller »usædvanligt« lige naturligt. Lejlighedsvis søger Augustin at forklare de bibelske U. som en hurtigere Naturproces end den sædv. Hvad der i Alm. foregaar successivt, sker i U. momentant. Ved Siden heraf henviser han til, at Gud har nedlagt »semina occulta« i Naturen, som udfolder sig i Guds Time. Endelig fremhæves, at Gud har skjulte Aarsager, som han ikke har indføjet i Skabningen, men gemt i sin Vilje. Naar disse træder i Virksomhed, er de ikke i Modstrid med den givne Verdensorden, thi Gud kan ikke modsige sig selv. De bibelske U. udleder Augustin hyppig af »semina occulta«, saa at de nødv. fremkommer i den Time, Gud har bestemt. Guds Forsynsstyrelse udledes derimod sædv. af hans skjulte Aarsager. Herved søges en Forening af Guds immanente og transscendente Virken. Disse Synspunkter har behersket Teol.ens Forsøg paa at bestemme U.nes Væsen, tildels indtil vore Dage. Skolastiken søgte ved vidtloftige Distinktioner at afgrænse Forholdet mellem U. og Natur og at systematisere de forsk. Arter af U. Albert d. st. skelnede mellem »Mirabilia«

ɔ: underfulde Gærninger, som skyldes en usædv. Kombination af Naturens Kræfter, og »Miracula«, ɔ: U., som Naturens Kræfter ikke formaar at bevirke. Medens Dæmoner og Troldmænd ogsaa kan udføre Mirabilia, kan Gud alene virke Miracula. Thomas fra Akvino lærer i Tilslutning til Aristoteles, at Gud er *primum agens,* som raader i alle Ting. Han virker sædv. som *causa prima* (Førsteaarsagen) paa og ved *causae secundae* (Naturkræfterne) og styrer saaledes Verden. Men han kan ogsaa virke uden at benytte *causae secundae,* og udfører i saa Fald U. Herefter bestemmes U. som Begivenheder, der alene har Gud til til Aarsag og sker *praeter ordinem totius naturae creatae* (udenfor den hele skabte Naturs Orden). Luther blev væsentlig staaende ved den overleverede Opfattelse, om end han lejlighedsvis hævder, at de ydre Undere er ringe i Sammenligning med de høje U., som Kristus uafladelig øver i Menigheden, idet han ved sit Ord vækker Tro og ødelægger Djævelens Rige. Paa lignende Maade hævder han, at Naturens Liv allerede indeslutter U., som kun er kommen i Foragt, fordi de er saa alm. Ortodoksien optog i det væsentlige det thomistiske Underbegreb, men skærpede det undertiden yderligere. U. er ikke blot ud over *(praeter),* men i Modstrid med (*contra*) Naturen. Denne Opf. blev Genstand for Spinoza's og Hume's Kritik. Spinoza hævder, at Gud og Naturen ikke kan betragtes som 2 forsk., hinanden modsatte, Substanser, hvis Virken udelukker hinanden. Verdensløbets Lovmæssighed er netop Udtryk for den guddom. Virken. Man har ikke Lov til at antage, at Gud har indrettet Naturen saa ufuldkomment, at han bestandig maa gribe ind for at gennemføre sin Vilje. Den guddom. Substans maa tværtimod erkendes i og gennem Naturens Lovmæssighed og ubrødelige Kausalsammenhæng. Hertil føjede Hume en hist. Kritik: en fortidig Begivenheds Troværdighed beror ikke blot paa Kildernes Paalidelighed, men tillige paa dens Indholds Beskaffenhed. Begivenheder kan være prægede af en saa stor indre Usandsynlighed, at selv den bedste Bevidnelse ikke kan gøre dem troværdige. Dette gælder U.ne. Erfaringen viser, at der aldrig sker noget i Modstrid med Naturens Love. Historien beretter ingen U., som er bevidnet af saa uhildede Vidner, at Muligheden for Selvskuffelse er udelukket. Disse Indvendinger bliver bestandig varierede af hele den flg. Kritik af U.ne. Delvis paa Grundlag heraf opgav Rationalismen væsentlig U. og søgte at forklare de nytestl. U. dels som Accomodation (I, 20), dels ved en saakaldt »naturlig« Forstaaelse, som ofte førte til Platheder. I den nyere Teol. har Schleiermacher fremhævet U.nes umiddelbare rel. Karakter. Jo frommere Msker bliver, desto flere U. vil de ogsaa faa Øje for. U. betegner kun, at de forsk. Begivenheder føres tilbage til Gud. Den absolute Afhængighedsfølelse indeholder, at alt skyldes Guds Vilje og Virken. Denne Betragtning fremhæver med Rette de rel. Synspunkter, men løser ikke de Vanskeligheder, som Naturunderet frembyder. Schleiermacher stillede sig ogsaa væsentlig afvisende overfor de nytestl. Naturundere, f. Eks. Jesu legemlige Opstandelse. — En dogmatisk Bestemmelse af U.s Begreb og Betydning maa gaa ud fra det kr. Gudsforhold. U. er Guds Gærning. Msker maa kende Gud for at erkende hans Gærninger. Derfor er »U.« altid en rel. Dom, som hviler paa personlig Gudsoplevelse. Dette betyder ikke, at U. skal begrænses til Aandslivets Erfaringer. Man har ingen Ret til at drage skarpe Skel mellem Aand og Natur og udelukke Guds Virken fra den sidste. Troen paa den levende Gud fører umiddelbart til, at Gud virker i sin Skabning. Dette er Grundlaget for de fleste af Krdmmens Grundsandheder: Aabenbaring (I, 1 f.), Genfødelse (II, 186), Forsynsstyrelse (II, 84) og Bønhørelse (I, 437). I Sammenligning hermed træder Formerne for Guds Virken i anden Række. Forestillingen herom afhænger væsentlig af Gudstroens Indhold. Et deistisk Gudsbegreb fører i Retning af Ortodoksiens Underbegreb, medens en panteiserende Gudsopfattelse er tilbøjelig til at nærme sig Spinoza's Betragtning af U. Forholdet mellem Gud og Verden kan imidlertid hverken bestemmes som en Modsætning eller en Enhed. I første Tilfælde krænkes den rel. Bevidsthed om, at alt har sin Kilde i Gud, i sidste Tilfælde krænkes den etiske Bevidsthed om det ondes Realitet og Modsætning til Gud. Den teistiske Gudstro søger med Rette at vise, at Gud samvirker med Msker, samtidig med at hans Magt og Virken overgaar alt, hvad Msketanken formaar at forestille sig. Den kr. Erkendelse kan derfor ikke blive staaende ved det rel. Under *(mirabile),* men maa hævde, at dette nødvendig fører til det metafysiske U. *(miraculum).* Dette synes at føre til en uforligelig Modstrid med Naturerkendelsens og Videnskabens alm. Forudsætninger. Problemet har affødt en Række mere eller mindre rationelle Formidlingsforsøg indenfor den nyere Teol. Man har søgt at retfærdiggøre U. ved at henvise til Naturvidenskabens Lakuner og Naturprocessernes sidste hemmelighedsfulde Kræfter; eller man har søgt at forklare U. ved en usædv. Benyttelse af Naturkræfterne, som hviler paa en overordentlig Indsigt i deres Væsen; eller man har paaberaabt sig det mysteriøse Forhold mellem Aand og Materie, som giver sig til Kende f. Eks. i Suggestion, »sjælelig Helbredelseskunst«, Telepati og beslægtede Fænomener. Disse Bestræbelser for at forsvare og bevise U.ne fører ikke til noget Resultat. Herved drages de uunddgaaelig ned i Plan med mskelig Virken og mister deres rel. Karakter. Enhver naturbestemt Opfattelse af det rel. maa afvises; Teol.en kender og kan kun gennemføre en rel. bestemt Opf. af Naturen. Videnskab. og rel. Erkendelse betegner principielt forsk. Synspunkter, som ikke bør sammenblandes. En Strid er kun mulig ved Overgreb fra begge Sider. Hvis den mekaniske Aarsagserkendelse udvides til en metafysisk Verdensanskuelse, som tillægger sine Principer Absoluthed eller endog prætenderer at have maalt Tilværelsens Dybder, vil den ganske vist udelukke ikke blot U. men al Gudstro. En saadan Metafysik kan imidlertid ikke videnskab. begrundes. Omvendt vil Rel.en gøre sig skyldig i et tilsvarende Overgreb, hvis den paatager sig at løse Videnskabens Opgaver, eller

at supplere dens Resultater. I Modsætning hertil maa det anerkendes, at Sandhedsbevidstheden former sig forsk. indenfor det personlige Livs forsk. Relationer. Alligevel vedbliver U., specielt maaske Naturunderet (?), at indeholde en Brod, fordi det kræver en Suspension af Naturerkendelsens sædv. Principer. Derfor kan det kun begrundes ud fra overbevisende rel. Grunde. Kun Troens Vished om, at Jesu Liv indeholder Guds Liv i sig, giver Begrundelsen for, at hans Liv ogsaa er Under og indeholder U. I Modsætning til den ældre Apologetik, som søgte at bevise Krdmmens Sandhed ved U. og Forudsigelser, er den nyere Teol. enig om, at de nytestl. U.s Sandhed maa begrundes ud fra Jesu Absoluthed. »Vi tror ikke paa Jesus for Undernes Skyld, men vi tror Underne for Jesu Skyld« (H. Cremer, Das Wesen des Christentums, 1901, S. 182). Denne Erk. har ført til at begrænse U.ne til Jesu Liv og den nærmest flg. apost. Tid. Det er imidlertid ikke let at drage skarpe hist. Skel mellem den apost. og efterapost. Tid, ligesom det ikke kan begrundes, at Gud ikke benytter sin Magt, som hans Vilje kræver. Derimod maa den kr. Dom om U. altid begrundes ud fra den Gudserkendelse, som hviler paa den hist. Aabenb. i Kristus. Forskellen mellem det rel. og metafys. Under har praktisk ingen afgørende Betydning. Det væsentlige er Forvisningen om, at Gud fuldfører sin Vilje i den enkelte og Verden. (Joh. Wendland, Der Wunderglaube im Christentum, 1910; A. W. Hunzinger, Das Wunder, 1912; C. Stange, Christentum und moderne Weltanschauung II: »Naturgesetz u. Wunderglaube«, 1914; F. C. Krarup, Om Undergavens Stilling i den kr. Kirke, 1888; A. Schack, Om Underets Forhold til det normale Trosliv, 1888; F. C. Krarup, Hvori er Underkraften begrundet?, 1889; Kinast, Die neuesten Verhandlungen zur Wunderfrage, i Neue kirchl. Zeitschr. XXVI, 1915). *C. G.*

Underkirke, se Krypt (II, 870) og Dobbeltkirke (I, 652).

Undervisning hos Hebræerne. Ordet for Undervisning, *thora*, betegner egtl. den guddom. Belæring gennem Oraklet eller gennem Profeter; men efterhaanden som Loven fæstnedes i en skreven Kodeks, blev en Undervisning deri nødvendig. Det indskærpes, at Præster og Leviter skal undervise Folket i Lovene, f. Eks. 3 Mos. 10, 11 jfr. Esr. 8, 9; 5 Mos. 33, 10. Filon og Josefos nævner, at endog isr. Børn oplæres i Loven. Denne Belæring har Børnene især faaet fra Forældrene. 5 Mos. 6, 7; 11, 19 o. a. St. indskærper Fædrene at tale med Sønnerne om Loven og indprente dem den. Om særlige Lærere hører vi i den gl. Tid intet, men kgl. Børn har været overgivet til Opdragere *omenim* (2 Kg. 10, 1. 5), saaledes som Salomo overgaves til Profeten Natan (2 Sam. 12,25.). Om Profetlærlinge høres Jes. 8, 10; men ved saadanne Profetsamfund (jfr. 1 Sam. 19, 20; 2 Kg. 2 og 5) er der næppe Tale om Undervisning i alm. Forstand. I Kokmaliteraturen tales meget om Belæring, men den har stadig en mere praktisk end teor. Karakter og er mere Opdragelse end Undervisning. Principerne: Lydighed og Strænghed indskærpes Sir. 30. Eleven tiltales »min Søn«. Ordnet Undervisning haves paa Josefos' Tid; han omtaler Drengeskoler i Byerne og Brugen af Slaver som Huslærere. Ofte underviser Synagogetjeneren (IV, 454) Børnene. De, der skal være Skriftkloge (IV, 244), faar en særlig Forberedelse, før de kommer i *bet midrash*, »Lærehus«, hvor det egentlige Lovstudium drives. Eleven (*talmid*) skal her gennem Spørgsmaal og Svar tilegne sig Lærerens Lærdom, helst saaledes at han bliver »som en tilkalket Cisterne, der ikke mister nogen Draabe«. Se endv. Skrivekunst (IV, 245). *Johs. P.*

Undervisningsfrihed. I nogle Stater er det overladt til Forældrene, hvorledes de vil opfylde deres Børns lovbefalede Undervisningspligt. Her er derfor Hjemme- og Privatundervisning tilladt ved Siden af Undervisning i i offentlige Skoler. Dette er saaledes Tilfældet i de nordiske Lande, og især i Danmark bestaar der et fyldigt Privatskolevæsen, baade af højere og lavere Undervisningsanstalter, navnlig udviklet i det sidste halve Aarh. Der fordres kun faa, for Elementarundervisningen næsten ingen, Betingelser for at oprette en privat Skole, Tilsynet er i de fleste Tilfælde lempeligt, Stat og Kommune giver Tilskud, og Grundloven af 1915 sikrer Undervisningsfriheden. Der er dog Krav, fornemmelig fra den grundtvigske Retning, om større Frihed og mere Understøttelse. England og de angelsachsiske Lande i Amerika og Australien har fra gammel Tid ogsaa en stor Undervisningsfrihed, især af konfess. Hensyn; men andre Stater har af polit., nationale eller rel. Hensyn gjort Tilladelsen til privat Undervisning ganske afhængig af Staten, sat den under skarp Kontrol og nægtet den økonomisk Støtte. Preussens Undervisningstvang har hvilet tungt paa Folk af ikke-tysk Nationalitet, og i Holland og fl. Kantoner i Schweiz har Regeringen en Tid nægtet dem, der var utilfredse med de offentlige konfessionsløse Skoler, Tilladelse til at oprette Skoler med kr. Præg eller nægtet dem Understøttelse. I Frankrig med sin religionsløse Skole har Regeringen fuldstændig lagt Retten til at oprette og nedlægge Privatskoler i Statens Haand (se IV, 224). Intetsteds er der alm. Tilfredshed med den bestaaende Ordning, og denne Sag vil aabenbart blive et brændende Spørgsmaal i Fremtiden. Sandsynligvis vil Udviklingen i de fleste Lande gaa i Retning af større Undervisningsfrihed. *J. L.*

Undervisningsmission, se Skolemission (IV, 224).

Undfangelse, Marias ubesmittede (*conceptio immaculata Mariae*), rom. kat. Dogme af 8. Dec. 1854, er Slutstenen paa Mariadyrkelsens hist. Udvikling i Romerk.n (se Maria III, 172). Medens de ældste K.fædre gik ud fra Marias alm. Syndighed, begyndte man allerede i 4.—5. Aarh. med stigende Begejstring at tale om Marias Egenskaber, og Augustin turde ikke tage Konsekvensen af sin Arvesyndslære, naar det gjaldt den jomfruelige Guds Moder. Endnu Bernard af Clairvaux forkastede bestemt U.n, og ham fulgte Thomas fra Aquino og Dominikanerne, men des ivrigere forsvaredes Læren af Frans og Fransiskanerne. Baselerkonciliet anordnede (1439) 8. Dec. som Festdag for U.n, og Universitetet i Paris (i dettes Spor Universiteterne i Köln og Mainz) gik saa vidt, at det gjorde de akademiske Grader betinget af Ed paa U.n (Im-

maculat-Ed). Efterhaanden reduceredes Kontroverspunkterne til det subtile Minimum, om Maria allerede i selve U.ns Øjeblik eller først derefter var renset for enhver Rest af Arvesynd. Jesuiternes marianske Fanatisme satte Kronen paa Udviklingen, da Pius IX under disses overmægtige Indflydelse i Rundskrivelse af 2. Febr. 1849 erklærede at ville slutte Striden om U.n. En dogmat. Kommission, hvori bl. a. Perrone (III, 521) sad, udtalte, at Overlevering alene, uden Skriftens Vidnesbyrd, er tilstrækkelig til Definering af et Dogme, og 8. Dec. 1854 proklameredes U.n i Bullen »Ineffabilis Deus«, hvori det hedder, »at den saligste Jomfru M. i sin U.s første Øjeblik ved en særlig Naadegave fra den almægtige Gud er blevet bevaret ren for al Smitte af Arvesynd«. Denne Lære erklæres for aabenbaret af Gud. U.s-Dogmet banede som Prøveballon Vejen for Dogmet om Pavens Ufejlbarhed. U. har intet som helst Tilhold i Skriften (vilkaarligt anføres 1 Mos. 3,15; Højs. 4,7 og 12; Lk. 1,28) og strider mod Krdmmen, der ikke kan give Plads for et Syndfrihedspunkt i den faldne Slægt før Jesu Komme. (C. Mirbt, Quellen z. Gesch. des Papsttums, 1901[2], 362 f.; E. Preuss, Die röm. Lehre von der unbefleckten Empfängniss, 1865; Fr. Nielsen, Romerk.n i 19. Aarh. II, 1898, 216 f.). *S. A. B.*

Undfangelsen, Ordener af, omfatter en lang Række rom. kat., saavel egentl. Ordener som rel. Broder- og Søsterskaber. — I. Mandlige: 1) U.s Ridderorden *(Conceptionis BMV equitum ordo)*, stiftet 1623 af Carlo af Gonzaga efter Fransiskanerreglen, oph. 1645. Dens Riddertegn var azurblaat Kors med Billede af Maria. —2) Baierisk U.s Ridderorden, kun for adelige, stiftet 1729 af Kurfyst Karl Albrecht (Kejser Karl VII), havde St. Georg til Patron, men skulde særlig forsvare U. Ordenstegnet bærer paa d. e. S. Billede af St. Georg, p. d. a. af Maria. 1871 revideredes Statuterne, hvorefter den som videre Opgave har Sygepleje og Opr. af Hospitaler i Fredstid. —3) Portugisisk U.s Ridderorden af 1818, hvis Ordenstegn er et Kors med 8 Punkter, paa hvilke Marias Navnetræk. —4) Cisterciensere af U., stiftet 1867 med det gl. Senanque (Dioces Avignon) som Moderkloster, tæller nu 5 Mands- og 1 Nonnekloster. —5) Præster af U., stiftet 1825 i Rennes, arbejder for I. Miss. —6) Sønner af U., stiftet 1856 af Capucinere i Rom for Sygepleje (saak. *Concettini*). —7) Missionærer af U. af Lourdes. fra 1866. —8) Barmhjærtighedens Fædre af U. fra 1808 i Paris. —9) Regelbundne Korherrer af U., st. 1871 (Rom, Schweiz, Skotland og Kanada). —10) Oblater af U., fra 1816 for I. (siden 1841) og Y. Miss., har Moderhus i Rom og tæller i 9 Provinser 96 Huse og talrige Stationer paa Missionsmarken. — II. Kvindelige: 1) Spansk Kvindeorden, »Conceptionistinder«, stiftet 1484 af Beatrice de Silva, følger Clarissereglen. Til den hørte Maria fra Agreda (I, 38). —2) Teatinerinder af U., jfr. IV, 508. —3) Døtre af U. (»Den kr. Kærligheds Søstre«), stiftet 1849 i Paderborn af Pauline von Mallinckrodt (Søster til Hermann v. M., se III, 155), for Blindeforsorg og Undervisning, er meget talrig i og udenfor Europa (i Danmark i Horsens, Kolding og Silkeborg). —4) Søstre af U. af Lourdes, fra 1866, plejer syge Pilegrimme. —5) Søstre af den hl. Frans' 3. Orden af U. fra 1893. —6) Damer af U. (»Hjælpersker«) fra 1859 i Paris for Sygepleje. —7) Unge Piger af U. fra 1850 (i Posen og Galizien). —8) Børn af U., fra 1848 i Vendée. —9) Søstre af U. (Maria-Søstre) benævnes talrige selvstændige Kongregationer for Sygepleje og Undervisning. Saadanne findes i omtr. alle Lande. — Til fl. Kirker i Rom er knyttet Broder- og Søsterskaber af U. (Heimbucher, III, 1908[2] Orden und Kongregationen III, 1908[2]). *S. A. B.*

Unerede Grækere, Slaver, Syrere osv. kaldes de gr.-kat. eller orientalske K.-Samfund, der af Rom anerkendes som katolske, da de anerkender Pavens Primat, Tilsætningen *filioque* (II, 49) i Symbolet og en (ganske vist noget afvigende) Lære om Skærsilden; de har da Lov til at beholde deres Liturgi, deres Fasteskikke, K.sprog, K.forfatning, Nadver under begge Skikkelser med syret Brød og Ret for Subdiakoner, Diakoner og Presbytere til Ægteskab, dog kun eet Ægteskab, og dette skal være med en Jomfru (ikke Enke). For »Grækerne« og Orientalerne frembyder en saadan Union intet principielt Anstød, da de lægger langt mere Vægt paa Ritus end paa Lære og stiltiende forudsætter, at Retten til at beholde K.skikkene medfører K.samfundets Ret til Vedbliven ved det overleverede. — Disse unerede Samfund er Frugten af Roms Bestræbelser for at bringe det (siden 1054) skismatiske Østen ind under sit Herredømme. Forsøg paa Union blev gjort allerede 1274 paa Konciliet i Lyon (II, 259 b) og ved Unionsdekretet 6. Juli 1439 paa Konceliet i Firenze (II, 61). Samme Koncilium proklamerede 22. Nov. s. A. Union med Armenierne (I, 144). 1521 bekræftede Leo X (III, 41) Grækernes Hierarki, 1596 blev den ruthenske Union (III, 850) grundlagt ved Bullen *Magnus Dominus*; 1742 fik ved Bullen *Etsi Pastoralis* de saakaldte Italogræci (se ndf.) deres Forhold ordnet, 1894 blev disse Bestemmelser ved *Orientalium Dignitas* udvidet til »den orientalske Kirke« overhovedet. — De unerede Samfund har til Centraløvrighed *Congregatio de propaganda fide pro negotiis ritus orientalis*, opr. 1862 af Pius IX. Leo XIII var særlig ivrig for at styrke de unerede K.r og foranledige ny Tilvækst; han dannede nationale Kollegier for den unerede Gejstlighed i Rom, Constantinopel og Athen og viste Forstaaelse for Orientalernes Ulyst til at lade sig »latinisere«. Ca. 5½ Mill. Sjæle er unerede med Rom. De fordeles paa mange Samfund: A) Europa. 1) Italogræci, særlig i Kalabrien og paa Sicilien, 60,000 Sjæle; har lat. Bisper, men særlige Viebisper til deres Præsters Ordination. — 2) I Østrig-Ungarn: a) Ruthenerne, o. 1,300,000 i Galizien og Ungarn; har gl. slav. K.sprog, en Ærkebiskop i Lemberg og to Bisper i Przemysl og Stanislawow; den ungarske Afdeling har to Bisper, der staar under Ungarns lat. Primas. Hertil knytter sig et serbisk Bispedømme (i Kreutz). b) Rumænernes K. i Ungarn, særlig Siebenbürgen, stammer fra 17. Aarh., o. 1 Mill. c) Armenierne har Ærkebispedømme i Lemberg, en Menighed i Wien; ogsaa Armenierne i Venezia henregnes hertil (ialt o. 5000; jfr. Mekitaristerne III, 211). — 3) I Rusland findes unerede, der ligesom Ruthenerne

opr. hørte til Polen. Katharina II skal have tvunget 8 Mill. af disse over til den ortodokse K., hvorimod Paul I og Alexander I taalte dem. Nikolaus I tvang 1839 de unerede i det egentlige Rusland til at bede om at blive ført tilbage til deres Fædres K., og den lille, stadig unerede K. i Chelm blev af Alexander II 1875 optaget i den ortodokse Statsk. Hermed forsvandt de unerede i Rusland. 1905 blev der givet Trosfrihed; men de, der havde bevaret sig som unerede, blev tvunget til at bekende sig til lat. Ritus. — 4) I det europæiske Tyrki (IV, 657 f.) findes nogle meget smaa Samfund, der staar under de romerske »Missioner«. 1883 har Leo XIII inddelt den »bulgarske Kirke« i 3 apostolske Vikariater; det drejer sig om en 15,000 Sjæle. — B) Unerede Kirker i Asien og Afrika. Disse er næsten alle organiseret som »Patriarkater«, og der er stor Uklarhed angaaende disse Patriarkers forsk. Grad af Afhængighed af Rom. De har gennemgaaende Ret til at udnævne deres Suffraganer og holde særlige Synoder. Om de unerede K.r i det asiatiske Tyrki jfr. Tyrkiet IV. 661 b. — »Kopternes alexandrinske Patriarkat« oprettedes af Leo XIII 1895 for Ægyptens koptiske K.; den tæller 15000 Medlemmer. — Ogsaa mellem Abessinierne (I, 14) og de Thomas-Kristne (IV, 550) findes unerede; de første o. 15,000, de sidste 319000. Leo XIII har delt disse i tre »apostolske Vikariater for de syriske Malabarer«, der staar under latinske Ledere, der har »Privilegium til at pontificere og konfirmere efter syrisk Ritus«. *N. M. P.*

Uneret Kirke i Preussen, se Preussen (III, 595).

Ungarn omfattede indtil Krigens Afslutning 1918 i videre Forstand alle den ungarske Krones Lande (324,851 km² med [1911] 20,886,487 Indb.) ɔ: det egentl. U., Siebenbürgen, Kroatien og Slavonien, og beboedes af forsk. Folkeslag: Madjarer (45,4%), Tyskere (11,1%), Slovaker (10,5%), Rumænere (14,5%), Ruthenere (2,2%), Kroatere (8,7%), Serbere (5,5%) o. a. Ligesaa broget er Rel.s-Kortet, idet der findes rom. Katoliker (51,5%), gr. Katoliker (unerede) (9,6%), gr.-orient. Katoliker (14,6%), Lutheranere (6,7%), reformerte (12,7%), Unitarer (0,4%), Jøder (4,4%) o. a. — Krdmmen kom til U. under Hertug Geisa (II, 179) og befæstedes ydermere under hans Søn Stefan »den hellige« (IV, 341), der 1001 antog Kongetitel og kronedes med den af Sylvester II (IV, 443) sendte Stefanskrone som »apost. Konge«. U. fik sine kirkl. Ledere fra Italien, ikke fra Tyskland, hvorfor K.n udviklede sig mere nationalt i U. end Tilfældet ellers var; saaledes styredes K.n i Siebenbürgen af en Synode (»Universitetet«), og siden 1404 har den ungarske Konge »jus placeti« (ophævet 1855, genindført 1870) ɔ: hans Bifald kræves for at give pavelige Buller Retskraft i U. Allerede under Stefan indkaldtes Munke fra Monte Cassino, og Præsteskabet fik stor Indflydelse. I 12.—13. Aarh. skete en stærk Indvandring af Tyskere, særlig til Siebenbürgen (erhvervet under Stefan). Efter Ludvig II's Død i Slaget ved Mohács 1526 blev Landet delt i 3 Dele, hvoraf den største kom under de sejrrige Tyrker. I Siebenbürgen, hvor der bl. Tyskerne (»Sachserne«) allerede havde været husitiske (II, 497) Rørelser, var allerede 1519 luth. Skrifter blevet udbredt, og 1525 forbød »Universitetet« at testamentere Jord til kirkl. Institutioner. Johannes Honter (II, 457) blev Siebenbürgens Evangelist. I mere calvinsk Aand virkede Matthias Dévay (I, 628) blandt Madjarerne, og efter flere Mæglingsforsøg traadte disse over til den ref. Kirke 1564. Kort efter (1566) stiftede Lægen Blandrata (I, 336) en unitarisk Menighed. Paa en Landdag i Thorenburg 1557 besluttede Stænderne, at enhver kunde slutte sig til den Rel., han vilde; saaledes anerkendtes flg. Konfessioner: den luth., den ref. og den unitariske. 1570 vedtog de Reformerte *Confessio Czengeriana* (I, 544), der særlig i Nadverlæren er calvinsk. Da Landet 1687 kom under Østrig, blev disse Samfund anerkendte K.r ved det »leopoldinske Diplom« af 4. Dec. 1691. — I den østrigske Del af U. udbredte Ref.en sig stærkt; allerede 1549 overraktes *Confessio Pentapolitana*, der var luth. paavirket, til Kong Ferdinand; særlig under Maximilian II (1564—76) skete stærke Fremskridt (*Conf. Czengeriana* 1570, I, 544), og da de senere Kejsere søgte at hindre Ref.en, tvang Siebenbürgens Fyrster dem til at tilstaa U. rel. Frihed. Længe efter, at hele U. var samlet under Østrigs Krone, udstedtes under Josef II 1781 et Tolerance-Edikt, og 1791 fik Protestanterne kirkl. Selvstyre. — Revolutionen 1848 kostede U. de polit. Særrettigheder; først 1867 gav den nye Grundlov U. en vis Selvstændighed. Rel.s-Friheden var i al Almindelighed udtrykt i § 20 af Forfatningen af 1848, hvorimod de nuv. kirkl. Forhold er ordnede ved Love af 1869 og 1879. Der er fuld Rel.s-Frihed og efter det fyldte 18. Aar er Overgang til andet Rel.s-Samfund tilladt.

De kirkl. Forhold (til 1918): For de kat. K.rs Vedkommende var Statsk.n gennemført. 1) Den rom.-kat. K. havde 4 Ærkebisper, 17 Bisper og et Hovedabbedi (Pannonhalma). Primas var siden 1279 Ærkebispen af Gran (Ærkebispedømmet stiftet 1001), med Hertugtitel, der kronede Kongen og foruden den rom. kat. K. havde den unerede K. (s. Art. Unerede Grækere) med 1 Ærkebisp og 6 Bisper under sin Jurisdiktion; K.fondene, Rel.s- og Skolefondene stod under Kultusministeriet. Dog havde Siebenbürgens kat. K. Selvstyre over sin Formue. Bisperne udnævntes af Kongen og havde Sæde i Overhuset. — 2) Den gr.-orient. K. (ortodoks) med 2 Metropoliter, en serbisk under Patriarken i Karlovicz og en rumænsk under Ærkebispen i Hermannstadt (siden 1865). Bispernes Stilling var som de rom.-katolske. — Den evangeliske K. havde fuld Autonomi m. H. t. Skole- og Pengevæsen, men fik ogsaa kun ringe pekuniær Støtte fra Staten. Statsk.n viste sig i, at de evang. Samfund og Unitarerne havde 13 af deres højeste Embedsmænd i Overhuset. Den evang. K. udgjorde 2 Hovedafdelinger: 1) Tilhængerne af den augsburgske Konfession, der igen deltes i 2: a) Den luth. K. i det egtl. U. under Generalkonventet (første Gang afholdt 1774), 90—100 af alle 4 »Distrikter« valgte Medlemmer; i Spidsen herfor stod den i Tjenesten ældste Biskop og en paa Livstid valgt verdslig Generalinspektor. Herunder sorterede Generalsynoden af valgte gejstlige og verdslige Medlemmer, Repræsentanter for Pro-

fessorer og Lærere, Generalinspektoren, Superintendenterne, Distriktsinspektorerne, Bestyrelsen for den ungarske evang. Hjælpeanstalt. De øvrige Myndigheder var K.-Distriktet med Superintendent og Distriktsinspektor i Spidsen, K.-Senioratet, Presbyteriet (Menighedsraad) og Menighedsforsamlingen. Der fandtes 3 teol. Instituter til Uddannelse af Præster; men de vordende Præster studerede næsten alle en Tid ved tyske Universiteter (særlig Rostock og Leipzig). b) Den luth. K. i Siebenbürgen stod under et Landskonsistorium og en Biskop (Superintendent), med 16 Kapitularkredse, hver med sin Dekan. — 2) Den reformerte K. hvilede opr. paa Synodalbeslutningerne fra Szatmar (1646) og Komjat (1623); men det egtl. Presbyterialsystem blev indført if. Beslutning paa den 1. Synode i Ofen 1791. 1881 forenedes den med Siebenbürgens ref. K. Der var 1918 5 Superintendenter, der fra gl. Tid førte Bispetitel, og 5 teol. Akademier. — Den unitariske Kirke havde sit Hovedsæde i Siebenbürgen med en af Kongen anerkendt Biskop og et teol. Seminarium i Klausenburg. De engelske og amer. Unitarer støttede denne K. betydeligt. — Ikke anerkendt var Nazarenerne og Baptisterne. De første er en efter Revolutionen 1848 af den ref. Kirke udgaaet Sekt, paavirket af Baptisterne; den talte 1918 kun faa Tusind Tilhængere og hørte efter Kultusministeriets Kundgørelse af 13. Aug. 1868 ikke til de lovlige Rel.s-Samfund. — Jøderne fik borgerlige Rettigheder 1867; 1905 anerkendtes Mosaismen som Trossamfund. Egtl. stod alle Jøder under det israelitiske Landskancelli, anerkendt som udøvende Organ for det ved kgl. Kundgørelse af 14. Juni 1869 anerkendte israelitiske Konvent; men da en Del Jøder ikke anerkendte denne Organisation, var Jøderne siden 1869 delt i Kongres-, Ortodoks- og »statusqvo« Kultusmenigheder, der havde forsk. Kultus og Forvaltning. Kongresjøderne havde et Landsrabbinerseminarium i Buda-Pest. *N. M. P.*

Ungdomsforeninger. At samle de unge i Foreninger, for gennem Foredrag, Diskussion, Tidsskrifter, Blade og ligefrem Undervisning at forberede dem til at kunne udfylde deres senere Pladser i Stat og Borgersamfund paa et bredere Grundlag end Skolens, er alm. i alle Lande. For K.n maa det ligge nær at søge Menighederne bevaret og fornyet ved at værne de Baand, der fra Daaben og op gennem Skole og Konfirmation knytter de unge til den, men som let brydes i Ungdomsaarene. Et kr. Arbejde for den konfirmerede Ungdom maa endvidere siges at være en naturlig Fortsættelse af Søndagsskolens (IV, 479) Arbejde for Børnene. Med stor Dygtighed har navnlig den kat. K.s Præster og Ordensfolk organiseret Ungdomsarbejde i alle Stænder. Paa protest. Grund er det navnlig England og Amerika, der er gaaet i Spidsen, og Metoderne herfra har vundet Indpas overalt (jfr. K. F. U. M. og K. F. U. K. II, 855; Frivillig Studenterbevægelse II, 135; Studenterbevægelse, den kristelige, IV, 376). — I Danmark optog foruden de nævnte større, almenkirkelige Bevægelser ogsaa grundtvigske Kredse sidst i 19. Aarh. et kr. Ungdomsarbejde, som tog Navnet U., og som i nyeste Tid er bleven en landsomspændende Organisation, »de dske U.« Denne har to Rødder: den af Skoleforstander Olaf Nielsen i Nørre Aaby dannede »De fynske U.« og den af Kapellan M. Ring i Vonsild dannede »De sydøstjydske U.« Disse forenedes 1902 under Motto'et: »Vaagen, dansk, kristen Ungdom!« Lovenes § 2 angiver Formaalet som »paa kr. Grund at virke for al god, sund, folkelig og kristelig Oplysning«. Men denne § er omstridt som »uaandelig«; i Sammenhæng hermed kan bemærkes, at Kredsledere og Præster flere Steder med Betænkelighed ser de »selskabelige« Møders (ɔ: Ballers) Tal stige. Foreningen ledes af en Overbestyrelse, bestaaende af 27 Formænd for Hovedkredsene + 5 valgte af Aarsmødet. Der virkes ved Afholdelse af Møder, Fremme af god Læsning, Bogsamlinger osv. Foreningen udgiver Ugebladet »Dansk Ungdom« med o. 3500 Abonnenter. Hvert andet Aar holdes et Landskursus i 5—6 Dage til Dygtiggørelse af Kredsledere. »De dske U.« omfattede 1918 286 Foreninger med 26,814 Medl.er, fordelte i 27 Hovedkredse og 25 enkeltstaaende Foreninger. I seneste Tid har man støttet Løventhal-Miss.ens (ɔ: Anne Marie Petersens III, 126) Tanke om Oprettelse af en Højskole i Indien. Foreningens Arbejde bæres væsentlig af de unge selv. — »Kirkl. U.« i Kbhvn stiftedes 1899 paa Initiativ af »Kirkl. Samf. af 1898« (IV, 34); dens Arbejde præges af Forbindelsen med grundtvigsk Menighedsliv og foregaar nu fra »Grundtvigs Hus«. Foreningen udgiver Maanedsbladet »Ungdommen« og virker ved Foredrag, Sangkor, Symøder, Bibelkredse, Ferlekoloni osv.; Medlemstal o. 700. — I Sverige er (bortset fra de fælleskirkl. Bevægelser) et Ungdomsarbejde startet og ledet af K.n. 1904 begyndte »Almänna Svenska Prästföreningen« et ordnet Arbejde for den konfirmerede Ungdom. Da »Svenska Kyrkans Diakonistyrelse« oprettedes (jfr. Sverige IV, 433) 1910, overtog denne dette Arbejde samt det siden 1903 udgivne Blad »Sveriges Ungdom«, der nu udgives i o. 30,000 Eksemplarer. Allerede i 1890'erne havde enkelte Menigheder begyndt et Ungdomsarbejde, dog under nogen Modstand, idet man frygtede for, at Foreningsliv skulde skade Menighedslivet. Hensynet til, at polit. (navnlig socialistiske) U. ellers vilde drage Ungdommen fra K.n, overvandt dog denne Frygt, og nu findes i o. $^1/_4$ af Sveriges Menigheder U., og mindst 100,000 unge kan regnes at være under deres Indflydelse. Men iøvrigt skyr man statistiske Oplysninger, idet man hævder, at Ungdomsbevægelsen kun er et Led i Menighedernes alm. Arbejde. Under Navnet »Svenska Kyrkans ungdomsvård« (alm. kaldet »Sv. K.ns ungdomsrörelse«) er Arbejdet nu organiseret af Diakonistyrelsen ved 2 Sekretærer og talrige »Stiftsombud« (1915: 116, deraf 96 Præster og 20 Lægmænd). Motto'et er: »Ungdommen för Kristus, för Kyrkan, för Fosterlandet«, hvortil man føjer »Kortogsbevægelsens« Motto: »Sveriges folk — ett Guds folk!« I Instruktionens § 2 sættes som Maal, at Arbejdet »bør udføres i organisk Tilslutning til vore fra Fædrene nedarvede kirkl. Ordninger og i saa nær Forbindelse og Samvirke som muligt med Hjem og Skole i den Hensigt at fremme kr. Tro, kirkl. Sans og trofast Kalds-

udøvelse blandt Sveriges Ungdom«. Man virker for Oprettelsen af Konfirmandbiblioteker, Afholdelse af Forældremøder, Udgivelse af Sangbøger, Bibelforklaringer, en »Konfirmandbok« (udk. 1916), ligesom et Soldaterarbejde er begyndt. I øvrigt overlader man principielt de enkelte Menigheder at vælge sine Arbejdsformer. Dog er der afholdt talrige, velbesøgte Lederkursus siden 1909. (Lit.: »Med Jesus fram bland de skaror unga«, 1915; Vår Kyrka från början af 20. Århundredet I, 116 f., og II, 264 f.). — Ogsaa Norge har foruden K. F. U. M. og Studenterbevægelse gennem »Norigs Ungdomslag« faaet et virksomt Ungdomsarbejde i Gang, ledet af Præster og Lægmænd. Et særligt Udvalg ordner Afholdelse af Ungdomsgudstjenester rundt om i Landet, men Organisationen stræber iøvrigt i første Række mod en national Vækkelse (bruger f. E. »Maalet«, kræver »Olsokdagen«, 29. Juli, indført som kirkl.-national Højtid o. l.). If. Foreningens Aarsmeddelelse 1916—17 er Arbejdet organiseret i o. 30 »Fylkeslag« med o. 40,000 Medl.er. *H. J. H.*

Ungius, Johannes, svensk Superintendent, f. o. 1570, studerede i Wittenberg og tog dér Magistergraden, blev 1597 Rektor og 1603 Domprovst i Växiö, 1607 Superintendent i Kalmar. U. var Medlem af Kommissionen for Forbedring af K.loven af 1571 og af en Komité for Revidering af Kirkehaandbogen. D. 1617. *Sv. B.*

Ungnad (u. Weissenwolff), **Hans v.**, Friherre til Sonneck (Slot i Kärnten), Reformator bl. Østrigs sydslaviske Befolkning, f. 1493, kom tidlig til Kejser Max's Hof, 1523 i Tjeneste hos Kong Ludwig af Ungarn, deltog 1530 i Augsburgerrigsdagen og var fra nu af Ref.ens Mand. Skønt stadig Indehaver af høje civile og militære Poster styrkede han ved Rejser til Wittenberg sin luth. Overbevisning og anmodede som Gesandt for de indre- og nedreøstrigske Lande 1556 Kong Ferdinand om disse Landes Tilslutning til Rel.s-Freden i Augsburg (1555). Da Svaret var et absolut Afslag, nedlagde U. sine Embeder og drog til Wittenberg, hvor han navnlig omgikkes Melanchthon, men skræmmet af de teol. Kampe dér slog han sig 2 Aar efter ned hos Hertug Christoph af Württemberg. Hans stadige Forbindelse med Primus Truber (Krains Reformator) bevirkede, at han hos sig oprettede et eget Trykkeri, hvor Skrifter tryktes med krobatiske (glagolitiske) Typer. Dette blev ved U.s opofrende Virksomhed til en hel Bibelanstalt, der udsendte Skrifter ogsaa i flere andre Sprog (f. E. Italiensk). D. 27. Dec. 1564. *H. J. H.*

Unguendus (Yngvin), dansk Konge, se Willebrord.

Unie. 1) U. der Gemeenten van gedoopte Christenen in Nederland, en Sammenslutning af hollandske Baptistmenigheder i Amsterdam, Haarlem, Franeker, Deventer, Groningen og en Række andre Byer. Grundlæggelsen af Baptistmenighederne i Nederland skyldes især den tidligere reformerte Præst, Dr. Joh.s Elias Feisser (f. 1805 i Winsum). Efter at have virket som Præst i fl. Menigheder blev han afsat 1843 paa Gr. af sit Brud med den ref. Sakramentopfattelse; han lod sig 1845 døbe paany af Baptistpræsten J. Köbner i Hamburg, stiftede en lille Menighed og døde 1865 i Nieuwe Pekala. Hans Efterfølger blev H. Z. Kloekers, ogsaa tidligere ref. Præst, der som Missionær i Kina havde ladet sig døbe og var traadt i den engelske Baptistmissions Tjeneste. Efter sin Tilbagekomst til Nederland virkede han først i Stadskanaal, derpaa i N. Pekala. Det skyldes især Kloekers' Energi, at de smaa Baptistmenigheder 1881 dannede deres »U.«; Sammenslutningen fik 1889 kgl. Anerkendelse som juridisk Person med Domicil i Deventer; 1891 traadte den i Tilslutning til det tyske Baptistforbund. Sammenslutningen holder aarlig et Fællesmøde, der nedsætter et Udvalg paa 5 Medl.er til Besørgelse af Samfundssager; iøvrigt staar Enkeltmenighederne selvstændigt. De har især med Iver taget sig af socialt Arbejde (Afholdssagen, Kamp mod Prostitution osv.). Samfundets Organ er Ugebladet *De Christen*, der udkommer i Groningen. — 2) De Evangelische U., en Forening til Haandhævelse af »Friheden« (ɔ: liberal Lære) i den nederlandske ref. K., stiftet 1897 i Utrecht. *J. O. A.*

Uniformitets-Akter kaldes 4 engelske K.love, der kræver kirkl. Ensartethed gennemført. De 2 første udkom under Edward VI (I, 716) 1549 og 1552 og hører sammen med de 2 Udgaver af Book of Common Prayer (I, 360). Den næste U. kom 1559 under Dronn. Elisabeth (I, 745 b), den sidste 1662 under Charles II (II, 730).

Unigenitus, Navnet paa en pavelig Bulle af 1713, rettet mod Pasch. Quesnels »Noter« til N. T. (III, 673, jfr. Jansen II, 592).

Unio beneficiorum, i kanonisk Ret Betegn. for Forening eller Sammensmeltning af gejstlige Embeder. Foreningen kan være forbigaaende *(u. temporanea)* eller varig *(u. perpetua)*; den kan ske som Personalunion *(quoad subjectum tantum)*, saaledes at Embederne faktisk vedblivende bestaar uforandrede, eller som Realunion, saaledes at f. E. 2 Embeder sammensmeltes til et nyt *(u. per confusionem, u. exstinctiva)*, eller det ene underordnes det andet (Anneksforening eller en Forening, der helt omformer én Sognekirke til Filialkirke: *u. per subjectionem*). — *U. b.* florerede i Middelalderen, og Bispernes og Pavernes Misbrug af deres Indflydelse paa Beneficialforhold eller paa Embedsbesættelse til Gunst for yndede Ansøgere (Pavernes »Kurtisaner«) medvirkede stærkt til Ref.ens Udbredelse. »Pluralitetssystemet«, der muliggjorde Ophobning (Akkumulation) af Embeder, ofte i Massevis, paa een Haand (jfr. Sogn IV, 276 b; Reformation i Danmark III, 714 a) udelukkede jo Varetagelse af Residenspligten (III, 705) og dermed af forsvarlig Sjælesorgsbetjening. Ved Siden af Forbitrelsen over disse brutale Former for *u. temporanea* eller for Personalunion virkede især Klager over den særlige Form for *u. realis*, der kaldes Inkorporation, og hvorved Sognekald lagdes til Underhold af Bisper, Kapitler eller enkelte Kannikepræbender eller til Klostre. Meget hyppig var Inkorporationer under Klostre, enten saaledes at kun Embedsindtægterne tilfaldt Klostret mod at lønne en Vikar, der dog i aandelig Henseende var den fuldgyldige Indehaver af Embedet *(incorporatio quoad temporalia)*, eller saaledes, at Klostret ogsaa var retmæssig Indehaver af Sjælesorgs-

ansvaret og endog ofte beskikkede sin Vikar uden Bispens Medvirkning *(incorporatio plenissimo jure)*. — Trienterkonciliet forbød alle nye Inkorporationer, dog uden at ophæve Pavens Ret paa dette Omraade; Sækulariseringen af Klostrene i 18. og 19. Aarh. har dog væsentlig gjort Ende paa disse Ulæmper. Ogsaa mod andre Former for *u. b.* optraadte Trienterkonciliet stærkt regulerende. Annekssystemet forsvandt imidlertid ikke, ja især paa luth. Omraade florerede det af økonomiske Grunde stærkere end før; Inkorporeringen af Sognekald under Universiteter eller Professorater blev alm. paa luth. Omraade og vedbliver endnu i Sverige (ligesom i England). Pluralitetssystemet vedblev i grel Form i den anglik. K. til nyeste Tid. *J. O. A.*

Unio hypostatica (el. *u. personalis*), i den ældre Dogmatik Betegnelse for Foreningen af guddom. og mskelig Natur i Kristus, forsaavidt Foreningen betragtes som Tilstand; selve Foreningen som Akt kaldes *unitio personalis*.

Unio mystica cum Deo, de troendes mystiske Forening med Gud, er et Led af den gl.-luth. Lære om Frelsens Orden (II, 117). Luther lærer, at Kristus og de troende er *una caro* (eet Kød), benytter Billedet af Trolovelse og Ægteskab om den enkelte Sjæl og Kristus, og hævder, at Kristus danner »ligesom en Person« med de troende, og er »efter Væsen« *(quoad substantiam)* nærværende i dem. Konkordieformlen benytter ikke Begrebet, men lærer, »at Gud selv, og ikke blot hans Gaver, bor i de troende« (I, III, 18; II, III, 65). Navnet blev først indført af Joh. Gerhard i hans »Harmonia Evangelistarum . . . continuata«. Hülsemann gjorde Læren herom til et Led af Frelsens Orden; hvilket blev optaget af de flg. Dogmatikere. Til Støtte herfor paaberaabte man sig Joh. 14, 23; 15, 4—7; 17, 23. 26; Ef. 1, 23; 5, 30. 32; 1 Kor. 6, 19. Hollaz lærer, at *U. m.* er »den treenige Guds Forening med det retfærdiggjorte Mske, ved hvilken han bor i dette som i et indviet Tempel med en *»præsentia speciali eaque substantiali«*, og virker i dette med en »naadefuld Indflydelse«. Ved Bestemmelsen *præsentia specialis* adskiller *U. m.* sig fra den *præsentia generalis*, som er fælles for alle Msker (Ap. G. 17, 28). M. H. t. Tiden falder *U. m.* sammen med Genfødelsen og Retfærdiggørelsen, men følger logisk efter Retfærdiggørelsen. Den kaldes »mystisk«, fordi det er »et forbavsende Under, at den uendelige Gud bor i et Mskehjærte«. Læren er dels rettet mod Socinianismen og Arminianismen, som nægtede Guds Iboen i de troende, eller réducerède den til Helligaandens Virken eller Mskets etiske Enhed med Guds Vilje, dels mod Weigel's og Schwenkfeld's Mystik, som hævdede de troendes Enhed med Gud paa en saadan Maade, at Forsk.en mellem Gud og Msket syntes ophævet. I den nyere Teol. har A. Ritschl forkastet Læren om *U. m.* som en »apokryf« Teori, der i lige Grad skyldes Mystik og Metafysik (Die christl. Lehre von der Rechtfertigung und Versöhnung I[4], S. 358, jfr. III[4], S. 108 f.; Teologie und Metaphysik, 3. Abdr., S. 50 f.). Overfor dette Angreb blev Læren om *U. m.* forsvaret af H. Weiss (Über d. Wesen des persönl. Christenstandes i »Theol. Studien und Kritiken«, 1881) og af Fr. H. R. v. Frank (System der Christlichen Wahrheit II[2], S. 373 f.). I den nyeste Dogmatik er man væsentlig enig om at forkaste Tanken om at bestemme Gudsforholdet ved fysiske Kategorier, men hævder samtidig, at dette rummer en dybere Enhed end Viljens Overensstemmelse med Gud. Denne (mysteriøse) Forening samler sig om Aandens Iboen i den troende og Livets Opløftelse til Gud. Paa denne Maade er *U. m.* et blivende Led af Frelsen. Dette hævdes paa forsk. Maade af J. Kaftan (Dogmatik, S. 618 f.), Martin Kähler (Die Wissenschaft der christl. Lehre[3], S. 407), Nitzsch (Lehrbuch der evang. Dogmatik, 3. Aufl. ved Horst Stephan, S. 699 f.) og P. Madsen (Den kr. Troslære, S. 539 ff.). *C. G.*

Unio personalis, se Unio hypostatica.

Unio sacramentalis, den i Sakramenterne stedfindende Forening mellem den usynlige Naade og det synlige Tegn (jfr. Sakramenter IV, 22 a). For Nadverens Vedkommende jfr. Consubstantiatio (I, 552).

Union (mellem Kirkesamfundene). Skønt K.n efter sin Idé er én, har dens hist. Udvikling medført mangeSpaltninger; men da de opstaaede Afdelinger dog hviler paa den fælles kr. Tros Grund, er Genforening mulig. Saa længe der har været Differentiering, har ogsaa de samlende Kræfter været virksomme i U.s-Bestræbelser. Romerk.n, der gør Krav paa ufejlbar Autoritet, vil dog kun tale om en absorbtiv U., der genoptager »kætterske« Partier, hvis de bøjer sig for dens Afgørelse. Efter den store K.spaltning, der skilte den østerl. K. fra den vesterl. (1054), blev der saaledes foretaget flere U.s-Forsøg, der strandede paa Pavedømmets Krav om Overhøjhed (jfr. Unionskonciliet i Firenze II, 61). Især fra 1594 har Romerk.n »genoptaget« større og mindre Dele af den gr.-kat. K., idet disse antog den rom.-kat. Lære, men beholdt deres gl. Liturgier (jfr. Unerede Grækere IV, 692), men de ortodokse Patriarkater (Konstantinopel, Alexandria, Jerusalem og Moskva) vedtog 1643 en ny Trosbekendelse til Hævdelse af deres Selvstændighed i Modsætning til Romerk.n, og 1839 afbrød de fleste »unerede Grækere« Forbindelsen med Rom. — En føderativ U. er mulig paa protest. Grund, og lige fra Ref.s-Tiden er der gjort mange Forsøg paa at forene de luth. og ref. K.afdelinger (jfr. Religionssamtaler III, 746). Samtalen i Marburg 1529 (III, 166) bidrog dog kun til at vise, hvor skarp Modsætningen var. Wittenberger-Konkordien af 1536 var for udpræget luth. og fremkaldte som Svar den zwinglianske Conf. Helvetica (IV, 116). Den Sendomirske Konsens af 1570 (IV, 154) var for reformert til at kunne tilfredsstille de strænge Lutheranere. Rel.s-Samtalen i Leipzig 1631 var en lovende Begyndelse; men Arbejdet blev ikke fortsat. En af Deltagerne, Skotten John Dury (I, 691) rejste i et halvt Aarh. fra Land til Land for at virke for U. og udbredte Tanker der fik stor og blivende Værdi. En fremragende Forkæmper for U. var ogsaa Georg Calixt (I, 446), der under Rel.s-Samtalen i Thorn 1645 (III, 747) søgte at formilde de strænge Lutheranere overfor de Reformerte, dog uden Virkning (jfr. Synkretisme IV, 464 a). Da Kurfyrst Friedrich Wilhelm (1640—68) forsøgte at frem-

tvinge en U. ved at erklære alle Differencer for ligegyldige, opnaaede han kun, at Lutheranerne rejste en stærk Modstand derimod. — I England gennemførte Dronn. Elisabet (I, 745) en ydre Uniformitet, men Modsætningen mellem Anglokatolicismen og Puritanismen holdt sig og tiltog. Voldsomme Brydninger ml. de to Retninger udgør den eng. K.s Hist. i 17. Aarh. William III's Tolerancelov af 1689 (IV, 590 a) gav Nonkonformisterne fri Rel.s-Øvelse, og dermed begyndte deres Frigørelse, som siden sukcessivt er bleven gennemført (I, 649). Med deres Udskillelse begynder Bestræbelserne for at genforene dem med Nationalk.n. Ærkebisp Tillotson (IV, 579) forsøgte ikke blot at vinde dem, men foreslog i et af Canterbury-Konvokationen nedsat Udvalg, at den eng. K. skulde gøre saadanne Indrømmelser, at den kunde indtræde i en U. med alle prot. Samfund. Ærkebispen af York, John Sharp (IV, 169), forsøgte ved en Tilnærmelse til Lutheranerne i Preussen at realisere denne Tanke. Dronn. Annes Ægteskab med Prins Jørgen af Danmark og Huset Hannovers Tronbestigelse bidrog meget til et Samarbejde ml. anglik. og luth. Præster i London, hvilket ogsaa fik Betydning for den luth. K.s Organisation i Amerika og dens Miss. i Indien. Den mest omfattende Virksomhed for en U. ml. alle Protestanter udfoldedes af Ærkebisp Wake (se d. Art.). Tiden var dog endnu ikke inde til Virkeliggørelsen, men de Aandsretninger, der raadede i 18. Aarh., i Tyskland Pietismen og Rationalismen, i England Metodismen og Latitudinarismen, trængte 17. Aarh.s Ortodoksi tilbage og banede derved Vej for Tilnærmelse ml. de prot. Konfessioner. K.livets Fornyelse i 19. Aarh. havde overalt væsentligt den samme Karakter og var i Reglen ikke udpræget konfessionel. I Tyskland var der en stærk Stemning for en U. ml. Lutheranerne og de Reformerte; 1821 indførtes en saadan i Preussen (III, 595) og o. samtidig i Nassau, Kurhessen, Rhinhessen, Rhinbaiern, Anhalt-Bernburg, Anhalt-Dessau, Waldeck-Pyrmont og Baden. Gammellutheranerne (II, 166) protesterede, og da de ikke blev taalte i Preussen og næppe nok i de andre tyske Lande, udvandrede mange af dem til Amerika. — Og netop da nogle af de ypperste eng. Biskopper arbejdede paa at genforene de puritanske Denominationer med Nationalk.n, gled Hovedmassen af Metodisterne ud af den. Der er i 19. Aarh. gjort mange Forsøg paa at drage dem tilbage, men ingen Nonkonformister har mere afgjort end de afvist det. Dr. Rigg (III, 791) erklærede i et hvast Stridsskrift (The Churchmanship of John Wesley, 1879), at Udtrædelse ikke havde været nødv., hvis K.n havde kendt sin Besøgelsestid, men at den for sent var gaaet i sig selv. Flere af de nonkonformist. Samfund, der efterhaanden havde delt sig, samlede sig atter i U.er; saaledes dannedes »The Baptist Union of Great Britain and Ireland« (1832), og selv de kongregationalist. Menigheder, der af Princip var independente, følte Trang til Organisation og grundede »The General Congregational Union for England and Wales« (1833). Disse gruppevise Sammenslutninger banede Vej for en alm. U.; det fælleskr. blev stærkere betonet, i alle Denominationer blev »undenominationalism« Tidens Løsen. 1896 dannede alle de positive engelske Frik.r en Føderation (jfr. Frikirke II, 128 b). Den biskopp. K. har fortsat sine Bestræbelser for Frik.rnes Genforening med den. Under Verdenskrigen blev det Samarbejde, der i Forvejen var i Gang, stærkt udvidet baade i England og ved Fronterne. I Beg. af 1919 fremsatte Biskoppen af London et Forslag om Wesleyanernes Genoptagelse i den biskoppelige K., og en nedsat Kommissions Overvejelser viser, at der fra begge Sider er en voksende Forstaaelse for, at selv Ordinationsspørgsmaalet ikke bør hindre den U., som de store foreliggende K.opgaver kræver; anglik. Gejstlige anerkendte villig, at Helligaanden virkede i de K.r, der manglede Bispeordination, og fra anden Side anerkendte man Bispeembedets hist. Betydning og Skikkethed til at være Samlingspunkt. — I Skotland (IV, 235) har Frik.rne efterhaanden sluttet sig sammen, saa at der efter 1900 kun findes én, og der er siden bleven forhandlet om Folkek.ns og Frik.ns Forening i en fri Folkek. Tanken om Bispedømmets Indførelse i den skotske Folkek. har længe været tilstede i denne og har under Verdenskrigen vundet i Styrke. — I Nordamerika, hvor de talrige prot. Samfund for en stor Del har været splittede i uafhængige Enkeltmenigheder, er der indgaaet mange U.er mellem de nærmest beslægtede K.r, især under Verdenskrigen, og ogsaa her er Samling Tidens Krav. Paa den amerikansk biskopp.-protest. K.s Foranledning skete der 1919 Henvendelser til alle positivt kr. K.r om at tiltræde en Verdenskonferents i 1920 til Drøftelse af U. (World Conference on Faith and Order), og Indbydelsen modtoges af en Mængde Samfund (anglik., reformerte, metodist., baptist., congregat., luth., kvækerske, gr.-kat. m. fl.); i Norden har særlig Ærkebiskop N. Söderblom i Uppsala vist stærk Interesse for Sagen. (A. G. Rudelbach, Reformation, Lutherthum und Union, 1839; A. C. Bouquet, Introduction to the Study of Efforts at Christian Reunion, 1914; H. A. Wilson, Episcopacy and Unity, 1912; C. A. Briggs, Church Unity, 1910; B. H. Streeter, Restatement and Reunion, 1914; A. C. Headlam, The Doctrine of the Church and Chr. Reunion, 1920). *C. E. F.*

Union, den preussiske, se Preussen (III, 595).

Union des églises évangéliques de France. Revolutionen 1848 bragte Spørgsmaalet om en Adskillelse ml. Stat og K. frem i Frankrig; indenfor den fr. ref. K. havde der i lang Tid været en ret betydelig frikirkl. Fløj (Samuel Vincent), som først fandt Støtte hos de liberale, senere, da disse gennemgaaende blev Talsmænd for Forbindelsen med Staten, hos nogle af dem, der sluttede sig til »Vækkelsen« (jfr. Le Réveil III, 775; Frankrig II, 97 a). Deres ivrigste Talsmand var Frédéric Monod (III, 278) og det af ham udg. Ugeblad »Archives du Christianisme au XIX siècle«. Maj 1848 mødte Delegerede i Paris for at forberede Sammenkaldelsen af en Generalsynode for den ref. K. Et Flertal holdt her paa Forbindelsen med Staten. Spørgsmaalet om K.ns Bekendelsesgrundlag var ogsaa fremme. Den senere paa Aaret sammenkaldte — af Regeringen ikke anerkendte, derfor kun officiøse — Synode drøftede indgaaende Spørgsmaalet om, hvorvidt en positiv Bekendelse

skulde lægges til Grund for K.n, som Fr. Monod og enkelte andre ønskede det, samt Spørgsmaalet: Frikirke. Synodens store Flertal, ogsaa Fr. Monods Meningsfæller indenfor »Vækkelsen«, bl. a. hans Broder Adolphe, ønskede at bibeholde Forbindelsen med Staten og var tilfreds med K.ns Bekendelsesgrundlag. Kun to Delegerede, Grev Ag. de Gasparin og Fr. Monod, nedlagde deres Mandater og rettede i Forening med Pastor Armand-Delille en Opfordring til de fr. Protestanter om at danne Frik. Som Betingelse for en K. fordredes en personlig Bekendelse af dens Medl.er. I Jan. 1849 traadte Fr. Monod ud af Statsk.n. 4 Præster fulgte hans Eksempel. August 1849 mødte Sendemænd fra de udtraadte Menigheder og fra enkelte allerede bestaaende Frimenigheder, ialt 31. Her dannedes U. d. é. é., og man vedtog en Bekendelse; men enhver Menighed har fuld Frihed til at bestemme sin Særforfatning og Styrelsesform, saa de største Forskelligheder (f. E. i Spørgsmaal om Daab, Nadvertugt, Embedet) kan mødes i Unionen. — Til Dels ved et betydeligt Evangelisationsarbejde voksede Menighedernes Tal til 73 (i 1873). Derpaa tager Tallet atter af. Flere bekendte Frik.mænd gaar efter 1872 (og Vedtagelsen af »Confession Bois«) tilbage til Statsk.n. — Med Adskillelsesloven af 1905 kunde det synes, som havde den gl. Frik. tabt sin Tilværelsesgrund. Dog er der den Forskel ml. denne og de andre »Unioner« i Frankrig, at den fordrer en personlig Bekendelse af alle sine Medl.er. — I den senere Tid har ikke ubetydelige dogmat. Modsætninger gjort sig gældende; Tanken om Tilslutning til et andet K.samfund har fl. Gange været fremme. *V. L.-P.*

Union nationale des églises réformées. Da et Flertal af det ortodokse Parti havde organiseret en reformert Synodalk. i Frankrig med Tilslutn. til Trosbekendelsen af 1872 som obligatorisk, samlede en Del Præster af Centrum sig i Rouen, hvor man vedtog et Manifest, som ligner den af de liberale 1905 i Montpellier vedtagne Deklaration. Man lægger fra begge disse Sider stærk Vægt paa de enkelte Sognes Autonomi. Man mødtes i Jarnac Okt. 1906. Af 105 her repræsenterede Menigheder var o. 60 liberale. Dog vedblev Centrum og de liberale at bestaa som to selvstændige, om end stærkt beslægtede K.samfund, indtil endelig Juni 1912 en Synode i l'Oratoire i Paris, hvor o. 200 K.r var repræsenterede, vedtog en definitiv Sammenslutning paa et bredkirkl. Grundlag. Forfatningen er synodal med ret stærk Fremhævelse af Sognets Selvstyre. Hver Menighed kan vælge eller bibeholde som Udtryk for deres Særtro et af de forsk. Symboler, der er i Brug indenfor Protestantismen. Ved Ordinationer vælger Ordinanden selv Trosbekendelsen. *V. L.-P.*

Union nationale des églises réformées évangeliques. Da den ref. K. i Frankrig 1872 havde opnaaet Sammenkaldelsen af en Synode, haabede man, at Synodalforfatningen dermed kunde træde i Kraft. Dette Haab opfyldtes dog ikke, og de fig. Aar indtil Adskillelsesloven 1905 kunde man kun holde officiøse Synoder. Disse havde den Betydning, at Menighederne derved stod i nogen Grad beredte til at organisere sig under de ny Forhold. Men indre Brydninger hindrede Enheden af alle Menighederne. Det var Spørgsmaalet om Forholdet til Trosbekendelsen af 1872 og dennes obligatoriske Karakter, som stod Aanderne imellem (jfr. Frankrig II, 96 b). Foruden den dogmatiske Spaltning mellem ortodokse og liberale kom der indenfor de førstes Rækker en k.polit. Spaltning, som fuldbyrdedes Okt. 1906. Dog har største Delen af de ref. Menigheder, o. 410 (Tallet svinger lidt), sluttet sig til denne Union, som understreger Tilslutningen til det apost. Symbol, Godkendelsen af »de store kr. Kendsgærninger« og Troen paa de 3 store fysiske Mirakler (Undfangelsen, Opstandelsen, Himmelfarten). — Forfatningen, som er vedtagen af Generalsynoden i Montpellier 1906, er synodal, men med en stærk bureaukratisk Centralisation. I Mellemrummene mellem de aarlige Generalsynoder ledes Unionen af en »Commission permanente«. Forud for disse drøfter 20 Provinssynoder de foreliggende Spørgsmaal. Kredsens Anliggender ledes i Mellemrummene ml. Kredssynoderne af en Eksekutivkommission. Trosbekendelsen af 1872 er obligatorisk, ogsaa ved Ordinationer. *V. L.-P.*

Unionskonciliet i Firenze, se Firenze (II, 61.)

Unions-Teologi. Foruden dem, der i den preussiske Union (III, 595) særlig saa en praktisk, navnlig k.regimentlig Foranstaltning, og som i højere eller ringere Grad af opportunistiske Grunde søgte at udjævne eller tilsløre Forskellene mellem Lutheranere og Reformerte, er der en Række Teologer, der principielt holdt paa en »evangelisk« K., der i sig kunde optage baade Lutheranere og Reformerte i en Konsensus-Union. Schleiermacher (IV, 80) var ved sin Udvikling bestemt til at indtage dette Stade, og de fig. Unionsteologer støtter sig i mangt og meget paa ham, skønt deres Udgangspunkter var vidt forsk. — I Sammenhæng med Interessen for Unionen, men med videre Horisont, staar Interessen for Mægling mellem den almenmskelige Kultur og Kristentroen. For Schleiermacher staar baade den ene og den anden Hensigt i en vis Sammenhæng med Rationalismen (III, 696), hvis Interesse for Særmeninger og konfessionelle, histor. Forskelle var forsvindende lille. — Disse Teologer søgte da at frembringe en Læreunion, eller lod den ref. Anskuelse »udfylde« den lutherske, hævdede overfor Lutheranerne deres »Videnskabelighed« og »Forudsætningsløshed«, men traadte i Opposition til de liberale ved større Kirkelighed. — Der er en vis Forskel mellem Mæglingsteologer og egentlige Unionsteologer m. H. t. Maalet for deres Stræben, selv om Repræsentanterne for de to Retninger ofte er de samme. Som Mæglingsteologer kan nævnes: R. Rothe (III, 830), I. A. Dorner (I, 673), Jul. Müller (III, 317), I. P. Lange, (III, 17) og de to Historikere M. Schneckenburger (IV, 92) og K. B. Hundeshagen (II, 493), i en vis Forstand ogsaa Martensen (III, 183), Tholuck (IV, 546), J. Köstlin (II, 895) og W. Beyschlag (I, 287), skønt flere af disse var ubetinget konfessionelt prægede. Som egentlige Unionsteologer kan foruden de allerede nævnte J. Müller og Lange nævnes G. C. F. Lücke (III, 114), Ullmann (IV, 684) og D. Schenkel (IV, 74) en Tid af hans Liv. Deres Organer var: »Deutsche

Zeitschrift für chr. Wissenschaft u. chr. Leben« og »Neue evang. Kirchenzeitung«. — I Danmark findes, skønt U.en jo her var overflødig, enRepræsentant i H. N. Clausen (I, 518). (Seeberg, Die Kirche Deutschlands, S. 254 f.; Kritik af U.en: Stahl, Die luth. Kirche u. die Union, S. 367 f.; Kahnis, Die moderne Unionsdoktrin, 1853, og Die Sache der luth. Kirche gegenüber der Union, 1854). *N. M. P.*

Unitariere, se Unitarisme.

Unitarisme (af lat. *unitas* = Enhed), en rel. Opfattelse, der hævder Enheden i Guds Væsen saadan, at personlig Forskel hos Gud forkastes og dermed den kr. K.s Opfattelse af Forholdet mellem Faderen, Sønnen og Aanden (se Treenighed IV, 609). Tilhængere af U.n kaldes Unitarer samt Antitrinitariere (som Modstandere af Treniteten, K.ns Lære om den treenige Gud). Det første Navn er trængt alm. igennem, fordi det fremhæver U.ns positive Karakter, den Grundidé (Guds Enhed), den fremfor alt vil værne om. Lignende Anskuelse og Tendens findes allerede i Oldk.n, som hos Ebioniterne (I, 706), Monarkianerne (se IV, 609 b), Paulus fra Samosata (III, 505; jfr. at Conf. Aug. I. kalder sin Tids Antitrinitariere Samosatenere) og Arios (I, 138). De abstraktmonoteistiske Retninger i Oldk.n savnede Levedygtighed, opblandedes med jødiske el. hedenske Elementer og løb i det hele, bortset fra Arianismen, ud i Panteisme. Ogsaa i Middelalderen fandtes Fornægtere af Trinitetslæren, men kun som enkeltstaaende Fænomener og uden levende Forbindelse med Aandsfæller i den gl. K. — Udspringet for den nuværende U. maa søges i Ref.s-Tidens første Decennier. Først fra den Tid af lader U. sig paavise som en sammenhængende histor. Bevægelse. De kritiske Angreb, som nu rettedes paa den gl. kirkl. Trinitetslære, fik efter mere spredte Begyndelser større Styrke ved sin Forbindelse med den ital. Humanisme (II, 476). Fordrevet fra Italien dannede Retningen i Polen det første unitariske Samfund med en særegen Lære, den saak. Socinianisme (IV, 271), som fremviser en Blanding af rationalist. og supranaturalist. Elementer. Fra Polen forplantedes U.n over Tyskland til Nederland, hvor den fandt Tilknytningspunkt i Arminianismen (I, 144) og afstrejfedes det sociniansk-mystiske Element, og i denne Skikkelse gik saa disse Tanker over til England, hvor den egtl. U. fik Fæste gennem dér grundlagte Menighedssamfund. Her var ogsaa Jordbunden forberedt. Allerede i 16. Aarh. møder man som Frugt af Ref.ens frigørende Aand det, man her kaldte »ariansk Kætteri«, og i 17. Aarh. fik England sin første egtl. Unitar, den af socinianske Skrifter paavirkede John Biddle (I, 305); men fremfor alt fik Mødet med den eng. Deisme (I, 619) en stor Betydn. for U.n. Det har virket til, at tilbageværende Rester af overnaturlig Art trængtes tilbage, og Hovedvægten lagdes paa de almenmskelig rel. Idéer, som U.n har tilfælles med Deisterne. I 2. Halvdel af 18. Aarh. traadte saa U.n frem som et eget, selvstændigt Samfund. Præsten Theophilus Lindsey (f. 1723, d. 1808) grundede 1774 en unitarisk Menighed i London, efterat han forgæves havde søgt Bekendelsen til de 39 Art. afløst af Forpligtelse til den hl. Skrift. Samtidig virkede den berømte Kemiker Joseph Priestley (III, 597) som Præst for et Par unitariske Menigheder, men rejste 1794 til Amerika, hvor han gennem talrige Skrifter arbejdede for Udbredelse af U.ns Anskuelser. 1813 blev den Tolerance, som 1689 var indrømmet de kr. Dissenters, ogsaa udstrakt til »Socinianerne« i England. Men om de end udvortes sidestilledes med Dissenters, betragtes de dog i England som Fornægtere af K.ns Tro og er bestemt adskilt fra de øvrige Samfund. Unitarerne havde 1877 352 Kirker og 355 Præster. Menighedernes Antal sank senere til 315, men Medlemmernes Tal kan ikke opgives. — Større Betydn. har den amerik. U. paa Gr. af dens større intellektuelle Kraft og stærkere Drift til at gøre Propaganda. U.ns Tankegang træder i Amerika allerede frem i 18. Aarh.; den første Menighed grundes 1787 i Boston af Præsten James Freemann; men først i 19. Aarh. kan U.n siges at have konstitueret sig som eget kirkl. Samfund. Hertil bidrog i fremtrædende Grad William Channing (I, 495), som har faaet Navnet U.ns Kirkefader. Hans Anskuelser fremstiller U.n i dens oprindelige Skikkelse. Den Grundidé, som bærer hans hele Tænkning, er Forestillingen om Mskets Højhed. Trods Synd er Msket godt og bærer det guddomm. Præg; Forsoningen er unødv. Gud er den kærlige og milde Fader, som tilgiver og hjælper den, som angrer og lydig mod sin Samvittighed gør det gode. Jesus er kun et Mske, men et lysende Forbillede paa sædelig Renhed og den store Lærer, som vilde løfte Msket op til den Storhed, han selv ejede. Ved Siden heraf møder os supranaturale Elementer i Erkendelsen af Jesu Præeksistens, hans Undere, ja endog hans Opstandelse. Men det virker som løst Paahæng og giver ikke Grundanskuelsen Kraft. Dennes Slægtsskab med den teol. Rationalisme (III, 696) viser sig, foruden i den varmere Farve, som meddeles de alm. deistiske Forestillinger, særlig i Henvisningen til Skriften som den, der rettelig forstaaet er Bærer af de unitariske Anskuelser. — Den nyere U. er gaaet videre, har udrenset de supranaturale Elementer og brudt med Skriftprincipet. Denne Retning brød frem med Ralph Emerson (I, 757), som dog virkede mere ved lit. Skrifter end som Teolog, og Theodor Parker (III, 486), den egtl. Bærer af det nye. Han vil fremstille en »absolut Rel.«, løsrevet fra alle hist. Kilder, i afgjort Brud med Biblens og Jesu Autoritet. De rel. Idéer (Deismens Trehed) er de samme, men deres Kilde ligger i den msklige Natur selv, udsprungne af en instinktsmæssig Tro. Ved Siden heraf gør et panteistisk Drag sig gældende ved stærk Fremhæven af Guds Immanens; Gud er nærv. i Naturen og Mskelivet. I Mskesjælen har han nedlagt den rel. Lov at være god og handle godt. Er Msket lydigt mod denne Lov, er han i Samfund med Gud, virker selv sin Frelse om end Jesus er et lysende Forbillede. En videre Udvikling af U.n gav Ephraim Emerton. U.ns Tanker har ogsaa fundet Udbredelse udenfor det unit. Samfund; saaledes bl. Spiritister (IV, 304) og Scientists (IV, 120), men særlig hos Enkeltmænd, der føler Trang til en rel. Livs-

anskuelse, men ikke til rel. Samfund eller gudstjenstlig Opbyggelse, U.n synes dem at give Befrielse overfor Tankevanskeligheder i den kr. K.s Lære, og man drages af dens Iver for skønne, mskelige Formaal, saaledes for Fremme af sociale Goder, et Arbejde som U.n har søgt at sætte i levende Forbindelse med Religiøsitetens Aand. I Amerika havde U.n 1919 516 Menigheder med 473 Præster og 71,110 Medl.er. I Danmark (hvor Unitarer betragtes som ikke hørende til Folkekirken) angav 1901 62 sig som Unitarer, i 1911 147 (81 Mænd, 66 Kvinder). For Norge og Sverige findes ingen særskilt Opgivelse, men Tallet paa Folk, der vedkender sig U. er i begge Lande meget ubetydeligt. I Christiania Stift udmeldte sig i 1900—1917 af Statsk.n til det unitariske Samfund 57 Personer. Da Unitarer ikke kan gaa ind under den norske Dissenterlovs Definition af Dissentere (»saadanne, som bekender sig til den kr. Rel., uden at være Medl.er af Statsk.n«), blev dens Fordele ved særskilt Lov (1896) gjort anvendelig paa Unitarer. (A. Werner, Der ältere und der neuere U., 1891; J. H. Allen, A History of the U. in the U. S., 1894; A. Rasmussen, U., 1907; Chr. Glarbo, U.ns Teol. i teol. Tidsskr. for den dske Folkek., 1913 og 1914). *C. B.*

Unitas fratrum (Lat. = Brødreunitet), se Mähriske Brødre (III, 328) og Brødremenigheden (I, 402).

United Brethren in Christ, se Otterbeinianerne (III, 455).

United Free Church of Scotland, se Skotland (II, 237) og Rainy (III, 687).

United Methodist Free Churches, en Denomination, der er dannet ved, at *Wesleyan Methodist Association* og *Methodist Reformers* forenede sig (III, 724). Den har o. 100,000 Medl.er og 600 Præster, hvoraf Halvdelen rejser; den arbejder meget i Hedningemiss.en, især i Kina. Der har været forhandlet om en Union med *New Connexion Methodists* (III, 363), men der opnaaedes ikke Enighed. *C. E. F.*

United Original Seceders, en lille skotsk Frik. Den 1. skotske Frik., *Secession Kirk* (IV, 128), dannede sammen med andre udtraadte Menigheder 1745 *Associate Synod*, men denne spaltedes i to Samfund, *Burghers* og *Anti-Burghers* (I, 102), idet de sidste nægtede at aflægge den i visse Købstæder af Borgerne krævede Ed paa Statsk.ns Bekendelse. Fra Burghers udskiltes paa Grund af en ny Strid *Original Burghers* (eller *Old Lights*), der 1805 organiserede *Original Associate Synod*, og fra *Anti-Burghers* et Parti, der antog Navnet *Constitutional Associate Presbytery*. Da den omstridte Ed afskaffedes, genforenedes Burghers og Anti-Burghers 1820 i *United Associate Synod* (262 Menigheder). Størstedelen deraf optoges 1847 i *United Presbyterian Church*, som 1900 forenedes med Frik.n af 1843 i *United Free Church of Scotland*. Men en lille Fraktion af Burghers og Anti-Burghers blev tilbage og har haardnakket vægret sig ved at træde ind i den ene store Frik. Denne Levning, et lille Antal smaa Menigheder, kalder sig *U. O. S.* *C. E. F.*

United Presbyterian Church, se Skotland (IV, 236 b).

United Society of Believers (eller U. Believers in Christ's Second Appearing), det officielle Navn paa »Shakers« (IV, 168).

United States of America, se Amerika (I, 68).

Unitäts-Ältesten-Conferenz (U. A. C.) el. Unitätsdirektorium, se Brødremenigheden (I, 403 b).

Universal-Baptister (= General-Baptister), se Baptister (I, 211 b, 212 b).

Universal Friends (Wilkinsonianere), en amerik. Sekt, stiftet af Jemima Wilkinson, f. 1753, d. 1819. Efter en svær Sygdom, da hun var 20 Aar, mente hun at være opvakt fra de Døde, at have faaet en Mission at udføre og at kunne gøre Mirakler. Med Hjælp af et Par andre Kvinder købte hun Jord i Staten New York og indrettede der en lille Koloni (»Jerusalem«), hvor hun samlede en Del Tilhængere. Hun kaldte sig *Universal Friend*, hvorefter Sekten fik Navn. Møderne havde en lignende Karakter som hos *Shakers* (IV, 168). Jemima Wilkinson prædikede Cølibat og Fattigdom; hun modtog store Gaver og indkøbte store Jorder. Efter hendes Død opløstes Samfundet, og hendes Ejendomme blev solgt. (D. Hume, History of J. Wilkinson, Geneva, N. Y., 1831). *C. E. F.*

Universal Restorationists, se Restorationalists (III, 768).

Universalia, Almenbegreberne, se Skolastik (IV, 221).

Universalisme, se Universalister; om Guds Frelserviljes U. eller henholdsvis Partikularisme se Prædestination (III, 617).

Universalismus hypotheticus, se Amyraut (I, 78).

Universalister, en amerikansk Denomination, der modsat calvinsk Prædestinationslære (III, 617) hævder alle Mskers Frelse. En Englænder, John Murray, Discipel af James Relly (III, 755), rejste 1770 til Amerika, hvor han forkyndte denne Lære og 1780 stiftede den 1. Menighed af U. i Gloucester, Mass., 1803; da der var over en Snes Menigheder spredt i Unionen, vedtog en Generalkonvention i Winchester, N. H., en Bekendelse, hvis Kærne er, at Gud er Kærlighed og ved Jesus Kristus og den hl. Aand vil genrejse hele Mskeheden til Hellighed og Salighed. I Læren om Guds Væsen nærmer U.ne sig til Unitarerne. Større Udbredelse fik Samfundet, da Hosea Ballou (f. 1771, d. 1852), opr. Baptist, sluttede sig til det og i Skrifter havde udviklet dets Lære. Hans Grandnevø, den yngre Hosea Ballou (f. 1796, d. 1861) fortsatte hans Virksomhed. Der dannede sig forsk. Retninger; én fastholdt den opr. Lære om alle Tings Genoprettelse (Apokatastasis), en anden sluttede sig til Annihilationsteorien (I, 97). Fra den første udgik et særligt Samfund, Restorationists eller Restorationalists (III, 768). U.ne tæller næppe 100.000 Medl.er, men Universalismen er i forsk. Former udbredt i beslægtede Samfund i Amerika og England. Den berømte H. W. Beecher var i sin sidste Levetid Talsmand for Retningen (I, 248). (J. D. Williamson, Exposition and Defence of Universalism, 1868; U.nes Hist. i R. Eddy, Universalism in America I—II, 1884—86; se I, 712). *C. E. F.*

Universitet (af lat. *universitas* = Almenhed, Helhed, Forening el. Korporation), en højere Læreanstalt, der meddeler Undervisning enten

i samtlige Videnskaber eller i bestemte sammenhørende Videnskabsgrupper. I nyere Tid tænkes ved Betegn. U. paa, at disse Institutioner repræsenterer en *universitas literarum* m. H. t. Forskning og Undervisning, men opr. optoges Navnet, da visse Lærdomsanstalters Lærere og Disciple dannede en Korporation med bestemte Rettigheder. U.ernes Opr. kan sættes til ca. 1200. Allerede før denne Tid var enkelte Domkapitlers, Klostres og Stæders Skoler komne i Ry, oftest p. Gr. af en enkelt Lærers Anseelse. De føjede da til det opr. Navn, *studium*, i Betydningen Studiested, Tillægsordet *generale* el. *universale*, der hele Middelalderen igennem blev U.ernes officielle Navn, og hvori noget tredobbelt fandt Udtryk: de stod aabne for alle (for Klostres Vedk.: alle Ordensbrødre); den ved dem drevne Videnskab var alm. anerkendt i Kristenheden, og (som teoretisk Krav) deres fuldt uddannede Elever havde Ret til overalt at optræde som Lærere i deres Fag. Endnu i 14.—15. Aarh. opretter Paven *studia generalia* med enkelte Fakulteter; da Ærkebispen af Lund 1419 autoriseredes til at oprette et *st. generale*, undtoges udtrykkelig Teol. fra dets Undervisningsomraade. Selv efter Ref.en er den geografiske Opfattelse stærkest fremme; ved U. forstaas 1536 hos os en højere Skole, bestemt for alle Stifter eller for hele Riget. Først langt senere tænktes ved U. paa en alle Fag omsluttende Skole. — De ældste Skolers Organisation afhang af, hvem Skolen tilhørte (et Domkapitel, en Orden eller en Kommune). I 12. Aarh. opstod særlig i Frankrig en Række frie Skoler (delvis ambulante) om berømte enkelte Lærere, der repræsenterede de nye skolastiske Studier (IV, 221) i Filos. og Teol. Navnlig Paris (III, 484) blev Samlingssted for saadanne. Undervisningsretten (*licentia docendi*) forvaltedes for Byen Paris' Vedk. af »Kansleren« i Domkapitlet, der ogsaa havde Jurisdiktion over Skolarer og Magistre i Paris; Klager over hans Salg af Licents til udygtige Lærere medførte en Slags Fagforeningsdannelse, idet de frie Lærere o. 1200 sammentraadte til en *universitas magistrorum* for at vaage over fælles Interesser. Følgen blev, at Bispen i Pavens Navn 1213 fastslog Bestemmelser om Forholdet mellem Kansler og Magistrene; dette blev Udgangspunktet for Videredannelse, hvorved *universitas magistrorum et scholarium* efterhaanden blev en fast Korporation med bestemte Privilegier, baade ang. den personlige Retsstilling og Studieordningen (allerede tidligere havde andetsteds Skolarer og Lærere opnaaet særligt Værn og Rettigheder; 1158 havde Frederik Barbarossa ved Privilegiet *Habita* stillet Lærere og Studenter i Bologna under Kejserens Værn, jfr. I, 352). Naar i Senmiddelalderen U.er oprettes, hvortil regulært fordres Pavens Tilladelse, udstyres de derfor fra Beg. med Korporationsprivilegier fra Pave, Kejser eller Byer. — Allerede i 1. Halvdel af 13. Aarh. fastsloges videre i Paris Inddelingen i Fakulteter (*facultas* opr. = Læreemne; senere om de 4 Korporationer, der underviser i Teol., Jura, Medicin og *artes liberales* [jfr. Quadrivium III, 670]). Det artistiske [filos.] Fakultet var det laveste, da dets Undervisning var Grundlag for de 3 højeres Belæring; disses Ledere kaldtes Dekaner. Omtr. samtidig (første Bevidnelse 1249, men sikkert noget ældre) inddeltes Skolarerne i 4 »Nationer«, hver ledet af en Procurator og med en Rektor som fælles Overhoved; de 3 »Nationer« omfattede fr. Studenter (*natio Gallicana, Normannorum, Picardorum*), den fjerde (*natio Anglicana;* kaldt saal. efter Hovedmassen) omfattede fremmede: Englændere, Tyske, Skandinaver osv. Da *Artes liberales* ogsaa dannede Grundlaget for de højere Trin for Undervisning, blev det artist. Fakultet det talrigste. Afslutn. af Studierne her (ved Promotion) berettigede til at optræde som Lærer (Magister) ved Fakultetet og gav Adgang til de højere Fakulteter, og mange Magistre fortsatte Studierne der, medens de selv underviste (*et discentes et docentes*). Nationsinddelingen kom saaledes til at omfatte alle Elever og Lærere ved U.et undtagen de tre højere Fakulteters Lærere. Som Styrer af Magistrene kom Rektor snart (o. 1275) indenfor Artistfakultetet til at indtage samme Plads som Dekanerne i de andre Fakulteter (selv om Navnet Dekan i det filos. Fak. er senere), og o. 1341 blev han det samledeU.s Overhoved. — U.et var nærmest beregnet for de »sekulære« Klerke (modsat Ordensgejstlige), selv om der intet Krav stilledes til U.s-Dannelse for at ordineres, og kun de færreste Studenter naaede til at slutte Studierne med Magistergraden (endsige naaede de teol. Studier igennem). De ivrige Studier i Tiggerordenerne og deres berømte Læreres Indflydelse i det teol. Fakultet truede en Tid med at gøre dette til et Munkeseminarium eller rettere til flere, thi hver Orden lød sit Styre og fulgte sine Statuter. Herved fremkom hæftige Kampe mellem det sekulære U. og Mendikanterne, men sluttelig hævdede Rektor sin Stilling. Dog var hans Magt stærkt begrænset, idet Ordnerne havde deres Skolarer boende i egne Konvikter (*collegia*) med egne Lærere, der dannede Smaa-U.er i Tilknytning til det store. Ogsaa for fattige sekulære Studenter oprettedes tidlig (o. 1200) af fromme Givere Hospitier, *bursæ* (opr. vel Magistres Privatpensionater, hvor Studenter mod Betaling fik Undervisning og Ophold), og i 13. Aarh. blev egtl. Kollegier for verdslige Skolarer, med streng Disciplin og egne Lærerkræfter, stiftet (berømt er Sorbonnen [IV, 284], der blev et teol. Kollegium); ogsaa Nationer fik særlige Kollegier (1275 *coll. Dacicum*, det ældste nordiske). — Væsentlig efter Paris' Mønster udviklede de engelske (Oxford III, 458, og Cambridge I, 461) og tyske U.er sig, overvejende med alle 4 Fakulteter, mens de italienske U.er med Bologna som Forbillede oftest fra Beg. af var juridiske Fagskoler, der først senere fik flere Fakulteter (ligesom Montpellier og Salerno begyndte som medicinske Fagskoler). Ogsaa den pyrenæiske Halvø fik, mest med Bologna som Mønster, sine U.er (i Slutn. af Middelalderen fandtes 13), der blev mere nationalt prægede, i Modsætning til de andre Landes internationale U.er. — Tyskland kom forholdsvis sent med, men blev til Gengæld meget hurtig oversaaet med U.er, der oprettedes ved Stiftelsesbrev dels paa kejserligt, dels paa Landsherrens eller biskoppeligt Initiativ med pavelig Stadfæstelse. Det ældste

tyske »Generalstudium« er Prager-U.et (1348); derpaa fulgte Wien (1365), Heidelberg (1385), Köln (1388), Erfurt (1392), Leipzig (1409), Rostock (1419); efter en Standsning grundedes paany en Række U.er: Greifswald (1456), Freiburg (1460), Basel (1460), Ingolstadt (1472), Trier (1473), Mainz (1477), Tübingen (1477), Wittenberg (1502), Frankfurt a. O. (1506). Stiftelsen skyldes ofte Konkurrence mellem Byerne (eller Studenterurolighedеr jfr. Nationsstriden i Prag og Leipziger-U.ets Stiftelse). Først i Slutn. af 15. Aarh. kom Norden med (Uppsala 1477, Kbhvn 1479); i Skotland stiftedes St. Andrews 1413, Glasgow 1454, Aberdeen 1494. — Nord for Alperne og Pyrenæerne var U.erne væsentlig ens styrede, nemlig af de 4 Fakulteters samlede Lærerstab *(concilium plenum)* under Ledelse af en Rektor, der halvaarlig valgtes af Lærere og Skolarer, senere alene af de ansatte Lærere. U.erne var frigjorte fra verdslig Jurisdiktion; Rektor og hans Raadgivere dannede en Domstol, undertiden med en af Paven tilforordnet *conservator studii* ved Siden. Antallet af ansatte *magistri* var ikke stort; sædvanlig havde Teologerne 2 à 4, Juristerne 3 à 6, Medicinerne 2. Ved Artisternes Fakultet var Tallet skiftende, men betydelig større. — Undervisningen faldt i *lectiones* (Forelæsninger), og *disputationes*, hvortil kom de private Øvelser i de forsk. Kollegier. Om fri Forskning var der ikke Tale. Teol.ens Grundlag var Lombarderens Sentenser, Jura'ens Decretum Gratiani og Corpus juris, Medicinens Hippokrates, Galen og Avicenna. I Artisternes Fakultet dannede Aristoteles's filos. og naturvidensk. Skrifter Grundlaget, men sidst i 15. Aarh. slap dog enkelte humanistiske Lærere ind. Trods Forskelligheder var Studiegangen væsentlig saal.: efter 3 Semestres Læsning ved det art. Fakultet erhverves Baccalaureusgraden (maaske af *bachelier = bas chevalier)*, 2 Aar derefter Graden *Magister artium*. I de højere Fakulteter var Hovedgraderne: Baccalaureus, Licentiat og Doktor. Den teol. Student var i 5 Aar *cursor biblicus* (kunde derefter som *baccalareus biblicus* læse over bibelske Skrifter med yngre). Derefter blev han *sententiarius* (og kunde læse over Sentenserne), endelig fulgte Graderne: *baccalareus formatus*, Licentiat og Doktor (ofte kaldet *magister)*, hvilken sidste først kunde opnaas i 30aars Alderen. Promotionerne var store Fester, som de graduerede maatte betale. Særlig til Doktorpromotionen var et stort, delvist kirkl.t Apparat knyttet (Procession, Klokkeringning, Overrækkelsen af Insignier som Baretten, Ringen, Bogen og Aflæggelse af Doktored). Den erhvervede Grad gav Læseret overalt *(jus ubique docendi)*, mens den skænkede Grad, hvis Indehavere undertiden kaldtes *doctores bullati*, ikke gav saadan Ret. Fra Landsfyrsters, Bispers eller Byers Side sørgedes for nogenlunde sikre Indtægter for de faste Lærere (Studenterne fik Undervisningen gratis). Ofte var en Kollegiatkirke (II, 824) henlagt som Grundfond, de højere Fakulteters Lærere var da Indehavere af dens Præbender eller af inkorperede Sognekirkers Indtægter; de andre var ofte fastlønnede *(salariati)*. De faste Lærere var fri for Skatter og andre Byrder; undertiden fik de frit Øl og Vin. En stor Del af Undervisningen (især Disputerøvelser) foregik i de til U.erne hørende Kollegier eller »Burser« samt ved de graduerede, men ikke fastansatte Lærere. Humanismen var ikke i Stand til væsentligt at ændre U.rnes middelalderlige, skolastisk hierarkiske Præg, selv om den gav Skolastiken sit Dødsstød og stillede nye Krav til filol. Uddannelse.

Efter en kort, tilsyneladende dannelsesfjendtlig Krise kaldte Ref.en (og Kontra-Ref.en) talrige nye Lands-U.er frem baade paa luth., kat. og ref. Grund, de protest. væsentlig udstyrede ved inddraget K.gods. Melanchthons Indflydelse paa de protest. (særlig de luth.) sporedes i, at filolog. Studier nu fik en anerkendt Plads ved Siden af Aristoteles' Filosofi, og at Disciplinernes Trinrække fastholdtes, saaledes at Teol. stadig stod som Højdepunktet af Videnskaberne. Luthersk og calvinsk Teol. (Eksegese, loci communes og »Kontrovers«) afløste den gl. Skolastik, men fik snart selv et stærkt skolastisk-symbolbundet Præg, U.ernes Indretning og Studiernes Gang var væsentlig som før; Akademikernes Privilegier og U.ernes Selvstyre vedblev, dog under Landsfyrstens el. en særlig, gærne verdslig Kanslers Overtilsyn. Kollegielivet kom (bortset fra England) til at spille en underordnet Rolle, selv om Fyrster el. private Rigmænd ogsaa ved de nye U.er oprettede Konvikter (Kollegier) for ubemidlede. Studenterne, der enten bandtes til Studier ved Lands-U.et eller ialt Fald til et lignende konfessionelt, valgte hver deres Privatpræceptor, der tilsaa deres Studier og Sæder; deres Liv lod ofte meget tilbage at ønske og skæmmedes ved de ældres Tvang og Vold overfor de yngre (Pennalisme). Da Lands-U.ets væsentlige Opgave var at forsyne den specielle Stat og K. med Embedsmænd, og Uniformitet var Tidens Løsen, blev efterhaanden samtlige Lærere symbolbundne. Grader fra fremmede U.er kunde derfor ikke uden videre give Læreret ved hjemlige, og selv Folk, der foretog videre Studier ved fremmede U.er, tog efterhaanden ikke Grader der. — Uniformitetshensynet bevirkede ogsaa, at Bog-Censuren væsentlig henlagdes til U.erne. — Bl. de nye Lands-U.er, der i K.hist.n har spillet fremtrædende Rolle, kan nævnes: Marburg (1527), Königsberg (1544), Jena (1556), Helmstädt (1576), Giessen (1607), Strassburg 1621), Kiel (1665), Lund (1665); i Nederland: Leiden (1575), Groningen (1614), Amsterdam (1632), Utrecht (1636). — Den kat. K. oprettede Præsteseminarier (IV, 148); de endnu bestaaende teol. Fakulteter ved de kat. U.er drev vedblivende aristotel. Skolastik. I rent kat. Lande (f. Eks. Spanien) er nu de teol. Fakulteter helt gaaet ind, medens Tyskland og Østrig har beholdt dem ved Siden af de biskoppelige Præsteseminarier. — Det vidensk. Liv ved de luth. U.er lammedes af de stadige Lærestridigheder, og under Trediveaarskrigen bragtes adskillige paa Opløsningens Rand (ogsaa paa Gr. af voldsom Nedgang i Studentertal). De tyske U.er havde til Dels bevaret et internationalt Præg, idet talrige Ikke-Tyske for videre Studier søgte til dem (ligesom ref. Studenter gik til Genève [st. 1559] eller til Nederland). Under 30aarskrigen steg Besøget af luth. Studenter ved de berømte nederlandske Universiteter,

hvor Filologi., Naturvidenskab og Retsstudier blomstrede. Først i 18. Aarh. fornyes de tyske U.er ved Pietismen (der drev paa Bibelstudium) og den Wolffiske Filos. Førerskabet gik en en Tid over til »det første egl. moderne U.«, Halle (gr. 1694, jfr. II, 334). Aarh.t kendemærkes ved Jura'ens, Filos.ens og Naturvidenskabernes Overvægt over Teol.en. Grotius, Pufendorf og Thomasius hævdede i Retsstudiet den nation. Ret overfor Romerretten. Paa Filos.ens Omraade bliver Descartes og Leibniz toneangivende. Endnu var dog det protest.-konfes. Præg bevaret, men deistiske Oplysningstanker fra Frankrig og England bidrog til at fremme den rent vidensk. Udvikling af U.erne. Göttingen (1737, jfr. II, 316) manifesterede straks sin kirkl. Uafhængighed ved at promovere en Jøde til Dr. med. Oplysningstiden gennemførte U.ernes Ret til ubunden Forskning, der indenfor de teol. Fakulteter tøvende anerkendtes; klassiske Sprogstudier kom i første Række, ortodoks Dogmatik veg for mer el. mindre individualistiske og histor.-kritiske Teorier (jfr. Semler IV, 153; Supranaturalisme IV, 412); de ikke teol. Professorer fritoges for Symbolforpligtelsen, og selv Teologernes betragtedes efterhaanden med Ligegyldighed. Fra Slutn. af Aarh.t trængte Kants Filos. sejrrigt ind ved de filos. Fakulteter, og disses Betydning blev i 19. Aarh. fremherskende. Deres Underordningsforhold til de »højere« Fakulteter er nu forsvundet, da de selv er afsluttede Fagskoler. Det filol.-histor. Studium har gennemløbet en imposant Udvikling ved rationel Optagelse af de levende Sprogs Studier og ved den moderne histor. Kildekritik. Eksakt og empirisk Forskning har fornyet det mat. naturvid. Studium (enkelte Steder har disse Fag adskilt sig i et særlig Fakultet). 19. Aark. har skabt en hel ny U.s-Forstaaelse og navnlig først gjort de tyske U.er til fri Forskningsanstalter. Undervisningsmaaden er stærkt præget af Videnskabernes fremtrædende Specialisering, der i Slutn. af Aarh.t har skabt de specielle Laboratorier og Seminarøvelser (de gl. Disputereøvelser forsvandt allerede i første Halvdel af Aarh.t), og er ved Modersmaalets Sejr væsentlig fornyet. Et moderne U. kendemærkes nu ved de talrige til det knyttede Institutioner (Biblioteker, Musæer, Laboratorier, botaniske Haver, medic. og kirurg. Kliniker osv.). Kollegier og Burser spiller ingen Rolle som særlige Undervisningsanstalter; Akademikernes retslige Særstilling er enten bortfaldet eller betydningsløs. Ogsaa Kvinderne har faaet Adg. til U.et og dets Lærerposter.

Revolutionskrigene medførte vel for Tysklands Vedk. Nedlæggelse af en Del overflødige U.er, men endnu bestaar væsentlig her den gl. Ordning med selvstændige Lands-U.er (selv for mindre Enklaver). I Frankrig faldt ca. 20 U.er som Ofre for Revolut.; Napoléon samlede alle Undervisningsanstalter og Bestyrelser i en stor Organisation »Université de France«, der fra Paris strækker sin Ledelse ud over alle Departementer. Derved forsvandt det gl. middelalderlige U.-Præg ganske i Frankrig. De fr. U.er (eller rettere Fakulteter) er rene Statsanstalter og Fagskoler, der udelukkende forbereder til bestemte Eksaminer og Virksomheder. — Det gamle U.s-Præg bevares mest i England (jfr. dog Art. University Reforms), hvor College-Undervisningen og den frie Almen- eller Specialdannelse er Hovedsagen, og i N.-Amerika, hvis betydligste U.er er Privatstiftelser (Harvard 1636, Yale 1716, Columbia 1754, Chicago 1892); Betegn. »U.« el. »College« afgiver dog ikke Norm for deres vidensk. Karakter. Gennemgaaende giver de fri, almendannende Undervisning; den egtl. Undervisning ligger ikke i Hænder paa Forskere, men paa repetentagtige Lærerkræfter. Adsk. Anstalter, der kalder sig »U.«, giver kun Undervisning, der svarer til vor Gymnasieundervisnings højeste Trin; andre, der netop bibeholder *College*-Navnet (f. E. Harvard), giver tillige virkelig U.s-Dannelse; de fleste amerik. U.er har en Forberedelsesskole (*College*) fast knyttet til sig, hvis Undervisning afslutter med Graden *Bachelor of arts (B. A.)*; selve U.s-Undervisningen af de graduerede, der forbereder sig til højere Grader, er skoleagtig ordnet; kun et Mindretal af »U.er« kræver dog *B. A.*-Graden som Adgangsbetingelse, og U.erne omfatter hyppig tekniske, Forst- og Landbohøjskoler eller alm. Gymnasieundervisning, ligesom deres Professorer ogsaa ofte underviser i Forberedelsesklasserne. Studenterlivet er præget af Alumnatordningen i *Colleges*. — Mellem den franske og engelske U.-Type staar den tyske, der bedst har bevaret sin gl. korporative Forfatning og lægger Hovedvægt paa at være videnskabelig Enhedshøjskole for alle Undervisningsgrene, samtidig med at den er Statsanstalt og uddanner Embedsmænd; den er paa en Gang Forskningsanstalt og Fagundervisningsanstalt; Studenterne har Frihed m. H. til Anlæggelse af deres Studier og studerer regelmæssig ved flere U.er. Denne Type gaar væsentlig igen i de skandinaviske U.er (Kristianias U. oprettedes 1811 [her tillige et frit teol. Menighedsfakultet 1907]; Stockholm og Göteborg fik partielle U.er [Højskoler] 1878 og 1891) og i Nederland, Rusland, Ungarn, Italien og fl. St. — Teol.ens Stilling er under U.s-Udviklingen i 19. Aarh. delvis vanskeliggjort. Naar U.erne p. d. e. S. skal være Anstalter for fri, vidensk. Forskning og p. d. a. S. Anstalter for Uddannelse til praktisk-kirkl. Stillinger, opstaar et Dilemma, da disse kræver bestemte Trosforudsætninger (en Spænding, som indenf. den kat. K. er mindre stærk p. Gr. af dens særlige Præsteseminarier). Ved Hollands teol. Statsfakulteter er Vanskeligheden 1877 søgt løst ved en rent hist. Undervisning, mens den dogmatiske er henlagt under kirkeligt ansatte Lærere (saaledes ogsaa ved Byen Amsterdams U. indtil 1900, da Uddannelsen af Præster her ophørte; 1880 grundlagdes her et frit U. paa bekendelsestro, calvinsk Grundlag jfr. II, 129 a.). I Tyskland er der endnu fuld Symbolforpligtelser for de teol. Fakulteter i Erlangen, Leipzig og Rostock og en delvis Forpligtelse ved flere andre U.er (Berlin, Bonn, Halle). Ellers er som oftest Symbolforpligtelsen faldet bort. — Ved Kbhvns U. herskede der fra Ref.s-Tiden en faktisk Læreforpligtelse, der dog først blev lovfæstet for alle Professorer ved kgl. Forordninger af 1625, 1635 og 1732. Siden Guldbergs (II, 303) Fald 1784 tabte Symbolforpligtelsen sin Betydning, og Dommen i Injuriesagen mel. Grundtvig og H. N. Clausen (1825) tydede paa, at den i

Hyrdebrevet 1817 for gejstliges Vedk. fremsatte Opfattelse, at Forpligtelsen ikke gælder Symbolernes Bogstav, ogsaa forstodes som gældende teol. Prof.er. Først ved Grundloven bortfaldt dog Forpligtelsen (der stadig gjaldt alle Fakulteters Prof.er, men praktisk kun fandt Sted ved Indtrædelse i Konsistorium; frivillig vedblev den her indtil 1872). Om teol. Embedseksamen i Norden jfr. I, 830 — 834. I Tyskland foregaar Prøven oftest ved en særlig Eksamenskommission udenfor Universitetet. Ved fl. U.er bestaar endnu i det teol. Fak. baade Licentiat- og Dr.graden; den sidste opfattes dog væsentlig som en Æresgrad og tildeles ogsaa Gejstlige for praktisk Arbejde (saal. stadig i Sverige; om Licentiateksamen her jfr. I, 833). I Tyskland fordres for jus docendi en særlig Habilitetsprøve af Licentiaten. I Danmark, hvor akad. Grader i sig giver jus docendi, bestod den særlige Lic. theol. Grad til 1916, og Dr.gradens Erhvervelse forudsatte særlig Indbydelse eller uddeltes som Æresgrad; siden $^{2}/_{12}$ 1916 svarer den til Dr.graden i andre Fakulteter; Forudsætningen for dens Erhvervelse er normalt: bestaaet Embedseksamen med 1ste Karakter, og den erhverves ved en udarbejdetAfhandling og en mundtlig Disputationshandling paa Dansk el. Latin (fra 1866). — M. H. t. kristeligt Arbejde bl. Studenter se Frivillig Studenterbevægelse (II, 135), Studenterbevægelse, den kristelige (IV, 376), Nordiske Studentermøder med kr. Program (III, 395). Efter engelsk Forbillede tager Studenter ved U.erne oftere i nyeste Tid Del i socialt Arbejde, særlig gennem saakaldte Settlements, anlagte i Arbejderbydele. En Form for socialt Arbejde er det Oplysningsarbejde, hvorved U.s-Lærere o. a. i populære Foredrag søger at gøre Videnskabernes Resultater kendt i videre Kredse (University Extension, Folke-U.'s Foredrag). — (H. Denifle, Die U. des Mittelalters I, 1885; H. Rashdall, The U. of Europe in the Middle Ages I—II, 1895; Fr. Paulsen, Gesch. des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen u. U.en,1885; samme,Die deutschen U. und das U.-studium, 1902; Tholuck, Das akad. Leben des 17. Jahrh.s I-II, 1853-4; H. Schück, Svenska Pariserstudier under medeltiden i Kyrkohist. Årsskrift I, 1900 og III, 1902; H. Matzen, Kbhvns Universitets Retshist. II, 1879, S. 196 f.; Johs. Jacobsen, Om Symboler og Symbolforpligtelse, 1906; Minerva, Jahrbuch der gelehrten Welt, 1892 ff). *H. J. H.*

University Reforms (1854 og 1871). Universiteterne i Oxford (III, 458) og Cambridge (I, 461) virkede til 1854 under Ordningerne fra 1570 og 1636. Deres forældede Former for Styrelse, Undervisning og Eksamination hæmmede Udviklingen, og de manglede Midler til nye Videnskabsfag, Laboratorier og flere Professorer. Edelige Forpligtelser paa Statsk.ns Bek. begrænsede Lærefriheden og Tilgangen af Professorer og Studenter. 1850 nedsatte Regeringen en Kommission, og efter dens Betænkning udarbejdedes Loven af 1854, der bragte en gennemgribende Omdannelse. Kollegiernes gl. Monopoler ophævedes, og det tillodes at bygge private *halls,* der oprettedes nye Professorater. lønnet af Kollegiernes rige Midler; Kollegiernes gl. Statuter ophævedes; til deres Ledelse krævedes nu vidensk. Kvalifikationer; Stipendierne for Studenterne forøgedes i Antal og Størrelse, og forældede Betingelser for akad. Grader faldt bort; mange rel. Forpligtelser afskaffedes, bl. a. Eden ved Immatrikulationen og Baccalaureusgraden. — Efter at et stort Antal Professorer, Lektorer, Kollegieforstandere og Fellows 1862, 1863 og 1868 havde indsendt Petitioner til Regeringen om fuldstændig Afskaffelse af de kirkl. Forpligtelser (undt. for de teol. Graders Vedk.), forhandledes Sagen i Parlamentet; den støttedes af alle Frik.rne og det liberale Parti, men mødte stærk Modstand. Efter 9 Aars Debatter gennemførtes Forslaget 1871 som en Regeringsforanstaltning. — Foruden disse Reformer gav Lovene af 1854 og 1871 Universiteterne Frihed til at fortsætte Udviklingen ad Fremskridtets Vej, og de 2 berømte Lærdomssæder indtager nu atter en fremragende Plads bl. Europas Universiteter. Reformerne er ogsaa kommet de nye Universiteter tilgode. 1898 rekonstrueredes Londons Universitet; University College, King's C., de med. Skoler ved Hospitalerne, polytek. Anstalter og lign. Højskoler samt teol. Colleges (baade anglik. og nonkonformist.) forenedes til ét stort Univ.. styret efter moderne Principer af et Senat. Ogsaa de nye Universiteter i de store Fabrikbyer (Liverpool, Manchester, Birmingham, Sheffield) indrettedes efter Tidens Krav. (Lit. se under Oxford og Cambridge; desuden: Lord Curzon, Principles & Methods of University Reform, 1909). *C. E. F.*

Unkkhan (Ung-Khan), Navn paa Keraiter-Fyrsten i det østlige Mongoli, der 1203 overvandtes af Mongolererobreren Temudshin (Djingis-Khan). I de æventyrlige Efterretninger, der kom til Europa om den store nestorianske »Præstekonge« Johannes (II, 662) og hans Rige, sammenblandes Keraiterherskeren og hans Nederlag med Karakhitaner-Khanens Besejring og hans Riges Ødelæggelse ved Djingis-Khan 1218. Fransiskaneren Wilh. af Ruysbroek (de Rubruquis), hvis Rejseberetning fortæller om Resultaterne af den Udsendelse af Tiggermunke, som Innocents IV foranstaltede for at omvende Mongolerne og finde Præstekongens Rige, beretter, at »Unc« var den sidste Hersker over de sorte Khitaner eller Karakhitaner, hvis Rige var grundlagt af Coir-Khan paa den Tid, Frankerne erobrede Antiokia; hans Efterfølger blev en stor nestoriansk »Hyrde« blandt Naymanerne, som Nestorianerne kaldte Johannes, og efter dennes Død blev Broderen, »Unc«, Khan, men besejredes af Djingis. Efter den arab. Historiker Ibn-el-Athir(1160—1233)var Karakhitanernes Fyrste (hvis Titel var »Kur-Khan«) en Kineser; kinesiske Kilder fortæller derimod om en fremmed Stamme, Khitanerne(formentlig Tungusere), der i 10. Aarh.'s Beg. bredte sig fra Mandshuriet og erobrede N.-Kina; 1123 fordreves de herfra, men under Anføreren Jeliutashe grundede de V. for Kina et nyt Storrige, der strakte sig over Pamirhøjlandet til Oxusfloden i V.-Turkestan. Under Efterfølgeren Jeliuylici (ca. 1155) overvandt de 1141 ved Samarkand Seldshuk-Sultanen Sandshar (Saniard), hvis Herredømme strakte sig over Persien og bl. a. har været følt af de kr. Nestorianere der som en Plage, og udvi-

dede deres Besiddelser til det Kaspiske Hav. Fyrsterne bar Titlen Kor-Khan eller Gur-Khan, og Folket kaldtes Kara-Khitaner (sorte Khitaner). Ved misforstaaet Udtale menes Fyrstetitlen at være identificeret med det syr. Navn Jochanan (el. Johannes), og Sejren over Sandshar gav formentlig Anl. til de første Fortællinger i Vesten (hos Otto af Freising) om Præstekongen, der vilde ile de kr. Korsfarere og Jerusalem til Hjælp. Da de sorte Khitaners Rige var ødelagt (deres sidste Hersker var en Naymanfyrste Kushluk), søgte dog Vestens Udsendinge forgæves Præstekongens Rige ved det Kaspiske Hav, men da Rygterne om det ikke forstummede, tænkte man sig det længere mod Øst i Indien eller Kina. Nye Sagn læstes i den lat. Overs. af Joh. af Mandevilles Rejseskildring, der berettede, at Johannes stammede fra Friesland og var en af de 15 »Baroner«, der fulgte Holger Danske paa hans Tog lige til Bagindien. Da han drog hjem, fordelte han sine Riger til »Baronerne«, og Johannes, der for sin Fromheds Skyld fik Tilnavnet »Præst«, fik *India superior* og 4000 Øer samt Overherredømmet over de andre 14 (intet Under, at en senere dsk Krønike mente at vide, at Johannes var Holgers Slægtning og Dansk!). I Aarhundreder kaldte man iøvrigt i Vesten Kina for Kithai el. Kathaya efter Khitanerne. (M. d'Avezac i Recueil de Voyages et de Mémoires publié par la Société de Géographie IV, 1839; Fr. Zarncke, Der Priester Johannes i Abh. d. philol.-hist. Classe d. kgl. sächs. Gesellsch. d. Wiss. VII—VIII, 1879—83; S. Ruge, Gesch. des Zeitalters der Entdeckungen i Onckens Allg. Gesch. 2. Abth. IX, 1881, S. 37 f.; M. Lorenzen, Mandevilles Rejse, 1882). *J. O. A.*

Unni, levitisk Sangerfamilie (1 Krøn. 15, 18. 20). I Neh. 12, 9 har den skrevne Tekst Unno, men Massoreterne læser ogsaa her Unni.

Unni, Ærkebiskop af Hamburg-Bremen, blev efter Traditionen, da han som Klerk ledsagede en udpeget Ærkebiskop, af Kong Konrad valgt til Ærkebiskop (918). Adam af Bremen beretter, at U., efter Kong Henriks Sejr over Hardeknud Orm (ɔ: Gorm d. gl.), virkede i Jylland, paa Øerne, ja rejste helt op til Björkö i Mälaren. Henriks Sejr over Gorm er formentlig uhistorisk; derimod beretter Widukind fra Korvej om, at Henrik tvang Kong »Chnuba« til at lade sig døbe 934; Gnupa hørte til det svenske Dynasti, der en Tid herskede over Slesvig fra Hedeby. En dsk Krønike beretter, at U. døbte Kong Frode, der byggede Kirken i Aarhus, men dennes Indvielse til Trefoldigheden peger snarest paa Forbindelse med England. Korvej-Aarbøgerne lader U. dø blandt »Skyterne« i Sept. 936; hans Hoved førtes til Bremen, hvor det jordedes ved St. Peters Alter. (A. D. Jørgensen, Den nord. K.s Grundlæggelse I, 1874—76, S. 188 f.; H. Olrik, Konge og Præstestand I, 1892). *H. J. H.*

Unno, se Unni.

Unonius, Gustav Elias, sv. Præst og Forf., f. i Helsingfors 25. Aug. 1810, Stud. i Uppsala 1830, tog Kameraleksamen 1833. Under Koleraepidemien i Sverige 1834 tjenestegjorde U. ved et Sygehus i Stockholm og drev siden medicinske Studier i Uppsala. Han bestemte sig imidlertid til at udvandre, giftede sig 1841 og drog med sin Hustru og nogle Venner til Amerika. De slog sig ned i Wisconsin som Jordbrugere; efterhaanden som Emigranternes Antal voksede paa Egnen, gjorde Kravet om et ordnet K.samfund sig gældende. U. uddannede sig da til Præst i den anglo-amerik. K. og blev Koloniens Sjælesørger. Da han senere som amerik. Præst kom i Konflikt med de fra Hjemlandet udvandrede Præster, tog han mod Ansættelse ved amerik. Menigheder, først i Wisconsin, senere i Chikago. Paa et kort Besøg i Sverige 1853 vaagnede Lysten til at blive i Fædrelandet, og 1858 vendte han hjem og søgte Ansættelse som Præst i den svenske K. Da det mødte Vanskeligheder, tog han for Udkommets Skyld mod Ansættelse ved Toldvæsenet. Efter sin Afsked herfra 1888 deltog han dog i præstelig Betjening i Ærkestiftet. D. 14. Okt. 1902. *Sv. B.*

Untereyk (Under-Eyk, Ondereick), **Theodor**, reformert Præst, f. 1635 i Duisburg, d. 1693 i Bremen, »en reformert Spener« (IV, 300), studerede i Utrecht og blev her dybt grebet af Lodensteins (III, 70) og Coccejus' (I, 527) Teologi. I Genève sluttede han sig til Labadie (III, 1). 1660 blev U. Præst i Mühlheim ved Ruhr, holdt her ligesom Labadie Opbyggelsesmøder med Gennemgang af et Stykke af Skriften. 1668 blev U. Hofpræst i Kassel, 1670 Spr. ved St. Martini Kirke i Bremen, hvor han virkede til stor Velsignelse; han har paavirket Joakim Neander (III, 352) og G. Tersteegen (IV, 528); enkelte Ps.r er af U. *N. M. P.*

Unwan, Ærkebiskop af Hamburg-Bremen 1013—30, en storættet Mand i Slægt med Kejserhuset, var Kannik i Paderborn, da Henrik II med Tilsidesættelse af Klerkenes Valg udnævnte ham til Ærkebisp; der siges, at han maatte betale Embedet med Tredjedelen af sine Godser, men en Hovedgrund til Beskikkelsen var formentlig, at han delte Kejserens Interesse for Reformer i Præste- og Munkesamlagenes Liv. U. krævede saaledes Indførelse af kanonisk Orden (Cølibat og Samliv) af Klerkene ved Bremerkirken; han genopbyggede den ødelagte Mariekirke i Hamburg (af Træ) og Bispegaarden og indrettede et Præstesamlag ved Kirken. Han lod Offerlundene ved Bremen omhugge og arbejdede for at befæste den truede Krdm blandt Venderne. Bremersædets Bulleforfalskninger var delvis foretaget inden hans Tiltræden. Hans Bestræbelser for at fastholde K.styret i Norden lykkedes kun delvis paa Gr. af Danmarks stærke Forbindelse med England. Knud d. store indkaldte til Danmark saavel engelske Munke som Præster og Bisper. Den i Canterbury til Roskildebisp viede Gerbrandt (1022?) fængsledes paa Gennemrejse af U., maatte sværge ham Lydighed og synes at have medvirket til bedre Forhold mellem Kongen og U.; Knud lod sig optage i Bremerkirkenes Broderskab og anerkendte U.s formelle Ret; men denne fandt sig i Kongens reelle K.styre, der ogsaa bidrog til, at de lothringske (fra Klostret Stablo) og franske Reformer øvede Indflydelse i Danmark. Ved U.s Mellemkomst blev Knud og Konrad II Venner; de mødtes i Rom, og Konrad afstod »Marken« (Landet mellem Sli og Eider) til Danmark, og Knuds Datter Gunhild troloved med den senere

Henrik III. U. døde 27. Jan. 1030 (A. D. Jørgensen, Nord. K.s Grundlæggelse, 1874—78, S. 451 f.; H. Olrik, Konge- og Præstestand I, 1892). *J. O. A.*

Uomskaarne, se Omskærelsen (III, 431).

Uopløselighed, Ægteskabets, se Ægteskab.

Uppsala, Sæde for Sveriges Ærkebiskop og den ældste sv. Universitetsby, med 27,976 Indb. (1916), ligger ved Randen af U.sletten og gennemstrømmes af Fyrisaaen, som 8 Km. fra Byen falder ud i Mälaren. Navnet (»Øvrebyen« el. »Byen deroppe«) tilhørte opr. det nuv. Gamla U., 4 Km. N. for Staden. Her, paa en Hævning, der danner et naturligt Midtpunkt paa U.sletten, opstod tidlig Svearnes fornemste Kongesæde, Offer-, Tings- og Markedsplads, og her findes 3 store Kæmpehøje fra 6. Aarh. over Sveakonger (formentlig Aun, Egil og Adils) af den Æt, som samlede Sverige til ét Rige. I Vikingetiden byggedes her et Gudehus med Billeder af Thor, Odin og Frø, som endnu stod paa Adam af Bremens Tid, men ødelagdes ved Krdmmens Indførelse, vel af Inge d. æ. O. 1130—40 flyttede Upplands Bisper deres Sæde hertil fra Sigtuna (IV, 183) og byggede den store Domkirke af Kampesten i normannisk Stil, af hvilken en Del endnu staar som Sognekirke for Gamla U. Erik den hl. (I, 787) blev begravet og senere skrinlagt som Helgen i den. 1164 blev Bisperne her Sveriges Ærkebisper. Deres Ærkestift omfattede Uppland, det sv. Norrland (»Hälsingland«) samt Jämtland, som polit. hørte til Norge, men formentlig kristnedes fra Sverige i 11. Aarh., da det endnu hørte til dette Land. Allerede i Beg. af 13. Aarh. var der Tale om at flytte Ærkesædet; Flytningen blev dog først udført i Beg. af 1270'erne af den kraftige Ærkebiskop Folke (da endnu Ærkedegn under et Bispeløse); Ærkesædet forlagdes til den mere befolkede Havneplads Östra Åros, som Navnet U. overførtes paa. Flytningen kan regnes fra den højtidelige Overførelse af Hellig-Eriks Skrin 24. Jan. 1273. Domkirken byggedes paa en Høj (»Mons Domini«) i »Fjärdingen« V. for Aaen; mange andre kirkl. Bygninger, Kannikehus m. m. kom til. En Kongsgaard fandtes i den sydøstl. Del af Staden (»Kungsängen). O. 1350 byggede Ærkebiskop Hemming Bispeborgen paa den Høj nær ved Domkirken, hvor nu Universitetsbygningen staar. Ærkestolens Rigdom skriver sig fra Folkes Tid, da Kapitlets hidtilværende 4 Kanonikater, stiftet af Jarler i Midten af 13. Aarh. (fra Slutn. af 12. Aarh. findes Spor af et tidligere regelbundent Kapitel), forøgedes til 12. Ved Middelalderens Slutn. fandtes 20 Kanonikater og 24 Præbender; Ærkebiskopsbordet, Domkirken og Kapitlet ejede i Uppland ialt 700 Gaarde. Domkapitlets Modstand mod Erik af Pommerns Forsøg paa at paatvinge det sin Kandidat (1432) forberedte den sv. Rejsning mod Unionen under Engelbrecht. De mægtige senmiddelalderlige Ærkebisper, Nils Ragvaldsson, Jöns Bengtsson, Jakob Ulvsson, Gustav Trolle (IV, 623) sad inde med store verdslige Len; til deres Borge hørte foruden den i U. ogsaa Stäket og Arnö. De begunstigede human Dannelse og Kunst; fra deres Tid findes endnu prægtige Kunstgenstande (f. E. nederlandske Alterskabe) i mange upplandske Landsbykirker. Jakob Ulvsson gjorde flittigt Brug af Bogtrykkerkunsten, og 1477 grundede han Universitetet. Disse Prælaters Unionspolitik, dikteret af Stræben efter kirkl. Selvstændighed og Magt, bragte dem i uforsonlig Modsætning til den nationale Strømning i Sverige. Den voldsomme polit. Krise, hvormed Middelalderen sluttede, medførte de sværeste Tab for Ærkesædet. Universitetet indstillede sin Virksomhed (o. 1516). Under Ref.ens Frembrud var U. et af Arnestederne for det kat. Forsvar (Peder Galle). Efterat Joh. Magni (III, 139) var rejst fra Landet, inddrog Gustav Vasa (II, 307) Ærkestolens Gods og lod Stiftet styre af dets Ærkedegn, Laur. Andreæ (I, 84). Da Laur. Petri (III, 536) 1531 blev evang. Ærkebiskop, fik han kun en ringe Del af Indkomsterne. Kapitlet reduceredes stærkt, Bispens Borg og kirkl. Bygninger nedbrødes til Opbyggelsen af det ny kgl. Slot (i Slutn. af 1540'rne). Erik XIV (I, 788) genoprettede Universitetet (1566), men i Slutn. af 1570'erne ophørte det atter, da Professorerne modsatte sig Johan III's (II, 649) liturgiske Planer. — Ogsaa efter Ref.en holdtes Provinsialsynoder (i Örebro 1529 [III, 721], i Uppsala 1539 og 1572 [ssteds]). Da den liturg. Strid splittede K.n, planlagdes 1587 et K.møde under Forhandlinger mellem Johan III og Hertug Karl (II, 731). Sigismunds (IV, 181) kat. Anskuelse gjorde kirkl. Enighed endnu nødvendigere, og den fungerende Regering, Hertugen og Raadet, indkaldte da 25. Febr. 1593 til Uppsalamødet, en af de afgørende Begivenheder i Sveriges rel. Hist. Rigskansleren Nils Gyllenstierna aabnede det (1. Marts), Regeringen og over 300 Gejstlige deltog; Mødet valgte selv sin Formand, Prof. Nic. Olai Botniensis (I, 372). Først antoges den Augsb. Bek. (ved Siden af de oldkirkl. Symboler); med oprakte Hænder erklærede alle at ville blive denne Bek. tro til Døden, og Formanden skal da have udraabt: »Nu er Sverige blevet én Mand, og alle have vi én Herre og Gud!« (5. Marts). Johan III's Liturgi forkastedes; adskil. andre Spørgsmaal behandledes, og Abraham Angermannus (I, 86) valgtes til Ærkebisp. Resolutionen af 20. Marts staar stadig i K.loven som det grundlæggende Aktstykke for den sv. K. Mødets Betydning er: 1) Sveriges definitive Tilslutning til Lutherdommen (med Front saavel imod katoliserende som reformerte Strømninger); 2) Grundlaget var lagt for Sveriges polit. Optræden i Storhedstiden som Protestantismens Værner; 3) K.ns Selvstændighedsfølelse overfor Staten styrkedes (en K.repræsentation har siden da aldrig manglet i Sverige); 4) det Opsving i K.livet, som kendetegner de flg. Decennier, har sit Udgangspunkt i det. Nu genoprettedes U.s Universitet (1593), som Mødet havde forlangt, Lærerstaben var faatallig, Midlerne smaa, og Strid mellem Messenius og Rudbeckius (III, 836) forstyrrede Roen i fl. Aar. Først Gustav II Adolfs (II, 308) Gave paa o. 300 Gaarde (1624) gav Universitetet solid Basis, Grundvolden for dets Eksistens lige til Nutiden; saaledes kunde det hævde sin Stilling som Sveriges 1ste Lærdomssæde. Mod Slutn. af 17. Aarh. var Olov Rudbeck dets herskende Personlighed. 1702 ramtes det og næsten hele Staden

af Ildsvaade. Bl. dets betydeligste Videnskabsmænd i 18. Aarh. er Linné og Ihre, i 19. Aarh. Geijer (II, 178) og Boström (I, 371). Sit ældste Lokale fik det i det gl. Domkapitelshus S. for Domkirken »Academia Carolina« (efter Karl IX); her holdtes Uppsalamødet; Gustav II Adolf byggede »Gustavianum«, som i 2 Aarh.r blev Midtpunkt for dets Liv. Da Acad. Carol. nedreves i Beg. af 19. Aarh., byggedes under Karl XIV Johan »Carolina rediviva« (nu Universitetsbibliotek, Sveriges største offentl. Bibl. med o. 500,000 Bd.); nuv. Universitetsbygning opførtes 1879—87. Dertil kommer nu en Mængde videnskab. Institutioner. — Det teol. Fakultet har ikke sjældent gjort betydelige Indsatser i K.ns Udvikling, dets Professorer er tillige Medl.er af Domkapitlet og indehaver Præbendepastorater i Nærh. af U.; ældste Prof. er Domprovst og Spr. i U. Præbendeinstitutionen vil dog i nærmeste Fremtid ophøre. Kun Professoren i praktisk Teol. beholder Præbende. Fremtrædende Medlemmer i 17. Aarhundrede var den ortodokse Kamphane Schütz samt den varmhjærtede og nidkære Jesper Svedberg (IV, 422); i Slutn. af 18. Aarh. forfaldt den teol. Undervisning; dens Fornyer i Beg. af 19. Aarh. blev Ödmann (s. d.). Beckman (I, 246) og M. Johansson (II, 666) repræsenterede i 19. Aarh.s 2. Halvdel en strængt konfessionel Anskuelse, som i kirkl. Henseende var »lavkirkelig« i Modsætn. til den lundensiske »Højkirkelighed«; J. T. Beck (I, 243) havde her fl. Disciple: Rudin (III, 838), Myrberg (III, 324) og Ekman (I, 737). I 20. Aarh.s Beg. har gode Kræfter forfægtet en hist.-kritisk Anskuelse i Forb. med livskraftig Lutherdom og stærk kirkl. Interesse; af denne Kreds blev Rel.shistorikeren N. Söderblom (IV, 476) Ærkebiskop 1914, K.historikeren Lundström (III, 96) døde 1917. — En Domskole fandtes i U. fra Middelalderen (paa det nuv. »Riddartorget«); et Kommunitet for dens Disciple grundedes o. 1300 af Domprovst Andreas And (paa »Studentholmen«). Af Skolen fremgik Universitetet; selv var den endnu i 17. Aarh. kun Trivialskole, senere tillige Gymnasium; den hører til de Skoler, hvor universitetsuddannede Lærere ved højere Almenskoler gennemgaar praktisk Kursus; nuv. Bygning er fra 1869. — Om den Fjellstedtske Skole, se II, 63. Folkeskolelærerseminarium findes fra 1843 (ny Bygning 1916).

Ærkestiftets Omfang formindskedes ved Freden i Stettin 1570 ved Jämtlands Afstaaelse; 1647 udskiltes største Delen af Norrland som Härnösands Superintendenti; Stiftet fik da sit nuv. Omfang: Uppland, Gestrikland og Hälsingland med 174 Pastorater og 589,000 Indbyggere; dertil kommer Stockholm (IV, 362) med væsentlig selvstændig Stilling med eget Konsistorium. — Ærkebispen er »primus inter pares« bl. Bisperne og selvskreven Formand for K.mødet samt for de to rigskirkl. Organer for Y. Miss. og frivilligt kirkl. Arbejde (Miss.styrelsen og Diakonistyrelsen); under ham staar ogsaa de sv. Præster i Udlandet; han er U.-Universitets Prokansler; han vælges af alle Domkapitler samt af Universitetet og Ærkestiftets Præster; enhver af disse 16 Korporationer indstiller 3, og Kongen udnævner derpaa den, som har faaet de fleste Korporationsstemmer. Stiftets kirkl. Præg kendemærkes af, at Hälsingland berørtes af Læsernes (III, 119) ældre Bevægelse, Uppland derimod ikke; Vækkelsen her fra 19. Aarh.s Midte fandt mest Udløb i den frikirkl. Waldenströmianisme (s. d. og Sverige IV, 433). — Staden U. danner et eneste Sogn, dog med Distriktsinddeling for den kirkl. Virksomheds Skyld. Fl. mindre Kapeller og Menighedshuse findes. Den sv. K.s Miss.styrelse har sit Sæde i U., ligesaa Samariterhjemmet, hvor Diakonisser og Menighedssøstre uddannes. Indenfor nyere kirkl. Foreningsbevægelse har U. betydet meget. K. F. U. M. og K. F. U. K. findes; af Dissentersbevægelser: Waldenströmere, Baptister og Metodister (disses teol. Skole findes dér); kr. Studenterbevægelse virker siden 1850'erne (»Lördagsföreningen«, siden 1884 »Studentmissionsföreningen«, siden 1901 »Uppsala kr. Studentförbund«); den har i de senere Aar, influeret af Uppsalateol.en, paavirket K.ns Liv paa flere Maader (»Korstogsbevægelsen« fra 1909; »Sigtunastiftelsen«, tænkt som et kirkl. Arbejds- og Hvilecentrum med Folkehøjskole, Hospits, Bibliotek og Kapel, 1917). Dissenters har en særlig Studenterbevægelse (Fria kristliga studentförbundet«, 1912).

U.s Bisper og Ærkebisper: 1) Bisper: Siward ell. Severinus (?), Nicolaus (?), Sven (?), Henrik, Kopmannus (?). — 2) Ærkebisper før Ref.en: Stefan (1164—85), Johannes (1185—87), Petrus (1188—97), Olov Lambatunga (1198— o. 1206), Valerius (1207—19), Olov Basatömer (1219—34), Jarler (1236—55), Lars (1256—67), Folke (1274—77), Jakob Israelsson (1278—81), Johan Odulfsson (1281—84), Magnus Bosson (1285—89), Johannes af Åbo (1289—91), Nils Allesson (1292—1305), Nils Kettilsson (1305—14), Olov Björnsson (1314—32), Peter Filipsson (1332—41), Hemming (1341-51), Peter Tyrgilsson (1351-66), Birger Gregersson (1366—83), Henrik Karlsson (1383—1408), Jöns Gerekesson (1408—19), Jöns Håkansson (1421—32), Olov Larsson (1432—38), [Modbiskop Arnold 1433—34], Nils Ragvaldsson (1438—48), Jöns Bengtsson (1448—67), Tord (1468—70), Jakob Ulvsson (1469—1514), Gustav Trolle (1515—17, 1520—21), Johannes Magni (1523—26). — 3) Ærkebisper efter Ref.: Laurentius Petri (1531—73), Laurentius Petri Gothus (1574—79), Andreas Laurentii Björnram (1583—91), Abraham Andreæ Angermannus (1593—99), Nicolaus Olai Botniensis (1599—1600), Olaus Martini (1600—09), Petrus Kenicius (1609—36), Laurentius Paulinus (1637—46), Johannes Canuti Lenæus (1647—69), Lars Stigzelius (1670—76), Johan Baazius (1677—81), Olof Svebelius (1681—1700), Erik Benzelius d. æ. (1700—09), Hakvin Spegel (1711—14), Mattias Steuchius (1714—30), Jöns Steuchius (1730—42), Erik Benzelius d. y. (1742—43), Jakob Benzelius (1744—47), Henrik Benzelius (1747—58), Samuel Troilius (1758—64), Magnus Beronius (1764—75), Carl Fredrik Mennander (1775—86), Uno von Troil (1786—1803), Jakob Axelsson Lindblom (1805—19), Carl von Rosenstein (1819—36), Johan Olov Wallin (1837—39), Carl Fredrik af Wingård (1839—51), Hans Olov Holmström (1852—55), Henrik Reuterdahl (1856—70), Anton Nik-

las Sundberg (1870—1900), Johan August Ekman (1900—13), Nathan Söderblom (fra 1914).

U. Domkirke, Sveriges Centralhelligdom, en gotisk Teglstenskirke, for den ældste Dels Vedk. med fransk Paavirkning; første kendte Aarstal i dens Bygningshist. er 1287, da en fransk Stenhugger Etienne de Bonneuil indkaldtes. Ældst er Koret med tilhørende Kapel (skulpterede Kapitæler fra dette Tidsrum); i 14. Aarh. arbejdedes med fl. Afbrydelser paa den vestre Del, hvor baltiske Stilindflydelser har gjort sig gældende. 1402 nedstyrtede Hvælvinger og Piller paa S.-Siden, 1431 var nuv. V.-Portal færdig; 1435 indviedes Kirken; de to Taarne kom til under Jakob Ulvsson. 1702 led Kirken slemt ved den store Brand; ved Istandsættelsen forsynedes Taarnene (af C. Hårleman) 1744 med lave Hætter, som fandtes lige til den sidste store Restaurering (1885—93 ved H. Zettervall); Kirken fik da et noget skabelonmæssigt gennemført Præg af nordfr. Gotik. Det Indre gør et ejendommeligt løftende Indtryk paa Gr. af Midtskibets overordentlige Højde. Bag Alteret staar Erik d. hl.s Skrin af Sølv (det nuv. fra Johan III's Tid) med Helgenkongens Relikvier. Af Konger hviler her Gustav Vasa og Johan III; bl. andre i Domkirken begravne maa nævnes den hl. Birgittes Forældre, Jakob Ulvsson, Laurentius Petri, Olov Rudbeck, Linné, Swedenborg. I Korsskæringen kronedes i ældre Tid Kongerne (indtil Ulrika Eleonora; derefter i Stockholms Storkirke). Prædikestolen er et prægtigt Barokarbejde fra 1707. — Trefoldighedskirken (»Bondekirken«) af Kampesten og Teglsten, ved Siden af Domkirken, sandsynligvis fra 13. Aarh., staar rimeligvis, hvor den gl. Trækirke, ved hvilken Erik d. hl. blev dræbt, stod; den er Sognekirke for Landsognet. I Middelalderen havde Byen 2 Sognekirker, begge Ø. for Aaen, S. Maria (nævnt tidligt i 13. Aarh.) og S. Per; begge ødelagt paa Ref.s-Tiden. Et Fransiskanerkloster, gr. 1245, laa paa samme Side, lige N. for Stadens middelalderl. Centrum »Gamla torget« ved Dombroen; et Helligaandshus (II, 383) opførtes o. 1300 af Domprovst Andreas And paa vestre Aabred ved Dombroen (stod til Branden 1702), dets Kirke (»Hospitalskirken«) blev først nedrevet i Beg. af 19. Aarh. Paa Riddartorget stod til 1702 S. Eriks Kapel (paa det formentlige Sted for Eriks Død). V. for Staden fandtes S. Jørgens Kapel; foran Domkirkens V.-Portal S. Barbaras Kapel, hvor Arcimboldi (I, 135) solgte Aflad. Den gl. Bygning over Domtrappen er Levning af middelalderl. Fæstningsværker omkr. Domkirken; der op til støder det nuv. Domkapitelshus (bygget o. 1740 til Katedralskole). (Ældre k.hist. Værker af Reuterdahl, Anjou och Cornelius; Uppland, skildring av land och folk, 1901 f; K. B. Westman, Den sv. kyrkans utveckling från S. Bernhards tidevarv till Inocentius III's, 1915; Reformationens genombrottsår i Sverige, 1918; Sv. Riksdagsakter, utg. av G. Hildebrand, III: 1, 1894 [handlingar från Uppsala möte]; C. Annerstedt, U. Universitets historia I—III: 2, med bihang I—V, 1877—1914 [gaar til 1792]; G. Aulén, Den luth. kyrkoidén, 1912; H. Lundström, Ärkebiskopen d:r J. A. Ekman, 1915; Vår Lösen, 1910 f.). *Kn. B. W.*

Uppström, Anders, sv. Sprogforsker, f. 29. Juni 1806 paa Hammarby Brug i Gestrikland, blev Stud. i Uppsala 1824, Dr. phil. 1833, Kollega ved Katedralskolen i Uppsala 1834, 1. Adjunkt ssteds 1845, Docent i Gotisk ved Univ. 1850, e. o. Prof. 1859; d. 21. Jan. 1865. Ved sine Studier over den gotiske Bibeltekst (se Vulfila), Codex Argenteus (I, 531) og Codices Ambrosiani har han vundet europæisk Anerkendelse som en af Grundlæggerne af moderne germansk Filol. og Lingvistik. *Sv. B.*

Ur, Fader til en af Davids Helte (1 Krøn. 11,35).

Uraabenbaring. Betegnelse for Guds opr. Aabenbaring for Adam el. for Noah som Stamfader for den nye M.skeslægt efter Syndfloden (jfr. Aabenbaring og Urmonoteisme).

Urban, rom. Paver. **U. I** (222—30) kendes ikke nærmere (Evseb, K.hist. VI, 21 og 23). — **U. II** (1088—99) hed Odo og var Prior i Cluny, da Gregor VII kaldte ham til Rom (1078) og derefter sendte ham som Legat til Tyskland. Som Pave bekendte han sig straks til de gregor. Bestemmelser mod Præsteægteskab og Simoni, men maatte længe kæmpe med Henrik IV og dennes Modpave, Clemens III (Ærkeb. Wibert af Ravenna), der sad inde med Rom. Da U. fik Markgrevinde Mathilde af Toscana til at indgaa nyt Ægteskab med den unge Welf V af Baiern, drog Henrik IV forbitret over Alperne, men led 1092 et Nederlag ved Canossa. Aaret efter skaffede de lombard. Stæders Forbund U. frie Hænder, hvorefter han drog ind i Rom. 1095 holdt han en stor Synode i Piacenza, hvor de gregor. Bestemmelser fornyedes, og Clemens III med Tilhængere ekskommuniceredes; det første Stød til Korstogsbevægelsen gaves her ved et Gesandtskab fra den gr. Kejser Alexius med Bøn om Hjælp mod de vantro. Fra Piacenza drog U. til Clermont, hvor han paa Synoden s. A. med stort Held slog til Lyd for Korstog (II, 847). Om Synoden i Bari (1098) se I, 845. U. oplevede Jerusalems Fald, men døde 14 Dage efter, 29. Juli 1099 (Stern, Zur Biographie des Papstes U. II, 1883). — **U. III** (1185—87), af Slægten Crivelli i Milano, var i sit korte Papat optaget af Strid med Frederik I. U. kunde ikke hindre Ægteskabet ml. Kejserens Søn Henrik og Konstance, Arvingen til det normanniske Rige i Napoli og Sicilien. Kejseren hærgede K.staten og indesluttede U. i Verona; denne truede med Band, men døde pludselig, efter Sigende af Sorg over Saladins Erobring af Jerusalem 1187 (Scheffer-Boichorst, Friedrichs I letzter Streit mit der Kurie, 1866). — **U. IV** (1261—64), Jacques Pantaleon, en Skomagersøn fra Troyes i Champagne, blev 1253 Biskop af Verdun og 1255 Patriark af Jerusalem; han kom 1261 til Italien for at skaffe Hjælp til de Kr. i Østen og blev valgt til Pave. Paa Grund af de urolige Forhold i Rom maatte han residere i Viterbo og Orvieto; han fortsatte sin Forgængers Kamp mod Stauferne (overdrog Sicilien til Karl af Anjou) og indførte »Kristi Legemsfest« (II, 859). Om Urbanistinder se IV, 109. — **U. V** (1362—70) stammede fra Languedoc, var opr. Benedictiner og valgtes til Pave i Avignon. Efter indtræng-

ende Opfordringer forlagde han 1367 Residensen til Rom, men Forholdene dér var saa urolige, at han 1370 vendte tilbage til Avignon, skønt Birgitta (I, 323) forudsagde hans snarlige Død, der ogsaa indtraf 3 Maaneder efter (Magnan, U. V, 1863). — **U. VI** (1378—89), Bartolomeo Prignano fra Napoli, Ærkeb. i Bari, valgt til Pave under Pres af Indbyggerne i Rom, hvorfor de fr. Kardinaler ikke vilde anerkende ham og til Modpave valgte Clemens VII (I, 521); hermed begyndte det store Skisma. Medens U. i Rom støttedes af Tyskland, England og Skandinavien og bl. a. af Katharina af Siena, fandt Clemens VII i Avignon Tilslutning i Frankrig, Napoli, Savoyen, Spanien og Skotland. U. søgte forgæves at erobre Napoli. Han nedsatte Jubelaarets Afholdelse til hvert 33. Aar. Han døde efter et til Tider saa voldsomt Regimente, at det tydede paa Sindssyge. (Lindner, U. VI i Zeitschr. f. K.gesch. III, 1879). — **U. VII** (15. Sept.—27. Sept. 1590) havde deltaget i K.mødet i Trient, været Nuntius i Spanien og Legat i Tyskland; døde 12 Dage efter at være valgt til Pave. — **U. VIII** (1623—44), Maffeo Barberini, f. 1568 i Firenze, Kardinal 1605, var Digter (skrev Ps.r og bibelske Digte i antike Vers), lærd Jurist, interesseret for Krigsvidenskab (anlagde Fæstningen Castelfranco), begejstret for K.ns Magt og ivrig Politiker. Hans Papat faldt i 30-aarskrigens Tid, af hvis polit. Forhold han var stærkt optaget. U. var mindre bekymret for Svenskernes Fremgang end for Forøgelsen af Kejserens Magt, og skønt han jublede over Gustaf Adolfs Død, havde han vistnok Sympati for den senere fr.-sv. Alliance mod Habsburgerne. 1626 kunde han udvide K.staten med Hertugd. Urbino som hjemfaldent Len. Han oprettede Seminariet for Propagandaen, Collegium Urbanum (1627), sørgede for en ny Udgave af Farebogen (II, 12), genoptog Galilei-Processen (II, 159) og fordømte Jansens »Augustinus« (II, 591). Nepotismen havde gode Dage i hans Papat. Hans Vaabenmærke (tre Bier) vidner endnu paa prægtige Bygninger i og udenfor Rom om hans Byggelyst. (Gregorovius, U. VIII im Widerspruch zu Spanien u. zum Kaiser, 1879; Ranke, Gesch. der röm. Päpste III). *S. A. B.*

Urban, Bonifaz Kaspar v., Ærkebiskop af Bamberg, Bondesøn fra Øvrebaiern, f. 1773, 1793 Profess i Augustiner-Korherreklostret i Beuerberg, 1796 Præst og, efter forsk. præstelig og især Skolevirksomhed, 1817 kgl. Hofkapellan, 1821 Domkapitular i München, 1827 Spr. ved Domkirken, 1833 Generalvikar i Regensburg, 1834 Ærkebisp dér og 1842 Ærkeb. i Bamberg; d. 1858. Han virkede især for Skolevæsenets Forbedring, for de Gejstliges bedre videnskabelige Uddannelse og for Fremme af Ordens- og Broderskabsvæsen. *J. O. A.*

Urbanistinder kaldes de Clarisser (se Clara Sciffi I, 515), der følger en af Urban IV 1263 stadfæstet mildere Ordensregel, navnlig m. H. t. Faste og Tavshed. *S. A. B.*

Urbanus, en Kristen i Rom, der hilses som Medarbejder i Kristus (Rom. 16, 9).

Urbanus Rhegius, se Rhegius (III, 780).

Urene Dyr er saadanne, som det ikke er tilladt Israeliterne at spise. Den jahvist. Kilde i Mosebøgerne gaar ud fra, at der altid har været rene og urene Dyr og anerkender begges Eksistensberettigelse, idet de lader Noah redde begge Slags (1 Mos. 7, 2; 8, 20); if. *P.* (den præstelige Kilde) er Adskillelsen indført ved Mose. En systemat. Fremstilling af hvilke Dyr, der maa spises, og hvilke, der er urene, giver Kilden *D.* (5 Mos. 14) og *P.* (3 Mos. 11). Fælles for begge Lovsamlinger nævnes Kamelen, Fjældgrævlingen, Haren og Svinet; alle Vanddyr, som ikke har Finner og Skæl (d. e. alt andet end Fisk). Af Fugle forsk. Rovfugle, Ravne, Strudse, Storke, »Flagermus« o. a.; »bevinget Kryb«, d. e. Insekter, hvorfra *P.* dog undtager Græshopper. Hertil føjer 3 Mos. 11 firfødde Dyr, som gaar paa Poter, og nævner dernæst forsk. Kryb som særlig urent. De U. D. er begge Steder ordnede efter visse almene Synspunkter (kun »Dyr, der har spaltede Klove og tygger Drøv« er tilladt osv.); disse er imidlertid rent kunstige og har intet med Urenhedens Aarsag at gøre. Denne maa søges i Folkets rel. Hist., som gjorde disse Dyr uforenelige med den israelit. Sfære. Saal. har man for Svinets Vedkommende henvist til, at det var Offerdyr og helligt hos Israels Fjender, Kana'anæerne. Naar Kamelen er uren, maa det betyde, at Israel i Nomadetiden var Faareavlere og ikke opdrættede Kameler. Iøvrigt er det os næppe muligt i de enkelte Tilfælde at opspore den hist. Opr. (Stade, Bibl. Theologie I, 1905, S. 141; Benzinger, Hebr. Archäol., 1907[3], S. 408 f.). *Johs. P.*

Urenhed omfatter hos Israel som hos andre Folk alt det, der modvirker Folkets normale Liv, som det leves i det daglige, og som det er koncentreret i Kulten. Urent (*tāmē*) er derfor det, som tilhører det fremmedes Sfære, fremmed Land, fremmed Spise (Am. 7, 17; Hos. 9, 3 f.) og navnlig fremmed Kult (Jer. 2, 23 o. m. a. St.); endv. Døden og hvad dermed hører sammen, navnlig selve den afdødes Lig og for en Tid de ham tilhørende Slægtninge; Sygdomme som Spedalskhed, men ogsaa visse rent normale Funktioner og det, der staar i Forbindelse med dem, saaledes, bortset fra Affald og Udflod fra Legemet (f. Eks. Excrementer, afklippet Haar, Menstruation, Pollution), alt, hvad der hænger sammen med Kønslivet, som Samleje og Barnefødsel, idet disse Funktioner for en Tid sætter Vedkommende uden for det normale Liv. Dertil kommer visse Spiser og Dyr (s. urene Dyr). Ved Renselser (III, 760) sættes man atter i den normale Tilstand, bliver ren. Den polare Modsætning til U. er Hellighed, Koncentrationen af de livsfremmende Kræfter. Fælles for U. og Hellighed er deres Kraft til at brede sig, bl. a. ved Berøring. De kan gennemtrænge Klæder, Redskaber o. l. Da Berøring med det hellige er farlig for den ikke Indviede, kan Virkningen deraf ligne Virkningerne fra det urene; det kan derfor hedde om de hl. Skrifter, at de gør Hænderne urene. P. d. a. S. bliver der en nær Forb. mellem det syndige og det urene, saa de to Begreber ofte hænger sammen. Efterhaanden som Israel udviklede sig til et Teokrati, kom Modsætn. ren-uren til at spille en Hovedrolle i Israels Rel., og Bestemmelserne derom var Genstand for de Lærdes Spekulation

og Systematisering. Saal. i Devteronomium og navnlig i Præsteskriftet (især 3 Mos.), og paa dette Grundlag arbejdedes videre i Talmud. (Stade, Bibl. Theol. I, 1905, S. 134 f.; Benzinger, Hebr. Archäol., 1907[2], S. 404 f.). *Johs. P.*

Urevangelium, se Synoptikere (IV, 467), jfr. Protevangelium (III, 614).

Uri. 1) En Judæer, Fader til Kunstmesteren Besal'el (2 Mos. 31, 2; 35, 30; 2 Krøn. 1, 5). — 2) Fader til Geber, Salomos Landfoged i Gad (1 Kong. 4, 19). — 3) Levit og Tempeldørvogter, i Fortegnelsen over de skyldige Mænd (Esra 10, 24).

Uri, schweizisk Kanton, se Schweiz (IV, 109).

Uriel. 1) Levitisk Slægtsøverste af Kahats Æt (1 Krøn. 6, 9 [24]; 15, 5. 11). — 2) Benjaminitisk Øverste fra Gibea, hvis Datter Ma'aka var Rehabeams Dronning (2 Krøn. 13, 2). — 3) I den jød. Englelære en af de 4 Ærkeengle. I Henoks Bog er det U., der ledsager Henok under hans Besøg i Underverdenen. Navnets Betydning er vel »Guds Ild«, »Guds Flamme«. *L. G.*

Urija. 1) En af Davids udvalgte Krigere (2 Sam. 23, 39; 1 Krøn. 11, 41); af hettitisk Opr., men, som Navnet (»Mit Lys er Jahve«) viser, af israelit. Tro. Kendt som Batsebas Ægtefælle, hvem David, efter at have forført hans Hustru, tilsidst ved Joabs Hjælp førte i Døden under Belejringen af Ammoniternes Hovedstad (2 Sam. 11). Under sin Hjemkaldelse til Jerusalem forstod U. med fast Æresfølelse at unddrage sig Kongens Pres for at faa ham til at besøge sit eget Hus. Sagen fortsattes i 2 Sam. 12 med Natans Straffeord. — 2) Judæisk Præst, hvis Stilling gjorde ham skikket til at bruges af Jesaja som Vitterlighedsvidne om Indskriftens Indhold paa den i Jes. 8, 1. 2 omtalte Tavle. Uden Tvivl den samme, der fra 2 Kong. 16, 10—18 kendes som Ypperstepræst og af svag Karakter, hvem Kongens (Ahas') Vilje var øverste Lov. — 3) En Profet, Semajas Søn, fra Kirjat-Jearim i Juda, der samtidig med Jeremja profeterede mod Jerusalem (Jer. 26, 20—23). Med ham tog det en forfærdelig Ende. Han tabte Modet, flygtede til Ægypten, men Kong Jojakim fik ham udleveret og henrettede ham. Aandsloven i Jer. 1, 17 b opfyldtes paa ham. Bemærkningen sidst i V. 23, ligesom ogsaa hans Faders Nævnelse, viser, at han hørte til de højere Stænder. — 4) En Præst af Skiftet ha-Kos (Neh. 3, 4. 21; jfr. 1 Krøn. 24, 10), Fader til Meremot, ogsaa Præst, der udmærkede sig i Esras og Nehemjas Tjeneste (Esra 8, 33; Neh. 3, 4. 21; jfr. Neh. 10, 6 [5]; 12, 3. 15). — Den i Neh. 8, 4 nævnte U., en Præst, kan være den samme, Meremots Fader. *L. G.*

Urim og Tummim, de to Lodder som Israeliterne brugte ved Oraklet i Forb. med Efod. Ordenes Opr., ligesom Loddernes Form og Udseende, er ukendt. U. sættes af LXX i Forb. med *ūr* »Lys«, men af nyere Forskere alm. med *ārar* »forbande«; T. med *tāmam* = »være retskaffen«, »fuldkommen«. Fremgangsmaaden ved Brugen ses af 1 Sam. 14. Spørgsmaalet maa stilles som et enten—eller, idet U. betegner det ene, T. det andet. Det Lod, som kommer frem, betegner da Svaret. Spørgsmaalet kan saa efterhaanden specificeres mere og mere, til man har faaet fuld Oplysning. *Johs. P.*

Ur-kasdim. If. 1 Mos. 11, 31 (jfr. 11, 28; 15, 7; Neh. 9, 7) var Abrahams Hjemstavn U., hvorfra hans Fader Terah med sin Slægt drog til Harran i N.-Mesopotamien. Ved Tilføjelsen Kasdim (= Kaldæerne) adskilles dette Kaldæernes U. fra andre Byer af Navnet Ur. Kaldæerne boede opr. S. for Babylonien, men erobrede dette. U. kan altsaa være det i S.-Babylonien i Nærh. af Evfrats højre Bred genfundne gl. Uru, hvis Ruiner er el-Mukajjar; man har paa Lerstenene fundet Stemplet Uru. Den senere Jødedom, f. Eks. Judit 5, 6 f. [5, 5 f.], regnede ogsaa Babylonien for Abrahams Udgangspunkt. Mange nyere akkviescerer ved dette babylonske Uru. Alligevel er det langtfra sikkert. Navnene paa Abrahams Forfædre i 1 Mos. 11, 10—26 viser i nordligere Retning; Abrahams Broder Nahor er i Harran (22, 20 f.), uden at nogen Vandring dertil er berettet (jfr. 11, 31); og for Abraham selv tyder 24, 4. 7. 10 nærmest paa en aram. Hjemstavn; ogsaa 5 Mos. 26, 5 om Jakob gaar vel i samme Retning. Slægtens Opr. er fra fjærne Egne i Mesopotamien (Jes. 41, 8. 9). Kasdim er altsaa næppe de sydl. Kaldæere, men et aram., nordligere Folk af samme Navn (jfr. Ljob 1, 17; 2 Kong. 24, 2). Et saadant nævnes 1 Mos. 22, 22 (Kesed). U. maa tænkes østligere el. nordligere end Harran. *L. G.*

Urkristendommen, en Betegn., der skylder moderne tysk Videnskab sin Oprindelse. Da den hist. Forskning i Løbet af 19. Aarh. mere og mere sysselsatte sig med den ældste Krdms Hist., følte man Trangen til et Udtryk, der kunde anvendes som Betegnelse for et Tidsrum omfattende baade den apost. og den efterapost. Tid. Denne Trang maatte føles stærkere, jo mere den ældre Tids skarpe Adskillelse mellem den apostolske Tid og den efterfølgende afløstes af en Betragtningsmaade, der særlig betonede Forbindelseslinierne mellem de to nævnte Tidsrum. Saaledes kom efterhaanden Udtrykket »U.« i Brug. Grænsen nedadtil for det dermed betegnede Tidsrum er noget flydende; nogle lader en lidt større, andre en lidt mindre Del af 2. Aarh. efter Kr. gaa ind derunder. Bl. de mest kendte Fremstillinger af U.s Historie kan nævnes Pfleiderer (Das Urchristentum I—II[3], 1902) og Joh. Weiss (Das Urchristentum I—II, 1914—17). *F. T.*

Urlsperger. 1) **Johann August U.**, tysk Præst og Teolog, Søn af nedenstaaende, f. 25. Nov. 1728 i Augsburg, d. 1. Dec. 1806 i Hamburg, et Bindeled ml. 18. Aarh.s Pietisme og det vaagnende Trosliv i 19. Aarh. U. studerede i Tübingen og Halle, hvor han boede hos Prof. S. J. Baumgarten; han blev Mag. 1753 og skrev 1754 »De mysteriorum christianæ fidei vera indole«; allerede heri slog han til Lyd for den Tanke, der hele hans Liv optog ham saa stærkt, at Forstaaelsen af Guds treenige Væsen er Nøglen til Forstaaelse af Krdmmen.; da Skriftet angreb Wolfs Filos., blev det efter Baumgartens Raad ikke trykt i sin Helhed i Halle, men i Augsburg. 1755 besøgte U. Stuttgart, Frankfurt a. M., Hamburg, Kbhvn, Wernigerode og Berlin for at gøre Bekendtskab med Msker, der som han interesserede sig for ren

Lære og virksom Krdm; allerede i Frankfurt forelagde han Dr. Fresenius et »Grundrids« til et »Selskab til Fremme af kr. Kærlighed«, og et »Selskab af gode Venner«, der 1756—60 virkede i Basel for Y. og I. Miss. formodes at være stiftet efter U.s »Grundrids«. Fra 1756 virkede U. som Præst i sin Fødeby, først som Faderens Hjælper, derpaa som Diakon, fra 1770 som Spr., fra 1772 som Senior, men maatte af Helbredshensyn tage sin Afsked 1776. For at fremme det kr. Liv fordybede han sig mere og mere i Skriften, idet han ønskede at overvinde den herskende Deisme (I, 619) og Materialisme (III, 195) ved Redegørelse for Treenighedslærens Værdi. Hans Hovedskrifter er: »Vier Versuche einer genaueren Bestimmung des Geheimnisses Gottes und des Vaters und Christi« (1769—74) og »Kurzgefasstes System meines Vortrages von Gottes Dreieinigkeit« (1777; med Indl. om hans teol. Udvikling); han kritiserede den athanasianske Sammenblanding af Væsens- og Aabenbaringstriniteten og anklagedes derfor som Vranglærer, men det teol. Fakultet i Tübingen tildelte ham den teol. Doktorgrad. — Efter sin Embedsnedlæggelse arbejdede han ivrigt for sin Yndlingsplan: at samle de spredte troende i et Selskab til Værn om den rene Lære og kr. Aktivitet. Han traadte i Forbindelse med det eng. S. P. C. K. (III, 751) og det svenske »pro fide et christianismo« (IV, 433), og 1779 foretog han en længere Rejse i dette Øjemed, bl. a. til England. I Tyskland fandt han kun ringe Ørenlyd, men 1780 dannedes i Basel »Deutsche Christentumsgesellschaft« (se I, 502). Vægten blev ganske vist her mere lagt paa at fremme sand Gudsfrygt end ren Lære, og U. beklagede stærkt, at Navnet: »Deutsche Gesellschaft thätiger Beförderer reiner Lehre u. wahrer Gottseligkeit« blev tilsidesat. Men netop i den ændrede Form fik Selskabet stor Betydning. U. er blevet en Foregangsmand baade i det kr. Samfundsliv og i Arbejdet paa at hindre Tyskernes Denationalisering i Udlandet. Ogsaa for Salzburger-Emigranterne (IV, 32) havde han som sin Fader stor Interesse. U. vedblev paa gentagne Rejser at virke for Selskabet; 1806 var han sidste Gang i England, paa Tilbagevejen blev han syg i Hamburg, hvor han døde. — 2) **Samuel U.**, tysk Pietist, Fader til ovenstaaende, f. 31. Aug. 1685 i Kirchheim i Württemberg, d. Paaskedag 1772 i Augsburg. U. fik efter endt filos. og teol. Eksamen i Tübingen et stort Rejsestipendium, hvorpaa han i o. 5 Aar rejste i Tyskland, Holland og England. Han stiftede Bekendtskab med Pietismens mest fremtrædende Førere, især med A. H. Francke (II, 90), hos hvem han boede i længere Tid, og som blev hans Ven for Livet. 1713 blev han Spr. i Stettin, 1714 Hofdiakon, 1715 Hofpræst og Konsistorialraad i Stuttgart. 1718 afsattes han, da han i sin Langfredagsprædiken paa det skarpeste paatalte Hertug Eberhard Ludwigs Forhold til en Maitresse og Hoffets Synder. U. havde længe døvet sin Samvittighed ved ivrigt Arbejde for den nye Malabarmission (II, 527). Franckes Besøg i Stuttgart gav ham Mod til at tage Bladet fra Munden. Efter at have været brødløs i 2 Aar, blev han Spr. og Dekan i Herrenberg, 1723 Senior i Augsburg, hvor han i 41 Aar udfoldede en rig Virksomhed som Sjælesørger og Prædikant. Særlig tog han sig fra 1731 af Salzburger-Emigranterne (IV, 32) og vakte ved Prædikener, Flyveskrifter og Breve levende Interesse for dem i Tyskland og England; S. P. C. K. sendte ham straks 20,000 fl. til disse, Grundstokken for en Hjælpekasse, der fik talrige Bidrag gennem hans mange pietist. Venner og Agenter rundt om (ogsaa fra Danmark); han udpegede Emigranterne til General Oglethorpes Koloni (Ebenezer) i Pennsylvanien, skaffede dem Præster og vedblev at staa i Korrespondance med mange af de Salzburgere, der var gaaet gennem hans Hus; for en stor Del var det U.s Skyld, at Kolonien blev et Plantested for ægte evang. Tro og tysk Flid; efter Ævne søgte han ogsaa at værne dem mod herrnhutiske Ekstravagancer. Ligeledes arbejdede han for den halleske Miss. i Ostindien, den evang. Menighed i Smyrna og et paabegyndt Arbejde bl. Jøder. Han tog sig ogsaa meget af vandrende Haandværkssvende. Foruden Ps.r har han skrevet Opbyggelsesbøger (især »Der Kranken Gesundtheit u. der Sterbenden Leben«) og i »Ausführliche Nachrichten« berettede han om Ebenezers Forhold. 1764 nedlagde han sit Embede. (J. A. Urlsperger, Wohlverdientes Ehrengedächtnis des Herrn S. U., 1773; A. Stein, S. U., der Patriarch des süddeutschen Pietismus, 1899). *N. M. P.*

Urmia, Sø i det nordvestl. Persien. I Omegnen har amerik. Presbyterianere siden 1870 Miss. bl. Nestorianerne i Byen Urmia (V. for Søen) og i Tæbris (Ø. for Søen); o. 6000 Kr., 137 Skoler med o. 3300 Elever og mange indfødte Lærere. I Urmia findes en anglik. Miss., der principielt afholder sig fra at gøre Proselyter bl. Nestorianerne og søger Samarbejde med deres Kirkeorganisation. *Fr. S.*

Urmonoteisme (= den opr. Tro paa én Gud) er Udtryk for Biblens Opfattelse af Menneskeslægtens oprindelige Religion. Efter bibelsk Opfattelse er Mennesket skabt af Gud i hans eget Billede; Adam havde en ret Erkendelse af den ene sande Gud og Tro paa ham. Gud aabenbarede sig for ham og talte til ham ogsaa efter Syndefaldet. Fra alle Folkenes Stamfader har denne sande Gudserkendelse (Monoteisme jfr. Teisme IV, 511) opr. udbredt sig til disse, saa meget mere som Gud ogsaa fremdeles talte til enkelte fromme, saaledes efter Syndflodens Straf til Noah, der bliver Slægtens nye Udgangspunkt og for saa vidt (ligesom Adam) Bærer af en »Uraabenbaring«. Men derefter lader Gud Folkene »vandre deres egne Veje«, selv om hans Forsyn og Styrelse vidner om ham (Ap. G. 14, 16—17 jfr. Rom. 1, 19 ff), og Abrahams Æt og senere Israels Folk bliver Bærere af den særlige Aabenbaring (I, 1), der har sin Fuldkommengørelse i Krdmmen; i Kristus aabenbares Guds fulde Væsen (Joh. 3, 16; 14, 9 osv.). — Allerede i Oldk.n drøftedes Spørgsmaalet om Hedenskabets rel. Værdi, og trods al Fordømmelse af det som Vidnesbyrd om Dæmonfordærvelse og Dæmonmagt indrømmedes det, at det indeholdt Sandhedsglimt, der vidner om renere Gudsforestillinger. Forklaringen herpaa fandt man ikke blot i Fornuftens Ævne til

rette Forestillinger, selv paa det rel. Omraade (svarende paa etisk Omraade til Paulus' Hævdelse af den hedenske Samvittigheds medfødte Dom over Synden, Rom. 1, 32), men ogsaa i Biblens Lære om Folkenes Nedstamning fra det første Menneskepar og dermed Erindringer om det opr. Gudsforhold (dog blev ogsaa henvist til direkte Afhængighed af Bibl., ved Platons Kendskab til Mose, eller til Logosaabenbaring i Hedenskabet jfr. Justinos Martyrs Lære om Logos spermatikos). — Indenfor K.n har man stadig fastholdt U.n, at Mskets opr. Rel. var Dyrkelse af den ene sande Gud, Verdens Skaber. Erindringen herom er ikke ganske udslettet og kunde ikke blive det, dels paa Gr. af Mskets Oprindelse fra Gud, dels paa Gr. af Guds »naturlige« Aabenbaring. Rent teoretisk erkendte Dogmatiken baade før og efter Ref.en en naturlig, teistisk Rel., som Fornuften gennem Beviser (jfr. I, 283) bevidnede, uafhængig af Aabenbaringen. Gennem Herbert af Cherbury, Deismen og den senere Oplysningsfilosofi fastholdtes og udformedes disse Tanker, og »Fornuft-Rel.ens« Indhold bestemtes som omfattende Erkendelsen af den ene Gud, »Dydens Væsen« og Sjælens Udødelighed; og denne monoteistiske Fornuft-Rel. bestemtes nu tillige som den opr. Rel.; »Oplysningen« paastod, at denne U. i Historiens Løb var forvansket ved Præstebedrag og Forvildelse. Med Lessing begyndte Udviklingstanken at gøre sig gældende; det stod nu som usikkert, om Fornuft-Rel.en og dens Indhold var det opr.; derimod henvistes til Rel.s-Historien som en stadig Udvikling, en Mskeslægtens Opdragelse fra lavere Forestillinger hen mod den rene Gudsforestilling; Hedenskab og »positive« Rel.er var kun gradsforskellige, var Trin i den store Udvikling. Den spekulative og romantiske Filosofis Syslen med Rel.erne viste atter Tilbøjelighed til at hævde U.n eller endog undertiden en »Uraabenbaring« som den ægte Baggrund for alle Rel.er, hvad især Myternes og de rel. Riters dybeste Indhold vidner om. Den begyndende, egtl. videnskabelige, sammenlignende Rel.s-Videnskab (jfr. Religionshistorien III, 745 a) forkastede vel enhver Tanke om Uraabenbaring (som om Aabenbaring overhovedet), men ikke om en vis U., idet den henviste til Fællesskab selv mellem geografisk, sprogligt og kulturelt vidt adskilte Folk i rel. Forestillinger (ogsaa Myter, der viste Slægtskab med Biblens Fortællinger, f. Eks. om opr. Paradistilstand, Syndflod osv.) og i rel. Skikke; Etnologien og Sprogvidenskaben vidnede jo for Folkenes Udspring fra samme Slægt, og Kendskabet til de primitive Folks (»Naturfolkenes«) rel. Forestillinger belærte om, at Forestillingen om en Skaber eller et højere Væsen ikke var dem fremmed; Udviklingstanken behøvede ikke at udelukke Muligheden af Forfald og Fornedrelse fra opr. renere Forestillinger. Max Müller hævdede en relativ Monoteisme eller Henoteisme som et fælles Udtryk for den opr. rel. Opfattelse; en af Aarhundredets største Opdagelser var for ham Paavisningen af Enheden i Gudsnavnene hos de indoeuropæiske Folk (Vedaernes Dyaus-pitar som identisk med Zeus, Jupiter, Tyr osv., der atter stod for disse Folk som den højeste Gud; jvf. lignende Forestillinger hos Ægypterne, Kineserne, semit. Folk osv.). Først ved Folkeadskillelsen var Forvildelsen og den egtl. Nedgang kommen, men selv da fandtes mange Spor af de opr. renere Forestillinger. — Nutidens Arkæologi arbejder (i Forbindelse med Geologien) med tidligere ukendte Tidslængder for Mskets Optræden paa Jorden og udtaler sig ikke med tidligere Sikkerhed om Spørgsmaal som Mskets Oprindelse og Fællesafstamning. Blandt Rel.s-Historiens Forskere er Spørgsmaalet om Rel.ens Oprindelse stærkt debatteret og omstridt. Nutidens Religionsforskning har fremdraget Vidnesbyrd om monoteistiske Tendenser paa polyteistisk Grund, men selve Tanken om en virkelig U. spiller derimod nu ingen Rolle i dens Opfattelse af Rel.s-Historiens Begyndelse. Den histor. Rel.s-Videnskab kan vel endnu siges at være i sin Barndom, og om egtl. Kildemateriale til at bestemme »Urtiden« kan der ikke være Tale; men det synes dog klart, at kun, hvor man bøjer sig for Biblens Autoritet, anerkendes nu U.n som Udtryk for den opr. rel. Gudsforestilling. *J. O. A.*

Urne. 1) **Hans U.**, dsk Provst, immatrikuleret 1458 i Rostock. hvor han 1462—63 tog Mag.-graden, blev 1475 Domprovst i det nystiftede sækulare Kapitel i Odense; Knudsbrødrenes Protest og Retssag i den Anl. førte dog til Stadfæstelse af deres gl. Ret som »Kapitel«, og U. mistede sin Stilling som Domprovst, men bevarede Provstiet ved Frue Kirke; desuden havde han Kanonikater i Lund, Ribe og Roskilde. Han var med til at grunde Jomfru Maria Psalters Broderskab i Odense, stiftede et Kapel ved Frue Kirke, hvor han begravedes; var en stor Bogsamler og bekostede Trykning af adskillige Bøger. D. 1503. — 2) **Lage U.**, Biskop i Roskilde, f. o. 1467, immatrikuleredes 1490 i Greifswald, hvor han 1491 blev Baccalaureus; tog siden Mag.graden i Rostock, og besøgte maaske andre Universiteter (1504 nævnes han som »Decretorum Dr.«). 1497 var U. Kannik i Roskilde og Official, fra 1499 Bispens Kansler; 1509 Kantor i Kapitlet, fik siden tillige Kannikpræbender i Lund og Aarhus. 1511 var han Kong Hans's Sendemand hos Kejser Max og kort efter Kansler hos Prins Christiern (II); 1512 fik han Roskilde Bispestol, indviedes i Ribe 1513 og absolverede s. A. Christiern II fra K.straf i Anl. af Vold mod den afd. Biskop Carl af Hamar. Som Rigens Kansler og Universitetets Patron fik han Indflydelse i en kritisk Tid. Hans 1517 udg. Synodalstatuter (Ny k.hist. Saml. III, 262) er væsentlig Gentagelse af Ærkebiskop Birgers, men viser hans Iver for Stiftets gode kirkel. Betjening. Han interesserede sig for en værdig trykt Udg. af Saxo og Mindesmærker over store dske Personligheder i Stiftets Hovedkirker. U. vilde ikke hindre Arcimbolds Afladshandel, men hindrede heller ikke, at Christiern II bragte nyt Liv ved Universitetet, dels ved Ansættelse af den reformvillige Poul Helgesen, dels ved Indkaldelse af de fremmede fra Wittenberg (Gabler, Carlstadt); men Kongens Overgreb mod K.n, hans Skattepaalæg, Indsættelse af Didrik Slagheck (IV, 252) i Lund, drev ham modstræbende over bl. Kongens Fjender. 10. Apr. 1523 opsagde han, flyg-

tet til Jylland, Kongen Troskab. I Frederik I's Haandfæstning haabede U. at have skabt et sikkert Værn mod Kætteriet, men Herredagene i Odense 1526 og 1527 viste ham, at den luth. Forkyndelse ikke kunde holdes ude paa Gr. af Kongens Fasthed; samtidig viste Adelen sig villig nok til at gaa K.ns gl. Ret nær. Ved Universitetet søgte U. nu 1527 at holde det nye ude ved at besværliggøre Adgangen til de teol. Forelæsninger, og 1528 forsøgte han sammen med Biskop Ove Bilde forgæves at skaffe Katolicismens Hjælp ved en tysk Teologs Indkaldelse. Inden sin Død, 29. Apr. 1529, skænkede han af sin store Formue talrige Gaver til Stiftelser. En lille Samling lat. Digte viser ham som en Ven af dsk Natur (K.hist. Saml. 4 R. II, 721). U. var den sidste betydelige kat. Prælat i Danmark; ved sin alsidige Dannelse og Verdensklogt var han en respektindgydende Personlighed; han formaaede en Tid at dæmme op for den indtrængende Ref., men straks efter hans Død laa ogsaa Roskilde Stift aaben for »Lutheriet«. (P. E. Müller, Vita Lagonis Urne I—II). *H. J. H.*

Ursacius, Biskop af Singidunum (nuv. Belgrad) i Pannonien, tidligere Discipel af Arios (I, 138), har, sammen med sin Ven Biskop Valens af Mursa i Mœsien, spillet en ret fremtrædende Rolle i den arianske Strid, idet begge var afgjorte Modstandere af Athanasios og nikænsk Teol., men tillige for at fremme Hoffets Vilje villige til at finde nye Formler, der kunde skaffe ariansk Tankegang Indgang ved at tilsløre Stridspunkterne. Allerede 335 deltog U. og Valens i Synoden i Tyros, der skulde ramme Athanasios, og paavirkede derefter Constantin i Constantinopel til at forvise ham til Vesten. Efter Kejserens Død, da Constans, som stillede sig venlig overfor Nikænerne, havde Magten i Vesten (hvortil Pannonien dengang hørte) afholdtes Synoden i Sardika (IV, 52), som bl. a. anathematiserede »de gudløse Ynglinge« U. og Valens. Under disse nye polit. Forhold fordømte de nu skriftligt Arianismen overfor en Synode i Milano og opnaaede i Rom at genoptages i K.samfundet af Pave Julius (346—47). Men da Constans var myrdet 350, og den ivrige Arianer Constantius havde Magten, svingede de atter om og blev nu Førere for den Gruppe, der søgte Hoffets Gunst ved at anbefale Formler, der undgik Ordene »væsensfælles« og »væsenslig« (ὁμοούσιος og ὁμοιούσιος). Paa en Synode i Sirmium (IV, 199) 357 udtalte de sig mod de ubibelske Udtryk og opstillede den 2. sirmiske Formel, der kun brugte førnikænske Udtryk om Sønnen (»Gud af Gud, Lys af Lys«). I Orienten fandt den meget Bifald, selv om den ogsaa bidrog til at skabe et homoiusiansk Parti, der efterhaanden nærmede sig Nikænerne, da Tilhængerne i Virkeligheden var Anti-Arianere. Nødvendig Hensyntagen til denne Gruppe fremkaldte den 4. sirmiske Formel (359). der om Sønnen udtalte, at han er Faderen lig i alt, som de hl. Skrifter siger«, Udtryk, der var vel skikket til forsk. Fortolkning. For at faa denne Formel vedtaget, holdes 359 (i Stedet for én Fællessynode) to Synoder henholdsvis i Vesten (Rimini) og Østen (Selevkia). Rimini-Synoden holdt imidlertid fast ved Nikænum og fordømte U. og Valens; men Kejseren paatvang Okt. 359 deres Afsendinge den saak. Nikeformel (III, 376), hvor Hofbisperne havde faaet det dem ubekvemme Udtryk »i alt« strøget; og det lykkedes derefter de to Venner at gennemtvinge den i Rimini. Ogsaa i Selevkia blev i Dec. Nikeformlen gennemtvunget, og dermed syntes U.s og Valens's »Homoiisme« at have sejret. Men 361 døde Constantius, og Formlens Herredømme var dermed forbi. Endnu 366 paa en Synode i Singidunum kæmpede de 2 Bisper for Homoiisme, men deres Rolle var udspillet; det antages, at de døde efter 371. *J. O. A.*

Ursin. 1) **Georg U.**, dsk Præst, f. 19. Dec. 1670, dimitteret fra Aalborg 1689, gjorde sig snart bemærket ved enestaaende Sprogfærdighed. Som Alumnus paa Borch's Kollegium og Dekan ved Kommunitetet holdt han bibelskhomiletiske og filos. Forelæsninger og studerede desuden som udpræget Polyhistor. 1698 blev han Mag. og Konrektor i Kbhvn, 1702 Præst i London, hvor han skattedes højt af Prins Jørgen. 1713 blev han Spr. i Nakskov. Her syslede han ivrigt med Arbejdet paa en Udg. af Bibelen med Parafraser, men Fakultetets Uvillighed til at anbefale ham til Privilegium paa Værket hindrede dets Udgivelse. Først efter hans Død besørgede en Søn Dele deraf trykt. D. 12. Aug. 1727. — 2) **Martin Reinhardt Krüger U.**, dsk Stiftsprovst, f. 5. Aug. 1795, Stud. 1813, cand. theol. 1818, Kap. i Viborg 1827, 1833 Spr. ved Sortebrødrekirkens sted, 1843 Stiftsprovst og Spr. ved Domkirken. Hans Værk »Stiftsstaden Viborg« (1849) er en ret værdifuld og righoldig Fremstilling. D. 23. Aug. 1855. *H. J. H.*

Ursinus (Ursicinus), Modpave. Efter Liberius' Død (III, 52) valgtes to Paver, U. og Damasus (I, 590). U. tog Basilica Julii i Trastevere i Besiddelse, men blev under blodige Gadekampe fordrevet og landsforvist. Hans Tilhængere beholdt dog Kirken, men denne blev stormet af D.s Parti 26. Okt. 366, og 137 Lig blev baaret ud af Kirken. En Synode skulde nu stifte Fred, og Kejseren tillod U. at vende tilbage til Rom, men han blev paa Gr. af nye Optøjer forvist næste Aar. 378 forvistes han til Köln. U. opgav aldrig Fordringen paa Pavestolen, men døde kort efter Damasus (385?). *N. M. P.*

Ursinus. 1) **Benjamin U.**, var brandenburgsk Hofpræst, da Kurfyrst Friedrich III Jan. 1701 antog Kongenavn (Fr. I af Preussen, jfr. II, 110). Leibniz (III, 35) havde erklæret, at en Konge ikke kunde være uden Biskopper, U. blev da adlet og udnævnt til Biskop for at salve Kongen. 1703 ledede han det til Unionens Fremme indkaldte »Collegium caritativum« uden Resultat. D. 1717 i Berlin. — 2) **Johann Heinrich U.**, luth. Teolog, f. 1608 i Speier, blev 1633 Konrektor i Speier, 1635 Spr. ssteds og 1655 Superintendent i Regensburg; d. 1667. Han skrev talrige Skrifter, deriblandt Arboretum biblicum (1655), en bibelsk Botanik, og en Kommentar til Sakarja (1652). Imod Justinian v. Welz's (s. d.) Missionsplaner nedlagde U. skarp Protest, skønt han selv var stemt for Miss. — 3) **Zacharias U.**, ref. Teolog, f. 18. Juli 1534 i Breslau, d. 6. Marts 1583 i Neustadt an der Hardt. U. studerede fra 1550 i

Wittenberg, hvor han kom Melanchthon nær og var med ham ved Rel.s-Samtalen i Worms 1557 (III, 747). Efter en længere vidensk. Rejse i Frankrig, Schweiz og Tyskland blev han 1558 Lærer ved Elisabethskolen i Breslau. Mistænkeliggjort paa Gr. af et Skrift om Nadveren tog han Afsked og rejste til Zürich, hvor han aabent bekendte sig som Kalvinist. Imidlertid havde Kurfyst Frederik III af Pfalz (II, 111) fjærnet den sidste luth. Prof. fra Universitetet i Heidelberg. U. blev nu kaldet derhen og udøvede som Prof. i Dogmatik, Leder af det teol. Sapientia-Kollegium, Prædikant og K.organisator i Kur-Pfalz en rig Virksomhed. Sammen med Olevian (III, 427) forfattede han 1563 Heidelberg-Katekismen (II, 376) og forsvarede den og ref. Nadverlære mod luth. Angreb. Ved en Samtale i Maulbronn 1564 var U. og Olevian J. Andreæ's (I, 86) slagfærdigste Modstandere. 1568 fik han en Afløser som Prof. i Dogmatik, men ny Strid om K.tugtens Gennemførelse, Kampe med Th. Erastus (I, 782) og nogle Antitrinitariere forbitrede ham Tilværelsen. Med Kurfyrst Ludvig VI fulgte en luth. Reaktion; Sapientia-Kollegiet ophævedes, og U. blev afsat. I Neustadt, hvor han 1576 fandt Tilflugt hos Frederik III's yngre Søn, Johann Casimir, levede han endnu nogle Aar i anstrængt Arbejde. 1581 bekæmpede han Konkordieformlen i »Neustädter-Admonition«. (Samlede Værker ved Q. Reuter, 1612, I—III). *N. M. P.*

Urstand, dogmat. Betegnelse for Mskets opr. Tilstand eller Uskyldighedstilstand *(status integritatis)*, se Gudsbilledet (II, 286).

Ursula, Helgeninde, if. den i 12. Aarh. endelig udformede Legende (fuld af Anakronismer) eneste Datter af en kr. Konge Deonotus (senere kaldt Maurus) i Britannien; da en hedensk Nabokonges Søn vilde ægte hende, undrog hun sig med 10 ædelbaarne Ledsagerinder (alle 11 hver ledsaget af 1000 Jomfruer) og besteg 11 Skibe, der dreves til den bataviske Kyst, derpaa opad Rhinen til Köln, hvorfra de valfartede til Rom og vendte tilbage ledsaget af »Pave« Cyriacus; ved Köln overfaldtes de af Hunnerne (Aar 238); alle dræbtes, ogsaa U., der nægtede at ægte deres Konge og straks gennemboredes af en Pil (U.s Attribut i kirkl. Kunst); Synet af himmelske Hærskarer jog saa Hunnerne paa Flugt, og Kölns Borgere begrov Ligene med Hæder. — Legendens hist. Kærne bevidnes af den »clematianske Indskrift« fra Slutn. af 4. Aarh. paa en Kalkstenstavle i Ursulakirken i Köln. If. denne genrejste Clematius (en Mand af senatorisk Rang) en forfalden Basilika paa nogle unavngivne Jomfruers Martyrsted (Fund af en gl.-kr. Gravskrift over en 8aarig Ursula viser, at der opr. har været en kr. Begravelsesplads om Kirken); han tilskyndedes dertil ved hyppige Syner af himmelske Jomfruer. De omtalte Martyrier maa nærmest henføres til Maximians Tid (284/5—305). En Prædiken af en kölnsk Gejstlig paa de hl. Jomfruers Festdag (fra 731/834) mener, at de stammede fra Britannien og var udvandrede herfra under Maximians Forfølgelse; deres talrige Relikvier fandtes i Batavien og i Köln, men der navngives blot én, Kongedatteren Winnosa efter Britternes, el. Pinnosa efter Kölnernes Udtale. Denne Tradition stammer vel fra irske Missionærer, som siden Slutn. af 6. Aarh. strømmede over til Fastlandet (jfr. Sagnet hos Galfrid af Monmouth [i hans brit. Kongehist. fra 1132/3] om en stor Kvindeudvandring fra Britannien til den af Usurpatoren Maximus 383 ff. anlagte brit. Soldater-Koloni i Brétagne; if. Galfrid drev Storm en Del til »Barbarernes Øer« [i Rhin- og Scheldemundingen?], hvor de dræbtes af vilde Krigerfolk). Usuards (s. d.) Martyrologium kender Navnene Martha og Saula, men et Kalendarium fra Essen 873—91 har 11 Navne (Ursula, Sencia, Gregoria, Pinnosa, Martha, Saula, Britula, Saturnina, Rabacia, Saturia, Palladia), Navne, der alle forekommer i Romerrigets sidste Aarh.r, undtagen det ellers formelt uangribelige Pinnosa; men o. 1150 er disse 11 Navne glemte og andre æventyrlig formede dukker op. Først o. 900 fæstnes Tallet i Köln til 11000, og under Navnet »Undecim millia virgines« har de siden Plads i den kirkl. Kultus paa 21. (sjældent 20.) Okt., idet U. fra nu af bliver den fornemste. En virkelig Legende er endelig nedtegnet i Köln 969—75. Ved Udvidelse af Kölns Fæstningsværker 1105 fandt man N. for den gamle By paa et helt andet Sted end U.-Kirken Ben, der ved Aabenbaringer tilkendegaves at tilhøre Jomfruerne, og 1155—64 udgravedes hele denne *ager Ursulanus*, hvorved Mængder af Ben og tillige Indskrifter (paa én Undtagelse nær falske) kom for Dagen. Elisabeth af Schönau (I, 746) erklærede dem for ægte, og hendes Syner, nedtegnet paa Lat. af Broderen Egbert, Abbed i Schönau, føjede nye uhist. Træk til Legenden, som i denne Form blev uhyre populær; yderligere fantast. Aabenbaringer, nedskr. i Klostret Arnsberg i Westfalen 1183—87, skyldes formodentlig en eng. Abbed Richard. — Den nuv. Ursulakirke i Köln er fra 12.—13. Aarh.; et Kloster ved den nævnes allerede 922, oph. 1802. (J. Klinkenberg i [Bonner] Jahrbücher d. Vereins v. Alterthumsfreunden im Rheinlande, 1889, 1890, 1892, og i Wetzer u. Welte's Kirchenlex. XI ², 1901, 476—98, jfr. A. Hauck [hyperkritisk] i Real-Encykl. XX ³, 1908, 354—57; H. Reiners, Kölner Kirchen, 1911, 218—30). — Slægtskabet ml. U.-Legenden og den norske Sunniva-Legende (IV, 399) skyldes sandsynligst Afhængighed af en fælles brit.-angelsaks. Kilde, hvad der overflødiggør Antagelsen, at S.-Leg. er Variant af U.-Leg. (saal. allerede Schol. 141 til Adam af Bremen o. 1100; S. Bugge hos L. Daae, Norges Helgener, 151 f.), eller at S.-Leg. har paavirket U.-Leg. (A. Aall i norsk Hist. Tidsskr. 3. IV, 345). I Norge er U.-Leg., uafh. af S.-Leg., kendt, dels i kirkl. Kult fra 13. Aarh, af, dels gennem isl. Bearbejdelse (Hauksbók 267 f.; Annaler for nord. Oldkynd. 1848, 212) af Galfrids Værk (Breta Sögur, 13. Aarh.). *O. K.*

Ursulinerinder (fr. »Ursulines«), rom.kat. Kvindeorden for Undervisning, Syge- og Fattigpleje, stiftet 1535 af Angela Merici (f. 1474, d. i Brescia 1540, helgenkronet 1807), pavelig stadfæstet 1544. Efter Stifterindens Regel skulde U. være et frit Søsterskab, men efterhaanden, navnlig paa Kard. Borromeo's Tilskyndelse, blev de en regelbunden Nonneorden. De før-

ste Klostre opstod paa fr. Grund, hvor U. i Paris fik en af Jesuiterne udformet Augustinerregel, der siden blev fælles Ordensregel. Ordensdragten er sort. Som frie Søsterskaber (Tertiariere) findes U. endnu i Italien, og nærmest disse staar de fr. »Ursulines de Jésus« (med Moderhus i Chavagnes i Vendée, derfor kaldet »Congrégation de Chavagnes«) med de kendte »Pensionater« for Opdragelse og højere Pigeundervisning. For nogle Aar siden angaves U.nes Tal til o. 300 Klostre og 7000 Søstre, i og udenfor Europa, men Kulturkampen i Frankrig, hvor de havde 134 Klostre, har ramt dem meget haardt. (Heimbucher, Orden u. Kongregationen II, 1907, 273 f.). *S. A. B.*

Uruguay, se Sydamerika (IV, 441 a).

Us. 1) Arams ældste »Søn« i folkegenealogisk Betydning (1 Mos. 10, 23; jfr. 1 Krøn. 1, 17). — 2) Aramæeren Nahors førstefødte »Søn« (1 Mos. 22, 21), i N.-Mesopotamien. — 3) Horitisk Slægt i Se'ir (1 Mos. 36, 28). Kan tyde paa en tidlig Blanding af Horitere og Aramæere i en Del af Edom. — 4) Landet U., Ijobs Hjemstavn (Ijob 1, 1). De aram. Egne ved Trakonitis og Damask kalder Josefos U. Hermed forenes godt, at Traditionen henfører Ijobs Hjem til Havrân. — Jer. 25, 20 er vist en Tilføjelse og U. det havranitiske. I Klagesangene 4, 21 er Teksten helt usikker. *L. G.*

Usagers og Collegers. Da den biskopp. K. i Skotland 1690 ophævedes som Statsk., sluttede en Del Gejstlige sig til de eng. *Nonjurors* (III, 388), men delte sig snart i 2 Partier. Nogle lagde stor Vægt paa visse Skikke *(usages)*, som den skotske K. havde bibeholdt fra Edward VI's Liturgi (I, 361), og optog yderligere enkelte oldkirkl. Riter (Blanding af Altervinen med Vand, Paakaldelse af den Hl. Aand ved Indv. af Elementerne og en Bøn ved Frembærelsen, Neddykning ved Daaben, Korsbetegnelse ved Konfirmationen, Salvning af Syge og Ihukommelse af de fromme afdøde). *U.* og *Non-U.* stod skarpt overfor hinanden. — Allerede førend *Nonjurors* delte sig, havde der været Planer oppe om Union med den østerl. K. *U.* tog Sagen op og forhandlede med den russ. K.; Tsaren stillede sig velvillig, men Patriarkerne afviste Forslaget. Nogle U. traadte over til Romerk.n. — Da den biskopp. K. i Skotl. var bleven *disestablished*, og de gl. Bisper efterhaanden døde, laa det *Nonjurors* paa Sinde at sikre Successionen. Baade *Usagers* og *Non-U.* bispeviede da Præster; Biskop Archibald Campbell levede stadig i London for at vedligeholde Forbindelsen med de eng. *Nonjurors*. Denne Sag gav Anledning til en ny Strid. Mens *Non-U.* ønskede, at de nye Bisper ikke skulde have Stift, men danne et *college*, som skulde styre K.n, var derimod U. stemt for at bibeholde det gl. System. 1731 enedes de to Partier om at beholde den bestaaende Stiftsordning. (J. H. Shepherd, Introduction to the History of the Church in Scotland, 1906, S. 160 f.). *C. E. F.*

Usai, en Judæer, hvis Søn var bl. Nehemjas Hjælpere (Neh. 3, 25).

Usal (1 Mos. 10, 27; 1 Krøn. 1, 21; Hes. 27, 19), et arab. Folke- og Stednavn, efter arab. Tradition det nuvær. San'a, Jemens Hovedstad, hvis Navn siden Abyssiniernes Erobring af Landet (6. Aarh. e. Kr.) har fortrængt det gl. U.

Usener, Hermann Karl, Filolog og Rel.s-Historiker, f. i Weilburg 23. Okt. 1834, d. 21. Okt. 1905, studerede i Heidelberg, Göttingen og Bonn, blev 1858 Adjunkt i Berlin, 1861 e. o. Prof. i Bern, 1863 ord. Prof. i Greifswald og 1866 i Bonn, hvorfra han tog sin Afsked 1902. Foruden talrige filol. Værker har han udg. forsk. Afh. og tekstkritiske Undersøgelser vedr. oldkirkl. Martyrakter og Helgenbiografier (Legenden der heil. Pelagia, 1879; Acta S. Marinae et S. Christophori, 1886; Der heil. Theodosios, 1890). Det er her den Assimilationsproces, hvorved Krdmmen, især i 4. og 5. Aarh., optog hedenske Forestillinger, der beskæftiger U.; skarpsindig paapeger han Spor af hedenske Myter i kr. Helgenlit., f. E. Træk fra Afroditemyten i Legenden om den hl. Pelagia. Lignende Synspunkter følges i »Rel.s-gesch. Untersuchungen« I: Das Weihnachtsfest, 1889 (der dels behandler de evang. Fortællinger om Jesu Fødsel i Lyset af den hellenist. Rel.s-Hist., dels giver en Fremstilling af Julefestens Hist.); II: Christlicher Festbrauch, 1889; III: Die Sintfluthsagen, 1899. 1896 kom hans rel.s-hist. Hovedværk: »Götternamen, Versuch einer Lehre von der rel. Begriffsbildung« (se Religionshist. III, 746 a), 1903 »Dreiheit, ein Versuch mythologischer Zahlenlehre«, der viser den Rolle, Tretallet har spillet i Rel.ernes Hist., bl. a. i den kr. Trinitetslære. »Vorträge und Aufsätze« (1907) og 4 Bd. »Kleine Schriften« (det sidste, 1913, indeholder »Arbeiten zur Religionsgesch.«) udkom efter hans Død. (P. Wendland, H. U. i »Preuss. Jahrbücher« 120 B., 373; F. Büchler i »Neue Jahrb. f. d. klass. Altertum«, 1905, 737). *P. O.*

Usher (el. Ussher), **James**, anglik. Ærkebiskop, f. 1581 i Dublin, studerede ved det derv. Universitet (Trinity College), hvor han modtog en puritansk Paavirkning, som afsatte blivende Spor i hans Sind. Han tog sine Grader i en usædv. ung Alder og blev 1607 Prof. ved Universitetet. I Løbet af 18 Aar gennemgik han systematisk hele den patrist. Lit. 1620 blev U. Biskop af Meath og Clonmacnoise og 1625 Ærkebiskop af Armagh. Hans Forsøg paa at vinde de rom. Katoliker for Anglikanismen var resultatløse, og 1626 underskrev han i Dublin sammen med 11 andre Bisper en Protest mod Tolerance overfor Romerk.n. Omtr. samtidig krævede han større Frihed for protest. Nonkonformister. Den langvarige Strid om, hvorvidt Dublin eller Armagh skulde have Primatet, afgjordes 1634 til Fordel for sidste By, og U. blev altsaa Primas. 1640 forlod han Irland, og under Oprøret det fig. Aar mistede han alt undtagen sit Bibliotek. Han afslog Tilbud om et Professorat i Leiden, men udnævntes til Biskop af Carlisle; paa Gr. af Borgerkrigen kom han dog ikke til at tiltræde. Han udnævntes til Medl. af Westminster-Forsamlingen, men mødte aldrig. Paa Gr. af sin store Lærdom var U. lige højt anskreven i det højkirkl. og det purit. Parti; han stod i nær Forbindelse med Laud (III, 29), og Cromwell raadførte sig med ham. Striden med Katolikerne i Irland affødte et lærd Værk over den irske K.s ældste Hist. I Smectymnuusfejden

leverede han et vægtigt Indlæg om Bispedømmets Opr. (IV, 263). For G. T.s Kronologi har hans »Annales Veteris Testamenti« (1659) haft stor Betydning, og i Værker over den ældste kr. Lit. møder man lige indtil vore Dage hyppig Usserius; hans Skrifter om det apost. Symbol, Polykarp og Ignatios har haft blivende Betydning. U.s samlede Værker er udg. i 17 Bd., Dublin 1847—64. (J. A. Carr, Life and Times of J. U., 1895). *C. E. F.*

Usingen, Bartholomæus Arnoldi fra, se Arnoldi (I, 149).

Uskyldige Børns Fest, 4. Juledag, se Børnefest (I, 441) og Skolebiskop (IV, 223).

Uskyldighedstilstand (el. Urstand; Lat.: status integritatis s. innocentiae), se Status (IV, 335) og Gudsbilledet (II, 286).

Ussa. 1) Benjaminitisk Øverste (1 Krøn. 8, 7). — 2) Familie af Templets Livegne (Esra 2, 49; Neh. 7, 51). — 3) Levit. Slægtsøverste (1 Krøn. 6, 14 [29]). — 4) U., Abinadabs Søn fra Kirjatjearim, hvis pludselige Død under Arkens Flytning af David regnedes for et Udslag af Guds Vrede. Stedet, hvor det skete, kaldtes derefter Peres-ussa, ɔ: U.s Ulykke (2 Sam. 6, 3 f.; 1 Krøn. 13, 6 f.). — 5) U.s Have, ved Kongepaladset paa Sion, hvor Manasse og hans Søn Amon begravedes (2 Kong. 21, 16. 26; 2 Krøn. 33, 20). U. er muligvis den samme som Kong Ussija (Asarja). Denne nye Arvebegravelse, muligvis tæt op ad Templets Mur, sigtes der vel til i Hes. 43, 7—9. *L. G.*

Ussermann, Æmilian, tysk Kathistoriker, f. 1737 i St. Ulrich (Schwarzwald) i Baden, d. 1798 i St. Blasien (I, 337), blev 1756 Munk i Benedictinerklostret St. Blasien, hvor han snart blev Prof. ved Skolen; 1767—69 var han Prof. ved Universitetet i Salzburg, men vendte tilbage til St. Blasien for i Ro at kunne fortsætte sine hist. Studier, men var samtidig Bibliotekar dér. Til Samlingsværket »Germania sacra«, der skulde omfatte alle tyske Bispedømmer, men blev afbrudt under Urolighederne i 19. Aarh.s Beg., skrev U.: »Episcopatus Wirceburgensis« (1794) og »Episcopatus Bambergensis« (1802), to Værker, der stadig har Værdi. *N. M. P.*

Ussi. 1) En af de aram. Ypperstepræster (1 Krøn. 5, 31. 32; 6, 36 [6, 5. 6. 51]; Esra 7, 4). — 2) Slægtsøverste i Issakar (1 Krøn. 7, 2. 3). — 3) Slægtsøverste i Benjamin (1 Krøn. 7, 7; 9, 8). — 4) Leviternes Forstander i Jerusalem (Neh. 11, 22). — 5) Overhoved for Præsterne af Jedaja (Neh. 12, 19. 42).

Ussiel. 1) Levit. Slægtsøverste af Kahats Sønner (2 Mos. 6, 18. 22; 3 Mos. 10, 4; 4 Mos. 3, 19. 30; 1 Krøn. 5, 28 [6, 2]; 15, 10; 23, 12. 20; 24, 24; jfr. Ussieliterne 4 Mos. 3, 27 og 1 Krøn. 26, 23). — 2) Simeonit. Øverste (1 Krøn. 4, 42). — 3) Benjaminit (1 Krøn. 7, 7). — 4) Levit af Hemans Sønner, Overhoved for en af de levit. Sangerklasser (1 Krøn. 25, 4; i v. 18 Asarel). — 5) Levit (2 Krøn. 29, 14). — 6) En af Murens Opbyggere (Neh. 3, 8). — LXX har ogsaa i 1 Krøn. 15, 18. 20 U. i Stedet for Ja'asiel og ligeledes U. i 23, 19 i Stedet for Jahasiel (II, 575). *L. G.*

Ussija. 1) Konge i Juda Rige o. 780—740 f. Kr. (2 Kong. 15, 1—7 og 2 Krøn. 26), Amasjas Søn. Navnet U. har fortrængt det vel oprindeligere Asarja, som bruges i Kongebogen, maaske helt igennem (LXX). Kronisten (paa 1 Krøn. 3, 12 nær) og Overskrifter som Jes. 6, 1; 7, 1 har U. Bogstavligheden ml. de to Navne, der har omtr. samme Betydning: U. »Herren er min Styrke« og A. »Herren har hjulpet«, kan have afstedkommet Formen U. Beregningen af hans Kongetid (2 Kong. 15, 2) maa afkortes noget. Om Asarja-Ussijas sikkert kraftige og betydelige Regering (som f. E. Jes. 2, 15. 16 giver Indtryk af sammen med Jotams) har Kronisten værdifulde Oplysninger. Det beretter os i 2 Kong. 14, 22 og 2 Krøn. 26, 2, at han sikrede Juda Rige Havnen Elat ved det røde Hav til Opblomstring af Søhandelen. Efter den Plads i Beretningen, denne Bemærkning har, kunde den maaske gælde hans Fader Amasja, men kan dog ogsaa angive et af U.s egne vigtigste Resultater. Iøvrigt førte han sejrrige Kampe med Filisterne og arab. Beduinstammer; ogsaa over ammonitiske (og moabitiske) Egne udstrakte han sit Herredømme. Jerusalems og Landets Forsvar fremmedes kraftigt, og Velstanden øgedes ved Kvægavl og Landbrug. Paa sin Lykkes Højde ramtes Kong U. af den frygtelige og ulægelige Spedalskhed. Denne Ulykke omtales i begge vore Kilder. Hans Søn Jotam var fra da af Medregent indtil U.s Død o. 740. I rel. Henseende har U. i sin Ungdomstid været paavirket af en Profet Sakarjas forstandige Ledelse. Efter dennes Død gik det anderledes. Kronisten beretter om en Konflikt ml. Kongen og Templets Præster, og der er ingen Grund til at betvivle, at denne Strid tilspidsedes til et Forsøg fra U.s Side paa at trænge ind i Helligdommens Indre. — Et Jordskælv, der mindedes i lang Tid (Amos 1, 1; Sak. 14, 5), ramte i U.s Dage Jerusalem. I U.s Dødsaar begyndte Jesajas mægtige profetiske Aandsvirksomhed (Jes. 6, 1). — 2) Levit (1 Krøn. 6, 9 [24]; i V. 21 [36] Asarja). — 3) En af Davids Helte (1 Krøn. 11, 44). — 4) Fader til den 1 Krøn. 27, 25 nævnte Jonatan. — 5) Præst, bl. de skyldige Mænd (Esra 10, 21). — 6) Judæer (Neh. 11, 4). *L. G.*

Ussing. 1) **Henrich U.**, dsk Præst, f. 11. Jan. 1743, Stud. 1760 fra Frederiksborg. cand. theol. 1763, derefter Kap. i 10 Aar hos sin Fader, 1776 res. Kap. i Fredensborg, 1779 i Ringsted, 1790 Spr. i sit Fødesogn Lille Lyngby, fra 1797 Provst i Strø Herred, afsat ved kgl. Res 27. Dec. 1808, d. 18. Okt. 1820 i Hillerød. U. var en Mand af betydelig Lærdom og Begavelse, men af tvivlsom Karakter. Han forstod ialt Fald i sjælden Grad at skaffe sig Fjender, og hans juridiske Kundskaber blev ham nærmest til Skade i hans evindelige Processer. Baade som Kap. i Fredensborg og Ringsted rejstes der talrige Sager af graverende Natur imod ham, saaledes dømtes han for at have forledt 2 Bønder til Mened, var gentagne Gange suspenderet, 3 Gange under Generalfiskalens Tiltale, 2 Gange idømt Æresdomme osv.; i alt havde han over 100 Processer. Ærestabet foranledigede ham til at udgive Skriftet »Den dske kristelig-glade Tremarksmand« (1818), og han paatænkte at udgive sin Levnedsbeskrivelse under Titlen »50 Aars Erfaringer i Jura«. Adskillige har dog ment, at der er sket ham megen Uret, og Biskop Balle anbefalede ham for hans

»Duelighed, Lærdom og Flid«. Bl. hans talrige Skrifter kan nævnes: »Billige Tanker om Helvedes Evighed og Arvesynden«, 1772; »Naadensaaret i Danmark, dets Jura og Rettigheder«, (1776); »Kirkeforfatningen i de dske Stater« I—IV, 1786—89 (hans for de hist. Deles Vedk. endnu værdifulde Hovedværk); »Kristendomslæren i Samtaler med Konfirmantere over den evang. Lærebog«, 1818. (K.hist. Saml. 4 R. II, 376. 390. 628). — 2) **Henrik** (Henry) **Braem U.**, dsk Stiftsprovst, f. 2. Juli 1855, Søn af nedennævnte, Stud. 1873, cand. theol. 1877, foretog Stipendierejser til Tyskland, Frankrig, Italien og England, blev 1882 Spr. i Vejlby, 1883 tillige ved Sindssygeanstalten i Aarhus, og s. A. Lic. [Dr.] theol. (Disp. »Den kr. Vished«), 1891 Spr. i Valby-Hvidovre, 1910 Provst for vestre Provsti, 1915 Spr. ved Frue Kirke og Sjællands Stiftsprovst. U. har taget virksom Del i Arbejdet for praktisk kirkl. Formaal som Børnegudstjenester og Søndagsskoler, var 1903—07 og 1921 Medlem af det »kirkl. Udvalg«, tog fra Begyndelsen af ivrig Del i Københavns Kirkesag og er stadig Medlem af K.fondets Forretningsudvalg. 1911 blev han Medstifter af og Formand for »Dsk Bibelskole« og »Kirkeligt Landsforbund«. Bl. hans talrige Skrifter af vidensk. og praktisk Karakter kan nævnes »Vor Gudstjeneste« (1888), »Tanker til Overvejelse om Menighedsliv og K.liv«, (1890), »Evangeliets Sejrsgang over Jorden« (1902, 1908[2]), en illustreret Miss.hist., oversat paa talrige Sprog; »Aabenbaring og Inspiration« (1913), »Stat og K. i Danmark« (1917). Desuden har U. udg. flere Samlinger af Prædikener og 1891—1915 redigeret »Indre Missions Børneblad«. — 3) **Johan Louis U.**, dsk klassisk Filolog og Arkæolog, f. 10. April 1820, Stud. 1836, cand. philol. 1842, studerede derefter særlig under Høyen Kunsthist. og tog Mag.graden 1844 paa et arkæol. Æmne. Efter en lang Udenlandsrejse til Sydeuropa beg. han 1846 sin mangeaarige og meget betydningsfulde Universitetsgærning som Privatdocent, 1847 blev han Lektor, 1849 e. o. Prof., 1850 ord. Prof., 1896 tog han sin Afsked. D. 28. Okt. 1905. U.s Studier førte ham lejlighedsvis ind paa Æmner af kirkl. Art. Som Høyens Discipel var han stærkt med i Arbejdet for Viborg Domkirkes Restaurering; et fortjenstfuldt Arbejde »Om Ledøje Kirke og de tyske Dobbeltkapeller« udkom som Univ.program 1879. Endelig deltog U. med stor Interesse i Revisionen af den dske Overs. af N. T. (jfr. I, 291), hvis første Udg. er stærkt præget af hans nøje Kendskab til Grundsproget. *H. J. H.*

Usteri. 1) **Johann Martin U.**, schweizisk Digter og Kunstner, f. 1763 i Zürich, d. 29. Juli 1827, uddannet til Købmand, men nærede tillige varm Interesse for Kunst og Poesi og skrev fl. Digtsamlinger af national og rel. Karakter. De viser Slægtskab med Klopstock (II, 812) og Matthias Claudius (I, 517), som han havde lært at kende paa en Rejse 1783, gennem Anbefalingsbreve fra Lavater (III, 31). — 2) **Johann Martin U.**, ref. Teolog, f. 1848 i Zürich, blev 1889, efter nogen Tids Præstegærning, Prof. i Erlangen, d. 1890. Udgav bl. a. 1887 en Kommentar til 1 Pet. og 1889 »Die Bedeutung u. Berechtigung des mystischen Elementes in der chr. Rel.«. — 3) **Leonhard U.**, Pædagog og Teolog, f. 22. Okt. 1799, d. 18. Sept. 1833, Disc. af Schleiermacher, som han havde studeret hos i Berlin, var en af de første, som søgte at bane Vej for den nye Teol. i Schweiz, skrev talrige Skrifter og blev 1824 Prof. og Rektor for et Gymnasium i Bern. Hans teol. Værker behandler navnlig nytestl. Æmner; de betydningsfuldeste er »Commentatio critica, in qua Evang. Joannis genuinum esse ostenditur«, 1823; »Entwickelung des paulinischen Lehrbegriffes«, 1851[6], og »Commentar über den Brief Pauli an die Galater«, 1833. Jfr. Spekulativ Teologi (IV, 298). *C. G.*

Usuardus, Benedictinermunk i St. Germain des Prés i Paris, Forf. til Middelalderens mest udbredte Martyrologium (III, 191). 858 berejste han for sit Kloster Spanien for at skaffe det Relikvier. Det heldige Udfald af Rejsen foranledigede Karl d. skaldede til at lade U. forfatte et Martyrologium; Skriftet tilegnede U. Kongen ved en Fortale (o. 875), der nævner Hieronimus, Beda og Florus som hans Forbilleder, derimod ikke den samtidige Ærkebiskop Ado af Vienne (I, 27), skønt U.s Bog væsentlig synes at være en forkortet Udg. af Ados Martyrologium. Bollandisten Victor de Buck har dog formodet, at U. har forfattet sit Martyrologium i 2 Recensioner, hvoraf den første (fra 859—60) ligger før Ados. U.s Værk var allerede fra 9. Aarh. i alm. Brug i Benedictinerklostrene og vandt siden saadant Ry, at det ligefrem betegnes som *Martyrologium secundum morem Romanæ curiæ;* bedste Udg. ved Sollier (Venezia 1745 og i Acta sanct. Juni VI—VII; jfr. Migne, Patr. lat. CXXIII, 453; CXXIV, 9). U.s Død sættes til 875. (H. Achelis, Die Martyrologien, ihre Gesch. u. ihr Wert, 1900). *J. O. A.*

Usus tertius legis, se Loven (III, 82).

Usus triplex legis, se Loven (III, 82).

Usynlige Kirke, se Kirke (II, 778 f.), Prædestination (III, 617) og Samfund, de helliges (IV, 34).

Usynlighed, Guds, et Led af Guds Transscendens, der tillige indeholder et Henblik til hans hl. Fuldkommenhed. Allerede G. T. lærer, at intet Mske kan se Gud og leve (2 Mos. 33, 20). I N. T. fremhæves den samme Tanke 1 Tim. 6, 16, men sædv. henvises til Guds U. som Forudsætningen for Aabenbaringens Nødv. Kun Sønnen kan aabenbare Gud (Joh. 1, 18; 6, 46; 1 Joh. 4, 12. 20; Mt. 11, 27; Kol. 1, 15, jfr. Joh. 5, 37; 1 Tim. 1, 17). I Overensstemmelse hermed afviser Jesus enhver Teofani (Joh. 14, 8) og henviser til, at den, som har set ham, har set Faderen (Joh. 14, 9, jfr. 3 Joh. V. 11). Paulus lærer tillige, at den usynlige Gud umiddelbart erkendes gennem hans Gærninger (Rom. 1, 20). *C. G.*

Usyrede Brøds Fest, se Paaske (III, 461).

Utaalsomhed, se Tolerance (IV, 588).

Utah, se Mormonismen (III, 287).

Utai. 1) Judæisk Øverste (1 Krøn. 9, 4), i Neh. 11, 4 kaldet Ataja. — 2) Judæer blandt Esras Ledsagere (Esra 8, 14).

Utbø, Hans, norsk Lægprædikant, f. i Seljord 11. Okt. 1849, gennemgik Seminariet og var fra 1871 Kirkesanger og Lærer i sin Fødebygd indtil sin Død 19. Okt. 1875. Ved Siden

deraf optraadte han som flittig Lægprædikant. Han havde ogsaa kunstn., især poet. Anlæg og har bl. a. udgivet en Række rel. Digte, som udmærker sig ved inderlig religiøs Stemning og adskillig poetisk Kraft. En Samling af hans Sange tilligemed hans Biografi blev efter hans Død udgivet af H. G. (Heggtveit) under Titlen »Storm og stille« (Kra 1880). *A. B.*

Utenheim, Christoph v., Biskop af Basel, var Kannik i Basel og blev 1473 Universitetets Rektor; han stod Erasmus nær og var optaget af K.ns sørgelige Tilstand, tænkte endog paa at trække sig tilbage til et Liv i Ensomhed, men blev overtalt til at tage mod Bispeembedet i Basel 1502. U. søgte paa alle Maader at forbedre Tilstanden i Stiftet, bl. a. ved at indkalde humanist. Venner til Hjælp. Luthers første Fremtræden hilste han med Glæde, men blev senere betænkelig. Han kunde dog ikke hindre, at Ref.en vandt Indgang i hans Bispedømme. Syg og træt nedlagde han tilsidst Embedet, men døde kort efter, 1527. *A. Th. J.*

Utenhof, Wolfgang v., Frederik I's og Christian III's tyske Kansler, f. o. 1495 i Sachsen, d. 1542 i Werdau, studerede 1513—18 Jura i Wittenberg, hvorfra han medbragte Had til Pavemagt og Sympati for Lutherdommen. 1518 blev han Tugtemester for Hertug Christian (C. III) og snart efter hertugelig Raad hos Hertug Frederik, for hvem han snildt førte Kampen mod Christiern II. Efter Frederiks Hyldning i Viborg 1523 førte U. hans Sag under den Proces ved Rigskammerretten i Nürnberg, som Chr. II havde indledt mod ham. U. medvirkede paa Landdagen i Rendsborg 1525 til, at Evang.s fri Forkyndelse i Hertugdømmet fastsloges. Med stor Iver arbejdede han for Ægteskabet ml. Fr. I's Datter Dorothea og den luth. Hertug Albrecht af Preussen (I, 48), til hvem han kom til at staa i et fortroligt Forhold. Ved saaledes at knytte Fr. I til én af Tysklands luth. Fyrster og samtidig begunstige Lutherdommen i Danmark, opnaaede U. at tvinge Chr. II tilbage til Katolicismen og saaledes umuliggøre ham som Fører for de evang. sindede i Danmark. I den første Tid efter Fr. I's Død var U.s Forhold til Hertug Christian (III) ret spændt, men ved Hertug Albrechts Mellemkomst kom der en Forsoning i Stand, og U. overtog Kanslerposten hos sin tidligere Discipel, om end Forholdet mellem dem aldrig blev helt godt. Han varetog Kongens Interesser ved forsk. Forhandlinger i Tyskland (hvor han tog Bolig fra 1540 til sin Død), senest paa Rigsdagen i Regensburg 1541, hvor han søgte at vælte Ansvaret for Chr. II's Fængsling over paa Knud Gyldenstjerne (se II, 311). I sine sidste Aar syslede U. med en hist. Fremstilling af Tidsrummet fra Chr. I's Tronbestigelse til Chr. II's Flugt (trykt i Dske Mag. 3. R. III) (A. Heise, W. v. U. i Hist. Tidsskr. 4. R. VI, 163 ff.). *P. O.*

Utenhove, Jan Jakobszoon, nederlandsk Reformator, f. i Gent af adelig Slægt, flygtede som Protestant, før 1545, til England og blev Præst for de flygtede Nederlændere, som havde faaet Augustinerkirken i London (»de Tempel Jesu«) til Kirke. Under Maria (1553—58) flygtede han med Laski (III, 25) over Danmark til Emden, derfra til Polen (lat. Beretning af ham, Basel 1560) og under Elisabeth tilbage til England, hvor han døde 1566. Med Laski udarbejdede han en holl. Overs. af N. T. 1566 udkom af ham en holl. Ps.bog, i Stil med de tyske og til deres Melodier. Sproget var noget tyskfarvet. Samlingen fortrængtes af Datens (I, 609; III, 655). *P. S.*

Utilitarisme (el. **Utilisme**), Navn paa en moralsk Grundanskuelse, der stammer fra England, hvor den ogsaa har fundet sin største Udbredelse. Den lægger Nyttighedssynspunktet til Grund for Bestemmelsen af det moralske, dog ikke saaledes, at det er den handlendes egen Nytte, men derimod Samfundets, som bliver Formaalet for Handlingen. Det bliver saaledes ikke en egoistisk, men en universalistisk Lystlære. Som Repræsentanter for denne Anskuelse kan nævnes Bentham og de to Filosofer Mill, Fader og Søn, James og Stuart Mill (III, 255 f.). Grundtanken er, at det sidste Kriterium for, hvad der er godt el. ondt, maa søges i de Følger for Samfundet, som den paagældende Handling medfører. Godt er, hvad der er anlagt paa at forhøje alm. Velfærd, og ondt er, hvad der gaar ud paa at formindske alm. Velfærd. »Den størst mulige Lykke for det størst mulige Antal Individer« udtrykker bedst Formaalet for al sædelig Handlen. At denne Bestemmelse er rigtig, begrundes dels psykologisk, idet der henvises til, at alle Msker faktisk handler med deres eget Vel for Øje, og dels historisk, idet det hævdes, at alle i Virkeligheden er enige om at bedømme det moralske som ét med det samfundsnyttige. Af nogle, især ældre, som Adam Smith og i det hele Sympatimoralens Repræsentanter, antages det, at et saadant Hensyn til Samfundet og dermed til andre vil være at finde som et opr. Anlæg i Mskenaturen; men den alm. Betragtning hos de nyere er dog, at det først er bleven til gennem en hist. Udvikling, idet man opr. er gaaet ud fra en egoistisk Bedømmelse. Til at begynde med tænkte enhver paa sig selv, paa at opnaa saa megen Lyst som mulig for sig gennem andres Handlinger. Men fra at holde sig til de ydre Følger af disse Handlinger gaar Bedømmelsen da tilbage til det Sindelag, der ligger til Grund for disse; og fra de andres Handlinger overfører den endvidere den samme Dom til sine egne ligeartede Handlinger eller Motiver. Saaledes naas der til et alm. Synspunkt, hvorefter alt, hvad der gavner mig selv eller andre, bliver godt, og det modsatte ondt. Mod hele denne Teori rejser der sig dog afgørende Indvendinger. Den Forklaring, som gives af det moralske, kan ikke siges at være træffende. For det første lader Moralen sig ikke føre tilbage til et egoistisk Grundlag. Mellem det egoistiske og altruistiske Hensyn er der en afgørende Modsætning, som alle handlende i deres Praksis er sig fuldt bevidst. Det er ikke sin egen velforstaaede Interesse, man dyrker, naar man bøjer sig for den moralske Pligtfølelse. Man mener noget helt andet dermed end en almindelig Lystforhøjelse. Og for det andet er det slet ikke det ydre, hvad der saa virkelig kommer ud af Handlingen, der er det afgørende for den moralske Dom. Det er i første og egentlige Forstand det indre, Motivet, som det her kom-

mer an paa. To Msker kan tage Del i en forkastelig Færd, og udvortes set have begaaet den samme Overtrædelse, og dog maa den moralske Dom overfor dem blive ganske forsk., eftersom maaske den ene har handlet med fuld Bevidsthed om det urigtige, han gjorde, og den anden derimod var forblindet og forført. Skylden bliver i et saadant Tilfælde ganske forsk. Naar Utilitarister som James Mill har villet overse dette Heusyn til det indre og alene har villet holde sig til den ydre Virkning, har de dermed godtgjort, at den utilitaristiske Bedømmelse er en anden end den moralske. Og endelig, for det tredje, er det urigtigt kun at sætte en kvantitativ Forskel mellem den forsk. Slags Lyst. Herefter skulde den moralske Tilfredsstillelse kun være en **større** Sum af Lyst end den blot legemlige Nydelse; efter deres Væsen skulde de være ensartede. Dette er imod al Erfaring. Vi føler, at der er en kvalitativ Forskel her, at det er en ganske forsk. Art eller Kvalitet, naar der enten tales om sanselig Lyst el. om uinteresseret aandelig Virksomhed. Selv Stuart Mill har paa dette Punkt skilt sig ud fra den alm. U. Men hermed er i Grunden Teorien efter sit Princip opgivet. Det synes da ogsaa i det hele, som om den for Tiden har ringe Tilslutning indenfor Moralfilosofien. (H. Sidgwick, The methods of Etics, 1884; G. Heymans, Einführung in die Ethik, 1914). *F. C. K.*

Uto (Utto, Odo), Helgen, o. 790 Eneboer i Uttobronn i Nedrebaiern, Discipel af den hl. Gamelbert i Michaelsbuch og dennes Efterfølger. U. stiftede 792—801 med Understøttelse af Karl d. Store det berømte Benedictinerabbedi Metten ved Deggendorf. D. 3. Okt. 828 (el. 829). *N. M. P.*

Utopier (gr. = det, der intetsteds eksisterer), Betegn. for Skrifter, der ved Skildring af et tænkt Land el. Samfund kritiserer el. satiriserer over hjemlige Samfundstilstande og opstiller nye Idealer. Urtypen paa saadanne U. er Plato's »Staten«, hvis filos. Abstraktioner oplyses i sammes »Timaios« og »Kritias« ved Skildringen af Vidunderlandet **Atlantis** hinsides Herkulesstøtterne. Oldtiden kender talrige Skrifter af lign. Karakter, og Sansen for saadanne, der oftest har Stats- el. Rejseromanens Form, bevaredes op igennem Middelalderen. **Thomas More** (III, 286) dannede Navnet U. ved sin banebrydende Samfundssatire *De optimo statu reipublicae deque nova insula Utopia* (Louvain 1516). Gaaende ud fra »Staten« og med bevidst Braad mod det eng. Samfund giver han her en social-polit. Samfundsskildring, der bliver grundlæggende for en Række senere Skrifter af denne Art. Utopia er Navnet paa en Ø, hvor et Idealsamfund er skabt ved Kong Utopus' Love. Regeringsformen er et demokratisk Valgkongedømme. Mærkelig er den Kraft, hvormed More hævder Samfundshensynets Eneberettigelse i Statsordningen og Statens Omnipotens i baade materielle og aandelige Forhold; Lovene er faa og klare; Særeje, Monopoler og Privilegier er afskaffede, alt Arbejde er statslig organiseret. Paa Aandslivets Omraade hersker vidtstrakt Frihed, uden at dog konsekvent Tolerance er anet, endsige gennemført. Enhver har Ret til at propagere for sine Ideer, naar det sker maadeholdent. Borgernes Velfærd er den højeste Lov, men hertil maa i rel. Henseende kræves en alm., dogmefri Religiøsitet som Moralens Værn. Derfor er offentlig udtalt Ateisme forbudt under Tab af borgerlige Rettigheder. Staten kræver som Mindstemaal Tro paa Sjælens Udødelighed og et guddommeligt Forsyn. Præsteskabet er faatalligt, men højt anset; det leder Skolen, hvis højeste Opgave er Indprentning af Dyden. Kvinder kan blive Præster, hvis de er Enker og af fremrykket Alder. Den prægtige Tempeltjeneste kan samle alle Religionsbekendere, idet den kun drejer sig om Tilbedelse af »den guddom. Natur«, der æres under Navnet Mythra. — Den flg. Tids sociale Diskussion giver sig ofte Udslag i U., der alle er paavirkede af Plato og More og uden at bringe synderlig nyt Stof oftest nøjes med at variere forsk. Sider af det alt givne. **Campanella** (I, 465) lader i sin ejendommelige hierarkisk-kommunistiske Utopi »Solstaten« alt, endog Familielivet, være statslig organiseret. Af andre Utopister kan nævnes **Joh. Val. Andreæ** (I, 87), **Francis Bacon** (I, 197, »Nova Atlantis«), **Fénélon** (II, 33, »Les aventures de Télémaque«) og **Holberg** (II, 449, »Nicli Klimii iter subterraneum«; Navnet paa Idealstaten her, »Potu«, er det omvendte af Utop). Oplysningstiden giver Smagen for U. forøget Næring, idet nye Opdagelser (f. E. Australien) og rousseausk Naturbetragtning frembringer talrige »Robinsonader« (se Campe I, 466), ligesom ogsaa Jonathan Swift (d. 1745) ved sin ofte bidske Satire »Gullivers Rejse« hører til Utopisternes Kreds. Mens Rel.en vel i disse U. indgaar i den alm. Samfundsskildring, ja lejlighedsvis findes fremsat som dybeste Grundlag for det skildrede Samfund, omend Synspunktet ofte er det moralske, møder vi indenfor Pietismen en Utopi, hvor Rejseromanens Form omslutter et Forsvar for den ideale, luth. Ortodoxi. Det er **Erik Pontoppidans** (III, 581) »Menoza, en asiatisk Prins, der drog Verden omkring og søgte Christne, særdeles i Indien, Spanien, Italien, Frankrig, Holland, England, Tyskland og Danmark, men fandt lidet af det, han søgte« I—III (1742—43). — Ogsaa i 19. Aarh. lever Genren videre, nu løsrivende sig fra de ældre Forbilleder og ofte uden rel. Synspunkter (saal. alle Skildringer af »den socialistiske Fremtidsstat«). Det rel. er dog stærkt fremme i **Sibberns** (IV, 172) »Meddelelser af et Skrift fra Aaret 2135« (1858—72), hvis kommunistiske Idealskildring og stærke Angreb paa kirkl. Krdm endnu kan bringe de ældre U. i Erindring. Det samme gælder den 1914 afdøde eng. Konvertit **Robert Hugh Benzon's** »The Lord of the World« (overs. af Johs. Jørgensen, »Verdens Herre«, 1909), der viser Kulturens stigende materialistiske Maskinisering og Verdens Frelse gennem Katolicismen. En anden moderne Utopist af høj Rang er H. G. **Wells**, bl. hvis Værker i denne Retning maa nævnes »The Food of Gods« (overs. »Gudernes Føde«, 1905) og »A modern Utopia« (1905). (Fr. Kleinwächter, Die Staatsromane, 1891; J. Reiner, Berühmte Utopisten, 1906; A. Voigt, Die sozialen Utopien, 1906; J. Paludan, Om Holbergs Niels Klim, 1878). *H. J. H.*

Utrakvister, se Calixtinere (I, 446).

Utrecht (Trajectum, Traj. ad Rhenum, Ultrajectum), Hovedstad i den nederl. Provins af samme Navn, liggende ved Gl.-Rhin, med over 100,000 Indbyggere, deraf 1/4 Katoliker. I U. stiftede den frankiske Konge Dagobert den første K. i Friesernes Land med Willibrord (s. d.) som Biskop (696—739). U. blev i 9. Aarh. Suffraganat under Köln; ved de sachsiske Kejseres Godsgaver blev Bisperne de mægtigste Lensherrer i NV.-Tyskland og Rigsfyrster; men 1528 overgav Biskoppen med Pavens og Domkapitlets Samtykke Kejser Karl V sin verdslige Magt, og U. kom derved under Habsburgernes Suverænitet. Ved den kirkl. Nyordning af de spanske Nederlande 1559 blev U. selvstændigt Ærkestift med 6 Suffraganater, men allerede inden den første Ærkebiskop døde, opløstes det paa Grund af Ref.s-Bevægelsen og Oprøret mod Spanien. 1579 sluttede de 7 nordlige, overvejende protest. Provinser U.er-Unionen, der lagde Grunden til deres Uafhængighed. Unionen hævdede bl. a. Rel.s-Frihed. Til at betjene Stiftets Katoliker udnævnte Paven apostolske Vikarer, men ofte forbødes det dem at betræde »Staternes« Grund, og Katolikernes Forhold var lige til 18. Aarh. meget trykkede. 1689 blev Pieter Codde (I, 530) Vikar. Under ham trængte Jansenismen (II, 591) stærkt ind (jfr. Z. B. v. Espen I, 802), og fordrevne franske Jansenister øgede Bevægelsen. Da Codde afsattes af Paven, stod U.-Kapitlet paa hans Side, og 1704 opstod U.er-Skismaet og den selvstændige nederl. Jansenistkirke (II, 592 b). Vanskeligheden ved at faa Præster til »U.er-K.n« lettedes ved, at franske Jansenister, der ved »Unigenitusbullen« 1713 var umulige i deres eget Land, indtog de vakante Embeder. Men Coddes Død 1710 gjorde Spørgsmaalet om en Biskop med retmæssig Succession brændende. 1723 valgte Kapitlet i U. den hidtidige Generalvikar Cornelius Steenoven til Ærkebiskop af U.; han indviedes 1724 af Missionsbispen Varlet (»Biskop af Babylonien«). Paa Rejse til Missionsmarken havde han i Amsterdam konfirmeret en Del Jansenister. Som Følge heraf blev han ved sin Ankomst til Orienten suspenderet; han vendte tilbage til Amsterdam og viste sig villig til at meddele Steenoven Vielse. Herved blev successio apostolica (IV, 385) bevaret. 1725 døde Steenoven, hans Efterfølger og dennes Efterfølger (1733) blev ogsaa indviet af Varlet. For at ikke K.ns Fremtid skulde afhænge af een Mands Liv, besluttede man at udnævne en Biskop for Haarlem 1742, og 1758 endnu en Biskop i Deventer. Disse Biskopper meddeler regelmæssig deres Indvielse til Rom og bliver lige saa regelmæssig ekskommunicerede. Fare for U.er-K.n opstod, da Nederland 1806—10 stod under den kat. Kong Ludvig og 1810—13 under Napoleon. Begge forbød Udnævnelsen af nye Bisper. 1810 var der kun een Biskop tilbage; men saa snart Nederland var blevet selvstændigt 1814, udnævntes en Ærkebiskop af U. og 1819 en Biskop af Haarlem. Da Kong Willem I og senere Willem II søgte Konkordat med Paven, var Stillingen atter truet. 1853 blev der tilsikret K.n fuldstændig Kultusfrihed. K.ns officielle Navn var til 1870 »den rom.-kat. K. af det gl. biskoppelige Kleresi«, nu kalder den sig »Oud-Roomsch Katholieke Kerk in Nederland« (Navnet Jansenister er stadig betragtet som et Spottenavn); fra den er Successionen meddelt Gl.-Katolikerne i Tyskland. Siden 1727 uddannes K.ns Præster paa Seminariet i Amersfoort; K.n har stadig een Ærkebisp, 2 Bisper og over 10.000 Medl.er. (B. Janssonius, Geschiedenis der Oud Roomsch kath. Kerk in Nederland, 1870; Nippold, Die alt-kath. Kirche des Erzbistums Utrecht, 1872). — Siden 1702 tillod Nederland ingen apostol. Vikar Embedsforretning uden særlig Tilladelse; Paven stillede da indtil 1793 de trofaste Katolske i de 7 Provinser under Internuntien i Bruxelles eller i Köln. Efter Revolut. begyndte Katolikernes Emancipation; under Nederlands Forening med Belgien (til 1830) styredes de holl. Katolske derfra; senere ansattes atter apost. Vikarer, men endelig i 1853 blev det rom.-kat. Hierarki genoprettet med Ærkesædet U. som Midtpunkt (derunder Bispesæderne Haarlem, Herzogenbusch, Breda og Roermond); Stiftet U. omfatter 15 Dekanater med noget over 1000 Sognekald. Under det nyoprettede Hierarki og de nyindførte Munke- og Nonneordener er Ærkestiftet gaaet stærkt frem i Kraft (jfr., at det stadig har Raad til at undvære mange dygtige gejstlige til Arbejdet i ikkekatolske Lande, særlig i den skandinaviske Miss.). — Det reformerte K.liv i U. staar i stærk Gæld til Universitetet dér; 1634 fik U. et *Gymnasium illustre*, der 1636 omdannedes til Universitet. Af ældre berømte Teologer, der har virket her, maa nævnes Gisb. Voet, H. Witsius, A. Lampe; i 19. Aarh. stod U., i Modsætning til Groningen (II, 266) og Leiden (III, 37), forholdsvis konservativ. Den saak. »U.er-Skole« er præget af Personer som Vinke, van Oosterze (III, 435), Doedes (I, 655), Beets (I, 248), Heldring (II, 378) og D. Chantepie de la Saussaye (IV, 60), Stifteren af den »etiskireniske« Retning). — U.er Missionsselskab (»U. Zendingsvereeniging«) blev stiftet 1859 af gl.troende Mænd som Heldring (II, 378) som Modstykke til det liberale »Nederlandsche Zendinggenootschaap«. Det virker i Nederlandsk Nyguinea (fra 1863), Almaheira (1865) og Beirut (1885). (Kalb, Kirchen u. Sekten, 1907[2]; Gloel, Hollands kirchl. Leben, 1885; Scharling, Den nyere holl. Teol., 1865, S. 138). *N. M. P.*

Utstein, norsk Kloster, paa den lille, lave Ø af samme Navn, nu alm. kaldt Klosterøen, i Rennesø Præstegjeld i Ryfylke, 16 km. N. for Stavanger (IV, 336). S. Laurentii Kloster paa U. tilhørte Augustiner-Ordenen og nævnes første Gang 1286, men efter Klosterbygningernes Stil synes det anlagt o. 1250, og da sandsynlig ved Flytning af Olavsklostret i Stavanger, da dette ikke senere omtales, og da Olavskirken i Stavanger (omtalt 1286) tilhørte U. Kloster (1387) og betjentes af Brødre fra U. (1296 [ikke 1298, S. 336 b]) ligesom St. Olavs Grunde i Stavanger endnu 1783 laa til U. Kl.s Gods. Da U.s eneste Gaard var Kongsgaard (allerede 872), skyldes Stiftelsen af U. uden Tvivl Kongehuset (maaske Haakon Haakonssøns Dronning Margrethe Skulesdatter, hvis Arvegods laa i Ryfylke). Det stod under Tilsyn af Biskopen i

Stavanger; 1333 ff. og 1514 ff. omtales voldsomme Rivninger mellem Biskoppen og Abbeden. Det nærliggende kgl. Kapel paa Saurbø (i samme Præstegjeld), 1308 optaget bl. »de 14 kgl. Kapeller«, hørte 1514 under U. Vincents Lunge søgte 1525—31 at bemægtige sig U., hvad Biskop Hoskold (II, 466) kraftig modsatte sig. Ved Ref.en blev U. 24. Aug. 1537 mod Underhold til Munkene inddraget under Kronen; Godset var siden verdslig Forlening, men solgtes 1665 til 7 danske Mænd og var siden i privat Eje; det bestod 1661 af 139 Gaarde, som i Tidens Løb er fraskilt, men Hovedgaarden, kaldet »U. Kloster«, er endnu en af V.-Norges største Ejendomme. Af Klostrets Bygninger, alle af Sten i tidlig engelsk Stil, staar endnu de fleste, om end forandrede. V.-Fløjen er forsvunden, N.-Fløjen er den enskibede Kirke; Skibet ligger uden Tag, det lange Kor med Taarnet er efter Ref.en benyttet som Kirke (Sognekirke for U. Kl.s Sogn 1594 og atter fra 1625 til 1899). (C. C. A. Lange, De norske Klostres Hist., 2. Udg., 1856, 377—89; norsk Hist. Tidsskr. 3. V, 334—46; Stavanger Museums Aarshefte 1911; A. W. Brøgger, Stavangers Hist. i Middelalderen. 1915, 26—28. 39 f. 174—76. 177—83). *O. K.*

Utter, Isak, fiusk Præst, f. 1743, Stud. 1760, Filos.-Magister 1766, Sogneadjunkt i Orivesi 1769. Her oplevede han 14. Febr. 1776 et voldsomt Gennembrud, der gav sig stærke legemlige Udslag og af ham mentes fulgt af Helligaandens Indgydelse. Da han fremdrog dette paa Prædikestolen, indstævnede hans Spr. ham for Domkapitlet. U. anklagedes for at kræve Sønderknuselse som Tegn paa Omvendelse, have holdt ulovlige rel. Sammenkomster og have vist Opsætsighed mod sin Spr. 1778 dømtes han til Embedsfortabelse og levede derefter som Lærer og senere Boghandler i Stockholm, alm. agtet som en alvorlig og god Borger. D. 20. Juni 1812. *H. J. H.*

Utugt, kultisk, Betegn. for Riter af seksuel Karakter, der af den kr. Europæer kaldes saaledes, fordi de, stridende mod hans etiske Følelser, staar for ham som lovløse Udsvævelser. For vedkommende Folk er de tværtimod i deres Grund lovbundne, etisk begrundede, idet deres Formaal er at opretholde Livets frugtbargørende Kræfter. Formerne kan være forsk. En simpel Form er det saaledes i Foraarstiden at udøve Samleje, virkeligt eller symbolsk paa Sædemarken, idet Befrugtningskraften derved skal overføres til Jorden (se W. Mannhardt, Wald- und Feldkulte I², 1904, 480 f.), men alm. er det knyttet til Fester, idet f. E. Høvdingen eller Præsten, symbolsk eller virkeligt, under Festen paa det hl. Sted udøver Kønsakten, event. med sin Hustru. Ud fra disse Synspunkter maa man betragte Forholdene hos Semiterne. Her har det alm. den Form, at der til Templerne er knyttet viede Kvinder (Hieroduler, Hebr. *qᵉdēšhā*), med hvem Samlejet udøves, men det vides ikke efter hvilke Regler. I Babylonien hører vi i Gilgamesh-epos'et om Ishtar's Hieroduler, og i Hammurabis Lov figurerer forsk. Klasser af viede Kvinder, der havde særlige Arverettigheder og anden Beskyttelse, en af dem ogsaa særlige Huse. I Vestasien overtog Israeliterne Kana'anæernes Praksis. Vi hører om Qedesher, med hvem Mændene ofrer (Hos. 4, 14), og Amos (2, 7) siger, at Manden og hans Fader gaar til samme Kvinde. Ang. de mandlige Qedesher (1 Kong. 14, 14; 15, 12 o. a.) er Forholdene uklare. 2 Kong. 23, 7 viser, at de havde særlige Rum i Templet. De nævnte Profetsteder og Fortællingen om Juda og Tamar (1 Mos. 38) tyder paa, at enhver isr. Mand kunde søge Qedesherne. Den profet. Polemik herimod førte til Forbudet mod hele Institutionen (5 Mos. 23). I Fønikien var Forholdene som i Kana'an, saal. (if. Lukian, De dea Syr. 6—10) ved Templet i Byblos. Der var baade faste Qedesher, mandlige og kvindelige, og alm. Højtideligholdelse af Kønsakten ved Tammuzfesten. Derfra bredte det sig med fønik. Kolonier til Kypros, Eryx paa Sicilien og Nordafrika, hvor det endnu omtales af Augustin (De civitate dei II, 4; IV, 10). Lignende Fænomener i Korinth og Theben skyldes sandsynligvis fønikisk Indflydelse. I Lydien og det øvrige Lilleasien var saadanne Riter alm. I Comona var der saaledes 6000 Hieroduler. Hvorledes det hist. Forhold er mi. de lilleasiat. og de semit. Kulter af denne Art er uvist (se Ed. Meyer, Geschichte des Alterthums ³ I 2, p. 649 f.). I denne Forb. maa nævnes en Skik (der omtales Herodot I, 199 o. a., bl. a. Jeremia's Brev V. 43), if. hvilken enhver babyl. Kvinde skal have sit første Samleje med en fremmed, der udsøger hende i Templet, hvor hun sidder med de andre og venter. Analoge Forhold omtales for det syr. Ba'albeks (Hierapolis) Vedk. af K.fædre. Naar det skete i Forb. med Templet, er det snarest, for at Kvinden derved skulde vinde Frugtbarhedskraft. (Hastings, Encycl. of Rel. and Ethics, Art. Hieroduloi; Crawley, The mystic rose, 1901; B. Stade, Bibl. Theologie I, 1905, S. 133 f.; B. Münter, Religion der Karthager, 1821, p. 79 ff). *Johs. P.*

Uvidenhedssynd, Betegn. for Synd, der øves, uden at Handlingen er den paagældende bevidst som Synd. Udtrykket har bibelsk Tilknytning f. E. i 1 Tim. 1, 13, jfr. Steder som Luk. 12, 47—48; 23, 34; Joh. 9, 41; 15, 22; Ap. G. 17, 30. Modsætningen dertil er forsætlig Synd. Grænsen er imidlertid ikke let at fastsætte, og Adskillelsen er (som i det hele Inddelingen af Synden i forsk. Slags) ikke af stor principiel Betydning. En absolut Uvidenhed vil altid være vanskelig at paavise, saa at den ringere Grad af Skyld (IV, 247), som N. T. unægtelig regner med for Uvidenhedssynder, dog ikke lader sig reducere til slet intet. I Opdragelse og Sjælesorg vil der derimod være Grund til at tage forstandigt Hensyn til, i hvilken Grad der er syndet bevidst eller ubevidst. *Th. L. Th.*

Uytenbogaert (Wtenbogaert), **Johannes**, Remonstranternes (III, 756) Hovedfører, f. 1557 i Utrecht, d. 1644 i Haag, var opr. Katolik, men traadte 1578 over til Calvinismen og studerede fra 1580 i Genève. 1584 blev han Præst i Utrecht, men fjærnedes 1590 fra sit Embede, da han ikke delte den strænge Prædestinationslære (III, 619). 1591 blev U. Præst i Haag og senere Feltpræst hos Prins Maurits af Oranjen. Han var allerede da stærkt paavirket af Arminius (I, 144) og blev Ven med Oldenbarnevelt (III, 426) og Grotius (II, 207). Efter Arminius'

Død 1609 træder U. i Forgrunden, forfattede den saakaldte »Remonstrantie« (III, 756) 1610 og udgav et Skrift om Statens Overhøjhed over K.n. Stridighederne foranledigede Dordrechter-Synoden (I, 672). Forinden var U. faldet i Unaade hos Prinsen, og da Grotius og Oldenbarnevelt fængsledes, flygtede U. til Antwerpen. Hans Ejendomme blev konfiskerede. 1619 blev han erklæret for evig forvist. I Antwerpen og senere i Frankrig arbejdede han ivrig for Remonstranternes Sag. 1625 døde Prins Maurits, og 1626 vendte U. tilbage til Rotterdam og begyndte at prædike; 1629 fik U. sine Ejendomme tilbage. Da 1630 Remonstranterne fik Frihed, vendte U. tilbage til Haag og fik 1633 ved et Møde i Rotterdam grundet et Slags K.samfund, dog med meget formløs Ordning. Fortegnelse over U.s talrige og for nederlandsk K.liv meget betydende Værker findes i Glasius, Godgeleerd Nederland III, 465 f. (Selvbiografi 1645; U.s Breve er udg. af H. C. Rogge I—III, 1868—75; samme, J. W. en zijn tijd I—III, 1874—76). *N. M. P.*

Uz, Johann Peter, tysk Ps.digter, f. i Ansbach 3. Okt. 1720, d. som Landrets-Direktor ssteds 12. Maj 1796, har digtet en Del anakreontisk Lyrik, men ogsaa 17 »Sange af religiøst Indhold«, ganske kønne, som kom ind i Datidens Ps.bøger. *P. S.*

V. og W.

Waadt (Pays de Vaud), schweizisk Kanton, se Schweiz (IV, 114b) og Frikirke (II, 129b).

Waage. 1) **Georg Holger W.**, dsk Præst, f. i Kbhvn 11. Dec. 1793, d. 11. Dec. 1842, blev 1815 cand. theol. og Adjunkt ved Herlufsholm, 1822 Spr. i Vetterslev og Hømb, 1824 i Næstved, 1828 res. Kap. ved Frue Kirke i Kbhvn, 1836 Meddirektør og Lærer ved Pastoralseminariet, 1836 blev han Dr. theol. paa en meget dygtig Afh. om Nedfarten til de dødes Rige, faa Dage efter titulær Prof., og 1837 Direktør for Sorø Akademi. W. var Medl. af Kommissionen, der gennemgik Mynsters Ritual og Alterbog (III, 322). — 2) **Olafur W.**, dsk Præst, f. 11. Marts 1834, d. 13. April 1910, Søn af foreg., blev 1859 cand. theol., rejste 1860—61 i Tyskland, Schweiz, Italien og Frankrig, konkurrerede 1866 med Th. S. Rørdam (III, 861) og den sejrende C. H. Scharling (IV, 69) om en Docentplads i Etik, blev 1867 Lic. theol. paa en Afhdl. om »I. P. Mynster og de philos. Bevægelser paa hans Tid i Danmark«, 1871 Spr. for Næsby-Tyvelse, 1875 Provst for Hammer og Tybjerg, 1882 Spr. i Herlufmagle, hvorfra han tog sin Afsked 29. Dec. 1906. En Saml. Prædikener udkom 1909. *N. M. P.* — 3) **Peter W.**, norsk Prof., f. i Flekkefjord 29. Juni 1833, Student i Bergen 1854, studerede først Medicin, derpaa Kemi. Efter 1858 at have vundet Kronprinsens Guldmedalje blev han 1859 Adjunktstipendiat i Kemi ved Kra. Univ. og efter en længere Studierejse til Udlandet i 1861 Lektor og 1866 Prof. ssteds. De Studier, han og hans Svoger, Prof. C. M. Guldberg, i 1860erne offentliggjorde om den kemiske Affinitet, og som førte til Opstillingen af den »Guldberg-Waageske Lov«, blev grundlæggende for hele den moderne fysikalske Kemi og skaffede W. Verdensry. En Række praktiske Opfindelser (bl. a. forsk. Metoder til Kondensering og hermetisk Opbevaring af Mælk, til Tørring af Fisk) skyldes ogsaa ham. En Mængde Afhdl.er vidner om hans teoretiske og praktiske Studier. Bl. Almenheden er W. dog mest kendt som varmhjertet kr. Filantrop, særlig som Foregangsmand i den norske kr. Ungdomsbevægelse. Det var efter hans Opfordring, at Peter Hærem (II, 506) i 1867 stiftede Norges første Ynglingeforening i Kra. Efter Hærems Død 1878 stod W., saalænge han levede, som dens Formand. Siden 1880 var han ogsaa til sin Død Formand i »Norges kr. ungdomsforbund«. I 1880 grundlagde han Bladet »Den unges ven«. Ogsaa i en Række andre kr. og filantropiske Foretagender (Diakonisseanstalt, I. og Y. Miss., Fiskerhjem, Børneasyler, Suppekøkkener osv.) tog han virksomt og ledende Del. D. 13. Jan. 1900. Under Ynglingeforeningernes Verdenskongres i Kra. 1902 rejste Ynglingesagens Venner en Mindestøtte paa hans Grav. (Halvorsen, Norsk Forf.leks.) *A. B.*

Vaagenat, se Vigilier.

Waal, Anton de, tyskfødt kr. Arkæolog, f. 1836 i den ældgamle, bl. a. ved Willebrords og i nyere Tid ved Jesuiternes Virksomhed bekendte By, Emmerich ved Rhinen (lige før den løber ind paa nederl. Grund), har særlig som »Rektor« for Campo Santo i Rom (siden 1872) og som Grundlægger og Udgiver af det ansete »Röm. Qvartalschrift für chr. Altertumskunde und Kirchengeschichte« (siden 1887) indlagt sig Fortjenester af histor.-arkæol. Forskning. Foruden forsk. Specialafhandlinger har han 1896 udg. Jubilæumsskriftet »Der Campo santo der Deutschen zu Rom«. Udbredt er hans »Roma sacra, die chr. Denkmäler alter u. neuer Zeit im ewigen Rom« (1905). Han er Forf. til forsk. Dramaer, Skuespil (især »Der Rompilger«, 1888, der har oplevet en Mængde Oplag) og kr.-histor. Fortællinger (f. E. Valeria, 1884; Katakombenbilder I-II 1891; Ara coeli oder die Sybille des Augustus, 1902). 1900 blev han apostolsk Pronotar. D. 1917. (E. Göller, Prælat A. de W., 1917; J. Messarette, Prælat A. de W. und der Campo s., 1917). *J. O. A.*

Waalsche Kerk, se Vallonske Kirke.

Vaalseloven. 9. Marts 1917 udstedtes Lov »om midlertidig Ordning af Tilsynsforholdet for Vaalse Sognemenighed i Lolland-Falsters Stift«, der hjemlede K.ministeren Ret saavel til at lade den i Vaalse konstituerede Spr. Arboe Rasmussen (naar han fik Udn.) indsætte i Embedet uden Kollats fra Biskop Wegener, som til at fritage denne fra at føre kirkl. Tilsyn

med nævnte Præst; dette, ligesom Tilsynet med Pastoratets Skolevæsen (saalænge A. R. var Skolekommissionens Formand), overgik til K.-ministeren. Det midlertidige i denne enestaaende dske K.lov om to navngivne Personer laa dels i Forudsætningen om de to Mænds Forbliven i paagældende Embeder, dels i den tidsbegrænsende Bestemmelse i Lovens Indledn., der pointerede Grunden til den: »indtil det ved Lov er fastsat, hvorledes Tilsynsforholdet i Folkek.n skal ordnes i Tilfælde, hvor der ml. en Biskop og en Sogne- el. Valgmenigheds præst opstaar en saadan Uoverensstemmelse, at Tilsynsforholdet ikke ønskes bevaret«. Men Loven angik ikke de to Personers Forhold alene; det var en Lov for Vaalse Sogn, og reelt kom dette ved Loven til at danne en særlig kirkl. Enklave i den øvrige Folkek.; Loven brød faktisk Folkek.ns Enhed, idet den samtidig hævdede den evang.-luth. K.s Enhed i Danmark. Menigheden var vel vedblivende Led i Folkek.n, og A. R. stod som Præst i denne i udvortes Forstand, men da han manglede den biskoppelige Kollats, der bevidnede ham som en Præst, som Bispen kunde godkende og anbefale som ægte evang. luth., sattes han og hans Embedsgærning og Menigheden udenfor Folkekirken som evang.-luth. Trossamfund. Der var givet Vaalse og dets Præst »en sort Kokarde«, som det sagdes. — V.s Forhistorie er en dybt indgribende Episode i moderne dsk K.hist. og hænger sammen med Principspørgsmaalet for Folkek.n: Forstaaelsen af dens evang.-luth Karakter. 1913 søgte Pastor A. R. i Skibsted i Viborg Stift Vaalse Sognekald, og en Majoritet i Menighedsraadet indstillede ham til Embedet. A. R.s Lærestandpunkt havde forinden fremkaldt alvorlig Betænkelighed; om en direkte Indskriden overfor ham fra hans kirkl. Foresatte var vel ikke taget Bestemmelse, da Sagen foreløbig var »stillet i Bero«, men en Udnævnelse til Vaalse maatte opfattes som en faktisk Godkendelse af en ubegrænset Lærefrihed i Folkek.n, idet Præsten forkastede den kirkelige Lære om Kristi Person og hævdede, at »det første Evangelium«, der ikke omfatter Kristi Person, var »Sandheden«. 1910 havde A. R. fremsat Udtalelser herom i Unitarbladet »Protest. K.tid.« og havde i et udg. Foredrag »Dogmek.n og Vejen fremad« — iøvrigt meget uklart — peget paa Tolstois Religiøsitet som det ægte kristelige. Viborg Biskop, A. S. Poulsen, afskede ham i den Anl. Erklæring om hans Stilling til Præsteløftet, og A. R. erklærede, at dette bandt ham til Guds Ord i Skriften o: til Evangeliet, men »Evangeliet i særlig Forstand« er, hvad Prof. Ad. Harnack kalder »det første Evang., der fortætter sig i Fadervor«; dette er »Sandheden«, men »det andet Evang.« (det kirkl., om Kristus) »anviser Vejen«; men det kan ikke opretholdes i Form af den dogmat. Lære om Kristi to Naturer. Bispen foreslog Ministeriet at tildele A. R. en Advarsel, men da dette forelagde Sjællands Biskop P. Madsen Sagen, udtalte denne, at A. R.s Grundanskuelse manglede ikke blot det luth., men det kr. Præg, og krævede hans Afsked, hvis han virkelig fastholdt, hvad der laa i nævnte Foredrags Ord. Efter mundtlig Forhandling med A. R. foreslog dog Viborg Biskop, at Spørgsmaalet om hans Forbliven i Embede »stilledes i Bero«, hvad Ministeriet tiltraadte. — Da A. R. saa i 1913 søgte Vaalse, udbad Biskop Wegener sig Biskop Poulsens Erklæring om A. R.s »nuværende« Stilling til Folkek.ns Tro, og Biskop Poulsen hævdede, at en endelig Godkendelse ikke kunde finde Sted »paa Gr. af den dybe Uoverensstemmelse mellem Præstens Anskuelse og Alterbogen«, og ønskede ialt Fald Udtalelser fra samtlige Bisper om Sagen. Det nye, radikale Ministerium vilde imidlertid, efterat et Møde i det radikale Parti havde taget Stilling til Spørgsmaalet, udnævne A. R., skønt Biskop Wegener nu nægtede at give ham Kollats. Under disse Omstændigheder, og da A. R. selv havde ønsket »Sagens endelige Afslutning i Offentlighedens fulde Lys«, besluttede Bisperne paa et Møde i Viborg, at Biskop Poulsen skulde anlægge Provsteretssag mod A. R. til Embedsfortabelse paa Gr. af Brud paa Præsteløftet. Dette Sagsanlæg (30. Aug. 1913) hindrede foreløbig A. R.s Udnævnelse til Vaalse. Vranglæresagen endte med Højesteretsdommen 9. Maj 1916 (jfr. »Højesteretsdommen i Arboe Rasmussen-Sagen med Bilag«, 1916), der frifandt A. R. for Strafansvar uden at udtale sig direkte om Spørgsmaalets Kærne. I Anl. af urigtig Fortolkning af Præmisserne (som om disse »hjemlede A. R. Ret til at være Præst i den evang. luth. Folkek.«) har Højesteretsassessor V. Schou i de officiøse »Meddelelser fra Højesterets Praksis« (jfr. Tidsskrift f. Retsvidenskab 31. Aarg. 1918, S. 78 f.) udtalt: »Præmisserne viser dels, at Højesteret anser sig for kompetent til at dømme i en Vranglæresag, dels at Retten fastholder, at dsk Lov indeholder Hjemmel til Strafkendelse, naar Præster er skyldige i Vranglære«(Grundlovens Indførelse af Trosfrihed og dens § 3 ændrer ikke dette); men da A. R. maatte frikendes for Straf som værende »i begrundet god Tro« m. H. t. sin Berettigelse til at fremsætte sine Udtalelser (navnlig paa Gr. af hans Foresattes først passive og dernæst usikre Holdning), havde Retten »med velberaad Hu« ikke udtalt sig om selve Vranglærespørgsmaalet. At fortolke dette som Anerkendelse af, at A. R. ikke var i Uoverensstemmelse med Folkek.ns Love, eller som Tilkendegivelse af, at hans Udtalelser ikke stred saaledes mod denne, at han var udelukket fra fremdeles at fungere som Præst, var dog »ubeføjet«. — A. R.s »Ret« hævdedes dog af den nye K.-minister, Th. Povlsen, udnævnt lige før Dommen faldt. Den logiske Følge heraf skulde synes enten Biskop Wegeners Afskedigelse, da han vedblivende nægtede A. R. Kollats og afviste at bære Ansvaret for kirkl. Tilsyn med ham, hvis han udnævntes, eller et Sagsanlæg mod Bispen. Faktisk desavouerede Ministeren ogsaa sit nævnte Standpunkt og sin Opfattelse af Kollatsen som en pligtig, blot og bar Expeditionssag, da han gennem ny Lovhjemmel søgte Mulighed for A. R.s Ansættelse i Vaalse. Ministeren fremsatte først Lovforslag om en alm. Ordning af Tilsynet, naar en Biskop ønskede sig fritaget for at meddele en Præst Kollats; Ministeren skulde saa ansætte Præsten uden en saadan og overtage Tilsynet med K. og Skole. Forslaget herom strandede i Landstinget. Derefter konstituerede Ministeren A. R. som Spr.

i Vaalse og meddelte Bispen, at Ministeriet ansaa det for »ufornødent« at han gav A. R. Kollats. Hermed dekreteredes altsaa, uden H til gl. Ret, at Kollats var overflødig for at fungere i en Sognemenighed, og da Bispens Tilsynspligt ikke bortfaldt, fastsloges altsaa, at A. R. og Vaalse vedblivende stod i normal Stilling indenfor Folkek.n. Mod denne Tilsidesættelse af Bispernes nedarvede Ret til at meddele Konstitution protesterede Biskop Wegener og nægtede at tillade Præstens Indsættelse samt at føre Tilsyn med ham og Vaalse Menighed, og Aarhus Biskop, C. F. Sørensen (IV, 481), nedlagde sit Embede; i Landstinget gennemførtes derpaa et Dadelsvotum til Ministeren. Febr. 1917 bekvemmede K.ministeren sig da til at fremsætte en speciel »Kollatslov«, i Overensstemmelse med, hvad Partiet Venstre havde forlangt; efter Vedtagelse af denne (jfr. ovenfor) fik A. R. kgl. Udnævnelse. — V.s Uklarhed fremgaar allerede af, at den fra modsatte Hold erklæredes henholdsvis for en Lov for en »særsindet« Biskop og for en »særsindet« Præst; den bragte kun en rent foreløbig Afgørelse af Hovedspørgsmaalet om Lærefrihed, idet A. R. jo, hvis den i Loven nævnte Biskop efterfulgtes af en ny, der var villig til at meddele ham Kollats, *eo ipso* vendte tilbage til normal Stilling indenfor Folkek.n. Loven bragte derfor naturligt Kravet om kirkl. Indflydelse paa Bispestolenes Besættelse frem i første Række. For kirkl. Betjening af de gl.-kirkelige Elementer i Vaalse Menighed var der heller ikke sørget ved Loven, og dette Spørgsmaal maatte løses ad frivillig kirkl. Vej. En senere Forespørgsel i Folketinget viste endelig, at Lovens Bestemmelse om Ministerens »Tilsyn« af denne selv opfattedes som intetsigende. — 1920 bortfaldt Loven, idet A. R. efter Ansøgning 30. Sept. fik sin Afsked. Under Finanslovsdebatten Nov. 1920 oplystes ved et Brev fra A. R., at denne ønskede sig bort, fordi »det Grundlag, paa hvilket jeg var kaldet, ikke eksisterede«; »Vaalse havde været hans Livs store Skuffelse«. *J. O. A.*

Wabnitz, Auguste, fr. Teolog, f. i Riquewihr (Alsace) 26. Maj 1837, studerede i Strassbourg og Montauban, derpaa i Tyskland. Var Præst fra 1865 til 1874, Feltpræst i 1870. Blev i 1874 knyttet til det teol. Fakultet i Montauban, fra 1879 til kort før sin Død (1913) som ord. Prof. i N. T.s Eksegese og K.hist. Foruden Afhdl.er i Revue théol. de Paris et de Mtb., i Lichtenbergers Encyclopédie, i Revue Chr. og i le Christianisme, har han især udg. »Histoire de la Vie de Jésus« I-II (1904—06), et grundigt Værk, som forener stor personlig Tro med fremragende vidensk. Dygtighed. *V. L. P.*

Wace, Henry, eng. Teolog, f. 1836, studerede i London og Oxford, blev efter forsk. Præstevirksomhed 1875—97 Prof. i K.hist. i King's College, London (1883—97 tillige Principal), og siden 1903 Dean i Canterbury. Sammen med W. Smith (IV, 266) udgav han »Dictionary of Chr. Biography, Literature, Sects, and Doctrines during the first eight Centuries« I-IV (1877—87). Andre Skr.: Christianity and Morality (Boyle Lectures), 1878; The Foundations of Faith (Bampton Lect.), 1880; sammen med C. A. Buchheim »First Principles of the Reformation« (Luthers første Skrifter med Indledninger af Udg.), 1883; Prophecies, Jewish and Christian, 1911; Some Questions of the Day, 1912. Som energisk Forsvarer af Anglikanismen har W. stadig fremhævet de 6 første kr. Aarh.rs normative Betydning for K.n. *C. E. F.*

Vacherot, Etienne, fr. Filosof og Politiker (f. 1809, d. 1897), paavirket af Michelet og især af Cousin (I, 561), spillede især efter 1871 en stor polit. Rolle trods sit ingenlunde faste Standpunkt; kun paa rel. Omraade indtog han stadig samme negative Stilling overfor al positiv Rel. Hans Hovedværk er »Métaphysique et la Science« (1858), der nærmer sig Positivismen og Kant: det absolute Væsen er Verdens Substans. Det sande Noumenon bor i Tanken; det fuldkomne eksisterer kun i Aanden, som opfatter det som Ideal; dette rent ideale Væsen, eneste Garanti for den moralske Samvittighed, er Gud. Teologien er kun en højere Psykologi; Moralen — nøje beslægtet med Psykologien — begynder og ender med Samvittigheden. *V. L. P.*

Wackernagel. 1) **Philipp W.**, tysk Hymnolog, f. i Berlin 28. Juni 1800, tidlig forældreløs, fuldendte sin Uddannelse i Breslau og var Specialist i Math. og Naturvidenskab, især i Læren om Krystallerne. Ved Siden gik en levende Interesse for tysk Sprog og Lit. og en alvorlig Grebethed af Krdm i udpræget luth. Form. Fra 1823 var han Lærer, først i Nürnberg, fra 1829 i Berlin, fra 1839 i Stetten i Württemberg, 1845 Prof. ved Realgymnasiet i Wiesbaden, 1849 Direktør for Realskolen i Elberfeld. 1861 opgav han sin Embedsstilling og levede derefter i Dresden for sine særlige Studier. D. 20. Juni 1877. — Hymnologien havde efterhaanden taget alle hans Kræfter i Brug. Han vilde egentlig skrive en Psalmehist., men først maatte Stoffet samles, og mere naaede han ikke. Allerede hans »Das deutsche Kirchenlied von M. Luther bis auf Nic. Herman u. Ambr. Blaurer« (1841) var et epokegørende Udgiverarbejde, grundet paa nøjagtigt Kildemateriale; »Bibliographie z. Gesch. d. deutsch. Kirchenliedes im 16. Jahrh.« (1855) indledede det langt større »Das Kirchenlied v. d. ält. Zeit bis zu Anfang des 17. Jahrhunderts« (I-V, 1864—77), hvis Hovedsag er Ref.s-Aarhundredets tyske Ps.digtn.; vigtig var den store Samling lat. og tyske Middelaldersange; hvad de lat. Tekster angaar, er Værket nu overfløjet af Jesuiternes »Analecta hymnica«, men for de tyske Tekster er Værket grundlæggende. Tillige har W. været en Hovedmand i den tyske Ps.bogsreform. — I sin Ungdom var han, der var ivrig Sportsmand af Jahns Skole, mistænkt som Demagog. Han var i Virkeligheden en gennemkonservativ Mand, hvad ofte fik bidske Udtryk, ogsaa paa dette specielle Omraade. Stier og Knapp (II, 814) manglede efter hans Mening »enhver Anelse om kirkelig Smag«. Han gjorde Udkast til en fællestysk Ps.bog og var Medstifter af den tyske Kirkedag. — 2) **Wilhelm W.**, foranstaaendes Broder, f. 1806, d. 1869, tysk Sprogmand og Digter, fra 1833 Prof. i Basel. Han er navnlig bekendt som Udgiver af en Mængde ældre tysk Lit. Her er særlig Grund til at nævne »Altdeutsche Predigten und Gebete aus Handschriften« (Basel 1876). *P. S.*

Wadding, Lukas, Fransiskanerordenens Historieskriver, f. 1588 i Waterford i Irland, uddannet paa det irske Collegium i Lissabon, blev 1607 Fransiskaner og 1613 præsteviet. 1618 sendtes han til Rom, hvor han blev Resten af sit Liv og døde som sin Ordens Generalkommissær 1657. Hovedpladsen i hans store lit. Produktion indtages af »Annales fratrum minorum« I-VIII Folio, der trods alle Mangler som Materialsamling endnu er grundlæggende for Ordenens Hist. Værket er forts. af hans Ordensfæller indtil 25. Bd. (1887), der fører Ordenens Hist. til 1622. Hertil slutter sig »Scriptores ordinis minorum«, en fransiskansk Lit.hist. (1650, paany 1906). W. ledede Revisionen af Farebogen (II, 11) under Urban VIII, og det var paa hans Opfordring, at Kard. Ludovisi oprettede »Collegium Hibernorum« i Rom. Selv stiftede han Collegiet S. Isidoro, i hvis Kloster han er begravet. Han søgte forgæves at hindre Fordømmelsen af Jansen (II, 591). W.s Landsmand F. Harold har udg. et lat. Udtog af Annalerne, »Epitome annalium«, med en Levnedsskildring af W., 1662. *S. A. B.*

Waddington. 1) **Charles W.,** fr. reformert Filosof og Teolog, f. 19. Juni 1819, d. 19. Marts 1914, blev 1848 Docent ved det filos. Fakultet i Paris, var fra 1850—56 Lærer i Filos. ved Sorbonne, 1856—64 Prof. i Filos. ved den prot. Præsteskole i Strassburg, vendte 1864 tilbage til Paris, var fra 1871 Medl. af det filos. Fakultet, senere »Prof. hon.« ssteds. Har bl. a. skrevet »Ramus« (1855), »De l'âme humaine« (1863), »Des erreurs et des préjugés populaires« (1866), »L'Athéisme en France à la fin du XVIIIe siècle« (1892), »La Philos. ancienne et la critique hist.« (1903), (Bulletin de la société de l'hist. du protestantisme Français, 1914). — 2) **George W.,** eng. K.historiker, f. 7. Sept. 1793, studerede i Cambridge, bestod sine Eksaminer med Udmærkelse og vandt 5 Prisbelønninger; foretog derefter en Rejse i Æthiopien, og hans »Journal of a Visit to some parts of Ethiopia«, illustr. med egne Tegninger (1822), anses for et værdifuldt Bidrag til den geogr. Lit.; ligesaa hans »A Visit to Greece in 1823 and 1824« (1825), og »The Present Condition and Prospects of the Greek and Oriental Church« (1829, 1854²) er banebrydende paa et forsømt Omraade. Efter nogle Aars Præstegærning i Cambridge og i et Landsbykald blev W. 1840 Domprovst i Durham, s. A. Dr. theol. og 1862 Warden (Rektor) for Universitetet ssteds. Hans »History of the Church from the Earliest Ages to the Reformation« (I-II, 1833; ny Udg. I-III, 1835) var for sin Tid ypperlig; Fortsættelsen, »Hist. of the Reformation on the Continent« (I-III, 1841), er nærmest en Luther-Biografi, den første og den bedste, der er fremkommen i den eng. K., endnu benyttet af de bedste eng. K.historikere. Det stort anlagte Værk blev ikke fuldendt; W. var i Durham helt optaget af praktisk Arbejde indtil sin Død 20. Juli 1869 og var en af sit Lands betydeligste Præsteskikkelser i 19. Aarh. *C. E. F.*

Vadianus (egtl. Joachim von Watt), schweizisk Humanist, f. 28. Dec. 1484 i St. Gallen, studerede fra 1502 i Wien, hvor han mødtes med Zwingli og blev Elev af Humanisterne Celtes og Cuspinian. 1514 gav Kejseren ham Digterkronen, og da han blev Celtes' Efterfølger som Prof. poës. i Wien, blev V. Midtpunktet for Humanistkredsen her. V. besørgede talrige lat. Klassikerudgaver (navnlig af geografiske Værker). 1518 drog han pludselig som Stadslæge til St. Gallen, hvor han snart blev Medl. af Raadet og senere Borgmester. Som Zwingli gik han Vejen over Erasmus til Ref.; for Byens Præster ordnede han *collegia biblica,* hvor han selv udlagde Symbolerne og Dele af Skriften, ligesom han med sin Autoritet dækkede Johann Kesslers (II, 765) Virksomhed. Skønt besvogret med Konrad Grebel (II, 253) dæmmede han op for Gendøberrøret, og efter 1525 begyndte Raadet (i Tilslutning til Zürich) en fuldstændig, men gradvis Reform af K.forholdene. Ved Samtalen i Bern 1528 (I, 271) var V. Leder, men efter Zwinglis Fald ved Kappel (11. Okt. 1531) trak han sig mere og mere tilbage til lit. Virksomhed, omend det overvejende skyldes ham, at Byen beholdt sit ref. Præg, skønt Landet udenom katoliseredes (jfr. St. Gallen II, 161). V. skrev flere Skrifter om Nadveren udfra zwinglisk Anskuelse, men hist. Studier drog ham mest. Et stort Værk om St. Gallens Abbeder forblev ufuldendt, men viser V.s vidtspændende og selvstændige Aand. D. 6. April 1551. (V.s tyske hist. Skrifter, udg. af E. Götzinger, I-III, 1875—79; hans Breve [1508—40] i Mitteil. zur vaterländ. Gesch., udg. af den hist. Forening i St. Gallen; Joh. Kesslers Levnedstegning er udg. 1865 og oversat 1895; E. Götzinger, J. V., i Schriften des Vereins f. Ref.s-Gesch. 1895; Meyer v. Knonau, Der St. Galler Humanist V. als Geschichtschreiber, 1878). *H. J. H.*

Vadmel, Kirkens. Det alm., hjemmevævede, uldne Tøj til Mands- og Kvindedragter var i den nordiske K.s ældste Tider en alm. Værdimaaler for de kirkl. Afgifter. I de gl. norske Kristenretter er f. Eks. Ydelsen til Præsten for Meddelelse af den sidste Olie (»Oliekøb«) 24 Alen Vadmel, for Dødsvigilie (»Ligsang«) 6 à 12 Alen V., for Gravplads og Begravelsesmesse (»Lejekøb«) 3 à 12 Alen V. efter den afdødes Stand og Alder. Efter isl. Kristenret ydedes 12 Alen V. i Lejekøb, 6 Alen V. for Ligsang. 1161 fik Ærkebiskop Eystein paa Frostating Trønderne til at gaa ind paa, at ved Betalingen af kirkl. Bøder en »Øre« (= $^1/_{16}$ Pund Sølv) skulde regnes efter Sølvværdi = 12 Alen V., medens Kongen maatte nøjes med at faa Bøder betalt med »Lovøre«, som kun var = 6 Alen Vadmel. — Men ligesom de prægede Sølvmønter blev ringere og ringere i Tidernes Løb, saaledes ogsaa det kirkl. Vadmel, grovt vævet som det var og forarbejdet af simpleste Uld. I Sammenhæng hermed kan da Udtrykket »at væve K.ns Vadmel« bruges om en Præst, der holder en lang Prædiken af tarveligt Indhold, daarligt gennemtænkt og løst sammenføjet, fremført i kedsommelige og forslidte Udtryksformer. Det har allerede været gængs paa Ref.s-Tiden; H. Tausen fremhæver saaledes overfor Povl Helgesen (»du tørde ikke med saa mange, forgævelige Ord sidde og væve K.ns V.«) Længden og det intetsigende, unyttige som Kendemærket ved »K.ns V.« Peder Syv lægger Hovedvægten paa det langsommelige og forklarer Oprindelsen til

Talemaaden ved, at K.n fordom bekostede V. til de fattige, »hvorved det gik langsomt til« (jfr. dske Ordsprog II, 18). *H. Ln.*

Wadskiær, Christian Frederik, dsk Digter, f. 1712 paa Ørslevkloster, drev som Stud. Journalistik, blev derpaa Amanuensis hos E. Pontoppidan, som havde Brug for hans polyhist. Viden, blev 1747 Prof. i Historie i Sorø, 1751 Prof. poeseos i Kbhvn, død 5. Nov. 1779. W. er kendt som overmaade frugtbar Lejlighedspoet i Tidens Stil med alle Tidens Unoder, men ogsaa med megen Sprogfærdighed. Tillige maa man antage, at han er ikke ubetydelig dsk Ps.digter. Hans Søn fortæller, at han udarbejdede de fleste Ps.r i Pontoppidans Ps.bog. Dette kan kun sigte til de mange Overs.r, der er udarbejdede til denne (se Numrene 727-741 i Brandt og Helweg, D. dske Psdigtn.). Man kan gætte paa f. Eks. »Lover den Herre«, »Mægtigste Kriste«, »Søde Jesu, vi er her«, »Nu takker alle Gud« o. lgn. (Wolffs Journal for Politik, 1816, III. 193 f). *P. S.*

Vadstena, By i Östergötland ved Vättern med 2806 Indb. 1919, i den senere Middelalder et af Sveriges vigtigste rel. Centrer som Sæde for dets ejendommeligste Kloster. I 13. Aarh. laa her en befæstet Gaard, tilhørende Folkungeslægten; tæt derved opstod en By, hvis Kirke nævnes 1346. S. A. skænkede Kong Magnus Eriksson (Smek) og Dronning Blanka ved et Testamente Gaarden til det Kloster, som den hl. Birgitta (I, 322) agtede at grunde. Byggearbejdet paabegyndtes sikkert i de nærmest flg. Aar, men afbrødes paa Grund af Uenighed mellem Kongen og Birgitta, og Gaarden forblev i Kongens Hænder. 1362 bekræftede Kong Håkan Donationen, og efter Magnus' og Håkans Fordrivelse kom Opførelsen 1369 i Gang. Birgitta naaede aldrig at se V.-Kloster, men Datteren Karin (se Katharina II, 748) kom 1374 hjem med hendes Relikvier, hvormed V. som relig. Institution begynder; Karin (d. 1381) blev dets første Forstanderinde. Den formelle Indvielse foretog Biskop Nicolaus Hermanni i Linköping 23.—24. Okt. 1384 i Nærv. af Ærkebisk. Henrik. Efter en Ildsvaade 1388 opførtes nye Bygninger, som for største Delen (Klosterkirken, Munkeklosteret og Nonneklosteret) endnu staar; de var fuldt færdige og indviedes 1430. Om V.s Organisation, se Birgittinerorden. — Birgittas Kanonisation 1391 foranledigede en højtidelig Skrinlæggelse 1393. 1394 fik Klosteret Ret til at uddele den pavelige Jubelaflad af 1390. En svær indre Krise gennemkæmpes 1400—03; den slutter med den uværdige Abbedisse Ingegerd Knutsdotters Afsættelse. Ved denne Lejlighed, ligesom fl. Gange senere, fremtraadte en indre Modsætning mellem Munkene, som ønskede en stærkere Centralisation i Ordenen og en selvstændigere Stilling, og Abbedissen, som, støttet af Stiftets Biskop, hævdede V.s Selvstændighed indenfor Ordenen og sit Herredømme indenfor Klosteret. Dronning Margrethe begunstigede V. meget for at vinde det for sin Politik, men næppe med stort Resultat. Dronning Filippa var en varm Ven af V., hun døde og blev begravet dér (1430). Karl Knutsson afsatte 1452 en Abbedisse og en Generalkonfessor, sandsynligvis af polit. Grunde. Kristiern I afpressede Klosteret et stort Laan. 1484 fik Klosteret atter »Vincula-Afladen«, som Baselerkonciliet havde frataget det. 1489 kunde man med store Højtideligheder fejre Karins Skrinlæggelse. En Ildebrand 1495 tilintetgjorde bl. a. et kort før anlagt Trykkeri. Klosteret var meget rigt; det ejede 1500 mere end 800 Gaarde. Dets Indfl. paa sv. Fromhedsliv var betydelig; det var Landets mest besøgte Valfartssted. Der prædikedes hver Søndag i Klosterkirken. En Mængde Prædikensamlinger af Munke er bevarede. Forbindelse med Ordenens udenlandske Klostre formidlede Indflydelser udefra. Klosteret havde et Bibliotek paa over 1400 Bd., hvoraf over 450 endnu findes bevarede (mest i Uppsala Universitetsbibliotek). Ædsk. Lit. blev oversat til Sv. til Brug for Nonnerne, saaledes Legender, asketiske Skrifter, nogle Bøger af Bibelen, et og andet mystisk Arbejde (Suso, Mechtild). Noget deraf er vel ogsaa naaet ud i Lægmandsverdenen, til hvis Behov man ogsaa stundom skrev særskilte Opbyggelsestraktater (f. E. Abbedissen Ingeborg Gertsdotters 14 Raad til Kristiern I om et gudeligt Levnet). Vadstena-Fromheden var af sædv. senmiddelalderlig, rituel-klosterlig Art, uden Birgittas profetiske Flugt og K.reformplaner og havde heller ikke meget af Mystikens kontemplative Dybde. Dens Prædiken havde et moralistisk og sakramentalt Præg. — Ref.en overraskede V. midt i Arbejdet for gl. Idealer: Karins Kanonisation. Styrkelse af Ordenens Forfatning, Rosenkrandsdevotionen. Den fik en og anden Tilhænger indenfor Klostermurene, men i det hele forblev V. længe et Arnested for rom.-kat. Sympatier. Gustav Vasas Plan om Miss. bl. Lapperne ved Munkene modarbejdede Biskop H. Brask (I, 381) som stridende mod Ordensreglerne; Sølvet til hl. Karins Skrin beslaglagde Kongen. Västeråsbeslutningen 1527 medførte nærmest blot en aarlig Afgift fra Klosteret til Kronen. Efter 1528 indviedes ingen Nonner mere af nogen Biskop. 1543 forbød den første evang. Bisp i Linköping, Klaus Kanuti, kat. Klostergudstjeneste, og 1550 opløstes Munkekonventet; Nonner fandtes dog stadig. Under Johan III syntes Klosteret at leve op igen, men 1595 blev det som det sidste Kloster i Sverige ophævet af Hertug Karl. Nogle gl. Nonner nød endnu nogle Aar Underhold fra Kongehuset. — Bygningerne blev under Trediveaarskrigen »krigsmanshus« (Invalidehjem) og efter dettes Ophævelse 1784 Lasaret og Hospital for Sindssyge. Den skønne Klosterkirke (Blåkyrkan) er nu Sognekirke. — Et kongeligt Slot (nu Landsarkiv) byggedes i V. af Gustav Vasa. — Det var 1895 Samlingsstedet for et nordisk kr. Studentermøde, ogsaa besøgt af Delegerede fra Amerika, England og Tyskland; her konstituerede Verdens kr. Studenterforbund med Dr. Karl Fries som Formand og John Mott som Generalsekretær (se IV, 377). — (Klosterets Dagbog, »Diarium Vazstenense«, for 1344—1545, er udg. i »Scriptores Rer. Suec.« I [1817], i sv. Overs. paa Foranstaltning af Birgittamuseiföreningen i Vadstena [»V. Klosters minnesbok«, 1918]. Jfr. iøvrigt: C. Silfverstolpe, V. klosters jordebok 1500, 1897, og Klosterfolket i V., 1898—99; T. Höjer, Studier i V. klosters och birgittinordens historia intill mitten av 1400-talet, 1905, og Till kännedomen

om V. klosters ställning såsom religiös institution [i Historiska studier, tillägnade H. Hjärne, 1908]; K. B. Westman, Birgittastudier I, 1911; samme, Ref.ens genombrottsår i Sverige, 1918; C. M. Kjellberg, Vadstena i forntid och nutid, 1917). *K. B. W.-n.*

Waenerberg, Gabriel Mauritz, finsk Præst og kirkeministeriel Embedsmand, f. 26. Jan. 1818 i Borgå Sogn, Stud. 1834, filos. Kand. 1838, filos. Mag. 1840, teol. Kand. 1843, s. A. præsteviet, Lic. theol. 1850, Dr. theol. 1857. 1842—52 var han Lektor i Teol. i Borgå og derefter til 1882 Referendariesekretær i Senatets »Ekklesiastikekspedition« og havde som saadan Hovedindflydelsen paa Styrelsen af K. og Skole. W.s Virksomhed faldt paa en Tid med store Reformer paa disse Omraader, og han bidrog ved sin Sagkundskab og Arbejdskraft ikke lidet til deres lykkelige Gennemførelse. Især gælder det U. Cygnæus' (I, 571) Folkeskoleforslag (W. var iøvrigt en personlig Ven af denne, »den finske Folkeskoles Fader«). Med stor Interesse virkede W. ved Siden af sin Embedsgærning for Y. og I. Miss. Han var med ved Stiftelsen af det finske Miss.-Selskab og i 26 Aar dets Formand, han arbejdede i Bibelselskabet, for Diakonissesagen, i Fængselsforeningen osv. I Sammenhæng med denne sin Virksomhed udgav han mindre Skrifter, for det meste Overs.r. W. var meget skattet af Finlands Præster: to Gange blev han foreslaaet som Biskop. D. 29. Marts 1887. (V. T. Rosenquist, G. M. Waenerberg, 1911). *V. T. R.*

Vafsi, se Vofsi.

Vagan.ter (*Clerici vagantes* eller *vagi*), Gejstlige, der strejfer om, enten fordi de er uden »titulus« (fast Embede og Underhold, jfr. IV, 584) eller har forladt deres Virkekald. Allerede Konciliet i Kalkedon 451 forbød, af H. til saadanne Klerikere, at ordinere Personer uden forudgaaende Anvisning af Embede (*ordinatio vaga* el. *absoluta*). I den ældre Middelalder er Klagerne over V. hyppige; ofte er det Folk, der har forladt Missionsmarken; senere ofte Gejstlige, der har købt sig Ordination (jfr. Simoni IV, 192). De greb forstyrrende ind i den regelrette, kirkelige Betjening og anerkendte ikke den kirkelige Øvrighed; Privatkirke-Ejere brugte dem uden H. til deres ofte saa mangelfulde Liv, og især træffes de som Husgejstlige paa Borge. Adskillige var ligefrem vagabonderende Tiggere, og lige til 13. Aarh. forbyder Synoder at yde dem Husly eller Hjælp. En særlig Klasse V. danner siden 12. Aarh. de farende Sangere og Gøglere, der bestod af mislykkede Skolarer eller gejstlige V. (*Ribaldi* el. *Goliardi*). Drik, Dobbel, Usædelighed førtes med dem fra By til By; men undertiden fandtes blandt dem forhutlede Talenter, hvis Viser paa Latin el. Folkesprogene hævede sig til virkelig Poesi. Indholdet af disse V.-Viser er broget; slibrig Skæmt, Samfundssatire, Mariafromhed og Naturlyrik findes Side om Side. Først i 15. Aarh.s Beg. kan Vagantuvæsnet siges at være hørt op. (N. Spiegel, Der Ursprung des Vagantentums, 1888; Fr. Moth, Vagantviserne, 1913). *H. J. H.*

Wagner. 1) **Adolph Heinrich Gotthilf W.**, tysk Nationaløkonom, f. 25. Marts 1835, d. 8. Nov. 1917. Efter at have været ansat ved forsk. Læreanstalter kaldtes W. i 1870 til Universitetet i Berlin, hvor han virkede til 1916. Hans omfattende vidensk. Virksomhed har en meget abstraherende Natur, men samtidig har han energisk virket for at føre »Katedersocialismen« ud i Livet. Han var med at stifte »Verein für Sozialpolitik« (1872), arbejdede ivrig for den tyske Arbejderforsikring, og da Stöcker (IV, 382) 1878 begyndte »Berliner-Bevægelsen«, der førte til Dannelsen af »det kr. sociale Arbejderparti«, støttede W. ivrig den nye Bevægelse. 1882—85 viste han som Medl. af Preussens »Abgeordnetenhaus« sin Interesse for en kr. »Statssocialisme«, men Bismarck slog forelobig Bevægelsen ned. Da Bismarcks Fald 1890 gav Bevægelsen ny Fart, var W. med til at starte »de evang. sociale Kongresser«, men allerede paa den 3. Kongres 1892 trængtes Stöckers og W.s mere konservative Indflydelse tilbage for Naumanns (III, 351), og 1896 blev Bruddet endeligt. W.s Hovedværker er: »Grundlegung der polit. Oekonomie« (1876, 3. Udg. I-II 1892—94) og »Finanzwissenschaft« (fl. Udg. 1877-1901). *H. W.* — 2) **Charles W.**, fr. protest. Præst og Skribent, f. i Alsace 4. Jan. 1852, d. 12. Maj 1918, af gl. Præsteslægt, hos hvem tysk og fr. Blod blandes. Faderen døde tidlig, og W. voksede op under trange Kaar, men kunde dog studere Teol. i Paris, Strasbourg og Göttingen. Efter en kort Præstevirksomhed i Alsace (1875—77) drog han til Frankrig. 1882 kom han til Paris, hvor den liberale Minoritet betroede ham dens Evangelisationsarbejde; sammen med E. Fontanès prædikede han i den frie liberale Menighed og var fra 1902 dens Leder; 1906—07 fik den i »Foyer de l'âme« sin egen Kirke. W. har især øvet en vældig Indflydelse paa Ungdommen, ikke mindst paa den studerende. Efter Adskillelsen mellem Stat og K. (1905) arbejdede W. for Enhed mellem Protestanterne, og da Mellempartiet og de liberale 1912 indgik »Union nationale des Églises réformées de France« blev W. Unionens Ærespræsident. W. var Liberalismens betydeligste og mest tiltalende Mand. Hans lyse Syn paa Livet og hans barnligtinderlige Tro kommer smukt frem i en stor Række ypperlige Bøger (1889 flg.), skrevet med digterisk og profetisk Begavelse; de er overs. paa mange Sprog, nogle paa Dsk. »Justice«, »Jeunesse« (dsk Udg. 1903), »Vaillance« (dsk Udg. 1901), »La vie simple« (dsk Udg. 1907), »Sois un homme«, »L'Ami« samt fl. fortrinlige Prædikensamlinger (L'Évangile et la Vie«, »Discours Religieuses« [dsk Udg. 1902]) er hans vigtigste Skrifter. Sjælen og Hjemmet er Grundværdierne for ham; navnlig i Amerika har hans Indflydelse været stærk. *V. L. P.* — 3) **Johann Christian W.**, f. 1747, d. 1825, Regeringsraad i Hildburghausen, besørgede Neues Hildburghausisches Gesangbuch 1807, hvori der er 74 Ps.r af ham i schillersk Stil. A. J. Rambach regnede dem for saa betydelige, at han daterede en ny Periode fra W. Eftertiden har ikke haft den Fornemmelse. *P. S.* — 4) **Wilhelm Richard W.**, tysk Komponist og Digter, f. 22. Maj 1813 i Leipzig, d. 13. Febr. 1883 i Venezia. Skaber af det moderne »Musikdrama«, der fornyer Operaen som dramatisk og sjælelivsskildrende Kunstform, idet det

kræver det nøjeste Forhold ml. Ord og Toner, lader »den uendelige Melodi« afløse Afvekslingen ml. Arie og Recitativ, karakteriserer Personer og Forhold gennem »Ledemotiver« og lægger Hovedvægten paa Stemningsskildringen gennem Orkestret, til hvis farverige Instrumentation og Harmonisering der stilles stærkt øgede Krav; overhovedet har W. indledet en Revolution i Henseende til Scenens Virkemidler. — W.s Liv ligesom hans aandelige Udvikling var stærkt bevæget. Allerede som Barn udvikledes hans Fantasiliv voldsomt gennem Læsning af den bisarre Digter E. T. A. Hoffmann, og da han gik til Universitetet i Leipzig (1830) for at studere Filos. og Æstetik, var han en fuldblods Revolutionær. Efter at have helliget sig Musiken helt, virkede han fra 1834 som Kapelmester i Magdeburg, Königsberg og Riga, men maatte 1839, tvungen af økonomiske Forhold, flygte til Søs til England, hvorefter han levede 1839—42 i Paris under meget trykkede Kaar. Her fuldførtes Operaerne (»Rienzi« 1840) og »Den flyvende Hollænder« (1841), i hvilken allerede Frigørelsen fra den konventionelle Operaform er tydelig ved den inderlige Sammensmeltning af dramatisk og musikalsk Bevægelse og den sandere Redegørelse for Personernes Sjæleliv; Librettoerne er som ved de senere Operaer forfattet af W. selv. 1842 vendte han tilbage til Tyskland og svor ved Synet af Rhinen det tyske Fædreland evig Troskab. De to Operaers Succes i Dresden førte til Ansættelse som Hofkapelmester dér. Han fordybede sig nu i Middelalderens tyske Folkesagn og Digtning og fik 1845 »Tannhäuser«, der allerede vakte stærk Modstand i konservative Musikkredse, opført; Uviljen steg voldsomt overfor »Lohengrin« (1847—48), hvis Orkestration i langt højere Grad præges af W.s Farverigdom og Stil; Værket, hvis Opførelse i Dresden umuliggjortes, fremførtes først 1850 af Liszt i Weimar. Dengang var W. landsforvist ved Dom paa Gr. af Deltagelse i den revolut. Bevægelse Maj 1849. Han var flygtet til Paris og opholdt sig derpaa til Efteraaret 1859 mest i Zürich. Hans Skrifter: »Die Kunst und die Revolution« (1849), »Das Kunstwerk der Zukunft« (1850) og »Das Judenthum in der Musik« (1850) bidrog yderligere til Forbitrelse mod ham og hans Tanker om »Musikdramaet«. »Tristan und Isolde« (1859), der fuldtud præges af W.s Stil og Brud med det traditionelle, søgtes derfor forgæves opført i eller udenfor Tyskland. Landflygtighedstiden optoges iøvrigt særlig af Arbejdet med den storslaaede Plan, som Fordybelsen dels i urtysk Mytologi og Heltesagn, dels i omfattende filos. Studier havde skabt, og 1853 udgav W. (trykt som Manuskript for Venner) Stavrimsdigtningen »Der Ring des Nibelungen«, hvis Grundtanker viser den stærke Indflydelse fra Schopenhauer. W.s Pessimisme øgedes ikke mindst ved den omarbejdede Tannhäusers Fiasko 1861 i Paris. 1862 ophævedes Landsforvisningen helt, men W. opholdt sig til 1864 mest i Wien, hvor »Tristan« dog ikke naaede Opførelse. 1863 udkom Digtningen »Ringen« offentlig, og, grebet af den, kaldte saa den unge Idealist, Ludwig II af Baiern, 1864 W. til München og understøttede ham fyrsteligt for at realisere de store Idéer, han havde givet Udtryk »i Tillid til den tyske Aand«; ultramontan Agitation nødte dog allerede 1866 W. til at bosætte sig ved Luzern. 1865 opførtes i München »Tristan«, 1868 »Mestersangerne« og 1869—70 »Ringens« to første Dele (Forspillet »Rheingold« og »Die Walküre«), men for at fyldestgøre de uhyre sceniske Krav, som en sammenhængende Opførelse af Ringens Helhed stillede, og skabe »Musikdramaet« den værdige Ramme, opførtes 1872—76 med store Bekostninger det særlige »Festspilhus« i Bayreuth, hvor W. bosatte sig fra 1872. Endelig Aug. 1876 kunde hele Tetralogien opføres i Sammenhæng (de 2 sidste »Dage«: »Siegfried« og »Götterdämmerung« er henholdsvis fuldendt i Luzern og Bayreuth). 1882 opførtes ssteds W.s sidste Opera »Parsifal« (»ein Bühnenweihfestspiel«), der længe forbeholdtes Scenen dér. — Længe efter W.s Død var Musikverdenen delt i fanatiske Wagnerianere og Anti-Wagnerianere; men efterhaanden er W. blevet anerkendt overalt som en Kulturfaktor af første Rang. Men dette betyder ikke Skrinlæggelse af den ældre Opera, langt mindre Godkendelse af, at Forøgelse af Musikens Skønhedsværdi eller Stemningsberigelse betinges af Benyttelse af det nye Musikdramas Form og Teknik, og Aarene slider kendeligt paa Begejstringen for de trættende »filosofiske« Bestanddele, som »Ringen« eller »Parsifal« giver musikalsk Udtryk for. Fornyede Forsøg paa at skabe »Fremtidsmusik« ved Overbyden i polyfon Orkestervirkning og sælsom Teknik har ført til en moderne Diskussion om »Støjen« i Musiken, der delvis rammer W.s Virkemidler. — W. er sammenstillet med Goethe som jævnstor i genial Mangfoldighed og skabende Kraft, og eksalterede Beundrere betragter ham som den store Ledestjerne til Livsspørgsmaalenes Besvarelse; man finder ogsaa i Sider af hans Musik Udtryk for en nutidsforstaaende Religiøsitets Trang, ja for det bærende i Kristendommen. Unægtelig vidner W. og hans Musik om inderlig Forstaaelse for Sider af det religiøse Folelsesliv; han formaar at give gribende Udtryk for en Mystik, der optager i sig from Tilbedelse, hellig Gysen overfor det overnaturliges Nærværelse og salig Skuen, ligesom for den Kraft, som frivillig Forsagelse og Forløsningen gennem den offervillige Kærlighed skænker. Trods W.s Svingninger mellem Feuerbachs Optimisme og Schopenhauers Pessimisme, nyhegelsk Tillid til Verdensfremskridtet og buddhistisk Verdensforsagelse har Eftervirkninger fra Kristendommen vel stadig gjort deres Indflydelse gældende og stærkest i hans sidste Levetid. Som ung førtes han ind i Fritænkeri og ligefremt Kirkehad, men Kompositionen »Das Liebesmahl der Apostel« (Mandskor 1843) er inspireret af Krdm, og 1848 skrev han »Jesus Christus« (et Udkast til et Drama, udg. 1887), der vidner om Grebethed af Jesusskikkelsens Kærlighedsmagt. I Tannhäuser og Lohengrin har W. levende efterfølt Sider af Middelalderens Fromhedsliv; den Forsagelsestone, der klinger gennem »Tristan« og Dele af »Ringen«, skylder derimod næppe Krdommen sin Oprindelse (Moralopfattelsen, navnlig ogsaa i Wotan-Skikkelsen, viser langt bort fra kr. Forstaaelse), snarere kan peges paa »Mestersangernes« Skildring af den ædle Hans Sachs.

Højest hæver W. sig til rel. Grebethed i »Parsifal«, hvor Redegørelsen for »den rene Daares« Væsen og navnlig for Gralmysterierne viser den Indflydelse fra kristelig Fromhedsart, der havde Virkekraft over W.; ikke uden Grund henviser man m. H. t. W.s Forstaaelse af det sakramentale til den stærke Ungdomsoplevelse, W. havde ved sin første Altergang. — (Gesammelte Schriften u. Dichtungen, 1897—98³; R. W.s Entwurfe, Gedanken, Fragmente, 1885; Nachgelassene Schriften u. Dichtungen, 1902²; flere Brevsamlinger; W.-Lexikon, 1883; W.-Encyklopädie, Haupterscheinungen der Kulturgeschichte im Lichte der Anschauung R. W.s I-II, 1891; C. F. Glasenapp, Das Leben R. W.s I-VI, 1894—1909; E. Newman, A Study of Wagner, 1899; G. Bernard Shau, The Perfect Wagnerite [nærmest Studie af W.s sociale Filos.]; K. Gjellerup, R. W. i Trilogien Nibelungen Ring, 1911). *J. O. A.*

Wagner-Groben, Karl, tysk Præst, f. 1836 i Württemberg, vaktes som Opvarter, optoges 1857 i Baseler-Miss.hus (I, 231) og blev 1861 tysk Præst i Brasilien, 1871 i Lausanne, 1884 i Edinburgh; d. 1886. W-G. var en yndet Taler og har skrevet fl. opbyggelige Skrifter: Jakobs Pilgerleben; Vom Tabor bis Golgatha; Die Macht des Gebets; Das Jünglingsleben im Lichte des Evangeliums (Levnedsbeskrivelse ved Hahnemann, 1889). *N. M. P.*

Vagnsen, se Vognsen.

Wagrien, den østlige Del af Holsten, i Middelalderen beboet af en slavisk Stamme, Wagrierne (Vagirer) el. Abodriterne. Slaverkrønikeforfatteren Helmold (o. 1170) lader Otto I oprette et Bispesæde for dem i Aldenburg (Starigard), som overdroges Marco (Merko), muligvis en Klerk fra Fallersleben (under Magdeburg Stift); Kejseren skal tillige have sat ham over K.n i Slesvig. Saavel Adam af Bremen som dsk Tradition nævner Marco som Biskop af Slesvig uden at kunne fortælle nærmere om hans Virken her (jfr. Slesvig IV, 256a). Store Resultater naaede han næppe i W., da Abodriterne var ivrige Hedninge. Afsættelsen 966 af deres Fyrste Selibur banede vel Vej for, at en Biskop Egward kunde tage Sæde i Aldenburg, men efter 983 gjorde de slaviske Folk ved Østersøen Oprør mod Kejseren, og W. blev atter hedensk. Senere søgte Fyrst Godskalk (Svend Estridsøns Svigersøn) forgæves at genindføre Krdm; han blev myrdet 1066 og efterfulgt af den hedenske Kruto; efter denne kom den kr. Henrik, en Søn af Godskalk, til Magten. Da han og hans Sønner var døde, blev W. overdraget Knud Lavard, under hvem Vicelin, W.s Apostel, virkede. 1143 blev W. forenet med Holsten. (J. Steenstrup, Danmarks Sydgrænse, 1900; H. v. Schubert, Kirchengesch. Schleswig-Holsteins I, 1907; H. Olrik, Knud Lavards Liv og Gærning, 1888). *P. O.*

Vagtdage, se Bededage (I, 247).

Vagttaarnet, se Watch Tower Bible and Tract Society.

Vaheb, en Lokalitet paa Østsiden af Moab, S. for Arnons øvre Løb (4 Mos. 21, 14; jfr. V. 13). En anden Læsemaade er Zahab, muligvis ed-Dhaibe paa Moabs Østgrænse (forsk. fra Di-zahab i 5 Mos. 1,1).

Wahhabiterne, Navnet paa en islamisk Sekt, der har Tilhold i Central-Arabien. Navnet stammer fra Stifteren, Muhammed Ibn ʿAbd al-Wahhāb (f. o. 1700, d. 1791). Hans Virksomhed var en Reaktion mod den Udvikling, Islam havde gennemgaaet i de forløbne Aarh.r og et Forsøg paa at genindføre dens opr. Former. I Kraft af det katolske Princip, at anerkende, hvad alle er enige om *(idjmā)*, havde den officielle Islam efterhaanden optaget meget, som ikke stemte med Koranen, bl. a. navnlig Helgendyrkelse, og Livet i de erobrede Kulturlande kom med Nødvendighedens Magt til at forme sig anderledes end i den opr. Menighed. En af de ortodokse Retninger, Hanbaliterne, bestræbte sig for at holde sig til det gamle, og o. 1300 kæmpede Ibn Tejmijja mod »de nye Skikke«. I hans Spor fulgte Ibn ʿAbd al-Wahhāb. Han indskærpede Budene om Bøn, Faste og Almisse og krævede Overholdelse af Vinforbudet og Ægteskabslovene. Paa gl. islamisk Vis betonede han, at Gud er den almægtige Despot, der kræver fuld Underkastelse under sine vilkaarlige Bud og ikke taaler guddommelige Væsener ved sin Side. Derfor angreb han lidenskabeligt Helgendyrkelsen, der stemledes som Polyteisme, selve Hovedsynden. Luksus som Tobaksrygning forbød han, fordi den ikke var tilladt i Koranen. Denne Henvisning til selve Koranen var et meget radikalt Skridt og en Udfordring til hele den muham. Teol., ifig. hvilken Koranen kun maatte bruges som Lovbog efter de Lærdes Fortolkning. Mod de Vantro, d. e. hele den samtidige Islam, skulde den hl. Krig føres. Dette blev udført af Muhammed Ibn Saʿud fra Darʿijja. Det lykkedes ham og hans Slægt, navnlig Sønnesønnen Saʿud, i Løbet af faa Aar at underlægge sig hele Arabien med de hl. Byer Mekka og Medina. Alle Helgengrave, ogsaa Profetens, plyndredes for deres Skatte, de islamiske Bud blev hævdede skarpt. Lov-Lærere sendtes ud til Stammerne, og de indbyrdes Blodhævnkrige forbødes. Denne rel.-polit. Storstat bestod dog ikke længe. Vicekongen i Ægypten sendte efter Sultanens Ordre nogle Armeer ud imod W. Efter flere uheldige Forsøg blev Kommandoen overgivet til Ibrahim Pasha, som 1816 besejrede W. og ødelagde Darʿijja. Dog danner W. endnu under Slægten Saʿud et Rige i Centralarabien med Riʿád som Hovedstad. Deres Lære har gjort dem fanatiske og fjendske mod anderledes troende. (Johs. Pedersen, Centralarabien og W., Nordisk tidskrift, 1914; A. Musil, Zur Zeitgesch. von Arabien, 1918). *Johs. P.*

Vahl, Jens, dsk Provst og Miss.-Statistiker, f. i Aalborg 24. Nov. 1828, pers. Kap. i Farum 1856, i Jetsmark 1858, res. Kap. ved Frue Kirke i Aarhus og Spr. til Aaby 1864, Spr. i Øster Snede og Provst 1869, Spr. i Karebæk 1877, i Nørre Alslev 1884, d. 1. April 1898. V. var 1858 Medstifter af »Foreningen til gudelige Smaaskrifters Udbredelse« og 1876 af Stefansforeningen, en Tid Medl. af I. Miss.s og Diakonissestiftelsens Bestyrelse samt Næstformand i »Evang. Alliance«. Han slog til Lyd for Sømandsmiss. Fra 1870 var han Medl. af Bestyrelsen for »Det dske Miss.-Selsk.« og fra 1889 til sin Død dets Formand. Hans flittige Virksomhed som Miss.-Forf. har især haft Betydning for Udviklingen af en Miss.s-Statistik.

Sammen med O. S. Assens begyndte han 1860 Udgivelsen af »Alm. Kirketidende«, der gav regelmæssig Underretning om kirkelige Forhold og Virksomheder i Udlandet med særlig Vægtlæggen paa ydre Missionsefterretninger. Fra 1864—96 udgav han Bladet alene. 1883—96 udkom hans Hovedværk: »Missionsatlas m. Forklaring«; en Fortsættelse heraf var hans siden aarligt udkomne »Missions to the Heathen«. Hans store Missionsbibliotek indkøbtes af Staten til Statsbiblioteket i Aarhus. V. havde ogsaa særlig Interesse for genealogiske Studier og medvirkede til Indførelse af nye Kirkebøger. *Fr. S.*

Wahl, Christian Abraham, tysk Præst, f. 1773 i Dresden, d. 1855 som Konsistorialraad ssteds, var en dygtig Kender af hellenistisk Græsk og udgav »Clavis N. T. philologica« (1829) og »Clavis librorum V. T. apocryphorum philologica« (1853). *A. Th. J.*

Waitz, Georg, tysk Historiker, f. 9. Okt. 1813 i Flensborg; Familien var indvandret, og W. kom, skønt Forældrene senere flyttede til Kbhvn, aldrig til at føle dsk. Fra 1832 studerede W. i Kiel og Berlin, hvor L. v. Ranke (III, 693) blev hans Lærer. 1842 blev W. Prof. i Hist. i Kiel. Han var ivrig Slesvig-Holstener og udvirkede 1848 som den provisoriske Regerings Udsending Preussens Støtte til Oprøret. Han blev Kiels Repræsentant i Nationalforsamlingen i Frankfurt, men havde allerede 1847 modtaget Kaldelse til Göttingen, hvor han virkede til sin Død 24. Maj 1886. W. var en flittig, forsigtigt afvejende Forsker, især af ældre Middelalders Hist. Foruden en Række Monografier (f. Eks. om Ulfila), har han udg. »Deutsche Verfassungsgeschichte« I-VIII (1842); »Schleswig-holsteinische Gesch.« I-II (1851 f.; gaar til 1660); »Lübeck unter J. Wullenwever« I-III (1855 f.); han deltog i Udg. af »Monumenta Germaniae«, i Udarbejdelsen af »Jahrbücher des deutschen Reiches« (under Henrik I) og udgav sammen med Dahlmann »Quellenkunde zur deutschen Geschichte«. *V. A.*

Vajsata, en af Hamans 10 Sønner (Ester 9,9).

Vajsenhuse, Børnehjem til Optagelse og Opdragelse af forældreløse Børn, en af den kr. K.s filantropiske Opfindelser, selvom Tilløb til Omsorg for forældreløse Børn spores i den rom. Kejsertid. I den ældste K.s Tid begynder Omsorgen for forældreløse og udsatte Børn (I, 439), og i Middelalderen træffer vi fl. Steder, først i de romanske Lande, senere i Tyskland, Stiftelser og Hjem for saadanne Børn, navnlig i Klostre og i Johanniternes og Helligaandsordenens Hospitaler. For Hittebørn indrettedes særlige Hospitaler (II, 436). Paa protest. Grund møder vi de første egentlige V. i Nederland i 16. Aarh. I Slutn. af samme Aarh. fik Hamburg et stort V. Størst Betydning i Børnesagens Historie fik dog det V., som A. H. Francke 1698 grundlagde i Halle (II, 92), ikke blot fordi det hurtig voksede op til en stor Anstalt, som kunde tage sig af mange Børn, men navnlig fordi det i kr. og pædagogisk Henseende betegner noget nyt. Francke vil lede Børnene til personlig Gudsfrygt og give dem en rationel Uddannelse. Halles V., hvorom samledes en Række andre Stiftelser af største Betydning for kr. Arbejdes Udvikling (G. Fr. Hertzberg, A. H. Francke u. sein Hallisches Waisenhaus, 1898), blev Forbillede mange andre Steder, saaledes skænkede Frederik IV 1720 2000 Rdl. aarlig af »Postamtets« Indtægter til Opr. af et V. i det tidligere Ridderakademi paa Nytorv i Kbhvn; først 1727 begyndte dog Stiftelsen med 50 Børn, Drenge og Piger, der boede og undervistes i V.t (i Apr. 1728 indviedes Kirken og dermed »det kgl. V.«). Ved dets første Præst, Enewald Ewald (I, 830), og flere »Informatorer« blev det et Midtpunkt for pietistisk Vækkelse, men ogsaa en Tid Udgangspunkt for Separatisme. Af største Betydning for Vækkelsen blev dets Bogforlag, der udbredte baade Bibler, Psalmebøger og anden Andagtslit. Et Forsøg paa at gøre V.t til Hjemsted for Jødemiss.en opgaves allerede 1728, da Kbhvn's Brand ogsaa hærgede V.t (1734 genindviedes Kirken). 1795 brændte V.t atter, og Børnene anbragtes paa Blaagaard; Kritiken af Børnekaserneringen og økonom. Hensyn gjorde, at Børnene 1799 anbragtes hos private, dels i Kbhvn, dels i Provinsen. 1806 købtes til V.t en Gaard paa Købmagergade, og 1811 anbnedes her en Skole for de i Kbhvn anbragte Plejebørn. Samtidig var her Trykkeri m. m.; 1. Maj 1875 flyttede V.t derfra til sin nuv. Skolebygning i Nørrefarimagsgade. Nu understøtter V.t forældreløse Børn af alle Stænder i hele Landet. Børn fra Sjællands Stift understøttes fra selve Stiftelsen. Til de øvrige Stifter sender V.t aarlig 14,400 Kr. til Hjælp for derboende forældreløse Børn. V.ts Myndlinge anbringes hos Slægtninge eller Plejeforældre under Tilsyn fra V.ts Side. V.t selv har en Skole for 135 Drenge og 135 Piger, dels forældreløse, dels faderløse. Som Regel antager V.t kun ægtefødte Børn og i Alderen 5 à 6 Aar. Efter Skolegangen søger V.t at uddanne Børnene og anbringe dem i Stillinger. Til økonomisk Støtte har V.t fra gl. Tid forsk. Privilegier, navnlig Eneret til Udg. af Bibler, Psalmebøger og Katekismer (Kirkehist. Saml. 4 R. III, 26 f., 519 f.; VI, 728 f.; A. Exner, Efterretninger om det kgl. Vaisenhus, 1881). — I Kra. oprettedes 1778 to V., det Ankerske V. og Kra. Opfostringshus, som endnu begge bestaar. — I vore Dage grundlægger man ikke nye V. De forældreløse Børn gaar ind under den alm. Børneforsorg. Den stærke Kasernering af Børnene er man kommen helt bort fra. De moderne Børnehjem gøres saa hjemlige for Børnene som muligt, bl. a. ved at dele Børnene i »Familier«, hver »Familie« med sit Hjem. Ligeledes søger man at sondre mellem Børnene, saaledes at de efter deres Karakter anbringes i private Plejehjem eller i Børnehjem af mildere eller af strængere Art. De bestaaende V. læmpes derfor allevegne efter Nutidens Principer. *A. Th. J.*

Wakamba-Missionen, se Leipzigermissionen (III, 37).

Vakance, Embedsledighed, kaldes den Tid, som hengaar fra en Embedsmands Død, Afsked eller Forflyttelse til Eftermandens Tiltrædelse. For dske Præsteembeders Vedk. var Reglen for deres V.-Besørgelse tidligere givet i Reskr. 6. Febr. 1789. De skulde uden Betaling »forsynes« af Herredspræsterne i 12 Uger eller, hvis Eftermanden kaldtes fra Bornholm, Færøerne eller Grønland, i 16 Uger. I enkelte

Tilfælde var der fastsat en anden Grænse end Herredet for Vakancetjenesten. Enkelte Økald var fritagne for V.tjeneste, mod at Præsterne, naar de forflyttedes, skulde blive og besørge deres hidtilværende Embede til Efterma nden kom. Præsterne skulde personlig besørge V.n. De Præster, som kun havde én Kirke eller to Kirker og Medhjælp, skulde tage dobbelt Tur i Omgangen. Præsterne skulde befordre sig selv, men kunde kræve, at det ledige Embede befordrede dem fra Hovedsogn til Annekssogn eller omvendt. Den hele Ordning var et Led i Naadensaarets Hjælp til den afgaaede Præst eller Enken. — Den nye Lønningsordning af 14. Marts 1913 har indført Afløsning af Naadensaaret fra den første indtrædende V. Derfor maatte Ordningen af V.tjenesten nødvendigvis blive en anden. Den overskydende Indtægt af Embedet under Vakancen indbetales til Præstepensionsfondet, som udreder Udgiften til Naadensaarets Afløsning (Anordn. 25. Aug. 1913 § 1). Og Lønningsloven af 4. Oktbr 1919 § 47 har derefter bestemt, at enhver Præst er pligtig til at gøre midlertidig Tjeneste i et anden Embede i Stedet for eller ved Siden af sit eget indenfor samme eller et tilstødende Provsti. Men der ydes nu Betaling for Tjenesten, i de første 6 Uger Dagpenge og Befordringsgodtgørelse og, hvis den varer længere, derefter tillige et Vederlag af 20 pCt. af det andet Embedes Grundløn. En afskediget Præst er pligtig at betjene sit tidligere Embede, saa længe han oppebærer Lønning af det. En forflyttet Præst er pligtig at betjene sit tidligere Embede, indtil han tiltræder sit nye Embede, med mindre Biskoppen fritager ham ved Orlov. For Embeder, som paa Grund af deres Beliggenhed vanskelig kan betjenes af Nabopræsterne, kan det bestemmes, at Præsten ved Forflyttelse skal blive i Embedet til Eftermandens Tiltrædelse, dog ikke udover 6 Maaneder. *E. C.*

Wake, William, engelsk Ærkebiskop, f. 1657, d. 1737, studerede i Oxford og blev 1682 Kap. hos den eng. Ambassadør i Paris. Den fr. Gejstligheds Deklaration af s. A. (jfr. Gallicanisme II, 163 a) fik afgørende Betydning for hans senere Virken. Ved William III's Tronbestigelse blev han Hofpræst, 1705 Biskop af Lincoln og 1716 Ærkebiskop af Canterbury. W. arbejdede som saadan ivrig for K.rnes Genforening. Han tog Ordet for Ændringer i den anglik. Liturgi, saa Nonkonformisterne kunde genoptages i Nationalk.n, og korresponderede med protest. Teologer i mange Lande. Mens han ansaa det for haablost at indlade sig med Pavestolen, forhandlede han 1717—20. dog uden Resultat, med den gallikanske Gejstlighed (J. H. Lupton, Archb. Wake and the Project of Union between the Gallican and Anglican Churches, 1896). W. udgav: Genuine Letters of the Apostol. Fathers (1737 [4]); State of the Church and Clergy of England in their Councils, Synods etc. (1703); Exposition of the Doctrine of the Church of Engl. (1686); Principles of the Chr. Rel., som i over 100 Aar var en meget benyttet Lærebog i Dogmatik (13. Opl. 1812). *C. E. F.*

Wakefield, Gilbert, engelsk relig. og filantrop. Forfatter, f. 1756, d. 1801, studerede i Cambridge og blev Præst, men opgav hurtig den kirkl. Løbebane og levede derefter som Skribent. W. var yderligtgaaende Subjektivist og erklæret Modstander af K.n og al offentlig Gudsdyrkelse. Som Pacifist misbilligede han de Krige, England førte i hans Samtid, og angreb lidenskabelig Regeringen og især den yngre Pitt, idet han hævdede, at kun en uundgaaelig Forsvarskrig er tilladelig. Ikke mindre skarpt polemiserede han mod Negerslaveriet og blev derved en af Banebryderne for dets Afskaffelse. Hovedskrifter: The Internal Evidence of the Chr. Rel. (1789); Enquiry into the Expediency and Propriety of Public or Social Worship (1791); The Spirit of Christianity compared with the Spirit of the Times (1794); Defence of Revealed Rel. (1795). *C. E. F.*

Wakeman, Henry Offley, engelsk K.historiker, f. 1853, d. 1899, studerede i Oxford, hvor han siden virkede som Lektor i Keble College og var en af den højkirkl. Retnings ledende Mænd. Bl. hans Skrifter har fig. blivende Værd: »The Church and the Puritans« (1887), og »Introduction to the History of the Church of England« (1896 [2]; paa Sv. ved Hj. Holmquist, 1906). *C. E. F.*

Val, Biskop af Ribe 1045—o. 1065 (?). Efter Adam af Bremen (II, cap. 70) var V. en Frieser, som Odinkar (III, 418) inden sin Død lod ordinere som sin Medhjælper, og han efterfulgte ham. Efter Ribe Bispekrønike (i Script. rer. Dan. I og VII) efterfulgtes Odinkar af sin Søn Kristiern, der atter efterfulgtes af sin Søn Val (saal. kaldet, fordi han var født i Valland [Frankrig]), der dog maatte vige for en Udlænding, Jareld. Suhm formoder (Hist. af Danm. IV, 321), at Odinkars Søn Kristiern først har været Biskop i det nye Aarhus Stift og senere er forflyttet til Ribe. I saa Fald kan der have været to af Navnet Val paa Ribe Bispestol. (Kinch, Ribe Bys Hist. og Beskrivelse I, 12). *H. J. H.*

Wala, Abbed i Corbie (I, 555), Broder til Adalhard (I, 23) og Fætter til Karl d. St., f. o. 770, d. 836. Paa Grund af Brødrenes Modstand mod Karls Skilsmisse maatte de forlade Hoffet. Senere blev de forligt med Karl, og W. blev endog Leder af Sachsens Forvaltning og foretog som Karls betroede Udsending en Rejse til Italien. Ludvig d. fromme (III, 85) forviste ham til Corbie, hvor han levede som Munk. Snart blev han dog udsonet med Ludvig og udnævnt til Raadgiver for hans ældste Søn, Lothar. Efter Adalhards Død, Jan. 826, bl. W. Abbed i Corbie, og s. A. udsaa han Ansgar (I, 101) til Ledsager for den nydøbte dske Kong Harald og til at prædike for de Dske. Paa Rigsdagen i Aachen 828 optraadte W. med en skarp Kritik af Regeringens Optræden overfor K.n, ligesom han overhovedet tog ivrig Del i Datidens polit. Stridigheder (III, 85). En Tid holdt Ludvig ham i Fængsel; Lothar friede ham og overdrog ham Abbediet Bobbio (I, 343), hvor han døde. Før sin Død forsonede han Ludvig og Lothar. Radbert (III, 681) har givet nogle — til Dels ret uklare — Bidrag til W.s Biografi, se nedennævnte Skrift. (Dümmler, Radberts Epitaphium Arsenii [o: Walæ] i Philos. und hist. Abh. d. Akad. d. Wissenschaften z. Berlin, 1900, II). *P. O.*

Walaeus, Antonius (Antoine de Waele),

f. i Gent 3. Okt. 1573, d. 9. Juli 1639, blev 1604 Hofpræst hos Prins Maurits af Oranjen, 1605 Spr. i Middelburg, 1609 tillige Prof. i Dogmatik; var 1618—19 Medl. af Synoden i Dordrecht (I, 672) og Medforf. af »Canones Dordracenae«, blev 1619 Prof. theol. i Leiden og udgav sammen med sine Kolleger det endnu berømte Værk »Synopsis Purioris Theologiae« Han var skarpsindig, meget lærd og ivrig Bekæmper af Arminianerne. — For Miss.en i Østindien interesserede han sig levende og ledede i 10 Aar fra 1622 i sit Hjem et Seminarium, hvorfra mange fortræffelige Præster er gaaet ud til hollandsk Indien. *Fr. S.*

Valahfrid Strabo, se Strabo (IV, 369).

Valakiet, se Romånia (III, 809) og Tyrkiet (IV, 659 a).

Valborgs Dag (1. Maj), i Danmark og nordl. Lande paa samme Breddegrad den alm. Festdag for Vaaren, medens man længere nordpaa først kunde holde Vaarfest henimod St. Hansdag. Navnet stammer fra den hl. Walburgis, en engelsk Kongedatter, der døde 780 som Abbedisse i et Kloster i Schwaben, og hvis Minde sattes i Forbindelse med Majfesten, skønt hendes Helgendag ogsaa henlagdes til andre Dage, ligesom den officielle kirkl. Betegnelse for 1. Maj ikke var Valborgs Dag, men »Filips og Jakobs Messe« (i Gulatings- og Frostatingslovene »tveggia postolamessa um vár« eller »er fyrst er á sumri«). Efter ældgl. Skik indlededes Valborgfesten med Blus paa Højene Aftenen forud. Endnu den Dag i Dag er det i Egnen Vejle-Silkeborg-Viborg-Hobro ret alm., at der blusses Valborg Aften i Stedet for St. Hans i det øvrige Land. Blussene skulde i gl. Dage efter Oldtids Skik tændes ved Ild, fremkaldt ved at gnide to Træstykker mod hinanden (»Nødild«, »Gnideild«), skønt sligt af Kn. forbømtes som Hedenskab; og Blussene havde dels det Formaal at kund.øre ud over Landet, at Valborgs Dag stundede til, dels at værne mod Sot og Fare, mod Hekse og Trolde (deraf de folkelige Udtryk »at svie Vinter af By« og »svie Hekse af By«). Men alt som Natten skred frem, og Ungdommen forlod Blussene og drog til Skovs for at samle Majløv til Festdagen, øvedes ofte megen Uskikkelighed, som vi bl. a. kan se af P. Palladius' alvorlige Taler derimod ved Visitatserne og af Forbud mod »wagenatthen«, som indskærpedes af Bispemødet i København 1555 og ofte siden. »Majdrenge skal gaa om Dagen og ikke om Natten« bød Roskilde Landemode 1578. Selve Majdags-Festen gik ellers saaledes for sig: Den mandlige Befolkning samledes, saa vidt muligt bevæbnede og til Hest (et Minde om gl. Dages Mønstring af vaabenført Mandskab, naar Foraarskrigstogt begyndte), og drog i den aarle Morgen til nærmeste Skov, hvor man valgte »Majgreven«, der helst skulde være en velstaaende Mand, som kunde give Øl. Han valgte sig en »Majgrevinde«, og hver i hans Følge fik tildelt en »Majbrud« (eller »Gadelam«). Saa brød man grønne Grene af Træerne og »red Sommer i By« under Musik og Lystighed. »Majtræet« eller »Majstangen« rejstes paa Byens Festplads, og dér holdt saa Ungdommen Dans og Leg baade Valborgs Dag og lange Tider derefter. Til Valborgfesten hørte »Majvisen«, der begyndte saaledes: »Alverdens Skaber mild og blid, hør det, som vi bede ....« I Lighed dermed brugtes i nogle Egne den Skik, at Bonden før Solopgang paa Valborgs Dag stillede sig i sit Gaardsled med Ansigtet vendt mod Øst og læste en lang Bøn: »Hjælp, Gud, til et godt Aar ... jeg beder for mit Bo og min Bolig ... for min Tyr og mine Stude ... det hellige Fredsens Bud i dette Aar og fremdeles ...«. I Refs.-Aarh.t begyndte Skolebørnene at efterligne de voksnes Majgrevetog; men det udartede til et ynkeligt Tiggeroptog af sultne Peblinge. — Med Hens. til Beregning af »Naadensaar« ved Præsters Død danner Valborgs Dag (»Voldermisse«) en vigtig Grænse (jfr. Naadensaar III, 338), jfr. Ordinantsen af 1539, LXXII, og dske Lov 2-13-3, som til Dels endnu kommer til Anvendelse. *H. Ln.*

Walburgis (Waldburgis, Walpurgis, Walpurga), se Valborgs Dag.

Walch. 1) **Christian Wilhelm Franz W.**, yngre Søn af J. G. W., f. 25. Dec. 1726 i Jena, d. 10. Marts 1784 i Göttingen. 19 Aar gl. blev W. Mag., foretog sammen med Broderen, J. E. I. W., 1747 en Rejse i Tyskland, Nederland, Frankrig, Schweiz og Italien, blev 1750 Prof. i Filos. i Jena, 1753 i Göttingen og 1754 tillige Prof. theol. ssteds. W. arbejdede med ufattelig Flid som K.historiker, strædende efter hist. Vished, men uden dybere Forstaaelse for Begivenhedernes indre Sammenhæng. Som Teolog var han Supranaturalist. Af hans talrige Værker kan mærkes: »Entwurf einer vollständigen Hist. der Ketzereien, Spaltungen und Religionsstreitigkeiten bis auf die Zeiten der Ref.«, omfattende de 9 første Aarh.r (1762—85), en Pavehistorie (1756) og en Konciliehistorie (1759), Katharina von Bora's Historie (1751) og de to Samleværker: »Bibliotheca symbolica vetus« (1770) og »Monumenta medii aevi (1757—64). — 2) **Johann Ernst Immanuel W.**, Broder til ovenst., f. 29. Aug. 1725 i Jena, d. ssteds 1. Dec. 1778, blev Mag. samtidig med Broderen og rejste med ham. Siden læste han i Jena over Eksegese og kom ind i en overdreven Harmonistik (I, 820); 1750 blev han Prof. i Logik og Metafysik, 1759 i Veltalenhed og Poesi. Hans omfattende Kendskab til Oldtiden gjorde ham til en dygtig Fortolker af vanskelige Steder i N. T. — 3) **Johann Georg W.**, Fader til de foregaaende, f. 17. Juni 1693 i Meiningen, d. 13. Jan. 1775 i Jena, blev Mag. i Leipzig og virkede fra 1718 som Prof. i Jena, først i det filos. Fak., siden 1724 i det teol.; fra 1750 stod han i Spidsen for Fakultetet og søgte at forene en oprigtig Lutherdom med Pietismens Krav om personlig Fromhed. W.s mange Værker har for en stor Del beholdt deres Værdi. Vigtigst er Lutherudgaven 1740—52 i 24 Bind, værdifuld ved de gode Registre, men ikke helt nøjagtig i Overs. af Luthers lat. Skrifter; Udgaven 1750 af Konkordiebogen paa Lat. og Tysk med hist. Oplysninger; »Historische u. theol. Einleitung in die Religionsstreitigkeiten, welche sonderlich ausser der ev. luth. Kirche entstanden« (1733—36), der hviler paa et Arbejde fra 1724, stammende fra Svigerfaderen Buddeus' Forelæsninger; selvstændig er derimod »Hist. u. theol. Einl. in die Religionsstreitigkeiten der evang. luth.

Kirche« (1730—39), der særlig for Pietismens Hist. er af stor Værdi. *N. M. P*

Waldburg, se Gebhard Truchsess (II, 175) og Truchsess (IV, 637).

Waldeck, Franz v., tysk Biskop, f. 1491, d. 15. Juli 1553, var Domherre i Köln, blev Biskop af Minden 1530, af Münster 1532 og s. A. af Osnabrück. I Münster bemægtigede de Evang. under Bernhard Rothmann (III, 831) sig alle Kirkerne undtagen Domkirken, og efter Filip af Hessens Raad anerkendte W. denne Tilstand ved en Overenskomst af 14. Febr. 1533. Snart efter tog Gendøberne Magten i Münster (II, 814; I, 343), og først efter en langvarig Belejring faldt Byen 25. Juni 1535 atter i W.s Haand. Han søgte nu at genoprette Katolicismen, men senere blev han hemmelig Tilhænger af Ref.en og tillod saaledes 1543 Bonnus (I, 359) at arbejde for Ref.en i Osnabrück og Münster og tiltraadte s. A. det schmalkaldiske Forbund. 1547 anklagede Domkapitlet i Osnabrück ham i Rom for Kætteri; efter Slaget ved Mühlberg (IV, 87) vendte han sig paany til Katolikerne uden dog at bryde med de Evangeliske. (Kerssenbrochs Wiedertäufergeschichte, herausg. v. Detmer, som V og VI Bind af Die Geschichtsquellen des Bistums Münster, 1899—1900). *P. O.*

Waldeck-Pyrmont, Fyrstendømme i V.-Tyskland, opstaaet 1631 ved Forening af Fyrstendømmerne W. og P. — Krdmmens Indførelse i W. skyldes sandsynligvis Bonifatius, der 723 fældede Odinsegen ved Geismar i W. (I, 357). Efter Ref.en var Lutherdommen næsten eneraadende i W., kun en enkelt Menighed var reformert, af hessisk Type; i 1620rne traadte enkelte Familier tilbage til Romerk.n, og senere er Katolikernes Antal stærkt forøget, især ved Indvandring. Siden den ortodokse Tid krævede W. Anerkendelse af hele Konkordiebogen (ophævet 1788). 23. Jan. 1821 indførtes Unionen (III, 595); men senere fremstod en Opposition, der søgte Tilknytning hos Gl.-Lutheranerne (II, 166). Trods Unionen har W.-P.s K. stadig et luth. Præg; f. Eks. udtaler Synodalordningen af 1873 udtrykkelig Tilslutning til den augsb. Konf. — W.-P.s K.-Forfatning fastsloges ved en Konsistorialordning (II, 834) 2. Marts 1853 og en Synodalordning (IV, 328 b) 18. Febr. 1873. — W.-P. havde i 1910 61,707 Indb., hvoraf 57,817 Evangeliske, 2869 rom. Katoliker, 383 »andre Kristne« (Sekterere), 590 Jøder, 49 »andre«; til Gl.-Lutheranerne sluttede sig i 1911 464. Den evang. K.s Stilling var indtil Verdenskrigen i det hele god, Daabs- og Vielsesvægringer sjældne. Tallene paa Kommunikanterne udviste nogen Nedgang i de sidste Aar (38,556 i 1913 mod 42,122 i 1900), men procentvis stod W.-P. i denne Henseende stadig bl. de højeste (med 66-68 pCt. i 1913) i Tyskland. *P. O.*

Waldegrave, Samuel, engelsk Biskop, f. 1817, d. 1869, studerede i Oxford, hvor han havde Tait (IV, 488) til Tutor og udmærkede sig ved sine Eksaminer. Efter at have været Præst i en Række Aar blev han 1860 Biskop af Carlisle. W. var en af den evang. Retnings ledende Mænd og støttede i Overhuset Lord Shaftesburys Kamp mod Ritualismen. Han opponerede imod Gladstones Forslag om Ophævelse af Statsk.n i Irland. *C. E. F.*

Valdeland, Ole Larsen, norsk-amerik. Præst, f. af haugianske Bondeforældre i Varhaug paa Jæderen 31. Marts 1839, d. 31. Marts 1903. V. var først Omgangsskolelærer, gennemgik saa Holt Lærerseminarium og blev 1853 fast Lærer i Haa og Kirkesanger ved Nærbø Kirke. 1857—60 var han Lærer ved Kristiansands Døvstummeinstitut, 1860 blev han Kolportør for brit. Bibelselskab og 1861 fast Emissær for Norsk Miss. Selsk. 1866 blev han Præst i den norske Synode i Amerika, hvor han i en Aarrække betjente forsk. Menigheder. 1887—90 tilhørte han Antimissourisynoden og 1890—95 den forenede K. 1895 modtog han Kald af »Zionsforeningen for Israel«, som han tilhørte til sin Død. V. optraadte ogsaa som Forf. og har i Amerika bl. a. udg. en Saml. Miss.-Ps.r og en større Bog om Israelsmiss.en. *A. B.*

Valdemar, dske Konger. **V. I, den store**, Knud Lavards (II, 817) Søn, f. 8 Døge efter Mordet i Haraldsted, opdroges i Fjenneslev hos Asser Rig, sammen med dennes Sønner, Absalon (I, 19) og Esbern Snare. 1146 deltog han med Fætteren Sven (Grathe) i den egenmægtige Translation og Skrinlæggelse i Ringsted af Faderen, trods Ærkebiskop Eskils Indsigelse. Under Striden mellem Sven og Knud (V) kæmpede V. først tappert for Sven, der satte ham til Jarl i Slesvig, men Svens Upaalidelighed drog ham over paa Knuds Parti; han trolovedes med dennes Søster Sofie og udraabtes 1154 i Viborg til Konge sammen med Knud. Ved Forliget 1157 tredeltes Danmark, saaledes at V. fik Jylland, men Sven brød Forliget ved Blodbadet i Roskilde (Aug. 1157), hvor Knud myrdedes. V. undslap til Jylland og efter Svens Fald paa Graahede blev V. Enekonge 1157. Stiftelsen af Cistercienserklostret Vitskøl ligesom den formelle Anerkendelse af den kirkelige Valgret ved Roskilde Bispestols Besættelse 1158 (med Absalon), tydede paa, at V. vilde stille sig paa det kirkelige Reformpartis Side; men da det dobbelte Pavevalg 1159 medførte det alvorlige Skisma i K.n, anerkendte V. paa Gr. af sit Lensforhold til Frederik Barbarossa (II, 106) Victor IV (Octavian). Den dske K. fulgte overvejende og lydigt Kongen, men den afgjorte Reformven, Ærkebiskop Eskil (I, 801), stod bestemt paa Alexander III's Side (I, 51), han saa, at Danmarks Trivsel, kirkeligt og politisk, krævede Uafhængighed af Tyskland. Selv Ærkesædet i Lund var i Fare, da Frederik Barbarossa 1158 havde bekræftet Hamburg-Bremens gl. Krav paa Overhøjhed over Nordens Kirker. Da V. 1161 genindsatte Biskop Okke (Aage I, 5), der tidligere havde anerkendt Bremens Ærkebisps Overhøjhed og som var »Octavianer«, i Slesvig, bandlyste Eskil denne i hans egen Domkirke, og det kom til et aabent Brud med Kongen, der indtog Ærkebispens nordsjællandske Borg (sikkert Søborg) og tvang ham til et ydmygende Forlig. Derefter gik Eskil i 7 Aar i Landflygtighed. Imidlertid virkede en Legat fra Victor IV 1162 i Danmark og paa den Synode i Dôle, der holdtes 1162 i Forbindelse med Kejserens Rigsforsamling ved Saonebroen ved St. Jean de Losne i Burgund, indviede Victor IV Livo (III, 67) til Biskop i Odense. V., der sammen med Absalon var til Stede, hyldede her Kejseren som Lensherre,

og trods Saxos Forsøg paa at dække over V.s og Absalons Forhold til Modpaven, er Stillingen klar nok; muligvis bidrog dog dette til at spare den dske K. for at lægges paany under Bremen. Den kirkelige og polit. Udvikling overbeviste imidlertid efterhaanden V. om, at Danmarks Stilling naturligt var paa Reformpavedømmets Side. Alexander III's Indflydelse var siden Victor IV's Død 1164 i Stigning. Aaret efter kunde han introniseres i Rom; bag ham stod især Frankrig, og den reformvenlige fr. Indflydelse strakte sig, navnlig gennem Cistercienserne, ogsaa til den dske K. Absalon, der havde studeret i Frankrig, havde i Virkeligheden sine kirkelige Sympatier her, og Danmarks polit. Frigørelse fra Tyskland var sikkert tidlig hans Maal. Kejserens Magt var svækket ved den voksende Spænding mellem ham og den mægtige Welfer, Henrik Løve, og med et afgørende Nederlag endte det italienske Tog 1166—67; paa den a. Side truede Henrik Løves nordtyske Politik det særlige Maal, Frigørelseskampene mod Venderne stillede Danmark, Undertvingelsen af Rø (Rygen), over hvilken Kejseren 1160 havde givet V. Lenshøjhed. Omslaget i Danmark synes indledet ved Biskop Eskil af Aarhus (I, 801), der hidtil »havde været befængt med Skismaets Smitte«, men nu ønskede at vise sin Anger ved Oprettelsen af et Cistercienserkloster i Stiftet. Gennem Abbed Henrik af Vitskøl indledtes 1164 Forhandlinger med Alexander III, der dengang endnu var i Frankrig, og efter Raadførelse med Ærkebiskop Eskil, der opholdt sig i hans Følge, modtog Paven Gaven, »da Biskop Eskil jo havde angret sin Forseelse«. Snart efter døde sidstnævnte, og hans Efterfølger Svend (IV, 426) fik af V. overladt det gl. Benediktinerkloster Veng for at indrette det nye Kloster her; da Pavens Samtykke til en saadan Forandring var nødv., fik V. saaledes Lejlighed til at henvende sig til Alexander III. Englænderen Brienne, der var udset til det nye Klosters Abbed, rejste 1166 til Paven med Breve fra Kongen og 4 danske Bisper. Pavens Svar lod V. forstaa, at en fuld Forsoning krævede Ærkebispens Hjemkaldelse. Omtrent samtidig har V. billiget, at de udvalgte Bisper til Aarhus og Ribe (Svend og Radulf) rejste til Frankrig for at modtage Indvielse af Eskil. Men det holdt haardt for Kongen at bekvemme sig til Tilbagekaldelsen; dog har han maattet bøje sig, og antagelig 1168 vendte Eskil tilbage og kunde saaledes deltage i det berømte Tog til Rø (vel 1169), hvorved Øen endelig erobredes og kristnedes. Danmark var selvfølgelig renset for Sporene af Skismaet, saaledes at bl. a. Okke og Livo forsvandt fra deres Bispestole, og 1170 holdtes saa i Ringsted det store Fredsmøde, som betegner Indvielsen til Valdemarertidens Storhed og Udvikling, kendemærket ved enig Samvirken mellem den danske Stat og Kirke og ved Danmarks nøje Forbindelse med Pavestolen. Paven havde samtykket i Knud Lavards Kanonisation og stadfæstede, trods tyske Krav, Danmarks Eneret til Rø, der kirkeligt lagdes under Roskilde Bispestol. Eskil foretog den officielle Skrinlæggelse af Helgenen, hvorved Dynastiet fik en mægtigt virkende Underbygning, og han salvede og kronede V.s lille Søn Knud, hvorved K.n sikrede Arvegangen og understregede Ægtefødslens Ret. Kongemagtens nye Forhold til K.n fremgaar af dens følgende Respekt for de kirkelige Frihedskrav og dens store Gaver og Privilegier til Kirker og Klostre, ligesom af V.s Støtte ved Gennemførelsen 1171 af den sjællandske »Kirkeret«, der i Lighed med skaanske gennemfører Bispetiendens Betaling *in natura* og sikrer Bispens Indflydelse ved Præstevalg. I K.ns indre Liv betegner den følgende Tid en stadig Stigning af den fr. Indflydelse med dens bernhardinske Fromhedspræg og dens Fremhævelse af de universalteokratiske Tanker, fremmet ved Danskes Studier i Paris og ved Videreførelse af Eskils forsk. Klosterstiftelser. Da Eskil med pavelig Samtykke 1177 nedlagde sit Embede, støttede han Valget af Absalon til sin Efterfølger, og Paven stadfæstede ikke blot »Postulationen«, men tillod Absalon foreløbig tillige at erholde Roskilde Bispesæde — et klart Vidnesbyrd om, at K.forholdene i Danmark nu var tilfredsstillende. Kongens Iver for K.n viste sig ogsaa ved hans haardhændede Indgriben, da Skaaningene rejste Oprør mod den nye Ærkebiskop. V. døde 12. Maj 1182 og prises med Rette i sin Gravskrift som Fædrelandets Befrier og Fornyer (som den, der førte Landet ud af Borgerkrigene og Venderoverfaldene). Slutstenen paa Danmarks Selvstændiggørelse kunde Absalon nu sætte, da han efter V.s Død lod Knud VI nægte den tyske Kejser Lenshyldest (L. Helveg, Den dske K.s Hist. til Reformationen I, 1862; H. Olrik, Valdemarstidens K.magt og Kongedømme, 1895; samme, Absalon I-II, 1908 f.; Knut B. Westman, Den sv. Kyrkans utveckling från St. Bernhards tidevarv till Innocentius III's, 1915; Curt Weibull, Saxo, i »Histor. Tidskrift för Skåneland« VI, 1915). — **V. II, Sejr**, fornævntes Søn, f. 1170, blev som ung Hertug i Sønderjylland; om hans Forhold til Halvfætteren, Biskop Valdemar, og dennes og Grev Adolph af Holstens Fængsling, se Valdemar Knudsen. 1202 blev V. ved Broderen Knuds Død, Danmarks Konge. Som saadan udvidede han det danske Vælde, der allerede var skabt i Nordtyskland, og 1214 stadfæstede Frederik II ligesom Innocents III og derefter Honorius III (ved Buller 1216 og 1217) Danmarks Besiddelse af Landet N. for Elben og Elde (Holsten, Mecklenburg og Pommern). V. havde støttet Welferen Otto IV, mens han kæmpede med Filip af Schwaben og holdt sig til Paven, men da Otto brød med Innocents III, og denne sendte Stauferen Frederik II til Tyskland, stillede V. sig paa hans Side. Om Kuriens Velvilje overfor V. i denne Periode vidner ogsaa dens Stilling til Biskop Valdemar Knudsen (s. d.), baade mens han sad fængslet, og efterat Kong V. havde løsladt ham (1206) og han paany begyndte sine Fjendtligheder mod Danmark. Paven støttede selvfølgelig ogsaa V.s Bestræbelser for at udvide sine Besiddelser ved Østersøen længere østpaa, saa meget mere som Kampene her havde Karakter af Korstog, og han lyste V.s Lande i Fred, medens han var paa Korstog. 1206 gjaldt Toget Øsel, 1210 Preussen og Samland og 1219 Estland, som V. efter Slaget ved Lyndanisse erobrede og »kristnede«. I Reval oprettedes et Bispesæde, der lagdes under Lund. Til Slaget ved Lynda-

nisse henfører Senmiddelalderen Sagnet om det himmelfaldne Dannebrog, men Monter viser ialt Fald, at Danmark tidligere (maaske allerede under V.I) har brugt Korsfanen som Kongeflag. Da V. 1223 ved Svig toges til Fange af Grev Henrik af Schwerin under en Jagt paa Lyø, sank Danmarks Østersøvælde sammen; men det skyldtes ikke mindst Kuriens Indblanding, at V. omsider slap fri 1226, og at Besiddelsen i Estland (med Harrien og Wirland), som Sværdridderne havde bemægtiget sig, ved Forliget i Steensby 1238 med de tyske Riddere (i hvis Orden Sværdbrødrene var opgaaet) atter blev dsk. Paven omstødte ogsaa det Forlig, der var aftvunget V., og ved en Bulle 1226 løste han ham fra hans Ed derpaa, men Nederlaget ved Bornhöved 1227 tilintetgjorde V.s Haab om nyt Fremstød mod de tidligere nordtyske Vasaller, og fra nu af vendte han sig mod et energisk indenrigsk Reformarbejde, der skaffede ham Hædersnavnet »Lovgiveren«. Dette skyldes især Udstedelsen af den for Retsudviklingen vigtige jyske Lov (1241), der er udarbejdet efter de dske Bispers, især Gunner af Viborgs, Raad og viser den Autoritetsstilling, man nu i Danmark tillagde den kanoniske Ret. Forordets Grundsætninger for Rigets Styrelse er en Gengivelse af Sætninger fra Gratians Dekret (II, 250.) V. stod i hele sin Tid i venligste Forhold til K.n, der under Anders Sunesøns Tid som Ærkebiskop fortsatte i det reformvenlige Spor, der var indslaaet siden 1170. Allerede da Lateranmødet 1215 havde forbudt Gudsdomme, udstedte V. en Forordn. om Afskaffelse af Jærnbyrd i Skaane, hvor denne Retsskik endnu brugtes, og han støttede Anders Sunesøns Bestræbelser for Celibatets Gennemførelse. Talrige Privilegier og Gaver til Kirker og Klostre vidner ogsaa om V.s kirkelige Sindelag. Da han døde 28. Marts 1241 »faldt Kronen af de Dskes Hoved«. (H. Olrik, Valdemarertidens K.magt og Kongedømme, 1895). — **V. Atterdag**, Christoffer II's yngste Søn, f. o. 1320, opdraget ved Ludwig af Baierns Hof, fik Kongenavn 1340, men besad i Virkeligheden dengang kun nogle nørrejyske Sysler. Hans Livsgærning blev Befrielsen af Danmark fra de tyske Pantherrer og fra Sverige, der havde besat de skaanske Lande. For at skaffe sig Pengemidler solgte han allerede 1346 det gl. dske Kronland Estland til de tyske Riddere. 1360, da Skaane atter blev dsk, var Maalet i det hele naaet, men V.s Tog 1361 til Visby og Erobring af Gulland bragte Resultatet i alvorlig Fare; han kom derved i Strid med de mægtige Hansestæder, og sammen med nordtyske Fyrster indgik de 1367 et Forbund i Köln, hvorefter V. 1368—72 maatte forlade Danmark. Hans sidste Leveaar var især optaget af Indløsning af Pantelen i Sønderjylland. V. er en af Danmarks betydeligste Konger, ivrig ogsaa for indre Reformer, der især sigtede mod at sikre Kongemagtens større Indflydelse paa Styrelsen, Retsvæsnet og Forsvarsvæsnet; 1360 vedtoges paa et Rigsmøde en alm. Landefred (Aktstykket derom har gaaet under Navnet »Kong V.s Haandfæstning«). Adskillige af Reformerne naaede dog paa Gr. af Forholdene efter 1361 ikke varig Bestand. V., der vandt Ry for at befri Landet for »Tyskernes svare Aag«, benyttede dog i fremtrædende Grad indkaldte Tyskere til sine Tjenestemænd. Hvad K.n angaar, søgte V. klogt at undgaa Gentagelse af de tidligere Stridigheder, men gennem den nøjeste og stadige Forbindelse med Kurien i Avignon og største Ærbødighed overfor Paven sikrede han sig en stigende reel Magt over Gejstligheden og opnaaede gentagne Gange store finansielle Begunstigelser (saaledes 1343 Retten til at oppebære den indsamlede Korstogstiende og 1351 Halvdelen af den pavelige 5-Aars-Tiendeudskrivning). 1347 var V. paa Valfart til det hl. Land, men da Besoget var sket uden Pavens Samtykke, paadrog han sig en forbigaaende Bandlysning. 1350, da Ludwig af Baiern lystes i Band, nævnes ogsaa V. bl. hans bandlyste Tilhængere, men det skyldtes en Fejltagelse, og den nye Pave Innocents VI (fra 1352) viste V. stor Gunst, gav ham Indflydelse paa Embedsbesættelser og Aflad til de kgl. Kapeller paa de mange nye Slotte. 1364 besøgte V. Urban V i Avignon, fik overrakt den gyldne Rose og bevilliget en Mængde Ansøgninger; bl. a. tog Paven V. og hans Rige under sit særlige Værn, gav ham Del i alle de gode Gærninger, der udførtes i den rom. K. og skænkede alle, der bodfærdig bad for Kong V. og hans Rige, 100 Dages Aflad; samtidig fik han en saa udvidet Indflydelse paa Besættelse af Kannikepladser i Domkapitlerne, at disses Valgret til Bispestillingen undergravedes. Ogsaa Retten til Indstævning af dske Gejstlige for udenlandsk Domstol begrænsedes, saaledes at Udviklingen i Retning af en »Nationalkirke« maa siges kraftig indledt under V. — V., hvis personlige Karakter præges af Upaalidelighed og Hensynsloshed, døde 24. Okt. 1375 (C. E. F. Reinhardt, V. Atterdag og hans Kongegjerning, 1880; L. Moltesen, De avignonske Pavers Forhold til Danmark, 1896). *J. O. A.*

Valdemar, dske Bisper. 1) **V. Knudsen**, Biskop af Slesvig og Tronprætendent, uægte Søn af Kong Knud V Magnussen, f. 1158 efter Faderens Død, opdroges til Gejstlig og studerede i Paris i Klostret St. Geneviève, hvis Abbed Stefan, den senere Biskop af Tournai (IV, 341) priste hans fortrinlige Evner, tidlige Modenhed, slebne Dannelse og store Ydmyghed. Han syntes dengang alvorlig greben af den kirkelige Reformbevægelse; formentlig blev han Biskop af Slesvig 1179, men kunde paa Gr. af sin Ungdom først indvies o. 1188; indtil da styrede han i den senere Valdemar II's Mindreaarighed ogsaa det slesvigske Hertugdømme. Han stiftede Cistercienserklostret Guldholm 1191 (om dets Forhold til Cluniacenserne i Slesvig og senere Flytning se Ry Kloster III, 852), fik Bispetiendens Erlæggelse in natura gennemført 1188 og sikrede ved et Tog, sammen med Hertug Valdemar, Ditmarskens Losrivelse fra Bremens Overhøjhed. 1191 kom han i Strid med Hertugen (se Valdemar II), der beslaglagde Bispestolens Gods, hvorfor Paven sendte sin Legat Cinthius til Danmark for at undersøge dette Overgreb mod K.ns Frihed. Oprindelsen til Striden er ikke fuldt klar; den kan hænge sammen med Krav paa Ditmarsken eller med V. K.s Forbindelser med det dskfjendtlige Stauferparti i Tyskland. I alt Fald stod Kejser Henrik VI bag hans ulovlige Valg til Ærkestolen i

Bremen 1190/91 (Ærkebisp Hartvig II var landflygtig). Det var denne Strid, der gjorde V. til Landsforræder; han sluttede Forbindelse med danskfjendtlige Fyrster i Nordtyskland og med Kongerne i Norge og Sverige og besluttede at gribe efter den dske Krone. Han forlod sit Stift, men vendte 1192 tilbage paa en Flaade med sv. og norske Stridskræfter og tog Kongenavn; men da hans Hjælpers, Grev Adolf III af Holstens, Indfald i Slesvig slog fejl, maatte han indlade sig i Underhandlinger, og Hertug Valdemar bemægtigede sig da hans Person, hvorefter han i 14 Aar sad lænket paa Søborg Slot, hvorhen ogsaa senere (1201) hans Forbundsfælle Grev Adolf, som Hertug Valdemar havde besejret, førtes som Fange. Baade Pave Cølestin III og Innocents III krævede hans Frigivelse og Genindsættelse (den sidste erkendte, at han var »et Uhyre med mange Hoveder, der helst maatte være faldet for det verdslige Sværd, han havde draget«), men den dske K.s Mænd stod fast om Kongen. Først 1206 frigav Valdemar II ham, efterat han havde svoret ikke at ville skade den dske Konge. V. drog derpaa til Rom til Innocents III, for hvis Domstol der førtes en vidtløftig Proces, der truede med at ende til hans Fordel. Men 1207, da Hartvig II døde, fik Stauferen Philip af Schwaben Kapitlet i Bremen til at vælge V. til Efterfølger; Kapitlet i Hamburg, der stod under dsk Indflydelse, protesterede dog, og Paven raadede Bremen til at foretage nyt Valg, eftersom V. tillige fastholdt sin Ret til Slesvig Bispesæde. V. ilede nu fra Rom og satte sig i Besiddelse af Ærkestolen og forsøgte herfra Fjendtligheder mod Danmark. Han bandlystes af Paven, og da Kapitlet omsider enedes med Hamburg om et nyt Valg, maatte han opgive Stillingen, drog atter til Rom og opnaaede at løses af Bandet (1210). Allerede da Philip af Schwaben myrdedes 1208, havde V. søgt Forbindelse med hans Medbejler Otto IV, der snart optraadte som Danmarks Fjende. og skønt denne blev bandlyst af Paven, knyttede V. nu sin Sag til hans. 1211 lykkedes det ham, støttet af sin Svoger Hertug Bernhard af Sachsen, paany at bemægtige sig Ærkestolen i Bremen, og trods ny Bandlysning holdt han sig her en Række Aar. Endelig maatte han dog, da de Dske rykkede frem mod ham, og Bremerne faldt fra ham, vige, og en Tid opholdt han sig i Cistercienserklostret Loccum i Sachsen, hvis Abbed løste ham af Bandet, da han troede ham dødssyg (o. 1219). Herfra gik han til Rom, hvor Honorius III genoptog ham i K.n, men forbød ham al kirkelig Virksomhed; han sendtes til Klosteret Citeaux og derefter til Loccum; men da Valdemar II var ført som Fange til Schwerin, forlod V. atter Klostret og forsøgte i Spidsen for nogle Tropper nye Fjendtligheder mod Danmark; han blev imidlertid overvundet og havde nu udspillet sin Rolle. Sine sidste 4 Aar tilbragte han i Citeaux, hvor han 1236 begravedes bag Kirkens Højalter. (H. Olrik i Aarb. f. nord. Oldkyndigh., 1892, og i K.hist. Sml. 4 R. III; samme, Valdemarertidens Kirkemagt og Kongedømme, 1895; Dehio, Gesch. d. Erzbistums Hamburg-Bremen II). — 2) **V. Podebusk**, Biskop i Fyn (III, 572). *J. O. A.*

Valden, Thomas, se Netter (III, 362).

Waldenström, Paul Peter, sv. Frik.mand og Politiker, f. i Luleå 20. Juli 1838, d. 14. Juli 1917, blev 1857 Stud. i Uppsala, var derefter et Aar Huslærer og blev, efter genoptagne Studier, Dr. phil. 1863, aflagde teoretisk teol. Eksamen 1864 og præsteviedes s. A. Allerede 1862 blev han Adjunkt ved Skolen i Växiö, 1864 Lektor i Krdm, Gr. og Hebr. i Umeå, 1874 i Gevle; 1905 fik han Afsked med Pension. Under en Rejse i Amerika 1889 udnævnte Yale's Universitet ham til Dr. theol. — W. har haft overordentlig Betydn. for moderne sv. K.liv. Hjemmet havde givet ham en gammeldags, streng Opdragelse; et rel. Gennembrud oplevede han som Huslærer hos Landshøvding Skjöldebrand i Kalmar og sluttede sig nu til den af C. O. Rosenius (III, 819) prægede Vækkelse. Tidlig gjorde W. sig bemærket som rel. Skribent; i en Del Tidsskriftsartikler havde han efter Bunyans (I, 419) Forbillede allegorisk skildret en Kr.s Trosliv; betydelig udvidet udkom Skildringen 1865 som »Brukspatron Adamsson eller Hvar bor du?« og gjorde W. til en berømt Mand i de vakte Kredse. Efter Rosenius' Død 1868 overtog han saa Udg. af »Pietisten« og havde dermed en anerkendt Førerstilling. Nævnte Aar tiltrak W. som Medl. af det første »Kirkemøde« sig stor Opmærksomhed ved sin djærve Slagfærdighed i Debatten. 1872 satte Epoke i Vækkelsesbevægelsens Hist., ja overhovedet i sv. K.hist. I en Prædiken paa 20. Sønd. e. Trin. (hørende til en Prædikenserie i »Pietisten«) behandlede W. Forsoningslæren, og fremhævede, at »der ikke et eneste Sted i Skriften tales om, at det er Gud, som er blevet forsonet ved Kristi Død«. Det vakte umaadelig Opsigt, da den obj. Forsoning havde været Kærnepunktet i Rosenius' Forkyndelse. En hæftig Strid flammede op, overalt diskuteredes Forsoningslæren bl. Menigmand (godt Tidsbillede giver Fabian Månssons Roman »Rättfärdiggörelsen genom tron«). »Hvor staar det skrevet?« var det Slagord, som W. slyngede mod alle sine mange Modstandere. I »Om försoningens betydelse« (1873) og i sine s. A. til Pastoraleksamen forsvarede Teser, som han høstede stor Anerkendelse for, hævdede W. vel som Bibelens Lære, at Verden ved Kristus var forsonet i objektiv Forstand med Gud, men 1875 forlod han ogsaa denne Position og siger i den stærkt læste Folkebog »Herren är from. Betraktelser öfver Davids 25te psalm«: »Den Frelse, som Gud giver Verden, er ikke saadan en »objektiv« teol. Taage, men er noget reelt; den er en Person, hvis Blod renser fra al Synd, og den Person er Jesus af Nazaret, Guds Kristus, Synderes Ven og Synderes Frelser«. Ikke mindre end o. 180 Skrifter udkom under Striden; værdifuldest bl. Modskrifterne var Gottfrid Billings (I, 319) særdeles moderat holdte Broschure. — Nægtelsen af Kristi stedfortrædende Lidelse medførte et Brud med den rosenianske Bevægelse og dennes Organ, »Evangeliska fosterlandsstiftelsen«. Splittelse bl. Tilhængerne fandtes allerede tidligere, eller rettere en stor Uklarhed; thi Baptismen havde drevet kraftig Propaganda siden 1850erne, og fra 1860erne virkede ogsaa Metodismen. Til en vis Grad fik W.s Optræden endog forenende Virkning, da Opmærksomheden nu droges til For-

soningslæren og W.s Tolkning. Den store Skare, som fulgte W. fra »Evang. fosterlandsstiftelsen«, fik imidlertid snart stærkere forenende Baand. Allerede i 1850erne havde Vækkelsens Tilhængere uden Vanskeligheder dannet sluttede »Nadverforeninger«, som kun lod sig betjene af anerkendt troende Præster. Ved W.s Optræden blev Sagen tilspidset. Uppsala Miss.-Forening søgte 1876 om at bruge en Kirke til særskilt Altergang med W. som administrerende Præst. Dette nægtedes, hvorefter W. uddelte Nadver i Miss.-Huset. Domkapitlet gav W. en Advarsel, men da der intet Hensyn toges til W.s Klage, fremkom 1877 den saakaldte »Nadverpetition« (med over 22000 Underskrifter), der krævede, »at den h. Nadveres Brug bliver fri, ligesom det gudd. Ords Brug nu ved Guds Naade er det«. Heller ikke Petitionen førte til noget Resultat. — Ved Prædikantmøderne 1876 og 1877 var da Organisationsspørgsmaalet meget paa Tale, og 1878 toges det afgørende Skridt, idet »Svenska missionsförbundet« stiftedes paa Grundtanken om de troendes Sammenslutning i Lighed med det nytestl. Menighedsbegreb. Der var dog ikke Tale om Dannelsen af virkelige, separerede Menigheder eller en Frik.; Sammenslutningen var i Beg. af ganske løs Natur; hver Forening var selvstændig; man sluttede sig kun sammen for at kunne øve K.tugt og derved holde Nadverbordet rent, men man traadte altsaa ikke ud af Statsk.n. Forvaltningen af Nadveren tog man ganske vist i sin Haand, men ikke Daaben, og man holdt fast ved Barnedaaben; W. udgav et glimrende Forsvar mod Baptismen (Barndopets historia, 1880). »Missionsförbundets« Mellemstandpunkt holdt W. fast hele sit Liv, og han bestemte Forbundets K.politik, skønt han opr. ikke var dets Formand. Som saadan fungerede den tidl. Præst (senere Forsikringsdirektør) E. J. Ekman (I, 737), Forf. til »Den inre Missionens Historia« (ɔ: den sv. Vækkelses Historie i 19. Aarh.) I-III (1896—1902), som repræsenterede et radikalere Standpunkt, dels m. H. t. Barnedaab og Frik.dannelse, dels efter 1903 m. H. t. de »evige Straffe«. Nævnte Aar udg. Ekman »Evangelii fullhet och de ändlösa straffen«, som Aaret efter W. angreb i »Bibelns evangelium och de eviga straffen, eller Hur står det skrifvet?« Striden sluttede med, at Ekman erstattedes af W. som Formand. Ekman anviste iøvrigt først Forbundet at drive ydre Miss., hvorved der gaves det et mægtigt sammenholdende og ansvarsvækkende Holdepunkt. Men W. satte Farven paa Forbundet, saa længe han levede. I daglig Tale kaldtes Medlemmerne ogsaa »Waldenströmmare«. W. var ogsaa en Folketaler som faa. Hans Prædikesprog var konkret og drastisk, han havde en usædvanlig Evne til at forme Slagord og besad megen Humor (ogsaa brugt i Prædikener); men hans Forkyndelse fik stundom et vel profant Drag over sig. — W.s Sæde i Rigsdagens 2. Kammer (1884—1905) viste de »frikirkeliges« voksende polit. Betydning, men W. selv øvede dog ikke stor polit. Indflydelse i Rigsdagen, hvor han sluttede sig til de Liberales højre Fløj; senere var han nærmest Konservativ. Mest optraadte han i moralske Spørgsmaal, som i Afholdssagen. Han var desuden varm Fædrelands- og Forsvarsven og søgte at paavirke de frikirkelige i den Retning, dog med stadig mindre Held. — W.s Kamp mod den ortodokse Forsoningslære gav ham Frisindethedens Glans, og efter Striden med de kirkl. Myndigheder, der endte med, at han 1882 tog Afsked som Præst, kom han tillige til at staa som en Frihedens Forkæmper. For stadig større Frihed og Ubundethed paa rel. Omraade kæmpede han ogsaa hele Livet, forsaavidt som han gjorde sit bedste for at sønderbryde den bestaaende kirkl. Ordning, naar denne indeholdt noget Prærogativ for Præsterne. Mere end nogen anden har han undergravet den sv. K.s Autoritet og skabt Splittelse paa rel. Omraade, saa der er blevet frit Spillerum for en stigende Sækularisering. Indenfor Missionsforbundet søgte W. tolerant og behændig at undgaa alle Splittelser, han drev paa Virksomhed udadtil, og var en udmærket Leder af dets ydre Miss. Overfor Statsk.ns indre Forhold slap han aldrig Oppositionens Taktik, og i sine senere Aar kunde han til sine Klagemaal føje det, at den taalte Bibelkritik og moderne Teol.; i Virkeligheden var W. uforsonlig konservativ i sin Bibelopfattelse og savnede ganske videnskabelig Forstaaelse. — W. har bidraget stærkt til rel. Demokratisering i Sverige. De frikirkl. Rørelser i Sverige efter Midten af d. 19. Aarh. skyldes ikke blot rel. Synspunkter, men er ogsaa sociale Klassebevægelser. Demokratiseringen betyder først og fremmest Frigørelse k.organisatorisk; man vil nu ordne sine rel. Anliggender uden Indblanding fra kirkl. eller borgerl. Myndighed. Demokratiseringen betød videre en intellektuel-rel. Befrielse fra det herskende dogmatiske System. Man følte sig nu uafhængig af Teologerne af Faget. Man behøvede blot at læse i Bibelen. Fortolkningen gik ikke over Menigmands Ævne. W. appellerer uophørlig til den sunde Bondeforstand. Det er hans Styrke, men ogsaa hans Svaghed. Et Drag af Halvdannelsens Rationalisme gaar igennem hans Forf.skab og sætter Farve paa hele Bevægelsens Religiøsitet. Endelig afløstes den sindige, kirkelige Udvikling nu af en rivende Fart, og medens den rel. Erfaring, væsentlig baaret af de dannedes snævrere Kreds, hidtil havde søgt at give sig Udtryk af mere saglig og juridisk Natur, traadte nu Folkelivet og de rent personlige Erfaringer i Forgrunden. For vide Kredse blev W. en rel. Befrier, da han i Spørgsmaalet om Forsoningen altid opererede med personlige Kategorier. Efter W. drejer det sig ikke om at tro paa, hvad Kristus havde gjort eller ydet, for at Gud skal kunne forlade, men simpelthen om Tro paa Guds uendelige Godhed og paa Kristus, som kan rense fra al Synd. Her er et moderne Drag i W.s Forkyndelse. Dette betyder imidlertid ogsaa en rel. Forfladigelse. Et nærmere Studium af W.s Forsonings- og Retfærdiggørelseslære viser nemlig, at W. ikke formaaede at overføre hele det gl. Indhold i de nye, mere personlige Kategorier. I Sammenligning med Rosenius er det slaaende, hvor forsvindende Rolle Skyldsfølelsen spiller hos W. Et frisk, optimistisk Drag gør sig gældende, men W. er mere den store Folkeleder end det intensivt rel. Menneske. Afstanden mellem ham paa d. e. Side og Schartau (IV, 69) og Rosenius paa d.

anden Side er umaadelig. W. betonede den etiske Interesse, da han opponerede mod Rosenius's Lære, hvor Vægten kun lagdes paa Mskets Usselhed som Betingelse for at modtage Naaden; W. skelner mellem den tilregnede Retfærdighed og den væsentlige. Den første bestaar i Syndernes Forladelse. Men Gud kan ogsaa gøre retfærdig. Men det er en Skæbnens Ironi, at W., som vilde betone det etiske og vilde operere med personlige Kategorier, i selve Spørgsmaalet om Naaden gaar ud fra et ikke-etisk-kvalificeret Naadesbegreb. Ham selv uafvidende, drevet dertil af Sagernes indre Logik, blev han tvunget til at lægge de etiske Garantier over paa Samfundet og den K.tugt, dette kan udøve. Dette er den indre Sammenhæng mellem Forsoningsstriden og Kampen for det saakaldte nytest. Menighedsbegreb. Det var derfor ikke saa underligt, at man efterhaanden hørte stadig mindre Tale om W.s Forsoningslære. Hvorledes W. har indvirket paa Folkereligiøsiteten i det hele, er det dog for tidlig at dømme om. Man ser baade gode og daarlige Resultater deraf. Paafaldende er det dog, at Begrebet »troende« i Alm. bliver alt for lidt etisk bestemt. (P. P. Waldenström, En levnadssteckning av N. P. Ollén, 1917; Lektor P. Waldenström, ett biografiskt samlingsverk om hans liv och verksamhet under redaktion av A. Ohldén, 1917; E. Meurling, P. W. i Ord och Bild, 1917; Edv. Rodhe, Den svenska kyrkan i närvarande tid i Norsk teol. tidsskr., 1917). *E. M. R.*

Valdes. 1) **Alfonso de V.**, sp. Humanist, Tvillingbroder til Juan de V., f. i Cuenca i Kastilien i Slutn. af 15. Aarh., d. i Wien 1532, kom som ung ind i Karl V's Hofkreds og var i Kejserens Følge med paa Rigsdagen i Worms 1521. V. syntes ikke om Luther og saa K.ns Frelse i et alm. K.møde. Siden søgte han at forsvare Kejseren for Roms Plyndring 1527. I en Dialog »Lactantius« (udg. anonym 1529) mellem en Præst og en Ridder lader V. Ridderen se Plyndringen som en Guds Straf over Pavedømmets Synder, blandt hvilke ogsaa regnes Relikviehandel. V. var ogsaa med paa Rigsdagen i Augsburg 1530. — 2) **Fernando V.**, sp. Storinkvisitor under Filip II, d. 1568, var o. 1529 Biskop af Perpignan, blev 1546 Ærkebisp af Sevilla og Aaret efter Storinkvisitor. Han omdannede Inkvisitionen i strængere Retning, gik Filip II til Haande og var ubarmhjertig mod Protestanter og Morisker. Han var virksom i Processen mod Carranza (I, 480); jfr. Inkvisition (II, 538). — 3) **Juan de V.**, sp. Humanist og rel. Forf., f. i Slutn. af 15. Aarh. i Cuenca, d. i Napoli 1541, stod i Brevveksling med Erasmus fra Rotterdam og hørte sammen med sin Tvillingbroder Alfonso til Bærerne af den reformat. Bevægelse i Spanien. J.s Interesse var dog langt mere rel. end Broderens, saaledes tog han afgjort Standpunkt for Retfærdiggørelse af Tro, men han kunde ikke frigøre sig fra den ældre sp. kvietistiske Mystik, og han brød ikke udvortes med Romerk.n. 1532—34 var han endog Kammerherre i Rom hos Clemens VII, men rejste efter dennes Død til Napoli, hvor han blev til sin Død. Her samlede han om sig en Kreds af reformatorisk sindede Personligheder (Ochino III, 416; Carnesecchi I, 479; Vittoria Colonna I, 537, o. fl.), for hvem han havde stor personlig Betydning. Af J.s rel. Skrifter (Betragtninger, Fortolkninger o. lign.) maa særlig fremhæves »110 Betragtninger« (1. Udg. paa Italiensk 1550, udg. af Boehmer 1860); af andre Arbejder »Merkur og Karon«, en satirisk Dialog i Lukians Stil (vistnok fra 1529, udg. af Boehmer 1880, p. Dsk i Udtog ved Gigas, 1904). (Wiffen, Life and Writings of J. V., 1865). *S. A. B.* — 4) **Petrus V.**, se Valdesere.

Valdesere (ital. *Valdesi*, fr. *Vaudois*), Navn paa Middelalderens maaske største Vækkelsesbevægelse og Forsøg paa selvstændig K.dannelse samt paa det nuv. Italiens vigtigste evang. K.-Samfund, der historisk er udgaaet fra de gl. V. — 1) Før Ref.en. V. har deres Navn efter en from Købmand fra Lyon, Valdo el. Valdes (først 1368 kaldes han vel Petrus Valdus), som efter en pludselig Omvendelse stiftede et Lægmandsbroderskab, der vilde efterfølge Kristus og Apostlene i Fattigdom samt forkynde Evang. Valdos Vækkelse, som Overleveringen fortalte om paa noget afvigende Maade, henføres til »det store Hungersaar« (formentlig 1176). Paa sikker histor. Grund er man 1179, da Tilhængere af Valdo under Lateransynoden begærede Alexander III's Stadfæstelse paa deres Ret til at prædike (som forinden maa være bestridt dem); de førte allerede da med sig Oversættelser paa Folkesproget af Davids Ps.r og andre Dele af Skriften. En nedsat Kommission fandt dem for uvidende, og Paven forbød dem derfor Prædikevirksomhed; men Brødrene — de kaldte sig »de fattige«, og fik efter Stedet Navnet »de fattige fra Lyon« (men kaldes ogsaa tidlig »V.«) — var nu overbeviste om deres højere Bemyndigelse og vedblev at prædike. K.ns Forbud skyldes sikkert Angsten for en lignende kirkeundergravende Bevægelse som Katarernes (jfr. Manikæere, de nye III, 161) og Arnaldo fra Brescias (I, 149). V.nes uforandrede Virken medførte, at K.-Mødet i Verona 1184 udtalte Band over dem. Dette drev Valdo ud i en lignende Kritik af K.n, som Arnaldo havde fremsat. For ham var nu kun de Klerke rette Gejstlige, som levede i apost. Fattigdom; kun derved blev deres Embedshandlinger gyldige og bragte Velsignelse. Efter Bandsættelsen skred ialt Fald Valdo til at skabe et nyt og ægte Præsteskab; han selv optræder som Biskop og Broderskabets Medlemmer som Præster og Diakoner. Siden 1176 havde »de fattiges« Rejseprædikanter vundet Mængder baade af aktive Deltagere og af Disciple, der betragtede de rejsende Brødre som deres aandelige Fædre. Bevægelsen bredte sig især i Syd-Frankrig (Provence, Dauphiné, Languedoc), men trængte ogsaa videre mod N., ja naaede op til Flandern. Over Pyrenæerne vandt de stærk Tilslutning i Katalonien og Aragonien, men særlig var Jordbunden beredt for dem i Nord-Italien, hvor en tilsvarende ældre Bevægelse, der havde medført Dannelsen af Humiliaternes Broderskab, vidnede om Arnaldos Eftervirkninger. Ogsaa Humiliaterne havde 1179 forgæves søgt pavelig Tilladelse til at prædike og drive Sjælesorg og havde trods Nægtelsen fortsat som før. De samlede deres Disciple i særlige Arbejderorganisationer, for saa vidt de ikke kunde bruges i Rejsevirksomhed. I alt Fald en Del Humiliater

traadte i Forbindelse med Valdo og erkendte ham som deres Leder; der kom nu ny Fart i Bevægelsen i N.-Italien, og den fik Hovedsæde i Milano. De kaldtes derfor »de lombardiske fattige«, men bredte sig ogsaa i Stiftet Torino. Skønt det allerede 1218 kom til et endeligt Brud mellem de fattige fra Lyon og de lombardiske fattige, kunde disse dog ikke ryste Navnet V. af sig og har under dette faaet deres kirkehist. Betydning. Ad Handelens Veje havde de allerede da bredt sig Nord for Alperne; 1211 brændtes saaledes 80 V. i Strasbourg som Kættere. Siden Bandsættelsen 1184 truede Forfølgelse alle V. Allerede o. 1185 blev de fordrevet fra Lyon. Til blodige Forfølgelser kom det først i Spanien; 1194 udvistes de, og deres Ejendomme konfiskeredes, og 1197 brændte man dem her som Kættere. Forfølgelserne fik forholdsvis hurtig Bugt med V.ne Syd for Pyrenæerne. I Frankrig og Italien gik man en Tid mere læmpelig frem, nedrev deres Forsamlingshuse, brændte Bibler og andre valdes. Bøger og udjog dem; i Syd-Frankrig søgte man at vinde dem tilbage ved Prædiken, og 1206 tillod Paven frafaldne V. at danne en Prædikeforening for at bekæmpe Kætteriet. Først da de store Albigenserkorstog kom i Stand (1209—29), gik man ogsaa her blodigt frem mod V.ne. Navnet gjaldt i den fig. Tid som et frygteligt Kætternavn; da man 1431 brændte Jeanne d'Arc, havde Gejstligheden erklæret hende for V. Længst holdt de sig i Languedoc, Provence og Dauphiné, men i Løbet af 15. Aarh. bliver deres Spor usikre, og kun ved Indvandring fra V.ne i de cottiske Alper viste sig Tegn til en ny Bevægelse. — Kildernes Beskaffenhed vanskeliggør en nærmere Redegørelse for de opr. V.-Lærdomme og Skikke; den Vej, at slutte sig til disse fra de fælles Træk efter Adskillelsen, er ingenlunde sikker. Rimeligt er, at kun de vandrende el. aktive (baade Mænd og Kvinder), der aflagde Løfte om Fattigdom, Kyskhed, Lydighed og Prædiken om Bod, og som bar »Apostlenes Dragt« (paa Fødderne dog Sandaler eller Træsko), udgjorde »Broderskabet«. De optoges efter en lang Prøvetid og man fordrede Bibelkundskab af dem (særlig vel Udenadslæren); Optagelsen skete paa et Brødrekonvent *(commune)*, der samledes 1—2 Gange aarlig. Efterat man var begyndt at vie egne Gejstlige, fik de nye Brødre Diakonvielse og udsendtes sammen med ældre, der var præsteviede; efter »apost.« Skik vandrede de stedse 2 og 2 sammen; da Forfølgelsen tog Fart, maatte de aflægge den »apost.« Dragt og optræde under Forklædninger som Pilegrimme, Haandværkere, Handelsfolk, Barberer osv.; Tilhørerne (»Vennerne«) gav dem Underhold. Deres Arbejde var at prædike og høre Skriftemaal, da de ejede den sande Nøglemagt. De var forpligtede til streng Faste (Mandag, Onsdag, Fredag). I Beg. fejredes Nadveren oftere, men allerede før Udstødelsen synes Valdo at have indført, at den kun fejredes Skærtorsdag, og det blev Bispens Forret at foretage den hi. Handling; i Frankrig fejredes den med usyret Brød, Vin og Fisk (jfr. N. T.), hvad Lombarderne ikke billigede. Men alle Udsendinge havde Ret til Maaltidsvelsignelse og Brødbrydelse, der vel ansaas for den egtl. Lægmandsnadver. V.ne var i høj Grad Bønnens Mænd, men brugte stadig Fadervor. Prædikenen var bibelske Formaninger til Bod og indskærpede det utilladelige i at aflægge Ed, lyve eller udgyde Blod. Deres Opfattelse af Biblen som eneste Norm for Lære og Liv blev overhovedet Kraften i deres Mission og medførte efterhaanden en hæftig Kritik af den bestaaende K.s Lære og Skikke. Dog blev Kritiken langt stærkere i den ital.-tyske Gren end i den fr., der tillod Vennerne en udvortes Tilslutning til Romerk.n med Brug af dens Sakramenter og Betaling af K.-Afgifter. Men man forkastede det rom. Pavevæsen, Skærsildslæren (dermed Sjælemesser), Helgen- og Relikviedyrkelse (dog anerkendtes længe Maria, og i Beg. ansaas Valdo i Frankrig som Helgen). I Lombardiet ophørte Kvinderne allerede i Slutn. af 13. Aarh. at prædike og samledes i særlige Huse, og i Frankrig optoges de siden 14. Aarh. overhovedet ikke i *Societas*, da de ikke ordineredes. — V.nes varige Hovedvirkeplads blev Italien og det tyske Rige. Bruddet med de fr. V. er muligvis allerede indtraadt o 1210, da man i Italien synes at have valgt sig en egen Styrer; men da man paa et Møde i Bergamo 1218 efter Valdos Død (efter en Tradition skal han være død i Böhmen) søgte at hele Bruddet, strandede det paa, at Lombarderne ikke vilde godkende Valdo som »salig«, ligesom de afgjort nægtede Sakramenternes Gyldighed ved en »uværdig« Præst. Italienerne vilde overhovedet ikke have med K.n at gøre, og de blev efterhaanden afgjorte Bibelkristne, for hvem Skriften var en Lovbog i alt. — I 13. Aarh. fik V.ne stærk Tilslutning i de cottiske Alpers Dale i V.-Piémont. Senere V.-Fortællinger, der har spillet stor Rolle til nyeste Tid, hævdede, at virkelig Bibelkrdm havde holdt sig i disse »Valdeserdale« lige siden Carolingertiden, ja siden Aposteldagene. Disse Legender, der støttes bl. a. paa, at en lærd, bibelinteresseret Præst, Vigilantius, i Slutn. af 4. Aarh. øvede sin Indflydelse »indtil den Egn, hvor Cottius herskede«, og paa Biskop Claudius af Torinos (I, 517) Kritik af K.n samt paa Efterretninger om »Kætteri« i disse Egne i 11. Aarh., er dog uden histor. Betydning. Vanskeligere er Spørgsmaalet, om V.-Indflydelsen her skyldes Virksomhed fra Frankrig eller N.-Italien, men da deres Skikke staar de lombardiske V.s nærmere end de franskes, og Sprogformen i den piemontesiske V.-Lit. peger i samme Retning, er det rimeligt at betragte »V.-Dalenes« V. som Disciple af den lombardiske Gren. Allerede 1210 fordrev et kejserligt Edikt V. fra Stiftet Torino, og 1220 idømte Byen Pinerolo dem, der husede V., Pengestraf. Rimeligvis har da Flygtninge fra Piémonts Lavland bragt Bevægelse til de cottiske Alper, hvor særlig Dalene om Floderne Dora Riparia, Chisone (Cluson) og Pellice med Tilløb blev de egtl. »V.-Dale«, værnet bl. a. ved Greverne af Lusernas relative Taalsomhed. Men over Mont Genèvre, den ældgl. og letteste Overgang til Dauphiné bredte de sig til Durancedalen og nærliggende fr. Dalstrøg. Fra disse V. udgik Evangelister og Kolonister, der fik saa fast Tag i S.-Italien, i Kalabrien og Apulien, at den valdesiske Leder el. Overbiskop efter 14. Aarh.s Midte en Tid boede i Apulien. Mellem S.- og

N.-Italien gik hyppigt Bud, og paa deres Rejser grundede V.-Prædikanter Smaamenigheder i Mellem-Italien (Romagna, Toscana og navnlig Spoleto), der endnu kan konstateres i 15. Aarh.; ja »Dalenes« Missionsiver førte Bevægelsen tilbage til de tilstødende Egne af Frankrig. — I Lombardiet tog Forfølgelserne Fart efter 1231 og naaede ved 14. Aarh.s Slutning til Bevægelsens Udryddelse her, særlig efter at Gregor XI (1370—8) havde faaet Inkvisitionssystemet sat i god Gang. I 13.—14. Aarh. ligger især den af de ital. V. fremkaldte stærke Bevægelse N. for Alperne, der gennemsyrede Strækninger af Schweiz, Tyskland, Østrig, Böhmen, Polen og Ungarn trods Korstog og Inkvisition. 1231—33 rasede allerede i Tyskland den første alm. V.-Forfølgelse, men o. 1260 synes V.ne dog at have dannet en velorganiseret K. over hele Tyskland; den kaldte sig »Kristi K.« og betragtede Romerk.n som den babylon. Skøge, der allerede siden Constantins Tid var fordærvet ved Rigdomme. Overalt, hvor tysk Kolonisation trængte frem i 13.—14. Aarh., fulgte V. med; Smaafolk og Arbejdere, især Tøjmagere, sluttede sig til V.ne. 1315 regnede man i Østrig V.nes Tal til over 80,000. I Böhmen taltes om »umaadelige Masser« af V., og de danner Baggrund for, at Husiterbevægelsen i 15. Aarh. blev en Landsbevægelse. Lige op til Brandenburg fandtes i Senmiddelalderen V.-Menigheder, og endnu 1479 maatte Korstog mod dem sættes i Gang. Styrelsen af Menighederne N. f. Alperne synes indtil 14. Aarh. afhængig af Italien, men selv da dette ophørte, vedblev et livligt aandeligt Samkvem mellem de to Landes V. Begge Steder havde V.ne opr. særlige Bisper, Præster og Diakoner, men i Tyskland maatte disse paa Gr. af Forfølgelserne o. 1350 ophøre med at betjene med Sakramenter, og ialt Fald i 15. Aarh. synes man her som i Italien kun at kende den Ordination, hvorved man optoges i det snævrere Broderskab. I Tyskland kaldtes disse Præster »Mestre«, i Italien »Barber« (Onkel); de vandrede stadig om, prædikede og øvede Sjælesorg ved at høre Skriftemaal. Utvivlsomt hænger »Gudsvennerne« (II, 298) og deres Respekt for »Mestre« sammen med V.ne, selvom deres Mystik har egne Rødder. Da de ital. Barber væsentligt synes rekruteret fra Bønderne, maa deres ofte forbavsende Bibelkendskab saa meget mere beundres. — Inden 16. Aarh. var ogsaa de ital. V. væsentlig knuste; der fandtes endnu kun Menigheder i Alperne og i Syd-Italien, bortset fra andre forkomne Rester. I Piémont havde Dominikaneren Vinc. Ferrier endnu villet vinde dem med Prædiken, men 1412 indførtes ogsaa her skarp Inkvisition, der medførte Udvandring til Frankrig. Karl VIII forfulgte dem dog kraftig, da Innocents VIII prædikede Korstog mod »Dalene« (1487) Ø. og V. for Mont Genèvre. V.ne satte sig imidlertid til Modværge, og Hertug Karl I af Savoia tilstod dem o. 1489 Tolerance (Pinerolo-Konferencen), men udvortes maatte de nu ogsaa deltage i K.ns Gudstjenester og bruge dens Sakramenter. Men saavel i Dauphiné og de piemontesiske »Dale« som i S.-Italien havde de tillige egne Barber indtil Ref.en. — Om disse ital.-tyske V. har man fyldigere Viden, dog præges de bevarede Retsakter af Forfølgernes Formodninger, og V.-Literaturens Rester er gennemgaaende sene og paavirket af Husitismen. Disse V. kendemærkes dels af deres radikale Forhold til K.n., dels af deres Hævdelse af Biblen som ubetinget Norm. Men Skriftordet tolkes udfra det middelalderlige Bodssyn; ogsaa den benyttede Oversættelses Mangler har vanskeliggjort fuld evang. Forstaaelse; da Ref.en kom med dens Trossyn, følges den derfor ogsaa af V.ne som noget nyt. Den vakte tillige deres Forstaaelse for, at Dobbeltforholdet til Barberne og til Romer.kn. var uholdbart. V.nes berømteste Skrift er Digtet *la nobla leyçon* (»den ædle Lære«), maaske fra 13. Aarh.; det er fuldtud præget af middelalderlig Fromhedsopfattelse; det formaner til Bøn og gode Gærninger og varsler om Dømmedags Nærhed, idet det henviser til K.ns Forfald; formodentlig reciterede de rejsende Forkyndere det som en Art Missionsprædiken paa Vers. Men V.nes sejge Arbejde med at udbrede Bibelkendskab og virke for en personlig oplevet, renere Kr.domsforstaaelse, ligesom deres Martyrmod under Forfølgelserne gør dem til værdige Fædre for det »Alpernes Israel«, der senere skuldc vække det protest. Europas Beundring. (Udførlig Lit.angivelse i H. Böhmers Art. i Prot. Real-Encyklopädie XX³, 799 f.; A. W. Dieckhoff, Die Waldenser im Mittelalter, 1851; K. Müller, Die Waldenser und ihre einzelnen Gruppen bis zum Anfang des 14. Jahrhunderts, 1886; Teofilo Gay, Histoire des Vaudois, 1912; Em. Comba, Histoire des Vaudois d'Italie I: Avant la réforme, 1887 og 1903²; Döllinger, Beiträge zur Sektengeschichte des Mittelalters).

2) Efter Ref.en. Et nyt Udgangspunkt blev G. Farel's (II, 13) Virken i hans Hjemstavn Dauphiné; den derved vakte Bevægelse sporedes ogsaa i »Dalene«. 1526 fik Farel Besøg i Aigle (Rhonedalen) af Barben Martin Gonin fra Angrogna, der ønskede nærmere Besked om evang. Lære og bad om Bøger. Følgen blev en evang. Retning i Dalene, og 1530 opsøgte 2 Barber paany Farel; den ene, Morel, havde læst Luther og Erasmus; han rejste videre til Bern, Basel og Strasbourg og forhandlede med B. Haller, Økolampadius, Bucer og Capito. V.nes særlige Tillidsmand var dog Farel, der i Sept. 1532, efter Indbydelse, deltog sammen med Saunier (IV, 59) og Olivétan (III, 428) i det afgørende *commune* (Møde af Barber fra Dalene, Lombardiet, Syd-Italien og Provence) i Cianforan [Chamforans] i Angrognadalen, der besluttede Opgivelsen af det middelalderlige Særpræg (Barbernes Forpligtelse til Cølibat, Fattigdom og Vandreprædiken, samt Edsforbud, obligatorisk Faste og Skriftemaal m. m.) og det uægte Forhold til Romerk.n. Paa Farels Bøn vedtog Mødet at udgive en fr. Bibelovers. efter Originalsprogene; Arbejdet overdroges Olivétan, der udførte det 1533—35 under Ophold i »Dalene« (dog med delvis Benyttelse af Le Fèvres Overs. jfr. I, 295; III, 429); Fortalen er dateret »Alperne« 12. Febr. 1535; Omkostningerne (1500 Gulddaler) betalte Dalenes fattige Menigheder, Cianforan-Beslutningerne mødte vel Modstand fra konservative Barber og deres Tilhængere,

men denne førte i alt Fald ikke til Skisma i Dalene; de gl. Barber trak sig tilbage og erstattedes paa 3 nær af Præster, der dels var uddannede i Lausanne og Genève og prædikede Evang. (som Naadelære) paa Fransk, dels var omvendte Italienere; Resultatet betød derfor ogsaa Tilsidesættelse af den gl.V.-Dialekt, men til Pesten 1630 var Italiensk dog de evang. Menigheders egtl. K.-Sprog. Først 1555—57 blev de evang. Menigheder endelig organiserede med 12 faste Præster og nybyggede, smaa Kirkehuse (Templer) i de 4 Dale: Luserna, Angrogna, S. Martino og Perosa; i Foraaret 1556 fejrede 6000 i Angrogna første Gang Nadveren *sub utraque*. Forholdet til den fr. Ref. var fastslaaet siden Synoden 1533 i Prali i S. Martinodalen; og navnlig efter Calvins Tilbagekomst til Genève blev denne By Dalenes aandelige Centrum; da man 1560 sendte en Trosbekendelse til Hoffet i Torino, var den derfor ogsaa væsentlig en Overs. af den fransk-ref. af 1559 *(Conf. Gallicana)*. 1557 dannede ogsaa de sydital. V. 2 evang. Menigheder i Calabrien, der fik Præster, uddannede i Genève og Lausanne. — Allerede 1535 truede Hertug Karl af Savoia-Piémont de evang. V. med Forfølgelse, men Faren drev over, da han behøvede deres Vaaben mod Frankrigs Angreb. Frans I bemægtede sig imidlertid Piémont, og fra 1537—59 var Landet fransk; under disse usikre polit. Forhold kunde da, trods Frans' Uvilje mod Ref.en (jfr. de blodige Massakrer paa V. i Provence og Dauphiné 1534—45), Evang. slaa fast Rod i Dalene. Men da Huset Savoia efter Freden i Cateau-Cambrésis atter 1559 fik Piémont tilbage, begyndte en lang Trængselstid for V.ne, som indtil 1690 omfatter den Række blodige Forfølgelser og regulære Krige, der har gjort Dalene berømte i den evang. K.historie. Hertug Emanuel Filibert (1559—80) udstedte 15. Febr. 1560 Befaling om den evang. Kults Ophør. Da V. fastholdt deres Tro, fulgte den regulære Krig mod Dalene, som kaldtes Trinità-Krigen efter Hertugens General, Grev Costa della Trinità; V.ernes tapre Modstand nødte imidlertid Hertugen til Freden i Cavour 5. Juni 1561, der tilsikrede V.ne rel. Frihed, dog med Kultbegrænsning til visse nævnte Steder, medens den katolske Kult ubegrænset kunde øves overalt. Calvin sørgede før, at reformerte Menigheder og Fyrster bragte V.ne Hjælp efter Ødelæggelserne. Samtidig (1560—61) udryddede Inkvisitionen og Blodbadet i Montalto de 2 Menigheder i Calabrien. 1563 og 1564 (Synoder i Angrogna og Villar) indførte derefter de evang. Menigheder i Dalene og i det noget sydligere liggende Markisat Saluzzo en K.-Ordning mod Ældste og Disciplin efter Calvins »Ordonnances ecclésiastiques« i Genève. — Cavour-Freden sikrede dog ikke V.ne mod paagaaende kat. Propaganda og ligefrem Vold, særlig viste Kommandanten (siden 1565) i Torre Pellice (La Tour), Castrocaro, sig som en haard Plageaand; han fordrev ogsaa 1566 den fremragende Spr. i S. Giovanni ved Torre, Scipione Lentolo (f. 1525 i Napoli, d. 1599 i Graubünden), en tidligere Franciskaner, der udarbejdede den førnævnte ital. Bek. af 1560, og som har beskrevet sin Tids V.-Forfølgelser (i Provence, Dalene [Dauphiné-Piémont] og Calabrien; først udg. 1906 af T. Gay efter Haandskriftet i Bern). Plagerierne førte til, at V.ne 11. Nov. 1571 indgik en højtidelig *covenant* til væbnet Forsvar for Cavour-Fredens Rettigheder *(L'union des Vallées)*. 1573 kæmpede V. derfor mod Franskmændene, da disse forbød evang. Gudstjeneste i Val Perosa. Denne Dal var ikke 1559 givet tilbage til Piémont, og efter Bartholomæusnatten 1572 truede Forfølgelsen Beboerne her. Ogsaa da sejrede V.nes Tapperhed; ved Pinerolo-Freden (1573) fik de Tolerancen stadfæstet; og da Val Perosa 1574, efter Charles IX.s Død, afstodes til Piémont, godkendte Hertugen Rel.sfriheden her. — Under talrige Trakasserier og Voldshandlinger fra Regeringens og den kat. K. Side holdt V.ne væsentlig Stillingen til 1655 som en K. »under Korset«, men hvor der fandtes V. spredte udenfor Fredsomraadet, sejrede Romerk.n; og da Markisatet Saluzzo 1603 tilfaldt Huset Savoia, fordreves V.ne derfra. Da Louis XIII 1630 angreb Piémont (der 1631 atter maatte afstaa Frankrig Val Perosa), værnede to fr. hugenotiske Generaler Dalenes evang. Menigheder mod Vold; men den fr. Hær bragte Pesten med sig, og fra Juli til Sept. døde 12 Præster, og Befolkningen udtyndedes med Tusinder. Da endnu én Præst døde i Apr. 1631, havde Dalene kun 2 tilbage. Nye Præster kom dog især fra Genève; men dette nødte Menighederne til fra nu af at bruge fr. Sprog som deres K.-Sprog. 1654 regner man, at der i Dalene fandtes ca. 16,000 evang. V. i 33 Bygder, fordelt paa 14 Menigheder. — I den relative »Fredstid« fra 1571—1655, der dog skabte mange «Bekendere«, henledtes det evang. Europas Opmærksomhed ogsaa ad literær Vej paa V.ne. Th. Beza (I, 288) havde 1580 i sin »Histoire écclésiastique des églises réf. au royaume de France« hævdet, at ægte apostolisk Tro og Lære lige siden Aar 120 var bevaret hos V.ne ved Overlevering fra Slægt til Slægt. 1602 besluttede en Synode af fr. ref. Menigheder i Dauphiné at indsamle hist. Kilder om V. og Albigensere, og Præsten D. Vignaux fremskaffede nu mange gl. Manuskripter fra Val. Luserna og Angrogna; en Synode 1605 overdrog Præsten J. P. Perrin i Nyons at bearbejde disse Kilder; han udgav saa »Histoire des Vaudois et des Albigeois« (I—II, Genève 1618—19). Dels ved Misforstaaelse, dels ved Forfalskning af Tekster føres her Bevis for Bezas Paastand; husistiske Kilder fra 15. Aarh. henføres som »valdesiske« til 12. Aarh., og paa uhist. og upaalidelig Maade sammenstykkes en »urgl.«, ren evang. V.-Trosbek. Perrins Historie tilfredsstillede ikke »Dalene«, og 1620 overdrog en Synode her Præsten Pierre Gilles (Pietro Gillio) at skrive en V.-Historie. Gilles (f. 1571 i Torre, d. ssteds 1644), en af V.nes mest fremragende Præster, ogsaa bekendt ved en Række polemiske Skrifter mod Romerk.ns Voldspropaganda, skrev en fortrinlig »Hist. ecclés. des églises ref. recueillies en quelques Vallées de Piémont« (udg. 1644, paany 1655 og 1881, overs. paa Engelsk og Hollandsk; sat paa Index 1645), der forholder sig nøgtern overfor disse Fantasier. Først med Jean Léger's

»Hist. générale des églises évang. des Vallées de Piémont ou Vaudoises» (I-II, Leiden 1669) er Perrins Opfattelse godkendt fra Valdesisk Side; K.en i »Dalene« ses som en Rest af de Menigheder, Apostene Paulus el. Jakob stiftede paa Vej til Spanien, og allerede paa Pave Sylvester I.s Tid brød de med Rom. Valdes var ikke Stifter af denne K., men en Missionær fra den; Ref.en bragte ikke V.ne noget væsentligt nyt, men betød, at deres gl. Tro bredte sig i Europa. Allerede Bossuet paaviste i »Hist. des Variations des églises protest.« (1680) Urigtigheden i disse Paastande, men først A. W. Dieckhoff (»Die Waldenser im Mittelalter«, 1851) beviste Perrins Forfalskninger, og K. Müller stillede 1886 Valdes' Virken i klarere Lys; V.ne har haft svært ved at bryde med Legenden; først i E. Combas Fremstilling af V.nes middelalderlige Historie (1880) jævnedes Vej for Forskningens Resultater. — Under Karl Emanuel II (1638—75), der beherskedes af sin Moder Marie Christine, Henrik IV's Datter, og Propagandaen i Rom, skred man til endelig Udryddelse af evang. Tro i Dalene; 17. April 1655 kom Markese de Pianezza med en Hær til Torre Pellice og begyndte at plyndre. V.nes kirkelige Leder var Jean Léger (f. 1615; studerede i Genève, hvor han 1638 reddede den senere svenske Konge Carl Gustaf fra at drukne; 1639 Præst i Rodoretto, 1643 i S. Giovanni; fik 1646 overdraget af Synoden at fortsætte Gilles' Histoire, hvad der sluttelig førte til hans førnævnte store V.-Historie; var 1649 første Gang Synodens »Moderator«; virkede 1655 som V.nes Talsmand især i Paris; kunde til 1661 igen varetage sin Præstegærning: var derefter atter Talsmand for sine Trosfæller i Schweiz, Tyskland og Nederland, hvor han 1663, da han som dødsdømt ikke kunde vende tilbage, blev Præst i Leiden; her udgav han sin »Histoire« og døde 1670, til det sidste virksom for V.-Sagen). Léger søgte forgæves om Bevilling for V.ne til at udvandre. Pianezza fik V.nes Deputerede overtalt til at indkvartere Tropper i Bygderne som Pant paa deres Troskab; derpaa fulgte 24. Apr. »den blodige Paaske«, hvor 1712 værgeløse V. i Luserna- og Angrogna-Dalene myrdedes, til dels efter djævelske Pinsler; i de flg. Dage fortsattes Myrderierne i Rora, der ikke havde haft Indkvartering. Flygtet til Paris udsendte Léger herfra en flammende Henvendelse til de protest. Magter om disse Rædsler, og fra forsk. Sider skete Interventioner hos Hertugen; stor Iver viste Schweiz, men mest virkede Cromwells Paavirkning paa Mazarin; 18. Aug. maatte Hertugen udstede »Pinerolo-Naadespatenterne«, som gav V.ne 8 Aars Fred, men som imidlertid snart blev krænkede. Cromwell reddede faktisk V.ne fra fuldstændig Udrydelse; han foranledigede ogsaa en Kollekt i England-Wales til deres Hjælp, der indbragte 38,097 Lstr. — en overordentlig stor Sum efter Pengenes dav. Værdi — hvoraf han selv gav 2000 Lstr.. »Den blodige Paaske« fremkaldte ogsaa Miltons (III, 259) berømte Sonnet »Om de sidste Myrderier i Piémont«, der ikke mindst skabte Sympati for V.ne i England. Ogsaa fra de reformerte i Schweiz, Frankrig og Nederland bragtes virksom Hjælp. — Snart efter begyndte, efter Propagandaens Ophidselser, nye Forfølgelser; Præster, der ikke var født i Dalene, fordreves, Gods konfiskeredes, Kirker plyndredes, og flere Førere dømtes til Døden: 1661 dødsdømtes saaledes J. Léger og Helten Josué Janavel (Gianavello) med 40 andre V. Da Hertugen 1663 udnævnte Greve Bartolomeo di Bagnolo til Kommandant i Torre, begyndte denne Slyngel, der endte paa Skafottet, en Række Pinsler for at nøde til Frafald; dette førte til en Guerillakrig, hvor Janavel og hans Helteskare af dødsdømte V. atter godtgjorde Bjærgfolkets Modstandskraft. 14. Febr. 1664 opnaaede Schweiz's Afsendinge endelig, at Hertugen i Torino undertegnede et Fredspatent, der skaffede V.ne o. 20 Aars Ro; men evang. Gudstjeneste i S. Giovanni var nu forbudt, og Janavel og 26 andre blev udelukket fra Amnestien. — 1685 ophævedes i Frankrig Nantes-Ediktet (III, 346); hvorefter V.-Kirkerne i det fr. Pragela nedreves, og o. 2000 V. (med 3 Præster) nødtes til Udvandring til Tyskland, hvor de grundede Kolonier; under Paavirkning fra Louis XIV genoptog nu Hertug Victor Amadeus II (1675—1730) Forsøget paa at udrydde Kætteriet i Dalene. 31. Jan. 1686 paabød et Edikt alle V. at afsværge deres Tro og blive Katoliker, al evang. Kult forbødes; Præster og Lærere skulde inden 14 Dage forlade Landet, og alle Børn skulde gendøbes af kat. Præster. V.nes Afsendinge blev afvist i Torino; schweiziske Afsendinge opnaaede kun Hertugens Tilladelse til, at V.ne maatte udvandre, men disse besluttede at blive og kæmpe til sidste Mand. Trods tapper Modstand mod den frygtelige Overmagt fulgte Sejren nu Hertugens fr. General Catinat, hvis Tropper »fejede« Dalene, bortførte Fanger, brændte Kirker, og konfiskerede Ejendomme, der solgtes til kat. Savoiarder eller Piemontesere. 9. Maj kunde Catinat skrive: »Dalene er øde«, og Innocents XI. lykønskede Hertugen til Sejren. Det opgives, at 12,000 var Fanger, hvoraf 9000 døde af Saar, Sygdom og elendig Forplejning; Tallene er dog muligvis for høje; fra anden Side regnes 3000 døde i Krigen og 5000 fangne; o. 3000 løslodes dog omsider, dels paa Gr. af fremmed Intervention, dels for at bringe den uforfærdede Guerillakrig, som 200 »uovervindelige« fortsatte fra deres Bjærghøjder eller Klippehuler, til Ende. 7. Okt. lovede Hertugen dem fri Afmarsch samt alle Fangers Frigivelse og Ret til Expatriering til Schweiz. Her fordeltes de til forsk. Kantoner og modtog Kollekter fra Tyskland, Nederland og England. Da de imidlertid to Gange forsøgte Hjemvenden, nødte Schweiz en stor Del til at modtage de Tilbud om Ophold, der var givet af Brandenburg, Hessen, Pfalz og Württemberg; mange af disse V. vendte dog atter tilbage, dels inden, dels efter »Tilbagetoget 1689«. — Hovedmanden for dette (»la glorieuse rentrée«, »il rimpatrio«) var Præsten Henri Arnaud (I, 145), f. i Embrun paa fr. Grund (Dauphiné) 1641, uddannet, efter Skolegang i Torre Pellice, ved Gymnasiet i Basel, gik 1664 til Nederland, hvor han indtraadte i Prinsen af Oranjens Hær og blev Kaptajn; studerede 1666—70 i Genève, var derpaa Præst i forsk.

Embeder i Dalene og spillede en Hovedrolle under den fortvivlede Kamp i 1686; fra sit Exil i Neuchâtel forberedte han derpaa sammen med den ældgl. Josué Janavel Tilbagetoget; efter de første forgæves Forsøg paa Hjemvenden udviste Neuchâtel ham 1688, og Arnaud drog saa til Nederland, hvor Statholderen Wilhelm af Oranjen tilsagde Planen sin polit. og finansielle Protektion. 16. Aug. 1689 om Aftenen samledes 900 V. og fr. Réfugiés hemmeligt i Skovene ved Nyon, satte i Baade over Genfersøen til fr. Savoie. Fremmarchen i Regionen ved Mt. Blanc og lille St. Bernard mødte ikke alvorlig Modstand, men vanskeliggjordes ved slet Vejrlig; først ved Mt. Cénis bekæmpedes de hæftigt, men slog sig igennem; 30. Aug. naaede de resterende 600 deres første Bygd, Balziglia i S. Martinodalen. Toget var en militær og sportslig Bedrift, der siden vakte Napoléons største Beundring for det tapre Bjærgfolk og ikke mindst for Arnauds Førerevner. Kampen med Piémontesene om Dalene var i det hele heldig for V.ne, men en fr. Hjælpehær nødte dem til Tilbagetog til Balziglia, hvis Bjærgtop befæstedes; her modstod V.ne en regulær Belejring, ledet af Catinat, Louis XIV' berømte General, der dog maatte forlade Dalene uden have overvundet Kætterne. Natten efter 14. Maj 1690, da Kanoner sluttelig havde ødelagt V.nes Skanser, reddede de tiloversblevne 367 Mand sig under en tæt Taage til de højere Bjærge. Faa Dage efter erfarede de jagede V., at Hertugen nu havde sluttet sig til Alliancen mod Frankrig og tilbød dem Fred. 4. Juni fik alle V. og fr. Réfugiés fri Adgang til Dalene, og alle fængslede frigaves. De fleste udvandrede V. vendte nu ogsaa tilbage, og i de flg. Aars Krig kæmpede V.ne tappert for deres Hertug; et Edikt af 23. Maj 1694, som Paven erklærede for ugyldigt, genindsatte dem derfor i alle deres gl. Rettigheder, ligesom det tillodes Familier, der nødtvungent havde afsvoret evang. Tro, at blive Reformerte igen (421 af 424 Familier brugte denne Ret). Men da Hertugen havde sluttet Fred med Frankrig 1696 (hvorved han fik Perosadalen tilbage), udstedtes 1. Juli 1698 et Patent, der udjog alle de fransk fødte Evangelske. 2833 Reformerte maatte derefter forlade Dalene, deriblandt Arnaud; de bosatte sig i Hessen og i Württemberg, hvor Arnaud som Præst i Schönenberg organiserede 9 V.-Kolonier som Sogne efter Dalenes Ordning, 1703, da Victor Amadeus II, deltog i den spanske Arvefølgekrig mod Frankrig tillod han atter forbigaaende fr. Réfugiés Adgang til Dalene, og Arnaud tjenstgjorde paany 1704—6 som Præst i S. Giovanni, men efter et paafølgende Ophold i London, vendte han tilbage til Schönenberg som Præst og døde her 1721. Hans »Histoire de la glorieuse rentrée« udk. 1710. 1716 dannede de tyske V.-Menigheder (14 Kirker med ca. 4000 Sjæle, hvoraf o. 2500 i Württemberg) en egen Synode. En selvstændig V.-Koloni bestod i Isenburg (Waldensberg) til 1818; de 9 Kolonier i Württemberg gik 1823 væsentlig op i den luth. Landskirke; ogsaa Rester af hessiske Kolonier holdt sig til 19. Aarh. — 1708 bemægtigede Hertugen sig den hidtil fr. Dal Pragela, men trods Løfter blev evang. Gudstjeneste snart forulempet her; og allerede inden 1730, da Kongen af Sardinien (efter Freden i Utrecht 1713 udvidedes Piémont paa Frankrigs Bekostning til den nuv. ital. Vestgrænse samt fik Dele af Hertugdømmet Milano; Victor Amadeus fik Kongetitel med Ret til Sicilien, der erobredes fra Spanien 1718, men som 1720 ombyttedes med Sardinien) udstedte den berygtede »Instruktion om V.ne«, som atter paaførte dem haarde Undertrykkelser og definitivt forbød al evang. Kult i Pragela, var de fleste Evangelske udvandret herfra til Schweiz; andre V. søgte til Nederland og Hessen-Darmstadt (den fr. Koloni Walldorf). Under tungt Tryk og under en kat. Propaganda, der benyttede blandede Ægteskaber som Tvang til Katolicisme og ikke skyede Børnerov, levede saa Dalenes Evangelske til Revolutionstiden.

1798 erobrede den fr. Republiks Tropper Piémont, og Kongen abdicerede; en Tid besatte derefter Russerne Landet, men 1800 indlemmede Napoléon det i den »cisalpinske« (siden »italienske«) Republik og Sept. 1802 i Frankrig. Republiken gav V.ne lige Borgerret med Katoliker, og Napoléon tilkendegav 1805 i Torino sin Beundring for Arnaud og »la glorieuse rentrée«. Det fr. Konkordats K.ordning indførtes med stor Imødekommenhed overfor V.ne, hvem en stor Dotation støttede finansielt, og 1807 kunde de indvie en ny Kirke i S. Giovanni. Men 1814 vendte Huset Savoia tilbage og dermed de gl. Undtagelseslove (1815); Napoléons Dotation fratoges V.ne, og Kirken i S. Giovanni lukkedes. Skrap Bogcensur holdt ogsaa V ne nede; Jan. 1835 dømtes Præsten Alexis Muston til Fængsel, fordi han under Studieophold i Paris udgav en Bog om V.ne; han flygtede til Frankrig, hvor han blev Præst, og udgav 1852 »L'Israël des Alpes« I-IV, en udførlig og meget læst V.-Historie. Særlig fra 1835 hvilede et haardt Tryk over Dalene, og den kat. Biskop Charvaz i Pinerolo lod bl. a. mange Børn bortføre til kat. Opdragelse. Først 1848 naaede V.ne fulde Borgerrettigheder og virkelig rel. Frihed. — Ogsaa siden »Tilbagetoget« viste England, Nederland og Schweiz sig som virksomme Velgørere mod V.ne; 1728 indsamledes i Nederland en Kollekt paa 226,000 Gylden, og Wallonerne dér stiftede en Hjælpekomité, hvis store Gaver lige til nu har støttet baade Præster og Skoler i Dalene; V.nes Latinskole i Pomaretto oprettedes af dens Midler. Ivrige V.-Venner i 19. Aarh. var den preussiske Minister, Grev Waldburg Truchsess (d. 1844), der 1827 fik oprettet et Ambassade-Kapel i Torino, Udgangspunktet for den senere V.-Menighed dér; han skaffede den russiske Kejsers, Alexander I's, Støtte til Oprettelsen af Hospitalet i Torre (1823). Den eng. Præst, Dr. W. St. Gilly (d. 1855), Kannik i Durham, besøgte 1822 Dalene; hans Skrift om V.ne vakte stor Interesse for dem, og 1824 stiftedes saa den eng. V.-Komité i London; ham skyldtes ogsaa Opr. af V.nes Gymnasium (Kollegium) 1831. Gillys Bog vakte (den senere) General Charles Beckwiths Kærlighed til V.ne. »Generalen med Træbenet« (han mistede det ene Ben i Slaget ved Waterloo) besøgte Dalene i 1827 og derefter regelmæssig en Række Aar og ydede dem stor Hjælp,

især til Skolevæsenets Fremme. Det største Tilskud bragte dog Præsten i Val Freissinière i Dauphiné Felix Neff (d. 1829), den tidligere Underofficer, »Højalpernes Apostel«, hvis Besøg 1825 bragte »Vækkelsen« (jfr. Le Réveil III, 773) paa afgørende Maade til V.ne; i dens Spor fulgte vel forstyrrende Indflydelse fra den stærkt metodistiske Bevægelse i det fr. Schweiz (jfr. Momiers III, 277), og der dannedes smaa »Dissident-Kredse«, der 1831 fik sin egen Præst; men dette genvakte V.nes Interesse for deres gl. kalvinsk-presbyteriale »Disciplin« (K.ordning), som i Løbet af 18. Aarh. delvis var sat til Side, og en Synode 1833 indskærpede den i en noget revideret Form. K.ns faktiske Fællesstyre vedblev at ligge hos »Bordet« (*la Table*, ital.: *la Tavola*), et af Synoden nedsat Udvalg paa 3 Gejstlige, hvoraf Lederen kaldes *Modérateur*; hertil kunde dog siden 1823 to læge Repræsentanter føjes. »Bordet« udøvede ogsaa paa Synodens Vegne de biskoppelige Funktioner (Tilsyn og Ordination); Synoden, der egtl. var øverste Myndighed, kunde nemlig til 1848 kun sammentræde med Regeringens Tilladelse, skulde have en Regeringskommissær til Stede og maatte kun behandle Spørgsmaal, som Regeringen tillod behandlet. Hvad Læren angik, fastholdtes den i 1655 udarbejdede Konfession som Norm; Gudstjenesteformen reguleredes ved en 1829 udarbejdet Norm, der fastholdt det kalvinsk-puritanske Præg. Disse Bestemmelser, der understregede Fastholdelsen af den ref. Presbyterianismes Aand og Præg og den fr.-schweiziske Vækkelses stadige Indflydelse, behagede ikke V.nes Ven Beckwith, der var ivrig Anglikaner og ønskede, som han senere udtrykte det, »Sektpræget fra Genève« bort; V.ne skulde af H. til deres fremtidige italienske Evangelisationspligt, som han bestemt foreholdt dem, ikke gøre Calvin, men Biskop Claudius fra Torino (I, 517) til deres »Krigsraab«. 1839 kom det endog til et foreløbig Brud, da Synoden intet Hensyn tog til Generalens Misbilligelse af deres Gudstjeneste- og K.-ordning; noget lignende gentog sig senere.

3) V.ne siden »Emancipationen« og deres Arbejde for Italiens Evangelisation. Dec. 1847 overraktes der Kong Carlo Alberto et Bønskrift om V.-nes Frigørelse; bag dette stod nu det nye polit.-liberale Parti, især Markese Rob. d'Azeglio. Revolutionsgæringen medførte, at Kongen 17. Febr, udstedte »Emancipations-Ediktet«, der tilstod V.ne samme civile og polit. Rettigheder som andre Borgere, ogsaa Adgang til Skoler og Universitetet og til akad. Grader; men »iøvrigt er intet fornyet ang. Udøvelsen af deres Kult eller ang. de af dem ledede Skoler«; 4. Marts fulgte »Statutet« om en konstitutionel Forfatning, der vel erklærede Romerk.n for eneste Statskirke, men tilsagde »andre Kulter« Tolerance »i Overensstemmelse med Lovene«; reelt fortolkede Sardinien dette som Tilstaaelse af fuld rel. Tolerance for Dissenters, og i Ly heraf har V.ne kunnet optage Arbejdet som Evang.s Pionerer. V.nes Antal var dengang 20,650, fordelt i 15 Sogne med 15 Præster (hvortil kom 1 Kapellan ved den preuss. Ambassade i Torino og 4 Professorer ved Kollegiet i Torre Pellice; allerede 1849 blev den nye Menighed i Torino henlagt som 16. Sogn under »Bordet«; 1878 blev V.-Kolonien Rosario i Uruguay indlemmet som 17. og 1886 Pinerolo som 18. Sogn). V.-K.n tog straks de Pligter, den ændrede Situation paalagde dem, op. Af H. til Evangelisationen maatte Italiensk blive V.nes fremtidige Sprog. De 4 Prof.er ved Kollegiet sendtes til Firenze for at dygtiggøre sig i det bedste Italiensk (Toskana-Maalet), og 1849 fik samtlige Lærere i Dalene atter Undervisning heri af dem. J. P. Meille sendtes som Evangelist og Præst til Torino, P. Geymonat og G. Malan til Firenze, hvor der allerede var en evang. Bevægelse i Gang; de udvistes imidlertid 1851. Ogsaa i Genova, Pinerolo, Nizza, og bl. de udflyttede Italienere i Constantinopel begyndte man Evangelisation. I Torino virkede ogsaa den til V.ne overtraadte, tidligere kat. Præst L. Desanctis (I, 624), og 1853 byggedes ved General Beckwiths og Bankier Malans Støtte en evang. Kirke her. Ogsaa ved Blade og Bøger arbejdede man nu, og et evang. Trykkeri og Forlag (*Tipografia Claudiana*, opkaldt efter Claudius fra Torino) oprettedes. Men hæftig Strid ødelagde foreløbig Fremgangen. »V.-Bordet« ønskede Evangelisationsarbejdet fremmet saaledes, at der oprettedes presbyt. Menigheder under dets Styre; heri støttedes de af den skotske Præst i Livorno, Dr. R. W. Stewart, hvis Liv og Formue væsentlig ofredes til Arbejdet paa Italiens Evangelisation. Beckwith drev ogsaa herpaa, men ønskede V.-K.ns Præg ændret og dens Forbindelse med Stewart og andre afgjorte Kalvinister afbrudt. En Evangelisationskomité i Genève modarbejdede ligefrem V.ne som en »Sekt-K.«, og under Indflydelse derfra og fra erklærede Darbyister arbejdedes for Oprettelse af fri, »kristelige Menigheder«. 1854 indtraadte et bittert Skisma i Torino og Genova; ogsaa Desanctis droges 1855 over til den nye »Chiesa cristiana libera«. En Tid syntes det, som den darbyistiske Strømning havde stærkest Medbør, men de Menighedssamfund, den afsatte, opløstes tildels atter paa Gr. af manglende fast Ordning. Imidlertid konsoliderede V.-K.n sig; Synoden 1854 behandlede Forslaget om en ny K.-Ordning og besluttede Oprettelse af en teol. Skole i Torre Pellice, der nu afgjort blev deres »Hovedstad«; 1855 vedtoges »Konstitutionen« (Navnet »Disciplin« opgivet), der uforandret fastholdt Konfessionen af 1655 og afviste Bortkastelsen af det gl. historiske Navn »V.« (Navnet blev *Église évangélique Vaudoise;* K.ns officielle Sprog var saal. stadig fransk). »Missionen i Italien« fastholdtes som en Hovedpligt; men det fastsloges, at Hovedsagen var at prædike Evang. uden at paalægge Proselyterne V.nes K.-Ordning. Hermed var givet en fremtidig Forskel mellem »Missionsk.n« og den egtl. V.-K. Denne omfattede alene Dalene (og enkelte andre Menigheder, f. E. Torino, jfr. ovenfor). Omraadet fra Torino til S.-Italien kom til at ligge under en særlig, af Synoden valgt, Evangelisations-Komité«, der selvfølgelig stod i nøje Forhold til V.-K.n og dens, siden 1855 aarlige, Synode (til hvilken den aarlig afgav Beretning; først 1860 frigjordes den helt fra Afhængighed af »Bordet«). Men ellers blev Komitéen højeste Myndighed for de nye ital. Menigheder, Stationer og andre Virksomheder, hvorud-

fra Arbejdet dreves og saaledes, at det menighedsdannende altsaa blev sekundært i Forhold til Trosvækkelse og evang. Kundskabsmeddelelse. Oprettelse af Skoler, Afholdelse af Forhandlingsmøder, Presse- og Bogudbredelse, Kærlighedsgærninger og Missionsforkyndelse har derfor været de faste Arbejdsformer ved Siden af Betjeningen af de i egtl. Menigheder *(Chiese Evangeliche della Missione Valdese)* indsamlede. Disse nye Menigheder ordnedes efter V.-Traditionen (med »K.raad«, bestaaende af Præst, Evangelist, Ældste og Diakoner, men ogsaa med Kommunikantmøder med Indflydelse paa Styret, Valgret m. m.). Den egtl. V.-K.s »Konstitution« gav nu ligeledes »Menighedsmøder«, af alle Sognets Medl.er, reel Indflydelse gennem Valg og og Beslutninger, idet dog det egtl. Styre tilhørte »Konsistoriet« (Præst, Ældste, Diakoner). Øverste lovgivende og styrende Myndighed blev den aarlige Synode, i hvilken foruden Præster ogsaa »Bordets« og visse særlige Kommissioners læge Medl.er samt 2 Lægdeputerede fra hvert Sogn tog Del. Synoden fik ogsaa Tilsynet med Teologskolen og Ordination (som dog det samlede Præstekorps foretager) samt med Evangelisationsarbejdet og udnævnte stadig »la Table«, der repræsenterer den mellem Synoderne. — 1855 oprettedes i Torino et særligt Traktat-Selskab; 1856 aabnedes den teol. Skole i Torre, og den første Udvandring af V. til Uruguay ordnedes; 1859 aabnedes Adgangen til Lombardiet, 1860 til Toscana, Emilia, Umbrien, Markerne og begge Sicilier og endelig 1870 til Rom. Overalt fulgte V.nes Evangelisationsarbejde nu efter. 1860 forlagdes Teologskolen til Firenze, hvor Stewarts Offervillighed skaffede V.ne Hus til Fakultetet, et Kapel, en Skole, Traktatselskabet og Tipografia Claudiana. 1860 deltog den gl. Beckwith, der trods alle Modsætninger varmt vedblev at støtte V.ne (han har bygget fl. Kirker, bl. a. den store nye i Torre, Præstegaarde og Skolehuse) under Hædersbevisninger i Synoden og blev Aaret efter begravet i Torre. 1864 stiftedes i Torre et Hjælpeselskab for Italiens Evangelisation; 1868 blev den tilbagevendte Desanctis Prof. ved Fakultetet i Firenze (d. 1869); 1871 indførtes frit Præstevalg i Dalenes Sogne; 1872 holdtes 1. Generalkonferents af »Missionsk.erne« i Firenze, og 1875 vedtog Synoden deres Fællesordning: *Organamento delle Chiese Evang. della Missione Valdese;* 1881 stiftedes Selskabet for V.-Historie (udgiver fra 1884 den vigtige »Bulletin de la Société d'Histoire Vaudoise«); 1882 begyndte V.ne ydre Missionsarbejde i Syd-Afrika (Lessouto); 1883 indviedes den store V.-Kirke paa Via Nazionale i Rom (bekostet af Dr. Stewart ligesom Kirken i Livorno og den ny Latinskole i Pomaretto); 1884 begyndte Forhandlinger om en Forening af de forsk. evang. K.samfund i Italien (de mislykkedes, ligesom gentagne nye Forsøg lige til Nutiden); 1886 fik Lægdeputerede fra »Missionsk.erne« Adgang til Synoden; 1889 indviedes »V.-Huset« i Torre (med Sal for Synoden, et Musæum for V.-Historie, Bibliotek etc.); 1893 oprettedes en V.-Koloni i N. Carolina; 1897-8 oprettedes *Refugio Carlo Alberto* for uhelbredelige Syge i S. Giovanni. — 1898 ved 50-Aarsfesten for Frigørelsen omfattede V.-K.n 18 Sogne med 21 Præster; 4 andre Præster arbejdede bl. V. i Sydamerika; 43 Præster virkede i Evangelisation i Italien (i 48 Menigheder og 45 Stationer), 12 ved Miss. i Syd-Afrika, 4 betjente V.-Menigheder i N.-Amerika, og 6 ledede særlige, ital. Anstalter (Bibel-Traktatarbejde, Tipografia Claudiana); Kollegiet i Torre (med statsanerkendt Latinskole, Lycée og Gymnasium) havde 9 Professorer, Latinskolen i Pomaret 3; i Torre var en højere Pigeskole, og 207 Folkeskoler i Sognene; paa »Missionsomraadet« fandtes c. 50 Skoler; K.n havde dertil fortræffelige Hospitaler, Hjem for gamle, forældreløse m. m. — Betydelige Fremskridt, talmæssig set, har ikke de sidste Aartier bragt. Italien staar stadig i Hovedsagen uforstaaende overfor Evangeliet; en Radikalisme, der ikke har Brug for positiv Rel., har stærk Udbredelse, og Hovedmassen af Italienerne er stadig tilbøjelig til at tro, at Protestanter ikke er virkelig Kr.; Modernistbevægelsen i Romerk.n har betydet saare lidt og kun sjældent ført til evang. Stade. Striden mellem de forsk. evang. Samfund er vedblevet; af *la Chiesa evangelica in Italia* (se Frikirke II, 130 a), der 1890 omfattede 40 Menigheder, er dog nu kun to Menigheder tilbage; Metodister og Baptister har haft større Modstandskraft og har relativt gjort meget gode Fremskridt, men de sidste Forhandlinger om Forening eller Samarbejde med V.ne førte ikke til Resultat. Romerk.n har stadig efter Evne lagt Evangelisationsarbejdet størst mulige Hindringer i Vejen, og efter Krigen mærkes nu dens kommunale og polit. Indflydelse stærkt. Finansiel Nød har ogsaa hindret det evang. Arbejde, ikke mindst gælder dette V.ne. »Dalene« kan paa Gr. af Befolkningens gennemgaaende Fattigdom ikke bære Evangelisationsarbejdet med dets store Udgifter til Personel, Bygninger, Skoler, Presse etc.; kun faa af »Miss.-Menighederne« er selvopholdende; de fremmede Hjælpekilder indtørrede stærkt under Krigen. Fra luth. Lande har Bidragene altid været smaa (Danmark fik 1879 sin første V.-Komité; 1887 en ny, der gennem Wahls »Alm. K.tidende« gav særlige Meddelelser om V.-Miss.en; 1898 rekonstrueredes Udvalget; det udgiver siden da »Valdensermissionstidende«; Bidragene er dog saare smaa). 1913 regnedes V.nes Kommunikanter til c. 36,000 (Halvdelen af de Evang. i Italien), hvoraf c. 24,000 hørte hjemme i Dalene, c. 12,000 i det øvrige Italien (hvis Indbyggertal var over 32 Millioner); foruden de egl. V.-Sogne og 7 Menigheder i Syd-Amerika og 3 i Ægypten fandtes 47 ital. Menigheder og 68 Stationer med mindre Samfund (fordelt i 5 Distrikter: Piémont-Ligurien-Nizza; Lombardiet-Venetien-Emilia; Mellemitalien-Sardinien; Rom-Syditalien; Sicilien). 1904 aabnedes en Diakonisseanstalt i Torino og et Læreranindeseminarium i Torre, 1908 en Lærer- og Evangelistskole i Firenze. — 1902 ændredes »Konstitutionen« (nu affattet paa Ital.); der indførtes »Distriktskonferentser«, som vælger Medl.er til Synoden; *la Tavola* og Evangelisationskomitéen, hvis Arbejde var uafh. af »Bordet«, dannede nu tilsammen under »Moderators« Forsæde et Fællesraad m. H. til K.ns alm. Interesse; »Præstekorpset« skulde prøve Kandidaternes Lære, indvie dem og foreslaa teol. Professorer. 1914 revideredes atter Konstitution og Reglement; den særlige Evangelisationskomité gik

nu op i *Tavola*, og overhovedet blev K.-Enheden gennemført, saa V.-K.en staar nu som en aldeles væsentlig ital. K., hvis Hovedpunkt vil blive Rom, selvom Synoden og Tavola stadig officielt bor i Torre. 1922 flyttedes det teol. Fakultet til Rom. En Række Kirker er opførte og særlig 1914 en stor ny i Rom (Piazza Cavour); en rig Lit. til Belysning af Evang. og kirkl. og hist. Spørgsmaal er skabt. V.nes vigtigste, særlige Blade er i Øjeblikket »La Luce«, »La Rivista Cristiana« og »Le Témoin«. (E. Comba, Storia dei Valdesi, 1893; Teofilo Gay, Histoire des Vaudois, 1912; Bulletin du Bicentenaire de la Glorieuse Rentrée, 1889; Bollettino del Cinquantenario della Emancipazione, 1898; A. Jahier, Un Demi-Siècle d'Histoire Vaudoise 1848-98, 1898; W. Meille, Le réveil de 1825 dans les vallées, 1893; F. C. v. Moser, Actenmäss. Gesch. der Waldenser in Württemberg, 1798; Fr. Nielsen, Valdesierne, 1880; A. Muston, Herrens Folk i Alperne, 1898; Chr. Lynge, Alpernes Israel, 1907; Thora Konstantin-Hansen, Valdeserne i Italien, 1909; P. Calvino, Evangelische Bestrebungen in Italien, 1901 ²; G. E. Meille, La chiesa Valdese e l'Italia, 1911; J. O. Andersen, Det moderne Italiens Forhold til Kristendom og Kirke, 1904, og Italiens Festaar, 1911). *J. O. A.*

Waldhausen, Konrad fra, se Konrad (II, 834).

Waldis, Burkhard, tysk Digter, f. o. 1490 i Allendorf i Hessen, blev Fransiskanermunk i Riga og var 1523 med i en Sendefærd til Kejseren for at faa Hjælp mod den reformat. Bevægelse i Riga. Han fængsledes ved Hjemkomsten og blev i Fængslet Lutheraner. Derefter var han Tinstøber og Handelsmand i Riga og digtede paa Mestersangervis en Mængde Vers, bl. a. Fastelavnsspillet »Den fortabte Søn«, opført i Riga 1527. 1536—40 sad han i Fængsel for Delagtighed i en Sammensværgelse mod den tyske Ridderorden. I Fængslet satte han Psalteret paa Rim til Melodier. Siden har han bl. a. behandlet Æsops Fabler paa Vers (Frankfurt 1548). Efter Udfrielsen af Fangenskab studerede han i Wittenberg og blev saa 1544 Spr. i Abterode i Hessen; d. 1556 el. 1557. Hans Psalter var en Tid meget yndet, og enkelte af Ps.rne holdt sig i Ps.bøgerne, hos os »Uden Herren opholder vort Hus og Gaard«. *P. S.*

Valdus, Petrus, se Valdesere.

Vale, Abbed i Corvey, se Wala.

Valen, Arne, norsk Missionær, Bondegut fra Valestrand i Søndhordland, f. 11. Sept. 1844, først Almueskolelærer, derpaa, efter at have gennemgaaet Miss.-Skolen i Stavanger, 1874 Missionær paa Madagaskar (III, 133). Her deltog han i Grundlæggelsen af Miss. bl. Sakalaverne paa Vestkysten, men blev 1876 forflyttet til S.-Betsileo i Indlandet. 1878 grundede han Stationen og Lærerskolen i Fianarantsoa. Efter et Par Aars Permission ledede han siden 1889 Miss.-Selskabets Skole for indfødte Præster, indtil han i 1894 af Helbredshensyn maatte vende hjem. Fra 1895 til sin Død 1906 bestyrede han Hjemmet for Missionærers Børn i Stavanger og var næsten stadig Medlærer ved Miss.-Skolen samt Formand i Miss.-Kredsstyret ssteds. — Af hans Skrifter nævnes: Madagaskars Sydostkyst (1887), Vidnesb. fra Miss.-Marken (1889), The Sakalava (i »The Antanan. Annual« 1881—84). Paa Madagassisk: Musikteori og Nodebog til Ps.bogen (1880), Haandbog til Luthers lille Katek. for Lærerne (1886), Fortolkn. til 25 udv. Ps.r (1892). *A. B.*

Valencia, By i Ø.-Spanien med (1916) 245,000 Indbyggere, Ærkesæde og Hovedstad i Provinsen af samme Navn. V. blev if. Livius grundlagt 138 f. Kr. som rom. Koloni af Junius Brutus og kaldet *Valentia Edetanorum* efter de omkringboende Edetanere. Henimod Slutn. af 5. Aarh. erobrede Vestgoterne den og havde den til 745, da Maurere besatte den og gjorde den til en væsentlig maurisk By. Med en kort Afbrydelse besad de Byen til 1238, da Jaime I af Aragonien indtog den. 1319 blev Provinsen og Byen indlemmet i Kongeriget Aragonien. — Under Biskop Rodrigo Borja blev Byen Ærkesæde (1492). Da han s. A. blev Pave som Alexander VI (I, 51), blev hans 16aarige Søn Césare Ærkebisp af V. til 1499. Alexander VI gjorde (1500) V.s gl. *Studium generale* (IV, 378) til Universitet. I 16. og 17. Aarh. var V. Sædet for en betydelig Malerskole, grundet af Vicente Juanes (1523—79); bl. dens Repræsentanter kan nævnes Jusépe de Ribera (III, 784). Den i gotisk Stil byggede Domkirke er paabegyndt 1262, indeholder værdifulde Skulptur- og Metalarbejder fra 15. Aarh. og Malerier af den valencianske Skoles Malere; dens ejendommelige Klokketaarn (el Miguelete) er ottekantet, 46 m højt. Nær Domkirken findes det ærkebiskoppelige Palæ med et stort Bibliotek. Universitetet, der i 17. Aarh. havde en Nedgangsperiode, var i 18. Aarh. bekendt for dygtige Lærere i Matematik og Medicin; nu har det 4 Fakulteter (filos., jur., naturvid. og med.); Antallet af Studerende var 1913 o. 1700. Universitetsbiblioteket rummer o. 64000 Bd., deraf 724 Manuskripter. (Anuario estatistico de España, 1916; Minerva, Jahrbuch der gelehrten Welt, 1914). *P. O.*

Valencia (Valentia), **Gregor af**, spansk Dogmatiker, f. 1551 i Medina del Campo i Gammelkastilien, blev Jesuit 1565, Prof. i Ingolstadt 1575 og 1598 ved Collegium Romanum, d. 25. Apr. 1603. V. fik Hædersnavnet »Doctor doctorum« og var en af Mod-Ref.ens betydeligste Teologer. Foruden en lang Række polem. Skrifter mod Protestanterne har han skrevet et stort systematisk Arbejde »Commentariorum Theologicorum tomi IV« (1591—97 og fl. Gange), og »Analysis fidei cath.« (1585), som fremkaldte fl. protest. Modskrifter. *A. Th. J.*

Valens. 1) V., ariansk Biskop af Mursa (Esseg) i Møsien i 4. Aarh., optræder i Kilderne saa godt som altid sammen med Bisk. Ursacius (IV, 713) af Singidunum (Belgrad), begge til enhver Tid rede til Rænker. Det var disse »Hofteologer«, der var virksomme for Opstillingen af den 2. og 4. sirmiske Formel (357 og 359) og paa Befaling af Constantius II (Dec. 350) tvang Nikeformlen igennem (III, 376). Med Kejserens Død 361 var det ude med V.s Indflydelse (K.ns Hist. i 4. Aarh. af Theodoret og Samtidige, Overs. ved Høffding Muus, I—II, 1877). — 2) **Flavius V.**, rom. Kejser 364—378, f. o. 328, Søn af en Officer, kom paa Tronen, da hans Broder Valentinian I gjorde ham til Medregent og overdrog ham den østlige Del af Riget. For at sikre sig Sejren over de truende

Goter lod han sig (367) døbe af den homøiskarianske Bisk. Evdoxios (I, 823) og bidrog siden til, at en Del af Vestgoterne antog dennes Bekendelse. Derimod forfulgte han baade de »halvarianske« og de ortodokse, hvis Bisper maatte gaa i Landflygtighed (Athanasius' 5. Eksil, se I, 165). Den ortodokse Samtids Bedømmelse har dog vist gjort V. mere intolerant, end han var. Om hans dramatiske Sammenstød med Basilios den store se I, 235. Mod Slutn. af sin Regering maatte V. give Vestgoterne Lov til at bosætte sig i Riget S. for Donau; da disse her blev undertrykt af de kejserl. Statholdere, gjorde de Opstand, og V. ilede selv imod dem, men faldt i Slaget ved Adrianopel 378. (Ammianus Marcellinus, 25 Aar af Roms Hist. i 4. Aarh., norsk Overs. ved Ullmann, 1880; K.ns Hist. i 4. Aarh. af Theodoret og Samtidige, Overs. ved Høffding Muus, IV, 1880). *S. A. B.*

Valenti, Ernst Joseph Gustav de, se De Valenti (I, 628).

Valentine, Milton, amerik. Lutheraner, f. 1825, studerede i Gettysburg, Penn., virkede en Række Aar som Præst og Missionær i Pennsylvania og var fra 1866 Prof. i K.hist., fra 1884 i system. Teol. samt Forstander ved den luth. Præsteskole i Gettysburg. V. redigerede »The Lutheran Quarterly«. Hovedværk: NaturalTheology or Rational Theism, 1885. *C. E. F.*

Valentinian, vestrom. Kejsere. **V. I** (364—375), stammede fra Pannonien og var en tapper Officer, da Soldaterne valgte ham til Kejser efter Jovians Død. Kort efter udnævnte han sin Broder Valens til Medregent og overdrog ham den østl. Del af Riget. Selv residerede V. i Mediolanum (Milano), men maatte Gang paa Gang drage ud for at forsvare Grænserne mod de indtrængende Barbarer (navnlig Alemannerne). V. havde allerede under Julian aabenlyst bekendt sin Krdm og derved paadraget sig Forvisning; i Modsætning til sin Broder bekendte han sig til Nicænum, men var frisindet og forfulgte ikke Arianerne. I Striden mellem Damasus (I, 590) og Ursinus tog han Parti for den første og forviste den anden (Ammianus Marcellinus, 25 Aar af Roms Hist. i 4. Aarh., norsk Overs. ved Ullmann, 1880; K.ns Hist. i 4. Aarh. af Theodoret og Samtidige, Overs. ved Høffding Muus, IV, 1880). — **V. II** (375—392) var kun 4 Aar gl., da han sammen med sin Halvbroder Gratianus (II, 250) valgtes til »Augustus« efter Faderen, V. I's Død. Da Valens, som regerede i Østen, var faldet i Slaget ved Adrianopel (378), udnævnte Gratianus Feltherren Theodosius (IV, 539) til Kejser i Østen, og da Gratianus (383) bukkede under for Usurpatoren Maximus, blev Theodosius i V.s Navn Italiens egtl. Hersker. V. tilstod Arianerne Rel.s-Frihed, men hans Forsøg paa at overlade dem en Kirke i Milano strandede paa Ambrosius (I, 68). Han afviste bestemt den Begæring, som de hedenske Senatorer i Rom gennem Bypræfekten Symmachus (IV, 453) fremsatte om Genrejsning af Victoria-Altret i Senatssalen. Da Theodosius 391 rejste tilbage til Østen, dræbtes V. af sin Feltherre Arbogast, endnu inden han var døbt. (K.ns Hist. i 4. Aarh. af Theodoret og Samtidige, Overs. ved Høffding Muus, V, 1881). — **V. III** (425—455) var Søn af Feltherren Constantius og Theodosius d. st.s Datter Galla Placidia. Da V. var 7 Aar gl., overtog Placidia Regeringen i hans Navn og beholdt Magten til sin Død (450). Hun kunde dog trods sine dygtige Feltherrer, Bonifacius og Aëtius, ikke modstaa Folkevandringens Storme. V. selv opholdt sig mest i Ravenna, hvor han levede udsvævende. Under disse Forhold gik Afrika (429) tabt til Vandalerne, som derfra plyndrede i Italien, og Brittanien til Angelsachserne. 451 sejrede Aëtius over Attila, men da V. lod Aëtius myrde, faldt han selv kort efter for Morderhaand. Af k.hist. Betydning blev V.s Reskript af 445, hvorefter Ulydighed mod Roms Biskop skulde regnes for Majestætsfornærmelse (jfr. Leo I, den st. III, 40). *S. A. B.*

Valentinus (Helgener). Tradition og kirkl. Kult er knyttet til nogle Martyrer og Helgener af Navnet V., om hvis Liv lidet eller intet vides med Sikkerhed. 1) Efter det carthaginiensiske Martyrologium, der menes redigeret i Beg. af 6. Aarh. (H. Achelis, Die Martyrologien, ihre Gesch. u. ihr Wert, 1900, S. 18—29), mindedes en V., der formentlig var Afrikaner, 13. Nov.; intet nærmere vides om denne eller hans Levetid. — 2) 14. Febr. har sejret som Festdag for mindst to hl. V.er. Vigtigst er den romerske, hvis Katakombe i Oldtid og Middelalder var Genstand for regelmæssig Valfart. Den laa en god Miglie udenfor *Porta Flaminia* (nuv. *Porta del popolo*, der i Middelald. netop hed St. V.s Port) til H. for Hovedvejen til Ravenna *(Via Flaminia)*, inden denne naar *Ponte Molle* (den milviske Bro); den kaldes *Cæmeterium s. Valentini* el. *Cæm. s. Julii papæ.* V. nævnes ikke i Roms ældste Martyrfortegn. *(depositio martyrum);* efter det rom. Martyrologium var han Præst, roses som fremragende i Lægekunst og Lærdom og siges halshugget under Claudius. Hvis denne, hvad rimeligst er, opfattes som Cl. Gothicus, kan denne V.'s Død sættes til o. 269. De legendar. »Akter«, der ikke kan være ældre end 6. Aarh., lader en rom. Matrone Sabinella begrave ham paa Martyrstedet; her rejste Pave Julius (337—52) en Kirke, som Honorius (625—38) restaurerede eller ombyggede; fra Sen-Middelalderen tilhørte Stedet Augustiner-Eremiter; Ordensbroderen O. Panvinio (III, 480) kunde endnu beskrive Katakomben, og Bosio (I, 369) fandt, trods Ødelæggelse, her flere Billeder. 1877 foretog Arkæologen H. Marucchi Undersøgelser af Stedet, der viser, at Udgangspunktet for Anlægget er en Familiegrav i et kort Galleri, der siden er stærkt udvidet ved Sidegange og en 2. Etage; der var Rester af Billeder fra o. 7. Aarh., bl. a. det eneste Korsfæstelsesbillede, der til nu er fundet i Katakomberne; i Jordfladen om den over Katakomben rejste Basilika var en udstrakt Kirkegaard, hvorfra er gjort en særlig rig epigrafisk Høst; Indskrifternes Dateringer omfatter Tiden 318—523; de Grundrester af en 3-skibet Basilika, der udgravedes, passer til Honorius' Tid; Kirken har haft Atrium, Apsis til Bispestol og foran Alteret (med underjordisk *confessio*, hvortil V.s Relikvier er overført, jfr. Translatio, IV, 605, og Alter I, 62 b) en *schola cantorum* (IV, 94). I 14. Aarh. opgaves Kirken; V.'s Relikvier førtes til S. Prassede (se Praxedis III, 589);

kun Fundamenter fandtes paa Bosios Tid. 14. Febr. er stadig V.s Festdag efter rom. Missale og Breviar (H. Marucchi, Eléments d'Archéologie chrét. II. Itineraire des Catacombes, 1903 [2], 491—535). — 3) Det rom. Martyrologium henfører ogsaa til 14. Febr. en ital. Martyrbiskop fra Terni, som nogle derfor vil identificere med førnævnte; men en fejret Helgens Festdag overføres let paa en mindre kendt af samme Navn, jfr. at Berner-Haandskriftet af Martyr. Hieronym. henfører den afrikanske V. til denne Dag. — 4) Muligvis er den Martyrbiskop V. af Spoleto, som af det gl. Breviar fra Einsiedeln henføres til 14. Febr., kun en Misforstaaelse af Nr. 3; disse gamle middelald. Kilder vidner dog om den tidlige Enighed om nævnte Dato som V.s-dag; naar Dyrkelsen bredte sig saa stærkt, skyldes det dog den rom. V.s Anseelse som Valfartshelgen. Antagelig er det især nedennævnte rätiske V., der ved Sammenblanding med St. Veit (Vitus) er blevet Special-Nødhælper for faldende Syge, og som saadan nød Anseelse baade i Tyskland (»St. Velten«) og i Norden. — 5) En V., Biskop af Terracina, hvis Martyrium sattes til o. 312, fejres 16. Marts. — 6) Bestemtere Viden haves om den undergørende Abbed og Biskop V., der virkede omkr. 5. Aarh.s Midte (d. o. 470) i Rätien og Noricum bl. Hedninger og Arianere; hans Dødsdag sættes til 7. Jan. Evgippus (Vita Sct. Severini), der kalder ham Abbed, kendte (o. 480) en gl. Discipel af ham; han omtales ogsaa af Venantius Fortunatus (Vita Sct. Martini), og hans Grav henfører Aribo af Freising (Vita Sct. Corbiniani fra 8. Aarh.) til Mais ved Meran i Tyrol. 740 førtes hans Rester til Trient, og 768 bragte Hertug Thassilo af Baiern dem til Passau, hvor de gav Anl. til megen Valfart; V. blev Stiftet Passaus ene Patron. V.s »Akter«, der maaske først affattedes i 11. Aarh., sætter den hl. V. i Forb. med Leo I, der skal have bispeviet ham; V. søgte gentagne Gange hos Paven Lov til at forlade den mislykkede Virksomhed i Passauegnen (Rätien); hans sidste Arbejdsplads blev Tyroler-Bjærgegnen. I hans Grav i Passau fandtes ved Translationen til Domkirken 1120 en Blytavle med Indskrift; man har villet hævde den som en fra 8. Aarh. stammende Kopi af en Original fra 5. Aarh.; rimeligvis tilhørte den 12. Aarh. Indskriften sagde, at V. kom fra »Oceanet«; muligvis var V. en vandrende Kelter el. Brite. V. fik mange Kirker i Tyrol, Rätien, Schweiz og Baiern; videre Broderskaber osv., og som Nødhjælper sammenblandes han med St. Veit; 4. Aug. fejres som hans Translationsdag (Nirschl, Der heilige V., 1889). *J. O. A.*

Valentinus. 1) V., bekendt Lærer og Forf. i 2. Aarh. e. Kr., Stifter af Valentinianismen, en af de mest udbredte og for Kn mest farlige, hæretiske Partidannelser indenfor den store Aandsstrømning, som vi plejer at betegne med Navnet Gnosticismen (II, 230). Om V.s Person vides intet andet med Sikkerhed end, at han virkede i Rom i Tiden mellem o. 135 og o. 165, og at han har forfattet Breve, Homilier og Ps.r. Kun ganske faa Brudstykker er bevarede til vor Tid, men de er tilstrækkelige til, at man derigennem erkender en fremragende Aand, paa én Gang udrustet med spekulative og visionære Gaver, med moralsk Nidkærhed og praktisk Fromhed. Han samlede mange Disciple om sig, og hurtig blev hans Lære udbredt baade i Østen og Vesten. I 3. Aarh. tales der ligefrem om en østlig og vestlig Skole. De mest kendte Lærere indenfor den vestlige Skole var Ptolemæos (III, 662), af hvem der er bevaret et Brev til Flora, og Herakleon (II, 404), af hvem vi besidder talrige Brudstykker af en Kommentar til Joh. Ev. Indenfor den østlige Skole kan nævnes Theodotos (IV, 540), af hvis Værker Klemens Aleksandriner bringer omfattende Uddrag. Markos (IV, 180) synes selv at have virket i Østen, men kun fra Gallien har vi Efterretninger om, at hans Disciple har udøvet stor Indflydelse. Allerede i 3. Aarh. er Valentinianismens Blomstringstid forbi, men endnu saa sent som i 5. Aarh. træffer vi hist og her Spor af dette engang af K.n saa frygtede Hæresi. — De ikke ubetydelige Forskelle, som var til Stede ml. de nævnte Lærere m. H. t. den nærmere Udformning af Skolens Tanker, synes ikke at have spillet nogen større praktisk Rolle, idet der intet meddeles om Indbyrdes Stridigheder. Fælles for alle valentinianske Lærere var et panteistisk Gudsbegreb. Den gitestl. Gud, Verdensskaberen (»Demiurgen«), var et lavere Guddomsvæsen. Fra den højeste Gud, »Altets Fader«, det uudgrundelige Guddomsdyb, tænkte man sig en Række Æoner udstrømmende (Faderen, Sandheden, Ordet, Menigheden osv.) Der tales om Grupper paa 8, 10 og 12. Det er umuligt at faa fuld Klarhed over, hvorvidt man tænkte sig disse Æoner som virkelige Enkeltvæsener eller blot som Symboler. Ved en af de sidst frembragte Æoner, bliver »Verdensbygmesteren« til, og ved ham atter Msket. Indenfor Mskeverdenen sondres der mellem »Pnevmatikerne«, i hvem noget af den højeste Guds Aand er nedlagt, »Psykikerne«, der har Haab om Frelse ved Pnevmatikernes Hjælp, og »Hylikerne«, de helt i Materien (Hyle) bundne Msker, som er bestemt til Tilintetgørelse. Valentinianernes Antropologi er prædestinatiansk farvet. Frelsen finder Sted ved Jesus Kristus, hvis Tilblivelse og Forhold til Æonverdenen skildres paa noget forsk. Maade. Hans mskelige Fremtrædelsesform er kun et ydre Skin; den sande Kristus erkendes kun af den, som formaar at hæve sig til Erkendelsen af den ydre Fremtrædelsesforms Betydningsløshed. Kristus er »det overalt værende«; meget tyder paa, at Valentinianernes Panteisme ogsaa kunde betegnes som Pankristisme. Alle disse fantastiske Spekulationer blev af Valentinianerne bragt i nær Forbindelse med den hl. Skrift. Især Joh. Evang., Efes. og Kol. blev flittig benyttet indenfor den valent. Skole; Joh. Evang. blev jo endog fortolket af Herakleon. Valentinianerne har vel i det hele taget i den praktiske Forkyndelse søgt at komme den gængse kr. Forkyndelse saa nær som muligt i Udtrykkene; de »pnevmatiske« Msker indviede man saa efterhaanden i den højere Erkendelse, der udledes af Skriftens og de kirkl. Liturgiers Ord ved skarpsindige Omtydninger. Indenfor de mange apokryfe Apostelakter findes adskillige Partier, der afgjort er af gnostisk Opr. og temmelig sikkert af valent. Opr. (dette

gælder især Joh.Akterne). Vi erfarer her, hvorledes man talte til jævne Msker og lærer derved bedre at forstaa, at disse spekulative Filosofer kunde vinde saa mange Tilhængere ogsaa i de jævne Befolkningslag. Gennem disse Apostelakter, der blev flittig læst i kirkl. Kredse i mere eller mindre katolsk omarbejdet Skikkelse, fandt mange valent. Forestillinger Vej ind i K.n. Mange af de valent. Lærere lagde ogsaa Vægt paa Sakramenterne. Deres etiske Forkyndelse var gennemgaaende asketisk farvet. Indenfor Valentinianismen findes der enkelte Forestillinger, der kan føres tilbage til østerlandske Rel.er. Men Valentinianismen har ikke direkte sin Rod i disse Rel.er; de orientalske Elementer er kommet til V. og hans Disciple i hellenistisk Iklædning. Valentinianismen var et Forsøg paa at forene gr. filos. Spekulation med Krdm.en. Det var bl. alle de mange Forsøg, som blev gjort i den Retning, et af de farligste. Ligesom de i valent. Kredse tilblevne Apostelakter paavirkede de jævne Befolkningslag indenfor K.n, saaledes udgik der fra de valent. Lærere og Forfattere en betydningsfuld Indflydelse paa K.ns Ledere, som end ikke de kirkl. Skribenter, der skarpest bekæmpede Valentinianismen, helt formaaede at unddrage sig. (Hilgenfeld, Die Ketzergesch. des Urchristentums, 1884; Heinrici, Die valentinianische Gnosis und die heilige Schrift, 1871; F. Torm, Valentinianismens Hist. og Lære, 1901). *F. T.*

— 2) **V.**, Pave 827, Eugenius II's Efterfølger, beklædte kun Værdigheden i 14 Dage à 1 Maaned og efterfulgtes af Gregor IV.

Valerga, Josef, rom.-kat. Patriark i Jerusalem, f. 9. April 1813 i N.-Italien, d. 2. Dec. 1872, arbejdede fra 1841 i Levanten i Propagandaens Tjeneste og valgtes 1847 til rom. Patriark i Jerusalem med Forpligtelse til at opholde sig i Byen, medens de rom. Patriarker af Jerusalem efter 1291 (Akkons Fald) havde været Titularpatriarker med Bolig først paa Cypern, senere i Rom. V. virkede ivrigt for Romerk.n, indkaldte kvindelige Kongregationer og fik en Patriarkalkirke bygget. Ved hans Død var Antallet af rom. Katoliker i Jerusalem fordoblet (o. 8100). Paa Vatikanerkonciliet stillede V. sig paa Flertallets Side. *P. O.*

Valerian, flere rom. Helgener. 1) **V.**, Biskop af Cemella i S.-Frankrig (Bispesædet siden forenet med og flyttet til Nizza) paa Leo d. st.s Tid (o. 450). Om hans Liv vides kun lidet, hans Dødsaar er ubekendt, men hans Navn er bevaret gennem en Samling Homilier af asketisk Indhold og en »Epistola ad monachos de virtutibus et ordine doctrinae apostolicae« (Migne, Patrologia lat. 52; N. Schack, De Valeriano seculi V homileta christ., Kbh. 1814). — 2) **V.**, den hl. Cæcilies Ægtefælle, se I, 574. *S. A. B.*

Valerian, Publius Licinius, rom. Kejser 253—260, var Statholder i Rætien og Noricum, da Soldaterne valgte ham til Gallus's Efterfølger. Aaret efter valgte V. sin Søn Gallienus (II, 162) til Medregent og overdrog ham Rigets vestl. Del. V. var i Beg. ret venlig stemt mod de Kr., men blev af den ægypt. Teurg Makrianos saa omstemt, at han har faaet Navnet »den alm. K.s Fjende«. Da han ikke kunde holde Rigets Fjender borte fra Grænserne, besluttede han at forfølge de Kr. for at vinde Gudernes Hjælp. 257 forbød et Edikt de Kr. at betræde deres Forsamlingshuse og saakaldte »Sovesteder« (Koimeterier). Tillige skulde de Kr., som vægrede sig ved at ofre, straffes med Forvisning. Bl. de forviste var Cyprian i Carthago og Dionysios i Alexandria, medens Sixtus i Rom maatte lade Livet. 258 (Aug.) udstedtes et nyt Edikt, hvorefter alle Menighedsforstandere straks skulde henrettes, andre Kr. straffes paa Ejendom og Frihed. Bl. Martyrerne var Diakonen Laurentius i Rom og Cyprian. 260 blev V. fanget paa Toget mod Kong Shapur af Persien og døde i Fangenskab. Et i vore Dage fundet sassanidisk Skulpturarbejde viser V. tryglende om Livet foran Perserkongen (Evseb., K.hist. VII, 10 f.; L. v. Ranke, Weltgesch. III). *S. A. B.*

Valerius, Helgen, se Eucharius (I, 815).

Valero, Rodrigo de, evang. spansk Lægmand i 16. Aarh., f. i Lebrixa ved Sevilla, af adelig Slægt. Efter et verdsligt Ungdomsliv trak han sig tilbage i Ensomhed, hengav sig til ivrig Læsning af den hl. Skrift og naaede til en evang. Overbevisning. Da han offentlig revsede K.ns Fordærvelse, blev han 1541 bragt for Inkvisitionen, men ved formaaende Venners Hjælp og paa Grund af sit formentlige Vanvid blev han løsladt og kun straffet med Formuesfortabelse. Han fortsatte dog sin Virksomhed, blev paany overgivet til Inkvisitionen, der 1555 dømte ham til at bære Sanbenitoen (IV, 40) og til livsvarigt Klosterfængsel i Sanlucar de Barrameda (ved Guadalquivirs Udløb), hvor han døde. Bl. hans Tilhængere kan nævnes Juan Gil (II, 216). (Th. M'Crie, Gesch. der Ausbreitung und Unterdrückung der Ref. in Spanien, 1835, S. 155; Schäfer, Sevilla u. Valladolid, 1903, S. 8 f.). *P. O.*

Wales blev kristnet ved den britiske K.s Ekspansion mod V. før den sachsiske Erobring af England. I den ældste Tid samlede den walisiske K. sig ligesom den engelske om store Munkesamfund. Om den keltiske K. her vides ikke meget (II, 757). Tidlig blev de Munkeboliger, hvorfra Miss.en udgik, Bispesæder; allerede i 4. Aarh. var der wal. Bisper, men de omtales yderst sjældent i den tidlige Middelalder; de wal. Bisperække gaar ikke længere tilbage end til 11. og 12. Aarh. Den keltiske K. kom i W. ligesom overalt paa de britiske Øer efter Augustins Miss. under Pavedømmet, og den wal. K. antog derfor i Lære, Gudstjeneste og Forfatning væsentligt de samme Former som den engelske. — W. bestod opr. af flere Fyrstendømmer, der samledes til ét, men fra 10. Aarh. hævdede England Herredømmet og undertrykkede ethvert Oprør. Først 1536 blev W. dog indlemmet i Engl. og siden har det haft fælles Administration dermed. Grevskabernes og Bispedømmernes Grænser falder ikke ganske sammen med den geogr. Grænse mellem Engl. og W. — Efter at Engl. havde faaet Herredømmet, gjorde de wal. Bisper Krav paa, at St. David's skulde være W.s Ærkesæde, men den eng. K.s Primas gav dem 1203 Tilhold om at adlyde ham, og til 1920 har de wal. Bispedømmer: Bangor, Llandaff, St. Asaph og St. David's hørt til Provinsen Canterbury. — Ref.en gennemførtes i W. lige-

som i England uden synderlig Modstand. Paa Grund af den afsides Beliggenhed og Sproget (Kymrisk) havde W. dog Vanskelighed ved at følge med i den kirkl. Udvikling, og Parlamentet 1563 vedtog derfor en Lov, der paabød Bisperne i W. i Løbet af 3 Aar at oversætte Biblen og Book of Common Prayer (I, 360) paa Folkesproget. Fristen var for kort, da det kymriske Sprog skulde tildannes som Skriftsprog. 1567 udkom dog N. T. og Bønnebogen, hvortil der forelaa Forarbejder, og som især skyldes Biskop Richard Davies og Lægmanden William Salesbury, som var Forf. af den første kymriske Ordbog. Resten af Arbejdet var navnlig Biskop William Morgans Værk, og efter ham benævnes derfor den fuldstændige Bibelovers., som udkom 1588. Den var ikke blot det vigtigste Middel til Ref.ens Gennemførelse, men har ogsaa haft den Betydning at lægge Grunden til den wal. Nationallit. — Puritanismen (III, 664) fik ikke saa stor Udbredelse som i Engl. John Penry (1554—93), der havde studeret i det dengang purit. Oxford, begyndte 1587 et Stormløb mod Bisperne, især mod Ærkebiskop John Whitgift, men uden Held, og endte i Galgen. Rhys Prichard (1579—1644) var ikke Puritaner, som i Reglen antaget, men holdt sig til Hookers Teol. (II, 459), der var Puritanismens Modsætning, og støttedes i sin Virksomhed af Laud (III, 29). Han fik blivende Betydning ved en Samling aandelige Sange paa Kymrisk: Canwyll y Cymry« (Waliserens Lys). Under Borgerkrigen var saa godt som hele Folket paa Kongens Side, og Bisperne og Præsterne fulgte Lauds kirkl. Anordninger. Der var bl. dem mange velstuderede og virksomme Mænd, uddannede i Jesus College i Oxford, der i Dronn. Elisabets Tid var oprettet, ved Donation fra Dr. Hugh Price, for vordende wal. Præster. Der fandtes endnu kun faa Dissenters. Præsten William Wroth, der 1638 var afsat af Bispen af Llandaff, grundede den første independent. Menighed i W. Før Borgerkrigen var alle Dissenters Independenter (Kongregationalister). 1649 dannede John Myles den første Baptistmenighed. Snart efter viste Kvækerne sig i W.; den første, Thomas Holmes, optraadte med en for »Vennernes Samfund« usædvanlig Voldsomhed; nogle Medl.er kastedes i Fængsel. Efter Republikens Opr. vedtog Parlamentet 1650 en Lov om »en bedre Udbredelse og Forkyndelse af Evangeliet i Wales« (aftrykt hos Edwards, S. 294—300), og i Henhold til den afsattes 5—600 af Statsk.ns Præster og erstattedes med Puritanere, men efter Restaurationen blev de sidste fordrevne, hvis de ikke bøjede sig for Uniformitetsakten, og de afsatte Præster, som var i Live, blev genindsatte. Der blev fra Statsk.ns Side gjort meget for at ophjælpe K.livet. John Owen, Biskop af St. Asaph 1629—60, virkede for, at der blev prædiket paa Walisisk, hans Eftermand John Griffiths (1660—67) fortsatte hans Bestræbelser, og senere Bisper i Stiftet, Isaac Barrow (1670—80) og den berømte William Lloyd (1680—92), en af de 7 Bisper, der under James II fængsledes i Tower (II, 587), modarbejdede det kirkl. Forfald, der karakteriserer Tiden. — 18. Aarh.s Vækkelser begyndte i Statsk.n. Spr. Griffith Jones (f. 1684, d. 1761) var den første store Evangelist. Han prædikede paa Walisisk og var en betydelig Prædikant. Og han udførte et mægtigt Arbejde for kr. Folkeoplysning i hele Fyrstendømmet ved sine »circulating schools«, Religionsundervisning paa Modersmaalet ved omrejsende Lærere, til hvis Uddannelse han oprettede Seminarier. S. P. C. K. støttede denne Virksomhed, der senere fortsattes af faste Søndagsskoler. Med Jones samarbejdede andre Præster. Metodisterne forplantede sig hurtig fra Engl. til W., først i den calvinistiske Form (Whitefields Retning), senere ogsaa i den wesleyanske, men den første blev den herskende. Retningen fandt Jordbunden forberedt af Jones og fandt ogsaa Indgang hos de forsk. Dissenters. Lægmanden Howel Harris betragtes i Reglen som Metodismens Grundlægger i W., men selv om han maaske var dens første Prædikant og Organisator, synes hans Indflydelse ikke at have været stor eller varig. Whitefield og Wesley prædikede selv i W., og der dannedes metod. »Samfund« (societies). Undertiden forefaldt der konvulsiviske Rystelser. En lignende Eksaltation har ledsaget næsten alle senere Vækkelser hos de letbevægelige Walisere. Den første metod. *revival* (1735—45) efterfulgtes af andre, især 1762 og 1787. Saa længe Griffith Jones levede, bevarede Bevægelsen dog i Reglen sin kirkl. Karakter, og Nonkonformisterne tiltog ikke stærkt i 18. Aarh.; Metodisterne deltog i Statsk.ns Gudstjeneste. Til de betydeligste Præster indenfor Retningen hørte Daniel Rowland, der virkede som Rejsepræst over hele Fyrstendømmet, Peter Williams, der fortolkede hele den wal. Bibel, og William Williams, den største wal. Ps.digter. Disse og andre Metodister i Præstestanden forblev tro mod den anglik. K., men den separatistiske Tendens gjorde sig efterhaanden gældende i de *associations* (Konferentser), der ledede de metod. Samfund. Spr. Thomas Charles, der i Slutn. af 18. og i Beg. af 19. Aarh. var Hovedleder, kunde ikke hindre Brudet med Statsk.n. Da 8 Lægprædikanter var bleven ordinerede 1811, fuldbyrdedes det til stor Sorg for Charles selv og andre anglik. Præster. I 19. Aarh. har Vækkelserne i Reglen haft en nonkonformistisk Karakter og skyldes ogsaa enten fremmede Evangelister eller indfødte Dissenters. De største foregik 1817—18, 1829, 1849, 1859—60. Da Moody under sit andet Ophold i Europa i 1883 rejste fra Irland til England, gjorde han et kort Ophold i Swansea og Cardiff, men der beretter ikke noget om det. Den sidste Vækkelse, 1904—05, der var baptistisk, var en af de stærkeste (se Roberts III, 802). Der er bleven tilført de mange Samfund af Dissenters nye Medl.er; med Stolthed kalder de sig »en Nation af Nonkonformister«. K.livet er ligesaa vildt og sønderrevet som selve Klippelandet. Midt under Røret og Splittelsen har den anglik. K. gjort mange Fremskridt i sit ydre og indre Liv og øvet sin Indflydelse paa Nationens aandelige Liv. Dens Arbejde skyldes ikke mindst dens fremragende Bisper: Vowler Short i St. Asaph (1846—70) virkede utrætteligt for at ophjælpe det kirkl. Liv, Thomas

Burgess i St. David's (1803—25) grundede Præsteskolen i Lampeter, hans anden Efterm and Connop Thirlwall (IV, 544) var en af de største eng. Bisper i 19. Aarh., og Alfred Ollivant, der havde været Prof. i Cambridge, udførte som Biskop af Llandaff (1849—82) et stort og selvfornægtende Arbejde i den wal. K.s Tjeneste. I Tiden 1702—1870 havde Bisperne med Undt. af én været Englændere, men siden har Regeringen fortrinsvis valgt indfødte. De 3 University Colleges (Bangor, Aberystwith, Cardiff) er 1893 bleven forenede i *University of Wales*. — I mange Aar han Nonkonformisterne ihærdigt arbejdet for Statsk.ns Ophævelse. Forslag derom fremkom i Parlamentet 1870, 1886, 1889, 1891, 1895, 1909 og 1912. Det sidste (aftrykt hos Edwards S. 292—93) vedtoges 1914, men traadte paa Gr. af Krigen og dens Følger først i Kraft i Marts 1920. Hovedargumentet for Loven var Statistiken fra 1901 (ved Folketællingen 1911 var Styrkeforholdet væsentligt uforandret); den viste en Befolkning paa2,012,876 Individer eller med Fradrag af Børn under 5 Aar 1,767,645; heraf havde Statskirken 193,081 Kommunikanter; Baptister 143,835 Medl.; Calvinske Metodist. 170,617; Kongregationalister 175,147; Wesleyanere 40,811; 7 mindre Samfund 19,870; Rom. Katoliker 64,800. Efter Statsk.ns Ophævelse i Frankrig 1903 flygtede mange fr. Munke og Nonner til W. — Ved *disestablishment* og *disendowment* 1920 mistede den anglik. K. i W. største Delen af sine Indtægter; men ad frivillig Vej indsamledes et stort Grundfond for K.n; Biskoppen af St. Asaph A. G. Edwards valgtes til Ærkebiskop og indsattes (Juni 1920) af Ærkebiskoppen af Canterbury som øverste Tilsynsmand med den nu selvstændige anglik. K.-Provins. Den anglik. Frikirkes styrende Repræsentation *(The Governing Body of the Church in Wales)* bestaar af samtlige Bisper, *Deans* og *Archdeacons* samt 25 Præster og 50 Lægfolk for hvert Stift; ved det første Møde (Oct. 1920) vedtoges en Deling af St. Davids og Llandaffs Stifter. (J. Willis Bund, Celtic Church in in Wales, 1897; A. G. Edwards [Biskop af St. Asaph], Landmarks in the History of the Welsh Church, 1913; Th. Rees [Dissenter], History of Protestant Nonconformity in Wales, 1861; Torrey og Alexander samt Vækkelsen i W. [af E. Roberts], 1916). *C. E. F.*

Valesius, Henricus (Henri de Valois), fr. Filolog og K.historiker, f. 1603 i Paris, d. ssteds 1676, var opdraget hos Jesuiter i Verdun og Paris, studerede Jura i Bourges og blev Parlamentsadvokat, men opgav 27 Aar gl. denne Stilling for helt at leve for videnskab. Arbejde. Hans første Arbejder (Uddrag af gr. Historikere, Ammianus Marcellinus) henledte de fr. Bispers Opmærksomhed paa ham, og 1650 blev det ham overdraget at besørge en ny krit. Udg. af Oldtidens gr. K.historikere med lat. Overs. 1659 udkom Eusebs K.hist., 1668 Sokrates og Sozomenos, 1673 Theodoret, Evagrios, Uddrag af Filostorgios m. m. V. nød med Rette stor Anseelse for sin Grundighed og Flid. Bl. a. søgte Dronn. Kristina at drage ham til Sverige. 1660 udnævnte Ludvig XIV ham til kgl. Historiograf. (Vita H. Valesii, 1677, af Broderen Adrian). *S. A. B.*

Valette, Jean Parisot de La, Stormester for Johanniterordenen paa Malta, f. 1494, udmærkede sig under Tyrkerkrigene ved sit Heltemod; 71 Aar gl. holdt han Stand mod Sultan Soliman II's Flaade i 4 Maaneder og tvang Tyrkerne til foreløbig at afstaa fra videre Fremtrængen i Europa. Han sagde: »Kan jeg vel dø en herligere Død, end naar jeg med Brødrene i Guds Riges Tjeneste ofrer Livet for den hl. Rel.s Forsvar?« D. 1568.

Valfarter (el. Pilegrimfærd) indenfor Kr.dommen. Navnet Pilegrim kommer af det lat. *peregrinus*, fremmed, hvilket i Middelalderens Lat. blev skrevet *pelegrinus* (fr. *pélerin*) og betegner den, der foretager en Valfart til et hl. Sted. Det første kr. Valfartssted blev naturligt Jerusalem. Evseb beretter, hvorledes man allerede i Beg. af 3. Aarh., »drevet af Længsel«, vandrede fra Kappadokien til Jerusalem for at bede og til Bethlehem for at se Krybben. Den først navngivne Person, som drog til Palæstina for at holde Andagt der, var Konstantin d. Stores Moder Helena, som efter 324 opsøgte de hl. Steder. Dermed begyndte Pilegrimsrejsernes lysende Tid. Relikviekulten lokkede nye Skarer hid for at søge Relikvier (III, 752). Jerusalem blev betragtet som én stor Relikvie. Hospitaler byggedes for at give Pilegrimmene Herberg. Sandsynligvis fra 2. Halvdel af 4. Aarh. (379—387?) foreligger en udførlig Skildring af en Pilegrimsrejse, Peregrinatio S. Silviæ (IV, 188), forfattet af den spanske Nonne Aetheria; Pilegrimmene har besøgt Jerusalem og Palæstinas hl. Steder, Ægypten, Sinai, Haman med Ijobs Grav; Hjemvejen gik over Edessa og hl. Steder i Lilleasien. Saadanne Beretninger kaldtes »Itinerarier«. Hieronymus yndede Pilegrimsrejserne meget og gjorde mere end nogen anden for dem. Lige fra Britannien kom valfartende til Jerusalem (efter Paulas og Eustochiums Brev til Hieronymus). Om V.nes Popularitet vidner bl. a. en Beskrivelse af Biskop Eucherius af Lyon (d. 450). Mod de Misbrug og Udvækster, som fulgte V.ne, ivrede forgæves mange af K.ns Mænd og Synoder baade i Oldtid og Middelalder (Gregorius af Nyssa, Berthold fra Regensburg, Thomas fra Kempen o. fl.); Erasmus har bidende satiriseret over dem i sine Kollokvier. Efter at det hl. Land var blevet indtaget af Muhammedanerne, vanskeliggjordes V.ne dertil. Saa meget ivrigere blev Karl den store og andre vesterlandske Herskere for at aabne Vejene ved Overenskomster; lige til 11. Aarh. tager Palæstinatogene til. Fatimidernes Herredømme i Beg. af 11. Aarh. medførte blot en foreløbig Stagnation. Da Ungarns Kristianisering havde aabnet Donauvejen, blev denne stærkt benyttet, særlig Betydning fik en Pilegrimsfærd af mere end 12000 Tyskere under Biskop Günther af Bamberg i Aaret 1065. Efter at Seldshukernes Herredømme havde umuliggjort de fredelige V. til Jerusalem, foretoges til disses Værn Korstog (II, 847), en Slags væbnede V. i stor Stil. Fredelige V. til Palæstina fandt dog med faa Afbrydelser Sted ogsaa efter at Korstogene var forbi, f. Eks. Birgittas fra Sverige og Loyolas fra Spanien. — Ved Siden af Palæstina-V.ne begyndte tidlig V. til Rom; ved

limina apostolorum vilde den troende om muligt bede. Den første navngivne Romerpilegrim kan muligvis være den lilleasiatiske Biskop Aberkios o. 200 (efter kat. Tradition). Da Korstogene ophørte, kulminerede Romer-V.ne med Jubelaarets Indførelse 1300. Med Rom konkurrerede i Middelalderen ogsaa Hvilestederne for store Helgeners Ben: Felix i Nola, Martin i Tours, Franciscus i Assisi, og fremfor alt Apostlen Jakobs By Santiago de Compostella i Spanien (I, 542) og Marias Hus i Loreto (III, 78). Overhovedet udstraktes V.ne til saadanne Steder, hvor en eller anden Vision paastodes at have fundet Sted, hvor Relikvier eller undergørende Billeder fandtes. Foruden de ovennævnte kan nævnes Montserrat i Spanien, Paray-le-Morial i Frankrig, Canterbury i England, Einsiedeln i Schweiz, Aachen, Köln, Wilsnack, Kevelaer og Altöttingen i Tyskland, Kiev i Rusland, Jasna Gora ved Czenstochowa i Polen, Odense (Knud d. hl.), Trondhjem (Olaf d. hl.), Uppsala (Erik d. hl.), Vadstena (Birgitta), samt Stockholms Dominikanerkirke, i hvilken der fandtes et undergørende Billede af Kristi Nedtagelse fra Korsets, til hvilket man aflagde Løfter helt nede i Spanien. Forrest stod dog stadig Rom, med Besøget paa én Dag i dets syv Hovedkirker. Undertroen var Hovedmotivet ved de mest besøgte V.s-Steder. Med V.ne var ogsaa forbundet Aflad af forsk. Art, Soning af begaaede Forbrydelser eller Opnaaelsen af visse Fordele osv. — Ref.en nedbrød i det store og hele V.ne, saa langt den naaede. I Sverige afskaffedes de paa Västerås Rigsdag 1544. I den kat. Verden trængtes de ogsaa betydelig tilbage, men tog i det 19. Aarh. et nyt, vældigt Opsving i Forbindelse med Mariakulten (især Grotten i Lourdes III, 81) og Jesu hl. Hjærtes Andagt (II, 438, Sacré-coeur-Kirken i Paris). Pius X begunstigede ivrig denne Form for kat. Fromhed. En bekendt Skildring af en saadan moderne Valfart giver Zola i sin Roman »Lourdes«. Ikke mindre Betydning har V.ne for den russiske Folkereligiøsitet, især Pilegrimsrejser til Jerusalem og Badene i Jordan (se herom bl. a. E. Aurelius, Palestinabilder, 1913). — Pilegrimmenes Dragt bestod af en brun eller graa Kappe, en rundpuldet Hat, en Lædertaske til Maden, en græskarformet Flaske, en lang indviet Stav med to Knapper og fra 15. Aarh. Rosenkransen (den dominikanske Perlekrans). Pilegrimmene, der drog til det hl. Land, bragte en Palmekvist med sig hjem (i Norden kaldtes disse Pilegrimme ofte Palmari, Palmefarere). Ogsaa andre Pilegrimstegn fandtes. De gik gærne i Skarer under Sang. Deres Personer var ukrænkelige, de slap for at erlægge Told osv., men var forpligtede til at følge asketiske Regler, som Afholdenhed, sparsom Kost o. l. (Jesuiten Gretser, De sacris et relig. peregrinationibus, 1606; J. Marx, Das Wallfahren in der kathol. Kirche, 1842; Krebs, Zur Gesch. der Heiltums-Wallfahren, 1891; Jusserand, English wayfaring life in middle ages, 1892; Bezley, Dawn of modern geography, 1897—1906; A. Baumstark, Abendländische Palästinapilger, 1906; E. Bréhier, L'église et l'orient au moyen âge, 1907; J. Schmitz, Sühnenwallfarten im Mittelalter, 1910; Th. Trede, Das Heidentum in der römischen Kirche I—IV, 1889—91; S. Graham, With the Russian pilgrims to Palastina. 1914; Lit. om dske Valfarter se Dsk hist. Bibliografi I, 659 f.) *Hj. H.*

Valg, kirkelige (Besættelse af kirkl. Embeder og repræsentative Stillinger og disses Forhold til den kirkl. Betjening). 1) Daglig Tale, ogsaa kirkl., tager Ordene »V.« og »vælge« om meget forsk. Handlinger, og selv k.retsligt set har Ordene til forsk. Tider og i forsk. K.samfund meget afvigende Betydning. Der kan overhovedet tales om V. ved Besættelsen af en Stilling, hvis én Person udpeges mellem flere, eller der er Mulighed for at tage flere i Betragtning. Men dermed er intet sagt hverken om V.maaden el. Valgbetingelserne, ejheller om, hvor vidt saadanne stilles baade til Vælgeren (eller Vælgerne) og den valgte eller ikke. Én enkelt Person kan foretage V.et, ja endog intet Mske kan vælge, idet Loddet afgør V.et (jfr. Ap. G. 1, 24); det er ved V. absolut ikke nødv., at der er en Flerhed af Vælgere, langt mindre, at de formelt afgiver Stemmer enkeltvis. K.ns Historie kender til, at Stillinger besættes ved Lod (saal. f. E. en Tid lang bl. Herrnhuterne og stadig i Romerk.n ved Kannikeposter, naar de afgivne Stemmer staar lige), ved Udpegelse af en særlig benaadet (Profet, Bekender) el. en socialt el. økonom. fremragende Person (der eventuelt ejer Kirkebygningen el. raader over Embedsindtægternes Brug), af en højere kirkl. Embedsmand, el. af en hel Menigheds samlede Medl.er, en særlig, kirkl. Institution, K.-Samfundets højeste Styrelse, en lavere el. højere Repræsentant for Statsmagten osv.; og V.et kan ligge og ligger vel oftest i Hænderne paa fl. Instanser, saa det foregaar i flere Akter. Endelig kan Valgbetingelserne for saavel Vælgere som de valgbare være stærkt varierende. Et er saa V.ets Realitet, et andet dets Retsvirkning. Under disse Omstændigheder er den officielle Brug af Ordet V. ogsaa stærkt varierende. Selv siden de Tider, da Ordningen af Embedsbesættelser var retsgyldigt fastslaaet med Hensyntagen til de forsk. forekommende Tilfælde, er Benævnelserne ikke faststaaende, og det synes ret tilfældigt, om Ordet V. anvendes om en hel Række Akter under et el. om et enkelt Led i Besættelsen. *Electio* (Valg), *postulatio* (Fordring), *nominatio* (Udnævnelse), *designatio* (Udpegen), *præsentatio* (Indstilling), *vocatio* (Kaldelse), *collatio* (Overdragelse; egtl. Sammenføren [neml. af Embedet og Embedsindehaveren]), *institutio* (Indsættelse), *provisio* (Forsørgelse) er alle officielt og k.retsligt brugte Udtryk om Besættelsen; de betegner den set fra forskellige Sider, efter Variationer af Besættelsesmaaden, efter V.ets forsk. Retsvirkninger, men Brugen af det enkelte Ord skyldes aabenbart ofte Sædvane el. Tilfældighed. At kanonisk Ret særlig bruger *Electio* om Bispens V., kan ikke hindre andre Samfund i med god Grund at bruge Ordet ved ved andre V. *Postulatio* er i kanon. Ret reelt det samme som *electio*: et Bispevalg i et Domkapitel; blot opfattes Retsvirkningen forskelligt, thi ved Postulation er den Valgte en Person, hvis Valgbarhed ikke er i Orden: han behøver nemlig Dispensation af kirkelig Øvrighed (Paven);

han har derfor, skønt valgt, ikke Krav paa Stadfæstelse (ikke *jus ad rem)*. Og dog slaar Definitionen ikke til; thi ved partikulær Retsbestemmelse har Paven (for Preussens Vedk.) netop godkendt den postuleredes Retskrav. *Provisio* kaldes Pavens Besættelse af et Bispeembede ved Tilsidesættelse af Domkapitlets V.ret; men *provisio* (jfr. III, 615) er netop ogsaa i kanonisk Ret Betegnelse for den hele leddelte Besættelseshandling, hvori »Valget« er et enkelt Led. Ordet bruges i Senmiddelalderen ogsaa identisk med *collatio* og *institutio* om Overdragelse af Præsteembeder; men her kan *institutio* ogsaa ganske særlig betyde Besættelseshandlingen. Ogsaa *collatio* har varierende Betydning. Ordet Kollats *(collatio)* er vel egtl. indkommet i k.retslig Brug af H. til Embedets materielle Side *(collatio* har paa Lat. Grundbetydningen: Sammenbringen af Penge; Ordet betegner derfor godt Indførelsen i Embedet som »Beneficium« med dets Indtægter); men da Bispen efter kanonisk Ret har Kollatsretten, bruges Ordet som identisk med Provision, der omfatter baade den aandelige og materielle Side af Embedet, og Kollatsen (Brevet herom) kan netop specielt fremhæve Overdragelsen af Embedets aandelige Gærning *(cura animarum,* Sjælesorgen). Som bekendt blev nu »Kollats« i Danmark-Norge efter Ref.en Betegnelse for Statsmagtens (gennem den kgl. Lensmand udøvede) Overdragelse af Embedet (vel netop paa Gr. af dets Art som Beneficium) og dens samtidige Myndiggørelse af Præsten, forsaavidt Staten netop dermed sikrer ham verdslig Støtte til hans Embedsgærning. Kollatsen er efter Ref.en Udtryk for, at K.n er Statsk. (IV, 321) ɔ: sikret ved Lov og Statsmagt, hvis K.-Ordinansen følges. Men denne fastslaar, at den aandelige Overdragelse og Myndiggørelse i Embedet beror paa Bispen og bevidnes gennem hans Missive (»forseglede Brev«). Men da Præstekaldelsen efter Enevældets Indførelse centraliseredes i Kancelliet, fik dettes, i Kongens Navn udstedte Brev om Embedsoverdragelsen (bortset fra Tilfælde med Patronat) Navn af »Kaldsbrev« (hvilket tidligere var Menighedens eller dens Repræsentanters Skrivelse om det i Sognet skete V. el. om Menighedens »Kaldelse«), og Bispens Følgebrev kaldes saa snart Kollats. — Det vil allerede fremgaa heraf, at Ordenes Brug er stærkt varierende. En Definition af Ordet »V.«, kirkeretslig set, er derfor ligefrem haabløs. Medens i vore Dage Bestræbelsen i Romerk.n reelt gaar mod at sikre Paven den afgørende Indflydelse ialt Fald paa de højere Embeders Besættelse og iøvrigt forbeholde kirkl. Øvrighed V.et (dog med stadige Indrømmelser til Statens Indflydelse), viser den gr.-kat. (ortodokse) K. Tilbøjeligheder til at imødekomme Lægfolkets Krav paa Indflydelse, og paa evang. Grund synes Sprogbrug og Ordning at gaa i Retn. af, at det kirkl. V. betyder og bør være den reelle Besættelse ved Menigheden selv (el. ved K.n som Helhed) enten direkte eller gennem en gyldig Repræsentation, der med Fuldmagt fungerer paa sine Vælgeres Vegne. Det samme viser sig gennem de moderne Ordninger m. H. til kirkl. Repræsentation. Man skelner her ofte mellem »valgte« Medl.er og andre, skønt ogsaa disse kan være valgt (nemlig af en Institution); de »valgte« i egtl. Forstand er da de menighedsvalgte, hvad enten det sker ved direkte eller indirekte V. Men atter her er mange Muligheder m. H. til Valgret og Valgbetingelser, m. H. til Valgmaade (Forholdstalsvalg eller ikke, skriftlig Afstemning el. ikke osv.). Heller ikke her kan gives en Fællesdefinition af det kirkl. V.

2) Vigtigere end at fastslaa Ordet »V.s« Brug til de forskellige Tider er at klargøre, hvorledes K.n i de forsk. Perioder og i de vigtigste K.samfund har ment at sikre sig den forsvarligste Løsning af Besættelsesspørgsmaalet; og navnlig har det for evang. Betragtning Betydn. at se, i hvor høj Grad Menigheden er gjort medvirkende el. bestemmende ved Besættelser — dog kan straks tilføjes, at dens Rolle i det hele har været beskæmmende tilbagetrængt til nyeste Tid. — Fra den første Tid, vi i Oldk.n virkelig kan tale om Embeder, forstod man, hvor stort Ansvaret og Risikoen var ved Besættelsen, og var klar over, at Mskers Afgørelse ikke sikrer det rette Udfald. Man saa imidlertid paa Embedet (jfr I, 753) ikke blot som en Tjeneste i Menigheden el. for Guds Riges Fremme, men som en Gave fra Gud. Dette er simpel Følge af den apostolske Tids Betragtning af al Virksomhed i Menigheden som en Gave af Kraft og Naade fra K.ns Herre (Ef. 4, 12), jævnstillet med Aandens særlige Karismer (Naadegaver, jfr. 1. Kor. 12, 28). Idet man derfor betragter Stillingens nye Indehaver ogsaa som en Gave, indvier man ham med Haandspaalæggelse og Bøn — formentlig stedse om, at Gud vil velsigne V.et og dygtiggøre vedkommende til Gærningen. V. og Indvielse (jfr. Ordination III, 446) synes endog fast sammenknyttet inden de særlige og officielle Menighedsgærninger med Sikkerhed kan kaldes varige Embeder (muligvis er dog den moderne Kritiks Tvivl om de lokale Menighedsembeders apostolske Ælde overdreven; om disse og de forsk. Benævnelser jfr. Præst III, 631 f.). Lad det være omstridt, om de 7 Mand, der i Jerusalem beskikkedes til at »tjene ved Bordene«, er Beg. til det i K.n varige Diakon-Embede, saa maa dog deres Tjeneste betegnes som et Embede, en bestemt, overdragen Virksomhed i Menigheden. Men allerede den overdrages ved Haandspaalæggelse med Bøn, saasnart Menigheden har foretaget sit Valg (Ap. G. 6, 5-6). Om Presbyterstillingen, der i N. T. omtales baade i Jerusalems Menighed og i de paulinske Missionsmenigheder, fra Beg. skal opfattes som et »Embede« (en særlig Funktion) eller som en Hædersstilling (der gør disse Mænd til en Slags Stand el. Raad i Menigheden) uden egtl. overdragen Virksomhed (jfr. Biskop I, 328), kan omtvistes, men det er ialt Fald klart, at Presbyterne snart optræder som Repræsentanter for Menigheden og ogsaa leder Gudstjenesten, lærer, styrer osv.; og sikkert er Stillingen, hvad enten en Apostel, en Apostelvikar (Pet. 1, 5) eller en Menighed har valgt Personerne, overdraget dem ved Indvielse (Ap. G. 14, 21). Naar ligeledes Missionsgærningen (Ap. G. 13, 3) overdrages under Bøn og Haandspaalæggelse, synes det rimeligst at anse dette for den normale Maade at overdrage særlige Tjenester paa i de ældste Menigheder. Herpaa synes Hovedvægten at være lagt, ikke paa

V.maaden, der ligesom Embedsbetegnelsen kan have været forsk. de forsk. Steder. Dog kan man ikke tænke sig, at Overdragelsen sker uden Menighedens Sanktion, thi denne betragter Embeders Indehavere ikke blot som ansvarlige overfor Gud, men overfor Menigheden. Fra den efterapost. Tid har vi nemlig Vidnesbyrd om, at den afsætter dem, som det skete i Korinth, if. 1. Klem.(jfr. II, 808). Det drejer sig her om Bisper og Diakoner, der siges højtidelig indsatte med hele Menighedens Samtykke. Naar Brevet derfor opfatter Udviklingen saaledes, at Embedsstanden skyldes Apostlenes Beskikkelse (ligesom Kristus valgte Apostlene, saaledes beskikkede disse »efter Prøve« ledende Menighedstjenestemænd som deres Efterfølgere, der atter skulde beskikke andre til at virke efter deres Død), saa kan dette i alt Fald ikke udelukke en Menighedsmedvirkning. Men Brevets (Romermenighedens) Ængstelse ved Afsættelsen viser, at Hovedsynspunktet er: »Gave« og Indvielse. Naar en langt senere Forf., Theodor af Mopsuestia (IV, 537), paa hvis Tid det »monarkiske« Episkopat forlængst var en Kendsgærning, endnu har bevaret Erindringen om, at Bisper og Presbytere opr. væsentlig var ét og det samme (jfr. ogsaa Ap. G. 20, 17 og 28; Tit. 1, 5 og 7) og begge indsatte af Apostle, saa betoner han, at ved disses Død fordeltes Opgaverne saaledes, at Biskoppen blev »Ordinator« og netop derved hævede sig som egtl. Leder over Presbyterne. Hvad histor. Værdi man end vil tillægge denne Opfattelse af Episkopatets Oprindelse, saa vidner den tydelig om, at den fuldt organiserede K. i god Overensstemmelse med de ældste Tider lagde Hovedvægten ved Embedsbesættelsen paa Ordinationen, men nu opfattet som den egtl. Myndiggørelse. Dette kan forklare, at Valgmaaden i Oldk.n faktisk havde mindre Interesse. At Fremkomsten allerede i 2. Aarh.s Slutn. af det nye Præstebegreb (jfr. III, 632 b, 4) i alt Fald efterhaanden maatte virke til at trænge Menighedens Betydning ved de kirkelige Embedsstillingers Besættelse tilbage, er klart. Efterat Klerus (og dermed ogsaa Presbyterne) var blevet en virkelig gejstlig Stand, en *ordo*, kvalitativ forsk. ved Ordinationen fra Lægfolket, havde dette som saadant ingen Repræsentation, og hvis det opr. havde deltaget i Synoderne (IV, 464), udtrængtes det ogsaa af dem. Dog var Lægfolkets Stilling ikke betydningsløs ved V.; man vedblev i Oldk.n at kræve deres Sanktion, selv om Bispen væsentlig under Raadslagning med sin Klerus beskikkede sine underordnede Gejstlige (Cyprian begærer stadig baade sine Gejstliges Raad og Menighedens Samtykke, jfr. Præstekaldelse III, 636), og selv om Klerus sammen med Nabomenighedernes Bisper væsentlig afgjorde Bispe-V.et. Til Tider kan endog Menigheden blive den afgørende Faktor. Det var Menighedens Krav, der gjorde Ambrosius (I, 68) til Biskop, og langt senere kan en Menigheds bestemte Tilkendegivelse være af gørende ved V. af Biskop eller i Rom af Paven. Men stigende var særlig Nabobispernes Indflydelse og især Metropolitens (III, 244). Allerede den saak. »Apostolske K.-Ordning« krævede, at smaa Menigheder ved Bispe-V. lod Repræsentanter for andre Menigheder prøve Kandidaten; Cyprian vidner om Nabobispernes Tilstedeværelse ved Bispe-V., og Nikæamødet forlangte mindst 3 saadannes Nærværelse, men hævder dog ogsaa »Folkets« Deltagelse i V.et; men dette skal nu stadfæstes af Metropoliten. Saadan blev normalt Ordningen i den senere Oldk., og i den gr. K. holdt den sig væsentlig, dog saaledes, at V.et siden Justinians Lovgivning betyder en Indstilling af 3 Personer, bl. hvilke Metropoliten og de nærv. Bisper efter Prøve endelig vælger; Lægfolket er nu indskrænket til »ansete Borgere«. Men endnu til o. 1400 tales i den gr. K. om »Folkets« Deltagelse i Bispe-V., og i moderne Tid har de ortodoxe K.r vist Imødekommenhed overfor Krav herom. Men ogsaa Statsmagten, hvis Indflydelse i K.n paa mange Maader mærkes, siden Kejserne blev kr., kan der indrømmes en endog vidtgaaende Ret (om Kejsernes Indfl. paa Pavevalget i den gr. Tid, jfr. III, 510). Kejser Nikeforos Fokas (963-9) krævede Ret til at »præsentere« til Bispesæderne, og senere forekommer baade saadan Designation eller ogsaa Krav om Ret til Stadfæstelse af V.et og til Lydighedsed efter V.et. — De moderne ortodoxe K.r viser forsk. Fremgangsmaader ved Bispe-V. I 9 Partikularkr.r vælges Bispen af de tilstedev. Bisper (»Bispesynoden«) og bekræftes af Statsoverhovedet; men V.maaden varierer. I Konstantinopels Patriarkat vælger Synoden i 2 Omgange; 1. Gang udpeges 3; derpaa vælger Synoden (uden Patriarken) ved hemmelig Afstemning én af disse, der stadfæstes af Staten. I Patriarkaterne Antiokia, Alexandria og Jerusalem vælger Patriarken sammen med Synoden frit, hvorefter Staten stadfæster. I Rusland foreslog hidtil Synoden 3, og Staten udnævnte; ligesaa i Grækenland og i Montenegro, medens der i Serbien kun indstilledes 1 til Godkendelse; endelig i Metropoliet Karlowitz foreslog Metropoliten Synoden 3, hvoraf denne valgte 1, der stadfæstedes af Staten. Men i Rumænien, Bulgarien, Metropoliet Hermannstadt og Ærkesædet Cypern deltager Repræsentanter for »Folket« i V.et; i Rumænien er disse Parlamentets ortodoxe Senatorer og Deputerede, de andre Steder særlig valgte Mænd. Kun i Metropolierne Bukowina og Dalmatien blev hidtil Bisperne uden videre udnævnt af den østrigske Kejser (N. Milasch, Das Kirchenrecht der morgenl. Kirche[2], 1905, 365 f; H. S. Alivisatos, Die kirchl. Gesetzgebung des Kaisers Justinian I, 1913). Om Præstevalg i den gr.-kat. K. jfr. Præstekaldelse III, 636.

Strid om V. kan selvfølgelig forekomme i Oldk.n, men indgribende Kampe om V.maaden forekommer ikke. Derimod tvistes der om V.-Betingelserne el. rettere om Ordinationsbetingelserne. Allerede i Oldk.n var V.-mulighederne begrænsede af forsk. Vilkaar, først og fremmest selvfølgelig af Tro og Livsførelse. Mærkelig nok derimod ikke ligefrem af Krav om Daab, — Katekumener (f. E. Ambrosius) kan vælges, endog til Bisper. Vigtigt er Kravet m. H. til Køn. Kvinder var overalt udelukket fra Bispeembedet. Men i Østen, navnlig i Syrien, har man, vel paa Gr. af de for Kvindernes Vedkommende om nuv. indiske Senanaforhold mindende Oldtidstilstande, en Tid haft

et kv. Embede (»Enkea.«) med stor Anseelse og Kompetence. Indehaverne optraadte endog som Profeter og drev Miss. paa egen Haand; de døbte, uddelte Nadver og forrettede K.tugt. Vi ser den syr. »Didaskalia« (I, 636) haardt bekæmpe dem og kræve dem erstattet af »Diakonisser«. For dette Skrift er K.ns egtl. Embeder (skønt det ogsaa anerkender Presbytere og bevidner »Enkernes« Tilstedeværelse): Biskop, Diakon og Diakonisse, hvilke 3 bør æres som synlige Afbilleder paa Jorden af henholdsvis Faderen, Sønnen og Aanden; men modsat »Enkerne« gør Diakonisserne intet uden Bispens Vilje; som Diakonen er de hans »Haand og Mund«. At Diakonisserne (jfr. I, 631 a) altsaa her (ligesom andetsteds) regnes til Klerus og ordineres, er klart. Men i Didaskaliens senere Bearbejdelser læses Tilbagegangen for de kv. Embeder; de apost. Constitutioner (I, 127) forbyder Enkers Ordination (ligesaa »den ægypt. Kirkeordn.«); de hævder vel endnu Diakonissernes Indvielse med Haandspaalæggelse, men disses Arbejde skal indskrænkes til at være Diakonernes Hjælp. Nikæamødet synes endog at have forbudt Ordination af Diakonisser og at regne dem til Klerus; men endnu Laodikea-Conciliet (o. 360) maatte nøjes med at forbyde at ordinere »Presbyter-Enker« — til Fordel for Diakonisserne, og i »Testamentum domini J. Christi« (IV, 532) omtales endog endnu styrende og ordinerede Enker, der leder Diakonissernes Arbejde og ved Nadverindvielsen staar, sideordnet med Presbyterne, bag Alterforhænget: ja, et Sted kaldes de ligefrem »kv. Presbytere«. De store orient. K.r havde langt senere Diakonisser, der ogsaa medvirkede rituelt, men vel væsentlig tog sig af Barmhjærtighedsarbejde, og Synoder lovgiver om deres Alder. I 8. Aarh. var Embedet i Tilbagegang, men dog nødv. for Klostrenes Skyld; endnu i 13. Aarh. meddeltes i Syrien Abbedisser Diakonisse-Ordination, for at de i Nødsfald kunde give Nonnerne Nadveren; og Jakobiter og Nestorianere har endnu i 18. Aarh. haft Diakonisse-Embedet. Ogsaa i Vesten kendes et Kv.-Embede, svarende til Diakonissen (Irland, Gallien, Spanien, Italien), ja, af og til dukker Navnet *presbytera, presbyterissa* op, og et rom. Koncil 721 forbyder *presbyteræ* og *diaconæ* at gifte sig. De ældre rom. *Ordines* omtaler Indvielsen af Diakonisser og Presbyterisser (til Klostre?). — Et videre V.-Vilkaar var Legemsførhed (Kastrater er udelukket af Klerus), bestemt Alder (I, 49) m. m. Der er Tilløb til at kræve Cølibat (I, 577), men først i Middelalderen sejrer dette Krav (i Østen dog kun for Bispers Vedk.). — De K.-Spaltninger, der i Oldk.n opstaar paa Gr. af V., skyldes dels Misfornøjelse med den valgtes Personlighed og hans Myndighedskrav (m. H. til K.tugt; se Novatian III, 408, og Cyprian I, 572), dels Ordinationshensyn, idet Ordinationen nu allerede opfattes som meddelende Kraft til at være »Naadekanaler« og Midlere (jfr. Donatismen I, 669, fremkaldt ved en paastaaet »Faldens« [Traditors, jfr. IV, 603] Deltagelse i en Bispevielse).

3) Strid om selve V.et og Besættelsesmaaden præger derimod i høj Grad Middelalderens K.hist. og hænger især sammen med germansk Retsopfattelse og de kirkl. Embeders Dotation eller fastslaaede Indtægter, hvorved de blev »Beneficier« (I, 259; jfr. Præsteløn III, 640; Præstegaard III, 635; Præsteembede III, 617, jfr. ogsaa Kirkegods II, 792; Spolieret IV, 308). Paa Gr. af »Privatkirke-Opfattelsen« (jfr. Sogn IV, 274, og Stift IV, 354) kom baade Bisper, Præster og Klosterforstandere ofte i Afhængighed af Stormænd og Fyrster; disse besatte Stillingerne og afsatte (for Præsternes Vedkommende) ofte Indehaverne efter Behag. Vielsesretten blev nu stundom eneste Værn om kirkl. Sømmelighed, thi alle bøjede sig for den. Bispernes Nægtelse af Ordination eller Vægring ved at indvie Privatkirker, der var usømmeligt udstyrede, eller hvor Præstens Stilling var uværdigt ordnet, gav da Mulighed for Indflydelse paa Embedernes Besættelse. Men selv Pavevalget (om dettes forsk. Faser se III, 510; Conclave I, 543; Kardinal II, 726; Camerlengo I, 463) laa i lange Tider reelt i Fyrsters eller Stormænds Hænder. Men først i Højmiddelalderen indtræder nye, sikkert ordnede Forhold. Opsvinget skyldes den ved Pavedømmet vakte Begejstring for Universalteokratiet, Tanken om Gudsvældets Gennemførelse i denne Verden ved K.ns »Frigørelse« og ved »Guds Lovs« Herredømme (jfr. Statskirke IV, S. 324 b. f.). Men Frigørelsen beror netop i første Række paa »Befrielsen« af den kirkl. Embedsbesættelse. En vigtig Forudsætning for den store, gregorianske Reformperiode er atter Cluniacenseraandens Indflydelse (jfr. Cluny I, 524). Cluny arbejdede vel først og fremmest paa Klosterreform (bl. a. ved at frigøre Abbedvalget og Klostergodset fra verdslige Herrer); men Ordenen virkede ogsaa i høj Grad med til alm. K.reform, ikke blot ved dens Agitation for Bodsfromhed, men særlig ved dens Iver for at skaffe de høje K.embeder over paa værdige Hænder. Hertil hørte efter deres Opfattelse Cølibatkravets Gennemførelse; og Reformpavedømmet optog dette Ordinationsvilkaar paa sit Program, ligesom det siden er fastholdt af Romerk.n som Betingelse ved kirkl. Embeders Besættelse. Men det er en Misforstaaelse, at Cluniacenserne udelukkede Lægfolket fra Indflydelse paa K.-Stillingernes Besættelse: tværtimod støttede de reformvenlige Lægfolks Indflydelse her. Fyrster som Henrik II, Knud d. Store og navnlig Henrik III (II, 399), der afsætter og indsætter Paver og Bisper, er typiske Eksempler paa Clunys Indflydelse. Først, hvor Cluniacenseraanden optager Pseudo-Isidors (III, 659) Tanker, fremkommer den Opfattelse, der præger Gregorianismen (jfr. Gregor VII, II, 257), og som afføder den udviklede kanoniske Ret. M. H. til de kirkl. Embeder betyder dette den store Kamp om Investituren (II, 547), der i første Række vil frigøre Bispeembederne. Først bekæmpes Simoni (IV, 192) og Nikolaitisme (Brud paa Cølibatet), saa overhovedet Lægmandsbesættelse. Atter er Ordinationsbetingelserne her Hoveddrivkraften til Sejr for Reformerne. Gregor VII udbreder et donatistisk Syn paa simonistiske, gifte eller lægmandsinvesterede Gejstliges kirkl. Virken, skaber derved Panik for, at deres Sakramenter er virkningsløse eller skadelige, og iværksætter i stor Stil Lægmandsstrejke og Voldsomheder

overfor saadanne Gejstlige som falske Naadekanaler og Midlere (Peder Bodilsens Forfølgelse af de gifte, sjæll. Præster, jfr. I, 446, er Efterdønning af denne andetsteds saa voldsomme Rejsning). Ved Wormserkonkordatet 1122 (se Investitur II, 547) sikres saa det kirkl. Valg. Men af H. til Embedets Gods og Lenspligter (især Ledingspligten) indrømmes tillige en verdslig Investitur for Bispens Vedk.; med andre Ord Embedets Dobbeltkarakter fastslaas nu (jfr. ogsaa *spiritualia* IV, 305, og *temporalia* IV, 520). Ud fra denne Grundbetragtning frigøres efterhaanden overalt Bispevalget, og yderligere sikres dets Kirkelighed i Reformopfattelsens Aand ved at unddrage den alm. Klerus og Folk deres gl. Ret til Tilstedeværelse og Sanktion. V.et lægges udelukkende i Domkapitlets Haand; mellem 1139 og 1215 gennemfører Pavedømmet denne Reform (jfr. Valgkapitulation). Ogsaa verdslig Investitur afløses mest af en Bekræftelsesret og Krav paa Lydighedsed. Hvor voldsomme Stridigheder videre forekommer i Middelalderen, f. E. hos os: Kongemagtens Strid med Jakob Erlandsen (I, 794) og Jens Grand (II, 248), skyldes det navnlig Misligholdelsen af Lydighedseden til Fyrsten og Benægtelsen af de paa K.godset hvilende verdslige Pligter, som ogsaa senere kanonisk Ret egenmægtig søgte at bortfortolke ud fra sin Betragtning af Ejendomsretten til dette. I det mindre gentager Stridighederne sig om Præstevalget (jfr. Præstekaldelse III, 536), hvor K.n faar Tanken om Privatejendomsretten afløst af Patronatstanken (III, 497; Privilegier III, 601; Præsentationsret III, 630). Mens K.n endnu i Højmiddelalderens første Tid villigt lod Kirkeejeren udnævne eller Sognefolk »vælge«, naar Bispens Ret til at prøve og stadfæste godkendtes (jfr. i Danmark de saak. sjællandske og skaanske K.love fra o. 1170: Bønderne »vælger med Biskops Vilje«), saa sejrer siden Designations- eller Præsentatstanken (der dog reelt betyder et ligesaa stærkt Retskrav m. H. til Besættelsen), hvorved det indrømmes, at Bispen er »Kollator«, saaledes at han ikke blot overdrager *cura animarum* (Sjælesorg) og Retten til al kirkl. Tjeneste, men ogsaa bemyndiger til Indførelsen i eller Overtagelsen af Beneficiet; hans Kollats er nemlig nødv. ogsaa for Patronens Kandidat, og først den giver ham »kanonisk« *institutio* med »korporlig Besiddelsestagen« ogsaa af Embedets materielle »Frugter« (ved selve Indsættelsen sørges for, at gyldige Repræsentanter for Menigheden er til Stede, de saakaldte Jurater, vel de samme, som fungerer som Synodalvidner [jfr. IV, 466 a], Middelalderens eneste kirkl. Lægmandsrepræsentation). Dermed er Ejendomsretten til alt K.gods altsaa fastslaaet som K.ns. K.ns Embeder er godkendt som »gejstlige Len«. Senmiddelalderens talrigste Gavebreve er derfor forsigtigvis formede som Stiftelsesbreve af bestemte Messer eller Gudstjenester og med Klausul om, at, hvis det stiftede ikke opretholdes, falder Godset tilbage til Slægten; herpaa beror Adelens mægtige »Rov« af K.gods efter Ref.en — Messerne læstes jo ikke mere. — Hvad de højere Embeder angaar, medførte Avignon-Tiden (I, 187), især af finansielle Grunde, voldsom Tilsidesættelse fra Pavestolens Side af de Grundsætninger, man tidligere havde kæmpet for som Udtryk for »K.ns Frihed«. Domkapitlernes V.ret tilsidesættes ved pavelig Provision (III, 616) og Reservationer (III, 764), og de Misbrug fæstnede sig, der først fremkaldte Krav om »Reform af K.n paa Hoved og Lemmer« (jfr. Reformkoncilier III, 730), og som, da denne blev illusorisk, bidrog i saa høj Grad til at forberede og fremme Reformationen (jfr. III, 708 og 713). Om saadanne Misligheder jfr. Servitspenge (IV, 163), Annater (I, 97), Taksation (IV, 488), *unio beneficiorum* (IV, 695; her om Pluraliteter og Inkorporation), Residenspligt (III, 765) og Titulus (IV, 584). Navnlig ved Privatoverenskomst med Fyrster eller ved ligefremme Konkordater (II, 832) overlod Paven mod andre Indrømmelser, mest af økonomisk Art, Statsmagten Præsentationsret m. H. til Bispestillinger, Prælaturer el. andre betydningsfulde K.-Embeder, naar blot Pavens Konfirmatsret el. formelle Udnævnelse agtedes. — Tridentinerkonciliet (IV, 613) betød, som paa saa mange Omraader, ogsaa en Udrensning m. H. t. Misforhold ved Embedbesættelsen, og ikke mindst blev Kravet til Uddannelse af de Gejstlige skærpet, især for Bispers Vedk. Men siden 16. Aarh er yderligere det kanoniske V. af Bisper i Domkapitlerne blevet begrænset, ikke mindst ved nyere Konkordater, der giver Statsmagten Indsigelsesret eller fastslaar nye Begrænsninger i Valgbarheden, saaledes Krav om Indigenat for den valgte (ɔ: at han er indfødt i Landet). Faktisk besattes til nyeste Tid et Mindretal af Bispestillinger ved Domkapitalsvalg, og hvor disse vedblev, var V.-Ordningen ofte præget af partikulær, stedsgældende Ret. I Baiern, Østrig og Frankrig havde Statsmagten til nyeste Tid endog Nominationsret (Udnævnelse), i Spanien og Portugal Præsentatsret; i Italien og Missionslandene udøver Paven fri Provision, i England, Irland, Belgien og Nederland udnævner han én af de 3, som Kapitlerne foreslaar; ligesaa i Nordamerika, men Forslagsretten tilhører her Provinsens øvrige Bisper. Den fri V.ret i Domkapitler har kun holdt sig, og i begrænset Form, i tysk-protest. Lande og i Schweiz samt i Ærkestifterne Salzburg og Olmütz; V.et foregaar kanonisk under de 3 gl.kendte Former: Afstemning *(per scrutinium)*, ved Overenskomst *(per compromissum)*, ved enig Acclamation *(quasi per inspirationem)*. (Wetzer u. Welte's Kirchenlexikon² XII, 1148 f). Konkordatophævelsen i Frankrig 1905 og Omvæltningerne i Tyskland, Østrig og de nye Stater har ændret Tilstandene her og har ligesom Kuriens Nyordning (1908) og den nye Kodificering af den kanoniske Ret (1917) bidraget til at styrke og stramme Pavestyret i Romerk.n. Ved Nyordningen 1908 (jfr. Romerkirken III, 814) træder ikke mindst Konsistorialkongregationens Betydning frem; her sker den faktiske el. endelige Besættelse af Bispestole. Gregor XIV havde ved Bulle 1591 foreskrevet, at der m. H. til en designeret Biskop fandt en »Examen«, en Prøvelse af hans Kvalifikationer, Sted, der foregik først paa den valgtes Opholdssted som en Informationsproces, idet en Udsending fra Kurien (eller Nuntien paa Stedet) tilvejebragte Efter-

retninger og ligefrem Vidnesbyrd om Kandidatens Personlighed (ogsaa ved personlig Forhandling med denne), modtog hans *Professio fidei Trid.* m. m. De protokollerede Oplysninger forelagdes saa Konsistorialkongregationen, hvor en »definitiv« Proces med Indhentelse af nye Vidnesbyrd foregik. Denne sidste er dog nu bortfalden. »Informationerne« forelægges i et Møde i Konsistorialkongr., og i et følgende sker Afstemning, og i Tilfælde af Stemmemajoritet sker Pavens Prækonisering af den valgte eller designerede, ɔ: den højtidelige Stadfæstelse og Promotion, der derefter meddeles vedk. ved en «Prækoniseringsbulle«; herefter har han fuld Jurisdiktionsret i sit Stift, men Ordinationsret faar han først ved Konsekrationen, ved hvilken han aflægger Ed til Paven og introniseres. — Om de forsk. Embeder se iøvrigt Art.: Pave, Kurie, Kardinal, Legat, Nuntius; Patriark, Ærkebiskop, Metropolit, Biskop, Korbiskop, Titularbiskop, Suffragan, Apostolske Vikarer, Præfekt, Coadjutor, Generalvikar, Official, Deputater; Prælat, Cantor, Kannik [se Kapitel]; Arkipresbyter, Provst, Præst, Arkidiakon, Diakon, Subdiakon; Akoluter, Exorcister, Lektor, Ostiarius, Klokker, Kirkeværge; Abbed, General, Provincial, Prior, Guardian. Videre ang. Forudsætninger for Besættelse: Sedisvacants, Resignation; Tonsur, Interstitier, Cølibat, Alder (kanonisk); Præsteuddannelse, Domskole, Seminarier, Propaganda, Collegium, Universitet; Consecration, Successio apostol., Pallium, Bispedragt, Ordination, Dimissoriale, Præsteéd, Symbolforpligtelse, Præsteklæder. — Romerk.n tilsteder i vidt Omfang frie Virksomheder i K.n, naar de staar under Gejstlighedens Tilsyn, se: Broderskaber (kirkelige), Søstre (barmhjærtige), Kongregationer.

4) Om den Ændring i Opfattelsen af Embedet, som Reformationen bragte, om Ordningen i den luth. K. af Embedsbesættelsen samt Udviklingen til nyeste Tid er redegjort i Art. Superintendenter (IV, 401 f), jfr. Præstekaldelse (III, 636). Det afgørende for Tilstanden efter Ref.en blev den Konsekvens, man drog af Erkendelsen af Embedets Dobbeltkarakter, dels som Udøvelse af en rent aandelig Gærning, samlet i »Ordets el. Evangeliets Tjeneste« (hvilket ikke blot betyder Forkyndelse, men Sakramentforvaltning, Betjening med andre kirkl. Handlinger, Sjælesorg og K.tugt [Udøvelse af »Nøglemagten«, III 412]), dels som et Beneficium. Herved fik Læren om det alm. el. aandelige Præstedømme (III, 634) ingen k.retslig Betydning for Menighedens Vedkommende. Luthers Interesse samlede sig om at sikre den kirkl. Selvstændighed for den første Side af Embedet, og dette skete gennem Ordinationen, og de luth. Ritualer betoner paa det stærkeste her, at Indvielsen er en kirkelig Regeringshandling ud fra den K.magt, Kristus har givet sin Menighed. Embedet ses da ogsaa, paa apostolsk Vis, som en Gave fra K.ns Herre (jfr. Godkendelsen af dette Synspunkt ogsaa i Love, saaledes i Dske Lov 2—3—1) og en Overdragelse i Guds Navn, der bemyndiger til den aandelige Tjeneste i Menigheden. Ordinationsbrevet, der bevidner den forudgaaende Prøve af Ordinanden m. H. til hans Lære og Liv samt selve Indvielsen, hvorunder Ordinanden aflægger Løfte til Ordinator, er Basis for Introduktionen (Indsættelsen til den nævnte Ordets Tjeneste i fuldt Omfang) i den bestemte Menighed. Men Menighedens Ret overfor begge Sider af Embedet saas væsentlig som en Ret til en Meningstilkendegivelse, der kan forme sig som en Kaldelse (efter Prøveprædiken III, 643) eller en Ret til Veto: Intrusion (ɔ: Paanøden mod Menighedens Vilje) maa ikke finde Sted), derimod kan den virkelige Præsentationsret tilhøre en Institution el. Enkeltmand. Men Ordinationens afgørende Betydning betones ved, at al Kaldelse, Præsentation el. Udnævnelse er betinget af, at den egtl. K.magts Indehaver frit har Retten til at prøve og ordinere. I de tyske K.r lagdes denne højeste kirkl. Styrelsesmagt i Konsistoriets Hænder, hos os i Norden fik Bispe- eller Superintendentembedet (som Udtryk for »det rette Biskopembede«) den; og dettes Myndighed i saa Henseende understreges ikke blot ved dets Visitatsret, men ved, at Præster ved Forflyttelse skal have ny Bevidnelse fra Tilsynsembedet for at blive indsat. — Denne Ordning virkede upaaklageligt m. H. til at sikre den ønskede Læreuniformitet, men Ligegyldigheden overfor Kaldelsen el. Bekræftelsen fra statslig Side førte efterhaanden det kirkl. Embede ned i en uværdig Afhængighed af Statsmagten, fremmet ved den fastslaaede Lære om Lydighedspligten overfor den af Gud satte Øvrighed og ved den hurtig stigende Servilisme. Dog fastholdes, at Landsherrens K.-Regimente er begrænset til det ydre Regimente i K.n *(jus circa sacra)*, og at denne Ret maa adskilles fra hans egtl. Statsmagt; altsaa ogsaa han er (som Præsten) »Dobbeltperson« (jfr. Statskirke IV, 326 f.). Selv i Enevældets Tid i Danmark fastholdes denne Sondring bestemt. Naar Dske Lov 1—1—1 taler om, at »alle Embeder . . . skal af Kongens Enevoldsmagt saasom af en Kilde have sin første Oprindelse«, viser de følgende Ord: »Kongen haver *og* ene højeste Magt over al Cleresiet«, at Gejstligheden er noget for sig. Og at det kirkelige Embede som Betjening af Ordet ikke har sin Kilde i Statsmagten, bevidner Christian V.'s Ritual tilstrækkelig, ligesom Dske Lov ogsaa begrænser Kongemagten over »Cleresiet« for selve Udnævnelsens Vedk. saavel ved Forudsætningen om symbolsk Lære (2—1) som ved Betingelsen om Bispens Prøvelse. Ordination og Kollats, hvorfor selv de kgl. Kaldsbreve udstedes »betinget« (jfr. ogsaa Titulus IV, 585). Kollatsmeddelelse kan derfor, ligesom Ordination, ikke fremtvinges af Staten (jfr. Vaalseloven IV, 723). — M. H. til Embedets verdslige Side maa ogsaa betones, at K.godset ikke betragtes som Statens, men udtrykkelig bevidnes som Kirkens; det er som K.ns Værner og verdslige Styrer, at Landsfyrsten myndiggør til Nydelsen af det, og de kirkl. Embedsmænd betragtes derfor ikke som egtl. Statsembedsmænd. — En vigtig Fornyelse i den luth. K. m. H. til Betingelserne for at komme i Betragtning til kirkl. Embeder er Kravet om et akademisk Studium, der senere stiger til Krav om en egtl. teol. Examen (I, 831), et Forlangende, der dog ikke ophæver Ordinators Ansvar m. H. til hans Prøvelse af

Kandidaten (om dsk »Bispeexamen« se I, 847). Reelt har den luth. K. fra første Færd ligesaa fuldt som Calvinismen godkendt det teol. Lærerembede som et nødv., særligt Embede i K.n; ja, hele Universitetets Lærerstab blev i lange Tider regnet til »gejstlig Stand«. Dske Lovs 2—20 (om Professoribus) bevidner dette. Endelig regnes Hospitals- og Fattigplejen med til K.ns Omraade (jfr. den dske K.-Ordinans og Dske Lov 2—19), men Lutherdommen evnede ikke, trods Tilløb, at forny Diakonembedet i virkelig oldkirkl. Forstand. — Degneembedet (vor »Diakon«) var vel et egtl. kirkeligt Embede, men dets Særstilling som saadant fremgaar af, at dets Overdragelse ikke blev forenet med Ordination. Degnens Forretninger var navnlig at undervise Ungdommen i Krdm, forestaa Sangen ved Gudstjenesten og gaa Præsten tilhaande ved hans Embedsforretninger samt være Klokker (i Norge benævnes han saaledes), derimod var der ikke paalagt ham noget kr. Barmhjærtighedsarbejde. Loven forbød ham »verdslige Forretninger«. Under Messefald ledede Degnen Gudstjenesten (uden Altertjeneste og med Oplæsning af en Prædiken). Hans Løn bestod bl. a. af Offer fra Menigheden. Degnekaldelse tilkom de samme, som kaldte Præsten, dog saaledes at, hvor Kongen beskikkede Præster, kaldte Bispen Degnen. Der afkrævedes Degnen en kirkelig Embedsed. Forudsætning for at blive Degn var opr. at være Student (Dske Lov 2—15—1), og ofte har Degne senere endog været teol. Kandidater, men i Praksis toges til Embeder nær Købstæderne Elever fra Latinskolernes »Mesterlektier«(»Løbedegne«, modsat »Sædedegne« ɔ: de Degne, der har fast Sæde i Menighederne) og efterhaanden ogsaa »ustuderede« Skoleholdere o. a.; ikke mindst paa dette Omraade viste Servilismen overfor K.-Patroner sig ofte i grelt Lys, idet uvidende og uværdige Personer beskikkedes i Degnestillinger. Efterhaanden som Kravet til Undervisningen steg, i 18. Aarh.'s Slutning, nedlagdes Degneembederne, og i Danmark fastsloges 1814, at alle disse Embeder ved Vakance skulde bortfalde. Til den kirkl. Tjeneste beskikkedes derefter Lærerne som Kirkesangere (først ved Menighedsraadsloven af 1922 fik Menigheden Ret til Ansættelse saavel af K.sangeren som af samtlige K.betjente i Købstæder og paa Landet).

Af afgørende Vigtighed i den luth. K. var, at Præsten (og Degnen) var eneberettiget til kirkelig Virksomhed i Sognet; Lægfolket var henvist til hans Betjening (om Frigørelsen i moderne Tid fra dette Privilegium i Danmark jfr. Sognebaandsløsning IV, 278). Men Præstens Kaldelse tillod ham normalt ikke Virksomhed udenfor Sognets Grænser (jfr. Stigesag IV, 278). Kun i Hjemmet ved Husandagt var der givet Lægfolket Rum for kr. Virksomhed. Tilløb til Menighedsraad (hos os siden 1629 de saakaldte »Præstens Medhjælpere«) førte ikke til nogen selvstændig Aktivitet af Betydning, dels da de beskikkedes af Præsten, dels da Conf. Aug. 14 bestemt hindrede en virkelig Menighedsaktivitet. Da Pietismen bragte Røre i den luth. K., steg Kravet om »gudelige Forsamlinger« frem; men Frygten for Separatisme og strænge Konventikelplakater hæmmede Bevægelsen. Den dske Konventikelplakat af 1741 fremkom vel for at opmuntre til Husandagter og fremme gudelige Forsamlinger under Præstens Ledelse, men den virkede snart til at hæmme dem og blev særlig i Norge omkring Aarhundredskiftet og senere brugt mod Haugianismen (II, 357) og ikke mindre i Danmark mod Vækkelsen dér. Den luth. K. har derfor til 19. Aarh.s sidste Halvdel i fremtrædende Grad været en Teolog-K., og først med Optagelsen af I. Miss.' Arbejdet er der sket en Fornyelse i saa Henseende; men kun langsomt har man indrømmet, at Conf. Aug. 14 ingen Ret gav til at hindre det alm. Præstedømme i den nødv. Medtjeneste i Menighedsarbejdet. — Principiel Fornyelse i de luth. K.r medførte den ved de fri Forfatninger ændrede Tilstand, idet Indførelsen af rel. Tolerance og de polit. Repræsentationers og Regeringers ukonfessionelle Sammenslutning skabte Tilstande, der gjorde det saavel ulogisk som usømmeligt, at de hidtidige Statsk.-Former opretholdes. Allerede i Friedr. Wilhelm IV's Tid var det paatænkt at give K.n i Preussen (jfr. III, 595) egen Repræsentation, og Efterfølgeren følte Fyrstemagtens Summepiskopat som noget urigtigt. Sluttelig førte Bevægelsen til Indførelse af repræsentative Organer for K.n i Preussen, ligesom Menighederne fik begrænset Indflydelse paa Præstekaldelsen (denne kunde f. E. være begrænset til hveranden Tjenstledighed, jfr. Slesvig-Holsten-Lauenburgs K.forf. IV, 259), og med mange lokale Variationer indførte de fleste andre tyske luth. Landsk.r (jfr. Tyskland IV, 665) lignende Modifikationer i de nedarvede Statsk.former. I det hele vedblev K.styret dog at være stærkt bureaukratisk i Tyskland, og i hvor høj Grad Staten aandelig beherskede K.rne, kom stærkt frem under den store Krig, ligesom i Statens Stilling til Bevarelsen af det luth. Lærepræg. Revolutionen 1918 har formelt frigjort de tyske K.r, men Nyordningernes Gennemførelse kan endnu ikke overses. I hvor høj Grad Teologpræget har holdt sig, har vist sig gennem den haarde Kamp, det har kostet at forstaa I. Miss.-Arbejdets Berettigelse, naar det omfattede Ordets Forkyndelse. Frihed for Præstens Afvigelser fra Conf. Aug.'s vigtigste Punkter ansaas derimod i Teologkredse for rimelig, samtidig med at Art. 14 udslyngedes mod Lægmandsforkyndelsen. Gennem Selskabsorganisation har dog efterhaanden det frivillige kr. Arbejde vundet anerkendt Plads og opdrager til større Forstaaelse for Lægfolkets Ret og Pligt. Ogsaa den stærke »Samfundsbevægelse« (Gemeinschaftsbewegung) peger paa Styrken af Lægfolkets kirkl. Frigørelse. Paa 2 Omraader har Fornyelsen mødt gennemgaaende Billigelse: Fornyelsen af Diakonissestillingen (I, 631 b) og Optagelsen af I. Miss.-Arbejde (bortset fra fri Forkyndelse).

M. H. til Norden jfr. foruden Art. Superintendenter Art. Danmark, Norge, Sverige, Island og Finland samt Statskirke IV, 329 a. I Danmark har Menighedens Indfl. været stærkt stigende. Ved Menighedsraadsloven 1911 fik Menighedernes Repræsentation en lovgyldig Præsentatsret m. H. til Præsteembedernes Besættelse; K.lovene af 1922 har udvidet den paa forsk. Vis, saaledes at bl. a. ogsaa Lægmænd,

der »ved Arbejde til K.ns og Menighedens Tarv har vist sig i Besiddelse af de Egenskaber, der kræves til Præstegærningen«, kan vælges. Ogsaa Bispevalg (»Adgang til at stemme om, hvem Menighedsraadene ønsker til Biskop«; Præsterne stemmer ikke for sig) indførtes 1922. Af H. til Administrationen af de til K.n henlagte Midler indførtes ogsaa Provstiraad, og Menighedsraadenes Indflydelse er stærkt udvidet; deres bestemt kirkelige Karakter er stadig opretholdt ved Krav om Anmældelse til en særlig, kirkl. Valgliste samt ved de valgte Menighedsraaders særlige Erklæring. Lægfolkets Ret til Brug af Kirkerne til Betjening ved indkaldt Præst og til Valg af en saak. »Andenpræst« i en Menighed har (sammen med de ældre Love om Sognebaandsløsning og Valgmenigheder) givet dette en særdeles fri og kirkelig vel begrundet Selvstændighed overfor Præsterne. Endelig indførtes 1922 Ret for Menigheder med deres Præst til at løse Stiftsbaand fra Biskoppen. Derimod er Kravet om »Præstefrihed« (III, 634) ikke gennemført; Paastanden om, at det ligger i Linie med de øvrige Frihedslove, er urigtigt, da disse ikke forrykker K.ns Læregrundlag el. kan opløse den i dybere, aandelig Forstand. »Præstefriheden« vil derimod betyde en Sprængning af K.n som K. eller en Omdannelse af den til en »borgerlig Indretning«. Frivilligt Arbejde under de mangfoldigste Former, især knyttet til Selskabsdannelse, blomster løvrigt, og ikke mindst har Voluntarismen vist sig stærk ved Løsningen af Kbhvns forsømte K.sag (jfr. Kirkefond II, 790). Omdannelsen m. H. til Betragtningen af Embedets privilegerede Betjening er øjensynlig, og Forstaaelsen for Menighedens Ret til Selvbestemmelse i de kirkelige Forhold voksende. — I Norge og Sverige er Udviklingen tilsvarende, men Brydningerne mellem Embedet og K.styrelsen og den frivillige Virksomhed stærkere; navnlig Lærespørgsmaalet i Norge og den »frikirkelige« Virksomhed i Sverige truer med Sprængning af den kirkl. Enhed. Norge fik 1920 en Lov om Menighedsraad og Menighedsmøder, der giver begrænset Adgang til Indflydelse ved Præstebesættelsen samt giver Menighedsraadene Del i det i 1841 og 1882 ordnede Bispevalg; Retten er dog stærkt begrænset, og Regeringen har gentagne Gange undladt at tage H. til Indstillinger ved Besættelser. — Island fik 1921 Bispevalg (Valgretten har samtlige Præster og Universitetets teol. Lærere); der indstilles 3, og Besættelsen er stærkt bundet til disses Rækkefølge. I Sverige (om »K.mødet« se IV, 431) er Ydre- og I. Miss. Arbejde optaget officielt af K.n som saadan. — Samme Forhold med Hensyn til Hedningemissionen var fra første Færd et Særmærke for den, den luth. K. nærstaaende Brødremenighed; om Menighedens Indflydelse i dette K.samfund m. H. til Embedsbesættelser og Repræsentation se I, 402 f.

I de ref. K.r indtraadte samme Brud med kat. Embedsbetragtning som i den luth. K., men paa Gr. af Calvins K.begreb kom K.-Ordningerne her til at yde en langt stærkere Garanti saavel mod Statsindflydelse i K.n som mod Teologvælde. Presbyterialforfatningen (III, 520) skabte i Ældsteembedet en Modvægt mod Præstemagten, og Synodalrepræsentationerne styrkede K.rnes Modstandskraft overfor Staten. Men den calvinske K.-Ordning gav ikke Menigheden som saadan Indflydelse paa de kirkelige Styrelsesorganers Besættelse; de besattes ved Kooptation i nederste Instans; og Sæde i en lavere Instans var Betingelse for Valg til en højere. Ved Præstevalget fordredes Menighedens Ret til at give en »Kaldelse« (eller i alt Fald dens Vetoret) anerkendt; men f. E. i Skotland blev Kampen mod Patronatet haard, og den endelige Sejr hører Nutiden til. Gentagne Gange gav Patronatsudøvelsen og den vilkaarlige Intrusion Anl. til K.-Spaltninger (jfr. Skotland IV, 235); først i 19. Aarh. har moderne Syn paa Menighedens Ret ved Embedsbesættelse vundet sikker Plads. Den ref. K. lagde ligesom den luth. stærkeste Vægt paa en akad. Uddannelse som Forudsætning for Præstegærning og ansaa ligefrem det teol. Lærerembede *(Professeur)* som hørende til K.ns nødvendige 4 Embeder (Pastor, styrende Ældste [Presbyter], Professor, Diakon). Af største Betydning for Livet i de calvinske K.r blev Diakonembedet, forstaaet som en væsentlig Barmhjærtighedsvirksomhed. Som Efterligning af de saakaldte »Profetier« (III, 605) trængte hist og her Huskonventikler ind i de ref. K.r; saaledes selv i ortodoks Tid i Nederland (jfr. A. M. v. Schurman IV, 104), men med Labadie (III, 1) førte dette til Separatisme og Hævdelse af, at Menighedsforholdene burde ordnes »apostolsk«, saaledes at Menigheden selv varetager sin Ledelse og Opbyggelse. — I 19. Aarh. har Vækkelsen i Schweiz, Frankrig og Nederland (se Réveil III, 775) bragt det frivillige Arbejde stærkt frem, men ogsaa fremmet Frikirkebevægelsen (II, 127), hvor selvfølgelig Menighedens Indflydelse paa Embeder og Repræsentationsstillinger er sikret. — Iøvrigt var det gennem Kongregationalismen (se Independenter II, 522), at Menighedens Ret til Selvstyre først hævdedes i tydelig Form. Mange Puritanere (III, 664) vandtes for Tanken om, at alle *Covenanters* (de genfødte el. omvendte, der bevidst tiltræder Pagten) har Ret til Menighedsstyre og Embedskaldelse. Gennem Pilegrimsfædrene (III, 554) kom disse Tanker til at præge store Dele af Nybyggermenighederne i Nord-Amerika, og egtl. Presbyterianisme spillede kun en underordnet Rolle dér.

Den anglikanske K. (I, 91) beholdt fra den kat. K. det 3-dobbelte Embede (Biskop, Præst, Diakon) med Tyngdepunktet i Bispeembedet; Udnævnelsen til dette forbeholdt Kronen sig. Overhovedet blev Statsk.-Tanken (se Erastianisme I, 782) meget populær, navnlig som Modsætning til puritanske (i moderne Tid ogsaa til »højkirkelige«) Strømninger. Det har i England altid været forholdsvis let at sætte Bevægelser i Gang, hvis »the happy Establishment« antoges at være truet. Statens Overhoved er K.ns øverste Styrer (siden Elisabeth under Navn: *supreme Governor)*, og Parlamentet gav K.lovene, endog ganske uafhængigt, siden Provinslandemoderne *(convocations)* ophørte at indkaldes. Paa den a. S. maa erindres, at Bisperne sad i Overhuset. — Præstestillingerne besattes hovedsagelig ved Patronat, og gl. Misforhold som Pluralitet og Stedsættelse af Residenspligten (III, 765) holdt sig til 19. Aarh.

De protest. Krav til Præsteuddannelsen kom heller ikke til at præge *Church of England*. I 16.-17. Aarh. kom gennem Puritanerne en stærk calvinistisk Retning frem i den eng. K., som efterhaanden krævede presbyteriansk K.-Ordning indført. Det lykkedes ved Westminsterforsamlingen og det lange Parlament at naa dette Maal; men Independenten Cromwells Styre umuliggjorde Gennemførelsen i Praksis. Foruden de mange andre (ogsaa baptistiske) Menighedsdannelser, som nu kunde ordne sig frit (væsentlig kongregationalistisk), fremkom i Kvækerne (II, 882) et Samfund, der paa oldkirkl. Vis vilde erstatte Embeder med Aandens Virken i de hellige, og hvor, selv efter at den sværmeriske Tid var forbi, det fuldeste Menighedsdemokrati herskede. I Slutn. af 17. Aarh. fremkaldte Trangen til Forbedring af de rel.-sædelige Tilstande og ikke mindre de elendige kirkl. Betjeningsforhold i Kolonierne i Amerika forsk. »Selskaber« (se *Religious Societies* III, 751), hvoraf de to største, endnu bestaaende, S. P. C. K. og S. P. G., ogsaa har faaet største Betydning for Ydre Miss.; men disse Udtryk for frivilligt Arbejde har dog en kendelig forskellig Karakter fra den, vi møder gennem 19. Aarh.'s Selskabsdannelser. De gl. Selskaber stod i nøjeste Forbindelse med det kirkl. Embede eller Staten og byggede paa denne Autorisation. — Den store metodistiske Vækkelse (III, 237) i 18. Aarh. voksede sig uden egtl. Udtrædelse ud af Statsk.n. Den fremkaldte en overordentlig Lægmandsaktivitet og skabte nye Embeder, hvoraf Klasselederne, Formanerne *(exhorters)* og de stedlige Prædikanter *(local preachers)* har bevaret deres Lægmandskarakter, ligesom Indehaverne kan vedblive at virke i deres borgerlige Bedrift; hvorimod de for en *circuit* (Kreds) ansatte »Rejse-Prædikanter« *(itinerant preachers)* ligesom Kredsens Superintendent efterhaanden fik en virkelig Uddannelse, inden de ordineres og af Konferencen optages i »det fulde Samfund« (de tjener først paa Prøve som Lokalprædikanter, inden de antages til 3-aarigt Studium paa et teol. Seminarium; er derefter i 4 Aar Prøveprædikanter i en Kirke, tager saa en Examen, hvorefter de ordineres og ansættes; et vigtigt Forhold er saaledes, at Uddannelsen forudsætter konstateret kirkelig Arbejdsevne). Wesleys Organisation af Samfundet var iøvrigt hierarkisk; endog Klasselederen beskikkes fra oven, og Konferentsen (det øverste Styre paa 100 Mand), der kun bestod af Gejstlige, supplerede sig ved Kooptation. Senere har man dog ladet Prædikanterne rykke ind blandt »de lovlige 100« efter Tjenestealder. Først 1877 aabnedes Adgang for Lægfolk til Sæde i en »repræsentativ« Konferents, der virker særlig med Finans-, Missions- og Skolevæsenet. Denne Wesleyanismens Mangel paa kirkl. Demokratisme gav Anl. til adskillige Særdannelser af metod. Samfund. — Om den store biskoppelige (amerik.) Metodistkirkes Ordning jfr. III, 243 b; dog maa mærkes, at Konferentsen allerede 1872 i vid Udstrækning optog Lægelementet. — En særlig Udløber af Metodismen, Frelsens Hær (II, 115) kendemærkes ved sin strængt gennemførte, militaristiske Ordning, saaledes at Embedsbeskikkelsn sker ved Kommando fra oven. — Fra den Del af den metod. Vækkelse, som blev Englands K. tro, fremgik den evang. Retning, der udmærkede sig ved fremtrædende Lægmandsaktivitet, og fri, voluntaristisk (delvis verdensomspændende) Selskabsdannelse (jfr. I, 93 a). Som Modsætning til den fremkom den anglo-kat. (højkirkelige) Retning, der understregede Embedets og Sakramentforvaltningens Betydning med særlig Vægtlæggen paa *successio apostolica* og Ordinationen; trods dette har den dog ogsaa forstaaet at vække Menighedsaktiviteten i høj Grad, særlig i Form af Broder- og Søsterskaber, hvis Ordning minder om Romerk.ns. Ogsaa den bredkirkelige Retn. har i Løbet af 19. Aarh. (især paa socialt Omraade) vist Lægfolkets Trang til at tage K.ns forsømte Opgaver op. Kravene til de Gejstlige i Statsk.n (ogsaa m. H. til Uddannelse) er steget stærkt. Konkurrencen fra Frikirkerne har i 19. Aarh.'s sidste Halvdel været stadig mere følelig, og deres af Arbejdshensyn (1896) skabte Fællesvirken (se Frikirke II, 128 b) har bidraget stærkt til, at mere moderne, kirkl. Synsmaader er trængt ind i Statsk.n. Allerede 1861 var der skabt frivillige Stiftsrepræsentationer med Plads for Lægfolk, og 1881 dannedes en frivillig Fællesrepræsentation for K.n (jfr. IV, 330 b), og gennem store, regelmæssige Møder har ogsaa Lægfolket givet Bidrag til Drøftelse af de kirkl. Opgaver. Særlig under den store Krig følte det dog levende, at store Forandringer maatte kræves, hvis Englands K. virkelig skulde løse sin Opgave, at gennemsyre Folkets Liv kristeligt. Kravet om Selvstændiggørelse overfor Staten følte nu alm. som en Nødvendighed, og 1919 vedtoges en Lov om K.ns Repræsentationer, der skabte Menighedsraad, Provsti- og Stiftskonferentser og et Lægmandshus som 3. Led i den *National Assembly of the Church of England*, hvoraf Bispernes og Præsternes Huse udgør de 2 øverste Dele. Mænd og Kvinder har Valgret fra 18. Aar, naar de er optaget paa en kirkl. Valgliste, og de er med 21-Aars Alderen, hvis de er Altergæster i K.n, valgbare til disse K.-Repræsentationer; Spr. er født Medl. af Menighedsraadet; alle Provstiets Præster ligesaa af Provstikonferentsen, og de vælger til Stiftskonferentsen (hvori ogsaa Repræsentanter for Universiteter, Skoler og Seminarier deltager) og til Præsternes Hus af Nationalforsamlingen. Denne vedtager Love for K.n, der dog skal stadfæstes af Parlamentet efter først at være behandlet i en særlig, »kirkelig Komite«, bestaaende af Medlemmer af Over- og Underhuset. Hermed er Englands K. løst fra sin hidtidige Statsafhængighed og har givet Lægfolket (saavel Kvinder som Mænd) fuldt Medansvar i K.ns Ledelse, ligesom den forlængst har forstaaet, at kun ved fri Plads for Lægmandsvirksomhed kan K.ns mange Arbejdsopgaver i vor Tid løses. — Om Baptisterne se I, 210 f; deres Stilling til Embederne er væsentlig kongregationalistisk. — Om Adventisterne se I, 29; Hovedsamfundet (7. Dags Adventister) har en ret gennemført Organisation. Samfundets finansielle Grundlag er Tienden; hvor et tilstrækkeligt Antal troende findes, organiseres »Menigheder«, der betjenes ved ulønnede Ældste og Hjælpere; hvor tilstrækkelige Midler findes

til at lønne en Prædikant, forenes Menighederne til Konferentser; den aarlig sammentrædende Konferents nedsætter et Udvalg til Arbejdsledelsen; de Menigheder, der endnu ikke kan danne Konferents, kaldes »Missionsmark«. Konferentserne danner atter Unioner, hvis Repræsentation mødes hvert 2. Aar; øverste Repræsentation er Generalkonferentsen, der samles hvert 4. Aar; det egtl. Styre har et Udvalg, bestaaende af Unionsforstanderne. Hovedvirksomheden sker, foruden ved stor Forlagsvirksomhed, gennem Prædikanter, Kolportører og Lærere i »Sabbatsskoler« samt gennem Sanatoriernes Læger og Søstre. — Om Plymouth-Brødrene (Darbyisterne) se III, 571; ved deres Forkastelse af al egtl. Organisation og af Embeder danner de Independentismens yderste Venstre. — Endelig maa nævnes den kat.-apostolske K. (Irvingianerne, se II, 749) hvis Organisation skyldtes de overnaturlige Naadegavers Tilsynekomst, idet Profeterne efterhaanden paabød Indsættelse af Apostle, Engle, Presbytere, Evangelister og Hjælpere (Diakoner). Ved Apostlenes Død og Udeblivelsen af Genkomsten er det egtl. Grundlag for Samfundets Existens rokket, og det er i stærk Tilbagegang. Man har haabet paa en ny Udsendelse med Aandens Bemyndigelse af 70 Disciple. Som Forholdene er, ledes de engelske, stærkt højkirkelige Menigheder af de menighedsbeskikkede Engle. Den skismatiske, tyske Ny-Irvingianisme, der skabte et nyt Apostolat, har stadig Profeter (og Profetinder) samt Evangelister og Diakoner. Gudstjenestens egtl. Leder er en Ældste (der nu kaldes Præst). Disse Menigheder er stadig blevet mere og mere metodistisk prægede, og Interessen for det eskatologiske er tilbagetrængt.

5) I det hele viser saaledes Udviklingen i de evang. Hovedsamfund i nyeste Tid en stigende Forstaaelse for, at Tidsforholdene kræver Embedets Supplering ved den friere Menighedsvirksomhed og ved Lægfolkets Optagelse i K.rnes Repræsentationer, samt for at disse maa staa virkelig frie og selvstændige overfor Staten m. H. til K.ns indre ɔ: egtl. kirkelige Anliggender. Kun saadanne Repræsentationer vil ogsaa kunne løse den store Opgave, som K.samfundene i nyeste Tid begynder at vinde ny Forstaaelse for, nemlig K.-Unionen. Fra den amerikansk-biskoppelige K. er udgaaet den Bevægelse for Reunion, som stiller *faith and order* (Tro og Embede) op som Samlingsgrundlaget og særlig peger paa Bispeembedet som K.rnes fremtidige bærende Organ. Fra anden Side er peget paa *life and work* (Livet og Arbejdet) som det forenende Grundlag. At Samfundsfølelsen, hvis den skal kunne bære frem til Fællesvirken, maa bygges paa virkelig Trosfællesskab, synes indlysende. Kun den Kristustro, som K.n er grundlagt paa, og som har baaret den gennem Tiderne, vil ogsaa kunne forene K.samfundene til Fællesvirken. Men skal denne blive til Virkelighed, nytter det vist ikke at pege paa et Embede, hvis Væsen og Opgave forstaas paa uhyre forskellig Vis, men de enkelte Samfund maa kunne tale gennem kirkelig Repræsentation. Endnu mangler adskillige K.-Samfund den »Røst og Mæle«, der med Mandat kan tale paa hele Samfundets Vegne. Tanken om, at Embedet alene skulde kunne handle paa Kirkernes Vegne, er i alt Fald ikke i Traad med den Udvikling, der har præget de sidste Decenniers K.liv. Netop »Livet og Arbejdet« viser udover Embedet. (J. O. Andersen, Kirkeorganisation udenlands 1905; E. Kalb, Kirchen und Sekten der Gegenwart, 1907; A. C. Headlam, The Doctrine of the Church and Christian Reunion, 1920.) *J. O. A.*

Valgfrihed: 1) Om Guds frie Udvælgelse til Frelse se Prædestination (III, 617) og Naade (III, 325) — 2) Om Menneskets sædelighed. V. se Frihed (II, 123), Determinisme (I, 625), Pelagius (III, 515), Semipelagianisme (IV, 150), Synergisme (IV, 461), Frelsens Orden (II, 117), Omvendelsen (III, 432) og Helliggørelsen (II, 383). — 3) Om V. som kirkelig Rettighed se Valg.

Valgkapitulation. Navnlig siden Lateranmødet 1139 stræbte Romerk.n hen mod at lægge Bispevalget udelukkende i Domkapitlernes Haand, og med Kraft forlangte Paven Oprettelse af Domkapitler, hvor saadanne endnu ikke fandtes. Det berømte 4. Laterankoncilium 1215 fastslog endelig Domkapitlernes Eneret til kanonisk gyldigt Bispevalg. Men netop i samme Periode fæstnede en Udvikling af Domkapitlernes Rettigheder sig, som gjorde disse fra hjælpende og raadgivende Redskaber i Bispens Haand til virkelige Medstyrere af Stiftet paa forsk. Omraader. Den erhvervede Valgret benyttede Domherrerne sig af til at sikre sig forsk. Rettigheder, idet de, inden de skred til Valg, forenede sig om visse Beslutninger, der fastslog Kapitlernes Kompetence, og de afkrævede saa Kandidaten Underskrift eller Ed paa at respektere disse. Ved disse V.er er enten Kapitlernes nedskrevne Statuter fremkomne eller ændrede med Udvidelser. Allerede i Beg. af 13. Aarh. forekommer saadanne V.er og de fik efterhaanden ligefrem Form som en Haandfæstning. — I første Række gjaldt det for Kapitlet at sikre sig, at Biskoppen ikke paa egen Haand bortgav Kapitelstillingerne, og dernæst, at Domkirkens og efterhaanden ogsaa Stiftets Gods eller Indtægter administreredes under deres Medvirkning; videre gribes ind m. H. til Besættelse af Præstestillinger, Brug af Bandsret, Valg af Officialer m. m., og endelig kan Forskrifter for Bispens Livsførelse gives. Gennem disse V.er har Kapitlerne oftere i Senmiddelalderen ikke blot værnet Stifterne mod Udsugelse af egennyttige Bisper, men ogsaa holdt disse til Ilden m. H. til deres kirkelige Arbejde. Vi har Expl. paa, at Kapitler alvorligt foreholdt Bispen den Ed, han har svoret før Valget, ja anklager ham for Menéd. 1473 rejste Kapitlet i Ribe Klage mod Biskop Peder Nielsen dels for Misbrug af Embedsmyndighed, dels for hans uværdige og usædelige Privatliv. Men V.erne kan ogsaa vise Domkapitlernes Egenkærlighed og Aristokratisme, idet de f. Ex. forlanger Forret for Adelsmænd ved Besættelsen af i alt Fald de bedre Kapitelpræbender og Prælaturer. En Mangel ved V.erne var, at de paa Gr. af den Magt, der efter kanonisk Ret tilkommer Bispen, simpelthen kunne tilsidesættes af denne paa adskillige Punkter. — Da Ref.s-Tiden begyndte, fulgte hos os Frederik I en lignende Praksis, nu for at sikre Evangeliets Forkyndelse, idet han, da Rigs-

raadet havde besluttet at se bort fra Pavens Konfirmation af Bisperne og lade Pengene herfor gaa til Rigets Bedste, lod disse udstede Forpligtelser, der bandt dem til »Evangeliet« (det gjaldt saaledes især Sjællands Biskop Jakob Rønnov). — Ogsaa Pavernes Vælgere, Kardinalkollegiet, har ved V.er siden 14. Aarh. søgt at sikre sig Medbestyrelsen af Kirkestaten og Nydelsen af forsk. kirkelige Indtægter samt at indskrænke Pavens Jurisdiktionsret over Kardinalerne; men regelmæssig tilsidesatte Paverne disse V.er; og 1353 erklærede Innocents VI, da han af Magtfuldkommenhed ophævede sin V., at saadanne Forpligtelser stred mod Guds Fuldmagt til Peter og hans Efterfølgere. — Ved Reformerne i Romerk.n efter Tridentiner-Konciliet og særlig ved Domkapitlernes Fornyelse er Muligheden for V.er i middelalderlig Stil bortfaldet. (A.Werminghoff, Verfassungsgeschichte der deutschen Kirche im Mittelalter, ²1918, S. 126. 149 f. 209 f. [her udførlig Lit.]; L. Helveg, De danske Domkapitler, 1855, S. 65—72). *J. O. A.*

Valgmenigheder, frivillige Menighedsdannelser indenfor den dske Folkek., der paa visse, ved Lov fastsatte Vilkaar kan faa kgl. Stadfæstelse som »selvstændige Menigheder« med egen Præst. Betingelserne gælder dels V.nes Medlemmer, dels Præsterne. Alle Medl.er skal tilhøre Folkek.n og skal, hver for sig, hos Provsten løse Sognebaand til V.ens Præst; Mindstetallet af Medl.er (saafremt V.en benytter Sognekirken) er 10 Personer med egen Husstand indenfor samme Sogn eller Distrikt; ved Ansøgningen om Anerkendelse erklærer de, at de vil »udtræde af den eller de Sognemenigheder, de tilhører, for i Forb. med en Person, der opfylder de lovbestemte Betingelser for at kunne være Præst i Folkek.n, at danne en særlig Menighed«; de skal lønne denne Præst og i det hele bekoste Menighedens Udgifter; de skal have en forpligtende og ansvarlig Bestyrelse, der beskikker Kirkebetjentene; Menigheden og dens Præst er underlagt Folkek.ns sædvanlige Styre og Tilsyn og er pligtig at følge dens Ordninger. Saafremt saaledes den til Præst udsete Mand er ordineret, skal han, som sædv., have Bispekollats; er han uordineret, skal hans Ordination foregaa som ellers i Folkek.n; hans kirkelige Handlinger har alm. folkekirkl. og borgerlig Gyldighed, og han fører autoriserede Kirkebøger osv. En V. kan have egen Kirke eller Bedesal; den skal i saa Fald inden Brugen af Provstesynet være befundet i forsvarlig Tilstand, ogsaa m. H. til gudstjenstligt Udstyr; dens Beliggenhed skal være saal., at mindst 10 V.s-Medl.er ikke bor længere fra den end 1 Mil; den er vedblivende underlagt de alm. Synsregler; det samme gælder, hvis V.en har særlig Kirkegaard. — Hvad der særlig gør de dske V. ejendommelige, er, 1) at Medl.ernes »Udtrædelse« af Sognemenighederne nøjagtigere talt ikke er en Udtrædelse, men en Løsning fra den alm. kirkelige Betjening i denne (m. H. til økonom. Forpligtelser overfor Sognenes Præster og K.-betjente staar de som andre Sognebaandsløsere); de har nemlig vedblivende kirkelige Sognerettigheder som andre Sognefolk, vælger til Menighedsraad og er valgbare og kan saaledes gribe ind i alm. Sognemenighedsforhold og navnlig være medbestemmende om eller blande sig i, hvem de ikke-udtraadte Sognefolk maa faa til Præst. Selvfølgelig deltager de i Udgifterne til Sognekirkens Drift og Vedligeholdelse, hvis de bruger den; men de er ogsaa forpligtede til Deltagelse i den alm. Kirkeskat; i alt Fald maa V.ne ikke blive Skattely for deres Medl.er (jfr. Lønningslov 30/6 1922 § 61; der dog ogsaa tillader V.s-Medl.er at fradrage i K.skatten det Beløb, de yder til V.ens Drift). 2) Videre er V.s-Dannelsen fra første Færd egentlig ordnet som midlertidig; Loven er at betragte som en Videreførelse af Sognebaandsløsningsloven af 1855, kun at der ikke løses Sognebaand til en anden Spr.; derfor ophører en V.s Anerkendelse som særligt Led af Folkek.n egtl. i samme Øjeblik, Præsten dør, nedlægger sit Embede eller mister sin kgl. Stadfæstelse ved Misligholdelse af dens Betingelser, ligesom selvfølgelig, naar Menighedens Forhold er i Strid med Lovens Krav (i begge Tilfælde ophører Præstens kirkl. Handlinger at have folkekirkl. og borgerlig Gyldighed); dog har Loven sørget for, at Menigheden interimistisk kan bestaa, hvis den da inden 6 Maaneder skaffer sig en Præst, der kan faa Anerkendelse. Denne »Midlertidighed« hænger sammen med, at V.ne fra Beg. af var tænkt som foreløbigt virkende »Sikkerhedsventiler« for Folkek.n under Nødsforhold i et Sogn, fremkaldt ved Udnævnelse af Spr.; jfr. at V. normalt ikke maa dannes før 1 Aar efter en ny Spr.s Udnævnelse. — Fra Sognemenigheder adskiller V.ne sig ved ikke at have lovkrævet Menighedsraad, men en Bestyrelse, om hvis Art Loven ikke giver nærmere Bestemmelse. V. kan have 1—2 Filialer, der skal være underlagt Bestyrelsen; Præsten, der ikke maa være Præst for 2 selvstændige V., kan derimod have Medhjælper. En ikke-teol. uddannet Mand kan blive V.-Præst, hvis Bestyrelsen vælger ham enstemmig. En V. kan, ligesom Sognemenigheder, løse Stiftsbaand.

Tanken om selvstændige (»frie«) Menigheder indenfor Statsk.n er tidligst (1832-1834) fremsat hos os af Grundtvig (jfr. II, 275 b.), der ogsaa 1859 (»Om Præstefrihed« i »Kirkl. Samler«) tænkte sig Sognekirken benyttet af disse frie Menigheder, der holdt egen Præst. Vilh. Birkedal (I, 327), der blev den ydre Anl. til Gennemførelsen af den 1. Valgmenighedslov, var Tilhænger af denne Tanke, som hans »Sendebrev til Bornholmerne« 1864 i Anl. af Trandbergs (IV, 604) Udtrædelse ogsaa viser; han bebrejder netop denne, at han ikke havde ansøgt om at maatte danne et særligt Samfund indenfor Folkek.n. Det er derfor vildledende, naar man mener, at Tanken om V. kom pludselig som en »Lystanke« til Birkedal under en Samtale med Biskop Martensen, snart efter hans Afskedigelse som Spr. i Ryslinge (22. Sept. 1865). Afskedigelsen (dog med Pension) skyldtes rent polit. Grunde (et voldsomt Angreb paa Regeringen i Rigsraadets Folketing, som Birkedal var Medl. af) og fremkaldte i Beg. i grundtvigske Kredse (ikke mindst hos Birkedal selv) en stærk Forstaaelse af, at Folkek.n ikke er eller bør være en blot »borgerlig Indretning«. Man fandt dette den borgerlige Øvrigheds Indgreb i kirkl. Forhold af statslige Grunde ganske usømmeligt, og Birkedal udtalte ligefrem, at hans Biskop, Engelstoft (I, 769) burde have nedlagt sit kirkl. Tilsynsembede som Protest. Birkedal betonede

ligeledes, at han var ordineret til Præst i Jesu Kristi Kirke og ikke havde faaet sin Afsked som saadan, da hans Menighed holdt fast ved ham (jfr. ogsaa Brev 8/1 1866 til Johs. Clausen: »der er gjort et plumpt og kødeligt Angreb paa vor Herres K.orden . . . dernæst har man forset sig paa en Menigheds Ret, ved at behandle den som viljeløs Genstand for polit. Hensyn«). I Præstestanden var Forstaaelsen herfor levende, som det viste sig, da kun 2 Præster søgte Birkedals ledige Embede. Muligvis kunde Sagen ogsaa have været ordnet ved Birkedals Genudnævnelse (thi han ansøgte paany om Ryslinge), men hans offentlige Udtalelser i »Fædrelandet«, bl. a. om, at Regeringen kun kunde fratage ham Sognekaldet som Beneficium, og at han fortsat vilde udføre alle præstelige Forretninger for dem, der havde sluttet sig til ham, ophidsede Regeringen, der i Jan. 1866 udnævnte Johs. Clausen (I, 589) til Spr. i Ryslinge, og afviste en Ansøgning fra Birkedals Menighed om at maatte benytte Sognekirken. — Kun o. 1/5 af Ryslinge Sogn fulgte dog Birkedal; men for disse udøvede han (først i Præstegaardens Tærskelo, saa i Boltinggaards Lade i Ringe, og fra 8. Aug. 1866 i »Nazarethkirken« i Ryslinge) Præstegærning (ved Daab, Nadveruddeling og Konfirmation — derimod ikke Brudevielse el. Begravelse), ligesom ogsaa andetsteds for en Kreds om Larsen-Skræppenborg i Dons (III, 23). K.retslig set var disse Kredse dermed udenfor Folkek.n, men de følte sig netop vedbl. som et Led af den; Spørgsmaalet krævede derfor en forstaaende Løsning. — Desværre greb man nu fra grundtvigsk Side ind med en Agitation, baaret af Tanken om Folkek.n som den borgerlige Indretning, og krævede Sagen ordnet af Rigsdagen alene udenom K.n, og man udnyttede sin partipolit. Indflydelse for at gennemføre en Lovgivning om frie Menigheder indenfor Folkek.n. Derved ophidsedes den kirkl. Stemning i høj Grad, og Kravet om en K.forfatning, der sikrede den dske K. dens Selvstændighed overfor Staten, blev da atter stærkt, ligesom man fra kirkl. Side forlangte, at Enkeltlovgivning om K.ns Forhold ikke maatte gennemføres, før K.n var hørt. — Fra grundtv. Side udtalte Jan. 1866 et Møde i Odense Ønske om, at Rigsdagen vedtog Forslag om fri præstelig Virksomhed i Folkek.n, og i Marts udstedtes off. Indbydelse til en »Forening for Frihed i Folkek.n« for at agitere for Sagen. I Folketinget var Birkedal populær; efter hans Afskedigelse valgtes han som Demonstration til 2. Viceformand; han var Medl. af det nationale Venstre og deltog i »Octoberforeningens« «Stiftelse, der beseglede Alliancen mellem »de store og smaa Bønder« og sikrede Ministeriet Frijs Gennemførelsen af den reviderede Grundlov af 1866, for hvilken Birkedal ogsaa stemte. For Ministeriet Grev Frijs blev disse polit. Forhold tungtvejende m. H. til Gennemførelsen af en V.s-Lov. — Privat havde Sof. Høgsbro allerede i Slutn. af 1866 fremsat Forslag om et Tillæg til Sognebaandsløsningsloven, der tillod 20 Familiefædre i et Pastorat at danne en fri Menighed, naar de byggede Kirke og lønnede Præst; Forslaget faldt imidlertid i Landstinget, der efter Opfordring fra Kbhvns Præstekonvent forlangte Sagen standset, til Gejstligheden var blevet hørt. Kultusminister Rosenørn-Teilmann henviste saa (i Circulære 15/4 til Bisperne) Sagen og hele Forfatningsspørgsmaalet til Behandling paa de udvidede Landemoder. Disse var alle enige om, at Menigheden nu burde have Indflydelse paa Præstevalg, og i alle (bortset fra Aalborg Stift) var Majoriteten stemt for en repræsentativ K.forfatning; endelig anbefalede samtlige Bisper og Landemoder, at en K.-Kommission nedsattes til Overvejelse af de kirkl. Forhold, og at al Lovgivning, indtil Resultatet forelaa fra den, stilledes i Bero. — Da Grev Frijs, trods dette, vilde have Enkeltspørgsmaalet løst først, gik Rosenørn-Teilmann af som Kultusminister og afløstes 4. Sept. 1867 af Biskop P. C. Kierkegaard (II, 767), der forelagde et Regeringsforslag om »Valg- og Hjælpemenigheder«; i Motiverne til Forslaget betonede han vel, at K.n trængte til Reformer, der maatte behandles som et sammenhængende Hele (hvorfor han ogsaa paa Finansloven krævede Penge til en K.-Kommission), men trods dette burde Forslaget, som øjeblikkelig nødv., gennemføres først. Det førtes ogsaa let gennem Folketinget, men derefter opstod et kirkeligt Røre, uden hidtil kendte Sidestykker, for at standse det. De 6 fungerende Bisper henvendte sig direkte til Tingene og begærede en kirkl. Kommission først, og i Pressen og gennem Adresser kom en afgørende Stemning frem mod at gennemtrumfe Loven (817 Præster var imod den, og en alm. Adresse fik en overvældende Tilslutning; Underskrivernes Antal opgives forsk.: fra 40,000—70,000!). Under disse Forhold gik Kierkegaard af, og Provst Aleth Hansen (II, 344) blev hans Efterfølger. Først da Grev Friis imidlertid havde gjort Sagen til et Kabinetsspørgsmaal, faldt Landstinget til Føje; Ministeriet tiltraadte, som Indrømmelse, at Loven gjordes midlertidig. 15. Maj 1868 udstedtes saa den første V.s-Lov (der blev gyldig paa 5 Aar), der krævede 20 Familier, som sluttede sig om en tjenstledig Præst, som Mindstetal i en V. samt egen Kirke eller Bedesal. 1. Aug. anerkendtes Ryslinge-V. som den første efter Loven. — Den stærke Brug af Loven, som man ventede fra enkelte Sider, udeblev; ved Aarh.s Slutn. fandtes kun 15 V., og sidste gejstlige Stat (1923) har 28. — I Overensstemmelse med Vedtagelse af Flertallet i K.-Kommissionen af 1868 blev Loven 7/6 1873 gjort varig; det tillodes ogsaa V. at danne sig om en teol. Kand. paa 30 Aar, og som andre Sognebaandsløsere fik V.s-Medl.er Ret til at bruge deres Sognekirker til Nadver og Begravelser. V.s-Loven af 15/5 1903 tillader ogsaa Dannelsen af V., der bruger Sognek.n helt, og gør overhovedet V.ne forskellige velvillige Indrømmelser, hvilket ogsaa præger Kirkelovene af 1922. V.s-Loven har utvivlsomt i det hele virket tilfredsstillende; de Tanker, man fra konservativ kirkl. Side opr. gjorde sig om V.ne som Redskaber til Sprængning af Folkek.n og som Centrer for bitter Splid (ud fra Erfaringer i Ryslinge), har vist sig ret grundløse. I det Hele har V.ne virkelig været »Sikkerhedsventiler« for Folkek.n; men den Kraftkoncentration, som en frivillig Menighedsdannelse kunde ventes at betyde, med stærk udadgaaende Indflydelse over hele Folkek.n, har kun for enkeltes Vedk. kunne spores i højere Grad. Betænkelig Opsigt vakte 1921 Sprængningen af Ryslinge V. paa Gr. af

Pastor Th. Skat Rørdams radikale Lærestandpunkt. Ændringen ved Menighedsraadsloven i de alm. Sognemenigheders Forhold, der har gjort disse til »V.«, og Adgangen til let Benyttelse af Sognekirker til indkaldte Præster m. m., gør maaske ogsaa Brugen af V.s-Loven mindre paakrævet. Oftere gaar nu ogsaa V.s-Præster over i alm. Sognegærning. (Matzen og Timm, Den dske K.ret, 1891, § 20; Kirkelovene af 1903 og 1922; L. Koch, Fra Grundtvigianismens og Indre Missions Tid, 1898; L. Nyegård, Vilh. Birkedal II, 1896.) *J. O. A.*

Valkendorf, Erik, Ærkebiskop i Nidaros 1510—22, Søn af Landsdommer paa Laaland Axel V., havde faaet en lærd Uddannelse, var Mag. og Kannik i Roskilde og blev Domprovst ssteds 1507. Tidlig kom han i kongelig Tjeneste, og efter at have været Sekretær hos Kong Hans fulgte han i 1506 Hertug Christiern (II) til Norge som Kansler og Raadgiver. Da den oppositionelle Gaute var død i Maj 1510, fik Christiern, paa Trods af Domkapitlet, sin Fader til, i Strid med Haandfæstningen, at udvirke V.s Udnævnelse ved pavelig Provision (16. Aug. 1510). Han blev indviet i Rom 3. Septbr. (maaske 28. Juli?) s. A. og førte Titelen *apostolicae sedis legatus*. For V. blev Stillingen dog til liden Glæde. Med det tilsidesatte Domkapitel kom han efterhaanden paa en god Fod, takket være sin humane og retsindige K.styrelse. Men med hans Forhold til Christiern II gik det omvendt. Visselig var han som dsk Mand en paalidelig Unionsven, og blev oftere benyttet af Christiern i vigtige politiske Ærinder. 1514 kronede han Christiern i Oslo, og 1515 hentede V. Dronning Elisabeth (I, 744), fra Nederland. Men efterhaanden slog Kongens Gunst om, og hans Pengeudpresninger overfor V. blev stadig haardere. Den almægtige Sigbrit lagde V. for Had og tillagde ham endog Skylden for Dyvekes Død. Et villigt Redskab fandt hun i den raa Mag. Hans Mule fra Fyn, som var blevet Befalingsmand paa Akershus og snart kastede sine Øjne paa Oslo Bispestol og gjorde Ærkebiskoppen al mulig Fortræd. Da Klager til Kongen intet hjalp, besluttede V. at søge Hjælp andetsteds. I Maj 1521 forlod han Norge. Efter eget Sigende agtede han sig til Danmark for at tale med Rigsraadet, men blev af Storm ført til Nederland. Her traf han i Amsterdam uformodet Christiern II, som nu optraadte som hans aabenbare Fjende. Kun ved Byøvrighedens Hjælp undgik han Fængsling. Efter Kongens Hjemrejse drog V., efter at have sendt det dske Rigsraad en skriftlig Klage, til Rom. Her døde han imidlertid 28. Nov. 1522. Flere Ting tyder paa, at V. har været en dygtig K.styrer med Hjærte for sin K.provins. Særlig to Opgaver laa ham paa Sinde: Bygningen af den forfaldne Domkirke og Trykningen af de norske liturgiske Haandbøger. Den første Opgave var han lidet heldig med, den anden løste han. Baade Missalet og Breviariet blev trykt, det første i Kbhvn med Mag. Olaf Engelbrechtssøns, det sidste i Paris med Hans Reffs Bistand. Det var den første Anvendelse af Bogtrykkerkunsten til særlig norsk Brug. Ogsaa ellers viste V. sig som en litt. interesseret Mand med Sans for Humanismens Bestræbelser. Saaledes understøttede han Christiern Pedersens Udgivelse af Saxo (Paris 1514). Selv har han i Form af et Brev til Leo X efterladt sig en Beskrivelse af Finmarken. Om hans Forhold til Tidens nye relig. Strømninger vides intet. I hans Ærkebispetid blev ogsaa Norge hjemsøgt af Afladshandlere, men om nogen Opposition mod dem fra V.s Side hører vi ikke. Relig. set har han vel været god konservativ Katolik. (L. Daae i Festskr. ved Trondhjems 900 Aars Jubilæum, S. 176; Dansk biogr. Leks. XVIII; O. Kolsrud i Dipl. Norv. XVII B, S. 215). *A. B.*

Wall, William. eng. Teolog, f. 1647, d. 1728, studerede i London og blev Præst i Shoreham (Kent). Han udgav en Række Skrifter om Barnedaaben, som Universitetet i Oxford paaskønnede ved at gøre ham til Dr. theol. De vigtigste er: The History of Infant Baptism (1705, paany optrykt i »Ancient and Modern Library of Theological Literature«, 1889); A Conference between two Men that had Doubts about Infant Baptism (1706, 12. Opl. 1847); »Critical Notes on the Old Test.«, hvori han forsvarer den massoretiske Tekst, og »Brief Critical Notes on the Various Readings of the New Test. Books«, som behandler de nytestl. Citater fra G. T. *C. E. F.*

Valla, Laurentius (Lorenzo della Valle), italiensk Humanist, f. i Rom o. 1405, blev præsteviet, fik tidlig Ry som »Græker« og især som fin »Latiner« (Skriftet *De elegantiis latini sermonis*), blev Prof. i Rhetorik i Pavia og var derefter i flere Aar i Tjeneste hos Mæcenen Kong Alfons af Aragonien, der erobrede Napoli. V. var en livfuld Mand med et skarpt, kritisk Blik og en indsmigrende Fremstillingskunst. Han havde tillige »Poeternes« sædvanlige Fejl: sædeligt Letsind, grænseløs Forfængelighed, Vaklen mellem Underdanighed og Grovhed; bestandig var han indviklet i Fejder, især med Poggio Bracciolini (III, 572). Han hadede middelalderligt Barbari i Sprog, Retsvidenskab og Teol. Mod Munkemoralen skrev han en særlig Afhandling. I sit første Skrift *De voluptate* (i 2. Udg. læmpet til »*De vero bono*) lader han tre Datidspersoner i Dialogform forsvare henholdsvis Epikureisme, Stoicisme og Krdmmen; skønt den sidste sejrer, har man ofte ment, at Epikuræeren udtrykte V.s Hjærtensmening (Nydelse, omend hinsidig). Men medens de fleste ital. Humanister foragtede teol. Spørgsmaal og skyede Farerne ved at give dem en kritisk Behandling, staar V. som en Forløber for en saadan, især paa 3 Punkter. 1) Maaske tilskyndet af Kong Alfons skrev han en *Declamatio* mod Constantins Gave (I, 669); hans hist. Bevis for Dokumentets Uægthed er Led i en voldsom Polemik mod Pavedømmet, der krænker Folkenes naturlige Selvbestemmelsesret og bør vende tilbage til Kristi Efterfølgeres Simpelhed og rent aandelige Magt. Dette Skrift blev 1517 udgivet af Hutten og øvede Indflydelse paa Luther, der ogsaa, omend kun med delvis Ret, paaberaabte sig V. for sin Prædestinationslære. 2) Da en Fransiskaner i en Katekisation fremsatte den middelalderl. Opfattelse, at Apostlene havde bidraget hvert sit Led til det apost. Symbol (IV, 446), angreb V. denne skarpt; han

henviste bl. a. til, at Symbolet ikke var omtalt i Ap. Gærn., og paastod, at det var affattet paa Nikæamødet; V.s krit. Tvivl var formodentlig vakt ved, at Markos Evgenikos (III, 180) paa Konciliet i Ferrara benægtede, at Grækerne kendte et ap. Symbol. 3) I *Collatio Novi Testamenti* (først udgivet 50 Aar senere af Erasmus) søgte V. kritisk at bestemme Vulgatas Forhold til Grundteksten. I Napoli blev han stævnet for Inkvisitionen og afgav en tvetydig Tilbagekaldelse; baade dér og i Rom ophidsede man Folkemasserne mod ham. Men da Nicolaus V (III, 368) samlede en Skare Humanister om sig, kom V. atter til Rom og fik af Paven bl. a. det Hverv at oversætte Thukydid paa Lat. Den før saa pavefjendske Literat blev endog Kannik ved Laterankirken, hvor han blev begravet efter sin Død 1457. (V.s Skrifter udgaves i Basel 1540 og i Venezia 1592; J. Clausen, L. V., 1861; D. G. Monrad, Den første Kamp om den ap. Troesbek.s Oprind., 1875; J. Burckhardt, Die Kultur der Renaissance in Italien, 1919[13]; L. Pastor, Gesch. der Päpste I, 1886, S. 12 ff.). *V. A.*

Wallace. 1) **Alfred Russel W.**, eng. Naturforsker, f. 1822, d. 1913. I yngre Aar foretog han lange Forskningsrejser, 1848—52 til Egnene ved Amazonfloden, 1854—62 i det malajiske Arkipel; 1858, i et Feberanfald, klaredes hans Tanker om Arternes Opr., idet han uafhængig af Darwin fæstede sin Opmærksomhed ved »Kampen for Tilværelsen« som Drivkraft i Udviklingen. Siden blev han Darwins Ven og omend paa selvstændig Vis »Darwinismens« virksomme Forsvarer. Medens W. i sin Ungdom havde været rel. uberørt, blev han paa sit Livs Middagshøjde ført ind i rel. Overvejelser, dels ved Sysselsættelse med spiritistiske Fænomener, bag hvilke han fandt Realiteter, dels ved Betragtning af Naturen, i hvilken han ogsaa fandt aandelige Kræfter virksomme. Overalt i Tilværelsen, i Jordklodens Udvikling, i Mælkevejsuniversets Dannelse, i Overgangen fra Dyr til Mske saavel som i sin egen Livsførelse skimter han ledende Kræfter, Sammenhæng og Plan. De interessanteste Vidnesbyrd herom foreligger i »Man's Place in the Universe« (1903), hvor han paa tværs af de alm. Tankegange søger at gøre det sandsynligt, at hele Universet stiler mod Jorden som Maal, og i »The World of Life«. (1910), hvori han atter viser, at Udviklingsgangen paa Jorden stiler mod Msket som Maal. (My Life, by A. R. W., 1905). *H. M. L.* — 2) **Lewis W.**, amerik. Jurist, Officer og Skribent, f. i Indiana 1827, afbrød sine jur. Studier for at deltage i Krigen med Mexiko, blev derefter Sagfører, men traadte ved Borgerkrigens Beg. atter ind i Hæren og avancerede til General. W. vendte tilbage til Skranken, blev 1878 Guvernør i Ny Mexiko Territoriet og var 1881—85 Gesandt i Konstantinopel, hvorfra han foretog en Rejse til Palæstina; d. 1905. W. skrev en Række rel. Romaner, bl. hvilke de mest bekendte er »The fair God« (fra Mexiko), overs. af Vilh. Møller (»Den lyse Gud«, 1891); »Ben Hur« (fra Kristi Tid), overs. paa mange Sprog, paa Dsk af Vilh. Møller (1919[8]) og af Julie Meyn (1917[4]). I »The Prince of India« (1893) har W. behandlet Sagnet om den evige Jøde. *C. E. F.*

Valladolid, spansk By med (1916) 72,351 Indb. Ærkesæde og Hovedstad i Provinsen af samme Navn. V. var i Slutn. af Middelalderen Residens for de kastilianske og senere for de spanske Konger. I 16. Aarh.s Midte dannede der sig i V. en lille evang. Kreds, der bl. sine Medl.er talte Augustin Cazalla (I, 489). Ved to Autodaféer 21. Maj og 8. Okt. 1559 blev o. 30 evang. sindede brændt, og Kredsen splittedes. — V. opbyggedes efter en Brand (1561) atter af Filip II, der var født der. Da Madrid blev Residensstad, sygnede V. hurtig hen, og store Dele af den før saa pragtfulde By forfaldt. — Domkirken, paabegyndt 1585, er aldrig fuldendt; dens eneste Taarn styrtede ned i 1841; foruden Domkirken har V. 14 Sognekirker og talrige Klostre, hvoraf nogle staar tomme, andre er taget i anden Brug; det gl. Dominikanerkloster gør Tjeneste som Fængsel, Benediktinerklostret er Kaserne. Fra Midten af 12. Aarh. var der i V. et berømt »Studium«. 1346 blev det Universitet og tog stærkt Opsving i Løbet af 15. Aarh.; o. 1600 virkede L. de Ponte (III, 580) her. I 18. Aarh. mistede det sin Betydning, men har i den sidste Mskealder faaet en Opgangsperiode; det har jur., naturvid., med. og filos. Fakultet. Studentertallet var 1913 o. 4600. Biblioteket rummer o. 35,000 Bd. (E. Schäfer, Sevilla u. V. i »Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte«, 1903, og Lit. under Art. Valencia). *P. O.*

Wallenberg. 1) **Jakob W.**, finsk Sværmer, f. 1756 i Härma (Lappo Sogn), opgav sit Landbrug og oprettede et Glasværk, der dog bragte ham økon. Ruin. I Beg. af 1798 optraadte han som Forkynder af »den sande Aabenbaring«; han erklærede, at Luther havde forfalsket Apostlenes Lære; Gudstjeneste og Nadver var værdiløse. En Bondepige blev hans »himmelske Brud«; hans Kreds holdt Møder, hvor et mystisk Ceremoniel og grove Udsvævelser gik Haand i Haand. Han varslede Verdens Undergang og foregav at kunne forvandle Stene til Guld. 1. Aug. 1798 stævnedes han for Herredsretten; ved Hofretten i Wasa dømtes han fra Livet; Højesteret mildnede Dommen til livsvarigt Fængsel paa Tavastehus, hvor han døde. W. havde Tilhængere til langt ind i 19. Aarh. (Akiander, Hist. Upplysningar om rel. rörelser i Finland IV, 1860, S. 15—60). *H. J. H.* — 2) **Marcus W.**, sv. Biskop, f. 24. Juli 1774 i Linköping, Søn af den ivrige Modstander af Neologien, Lektor Marcus W., Student i Uppsala 1790, Mag. 1797, Docent i Lat. 1800, Lektor i Linköping 1805, Biskop dér 1819, d. 1833. Som Videnskabsmand er W. blot kendt for sine Homér-Overs.r, som drog ham ind i en skarp Polemik med Lorenzo Hammarsköld i Sv. Litteraturtidning. Som Teolog var han et ubeskrevet Blad. Praktisk Dueilghed og en sympatisk Ligefremhed var hans Kvalifikationer som Biskop. *H. Wj.*

Wallensbech, Henrik Madsen, dsk Præst og Forf., Præsteson fra Vallensbæk, Student fra Roskilde 1650, Kap. i Ude- og Oppesundby 1654; 1657 2. Kap. ved Holmens Kirke og Præst ved Kvæsthuset, hvilken sidste Stilling han varetog dygtigt i Krigsaarene. Efter Kbhvns Belejring udgav han »Daglig Tegne-

bog indeholdende Kiøbenhavns Belejrings Idrætter« (1660). 1662 tog han med Hannibal Sehested som Legationspræst til Paris, hvor han døde 19. Dec. 1662. En Dagbog, ført paa Rejsen, er trykt i Nyerups Magazin for Rejseiagttagelser II, 1820, S. 457 ff. *P. O.*

Wallenstein (rigtigere Waldstein), **Albrecht Eusebius Wenzel von**, Hertug af Friedland, tysk Feltherre, Søn af en fattig tjekkisk Adelsmand, f. 24. Sept. 1583, d. 25. Febr. 1634. Efter Forældrenes Død (de var begge Calixtinere [I, 446]) kom W. 14 Aar gl. i Jesuitskolen i Olmütz, hvor han blev Katolik. Efter Studier ved det luth. Universitet i Altdorf og en Rejse, hvor han særlig dyrkede matemat. og astron. Studier i Bologna og Padova, deltog W. i østrigsk Tjeneste i Tyrkerkrigen og blev siden ved Arv og Giftermaal hovedrig. I Trediveaarskrigens Beg. svigtede W. sine Landsmænd og flygtede med sit Regiments Krigskasse over til Kejseren; om W.s Deltagelse i Krigens dske Afsnit jfr. IV, 607 b og II, 36. 1630 nødte Fyrsternes Had Ferdinand II til at afskedige ham, men 1631 tyede Kejseren paa Gr. af Gustaf II Adolf's (II, 308) Fremgang atter til W., og med uindskrænket Magt i Krig og Fred traadte denne atter ind i Krigen, efter hvis Vendepunkt, Slaget ved Lützen 6. Nov. 1632, W. optraadte suverænt underhandlende med Sverige, Sachsen og Frankrig. Efter et Par mindre, militære Uheld erklærede Kejseren, drevet af Fyrsterne, ham atter for afsat. W. trak sig tilbage til Slottet i Eger, hvor han 25. Febr. 1634 myrdedes af nogle tidligere Officerer. W. var en ypperlig, men grusom Hærfører, en snu Politiker, havesyg, troløs og meget overtroisk, saa at han ofte paavirkedes i sine Dispositioner af sine astrologiske Anskuelser. (L. v. Ranke, Gesch. W.s, 1880⁴; Förster, Briefe W.s, 1828-29, samt Værker om Trediveaarskrigen se IV, 609 a). *H. J. H.*

Wallenstråle, Martin Georg, sv. Biskop, f. 3. Okt. 1733 i Uppsala, Søn af Biskop Georg Wallin d. y., Student 1748, Mag. 1758, præsteviet 1761, Hofpræst s. A., Lektor i Göteborg 1763, Spr. i Kumla 1781, Biskop i Kalmar 1789, d. 3. Juni 1807. Den teol. Videnskab stod W. fjærnt. Især gav han sig af med Hist. og Statsøkonomi, hvilke Studiegrene han yderligere dyrkede under længere Ophold i Udlandet. Som lit. interesseret var han en af Stifterne af Göteborgs Vetenskabs- och Vitterhedssamhälle og var i fl. Aar en flittig Publicist. Som Biskop ofrede han sig mest for Skolespørgsmaal og var især virksom for Gymnasiebibliotekets Udvikling. *H. Wj.*

Waller, Eric, sv. Biskop, f. 27. Okt. 1732 i Västerås, Student i Uppsala 1743, Mag. 1755, præsteviet 1760, Hofprædikant 1763, Spr. i Örebro 1775, Domprovst i Västerås 1798 og Biskop dér 1809, d. 30. Maj 1811. W. var intellektuelt vel udrustet, havde mange Interesser, ikke mindst for financielle og polit. Spørgsmaal. I Teol.en var han en stiv Ortodoks. I Direktionen for Undervisningsvæsenet (Kanslergillet) deltog han i Udarbejdelsen af Skoleordningen af 1807 og ansaa det for sin Hovedopgave at »afværge alle Innovationer«. *H. Wj.*

Wallerius. 1) **Daniel W.**, sv. Biskop, f. i Högsby 1630, Student i Uppsala 1651, Mag. 1658, Lektor i Kalmar s. A., Hofpræst 1668, Domprovst i Göteborg 1671 og Biskop dér 1678, d. 20. Febr. 1689. W. var meget berømt som Prædikant, men var en saa ringe Teolog, at Fakultetet i Uppsala søgte at omgaa Kongens Befaling til at gøre ham til Dr. theol. I den af Karl XI paabudte Undersøgelse af Formyndernes Regering tog han virksom Del. — 2) **Niels W.**, sv. Teolog, f. i Stora Mellösa 1. Jan. 1706, Student 1725, Mag. 1729, Prof. i teoret. Filos. 1748, Dr. theol. 1752, første Indehaver af det ved Biskop Kalsenius' (II, 716) Donation indrettede apologet. Professorat 1756, d. 1764. W. er en af den sv. K.s mere indflydelsesrige Personligheder. Som konsekvent Wolffianer — en sv. Rosenstand Goiske — søgte han med Wolffs demonstrative Metode at gendrive alle Kætterier, som rørte sig i Tiden. I en Mængde Dissertationer bekæmpede han den frembrydende Deisme og Skepticisme og holdt samtidig Øje med den fra Udlandet indførte teol. Lit.; J. D. Michaelis' Compendium theologiæ dogmat. (1. Opl.) blev takket være W.s kraftige Indgriben forbudt i Sverige. Hans Hovedværk er »Praenotiones theol.« (1756—64). *H. Wj.*

Wallin. 1) **Georg W. d. æ.**, sv. Biskop, f. i Ångermanland 1. Maj 1644, Student i Uppsala 1665, Mag. 1676, Spr. i Gävle 1685, Overhofpræst 1690, Dr. theol. 1693, Biskop i Göteborg 1701, Superintendent i Hernösand 1702, d. 8. Juli 1723. W. er mest kendt for sin store Energi som Biskop samt for sit nære Venskabsforhold til Karl XI; bekendt er hans udførlige Skildring af Kongens Død. — 2) **Georg (Jöran) W. d. y.**, sv. Biskop, f. i Gävle 31. Juli 1686, Student i Uppsala 1697, Mag. 1707, Lektor i Hernösand 1710, Hofprædikant 1724, Universitetsbibliotekar i Uppsala 1727 og teol. Prof. 1732, Superintendent i Visby 1735, Biskop i Göteborg 1744, d. 16. Maj 1760. Paa en treaarig Udenlandsrejse besøgte han Danmark, Tyskland, Nederland og England, hvorhen navnlig det Bodleyanske Bibliotek drog ham. W. var en typisk Repræsentant for den stiveste Ortodoksi og ansaas for en af Landets lærdeste Mænd. Af hans omfattende Produktion kan nævnes Ny Test. paa Lappisk, Tractatio de sancta Genoveva (Paris, 1721) og »Gottländska samlingar«. — 3) **Johan Olof W.**, sv. Ærkebiskop, Ps.digter og gejstlig Taler, f. 15. Okt. 1779 i St. Tuna (Dalarne), Student i Uppsala 1799, Mag. 1803, præsteviet 1806, Lektor ved Krigsakademiet paa Karlberg og Spr. i Solna 1809, Dr. theol. s. A., Medl. af det sv. Akademi 1810, Spr. i Adolf Fredriks Sogn (Stockholm) 1812, Domprovst i Västerås 1816, Pastor primarius i Stockholm 1818, Ærkebiskop 1837, d. 30. Juni 1839. Forklaringen paa W.s usædvanlig hurtige Karrière er given i Tegnérs Karakteristik: »Du skald som få, du talare som ingen.« W. gjorde sig tidlig bemærket som verdslig Digter i akadem. Stil (Horats-Overs.r, 1803; det sentimentale Læredigt »Uppfostraren«, 1805; den om poet. Fordybelse vidnende Dityrambe ved Afsløringen af Gustav III's Mindesmærke, 1808). W.s digteriske Styrke laa mindre i Originalitet og skabende Fantasi end i hans

enestaaende Formsikkerhed. Klarest ses dette paa hans poet. Hovedomraade, Ps.digtningen, hvor den viser sig i Forening med en usædvanlig Evne til at lempe sig efter forskellige Livsforhold. Ingen har vel som W. kunnet skrive Psalmer for »særlige Personer, Tider og Forhold«. Takket være denne »letbevægelige Receptivitet«, for at tale med ham selv, beherskede han de forskelligste Toner. Mest sig selv er han vel, naar han udsynger sin Evighedslængsel i Ps.r (jfr. Nr. 113, 484 o. fl. i den sv. Ps.bog). Den wallinske Ps. savner dog Spegels djærve Mandighed, Arrhenius' Umiddelbarhed, Grundtvigs rel. Kraft. Hvor det gælder om at udtrykke de dybeste aandelige Erfaringer, bliver der ofte noget anstrængt, uægte over den, som ikke tilsløres af en selv nok saa fyndigt anvendt bibelsk Fraseologi. Grundtvig kunde skrive Pinse-Ps.r, W. ikke. Ligesom Spegel var W. en Mester i at restaurere (»pudse«) ældre Ps.r, men kom dog, under Paavirkning bl. a. af Nyromantiken, stedse mere til Overbevisning om, at de var bedst i deres oprindelige Form. Om W.s meget betydningsfulde Arbejde for den sv. Ps.bog af 1819 se III, 658 og 652. — Som Prædikant stod W. Lehnberg (III, 35) ret nær. Prædiken var for ham først og fremmest en Veltalenhedsprøve, et æstestisk Produkt, anlagt paa at fremkalde Fromhed og »støtte Tilhørernes Andagt«. Liedgren har paavist et stærkt platoniserende Drag i den wallinske Prædiken og Ps.: »Skønhedsindtrykket løfter den i Materien bundne Aand op over det jordiske og timelige, op over Synd, Mørke og Død til Renhedens, Lysets og Uforgængelighedens Rige«. Naturligvis havde W. ogsaa Øje for det didaktiske Krav, men dette opfyldes bedst gennem en Prædiken, der fremtræder i en æstetisk tiltalende Form. Bibelsk præget var hans Forkyndelse ikke. Bibelord fattedes vel ikke, men de kommer sjældent til en dybere Anvendelse. Samuel Ödmann (s. d.), der gærne forholdt sig kritisk overfor W., anerkendte uforbeholdent hans glimrende Prædikestil, men paatalte Manglen paa bibelsk Aand. — Teolog var W. ikke og vilde ikke gælde derfor. Naar han undertiden optraadte i den vidensk. Debat, betonede han, at det var K.folkets, ikke Teologernes, Tale, han førte. Nærmest maa han vel betegnes som rationel Supranaturalist, maaske med Eftertryk paa det sidste Ord. (S. A. Hollander. Minne af J. O. W.; E. Liedgren, J. O. W. og samme W.s læroår som psalmdiktare; H. Scheffer, Sveriges störste tempelskald; H. Wijkmark, Studier till den wallinska Psalmbokens Fremkomst I-II). *H. Wj.*

Wallis (Valais), schweizisk Kanton, omfattende Rhônedalen og de sydl. Sidedale fra Rhônes Kilder indtil Vaud samt Landet paa venstre Rhônebred indtil Genfersøen, mod S. og V. grænsende op til Italien og Frankrig, 5200 □ km med (1910) 128,400 Indb., o. $^2/_3$ fr., $^1/_3$ tyske og 5% ital., næsten alle Katolikker (kun 1 % Reformerte) og saaledes det renest kat. af alle Kantonerne. Hovedstad og Bispesæde er Sion (tysk: Sitten, det gl. rom. Sedunum, IV, 109). W. var bl. de 11 »zugewandte Orte«, der sluttede sig løsere til det gamle »Edsforbund« og tilhørte den Gruppe paa 6 »confederati«, der kun ved særlige Lejligheder sendte Afsendinge til Forbundsforsamlingen (jfr. Art. Schweiz IV, 110). Ref.en fik her ringe Indgang, jfr. Thomas Platter (III, 568). Ved den fr. direktoriale Republik oprettedes 1798 en samlet helvetisk Republik, bl. hvis 19 sidestillede Kantoner ogsaa W. fandtes; men ved den af Napoléon 19. Febr. 1803 indførte decentraliserede Forfatning udskiltes W. som selvstændig Stat p. Gr. af dets militært vigtige Bjærgpasser, og 1807 indlemmedes det som »Departementet Simplon« i Frankrig. 1814 indføjedes det atter i Schweiz. Under Striden ml. Katoliker og Reformerte i 1840rne indtog W. en stift kat. Holdning, gav kun Katolikerne Gudstjenestefrihed og indgik i Dec. 1845 i »Sonderbund« (Sonderbundskrigen« se IV, 114), men opgav uden Kamp, efter de andre kat. Kantoners Nederlag 1847, al Modstand, erlagde Bøder og paatog sig de med Forfatningen af 12. Septbr. 1848 følgende rel. Ordninger; men Prostantismen har kun vundet yderst ringe Betydning. *H. J. H.*

Wallius, Lars Olof, sv. Biskop, f. 24. Aug. 1588 i Tysslinge (Nerike), blev Mag. i Wittenberg 1614, Hofpræst 1618, Dr. theol i Tübingen 1619, s. A. Pastor primarius, 1620 teol. Prof. i Uppsala, 1637 Biskop i Strängnäs; d. inden sin Tiltrædelse 23. Juni 1638. W. var en god Repræsentant for den stridslystne Ortodoksi. I Taler og Prædikener angreb han Katolikerne og særlig de Reformerte voldsomt; som teol. Prof. foredrog han da ogsaa polemisk Teol. Angivelsen, at W. har skrevet Nr. 183 i den Wallinske Ps.bog, er urigtig; den har Digteren Lars Wivallius til Forf. *H. Wj.*

Wallmann, Johann Christian, tysk Missionsdirektør, f. 1811, d. 1865. Se Berlinermiss. I, 270. (K. Endeman, J. Chr. W. ein Mann nach Gottes Herze, 1911).

Vallombrosere, rom.-kat. Munkeorden, stiftet 1038 af Giovanni Gualberto, f. o. 995 af adelig Slægt i Firenze og o. 1013 optaget i Benedictinerklostret S. Miniato ved denne By; men da Klostret fik en Abbed, der vandt denne Stilling ved Simoni, drog Gualberto ud til Romualdos Eneboere ved Camaldoli (I, 460). En Kreds af Venner samlede sig her om ham, og af dette Eneboersamlag fremvoksede, i en »skyggefuld Dal« *(vallis umbrosa)*, Klostret Vallombrosa, en Forening af Ene- og Fællesbo. 1055 fik Gualberto pavelig Stadfæstelse paa en meget skærpet Benedictinerregel, hvorefter V.ne skulde leve i Tavshed og stadig Beskuelse af Jesu Liv og Død. Dragten er som Benedictinernes; den var i Beg. graa, siden en Tid brun, fra o. 1500 »granfarvet« d. v. s. sort. Der optoges ogsaa Lægbrødre, der, fritagne for Tavshedspligt og Kortjeneste, særlig skulde tage sig af syge og vejfarende. Da Gualberto døde (1073), talte V.ne 7 Klostre, men stor Udbredelse fik de aldrig. I deres Blomstringstid talte de o. 60 Klostre, deriblandt det fr. Chezal St. Benoît *(casalis Benedicti)*, Udgangspunkt for en Reformkongregation fra 1505. Kort efter Gualbertos Død indførtes i Vallombrosa »Søstre«, *conversae* (I, 552), der boede i eget Hus under Tilsyn af en ældre, prøvet Broder. En egentlig kvin-

delig V.-Orden stiftedes 1262—66 med S. Salvi i Firenze som Hovedkloster. V.ne var 1662—80 forenet med Sylvestrinerne (IV, 444). V.ne har nu kun tilbage Abbediet ved San Prassede i Rom (o. 60 Munke). Moderklostret Vallombrosa har ikke haft blid Skæbne; 1527 blev det ødelagt af Kejser Karls Soldater, 1808 af Napoléons; 1866 blev det et Offer for den ital. Klosterlov og tjener nu som Forstakademi. (Heimbucher, Orden u. Kongregationen der kath. Kirche I, 1907, 408 f.). *S. A. B.*

Wallonsk Kirke. Wallonske kaldtes de Menigheder, der dannedes i Tyskland, England og nuværende Nederland af fransktalende protest. (reformerte) Flygtninge under Forfølgelserne i 16. Aarh. og senere, selv om de kom fra andre Provinser end de egentlig wallonske (Artois, Hainaut, Luxemburg, Limburg og en Del af Flandern og Brabrant, der for Størstedelen hørte under Spanien). Her havde Ref.en med Tournai, Antwerpen og Valenciennes som Hovedsæder bredt sig tidlig (særlig i Byerne). 1561 forfattedes her Conf. Belgica (I, 252), der paa Synoden i Emden (1571) søgtes gjort til Fællesbekendelse for de Menigheder, der efter 1567 var udvandrede til England, Tyskland og de nordlige nederl. Provinser. En Generalsynode skulde holdes hvert 2. Aar, og aarlige Synoder i de 4 Provinser: England, Tyskland, Friesland og »Menighederne under Korset«. Ordningen kunde ikke gennemføres, men blev Grundlaget for den nederl. K.ordning. Efter Bartholomæusnatten (1572) og under Henri IV og Louis XIII strømmede nye Flygtninge til disse w. Menigheder. Fra de egentl. w. Provinser søgte Udvandrerne siden 1573 dog særlig til det nuv. Nederland, og o. 1585 var Protestantismen i Hovedsagen kvalt i Syd. — Den w. K. i Nederland (de Waalsche Kerk) talte tilsidst 34 Menigheder (bl. a. Amsterdam, Middelburg, Utrecht, Leiden, Delft, Dordrecht, Haarlem, Breda, Rotterdam, Haag, Groningen, Bois-le-Duc, Maastricht, Limburg, Nimwegen, der alle eksisterer endnu); den havde sin egen Synodalordning, men sendte Delegationer til de nederl. Nationalsynoder, medens Forbindelsen med Tyskland slappedes. Under Louis XIV voksede Udvandringen fra Frankrig, trods de strænge Forbud. Kulminationen naaedes med Dragonaderne (1681) og Nantes-Ediktets Ophævelse (1685). Flertallet søgte til England og Nederland. Skattefrihed, Pengeindsamlinger og Tilbud om Borgerret hjalp de nødlidende Flygtninge paa Fode igen. Antallet af w. Menigheder i Nederland steg efterhaanden til 62. De nystiftede Menigheder havde dog ikke den Varighed som de gamle; i Løbet af 18. Aarh. opløstes de fleste af dem igen (kun Arnheim og Zwolle bestaar endnu). Da det var Blomsten af de fr. Hugenotter, med Præsteskabet i Spidsen, der havde trodset Udvandringsforbudet, kom den nye Tilvækst til at indlede en uhørt Blomstringsperiode for den w. K. Den talte Prædikanter som Jacques Saurin (IV, 60), Claude (I, 516) og Pierre Jurieu (II, 702) og Lærde som Præsten og Historikeren Jacques Basnage (I, 236). Herfra udgik en Strøm af polemiske Skrifter imod Louis XIV's Fremfærd mod Protestanterne; her var en frugtbar Jordbund for talrige nye Idéer, her grundlagdes en fri Presse og vidensk. Tidsskrifter. Ikke mindre var Opsvinget paa rent materielt Omraade. I Kaplandet og Surinam grundedes ogsaa Aflæggere af den w. K., og til andre Flygtningemenigheder og Valdeserne sendtes der rigelige Understøttelser. — I 19. Aarh. er den w. K. stadig gaaet tilbage. 1810 ophævedes dens Synodalordning af Napoléon, men genindførtes 1816. 1843 gjordes der et mislykket Forsøg paa at opløse den. Af stor Betydning blev det, at Vækkelsen fra Schweiz (se Le Réveil III, 775) gennem den w. K. fik Indgang i den nederl.-ref. K. Efter Folketællingen 1909 (Resultatet fra 1919 endnu ikke offentliggjort) havde den w. K. 9660 Medl. og 17 Kirker. — I England dannedes den første w. Menighed i Canterbury 1547 (Kirke i Domkirkens Krypt), den anden 1549 i London (hvor der snart blev fl. w. Menigheder); lidt efter lidt kom mange til. Ogsaa her gennemførtes en Synodalordning. Da Laud (III, 29) vilde tvinge Anglikanismen igennem hos Wallonerne, udvandrede mange til Nordamerika. Efter 1660 (særlig fra 1681) strømmede mange fr. Hugenotter til England, og der dannedes en Mængde nye Menigheder; men de engelske Walloner opgav dog hurtigere deres Særpræg og Selvstændighed end i Nederland. Rester findes nu kun i Canterbury og London. — Af de mange Menigheder i Tyskland kan nævnes: Frankfurt a/M (1554), Emden, Wesel, Aachen, Köln, Nürnberg, Frankenthal, Hanau, Heidelberg, Stade, Altona, Mannheim, hvoraf de fleste var repræsenterede paa Generalsynoden i Emden 1571. Gennem Udvandring i 2. Halvdel af 17. Aarh. dannedes en Mængde nye fr. Menigheder, særlig i Brandenburg. Men ogsaa her smæltede de forholdsvis hurtig sammen med de stedl. Landsk.r. Før Verdenskrigen var kun Menighederne i Frankfurt a/M, Hanau og Magdeburg tilbage; enkelte andre Steder var der ugentl. eller maanedlig fr. Gudstjeneste. (Ch. Weiss, Hist. des réfugiés protest. de France depuis la Révocation de l'édit de de Nantes jusqu'à nos jours I-II, Paris 1853; Poujol, Hist. et influences des Églises Vallonnes dans les Pays-Bas, Paris 1902; S. D. van Veen, Kerk en Secte, 1907—1912; M. A. Perk, De Waalsche Gemeenten, 1907; Bulletin de la Commission pour l'Hist. des Églises Wallonnes I-V, 2. Série I-IV, 1885—1903; jfr. ogsaa Art. Hugenotter II, 472 f.). *J. Ng.*

Wallquist, Olaf, sv. Biskop, Præstesøn, f. 6. Juni 1755 i Edsberg (Närike), d. 30. Apr. 1800, blev Student i Uppsala 1773, Mag. 1779, s. A. Kap. i Klara Sogn i Stockholm, kort efter Hofprædikant hos Enkedronning Lovisa Ulrika, efter hvis Død 1782 W. fik det ledige Sognekald Alsheda i Småland, som han tiltraadte 1785. 1786 blev han Domprovst i Växiö og allerede 1787 Biskop ssteds. W.s eksempelløst hurtige Avancement skyldtes for en stor Del hans polit. Fortjenester. Som Afsending for Præstestanden paa Rigsdagen 1786 stod han ivrig paa Kongens Side, og paa Rigsdagen 1789 var han Leder af det kgl.sindede Parti bl. Præsterne og medvirkede ved Gustaf III's Statskup 1789; det lykkedes særlig W.s Klogskab at lodse Kongen gennem denne besværlige Rigsdag. Dennes Finanslov var hans

Værk, og han var Ordfører for alle kirkl. Sager i »den riksens allmänna ärenders beredning«, som nu overtog Rigsraadets tidligere Administration. Som Chef for »Ecklesiastikexpeditionen« bragte han Orden til Veje og standsede fuldstændig Handelen med kirkl. Embeder. Ogsaa paa Kongens alm. Politik havde W. betydelig Indflydelse. Efter Kongens Mord vendte W. tilbage til sit Stift. Endnu paa Rigsdagen 1792 var han dog den førende Indenfor sin Stand, men paa Rigsdagen i Norrköping 1800 blev han med Held modarbejdet af sin gl. Rival, Lektor (siden Biskop) C. G. Nordin (III, 395); et bestemt Nederlag overfor denne var vel medvirkende til hans bratte Død under Rigsdagen. Ogsaa som Biskop var W. betydelig, i enestaaende Grad administrativt begavet; han gik op i sit Embede med Liv og Sjæl og havde en fremragende Kendskab til K.ns retslige og finansielle Forhold. Hans Haandbog i kirkl. Befordringssager og hans Samlinger af kirkl. Dokumenter var udmærkede for deres Tid. De særlig rel. Opgaver laa dog mindre for ham. Men han er ikke nogen Gejstlig af den neologiske Hofmandstype; han besad til det sidste en uskrømtet Kristentro af gl.dags Tilsnit, der ikke taalte, at Krdm blev gjort til en verdslig Sædelære. Hans Prædikener var bibelske, og han var bestemt Modstander af den rational. Teol., uden at han dog i Aartiet efter Gustav III's Død vilde tage Del i den ængstelige Reaktion derimod. Personlig stod han J. A. Lindblom (III, 60) nærmere end Petrus Munck (III, 305). (J. Rosengren, Om O. W. såsom biskop och eforus, 1901). *E. M. R.*

Wallroth, Ernst Elisa Theodor, holstensk Generalsuperintendent, f. 29. Juli 1851, d. 14. Marts 1912, Søn af Hofpræst Anton W. (senere Superintendent i Eutin), f. i Oldenburg, studerede siden 1870 Teol. i Jena, Tübingen, Leipzig og Kiel, var derefter Huslærer bl. a. i Stockholm og Rom, blev i Marts 1879 ordineret og beklædte forsk. holstenske Præstestillinger; saaledes var han fra 1880—92 Spr. i Ahrensboek i Fyrstendømmet Lübeck, derefter i Altona, hvor han 1895 blev Provst; April 1900 blev han Generalsuperintendent, og Kiels teol. Fak. konfererede ham den teol. Doktorgrad. W. viste allerede i sine Præsteaar fremtrædende Interesse for Hedningemissionen, foretog Prædikerejser i Holsten og Slesvig for at virke for Sagen, skrev i den kirkl. Presse og bl. a. i Allg. Miss. Zeitschrift samt medarbejdede paa Grundemanns Miss.-Atlas; han blev Formand for »Schlesw.-Holst. Missionskonferenz« og Medl. af Komitéen for Breklum-Missionen. *J. O. A.*

Wainum, Svend Borchmann Hersleb, norsk Præst, f. paa Nordherø i Alstahaug 18. Febr. 1816, kom som ung til sin Morbror Prof. Hersleb (II, 415), der førte ham frem til Artium 1836. Efter teol. Embedseksamen (1841) var han Lærer i Tønsberg, blev 1844 pers. Kap. i Vanse, 1848 i Homedal, 1851 Præst ved Straffeanstalterne i Bergen, 1855 res. Kap. ved Nykirken ssteds og 1864 Spr. ved samme; tog Afsked 1889 og døde 5. Juli s. A. — W. var en nidkær og dygtig Præst af den ældre, noget grundtvigsk farvede luth. Type og øvede ved sin praktisk-hjærtevarme Prædiken en betydelig Indflydelse paa det bergenske Menighedsliv. Foruden Prædikener, rel. Foredrag og andre opbyggelige Skrifter (bl. a. »En liden Samling af Psalmer til Brug ved huslig Andagt«, 1847, og en Overs. fra Sv. af Bergquists »Evang. Bønnebog«, 1877) skrev han mod Tidens sekteriske og ukirkl. Strømninger, saaledes et Par Smaaskrifter mod Mormonerne (1852 og 1855), et Par Indlæg i den ved Lammers (III, 12) vakte Strid om Daaben og K.n (1856 og 1858), et Foredrag mod Baptismen (1872) m. m. I 50aarene udgav han og Kandidaterne Chr. Nygaard og J. Brinch Lund »Søndagsblad for luth. Kristne«, som fik megen Udbredelse i Bergen. (Thrap, Bidrag II, 371-78; Halvorsen, Norsk Forf.leks. og den dér anf. Litt.). *A. B.*

Valois. 1) **Felix fra V.**, Medstifter af Trinitariernes Orden (IV, 617). — 2) **Henri de V.**, se Valesius.

Walpurgis-Nat, se Valborgs-Dag. (S. 733).

Walsh. 1) **Walter W.**, eng. K.historiker og fremtrædende Bekæmper af de katoliserende Bestræbelser indenfor den højkirkelige Retning, f. 1847 i Folkestone, var fra 1884—1900 Medudgiver af »The English Churchman«, fra 1888 Udgiver af »The Protestant Observer«, stiftede 1896 »The Imperial Protestant Federation« (en antikatolsk Forening, omfattende ogsaa Kolonierne) og udgav 1897 efter mange Aars Forberedelse, paa Foranledning af den antiritualistiske »Church Association«, sit opsigtsvækkende Hovedværk »The Secret History of the Oxford Movement«, der særlig bragte hidtil ukendt Materiale til Belysning af forsk. hemmelige eller halvhemmelige Foreninger, der stræbte mod at føre katolsk Lære og Ritus ind i den anglik. K. samt arbejdede paa »Reunion« med Pavedømmet. Bogen vakte en uhyre Bevægelse og var allerede 1899 trods sit Omfang solgt i 42,000 Expl. Det fremkaldte hæftige Angreb fra højkirkl. Side med Beskyldninger for Brug af ikke-autentiske Kilder og for Urigtigheder, men trods Paavisning af enkelte Misforstaaelser lod Kendsgærningerne sig ikke bortfortolke. Virkningen af den pavelige Forkastelse 1898 af de anglik. *orders* viste imidlertid, at den radikale Ritualisme ikke beherskede den anglik. Højkirke. Bl. W.s øvrige Skrifter kan nævnes: The History of the Romeward Movement in the Church of England; The Religious Life of Queen Victoria; The Jesuits in Great Britain m. fl. *J. O. A.* — 2) **Walter W.**, skotsk Præst og Filantrop, f. i Dundee 1857, studerede i Glasgow; efter nogle Aars Virksomhed i Skotland var han Præst i Newcastle 1887—97 og fra 1897—1912 i sin Fødeby (i en »undenominational« og udogmatisk Menighed) og har siden levet i London som Leder af den frikirkl. Bevægelse. W.s Navn er blevet verdenskendt ved hans utrættelige Arbejde for Fredssagen; han er Vice-Præsident i Verdens-Fredsforeningen. Hans vigtigste Skr. er »The Moral Damage of War« (1902); desuden har han skrevet om Tolstoi, Afholds- og Sædelighedssagen. — 3) **William John W.**, rom-kat. Ærkebiskop, f. i Dublin 1841, blev 1867 Prof. i system. Teol. ved Irlands kat. Universitet (Maynooth), Kannik i Dublins Kapitel 1879, Præsident for Maynooth College

1881 og 1885 Ærkebiskop af Dublin samt Irlands Primas. Som Medlem af en Række forsk. Kommissioner har han utrætteligt arbejdet for at højne den lavere og højere Undervisning og fremme Agerbrug og teknisk Dygtighed hos de irske Katoliker. Bl. hans talrige Skr.: A Plain Exposition of the Irish Land Act of 1881 (1881); Grammar of Gregorian Music (1885); The Irish University Question (1897). — 4) **William Pakenham W.**, anglik. Biskop i Irland, f. 1820, d. 1902, vandt store Udmærkelser ved det protest. Universitet i Dublin, hvor han tog sine Examiner og blev Dr. theol. Som Kap. udviste han stor Selvopofrelse under Hungersnøden 1846—47. 1858—73 var han Spr. i Raneleigh, Dublin, og 1878 blev han Biskop af Ossory, Leghlin and Ferns. W. tog virksomt Del i Church Miss. Soc.s Arbejde og har bl. a. skrevet: Chr. Missions, 1862; Heroes of the Miss. Fields, 1892[3]; Modern Heroes of the Miss. Fields, 1892[3]. *C. E. F.*

Walter. 1) **Ferdinand W.**, rom. kat. Retslærd og Kirkeretslærer, f. 1794 i Wetzlar, deltog som Soldat i Napoleonskrigene, studerede fra 1814 Jura i Heidelberg og blev 1818 Prof. jur. ved det nye Universitet i Bonn. W. nød høj Anseelse som fortrinlig Lærer og Forf.; hans Lærebog i K.ret (1822) var banebrydende og oplevede en Række Oplag og Overs.r. W. var opr. en Modstander af Ultramontanismen, men slog senere om og forsvarede Ufejlbarhedsdogmet. D. 1879. — 2) **Johannes Wilhelm v. W.**, tysk K.historiker, f. 8. Nov. 1876 i Petrograd, studerede i Dorpat, Leipzig og Göttingen, hvor han 1901 blev Lic. theol. og Privatdocent; blev 1909 extraord. Prof. i hist. Teol. i Breslau. Har bl. a. skrevet: Die ersten Wanderprediger Frankreichs I-II (1903—06); Das Wesen der Rel. nach Erasmus und Luther (1906); Die Absolutheit des Christentums und die Mission (1906); en kommenteret Udg. af Erasmus: De libero arbitrio diatribe (1910); Franz von Assisi und die Nachahmung Christi (1910); Frauenlos und Frauenarbeit in der Geschichte des Christentums (1911); Alt- und neuprotest. Stellung zu Christus (1913). *P. O.*

Walther. 1) **W. den hellige**, Præst og Missionær, fulgte Bonifatius paa hans sidste Miss.-rejse til Friesland (I, 357) og blev nedhugget sammen med ham og hans andre Følgesvende ved Dockum 755. Mindedagen for Martyrerne ved Dockum er 5. Juni. (Acta Sanctorum Boll. Junii, Tom. I, 471). — 2) **W. af St. Victor**, fr. Teolog i 12. Aarh., Disc. af Hugo af St. Victor (II, 474), Prior i Korherrestiftet St. Victor, d. o. 1180. W. er den lidenskabeligste af de Antidialektikere, der i 12. Aarh. drog til Felts mod den skolastiske Formalisme (jfr. Bernard I, 272a; Johs. fra Salisbury II,663; Gerhoh af Reichersberg II, 198); men medens hans Forgængere kun bekæmpede den skolastiske Teol.s Vildskud, træffer man hos W. en principiel Forkastelse af enhver Brug af dialekt. Metoder. Hans Hovedværk polemiserer mod Abélard (I,13), Petrus Lombardus (III, 541), Petrus Pictaviensis (III, 542) og Gilbert de la Porrée (II, 217), der kaldes »Frankrigs fire Labyrinter«, fordi deres Værker huser Hæresiets Minotaurus. W. leverer først et kort Referat af Modstandernes Opfattelser for derefter at fremføre »den katolske Lære«, ɔ: Udtalelser af K.fædre om vedkommende Lærepunkt. Seeberg kalder ham »en Ortodoks af den ubehageligste Sort, rethaverisk og haanlig, men uden nogensomhelst dybere Forstaaelse af sine Modstandere«. (M. Grabmann, Gesch. der scholastischen Methode II, 1911; R. Seeberg i Real-Encyklop.[3]). *P. O.* — 3) **W. von der Vogelweide**, Ridder og Minnesanger, f. i Tirol o. 1170, d. o. 1230 i Würzburg. 20 Aar gl. drog han til Hertughoffet i Wien og lærte Digtekunst hos Reinmar den gamle (»Nattergalen fra Hagenau); fra denne Tid stammer W.s friske og sjælfulde Foraars- og Kærlighedssange. Herpaa fulgte, efter Kejser Henrik VI's Død 1197, en Række Digte vedrørende Fædrelandets og K.ns Forhold. W. tog med Kraft Parti for Filip af Schwaben, indtil denne endelig kronedes i Aachen 1205. Saa opholdt W. sig i nogle Aar hos Landgrev Hermann i Thüringen ligesom Wolfram af Eschenbach og andre Minnesangere (»Sangerkrigen paa Wartburg«). Efter 1210 stiller W. sig som kirkepolitisk Digter paa Kejserens og Tysklands Side mod Pave Innocents III. 1220—25 var han Opdrager for den vilde Kejserprins Henrik, hvem han tog Afsked med i et kraftigt Digt. I sine sidste Leveaar formanede W. atter og atter til Korstog. I Korshærens Følge gensaa W., paa Vejen til Italien, i 1228 sin Barndomsegn, digtede den skønne Korsfarersang »Kom, sande milde Naade« og sin Svanesang (»Ak, hvad er der dog blevet af alle mine Aar?«). W. var en ædel og fribaaren Aand, from og fædrelandskærlig. Frygtløst sagde han Sandheden baade mod Verdens Stormænd og mod Pavedommets Uvæsen (angreb bl. a. Afladshandelen og »den vælske Offerblok«). Hans efterladte Digte, 80 »Lieder« og 108 »Sprüche« (ɔ: etiske, rel. og polit. Indlæg) er ofte udg. med Forklaringer bl. a. af Pfeiffer og Bartsch, nogle af dem er oversatte paa Dsk af Chr. Fledelius og Henry Larsen. *H. Ln.*

Walther. 1) **Christopher Theodosius W.**, Missionær, f. 20. Dec. 1699 i Schildberg i Neumark, studerede i Halle 1720, var ansat ved Pædagogiet ssteds, da han gik i dsk Tjeneste som Missionær; efter at være ordineret 1724 i Kbhvn ankom han 1725 til Trankebar, hvor han virkede til 1739; 1740 ansattes han som tysk Kap. ved Frelsers Kirke, men døde inden sin Tiltrædelse paa en Rejse til Dresden 9. Apr. 1741. Som Missionær holdt han Arbejdet i Gang i Byen Trankebar, mens Schultze (IV, 103) udvidede Miss.en ved Rejser, og skrev sproglige Afhdl.er om Tamulsk; et Skrift »Doctrina temporum Indica« tryktes i Bayers »Historia regni Bactriani« (St. Petersborg 1737). (C. Schöttgen, C. T. W., 1742; J. F. Fenger, Den Trankebarske Missions Hist., 1843). *Fr. S.* — 2) **Johann W.**, Luthers Ven og musikalske Medhjælper, f. i Landsbyen Cola i Thüringen 1496, d. i Torgau 24. Apr. 1570, var 1524 Sanger ved Slotskantoriet i Torgau, blev Aaret derpaa kurfyrstelig sachsisk Kapelmester, drog 1548 til Dresden for at organisere og lede det af Kurfyrst Moritz af Sachsen oprettede Sangerkollegium og blev der indtil 1554, da han vendte tilbage til Tor-

gau. 1524 blev han kaldet til Luther i Wittenberg og udg. s. A. den ældste luth. Ps.bog »Geystliche Gesangk-Buchleyn«, 4stemmig (Nytryk 1878 i Publ. d. Ges. f. Musikforschung Band VII). Fremdeles udgav han «Cantio septem vocum in laudem Dei omnipotentis« (1544), »Magnificat 8 tonorum« (1557), »Ein newes chr. Lied« samt »Ein gar schöner geistlicher Bergkreyen« (1561), »Lob u. Preis der himmelischen Kunst Musica« (1564), »Das chr. Kinderlied. Dr. Martin Luthers: Erhalte uns Gott bei Deinem Wort« etc. (1566). Jfr. Kirkesang II, 802. (J. Zahn, Die Melodien d. deutschen evang. Kirchenlieder VI; O. Schröder, Luther und J. W. als Begründer des evang. Gemeindegesanges i Monatschr. f. Gottesdienst u. kirchl. Kunst, 1917). *A. H.* — 3) **Karl Ferdinand Wilhelm W.**, tysk amerik. Teolog, f. 25. Okt. 1811 i Langenchursdorf i Sachsen, d. 7. Maj 1887 i St. Louis, U. S. A. Opdraget i et fattigt Præstehjem kom W. 1829 til Leipzig, hvor han paavirkedes af Aug. Hahns (II, 327) Disputats og sluttede sig til en lille Kreds troende Studenter af et metodistisk-pietist. Præg. Gennem M. Stephan (IV, 349) fandt han Hvile i Troen og studerede Luthers Værker. Efter sin Eksamen var han i Tvivl, om han under de herskende K.forhold med god Samvittighed kunde blive Præst, men 1837 overtog han et lille Landsogn, som han allerede næste Aar forlod efter Strid med sin Superintendent, der hævdede, at han kun var forpligtet paa Symbolernes Aand, ikke deres Bogstav. W. sluttede sig da til Stephans Udvandrerselskab og landede i Jan. 1839 i Ny Orleans. Allerede i Maj afsløredes Stephan af W. som en usædelig Person og blev nødt til at forlade Menigheden. Denne kom derefter i Tvivl, om dens Præster var rette Præster, og om Naademidlerne i denne Forsamling var gyldige. En Jurist Marbach gav disse Betænkeligheder stærkest Udtryk, og mange Præster mente ikke at turde fortsætte deres Gærning; men en offentlig Disputats mellem Marbach og W. 1841 godtgjorde, at trods al Forvirring havde Menigheden endnu Kristi Ord, Sakramenter og Nøglemagten. W., der s. A. blev Præst i St. Louis, blev nu Kredsens ledende Mand; det lykkedes ham at faa indviet Treenighedskirken (tidligere holdt man Gudstj. i de Episkopales Kirke), og ved sine mægtige Prædikener, sin tro Sjælesorg og ganske særlig ved sine Menighedsforsamlinger og Foredrag over Læren dannede han en velskolet Menighed. Som Baand mellem dens Medl.er udgav han fra 1844 »Der Lutheraner« og fra 1855 det teol. Tidsskrift »Lehre und Wehre«. — Allerede 1843 kom det til Brud med Buffalo-Synoden (I, 414), og 1847 dannedes »Missouri-Synoden (Deutsche Ev.-Luth. Synode von Missouri, Ohio u. a. Staaten), der overtog Læreanstalten i Altenburg og flyttede den til St. Louis, hvor W. blev ledende Prof. ved det teol. Seminarium, idet han dog beholdt lidt af sin Præstegærning. Indtil 1851 var Hovedæmnet paa Synoderne Modsætningen til Buffalo-Synodens luth. Højkirkelighed, og W. skrev i den Anl. »Die Stimme unserer Kirche in der Frage von Kirche u. Amt«. (1852); nu kom det til en Meningsudveksling med Löhe (III, 125). W. drog til Tyskland og forhandlede personligt med Löhe; men Resultatet svarede ikke til Forventningerne, og i 1853 stiftedes Iowa-Synoden (II, 548), efter at Löhe havde skrevet et dybt bevæget Afskedsbrev til Missouri'erne. Modsætningerne til Iowa-Synoden skærpedes ved W.s Skrift 1863 »Die rechte Gestalt einer vom Staate unabhängigen ev.-luth. Ortsgemeinde«, hvori Missouri-Synodens Organisation skildredes som den eneste ægte luth., og ved en Forhandling i Milwaukee 1867 blev Forbindelsen med Iowa-Synoden helt hævet, fordi man ikke kunde enes om Bekendelsesskrifternes Stilling og »de aabne Spørgsmaal«: Tusindaarsriget og Antikrist, idet W. bl. a. hævdede, at den, der ikke opfattede Paven som Antikrist, ikke var en ret Lutheraner. Udbyttet af disse Forhandlinger findes i W.s Bog: »Die ev. luth. Kirche, die wahre sichtbare Kirche Gottes auf Erden«. 1878 blev W. Dr. theol. ved Ohio-Synodens (III, 424) Universitet i Columbus (1855 havde han afvist denne Titel fra Göttingens Universitet paa Grund af dettes teol. Stilling). W.s stærke Bundethed til Luther kunde føre ham ud i Ensidigheder, særlig m. H. t. Prædestinationen (III, 617), der er blevet det mest karakteristiske for Missouri-Synoden; men selv hans Modstandere indsaa, at med ham havde Lutherdommen mistet en vældig Organisator, en lærd Teolog, og en fremragende Sjælesørger. (M. Günther, C. F. W. W., 1890). *N. M. P.* — 4) **Paul W.**, tysk Præst, f. 1597 i Hamburg, d. 31. Dec. 1640 i Flensborg, virkede en Tid som Præst i Hemmingstedt og Flensborg, hvorfra han flygtede ved Wallensteins Indfald og med en Del af sin Menighed fandt Tilhold i Kbhvn og Kristiansstad. Hjemvendt til Flensborg 1629 udgav han en Række »Zeit-Busspredigten« og 1635 »Manuale Ecclesiasticum edder Kerchen-Handboeckschen«, der indtil 1665 brugtes ved Gudstjenester paa Plattysk. *H. J. H.* — 5) **Wilhelm W.**, tysk K.historiker, f. i Cuxhafen 7. Jan. 1846, studerede i Erlangen, Marburg og Göttingen 1865—70, var Præst i sin Fødeby fra 1870—95, derefter Prof. i K.hist. i Rostock og fra 1899 tillige Universitetspræst; d. 24. Apr. 1924. W. var en af Førerne inden for »Allg. evg.-luth. Konferenz« og udpræget positiv i sin Teol.; en fremragende Taler, en dristig Polemiker og en livfuld Forf. Særlig Luther har han gransket indgaaende og værget over for moderne kat. Angreb. Han var Medarbejder ved Weimarudg. af Luthers Skrifter og har bl. a. udgivet: Luther im neuesten römischen Gericht (1884—92), Die deutsche Bibelübersetzung des Mittelalters (1889), Harnacks Wesen des Christentums (1901, overs. paa Norsk 1901), Das Erbe der Ref. I—IV. (1903, 1917[4]); Für Luther wider Rom (1906); Zur Wertung der deutschen Ref., (1909). Die ersten Konkurrenten des Bibelübersetzers Luther (1917), Luthers Charakter (1917, overs. paa Dsk 1917). Sit Liv har han skildret i »Lebenserinnerungen aus 50 Jahren« (1921). *A. Th. J.*

Walton, Brian, engelsk Teolog, f. 1600, d. 1661, blev 1628 Spr. i London, men 1641 afsattes han, mistænkt (uden Grund) for at hælde til Romerk.n. W., der var en af sin Tids lærdeste Teologer, udførte nu under mange Van-

skeligheder, med Usher (IV, 715), Lightfoot (III, 55) o. a. som Medarbejder, sit Storværk, en Polyglotbibel (1657) i 6 Folianter (Hebr., Kaldæisk, Samarit., Syr., Arab., Persisk, Ætiop., Gr. og Lat.). Den indeholder Overs.r, hvad der ikke fandtes i nogen tidligere Polyglot, har benyttet nyt Manuskriptmateriale og betegner i tekstkritisk Henseende et Fremskridt. Trods W.s royalistiske Anskuelse blev dens Udg. støttet af den republikanske Regering. 1660 blev W. Biskop af Chester, men døde følg. Aar uden at have tiltraadt; han var Medl. af Savoy Konferencen (IV, 63), men deltog ikke i dens Møder. *C. E. F.*

Van Dyck. 1) **Antonis v. D.**, se Dyck (I, 692). — 2) **Cornelius van Alen v. D.**, amerik. Miss.læge af holl. Afstamning, f. i New York 1818, studerede Medicin og Teol., virkede i Beirut fra 1840, blev ordineret 1846, var Forstander for Seminariet for Missionærer 1848—52, Missionær i Sidon Distriktet til 1857, derefter Prof. i Patologi ved det syr. prot. College i Beirut og Læge ved St. John's Hospital ssteds til 1882, tilsidst Læge ved St. George's Hospital. Han overs. Biblen paa Arabisk og udgav en Række Lærebøger paa samme Sprog. *C. E. F.*

Van Espen, Zeger Bernhard, se Espen (I, 802).

Van Mildert, William, eng. Biskop, af hollandsk Afstamning, f. 1765, d. 1836, studerede i Oxford, hvor han blev Dr. theol. 1796—1813 var han Spr. ved St. Mary-le-Bow, London, fra 1797 tillige »lecturer« ved Domkirken; han var en dygtig Teolog og en veltalende Prædikant; hans »Historical View of Infidelity« (Boyle Lectures) udk. 1838 i 5. Opl., hans »Inquiry into the General Principles of Scripture Interpretation« (Bampton Lectures) 1832 i ny Udg. 1813 blev han Regius Prof. i Teol. i Oxford, 1819 Biskop af Llandaff og 1826 Biskop af Durham. 1825 opponerede han i Overhuset mod Katolikernes Frigørelse, men stemte dog faa Aar efter for Testaktens Ophævelse. I Middelalderen var Durhams Bisper Grever med fyrstelige Rettigheder og Indtægter; endnu v. M. (som den sidste) tituleredes Greve (undertiden Fyrste), og ved Resterne af fordums Herlighed var han i Stand til at yde stor Gavmildhed og megen Gæstfrihed. Sammen med Domkapitlet oprettede han 1832 Universitetet i den gamle Bispestad. *C. E. F.*

Van Til, Salomon, se Til (IV, 578).

Vandal. 1) **Hans W.**, dsk Biskop, f. 1579 i Ribe, blev 1596 Stud. fra Herlufsholm, kom 1602 efter en Udenlandsrejse i Huset hos Holger Rosenkrantz, rejste derpaa i 7 Aar som Hovmester for 3 Adelsmænd udenlands og blev 1613 ved sin Hjemkomst Spr. ved Graabrødrekirke i Odense. 1617 udnævntes han til Biskop i Viborg og blev som saadan Medlem af fl. kirkl. og kgl. Kommissioner; Dr. theol. blev han 1620. Hans literære Virksomhed indskrænker sig til Ligprædikener. D. 1641. — 2) **Hans W.**, dsk Biskop, Søn af fornævnte, f. 1624 i Viborg, blev opdraget i Odense hos sin Mormoder, der 1627 under Krigen flygtede til Nederland med Drengen indtil 1631; 1641 kom han i Viborg Skole, blev Stud. 1642, cand. theol. 1644 og rejste udenlands 1648—51. I Tyskland sluttede han sig først til Calixt, men blev siden hans Modstander. 1652 blev han Prof. i Kbhvn i Hebr., 1653 Mag., 1655 Prof. theol., 1657 Dr. theol., 1659 Rector magnificus, 1660 Universitetets Delegerede paa Rigsdagen, 1668 Sjællands Biskop; d. 1675. W. er mest bekendt ved sit store Skrift: »Juris Regii libri VI« (1663—72), en Begrundelse af den suveræne Kongemagts Guddommelighed. Kongens Magt over K.n opfatter han dog som en Myndighed over dens ydre Forhold, medens dens indre Styrelse tilkommer Gejstligheden gennem Synoder, sammenkaldte af Kongen. K.godset skal anvendes til gudelige Formaal. Opretholdelsen af den sande Rel. er Kongens ufravigelige Pligt. W. blev derfor en afgiort Modstander af Kommercekollegiets Forslag 1672 om fri Rel.s-Øvelse for alle Kr. og Jøder; ligesom han gentagne Gange bekæmpede Romerk.n, saaledes 1665 i Bogen »Nubes sine aqva« (udg. under en andens Navn), men især 1672—75 i Fejden med Jesuiten Kircher om Ordinationen; W. tillægger denne Handling Betydning som en apost. Skik, men forkaster Forskellen mellem Bispe- og Præsteordination, samt bestrider, at Romerk.n selv er i Besiddelse af *successio apostolica*. W. var en dygtig Teolog og en nidkær K.-mand, men af et ængsteligt og vigende Sind. — 3) **Hans W.**, dansk Teolog, foregaaendes Søn, f. 1656, d. 1710, blev Stud. 1671 og studerede foruden Teol. ogsaa østerl. Sprog, rejste siden (1675—78) i England, Nederland og Tyskland, hvor han blev en erklæret Discipel af Calov; 1680 blev han Rektor i Sorø, 1683 Prof. theol. i Kbhvn. Han havde ventet at blive Sjællands Biskop 1693, men blev forbigaaet og aabnede en bitter Fejde mod den foretrukne Biskop H. Bornemann. W. var i Besiddelse af stor Lærdom og Dygtighed, men tillige af en fremtrædende Stridslyst og forbenet Ortodoksi. Foruden en teol. Lærebog »Hypotyposis« (1700) og et stort Antal Disputatser har han især skrevet »Sandfærdig og kort Underretning om den kalvinske Lærdoms Urigtighed« (1690, 1695[2], overs. til Tysk 1697), der viser Ortodoksiens Bitterhed overfor de Reformerte. — 4) **Johann W.** (Vandalus), Biskop i Ribe, se Wenth. — 5) **Peder W.**, dsk Præst, f. 1602, d. o. 1659, Stud. fra Haderslev Skole o. 1619, kom 1620 i Huset hos Holger Rosenkrantz, rejste siden udenlands, indtil han 1627 blev Faderens Kap. i Maugstrup og 1628 hans Eftermand. Han indrettede hele sin Præstegaard til Studiebrug med Bibliotek, Observatorium, Naturaliekabinet osv. og udsendte en Række Skrifter, deribl. 1631 »Oeconomia Dei«, der blev konfiskeret. Det indeholdt en uautentisk Fremstilling af H. Rosenkrantz's Lære og blev Udgangspunktet for Forfølgelsen mod denne for Vranglære. Under Svenskekrigen flygtede W. 1657 til Haderslev fra sin udplyndrede Præstegaard; han skal være død der. *B. K.*

Vandaler, gl. østgermansk Folkestamme fra nuværende Schlesien og Lausitz. Paa Folkevandringens Tid erobrede V.ne (o. 280) det af Romerne opgivne Siebenbürgen (Dacien), men da de snart efter bukkede under for Goterne, drog de over i den rom. Provins Pannonien.

Her opholdt de sig o. 100 Aar, og i den Tid vandtes de for Arianismen ved vestgotiske Missionærer og blev glødende Fanatikere for denne Form af Krdm. I Beg. af 5. Aarh. brød de atter op og drog hærgende gennem Gallien til Spanien, hvor Navnet Andalusia endnu minder om dem. Da de trængtes haardt baade af Romerne og Vestgoterne, tog de med Glæde mod en Indbydelse til N.-Afrika fra den forræderske rom. Statholder Bonifatius og satte 429 under Geiserik (Genserik) over Gibraltarstrædet. 439 indtog de Carthago, og fra denne fortrinlige Søhavn gjorde de sig til Herrer paa Havet og besatte endog en Tid Sicilien. Geiserik mente sig som Guds Svøbe kaldet til at udføre Straffedommen over den vanslægtede Kristenhed, og 455 plyndrede han Rom, der kun paa Leo I's Forbøn slap for Tilintetgørelse. Blandt de bortførte Skatte var de hellige Tempelkar fra Jerusalem, som Titus havde ført til Rom. Den Hensynsløshed, hvormed V. ødelagde alle Kunstværker, er for alle Tider ordsproglig brændemærket som »Vandalisme«. I N.-Afrika forfulgtes de kat. (nikænske) Kr. paa det frygteligste. Geiseriks Søn Hunerik (477—484) sammenkaldte 484 de kat. Biskopper til en Rel.s-Samtale, men der maatte kun tales Vandalsk, og den blev resultatløs, hvorefter Forfølgelsen fortsattes. Gundamund (484—497) og Trasamund (497—523) gik i samme Spor og først Hilderik (523—530) standsede Forfølgelsen. Men da var V.nes Krigslyst svækket, og da den østrom. Kejser Justinian (533) sendte sin dygtige Feltherre Belisar til Afrika, bukkede V.ne under, og deres sidste Konge Gelimer maatte overgive sig. De afrik. V.s Folkecjendommelighed udviskedes i den flg. Tid. I Hjemlandet gik de tilbageblevne V. op i Venderne. (Hovedkilde for Forfølgelsen i Afrika er den samtidige Biskop Victor de Vita, Hist. persecutionis Africae provinciae, udg. af Petschenig 1881 i »Corp. script. ecclesiae lat.« VII; Pötzsch, Victor v. Vita u. die Kirchenverfolg. im V. Reich, 1887; L. Schmidt, Gesch. der V., 1901; Leclercq, L'Afrique chrét. II, 1904; Martroye, Genséric, 1907). *S. A. B.*

Wandall, 1) **Erik Adolf W.**, dsk Missionær i Grønland, f. 13. Dec. 1807 i Vorbasse, d. 19. Aug. 1869; cand. theol. 1833, Missionær i Egedesminde i Nordgrønland 1834—40, Spr. i Tolstrup og Stenum i Aalborg Stift 1842—49, i Strø paa Sjælland 1849; s. A. udn. til Lektor i grønlandsk Sprog, 1869 titulær Professor. Udgav paa Grønlandsk en Regnebog (Aalborg 1845) og en Overs. af Stoud-Platous, Kortfattet Jordbeskrivelse (Aalborg 1848). *P. O.* — 2) **Peder Topp W.**, dsk Forf., f. 1737 i Nyborg, d. 1794 i Kbhvn, blev Student 1756, 1771 Underbibliotekar ved det kgl. Haandbibliotek, 1784 titulær Prof. W. har forsøgt sig som Digter og dramat. Forf. uden større Held; han var travlt sysselsat med at oversætte tyske Værker af æstetisk, filos., jur. og økon. Art; ogsaa flere af Tidens fremragende tyske Supranaturalister har han gjort dske Læsere bekendt med; han oversatte saal. flere Skr. af Gellert og 1772—75 Jerusalems »Betragtninger over Religionens fornemste Sandheder« I-II (2. Opl. 1780). Hans bekendteste Arbejde (Biografier over de fortjente Mænd, som der rejstes Mindestene for i Jægerspris' Have) naaede ikke Fuldendelse. W.s store Bogsamling brændte 1794 med Christiansborg Slot. *J. O. A.*

Vandbækkener (i Templet), se Tempel (IV, 514).

Vandindvielse. Om Indvielse af »Vievand« i den kat. K. se Vievand. En særlig Vandindvielse er Indvielsen af Daabsvandet, der i Oldk.n foregik med særlig Højtidelighed, da Daaben normalt skete paa bestemte Dage (Paaskelørdag og Lørdag før Pinse, i Østen paa Epifanidagen). Skikken var saa gl., at Basilius d. St. henførte den til apostolsk Overlevering; paa Cyprians Tid var den alm. kendt; den omtales f. Ex. ogsaa af Ambrosius, og en Formel for den findes i de apostolske Konstitutioner (VII, 43). En meget mærkelig Formular findes i de liturg. Bønner, der bærer Biskop Serapion af Thmuis's (i Nedreægypten) Navn (jfr. G. Wobbermin, Altchristliche liturg. Stücke aus der Kirche Ägyptens i »Texte u. Untersuchungen, 1898); man bad Gud sende »sin uudsigelige Logos« ned i Vandet og gøre det aviekraftigt for dem, som er bestemte til Genfødelse, og henviste til, at Kristus helligede Jordans Vand ved sin Daab i det (jfr. de bekendte oldkirkl. Billeder af Jesu Daab i Jordan, hvor Vandet paa Gr. af Hellighedskraften svulmer op). Hermed kan jævnføres Udtalelser af Ignatius, Tertullian og Clemens Alex. om, at Kristi Daab »helligede Vandet«; »Kristus blev døbt, for at han kunde rense Vandet for dem, som skal genfødes«. Den gr. K.s særlige »store Helligelse af Vandet« paa Epifanidagen minder stadig om denne oldkirkl. Skik, der ogsaa var gængs i mange vesterl. Kirker. Romerk.n har i nyeste Tid approberet en Vieformular til denne Ritus, ligesom den tillader enkelte Stifter og Ordener Brug af særlige V.s Riter til Ære for forsk. Helgener. I Paasken bruger Romerk.n det paa Paaskelørdag viede Daabsvand til Vievandsbestænkning af de Troende. *J. O. A.*

Vandorgel, se Orgel (III, 450).

Vandporten er enten en Port i den østlige Del af Kongeborgen eller i selve Jerusalems østlige Bymur ved Randen af Ofel, som Borgen laa paa. Foran den var der en Plads, hvor Nehemia forsamlede Folket (Neh. 8,1.3. 16 jfr. 3,26; 12,27). *Johs. P.*

Vandrebiskop kaldes en bispeviet Mand, der ikke har noget bestemt Stift, men virker som omrejsende ydre og indre Missionær. V.er forekom i den tidlige Middelalder under de endnu uordnede Miss.-Forhold i Dele af Tyskland, i Baiern saaledes endnu o. 750. Ganske særlig fandt man dem bl. Kelterne, idet den keltiske K. jo ikke havde en fast episkopal Forfatning (II, 758). Da der nu o. 600 begyndte en kraftig keltisk Miss. i Frankrig og Tyskland (se Columba I, 537), drog saadanne iroskotske V.er rundt og foretog Ordinationer og Konfirmationer uden Hensyn til de dels allerede eksisterende, dels efterhaanden nydannede Bispedømmer. Nyorganisationen af den tyske K. gennem Bonifatius (I, 357) maatte medføre, at disse ukontrollerede Bispers Virksomhed efterhaanden blev forbudt (jfr. Hauck, Kirchengesch. Deutschlands I[8], 371. 383. 475.

523). I nyere Tid frembyder Ordningen i Brødremenigheden visse Lighedspunkter, idet Bispeembedet, der opr. kun sigtede paa Miss.en, alene giver Ret til Ordination, men ikke til Deltagelse i Styrelsen (G. Burkhardt, Die Brüdergemeine I, 1893, S. 52. 93). *V. A.*

Vandring i Ørkenen, se Ørkenvandring.

Wandsbecker-Bote, se Claudius, Matthias (I, 517).

Vane, Sir Henry, engelsk Presbyterianer, f. 1612, d. 1662, Søn af en Statsmand, der tjente James I og Charles I, men faldt i Unaade. I Schweiz tilegnede V. sig presbyterianske og republikanske Anskuelser. Han opholdt sig ogsaa en Tid i Amerika. Hjemkommen derfra deltog han ivrigt i Parlamentets Forhandlinger og medvirkede ved Forfølgelsen mod Laud (III, 29). V. var ogsaa Medlem af Westminster-Forsamlingen (se d. A.). Efter Charles I's Henrettelse blev han Medlem af Statsraadet, men han bekæmpede Cromwell (I, 566), især hans Militarisme, og blev derfor fængslet. Efter Kongedømmets Genoprettelse blev han henrettet. I sin sidste Levetid skrev han sin Bog »A Retired Man's Meditations«. *C. E. F.*

Wangemann, Hermann Theodor, tysk luth. K.historiker og Miss.direktør, f. i Wilsnack 1818, d. 1894; blev 1845 Rektor og Hjælpepræst i Wollin, 1849 Seminarieforstander og Archidiakonus i Kammin, 1855 Direktør for Berliner Miss.selskabet (I, 270), hvis Hist. han skrev (I-IV, 1872—77), og i hvis Tjeneste han to Gange berejste Sydafrika. Bl. hans Værker kan endvidere nævnes: Sieben Bücher preussischer Kirchengesch. I-III, 1859 f.; Die kirchl. Kabinettspolitik Friederich Wilhelms III, 1884; Die luth. Kirche der Gegenwart in ihrem Verhältnis zur Una sancta I-III, 1883 f.; Südafrika u. seine Bewohner, 1881, samt flere Rejsebeskrivelser. (H. Petrich, H. Th. W., 1895). *H. J. H.*

Vanini, Lucilio, italiensk Teolog og Filosof, f. 1584 i Taurisano i Nærheden af Napoli, d. i Toulouse 19. Februar 1619, studerede Filos., Teol., Astronomi og Medicin i Italien og blev stærkt paavirket af Pomponazzis (III, 580) Skrifter. Efter at være blevet præsteviet foretog han Rejser i Tyskland, Nederland, Frankrig og England. Udgav 1615 »Amphitheatrum æternæ providentiæ«, hvori bl. a. Guds Eksistens og Sjælens Udødelighed behandles og tilsyneladende forsvares; dog synes Modargumenterne at komme mere til deres Ret end de positive Synspunkter. 1616 udkom »De admirandis naturæ reginæ deæque mortalium arcanis«, hvor han identificerer Gud og Natur; hans System er i det hele panteistisk, mindende om Brunos (I, 398); som denne faldt han i Inkvisitionens Hænder og led, trods sin Tilbagekaldelse, Døden paa Baalet. *P. O.*

Vanja, en af de skyldige Mænd (Esra 10,36).

Wanner. 1) **Johannes W.,** evang. Prædikant i Konstanz; 1521 Domherre dér, allerede da mistænkt for at være Lutheraner. I Zürich blev han 1522 yderligere paavirket i evang. Retning af Zwingli, til hvis Nadverlære han senere sluttede sig. Febr. 1524 blev W. afsat som Prædikant ved Domkirken, men Byens Raad tillod ham at prædike i en anden af Byens Kirker. Brødrene Blaurer (I, 336) og Johs. Zwick virkede en Tid sammen med ham i Omegnen. 1526—28 arbejdede W. for Ref.en i Memmingen; han synes at være død kort efter. (Briefwechsel der Brüder A. und Th. Blaurer I-III, 1909—12; Th. Pressel, A. Blaurer's Leben u. Schriften, 1861). *P. O.* — 2) **Valentin W.** (Vannius), württembergsk Teolog, opr. Cistercienser i Klostret Maulbronn, blev tidlig vunden for Ref.en ved Luthers Skrifter. Fra 1526 virkede han som evang. Præst forsk. Steder; 1538 blev han Hospitalspræst i Stuttgart. Han modsatte sig her Augsburg-Interimet og blev derfor afsat 1548. Et Par Aar virkede han saa i Cannstatt ved Stuttgart; blev sendt som württembergsk Legat til Trienterkonciliet, men Konciliet vilde ikke tilstede ham Adgang. 1558 blev W. evang. Abbed i Maulbronn. D. 27. Aug. 1567. *A. Th. J.*

Vannes, Saint, fr. Benedictinerkloster i Verdun, stiftet ved Midten af 10. Aarh. og opkaldt efter en helgenkronet Biskop i Stiftet (Viton, d. 529). Under de fr. Benedictinerklostres dybe Forfald i 16. Aarh. udgik herfra 1596 »Kongregationen af St. V.«, iværksat af Didier de Lacour (III, 4). Fra St. V. stiftede Munken Bénard 1618 Maurinerkongregationen (III, 202), medens nogle tilhørende Klostre i Nederlandene dannede Placiduskongregationen (III, 566). V.kongregationen ophævedes 1792. *S. A. B.*

Vannutelli. 1) **Serafino V.,** ital. Kardinal, f. 26. Nov. 1834 i Genazzano, d. 1915, blev Diplomat i K.ns Tjeneste, bl. a. som Auditør hos Pavens Nuntius ved Kejser Maximilian af Mexiko's Hof og som apost. Legat i Equador og Peru. 1869 blev han titulær Ærkebiskop af Nikæa, 1875 fik han den vigtige Post som Nuntius i Bruxelles, hvorfra han dog p. Gr. af et Sammenstød med den liberale Regering om et Skolespørgsmaal forflyttedes til Wien 1880. 14. Marts 1887 blev V. Kardinal, knyttet til Kurien som Biskop af Porto e S. Rufina, 1899 Storpønitentiar og Storsekretær for Inkvisitionen. Før Pavevalget 1903 regnedes V. blandt »papabili«, men kom dog ikke i Betragtning, da han ikke passede ind i den polit. Partistilling og desuden var legemlig svag. Sammen med sin Broder arbejdede han for Forsoning mellem Vatikanet og Italien og ansaas for at støtte den nationale Strømning i den ital. Klerus. I Slutningen af sit Liv var V. Kardinalkollegiets Dekan. — 2) **Vincenzo V.,** foregaaendes Broder, p. t. Kardinalkollegiets Dekan, f. 5. Dec. 1836 i Genazzano, gik som Broderen ind i det kirkl. Diplomati og anvendtes i vigtige Ærinder i Rusland, Tyskland o. a. St. 1889 reserveredes han til Kardinal, udnævntes offentlig 23. Juni 1890 og knyttedes til Kurien som Biskop af Palestrina, Archipresbyter ved »den Liberianske Ærkebasilika« (III, 52), Pavens Datar og Præfekt for Ceremonialkongregationen efter Oreglia; V. er Protektor bl. a. for Riget Portugal og for Karmeliterordenen. *Hj. H.*

Wanochius, Anders, finsk Teolog, f. 10. Novbr. 1651, d. 16. Marts 1700, blev 1680 Prof. i Fysik i Helsingfors, 1681 i praktisk Filos. og Hist. ssteds, 1692 overord. og 1697 ordentlig Professor i Teol. W. var en lærd Teolog og en af Forkæmperne for Ortodoksien,

en Fjende af cartesiansk Filos. Han har udgivet 80 Hæfter Disputationer. *J. Ng.*

Vantro. Den guddomm. Aabenbaring (I, 1), saadan som Krdmmen kender den, giver Udtryk for en bestemt samfundsstiftende Vilje fra Guddommens Side overfor Msket. Som saadan udæsker den en Viljeafgørelse fra Mskets Side, der er af grundlæggende og bestemmende Betydning for hele det rel.-etiske Forhold. Den personlige Tilegnelse af Aabenbaringen kalder vi Tro (IV, 618), Afvisningen kalder vi V. — At en saadan Afvisning overfor den guddomm. Aabenbaring overhovedet er mulig og er blevet virkelig i Slægten, er, naar man tager Mskets medskabte Gudbilledlighed (II, 287) i Betragtning, en Gaade baade for Tanke og Følelse. Forudsætningerne for Krdmmens Syn herpaa kunde kun klargøres gennem en Fremstilling af Læren om Synden (IV, 456), thi V. er fra Beg. af Grundsynden, det ikke at have Tillid til, ikke at ville hengive sig til Gud i hans Aabenbaring. I denne praktiske Afvisning af Aabenbaringen ligger nu ikke uden videre nogen teoretisk Afvisning af dens Virkelighed eller Guddommelighed. Meget mere maa det forudsættes, at Indtrykket af det guddommelige i Kraft af Aabenbaringen trænger sig stærkere eller svagere ind paa ethvert Mske, men at den vantro trods dette skyder det fra sig, paa en vis Maade lyver for sig selv og bliver splidagtig med sig selv, baade hvad Erkendelse, Følelse og Vilje angaar. Jo mere V.en praktisk fæstner sig, desto mere vil den dog ogsaa støbe sine Tanker efter sin Vilje og søge ogsaa teoretisk at retfærdiggøre sig. Dog maa man herunder være opmærksom paa, at Trosindholdet ogsaa af rent intellektuelle Grunde kan blive fornægtet eller forflygtiget af Tænkningen. Naar der spørges om den teoretiske Fremstilling og Udformning af Trosindholdet, stiller dette nemlig selvfølgelig ogsaa rent intellektuelle Problemer, og et Syn paa disse, der objektivt maa siges at fornægte mere eller mindre af Troens karakteristiske Indhold, behøver altsaa ikke derfor at bunde i den personlige V. — Teoretisk V., vantro Tænkere, vantro Systemer og Livsanskuelser er derfor som Regel meget komplicerede Fænomener. Naar stærke vantro Aandsstrømninger gør sig gældende, er de p. d. e. S. et Udtryk for, at den V., som altid er en Virkelighed i Slægten, i vedkommende Tid har gjort sig særlig stærkt og bevidst gældende, men p. d. a. S. vil de ogsaa gærne have en berettiget intellektuel Side, som varsler om, at en teol. Udformning af Krdmmens Sandhedsindhold har overlevet sig og maa afløses af en ny. V.ens tidligere nævnte modsigelsesfulde Væsen viser sig ogsaa deri, at den kun kan fastholdes som noget rent negativt, under stræng Modstilling mod den Gudsaabenbaring, som der i et givet Tilfælde er Tale om. I en videre Betydning er dog selv V.en igen en Slags Tro. Rationalismen (III, 696) er saaledes vistnok fra positivt kr. Standpunkt V., d. e. Ikke-Tro, men fra mere almen-rel. Standpunkt er den som Regel at betegne som en ideelt rettet Fornufttro. V. er i det hele altid en Slags Tro i Betydning af en Overbevisning, som ikke yderligere kan bevises, om Tilværelsens egentlige Væsen. Men denne V.ens »Tro« bliver fra det højere Standpunkt, hvor Tro er personlig Tillid til Gud, en Usandhed, en Karikatur. Hertil svarer det, at V., etymologisk betragtet, heller ikke betyder Ikke-Tro, men: en utilstrækkelig, ufuldkommen (den gammelgermanske Partikel: van) Tro. — V.ens Historie er saa gl. som Troens og følger Troen som dens Modsætning paa alle Stadier af dens Udvikling. Indenfor den europæiske Kristenheds Historie plejer man at betegne den deistisk-rationalistiske Strømning i 18. Aarh. og den store materialistiske Bølge i 19. Aarh. som specielle V.ens Tidsaldre. Frank (II, 93) i hans »System der christl. Gewissheit« regner bl. typiske vantro Tankeretninger sammen med Rationalisme og Materialisme (III, 195) ogsaa Panteisme (III, 478) og Kriticisme. *C. I.*

War Cry (= Krigsraabet), Frelsens Hærs Blad, se Frelsens Hær (II, 115).

Warburton, William, eng. Biskop, f. 1698, d. 1779, uddannede sig praktisk til Sagfører, men forlod den Vej og forberedte sig til Præstegærningen. I en Række Aar sad han i forsk. Landsbykald og drev flittige Studier. Hans Værk »Divine Legation of Moses demonstrated on the Principles of a religious Deist« (I-II, 1737—41) vakte stor Opsigt. Med paradokse juridiske Argumenter forsvarede han heri Mosebøgerne overfor Deisterne. W. deltog overhovedet i Tidens Diskussion om teol., filos. og alm. literære Æmner. Han hævdede, overfor Bolingbroke's Filos., Aabenbaringens Sandhed, kritiserede Humes »Natural History of Religion« og rettede i »The doctrine of Grace« (1762) et voldsomt Angreb mod Metodismen. Hans Kundskaber var mangelfulde; han yndede Paradokset og var hensynsløs i sin Polemik. 1757 blev han Domprovst i Bristol, og 2 Aar efter Biskop of Gloucester. 1768 stiftede han Legatet »The Warburtonian Lecture« til Afholdelse af en Forelæsning til at bevise den aabenbarede Rel.s Sandhed ud fra Opfyldelsen af Profetierne i G. og N. T., i Lighed med Bampton Lectures (I, 207), Boyle Lectures (I, 376), Hibbert Lectures (II, 424) og lign. (W.s saml. Værker I—VII er udg. af Biskop Hurd, 1788). *C. E. F.*

Ward. 1) **Mary W.,** se Engelske Frøkener (I, 768). — 2) **Wilfrid Philip W.,** Søn af nedennævnte, f. 1856, d. 1916, studerede i det kat. Ushaw College i Durham og i Rom. Han blev 1901 Medl. af Kommissionen til Ordning af Undervisningen ved det irske Universitet, var Redaktør af »Dublin Review« og har, foruden de 2 Værker om Faderen, bl. a. udg.: The Wish to Believe, 1884; The Clothes of Religion, 1886; Life and Times of Cardinal Wiseman, 1897; Problems and Persons, 1903, m. m. — 3) **William George W.,** eng. Konvertit, f. 1812, d. 1882, studerede i Oxford, hvor han ved rige Aandsævner glimrede i Studenterforeningen. Som Tutor underviste han i Mat. og Filos. og udøvede stor Indflydelse paa yngre Venner som Stanley (IV, 317) og Jowett (II, 690). I Filos. fulgte han nærmest Mill og Comte; i rel. Hens. var han frastødt af den evang. Retning, og den latitudinariske tilfredsstillede ham ikke. Saa kom han under

Newmans fortryllende Paavirkning (III, 364). Hans Forsvar for Tract Nr. 90 kostede ham hans Stilling som Lector og Tutor. I »The Ideal of a Chr. Church« (1844) fandt han K.ns Ideal virkeliggjort i Romerk.n; Vice-Kansleren og Universitetsraadet krævede Tilbagekaldelse inden 3 Dages Forløb, og da W. vægrede sig derved, blev hans Grader fratagne ham. W. nedlagde saa sit Fellowship, indgik Ægteskab og blev tilligemed sin Hustru optaget i Romerk.n. Efter i nogle Aar at have været Prof. i et kat. College blev han Redaktør af »Dublin Review« og optraadte som en ivrig Forsvarer af Ufejlbarhedsdogmet. (Wilfrid Ward, W. G. W. and the Oxford Movement, 1889; W. G. W. and the Catholic Revival, 1893). *C. E. F.*

Wardlaw, Ralph, skotsk Teolog, f. 1779, d. 1853, Sønnesøns Søn af Eb. Erskine (I, 797) og paa mødr. Side Descendent af James V af Skotland, udmærkede sig som Stud. i Glasgow og forberedte sig derefter til at blive Præst i den lille af Burghers grundede Frikirke (I, 102 og IV, 286), men under Paavirkning af Brødrene Haldane (II, 330) blev han Kongregationalist. Han samlede en Menighed i Glasgow og var dens Præst til sin Død og tillige i mange Aar Prof. i system. Teol. ved den kongr. Præsteskole dér. W. var en betydelig Prædikant og en meget produktiv teol. Forf. Hovedskrifter: National Church Establishments examined, 1818; Congregational Independency: The Church Polity of the N. T., 1848; Christian Ethics, 1852[2]; Systematic Theology, ed. by Campbell, I-III, 1860. (W. L. Alexander, Life and Writings of R. W., 1856). *C. E. F.*

Ware. 1) **Henry W.,** amerik. Teolog, f. 1764, d. 1845, studerede i Harvard, var i nogle Aar Præst og fra 1805 Prof. i Teol. i Harvard. Han var Unitar, og Kampen mod ham var Begyndelsen til den langvarige Strid om Unitarernes Lære. Hovedværk: The Foundations, Evidences and Truths of Religion (I-II, 1842). — 2) **Henry W. jun.,** Søn af foreg., f. 1794, d. 1843, var Præst i Boston 1817—30, Prof. i Homiletik i Cambridge, Mass., 1830—42. Han redigerede »The Christian Disciple«, det første unitariske Organ. Udvalgte Skrifter I-IV (1846—47). Hans Ps.r er meget benyttede. (Life of H. W., udgivet af en Broder, I-II, 1845). *C. E. F.*

Warendorp, Henrik, dsk Biskop, udnævnt 4. Apr. 1343 af Clemens VI til Biskop af Slesvig. Forgængeren Hellembert (II, 383) havde 21. Nov. indsendt Afskedsbegæring og tidligere udbedt sig W. til Coadjutor og Eftermand. W. stammer fra Warendorp i Westfalen, var bl. a. Kannik i Lübeck, Güstrow og Hamburg og Spr. i Lundenberg i Slesvig. Før sin Udnævnelse virkede W. for sin Sag i Avignon og blev bispeviet dér (havde forud kun Diakonvielse). Som Biskop sad W. i slette Kaar; fl. Gange fik han Betalingen af sine Servitspenge (IV, 163) udsat. Han synes at have været ude af Stand til at bestride sit Embede; 1345 udnævnes Provsterne af Stade og Eutin til Værnere og Dommere for Slesvig Stift. Efter W.s Død (ml. 25. Juni 1350 og 31. Maj 1351) maatte hans Eftermand, Theoderik, love at betale Resten af W.s Servitspenge foruden sine egne. (Acta pontificum Danica I, 1904; L. Moltesen, De avignonske Pavers Forhold til Danmark, 1896, S. 116 f.; R. Hansen, Zur Gesch. des Bistums Schleswig im 14. Jahrhundert, i Zeitschr. der Gesellsch. f. Schleswig-Holst. Gesch., 36. Bd., 1906). *P. O.*

Warham, William, eng. Ærkebiskop, f. o. 1450, d. 1532, var Dr. jur. i Oxford og Advokat i London; senere Forstander for Juristskolen i Oxford. Men 1495 blev W. Spr. i Barley, 1496 Arkidiakon i Huntingdon, 1502 Biskop af London og 1504 Lord Kansler og Ærkebiskop af Canterbury; 1515 blev dog Wolsey hans Efterfølger som Kansler. W. bad Clemens VII opfylde Henry VIII's Ønske om Skilsmisse fra Catharina af Aragonien (II, 397); han anerkendte Kongen som »K.ns Overhoved« med Reservationen: »saa vidt som Kristi Lov tillader det«. I sine sidste Aar protesterede han, med Paaberaabelse af Magna Charta, mod de Love, ved hvilke Henry og Parlamentet vilde løsne Forbindelsen med Rom og forøge Kongens Magt over K.n. Fra 1506 til sin Død var W. Kansler for Universitetet i Oxford og var en god Støtte for Humanisterne Colet (I, 533), Thomas More (III, 286) o. a. Fl. Gange sendte han Erasmus (I, 781) Pengegaver, og han fik ham til England. Erasmus skrev til Paven, at han skyldte W., hvad han var bleven til, og kaldte ham en Lærdommens Mæcenas. W. var som mange Humanister stemt for en moderat Ref. *C. E. F.*

Varianter i Ny Testamente, se Bibeltekst (I, 302 a).

Variata, Confessio, se Augsburgske Konfession (I, 173 a).

Varin, Joseph Desiré, fr. Jesuit, f. 1769, d. 1850, sluttede sig til det 1794 dannede »Selskab for Jesu hellige Hjærte« (se Tournély IV, 601), og blev 1797 dets Superior; 18. Apr. 1799 sluttede Selskabet sig sammen med Paccanaristerne (III, 465), og V. arbejdede nu med Held for Ordenen i Frankrig; men 1804 sagde de fr. Paccanarister sig løs fra Paccanari og valgte V. til Generalsuperior for 1814 at slutte sig til den genoprettede Jesuiterorden. 1800 stiftede V. sammen med Sophie Barat Ordenen »Dames du Sacré Coeur« (IV, 11). (A. Guidée, J. D. V., 1860[2]). *J. Ng.*

Warneck, Gustav, tysk luth. Miss.-Historiker, f. 6. Marts 1834 i Naumburg a. d. Saale, d. i Halle 26. Dec. 1910. W. kom som Kand. i Forb. med Wupperthal-Vækkelsen, hvad der prægede hele hans Liv og tillige vakte hans Kærlighed til Miss.en. 1863-71 var han Præst i Dommitzsch ved Torgau, derefter teol. Lærer og Rejsepræst ved Miss.huset i Barmen, men maatte paa Gr. af legeml. Svaghed fratræde Stillingen, og blev 1874 Præst i Rothenschirmbach ved Eisleben. 1896 tog han Afsked for helt at hellige sig Arbejdet for Miss.en og blev s. A. Prof. i Miss.videnskab i Halle (til 1908). 1874 begyndte han Udg. af »Allg. Missions-Zeitschrift«, som han redigerede til sin Død, og som han gjorde til Verdens førende Miss.videnskabelige Tidsskrift, og hvorigennem han blev Grundlægger af den moderne Miss.-Videnskab. Til hans Disciple maa, foruden talrige evang. Kapaciteter i Tyskland, regnes vor Vilh. Sørensen (IV, 481), den kat. Prof. Schmidtin i Bonn og en Række

fremragende Amerikanere og Englændere. Foruden talrige, til Dels epokegørende Artikler i Tidsskriftet, har han udg. en Række betydningsfulde Bøger om Miss., først og fremmest den ypperste Miss.hist. »Abriss einer Gesch. der protest. Missionen« (1882), som i hans Levetid oplevede 10 Opl. Hans teol. Stilling er betegnet ved hans Polemik med dobbelt Front, p. d. e. S. mod den kat. Miss. og dens Metoder, p. d. a. S. mod »Protestantenvereins« liberale Teol. At Korsets Evang. er Miss.evangeliet, kunde han ikke blive træt af at fremhæve. Selv betragtede han sin »Missionslehre« (I-III, 1892—1903) som sit Hovedværk. Med dens »bibelske Begrundelse« for Miss.en og dens næsten udtømmende Behandling af samtlige vigtigere Miss.problemer vil den altid staa som et monumentalt Værk. Ogsaa i det praktiske Arbejde for Miss.en gjorde W. en betydelig Indsats: han var Sjælen i de kontinentale Miss.-Konferencer, som holdtes i Bremen i Købmand Vietors Hjem; ved sin lille Bog: »Die Mission in der Schule« satte han Fart i den nu saa betydningsfulde Miss.bevægelse bl. Lærerne; endelig kan ogsaa Miss.-Præstekonferencerne i Tysklands forsk. Provinser med Sachsen i Spidsen føres tilbage til W.s Initiativ. *Fr. S.*

Warnefried, se Paulus Diaconus (III, 505).

Varnhem, Cistercienserkloster i Västergötland paa V.-Siden af Billingen, Datterkloster af Alvastra (I, 65), gr. o. 1150, efter at de til Västergötland udsendte Munke først havde slaaet sig ned paa Lurö i Vänern og senere ved Lugnås (Ø. for Kinnekulle). Trakasserier fra Erik d. hl. (I, 787) og hans Dronning Kristina foranledigede Munkene, under deres tyskfødte Abbed Henrik, til at flytte til Danmark, hvor de 1158 grundede Vitskøl (se d.). Erik udsonede sig siden med Cistercienserne, og disses Leder i Sverige, Abbed Gerhard i Alvastra, genoprettede Klostret, der fra nu af blev særlig yndet af Eriks-Ætten, hvis Konger (ligesom ogsaa Birger Jarl) lod sig bisætte dèr. Den prægtige Klosterkirke, der endnu er velbevaret, er opført i 1. Halvdel af 13. Aarh. efter fr. Forbillede, i romansk Stil med Spor af begyndende Gotik, og er et af Sveriges bedste Eks. paa cisterciensisk Byggesæt. Klostret blev anset og rigt; 2 Sogne lagdes under det. Ved Ref.en bortforlenedes det 1537, og dets Kostbarheder beslaglagdes ved Normans (III, 401) Visitatsrejser 1540; den sidste Abbed døde 1555. Klosterkirken blev Sognekirke og restauredes 1668—71 af Magnus Gabriel de la Gardie. De gl. Kongegraves nuv. Skikkelse stammer fra Johan III. Sognet var undertiden Præbende for Bisperne i Skara, hvorfor fl. af dem, bl. a. Jesper Svedberg (IV, 422), begravedes her. (F. Hall, Cistercienserordenen i Sverige, 1899; K. B. Westman, Den sv. kyrkans utveckling från S:t Bernhards tidsålder till Innocentius III's, 1915; Sigurd Curman, Cistercienserordenens byggnadskonst I, 1912). *K. B. W.-n.*

Warren. 1) **Charles W.**, eng. Ingeniør-Officer, f. 1840, ledede 1867—70 de af »Palestine Exploration Fund« foranstaltede Udgravninger i Palæstina, navnlig af Jerusalems Tempelplads. Han skrev: Underground Jerusalem (1876); The Temple or the Tomb (1880) og sammen med Conder: Jerusalem (1884). Senere gjorde han Tjeneste i Sydafrika og Ægypten, og har sidst haft en ledende Stilling ved Londons Politi. *Johs. P.* — 2) **Israel Perkins W.**, amerik. Kongregationalist, f. 1814, studerede i Yale, blev Præst 1842, var Leder af det amerik. Traktatselskab i Boston og Redaktør af fl. Tidsskrifter. Under Borgerkrigen, der skilte Kongregationalisterne, tog han afgjort Parti for Nordstaterne og lod uddele 500 Smaaskrifter og Traktater i over 55 Mill. Expl. bl. Negrene og Hærens og Flaadens Soldater. Foruden talrige mindre Skrifter udgav han: The Parousia (1884) og The Book of Revelation (1886), i hvilke han bekæmper Annihilationslæren (I, 97). *C. E. F.*

Warschau (Warzava), Polens Hovedstad og Metropol for Ærkebispedømmet W. med (1913) 845,130 Indbyggere, var indtil 1526 Residensstad for Hertugerne af Masovien; 1550 gjorde Sigismund II August (IV, 181) W. til sin Hovedstad. Paa Rigsdagen i W. 1556 vedtoges, at enhver Adelsmand frit kunde bestemme, hvilken Gudstjeneste der skulde afholdes paa hans Gods, forudsat at den ikke stred mod Skriften. Efter Unionen i Sendomir (IV, 154) lykkedes det Dissidenterne paa Rigsdagen i W. 1573 at faa en Bestemmelse om fuldstændig Rel.s-Frihed for alle Kr. vedtaget (se I, 650). Ved Polens 3. Deling tilfaldt W. Preussen, men ved Freden i Tilsit 1807 blev den Hovedstad i det nyoprettede Hertugdømme W. Wienerkongressen gjorde den til Hovedstad i Kongeriget Polen; efter den polske Revolution 1830—31 blev W. Hovedstad i det russ.-polske Guvernement W. og er nu efter sidste Krig den nye Republik Polens Hovedstad. Medens W. tidligere var et Ærkediakonat under Bispedømmet Posen, blev det 1798 Bispesæde og ved den rom.-kat. K.s Nyorganisation i russ. Polen 1817 Ærkesæde (dets Historie se III, 575 a). — W. er meget rig paa Kirker, de fl. rom.-kat., 6 gr.-kat., 2 evang., 9 Synagoger; desuden findes der talrige Klostre og én Moské. Kun faa af Kirkerne udmærker sig ved Skønhed eller hist. Interesse; den ældste er den gotiske Johannes-Katedral (rom.-kat.), bygget o. 1350, med gode Malerier og Skulpturarbejder. 1816 oprettedes et Universitet i W; det ophævedes atter 1832, genoprettedes 1869. Desuden findes et rom.-kat. Præsteseminarium. — Befolkningen er i det sidste Aarh. vokset stærkt især ved Indvandring. Af dens 711,988 Indbyggere i 1901 var 56,2 pCt. rom.-kat., 35,7 pCt. jødiske; 5 pCt. gr.-kat. og 2,3 pCt. evang. Det rom.-kat. Ærkebispedømme W. talte 1913: 120,000 Katoliker, 282 Sogne med 330 Kirker og 410 Præster. (W. Gomulicki, Warschau, 1918). *P. O.*

Warszewicki, Stanislaus, polsk Jesuit, f. 1529, d. i Krakau 1591, af adelig Slægt, blev under Studier i Tyskland paavirket i evang. Retning af Melanchthon; men senere vandtes han i Polen for Mod-Ref.ens Sag og indtraadte 1566 i Jesuiterordenen; 1570 blev han Rektor for det nygrundede Kollegium i Vilna. 1574 sendte Kurien ham til Sverige for at undersøge Udsigterne for Katolicismen; desuden skulde han formaa Johan III (II, 649) til med sin Flaade at hjælpe Spanien mod de oprørske

Nederlande. Sidst i Juli og først i Aug. var han i Stockholm som den første Jesuit, der besøgte Sverige. Kongen fremstillede i lange Samtaler sit teol. Standpunkt: han vilde med visse Indskrænkninger erkende Pavens Primat, men krævede Kalken ved Nadveren, Præstevægteskabet og Messe paa Sv. Ogsaa med Fecht (II, 28) knyttede W. Forbindelse. W.s Besøg styrkede Johan i hans katoliserende Tilbøjelighed, og Rom fik værdifulde Informationer om den rel. Stilling i Sverige til Brug for videre Propaganda. I den jesuit. Sags Tjeneste i Polen ydede W. kraftig Indsats. (H. Biaudet, Le Saint-Siège et la Suède I: 1570—76, 1907). *K. B. W.-n.*

Wartburg. 1) **W.**, Tysklands berømteste middelalderl. Borg, ligger paa en 426 M. høj, til alle Sider stejlt affaldende Klippe i N. V.-Thüringerwald, ovenfor Eisenach; Opførelsen tilskrives Ludwig der Springer, og W. var længe de thüringske Landgrevers Residens. Hertil henlægger middelalderlige Digte den berømte »Sangerkrig« (1207), og kort efter blev W. navnkundig ved den hl. Elisabets Ophold (I, 747). Fra 15. Aarh. forfaldt Borgen. Luthers 10 Maaneders Ophold (III, 106) gjorde den atter berømt. 1817 indbød Jena-Studenterne det protest. Tysklands Studenter til en Mindefest paa W. for Luthers Tese-Opslag og for »Folkeslaget« ved Leipzig. 18. Okt. samledes o. 500 Studenter paa Borgen, sang Luther-Psalmer og holdt højtstemte Taler, endende med Vivatraab for Rel., Fædreland og Frihed, ligesom de ved Aftenfesten bar Frihedens og Enhedens sort-rød-gyldne Farver. Efter den officielle Fest fandt et af »Turnvater« Jahn forberedt Efterspil Sted, idet nogle Studenter, efter Luthers Forbillede, brændte en Del reaktionære, statsretslige Bøger (rigtignok ogsaa Code Napoléon) og en Korporalstok, en Haarpisk og et Snøreliv som Symboler paa det gl. militaristiske Tyskland. Dette vakte megen Opsigt og blev, sammen med Digteren Kotzebue's Drab 1819, Stødet til en stærk Reaktion med Censur, Foreningsforbud o. l. — Under ændrede Forhold har W. siden ofte været Mødested for rel. el. nationale Stævner (saal. af Studenter 1867). — Bl. W.s Bygninger kan mærkes: i »Forborgen«: »Ridderhuset« og »Lutherhuset« (hvor Luthers Stue vises) og i »Hovedborgen«: »Landgrevehuset« med prægtige hist. Fresker af Moritz v. Schwind og den med moderne Glasmosaiker prydede »Elisabet-Kemenate«. (Arnswaldt u. Schmidt, Zur Gesch. der W., 1882; Keil, Die burschenschaftlichen W.feste von 1817 u. 1867, 1868; G. Schuster, Die geheimen Gesellschaften, Verbindungen u. Orden II, 1906, S. 311 f.). — 2) **W.** er Navnet paa et rel. Blad, stiftet 1902 af Superindendent Fried. Meyer, Zwickau (f. 1840, d. 1911), i Tilslutning til den østrigske »Los-von-Rom«-Bevægelse. *H. J. H.*

Vasa. 1) **Gustaf I V.**, se II, 307. — 2) **Ketil Karlsson V.**, sv. Biskop og Rigsforstander, tilhørte en af Landets fornemste Slægter (Sønnesøn af Drosten Krister Nilsson V.; Gustaf V. var Sønnesøn af en af hans Farbrødre). Han valgtes 1458 til Biskop i Linköping uden at have den krævede 30 Aars Alder, vistnok et polit. Skaktræk af hans Fætter, Ærkebiskop Jöns Bengtsson (Oxenstjerna), med hvem V. var nær forbunden; Pavens Konfirmation opnaaedes 1459. Da Kristiern I 1463 førte Ærkebiskoppen fangen til Danmark, rejste V. Dalkarlene til Oprør (Jan. 1464) og bragte den gl. Modstander af Ærkebispens Parti, Karl Knutsson, paa Tronen. Men Striden blussede op igen, og Karl Knutsson forjoges (Jan. 1465), hvorpaa V. styrede Sverige som Rigsforstander til sin Død i Aug. 1465 (af Pest). V. var mere polit. Partigænger end K.mand. *K. B. W-n.*

Vasa sacra (lat.) = de hellige Kar ɔ: Nadverkarrene: Brødskaalen (Disk) og Bægeret (Kalk). Da man i Oldk.n begyndte at opfatte Nadveren (III, 340 f., jfr. Gudstjeneste II, 292 f.) som et Offer og Nadverbordet som et virkeligt Alter (I, 61 f.), kaldte man ogsaa de til Nadveruddelingen nødvendige Redskaber »hellige« el. »mystiske« el. »Herrens Kar« eller »Sakramentkar« og mente dermed, at de virkelig havde overnaturlige Egenskaber. Allerede Tertullian taler om, at Kalk og Patene (Disk) »helliges og ved den hl. Aands Naade bliver til en ny Grav for Vorherre Jesus Kristus«. Dermed behøver han endnu ikke at sigte til en særlig Indvielse af *v. s.*, men kan mene, hvad ogsaa Augustin siger, at disse Kar »helliges ved selve Brugen«. Men allerede Ambrosius kaldte dem ogsaa *vasa initiata*, hvormed han synes at forudsætte, at der sker en særlig Indvielse af dem; og sikkert var dette ret tidlig Skik og blev i alt Fald overalt almindeligt i Oldk.n sidste Periode. Indvielsen foretoges af Bispen, i Reglen sammen med Alterindvielsen. I flere meget gl. liturg. Skrifter findes særlige Konsekrationsbønner for Patene og Kalk opskrevne. Ogsaa Redskaberne til Opbevarelse af indviede Brød (til Sygekommunionen) indviedes dengang paa samme Maade. Til Indvielsen sluttede sig tidlig Salvning med Krisma (II, 854). I »Gelasianum« og »Gregorianum« (se Sacramentarium IV, 10) er dette Tilfældet, og baade i den gr.-kat. og rom.-kat. K. fastholdes denne Krisma-Indvielse. — Svarende til denne Hellighedsopfattelse er de strænge Forbud og Straffebestemmelser mod, at ikke-viede Personer og Kvinder berører *v. s.*, eller mod, at de bruges til profan Brug eller benyttes privat af Klerikerne, endsige sælges eller ødelægges. Dog fastholdt Oldk.ns store Bisper trods disse Bestemmelser Retten til at bruge *v. s.* i Nødstilfælde til at løskøbe kr. Fanger eller hjælpe haardt trængende fattige. Ambrosius, Augustin og en Række af Østens og Vestens Bisper har ofret K.ns hl. Kar for saadanne Formaal; Justinians Love godkender da ogsaa udtrykkelig disse Undtagelsestilfælde, og endnu i Middelalderen hører vi oftere om saadan Ofren af K.ns hl. Kar. Dog forudsættes, at *v. s.* forinden sønderbrødes, saa prof. Brug af dem kunde udelukkes. Disse sidste Bestemmelser vidner tilstrækkeligt om, at *v. s.* tidlig, hvad ogsaa sikre Kilder viser, fremstilledes af ædelt Metal, og i Middelald. kræves dette som Regel, men Undtagelser (ligesom i Oldtiden) forekommer (Kar af Glas, Træ, Ben, Ler osv.). — Hellighedskravet m. H. til *v. s.* gik endog saa vidt, at det kun tillodes Personer med højere Vielser at berøre dem; saaledes var det i ældre Tid endog Subdiakoner (ligesom

Lektorer og andre lavere Klerikere) forbudt at tage paa *v. s.* Dog mildnedes efterhaanden Bestemmelserne paa dette Punkt; det tillodes ogsaa lavere Klerikere at berøre disse Kar, naar de ikke var i Brug, med et Klæde, og kanonisk Ret har efterhaanden tilladt alle Personer med Tonsur (IV, 594) at berøre *v. s.*, naar de ikke er i hellig Brug: ja, Paven har ved Privilegier tilstaaet Lægmandsbroderskaber og Nonner det samme, naar »forstandig Grund« foreligger. — Skønt Romerk.n i videre Forstand kan kalde en Del kirkelige Redskaber (f. E. andet Alterudstyr som Vinkande, Aquamanile [Vaskebækken], Stager samt Røgelsekar, Klokker m. m.) for *v. s.*, da ogsaa disse indvies (dog kun ved en Benediktionshandling), indtager stadig Kalk og Patene en afgjort Særstilling, og selv de Beholdere, der til forsk. Tid er brugt til Opbevaring af Hostien (II, 467; jfr. Pyxis III, 668; Sakramenthus IV, 24) eller de Monstranser, hvori Hostien fremvises, benediceres kun. Den gr. K. fastholder ligeledes den absolute Særstilling for Nadverkarrene (ἅγια σκέυη) samt for Antiminsion (se Antimension I, 104) til Forskel fra de mange andre »hl. Ting« (πράγματα ἱερά) — dog kan i den gr. K. ogsaa en Præst indvie *v. s.* (medens Antiminsion, der indeholder Relikvier og erstatter et indviet Alter, kun indvies af Bisper). Naar kanoniske eller skolastiske Forfattere imidlertid skal forklare, hvad denne Vielse egtl. betyder, er der stor Uenighed. Man fastholder dog, at der ved Vielsen tilføres dem en særlig Kraft, og der gives Forf.e, der endog sammenligner Salvningen med Daaben (!) dog saaledes, at Virkningen ikke er uudslettelig *(indelebilis)*. — Allerede den Værdi, Oldk.n tillagde *v. s.*, lader formode, at Kunsten tidlig har søgt at fremstille disse Genstande saa værdigt smykkede som muligt. Sikre Oldtidsexemplarer er dog ikke bevarede, men gennem gl. Afbildninger kan man danne sig Forestillinger især om Oldk.ns Kalke, der ses at have haft meget forsk. Form (jfr. Art. »Calice« i Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne). Det ældste realistiske Nadverbillede (i Priscilla-Katakomben, *capella Græca*, jfr. Art. Sigma lV, 182) viser en Form, der nærmest ligner en Urtepotte med Hanke. Skønt *calix* (gr. Kylix) er blevet K.ns specielle Navn for Alterbægeret, synes den egtl. *calix* ɔ: den flade, antike Drikkekop med 2 Hanke at være en sjældnere Form til kirkl. Brug, hyppigst ligner Billederne det andet, antike Drikkebæger: *Kantharus* (egtl. et Bæger paa høj Fod og med høje Dobkelthanke), men da Foden oftest fremstilles forholdsvis lav, og selve Bægeret oventil efter en Indsnævring ender i en bred Hals og Krave, minder Billederne oftest mest om en Hankekrukke (Amfora) el. endog om den overtil brede Blandingskrukke (Krater); de Duer, der afbildes siddende paa Hankene, tyder maaske ogsaa paa, at Billederne i Virkeligheden ikke fremstiller selve Drikkeskaalen, men derimod den større Vinkrukke, hvoraf der blev hældt Vin i mindre Bægere. Et aabent Spørgsmaal er stadig, om de Guldglas (II, 305), der i saa stor Mængde er fundet i Katakomberne, er Rester (Bunde) af Nadver- eller Agapebægere; Indskrifterne (f. Ex. »drik og lev«) tyder virkelig i den Retning. — I Middelalderen udviklede sig efterhaanden fastere Former for Kalken. Saalænge Kommunion under begge Former endnu brugtes, bevarede Kommunionskalken *(calix ministerialis)* væsentlig Oldtidsformen: Hankebægeret paa den ret høje Fod, hvis to Hanke øverst slutter sig til »Bugens« særlige udsvingende »Hals« *(calix ansatus)*. Paa Gr. af dens Tyngde, den var jo af Metal, maatte man med særlige Sugerør *(fistula)* drikke af den (IV, 393), eller, som i Østen, bruge en lille Ske. Derimod fik »Præstekalken«, der brugtes til den daglige Messelæsning, nu efterhaanden den Form, der har holdt sig som Hovedtype for en kirkl. »Kalk«: Foden *(pes)*, dannes af en konkav (hulrund) Kegle, hvis Spids er erstattet af en Knop eller kugleformet Knude *(nodus)*, hvorover den halvægformede Skaal *(cupa)* hæver sig; Hanke findes ikke. Et fortrinligt Expl. paa denne Type er »Thassilokalken« fra Kremsmünster fra 8. Aarh. (af Kobber med Sølv-Zirater: Ornamenter og Billeder baade paa Fod og Skaal). Den »romanske« Kalk har samme Hovedform; kun er Skaalen gærne halvkugleformet, og *nodus* sidder paa et cylindrisk Skaft, der forbinder den fladt udbuede Fod med Skaalen. Baade Fod, Knop og Skaal kan udsmykkes med Billedkunst. — Foruden disse Kalke havde man undertiden særlige »Daabskalke« for de nydøbtes Kommunion, en Skik, der var arvet fra Oldkirkens Dage. Endelig havde man særlige »Gravkalke«, der medgaves Gejstlige, især Bisper, i Graven. Saadanne kan muligvis, især i ældre Tid, have været virkelige Brugsgenstande, brugt af vedkommende ved Messen eller ved Sygekommunion, mens han levede; men, selv om de fundne Expl.er er af ædelt Metal, synes deres Tilstand at vise, at de ikke har været brugt. Et berømt dsk Exempel er den i Absalons (I, 19) Grav (1827) fundne lille Kalk, der laa paa hans Bryst; den er meget tyndt udhamret og uden enhver Prydelse eller Indskrift, og de skarpe Kanter tyder stærkt paa, at den aldrig er blevet brugt. Men som Regel er desuden Gravkalkene af Tin, hvoraf det tydelig fremgaar, at de medgives som et Standstegn (ligesom Præsten ved Ordinationen fik en Kalk overgivet som Symbol paa hans Gærning og ofte anbringer Kalken som Standstegn i sit Segl). To saadanne Tinkalke er fundet i Grave i Roskilde Domkirke; en lille, tynd Sølvkalk fandtes i en Grav paa Tømmerup K.gaard ved Kalundborg. I Skara Domkirke fandt man en Kalk med Indskriften: *Adalvardus peccator*, der maa antages at have tilhørt Biskop Adalvard d. æ. (I, 839) fra 11. Aarh. I England er Gravkalke hyppig fundet, og her paabød en Biskop 1230 ligefrem, at hver Kirke skulde have en Tinkalk, »med hvilken Præsten skal jordes«. — Virkelige Alterkalke fra Højmiddelalderen er sjældne; fortrinlige tyske Expl.er er »Bernwardskalken« i Godehardikirken i Hildesheim fra 12. Aarh. med gl. og nytestl. Scener, en Kalk i St. Apostolikirken i Køln (med Filigranarbejde og Apostelfigurer) og Kommunionskalken i Stiftet Wilten i Tirol, prydet med Billeder og Ornamenter, fremstillede i Nielloarbejde (jfr. Otto, Kunstarchäologie des deutschen Mittelalters[5] I, 215 f.). I Danmark er bevaret flere fortr. romanske Kalke og endog tilhø-

rende Patener (saaledes Kalk og Disk fra Haraldsborg fra før 1134, Patenen med Kristi velsignende Haand, lagt paa et Kors; fra o. 1200 Kalk og Disk fra Alstrup i Vendsyssel; Disken er prydet med Guds Lam med Korsfanen). Om de ældste dske Alterkalke jfr. M. Mackeprang i Aarbøger f. nord. Oldkyndighed 1906 (S. 75 f.). De »gotiske« Kalke (fra o. 1220 af) har oftest slankere Form; Fod og Knop er gærne seksfliget, og Skaalen atter mere ægformet. I Renæssancetiden og senere mærkes de nye Stilarter især paa Udsmykningen, men Hovedformen bevares stadig. — Allerede i Slutningen af Middelalderen gik det stærkt ud over Kirkernes *v. s.* Hos os begyndte Plyndringen af Kirkernes hl. Kar med Valdemar Atterdag, der 1341 krævede én Kalk udleveret fra hver sjællandsk Kirke til Brug for Indløsningen af Vordingborg Slot. Men særlig gik det ud over de hl. Kar paa Ref.s-Tiden. Hos os forgreb allerede Christiern II sig paa Kirkernes *v. s.*, da han rustede sig 1517 til Sverigstoget, og under Frederik I var der ingen Skaansel; Rigsraadet tilstod 1531 Kongen »det allermeste Sølvtøj, som stander til fangendes«, saaledes at hver Kirke kun skulde beholde 1 Kalk, 1 Disk og 1 Sølvbuddike (til Alterbrødet); de konfiskerede Alterkar indbragte alene fra Fyn 14,000 Lod Sølv, og en Generalkvittering for hele Landets Vedk., der næppe er fuldstændig, lyder paa 85,000 Lod. Af hvad der var tilbage, forsvandt en Masse under Grevens Fejde, men en Efterhøst kunde gøres efter 1536, da Kirkerne adskillige Steder havde forstaaet at gemme deres Sager. Ganske paa samme Maade har Ref.en »sækulariseret« *v. s.* andetsteds, og i 17. Aarh.s Krige ødedes Mængder af uerstattelige kirkelige Kunstværker. — Efter Ref.en ændredes selvfølgelig i den protest. K. Synet paa *v. s.*; navnlig gælder det den ref. K., hvis »Puritanisme« ved Nadverfejringen ofte viste sig ogsaa i Nadverkarrenes tarvelige Stof og Udstyr. Den luth. K. fastholder traditionsmæssig den gl. Betegn. *v. s.*, skønt den først synes at være blevet officiel igen i 19. Aarh., men tillægger ikke Ordene anden Betydning, end at disse Kar er unddraget profan Brug; nogen særlig Indvielse sker ikke med dem. Dog straffes f. Ex. efter dske Lov 6—16—4 Tyveri af »K.ns Kar«, der opbevares i Kirkehuset, med Hjul og Stejle; og da en Person 1590 overfaldt Præsten, »medens han havde de Instrumenter (Kalk og Disk) udi Haanden, hvoraf Guds Folk berettes«, mente Kongens Retterting, at en Dom til dobbelte Bøder (af hvad et alm. Overfald vurderedes til) var for ringe og dømte ham til »Kongens Naade og Unaade» (Kolderup-Rosenvinge, Gl. dske Domme IV, 174 f.); dog gik Bødebestemmelsen over i Dske Lov (6—9—21). K.-Lovgivningen sysselsætter sig iøvrigt (i alt Fald hos os) paafaldende lidt med *v. s.* I Middelalderen paahvilede det Bispen at paase, at K.n havde det nødv. Udstyr (deribl. *v. s.*), og uden dette indviedes ingen Kirker; det samme forudsattes stadig stiltiende efter Ref.en, og ved de kirkl. Visitatser har ogsaa Biskop og Provst overbevist sig om, at Kalk og Disk var i Orden; Anskaffelsen paahvilede Sognefolkene (naar de ejede Kirken) eller Patronen (siden Kirkeejeren). Først i 19. Aarh. opkastede en Kirkeejer paa Gr. af Lovenes Utydelighed Tvivl om sine Forpligtelsers Omfang; men en Cancelli-Skr. $^{14}/_{2}$ 1835 fastholdt, at Dske Lov 2—22—13 (Gentagelse af Chr. IV's Reces 1643 og Norske K.-Ordinans 1607) paalagde Kirkeejeren at forsyne ogsaa Annex-Kirker med egne Alterkar. Derimod paalaa det ikke Kirkeejeren at anskaffe særlig Kalk og Disk til Huskommunion (jfr. Canc.-Skr. $^{13}/_{12}$ 1835). Kravene til hl. Kars Udseende og Stof staar, lovgivningsvis set, aldeles uklare (dog har Traditionen hævdet ædelt Metal som givet for Kalk og Disk). En Canc.-Skr. $^{13}/_{12}$ 1843 fastslaar dog, at det er usømmeligt, at en alm. Flaske staar paa Altret, og paalægger at anskaffe i det mindste Porcellæns-Alterkander til 5-7 Rdl., men $^{22}/_{12}$ 1846 tillades endnu sortmalede Jærnblikkander(!); $^{21}/_{3}$ 1857 tillader en min. Skr. Præsten at opbevare *vasa sacra* (Udtr. brugt her) i sit Hjem mod at være ansvarlig for dem, men hævder, at de rettest bør opbevares i Kirken. Endelig ved Kirkesynslovene $^{19}/_{3}$ 1861 tillægges der »Synet« Ret til at tage noget Stilhensyn m. H. til Kirkens Inventar, ligesom Loven kræver, at der ved hver Hovedkirke ogsaa skal være et Sæt Nadverkar til Sygeberettelse. Den nyeste Lov (om Vedligeholdelse af Kirker $^{30}/_{6}$ 1922) kræver Brand- og Tyveriforsikring af »de hellige Kar«; den opfordrer Menighedsraad, Kirkeejer og Tilsyn til at »virke til«, at Kirkens »Tilbehør« fyldestgør Fordringen til »Sømmelighed«, men egtl. interesserer Loven sig mere for at sikre Nationalmusæet arkæologiske og kunstneriske »hellige Kar«, der ikke længere er i Brug, end for at sikre Kirkerne Alterkar, der i kunstnerisk Værd svarer til deres Bestemmelse, og, selv hvor nye Kirker Kirker indvies, er Kravene m. H. til *v. s.* ubestemte. — Om Særkalke jfr. IV, 475. *J.O.A.*

Washburn, Edward Abiel, amerik. Teolog, f. i Boston 1819, d. 1881, studerede i Harvard, blev kongregat. Præst, men traadte kort efter over til den biskop. K. og blev 1845 ordineret i denne. Han foretog Studierejser i Ægypten, Palæstina, Indien og Kina og blev 1860 Dr. theol. W. var først Præst i Hartford, senere i Philadelphia og tilsidst i New York. Han var en betydelig Prædikant og har ved sin Personlighed og Kundskabsfylde øvet stor Indflydelse i den protest.-biskoppelige K. i Amerika. Hans Forf.-Virksomhed indskrænker sig til Afhandlinger i Tidsskrifter. *C. E. F.*

Vasni, uægte Navn paa Samuels ældste Søn (1 Krøn. 6,13 [28]). Han hed Joel (6,18 [33]; 1 Sam. 8,2; jfr. Lukians Oversættelse til 6,13), som i 6,13 er udfaldet, hvorefter Ordene vaseni, som betyder »og den anden«, ved Misforstaaelse er opfattet som Egennavn.

Wasserschleben, Friedrich Wilhelm Hermann, tysk protest. K.retslærer, f. i Liegnitz 22. April 1812, d. 28. Juni 1893, virkede som Prof. i Giessen fra 1852 til 1889. W. har bl. a. skrevet om Psevdo-Isidor (III, 659) og »Die Beichtordnungen der abendländischen Kirche« (1851). *A. Th. J.*

Vassy. Blodbadet i V., har til Forudsætning Rel.s-Samtalen i Poissy *(disputatio Pussicena)* Sept.-Okt. 1561 mellem Hugenotterne og Katolikerne, der gav Anl. til Januarediktet af

17. Jan. 1562, hvorved den fr. Konge, Charles IX (1560—74), paa Tilskyndelse af Katharina af Medici og Kansleren l'Hospital tilstod »de evangelske« delvis Rel.s-Frihed. Ediktet vakte en Storm af Harme hos det kat. Parti, og 1. Marts 1562 overfaldt Frans af Guise en hugenot. Menighed, som holdt Gudstjeneste i en Lade i den lille By Vassy i Champagne og lod et Blodbad anrette paa dem. Dette Brud paa Ediktet blev Indl. til en blodig Borger- og Rel.s-Krig, der foreløbig førte til Freden i Amboise (19. Marts 1563), men først endelig afsluttedes ved Ediktet i Nantes 1598. *B. K.*

Vasti, Xerxes' skønne og kvindelig stolte Dronning, som han i sit Vinlune forskød (Ester 1,9 f.).

Vaszary, Claudius Emmanuel, Ungarns Primas, f. 12. Febr. 1832 i Keszthely, d. 3. Sept. 1915, traadte 1847 ind i Benediktinerordenen, studerede i Martinsberg, blev præsteviet 1855, Prof. i Hist. ved Overgymnasiet i Gran 1861, Ærkeabbed for Benediktinerklostret i Martinsberg 1885, Fyrst-Ærkebisp af Gran 1891 og Kardinal 1893. Som Medl. af det ungarske Overhus optraadte han mod den k.politiske Lovgivning. V. var Medl. af Concilie-, Ritus- og Indexkongregationerne i Rom. 1910 maatte han af Helbredshensyn nedlægge sit Embede som Ærkebisp. (Nord. Ugeblad for kath. Kr. 26. Septbr. 1915). *P. O.*

Vatablus (Vateblé el. Watebled), **François**, f. nær ved Amiens, var først Præst, blev under Frans I Prof. i Hebr. ved Collège de France, derpaa Abbed; d. 1547. Ved sin Lærdom og pædagog. Evne øvede han stor Indflydelse paa Studiet af Hebr. i Frankrig. Robert Stefanus' Udgave af Bibelen 1557 kaldes Biblia Vatabli, idet de Noter, der ledsagede Teksten, tillagdes ham, kun delvis med Rette. De udgaves senere særskilt som *critici sacri*. Pariserfakultetet fordømte dem; men Salamancas Universitet foranstaltede 1584 en Udg. med hans ægte Noter, som var af filol. Art. Efter hans Død udgaves hans Overs. af Aristoteles' *parva naturalia*. (Biographie universelle, Bd. 42^2, S. 687). *Johs. P.*

Watch Tower Bible and Tract Society (Vagttaarnets Bibel- og Traktatselskab), stiftet 1873 i Allegheny, Pennsylvania, U. S. A., af Ch. T. Russel (f. 1852, d. 1916), en tidligere Kongregationalist, der »var ført til Randen af Bibelfornægtelsens Svælg« paa Gr. af de forsk. K.-Samfunds afvigende Bibelforstaaelse, men ved aarelang Granskning naaede til at se »Skønheden, Enkeltheden og Harmonien i den guddom. Aabenbaring«. Sine Resultater fremlagde han dels i Tidsskriftet »Zions Vagttaarn«, dels i forskellige Traktater, men navnlig samlet i »Millenniets Daggry«, en Serie Skrifter paa 6 Bd., der angives som »Nøglen til Biblen« og »et fuldstændig Kursus i Teol.«. Russels Formueforhold tillod ham at udbrede disse Skrifter i Millionvis til laveste Pris og efterhaanden i Overs. paa en Mængde Sprog (Norsk Overs. af Hovedværket 1906 f.); og rundtom i Amerika og Europa dannedes Grene af »International Forening for Bibelstudium«, der samles om Russels fantastiske Tanker i Forvisning om heri at have Aandens Lys over Bibelaabenbaringen. Foreningen udsender ogsaa »Pilegrimme« til Afholdelse af Møder, og Russel selv virkede paa Rejser for »Evangeliets Forstaaelse«, saaledes ogsaa i Europa (1912 var han i Danmark og talte offentlig om Ærnet »Hinsides Graven« i Koncertpalæet i Kbhvn; han angaves da som Præst ved »Brooklyns og Londons Tabernakler«). — Læren i »Millenniets Daggry« er et Sammensurium af adventistiske, unitarisk-rationalistiske og virkelig bibelske Tanker, sammenstillet af en Mand, der er blottet for historisk-metodisk Fortolkningssans, men udstyret med rig Fantasi og Kombinationsevne, hvortil utvivlsomt kommer en fast Overbevisning om, at Nutidens Msker trænger til Renselse for Synd og social Nød, og at dette kan ske ved en rel.-moralsk Fornyelse. Lærens Hovedpunkter er dens særlige Forstaaelse af Tusindaarsriget (Millenniet) og af det evige Liv, hvortil kommer antropolog. Bestemmelser, der fornægter Sjælens Udødelighed, men iøvrigt tyder paa en afgjort Pelagianisme. — I Hovedværkets 1. Bd. »Tidsaldrenes Plan« adskilles 3 »Hovedhusholdninger«, hvis »Plan« bl. a. ogsaa kan læses ud af Ørkentabernaklets Plan; den første gaar fra Skabelsen til Syndfloden; den anden, den »nuværende onde Verden«, bestaar, til »Tidernes Fylde« bryder frem med Tusindaarsriget. Denne 2. Husholdnings sidste Afsnit er »Evangeliealderen« fra Jesu Daab til Fuldendelsen af hans »Legeme«, Menigheden; i den regerer det onde, men »det kgl. Præsteskab« prøves gennem Trængslerne, der naar deres Fuldkommenhed ved Tidsoldens Undergang; »Høsten« fuldbyrdes, idet et »Udvalg« af sande Kr. udskilles af den Mængde, der har hørt Evang.; denne »lille Hjord« eller »Lammets Brud« naar Fuldkommenhed og det evige Livs Løn, Udødeligheden, ad Selvopofrelsens trange Vej og skal derfor sidde paa Tronen med Kristus, naar han kommer igen. Til Trængselstidens Ejendommelighed hører Stigningen af den sociale Modsætning mellem Arbejdere og Arbejdsgivere; begges Organisationers Selviskhed vil overbevise om, at hvor godt og viist end Msker lægger Planer, kan Vanskelighederne kun overvindes ved Oprettelsen af en stærk og retf. Regering, der undertvinger alle Klasser, hvilket Gud virkeliggør ved Kristi 1000-aarige Regering her paa Jorden. Den 3. og sidste Husholdning i Tidernes Fylde indbefatter saavel det ved »Høsten« indledede Tusindaarsrige (med Kristi 2. Komme) som »de kommende Tidsaldre», om hvilke vi ikke ved nogen Besked (bortset fra, at det er Velsignelsens og Lykkens Tider), da Aabenbaringen kun belyser det 1. Afsnit, Millenniet. Dette betyder en Apokatastasis, idet Kristus fuldbringer »alle Tings Genoprettelse«. Millenniet bringer alle dødes Opstandelse og den store Omvendelse af gudløse og Hedninger. I Modsætning til den gl., smalle eller trange Vej tilbydes der da alle »en Landevej« til Frelse, en »Helliggørelsens Alfarvej« til let Frelse, ogsaa for de 47,009 Millioner, der døde før og uden at høre Kristi Evang.; om dette store Frelsestilbud gælder Gal. 3,8; Lk. 2,10; 1. Joh. 2,2; og dets Modtagelse fører til Genoprettelsen af Gudsbilledet ved Renselse for Synden. Men de, der ikke renser sig, hjemfalder, efter en

Prøvetid paa 100 Aar (Jes. 65,20), til »den anden Død« ɔ: Tilintetgørelsen. Russel nægter, at Biblen taler om evig Fordømmelse; de uværdige tilintetgøres (Annihilation), da Sjælen er dødelig og opløses. De frelste faar imidlertid heller ikke Udødelighed (som er Kristi og »Brudens« Fortrin), thi selv med Genfremstillingen af Adams Fuldkommenhed er de vedblivende dødelige Væsener. Hele denne Proces, saavel som den Tid, da Gudsherredømmet oprettes, hører denne Jord til. — Russel hævder Tilværelsen af et højeste Fornuftvæsen som Skaber og Styrer, og en guddom. Aabenbaring som fornuftmæssig, hvorfor Mirakler heller ikke er fornuftstridige; Treenighedsdogmet forkastes; Kristus er vel Guds store Sendebud og Herskeren i Tusindaarsriget, men en Skabning, et Aandevæsen, der blev Mske. Helligaanden er vel nærmest en Kraft, og Frelsen beror paa Mskets Vilje til Lydighed mod Gud. Allerede Russels Syn paa Kristus og paa Frelsens Væsen adskiller ham og hans Tilhængere, der iøvrigt oftest er fromme og velmenende Folk, som tror sig i nøje Forhold til sand bibelsk Krdm, fra K.n. Alle de kr. K.samfund fordømmes da ogsaa strængt som vildfarende, ikke mindst Romerk.n, hvis Pave hører direkte til det antikr. Væsen. Men ogsaa Ref.en beholdt, trods Udrensningen, alvorlige Misforstaaelser af Sandheden (saal. Læren om Forsoningen og om evig Straf). — Højst betænkelig fra et kr. Stade er selvfølgelig Læren om det nye, særlige Millenniums-Evang., den lette »Frelsesalfarvej« — saa meget mere, som de vilkaarlige Tidsspekulationer fastslaar denne »Vej« som den nugældende. Det ondes Herretid er nemlig allerede til Ende: »Høsttiden«, der afsluttede Evangeliealderen, varede fra 1874—1914; 1874 kom Kristus tilbage, usynlig, og Apr. 1876 skete en usynlig Opstandelse af de sandt troende til »Himlen«, hvor de er forenet med Kristus. De virker siden da sammen med de troende paa Jorden til »Hvedens Indsamling«; 1881 forstummede Kristi gl. Budskab til Syndere om Omvendelse, og siden gælder Millenniumsevangeliet. 1914 skulde Kristi Herredømme indtræde synligt paa Jorden, og alle bestaaende Herskertroner, inclusive Pavens, tilintetgøres. Hvorledes Tilhængerne finder sig til Rette med denne Lære efter Kendsgærningernes Bevis paa Bibelfortolkningens Urigtighed, ses endnu ikke klart, men »internat. Bibelforening« synes ikke at have indstillet sit Arbejde. — I Modsætning til de paa adskillige Punkter nærstaaende »Syvendedags-Adventister«, helligholder Millenniets Adventister Søndagen. *J. O. A.*

Vater, Johann Severin, semit. Filolog og K.historiker, f. i Altenburg 27. Maj 1771, d. 15. Marts 1826, blev 1799 Prof. og Universitetsbibliotekar i Halle, 1809 i Königsberg, 1820 atter i Halle. Foruden talrige sprogvidensk. Arbejder kan nævnes hans Kommentar til Pentatevken (I-III, 1802—05), som han i Tilslutn. til Englænderen A. Geddes mente var sammenføjet af Fragmenter af forsk. Forf.e, samt hans Fortsættelse af Henke's (II, 396) K.historie (Bd. VII-IX, 1818—23). V.s Standpunkt var en noget supranaturalistisk farvet Rationalisme. (Journal für Prediger Bd. 68 og 74). *J. Ng.*

Vaterland, Das. 1) Det vigtigste schweiziske kat. Dagblad (konservativt), gr. i Luzern 1871. — 2) Indflydelsesrigt, østrigsk, kat., konservativt Dagblad, gr. 1860 i Wien. — 3) Böhmisk kat. Blad, Organ for det føderalistiske Parti, gr. af Grev Leo Thun-Hohenstein (d. 1888). *J. Ng.*

Waterland, Daniel, eng. Teolog, f. 1683, d. 1740, studerede i Magdalene Coll. i Cambridge, hvor han blev Forstander og senere Universitetets Vice-Kansler. Han var en af sin Tids lærdeste Teologer og en dygtig Polemiker mod Latitudinariere og Deister. Skrifter: A Vindication of Christ's Divinity (mod Samuel Clarke I, 516), 1719; Eight Sermons in Defence of the Divinity of our Lord Jesus Christ, 1720; desuden Skrifter om den athanasianske Bekendelse, Retfærdiggørelsen m. m. (Saml. Værker, udg. af W. van Mildert i 10 Bd., 1823). *C. E. F.*

Waterlændere, en mildere Retning indenfor Mennoniterne (III, 230). Allerede i Menno Simons Levetid (1555) gav Spørgsmaalet om K.tugten Anl. til Spaltning bl. Mennoniterne, de strængere (»de gl. Flamske« eller »fine«) og de mildere (kaldet »W.« efter den lille By Waterland nær Amsterdam, eller »grove« Mennoniter). W. anerkendte de strænge som Brødre, men blev af disse ikke regnede til Guds sande Menighed. Efterhaanden trængte W.nes Principer igennem i flere og flere mennonitiske Menigheder, især under deres dygtige Leder Hans de Ries (1553—1638), efter hvem de ogsaa kaldes »Johanniter«. I Beg. af 17. Aarh. vandt Socinianismen (IV, 271) nogen Udbredelse bl. de frisindede W. Allerede under de mennonit. Lærestridigheder efter Midten af 17. Aarh. mellem de liberale (Lamisterne III, 12) og de konservative (Apostoolianerne I, 127) tabte de gamle Partinavne »W.« og »gl. Flamske« sig. (S. F. Rues, Nachrichten von dem Zustande der Mennoniten, Jena 1743; S. Cramer i R. E.[3] XII, 594, Art. »Mennoniten«). *P. O.*

Vaticanus, Codex, se Codex (I, 530 f.) og Bibeltekst (I, 300 f.).

Vatikaner-Konciliet *(Concilium Vaticanum),* efter rom. kat. Regning det 20. økum. Koncil (8. Dec. 1869—20. Okt. 1870), berømt ved Vedtagelsen af Konstitutionen om Pavens Ufejlbarhed. V.-K. udsprang ikke af k.polit. Nødvendighed, men var et længe næret paveligt Ønske (af Pius IX udtalt 6. Dec. 1864) og det ultramontane Systems længe forberedte Konsekvens. 29. Juni 1868 indbød Bullen »Æterni patris« Kristenheden til »alm. K.møde« i Rom 8. Dec. 1869 (Dagen for Marias ubesmittede Undfangelse). Først to Maaneder efter modtog de orient., skismatiske K.r, de prot. K.r og andre Ikke-Katoliker Indbydelse, dog ikke til at deltage i Forhandlingerne, men som Opfordring til at vende om til »Kristi ene Faarefold«. Disse afslog naturligvis Indbydelsen; kun i den anglikanske K. var spredte Sympatier. — Selv i den rom.-kat. Verden var Tilslutningen i Beg. ikke stor. Mange fandt Tiden ubelejlig paa Grund af de polit. Forhold, og hertil kom, at Mødets Formaal ikke var klart udtalt i Indbydelsen. Udenfor de indviede vidste ingen Besked om Mødets Sammensætning, Forretningsgang, Varighed osv. Først en Art. i det rom. Jesuitblad »Civiltà Cattolica«, en foregiven fr. Korrespondance af 6. Febr.,

bragte ren Besked; V.-K. skulde vare kort og fortrinsvis behandle tre Spørgsmaal: Dogmatisering af Syllabus (IV, 443), Definition af den pavelige Ufejlbarhed og Proklamation af Marias Himmelfart. Det vakte stort Røre og satte Penne i Bevægelse paa alle Sprog for og imod. Størst Opsigt vakte nogle Artikler i »Augsb. Allg. Zeitung« (10.—15. Marts) under Psevdonymen »Janus«, der dækkede over Münchener-Teologerne Döllinger (I, 701), Huber (II, 470) og Friedrich (II, 121) og indeholdt en knusende hist. Kritik af den pavelige Ufejlbarhed (siden udg. som Bog «Der Papst u. das Konzil« 1869, 1892[2] under Döllingers Navn og Titel »Das Papsttum«). Paven satte »Janus« paa Index, og fra ultramontan Side udsendte Prof. Hergenröther (II, 407) i Würzburg en »Anti-Janus«. Ikke mindst i Frankrig var Oppositionen skarp. Maret, Dekan for det teol. Fakultet i Paris, opponerede i »Du concile générale et de la paix rel.« I-II, 1869; Grev Montalembert (III, 281) naaede før sin Død at faa protesteret i en offentlig Skrivelse; Hyacinthe Loyson (III, 83) udsendte sit »Opsigelsesbrev«; Dupanloup af Orléans (I, 688) og Darboy af Paris (I, 605) lod endog deres Protest komme til Orde i Hyrdebreve, men alt forgæves. Den baierske Udenrigsminister, da tysk Rigskansler, Fyrst Hohenlohe søgte at samle Diplomaterne til fælles Optræden imod Pavestolen, men blev afvist af Bismarck (jfr. dennes bekendte Ord: »at protestere er altid et utaknemligt Arbejde og har kun noget at sige, naar den protesterende har Magt til at hindre, hvad han protesterer imod«). Napoleon III var ogsaa her »den tavse Mand«. Fra Lægfolkets Side fremkom forsk. Protester, saaledes Koblenz-Adressen af 18. Maj og »Lægmands-Konciliet« i Berlin 17. Juni, ledet af Reichensperger (III, 733) og Windthorst. Bl. de ivrigste Talsmænd for det nye Dogme var Konrad Martin af Paderborn (III, 188) og H. E. Manning (III, 163). — 2. Dec. 1869 holdtes et indledende Møde i Rom, hvor et paveligt Breve meddelte Forretningsgangen. Der skulde holdes tre Slags Sammenkomster: Kommissioner (Udvalgsmøder) paa 24 Medlemmer under Forsæde af én Kard., Generalkongregationer (Fællesmøder) under Forsæde af 5 Kard.er, og Sessioner (offentlige Møder), hvor Beslutningerne skulde forkyndes. Forhandlingssproget skulde være Lat., og Forhandlingerne hemmelige. Det sidste kunde dog ikke gennemføres; det var i Møder udenfor Konciliesalen, at Stemmer for og imod blev vundne, og i Roms Saloner var man ofte meget godt underrettet om Forhandlingernes Gang og Partiernes Styrke; saaledes kunde Lord Acton (I, 22), hvis Salon var Oppositionens Samlingssted, sende sine for Ufejlbarheden meget ubehagelige »Romerske Breve«, under Mærket Quirinus, til »Augsb. Allg. Zeit.«. — Den højre Arm af Peterskirkens Kors, hvor Lydforholdene var meget ugunstige, blev indrettet til Aula for Fællesmøderne og de offentl. Møder. — 8. Dec. 1869 aabnedes V.-K. under stor Højtidelighed. Der indfandt sig 719 Deltagere, siden steg Tallet til 764 (o. $^{4}/_{5}$ af mødeberettigede). Italienerne udgjorde over Halvdelen af de europæiske, over Tredjedelen af samtlige Medlemmer. Af 750 var 276 ital., 48 østerr.-ung., 84 fr., 19 tyske. Man regner, at o. 50 Kard.er, 10 Patriarker, 130 Ærkeb.er, 522 Bisk.er og 30 Ordensgeneraler gav Møde. Det læge Element og Statsregeringerne var udelukkede. — 10. Dec. holdtes 1. Generalkongregation, hvor der fremlagdes et »Skema« om Dogmatiseringen af Syllabus og kundgjordes en pavelig Bulle, der forbød V.-K. at blande sig i Pavevalg, hvis Pius IX skulde dø under Mødet. I 2. Generalkongregation (14. Dec.) valgtes Medl.er til den vigtige Kommission »om Troen«; ingen af Oppositionen blev valgt ind. Skemaet om Troen blev kritiseret som et Makværk, maatte tages tilbage og ændres, og først i 3. Sess. 24. April lykkedes dets Antagelse. Først derefter kom Ufejlbarheden i Forgrunden. I et Skema »om K.n«, fremlagt 21. Jan., var i en medfølgende Kanon udtalt: »Den, der siger, at den rom. Pave kun har et Opsyns- og Styrelsesembede, men ikke den fulde Jurisdiktionsmagt over hele K.n, eller at hans Magt ikke ordentligt og umiddelbart gælder alle K.r, han være en Forbandelse«. Først en Tillægsartikel hertil af 6. Marts udtalte helt Jesuiternes Maal: »at det skal være en Trossætning . . . at den rom. Pave . . . naar han i Udøvelsen af sit Embede . . . bestemmer, hvad hele K.n skal fastholde i Sager, der vedrøre Tro og Sæder, ikke kan fare vild«. Den fremkom »efter Ønske«, idet et Flertal allerede i Jan. havde indgivet en Adr. for at faa Ufejlbarheden defineret. Bl. Oppositionens ledende Mænd maa foruden de ovenfor nævnte særlig fremhæves Ketteler af Mainz (II, 766), de østerr. Kard.er Schwarzenberg (IV, 108) og Rauscher (III, 700), Strossmayer af Diakovár (IV, 373), endelig Hefele af Rottenburg (II, 372), hvis k.hist Lærdom var en betydningsfuld Støtte; af Virkning var især hans Indlæg i Honorius-Spørgsmaalet (II, 457), »Causa Honorii papæ« (trykt udenfor Rom). Men Oppositionen kunde intet udrette, og dette laa ikke blot i, at Mødets Frihed var illusorisk; dens Stilling var trods de enkelte betydelige Mænd svag, forsaavidt de fleste ikke bestred Dogmet i og for sig, men kun dets »Belejlighed«. Ved Ændringer i Forretningsgangen, ved Underhaandsforhandlinger, ved samlet Optræden i kritiske Øjeblikke lykkedes det omsider at skaffe saa megen Enighed, at der kunde skrides til Afstemning. I Generalkongregationen 13. Juli stemte (af 601 Deltagere) 451 placet (Ja), 88 non placet (Nej), 62 placet juxta modum (Ja med Forbehold). Endnu et Par Modforsøg blev gjort i sidste Time. 15. Juli gjorde Ketteler i en Deputation af 5 Biskopper ligefrem Knæfald for Pius IX og bønfaldt ham om at gengive K.n Freden og den tabte Enhed, og 17. Juli skrev Dupanloup (I, 688) et Brev til Paven, hvori han bønfaldt ham om at opsætte Dogmets Stadfæstelse. I det off. Møde 18. Juli, da Teksten til den nye dogmat. Konstitution var oplæst (»Pastor æternus«), stemte 533 placet, kun to havde Mod til at stemme non placet, Bisk. Riccio af Cajazzo (i Napoli) og Fitzgerald af Littlerock (N.-Amerika). Oppositionen var enten allerede »med Tilladelse« rejst bort fra Byen eller gav efter, dels af Pietet overfor Pius IX, dels af H. t. K.ns Enhed. Længst Modstand gjorde Haneberg af Speier og Hefele, men begge bøjede sig for Afgørelsen. Der var den Gang 917 Bispedømmer i den

rom.-kat. Kristenhed, kun 535 Bisk.er var til Stede; disse repræsenterede i Virkeligheden ikke Halvdelen af den rom.-kat. K., idet de ital. Prælater, K.ns Embedsmænd og de apostl. Vikarer udgjorde o. $^4/_5$ af Flertallet. Med Proklamationen af Ufejlbarheden havde de ultramontane naaet deres Maal, og Mødets Spænding var udløst, selv om adskillige havde haabet at faa Marias Himmelfart dogmat. defineret. Paa det Tidspunkt fik Europa og Pavestolen andet at tænke paa; den 19. Juli erklærede Frankrig Preussen Krig. 20. Sept. rykkede Vittorio Emanueles Tropper ind i Rom, og Paven sad som »Fangen i Vatikanet«, da han 20. Okt. i Bullen »Postquam dei munere« officielt sluttede V.-K. Om Dogmet se Ufejlbarhed (IV, 679). Om Modstanden og Spaltningen efter V.-K. se Gammel-Katoliker (II, 165). (Jfr. den under de henviste Art. anf. Lit.; J. Friedrich, Tagebuch während des Vatik. Concils geführt, 1871, 2. Aufl. 1873; samme, Gesch. des Vatik. Konzils I-III, 1877—87; Friedberg, Samml. der Aktenstücke zum ersten Vatik. Konzil mit einem Grundriss der Gesch. desselben, 1872; fuldstændigste Aktsamling i »Collectio Lacensis« VII, 1890, i Særudg. 1891; Döllinger, Briefe u. Erklärungen über die Vatik. Dekrete, 1879—87, 1890; Fr. Nielsen, Romerk.n i 19. Aarh. II, 1898, 331 f.; Th. Granderath [ultramontan], Gesch. des Vatik. Konzils I-III, 1903—06; Mirbt, Die Gesch.s-schreibung des Vatik. Konzils, i »Hist. Zeitschr.« 1908, 529 f. [Kritik af Granderath]; Prot. Real.-Encykl.^{3} XX, 445 med udførlig Lit.). *S. A. B.*

Vatikanet, paveligt Palads i Rom. Gaar man fra det egtl., gl. Rom ad San Angelo Broen (nu Ponte Vittorio Emanuele) over paa højre (vestre) Tiberbred, har man mod N. Engelsborg (I, 768), mod Vest det ret uanselige Kvarter Borgo, dernæst Petersplads med Peterskirken (III, 532) og N. for denne *Palazzo Vaticano* med Indgang dels fra Petersplads, dels fra en bag om Peterskirken førende Vej; Vest for Paladset ligger Vatikanets Haver. I Roms ældste Tid laa Vatikanerhøjen *(mons Vaticanus)* udenfor Bymuren og var kun beboet af Slaver, der arbejdede i Teglværkerne her; Jordbunden var nemlig lerholdig, hvilket paa d. a. S. gjorde det umuligt at anlægge Katakomber her. Caligula paabegyndte en Cirkus og anbragte dèr en fra Heliopolis hentet Obelisk, som 1580 blev flyttet noget, saa den nu staar midt paa Petersplads. Nero fuldendte Cirkusbygningen og Anlægget af Haver i Nærheden; under sin Forfølgelse Aar 64 lod han i Følge Tacitus en Del Kr. ihjelslaa her. Traditionen henlægger Apostlen Peters Martyrium til Vatikanet, og i alt Fald o. 200 mente man efter Udsagn af Gajus (II, 157) her at have Apostlens Gravmæle, og denne store Helligdom blev den Kærne, hvorom de mægtige Bygningskomplekser efterhaanden dannede sig. Konstantin skal have paabegyndt Opførelsen af Peterskirkens femskibede Basilika over Apostelgraven. N. for lod Damasus i 370 (I, 590) en Kilde indfatte, hvorefter en Gaard i Vatikanet endnu kaldes med D.s Navn. Omkring Kirken rejste der sig Fattighospitser, Klostre og to Paladser; i det sydl. husedes Kejsere og Bisper, der besøgte Apostelgraven, i det nordl., bygget af Pave Symmachus o. 500, boede Paverne, naar de, især af H. til visse Fester i St. Peter, forlod Lateranet, der i Middelalderen var Hovedresidensen. Men først o. 850 omgav Leo IV (III, 40) Vatikanet og Borgo med en Mur *(civitas Leonina)*. Under Pavernes Ophold i Avignon i 14. Aarh. forfaldt Vatikanet, men da Paverne vendte tilbage, blev Residensen forlagt fra Lateranet til V., der netop under Renaissancepaverne fik den største Glans. Nicolaus V (III, 368) blev Skaber af det nye V. og paabegyndte den nye Peterskirke, medens den gl. Basilika brutalt nedreves; Sixtus IV (IV, 201) byggede 1473 *Cappella Sistina* (IV, 201), hvis Vægge smykkedes med Fresker af Perugino, Botticelli (I, 373), Signorelli (IV, 183) m. fl.; Alexander VI og hans Slægt indrettede *Appartamenti Borgia* med Fresker af Pinturicchio; Julius II satte ny Fart i Arbejdet med Peterskirken og trak to af Højrenaissancens Mestre ind i Arbejdet i V. Michelangelo (III, 247) smykkede det sixtinske Kapels flade Loftshvælv med sin Fremstilling af Genesis, senere Altervæggen med sit Dommedagsbillede; Rafaello (III, 683) dekorerede sine »Stanzer«, hans Elever Loggierne. — 1870 rykkede Vittorio Emanuele ind i Rom; Cavour tænkte paa at overlade Paven den leoninske Bydel; men da der her udbrød Uroligheder, anmodede Antonelli (I, 109) selv det ital. Militær om at besætte Kvarteret. Som »Fangen i V.« kunde Paven da kun færdes i Peterskirken, Paladset og Haven, hvor Pius X senere byggede en Efterligning af Grottekirken i Lourdes (III, 81). Garantiloven (II, 167) anerkendte forøvrigt kun Pavens Brugsret af V. (og Lateranet) med Samlingerne. — V. siges at have 11,000 Værelser (i Virkeligheden formodentlig o. 1000) Her rummes nogle af Verdens største kunstneriske og lit. Skatte: det sixtinske Kapel, Rafaels Stanzer, Loggier og Tapeter, samt hans »Forklarelsen paa Bjærget« (i den Malerisamling, Pius VII dannede af Billeder, der af Napoléon røvedes fra forsk. rom. Kirker, men leveredes tilbage); endvidere en Antiksamling, gr. af Julius II, fornyet af Clemens XIV og Pius VI *(Museo Pio-Clementino)*, forøget af Pius VII og af Gregor XVI med den ægypt. og etruskiske Samling; her findes f. Eks. Jupiter fra Otricoli, den belvederiske Apollon og Laokoongruppen. — Vatikaner-Biblioteket, gr. af Nicolaus V, forøget ved store Indlemmelser, f. E. af Dronning Kristinas Bibliotek, er af uvurderlig Værdi, især ved sin Haandskriftsamling (heri f. E. *Codex Vaticanus* I, 531); til dette har i nyere Tid været knyttet betydelige Forskere som F. Ehrle og Denifle (I, 622; III, 98); den nuv. Pave Pius XI var som Mgr. Ratti Bibliotekets Præfekt. Ikke mindre værdifuldt for Forskningen er det pavelige Arkiv, hvortil i sin Tid A. Theiner (IV, 535) var knyttet; 1881 blev det af Leo XIII aabnet for Forskere, og en stor Række Publikationer af Dokumenter derfra har paa de forsk. Landes Foranstaltning senere set Lyset. (Jvfr. Haandbøger om Rom; P. Letarouilly og A. Simil, Le Vatican et la Basilique de Saint-Pierre de Rome I-II, 1882 [Pragtværk af Illustrationer i Folio]; W. Helbig, Führer durch die öffentl. Sammlungen klass. Altertümer in Rom, 3. Aufl. ved W. Amelung

m. fl. I, 1912; P. A. Munch, Oplysninger om det pavelige Arkiv, 1876; E. Tegner i Sv. Hist. Tidskrift X, 1890; G. Brom, Guide aux Archives du Vatican 1911²; Indl. til Acta Pontificum Danica I og IV); A. Krarup, Nordiske V.-Undersøgelser i Hist. Tidsskrift 9. R. III, 192). *V. A.*

Vatke, Wilhelm, tysk, spekulativ Teolog (jfr. IV, 298), f. 1806 i Behndorf ved Magdeburg, 1837 Prof. i Gl. Test. i Berlin, d. 1882; i Pentatevkforskningen brød V. ved at hævde Dele af Lovens efter-profet. Opr. ny Vej; i sit rel.s-filos. Syn var han Disc. af Hegel og Ven af D. Fr. Strauss (IV, 370), men stræbte i et posthumt Værk efter Orientering i Retning af Schleiermacher (IV, 80) ved at bestemme Rel. hverken som Moral el. Forestilling, men som en Følelsesstemning, der rummer en uudgrundelig Hemmelighed. Bl. hans Skrifter kan nævnes: Die bibl. Theol., wissenschaftlich dargestellt, 1835; Die menschl. Freiheit, 1841; Religionsphilos. oder allg. philos. Theol., 1888. (H. Benecke, W. V. in seinem Leben und seinen Schriften, 1883). *H. J. H.*

Watson. — 1) **Edward William W**, eng. K.historiker, f. 1859, studerede i Oxford, ordineredes 1885, var i en Række Aar Præst paa Landet, 1904—08 Prof. i K.hist. ved King's College, London, og siden Prof. i Oxford. Skrifter: Language and Style of St. Cyprian (1896); sammen med Prof. Sanday, Translation of St. Hilary of Poitiers (1899); The Church of England (1914), den bedste, populære Fremstilling af den eng. K.s Hist.; Life of Bishop John Wordsworth (1915). — 2) **John W.**, eng. Rel.s-Filosof, f. i Glasgow 1847, studerede i sin Fødeby og har siden 1872 været Prof. i Moralfilos. i Queen's University, Kingston, Canada. De fleste af hans talrige Skr. behandler rel.s-filos. Æmner i kr. og frisindet Aand, saaledes: Christianity and Idealism; The Chr. Ideal of Life in its relations to the Greek and Jewish Lit. and to Modern Philos. (1896); Philosophical Basis of Rel. (1907); Interpretation of Rel. Experience (Gifford Lectures) I-II (1912). — 3) **John W.**, presbyt. Præst og Skribent, f. 1850 i Manningtree i Essex (England), kom 4 Aar gl. til Skotland, gik i Skole i Stirling sammen med H. Drummond (I, 680) og blev 1870 *M. A.* ved Univ. i Edinburgh. Efter Faderens Ønske, men mod sin egen Tilbøjelighed, studerede han derefter Teol. ved det frikirkl. New College ssteds og blev 1874 Præst i den lille Landmenighed Logiealmond (hans Novellers Drumtochty); 1879 kom han til Glasgow, men allerede 1880 til Liverpool, hvor han snart fik en stor Menighed. W., der i sit første Embede led under en trykkende Følelse af at mangle Kald til sin Gærning, blev en ypperlig Præst og udfoldede en mangeartet Virksomhed, der fik Betydning for store Kredse. Han hørte til den evangel. Retning, men intet mskeligt var ham fremmed. Menigheden rejste en anseelig Kirke, som er bleven kaldt »Englands presbyt. Katedral«. Paa begge Sider af Atlanterhavet vakte W. Opmærksomhed ved de under Pseudonymet »Ian Maclaren« (hans Moders Pigenavn) udg. Novellesamlinger »Beside the Bonnie Briar Bush« (1894) og »The Days of Auld Langsyne« (1895) med de glimrende Natur- og Mskeskildringer fra »Drumtochty«, der vidner om en dyb Forstaaelse for det rel. Liv baade i Stats- og Frikirken; de er overs. paa fl. Sprog, paa Dsk f. E.ved Fru S. Bruun »Under den vilde Rosenbusk«, (1902); blandt de senere Fortællinger kan nævnes »St. Jude's«. Under eget Navn udgav han: The Upper Room [Salen, Luk. 22, 12] (1895); The Mind of the Master (1896); The Cure of Souls (1896; pastoralteol. Forelæsn., holdt i Amerika); The Doctrine of Grace (1900); The Life of the Master (1901). W. foretog gentagne Foredragsrejser; 1896 berejste han første Gang Amerika under begejstret Modtagelse og talte og prædikede lige fra New York til S. Francisko. 1900 var han Præsident for den presbyt. Synode. Efter 25 Aars Præstegærning i Liverpool nedlagde han sit Embede; han døde 1907 paa sin 3. Rejse i Amerika. (W. Robertson Nicoll, Life of J. W., 1908). — 4) **Joshua W.**, kirkl. Foregangsmand, f. 1771, d. 1855, var Vinhandler, men kom i Forbindelse med Præster af den gl., højkirkl. Retning og optog et stadig voksende Arbejde for kr. Formaal. Bl. hans Venner fandtes de senere Biskopper Van Mildert og Christopher Wordsworth. W. opgav sin Forretning og bosatte sig i Clapton (nu en af Londons nordl. Forstæder) og blev Midtpunkt i en Kreds, der samarbejdede med ham og hans Broder, John James W. (Spr. i Hackney), for K.livets Fremme efter de gl. anglik. Principer. Til Forskel fra den saak. Clapham Sekt (I, 514) kaldtes den Clapton Sekten (I, 515). Ligesom de Evangelske samledes i John Venns Præstegaard, mødtes de Højkirkelige i J. J. W.s. Dannelsen af »National Society for the Education of the Poor« (1811) skyldtes væsentligt J. W. Han grundede »The Church Building Society«, som opførte mange nye Kirker i London, og var en af de ledende Mænd i S. P. G. og S. P. C. K. Især arbejdede han meget for Opr. af Bispedømmer i Kolonierne. Han deltog i Grundlæggelsen af King's College (1838), der nu er indkorporeret i Londons Univ. Sammen med H. H. Norris købte han »The British Critic«, som blev Retningens Organ. En til Ærkebiskoppen indsendt, af 230,000 Lægmænd underskreven Adresse, hvori de udtalte deres Troskab mod K.ns gl. Orden, var W.s Værk. Hans Forbindelse med H. J. Rose (III, 817) betegner Overgangen til den anglokat. Bevægelse (se Keble, Newman, Pusey), til hvilken han dog ikke kunde slutte sig. Beskeden, som denne betydelige Mand var, maatte han af Van Mildert overtales til at modtage en Doktorgrad fra Univ. i Oxford. (E. Churton, Memoir of J. W. I-II, 1861—63). — 5) **Richard W.**, eng. Biskop, f. 1733, d. 1816, studerede i Cambridge, blev 1764 Prof. i Kemi, 1771 Regius Prof. i Teol.; 1779 Arkidiakon i Ely, og 1782 Biskop af Llandaff (Wales); han visiterede hvert 3. Aar, men levede ellers udenfor Stiftet og lagde sig særlig efter Landbrug og blev en Foregangsmand paa dette Omraade. W.s »Apology for Christianity« (1776) var rettet mod Gibbon, som ydede det stor Anerkendelse, hans »Apology for the Bible« (1796) mod Paine. Den af W. udg. »Collection of Theological Tracts« I-VI, 1791², indeholder et værdifuldt Materiale til Tidens Aandshist. (Anecdotes of the Life of R. W., forf. af ham selv, udg. af hans Søn,

I-II, 1818[3]). — 6) **Richard W.**, metodist. Teolog, f. 1781, d. 1833, prædikede allerede som 15aarig Snedkerlærling og blev 1801 Rejsepræst. Aaret i Forvejen havde han udg. »An Apology for the Methodists«. W. traadte over i »New Connexion«, blev Præst, først i Stockport, derefter i Liverpool og var tillige Sekretær ved Konferencen, men misfornøjet med Disciplinen i dette Samfund vendte han tilbage til Wesleyanerne som Lægmand. Han sluttede sig til den ny Bevægelse for Indiens Evangelisering. Fra 1816 boede han i London som Leder af denne Miss. W. nærede en dyb Ærbødighed for den anglik. K. og ønskede Samarbejde med den. Skrifter: Defence of the Wesleyan Methodist Missions in the West Indies (1817); Life of J. Wesley (1831, bragte nyt Stof); Theological Institutes I-VI (1823—29), ny Udg. i 4 Bd. (1877) er Wesleyanernes dogmat. Hovedværk, af arminiansk Type; Biblical and Theological Dictionary (1831); hans »Works« I—XII (1834—37) indeholder hans Biogr. (ny Udg. i 13 Bd. 1847; 7. Opl. 1857—58). *C. E. F.*

Watt, Joachim von, se Vadianus (IV, 726).

Wattenwyle, se Wattewille.

Watteville. 1) **Friedrich v. W.** (Wattenwyle), tysk-schweizisk Herrnhuter, f. 16. Febr. 1700 i Bern, d. April 1777. Af sin pietist. sindede Fader blev han sendt til Pædagogiet i Halle, hvor han sluttede Venskab med Zinzendorf og med denne stiftede »et specielt Forbund« til Hedningernes Omvendelse; 1722 kom han til Berthelsdorf for at understøtte Zinzendorfs Planer og modtog paa dennes Vegne 1724 de fordrevne mähriske Brødre og sørgede for deres Bosættelse i Herrnhut. Ledede 1737—47 Herrnhut under Z.s Forvisning og vedblev til dennes Død at være en af hans nærmeste Venner og Raadgivere. — 2) **Johannes, Baron v. W** (egtl. J. Michael Langguth), tysk Herrnhuter, f. 18. Okt. 1718 i Thüringen, d. 11. Okt. 1788; lærte 1735 Zinzendorf at kende og var 1737—38 Lærer for hans Søn; 1739 blev han Prædikant og Ældste i Brødremenigheden, først i Herrnhag, fra 1741 i Herrnhut, hvor han bragte nyt Liv i Menigheden. S. A. inviet til Coepiscopus og fra nu af Z.s nærmeste Hjælper; 1745 adopteret af ovennævnte, saa han nu kunde ægte Z.s Datter Benigna. Fra 1746 var han paa idelige Visitationsrejser til Brødremenighedens Miss.-Marker (ogsaa i Grønland); efter Z.s Død stadig Medl. af Unitetsdirektionen. W. er en af Hovedrepræsentanterne for den overspændte Dyrkelse af Jesu Saar, der har givet sig stærke Udslag i hans Ps.r, af hvilke fl. endnu bruges. (J. F. W. Ritter, Leben d. Freyherrn J. v. W. und dessen Gemahlin, 1800; Allg. deutsche Biographie XL). *J. Ng.*

Watts. 1) **Isaac W.**, eng. Teolog og Ps.digter, f. 1674. d. 1748, Søn af en Dissenter, uddannet i Akademiet i Stoke Newington og fra 1702 Præst ved forsk. nonkonformist. Kapeller i London. Hans »Chr. Doctrine of the Trinity« (1722) o. a. Skr. viser unitar. Tendenser, som han maaske ikke var sig bevidst; W. hyldede Calvinismen i dens mildeste Form, og hans kirkl. Anskuelse nærmede sig Statsk.ns Latitudinarisme. Det filos. Skr. »The Improvement of the Mind« (1741) er det modneste af hans prosaiske Værker. Fl. Bisper, ogsaa Ærkebiskop Secker (IV, 129), satte W. højt; Univ. i Edinburgh gjorde ham til Æresdoktor i Teol., og Sam. Johnson satte ham et smukt Minde i »Lives of the most eminent English Poets«. Hans varme Interesse for Folkeoplysningen viser »Essays towards the Encouragement of Charity Schools« (1728); men bedst kendt er han som Forf. af »Hymns and Spiritual Songs« (1707—9); »Horæ Lyricæ« (1706—9; heri ogsaa aandelige Sange); »Divine and Moral Songs« (1715; før 1750 i 100 Oplag) og »Psalms of David« (1719). Af W.s o. 600 Ps.r, Hymner og aandelige Sange findes adskillige i de fleste eng. Ps.bøger, ogsaa i Statsk.ns. En af de mest yndede Sange er »There is a land of pure delight«, hvortil W. skal være bleven inspireret ved Udsigten over Havet fra Southampton. (Th. Wright, I. W. and Contemporary Hymn Writers, 1914). — 2) **Robert W.**, presbyt. Teolog, f. i Irland 1820, d. 1895, rejste 1848 til Amerika, hvor han studerede i Princeton hos Charles Hodge (II, 440), samlede en Menighed i Philadelphia og fik bygget Westminster Church til dens Brug; 1863 vendte han tilbage til Irland, og efter en kort Virksomhed som Præst i Dublin blev han 1866 Prof. i system. Teol. i den presbyt. Præsteskole i Belfast. W. var ivrig Forsvarer af den strænge Calvinisme. Skrifter: Calvin and Calvinism (1866); Newer Criticism (1881); Rule of Faith and Doctrine of Inspiration (1885) o. fl. W. bidrog til at rejse Forfølgelsen mod Robertson Smith (IV, 266). *C. E. F.*

Vaucher, Eduoard, fransk luth. Teolog, f. i Muhlhouse 1847, ansattes 1879 som ekstraordinær Docent i praktisk Teol. ved Fakultetet i Paris, hvortil han siden da var knyttet, sidst som ord. Prof. i luth. Dogmatik. Blev efter Stapfers Død Doyen for Fakultetet. Har kun udgivet faa Skrifter (f. E. Essai de méthodologie des sciences théol., 1878), men har udfoldet en betydelig Virksomhed som Medarbejder ved »Le Témoignage« o. a. Blade. V. staar paa yderste højre Fløj i dogmatisk Henseende og er Fideismens betydeligste literære Modstander. *V. L. P.*

Vaud, Pays de (= Waadt), schweizisk Kanton, se Frikirke (II, 129 b) og Schweiz (IV, 114).

Vaughan. 1) **Charles John V.**, eng. Teolog, f. 1816, d. 1897, paavirkedes varigt i Rugby Skole af Dr. Arnold (I, 148), udmærkede sig i høj Grad i Cambridge, blev 1841 ordineret, var 1844—60 Rektor for Kostskolen i Harrow, derefter Spr. i Doncaster til 1869, saa »Master of the Temple« (Præst ved Temple-Kirken i London), og blev 10 Aar senere Domprovst i Llandaff. V. var en betydelig Personlighed, en af sin Tids ypperste Repræsentanter for den bredkirkl. Retning, men en stilfærdig og beskeden Lærd, der ikke gjorde sig meget bemærket udenfor sin Virkekreds. Han udgav Udlægninger af Rom-, Fil.-, Hebr.brevet og Joh. Aab. — 2) **David James V.**, anglik. Præst og social Reformator, f. 1825, d. 1905, studerede i Cambridge, hvor han og Westcott blev Venner for Livet, blev 1854 præsteviet og Spr. ved St. Mark's (Whitechapel), hvor han lærte Londons dybeste Elendighed at kende, 1860 Spr. og Hospitalspræst i Leicester; 1888 udnævnte Univ. i Durham ham til Æresdoktor i

Teol. V. blev tidlig paavirket af John Macleod Campbell (IV, 237) og forblev altid en liberal Teolog. Som Arbejderven oprettede han 1862 i Leicester et *Working Men's College* i Lighed med det, Maurice (III, 201) havde grundet i London, og det mangeartede Arbejde, som er udført i denne store Institution, har gavnet denne Fabriksby meget. Søndag Aften holdt V. i sin Kirke Foredrag for Arbejdere om rel. og sociale Ærnner. Hans udgivne Prædikensamlinger indtager en smuk Plads i Englands homilet. Lit. Bl. hans Skrifter kan nævnes: Thoughts on Irish Church Question (1868); Present Trial of Faith (1878). — 3) **Diana V.**, se Taxil-Svindelen (IV, 504). — 4) **Herbert Alfred V.**, rom.-kat. Ærkebiskop i England, f. 1832, d. 1903, gik i Skole i Stonehurst, derpaa i et jesuit. Kollegium i Belgien og studerede Teol. i Rom. Som Præst opholdt han sig et Par Aar i Sydamerika for at fremme Hedningemiss.; oprettede 1866 »St. Joseph's College« til Uddannelse af Missionærer derovre. 1868 købte V. Bladet »The Tablet«, som han redigerede i Mannings Aand. 1872 blev han Biskop af Salford; han oprettede i sit Stift et Præsteseminarium og Skolen »St. Bede's Coll.« i Manchester; 1892 blev V. Ærkebiskop af Westminster efter Manning. Paa hans Initiativ rejstes Westminster Cathedral, og den Bulle, hvorved Leo XIII erklærede de eng. Ordinationer for ugyldige (I, 92), forberedtes af V. (Snead-Cox, Life of Cardinal V., 1910). — 5) **Robert V.**, kongregational. Teolog og Historiker, f. 1795, d. 1868, opvokset i et anglik. Hjem, sluttede sig til Kongregationalisterne og blev Præst for en Frimenighed. Ved sine hist. Værker opnaaede han imidlertid 1834 at blive Prof. i Hist. ved »University College« i London (nu indlemmet i Londons Univ.). 1843 blev han Prof. i Teol. ved det kongr. College i Manchester, men trak sig 1857 tilbage og levede i sine sidste Aar helt for lit. Arbejde. Hans Forfatterskab er omfangsrigt og lødigt, bl. a.: Life and Opinions of John de Wycliffe I-II (1828, 1831²); Memorials of the Stuart Dynasty I-II (1831); Protectorate of Cromwell I-II (1838); Hist. of England under the House of Stuart I-II (1840); John de Wycliffe (1854); Revolutions in England's Hist. I-III (1859); English Nonconformity (1862), samt fl. Skr. om kirkl. Spørgsmaal. (Anonym Biogr. med Portræt: R. V. A. Memorial, 1869). *C. E. F.*

Wayland, Francis, amerik. Pædagog, f. 1796, d. 1865, opr. Læge, sluttede sig efter en rel. Krise til Baptisterne, studerede Teol., blev Præst og derpaa Prof. ved *Union Coll.* 1826 og Præsident for Brown University 1827—55; var en fremragende Prædikant og en af sin Tids mest ansete Pædagoger i U. S.; han udgav mange Skr., deribl.: Elements of Moral Science (1835, 1865²); Principles of Political Economy (1837); Thoughts on the Present Collegiate System in the U. S. (1842); Principles and Practices of the Baptist Churches (1857). *C. E. F.*

Wazo, Biskop af Liège, f. o. 980, d. 8. Juli 1048, gjorde som Scholasticus Domskolen i Liège søgt af mange Nationer, indtil han 1030 maatte flygte for sine Misundere. 1033 vendte han tilbage til Liège som Provst og Archidiakon og blev 1042 Biskop. Som den første hævdede han med Kraft de nye k.polit. Tanker, der siden med Gregor VII naaede op til Pavestolen; overfor Henrik III (II, 399) erklærede han at skylde Paven »Lydighed«, Kongen kun »Troskab«; han misbilligede Henriks Ordninger i Sutri (1046) og hævdede overfor Kongen Bispevielsens Guddommelighed fremfor Kongesalvningens. Tiden var dog ikke moden til disse Krav endnu. Overfor Kættere viste W. en Mildhed, der var forud for hans Tid. (A. Bittner, W. und die Schulen von Lüttich, 1879; A. Hauck, Kirchengesch. Deutschlands III, 1920). *H. J. H.*

Wearmouth, eng. Kloster, bygget paa den nordl. Side af Floden Wears Munding; Grunden skænkede den northumbriske Konge Egfrid 674; Haandværkere (ogsaa Glarmestre) hentede den lærde Benedict Biscop fra Gallien; Kirken, tildels opført i romersk Stil, blev viet Apostlen Peter; den skal have været den første Kirke i England, der havde Glasvinduer. Den blev restaureret 1875, og omkring den ligger nu Monkwearmouth som en Forstad til Havnebyen Sunderland paa den anden Side af Floden. Den benediktinske Klosterregel affattede Benedict Biscop efter de Forbilleder, han paa sine Rejser havde studeret i 17 Klostre. En Kantor fra Rom lærte Munkene Musik og Sang, som fra W. forplantedes til andre eng. Klostre. 680 byggede Benedict ogsaa Jarrow Kloster lidt nordligere, paa den sydl. Side af Tynefloden; det opkaldtes efter Paulus og forenedes nøje med W., saa de 2 Klostre var saa godt som ét. I Jarrow levede Beda (I, 247), der er Kilden til vor Viden om de 2 Klostres Grundlæggelse. Under de Danskes Erobring af England blev Munkene i disse som i andre Klostre mishandlede eller dræbte. *C. E. F.*

Weber. 1) **Friedrich Wilhelm W.**, tysk Læge, Centrumspolitiker og Digter, f. 26. Dec. 1813 i Westphalen, d. 5. April 1894. Fra sin Ungdom af havde han digtet og oversat fremmed Poesi (Tennyson, svenske Digte), men først i 1878 slog han igennem med det episk-lyriske Digt »Dreizehnlinden«, et Kulturbillede fra Middelalderen, der skildrer, hvorledes Krdommen ved sin egen Magt vinder de vesttyske Stammer, idet Helten kommer i Forb. med Munkene i Abbediet D. En kat. Tendens kommer endnu stærkere frem i »Marienblumen« (1885) og »Das Leiden unseres Heilandes« (1892). Højest i hans Produktion staar »Gedichte« (1881) og den nordiske, poet. Bondefortælling »Goliath« (1892). (Schwering, F. W. W., sein Leben u. seine Werke, 1900). *J. Ng.* — 2) **Friedrich Wilhelm Karl Ludwig W.**, Dr. theol., tysk social-interesseret Præst, f. 1846, d. 29. Jan. 1922 i Bonn, Søn af en konservativ Dommer, der blev Ven med Stöcker (IV, 382), til hvem ogsaa Sønnen senere kom i nært Forhold. Paavirket af J. H. Wichern afløste han Fr. v. Bodelschwingh (I, 345) i Dellwig og blev saa Spr. i München-Gladbach, et Midtpunkt ogsaa for den kat. sociale Bevægelse i det paa Gruber og Fabrikker rige Rhinpreussen. W., der havde deltaget i kr.-filantrop. Virksomhed, bl. a. i Diakonhuset Johannesstift i Berlin og siden i Dellwig i Ungdomsforeninger og I. Miss., traadte i M.-Gladbach i Forbindelse med forsk. fremragende Mænd om at oprette kr. Foreninger for unge Mænd og for Arbejdere, Foreninger

til Folkeoplysning, til Sædeligheds Fremme o. a., og om at iværksætte den evang.-sociale Kongres (sammen med Stöcker). Samtidig har han udg. en Mængde Skrifter af apologetisk, socialt og opbyggeligt Indhold. (Th. Schäfer i Evangelisches Volkslexikon). *N. D.* — 3) **Josef v. W.**, kat. Gejstlig, f. 23. Sept. 1753 i Baiern, d. 14. Febr. 1831. Blev 1776 præsteviet, 1781 Prof. i Filos. og Fysik i Dillingen. Opdraget af Jesuiterne traadte han i Modsætning til dem under »den baieriske Heksekrig«. Hans »Ungrund d. Hexen- u. Gespensterglaubens« (1787) fremkaldte flere Skr. for og imod. Da han med sin »Versuch die harten Urtheile über die Kantische Philosophie zu mildern« yderligere lagde sig ud med Ex-Jesuiterne i Augsburg, blev han mere og mere begrænset i sin Prof.virksomhed, indtil han kun maatte docere Fysik. 1799 Prof. i Fysik i Ingolstadt (fra 1800 Landshut), 1803 Lyceumsrektor i Dillingen, 1820 Domkapitular og senere Generalvikar i Augsburg. Foruden de ovennævnte skrev han talrige naturvidensk. og teol. Værker. (Chr. Schmid, Domdekan J. v. W., Augsb. 1831). *J. Ng.* — 4) **Theodor W.**, gammelkat. Biskop, f. i Zülpich i Rhinprovinsen 28. Jan. 1836, d. 14. Febr. 1906, studerede Teol. og Filos. i Bonn, München og Breslau, blev præsteviet 1860 og, efter præstelig Virksomhed paa forsk. Steder, 1872 Prof. e. o. i kat. Teologi i Breslau. 1878 blev han Prof. ord., men 1890 nedlagde han sit Professorat og gik til Rom for at virke for Gammel-Katolicismen. 1896 blev han Biskop Reinkens' (III, 736) Efterfølger som gammelkat. Biskop. *Fr. N.*

Wechselburg, lille sachsisk By SØ. for Leipzig ved Floden Mulde, fremstaaet om det af Grev Dedo IV af Wettin 1174 grundede (1184 indviede, 1278 ophævede) Augustiner-Korherrestift, hvis opr. Navn var Zschillen. W. kom senere i de tyske Ridderes og endelig til Nutiden i Greverne af Schönberg-Vorderglauchau's Besiddelse. Slots- (ɔ: Kloster)-Kirken, en senromansk Pillebasilika, er berømt ved Skulpturer fra c. 1230. Korsfæstelsesgruppen over Altret havde opr. sin Plads under Triumfbuen paa den »Letner«, der afgrænsede Koret; den korsfæstede, omgivet af Maria og Johannes, er fremstillet i noget over Legemsstørrelse (Materialet: Egetræ); Blodet fra Herrens Saar flyder ned i et Bæger, som den ved Korsfoden liggende Adam holder; Maria og Joh. træder paa liggende Figurer, der antagelig fremstiller Jødedom og Hedenskab; fra de øverste af de 3 kløverformede Endestykker af Korset beskuer Faderen (og Helligaanden) Soningsofret. Værket er et fremragende Vidnesbyrd om den ældre, tyske Gotiks Evne til indvidualiserende Personfremstilling. Ligesom Sandstensskulpturerne paa Prædikestolen (nu opsat ved en Pille, opr. Del af Letneren) har Figurerne fra Beg. været farvelagte. Den tronende Kristus, Slangen i Ørkenen, Isaks Ofring og fl. Enkeltfigurer paa Prædikestolen virker maaske endnu kraftigere og livfuldere end Korsfæstelsesgruppen. (Prill, Die Schlosskirche zu W., 1884; Monumente des Mittelalters u. der Renaissance aus dem sächs. Erzgebirge, 1875). *J. O. A.*

Veda Religion, se indiske Religioner (II, 528).

Vedan. Iblandt Tyros' Handelsforbindelser nævnes muligvis i Hes. 27, 19 et arab. V., men Teksten er usikker. Dersom virkelig et Stednavn menes, har man sammenstillet det med Vaddân mellem Mekka og Medina.

Vedanta, se indiske Religioner (II, 530).

Vedel, Anders Sørensen, dsk Historieskriver, f. 9. Nov. 1542, d. 13. Febr. 1616, Søn af en Købmand i Vejle (deraf Navnet V., lat. *Vellejus*), kom 1557 i Huset hos sin Slægtning, Præsten Jens Grundet i Ribe, hvor han som Discipel i Latinskolen (hvis Rektor var Hans Thomsen IV, 551), viste sin Letnemhed ved ivrigt Klassikerstudium. 1561 kom V. til Universitetet, blev snart Niels Hemmingsens (II, 393) Discipel og sikkert hans Meningsfælle, der ikke frygtede at værne sin Lærer senere (han besørgede efter H.s Opfordring den lat. Overs. af dennes Skrift »Livsens Vej« og Udgivelsen i Leipzig 1574). Som Tycho Brahe's Privatpræceptor rejste V. til Tyskland, drev i Leipzig og Wittenberg ivrig hist. Studier og tog 1566 i Wittenberg Mag.-Graden, stærkt paavirket af Kaspar Peucer (III, 543). 1568 blev han Slotsprædikant i Kbhvn. Historisk interesserede Adelige som Johan Friis (II, 125), Peder Oxe, Niels Kaas, Christoffer Walkendorf o. fl., hvis Ideer m. H. t. Fædrelandets Hist. V. tilegnede sig, støttede ham, gav ham Impulser og Kildemateriale. Under Friis' levende Opmuntring udarbejdede han sin rimede Pavekrønike (Anti-Christus Romanus, 1571) med Benyttelse af Platina's (III, 566) Værk og var alt da beskæftiget med den for dsk Sprog saa betydningsfulde Fordanskning af Saxo (IV, 64), der først udkom 1575 (1610 [2]). 1571 besørgede V. en sprogrenset Udg. af Hr. Mikkels (III, 254) Rimværk »Vita hominis«. V.'s Løfte om at fortsætte Saxo skaffede ham Expectance paa Hans Svanings Prælatur i Ribe og hans Embede som kgl. Historiograf; men inden dette blev Virkelighed, havde han 1579 udg. og konstateret Forf. til det vigtige Sorø-Manuskript, Adam af Bremens Krønike (I, 24). 1581 flyttede han til Ribe og begyndte nu vældige Forarbejder til sit Livsværk, hvis Plan omfattede 22 Bøger og en dsk K.hist. i 7 Bøger. Men idelig lod han sig drage til andre Arbejder (saal.: »Et Hundrede udvaldte danske Viser«, 1591; utallige biografisk vigtige Ligprædikener; »Historien om Jesu Christi, vor Frelseres, Pine og Død«, 1592; en Prædikensamling, 1593, osv.), og Misundere sværtede ham, indtil det lykkedes Niels Krag at fortrænge ham. 1595 afkrævede man paa ydmygende Maade V. alle hans Samlinger og berøvede ham Prælaturet i Ribe; dog beholdt han sit Kannikedømme og kunde paa »Lilliebierget« føre et anseligt Hus og holde sit eget Trykkeri. V. er en af de ædleste dske Typer paa Foreningen af Humanisme og Lutherdom, from og beskeden og dertil fuld af Kærlighed til dsk Historie, for hvilken han med udpræget Sporsans fandt meget nyt Stof. (Svigersønnen Ægidius Lauritsens Optegnelser [maaske Materiale til Ligprædikenen over V.], optrykt i K.hist. Saml. 3. R. IV, 40; C. F. Wegener, Hist. Efterretninger om A. S. V., 1847 [3], udg. sammen med V.s Saxo-Overs. 1851; Kinch, Ribe Bys Hist. II, 1884, S. 274—82; Univ.-Biblioteket og Kgl. Bibl. ejer mange, tildels utrykte V.-Manuskripter). *H. J. H.*

Wedel. 1) **Frants Sophus Christen W.**,

dsk Præst, f. 24. Juli 1826 i Kbhvn, Student 1843, cand. theol. 1848, Diakon i Sørup i Angel 1851, i Flensborg 1853, Spr. i Søllerød 1863, tog sin Afsked 1897, men boede i Søllerød til sin Død 27. Juni 1906. I sit Hjem (W. var gift med en Datter af Komponisten I. P. E. Hartmann) samlede W. gæstfrit en stor Vennekreds og drev til sin Død hist. Studier. Han udgav: Den sønderjyske Kirkes Hist. I (indtil Ref.en), 1863; Gilder og Laug i Flensborg, 1873; en Afhdl. om Hans Tausen og om Herrnhutismen i Teol. Tidsskrift 1889–90 og 1898. *H. J. H.* — 2) **Peder W.**, dsk pietist. Præst, f. 20. Jan. 1698 i Døstrup Præstegaard i Lø Herred som Ætling af Historikeren Anders Sørensen V., studerede i Halle og Wittenberg, blev derpaa immatrikuleret ved Kbhvns Universitet 1722 og tog kort efter teol. Attestats. I Hjemmet havde W. allerede o. 1720 holdt gudelige Forsamlinger sammen med sin ældre Broder Søren W. (d. 1754 som Spr. i Døstrup og Provst) og Enewald Ewald (I, 830) fra Højst; Mindet om de unge Mænds levende Vidnesbyrd ved disse Møder bevaredes længe paa Egnen. 1722 blev W. kaldet til Spr. i Stavning, hvor der trængtes stærkt til Vækkelse; han prædikede ivrigt Omvendelse, gennemvandrede Sognet for at lære de enkelte at kende, holdt snart Forsamlinger og bekostede selv en Skolelærer til de unges Undervisning; Resultatet blev en stærk Vækkelse og Drikkeriets Ophør. Da de vakte adskilte sig fra de øvrige Sognefolk, blev der dog blandt disse kolporteret daarlige Rygter om Forsamlingerne; dette kom frem, da W. kom i Strid med Provst Allerup i Lemb, som han ved Jul 1724 søgte at »omvende«, hvorefter de to Gejstlige vekslede Breve, der førte til, at begge hos Bispen begærede Provsteret nedsat 1727; disse Skrivelser er højst interessante Kilder til Pietismens dske Historie. Provsteretten fik dog Sagen forligt, og fra da af bredte Vækkelsen sig stærkt til de omliggende Sogne og især op til Skjern; de vakte søgte, til deres Præsters Misfornøjelse, ned til Stavning Kirke, og Provsten søgte atter at sætte Ribe Biskop i Bevægelse, men W. sad uantastet, og Rygtet om hans Nidkærhed bredte sig nu til Kbhvn. 1738 fik han Bud, at Christian VI vilde høre ham prædike, og derefter udnævntes han til Niels Brorsons (I, 394) Efterfølger som Spr. i Hillerød-Herlev og Slotspræst paa Frederiksborg. Her fandt han en god Hjælper i Kapellanen, Sønderjyden Chr. Jensen, der ligesom han var Pietist; deres Iver var saa stor, at man fra højeste Sted maatte sætte dem i Rette, da de ikke viste tilstrækkelig Forsigtighed ved en gudelig Forsamling. W. døde i Embedet Okt. 1761. (K.hist. Saml. 5 R. IV, 567 ff.). *J. O. A.* — 3) **Peter August W.**, dsk Præst og Seminarieforstander, f. 26. Jan. 1768, d. 23. Maj 1842, Student 1783, cand. philol. 1786, cand. theol. 1789, Dr. phil. 1790, Vicepastor i Allesø-Næsbyhoved-Broby 1792, Spr. i Skaarup 1794. Her oprettede W. 1803 i sin Præstegaard et Seminarium, der fik kgl. udnævnt Direktion. 1807 blev W. Amtsprovst, 1812 tillige Spr. for Tved, tog 1835 Afsked som Seminarieforstander med Biskopsrang, 1837 som Amtsprovst, 1842 som Spr. (i 50 Aar). W.s Arbejde for Læreruddannelsen var meget paaskønnet, og hans Selvstændighed overfor »den indbyrdes Undervisning« maa roses. Som Præst ønskede han ikke »at forevrævle sin Menighed noget tørt, dogmatisk Sludder«, men at gøre Msker »gode og lykkelige paa Jorden« i Tillid til, at Himlen derpaa »vil aabne sig selv for dem«. I sine Skrifter drøfter W. Vanskeligheden ved at holde Tjenestefolk, Landsbyungdommens manglende Oplysning, Skindød, Erstatning af Kalenderens kat. Helgennavne med fædrelandshist. Navne o. l. (Erslew, Forf.lexikon III, 465; J. Schurmann, Hist. Efterretninger om det kgl. Skolelærerseminarium i Skaarup 1803–53, 1853). *H. J. H.*

Weenaas, August, norsk Præst, f. i Kria 2. Sept. 1835, Student 1853, cand. theol. 1860, var først Lærer i Aalesund, blev 1864 Stiftskap. i Tromsø Stift og 1866 Spr. til Loppen. 1867 blev han Lærer ved den fællesskandinaviske Augustanasynodes (I, 174) Præsteskole i Paxton, Ill., Nordamerika, men foretog først en Studierejse til Tyskland (Erlangen). 1869 blev W. bestyrer for en af ham selv planlagt norsk Præsteskole under Augustanasynoden, det saak. »Augsburg Seminarium« i Marshall (Wisc.), som i 1870 blev Præsteskole for den da fra Augustana udskilte norsk-dske Konferents og i 1872 blev flyttet til Minneapolis. I 1876 vendte han hjem til Norge, blev s. A. Spr. til Bø i Vesteraalen, 1879 Provst ssteds og s. A. Spr. til Timm i Telemarken. 1882 kaldtes han til Lærer ved Hauges Synodes Præsteskole i Red Wing, Minn., men drog efter et Par Aar atter til Norge, blev 1884 Spr. til Grong, 1888 Provst i indre Namdalen, 1889 Spr. til Volden, 1894 Provst i søndre Søndmøre og endelig 1895-1918 Spr. til Nes paa Romerike. Blandt hans ret omfangsrige Forf.skab — mest k.hist. og opbyggelige Skrifter (væsentlig Overs.r) samt talrige Indlæg i den kirkl. Diskussion — findes fl. Bidrag til Belysning af amerik. K.forhold. (Halvorsen, Norsk Forf. Lex. VI, 305 f.). *A. B.*

Veer (messianske). Allerede i de gl.test. Profetier om en messiansk Tidsalder tales der om, at de onde Magter i de sidste Tider med en hidtil ukendt Kraft skal samle sig til Kamp mod Gud og hans Salvede. I den senere jødiske Apokalyptik brugte man om den Trængselstid, der saaledes skulde gaa forud for Messias' Sejr og Gudsrigets Oprettelse, det billedlige Udtryk: »Messias-Veer«. Udtrykket findes allerede i N. T. (Mt. 24,8; Mk. 13,9). Disse Veer tænkte man sig bestaaende dels af store og gennemgribende Revolutioner og Ulykker i Naturverdenen, dels af Kampe og Krige, Pest og Nød m. m. i Mskeverdenen. Disse »Fødselsveer«, gennem hvilke Messiasriget blev til, var tillige for den fromme Tegn, der varslede Gudsrigets Nærhed, og som det derfor gjaldt om at agte nøje paa. Skildringerne i de jødiske Skrifter er hyppig meget skematiske og ofte indbyrdes meget varierende. (Volz, Jüdische Eschatologie, 1903, S. 173; Schürer, Gesch. des jüd. Volkes im Zeitalter Jesu Christi II⁴, S. 609). *F. T.*

Veesenmeyer, Georg, tysk protest. K.historiker og Polyhistor., f. 20. Novbr. 1760 i Ulm, d. 6. Apr. 1832. V. blev 1793 Prof. i Retorik i Ulm og virkede som saadan indtil 1826. Han har skrevet en utallig Række Smaaskrifter, der fortrinsvis vedrører Ulms Historie. *A. Th. J.*

Veeze, Johan, se Weze.

Wefring, Mads Iver, norsk Præst, f. af Bondeforældre i Vevring Sogn i Søndfjord 17. Maj 1819, blev 15 Aar gl. grebet af den haugianske Vækkelse og virkede 1834-45 som omrejsende Lægprædikant baade vest-, øst- og nordenfjelds. Efter nogen Privatundervisning hos præstelige Velyndere gav han sig til at studere, blev Student (fra Heltberg) 1847, virkede som Lærer ved Akershus Straffeanstalt og blev cand. theol. 1852. I nogle Aar var han saa omrejsende Prædikant for Afholdssagen. Da der paa Gr. af det rel. Røre i Skien efter Lammers' (III, 12) Udtræden af Statsk.n blev oprettet et res. Kapellani ssteds i 1857, blev W. udset til denne Stilling, for hvilken han med sine altid bevarede haugianske Traditioner var den rette Mand. 1861 blev han res. Kap. til Eker, 1869 Spr. til Hollen, 1876 Provst i Nedre-Telemarken og 1877 Spr. til Vor Frue Kirke i Trondhjem. D. 12. Juni 1894. I »Minder fra mit Reiseliv«, som udkom efter hans Død (Kria 1897) har W. givet en interessant Skildring af sin Ungdoms Virksomhed som Lægprædikant. (Halvorsen, Norsk Forf. Lex. VI, 308). *A. B.*

Vega, Lope de, se III, 77.

Wegelin, Josua, tysk Ps.digter, f. 1604 i Augsburg, Præst ssteds 1627, forjaget af Kejseren, men tilbageført 1632 ved Gustav Adolf, atter forjaget 1635, tilsidst Præst i Pressburg, d. 1640. Digtede nogle Ps.r, hvoraf »Allein auf Chr. Himmelfahrt« endnu bruges. *P. S.*

Wegelius. 1) **Jakob W.,** finsk pietist. Præst, f. 1779, d. 1861, blev Student i Åbo 1796, filos. Dr. 1802, medicinsk Licenciat 1807, men havde samtidig studeret Teol. og var 1805 bleven præsteviet. Under Krigen 1808-09 var W. baade Sygehuslæge og -præst; efter den var han Præst i forsk. Sogne i Österbotten, fra 1832—61 i Malax ved Wasa og hædredes med den med. og teol. Doktorgrad. Da Pietismen i 1830'erne atter brød frem i Österbotten, var W. en af de faa bl. det højere og ældre Præsteskab, der omfattede den med sympatisk Forstaaelse, og som med Varme og Autoritet støttede dens Forkæmperes Ret og Frihed indenfor K.n, ligesom han gennem Slægtsforbindelser kom i nær Berøring med Vækkelsens Centrum. — 2) **Johan W. d. æ.,** finsk Præst, en af Hovedmændene for Pietismen i dens første Periode (indtil Nystad-Freden 1721), f. af Bondeæt i det sydlige Österbotten, gik i Skole i Uleåborg, blev Student i Uppsala 1680, 1685 Lærer ved Skolen i Uleåborg, 1687 Spr. i Pudasjärvi ved Uleåborg. W. stod under Indflydelse af Arndt's og Spener's Skrifter, kom senere i skriftlig Forb. med Spener og sluttede sig til den moderate Pietisme. Ved Angiveri af sin Kap. og ved Biskop Gezelius d. y.' s. (II, 210) Indgriben blev han 1691 afsat for pietist. Vildfarelse, men genvandt ved højeste Instans sin præstelige Værdighed, blev 1694 Kap. i Pernar og 1697 Spr. i Tynvis i det sydvestl. Finland. D. 1725. (Akiander, Hist. upplysningar om de relig. rörelserna i Finland, V). — 3) **Johan W. d. y.,** finsk Præst og Skolemand, Søn af ovennævnte, en af »ældre« finsk Pietismes Hovedmænd, f. 1693, d. 1764, blev Student i Åbo 1709, og fortsatte 10 Aar senere sine afbrudte Studier i Uppsala, efter i fl. Aar at have levet som Flygtning i Lapland med sine Forældre under den store Krig. Blev 1720 Præst. først i Lapland, men maatte p. Gr. af svagt Helbred flytte til Hjemmet i S.-Finland, hvor han blev Faderens Medhjælper og efter dennes Død fungerende Spr.; 1726 blev W. Rektor for Skolen i Torneå og 1757 Spr. i Uleåborg, hvor han blev til sin Død. W. kom i Torneå i Berøring med separatistiské Radikalpietister og med Herrnhuter, men sluttede sig som Faderen til den moderate, kirkl., spenerske Pietisme, og p. d. e. S. bekæmpede han den udvendige, selvsikre Ortodoksisme og p. d. a. S. den separatistisk-mystiske Radikalpietisme. W. har udøvet en dybtgaaende og omfattende Indflydelse, ikke blot paa den samtidige, men ogsaa paa Pietismen i 19. Aarh., særlig ved sin 1747—49 udkomne finske Postille, der blev en af de mest læste folkelige Andagtsbøger i Finland. (Akiander, Hist. upplysningar om de relig. rörelserna Finland V.) *M. Rth.*

Wegener. 1) **Caspar Frederik Johansen W.,** dsk Biskop, f. 16. Dec. 1851 i Halsted, hvor Faderen (tidl. Forstander f. Rødding Højskole og Folketingsmand) var Spr., blev Stud. 1869, cand. theol. 1876, fortsatte derefter sine vidensk. Studier hjemme og paa en Udenlandsrejse 1879—80 (hvor han særlig hørte Frank i Erlangen og Godet i Neuchâtel) og virkede derpaa som Lærer og Manuduktør. Han har i sin Ungdom særlig modtaget Paavirkning fra P. Madsen (III, 135), som han senere kom til at ordinere og bispevie, og fra T. Skat Rørdam (III, 861). 1884 blev han Kap. i Humble, 1887 Spr. i Viby ved Kørteminde, 1898 i Skamstrup-Frydendal samt 1899 Provst i Tusse-Merløse Herreder (som saadan stærkt optaget af den ny Skolelovs Gennemførelse). 1904—07 var han Medl. af det kirkl. Udvalg, hvor han stærkt interesserede sig for Hævdelse af Folkek.ns indre Selvstændighed overfor Staten; han var Formand og Ordfører for Underudvalget ang. »Kbhvns Kirkefond« og bidrog derved til en forsvarlig Ordning af dettes Stilling til Folkek.n. 1907 udnævntes han til Biskop over Lolland-Falster og tjenstgjorde som saadan til 1923 (udover den nye Tjenestemandslovs Aldersgrænse, dels paa Gr. af Uvisheden om Stiftets vedblivende Opretholdelse, dels af H. til, at den ny Lov om Bispeembeders Besættelse skulde sættes i Værk). Som Biskop nød han stor Anseelse baade paa Gr. af hans personlige Egenskaber, hans pastorale Interesse og hans administrative Dygtighed. Om hans urokkelige Holdning til Værn om Folkek.ns Bekendelsesgrundlag og Bispeembedets selvstændige Kollatsret jfr. Art. Vaalseloven (IV, 723 f.). 1911 havde han i Piecen »Folkek.n og den Arboe Rasmussenske Sag« udfra sit folkekirkl. Syn behandlet Spørgsmaalet om svigtende Troskab overfor Folkek.n m. H. til Lære og Ritualer, idet han bl. a. slog til Lyd for Tilvejebringelsen af et kirkl. Organ til Afgørelse af Stridigheder herom. 1913, da Minister Appel gav efter for Begæringen fra Majoriteten i Vaalse-Menighedsraad, om at faa Arboe Rasmussen opført paa Ekstrakten som godkendt Ansøger til nævnte Embede, erklærede W. straks, at han ikke kunde give ham Kollats, et Standpunkt han ogsaa fast-

holdt overfor den nye radikale Minister (Keiser-Nielsen), da denne vilde indstille Arboe-R. til Udnævnelse. Det var da ikke for at undgaa personlige Ubehageligheder, at W. deltog i Bispernes Beslutning om en Provsteretssag mod Arboe-R., men for at erfare K.ns øverste Overmyndigheds Syn paa Symbolforpligtelsen, inden han skred til et Skridt, der kunde medføre Folkek.ns Sprængning; og da Dommen forelaa 1916, fastholdt W. sin Kollatsnægtelse, ligesom han, da Minister Th. Povlsen konstituerede Arboe-R. i Embedet, frasagde sig det bispelige Tilsyn med ham og Vaalse, et Forhold, der ved Vaalseloven af 1917 fik lovmæssig Stadfæstelse. Beviset for Bispeembedets Ret og for Symbolforpligtelsens Gyldighed var hermed ført, og Ministeriet vovede ikke ved Afskedigelse eller Sagsanlæg mod W. at fremkalde et Højesteretsvotum herom. — Som Formand for Selskabet »Dsk K. i Udlandet« (stiftet Marts 1919) har W., siden »Den dske Menighed i Flensborg« ved sin Oprettelse (Maj 1921) kaarede ham til sin Tilsynsmand, udøvet en fri, biskoppelig Gærning; han indviede 26. Juni 1921 Ansgarsalen til Kirkebrug, har »indsat« Præster i Berlin og Paris og »udsendt« Præster til Buenos Aires og til Brisbane (Australien). *J. O. A.* — 2) **Jens Ernst W.**, dsk Seminarieforstander, f. i Odense 5. Okt. 1781, Student 1800, cand. theol. 1804, Kap. hos Amtsprovst Hertz i Roskilde 1809 og fra 1813 samtidig Lærer ved Katedralskolen, 1819 Forstander for Jonstrup Seminarium, 1828 Konsistorialraad, tog 1838 sin Afsked. D. i Kbhvn 15. Okt. 1846. W. udgav en Del Skolebøger og 1827-33 det nyttige »Kateketisk Magasin«. 1818-27 udgav W. Familiebladet »Husvennen«, til hvilket han selv leverede mange originale Bidrag. *H. J. H.*

Wegersløff, Gunder, norsk Stiftsprovst, f. 24. Marts 1704 i London, hvor Faderen var dsk Konsul, Student fra Herlufsholm 1722, tog Attestats 1724, studerede videre i Kiel og Jena (under Buddeus), blev Informator og Præst forsk. Steder i Danmark (sidst i Magleby paa Amager fra 1735) og 1739 Stiftsprovst i Kria. W. nød Anseelse som en dygtig og sindig Repræsentant for den kirkl. Pietisme. I Kria fik han oprettet et Kateketembede og tog sig af Fattigvæsenet. Den pietist. Vækkelse søgte han at lede i kirkl. Spor, først med det gode, efterhaanden med større Strænghed. Foranlediget ved det separatistiske Røre i Drammen og Grevskaberne foreslog han 23. Jan. 1741 Kirkeinspektionskollegiet at udstede et Reglement »ang. lærvillige Sjæles Sammenkomsters Restriction til et vist Tal og under nogen vis Direction«; dette blev første Stød til Konventikelplakaten. W. tog ogsaa det første Skridt til Fængsling og Forhør over Zioniten Søren Bolle (I, 435) i Drammen 1742. D. 30. Juli 1742. (Dsk. biogr. Lex. XVIII, 354 f.; K.hist. Saml. 4. R. I, 663; 5. R. II, 322; V, 99; S. A. Sørensen, Zioniterne, 1904, 49 f.). *A. B.*

Veghe, Johannes, tysk Prædikant og Medl. af Broderskabet af Fælleslivet (I, 406), f. i 1. Halvd. af det 15. Aarh.; han traadte ind i Broderskabet 1451 i Münster og blev 1475 Broderhusets Rektor. Paa Gr. af Sygdom og Svaghed maatte han 1481 ombytte denne Stilling med Stillingen som Rektor og Skriftefader i Søsterhuset i Niesink ved Münster, der under hans Ledelse voksede og udvikledes. V. var en af den ældre Humanismes førende Mænd, og han fik ikke faa Disciple. Mest kendt blev han dog ved sine Prædikener (»Kollatier«), af hvilke adskillige er bevarede. Han viser sig i dem som en folkelig Taler, i Besiddelse af megen Inderlighed og aandelig Forstaaelse, forenet med Humor, men stærkt præget af Brødrenes praktiske Mystik. D. 1504. (Fr. Jostes, J. V., ein deutscher Prediger des 15. Jahrh.s, 1883; H. Trieloff, Die Traktate und Predigten V.s, 1904). *A. Th. J.*

Wegleiter, Christoph., Ps.digter, f. 1659 i Nürnberg, blev efter lærde Rejser Præst og Prof. i Altdorf i det Nürnbergske 1688, d. 1706. Var blomstrende Kunstdigter i Tidens Stil og Medl. af »Blomsterordenen«, har digtet enkelte Ps.r. *P. S.*

Wegner. 1) **Thomas W.**, norsk Stiftsprovst, f. i Stavanger 31. Jan. 1695, blev efter Skolegang i sin Fødeby og Kria Student 1714 og cand. theol. 1717, pers. Kap. i Stavanger 1721, drog 1731 til Kbhvn, kom til at prædike for Christian VI, blev Sjælesørger for Prinsesse Sophie Hedevig, fik s. A. Spjellerup Kald paa Sjælland og et Par Aar senere Vemmetofte. Efter Prinsessens Død 1735 søgte han Aas Sognekald i Smaalenene, hvor han blev til 1751, da han, efter at have herbergeret Frederik V, blev Stiftsprovst i Kria. Formodentlig har han tilhørt den pietist. Retning, men bortset fra et af ham oprettet Legat til fattige, har han ikke efterladt sig noget varigt Minde. (D. Thrap i Dsk biogr. Lex. XVIII, 358). *A. B.* — 2) **Thomas Kortsen W.**, norsk Biskop, f. i Lund 23. Apr. 1588, Student 1606, øverste Hører ved Sorø Skole 1608, Baccalaureus 1609, Kap. ved Vor Frue Kirke i Kbhvn 1611, Mag. 1612, Spr. i Kallundborg 1617, ved Nicolai Kirke i Kbhvn 1618, Biskop i Stavanger 1627, d. 13. Dec. 1654. Fra sin Virksomhed i Danmark er han mest kendt gennem en Række trykte Ligprædikener; de rober en dygtig Prædikant i gl. luth. Ortodoksis barokke Stil. Som Biskop viste han megen Iver for Stiftets Oplysning, samlede oftere Gejstligheden til Stiftssynoder og underviste paa Latinskolen selv de ældre Elever i Hebr. En »Liden Haandbog, d. e. Forklaring over Luthers 5 Hovedstykker« (udg. 1648) fortjener at mindes som et af de første Forsøg paa en norsk Katekismusforklaring. Han robede ogsaa poet. Anlæg og havde humanist. Interesser. Paa Ole Worms Opfordring samlede og forklarede han 25 Runeindskrifter fra Stavanger Stift (benyttede i Worms store Runeværk). Som K.styrer nød han Anseelse. 1651 var han Dommer i den bekendte Strid mellem Mag. N. S. Chronich (I, 507) og Kria's Præsteskab og besøgte i den Anl. Kria. (A. Faye, Christiansands Bispe- og Stiftshist., S. 227; Rørdam, Kbhvns Univ.s Hist. III, 742; Akad. Afhandl. til Prof. Sophus Bugge, S. 102; Dsk biogr. Lex. XVIII, 358). *A. B.*

Wegscheider, Julius August Ludwig, Rationalismens bekendteste tyske Dogmatiker, f. 17. Sept. 1771, d. 27. Jan. 1849, hvis Hovedvirksomhed faldt som Prof. i Halle fra 1810 under stor Tilslutning fra Studenternes Side.

Hans Hovedværk »Institutiones theol. dogm.« (1815; 1844[8]) savner Originalitet (stærkt paavirket af Henke), men gennemfører Rationalismens Principer; intet kan være sandt, som ikke kan bestaa for Fornuftens Domstol; men W. undersøger slet ikke i Kants Spor (af hvem han dog var paavirket) Fornufterkendelsens Rækkevidde i rel. Spørgsmaal; han anvender kun naivt den sunde Menneskeforstand. W. søger dog gærne en bibelsk Retfærdiggørelse for sine Meninger, idet han hævder, at der i Skriften ved Siden af fl. andre Læretyper ogsaa er en, der svarer til Fornuftens Fordringer. Jesus er for ham Gudsrigets Grundlægger og et ophøjet Eks., Opstandelsen er Opvækkelse fra Skindød. Ortodokse Angreb i Hengstenbergs »Evang. Kirchenzeitung« 1830 førte til en Undersøgelse imod W., uden at der dog blev skredet ind. Det afgørende Angreb kom fra Karl v. Hase (Der neue Hutterus u. seine Gegner, 1834, jfr. Anti-Röhr, 1836, se II, 354) under hans Opgør med Vulgærrationalismen. (Gass, Gesch. d. protest. Dogmatik IV, 1867; A. Frank, Gesch. d. protest. Theologie III, 1873). *J. Ng.*

Vehe, Michael, tysk kat. Ps.digter, f. o. 1490 i Biberach, Dominikaner, blev af Albrecht af Mainz gjort til Provst i Halle, hvor han bekæmpede Ref.; hans Dødsaar er usikkert. 1535 udgav han »De sacrificio missæ contra Lutheranos« og efter Witzels Tilskyndelse samlede W. »Ein neu Gesangbüchlin geystlicher Lieder« (Leipzig 1537; genudgivet 1853 af Hoffm. v. Fallersleben), den første kat. Ps.bog paa Tysk. Den anviser dog paa middelalderlig Vis kun Ps.r til Brug før og efter Prædiken og paa Gangdage o. lgn., d. v. s. ikke i Messen. Enkelte Numre er Bearbejdelser af Luthers Ps.r. *P. S.*

Weidensee (Widensee), **Eberhard**, luth. Reformator i Haderslev og Magdeburg, f. formentlig 1486 i Hildesheim, immatrikuleret 1508 i det jur. Fak. i Leipzig (han var allerede da Augustinerherre i Halberstadt), 1511 blev han Baccalaureus decretorum og o. 1515 Dr. jur. canonici; han var da Provst i sit Kloster, St. Johannes' i Halberstadt og Spr. ved Martinskirken dér. 1523 begyndte han at prædike luthersk, blev afsat og dømt til evigt Fængsel 1523. Han undslap dog til Magdeburg, hvor han 1524 blev evang. Prædikant ved Jakobskirken og giftede sig. I Kamp mod Domkapitlets Gejstlige og Fransiskanerne var han skriftlig og mundtlig en energisk Talsmand for Ref.en. I Efteraaret 1526 kaldte Hertug Christian (III) ham til Haderslev, hvor han som Provst gjorde et stort Arbejde for Reform.ens Indførelse i Haderslev og Tørning Len og sammen med den yngre Joh. Wenth (s. d.) virkede som evang. Præstelærer ved Forelæsninger. Han var sikkert Hovedmanden ved K.-Ordinansens Gennemførelse 1528 (jfr. II, 800); skrev 1529 mod Melch. Hoffmann og er som Frederik I's Raad til Stede ved Kollokviet i April s. A. i Flensborg; han fik ogsaa Haderslev Skole oprettet. I Marts 1533 holdt W. Afskedsprædiken og gik til Goslar som Superintendent; her døde han 1547. (K.-Kalender f. Slesvig Stift I-II, 1862-64; Kawerau, E. W. u. die Ref. in Magdeburg, 1894; C. Tschachert, Dr. E. W., sein Leben u. Schriften, 1911, jfr. Real-Encykl. XXIV[3], 632). *B. K.*

Weidman, Thure, sv. Biskop, f. i Gladsax (Skaane) 15. Dec. 1744, Mag. 1766, Prof. i orient. Sprog i Lund 1776, teol. Prof. ssteds 1779, Dr. theol. s. A., Biskop i Skara 1789, d. 15. Aug. 1828. W. var Wolffianer af den Cantz-Schubertske Støbning, men har kun betydet lidet i teol. Henseende. Praktiske Hverv optog ham mest, og paa Rigsdagen øvede hans Taler en ikke ringe polit. Indflydelse. *H. Wj.*

Weidner, Revere Franklin, amerik. luth. Teolog, f. 1851, studerede i Muhlenberg Coll., Penn., og i den luth. Præsteskole i Philadelphia; han var Præst i Phillipsburg, N. J., 1873-78, var et Par Aar tillige Prof. i Engelsk og Hist. i Muhlenberg Coll., blev derefter Præst i Philadelphia 1878-82, og har siden været Prof. i Dogm. og Eksegese i det sv. Augustana Theological Seminary i Illinois. W. har udg. en Kommentar til Markus (1881) og Theological Encyclopedia I-II (1885-86). *C. E. F.*

Weiffenbach, Ernst Wilhelm, tysk protest. Teolog, f. 1842, d. 1905, habiliterede sig 1868 som Privatdocent i Giessen, blev 1871 Prof. e. o. dér, 1882 Præst og Lærer ved Pastoralseminariet i Friedberg i Hessen og fra 1896 dettes Forstander, indtil han 1903 tog Afsked. Hans Arbejde: »Der Wiederkunftgedanke Jesu« (i 1873) vil forklare Disciplenes eskatologiske Forventninger; W. antog, at Jesus selv havde udtalt Tanken om sin nærforestaaende Genkomst, og i jødekristne Kredse var da denne blevet udsmykket med Forestillinger fra den traditionelle jødiske Apokalyptik. I fl. Skrifter: Das Papiasfragment bei Eusebius (1874); Die Papiasfragmente über Markus und Matthäus (1878), og Tidsskriftafhandlinger deltog han i Diskussionen om Papiasproblemet og udgav ekseget. Studier over Jak. 2, 14-26 (1871) og Fil. 2, 5-11 (1884). *H. M.*

Weigel, Valentin, tysk Mystiker, f. i Grossenhain ved Dresden 1533, studerede i Leipzig og Wittenberg, blev 1567 Præst i Zschopau og døde dér 1588. W. levede meget tilbagetrukken; en Anklage for Vranglære viste han med Held tilbage; Konkordieformlen underskrev han uden Indvending. Men efter hans Død viste det sig, at hans Grundtanke var en panteistisk farvet, over alle ydre Rel.s-Former hævet Mystik. Hans efterladte Værker udbredtes meget i Afskrifter, delvis bearbejdede og blandede med andre, hvorved Forestillingerne om ham blev ret forvirrede; i nyere Tid har man forsøgt at udskille det, der ikke stammer fra W. — I en Tid, hvor den luth. Teol. udviklede sig til tør Skolastik, stod W. som den mest yderliggaaende Repræsentant for en rent indadvendt Strømning. Han fandt, at i de teol. Skolekampe om Tro og Gærninger, Sakramenterne osv. var det, som om man havde hidset blinde til Kamp mod hverandre; da viste Gud ham den rette Bog i hans eget Hjærte. Der er to Slags Erkendelse: den naturlige, filos., og den overnaturlige, teol.; de skal ikke sammenblandes, men række hinanden Haanden. Den naturlige Erkendelse viser os hele Verden, ogsaa os selv med vort indre Lys; et af hans Skrifter hedder Γνῶθι σεαυτόν (Kend dig selv). — Ved sin idealistiske Erkendelsesteori har W. delvis foregrebet en renere kritisk Filosofis Problemer. Rummets Begreb hører Verden til; derfor maa

Himmerig og Helvede tages som Bevidsthedstilstande; Kristi Helvedfart og Himmelfart kan da heller ikke forstaaes lokalt. Al naturlig Erkendelse er subjektiv, indefrakommende; det ydre Objekt (»der Gegenwurf«) er kun stimulerende derfor. I den overnaturlige Erkendelse derimod er vi modtagende, Objektet det virkende. Dette er Gud; men atter nu bliver Processen indre; thi det alt virkende er Guds Aand eller Ord eller det indre Lys i os. Gud er immanent i alt; det onde ses dels som en i Skabningen nødv. Modsætning, dels som et Ikke-Værende, en Venden sig bort fra det sande Gode. Synden skal overvindes gennem Afdøen fra Egenviljen (Gelassenheit) og kontemplativ Bøn. — Naar ethvert Menneske kun skal gaa ind i sig selv for at finde Gud, kan en hist. Aabenbaring konsekvent ingen Betydning faa. Kristus ses da kun som den, der mere end nogen anden har fundet Gud i sit Indre. Naar W. dog taler om, at Kristus forsoner os med Gud (»subjektiv« Forsoning), ja, identificerer Aanden i os med Kristus i os, kommer det vel dels af, at krist. Tanker og Udtryk for W. er en ganske selvfølgelig Form, dels er det Akkommodation. — Hans Etik var kvietistisk, lidet aktiv; selv foretrak han de gl. Former som Kar for sine Tanker. Sin Underskrift under Konkordieformlen forsvarede han dels med, at et Martyrium uden et specielt Kald dertil ikke er til Gavn for nogen, dels at Konkordieformlen selv viser hen til de hellige Skrifter som Norm. Men heller ikke Skriften, som han forøvrigt tyder allegorisk, kan faa mere end sekundær Betydning. Naturligvis omtydes de luth. Dogmer: Retfærdiggørelsen bliver en indre Forvandling; den luth. Tale om de genfødtes fortsatte Syndighed afvises; Sakramenterne kommer af Troen og kan aldrig virke alene. W. mente at træffe Ref.ens egentl. Hensigt; han vil fra Melanchthon, som var en *Aristotelicus,* føre tilbage til Luther, især hans ældste Skrifter; heri er et Moment af Sandhed. Men væsentlig staar W. i en mystisk Linie, som fører fra Platon og Psevdodionysios over de middelalderlige Mystikere (særlig Berøring har W. med Ein Deutsch Theologia, jfr. I, 627) til Ref.s-Tidens »Schwarmgeister« (Karlstadt, Münzer, Franck, Schwenkfeld). — I Beg. af 17. Aarh. blev W.s Skrifter trykte og gjorde megen Virkning. J. Arnd (I, 146) afskrev et Stykke af W. i »Den sande Kristendom«; J. Böhmes Tanker berører stærkt W.s; H Lohmann (III, 72) og Teting (IV, 532) anklagedes som Weigelianere; engelske, mystiske Sekter som Kvækerne er Paralleler til ham, og alle mystisk farvede Retninger, ogsaa senere Pietismen, blev af Modstanderne stemplet som Weigelianisme. (J. O. Opel] V. W. 1864; A. Israel, V. W.s Leben und Schriften, 1888; R. Grützmacher i R. E.[3] XXI). *V. A.*

Veile, se Vejle.

Weimar, Hovedstad i det gl. Storhertugdømme Sachsen-Weimar-Eisenach, med (1914) 38,500 Indb. Ved Delingen 1485 kom W. til den ernestinske Linie (IV, 9). Efter Slaget ved Mühlberg 1547 (IV, 87) flyttedes den ernestinske Linies Residens fra Wittenberg til W. Byens Glansperiode var Hertug Karl Augusts (1757-1828) Regering, da den var Centrum for Tysklands Aandsliv. Goethe levede her fra 1775 til sin Død 1832, Herder fra 1776 til sin Død 1803 (II, 406) som Generalsuperintendent, Schiller fra 1799 til sin Død 1805. W. har 2 evang. Kirker, 1 rom.-kat., 1 engelsk, og et gr.-kat. Kapel; i den evang. Hovedkirke Peter-Paulskirken (paabeg. 1498) findes Gravmæler over sachsiske Fyrster (f. E. Johan Frederik den Højmodige II, 651) samt den ældre Lucas Cranachs (I, 563) berømte Korsfæstelsesbillede. I 1912 var af Byens 34,582 Indb. 32,826 Protestanter, 1223 Katoliker, 91 Jøder. — Om den weimarske Konfutationsbog se Filippismen (II, 52). Om Weimarbiblen se Ernst d. Fromme (I, 797). *P. O.*

Weinbrennerianerne, amerik. Sekt, der selv kalder sig *Church of God* (Guds K. eller Menighed), stiftet af den tysk-ref. John Weinbrenner, Præst i Harrisburg i Pennsylvania fra 1820. Hans Forkyndelse fremkaldte en stor Vækkelse, men da han blev angrebet paa Gr. af sin metodist. Omvendelseslære, traadte han og hans Tilhængere efter 5 Aars Kampe ud af den ref. K. og lod sig døbe paa baptist. Vis. Okt. 1830 sammentraadte hans Tilhængere og organiserede sig som *Church of God;* W. vilde ikke stifte nogen ny Sekt, blot en fri Sammenslutning af Kr. uden anden Lærenorm end Bibelen. Foruden Daab (Voksendaab ved Neddykkelse) og Nadver bruger de Fodtvætning som rel. Ceremoni. Hvert 3. Aar samles W.s Ledelse, et Generalpresbyterium af Ældste fra alle Enkeltmenighederne. 1908 talte W. 500 Menigheder med 499 Præster og 41,475 Medl., for største Delen Tyskere i Pennsylvania, Ohio og Indiana. (»Hvad Guds Menighed tror og lærer«, Kbhvn, 1913; Vedder, A short History of the Baptists, 1891; H. K. Carroll, The Religious Forces of the U. S. A., 1893). *P. O.*

Weingarten, Hermann, tysk K.historiker, f. 1834 i Berlin, blev 1857 Privatdocent i Jena, 1858 Gymnasialadjunkt i Berlin, 1862 tillige Privatdocent ved Univ. der, 1864 Overlærer ved en højere Borgerskole og 1868 e. o. Prof. ssteds; 1873 kaldtes han som Prof. i K.hist. til Marburg, 1876 til Breslau, hvor han 1888 afskedigedes paa Gr. af Sygdom; d. 1892. W. vakte en Del Opsigt ved Skriftet »Der Ursprung des Mönchtums im nachconstantinischen Zeitalter« (1877), der vilde vise, at det kr. Munkevæsen egtl. var en Efterligning af Former for ægypt. Serapiskult. Hans »Zeittafeln zur K.-gesch.« (1870) er som praktisk Hjælpemiddel blevet stærkt benyttet (1905[6] ved Arnold); iøvrigt har han udg.: »Pascal als Apologet« (1863), »Das Wunder der Erscheinung Christi« (1867), »Die Revolutionskirchen Englands« (1868) og »Die Umvandlung der ursprunglichen chr. Gemeindeorganisation zur kath. K.« (1880). *J. O. A.*

Weinreich, Johan Martin, f. 1738, Stud. fra Frue Skole i Kbhvn 1758, cand. theol. 1764, blev 1773 dsk Præst i Smyrna (se Smyrna-Miss. IV, 267), vendte hjem 1779 og blev 1780 Spr. til Frederiksberg-Hvidovre. D. 1785; foruden en Del Recensioner har han kun efterladt en Postil, udg. 1786. *B K.*

Weis. 1) **Nicolaus v. W.,** tysk, rom.-kat. Biskop, f. 8. Marts 1796 nær Rimlingen (Lothringen) som Søn af en Hyrde, d. 13. Dec. 1869. Studerede i Mainz, blev præsteviet 1818, Domkapitular

i Speier 1822, Biskop ssteds 1842. Han udgav 1819-33 med sin Ven Andreas Räsz (III, 856) en Række (86 Bd.) Overs.r og Bearbejdelser af fr. kat. Lit. og grundlagde, ogsaa med ham, 1821 Tidsskriftet »Der Katholik« i strængt kurialistisk Retning. Som Biskop var han virksom for Fremme af kat. Fromhed i enhver Retning, for Eksercitier for Gejstligheden, Mariakultens Udbredelse, Broderskaber, Miss., Skolevæsen og K.musikens Reformering. 1864 kom han i Konflikt med Statsmyndighederne, da det nægtedes ham at udvide Klerikerseminariet i Speier til en fuldstændig teol. Læreanstalt, der skulde overflødiggøre Besøg ved Statsuniversiteterne. (Remling, N. v. W. I-II, 1871.) *J. Ng.* — 2) **Otto W.**, dsk Præst, f. 1663 i Kbhvn, Student fra Frue Skole ssteds 1681, cand. theol. 1690, blev Spr. i Høisley-Dommerby-Lunø 1691, men allerede 1693 afsat paa Gr. af Embedsforsømmelse og forargeligt Ægteskab. Han er Forf. af to i sin Tid ret kendte Bøger: »Sjælens gudelige Opmuntring til at tjene Gud« (1685) og »Søde Jesu Tanker« (1688). Dødsaar ubekendt. *B. K.*

Weishaupt, Adam, Stifter af Illuminatordenen, f. 1748 i Ingolstadt, d. 1830 i Gotha, blev opdraget af Jesuiterne i Ingolstadt, men væmmedes ved deres mekaniske Dressur og blev under sine Studier paavirket af »Oplysningen«; 1772 blev han Prof. i kanon. Ret i Ingolstadt. 1. Maj 1776 stiftede W. det hemmelige Selskab »Illuminatordenen« for at kæmpe mod Ex-Jesuiterne. Hævngerrighed og Herskesyge spillede dog en stor Rolle herved foruden Trangen til at kæmpe for Mskehedens Vel, og trods W.s Uvilje mod Jesuiterne var Selskabet præget af deres Aand. Hovedtanken var dog, at Krdommen skulde renses til Fornuftrel., Magten tages fra Despotiet og det gode fremmes ved at beskytte Dyden mod Forfølgelser. For at opnaa disse Maal mente W. at maatte kræve fuldstændig indbyrdes Overensstemmelse mellem Ordensmedl.erne og ubetinget Lydighed mod hans Vilje. — W. begyndte straks en ivrig Jagt paa fornemme og rige Ynglinge, baade gejstlige og verdslige, og han udstedte nogle Regler for Propagandaen, der vidner mere om Mskekundskab end om Ærlighed. Et gennemført Spionerі lagde al Magt i »Generalens« Haand. 1778 var Selskabet ved at opløse sig i indre Kiv, men fik saa Tilknytning til Frimurerne, og 1780 traadte W. i Forb. med Friherre v. Knigge, der bidrog til at udbygge Systemet af 3 Hovedklasser og fl. Underklasser. De højeste Grader, »Magus« og »Rex« (aldrig offentliggjorte), vilde afskaffe al Rel. og Øvrighed. Ordenen fik talrige Medl.er, men ved Knigges Tilbagetræden fik den et Grundskud; 1784 blev den forbudt i Baiern og helt undertrykt 1794. (G. Schuster, Die geheimen Gesellschaften, Verbindungen u. Orden II, 1906, S. 144-76). *N. M. P.*

Weismann, Christian Eberhard, luth. Teolog, opr. udpræget ortodoks, senere paavirket af Pietismen, f. 1677 i Hirschau i Württemberg, d. 1747. Efter at have været Præst og Gymnasielærer i en Aarrække blev han 1721 Prof. i Tübingen og samtidig Præst i Staden. Han har udgivet en Række k.hist. Arbejder, der stiller ham som en Forgænger for den særlig ved v. Mosheim indledede bedre metodiske Behandling af K.historien. Han bekæmpede ivrig Pfaffs (III, 544) Unionsbestræbelser og Leibniz-Wolffs Filosofi. *A. Th. J.*

Weiss. 1) **Adam W.**, Reformator i Markgrevskabet Brandenburg-Ansbach, f. o. 1485, d. 25. Sept. 1534, var tidlig begejstret for Humanismen, især for Erasmus, men blev derefter vunden for Ref.en. En Tid stod han Zwingli nær, men efterhaanden sluttede han sig helt til Luther. 1521 blev han Præst i Brandenburg-Ansbach og virkede hele sit Liv igennem som Markgrevernes kirkl. Raadgiver. *A. Th. J.* — 2) **Albert Maria W.**, rom.-kat. Teolog, Dominikaner, Prof. ved Univ. i Freiburg i Schweiz, f. 22. April 1844 i Indersdorff i Baiern, er en betydelig Apologet, men navnlig kendt som Lutherforsker. Han afsluttede Denifles store Værk om Luther »Luther und Luthertum« (I-II, 1909) og skrev »Lutherpsychologie» (1906) i mere afdæmpet Stil end Denifle. *A. Th. J.* — 3) **Bernhard W.**, tysk protest. Teolog, f. 20. Juni 1827, d. 14. Jan. 1918. W. habiliterede sig 1852 som Privatdocent i sin Fødeby Königsberg, hvor han 1857 blev Prof. e. o.; 1863 blev han ord. Prof. i Kiel og 1877 i Berlin, hvor han beklædte den nytestl. Lærestol, til han 1908 trak sig tilbage. Baade i Kiel og Berlin tog han virksomt Del i K.styrelsen som Medl. af Konsistoriet, og i mange Aar var han »vortragender Rat« i det preuss. Kultusministerium; ogsaa det prakt.-kirkl. Arbejde havde hans Interesse, og han var i en Aarrække Medlem af Styret for I.-Miss. Størst Betydning har han dog haft ved sine nytestl. Arbejder, og han har skrevet Bøger om saa at sige alle de enkelte Discipliner indenfor dette Fag. I Meyer's Kommentarsamling har han besørget de sidste Nybearbejdelser af ikke mindre end 7 Bind (Matth., Mark.-Lukas, Johs.evangeliet samt Rom., Pastoral., Hebr. og Johs.brevene), og desuden har han skrevet adsk. Undersøgelser til de synopt. Evangelier; hans Opfattelse af de herhen hørende Spørgsmaal undergik i Tidens Løb forsk. Modifikationer; han godkendte ganske vist Tokildehypotesen, men i den Form, at den fra Matthæus hidrørende Talesamling ogsaa havde indeholdt Fortællingsstof og var bleven benyttet af Markus. Stor Udbredelse fandt hans udførlige Skildring af Jesu Liv (1902[4]) samt hans »Lehrbuch der neutestl. Einleitung« (1897[3]); og i henved 40 Aar indtog hans »Bibl. Theol. des Neuen Test.« (1903[7]) en førende Stilling indenfor paagældende Disciplin. I teol. Henseende indtog W. en Mellemstilling, men hældede dog afgjort til den konservative Lejr; han betragtede saaledes alle de nytestl. Skrifter som autentiske, endogsaa 2. Pet., og i sine Undersøgelser holdt han sig saa godt som udelukkende til den bibelske Lit. uden at indlade sig paa den rel.s-hist. Udvidelse af Materialet, som i nyere Tid i stærk stigende Grad har tiltrukket sig Opmærksomheden. Ud fra dette Standpunkt udarbejdede han for Lægfolk en tysk Overs. af det N. T. med Forklaringer (1907[2]) og til vidensk. Studiebrug en kritisk Udgave af den gr. Tekst med korte, men indholdsrige Noter (1902-05[2]). Sin Arbejdskraft og aandelige Bevægelighed bevarede han op i sin meget høje Alderdom; endnu saa sent

som 1912 skrev han, rettet mod forsk. moderne Delingshypoteser: »Das Johannesevangelium als einheitliches Werk« og sit Grundsyn paa N. T.s to største Skikkelser fremlagde han tilsidst for et bredere Publikum gennem de to populære Arbejder: »Jesus von Nazareth« (1913) og »Paulus und seine Gemeinden« (1914). *H. M.* — 4) **Charles W.**, fr. K.historiker, f. i Strasbourg 1812, d. i Vanves 1881. Foruden alm. hist. Arbejder har han skrevet et stort Værk: »Histoire des réfugiés protestants de France« I-II (1853). En Sindssygdom hindrede ham i at give dette, af det fr. Akademi prisbelønnede, Værk den Revision, hvortil det trængte. W. var en af Grundlæggerne af »La Société de l'histoire du protestantisme Français«. *V. L. P.* — 5) **Johannes W.**, tysk protest. Teolog, Søn af Bernhard W., f. 13. Dec. 1863, d. 24. Aug. 1914. Efter Studier i Marburg, Berlin, Göttingen og Breslau habiliterede han sig 1888 som Privatdocent i Göttingen, hvor han 1890 blev Prof. e. o.; 1895 blev han ord. Prof. i Marburg, og fra 1908 til sin Død var han Prof. i nytestl. Eksegese i Heidelberg. W. besad et særdeles grundigt Kendskab til hele den hellenistiske Profanliteratur, hvilket bl. a. spores i hans ypperlige Kommentar til 1. Kor. (1910); i teol. Henseende tilhørte han den liberale Retning og var en af de første, der skarpt betonede Betydningen af det eskatologiske Moment i Jesu Forkyndelse (»Die Predigt Jesu vom Reiche Gottes«, 1892, 1900²); for Evang.-Forskningen har hans skarpsindige Analyse af Markusevangeliet (»Das älteste Evangelium«, 1903) haft stor Betydning. For Udbredelsen af det liberale Bibelsyn i videre Kredse virkede han med stor Iver bl. a. ved Udg. af den saakaldte »Gegenwartsbibel« (»Die Schriften des N. Test.s neu übersetzt und für die Gegenwart erklärt«, 1906 ff.), der efter hans Død udkom i 3. Opl., 1917-18, samt ved det stort anlagte Værk »Das Urchristentum« (1917), som Døden imidlertid hindrede ham i at fuldende. Bl. hans øvrige, populære Skrifter kan nævnes: »Christus, die Anfänge des Dogmas« (1909), »Paulus und Jesus« (1909) og »Jesus von Nazareth, Mythus oder Geschichte?« (1910). *H. M.* — 6) **Nathanaël W.**, fremragende, nulevende fr. K.historiker, f. i La-Croix-aux Mines (Verges) 1845, opvokset i Alsace, hvor Faderen var Præst. Var 1869-71 Præst for en væsentlig tysk Menighed i Paris, 1871-75 knyttet til Søndagsskoleselskabet, derpaa Præst i Boulogne-sur-Seine. Har i en Aarrække været Bibliotekar ved det protest. Bibliotek i Paris og har udgivet »Bulletin de la Société de l'histoire du protestantisme Français«, hvor han selv har offentliggjort talrige Afhandlinger om fr. K.hist., af hvilken han i det hele har indlagt sig den største Fortjeneste. *V. L. P.* — 7) **Pantaleon W.**, tysk Teolog, f. 1540, studerede i Wittenberg, hvor han især sluttede sig til Melanchthon, der gav ham Navnet *Candidus*, blev 1565 Præst i Hurzweiler og 1571 Generalsuperintendent i Zweibrücken; d. 1608. W., der altid havde villet indtage en formidlende, dogmat. Stilling, blev i Aarenes Løb, til Dels under Pres udefra, mere og mere kalvinsk, som det især ses af hans stærkt kalvinistiske Katekisme af 1588. W. var en dygtig Biskop, og har tillige efterladt sig en Række lat. Skrifter. Særlig udmærkede han sig som lat. Digter. *B. K.*

Weisse. 1) **Christian Felix W.**, tysk Digter og Pædagog, f. 1726 i Annaberg, studerede Filos. og Teol. i Leipzig, hvor han blev Ven med Lessing; var fra 1759 i en Række Aar Redaktør af Nicolai's indflydelsesrige »Bibliothek der schönen Wissenschaften und der freyen Künste«, blev 1762 ansat i Skattevæsenet i Leipzig og fra 1790 Riddergodsbesidder; d. 1804. W. har forsøgt sig baade som lyrisk og dramatisk Digter og har ogsaa skrevet forsk. »aandelige Sange«, men fremragende Betydning fik han især som Oplysningstidens berømteste Forf. af Skrifter, der specielt var beregnet paa Børn og unge; ikke mindst øvede han stor Indflydelse paa Tilrettelæggelsen af Opdragelsens rel.-moralske Side, hvor hans Idéer var præget af den fremskredne liberale Oplysning. Hans Samtid beundrede ham højt, og hans Tidsskrift »Der Kinderfreund« I-XXIV (1776-82), fortsat i »Briefwechsel der Familie des Kinderfreundes« I-II (1784-92), studeredes ogsaa i Udlandet. Den dske, stærkt pædagogisk interesserede Præst H. J. Birch oversatte og udg. allerede 1778 hans »Sange for Børn«, og Birchs »Bibl. for Ungdommen af begge Kiøn« staar i Gæld til W. — 2) **Christian Hermann W.**, tysk Filosof, f. 1801, studerede i Leipzig, blev 1823 Dr. phil., 1828 Prof. e. o., privatiserede 1837-41, blev 1841 Privatdocent, 1845 ord. Prof. i Filos. i Leipzig; d. 1866. W., der har udfoldet en overordentlig frugtbar lit. Virksomhed paa filol., teol. og filosof. Omraader, begyndte som paavirket af Hegel, men fjærnede sig i Aarenes Løb mere og mere fra denne. Hans Hovedværk er »Philosophische Dogmatik oder Philos. des Christentums« I-II (1855-62), der paa spekulativ Maade vil begrunde K.dommen og forsone den med den moderne Kultur. Særlig Vægt lægger han paa, at Gud ikke paa hegelsk Vis maa ses blot som Fornuft, men ogsaa som Følelse og Vilje. *B. K.* — 3) **Michael W.**, tysk Ps.digter, d. 1534, var Munk i Breslau, men under Paavirkning fra Luther, som han 1524 besøgte i Wittenberg, sluttede han sig til de böhmiske Brødre og blev 1531 Forstander for Brødremenigheden i Landskron. 1531 udg. han den første tyske Psbog for de böhmiske Brødremenigheder (tidligere var fl. tjekkiske Ps.bøger udkommet); heri findes, foruden en Del fra Tjekkisk og Lat. oversatte Ps.r, 137 af ham selv digtede; de viser bl. a. hans Paavirkning fra Zwingli m. H. til Nadveropfattelsen. Da dette vakte Anstød, foretog W. Ændringer i disse Ps.r, men naaede ikke at udgive Ps.-bogen i nyt Oplag (det kom 1544). Flere af W.s Ps.r optoges i luth. Ps.bøger og blev meget yndede (f. E. »Nun lasset uns den Leib begraben« og »Gelobt sei Gott im höchsten Thron«). *J. O. A.*

Weissel, Georg, tysk Ps.digter, f. 1590 i Domnau i Preussen, var først Rektor i Friedland og fra 1623 til sin Død 1635 Spr. i Königsberg. Han er en af Forløberne for »Königsberger-Digterforbundet«; bl. hans Ps.r er ogsaa: »Macht hoch die Thür, das Thor macht weit«, som N. J. Holm (II, 451) oversatte (jfr. »Harpen«, 1829, Nr. 24), hvorefter den er optaget

i dske og norske Ps.bøger (Ps.bog f. K. og Hjem 393, Landstad Nr. 97). *J. O. A.*

Weissmann, se Weismann.

Veit, Helgen, se Vitus.

Veith, Johannes Emanuel, rom.-kat. Teolog, f. 1787 i Kuttenplan (Böhmen), d. 1876, var opr. Jøde, men lod sig 1816 døbe og gav sig, skønt Dr. med. og Direktør for Dyrlægeskolen i Wien til at studere Teol., blev Redemptorist (III, 705), stred en Tid i Galneukirch forgæves mod den af Boos (I, 361) vakte Bevægelse, blev Dompræst i Wien, senere Æresdomherre. Sammen med Ant. Günther (II, 312) redigerede han det filos. Tidsskrift »Lydia«, underkastede sig ligesom denne K.ns Afgørelse, men udtalte sig senere mod Vatikanerkonciliet. Han udgav fl. gode Prædikensamlinger og »Die Anfänge der Menschenwelt« (1865). *N. M. P.*

Weizsäcker, Karl, tysk Teolog, f. 1822, d. 1899, blev efter 13 Aars Virksomhed som Præst 1861 den berømte F. C. Baurs Efterfølger som Prof. i K.hist. i Tübingen. Ligesom sin Forgænger beskæftigede han sig overvejende med den ældste K.hist., især den nytestl. Tid. Hans Hovedværker er: »Untersuchungen über die evangel. Gesch., ihre Quellen und den Gang ihrer Entwickelung« (1864) og »Die christliche Kirche im apost. Zeitalter« (1886, 1902[2]). W. følte sig hele sit Liv igennem i Taknemmelighedsgæld til Baur, men repræsenterer dog et betydeligt mere konservativt Syn paa de nytestl. Skrifters Tilblivelseshist. end han. Især det sidstnævnte af de to ovenfor nævnte Værker vil endnu længe bevare hans Navn indenfor den teol. Forskning. *F. T.*

Vejerslev Kloster. I et Dokument fra 1203 findes som Underskriver Ingemar »Abbas de Withersleſ«; Klostrets Orden og Hist. er iøvrigt ganske ukendt; maaske blev det tidlig ophævet (urigtigt formodes o. 1350). V. Kirke i Viborg Amt, Hovlbjærg Herred, har sikkert været Klostrets Kirke. Den er i romansk Stil af Kamp, bestaar kun af Taarn, fladloftet Skib og krydshvælvet Kor; i senere Middelalder er 2 overhvælvede Korsarme, af hvilke den nordl. staar, tilbygget; en gennemgribende Restaurering 1854 har ændret Bygningens Karakter stærkt. Af Klostret skal Fundamenter være fundet sidst i 18. Aarh.; nogle Lokaliteter i Egnen vidner endnu ved deres Navne om et Klosters Tilstedeværelse. (Daugaard, Om de dske Klostre, 1830, S. 424; Trap, Danmark IV[3], 1901, S. 774). *H. J. H.*

Vejle, Købstad i SØ-Jylland med (1923) 22,001 Indb., smukt beliggende ved V.-Fjord mellem bratte, skovklædte Bakker i en bred Lavning, gennemstrømmet af Greis Aa, der her forener sig med V.-Aa, med Hovedmængden af sin Jord i Nørvang Herred (Resten i Tørrild H.), er Sæde for Amtmanden over V. Amt. Kirkeligt hørte Byen indtil 1923 til Ribe Stift, kom derefter som Del af Nørvang-Tørrilds Østre Provsti til det nyoprettede Haderslev Stift (fra 1. Juli 1909 blev Nørvang-Tørrild Provsti delt i to, hvoraf det vestre stadig hører under Ribe Stift). V. By bestaar siden 1907 af to Sogne: Nikolaj (med den gl. Sognekirke) og Vor Frelsers (ny Kirke, indviet 19. Sept. 1907), hver med Spr. og res. Kap. Indtil 1907 udgjorde V. sammen med Annexet Hornstrup ét Pastorat, normalt betjent af 2 Præster. Den res. Kap,, Pastoratet i ældre Tid havde, var ogsaa Præst ved Hospitalet og fra 1741—1807 tillige Spr. i Vinding (et Sogn, der tidligere var forenet med Rektoratet ved den i 1739 nedlagte V. Latinskole; efter 1807 blev det Annex til Gauerslund, hvorfra det udskiltes 1879); Kapellaniet (jfr. Resc. 12. Aug. 1803) ophævedes 1807, men fra 1809—71 fik V. en ord. Kateket, der tillige havde Skolegærning, derefter en ord. Medhjælper, og 1901 genoprettedes det res. Kapellani. V. har et stort Missionshus (Mamrelund) fra 1885. 1860 stiftedes den biskoppelige Metodistmenighed (fast Lokale 1861; St. Pouls K. 1876, ombygget 1892), 1866 en Baptistmenighed (nuv. Kirke 1877), 1895 en kat.-apostolsk (irvingiansk) Menighed og 1904 en rom.-kat. »Station« (med Folkeskole [St. Norberts] 1908 og ny Kirke 1924), hvis første Spr., en belgisk Præmonstratenser, J. Brems, 1922 af Paven udnævntes til »Biskop af Roskilde«. — Byens Navn viser, at den er opstaaet om de gamle Vad over Aaerne, vigtige for Samfærdslen, men ogsaa en Fare i Krigstid. Bebyggelsen er begyndt paa den sydl. Del af den Holm, som begrænsedes af V.-Aa og den tvedelte Greis-Aa (Mølle- og Blegaaen); Broen over den sydl. Aa, der vel først har afløst Hovedvadet, da Byen fremstod, gengives som V.s vigtigste Element i dens ældste, middelalderl. Segl. Hvor gl. V. er som By, er ukendt; ligesaa, om de Befæstningsanlæg, »Borgvold«, Ø. for Mølleaaen ved dens Udløb i V.-Aa (nuv. Banegaardsterræn) og »Rosborg« ved V.-Aa, SV. for den gl. By. er ældre eller yngre end Byen. Muligvis er V. som By dog ikke stort ældre end 1247, da Abel ødelagde den. Naar Jak. Erlandsen (I, 794) 1256 valgte det ubetydelige V. til Mødested for det Provinskoncilium, der vedtog den skæbnesvangre »V.-Konstitution«, tyder det vel paa, at K.n (Ribe Bisp?) havde Besiddelser dér. St. Nikolaj Kirke, som Ribe Biskop ialt Fald 1356 kalder »vor« Kirke, stod muligvis netop da færdig i sin ældste Skikkelse, en forholdsvis lille Murstenskirke med et enkelt Sideskib mod N. og intet Taarn (er denne Kirke først fra 13. Aarh.s Slutn., maa V. antagelig have haft en ældre, og selv være ældre som By). »V.-Konstitutionen« (overs. af J. Olrik i Valdemar Sejrs Sønner og den store Ærkebispestrid, 1906—8, S. 116 f.) truede Landet med Interdikt, hvis en Biskop fængsledes eller led Vold med Kongens Vilje. Ribe Bisp havde samtykt heri, men protesterede snart efter mod Beslutningen og appellerede (ligesom Kapitlet 1261) til Paven, der dog stadfæstede Konstitutionen; ogsaa under Ærkebiskop Jens Grands (II, 248) Strid spillede V.-Konstitutionen en Rolle. Atter Febr. 1279 tjente V. som Samlingssted for en Provinssynode, afholdt af Ærkeb. Thrugot Thorstenson. — De ældste kendte kgl. Privilegier for V. er fra 1327; o. samtidig fik Byen et Dominikanerkloster, viet til Jfr. Maria. Drosten Laur. Jonsen (d. 1340) gav et Træhus, han ejede i V., til Bolig for Brødrene; hans Søn (Peder Laurussen Panter) skaffede det 1355 paveligt Aflad, for at det kunde ombygges af Sten; det laa ved det nuv. Raadhustorv. Klosteret antog 1478 Observantsen og optoges 1505 i »den hollandske Kongregation«. Et raat Overfald paa en V.-Dominikaner, der indsamlede, drøftedes paa Odense-Herredag 1527 og

skaffede Ordenen et kgl. Værnebrev, men blev alligevel Signalet til Forfølgelsen af Tiggermunkene. Allerede 1529 var V.-Kloster i Opløsning, og dets Værdisager tilfaldt Kongen, der 1531 med visse Indskrænkninger gav Borgerne Bygningerne; ialt Fald delvis indrettedes de til et Raadhus (V.s ældre Raadhus var brændt i 1530), der nedbrødes 1780; Klosterets gl. Klokke fra Slutn. af det 14. Aarh. hænger i det nuv. Raadhus (fra 1878—9). — Hele Middelalderen igennem var V. ubetydelig; 1340 hører V. til de holstenske Panter, der skal indløses, 1351 er V. pantsat til Ribe Bisp, der vil bruge en Sum af den indsamlede Pavetiende til Kirken (Brevets Udtryk »vor Kirke i V.-Borg og dens Tilliggende« er uklart; kunde næsten tyde paa, at hele Byen da betragtes som Befæstning; en Borg med Kirke er ialt Fald ukendt her); denne fik ialt Fald efterhaanden forsk. Udvidelser (lille Vesttaarn, sydl. Sideskib, Korsarme), fik en Del Vikarier og nævnes 1500 som Kongens. — O. 1530 maa Refen have sejret i V. St. Nikolaj, der vedblev at være dens eneste Sognekirke, led ofte haardt under Forfald og Ødelæggelse (især under Krigen 1627—9); 1855 ombyggedes Midtskibets Østvæg, og nuv. bredere Kor opførtes; 1866 Hovedistandsættelse af selve Kirken; 1887—8 Opførelse af det nye, store Taarn med Spir. V.-Hospital (muligvis Fortsættelse af en ældre Stiftelse) sikredes 1542 (og navnlig 1552) ved Tiendeindtægter; som andre Købstæder fik V. efter Refen en Latinskole, hvortil Kongen 1542 henlagde tidligere Altergods; dens første Rektor Niels Bredal, tidligere Munk i V.-Kloster, roses af hans berømteste Discipel, Byens bekendteste Søn, Anders Sørensen Vedel (IV, 789) som god Latiner; han udgav bl. a. 1568 et »Børnespejl« i dske Vers (optr. 1894 af H. F. Rørdam), det første kendte pædagog. Skrift paa Dsk; hans Søn og Efterfølger havde 1573 Vinding K. tiende »i Fæste« og var 1594 Sprdér (jfr. ovenfor om Rektoratets Forbindelse med Vinding); Skolen nedlagdes 1739 (en privat Realskole, siden udvidet til Latinskole, oprettedes 1865, overtoges 1891 af Kommunen). — Bl. Byens Præster kan nævnes: Peder Christensen Riber (1603—10), der havde studeret ved reformerte Universiteter (hans Almanakoptegnelser jfr. Khist. Sml. 3 R. II, 472); Mads Jensen Medelfar (1611—14), en stor Prædikant, der endte som Lunds Biskop (III, 208); Chr. Jensen (1624—27), Ven af Holger Rosenkrantz, d. 1635 som kgl. Hofprædikant; H. H. Neuchs (Kap. 1746, Spr. 1772—85), ved hvis »utrættelige Virksomhed« der blev stærk Opvækkelse i »den tilforn meget døde Menighed« og i Omegnen; Prof. Laurids Smith (1785—8), en ivrig Modstander af den radikale Oplysningsteol. (IV, 265). — I V. er de fynske Bisper Jakob Madsen Vejle og Hans Knudsen Vejle (se flg. Art.) fødte. Byen der gentagne Gange har lidt ved Brand (1530, 1595, 1739, 1786), Pest (1584, 1659), Krig (1627 f., 1644 f., 1657 f.), er siden 19. Aarh. i stærk Vækst. (G. F. Gaarmann, Efterretning om Weile Kiøbstad, 1794; Khist. Sml. 4 R. III, 373 f; Hist. Tidsskrift II, 175; Vejle Amts Aarbøger 1905, 91 f.; Minder om V. Baptistmenighed. 1915; Mindeblade af V. Metodistmenigheds Historie, 1910). *J. O. A.*

Vejle. 1) **Hans Knudsen V.**, dsk Biskop, f. 1567 i Vejle, rejste udenlands o. 1590, blev 1596 Spr. ved Nicolai Kirke i Kbhvn, 1606 Biskop over Fyens Stift. Han var en energisk Biskop, paabød saaledes Indførelsen af Kirkebøger, men kan ikke frikendes for Selvraadighed. Efter at have været tilstede under Retssagen mod Præsten Oluf Kock 1614 udtalte han sig i en Prædiken haanligt mod Forfølgelse for Vranglære. Dette blev angivet til Kongen; V. blev stillet for en Kommissionsret og 1616 fradømt sit Embede. Det viste sig, at han var ret stærkt paavirket af Calvin. Efter et omflakkende Liv døde han 1629 i Franeker. — 2) **Jakob Madsen V.**, dsk Biskop, f. i Vejle 1538, d. 1606, blev efter at have gaaet i 4 Skoler Student 1555 og boede i 3 Aar hos Niels Hemmingsen, af hvem han stærkt paavirkedes. 1561 rejste han udenlands og blev 1563 Mag. i Wittenberg. Efter sin Hjemkomst blev han 1565 Rektor i Ribe og 1567 Spr. ved Domkirken ssteds og oplevede nu den lykkeligste Periode af sit Liv bl. rige Slægtninge og nære Aandsfrænder; han arbejdede iøvrigt nidkært mod Tidens Hang til Overdaadighed og var ivrig for at befri Byen for Hekse. 1587 blev han Biskop over Fyens St. (ordineret 1588); til Oplysning om hans Virksomhed som Biskop tjener især hans »Visitatsbog« (udg. 1853 af A. Crone), en vigtig Kilde til Kundskab over kirkl. og kulturelle Forhold i den 2. efterreformatoriske Periode. Man ser her, hvorledes det var ham stærkt magtpaaliggende at faa Kirkebygningerne holdt vel vedlige og navnlig at faa fjærnet alle »Skarns Tavler«, »Joduter« (Afguder ɔ: Helgenbilleder) og andre Minder fra den kat. Tid; han arbejdede ivrigt for at faa Altertavler med Nadverindstiftelsesordene eller andre »Katekismi Ord« malede paa Fløjene i Stedet for Billeder. Iøvrigt fik aldeles gennemgaaende Præster og Degne godt Vidnesbyrd af Menighederne. V. roste sig af aldrig at have læst Konkordieformlen. *B. K.*

Vejrvelsignelse. Foruden de Velsignelser, der indgik som Led i den sædv. Gudstj., eller som ved særl. Bedetider knyttedes til højtidelige Optog under Afsyngelse af Litaniet og Bodspsalmer (se Processioner III, 602), brugtes fra gl. Tid i den kat. K. ogsaa særlige V.r. I »Rituale Romanum« anvises ekstraord. Processioner for at bede om Regn, godt Vejr eller Værn mod Storm og Uvejr. Man sang da gærne Litaniet og Agnus Dei, i England ogsaa mange forsk. Hymner med Omkvæd. Man løftede det hl. Sakrament, Korset eller Relikvier op mod Uvejret, stænkede Vievand mod Himlen, lod Røgen af de viede Palmer stige mod Sky; man stillede sig op mod de 4 Verdenshjørner og læste Begynd. af de 4 Evangelier; man paakaldte Helgener, særlig var Kyrillos, Barbara og Donatus gode »Lynpatroner«. Men overmaade vigtigt under alt dette var Ringning med Kirkeklokkerne. Naar Klokkerne indviedes af Biskopperne, blev der netop bedet om, at deres Lyd maatte have Magt at afværge Haglvejr og Lyn og Storm og alle Luftens onde Aander; mange Kirkeklokker (f. E. »Schiller-Klokken« i Schaffhausen og Stormklokken i Roskilde Domkirke) bærer i deres Indskrifter Udtryk for denne Bestemmelse. Der ringedes ogsaa i Foraarstiden for at skaffe mildt Grøde-

vejr for spirende Sæd og Græs og om Sommeren for at skaffe godt Høstvejr og Modning for Havers og Vinbjærges Frugt. Allerede i 15. Aarh. hævede sig Røster mod sligt Hedenskab paa kr. Grund; men Skikkene har delvis holdt sig i rom.-kat. Lande lige op til vore Dage. (Adolph Franz, Die kirchl. Benediktionen im Mittelalter I-II, 1909; Martène, De antiq. eccl. ritibus, 1702, III, Kap. XXI; Zeitschr. f. Volkskunde, 1907-08; Wordsworth, Ceremonies and Processions, 1901). *H. Ln.*

Vekselerere i Bibelen. I ældre Tid kendte Israel ikke til egentlig Bank- og Kreditvæsen. Gl. T. anvender samme Udtryk (nesek) for Rente og Aager; Laan betragtes som Barmhjærtighedshandling, og i 2 Mos. 22, 24; 5. Mos. 23, 20; 3 Mos. 25, 35 ff. forbydes at tage Rente. Sandsynligvis har man alligevel gjort det, og i hvert Fald da Jøderne efter Eksilet blev et Handelsfolk, var ordnet Kreditvæsen en Nødvendighed. Mt. 25, 27; Luk. 19, 23 regner med, at man ved at overgive Penge til »Vekselerere« faar Renter. Hvis man tør slutte ud fra Forholdene hos andre Oldtidsfolk, var Rentefoden høj; i det gl. babylon. Rige tog man 33⅓—40 %, i det nybabylon. 20 % og i Grækenland og Rom 12 %. I nytestl. Tid sad der i Templets ydre Forgaard Vekselerere (Mk. 11, 15; Mt. 21, 22; Joh. 2, 15) for at ombytte de i Palæstina alm. kurserende gr. og rom. Mønter med den halve Sekel i gl.-hebr. Mønt, i hvilken Tempelskatten (IV, 516) efter 2. Mos. 30, 11, jfr. 2. Krøn. 24, 6, skulde udredes. *H. M.*

Veksel-Præbender kaldes i kanonisk Ret de kirkl. Embeder (Beneficier), som ved Ledighed afvekslende skal besættes af en kirkelig Instans og en verdslig. Ogsaa paa protest. Omraade kendes til Veksel-Besættelse; den ene Gang skal f. Eks. Staten udnævne Præst, den næste vælger Menigheden frit.

Vekselsang, se Antifon (I, 103), Kirkesang (II, 80) og Psalmer (III, 648).

Velamen, se Velum. — *Velamen nuptiale*, se Ægteskab.

Velasques, Diego, spansk Maler, f. 1599 i Sevilla, d. 1660 i Madrid, Elev af Herrera d. ældre og Pacheco. Kaldtes 1623 til Madrid, hvor han blev Hofmaler hos Filip IV og levede, bortset fra et Par Rejser til Italien, til sin Død. Den kr. Kunsts Idealer var den Gang dybt sunkne i Spanien, men uagtet V. ikke blot blev Spaniens største, men ogsaa en af Verdens ypperste Malere, ejede han ikke det rel. Geni, der kunde hæve dem. Hans rel. Billeder er trods Æmner og Titler jordbundne. Der er saaledes intet himmelsk over det store »Madonnas Kroning« (Madrid) og ingen Mystik i hans ellers dejlige »Antonius' Besøg hos Eneboeren Paulus« (ssteds). Men var V. ikke »synsk« (Jul. Lange), saa var til Gengæld hans Teknik fuldkommen, og han er Mesteren i alvorlig og sanddru Mskeskildring. Portrætmaleriet er derfor Grundlaget for hele hans Kunst. Saaledes bliver det forstaaeligt, at »Korsfæstelsen« var et Æmne, der laa for ham, og hans »Kristus paa Korset« (Madrid) er en af Kunstens mest gribende Skildringer deraf. Hans bekendteste Portræt er vel Knæstykket af Innocens X i Doria Saml. i Rom. (Jul. Lange, V., 1883, Udv. Skrifter III, 1903, 108 f.; Monografier af Lücke, 1880, Knackfuss, 1898, o. fl.). *S. A. B.*

Weldingh, Christian, Finnemissionær og Præst, f. paa Edelgave paa Sjælland 9. Marts 1728, Stud. fra Frederiksborg 1748, blev 1759 Miss. i Varanger, 1761 Spr. til Maasø, 1767 Spr. til Vadsø og Provst i Østfinmarken, 1771 Hospitalspræst i Trondhjem samt Adjunkt ved det lappiske Seminar (IV, 150) og 1773 Spr. til Inderøen; d. 28. Maj 1801. W. berømmes af Biskop Gunnerus for »stor Styrke« i det lappiske Sprog. Foruden nogle Disputatser udgav han »Nogle Psalmer oversatte paa Lappisk« (Kbhvn 1764; paany udg. 1821). W. arbejdede paa en Overs. af N. T., som dog ikke udkom. (Erlandsen, Gejstligheden i Trondhjems Stift, S. 282; Thrap, Bidrag II, 240 f.). *A. B.*

Welhaven, Johan Sebastian Cammermeyer, norsk Prof. og Digter, f. i Bergen 22. Dec. 1807, d. i Kria 21. Okt. 1873, blev Stud. 1825, studerede en Tid Teol., prædikede ogsaa af og til men han naaede aldrig at tage teol. (eller nogen anden) Embedseksamen, derimod optoges han stærkt af æstet. og lit. Interesser og spillede en fremtrædende Rolle i 1830rnes Studenterliv og nationale Aandsliv som Modstander af Digteren Henrik Wergeland (hans Studenterkammerat fra 1825), den begejstrede Forkæmper for polit. Frihed og Hævder af en fra dsk og svensk Indflydelse frigjort Norskhed. Om W. som æstetisk Kritiker og Digter (især siden Udgivelsen af »Norges Dæmring« 1834, der skarpt bekæmpede, at Kultur og Kunst aflukkedes for Indflydelse fra fremmed Aandsliv) maa henvises til Literaturhistorien; her skal kun omtales hans Forhold til Rel. og K. 1840 var W. trods megen Modstand blevet konstitueret som Lektor i Filos. (fast ansat 1843, Prof. 1846, Afsked paa Gr. af Sygdom 1867). Trods Aversion mod Teol.en bevarede W., Romantiker som han var, altid et positivt, omend overvejende æstetisk Forhold til Krdmmen. Den Filos., han foredrog, var, trods et vist kritisk Forhold til Hegel, næppe synderlig original. Forsaavidt den bevægede sig udenom det rent skolemæssige, repræsenterede den nærmest en spekulativ æstetiserende Livsfilos., hvori paa den konservative Romantiks Vis ogsaa Krdmmen fik sin Plads. Ogsaa i hans Digtning kommer hans æstetisk-rel., noget tungsindige Livsbetragtning ofte til Udtryk, stundom endog i Ps.ns Form. W. stod derfor for mange i Datiden som Manden til at skabe en norsk Ps.bog. I Febr. 1840 udgav han (vistnok med Tilskyndelse fra ledende kirkl. Side »Antydninger til et forbedret Psalmeverk for den norske K.«, som ad departemental Vej blev sendt gratis rundt til Menighederne. De smagte dog for meget af Æstetik og tillige af rationaliserende Kritik (særlig overfor gl. testl. Antropomorfismer). Navnlig rettede Wexels (se d.) en skarp Kritik mod W.s Værk, samtidig med at han selv udarbejdede en Ps.samling (Christelige Psalmer, 1840); nogen welhavensk Ps.bog blev der da intet af; heller ikke af den 1844 paatænkte Ps.bogs-Kommission med baade W. og Wexels som Medl.er. Da Wexels i 1849 udgav en Ps.bog, modarbejdede W. dens Indførelse, bl. a. fordi den var ham for »pietistisk«. I det alm. etiske Folkeopdragelsesarbejde tog W. aktiv Del; saaledes var han i mange Aar Medl. af Styret for den »Norske Forening mod Brændevinsdrik«, som Schweigaard m. fl. havde stif-

tet 1845. (Norsk Forfatterlex. og den dér anførte Lit.; Arne Löchen, J. S. W.s Liv og Skrifter, 1900; Anathon Aall, Filosofien i Norden, i Edda 1917, S. 109 f.; D. Thrap, W. A. Wexels, S. 102 f.). *A. B.*

Weller, Jakob, luth. Teolog, f. i Neukirchen 1602, blev 1635 Prof. i orient. Sprog i Wittenberg, 1640 Superintendent i Braunschweig og 1645 Hofprædikant i Dresden; d. 1664. W. var ivrig Modstander af Synkretismen (IV, 463) og Calixt (I, 446) og af de Reformertes Optagelse bl. den augsb. Conf.s Bekendere ved den westfalske Fred. (A. Tholuck, Der Geist der luth. Theologie Wittenbergs 1852, S. 171; G. L. Zeissler, Gesch. der sächs. Oberhofprediger, 1856, S. 58). *A. Th. J.*

Weller von Molsdorf, Hieronymus, tysk, luth. Teolog, f. 5. April 1499, d. 20. Marts 1572; studerede først Humaniora og Jura i Wittenberg, men efter et rel. Gennembrud Teol.; 1519 blev han Baccalaur, 1535 Dr. theol. og 1539 Lector theol. i Freiberg. Hans mange exeget., pastoralteol. og opbyggelige Skrifter udmærkede sig ved rel. Varme, psykolog. Forstaaelse og irenisk Sans. (H. F. A. Nobbe, Dr. H. W. v. M., 1870). *B. K.*

Wellhausen, Julius, tysk Semitist og gl.-testl. Teolog, f. 17. Mai 1844 i Hameln, studerede i Göttingen, hvor han blev Lic. theol. 1870 og derpaa virkede som Privatdocent indtil han 1872 blev Prof. theol. i Greifswald. Fra dette Embede trak han sig tilbage 1882, blev s. A. Prof. extraord. i det filos. Fakultet i Halle, 1885 Prof. ord. i Marburg og 1892 i Göttingen. 1913 tog han paa Gr. af stærk Tunghørighed sin Afsked; d. 7. Jan. 1918. W.s Produktion behandler arab., gl.-testl. og ny-testl. Emner; formelt udmærker den sig ved sjælden Klarhed, og ved Undersøgelsens Originalitet og metodiske Sikkerhed har den skaffet ham Navn bl. de ypperste, navnlig paa gl.-testl. Omraade. Allerede »Der Text der Bücher Samuelis« (1871) og »Die Pharisäer und die Sadducäer« (1874) viser hans fremragende Evner som Forsker; men hans Ry knytter sig dog særlig til den Række Arbejder, som han fra 1876 offentliggjorde om Israels Hist. Herhen hører de literærkrit. Undersøgelser om Hexatevken i »Jahrbücher für Deutsche Theol.« (1876 og 1877) samt til Dom., Sam. og Kong. i 4. Udg. af Bleeks »Einleitung in das A. T.« (1878), senere samlede i »Die Composition des Hexateuchs und der historischen Bücher des A. T.« (1889 og 1899); endvidere hans Behandling af Pentatevkkildernes indbyrdes Forhold, særlig den præstelige Kildes Tilblivelse og Ejendommelighed i »Geschichte Israels« I, i de senere Udgaver under Titelen »Prolegomena zur Gesch. Israels« (1905[6]); endelig hans »Israelitische und jüdische Gesch.« (1894, 1914[7]). Størst Opsigt vakte »Prolegomena«, hvor W. i Modsætning til den raadende Opfattelse, at den devteronomiske Kilde var det yngste af Mosebøgernes Kildeskrifter (fra 7. Aarh.), hævdede, at den præstelige Kilde med dens mange Love (selv om mange Enkeltheder i kultisk Praksis selvfølgelig var ældgl.) var efterdevteronomisk og Udgangspunkt ikke for det gl. Israels Hist, men for Jødedommens, den eftereksilske Menigheds Hist. W. havde her Forgængere, navnlig i Vatke (IV, 786) og Kuenen (II, 873); men hans Begrundelse var saa selvstændig og overlegen, at han (og først han) fik Opfattelsen, hvis første Repræsentant var Reuss (III, 772), til at trænge igennem. Dens Betydning viser sig foruden i den forandrede Forstaaelse af en Mangfoldighed af Enkeltheder i G. T. navnlig, hvad Helheden angaar, i det forandrede Syn paa og højere Vurdering af Profeternes Virksomhed som Faktor i Israels Hist. Af W.s øvrige gl.-testl. Arbejder er det betydeligste vel (hans Noter til) »Die kleinen Propheten«, 1892 (Skizzen und Vorarbeiten V), 1898[3]. Bl. hans arabistiske Arbejder har navnlig »Reste arabischen Heidentums«, 1887 (Skizzen und Vorarbeiten III), 1897[2], Betydning ogsaa for Teologer ved sin Rigdom af rel.s-hist. Materiale. I sine senere Aar udgav W. ogsaa fl. nytestl. Arbejder, deribl. korte Noter til Mk. (1903, 1909[2]), Mt. (1904), Luk. (1904), »Einleitung in die drei ersten Evangelien« (1905); »Das Evangelium Johannis« (1908); Analyse til Johs. Aabenb. (i Göttinger Videnskabsselskabets Afh.er 1907), samt til Ap. Gærn. (ssteds 1914). De bør for en stor Del betragtes som Forsøg, som Bidrag til Spørgsmaalenes Besvarelse, og er som saadanne inciterende, indeholder ogsaa meget at lære af, navnlig til Forholdet mellem Evangeliernes gr. Sprogform og Jesu aramaiske Talesprog. ([Rahlfs] Verzeichnis der Schriften J. W.s i det af Marti m. fl. udg. Festskrift til W.s 70 Aars Fødselsdag; J. C. Jacobsen i Teol. Tidsskrift 1918, S. 27; Mowinckel i Norsk K.blad 1918, S. 306; Becker i Der Islam, S. IX 95; E. Schwartz i Göttinger Videnskabsselskabets Nachrichten, Geschäftliche Mitteilungen, 1918, S. 43). *J. C. J.*

Wels, Justinian, se Weltz.

Welsh Calvinistic Methodist Church (el. The Presbyterian Church of Wales), de calvinske Metodister i Wales, der 1811 udskilte sig fra Statsk.n som selvstændigt Samfund. — Om Metodismen i Wales og dens Foregangsmænd se IV, 751. Howel Harris fra Trevecca i S.-Wales (f. 1713, d. 1773), der fra 1735 begyndte at holde Bønnemøder, traadte 1738 i Forb. med Whitefield (s. d.), som derpaa ved 2 Besøg i S.-Wales 1739 satte Vækkelsen i Gang; 1741 gav han Regler for Arbejdsmaaden og Styrelsen; Jan. 1743 holdtes det første Metodist-Fællesmøde i Watford (Glamorganshire) under Whitefields Ledelse, og i April valgtes han til stadig Formand. S. A. og senere 1749 og 1763 foretog han betydningsfulde Vækkelsesrejser i Wales og satte dermed Hovedpræget paa Bevægelsen her, medens Wesleys Indflydelse blev mere underordnet. Bl. Rejseprædikanterne var den impulsive Lægmand Harris, Præsten Dan. Rowland (»Tordenprædikanten«) og Hymnedigteren Will. Williams fremtrædende, men Harris' moralske Liv fjærnede ham fra 1747 fra Vennerne. Ligesom i England stod K.ns Ledere betænkelige ved Bevægelsen, om end Talen om »Forfølgelse« er overdreven. Lady Huntingdon, Whitefields Værnerinde (II, 494), stiftede 1768 i Trevecca en Præsteskole, der lededes af W. Fletcher (II, 67), indtil Prædestinationsstriden (1770—o. 1777) medførte hans Fjærnelse og satte Skel mellem Whitefields og Wesleys Tilhængere; 1792 (efter Grevindens Død 1797) flyttedes Skolen til England (Cheshunt i Herfordshire). — Et nyt Fremstød for Vækkelsen udgik fra N.-

Wales, men gav sig ogsaa Udslag i Henrykkelser med Graad og Latter, Legemsrystelser og Springen (jfr. *Jumpers* II, 700). Organisationen her skyldes særlig »Charles fra Bala«, Præsten Thomas Charles (f. 1755). Under Indflydelse fra D. Rowland (d. 1790) havde han bestemt sig for Præstegærning, studerede i Oxford fra 1775, ordineredes 1780, var Præst i England til 1783, derpaa i Llanymawddwy i N.-Wales, men maatte opgive Embedet paa Gr. af Befolkningens hæftige Modstand mod hans Omvendelsesprædiken. Han virkede derefter i o. 30 Aar som Rejsepræst og som de calvinske Metodistsamfunds Hovedleder. 1790 gav han Regler for »Fjerdingaarsmøderne« og 1801 for Styrelse og Tugt i Menighederne. Charles virkede med stor Iver for Biblens Udbredelse. 1799 havde S. P. C. K. (III, 751) trykt 10,000 Bibler paa Gælisk (det keltiske Folkesprog i Wales), der hurtig udsolgtes, uden at Efterspørgslen var tilfredsstillet. Da Selskabet ikke vilde paatage sig en Nyudgave, og Charles oplevede slaaende Vidnesbyrd om Bibelnøden, rejste han til London, fik 6. Dec. 1802 Adgang til et Komitémøde i »Rel. Tract Society« (af 1799) og gav dermed Stødet til Stiftelsen af »British and Foreign Bible Society« (I, 298a). — Endnu stod Metodisterne indenfor Statsk.n, og deres *Exhorters* uddelte ikke Sakramenter; men Medlemmernes stærkt stigende Tal og den voksende Uvilje mod at betjenes af Statsk.ns tarvelige og af Vækkelsen uberørte Præster drev mod den fulde Selvbetjening indenfor *Societies*. 1810 vedtog et Møde i Swansee i S.-Wales at ordinere egne Præster, og 1811 foretog Charles, der ikke ønskede Brudet med Statsk.n, med tungt Hjærte de første Ordinationer (i Juni af 8 Lægprædikanter i Bala og i Aug. af 11 i Llandilo). Charles døde 1814 (hans Statue er rejst foran Metodistkirken i Bala). — Det nye Samfund fik stærk Tilslutning, tildels ogsaa i S.-Wales blandt de Gælisk talende; det betonede den afgjorte Vægtlæggen paa Naaden og Afvisningen af Wesleyanernes Krav om »Gærninger« ved at kalde sig »Welsh Calvinistic Methodist Connexion«. Dets Bekendelse (af 1823) stemmer væsentlig overens med Statsk.ns Katekisme og 39 Artikler, og dets Forfatning *(Constitutional Deed* af 1826), der hævder presbyteriale Principer, understreger ogsaa Læreoverensstemmelsen. Fra Statsk.n overtog den tillige Grundstokken af de fremragende gæliske Hymner. Længe holdt K.n sig ogsaa borte fra den Agitation for Statsk.ns Ophævelse *(disestablishment)*, der siden 1832 blev gængs i walisiske Dissenterskredse. — Det uhyggelige Lys, som Rapporterne fra en af Underhuset 1846 nedsat Kommission (til Undersøgelse af Skoleforholdene) kastede baade over Uvidenheden og de udpræget slette, sædelige Tilstande i Wales, viste ikke blot Statsk.ns Mangler, men ogsaa Vækkelsens, som i altfor høj Grad havde talt til Følelsen og tilsidesat Kravet til Livsførelsen. Disse Kendsgærninger blev Baggrund for et energisk Arbejde for Forbedringer baade fra Statsk.ns og Frik.rnes Side. 1864 sluttede de calvinske Methodister i N.- og S.-Wales sig fastere sammen og afholdt den 1. (siden aarlige) *General Assembly*. Hermed har det presbyterial-synodale Styre faaet sin Afslutning, og K.n kalder sig derfor »The Presbyterian Church of Wales«. Generalforsamlingen bestemmer om K.ns Fællesanliggender (ydre og indre Miss., Præsteuddannelse, Søndagsskolearbejde, Afholdsarbejde, Bogudgivelse, Finanssager m. m.) og afgør Sager, der henvises til den fra »Synoderne« (Fjerdingaarsmøderne el. *Associations* for N.- og S.-Wales), der atter fører Tilsyn med »Maanedsmøderne i Grevskaberne« og disse med Enkeltmenighederne. K.n staar i Tilslutning til de presbyt. K.r i England, Skotland og Irland og sender Delegerede til det »Panpresbyteriale Council«, der holdes hvert 3. (el. 5.) Aar. Som 3. Hovedomraade staar »Diasporaen«, de organiserede Menigheder af Walisere i England (særlig i Liverpool og de op til Wales stødende Landskaber); Generalforsamlingen afholdes derfor afvekslende i N.- el. S.-Wales el. i en engelsk By. K.n har 2 teol. Skoler (i Bala for N.-Wales, i Aberystwyth [tidligere i Trevecca] for S.-Wales) og 2 Forberedelsesinstituter (i Bala og Trevecca). Særlig Vægt lægges paa Søndagsskolerne, der omfatter baade Voksne og Børn, paa Afholdssagen og paa »*The Forward Movement*« ɔ: Arbejdet paa at naa den store for K.n ganske fremmede Befolkning (begyndt o. 1890 af Dr. Pugh i S.-Wales). Af H. til dette og Diasporaarbejdet fastholdes ikke det gæliske Sprog saa absolut som tidligere. Ydre Miss. begyndtes allerede 1840 (drives især i Assam i Indien). 1912 beregnedes K.ns Medl. i Wales og England til c. 560,000, hvoraf 183,862 egtl. »members« (ɔ: Nadverberettigede); den havde 979 Præster, 331 Lokalprædikanter, 28,366 Søndagsskolelærere, 115,350 Søndagsskoleelever. (W. Williams, Welsh Calvinistic Methodism, 1884²; A. G. Edwards, Landmarks in the History of the Welsh Church, 1913; Free Church Year Book 1912; H. J. Hughes, Life of Howel Harris, 1892; Morgan, Life of Th. Charles, 1828). *J. O. A.*

Velsignelse. 1) I Gamle Testamente er V. Betegn. dels for at besidde, dels for at meddele Lykke og Kraft. V.ns Indhold varierer efter Individualiteterne. Agerdyrkerens V. bestaar i at kunne faa noget ud af Jorden (1 Mos. 27, 28), Krigerens i at kunne besejre sine Fjender (1 Mos. 2 , 40), Jordens i at være frugtbar med nyttige Vækster (jfr. det modsatte 1 Mos. 3, 17). V. er den Livskraft, som udfolder Individets særlige Evner. Naar Fisk og Fugle kan leve i Luft og Hav og dér forplante deres eget Liv, er det, fordi Gud har givet dem Velsignelse (1 Mos. 1, 23), og naar Msket er Hersker over alle andre Skabninger, skyldes det V. (1 Mos. 1, 28). Forskel paa Mskenes Lykke og Fremgang forklares ved, at der er givet dem forsk. Art og Styrke af V. Israel er det foretrukne Folk, derfor bliver dets Urhist. Fortællingen om, hvorledes dets Fædre fik V. frem for alle andre. Først blev V.n givet til Abraham (1 Mos. 12; 15; 17); fra ham overførtes den til Isak (21, 12; 25, 11), der atter giver den til Jakob (Kap 27), som fører den videre til Sønnerne (Kap. 44 f.). Paa Afstamningen fra Fædrene grunder Israel sin Forvisning om at have Del i den V., der skænkedes dem. Indholdet af den særlig israelitiske V. er: talrigt Afkom, Rigdom, langt Liv, Herredømme over andre, Evne til at lykkes (belyses f. Ex. Job. 29). Al V. udgaar fra Gud, der besidder den i al Fylde. Derfor er V. paa paa én Gang Gave og Evne. Den, som besidder

den, har baade Fremgang i Verden og Evne til at sprede den, saa hans Omgivelser faar Del i hans Kraft. Saaledes skal alle Folk erhverve sig V. ved Abraham (1 Mos. 12, 2), og et velsignet Folk bliver til V. for andre (Jes. 19, 24), ligesom omvendt et forbandet Folk breder Vantrivsel om sig. Ligesom V. er særlig knyttet til en bestemt Slægt, saaledes er den ogsaa knyttet til et bestemt Omraade. Fremmede kan ikke uden videre komme ind i et Land og nyde dets Kraft uden først at have erhvervet sig dets V. (1 Mos. 32). V.n overføres saaledes dels umiddelbart, dels gennem Arv, dels gennem Ord, idet den siges ind i en anden. V.s-ordets Virkning beror paa den Evne, som Msker efter de gamles Opfattelse har til at lægge personlig Kraft i Ordet. Er Ordet engang udtalt, kan det ikke tages tilbage (1 Mos. 27, 33), men kan modvirkes ved et nyt Ord. Ved en V. neutraliserer man derfor en Forbandelse (Dom. 17, 2). Dette er Grundlaget for den ejendommelige Evfemisme, at man siger »velsigne« Gud eller Konge, hvor man mener »forbande« (1 Kong. 21, 10—13; Job. 1, 5. 11; 2, 5-9). Naar Fædre nærmer sig Døden, siger de deres V. ind i Sønnerne i det Maal, som hver især skal arve. Særlig kendt er Isaks Velsignelser (1 Mos. 27) og Jakobs (1 Mos. 48 f.). Mænd, som er udrustede med særlige Kræfter, kan uddele V. (f. E. Samuel 1 Sam. 9, 13); undertiden lejede man ligefrem saadanne (jfr. Bileam). — Ved Kultus udtaltes V. over Forsamlingen foran Altret af den, der ledede Ofringen, enten det var Kongen (2 Sam. 6, 18; 1 Kong. 8. 55) eller en Præst (4 Mos. 6, 24-26 »den aronitiske V.«). I senere Tid var denne Lejlighed den eneste, ved hvilken Jahvenavnet udtaltes. Denne præstelige V. blev ogsaa udtalt i Synagogen. Den, der er i Besiddelse af V., faar den forøget ved dens bestandige Bekræftelse. Derfor velsigner Undersaatter Kongen, og Msker velsigner Gud. Her faar V. Karakter af en Lovprisning. — Den Koncentration af Kraft, som er lagt i V.s-ordet, giver det en højtidsfuld Karakter, som ogsaa præger Formen, der gærne er rytmisk og karakteriseret af et særligt Ordvalg. En særlig Kraft kan V. faa af det Sted, hvorfra den udtales, f. E. Pladsen foran Altret. Overførelsen af V. sker ogsaa gennem bestemte Gestus; ved Berøring, navnlig Haandspaalæggelse (f. Ex. 1 Mos. 48, 14), overfører man sin V.s Kraft. Hvor Berøring er umulig, kan man udstrække Haanden (Hænderne) mod vedkommende. V. kan ogsaa overføres gennem en Gave, som derfor selv kaldes V. (f. E. 1 Mos. 33, 11). I det daglige Liv spiller V. en stor Rolle. Naar vigtige Afgørelser er trufne (1 Kg. 1, 47), eller blot naar man mødes (2 Kg. 4, 29), udtaler man en V., saaledes baade den ankommende (1 Mos. 47, 7) og den bortdragende (2 Sam. 13, 25). V. har her Karakter af en Hilsen. Den bortdragende Brudledsages af sin Slægts V. (1 Mos. 24, 60), og ved selve Brylluppet udtales en V. over Parret (Tob. 7, 12). Ligesom Offermaaltidet indledes med en V. (1 Sam. 9, 13), saaledes indvies og afsluttes senere ethvert Maaltid med bestemte V.s-Formler, en Skik, der ogsaa fremtræder i N. T. *Johs. P.*

2) V.ns Brug i Ny Testamente. Det nye Testamentes Forstaaelse af V.n hviler paa G. T.s, men viser i fl. Henseender Videreudvikling; sprogligt benyttes i N. T. det gr. Substantiv »evlogia« og tilsvarende Verbum »evlogein«, der allerede i LXX er brugt henholdsvis som Gengivelse af hebr. beräkä og af Verbalformer af bärak, — I Mskers Forhold til Gud er V. det stærkeste Udtryk for det rel. Livs Grundnerve: Tilbedelsen; at Msker velsigner Gud, udtrykker Sjælens inderlige og fulde Overbevisning om, at Guds Almagt betyder Værn, Naade og Fred for os, og V.ns Indhold er derfor en Enhed af Lovprisning og Tak for Guds kendelige Nærværelse og Virken som al Naades og Kærligheds Kilde (Lk. 1, 64. 68; 2, 28; Ro. 1, 25; 9, 5; 2 Kor. 11, 31). Med V. af Gud indledes derfor nytestl. Breve (2 Kor. 1, 3; Ef. 1, 3; 1 Pet. 1, 3), og V. er det naturligste, kultiske Udtryk (Luk. 24, 53); »Tilbedelsen« i Joh. Aab. 7, 12 stiller derfor V.en paa første Plads (Indholdet minder iøvrigt om den tidlig i K.n til Fadervor føjede Lovprisning, som ogsaa kan kaldes en V.); ssteds 5, 12, hvor »Lammet« erklæres værdig til samme Lovprisning, omstilles Leddene, saa V.n staar som Kulminationen, hvorefter selve Tilbedelsen følger, atter med V. som første Led (V. 13). Takken som det væsentlige Indhold af den kultiske V. fremgaar af 1 Kor. 14, 16, hvor Paulus afvekslende betegner Tungetalen som V. og Taksigelse. Naar Genstande velsignes, er det, fordi de ses som Bærere el. Udtryk for Guds Magt el. Naade, eller fordi der bedes derom. — Vi kender ikke de Ord, hvormed Jesus gentagne Gange »velsignede« Brødet, men V.n synes her at betegne en Enhed af Tak og Bøn om Guds særlige Kraft (Bespisningsunderet: Mt. 14, 19; Mk. 6, 41 jfr. Mk. 8, 7, der bruger det sædv. Ord for Tak; Nadverindstiftelsen: Mt 26, 26; Mk. 14, 22, medens Lk. 22, 17 og 1 Kor. 11, 24 har »takkede« for »velsignede«; endelig ved Maaltidet i Emmaus Luk. 24, 30). Ogsaa i Forholdet til Msker er V.n det højeste Udtryk for det krævede Sindelag (Lk. 6, 28; Ro. 12, 14; 1 Kor. 4, 12; 1 Pet. 3, 9); men Smlgn. ml. Ro 12, 14, der sikkert alluderer til Kristi Ord, og Mt. 5, 44 viser, at V.n her er Udtryk for Forbøn, selv om den ikke direkte er formet som henvendt til Gud; i alt Fald er enhver Tanke om, at vi kan meddele andre noget af egen Kraft, borte; heller ikke tænkes i mindste Maade paa, at V.n skal værne os mod Forbandelsen. Hertil svarer Opfattelsen i Hebr. 11, 20-21 af Patriarkernes V. af deres Sønner; V.ns Kraft beror ikke paa deres Kraft eller Slægtsarv, men paa den urokkelige Tro paa den givne Guds Forjættelse. Hvor dette Sindelag mangler (selv om en Form for Fortrydelse gør sig gældende), gaar V.n tabt (Hebr. 12, 17). Men at Mskers V. af andre Msker, der fremgaar af det rette Sind, er en Realitet (og ikke et blot Ønske eller en paa gl. Folkeskik hvilende Høflighedsform) fastholdes i N. T. (Lk. 2, 34; Hebr. 7, 1. 2; ssteds 7, 7 gentages endog den gltestl. Tanke som »uimodsigelig«, at »det lavere velsignes af det bedre«). Fredsønsket er saaledes en folkelig Hilsen; men naar Kristus paalægger de 12 ved Udsendelsen at følge den alm. Skik, opfatter han denne »Hilsen« (Mt. 10, 12) som en V. ɔ: som en Realitet, der, hvis det nødv. modtagelige Sind mangler, dog ikke gaar tabt (Mt. 10, 13 jfr. ogsaa Lk. 10, 5-6). Freds-V.n er overhovedet den hyppigst brugte

Form for V. af Msker i N. T. (Luk. 24, 36; Joh. 20, 19. 21. 26; jfr. 14, 27; Ap. G. 15, 33; 3 Joh. 15; »Guds Fred« i Fil. 4, 7; hyppigt i Brevenes Begyndelse udvidet med andre væsentlige Udtryk for Guds V.s Indhold, især: Naade jfr. Ro. 1, 7, og mange St.); men nøjagtigst og klarest fremsættes den med den udtrykkelige Nævnelse af Gud som Kilden (Ro. 15, 33 jfr. 13; 2 Kor. 13, 11; Fil. 4, 9; 1 Thes. 5, 23). Hyppig er ogsaa Naade-V.n (Kol. 4, 18; 1 Tim. 6, 21 osv.) el. med Tilføjelse af Kristus somKilden (Ro. 16, 20; 1 Kor. 16, 23 osv.), og som det fyldigste Udtryk for den nytestl. Erkendelse den »apostolske« V. (2 Kor. 13, 13). Ganske særlig opfattes utvivlsomt Jesu V. af Børnene og af Disciplene (Mk. 10, 16; Lk. 24, 51) som tilførende en virkelig Gave; disse Steder viser tillige de 2 Former for ledsagende Gestus, der ogsaa senere er brugt i K.: Haandspaalæggelsen og de opløftede Hænder (Lk. 24, 50). Naar Haandspaalæggelsen omtales ved syges Helbredelse (Mk. 6, 5; Lk. 4, 40) og paabydes Disciplene (Mk. 16, 18), har den vel regelmæssig været ledsaget af Bøn (Ap. G. 28, 8; om Salving og Bøn jfr. Jak. 5, 14), men er i alt Fald at opfatte som en V., der kræver det rette Trossind hos Meddeleren (Jak. 5, 15; Mt. 17, 20); at bruge Jesu Navn, der forstaaeligt nok er nævnt som Udtryk for Bemyndigelsen (Ap. G. 3, 6), som en Besværgelse nytter ikke (Ap. G. 19, 13 jfr. Mt. 7, 22). Parallelt hermed staar Omtalen af Meddelelsen af Aandens særlige Gaver ved Haandspaalæggelser (Ap. G. 8, 17; 19, 6) og derfor Afvisningen af Simon Magers Begæring (Ap. G. 8, 21). Foreskrevne Formler for V.n gives ikke. I den Sm.hæng kan mindes om N. T.s Omtale af Sakramenterne, om hvis Realitet som V.s-Handlinger ingen Tvivl næres. Daaben beskrives efter dens Formaal (Mt. 28, 19) el. Bemyndigelse (Ap. G. 2, 38), men nogen Formel foreskrives ikke; saaledes heller ikke ved Nadveren, hvor der hverken gives os Formen for Jesu el. den ældste Menigheds Taksigelse. Ved Valg el. Indsættelse af særlige Arbejdskræfter i Menigheden er ogsaa brugt Haandspaalæggelse og Bøn, og dennes Indhold har antagelig været en V. ɔ: Enhed af Tak til Gud og Anraabelse om Kraft (jfr. Valg, kirkelige IV, 754 b). Om Realiteten af den dermed tilførte Naade jfr. 2 Tim. 1, 6. — Men en V. af Msker, der kunde opfattes som Parallel til V.n af Gud, idet vedkommende lovprises som selvstændig Kilde til V., kender N. T. ikke til; maaske er det dog en Evlogia af den Art el. en Lovprisning af Msker som særlig gudbenaadede (ikke blot tom Smigertale i Alm.), som Paulus Ro. 16, 18 fordømmer saa stærkt. Thi selv overfor Udtalelser om Msker som »velsignede« (ɔ: særlige Naadebærere, svarende til Hebr. »baruk«) er N. T.s Sprogbrug aabenbart tilbageholdende (jfr. ogsaa Paulus' Omtale af »Naadegaver« 1 Kor. 12, 5 jfr. 7). At Elisabet kalder Maria og hendes ufødte Barn »velsignet«, erklæres udtrykkelig for en Inspiration (Lk. 1, 41). Naar Kvinden i Lk. 11, 27 med nogenlunde tilsvarende Udtryk »saligpriser« Jesu Moder, retleder Herren Tankegangen ved at henvise til Hjærtets trofaste Fastholden af Guds Ord som den fællesmskelige Naadebetingelse. Derimod optegner alle Evangelister omhyggelig, at Skarerne ved Jesu Indtog lovpriste ham som »velsignet«, fordi han dermed erkendes som den, der i fuld Forstand »kommer i Herrens Navn« (Mt. 21, 9; Mk. 11, 9 [her ogsaa V. af Messiasriget, som hans Komme betyder]; Lk. 19, 38 og Joh. 12, 13 [med samtidig Lovprisning af ham som »Kongen« el. »Israels Konge«, den messianske Titel]). Om Ypperstepræstens Brug af Betegn. »den velsignede« om Gud jfr. Mk. 14, 61. — Om Gud som al V.s Kilde er N. T. ikke i Tvivl; dette gælder ogsaa Jordens Frugtbarhed (Hebr. 6, 7) og dermed de »naturlige« Ting, men der tales alligevel ikke om de ydre Goder som »V.« (dog kan Brugen af dem være en Udsæd til Høst af V. 2 Kor. 9, 6). I det hele er Brugen Hovedsagen i N. T. (jfr. N. T.s Tale om Husholdningen, hvorfor Regnskab skal kræves Lk. 16, 1 f.; 19, 13; 1 Pet. 4, 10). Alle høje Naadegaver, selv den vidunderkraftige Tro er derfor intet, hvis Kærlighedan mangler (1 Kor 13); og overensstemmende dermed er Jakobs (3, 9) Forfærdelse over en Fromhed, der kan velsigne Gud og dog samtidig forbande Msker. Først med Dommens Dag for Øje kalder Kristus (Mt. 25, 34) de »retfærdige«, hvis hele Liv har vist Næstekærlighedens Tjenersind, »min Faders velsignede«. — Mest karakteristisk viser Udviklingen i det nytestl. V.s-Begreb sig, hvor Talen er om Aabenbaringshistoriens Fuldendelse i Kristus. Allerede i G. T. forstod Profeterne, at Gud ikke binder V.n (forstaaet som Frelsen i fuld Forstand) til Folket Israel. N. T. gentager, at V.n ikke er Arvegods; den gælder alle Folkeslag, men er betinget af Forholdet til Kristus. Døberen afviser den vulgære jødiske Misforstaaelse af Abrahams Forjættelse (Mt. 3, 9; Lk. 3, 8); ligesaa Kristus (Joh. 8, 39), idet han samtidig henviser til sig selv som den, i hvem Abrahams Forjættelse virkeliggøres (sstedsV. 56). Overensstemmende hermed er Kravet i hans Domsord over Jerusalem (Mt. 23, 39; Lk. 13, 35). Peter fordrer derfor Omvendelse til Kristus for at faa Del i Abrahams V. (Ap. G. 3, 25-26; som Pagtens Børn gælder Jesu Sendelse dog først Jøder: jfr. Paulus' Missionspraksis). Særlig Paulus har i Gal. 3 udførligt behandlet, hvorfor og hvorledes Abrahams »V.« er kommet over Hedningerne, idet han samtidig klargør sin Stilling til Loven; ogsaa Forf. til Hebr. dvæler indgaaende ved Abrahams V. (6, 13 f.) for at vise, at Loven ikke kan fuldkomme, og at Kristus ved sin Død er blevet den fuldkomne Ypperstepræst (7, 18 f. 27 f.). Dermed forstaas Menighedens Opf. af sig selv som det sande Israel. I Jesu Ord ved Nadverens Indstiftelse fandt Menigheden Bekræftelsen paa sin Forstaaelse af hans Døds Betydning som den ny Pagts Virkeliggørelse, og udfra Troen paa hans Døds Betydning begrunder Paulus sit Udtryk »V.ns Kalk« (1 Kor. 10, 16). I Kristus har Gud overhovedet velsignet os med al aandelig V. i det himmelske (Ef. 1, 3), og som Evang.s Forkynder véd Paulus derfor, at han kommer med »V.ns Fylde« (Ro. 15, 29), og det er de Kristne, der arver V. (1 Pet. 3, 9).

3) V.ns Brug i K.n (Benediktioner og Vielser). Foruden forsk. V.r af Personer (saavel enkelte som Forsamlinger), navnlig den, der skal tildeles under Gudstjenesten og ved visse rituelle Handlinger, har den gr. og rom. K. fastslaaet en Mængde V.s-Handlinger (Benediktioner og Vielser) af livløse Genstande, der menes at udrense disse for skadelige Egen-

skaber og tilføre dem Hellighedskræfter, saa at Brugen af dem atter er legemligt el. aandeligt til Gavn for Msker — alt under Forudsætning af, at de rette Personer udfører Handlingerne, med Brug af de foreskrevne Formler og Riter. Adskillige af disse V.r spiller en stor Rolle i det kirkelige og til dels i det daglige Liv; visse, der tidligere stærkt influerede paa Samfundslivet (en enkelt endog paa det polit. Liv), har nu tabt deres tidl. Betydning. Mange af dem har en Historie tilbage til Oldk.ns Dage, selv om Formler og Riter har undergaaet Forandringer; ofte har nu ukendte histor. og lokale Forhold betinget deres Form. Aldeles gennemgaaende rober de en Forstaaelse af V.n, der betegner en Forgrovelse i Forh. til N. T.s, og hvor Ref.en fik Indflydelse, forkastedes de fleste; og de kirkl. Handlinger, der beholdtes, forstod man nu paa anden Vis. — Ligesom opr. ikke bestemte Menighedstjenere alene uddelte Daab og Nadver, saaledes betjente Indehaverne af de forsk. Naadegaver frit, hvem der trængte til deres Hjælp, og Helbredelseshandlinger ved alm. Kr. under Bøn og Haandspaalæggelse el. Salvning forekom stadig i efterapost. Tid. K.fædre fra 3. Aarh. (Tertullian, Minucius Felix, Cyprian, Origenes) omtaler dog særlig Dæmonuddrivelser som foretagne af alm. Kr., hvad Hedninger kan bevidne; de afslørede Afgudernes sande Væsen, idet f. E. deres Billeder »under Bønnens Flamme og Ordets Tortur«, ja blot naar Kr. aandede paa dem el. gjorde Korstegn, maatte bekende sig som kun husende Dæmoner. Allerede dengang stræbte K.n dog mod at forbyde Lægfolk disse Handlinger og forbeholdt dem for kirkl. ansatte Besværgere (Exorcister, jfr. I, 836); særlig fra Vulgærjødedommen hentede man Besværgelsesformler, som Athanasios o. a. K.fædre bekæmpede, idet de ønskede Brug af en simpel Bøn, Skriftord el. Korstegnet alene. Overhovedet foretoges nu de Benediktioner, som K.n forbeholder dette Navn, af Klerus (især af Bisper). Saaledes indvies Daabsvandet (jfr. Vandindvielse IV, 774); Tertullian og Cyprian siger, at det skete ved »Paakaldelse« *(invocatio)* af Hl.-Aanden. En Synode i Carthago 255 fastslog, at Indvielse af Vandet bør gaa forud for Daaben, »forat« Mskers Synder kan aftvættes ved den. Optatus fra Milevi (III, 438) omtaler Kristi Nærværelse (som »Fisken«) i det indviede Daabsvand (paa Gr. af »Paakaldelsen«), og Serapion fra Thmuis (IV, 158) benytter en Logos- (III, 71) Paakaldelse (Epiklese) over Daabsvandet. Augustin omtaler, at Formlerne var forsk.; men denne Indvielse skete altsaa ganske, som det efterhaanden var blevet Skik at indvie Nadveren, idet »Taksigelsen« her løb ud i en »Epiklese« (I, 778 omtaler urigtigt denne som følgende efter Konsekrationen; den er netop denne). Daabsvandets V. *(benedictio fontis)* bruges stadig i Romerk.n, men nu uafh. af Daabshandlingen; den foretages 2 Gange aarlig (i den gr. K. derimod stadig ved hver Daab). Ogsaa forsk. Salvninger (med Oljer og Krisma jfr. II, 854) knyttedes til Daaben, hvilket atter forudsætter disses særlige Indvielse. Djævlebesværgelsen ved Daaben vidner om, at hele Hedningeverdenen betragtes som underlagt Dæmoners Herredømme, selv hvor dette ikke viser sig i Sygdom el. Raseri. Overgangen til at se hele den fysiske Verden (paa Gr. af den alm. Syndighed) som gennemtrængt af Djævelens Kræfter faldt da ikke svær. Dermed begrundes en Række V.s-Handlinger, tildels forenende Exorcisation (Udrensning) af Genstande med Benediktion (Tilførelse af positive Naadekræfter), f. E. Indvielse af Vievand (ogsaa brugt til Besprængning af Syge), Madvarer, Amuletter (I, 76), Redskaber og Klæder, der brugtes ved Gudstjenesten, selve Kirkehuset, Alter og dets Udstyr (I, 62 b). Tidlig fik ogsaa V.n af Personer (under bestemt Situation) Form af en Vielse (f. E. af Brudefolk; Nonner, der tager Sløret), men især fik K.ns Embedsmænd en Vielse, der nu ses som Aarsag til deres graduerede Myndighed og Kraft til at vie el. benedicere. Om denne Forskels Omfang var man uenig, saal. om Præstens Ret til Salvning ved Daab (særlig til at salve med Krisma jfr. Konfirmation II, 827; i i den gr. K. er det Præsten tilladt, dog indvier han ikke Salven). — Oldk.ns Lit. og Hymner (ikke mindst dens Brug af G. T.s Ps.r) viser dens Trang til Lovprisningen (V.n) af Gud, ogsaa for Frelseshist.ns Mysterium (Incarnationen, Kristi Mskevordelse jfr. Kristologi II, 862), og til Forbønnens V. af Msker; denne sidste faar fast Plads i Gudstjenesten, men opfattes, trods den stadige Forbøns-Form, efterhaanden ogsaa som virkekraftig paa Gr. af Embedsindvielsen; V. af Menigheden som Helhed faar Plads inden Kommunionen; i de »apost. Konstitutioner« II (I, 127) har den en Form: »Herre, frels dit Folk og velsign din Arv, du har erhvervet dig . . .«, der væsentlig gaar igen i mange gl. Liturgier; ogsaa Lysning af Fred ved enkelte Klassers Bortsendelse fra Gudstjenesten, Officiantens V. af Lektor, inden han læser Evangelieteksten m. m., kan nævnes; overhovedet godkendes Tanken, at de højere (i Vielsesrang) velsigner de lavere. — I den ældre Middelalder steg Vielsernes Tal (baade af Personer og Ting) overordentlig og opfattes af Menigheden ofte som magisk virkende: Begrebet Helligbrøde (en Profanation af Kirke, Kirkegaard, indviede Ting) og Brødens Afstraffelse ved borgerlige (og ikke blot kirkelige) Straffe spiller nu stor Rolle (jfr. Sacrilegium IV, 12). — Den hyppigst brugte Form for Manuel-V. (vel allerede brugt i Oldk.n) bliver den løftede højre Haand med Fingrene i bestemt Stilling; den i Romerk.n autoriserede Fingerstilling (»den lat. V.«) er: de 3 første Fingre udstrakt mod Modtageren, de sidste 2 bøjet ind mod Haandfladen (en Gestus, kendt allerede fra hedenske Oltidsmonumenter, særlig som en Orators Bortsendelsestegn ved Slutn. af sin Tale); ved den den saak. gr. V. (hidtil ikke fundet paa hedenske Monumenter) bøjes Tommelfinger og Ringfinger mod hinanden, saa Spidserne berører hinanden, medens de 3 andre udstrækkes. Begge Former bruges dog i Flæng højt op i Middelalderen, og maaske kan der først efter de 2 K.rs endelige Adskillelse med Rette tales om en »gr.« og »lat. V.«. Selvfølgelig fortolkes disse Gester symbolsk om Treenigheden (de 2 sammenbøjede Fingre i »den gr. V.« tillige om Kristi 2 Naturer); den saak. Athos-Malerbog (I, 314 b) foreskriver, at Fremstillingen af V.n tillige skal gengive 3. og 5. Finger krummede, hvorved den gr. V. menes at reproducere Navnene Jesus Christus (Pegefingeren I, Langfingeren et omvendt c, den samlede Tommel-

og Ringfinger X og lille Finger et omv. c). Naar en gr. Biskop i Messen velsigner med en Lysestage med 3 Lys (undertiden i ældre Tid med en Lysestage med 2 Lys ogsaa i venstre Haand) er Symboliken klar. Tidlig har man overhovedet velsignet med indviede Genstande i Haanden; paa Mosaiken i St. Vitale i Ravenna (III, 701) staar Biskop Maximian med sit lille V.s-Kors i Haanden. Denne Form for V. var ret alm. siden Middelalderen; man brugte ogsaa et Krucifix, Helgenbillede, undertiden et Relikviegemme, eventuelt Nadverbægeret til at tegne Korstegnet med. Korstegnelsen, der har rig Anv. i Privatlivet, i Gudstjenesterne og de rituelle Handlinger, har i den ældre Middelalder paa Missionsmarken spillet en særlig Rolle som det fremtrædende Led i Primsignelsen. Udformningen af Sognesystemet (IV, 274) nødvendiggjorde, at Præster foretog adskillige Benediktioner (Vievand, Salt, Lys, Fødevarer, Hus, Ægteseng, Grav, Marker); da ikke alt, som Msker bruger, kan vies særligt, opfattes Grundsætningen: *pars pro toto* (Delen velsigner det hele) som gældende; iøvrigt maa Folk saa indvie og rense ved Korstegn og Brug af Vievand. Navnlig de Haandbøger, Bisper i Slutn. af Middelalderen udgav til Brug for deres Præster (jfr. Manuale III, 165; Rituale og R. Romanum III, 798 99; Agende I, 37), viser, hvad Præster paa egen Haand el. med særlig Tilladelse kan vie. En Del V.r er knyttet til Festerne (Palmegrenene til Palmesøndag, Asken til Askeonsdag I, 156, Paaskekærten og »den ny Ild« til Paaskelørdag), og fl. højtideliggøres ved Processionsgudstjenester (III, 602). Af nye V.r kan nævnes: Benediktion af Klokker, af Jærnet (el. Vandet) ved Gudsdommen (II, 289), af Pilegrimsudstyr, Billeder, Krucifixer og af Kvæg; V. sker ved Tonsur (IV, 594) og ved den første Ragning af Skæg (IV, 249); ved Abbeder og Abbedissers Indsættelse o. s. v. Af Personal-Benediktioner er Salvningen (og Kroningen) af Fyrster af største Vigtighed. Af Statsmagten betragtes den som Udtryk for, at ogsaa verdslig Øvrighed er gudindstiftet, og at den kr. Fyrste har særlig »Advokati« (Værnepligt) overfor K.n; men fra kirkl. Side opfattedes den som Symbol paa, at ogsaa Fyrstemagten maa helliges fra sin opr. Syndighed, og at først K.n tildeler den virkelige Regeringsmagt. Efterhaanden opfattede Paven den som Udtryk for hans Indehavelse af det verdslige Sværd (IV, 436), Styrerretten, hvorefter han ogsaa kræver Ret til at afsætte Konger. Størst Bet. har Pavens Stilling til Kejserkroningen (se Tysk-rom. Kejserdømme IV, 663); Hadrian IV ansaa Kejserdømmet for et Len af Pavestolen, og Innocents III (i Konstitutionen »Venerabilem«, se S. 811) godkendte vel de tyske Fyrsters fri Valgret, men hævdede Pavens Ret til at »prøve« (og stadfæste) Valget og hans fulde Frihed m. H. til at »promovere« Kongen til Kejser. Statsretsligt maatte Tyskland endog bøje sig for den Opf., at Kongevalget kun betød en Designation til den kirkl. Kroning (foretaget ved Salvning, Kroning og Intronisation paa Karl d. st.s Stol i Aachen), der gav den virkelige Kongemagt; den tyske Regent var vel designeret til Kejsermagt, men fik den først, naar Paven kronede ham. 1338 ved Kurforeningen i Rense (III, 760) afvistes endeligt Pavens Ret til Prøve og Stadfæstelse af det tyske Kongevalg; derimod søgte Ludvig Baierer (III, 85) forgæves at hævde, at det tyske Kongedømme, i og for sig gav Kejsermagt. Først da Paven indrømmede Max I Retten til som kronet tysk Konge at føre Titlen »udvalgt rom. Kejser«, ophørte den polit. Interesse ved en eventuel Kejserkroning, og kun Karl V lod sig endnu (1530) krone af Paven (med Ferdinand I ophørte den tyske Kroning i Aachen, hvorved den kirkl. Intronisations Betydning ogsaa tabte sig). Med den moderne Opf. af Statsmagtens Overdragelse er gennemgaaende Salvning og Kroning bortfaldet i monarkiske Stater. Napoléon I lod sig vel endnu salve af Paven (som Kejser), men han kronede sig selv. Endnu Petrus Damiani (I, 591) ansaa Fyrstesalvningen for et Sakramente, hvad den gr. K. stadig er tilbøjelig til; Innocents III forkastede denne Opf., idet han netop henviste til Fyrstemagtens Ringhed i Forh. til Præstedømmet. — Overhovedet betegnes endnu i Højmiddelalderen alle Benediktioner og Vielser som Mysterier el. Sakramenter, men fra o. 1150 sejrer efterhaanden Lombarderens Opfattelse af, at der kun er 7 egentlige Sakramenter, hvis Naadevirken beror paa Kristi Indstiftelse; alle de øvrige sættes bestemt i lavere Klasse som fremgaaede af K.ns Indsættelse og kaldes nu Sacramentalia (jfr. IV, 10). Disse deles ofte efter rituelt Synspunkt i 3 Klasser: Besværgelser (Exorcismer), Velsignelser (Benediktioner) og højere Vielser (Konsekrationer); de første udføres autoritativt i Besværgerens Navn (»jeg besværger dig, urene Aand« el. lign.), medens de andre har beholdt Forbønnens Form (prekativ Henvendelse til Gud); Forsk. ml. Benediktion og den højere Konsekration sættes i, at den første mangler Salvning med Krisma el. de egtl. hellige Oljer og ikke giver den uigenkaldelige Udskillelse fra profant Brug. Adskillelsen er dog her ingenlunde sikker (ved Klokkevielse bruges Krisma, skønt Vielsen kaldes Benediktion; ved Kongesalvning, der ogsaa kaldes Benediktion, er brugt Katekumenolje, ja de gl. franske Konger blev salvet med Krisma. Da Ordet Konsekration netop bruges ved de egtl. Sakramenter, ses ikke de forsk. Riters Betydning tydeligt derved. Særlig maa mærkes, at Exorcisme og Benediktion oftest danner én Handling tilsammen, og selv hvor Exorcisation ikke udtrykkelig foregaar, menes Benediktionen at bevirke ogsaa en Udrensning. Dertil kommer, at Exorcismerne har tabt meget af deres tidligere Betydning; den alm. Betragtning af det fysiske Liv er ogsaa ændret, og der er aldrig kommet fuld Konsekvens i, hvor Exorcisationen var nødv. Bortset fra Brugen som Led af Daab og af visse Benediktioner (f. E. af Katekumenoljen og af Bispens Indvielse af Krisma paa Skærtorsdag) finder Exorcisme kun som selvstændig Handling Sted overfor troendes Dæmonbesættelse, men her maa Handlingen nu kun bruges med højere kirkl. Myndigheders særlige Tilladelse (Eksorcister er forlængst forsvundne som særlige Embedsmænd; Ordet betegner kun en Vielsesgrad uden Funktion). En anden Inddeling skelner ml. de invocative V.r (Forbøn i bestemt rituel Form, der menes at være mere kraftfuld og naaderig end alm. Bøn) og egtl. Vielser, der giver Genstanden en varig Hellighedskraft;

begge Klasser omfatter baade Personer og Ting; dog er der atter Forskel paa »viede« Genstande, idet ikke alle bliver *res sacræ* ɔ: hellige Ting, der helt er unddraget det profane Liv. Heller ikke denne Inddeling (der ikke falder sammen med den i Benediktion og Konsekration) tydeliggør, naar den højere eller lavere Form er nødvendig, og overhovedet er det vel ugørligt at give tilfredsstillende saglig Begrundelse for de forsk. Formers Brug. Hvorfor er Klokke-Indvielsen, der foregaar med Afvaskning med Vievand (saak. »Klokkedaab«) og delvis med Sygeoljer, ja med Krisma, kun Benediktion, medens f. E. Kalken »konsekreres« (med Krisma), hvorimod Ciboriet og Monstransen kun benediceres med Vievand? For Skriftestolen er end ikke Benediktion foreskrevet, saa lidt som for Røgelsekar, Lysestager og adsk. andet, der dog er nødv. kirkl. Inventar (Kirkestole, Gulvtæpper o. s. v.). Hovedmængden af Benediktioner sker med Brug af Vievand (Abbed og Abbedisse, Valfarere, de trolovede ved Ægteskab, Barselkvinder ved Introduktion II, 546; Kirker, Kirkegaarde, Messeklæder, Pyxis, Monstrans, Kors, Helgenbilleder, Kærter, Rosenkranse, Medaljer; Huse, Skibe, Lokomotiver, Faner og Vaaben, Ægteseng, Brød, Vin, Salt m. m.). — Siden Tridentinum har K.n grebet ind og renset ud i Formler og Riter; men nye Benediktioner er dog stadig kommet til (Rituale Rom. og dets Appendix indeholder over 500 Benediktioner; af nye: V. af Telegraf, Jærnbane, Maskiner til elektrisk Lys; forsk. ny Skapularer IV, 212 og Afladsgenstande); de approberes af Rituskongregationen (III, 800), under hvem det brogede Omraade hører. Særlig har denne nyere Tid begrænset Bispernes selvstændige Ret til at tildele Stifternes Præster Tilladelse til at foretage Handlinger, der egtl. er dem selv reserverede; nu forlanges ofte pavelig Tilladelse, der gives i Form af Quinquennal-Fuldmagt (III, 674). Overhovedet forbeholder Paven sig Udgivelse af de Ritualbøger, som indeholder de for hele K.n approberede Riter (jfr. Pontificale Rom. III, 581 og Rit. Rom. III, 799). Reserveret Paven (som Æresret) er Indvielse af Agnus Dei (I, 38), Palliet (III, 471), den gyldne Rose (III, 817). Den Paven tilkommende Personal-V., som Romerk.n i særlig Forstand kalder »apostolsk V.«, ɔ: V.en *orbi et urbi* (af Verden og Byen ɔ: Rom), tildeltes (inden Paven blev »Fange« i Vatikanet) ved Pavens Tiltrædelse og ved festlige Lejligheder og var blevet forbundet med Generalaflad; nu gives der Bisper Fuldmagt til Uddeling af den (ligesom Præster faar Ret til overfor døende at uddele den [saakaldt »Generalabsolution« II, 183]). Overhovedet kan Paven if. sin Jurisdiktion udføre V.s-Handlinger overalt, Bisper normalt kun i deres Stift, hvor deres Ret suspenderes ved en højere Prælats Nærværelse; det samme gælder om Præster. Ved Ordinationen, hvor Præstens Hænder salves med Katekumenolje, gives ham udtrykkelig Ret og Magt til at »velsigne«; men de med Sakramenter forbundne Sacramentalia kan han selvfølgelig kun udføre, saa vidt han har Retten til at uddele Sakramentet, og i det hele suspenderes hans Benediktionsmyndighed ved en højere Gejstligs Nærværelse (hvis denne vil bruge sin Ret). Bispen reserveret er: Benediktion af Abbeder, Abbedisser, Nonner, Indvielse af de hl. Oljer og Krisma, Salvning og Kroning af Konger, Salvning af Kalk og Patene, Konsekration af Altre, Indvielse af Kirker, Kirkegaarde (samt disses Rekonciliation III, 704 efter Pollution), Benediktion af Kors og Billeder, der opstilles til off. Dyrkelse, Klokker, Paramenter, Telegraf, Jærnbane m. m. — Lægfolk har ingen kirkl. Retspligt til at bruge Sacramentalia, men de paagældende er forpligtet til at yde de troende dem, for saa vidt det ligger indenfor deres Myndighed at meddele dem og særlige Begrænsninger ikke forbyder det. Romerk.n hævder vel fra ældre Tid, at Sacramentalia ligner Sakramenter deri, at de virker *ex opere operato*; men Forbønsformen medfører dog Nødvendighed af Fortolkninger, der ikke bidrager til Klarhed over dette uklare Omraade, hvor K.n bestyrer en Arv, hvis Opretholdelse vedblivende paa mange Maader værner om materialiserede Trosforestillinger og ligefrem Overtro. — Den liturgiske V. i Messen uddeles (vel siden den rom. Messe ved Indførelse af *Canon missæ* og Menighedskommunionens Ophør ændrede Karakter) i Slutningen af Messen; Manual-V. er tilladt i Slutningen af det kanoniske Officium og bruges ved de off. Morgen- og Aftenbønner; i Officiet og Messen for døde findes dog V.n ikke. — Ref.n stillede sig saavel teoretisk som praktisk afvisende overfor de kat. Sacramentalia; det betonedes stærkt, at al V. af Personer og Ting maa ske i Forbønnens Form, og at Guds Barmhjærtighed ikke er bundet til Formler el. bestemte kirkl. Handlinger. Indvielse af f. E. Kirker og Kirkegaarde vedblev dog, og der tales vedblivende om *vasa sacra* (IV, 779 f.), men der menes ikke ved Indvielsen at være tilført Genstandene særlige Kræfter; »Helligheden« beror paa deres Brug; i Straffelovgivning straffes dog Profanation af Kirker og de hl. Kar, ligesom Tyveri i Kirker, særlig strængt (i ældre Tid var dog Sømmelighedsfølelsen f. E. overfor Kirkegaardens Brug ikke stærkt udviklet jfr. Græsningen af Præstens og Degnens Kvæg). Den kat. Opfattelse af de kirkl. Tings Hellighed og Kraft, holdt sig iøvrigt længe (Overtro med Kirkebly, Nadverbrød o. lign.), og ligesom der i Betragtningen af Ordinationen har været Tilløb til en katoliserende Betragtning i den luth. K. (som i den anglikanske), har Opfattelsen af Kongesalvningen (særlig i Enevældens Dage) været opfattet næsten gltestl. (i ældre Tid tillagde den folkelige Betragtning ogsaa »Herrens Salvede« Lægegaver). — Ved Gudstjenesten har den kalvinske K. ved Brugen af Davidsps.rne bevaret mest af de højtidsfulde gltestl. Lovsangstoner; i de luth. K. er Glæden og Lovprisningen ofte traadt tilbage for Bønnen om Naade; et Levn fra gl. Tid er Forbeholdelsen af den aronit. Velsignelses Brug for Præster ved Gudstjenesten. (F. Probst, Sakramente und Sakramentalien in den 3 ersten chr. Jahrhunderten, 1872; Ritualer for den orthodox-kath. K.s Sacramenter samt de hl. Handlinger, overs. af C. Silitzky, 1910; N. Milasch, Das Kichenrecht der morgenländ. Kirche, 1908; Artt. »Bénédiction«, »Bénir« (manière de), »Excorcisme« i Dictionnaire d'archéologie chrétienne II, 2, 1910 og V, 1923; Art. Sakramentalien i Realencyklopädie für prot. Theol.[3] XVII, 1906). *J. O. A.*

Veltalenhed, kirkelig, se Homiletik (II, 454), Retorik (III, 770) og Prædiken (III, 620).

Welte, Benedict, rom.-kat. Teolog, f. 25. Nov. 1805, d. 27. Maj 1885, studerede i Tübingen og Bonn, blev præsteviet 1833, 1838 overord. og 1840 ord. Prof. i gl.-testl. Eksegese ved det kat. Fakultet i Tübingen. 1849 udgav han »Das Buch Hiob übersetzt und erklärt«. Paa Opf af Boghandler Herder i Freiburg redigerede W. tillige med Orientalisten Wetzer (se d.) fra 1846 »Kirchenlexikon oder Encyklopädie der kath. Theol. und ihrer Hilfswissenschaften« (udkom i 13 Bd. 1854—60; 2. Udg. ved Kardinal Hergenröther og Prof. Fr. Kaulen 1882—1903). 1857 overtog W. et Kanonikat ved Domkirken i Rottenburg, hvor han levede til sin Død, i sine sidste Aar aandelig svækket og næsten blind. *P. O.*

Veltliner-Mordet. Veltlin *(Val Tellina)*, et Dalstrøg Ø. for Como-Sø om Floden Adda, Del af den ital. Provins Sondrio, erobredes 1512 af Graubünden fra Hertugen af Milano. Under 30aarskrigen blev Veltlinerne behandlet haardt af Regeringen, og Capucinernes (I, 474) Ophidselse af den heltud kat. Befolkning, særlig i Anl. af af en Simultanskole, førte til V.-M. 19.-20. Juli 1620, hvor man ved Hjælp af milanesiske og venetianske Banditter myrdede de evangeliske Undertrykkere (600 Mand). Følgen blev den lange Veltliner-Krig. Af Frygt for Graubündens Hævn havde Veltlinerne søgt Hjælp hos Spanierne, der besatte Landet. Først 1635 ved Frankrigs Hjælp blev Spanierne fjærnet, og 1637 overtog Graubünden atter Regeringen mod Garanti for Rel.s-Frihed. Napoléon inddrog 1797 Landet i den cisalpinske Republik, og siden har Veltlin delt Lombardiets Skæbne. Katolikerne har rejst Takkekapeller til Erindring om Mordet. *N. M. P.*

Weltz, Justinianus Ernst v., Friherre af østerrigsk Slægt, f. i Chemnitz 1621, »den evang. Missions Profet«, udgav 1664 3 Skrifter, hvori han foreholdt den luth. K. dens Pligt til Medvirken i Hedningemiss.en, idet han særlig henviste til Tusindaarsrigets Nærhed. Ejendommeligt er, at v. W. allerede hævdede, at Miss. og levende Krdm staar i den inderligste indre Sammenhæng, og at Miss. maa drives af frie Selskaber, ikke af kirk. Autoriteter. W. rejste derfor om for at vinde Medl.er for et »Jesusliebende Gesellschaft«. De 2 første Skrifter overrakte han sammen med Teosofen Gichtel (II, 214) »Corpus Evangelicorum« (I, 558) paa Rigsdagen i Regensburg; og da han ingen Interesse mødte for Sagen, skrev han det 3. Klageskrift og rejste til Nederland, hvor han tidligere havde opholdt sig og antagelig havde faaet sin Missionskærlighed vakt. I Zwolle traadte han i Forb. med Sønderjyden Fr. Breckling (I, 382), der i et Skrift havde anbefalet hans Tanker, og blev af denne endnu 1664 ordineret til Hedningemissionær (Apostel). 1666 rejste han fra Amsterdam til Surinam i S.-Amerika, hvor han døde 1668. W. bedømtes af Samtidens Teologer, især J. H. Ursin (IV, 713), som Sværmer. (W. Grössel, J. v. W., 1891; samme, Die Miss. und die evangelische Kirche im 17. Jahrh., 1897, Kap. III; L. J Moltesen, Fr. Breckling, 1893, S. 81 f.; Grössel har 1890 genoptrykt »Der Missionsweckruf des Baron J. v. Weltz). *Fr. S.*

Velum (el. Velamen), lat. Ord, i kirkl. Sprogbrug om Forhæng, Tæpper, Slør, brugt saavel af rent praktiske Grunde som til Smykke el. belærende Symbolik. Om Oldk.ns Kirkedøre-Forhæng og Ciborietæpper samt om Vægtæppers Brug se Tæpper (IV, 669). — En udbredt Skik er »Tilsløring« af hl. Genstande el. indviet kirkeligt Inventar. Naar der i Oldk.n tales om, at Bispens Kateder er »tilhyllet« *(cathedræ velatæ)*, maa vel tænkes paa Tæpper og Hynder, der baade smykkede Stole og gjorde Sædet behageligt; men naar Altret beklædes med *vela*, med *pallium altaris* el. andre Paramenter, er Tanken saavel at smykke som at unddrage det hl. fra profane Øjne. Af denne Grund tilsløres ogsaa hl. Bøger og Kar, f. E. tildækker under Messen et Silkeslør *(velum sericum)* Kalken inden »Ofringen« og efter Kommunionen. Ligeledes er det af symbolske Hensyn, at Krucifixer og Billeder tildækkes i Fastetiden, at Relikviekapslen »tilsløres«, indtil den ved Alterindvielsen lægges i Sepulcrum (IV, 157), at Katafalken og Kisten dækkes med sort Klæde el. Tæpper ved Jordefærdshøjtideligheden. Indførelse af Baldakiner (I, 203) ved Processioner (især ved Kristi Legemsfest jfr. II, 859, el. naar Sakramentet bringes til syge og døende) hviler paa samme Tankegang, selv om praktiske Hensyn til Vejrliget spiller ind med. Saaledes ogsaa ved Brug af *Conopoeum* (gr., egtl. Myggeskærm) el. (ital.) *Padiglione, Papilio, Sinnicchio*, den spidse, teltagtige Skærm, som det er forbeholdt Hovedkirkerne i Rom og visse andre (f. E. Valfartskirken i Lourdes og S. Francesco i Assisi) at bruge ved Processioner, ligesom den i ældre Tid bruges ved Fællesprocessioner af hele den rom. Klerus; dens Farve var tidligere Rødt-Gult, men Pius VII fastslog for den Hvidt-Gult, ɔ: Romerk.ns officielle Farver. *Conopoeum* er afbildet i Romerk.ns Vaaben over de korslagte Nøgler. Skikken visse Steder at »tilsløre« Døbefonten eller dække den med en »Himmel« (kendt i luth. K.) har samme Grund. Endelig »tilsløres« af samme Aarsag Personer. Saaledes skal Præsten, der i Procession bærer Sakramentet til Syge, bære et Skulder-V. af hvidt Silke; og naar, i alt Fald siden Middelalderen, de nydøbte Børn bærer et *V. mysticum*, et Pandebind, der aflægges sammen med den hvide Daabsdragt (Alba) 8 Dage efter Daaben, er det for at »tilsløre« det Sted, den hl. Salve har berørt (Bindet kaldes derfor ogsaa *Chrismale*) — noget andet er, at man af dogmatiske Grunde (af H. til Daabens Betydning) i Middelalderen kalder det »Kongedømmets Diadem og Præstedømmets Værdighedstegn«. *Velamen nuptiale* kaldes endelig det Slør, Tæppe el. den »Himmel«, der holdes over Bruden under Vielsen. — Ogsaa i den orientalske K. bruges V. og »Tilsløring« hyppigt. *J. O. A.*

Vemmestad, Stian Sigvart, norsk Skolemand, f. i Ekersund 2. Juni 1844, Stud. 1863, cand. theol. 1869, derefter Skolemand, fra 1877 Bestyrer (siden 1898 off. ansat Overlærer) af Porsgrunds Borgerskole (siden 1879 Middelskole). V. har oversat Augustins' Bekendelser (Vidnesbyrd av Kirkefedrene III, 1881), samt Kahnis, Protestantismens indre Gang, 1894 (Halvorsen, Norsk Forfatter-Lex. VI, 103). *A. B.*

Venables, Edmund, eng. K.historiker, f. 1819, d. 1895; studerede i Cambridge og deltog 1838

i Stiftelsen af »Camden Society« til Udgivelse af Kilder til Englands Hist., opkaldt efter Oldforskeren W. Camden (1551—1623). 1844 blev V. Kap. paa Landet, 1865 Præbendar og 2 Aar efter resid. Kannik ved Domkirken i Lincoln, hvor han forblev til sin Død. V. har bl. a. udg. Bunyans »Pilgrim's Progress« med Indl. og Noter (1879), en værdifuld Biografi af Bunyan (1888) og en Bog om Lincoln Stifts Hist.; »Episcopal Palaces of England« udkom efter hans Død. Til Smiths Dictionaries (IV, 266) og Encyclopedia Britannica leverede V. talrige Art., der ligesom hans Bøger hviler paa grundige Studier og udmærker sig ved stor Nøjagtighed. *C. E. F.*

Venantius, Navn paa fl. kat. Helgener. 1) **V.**, sydfr. Helgen, af fornem Slægt, vundet for Krdmmen af sin Broder Honoratus (III, 44), senere Biskop i Arles (I, 143). Da V. ikke hjemme kunde leve i den Fattigdom, han ønskede, drog han og Broderen til Grækenland, hvor han døde som ung o. 374 i Methona paa Peloponnes. Blev især æret paa Lerina (III, 44); Mindedag 30. Maj. (Acta Sanct. Boll. Maj VII, 241 f.). — 2) **V.**, Abbed af Tours, o. 500 (?) omtalt af Gregor af Tours (vitæ patrum XVI); af bildes ofte omgivet af Løver (maaske fordi Navnet minder om Jagt: *venans*= jagende); anraabes for Feber; Mindedag 13. Okt. (Acta Sanct. Boll. Oct. VI, 211 ff.). — 3) **V. Fortunatus**, se Fortunatus (II, 86). *P. O.*

Venatorius. 1) **Johannes V.**, se Crotus Rubianus (I, 567). V. er Latinisering af Humanistens tyske Efternavn, *Jäger*. — 2) **Thomas V.**, tysk luth. Humanist, f. i Nürnberg o. 1488, skal have studeret i Padova og omtales tidlig bl. Reuchlin's (III, 771) Tilhængere. Siden 1522 virkede han som Præst i sin Fødeby, stilfærdigt dyrkende Humaniora og optaget i Will. Pirkheimers (III, 557) Kreds, men stedse mere nærmende sig Byens luth. Reformatorer. Som Leder af Byens Skolevæsen skrev han luth. Lærebøger i humanist. Udformning, men har dog særlig Betydning ved sine kommenterede Klassikerudgaver, navnlig ved for første Gang at have udgivet Arkimedes' Skrifter. V. hører til den Klasse Humanister, som Joachim Camerarius (I, 463) er modnest Repræsentant for. Tro og Daab er hans faste Punkter (jfr. Pro baptismo et fide parvulorum, 1527). Stor Udbredelse vandt (ikke mindst ved Luthers senere Udgave med Forord) »Ein kurz Unterricht den sterbenden Menschen ganz tröstlich« (1527 og ofte senere), der allerede 1529 udkom paa Dsk (paany udg. af C. Bruun 1865, jfr. sammes: Aarsberetn. og Meddelelser fra det store kgl. Bibl. I, 1870, S. 392). Størst Betydning har V. som Grundlægger af luth. Etik ved »De virtute christiana libri tres« (1529), selv om Melanchthon paa dette Omraade fik den altovervejende Indflydelse. (Th. Kolde, T. V., i Beiträge zur bayer. Kirchengesch. XIII, S. 97 og 157; J. C. E. Schwartz, T. V. und die Anfänge der prot. Ethik i Theol. Studien u. Krit., 1850, S. 79). *H. J. H.*

Vendelbo Stift udskiltes som særlig Stift o. 1060 efter Biskop Val af Ribes Død. Svend Estridsen (IV, 427) delte da Nørrejylland i 4 Bispedømmer; men hvor V. S.s Biskop havde sin Hovedkirke og sit Sæde nævnes ikke. Adam af Bremen (I, 24) omtaler 3,70 (Skoleudg. 1876, S. 150) 9 Bisper, som Ærkebiskop Adalbert (I, 22) sendte til Danmark, og siger, at han benævner deres Sæder efter Ærkebispens Opgivelse til ham, men i Virkeligheden betegnes kun de 4 jydske (Slesvig, Ribe, Aarhus, Viborg) efter Byer; Virkekredsen for de 2 Bisper, som Adalbert viede til V. S. (Magnus og efter dennes hurtig paafølgende Død: Alfric), betegnes som »Øen Vendila« (ganske som Virkekredsen for de øvrige dske Bisper betegnes som: »Øerne Farria og Fionia«, »Øen Sjælland« og »Provinsen Skaane«). I Bremen har man altsaa ikke kendt V. S.s Biskopsæde (jfr. ogsaa Adam 4,2: nu Vendilum). Men ligesom »Øen Vendila« utvivlsomt omfatter baade Vendsyssel og Thy, har det dske Syssel »Vendle« antagelig opr. omfattet begge Landsdele (paa Valdemar II's Tid er derimod Vendsyssel og Thy 2 Sysler; Hanherrederne regnedes til det sidste). — Ligesaa lidt nævnes Bispesædet i V. S. i ældre dske Kilder (heller ikke hos Saxo); derimod siger Knytlingesagaen (32), at Bispestolen i »Vendelshage« var i Byen Hjørring, ligesom den betegner den 4. kendte Biskop Ketil (Kjeld), der døde 1134 i Slaget ved Fotevig (el. maaske rigtigere ved Hammar), »af Vendel fra Hjørring«; denne senere Overlevering synes god, da Hjørring er den eneste By i Stiftet, som tidlig havde nogen Betydning (Møntsted under Svend Grathe). Stiftets 3. Biskop Henrik, der sandsynligvis havde været Knud d. hl.s (II, 817) Kapellan forinden, modtog efter Ælnoth (s. d.) Kongen paa sin Bispegaard i Ø.-Hanherred (nuv. Beistrup), da han flygtede fra Hjørring for de oprørske Stormænd og Bønder (Knytlingesagaen nævner sikkert urigtigt Sjørring som Stedet), men heller ikke Ælnoth nævner Bispesædet. Lunds Nekrolog kalder endnu den 4. Biskop (Ketil), der faldt i Slaget 1134 (Optegnelsen antagelig o. samtidig), for »Wendilensis« (skønt de andre faldne Bisper betegnes efter Byer), og Gavebogen har samme Betegn. Kun Roskildekrøniken (fra o. 1140) kalder ham »Ketil af Vestervig« (Vestervicensis), men omtaler alligevel kort efter hans Efterfølger Self (Sylvester) som »Vendelboernes Biskop«. Men denne kalder sig selv i et Dokument for »Burglanensis« o: af Børglum, og siden er dette den officielle Stiftsbetegnelse. Hvis Vestervig da virkelig har været Bispesæde, har det antagelig kun været forbigaaende. Paa d. a. Side godtgør den nye officielle Bispestolsfortegnelse kun, at Børglum (den tidligere Kongsgaard) nu var paa Bispens Hænder og havde Stiftets Hovedkirke, men ikke, at Præsteskabet dér allerede dannede et Præmonstratensersamlag. Børglum som Præmonstratenserkloster var Datter af Steinfeld i Eifel; men dette, der først o. 1136 blev optaget i Ordenen, fik overhovedet først et Datterkloster 1142. En Biskop som Self, der stod paa Valdemar I:s (IV, 734) Side i Kampens Dage, kan næppe have indført Præmonstratensere før efter Danmarks Tilbagevenden til Pave Alexander III's Observants. Om Stiftet jfr. iøvrigt Børglum (I, 438) og Vestervig. — Stiftet har gentagne Gange været Udgangspunkt for Oprør, der ogsaa har haft kirkehistor. Betydning; Oprøret mod Knud d. hl. havde, selv om polit. Spørgsmaal var Hovedaarsagen, ogsaa Kongens Iver for Tiendens Indførelse (IV, 573 a) til Baggrund, og dets Resultat (Danmarks første kanonisk anerkendte

Helgen) fik fremtrædende kirkl. Betydning; Oprøret under Christoffer af Baiern har ogsaa Modstanden mod Bispetiendens Betaling (in natura) til Baggrund, Bøndernes Nederlag førte til Naturaltiendens fulde Gennemførelse i Nørrejylland (ved Kong Christoffers og Ærkebiskop Hans Laxmands [jfr. III, 32] Dom 1443); Oprøret paa Ref.s-Tiden (Grevefejden og Skipper Klement) skyldes ogsaa Misfornøjelse med de kirkl. Tilstande (om de uværdige Bisper Niels Styggesen Rosenkrans og Stygge Krumpen jfr. III, 822 og II, 869). *J. O. A.*

Wendelin, Helgen, efter Legenden Søn af en skotsk Konge, drog som Pilegrim til Rom, slog sig senere ned som Eneboer i Westricht i Nærh. af Trier; 597 skal den hl. Severin af Trier have indviet ham til Abbed for Klostret Tholey. W. paakaldes især i Tyskland og Østrig som Hjælper mod Pest og er Patron for Landmænd og Hyrder. Fremstilles som skægget Hyrde med Krone og Skjold liggende ved Fødderne; Mindedag 22. Okt. (Acta Sanctorum Boll. Oct. Tom. IX, 342—51; D. H. Kerler, Die Patronate der Heiligen, 1905). *P. O.*

Wendelin, Markus Friedrich, ref. Teolog, f. 1584 i Sandhausen ved Heidelberg, d. i Zerbst i Anhalt 7. Aug. 1652. Studerede i Heidelberg, blev Mag. 1607, 1612 Rektor ved Gymnasiet i Zerbst, der tillige var teol. Akademi; udgav forsk. Lærebøger f. E. Chr. theologiæ libri II (1634) og senere større Værker, saal. Exercitationes theologicæ (1652). Joh. Gerhard (II, 196) imødegik ham i et særligt Værk »Collegium Anti-Wendelinum«. *P. O.*

Vender. Navnet V. *(Venedi)* forekom i Oldtiden ofte i Europas østl. Lande som Betegn. for forsk. Folkeslag indenfor den slaviske Folkeklasse. Hos Nordboerne var i daglig Tale V. det eneste Navn, som anvendtes om de slav. Folk ved Østersøens Kyst, om end Forfattere af Skrifter paa Lat. kaldte dem *Slavi*. De boede i det østl. Holsten, Mecklenburg, Brandenburg, Lausitz og i Pommern indtil Weichselmundingen, splittede i mange Stammer, der dog kunde udgøre større Folkeenheder eller styres af en fælles Fyrste; saaledes boede Abodriter i Mecklenburg, Wagrien (IV, 730) og paa Femern, Llutitier el. Wilter i V.-Pommern og Brandenburg, Sorber i Lausitz, Pomeranere Ø. for Oder. — Indenf. Miss.hist. har Beretningen om V.nes Omvendelse en særlig Karakter, idet Forsøgene paa at bringe dem Krdm ofte tilsyneladende havde god Fremgang, men idelig fulgtes af et næsten fuldkommen Sammenbrud, hvorfor der hengik 400 Aar, inden det lykkedes at besejre Hedenskabet; for mange Landskabers Vedkommende skete det først, efter at V.ne var gaaede til Grunde og tyske Kolonister havde taget Jorden i Besiddelse. Det er ogsaa sjældent, at man kan nævne en enkelt Missionærs el. en Fyrstes Holdning som betydningsfuld. Krdmmen groede langsomt og i Stilhed, indtil omsider, uden at Udviklingen kan forfølges, den modne Frugt viste sig. V.nes haardnakkede Modstand kunde synes saa meget mere mærkelig, som det er vanskeligt at finde Lyssider ved deres hedenske Tro. De havde mange lokale Guddomme, som de gærne fremstillede i raat formede Skikkelser, ved hvilke fysisk Vælde og Overmenneskelighed især syntes fremhævet; de var rædselsvækkende med fl. Hoveder — bekendt er især Svantevit og de andre paa Rügen (III, 854) dyrkede Guder; til det skræmmende Udseende svarede den Angst, hvormed V.ne henvendte sig til dem, efter at de ved gunstige Varsler først havde faaet Gudernes Tilladelse dertil. De dyrkedes i Lunde og Templer og betjentes af en særlig Præstestand; de sonedes gennem blodige Ofre, saaledes dræbte Fanger. — Forholdsvis lettest vandt Krdm Indgang hos de sydl. V. i Landet Ø. for Thüringen. Herfra var allerede mange V. flyttede ind i Landet V. for Saale og havde antaget Krdm; de Ø. for Floden boende blev i hvert Fald under Henrik I (II, 398) underlagte det tyske Rige. Men ved deres Rel. vovede Henrik ikke at røre; under Otto I (III, 455) ansaas dog Krdmmen for saa stærkt rodfæstet, at Kejseren kunde oprette Bispedømmer i Meissen, Zeitz og Merseburg (968). Ikke desto mindre holdt Hedenskabet sig her til langt ind i 12. Aarh. I disse Landskaber findes endnu i vor Tid den eneste Rest af V.nes Sprog; det tales af over 100,000 Indb. (se Serb IV, 159); om den sorbiske Bibeloversættelse se Slaver (IV, 255 b). — Langt vanskeligere var Forholdene hos de nordl. V. Efter at de i 9. Aarh. var ladt nogenledes i Fred, om end ofte gjort skatskyldige, opnaaede Henrik I ved sine sejrrige Vaaben at blive Herre over disse Lande. Henrik kunde herske fra Erzgebirge til Eider, men heller ikke i det nyerhvervede søgte han at udbrede Krdm; den arbejdede sig dog i Stilhed frem, og Otto I grundede Bispesæder i Havelberg og Brandenburg (o. 948), nogen Tid efter i Aldenburg i Wagrien. Otto II's Nederlag i Italien bragte V.ne til at rejse sig paany; de afkastede Kejserens Magt, nedrev Kirkerne og forjog Præsterne, Afgudsdyrkelsen genindførtes. Nu kastede V.ne, der hidtil ikke havde været søfarende, sig over Sørøveri og Plyndringer i Danmark. Herved fik de et Folk til Fjender, med hvem de hidtil havde levet i venligt Samkvem. Mellem V. og Tyske raadede et uudslukkeligt Had og gensidig Ringeagt, derfor blev Kampen mellem dem saa uforsonlig, tilmed da V.ne var særlig følsomme overfor hvert Angreb paa deres rel. Tro. Med Danske omgikkes de hidtil med Lethed, V. gjorde Krigstjeneste hos dske Konger, Ægteskaber mellem V. og Dske var ikke sjældne. Saaledes var Svend Estridsens (IV, 427) Datter Sigrid gift med den kr. Abodriterfyrste Gotskalk; han byggede Kirker og stræbte at ordne de kirkl. Forh. i sit Land. Han blev imidlertid myrdet i en alm. Opstand, der lededes af hans hedenske Svoger (1066), og Folket vendte tilbage til Hedenskabet. Denne Tilstand varede gennem et Par Menneskealdre, selv om Arbejdet for Krdm ikke ophørte. Enkelte Fyrster, saaledes Henrik, Gotskalks Søn, greb endog ind med Kraft for atter at faa Krdm genindført. Et ubesindigt Foretagende skulde imidlertid atter ægge V.nes Modstandslyst. Konrad III havde ladet prædike et Korstog mod Syrien, men mange fandt det rimeligere, at de Tyske vendte sig mod deres egne hedenske Naboer; Bernard (I, 271) gav ubetænksomt denne Plan sin Tilslutning, og saaledes kom et Korstog i Stand (1147). Men Hærene, der angreb Stettin og Demmin, traf paa kr. Menigheder; de Skarer, som rykkede

ind i Mecklenburg, hvorhen de dske Konger Svend og Knud ogsaa drog med en Flaade, havde ingen Fremgang, omend V.ne paa Skrømt sluttede Fred og lovede at antage Krdm. Det blev atter den langsomme Vækst, der førte til Maalet; i Holsten havde saaledes Vicelin (s. d.) virket med Held. Ved Aarh.ts Slutn. var Krdmmen helt trængt igennem i V.nes Lande, men samtidig var der af V.ne som Folk kun svage Rester tilbage; de uddøde i Løbet af de flg. to Aarh.r. — I Pommern var der fra Polen, hvorunder Landet hørte, begyndt en Miss., og der fandtes her baade kr. Fyrster og Menigheder, da Biskop Otto af Bamberg foretog sit store Tog derhen 1124—25 (III, 456). Ved sin lige saa fredsæle som kraftige Optræden bragte Otto mange Tusinde til at tage mod Daab, og som dygtig Organisator ordnede han K.n i dette Land. — Rügen (III, 854) blev erobret af de Dske 1169, Indbyggerne kristnedes, og Absalon fik Øen henlagt under Roskilde Bispedømme. (A. Hauck, Kirchengeschichte Deutschlands III-IV; Joh. Steenstrup, V.ne og de Danske før Valdemar d. Stores Tid, 1900). *J. C. R. H. S.*

Wendland, Johann Theodor Paul, tysk Filolog, f. 17. Okt. 1864 i Holmstein (Ø.-Preussen), blev Dr. phil. 1886, var 1890-1902 Gymnasialoverlærer i Berlin, blev 1902 Prof. i klassisk Filol. i Kiel, 1906 i Breslau, 1909 i Göttingen; d. 10. Sept. 1915. W.s Studier har ogsaa teol. Betydning, da han har syslet indgaaende med Filon og gr. Filos. (Neu entdeckte Fragm. Philos, 1891; Philos Schr. ûb. d. Vorsehung, 1892; Beiträge z. Gesch. d. griech. Filos. 1895, o. fl.), og da Udgivelsen af Hippolyt i Berliner-K.fædreudg. var overdraget ham; han fik dog kun Bd. III færdig (Refutatio omnium haeresium, 1916). *J. O. A.*

Vendsyssel, se Vendelbo Stift.

Wendt. 1) **Carl W.**, Læge og Finansmand, Søn af nedennævnte Chr. W., f. i Sorau (Nedre-Lausitz) 12. Okt. 1731, d. i Kiel 6. Aug. 1815, studerede siden 1749 i Halle, hvor han blev Dr. med.; 1753 kom han, efter Opfordring fra hans Faders Ven og Velynder C. A. v. Plessen, til Kbhvn for at praktisere, men gik snart over til Opdragergærning, idet han først blev Hovmester saavel hjemme som i Udlandet for den tidligere Finansminister Chr. Ludv. Plessens Sønner, derefter for de senere saa bekendte Filantroper og Reformvenner, Greverne C. D. F. og J. L. Reventlow (III, 776), der efter egne Udtalelser i høj Grad skylder ham deres rel. Overbevisning og humane Tankesæt. Senere, da W. havde vist sit fremragende finansielle Talent ved Styrelsen af Familien Reventlows og Dronning Anna Sophies Stiftelses Midler, drog (fra 1781) Schimmelmann og derpaa Bernstorff ham ind i Statstjeneste, og W. fik stor Indflydelse under Kronprinsens (Fred. VI's) Styre; han havde særlig med Bankvæsen og Nyordning af Statens Finansstyre at gøre, blev allerede 1784 Deputeret i Finanskollegiet og refererede fra 1788 dets Sager i Gehejmestatsraadet. Samtidig var han dog privat og offentlig optaget af sociale og filantropiske Arbejder, var f. E. fra 1775 i Direktionen for den alm. Plejeanstalt, blev 1787 Medl. af Kommissionen til Fattigvæsenets Nyordning, 1791 af Kommissionen til Negerhandlens Ophævelse. W. døde som Gehejmekonferentsraad (fra 1812) og Overpræsident i Kiel (fra 1813). Hele W.s Færd er præget af hans varme Gudsfrygt og levende Almensans, en Arv fra Faderen, men udviklet til en Type, der minder om det bedste i den engelske evang. Retning. (L. Bobé, Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekreds I, 279 o. a. St.). — 2) **Christian W.**, pietistisk Gejstlig, f. 1684 i Itzehoe, blev bl. a. støttet af Faderens Velynder J. G. Holstein, studerede 1707 i Rostock, 1711 i Kbhvn, kom derpaa som Pagehofmester til den fromme Prins Carl (Frederik IV's Broder), og da Missionskollegiet 1714 oprettedes med Holstein som Præsident, blev W. dets første Sekretær (Dec. 1714). Missionens Forsvar, dens Fremgang og dens pietistiske Ledelse laa ham varmt paa Sinde; April 1720 udnævntes han tillige til Inspektør ved det paatænkte Vajsenhus (IV, 731), hvis Styrelse blev lagt under Miss.-Kollegiet; men inden det virkelig kom i Gang, havde W. forladt Landet. Da Prins Carl paa Grund af Brudet i Kongefamilien trak sig tilbage til Vemmetofte, fulgte W. ham og brugtes bl. a. under C. A. v. Plessens Tilsyn ved Iværksættelse af Prinsens pædagog. og filantrop. Planer; fra 1719—22 oprettede han Godsets 6 Børneskoler, bestemt prægede af Stifterens kr. Alvor, og et Hospital (1722) i Spjellerup. Endnu 1722 sendtes W. som Hofmester for nogle Pager til Pædagogiet i Halle; 1723 gik han til Hessen, hvor han 1729 blev Hofpræst i Cassel, derpaa 1731 til Sorau i Lausitz (ml. Frankfurt a. d. Oder og Breslau) som Superintendent. W. spiller en ikke ringe Rolle m. H. til den begyndende Pietisme i Danmark. (Chr. H. Brasch, Vemmetoftes Historie II, 1860; Bobé, Reventlowske Papirer VI, 517). *J. O. A.* — 3) **Hans Hinrich W.**, tysk prot. Teolog, f. 1853 i Hamburg, 1877 Privatdocent i Göttingen, 1881 e. o. Prof. ssteds, 1883 Ordinarius i Kiel, 1885 i Heidelberg; 1893—1924 Prof. i system. Teol. i Jena. W. tilhører den Ritschl'ske Skoles venstre Fløj, jfr. hans Dogmatik (»System der christl. Lehre« 1907, 1920[2]). Han er Forf. til fl. nytestl. Arbejder; saaledes har han siden 5. Opl. 1880 bearbejdet »Acta« i Meyers Kommentar, ogsaa i dennes moderne »religionshist.« Skikkelse (9. Opl. 1913), og udgivet »Das Johannesevangelium« (1900) og »Die Schichten im vierten Evangelium« (1911), hvor han søger at udskille ældre Bestanddele, der gaar tilbage til Apostlen og kan indeholde en hist. Kærne; endvidere et større Værk »Die Lehre Jesu« I-II (1886—90; 1901[2]), og mindre som »Die Begriffe Fleisch und Geist im bibl. Sprachgebrauch« (1878), »Die christl. Lehre von der menschl. Vollkommenheit« (1881) og »Idea and reality of Revelation« (1904). *H. M.*

Venedig, se Venezia.

Venediger, Georg von, luth. Superintendent i Pommern, studerede først i Wittenberg, hvor han blev Dr. theol. 1550, kom derefter som Præst og Prof. til Rostock 1556, men udnævntes kort Tid efter til Superintendent i Camin i Pommern. Her virkede han i en Aarrække i Kampen mod Osiandrismen (III, 454) og som Kirkevisitator. V. døde 3. Nvbr. 1574. *A. Th. J.*

Venema, Herman, nederlandsk Teolog, f. 1697 i Prov. Groningen, d. 1787, studerede i Franeker under Vitringa d. æ. og d. y. og blev 1724 den sidstes Efterfølger og virkede som saadan i 50 Aar. Hans talrige ekseget. Værker (til Ps. I-VI,

Dan., Jer., Sak., Hes. og Mal.) viser Klarhed og store Sprogkundskaber, og hans »Institutiones historiae ecclesiasticae V. ac N. Test.« I-VII vidner om hans patristiske og skolastiske Viden. Som Teolog var han en selvstændig Coccejaner (I, 527), der byggede paa Fornuften og den hl. Skrift, men beskyldtes for sociniansk og arminiansk Kætteri, da han forsvarede Johs. Stinstra (IV, 358), og vandt aldrig de ortodokses Tillid. *J. Ng.*

Venerabile (Lat.: det ærværdige), se Sanctissimum (IV, 41).

Venerabilem, Innocents III's Dekret af Maj 1202 om Pavedømmets Ret overfor Kejserdømmet. Fra Oldk.n (Hieronymus) opfattedes de fire Dyr i Dan. 7 alm. som de fire Verdensmonarkier, hvoraf det romerske var det sidste; da det frankiske og senere det tyske Kejserdømme opstod og hævede sig over det østrom., syntes denne Opfattelse truet. Fra kirkl. Side hævdedes da (maaske allerede i Karl d. St.s Tid), at Leo III (III, 40) ved Kejserkroningen Juledag 800 havde »overført« det gl. rom. Imperium fra Grækerne (det østrom. Rige) til Germanerne. Ved Teorien om denne *translatio imperii* kunde Pavemagten dels opretholde den traditionelle Fortolkning af Dan. 7, dels fremstille Paven som den, der bortskænker Kejserværdigheden og derfor frit kan bestemme, hvorvidt han vil akceptere den af de tyske Fyrster valgte Konge som Kejser og salve ham som saadan. Officiel Anerkendelse fra K.ns Side fik denne Idé i Innocents III's Dekret V., der senere optoges i Gregor IX's (II, 259) Dekretalsamling (lib. I, tit. VI, cap. 34), og derved blev kirkl. Lov. (Hefele, Conciliengesch.[2] V, 788 ff.; W. E. Köhler, Luthers Schrift an d. chr. Adel im Spiegel der Kultur und Zeitgesch., 1895, S. 238). *P. O.*

Venezia (Venedig), By, tidligere Republik og Patriarkat i N.-Italien. V.s opr. Befolkning (»Veneterne«) blev i 2. Aarh. f. Kr. afhængig af Romerne og latiniseret. Da Folkevandringen i 5. Aarh. hærgede N.-Italien, flygtede Beboerne fra Aquileja og andre Stæder ud til de lave Øer i »Lagunerne« ved Po's Munding, hvor der opstod en Række mindre Byer (Grado el. Aquileja nova, Torcello o. fl.). I Slutn. af 7. Aarh. valgte Byerne en fælles Doge *(dux)*, i 9. Aarh. blev Rivoalto (Rialto) Regeringssæde (det berømte Dogepalads er fra 14. Aarh.), og dermed var Grunden lagt til Republiken V. — Ved sin Beliggenhed blev V. Bindeled mellem det frankiske og byzantinske Rige (det sidstes Herredømme over V. var kun af Navn). O. 829 hjembragte en venet. Flaade fra Aleksandria Evangelisten Markus' Relikvier; San Marco blev derefter V.s Værnehelgen, og hans Attribut, Løven, blev Byens Vaaben. Til Helgenlevningerne opførtes S. Marco-Kirken, opr. en rom. Basilika, fra 11. Aarh. ombygget i byzantinsk Stil (gotiske Tilføjelser i 15. Aarh. til Facaden gjorde den endnu mere fantastisk); 1204 anbragtes over Indgangen de 4 pragtfulde Bronzeheste, et Bytte fra Konstantinopel; af Kirkens mange Mosaiker gaar de ældste tilbage til 10. Aarh.; Katedralkirke har den kun været siden 1807; Campanilen styrtede sammen 1902, men er genopført. — Paa Korstogstiden, da V.s Skibe overførte Korsfarerne til det hl. Land og hjemførte Orientens Produkter, blev Republiken en Stormagt. Den søgtes som Forbundsfælle af Byzantinerne mod de ital. Normanner og af Kejser og Pave i disses indbyrdes Kampe, hvor V. tilsidst tog Parti for Paven og tilføjede den kejserl. Flaade et Nederlag 1177. Beretningen om, at Paven til Tak overdrog V. Herredømmet over Adriaterhavet og dermed indstiftede den bekendte Fest paa Kristi Himmelfartsdag, »Formælingen med Havet« *(sposalizio del mare)*, er uhist. V.s Handelshuse (Paladser), der opr. var af Træ, byggedes nu af Sten, alm. i 3 Etager, forneden en Hal til Varelager, derover Festsal med aaben Altan mod Kanalen, øverst Dagligværelser. Sit største Magtomraade vandt V. gennem Deltagelse i 4. Korstog (II, 848) under Dogen Enrico Dandolo 1204. Det »lat. Kejserdømme« skaffede V. store Besiddelser ved Sortehavet o. a. St. Paa sit Højdepunkt omfattede V. N.-Italien til Po og Adda, Istrien, Størstedelen af Dalmatien, Dele af Slavonien og Grækenland, de ioniske Øer samt Kreta og Cypern. Længe rivaliserede V. med Genova, der 1261 hjalp den gr. Kejser, som residerede i Nikæa, med at styrte det lat. Kejserdømme, hvorved V. blev udelukket fra Søvejen til Sortehavet og henvist til over Aleksandria at hente Orientens Varer. Efter Genovas Besejring o. 1380 fik V. en ny Glansperiode. Indadtil havde V. et ejendommeligt oligarkisk Styre. Ved Siden af Dogen og Regeringskollegiet *(Signoria)* stod det store Raad *(consiglio maggiore)*, der beherskedes af Adelen *(nobili)*, hvis Navne var indskrevne i den gyldne Bog *(il libro d'oro)*, og som ved Haandfæstninger tilsidst tog al Magt fra Dogen. Den virkelige Magt var dog hos mindre Udvalg, især »Timændene« *(consiglio dei dieci)*, en hemmelig Forhørsdomstol (de berygtede Fængsler »Blykamrene« og »Brøndene«). Højst i Værdighed efter Dogen stod de 9 Prokuratorer af S. Marco, der tillige var Overformynderi. Naar det ikke drejede sig om Politik, var Regeringen iøvrigt mild og begunstigede Kunst og Videnskab, saaledes at V. i kulturel Henseende i 15.—16. Aarh. indtog en Førsteplads i Europa (den »venet. Kunsts« Mestre: Bellini, Palma Vecchio, Tizian, Paolo Veronese o. fl.). — Den polit. Stormagtsstilling fik sit Knæk ved Osmannernes Fremtrængen og Opdagelsen af Søvejen til Indien, selv om V. længe stred tappert for at bevare den. V. kæmpede sammen med Frans I mod Karl V, sammen med Paven og Karl V mod Tyrkerne og deltog med 140 Skibe i den forenede kr. Flaade, der 1571 overvandt Tyrkerne ved Lepanto. I Beg. af 17. Aarh. kom V. i Strid med Paven (Pengespørgsmaal), der forgæves lagde Interdikt paa V. (1606), hvis Regering udviste Jesuiterne og andre Ordener. 1645—69 laa V. atter i Krig med Tyrkerne om Kreta, som trods alle Sejre (Cort Sivertsen Adeler) gik tabt. Efter Freden i Karlowitz 1699 deltog V. ikke mere i Verdenspolitiken. 1797 gik den sidste Doge Ludovico Manin af, og ved Freden i Campio Formio kom V. under Østrig, hørte 1805—14 til Italien og stod under Østrig til Genforeningen med Italien 1866. — Patriarkatet V. stammer fra Aquileja (I, 129). Ved et Skisma udskiltes et nyt Patriarkat i Grado fra Aquileja, og under Leo IX (1053) deltes N.-Italien mellem disse, saaledes at Aquileja fik Lombardiet, Grado Venetien og Istrien, men 1451 flyttede Nikolaus V Patriar-

katet fra Grado til V. Faa Aar efter indførtes rom. Ritus (Grado havde egen Ritus). Forud for dette gik mellem Patriarken af Grado og Biskoppen af V. en langvarig Strid, der kirkeretsligt blev bilagt i 13. Aarh. Siden 11. Aarh. var Castello Bispesæde og S. Pietro di Castello Katedralkirke, skønt i Anseelse langt overskygget af S. Marco. Fra 1451 er Patriarkatets Hist. nær knyttet til Republiken V., der ønskede at skabe en selvstændig venet. Statskatolicisme og ofte indtog en pavefjendtlig Holdning (jfr. det nævnte Interdikt af 1606). 1807 gjorde Napoléon S. Marco til Patriarkalkirke. 1815—19 omlagdes Patriarkatets Jurisdiktion og det fik til Suffraganater Ceneda, Feltre-Belluno, Concordia, Treviso, Padova, Vicenza, Verona, Adria, Chioggia og Udine. Det sidste ophøjedes 1846 til Ærkebisped. 1903 besteg Patriarken Giuseppe Sarto Pavestolen som Pius X. — Patriarkaldiøceset V. omfatter 45 K.sogne med o. 140,500 Sjæle, 160 Kirker og Kapeller, 274 Præster, 263 Ordenspræster, 28 mandl. og kvindel. Kongregationer. Patriarken har adskillige Forrettigheder, har Titel Primas af Dalmatien og bærer Purpur, selv om han ikke er Kardinal. Domkapitlet ved S. Marco er stort (Ærkepresbyter, Provst, Pønitentiar, Ærkediakon, Primicerius, 20 Domherrer). Til fl. Kirker er knyttet mindre Kapitler for Korbøn og Sjælesorg. (F. Meldahl, V., dets Hist. og Mindesmærker, 1903; P. Saccardo, Les mosaiques de St. Marc à Venise, 1896; Zwiedineck-Südenhorst, V. i »Monographien z. Weltgesch.« 8, 1899; Kretschmayr, Gesch. v. V., 1905; John Ruskin, The Stones of V. I-III, 1898; Crawford, Gleanings from Venetian hist. I-II, 1905; Baedekers Rejsehaandb.; Annuario ecclesiastico). *S. A. B.*

Venezuela, se Syd-Amerika IV, 440.

Venge Kloster i V. Sogn, Hjelmslev Herred, Aarhus Stift, var opr. et Benediktinerkloster, grundlagt ialt Fald før Valdemar I's Tid; denne gav 1158 Klosterets Bønder Fritagelse for Leding. Men 1166 overtog Cistercienserne fra Sminge (IV, 264) med Pavens, Kongens og Aarhus-Bispens Samtykke Klostret. Overdragelsen begrundes som sædvanlig med Benediktinernes Forfald; Klostret havde kun 3 Munke foruden Abbeden, Johannes, der maatte gøre Bod i Vitskøl Kloster. Den ny Abbed, Englænderen Brienne, havde selv hentet Pave Alexander III's Stadfæstelse; Begivenheden er et Led i Danmarks Bestræbelser for at løsgøre sig fra den skismatiske Pave (jfr. Valdemar I, IV, 734 f.). Initiativet til Forandringen udgik fra Biskop Svend (IV, 426). Cistercienserne var kun i V. i o. to Aar; thi da de maatte døje mange Genvordigheder af en adelig Dame, Margrethe, flyttede de 1168 til Kalvø i Skanderborg Sø og bortbyttede V. Kl., der vurderedes til 30 Mark Guld, til Kongen. Brienne drog atter udenlands og fik Stadfæstelse af Paven og af Ærkebiskop Eskil i Clairvaux; fra Kalvø drog Brødrene atter videre til Øm (s. d.). Klosterkirken, St. Trinitatis K., nu Sognekirke for V. Sogn, maaske opført o. 1150, er en af Danmarks ejendommeligste Kirker. Den opførtes som en enskibet Fraadstens Korskirke med et mærkeligt Korparti; Korsarmene var delt i 2 Etager, hver med Absider til Alter. Indbygning af Skibets Hvælv og forsk. Tilbygninger har ændret Kirken stærkt. Paa Apsis' Hvælv er der fundet Rester af Kalkmalerier fra c. 1200. (J. Kornerup, V. Klosterkirke. Dske Mindesmærker I; J. B. Löffler, Udsigt over Danmarks Kirkebygninger, 1883, S. 89). *B. K.*

Wenger. 1) **Johan W.**, f. 1811, d. 1880, blev 1829 Baptist-Missionær i Bengalien. W. var tillige en fremragende Sprogmand; han besørgede 1861 en revideret Udg. af Careys bengaliske Bibelovers. (1874[4]) og 6 Udg.r af N. T.; desuden fl. sproglige Arbejder vedr. Bengalisk samt en revideret Bibelovers. til Sanskrit (1848). *B. K.* — 2) **Rudolf W.**, reformert Præst, f. 1831 i Bern, studerede Teol. i Berlin og Halle og blev efterat have haft fl. Præstestillinger 1872 Anstaltspræst ved »Heinrichsbad« i Appenzell, et nyt Rekreationssted, fortrinsvis beregnet for »trætte Gejstlige«. Hans Virksomhed her minder om J. Chr. Blumhardts ved Bad Boll (I, 341). I.- og Y.-Miss.s Arbejde havde en varm Støtte i ham, og han har forfattet fl. skattede Andagtsbøger. 1897 tog han paa Gr. af Sygdom Afsked og døde 15. Jan. 1899. (Züge aus dem Leben W.s, 1899). *J. O. A.*

Veni creator spiritus, Hymne, som med en vis Sandsynlighed kan tilskrives Hrabanus Maurus (II, 469); den brugtes Pinsedag til Vesper og ellers ved højtidelige Lejligheder (Ordinationer, Kirkeindvielser, Synoder) som Pragthymne under Klokkeklang, Røgelse, Lys, Festklædning. I Luthers fordanskede Form »Kom Gud Skaber og Hellig Aand« ansattes den i N. Jespersens (II, 616) Gradual til Slutningsps. i Pinsen. Overs. af Grundtvig: »Kom Skaberkraft Gud Hellig Aand«. (Analecta hymnica 50). *P. S.*

Veni redemptor gentium, se Ambrosius (I, 68).

Veni sancte spiritus, se Robert II den fromme (III, 801).

Weninger, Franz Xaver, Jesuit, f. 30. Okt. 1805 i Steiermark, d. 29. Juni 1888 i Ordenshuset i Cincinnati, U. S. A., studerede i Wien (hvor han blev Dr. theol.), præsteviedes 1828, blev derpaa Studiepræfekt ved Seminariet i Graz, indtraadte 1832 i Jesuiterordenen og virkede som Lærer ved Ordenskollegiet i Innsbruck. I Revolutionsaaret 1848 gik han som »Missionær« til Amerika og gennemrejste i 40 Aar de forenede Stater paa Kryds og Tværs, prædikende paa Tysk, Engelsk og Fransk. 1868 stiftede han Pedro Claver-Foreningen til Opdragelse af Negerbørn og bidrog ved Indberetninger til Rom om Bønhørelser og Undere væsentlig til, at Claver (I, 520) kanoniseredes. W. er Forf. til en Masse Skrifter (Lærebøger, Andagtsbøger, Prædikener, polemiske Skrifter osv.) paa forsk. Sprog; 1869 og 1870 forsvarede han fra Amerika Pavens Ufejlbarhed og angreb Döllinger. *J. O. A.*

Venn. 1) **Henry V.**, anglik. Præst, f. 1725, d. 1797, studerede i Cambridge og blev ordineret 1749. Under Paavirkning af J. Wesley og Whitefield sluttede han sig til den evang. Retning. Som Kap. i Landsbyen Clapham (nu indlemmet i Syd-London) 1754—59 kom han i Forb. med Familien Thornton (IV, 556) og holdt ofte i londonske Kirker Bibellæsninger (saak. »lectures«). Som Spr. i det store Sogn Huddersfield 1759—71 sled han sig næsten op og fik derfor en mere overkommelig Gærning i Yelling ved Cambridge. Hans Lærebog »The Complete Duty of Man« blev længe meget benyttet. — 2) **Henry V. den yngre**, anglik. Præst, Søn af John V., f. 1796,

d. 1873, var Kap. ved St. Dunstan-in-the-West i London, fra 1834 Spr. i Drypool, Hull, 1834—48 Spr. ved St. John's, Holloway, i London. 1841 blev han Sekretær i *C. M. S.*, og efter 1848 at have taget sin Afsked som Spr. ofrede han Resten af sit Liv helt for denne Virksomhed. Under hans dygtige og initiativrige Ledelse af Selskabet udsendtes 498 Præster til Miss.marken. V. arbejdede ivrigt for Opr. af Bispedømmer derude, modarbejdede Slavehandelen og sørgede for unge Negres Uddannelse i London til alt Slags Arbejde, som kunde indføres i Afrika. I sidste Del af sit Liv var V. tillige Hovedlederen af det evang. Parti. Skrifter: Colonial Church Legislation (1850); Retrospect and Prospect of the Operations of C. M. S. (1865); Life and Letters of H. V. (hans Bedstefader). En Biografi af ham selv er udg. af W. Knight, 1880. (J. Venn, Annals of a Clerical Family, 1904). — 3) **John V.**, anglik. Præst, Søn af Henry V. d. æ., f. 1759, d. 1813, studerede i Cambridge, var en Tid Kap. paa Landet, men fra 1792 til sin Død Spr. i Clapham, Midtpunktet for den evang. Retnings Virksomhed. Her samledes den Kreds af fremragende Mænd, som Sydney Smith (IV, 266) stemplede med Navnet »Clapham-Sekten« (I, 514). V. tog Del i alle Foretagender, der sattes i Gang, bl. a. den Missionsgærning, der blev Beg. til det i 1799 opr. »kirkl. Missionsselskab« (C. M. S.). V. udgav en Samling meget yndede »Psalms and Hymns« (1785). *C. E. F.*

Venskab, et paa Grundlag af Sympati og ved frit Valg opstaaet Forhold ml. to el. fl. Msker. Normalt vil V. (bortset fra V. mellem nærbeslægtede og Ægtefæller) særligt opstaa ml. Personer af samme Køn, idet det erotiske Moment sjældent, i hvert Fald i de yngre Aar, kan holdes udenfor Venskabet mellem Mand og Kvinde, hvis dette ikke skal nøjes med at være et blot Kammeratskab, og saaledes ikke naar V.ets egentlige Idé: fuld Fortrolighed og stadig indbyrdes Paavirkning. I dette V.ets Ideal ligger dets sædelige Forpligtelse: gensidig Paavirkning og Berigelse i human, intellektuel og etisk Henseende. V. kræver derfor gensidig Agtelse; Cicero har derfor Ret i, at »kun mellem gode findes V.«. — En vis Ligestillethed i ydre Kaar, Dannelse og Kundskaber er, om ikke nødv., saa dog meget fremmende for V. Navnlig vil dog stærk Uenighed om rel., etiske og polit. Spørgsmaal sætte V.et paa en haard Prøve. For stor Ensartethed i Kaar og Meninger vil paa d. a. S. vanskeliggøre den indbyrdes Paavirkning og Berigelse. Oldtiden (Aristoteles, Cicero, Plutark) regnede V. for det højeste mskelige Forhold; for Aristoteles danner det Overgangen fra den individuelle til den sociale Etik. Ogsaa G. T. sætter V. højt (David og Jonatan, Ordsprogenes, Sirach). Derimod indtager V. i N. T. en tilbagetrædende Plads. At Jesus kalder sine Disciple Venner (Joh. 15, 14 f.) og omtaler Lazarus som Ven (Joh. 11, 3 ff. jfr. Joh. 13, 23; 21, 20) er en Udvidelse af Udtrykket, da Ligestilletheden mangler. (»Ven« Mt. 26, 50 og 22, 12 er en unøjagtig Overs.). — Den af Krdmmen fremhævede alm. Broderkærlighed ophæver tilsyneladende V.ets Berettigelse. Pietismen vilde saaledes ikke anerkende V.ets etiske Værd; omvendt priste Rationalismen V. som det højeste Livsforhold (jfr. Antiken). — V. maa i Lighed med Familiekærlighed, Arbejdsfællesskab o. l. betragtes som et Livsgode, der er muligt for alle Msker, men som indenfor Krdmmen stiller større Krav i Retning af gensidig Paavirkning og tillige giver større Gaver, idet et kr. V. faar et Evighedsindhold, som det slet og ret paa human Sympati grundede V. maa savne. *N. M. P.*

Venslev, Rasmus Møller Sørensen, se Sørensen, (IV, 482).

Vent, Hans Lorenz Andreas, slesv.-holst. Præst, f. 10. April 1785 i Hademarschen ved Rendsborg, d. i Itzehoe 22. April 1879, blev 1811 Diakonus i Tellingstedt i Ditmarsken, 1815 Faderens Efterfølger som Præst i Hademarschen, tog Afsked 1863. V., der var udpræget ortodoks, forsvarede Harms (II, 349) i Skriftet »An das Wahrheit suchende Publicum. Ueber die 95 Thesen des Pastor Harms« (1818). For Miss.sagen slog han til Lyd i »Nachricht und Erinnerung, betreffend die Bibel- und Missionssache« (1826). Udgav Homiletiches Magazin I-II (1828—29) og et Udv. af Luthers Skrifter i 10 Bd. 1826 (1844[3]). (Allg. deutsche Biographie XXXIX, 606). *P. O.*

Wenth (Wend; lat. Slavus el. Vandalus), **Johann**, dsk Biskop, f. o. 1490—95, d. 1541, antagelig af vendisk Familie, da W. selv skriver sig *Slavus*, men født i Gandersheim (Stiftet Hildesheim), som det ses af hans Immatrikulation i Wittenberg i Vinteren 1515-16; blev 1517 Baccalaureus og Jan. 1526 Mag., har maaske i Mellemtiden virket i Goslaregnen. Indkaldtes 1526 af Hertug Christian (III) som Lektor ved Haderslev Kapitel; da hans Komme næppe ligger før Jul, maa Formodningen om, at han skrev Hertugens teol. Brev fra Marts 1526 (om Fasten) til Biskop Ivar Munk i Ribe og den »nye Skikkelse« (K.ordning), som omtales her, staa hen. Sammen med Dr. Weidensee (IV, 793) holdt W. i 1527 Forelæsninger, der ogsaa søgtes af Mænd fra Kongeriget (jfr. Art. Tøndebinder IV, 670), og der kan med god Grund tales om en »evang. Præsteskole« i Haderslev. W. har sikkert haft fremtrædende Indflydelse paa Gudstjenesteordningen og paa den haderslevske K.ordinans (II, 800) af 1528; han var 1529 tilstede som Protokolfører ved »Kollokviet« i Flensborg med Sværmeren Melch. Hoffmann (II, 443). Efter Eb. Weidensee's Bortrejse 1533 blev W. Provst. 1537 deltog han i Arbejdet paa den dske K.ordinans (i Odense og Haderslev), og s. A. beskikkedes han til første Superintendent i Ribe. Som Biskop viste han stor Kraft og Nidkærhed, men hans ringe Kendskab til dsk Sprog lagde ham Vanskeligheder i Vejen. Derimod fik hans lat. Forelæsninger i Ribe stor Betydn. Han deltog i Bispemødet i Kbhvn 1540, men døde allerede $^{11}/_{8}$ 1541. Fra hans Bispetid stammer den dygtige »Ratio visitationis præpositorum« (Ny khist. Saml. VI, 124 f.). Med Urette har man anset ham for Stamfader til Slægten Wandal. (H. F. Rørdam i K.-Kalender for Slesvig Stift, II 1864, 121 f.; E. Michelsen i Protest. Real Encyklopädie XXIV[3], 639 ff.). *B. K.*

Ventura, Gioacchino, rom.-kat. Fasteprædikant, f. 1792 i Palermo, d. 1861 i Versailles, var først Jesuit (1808—1817), derefter Teatiner, blev 1824 i Rom Generalvikar for sin Orden og 1830 dens General. V. virkede en Række Aar som glødende Advents- og Fasteprædikant i

Rom. Begejstret for Italiens Frihed anbefalede han demokrat. Reformer, men hans Tale for de i Wien »for Friheden faldne Martyrer« (1848) blev sat paa Index, og han underkastede sig. 1851 rejste han til Paris, hvor han vandt Ry som conférencier og 1857 paa Napoléon III's Opfordring holdt Fasteprædikener i Tuillerierne (udg. under Titel »Le pouvoir politique chrétien« 1858). (Samlet ital. Udg. af hans Værker i 34 Bd. 1852—64; tysk Overs. »Sämtl. Kanzelvorträge u. Erbauungsschriften« I—XIV, 1848—71). *S. A. B.*

Venturi, Adolfo, ital. Kunsthistoriker, f. 1856 i Modena, Direktør for Galleria estense, siden Prof. i middelalderlig og nyere Kunsthist. i Rom, har bl. a. skrevet en stor »Storia dell' arte italiana« I-VI(1901—08). Ogsaa med speciel kirkl. Kunsthist. har han sysselsat sig (jfr. »La Madonna«, 1900). Af andre Skrifter kan fremhæves: »Il museo e la galleria Borghese« (1893) og »La galleria Crespi in Milano« (1900). *B. K.*

Venturini, Carl Heinrich Georg, tysk rationalistisk Forf. og Præst, f. 30. Jan. 1768 i Braunschweig, d. i Schöppenstedt 25. Maj 1849, studerede i Helmstedt, blev Mag. i Tübingen, var 1797—99 Lærer i Hist. i Kbhvn i sin Svoger, Hofpræst Christianis Institut paa Vesterbro. Senere udgav han her anonymt en berygtet Jesus-Biografi i Romanform, »Natürliche Gesch. des grossen Propheten von Nazareth« I-III (Bethlehem ɔ: København, 1800—1802) og »Hermann der Sassen Herzog, Deutschlands Rächer« I-II (1804—05). 1807 blev V. Præst i Hordorf i Braunschweig. Senere udgav han talrige hist. Værker, f. E. »Chronik des 19. Jahrh.s« i 31 Bd. (1809—37). 1844 tog han Afsked. (A. Schweitzer, Gesch. der Leben-Jesu-Forschung, 1913, S. 44—48). *P. O.*

Venturinus fra Bergamo, Bodsprædikant, f. 1304 i Bergamo, d. 1346, blev 15 Aar gl. Dominikaner, ønskede forgæves at blive udsendt som Missionær i Østen, optraadte 1334 som Bodsprædikant i Lombardiet og stillede sig 1335 i Spidsen for en Skare Flagellanter (IV, 438), der drog til Rom. Benedikt XII (I, 257) ansaa ham for Demagog og forviste ham til et Kloster. Han regnes alm. til de »salige« (II, 719), men er ikke officielt kanoniseret. *P. O.*

Venusinus, Jon Jakobsen, dsk Lærd, Præstesøn fra Hven (deraf Navnet V.), f. i 1550erne, gik i Frederik II's Kostskole i Frederiksborg, studerede i hvert Fald 1579 i Rostock, blev 1580 Mag. i Wittenberg, 1584 Spr. i Sædder-Herfølge og Provst for Bjeverskov Herred, 1587 Spr. ved Helliggeistes Kirke i Kbhvn. Det skyldes vel hans Velyndere, Arild Hvitfeldt og Tyge Brahe, at Anklagen mod ham for at have udeladt Exorcismen (I, 835) ved Daaben ikke fik alvorlige Følger. Kort efter hindrede Censuren ham i at udgive et filos.-teol. Værk; da han 1599 udgav den første trykte Fordanskning af Thomas af Kempens »Om Kristi Efterfølgelse« (IV, 549), værgede han sig derfor i Fortalen mod Mistanken for Kætteri. V. var en kritisk Aand, paavirket af Ramismen (III, 689) og af den kryptokalvinistiske Retning. 1600 blev han Prof. i Fysik; som saadan kritiserede han Aristoteles og godkendte Kopernikus' System. 1602 blev han kgl. Historieskriver, men naaede saalidt som sine Forgængere at faa Danmarks Historie skrevet; hans Forarbejder viser Evner til dristig Detailkritik (saal. af Saxo's Oldsagn). Efter en Englandsrejse i kirkl. Ærinde blev V. forlenet med Sorø Kloster for saaledes at vinde Tid til sit hist. Værk, men døde 30. Jan. 1608. (K.hist. Saml. 3. R. I, 241 f.; Rørdam, Kbhvns Universitets Hist. II og III, 1869—77; samme, Klavs Christoffersen Lyskanders Levned, 1868; Vilh. Andersen, Tider og Typer. Erasmus, 1907, S. 170—84). *H. J. H.*

Wenzel, se Wenzeslaw.

Wenzeslaw, 1) **W., den hellige,** Hertug af Böhmen, myrdet 28. Sept. 935 (?). Om Krdmmens ældste Hist. i Böhmen se I, 434. Borzivois Søn Wratislaw var kr.; men hans Enke Dragomir, der efter ham fik Magten, forfulgte Krdmmen. I Spidsen for den kr. Reaktion traadte da hendes ældste Søn, W. Dragomir afsattes, og W. blev Hertug; men søgte forgæves at hjælpe Krdmmen til større Udbredelse. Som Fører for et hedensk Modparti (tillige det czekkiske Nationalparti overfor den tyskvenlige W.) optraadte hans Broder Boleslaw (I), hvem det lykkedes at dræbe W.; hans Lig førtes senere til den af ham selv byggede Veitskirke i Prag, og snart æredes han som Böhmens Værnehelgen. Gumpold, Biskop i Mantova (d. 985), forfattede et panegyrisk »Vita St. W.« (Scriptores rer. Germ. ed. Pertz, IV, 213—23). I Tyskland fortaltes allerede i 13. Aarh., at W. havde vist sig for Erik Plovpenning (I, 786) og varslet ham samme Skæbne, som han selv havde lidt. (Hauck, Kirchengesch. Deutslands[3] III, 184 ff.). *P. O.* — 2) **W. IV,** böhmisk Konge og tysk Kejser (som saadan: Wenzel), f. 1361, blev allerede 3 Aar gl. kronet til böhmisk og 1376 til tysk Konge; 1378 fulgte han Faderen Kejser Karl IV paa Tronen. Paa Grund af Uduelighed og Uvirksomhed afsatte de 4 rhinske Kurfyrster ham 1400 og Pave Bonifatius IX (I, 357) stadfæstede Afsættelsen, hvorefter W. begunstigede Husitismen i Böhmen. 1411 anerkendte han Broderen Sigismund (IV, 180) som rom. Konge og Kejser. I Böhmen kom han i hæftig Strid med Ærkebispen af Prag og lod hans Generalvikar Nepomuk drukne i Moldau (om Nepomuk-Legenden se III, 359). Om hans Forhold til Johann Hus og den nationale Bevægelse ved Universitetet i Prag se II, 495. Ogsaa Magten i Böhmen maatte W. efterhaanden opgive og efter at have lidt mange Ydmygelser af de böhmiske Stormænd og Sigismund døde han 1419, forladt paa Gr. af sin Grusomhed og ødelagt af Drikfældighed. *H. J. H.*

Verbalinspiration (Lat. = Bogstavinspiration), se Inspiration (II, 543).

Verbeck, Guido Fridolin, nederl. Missionær, f. i Zeist i Nederland 23. Jan. 1830, d. i Japan 9. Marts 1898; V. blev konfirmeret i Brødremenigheden og uddannet som Ingeniør; Betydning for hans Missionsinteresser havde Kinamissionæren Gützlaffs Besøg i Zeist, men først efter et Par Aars Virksomhed i Amerika som Ingeniør indtraadte V. i et Miss.seminarium og udsendtes 7. Maj 1859 af den nederl.-reformerte K. i Amerika som Missionær til Japan, som Staterne netop 5 Aar før havde tvunget til at aabne sig for Udlændinge. 1859—68 blev for V. en stille Forberedelsestid med grundigt Sprogstudium, hvor han bl. a. vandt Japanesernes Tillid ved at undervise videbegærlige unge især af den lavere

Adel (Samurai). 1868—77 brugte Kejser Mutsuhito ham som Leder af den kejserlige Højskole i Tokio og som Raadgiver ved Indførelsen af det Folkeskolevæsen, som forklarer Japans hurtige Fremskridt til dets Magtstilling. 1878—98 var V.s Tid optaget af direkte Miss.-arbejde som Lærer ved det teol. College, Bibeloversætter og Evangelist. (W. Griffis, V. of Japan, a Citizen of no Country, 1900). *Fr. S.*

Verberantes, Benævnelse for Flagellanter, se Svøbebrødre (IV, 438).

Vercelli, By og Bispesæde i den ital. Provins Novara. Om Synoden i V. 1050 se Berengar (I, 265).

Vercelloni, Carlo, rom.-kat. Teolog, f. 10. Jan. 1814 i Biella i Piemont, d. 19. Jan. 1869 i Rom, blev 16 Aar gl. Barnabiter (I, 220), studerede i Torino og Rom, blev 1847 Forstander for Ordenshuset i Rom, senere Ordenens General. Sammen med Joh. Cozza paabegyndte V. en ny Udg. af Codex Vaticanus, hvoraf I-II udkom før hans Død; hans værdifuldeste Arbejde er Undersøgelser over Vulgatas Tekst, udg. i »Variæ lectiones Vulgatæ« I-II (1860—64); fra 1861 udgav V. den officielle Vulgata-Tekst. *P. O.*

Verden, tidligere Bispedømme i Nordtyskland, SØ. for Bremen, antagelig grundet af Karl d. St. selvom Stiftelsesdokumentet af 19. Juni 786 er ægte (Forfalskning fra o. 1150). Ophævelsen af Ærkesædet Hamburg 845 bragte V. de Omraader N. for Elben (deriblandt selve Hamborg), det før 831 havde besiddet, tilbage (jfr. Rimbert, Vita Anskarii 22), men 849 omreguleredes Grænsen paany (jfr. Ansgar I, 101 b). Bl. V.s Biskopper i Middelalderen kan nævnes Dietrich fra Niem (I, 639) fra 1395—99. — Ref.en fandt tidlig Indpas, men Biskop Christoph (1503—58) søgte at holde den nede med Vold; hans Broder Georg (1558—66), der aldrig fik pavelig Bekræftelse, holdt sig passiv. Eberhard fra Holle (1566—86), der ligefrem forkastedes af Paven, lod 1573 en luth. Visitation foretage i Stiftet. Efter ham fik Omraadet fyrstelige »Bisper«, der kun var verdslige Administratorer, saaledes 1623 den dske Prins Frederik (III), der dog maatte vige efter Restitutionsediktet 1629 (III, 768). Den kat. Restauration (1630—31) standsedes ved Svenskernes Fremrykning. Prins Frederik (1634 »Ærkebisp« af Bremen) fik paany V., som han beholdt til 1644. Ved den westfalske Fred blev V. sækulariseret og afstaaet til Sverige som Hertugdømme; fra 1719 tilhørte det Hannover og gik 1866 op i Preussen. *P. O.*

Werdenhagen, Johann Angelius von, tysk Statsmand og rel. Forf., f. i Helmstädt 1. Aug. 1581, d. i Ratzeburg 25. Dec. 1652; sluttede sig under Studier i Helmstädt til Dan. Hoffmann (II, 442), der hæftig angreb Universitetets Humanister som Rationalister og forkastede Filosofiens Brug i Teol. 1601—12 var han dels Privatdocent i Helmstädt, dels Mentor for unge Adelsmænd eller Skolemand, derefter brugte Hertugen af Braunschweig ham i diplomat. Ærinder (ogsaa til Danmark); 1616 blev han Prof. i Etik i Helmstädt, men maatte allerede 1618 vige, da han fornyede Dan. Hoffmanns Kamp mod Fornuftbrugen i Teol.; blev derpaa 1618—26 Syndikus i Magdeburg, men hans dræje Angreb paa den luth. Gejstlighed som »hedenske Farisæere« umuliggjorde ham her. Fl. Aar opholdt han sig da uden Ansættelse i Leiden og Haag, hvor han skrev sine polit. og rel.-etiske Skrifter, traadte fra 1632 atter i diplom. Tjeneste og døde som kejserlig Afsending hos Hansestæderne. W.s for K.hist.n mærkeligste Bøger er »Psychologia vera J. B. T.« (ɔ: Jac. Böhmii Teutonici), 1632, og det lille »Offene Herzenspforte zum wahren Reiche Christi«, 1632 (pseudonymt), hvori han skarpt bedømte Tilstanden i den luth. K.; han hævdede, at Jøder, Tyrker og Hedninger ofte »i deres Overtro er langt alvorligere og andægtigere end vi, og langt rigere paa gode Gærninger«, og at »Viden, Erkendelse og Bogstavvisdom ikke gør salig«, thi Kristus vil dømme efter Kærlighedens Gærninger. Ortodoxe Lutheranere beskyldte ham derfor for »Enthusiasmus«, ja for Ateisme! W. gjorde først Böhme's Anskuelser bekendt i videre Kredse; han er paavirket af Weigel og Arnd, var Pacifist og krævede Skolen fornyet og frigjort for Filosofernes Hedenskab. (Joh. Molleri, Cimbria litterata II, 1744, S. 966; Arnold, Kirchen- und Ketzerhistorie III og IV, 1700; Prot. Real-Encykl.[3], XXI). *H. J. H.*

Verdens Dom og Ende, se Dommedag (I, 665); Genkomst, Jesu Kristi (II, 188) og Verdensbrand.

Verdens Fornyelse, se Apokatastasis (I, 113).

Verdens kristelige Studenterforbund, se Frivillig Studenterbevægelse (II, 135) og Studenterbevægelse, den kristelige (IV, 376).

Verdens Maal, se Teleologi (IV, 512) og Beviser for Guds Tilværelse (I, 283).

Verdens Skabelse, se Skabelsen og Skabelsesberetningen (IV, 210) og kosmologisk Bevis (II, 849).

Verdensanskuelse (el. Kosmologi) er en teoretisk Helhedsbestemmelse af Tilværelsen. Den er afhængig af den forhaandenværende Erkendelse af den givne Virkelighed, saa den kommer til at skifte med denne. I saa Henseende er den forsk. fra, hvad vi betegner som Livsanskuelse; herved tænker vi paa den Værdidom af praktisk, nærmest rel. Art, som vi ud fra vore personlige Oplevelser fælder om Tilværelsen. En saadan Dom er principielt set uafhængig af al vidensk. Erkendelse og kan derfor være den samme til de forsk. Tider. — Skønt V. og Livsanskuelse saaledes adskiller sig som Livsforklaring og Livsforstaaelse har de dog i Historien stærkt paavirket hinanden. Religionen har optaget Elementer af V. i sig, og har indladt sig paa en Forklaring af Livets Fænomener, og Videnskaben har ud fra sine Resultater villet hovmesterere Troen. Idet Aristoteles i sin »første Filosofi« overfører Guds Navn paa den første bevægende Grundkraft i Tilværelsen, har han givet Stødet til den senere Metafysik, der søger at give en rationel Forklaring af den oversanselige Verden. En hist. Prøvelse vil dog vise, at den vidensk. Verdensforklaring slet ikke indeholder de nødv. Betingelser for at fælde en positiv Dom om den højeste Magt, som Rel.en henviser til. — At give et Billede af Verden som et Hele og af de bærende og drivende Kræfter heri er V.ns Opgave. I første Henseende kan der vel peges paa et Resultat. Den primitive Verdensforklaring finder sit Udtryk i Animismen (I, 94). Herved forstaas det barnlige

Kulturtrin, hvor man tænker sig alle Kræfter i Naturen som personlig bestemte. Herudfra danner sig de store Mytologier, der samler Naturkræfterne om enkelte store Bærere, fornemlig Jorden og Himmellegemerne, der tænkes som besjælede Væsener. Det er først da Tænkningen paa selvstændig Maade gennem den gr. Filos. gør Verden til sin Genstand, at der bliver Tale om en virkelig Forklaring. Men Verdensbilledet er i Beg. meget snævert. Jorden opfattes som Midtpunktet i Tilværelsen, hvorover Himlen hvælver sin Kuppel med Solen og Stjærnerne som Lysbærere for Jorden og med Underverdenen (Hades hos Grækerne og Sheol hos Jøderne) forneden. Og til Rummets Begrænsning svarer Tidens. Nogen Evighed i egentlig Forstand er der ikke Tale om. Bestemmelsen af Naturlovene er ogsaa yderst ufuldkommen. Nogen skarp Adsk. mellem personlig og upers. Begrundelse findes ikke. Medens man først paa hellenisk Vis har set paa Stjærnerne som Bærere af Verdensharmonien, opfatter man dem senere som onde Magter, som Dæmoner, til hvem den onde Skæbne føres tilbage. Og selv i Middelalderen finder vi det væsentlig samme Verdensbillede; paa meget drastisk Maade træder det os imøde i Dantes »Gudomm. Komedie«, hvor Rummet udfyldes af de 3 Sfærer, Skærsilden, Helvede og Paradiset, og hvor Tiden er indføjet mellem Skabelsen som Begyndelsen og Dommedagen som Enden. Det er først ved Renaissancetidens store Naturforskere, især Galilæi (II, 159) og Giordano Bruno (I, 398), at det nye Verdensbillede kommer frem. Kopernikus' (II, 836) Opdagelse, der gjorde Solen istedetfor Jorden til Midtpunktet i Universet og lod Jorden indtage sin Plads ved Siden af de andre Himmellegemer i den store Bevægelse omkring Solen, ryst de det gamle Verdenssystem i dets Grundvold. Medens man tidligere fra Aristoteles af havde delt Universet i en uforanderlig, himmelsk og en foranderlig, jordisk Verden, saa bliver der nu en fuldkommen Enhed i Altet. Der bliver ikke mere noget højere eller lavere; alt er underlagt en ensartet Lovmæssighed. Grænsen for Rummet og Tiden falder. Til begge Sider skuer vi ind i Uendeligheden. — Vanskeligere er imidlertid den anden Del af Opgaven, nemlig Bestemmelsen af de bærende Kræfter i Universet. Vistnok er det et gennemgaaende Grundtræk ved den nyere Verdensopfattelse i Modsætning til den antike, at Tyngdepunktet ikke søges i en hvilende uforanderlig Væren, men i en Vorden, der viser en stadig skiftende Bevægelse; det er ikke mere Substansens, men Kausalitetens Synspunkt, som nu lægges til Grund for Forklaringen. Men de store Problemer staar bestandig uløste hen. Som en Aabenbaring af den ene og sande Grundkraft opfattes Tilværelsen af den monistiske Filos., medens Pluralismen hævdes af Tænkere som Leibniz, Herbart og James. Selv om Atomteorien forudsættes i alle Naturvidenskaberne, deler Anskuelserne sig dog, naar der spørges, om de sidste Grundpunkter i Tilværelsen er af sjælelig eller materiel Art. Her staar stadig en idealistisk og en materialistisk Betragtning overfor hinanden. Og selv om man bestemmer Verdensløbet under Udviklingens Synspunkt, bliver Spørgsmaalet atter, hvorledes dens Udvikling skal tænkes, enten som en organisk, saaledes som Goethe og Schiller har ment, eller som en omfattende Kamp for Livet, som if. Darwins Lære. Med hvad Ret vil man overhovedet anlægge Formaalsbestemmelsen paa den samlede Tilværelse? Her staar vi ved det sidste Grundspørgsmaal: det personlige Livs Gyldighed overfor Naturordenen. Men hermed er vi ogsaa naaet til Videnskabens Grænse. *F. C. K.*

Verdensbilledet, den anskuelige Opfattelse af hele den synlige Verdens Omfang, Bygning og Omrids. V. er et Udtryk for den mskelige Viden eller Ikke-Viden om Universet og maa derfor ikke sammenblandes med Verdensanskuelsen (se d.). Mens V. tilvejebringes ved den sanselige Erfaring og er et Slags Genskin i Sjælen af den ydre Verden, tager Verdensanskuelsen ogsaa Sigte paa det aandelige Livs Realiteter, Samvittighedslivet og det relig. Liv. Verdensanskuelsen er derfor i Hovedsagen uafhængig af V. og den samme Verdensanskuelse (f. E. den kristelige) kan forbinde sig med et skiftende V. Hele Troels-Lunds Skrift »Livsbelysning« (Dagligt Liv i Norden i 16. Aarh., XIII) beror paa en Misforstaaelse og Mistydning af dette Forhold. V. ændrer sig med Mskets fremadskridende Naturerkendelse og staar i et særligt nøje Forhold til Astronomien. — Ml. de astron. V.r kan følgende Hovedformer sondres. [1]) Det naive eller naivt-fantastiske V. Jorden er en maaske krummet Flade. Vi Msker bor i en stor lukket Verdenssal med Jorden som Gulv og Himlen som Loft og maaske en Kælder under os, Underverdenen, Dødsriget. Saaledes mener i det hele og store Naturfolkene og de højere Kulturfolk langt op i deres Historie. [2]) Dette naive V. er kun sprængt ét Sted paa Jorden, nemlig hos Grækerne, hvor man opdagede, at det beror paa en Række Illusioner. Gennem Spekulation og Forskning fremkom det geocentriske V.: Jorden sværer frit i Midten af den kugleformede Verden. Alle Himmellegemerne bevæger sig i Kredse som frie Væsener, eller maaske siddende paa faste Krystalskaller, Sfærer, omkring Jorden i runde Baner. Dette V. fik sin klassiske Udformning af Ptolemæus (o. 130 e. Kr.) og kaldes efter ham det ptolemæiske. I Dante's (I, 603) Divina commedia ligger det til Grund. [3]) Efter enkelte Tilløb i Oldtiden lykkedes det Koppernik (II, 836) at erkende, at Jorden bevæger sig om Solen og ikke omvendt. Det geocentriske V. maatte altsaa omformes til et heliocentrisk, idet Solen tænkes som Midtpunkt i den lukkede, kugleformede Verden. [4]) Dette oprindelige kopernikanske V. ændres eller sprænges saa atter af Giordano Bruno (I, 398), der hævdede, at Stjærnerne var fjærne Himmellegemer, Sole, i store og forsk. Afstande. Den kugleformede Verden, afgrænset af en fast Fixstjærnesfære, blev dermed slaaet i Stykker. Verden er uendelig og et omfattende V. i gl. Forstand derfor en Umulighed. [5]) Troen paa Verdens Uendelighed har dog ogsaa mødt Kritik. Enkelte Fysikere og Matematikere opererer i hvert Fald som en Mulighed med den Tanke, at Verden skal være ubegrænset men endelig, idet Rummet sfærisk skal løbe tilbage i sig selv. — I Spørgsmaalet om V. vil man ogsaa kunne inddrage andre

Sider af Naturvidenskaben end Astronomien. Her vil særlig mælde sig Spørgsmaalene om Naturlovenes Gyldighed, Underets Mulighed, Drivkræfterne i Verdensudviklingen (se Evolution, I, 825) og om Stoffets Natur (Atom- og Elektronteorier). Den Einsteinske Relativitetsteori staar her for Tiden paa Dagsordenen. (Povl Heegaard, Stjerneverdenen, Verdensbilledet gennem Tiderne, 1922; Helge Holst, Vort fysiske Verdensbillede og Einsteins Relativitetsteori, 1920; H. Martensen-Larsen, Stjerneuniverset og vor Tro, en Undersøgelse af det moderne V. og dets Forhold til Krdmmen, 1921). *H. M. L.*

Verdensbrand. Forestillingen om en Verdensundergang ved Ild har en dobbelt Rod, dels Indtrykket af vældige Naturkræfter (vulkanske Udbrud, Prairiebrande, vedholdende Tørke, Meteorfald), dels den kosmogoniske Spekulation (Verdensbegyndelse og Verdensafslutning). Vi møder den i to Egne af Jorden: den første omfatter Indien, Persien og Europa, den anden Mellemamerika fra Algonkinerne mod Nord til Manaos og Mbocabi mod Syd. Et isoleret Eksempel kendes fra Hawaii. I Indien fortæller Vishnu Purāna, VI 3—4, hvorledes Vishnu i Rudras Ødelæggerens, Skikkelse gaar op i Solen; denne forvandles til 7 Sole, hvis Straaler antænder de 3 Verdener. Sluttelig forenes Vishnu med Slangen Sesas brændende Aandedræt og tænder saa ogsaa Underverdenen i Brand (jfr. Indiske Religioner, II, 530, og Art. Vishnu). — I Grækenland har Heraklit og efter ham Stoikerne lært, at Verden, som opstaaet af Ild, sluttelig ogsaa gaar til Grunde i Ild; V.en opstaar ved, at Solen optager Maanen og Stjærnerne i sig (Kleanthes). Efter den ældre Anskuelse er den nye Verden, som siden opstaar, en nøje Gentagelse af den gl.; efter den senere (Seneca og Marcus Aurelius) har V.en et teleologisk Formaal, nl. at skabe en bedre Verden. Seneca kender ogsaa en dobbelt Verdensundergang, gennem Vand og gennem Ild. — Indenfor Parsismen finder man det første sikre Eksempel herpaa i Bundehesh XXX: 171. Stjærnen Gōcihar er styrtet ned og har smæltet Metallerne og Bjærgene. I den glødende Masse, der brænder de vantro, men af de fromme føles som lunken Mælk, renses saa alle Msker, mens Angra Mainyu tilligemed al Helvedes Urenhed opbrændes. Derpaa fornyes Verden efter Ahura Mazda's Vilje og er derefter udødelig og evig. Usikkert er det derimod, om den Gudsdom gennem glødende Metal, som allerede Gathasangene omtaler, virkelig har Forbindelse med Forestillingen om V.en. — I Jødedommen foreligger maaske allerede i G. T. Hentydningen til Mythen om en V. (Dan 7, 10; Sef. 1, 18; Mal. 3, 1—6), men med Sikkerhed kan den dog først paavises i Sibyllinerne (IV, 174). En mægtig Strøm af flammende Ild ødelægger Verden. Den er opstaaet derved, at de himmelske Lys strømmer sammen til eet (det indiske og stoiske Motiv), og ved at Stjærnerne (jfr. »den store Stjærne«, V, 158) styrter ned (det persiske Motiv) og antænder Jorden og Havet (II, 198 ff.). Ved Ilden renses al Skabningen (III, 87); alle Msker maa gennemskride den, de retfærdige bliver frelste, men de gudløse gaar evig fortabt (II, 252 ff.). Vita Adæ (49) sammenstiller ligesom 2 Pet. 3, 5 ff. V.en med Syndfloden (andre Eksempler: Psevdo Sophokles; Test. Levi 4; Philo, De victimis 6 osv.). Forsøget paa at hævde en før-profetisk Opr. til den jød. V.s-Mythe (H. Gressmann) maa anses for forfejlet. Sandsynligvis er Forestillingen overtaget fra Parsismen, hvorved Tilknytningspunkter har foreligget i »Jahves Dag« og hans Aabenbarelse i Ild (Jes. 64, 1 o. fl.). Muligheden af en stoisk Indflydelse (Bauer, Dietrich) kan dog ikke helt udelukkes. — I N. T. foreligger Læren om en Ildprøve ved Verdensdommen i 1 Kor. 3, 13, men om V.en alene i 2 Pet. 3, 5. Siden andet Aarh. har V.en en fast Plads i den kr. Eskatologi. Ofte paaberaaber man sig Stoikernes ἐκπύρωσις (Justin, Hippolyt, Min. Felix). V.ens etiske Formaal (Straffedom) anses da for at udgøre Hovedforskellen mellem kr. og stoisk Opfattelse (Just. Apol., II, 7; Orig. Contra Cels. IV, 11 f.). Verdens Væsen el. Substans tilintetgøres ikke, kun dens Skikkelse; det er altsaa ikke en Verdensundergang, men en Forvandling (Irenæos, Tertullian, Methodios). Verdenssubstansens forgængelige Egenskaber tilintetgøres, og den faar i Stedet uforgængelige (Augustin, De civ. Dei, XX, 16, osv.). I Overensstemmelse hermed lærer ogsaa den senere kat. Dogmatik (Bonaventura, Breviloquium, VII, 4 osv.), at V.en, der finder Sted samtidig med Dommen, ikke indeslutter Verdens Undergang, men dens Fornyelse til Overensstemmelse med de forklarede Saliges uforgængelige Væsen. Den ældre luth. Dogmatik (Gerhard, Quenstedt, Hollaz) mener derimod, at Branden betyder Verdenssubstansens totale Udslettelse og Tilintetgørelse, og at den finder Sted efter Dommen. — Fra den gr. Spekulation maa vistnok Kelternes allerede af Strabo omtalte Lære om V.en stamme, den nordiske (kun i Vøluspá) er sandsynligvis laant fra Krdommen. Fra den syriske K. (særlig Afrem) har Islam modtaget Tanken om en V. Den omtales antydningsvis i Koranen (55 : 36; 70 : 8; 44 : 9). I den traditionelle Eskatologi er den ikke et Middel til en Verdensødelæggelse, men kun en særlig Plage paa Dommedagen. — En ejendommelig Lære om V.en møder vi ogsaa hos Manikæerne (Acta Archelai, XIII; Fihrist, 330) jfr. III, 159. (Söderblom, La vie future d'après le mazdéisme, 1901; Olrik, Ragnarok, 1902—14; W. Bousset, Die Rel. des Judentums, 1906[2]; C. Clemen, Religionsgesch. Erklärung des N. T.s, 1909; L. Atzberger, Gesch. der christl. Eschatologie in der vornicäischen Zeit, 1896; Dict. de Théologie catholique, V, 2511). *T. A.*

Verdensflugt, se Askese (I, 156) og Munkevæsen (III, 306).

Verdensgejstlige, se Sækular-Gejstlige (IV, 474).

Verdensriger, se Daniel (I, 592); Quintomonarkianere (III, 675); Venerabilem (IV, 811); Tusindaarsriget (IV, 648).

Verdenssjæl. Forestillingen om Verden som en levende Helhed er gl. og forekommer allerede i indisk Filos. (II, 528). Hos Grækerne antager de joniske Naturfilosoffer, at alt er fremgaaet af et Urstof, som de sikkert har opfattet som levende (Hylozoisme). Saaledes si-

ger Thales fra Milet, at alt er fuldt af Guder, og Magnetens Tiltrækningsævne tilskriver han »Sjælen« i den. — I den stadig skarpere Adskillelse af sjæleligt og legemligt, som præger den Side af den gr. Filos., der kommer til rigest Udfoldelse hos Platon (III, 566) (modsat Demokrit, der gennemfører en konsekvent Materialisme), forsvinder Hylozoismen, og det egentlig værende søges i den rent aandelige Idéverden. Men for at slaa Bro ml. denne og den sanselige Tilværelse indfører da Platon i »Timaios«, en V., der af Gud indplantes i den sanselige Tilværelse og gør denne til en skøn og fuldendt Kosmos. — Aristoteles (I, 141) forkaster ganske vist den platoniske Verdenssjæl, men taler dog lejlighedsvis som Hylozoisterne om en Albesjæling af Tilværelsen, ligesom han jævnstiller sit Gudsbegreb (νοῦς) med Platons V., og hos Stoikerne (IV, 364) bliver V.en i Skikkelse af en glødende, alt gennemtrængende, med Fornuft udstyret Livsaande (Pneuma) til et panteistisk Gudsbegreb. I Ny-Platonismen (III, 410) er V.en den 3. Hypostase i Guds Væsen efter »det Ene« og »Fornuften«. — I Middelalderen forsvinder V.en med Aristotelismens Sejr i Skolastiken. Endnu Abélard (I, 13) forsøger at hævde den i sin Sammenstilling af Ny-Platonismens treleddede Gudsbegreb med Treenighedslæren, men forkætres. Først med Platonismens Tilbagevenden i Renæssancetiden kommer V.en igen hos enkelte Tænkere (saaledes Campanella I, 465). Nogen større Rolle spiller Begrebet dog først i den poetisk-filos. Verdensopfattelse ned mod 1800 hos Goethe og de romantiske Filosoffer, særlig Schelling (IV, 73), f. E. i Skriftet »Von der Weltseele«. Enkelte Tænkere har ned til Nutiden søgt at operere med et V.s-Begreb i forsk. Former (Schopenhauers »Wille«, Hartmanns »Unbewusste«, Fechner, Emerson o. a.); men den kirkl. Teol. har ingen Brug haft for det, og vidensk. set har Begrebet næppe nogen Værdi; det er en halvpoetisk Analogi ml. Tilværelsen og Msket. (Schelling, Von der Weltseele, 1798; W James, A Pluralistic Universe, 1903; B. Wille, Das lebendige All, 1905; P. Helms, Nyplatoniske Lærdomme om Sjælen, 1915; samme, Gudsbegrebet i den gr. Filos., 1919). *P. H.*

Verdslighed. Da »Verden« i bibelsk Sprog ikke blot betyder Universet eller Menneskeheden, men i særlig kr. Betydning (1 Joh. 5, 19) den fra Gud vendte og mod Gud fjendtlige Side af Tilværelsen, faar V. et rel.-etisk Præg af et Modsætningsforhold til den af Gud gennemtrængte Del af Tilværelsen, Guds Rige (II, 291) 1 Joh. 2, 16. V. maa derfor skarpt holdes ude fra »Verdensaabenhed«, der ofte kan være forbundet med dyb Religiøsitet (f. E. viser Jesus flere Gange denne dybe Opladthed for det jordiske Liv, »Markens Liljer«, »Himlens Fugle«). — Naar man med en fra Middelalderen hentet Sprogbrug stiller »verdslig« i Modsætning til »gejstlig«, maa man fra evang. Standpunkt være klar over, at heri ikke udtrykkes en etisk-rel. Vurdering, men en forsk. Funktion, en Fastslaaen af de forsk. Omraader, hvori Mskelivet former sig, hvorfor »verdslig« i denne Betydning bør afløses af »borgerlig« el. lign. I den rom.-kat. Moral med Hævdelsen af en højere Fuldkommenhed for »gejstlige« er V. sat i Forbindelse med 1 Joh. 2, 16, saa at de »evang. Raad« (III, 678) gaar ud paa at overvinde V. ved Fattigdom, Cølibat og Lydighed (se Fuldkommenhed, II, 142), der er Modstykker til de paa paagældende Sted omtalte »verdslige« Ting. Paa lignende Maade har Pietismen og lign. Retninger bestemt V. som bestemte Handlinger, særl. Dans, Kortspil og Tobaksrygning. If. evang. Krdmssyn kan V. ikke identificeres med bestemte Handlinger, men er en Form for Selviskhed, idet man søger det højeste i det dennesidige med Svækkelse eller Forbigaaelse af Livet i Gud (Schleiermacher: Verdensbevidsthedens Overvægt over Gudsbevidstheden). Det er altsaa ikke blot Hedenskabets Hovedlaster (af Paulus fremhæves særlig Usædelighed og Havesyge, der unægtelig er meget fremtrædende Former af V.), der er V.s Kendetegn, ogsaa Nydelsessyge og Bekymring hører med dertil (Lk. 12, 16 ff; Mt. 6, 24 ff.). *N. M. P.*

Verdun, fr. Bispedømme, grundet i 4. Aarh., kom ved Forliget i V. 843 til Lothringen, der 925 forenedes med Tyskland; 1648 blev det afstaaet til Frankrig. 1801 blev Bispedømmet V. ophævet og lagt til Nancy Stift, 1817 genoprettet som Suffraganat under Besançon. Det talte 1912 290,834 Katoliker, fordelt i 440 Sogne og betjent af 502 Gejstlige. (M. Buchberger, Kirchliches Handlexikon II, 1912, 2572.) *P. O.*

Verecundus, o. 534 Biskop i Junca i den nordafrik. Provins Byzacene; vilde ikke fordømme de »tre Kapitler« (IV, 611), hvorfor Justinian 551 stævnede ham til Konstantinopel. Han sluttede sig her til Pave Vigilius' (s. d.) Opposition, flygtede derpaa til Kalkedon, hvor han døde 592. Som Presbyter forfattede V. en Kommentar til 9 Sange fra G. T. (Liber in cantica); senere skrev han fl. Digte, hvoribl. et større (De satisfactione poenitentiæ). Hans Skrifter i Pitra, Spicilegium Solesmense IV, 1858. (M. Manitius, Gesch. der lat. Lit. des Mittelalters I, 1911, S. 153 ff.). *P. O.*

Vere dignum, Beg. af Præfationen i den rom. Messe, ledende over til Afsyngelse af Sanctus. Handlingen indledes med Vekselsangen »Herren være med eder! Og med din Aand! Hjærterne mod Himlen! *(Sursum corda)*. Vi har vendt dem til Herren *(Habemus ad dominum)*. Lader os takke Herren vor Gud! Det er værdigt og ret *(Dignum et justum est)*«. Dette sidste optages da af Celebranten og føres videre. Indledningshilsenerne findes hos Hippolyt c. 200, *V. d.* hos Sarapion c. 350. I den nuv. rom. Messe er *V. d.* enslydende, mens der er 11 Former for det, der følger efter Sanctus. I ældre Tid og i ambrosiansk, gallisk og spansk (mozarabisk) Messe er ogsaa V. d. mangfoldig varieret. *P. S.*

Weremberg, Jacob, f. 11. Jan. 1582 i Treja i Slesvig, 1606 Adjunkt ved det filos Fakultet i Wittenberg, 1613 Præst ved Marie Magdalenekirken i Hamburg samt Prof. i Logik og Metafysik ved Gymnasiet, d. 29 Jan. 1623. W. var en bitter Fjende af Ramismen (III, 689); han udøvede i Wittenberg ikke ringe Indflydelse paa fl. unge Dske, især Holger Rosenkrantz og J. D. Jersin (hvem han senere tilegnede sit sidste Skrift: »Vindiciæ ecclesiæ Lutheranæ«, 1622). (Moller, Cimbria litt. I). *B. K.*

Verena, Helgeninde fra 4. Aarh., efter Legenden en Ægypterinde, der ledsagede den thebaiske Legion (IV, 534) til Schweiz, hvor hun levede i en Hule og ved talrige Mirakler drog Hedninger til Krdm. Bl. hendes Kærligheds¡ærninger fremhæves, at hun kæmmede de af Utøj plagede; hun fremstilles derfor med en Dunk og en Kam; Helgendag er 1. Sept.; ældste Beretning om V. (Migne S. L. 131, 1145 ff.) fra Slutn. af 9. Aarh. (Baring-Gould, The Lives of the Saints X, 1914, 2 f.; Kerler, Die Patronate der Heiligen, 1905). *P. O.*

Werenfels. 1) **Peter W.**, ref. Teolog, f. i Liestal (Basel-Land), Schweiz, 20. Maj 1627, blev 1650 Hofpræst hos Greven af Ortenburg, 1655 Arkidiakon ved Münsteren i Basel, 1675 Spr., Antistes (I, 108) og teol. Prof. ssteds; d. 23. Maj 1703. W. værnede modigt de ved det nantiske Edikts (III, 346) Ophævelse fordrevne Hugenoter og trods personlig Billigelse af Formula consensus Helvetici (I, 547), som han havde været med til at indføre i Basel, gav han gærne Afkald paa at forpligte Kandidaterne paa den. Som Teolog var W. irenisk men ubetydelig. — 2) **Samuel W.**, ref. Teolog, ovenstaaendes Søn, f. 1. Marts 1657 i Basel, d. ssteds 1. Juni 1740, blev 1687 Prof. i Veltalenhed, 1696 i Teol., fra 1711 i sit Hovedfag, N. T. Allerede forinden havde han som Prof. i G. T. indført Hermeneutik og krævet gramm.-hist Fortolkning. W. ivrede for konfessionel Forsonlighed, advarede mod Forfølgelse af Pietisterne, søgte Forening med og forsvarede Lutheranerne, ønskede vel ikke en formel Union, men Nadverfællesskab. 1723 fik han Form. cons. Helv. helt afskaffet I sine ireniske Bestræbelser støttedes han af to Venner, Osterwald (III, 454) og I. A. Turretini (IV, 647), og i Kravet om Teol.ens praktiske Maal stod han Pietismen og Zinzendorff nær. *N. M. P.*

Wergeland. 1) **Henrik Arnold W.**, norsk Digter, Søn af nedenstaaende, f. i Kristianssand 17. Juni 1808, Stud. 1825, cand. theol. 1829. Teol.en formaaede dog ikke at fængsle den i Rousseaus og den fr. Revolutions Idéer opvoksede Student, og skønt han oftere prædikede, blev han aldrig Præst, mest p. Gr. af sin Oppositionstrang og excentriske Færd; W. blev Digter, Journalist og folkelig Opdrager (om denne hans Gærning maa henvises til litteraturhistor. Værker; jfr. dog Art. Welhaven). Først 1839 naaede han nogenlunde betryggede Kaar, da han blev Rigsarkivar og fik en kgl. Pension; d. 12. Juli 1845. W. var præget baade af Supranaturalisme, Rousseau og Romantik. I hans Hovedværk »Skabelsen, Msket og Messias« (1830), er Rel.en Hovedkærnen, men han tumler suverænt med de sværeste Livsgaader, og Forstaaelsen af Digtet er ofte saare vanskelig. »Det er en Aandeverden, min Geist vil afdække, et helt Verdensdigt, hvori som Centrum Stellas (W.s Drømmeideal) Liv og Fortskriden mod Fuldkommenhed med en Pensel, dyppet i Solen, skildres. Som Tidsmaaler følger Verdenshistorien i Drama ved Siden«. Ved sin Kamp for Rel.s-Frihed har W. særlig indskrevet sit Navn i Norges rel. Hist. Det skyldtes fremfor nogen W.s ihærdige Agitation (jfr. Indlæg i Jødesagen, 1841; Jødesagen i det norske Storting, 1842; Jøden, 1842; Jødinden, 1844 m. m.), at Jøder (omend først fl. Aar efter W.s Død) fik Adgang til Norge (1852). W. var overhovedet en varmhjærtet Talsmand for undertrykte (ogsaa for Dyrene). I mange Indlæg giver han Bidrag til den religiøs-sædelige Folkeopdragelse, men desværre findes endnu ingen samlet Monografi over W.s etisk-rel. Virksomhed. (W.s selvbiogr. Medd. i »Hasselnødder«; Hartvig Lassen, W. og hans Samtid, 1866; O. Skavlan, Henrik W., 1872; H. Koht, Henrik W, 1908; Herluf Møller, H. W., 1915; H. M. H. Koritzinsky, Jødernes Hist. i Norge, 1922). — 2) **Nicolai W.**, norsk Præst, f. i Hosanger 9. Nov. 1780, Stud. fra Bergen 1799, cand. theol. 1803. Efter et Par Aars Ophold i Kbhvn, hvor han bl. a. vandt Prisen for en teol. Afhdl., blev han 1805 Adjunkt i Kristianssand, 1812 res. Kap. ssteds, 1816 Spr. til Eidsvold (1822 tillige Provst), tog Afsked 1841 og døde 25. Marts 1848. Siden 1815 var han ogsaa Hofprædikant. W. har forsøgt sig uden større Held baade som Digter og Historiker (et utrykt Skrift om Kristianssands Hist., hvoraf L. Daae 1881 gav Uddrag, indeholder dog adskilligt af Interesse). Mest kendt er W. som Politiker. Han havde indsuget Rousseaus og den fr. Revolutions Frihedsidéer, var ivrig norsk Frihedsmand, veltalende Forkæmper for den norske Universitetssag (jfr. Prisskriftet »Mnemosyne«, 1811) og indædt Modstander af Danmark (jfr. »Danmarks polit. Forbrydelser mod Norge«, 1816). Som Medl. af Eidsvoldsforsaml. sluttede han sig til »Svenskepartiet« og stod siden i Karl Johans Gunst. Da Henrik W. begyndte sin nationale og literære Kamp, støttede Faderen ham. Som Teolog var og blev W. rationaliserende og moraliserende Supranaturalist og Modstander af den pietist. Vækkelse. Skrifter: »Fjorten Paragrapher Kirke- og Undervisningsvæsenet vedk.«, 1832; »Lærebog i den ev. luth. christ. Religion«, 1836; »Psalmer om Jesu Christi Lidelse, Død og Begravelse«, overs. fra Sv., samt »Tanker og Bekjendelser«, 1848; 1843 indbød han til Subskription paa en Saml. »Religionstaler«, men Mangel paa Tilslutning hindrede Udg. Som Præst paa Eidsvold stiftede W. et Ædruelighedsselskab. (D. Thrap, Bidrag til den norske K.s Hist. i 19. Aarh. I, 129 f.; Hj. Christensen, N. W., 1899; A. Bergsgaard, N. W., 1908). *A. B.*

Vergerio, Pietro Paolo, ital. Reformkirkemand, f. i Capodistria 1497/8, d. 4. Okt. 1564 i Tübingen, studerede fra 1518 en Række Aar Jura i Padova, havde derefter praktisk Arbejde i Verona, Padova og Venezia; sidste Sted giftede han sig 1526, men mistede snart sin Hustru og gik nu i K.ns Tjeneste. 1533 sendtes han som pavelig Nuntius til Tyskland, da Kejseren krævede et Koncilium sammenkaldt, og trods Kuriens Betænkelighed støttede V. Sagen, da han forstod, at Reformer var nødvendige. Paa en af sine i den Anl. foretagne Rejser traf han 7. Nov. 1535 Luther i Wittenberg; Luthers Djærvhed irriterede ham, men gjorde dog stærkt Indtryk paa ham. Hjemvendt blev V. Biskop i Capodistria, men var 1540—41 dog til Stede ved Rel.s-Samtalen i Worms (III, 746), hvor han i et Skrift forsvarede et alm. Koncil som Lægemidlet til at genoprette K.ns Enhed. Fra da af var han mistænkelig

i Kuriens Øjne, og 1544 anklagedes han for Inkvisitionen i Venezia, blev vel frikendt, men derefter hindret i at deltage i Trienterkonciliet (IV, 613 a). Dybt krænket herover begyndte V. 1546 at polemisere mod Kurien. Han anklagedes nu ligefrem for »Lutherdom«. V. selv daterer sin Protestantisme fra Afvisningen fra Konciliet, men af største personlig Betydning for ham var hans Tilstedeværelse 1547 ved den ulykkelige Fr. Spiera's Dødsleje (IV, 302); V.s Skrift om Spiera er ofte optrykt. V.s polemiske Skrifter gav Anl. til Genoptagelse af Processen mod ham. Sagen endte 3. Juli 1549 med, at V. i Kardinalkonsistoriet afsattes som Biskop og dømtes til Fængsel. Men 2 Maaneder forinden var han flygtet fra Italien, og begav sig til Schweiz Fra Jan. 1550 blev han evang. Præst i Vicosoprano, men 1553 tog han til Tübingen, hvor han som Hertug Christoph af Württembergs Raad skulde virke (ogsaa paa Rejser) for Ref.en. Hans sidste Aar blev derfor urolige; rundt omkring arbejdede han mod Rom, saaledes ved 2 Rejser til Polen, og i sin udstrakte Korrespondance med Fyrster og Teologer agiterede han. Hans polemiske Skrifter mod Pavedømmet og Romerk.ns uevang. Lærdomme er talrige; og i særlige Skrifter paa Italiensk søgte han at støtte den svage evang. Bevægelse i Italien. Om hans oprigtige evang. Overbevisning kan man ikke tvivle, og han har bidraget ikke lidet til at rejse Modstanden mod Rom; men hans Karakter frembyder unægtelig let paaviselige Fejl (Upaalidelighed, stor Forfængelighed). (Sixt, P. P. V., 1871[2]; Hubert, Die publizist. Tätigkeit V.s, 1893). *A. Th. J.*

Vergilius Maro, Publius, lat. Digter, f. nær Mantova 15. Okt. 70 f. Kr., d. 21. Sept. 19 f. Kr. i Napoli, forfattede mellem 42 og 39 »Bucolica«, 10 landl. Idyller, der efterligner Theokrit, mellem 37 og 30 »Georgica« 1—4, et Læredigt om Landvæsenet (hans betydeligste Arb.) og mellem 29 og 19 »Æneiden« 1—12 (ufuldendt); højest naar V., hvor han skildrer Naturen, Kærligheden og Familielivet, virkelig Epiker er han ikke. Helt op i Middelalderen var V.s Værker et Hovedemne for Undervisn. baade i Grammatiker- og Retorskolerne. Man fandt ved allegorisk Fortolkning al Verdens Visdom hos ham, og ved at omstille Vers og Ord frembragtes Værker med helt nyt Indhold (de saak. »Centoner«; saal. den kr. Digterinde Proba fra 4. Aarh.: Skabelseshistorien og Jesu Fødsels- og Lidelseshistorie); man tog ogsaa Orakler af hans Digte *(sortes Vergilianae)*. K.fædrene delte den alm Beundring for V.; de tolkede V.s Tale om en Guldalder i Bucolica's 4. Ekloge som en messiansk Profeti. I Middelalderens Folketro blev V. en anden Dr. Faust, en Undergører og Troldmand, om hvem en hel Sagnkreds slyngede sig. Dante lader ham i Divina Commedia ledsage sig gennem Helvede og Skærsilden: han er Sindbilledet paa Fornuften, Filosofien, der dog kun kan føre et Menneske til Paradisets Grænse. (F. Piper, V. als Theolog, 1862; Th. Creizenach, Die Aeneis, die 4. Ekloge und d. Pharsalia im Mittelalter, 1864; D. Comparetti, V. nel medio evo I—II[2], 1896 [tysk Overs. ved H. Dütschke, 1875]; E. Nordon, Die Geburt des Kindes, 1924). *J. Ng.*

Werkmeister, Leonhard (hans Ordensnavn: Benedict Maria), kat. Oplysningsteolog, f. 22. Okt. 1745 i Füssen (Baiern), d. i Stuttgart 16. Juli 1823, fik sin Gymnasieuddannelse i Benediktiner-Abbediet Neresheim, hvor han 1765 indtraadte i Ordenen, studerede derpaa Teol. og K.ret, men læste samtidig protest. Oplysningsskrifter og den nye tyske Lit.; 1769 blev han præsteviet og snart efter Novitsemester og Lærer i Filos. i Klostret; 1772—74 filos. Prof. ved Lyceet i Freising, fra 1774 atter Novitsemester, Bibliotekar m. m. i Neresheim, 1779 atter Prof. i Freising, 1780 Studieleder og Prof. i K.ret i Neresheim. Som Novitsemester advarede han de unge mod Klostervæsenet, og i et Par Skrifter fra 1782 og 84 drøftede han Klostrenes Omdannelse til lærde Selskaber og Oplysningsanstalter, krævede Reformer af den kat. Gejstlighed, Adskillelse mellem Bispevirksomhed og Statsmagt og fuld Tolerance. 1784 kaldte den reformvenlige Hertug Karl Eugen af Württemberg W. til Hofpræst i Stuttgart; her udgav W. en »Gesangbuch« (til Dels en Saml. af nye protest., moraliserende »Sange«), indførte væsentlig tysk Sprog ved Gudstjenesten i Hofkapellet og moderniserede selv Messen, udgav Prædikener og en ny Katekisme, alt i »Oplysningens« Aand. 1794 afskedigedes W. paa Gr. af Regeringsskifte, men 1795 ansattes han paany, 1807 deltog han som kirkl. Raad i Nyorganisation af det nye Kongerige Württembergs K.- og Skolevæsen, blev 1816 »Oberstudien-« og 1817 »Oberkirchenrat«. W. bekæmpede allerede 1792 Romerk.ns Ufejlbarhed, og i forsk. Skrifter har han krævet Reformer som: Ophævelse af Ordenslofternes Livsvarighed og Celibatet, Ret til Ægteskabsskilsmisse, Lægfolks Ret til Bibellæsning m. m.; han bekæmpede Maria- og Helgendyrkelsen og hævdede Statens Ret til at gribe ind i den kirkl Disciplin. 1790 var W. udtraadt af Ordenen; skønt Præst var han Medl. af Illuminatordenen (jfr. Weishaupt IV, 795). Selvfølgelig mødte W. stærk Modstand, og Dommen om ham fra kirkl. (kat.) Side er ikke blevet gunstigere med Aarene. (J. B. Sägmüller, Die kirchl. Aufklärung am Hofe Karl Eugens v. Württemberg, 1906). *N. M. P.*

Vermeil, Antoine, fr. reformert Præst, f. i Nîmes 19. Marts 1799, d. i Paris 1864, en kort Tid Præst i Hamburg, derpaa 1824—40 i Bordeaux (hvor han gav det rel. og kirkl. Liv stort Opsving), fra 1840 i Paris. V. var en betydelig Prædikant og en selvstændig Personlighed, der holdt sig klar af de oprivende kirkl. og dogmat. Kampe; varmt interesseret for kr. Kærlighedsarbejde grundede han 1841 Diakonissestiftelsen i Paris; da han ikke kendte noget til Fliedners (II, 68) Værk, maa han nævnes ved Siden af denne som Diakonissesagens Fader (jfr. I, 632 a). *V. L. P.*

Wermelskirch, Johann Georg, tysk Præst, f. 1803 i Bremen, d. 20. Dec. 1872 i Erfurt, mældte sig som ung til det eng. Jødemissionsselskabs Tjeneste og arbejdede indtil 1826 i Posen; optaget af Rygtet om Forfølgelserne af Gl.-Lutheranerne i Schlesien opsøgte han 1834 Prof. Guericke (II, 299) i Halle og Prof. Huschke (II, 496) i Breslau, og han, der egentlig tilhørte den reform. K., vendte tilbage som brændende

ivrig Lutheraner og antog 1835 Stillingen som gl.-luth. Præst for en lille nydannet Menighed i Rogasen; men allerede i Dec. s. A. udvistes han som »Udlænding« og gik til Sachsen. Da man her, under Indflydelse af ortodokse Lutheranere som Rudelbach (III, 837) og Scheibel (IV, 72), løste Dresdener-Miss.-Foreningens Forhold til Basel og 17. Aug. 1836 stiftede »Det evang. luth. Miss.-Selskab« (»Dresdener-Miss.«, fra 1848 »Leipziger-Miss.«, jfr. III, 38), blev W. (til 1842, da han udvistes af Sachsen) den første Leder af dets Seminar til Uddannelse af Missionærer. Som saadan udvirkede han ved et Besøg i Kbhvn, at Trankebar aabnedes for det nye Selskabs Missionærer (Cordes' Udsendelse 1840). 1844 modtog han Kaldelse til en luth. Menighed i Erfurt, hvor han virkede til sin Død. Herfra betjente han ogsaa i de første Aar luth. Diaspora-Kredse rundt om lige til Westfalen og Rhinprovinsen. I 1848—49 blev han paa Gr. af sin Ortodoksi og polit. Konservatisme udsat for gentagne Farer, men hans mægtige Prædiken drog voksende Mængder til Menigheden, og han blev efterhaanden de ortodokses Hovedfører i Thüringen. Den af ham stiftede »Thüringske Miss.-Forening« blev Samlingspunktet for Landets strængt luth. Præster og Lægfolk. *J. O. A.*

Vermigli, Pietro Martire, ital. Reformator, f. i Firenze 8. Sept. 1500, d. i Zürich 12. Dec. 1562, kom tidligt ind i et Augustinerkloster i Fiesole, drev humanist. Studier i Padova, Bologna o. a. St. og blev, efter en Tids Omrejsen som Fastepræd.kant og Kloster-»Reformator«, Prior i Napoli, hvor han kom under Paavirkning af Juan Valdés (IV, 739) og Bernadino Ochino (III, 416), gennem hvem han lærte Skrifter at kende af Erasmus, Zwingli og Bucer. V.s Prædikener blev stærkt bibelske, men endnu brugte Ordenen ham som Visitator, indtil han som Prior i Lucca gik bestemt reformatorisk frem. Da Inkvisitionen 1542 rejste Sag mod ham, flygtede han til Strasbourg, hvor han sluttede sig til Bucers (I, 407) mæglende Retning. 1547 kom han paa Cranmers (I, 563) Indbydelse som Prof. til Oxford, hvor han fik Betydning for eng. Ref. (saal. paa Affattelsen af de 39 Artikler [I, 151] og Book of common Prayer [I, 360]). 1552—56 var V. paany Prof. i Strasbourg, derefter til sin Død i Zürich. Han deltog i Rel.s-Samtalen i Poissy 1561 (III, 572); udgav polemiske Traktater mod Gardiner, Brenz o. fl.; stod i stadig Brevveksling med Trosfæller i England, Italien og Polen, hvorfra hans Raad indhentedes, og var indenfor rel. Kredse højt anset som Exeget. Efter hans Død samlede den fr. Præst Robert Masson de betydeligste af hans Arbejder i *Loci communes* I—IV (1575). (Schlosser, Leben des Th. Beza und des P. M. V., 1807; Schmidt, P. M. V., Leben und ausgew. Schriften, 1858). *H. J. H.*

Werner. 1) **Friedrich Ludwig Zacharias W.**, romantisk Digter og kat. Konvertit, f. 18. Nov. 1768 i Königsberg, d. 17. Jan. 1823. Efter et udsvævende Ungdomsliv og 3 ulykkelige, opløste Ægteskaber slog han 1806 igennem med Tragedien »Martin Luther oder die Weihe der Kraft«, hvori Reformatoren skildres som visionær Helgen. W. var en forvirret Blanding af mystisk Sværmeri og lav Sanselighed; det første viser hans Dramaer, det sidste hans kynisk aabenhjærtige Dagbøger. 1810 traadte han i Rom over til Katolicismen og optraadte nu som ivrig Propagandist. 1814 blev han præsteviet og virkede til sin Død for Romerk.n, især som Prædikant; som saadan har man sammenlignet ham med Abraham a St. Clara (I, 18). (E. Vierling, Z. W., La conversion d'un romantique, 1908; G. Brandes, Saml. Skrifter IV, 1900, S. 208, 442; F. Nielsen, Romerkirken i det 19. Hundredaar. Det indre Liv, 1881, 382 ff.). *P. O.* — 2) **Georg W.**, tysk Ps.digter, f. 1589, d. 1643 som Præst ved Lõbenicht-Kirken i Königsberg; han redigerede den königsberske Gesangbuch (1643). Af ham er Landstad Nr. 171, 345, 398 og Psb. f. K. og Hj. Nr. 239, 281. *P. S.* — 3) **Gustav Albert W.**, Fripræst og Filantrop, f. 12. Marts 1809 i Zwiefalten (Württemberg), d. 2. Aug. 1887 i Reutlingen. Som ung Teolog kom W. til Strasbourg og blev grebet af Oberlins' Gærning (III, 415), de gl. Mystikere og Swedenborg. 1834 blev han Vikar i Walddorf, men traadte 1841 ud af Landsk.n paa Gr. af sine Læreafvigelser; han virkede derpaa som Rejseprædikant, men da det blev ham forbudt 1851, optog han kr. socialt Arbejde og grundlagde de »Wernerske Anstalter« i Reutlingen. Allerede 1840 havde han her stiftet »Zum Bruderhaus« (for kr. Haandværkere) og »Gotteshilfe« (et Redningshjem), 1851 købte han en Papirfabrik ssteds og en Mølle i Fluren; 1852 stiftede han en Laaneforening, videre et Børnehjem i Heilbronn og en Anstalt for brødløse Arbejdere i Stuttgart. Efterhaanden strakte Virksomhederne sig over en Snes Byer og Landsbyer med fl. Tusinde Arbejdere. W. gav Eksemplet paa, at man i en saadan Gærning kan lade Hurtighed og Billighed raade, idet de stærke tog sig af de svage, og alle efter deres Kræfter fik Del i Arbejdets Glæde. I 1863 var det store Foretagende ved at ramle sammen i en Fallit, men blev omdannet til et Aktieselskab og bestaar endnu. (P. Wurster, G. W.s Leben u. Werke, 1888; G. Kneibe, G. W. und sein Werk, 1909). *N. D.* — 4) **Karl W.**, kat. Teolog, f. 8. Marts 1821, d. 14. April 1888, Prof. i Moral i St. Pölten 1847 og fra 1870—80 i nytestl. Eksegese i Wien. Udgav foruden adsk. etiske og rel.s-fil. Værker, bl. a. »Geschichte der katholischen Theologie seit dem Trienter Concil bis zur Gegenwart« (1866, 1889²), »Die Scholastik des späteren Mittelalters« I—V, 1881—87). *P. O.*

Vernes. 1) **Maurice Louis V.**, fr. prot. Teolog og Rel.s-Historiker, Søn af nedennævnte, f. 1845; deltog i Grundlæggelsen af den frie teol. Skole i Paris 1874 og virkede ved Fakultetet i Paris 1877—82. Han begyndte 1880 »Revue de l'histoire des religions« (siden 1884 redigeret af Jean Réville). Strængt ortodokst opdraget har han siden sluttet sig til den yderligtgaaende Liberalisme, men er Modstander af K.ns Adskillelse fra Staten. Af hans omfattende Forf.skab kan nævnes: »L'histoire des religions« (1887); »Précis d'histoire juive« (1889). — 2) **Philippe Louis V.**, fr. reformert Præst, f. 1815, d. 1906, en betydelig Præsteskikkelse, der er bedst kendt som Hovedgrundlægger af

det store »Société centrale prot. d'évangélisation« (1846). Han sluttede sig til de ortodokse, men var en personlig frisindet Mand. *V. L. P.*

Wernle, Paul, schweizisk evang. Teolog, f. 1. Maj 1872, Privatdocent i Basel 1897, Prof. ssteds i K.hist. 1900. Bl. hans Skrifter kan nævnes: »Der Christ und die Sünde bei Paulus« (1897); »Paulus als Heidenmissionar« (1899, 1910[3]); »Die Quellen des Leben Jesu« (1904, 1905[2]); »Einführung in das theol. Studium« (1908, 1911[3]); »Renaissance u. Ref.« (1912); »Jesus und Paulus« (1915); »Jesus« (1916); »Der evang. Glaube nach den Hauptschriften der Reformatoren« I: Luther (1918); II: Zwingli (1918); III: Calvin (1919). (Arthur Jonsson, Schweiziska kyrkovyer, 6—7, i Kyrklig tidskrift 1917). *P. O.*

Wernsdorf, Gottlieb, sachsisk Teolog, f. 25. Febr. 1668 i Schönewalde, d. 1729; blev Lærer, først i det filos. Fakultet og derpaa 1698 i det teol. i Wittenberg; 1710 Provst ved Slotskirken og kort efter Generalsuperintendent. W. tilhørte Ortodoksien af den mildere Observans. Bl. hans Skrifter maa nævnes »Gründliche Reformationshistorie« (1717). *A. Th. J.*

Verny, Louis Edouard, fremragende fr. prot. Præst, f. 1803, d. 1854. Var først Jurist, knyttedes saa nogle Aar til Skolevæsenet i Muhlhouse, her traadte han i nøje Forbindelse med Vinet, blev greben af hans Tanker, og kom 1835 til Paris som luth. Præst. V. vilde være Bindeled mellem fr. og tysk Aandsliv og Talsmand for Mæglingsteologien. Han holdt paa K.ns Forbindelse med Staten og er iøvrigt en Forløber for den moderne fr. Teol. *V. L. P.*

Wernz, Franz Xaver, Jesuiter-General, f. 4. Dec. 1842 i Rottweil i Württemberg, d. 20. Aug. 1914. 15 Aar gl. indtraadte han i Jesuiterordenen og blev 1871 Lærer ved Jesuiteranstalten i Feldkirch, derpaa Prof. i kanonisk Ret i Ditton-Hall i England og fra 1883 ved det gregorianske Univers. i Rom, hvis Rektor han 1904 blev. Tillige blev han Konsultor ved Konciliums-Kongregationen, senere ved Kongregationerne for det hl. Officium, for Index og for overord. kirkl. Anliggender. 8. Sept. 1906 blev han Jesuiter-General. Hans Hovedværk er Jus decretalium I-VI, 1898 f., som han dog efter at være valgt til General maatte overlade andre at fuldende. Det er skrevet fra et saa kurialistisk Synspunkt, at han i Bonifatius VIII's Bulle »Unam sanctam« finder det ideale Forh. ml. Stat og K. udtrykt. *J. Bl.*

Verona, By og Bispedømme i N. Italien. Byen V. hører til de ældste i N. Italien, men fik dog først Betydning efter at være blevet rom. Koloni (89 f. Kr.). Da Østgoternes Konge Theoderik (IV, 536), Sagndigtningens Didrik af Bern (gl. tysk Navn for V.), havde besejret Odoaker (489), begyndte en Storhedstid for V., der ofte var Residens for de østgot. Konger ligesom siden (efter 568) for de longobardiske. I Kampen mod Kejser Frederik (II, 106) indtog V. en ledende Stilling i det lombardiske Forbund, men led meget under Partikampene mellem Ghibelliner og Welfer. 1184 holdtes en Synode i V., hvor Frederik I lovede Paven at laane den biskop. Inkvisition sin verdslige Arm Fra 1405 til 1797 stod V. (fraset en kortere Afbrydelse 1508—17) under Venezia, var fra 1814—66 østerrigsk og derefter forenet med Italien. Bl. V.s 48 Kirker maa særlig nævnes den treskibede, uhvælvede Basilika San Zeno (paabegyndt 1139), maaske N. Italiens smukkeste roman. Kirke. V. er Sæde for Biskop. Bisped. V. er Suffraganat til Venezia og tæller o. 400500 Kat. med 442 Kirker, 262 Sognepr., 786 Verdens- og 132 Ordenspræster. *S. A. B.*

Veronese, Paolo (egentl. *Caliari*, men sædvanlig kaldet efter sin Fødeby Verona), f. 1528, d. i Venezia 1588, næst Tiziano den betydeligste Repræsentant for 16. Aarh.s venetianske Malerkunst. Hans Hovedvirksomhed falder efter 1555 i Venezia, hvor han ligger begravet. Det store i V.s Kunst er Farvernes Kraft og Harmoni, den geniale Udfyldning af Rummet og den livfulde Fremstilling. Det dybere relig. Indhold er ikke hans Styrke; hans Fremstilling af Kristus kan være ret tom, og det bibelske Emnevalg er ofte kun Paaskud. Berømtest er hans Fremstilling af »Bryllupet i Kana« (Louvre i Paris), hvor han skildrer sin egen Tids venetianske Fester. Andre Gæstebudsbilleder er »Gæstebudet hos Levi« og »Gæstebudet hos Simon«, hvor hans Frihed i Benyttelsen af det bibelske »Paaskud« gik saa vidt, at Inkvisitionen satte sig i Bevægelse i Anledning af de mange »Narre, drukne Tyskere, Dværge og andre Taabeligheder«. Stort Ry vandt V. for sin Udsmykning af S. Sebastiano i Venezia, paa hvilken han arbejdede i 10 Aar, et helt V.-Museum (særlig at fremhæve »S. Sebastians Gang til Retterstedet«). Bl. a. relig. Billeder kan nævnes »Kongernes Tilbedelse« (Galleriet i Dresden). Fra 1578 til sin Død var V. overvejende beskæftiget ved Udsmykningen af Dogepaladset (mytologiske og allegoriske Billeder). Efter V.s Død fortsatte hans Broder Benedetto og hans Sønner Carletto og Gabriele hans Værksted under Signaturen »Hæredes Pauli Caliarii«. (Janitschek, P. V., 1879; Yriarte, P. V., 1888; Meissner, V., »Künstlermonographien« 26, 1897). *S. A. B.*

Veronika, Legendens Navn paa den Kvinde, med hvem Kirkens berømteste Kristusbillede sættes i Forbindelse (jfr. Kristusbilleder II, 865). Sagnet om V. hører til den kr. Legendes mest indviklede Foreteelser. Navnet V. (el. Beronike, el. Berenike) overføres allerede af Evseb paa den blodsottige Kvinde, der til Minde om sin Helbredelse skulde have rejst et Malmbillede af Kristus i sin Fødeby Paneas (= Kæsarea Filippi). En egtl. V.-legende kom dog tidligst frem i 6. Aarh., fornemmelig i Fortællingen: *Cura Sanitatis Tiberii*, hvori V. optræder, dog saaledes at Vægten lægges paa Afstraffelsen af Pilatus, mens V.s Kristusbillede kun er et Sidemotiv og endnu kun er et naturligt Billede, malt paa hendes Initiativ, men dog med Evne til at helbrede den syge Kejser. Fortællingen, der vistnok kan henføres til Toskana, fortsættes i den lidt senere, fra Sydfrankrig stammende *Vindicta Salvatoris*; men det er ejendommeligt, at vi fra selve Rom aldrig i den tidligere Middelalder hører om et særligt V.-billede. Først i 12. Aarh. sættes et i Rom allerede længst tilstedeværende Kristusbillede i Forb. med V.-legenden, ofte dog saaledes, at selve Billedet kaldes »Veronica«, idet Folkeetymologien maaske heri har set *vera icona* =

det sande Billede. Fra nu af opfattes Billedet som en Acheiropoïet, ɔ: ikke-haandgjort; det fik sin Plads i Peterskirken, flere Paver udviklede en særlig V.-Kultus, og Billedets Evne til at mangfoldiggøre sig selv omtales ofte (det kaldes saal. undert. *velum triplicatum*). Opr. var V.-billedet en Fremstilling af Kristus, uden at der hentydedes til hans Lidelse, men Legenden arbejdede videre. Navnlig »Den gyldne Legende« af Jacobus de Voragine har givet nye Træk til V.-legenden, der ogsaa har Tilknytning til Gralsagnet (II, 246). Billedets Underfuldhed forklares endnu paa forsk. Maade, især saaledes: den fromme V. ønsker et Billede af Kristus, men møder paa Vejen til Maleren (undert. kaldet Lukas) med Lærredet Kristus selv, der trykker Lærredet til sit Ansigt og saaledes kalder sit Billede frem derpaa. Men bernhardinsk Aandsliv har sandsynligvis skabt en Trang til at sætte Billedet i Forb. med Jesu Lidelse og Død. Dette Motiv indføres endegyldigt i Rogers d'Argenteuils bibelske Hist. fra o. 1300: V. gaar ud for at sælge en Dug, men møder Jesus bærende sit Kors ud til Golgata; medlidende rækker hun ham Dugen, som han trykker mod sit Ansigt og derpaa giver tilbage med sit tornekronede, smerteprægede Billede paa. Fra nu af anvendes Motivet ideligt i Passionsspil, og V.-billedet bliver Kirkens største Klenodie, ligesom »V.s Hus« i Jerusalem indtil Nutiden bliver et søgt Valfartssted. V. selv bliver kirkl. Helgen, hvis Festdag fra 15. Aarh. er 4. Febr., og hvis Kolossalbillede staar i Peterskirken. Hun er Patronesse for Malerne (og Fotograferne!). Det i Peterskirken opbevarede V.-billede, der endnu af og til udstilles, er nu næsten helt udvisket, men ældre Kopier beviser dets byzantinske Kunstpræg; i den folkelige Bevidsthed har mange Kunstnere især »Kølnermesteren« og Albrecht Dürer, fæstnet Forestillingen om V.-billedet efter Legendens senmiddelalderlige Form. Resultatet m. H. t. V.-legendens Udvikling kan, med alt Forbehold, udtrykkes saaledes: V.-legenden er en særlig vesterlandsk Dannelse, hvis opr. Hovedmotiv var Pilatus' og Jødernes Afstraffelse, men som ved Laan fra Paneaslegenden optog Tanken om et Kristusbillede, hvortil senere, maaske som Indslag fra Abgarlegenden, kom Billedets underfulde Tilblivelse, hvilket saa suppleres med en bernhardinsk Fremhævelse af Jesu Lidelse og Død. (Dobschütz, Christusbilder, Untersuchungen zur chr. Legende, 1899—1909, S. 197 f.; Grimm, Die Sage vom Ursprung der Christusbilder i Abhandl. der kgl. Akademie der Wissenschaften zu Berlin, 1842; Dietrichson, Christusbilledet, 1880, S. 23 f.; Pearson, Die Fronica, 1887; Preuss, Das Bild Christi im Wandel der Zeiten, 1921²). *H. J. H.*

Veronius (Véron), **François**, fr. Jesuit, f. i Paris o. 1575, d. i Charenton 6. Dec. 1649. 20 Aar gl. blev V. Jesuit og viste store Evner til Polemik mod Prot. Paa talrige Rejser gennem Frankrig udæskede han alle Vegne de prot. Præster og Teologer, og i 1622 opnaaede han af Richelieu (III, 786) Autorisation til offentlig Prædiken og Diskussion, ligesom han modtog en betydelig Aarpenge og fik fri Trykning af sine Skrifter. Han blev senere Spr., men vedblev med sit Proselytmageri. Som Polemiker var han voldsom og grov, skyede hverken personlige Skældsord eller Forfalskninger (se Bochardt I, 343) og var uden dybere kritisk Sans. *N. M. P.*

Versinddeling i Skriften. I N. T. blev en Inddeling af Teksten i Vers første Gang gennemført af Robert Stephanus i 4. Udg. af hans gr. N. T. (1551). Efter hans Søns Beretning foretog Stephanus (IV, 350) denne Inddeling paa en Rejse fra Paris til Lyon. Den er senere trængt igennem overalt. I G. T. fandtes der allerede hos Jøderne en Inddeling i Vers (Pesukim); den gaar meget langt tilbage i Tiden, og der var ikke fuld Ensartethed til Stede i den ældre Tid; der tales om Forskelle mellem de palæstinensiske og de babyloniske Jøders Versinddeling. En Betegnelse af Versene med Tal gennemførtes i G. T. først, efter at Versinddelingen havde fundet Sted i N. T., nemlig i en Udg. af Pentateuken fra 1557, for hele G. T.s Vedkommende først i Antwerpenerpolyglotten (1569—72). *F. T.*

Versailles, Ediktet i, se Tolerance-Edikter IV, 592.

Verschooren, Jacob, nederl. Teolog, f. i Vlissingen 1646, d. 1700, blev paa Grund af Spinozisme (IV, 303) udstødt af den ref. K. og stiftede en Sekt »Hebræerne«, der kun læste Bibelen i Grundsproget og lærte, at de til Salighed forudbestemte ingen Synd kunde begaa, Troen er Tillid til den saaledes garanterede Syndfrihed. Efter V.s Død forenede hans Tilhængere sig med Hattemisterne (II, 356). V.s Skrifter udgaves i Amsterdam 1731. (V. Glasius, Godgeleerd Nederland III, 1856, S. 500). *N. M. P.*

Versikel (el. Versus) kaldes sungne Skriftsprog i Liturgien som Indledning eller Slutning af sungne Stykker. Kan ogsaa bruges om alle sungne Menigheds- eller Korsvar. I Danmark er kun lidet tilbage, i den slesvigske Liturgi derimod et rigt Udvalg af V.er. Opr. tales i Gradualet om Responsum og Versus. Efter Epistelen sang Kantor Resp., et Skriftord, mest af Ps.rne. Koret gentog det. Derpaa sang Kantor V., et andet Skriftord. Koret gentog R., atter sang Kantor R. i højere Tone, og Koret gentog det tredie Gang. *P. S.*

Verskloster, se Thykkvabø IV, 561.

Versmann, Ernst Friedrich, slesvig-holstensk Præst, f. 14. Juli 1814 i Tønningen, d. 2. Aug. 1873. V. studerede i Kiel og Berlin, tog 1838 Embedseksamen paa Gottorp og blev 1840 Diakon i Itzehoe. 1850 var han Feltpræst ved den slesvig-holstenske Hær, 1850—51 Medl. af »Landesversammlung«, 1854 og 56 af den holstenske Stænderforsamling. Trods dette og trods hans Skrift »Schleswig-Holstein und seine Verklager« til Forsvar for Præsternes Tilslutning til Oprøret, beholdt han sit Embede, ja fik endog 1857 midlertidig Provstiet Münsterdorf at bestyre og blev 1858 Førstepræst i Itzehoe. 1867 blev han Medl. af det ev. luth. Konsistorium i Kiel. — Tidligt Enkemand arbejdede han ivrigt for sin Menighed, særligt bl. Børn og Syge, virkede for Gustav-Adolf-Foreningen (II, 310) og Miss. Han var Medstifter af »Kirchen- und Schulblatt f. Schleswig, Holstein u. Lauenburg« og udgav 1852 til sin Død det vidtudbredte »Sonntagsbote«. *N. M. P.*

Wertheimer-Bibelen er Navnet paa et paa-

begyndt Bibelværk, der skulde have været Oplysningstidens fornuftprægede Standardovers. Den udkom 1735 anonymt i Wertheim og indeholdt foruden en uklar »orienterende« Fortale, hvor Wolff'ske Tanker synes at ligge til Grund, kun de fem Mosebøger. Ved sine platte, folkelige Omskrivninger og »naturlige« Gengivelser af alle overnaturlige Begivenheder vakte den voldsomt Røre og under den rejste Retssag meldte Forf.en sig selv. Det var Johann Lorenz Schmidt (IV, 89, hvor der dog urigtigt siges, at W. omfattede h e l e G. T.). W. fik ingen Betydning udover at fremkalde en Flom af Stridsskrifter for og imod (som Hovedmodstander gjorde Joachim Lange [III, 17] sig bemærket ved sin Grovhed); men ganske uden Originalitet er den ikke; saal. gennemføres en forstandig Inddeling i Afsnit udenom den overleverede Kapitel- og Versdeling. (J. N. Sinnhold, Ausführliche Historie der Wertheimer Bibel, 1739). *H. J. H.*

Verulam, Francis Bacon, Baron af, se Bacon I, 197.

Very, Jones, amerik. Digter, f. 1813 i Salem i Massachusetts, studerede i Harvard og gjorde siden fl. Rejser til Europa. 1836—38 var han Lærer i Græsk i Harvard og blev 1838 Unitarpræst. 1839 udgav han »Essays and Poëms«. 1886 kom en samlet Udg. af hans Arbejder. Han udmærker sig ved en ren og fin Stil. D. 1880. *B .K.*

Vesalius, Johannes, Ærkebiskop i Lund, se Weze.

Wesel, Johann Ruchrat fra, tysk »Forreformator«, f. i Beg. af 15. Aarh. i Oberwesel ved Rhinen (nær St. Goar), immatrikuleredes i Erfurt 1441—42, hvor han steg gennem Graderne til Dr. theol. 1456 for straks derpaa at blive Univ.s Rektor. Luther siger (i De conciliis etc.), at W. »regerede« Univ. med sine Skrifter, og at han selv »blev Magister deri«; men W. var vistnok endnu den Gang ortodoks Skolastisker af »den nye Vej« (se Art. Via antiqua, samt Occam III, 415). 1460 blev W. Domherre i Worms, 1461 Prof. i Basel, 1463 Domprædikant i Worms, men afsat herfra 1477 p. Gr. af Udfald mod K.n. Ærkebiskop Diether af Isenburg ansatte ham dog kort efter ved Domkirken i Mainz, hvor han siden p. Gr. af sin Forbindelse med Hussiter dømtes af en Kommission af Teologer fra Köln og Heidelberg til livsvarigt Ophold i Augustinerklostret i Mainz; hans Skrifter brændtes, og 21. Febr. 1479 maatte den gl. Mand i Domkirken tilbagekalde sine Udtalelser. Vistnok kort efter er han død. W.s Anskuelser er uklare og vanskelige at fixere, saavel i de bevarede Forhørsakter som i de faa Skrifter, der med Sikkerhed kan tillægges ham. Egentlig Interesse frembyder kun »Disputatio adversus indulgentias« fra 1475—76, først trykt i 18. Aarh., men meget udbredt i Haandskrifter paa Ref.s-Tiden. Foruden ganske ortodokse Udtalelser om Synd, Naade og Bod findes her hvasse Udtalelser mod Afladen: Den er uomtalt i Skriften og hos Oldtidens K.-lærere; dertil fornuftstridig, da den opererer med en »Skat af overskydende Gerninger«, som om »Gerninger« har Eksistens i selv, altsaa skulde kunne være paa Jorden, samtidig med at Helgenerne var i Himlen. I syv »Propositioner« hævder han bl. a., at Paven kun kan absolvere fra Straffe, som Mennesker har idømt, og at det ikke er sikkert, at Gud er fyldestgjort, fordi Synderen har lidt de af K.n paalagte Straffe. Ogsaa W.s K.begreb er mærkbart: Kirken er »Samfundet af de i Kærlighed forenede Troende« og derfor kun kendt af G u d. Dertil kommer, at W. prøver alt udfra Skriften og forkaster Pave og Koncilier som Autoriteter, saavel som Transsubstantiation, Messe, Faste, Vievand o. l. At han har haft Betydning for Luther kan ikke betvivles, selv om den overvurderes af Ullmann. (Ullmann, Reformatoren vor der Ref. I², 1866, S. 149 [Hovedbehandling, men forældet]; O. Clemen, Über Leben u. Schriften J.s von W. i Deutsche Zeitschr. für Gesch.-wissensch. Neue Folge II, 143; Paulus, J. v. W. über Busssakrament u. Ablass i Zeitschr. f. kath. Theol. XXIV, 601; Kropatscheck, Das Schriftprinzip der luth. Kirche I, 1904, S. 407). *H. J. H.*

Wesenberg, Lorenz, norsk Lægmandsleder, f. i Bergen 12. Apr. 1806, d. 16. Sept. 1887. W. var en fremstaaende Forretningsmand i Bergen, men blev efter Præsten Lyder Bruns bekendte Optræden i Bergen i 1840'rne draget ind i den pietistiske Lægmandsvækkelse og stillede stedse mere sin Forretningskyndighed til Tjeneste for dens forsk. frivillige Virksomheder. Særlig laa Hedningemiss.en ham paa Hjerte. Han var i en Menneskealder Kasserer i Bergens Missionsforening og Medlem af Kredsstyret. Han var Sjælen i Arbejdet for Anskaffelsen af et norsk Miss.-skib og stod siden 1864 som korresponderende Reder for Miss.-skibet »Eliezer«. Han var i 40 Aar Kasserer for Børneasylet i Bergen, deltog i Stiftelsen af den norske Sømandsmiss. o. a. m. Hans Hjem i Bergen var et Samlingssted for de bergensiske vakte og for tilrejsende Præster og Miss.-venvenner fra alle Kanter. (Norsk Missionstid., 1887, S. 388 fg.; Skillingsmagazin 1888, S. 242 fg.). *A. B.*

Wesley. 1) **Charles W.,** Metodismens første Ps.digter, Broder til John W., f. 18. Dec. 1707, d. 29. Marts 1788. Se iøvrigt Metodismen III, 237 og den dér samt under John W. anførte Litt. — 2) **John W.,** Metodismens Stifter, f. 17. Juni 1703, d. 2. Marts 1791. Se iøvrigt Metodismen III, 237. Af den rige nyere Litt. kan desuden flg. mærkes: H. B. Workman, W. J. Townsend m. fl.: A new hist. of Methodism I-II, 1909 (Hovedfremstilling); J. H. Overton a. F. Relton, The Engl. church 1714—1800, 1906; A. Plummer, The church of England in the 18. century, 1910; D. Butler, Henry Scongal a. the Oxford Methodists, 1899; G.V. Taylor, J. W. a. the Anglo-catholic reviwal, 1905; W. H. Fitchatt, W. a. his century, 1906; M. R. Brailsford, Life of Susanne W., 1910; A. Leger, La jeunesse de W., 1910; A. Birret, J. W., his times a. work, 1915; J. P. Cadman, The three relig. leaders of Oxford, 1916; Laura Petri, Catherine Booth, 1925. En Standard-udg. af J. W.'s Journal I-VI, udgivet af N. Curnock, begyndtes 1909. G. Crayrs, Letters of J. W., 1915. *Hj. H.* — 3) **Samuel W.** den ældre, eng. Præst, f. 1662, hørte opr. til Dissenterne, men sluttede sig til Statsk.n 1683 og blev uddannet paa Exeter College, Oxford. 1696 blev han Præst i Epworth i Lincolnshire og døde her 1732. Han

har skrevet en lærd, latinsk Kommentar til Ijob »Dissertationes in librum Jobi«, udg. 1736, samt versificerede Bearbejdelser af Gl. og N. Test., som dog ikke vidner om opr. Digtertalent. Ved Susanna, f. Annesley, blev han Fader til John, Charles og Samuel W. — 4) **Samuel W.**, den yngre, eng. Skolemand og Digter, f. 1690, Søn af foregaaende, studerede i Westminster og Oxford, blev Master of Arts 1718 og Lærer i Westminster Skole, og 1733 Rektor ved The Free School i Tiverton. Han var et poetisk Gemyt og skrev især Epigrammer og Hymner, hvoraf Hovedmængden er samlede i hans »Poems on several occasions«, 1736. Han saa med stor Skepsis og Modvilje paa sine Brødres skismatiske Virksomhed. D. 1739. *B. K.*

Wesleyan Methodist Association kaldes en bestemt Retning indenfor Metodismen (III, 237), som til Forudsætning har den siden 1827 stadig voksende Opposition overfor den konservative Forfatning i M., saadan som den særlig repræsenteredes af Jaberz Bunting. Oppositionen, der især lededes af Dr. Samuel Warren (1807—77), lagde Vægt paa, at Lægmænd skulde have større Indflydelse paa M.s Forfatning. Efter at Warren som Leder af The grand central association var blevet ekskluderet paa Konferencen 1835, dannedes 1837 W. M. A., hvortil ogsaa et tidligere Oppositionsparti »Protestant Methodists« fra 1828 sluttede sig. Warren trak sig tilbage fra Bevægelsen 1838, og begge Partier gik 1857 op i »United Methodist Free Churches« (IV, 700). *B. K.*

Weleyan Methodists, se Metodismen III, 237 og Wesley, John.

Wesleyan Missionary Society. Medens de amerik. Metodister har samlet sig i »The Methodist Episcopal Church«, gr. af Thomas Coke (I, 531), og dens Missioner, grundlagde de eng. Metodister 1814 lige efter Cokes Død og som Følge af hans inspirerende Virksomhed W. M. S., der efterhaanden — foruden de tidligere metodistiske Missionsmarker i Vestindien og V.-Afrika — tog Arbejde op paa Ceylon (1814), i S.-Afrika 1815, paa det indiske Fastland (1817), i Sydhavet (fra 1822: Australien, N. Zealand, Tonga- og Viti-Øerne, brit. Ny Guinea og Bismarcksøerne) og i Kina (1851). Flere af disse Omraader er forlængst selvstændige (Australien, S.-Afrika og Vestindien). Selskabets Sæde er i London, og dets Organ »Wesleyan Missionary Notices«. *Fr. S.*

Vespasianus, Titus Flavius, rom. Kejser, 69—79 e. Kr., f. i Sabinerbyen Reate (nu Rieti) 17. Nov. Aar 9 af velhavende, men ret ringe Slægt, d. 23. Juli 79. V. steg gennem civile og militære Hverv til Fører for Hæren i Palæstina og havde allerede vendt Krigen til Romernes Fordel, da Legionerne udraabte ham til Kejser ved Vitellius Fald. Militær Strænghed og Orden førtes nu ind i Forvaltningen, dertil Retfærdighed, saa at Sueton siger: »Glæde over nogens Dødsstraf udtalte han aldrig, og selv retfærdige Henrettelser kunde han græde og sukke over«. Om Kristenforfølgelser høres derfor ikke under ham, men overfor Jøderne gik han haardt frem af politiske Grunde (saal. maa vel ogsaa den af Evseb III, 12 omtalte Eftersporing af Davids-Ætlinge opfattes, jfr. Jerusalem II, 612, Titus IV, 585), skønt han ogsaa her kunde vise Skaansel som i sit Venskab med Josefos (II, 685). (Biografier af Tacitus og Sueton [sidstnævnte overs. af A. B. Drachmann, 1911—16]; Martin P:n Nilsson, Den romerska Kejsartiden I, 1921, S. 36f.). *H. J. H.*

Vesper (Lat. = Aften, Aftenstjærne og i overført Betydning = Aftensmaaltid el. Vesten). 1) V. = Aftensang, Aftengudstjeneste, se Tidebønnerne IV, 563. — 2) **V. den sicilianske**, Betegnelse for den Rejsning, ved hvilken Sicilien afkastede Huset Anjou's Herredømme. Efter den sidste Hohenstaufer Konraddins Henrettelse i Napoli 29. Okt. 1268 herskede Karl af Anjou, indkaldt af Paven, med raffineret Grusomhed over Begge Sicilier (IV, 174). En af Frederik II's (II, 107) og Sønnen Manfreds Trofaste underhandlede da med Kong Peter af Aragonien, g. m. Frederik II's Datter Constantia, skaffede dertil Penge fra den græske Kejser, og 2. Paaskedag 31. Marts 1282 begyndte da i Palermo paa Vespergudstjenestens Tid en blodig Rejsning, der kostede alle Franskmænd Livet. I Løbet af April bredte Oproret sig over hele Øen., og Karl's Forsøg paa at genvinde sin Magt strandede paa Messinas tapre Modstand. Kong Peter kom med en Hær, og Constantia anerkendtes trods pavelig Bandlysning som retmæssig Arving til Sicilien, der fra nu af stod under Aragonien. Den fastsatte Tvekamp mellem Karl og Peter til Afgørelse af Øens Skæbne blev til intet p. Gr. af Peters Udebliven. *H. J. H.*

Vesper-Billede, el. Pietá, it. = Ømhed), Fremstilling i Plastik og Maleri af Maria med Jesu afsjælede Legeme i sit Skød. Ofte er Maria omgivet af andre Kvinder. V. slutter sig i Kunsten til de talrige Fremstillinger af »Korsnedtagelsen«. Berømtest er Michelangelos V. i Peterskirken i Rom (Marmor). I Maleri findes kendte V.r af Bellini, van Dyck o. m. a. I nyere Tid afviger V. ofte fra den overleverede Form, Maria f. Eks. ved Siden af Kristi Legeme. Af nyere V.r kan særlig nævnes Rietschels i Potsdam og Dupré's i Siena. *S. A. B.*

Vespertiner, Aftensangspræst.

Vespillones (Lat. af vespa = Hveps, Natsværmer), klassisk Betegnelse for Ligbærere, da disse navnlig ved Aftenstide udbar de Fattiges Lig. V. bruges i oldkirkl. Sprogbrug om Graverkarle.

Wessel Gansfort, nederl. »Forreformator«, f. i Groningen 1419 (?). Fornavnet Johan er tvivlsomt; derimod kaldes han efter Faderen Harmenz; Navnet Gansfort (el. Goesevort) synes at stamme fra Slægtens Hjemstavn, en westfalsk Landsby. W. modtog under sin Skolegang i Zwolle stærke Indtryk fra Brødrene af Fælleslivet (I, 406) og fra Thomas a Kempis (IV, 549) paa det nærliggende Agnetebjærg, paa een Gang tiltalt af det nye Fromhedsliv her og frastødt af dets naive Overtro; sine Studier fortsatte han i Köln, Heidelberg, Paris, Rom, Venedig og Basel, uden at lade sig binde af hyppige Tilbud om Ansættelser, og erhvervede sig ved sin skolast. Lærdom Hædersnavn som »lux mundi« og »magister contradictionum«. Efter 1479 levede han dels i Zwolle, dels i Groningen. D. 4. Okt. 1489. W. gennemløb Skolastikens Faser fra Realismen til Nominalismen (jfr. Skolastiken IV, 221), men ved Siden heraf

var han stærkt paavirket af fransk og nederl. Mystik og af den frembrydende Humanisme, hvis ældre Repræsentanter delvis stod i personlig Forbindelse med ham og her modtog deres rel. og teol. Interesse. Herved opstod det af Ullmann altfor stærkt fremhævede »forreformatoriske« Drag hos W., som allerede Luther gav Udtryk for 1522: »Hvis jeg i Forvejen havde læst hans Bøger, kunde mine Modstandere mene, at jeg havde indsuget og taget alt fra ham; i den Grad stemmer vi aandeligt overens«. Selv om dette er væsentligt overdrevent, er der dog i W.s Skrifter saa meget Sprængstof, at han sikkert alene undgik kirkl. Indskriden derved, at disse ikke tryktes, men kun kurserede i Manuskript indenfor mindre Kredse i hans egen Levetid. W.s alm. relig. Syn er behersket af Augustin, og hans Teol. er som Helhed middelalderligt bestemt; men hans Forsoningslære er »subjektiv«, og paa en Række enkelte Punkter klinger hans Ord virkelig reformatorisk. Den hist. Kirke har for ham ringe Værd, Paverne har ofte fejlet (»pestilentialiter erraverunt«), Sakramenternes Afhængighed af præstelig Indvielse nægtes, og han hælder til en rent spiritualistisk Sakramentopfattelse, der ganske fortoner de ydre Handlinger; Aflad afviser han, og Skærsilden er ikke en ignis satisfactorius, men en i. purgatorius, en Forgaard til Paradiset, saa at Tanken om en Apokatastasis kunde synes en naturlig Konsekvens. (Af W.s Traktater udgaves 1522 et Bind i Wittenberg og s. A. en Samling Breve; saml. Værker udkom i Groningen 1614 [med Levnedstegning], og Amsterdam 1617, men flere Skrifter end de heri trykte er kendt af andres Omtale. Hovedskildringen er endnu Ullmann's nu forældede i Reformatoren vor der Ref., 1866[2]; se endvidere J. Friedrich, Johann W., 1862; P. Hofstede de Groot, J. W. Ganzevoort herdacht, 1871; N. Paulus, Ueber W. G.s Leben und Lehre i Katholik II, 1900). *H. J. H.*

Vesselin, se Vicelin.

Wessenberg, **Ignaz Heinrich v.**, kat. Teolog, f. 4. Nov. 1774 i Dresden, fattede som Jesuiternes Discipel i Augsburg stærk Modvilje mod Ordenen og lagde her Grunden til sit liberale Syn, der yderligere uddybedes hos J. M. Sailer (IV, 16) i Dillingen, saa at W. blev en af Tidens mange Katoliker, der forbandt Inderlighed og Fromhed med ikke ringe Forstaaelse for kirk. og polit. Frihed og med en omfattende human Dannelse, der ikke var upaavirket af »Oplysningen«. Som Generalvikar i Konstanz for Fyrstbiskop K. T. v. Dalberg (I, 586) viste han en organisatorisk Dygtighed, der rostes fra Rom, mens hans Iver for Skoler, Præsteseminarier, Præstemøder, Klerus' Studier, ja endog for Reformer ved Gudstjenesten (tysk Sprog, en ny Agende m. m.) og for Begrænsninger af Valfarter o. l. bragte ham i Mistanke, der førte til en planmæssig Forfølgelse fra Roms Side kulminerende i Konstanzer Stifts Ophævelse (fuldbyrdet 1827). Hyppigt valgtes W. til Biskop af andre Kapitler, men Rom hindrede enhver Ansættelse og udspredte ondsindede Rygter om ham, ligesom en personlig Forhandling mel. W. og Consalvi (I, 546) kun førte til Krav om betingelsesløs Underkastelse, hvilket W. afviste. Som Politiker havde da W. allerede vundet Indflydelse i Baden, men ogsaa her gjorde hans frisindede Anskuelser ham mindre vel set hos Storhertugen og de adelige Standsfæller. Efter 1833 levede han til sin Død i Konstanz, højt anset for sit ædle Sind og uplettede Liv, optaget af historisk og digterisk Arbejde. W.s Tanker om den kat. K.s Stilling er præget af Gallikanismen (II, 162), Febronianismen (se Hontheim II, 458) og Josefinismen (se Fredrik Nielsen, Pavedømmet i 19. Aarh. I[2], 1895, S. 124 f.). Han ønsker at oprette en national-tysk Kirke med egen Primas og synodal Ordning, og han vil forny tidligere Tiders store Concilier som K.ns højeste Udtryk. Men Tidens ultramontane Sympatier var disse Tanker ugunstige, og W. trængtes ud af K.politiken og levede en lang Aarrække for Studier, hvis Hovedresultat blev: Die grossen Kirchenversammlungen des 15. u. 16. Jahrhunderts in Beziehung auf Kirchenverbesserung I-IV, 1840, men hans teol. og hist. Kundskaber og Metode var usikre. Ogsaa som Digter var han virksom (Saml. Digte I-VII, 1834—54) og kunde finde smagfulde Udtryk for en mild og smuk Humanitet, uden dog at hæve sig til store Højder. D. 6. Aug. 1860. (Jos. Beck. J. H. v. W., 1862; W. Schirmer, J. H. v. W., des Bistums Konstanz letzter Oberhirt, 1910; Fr. Nielsen, Romerkirken. Det indre Liv I, 1881, S. 358 f.). *H. J. H.*

Wessobrunner-Bønnen. I Slutningen af et Haandskrift fra 9. Aarh., stammende fra det Syd for München liggende Kloster W., findes Brudstykket (9 Linjer) af et Digt med tilføjet Prosabøn (derfor kaldet W.-Bønnen). I Digtet træffes den fra »Heliand« (II, 383) og »Muspilli« (III, 314) kendte Brydning mellem Hedenskab og Krdm; dets rel. Tanker samler sig i Følelse af Afhængighed overfor de styrende Magter og af Forpligtelse til et sædeligt Liv. Digterens Fantasi fører ham tilbage forud for al Tid, da kun Gud alene var til, og han søger at fatte Evigheden og Almagten. I Bønnen beder han om ret Tro, god Vilje og Visdom til at modstaa Djævelen. Man har i Digtet, maaske med Urette, villet finde Spor af hedensk Kosmogoni (beslægtet med »Vølvens Spaadom«). (W.-B.s Tekst findes i Müllenhoff u. Scherer, Denkmäler deutscher Poesie u. Prosa aus dem 8.—12. Jahrh. I[3], 1892, S. 1; Hauck, Kirchengesch. Deutschlands II[3], 1912, S. 766). *H. J. H.*

West, John W., Regeringskapellan i brit. Nordamerika, foretog udstrakte Rejser, paa hvilke han med selvopofrende Iver antog sig Indianerne; blev Opdrager for en Del indianske Drenge, bl. hvilke senere Henry Budd og James Setter blev ordinerede og gjorde fremragende Tjeneste bl. deres Landsmænd; fik 1820 Church Miss. Soc. til at tage Indianermiss.en op, som i de forløbne 100 Aar har bredt sig fra Øvre-Sø til Grænsen af Alaska og kristnet de fleste af de der boende Indianere. *Fr. S.* — 2) **Stephen W.**, amer. K.mand, f. 1735 i Tolland, blev 1757 Kap. i Hoosac og 1758 Jonathan Edwards's (I, 717) Efterfølger som Missionær i Stockbridge. 1759 ordineredes han som Præst i Congregationalistk.n ssteds. 1770 gennemlevede han en relig. Gæring, som førte ham til et strængt kalvinist. Standpunkt. 1792 blev han Dr. theol. og 1793 Vicepræsident for

Williams College. W. var en fremragende Prædikant og en god Lærer, der i sit Hjem undervistе mange unge M.sker. Han var tillige frugtbar som Skribent. Bl. hans Skrifter kan nævnes: Essay on Moral Agency, 1772; Essay on the Scripture Doctrine of the Atonement, 1785; The Life of Samuel Hopkins, 1806. D. 1819. *B. K.*

Westcott, Brooke Foss, eng. Tekstkritiker, f. 12. Jan. 1825 i Birmingham, drog 1814 som Stud. til Cambridge (Trinity College), hvor han i Studietiden sluttede et nært Venskab med Lightfoot og Hort (II, 463 og III, 55); dette sjældne Trekløver skulde komme til i et nært Samarbejde at gøre en betydelig Indsats baade i nytestl. Forskning og i eng. K.liv. I Aarene 1852—70 var W. Lærer ved Latinskolen i Harrow; i 1870 blev han Prof. i Cambridge. Allerede i de unge Aar fattede W. og Hort Planen om en ny kritisk Udg. af N. T.s Tekst — et Forsæt, som det krævede 28 Aars ihærdigt Arbejde at føre til Ende. Tekst og Indledning udkom 1881 (The New Testament in Greek I-II). W.s og Horts Tekst har for England spillet samme Rolle som Tischendorfs for Tyskland. Selv om nyere Forskning ikke længer ganske følger de Linier, som W. og Hort med saa stor Dygtighed traadte i Skranken for, har deres Arbejde alligevel efterladt sig tydelige og blivende Spor indenfor Tekstkritiken. Frugterne af en af de tre Venner planlagt Kommentar til hele N. T. blev for W.s Vedkommende hans Fortolkninger til Joh. Ev., Joh.-brevene og Hebr., som alle har vundet stor Udbredelse og Anerkendelse baade i og udenfor England. Bl. hans videnskr. Arbejder maa endnu fremhæves: A general survey of the history of the canon of the N. T., 1855. — 1890 blev W. Biskop i Durham som Lightfoots Efterfølger. Trods den sene Alder, i hvilken han overtog dette Embede, kom han til i dette at udføre en betydningsfuld Gerning. Han nærede stor Interesse for sociale Spørgsmaal. Under en stor Strike i Kulminerne (1892) optraadte han med Held som Mægler. »Arbejdernes Biskop« opnaaede Tillid i alle Lejre. Foruden de direkte videnskr. Arbejder offentliggjorde han en Række andre Skrifter af høj Værdi, bl. a. A history of religious thought in the West (1891) og Incarnation and common Life (1893). Alle hans Skrifter vidner om en sjælden Lærdom, om en skarp Tanke, om Forstaaelse for alt menneskeligt og om en dyb Fromhed. D. 27. Juli 1901. (Life and Letters of B. F. W. by A. Westcott I-II, 1903; C. S. Fløystrup i Teol. Tidsskr. Ny R. II, S. 476—495). *F. T.*

Westen, Thomas v., »Lappernes Apostel«, f. 13. Sept. 1682 i Trondhjem, d. 9. Apr. 1727; fik Attestats 1699 og var en begavet og lærelysten Yngling, som særlig kastede sig over Filologi. Af Peter d. Store fik han Tilbud om en Professorpost i østerlandske Sprog i Moskva; men Frederik IV gav ham i 1709 det store Sognekald Veø i Romsdalen. W.s aandelige Stade var dette, at han havde oplevet en gennemgribende relig. Krise, hvorigennem han var naaet til Pietismens Syn paa Omvendelsen. I et Konvent af nidkære Præster, »Syvstjernen«, blev han snart Sjælen. Konventet ønskede en Fornyelse af Kirketugten (særlig i Trondhjem Stift) og indgik 1714 med et Andragende derom. Efter gl. ortodoks Tankesæt ønskede man Statens Hjælp til at gennemføre Kirketugten overfor Umoralitet og Genstridighed. Miss.-Kollegiet, der var oprettet i 1714 (se Pietisme III, 552), og hvorved Miss.en var blevet en fast Statssag, lagt i Hænderne paa den hallensiske Statspietisme, saa i W. en Aandsfælle og overdrog ham det projekterede Arbejde i Finmarken. 1716 blev han Lektor i Trondhjem ved Latinskolen, hvor der tillige skulde være et Seminarium Lapponicum (IV, 150) til Uddannelse af Lappemissionærer. W. foretog i Aarene 1716, 1718 og 1722 tre yderst vanskelige Rejser i Finmarken helt over til den russ. Grænse; paa disse Miss.-Rejser søgte han at føre Pietismens Bods- og Omvendelsesskema ud i Praksis ved en »aandelig Bearbejdelse« af hver enkelt Lap. Rundt om gjorde han tillige alt, hvad han kunde, for at faa bygget Kirker og ansat Lærere. W. virkede som en impulsiv Taler, hvis Styrke var den vækkende, men ofte kun i Øjeblikket suggererende Appel. Tit forefaldt der oprivende Scener med Besvimelser og Ekstaser, som svarer til, hvad der berettes fra mange Nybrud indenfor ældre Vækkelser ofte netop bl. primitive Folk, men ogsaa fra moderne Vækkelsesarbejde, f. Eks. indenfor Pinsebevægelsen. I sit Arbejde blev han slidt op; sin aldrende Hustrus store Formue satte han til; de vanskelige Rejseforhold, Modstand baade fra Nordmændene og Hedningerne, Mistillid og Intriger fra den kirkl. Styrelse, fremfor alt fra Biskop Peder Krog's Side (II, 866) virkede stærkt oprivende paa ham. Dertil kom et spændt Forhold til Miss.-Kollegiet, fordi W. ikke indsendte de af ham ofte lovede Rapporter om sit Arbejde eller aflagde Regnskab for de ham betroede Midler. Hans Ønske om at faa de saakaldte »Vandrelapper« lagt ind under sig strandede paa Bispernes Modstand. (Hammond, Den nordiske Missions-Historie, 1787; D. Thrap, T. v. W. og Finnemissionen, 1879, Khist. Saml. 4 R. VI, 153 f.). *M. N.*

Vesteraas, se Västerås.

Westergaard, Harald, Nationaløkonom og kirkl. Fører, f. 19. Apr. 1853 i Kbhvn., Søn af Orientalisten Professor N. L. W., Stud. 1871, studerede Mathematik, cand. mag. 1874, cand. polit. 1877, tog Universitetets Guldmedalje 1881, Docent i Nationaløkonomi og Statistik, Prof. 1886, Æresdoktor 1902, juridisk Æresdoktor i Kristiania 1911. — Ved Siden af sin omfattende videnskr. Virksomhed, der har gjort hans Navn verdensberømt paa den teoret. Statistiks Omraade, har W. udrettet et kirkl. Arbejde af stor og blivende Betydning. I 1885 fremtraadte han med et lille Skrift »Fra Forargelse til Tro«, hvori han bekender sin kr. Tro og aflægger et gribende personligt Vidnesbyrd. Han kastede sig ind i praktisk kirkl. Arbejde og bidrog som Medl. af Bestyrelsen for Kirkelig Forening for Indre Miss. i Kbhvn (II, 797) meget til Gerningens Fremgang ved sin flammende Energi. Han arbejdede kraftigt for Søndagssagen og Sædelighedssagen og var en søgt Taler bl. de unge, ikke mindst blandt Studenterne. Hans største Indsats i det kirkl. Liv har dog været, at han rejste den kbhvnske Kirkesag (se Kirkefond II, 790), der har faaet

en saa overordentlig Betydning for den danske K.s Liv. Han var Sjælen i den lille Lægmandskreds, der oprindelig bar Sagen frem i 1890, og han har været Sagens ledende og bærende Kraft indtil nu. Han har ogsaa haft Betydning for det kirkl. Arbejde ved sit Arbejde i kirkl. Kommissioner f. Eks. om Præstelønninger samt i de kirkl. Udvalg, der har forberedt den nyeste kirkl. Lovgivning. *H. O. L.*

Westerhult (el. Westerholt), **Reinhold**, slesvigsk Reformator, f. 1. Febr. 1493 i Westfalen, var en Tid Augustinermunk og, uvist i hvad Ærinde, to Gange i Rom. Naar han er traadt over til Ref.en vides ikke, ej heller hvorledes han er kommen til Slesvig, men 1529 blev han evang. Spr. ved Domkirken her og nød efterhaanden adskillige Præbender. Han bekæmpede med Iver og Held baade Byens Munke og de kat. Kanniker og var 1537 medvirkende ved Ordinansens Udarbejdelse og Medunderskriver af dens lat. Form (Pontoppidan, Ann. eccl. Dan. III, 229). 1540 blev han »Superintendent« for Gottorp Provsti (om de fire Superintendenter se Art. Slesvig IV, 258) efter siden 1538 at have været Visitator. Da Tileman v. Hussen (II, 498) som Superintendent for hele Stiftet begyndte sin ivrige Prædiken i Domkirken, blev W. vistnok Hofprædikant paa Gottorp foruden at være Provst og indehavde disse Stillinger vekslende med Spr.embedet til sin Død 12. Juni 1554. (Ny K.hist. Saml. IV, 1867—68, S. 675; Noodt, Beiträge zur Erläuterung der Civil-, Kirchen- und Gelehrten-Hist. der Herzogthümer II, 231 f.; Jensen u. Michelsen, Schleswig-Holsteinische Kirchengesch. III, 1877, S. 87). *H. J. H.*

Vestervig, dsk Kirkeby i det sydl. Thy, Refs Herred, Thisted Amt. Til V. er Legenden om den hl. Thøger knyttet (IV, 561); han skal have rejst den første Kirke af Grene bl. Stedets »Hedninger«, men fra 12. Aarh. indtil o. 1550 var Sognekirken, indviet St. T., en meget anselig Korskirke i græsk Form med et af fire Piller baaret Midtertaarn. Den stod o. 350 Alen N. V. for den nuværende Kirke, og af den findes kun enkelte Døroverliggere o. l. bevaret. — V. Kloster oprettedes o. 1110 for 12 (?) regelbundne Kanniker af Augustins Orden under Ledelse af Provst og Prior, viet til St. Thøger, hvis prægtige sølvbeslaaede Skrin fik Plads i Klosterkirken. Klostret vandt straks Anseelse, ved at Vendsyssel Biskop tog Bolig her, indtil han snart efter flyttede til Børglum (I, 438; jfr. Vendelbo Stift IV, S. 808), hvoraf maaske den Forbindelse er opstaaet, som if. et Brev fra 1361 syntes at bestaa ml. de to Klostre. Om Provstens Anseelse vidner 3 Breve til ham fra Pave Innocents III (Münter, Mag. für Kirchengesch. I, 383). Klostret blev, som Ref.s-Tiden viser det, meget rigt, uden at Oprindelsen til Rigdommene kan dokumenteres, da talrige Arkivalia gik til Grunde ved Branden 1703. Af det opr. firfløjede Klosteranlæg staar Nordfløjen tilbage, den endnu trods Tidernes Vanrøgt meget anselige Klosterkirke, der nu er Sognekirke. Denne, der maa føres tilbage til Midten af det 12. Aarh., var opr. en treskibet Basilika, i Korsform, af Granit. Hejskibets Sidevægge bares af 4 runde og firkantede Piller, forbundne med Buer, over hvilke var smaa Vinduer. Dette regelmæssige Anlæg forstyrredes i 15. Aarh.; det prægtige Højkor nedbrødes, Højskibets Vinduer lukkedes, gotiske Vinduer sattes i Sideskibene, de opr. flade Lofter erstattedes med indbyggede got. Hvælvinger, Taarn opførtes V. for Kirken, og over hele den nu skumle Bygning lagdes eet stort Tag. 1874 tilbyggedes en lille halvrund Apsis. 1917—21 førtes Kirken tildels tilb. til sin opr. Skikkelse. Rundt om i Kirken findes Rester af prægtig, middelalderlig Skulptur, tildels stammende fra St. Thøgers Sognekirke. Af Ligsten maa nævnes en smuk Sten over Kanniken Atto fra 1217, og udenfor Kirkens Nordside den enestaaende Gravsten, som baade en Folkevise, et lokalt Sagn og nyere Forskninger sætter i Forbindelse med »Liden Kirsten og Prins Buris« af Valdemarernes Æt. Ref.s-Tiden gik haardt frem mod Klostret, der afpressedes store Summer, saa at endog St. Thøgers Skrin plyndredes for sit Sølv. Det bortforlenedes 1530 til den sidste Provst Svend Mogensen, mod at han skulde underholde Kannikerne. Efter at disse var uddøde el. havde forladt Klostret, blev dette kgl. Len, indtil det 1661 gik over paa private Hænder, og snart efter nedbrødes de tre af Fløjene for at erstattes af en Herregaard i ital. Stil. Gaard og Gods er nu delt i to Ejendomme, og af det opr. Kloster er kun Kirken tilbage. (Daugaard, Om de dske Klostre i Middelalderen, 1830, S. 344; Løffler, V. Kloster og »Liden Kirstens« Grav i Aarb. for nord. Oldk. og Hist. 1876, S. 1 f.; om Dobbeltgraven se yderligere Afh.er af Paludan Müller, Løffler og Sophus Larsen i Aarb. for nord. Oldk. og Hist. 1878, S. 304; 1879, S. 229 og 358; 1897, S. 247; A. D. Jørgensen, Folkeviser over hist. Personer. VI. Liden Kirsten, i Nord. Maanedsskrift, 1875, 2det Halvb. S. 426; Trap, Danmark IV⁴, 1924, S. 410); Aarb. for Tisted A., 1922. *H. J. H.*

Westfalen, preussisk Provins. Om K.ns Ordning se Rhinsk-Westfalske Kirkeforfatning III, 780. Om den westfalske Fred, se Trediveaarskrigen IV, 607.

Vestgoterne, se Goterne II, 240 og Spanien IV, 291.

Vestiarium kaldes det Rum i Kirken, hvori de til Gudstjenesten nødvendige Dragter for Klerikerne opbevaredes. Jo mere Gudstjenesten udviklede sig i farverig og afvekslende Pragt, des flere kostbare Klæder behøvedes der, og jo større Kapitaler disse Dragter repræsenterede — idet de desuden i Følge Indvielse og Brug ansaas for hellige Klæder — desto større maatte Omhuen for deres Opbevarelse blive. Ogsaa her specialiseredes det gejstlige Arbejde. Den, der havde Opsyn med disse Dragter, kaldtes vestiarius. Ved Kurien hørte vestiarius til den høje Embedsstand, som var Pavens Omgang. Senere blev Omsorgen for Klæderne overdraget til en bestemt Kirketjener, Sakristanen, og i Klostrene til en særlig Munk. *M. N.*

Vestibulum betegner i den kirkelige Bygningskunst Forhallen, som gennem Facaden fører ind til Kirkens Indre. Denne Indgang har Kirken overtaget fra det antike Hus, hvor vestibulum som Forhal førte ind i Husets Indre. Denne Hal var i den kirkelige Bygningskunst i Vesteuropa som et snævert, aabent Forværelse, lukket ved Siderne og ofte forsynet med et Tag. I Østen var derimod

denne Forhal ofte lukket med en eller flere Døre, og den kunde endog være i flere Etager. Hensigten var at dæmpe Støjen udefra og hindre den i at trænge ind i Kirken. *M. N.*

Vestindien, dsk Miss., Kordning m. m. 8. Juni 1665 indgaas Overenskomst i Kbhvn ml. Erik Smidt, kgl. Kommandant og Guvernør over »det Eiland St. Thomas udi V.«, og Kjeld Jensen, Slagelse, at denne skal »betjene den Menighed, som E. S. agter i Herrens Navn efter kgl. medgiven Instrux at forflytte og forsamle til bemeldte Insul St. Th.«. 16. Juni 1666 ordner Hr. Kjeld, da E. S. er død efter Ankomsten til Øen, en lokal Styrelse paa denne. Da de Fremmede paa Øen »allerede er langt flere end de Danske«, bestemmer han, at de skal have Lov at ansætte en ref. Præst, som dog »skal være den dske Præst subject i alle Occasioner, ikke polemisere mod Lutherdommen eller gøre Proselyter«. 11. Marts 1671 udstedes det guineisk-vestindiske Handelscompagnis Octroi; § 5 i dette handler om »Præsterne til Indianernes Omvendelse, hvilke skal kaldes af Compagniet og confirmeres af Kongen«. Hr. Kjeld dør 1672. Samme Aar kommer Øen lovformelig i Compagniets Eje, og den nye Guvernør, Iversen, forordner, at alle, som kan Dansk, skal møde i Fortet til Gudstj. hver Søndag Formiddag ved Trommeslag eller bøde 25 ℔ Tobak. Et Par nye Præster kommer, den ene dør, den anden hjemsendes som drikfældig — et af de mange Ofre, desværre ogsaa bl. Præsterne, for den Overtro, at stærke Drikke var nødvendige for Helbredets Bevarelse i Troperne. 27. Juli 1675 tages St. Jan i Besiddelse. I Instrux til Guvernør Milan af 12. Maj 1684 forordnes »fri Religion« — af Hensyn til de mange Fremmede. Paa Compagniets Generalforsamling i 1685 erklæres det for nødv., »at for alting en god Præst didkommer«. Præsterne lønnes dog usselt, bebor et lille Kammer paa Fortet, spiser hos Guvernøren. I 1686 faar Præsten, Hr. Jens, noget Sejldug til Dække over sin Seng, da han for Lækkage ikke kan ligge tørt! Overhovedet er Forholdene højst primitive. Fremmede Kapere plyndrer stadig, Opdyrkningen af Jorden er meget besværlig. De Præster, der kommer ud, dør hurtig eller hjemsendes for Drik eller drager bort, saa snart de kan — de binder sig ved Ansættelsen for 4 Aar. Indvandrede Brandenburgere faar Lov at holde en egen ref. Præst, og en kat. Præst fra St. Croix faar jævnlig Lov at læse Messe paa St. Th. I 1690 er der 262 »blanke« paa Øen. Instrux for Guvernøren 1702 bestemmer, at der skal holdes Gudstj. alle Søn- og Festdage, som bruges i Danmark, Højmesse og Aftensang. Hver Dag skal om Morgenen holdes Bøn »paa den i Frue Kirke brugelige Maade«. Det lokale »Raad« ønsker Kirke bygget, da det Rum paa Fortet, hvor Gudstj. holdes, er usselt. Der opføres saa en lille Kirke af Fyrretræ, som ogsaa benyttes af de reformerte. Præsterne er stadig ret ringe Folk, ofte drikfældige og til Forargelse; i 1718 kommer den første Præst, som ikke har »non« til Attestats! Tit er der lange Vakancer, under hvilke Guvernøren foretager borgerlig Ægteskabsstiftelse. Præsterne prædiker som Regel skiftevis paa Dansk og paa Tysk. En Degn, f. Eks. Marketenderen, bistaar ham med Afholdelse af de daglige Andagter, ligesom han skal undervise de luth. Børn »i Latin og andet«. 1718 befolkes St. Jan, som hurtig kommer i Blomstring. Her findes til en Tid en presbyt. Præst og senere stadig 2 herrnhut. Præster og Kirker, aldrig derimod dsk Præst, men kun Besøg nogle Gange aarlig af Præsten fra St. Th., naar han kan faa de dertil bestemte kummerlige Rejsepenge, som Præsterne i Tidernes Løb atter og atter forgæves søger at faa forhøjede, til at slaa til. Ved disse Besøg holdes Gudstjeneste i en Hytte el. i Landfogdens Bolig — en ganske kort Tid skaffes en lille Kirke, som snart blæser om i en Orkan. I 1724 kommer Præsten Dietrichs, en god Mand, som har med sig en længe ønsket Lærer for de luth. Børn. Af og til døbes farvede Folk. Vel maa Negrene ikke komme til de hvides Gudstj., men der missioneres dog lejlighedsvis bl. dem — det er altsaa ikke Herrnhuterne, som begynder Missionen paa St. Th.! 1730 bestemmes, at Mulatpiger, som er døbte og underviste i den luth. Rel., ikke maa gøres til Slaver. 13. Decbr. 1732 kommer de første herrnhut. Missionærer, og dermed svækkes Interessen for vor K.s Miss.-Arbejde. 1735 ønsker Raadet en kat. Præst indkaldt til at drive Negermiss. — for at hindre, at Spanierne paa Portorico nægter at udlevere bortrømte Slaver, som er blevet kat. døbte dér, fordi de ikke kan faa en rettroende Sjælesørger paa St. Th. 1757 iværksættes dette, idet Guvernementet selv indkalder en kat. Præst, skaffer ham Kirkerum og afkræver Katolikerne hans Løn. 6. Septbr. 1734 hejses Flaget paa St. Croix, og der ansættes ogsaa der en dsk Præst; der er altsaa nu 2 saadanne derude. 1739 er Grev Zinzendorff paa St. Th., og »Mähreme«, som de kaldes dér, begunstiges med en Række Reskripter, baade nu og senere. Z. har med sig et Missive fra det i 1714 stiftede Miss.-Kollegium, som foreskriver, at Negrene skal undervises. Raadet vil dog have Sagen nøje overvejet og svarer 1740, at det gerne ser Undervisn. iværksat, men uden Tvang. 1742 er den mähriske Bisp Dav. Nitschmann (III, 385) og i 1749 Spangenberg (IV, 290) paa St. Th. Ref. Præster kommer til St. Croix og St. Jan. Flere gode dske Præster virker i disse Aar, bl. a. Frick, en hidsig, men meget lærd Mand. 1752 nedrives den usle Fyrretræskirke, og Kamret paa Fortet bruges atter til Gudstjeneste. Raadet klager over, at de Embedsmænd, som udsendes, er »halvt raadne af Liderlighed, før de udkomme«. 1755 overtager Kongen Øernes Styrelse. 3. Febr. udstedes et strængt Slavereglement, som dog aldrig ret gennemføres, fordi det anses for at være for mildt. Krdmmen skal prædikes for alle Negre, men ingen maa tvinges til Overgang; dog skal alle Børn døbes. I de dske Kirker maa udøbte Slaver ikke komme. 6. Okt. 1756 foreslaar Generalkirkeinspektionskollegiet at overlade de voksne Slavers Omvendelse til Mähreme Til de unges Belæring beskikkes 10 unge Mænd, theol. Kandidater og Lærere, til Missionskateketer. Deres Instrux byder dem at gøre sig gode Venner med Plantageejerne og aftale med disse belejlig Tid til »at behandle Negrene«. De skal

bede for Slaverne, naar Herrerne vil straffe dem, og sørge for, at Slaverne faar at vide, at de har bedt for dem. 1 Gang om Ugen skal de være 1 Time paa hver Plantage; 1/2 Time bruges til Forklaring af en Lære, 1/2 Time til Samtale om den. Ønsker en Slave Daab, skal det meldes til Præst og Planter, som da skal besørge ham døbt »efter en kort Examen«. Kateketen skal bede Ejerne behandle en kr. Slave bedre end en hedensk. Alle Slavebørn skal døbes, og de skal undervises af Underkateketerne. Alle Kateketer sorterer under Præsten, som samler dem ugentlig til Bøn og Raadslagning. Af Herrnhuterne skal de søge at lære Metode og Negersprog (det kreolske), men de maa ikke kævles med dem eller disputere med andre Dissentere. Paa dette Grundlag kommer saa 22. Februar 1757 kgl. Resolution om den vestindiske Missions Oprettelse ved 6 Over- og 4 Underkateketer. 9 af dem naar derud i Aarets Løb og fordeles paa Øerne, men de faar alt for ringe Løn, og efter 2 Aar er kun 3 tilbage. Det Arbejde, der er foreskrevet dem, er ganske uoverkommeligt. Vel faar de senere Kateketer lidt mere Løn, idet de til de 10 Kateketer bevilgede Penge nu og da fordeles paa de til enhver Tid nærværende. Men de udretter lidet. Alene Sprogvanskelighederne er store, og Turene rundt til Plantagerne til Fods i den tropiske Hede ødelægger dem. Tilmed bliver Forholdene paa Øerne yderst trange i disse Aar, under Syvaarskrigen (1756—63) og i de paafølgende Aar med Misvækst, Orkaner og andre Ulykker. I 1759 vilde en Underkatekets hele Løn gaa med til Køb af Vand, som maa hentes paa Portorico! 1764 indberetter Guvernøren, at Kateketerne er »ganske og aldeles unyttige og langt fra opfyldende Hensigten med deres Udsendelse«. Der er dog adskillige gode og flittige Mænd imellem dem. De udarbejder kreolsk Grammatik og oversætter, med Bistand af Stadthauptmann J. M. Magens, Luthers Katekisme og — i 1781 — N. T. paa Kreolsk. Skolelokaler fattes eller er overmaade usle. Juni 1771 løses det vanskelige Forh. mellem Præster og Kateketer paa en god Maade ved, at Overkateket Kingo, en kraftig, men kantet Personlighed, ordineres til Miss.ens Præst og Leder. Miss.-Arbejdet har jævn Fremgang. 1784 klager Overkateket Kreidahl over Mangel paa Plads i Miss.-Kirken paa St. Th.; der er 80 virkelige Miss.-Medlemmer og Expectanter. Raadet er forbauset over hans Undervisnings gode Resultater, men Kirkeudvidelsen maa han selv skaffe sig ved at lade sit eget Kammer indlemme i »Kirken«. I denne Periode tager St. Croix med sit frugtbare Agerland ganske Luven fra de andre Øer. I 1789 har den 25,300 Indb., medens St. Th.—St. Jan kun har 4000 tilsammen. I 1784 har de Episkopale 3 Kirker paa St. Croix, Presbyterianerne 1, de Hollandsk-Ref. 1 paa hver Ø, Kat. 2 paa St. Croix og et Hus paa St. Th., Kvækerne et Hus paa St. Croix, Jøderne en Synagoge paa St. Croix, Mährerne 2 Kirker paa St. Croix, 2 paa St. Th. og 1 paa St. Jan. De Luth. har paa St. Croix kun en maadelig Stenkirke i Christianssted og et Træhus i Frederikssted, samt paa St. Th. stadig Kamret paa Fortet; disse Lokaler bruges baade til dsk Gudstjeneste og af Miss.-Menigheden. 26. Sept. 1785 omtaler Raadet paa St. Th. »Missionsværket« som særdeles tilfredsstillende, men s. A. bliver Kreidahl Præst paa St. Th. og dermed begynder Miss.en som særlig Institution paa denne Ø at ligge for Døden, uagtet der vedblivende tales om den, saa Præsten endnu til 1860 faar særligt Kaldsbrev som »missionarius ordinatus«. 1791 ophæves Generalkirkeinspektionskollegiet, og Miss.en i V. henlægges under Miss.-Kollegiet, der ikke kender den og aabenbart heller ikke interesserer sig for den, men, efter at man 28. Maj 1797 er naaet til ikke at have nogen særlig Missionær udsendt til V., i 1798 lader »Missionen« gaa ind under »Det vestindiske Kammer«. Imidlertid er 16. Marts 1792 udstedt Forordn. om Negerhandelens Ophævelse med Udgangen af 1802, og 14. Juli 1793 er endelig Kirken paa St. Th. blevet indviet til dansk og den paafølgende Søndag til Missionsgudstj.; fremtidig holdes Gudstjeneste for de Farvede hver Helligdags Aften. I 1805 er der paa St. Th. 545 luth., 186 kat. og 1566 mähr. Slaver. Paa St. Jan er der 930 mähr. og nogle faa luth. 1826 nedbrænder Kirken paa St. Th.; en ny opføres paa dens Plads. Fra Regeringens Side vises der stadig ringe Velvilje mod den luth. Miss. 1831 erklærer Generalguvernør Scholten, at den bør ophøre; de fleste Negre er mähriske, og disses Kirker ligger bekvemt for Plantagerne. Deres Lære, Religiøsitet og Kontrol har en gavnlig Indflydelse paa Negrenes moralske og huslige Karakter og Stilling. De Farvede i Byerne kan enten gaa over til Mährerne eller slutte sig til den luth. (dske) Menighed. 1838 afskaffes det kreolske Sprog og erstattes af Engelsk. Der oprettes en Del Skoler, som det overlades Mährerne at drive. De luth. Præster protesterer herimod — baade straks og ofte senere — og stiller Forslag om luth. Skolers Oprettelse, dog altid forgæves. 1844 holdes første Konfirmation paa St. Th. paa Engelsk, 1846 stiftes luth. Søndagsskole med 400 Børn. 1850 drager Præsten Tolderlund, der har virket udmærket blandt Negrene, hjem. 1851 er »Missionsfondet« (grundet 1768) opbrugt, og samme Aar melder Mährerne den sidste Heduings Daab. Den luth. K.s Arbejde lider stadig af de lange Vakancer, som skyldes Regeringens Uforstand. I de første 100 Aar, i hvilke St. Th. var dsk, havde der saaledes været Vakancer i Pastoratet i 21 1/2 Aar ialt. I hele Tiaaret 1822—1832 var der kun 1 Præst derude. 1840—43 er der i over 3 Aar Vakance paa St. Th. Da Tolderlund kom ud efter denne Vakance, fandt han Menighedens Tilstand ganske opløst, bl. a. levede alle dens ledende Folk i aabenlyst Konkubinat. 1854—56 er der ingen dsk Præst paa nogen af Øerne. I 1859 oprettes endelig Præstekaldet i Frederikssted — hvorved der altsaa opnaas 3 luth. Pastorater i V. Mange Mangler præger dog stadig Arbejdet. Ofte kan Præsterne meget lidt Engelsk. De mangler Oversættelser af Kollekter o.s.v. Først 1872 faar den for vor K. saa stærkt interesserede Pastor E. V. Lose, hvis Flid vi ogsaa skylder de bedste Bidrag til den luth. K.s Hist. derude, udgivet en eng. Ps.bog med Tekster, Ritualer og Bønner (»Hymns, Liturgy

and Prayers«). Hver Præst har altsaa nu baade en dsk Menighed og en engelsktalende »Missionsmenighed«. Denne er organiseret med »Ældste«, der med Præsten deltager i K.styrelsen, Kirketugtens Haandhævelse m. m.; de bistaas af »Hjælpere« — til Menighedspleje — og »Læsere« (til Husbesøg); og i Søndagsskolerne, som blomstrer i alle Byer, findes en Flok »Lærere«. Der gøres i det hele og store et ret forsvarligt Arbejde i vor K., og den har mange trofaste Tilhængere. Men de skæbnesvangre Vakancer vedvarer, og i Tredserne kommer de ulyksalige Salgsforhandlinger, som vel ender uafgjort (1867), men som svækker Danmarks Position paa Øerne, ogsaa den luth. K.s. »Salget« ligger derefter stadig i Luften. Efter dets Forkastelse 1902 udsendes nærv. Artikels Forf. i 1904 som Visitator — eneste luth. Visitats derovre! Dermed indledes en ny Blomstring af vor K.s Arbejde. 1904 stiftes under Sjællands Biskops Ledelse »Den vestindiske Kirkesag«, som tager kraftigt fat med at udsende Hjælpepræster under Vakancerne, ansætte Menighedsplejersker o. s. v.; der bygges Menighedshuse i hver By, Børnehjem (af Foreningen »Kvindelige Missions Arbejdere«), Gamlehjem, Redningshjem for unge Piger; samtidig iværksætter »Dronning Louises Forening« Børne- og Sygepleje ved Diakonisser, ligesom Fru A. G. Frank begynder Sømandsmiss. i St. Th. »Kirkesagen« bygger Kirke paa St. Croix Midtland, og dér oprettes da et 4. Præsteembede, samt paa St. Jan et Kapel, og Præsten paa St. Th., som betjener dette, faar en af »Kirkesagen« og Danmarks K. F. U. M. lønnet Kapellan, som tillige optager kristl. Ungdomsarbejde — hvilket ogsaa paabegyndes paa St. Croix, ligesom kristl. Afholdsarbejde. K.n derovre bliver et selvstændigt Provsti, og dens hjemlige Styrelse flyttes fra Finansministeriet (»Kolonialkontoret«) til K.- og Undervisningsministeriet. Det lykkes at faa sendt energiske, unge Præster derud, og vor K.s Arbejde, som underlægges et af Provsten ledet Fællesraad, og som organiseres med Menighedssamfund og tager kraftigt fat paa Vækkelsesmøder o. lign., bliver afgiort det førende bl. alle K.samfundene derovre, skønt vor K.s Tilhængere knap udgør 12% af den samlede Befolkning. Ved Øernes endelige Salg 1916 overdrages den luth. K. med al dens Ejendom, ogsaa med alt, hvad »Den vestindiske Kirkesag« har erhvervet, til den store nordamerikanske luth. Organisation »general council«, som forpligter sig til alt Arbejdets Fortsættelse i det hidtidige Spor; Overdragelsen skulde fuldbyrdes inden 5 Aar. Vore vestindiske Øer, hvis Fejl bl. a. var, at de var altfor smaa — tilsammen kun som Langeland — til at bære en rationel Kolonistyrelse, er altsaa nu borte fra Danmark og den dsk-vestindiske K.s og Miss.s Saga er sluttet. Mange Mangler har den haft, først og fremmest ved daarlig Forsorg fra Regeringens Side. Man har forsømt dens Arbejde og begunstiget fremmede Samfund, særlig Mähnere og Katoliker, paa dens Bekostning. Navnlig »Brødrene« blev stadig foretrukne, hvad af og til gjorde dem stærkt overlegne i deres Bedømmelse af vor K. De af Staten oprettede Skoler var alle i deres Haand. Og da de efter den dske Miss.s Oprettelse viste Tegn til Ængstelse, fik de 1774 en særdeles naadig Stadfæstelse paa alle deres Privilegier. I Tidernes Løb var dog deres Betydning for Negrene dalet en Del, og vor K. kunde nok staa Maal med dem. De luth. Præster og Missionærer var vel ofte ringe nok; men mangen en bl. dem skal ogsaa roses for godt og trofast Arbejde under vanskelige Kaar, og den dske K. paa vore Øer har Æren af at have staaet som en ensom Forpost for evgl.-luth. Krdm i V. — først i den seneste Tid var der dannet en lille luth. Søstermenighed paa Portorico — og efterlader dermed Fremtiden en Arv, som forhaabentlig vil blive velsignet. (Litteratur: Foruden Skrifter om Brødremissionen, saasom C. G. A. Oldendorp, Gesch. der Mission etc. 1777; v. Dervitz, In Dänisch-Westindien, 1882; H. Lawaetz, Brødremenighedens Miss. i Dsk-V. 1769—1848, 1902, se især Artikler af Pastor E. V. Lose, »Folkekirken paa St. Th.« [Teol. Tidsskr. 1878], »Kort Udsigt over den dsk-luth. Missions Hist. paa St. Croix, St. Th. og St. Jan [Nord. Missionstidsskrift, 1890] og »Folkekirkens tidligste Tid paa vore vestind. Øer« [Kirkehist. Saml., 1904]; endv. L. Koch, Den dske Miss. i V. [Kirkehist. Saml. 1905] og Artikler af H. F. Rørdam i Kirkehist. Saml. om vestind. Præster. Endelig H. Hoffmeyer, Vor Kirke i Vestindien, 1907[3].) *H. H.*

Westminster Abbedi, berømt Klosterkirke i London, Englands Nationalhelligdom. S. for det egtl. London, paa vestre Bred af Themsen, som her løber mod NØ, laa i den tidlige Middelalder »Torneøen« midt i store, senere udtørrede Sumpe. I 8. Aarh. fandtes her et Benediktinerkloster, indviet til St. Peter; Legenden lægger Kirkens Indvielse tilbage til 616. Her blev Edvard Bekenderen kronet 1043; han restaurerede Klosteret og byggede en stor romansk Korskirke, indviet 1065. Klosteret, kaldet W. (*minster=monasterium*), modsat Cistercienserkostret Eastminster paa Tower Hill, fik store Ejendomme, og omkring det voksede en Bydel op under Abbedens Styre, med Asylret for Forbrydere og forgældede; Abbeden fik Sæde i Overhuset og stod ofte i nært Forhold til Kongehuset. Edvard (eller maaske allerede Knud d. St.) byggede Ø. for Klosteret et Palads, hvoraf W.-Hall er en Rest; her residerede Kongerne ned til Henrik VIII; her foregik en Mængde vigtige Statsbegivenheder, og her fik senere Parlamentet sit Sæde (den nuværende Parlamentbygning er fra 1840 f.). — Henrik III (1216—72) vilde ombygge Kirken med Kathedralen i Rheims som Forbillede; han byggede da et *Lady Chapel* Øst for Koret og satte dernæst et gothisk Kor paa Edvards romanske Kirke. Det romanske Skib blev fra o. 1375 erstattet med et gothisk paa Foranstaltning af Kardinal, Ærkebiskop Simon Langham, der havde været Klosterets Abbed; bl. a. paa Grund af Pengemangel gik Arbejdet dog i Staa og blev først fuldendt paa Ref.s-Tiden. Henrik VII (1485—1509) nedrev Henrik III's *Lady Chapel* og byggede et nyt i den fint udspundne sengothiske Tudorstil (IV, 643); ikke uden Grund kaldtes det »Verdens Vidunder«. Ved Ref.en blev Klostret omdannet til et Kapitel med en Dean og 12 Canons; Exemtionen

fra Biskoppen af Londons Myndighed bevaredes, og Kirken blev ved at være Kroningskirke. 1722—40 tilføjede en ny Restauration ved Wren og Hawkesmore to Taarne. — *The Collegiate Church of St. Peter at W.* er saaledes Aarhundreders Værk. Det mægtige dunkle Rum under de høje Hvælvinger indgyder Ærefrygt, der forøges ved, at man har giort Kirken til et i hele Verden enestaaende Mausoleum ved i Tidens Løb her at begrave en Række af Englands store Skikkelser. Bag Højalteret er Edvard Bekenderens Helgengrav med stor Bekostning indrettet af Henrik III, men senere plyndret; i Nærheden ligger Edvard I, Henrik III, Henrik V, Edvard III, Richard II og nogle Dronninger. I Koret og nærliggende Kapeller ligger en Mængde Abbeder (ogsaa Ærkebiskop Langham) og Adelsmænd fra Middelalderen. I Henrik VII's Kapel flere af Familierne Tudor (Henrik VII, Edvard VI, Mary, Elisabeth) og Stuart (Mary, Jacob I med sin Dronning Anna af Danmark, Karl II, Mary og Vilhelm III, Anna), desuden Georg II, J. Addison og Dean Stanley, der skrev et Par Bøger om *The Abbey* og arbejdede for at gøre den til en national Kirke. I Skibet ligger en Række Naturvidenskabsmænd (Newton, Darwin, Lord Kelvin), desuden Ben Johnson, W. Pitt d. y., Livingstone og »den ukendte Soldat« fra Verdenskrigen. I nordre Tværskib Politikere (W. Pitt d. æ., Canning, W. Wilberforce, R. Peel, Lord Palmerston, Gladstone). I søndre Tværskib (»*The Poets' Corner*) Chaucer, Dryden, Tennyson, Browning. Desuden er der rejst en uhyre Mængde Statuer og Epitafier, hvorved Kirken giver et vældigt Indtryk af Englands Hist. og af Nationens Respekt for sin Fortid. S. for Kirken Rester af Klosterbygningerne, med Bolig for Dean og Canons; i *Jerusalem Chamber*, hvis Vægge siges at være beklædte med Cedertræ fra Libanon, døde Henrik IV 1413, da han holdt Bøn for et planlagt Tog til Palæstina. (W. Besant, W. A., new ed., 1902; Mrs. A. Murray Smith and Mrs. H. Birchenrough, W. Abbey, 22 ed. 1918; H. F. Westlake, W. Abbey I—II, 1923 [Pragtværk]). *V. A.*

Westminster Agende, Bekendelse (Konfession), Katekismer, Kirkeordning, se Westminstersynoden.

Westminstersynoden, et presbyt. kirkeligt Udvalg, som samledes 1643 i Westminster Abbedi (s. d. Art.), først i Henrik VII's Kapel, senere i *Jerusalem Chamber*. Imod den absolutistisk og højkirkelig sindede Karl I (II, 730) rejste sig først det puritansk-presbyterianske Skotland, dernæst en demokratisk og puritansk Opposition i England. Medens Puritanismen (III, 664) som relig. Fremtoning er væsentlig ensartet, deler den sig kirkepolitisk i to Hovedgrupper: den mere konservative Presbyterianisme (III, 591), der ønsker en fastordnet, ensartet Nationalkirke med Synodalforfatning, og den mere radikale Independentisme (II, 522), som ønsker hver enkelt Menighed stillet ganske selvstændigt. Skotland havde lagt sig fast paa det presbyt. System. I England havde Puritanerne rummet forskellige Strømninger, men idet man nu skulde til i Praksis at stille en Ordning op, var det naturligst først at gribe til Presbyterianismen. Dette blev yderligere nødv., fordi man maatte alliere sig med Skotland. Parlamentet, der tog Ledelsen i Kampen mod Kongen, vedtog 1643 at ophæve Episkopatet og nedsætte et kirkl. Udvalg til at udarbejde en ny K.-ordning. Det bestod af 121 Teologer, 10 Medl. af Over- og 20 af Underhuset. I Sommeren 1643, da Parlamentets Sag stod meget slet, sluttede man *A Solemn League and Covenant* med Skotland, hvorefter Parlamentet besluttede at reformere Englands K. efter skotsk Mønster med Hensyn til [1]) K.-forfatning, [2]) Gudstjenesteordning, [3]) Bekendelse, [4]) Rel.s-Undervisning. Disse fire Punkter blev da Programmet for det i Westminster Sept. 1643 sammentrædende kirkl. Udvalg; tillige deltog nu nogle skotske Teologer (som A. Henderson II, 394) i Forhandlingerne. Parlamentet tilegnede sig imidlertid ikke den calvinske Tanke om Kristi Regimente i Kirken gennem særlige kirkl. Organer; det holdt fast ved den erastianske Tanke om Statens Overhøjhed over K.n (I, 782) og vilde derfor kun anerkende W.-synoden som et raadgivende Udvalg. Men faktisk fik Synoden en Tid meget stor Indflydelse. Nogle af deres Medl.er var episkopale, en lille energisk Gruppe var independentisk, men den store Majoritet var presbyteriansk. Synoden udarbejdede: [1]) Westminster-Kirkeordningen. Først kom 1644 *Propositions concerning Church Government,* som blev antaget af den skotske General Assembly, men blev stærkt bearbejdet i erastiansk Aand af det eng. Parlament. Men da Teologerne 1645 mødte med et nyt *Practical Directory for Church Government,* blev dette i det væsentlige anerkendt af det eng. Parlament 1648, men ikke officielt i Skotland. England skulde nu altsaa have en Presbyterialforfatning. [2]) Westminster-Agenden (*Directory for the Public Worship of God throughout the three Kingdoms of England, Scotland and Ireland*), en meget dygtig, maadeholden presbyt. Gudstjenesteordning, der skulde erstatte *Book of Common Prayer* (I, 360). Denne blev vedtaget af det eng. Parlament 1645 og ogsaa antaget i Skotland. [3]) Westminster-Bekendelsen (almindelig kaldet *The Westminster Confession of Faith*). Man var begyndt med at ville revidere de 39 Artikler (I, 151), men dette blev hurtig opgivet, og 1646 blev den nye Bekendelse færdig. Den er er betydeligt Arbejde, der med Benyttelse af Føderalteologien — som i Datiden ikke var en Specialitet for Coccejus (I, 527), men overhovedet et af de frugtbareste Midler til at naa en organisk Krdms-Opfattelse — fremstiller den calvinske Lære uden Yderligheder; i Prædestinationslæren afvises Saumurskolen (IV, 59), medens man ikke gik ind paa Differencen ml. Infra- og Supralapsarisme (II, 535). Bekendelsen blev i Skotland vedtaget baade af General Assembly og Parlament 1647; i England godkendte Parlamentet den 1648, men med udfra erastiansk Tankegang foretagne Udeladelser. [4]) Westminster-Katekismerne, en mindre, kort og klar, som blev godkendt af det eng. Parlament 1648, og en større, som s. A. fik Underhusets, men ikke Overhusets Billigelse. I Skotland blev begge godkendt s. A. Saaledes havde Westminster-Forsamlingen paa de forsk. Omraader foretaget en Kodifikation af det

presbyt. System. 1647 forlod de skotske Teologer Forsamlingen, der dog førte en Skintilværelse indtil 1653. Men netop som Presbyterianismen syntes at have sejret i England, blev den sprunget forbi af Independentismen, der tog Magten i Hæren; under Cromwell (I, 566) blev den presbyt. Ordning ikke gennemført, og ved Restaurationen 1660 vendte man tilbage til den episkopale. Saaledes blev W.-Synodens Arbejde i England kun en kortvarig Episode. Men i Skotland fik den varig Betydning, og ligesaa for de presbyt. Kirker i Amerika (i nyere Tid ogsaa for den presbyt. K. i England); Westminsterbekendelsen er saaledes det mest ansete Bekendelsesskrift for disse Kredse. (Literaturangivelser i Prot. Realencykl.[3] XXI, 176 og H. Holmquist, Engelsk högkyrka, lågkyrka, frikyrka, 1916). *V. A.*

Westphal, Joachim, ortodoks luth. Stridsteolog, født i Hamburg 1510/11, d. ssteds. 16. Jan. 1574; W. tog efter Studier hos Luther og Melanchthon Mag.-graden i Wittenberg 1532, virkede en Tid som Skolemand i Hamburg, men besøgte siden paa en fleraarig Rejse alle Centrer for ægte Lutherdom i Tyskland, blev 1540 teol. Prof. i Rostock, men kaldedes s. A. til Hamburg som Præst. Efter nogle Forbigaaelser som Følge af hans Stridslyst blev han 1571 Superintendent og døde i denne Stilling, efterat han som barnløs havde testamenteret sin Formue til en endnu bestaaende Stiftelse. W. udviklede sig efterhaanden til en luthersk Zelot, der selv i denne stridslystne Tid vakte Harme ved sin Grovhed; i næsten alle Lærestridighederne deltog han, ofte i forreste Række, skønt uden originale teologiske Evner. Dog kan det ikke nægtes, at han maaske som den første har paavist Faren fra den paagaaende Kalvinisme og har værnet den luth. Arv i Tyskland. I den æpinske Strid (se Æpin) stod han vel paa Æpins Side, men Leipzigerinterimet (III, 37) førte ham over paa Flacius' Side (II, 64), ligesom ogsaa den adiaforistiske Strid (I, 26) skilte ham dybere fra Melanchthon. Og baade hans Deltagelse i den osiandristiske (III, 454) og den majoristiske Strid (III, 144) førte ham stedse bestemtere over i de yderliggaaende Gnesiolutheraneres Lejr. Af større Betydning blev W.s 1552 udgivne Bog »Farrago confusanearum et inter se dissipantium opinionum de coena Domini«, et Kampraab mod den fremtrængende Kalvinisme, ved sin tildels ganske uretfærdige og grove Fremstilling æggende Laski (III, 26), Calvin (I, 449) o. fl. frem til lige saa grove Modskrifter, saa at Striden snart rasede i hele den protest. Verden (se om denne »anden Nadverstrid« P. Tschackert, Enstehung der luth. und reform. Kirchenlehre, 1910, S. 531 ff.). Calvin udnyttede behændigt Striden til at drage Melanchthon nærmere over mod sig, og dens sørgelige Følge blev en ortodoks Jagt paa »Kryptokalvinister« indenfor Lutherdommen (se Kryptokalvinisme II, 870, og Filippisme II, 52), ligesom W. fanatisk søgte at paavirke luth. Øvrigheder til at udelukke Kalvinister fra deres Omraader som »aandelige Brøndforgiftere og Brandstiftere«. Under disse Kampe udadtil maa det paaskønnes, at W. i sine sidste Aar søgte at udsone Flacius og Melanchthon, uden dog længere at ville regne sig for førstnævntes Meningsfælle. W. har været bl. Konkordieformlens (II, 832) Forberedere, men var under de direkte Forarbejder dertil (se Jacob Andreæ I, 87) ikke længere blandt Førerne og naaede ikke at se det afsluttede Værk. (W.s Breve, udg. af Sillem, I-II, 1903; hans Skrifter anføres i Moller, Cimbria litt. III og Schröder-Kellinghusen, Lexikon der Hamburg. Schriftsteller VII). *H. J. H.*

Vestrogothus, Jacobus Johannis (Jakob Johansson Vestgöte), sv. Biskop i Skara, f. o. 1512 af Bondeæt i Främmestad Sogn, begyndte i sen Alder Studier i Skara (Sagnet siger: for at undgaa Krigstjeneste), var i 1560'erne Spr. i Örebro, hvor han fik sit Tilnavn V. 1570 blev V. Biskop i Skara og billigede og underskrev Johan III's nye Liturgi (II, 649), der afstedkom saa megen Uro i den sv. K., men efter Kongens Død ilede Bispen med at angre og afbede sin »Fejltagelse«. Ved Uppsalamødet 1593 afsattes han imidlertid og drog sig tilbage til sin Gaard i Tängened, hvor han døde 1602. V. har Fortjeneste af Skara Domkirkes Istandsættelse efter den Ødelæggelse, som ved Danskernes Hærgning i Vestergötland var overgaaet den 1566. Han stod ved sin Iver for dette Arbejde i høj Gunst hos Kong Johan, der selv skænkede Kirken en Altertavle. Samarbejdet mł. Kongen og V. frelste saaledes Vestergötlands fornemste Helligdom. *L. A. C.*

Vestry Societies, se Religious Societies (III, 751 a).

Wet Quakers, »vaade Kvækere«, saaledes kaldtes Hicksiterne (se E. Hicks II, 424) i Modsætning til det konservative Parti indenfor Kvækerne, de »tørre« (se Tørre Kvækere IV, 674). *J. Blf.*

Veto og Veto-Akter. Veto, opr.: »jeg forbyder«, et Udtryk, Almuetribunerne brugte i den romerske Republik, og hvorved det var dem muligt at standse enhver Beslutning af Senatet eller Konsulatsforanstaltning, som de ansaa for at være imod, hvad der tjente Almuen bedst. Veto er nu indrømmet Folkerepræsentationen, som kan nægte Samtykke til de indbragte Lovforslag. Naar man taler om absolut eller suspensivt Veto, tænker man i Alm. paa Fyrstens Ret til ubetinget eller delvis at nægte Underskrift paa et Lovforslag. Om kat. Regeringers V.ret (Eksklusivret) ved Pavevalg se III, 511 b. Især til Bispevalg forbeholder de kat. Regeringer sig V., saaledes at Domkapitlet indsender Kandidatlisten, hvorpaa saa Regeringen sletter Navnene for ikkeønskede Bispeemner. — Om det svenske *Kirkemødes* V.ret jfr. Sverige IV, 431 b. — Thomas Chalmers (I 493) foreslog i 1834 paa en Generalsynode, at der skulde bygges 200 nye Kirker, og samme Synode vedtog Veto-Akten, d. v. s. Menighedens Ret til at nedlægge Protest mod, at en Godsejer som Kirkepatron paatvang en Menighed en (uværdig) Præst. Striden om dette Veto varede til 1843, da Chalmers og hans Tilhængere traadte ud af Statskirken og dannede den skotske Frikirke. Om det irske Veto se II, 549. *M. N.*

Wette, Wilhelm Martin Leberecht de, se I, 629.

Wetterau, frugtbar Egn mł. Vogelsberg og Taunus, Floderne Main og Lahn. Om den

sværmerske Bevægelse her se Inspirations-Menigheder (II, 545), Johann Friedrich Rock (III, 804) og Casimir v. Wittgenstein.

Wettergreen, Paul Peter, norsk Præst, f. 4. Januar 1835 paa Mo Prgd i Telemark, Student 1854 og teol. Kand. 1860. Som Dreng blev W. grebet af den Lammerske Vækkelse (III, 12) og vedblev altid at have dens rel. Uro i Blodet. 1861 gik han som Missionær til Zulu, hvor han virkede som Præst ved forsk. Stationer, indtil han i 1870 kom hjem til Norge. Her rejste han først omkring som Miss.-Taler, bestyrede saa et Aars Tid Spr.embedet i Tønsberg og blev i 1872 pers. Kap. hos Faderen, som da var Spr. i Risør. Men han fandt ikke Ro i den offentlige Præstevirksomhed. Da Faderen havde taget Afsked 1875, virkede W. et Par Aar som fri Evangelist paa forsk. Kanter af Landet, modtog 5. Febr. 1877 Afsked i Naade fra Præsteembedet og traadte 27. Marts s. A. ud af Statskirken. Om Grunden til dette Skridt redegjorde han i »Brev til mine Venner«, Risør 1877. I Stedet overtog han nu Ledelsen af en luth. Frimenighed i Arendal. I 1888 sagde han ogsaa fra sig denne Stilling, meldte sig ud af Frikirken, lod sig gendøbe i Kristianssand (2. Dec. 1888) og tænkte sig nu som Missionær til Østafrika. Under en Foredragsrejse paa Østlandet blev han imidlertid ramt af Slag og døde 10. Aug. 1889 i Arendal. Af hans Skrifter, som røber en varmhjærtet, pietistisk Fromhed, er især at nævne hans »Opbyggelige Foredrag over Joh. Aabenbaring«, Arendal 1883. *A. B.*

Wettin, Munk i Klostret Reichenau (III, 733). Kort før sin Død 824, saa han i Feberdrømme Helvedes Dæmoner fylde Sygecellen og hørte deres Latter, men de forjoges af Engle; een af disse førte W. over de Saliges Bjærge og ned til de Fordømtes Pinesteder, hvor han traf selv Abbeder og Kejsere. Den syge Munks Syner ophidsede Munkene meget; en Klosterbroder optegnede dem straks, men rigtig Berømmelse vandt »visio Wettini« først, da Walahfrid Strabo (IV, 369) i et Digt skildrede Begivenheden. Dette Digt blev Begyndelsen til den Digtart, der siden i Dantes »Commedia« naaede sin højeste Blomstring. (Plath, Zur Enstehungsgesch. der visio Wettini i Neue Archiv f. ältere deutsche Geschichtskunde XVII, S, 261; Hauck, Kirchengesch. Deutschlands II³, 1912, S. 674 f.). *H. J H.*

Wettstein, Johann Jacob, nytestlig Tekstkritiker, f. 5. Marts 1693, d. 9. Marts 1754. Studerede i sin Fødeby Basel, foretog 1714—17 en Rejse til Frankrig og England, overalt kollationerende nytestlige Haandskrifter. 1717 blev han uden indre Tilbøjelighed Hjælpepræst i Basel; ved Siden af sin Embedsgerning arbejdede han flittigt paa en kritisk Udgave af det græske N. T. Da han ved forsk. Lejligheder havde givet Anledning til Mistanke om Socinianisme, f. Eks. ved at sammenligne Forholdet ml. Gud og Kristus med en Konges Stilling til sin Premierminister, bredte det Rygte sig, at han i den paatænkte Udgave vilde favorisere »socinianske« Læsemaader (bl. a. ὃς for θεός i 1 Tim. 3,16). Dermed sammenhængende Angreb førte 1730 til hans Afsættelse, hvorefter han bosatte sig i Amsterdam; her blev han efter forsk. Vanskeligheder Clericus' (I, 523) Efterfølger som Prof. i Filos. og Hebraisk ved Remonstranternes Kollegium. Allerede 1730 havde han anonymt udgivet sine udførlige tekstkritiske Prolegomena ad Novi Testamenti graeci editionem accuratissimam, senere genoptrykt i udvidet Form i hans berømte Livsværk Novum Test. graecum editionis receptae cum lectionibus I—II, 1751—52. Skønt han gerne havde givet en kritisk Tekstrecension, maatte han dog paa Grund af den dermed forbundne Fare (I, 302 b) indskrænke sig til at aftrykke Elzevierudgaven fra 1624 (I, 752), medens de Varianter, han foretrak, anbragtes ml. Teksten og det udførlige Tekstkrit. Apparat. Derefter følger en righoldig, endnu værdifuld Kommentar, navnlig bestaaende af klassiske og rabbinske Paralleler til sproglig og arkæologisk Oplysning af Teksten. Desuden bragte Udgaven en Beskrivelse af de benyttede nytestl. Haandskrifter, som W. betegnede med Bogstaver og Tal, der siden har været alm. benyttede Betegnelser (I, 530 f.). Med Hensyn til det indsamlede Materiales Righoldighed overgaar W.s Udgave langt de samtidige, derimod betegner hans tekstkrit. Principper et Tilbageskridt i Forhold til Bengels genealogiske Metode (I, 260). I Hermenevtikens Hist. har W. Betydning ved sit Skrift Libelli ad crisin et interpretationem Novi Testamenti (udg. af Semler, 1766), hvor han med stor Kraft hævdede sproglig-historiske Fortolkningsprincipper overfor enhver dogmatisk bundet Eksegese. (C. R. Hagenbach, J. J. W., der Kritiker und seine Gegner, i Zeitschr. f. die hist. Theol. IX, 1839, 73—152; M. R. Vincent, History of the textual criticism of the New Testament, 1899, 90 ff.; F. W. Farrar, History of interpretation, 1886, 391 f.). *P. O.*

Wetzel, Joh. Caspar, f. i Meiningen 1691, Søn af en fattig Skomager, var fra 1727 Præst i Römhild (S.-Meiningen), sidst som Archidiakonus, d. 1755 i sin Fødeby. Som flittig litterær Samler har han gjort sig blivende fortjent ved sin ikke videre kritiske men uhyre flittige »Hymnopoeographia oder Historische Lebensbeschreibung der berühmtesten Liederdichter« I—IV, Herrnstadt 1719—1728, hvortil slutter sig de ufuldendte »Analecta hymnica, das ist Merkwürdige Nachlesen zur Lieder-Historie« I—II, 1751—55. *P. S.*

Wetzer, Heinrich Joseph, kat. Teol., f. 19. Marts 1801 i Anzefahr i Kurhessen, d. 5. Nov. 1853, studerede Teol. og orient. Filologi i Marburg, Tübingen og Paris, syslede med Oldk.ns Hist. og blev 1828 Prof. i orient. Filologi i Freiburg, en Stilling, han beklædte til sin Død. W.s Navn er knyttet til Udgivelsen af det bekendte katolske »Kirchenlexikon« (se Art. B. Welte IV, 807). *P. O.*

Wetzstein, Johann Gottfried, tysk Orientalist, f. 1815, d. 1905 i Berlin, studerede i Leipzig Teol. og orient. Sprog, blev 1846 Docent i Arabisk i Berlin og var 1849—62 prøjsisk Konsul i Damaskus. Han foretog flere Rejser i det syriske Omraade og samlede lagttagelser af geografisk, sproglig og etnol. Art, samt en Del Indskrifter. I Artikler i Zeitschr. d. deutsch. morgenl. Gesellsch. og i »Reisebericht über Hauran und die Trachonen« har

han meddelt Resultaterne af sine Undersøgelser. Hans Meddelelse om Bryllupsskikke i Syrien har haft Betydning for Forstaaelsen af Højsangen. (Zeitschrift f. Ethnographie, 1873, og Excurser i F. Delitzsch's Kommentar til Højsangen). *Johs. P.*

Veuillot, Louis François, fr. ultramontan Forfatter, f. i Boynes (Dep. Loiret) 11. Okt. 1813, d. i Paris 7. Apr. 1883, var af fattig Herkomst og maatte afbryde sine Skolestudier; men optagen i en lit. Kreds blev han sig sine Evner som Forf. bevidst. 17 Aar gl. begyndte han at udgive et Blad i Rouen; 1837 kom han til Paris som Journalist og var paa denne Tid religiøst ligegyldig. En »vakt« kat. Ven tog ham 1838 med til Rom, hvor hans Øje aabnedes for Skønheden i den kat. Tro. Fra nu af sluttede han sig helt til Ultramontanismen (IV, 687), skrev i dens Aand flere Bøger og overtog 1843 Ledelsen af Tidsskriftet »L'Univers«, der blev Talerør for den fr. Nykatolicisme i den store Strid om Undervisningsfriheden. Guizots Skolelove af 1833 havde givet den lavere Undervisning fri, mens den højere derimod stod under Statskontrol gennem Privilegierne til l'université. Lamennais (III, 11) havde krævet, at ogsaa denne skulde gives fri, d. v. s. udleveres til Kirken. V. førte Kampen til delvis Sejr gennem Loven Falloux 1850, men ved sin fanatiske Ultramontanisme kom han i Konflikt med de moderatere, gallikansk paavirkede Katoliker, der førtes af hans tidligere Ven, Montalembert (III, 281). Saaledes maatte V. under det andet Kejserdømme føre Kampen paa to Fronter. Særlig rettede han Vaabnene mod Regeringen, der syntes ham at true Pavens verdslige Magt i Rom. »L'Univers« undertryktes 1860, fordi V. publicerede en Encyklika af Pius IX i denne Sag, og først 1869 kunde V. atter udgive det. V.s papalistiske Iver viste sig i fuld Udstrækning under Vatikanerkonciliet 1869—70, men han holdtes nede under Republiken, som Paven ikke vilde anerkende. V.s Værker omfatter 58 Bind; talrige af hans Bladartikler er samlede i 12 Bind »Mélanges«, og han regnes bl. 19. Aarh.s »halve Dusin virkelig store Prosaforfattere«. (Hans Broder Eugène V. skrev en betydelig Biografi af ham i 3 Bd., 1899—1904; se desuden Lemaitre, Les contemporains, 1896; Albalat, L. V., 1906; Cerceau, L'âme d'un grand chrétien I—II, 1908—10; V. Ammundsen, Den kr. K. i 19. Aarh., 1925, S. 100). *Hj. H.*

Veuster, Damien de (el. **Deveuster**), se Damien (I, 591).

Wexels, Wilhelm Andreas, norsk Præst, f. i Kbhvn 29. Marts 1797. W. blev bestemt til Søofficer og blev 1807 sendt til Norge for at prøve Søen. Planen opgaves, muligvis p. Gr. af af de ulykkelige Begivenheder i 1807, da Danmarks Flaade blev røvet. I Stedet blev han sat i Kbhvns Metropolitanskole, hvorfra han blev Student 1814. Aaret efter blev han immatrikuleret ved det nye, norske Univ. i Kria., studerede Teologi og blev Kand. med Udmærkelse 1818. 4. Maj 1819 udnævntes han til Kateket ved Vor Frelsers Kirke i Kria., i hvilken Stilling han forblev til 1846, da han (13. Nov.) blev udnævnt til res. Kap. ved samme Kirke. W. var vokset op under Rationalismen, men havde aldrig været videre berørt af den og gled, from som han fra Barnsben var, naturlig ind i den relig. og kirkl. Vækkelse, som traadte ham i Møde gennem hans teol. Lærere, Hersleb og Stenersen (særlig den sidste), gennem Herrnhutismen (Brødremenighedspræsten N. J. Holm) og fremfor alle gennem Grundtvig, som blev hans egentlige Vejleder i Krdm. Til at begynde med var det som for Grundtvig Bibelen, som udgjorde hans Udgangspunkt, og i den Aand var det, han virkede i sin første Præstetid. Men efterhaanden fulgte han Grundtvig ogsaa i hans »kirkelige Anskuelse«, og han blev den egentlige Banebryder for Grundtvigianismen i Norge. Fuldblods Grundtvigianer blev han vistnok aldrig. Han fulgte saaledes ikke videre med i dens Indgaaen paa Liberalismen, og dens Bevægelse bort fra det lutherske Skriftprincip gjorde han heller ikke med; tværtimod blev han netop en Forkæmper for Luther og Bibelautoriteten som faa. De grundtvigske Folkeoplysningsbestræbelser og Kampen for det nationale laa heller ikke for ham. Men »Bekendelsen, som ej Tiden omskifter« og Kirken og Sakramenterne og Embedet, kort sagt det højkirkelige ved Grundtvigianismen, tilegnede han sig, og det friere, relig. Syn, som gav sig til Kende i en stærkere Betoning af Gudsbilledet og Troen paa det gode hos alle Msker, tilegnede han sig ogsaa til en vis Grad, hvad der bl. a. kom til Udtryk i hans Lære om Omvendelse efter Døden. Ligeledes var han ret tolerant overfor Anderledestroende. Det var derfor ikke tilfældigt, at han omsider maatte komme paa Kant med Pietismen og den strængt lutherske og ortodokse Retning, som efterhaanden slog igennem med den religiøse Folkevækkelse. — Den første mere offentlige Opmærksomhed tildrog W. sig ved sin Deltagelse i Oprettelsen af det fra Bibelselskabet udskilte Selskab for kr. Undervisnings- og Andagtsbøgers Udgivelse i 1820, i hvis Styre han sad i en lang Aarrække, og hvor han udgav flere af sine Skrifter, bl. a. den bekendte »Andagtsbog for Menigmand«, 1826, som har opnaaet stor Udbredelse (13. Oplag 1892; overs. til Grønlandsk 1850). I 1826 deltog han ogsaa i Stiftelsen af den første Missionskomité i Kria., i hvis Styre han sad til 1846, da den opløstes. I 1828 tog han, efter at han allerede i 1826 havde blandet sig i den danske K.kamp, sammen med N. J. Holm til Orde mod Statsraad N. Treschows (IV, 612) Bog »Christendommens aand« og indledede derved den egentlige Kamp mod den norske Rationalisme. I de fig. Aar udviklede han et stedse ivrigere Forfatterskab for at føre tilbage til Bibelen, Luther og K.n. Han udgav Luthers større Katekisme med Anm. (1828, 1857[6]), Prædikener (En kristelig Postille I, 1828; II 1830) og Fortaler til Skrifterne i Gl. og Ny Test., 1832), forfattede et Mindeskrift om den augsb. Konfessions Tilblivelse (»Bekjendelsen som ei Tiden omskifter«, 1830), skrev »En liden Bibelhist. for Børn« (1830, 1868[30]; overs. paa Finsk 1854), udgav Thomas a Kempis' »Om Kristi Efterfølgelse« (1832; 1860[4]), »Christelige Betragtninger« (1833; 1872[5]), »Opbyggelige Fortællinger og Betragtninger« I—IV (1833—1840), »Tidsskr. for K.-kronike og christelig teologi« I—III (1833—39), »Forklaring over det Ny

Test.s Skrifter« I—IV (1837—54), »Christelige Ps.r til Brug ved huslig Andagt« (1840; 1859[5]), »Udvalg af christelige Ps.r til Brug ved Religionsundervisn.« (1845; 1867[7]), »Christelig Huspostille« I—II (1846; 1862[2]), Psalmebog (1849; 1866[3]) o. m. a. — altsammen præget af W.s varme Kærlighed til K.n og dybe Krdms-forstaaelse og kr. Personlighed. — Ved alt dette var W. bleven viden kendt, ogsaa udenfor Norges Grænser, og siden Slutn. af 1830'rne ubetinget Føreren af vor kirkelige Vækkelse og Genrejsningsbevægelse. Derom vidner ogsaa hans stedse stærkere Inddragning i Dagens kirkelige Strid og i den offentlige K.politik. Efterat han i 1837 havde taget offentlig Afstand fra den yderliggaaende Liberalisme (jfr. Religiøspolitiske Betragtn., 1837, rettet mod Præsten Iver Hesselberg II, 419) og derved markeret sit mere konservativt-liberale Standpunkt, var der knapt et officielt Kirkeanliggende, hvori han ikke blev kaldet til at medvirke. I 1839 blev han Medl. af en Departementalkomité til Omarbejdelse af Pontoppidans Forklaring (udkom 1844), i 1841 af en kgl. Kommission ang. Grænserne for Religionsfriheden (Konventikelplakaten) og 1843 af en do. til Revision af Lovforskr. for Dissentersamfund. I 1849 blev han sammen med Prof. Kaurin (II,753) og Præsten A. V. Fangen (II, 10) af Kirkedepartementet bemyndiget til at udgive den norske K.s symbolske Bøger i Oversættelse og Grundtekst (udkom henholdsvis 1851 og 1853). I 1848 blev han, efter i stigende Grad at have samlet Præsternes Stemmer ved Bispevalgene, tilbudt Bergens Bispestol, men afslog den, »saavel af ydre som indre Grunde«. Efter at det prakt. teol. Seminar var blevet anordnet ved kgl. Res. af 19. April 1849, blev han af Kirkedept. beskikket til Lærer i Pastoralteol., en Stilling han dog opgav allerede 1851 af Hensyn til sine øvrige Gøremaal, men som dog affødte et af hans betydeligste Værker: »Foredrag over Pastoralteologien« (1853). Siden 1849 og til sin Død (1866) var han Formand i Kria. Skolestyre, og i 1852 blev han paa et Menighedsmøde i Kria. udnævnt til Medl. af en Komité til at udarbejde et Tillæg til den den »ev. chr. Psalmebog« (udkom 1854). Kort sagt en lang Række af offentlige Tillidshverv, hvortil ogsaa sluttede sig andre Beviser paa medborgerlig Agtelse (Medl. af det kgl. norske Vidensk. Selsk. i Trondhjem 1843, Ridder af St. Olav 1847 o. s. v.). Imidlertid gik det dog efterhaanden tilbage med W.s kirkelige Indflydelse. Siden Midten af 1840'rne var han p. Gr. af sin Modstand mod Lægmandsprædikenens Frigivelse, sin tolerante Holdning overfor Dissenterne og især p. Gr. af sin Lære om Omvendelse efter Døden, som ogsaa var kommet til Orde i den »Omarbejdede Forklaring«, blevet udsat for en langvarig og bitter Fejde fra det haugeanske Lægfolk, som heri saa et Frafald fra Lutherdommen og en Forsyndelse mod det bibelsk-demokratiske Menighedsprincip, og trods sin »Aabne Erklæring« af 1845, hvori han gjorde nærmere Rede for sin Lære om Omvendelse efter Døden, var det ikke lykkedes W. at besværge Oppositionen, som antog de bitreste Former. I 1852 maatte Regeringen tage Paabudet i sig igen, om at den omarbejdede Forklaring skulde være eneraadende, og tillade Brugen af de ældre Lærebøger ved Religionsundervisningen. Forklaringsstriden døde da hen. Men W.s Anseelse havde faaet et Knæk, som den ikke senere forvandt. I sin egen Menighed vedblev W. at omfattes med den samme varme Hengivenhed som før, hvad han bl. a. fik Bevis for i 1859, da han fejrede sit 40 Aars Jubilæum som Præst; da blev der af Menigheden overrakt ham en stor Pengegave (ca. 4400 Spd.) til et Legat med hans Navn, som han bestemte til Understøttelse for trængende teol. Studenter ved Univ. Hans fremskudte Deltagelse i det nordiske Kirkemøde i Kria. 1861, hvis Forhandlinger han udgav, vidner ogsaa om hans fortsatte Anseelse bl. Gejstligheden, ogsaa i det øvrige Norden. Og bl. Grundtvigianerne, som siden 1850'erne gjorde nye Fremstød ved Ole Vig o. a., var naturligvis hans Anseelse grundfæstet. Hans Skrifter, særlig »Andagtsbog for Menigmand«, fandt ogsaa fremdeles stor Afsætning, trods det danske og noget tunge Sprog, som klæbede ved dem, og omsider gjorde dem unytbare for norske Læsere. Men bl. det vakte Lægfolk var det efter 1850 forbi med hans Indflydelse, og da Gisle Johnson som Leder for 1850'ernes ortodoks-pietistiske Vækkelse i 1857 havde undsagt Grundtvigianismen som staaende udenfor den lutherske K., saa gik det kendeligt tilbage med den ogsaa bl. Gejstligheden og det brede Kirkefolk. Karakteristisk er den ringe Indgang, som det ovennævnte »Tillæg til den ev. chr. Psalmebog« af 1854 fik, trods Myndighedernes Tilladelse til, at den brugtes. Noget offentligt kirkeligt Hverv blev W. nu heller ikke længer kaldet til. I Stedet var det den strængt ortodoks pietistiske Retning under Gisle Johnsons Førerskab, som overtog Ledelsen i vort Kirkeliv, i Tilslutning til den demokratiske Lægmandsvækkelse. Kun i enkelte af sine Aandsfrembringelser, fremfor alt gennem sine Salmer, kom W. til at leve ogsaa indenfor denne — hans Missionssalme »O, tænk naar engang samles skal«, f. Eks., som blev digtet til Missionsgeneralforsaml. i Kria. 1846, er blevet sunget ved næsten hvert Missionsmøde i Norge indtil denne Dag. I den dske »Ps.bog for K. og Hjem« er Nr. 11, 245, 527, 650 og 654 af W. (E. Mau, Præsten W. A. W.s Liv og Virken, 1867; D. Thrap, W. A. W., 1905). *A. B.*

Wexelsen. 1) **Frederik Nannestad W.**, norsk Præst, f. i Hurdalen 24. Febr. 1818; i Huset hos Morbroderen Præsten W. A. Wexels, Student 1835, cand theol. 1840 og virkede saa i flere Aar som Hus- og Skolelærer paa forsk. Steder, indtil han i 1847 blev pers. Kap. hos Spr. H. J. Darre (I, 606) i Klæbu. Her overtog han ogsaa en Del af Krdms-undervisningen ved Seminariet, og da Darre i 1849 blev Biskop, bestyrede W. et Aars Tid baade Spr.embedet og Seminariet. Efter en kortere Tid at have forrettet som Hjælpepræst ved Vor Frue K. i Trondhjem blev han 1852 Spr. for Baklandets Menighed ssteds. I 1867 blev han Hospitalspræst i Trondhjem og 1879 res. Kap. ved Domkirken ssteds. I 1883 søgte og fik han Afsked, men virkede endnu 1885—86 som Spr. i Overhalden, medens hans Søn, W. A. W. (se fig. Art.) var paa Stortinget, og i 1892 ogsaa en Tid som Spr. paa Inderøen. D. 28. Marts 1896.

Allerede i Barndommen var W. gennem Moderen blevet bekendt med Grundtvigs Skrifter og gennem Morbroderen W. A. Wexels var han blevet ført nærmere ind i »den kirkl. Anskuelse«. Et Besøg i Danmark 1846, hvor han lærte Grundtvig og flere af hans Venner personligt at kende, styrkede ham i denne Retning. Grundtvigianismen var ham saaledes i Blodet baaret, og stemningsfyldt og romantisk som han var — Sang og Musik og Poesi og Historie udgjorde sm. med Krdmmen hans Liv helt fra Ungdomsaarene af — gled han naturligt ind i den »glade« og folkelige Oplysningskrdm, som Grundtvigianismen efterhaanden blev, i Norge som i Danmark. Opholdt i Klæbu og Omgangen med ligesindede, ikke mindst med Ole Vig (s. d. Art.) som han lærte at kende 1849, blev i saa Henseende afgørende for ham. Som Lærer i Klæbu og senere i sine forsk. Præstestillinger virkede han utrætteligt for Spredning af folkelig Oplysning og et friere Menighedsliv paa Folkelighedens Grund helt til sin Død og vandt sig derved et kendt og skattet Navn i hele Trøndelagen, hvis folkelige og aandelige Liv han stærkt har bidraget til at præge. Bl. a. deltog han ivrig i Lærerforeningerne. I 1853 var han med til at stifte Foreningen »Folkestuen« i Trondhjem, som bestod til 1857, samlede derefter en Tid Arbejderne ved Nidelvens mekan. Værksted til Foredrag og Oplæsning, stiftede 1858 en Dameforening for Trondhjem og samlede tilslut de trofaste i den saak. »Mandagsforening«, som bestod i 25 Aar (1857—81) under W.s Ledelse. I 1857 deltog han i det første nordiske Kirkemøde i Kbhvn, og s. A. tog han Arbejdet op for en større Kreds, idet han sammen med O. A. T. Krogness startede Tidsskriftet »Kirkeligt Folkeblad«. Efter at dette i 1862 var gaaet over til et i Kristiania udkommende Ugeblad under O. Arvesens (I, 152) Ledelse, stod han fra 1867 til 1870 som Medudgiver af dette, og i 1882—86 udgav han sammen med V. Ullmann, Olaf Røst og Hans Wexelsen Tidsskriftet »Magne«. Baade i disse og andre Blade var W. en flittig Medarbejder, helt indtil Alder og svækket Helbred tvang ham til at indskrænke sin Virksomhed. Flere trykte Prædikener og andre Smaaskrifter, bl. a. en Samling »Psalmer og aandelige Sange især til Festerne«, 1859 (1866[2]), vidner ogsaa om W.s varme og folkelige Krdms-forkyndelse. I Politiken tog han ikke Del, men var som Grundtvigianer naturligvis Venstremand og derfor ikke velset paa ledende konservative og ortodoks-kirkelige Hold. Selv mente han, at det var Grunden til, at han ikke opnaaede Sognekald paa Landet, som han oftere søgte om. (Hans Liv er skildret af Sønnen, nedennævnte Bisk. V. A. W.: Fra Præsten Fr. W.s Liv og Gerning, 1905. »Minder fra gamle grundtvigske Hjem« V, ved H. P. Barfod, 1925, S. 59 f. Forøvrigt se Halvorsen, Norsk Forf. Leks.). — 2) **Vilhelm Andreas W.**, norsk Gejstlig og Politiker, Søn af ovennævnte, f. i Klæbu 5. Juni 1849, Student i Trondhjem 1867, teol. Kand. 1872, pers. Kap. i Sparbu 1873, Stiftskap. i Trondhjems Bisped. 1876, Spr. i Kolvereid 1877 og i 1884 Spr. i Overhalden. Politisk interesseret som han var — han var Grundtvigianer og Venstremand — kom han tidlig ind i Kommune- og Amtspolitiken og blev i 1879 Stortingssuppleant for Nordre Trondhjemsamt, i hvilken Egenskab han mødte paa Stortinget for første Gang Vaaren 1882. I 1883—91 og i 1895—97 repræsenterede han alle Aar samme Amt paa Stortinget, og i 1897 blev han valgt til Stortingsmand for Trondhjem By. Paa Stortinget var han Medl. af forsk. Komitéer, mest af Kirkekomitéen, hvis Sekretær han var 1883—89 og Formand 1890—91. Han var ogsaa Formand i Komitéen ang. Fattiglovgivningen. I Marts 1891 blev han Statsraad som Medl. af den første Steenske Regering og overtog Bestyrelsen af Kirkedept., indtil han i 1892 blev Medl. af Statsraadsafdelingen i Stockholm. Efter Regeringens Afgang Maj 1893 var han i nogen Tid uden Embede, men blev i Septbr. 1896 konstitueret som Skoledirektør i Trondhjems Bisped. 17. Febr. 1898 blev han atter Statsraad som Medl. af den anden Steenske, senere Blehrske Regering og overtog igen Kirkedept., som han styrede helt til Ministeriets Afgang 1903. I 1905 blev han af den Michelsenske Regering udnævnt til Biskop i Trondhjem. D. 19. Juli 1909. I sine Stillinger udførte W. et betydeligt Arbejde for K. og Samfund. En særlig Interesse viede han Skolen. Skoleloven af 1889 havde han saaledes en betydelig Andel i, og Lærerstandens Kaar laa ham varmt paa Hjærte. Han interesserede sig stærkt for Folkehøjskolen og bidrog bl. a. til at skaffe den Statsbidrag. Maalsagen var han ogsaa en varm Ven af. Blixsalmernes Indførelse til Kirkebrug skete saaledes i hans Statsraadstid, og i flere Aar (1894—98) var han Formand i »Det norske Samlag«. Hans fremskudte Deltagelse i Venstrepolitiken skaffede ham naturligvis mange Modstandere, ikke mindst paa konservativt kirkelig Hold. Hans Biskop Andreas Grimelund (II, 264) gav ham saaledes en offentlig Reprimande i Anledning af hans Undertegning af et Valgmanifest under den stærke Valgkamp i 1883. Hans Udnævnelse til Biskop, som foregik imod Gejstlighedens Stemmegivning, blev ogsaa stærkt kritiseret fra forsk. Hold. Men utvivlsomt var han en Mand med Hjærte ogsaa for K.n og dens Sag. Som Præst i Overhalden samlede han ivrigt Ungdommen om sig og forstod at interessere den baade religiøst og kulturelt, vandt ogsaa sin Menigheds Højagtelse. Som Statsraad tog han sig ivrig ogsaa af Præstestandens Kaar og interesserede sig i det hele for kirkelige Reformer i frisindet Retning. Om hans kristelige Sindelag vidner ogsaa hans forøvrigt ikke mange Skrifter. I 1887 udgav han sammen med V. Ullmann en »Salmebog for Kirke og Hjem«. I 1901 udsendte han som Kirkestatsraad et Hyrdebrev til »den norske K.s Præster« og i 1906 et lignende »til Trondhjems Bisped.s Præster«, begge vidnende om varm Interesse for K.n. Hans Skildring af sin Fars, Præsten F. N. W.s Liv og Gerning, 1905 (se foreg. Art.), er ogsaa et smukt Udtryk for hans grundtvigsk farvede Krdms-syn. I den norske K.strid, som rejste sig i hans senere Aar, forsøgte han at indtage en formidlende Holdning (jfr. Foredragsrækken »Til vor K.s Venner«, som han udgav 1906 sammen med Præsterne A. Hval og Gustav Jensen). (Halvorsen, Norsk Forfatterleks. VI, 605; Deichman-

ske Biblioteks-Register til Norges Tidsskr. II; Norsk biografi, S. 582). *A. B.*

Vexillum var den Fane eller det Banner, Romerne bar paa en Stang; det var i Almindelighed et Stykke Tøj, der var gjort fast til en Tværstang. I kirkelige Processioner (III 602—603) blev allerede i Middelalderen saadanne Bannere ført i Spidsen. De kunde da baade være af den Art, at de nærmest svarede til vore Foreningsbannere, eller de bestod blot i en almindelig Ramme af Træ eller Metal, eller de havde Form af et Kors. Nu er det almindeligt i katolske Processioner af alle Arter baade i Kirken og i det fri at bære Bannere, der enten er forsynet med Billeder af den Person og Helgen, til hvis Ære Processionen sker, eller de er prydet med en bibelsk Inskription. *M. N.*

Wexionensis, Jonas Magni, se Magni (III, 139).

Vexiö, se Växjö.

Weyden, Rogier van der, fr. flamsk Maler, f. o. 1400 i Tournai, d. 1464 i Bruxelles, nævnes 1432 som Mester i sin Fødebys Malergilde og 1436 som Maler for Staden Bruxelles, hvor han til Raadhussalen udførte fire store Lærreder, der brændte ved den fr. Belejring 1695. O. 1450 rejste han i Italien. W. betegner i Inderlighed, Sjælsskildring og dramatisk Liv et Fremskridt i Forhold til van Eyck'ernes Skole, hvilket især kommer frem i hans Passionsbilleder; ogsaa hans Farve er lysere; men hans Formbehandling er tør, ofte haard (kantede, magre Figurer). Hovedværker af W. er tre store K.billeder, »Korsnedtagelsen« (Madrid, gl. Kopi i Berlin), »Dommedag« (Hospitalet i Beaune ved Dijon), »De 7 Sakramenter« (Musæet i Antwerpen); mange mindre Alterbilleder, bl. hvilke særlig to Fløjaltre, »Miraflores-Alteret« (Berlin, opr. i et Kloster i Miraflores, i Midten Kristi døde Legeme i Marias Skød) og »Middelburg-Alteret« (Berlin, malet til K.n i Middelburg, i Midten Kristusbarnet tilbedt af Josef og Maria og Donatoren). Hans Memling (III, 222) var hans Elev. (Wauters, R. v. d. W., 1856; Hasse, R. v. d. W. und Roger van Brügge, et forfejlet Forsøg paa at skille W. i en Roger fra Brüssel og en Roger fra Brügge). *S. A. B.*

Weyermüller, Friedrich, elsassisk Ps.digter, f. 1810 i Niederbronn i Vogeserne, hvor han ledede en fra sin Fader arvet Urtekramhandel til sin Død 1877. Den rationalistisk opdragne Mand blev ivrig og konfessionsstærk Lutheraner, virkede for luthersk Kirkebetjening og luthersk Hedningemiss. I denne Aand er ogsaa hans Sange, som skaffede ham Navnet »Elsass's Nattergal«. Nogle er optagne i hans Lands lutherske Ps.bog og udbredte i Sangbøger. *P. S.*

Weyse, Christoph Ernst Friedrich, dsk Komponist, f. i Altona 5. Marts 1774, d. i Kbhvn 8. Oktbr. 1842. Som ung skulde han sættes i Handelslære, men det lykkedes den bekendte Professor C. Fr. Cramer i Kiel, som interesserede sig levende for W.s musikalske Talent, at faa ham, 15 Aar gl., sendt til Kbhvn, hvor han kom i Lære hos den daværende kgl. dske Kapelmester, og bekendte Komponist J. A. P. Schulz. W. gjorde snart rivende Fremskridt baade som Klaverspiller, Orgelspiller og Komponist, og han forlod aldrig Kbhvn, i hvis aandelige og selskabelige Liv, han efterhaanden kom til at tage en fremtrædende Del, personlig knyttet til alle Stormændene i den daværende Guldalderperiode, Oehlenschläger, Baggesen, Ingemann, Thorvaldsen, Grundtvig, Heiberg m. fl. Hvad disse blev for det dsk-nationale i Literatur og Kunst, blev W. for Musiken, idet han i sine mange Værker blev en af de vigtigste Forløbere for en national dsk Tonekunst. Navnlig maa fremhæves hans talrige Romancer og Sange, hvor Duften og Stemningen af dske Digteres Poesi finder et saa mærkeligt samstemt Udtryk i Toner, som endnu bestandigt er i Stand til at bevæge os. Fremdeles skal her nævnes hans kærnefulde Udsættelse af en stor Samling af vore gamle Kæmpeviser og endelig hans Orgelforspil og hans Koralbog for den dske Kirke. Hertil kan ogsaa regnes hans talrige Kantater, dels for Universitetet (hvoraf en Reformationskantate endnu bestandig er i Brug), dels for Kirken, en hel Række Paaske- og Pinse- og Passions-Kantater, et »Miserere« og »Den ambrosianske Lovsang«, hvilke i sin Tid stod som Mønstre, men dog ikke som hin alt nævnte Kantate har kunnet modstaa Tidens Tand. I nær Forbindelse med denne Side af W.s Kunstnerpersonlighed var hans Stilling som Organist (fra 1805 indtil hans Død) ved Kbhvns Hovedkirke, Vor Frue, hvor han som den store Kunstner og tillige betydelige Orgelvirtuos, han var, stod som det uopnaaede Forbillede for alle dske Kirkemusikere, beundret af alle, der hørte ham, ja selv af en udenlandsk Stormand som Franz Liszt. Om W.s baade personlige og kunstneriske Indflydelse paa det gryende nationale i dsk Tonekunst giver Udsagn fra yngre Mestre som J. P. E. Hartmann og Niels W. Gade talende Vidnesbyrd. — W. optraadte tillige som en af sin Samtid meget beundret Operakomponist i en hel Række Værker: »Sovedrikken« (1809), »Faruk« (1812), »Ludlams Hule« (1816), »Floribella« (1825), »Et Eventyr i Rosenborg Have« (1827), »Festen paa Kenilworth« (1836), samt Musik til Shakespeares »Macbeth» og til Ewalds »Balders Død«. I sin Teatermusik er W. dog fornemlig Lyriker ligesom i sine Romancer, man savner hos ham den dramatiske Staalfjer; men han giver gode Karakteristiker af de optrædende Personligheder. Fra W.s Ungdomsperiode stammer 7 Symfonier, nu forglemte. Betydeligere er derimod hans Kompositioner for Klaver, ganske i Særdeleshed hans til forskellige Tider komponerede »Allegri di bravura«, ikke mindre hans udmærkede og interessante »Etuder for Klaver« (1831 og 1837). — Da W. døde, feltes det som et stort nationalt Tab. Han ligger begravet paa Roskilde Kirkegaard. *A. H.*

Weze, Johan, designeret Ærkebiskop i Lund, d. 1548; W. skal stamme fra en adelig Slægt i Wesel i Kleve (kaldes ofte Vesalius). 31. Maj 1518 sendtes han, der da kaldes »Utrechtklerk« som pavelig Kollektor sm. med flere andre til Danmark og andre nord. Lande med Paabud om hvert andet Aar at sende Penge og Regnskaber til Rom. 1521 gjorde Christiern II ham til sin Sekretær for de udenrigske Sager. I den Sag, som den pavelige Kommissær Johan de Potentia førte med Kongen i Anledning af Hen-

rettelsen af de sv. Bisper, ydede W. vistnok Kongen Tjenester; 2. Febr. 1522 nødte Kongen i hvert Fald Kapitlet i Lund til at vælge W. til Ærkebisp (pavelig Stadfæstelse fik han aldrig). Ilde lidt var han (»en Døgenigt og Rænkesmed« kalder Helgesen ham), hvorfor han vel ogsaa forlod Landet sm. med Kongen 1523, medtagende Domkirkens Skatte; men hans diplomatiske Snuhed kom Kongen til gode i de flg. ydmygende Aar, i hvilke W. rastløs berejste Europa for at vinde Hjælp for Kongen og bl. a. selv udstod et langt Fangenskab i Rom. Formodentlig har han paavirket Christiern til at opgive Lutherdommen i Haab om kejserlig Støtte. 1525 blev han Kannik og Kantor i Slesvig, men anbefales stadig af Fyrster, Kardinaler og Dron. Elisabeth til videre pavelig Hjælp. I Dec. 1530 udnævntes han af Paven til Biskop af Roskilde og fik gentagne Gange forlænget Fristen til at vinde de for Indvielsen nødvendige højere Grader. S. A. havde han været med Kongen paa Rigsdagen i Augsburg. Efter 1532 kom W. i Kejser Karls Tjeneste som »orator« (Gesandt) og forfattede 1533 i denne Egenskab en Betænkning om de nord. Forhold, ligesom han endnu i flere Aar virkede for krigerske Foretagender mod Danmark. Ref.ens Sejr her udelukkede enhver Mulighed for W. for atter at vinde Indpas i Landet, og c. 1542 opnaaede han ved Karl V.s Anbefaling at blive Biskop i Konstanz, hvor han virkede til sin pludselige Død 1548, tilsyneladende heller ikke her i bedste Forstaaelse med sit Kapitel, som han i sit Testamente søgte at holde udenfor sin Arv. (Huitfeldt, Bispekrønike; Pontoppidan, Annales II, 406 flg.; Allen, De tre nord. Rigers Hist. V, S. 319 ff. [om W.s og Kongens Forh. i Udlandet]; samme, Breve og Aktstykker I, 1854; H. F. Rørdam, Hist. Kildeskrifter 2. R. II, S. 386 f.; Sleidanus, De statu religionis... Carolo V cæsare XII og XXI; Acta Pontificum dan. V, passim). *H. J. H.*

Vézelay er en lille By paa omkring 1000 Indb., beliggende i Departementet Yonne, Arondissement Avallon, Stiftet Sens. Byens Kloster blev grundlagt 860, led meget under de normanniske Plyndringer, men blev atter bragt paa Fode 1037. I Middelalderen var Byen et søgt Valfartssted knyttet til Marie Magdalenes Navn; den havde da over 10,000 Indb. Begyndelsen til, at Stedet tabte sit Ry, skete derved, at Dominikanerne i Provence i 1280 hævdede selv at have fundet den hl. Magdalenes Krop. Efter Abbediets Sækularisation og Reformationen mistede Byen ganske sin gamle Betydning. Her havde Bernhard i 1146 prædiket det andet Korstog, og i Juli 1190 besluttede Philip August og Richard Løvehjerte paa samme Sted at tage Korset. Byen er Theodor Bezas Fødeby. *M. N.*

Vezenobre (el. Vernesobre), »Krigsnavn« for Jean Pradel, Ven af Paul Rabaut (III, 679), fr. Præst i Ørkentiden, f. 1718, d. i Toulouse 1795. V. og Rabaut blev Præster 1738; da var de allerede kendte med Forfølgelser. V. fremfor nogen anden genrejste og spredte og forsagte Menigheder i Cevennerne. Hans Virksomhed var først (til o. 1766) knyttet til Uzès, derpaa (til 1794) til Marsillargues. Stadig forfulgt — der var sat en Pris paa 30,000 livres paa hans Hoved — holdt han trofast ud og vovede Gang paa Gang Livet for sin Tro og sine Venner. *V. L. P.*

Vhael (Fal), **Barthold**, finsk Præst, f. i Uleåborg 1667, Student i Åbo 1684, ordineret 1687, Lærer i sin Fødeby og i Vasa, 1694 Regimentspræst i Riga, 1699 Spr. i Ilmajoki (Ilmola) Sogn i Österbotten. Under den russ. Invasion i »den store Ufred« forblev han trofast hos sin Menighed, flygtede siden mod Nord, men fangedes i 1717 af Kosakkerne og førtes til Åbo. Han fandtes imidlertid brugbar for den russ. Okkupationsregering og forordnedes først til Militærpræst og siden til Spr. i Vasa. 1719 fik han af Fyrst Galitzin det Hverv, i Lighed med nogle andre Spr.er i Finlands mere afsides Egne, som Provst over hele Österbotten at visitere Menigheder m. m., dog uden Ret til at ordinere Præster. Efter Freden vendte V. tilbage til Ilmajoki og døde paa Rigsdagsrejse i Stockholm 1723. V. udgav 1714 et Digt, der paa rørende Maade skildrer det finske Folks Kærlighed og Tillid til Karl XII; desuden har han forfattet en 1733 udgiven og for sin Tid udmærket og banebrydende finsk Grammatik. *J. G.*

Whately, Richard, eng. Gejstlig, f. 1787 i London, Stud. fra 1806 i Oxford, blev 1821 Præst i Halesworth, 1825 Forstander for St. Alban's Hall i Oxford og 1831 — under megen Protest — Ærkebiskop i Dublin. D. 1863. W. var en af den eng. K.s ejendommeligste Skikkelser, en djærv og uforfærdet Personlighed, formløs og voldsom, men helt igennem ægte og selvstændig. Han virkede som Biskop for en Forsoningspolitik med de kat. Irlændere, der gav ham mange Skuffelser. Som Teolog var han Repræsentant for en supranaturalistisk Forstandskristendom, paavirket fra Paley (III, 469), og en bitter Fjende af den anglokatolske Retning. Hans Hovedværker er »Elements of Logic», 1826, hvori han viser sig som Aristoteliker, og »The Kingdom of Christ delineated«, 1841. *B. K.*

Whedon, Daniel Denison, amerik. Teolog, f. 1808, studerede Jura i Rochester, var siden Lærer forsk. Steder, 1833—1843 Prof. i de klass. Sprog i Middletown, blev 1836 ordineret som metodistisk Præst og virkede som saadan paa adsk. Steder. 1845—1852 var han Prof. i Logik, Rhetorik og Hist. i Michigan og udgav 1856—84 »Methodist Quarterly Review«. 1847 blev han Dr. theol. og udgav siden populære Kommentarer til ny Test. I—V, 1860—75 og til gl. Test. I—VII, 1880—86. D. 1885. *B. K.*

Whichcote (Whitchcote), **Benjamin**, eng. Kirkemand, f. 1609 i Shropshire, kom 1626 til Cambridge, hvor han blev optaget paa Emmanuel College, blev Master of Arts 1633 og Fellow i sit College, 1636 Aftensangspræst ved Trinity Church i Cambridge. Hurtig vandt han stor Berømmelse som Prædikant og samlede store Skarer om sin Prædikestol. Hans Maal var at drage Interessen bort fra det polemiske og samle den om de religiøse og moralske Grundsandheder. 1634 blev han Tutor ved Emmanuel College, 1643 Præst i North Cadbury, men allerede 1644 Provst ved Kings College i Cambridge. Som saadan kom han til at øve stor Indflydelse og kan betragtes som Ophavsmanden til de saakaldte »Cambridge Platonists«. Han holdt fast ved en kalvinsk Ortodoksi, men var interesseret i at vise Rel.s-Lærdommenes Overensstemmelse med Fornuf-

tens Krav. DetteSynspunkt fremtræder især i hans »Moral and religious aphorisms . . .«, først offentliggjorte 1753. 1649 blev W. Dr. theol., s. A. Præst i Milton, 1660 blev han afsat som Provst, virkede siden flere Steder som Præst. D. i Cambridge 1683. Alle hans Værker blev først udgivet efter hans Død (Works I-IV, Aberdeen 1751). *B. K.*

Whiston, William, eng. Teolog og Matematiker, f. 1667 i Norton, studerede i Cambridge fra 1686, blev Master of Arts 1693 og 1696 Kap. hos Biskoppen af Norwich. Som saadan skrev han »A new theory of the earth from its origin to the consummation of all things«, 1696, hvori han søgte at forene den bibelske Skabelsesberetning med den nyere Naturvidenskab, som den var udformet af Newton. 1698 blev W. Præst i Lowestoft-with-Kissingland og 1701 Newtons Efterfølger som Prof. i Cambridge. Han førtes til en Forkastelse af Treenighedslæren, hvorfor han blev afsat 1710. Resten af sit Liv tilbragte han i fattige Kaar i London, stadig optaget af literær Syssel. Bl. hans Arbejder kan nævnes: »Primitive Christianity revived«, I-V, 1711—12 og hans Overs. af Josephus 1737. D. 1752. (Memoirs of the life and writings of Mr. W. W., 1749). *B. K.*

Whitaker, William, eng. Kirkemand, f. 1548 i Lancashire, studerede i Cambridge, blev her Fellow i Trinity College, 1578 Kannik i Norwich, 1580 Prof. theol., 1586 Master of St. Johns College i Cambridge, 1587 Dr. theol. og 1595 Kannik i Canterbury. D. her 1595. W. var streng Kalvinist og utrættelig i at bekæmpe Romerkirken (især Bellarmin) og Lutherdommen. Af sin Samtid blev han beundret for sin store Lærdom og Upartiskhed; selv følte han sig skuffet og bitter. *B. K.*

Whitby (Streaneshalch), Kloster i Northumbrien Nordvest for Byen York paa Vesterhavskysten, grundlagt 657—658 af »Moder Hilda« med Kong Oswy's Hjælp som et Udtryk for den keltiske Missions stærke Vækst under Kappestrid med den romerske (jfr. Skoter IV, 235); W. skulde huse baade Munke og Nonner, men ledes af en Abbedisse. Klostret vandt stor Anseelse, især efter at Cædmon (I, 575) havde fundet Optagelse og virket her, ligesom Beda (I, 247) kan opregne 5 Bisper i hans egen Levetid, som var udgaaet herfra. Betydelige Ruiner fra forsk. Tider ses endnu; Kirkens Taarn styrtede først 1830 sammen, men allerede kort efter Ref.en bortførte man Sten fra Bygningerne til Opførelse af det tætved liggende W. Hall. — Stort Ry vandt W. gennem det 664 afholdte Møde, der betød den endelige Styrkeprøve ml. irsk og romersk Krdmsform. Her vandt den dygtige, men zelotiske Wilfrith (s. d.) en let Sejr for sin nyvundne romerske Opfattelse over Colman fra Lindisfarne, Hilda og fl. Repræsentanter for iro-skotsk Opfattelse ved at stille Peters Autoritet op imod de iro-skotske Bondehelgener (Columba, Aidan o. a.). Oswy overvandtes af sin Frygt for engang at maatte staa forgæves for Himmerigs Port, romersk Kirkeskik (især Paaskeberegning) antoges, og de iro-skotske Missionærer og Munke forlod efterhaanden Nordengland. (Beda, Kirkehistorie III, 25; Stephen a. Hunt, A Hist. of the English Church I, S. 109—115). *H. J. H.*

White. 1) **Henry Kirke W.**, eng. Digter, f. 21. Marts 1785. Paabegyndte 1804 efter forsk. praktisk Arbejde Studier i Cambridge, men døde af Tuberkulose 19. Okt. 1806. Har bl. a. skrevet nogle Ps.r, som endnu bruges, samt »The Christiad«, som Døden hindrede ham i at fuldende. (The Remains of H. K. White. With a Memoir of the Author, 1830). — 2) **Joseph W.**, eng. Orientalist og Teolog, f. 1745, d. 23. Maj 1814. Studerede i Oxford, Prof. i Arabisk ssteds 1775, i Hebraisk 1804. W. udgav bl. a. den harklensiske Overs. i 4 Bind, 1778—1803; A View of Christianity and Mohammedanism, 1784; Diatessaron or Harmony of the Gospels, 1800; New Testament in Greek, 1808. (Dictionary of National Biography). — 3) **William W.**, amerik. Biskop i The Protestant Episcopal Church, f. 4. April 1748, d. 17. Juli 1836. Studerede i Philadelphia, 1772 præsteviet i London, derpaa Præst i Philadelphia. Da der under Krigen med England ikke var Udsigt til at faa en i England ordineret amerik. Biskop, foreslog han i The Case of the Episcopal Churches Considered, 1782, Indførelsen af Superintendenter, hvad der vakte stor Modstand; da Uafhængigheden kort efter blev anerkendt, opgav han sin Plan, og 1787 indviedes han selv i England til Biskop i Philadelphia. W. udgav bl. a.: Memoirs of the Protestant Episcopal Church in the United States of America, 1820; 1880[3]. (Cyclopædia of American Biography). *J. Blf.*

Whitefield (udtales ˈhwitfiːld), **George**, eng. metodistisk Evangelist, f. 16. Dec. 1714, d. 30. Sept. 1770. Studerede i Oxford som Servitor (Gratist, der ved Siden af sine Studier fungerer som Tjener for andre af Kollegiets Studenter) paa Pembroke College fra 1732. Sluttede sig til Wesleyernes »hellige Klub« (III, 238 a) og praktiserede med saa stor Iver dens asketiske Idealer, at han paadrog sig en langvarig Sygdom. 1735 oplevede han en Omvendelse, der førte ham til en mere evangelisk Fromhed. 1736 fik han Diakonvielsen og prædikede under stor Tilslutning i forsk. af Londons Kirker. Paa John Wesleys Opfordring besøgte han 1738 Georgia i 3 Maaneder, blev efter sin Hjemkomst præsteviet og foretog derpaa en Prædikerejse i England for at skaffe Penge til et Børnehjem, overalt samlende store Skarer. Uden egen Skyld afstedkom han en i sig selv betydningsløs Strid i en Menighed, i hvis Kirke han havde talt; paa en følgende Rejse til Bristol fandt han alle Prædikestole lukkede for sig, hvorefter han, før nogen anden bl. Metodisterne, tog det opsigtsvækkende Skridt at prædike under aaben Himmel. 1741 ægtede den 26aarige W. en 10 Aar ældre Enke, Elizabeth James; Ægteskabet synes ikke at have været lykkeligt. Største Delen af sit Liv tilbragte W. paa Evangelisationsrejser i England, Irland og Nordamerika, i Aarevis talte han ugentlig 40—60 Timer, ofte til Tusinder af Tilhørere. Hans Helbred blev efterhaanden vaklende, uden at han derfor undte sig tilstrækkelig Hvile, og efter sit Ønske »hellere at slides op end ruste op« døde han midt i sin Virksomhed paa en Rejse i Amerika. — Om Striden mellem J. Wesley og W. angaaende Forudbestemmelsen og W.s Ejendommelighed som Taler se III, 240 f. W.s »Works« er udgivet i 6 Bd. 1771—72, indeholder bl. a.

en stor Mængde af de Prædikener, der skaffede ham Ry som en af den kr. K.s største Prædikanter; læste giver de dog ingen Ide om W.s overordentlige Evner som Forkynder. (L. Tyerman, The life of the Rev. G. W. I-II, 1876—77). *P. O.*

Whitgift, John, eng. Ærkebiskop, f. 1530 (el. 1533), d. 29. Febr. 1604. Studerede i Cambridge, hvor han blev grebet af Ref.en, 1560 ordineret, 1563 Lady-Margaret-Professor i Cambridge, hvor hans yderligtgaaende højkirkelige Opfattelse bragte ham i Strid med Puritanerne, specielt Thomas Cartwright (I, 482), som det lykkedes ham at faa afsat 1570, og mod hvis *Admonition* han 1572 skrev et Modskrift. 1571 Dean af Lincoln, 1577 Biskop af Worcester, 1583 Ærkebiskop af Canterbury. Som saadan støttede han kraftigt, under stadig Strid med Puritanerne, Dronning Elisabeths Bestræbelser for Uniformitet indenfor Kirken. (J. Stype, The Life and Acts of J. W., 1718; F. O. White, Lives of the Elizabethan Bishops, 1898, 215 ff.). *J. Blf.*

Whitman, Walt, amerik. Digter, f. 31. Maj 1819 paa Long Island, d. 26. Marts 1892 i New Jersey. Som Autodidakt prøvede W. forsk. Virksomheder: Kontorist, Bogtrykker, Bygmester, Skolelærer, Redaktør; deltog i Borgerkrigen i to Aar som frivillig Sygepasser og Sjælesørger, hvorved hans stærke Helbred blev brudt for en længere Aarrække. Beundrere og Venner indrettede ham tilsidst et Hjem i New Jersey. 1842 offentliggjorde W. Tendensromanen »Franklin Evans the inebriate«, men Poesien blev hans altopslugende Interesse. 1855 udgav han Digtsamlingen »Leaves of grass«, som imidlertid forblev upaaagtet. I nye udvidede Oplag indføjedes Hovedparten af W.s poetiske Produktion. Literært set udmærker disse Digte sig ved et revolterende »demokratisk« Kunstprincip, som foragter alle traditionelle Regler og kun anerkender selve den skabende Subjektivitet som Norm. Fra et relig. Synspunkt har W. Interesse som moderne Talsmand for den »naturlige Religion«, hvis Evangelium er Glæden over Jorden, Verdenstankens, Verdensaandens Klædebon, og som overalt i Naturen og Mskelivet ser en Aabenbaring af det guddom. Væsen. Will. James, som i »Religiøse Erfaringer« anfører W. som Type paa de »eenfødtes« Religion, finder i hans Optimisme Drag af Affektation og Overmod. Mange har udraabt W. som en ny Religionsstifter. Samfund til hans Dyrkelse er blevet dannet med et periodisk Organ, hvor man har begyndt at trække Grænserne mellem Ortodoksi og Kætteri. Bl. W.s paa Dsk udgivne Arbejder kan nævnes: »Demokratiske Fremblik«, oversat af Rud. Schmidt, 1874, og Digte i Udvalg ved Johs V. Jensen og O. Gelsted, 1919. (Henry Bryan Binns, A Life of W. W., 1905; K. Hamsun, Fra det moderne Amerikas Aandsliv, 1889; »For Idé og Virkelighed«, 1872, S. 152 *f.*). *T. B.*

Whiton, James Morris, amerik. Gejstlig og Skolemand, f. 11. April 1833, d. 25. Jan. 1920. Rektor 1854—64, kongregationalistisk Præst forsk. Steder 1865—91, afbrudt af Undervisningsvirksomhed 1876—78; Professor i Etik ved den teol. Skole i Pennsylvanien 1893—94, Præst igen 1898—1901. I »Is Eternal Punishment Endless?«, 1876, hævdede han, at N. T. ikke afgjort lærer evige Straffe, hvorfor han blev anklaget for en kongregat. Domstol, men frikendt 1879. *J. Blf.*

Whittemore, Thomas, amerik. Gejstlig, f. 1. Jan. 1800, d. 21. Marts 1861. Af den ældre Hosea Ballou (se Universalister IV, 700) blev han ført ind paa det teol. Studium og var fra 1821 Præst ved forsk. Universalistkirker. Medudgiver af »Universalist Magazine« og Eneudgiver af Universalist-Avisen »Trumpet« i Boston. 1858 Doctor of Divinity. Bl. hans Bøger kan nævnes: Modern History of Universalism, 1830, 1860²; Guide to Universalism, 1839; Life of Rev. Hosea Ballou I-IV, 1854—55; Autobiography, 1859. *J. Blf.*

Whittlesey, William, Ærkebiskop af Canterbury, d. 5. ell. 6. Juni 1374. Studerede i Oxford; fik ved Protektion af sin Onkel, Ærkebiskop Simon Islip, adskillige Præbender og andre kirkl. Indtægter. Senere blev han Generalvikar, derpaa Dean ved Court of Arches, 1361 Biskop i Rochester, 1364 i Worcester, 1368 Ærkebiskop af Canterbury. Hans Virksomhed som Ærkebiskop satte sig ikke dybe Spor, til Dels paa Grund af et meget svageligt Helbred. (W. F. Hook, Lives of the Archbishops of Canterbury IV, 1865, S. 221 ff.). *J. Blf.*

Via. 1) V. causalitatis, eminentiæ, negationis. Efter Forbillede af Dionysius Areopagita talte Middelalderens skolastiske Teologer og senere de ortodokse luth. Dogmatikere om tre Veje, hvorad man, ved at slutte tilbage fra Skabningen til Skaberen, kunde finde de guddom. Egenskaber. Virkningen vidner om sin Aarsag og dens Fuldkommenhed (v. causal.). Hvad der eksisterer i Virkningen, har forud paa fortrinlig og fuldkommen Maade eksisteret i Aarsagen (v. eminent.). Hvad der er fuldkomment, har ingen Mangel (v. neg.). Som Erkendelsesveje har disse Forstandsslutninger ingen Betydning. Man naar kun til en rent naturlig Gudserkendelse, et Aarsagsbegreb, hvis Fuldkommenhed man forudsætter for saa at benægte det, som ikke kan forliges dermed. Vil vi virkelig kunne tale om Guds Egenskaber, hans Forhold til og Handlen overfor Verden, maa vi gaa ud fra Aabenbaringshistorien. Noget andet er, at man i det praktiske relig. Liv, hvor man gaar ud fra Aabenbaringens personlige Gudsbegreb, kan gøre Brug af saadanne Slutninger. (C. H. Scharling, Dogm. I, 39; J. P. Bang, Troen og Livet II, 25). — 2) **V. purgativa, illuminativa, unitiva.** Det er tre Trin paa Mystikernes Vej frem til Enheden med Gud. Først maa Sjælen renses fra syndig Villen og Gøren; helt kan det vel ikke naaes, men dog til en vis Grad. Saa bliver den i Stand til at modtage den guddom. Oplysning og derved gennem Ekstase løftes op til fuldstændig Enhed med Gud. (Realenc. f. prot. Theol. u. Kirche³, XIX, 634 f.). *E. C.*

Via antiqua og via moderna. Occamismen (Occam III, 415 f., jfr. Skolastiken IV, 221 ff.), der i 14. Aarh. vandt meget stor Udbredelse, fik Navnet via moderna (ell. secta modernarum) i Mods. til de ældre Retninger, særlig Thomismen (IV, 548 f.) og Scotismen (IV, 123. jfr. Duns Scotus I, 688), der kaldtes via antiqua. Tilhængerne af de to Retninger kaldtes antiqui og moderni ell. reales og nominales (svarende til Realismen hos antiqui, No-

minalismen hos moderni). Karakteristisk for v. m. var — foruden dens Nominalisme (ell. Terminisme, se Skolastik IV, 222 b), der dels førte til en skarp Adskillelse mellem Tro og Viden, dels (fordi Hovedvægten fra Almenbegreberne blev ført over paa Enkelttingene) fremkaldte en større Interesse for de empiriske Videnskaber — den filosofiske Kritik af Dogmerne, der fik sin Modvægt i den stærke kirkl. Positivisme (Dogmerne antages paa K.ns Autoritet; netop fordi Dogmet er hævet over Fornuften, hvad Kritiken viser, er det guddommeligt), den stærke Betoning paa den ene Side af Guds rent vilkaarlige Vilje, der finder sit Udtryk i Prædestinationslæren, paa den anden Side af Mskets frie Vilje, der medfører en pelagianiserende Frelseslære. Endelig havner Occamismen ofte i Mystik, og Skriftens Betydning som Lov betones paa en Maade, der for mange kom til at føre i en helt ny Retning. — Som Repræsentanter for v. m. kan nævnes Englænderen Robert Holkot († 1349), hvem man tillægger Teorien om »den dobbelte Sandhed«, og flere Parisermagistre, hvis Interesse særl. gik i filos.-naturvidenskabelig Retning, og som derved lagde Grunden til den moderne Dynamik, Mekanik, analytiske Geometri og Astronomi, saa at de i en vis Forstand er Forløbere for Kopernikus, Gallilei og Descartes, endv. Johannes Buridan (I, 421), Albert af Sachsen (første Rektor ved Wiens Universitet, d. som Biskop i Halberstadt 1390) og Nicolas d'Oresme (d. 1382 som Bisk. i Lisieux, den største Nationaløkonom i 14. Aarh.). Marsilius af Inghen, d. 1396, var Heidelbergeruniv.s første Rektor; Heinrich v. Heynbuch (Hessen), Teolog og Naturvidenskabsmand, var en Tid Rektor ved Wieneruniv. (d. 1397), og Heinrich v. Oyta (d. 1397) var en af Grundlæggerne af det teol. Studium ssteds. — Hos Pierre d'Ailly (I, 42) og Jean Charlier Gerson (II, 206) førte den krit. Teol. over i Mystiken: der er ingen Mulighed for med Forstanden at fatte det guddom.; det gælder derfor udelukkende om at sænke sig i Guds Vilje. — Stærkt paavirket af Occam var Augustinermunken Gregor af Rimini (d. 1358), hos hvem der dog sporedes en augustinsk Reaktion mod den occamist. Frelseslære. Th. af Bradwardina (IV, 549) var i sin Erkendelseskritik og sin Lære om Gud paavirket af Occam, men ellers Augustiner. — I sidste Halvdel af 15. Aarh. var G. Biel (I, 306) den mest indflydelsesrige Tilhænger af v. m. — Trods megen Modstand i Begyndelsen vandt v. m. stærkt frem ved de fleste Universiteter, ikke mindst de i 14. Aarh af Landsfyrsterne grundede. Som Repræsentanter for Konciliarismen og Modstandere af Papalismen var moderni nemlig velsete af de verdslige Herrer. Wien, Erfurt og til Dels Paris vedblev ned til Ref.s-Tiden at være Højborge for v. m. Saaledes blev Luther gennem sit Universitetsstudium (jfr. Trutvetter IV, 638 f.; Bartholomæus Arnoldi fra Usingen I, 149) og i Klosteret i Erfurt indført i denne Form for Skolastik, der positivt og negativt paavirkede ham i mange Retninger (jfr. III, 98 ff.). For de forsk. Afskygninger af via antiqua var 14. Aarh. en stor Tilbagegangstid. Selv Mænd, der regnede sig for Thomister eller Scotister, blev stærkt paavirkede af de nye Tanker (se Durandus I, 691), og Problemstillingen var dikteret fra denne Kant. Særlig Scotisterne havde vanskeligt ved at hævde sig, da v. m. jo i mange Henseender drog Facit af Scotus' Arbejde. Nærmest Scotist var den betydelige Skriftfortolker Nikolaus af Lyra (III, 116). — Men i 15. Aarh. kom der en Reaktion imod v. m., for hvilken Konciliarismens Bankerot var et haardt Slag, og som for en stor Del var havnet i ørkesløse Spidsfindigheder. Hovedsæderne for via antiqua blev nu Universiteterne i Köln, Leipzig, Löwen og delvis Paris, hvor Retningerne efter nogen Vaklen blev ligeberettigede. V. a.s betydeligste Mænd var af Thomisterne: Johannes Capreolus (I, 474), Kardinal Johannes (Juan) de Torquemada (II, 663), der særlig fornyede den thomistiske Kurialisme, Antonino af Florens (I, 110) og Kardinal Thomas Cajetanus (I, 444), der ligesom Franciscus Silvestris af Ferrara kommenterede Thomas. Ogsaa Savonarola (IV, 61) var Thomist, og Kardinal Ximenes' Reform i Spanien betød Thomismens Sejr i Forbindelse med en strængt kirkl. Humanisme. Scotisternes største Lys var Petrus Tartareus (1490 Rektor i Paris), der kommenterede Scotus. Dionysius Rickel (Carthusianus, d. 1471) gav en Syntese af hele v. a.'s Tankearbejde. V. m. blev som Helhed en Forberedelse, baade negativt og positivt, for Humanismen, Ref.en og Naturvidenskaben, v. a. blev den sejrende Teol. i den kat. K. (Fr. Ueberweg, Grundriss d. Gesch. d. Philos. II[10], 1915, hrg. v. M. Baumgartner, S. 588—637; Hj. Holmquist, Den senare medeltidens kyrkohistoria, 1922[2]; O. Scheel, M. Luther I[2], 1921, II 1917; Fr. Benary, Zur Gesch. der Stadt u. der Univ. Erfurt III: Via ant. u. via moderna auf den deutsch. Hochschulen des Mittelalters, Gotha, 1919). *J. Ng.*

Via crucis (dolorosa), se Korsvej II, 849; Stationer IV, 318.

Viala, Michel, Protestantismens Fornyer i Languedoc, o. 1710—1755. V. sendtes 1735 til Languedoc, hvor han fornyede Kirkerne. Var Leder af Nationalsynoden 1744, som blev Tegnet til nye, store Forfølgelser af Protestanterne, og var iøvrigt en nidkær Præst, der bl. a. forsvarede sine Trosfæller (i to Breve til Intendanten Lenain) mod de uretfærdige Beskyldninger, der rettedes mod dem. *V. L. P.*

Vianney, Jean Baptiste Marie, fr. kat. Præst, f. 1786, d. 4. Aug. 1859, kom sent til at studere, var først Lærer i Folkeskolen, blev pr.viet 1815 og 1818 Præst i Ars ved Lyon, hvor han døde. Paa Grund af hans nøjsomme Liv, nidkære Sjælesorg, Evne til »at prøve Aander, profetere og helbrede syge« lod Pius X ham 1904 (officielt 1905) erklære »salig«. V. blev 1855 Ridder af »Æreslegionen«. (4 Bd. »sermons« er udg. 1908; Biogr. ved A. Monnin, 1861, sidste Udg. 1907). *S. A. B.*

Viaticum, se den sidste Olie (III, 428) og Sygekommunion (IV, 442).

Wibald fra Stablo, Abbed og Statsmand, f. 1098 i Nærheden af Klostret Stablo (i Stiftet Liège); efter nogle Aars Ophold i forsk. Klostre vendte han 1118 tilbage til Stablo, hvor han 1130 blev Abbed. 1146 blev han valgt til Abbed i Corvei (I, 559), som han i vanskelige Tider styrede med Dygtighed. Under Kongerne Lo-

thar, Konrad III og Frederik Barbarossa (II, 106) blev W. benyttet til diplomat. Hverv og havde stor politisk Indflydelse; hans Stræben var stadig at bevare Freden mellem Konge og Pavedømme, dog saaledes, at Kongen underordnede sig Kurien. Under den svage Konrad lykkedes det ham at gennemføre dette Program; under Barbarossa mindskedes hans Indflydelse; dog ledsagede han sin Fyrste paa dennes Tog til Italien 1154. To Gange, 1155 og 1157, drog han i en diplomat. Sendelse til Konstantinopel for at udvirke et Forbund mellem Frederik og den græske Kejser; paa den sidste Rejse døde han i Butellia i Makedonien 19. Juli 1158. Hans Broder og Efterfølger i Stablo, Erlebold, lod hans Lig føre til Stablo 1159. Ca. 400 af hans Breve er i Behold og udg. i Ph. Jaffé's Bibliotheca rerum Germanicarum I, 1864, 76 ff. (L. Mann, W., Abt v. S. u. C., 1875; A. Hauck, Kirchengeschichte Deutschlands IV, 1903). *P. O.*

Wiberg. 1) **Anders W.**, svensk Baptist, f. i Tuna, Hälsingland 17. Juli 1816, d. 5. Novbr. 1887; Student i Uppsala 1835, Præst i den svenske Kirke 1843—51; sluttede sig til Baptismen, foretog en Rejse til Amerika 1852—53. Baptistisk Missionær i Sverige 1855—63; i Amerika 1863—66; atter i Sverige til sin Død. Har bl. a. udgivet: Hvilken bör döpas? och hvaruti består dopet?, 1852; Det christliga dopet, 1854; Svar paa lekt. Waldenströms skrift: Barndopets historia, 1880. (Evangelisten, Kbhvn 1888, Nr. 2; C. Brun, Baptismens Historie, 1902, 182 ff.). *P. O.* — 2) **Sophus Vilhelm W.**, dsk Genealog og Præst, f. 22. August 1811, d. 27. Maj 1882; Student 1828 (Odense), cand. theol. 1832; Adjunkt i Odense 1834, Spr. for Vester Nykirke (i Ribe Stift) 1837; 1851 Spr. for Aarslev og Hørning ved Randers; d. som Spr. for Jordløse og Haastrup (i Fyens Stift). 1858—60 udgav W. en »gejstlig Stat«, d. e. et alfabetisk Register med Fortegnelse over Præsteembederne og Præsterne, der havde beklædt Embederne siden 1801. Dette Arbejde førte ham ind paa videre Efterforskninger, saaledes at han begyndte sine genealogiske Oplysninger fra Ref.en. Dette store Arbejde udkom med to Bind i 1870 og et tredie i 1871. Dets Titel er »Personalhistoriske, statistiske og genealogiske Bidrag til en almindelig dansk Præstehistorie« (populært: »W.s Præstehistorie«). At Arbejdet ikke kunde blive fejlfrit, laa i Kildematerialets Utilstrækkelighed og ikke altid kontrollable Værdi. Som kirkl. Haandbog er det uden Sidestykke. Dets Udgivelse har desuden bidraget til at fremme Interessen for og Studiet af dsk Personalhistorie. *M. N.*

Wibert af Ravenna, Modpave under Navnet **Clemens III**, 1080—1100; f. o. 1025 i Parma af norditaliensk Adel, kejserlig italiensk Kansler 1057—1063 og Modstander af det kuriale Parti, førte som saadan de lombardiske Bisper over paa Kejserens Side. 1072 blev han paa Henrik IV's (II, 399) Initiativ Ærkebiskop af Ravenna, men i Beg. af Gregor VII's (II, 257 f.) Pontifikat blev Bruddet med Paven aabenbart, og denne suspenderede ham for siden at ekskommunicere ham sammen med de lombardiske Bisper, hvortil 1078 Bandlysningen sluttede sig. 1080 valgtes W. i Brixen til Modpave, men kunde først 1084 introniseres i Rom; Tyskland sluttede sig til ham, hvorfor Danmark sluttede sig til det gregorianske Parti (se Erik Ejegod I, 786). W. var, uden store Egenskaber, Kejseren en tro Tilhænger, ligesom Henrik IV paa sin Side aldrig formaaedes til at lade ham falde, men nogen egentlig Støtte for Kejseren blev han ikke, ligesom han aldrig udfoldede nogen betydelig kirkl. Indflydelse. D. 8. Sept. 1100. (Köhncke, W. von R., 1888). *H. J. H.*

Viborg, nørrejydsk Købstad i Nørlyng Herred med 14,244 Indb. (1921), er Sæde for Biskop og Stiftsprovst, har to Sognekirker (Domkirken og Søndre Sogns Kirke), et Missionshus »Hans Tausens Hus« (opført 1918), Stiftsbibliotek (oprettet 1817, indeholder bl. a. Prof. theol. Chr. Hermansens Bogsamling), et »Hospital« (opr. 1541), Katedralskole (nybygget 1919—25), Bispegaard (opført efter Branden 1726) og Stiftsprovstegaard (fra den senere Middelalder). Byen udgør eet Provsti. — V. er grundlagt i hedensk Tid og var vistnok opr. en Hovedhelligdom for den jydske Halvø (jfr. det gl. Navn »Vibjærg«). Som »Jyllands Hovedstad« var Byens Betydning i dansk Historie overordentlig stor lige til 1660, særlig paa Grund af de talrige Kongehyldninger (den sidste — Chr. V's — fandt Sted 1655), Afholdelsen af Landstinget og Snapstinget (en Pengetermin). — Allerede under Harald Blaatand hører man Tale om en Omvendelse, der fandt Sted i V., og den ripensiske Biskop Odinkar (III, 418) viste særlig Gavmildhed mod V. Byen som Omegnen hørte nemlig den Gang ind under hans Tilsynsomraade, og O.s Efterfølger Val (IV, 732) havde sit Hovedsæde i V. Efter dennes Død c. 1060 delte Svend Estridsøn Nørrejylland i fire Stifter, saaledes at V. Stift kom til at omfatte Sailing, Himmer- og Ommer Sysler. Som den første Biskop udnævntes Herbert, indviet af Adalbert. I det flg. Aarh. var den kirkl. Forbindelse ml. Lund og V. særlig stærk. Under en af Bisperne Eskil (I, 802) eller Svend (IV, 427), der begge havde været Kanniker i Lund, er Domkirken vistnok blevet paabegyndt, ligesom et Domkapitel grundedes i denne Periode. En særlig Værnehelgen fik V. i den hellige Kjeld, f. i Aalum Sogn, siden Lærer ved Domskolen og Domprovst i V., som erhvervede sig stort Ry for Hellighed, og som efter sin Død 1150 blev lokalt kanoniseret 1188 og skrinlagt i Domkirken 1189. Han opfattedes som Stiftets Værner, Bispens og Kapitlets Patron (jfr. Scrip. rer. Dan. IV, 425—442 [Olrik, Dske Helgeners Levned, 1893—94, S. 149]; Kirkehist. Saml. 2 R. I, 526—537; Ellen Jørgensen, Helgendyrkelse i Danmark, 1909, 54 f.). Ogsaa Erik Klippings Gravfæstelse i V. Domkirke bidrog til at øge dens Anseelse. Det er dog en Misforstaaelse, at der længe efter Ref.en daglig blev afsunget en »Vaadesang« til hans Ære (jfr. A. Heise i K.hist Saml. 4 R. I, 380—400). I Senmiddelalderen var V. med sine 12 Sognekirker og 6 Klostre et levende Udtryk for den katolske K.s Magt i Danmark. Paa Ref.s-Tiden var denne Kirkens Rigdom som symboliseret i den godsgridske Biskop Jørgen Friis; det var derfor ikke uden Aarsag, at der netop i V. var en gunstig Jordbund for en Reaktion. Ref.s-Bevægelsen i Danmark begynder da netop ogsaa først i V., da Hans Tausen (IV, 500) c.

1525 sendtes til det derværende Johanniterkloster. Antagelig fra 1526 er han begyndt at prædike i Byen under ivrig Tilslutning af Borgerne. 1528 indrettedes et Bogtrykkeri i V., hvorfra der udgik reformat. Bøger. Til Medhjælpere fik T. snart Rektoren Jakob Skjønning (IV, 220) og Mag. Jørgen Jensen Sadolin (IV, 14). 1529 udnævntes Tavsen til Spr. ved Graabrødrekirken og Sadolin til Spr. ved Sortebrødrekirken, og Borgerne fik Tilladelse til at rive overflødige Kirker og Klostre ned. S. A. forlod Tavsen V., men Byen hørte dog stadig til Ref.ens fasteste Borge. Endnu i lang Tid efter Ref.en var V. Samlingsstedet for interessante kirkl. Personligheder som f. Eks. Præsten og Digteren Hieronimus Justesen Ranch (III, 692), men efter 1660 tog Byens Betydning i kirkl. som i verdsl. Henseende stærkt af. 1677—1681 virkede dog den bekendte Satiriker Jacob Worm som Præst ved Graabrødrekirken, og 1727—40 var den ikke mindre ejendommelige og lærde Chr. Lassen Tychonius Stiftsprovst i V. (IV, 654). I 18. Aarh. var V. Skuepladsen for en pietistisk Separatistbevægelse, fremkaldt af Brødrene Støttrup (IV, 382). (Om Byens alm. Hist. se: Diplomatarium Vibergense, udg. af A. Heise, 1879; M. R. Ursin, Stiftsstaden Viborg, 1849. Om dens K.hist.: Kirkehist. Saml. 4 R. IV, 582 f.; Jyske Saml. IV, 278 f.; Ref.s-Tiden: Kirkehist. Saml. 2 R. V, 522 f., 703 f; 3 R. II, 674 ff.; Annaler for nord. Oldkyndighed 1847, 84-169).

Af Kirker i V. kendes følgende: 1) Domkirken, indviet til Vor Frue, grundlagt i 12. Aarh., ødelagt efter alvorlige Brande 1501 (kun Krypten lodes tilbage), 1567 og 1726 og omformet ved talløse Reparationer. 1862 maatte den lukkes p. Gr. af Brøstfældighed og blev derpaa under Ledelse af N. S. Nebelong, J. Tholle og H. B. Storck fuldstændig nedbrudt og genopført i den opr. Stil, indviet 1876. Den er Danmarks største Granitkirke, en treskibet Basilika i romansk Stil med Krypt, i sit Hovedpræg beslægtet med Domkirkerne i Lund og Ribe. Dens Ydre gør et harmonisk, men køligt Indtryk, dens Indre er især præget af de storstilede Vægmalerier og øvrige Dekorationer, som 1899—1913 udførtes af Joakim Skovgaard (IV, 240) og Elever. Kirken havde opr. tre Kapeller: St. Kjelds, St. Annas og Vor Frues, og den rummer talrige adelige og gejstlige Begravelser. 1863 fandtes Levninger af Erik Klipping. (N. L. Høyen i »Danske Mindesmærker« I; Kirkehist. Saml. 4 R. IV, 589—602; Karl Madsen og M. Mackeprang, V. Domkirke, 1909). 2) St. Stefans Kirke, nævnt 1351; 3) St. Nikolai, nævnt 1304; 4) St. Ibs, nævnt 1284; 5) St. Mogens, nævnt 1448; 6) St. Hans, nævnt 1274; 7) St. Budolfi, opr. Klosterkirke, c. 1200; 8) St. Peders, nævnt 1274; 9) St. Mikkels, nævnt 1159; 10) St. Trinitatis, c. 1200; 11) St. Villads, c. 1200; 12) St. Mortens, nævnt 1477; 13) St. Matthiae, nævnt 1304. Hertil kommer endvidere St. Laurentii Kapel og St. Jørgens (Jerusalems) Kapel. (jfr. Diplom. Vibergense). — Fra c. 1130 havde der i Forb. med Vor Frue Kirke bestaaet et Domkapitel af regelbundne Augustinerkanniker under Ledelse af Provst, Prior, Kantor og Ærkedegn. Dette Kapitel fik 1169 af Alexander III Ret til Bispevalg, nød især godt af Begunstigelser af Valdemar Sejr 1239 og samlede anseelige Rigdomme. Saaledes ejede det flg. Kirker: St. Mortens paa Fur, Lime, Asmild, Helstrup, Frebjærg, Nørholm, Store Vorde og Seglflod samt betydeligt Gods paa Fur og Læsø. 1440 blev det omdannet til et alm. Kapitel med verdslige Kanniker (3 Prælaturer og 12 Kanonikater). I 15. Aarh. fandt talrige Stridigheder Sted om Adgangen til de højere Embeder (M. Mackeprang i Jyske Saml. 3 R. I, 485—93). — Antagelig i Forbindelse med Domkap. fandtes en Latinskole. Særlig de første luth. Bisper tog sig med Iver af dens Trivsel; 1574 stiftede Frederik II et lille Kommunitet i Forb. med Skolen, og en Række dygtige Rektorer virkede her, bl. disse Jakob Holm (II, 451) og Villads Nielsen, der gav et Sæt ejendommelige Skolelove (jfr. Histor. Tidsskr. 3 R. IV, 109 f og V, 477 f.), og i nyere Tid C. F. Ingerslev, F. C. Olsen og H. H. Lefolii. 1581 dimitteredes herfra H. P. Resen (III, 763). (Kirkehist. Saml. 3 R. IV, 481 f.; Jyske Saml. 4 R. I, 301 f.; F. E. Hundrup, Lærerstanden ved V. Katedralskole, 1875). — 1725 foreslog Stiftsprovst Tychonius (IV, 654) at oprette et Universitet i V., og Tanken herom har oftere senere — 1793, 1840 og 1845 — været fremme. Særlig i den nyeste Tid er Spørgsmaalet blevet brændende (se »Viborg som Universitetsby«, 1921).

Klostre: 1) St. Mariakl. som Sæde for Domkapitlets Kanniker; 2) St. Budolfi Kl., nævnt c. 1200, for Nonner af Augustinerordenen; 3) St. Hans Kl. (Korsbrødregaard) for Munke af Johanniterordenen; bortforlenedes efter Ref.en. 1573 blev der givet Tilladelse til dets Nedbrydelse, 1671 nævnes endnu Klosterhaven; 4) Dominikanerkl., stiftet 1227. 1246 sendtes der herfra Munke til Lifland. Klostret blev rigt betænkt i Testamenter. 1529 var det i Kronens Eje, og s. A. blev Kirken Sognekirke, den nuv. Søndre Sogns K., en smuk Teglstensk., hvoraf Kor og Midterskib er opført i romansk-gotisk Overgangsstil. 1726 brændte Kirken, bestemtes til Nedlæggelse, men genopbyggedes og blev allerede indviet 1728. Den blev gennemrestaureret 1917—18 (Helge B. Møller). Her findes en herlig Passionsaltertavle af Antwerpenerarbejde fra c. 1520. Det øvrige Inventar er i Barokstil. 5) Fransiskanerklostret, stiftet c. 1235, udvidet og forbedret af Grevinde Mariane af Eberstein og hendes Sønner. 1518 kom det under Observans., c. 1530 blev Munkene udjagede — allerede 1529 var Kirken blevet Sognek. 1541 omdannedes Klostret til det endnu bestaaende »Hospital«, hvor dog Klosterfløjen er ombygget efter 1726. Ifig. kgl. Resolution af 1809 blev Kirken nedbrudt 1812—1813 og Inventaret spredt til Kirker i Viborg og Omegn. Nu findes der kun et Anlæg »Tausens Minde« med et Monument over T. af H. E. Freund. I nær Forb. med Byen stod ogsaa det nærliggende [6]) Asmild Nonnekl. (I, 157). — Af milde Stiftelser nævnes fra Middelald. et Helligaandshus, St. Mikkels Hospital, opr. 1159, 1498 taget i Beskærmelse af Kong Hans, og St. Jørgensgaard for spedalske, antagelig nedlagt c. 1542. En Del Gilder, deribl. et, indviet til St. Kjeld, blev nedlagt 1527. Ogsaa fandtes der bl. de hellige Kilder en St. Kjelds Kilde og Lones Kilde (forvansket til

Leonis) (jfr. Daugaard, Om de danske Klostre, S. 350 f.; Diplom. Vib. S. XXIV ff.).

Viborg Stifts Grænser ordnedes c. 1060. Til Stiftet hørte i Middelalderen Sallingsyssel (med Mors), Himmersyssel og Ommersyssel. 1395 pantsattes Støvring, Onsild, Nørhald og Galten Herreder til Biskoppen af Aarhus og gled paa den Maade ud af Viborg Stifts Besiddelse. Mors var før 1475 kommet ind under Børglum Stift, og 1554 blev Aalborg lagt ind under Vendelbo Stift (Kirkehist. Saml. 3 R. III, 407). Læsø hørte Middelalderen igennem under Børglum Stift, men ejedes af det viborgensiske Kapitel, som havde bestandige Stridigheder med Biskopperne i Børglum om Overhøjhedsretten. Først efter Reformationen kom Øen under Viborg Stift, men henlagdes 1844 under Aalborg Stift. Ved kgl. Anordning af 15. November 1922 nyordnedes Grænserne, idet V. Stift fra Ribe Stift modtog Hammerum, Hjørm—Ginding og Skodborg—Vandfuld Herreder, medens det til Aalborg Stift afgav Fleskum—Hornum og Hellum—Hindsted Hrd. Bisperne havde i Middelalderen Ret til at slaa Mønt, og V. blev et af de vigtigste Møntsteder i Danmark. 1299 takseredes V. Bispedømmes aarlige Indkomster til 1800 Gylden, men 1396 efter en ny Taksation som det mindst indbringende Stift i Danmark blot til 120 Gylden.

Katolske Biskopper: Herbert (II, 406), c. 1060—c. 1100; Eskil (I, 802), d. 1132; Svend (IV, 427), d. 1153? paa en Pilegrimsrejse til det hl. Land, stærkt paavirket af Bernhard af Clairvaux; Niels (III, 370) 1153—1191; Asker 1191—1208; Asgot (I, 154) 1208—1220; Thorstein (IV, 557) 1220—1222; Gunner (II, 306), d. 1251 i Asmild, bgr. i Domk.; Niels (III, 370) 1251—1259; Peder (III, 513) 1267—c. 1288; Laurentius — 1288 —; Peder (III, 513) 1299—1322?; Tyge (IV, 655) 1324—38; Simon (IV, 191) 1338—c. 1345; Peder (III, 513) — 1345 —; Jakob Moltke (III, 276), udnævnt ved pavelig Provision, 1367—96; Lage (III, 5) c. 1397—c. 1427); Herman (II, 408) c. 1430—1438; Thorlav Olufsen (IV, 556), søgtes indsat som Ærkebisp i Uppsala af Erik af Pommern, 1438 Biskop i V., 1451 forflyttet til Bergen, d. 1455; Dr. Knud Mikkelsen, 1451—c. 1480, en lærd Jurist og en fremragende Statsmand, klagede stærkt ved Pavestolen over Embedets ringe Indtægter; Niels Glob (II, 228), d. 1498; Niels Friis (II, 126), d. 1512?; Erik Kaas (II, 707), 1508 electus, d. 1520; Jørgen Friis (II, 125), 1527 udnævnt ved pavelig Provision, afsat 1536, d. 1547. — **Lutherske Biskopper**: Jakob Skjønning (IV, 220) 1537—49; Kjeld Juel (II, 696), 1549—71; Peder Thøgersen (IV, 562), 1571—94; Niels Lauridsen Arctander (I, 136), 1595—1616; Hans Wandal (IV, 773), 1617—1641; Wichmand Hasebard (II, 355), — 1642 —; Frands Rosenberg, 1642—58; Hans Bartskær (I, 228), 1659—61; Peder Villadsen, 1661—73; Søren Glud (II, 229), 1673—93; Henrik Gerner (II, 199), 1693—1700; Bartholomæus Deichmann (I, 618), 1700—1712; Caspar Wilthagen, 1712—20; Søren Lintrup (III, 63), 1720—25; Hans Trellund (IV, 611), 1725—1735; Andreas Wøldike, 1735—70; Chr. Mich. Rottbøll (III, 832), 1770—80; Peder Tetens, 1781—1805; Jens Bloch (I, 339), 1805—1830; Nicolai Esmarch Øllgaard, 1830—1854; Hardenack Otto Conrad Laub (III, 28), 1854—78; Hans Jørgen Swane (IV, 420. Memoirer og Breve XLIII), 1878—1901; Alfred Sveistrup Poulsen (III, 588), 1901—1921; Johannes Gøtzsche, 1921 ff. *B. K.*

Viborg. 1) **Jens Pedersen V.**, dsk Prælat, f. 1500, el. 1501 i Viborg el. dets Omegn, blev 1527 (el. 1528) Kannik i Ribe og siden Kansler hos Iver Munk (III, 306), hvorfor han ofte kaldes »Jens Kansler«, og fik af denne adsk. Indkomster. 1535 drog han til Wittenberg og tog Mag.-graden 1537. Hjemkommen fik han af Kongen Brev paa alle sine Forleninger, bl. a. Kanonikatet i Ribe, vist for at kunne forsætte sine udenlandske Studier, som dog blev til intet. 1538 blev han Stiftsskriver i Ribe, 1544 Ærkedegn. Han var en lærd og velhavende Mand, hvis store Bogsamling kom mange (bl. a. den unge A. S. Vedel) til gode; ligeledes betænkte han Ribe By og Skole med Gaver og Legater. D. 7. Maj 1581. (Kinch, Ribe Bys Hist. II, 180; Wegener, Anders Sørensen Vedel, 1846, passim; Ny k.hist. Saml. III, 815). — 2) **Karsten Friis V.**, dsk Præst, f. 25. April 1813, d. 22. Maj 1885; V. blev Stud. fra Nyborg 1830, cand. theol. 1837, men havde allerede som Stud. dyrket Kunsthist. og Æstetik, hvilket fra 1838 gav sig Udslag i flere Afhdl.er om Kunst og en kort Tids Redaktørvirksomhed ved »Journal for Litt. og Kunst«, hvor hans Kritiker vakte Opsigt og Diskussion (bl. a. Omtale af J. L. Heiberg), og han fik Understøttelse til Forarbejder til en dsk Kunsthist. og holdt Forelæsninger over dsk Mytologis Forhold til Kunsten. 1843 tog han Mag.graden paa en Afhdl. om Nordens Mytologi (overs. til Tysk). 1845 blev han Spr. i Rynkeby-Revninge og rejste sm. med V. Birkedal den saakaldte »Stigesag« (se M. Pontoppidan, Dsk K.liv i Mands Minde, 1916, S. 50 f.). 1862 blev han Spr. i Slagelse, hvorfra han tog Afsked 1883. 1864 f. var han Medl. af Rigsraadets Folketing. Ved sin omfattende Kultur og nidkære Gerning er han en smuk Repræsentant for sin Tids Præstestand. Hans Hovedværk er en ny Overs. med udførlig Fortolkning af de 4 Evangelier, der afsluttedes 1862 (1872—73²). Af hans øvrige Forf.skab kan nævnes: »Hyrdebruden el. Salomos Højsang, omplantet paa Dsk«, 1872. *H. J. H.*

Wiborg, Hovedstad i Karelen ved den finske Bugt, Sæde for Biskoppen over W. Stift., o. 200,000 Indb. Da den svenske Marsk Tyrgils Knutsson paa sit Korstog 1293 forenede Karelen med Sverige, synes der at have været Planer om at udskille den østl. Del af Finland til et særligt Stift, en Plan, der dog først realiseredes 1554, da Gustaf Vasa bestemte, at Finland skulde deles i to Stifter. Stiftet bestod indtil 1721, da den østl. Del af Finland ved Freden i Nystad afstodes til Rusland I Aarene 1579—1618 og 1712—13 stod W. Stift — dog med sit eget Domkapitel — under Biskoppen i Åbo. — I Omfang faldt W. Stift (bortset fra den 1721 afstaaede Del) sammen med det senere oprettede Borgå Stift (I, 364); dog maa bemærkes, at Ingermanlands luth. Menigheder i Aarene 1618—41 var forenede dermed. — Første Gang nævnes W. Menighed i 1352, og muligt er det, at den allerede da besad egen Kirke; en saadan fandtes med Sikkerhed 1403 og var helliget

Maria og Skt. Olof. Maaske var den opr. opført af Træ, men rejstes senere, efter en Brand 1477, af Sten. Skønt den var forsynet med flere Præbender, var den ret uanselig og fandt i den russiske Tid Anvendelse som Mel-Magasin. - Indenfor Stiftet fandtes to Klostre, et for Fransiskanere, et for Dominikanere, begge beliggende i W.; i Aaret 1541 fik Byen af Gustaf Vasa begge Klostrene overdraget. I 1641 oprettedes i W. et Gymnasium til Uddannelse af Præster for Stiftet. Desuden fandtes Trivialskoler i Helsingfors og W., Pædagogier i Borgå, Fredrikshamn, Helsingfors, Kronoborg, Nyslott, Perno, Sordavala og Willmanstrand, samt endelig lavere Skoler i Kexholm og W. — Foruden Tilsynet med de luth. Menigheder tilkom der Biskoppen Opsigt med de græsk-kat. Præster og Omvendelsesarbejdet bl. de gr.-kat. Indbyggere. — Biskopper: Paul Juusten 1554—63 (siden Biskop i Åbo); Canutus Johannis 1563, d. 1564; Ericus Herkepaeus 1568—78; Ericus Erici 1578—1618; Olaus Erici Elimaeus 1618—29; Nicolaus Magni Carelius 1630—32; Gabriel Petri Melartopaeus 1633—41; Petrus Jonae Bjugg 1642—56; Nicolaus Laurentii Nycopensis 1658—64; Petrus Laurentii Brommius 1664—72; Abraham Thauvonius (IV, 534) 1672—79; Henrik Carstenius 1679—83; Petrus Bång 1683—96; Petrus Laurentii Laurbecchius 1696—1705; David Lund 1705—1711. 1925 genoprettedes W. Stift, omend med et noget ændret Omfang. (A. Simolin, Wiborgs stifts historia, Helsingfors 1909). *A. S.*

Wiborg, Jens, norsk Præst, var en af de første, som forkyndte Luthers Lære i Bergen. Efter Navnet at dømme har han været fra Viborg, og har da rimeligvis været en Discipel af Hans Tausen. Efteraaret 1529 kom han til Bergen sm. med Hr. Herman Fresze (sandsynligvis Nordtysker), udstyret med Værnebrev fra Frederik I og en Kongeskrivelse til Lensmanden Esge Bilde om, at de skulde have Lov til at prædike og lære Guds Ord dér uden Forfang. Som dsk har W. da sandsynligvis været den første, som har forkyndt Lutherdommen for den norske Befolkning i Bergen, medens de andre lutherske Prædikanter (Antonius, Herman Fresze) kun har prædiket for Tyskerne. I 1549 blev han Spr. ved Korskirken og døde af Pest 1552. Om hans Virksomhed forøvrigt er intet kendt. (Hatting, Præstehist., S. 142; Norske Saml. II, 312; Norske Mag. I, 185). *A. B.*

Wiby Kloster, se Juleta II, 698.

Vicari, Hermann v., Ærkebiskop i Freiburg i Baden, f. 13. Maj 1773, d. 14. April 1868. Som 16aarig modtog han Tonsuren, læste Jura i Wien 1791—95, blev præsteviet 1797, Assessor og gejstlig Raad i Konstanz 1802; efter Bispedømmet Konstanz' Ophævelse 1827 blev han i Freiburg Medl. af Domkapitlet, hvis Dekan han var fra 1830; 1832 blev han Ærkebispens Koadjutor og Biskop af Macra *in partibus* og fra 1842 til sin Død Ærkebiskop. Som saadan blev han indviklet i en mangeaarig Strid med den badensiske Regering (I, 198 b). (Allg. deutsche Biographie, LV, 1910, 641—59). *P. O.*

Vicarius Dei et Christi og **Vicarius Petri**, Titler for Paven, især i Brug siden Højmiddelalderen, jfr. Pave (III, 510 a). Om apostolske Vikarer se I, 127, og Art. Vikariat.

Vicelin. 1) **V.**, Øst-Holstens Apostel, f. o. 1090 i Egnen om Hameln, af lav Byrd, en Tid Leder af Domskolen i Bremen, studerede siden i Frankrig og præsteviedes c. 1125 hos Norbert af Magdeburg (III, 389). Ved denne Tid søgte de hamburgske Ærkebisper Erstatning for deres vaklende Magt over Norden ved at vinde Vendland, og Adalbero (Adalbert II) sendte V. og to Ledsagere i Efteraaret 1126 til Obodriternes Knés Henrik, der overdrog dem sin Kirke i Gl.-Lübeck. Ved dennes Død 22. Marts 1127 gik hans Land over til Knud Lavard (II, 817), der højligt skattede V. og ofte besøgte ham, efter at denne havde grundet Klostret Neumünster. Knuds Død bragte atter Hedenskabet frem, men V. fik ved kejserlig Hjælp Borg og Kloster genoprettet i Segeberg (IV, 134), hvorfra han under mange Trængsler søgte at føre Krdmmen østpaa. 1143 grundedes Lübeck som tysk Stad og Forpost for Evangeliet. Men det ligesaa taabelige som forbryderiske Venderkorstog 1147 (se Vender IV, 809) standsede Miss.en. Desto ivrigere virkede V. da i Holsten; 1149 viedes han til Biskop i Oldenburg, men i Kompetencestriden ml. Ærkestolen og Henrik Løve bøjede han sig for sidstnævnte. V.s sidste Aar var hæmmede af Sygdom. D. 12. Dec. 1154. Den uanselige, beskedne og tavse Mand, sm.lignes ofte med Ansgar, og ligesom dennes blev ogsaa V.s Resultater af Eftertiden stærkt overvurderede. (Hovedkilde er Helmolds Slavekrønike [dsk Overs. 1881, S. 111 f.]; se desuden Hauck, Kirchengesch. Deutschlands IV$^{3-4}$, 1913, S. 622 og 639; H. v. Schubert, Kirchengesch. Schleswig-Holsteins I, 1907, S. 130 f.; H. Olrik, Knud Lavards Liv og Gærning, 1888, S. 168 f.). — 2) **V.**, Biskop i Reval, var Kap. hos Theoderik, der dræbtes af Esterne 1219 (se IV, 536), og valgtes af Kong Valdemar »og hans Biskopper« til dennes Efterfølger. Hans Virksomhed her har i hvert Fald ikke strakt sig ud over Aaret 1227, da Esterne fordrev de Danske. Da Valdemar 1238 genoprettede sit Herredømme herovre, blev en Dansker, Thorkil, Biskop i Reval (se IV, 554). (H. Olrik, Konge og Præstestand II, 1895, S. 149 f.). *H. J. H.*

Vicepastor. I Reskr. af 1. April 1740 udtales, at »en og anden af Geistligheden er beneficeret med Præstekald paa Landet, til hvilke de, formedelst Vejens Længde, aldrig kan se eller komme, men tage Indkomsterne, uden at have det ringeste med Embedet at gjøre, som maa forrettes af hvert Steds Vice-Pastor eller residerende Capellan«. Dette findes urigtigt, idet det »stedse foraarsager Strid og Jalousie, at en skal tage Indkomsterne og en anden gjøre alt Arbeide«, ligesom »Menigheden fortryder paa at give deres Rettighed til den, de aldrig se«, hvorfor det foreskrives, at disse Vicepastorater ved forefaldende Vacance skal fraskilles, saa Menighederne kan faa deres egen »Pastor eller Sognepræst«. Dog holdt der sig stadig et mindre Antal Vicepastorater, der vistnok alle behandledes som Capellanier pro loco, altsaa uden Pensionsret. Administrationen forberedte deres Overgang til Spr.-embeder ved i 1890'erne at tillægge dem Enkepensionsret. Nu er de alle forsvundne. Interessant er, at Biskop Engelstoft for et Vicepastorat paa Fyn—Kauslunde—havde gennemført, med en meget indgaaende

Begrundelse, at Beboere i V.s Sogn maatte løse Sognebaand, naar de vilde slutte sig til Spr.en til Middelfart—Kauslunde, idet han skelnede ml. den timelige og den aandelige Side af en V.s Stilling. *H. H.*

Wichern. 1) **Johann Hinrich W.**, tysk Filantrop, f. i Hamburg 21. April 1808. W. kom ved Faderens Død til et relig. »Gennembrud«, som prægede ham for Livet. Som Skoledreng tjente han ved Privatundervisning i Latin, Græsk og Musik det fornødne til den fattige Families Underhold. Ofte var de i stor Nød, men Bøn hjalp, og Hjælp kom, bl. a. fra Amalie Sieveking (IV, 178). Studerede i Göttingen, især paavirket af Prof. Lücke (III, 114); drog saa over Halle og Wittenberg til Berlin, hvor August Neander (III, 353) blev hans Lærer. Mest blev han her grebet af den 80aarige Baron v. Kottwitz (II, 850) og fik dybt Indtryk af Nøden i Berlin. 1832 blev han Kandidat og virkede igen i sin Fødeby som Støtte for sin Moder. Deltog i forsk. Arbejde; efter en Prædiken i et Arbejdshus over Joh. 10, 1—11 blev han efter Lærerpersonalets enstemmige Anmodning Forstander for en 7 Aar gammel, efter eng. Mønster indrettet Søndagsskole og paavirkedes af Pastor Rautenberg (III, 701). I en Vennekreds besluttedes 8. Okt. 1832, at man i Lighed med, hvad der var sket i Weimar (Johs. Falk) og Düsseldorf (Grev v. d. Recke), vilde søge oprettet et Hjem for ulykkelige hamburgske Børn, samt at dette skulde, efter Franckes Forbillede, være et »Trosværk«, og dermed fastsloges, hvad W. i 8 Aar havde drømt om. Paa mærkelig Maade kom Pengene; den beskedne Gartneriejendom »Das rauhe Haus« (III, 699) oprettedes 12. Sept. 1833 som Redningshjem. 1. Nov. begyndtes med 3 Børn, men Tallet voksede hurtigt, og W.s glimrende pædagogiske Evner gjorde Undere. Patos, Gemyt og praktisk Sans prægede hans Arbejde. Familieliv skulde der leves, Husfader vilde han være. Hans Hustru, Amanda Böhme, blev ham en udmærket Hjælper. Husflidsarbejde dreves, Opgaver for Børnenes Kræfter og Maal for deres Interesser sattes med stor Kløgt. Gede- og Kohold indførtes, og alt saadan, at W. ledede Børnene til selv at »faa Idéen«. Og den kr. Paavirkning var det bærendé i hele Værket. Kristus førtes nær til Børnene, naturligt og jævnt. Der oprettedes Trykkeri og Forlagsboghandel samt Pensionat for Børn fra højere Skoler. W. traadte i Tidsskriftet »Fliegende Blätter aus dem Rauhen Hause« fra 1844 frem for Offentligheden som en af den kr. Filantropis Førstemænd. Preussens Regering traf Aftale med ham om stadig Uddannelse af 12 unge Mænd til »Brødre« (»Diakoner«) til Anvendelse i Fængslerne. Stadig klarere udtalte W., at Trangen til kr. Paavirkning af Fabriksarbejdere, Landstrygere, fattige i Storstæderne og Fanger var overvældende, og at den kr. Menighed maatte anstrenge sig særlig for at bringe Evang. til de for K.n fremmedgjorte Masser og til de moderne Hedninger. Og dette skulde ikke blot Præsterne, men ogsaa alle kr. Msker virke for. I 1844 udtalte han dette i det lille Skrift: »Notstände der prot. Kirche und die innere Mission«. Og saa kom Martsrevolutionen i 1848. De Rørelser i Folkedybet, som den afslørede, paa én Gang forfærdede og og drog W. Stærkt føler han Kaldet til at hjælpe hele det tyske Folk. Og da han 22. Sept. deltager sm. med 500 andre tyske K.mænd i K.dagen i Wittenberg, sammenkaldt for at raadslaa om, hvad K.n nu burde gøre, kaldtes han, da han med faa Ord fremhæver Nødvendigheden af Optagelse af en kraftig indre Mission, af hele Forsamlingen frem til at forklare sin Mening nærmere. I 5 Kvarter taler han saa, dybt grebet, om I. M.: om de mange, der midt i Kristenheden lever som Hedninger, vandrende Haandværkssvende, Tyske i Udlandet, Jernbanearbejdere, Masserne i Storstæderne, Fangerne, om K.ns Forsømmelse af alle disse, om dens Trang til »Genfødelse«, saa den kan tage I. M. op. Alm. Tilslutning finder han, og i de følgende Dage nedsættes det endnu bestaaende »Central-Ausschuss für die innere Miss.«, og W. faar det Hverv at forelægge sine Tanker for Offentligheden, hvilket sker i »Denkschrift an die deutsche Nation«. W.s Grundsyn er udpræget folkekirkeligt. Folkek.n skal ikke blot »gribe Folkesjælen«, men »fødes frem til« i Sandhed at blive »Folkets Kirke«. De sande Kristne skal udøve det alm. Præstedømme. I Hjemmene som i alle off. Institutioner skal Krdmmen have Plads. Derfor skal Uddannelse af alskens »Kaldsarbejdere« tages op kraftigt og forstandigt, og alle, der lider Nød, skal især hjælpes, enten ved særlig Forkyndelse af Evangeliet ell. ved timelig Forsorg, gennem Opr. af Anstalter og Hjem. I de flg. Aar bliver W. en utrættet Agitator for disse Tanker. Over hele Tyskland, paa store og smaa Møder, lægger han dem frem, og mægtig Tilslutning vinder han. Allerede i 1855 er der oprettet over 100 nye Redningshjem. Under hele denne store Virksomhed med ustandselige Rejser fortsætter han stadig Ledelsen af »Rauhes Haus«. Univ. i Halle tildeler W. Dr.-graden 1852. De tyske Fyrster gribes stærkt af W., hvem det overhovedet fra første Færd lykkes at faa et nøje Samarbejde imellem I. M. og Regeringerne, hvorved de off. Anstalters, særlig Fængslernes, Betjening af »Brødre« bliver en fast Praksis. Ligeledes anvendes de til Lazarettjeneste under Krigen, første Gang i 1864. Preussens Konge gør ham i 1857 til »Oberkonsistorialrat« og Medl. af Overkirkeraadet, ligesom han bliver Indenrigsministeriets Konsulent i Fængselsarbejdet. I de sidste Aar svækkes hans Helbred meget. D. 7. April 1881. »I. M.s Fader« kaldes han med Rette. Med største Dygtighed og Kraft skabte han et Anstaltsvæsen af enestaaende Omfang, ligesom Miss.-Arbejde baade bl. enkelte Klasser af Befolkningen og som »Stadtmission« i Byerne organiseredes, og kaldsmæssig Uddannelse af Arbejdere til alle de mange Grene af Barmhjærtighedsarbejdet iværksættes. Det blev især dette, som blev den tyske I-M.; det blev »Diakonien«, der overskyggede »Evangelisationen«. Dette forklarer ogsaa Fremkomsten af den nyere »Gemeinschaft«-Bevægelse som et naturligt Korrektiv til I. M., der netop havde forsømt »Samfunds-Dannelsen«. Men W.s stærke Fremhævelse af Folkek.n, hans principielle Betragtning af, snart sagt, enhver Afvigelse fra Krdm som hidrørende fra Kirkens Forsømmelse eller Afmagt, og hans Hævdelse

af, at hele Menneskelivet, ikke blot det private, men ogsaa det offentlige, skal være gennemsyret af Krdm, saa denne møder sine Børn overalt, hvor de færdes i Livet, tegner et Ideal af Folkekirken, som den, naar det er fremført, enten maa føle sig bundet af ell. sprænges under. Det er Luthers Syn, han fører igennem, og tysk Folkebevidsthed, han er præget af. Svagheden er Fristelsen til Afslag, baade overfor Staten, saa K.n bliver altfor afhængig af den, og overfor Kravet til Krdmmens Gennemførelse baade i Samfunds- og Folkelivet og i den enkeltes Liv. Tillige savner W. Forstaaelse for Menigheden som det arbejdende Subjekt. Men alt ialt er det en mægtig Virksomhed, W. skabte. (Literatur om W. er enhver Bog, der i Tyskland er skrevet om I. M. Særlig nævnes af hans Søn, Dr. J. W., Festskrifterne ved Rauhes Haus' 50 Aars Jubilæum 1883 [»Das rauhe Haus und die Arbeitsfelder der Brüder«] og I. M.s Jubilæum 1898 [»Marksteine«] samt sammes: I. H. W. und die Brüderanstalt des rauhen Hauses, 1892. Endv. »Fünfzig Jahre innere Mission«, Centraludvalgets Festskrift 1898. Stor Biografi af W. ved Fr. Oldenburg I-II, 1884 og 1887. W.s egne Skrifter er dels hans Blad: »Fliegende Blätter aus dem rauhen Hause«, dels hans »Denkschrift«, hans »Der Dienst der Frauen« og hans »Vorträge und Abhandlungen«; Alfred Th. Jørgensen, »Filantropiens Førere og Former i d. 19. Aarh.«, 1921). — 2) **Johannes W.**, tysk Filantrop, Søn af ovennævnte, f. 23. Sept. 1845, studerede Teol. i Halle, Tübingen og Berlin. Stærkt paavirket af sin Fader, der i ham tidlig saa sin Eftermand, virkede han først ved Johannesstift i Berlin; derpaa Præst i Rom og i Berlin, 1873 Faderens Vikar og i 1881 hans Efterfølger i Rauhes Haus. Havde ogsaa studeret Kunst, men opgav dette for praktisk kirkl. Arbejde. Dygtig Organisator. Særlig Uddannelsen af »Brødre« interesserede ham; omorganiserede sidst i 70erne »Broderskabet« og delte det i 10 »Forbund«. Indrettede 1886 det 1ste Instruktionskursus og stiftede s. A., efter Opfordring af »Røde Kors«, et Samfund af frivillige Sygeplejere i Krig, som talte Tusinder af Medl.er. Traadte i Hvilestand 1901. D. 1914. *H. H.*

Wicked Bible (eng. = den slette Bibel) er en Bibelovers. fra 1631, som nu kun skal findes i ganske faa — vistnok seks — Eksemplarer, og som skylder sit Navn den Omstændighed, at der i det 6. (ref. Tælling 7.) Bud er udeladt et i k k e, saaledes at Forbudet mod at bryde Ægteskabet er blevet til en Opfordring. *M. N.*

Wiclif, se Wycliffe.

Victimae paschali laudes, Sekvents for Paasketiden, ifølge et Hdskr. fra Einsiedeln forfattet af Vipo fra Burgund, af hvem vi har Digtsamlinger fra 1025 og 1041 samt en Biografi af Konrad II fra 1048. Der findes imidlertid en Afskrift fra St. Gallen fra c. 1000. Den halvt dramatiske Sekvents har nydt uhyre Yndest og er endnu foreskrevet i Ritualet 1685 (Kristus Jesus for os ofret) og bevaret i den nordslesvigske Ps.bog (Til Guds Paaskelam det skære). Se ogsaa Widdings Overs. i Tillæg til Ps.bog f K. og Hj. (Vort Paaskelam, som ofret blev). Luthers: Christ lag in Todesbanden har den til Dels til Grundlag. *P. S.*

Victor, flere Martyrer, særlig at nævne: 1) **V. fra Marseille**, rom. Soldat ell. Officer, blev under Maximian, da han ikke vilde ofre til Jupiters Statue, bundet til et Møllehjul og derefter henrettet 21. (ell. 23.) Juli i Marseille. Fremstilles i Kunsten med sønderslaaet Gudebillede, Møllesten og Sværd. Han menes at skærme mod Lynnedslag. — 2) **V. fra Milano**, rom. Soldat fra Afrika, under Maximian, pint i glødende Ovn og siden henrettet 8. Maj 303 i Milano. Fremstilles i Kunsten som Neger med Ovn, Sværd og Palme. — 3) **V.**, forekommer som Navn paa Martyr hørende til Thebaisk Legion (se IV, 534). *S. A. B.*

Victor, Biskopper. 1) **V. af Antiokia**, o. Midten af 5. Aarh., Ekseget af den antiokenske Skole, iøvrigt ubekendt. Hans Kommentarer, bl. a. til Jeremias og Markus, synes nærmest at have været Uddrag af ældre homilet. Lit. (M. Faulhaber, Die Propheten-Katenen, 1899, 107 f.; Cramer, Catenae graec. patr. in N. T. 1844, 259 f.). — 2) **V. af Capua**, 541—554, Forf. til flere nu tabte Skrifter, mest bekendt gennem en gr. Evang.-Harmoni, som han 545 fandt uden Titel og Forf.-Navn, og som han oversatte og lod indsætte i Stedet for de 4 Evang.er i den Afskrift af N. T., som han lod foretage og selv korrigerede (Codex Fuldensis, udg. 1868 af E. Ranke). Den blev o. 820—30 overs. til Tysk, og denne »tyske Tatian« er benyttet af Heliands Forf. Den »lat. Tatian« blev trykt 1523 i Mainz som et Værk af en vis Aleksandriner Ammonios (3. Aarh.). At den skulde stamme fra Ammonios er ikke rimeligt, da hans Harmoni snarere har været en Synopse med fortløbende Matth.-Tekst, ledsaget af Kolonner med Paralleler fra de andre Evang.er. Grundlaget for V.s Harmoni er sandsynlig Tatians Diatessaron. (Zahn, Forschungen zur Gesch. des N. T. Kanons I, 1881, 31 f. og 598). — 3) **V. Claudius Marius af Massilia**, ogsaa kaldet Victorinus, d. ml. 425 og 450, har skrevet et større lat. Digt i Heksametre, med Titlen »Alethia« (Sandheden), der efter 1. Mos. i fri Fantasi skildrer Tiden fra Verdens Skabelse til Sodomas og Gomorras Fald. Ambrosius' Hexaëmeron er stærkt benyttet. Digtets første Udgiver Gagnejus (1536) gav det Titlen »Commentarii in Genesin«. (Kritisk Udg. ved Schenkl i »Corpus script. eccl. lat. XVI, 1888). — 4) **V. af Vita**, i afrik. K.provins Byzakene, skrev o. 486 »Kristenforfølgelsens Hist. i Provinsen Afrika under Vandalerkongerne Gejserik og Hunerik«. V. skildrer som Øjenvidne med stærke Farver uden kronologisk Nøjagtighed. Bl. de meddelte Aktstykker findes en længere Trosbekendelse, som blev vedtaget af de kat. Biskopper paa K.mødet i Carthago 484 og overgivet Vandalerkongen (i Hahn, Bibliothek der Symbole u. Glaubensregeln, 1897, 218 f.). En værdifuld, efter Provinser ordnet, Fortegnelse over de kat. Biskopper, som deltog i Mødet (Notitia provinciarum et civitatum Africae), skyldes en Landsmand af V. (Historia persecutionis Afric. prov. etc. udg. af Halm 1879, af Petschenig, 1881, i »Corpus script. eccl. lat.« VII). *S. A. B.*

Victor, Paver. 1) **V. I**, 189—199, f. i Afrika, det første typiske Eksempel paa en rom. Biskop, der søgte at gøre sin Magt gældende ud over

Vesten, idet han med Myndighed greb ind i Tidens kirkl. Stridigheder, navnlig i Striden om Tiden for Paaskefestens Afholdelse (se III, 464) og om Montanismen (se III, 282 og Art. Praxeas III, 589). Ifølge Hieronymus har V. før Tertullian skrevet teol. Afhandlinger paa Latin. Om V. som Forf. til »Ad aleatores« se Harnack, Chronologie der alt-chr. Lit. II, 1904, 370 f. Jfr. Caspari, Quellen III, 1875, 413. — 2) **V. II**, 1055—1057, Gebhard, schwabisk Greve, var Biskop af Eichstätt og Henrik III's Raadgiver, da han valgtes til Pave. Hvor megen Andel Hildebrand (Gregor VII) havde i Valget, er ikke helt oplyst. Sikkert er kun, at Hildebrand i det Aar i en Sendefærd var hos Kejseren. V. kæmpede ivrigt, bl. a. ved flere Synoder, mod Præstesægteskab og Simoni, men stod i fredeligt Forhold til Kejseren, der endog indsatte ham som sin Statholder i hele Italien. Da Kejseren døde 1056, var V. i Tyskland og syntes som Formynder for hans Søn at skulle spille en polit. Rolle, da Døden bortrev ham. — 3) **V. III**, 1086—1087, Desiderius, hørte til Benevents Fyrstehus, men var mod Familiens Ønske blevet Eremit, siden Munk og Abbed i Monte Cassino. Han var Gregor VII's Ven og besteg efter ham Pavestolen, der dog først stod ledig et Aar. Han stadfæstede Bandet over Henrik IV og hans Tilhængere, bl. hvilke Modpaven i Rom, Wipert (Clemens III). Ved Normannernes Hjælp indtog han Rom, men maatte atter forlade Byen og døde i Monte Cassino. — 4) **V. IV**, to Modpaver i 12. Aarh. a) Kard. Gregor Conti, 1138, som efter to Maaneders Forløb paa Foranledning af Bernard af Clairvaux trak sig tilbage for Innocents II. b) Kard. Octavian, 1159—1164, der som Alexander III's Modpave (I, 51), støttet af Frederik Barbarossa (II, 106), holdt sig ved Magten til sin Død, 20. April 1164 i Lucca. Sicilien og flere lombardiske Stæder havde straks anerkendt Alexander III, men Kejseren indstævnede begge Paver til Pavia (1160), hvor kun V. mødte (Valdemar d. st. sendte Ombud). Da Frankrig og England sluttede sig til Alexander III, gjorde de fleste andre Lande det samme, medens Valdemar d. st. af polit. Grunde ikke vilde bryde med Kejseren. Om den dske K.strid i den Anledning se Absalon I, 19, og Eskil I, 801. *S. A. B.*

Victor Amedeus II, se Vittorio Amedeo.

Victor Emanuel II, se Vittorio Emanuele.

Victoria Nyansa, se Leipziger-Missionen III, 38 og Uganda IV, 680.

Victorinere, Klosterskole af mystisk anlagte Skolastikere, opkaldte efter Abbediet St. Victor i Paris. Dette var grundlagt af Vilhelm af Champeaux (f. 1070, d. 1121) for Augustiner-Korherrer (Stiftelsesdokument af 1113), og efter dets Forbillede reformeredes en Mængde Domkapitler i og udenfor Frankrig. V. var Skolastikere, men stræbte samtidig efter Gudsliv i Kærlighed. Hos Walter af St. V. (IV, 771) sejrede Mystikeren endog helt over Skolastikeren. Berømtest var Hugo (d. 1141), i hvis Teol. man finder V.s mystiske Særpræg (se II, 474). Han stod i inderlig Forbindelse med Bernard af Clairvaux (med dennes Trinrække for Sjælens Selvvirksomhed: consideratio, contemplatio, Ekstase smlgn. Hugos: cogitatio, meditatio, contemplatio). V.s Mystik er ren kristelig, frigjort fra Nyplatonismen (Pseudo-Dionysius) og undgaar Panteisme. Hugos betydeligste Disciple var Richard (III, 785) og Walter. Om Hymnedigteren Adam se I, 24. Abbediet gik til Grunde paa Revolutionstiden. *S. A. B.*

Victorinus. 1) **V.** = Victor Claudius Marius, se Victor af Massilia. — 2) **V.** = **Cajus Marius V. Afer**, oldkirkl. Retor og Teolog, d. o. 363. Født i Afrika, slog sig senere ned i Rom, hvor han en Aarrække underviste i Retorik og nyplatonisk Filos. Han regnedes bl. sin Tids største Talere, og man rejste ham en Statue paa en af Roms offentlige Pladser. I Beg. angreb han voldsomt Krdmmen, men et dybere Studium af dens hl. Skrifter og Omgangen med Simplicianus (IV, 192) bragte ham til at forandre sit Syn, og til »Roms Undren og Kirkens Glæde« lod han sig døbe (før 357). Efter sin Omvendelse sluttede han sig til den nicæniske Ortodoksi og søgte at give en spekulativ, nyplatonisk præget, Begrundelse af de kirkl. Dogmer, især Homousien. Foruden dogmat. Skrifter forfattede han Kommentarer til Galater-, Filippenser- og Efeserbrevet. Som Ekseget lægger han Vægt paa en bogstavelig Forstaaelse af Teksten, men er trods dette metodiske Fortrin en ret uheldig Fortolker; Lightfoot kalder hans Galaterkommentar »dunkel, forvirret og som Fortolkning næsten værdiløs«. — Beretningen om V.s Omvendelse fik senere Betydning for Augustins Udvikling. (Conf. VIII, 2). En kritisk Udg. af V.s Skrifter mangler endnu; Optryk af ældre Udg. i Migne lat. 8. (P. Monceaux, Histoire littéraire de l'Afrique chrétienne III, 1905, 373—422; J. B. Lightfoot, Galatians, 1902, 231 f.; J. Nørregaard, Augustins relig. Gennembrud, 1920, 334 ff.). — 3) **V. af Feltre**, se Vittorino Rambaldoni. — 4) **V. af Pettau**, Biskop i P. i Steiermark, Martyr 304. Ifølge Hieronymus (De viris ill. 74) forstod V. bedre Græsk end Latin, hvoraf man har sluttet, at han var Græker af Fødsel; hans Skrifter, der dog alle er paa Latin, viser ogsaa Kendskab til gr. Forfattere som Irenæos, Hippolyt og især Origenes, hvis Fortolkninger først gennem V. blev kendt i Vesten. V.s Betydning ligger paa Bibeludlægningens Omraade; han er den lat. K.s ældste Ekseget. Overleveringen har været haard mod V.s Forfatterskab; hans gl.-test.lige Kommentarer er alle gaaet til Grunde og hans berømteste Værk, Apokalypsefortolkningen, var indtil for faa Aar siden ukendt i sin opr. Skikkelse. Siden 16. Aarh. forelaa dette Skrift udgivet i en kortere og en længere Form, den sidste en senere Udvidelse af den første. Heller ikke den kortere Form gav imidlertid V.s Tekst, men en af Hieronymus besørget, stærkt omarbejdet Udg., hvor V.s kiliastiske Opfattelse var undertrykt. Først Haussleiters Udg. 1916 i Wiener Akademiets Samling af de lat. K.fædre giver paa Grundlag af et enkelt Vatikanerhaandskrift fra 15. Aarh. V.s egen Tekst. V. har faaet stor Betydning for Apokalypseeksegesen ved sin ejendommelige, saakaldte Rekapitulationsteori, hvorefter Aabenb. ikke skildrer en Række fortløbende Begivenhed, men ofte vender tilbage og behandler tidligere omtalte Forhold under nye Billeder. (Haussleiters Prolegomena, De Victorini vita et scriptis i den anf. Udg. S. VII—XXVII; om

V.s Kilder se Zahn i Neue kirchl. Zeitschrift, 33, 1922, 417 ff.). *P. O.*

Victorius fra Aquitanien, rom. Kleriker og Matematiker i 5. Aarh. Efter Paaskestridighederne (III, 463) 454 og 455 udarbejdede V. efter Leo I's (III, 40) Ønske en ny Paaskekanon, der hvilede paa de af Theofilos af Alexandria (IV, 541) og den ægyptiske Munk Anianos (ca. 400) foretagne Beregninger. V.s Paaskeberegning blev især benyttet i Italien og Gallien, bl. a. af Cassiodor (I, 485), indtil Dionysius' Æra (I, 645) fortrængte den. V.s Kanon er udg. af Mommsen i Monumenta Germaniæ, auctores antiq. IX, 1892, 677 ff. (Fr. Rühl, Chronologie des Mittelalters und der Neuzeit, 1897, 126 ff.). *P. O.*

Victricius, d. hl., Biskop af Rouen, d. o. 405. Var opr. Soldat, blev grebet af Krdmmen og traadte ud af Hæren. Senere nævnes han som nær Ven af Paulinus af Nola (III, 501) og Martin af Tours (III, 188). O. 393 synes han at være blevet Biskop af Rouen; hans Episkopat skildres som en Guldalder for den stedlige K. O. 404 var han i Rom for at forsvare sig mod en Beskyldning for Vranglære. Hans Relikvier vises i Remigiuskirken i Soissons. Fra hans Haand er bevaret et Skrift, De laude Sanctorum (Migne, S. L. 20, 433 ff.; bedste Udg. ved Sauvaye og Tougard, Paris 1895). Hans Helgendag er 7. Aug. (Acta Sanct. Boll. Aug. II, 192 ff.; O. Bardenhewer, Gesch. der altkirchl Lit. III, 1912, 403). *P. O.*

Vidal, François, fr. ref. Præst, f. 1798, d. 1878. V. begyndte som Friskolelærer, kom til Genève for at studere og blev 1830 Præst i Bergerac, hvor han forblev til sin Død, anset og yndet som Prædikant og Skribent. Han besad levende Interesse for alt vedrørende det relig. og moralske Liv og for Arbejderklassens aandelige og materielle Kaar. Fik accessit af Selskabet for kr. Moral for en Afhdl. om la manifestation des convictions religieuses (jfr. Vinet) og har desuden udgivet en Digtsamling (Meditations). *V. L. P.*

Vidalin, 1) **Geir Jónsson V.**, den første af Islands Enebiskopper, f. 1761 i Laufás, N. Island, hvor Faderen var Præst, gik 5 Aar i Latinskolen paa Hólar, men blev privat dimitteret i Kbhvn 1780, cand philol. 1784 og cand. theol. 1789, Domkirkepræst i Reykjavik 1791, Biskop til Skálholt 1797, men fra 1801 Enebiskop for hele Landet. Hans store Begavelse og Kundskabsrigdom fik kun sat ringe Spor. Mere af Navn end af Gavn samarbejdede han med M. Stephensen ved Udgivelsen af Islands »Evangel. kristel. Psalmebog« (fra 1801), og i den af det isl. Bibelselskab besørgede Udgave (1827) af Ny Test. har han revideret de synoptiske Evangelier. Visitation af sit store Stift maatte han saa godt som helt lade fare, besværet som han var af Fedme. D. i Reykjavik 20. Sept. 1823. (Jón Helgason, Islands K. II, 1922, S. 168 f.). — 2) **Jón Thorkelsson V.**, Biskop til Skálholt, f. 21. Marts 1666 i Gardar paa Álftanes, hvor Faderen (en Søn af Arngrímur Jónsson den Lærde II, 675) var Præst, Stud. fra Skálholts Skole 1684, teol. Attestats ved Kbhvns Univ. 1689. Efter to Aars Militærtjeneste som hvervet Soldat blev han 1691 først Ammanuensis i Skálholt og Konrektor ved Latinskolen og siden Domkirkepræst. 1696 fik han Faderens gl. Præstekald, Gardar, men blev ni Maaneder senere tilforordnet Skálholtsbispen som Coadjutor, hvilket førte til, at han ved Bispens Død beskikkedes 1697 til hans Efterfølger paa Skálholts Bispestol. V. skulde blive en af den isl. K.s navnkundigste Skikkelser, dog ikke først og fremmest som Administrator og Leder, men som Prædikant. Hans, i to store Kvartbind, udgivne Postil, der udkom 1718, og har oplevet 12 Oplag, aflægger Vidnesbyrd om eminente Talegaver, overordentlig Fortrolighed med sin Bibel, samt Kendskab til de gamle Klassikere. Fuldendte fra Formens Side virker disse Prædikener dog mest ved deres Indholdsdybde og deres til Hjærtet trængende Aandskraft. Hans Forkyndelse, som den fremtræder baade i Postillen og i to Bind Passionsprædikener fra hans Haand, rummer en Tankerigdom og præges af en Erfaringsdybde som stiller V. i forreste Række blandt Nordens samtidige Prædikanter. Gennem 150 Aar har det isl. Kristenfolk hentet sin aandelige Næring fra V., hvis Indflydelse paa det relig. Liv kun overgaas af H. Pjeturssons (III, 565) Passionssalmer. Fra hans Haand haves ogsaa et fortræffeligt Skrift »Undervisning i Kristendom« (oversat til Dansk af H. Becker), og, blandt hans utrykte litterære Efterladenskaber, en Overs. fra Grundsproget af Ny Test, til Dels (for Pauli Breves Vedkommende) med Forklaringer, samt en Overs. af de fem første af H. P.s Passionssalmer i flydende lat. Hexametre. D. 30. Aug. 1720 i sit Rejsetelt paa Vejen til Vestlandet i Anledning af en Svogers og Vens Begravelse. (Jón Helgason, Islands K. II, 1922, S. 114 f.). *J. H.*

Vidmar (el. Vitmar), Ansgars Ledsager paa hans første Rejse til Sverige (I, 101); opr. havde han sm. med Ansgar været Lærer ved Klosterskolen i Corbie. *J. Blf.*

Widmer, Joseph, kat. Teolog, f. 1779 i Hohenraim i Schweiz, d. i Beromünster 10. Dec. 1844; studerede 1802—04 i Landshut under Sailer (IV, 16), som han boede sammen med, og som fik stor Indflydelse paa ham. Efter sin Præsteindvielse blev han 1804 Prof. i Filos. ved Lycéet i Luzern, og fra 1819 Prof. i Teol. ssteds. 1833 blev han af Regeringen, hvis Wessenberg'ske (IV, 826) Idéer han var en Modstander af, tvunget bort fra sit Embede og fik et Kanonikat i Beromünster. Da det kat.-konservative Parti 1841 sejrede, blev han paany Lærer i Filos. i Luzern, en Stilling, han beholdt til sin Død. Bl. hans Værker kan nævnes hans Vorträge über Pastoraltheologie, 1840. Desuden besørgede han en Udg. af Sailers Værker i 41 Bd. (1830—46). (Allg. deutsche Biographie, XLII, 1897, 361 f.; Wetzer og Welte, Kirchenlexikon XII, 1901, 1462 f.). *P. O.*

Vidnepligt, Gejstliges, se Skriftemaal (IV, 244 a).

Vidner. 1) **V.** (i Gl. Test.) danner Hovedbevismidlet i israelit. Ret. Kun Faderen, der overgiver en vanartet Søn til Døden, kan gøre dette uden V. (5 Mos. 21, 18 ff.); ellers kræves der mindst to eller tre Vidner (4 Mos. 35, 30; 5 Mos. 17, 6; 19,15, jfr. Mat. 18, 16). Vidnet kan ikke undslaa sig for at aflægge sit Vidnesbyrd (3 Mos. 5, 1). Ifølge Josefos kan Kvinder og Slaver ikke vidne. Retten skal undersøge Vidnets Kompetence og gode Tro. Løgnagtige V.

skal lide den Straf, som den anklagede vilde være kommen til at lide (5 Mos. 19, 18 f.); men der høres ofte om falske V. (1 Kong. 21; Ps 35, 11; Ordspr. 6,19; 12,17 o. s. v.), ogsaa i N. T. (Mat. 26, 60; Ap. G. 6, 13). Et enstemmigt Udsagn af 2—3 Vidner er fældende. Hvor Straffen er Stening, kaster V.ne den første Sten (5 Mos. 17, 7). Hvor Forbrydelsen er Gudsbespottelse, lægger de først Haanden paa den dødsdømtes Hoved (3 Mos. 24, 14); Kontrakter ved Køb o. l. bekræftes af V. (Jes. 8,2; Jer. 32,10 ff.; Rut 4,9), ganske som hos Babylonerne og i de i Elefantine fundne Papyri. *Johs. P.*

— 2) **V., Synodal-**, se Synoder (IV, 466 a).

Vidnesbyrd, Heiligaandens *(testimonium spiritus sancti)*, taler man om i Dogmatiken som det sidste afgørende Bevis for den hl. Skrifts Autoritet og Inspiration (se Skrift IV, 242). Man forstaar derved det aandelige Indtryk, som den hl. Skrift gør paa den, der bruger den med Aandens Sans, idet Aanden ved Ordet fremkalder Bevægelse i Hjærtet og bøjer det til Tro (se Tro IV, 619). De hist. Undersøgelser om Skrifternes Ægthed og Uforandrethed og Forf.s Troværdighed og Redelighed kunne kun føre til en hist. Sandsynlighed. Først H.s V. kan fuldt begrunde vor Tillid til Skriften. Det kan naturligvis ikke give os Vished om, hvem der er Forf. til det enkelte Skrift; det maa altid blive et hist. Spørgsmaal, som maa besvares ad den hist. Undersøgelses Vej. Men det giver os et Indtryk af Skriftens enestaaende aandelige Renhed og Dybde og Myndighed. Det er ikke blot i Almindelighed sand og god Tale, men en saadan, som vi ikke finder den noget andet Sted (Joh. 7, 46). Det vidner om Ordets Oprindelse fra Helligaanden, at det er »indaandet« af Gud (2 Tim. 3, 16). (P. Madsen, Den kristelige Troslære, 1912, S. 44 og 59). *E. C.*

Widukind af Corvei, sachsisk Munk og Historieskriver i 10. Aarh. Hans Afstamning og Fødselsaar er ukendt. W. blev optaget i Corvei i Slutningen af det Tidsrum (917—42), da Abbed Folkmar styrede Klostret. Da han omtaler Otto I's Død 973, maa han være død efter dette Aar. Hans første lit. Beskæftigelse var Bearbejdelse af Helgenlegender, senere udarbejdede han en Fremstilling af Sachsernes Hist. fra de ældste Tider til 973, *Res gestae Saxonicae*. Værket er præget af hans Stolthed over sit Folks krigerske Dyder; kirkl. Forhold interesserer ham paafaldende lidt; Otto I's Kejserkroning i Rom omtales ikke, og ingen Pave nævnes ved Navn. Til datidige sachsiske Forhold er Skriftet en Kilde af største Værdi; derimod indeholder det naive Fejltagelser m. H. t. Begivenheder, der ligger Forf. fjernere i Tid og Sted. Den bedste Udg. af W. er Waitz-Kehrs i Scriptores rerum germanicarum in usum scholarum editi, 1904[4], paa Dsk er Skriftet overs. af J. P. Jacobsen, Widukinds Sachserkrønike, 1910. (J. Raabe, W. v. C., 1880; Wattenbach, Deutschlands Geschichtsquellen, I, 1904[7]). *P. O.*

Viebiskopper. I 13. Aarh. overdrog Biskoperne lejlighedsvis Udførelsen af en større eller mindre Del af deres Embedshandlinger (Konfirmation og Ordination, Indvielse af Krisma [II, 854] og Udførelsen af de vigtigste Benediktioner og Konsekrationer [IV, 803 b]) til en Stedfortræder. I denne delvise Overdragelse af jura ordinis ligger Spiren V.s Embede. Hvad der først skete nu og da, gik efterhaanden over til en blivende Indretning. Til at begynde med var der ikke Tale om noget Embede, men om et vikarierende Hverv, der af Vikaren med Biskoppens Fuldmagt og paa dennes Vegne udførtes enten blot én Gang eller inden for en bestemt Tidsgrænse. I de udstrakte Bispedømmer krævede de mange biskoppelige Embedshandlinger hyppige og lange Rejser, der stillede større Krav til Biskoppernes Kræfter, end disse altid var i Besiddelse af. Saaledes voksede Tanken om Bispevikarer næsten frem af sig selv. Disse betegnede sig først som *vices gerentes episcopi*, men efterhaanden som de følte sig mere sikre i deres Vikartjeneste, stræbte de efter at opnaa Generalfuldmagter til Embedshandlingerne, hvad de omkring Midten af det 14. Aarh. ogsaa ofte fik. V. blev da Biskoppens befuldmægtigede, og det stod til Biskoppen selv, om han vilde udnævne en Vicebiskop eller ej. I det udstrakte Mainzerbispedømme blev der endog ansat to Generalvikarer »in pontificalibus«, det vil sige V. — den ene for Bispedømmets rhinske, den anden for dets thüringske Del, sidstnævnte med Sæde i Erfurt. Indenfor Bispedømmets Embedsklasse opstod der saaledes et helt nyt og — fra 15. Aarh. — et fast Embede. Fra 1881 er i Følge Leo XIII's Anordning V.s Titel episcopi titulares (Titularbiskop IV, 854). Ofte er paagældende Embedsindehavere jo ikke Biskopper over virkelige kat. Bispedømmer, men Biskopper *in partibus (infidelium)*, det vil sige i saadanne Stater, hvis Befolkning som Helhed ikke hører til den kat. K.; derved bliver de titulære Biskopper. De udnævnes af Paven og staar direkte under den hl. Stol. Det har været omstridt, om de *de jure* skal kaldes til et økumenisk Koncilium; de er i hvert Fald tidligere blevet kaldt til Vatikanet, og at deres Rettigheder er lig en Biskops er der efter kanonisk Ret næppe Tvivl om. I Danmark maatte flere af de sidste kat. Bisper p. Gr. af manglende pavelig Stadfæstelse lade kirkl. Handlinger udføre af V. (jfr. f. Eks. Rønnov, Joachim III, 859, og Kampe, Vincentius III, 718). — Paa Island findes siden 1909 til Stadighed to »Ordinationsbiskopper«, valgte af Præsteskabet og selv bispeviede. Ved den ene af disse vies Islands Biskop, der saaledes undgaar at hente Vielse i Danmark. (Hinschius, Preuss. Kirchenrecht I-II, 1884; J. Helgason, Islands. K. II, 1922, S. 205). *M. N.*

Wied. 1) **Hans W.**, herrnhutisk Biskop, f. 12. Febr. 1761 i Sotrup i Sundeved, kom ved Børge Pihl i Forb. med Brødremenigheden og drog 1780 til Herrnhut som Urmager; virkede efter 1786 som »Brüderpfleger« i forsk. herrnhut. Byer, blev 1790 Missionær i Surinam, men optoges 1810 i Unitets-Ældste-Konferensen i Herrnhut, hvor har 1825 ordineredes til Biskop. D. 7. Marts 1844. Om hans Interesse for dske Forhold vidner en Samling Breve om Grundtvig, udg. af Kn. Heiberg (K.hist. Saml. 4. R. VI, S. 209 f. og 424 f.). (Nachrichten aus der Brüdergemeine, 1844, S. 402 f.). — 2) **Herman v. W.**, se Herman af Köln) II, 409). *H. J. H.*

Wiedemann, Georg Friedrich, kat. Teolog og Historiker, f. 14 Juni 1787, d. 20. Jan. 1864;

studerede bl. a. i Landshut under Sailer (IV, 16), præsteviet 1810. W. udgav 1814 f.: Allgemeine Menschengeschichte für die kath. Jugend I-VI, der blev meget benyttet og oplevede otte Oplag. 1821 blev W. Direktør for Præsteseminariet i Landshut og Prof. i praktisk Teol. 1826 kom han som Prof. til München, hvor han virkede til 1842, da han nedlagde sit Embede for at blive Domkapitular ssteds. (Allg. deutsche Biographie 42, 1897, 381 f.). *P. O.*

Wiedensee (el. Widensee), **Eberhard**, se Weidensee (IV, 793).

Wiegand, Friedrich, tysk K.historiker, f. 14. Okt. 1860 i Hanau, studerede i Marburg, Erlangen og Göttingen, blev 1883 Lærer ved det evang.-luth. Missionsseminarium i Leipzig, 1899 Prof. i Erlangen, 1902 i Marburg, 1906 i Greifswald. Har bl. a. udgivet: Der Erzengel Michael in der bildenden Kunst, 1886; Das Homiliarium des Karl des Grossen, 1897; Das apostolische Symbol im Mittelalter, 1904; Kirchliche Bewegungen der Gegenwart I-II, 1908—09; Dogmengeschichte I, 1912 og II, 1919. *P. O.*

Vieira, Antonio, jesuitisk Missionær, f. 6. Febr. 1608 i Lissabon, d. 18. Juli 1697 i Bahia i Brasilien. V. arbejdede 1635—40 som Missionær i Brasilien, opholdt sig derefter 1640—42 i Europa i den portug. Konges Tjeneste som Diplomat, virkede derefter paany i Brasilien. Da han søgte at forsvare de indfødte mod Slaveejernes Brutalitet, blev han 1661 »eksileret« til Lissabon, hvor han blev anklaget for Inkvisitionen bl. a. for kiliast. Vranglære, dømt og 1665—67 hensat i Fængsel. 1669—75 levede V. i Rom, beundret som Prædikant og i Venskab med Paven og Dronning Kristine af Sverige (II, 861). Efter et kort Ophold i Portugal rejste han atter til Brasilien, hvor han missionerede til sin Død. (The catholic Encyclopedia XV, 1913, 415 f.). *P. O.*

Vielse. 1) V., se Ægteskab. — 2) V., se Ordination (III, 446); Superintendenter (IV, 402 b flg., 407 b, 408 b).

Wien, Hovedstad i Republiken Østerrig. — 1) **Byen W.s Hist.**: W. var i den rom. Tid et vigtigt Lejranlæg, kaldet Vindobona; Marcus Aurelius døde her 180. Under Folkevandringen blev Byen indtaget og plyndret af Hunnerne. Fra Midten af 5. Aarh. til 1030 nævnes W.s Navn ikke i Kilderne; o. 1150 omtales den som en større Stad med 5 Kirker, bl. a. Stephanskirken, der højtideligt indviedes 1147 i Nærværelse af den tyske Kejser Konrad III. 1276—1918 var W. Habsburgernes Residensstad. Fra Midten af 15. Aarh. har vi en livlig Beskrivelse af Byens Størrelse og Skønhed fra Enea Silvio's (Pius II, se III, 559) lette Pen. (Jfr. Geschichte d. Stadt W. [se nedenfor] III, 686—96); han var virksom ved Affattelsen af det vigtige W.er Konkordat af 17. Febr. 1448. To Gange blev Byen belejret af Tyrkerne, 22. Sept.—15. Okt. 1529 og 14. Juli—12. Sept. 1683, men frelstes begge Gange. I Beg. af 1520'rne naaede Reformationen W.; 12. Jan. 1522 rettede Paul Speratus (se IV, 302) fra selve Stephanskirkens Prædikestol et heftigt Angreb paa Munkeløfterne; snart efter maatte han dog forlade Byen. I de flg. Tiaar bredte Lutherdommen sig stærkt; i mange adelige Huse holdtes evangelisk Gudstjeneste. Da begyndte Jesuiterne fra 1551 Arbejdet paa W.s Rekatolisering; Aaret efter blev Canisius (I, 468) deres Leder; i mindre end hundrede Aar lykkedes det at faa Protestantismen kvalt, trods dens mægtige Fremgang under Maximilian II (1564—76). — Ved den saakaldte W.er Fred af 23. Juni 1606 anerkendte Rudolf II af Habsburg de protest. Konfessioners Ligeret med den kat. i Ungarn (IV, 693), hvor Jesuiterne 1603 f. havde rejst en voldsom Forfølgelse. Udgaaende fra Siebenbürgen førte da den ref. Magnat Stephan Botskai en stærkt prot. Bevægelse til Sejr over hele Ungarn og tvang Ærkehertug Matthias til W.er Freden, der yderligere stadfæstedes 1608 og af ungarske Konger derefter, uden at dog de kat. Forfølgelser standsedes. — Joseph II's Tolerancepatent af 13. Okt. 1781 (se Art. Østerrig) muliggjorde Protestantismens Genoplivelse; 1794 aabnedes den første evang. Folkeskole, og 1819 blev der oprettet en evang. teol. Læreanstalt i W. (se nedenf.). — Fra 18. Sept. 1814 til 19. Juni 1815 var Byen Sæde for Wiener-Kongressen, der skulde forsøge at ordne det europæiske Statssystem; Kongresbeslutningens 103. Art. (d'Angeberg, Le congrès de Vienne et les traités de 1815 II, 1864, S. 1428) indeholdt en næsten uformindsket Genoprettelse af Kirkestaten, som Napoléon 1809 havde opløst. Wessenbergs (IV, 826) Forslag om Opret. af en tysk Nationalkirke forkastedes. Endelig blev de kr. Konfessioner indenfor det tyske Forbund stillet polit. lige (d'Angeberg II, S. 1383). — Det kirkl. Liv i W. i 1. Halvdel af 19. Aarh. var præget af Ultramontanismen, repræsenteret af Mænd som Zach. Werner (IV, 821), Hoffbauer (II, 442) og Fr. v. Schlegel (IV, 80); efter 1848 traadte Spændingen ml. Katolicismen og de liberale Partier mere frem. I Slutningen af 19. Aarh. (1897) begyndte her den ejendommelige »Los-von-Rom-Bewegung« (se Die Rel. in Gesch. u. Gegenwart III, 1912, 2380—86 og RE^3, XXIV, 1913, 20—34), der har virket stærkt i Østerrig og Tyskland. Den har været ledet dels af polit. Motiver (den kat. K. støttede Czecherne mod Tyskerne), dels af relig.; i de siden forløbne Aar har den ført et meget betydeligt Antal Katoliker bort fra Romerkirken (i hele Østerrig udtraadte 1898—1912: 70.502); Størstedelen af de saaledes udtraadte har sluttet sig til den evang. K. — Statistik. 31. Dec. 1910 talte W. 2.031.498 Indb. 356.541 flere end i 1900), deraf 1.763.375 rom. Kat.; 2.723 gr. Kat.; 1959 Gammelkat.; 75.854 Protestanter (21.490 mere end i 1900); 175.310 Jøder (28 392 mere end i 1900). (Lit.: Standardværket til W.s Hist. er den monumentale, endnu (1920) uafsluttede, Gesch. der Stadt W., hrsg. v. Altertumsvereine zu W., 1897 ff., heri Afdelingen: Das kirchl. Leben und die christl. Caritas, skildret af A. Mayer i I, 1897, 445—80 [til c. 1150] og i II, 1905, 867—960 [c. 1150—1500] og af E. Tomek i V, 1914, 1—99 [fra 1500—1740], jfr. K. Bædeker, Oesterreich^{20}, 1913). — 2) **Ærkebispedømmet W.** Bispedømmet W. blev stiftet 18. Jan. 1469; fra 1631 var dets Indehavere Fyrstbiskopper. 1772 blev det ophøjet til Ærkebispesæde med W.er Neustadt som Suffraganat. 1785 ophævedes W.er Neustadt, og Suffraganstolene Linz og St. Pölten oprettedes. Ærkebispedømmet tæller (1912) paa et Omraade af

9110 km² 2.564.240 rom. Kat. fordelt i 526 Sogne (deraf 76 Sogne i W.) og betjent af 768 Sækular- og 306 Ordenspræster (Buchberger, Kirchliches Handlexikon II, 1912, 2715—17). Ærkestiftets Hovedkirke er Stephanskirken i W.; den blev grundlagt 1144, fik sin nuværende Skikkelse under Ombygning 1300—1510, er bygget i gotisk Stil med 3 lige høje Skibe og et Taarn, 139 m. højt. (W. A. Neumann, Baugeschichte v. St. Stephan i Gesch. d. Stadt W. III, 1907, 459—98). Bl. W.s andre Kirker kan nævnes Kapucinerkirken, bygget 1622—32, deri den kejserlige Families Krypt med 132 Kister; desuden Votivkirken, bygget 1856—79 til Minde om Kejser Franz Josephs Redning fra Attentatet 1853. Bl. Byens Mindesmærker findes en Statue af Giovanni fra Capistro (I, 472). — 3) **W.s Universitet** blev stiftet 1365 for at bryde Prager Universitetets dominerende Stilling; først 1384 oprettedes det teol. Fakultet. Større Anseelse naaede Univ. først med Humanismen (II, 481 a), der favoriseredes af Kejser Maximilian I. Overfor Ref.en indtog Univ.et i 1520'rne et forholdsvis venligt Standpunk, bl. a. nægtede det at offentliggøre den pavelige Bulle mod Luther. Ferdinand I reformerede det ved Midten af 16. Aarh. i antiprotest. Retning og gav Jesuiterne to Lærestole ved det teol. Fakultet. — Under Maximilian II naaede den voksende protest. Bevægelse Univ.et; 1564 blev den »romersk-katolske« Bekendelse ved Promotionerne afskaffet, og 1568 fik den augsburgske Konfessions Tilhængere udtrykkelig Ret til at erhverve sig Univ.ets akademiske Grader. Adskillige Lærestole blev nu besat med Protestanter, og Jesuiternes Indflydelse mindskedes. Rudolph II's Tronbestigelse (1576) medførte en brat Forandring heri; Jesuiternes og Modref.ens Aand blev snart herskende, og i 17. og i den første Halvdel af 18. Aarh. blev Univ.et mere og mere en pavelig Teologskole; det medicinske og juridiske Fakultet sygnede hen. 1752—53 sporedes Oplysningstidens Indflydelse i Maria Theresias Reform, der formindskede den jesuitiske Indflydelse; under Joseph II skred Univ.ets Sækularisering frem; 1781 aabnedes det for Ikke-Katoliker. 1848 brøgte en ny Universitetslovgivning, der gav fuldstændig Lærefrihed. 1913 havde Univ.et et Hørertal paa 7672 Studenter, deraf 213 Teologer. (R. Kink, Gesch. der kaiserlichen Univ. zu W. I—II, 1854, se ogsaa Gesch. d. Stadt W. II, 1905, 961—1017 af K. Schrauf [til 1529], og VI, 1918, 1—205 af A. Goldmann [1529—1740]; Minerva I, 1911, S. 110 f.; II, 1914, S. 1517 ff.). — 4) Selvstændig overfor Univ.et staar **det evang.-teol. Fakultet**; Forsøgene paa at faa det indlemmet i Univ.et er hidtil strandet paa den kat. Klerikalismes Protester. Fakultetet blev oprettet 8. Okt. 1850 paa Grundlag af den evang. teol. Læreantalt fra 1819. 1861 fik det Promotionsret. Bl. dets Lærere kan nævnes R. A. Lipsius (III, 63), der var Prof. i W. 1861—65 og Gustav Wilh. Frank (II, 94), der var knyttet til Fakultetet 1867—1902. 1918—19 havde Fakultetet et Studentertal paa 39. (Die Religion in Gesch. und Gegenwart V, 1913, 2026—28; Minerva, 1920, 988). *P. O.*

Wien, Konkordatet i, 1448. Bl. de Reformer, Baseler Konciliet (I, 231) vedtog, var en Ophævelse af Pavedømmets Ret til at skaffe sig Indtægter gennem Annater (I, 97), Palliefafgifter (III, 471) og Reservationer (III, 764). Disse for den pavelige Økonomi katastrofale Bestemmelser søgte Eugenius IV (I, 818) i sine sidste Aar med Held at gøre illusoriske, bl. a. arbejdede han paa at opnaa Fordele ved at ordne Pavedømmets Forhold til Tyskland uden om Konciliet ved en direkte Overenskomst. Det lykkedes ham kort før sin Død at vinde den tyske Konge Friedrich III ved at tilsige ham Kejserkroning og 220,000 Dukater foruden andre pekuniære Fordele. Paa Grundlag af den saaledes vundne Forstaaelse sluttede hans Efterfølger Nicolaus V (III, 368) med Friedrich det betydningsfulde K. i W. 17. Febr. 1448. Herved tillod Kongen, at de tidligere gældende, paa Konstanzer Konkordatet 1418 hvilende, Regler for kirkl. Embedsafgifter, i Hovedsagen paa ny fik Retskraft. (Text bl. a. i Mirbt, Quellen zur Geschichte des Papsttums, 1911³, S. 178 ff. Jfr. L. Pastor, Gesch. der Päpste, I, 1925⁵⁻⁷, 342 ff., 399 ff.). *P. O.*

Vienne, By og Ærkebispedømme i Sydøst-Frankrig. Byen V. (lat. Vienna) var allerede før Krdmmen Allobrogernes Hovedstad, blev under Claudius Residens for Præfekten over Gallia Narbonensis, under Diocletian Hovedstad i Gallia Viennenois, o. 450 en af Burgunds 4 Residenser, 879—1033 Hovedstad i Kongeriget Arelate. Der var tidligt en kr. Menighed i V. (ved lilleasiatiske Kolonister), og 177 gik Forfølgelsen under Mark Aurel hen over den (Diakonen Sanctus Martyr, jfr. Evseb, K.hist. V, I). Byen har mange Levninger fra Romertiden (den gl. roman. Kirke St. Pierre er nu Museum). — Synoder i V.: 892 (sammenkaldt af Formosus, Spørgsmaal om K.gods); 1112 (om Investitur); 1200 (Proklamation af Band over Filip August, da han havde forskudt sin Dronning Ingeborg); 1311—1312, 15. økum. (sammenkaldt af Clemens V, Ophævelse af Tempelherrernes Orden, ved Bullen »Vox clamantis«, Stadfæstelse af »Kr. Legemsfest«); 1557 (foranlediget af Tridentinerkonciliet, om K.tugt). — **Ærkebispedømmet V.** gaar tilbage til 3. Aarh. (jfr. Harnack, Mission u. Ausbreitung des Christentums I, 1906, 378 f.). I den efterkonstantinske Tid fik V. Metropolitanret, men maatte kæmpe længe med Arles for at hævde den. 1801 ophævedes det efter Konkordatet, genoprettedes 1822, men forenedes samtidig med Lyon. *S. A. B.*

Vierzehnheiligen, Valfartssted i Nordbaiern. Efter Legenden viste i Aaret 1445 de »fjorten hellige Nødhjælpere« (III, 412) sig her for en Hyrde og begærede et Kapel, som rejstes 1448. Under Bondekrigen 1525 og senere led det megen Overlast, og i dets Sted opførtes 1743—72 en smuk Kirke i senitaliensk Renæssancestil. Desuden findes der et Fransiskanerhospits. *P. O.*

Wieseler, Karl, tysk evang. Teolog, f. 26. Febr. 1813, d. 11. Marts 1883. Stud. i Göttingen, ført ind paa nytestl. Studier af Lücke (III, 114 f.), 1839 Privatdocent i Göttingen, 1843 e. o. Prof. ssteds, 1851 Prof. i Kiel, 1863 til sin Død i Greifswald. Sammen med Lücke udgav han 1845—48 Vierteljahrschrift für Theol. und K., der nærmest repræsenterede den fra Schleiermacher udgaaede »Formidlingsteologi«. I sit Fag, N. T., leverede W. en Række skarpsindige

kronologiske og isagogiske Arbejder, der dog ofte præges af en noget anstrængt Harmonistik. Hans Hovedskrifter er: Chronologische Synopsis der vier Evangelien, 1843; Chronologie des apostolischen Zeitalters, 1848; Kommentar über den Brief Pauli an die Galater, 1859. *P. O.*

Wieselgren, Peter, sv. Præst, Afholdsforkæmper og Forf., f. i Vislanda (Växjö Stift) 1. Okt. 1800, d. i Göteborg 10. Okt. 1877. Stærkt præget af Almuehjemmets levende Krdm dannede W. allerede som Gymnasiast i Växjö 1819 en Forening af Kammerater, der skulde opmuntre hinanden til »at staa fast i Troen og vokse i Herrens Kundskab«, samt til Afhold fra Spiritus. Som Stud. i Lund paavirkedes han baade af Tegnér (IV, 510) og Schartau (IV, 69). Et Ophold paa Löberöd Gods førte til, at han udgav det store Værk »De la Gardieska archivet« I-XX, 1831—44. Efter 1823 at være bleven Fil. Mag. levede W. en Tid i Stockholms Intelligenskredse, men kaldedes 1824 til Docent i Lit.hist. i Lund og s. A. til Adjunkt i Æstetik; fra 1828 virkede han desuden ved Univ.-biblioteket ssteds. 1830—33 holdt han under stærk Tilstrømning æstet. og lit.hist. Forelæsninger, hvoraf fremgik Værket »Sveriges sköna litt.« I-V (1833—49); 1833 blev han Spr. i Västerstad og Östraby (Lunds Stift) for en ved »Hjemmebrænding« dybt sunken Menighed, som det ved nidkært Arbejde lykkedes ham at højne. 1836 fik han oprettet en Afholdsforening i nævnte Sogne, og i Aarene 1838—46 og 1855 holdt han overalt i Sverige, helt op i Norrland, Afholdsforedrag. 1844 blev han Dr. theol., 1847 Spr. i Helsingborg, 1857 Domprovst i Göteborg efter Thomander (IV, 547). Han satte Afholdssagen i krist. Belysning og frembragte ved sin brændende Mskekærlighed og sit utrættelige Arbejde et saadant Omsving i Opinionen, at en Lov mod Hjemmebrænding vedtoges 1855. Bl. hans talrige Skrifter maa nævnes: Ny Smålands beskrifning I-III, 1844—47; o. 800 Biografier i »Biographiskt lexicon öfver namnkunnige svenska män«. Hans »Samlade skrifter i nykterhetsfrågan« I-II udkom 1903—04. *G. Wbg.*

Wiesinger. 1) **Johann Tobias August W.** tysk Teolog, f. 7. Aug. 1818 i Artelshofen, d. 9. Febr. 1908 i Göttingen. W. studerede 1836—40 i Erlangen under von Hofmann (II, 444) og i Berlin, var en kort Tid Privatdocent i Erlangen, derefter 1848—59 Præst i Untermagerbein ved Nordlingen og 1859—60 i Baireuth. 1860 blev han Prof. i N. T. og prakt. Teol. i Göttingen. Som Medarbejder ved Olshausens (III, 430) Kommentar til N. T. bearbejdede W. flere Breve, Philipperbrief, Pastoral- und Philemonbrief, 1850; Jacobus, 1854; 1. Petrusbrief, 1856; 2. Petrus- und Judasbrief, 1862. (Allg. evang.-luth. Kirchenzeitung, 1908, 189 f.). — 2) **Johannes W.**, tysk Præst, Broder til ovenn., f. 5. Jan. 1821 i Dentlein i Midtfranken, d. 4. April 1886; studerede fra 1841 i Erlangen, var 1849—59 Præst i Helmitzheim, 1859—70 i Posenheim, 1870—82 i Kissingen. Fra 1882 til sin Død virkede han som Præst i Würzburg. Han skildres som en uforfærdet Forsvarer af den luth. Bekendelse og som en fremragende Prædikant. Foruden forsk. Prædikener udgav han Früchte vom Baume des Lebens, 1872. *P. O.*

Vievand, det af den kat. K. benyttede, saltblandede og ved en særlig Indvielse helligede Vand, hvorved man tilsigter en Renselse el. Exorcisme og en Tilførelse af Hellighedskraft. Vand spiller i talrige Rel.er en Rolle som Symbol, givende og afbildende den kultiske Renhed, uden hvilken man ikke kan nærme sig Guddommen el. foretage hl. Handlinger. Baade hos Grækere, Romere og især hos Jøder er saadanne Lustrationer almindelige (jfr. Art. Renselser III, 760; Tempel IV, 514 og Joh. 2, 6). Anderledes forholder det sig med Vand, der ved en særlig Vielseshandling (se Vandindvielse IV, 774) besidder en Kraft, som kan overføres. Daabsvandet parelleliseres tidligt med Elementerne i Nadveren; det kan værne mod Sygdom el. Dæmoner og skal omgaas med særlig Ærbødighed og Forsigtighed. I Løbet af 4. Aarh. møder vi nu V.; en Indvielsesformel herfor findes i de apost. Konstitutioner (I, 127), og i Karolingertiden gøres Indvielsen til en fast Akt, om Søndagen forud for Hovedmessen (i den gr. K. især paa Epifanidagen), og saaledes at V.s Betydning fremhæves som Værn mod Sygdom og Dæmoner og til Brug i Kirker og Hjem mod ondt til Legeme og Sjæl. Ogsaa Marker, Vinhaver osv. kan bestænkes dermed (om V.s Brug ved Benediktioner se Art. Velsignelse IV, 803 f.). I Kirkerne opbevares V. dels i de for Kultus benyttede, flyttelige V.s-Kar, af Bly, Elbenben, Bronce el. ædelt Metal, dels i de ved Indgangen fast anbragte, konsolagtige Beholdere, der oftest er af Sten, og hvortil de i Hjemmene anbragte V.s-Kar svarer. Ved flere Lejligheder i Paasketiden bestænkes Menigheden med det Paaskelørdag viede Vand. Hertil benyttes en V.s-Kost, en scepteragtig Stok med Børster foroven. Ogsaa i irvingianske Kirker er V. i Brug. (H. Pfannenschmid, Das Weihwasser im heidnichen u. christl. Kultus, 1869). *H. J. H.*

Wife-sister-bill. Skønt Book of Common Prayer forbyder Ægteskab ml. en Mand og hans (afdøde) Hustrus Søster, betragtedes saadanne Ægteskaber dog som gyldige i England indtil 1835, da de blev forbudt ved Lov. 1908 gav imidlertid en ny Lov, W.-s.-b., Tilladelse dertil; Præsterne blev dog stillet frit m. H. t. saadanne Vielser. Imod den har man anført, at Lev. 18, 16 var analogt med Tilfældet, og at V. 27 viste, at Forbudet ikke gjaldt Jøderne alene; for den anføres, at et bestemt Forbud ikke findes i Lev. 18, og at V. 18 endog maa tydes som en Tilladelse. (Hasting, Encyclopædia of Religion and Ethics, Art. Marriage). *J. Blf.*

Vig. 1) **Lars V.**, norsk Missionær, f. i Skaanevik 20. Juli 1845, d. 12. Juli 1913, var først Lærer, men kom 1868 paa Miss.skolen i Stavanger og blev 4. Marts 1874 ordineret til Miss.præst. Kort efter blev han udsendt til Madagaskars Indland (Betsileo), hvor han 1875 fik Stationen Masinandraina at bestyre og tillige ledede Lærerskolen. Senere bestyrede han under gentagne Vakancer ogsaa Stationen Antsirabé. I 1902 kom han, syg og nedbrudt, tilbage til til Norge, men kunde dog senere rejse om og virke for Miss.en. Han var en Kender af Madagassernes Rel. og har belyst den i forsk. Afhdl.er og Skrifter. I 1907 udgav han »Den madagassiske Kvinde«. Paa Madagassisk udgav han en Verdenshist., som har vundet adskillig

Udbredelse. (Bymissionæren, 1907, S. 238). — 2) **Ole V.**, norsk Lærer og Forf., f. i Værnes 6. Febr. 1824, gennemgik 1841—43 Klæbu Seminarium, var to Aar Huslærer, blev 1845 Lærer i Kristianssund, først ved Kirklandets Almueskole, saa ved Byens Borgerskole, og virkede siden 1851 i Kristiania som Redaktør og Lærer ved forsk. Skoler. D. 19. Dec. 1857. — V. var en Mand med ualm. Evner og en uudslukkelig Lærelyst. Som Huslærer var han bl. andet kommet over Grundtvigs Skrifter, og de blev bestemmende for hans Livssyn og hele Livsgerning. Han blev grebet af Begejstring for det grundtvigske Folkeoplysningsideal og følte sig kaldet til at være med til at vække og oplyse sit Folk. Under sin Lærertid i Kristianssund kom han med i en Række Virksomheder af kr. og human Art, deltog ivrig i Miss.møder og Lærermøder, holdt Foredrag over fædrelandshist. Emner i Byens Haandværkerforening og optraadte ogsaa stedse ivrigere som Forfatter. I 1850 stiftede han en Skolelærerforening i Kristianssund, hvor han selv blev Formand, og siden var Oprettelsen af Lærerforeninger et af hans vigtigste Formaal, som han virkede for gennem Brevveksling og Rejser rundt om i Landet. I 1856 foretog han en Rejse over Østlandet til Danmark, hvorunder han kom i personlig Berøring baade med Wexels i Kristiania og med Grundtvig, Ingemann o. m. a. Efter Hjemkomsten fra denne Rejse fik han Anmodning fra det i 1850 stiftede Selskab til Folkeoplysningens Fremme om at overtage Ledelsen af dets paatænkte Tidsskrift »Folkevennen«, og her var det, han kom til at udfolde det vigtigste af det Forfatterskab, som har gjort ham til en af Foregangsmændene i norsk Folkeoplysningsarbejde. Et betydeligt Arbejde nedlagde han ogsaa i Maanedsskriftet »Den norske Folkeskole« som han udgav 1852—56, først sm. med P. Andresen og K. Knudsen og senere alene, og hvorigennem han, ligesom gennem sin altid fortsatte Virksomhed for og i Lærerforeningerne, bidrog til at vække og oplyse Lærerstanden i national og kirkl. Aand. Af hans Skrifter kan nævnes: Liv i Norge, Vinteraftenlæsning for den norske Ungdom, 1851; Norske Bondeblomster, poetiske Forsøg, 1851; Sange og Rim for det norske Folk, 1854; Norges Hist. indtil Harald Haarfager, 1857. Jfr. ogsaa »Enkelte af Ole V.s Arbejder til Folkelæsning«, udg. ved O. Arvesen 1859. Hans virksomme Liv, som fik en altfor brat Afslutning, er blevet skildret af mange, bl. a af O. Arvesen i den nævnte Udgave af hans Skrifter. *A. B.* — 3) **Peter Sørensen V.**, dsk Præst og Præstelærer i Amerika, f. 7. Nov. 1854 i Egtved (Ribe Stift), opholdt sig paa Askov Højskole 1872—77, læste dér bl. a. nye og gl. Sprog. Efter et Ophold i Chicago 1879—82 studerede han atter i Danmark til 1884, da han af »Udvalget for den amerik. Miss.« udsendtes til Amerika, hvor han 21. Sept. 1885 af Pastor A. Nielsen (III, 370), der var Formand for »Den dske K. i Amerika«, blev ordineret til Præst for Menigheden i Jacksonville, Iowa. 1888—97 var V. med en kortere Afbrydelse Lærer ved Præsteskoler, først i West Denmark, senere i Elk Horn, 1897—99 Forstander for Trinity Seminary i Blair, 1899—1902 Præst og Højskoleforstander i Elk Horn og fra 1902 (undtagen 1905—09) Forstander for Trinity Seminary og Lærer i G. T., Kirkehist. og Dogmatik. V. har bl. a. udgivet: Dansk-luthersk Mission i Amerika i Tiden før 1884, 1917, og Danske i Kamp i og for Amerika, 1918. (Kirkelig Samler, 1885, 475 f.; Misteltenen, Julehæfte for Omaha, 1918; M. Salomon, Almanak for Danske i Amerika, 1917). *P. O.*

Vigerius, Marcus, Kardinal og »Protector« for de dske Interesser ved Kurien i Kong Hans' og Christiern II's Tid. V. var fra Savona, blev Fransiskaner og virkede en Tid som Prof. i Padova og Rom. Sixtus IV gjorde ham til Biskop i Sinigaglia, Julius II til Kardinal og siden til Biskop af Præneste. V. optraadte som Forf., idet han bl. a. skrev om Jesu Marterredskaber (i Anledn. af, at Innocents VIII fik den hl. Lanse tilsendt fra Sultanen), ligesom han efterlod et Forsvarsskrift for Julius II mod Konciliet i Pisa (se II, 700 a). Hans sædelige Liv var stærkt plettet. Kong Hans valgte ham til at varetage sine Interesser ved Pavehoffet og gav ham vistnok en aarlig Indtægt foruden Domprovstiet i Ribe, og V. ydede flere Gange Danmark god Hjælp, f. Eks. da Christiern II lod Biskop Karl af Hamar fængsle, ligesom ogsaa i Forholdet til Hemming Gad (II, 154), men holdt sig godt betalt ved efterhaanden at faa talrige dske Præbender og andre Indtægter. Flere Danske var i hans Tjeneste i Rom og fik ved hans Hjælp Embeder i Danmark. Han var »Protector« ogsaa hos Christiern II indtil sin Død 18. Juni 1516. (Allen, De tre nord. Rigers Hist. I, S. 383 f.; Lindbæk, Pavernes Forhold til Danmark under Kongerne Kristiern I og Hans, 1907; Jöcher, Allg. Gelehrtenlexikon IV, Sp. 1596). *H. J. H.*

Vigfússon, Jón, isl. Biskop, f. 1643, d. 30. Juni 1690. Efter at have frekventeret Univ.et i Kbhvn to Aar, blev han Sysselmand paa Island, men fradømtes Embedet 1672, fordi han havde drevet ulovlig Handel med fremmede Søfolk. Men skønt uden alle Forudsætninger for gejstlig Virksomhed lykkedes det ham ved Bestikkelse af Griffenfeld at faa Udnævnelse som Vicebiskop i Hólar 1674. Efter 11 Aars Ventetid som Privatmand kunde han 1685, støttet af Biskop Bagger, tiltræde Bispestillingen (mod Sædvane ordineret paa Isl.), uagtet stærk Modstand fra Gejstlighedens Side. Men da han atter beskyldtes for ulovlig Handel (især med Tobak), og en Sag anlagdes imod ham, blev hans fem Bispeaar saare brydsomme. Sagen gik ham imod, men da var den uheldige Biskop allerede død. (Jón Helgason, Islands K. II, 1922, S. 93 f.). *J. H.*

Wiggers. 1) **Gustav Adam Friedrich W.**, tysk Teolog, f. 25. Okt. 1777, d. 4. Maj 1860; studerede i Rostock og Göttingen, 1803 Privatdocent i Rostock, 1808 Prof. i K.hist. ssteds. Skrev bl. a.: Sokrates als Mensch, als Bürger und als Philosoph, 1807 (1811^2); De Juliano Apostata, 1810 (paa Tysk i Zeitschrift f. hist. Theol., 1837). Hans Hovedværk er Pragmatische Darstellung des Augustinismus und Pelagianismus I-II, 1821 og 1833 (overs. paa Eng. 1840). — 2) **Julius W.**, tysk Teolog og Politiker, Søn af foreg., f 17. Dec. 1811, d. 6. Marts 1901, studerede i Berlin og Bonn, 1837 Privatdocent og 1848 Prof. i Teol. i Rostock. Han udgav

bl. a. en værdifuld Kirchengesch. Mecklenburgs, 1840, og Gesch. der evang. Mission I-II, 1845—46. 1852 blev han afsat, anklaget for Højforræderi, sad 3½ Aar i Varetægtsfængsel, blev dømt til et Aars Fæstningsarrest. Siden levede han i Rostock, udgav forsk. sproglige Værker og var 1878—81 Medl. af den tyske Rigsdag. (Literarisches Centralblatt, 1901, 469). *P. O.*

Vigilantius, sydgallisk Presbyter, f. før 365 i Calagurris ved Garonne af velhavende Forældre, Discipel af Sulpicius Severus (IV, 166), blev senere Presbyter, foretog derefter med Anbefalingsskrivelse fra Paulinus fra Nola (III, 501) en Rejse til Østen, hvor han i Bethlehem besøgte Hieronymus. Kort efter sin Tilbagekomst til Italien sendte han Hieronymus et Brev, hvori denne mente at spore en Beskyldning for Origenisme. Han afviste straks V. i et haanligt Brev (Ep 61). Efter sin Hjemkomst til Sydgallien vendte V. sig i nogle nu tabte Skrifter mod den overdrevne Martyrkultus med dens Relikviedyrkelse, mod de natlige Vigilier og dermed følgende Fristelser og mod de tankeløse Almisser; synes desuden ogsaa at have berørt de Farer, Cølibatet førte med sig. Hieronymus svarede 406 med et yderst groft Modskrift (Adversus Vigilantium), hvoraf man kan danne sig et Begreb om V.s Anskuelser, og hvorat man erfarer, at han har haft Tilhængere bl. Sydgalliens Biskopper. Om V.s senere Skæbne vides intet sikkert; ifølge Gennadius (vir. ill. 36) skal han have levet i Barcelona som Presbyter. (G. Nijhoff, V., 1897; A. Réville, Vigilance de Calagurris, 1902; G Grützmacher, Hieronymus III, 1908, 28 f., 154 ff.; L. Duchesne, Histoire ancienne de l'Eglise III[5], 1911, 168 ff.). *P. O.*

Vigilier (i Romerkirken), forberedende Fest paa Dagen før de store Festdage. Egentlig betyder V. Nattevagt efter Mark. 13,33.35 i Tilslutning til den militære Inddeling af Natten i 4 V. Dermed mentes opr. et gudstjenstligt Samvær Natten igennem (pernoctationes; pannychides) eller fra Midnat til Morgengry, under Faste, Læsning og Bøn, hvortil i Dagningen Evcharistien sluttede sig. Saadanne V. omtales i alt Fald for Paasken allerede af Tertullian. Man finder den Forestilling, at Herrens Genkomst skulde ske i Paaskevigilien (Lactantius, Institut. 7, 19). Augustin mente (Serm. 219), at Paaskevigilien var Moder til alle andre V. Man forbandt denne med Illumination af Kirke og Huse. En saadan παννυχίς til Paasken holdes endnu i Orienten. I øvrigt havde det gr. Hedenskab saadanne pannychides. I Occidenten forandredes V.ne fra 11. Aarh. af til kirkl. Andagter om Dagen forinden, idet man oplevede Unoder ved det natlige Væsen, og navnlig i Dagningen, da Folk spredtes i Kirkens Omgivelser og de nærmeste Gader for at vente paa Messen. Det fortælles, at man svirede og dansede i Kirkens Omgivelser (Durandus, Rat. div. off. VI, 7). Allerede Hieronymus taler om Misbrug (Ep. ad Ripuarium). De hang vel sammen med, at indtil dette Tidspunkt skulde man vente med at spise og drikke. — Siden Forandringen hedder Dagen forinden V. I Nutidens Romerkirke tales endnu om Faste-Vigilier (vigiliae quæ jejunantur), men det er kun en rent liturgisk Betegnelse, idet Fasten er bortfaldet i de sidste 200 Aar. V. er kun bevaret ved virkelig gl. Festdage, medens nyere Fester af høj Rang (f. Eks. Kr. Legemsfest) ikke har V. Ved Kristusfesterne (Jul, Epifani, Paaske, Himmelf. og Pinse) er der »store V.« (vigiliae majores). Ved Maria Renselsesdag, Bebudelsesdag, Undfangelsesdag, Allehelgen, St. Hansdag, Andreas', Jakobs, Judas', Matthias', Peters, Simons, Thomas', og Laurentius' Dage er der »smaa« (V. minores eller communes). Paaskevigiliens Indhold vidner endnu om, at Liturgien egentlig er lavet til Brug om Natten. Nu begynder den med, at man i den tidlige Morgen ved Brug af Flint faar tændt og indviet den nye Ild til Paaskekerten. Derefter Procession, Kertevielse, Profetilæsning, Indvielse af Døbevand, Daab, Litani og Messe. I den ældre Kirke var Slutningen af Paaske-V. den rigtige Daabstid. — V. kan ogsaa bruges om de natlige »Tider« (IV, 564) og i Overensstemmelse hermed om Vaagenætterne for de døde, bestaaende i Vesper og Matutin samt Laudes og derefter Sjælemessen. Saadanne Vaagenætter (Vaagestuer) holdt sig som en Folkeskik i Danmark til henimod 19. Aarh., og der klages over dem som over de middelalderlige, at det gik lystigt og ikke altid kønt til. Heri var der formodentlig et hedensk Levn, idet efter hedensk Tankegang det gjorde den døde godt, at Selskabet var lystigt. En Forbindelse af hedensk og kirkeligt forelaa vel ogsaa i den folkelige Vaagenat St. Hans Nat. Nævnes kan her ogsaa, at Væbneren ofte maatte holde Natten forud for Ridderslaget som en Vaagenat i Kirken. Det samme gjaldt indenfor flere Munkeordener om Natten inden Munkeløftets Aflæggelse. Enkelte Steder i evang. Lande holdt »Kristmessen« Julenat sig i længere Tid. Men gennemgaaende saa man kritisk paa den, saa at den f. Eks. forbydes paa Landemodet i Odense 1595 »for megen Uskikkelighedss Skyld«. Et Minde om en Helgen-V. findes i det norske Navn Olsok for St. Olavs Dag (Olafsvaka, vaka = vigilia). *P. S.*

Vigilius. 1) V., Pave 537—555; af romersk Patricierfamilie; under Bonifatius II (I, 355) Diakon, senere Apocrisiarius (I, 114) i Byzanz. Bonifatius havde 531 bestemt ham til sin Efterfølger. Overfor Kejserinde Theodora (IV, 538; II, 702) havde han maattet give sit Ord paa, at, hvis han blev valgt til Pave, vilde han træde ind til Gunst for de afsatte Patriarker og mod Kalkedonsynodens Bekendelse (se Eutykes I, 829). Trekapitelstriden (IV, 611) blev hans Skæbne, Kejseren søgte en absolut Garanti for Oprigtigheden i V.s Animositet mod de tre Kapitler; thi V.s Udtalelse i »Judicatum« (548) var, selv om han der fordømte de tre Kapitler, af tvetydig Art. Mod Ediktet af 551 (mod de tre Kapitler) gjorde V. megen Modstand; men Justinians Magt var overmaade stærk, og V. underkastede sig. Men da rejste der sig en voldsom Bevægelse mod ham (navnlig fra Afrika), og han tog »Judicatum« tilbage. Mod det 5. økumeniske K.møde i Konstantinopel (553), som fordømte de tre Kapitler, protesterede han, men faldt dog til Føje. Takket være sin Eftergivenhed slap han tilbage til Rom, men døde paa Hjemrejsen 7. Juni 555. V.s Papat havde p. G. a. hans vaklende Holdning slaaet en dyb Revne i Enheden, og først under Gregor den Store (I, 254) lykkedes at bringe Enhed tilveje

paany. Striden viste Konstantinopels Overlegenhed over Rom. — 2) V., Diakon, levede o. 420, Forf. til en Munkeregel, som indbefattede Forskrifterne for en Munks Liv, og som blev oplæst i Klostrene. — 3) **V. af Tapsus**, Biskop i den afrikanske Provins Byzacena. Hvad der er bevaret om hans Liv, er yderst lidt; i 484 nævnes han som Biskop i T. Af de Skrifter, der tillægges ham, skønnes han at være en Discipel af Augustin (I, 175), en Apologet for de ortodokse Anskuelsers Ret mod Eutykianerne (I, 829) og de vandalske Arianere (I, 138). Han var udrustet med gode Fremstillingsevner; som Fortolker var han (som sin Samtid) Allegoriens og Typologiens Mand. — 4) **V. af Trient** (d. 400), 20 Aar gl. beskikket til Biskop i T. Fra Ambrosius (I, 68) modtog han de biskoppelige Insignier. V. var en udpræget Missionsbiskop, som baade lod Kirker bygge og Missionærer udsende. V. grundede Stiftet Trient. Da han 26. Juni 400 vilde omstyrte et Gudebillede af Saturn, led han Martyrdøden Ved Forvekslinger med V. af Tapsus er der fejlagtigt tillagt ham forsk. Skrifter. *M. N.*

Vignola (egentlig Giacomo Barozzi), ital. Arkitekt, f. 1507 i Vignola ved Modena, d. 1573 i Rom, virkede en Tid i Frankrig, blev pavelig Arkitekt og arbejdede efter Michelangelos Død paa Peterskirken (de to Sidekupler). V.s kirkl. Hovedværk er »de Gesù« i Rom, der er blevet Forbillede for Baroktidens Kirketype. Hans Lærebog, »Regole degli ordini« (1563), blev arkitektonisk Kanon i et Par Aarh.r. *S. A. B.*

Viguet. Charles Octave, schweizisk Teolog, f. i Genève 1825, d. 1883. Efter at have været Præst (1849—64) blev han Vulliemins Eftermand som Prof. i K.hist. ved det fri Fakultet i Canton de Vaud. Har været en fremragende Kraft indenfor Lausannes Frikirke. Har bl. a. udgivet Diodatis posthume Værker og (sammen med D. Tissol): Calvin d'après Calvin, Fragmenter og Udtog af Calvins franske Værker; »Etude sur le caractère distinctif de J. Calvin, 1864. *V. L. P.*

Viguié, Jean Ariste, fremragende fransk reformert Præst og Teolog, f 1827, d. 1885. Studerede i Frankrig og Tyskland blev Dr. theol. i Strasbourg 1858 med »Histoire de l'apologétique réformé«. Efter en lang Præstevirksomhed i Nîmes kaldtes han 1879 som Prof. ved det nyoprettede Fakultet i Paris, blev ogsaa Præst ved l'Oratoire. Var en af den liberale Teol.s betydeligste og mest tiltalende Ordførere. Har udfoldet en uhyre Virksomhed som Præst, Prof, Foredragsholder og Skribent. Foruden ovennævnte Skrift har han udgivet: De la nature de l'autorité du N. T. (1850); 2 Bind Prædikener; Du principe chrétien de la Réformation (1856); Le Symbole des Apôtres (1864); Le positivisme matérialiste (1867); Alexandrie (1868); Les Origines de la Réformation à Nîmes (1869); La crise actuelle de l'église réformée(1873); »Calvin à Strasbourg« (1880) o. m. a. *V. L. P.*

Wijkman, Sven Caspersson, sv. Biskop og Politiker, f. i Öster-Våla Sogn (Uppsala Ærkestift) 19. Jan. 1754, d. 9. Febr. 1839. W. blev Stud. ved Uppsala Univ. 1771, Fil. Mag. 1776, cand. theol. 1779, og Docent i det teol. Fakultet 1780. 1795 blev han kalseniansk Prof. i Uppsala, Dr. theol. 1800, Spr. i Simtuna 1805, Domprovst i Västerås 1819, Biskop ssteds 1825. W. var et indflydelsesrigt Medl. i liberal Retning af Præstestanden paa Rigsdagen 1800—1830, hvor han havde Plads i Konstitutionsudvalget og senere i Bankudvalget. Ved sin Tiltrædelse som Biskop var han allerede en gammel Mand og efterlod sig derfor kun svage Spor i sin Virksomhed som Stiftsleder. *G. Wbg.*

Vikariat kalder man det, naar et Embede eller en Bestilling besørges af en anden end den, som er fast ansat deri, altsaa i hans Sted. I Alm. drejer det sig om en kortvarig Ordning, i Sygdom eller under Fraværelse af en ell. anden Grund. Udtrykket bruges ogsaa om Tjenestens Besørgelse under Embedsledighed, skønt der i et saadant Tilfælde egentlig ikke er nogen, som den paagældende træder i Stedet for. For dske Præsteembeders Vedkommende bruger man i Reglen at lade en Nabopræst saaledes midlertidig bestyre et andet Embede ved Siden af sit eget, maaske med Hjælp af andre Præster, men saaledes, at den ene er Hovedvikar (Præsteløn.-Loven af 30. 6. 1922 § 75 Stk. 1). Hvor dette ikke kan lade sig gøre af Hensyn til Embedernes forsvarlige Betjening, tilkalder Biskoppen eller Ministeriet en Mand til at besørge det paagældende Embede. I nogle Landskirker har man bestemte Mænd til saadan Tjeneste, i Reglen 2 à 3 i hvert Stift (Stiftskapellaner, Provinsialvikarer). — I Pavekirken betegner V. i flere Tilfælde noget varigt, jfr. vicarius Christi om Paven, apostolske Vikarer, Generalvikarer (se de paagæld. Artikler). En Rest af et saadant mere varigt V. havde den dske K. arvet i den Ordning, at Biskoppen eller en anden højere Gejstlig oppebar Indtægterne af et Embede, men lod det bestyre af en fast Vikar (eller Kapellan). Ordningen afskaffedes ved Reskr. af 1. April 1740; men et Minde derom holdt sig dog endnu længe i de saakaldte Vicepastorater. *E. C.*

Vikingetogene, (kristelig og kirkelig Betydning). De hedenske Nordboers voldsomme Indtrængen i den kr. Kulturverden under V. (8.—11. Aarh.) medførte store kirkl. Forstyrrelser og Tab særlig i Vest-Europa, men endte med Krdmmens Sejr hos de indtrængende Folk. Bispesæder og Kirker plyndredes og brændtes (f. Eks. Ærkesædet Hamburg 845, Beauvais 852, tre Pariserkirker i Aarene 856—861), og Klostre hærgedes, endog gentagne Gange (Lindisfarne 793, St. Colums Kloster paa Hy 802 og 806, Armagh i 830'rne, St. Denis 865). De kultusskabende Relikvier spredtes, talrige Haandskrifter gik tabt, Munke og Klerikere fordreves, bortslæbtes eller dræbtes; K.n fik nye Martyrer (f. Eks. St. Eadmund [I, 704], St. Elfige o: Ærkebiskop Ælfheah af Canterbury, dræbt 1012). Skønt kun faa af Vikingerne (f. Eks. Turgeis, Konge i Irland) bevidst bekæmpede Krdmmen som saadan, spores i de hærgede Landsdele Forfald i kirkl. Tro og Sæd, undertiden endog Frafald (de saakaldte Fremmed-Irer). Dog vaktes i K.n ogsaa Alvor, Bodsstemning, Troesmod, Iver for den kirkl. Kulturs Genrejsning, samt Omsorg for Nordboernes Omvendelse til Krdmmen og derved til mildere Sæder. Den frankiske Miss. i Norden maa ses paa Baggrund af de begyndende V. i Karl d. stores og Ludv. d. frommes Tid. Fyrster og Gejstlige søgte ogsaa at vinde de plyndrende Vikinger, ofte ved Gaver. Vigtigere var det, at Vikingernes

ret betydelige Masser rent umiddelbart fik et Indtryk af K. og Krdm, der naaede om end ikke dybt saa dog meget vidt og forplantedes til Hjemlandene. Handelsfærderne, der gav lignende Indtryk, befordredes stærkt af V. Nordboerne gled ind i en større Kultursammenhæng, hvor den kr. Verdensrel. herskede, og hvor de i Længden ikke kunde bevare den hjemlige Polyteisme. Gennem Indifferentisme og Synkretisme forberedtes Overgangen. Kr. Fanger og mangehaande fredelige Forbindelser formidlede de nye Tanker. Man skimter et monoteistisk Forsyn, en sædeligt fuldkommen Verden, en lidende Guddom osv. — Hvor Vikingerne satte sig varigt fast, antog Høvdingerne Daaben enten straks (saal. Guttorm i Østangel o. 878, Rollo i Normandie o. 911, Erik Blodøxe og hans Sønner i York o. 940) eller senere (Gudrød i Northumberland, d. 894, Olav Kvaaran i Irland o. 943). De som drog i Austrveg (mest Svenske), berørtes mindre af Krdmmen, da deres Vej (til den kr. Orient) gik gennem det endnu hedenske Østeuropa. Dog antog 988 ogsaa det sv.-russiske Riges Fyrste Vladimir Daaben. Med Høvdingerne fulgte oftest deres Mænd. Skønt de Døbte ofte faldt tilbage i Hedenskabet, kristnedes efterhaanden Vikingekoloniernes Befolkning og fik Betydning for Hjemlandenes vordende K.r. Fra Nordboerne i England synes saaledes flere af Nordens Missionærer at være udgaaet (saal. Sigurd [IV, 184], Grimkel og Asgaut). Ligeledes kom adsk. af Irlands, Skotlands og Hebridernes kristnede Nordboer som Landnamsmænd til Island og andre Øer med norsk Befolkning, hvor de ikke blev uden Betydning for Krdmmens Fremtid, og Hebriderne udgjorde i flere Aarhundreder endog en Del af den norske K.provins (Suderøerne IV, 389). — Kun sjælden synes Vikingerne selv at være vendt hjem som kr. Missionærer (f. Eks. Thorvald Vidførle [IV, 557], som drog i Vestrveg og siden drev Miss. paa Island; Thorstein Rigaðsson, Fornm. Sögur V, 318 f., som drog i Austrveg og siden drev Miss. i Sverige). Betydningsfuldt blev det, at to norske Kongesønner Olav Trygvessøn (III, 425) og Olav Haraldssøn (III, 424) under deres V. blev grebet af den kr. Tro, vendte hjem med eng. Missionærer, tilkæmpede sig Kongedømmet og med Nidkærhed nødte de forsk. Landsdele og Bilande til at antage Krdmmen. Da Forbindelsen med England vedvarede gennem den norske K.s hele Grundlæggelsestid, blev denne K. stærkt mærket af Angelsachserne (I, 89). Olavernes raske Indgriben fremskyndede ogsaa Kristningen af Sverige paa Grund af de mange Forbindelser ml. de to Lande (angelsachs. Missionærers Overflytning fra Norge til Sv.; Olav Trygvessøns Besvogring med Ragnvald Jarl osv.). I Danmark fik Svend Tveskægs (IV, 427) V. megen Betydning for Krdmmens fuldstændige Sejr og K.ns raske Opsving, idet de indledede Foreningen med England og en varig kirkl. Forb. med dette Land, der spores lige ned i 2. Halvdel af 12. Aarh. Nordens tidlige Forbindelse med England afsatte tydelige Mærker bl. a. i Kirkers Indvielse til St. Clemens, i Dobbelt-Navnet Trinitatis Kirke og Kristkirke, samt i Dyrkelsen af Lokalhelgener som St. Botulf (I, 373), St. Alban (I, 45) og St. Oswald (III, 455). Strids- og Domsengelen Mikael, som dyrkedes i Vikingetiden, kan lige saa godt være kommet fra Fastlandet. Uden Tvivl modtoges under V. kirkl. Impulser fra Frankerriget (og Tyskland), vel især af de Dske, selv om en detailleret Paavisning heraf nu falder vanskelig (jfr. Olav Trygvessøns St. Martin-Vision, Fornm. Sögur I, 280). I det hele skabte V. Mulighed for Indflydelse langvejs fra, ogsaa fra den græske og den irske K. (jfr. Ligheder ml. gr.-kat. og ældre sv. Paaskeskikke, Fataburen, 1906, S. 137; Thorarin loftunga's Udtryk »Grækalands Beskytter« om Gud, se F. Jónsson, Den n.-isl. Skjaldedigtn. B I, 298; nord. Laaneord fra irsk: kross, bagall; Brigidadyrkelse I, 388 [jfr. ogsaa Art. Sunniva IV, 399]; Stavkirkens Arkitektur og Ornamentik i Forhold til »Opus scoticum«, jfr. Trækirker IV, 640). Den irske Paavirkning synes dog for en stor Del at være formidlet af andre Folk, Angelsachser, Franker osv. (Joh. Steenstrup, Normannerne, 1876 ff.; Alex. Bugge, Vikingerne, 1904 og 1906; R. Nordenstreng, Vikingefærderna, 1915; Jón Jónsson, Vikingasaga, 1915; K. Maurer, Die Bekehrung des norw. Stammes etc., 1855 f.; A. D. Jørgensen, Den nord. K.s Grundlæggelse, 1874—78; A. Taranger, Den angelsachs. k.s indflydelse paa den norske, 1890; Ellen Jørgensen, Fremmed Indflydelse under den dske K.s tidligste Udvikling, 1908; Fr. Paasche, Kristendom og Kvad, 1914; samme, St. Michael og hans engle, Edda I, 1914, S. 33—74; samme, Norsk Litteraturhist., 1923; Axel Olrik, De nord. Folk, i Verdenskulturen III, 1906—07; Hans Olrik, Konge og Præstestand i Danmark, 1905; L. Dietrichson, De norske Stavkirker, 1892; Norsk Kunsthistorie, 1925 f.). *A. Sd.*

Wikner, Carl Pontus, sv. Filosof, f. i Dalsland 19. Maj 1837 i trange Kaar, Stud. i Göteborg 1856, Dr. phil. 1863 (»Om enhet og mångfald«), fik som filos. Docent i Uppsala stor Indflydelse paa Studenterne og var samtidig Lektor i Krdm og Hebraisk ved Latinskolen ssteds, blev 1884 Prof. ved Univ. i Oslo. D. 15. Marts 1888, jordet i Uppsala. I sin filos. Tænkning er W. dybt paavirket af Chr. J. Boström (I, 371), der ansaa W. som sin Arvtager; men W.s ejendommelige relig. Udvikling førte ham til Brud med Boström. Udgaaet fra stræng schartauansk Krdmsanskuelse (IV, 69) stod Gud for ham som Dommeren over Hjærtets indre Liv; Sjælens fuldkomne Renhed og Hellighed blev det Ideal, som han stræbte at naa. Allerede som ti-aars Dreng førte han en Udryddelseskrig mod sin egen Syndighed. 18 Aar gl. oplevede han under Indflydelse af Rosenius (III, 819) et relig. Gennembrud, der syntes at løse Hellighedskravets Problem for ham, og Kristus vandt helt hans Hjærtes Kærlighed. Men denne Kristushengivelse stillede ham overfor »det personlige Kærlighedslivs Problem«, der for ham blev »Livsproblemet«. Dets Indhold kommer til Udtryk i Spørgsmaalet: »Hvorledes kan jeg grænseløst elske Kristus og tillige grænseløst elske en Ven?«, hvilket for W. atter rummer »Problemet om Forsoningen ml. det guddommelige og det mskeliges, tilsidst tilspidset i Sprm. om det personlige Forhold til Kristus: Hvorledes kunde Kristus opfattes som en virkelig Individualitet, til hvilken han selv kunde træde i personligt Forhold, naar hans Væsen, som Kir-

ken lærte, var sm.sat af en guddom. og en mskelig Side, der ikke lod sig forene til en sand mskelig Enhed? W. førtes saaledes til Konflikt med K.ns Lære om de to Naturer. Den Plads, som Kristus havde haft i hans relig. Liv, optoges først af den boströmske Filos.s Tanke om »Mskets evige Idé i Gud«. Gud og Kristus stilledes ligesom i Skygge for Mskets evige Urbillede el. Ideal. At kende Gud syntes ham nu at være at kende sig selv. I 1864 var W. fra dette Stade naaet over i et panteistisk, hvorefter Gud var Al-Realiteten, Al-Personligheden: »Min Personlighed er altsaa ogsaa hans Personlighed«, enhver mskelig Personlighed er i Grunden »en forklædt Gud«. Men stedse mere følte W. Trangen til at naa frem til et personligt Gudsforhold, hvor et individuelt Jeg kunde staa overfor et guddommeligt Du. Han led sin Panteisme ihjel. I Kristi Person fandt han omsider en Personlighed, der levede fuldt og helt for Guds Ansigt uden dog at miste noget af sin mskelige Individualitet. Her er den Kendsgerning, hvorigennem Guds Kærlighed til Msker har faaet sit fuldkomne Udtryk, og gennem hvilken enhver mskelig Individualitet kan føres til Gud uden at miste sig selv. »Gud bliver ikke længere en Kronos, der opsluger sine Børn; han er den fortabte Søns Fader«. I Lyset af denne Guds- og Kristusopfattelse løstes ogsaa for ham Problemet: »Alt eller intet«. Dette Slagord er værdiløst, thi denne Verden bliver altid kun en Forgaard til den evige, den er kun Stykværk og kan ikke være mere. — Mens W. selv ansaa sine Bidrag til en vidensk. Kristologi som sit Livs vigtigste Opgave, har hans filos. Skrifter mest kun hist. Interesse. Men som skønliterær Forf. lever han endnu; hans Prosastil regnes til klassisk sv. Prosa. Dertil kommer hans egenartede relig. Personlighed, der gør, at N. Söderblom har sm.stillet ham med S. Kierkegaard som de to Personligheder, i hvilke »vi ejer Inderlighedens største Rigdom indenfor nordisk Kultur«. W.s mere omfattende populærvidensk. Værker er samlede under Titlen: »I mänsklighetens livsfrågar«. Hans selvbiograf. Arbejde: »Tankar och frågar inför människenes son« (1872) er overs. paa Dsk af H. Høgsbro, 1925. Nævnes maa ogsaa »Religiösa meditationer och föredrag« I-III, 1873—74. En samlet krit. Udgave af W.s Skrifter er 1920 paabegyndt ved Ad. Ahlberg og Th. Hjelmquist. (L. H. Aberg, C. P. W., hans levnad och läror, 1889; J. A. Eklund, P. W., 1919; T. Bohlin, P. W. och Søren Kierkegaard, 1919; N. Teisen i Vor Ungdom, 1890, S. 46 f.; A. Gemmer i Dsk teol. Tidsskrift, 1917; Th. Rein i Nordisk Tidsskrift, 1892). *T. B.*

Viktor, se Victor.

Wilberforce. 1) **Samuel W.**, eng. Biskop, f. 1805, d. 1873, 3. Søn af nedennævnte. Sine Studier i Oriel College i Oxford afsluttede han i 1826. W. var udpræget Højkirkemand, men tog dog Afstand fra John Henry Newmann og Oxford-Bevægelsen (III, 364). Hans kirkl. Løbebane var gradvis stigende; i 1828 blev han ordineret, i Marts 1845 blev han Domprovst ved Westminster for i Oktober s. A. at overtage Oxford Bispesæde. Den Mistænksomhed, der vaktes i Anl. af Pavebullen af 1850, hvorved det rom. Hierarki oprettedes i England, og som i særlig Grad adresserede sig til det højkirkl. Parti og ganske specielt til W., fordi adsk. af hans allernærmeste (bl. dem hans Svoger, den senere Kardinal Manning [III, 163]) traadte over til den kat. K., svandt dog hen og gav ham i hans Arbejde alles Tillid. I 1838 udgav han en Levnedsskildring af Faderen og to Aar senere hans Korrespondance. 1844 kom fra hans Haand History of the American Church. — 2) **William W.**, eng. Filantrop, født i Hull 1759, d. 1833. I 1776 kom han til St. John's College, Cambridge; 1780 Medl. af Underhuset. Gennem en Ven, Isaac Milner (III, 258), blev han ført til evang. Krdm og et alvorligere Livssyn. Dette satte straks Præg paa hans polit. Arbejde; 1787 var han beskæftiget med at danne et Selskab til Sædernes Forbedring. Omtrent samtidig satte han ind mod Slavehandelen. Plantagearbejdet med Slavehold var blevet en Form for Storindustri. Plantageejerne havde Kapitalen og dermed Stemmerne og Magten. Msker udbyttedes paa den grufuldeste Maade, Race- og Religionsmodsætninger gjorde Forholdene ulidelige. Kvækerne var de første, der havde sat ind for Slaveriets Afskaffelse, dog uden Resultat. Efterhaanden voksede p. Gr. a. Slavevennernes energiske Indsats Sympatien og Interessen for Slavernes Sag. I dette Arbejde støttedes W. af den yngre Pitt, der var et køligere Temperament end W. Først vilde man blot forbedre Slavernes Kaar ombord paa Skibene og i Plantagerne. Skuffelse fulgte dog paa Skuffelse, trods det at Forholdene talte deres realistiske Sprog ved de optagne Forhør. Først 1807 blev det første Skridt gjort henimod Slaveriets Ophævelse. I 1823 dannedes Selskabet mod Slaveholdet; W. blev den ene Vicepræsident; den anden blev Thomas Clarkson, der i en Aarrække havde ført Agitationen ude i Landet. Loven om Slavernes Frihed gik først igennem i August 1833, og da var W. W. død. — Men ogsaa i direkte evangelisk Arbejde tog W. Del. Han fandt sit aandelige Stade i det evang. Parti i den eng. K. og nærmere bestemt i den Kreds, der kaldtes »Clapham Sekten« (I, 514), hvorfra der udgik betydelig Indflydelse af direkte vækkende kr. Art til andre Kredse. W. var levende og aktiv interesseret i Forbedring af Samfundets relig. og sociale Velfærd (f. Eks. mod Drikkeri, mod Utugt, for Søndagens bedre Helligholdelse, for Oprettelse af Sogneskoler for kr. Undervisning, bedre Lønninger for de daarligst lønnede Præster, for Mission i Indien osv.). W. er begravet i Westminster Abbedi nær ved Pitt's Grav. Hans Bysbørn i Hull har rejst en Mindesøjle for ham. W. er en af de største Skikkelser ikke alene i eng. Politik men — som Lægmand — tillige i sin K.s Hist. (James Stephen, Essays in Ecclesiastical Biography, 1849; J. C. Colquhoun, W., His Friends and Times, 1866; W.s Levned I-IV, 1838, udg. af hans Sønner Robert, Isaac og Samuel; W.s Correspondance, 1840, ogsaa udgivet af hans Sønner). *M. N.*

Wild, Johann (Ferus), fransiskansk Prædikant, f. 24. Juni 1495, d. 8. Sept. 1554 i Mainz, hvor han 1528—39 prædikede i Fransiskanerkirken, 1539—54 i Domkirken. Skønt ikke upaavirket af Ref.en blev han dog indenfor den kat. K. Bl. hans Skrifter findes talrige

Prædikener over Gl. og N. Test.s Tekster. De fleste af dem blev 1590 sat paa Index (II, 523) med Tilføjelsen »indtil de rettes«. Dog skyldes Afvigelserne fra den rom. Kirkelære sandsynligvis Uagtsomhed; de kætterdømte Prædikener var hastigt nedskrevne og blev først trykt efter W.s Død, skønt de af Forf. ikke var bestemt til Offentliggørelse. (Allg. deutsche Biographie VI, 1877, 721 f.). *P. O.*

Wildenspucher-Korsfæstelsen. En ung schweizisk Sværmerske, Margaretha Peter (f. 1794), mente at modtage Aabenbaringer i talrige Visioner. Hun stod i Forbindelse med Fru v. Krüdener (II, 869) og Jakob Ganz. Tilsidst tiltroede hun sig forløsende Betydning i Kraft af, at Kristus særlig boede i hende. Efter gentagne ekstatiske Djævlekampe, vilde hun endelig ofre sig helt for at frelse Menneskeheden. I Forbindelse med sine Tilhængere, der ganske var betaget af hende, lod hun 15. Marts 1823 i sin Fødeby Wildenspuch sin Broder saare, sin Søster dræbe og sig selv korsfæste ved Gennemnagling af Hænder, Albuer, Fødder og Bryster. Hun ventede at skulle opstaa paa 3. Dag. Hendes Religiøsitet var til Dels forbundet med Sanselighed. *G. S. P.*

Wilder, Robert Parmelee, f. 1863 i Kolhapur, Indien, hvor Faderen var Missionær; studerede ved Princeton Univ. (U. S. A.) og tilendebragte sine teol. Studier 1892. Hans uforglemmelige Daad i den nyere K.hist er, at han (og hans Søster) gav Stødet til og stiftede »Studenter Frivillig-Bevægelsen for ydre Mission« ved Studentermødet paa Moodys Grund, Mount Hermon, i 1886 (II, 135). Han stiftede siden en Afd. af samme i England 1892 og vakte ogsaa i andre Lande, bl. a. i Skandinavien, en ny Ansvarsfølelse overfor den ikke-kr. Verden bl. Studenter. I 3 Aar virkede han bl. Indiens Studenter, men maatte opgive sin Gerning for Helbredets Skyld. Var i 11 Aar Generalsekretær for Englands kr. Studenterbevægelse og er nu siden 1919 vendt tilbage til sit Ungdomskald, som General-Sekretær for Studenter-Frivillig-Bevægelsen. Hans Styrke er ikke saa meget en overlegen Begavelse, endsige vidensk. Lærdom, som derimod et rent Hjærte, en uforbeholden Hengivelse i sit Kald og et lyst kærligt Sind, som vinder mange enkeltes Fortrolighed. Har foruden mange relig. Smaaskrifter udgivet Bogen Among Indian students (overs. paa dsk og svensk). *O. R.*

Wildermuth, Othilie, tysk Forfatterinde, f. 1817, d. 1877. W. skildrer i talrige Romaner Hjemlivets Glæde paa sund relig. Baggrund. Hendes Produktion, der er uden særlig Originalitet, vandt en ikke ringe Læsekreds, navnlig bl. unge Kvinder. Af hendes Romaner kan nævnes: Aus dem Frauenleben; Auguste; Im Tages Licht; Lebensrätsel; Perlen aus dem Sande. En Del af hendes Skrifter er direkte opbyggelige, en Del er Ungpige- og Børnebøger. (O. W. nach ihren eigenen Aufzeichnungen, 1889, af hendes Døtre). *G. S. P.*

Wildhagen, Caspar, dsk Biskop, f. 24. Okt. 1664 i Trondhjem, d. 28. Apr. 1720 i Viborg. W. blev Stud. 1681, studerede en Tid i Kiel, blev 1683 cand. theol. i Kbhvn, 1685 pers. Kap. hos Slotspræsten paa Akershus, 1693 Compastor i Glückstadt og rejste her Anklage for Vranglære mod sin Kollega Nic. Sibbern (W. udgav Akterne i Sagen i Hamburg 1706). 1709 blev W. tysk Hofpræst i Kbhvn efter H. G. Masius (III, 194) og fik samtidig tildelt den teol. Dr.grad, vel som Trøst for at maatte være Skriftefader for Kongens Elskerinde, Grevinde Schindel. 1712 blev han Bisk. i Viborg, hvor han havde en Del Modgang. (K.hist. Saml. 4. R. II, S. 540). *H. J. H.*

Wilfrith, eng. Biskop, f. 634, af fornem angelsachsisk Slægt, sluttede sig, med sin Forkærlighed for det fornemme og straalende, tidligt til det rom. Parti i dets Kappestrid med det iroskotske (jfr. Skoter IV, 235). Han gjorde som ung en Rejse til Rom, opholdt sig paa Hjemrejsen i Lyon og vendte tilbage som lidenskabelig Bærer af det rom.-galliske K.-Ideal. Han opførte Klostre, der i Modsætning til de keltiske var rige og mægtige. Paa den af Kong Oswy afholdte Synode i Streaneshalch (se Whitby IV, 840) 664 var W. den rom. Traditions Forkæmper og sejrede ved sine massive Bibelbeviser og sin Paaberaabelse af Peters Særstilling som Indehaver af Himmeriges Nøgler. Northumbrien sluttede sig til den rom. K., og hele England fulgte med. W. blev s. A. valgt til Biskop i York og indviedes paa pragtfuld Vis i Nærværelse af 12 frankiske Bisper. Han søgte at genoprette Ærkesædet i York, men fordreves i nogle Aar af en keltisk Reaktion og opholdt sig i Kent, indtil den nye Ærkebiskop Theodor af Canterbury (IV, 537) atter bragte ham paa Yorks Bispestol. Dennes Glanstid kom nu i hans 10aarige, uhindrede Bispegerning, bl. a. med Indvielsen af flere statelige Basilika'er. Ærkebiskop Theodor, der stedse mere saa en Rival i W., delte i dennes Fraværelse (678) hans Diøces i tre, og siden i fem Dele. W. drog da paany til Rom med Appellation til Paven (den første fra England); paa Udrejsen grundede han 678—79 den siden saa vigtige Miss. bl. Friserne. I Rom genoprettede et Koncilium 680 hans Diøces, men bevægedes af Theodor til ikke at gøre det til Ærkebispedømme. Men hjemkommen fængsledes W. i ni Maaneder og førte derefter et Vandreliv, hvorunder han overalt agiterede for rom. Sæd og en Tid bekæmpede Hedenskabet i Sussex og paa Øen Wight. For en Tid toges han til Naade af den nye Konge Aldfrith og genvandt sit Diøces York i dets beskaarne Skikkelse; men da han ved Theodors Død fornyede sine gl. Krav, blev han 692 paany fordrevet. genoptog sit Vandreliv og drog 704 som 70aarig for tredie Gang til Rom. Han vandt her dog atter kun en halv Sejr og blev af den eng. Konge helt afvist, indtil han endelig 710 fik et lille Bispedømme Hexham, men døde s. A. W.s Værk betød Roms Sejr i England, men viste ogsaa de Skranker, som her fra Beg. af stilledes for Roms Magt. (Beda, Hist. eccles., ed. Ch. Plummer, I-II, 1892—99; Vita Wilfridi, ed. Raine, 1879, og Levison, 1913; Cambridge History of England I, 1907; J. H. Burn, Handbook of Engl. church hist. I, 1909; A. Plummer, The churches in Britain, 1911 f.; H. v. Schubert, Gesch. der christl. Kirche im Frühmittelalter I, 1921). *Hj. H.*

Wilgefortis, en Omdannelse af *virgo fortis*, som er blevet til Navnet paa en legendarisk Jomfru og Martyr, der ogsaa bærer Tilnavnet

Oncommera eller *Liberata*. Efter en af Legendens Former var W. Datter af en hedensk Konge i Portugal. Da hun kom til Troen, afgav hun Løfte om at forblive ugift; hendes Fader ønskede imidlertid i polit. Øjemed at gifte hende bort; men da hun ikke vilde føje ham, blev hun kastet i Fængsel, hvor hun bad Gud om, at han vilde forandre hende saaledes, at hun ikke kunde behage nogen Mand. Bønnen blev opfyldt paa den Maade, at der voksede et Fuldskæg ud paa hende. Overfor den forfærdede Fader erklærede hun, at hendes Brudgom var Kristus, hvem hun havde bedt om dette, som han havde opfyldt. Faderen blev vred og lod hende korsfæste, for at hun kunde blive sin Brudgom lig. — Legenden findes imidlertid ogsaa i andre Variationer og gaar igen i flere Lande; den lader sig reducere til, at de Billeder, der skal forestille W. som den korsfæstede Jomfru, kun er forsk. Billeder af Kristus som korsfæstet, idet de Billeder, der fremstiller Kristus iført den lange Klædning og Kongekronen, gav Fantasien Næring til at tænke sig en korsfæstet, kongelig Jomfru paa et Tidspunkt, hvor man almindeligvis havde accepteret de Billeder af den korsfæstede, hvor han var afklædt den lange Kjortel. (W. Menzel, Christliche Symbolik I², 1856; Dietrichson, Christusbilledet, 1880, S. 373 f.; Calendarium chronolog, Wien 1781, 174). *M. N.*

Vilhelm. 1) **V. af St. Amour**, Lærer ved Univ.et i Paris, f. i St. Amour i Franche-Comté, d. 1272, var Sjælen i Univ.ets Kamp mod Tiggerordenernes Lærervirksomhed. V. havde Innocents IV paa sin Side, men som literære Modstandere havde han Albert d. st., Thomas fra Aquino og Bonaventura, og senere fik han baade Alexander IV og Louis IX mod sig. Da V. i et Skrift »Om Farerne i de sidste Tider« skildrede Tiggermunkene som »Antikristens Forløbere, Farisæere og falske Apostle«, blev Bogen dømt til at brændes, V. selv, skønt han var pavelig Kapellan, afsat (1256) og en Tid lang endog landsforvist. Han er ikke uden Grund betegnet som »13. Aarh.s Pascal«. (En trykt Udg. fra 1632 af V.s Skrifter med biograf. Indledning blev under Dødsstraf forbudt af Louis XIII; Du Pin, Nouv. Bibliotèque des auteurs eccles. X, 1697, 150 f.; Seppelt, Der Kampf der Bettelorden an der Universität Paris seit der Mitte des 13. Jahrh.s i »K. geschichtl. Abhandl.« ed. Sdralek, III og VI, 1905 og 1908). *S. A. B.* — 2) **V. af Auvergne**, se V. af Paris. — 3) **V. af Champeaux**, se I, 494. — 4) **V. af Hirschau**, Abbed 1069—91 i Hirschau (se II, 433), f. (Aarstal ubekendt) i Baiern, d. i Hirschau 1091, blev som Barn klostergivet til St. Emmeram i Regensburg, hvor han fik sin vidensk. Uddannelse. Her var han Prior, da han 1069 kaldtes til Hirschau for at afløse Abbed Frederik (højtideligt først 1071). V. gjorde Hirschau uafhængigt af baade Greven af Calw og Biskoppen af Speier og fik dette godkendt af Kejseren (1075). Selv rejste V. i samme Anledning til Rom, hvor han vandtes helt for Gregor VII, saa han siden stod paa dennes Side i Kirkekampen. V.s betydeligste kirkl. Indsats var Indførelsen (1077) af »Constitutiones Hirsaugienses«, hvormed Clunys Regel kom til Tyskland. V. lod for sit Kloster fremstille et Mønstereksemplar af Vulgata. (M. Fischer, Studien z. Entstehung der Hirs. Konst., 1910; Helmsdörfer, Forschungen z. Gesch. des Abtes W. v. H., 1874). *S. A. B.* — 5) **V. af Köln**, tysk Maler, ogsaa kaldet Mester V. fra Herle efter hans Fødeby, omtales i lit. Kölnerkilder fra 1358—1378 som »den bedste Maler i alle tyske Lande«. Han er velhavende Borger, der ofte af Byens Raad faar overdraget Arbejder. Paaviselig af V. er vistnok kun Rester af Vægmalerier i Hansasalen i Raadhuset (nu i Wallraf-Richartz Mus.) i Köln. Hans Madonnatype er fin, slank, yndefuld. *S. A. B.* — 6) **V. af Malavalle**, ital. Munk, d. 1157, har givet Navn til »Vilhelmiterne«. Om hans Fødsel og Slægt vides intet. 1153 kom han tilbage fra en Pilegrimsfærd til Compostella og slog sig ned som Eneboer først i Nærheden af Pisa, siden (1155) i den øde Dal Malavalle ved Siena. Et Par Venner grundede efter V.s Død »Vilhelmiterne«, en Augustiner-Eremit-Kongregation, der vandt adskillig Udbredelse. Den eksisterer ikke mere. (Heimbucher, Die Orden u. Kongregationen II, 1907, 180 f.). *S. A. B.* — 7) **V. af Malmesbury**, eng. Benediktinermunk, f. o. 1090—96, d. efter 1142, var Søn af en normannisk Fader og en sachsisk Moder, opdraget i Oxford og levede iøvrigt sit Liv i Klostret Malmesbury som Forsanger, Bibliotekar og hist. Forf. Han fortsatte Beda (I, 247) og skrev de eng. Kongers Hist. fra Angelsachsernes Erobring (449) til 1129 (De rebus gestis regum Anglorum libri 5), siden afsluttet med hans egen Tids Hist. (Historiae novellae). V.s 2. Hovedværk er en Skildring af Englands Bispe- og Klosterhist. til 1122. (De gestis pontificum Anglorum libri 4), hertil en Levnedsskildring af hans Klosters Grundlægger Aldhelm (De vita Aldhelmi). V. skriver ikke blot kronistisk men vurderende og benytter sine Kilder med Omhu. (V.s Hovedværker er udg. af »English historical society«, 1840). *S. A. B.* — 8) **V. af Modena**, se V. af Sabina. — 9) **V. af Nogaret**, se Nogaret (III, 387). — 10) **V. af Occam**, se Occam (III, 415). Navnet Occam skal stamme fra en Landsby O. i Grevskabet Surrey, Syd for London. — 11) **V. af Paris**, Biskop i Paris 1228—1249, f. i Aurillac i Auvergne (ogsaa kaldet V. fra Auvergne), hører til 13. Aarh.s betydelige Mænd. Han optræder i de hist. Kilder baade som Biskop, Filosof og Diplomat. I Universitetsstriden støttede han Tiggermunkene. Som Filosof støtter han sig baade til Plato og Aristoteles. Den skolast. Begrundelse, som han giver for sin Verdensanskuelse (De universo I-VI) har interessante Paralleller til Dantes »Comedia«. (Folioudg. af hans Skrifter I-II, 1674). *S. A. B.* — 12) **V. af Roskilde**, dsk Biskop, o. 1060—o. 1074. Den samtidige Adam (I, 24) siger, at Ærkebiskop Adalbert af Bremen ordinerede ham som en af »sine Klerikere«. Den meget senere Saxo gør ham til Englænder og siger, at han havde været Sekretær og Præst hos Knud d. st. Han har gjort stærkt Indtryk paa sin Samtid. Roskildekrøniken, d. v. s. en Gejstlig i Roskilde ca. 1140, skriver: »Han var en stærk og tapper Mand, heftig af Sind; ikke alene med sin legemlige Kraft kuede han de mægtige, men ogsaa med sin sjælelige; og han skaanede ingen i sin Vrede«. Saxo dvæler bredt ved hans intime

Samarbejde med Svend Estridsen (IV, 427) med det bekendte Sammenstød og Fortællingen om hans Død ved Topshøj Ore, da han ventede Kongeligets Komme (1074 eller 1076? Hist. Tidsskr. 6. R. IV, 722; 7. R. II, 229 og 407; Aarb. f. nord. Oldk., 1899, 130). Hvor meget af dette, der er Historie, er vanskeligt at sige (Hist. Tidsskr. 6. R. III, 602 ff. og 8. R. I, 1 ff.). Efter Roskildekrøn. udnævnte Kong Svend hans Eftermand. Undersøgelse af hans Knogler viser ham som en høj, smuk, meget kraftig Mand af et bydende Udseende, men i de senere Aar Krøbling af Gigt, ca. 60 Aar (F. C. C. Hansen, De ældste Kongegrave og Bispegrave i Rosk. Domk., 1914). Han paabegyndte den Fraadstens-Katedral, der afløste Harald Blaatands Trækirke. Anlægget var præget af tysk Byggeskik. *P. S.* — 13) **V. af Sabina**, Kardinal, pavelig Legat, var opr. Chartreusermunk, blev 1222 Biskop i Modena og sendtes 1224 af Pave Honorius III (II, 457) op for at ordne K.-forholdene i de for Kristenheden nyvundne Omraader Estland, Livland, Gotland osv. 1226 prædikede han paa Gotland Korstog mod Øselboerne for deres Røveris Skyld. Atter 1234 var han i samme Egne, hvor han mæglede ml. Tyskridderne og Biskop Christian (I, 505, jfr. Preussen III, 592) og inddelte Preussernes Land i 4 Bispedømmer under Riga. Dette dygtige Arbejde belønnede Innocents IV med at gøre ham til Kardinal-Biskop af Sabina (Sabinerlandet, Domkirke i Magliano). Bag efter blev han endnu brugt til at ordne K.forholdene i Skandinavien. Kong Haakon den Gl. (II, 318) i Norge var en uægte Søn af Haakon Sverresøn. Han ønskede ved Kroning at blive helt legitim, men det norske Episkopat forlangte, han skulde tage Kronen til Len af K.n. Haakon gik da til Paven, betalte godt, og V. kom som Kardinal-Legat over England til Bergen, hvor han kronede Kongen St. Olavs Dag 1247, og ved et aabent Brev af 16. Aug. regulerede han de norske Forhold efter de almeneuropæiske. Til Islænderne skrev han et Brev, at de skulde tjene Kong Haakon, for det sømmede sig ikke, at de ikke som alle andre Folk i Verden tjente under en Konge. Videre gik Rejsen til Sverige, hvor han holdt Reformkirkemødet i Skeninge (IV, 216) og udstedte sit Brev til alle Brødre i Sveriges Rige 1. Marts 1248. V. døde i Lyon 31. Marts 1251. *P. S.* — 14) **V. af Thierry**, Skolastiker i Middelalderen, f. o. 1085 af fornem Familie i Liège, d. før 1153 (o. 1148), var 1119—1135 Abbed i Benediktinerklostret St. Thierry (St. Théodoric) ved Reims, derefter Cistercienser i Signy (samme Diøces), hvor han døde. V. var stor Beundrer og personlig Ven af Bernard af Clairvaux (I, 271) og helt af dennes Aandsretning. Han var Abélards (I, 13) uforsonlige Modstander. Foruden polemiske har han skrevet eksegetiske og mystiske Skrifter samt en Levnedsskildring af Bernard. (V.s Skrifter i Migne, Patrol. lat. 180; H. Kutter, W. v. Th., 1898). *S. A. B.* — 15) **V. af Tyros**, Korstogenes Historieskriver, d. o. 1184, var f. i Palæstina af indvandret vesterlandsk Familie og selv uddannet i Vesten (Paris?). 1167 blev han Ærkediakon for den syriske K., og 1174 gjorde Balduin IV af Jerusalem, hvis Opdrager han havde været, ham til Ærkeb. af Tyros og Rigets Kansler. 1179 tog han Del i Lateransynoden. V.s hist. Værk »Historia rerum in partibus transmarinis gestarum« i 23 Bøger er et af de bedste hist. Arbejder fra Middelalderen og Korstogenes klassisk lit. Hovedkilde (i Migne, Patrologia lat. 201; paa tysk ved Kauster, 1840). *S. A. B.* — 16) **V. af Æbelholt**, dsk Abbed, d. 1203. Født af fransk Adel, optugtedes i Benediktinerklosteret St. Germain-des-Près ved Paris under sin Onkel Abbed Hugo. Denne skaffede ham som 14aarig en Kannikepræbende i Kapitlet ved St. Genovefa. Han brugte Munkevaner, og Kannikerne søgte at komme af med ham ved at narre ham ind i et Cistercienserkloster. Det lykkedes ikke, men i Stedet blev der 1148 indtvunget (ved Abbed Suger) regelbundne Kanniker fra St. Victor, og Kapitlet blev regelbundet. For Livet blev V. en Forkæmper for streng Overholdelse af Augustins Orden. Absalon havde lært V. at kende under sit Ophold i Paris og indkaldte ham (vel 1165) for at reformere Kannikeklosteret paa Eskilsø. Den iltert-energiske Mand fik det dog ikke let. Forholdene var fattige og daarlige og Kannikerne (»6 Mand. der kun af Navn var Kanniker«) uvillige mod V. med hans strenge Regler og den megen Plantefode (»han giver os Træblade og Markurter i Stedet for Føde«). V. paastod siden, de havde tænkt paa at sælge ham til vendiske Sørøvere. To Ledsagere opgav Sagen og rejste hjem. Men V. blev, bad Absalon om Støtte og fik ca. 1175 Klosteret flyttet til Æbelholt i Nordsjælland. Han efterlod det som et af Landets største, men da han daglig bespiste 100 Fattige, kunde Udkommet daarligt slaa til. Utvivlsomt har han virket som Lærer og Vejleder og Skaber af et kr. Ideal for den unge Gejstlighed i Danmark, og hans ildfulde Personlighed har virket inciterende. Han er skildret af en Discipel i et temmelig tarveligt »Helgenlevned«, men vi har ogsaa i Behold det meste af en Brevveksling, hvori han optræder som k.retslig og pastoral Vejleder og paa anden Maade viser sin Personlighed. Under den konventionelle Ydmyghedsstil mærkes noget vulkansk. Som Franskmand var han Hovedmand for Ægteskabet ml. Philip August og Prinsesse Ingeborg og arbejdede med voldsom Energi, men ringe Held, paa at skaffe hende hendes Ret som Dronning. Absalon fandt sig trofast i den paagaaende Vens Fordringsfuldhed. Efter hans Død 6. April 1203 talte Folk om Mirakler ved hans Grav i Klosterets Trækirke, og Anders Sunesøn fik ham kanoniseret 1224. (Gertz, Vitae Sanct. Dan., 1908—12; V.s og Æbelholt Klosters Breve i Script. rer. Dan. VI; H. Olrik i Dske Helgeners Levned, 1893—94, S. 167 f.; samme, Abbed V. af Æ., Nordsjællands Helgen, 1914). *P. S.*

Vilhelm den fromme, Hertug af Aquitanien (886—918), stiftede i sin høje Alderdom Abbediet Cluny (11. Sept. 910) og rejste selv sammen med Klostrets første Abbed, Berno, til Rom, hvor han fik Stiftelsen stadfæstet og Klostret stillet umiddelbart under Paven (jfr. Cluny I, 524). *S. A. B.*

Vilhelm den Tavse, se Oranien (III, 442).

Vilhelm Durandus, se Durandus, Guillaume (I, 691).

Vilhelm Erobreren, Hertug af Normandiet, Englands Konge efter Slaget ved Hastings

(1066—87). V.s Regering fører paa alle Omraader England i nærmere Berøring med Fastlandet. De højeste Embeder, politiske og kirkl., besættes med Udlændinge, saaledes Lanfranc (III, 14), der bliver Ærkebiskop i Canterbury (1070—89). Cluniacenserreformen trænger ind, støttet af Kongen og Lanfranc, der i det hele arbejder i god Forstaaelse. Munkevæsenet fremmes, der indføres Synoder og særlige gejstlige Retter. Men samtidig hævdes Kongens Ret til Investitur; ingen maa bandlyses uden hans Vilje. Cølibatstvang gennemføres kun delvis. Forholdet til Pavestolen var under Alexander II, Lanfrancs Elev fra Bec, udmærket (I, 150), og Erobringen af England anerkendtes. Selv under Gregor VII kom det ikke til aaben Strid, skønt baade Lanfranc og V. var imod Gregorianismen. V. var et organisatorisk Talent, stærk, ofte hensynsløs, men med en stærk Retfærdighedssans og en sikker Tro paa sit guddom. Kald. *G. S. P.*

Vilhelm Rufus, eng. Konge (1087—1100), Søn af Vilhelm Erobreren, var moralsk troløs og tyrannisk, religiøst en Gudsbespotter. Efter Lanfrancs Død laa han i stadig Strid med K.n. 1089—93 lod han Ærkestolen i Canterbury staa vakant, og da han havde besat den med Anselm (I, 99) kom det til stadige Stridigheder mellem dem. Til sidst maatte Anselm flygte til Rom (1097). Urban II vovede dog ikke at drive det videre end til Trusler mod V. R. *G. S. P.*

Wilhelm, se Vilhelm og William.

Vilhelmiter, se Vilhelm af Malavalle.

Wilhelmsdorf, Koloni for arbejdsløse og hjemløse Mænd i Nærheden af Brackwede ved Bielefeld, grundlagt af Bodelschwingh (I, 345) 1882 under Protektorat og med Støtte af Kronprins Friedrich. W. bestaar af en stor Bondegaard og flere andre Bygninger med tilhørende stort Landbrug, som beskæftiger de Arbejdsløse, »vore Brødre fra Landevejen«, som Bodelschwingh kaldte dem. Ved Udgangen af 1883 var der allerede over 200 Kolonister. W. fik snart Aflæggere omkring i Tyskland og efterlignedes i andre Lande; i Danmark er Kbhvn's Arbejdshjem, »Arbejde adler« og Møltrup Redningshjem stiftede med W. som Forbillede. I W. er der altid holdt over, at Opholdet er frivilligt, men Hjemmets Husorden skal følges; alle Kolonisterne skal, saa vidt Kræfterne rækker, arbejde, og faar derfor en lille Dagløn; man søger at skaffe dem fast Arbejde andetsteds og Hjemmets Aand er udpræget kristelig. *A. Th. J.*

Vilhjalm, Biskopper af Orknøerne. 1) **V. I**, den gamle, var Biskop i 66 Aar, d. 1168, regnes af orknøske og norske Kilder for den første Biskop paa O., hvilket betyder, at han var den første, som var indsat af eller anerkendt af norske Myndigheder (maaske udnævnt af Kong Magnus Barfod ved dennes Besøg paa O. 1102 under hans Vesterhavstog). Der var i V.s første Aar samtidig en Biskop paa O., indviet af Ærkebiskoppen i York: Radulf I fra 1073 (se Rodulf III, 805), Roger ca. 1100—1108, Radulf II Novel ca. 1109—1143 (III, 805); den sidste ialtfald anerkendtes ikke af Norges Konger. V. residerede først ved Kristkirken i Birgisherað (Birsa paa Rossey), Øernes Bispesæde siden ca. 1050 (se Thorolf IV, 557); men da han, efter nogen Tvivl, 13. Dec. 1135 havde kanoniseret den i 1115 uskyldig dræbte Magnus Orknøjarl (jfr. Magnusmesse III, 141), flyttede han kort efter til Kirkjuvágr (Kirkwall paa Mainland), hvor Bygningen af den endnu staaende prægtige Magnuskathedral paabegyndtes af Orknøjarlen Ragnvald Kolsson 1137, og hvor Øernes Biskopper siden havde Sæde. V., som havde studeret i Paris, deltog som Tolk i Ragnvald Jarls Jorsalfærd 1151—53 (el. 53-55). — 2) **V. II**, V. I's Eftermand, d. 1188. — 3) **V. III**, (skotsk af Fødsel) tidligere Kannik og Ærkedegn paa O., indviet til Biskop 1310, blev 1320 p. Gr. af slet Forvaltning af Bispestolens Gods, ukanonisk Besættelse af gejstlige Embeder, upassende Privatliv og Forsømmelse af Embeds Værdighed og Pligter for en Tid suspenderet af Ærkebiskop Eiliv fra Bispegodsets Bestyrelse; hans Efterladenhed i Indbetaling af Peterspengene af sit Bispedømme fremkaldte en aarlang Proces. Han var i Embede endnu 1339. — 4) **V. IV**, V. III's Eftermand (skotsk), var Biskop 1360, søgte med Vold og utilladelige Midler at skaffe sine skotske Landsmænd Indflydelse paa Øerne til Fortrængsel for Nordmændene, men maatte indgaa Forlig med den norske Konges Udsending, Ridderen Haakon Jonsson, 1369, hvorved vistnok Biskoppens verdslige Magt og K.ns Jurisdiktion sikredes, men Indfødsretten for Biskoppens Tjenere blev hævdet. V.s Drab i 1382 el. 83 var formodentlig et Udslag af Nationalitetskampen i Bispedømmet. — 5) **V. V**, (Jonsson af Buchan, tidligere Ærkedegn paa Hjaltland), var Biskop 1390. — 6) **V. VI** Stephansson, skotsk Gejstlig, Prof. ved Univ. i St. Andrews, udnævntes 1415 af Pave Benedikt XIII i Avignon, under hvis Obediens Skotland hørte, til Biskop af O., men kom ikke i Besiddelse af Bispestolen og forflyttedes 1419 af Martin V til Dumblane i Skotland. — 7) **V. VII** (de Tullach), tidligere Kannik paa O., udnævntes til Biskop af O. af Pave Pius II 1461, aflagde 1462 Troskabsed i Kbhvn til Kong Christiern I, forflyttedes 1477 til Moray i Skotland, d. 1482. I V.s Tid henlagde Pave Sixtus IV, uden at adspørge eller underrette Ærkebiskoppen af Nidaros, 17. August 1472 Orknøernes Bispedømme til den nyoprettede skotske Kirkeprovins St. Andrews, hvorved Forbindelsen med den norske K., der var vanskeliggjort ved Kong Christiern I's Pantsættelse til den skotske Konge af Orknøerne 1468 og Shetland 1469, blev afbrudt og senere, trods flere Forsøg fra norsk Side, ikke igen blev knyttet. (Diplomatarium Norvegicum XVII, S. 297, 299, 300, 302, 303, med Henvisn.). *O. K.*

Vilje er den Sjæleævne i os, som særlig faar Udtryk i vor Handlen, idet den producerer den bevidste Aktivitet. Den er en Side af vor Bevidsthedsliv, som sammen med Erkendelsen og Følelsen udfylder dette. I Analogi med hvad vi kender fra os selv, danner vi os Forestillinger om en lignende V.s-Virksomhed overalt, hvor vi faar Indtryk af Aktivitet. Paa det primitive Kulturtrin tillagde man Naturkræfterne V. Ogsaa en moderne Filosof som Schopenhauer (IV, 96) taler om en V. i Naturen, hvorved han tænker paa en Grunddrift, der behersker alle levende Væsener. I sin højeste aandelige Form tillægges der Gud en V., og det i sti-

gende Grad eftersom Gudsforestillingerne har en etisk Karakter. Det er ifølge Kants bekendte Ord, at der overhovedet ikke eksisterer noget godt udenfor den gode V. I Israels Gud var den suveræne V. den fremtrædende Egenskab. Det er Jahveh, der har udvalgt Folket og har sit Formaal med det. Han har givet det sin Lov og han styrer det efter sin V. Alle Virkninger i Naturen er i deres Grund Handlinger af ham. Det er ogsaa en guddom. Beslutning, der ligger til Grund for den kr. Frelseshistorie. Efter sin V.s Velbehag (Ef. 1,5) har Gud udvalgt os. Og der er en nøje Sammenhæng ml. Forudbestemmelsen og Gennemførelsen deraf. Han er den alraadende. For hans V. skal vi bøje vor V. Men har vor V. nogen Gyldighed, naar hele Magten tilhører ham? Her staar vi ved det store Problem om den guddom. Virkens betingede eller ubetingede Karakter (se Prædestination III, 617). At der i ethvert Fald er en højeste hellig V., der ligger til Grund for den moralske Bevidsthed i Mskeheden, er en Tro, som er nøje knyttet til denne, selv om ogsaa der har været Uenighed om, hvorledes man skulde bestemme Forholdet ml. det gode og Gud. Thomas af Akvino mente, at Gud gjorde det gode fordi det var godt, medens Duns Scotus lærte, at det gode var godt, fordi Gud valgte det. Forskellen beroede paa, om Guds V. tænktes bestemt ved hans Væsen, eller V. opfattedes som en ganske vilkaarlig Magt. Og idet der fra vor Side kræves Tilslutning til Frelsesværket gennem Tro, da vil der ogsaa blive Spørgsmaal om, paa hvilken Maade vor V. skal have Del deri. At vi fra Jesu Side og i den apost. Prædiken stilles overfor et Valg, for hvilket der tillægges os Ansvar i højeste Forstand, derom er der Vidnesbyrd nok i Skriften. Troen er i fuld Forstand en frivillig Akt fra vor Side, selv om den har Karakteren af at være en blot Modtagelse af en Gave. Som saadan fik den dog en ret forsk. Karakter i den kat. og protest. K. Hvor den kirkl. Autoritet fremtraadte saa dominerende som i Romerk.n maatte Troen væsentlig blive en Lydighedsakt. Dens Betydning kom til at ligge i den ubetingede blinde Underkastelse. For Luther var Tilegnelsen af Frelsen et Bevidsthedsforhold. Troen blev da til en barnlig Tillid til den guddom. Naade. Den blev en Akt af en selvbevidst Personlighed, der vidste, hvad han gjorde og hvad han gav sig hen til. I en helt anden fyldig Forstand end før blev Troen nu en V.s-Sag. Men det kan ikke nægtes, at denne aktive Karakter af Troen er blevet svækket ved den teol. Udformning, der har fremstillet Modtagelsen som en blot passiv Virkning af Guds Gerning. Dette fremkaldte en Reaktion i Pietismen og Rationalismen og i nyeste Tid i en Opvækkelsespraksis, der nærmest viser tilbage til Impulser fra reformert Side, hvor man stadig har lagt større Vægt paa den mskelige Aktivitet ved Omvendelsen. *F. C. K*

Wilke, Christian Gottlob, tysk Teolog. f. 1788, d. 1854, var en Tid evang., sachsisk Feltpræst, blev 1822 Spr. i Hermannsdorf, men afsattes 1836 p. Gr. af sin Livsførelse, blev 1846 Katolik og levede sin sidste Tid Würzburg. W.s Hovedværk er den kendte Clavis Novi Testamenti, 1840—41, som i Grimm's Bearbejdelse (II, 265) stadig har Værdi. Han var bl. de første der hævdede Markus Evang. som det ældste. Bl. hans øvrige Skrifter kan nævnes: Tradition u. Mythe, 1837; Die Hermeneutik des N. T.s, 1843—44. (A. Schweitzer, Gesch. der Leben Jesu-Forschung, 1913). *H. J. H.*

Wilkens, Cornelius August, tysk-ref. Teolog, f. 17. Aug. 1829 i Bremen, d. 22. Juni 1914 i Kalksburg ved Wien, blev, efterat have fuldendt sine teol. Studier og have virket som Vikar, Præst 1861—79 ved den evang.-ref. Menighed i Wien. Som en Frugt af sine Studier af Protestantismens Hist. i Spanien udgav han 1866 en Biografi af Digteren og Teologen Fray Luis de Leon; i 1867 konfererede Univ. i Halle ham derfor den teol. Dr.-Grad. 1872 biografererede han Bremerpræsten Fr. Mallet, som havde ført ham selv til bibeltro Krdmsforstaaelse. 1879 flyttede W. til Haag som Præst ved den tysk-ref. Kirke der, men nedlagde allerede 1881 misfornøjet Embedet og tilbragte nu Resten af sin lange Levetid i et, med aandeligt Arbejde udfyldt, Otium, først i Bremen, siden 1883 i Kalksburg. 1888 udkom hans »Gesch. des spanischen Protestantismus im 16. Jahrhundert«, 1894 hans ofte oplagte og oversatte Bog om Jenny Lind. W. efterlod sig o. 100 Bd. skrevne Optegnelser, hvoraf et Udvalg udgaves 1917: »C. A. Wilkens. Aus den Tagebüchern eines evang. Pfarrers (Otium Kalksburgense)«. *J. O. A.*

Wilkins, John, eng. Biskop, f. 1614, d. 19. Nov. 1672. Under Borgerkrigen stod han paa Parlamentets Side (W. ægtede 1656 Cromwells Søster) og blev 1659 Forstander for Trinity College i Cambridge. Under Restaurationen mistede han dette Embede, men udnævntes 1668 til Biskop af Chester og vandt her ved sin Mildhed mange Nonkonformister. Foruden Prædikener skrev W. matematiske og filosofiske Skrifter og syslede med Tanken om et Verdenssprog for Filosofer. Bl. hans Værker kan nævnes: The Discovery of a World in the Moon, 1638. W. er den vigtigste Grundlægger af The Royal Society. *G. S. P.*

Wilkinson. 1) **George Howard W.,** skotsk Biskop, f. 12. Maj 1833, d. 11. December 1907. W. fik sin Uddannelse i Oxford og blev præsteviet 1858. I 1867 blev han Spr. i London i et yderst fattigt Sogn; han begyndte her med Friluftsgudstjenester, som da var en ganske ny Arbejdsmetode. I det praktiske Kliv med dets Organisation var han en Foregangsmand; saaledes var han Medstifter af den første organiserede »Indre Mission« i London 1869. Tillige nærede han stærk og aktiv Interesse for Ydre Miss., navnlig i Sydafrika. I 1883 blev W. Biskop i Truro. idet E. W. Benson (I, 262) var blevet udnævnt til Ærkebiskop i Canterbury; s. A. blev han Dr. theol. I Truro fremskyndede han Fuldførelsen af Domkirken, der blev indviet 1887, og satte tillige ind for kristeligtsocialt Arbejde. I Februar 1893 ombyttede han sit Embede med Bispedømmet Sct. Andrews, Dunkeld og Dunblane. I 1904 valgte Biskopperne i den skotske Episkopalkirke ham til deres primus. W. døde pludselig i Edinburgh. — 2) **Jemima W.,** se Universal Friends (IV, 700). *M. N.*

Wilks, Mark, eng.-amerik. Præst i Paris i

første Halvdel af 19. Aarh. Holdt eng. Gudstj. i Paris siden 1815. 1830—40 samledes hans Menighed, som var en Kongregationalistmenighed, i Taitbout-Kapellet, bl. hvis Grundlæggere han var. Ivrig for »Vækkelsen«, bl. hvis Pionerer og (senere) Førere han var en af de betydeligste. Var Medstifter af Missionsselskabet, Traktatselskabet i Paris, »Frankrigs evangeliske Selskab« o. m. Var ved mange Lejligheder Bindeled ml. Frankrig og England-Amerika. *V. L. P.*

Villadsen, Peder, dsk Biskop, f. 8. Marts 1610 i Viborg, d. ssteds 22. Febr. 1673. V. blev Student 1630 fra sin Fødeby, fik i Kbhvn Jesper Brochmand (I, 390) til Præceptor, optoges i hans Hus og blev hans Ammanuensis; rejste 1636—39 udenlands og drev især i Leiden hist. Studier, blev 1640 Spr. i Slagelse, 1654 Provst ssteds og oplevede her Svenskekrigens Trængsler. 1660 fik Biskop Svane (IV, 420) V. valgt til en af den sjællandske Gejstligheds Deputerede paa Rigsdagen, hvor han spillede en betydelig Rolle bl. Tilhængerne af Forfatningsændringen. Vistnok som Løn herfor blev han 1661 Biskop i Viborg. V.s Dagbog fra Rigsdagen udgaves som Festskrift 1760; nogle selvbiograf. Optegnelser og Bidrag til Viborg Skoles Hist. findes i K.hist. Saml. 3. R. IV, 481 f. *H. J. H.*

Wille. 1) **Christen Carl Otto W.**, norsk Præst, f. paa Nøterø 11. Aug. 1816, Student 1834 og teol. Kand. 1841. W. blev 1843 pers. Kap. hos Faderen, og bestyrede efter dennes Død Nøterø Sognekald til 1852, da han blev Hjælpepræst hos M. B. Landstad paa Fredrikshald. Her blev han 1859 res. Kap. og 1876 Spr. Han tog Afsked 1882 og døde i Oslo 12. Jan. 1884. W. var som de fleste norske Præster fra 1830—1840'rne grundtvigsk og højkirkelig rettet, men han var en af de faa, som vovede at vedkende sig dette overfor den ortodoks-luth. Skriftteol. som i 1850'erne tog Ledelsen sm. med den pietist. Lægmandsvækkelse. I 1860'erne tog han frimodig til Orde baade overfor Gisle Johnson, i Anledning af dennes Lære om Genfødelsen og om Kirken, og mod Prof. Caspari, i Anledning af dennes Behandling af det apost. Symbol. Med den pietist. Lægmandsvækkelse og Sektvæsenet kom han ogsaa i Strid, især da han fik dette lige paa Livet paa Fredrikshald. I 1877 rettede han i en Række Foredrag »om Sektvæsenet« et Angreb paa dette »med særligt Hensyn til de relig. Tilstande paa Frederikshald«. Her viste han sig som en dygtig Teolog og en slagfærdig Polemiker. Han var ogsaa en nidkær Præst med baade relig. og sociale Interesser. Efter hans Initiativ sluttede i 1862 en Del Frederikshaldborgere sig sammen for at virke for Arbejderklassens Vel gennem Foredrag o. l., og herved blev Stødet givet til Dannelsen af Fredrikshalds Arbejderforening 24. April 1864. I Anledn. af hans 25 Aars Jubilæum, som Præst paa Fr.hald blev der af Menigheden overrakt ham en Pengesum, som han bestemte til et Legat for trængende Enker og faderløse i Fr.hald. (Olaf Røst, Carl W., Magne 1882, S. 182 f. og 1884, passim). *A. B.* — 2) **Vilhelm Andreas W.**, dsk Læge i Frelsens Hær, f. 24. Sept. 1862 i Kbhvn, Stud. 1882, cand. med. 1889, Kandidat ved Kommunehospitalet 1890—92, Læge i Køge 1892—1906, Formand for Redningshjemmet »Solhjem« 1904—05. Fra 1907 Læge ved Frelsens Hærs Sygehus i Semarang paa Java. (V. Christophersen og J. W. S. Johnsson, Den dske Lægestand 1907—1915, 1915, 678 f.). *P. O.*

Willebrord, Frisernes Apostel, f. 658, d. 739. Søn af Sachseren Wilgils i Northumberland, som selv havde grundet Kloster, og som sendte W. til Klostret Ripon, hvor han kom under Wilfriths Indflydelse. Da denne drog til Frisland 678, vendte W. sig til Abbed-Biskoppen Egbercht paa Irland. Denne synes at have været den første, der klart havde fattet den kontinentale Missions Idé og som dens Motiv havde fremhævet germansk Stammebeslægtethed. Efter 12 Aars Læretid sendtes ogsaa W. af Egbercht til Fastlandet, 690. Pipins store Sejr ved Tertry 687 havde skabt gunstige Betingelser for Miss. W. drog først til Pipin for at faa anvist Miss.-omraade og rejste derpaa efter Wilfriths Eksempel til Rom for at opnaa Pavens Stadfæstelse i Arbejdet og erhvervede sig de nødv. Relikvier. I det karolingiske Herredømmes Tjeneste og i Tilslutning til den frankiske K. optog W. da Miss. bl. Friserne. Tilknytningen til det angelsachsiske Hjemland kunde blot blive af moralsk Art, idet flere Missionærer, der søgte at drive Miss. uafhængigt af Frankerne, havde Uheld med sig. Pipin skaffede W. Utrecht som Bispedømme og sendte ham 695 paany til Rom for at opnaa Vielse og udvirkede, at han udnævntes til Ærkebiskop. Med den Autoritet, som det gav at lede en stort anlagt Miss.-politik, vendte W. 696 tilbage og vandt gennem en næsten 40aarig Virksomhed Landet omkring Rhinmundingerne for Krdm. Saaledes lagdes Grunden til K.provinsen Nederland. Efter Pipins Død 714 kom en Tids hedenske Reaktion under den frisiske Fyrste Radbod, og meget ødelagdes. Først efter Karl Martels Sejr og Radbods Død 718—19 kunde Genrejsningen ske. Vanskelighederne i Frisland fra Radbods Side havde da allerede faaet W. til at begive sig længere mod Nord; saal. kom han til at anstille det første Miss.-forsøg bl. Danskerne. Alkuins og Beda's Beretninger afgiver dog ikke noget klart Billede af den dske Ekspedition. W. drog til Søs op langs Kysten, indtil han traf en dsk Konge Ongengus (Beowulfs Ongentheow?), sagtens i Egnen omkring Ribe. Hans Miss.-forsøg lykkedes dog ikke, og Hjemrejsen over Helgoland med 30 dske Drenge blev højst eventyrlig, inden han naaede hjem under Pipins Værn. — W. erhvervede rimeligvis ogsaa Echternach (I, 708) ved Trier og vandt, gennem Klostrets Besiddelser i Thüringen, Støttepunkter for en thüringsk-østfrankisk Miss. helt ind i det centrale Mellemtyskland. Bonifatius (I, 357) kunde her fuldbyrde hans Værk. (A. Hauck, Kirchengesch. Deutschlands I[4], 1904; L.v. der Essen, Middeleewsche Heiligenlitteratur, 1905; W. Levison, Willebrordiana i Neues Archiv für ä. deutsche Gesch., 1908; H. v. Schubert, Gesch. der chr. Kirche im Frühmittelalter, 1917). *Hj. H.*

Willehad, Biskop i Bremen, f. o. 730, d. 789. W. var ligesom Willebrord fra Northumberland, af angelsachsisk Æt og repræsenterede den nye Optagelse af Frisermission i engelsk Aand ved

Beg. af Karl d. stores Regering. Han var Ven af Alkuin (I, 48) og kom o. 770 med sin Konges Billigelse til Stedet for Bonifatius' Død, Dockum, for at fortsætte dennes Værk. Han trængte 777 for første Gang ind i det ikkefrankiske, helt hedenske Østfrisland, dog uden videre Held. Denne sidste Rest af den frie, angelsachsiske Miss. paa Kontinentet maatte stille sig i Karls Tjeneste. Karl udsendte 780 W. som Presbyter med biskoppelig Fuldmagt til kirkeligt at lede det sachsiske Omraade Wigmodia ml. Weser og Elben, Miss.ens længst fremskudte Post. Her missionerede han, endog helt op til Ditmarsken, og anlagde Stationer. En Tids Afbrydelse skete med Widukinds Rejsning 782, da W. opholdt sig i Rom og Echternach. 787 indviedes han i Worms til Biskop og tog sit Bispesæde i Bremen. (Hovedkilden til W.s Liv er alm. anset for forfattet af Ansgar, men denne har dog vist kun skrevet *miracula Villehadi*, ikke *vita* [se Dehio, Gesch. des Erzbistums Hamburg-Bremen I, S. 51 f.]; se iøvrigt: A. Hauck, Kirchengesch. Deutschlands II⁴, 1912; Tappehorn, Das Leben des hl. W., 1901; H. v. Schubert, Gesch. der christl. Kirche im Frühmittelalter, 1917). *Hj. H.*

Willemoes, Joachim Godske, dsk Præst, f. 24. Dec. 1781 i Assens, d. 13. Marts 1858 i Herfølge, Broder til Søhelten Peder W.; Student fra Odense 1797, cand. theol. 1801. Efter en Udenlandsrejse og en Tids Lærergærning blev W. 1810 Sper. i Valløby-Thureby, 1818 i Haarlev, 1831 i Herfølge-Sædder. W. var opr. fuldblods Rationalist og gik haardt frem mod de »vakte«. Under Forhør af en saadan oplevede han, vist 1837, selv en Vækkelse, som han regnede for sin Fødselstime. Hans Forkyndelse blev inderlig og vækkende, og hans Præstegaard blev et Midtpunkt for den syd-østsjællandske Vækkelse, der fra Holsteinborg og Kjøng kom til hans Egn (»det hl. Land«), og med storstilet Gæstfrihed samlede han de vakte i sit Hjem, der søgtes langvejsfra. Han stod i ret nær Forbindelse med grundtvigske Kredse, men tog Afstand fra Grundtvigs kirkl. og folkelige Syn. Foruden en stor uudgiven Dagbog fra Udenlandsrejsen har W. kun været Medudgiver af »Prædikener over Evangelierne, holdte af L. F. Luplau«; selv var han en udpræget Ordets Mand. (Karl Vinther, Oplevelser fra Menighedslivet, 1895; »Kirkebladet« for 1902). *H. J. H.*

Villers, Charles François Dominique de, fransk kirkehist. Forf., født 1764 i tysk Lothringen, d. 1815. Officer i Strasbourg, studerede her bl. a. Hebraisk. Skrev 1791 »De la liberté«, venlig overfor Revolutionen, for moderat for Jacobinerne. Flygter. Kommer 1797 til Lübeck. Forjages 1811. Bliver en kort Tid Prof. i Göttingen i Filosofi. Arbejder paa at nærme Tyskland og Frankrig til hinanden. Udgav 1804: »Essai sur l'esprit et l'influence de la réformation de Luther«, hvor han ændrer den Dom, man i det kat. Frankrig fældede over L.; 1810 (i l'Almanach prot.) »Précis historique de la Vie de Mart. Luther«. Skrev ogsaa 1808: »Préface á la Confession d'Augsbourg« og 1801 »Philosophie de Kant«. (2 Bind). *V. L. P.*

William. 1) **W.**, Biskopper af Orknøerne, se Vilhjalm. — 2) **W. af Malmesbury,** se Vilhelm af M. — 3) **W. III af Oranien,** eng. Konge og nederlandsk Statholder, f. i Haag 1650, d. 1702, Søn af Vilhelm II af Oranien og Henriette Maria Stuart (d. 1661), Karl I's Datter. Under Jakob II's (II, 587) vilkaarlige og katolsk prægede Styre skabtes der en stærk Misstemning mod Regenten, men da der i Juni fødtes ham en Søn, om hvem man kunde forudse, at han vilde blive opdraget katolsk, brast Taalmodigheden, og en Repræsentation for Tory- og Whigpartiet indkaldte W., for at han skulde sikre »Englands ubrudte Frihed«. W. drog ud fra Nederland, hvor han var Statholder og landede i Nov. 1688 paa den eng. Kyst. Forladt af alle flygtede Jakob til Frankrig. 1689 blev W. erklæret for Englands Konge, efter at han havde godkendt Declaration of Rights, en Kontrakt, i Kraft af hvilken alle Stridigheder ml. Konge og Parlament kunde ordnes, idet de blev afgjort til Gunst for sidstnævnte Instans. I 1689 kom den berømte Toleranceakt, »Indulgence to Dissenters«, som forberedte den relig. Tolerance i Europa. Om dens Indhold og Begrænsning se Tolerance (IV, 590 a). I Irland blev W. først anerkendt som Konge efter Slaget ved Boynefloden i Juli 1690. Af Toryerne dannede der sig et Parti, som ikke vilde slippe Haabet om atter at se Stuarterne ved Roret; det var de saakaldte »Jakobiter«. W.s Betydning blev den, at han gennem Bekæmpelsen af Ludvig XIV førte England frem til en Førsterangsplads i Europa. (Ranke, Engl. Geschichte, 1878; P. L. Müller, Wilhelm von Oranien, 1873). *M. N.*

Williams. 1) **George W.,** f. 1821 paa en Gaard i V.-England (ved Landsbyen Dulverton), stod i Manufakturlære i den lille By Bridgewater, hvor han c. 17 Aar gl. paa stilfærdig Maade gjorde den store Vending fra verdslig Ligegladhed til afgjort Krdm, hvad der straks førte ham over i praktisk kr. Arbejde og Aflæggelse af personlige Vidnesbyrd for Jævnaldrende. I samme Spor fortsatte han, da han som 20aarig fik Ansættelse i Hitchcock & Rogers Magasin i London City (St. Pauls Churchyard). Her stiftede han 6. Juni 1844 »Kristelig Forening for unge Mænd« sm. med 11 unge Mænd fra samme Forretning — de fleste vundet ved hans Eksempel og Paavirkning — som snart tog internationalt og interkonfessionelt Sigt paa at omfatte alle Verdens kr. unge Mænd. Hans Liv, som glider roligt hen i stor Arbejdsomhed, om Dagen i Forretningen, om Aftenen i offentlige og Komité-Møder, har tillige Æventyrets Præg, idet han ender som Principalen Hitchcocks Svigersøn og Indehaver af det store Firma, hvor han begyndte som yngste Kommis, og, som Anerkendelse af K. F. U. M.s store Fortjeneste, Æresborger i London og hædret med Optagelse i Englands Adel. Uden at være genial, præges han snarere af en storstilet kr. Enfold, en konsekvent praktisk Krdm med utrættet Nidkærhed og ansvarsbevidst Offervillighed, dertil et muntert, venligt Sind, sand Ydmyghed og megen sund Sans. D. 1905. (J. E. Hooder Williams, The life of Sir G. W., overs. paa Dsk af K. Ræder, 1920; G. E., K. F. U. M.s Stifter.) *O. R.* — 2) **John W.,** eng. Ærkebiskop, f. 25. (?) Marts 1582, d. 25. Marts 1650. Efter Studier i Cambridge og Ordination fik han snart Ry som Prædikant, hvorfor Kong Jakob 1610 opfordrede ham til

at prædike for sig; fra da af avancerede han hurtigt, og 1621 udnævntes han samtidig til Lord Keeper og Biskop af Lincoln. W. stødte imidlertid hurtigt Karl I fra sig, og 1625 afskedigedes han som Lord Keeper. Senere beskyldtes han for at forraade Statshemmeligheder, og da han forsøgte at forlede et Vidne til Mened, idømtes han 1637 en stor Bøde og sattes i Tower. 1640 løslodes han paa Overhusets Forlangende og spillede derpaa en Rolle i det lange Parlament. 1641 kom han igen i Tower, men slap 1642 ud og blev Ærkebiskop i York. Han tog aktiv Del i Borgerkrigen, først paa Karls Parti, senere paa Parlamentets (Dictionary of National Biography). *J. Blf.* — 3) **John W.**, »Sydhavsøernes Apostel«, f. i Tottenham ved London 29. Juni 1796, d. 1839, blev som ung Isenkræmmerlærling greben af Guds Ord og meldte sig 20 Aar gammel til Lond. M. S. og blev udsendt til Tahiti, som han naaede Nov. 1817. Derfra gik han snart til Selskabsøerne, begyndte paa Rajatea, hvor Evangeliet straks slog an, og Civilisation, takket være W.s praktiske Evner, hurtigt fulgte i Kristendommens Spor. Herfra udstrakte han under en Del Betænkelighed fra sit Selskabs Styrelse, sin Virksomhed til Herweyøerne, Rarotonga, Tonga og Samoa og tilsidst (1839) til Ny Hebriderne, hvor han blev slaaet ihjel af Kannibalerne paa Eromanga. Hans Levned er et straalende Sejrskapitel i Miss.ens Historie. De Øer, hvor han ved sine Rejser og kortere eller længere Ophold brød Bane for Evangeliet, er nu for Størstedelen kristnede. *F. S.* — 4) **Roger W.**, amerik. Baptist, f. 1600 (?), d. 1684; sin Uddannelse fik W. i Cambridge, hvor han udmærkede sig ved sin Sprogbegavelse. Det var hans Maal at blive Præst. Da han havde naaet sit Maal, men ikke fandt den forønskede aandelige Frihed hjemme, drog han hjemmefra og kom til Boston i 1631; han blev Præst for en derværende Menighed, men opdagede snart, at der herskede et lige saa stort Tyranni i de nye Omgivelser som hjemme. W. krævede ubetinget Samvittighedsfrihed og hævdede den verdslige Myndigheds Ubeføjethed til at gribe ind, hvor det drejede sig om religiøse Forhold. Han gik saa til Salem, forblev iøvrigt ikke længe der, men blev Præst for Kolonien i New Plymouth. Her fattede han i særlig Grad Interesse for Indianerne. 1633 kom han tilbage til Salem, men blev afsat og flygtede saa ud til Indianerne. I 1636 grundlagde han Providence i Rhode Island, en Koloni, hvori der skulde herske uindskrænket Samvittighedsfrihed for forfulgte Kristne af enhver Konfession, idet de enkelte fik lige, polit. Rettigheder. Her blev W. Foregangsmand i Tolerancens Historie. (IV, 588 f). W. blev vundet for den fremtrængende Baptisme og lod sig i 1639 døbe, hvorefter han selv døbte elleve andre Personer; saaledes dannedes den første baptist. Menighed i Amerika. Dog betvivlede W. snart efter Gyldigheden af sin Omdaab. 1654—57 var han Præsident for Rhode Island, som han i 1644 havde skaffet et Fribrev i England. W. var en udpræget »Alliancetype«, som plejede venskabelig Omgang med Kr. af alle andre Samfund. Tillige var han en banebrydende og uforfærdet Talsmand for Tolerance, for Adskillelsen ml. K. og Stat og for Samvittighedsfrihedens Ret. (W. Gammell, Life of R. W., 1844; S. G. Arnold, History of the State of Rhode Island I, 1859; A. H. Newman, A History of the Baptist Churches in the United States, 1898). *M. N.*

Willibald, Biskop af Eichstätt, f. 700 i England, af fornem angelsachsisk Familie, i Slægt med Bonifatius (I, 357) hvis Hjælper han blev som Missionær i Tyskland. W. kom som »puer oblatus« 6 Aar gl. i Kloster og vandt som Yngling Faderen og sin Broder Wynnebald for en Pilegrimsfærd. 721 drog de gennem Frankrig til Italien, hvor Faderen døde i Lucca. Wynnebald levede længe i Rom som Asket, indtil han af Bonifatius o. 738 kaldtes til Thüringen. W. drog derimod paa en mangeaarig Rejse til det hl. Land og Konstantinopel og paa Gregor III's Opfordring o. 740 nordpaa, hvor Bonifatius just havde oprettet en Miss. med Eichstätt som Centrum. 22. Okt. 741 indviede Bonifatius W. til Biskop her, og denne grundede straks Kloster i sin Bispeby. Broderen sluttede sig til ham, og i Fællesskab oprettede de det schwabiske Kloster Heidenheim o. 751, der sm. med Eichstätt blev et Knudepunkt for Miss.en i den Del af Baiern. Wynnebald døde i Monte Cassino 19. Dec. 761, og Søsteren Walpurgis overtog Ledelsen af Heidenheim, der i sin første Tid husede baade Munke og Nonner. W. overlevede alle andre Missionærer fra Bonifatius-Tiden. Han døde 7. Juli; Aaret kan vistnok beregnes til 787. (Hovedkilde er det af en Nonne i Heidenheim skrevne Vita Willibaldi [ogsaa kaldet Hodoeporicum], aftrykt i Mon. Germ. XV, S. 80; se ogsaa A. Hauck, Kirchengesch. Deutschlands I[3], S. 534; H. v. Schubert, Gesch. der christl. Kirche im Frühmittelalter, 1921, S. 305). *H. J. H.*

Willibrord, se Willebrord.

Willigis, Ærkebiskop af Mainz, f. i ringe Kaar (Aaret ukendt), d. 23. Febr. 1011. W. kom tidlig i Tjeneste hos Otto I, blev Otto II's Kansler og, trods Modstand, 975 Ærkebiskop af Mainz, »den ideale Type paa en tysk Bisk. i 10. Aarh.« (Hauck), med Evne til at optræde baade som Teolog, Præst og Fyrste, tjenende 4 Kejsere, og Otto III skyldte ham direkte sin Krone. W. sørgede straks for hos Benedict VII (I, 256) at opnaa enestaaende Privilegier for Mainzerstolen, ligesom han af Kejseren vandt store Rigdomme for denne, saa at han kunde grundlægge den berømte Domkirke, opføre flere andre Kirker i sit Stift og forøge Klostrenes Antal. Hele sin Autoritet satte han ind i Striden ml. Hildesheim og Mainz om det rige Kloster Gandersheim (II, 167), hvori han havde den lige saa betydelige Abbed Bernward (I, 274) til Modstander, og kunde her en Tid byde baade Pave og Kejser Trods. Slesvigs fordrevne Biskop Ekkehard (se Esico I, 800) førte paa flere tyske Synoder Hildesheims Sag, og W. synes tilsidst at have trukket det korteste Straa. Ogsaa for Genoprettelsen af Bispedømmet Merseburg var W. virksom (1004), ligesom han ved sin Smidighed fik Bispedømmet Bamberg (I, 207) oprettet, idet Stifterne Eichstätt og Würzburg afgav Omraader dertil (1007). (Böhmer, W. von Mainz, 1895; A. Hauck, Kirchengesch. Deutschlands III[3], 1920, S. 414). *H. J. H.*

Willm, Joseph, fransk filos. og pædagogisk

Forfatter, f. 1792, d. 1853. W. var opr. tysktalende, men lagde sig efter Fransk og blev Medstifter af det parisiske Bibelselskab. Blev 1821 Prof. i Strasbourg. Udgav 1829—37: »Revue Germanique«, hvor han gjorde sine Landsmænd bekendte med den tyske Lit.s bedste Ting. Hans Hovedværk som Filosof er »l'Historie de la philosophie allemande depuis Kant«, 1844. Den tyske Filos. havde hidtil været saa at sige ukendt i Frankrig. Var ogsaa Medarbejder ved flere prot. Tidsskrifter i Frankrig. *V. L. P.*

Vilmar. 1) **August Friedrich Christian V.**, tysk luth. Teolog, f. 21. Novbr. 1800 i Solz, studerede Teol. i Marburg og fik stærk Afsmag for Rationalismen, oplevede en gennemgribende Omvendelse og virkede som Lærer først i Rotenburg, senere i Hersfeld og blev 1833 Gymnasialdirektør i Marburg. Regeringen benyttede ham meget, og han gjorde sig i høj Grad fortjent af Skolevæsenet i Hessen. Ogsaa i K.livet greb V. ind. Da der udbrød en Symbolstrid i Hessen, idet nogle ønskede at fjærne Conf. Aug. fra Hessens Symboler, skrev V. en Række skarpe og grundige Skrifter mod Unionsforsøg og til Forsvar for den luth. Bekendelse. 1855 blev han Prof. theol. i Marburg og fik nu stor kirkl. og teol. Indflydelse, ikke blot i Hessen, men andetsteds. Han hævdede, som han udtrykte det i sit akademiske Programskrift, en »Theologie der Tatsachen« modsat en »Theologie der Rhetorik« og stod fast paa bibelsk og luthersk Grund. Hessens K.hist. udforskede han nøje. Landsfyrstens Stilling som »summus episcopus« bekæmpede han kraftigt. Han ønskede et biskoppeligt K.styre. Da Preussen 1866 bemægtigede sig Hessen, voldte det V. dyb Smerte. D. 30. Juli 1868. (Biografier af Leimbach [1875], Grebe [1900] og Hopf [1912—13]). — 2) **Jacob Wilhelm Georg V.**, f. 1804, d. 1884, ovennævntes yngre Broder, studerede i Marburg, blev 1830 Præst i Rotenburg, 1851 i Melsungen, hørte til »Renitenterne« i Hessen, som ikke vilde bøje sig for den nye preuss. Regerings Unionsplaner og derfor blev afskedigede. V. fik sin Afsked 1873, men fortsatte, trods Forfølgelser, sin Præstegerning. (R. Schlunck, Die 43 renitenten Pfarrer, 1923). *A. Th. J.*

Wilse, Jacob Nicolai, norsk Præst og topografisk Forf., f. i Lemvig i Danmark 24. Jan. 1735, d. i Eidsberg 25. Maj 1801. W. blev Stud. 1752, cand. theol. 1756, var først Huslærer »hos adsk. Standspersoner i begge Rigere, tog Magistergraden 1767, blev 1768 Spr. i Spydeberg i Smålenene, 1784 titulær Prof. i Teol. og 1785 Spr. i Eidsberg. Allerede som Stud. havde han ved Siden af det teol. Brødstudium, som ikke fængslede ham, lagt sig efter nyere Sprog, særlig Tysk og Fransk, og tillige — ¦under Prof. C. G. Kratzensteins Ledelse — efter forsk. Naturvidenskaber. Særlig fængslede Geografien ham. Han var en uafladelig skrivende Mand og udgav i Tidens Løb en Mængde topografiske Afhdl.er, dels i Bogform (Fredericia Stads Beskrivelse, 1767; Spydebergs Beskrivelse, 1779), dels i hjemlige og udenlandske Tidsskrifter, bl. a. en udførlig Beskrivelse over Eidsberg, offentliggjort i Topogr. Journal, som han var med til at stifte sm. med det i 1792 oprettede topogr. Selsk. i Oslo. Paa Grundlag af en i 1776 foretaget Rejse gennem Sverige, Danmark og Tyskland (Hamburg—Berlin) samt flittig Læsning og Korrespondance udgav han hele 5 Bd. »Rejseiagttagelser«, som blev adskillig læst, trods hans ret skødesløse Stil. Han var ogsaa en af de første i Europa, som gav sig af med meteorologiske Undersøgelser og vandt derved Anerkendelse i Tyskland, hvor han korresponderede med flere lærde Selskaber. Et Tidsskrift »Maanedlige Afhandlinger«, som han startede 1777, oplevede bare een Aargang. I Stedet blev han en flittig Medarbejder i »Hermoder«, som fik en længere Levetid. Ivrig norsk Patriot som han var — der har næppe levet en dansk Mand i Norge, som i den Grad har følt sig som Normand — kastede han sig i sine senere Aar med Iver over Tanken om et norsk Univ. (jfr. Indbydelse til mine norske Medborgere og Landsmænd, 1793), og han var paa dens Forberedelses Stadium den egentlige drivende Kraft i denne Sag, hvis Virkeliggørelse han dog ikke kom til at opleve. Ogsaa ellers virkede han utrættelig for Oplysning og Fremme af Almenvellet paa alle Hold. Sin rationalistiske Trosbekendelse har han offentliggjort i »Gangen i mine Religionsmeninger«, »Hermoder«, 1800. (Harald Bakke, J. N. W., 1912). *A. B.*

Wilsnack, Stad m. godt 2000 Indb. i det nordvest. Brandenburg, berømt Valfartssted. I Historien om den blodige Hosties Dyrkelse i W. er næsten alle de middelald. Særegenheder i Bevægelse, som Ref.en rømmede op i. Biskop Dietrich II af Havelberg og en Hr. v. Bülow laa i Krig, og 16. Aug. 1383 afbrændtes W., Kirken med. Bag efter sagde man, at ved en Besigtigelse af den afbrændte Kirke 8 Dage senere fandtes paa Alteret 3 indviede Hostier ufortærede, kun lidt svedne i Kanten, »og i Midten af hver saas ligesom en Draabe Blod«. De blev bragt til en Nabokirke og her tændte Lysene sig af sig selv og brændte uden at fortæres. Der begyndte at ske Undere. Biskoppen kom selv og undersøgte Sagen, lagde Grund til en anselig gothisk Kirke og skaffede den sædvanlige Aflad til Byggearbejdet. I Pavens Afladsbulle nævnes intet særligt, men i Biskoppernes (10. Marts 1384) nævnes Undere, der sker ved Kristi sakramentale Legeme. Aaret efter døde Biskoppen, og den nye skyndte sig at faa W. gjort til Fæstegods under Bispestolen 1387 og at faa incorporeret Kirken under Havelberg Domkapitel ved en Pavebulle 1395. 1/3 af Valfartsindtægterne skulde tilfalde Biskoppen, 1/3 Domkapitlet og 1/3 W. Kirke. Indtægterne var Pilegrimsofre samt Betaling for en Afbildning i Bly af den blødende Hostie. Tilstrømningen var uhyre. Men Kritiken vaagnede ogsaa tidlig. Vi hører, at Biskoppen af Verden lod Blytegnet tage af hjemvendende Pilegrimmes Hatte 1400. I Prag nedsattes der ligefrem en særkebiskoppelig Kommission, hvori Hus var med, og han leverede det teol. Angreb i en Afhdl.: »De omni sangvine Christi glorificato«. En Synode i Prag 1405 paalagde alle Stiftets Præster at advare maanedlig mod Valfart til W. Havelberg Bispedømme hørte under Kirkeprovinsen Magdeburg, og 1412 forelagde en Provinsialsynode i Magdeburg Biskoppen af Havelberg (Otto I) en Række nærgaaende Spørgsmaal og udtalte sig meget nedsættende om Trafiken i W. og om den Præst, der havde gjort »Op-

dagelsen«. Der var intet Blod og oven i Købet drev man i W. Svindel med Aflad, som ikke var bevilget. Biskop Otto klarede det med, at det ikke var Blodet, men den indviede Hostie, man ærede. Men Valfarterne gjaldt stadig »det hellige Blod«. Derefter tog fra 1426 den teol. Lektor i Magdeburg, Heinr. Tocke, Kampen mod W. op i mange Aar. Han havde konstateret, at Hostierne næsten var forsvundne, saa ud som Spindelvæv, og der var intet, der saa ud som Blod. Universitetet i Leipzig stemte i med. Tocke forsøgte at faa Baseler-Konciliet til at skride ind, men Biskoppen af Havelberg afværgede det atter ved den Bestemmelse, at der stadig skulde lægges en nykonsekreret Hostie til de gamle. Omsider 1445 kom der i Magdeburg en ny Ærkebisp, som støttede Tocke. Det betød noget, at han derved kunde hævde sin Myndighed i kurbrandenburgsk Land. Men det var at gaa Kurfyrsten, Friedrich II, nær. Han havde desuden stiftet et Par Altre i W., og disses ved Valfartspengene vellønnede Præstekald havde han Brug for til at belønne Embedsmænd med. De fransiskanske Konventualers Provincial paatog sig Forsvaret. Han var imod Ærkebiskoppen, der vilde indføre Observants i Fransiskanerklostrene. Gentagne Gange stævnede Ærkebiskoppen sin Suffragan (Biskop Konrad), men han mødte ikke. Han og Kurfyrsten gik til Paven og opnaaede først af Eugenius IV, saa af Nicolaus V 1447 Beskyttelse af Trafiken i W. Atter forsøgte Ærkebispen ved en Provinsialsynode 1451 med en en pavelig Legats Hjælp at komme Ondet til Livs med Trusel om Interdikt. Men fra W. bandlyste man Ærkebiskoppen, og Biskop Konrad faldt røvende og plyndrende ind i hans Land. 1453 var Kurfyrsten i Rom og fik en pavelig Bulle, der ophævede alle Forholdsregler mod W. Som sædvanlig havde Paven hjulpet Fyrsten til Sejr over Metropoliten. — W. var berømt vidt omkring. Fra Danmark ser vi 1411 Dronning Margrethe bestemme Gave først til Wilsnack og bl. en Mængde Pilegrimsrejser bestemme, at der skal gaa »fem Mænd til det hell. Blod i W.« (K.hist. Saml. 3. R. III, 372. 378). Paa Ref.s-Tiden omtales disse Valfarter f. Eks. af P. Palladius (Danske Skr. III, 89; V, 131) gærne sammen med Sternberg (s. d.) og Bistrup og Kippinge (K.hist. Saml. 4. R. III, 438 ff.). Valfarterne beskyttedes indtil Biskop Bussos Død 1548. Da fik Borgerne i W. Lov til at ansætte en Prædikant Joachim Ellefeld, der dog ikke maatte blande sig i »Ceremonierne«. Han stjal og brændte 1552 de gamle Hostier og blev landsforvist, men Kirken blev saa evang. (Heitz u. Schreiber, Das Wunderblut zu W., 1904; B. Hennig i Forschungen zur brandenb. u. preuss. Gesch. XIX, 1906). *P. S.*

Wilson. 1) **John W.**, skotsk Missionær, f. 1804, d. 1875. Først i et privat Missionsselskabs Tjeneste, dernæst under den skotske Statsk. og efter 1843 under Frik.n virkede han som Missionær i Bombay, bl. a. ogsaa bl. de dèr ret talrige Parsere. Hans Stilling og Anseelse bl. hans Kolleger var næsten patriarkalsk. W., der var Dr. theol., var Vicekansler for Universitetet i Bombay. *G. S. P.* — 2) **Thomas Woodrow W.**, f. 1856, d. 1924, Præsident i U. S. A.; W. udgik fra et Præstehjem i Virginia og var af Uddannelse Nationaløkonom og Historiker; Prof. i Rets- og Statsvidenskaberne ved Princeton Univ. 1890, Guvernør for Staten New Jersey 1910. To Aar senere blev han valgt til Staternes Præsident. I sin Politik var W. typisk Demokrat. Verdenskrigens Udvikling bragte W.s Navn frem i første Række. Ved dens Udbrud hævdede W. et strængt nevtralt Standpunkt for Amerikas Vedkommende; hans Tilbud om at forsøge Mægling (allerede i 1914) forblev uden Resultat. Overfor Tysklands Overgreb paa Skibene »Lusitania« (1915) og »Success« (1916) protesterede han skarpt, og den diplomatiske Sejr, han vandt gennem det tyske Løfte om ikke at sænke Handelsskibe uden Advarsel og uden at sikre Besætningens Liv, støttede hans Kandidatur ved Præsidentvalget i November 1916, hvor han atter blev valgt. I 1917 gik Amerika ind i Krigen. W. havde fremsat Tanker om en »Fred uden Sejr« og Nødvendigheden af et Folkenes Forbund. Disse Tanker samlede W. i sin Tale i Januar 1918 om de 14 Punkter, der skulde sikre Fred og Retfærdighed i de mellemfolkelige Forhold. Den eneste Idé, W. fik sat igennem, da han tog Sæde ved Fredsforhandlingerne i Paris, var Tanken om Folkenes Forbund. Han stødte her paa en kraftig Realpolitik, overfor hvilken hans ideelle og utvivlsomt ogsaa kristeligt influerede Synspunkter, der tilsigtede en social og mellemfolkelig Fredstilstand, opbygget paa en gensidig religiøs og moralsk Tillid, ganske bukkede under. Da han vendte tilbage til Amerika, fik han endydermere at mærke, at han hverken havde Senatet eller Folket bag sig, og han brød baade aandeligt og legemligt sammen. Ved Præsidentvalget i November 1920 sejrede Republikanerne let. I Dec. 1920 fik W. tildelt Nobelinstituttets Fredspris. (Erik Appel. Præsident W., 1919). *M. N.*

Wilzere (Wiltere), det mest fremtrædende og krigerske af de vendiske Folk i Nordtyskland. Deres Omraade var ml. Oder, Elben og Østersø; mod Nordvest grænsede de til Abodriternes Land, mod Syd til Thüringernes, selv faldt de i flere Stammer og benævnes ofte Liutitiere el. Welatabere. Allerede Karl d. st. skal 789 have angrebet dem og tvunget dem til at yde Tribut og Hærfølge (saal. Ejnhard), men de senere Karolinger mistede alt Hold paa dem. Henrik Fuglefænger undertvang dem politisk 928—29, men først Otto d. st. søgte at kristne dem og grundede Bispedømmer i Brandenburg og Havelberg, ligesom han for det samlede Venden grundede Ærkestiftet Magdeburg. Men Hedenskabet, med Mskeofre, havde fast Tilhold hos W.ne. I Juni 983 overfaldt de Havelberg og ødelagde alt; 3 Dage senere stod de for Brandenburg, hvorfra Biskop Folcmar var flygtet, og ogsaa her lagdes Kirke og Borg øde, og mange Præster dræbtes. 1003 lykkedes det Henrik II at vinde Anerkendelse bl. W.ne, men selv om Bispesæderne genoprettedes, vovede Kongen ikke at modarbejde det indfødte Hedenskab. Baade Konrad II og Henrik III maatte kæmpe med de vilde Hedninger (1035 og 1045), og først da disse gennem indre Kampe havde svækket sig selv, og da de abodritiske Nabofolk havde antaget Krdmmen, blev der Lejlighed til fornyet Miss. De svæk-

kede W. optog dog atter Kampen, men det af Bernhard prædikede, ulykkelige Korstog 1147 blev Begyndelsen til W.nes, saavel som til de øvrige Venderes Udslettelse (se Vender IV, 809). Efter Aaret 1157 blev det tyske Herredømme her ikke mere anfægtet, en planmæssig tysk Indvandring iværksattes, W.nes Hovedhelligdom, Triglafftemplet paa Harlungerberg, blev en kr. Kirke. I Brandenburg rejstes Domkirke 1165, og i Havelberg grundedes Domkapitel 1170. (A. Hauck, Kirchengesch. Deutschlands III-IV; J. Steenstrup, Venderne og de Danske, 1900). *H. J. H.*

Wimmer, Bonifatius, amerik. Benediktinerabbed, f. 14. Januar 1809 i Thalmassing i Baiern, d. 8. Dec. 1887 i Beatty i Pennsylvanien. W. studerede i München, først Jura, derpaa Teol., blev præsteviet 1831 og traadte ind i Benediktinerordenen 1833. For at skaffe de tyske kat. Emigranter flere tysktalende Præster drog W. 1846 med 20 Ledsagere til Amerika, hvor han i Beatty i Pennsylvanien grundede et Kloster, indviet til St. Vincent. I Forbindelse med Klostret blev der oprettet et Præsteseminarium og en Klosterskole. Før W.s Død var der fra St. Vincents Kloster grundlagt fem Benediktinerklostre. (The catholic Encyclopedia XV, 1913, 648 f.). *P. O.*

Wimpfeling, Jakob, »den ældre Humanismes pædagogiske Klassiker«, f. 27. Juli 1450 i Schlettstadt i Elsass, gik i Ludwig Dringenbergs berømte Skole ssteds, kom 1464 til Univ. i Freiburg og blev Ven af Geiler fra Kaisersberg (II, 179), studerede videre i Erfurt og Heidelberg, blev Magister og opgav via moderna for at slutte sig til antiqui (IV, 841). 1483 blev W. Domprædikant i Speier, men opgav siden denne og enhver bunden Stilling for et frit Studieliv, underholdt beskedent ved et Par Præbender, idet han ofte skiftede Opholdssted: Speier, Strasbourg, Basel, Heidelberg og tilsidst Schlettstadt, hvor han døde 28. Nov. 1528. Humanismen i dens ældre, »tamme« Form greb ham; han blev Ven med Celtis (I, 491), Trithemius (IV, 618) og Sebast. Brant (I, 380), beundrede Digtere som Phil. Beroaldus og Baptista Mantuanus og var som mange Humanister sygelig pirrelig, hvilket førte ham ind i en hæftig Strid med Thomas Murner (III, 309). To betydelige Skrifter bragte ham frem i første Række af de moderate Reformvenner, der forberedte det senere luth. Skolevæsen: »Isidoneus germanicus« (1496) og »Adolescentia« (1498), hvis Grundtanker er: Fremelskelse af Modersmaal og Nationalfølelse og Forening af Undervisning og Karakterdannelse. W.s Nationalisme viser sig stærkt i »Germania« (1501), hvor han med Styrke vender sig mod Frankrig og hævder Elsass som tysk Land. Denne og lignende Bøger har henledet Fædrelandsvenners Blik paa W. Forbitrelsen mod »de Vælske« (Italienerne) og mod Pave og Kurie gav sig ofte Udtryk i »Gravamina«, Klager fra enkelte Stænder el. en hel Rigsdag (se II, 252). Denne vaagnende Nationalfølelse fik i Kejser Maximilian en stærk Støtte, og denne lod 1510 gennem sin Sekretær W. opfordre til at udtale sig om tre, nærmere formulerede Spørgsmaal vedrørende Tysklands Befrielse fra Kuriens Overgreb. W.s udførlige, i Formen afdæmpede, men paa Realiteter rige Betænkning findes bl. Spalatins (IV, 289) Papirer og har sikkert ydet Stof til Luthers Skrift »til Adelen«. Sine sidste Aar levede W. i Schlettstadt, hvor han i Tidens Smag samlede en lærd Vennekreds om sig, dyrkende ligeligt Erasmus, Luther, Eoban, Melanchthon o. a., og W. deltog endog 1520 i en humanist. Aktion for at faa Bullen mod Luther taget tilbage; men da Aleander (I, 49) krævede ham til Regnskab, underkastede den ængstelige og kirkeligt konservative W. sig. Selv holdt han sig for god Katolik og forfærdedes, da hans Discipel Jakob Sturm (IV, 380), sagde til ham: »Er jeg en Kætter, har I gjort mig dertil«. W.s svagelige Formidlingstrang skilte ham efterhaanden fra de fleste Venner, men uden at ville det var han med til at jævne Vej for Luthers Værk. (P. v. Wiskowatoff, J. W., 1867; J. Knepper, J. W., 1902; Bruno Gebhard, Die gravamina der deutschen Nation, 1895²; W. Köhler, Luthers Schrift an den christl. Adel . . . . im Spiegel der Kultur- und Zeitgesch., 1895). *H. J. H.*

Wimpina, Konrad, kat. Teolog, f. o. 1465, stammede fra Buchen tæt ved Würzburg, blev Stud. 1479 i Leipzig, 1486 Magister i Filos., 1494 Sententiarius i Teol., 1502 Licentiat og 1503 Doktor. 1495 blev han Subdiakon. 1505 blev han kaldet til at oprette og lede Univ. i Frankfurt. Da Luther 1517 havde bekendtgjort sine Teser, disputerede Tetzel 20. Jan. 1518 i Frankfurt under W. over Teser, der skulde være Modstykker til Luthers, og som W. havde forfattet. Dermed begyndte W. at optræde som Luthers og Ref.ens Modstander. Hans Hovedskrift mod Luther var »Sectarum . . . anacephalaeosis« (1528). Her genoptager han Biels (I, 306) semipelagianske Tanker og beskylder Wyclif og Luther bl. a. for at være rene Fatalister. Lutherdommen samler i det hele i sig alle Tiders Kætterier. 1530 var W. tilstede paa Rigsdagen i Augsburg og forfattede her sammen med tre andre i al Hast et Modskrift mod Luther. Han var ogsaa med bl. dem, der forfattede Konfutationen af den augsburgske Bekendelse. W. døde 17. Maj 1531 i Benediktinerklostret i Amorbach. *A. Th. J.*

Vin hører, sammen med Korn, Figen og Olie, til Kana'ans Hovedprodukter. Spejderne, som havde været i Palæstina, medbragte en stor Drueklase som Vidnesbyrd om, hvad Landet frembragte (4 Mos. 13, 23 f.), og den messianske Tids Frugtbarhed beskrives med, at alle Høje skal flyde med Vin (Am. 9, 13). Den dyrkes navnlig paa Højderne, i Juda Bjærgland (1 Mos. 49, 11), i Moabs Bjærge (Jes. 16, 8 f.), paa Libanon (Hos. 14, 8). Den dyrkes i Vinhaver, hvor der ofte tillige staar Figentræer (Mik. 4, 4; Luk. 13, 6). Vinhaven, der undertiden er formet i Terrasser (Num. 22, 24), er omgivet af en Mur, hvorpaa der lægges Torne (Jes. 5, 1 ff.), og et Taarn bygges i den. Rankerne ligger hen ad Jorden (Jes. 16, 8) eller staar oprejst ved Stænger (Jes. 7, 23; Ps. 80, 11). Jorden bearbejdes 2—3 Gange i Foraarets Løb (Jes. 5, 6). Rankerne beskæres med Vingaardskniven (*mazmēra*, Jes. 2, 4 jfr. Jes. 18, 5; Joh. 15, 2), og det afskaarne brændes (Jes. 27, 4; Joh. 15, 6). Naar Frugten begynder at modnes, bor Ejeren med Familie, eller i hvert Fald en Vogter, i Vinhavens Taarn (Jes. 27, 3). Nogle Druer modnes sidst i Juni, men

September er Vinhøsttiden. Den fejres med Jubel, Fest og Danse (Dom. 9, 27; 21, 19 ff.; Jes. 16,10). Persningen finder Sted i en Fordybning i Jorden *(gat)* og foregaar i Reglen ved Trampning. Saften flyder ad en Rende ned i en dybere liggende Kumme *(jæqæb)*. Saadanne Perser, der oftest findes i selve Vinhaven (Jes. 5, 2; Mark. 12, 1), har man fundet mange af i Palæstina. 6—12 Timer efter Persningen hældes Vinen i Krukker (Jer. 13, 12 ff.) eller Lædersække (Job. 32, 19; Mt. 9,17), hvor den gærer og afsætter Bærme (Sef. 1, 12). Senere hældes den om, og Bærmen kastes fra (Jer. 48, 11); maaske bliver den ogsaa siet (Jes. 25,6). Den gærede Most *(tīrōsh*, Hos. 2, 10) drikkes med Krydderi (Ps. 75, 9; Ordspr. 9, 2). Jes. 1,22 taler om »Beskæring« af ædel Vin *(sōbæ')* med Vand. Af Druerne kan ogsaa faas Rosiner, hvoraf man laver Rosinkage (1 Sam. 25, 18; 30, 12; Hos. 3, 1). Vinen betragtes i det gl. Test. som en herlig Gave, og den anvendes ved Kultus i Drikofret. For Rekabæerne stod den som Typen paa den kana'anæiske Kultur, hvorfor de afskyede den. *Johs. P.*

Vin i Nadveren. Brugen af V. i N. er givet med Jesu Indstiftelse af Sakramentet (se Nadvere III, 340) og stammer direkte ned fra Jødernes Anvendelse af Vin ved Ofringen (se Art. Vin) og ved Passahmaaltidet (III, 463 a). Vinen blandedes tidligt med Vand. Om Nadvernydelse »sub una« se IV, 383, jfr. ogsaa Skyllekalk (IV, 272). Allerede paa Epiphanius' Tid omtales Kættere, Enkratiter, der af Afholdenhedsgrunde brugte Vand i St. for Vin i N., og dette gentages ret ofte i K.ns Hist. (K. Kirchner, Die sakrale Bedeutung des Weins im Altertum, 1910). *J. Blf.*

Vincent. 1) **V. de Paul**, fr. kat. Præst og Ordensstifter, f. 1576 i Gascogne af Bondeslægt, d. 1660 i Paris, studerede Teol. i Saragossa og Toulouse og blev præsteviet 1600. Paa en Rejse i Middelhavet blev han fanget af Sørøvere og solgt som Slave til Tunis; da han undslap og kom tilbage til Frankrig, viede han hele sit Liv til Pleje af fattige, syge og særlig Galejslaver, hvis Sjælesørger han blev. Af stor Betydning for ham blev den grevelige Familie de Gondi-Joigny, der satte ham i Stand til at optage Mission i større Stil. 1617 grundede han en lille Kvindeforening, der er vokset til Romerk.ns betydeligste Kvindeorden »Vincentinerinder« eller »Barmhjærtige Søstre« (se I, 219). I 19. Aarh. fandt de Indgang i omtr. alle Lande. I Frankrig opløstes de under K.kampen 1904. Deres Tal angives nu til o. 35000 i o. 3600 Huse. For at faa Hjælpere stiftede V. 1624 en præstelig »Missionskongregation« *(Congregatio Missionis*, forkortet *C. M.)*, efter deres Hovedsæde i Paris, St. Lazare, sædvanlig kaldt »Lazarister« (se III, 33; de maa ikke forveksles med de armen. »Lazarister« paa S. Lazaro udenfor Venezia, se Mekitarister III, 211). V.s opr. Missionstanke gjaldt navnlig den rel. forkomne Landbefolkning, men siden optog han ogsaa Hedningemiss. Til N.Afrika kom Lazaristerne, medens V. levede; til Kina kom de i Slutn. af 17. Aarh. For at skaffe Præster udvidedes Lazaristernes Opgave til Oprettelse af Præsteseminarier. Ordenen blev stadfæstet 1632 af Urban VIII, men Reglen (12 Kapitler) blev først færdig 1658 og stadfæstet af Aleksander VII. Lazaristerne staar under Paven og en egen Generalsuperior; Studiet varer 6 Aar; Dragten er sort Talar med Linnedkrave. Da de efter deres Aand staar Jesuiterne nær, har de ofte delt Skæbne med disse; i Tyskland anvendtes Jesuitloven paa dem 1873. Lazaristerne findes i alle 5 Verdensdele, deres Tal angives til o. 3400 (1830 Præster, 830 Lægbrødre, 740 studerende Kleriker) i 31 »Provinser«. V. blev helgenkronet 1737 (Dag 19. Juli). Leo XIII gjorde ham 1894 til Patron for alt Kærlighedsarbejde indenfor Romerk.n. Paa Grund af Klosterkampen bragtes hans Levninger 1907 fra Paris til Liège. V. er den betydeligste Organisator indenfor Romerk.ns Kærlighedsarbejde paa Modref.ens Tid, men han var en fanatisk, ensidig Aand, ivrig for at forfølge Hugenoter og især Jansenister. (E. de Broglie, St. V. de P., 1897[8]; »Lettres de St. V. de P.« I-IV, 1880 f.; Heimbucher, Orden u. Kongregationen III, 1908, 428 f.; V. Munck, V. de P., 1910 [i Udv. for Folkeoplysningens Fremme]). *S. A. B.* — 2) **V., Jean Louis Samuel**, Præst i Nîmes, Frankrigs største prot. Teol. i første Halvdel af 19. Aarh., f. 1787, d. 1837. Gik i Skole i Uzès og hos Dan. Encontre, som fik stor Indflydelse paa ham. Studerede i Genève. Kom 1809 som Kateket til Nîmes. Fortsætter med Jærnflid sine alsidige Studier, ogsaa Filos., Sprog, Lit. Ypperlig og formfuldendt Stilist. Han er Banebryder for den moderne, liberale Retning indenfor fr. Protestantisme; han forener en positiv Dogmatik og stor personlig Fromhed med et udpræget Frisind i sit Syn paa K. og Krdm. Af hans Skrifter maa fremhæves: »Observations sur l'unité« og »Observations par la voie d'autorité« (1820) rettede mod Lamennais til Forsvar for Protestantismen, »Mélanges de réligion« I-X (1820-24), hvor han — til Dels med Hjælp fra andre — behandler Tidens relig., kirkl., filos. Problemer paa en overlegen dygtig Maade, og hvor han ogsaa med Held søger at gøre Udlandets, særlig Tysklands, Teol. kendt i Frankrig, og »Vues sur le protestantisme« I-II, hans store Hovedværk, hvor han har nedlagt den modne Frugt af sit Livs Studier og Overvejelser. V. er Modstander af Foreningen ml. K. og Stat. Hans Betydning for Protestantismen i Frankrig er større end nogen anden Mands i første Halvdel af 19. Aarh. (V. Lindegaard-Petersen, Den prot. Kirke i Frankrig under Germinalloven, S. 72 ff.; G. Filhol, La pensée religieuse de S. V., 1899). *V. L. P.*

Vincentius. 1) **V. af Beauvais**, fransk Dominikaner, levede i 13. Aarh., men om hans Liv er lidet bekendt. Han var Dominikanermunk i Beauvais, havde Forbindelse med Ludvig IX og døde vistnok 1264. Han var en flittig Forf., og hans Hovedværk var den uhyre Encyklopædi »Speculum triplex« (trykt Strasbourg 1473). V., der er kaldt »den mest belæste Mand før Bogtrykkerkunstens Opfindelse« giver her i 3 Afsnit en Gennemgang af Datidens Viden. 1. Del (32 Bøger) fremstiller i Tilslutning til de 6 Dages Skabelse Oplysninger om Geografi, Naturvidensk. og M.skeslægtens Hist.; 2. Del (17 Bøger) gennemgaar de enkelte Videnskaber, Logik, Grammatik, Jurisprudens, Medicin osv. og Bibelkundskab; 3. Del (31

Bøger) Menneskenes og K.ns Hist. En fjerde Del, som er føjet til i de forsk. Udgaver, stammer ikke fra V. selv. — 2) **V. af Lerinum**, semipelagiansk, gallisk Teolog i 1. Halvdel af 5. Aarh., d. o. 445. Han levede som Presbyter i et Kloster paa Øen Lerinum, nu St. Honorat, syd for Cannes, og blev bekendt ved sit Værk fra 434 »Peregrini adversum haereticos« el. »Tractatus Peregrini pro catholicae fidei antiquitate et universitate adversus profanas omnium haereticorum novitates«, alm. dog benævnet »Commonitorium«, et Udtryk, Forf. selv anvender i Skriftet som Betegnelse for det. Det fremtræder som skrevet blot til Forf.ens eget Brug og synes at have indeholdt el. at skulle have indeholdt 2 Bøger. Som det foreligger, indeholder det kun 1. Bog og et Udtog af 2. Bog. Skriftets Formaal er at fastslaa, ad hvilken Vej el. ved hvilken Kanon den sande kat. Lære skal opstilles, med særligt Henblik paa den i Gallien standende Strid om Forholdet ml. Guds Naade og den mskelige Vilje. Vejen til Sandheden er en dobbelt, dels den hl. Skrift, dels K.ns Tradition. Dette var sagt ogsaa før V., men V. forklarer nærmere, hvad der skal forstaas ved de to Veje, og Forholdet ml. dem. Om Skriftens Autoritet var der naturligvis ingen Tvivl, men Forstaaelsen af de enkelte Udsagn kunde være vanskelig, hvorfor ogsaa Hæretikerne kunde beraabe sig paa Skriften. K.ns Tradition maatte derfor træde til, men nu gjaldt det om at fastslaa, hvad der var ægte kat. Tradition. Og her satte V. ind med noget nyt, med sin berømte Definition af, hvad der var ægte kat.: Quod ubique, quod semper, quod ab omnibus creditum est. V. har herigennem givet et klassisk Udtryk for den gl. naive Katolicismes Kanon, men han har samtidig her fundet et Middel til at gøre Augustins Løsning af Forholdet ml. Naaden og den mskelige Vilje problematisk, thi det lader sig ikke uden videre hævde, at Augustins Prædestinationslære er lært ubique, semper et ab omnibus. Iøvrigt nævner V. slet ikke Augustin ved Navn, udtrykker sig i det hele med stor Varsomhed, men bekæmper tydeligt nok Augustin og er, som det fremgaar af Prospers Modbemærkninger, nærmest Semipelagianer. I denne Henseende gled den senere middelalderlige kat. K. mere og mere over til V.s Standpunkt, medens hans naive Kanon efterhaanden ganske blev opgivet og nu aldeles ikke vil kunne anvendes af Rom. »Commonitorium« blev trykt 1528 og senere oftere. *A. Th. J.* — 3) **V. Levita** (ɔ: Diakon) **af Saragossa**, iflg. Legenden Martyr under Diokletian 303—04. Han skal være af fornem Æt fra Byen Huesca i Aragonien, var Diakon i Saragossa og udsattes for de frygteligste Pinsler, men skærmedes paa underfuld Maade, indtil Fjenderne endelig fik Bugt med ham (se Passio S. Vincentii hos Ruinart, Acta mart., 1859, S. 400—406). V. blev Helgen og dyrkedes først i Spanien og Afrika, senere i Frankrig og Rom. *A. Th. J.*

Vincentius-Foreninger, rom.-kat. fri Mands-Organisation for Fattigpleje og indre Miss., grundet 1833 i Paris og opkaldt efter Vincent de Paul (se d.). Stifterne var otte Studenter, blandt hvilke Ozanam (III, 460), der vilde arbejde paa at skaffe fattige aandelig og materiel Hjælp og derigennem selv vinde Velsignelse. I regelmæssige Sammenkomster (conférences) skulde Medlemmerne dygtiggøres og Arbejdet planlægges. Dette private Foretagende voksede saa hurtigt, at det allerede 1840 omspændte hele Frankrig, og efter 1845 at have faaet kirkl. Anerkendelse bredte det sig over hele den rom. kat. Kristenhed. V. talte 1912 6—7000 »Konferencer« og havde et Budget paa 14 Mill. Frcs. De lokale Foreninger samles under Sogne-, Provins- og Landsstyrelser, øverst staar Generalraadet i Paris. I Bestyrelserne sidder sædvanlig kun Lægmænd, men nye Medl.er vælges fra oven, og trods de enkelte Foreningers Arbejdsfrihed er den hele Organisation saa centraliseret, at V. er en overordentlig Støtte for Romerk.ns Magt. Fra pavelig Side er V. stærkt anbefalet og støttet (regelmæssig Deltagelse i Møderne, Husbesøg osv. giver udstrakt Aflad). Foruden aktive Medl.er gives der ogsaa passive (Velgørere, Æresmedl.er osv., her ogsaa Kvinder). V. arbejder særligt ved Husbesøg, og den materielle Hjælp gives sædvanlig ved Anvisning paa Næringsmidler, Brændsel og Klæder (Elberfeld-System). Til Arbejde for Ungdommen i Tilslutning til V. er knyttet særlig Aflad. I Tyskland er V. ofte Forgrening af Pius-Foreninger (III, 564). En til V. svarende kvindelig Organisation er »Elisabet-Søstre« (I, 747). (Handb. des Vereins vom hl. Vincenz von Paul«, 1900[7]). *S. A. B.*

Winchester, By i Syd-England, Grevskabet Hampshire, det romerske Venta Belgarum, det gammelengelske Caer Gwent, den hvide By, Hovedstad i Riget Wessex. Kong Alfred (I, 54) grundlagde et Kloster i W., som under hans Kongetid blev Centrum for Lærdom og Dannelse. W. blev Sædet for Knud d. st.'s Regering; her er ogsaa hans Gravsted. I 1043 blev Edvard Confessor kronet i Klosteret, men ogsaa efter den normanniske Erobring i 1066 var W. ofte Kroningssted, Kongeresidens samt Parlamentets Samlingssted. I 12. Aarh. naaede W. Højden af sin Berømmelse; senere blev den overfløjet af London. 1076 blev der i W. holdt en Synode, hvor Cølibatsloven blev paalagt alle Kapitlernes Gejstlige; de, der var gift, maatte skille sig fra deres Hustruer; de gifte bl. Sognegejstligheden fik dog Lov at beholde deres Hustruer, blot blev Ægteskaber for Fremtiden forbudt. Legenden sætter Bygningen af en stor Kirke i W. til 2. Aarh. Bispesædet i W. stammer maaske fra det 7. Aarh.s sidste Halvdel. Krypten til den nuværende Katedral er bygget 980; senere er Kirken udvidet fra 1079—1486 og viser derfor alle Tidens Stilarter. I 1905 blev den underkastet en omfattende Restaurering. Katedralen er den længste i England, 170 Meter. Den indeholder talrige Kapeller med rig, middelalderlig Skulptur og Gravmindesmærker over angelsachsiske og normanniske Konger. *M. N.*

Winckler. 1) **Georg W.**, Reformationsprædiker i Halle, blev i Ærkebiskop Albrechts Navn stævnet for gejstlig Ret i Aschaffenburg og paa Hjemvejen myrdet 23. Apr. 1527. Man mistænkte Ærkebispen, vist uden Grund, og Luther skrev Skriftet »Trøst til de Kr. i Halle«. — 2) **Johann W.**, tysk Pietist, f. 1642 i Sachsen, blev paa Rejse som Hofmester for en

sønderborgsk Hertug kendt med Spener i Frankfurt og blev dennes tro Discipel. Efter en Del hurtigt skiftende Stillinger blev han 1679 Superintendent i Wertheim og 1684 Førstepræst ved St. Michaelis i Hamburg, fra 1699 Stadens Senior til sin Død 5. Apr. 1705. Som Hofprædikant i Darmstadt havde han efterlignet Speners gudelige Forsamlinger, men maatte i den Anledning fortrække. I Hamburg virkede han som en af Tidens største Prædikanter og som en fremragende Bibelteolog. I hans Hjem fik Francke som Huslærer blivende Indtryk. Et Bibelselskab fik han begyndt. Iøvrigt sledes han op i bitter Strid med »Pietisthammeren« J. F. Mayer (III, 240). (Geffcken, J. W. und die hamb. Kirche seiner Zeit, 1861). — 3) **Johann Joseph W.**, tysk Psdigter, f. 23. Dec. 1670 i Sachsen-Altenburg, allerede 1692 som ung Kandidat Prædikant i Magdeburg og efter nogle Aars Tjeneste som Feltpræst atter ansat i Magdeburg 1699, tilsidst som Førstepræst ved Domkirken og Medl. af Konsistoriet. D. 11. Aug. 1722. Som Pietist stred han mod at tillade Komedier i Magdeburg, og i de preuss. Unionsforsøg var han med i en kgl. Kommission, men maatte trække sig tilbage og bekende Lutherdom. En Del Ps.r af ham udbredtes i Freylinghausens Ps.bog. I Pontoppihans Ps.bog er to oversat (352 og 492), hvoraf »Kæmp alvorlig« endnu er i Brug. *P. S.*

Vind, Ole (Oluf), dsk Hofpræst, f. 1590, d. 18. Aug. 1646. V., der var Præstesøn, kom 1602 i Roskilde Skole, 1609 til Kbhvns Universitet og optoges i Resens (III, 763) Hus. I flere Aar, indtil 1615, var den fattige Yngling ansat i den unge Prins Christians Hofstat, men tog dog 1611 Bakkalaurgraden. Holger Rosenkrantz (III, 821) fik ham til helt at slaa sig paa Studier, 1617 blev han Mag., og Resen kaldede ham til Rektor i Slangerup, men ved et Stipendium, som Rosenkrantz skaffede ham, kunde han 1619 tiltræde en fleraarig Rejse. 1625 blev han Rektor ved Frue Skole i Kbhvn, s. A. Spr. ved Helliggejst, hvor han opnaaede Ry som alvorlig og djærv Prædikant. 1642 blev han Spr. ved Frue Kirke og Provst for Kbhvn og Sokkelunds Herred. Han var Skriftefader for Rosenkrantz og udgav siden sin ved dennes Død holdte Ligprædiken »De helliges Levned og Død«. Christian IV gjorde 1645 V. til sin Hofprædikant og Konfessionarius, efter Beretningen som Følge af sine Hoffolks Klage over den djærve Prædikant (jfr. Grundtvigs kendte Digt i »Roskilderim«). Den ham af Univ.et tiltænkte Grad som Dr. theol. hindrede Døden ham i at modtage. (Zwergius, Siellandske Cleresie, S. 588). *H. J. H.*

Windesheim, Kloster og Kongregation. Den klosterlige Bevægelse, hvis Centrum var W. ved Zwolle (i den nuv. holl. Provins Overijssel), udgik fra Brødrene af Fælleslivet (I, 406). At disse Brødre havde forenet sig til et Samliv uden at have antaget nogen anerkendt Ordensregel og uden at have aflagt de alm. Klosterløfter, stod for Tidens Bevidsthed som uholdbart og uforsvarligt. En Del af Brødrene selv følte Trang til mere klosterlige Former (Løfter, Ensomhed, Askese) uden dog at ville opgive den bl. Brødrene raadende Fromhed. Disse Stemninger førte til Oprettelsen af W.-klostret. Hvorvidt Gerrit de Groote paa sit Dødsleje selv har udkastet Tanken om Klostre for sine Venner og specielt tilraadet Tilslutning til de regulerede Augustiner-Korherrer, kan paa Grund af Kildernes Beskaffenhed ikke afgøres. Dog ser man, at hans Disciple ret snart efter hans Død i 1384 skred til Handling. 6 Brødre fra Deventer Fraterhus, hvoraf 2 var i Stand til at yde Jordegods til den nye Stiftelse, begyndte 1386 deres klosterlige Samliv i provisoriske Bygninger i W. Næste Aar blev Kirke og Klosterbygninger opført, og de 6 aflagde Løfterne. Man tog det regulerede Korherre-Kloster Eemstein ved Dordrecht til Mønster for det nye Anlæg og underkastede sig ligesom dette Augustinerregelen. Augustinerordenen gav den ønskede Regelbundethed uden dog at stille store Krav med Hensyn til Askese og Klausur; man kunde saaledes fremdeles til en vis Grad staa i Føling med Brødrene af Fælleslivet og med Folket. Dog gjorde man Alvor af Klosterlivet og de tre Løfter. Forbilledet Eemstein var et Reformkloster (gr. 1382), og gennem dette paavirkedes W. af Traditionerne fra Groenendaal-Klostret ved Brüssel, hvis første Prior var den bekendte Mystiker Jan van Ruysbroeck (III, 852). W.-Klostret optog og udbredte Tidens Reformtanker og fik sin særlige Betydning derigennem, at det overførte til Munkeverdenen den gennem de Groote's Vækkelsesvirksomhed udløste Fromhed, devotio moderna (Studium af »de hl. Skrifter« d.v.s. Bibelen, Chrysostomos, Augustin, Hieronimus, Bernhard o. s. v., Læsning af praktisk-opbyggelige Bøger, ofte paa Modersmaalet, daglig Fordybelse i visse Stykker af Jesu Liv og Lidelseshist., praktisk-relig. Kristus-Mystik, Udveksling af aandelige Erfaringer gennem frie Opbyggelsestaler og Samtaler). — En stor Opgangstid kom under W.s anden Prior Johann Vos (1391—1424). Klostret vokser i Størrelse og Anseelse, og der oprettes fra denne Tid en Række Datterklostre. Allerede 1394—95 kunde W.-Klostret sm. med Søsterklostret Eemstein og de 2 første Datterklostre Marienborn og Niewlicht danne en Kongregation eller et Kapitel. Sammenslutningen opnaaede i 1395 Pavens Godkendelse samt visse Privilegier. De specielle Konstitutioner, der skulde udfylde Augustinerregelen, modtog ikke liden Paavirkning af Chartreuser-Ordenen (I, 496). Fra Beg. af 15. Aarh. faar ogsaa denne Ordens strængere Klausur nogen Indgang i Kongregationen Kannikerne bar en hvid Dragt med sort Skulderklæde og Hætte. W.-klostret blev Kongregationens Centrum; dèr forsamledes dens Repræsentanter til det aarlige General-Kapitel, hvis Beslutninger var bindende for samtlige Klostre. Prioren i W. var gennem hele Middelalderen Kongregationens Prior superior. Johann Vos mødte som Repræsentant for Sammenslutningen paa Konstanz-Konciliet (II, 834), hvor han stillede sig paa Reformvennernes Side. Her optraadte han til Bedste for Brødrene af Fælleslivet, hvis frie Sammenslutning nu svævede i Fare for at blive fordømt og opløst af K.n, og forsvarede dem med saadan Dygtighed, at Modstanderne led Nederlag, og saavel Brødrene som Kongregationen opnaaede Konciliets og Martin V's (III, 187) Gunst. Ligesom Brødrene og Kongr. stod

sm. i Kampen udad, saaledes ogsaa i de indre Anliggender, især under den første Opblomstring. Florens Radewijnszon (III, 682) var i sin Tid begge Bevægelsers faktiske Leder, og efter ham var Vos det samme. Trods Samarbejdet har dog Brødrene næppe med Glæde seet, at Kongregationen trak til sig saa mange af deres Folk, ofte de bedste. Ved Slutn. af Vos's Priorat var ialt 29 Klostre (dels nyoprettede, dels reformerede) tilsluttet Kongregationen (deraf 5 Nonneklostre). Et af de navnkundigste var Klostret paa Agnetebjerget ved Zwolle, hvor Thomas a Kempis (IV, 549) levede som Kannik, og hvor ogsaa Wessel Gansfort (IV, 825) søgte hen. Bl. Klosterbrødrene gik praktiske Göremaal og lit. Sysler Haand i Haand. En Mængde Bøger blev afskrevet, dog væsentlig til eget Brug; i den første Tid søgte man ved Sammenligning af Manuskripter at skabe en Standardtekst af Bibelen og K.fædrene. — Ogsaa under Prior superior Willem Vornken (1425—1455) havde Bevægelsen stor Fremgang. Det hændte, at hele Fraterhuse omdannedes til Klostre og gik med i Kongregationen. 1430 sluttede ogsaa den reformvenlige Kongregation af Neuss (ved Köln) sig til. Endnu mærkedes Bevægelsen væsentlig kun i Ærkebispedømmet Köln. Anderledes blev det fra 1435, da Prior superior m. fl. af Baselerkonciliet (I, 230) fik en officiel Kaldelse til at reformere de nordtyske Korherre-Stiftelser. Fra denne Tid faar W. Betydning for den alm. Reform saavel i Tyskland som i Nederlandene, og tildels i Frankrige. Kongregationens betydeligste Reformkraft var Johannes Busch (I, 422), der allerede før Baseler-Henstillingen havde arbejdet for Klostertugtens Genrejsning. Af Nicolaus Cusanus (I, 569) fik han Mandat til at visitere og reformere alle regulerede Augustinerklostre i Sachsen, Meissen og Thüringen. Hans utrættelige Rejsevirksomhed saavel i det sydl. som det nordl. Tyskland fik ikke ringe Betydning. Andre ivrige Reformmænd var Hendrik Loder, Johan Clovekorn o. fl. Bevægelsen naaede ogsaa Holsten, hvor Korherrestiftelserne Segeberg (IV, 134) og Bordesholm (I, 363) reformeredes, det første ved Midten, det sidste i Slutn. af 15. Aarh. Der nærædes ogsaa Planer om at søge gennemført en Reform af Augustinerklostret Æbelholt i Nordsjælland; der mangler imidlertid Oplysning om, hvorvidt det lykkedes. — Reformen gik især ud paa streng Efterlevelse af Løfterne om personlig Fattigdom, Kyskhed og Lydighed. Uværdige Klosterbrødre blev tildels fordrevet, og en ny Aand søgtes indført ved Tilkaldelse af fromme Ordensbrødre fra ældre Reformklostre. Streng Tugt blev indført, tildels med Assistance af den verdslige Magt, der traadte til med Straffe. Virksomheden gjaldt i første Række Augustiner-Korherrerne, men ogsaa andre Ordener. Bl. de Klostre, i hvis Reformation Johannes Busch vides at have deltaget, findes 27 Augustinerkl., 8 Benediktinerkl., 4 Cistercienserkl. og 3 Præmonstratenserkl. Af særlig Betydning for Benediktinerne var det, at Busch vandt for Klosterliv og Reformsag den energiske Johannes Hagen, der blev Skaberen af Bursfelder-Kongregationen (I, 422). W.-Bevægelsen øvede ogsaa Indflydelse paa Sækular-Gejstligheden og paa Lægfolket. Den Fromhed, man fremkaldte, var ikke blot præget af Mystik, men ogsaa af Hengivenhed for det hellige Sakramente, Relikviedyrkelse o. s. v. Klostrenes Medl.er havde efter Konstitutionerne i Alm. ikke Tilladelse til at prædike for Folket, og selv efter at Paven i 1486 gav dem denne Ret, forbød Generalkapitlet offentlig Prædiken, da man ventede sig større Velsignelse af Livet i Cellen. Dog blev ofte de opbyggelige Taler, som holdtes inden Konventerne, optegnede og spredte i videre Kredse. Ogsaa gennem Forf.virksomhed (Thomas a Kempis, Johannes Busch, Gabriel Biel [I, 306]) og tildels gennem Skolevirksomhed har Kongregationen paavirket Samtid og Eftertid. En vis Rolle spillede ogsaa de Udlaansbiblioteker, som Klostrene oprettede for Lægfolket ved Siden af Bibliotheket for Kannikerne selv. — Adsk. af de reformerede Klostre sluttede sig til Kongregationen, I 1464 talte denne o. 82 Konventer, de fleste i Nederland og Kirkeprovinsen Köln, men Resten spredte fra Holsten til Schweiz. Ogsaa efter den Tid voksede Tallet; omkr. Aar 1500 kulminerede det med o. 97. Det fulde 100-Tal af samtidige Klostre naaedes næppe. I det nye Hundredaar raader Nedgangen, Forfaldet og Forstyrrelsen; Ref.en gør Ende paa W.s Storhed. Opløsningen kom saavel indefra som udefra. Allerede ret tidlig mærkes Stagnation; den vaagnende videnskr.-kritiske Sans sløves hurtig; Afskrivningen bliver Mekanik og Askese; Interessen bliver hængende ved de udvortes Ting. Verdslighed og Egennytte faar Indgang ogsaa her, idet Klosterbrødrene samler privat Ejendom, stik imod Reformbevægelsens Grundkrav. Konventerne taber Evnen til at fornye sig selv. Fra 1517 til 1533 bliver ikke en eneste ny Broder indklædt i W.-klostret. Adsk. forlader uden videre Klostrene, og enkelte Konventer opløser sig selv. Forholdsvis tidlig i Ref.s-Tiden høres Klager over, at en Række betydelige Klostre ikke længer er ved Magt. Enkelte af Kannikerne sluttede sig til Ref.en, men som Helhed stillede Kongregationen sig afvisende overfor denne. W.-Reformen ønskede kun at tjene den gl. K.; den førte heller ikke ud over Middelalderen, selv om den i flere Henseender forberedte det Nye. Ref.en og Sækulariseringen gav Kongregationen det afgørende Knæk. Klostret i W. holdt sig til Slutn. af 16. Aarh., og Kongregationen (reorganiseret 1571) eksisterede til 1811. (J. G. R. Acquoy, Het Klooster te Windesheim en zijn Invloed I-III, 1875—1880; M. Heimbucher, Die Orden und Kongregationen der kath. Kirche II, 1907; E. Barnikol, Studien zur Geschichte der Brüder vom gemeinsamen Leben, 1917; Karl Grube, Johannes Busch, Augustinerpropst zu Hildesheim, 1881; samme, Chronicon Windeshemense i Geschichtsquellen der Provinz Sachsen XIX, 1886; Th. Kolde, Die deutsche Augustiner-Congregation u. Johann v. Staupitz, 1879; K.hist. Saml. 4. R. V, 84 f.). *A. Sd.*

Windisch, Hans Ludwig, tysk Teolog, f. 25. April 1881 i Leipzig, studerede i Marburg og Berlin, 1908 Privatdocent i Leipzig, 1914 Prof. i Teol. i Leiden. Har bl. a. udgivet: Die Theodizee des christl. Apologeten Justin, 1906; Taufe

und Sünde im ältesten Christentum, 1908; Die Frömmigkeit Philos und ihre Bedeutung für das Christentum, 1909; Der messianische Krieg und das Urchristentum, 1909; i Lietzmanns Handbuch z. N. T.: Die katholischen Briefe, 1911; Der Hebräerbrief, 1913; Der Barnabasbrief, 1920. I Meyers Kommentarrække: Der 2. Korintherbrief, 1924. *P. O.*

Windischmann, 1) **Friedrich Heinrich Hugo W.,** kat. Teolog, f. 13. Dec. 1811, Søn af efterfølgende, d. 23. Aug. 1861, studerede Teol. og orientalske Sprog i Bonn og München, præsteviet 1836, Prof. i Kirkeret og nytestl. Eksegese i München 1838, Domkapitular ssteds. 1839, Ærkebispens Generalvikar 1846—56. W. behandlede i sine Skrifter navnlig Emner fra den orientalske Filologi. — 2) **Karl Joseph Hieronymus W.,** Mediciner, kat. Filosof, f. 24. Aug. 1775, d. 23. April 1839. Efter at have taget sin medicinske Eksamen, nedsatte W. sig 1797 som Læge i sin Fødeby Mainz, blev 1801 Hofmedicus hos Kurfyrst og Ærkebisp Erthal, der, skønt Ærkebisp af Mainz, opholdt sig paa Aschaffenburg. 1803 blev W. udnævnt til Prof. i Filos. og Hist. ved den derværende Læreanstalt; 1818 fik han ved Univ.et i Bonn den filos. Lærestol, som efter Statuterne skulde besættes med en Katolik. Overfor den samtidige Hermes (II, 410) indtog han et udpræget kirk. Standpunkt. Bl. hans Værker kan nævnes den ufuldendte Fremstilling af Historiens Filos.: Die Philosophie im Fortgang der Weltgeschichte I-IV, 1827—34, (Allg. deutsche Biographie XLIII, 1898, 418—22). *P. O.*

Windthorst, Ludwig, tysk kat. Politiker, f. nær Osnabrück 1812, d. 1891, blev 1842 Medl. (Rat) af det kat. Konsistorium i Osnabrück og begyndte 1849 sin politiske Bane ved Indtrædelse i Hannovers andet Kammer. To Gange kaldte Kong Georg V ham til Justitsminister (1851—53 og 1862—65). Efter at Krigen ml. Preussen og Østrig havde gjort Ende paa Kongeriget Hannovers Selvstændighed, kom han i preussisk Statstjeneste, men forlod den 1867 og lod sig indvælge i Rigsdagen og i det preussiske Abgeordnetenhaus. Han var begge Steder med til at grunde Centrumspartiet (1870—71) og blev mer og mer dets anerkendte Leder (se Kulturkamp II, 874). Han udviklede som Parlamentariker en mangesidig Virksomhed og blev en af sin Tids indflydelsesrigeste Parlamentarikere. Han udviste en saadan polit. Begavelse, at mange, bl. a. Bismarck, betvivlede Ærligheden i hans kat. religiøse Iver; denne bevidnes dog af dem, som stod ham nær. Hans kirkepolit. Maal var ogsaa den kat. K.s Selvstændighed overfor Staten og dens Magt over Skolen, og han forstod fuldt ud til sin K.s Gavn at udnytte alle de Vaaben, som det moderne parlamentariske Statsliv gav paa hans Tid. Naar han offentlig forsikrede, at Centrumspartiet ikke var konfessionelt og ikke modtog Direktiv fra Paven undtagen i religiøse Sager, saa var dette næppe andet end Taktik. Saa lidt han end elskede saarende konfessionel Polemik, bidrog han gennem sin Politik kraftigt til at befæste den kat. Ultramontanisme i Tyskland. En Samling af hans Taler udgaves i Osnabrück 1901—02. (Biografier af J. W. Knopp, 1898; E. Huesgen, 1907; J. Bachem i Staatslexikon V[3] og Wigilius, 1912 [evangelisk]). *Hj. H.*

Vineam domini Sabaoth, Pave Clemens XI's Bulle mod Jansenismen af 15. Juli 1705 (jfr. Jansen II, 592, hvor Aaret urigtigt er angivet til 1703).

Winer, Johann Georg Benedikt, tysk Teolog, f. 13. April 1789 i Leipzig, d. 12. Maj 1858, mistede tidligt sine Forældre og maatte i sin Ungdom arbejde under vanskelige Kaar. Ved sin Fødebys Univ. studerede han Teol., klassisk og orientalsk Filologi og blev 1817 Docent ved det filos. Fakultet efter at have skrevet et Habilitationsskrift, De versionis pentateuchi samaritanae indole. 1819 blev han Prof. i Teol. ssteds., 1823—32 i Erlangen, derefter til sin Død atter i Leipzig. Hans dygtige og tidligere meget benyttede Værker behandler navnlig de historiske og filologiske Bidiscipliner til G. og N. T., saaledes hans Biblisches Realwörterbuch, 1820 (1847[3]), og hans epokegørende »Grammatik des neutest. Sprachidioms, als einzig sichere Grundlage der neutestl. Exegese bearbeitet«, 1822 (8. Aufl. v. P. Schmiedel, paabegyndt 1894, er endnu ufuldendt); svensk Ov. af 2. Aufl., Upps. 1827; dens grundige Paavisning af de grammatiske Love for N. T.s Græsk tog Grunden bort under mange af den ældre Eksegeses Fortolkninger, der hvilede paa en vilkaarlig Antagelse af sproglige Uregelmæssigheder eller »Hebraismer«. Desuden kan nævnes hans bibliografiske »Handbuch der theologischen Litteratur«, 1821 (1838[3]). (R. E.[3], XIX, 368 ff.; v. Dobschütz i Allg. deutsche Biographie XLIII, 425 ff.). *P. O.*

Vines, Richard, eng. puritansk Gejstlig, f. omkr. 1600, d. 4. Febr. 1655/6. Efter et Studium i Cambridge og et Par Aars Lærervirksomhed blev han Præst forsk. Steder og vandt snart Ry som Prædikant. 1643 blev han Medl. af Westminster Synoden (IV, 832), hvor han forsvarede den presbyteriale Ordination og støttede Baxter (I, 241), med hvem han var enig i, at Kristi Død kom hele Menneskeslægten til Gode. Det sidste Aar af sit Liv var V. meget svag og næsten blind. Han er Forf. til flere Prædikensamlinger. *J. Blf.*

Wines, Enoch Cobb, amerik. Filantrop, f. 17. Febr. 1806, d. 10. Dec. 1879. Efter nogle Aars Præste- og Lærervirksomhed forsk. Steder blev han 1862 Sekretær i New Yorks Fængselsselskab, og fra da af virkede han utrætteligt for Reformer paa Rets- og Fængselsvæsenets Omraade. 1870 blev han Sekretær for det samme Aar stiftede National prison association og efterhaanden Medl. af flere Kommissioner paa Fængselsvæsenets Omraade. Han forberedte den internationale Fængselskongres i London 1872 og var Ærespræsident for den næste i Stockholm 1878. Bl. hans Værker maa nævnes: Hints on Popular Education, 1838; Commentaries on the Laws of the Ancient Hebrews, 1852; Adam and Christ, 1855; State of Prisons and Child-saving Institutions, 1880. *J. Blf.*

Vinet, Alexandre-Rodolphe, fransk-schweizisk Teolog og Litteraturhistoriker, f. 1797 i Ouchy ved Lausanne, d. 1847. Faderen havde været Skolelærer, fik dernæst en beskeden Stilling i Kanton de Vauds Embedskontorer;

han var en alvorlig Mand, af gammeldags Fromhed og blev længe Sønnens aandelige Vejleder. V. gennemgik Gymnasiet og Akademiet i Lausanne; tidlig røbede han glødende Frihedsbegejstring og fik 1813 en Irettesættelse af Regeringen for en Frihedssang, *le Réveil des Vaudois*. 1817—37 var V. Lærer, senere Prof. i fr. Sprog og Literatur i Basel. Faderen ønskede ham til Præst; 1819 bestod han teol. Eksamen og blev ordineret i Lausanne; men skønt han af og til prædikede, skyede han længe Præstetjenestens Ansvar. 1837 blev han Prof. i praktisk Teol. i Lausanne. V. var en sjælden ædel, ren og from Personlighed, modig og dog næsten skrupuløs i sin Selvkritik; flere Gange gik han gennem svære Kriser. Han var en rig Aand, der havde hjemme i to Verdener. Indenfor fr. Lit. legitimerede han sig som en aandfuld Kritiker gennem sin Chrestomathi og en Række spredte Studier; han var skattet af Chateaubriand, V. Hugo, Bérenger; Sainte-Beuve mente, at hans Forelæsninger og Artikler tilsammen vilde udgøre den fuldstændigste og mest aandfulde fr. Lit.hist.; overbevist om, at Respekt for Sproget hører med til de moralske Pligter, blev han en ypperlig Stilist og endnu bedre Taler, der fandt bestandig nye og rammende Billeder og lykkelige Pointer. Medens A. Monod fandt ham for imødekommende overfor Literaturens Koryfæer, betragtede de fleste af disse ham dog som en fremmed paa Grund af hans Krdm. Opr. havde han været Modstander af Vækkelsen, baade den tyske Pietisme i Basel og den *Réveil* (III, 775), som under eng.-skotsk Indflydelse bredte sig i Genève og Pays de Vaud. Men en relig. Krise o. 1823 i Forbindelse med en Sygdom, som gjorde ham skrøbelig hele Livet igennem, bragte ham nær til Vækkelsen, og hans Livskamp blev et Forsvar for »de hellige«. I stigende Grad misbilligede han dog dens Snæverhed; i sin Tiltrædelsesforelæsning i Lausanne 1837 afgiver han sin modne Dom: Vækkelsen har genoplivet Troen og sat de bibelske Tanker om den hl. Aand, om Omvendelse og Genfødelse ind som en Virkelighed; men nu kræver Tiden, at ogsaa Krdmmens rationelle Side udfoldes, saa den kan frembringe en intellektuel Genfødelse saa vel som en moralsk. V. levede indadvendt i Bønnen (»Tal aldrig om Gud uden at tale til Gud«). Men han havde en vid Horizont: Krdmmen kan forliges med hele Msket undtagen Synden; »Digterordet: Jeg er et Menneske, og intet menneskeligt skal være mig fremmed, har Evangeliet lagt i Munden paa Gud«. Metodisk Teolog var han ikke; men i talrige Skrifter blev han en virkningsfuld apologetisk Forf. Altid vil han gaa ud fra Fakta. Det centrale Faktum i Msket er Samvittigheden, en Gæst i os, og dog i sin Dom imod os og over os. Religiøst maa enhver begynde med fri Prøvelse, og denne elementære Prot. udelukker i Virkeligheden al Overgang til det kat. Autoritetssystem. Som Pascal, over hvem han holdt en aandfuld Forelæsning, vil V. psykologisk vise, at Samvittigheden maa sige Ja til Evang.et, der er Samvittighedens Samvittighed. Vort Hjærte er det første Dokument, vi maa studere; Evang.et ligger skjult paa Bunden af enhver Samvittighed. Men kun tilsyneladende er V. ren Subjektivist: Mennesket kan ikke tilgive og genføde sig selv; dertil behøves et Budskab fra oven. Men overalt skaber Kristus Harmoni: ml. Gud og Msket, Aabenbaringen og Fornuften; det objektive og det subjektive skal bestandig mere gennemtrænge hinanden. Dogme og Moral, Tro og Gerning, Omvendelse og Helliggørelse hører uløselig sammen. Harmonien gribes dog mest i Troens umiddelbare Syn for Sandheden *(croire c'est voir)*; den tager sit Stade i den i Kristus givne Enhed af Gud og Mske, Toppunktet af den Vinkel, hvori den guddommelige og den mskelige Linie løber sammen, medens enhver teoretisk Udredning maa glide ned ad en af Siderne. Derfor er ethvert religiøst Parti ufuldkomment; vi er alle Sekterere, men skal staa over vor Sekt. Al sund Udvikling foregaar kun i Frihed. V. slutter sig til Liberalismen og dens Syn paa Staten væsentlig som Værn for den enkeltes Frihed. Men Friheden kan kun værnes af Rel.en, medens Materialismen hælder imod Tyranniet; derfor ser han med Mistro paa den gængse irreligiøse Liberalisme og paa Julirevolutionen 1830. Hans Interesse er Individualiteten (ɔ: at være sig selv), men han vil afvise Individualisme; den enkelte maa baade bruge Samfundet og værne sig imod det; det er som Oceanet, der skal bære os i Havn, men ogsaa let opsluger os. Rel.en vil skabe et Samfund; men det sker kun i Frihed. Han kom ind i Kampen for Religionsfrihed ved at forsvare Vækkelsen imod Undertrykkelsen fra rationalistiske Præsters og Politikeres Side, saaledes i Respect des opinions, 1824, og i Prisskriftet Mémoire en faveur de la liberté des cultes, 1826 (med Motto fra 2 Kor. 3, 7): Staten maa vel værne en social Moral, men bør opgive at blande sig i de relig. Forhold; thi Staten er Nødvendighedens, K.n Frihedens Rige. Allerede nu var Adskillelse af Stat og K. hans logiske Endemaal; han ansaa den dog for fjærn og prøvede længe andre Udveje. Men Statsk.n viste sig intolerant. I en Kommission 1839 kæmpede han forgæves for foreløbige Reformer. I et nyt Prisskrift 1842 Essai sur la manifestation des convictions religieuses et sur la séparation de l'église et de l'état tog han det fulde Skridt: Hvert Mske har den Pligt at bekende sin Overbevisning; Troen er Samvittighedens Sag; derfor kan Staten ikke blande sig heri, thi Staten er Msket minus Samvittigheden; K.n begaar Ægteskabsbrud ved at tilstaa Staten en Myndighed, som kun tilkommer Gud; K.n trænger ikke til Staten; thi netop i Frihed og uden ydre Garanti vil Krdmmen vise sin Magt; Staten trænger derimod for Moralens Skyld til Rel.n og dens Organ K.n, men ikke i Form af Statskirke; thi i dette Ægteskab bliver den ene Part ulykkelig og derved ogsaa den anden. 1840 var V. udtraadt af Præsteskabet; 1844 vilde han opgive sit Professorat, men udsatte det efter Regeringens Opfordring. Da Revolutionen i Pays de Vaud 1845 skabte en radikal Regering, som undertrykte den kirkl. Frihed, nedlagde V. 1845 sit Professorat; han fik det netop ledige Professorat i fr. Lit., men blev afsat herfra 1846. Han havde ikke villet

tage Del i Agitationen for en Frik. i Pays de Vaud; men da den dannedes (II, 129), tog han Del i Nyordningen, dog uden at være helt glad derved. Han døde 1847. Videst ud virkede han maaske ved sine pastoralteol. Arbejder, hvor han forstod at inspirere til det høje Kald, der forenede Kultuspræstens og Profetens Funktion, især til Prædikenen, »et Mysterium til Fordømmelse og til Frelse«. Trods haarde Domme fra de skrappeste af de vakte har de »positive« elsket ham; men ogsaa liberale har paaberaabt sig ham og ment at fortsætte hans Frigørelsesværk. (W. F. de Coninck har paa Dsk oversat nogle af V.s opbyggelige Skrifter, hans Studier over Pascal og et Udvalg af hans Breve. E. Rambert, A. V., 1875 og mange senere Udgaver; Fr. Nielsen, Statskirke og Frikirke, S. 273 ff.). *V. A.*

Winfrith (el. Wynfrith), se Bonifatius (I, 357).

Vingaard, dsk Bogtrykkerslægt i 16. Aarh. 1) **Hans V.**, d. 1559, var tyskfødt, »fra Stuttgart«, og blev antagelig o. 1528 indkaldt til Viborg for at være den ved Hans Tavsen og Jørgen Jensen Sadolin her rejste Bevægelse behjælpelig med sin Presse. Indtil 1531 virkede han her og næsten kun med Udgivelse af reformatoriske, mest af ovennævnte to forfattede Skrifter, af hvilke dog kun seks Tryk er bevarede (bl. disse Tavsens Svar af 1529 til Jens Andersen Beldenak og den evang. Beretning om Herredagen i Kbhvn 1530). Fra 1532 virkede han til sin Død i Kbhvn, hvor flere af Ref.ens vigtigste Skrifter udgik fra hans Presse (Luthers Katekismus, 1532; de ældste Kirkeordinanser o. a.), men ogsaa fædrelandshistoriske, idet han i tre Aar nød kgl. Privilegium paa Udgivelsen af Rimkrøniken med Tillæg og ligeledes besørgede de første Udgaver af »Dødedansen«, »Broder Rus«, Univ.ets Lektionskatalog m. fl. Bogudsalg havde han flere Steder og havde Privilegium paa at trykke og forhandle dske Postiller. En Del af hans, iøvrigt simple Typemateriale, stammede fra Chr. Pedersens Trykkeri. (Lauritz Nielsen, Dsk Bibliografi 1482—1550, 1919, S. XXXIII og S. 149; samme, Boghistoriske Studier, 1923, S. 60 og 149; Nord. Tidskr. f. Bok- och Biblioteksväsen III, S. 91 -111). — 2) **Mats V.**, kbvnsk Bogtrykker, sikkert bl. de »Arvinger«, der fortsatte Hans V.s Forretning. Hans første kendte Tryk er fra 1562 (Loci communes, overs. af Ped. Palladius), hans sidste fra 1600. Til hans største Editioner hører Frederik II's Foliobibel (1589), men bl. hans talrige Tryk findes iøvrigt Dele af Huitfeldts Krønike, Skrifter af Niels Hemmingsen o. fl. En Tid var han Universitetets Bogtrykker, indtil han, vist foranlediget ved Udgivelse af usømmelige Skrifter og Viser, sattes fra denne Bestilling 1599. Kort efter er han vistnok død. (Lauritz Nielsen, Boghistoriske Studier, 1923, S. 74 f. og S. 155 f.). *H. J. H.*

Wingård. 1) **Carl Fredrik W.**, svensk Biskop og Ærkebiskop, f. i Stockholm 26. Sept. 1781, d. 19. Sept. 1851, konfirmeret af Lars Linderot (III, 61), men inddroges en Tid i antirelig. Strømninger i Uppsala, hvor han blev Stud. 1796 og Mag. 1803. Som Lektor ved Göteborg Gymnasium fra 1805 (Professortitel 1810) viste han sig som en ualm. dygtig Lærer, der nærede en næsten romantisk Hengivenhed for Ungdommen trods sit ellers ofte gnavne Temperament. 1817 præsteviedes han for at blive valgbar ved Bispevalget i Göteborg 1818, fik ogsaa Stillingen efter et tydeligt Vink til sin farligste Konkurrent ved Valget om frivillig at trække sig tilbage. Sine Uppsalaidéer havde han allerede forhen afsvoret. Som Biskop sluttede han sig til den i hans Stift herskende alvorlige Retning og overvaagede Præsternes Liv med sjælden Agtpaagivenhed, givende Anvisninger endog til de ældre bl. dem og Herredsprovsterne. Den bl. Præsterne gængse Drukkenskab ophørte omtrent; han virkede ivrigt for Maadeholdsforeninger, Skolevæsen, Fattig- og Fængselsvæsen, Hospitaler osv. Desuden fik han oprettet talrige mindre Bibelselskaber og i 1836 Missionsselskabet i Göteborg. Selv ortodoks i Joh. Gerhards Aand, men med Stræben efter at erstatte den abstrakt-systematiske Teknik med Skriftens egne Ord, kunde han dog delvis vurdere en friere Kirkelighed, men stødtes af f. Eks. Schleiermachers Teol. — 1837 holdtes Ærkebispevalg i Uppsala. W. fik 9 Stemmer mod 15 (J. O. Wallin IV, 767). Wallin blev udnævnt, og W. undsaa sig ikke ved i de mest ubeherskede Vredesudbrud at vise, hvor krænket han var over at være vraget til Fordel for Wallin, en Fejl han dog siden erkendte. 1839 blev han selv Ærkebiskop efter Wallins Død. I Ærkestiftet viste han samme Iver som tidligere. Betydelig som Taler og Debattør fik han paa Rigsdagene i 1820—50 mange betroede Poster. Han var Sjælen i det ultrakonservative Parti, i Skolespørgsmaal var han »Nyhumanist« (se Rodhe, Kyrka och skola), af Naturen stridbar, men fuldkommen uberørt af Modpartiets Demonstrationer, af Forhaanelserne i den liberale Presse el. af, at der kastedes med Sten mod og knustes Ruder i hans Hus o. l. Alvoren i hans Personlighed synes baaret af personlig Overbevisning. Hans Virketrang drev ham til at stræbe efter Indflydelse, men han har vistnok af og til ladet sig friste til at søge Højderne for Glansens egen Skyld. I sit personlige Liv var han jævn og godhjærtet, men i sin ydre Optræden noget af en Kirkefyrste, dertil pligttro og flittig som faa. Hans samlede Skrifter (1858) indeholder Prædikener m. m. Stilen er presset, med bratte Antiteser og sindrige Ordspil. Hans »Öfversigt öfver chr. kyrkans senare händelser« (samlede Foredrag ved forsk. Præstemøder) vidner om grundige Studier. (D. Fehrman, C. Fr. af W. saasom biskop över Göteborgs Stift, 1908—12; H. Reuterdahl, Inträdestal i Sv. Akademien; E. Rodhe, Kyrka och skola, 1908). — 2) **Johan W.**, svensk Biskop, f. i Qville, Bohuslen, 19. April 1738, Student i Uppsala 1758-65, Husprædikant hos Præsidenten, Baron C. v. Höpken, 1766; efter hans Anbefaling ekstraordinær Hofprædikant hos Kronprins Gustaf 1767, ordinær 1769; 1773 Overhofprædikant og Skriftefader hos Enkedronning Lovisa Ulrika; hendes Forsoning med Gustaf III paa Dødslejet er delvis hans Værk. Som Barn af Neologien lagde han an paa den Forkyndelsesmaade, som særlig slog an i Hofkredse, og blev som Prædikant en af sin Tids mest ansete, følelsesfuld, men med en vis værdig Alvor, fik 1775 Jakobs Pa-

storat i Stockholm og desuden 1777 Lofø. Teol. Doktor 1779. 1780 blev han Biskop i Göteborg, og efterhaanden fik han som Præbender fire af Stiftets Pastorater med 11 Sogne, hvoriblandt (gennem Velynderes Intriger) Göteborgs Domkirke. Indsattes i Sv. Akademi, da det stiftedes 1786. Død 12. Januar 1818. Han var en duelig og afholdt Biskop, ikke mindst ivrig for Skolerne, og kunde nok selv have brudt sin Bane uden sin store Eftergivenhed overfor sine Beskyttere, men har selv i sin Selvbiografi erklæret: »at tænke ét og sige noget andet bliver et nødvendigt Onde i den store Verden og i Særdeleshed ved Hoffet«. *D. F.*

Wingolfsbund, en tysk, kristelig Studentersammenslutning, som allerede 1830 dannedes i Halle, men først fra 1842—43 antog Navnet W. i Bonn. Navnets Betydning er ikke helt sikker — i Regelen udlægges det som »Freundschaftshalle«. W. vil bevare de bestaaende Studentersammenslutninger, men præge dem i kr. Aand, saaledes at Krdmmen bliver den bærende Forudsætning for Studenterlivet. Derfor forkastes f. Eks. Mensur og Duel. Fra 1850 begyndte man at samles til aarlige Møder i Eisenach; W. vandt efterhaanden stærkere og stærkere Tilslutning, om der end ogsaa fandt forsk. Sprængninger Sted. 1881 vedtoges en bestemt udformet »Bundesbasis«, og fra 1886 fører man et bestemt »Bundeswappen«. W. tæller nu c. 600 Medlemmer. (H. Waitz, Gesch. des W.s, 1904[2]). *B. K.*

Winslow, Miron (Myron), amerik. Missionær, f. 11. Decbr. 1789, d. 1. Septbr. 1864, virkede i Indien (Madras) og paa Ceylon. Paa Vejen hjem døde han ved Kap det gode Haab. W. var en flittig Forf., der gennem literære Skildringer af Missionsarbejdet slog til Lyd for at vække Interessen for Miss. Desuden lagde hans Sprogbegavelse sig for Dagen, dels ved Udgivelsen af en tamulsk Ordbog, dels ved en Oversættelse af Bibelen paa Sydindisk, udgivet i Madras 1855. *M. N.*

Winsløw. 1) **Jacob Benignus W.**, dsk Læge, f. 1669 i et fattigt Præstehjem i Odense. Som Faderens Yndlingssøn blev han holdt til Bogen og blev Stud. 1687. Han studerede først Teol., siden, efter Attestats, Medicin og rejste 1697 udenlands, først til Holland og 1698 til Paris for at studere under Duverney. Her indtraf hans Overgang til Katolicismen under et grundigt Studium af Bossuet, hvis Fornavn »Benignus« han antog. Hans Konversion, der skete paa en aldeles fornuftmæssig Maade, voldte umaadelig Sorg hos hans Slægt (jvf. K.hist. Sml. 4 R. VI, S. 562) og overalt i Danmark og unddrog ham al Understøttelse hjemmefra. Bossuet og flere tog sig da af ham, og han blev hurtig en berømt Læge i Paris. Bl. hans talrige Skrifter er Hovedværket: Exposition anatomique de la structure du corps humaine, 1732. 1743 — 74 Aar gl. — blev han Prof. i Anatomi ved Jardin du Roi. Han regnedes bl. Samtidens første Anatomer, men skildres af flere (deribl. Holberg) som Menneske som temmelig smaatskaaren. Om en mærkelig Naivitet vidner hans Skrift om Skindød. Han var forud for sin Tid ved at vise en ualm. Omsorg for fattige Patienter. D. 3. Apr. 1760. 2) **Ludvig W.**, dsk Præst, f. c. 1674 i Odense, blev Stud. fra Odense 1692. Han søgte talrige Præstekald forgæves, opholdt sig hos Præsten Iver Brinck, der gav ham stærk Interesse for eng. Kirkeliv, skrev lidt og udgav 1706 en Overs. af den eng. Opbyggelsesbog »Nosce te ipsum« af Daniel Dyke, der vandt stærk Udbredelse. Endelig blev han 1707 Spr. i Vaaler — Svendal i Norge. D. 1712. *B. K.*

Vinsnes, Paul, norsk Præst, f. i Drammen 18. Okt. 1794, Stud. i Kbhvn 1812, cand. theol. ssteds 1814, var først Lærer, blev 1816 Kateket ved Vor Frelsers Kirke i Oslo, 1819 res. Kap. i Vang, 1820 Spr. til Trysil, 1822 til Hurdalen, 1827 til Nordre Aurdal, 1830 til Brunlanes (her tillige Provst i Larviks Provsti 1835), 1844 til Vang (siden 1846 tillige Provst i Hedemarkens Provsti) og 1864 Stiftsprovst for Hamar Stift. Tog Afsked 1875 og døde 2. Aug. 1889. Som Præst i Brunlanes repræsenterede han flere Aar Jarlsberg og Larviks Amt paa Stortinget. V. hørte til Grundtvigs første og fortroligste norske Venner og fulgte ham en Tid lang ogsaa i hans kirkl. Anskuelse, uden dog at opgive Bibelkrdmmen. Senere sluttede han sig til G. Johnson og Caspari og fulgte med levende Interesse særlig den sidstes gl.testl. og patristiske Studier, som han ogsaa sekunderede med flere Afhandlinger og Anmeldelser i den kirkl. Presse. Som Præst i Vang oprettede han en teol. Præsteforening for Hedemarken, hvis Formand han var i mange Aar. Han var den sidste overlevende af de Nordmænd, som havde studeret i Kbhvn. Hans Hustru var den bekendte Forfatterinde Hanna Olava V., f. Strøm (d. 1872), med hvem han var bleven gift 9. Nov. 1817. (Luth. Ugeskr., 1889, II, 65 f.; Chr. Ramseth, Hamar Bys Hist., S. 251 f.; Breve fra og til N. F. S. Grundtvig, udg. af G. Christensen og S. Grundtvig 1924—26, I, 368 f.; 382 f.; 412 f.; 415 f.). *A. B.*

Winsnes, Carl Gustav, norsk Præst, Søn af Spr. Hannibal W. (Broder til ovennævnte Paul V.), født i Vik i Sogn 11. Okt. 1834, Stud. 1853 og cand. theol. 1858. I 1860 blev han pers. Kap. hos Faderen, 1863 Spr. i Vik, 1868 res. Kap. i Førde, 1874 Spr. ved Mariakirken i Bergen og 1887 Spr. til Domkirken og Stiftsprovst ssteds. Han tog Afsked 1906 og døde 17. Sept. 1910. Han var en anset Prædikant og udgav en Række Prædikener, deribl. »Apostolisk Opmuntring til levende Tro paa Jesum Christum, Prædikener over Kirkeaarets sædvanlige Epistler af Joachim Lütkeman«, 2. Del, som han oversatte (Bergen 1871. 1. Del overs. af C. M. Eckhoff). *A. B.*

Vinstrup. 1) **Peder Jensen V.**, dsk Biskop, f. i Kbhvn 18. Marts 1549, d. ssteds 24. Juni 1614, blev efter Skolegang i Kbhvn, Slagelse og Roskilde Stud. 1568, Bakkalaur 1570 og derefter Mentor for to unge adelige Brødre, i hvilken Stilling han besøgte flere tyske Univ.er og tog Mag.graden i Wittenberg, hvor han 1576 udgav en Kristi Lidelseshistorie i græske Hexametre. S. A. blev han Læsemester ved Aarhus Domkirke, 1578 Spr. ved Helliggejst i Kbhvn, hvor han kom i Hoffets Gunst. 1587 blev han Biskop i Aarhus, men 31. Dec. 1590 kaldedes han til Biskop over Sjælland samt Prof. theol., hvorhos Univ.et fik Paabud om at kreere ham til Doktor, hvilket skete 1597. Som Prof. kom

den fredelskende V. i Strid med Jørgen Dybvad (I, 692); som Biskop holdt han det for rigtigt at bøje sig for den frembrydende Ortodoksi og stigende kongelige Magt overfor Kirken, skønt han sikkert selv var Discipel af N. Hemmingsen (II, 393), hvorfor han blev Genstand for hidsige Angreb af den ubeherskede Oluf Kock (II, 821). V. var ikke nogen særlig betydelig Mand; hans lit. Arbejder er væsentlig talrige Ligprædikener samt en Række homilet. Anvisninger til Brug for Gejstligheden ved de hyppige Bededage. Det af ham stiftede Rejselegat for teol. Studenter uddeles endnu i Forbindelse med et lign. af Resen stiftet (Rørdam, Kbhvns Univ.s Hist. III, 1877, S. 562 f.). — 2) **Peder Pedersen V.**, Biskop i Lund, Søn af ovennævnte i dennes andet Ægteskab, f. i Kbhvn 30. Apr. 1605, d. i Lund 28. Dec. 1679. V. kom ved Moderens andet Ægteskab med Hans Povlsen Resen (III, 763) i dennes Hus, blev efter Skolegang i Kbhvn, Roskilde og Sorø Stud. 1623 og kom paa en 8aarig Udenlandsrejse, under hvilken han bl. a. optoges i Johann Gerhards (II, 196) Hus. 1633 udgav han i Jena en stor Samling lat. Epigrammer, dog uden digterisk Værd, men allerede 1632 var han blevet Prof. i Fysik i Kbhvn. 1633 tog han Mag.graden, 1635 blev han kgl. Hofprædikant og fik ved sin Indflydelse paa Christian IV ikke ringe Betydning (se I. Oskar Andersen, Holger Rosenkrantz den Lærde, 1896). 1636 blev han Dr. theol., 1638 Biskop i Lund, en Stilling han med stor Selvfølelse og ikke ringe Dygtighed varetog, altid ivrig for at bevare kgl. Bevaagenhed. Men ved de svenske Landsdeles Tab 1658 sadlede han hurtigt om og blev Carl Gustavs haandgangne Mand, saa at denne endog adlede ham under Navnet Himmelstjerna, ligesom V. efterhaanden erhvervede sig udstrakte Godser. Dog maa det indrømmes V., at han holdt fast ved sit Modersmaal og troede paa dets Muligheder som Stiftets officielle Sprog. Da dette viste sig umuligt, kølnedes hans Forhold til den sv. Regering; han blev ikke Prokansler for det nye Univ. i Lund, og han truedes med Afsked. Denne meddeltes ham dog ikke, og 1671 fik han Stillingen. Under den skaanske Krig havde han svære Vanskeligheder at bestaa, men døde dog som Biskop. Fra sit eget Trykkeri udsendte han talrige Ligtaler og andre Taler og paabegyndte en kæmpemæssig Kommentar til Matthæus' Evangelium, der dog i de to udkomne Folianter kun naaede gennem 10 Kapitler. (Zwergius, Siellandske Cleresie, S. 566; Pontoppidan, Annales IV. 1, S. 105; Cawallin, Lunds Stifts Herdaminne I, 42). *H. J. H.*

Winter. 1) **Christiern W.**, o. 1535 kgl. dsk. Sekretær, f. paa Mors, nævnes allerede 1521 som kgl. Sekretær og fik 1523 tilegnet et latinsk Digt (Epistola metrica) af M. Gabler. S. A. fulgte han Christiern II i Landflygtighed. En Tid var han Lærer for Kongens Børn, siden hans Fuldmægtig ved Kammerretten i Speier (Danske Magasin 5 R. V, 43 ff.; Allen, De tre nordiske Rigers Historie V, 338). Da alt Haab var ude for Chr. II, for hvem han havde kæmpet med den største Trofasthed og Udholdenhed, omend med lidet Held, gik han i Tjeneste hos Hertug Albrecht af Mecklenburg og var 1534 som dennes Udsending i Danmark for at forhandle med de kat. Rigsraader, ligesom han ogsaa 1535—1536 var i Hertugens Følge under Kbhvns Belejring. Endnu 1537 levede han. W. var en velstuderet Mand, baade Dr. med. et jur. og gav sig af med lit. Virksomhed. Gengivelsen af Evangelierne i Hans Mikkelsens Overs. af Ny Test. 1524 maa saaledes tilskrives ham. 1537 udgav han i Antwerpen: »Divulgatio professionis praxeos Medicinae«. (Kirkehist. Saml. 3 R. III, 238 f.; 4 R. V, 561-62; Johs. Brøndum-Nielsen, Sproglig Forfatterbestemmelse, 1914, S. 7-22). — 2) **Jørgen W.**, slesv. Præst, blev o. 1525 Hofpræst hos Hertug Christian (III) paa Haderslevhus og var antagelig den Gang den eneste (og første) luthersksindede Præst i Haderslev. Efter 1526 virkede han som dsk. Kap. ved Mariekirken i samme By, og 1537 blev han Medl. af den Kirkekommission, der skulde forberede Udarbejdelsen af Kirkeordinansen. I sin senere Tid synes han at have vakt en Del Modvilje mod sig, 1553 taler f. Eks. baade Lensmanden i Haderslev og Hertug Hans nedsættende om ham som om en Mand, der ikke havde udrettet synderligt godt i sin Tid. D. o. 1556. Et Mindedigt over ham findes i Knud Bramsens »Næniæ«, 1569. (Ny kirkehist. Saml. IV, 244; Kirkehist. Saml. 3 R. I, 73. 88 f.; Zwergius, Det Sjællandske Cleresi, S. 439). *B. K.* — 3) **Vitus Anton W.**, kat. Teolog, f. 1754 d. 1814, virkede som Prof. i Ingolstadt, først i K.hist., derpaa i Kateketik, Liturgi og Moral. Da Univ.et i 1800 flyttede fra Ingolstadt, fulgte W. med til Landshut. W. har foruden et Værk om Baierns K.hist. (1805—09 i 2 Bind; 4 Dele) gjort sig bekendt ved sin Virksomhed for liturgiske Reformer; i 1809 udgav han »Die Liturgie, wie sie sein soll« og i 1810 det første tyske katolske Ritual. *M. N.*

Winterfeld, Karl Georg August Vivigens von, tysk Musikhistoriker, f. i Berlin 28. Jan. 1784, d. ssteds. 19. Febr. 1852, Elev af »Graue Kloster« i Berlin, studerede Jura i Halle, begyndte sin juridiske Karriere 1811, hvilken sluttelig førte ham til Stillingen som Obertribunalrat i Berlin. Særlig Betydning har han som Musikhistoriker, og da navnlig ved sine for deres Tid banebrydende Værker: Palestrina, 1832; Johannes Gabrieli und sein Zeitalter I-II og Musikbilag, 1834; Der evang. Kirchengesang und sein Verhältnis zur Kunst des Tonsatzes I-III, 1843—47, som er et grundlæggende Værk for den prot. Korals Hist. i 16.—17. Aarh.; Dr. Martin Luthers deutsche geistliche Lieder, 1840; Über Herstellung des Gemeinde- und Chorgesanges in der evangelischen Kirche, 1848; Zur Geschichte heiliger Tonkunst I-II, 1850—52. *A. H.*

Vio, Jacopo, fra Gaëta, se Cajetan (I, 444).

Viraggio, Jacobo de, se Jakob fra V. (II, 589).

Viret, Pierre, schweizisk Reformator, f. 1511 i Orbe i Kanton Vaud, studerede i Paris og blev her under Læsning af reformatoriske Skrifter vundet for Evangeliet. Han vendte tilbage til Orbe og blev her ordineret til Præst 1531 af Farel. Under Forhaanelser og Mishandlinger forkyndte han Evangeliet. 1533 blev han Farels Hjælper i Genève. Her fik han engang Gift i Maden og blev saa syg, at han

led under Følgerne hele sit Liv igennem. 1536 fik han Ref.en indført i Lausanne. 1538 giftede V. sig og kom atter til Genève, foretog adsk. Rejser og virkede flere Steder, bl. a. i Bern, hvor hans calvinske K.tugt vakte Modstand, saaledes at man fjærnede ham 1559. Han kom atter til Genève, derfra 1561 til Nîmes og atter snart derfra til Lyon, hvor han øvede stor Indflydelse. 1566 kom han til Akademiet i Orthez, fangedes 1569 af kat. Tropper, men blev befriet og døde i Orthez 4. Maj 1571. V. udfoldede en stor lit. Virksomhed og er som Teolog Calvins Discipel uden egentlig Selvstændighed. Hans Hovedværk er det mægtige Værk i 3 Bind, »Instruction chrestienne etc.« (1564), som i dialogisk Form behandler Læren om Lov og Evang. i Forhold til filos. og teol. Vranglærere. (C. Schmidt, Leben und ausgewählte Schriften der Väter der reformierten Kirche IX, 1861; J. Cart, P. V., 1864; Ph. Godet, P. V., 1892). *A. Th. J.*

Virgil. 1) **V.**, lat. Digter, se Vergilius (IV, 820). — 2) **V. af Salzburg**, tysk Biskop, f. paa Irland c. 710, d. 27. Nov. 784. 743 kom han til Pippins Hof, blev derfra sendt til Baiern og der udnævnt til Biskop af Salzburg (ml. 746 og 748), men først 767 modtog han Bispevielsen, idet han endnu følte sig mest som Munk (en Regionærbisk. udførte imidlertid de særlige bisk. Handlinger). Forholdet til Bonifatius var ikke særlig godt; det kom til en Strid om, hvorvidt en Daab, der var udført med en grammatisk urigtig Daabsformel, skulde erklæres for ugyldig, hvad B. forlangte; Pave Zacharias støttede dog V. Ogsaa en Beskyldn. for Kætteri spillede ind: Lære om Jordens Kugleform og Antipoder — som han vel havde fra Isidor af Sevilla og Beda. Paven var forfærdet herover, men om Sagens Forløb ved vi intet. V. drev Mission bl. Venderne i Alpelandene (1 Regionærbiskop, 4 Præster, flere lavere Klerikere), byggede mange Kirker i sit Stift og søgte at haandhæve Klostrenes Underordnelse under Episkopatet. Han foranledigede endvidere Affattelsen af flere vigtige hist. Kildeskrifter. Gregor IX satte ham paa Helgenlisten. (Hauck, Kirchengesch. Deutschlands I-II). *J. Ng.*

Viraenius, Samuel, sv. Biskop, f. 1647 d. 1703. V. blev Stud. fra Uppsala o. 1667, men samme Aar bortvist, da han var Medanstifter af et Overfald paa Univ.ets Rektor. Blev senere filos. Mag. i Rostock, præsteviedes i Sverige 1674, blev Præst ved forsk. Regimenter; 1678 Hofpræst og 1680 Overhofpræst samt Kongens og Dronningens Skriftefader. Han var en utrættelig virksom Natur og en anset Prædikant. Da han paa Rigsdagene 1680 og 82 var en af de ihærdigste Talsmænd for Suveræniteten, blev han Carl XI.s Yndling og Raadgiver i alle vigtige Statssager og fik ved sin Indvirkning paa en enevældig Konges Vilje en meget vidtgaaende Indflydelse. Han blev 1688 Biskop i Växjö. Men hos Carl XII faldt han i Unaade, da han paa Rigsdagen 1697 modsatte sig Kongens Myndighedserklæring. *D. F.*

Visby, Gotlands kirkl. og verdslige Midtpunkt, var i Middelalderen en af Østersøens betydeligste Handelsstæder, opvokset ved et gl. Offersted (Vi). Tyske Købmænd synes tidligt at have slaaet sig ned her, og Byen vedblev at være halv tysk. Dens egentl. Storhedstid falder omkr. Aar 1200, da den var en af Hanseforbundets Hovedstæder. Med Valdemar Atterdags Indtagelse af Øen 1361 begyndte Nedgangen. V. blev lidt efter lidt overfløjet af Lübeek. Krdmmen har, efter hvad nyere Udgravninger har vist, vundet Fodfæste her omkring Aar 1000, da den ældste Kirke, Sct. Clemenskirken, byggedes. Indenfor Ringmuren ejede Byen i Middelalderen i det mindste otte Sognekirker: Sct. Clemens, Sct. Johannis, Sct. Petri, Sct. Olavi, Sct. Laurentii, Sct. Drottens el. Trinitatis (af alle disse findes bevarede Ruiner), Sc:ta Maria (den tyske Menigheds Kirke i Middelalderen, nu Domkirken), samt Sct. Michaëlis. Ved Siden af disse grundedes Aar 1233 et Fransiskanerkonvent, hvis Kirke Sc:ta Catharina endnu staar som Byens skønneste Ruin, frem for alt gennem sit herlige Kor fra Aar 1390, og (før 1245) et Dominikanerkonvent, som overtog og ombyggede Sct. Nicolai Kirke. Desuden fandtes indenfor Byen et Helligaandshus, hvis ottekantede, i to Etager byggede Kirke hører til Byens mærkeligste Minder (jfr. Dobbeltkirke I, 652 f.). Udenfor Byen laa et Hospital med Sct. Jørgens Kirke, østpaa det o. 1246 anlagte Solberga Nonnekloster af Cistercienserordenen (hvoraf kun Grundmurene findes). De fleste af Byens Kirker nedbrændte ved Lübeckernes Angreb paa Byen 1525, andre er lidt efter lidt forfaldet. V. turde være den saavel paa kirkl. som verdslige Mindesmærker fra Middelalderen rigeste af Nordens Byer. Nu er kun Domkirken Sc:ta Maria (opført i 12. Aarh. af udvandrede Tyskere, ombygget og paany indviet 1225) i Brug. Denne er en statelig treskibet Hallekirke, opr. romansk, senere ombygget i gotisk Stil, i hvilken Stil ogsaa o. Aar 1300 Kapellet i Syd tilbyggedes; den har et stateligt romansk Vesttaarn, samt to gotiske Østtaarne, maaler i sin Længde 51,4 m. og i Bredden 21 m.; Hvælvets Højde er 13,4 m. I den nyere Tid er den grundigt restaureret. V. udgør nu et Pastorat med Biskoppen i V. som Sognepræst. Den har en fuldstændig højere Almenskole og Pigeskole, og er desuden Sæde for Landshøvdingen i Gotlands Len. — *Stift.* V. Stift omfatter Gotland og omkringliggende Øer med en Folkemængde paa 56,752 Personer (1925), deraf i Byen V. 10,024; et Areal paa 3,160 km², 93 Menigheder fordelt over 36 Pastorater og 3 Provstier. Gotland, som i Middelalderen oversvømmedes af Kirker og var berømt for sin blomstrende kirkl. Billedhuggerkunst, laa fra Begyndelsen under Linköpings Bispestol. De næsten 100 Sogne var fordelt over 3 »Tredinger« eller Provstier, en Inddeling, som endnu bibeholdes. Det kirkl. Baand med Linköping forblev ubrudt, selv da Øen hen mod Middelalderens Slutning blev lagt under dsk Styre, men det blev dog til sidst brudt ved Ref.en. Da Stettinerfreden 1570 befæstede Danmarks Styre over Øen, indsattes dske Superintendenter. Den første af disse var Moritz Christensen Glad (1572—86). Efter 1599 savnede Øen i 32 Aar sin egen Superintendent, og det kirkl. Styre røgtedes af en i V. boende »Generalpræst«. Efter Brømsebrofreden 1645 kom Gotland atter under Sverige, og nu begyndte der et energisk Arbejde for at ind-

emme Øen i den sv. K. som et selvstændigt Stift og vedvarende under egne Superintendenter, dog med Indførelse af sv. K.skik. Den mærkeligste i Rækken af sv. Superintendenter er Haquin Spegel (IV, 297), den kendte Ps.digter, som senere blev Biskop i Skara og Linköping og Ærkebiskop i Uppsala (d. 1714), og den ligeledes som Ps.digter bekendte Israel Kolmodin (1692—1709, se II, 824). I Aaret 1772 fik Stiftets Styrer Titel af Biskop. Den første Biskop var G. T. Lütkeman (Superintendent fra 1758, Biskop 1772—95, se III, 117). Hans Efterfølgere var: C. F. Muhrbeck (1795—96), J. Möller (1796—1805), N. Gardell (1807—13), C. J. Eberstein (1813—38), K. I. Heurlin (1838—41, senere Biskop i Växjö), C. E. Hallstrøm (1841—58), L. A. Anjou (1859—84, bekendt som Kirkehistoriker), K. H. S. von Schéele (1885—1920, virksom paa mange Maader, i Særdeleshed ved sit Samarbejde med de lutherske Kirker i Tyskland og Amerika, se IV, 71), og fra 1920 V. E. Rundgren. Biskoppen i V. er tillige Spr. i Stiftsbyen, da der ingen Domprovst findes. Stiftet er med sine 36 Pastorater (1925) Sveriges mindste, hvorfor det i den senere Tid har været stærkt under Overvejelse at lægge det sammen med et andet Stift, men denne Plan synes i Øjeblikket at være opgivet. *Y. B.*

Visby, Carl Holger, dsk Præst og Filantrop, f. 30. Marts 1801, d. 10. Marts 1871, Stud. 1818, teol. Kand. 1823, Fængselspræst 1826, res. Kap. ved Frelsers Kirke 1830, Spr. ssteds 1844, død som Spr. i Storehedinge. V. var begavet med den Oplysningsaand, der i det 18. Aarh. kun vilde virke Nytte og Forbedring. Men tillige ejede han en ikke ringe Del af samme Tidsalders typiske Overfladiskhed. Han fik Sæde i talrige Bestyrelser, der virkede for filantropiske Formaal; han skrev baade om Potteplanters Dyrkning, om Naturvidenskab og om Fængselsvæsen. Paa sidstnævnte Omraade ligger hans største Betydning, idet han virkelig fik forbedret Fangernes Kaar. Under Grundtvigs Strid med H. N. Clausen (I, 518; II 274) stod V. i Spidsen for den Studenteradresse, der bevidnede Clausen Sympati. I 1831 udtrykte V. sig i en af sine trykte Prædikener meget uklart om Sjælens Udødelighed og benægtede Fortabelsen. Lindberg (III, 60) angreb V. under Overskriften: »Falsk Lærdom i Vor Frelsers Kirke«. Striden endte gennem mange Instanser og Forhandlinger med, at Lindberg blev idømt en Mulkt, og hans Injurier mortificeredes. Kierkegaard satte megen Pris paa V. »V. er ingen Kjender, han siger saadan Løst og Fast, men just det er det Velgørende ved ham som den Præst, man stadigt skal høre« (S. K.s Papirer X, første Afdeling, 1924). *M. N.*

Wisch, Helrik van der, Biskop af Slesvig, d. 7. (el. 19.) Apr. 1488. W.s Afstamning er ukendt; han immatrikuleredes 1453 i Rostock, blev Bakkalaur ssteds 1456 og opholdt sig 1463—64 i Rom. 1465, da han opnaaede Domprovstiet i Slesvig, kaldes han allerede »clericus Slesvicensis«. W. maa have forstaaet at skaffe sig formaaende Støtte i Rom, thi i Apr. 1474 indsattes han ved pavelig Provision til Biskop i Slesvig, da Claus Wulf (s. d.) resignerede, idet Paven reserverede en aarlig Pension til den afgaaende Biskop og gav Helrik Tilladelse til at hente Vielse hos hvilken Biskop, han ønskede. Han synes at have været en maadelig Biskop, der baade bragte sin Bispestol i Gæld og forholdt sin Forgænger hans Pension. (Cypraeus, Annales episc. Slesvic., Pag. 384 f.; Pontoppidan, Annales II, S. 457; K.hist. Saml. 4. R. VI, S. 712 og 716; Acta pontif. Dan. III—IV). *H. J. H.*

Vischer, tysk Nürnberg-Slægt af Kunstnere i Metalplastik. 1) **Hans V.,** d. efter 1549, Søn af nedennævnte P. V., i hvis Værksted han arbejdede sammen med sine Brødre Hermann (d. 1516) og Peter (d. yngre, d. 1528). Efter Faderens Død (1529) overtog han Værkstedet, men kunde ikke holde det oppe og rejste til Eichstätt. H. V. var fortrinsvis Tekniker (Støbning, Montering), hans Hovedfortjeneste er Fuldførelsen af de større Arbejder, der var begyndt af Faderen, flere Gravmæler, bl. a. over Kurfyrst Johann I (Slotskirken i Wittenberg). — 2) **Peter V.,** f. o. 1455, d. 1529, en Fører i den nürnbergske Kunsts Blomstring paa Overgangen til 16. Aarh., jævnbyrdig Veit Stoss og Adam Krafft. Om hans Liv vides lidet. Hans berømteste Arbejde er »Sebaldus-Graven« i Sebalduskirken i Nürnberg, udført 1508—19 i Forening med hans Sønner, gotisk i sin Opbygning, men i Enkelthederne paavirket af den ital. Renaissance. Paa østre Smalside en Statuette af P. selv med Skødeskind og Værktøj. Af hans talrige Arbejder, navnlig Gravmæler, maa særlig fremhæves de legemsstore Broncestatuer af Kong Theoderik og Kong Arthur til Kejser Maximilians Gravmonument i Stiftskirken i Innsbruck, Gravmælet over Karl Albrecht af Mainz i Stiftskirken i Aschaffenburg, og Relief af Kristus og den kananæiske Kvinde i Domkirken i Regensburg. (R. Bergau, P. V. u. seine Söhne, 1878; B. Daun, P. V. u. Adam Krafft, 1905). *S. A. B.*

Vischering, Droste zu, se Droste (I, 678; her fejlagtigt stavet Vishering).

Visdom. I G. T. finder Jahves V. sit Udtryk i, at han har skabt Verden som tjenlig for hans gode Formaal (Ordspr. 3, 19; Ps. 104, 24 jfr. 1 Mos. 1, 31), og at han leder den mod dette Formaal (1 Mos. 50, 20; Jes. 55, 8). Svarende hertil er Mskets V. af praktisk Art, en Livsvisdom, bestaar i at kunne efterspore Jahves Vilje og i Livets forsk. Forhold gøre hans Vilje; den er helt igennem relig. bestemt, hviler paa Gudsfrygt (Ordspr. 1, 7; 9, 10; Ps. 111, 10; Sir. 1, 14). Den bør være Genstand for Mskets højeste Stræben som en kostelig Skat, der opvejer alle Rigdomme (Ordspr. 3, 13—15; 4, 7). Det er da let forstaaeligt, at den i den senere gl.testl. Periode i særlig Grad ogsaa optager de Frommes Tænkning, der her tillige maaske kan have modtaget Impulser udefra — Persere og Grækere. I flere yngre Skrifter (se Kokma-Literatur II, 822) personificeres V. som et særligt, kvindeligt Væsen, der rummer hele det Aandsindhold, som Jahve har nedlagt i sin Skabning, og leder Mskene paa den rette Vej. Hovedstedet i denne Sammenhæng er Ordspr. 8, 22—36. Det hedder her, at V. er skabt før Verden som Jahves ældste Værk, at hun under Skaberværket var hos ham som *amôn*, et Ord, der synes at be-

tyde enten Kunstner(inde) eller Yndlingsbarn, at hun stadig var (hans) Glæde og selv havde sin Glæde hos Mskene. Lignende Tanker findes Job 28, 25 f.; Sir. 24; Visd. 7—9 jfr. Henok 42, idet, navnlig i Visdomsbogen, Skildringen dels uddybes, dels beriges med nye Træk, saaledes: at V. er Kunstnerinde (Visd. 7, 22; 8, 6), Udvælgerske, d. v. s. Raadgiverske for Gud i hans Værk (Visd. 8, 4), at Gud elsker hende (Visd. 8, 3), at hun er en Udstrømmen af den Almægtiges Herlighed, en Afglans af evigt Lys, et pletfrit Spejl af Guds Virken (Visd. 7, 25—26 jfr. Hebr. 1, 3), at hun lærer Mskene Dyderne (Visd. 8, 7). — Om der Luk. 11, 49 med Udtrykket »Guds Visdom« sigtes til et bestemt, nu tabt, Skrift, er omtvistet. (H. Meinhold, Die Weisheit Israels, 1908; W. Schencke, Die Chokma (Sophia) in der jüdischen Hypostasenspekulation, Kristiania, 1913; M. Friedländer, Griechische Philosophie im A. T., 1904; E Sellin, Die Spuren griechischer Philosophie im A. T., 1905; I. Scheftelowitz, Die altpersische Rel. und das Judentum, 1920). *J. C. J.*

Visdom, Guds, se Egenskaber, Guds (I, 722).

Visdom, Jesu Siraks Søns, se Siraks Bog (IV, 198).

Visdommens Bog (Salomos Visdom). Dette Skrift (se Apokryfer I, 114) er overleveret under Salomos Navn, og Salomo indføres 7, 1 talende. Indholdet grupperer sig i en Skildring af de Frommes og de Ugudeliges forsk. Kaar, Kap. 1—5, en Skildring af Visdommen, Kap. 6—9, samt en Paavisning af, hvorledes Visdommen har ført Fædrene fra Adam til Udfrielsen fra Ægypten, Kap. 11—12, i Modsætning til Afgudsdyrkerne, Kap. 13—15, specielt de dyredyrkende Ægyptere, Kap. 16—19. De første 9 Kapitler er saa godt som helt i digterisk Form, medens Rytmen fra Kap. 10 bliver mindre gennemført og efterhaanden afløses af ren Prosa. Bogen er efter alt at dømme tilblevet i Aleksandria i 1. el. 2. Aarh. f. Kr.; men Focke turde have gjort det ret sandsynligt, at Forf. i de første 5 Kapitler har optaget et palæstinensisk, paa Hebraisk forfattet Skrift, som han saa har oversat og benyttet som Indledning til sit eget Arbejde, Kap. 6—19. Affattelsestiden for begge Dele sætter Focke til o. 86 f. Kr. Skriftet er et Led i Jødedommens lit. Kamp for sin Rel. overfor Samtidens Aandsliv; men Forf. er paa visse Punkter selv paavirket af græsk Filos., saaledes i Opfattelsen af Mskesjælen som præeksisterende (8, 20), i Bestemmelsen af Kardinaldyderne (8, 7), vel ogsaa i Opfattelsen af Verden som skabt af et formløst Stof (11, 17); derimod er det mindre sikkert, at Skildringen af Visdommen Kap. 7 ff. viser græsk Paavirkning, ligesom det heller ikke er helt klart, om Opfattelsen af Tilstanden efter Døden (3, 1 ff.) er paavirket af græsk Udødelighedslære. 2, 1 ff; 8, 13. 16 synes at polemisere mod visse Ytringer i Prædikerens Bog (2, 23; 9, 5; 2, 16; 1, 18). (Kommentarer af Grimm, 1860; Zöckler, 1891. Nyere Overs. med Noter af Siegfried i Kautzsch, Apokryphen und Pseudepigraphen des A. T.s, 1900; af Holmes i Charles, The Apocrypha and Pseudepigrapha of the O. T., 1913; af Buhl i Det gamle Testamentes Apokryfer, 1920. — Fr. Focke, Die Entstehung der Weisheit Salomos, 1913). *J. C. J.*

Vise fra Østerland, se Magere i G. og N. T. (III, 137); Helligtrekongerfest (II, 388).

Wiseman, Nicholas Patrick Stephen, rom. kat. Teolog og Kardinal, er f. 1802, d. 1865. Hans Barndom og Ungdom fyldtes med Indtryk fra den kat. K., først af dens Glans i Spanien (han fødtes i Sevilla som Søn af en Købmand af irsk Slægt), dernæst af dens trykkede Stilling i Irland og England, hvor han gik i Skole, endelig fra selve Pavestaden, hvis Luft han indaandede i den Grad, at han blev kaldt »et Resumé af Rom«. Han studerede i det eng. College i Rom, blev præsteviet 1825, fik overdraget at være eng. Prædikant og blev endelig Rektor for sit College. Han var en respekteret og alvorlig Mand, gennem stræng Selvtugt kæmpende for Helliggørelse. Han vandt Anseelse som Orientalist; gik senere over i en mere praktisk Teol. Svingende ml. Begejstring og Mismod gik han gennem haarde Tvivl, som bibelsk Tekstkritik fremkaldte, men overvandt dem ved en simpel Troens Underkastelse. 1833 fik han Besøg af Froude (II, 137) og Newman (III, 364), som straks efter skulde indvarsle den højkirkl. Oxforderbevægelse. Da begyndte der at vaagne i ham et Haab for en stor Konversion i England, hvor Katolikerne vel var blevne emanciperede 1829, men hvor de endnu var trykkede og ofte selv af en mismodig Konservatisme. 1835—36 og 1837 aflagde han Besøg i England, 1840 blev han udnævnt til Hjælpebiskop dér; lige før Konsekrationen gennemgik han en ny voldsom Anfægtelse, som han besejrede i Bøn til Madonna. Han følte, at en kat. Renaissance var i Gang og haabede meget af den højkirkl. Bevægelse; vel kunde den en Tid holde Folk med kat. Interesser tilbage ved at give dem Tilfredsstillelse indenfor den anglikanske K.; men i det lange Løb maatte den lede til Rom. Han satte sig for at give sine Landsmænd et moderne Forsvar for Katolicismen, som det var givet i Tyskland af Möhler og Döllinger, i Frankrig af Lamennais og Montalembert. Beviset maatte være kumulativt, en Ophobning af Grunde, saa Helheden holdt, selv om en Enkelthed blev angrebet. Newman og hans Venner var doktrinære og reaktionære, hadende baade polit. og relig. Liberalisme, bestandig docerende om Oldkirken. W. vilde vise, at Romerk.n var mere vidsynet og realistisk. Han fulgte vel ikke helt O'Connell, Montalembert og Lacordaire i deres Alliance med den polit. Liberalisme, men benyttede gærne i Praksis liberale Krav. Religiøst vilde han ikke saa meget fremhæve det gl. Dogme og Ritual, men K.n som en faktisk, levende, derfor elastisk Organisme. Han indrømmede, at K.n havde optaget Tanker og Kultusformer fra Hedenskabet; den skal netop genspejle det bedste i hver Tids Aand, samle og rense alle de spredte Sandheder, som Forsynet har bevaret i Mskeslægten. K.n er saaledes i Udvikling. Hverken Hierarkiet med Pavedømmet eller Kultus har fra Begyndelsen eksisteret i den senere Form. Sennepskornet er blevet til et stort Træ, hvorunder Himmelens Fugle bygger Rede; men Reformatorerne har afhug-

get Grenene, forjaget Fuglene og kun ladet Stubben tilbage. K.n rummer saaledes en stor Mangfoldighed; dens rige poetiske Kultus fremstiller Krdommen, saa den kan gribes af Msket. Men K.n er dog een, og Autoritetens eneste Legemliggørelse er Pavedømmet. W. klemte de Højkirkelige med deres Paaberaabelse af Oldk.n ved at vise, at Augustin overfor Donatisterne havde bevist, hvor den sande K. er; rent faktisk: selve det at en K. befinder sig i Skisma, specielt overfor Rom, er nok til at vise, at den er falsk. W.s epokegørende Indflydelse er i Reglen ikke erkendt, vel fordi hans Idéer mest blev fremsat i Foredrag og Tidsskriftartikler; af hans Bøger er den mest kendte Katakomberomanen »Fabiola«. Han er i Virkeligheden Ophavsmand til Tanken om en organisk Vækst i Lære og Kultus, som Newman dernæst udviklede i »Essay on the Development of Christian Doctrine«, og som blev Hovedtanken i Loisy's »L'évangile et l'église« (III, 73). Parallelen med Donatisterne rystede Newmans Tro paa Anglikanismen. Da han og flere var gaaet over til Rom, mente W. Tiden kommen til at foreslaa Pius IX en Nyordning af den kat. K. i England. 1850 genoprettedes Hierarkiet i England; W. blev Kardinal og Ærkebiskop af Westminster. Men til hans Overraskelse brød der en Storm af Harme løs over *the Papal Aggression*, ogsaa rettet mod W. personlig paa Grundlag af det Hyrdebrev, hvori han havde kundgjort Nyordningen; Premierministeren John Russel kaldte Pavens Optræden uforskammet. W. søgte gennem en forklarende Skrivelse at mildne Indtrykket. Episoden viste dog, at han var udenfor engelsk Tankegang; dog blev den »Ecclesiastical Title Bill« 1851, som forbød de kat. Titler, kun et Slag i Luften, og den blev senere tilbagekaldt. W.s Haab om en stor Konversion blev dog skuffet. Han styrede sit Stift med Nidkærhed, vandt Respekt og fik en fyrstelig Begravelse. (W. Ward, The Life and Times of Cardinal W. I-II, 1897). *V. A.*

Wishard, Luther Deloraine, f. 1854 i Evanston (Ill.), d. 1925; en af Pionererne for den Kristl. Studenterbevægelse (IV, 376), som tidlig, allerede fra 1877, var ivrig for at forene N.-Amerikas kristne Studenter og siden udstrække Sambaandet og forplante Bevægelsen til andre kr. Landes Studenter, ja helt ud til kr. Studenter i ikke-kr. Lande. En fireaarig Rejse i Missionslandene i Asien gav ham en overlegen Sagkundskab, og man kan sige, at han blev en Forløber for John R. Mott. Det var ogsaa væsentlig ham, som foranledigede Missionæren Ch. Studd's (af »Cambridge-Syvstjærnen«) og siden Prof. Henry Drummond's følgerige Besøg ved Amerikas Universiteter. *Olf. R.*

Wishart. 1) **George W.,** skotsk Reformator, f. 1513 (?), d. 1. Maj 1546. Om hans Ungdom haves kun usikre Meddelelser gaaende ud paa, at han underviste i Græsk i Byen Montrose og gennemgik N. T. paa Grundsproget med sine Elever. Da han i den Anledning blev beskyldt for Kætteri, flygtede han til England, hvor en lignende Anklage snart synes at være blevet rejst mod ham. Efter en Rejse i Tyskland og Schweiz vendte han tilbage til England, uddybet og fæstnet i sin evang. Overbevisning, blev Medl. af Corpus Christi College i Cambridge og udg. en Overs. af den saakaldte Confessio Helvetica (IV, 116). 1544 drog han tilbage til Skotland og begyndte i den fig, Tid under stor Tilslutning at prædike paa forsk. Steder. Paa dette Tidspunkt anklagedes W. for Meddelagtighed i en Sammensværgelse mod Cardinal Beatons (I, 242) Liv, om med Rette er stadig et af den skotske Ref.s-Hist.s uløste Problemer. Beaton lod ham gribe og efter Domfældelse brænde i St. Andrews. Om den Bevægelse, der vaktes ved W.s Henrettelse, se II, 815. (Dictionary of National Biography LXII, 1900, 248 ff.). — 2) **George W.,** Biskop af Edinburgh, f. 1599, d. 25. (?) Juli 1671. Spr. i Monifieth 1625, Aaret efter forflyttet til St. Andrews. Paa Grund af Begivenhederne i 1638 (IV, 236) flygtede han til Newcastle; 1644 blev Byen erobret af de skotske Covenanters, og W. blev ført til Edinburgh, hvor han et Aar sad fængslet. Under Borgerkrigene stod han paa Kongens Side som Feltpræst hos den Øverstkommanderende over de kgl. Tropper i Skotland, Marki Montrose, hvem han fulgte paa hans Flugt over Norge til Frankrig og Tyskland. I dette Eksil forfattede han 1647 en Skildring af de Krigsbegivenheder, han havde været Øjenvidne til, De rebus sub imperio Jac. Montisrosarum gestis 1640—42. Efter Restaurationen vendte han tilbage til England og blev 1660 udnævnt til Præst i Newcastle; fra 1662 til sin Død Biskop i Edinburgh. Hans omtalte Bog er udg. med eng. Oversættelse og biografisk Indledning: G. W., Memoirs of James, Marquis of Montrose, 1893. *P. O.*

Vished, se Trosvished (IV, 636).

Vishnu, en af de vigtigste Guder i Indien (jfr. Indiske Religioner II, 528). Han kendes allerede i den gamle Veda-Rel., hvor han dog hverken spiller nogen fremtrædende Rolle el. hører til de ældste Lag i Gudeforestillingerne. Han er her nærmest en Solgud, hvilket især viser sig i Mythen om hans 3 Skridt, med hvilke han siges at udmaale Universet (Morgen, Middag, Aften). Senere i de gl. episke Digte, navnlig Mahābhārata, kommer han til at indtage en dominerende Stilling i den indiske Rel.s-Hist. ved Siden af Çiva (I, 513), saaledes at fra den Tid næsten alle relig. Retninger i Indien enten er vishṇuitiske eller çivaitiske. Endnu senere under Hinduismen forenes disse to Hovedguder med den gl. brahmanske Skabergud Brahma til en Slags Treenighed, i hvilken V. har Rollen som Verdens Opholder, medens Çiva er Ødelæggeren. Dette er dog kun abstrakt Dogmatik, som i Praksis ikke betyder meget, thi i Virkeligheden deler det relig. Liv sig efterhaanden ud i en Mængde forsk. Sekter, som dyrker Vishṇu og Çiva i forsk. Former. Karakteristisk for Vishṇuismen er Læren om V.s Avatārer (I, 183), de forsk. Skikkelser, i hvilke han har ladet sig genføde til forsk. Tider for at frelse Verden, saaledes som Rāma, Krishṇa (II, 854), ja endog som Buddha (jfr. Indiske Religioner, 3). Vishṇuismen er udbredt saavel i det nordl. som i det sydl. Indien, og bl. Sektstiftere og Reformatorer bør særlig nævnes Rāmānuja, Rāmānanda, Kābir, Vallabhācārya og Caitanya. V. dyrkes

ogsaa under Navnet Hari, bl. a. i den af Nānak stiftede Sekt hos Sikherne, og Hari-Hara er en Betegnelse for den højeste Guddomsmagt eller Vishnu og Çiva i én Person. I Mythologien fremstilles V. enten som kørende paa en 8-hjulet Vogn eller mere alm. som ridende paa Garuda-Fuglen (en Slags Grib); han har et særligt Mærke paa Brystet, er smykket med Kaustubha-Juvelen og holder i sine 4 Arme en Musling-Trompet, en Diskos, en Kølle og en Lotusblomst. Hans Hustru er Çrī eller Laksmī, som er Gudinde for Lykke og Skønhed. *D. A.*

Visio Dei beatifica (lat. = den salige Skuen af Gud) er efter den ældre luth. Dogmatik et af de væsentlige Momenter i Saligheden. Det bibelske Grundlag for Udtrykket finder man i Steder som 1 Kor. 13, 12 og 1 Joh. 3, 2, og med den haandfaste Begrebsbestemmelse, som i det hele er ejendommelig for den ortodokse Tids Tænkemaade, giver f. Eks. Hollaz følgende Definition: »Visio Dei beatifica est actus intellectus, lumine gloriæ collustrati, quo is Deum clare et immediate, ut in se est, cognoscit«. Om denne Skuen skal tænkes at finde Sted i rent legemlig Forstand (oculis corporeis), kan ikke siges med afgjort Sikkerhed (apodictice); dog regner Hollaz det for sandsynligt (probabile tamen est). I Almindelighed defineres dog Begrebet ikke nærmere, og senere Tiders dogmatiske Tænkning har paa dette Punkt fundet sig tilfredsstillet ved at blive staaende ved de bib. Udtryk, til hvilke endnu 2 Kor. 5, 7 kan føjes. *Th. L. Th.*

Vision. Den relig. Oplevelse og Erkendelse er i næsten alle Rel.er, i hvert Fald paa de grundlæggende Stadier, hyppigt forbundet med V., d. v. s. en som Synsforestilling formet Meddelelse om det guddom. Psykologien har i lang Tid egtl. benægtet Begrebet V., idet man har betragtet V. som »Psevdohallucination«, d. v. s. en Hallucination, der af den hallucinerede ikke tages for Virkelighed, men betragtes som Tegn, Varsel eller Trusel, der objektivt gives af andre Væsener (Høffding). Tillige bestemmes Hallucinationer som en Forestilling, hvor et foranledigende Indtryk mangler el. spiller en ganske underordnet Rolle, mens »Sanseillusionen« beror paa en falsk Tydning af et Indtryk. Forskellen mellem V. og Illusion bliver da kun en Gradsforskel. Tillige formentes det, at de allerfleste V. er overarbejdede, d. v. s. at en mere utydelig Forestilling udstyres med nærmere Bestemmelser ud fra den hallucineredes Erindringsmateriale; men denne Proces kan ske ubevidst, saaledes at først det fuldt færdige Billede træder frem for Bevidstheden. Ud fra disse Bestemmelser maa der egentlig altid forudsættes et ydre Indtryk + en Erindring, for at en V. kan komme i Stand; dog kan dette »ydre Indtryk« i og for sig være subjektivt, f. Eks. stærk aandelig Optagethed af et Problem. — Den nyere psykiske Forskning er imidlertid ikke utilbøjelig til at antage personlig Fjærnpaavirkning, og disse telepatiske Fænomener danner saa indenfor den rent mskelige Virksomheds Omraade en Parallel til, at Gud bibringer Mennesker Forestillinger (Syner), der udtrykker en ad anden Vej uerkendelig Sandhed. At bruge Ordet Hallucination om V. vil altsaa ikke sige andet, end at herved benægtes, at Begivenheden uden Rest kan indordnes i Aarsagsrækken; men om dens Indholds Sandhed eller Usandhed siges intet. At det i Synet sete materielt skulde være til Stede, antager den visionære som Regel ikke; men Sandhedsspørgsmaalet afgøres ved, om V. staar i Sammenhæng med Religionens Helhed. — Langt de fleste af de i G. og N. T. beskrevne V. svarer til denne Skildring, og saaledes maa V. indgaa som et legitimt Led i de relig. Forestillingers Udviklingshist., særlig i de grundlæggende eller kritiske Tider, som et visuelt, intuitiv Erkendelse virkende Middel. Selv Paulus' Oplevelse ved Damaskus (III, 504) kan indordnes under disse Fænomener; omend Paulus hidtil har været Forfølger, er han dog relig. bestemt og i Stand til at legitimere sin Oplevelse ud fra sin Forhaandsviden om og Optagethed af Krdmmen; man kan ikke psykologisk forklare hans Oplevelse, men nok paavise en subjektiv Betingelse for Omslaget, nemlig en Tvivl, om han var paa den rette Vej. — Anderledes stiller Sagen sig med de ved Jesu Opstandelse omtalte Aabenbarelser (III, 437). Skellet mellem »objektiv« og »subjektiv« Vision kan ikke opretholdes; Forskellen beror i Virkeligheden paa, om man (se ovf.) anerkender Synet som sendt af Gud eller ikke; thi hvad skulde man i dette Tilfælde forstaa ved »det objektive«? Om man end ikke kan benægte Muligheden af en Vision i alm. Forstand (heller ikke en Massevision, 1 Kor. 15, 6, er helt udelukket) med den Hensigt at give Disciplene Tro paa Kristi stadige Nærværelse i Aanden i hans Menighed, strander en saadan Forklaring paa, at Disciplene fandt Graven tom, og paa de forsk. Iagttagelser af en vis Legemlighed hos den opstandne (Luk. 24, 30-39 f; Joh. 20, 17.22). I og for sig er der intet i Vejen for at antage, at der i nogle af disse Tilfælde kunde være Tale om »Berøringshallucinationer« (der er sjældnere end »Synshallucinationer«); men ved kun at tale om en Virkning paa Disciplene gøres der Vold paa Beretningerne, der udtrykkelig taler om, at Legemet var borte, og paa den ældste Menigheds Tro, der i Kristi virkelige Opstandelse fandt et Pant paa de troendes Opstandelse. *N. M. P.*

Visitantinder (Ordo de visitatione B. M. V.), rom. kat. Kvindeorden, opkaldt efter Marias Besøg hos Elisabeth (Luk. 1, 39; visitatio, lat. = Besøg), stiftet i Annecy 1610 af Mystikeren Madame de Chantal (I, 495) paa Tilskyndelse af Frans af Sales (II, 100), derfor ogsaa kaldet Salesierinder (Salesianerinder). V. var opr. en Forening uden Klausur, men blev allerede 1618 under Indflydelse af Paul V omdannet til en Orden efter Augustins Regel. Konstitutionerne blev udarbejdet af Frans af Sales og 1626 stadfæstet af Urban VIII. V.ne har ingen fælles Overledelse; hvert Kloster, der statutmæssig tæller 33 Søstre, bestaar selvstændigt under Stiftsbiskoppens Jurisdiktion, ledet af en paa 3 Aar valgt Forstanderinde. V.nes kr. Ideal er kvietistisk Hengivenhed i Gud (jfr. II, 880). I den første Tid tog de sig meget af syge og fattige, senere har de

mere givet sig af med Opdragelse og Undervisning af unge Piger, særlig fra velhavende Hjem. De fleste Klostre har »Pensionat«. V. findes i de fleste rom. kat. Lande i Europa, samt i Syrien og Amerika og tæller nu o. 177 Huse med o. 7000 Søstre. (Heimbucher, Die Orden u. Kongregationen II, 1907, 288 f.; E. Bougaud, Hist. de ste Chantal et des origines de la Visitation I—II [18], 1899). *S. A. B.*

Visitatio liminum Apostolorum, Besøg i Apostlenes Egne, nemlig i de Kirker i Rom, der bærer Peters og Paulus's Navne, kan blive en Pligt, enten *ex voto*, paa Grund af aflagt Løfte, eller *ex lege*, som Embedspligt. Allerede tidligt i Middelalderen udvikler denne Skik sig, og Paverne lægger megen Vægt paa at fremme den for derigennem at knytte de Troende og K.ns Embedsmænd til Rom. 743 paalægger en Synode i Rom alle Biskopper, som staar under Roms apostolske Sæde, omkring 15. Maj at indfinde sig i Rom. Kun Sygdom eller anden tvingende Grund maatte holde dem hjemme. Gregor VII lod alle Metropoliter sværge, at de hvert Aar selv eller ved særlig Udsending vilde besøge Rom. Og Pligten paalagdes efterhaanden alle Biskopper, idet man dog tog Hensyn til Afstanden fra Rom. Sixtus V fastsatte i en Bulle 1584, at Italiens, Grækenlands og Nabolandenes Biskopper skulde besøge Rom hvert 3. Aar, Tysklands, Frankrigs, Spaniens, Englands m. fl. Landes Biskopper hvert 4. Aar, det øvrige Europas, Nordafrikas m. fl.s Biskopper hvert 5. Aar, og alle andre Landes hvert 10. Aar. Og Hovedhensigten med Besøget skulde vel at mærke være at aflægge Beretning om Tilstanden i deres Stifter. Benedikt XIV udvidede 1740 Kredsen af Besøgende til Abbeder, Priorer og andre, der har en jurisdictio quasi episcopalis. V. skal være personlig, kun i Nødsfald ved Stedfortræder. Det siger sig selv, at denne Refereringspligt i høj Grad binder Biskopperne til Rom og giver Kurien en uhyre Viden og en uhyre Indflydelse. *A. Th. J.*

Visitationis Mariae virginis festum, Maria Besøgelsesdag (»Marias Bjærgegang«), se Maria (III, 173).

Visitationsartikler, Kursachsiske. Foranlediget ved den vedvarende kryptocalvinistiske Uro i Kursachsen nedsattes 1592 en Visitationskommission, der skulde rense Landet for Kætteriet. Ægidius Hunnius (II, 493) var Hovedforf. af den skærpede luth. Bekendelse, som Kommissionen besørgede. Den omfattede 4 Artikler: om Nadveren, Kristi Person, Daaben og Prædestinationen og udkom 1593 under Navnet »Visitation Artickel im ganzen Churkreiss Sachsen« (Tekst i Hase, Libri symbol. eccl. evang., S. 857 f.). *H. J. H.*

Visitationsorden, se Visitantinder.

Visitator, se Visitats.

Visitats er et af de Midler, hvorved et overordnet kirkl. Embede udøver Kontrol med de underordnede Geistliges Embedsførsel og Tilstanden i deres Embedsdistrikter. 1. Katolsk: Den øverste kirkl. Myndighed i Romerk.n, Paven, udøver Tilsyn dels gennem udsendte Legater og dels gennem mundtlige eller skriftlige Indberetninger fra Bisperne (om højere Gejstliges Besøgspligt i Rom se visitatio liminum Apostolorum). Ærkebisperne havde opr. en ubegrænset Adgang til at visitere deres Provinser; men den kanoniske Ret paalagde dem først at visitere deres egne Diøceser, før de visiterede de andres, og intet Bispedømme skulde visiteres paany, før Ærkebispen havde besøgt alle Bispedømmer i Provinsen. Tridentinum gjorde Ærkebispens V. afhængig af Provinssynodens Samtykke, og da disse Synoder ophørte, faldt ogsaa Ærkebispernes V. bort. — Den vigtigste V. var og er Bispevisitatsen, som ogsaa kunde udføres af Stedfortræder. Den omtales i Orienten i 4. Aarh., og i Vesten betegnes den i 6. Aarh. som »antiqua consvetudo«. Bispen undersøgte herunder Geistlighedens Embedsførelse, Kirkernes og Præstegaardenes Tilstand, Forvaltningen af Kirkegodset, udførte Konfirmation (ferming), underviste Folket i Troen, granskede dets Sæder og udøvede den kirkl. Disciplinær- og Straffemyndighed. Særlig under Karl d. st. udvikles en blandet gejstlig-verdslig Strafferetspleje, som var knyttet til Bispernes V. (se Synoder, »Senderetter«, IV 466). Efterhaanden overtog Ærkediakonerne Ledelsen af denne Strafferetspleje og V.erne (se Ærkediakon), hvilket bragte Bispev.en i Forfald. Tridentinum indsatte atter Bispen i hans V.ret og forpligtede ham til at visitere hele Diøcesen hvert Aar; kun i særlig store Stifter hvert andet Aar. I nærmere bestemte Tilfælde af Forfald kan han lade V. udføre af sin Generalvikar. Alle Kirker og Klostre skal visiteres, hvis de ikke ved paveligt Privilegium er fritagne (exempti); men ogsaa disse skal han visitere som Pavens Legat. Hospitaler og Skoler, som staar under Landsherrens Beskyttelse, visiterer han ikke uden dennes Tilladelse. Under V.en nyder han og hans Følge Ophold hos den, der visiteres, hvor dette enten er paabudt i den kanoniske Ret el. sædvanlig (procuratio canonica); men dette Ophold maa ikke blive til Byrde. V.en skal i det hele være »faderlig«, ikke »retslig«. Der kan ikke anvendes Vindikativstraffe (gengældende Str.), men kun Korrektivstraffe (Forbedringsstraf). (Literatur: Sägmüller, Lehrbuch des kathol. K. R. [3] II § 168 og den der citerede Literatur; Friedberg, Lehrbuch der kathol. K. R. [6] § 109; Religion in Gesch. u. Gegenw, s. u. Kirchenvisitation). — I de nordiske Kirker under Katolicismen kom i det hele de ovenfor skildrede Regler til Anvendelse. I de ældre K.love findes overalt specielle Forskrifter om Bispens Følge, Kørsel og Beværtning ved Kirkevielse. Denne bekostes af vedkommende Menighed (Bønderne), og Tarifferne er hentet fra det kgl. Gæsterireglement (gengærd). Det sidste gælder ogsaa om Bispernes Underhold paa V.erne; men dette paahvilede ikke Almuen, men Præsteskabet. Til aarlig eller 3-aarlig V. var Bispen overfor Almuen forpligtet mod dennes Ydelse af »Biskopsrede« el. Bispetiende. Biskoppen opholdt sig 2—5 Nætter ved de større Hovedkirker, men Natholdsydelserne, som var ganske svære, blev fordelt paa samtlige Spr.er inden et vist Omraade (se Dipl. Norv. VII Nr. 98). Der er i Norden, som ellers, en Tendens hos Bisperne til at udvide Gejstlighedens

Gæsteribyrde under V.erne, og derfor blev denne af det 3. Laterankoncil begrænset til 20—30 Heste som Maksimum. Præsternes Gæstepligt blev i Sverige og Danmark delvis afløst ved Cathedraticum. Den første Form for en biskoppelig Kontrol med Præsternes Embedsførelse er deres Møde paa Lagtinget; dèr skal de alle møde ham med deres Ritualbøger, Kalendarier og andet Tilbehør til Gudstjenesten, som af ham skal gennemsees, og Bispen selv skal der undervise Folket. I 13. Aarh. ophører Gejstlighedens Pligt til at møde paa Lagtinget; i Stedet mødte de efter Tur paa Stiftssynoden (prestamøt) i Domkirken. Under V.en udøvede ogsaa de nordiske Bisper i Middelalderen deres Domsret i gejstlige Sager; i Sverige og Danmark havde Bispen sin egen Jury (Nævn). (Litteratur: Karl Lehmann, Die Gastung der germ. Könige i Abhandl. zur germ., insbes. nordischen Rechtsgesch., 1888; Ernst Mayer, Geschwornengericht und Inquisitionsprozess §§ 21 og 23). — 2. Evangelisk: Ref.ens opløsende Virkning paa al tilvant Tugt og Orden nødvendiggjorde snart et effektivt kirkl. Tilsyn med de reformerte Landsdele. Hertil anvendtes Visitatorer. Saadanne ansattes først i Kursachsen (1525; 1527—29) af selve Kurfyrsten med Luthers Godkendelse, og de andre tyske Lande fulgte Eksemplet. Melanchthon affattede en »Unterricht der Visitatoren an die Pfarhern ym Kurfürstentum zu Sachsen« (1528), og deres Protokoller er de bedste Kilder til Kundskab om det kirkl. Liv i de visiterede Egne. Senere blev V.retten lagt i Superintendenternes Hænder (se Superintendent IV, 401 f.), og disse stod igen under Konsistorierne, hvis Kontrolinstans atter var Overkonsistoriet. I nyere Tid visiteres Superintendenterne af Generalsuperintendenten. Superintendenternes Tilsyn med Gejstlighed, Menigheder, Skoler, Hospitaler og milde Stiftelser udøves væsentlig under V.; men i det første Aarh. efter Ref.en ogsaa gennem Stiftssynoder (IV, 406). V.en bliver i Regelen anmeldt paa Forhaand, men i nyere Tid forekommer uanmeldte V.er, navnlig af Dekaner (Provster), og det baade i Kirke og Skole. En særegen Højtidelighed er »Generalv.en«, som udføres af Generalsuperintendenten eller et andet Medlem af K.regeringen. I Preussen har siden 1854 disse Generalv.er udviklet sig til pompøse Kirkebesøg af en V.-Kommission, som ledes af Generalsuperintendenten og bestaar af Gejstlige og Lægfolk i fremtrædende kirkl. Stillinger indenfor vedkommende Provins. Denne Kommission besøger et Par Bispedømmer om Aaret, og dens Opgave er at virke vækkende og stimulerende paa det relig. og kirkl. Liv. I de nordiske K.r fulgte V.reglementerne i det hele de tysk-luth. Forbilleder. I den ældste K.ordinans for Danmark og Norge (1537 og 1539) foreskrives efter tysk Mønster, at »Superintendenten« med kgl. Myndighed og i Følge med Kongens Lensmand skal besøge alle Sognekirker og optage et Register over deres Gods og Indtægter, sørge for, at gode Spr.er ansættes i hvert Sogn, at Børneskoler oprettes i Byerne, og at Ordinansen i alle Dele efterleves. Hvor der er utilstrækkeligt Underhold til Præsterne, skal Superintendenten tilkalde en Teolog og Lensmanden en Adelsmand, og disse 4 skal visitere alle Sognekirker og sørge for Præsternes tilstrækkelige Underhold, undert. ved at flere Kald slaaes sammen. Paa samme Maade skal de sørge for Oprettelsen af de fattiges Kiste i Købstæderne. Paa sine V.rejser skal »Superattendenten« have frit Ophold hos Spr.erne for sine Folk og 4 Heste; senere blev det paalagt Amtmændene at skaffe Bisperne fri Befordring paa deres V.rejser. I nyere Tid har de Befordrings- og Diætgodtgørelse som andre Embedsmænd. Under Pietismen blev der stillet meget store Krav til Bispernes aandelige Kontrol med Indflydelse paa Gejstlighedens Embedsførelse, og det blev dem paalagt at afgive aarlige Indberetninger (Relationer) til Kongen om Menighedernes Tilstand, Gejstlighedens og Lærernes Forhold og hvad andet, der kan være at observere til K.ns og Menighedens Opbyggelse. (Gen. Kirkeinsp. Koll.s skr. 26. Nov. 1737, indskærpet 28. Febr. 1784 og Dansk skr. 13. Marts 1861). Hvert Stift skulde opr. visiteres hvert Aar, senere hvert 3. Aar. Biskoppen skulde efterse alle Embedsprotokoller og Arkivet; Præsterne skulde prædike og katekisere Ungdommen; ligesaa Skolelærerne og endelig Bispen selv. Kirkebygninger og Præstegaarde skulde efterses. De sidste er i nyere Tid underlagt specielle Kirketilsyn og Præstegaardssyn. — 23. Juli 1909 fik den norske Statsk. et nyt V.reglement, udarbejdet af Kirkekommissionen af 1908. Det søger at gøre V.en mere frugtbar for det relig. Liv i Menigheden. Dette sker dels ved Samtale med Præsten om hans Arbejde, dels gennem Møder med Lærere og den hele Menighed, hvortil ogsaa Menighedens kommunale Raad og Autoriteter og alle Ledere af det frivillige relig. og humanitære Arbejde i Menigheden indbydes. For disse Møder holder Bispen Foredrag baade om Skolens kr. Opgave og om Menighedsarbejdet. Disse Møder var tidligere indført af Biskop Heuch i Kristianssand Stift og gjorde dennes V.er til aandelige Begivenheder i Menigheden. Efter hans Forbillede var de ogsaa optaget af andre Bisper allerede før det nye V.reglement udkom. Under V.en skal der holdes 3 Gudstjenester: én, hvorved Spr.en eller en anden Præst prædiker; én, hvor Bispen prædiker, og en Børnegudstjeneste. Præsterne skal fremlægge et Uddrag af deres Dagregister for alle Aar siden sidste V. Enkelte Bisper forlanger nu et saadant afgivet hvert Aar. Ved Ændring af Folkeskolelovene i 1908 blev baade Lærere og Skolebørn fritagne for at møde op til Overhøring under V.en; Bispens Kontrol med Religionsundervisningen maa nu udøves gennem Besøg i Skolen. V.ens større Vidtløftighed har medført, at den tager mere Tid, og Bisperne er derfor ikke forpligtet at visitere Menighederne mere end hvert 6. Aar. — Provstev.en, som skulde foregaa aarlig inden for Herredet el. Provstiet, er i Norge afskaffet i 1909; Provsten deltager i Bispens V. og kan af denne paalægges at udføre enkelte Dele af Bispev.en. (Lit.: Henrich Ussing, Kirkeforfatningen i de kongel. danske Stater II, 1786, § 123; H. Matzen og J. Timm, Haandbog i den dske Kirkeret (1891) I, 220—23; Absalon Taranger,

Norsk Kirkeret, 1917, I, 87—90; Kirkekommissionen af 1908, Indstilling I til nyt Visitatsreglement for den norske Kirke, 1908). — Det norske V.reglement af 1909 er meget paavirket af den svenske Kirkes V.ordning, som udmærker sig ved en vel gennemført administrativ Kontrol med Præsteskabets Embedsførelse. Det tager sit Udgangspunkt i Præsternes Embedsforretninger. Disse gennemgaaes i Overvær. af Kirkeraadet, hvorefter Embedsbøger og Arkiv, Inventarium og Kirkekar eftersees, Kirke og Kirkegaard besigtiges, og Skolebørn overhøres. V.en begynder med Gudstjeneste af den forrettende Præst, derefter taler Visitator (Biskop el. Provst), og den konfirmerede Ungdom overhøres. Efter Gudstjenesten holdes Menighedsmøde (Kyrkostämma), hvor Visitator gennemgaar det vigtigste af det, som er behandlet under Embedsv.en, og hvad der er kommet frem om Menighedens aandelige Tilstand. Hertil knytter da Visitator sine Bemærkninger og Formaninger. V.protokollen underskrives af Visitator og de assisterende og Afskrift af den indsendes til Domkapitlet. Hvert Aar indsender Domkapitlet til Kongen Afskrift af alle Protokoller over Aarets V.er med Forbigaaelse af alt, som angaar Menighedernes Økonomi. (Lit.: Nordisk familiebok, Art. om Visitation). *A. T.*

Visitatsbog. Om »Unterricht der Visitatoren« af 1528 se Superintendent (IV, 402) og Visitats. Om Palladius' V. se Palladius, Peder (III, 470). Om Jakob Madsen Vejles V. se Vejle (IV, 798).

Visknut, se Rasmussen, Knut (III, 695).

Wislicenus, Gustav Adolf, tysk Rationalist, f. 20. Nov. 1803, d. 14. Okt. 1875. Præst i Halle (Neumarktskirche). Han var stærkt paav. af Strausz' Leben Jesu, iøvrigt nærmest Gammelrationalist med Tendens i Retn. af det spekulative. Stor Opsigt vakte hans Foredrag 29. Maj 1844 paa Protestantvennernes Konferens i Köthen: »Er Skriften eller den os iboende levende Aand Normen for den protest. relig. Bevidsthed« (trykt under Titlen: »Ob Schrift? Ob Geist?« 1845, 1.—4. Opl.)? Efter talrige Angreb i »Ev. Kirchenzeitung« stævnedes han for Konsistoriet 18. Juli 1844. (Jfr. Protestantforeningen III, 613). Fik først »Orlov« og blev dernæst anmodet om frivillig at opgive sit Embede. Da han ikke vilde, og det havde vist sig, at han udelod Apostolicum og vilde have Frihed for enhver Lærenorm, fik han 23. Apr. 1846 sin Afsked. Han samlede nu i Halle en Frimenighed, »et frit menneskeligt Selskab«, der drev længere og længere bort fra positiv Krdm. Efter Skriftet »Die Bibel im Lichte der Bildung unserer Zeit«, 1853, idømtes han 2-aarig Fængselsstraf for Bespottelse af »ærværdige Genstande« (»ingen Ugærning, der ikke kan retfærdiggøres ud fra Bibelen«), men flygtede til Amerika. 1856 bosatte han sig i Fluntern ved Zürich. Udgav 1863 f.: »Die Bibel f. denkende Leser betrachtet« I-II (1866 [2]) og 1868: »Entweder — oder. Glaube oder Wissenschaft. Schrift oder Geist.« (Die Amtsentsetzung d. Pf. G. A. W. Actenmäszig dargestellt v. G. A. W., 1846). *J. Ng.*

Visser, Dorothea, stigmatiseret Kvinde, f. 1820 i Gendringen i Holland, d. o. 1850. Hun havde allerede længe været sygelig og hysterisk og levet stærkt asketisk, da hun i 1843 fik en ringformet Blødning omkring Hovedet og korsformede Stigmater paa Hænder, Fødder og Bryst. Et »hvidt Barn« viste hende hver Gang 8—14 Dage i Forvejen, naar Stigmaterne skulde bløde. Hun blev undersøgt af Lægen te Wettscher. (Die Stigmatisierte zu Gendringen, Borken 1844). *J. Ng.*

Vissing Kloster, beliggende i nuværende Sønder-Vissing Sogn, Aarhus Amt, ved Mossø, var et Nonnekloster, vistnok af Benediktinerordenen. Det omtales o. 1247, da Abel plyndrede Gl.-Vissing, »Nonnernes By«, og enkelte Gange siden, men er meget lidt kendt. Allerede i første Halvdel af 15. Aarh. var det næsten øde, hvorfor Biskop Ulrik af Aarhus (se Stygge, Ulrik IV, 381) ophævede det og lagde dets Gods under Vor Kloster (s. d.). *H. J. H.*

Wissowatius (Wiszowaty), **Andreas**, polsk Socinianer, Dattersøn af Fausto Sozzini, f. 1608, d. 1678. Studerede i Rakov (hos Crell og Ruarus), Leiden og Amsterdam, England og Frankrig. Fra 1643 Gejstlig for forsk. Menigheder i Ukraine, Volhynien, Lille-Polen og fl. St. 1657 maatte han forlade Polen, og Aaret efter udstedtes det Edikt, der tilintetgjorde de soc. Menigheder dèr. Efter nogen Omflakken blev han Præst i Mannheim, men da det blev ham forbudt at drive Propaganda, søgte han til Amsterdam. Han udgav bl. a. F. Sozzinis Værker (i »Bibliotheca fratrum Polonorum«) og sandsynligvis 2. lat. Udg. af Rakover-Katekismen, og han oversatte Gl. Test.s Ps.r paa polske Vers. Hans Hovedskrift er: »Religio rationalis, seu de rationis judicio, in controversiis theologicis ac religiosis adhibendo, Tractatus« (1685). Hans Liv er skildret af en anonym Ven (findes i Sandii, Bibliotheca Antitrinitariorum, 1684). *J. Ng.*

Vita Adami. Forsk. psevdepigrafiske Skrifter beretter om Adam; de er forfattede af Kristne, tildels rimeligvis med jødisk Grundlag, og forfattede eller overleverede i syrisk, æthiopisk, græsk, latinsk eller andre Sprog. To af dem, af hvilke det ene (mindre træffende) ofte betegnes som Moses Aabenbaring, det andet har Titelen Adams og Evas Liv, og som har store Stykker fælles, er i Overs. ved Fuchs optagne i Kautzsch's »Psevdepigraphen des A. T.s«. Et andet blev i tysk Overs. udgivet af Dillmann i Ewalds »Jahrbücher der biblischen Wissenschaft« V, 1852—53. Det skildrer udførligt Adams Liv efter Syndefaldet, giver dernæst Setiternes og Kainiternes Historie indtil Noas Død og endelig en ganske kort Oversigt over Historien indtil Christi Fødsel. Om andre Adambøger samt Literaturen se Schürer, Gesch. des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi III [4], 396—399. *J. C. J.*

Vita canonica, se Kapitel (II, 725).

Vitale, St. 1) Se Vitalis. — 2) Kirke i Ravenna (se III, 701).

Vitalian, Pave 657—72, Fødselsaar ukendt, d. 27. Jan. 672. V. meldte straks sit Valg til Kejser Konstans II, der ligesom Patriarken i Konstantinopel var en Tilhænger af Monoteletismen (se Monoteleter III, 279). Da Kejseren opfattede dette som en Fortsættelse af den under V.s Forgænger Eugenius I begyndte

Tilnærmelse mellem Rom (der holdt paa Dyoteletismen) og Konstantinopel, bekræftede han V.s Valg og sendte ham et kostbart Evangeliehaandskrift. Da Konstans II efterfulgtes af Konstantin IV, søgte V. uden Held at vinde ham for Dyoteletismen. — V. søgte forgæves at faa Ærkebiskoppen i Ravenna til at anerkende Roms Overhøjhed. I England derimod virkede den af V. indviede Ærkebiskop Theodor af Canterbury for Roms Interesser. (J. Langen, Gesch. der römischen Kirche von Leo I bis Nikolaus I, 1885, S. 539—45). *J. Blf.*

Vitalis. 1) **Den hl V.**, Martyr. Gift med Valeria, Fader til St. Protasius og St. Gervasius. Han skal have lidt Martyrdøden (under Nero, andre: under Marc. Aurel), fordi han opmuntrede St. Ursicinus til at holde Stand og begravede hans Lig. Selv blev han lagt paa Pinebænken og levende begravet. Hans Fest fejres 28. April. Kirker til hans Ære er rejst i Rom, Faenza, Rimini, Como, Ferrara, Venezia, Verona, Jadera (Dalmatien) og endelig i Ravenna, den berømte St. Vitale, paa det Sted, hvor han skal have lidt Martyrdøden (III, 701). (Acta Sanctorum, Apr. III, 562 ff.). — 2) **Ordericus V.**, f. 16. Febr. 1075 i Attingesham nær Shrewsbury i England. 5 Aar gl. blev han overgivet til Klosterskolen i S., 10 Aar gl. sat i Kloster i St. Evroult i Normandiet, hvor han levede til sin Død (o. 1143). Han forfattede en »Historia ecclesiastica« i 13 Bøger, fra Kr. Fødsel til Aar 1141, en meget vigtig Kilde til Normannernes Historie og Bedrifter i Frankrig, England, Italien og Palæstina, der giver langt mere end en »Kirke«-historie (opr. vilde han kun have skrevet sit Klosters Hist.). Han har paa Grundlag af stor Belæsthed med Skønsomhed anvendt en Række af de bedst tilgængelige Kilder, har et skarpt Blik for Detaljer af enhver Art, giver en Mængde levende Billeder fra det virkelige Liv og har opbevaret talrige lokale Legender og Vers. Særlig for Tiden fra 1066 er hans Skrift værdifuldt, baaret af stor Sandhedskærlighed og Retfærdighedssans; som Helhed lider det dog under en uordentlig Disposition. V. har sandsynligvis ogsaa selv skrevet Digte. (Bedste Udg. ved A. Le Prévost I—V, 1838—55 [med Kommentar og Levnedsskildring]. Dsk Overs. v. P. Kierkegaard I—III, 1889—96. Se desuden I. M. Lappenberg, Gesch. v. England II, 1837, 378—93; A. Molinier, Les sources de l'histoire de France II, 219). *J. Ng.*

Witasse (rigtigere **Vuitasse**), **Charles**, Jansenist, f. 11. Nov. 1660, d. 10. Apr. 1716. Professor ved Sorbonne 1696. Skrev »Traité de la pâque« 1695. Gav Stødet til Opr. af et Hvilehjem for gl. Præster (det senere: Communeauté des prêtres de St. François de Sales). Da han (1714) nægtede at underkaste sig Bullen Unigenitus, blev han forvist til Noyon. Hans Venner ved Sorbonne gjorde Skridt for at faa ham tilbage, men han døde, inden det lykkedes. Hans teol. Forelæsninger blev udgivet efter hans Død. *J. Ng.*

Vitelleschi, Muzio, ital. Jesuit, f. i Rom 2. Dec. 1563, d. 9. Febr. 1645, den sjette Jesuitergeneral, Aquaviva's Efterfølger. V. indtraadte i Ordenen 15. Aug. 1583, blev 1592 Rektor for det engelske Collegium, senere Provincial for Rom og Neapel, Generalens Assistent for Italien og 15. Nov. 1615 General. Han var fredsommelig og mild og formaaede ikke at dæmme op imod Forfaldet inden for Ordenen, hvor Verdslighed traadte i Stedet for den gamle Strænghed, og Ordensaristokratiet tog Magten. Han gjorde et svagt Forsøg paa at standse Probabilismens Fremtrængen (Breve af 1617 og 1619). Missionen udbredtes under ham til Tibet, Tonking og Marañon, og England blev en særlig Provins; Xavier og Loyola kom paa Helgenlisten. (Bibliografi i De Backer, Bibliothèque de la compagnie de Jésus, 2. éd. par C. Sommervogel, VIII, Bruxelles, 1898). *J. Ng.*

Viterbo, By og Bispesæde i Provinsen Roma, Italien, 65 km NNØ for Rom ved Foden af Monte Cimino, med 23,300 Indb. Fra Middelalderen er bevaret mange interessante og maleriske Bygninger og Brønde samt Murene om Byen. Domkirken, San Lorenzo, en romansk Søjlebasilika fra 12. (?) Aarh., er restaureret i 16. Aarh.; her ligger Pave Johan XXI (II, 652) begravet. I Kirken San Francesco er Paverne Hadrian V og Clemens IV begravet. Foran Alteret i en af Viterbos Kirker fandt det Mord Sted, hvortil der hentydes i Dantes Helvede XII, 118. I 13. Aarh. var Byen et yndet Opholdssted for Paverne, og fra 1261 til 1281 afholdtes der 5 Pavevalg i Byen. *J. Blf.*

With, Karl Henrik, dsk Præst og Skolemand, f. i Odense 31. Marts 1805, d. i Kbhvn 5. Juni 1865. W. tog Lærereksamen paa Skaarup Seminarium 1825, virkede en Tid som Realskole- og Privatlærer, samtidig skrivende Bidrag til Elmquists »Læsefrugter«, blev 1833 Stud., 1837 cand. theol. Efter et Par Aars Huslærervirksomhed blev han 1841 Spr. til Nexø og Bodilsker, 1841 i Rønne samt Provst for Bornholm Amt, 1856 Spr. ved Budolfi i Aalborg, 1857 Stiftsprovst ssteds. 1859 blev W. Monrads Efterfølger i det nye Embede som »Overskoledirektør« og Departementschef i Kultusministeriet, med Biskopsrang. W. havde allerede som Præst vist stor Interesse for Skolen og ypperlige Lærerevner. Som Overskoledirektør virkede han dygtigt for Gennemførelse af de Monradske Skolereformer og var en forstaaende og human Tilsynsførende for Seminarier, Folkeskolen, Højskolen m. m., derfor højt skattet i Skoleverdenen. Hans Forf.-skab er lidet af Omfang; nogle Prædikener udgaves 1867, men især maa nævnes et Par for Elementærundervisningen banebrydende Skolebøger om Læsning og Skrivning (udgivne under Mærket »en gl. Skolemand«). Embedet som Overskoledirektør nedlagdes ved hans Død. (Joakim Larsen, Bidrag til den dske Folkeskoles Hist. 1818—98). *H. J. H.*

Wither, George, eng. Digter og Satiriker, f. 11. Juni 1588, d. 2. Maj 1667. W.s Puritanisme kommer særlig frem i hans: »Hymns and Songs of the Church« (1622—23) og »Halelujah« (1641). I andre Skrifter varslede han kommende Ulykker for Landet. Bedst er dog hans Ungdoms satiriske Digte. Han deltog som Kaptajn paa Parlamentets Side i Kampene 1642. *J. Ng.*

Witherspoon, John, skotsk-amerikansk Teolog, f. 5. Febr. 1722, d. 15. Nov. 1794. I sin

Ungdom angreb han i flere Skrifter kirkl. Misbrug og det »moderate« Parti. 1757 blev han Præst i Paisley, 1768 Præsident for New Jersey College (nu Princeton Universitet). Her sørgede han for Forbedring af Undervisningen, bl. a. i Naturvidensk. W. arbejdede for Union ml. Presbyterianere, Kongregationalister og hollandske Reformerte. Undertegnede som eneste Præst den amer. Uafhængighedserklæring. Han havde stor Indflydelse paa den teol. Tænkning i Nordamerika, og hans talrige teol. Værker og Prædikensamlinger kom i mange Oplag. Berømtest er hans »Essay on Justification« (1756), et af de klassiske calvinistiske Arbejder om dette Emne. *J. Ng.*

Vitmar, Ansgars Klosterbroder og Medarbejder i Sverige (se Vidmar IV, 850).

Vitringa, Campegius, nederlandsk reformert Teolog, f. 1659, d. 1722, fra 1680 til sin Død Prof. i Franecker. Hans Hovedværk er Jesaiakommentaren, Commentarius in librum prophetiarum Jesaiae, to Foliobind 1714 ff. og senere, imponerende ved Lærdom og Grundighed og fortjenstfuld, navnlig ved den Styrke, hvormed han hævder og gennemfører den tidshistoriske Fortolkning, der søger at forstaa Profeten ud fra dennes egen Tid — hvortil han saa ganske vist, under Paavirkning af Coccejus (I, 527), føjer Tydning om talrige Enkeltheder i senere Tiders Historie. *J. C. J.*

Witsius, Hermannus, nederlandsk Teolog, f. 12. Febr. 1636, d. 22. Okt. 1708. W. studerede i Utrecht, hvor han navnlig paavirkedes af Coccejus (I, 527) uden dog at være hans Elev. Efter nogle Aars præstelig Virksomhed blev han 1675 Prof. i Franeker, 1680 i Utrecht, 1698 i Leiden. I sit Hovedværk: De oeconomia foederum Dei cum hominibus, 1677, anlægger han vel føderalistiske Synspunkter, men søger dog at mildne Striden mellem Voetianerne og Coccejanerne. *J. Blf.*

Vitskøl Kloster, dsk Cistersienserkloster, beliggende paa Østsiden af Løgstør Bredning ved Afløbet fra Vilsted Sø, Overlade Sogn, Aars Herred. V. indviedes 1. Apr. 1158, stiftet af Valdemar I d. Store som Tak for hans Frelse fra Blodgildet i Roskilde og senere Sejr over sine Medbejlere. Munke fra Varnhem Kloster (IV, 778) indførtes, senere efterfulgt af Munke fra Esrom (I, 804), der herefter regnedes for Moderkloster. Valdemar II Sejr gav det rige Godser og Herligheder, ligesom senere dske Konger, saa at det med Tiden blev overordentligt rigt. Allerede i dets første Aar blev det Moderkloster for Øm (s. d.). Det lededes af en Abbed, med Prior og Subprior ved sin Side. Efter Ref.en bestod det i en Aarrække i Kronens Eje, en Tid under Abbed Henrik Tornekrans i Sorø (IV, 597), der selv havde været Abbed i V. 1573 mageskiftedes det af Kronen til Bjørn Andersen til Stenalt, og Gaarden bærer siden Navnet Bjørnsholm. — Klosterbygningerne udgjorde et 4-fløjet Kompleks omkring en Gaard med hvælvet Omgang. Nordfløjen udgjordes af Kirken, hvis Grundplan og anselige Rester er afdækkede ved flere Restaureringer (sidst i 1923—24). Af Kirkens mægtige Byggeplan er kun Østpartiet kommet til fuld Udførelse, idet Munkene rimeligvis har forbygget sig herpaa. Det mægtige, retsidede, med 2 Hvælvingsfag forsynede Kor har overgaaet alle kendte Cistercienserkirkers i Størrelse og har ved sine 9 Absider virket imponerende. Det treskibede Langhus, stammende fra Tiden efter en Brand i 1287, svarede ikke i Dimensioner til Koret. Efter Ref.en forfaldt Kirken, Kobbertaget aftoges, og i 1643 maatte en ny Kirke opføres, der 1688 afløstes af en tredie, der endnu staar som Nordfløj i Bjørusholm, men siden 1916 ikke anvendt som Kirke. Stenene toges delvis fra den gl. Klosterkirke. Af Bjørnsholms øvrige Fløje stammer den vestlige fra Klostertiden; dens underste Stokværk har haft 2 Rækker Krydshvælvinger. (Dske Magazin, 1745, S. 133, 177, 199; Dänische Bibl. VI, 1745, S. 129; Aarb. f. nord. Oldk., 1896, S. 65; Løfler, Ruinerne af V. Klosterkirke, 1900; Curman, Cistercienserordens byggnadskonst I, S. 175; Ny k.hist. Saml. IV, 620 f.; K.hist. Saml. 4. R. III, 17 f.; Beckett, Danmarks Kunst I, 1924, S. 136). *H. J. H.*

Witt, Franz Xaver, tysk kat. Kirkemusiker, f. 1834, d. 1888, en af de betydeligste Forkæmpere for en Reform af den kat Kirkesang, studerede i Regensburg, præsteviet 1856, udnævnt af Paven til Dr. phil. 1873. I Aaret 1867 stiftede han »Allgemeiner deutscher Cäcilienverein«, blev selv en af Hovedrepræsentanterne for den derfra udgaaende Reformbevægelse, den saakaldte »Cäcilianismus«, og stiftede i samme Øjemed de to Tidsskrifter »Musica sacra« og »Fliegende Blätter für katholische Kirchenmusik«, begge i Aaret 1866, alt til Fremme for den gl.kristne, rene *a cappella* Stil uden Instrumentledsagelse. Selv gav han værdifulde Bidrag hertil som Komponist af forsk. Messer og Motetter. *A. H.*

Witte. 1) **Hermann Verneri W.**, finsk Biskop, f. 7. Dec. 1666 i Dünamünde ved Riga, d. 24. Marts 1728 i Åbo. Student og Magister i Wittenberg, men af en ukendt Aarsag relegeret fra Univ.et; Dr. theol. i Greifswald 1702 og Superintendent paa Øsel (1707), hvorfra han maatte flygte 1710 paa Grund af Russernes Herredømme. Efter at have været Hofpræst i Stockholm udnævntes han 1721 til Biskop i Åbo. Som saadan bekæmpede han Pietisterne; endvidere virkede han for, at de til Rusland afstaaede finske Provinser kunde faa svensk uddannede Præster. *J. Blf.* — 2) **Leopold Friedrich Durante W.**, tysk luthersk Præst, f. 9. Juni 1836 i Halle, d. 1918, Medstifter af »Evangelischer Bund« (I, 418). W. blev uddannet paa Franckes Pædagogium i Halle, studerede Teol. i Heidelberg og Halle og rejste som Kandidat til Rom i Aarene 1858—60. I 1861 blev han Præst i Köthen i Mark Brandenburg. Hans nære Forhold til Tholuck (IV, 546) gjorde, at han blev dennes Stedfortræder paa den evang. Alliances Møde i New York 1873. W.s vitale Tilknytning til »Evang. Bund« førte ham frem til en ledende Stilling indenfor Bevægelsen. W. er Forf. til talrige Skrifter af opbyggelig og historisk Art. *M. N.*

Wittekind, se Widukind (IV, 851).

Wittenbach, se Wyttenbach.

Wittenberg, By i Provinsen Sachsen (Regeringsdistrikt Merseburg), o 23,000 Indbyggere, berømt ved sit Univ., der blev grundlagt 1502 paa Foranledning af Kurfyrst Frederik den

Vise (II, 111). Dets Diplom skyldes Maximilian I (udstedt i Wien 6. Juli 1502). Læresædet skulde være et universitas sive studium generale et gymnasium og ikke staa tilbage for noget nok saa gammelt Universitet. 18. Oktober, Evangelisten Lucas' Dag, blev det aabnet. Univ. havde da et teologisk, et artistisk og et juridisk Fakultet; paa Grund af Mangel paa Lærerkræfter blev det medicinske Fakultet ikke straks konstitueret. Johann v. Staupitz (IV, 335) som havde været Kurfyrstens Raadgiver ved dets Indretning, blev det teologiske Fakultets Dekan. Ved en pavelig Bulle af 20. Juni 1507 bekræftede Julius II (II, 699) Fundatsens Anordninger, som de var opstillet af Landsherren med Univ. i Tübingen som Forbillede (IV, 653). De os kendte Statutter for Univ.s Ordning er fra 1508. Dets særlige Skytspatron blev Augustin. Begyndelsen tegnede yderst gunstig; i Vinteren 1502—1503 blev der indført 416 Navne i Universitetsmatriklen, og i Sommeren 1504 kom der yderligere 258 nye Navne til. Betydelige Navne trak de unge til. Vel kunde Staupitz, der i Maj 1503 var blevet Augustinereremitternes (I, 178) Generalvikar i Tyskland, ikke udøve sin Lærervirksomhed til Stadighed, men han knyttede sin Orden nær til Univ., og i de Aar, han stod som Ordensvikar, førte han mere end hundrede Augustinereremitter til Univ. Ved Siden af Staupitz maa som betydelige Lærerkræfter nævnes Martin Mellerstadt (d. 1513), Christoph Scheurl (IV, 76), Sigismund Epp, der repræsenterede Skotismen, Jodocus Trutvetter (IV, 638); i det juridiske Fakultet: Wolfgang Stähelin, Petrus Tomais (fra Ravenna), Hieronymus Schurff (IV, 104); mellem Artisterne nævnes i første Række Karlstadt (II, 733) og Amsdorf (I, 76). Det store Kapitel i Univ.s Historie er imidlertid knyttet til Navnene Luther og Melanchthon. Bl. de 69 immatrikulerede i Vintersemestret 1508—09 findes ogsaa Navnet Frater Martinus Lüder de Mansfelt Augustianus. 9. Marts 1509 blev Luther Baccalaureus theologiae; efter Opholdet i Erfurt og Romerrejsen kom han i Efteraaret 1511 paany tilbage til W.; i 1512 blev han efter indstændig Opfordring af Staupitz Dr. theol. og derefter Prof. i det teol. Fakultet. Luther blev facile princeps og vandt Kolleger og Studenter for sine reformatoriske Synspunkter. Hans Navn trak vældigt, og han prægede den akademiske Ungdom med sine nye og fængende Tanker, selv beskyttet af sin Landsherre. Den 31. Oktober 1517 fandt Opslaget af Teserne Sted paa Slotskirkens Døre; 1518 kom Melanchthon (III, 212) til W. som Prof. i Græsk. For Humanismen var der nu aabne Døre; Studiet af Græsk sprang de skolastiske Autoriteter forbi. I Dec. 1520 brændte Luther den pavelige Bulle Exurge Domini (I, 836) og den kanoniske Ret ved Elstertor udenfor W.s Port. Dermed var Handsken kastet til Pavedømmet, og fra nu af kan der (efter Wartburgopholdet) tales om en særlig luthersk Bevægelse med W. som Centrum (III, 107). Her begyndte den evang. Gudstjeneste med Prædiken og Ps.sang paa Modersmaalet (omkring 1523), her rejstes Kampen mod Udstillingen af Relikvier, herfra udsendte Luther sine berømte og programskabende Skrifter og Melanchthon sine Loci, her fik det evang. Præsteembede sin Indvielse, her samledes der ikke alene en talrig Vennekreds omkring Luther og i hans Hjem: Justus Jonas (II, 674), Johannes Mathesius (III, 197), Johann Bugenhagen (I, 414), Lucas Cranach (I, 563) o. a., men her uddannedes ogsaa lærelystne unge Akademikere, som efter afsluttede Studier tog et evang. Ref.s-Arbejde op i deres Fædreland; i Norden eksempelvis Brødrene Niels og Peder Palladius (III, 469), Hans Tausen (IV, 500, jvf. Ny k.hist. Saml. I, 455 f.), Laurentius og Olavus Petri (III, 536), Torbjørn Olafsson Bratt (I, 381) og maaske ogsaa Gissur Einarsson (I, 731). I Somren 1520 naaede Immatrikulationerne 332. Imidlertid bragte vekslende Forhold med Krig og Farsot til Tider Tallet langt ned. Det akademiske Liv med dets Fester (og Tumulter) prægede Byen. 5. Maj 1536 gav Kurfyrst Johann Frederik Univ. en ny Fundats, da den gamle ikke mere var tidssvarende. Univ.s forsk. Arbejdsgrene blev afstukket og sammenføjet til et organisk Hele, Professorernes Lønningsforhold og Stipendievæsenet blev lagt om paa fast Fod. Stipendierne blev i Kraft af K.godsets Sækularisation ved Kurfyrstens Gave i 1545 forøget i stor Maalestok; der kunde nu underholdes 150 Stipendiater ved Univ. I Maj 1536 havde Wittenbergerne med Bucer (I, 407) og Sydtyskerne forsøgt et dogmatisk Kompromis, der skulde give Enighed udadtil og Styrke indadtil; man havde afsluttet den saakaldte Wittenbergerkonkordie, hvori man enedes om at forkaste Transsubstantiationen, men gik sammen om en af Melanchthon affattet, meget kløgtig Formular, der fastslog Kristi Legemes og Blods virkelige Nærværelse (substantialiter adesse). Tillige forkastede man den Tanke, at Nadverens Kraft og Værdi skulde være afhængig af Modtagerens eller Uddelerens Værdighed. Og endelig gav man sin Tilslutning til Confessio Augustana (I, 171) og Apologien (I, 121). Men Modsætningerne var for dybe til, at der kunde medieres; frem for alt var Luther ikke Kompromissets Mand. — Da Karl V paa Rigsdagen i Speier i 1544 stillede Protestanterne et frit Koncilium i Udsigt, forfattede Melanchthon den saakaldte Wittenberger-Reformation, hvori han hævdede den evang. Læres og Forfatnings Hovedpunkter. Skriftet vandt ikke Anklang, og som et polemisk Supplement til dets ireniske Karakter skrev Luther i 1545 et af sine skarpeste Stridsskrifter »Mod Pavedømmet i Rom, stiftet af Djævelen«. — Tidsrummet efter Luthers Død (1546) er de dogmatiske Stridigheders Tid. Efter Slaget ved Mühlberg 1547 blev Johann Frederik taget til Fange; W. tilligemed Kurkredsen gik over til den albertinske Linie ved Moritz, som i Juli 1553 efterfulgtes af Broderen August, der i Oktober s. A. sikrede Univ. alle dets Rettigheder og Indkomster. Lærestridigheder (Filippisme II, 52; Kryptocalvinisme II, 870; Kaspar Peucer III, 543; Konkordieformlen II, 832) og gensidig dogmatisk Mistænksomhed mellem W. og Jena (II, 602) bidrog til at svække den aandelige Aktivitet. Efter Melanchthons Død (1560) glider vi ind i Epigontiden, hvis Højdepunkt den luth. Skolastik i 17. Aarh. repræsenterer. W.

var da Normaluniversitetet for luth. Teol. og ægte Rettroenhed, alma cathedra Lutheri, som trods Trediveaarskrigens Ulykker havde holdt sig »som en Rose bl. Torne«. Her stod Ortodoksien i fuldt Flor; de luth. Teologer optraadte med megen Selvbevidsthed og sammenlignede den gl. Lutherdoms By med Jerusalem. De betydeligste Teologer var Nicolaus Hunnius (II, 493), Leonhard Hutter (II, 499), Abraham Calov (I, 448) og Quenstedt (III, 653). Under Trediveaarskrigen led Byen meget (i 1637 indførtes der kun 12 Studenter i Matriklen). Univ. kom dog efter Krigen hurtigt op; ved Takkefesten i Sommersemestret 1650 kom der 331 nye Studenter til. I 18. Aarh. gik det langsomt tilbage med Univ., som ikke havde kunnet forny sig. Østrigernes Bombardement i Oktober 1760 ødelagde Slottet, der havde været kurfyrstelig Residens; samtidig led ogsaa Slotskirken, der var bygget 1490—99, stærk Overlast og med den de berømte Kirkedøre, hvorpaa Luthers Teser havde været slaaet op. Byen laa for Størstedelen i Støv og Aske. De Forsøg, der blev gjort paa at ophjælpe Univ., slog i det lange Løb ikke til, selv om Studenternes Antal var langsomt stigende. Overhovedet for den nye Teologgeneration blev F. V Reinhard (III, 735) og efter ham C. L. Nitzsch (III, 385). I 1813 bragte Napoleon Univ.s Virksomhed til at standse; i Januar 1814 indtog Prøjserne Byen, og i 1815 blev Resterne af Univ. indkorporeret i Univ. i Halle. Den lovformelige Forening af begge Univ.er blev kundgjort i en Kabinetsordre af 12. April 1817. Som Erstatning for Univ. fik Byen et luth. Pastoralseminarium. — W. er fyldt med Lutherminder (Melanchthons Hus, Cranachs Hus), Slotskirken blev gennemrestaureret og genindviet den 31. Oktober 1892, efter at de nuværende Broncedøre, i hvilke Luthers Teser er blevet indgraveret, var blevet opsat 1858. I Slotskirken findes Luthers, Melanchthons, Frederik den Vises og Johan den Standhaftiges Grave. Det nuværende Lutherhus (med Luthers Arbejdsværelse) er en Del af det gl. Augustinerkloster; her er fra 1916 aabnet et stort Luthermuseum. I Stadtkirche findes nogle Billeder af W.s Maler Lucas Cranach. (Schild, Denkwürdigkeiten W.s, 1892; Walter Friedensburg, Geschichte der Univ. W., 1917; O. Scheel, Martin Luther II, 1917, S. 155 ff., 298 ff.; R. Erfurth, Gesch. der Stadt W., 1910; Foerstemann, Liber decanorum facultatis theol. academiae W., 1838 f.; samme, Album Acad. Vittebergensis 1501—60; H. Barge, Andreas Bodenstein v. Karlstadt, 1905; K.hist. Saml. 4. R. III, 814). *M. N.*

Wittgenstein, Casimir, Greve af W.—Berleburg, f. 31. Jan. 1687, d. 5. Juni 1741. Af sin »filadelfisk« sindede Moder sendtes han til Halle 1705, men først senere, paa en Rejse til Holland og England, oplevede han en Omvendelse. Fra 1712 styrede han sit Grevskab i udpræget kr. Aand ved Hjælp af ligesindede Embedsmænd, og det blev et Samlingssted for for mange separatistiske fromme og Sværmere (saal. Dippel og Edelmann). Greven førte selv Dagbog over sit indre Liv og fordybede sig i Skriften, Tauler, Md. Guyon og Pietisterne. Han oversatte Md. Guyon's Anmærkninger til den hl. Skrift til Brug for Berleburger-Bibelen (I, 270), der udgik fra denne Kreds. Se ogsaa Inspirationsmenigheder (II, 545) og Wetterau IV, 833). *J. Ng.*

Wittich, Christoph, ref. Teolog, f. 7. Okt. 1625 i Brieg i Schlesien, d. 19. Maj 1687. Studerede i Bremen, Groningen og Leiden, Elev af Coccejus og Maresius, 1650 Prof. i Herborn, 1652 Præst i Duisburg, 1655 Prof. i Nimwegen, 1671 i Leiden, en fremragende Tilhænger af Cartesius' Filosofi og Coccejus' Teol. I »Dissertationes duae de Sacrae Scripturae in Philosophicis abusu« (1654) forsvarede han det kopernikanske Solsystem, men blev stævnet for Provinsialsynoden. Klagen faldt dog. I »Consideratio theologica de stylo scripturae quem adhibet cum de rebus naturalibus sermonem instituit« (1656) hævdede han, at Bibelen ikke er autoritativ i fysiske Spørgsmaal, da den her følger den populære Opfattelse. 1660 blev han stævnet for Gelderlands Synode for at staa til Regnskab for sin Cartesianisme. Da hans gl. Ven Maresius (III, 168), fra hvis Dogmatik W. paa nogle Punkter havde taget Afstand i sine Forelæsninger, i 1669 sluttede sig til Voetius og angreb ham stærkt, svarede han med Skriftet »Theologia pacifica« (1671). Ogsaa i Leiden mødte han megen Modstand. Trods alt var han en overbevist Tilhænger af Ortodoksien. *J. Ng.*

Wittmann, Georg Michael, tysk kat. Gejstlig, f. 22. (23.?) Jan. 1760, d. 8. Marts 1833. Opdraget af Jesuiter og Benediktinere, præsteviet 1782, 1788—1833 Prof. (senere Regens) ved Klerikerseminariet i Regensburg, Domherre, 1829 Sailer's Hjælpebiskop, 1830 bisk. Generalvikar, 1832 udnævnt til Sailer's Efterfølger som Biskop, men døde før Indvielsen. Han var en Mand med omfattende Kundskaber, virksom som Sjælesørger og Prædikant, og aktivt interesseret i Skoleundervisningen og Fattigplejen. 1808 udgav han (som en Koncession til Tidsaanden!) med Understøttelse fra det eng. Bibelselskab en Overs. af N. T., 1816 af Psalmerne, og han grundlagde sm. med Seb. Job Kongregationen »De fattige Skolesøstre af Notre Dame« (1833, første Skole i Neuenburg), nu en af de betydeligste Skolesøsterordener. Af hans Værker kan nævnes: Principia catholica de S. Scriptura, 1793, og Katholische Grundsätze (imod de bl. Ægteskaber), 1831. (Mehler, G. M. W., 1894[2]). *J. Ng.*

Vittoria Colonna, se Colonna (I, 537).

Vittorino Rambaldoni *(Victorinus da Feltre)*, italiensk Humanist, f. 1378 i Feltre, d. 1446, studerede fra 1396 i Padua, navnlig Græsk og Matematik. Efter at have virket som privat Lærer blev han 1423 af Gian. Fr. Gonzaga, Marquis af Mantua, udnævnt til Lærer for dennes Børn. Dette gav Anl. til, at V. i Padua oprettede en Kostskole, der skaffede ham Navn som Samtidens berømteste Pædagog. Skolen (»casa jocosa«) var formelt en typisk Humanistskole, men blev ledet i udpræget kat. Aand. Paa mange Maader var V. Foregangsmand, bl. a. ved den stærke Fremhævelse af Gymnastikkens Betydning. *B. K.*

Vittorio Amedeo II (Victor Amedeus), Hertug af Savoyen efter sin Fader Carlo Emmanuele II's Død 1675, fra 1720 med Titel Konge af Sardinien, demissionerede 1730, d.

i Fængsel 1732. En energisk Fyrste, men ikke nøjeregnende med Midlerne. Til hans Land hørte Valdeserdalene i Piemont. Faderen havde været grusom Forfølger, og efter Ophævelsen af Nantes-Ediktet 1685 fik Ludvig XIV V. A. til 1686 at forbyde og forjage de evangeliske (IV, S. 743 f.). Under hans vekslende Politik var der enkelte Tolerance-Tider, men han sluttede med et nyt Forsøg paa at udrydde dem. *P. S.*

Vittorio Emanuele, Konge af Sardinien siden 1849 og af Italien 1861—1878, f. 14. Marts 1820, d. 9. Jan. 1878, var Søn af Karl Albert af Sardinien. Han overtog Regeringen under yderst vanskelige Forhold, Nederlaget ved Novara og alvorlige Uroligheder fra de radikales Side, men hans Troskab mod den fri Forfatning og Fastholden af det store Maal, Italiens Enhed, vandt ham efterhaanden Folkets Tillid. Han forstod at vælge sine Ministre (Cavour) og at følge dem. Trods pavelig Banlysning gennemførtes en Række nye K.love (se Italien II, 572). Da han i Trontalen 1859 havde udtalt, at han »ikke kunde være døv for de Smertens Skrig, som fra alle Egne af Italien rettedes til ham«, var Krigen med Østrig uundgaaelig. Efter de forenede Franskmænds og Sardinieres Sejre ved Magenta og Solferino fulgte Freden i Zürich, hvor Østrig afstod Lombardiet til Napoléon III, der derefter gav dette Land til V. E Indbyggerne i Toskana, Parma, Modena og Romagna (d. v. s. den nordl. Del af K.staten) udtalte sig for Indlemmelse i Sardinien, hvortil Napoléon gav sit Minde, mod at V. E. til Frankrig afstod Savoyen og Nizza (ogsaa her holdtes Afstemning). Da Pius IX under Garibaldis Tog mod Neapel og Sicilien søgte at standse de fr. Hjælpetropper, blev han overvundet, og sammen med Begge-Sicilier indlemmedes Markerne og Umbrien i det nye Kongerige Italien. 17. Marts 1861 antog V. E. Titlen Konge af Italien. I den nye Krig med Østrig 1866 var V. E. ikke heldig, men hans Fastholden ved sin Forbundsfælle, Kongen af Preussen, trods Napoléons Løfter, skaffede ham i Pragerfreden Venezia. 1865 var Residensen flyttet fra Torino til Firenze. Paven ejede af K.staten nu kun det egentlige Patrimonium, som forsvaredes af fr. Tropper, men da disse ved den fr.-tyske Krig 1870 blev trukket tilbage, indtog V. E. med Lethed Rom (20. Sept.), der derefter blev Residens. For at vinde en Modvægt mod de klerikale Strømninger i Frankrig, der ikke kunde tilgive ham at have »plyndret« Paven og gjort ham til »Fangen i Vatikanet«, besøgte han Sept. 1873 Kejser Franz Josef i Wien og Sept. 1874 Kejser Wilhelm i i Berlin, og modtog 1875 disses Genbesøg. Til Paven søgte V. E. stedse et personligt godt Forhold, saaledes opholdt han sig efter 1870 saa lidt som muligt i Rom. V. E. døde 9. Jan. 1878, o. 4 Uger før Pius IX, og blev bisat i Pantheon i Rom. (Jfr. Art. Italien II, 572; Pavedømme III, 506 f; Pius IX III, 562; Garantilov II, 167; Fr. Nielsen, Romerk.n i 19. Aarh. II, 1898). *S. A. B.*

Vitus, Martyr i 4. Aarh. Efter Legenden blev V. født i en fornem hedensk Familie paa Sicilien og allerede som Barn ført til Krdmmen af sine Opdragere, det kr. Ægtepar Modestus og Crescentia, og døbt uden Faderens Vidende. Da V. var 12 Aar gl., indsatte Diocletian (I, 642) som Øens Statholder Valerian, der fo'r haardt frem mod de Kristne. V. anklagedes, men blev trods Piskning Krdmmen tro. Paa en Engels Tilskyndelse flygtede Barnet med Modestus og hans Hustru til Italien, hvor de blev grebet af Hedningerne og ført for Diocletian. Skønt V. helbredte Kejserens Søn for en ond Aand, blev han kastet i kogende Beg, som dog ikke skadede, og siden for Løver, som paa en underfuld Maade holdtes tilbage fra at angribe ham. Endelig lykkedes det dog at dræbe den unge Bekender tillige med hans Ledsagere (Aar 304). Deres Helgendag er 15. Juni. I det 8. Aarh. omtales Vitus' Relikvier i Forbindelse med Klostret St. Denis ved Paris; 836 overførtes de til det nygrundede Corvej (I, 559) i Westfalen; snart mente man at kunne spore, at Lykken var veget fra Frankernes Land, mens Sachsen blomstrede op, og mange holdt for, at Helgenens Legeme voldte denne Omskiftelse. 1418 henviste Magistraten i Strasbourg officielt til St. V. de Syge, som led af den saakaldte »Dansesyge« (*chorea*), en Nervelidelse, der ytrer sig i uvilkaarlige, ofte voldsomme Muskelrykninger. Siden blev V. anraabt som denne Sygdoms særlige Overvinder, og Lidelsen kom til at bære hans Navn (St. Vejtsdans, *chorea Sancti Viti*). Tidligt er Helgenen optaget bl. de »fjorten Nødhjælpere« (III, 412). I Norden synes St. V. ikke at have spillet nogen fremtrædende Rolle; dog bemærkede man, at Arkonas Fald 1169 og Slaget ved Lyndanis 1219 begge fandt Sted paa V.s Dag. (Wetzer u. Welte, Kirchenlexikon XII, 1901; D. H. Kerler, Die Patronate der Heiligen, 1905; Ellen Jørgensen, Helgendyrkelse i Danmark, 1909, S. 10 og 118). *P. O.*

Witzel, Georg, kat. Reform-Teolog, f. 1501, d. 1573. Hans Liv er rigt paa Omskiftelser; ustandselig maatte han flytte fra en By til en anden; hans aandelige Udvikling falder i 7 Hovedstadier: 1) den kat. Barndom i Vacha i Hessen. 2) Luth. Paavirkning som Student i Wittenberg 1520; han blev Præst i Vacha, men giftede sig 1524 og mistede sit Embede. 3) Social Reformiver under Paavirkning af Jacob Strauss (IV, 371), der gjorde ham til Præst i i Lupnitz; skønt han 1525 søgte at holde sine Sognebørn tilbage fra Bondeoprøret, afsatte Godsejeren ham. 4) Luth. Præstegerning i Niemegk 1525—31. Han blev dog personlig krænket ved Mistanke for Zwinglianisme, fordi han ved Rel.s-Samtalen i Marburg 1529 søgte Forb. med Sydtyskerne, ja for Fornægtelse af Treenigheden, fordi han var Ven med Campanus (I, 465), der senerere afslørede sig som Antitrinitarier; en Tid var W. endog i Fængsel. Men navnlig skiltes han religiøst fra Luther, hvis Retfærdiggørelsestanke han aldrig ret havde forstaaet; bittert klagede han over, at Ref.en ikke frembragte sædelige Frugter; hans Ideal var Apostelmenigheden, den dennes Fortsættelse fandt han først hos K.fædrene, som han ivrigt studerede, dernæst, trods alt, i den kat. K., for hvis Reform han nu vilde arbejde i Erasmus's Aand. 5) Kat. Reformarbejde med stigende Uvilje mod de evangeliske 1531—o. 1553. Han opgav 1531 sit Embede i Niemegk; 1533 blev han Præst for en lille kat. Menig-

hed i Eisleben, i hæftig Strid med J. Agricola (I, 38 f.); iøvrigt var J. Jonas (II, 674) hans bitreste Modstander. 1538 kaldtes han til Leipzig af Hertug Georg (II, 193 f.), men blev fordrevet efter dennes Død. Efter et kort Ophold hos Joachim II af Brandenburg (II, 645) traadte han i Tjeneste hos den reformvenlige Abbed Johann af Fulda; hans Uvilje mod Protestanterne kulminerede efter deres Nederlag i den schmalkaldiske Krig. I talrige Skrifter — han skrev ialt over 100 — polemiserede han mod den luth. Lære om den frie Vilje og de gode Gerninger (Protestanterne siger: »Tager fra Gud, hvad Guds er, og fra Kejseren, hvad Kejserens«) og forsøgte at give Sidestykker til Luthers Katekismer og Postiller. Men desuden krævede han Reformer gennem et Koncil: Lægmandskalk, Præsteægteskab, Afskaffelse af Misbrug ved Sakramenterne, den lat. Messe bør hyppigt forklares paa Modersmaalet; særligt interesserede han sig for tyske Ps.r. 7) Arbejde for en Mellemvej (især i Skriftet *Via regia*) i de sidste 20 Aar i Mainz. Som han før var skuffet af Ref.en, saaledes nu af Tridentinerkonciliet og Jesuiterne. W. var en flittig og kundskabsrig Mand, men som G. Cassander (I, 484) en Mæglingsskikkelse, der blev trængt til Side, da de to Yderretninger krystalliserede sig. (En moderne Biografi savnes. G. Kawerau i R. E.³ XXI, 399 f.). *V. A.*

Vitzthum von Eckstädt, Otto, tysk Greve og kirkl. Leder, f. 1829 i Dresden, var opr. Officer og Godsejer, deltog som Kaptajn i den tysk-fr. Krig 1870—71 og drev derefter, til sin Hustrus Død 1876, sit Gods i Schönwölkau ved Delitzsch. Derefter bosatte han sig i Dresden og tog nu levende Del i det rel. Liv, efterhaanden ogsaa som ivrig Medarbejder i forsk. kirkl. og filantropiske Arbejder, skønt han i Beg. følte sig fremmed overfor kirkl. Samfundsvæsen og Organisation. Han valgtes til Formand i den sachsiske Hovedmissionsforening, i Centralforeningen for Israelsmiss. og blev mangeaarig Præsident i den evang.-luth. Landssynode; ligeledes ledede han Landsforbundet for »Røde Kors«, Foreninger for Arbejderkolonier m. m. Navnlig var dog hans Arbejde knyttet til I. Miss.' Tjeneste, efter at han 1879 var valgt først ind i Hovedforeningens (siden »Landsforeningens«) Ledelse og endnu s. A. blev dens Formand. Under hans trofaste og virksomme Styre oplevede Arbejdet i Sachsen en stor og lykkelig Udvikling; hans personlige Forhold til Banebrydere som v. Bodelschwingh, Fliedner o. a. bidrog ogsaa dertil. Endnu i sin sidste Levetid kunde han med Kraft og Aandslivlighed deltage i Arbejdet med sine mange Hverv. Ved 50aarsfesten for Landsforeningen for I. Miss. var han Genstand for en Række Hædersbevisninger; Universitetet i Rostock meddelte ham Ærestitel som Dr. theol. D. 16. Dec. 1917 i Dresden. *J. O. A.*

Wivallius, Lars, svensk Digter, f. i Nærheden af Örebro 1605, Student i Uppsala 1623, d 1665. W.s brogede Livsskæbne er dramatiseret i Harald Molanders »En lyckoriddare« (1890). Kendt er hans Forsøg paa under falsk Navn at indsnige sig hos den dske Ridder Wulf Grijp paa Burkebiergh (Skaane) og vinde hans Datter. Bedrageriet opdagedes, og W. fik flereaarig Fængselsstraf paa Kajaneborg. Som Digter er W. betydelig; hans Ps.-Parafraser præges af rig Fantasi og frisk Individualitet. Fra gl. Tid af menes han at have overs. Lobwassers »Zu dir von Hertzengrunde«, Nr. 183 i sv. Ps.bog. (H. Schück, L. W.). *H. Wj.*

Vives, Juan Luis, spansk Humanist, f. 1492, d. 1540. V. studerede først i sin Fødeby, Valencia, siden i Paris, bosatte sig 1512 i Brügge og virkede siden en Aarrække i Louvain som Lærer og Forf., ligesom han ogsaa ofte opholdt sig i England, hvor han var yndet ved Hoffet og holdt Forelæsninger i Oxford. V. var en selvstændig, kritisk Aand, banebrydende som Pædagog, saa at man kan sige, at Jesuiternes betydelige Skolearbejde i ét og alt er bygget paa hans Tanker. Ogsaa for Pigebørns Opdragelse havde han Blik (1523 tilegnede han Dronn. Katharina af England »De institutione feminæ Christiana I-III«). Paa Erasmus Opfordring skrev han en lærd Kommentar til Augustins »Gudsstaten«, tilegnet Kong Henry VIII. V. var ogsaa i rel. og polit. Henseende en fremskreden Aand, ivrig virksom for Tilvejebringelse af kirkelig Fred gennem en alm. K.forsamling med en grundig Reform af Klerus for Øje. Ogsaa sociale Forhold optog ham; 1526 udarbejdede han for Raadet i Brügge en Fattigordning, »De subventione pauperum«. I et Skrift (»Concordia et discordia«) til Karl V 1532 gav han en malende Skildring af Krigens Fordærvelighed og Velsignelserne ved en evig Fred. Ref.en stod for ham som den store Fredsforstyrrer, hvorfor han bekæmpede den; men indenfor Videnskaberne var han Talsmand for fri Forskning og Brud med Autoritet og Slendrian. (K. A. Schmid, Gesch. der Erziehung, 1884—1901; Förstemann u. Günther, Briefe an Desiderius Erasmus, 1904; Rater, J. L. V. und seine Stellung zu Aristoteles, 1908). *H. J. H.*

Vladimir, russisk Storfyrste, kaldet »den Store« el. »den Apostellige«, se Rusland (III, 847).

Vladislaus. 1) **V. den Hellige,** Konge af Ungarn fra 1077, d. 1095. V. traadte straks i et venskabeligt Forhold til Gregor VII, siden til Victor III, og viste sig altid som Romerkirkens lydige Søn. — For at skaffe Ro indadtil sluttede V. Forlig med den tidl. Tronprætendent Salomon, der derpaa, alle Aftaler til Trods, bragte et Oprør i Stand mod V. og fik Rumænierne til Forbundsfæller, men V. sejrede 1085. V.s sidste Tiaar var særlig helliget Arbejde for indre Formaal. V. stiftede en Række Klostre og oprettede fl. Bispesæder, deriblandt især o. 1092 Grosswardein Bispesæde. I Kroatien, som han havde erobret 1091, indførte han ungarsk Administration og Retspleje og stiftede her det vigtige Bispesæde Agram. — V. var stærkt interesseret i Lovgivning, baade gejstlig og verdslig. I Szabolcs afholdt han en rigt besøgt Synode, der fastsatte en Række Bestemmelser m. H. t. Udryddelsen af det gl. Hedenskab, Gudstjenestens Ordning, Festdagenes Antal, Kirketugt, Coelibat o. l. Hans verdslige Lovgivning udmærker sig ved strænge Straffe, især for Rov og Tyveri. — V. blev opfordret til at deltage i det første Korstog, men døde forinden. Cølestin III erklærede ham 1192 for Helgen. Sagn og Digtning har i høj Grad be-

mægtiget sig hans Skikkelse, og med Rette ærer Historien ham som en ualm. evnerig og virksom Fyrste. — 2) V., Konge af Bøhmen og Ungarn; f. 1456 af Jagellonernes Slægt, d. 1516. V. modtog sin Uddannelse af Historikeren Dlugoss og blev 1471 valgt til Konge i Bøhmen efter Georg Podiebrad af det bøhmiske Parti, der haabede paa polsk Hjælp mod Ungarn. V. maatte kæmpe mod Matthias Corvinus af U., der tidligere var valgt til bøhmisk Konge, hvad der førte til, at V. 1479 i Olmütz maatte afstaa Schlesien, Mähren og Lausitz til Matthias, hvem ogsaa Arvefølgen skulde tilhøre. Efter denne Aftale var Forholdet taaleligt, omend Matthias søgte at berede V. Vanskeligheder. 1490 døde Matthias, og V. optraadte nu som Tronprætendent. Han besejrede alle Medbejlere og valgtes til Konge af Ungarn 11. Juni 1490. I den Anledning maatte han bekæmpe baade sin Broder Johann Albrecht og Matthias's uægte Søn Johann Corvinus. Tronskiftet affødte endvidere en Krig med Kejser Maximilian I. Ved Freden i Pressburg 1491 tilsikrede V. Habsburgerne Arvefølgen i Ungarn, hvis hans egen Slægt uddøde. V. havde dog Held til at sikre sine Børn Arvefølgen, medens han selv levede. V.s indre Regering i Ungarn kendetegnes ved en stærk Stigning af Adelens Magt, særlig af Slægten Zapolya, der endog direkte vendte sig mod ham. Til virksom Bekæmpelse af Tyrkerne kom det ikke — en stor Korshær, der samledes 1514, kunde p. Gr. af den nylig sluttede Fred med Sultanen ikke drage mod Tyrkerne, forenede sig derimod med de ungarske Bønder for at bekæmpe Adelens Overmagt. En bitter Kamp fulgte, der førte til Bøndernes fuldkomne Undergang. Fra nu af indførtes Livegenskabet i Ungarn. V. var en from Katolik, der derfor altid kunde finde virksom Bistand hos Paven. Den relig. Fordragelighed voksede under hans Regering, om han end søgte at begunstige Katolikerne i Bøhmen uden dog at bryde Prager-Kompaktaterne (II 498). Kun overfor Brødremenighederne gik han frem med en usædvanlig Strænghed. Det lykkedes ham dog ikke at udrydde disse. V. var udpræget elskværdig og godmodig, men lidet betydelig. Hans værste Fejl var en stadig voksende Passivitet. Hans Hovedinteresse var Jagt. *B. K.*

Vocatio, se Kaldelsen (II, 711).

Vockerodt, Gottfried, tysk Pietist, f. 24. Sept. 1665, d. 10. Okt. 1727. 1693 Lærer, 1694 Rektor ved Gymnasiet i Gotha, som han ledede i strængt pietistisk Retning. Af hans talrige Skrifter af videnskr. og polemisk Art var »Aufgedeckter vergönneter Lust- und Mitteldings - Betrug« (1698) et Indlæg i den 2. adiaforistiske Strid, der var rejst i Anl. af Præsterne Töllners og Crassels Nægtelse af at meddele Absolution til Deltagere i de alm. Folkeforlystelser. V. hævdede her og i flere flg. Stridsskrifter, at der er to Slags Lyst: den medfødte syndige, og den, der virkes ved Helligaanden. Til Grund for Deltagelse i Dans, Spil, Værtshusbesøg, Skuespil, Gæstebud, Spadsereture ligger altid den Hensigt at hengive sig til syndig Lyst; disse Handlinger er derfor ikke blot syndige in abusu, men ogsaa in usu, og alt, hvad der ikke er nødv. for Legemets Opholdelse, maa forsages; det kommer i Vejen for den daglige Bod. Forbudet mod Adiafora var Pietismens Væsen; den havde herigennem fuldendt Ref.en. En Forsvarer af Adiafora var derfor ingen ret Lutheraner. V.s ivrigste Modstander var Leipzigerpræsten Rothe. Paa hans Side deltog Joachim Lange og Zierold i Striden. (Eug. Sachsse, Ursprung und Wesen des Pietismus, 1884, S. 239 ff.; Luthardt, Gesch. der christl. Ethik II, 1893, S. 304 ff.). *J. Ng.*

Wodrow, Robert, skotsk Kirkehistoriker, f. 1679, d. 1734. Efter at have fuldendt sine Studier i Glasgow blev han Bibliotekar ved Univ.-biblioteket ssteds fra 1698—1701. I 1703 blev han Spr. i Eastwood i Nærh. af Glasgow, hvor han forblev til sin Død. Hans Hovedværk er »The history of the sufferings of the church of Scotland from the restoration to the revolution« I-II, 1721—22. I Edingburgh grundede man »The Wodrow Society« (eksisterede fra 1841—47) for at hædre hans Minde og understøtte fortsat historisk Arbejde. Selskabet udgav adsk. af hans Arbejder. (Analecta, Glasgow 1843; Life of James Wodrow by his son, Edinburgh, 1828). *M. N.*

Voer Kloster (Vore) laa ikke langt Øst for Vissing Kl. (s. d.), ved Moss Sø, men er overmaade lidt kendt. Nogle har anset det for stiftet af Knud d. St. og for at være det ældste dske Benediktinerkloster; andre mener det stiftet af Valdemar d. St. Det stod i Broderskab til Skovkloster og har huset Benediktinere. 1486 reformeredes V. K. efter Bursfelder-Kongregationens Regler. 1532 gav Abbed og Konvent sig ind under Aarhusbispen Ove Bille (I, 309). 1538 udnævntes Officialen fra Aarhus Maurits Mogensen til Forstander, og endnu 1552 var der Munke i Klostret. Dets meste Gods kom under Skanderborg Slot, Resten spredtes. Bygningerne skal være »ødelagte« o. 1568; Rester er fundne. (Daugaard, Om de dske Klostre, 1830, S. 420 f.; Aarhus Stifts Aarbog, 1919). *H. J. H.*

Voes, Hendrik, se Johannes fra Essen (I, 805).

Voetius, Gisbertus, nederlandsk Teolog, f. 3. Marts 1589 i Heusden af adelig Slægt, gik i sin Fødebys Latinskole, blev Student 1604 og studerede Teol. i Leiden. Ved en utrolig Flid i Forening med en glimrende Hukommelse tilegnede han sig hurtigt store Kundskaber, blev Gomarus (II, 237) en hengiven Discipel og forsvarede bestemt den strænge kalvinske Prædestinationslære. 1611 blev han Præst i Vlijmen og 1617 i sin Fødeby, hvor han tillige virkede som Privatdocent. Han udfoldede stor Nidkærhed i sin Præstegerning, men fortsatte tillige flittigt sine Studier og studerede nu ogsaa Arabisk. 1618 deltog han i Dordrechtersynoden (I, 672), hvor han med stor Iver kæmpede for Kontraremonstranterne. 1634 beskikkedes han til Prof. i Teol. og østerlandske Sprog ved Illustreskolen i Utrecht, der 1636 blev et virkeligt Universitet. S. A. blev han Dr. theol. i Groningen. Som Prof. kom han til at udfolde en betydelig Virksomhed, han æredes som Byens Fader og Lærer. samlede talrige Disciple, og i videre Kredse berømmedes hans umaadelige polyhistoriske Lærdom, som han med eksempelløs Flid stadig forøgede. Han virkede tillige som en stræng Bodspræ-

dikant, der alvorligt revsede alle Overdaadighedssynder, og som Forf. af asketiske Skrifter. Hans Hovedvirksomhed var dog som Prof. Skønt han ikke har dannet nogen egentlig Skole, øvede han en betydelig Indflydelse paa de studerende. Han holdt ugentlig 8 Forelæsninger over alle Teol.ens Fag og over orientalske Sprog. Dogmatiken var dog hans egentl. Felt, og ogsaa hans Eksegese er helt igennem bestemt ud fra dogmatiske Synspunkter. Sin Hovedopgave saa han i Bekæmpelsen af Arminianismen. Derfor er hans Skrifter og Prædikener i høj Grad polemiske (jvf. hans »Catechisatie over den Catechismus der Remonstranten«, 1641). Hans teol. System (jvf. især hans »Selectæ disputationes theologicæ« I-V, 1648—49) er i sin formelle Opbygning afgjort skolastisk præget. Aristoteles er Grundpillen i Systemet, og der vises udpræget Intolerance overfor selv den ringeste Afvigelse fra den rene Kalvinisme. Kirkepolit. betoner V. K.ns Ret til at ordne sine egne Anliggender uden Statens Indblanding, som han bekæmper. Om denne Opfattelse førte han i over 25 Aar Strid med Ludvig Molinæus og Maresius (III, 168). Som den rene Læres Arvefjende ansaa han ogsaa Johs. Coccejus (I, 527), efter at han havde indset Umuligheden af en Forening af Føderalteol.en og den ortodokse Prædestinationslære. Striden begyndte som en eksegetisk Tvist om Fortolkningen af Udtrykkene ἄφεσις og παρέσις ἁμαρτίων, men førtes snart over paa det egentl. dogmat. Omraade og isprængtes i Aarenes Løb mange personlige og politiske Bestanddele. Af stor Betydning var ogsaa V.s Bekæmpelse af Cartesianismen. Til Indledning kastede V. sig over sin Kollega Henricus Regius, der holdt cartesianske Forelæsninger, og fik Flertallet af Universitetslærerne til at fordømme C. (se Descartes I, 624). Derefter gik han over til en Bekæmpelse af C. selv. Gennem Martinus Schoock lod han et Skrift mod C. forfatte: »Philosophia Cartesiana« (1643), som besvaredes af C. i »Epistola ad . . . G. Voetium« s. A. V. beskyldte C. for at være en formummet Jesuit, og Striden tog i den Grad til i Voldsomhed, at Regeringen forbød al Strid om C. V. fortsatte dog sin Polemik og var ofte lidet nøjeregnende med de Midler, han anvendte. Dog kan ingen betvivle hans Bevæggrund: en dyb og oprigtig Kærlighed til den rene Lære. — V.s senere Aar forbitredes ved Kampen med Jean de Labadie (III, 1), hvem V. først stod venligsindet overfor og hjalp frem til at blive Præst i Middelburg, men som han vendte sig skarpt imod, da han var blevet klar over L.s separatistiske Tendenser. Han lod da en Disputats udgaa mod L.: »De ecclesiarum separatarum unione et syncretismo« (1669), som besvaredes skarpt af L. At L. vandt stærk Tilslutning forbitrede i høj Grad V.s sidste Aar. Bl. V.s øvrige Værker maa især nævnes hans »Exercitia et bibliotheca studiosi theologiae« (1644). V. døde 1. Novbr. 1676. Hans Personlighed, helstøbt som den var, prægedes unægtelig af Fanatisme og Intolerance, men ogsaa af oprigtig Fromhed, og om hans grundmurede Lærdom var der kun een Mening. (A. C. Duker, G. V. I-III, 1893—1914). *B. K.*

Vofsi (Vafsi), en Naftalit (4 Mos. 13,14).

Vognsen. 1) **Peder V.**, Biskop, paa mødrene Side en Ætling af Skjalm Hvide, blev 1191 Biskop i Aarhus, hvor han begyndte Opførelsen af den nuværende Domkirke og af sit Arvegods og øvrige Ejendomme grundlagde Domkapitlet. Han skal ogsaa have bygget Thorsager Rundkirke og nævnes tillige med sine 4 Brødre som Medl. af Knud Valdemarssøns bekendte fornemme Broderskab. Han døde 11. April 1204 og blev gravsat ved Absalons Side i Sorø Klosterkirke, men hans Lig blev senere overført til Aarhus Domkirke. — 2) **Skjalm V.**, Biskop, Peders Broder, var først Kannik i Lund hos Absalon, men blev senere Domprovst i Aarhus hos Broderen og efterfulgte ham 1204 som Biskop. Han fortsatte Domkirkens Opførelse, men naaede ikke at faa den fuldført. Domkapitlets Indtægter øgede han ved store Gaver af Jordegods. Han nævnes bl. Sorø Klosters Velgørere og blev efter sin Død 1215 gravsat i Klosterkirken. *S. M. G.*

Vogt. 1) **Franz V.**, tysk Ps.digter, f. 1662, d. 1736 som Præst i Lünnap i Hertugdømmet Berg. Han hørte til den halleske Pietisme og besørgede den dygtige »Bergisches Gesangbuch« (1698), hvori der ogsaa er nogle ret ubetydelige Ps.r af ham selv. *P. S.* — 2) **Henrik Ludvig Volrath V.**, norsk Skolemand og Teolog, født i Danmark (Rerslev Præstegaard) 14. Febr. 1817, men kom 3 Aar gl. til Norge, blev Student 1834, tog teol. Embedseksamen med Udmærkelse 1838 og blev saa Lærer, først ved Oslo Borgerskole, saa ved Katedralskolen ssteds, hvor han virkede Resten af sit Liv, siden 1852 som Overlærer. D. 19. Juli 1889. Hvad der gjorde V.s Navn kendt, ogsaa udenfor Norges Grænser, var især hans Lærebøger i Bibelhistorie (1858 flg.), som oplevede mange Oplag og helt beherskede Bibelhistorieundervisningen i Norge i sidste Halvdel af 19. Aarh. baade i Folkeskolen og den højere Skole og tildels ogsaa blev oversat paa flere fremmede Sprog. En »Forklaring af Luthers lille Katekismus« (1865) og en »Kirkehistorie til Skolebrug« (1865) vandt ogsaa megen Udbredelse. Efter en Rejse til Ægypten, Syrien og Palæstina 1863 — han foretog i det hele mange Udenlandsrejser — udgav han forsk. Rejsebeskrivelser og topografiske Skildringer fra disse Lande og tilslut det store illustrerede Værk »Det hellige Land« (1879), der vakte betydelig Opsigt. En Række teol. Afhd.er, Anmeldelser m. m. i den teol. og kirkl. Presse vidnede ogsaa om hans betydelige Lærdom. Bl. sine Elever var han meget populær, og utallige Historier fortaltes om den gamle joviale og originale »Overlærer«. (Lit. i Halvorsens Norske Forfatterlex. VI, 181 og Deichmannske Biblioteks Register til Norges Tidsskrifter II, 563). *A. B*

Vogué, Charles Jean Melchior, Marquis de, fransk Diplomat, Arkæolog og Personalhistoriker, f. i Paris 18. Okt. 1829, foretog 1853-54 og 1861-62 Forskningsrejser i Syrien, var Ambassadør i Konstantinopel 1871—75 og i Wien 1875—79, blev 1901 Medl. af Académie française, d. 10. Nov. 1916. Han har udgivet en Række Skrifter om Syriens Arkæologi og Epigraphik: Les églises de la Terre sainte, 1859; Le temple de Jérusalem, 1864-5; L'architecture

civile et religieuse du I. au VII. siècle, 1865—77; Mélanges d'archéol. orient., 1868; Inscr. semit. 1869—77; Corpus Inscriptionum Semiticarum II (de aram. Indskr.), 1889 m. m. samt Marskal Villars Papirer og dertil knyttede biografiske Værker. *P. B.*

Wohlenberg, Gustav Friedrich Wilhelm, evang. Teolog, f. 1. Okt. 1862 i Ahrensburg i Holsten, d. i Marts 1917 i Erlangen. Studerede i Kiel og Erlangen, var en kort Tid Privatdocent i Kiel, derefter Præst 1888—95 paa Pellworm, 1895—1911 i Altona, 1911 til sin Død Prof. i nytestlig Eksegese i Erlangen. Udg. foruden forsk. opbyggelige Skrifter bl. a. Die Lehre der 12 Apostel in ihren Verhältnis z. neutestl. Schrifttum, 1888; Die einzigartige Bedeutung des apostolischen Glaubensbekenntnisses, 1900; som Medarbejder ved Th. Zahns (s. d.) Kommentarrække behandlede W. Markus, 1910; 1. und 2. Thess., 1903 (1909²); Die Pastoralbriefe, 1906 (1911²); 1. und 2. Petrusbrief und der Judasbrief, 1915. *P. O.*

Wohlgemuth, Michael, se Wolgemuth.

Voigt, Heinrich, f. 2. Aug. 1821 i Oldenburg, d. 1892. V. studerede Teol. i Halle, Berlin og Göttingen, blev 1849 Rektor i Delmenhorst, 1855 Præst i Stade, 1864—92 Prof. i Königsberg (Dogmatik og Kirkehistorie). Han tilhørte den af Schleiermacher paavirkede Mæglingsteol. Han har skrevet: »Die Lehre des Athanasius von Alexandrien« (1861) og »Fundamentaldogmatik« (1874). *J. Ng.*

Vojtjech, se Adalbert af Prag (I, 23).

Vokalisation i den hebraiske Tekst til Gl. Test., se Massora (III, 195).

Volck, Wilhelm, tysk prot. Prof. i Gl. Test. og Semitist, f. 18. Nov. 1835 i Nürnberg, 1863—98 Prof. i Dorpat, hvor hans fremragende Personlighed blev af stor Betydning ikke blot for Univ.et, men ogsaa for den tyske luth. Menighed i Livland i Russificeringens Dage. Senere i Greifswald og Rostock, d. 29. Maj 1904. V. har udgivet fl. Oplag af Gesenius' Leksikon, sm. med Oettli behandlet de poetiske Hagiografer i Strack-Zöcklers Kommentar og skrevet flere gl. testl. Afhdl.er og Skrifter om Gl. Test.s Betydning. Han er en afgjort Discipel af Hofmann: Gl. Test. er en Frelseshistorie; der bliver Mulighed for en vis Kritik (mod falsk Inspirationslære), men han er afgjort konservativ, og Wellhausen afvises. V. har udgivet betydningsfulde semitistiske Værker og Afhdl.er (»Worten der Erinnerung zum Gedächtnis an . . W. V.«, 1904; Köberle i RE³ XX, 730-33). *P. B.*

Volf, Peter Rudolf, dsk Præst og teol. Forfatter, f. 1838, d. 1926, var Søn af Spr. til Naur og Sir Hans Jacob Frederik Christian V. og Christiane Henriette f. Colding. Student 1857, cand. theol. 1864. Kærlighed til de semit. Sprog og til Krdmmens Forkyndelse for de afkristnede Masser i Hovedstaden, angav tidlig de to Hovedfelter for hans Livsgærning. Han studerede og kommenterede flere af Profeterne (Zacharias, 1878; Esaias, 1879—81; Hoseas og Joel, 1902; Amos, 1911), blev 1875 Lic. theol. (Om Integriteten af Profeten Zacharias' Bog) og i 1888 Dr. theol. i Rostock (Die 70 Wochen Daniels). Men hans Hovedvirksomhed blev hans Gærning som Spr. ved St. Stefans Kirke paa Nørrebro. Her øvede han i 25 Aar en selvopofrende Gærning. Som Discipel af Blædel (I, 342) og R. Frimodt (II, 132) var han Medstifter af Kirkelig Forening for indre Mission i Kbhvn (II, 797) og en Aarrække dens Leder. 1899 blev han Spr. i Store Hedinge og 2. Stiftsprovst for Sjællands Stift. (Dansk Kirkeliv, 1926; Selvbiografi: En gammel Præsts Livserindringer, 1926). *H. M. F.*

Wolf. 1) **Johann Christoph W.,** tysk Teolog, f. 1683, Konrektor i Flensborg 1707, Prof. i orient. Sprog i Hamburg 1712, Præst ved St. Katharinekirken ssteds 1716, d. 1739. W. var en lærd Orientalist, der har efterladt sig o. 50 latinske Skrifter. Mest bekendt er han blevet ved sine omfattende Saml. af orientalske og sem. Haandskrifter og Bøger (o. 26000 Bd.), der nu udgør en særlig Del af Hamburger Stadtbibliothek. — 2) **Johann Nepomuk von W.,** tysk kat. Biskop, f. 1743, blev 1759 optaget i Colleg. Germ. i Rom, 1762 Dr. theol., vendte 1763 tilbage til Tyskland, blev 1776 gejstlig Raad i Regensburg, 1789 Viebiskop af Freising, 1802 tillige af Regensburg og 1817 virkelig Biskop i R. W.s Hovedinteresse var kr. Filantropi, hvortil han skænkede hele sin Formue. D. 1829. — 3) **Niels Giessing W.,** dsk Præst, f. 1779, cand. theol. 1803, Missionær i Grønland 1804—11, Spr. i Præstø 1813, Præst ved Frederiks Hospital 1821, Lektor i Grønlandsk 1822, Præst ved Vartov 1823, Spr. ved Helligaandskirken i Kbhvn 1839, tog Afsked 1845, d. 1848. W., der var en dygtig Prædikant, har Fortjenester af Miss.en i Grønland. Derimod er hans Oversættelser af flere gl. testl. Skrifter 1822—28 ikke gode. (K.hist. Saml. 5. R. III, 468 ff.). *B. K.*

Wolfburg, Morten Caspar, dsk Præst, f. 1686, var allerede som Barn et Vidunder af Lærdom. 9 Aar gl. blev han Student 1695, blev cand. theol. 1699, rejste derpaa udenlands, blev forlovet med en fransk Kvinde, der fulgte ham til Danmark 1702. 1712 blev han Præst paa Avernakø, men maatte hæve sin Forlovelse, da hans Kæreste var Katolik. Han indgik derpaa et ulykkeligt Ægteskab med en Enke. 1717 kom hans Hovedværk: Observationes sacræ in Novum Testamentum, der bragte ham økonomisk Ruin og skaffede ham en heftig litterær Forfølgelse af det teol. Fakultet. 1721 nedlagde han sit Embede, men blev 1722 Præst i Ølgod, 1724 i Søllested-Vedtofte. D. 1729. (K.hist. Saml. 3. R. IV, 51; 4. R. I, 621). *B. K.*

Wolfenbüttler-Fragmenter, se Lessing (III, 44) og Reimarus (III, 7, 34).

Wolff. 1) **Abraham Alexander W.,** jødisk Lærd og Rabbiner, f. i Darmstadt 29. April 1801, Dr. phil. 1821 (om Habakuk), Rabbiner i Giessen 1826, Overrabiner i Kbhvn 1828, d. 3. Dec. 1891. W., der forenede jødisk Lærdom med verdslig Dannelse og var en begejstrende Prædikant, fik stor Betydning som Organisator af den danske jødiske Menighed, der efter Synagogens Ødelæggelse ved Kbhvns Brand 1795 var splittet og svag. Ved hans Anstrængelser byggedes Synagogen 1833, delvis (siden 1848 udelukkende) dsk Prædiken indførtes. Foruden talrige Prædikener har han udg. en Bibelhist. (1842), Bønnebog (1856), Lærebog i den israelitiske Rel. (1862) og det

polemiske Skr. »Talmudfjender« (1878) og overs. de 5 Moseb. 1885—91 (!). W. indtog en formidlende Stilling ml. den ortodokse Jødedom og de moderne Reformbevægelser. (Simonsen i Dansk biogr. Leks. XIX og Ill. Tid. 20, S. 25-26; 33, 125-26). *P. B.* — 2) **Christian W.**, tysk Filosof og Teolog, f. i Breslau 24. Jan. 1679, d. 1754. Allerede tidlig følte han Trang til ved Hjælp af en sikker Metode at give Dogmerne fast Vished; ved Siden af Teol. og Filos. blev Matematik hans Yndlingsfag. Ved Leibniz' (III, 35) Hjælp blev han Prof. i Halle og læste her under uhørt Tilløb over Matematik og Filos. og skrev sine betydeligste filos. Skrifter, der skaffede ham Ry over hele Europa og vandt ham Disciple. Men Pietisterne (Francke) fandt hans Lære farlig; ogsaa Kollegerne var hans Modstandere og bevægede 1723 Kongen til at afsætte og udvise ham og til at true Udbredelsen af hans Anskuelser med Straf. W. kaldedes til Marburg, hvor han virkede til 1740, da han atter kunde vende tilbage til Halle. Hans Stræben efter at sammenfatte hele sin Tids Viden, Klarheden i hans Tænkning og dens faste relig. sædelige Begrundelse gjorde ham til Tidens store Lærer. Men han var samtidig et Barn af Tiden, ofte triviel og pedantisk, maalende med smaa Maal og uden Geniets nyskabende Kraft. Ud af Leibniz' Filos., hans egentl. Kilde, fjærnede han det mest typiske og dybsindige (af Atomerne [Monaderne] har f. Eks. kun Sjælen Bevidsthed) og opgav saaledes det inderste deri, selve Idealismen (der søger Enheden i Verdensaltet i en idealistisk forstaaet Substans, sammensat af forskellige, besjælede Monader) til Fordel for en eklektisk Idébygning med vigtige Laan fra Deisternes Kritik, »naturlige« Teol. o. l. Problemerne har mistet deres Dybde. W.s Filos. er overvejende en formel Systematisering, en Repetition i abstraktere Form af Virkeligheden. Med sin intellektualistiske Metode er den afgjort rationalistisk, trods alle Laan fra de empiriske Videnskaber, og har stor Andel i Supranaturalismens Tilbagegang. Videnskaben blev ikke mere »Teol.ens Tjenerinde«, men fik Mulighed for at gribe ind paa Troens Omraade, idet W. i Stedet for den gamle dogmatiske Arbejdsmetode indførte den logisk-matematiske, der alene anerkender det logisk tænkelige, d. v. s. modsigelsesfri, og peger paa den naturlige Rel. (det teol. set maaske betydningsfuldeste hos W.); denne erobrede den Plads, som før Aabenbaringen havde haft. Den naturlige Rel. vilde han grundfæste, ikke blot rent alment, Guds Eksistens, Sjælens Udødelighed o. l., men ogsaa direkte relig. Virkninger: Kærlighed til Gud (se Supranaturalisme IV, 414 b, det ontologiske Bevis), Afsky for Synden, gode Forsætter og hele det moralske Liv. Moralen og Erhvervelsen af Lyksalighed blev en selvstændig Interesse (et evdaimonistisk Drag). Religionens Bevislighed fremhæves saa ensidigt, at Følelsen for dens virkelige Væsen, Oplevelsesmomentet, Synd og Naade m. m. slappedes. Da W. var personlig from, indrømmede han dog kr. Fromhedsmotiver Plads ud over det rent fornuftmæssige. W.s Teol. er aldeles konservativ og overtog saa vidt muligt den ortodokse Dogmatik, selv om denne degraderedes. End ikke Underne fornægtes; dog vilde det bedre passe for Guds Visdom og Planmæssighed at undgaa saadanne Forstyrrelser. W.s vigtigste Bevis for Guds Eksistens er det kosmologiske: Verden er »midlertidig«, d. v. s. tænkelig ogsaa i anden Form end vor, og kan derfor have sin tilstrækkelige Grund udenfor sig selv, d. v. s. i en Guds Vilje. Verdens Hensigtsmæssighed betones stærkt; alt er indrettet med Nytte for Øje. Her bliver W.s Beviser ofte trivielle og latterlige (Natten er til, dels for Søvn, dels for Jagt, Fiskeri o. l.). Skal alt saaledes bevises og have en tilstrækkelig Grund anvist, faar de profane Videnskaber ny Betoning. W. har en Indflydelse paa sit Folks Opdragelse, næsten lige saa stor som fordum Melanchthon. Denne havde givet Studierne et teol. Tilsnit, som først W. brød med. Endvidere har W.s Terminologi Indvirkning den Dag i Dag. Hans Metoder prøvedes baade i Jura og Medicin. Sjælden er en Filosofi bleven Modesag som W.s. Den er stærkt populariserende, men selve Kant bevidner W.s Grundighed og har ham at takke for meget. Trods alt har W. beredt Plads for relig. og kristne Tanker (som Ortodoksi og Pietisme nu ikke var i Stand til at give) indenfor den alm. Verdensanskuelse og Oplysningen, hvilken sidste han, trods al Skyld i dens Svagheder, dog reddede fra at havne i rene Negationer. Hans Teol. er trods sin Fattigdom en vigtig Impuls i den lange Række Forsøg paa at skabe frugtbringende Vekselvirkning ml. Krdm og Videnskab. — Oppositionen mod W.ismen kom dels fra ortodokse (bl. a. Löscher III, 125), dels fra Pietister (bl. a. Lange III. 17) dels fra Folk som Dippel (I, 646), dels endelig fra Fritænkere. — Den senere W.ske Teol. gennemførte yderligere W.s Metoder, Intellektualisme, Rationalisme og naturlig Teol. fik større Spillerum paa Aabenbaringens Bekostning. Selv blev den kun et Overgangsstadium, hvori Dogmatiken droges fra Ortodoksi til Rationalisme, men den har gjort Fornuftbeviserne for Aabenbaringens (inklusive Undernes og Profetiernes) Nødvendighed, for Rel.ens Nytte og for den guddom. Planmæssighed i Verden til Yndlingsemner for tysk Teol. — lad saa være, at den udviklede en formelig Astro-, Pyro-, Hydro-, Ichtyo-, Insekto- m. m. Teologi, ofte kunstlet og naragtig. Den var et Værn mod Oplysningens radikale Falanks, og den kunde give Form til den udogmatiske Fromhed, som fulgte paa Rel.s.-Krigene og Pietismen. Men ogsaa udenfor Skolens Rammer bidrog W. til at skabe en ny aandelig Atmosfære, hvor Udviklingslinierne førte baade opad og nedad. (Foruden de alm. filosof. Haandbøger og teol. Encyklopædier kan nævnes: J. Gelfert, Der Pflichtbegriff bei W., 1907; E. Kohlmeyer, Kosmos u. Kosmonomie bei W., 1911. Der mangler baade en moderne Udgave af W.s Skrifter og en do. Levnedstegning). *D. F.* — 3) **Joseph W.**, Jødemissionær, f. 1796 i Weilersbach som Søn af en Rabbiner. Tidlig begejstret for Krdm lod han sig 1812 optage i den kat. K. og studerede kat. Teol. baade som Huslærer hos F. L. Stolberg og i Rom, hvor hans Særmeninger gjorde ham umulig. Udsendt af det engelske Jødemissionsselskab foretog han lange Missionsrejser i Asien og Ægypten 1821 og

1829, i Indien og Kina 1830. 1829 profeterede han Kristi Genkomst til 1847. Fra 1844 til sin Død 1862 var han Landsbypræst i den angl. Statskirke. Med sand Missionsiver forbandt han store Karakterfejl: grænseløs Selvovervurdering og en ejendom. naiv Egoisme. *B. K.*

Wolfgang, den hl., Biskop af Regensburg (972—994). W. var Søn af en alamannisk Frimand, uddannedes i Klosteret Reichenau. Her blev han Ven med den jævnaldrende Grevesøn Henrik, fulgte ham 956 til Trier, da H. blev Biskop her, og blev Leder af Domskolen og Provst (Decanus clericorum). Da H. døde 964, gik W. i Benediktinerkloster i Maria-Einsiedeln, hvor han ogsaa blev Lærer, anvendtes til en Missionsrejse til Ungarn 972 og blev s. A. Biskop i Regensburg. Han virkede for Kannikernes Fællesliv og for Klosterreform (ophævede Forholdet, at Biskoppen i Regensburg var Abbed i St. Emmeran). Med hans Minde opretted es Bispedømmet Prag, hvorved Bøhmen blev kirkl. uafhængigt. Efter hans Død 994 talte Folket om Mirakler ved hans Grav i St. Emmeran, og han blev anerkendt som Helgen 1052. *P. S.*

Wolfgang, tyske Fyrster. 1) **W. af Anhalt** (Fyrste 1508—62), f. 1492, d. 1566, Søn af Fyrst Valdemar VI, lærte 1521 Luther at kende paa Rigsdagen i Worms og blev tidlig een af dennes trofasteste Tilhængere, med til Forbundet i Torgau 1526, Protesten i Speier 1529, Augsb. Conf. 1530. Med lovformelig Indførelse af Ref. maatte han tøve til 1534 af Hensyn t. de andre anh. Fyrster (se Anhalt I, 94). Efter Slaget ved Mühlberg 1547 erklærede Kejseren ham i Rigens Acht og afsatte ham. Genindsat 1552. Trak sig tilbage 1562. — 2) **W.**, Pfaltzgreve og Hertug af Zweibrücken, f. 1526, faderløs 1532, d. 1569; omhyggelig uddannet i evang. Aand blev han en idealistisk Fyrste. Evang. Kirkeordning indførtes 1533, før han blev myndig. Augsburger Interimet voldte ham mange Besværligheder under Kejserens brutale Tryk; men han klarede sig fra en virkelig Gennemførelse af det. Hugenotternes Trængsler i Frankrig greb ham, og han forpligtede sig 1568 til at levere Condé og Coligny en Hjælpehær, som han virkelig førte tværs gennem Frankrig til Floden Vienne, hvor han døde af Overanstrængelse, just som Coligny kom at hilse paa ham. Hans Hjælp voldte, at Hugenotterne 1570 kunde opnaa Freden i St. Germain. Fra ham stammer de nuværende Linjer af Huset Wittelsbach. — 3) **W. Wilhelm**, Pfaltzgreve af Pfaltz-Neuburg 1614—1653, Sønnesøn af foreg. Moderen var Datter af den sidste Hertug af Jülich-Cleve-Berg, hvorfor han forlangte Landet som Arv, hvad ogsaa Joh. Sigismund af Brandenburg gjorde (III, 594). De besatte Landet som »possederende Fyrster«, men blev uens, og de katolske Magter truede med Krig. Under disse Forhold søgte han Støtte, ægtede en Datter af Maximilian af Baiern og gik 1613 hemmelig i München, 1614 offentlig i Düsseldorf over til Romerkirken. Med spanske Troppers Hjælp fik han Jülich og Berg og søgte med Magt at gennemføre Modref.en i sine gl. og nye Lande (»Menighederne under Korset«). *P. S.*

Wolfram von Eschenbach, tysk Digter af fattig baiersk Ridderslægt, d. 1218 i Eschenbach, hvor et Mindesmærke for ham staar. Han opholdt sig 1204 og flere flg. Aar, ligesom Walther von der Vogelweide og andre Digtere, hos Landgreve Herman (d. 1217) paa Wartburg, hvortil en senere Digter henlægger »Sangerkrigen«. Af W.s første lyriske Digtning er kun 8 Kærlighedsdigte og »Vægtersange« bevaret; de priser den rene, trofaste Kærlighed og Ægteskabets Lykke. W.s episk fortællende Digte er [1]) »Titurel«, et Forarbejde for [2]) »Parzival«, digtet i Aarene 1203—10, og [3]) »Willehalm«, som skildrer Wilhelm af Oranges Kampe mod Saracenerne, ufuldendt, afbrudt ved ved W.s Død. Parzival er baade et meget omfattende (c. 25000 Verslinier) og et meget betydningsfuldt Digterværk, af usædvanlig psykologisk Dybde og baaret op af høje, rene Idealer. Som Grundlag har W. haft Crestien de Troyes ufuldendte Digt Li conte di Graal eller Perceval li Gallois (fra o. 1170) og en provençalsk Digter Guiots iøvrigt ukendte Arbejde, hvis Emner var en Blanding af oldkristelig apokryfisk Digtning om Josef af Arimathæa og gl. keltiske Sagn om Helten Artus og Træk fra Tempelherrernes Ridderskab. Dette blev forelæst for W., som selv siger, at han hverken kunde læse eller skrive, og saa af ham oversat, omformet, fuldkommengjort i hans Parzival, der blev Middelalderens betydeligste Skildring af et søgende Menneskes Udviklingshistorie: fra en uvidende, naiv, dumdristig, ung Vovehals, stadig kæmpende for ved egen Kraft at naa det højeste, indtil han efter et Møde Langfredag med en from Eneboer finder Ydmyghedens Vej og virkeliggør Idealet af en Barmhjærtighedens og Troens Ridder, og tilsidst kaldes til Konge paa Gralsborgen. Digtet slutter med Beretning om Parzivals Søn Loherangrin, Svanerridderen. (Om Wagners Benyttelse af Emner fra W. se IV, 729 f.). — Ved sin Forening af Menneskekundskab og Livserfaring, Fromhed og Højsind, Enfold og Lune staar W. som alle middelald. Mestersangeres anerkendte Mester. (W.s Parzival, som efter Bogtrykkerkunstens Opfindelse var bl. de først trykte Bøger [1477], er bl. a. udg. af Ernst Martin, 1900—03, og K. Bartsch, 1877; oversat af W. Hertz, 1898, og paa Dansk af Chr. Fledelius og Sophus Michaelis I-II, 1917. Om Graldigtningen [II 246] se nærmere E. Wechssler, Die Sage v. heil. Gral, 1898; Alf. Nutt, Holy Grail, 1902, og W. Staerk, Ursprung der Grallegende, 1903). *H. Ln.*

Wolgemuth, **Michael**, tysk Maler og Billedhugger, f. 1434 i Nürnberg, d. ssteds 1519, forestod i sin Fødeby et stort Værksted, hvorfra udgik talrige Altre, ofte Trædskæring forbundet med Maleri. Disse Altre, som nu findes omkring i tyske Kirker (i Rothenburg, Nürnberg osv.) og Musæer (i Nürnberg, München, Augsburg, Wien), nød stor Anseelse i Datiden, men er som Helhed ret haandværksmæssige. W. arbejdede ogsaa i Træsnit og har bl. a. leveret en Mængde virkningsfulde Illustrationer til et større Værk »Schatzbehalter oder Schrein der wahren Reichtümer des Heils« (1491 hos Koberger i Nürnberg). Han var Albrecht Dürers Lærer. (Thode, Die Malerschule v. Nürnberg, 1891, 122 f.). *S. A. B.*

Volk, **Wilhelm** (Psevdonym: Ludvig Cla-

rus), tysk kat. Forf., f. 1804 i Halberstadt, d. 1869. V. var af Fag Jurist (afsk. 1858 som Regeringsraad), men har faaet Betydning som Kirkehistoriker og Mystiker. Stærkt paavirket af Görres (II, 314) blev han 1855 optaget i den kat. K., som han allerede længe aandelig talt havde tilhørt. Han har udfoldet en særdeles frugtbar Forfattervirksomhed vedr. patrologiske, mystiske og lit. hist. Emner. Sin egen Udvikling har han skildret i »Simeon« (1862—63). *B. K.*

Volkening, Heinrich, tysk evang. Gejstlig, f. 1796, d. 1877, blev 1823 Præst i Schnathorst, 1826 i Gütersloh, 1835 i Jöllenbeck, emer. 1869. Han var en ejendom. veltalende Præst, der har indlagt sig betydelige Fortjenester ved sit Arbejde for Hedningemis. (jvf. hans »Kleine Missionsharfe«). Som Præst laa især Sjælesorgen ham paa Sinde, og hans Indflydelse i konservativ Retning var saa stærk, at han fik Tilnavnet »Papst von Westfalen«. *B. K.*

Volkmar (Volckmar), **Gustav**, evang. Teolog, f. 12. Jan. 1809 i Hersfeld, d. 9. Jan. 1893 i Zürich. Studerede Teol. og Filologi i Marburg. Fra 1833 Lærer ved forsk. Gymnasier, sidst i Fulda, 1852 afsat af den hessiske Regering paa Grund af polit. Agitation, 1853 Privatdocent i Zürich, 1857 til sin Død Prof. i nytestl. Eksegese ssteds. Paavirket af Baur og Strauss (I, 238 og IV, 370) repræsenterede V. en vidtgaaende Skepsis med Hensyn til Evangeliernes Kildeværdi; hans omfangsrige Værk, »Die Evangelien oder Marcus und die Synopsis der kanonischen und ausserkanonischen Evangelien«, 1870 (1876^2), foregriber paa flere Punkter Wredes (s. d.) Grundtanker. I »Jesus Nazarenus« (1882) gav V. en populær Fremstilling af sine Forskningsresultater; Jesus skildres her som en aandelig Reformator, der først efter sin Død blev anset for Messias. Foruden disse Hovedværker udgav V. bl. a.: Das Evangelium Marcion, 1852; Handbuch der Einleitung in die Apokryphen I-II, 1860—67; Kommentar zur Offenbarung Johannis, 1862; Paulus von Damaskus bis zum Galaterbrief, 1887. (A. Schweitzer, Geschichte der Leben - Jesu - Forschung, 1913; A. Jülicher i Allg. deutsche Biographie LIV, 1908, 765—775). *P. O.*

Wolleb, Johannes, reformert Teolog, f. i Basel 1586, d. 1629. W. blev 1607 Diakon, 1611 Præst ved St. Elisabethkirken og 1618 ved Münsteren og Prof. theol., alt i Basel. 1619 blev han Dr. theol. for en Afhdl. »De divina prædestinatione«, og 1626 udgav han sit Hovedværk »Compendium theologiæ Christianæ«, delt i de to Hovedafsnit: [1]) De deo cognoscendo; [2]) De Deo colendo. W. blev tidligere overvurderet som Dogmatiker; hans Betydning bestaar ikke i at være en original Teolog, men en glimrende Lærebogsforfatter, kort og klar, samlende alt om de afgørende Hovedpunkter. *B K.*

Volquartz, Marcus Carstensen, norsk Præst og Digter, f. Trondhjem 4. Marts 1668, Stud. 1695, cand. theol. 1697, var først Lærer og blev 1714 Spr. paa Ørlandet, hvor han døde 1720. Han var kyndig i orientalske Sprog, men blev mest kendt som relig. Digter. En Række Lejlighedsdigte, aandelige Sange, Bryllupsdigte og Gravsange som han udgav i Kbhvn 1714 under Titlerne »Sjælens Luth«, »Brude-Skammel« og »Ligbaar«, og som siden blev udgivet samlet under den førstnævnte Titel, vandt megen Udbredelse bl. den norske Almue, særlig i Nordland, og blev ofte optrykt lige til de seneste Tider, sidst i 1878. De røber en trohjærtig Fromhed, stundom parret med Humor, og tildels ogsaa virkelig poetisk Begavelse (jvf. f. Eks. »Af himmelens kammer en brudgom fremtræder«), men kommer ikke i nogen Henseende op mod den trohjærtige Friskhed og Naturlighed hos den store Nordlandsdigter Petter Dass. (Ill. Nyhedsblad 1860, S. 145). *A. B.*

Wolsey, Thomas, eng. Kardinal og Statsmand, f. 1475 (?), d. 30. November 1530. Opdraget i Oxford og med usædvanlig Begavelse for polit. Administration slog W. tidligt ind paa den kirkl. og diplomatiske Løbebane. 1498 blev han ordineret, og i Oktober 1500 blev Spr. i Limington i Somerset. Richard Nanfan, der var engelsk Statholder i Calais, og hvis Pengesager W. havde bestyret godt, anbefalede W. til Henrik VII's Bevaagenhed. I polit. og privat Tjeneste for Henrik VII blev W. belønnet med Præbender og med Embedet som Provst i Lincoln 1509. Under Henrik VIII steg W. hastigt til de højeste Poster, og for sin Politik (Freden med Frankrig og Ægteskabet mellem Mary Tudor og Ludvig XII) fik han store Belønninger: Bispedømmerne Tournai og Lincoln og Ærkebispedømmet York. 1515 fik W. Kardinalhatten. Men hans Forsøg paa at blive Pave mislykkedes. I Krigen ml. Karl V og Frants I holdt Henrik i Begyndelsen med Karl V; men henimod Slutningen af 1520'rne tog den engelske Politik en anden Retning. Frankrig havde været Arvefjenden, men efter at Frants I var slaaet ved Pavia, tog W. Forbindelsen op med Frankrig. Nu blev Karl Fjenden. W.s Politik gik nu ud paa at indkredse Karls Magt, men Karl V's Tante, Dronning Katharina, krydsede hans Planer. Kongens Forsøg paa at faa sit Ægteskab med Katharina af Aragonien (hans ældre Broder Arthurs Enke) opløst til Fordel for et nyt Ægteskab med Anne Boleyn svækkede W.s Stilling ved Hoffet, fordi Kongen gennem Klemens VII's Tøven med Afgørelsen anede et Dobbeltspil fra W.s Side. Dermed indtraadte der en stærk Spænding ml. England og Rom. Da Frants i Maj 1529 i Cambray forbandt sig med Kejseren, var W.s Politik strandet. Kongen lod W. falde; han blev anklaget for Lovbrud og Vilkaarlighed i sin Styrelse, men fik dog Lov at bo paa sit Gods Esher ved London. En Anklage for Højforræderi og Stævning til London knækkede ham ganske. Han døde paa Vejen til London. Han bekendte, at hans Løn var retfærdig, thi han havde tjent sin Konge, men ikke Gud. W.s Dygtighed i administrativ og diplomatisk Henseende var ubestridelig. Hans Karakter var lige saa ærgærrig, som den var sammensat; han var en Statsmandstype i stort Format, men han bar tillige Parvenuens Præg; han var en tyrannisk Karakter, svag og moralsk plettet, men besad en uhyre Arbejdskraft. Hans polit. Begavelse var ikke understøttet af en tilsvarende moralsk Højhed. (Cavendish, Life of W., 1887; Creigthon, Cardinal W., 1888; A. F. Pollard, Henry VIII, 1905; Longman's Political History, 1906). *M. N.*

Voltaire (egentl. *François Marie Arouet*;

Navnet har han dannet ved Omstilling af Bogstaverne i Arouet l[e] j[eune]), fr. Oplysningsforfatter, f. 1694 i Paris som Søn af en Finansembedsmand, d. 1778. Han gennemgik Jesuiterkollegiet Louisle-Grand, hvor han fik en vis Beundring for sine Lærere, men intet varigt Indtryk af Rel. og Moral. Da han traadte ud i Livet, var han en Gamin med brændende Tørst efter Nydelse, især Penge — og han viste stort Forretningstalent — Kvinder og Berømmelse. For at nyde vilde han bore sig ind i det højeste Selskab, og det lykkedes paa Grund af hans hurtige Hovede og Vid samt hans glimrende formelle Evner; han blev en af de ypperste Stilister, bidende Satiriker, men ogsaa slaaende paa de patetiske Strenge. Hans Liv var omtumlet; snart var han vel anskreven i aristokratiske Kredse, snart blev han forvist paa Grund af Kærlighedsæventyr eller Smædeviser; 1717 kom han et Aar, 1726 en Maaned i Bastillen. Med uhyre Produktionskraft — senere arbejdede han indtil 20 Timer i Døgnet — erhvervede han sig i hin aandsfattige Tid tidlig Ry som Frankrigs største Digter (Tragedien »Oedipe« 1718; »la Henriade« 1723 med Forherligelsen af den tolerante Henrik IV regnedes endog for Nationalepos). I Lord Bolingbroke (I, 351) havde han lært en beslægtet Aand at kende; 1726—29 var han i England, som han beskrev i »Lettres philosophiques« (eller: »sur les Anglais«), alle Indtryk benyttede han til at befæste sin Vantro, til den ene Side de engelske Vækkelsesretninger, der syntes ham overtroiske og fanatiske, til den anden Naturvidenskaben (Newton) og Filosofien (Locke). Nogle Aar levede han i Stilhed i Cirey hos sin Elskerinde Marquisen af Châtelet, der stimulerede ham til naturvidenskabelige Studier; ogsaa store historiske Værker skrev han (»Charles XII«, »Siècle de Louis XIV«), tillige »la Pucelle«, et raat Smædeskrift om Jeanne d'Arc, som dog foreløbig kun cirkulerede i Afskrifter. Hans Skrifter blev ofte forbudt; men Adel og Hof var i Grunden værgeløs mod de nye Ideers Forførelse. V. smigrede Mme de Pompadour, blev modtaget ved Hoffet og optaget i Akademiet. 1750—53 opholdt han sig i Potsdam hos Frederik II, der gav ham en Pension, Kammerherrenøglen og Ordnen pour le mérite. En tvivlsom Pengeaffære med Jøden Hirschl og en Strid med Maupertuis, Præsident for det berlinske Akademi, bragte dog Frederik til at betragte ham som et beundringsværdigt Geni, men en foragtelig Karakter; V. forlod sin Beskytter, der dog senere atter korresponderede med ham. 1755 købte V. les Délices nær Genève, 1760 Godset Ferney, ligeledes nær Genève, men paa fr. Grund; han kunde da benytte sit nat. Fædreland og Calvins By imod hinanden. Han skrev en Mængde agitatoriske Skrifter og over 10,000 Breve; mere og mere blev han Legemliggørelsen af Tidens Aand; da »Patriarken fra Ferney« 1778 kom tilbage til Paris, blev den gamle Fjende af Rel. selv Genstand for en ligefrem Kultus; men kort efter døde han. V. havde adsk. gode Sider; han kunde vise uegennyttig Hjælpsomhed; han førte en ivrig Kamp mod Barbari og Tortur (IV, 599) saa vel som mod Krig og for Tolerance (IV, 590 og Art. Calas I. 444 f.). Men gennemgaaende var han egoistisk, forfængelig, smaalig, altid i Klammeri, enten litterært eller om Penge; han var upaalidelig, tvetunget, rig paa giftig Spot, han savnede komplet Martyrmod og har fralagt sig en Mængde af sine, for en stor Del psevdonyme Værker; sin løsslupne Nydelsesmoral kunde han paa Grund af svagt Helbred kun delvis praktisere. Han manglede Dybde og Originalitet; alle sine Ideer har han taget fra andre, men med fr. ésprit iklædt dem en Form, der fuldkommen passede for Tiden før Revolutionen. Han var til Bunds vantro, Fjende af al relig. Ærbødighed. Ganske vist var han som Tiden i det hele Theist (»en Atheist er lige saa absurd som en Præst«); Gud var ham en nødv. Hypothese for at forklare Verdensmaskinens Tilblivelse, men uden Indflydelse paa hans Liv. Sjælens Eksistens var ham ganske uvis; efterhaanden tenderede han mod Fatalisme. Sit Aarh.s Optimisme haanede han, især i Romanen »Candide«, 1759; han var mistroisk, foragtende Msket, trods sine Frihedskrav Aristokrat. Tilhænger af en oplyst Absolutisme. Hovedfjenden er K.n (écrasez l'infâme); han hader den kat. med dens Intolerance og Inkvisition, men gør den dog ofte sin Kompliment, snart af Forsigtighed, snart med bedsk Spot; Skuespillet »Mahomet« dedicerede han til Pave Benedikt XIV (I, 257 f.). Han kan dog bedre finde sig i Jesuitismen med dens medgørlige Moral end i strænge Retninger som Jansenismen — i Pascal saa han sin Hovedmodstander — og Calvinismen. Bibelen søgte han at gøre til Spot; Jesus omtaler han snart med overlegen Velvilje som en Sværmer, der blev et Offer for Præsterne, snart med dyb Uvilje som moden til Bedlam. Han havde Strømmen med sig, og ventede at sejre, saa de Kristnes Gud om tyve Aar intet Alter havde. Men en senere Tid har vendt sig fra ham, medens der hos den af ham foragtede Rousseau bestandig findes Impulser til Fornyelse. (Samlet Udg. for Eks. af Beuchot 1828 ff. — D. F. Strauss, V. 1872[2]; R. Mahrenholtz, V.s Leben und Werke I-II, 1885; L. Crouslé, La vie et les oeuvres de V. I-II, 1899; G. Lanson V., 1906 (i Les grands écrivains français); G. Brandes, F. de V. I-II, 1916 f; P. Sakmann, V. als Kritiker der Bibel und des Chrtums i Zeitschr. für wissenschaftliche Theol., 1906. Et Resumé af hans Anskuelser ved V. Ammundsen i Fr. Nielsen, Kirkehistorie II. 2. 121 ff.). *V. A.*

Wolter. 1) **Ernst W.** (Klosternavn: *Placidus*), Broder til nedennævnte, Ærkeabbed, f. i Bonn 24. April 1828, d. 13. Sept. 1908. W. studerede i Bonn og blev præsteviet 1851, hvorefter han udøvede Lærervirksomhed forsk. Steder. 16. Juni 1855 indtraadte han i Benediktinerordenen. 1861 fulgte han Broderen til Mæterborn og senere til Beuron. Efter forsk. Virksomhed blev han 1874 Prior for det nygrundede Kloster Maredsous i Belgien, 1876 Prior i Erdington, England, 1878 Abbed i Maredsous, 1890 sin Broders Efterfølger som Ærkeabbed i Beuron. Som saadan grundede han flere nye Klostre. Han havde stor Interesse for Kunst. (Seb. v. Oer, Erzabt E. W. Ein Lebensbild, 1909;

Studien und Mitteilungen aus dem Benediktiner- und dem Cistercienserorden, 1908, S. 746. Johs. Jørgensen har i »Beuron«, 1896, skildret et Besøg hos W., med W.s Portræt). — 2) **Rudolf W.** (Klosternavn: *Maurus*), Ærkeabbed og Stifter af Benediktinerordenens Beuroner-Kongregation, f. 4. Juni 1825 i Bonn, d. 8. Juli 1890. W. studerede i Bonn, blev 1848 Dr. phil., 1850 præsteviet. 15. Nov. 1857 aflagde han i Rom Løfterne som Benediktinermunk, hvorpaa han med stor Iver drev kirkehistoriske Studier. 1861 oprettede han sammen med sin Broder Placidus et Benediktinerkloster i Materborn ved Cleve; allerede Aaret efter maatte de dog flytte til Beuron i Hohenzollern (indviet 1863). 1875 blev Benediktinerne ved den preussiske Kulturkamp tvunget til at forlade Landet, og først 1887 kunde Beuron-Klostret atter aabnes. 1876 oprettede W. en Gren af sin Kongregation i Erdington i England, 1880 i Emaus i Bøhmen og 1883 i Seckau i Steiermark. W.s Hovedværk er »Psallite sapienter«, en Psalmekommentar i 5 Bind. (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne, 1890, S. 481—85; P. O. Wolff, Beuron, 1889, med Portræt af W.). *J. Blf.*

Woltersdorf, Ernst Gottlieb, tysk Ps.digter, f. 1725 i Friedrichsfelde ved Berlin, d. 1761; studerede i Halle, vakt og præget af Præsten og Digteren L. F. F. Lehr, Hovedmanden for de »Köthenske Sange«. 1746 Huslærer hos Grev Promnitz i N. Lausitz, hvor han lærte sig at prædike paa Vendisk, 1748 Præst i Bunzlau. Han oplevede og ledede andre til Oplevelse af stærke sjælelige Kriser. Hans Sange, der er lange og ikke meget formfuldendte, er i Slægt med Brødremenighedens. Vi har ingen af dem i de nordiske Ps.bøger. Hans »Jesus der wahrhaftige Sünderfreund« (»Ja, Jesus nimmt die Sünder an«, et »Svar« til Lehrs »Mein Heiland nimmt die S. an«) var Stridsemne mellem Prof. Cl. F. Hornemann og Præsten H. Egge, 1825. *P. S.*

Voluntarisme, den Kristnes frivillige Tjeneste. Hvor den Kristne med et levende Gudsforhold møder Msker, som trænger til Evangeliet, har dette fra de ældste Tider lydt Mand og Mand imellem, og hvor den Kristne har hørt om Nød og Trang, er denne søgt lindret. Om den frivillige Ordets Tjeneste og om Evangelisering og Prædiken ved dertil beskikkede Præster jævnfør II, 135. 796; III, 264. — *Handlingens frivillige Tjeneste* søger i sin reneste evangeliske Form ikke sit Motiv i en Tanke om Løn, men udspringer af en taknemmelig Kærlighed til Frelseren. Baade ved sit Liv i tjenende Kærlighed og ved mangfoldige stærke Ord tilskynder Jesus til at tjene Gud ved at tjene Msker (Mt. 18,5; Mt. 25,40 osv.) og til at gøre vel, selv om Evnen er nok saa ringe (»et Bæger koldt Vand«, Mt. 10,42). — Til den frivillige, lejlighedsvise Tjeneste er imidlertid tidligt kommet den organiserede, embedsmæssige, eventuelt lønnede Tjeneste, jævnfør I, 629—33), og i vore Dage er Organisation af den frivillige Tjeneste en Nødvendighed, i hvert Fald saa snart man gaar bort fra smaa, let overskuelige Forhold. Den frivillige Tjeneste frembyder vigtige, praktiske Problemer. Præsten kan hos nogle Msker møde en Mur, der kun kan brydes af den, der kan undgaa selv det ringeste Skin af at »skulle« gøre den Tjeneste. Frivillig Tjeneste er altsaa et vigtigt Supplement til Præstegerningen (jfr. III, 119). Imellem den frivillige Tjeneste bl. nødstedte Msker og *den offentlige Forsorg* for disse rejser der sig betydningsfulde Problemer. Stat og Kommune har i stigende Grad paataget sig Understøttelsen af trængende (i dette Begrebs videre Betydning), reguleret ved et stadigt voksende Kompleks af sociale Love. Dette, som i og for sig er et Gode, rummer den Fare, at der kommer noget upersonligt, »kontormæssigt« over Hjælpen. Den af det offentlige udøvede Filantropi og Forsorg vil vanskeligt kunne individualisere i tilstrækkelig Grad, hvorved Hjælpens Effektivitet ofte forringes, og Hjælpen fordyres. Hvis Tendensen til at fortrænge Menighedens frivillige Tjeneste ved offentlig Forsorg derfor kunde føre til den friv. T.s Ophør, vilde dette være et stort Tab. Dette behøver ikke at ske, og det synes, som om ledende indenfor den offentlige Forsorg forstaar den friv. T.s Værdi og ønsker Samarbejde. — Den Differentiation, som i 19. Aarh. er sket, ogsaa i den frivillige Forsorg, vil sikkert fortsættes, bl. a. for at gøre Hjælpen mere effektiv. Som i Lægekunst saaledes ogsaa i Forsorg er man begyndt at lære at individualisere. Her vil den friv. T. (»Kalds-Arbejderen«) faa store Opgaver. Men den fyldestgørende Løsning af disse Opgaver vil kræve Uddannelse. Det er ikke nok at være en varm Kristen og velmenende. Foruden adsk. faglig Kundskab vil man ønske en ved Uddannelse og praktisk Arbejde opøvet psykologisk Sans. Begejstring naar længst Haand i Haand med nøgterne Overvejelser og faglig Viden. Skotten Thomas Chalmers (f. 1780) har i Teori og Praksis peget paa Principper, som mere og mere kommer i Forgrunden, ogsaa i den kristne frivillige Tjeneste (jævnfør iøvrigt I, 345. 493; II, 68; IV, 847). (Litt.: N. Dalhoff, Gak hen og gør ligesaa! En Vejledn. i prakt. Kristend., 1900; Karl Holl, Thomas Chalmers und die Anfänge der kirchlich-sozialen Bewegung, 1913; Alfr. Th. Jørgensen, Filantropiens Førere og Former i 19. Aarh., 1921; Thomas Chalmers, Problems of Poverty, 1912; T. N. Kelynack, Human Derelicts. Medico-sociol. studies for teachers of religion and social workers, 1914; Har. Stein, Nogle Blade af den kristne Kvindes Hist., 1872; G. Uhlhorn, D. kr. Kærligheds Gerninger I-II, overs. af Obelitz, 1884-85). *A. G.*

Wood, James Frederic, amerik. Ærkebiskop, f. 1813 i Philadelfia, d. 1883, opr. Bankmand, men gav sig efter sin Optagelse i Romerk. 1836 til at studere Teol., blev 1844 Præst i Cincinnati, 1857 Koadjutor i Philadelfia og 1860 virkelig Biskop ssteds. W.s Bispetid betød en mægtig Opgang for Stiftet, som 1871 maatte deles; 1875 blev W. Ærkebiskop. W. besad ualm. praktiske og organisatoriske Evner, der i Forb. med utrætteligt Arbejde gav ham en fremskudt Plads bl. Amerikas K.mænd. *B. K.*

Woodbrooke Settlement. Kvækerne har efter deres Principer ikke Præster og derfor heller ingen Præsteuddannelse, men efterhaanden er deres Menighedsliv kommet til at hvile paa en stærk Bibelbrug. Da Bibelkritiken i 19.

Aarhundredes sidste Aartier slog stærkt ind over England, var dette Samfund derfor særlig vanskeligt stillet, uden Vejledere. Det førte til, at 1895 samledes 1000 »Venner« i Manchester for at drøfte dette. John Wilhelm Rowntree havde i nogle Aar agiteret i Skrift og Tale for en Menighedsskole som særlig nødv. for en præsteløs Menighed. Der begyndtes med nogle Sommerkursus, men 1903 gav Chokoladefabrikanten George Cadbury sit Landsted Woodbrooke i Selly Oak ved Birmingham til at være en saadan Menighedsskole. »Vi Kvækere hylder den Tanke, at enhver i Menigheden skal være Præst, og dog har vi som Kirke betragtet intet gjort for at dygtiggøre os dertil«, skrev Cadbury. Det lykkedes at knytte den fremragende Forsker Dr. Rendel Harris, hvis Specialitet er oldkristelig Literatur, til Skolen som Forstander (indtil 1914). Derefter er Theologen Herbert G. Wood Forstander. Der lægges Vægt paa bibelske Fag, men ogsaa paa andre Interesser, navnlig sociale. Der samles mange andre end Kvækere og Mennesker fra mange Lande, deribl. Norge og Danmark. Ved Siden er der andre Skoler for Uddannelse af Missionærer o. l., samt Folkehøjskolen Fircroft, ledet af Tom Bryan. *P. S.*

Woodruff, Wilford, Mormonpræsident, d. 1898, se Mormonismen (III, 291 a).

Woods. 1) **Leonard W.**, amerik. Teolog, f. i Princeton 19. Juni 1774, d. 24. Aug. 1854. En af Grundlæggerne af det kongregationalistiske College i Andover (Massachusetts, overflyttet 1909 til Cambridge, hvor det staar i en løsere Forbindelse med Harvard Univ.), hvor han var teol. Professor 1808—46 (ortodoks Calvinist). Han var virksom for Skolevæsenet, Afholdssagen og Miss. W.s Hovedværker blev udg. i 5 Bd., Andover 1849—50 (deribl. Lectures on Swedenborgianism). — 2) **Leonard W.**, amerik. Teolog, foregaaendes Søn, f. 24. Nov. 1807, d. 24. Dec. 1878. Oversatte Chr. Knapp's kristelige Troslære (1831—33), der længe anvendtes som dogmatisk Lærebog i Amerika. 1834—37 udgav han »Literary and Theological Review«, 1836—39 var han Prof. i det teol. College i Bangor (Staten Maine), 1839—66 Rektor for Bowdoin College (Maine). Derefter samlede han Materiale til Maines tidligste Historie, som dog blev udgivet af andre. *J. Ng.*

Woolston, Thomas, engelsk Deist, f. i Northampton 1670, d. 1733. W. kom 1685 ind paa Sidney-Sussex College i Cambridge, blev Fellow her 1688 og B. D. 1699. Under Studiet af Origenes førtes han til en stærk Betoning af den allegoriske Fortolknings Værdi. Efter at han 1720 var flyttet til London, deltog han i flere litterære Fejder, hvorunder han bl. a. forsvarede Kvækerne. Størst Betydning fik han dog gennem sine »Discourses on the miracles of our Saviour«, 1727 ff., hvori han især angreb Jomfrufødselen og Opstandelsen. Han blev i den Anledning anklaget for Gudsbespottelse og dømt til en Pengebøde og til Fængsel, hvori han døde. (C. C. Woog, De vita et scriptis Thomæ Woolstoni, 1743). *B. K.*

Voragine, se Jakob fra Viraggio (II, 589).

Vordingborg, dsk Købstad i Sydsjælland, Præstø Amt, Baarse Herred, ved en Vig af V. Bugt, 5505 Indb. Navnet V. (gl. Dansk: Worthingburg, Orthingæburgh) kommer af Halvøen Oringe (gl. Dansk: Worthing), der skyder sig ud S. Ø. for Byen. V. har fra meget gl. Tid af haft Betydning for Overfarten til Falster og senere ved den af Valdemar d. st. opførte Borg, men har altid været af ringe Størrelse, hvilket bl. a. ses af, at den i Middelalderen kun har haft ét Kloster, Dominikanerklostret, hvis Beliggenhed dog end ikke kendes. Desuden var her Helligaandshus og St. Jørgens Hospital. I Valdemarernes Tid fik den Betydning ved det storslaaede Borganlæg, der opførtes som Led i Kysternes Forsvar mod Venderne. Her opholdt Kongerne sig ofte, Valdemar d. st. døde her 1182, Jydske Lov vedtoges her paa Danehoffet 1241, kort efter døde Vald. Sejr her. Valdemar Atterdag opførte det berømte »Gaasetaarn«, den bedst bevarede Del af de mægtige Borgrester. Borgen maa antages at have været i Forfald allerede 1658; siden opførtes paa dens Grund et Jagtslot i ital. Stil for Prins Jørgen (senere gift med Dronn. Anna af England). Borgkirken var helliget St. Andreas; dens Fundamenter fremdroges 1897, men tildækkedes atter. — V. Kirke (viet Maria Magdalene) er en treskibet gotisk Teglstenskirke (Kridtsten er anvendt til Dekoration); Højskibets Sidevægge bæres af 8-kantede Piller, forbundne med spidsbuede Arkader, over hvilke Blindinger; alle tre Skibe har fire Fag Krydshvælvinger og er tilsammen dækkede af ét stort Tag. Det af tre Hvælvingsfag dækkede Kor er Kirkens ældste Parti (Beg. af 15. Aarh.) Taarnet er senere opført, Vinduer og Døre delvis ændrede. Væggenes Billedsmykke er dels middelalderligt, dels moderne. Der findes rigt Snitværk, især fra Tiden efter Ref.en (Prædikestol, rig Altertavle, prægtigt Tralværk ml. Kor og Hovedskib), desuden talrige Ligstene og Epitafier. — V. udgør sm. med Landsogn ét Pastorat. Byen har Missionshus, kirkeligt Ungdomshjem, Sygehus, Fattiggaard, Alderdomshjem, Borgerstiftelse, Sømandsstiftelse, Museum, Seminarium og Kaserne. (K.hist. Saml. 5. R. II, 627; Aarb. for nord. Oldk., 1906; P. A. Klein V. Købstads Hist., 1923). *H. J. H.*

Wordsworth. 1) **Charles W.**, Biskop i St. Andrews, Dunkeld og Dunblane, f. 1806, d. 1892, Nevø af 3), Farbroder til 2), opdraget i Harrow, studerede i Oxford ved Christ Church College (fra 1825), hvor han udmærkede sig som Sportsmand og Forf. af lat. og græske Vers, en Specialitet, som han Livet igennem dyrkede. Som Lærer ved Winchester Public School 1835—46 udgav han 1839 en længe meget brugt gr. Grammatik (Græcæ Grammaticæ Rudimenta) og øvede en stærk relig. Indflydelse paa Skolen (hans Taler udgaves 1846, »Christian Boyhood at a Public School« I-II). 1847—54 var han Leder af det anglik. Trinity College i Glenalmond i Skotland, en Kombination af Public School og Divinity School. 1852 blev han Biskop. Han var højkirkelig ortodoks uden Snæverhed, havde modtaget nogen Paavirkning fra Oxforderbevægelsen, men ogsaa fra evangelisk Fromhed. Medens han derfor som Biskop var en Modstander af en yderliggaaende romaniserende Tendens hos en anden af de skotske Biskopper, Forbes, søgte han Forbindelse med Presbyterianerne og præ-

dikede ikke sjældent i deres Kirker. Hans Maal var en Forstaaelse, der kunde føre til Union. Som et Middel havde han en Tid slaaet til Lyd for en fælles Katekismus, senere (1884) foreslog han Union paa det Grundlag, at Presbyterianerne skulde anerkende Episkopalkirkens 3-delte Klerus, men de allerede ordinerede Præster skulde det staa frit, om de vilde have den bisk. Ordination eller ikke (»Ecclesiastical Union between England and Scotland«, 1888). W. har skrevet: »On Shakespeare's Knowledge and Use of the Bible«, 1864, 1880[3]; »Outlines of the Christian Ministry«, 1872; »Public Appeals on behalf of Christian Unity« I-II, 1886. (Annals of my Early Life, 1806—46, 1891; Annals of my Life 1847—56, udg. af W. Earl Hodgson, 1893; John Wordsworth, The Episcopate of Ch. W., 1899). — 2) **John W.**, engelsk Lærd og Biskop, »den engelske Kirkes Dr. oecumenicus«, f. 1843, d. 1911. Studerede i Oxford (New College) fra 1861, bl. a. hos Prof. Jowett, blev 1867 Fellow i Brasenose C. (s. A. diakonviet, 1869 præsteviet), underviste først i Latin (udgav 1870 »Lectures introductory to a History of the Latin Language and Litterature« og 1874 »Fragments and Specimens of Early Latin«), men ved Siden deraf i Teol. W. hørte til den højkirk. Retning og stod i Venskabsforhold til Pusey og Liddon, men var ikke yderliggaaende; paa Studenterne virkede han trods sin Tibageholdenhed stærkt ved sin relig. og moralske Alvor. 1870 blev han assistant Lecturer (for Liddon), 1876—78 var han Grinfield Lecturer i LXX, 1881 Bampton Lecturer (»The One Religion«, 1881, 1887[2]; som Protest mod Forelæsningernes Sammenstilling af »unbelief« og »sin« blev Mrs. Humphrey Wards Roman »Robert Elsmere« til), 1883 Oriel Professor i Interpretation of Holy Scripture og Canon i Rochester, 1885 Biskop i Salisbury. Hans Navn er knyttet særl. til den kritiske Udgave af Vulgata til N. T. og til de kirkl. Unionsbestræbelser. 1878 paabegyndte han Forarbejderne til Vulgata-Udg., 1882 udsendte han et Prospekt over Arbejdet (»The Oxford Critical Edition of the Vulgate N. T.«), 1883 begyndtes Udgivelsen af en Serie »Old Latin Biblical Texts«. Under Medarbejderskab af Dr. H. J. White udkom Mt. 1889, Mk. 1891, Lk. 1893, Johs. 1895; 1898 afsluttedes Bd. I med en Epilogus. I W.s Levetid kom yderligere Ap. Gern. 1905, ligesom der udsendtes en Haandudg. med mindre, kritisk Apparat til hele N. T. 1911. Arbejdet er karakteriseret som »one of the master-works of English scholarship«. W.s store Lærdom paa patristisk, klassisk, liturgisk, arkæologisk og k.retsligt Omraade kom ham ogsaa stærkt til Nytte som Biskop og gjorde ham til Ærkebiskoppernes stadige vidensk. Raadgiver. Han var Bisidder i den berømte Lincoln-case i Anledning af Biskop Kings liturgiske Ekstravagancer. I sit Stift var han ivrig for rituel Enhed, krævede derfor streng Overholdelse af Prayer Book og var imod de yderliggaaende Ritualister. Gennem Studier og Rejser paa Fastlandet, hvor han kom i nær Berøring med Repræsentanter for andre K.samfund, vaktes hans Interesse for Spørgsmaalet om kirkl. Enhed. Englands K. maatte kunne tjene som Samlingspunkt. Medens han nærede en ret udpræget Modvilje mod Romerkirken (han var væsentl. den, der udformede det officielle Svar paa Bullen Apostolicae curae 1896, der forkastede den anglik. Ordination), interessede han sig varmt for andre biskoppeligt organiserede K.r, stod i stadig Forb. med Gammelkatolikerne og den jansenist. K. i Nederlandene og besøgte fl. Gange som den anglik. K.s Repræsentant Østens græsk-kat. K.r og virkede for en nærmere Forstaaelse. Selv overfor den skotske presb. K. nærede han som sin Onkel stor Sympati og var tilbøjelig til en delvis Anerkendelse af dens Presbytersuccession. I »The Ministry of Grace« (1901, 1903[2]) og »Ordination Problems« (1909) behandles herhenhørende Problemer. Efter Lambeth-Konferencen 1908 blev W. Medl. af den Kommission, der skulde indlede Underhandlinger med den svenske K. Rejsen til Sverige 1909 (med Besøg i Kbhvn) førte W. ind paa Studier over Sveriges K.hist., der satte moden Frugt i Bogen »The National Church of Sweden« (1911; først holdt som Hale-Lectures i Chicago 1910), overs. til Svensk 1912 med Indledn. af N. Söderblom. W.s Bestræbelser for kirkl. Enhed førte ikke til større Resultater, men har dog været af Betydn. som Pionérarbejde. Han udgav foruden de nævnte Bøger en Række andre, hvoraf kan nævnes: »De successione Ep. in Eccl. Angl.« (1890, 1892[2]); »The Holy Communion« (1892, 1910[3]); »Considerations on Public Worship« (1898[1-3]) og Biografien om Ch. W. (1899). (E. W. Watson, Life of Bishop J. W., 1915, med Bibliografi; C. R. Grégory i R. E.[3] XXIV; S. Gabrielson, Kyrkostudier, 1910). — 3) **William W.**, eng. Digter, tilhørende »Søskolen«, f. 1770, d. 1850, levede Størstedelen af sit Liv i The Lake District. Sm. med S. T. Coleridge, der fik afgørende Betydning for ham, udgav han 1798 »Lyrical Ballads«, et af den eng. Romantiks betydeligste Værker. W.s talrige større og mindre Digte er gærne enkle i Formen og rummer uforlignelige Beskrivelser af jævne Msker og Naturen, til hvilken han følte sig staaende i et intimt personligt Forhold. Naturen er for W. levende, gennemstrømmet af det guddommelige, »den evige Sjæls Klæder«. Særl. Berømmelse nyder hans »Ode on Intimations of Immortality« og »Tintern Abbey«. I det posthume »The prelude« har W. skildret sin Udvikling til 1806. I sin Ungdom havde han været revolutionært begejstret, men blev med Tiden konservativ og kirkelig (»Ecclesiastical Sonnets« 1822). Hans Naturmystik fik Betydning for den sakramentale Stemning indenfor Højanglikanismen (for hvilken alt det synlige er sakramentalt som Billede paa og Bærer af usynlige, guddommelige Kræfter). Saaledes er Keble's »The Christian Year« paavirket af W., ligesom Oxforderbevægelsens Mænd i det hele følte sig i Taknemmelighedsgæld til ham. (Sml. Værker udg. med en Biografi af W. Knight I-XVI, 1896—97; V. Grønbech, Rel. Strømninger i det 19. Aarh., 1923; Chr. Wordsworth, Memoirs of W. W., 1851). *J. Ng.*

Worm. 1) **Christen W.**, dsk Biskop, f. 1672, d. 1737; Stud. 1689, cand. theol. 1692, Hører i Kbhvn 1692, udgav et lærd Arbejde om Sabellius 1696, rejste udenlands (især i England)

1696—98, begyndte her under mange Genvordigheder Udgivelsen af danske histor. Kildeskrifter, blev 1699 Kap. og 1701 Spr. ved Nicolai Kirke i Kbhvn, 1707 Stiftsprovst og Spr. ved Frue Kirke, 1710 Prof. theol. og 1711 Sjællands Biskop. Hans Bispetid var lidet lykkelig; han besad en utvivlsom praktisk Dygtighed og udrettede en Del for Skole- og Fattigvæsen, men han havde mange bitre Modstandere, især Prof. theol. H. Bartholin, og var ikke i Gunst hos Kongerne, der fl. Gange tildelte ham alvorlige Irettesættelser. Han hørte til Dronning Louises Parti. W. var Medl. af fl. Kommissioner og udførte et stort Arbejde som saadan. Han blev Dr. theol. 1736. S. A. fraraadede han Indførelsen af Konfirmationen, men forgæves. (Zwergius, Sjæll. Clerisie, S. 359 ff.).

2) **Jacob Pedersen W.**, dsk Digter, f. 1642, d. o. 1694; Stud. 1663, Mag. 1667, gav tidlig rige Løfter om en straalende Fremtid, som dog slog fejl fra 1671, da han blev Rektor i Slangerup og kom i et spændt Forhold til Sognepræsten Thomas Kingo. 1677 blev han Præst ved Graabrødrekirke i Viborg, og fra nu af begyndte han for Alvor i Vers og Prædikener at satirisere over bekendte Mænd (især Kingo, H. Bagger, Griffenfeld) og over polit. og kirkl. Forhold (Simoni, Nepotisme, slet Krigsførelse o. l.). Hans Satirer, der ofte er slette i poetisk Henseende, blev af mange modtaget med stort Bifald og udbredtes gennem talrige Afskrifter. 1680 blev der anstillet Husundersøgelse hos ham, han blev anklaget og dømt til Døden, en Straf, der formildedes til Landsforvisning. 1681 drog han til Trankebar, hvor han skal have gjort et stort Arbejde i Miss.ens Tjeneste. Hans Satirer er ofte meget træffende, men hans Personlighed er alt andet end tiltalende; grænseløs Forfængelighed, Ærgerrighed og Hovmod, der ofte slaar over i det ynkeligste Kryberi er fremtrædende Træk i denne. (Histor. Arkiv I, 241 f.; II, 19 ff.). — 3) **Jens W.**, dsk Rektor, f. 1716, d. 1790; Stud. 1733, cand. theol. 1736, nød i Kbhvn især godt af H. Grams Velvilje, blev 1740 Konrektor, 1752 Rektor i Aarhus, 1754 Prof., entlediget 1775, Justitsraad 1777. W. var en nidkær og fremragende Skolemand, men størst Betydn. har han som Forf. dels af »Forsøg til en Skolehistorie«, dels og især af »Forsøg til et Lexicon over danske, norske og islandske lærde Mænd« I-III, 1711-84, et omfattende Litteraturlexikon, der udmærker sig ved megen Lærdom og Nøjagtighed, og som var Frugten af et helt Livs Samlerarbejde. *B. K.*

Vormbaum, B. A. M., tysk Missionsbiograf, skrev i Midten af det 19. Aarh. populære Biografier af bekendte Missionærer (f. Ex. v. Westen, J. Eliot, David Brainerd, Th. Coke og Brødremissionærerne Math. Stach, Joh. Beck og David Zeisberger), alle Andenhaandsarbejder, men gode og læseværdige. *Fr. S.*

Vormordsen, Frands, dsk Reformationsprædikant og Biskop. V. var født i Amsterdam 1491 og kendes af os først som Karmelitermunk i Helsingør. Da han havde Besvær med at tale og skrive korrekt Dansk, maa han være kommet hertil som voksen, maaske som Munk. Han stod baade i Discipelforhold til og i Samarbejde med Lektor Poul Helgesen og blev regnet for en vidensk. Dygtighed, hvorfor han ogsaa fulgte med til Kbhvn, da Karmeliterordenen stiftede et Kollegium ved Kbhvns Univ.; og her er han snart bleven Lektor, saa at denne Titel blev ved at følge ham. Han har sluttet sig til P. H.s Tale om Reformer og var tidlig skarp og kritisk i sine Udtalelser om Tidens kirkl. Forhold; men P. H. tænkte sig dog ikke, han skulde blive Lutheraner, og tog derfor slemt paa Veje, da han alligevel blev det. Endnu 1528 stod de i Samarbejde, idet V. udgav sin Overs. af Davids Psalter, sproglig rettet af P. H. og ledsaget af dennes Overs. af Athanasii Bog om Psalterens Kraft. Men ved Kyndelmisse 1529 udvandrede V. til Malmø, efter at Kannikerne ved Tilraab og Støj havde tvunget ham ned af Frue Kirkes Prædikestol, fordi han talte luthersk. Han blev nu ansat af Borgerskabet som evangelisk Prædiker i Malmø og underviste samtidig ved den evang. Præsteskole i Malmø. Katolikerne kaldte ham »Luther-Frands«. I Literaturen optræder han med en kraftig Efterskrift, 1529, til O. Chrysostomus' »Lamentatio ecclesiæ«. 1531 »Forklaring og Forskel paa den evang. og papist. Prædiken og Lærdom« samt »Disputats mellem Hr. Adzer og Fr. V.« (om Præsteægteskab; han havde selv giftet sig). 1533 »Apologia adversus Lundenses canonicos«, et Forsvarsskrift for de efter Kongens Død forfulgte evang. Præster. 1534 »20 allerskønneste og husvaligste Artikler« (opbyggelig Fremstilling af den kr. Lære). 1536 vedtages Ref.en, og V. er med til at afbryde Broerne ved at oversætte den tyske Erklæring fra Schmalkalden om, hvorfor man ikke vil gaa med til Pavens Koncilium i Mantua (1537). 2. Sept. 1537 indviedes han til Superintendent i Lunds Stift, og nu kan vi spore en dygtig og nidkær Mands kraftige Virksomhed i de fig. Aar. Han var den af de nye Biskopper, der bedst sørgede for sit Stift med nye Gudstjenestebøger, først »Den lille Catech., hvilken alle Sognepræster efter Præd. for Almuen fortælle skal«, 1537, derefter »Haandbog om den rette evang. Messe med Collecter og Præfationer, desligeste om Børn at kristne, Brude at vie, de syge og dennem, som fængslede ere, at besøge, og om at jorde Lig«, 1539. Han genindfører Apostolicums fulde Ordlyd ved Daaben. Der er bevaret dygtige og interessante Synodalia, navnlig fra 1548. Hans sidste Arbejde blev en ofte optrykt Bønnebog, 1551, med et stort Antal Bønner. I Fortalen findes det Udsagn af Luther om Nordens Kirke, som Grundtvig sigter til i Mindesangen. I samme Fortale omtaler han sin »store Sygdom«. 19. Nov. 1551 døde han. Hans Enke Elisabeth Pedersdatter ægtede Efterm. N. Palladius. (K.hist. Saml. 5. R. II, 417 f.). *P. S.*

Worms, tysk By ved Rhinen i den sydlige Del af det gl. Storhertugdømme Hessen-Darmstadt (siden 1918 Republik). W. voksede frem af en keltisk Koloni, der romaniseredes (civitas Vangionum); fra 416 blev den Hovedstad i Riget Burgund. Da fandtes allerede en kr. Menighed, hvorfra Landet kristnedes, indtil Frankerne besatte det. Paa en Synode i Paris 614 træffes den første hist. sikre Biskop af W., Bertulf. En sm.hængende Bispeliste begynder

først med Erembert (d. 793). Den betydeligste Biskop blev Burchard (1000—25), da Domskolen naaede høj Blomstring. Stiftet laa halvt paa hver Side af Rhinen. 787 indviedes Willehad i W. til sachsisk Miss.biskop. I Middelalderens Strid ml. sacerdotium og imperium stod Bisperne paa Kejserens Side (undtagen Adalbert under Gregor VII); de fik Fyrstendømme, og W. blev Rigsstad. Det var ogsaa en Fordel for Kejseren, at Stridens 1. Periode afsluttedes her (ml. Henrik V og Calixtus II) ved det berømte Wormser-Konkordat 23. Sept. 1122, som stadfæstede, at Kejseren til Paven afstod Investituren med Ring og Stav, mod at han investerede med Sceptret og fik forøget Indflydelse paa selve Valget (Nærværelse ved Valget og Afgørelsen, hvis det ikke var enstemmigt). M. H. t. Rækkefølgen i Handlingerne greb man til et Kompromis: Kejserens Investitur skulde i Tyskland gaa forud for Indvielsen, i Italien og Burgund følge efter den, inden 6 Maaneder. Det reelle Indhold heraf var, at Kejseren beholdt væsentlig Magt over Kirken i Tyskland, men maatte afstaa den i Italien. — I W. var en stor Domkirke (viet til Peter og Paulus) rejst 996-1016 (udvidet og indviet 1110). Under Biskop Konrad II (1171-92) fulgte den Fornyelse (indviet 1181). der danner den nuværende Kirke, et af de værdifuldeste Mindesmærker af romansk Bygningskunst i Tyskland. Sydportalen med rigt Sten-Billedsmykke stammer fra 13. Aarh. Indvendig maalt er Kirken 134 m lang, 27 m bred, Midtskibet 32 m højt. — Forbundet 1254 ml. W. og Mainz blev Grundvolden for det rhinske Byforbund. Forøget Glans fik Dioceset W. ved Opr. af Univ. i Heidelberg (1385-86), hvis Kansler var Domprovsten i W. Sidst i 15. Aarh. ivrede Biskop Johann v. Dalberg (1482-1503) for en sædelig Reform af Klerus. I Følge hans Registrum (1496) havde det lille Stift o. 234 Spr.er, hvoraf 4 i Byen W. — Mest kendt blev W. ved Karl V's første Rigsdag, der p. Gr. af Sygdom i Nürnberg henlagdes til W. Den sm.kaldtes til Nov. 1520, da Kejseren ogsaa ankom (28. Nov.). De fleste Repræsentanter samledes først i Jan.-Febr. 1521; Rigsdagen talte da bl. a. 66 Fyrster og Prinser, mere end 100 Rigsgrever, 15 Udsendinge fra udenlandske Magter osv. Alle andre Opgaver stilledes i Skygge af Spørgsmaalet om en K.forbedring, hvor Stænderne afleverede 101 Gravamina (II, 252), og af Luthers Sag. 16. Apr. ankom Luther til W.; 17. og 18. Apr. stod han overfor Kejseren og Stænderne i Bispegaarden (nu Friherre v. Heyls Hus); 26. Apr. forlod han W., og 26. Maj proklameredes den af Alexander 8. Maj opsatte Rigsakt over Luther i det skæbnesvangre Wormseredikt, der ogsaa indeholdt en haard Censurlov over Bøger og Trykkerier, hvorom Stænderne end ikke havde forhandlet. De fleste Deltagere var da allerede afrejste (jfr. iøvrigt Art. Luther III, 106). — Kort efter Rigsdagen lød rundt om i Stiftet evangelisk Prædiken. Fra 1523 blev Byens Majoritet protest., og den ene Kirke efter den anden maatte aabnes for evang. Gudstjeneste. Den første evang. Prædikant, der ansattes af den frie Rigsstad, var Leonhart Brunner (1527-48). Reformationen sejrede helt fra 1556, da alle Pastorater, Klostre og Stifter i Rhinpfalz gik tabt for Rom, selv om man i selve W. ikke kunde komme bort fra det kat. Præg, som Bispesædet og Domkirken med dens kat. Gudstjeneste opretholdt. En vigtig evang. Latinskole oprettedes. I W. holdtes paa Bucers og Karl V's Foranledning en betydningsfuld Rel.s-Samtale med Melanchthon, Bucer, Calvin — Eck, Cochläus, Gropper som Forhandlere (1540-41; paa Kejserens Befaling henlagt til Rigsdagen i Regensburg), og som betegner Højdepunktet og Strandingen af den kat. Reformismes Bestræbelse for at finde en fredelig Udjævning med Ref.en. W. fulgte som protestantisk den sydtyske lutherske Type og hørte til de evang. Stænder, der ikke antog Konkordiebogen (II, 832). Da Rhinpfalz 1685 overgik til den kat. Linje Pfalz—Neuburg, forpligtede Pfalzgrev Philipp Wilhelm sig til at beskærme sine evang. Undersaatter iflg. den Westfalske Fred, hvilket han ogsaa søgte at gøre. Men med den franske Krig 1688 gik den fr. Hærs kat. Nidkærhed hærgende hen over Wormserstiftets til Frankrig »reunerede« evang. Befolkning. Under Philipps Søn, Johann Wilhelm (1690-1716) stillede den pfalz. Regering sig vel i Spidsen for den mod-reformator. Forfølgelse, efter at den berygtede Art. IV i Freden i Rijswijk 1697, den Rijswijkske Religionsklausul, som imod de protestantiske Stænders Protester indføjedes i Fredsoverenskomsten, havde forskrevet, at paa de Steder, som Frankrig gav tilbage, skulde den kat. Rel. nyde de Rettigheder, som den besad ved Fredsslutningen. En oprørende haard kat. Restauration fuldbyrdedes nu; de evang. Præster og Lærere udjoges, talrige Kirker og Kirkegodser toges fra Protestanterne og gaves til den kat. K. W.s Bispedømme kunde atter omfatte mere end 130 Pastorater og talrige Klostre. Dog lykkedes Rekatoliceringen ikke; Flertallet af Befolkningen forblev protest., og Bispestolen blev saa usikker, at den undertiden indehavdes af andre Bisper, f. Eks. Mainz's. 1783-96 var den lærde K.historiker og Diplomatiker A. Würdtwein (s. d.) Koadjutor. Under den fr. Revolutions Rystelser ophævedes Bispedømmet med alle dets Klostre og Stiftelser. Det lille gejstlige Fyrstendømme W. kom delvis til Frankrig 1797, delvis til Hessen og Baden 1802-03. Bispedømmets Del paa venstre Rhinbred kom til Speier og Mainz, dets højre Del gjordes af Fyrstprimas v. Dalberg (I, 586) 1806 til et Generalvikariat, som ogsaa deltes ml. Freiburg, Mainz og Rottenburg. — I W. rejstes 1868 det af E. Rietschel skabte, af Kietz, Dorndorf og Schilling fuldførte Luthermonument, hvor Luthers Broncestatue staar i Midten paa en høj Sokkel, hvis Hjørner er besat med Hus, Savonarola, Wycliffe og Valdes, mens de ydre Sidepostamenter bærer Statuer af Filip af Hessen, Fredrik d. Vise, Melanchthon og Reuchlin. — Dekanatet W. havde 1918 76,464 Indb. (deraf o. 50,000 Protest., 25,000 Katoliker). (Schannat. Historia episcopatus Wormatiensis, 1734; A. Spert, Pfalzgraf Philipp v. Neuburg u. die Jesuiten, 1895; E. Baumgarten, Gesch.des Archidiakonats der Oberrhein. Bistümer, 1907; H. Eberhardt, Die Diözese W. am Ende des 15. Jahrhunderts, 1919). *Hj. H.*

Vorstius. 1) **Johannes V.** (Forst), Generalprovst i de dske Hertugdømmer, f. i Antwerpen 1529, d. 13. Apr. 1599 i Itzeho. V. blev, efter at have sluttet sig til Ref.en, Præst 1551 i Norden i Ostfriesland, hvor han p. Gr. af sin Optræden mod Laski (III, 25) afsattes. 1554 gjorde Hertug Hans d. æ. ham til Præst i Hadersiev og Provst i Tønder; siden blev han Superintendent over Hadersiev Amt. Misfornøjet med Hertugens Omgivelser, lod han sig kalde til Præst i Itzeho og Generalprovst i den kgl. Del af Holsten. En Rejse til Fødebyen Antwerpen for at indføre Luthers Lære mislykkedes. (Et Par af V.s Synodaltaler i Dän. Bibl. VII, 177 f.; K.hist. Saml. 3. R. I, 689 f.). — 2) **Johannes V.**, tysk reformert Konvertit, Sønnesøn af ovennævnte, f. 1623 i Ditmarsken, d. 4. Aug. 1676 i Berlin. V. gik i Skole i Itzeho, studerede i Wittenberg Teol. og Filologi, blev 1646 Mag., fortsatte Studierne i Helmstädt og Jena, virkede en Tid i Rostock som Leder for Studenter fra de gottorpske Landsdele; her blev han 1655 Lic. theol. 1653 var han allerede blevet Rektor i Flensborg, hvorfra han 1660 overtog et Rektorat i Köln a. d. Spree (en Del af Berlin) og blev Bibliotekar hos Kurfyrsten. Hans Overgang her til den reformerte Konfession rejste en Storm af Stridsskrifter. Fra den Tid af drev han mest filolog. Studier. (Moller, Cimbria literata I, 700). — 3) **Konrad V.**, nederlandsk arminiansk Teolog, f. i Köln 19. Juli 1569, d. i Tønning 29. Sept. 1622, begravet i Frederiksstad. V.s Forældre var Katoliker, men gik over til den ref. K.; selv studerede han i Düsseldorf og Köln, men gik en Tid i Handelslære for siden at vie sig Teol.en i Heidelberg, hvor han 1594 blev Dr. theol., i Basel og Genève, hvor Beza begunstigede ham. 1596 blev han teol. Lærer ved Gymnasiet i Steinfurt. Allerede her mistænktes han for Socinianisme, men afviste Beskyldningen, og hans Anseelse steg, saa at han i Steinfurt blev Prædikant og Konsistorialassessor. 1610 modtog han paa Uytenbogaert's (IV, 721) Anbefaling, men mod Gomarus' (II, 237) Ønske, en Kaldelse til Leiden. Hans samtidig udgivne Traktater »De Deo, sive de natura et attributis Dei« og »Anti-Bellarminus« vakte Kontra-Remonstranternes Forbitrelse, og paany rejstes Anklager for Socinianisme imod ham. Teologerne i Heidelberg fordømte ham, og i England fik Kong James I hans Skrifter brændt. V. maatte opgive sin Stilling i Leiden og leve tilbagetrukken i Gouda. Da han 1611 havde udgivet et af Fausto Sozzini's Skrifter, søgte han forgæves at undskylde sig ved at hævde ikke at have kendt Skriftets Forf. I en Række Stridsskrifter forsvarede V. sig mod de talrige Angribere (f. Eks. J. Bogermann I, 348) med stor Voldsomhed. men 5. Maj 1619 blev han stemplet som Kætter af Dordrechter-Synoden (I, 672), erklæret for uværdig til alle Stillinger ved Univ.er og i K.n og udvist fra Generalstaternes Omraade. Juli 1622 kom han til Tønning, indkaldt af den gottorpske Hertug, men døde snart efter. (A. Schweizer, Conradus V. i Theol. Jahrbücher, 1856 og 1857; J. Oskar Andersen, Holger Rosenkrantz den Lærde, 1896, S. 136 f.). *H. J. H.*

Voss, Johann Heinrich, tysk Digter, f. 20. Februar 1751, d. 29. Marts 1826. V. kom fra et forarmet Hjem og voksede op i yderst fattige Kaar i Penzlin i Nybrandenburg. Ved nogle Digte, han offentliggjorde i »Göttinger Musenalmanach«, blev Opmærksomheden henvendt paa ham og derved blev et Studieophold i Göttingen ham muliggjort. Her kom han ind i »Hainbund«, der var dannet i September 1772 med det Formaal at pleje Venskab og Poesi, Fædreland, Frihed og Dyd; man tillagde hinanden Skjaldenavne og saa i Klopstock (II, 812) Forbilledet. Denne Kreds, der bestod af Mænd som Bürger, Hölty, Miller, Joh. Fr. Hahn, Karl Fr. Cramer, Leisewitz og de to Grever Stolberg, dannede en Forromantik, som svingede ml. det voldsomme og det idylliske. V. blev Idyllens Repræsentant, »Idyldigtningens Fader«, med den omhyggeligt udpenslede Detaille, og hans Digte priste den huslige Lykke. Ved Siden af denne Digtning, der i Oder, aandelige Sange og rimede Vers lykkedes bedst for ham, og som bar sin modneste Frugt i Idyllen »Luise«, var han en flittig Oversætter af de græske Klassikere (Odysseen, 1781; Iliaden, 1793). Paa dette sidste Omraade ydede han sin største Indsats. 1782 kom han til Eutin som Rektor; 1802 tog han sin Afsked med Pension. 1805 slog han sig ned i Heidelberg. Hans Religiøsitet bar Oplysningens Præg; han hævdede navnlig Frihedsprincippet i Protestantismen Det kom særlig frem i 1819 i hans Angreb paa Stolberg (IV, 365) i Anledning af dennes Konversion: »Wie ward Fritz Stolberg ein Unfreier«, et intolerant Arbejde, der forbitrede Stolbergs sidste Timer, og som stod i grel Modsætning til V.s sympatiske Idyller. *M. N.*

Vossius. 1) **Gerardus Johannis V.**, nederlandsk Teolog, f. i Heidelberg 1577, d. i Amsterdam 17. Marts 1649. V.s Forældre var p. Gr. af deres kalvinske Tro flygtet fra Nederland, selv studerede han i Leiden, hvor han 1598 tog Mag.graden. 1600 blev han Rektor for Latinskolen i Dordrecht, 1615 »Regent« ved et Kollegium i Leiden, 1622 Prof. i Veltalenhed ssteds og 1632 ved Athenaeum illustre i Amsterdam. Som Filolog og Teolog vandt han sig et Navn, omhyggelig undgaaende Deltagelse i Kampene ml. Gomarus' (II, 237) og Arminius' (I, 144) Tilhængere; men trods al Forsigtighed blev Kontraremonstranterne dog hans Fjender, hvorfor han selv nedlagde Embedet som »Regent« 1619. I Amsterdam læste han over Historie, Klassikere og Kirkefædre, samtidig med at han holdt offentlige, almendannende Forelæsninger for Borgerne. Bl. V.s Forf.skab staar hans lat. Grammatik (1618) øverst, beherskende Undervisningen i mange Lande i 2 Aarh.r. Som Teolog er han især betydelig som Dogmehistoriker (»Dissertationes tres de tribus Symbolis, Apostolico, Athanasiano et Constantinopolitano«, 1642). V.s saml. Værker I-VI udkom 1695-1701, hans Epistolæ 1691 (en værdifuld Kilde for Datidens lærde Liv, se J. Osk. Andersen, Holger Rosenkrantz d. Lærde, 1896). — 2) **Isaac V.**, eneste overlevende af forannævntes 8 Børn, f. 1618, d. 1689, virkede en Tid som Bibliotekar i Amsterdam, indkaldtes 1648 til Sverige som Bibliotekar, Lærer i klassiske Sprog og Opkøber af Haandskrifter hos Dronn. Kristina (II, 861),

fra hvis Omgivelser han efter o. 10 Aars Forløb chikaneredes bort. En Tid levede han i Nederland, derpaa i England, hvor han fik Kanonikat i Windsor, men iøvrigt udviklede en spotsk Skepsis; paa sit Dødsleje vilde han ikke modtage Sakramentet. Hans Skrifter er mest af filol. Art; mærkes kan »Tractatus de oraculis Sibyllinis«, 1679. *H. J. H.*

Votivalter. Indenfor Hedenskabet er V. et Alter, hvorpaa Votivgaver (se d. Art.) anbringes. V.e er ofte høje og slanke og har øverst en horisontal Flade eller Fordybning. Alterstene for Votivofre træffes undertiden ogsaa i de kr. Landes Naturhelligdomme; saaledes fandtes ved en hl. Kilde i Rø paa Bornholm et Alter, hvorpaa der før 1638 ofredes Menneskehaar, Kors, Klude o. l. Det israelitiske Skuebrødsbord kan næppe kaldes V., da Skuebrødene ikke var Votivgaver i egtl. Mening. Virkelige Votivofre fremlagdes paa de sædvanlig brugte Altere. I de kr. Landes Votivkirker anbringes Gaverne paa forsk. Steder, f. Eks. ved Helgenbilledernes Fødder, paa Væggene og ellers i Kirkerummet og de tilstødende Rum. — Ordet V. kan derimod indenfor Katolicismen betegne et Alter, hvor der læses Votivmesser (se d. Art.). Middelalderens mange Sidealtere blev for en stor Del bygget af Hensyn til det store Behov for Votivmesser. (Jfr. Art. Alter I, 61; Gustav Dalman, Petra und seine Felsheiligtümer, 1908; Aug. F. Schmidt, Danmarks Helligkilder, 1926; Joseph Braun, Der christliche Altar I, 1924). *A. Sd.*

Votivbilleder, plastiske Figurer, Relieffer og andre billedlige Fremstillinger, der ofres som Votivgaver (se d. Art.). Specielt tænkes paa de i mange Kirker ophængte malede »Votivtavler«, der ogsaa benævnes efter den alm. Inskription »Ex voto«, d. e. [Givet] ifølge Løfte. Undertiden findes disse Tavler anbragt som forklarende Tillæg til andre Votivgaver, oftere har de selvstændig Værdi. Billederne fremstiller i deres mest typiske Form: 1) Den el. de Personer, der tilkæmper sig Bønhørelse, fremstillet i bedende Stilling; 2) det, som man beder for, Husdyr, Gods, Msker, ofte i farefuld Situation (Skib i Havsnød, Børn som styrter ud af Vinduer, dødssyge Msker); 3) oppe i Luften ses den guddom. Person el. Helgenen, som man henvender sig til, og som naadig bønhører. Selvsagt findes mange Undtagelser fra dette Skema, saaledes falder Scene 1 og 2 ofte sammen: man ser et bedende Mske paa Sygeseng med Blikket vendt opad mod Patronen. — Inskriptioner kan yderligere fortælle om Bønhørelsen. V.ne har som gl. folkelig Kunst adskillig kulturhist. Værdi. I nyere Tid ophænges ofte i kat. Kirker i Stedet for de tidligere Malerier allehaande Dusinkrambilleder, med el. uden Glas og Ramme. (A. Bundscherer, Votivtafeln in der Wallfartskirche St. Hermann, i Monatschrift f. ostbayr. Grenzmark, Jahrg. 1923, 213. Se forøvrig Lit. til Votivgaver). *A. Sd.*

Votivgaver. Den, som i Nød og Fare eller i Bekymring for Fremtidens Muligheder bønfalder Guddommen el. de halvguddom. Væsener om Frelse og Held, søger ofte at forstærke Bønnens Virkning med et Løfte om at udføre en el. anden selvfornægtende from Handling (f. Eks. Valfart) el. at yde en vis Offergenstand til et fromt Formaal, helst begge Dele. Skal Gaven ydes ved en bestemt Helligdom, er den gerne forbundet med Valfart didhen. Er Faren af akut Natur (Havsnød, haard Fødsel, Dødssygdom, Ildebrand, Vandflod), kan Løftet sædvanligvis først indfries, naar Bønhørelsen er opnaaet. Kan Vedkommende, om end kun med Møje, straks udføre Offervalfarten, nøler han som Regel ikke, men viser sin Villighed til at indfri Løftet, og haaber ved Helligdommen, hvor Gaven nedlægges, at opnaa Bønhørelsen, især, hvis der til Stedet knytter sig undergørende Kræfter. Gaverne, som ofres kaldes V., dona votiva (jfr. votum, Løfte, Ønske, Bøn). V. erlægges i Alm. én Gang for hvert Nødstilfælde, men under en stedsevarende Fare gentages Ydelsen ofte, gærne aarlig; man betaler en Slags Assurancepræmie; saaledes for Kvægets Trivsel, for Landsbyers Bevarelse fra Ildebrand, for at undgaa at udoverhængende Klippeblokke styrter ned og knuser Hjemmet (saal. i Norge). Grænsen mellem V. og andre Ofre er ikke altid tydelig, men karakteristisk for V. turde det siges at være, at de erlægges ifølge en (udtalt eller stiltiende) Aftale med den højere Magt, der gaar ud paa, at den ene Part yder Gaven, den anden Part det bestemte Gode, som Msket netop ønsker sig. Det drejer sig derfor mere om en Handel med Guddommen end om at omstemme hans Sindelag. Dog kan V. ogsaa være Udtryk for et relig. Sind, nemlig naar Taknemlighedsfølelsen er det bærende. Bortloves end Gaven betingelsesvis, behøver dette ikke at betyde en Akkorderen med Guddommen, men kun at man i Alvorsstunden beslutter at begynde et Liv i Offervillighed, saafremt Livstraaden ikke overskæres. Indenfor Hedenskabet er V. til Templer og Naturhelligdomme meget alm. Ang. V. indenfor den israelitiske Rel. smlgn. Art. Løfter III, 122. I kr. Lande lover man til Kirker (se Art. Votivkirker), til Klostre og Hospitaler, endvidere til Helligdomme under aaben Himmel, hvor Folket fra gl. Tid plejer at søge Bønhørelser: ved hl. Stene (se Art. Votivalter), ved Grave, ved hl. Træer, og især ved hl. Kilder, hvoraf der, ikke mindst i Norden, har eksisteret mange, ogsaa efter Ref.en. Desuden ved Andagtskors og Krucifikser (se Art. Votivkors). V.ne kan være Penge (Mønt), der kastes i Kilden, stikkes ind i det hule Træ, eller i den indhulede Offerstok, der er anbragt ved Naturhelligdommen ell. ved de kirkl. Bygninger eller i disse. Pengene gaar da alm. til Vedligeholdelse af Helligdommen og dens Kultus, eller de uddeles til Omegnens Fattige. Fra flere dske Kilder haves Blokregnskaber, der viser betydelige Summer. Undertiden kunde man bygge Hospital for Pengene. Ligeledes byggedes der (indenfor Katolicismen) Kirker ved Kilderne (se Art. Votivkirker). Enkelte Kirker blev usædvanlig rige p. Gr. af Votivpengene (Kippinge). Der ofredes endvidere Værdigenstande og Kunstværker. Adsk. ogsaa af protestantiske Kirker har faaet deres Sølvkalk, Altertavle, Prædikestol el. andet Inventar som V. fra reddede Søfolk el. andre, som havde været i Nød; herom vidner ofte Inskriptioner. Vokslys til en ell. anden Kirke ofrede mangen en nordisk Skipper efter overstaaet farefuld Rejse endnu i forrige Aarh. I alle disse Tilfælde var Gaven en økonomisk Præstation,

et virkeligt Offer. I andre Tilfælde ligger Hovedvægten ikke paa Gavens Pris ell. dens Nytteværdi for Modtageren, men skal ved sin Form henpege paa det Under, som er sket, og forherlige dette for Eftertiden. Saal. meget ofte indenfor Katolicismen, længe ogsaa indenfor Protestantismen. Den, som helbredes, ofrer en plastisk (ofte meget tarvelig) Efterligning i Metal, Træ, Voks, Dejg ell. lign. af den Kropsdel, som blev restitueret (Arm, Fod, Hjærte, Lunge, Livmoder, Øje, Øre osv.). For Helbredelse og Bevarelse af Kvæget ofres lignende simple Efterligninger af Køer, Heste, Faar, Svin osv. Saadanne Genstande minder om sympatiske Tryllemidler. Malede Tavler, som i Ord og Billeder anskueliggør Bønhørelsen, ophænges i Kirken (se Art. Votivbilleder). Helbredede Krøblinger ofrede Krykker og Stave til Forherligelse af Miraklet. Paa Valfartsstederne nedlægges gennem Tiderne Mængder af saadanne. Folk med Saar, Værk, Bylder, Udslet ofrer deres Klude el. Tøj. Fangers og Sindssyges Lænker gaves som V. ved Udfrielsen. Søfolk forherligede Frelsen paa Havet ved at lade ophænge en Skibsmodel i Kirken, selv om denne allerede tidligere havde en el. flere saadanne. Forresten ofres Ting, der repræsenterer det Hellige: Kors, Helgenbilleder osv., og desuden en broget Mængde Ting, hvis Mening ikke er let at tolke: Menneskehaar, Blomster, Knappenaale osv. — Kirken optog tidlig Kampen mod Votivofringer ved Naturhelligdommene og stemplede dem som hedensk Dæmondyrkelse. Bevarede Synodalbestemmelser lige fra Midten af 5. Aarh. paalægger Biskopperne at gribe ind. Votivydelser var dog ingenlunde forbudt, naar Løfterne kun blev gjort til Gud og de Hellige. Og snart anviser Synoderne de Ofrende at give til Klerus og de fattige, hvad de før har skænket til Træer og Kilder. I Bodsbøger fra den tidlige Middelalder findes ogsaa stereotype Bestemmelser om, at den, som lover og indfrier Løfter til Træer, Kilder el. til nogetsomhelst andet end Kirken, han er skyldig i Sacrilegium og maa gøre Bod, sædvanlig i 3 Aar. Efter Ref.en fordømtes ikke blot den rent hedenske Votivofring, men naturligvis ogsaa Løfter til Helgener og Skytsengle. Derimod paaskønnedes Løfter til Gud, til K.ns og de fattiges bedste. De Gejstlige magtede dog hverken i Middelalderen el. efter Ref.en at standse den illegitime Votivofring ved Naturhelligdommene. Tværtimod sanktionerede de ofte de gl. Sædvaner ved at administrere Kildeofferet og lede det ind i de kirkl. Kasser, samt ved at holde Kilde-Prædikener osv. Pietismen, Oplysningsbevægelsen og 19. Aarh.s Vækkelser tilføjede dog Votivofringerne et afgørende Knæk. (W. H. D. Rouse, Italian Votive Offerings [Folk-Lore V, 1894]; Max Höfler, Votivgaben beim St. Leonhardskult [Beiträge zur Anthropologie und Urgesch. Bayerns VIII og IX]; R. Andree, Votive und Weihegaben des Katholischen Volks in Süddeutschland, 1904; H. Runge, Der Quellenkultus in der Schweiz [Monatsschrift des wissenschaftl. Vereins in Zürich IV, 1859]; R. C. Hope, Holy Wells of England, 1893; K. Weinhold, Die Verehrung der Quellen in Deutschland [Philosoph. u. histor. Abhandlungen des königl. Akademie der Wissenschaften zu Berlin, 1898]; A. Chr. Bang, Norges hl. Kilder [Kria Videnskabsselskabs Forhandlinger, 1885]; A. Flentzberg, Offerkällor och Trefaldighetskällor [Fataburen, 1909]; Aug. F. Schmidt, Danmarks Helligkilder [Danmarks Folkeminder XXXIII], 1926. Om Valfarterne til Kippinge, K.hist. Saml. 4. R. III, 433 og IV, 629. B. E. Bendixen, Kirkerne i S. Bergenhus Amt, S. 131; Thiele, Dske Folkesagn I; E. Tang Kristensen, Dske Sagn III; L. Daae, Gamle Fjeldkirker [Vaarsol, Julenr., 1897]; samme, Norske Folkesagn I, 1870; Hyltén Cavallius, Wärend och Wirdarne I, 1864; H. J. Schmitz, Die Bussbücher und die Bussdisciplin der Kirche I-II, 1883 og 1898). *A. Sd.*

Votivkirker, Kirker rejst af en enkelt el. af flere i Fællesskab som en Votivydelse (se Art. Votivgaver), el. Kirker, som modtager Votivgaver i større Stil til Udstyr, Vedligehold, til Fattigunderstøttelse osv. Ikke blot de mange Kirkesagn, men ogsaa hist. Dokumenter vidner om, at Kirkebygning var anset som en meget virkekraftig Form for Votivydelse. I kat. Lande gik selv Børn og uformuende Enkeltmænd, der kun raadede over egen Arbejdskraft, i Gang med at bygge smaa V. Mange saadanne Kirker og Kapeller vedblev siden at modtage Votivgaver. Ogsaa andre Kirker kom i Ry for de Bønhørelser, man opnaaede ved at love at yde dem Gaver. Saadanne Kirker kaldtes i Norge Lovekirker, i Danmark og Sverige Offerkirker. En Del V. er Kystkirker, som især Søfolk i Havsnød lover til. Andre er særlig berømte for de Helbredelser, som dér finder Sted. Til adsk. V. hører en hl., helbredende Kilde; stundom er denne yngre end Kirken (Kippinge K. paa Falster, Trondhjems Domk.), men meget ofte er Kilden ældst, og dens Dyrkelse har foranlediget Rejsningen af Kirken. — Ellers kan et undergørende Krucifiks, en underfuld Hostie, et Helgenbillede, et Relikvieskrin el. Kirkens Dedikation til en populær Værnehelgen være det, som gør Kirken til V. En Del V. blev berømte Valfartskirker, rige og prægtige. Men de fleste forblev afsidesliggende, halvglemte Kapeller eller Sognekirker, kun agtet og elsket af den lokale Befolkning. Af saadanne findes endnu mange, f. Eks. i Alpernes Fjelddale. Som Eksempler paa nordiske V. kan anføres (foruden de 2 nævnte): Skanderup Kirke i Aarhus Amt, Bølling K. N. f. Ringkøbing, Saxtorp K. i Skaane, Lannaskede K. i Jönköping Len, Svinnegarn K. i Uppsala Len, Røldal K. i Hordaland Fylke, Flosta K. ved Tvedestrand, Sastmola K. i Finland. (Lit. se under Art. Votivgaver). *A. Sd.*

Votivkors. Paa forsk. Maader spiller Korset en Rolle ved Votivhelligdommene i kr. Lande. Saavel til Helligkilder som til Votivkirker har man brugt at bære Kors, sædvanlig Trækors, større og mindre. I kat. Lande bæres undertiden Kors saa store, som Kristi Kors tænkes at have været. Det fortjenstfulde ligger da allerede i det at »bære sit Kors«. Men Korsene tjener ogsaa som Votivgenstande. De hensættes i Votivkirkerne, der efterhaanden faar større Mængder af dem. Med Hensyn til Kilderne har man Eksempel (fra Sverige og andetsteds) paa, at smaa Kors kastes i Kilden som Offer. Større Kors blev oprejst i Kildernes Nærhed.

Ved dske Kilder har man fundet Kors af Størrelse som Gravkors, tildels med Votiv-Inskriptioner. Ved enkelte norske Kilder har man endnu i de seneste Aar fundet Mængder af ganske smaa Kors. — I ældre Tid fandtes vistnok ofte et stort Andagtskors af Sten eller Træ ved adsk. Kilder. Ogsaa andre Helligdomme kunde faa deres store Kors. Ved saadanne gjorde man Bønner, om dem samledes Andagten, og ved dem ofredes Votivgaver. I Bredsäter Sogn i Kalmar Len skal der før 1634 have været et højt Stenkors, hvorpaa var fæstet en Bøsse, hvori Søfolk lagde deres Votivgaver. (Lit. se under Art. Votivgaver). *A. Sd.*

Votivmesse. Foruden de alm. Søn- og Festdagsmesser samt Helgendagsmesserne, der alle følger den kirkl. Kalender fra Aar til andet, forekommer i Romerk.n ogsaa Messer, der ikke falder ind i den aarlige Cyklus, men som holdes i en speciel Anledning, og fremføres som en Art Votivydelse (se Art. Votivgave) for derigennem at opnaa en særskilt Gunst af Guddommen, og faa et specielt Ønske opfyldt. Det er de saakaldte V.r, missæ votivæ (jfr. Lat. votum, Løfte, Ønske, Bøn.) Navnet kendes fra 6. eller 7. Aarh., men allerede Augustin kan berette om en privat Messe, som en af hans Presbytere holdt, under Fremførelse af specielle Bønner, i den besatte Mand, Hesperius', Hus, for derved at befri ham fra de onde Aanders Herredømme, hvilket ogsaa lykkedes. Allerede i Oldtiden udbredtes den Mening, at man ved at bestille en Messe hos Præsten ofrede Gud en velbehagelig Gave, saa at man til Gengæld kunde vente at modtage det Gode, som man ønskede sig. I Middelalderen voksede V.rnes Antal stærkt, og der krævedes mange Altere i Kirkerne (se Art. Votivalter). Man holdt Messer for Rejsende, for Nonner, for Døbte, for Ægteviede, for Syge, for Døde. Brudemesser (missæ nuptiales) og Dods- eller Sjælemesser (missæ de requiem, missæ defunctorum eller animarum) er specielle Arter af V.r. Ogsaa under sociale Nødstilstande blev der krævet særlige Messer: under Farsot, Krig, Jordskælv, Ildebrand osv. Ligeledes ved offentlige Højtideligheder: Kejserkroning, gejstlige Ordinationer osv. En V. kunde saaledes blive fejret ikke blot i en enkelt Kirke, men af en hel K.provins, eller af K.n som Helhed. Fra Høj-Middelalderen fejredes V.r for visse Hemmeligheder, tildels efter en ugentlig Cyklus, f. Eks. paa Søndag for den hl. Treenighed, paa Mandag for Kærlighed, paa Tirsdag for Visdom osv. — V.rne kom saaledes efterhaanden i et skarpt Konkurrenceforhold til K.aarets Messer. Man søgte derfor paa forsk. Maade at sætte Grænser for dem. Enkelte rykkede ogsaa ind bl. Kirkeaarets Messer. — De forsk. Udgaver af det rom. Missale indeholder Anvisninger for et større eller mindre Antal V.r. (A. Franz, Die Messe im deutschen Mittelalter, 1902, S. 115; Thalhofer, Handbuch der kathol. Liturgik II, 1890). *A. Sd.*

Votum (lat.: Løfte, Tilsagn) bruges om den af de enkelte Medlemmer i en repræsentativ Forsamling afgivne Stemme. Hvis den afgivne Stemme ledsages af en Begrundelse, kaldes den et motiveret V., ellers simpelt V. Ved kollegiale Domstole, som f. Eks. Højesteret, taler man om et dissentierende (afvigende) V., naar et eller flere af Medl.erne redegør for sin afvigende Mening og begrunder denne. I Nationalforsamlinger taler man om Tillidsvotum eller Mistillidsvotum overfor Regeringen. Det er parlamentarisk Regel, at Regeringens Forbliven eller Afgang er betinget af et saadant V. *E. C.*

Vratislav. 1) V., Hertuger af Bøhmen. **Vr.** I var Søn af den kr. Bøhmerhertug Borzivoi og hans Hustru Ludmila (I, 434). Han blev Hertug efter sin Broder Spitignev (ɔ: senere end 895) og holdt sig til den latinske K. gennem Bispestolen i Regensburg. Hans Dronning, den vendiske Prinsesse Dragomir, støttede Hedenskabet. Efter V.s Død (tidligere end 929) overlodes Sønnen Wenzeslaw (IV, 814) til Farmoderen Ludmila og ikke til sin hedenske Moder. — **Vr. II**, Hertug 1061—1092, fik af Kejser Henrik IV Kongekronen 1086 for tro Tjeneste. I Erindringen staar han som den fromme Fyrste, mens hans meget uheldige Broder, Gebhard (Jaromir), var Biskop af Prag. I Kamp med ham og med Pavens Hjælp gennemførte han Oprettelsen af Bispedømmet Olmütz. — 2) **V. I**, Hertug af Pommern efter Faderen Svantibor I (d. 1107), blev 1124 ved Otto af Bamberg (III, 456) døbt i Kammin med en Del af sit Folk og grundlagde et Bispedømme. Knud Lavard var hans Nabo og Ven og reddede ham fra forræderisk Fangenskab hos Kong Niels. Dræbt 1135 i Stolpe, hvor hans Sønner byggede et Abbedi ved hans Grav. *P. S.*

Vrede, Guds. Saafremt Gud er den levende, personlige Gud (jfr. II, 283 f., særlig 284 b), der helt igennem stiller sig i et personligt Forhold til sin Skabning, Msket, saa maa han nødvendigvis tænkes at kunne bevæges saavel af Kærlighed som af V. Uden dette vil det relig. Forhold mangle noget væsentligt baade i Inderlighed og i Alvor. Imidlertid har det for Tænkningen altid haft sine store Vanskeligheder at forestille sig en saadan Bevægelighed i den Eviges Liv under Spændingen ml. forsk., og mere eller mindre modsatte Livsbevægelser. Hertil kommer, at netop V. hos Msket tit arter sig som noget ufrit, naturagtig, der synes at staa i Modsætning til Personlighedens højere Bestemmelse til Aandelighed og Frihed. Den kirkl. Tænkning kom ogsaa, hvad Gudsbegrebet angaar, meget snart under Indflydelse af den abstrakt-spekulative, aristotelisk-nyplatoniske Forestilling om Gud som den bestemmelsesløse og uforanderlige Væren. Dette tilspidsede Vanskelighederne end yderligere og voldte adskillig Usikkerhed i Opfattelse endog hos ortodokse Kirkefædre som Augustin (I, 175) og Chrysostomus (I, 507). — Rationalismen betragtede de herhen hørende Skriftudsagn som »blotte og bare grelle Antropomorfismer af en udannet Tidsalder, som skildrer den guddomm. Retfærdighed efter menneskelige Affecter« (Wegscheider). I 2. Halvdel af 19. Aarh. er Forestillingen blevet meget indgaaende diskuteret saavel eksegetisk-bibelteologisk som dogmatisk. Især i Forbindelse med Spørgsmaalet om Forsoningen. Ikke mindst vakte A. Ritschl's (jfr. III, 796 f.) Afvisning af Forestillingen, grundet som den var paa meget lærde og skarp-

sindige Undersøgelser af hele det bibelske Materiale (Guds V., Retfærdighed og Hellighed), og dertil en indgaaende dogmatisk Bevisførelse, i sin Tid en meget livlig og alsidig Diskussion om Spørgsmaalet. Uden her engang at kunne antyde Synet paa de forsk. Problemer, som kommer i Betragtning, skal det alene betones, at Realiteten af en affektfuld Selvhævdelse fra Guddommens Side i en sædelig motiveret Modvilje mod den skabte Personlighed, der har krænket Lovene for Livssamfundet med Skaberen og dermed Skaberen selv, synes at maatte fastholdes. Dette staar saa langt fra i Strid med Bestemmelsen af Guds etiske Væsen som Kærlighed, at det tværtimod, idet Kærligheden jo er etisk betinget og bestemt, maa siges at være det tankemæssig nødvendige, antitetiske Korrelat til denne. Det følger i det hele af Gudsforholdets personlige Karakter, at Synderen nødvendigvis ikke føler Syndens Straf (IV, 369) blot som en objectiv Straffeeffect, der indtræder i Kraft af en ukrænkelig saglig Ordning, men ogsaa, og det væsentlig, som en sædelig begrundet Harmeaffect, hvorunder den evige vender sig mod ham. Det sædelig berettigede og begrundede i den guddom. V. afstrejfer den ethvert Præg af det ufrie og urent patologiske. Paa denne Linie maa det ogsaa betones, at den gudomm. V. maa tænkes sædelig behersket, og at den derfor under hele den dennesidige Tilværelse ikke er definitiv, men modificeres af en guddom. Taalmodighed og Langmodighed, der endnu har Frelseshensigter med Msket, men at dette ikke ophæver V.ns Karakter af virkelig V. eller Straffens Karakter af Gengældelse for Synd. Paa dette Punkt synes Ritschl at have draget urigtige Konsekvenser af Forudsætningen om Kærligheden som Guds Væsen. Hans Retfærdighedsbegreb bliver saaledes ensidigt og urigtigt, og hans hermed sammenhængende Paastand om, at V.n i N. T. er blot eskatologisk at forstaa, maa betegnes som falsk. Det indses forøvrigt ikke, hvordan den eskatologiske V. mere skulde kunne forenes med Kærligheden, saadan som Ritschl tænker den, end den dennesidige V. *C. I.*

Wrede. 1) **Mathilda Augusta W.**, finsk Filantrop, f. i Vasa 8. Marts 1864. Hun voksede op i et fint dannet, gudfrygtigt Hjem og maatte med den ældste Søster træde i den tidligt afdøde Moders Sted; af Natur var hun følsom og kærlig; 19 Aar gl. oplevede hun ved en frikirkelig Vækkelse i Vasa et relig. Gennembrud og vilde senere, uden at tænke paa offentlig Virksomhed, vidne om sin Frelsers Kærlighed til alle Mennesker. Barndomsindtryk af Fangernes tunge Lod og særlige Oplevelser førte hende til at begynde en Virksomhed nærmest bl. Fangerne i Fængslet i Vasa Len. Efter at Faderen i 1884 var flyttet til Slægtsgodset Rabbelugn i Anjala, besøgte hun ogsaa andre Fængsler og fik Myndighedernes Tilladelse og Anbefaling til at besøge alle Straffe- og Arbejdsfængsler i Landet for at samtale med Fangerne og for at uddele Bibler og kr. Lit. Dette var Begyndelsen til en mere end 30aarig intensiv Virksomhed af særpræget Art. Ved Styrken i sin kærlige, alvorlige Personlighed, ved den tillidsfulde og uforfærdede Maade, paa hvilken hun nærmede sig selv de farligste og mest forhærdede Forbrydere og ved sin forunderligt intuitive Evne til hos dem alle at finde det gode, som endnu var tilbage, vandt hun deres uindskrænkede Tillid og Beundring. I særlig Grad hengav hun sig til Arbejdet for Fangerne i Landets største Fængsel, Kakola Tugthus ved Åbo, men ogsaa de fleste andre Fængsler i Syd-Finland besøgte hun ofte og regelmæssigt. I Perioderne mellem disse Besøg opsøgte hun løsladte Fanger eller modtog Besøg af dem. I en lang Række Aar sendte hun regelmæssigt trykte Julebreve med relig. Indhold til alle Fanger i Landet. Paa en Ejendom, der laa under Rabbelugn, Toivonoja, indrettede hun i 1887 sm. med sin Broder Henrik W., der ogsaa var dybt relig. og filantropisk virksom, og som bl. a. havde gjort lange Rejser til Sibirien, et Hjem for frigivne Fanger. Paa Pønitentiærkongressen i St. Petersborg 1890 vakte hun stor Opmærksomhed, og paa en Rejse i England 1891 kom hun i Berøring med den bekendte Dr. Baedecker, som gennem hende blev interesseret for Arbejdet blandt Fangerne. Fra 1893 har M. W. hovedsagelig været bosat i Helsingfors. Det maa ikke overses, at Beg. af M. W.s Virksomhed i Tid falder sm. med den Modernisering og Humanisering af Finlands Fængselsvæsen, som fra Fængselsbestyrelsens Grundlæggelse i 1881 blev ledet af varmhjærtede og indsigtsfulde Fængselsmænd, som fra første Færd stillede sig velvilligt overfor hende. M. W.s Indsats i Fornyelsen af Fængselsvæsenet falder helt og holdent udenfor det organisatoriske; den er blevet øvet gennem det ophøjede personlige Eksempel, som hun har givet alle, som arbejder paa Fængselsvæsenets Omraade. Hendes Virksomhed, præget af brændende kr. Kærlighed og dyb mskelig Forstaaelse, har, trods de mange Skuffelser, som jo aldrig udebliver i en saadan Form for Arbejde, ofte efterladt dybe, stundom haandgribelige Indtryk og frem for alt bragt Lindring og Trøst i Fangernes altid tunge Lod. En væsentlig Forudsætning for dette har sikkert været, at hun i enhver Henseende har staaet ganske udenfor Kredsen af Fængselsvæsenets fast ansatte Personale, for hvis Vanskeligheder i det daglige Pligtarbejde og Syn paa Fængselsvæsenets Principper hun vel ikke altid har haft fuld Forstaaelse. Dette førte i Aaret 1911 til en Konflikt med Fængselsmyndighederne, og som resulterede i, at Tilladelsen til at samtale med Fangerne i Enrum og uden Vidners Nærværelse blev taget tilbage. Hensigten var ikke af polit. Art, saaledes som det stundom antages. Frøken W. mente ikke under disse Forhold at kunne forsætte sit Arbejde i Fængslerne og har heller ikke senere, skønt Tilladelsen er blevet fornyet, optaget Arbejdet, men er i den Udstrækning, hendes tiltagende Svaghed har tilladt det, vedblevet med paa anden Vis at arbejde for sine Protegéer. Under det »røde Oprør« i Foraaret 1918 og dets Opløsning søgte hun at virke lindrende og forsonende, og paa Bilthoven-Mødet i Nederland 1919 kom hun i Forbindelse med Pacifismen indenfor den »kristelige internationale Bevægelse«, hvis Opgaver hun omfattede med Varme. Impulser af lignende Art har ogsaa foranlediget hendes Indgriben til Gunst for Munke fra Valamo Kloster, da disse modsatte sig den græsk-ka-

tolske K.styrelses Hensigter og i Egenskab af russiske Undersaatter var blevet udvist fra Finland. (Evy Fogelbergs Optegnelser om Mathilda W.: »Fångarnas Vän«, 1920; »Bland fångar och fria« [overs. paa Dsk 1922] bærer, da de for en stor Del er bygget paa Breve og personlige Meddelelser fra M. W., indirekte Præget af en Selvbiografi baade med dennes Fortjenester og Ensidigheder. Førstnævnte Bog ligger til Grund for den meget yndede dske Skildring af Ing. Mar. Sick, »Fangernes Ven«, 1922). *J. G.* — 2) **William W.**, tysk evang. Teolog, f. 10. Maj 1859 i Bücken (Hannover), d. 23. November 1906. Stud. i Göttingen, 1887 Præst i Langenholzen, 1891 Privatdocent i Göttingen, fra 1893 til sin Død Prof. i nytest.lig Teol. i Breslau. 1901 udkom W.s epokegørende (jfr. Titlen paa Schweitzers nedennævnte Værk) Skrift »Das Messiasgeheimnis in den Evangelien. Zugleich ein Beitrag zum Verständnis des Markusevangeliums«, hvor han søgte at paavise, at der med Hensyn til historisk Kildeværdi ikke ml. Markus og de andre Evangelier bestaar den kvalitative Forskel, som den kritiske Forskning tidligere havde regnet med; ogsaa det 2. Evangelium er skrevet udfra Menighedens Syn paa Jesus som Guds Søn i supranatural Forstand og saa langt fjærnet fra den historiske Jesus, at senere Menighedstradition, herunder den uhistoriske Teori om den hemmeligholdte Messiasværdighed, har faaet en central Plads i det. Jesus havde if. W. ikke selv erklæret sig for Messias; først efter hans Død opkom Troen paa hans Messianitet bl. Disciplene. Bl. W.s andre Arbejder kan nævnes »Charakter und Tendenz des Johannesevangeliums«, 1903; »Paulus« (i Religionsgesch. Volksbücher), 1905. (A. Schweitzer, Von Reimarus zu Wrede, 1906, 1913[2] under Titlen; Geschichte der Leben-Jesu-Forschung; F. Torm, Forskningen over Jesu Liv, 1918, S. 50-57). *P. O.*

Vrejlev Kloster, dsk Nonnekloster af Præmonstratenserordenen, Hjørring Amt, Børglum Herred, omtr. 11 km S. for Hjørring. Klostrets Hist. er udover Godshist.n kun lidet kendt. En Kannik fra Børglum sendtes 1215 til Paven for at udvirke Tilladelse til Opr. af et Kloster for Præmonstratensernonner; først 1253 el. 54 vides Klostret at eksistere, men de ældre Partier af Kirken tyder paa Beg. af 13. Aarh. Nonnerne lededes af en Priorisse, Godset forvaltedes af en Prior og maa have været betydeligt, at regne efter de anselige Bygninger. Ved Ref.en sækulariseredes det, men endnu 1560 omtales Klosterjomfruer som Beboere; nu udgør det Herregaarden Vrejlevkloster. Kirken, den opr. Klosterkirke, var viet St. Nikolaus (senere maaske Vor Frue, hvis Billede staar i dets Sigil); den ligger Nord for Gaardens Nordfløj, nu uden Forbindelse. Den har et anseligt, toskibet Langhus, fladt afsluttet Kor (opr. med Absis) lige saa bredt som Skibet. Den ældste, romanske, fladloftede Kirke har i Tidens Løb undergaaet store Ændringer; den i Hovedskibets Midterakse anbragte, ejendommelige romanske Portal viser, med flere andre Træk, at Kirken har været treskibet, vist helt af huggen Kamp (nu er Tegl anvendt i de højere Dele af Murene). Korpartiet har maaske tilhørt en ældre Kirke, som Nonnerne forefandt paa Stedet, men fornyedes siden og forsynedes bl. a. med det endnu bevarede, murede Alterbord med »Helgengrav«. Nu har Hovedskibet 5' Stjærnehvælvinger, Nordskibet 10 Krydshvælvinger, hvoraf endnu to Fag er afskildrede til Gravkapel. Skibene er omtr. lige høje og dækkede af samme Tag; smaa, spidsbuede og højtsiddende Vinduer anbragtes over de ældre, der delvis er tilmurede; Taarnet opførtes mod Vest, opr. med Hvælving i nederste Stokværk; baade dette og det andet Stokværk, hvori var indrettet »Nonnekor«, havde direkte Adgang fra Klostret. De store Ombygninger, hvorved Kirken fik sin væsentlig endnu bestaaende Karakter, maa være sket omkr. 1500. I Kirken er der noget middelalderligt Træskærerarbejde (saal. et kunstnerisk Krucifiks); Alter og Prædikestol er anselige Værker fra o. 1600. — Den nuv. Herregaard, V., omfatter to gamle Fløje, en nordre og en vestre; førstnævnte, parallel med Kirken, var opr. Klostrets Hovedfløj (Sydfløj), nu anvendt som Udbygning. Begge er i to Etager, stammende fra o. 1500; den nordlige har haft »Omgang«, der maaske har været hvælvet, aabnet ved Arkader ind mod Gaarden. Udgravninger i 1870'erne har paavist en østre Korsgangsfløj med Tilknytning til Kirkens Kor og en lignende vestre, der sagtens begge har haft Forbindelse med en nordlig Korsgang langs Kirken, saa at der har været en meget stor, firkantet Klostergaard. (Ny K.hist. Saml. VI, 361; K.hist. Saml. 2. R. VI, 361; 5. R. III, 609; Vilh. Lorentzen, De dske Præmonstratenserklostres Bygningshist., 1925, S. 38; samme i Dske Herregaarde ved 1920 III, 193). *H. J. H.*

Vreta, sv. Nonnekloster af Cistercienserordenen, i Linköpings Stift (o. 10 km fra Stiftsbyen), anlagt 1162 af Kong Karl Sverkersson, var før Vadstena Kloster maaske Sveriges betydeligste Nonnekloster. Bl. dets 32 Nonner har de fleste vistnok været af adelig Herkomst. Gennem Gaver og Testamenter erhvervede V. sig anselig Jordejendom; saal. f. Eks. da Lagmanden i Östergötland, Svantepolk Knutsson, 1256 indsatte sine to Døtre i Klostret og dertil skænkede Gaarde paa Öland og i Småland og sidenhen, da én af Døtrene, Katarina, blev Abbedisse, yderligere Jordegods. Ogsaa den anden Datter, Ingrid, opnaaede denne Værdighed, skønt først efter at hun, om vi tør tro Krønikerne, var blevet røvet fra Klostret af Ridderen Folke Algotsson. Efterhaanden besad V. Gods rundt om i hele Linköping Stift og ogsaa udenfor dets Grænser. Kongelige Fri- og Værnebreve udfærdigedes fra V. af Valdemar Birgersson (1250), Torgils Knutsson (1295), Magnus Eriksson m. fl. I 15. Aarh. tog saavel Unionskonger som Rigsforstandere Klostret under deres Værn, ligesom det forsynedes med Aflads- og Værnebreve af Stiftets Bisper og af to pavelige Legater, Vilhelm af Sabina (1248; se IV, 862) og Guido (1266; se II, 300). Ved sidstnævntes Besøg var Klostret nedbrændt, og Aflad udlovedes for Hjælp til Genopførelsen. Ved Klostrets Anlæggelse var antagelig en ældre, romansk Kirke fra o. 1100 overladt til Nonnerne. En Gravsten med Runeslangeornamentik og Runeindskrift viser, at Krdmmen havde vundet fast Fod her i 11. Aarh. Den ældste romanske, bjælkedækkede Basilika med Kor,

Absis og Korsarme udvidedes efter Klostrets Indretning med et stort Kor i cisterc. Stil; i 13. Aarh. overhvælvedes først Vestpartiet, siden Koret. Det var antagelig efter det sidstnævnte Arbejdes Udførelse (som vel fandt Sted efter Branden), at Kirken 1289 paany indviedes i Nærværelse af Kong Magnus Ladulås af dennes Broder, Biskop Bengt i Linköping. Fra 12. Aarh.s Kirke indgaar der væsentlige Partier i den nuværende; især maa mærkes det s. k. Ragnvald Knaphöfdes Gravkor mod Syd, hvor Vægmalerier fra den romanske Tid er fremdragne ved Restaureringen. Bl. senere Tilbygninger mærkes det Douglas'ske Gravkor fra 1663. Sit ydre Præg fik Kirken i det 18. Aarh., da Taget hævedes til samme Højde i hele Kirkens Længde, efter at det tidligere havde været højere over Koret, samt Vesttaarnet opførtes. Den nylig afsluttede, grundige og pietetsfulde Restaurering (1915—17) har ikke blot klarlagt Kirkens Bygningshistorie, men ogsaa gjort den til en af de ikke blot interessanteste, men ogsaa skønneste af Sveriges middelalderlige Landskirker. Den har ogsaa bragt for Dagen Klosterbygningernes og Klostergaardens Grundplaner. Traditionen udpeger i Kirken flere middelalderlige Kongegrave (Inge den yngre, Ragnvald Knaphöfde o. fl.), men Inskriptionerne paa disse er først tilføjet under Johan III. Klostret led stor Skade under Gustaf I Vasa, men kunde dog endnu under Erik XIV yde Værn og Ophold for nogle Nonner. Derefter ophævedes og inddroges det. (C. Silfverstolpe och E. Lundberg, De svenska Klostren intill Klostret i Vadstena i Sv. Hist. Tidsskrift, 1902; C. Curman, V. Klosters Kyrka i »En bok om Östergötland«, 1915). *Y. B.*

Wright. 1) **Charles Henry Hamilton W.**, engelsk Orientalist og Præst, f. 9. Marts 1836, d. 22. Marts 1909. W. fik sin Uddannelse i Dublin (Trinity College) og vakte Opmærksomhed ved sin Begavelse for orientalsk Filologi. I Leipzig blev han Dr. phil. I 1859 blev han Præst i Yorkshire, i Dresden 1863 og i Boulogne 1868. I 1874 vendte han tilbage til Irland og forbandt præsteligt Arbejde med videnskab. Forsken. W. viste sig i sine mange teol. Arbejder som en frisindet, dog i sine Resultater konservativ Kritiker; hans Arbejder var tunge i Formen, men hans Dygtighed var alm. anerkendt. — 2) **William W.**, engelsk Orientalist, f. 17. Jan. 1830, d. 22. Maj 1889. Sin Uddannelse fik han ved St. Andrews, studerede i Halle og Leiden, blev Prof. i Arabisk ved University College i London 1855, ved Trinity College i Dublin 1856—61; fra 1861—70 var han i British Museum beskæftiget med at katalogisere den store syriske Manuskriptsamling; fra 1870 virkede han som Prof. i Cambridge, i lige Grad skattet som Lærer og Videnskabsmand. Han deltog i Revisionen af det gl. Test. (1870—85), og her kom hans filologiske Viden i høj Grad Arbejdet til Nytte. Han er Forf. til en Række Værker, der omhandler orientalsk Filologi. *M. N.*

Wtenbogaert, se Uytenbogaert (IV, 721),

Vuarin, Jean François, kat. Præst i Genève, f. 10. Juni 1769 i Collonge ved Genève, d. 6. Sept. 1843. Efter at have studeret i Paris blev han 1792 Diakon, og som saadan var han Mellemmand ml. de under Revolutionen flygtede savojardiske Præster og de tilbageblevne. 1797 blev han præsteviet. 1806 blev han Spr. i Genève, og fra da af og til sin Død bestræbte han sig for under stadig Kamp med Autoriteterne at skaffe Katolicismen Fremgang i Byen, hvad ogsaa til Dels lykkedes. Han udgav en Mængde Stridsskrifter, dels under eget Navn, dels psevdonymt og anonymt. (Montet, Dictionnaire biographique des Genévois et des Vaudois II, 1878). *J. Blf.*

Wucherer, Johann Friedrich, baierisk protest. Præst og Opbyggelsesforf., f. 1803 i Nördlingen i Bayern, d. 26. Dec. 1881. Forældrenes tidlige Død stemte hans Sind til Alvor, saa han besluttede at studere Teol. Efter at have taget Eksamen i Erlangen 1826 var han i over 20 Aar Præst i sin Fødeby og derefter i Aha ved Gunzenhausen; begge Steder udførte han under megen Modstand et stort Vækkelsesarbejde. Allerede i Nördlingen blev han Medarbejder ved »Homiletisch-liturgisches Korrespondenzblatt«, hvor han i polemiske Artikler bekæmpede Oplysningsteol.en. Fra 1854 udgav han sit eget Blad »Freimund« samt flere opbyggelige Skrifter. Sammen med Löhe (III, 125) grundede han »Gesellschaft für innere Mission im Sinne der lutherischen Kirche« og virkede for den tysk-lutherske Kirkesag i Amerika. (Tiesmeyer, Die Erweckungsbewegung in Deutschland, 1906, Hæfte 8). *J. Blf.*

Wujek, Jakob, polsk Jesuit, f. o. 1540, d. i Krakau 27. Juli 1597. Efter sproglige og naturvidensk. Studier aflagde han 12. Juli 1571 Jesuitløfterne, hvorefter han beklædte forsk. Stillinger indenfor sin Orden, bl. a. var han i 3 Aar Provincial. Da de eksisterende katolske og ikke-katolske polske Bibeloversættelser var utilfredsstillende, oversatte han paany Bibelen paa Polsk efter den reviderede Vulgata. N. T. udkom i Krakau 1593, G. T. efter hans Død 1599. Desuden har han paa Polsk og Latin skrevet flere dogmatiske og opbyggelige Skrifter. (P. Alegambe, Bibliotheca scriptorum societatis Jesu, 1643). *J. Blf.*

Wulf. 1) **Claus** (Nicolaus) **W.**, slesv. Biskop, nævnes 1424 som Kannik i Slesvig, opholdt sig siden i længere Tid i Rom, blev Ærkedegn i Slesvig 1425, nævnes 1426 som Magister og 1427 som kejserlig Notarius, og blev 1429 ved pavelig Provision Biskop i Slesvig. I de polit. Stridigheder hørte han afgjort til de holstenske Hertugers Parti. I sit Bispestyre viste W. stor Iver for god Orden bl. Gejstligheden, for Gudstjenestens Værdighed og for Bispestolens Økonomi. W. nedlagde sit Embede 1474 og døde 1481. — 2) **Johan W.** (Hans Ulf), slesv. Prælat, f. 1470, nævnes 1497 som Præst i Slesvig Stift og blev siden Mag. og pavelig Notar. Fra Aar 1500 viste han en enestaaende Evne til paa sin Haand at ophobe en stor Mængde kirkl. Embeder i de forskelligste Landsdele. 1512—1513 var han Christiern II's Udsending i Rom, bl. a. for at klage over Biskop Jens Andersen Beldenak (I, 84), 1517 bistod han Arcimbold under dennes Afladshandel og blev til Løn herfor Provst i Haderslev (Barvithsyssel). Siden kom han i et spændt Forhold til Chr. II og sluttede sig afgjort til Frederik I. Under Ref.en i Nordslesvig under Hertug Chri-

stian (III) maatte han trække sig tilbage til sine Embeder i Lübeck, Plœn og Eutin og døde o. 1541. W. gør Indtryk af at have været en typisk Repræsentant for den hensygnende Katolicisme, en godsgrisk og snu Prælat. (K.hist. Saml. 5. R. VI, 141 ff.). — 3) **Maria W.**, f. Martens, en Skolelærerdatter fra Oxenbøl i Haderslev Amt, f. o. 1680, var tidlig religiøst bevæget, udgav 1718 en Overs. af Dele af Scrivers Sjæleskat, var forinden blevet gift med en dygtig Tømrermester, Matthias W., der døde 1728 i elendige økonom. Forhold. Enken kom i Forb. med Præsten Enevold Ewald, der ægtede hendes Datter Marie. Imidlertid gav hun sig under stærk herrnhutisk Paavirkning til at holde gudelige Forsamlinger i »Den gyldne Okse« paa Gammeltorv og udviklede i disse en Del sværmeriske Meninger, der førte til et Brud med flere kbhvnske Præster, der klagede til Kongen. En Kommission blev nedsat, der efter endeløse Forhandlinger 1734 frifandt hende. Hendes senere Skæbne og Dødsaar er ubekendt. (K.hist. Saml. 5. R.V, 417-53). *B. K.*

Vulfila, se Goter (II, 240).

Wulfram, Helgen, Biskop af Sens, sandsynligvis født under Clodevig II (638-656), d. 20. Marts, før 704. Efter i en Aarrække at have opholdt sig ved Theoderik II's Hof blev han 684/5 udnævnt til Biskop i Sens. I Beg. af 690'erne siges han at være kommet som Missionær til Friesland og at have virket dér i 5 Aar; men da hverken Beda eller Alcuin omtaler dette, er det næppe rigtigt. *J. Blf.*

Vulgata, den kat. K.s officielle, latinske Bibeloversættelse. Den (de) gamle lat. Bibeloversættelse(r), der tidligere alm. gik under den unøjagtige Betegnelse Itala (II, 572), forelaa i 4. Aarh. i saa mange indbyrdes afvigende og fordærvede Tekstformer, at Pave Damasus (I, 590) fandt en Revision paakrævet. Han overdrog Arbejdet til Hieronymus (II, 425 f.), der 382 begyndte at revidere N. T. Han sammenlignede de forsk. Haandskrifter og udvalgte de Læsemaader, der kom den gr. Grundtekst nærmest; saa vidt muligt afholdt han sig fra selv at gribe ind med ny Oversættelse. Iøvrigt er Revisionen typisk for Hieronymus' ujævne Arbejdsmaade; medens Mt., Mk. og første Kap. af Lk. er forholdsvis grundigt bearbejdede, har han i Slutn. af Lk. og i Beg. af Joh. overtaget den gl. Overs. næsten uforandret; de senere Kap. i Joh. er atter behandlet med større Omhu; for Resten af de nytest.lige Skrifter indskrænkede han sig til et ret flygtigt Gennemsyn, glattede Sproget hist og her og rettede enkelte iøjnefaldende Fejl. — Efter Damasus' Død 384 drog H. til Palæstina, hvor han i Cæsarea lærte Origenes' Hexapla (III, 452) at kende; dette gav ham Lyst til paa Grundlag af den hexapariske Septuagintatekst, at foretage en Revision af den gl. lat. Overs. af G. T., og saaledes bearbejdede han først Salmerne; denne Bearbejdelse har senere fundet Udbredelse i Gallien og faaet Betegnelsen *Psalterium Gallicanum*. Ogsaa andre af G. T.s Skrifter reviderede han paa samme Maade; disse Arbejder er dog til Dels gaaet til Grunde. H. blev ikke staaende ved dette lidet tilfredsstillende Arbejde, men gik snart videre og paabegyndte en Oversættelse af G. T. efter den hebr. Grundtekst. I Aarene 390—405 udgav han efterhaanden G. T.s kanoniske Skrifter og enkelte af Apokryferne, Tobit og Judith, der oversattes fra »Kaldæisk« (Aramaisk). Overs.n er et efter Datidens Forhold betydeligt Arbejde, der forener Troskab mod Originalen med et flydende og let lat. Sprog. Den blev straks stærkt angrebet af Rufinus (III, 839), og ogsaa Augustin var betænkelig ved dens Afvigelser fra den hævdvundne Overs. Den nye Ps.overs. *juxta Hebraeos* kunde dog ikke trænge igennem; det ovenfor nævnte *Psalterium Gallicanum*, der kun lidt afveg fra det gl., benyttedes i det rom. Breviarium, fandt senere Optagelse i den hieronymianske Bibel og er saaledes den kat. K.s autoriserede Ps.overs. — De af Apokryferne, som Hieronymus ikke havde oversat (Salomons Visdom, Sirach, Baruch, 3. Esra, 1. og 2. Makk.) optoges senere, væsentlig uforandret, fra den gl. lat. Overs. Denne uensartede Bibelovers. vandt efterhaanden mere og mere Anseelse og fortrængte til Slut ganske sin ældre Medbejler. Fra 13. Aarh. betegnes den som Vulgata, ɔ: den almindeligt benyttede; det Tridentinske Koncil (sessio IV, 1546) erklærede den for authentica, autoriserede den til Brug ved offentlige Prædikener og Disputatser og fastslog, at »ingen under noget Paaskud maatte vove eller fordriste sig til at forkaste den«. I Tidens Løb var dens Tekst imidlertid blevet yderlig fordærvet ved Afskriveres Uagtsomhed og iblandet Læsemaader fra den gl. lat. Overs., saa det var blevet en Nødvendighed at fremskaffe en paalidelig Tekst. Under Sixtus V (IV, 202) udkom 1590 en pavelig Udg., som en samtidig Bulle erklærede for autentisk og normativ for alle senere Udgaver. Denne editio Sixtina indeholdt dog talrige Fejl, som en korrigeret Udgave 1592 forgæves søgte at raade Bod paa; først en 3. Udgave fra 1598 gav den definitive Tekst, der genfindes i de alm. kat. V.udgaver. Denne er dog langt fra den opr. hieronymianske Tekst, som man først i den nyeste Tid gennem kritiske Arbejder nærmer sig til at genvinde. For N. T.s Vedkommende har Englænderne J. Wordsworth og H. J. White 1889 paabegyndt Udgivelsen af en stort anlagt, endnu ufuldendt Udgave; en editio minor af dette Værk, baseret paa de 7 ældste Haandskrifter fra 6.—10. Aarh., udkom 1911. V. til G. T. foreligger endnu ikke i nogen kritisk Udgave; Heyse og Tischendorf, Biblia sacra latina V. T. Hieronymo interprete, 1873, giver den officielle Tekst med Kollation af et enkelt Haandskrift, Cod. Amiatinus, fra 8. Aarh. Fra 1907 har en pavelig Commissione per la revisione della Vulgata under benediktinsk Ledelse arbejdet paa at fremstille en tidssvarende Udgave under Titlen: Biblia sacra juxta latinam Vulgatam versionem ad codicum fidem edita. 1926 kom Bd. I, Genesis, udg. af H. Quentin. Udgiverens tekstkritiske Principer har været Genstand for adskillig Kritik, og Udgaven kan ikke betragtes som afsluttende. (G. Grützmacher, Hieronymus, I, 1901, 215-25; II, 1906, 91-110; H. J. White i Dictionary of the Bible IV, 1902, 873-90; E. Jacquier, Le N. T. dans l'église chrétienne II², 1913, 117-207; om V.s Betydning for N. T.s Tekstkritik se A. v. Harnack, Zur Revision der Prinzipien der neutest.-lichen Textkritik, 1916; om Sproget i V.

se C. E. Plater and H. J. White, A grammar of the Vulgate, 1926). *P. O.*

Vulgærrationalismen, jfr. Supranaturalisme (IV, 412), Rationalisme (III, 696), Röhr (III, 857), Paulus (III, 505), Wegscheider (IV, 792).

Wullenvever, Jürgen, lybsk Statsmand, f. 1492 i Hamburg, boede som Købmand i Lübeck, deltog i Togtet til Norge med Christiern II og blev efter sin Hjemkomst 1533 Borgmester. W. var en udpræget Repræsentant for Demokratiet og Protestantismen og fattede snart store Planer om at gøre Lübeck til Centralpunktet i Norden bl. a. ved at undertvinge Danmark. Ved en Folkeopstand blev det aristokratiske Raad styrtet, og 1534 blev en Hær og Flaade under Grev Christopher af Oldenburg sendt mod Danmark. Denne Krigs uheldige Gang nødte W. til at rejse til D., og i hans Fraværelse kom det aristokratiske Parti i Lübeck atter til Roret. Af Rigskammerretten blev Byen truet med Rigens Acht, om den gl. aristokratiske Forfatn. ikke blev genindført. Dette skete 1535, og W. nedlagde sit Embede 1536. Af Erkebiskop Christopher af Bremen blev han derpaa fængslet og holdt i Fangenskab i Steinbrück ved Wolfenbüttel. 29. Septbr. 1537 blev han paa den mest barbariske Maade halshugget og parteret. *B. K.*

Vulliemin, Louis, schweizisk Forf. og K.historiker, f. i Yverdun 1797, Discipel bl. a. af Pestalozzi, d. 1879. Tidligt vaktes hans Interesse for Fædrelandets Hist.; han blev Præst 1822 og udgav o. 1830 Müllers Schweiz' Hist., som han 1835 fortsatte med »Le Chroniqueur« I-II, Ref.ens Hist. i det romanske Schweiz. Senere fortsatte han dette Arbejde og førte det ned til 1712. Det er et lærd Førstehaandsarbejde, vidnende om uhyre Flid og Grundighed. Efter 1848 er han Ven af Frikirken i Vaud, ivrig Forkæmper for Rel.s-Frihed, Prof. i K.hist. ved Frik.ns Fakultet indtil 1865. V. har foruden det ovennævnte skrevet talrige hist. Arbejder og Afhdl.er i en Række kirkl. Blade. *V. L. P.*

Vulpius, Melchior, Komponist, f. 1560 i Grevskabet Henneberg i Thüringen, var Kantor i Weimar til sin Død 1616. Udgav Cantiones sacrae I-II, 1603, og derefter 1604 sit Hovedværk »Kirchengesang und geistliche Lieder« (2. Udg. 1609 med Titel: Ein schön geistl. Gesangbuch). Det meste af ham heri er Udsættelser Man har stødt sig over Særheder, men Laub roser ham for genial Selvfølgelighed og har fremdraget enkelte af hans Melodier (Denne er Dagen som Herren har gjort). *P. S.*

Wultejus, Johannes, sv. Præst og Ps.digter, f. i Stockholm 1639, Filosofi Magister i Uppsala 1668, præsteviet 1669, s. A. Præst ved den tyske Kirke i Göteborg, siden Overhofpræst og Præst ved Riddarholmen, d. 1700. W. var en betydelig Prædikant. I Følge Svedberg har han skrevet Bodsps.n »Ach hvad skal jagk dock begynna?« (gl. Ps.bog Nr. 244), i Wallins Ps.bog omarbejdet af G. Adlerbeth til den kendte »Ach! hvar skall jag tillflykt finna?« (Nr. 177). *H. Wij.*

Wundt, Wilhelm, tysk Filosof, f. 1832. d. 1920, siden 1875 Professor i Leipzig. W. begyndte som Fysiolog og Psykolog; hans Arbejde gik først og fremmest ud paa at hæve Psykologien op til Videnskab. Midlet hertil fandt han i Anvendelsen af den naturvidensk. Metode paa Psykologien: Individualpsykologien bliver til Eksperimentalpsykologi. For dette Formaal grundlagde W. 1879 det første Institut for eksperimental Psykologi, hvor mange af Nutidens betydeligste Psykologer har hentet deres grundlæggende Uddannelse, ligesom dette Institut har tjent som Mønster for lignende Anstalter i Europa og Amerika. Imidlertid maatte denne psykologiske Metode, da det gælder Fælleslivets Grundfænomener, kompletteres med den folkepsykologiske Metode Folkepsykologien skal da behandle saadanne Frembringelser af det mskelige Fællesliv som Sprog, Kunst, Myte, Rel. og Sæder. Psykologien ses nu som Grundlaget for alle Aandsvidenskaber og dermed ogsaa for Filosofien. Især gælder dette Logiken og Etiken, som rigtignok bærer et empirisk Præg, men alligevel skal være Norm-Videnskaber. Sin Afslutning faar Filosofien i den induktive Metafysik, hvis Opgave er at fremstille Specialvidenskabernes almene Resultater i deres systematiske Sammenhæng og samle dem til et modsigelsesløst System. Men da Msket ikke blot er tænkende, men fremfor alt villende, bliver Metafysiken en Viljesmetafysik, som først giver Grundvolden for en samlet Verdensanskuelse. — Sin betydeligste Indflydelse, saavel i Almindelighed som specielt indenfor Religionsvidenskaben, har W. øvet ved sit store Værk »Völkerpsychologie« I-X, 1900—1920, som med sin overordentlige Beherskelse af et næsten uudtømmeligt Stof er blevet grundlæggende indenfor de behandlede Spørgsmaal; fra et filos. Synspunkt forringes imidlertid dets Betydning ved en paafaldende, principiel Uklarhed. Bl. hans øvrige Arbejder kan mærkes »Grundzüge der physiologischen Psychologie« (1874; 6. Opl. 1908—11), »Logik« (1880—83; 4. Opl. i 3 Bd. 1919), »Elemente der Völkerpsychologie« (1912). *A. Ng.*

Wuppermann, Dorothea, f. 1747, visionær Dame, som 1772 opholdt sig hos Collenbusch (I, 535) og paavirkede ham ved sine Syner. Hun blev senere gift med Pastor Elbers i Lüttringhausen. (Ritschl, Geschichte des Pietismus I, 1880, S. 576). *J. Blf.*

Wupperthaler Traktatselskab blev ligesom flere andre tyske Traktatselskaber stiftet under engelsk Paavirkning. Dr. Pinkerton fra London gav 1814 Stødet til Oprettelsen. *A. Th. J.*

Wurz, Ignaz, kat. Homiletiker, Prof. i gejstlig Veltalenhed i Wien, f. 1731, d. 1784. W. var en højt skattet Prædikant, og hans talrige Prædikener (udkom i 8 Dele 1783—86) var prægede af en ophøjet Ro og en kraftig, mandig Stil og fri for alle polemiske Udfald mod Modstanderne. Ved deres mange filos. Tanker og Synspunkter bærer de Præg af den frembrydende filos. Strømning omkring Aarhundredskiftet; Sproget er omhyggeligt formet og poleret og i det væsentligste lig det moderne Højtysk. Ogsaa som gejstlig Lejlighedstaler var W. skattet; mest kendt er hans Sørgetale over Maria Theresia. W. udgav 1776 »Anleitung zur geistl. Beredsamkeit«. *S. H.*

Wuttke, Karl Friedrich Adolf, tysk protest. Teolog, f. 10. Novbr. 1819 i Breslau, d. 12 Apr. 1870, studerede som ung Filosofi og Religionshist. og blev 1848 Privatdocent i Filos. i Bres-

lau. Han udgav en Prisafhdl., »Kosmogonie der heidnischen Völker vor der Zeit Jesu und der Apostel« (1850), og »Geschichte des Heidentums« I-II (1852—53) og blev 1854 teol. Prof., først i Berlin, derefter 1861 i Halle. W. bekæmpede Vulgærrationalismen og Overtroen, baade i Hedenskabet og i Kristenheden. 1860 udsendte han »Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart« og 1861 - 62 »Handbuch der christl. Sittenlehre« I-II. Han forsvarede kraftigt den luth. Bekendelses Ret indenfor den preussiske Union. *A. Th. J.*

Wycliffe. John, engelsk For-Reformator, f. omkring 1324, d. 1384, var fra Yorkshire og kom sandsynligvis i Midten af 1340'rne til Univ. i Oxford, hvor han studerede Filos. og stiftede Bekendtskab med Occams Erkendelsesteori (III, 415) og den i Defensor pacis (se Marsiglio fra Padova III, 183) indeholdte Stats- og Kirketeori. Gennem Studiet af Plato og Augustin blev han dog i Modsætning til Tidens Filos. Realist (se Skolastik IV, 221; Via Antiqua IV, 841). Han tilegnede sig Oxford-Skolens Interesse for Naturerkendelse og fik saaledes sin Realitetssans yderligere skærpet. Desuden drev han juridiske Studier og arbejdede sig ind i den k.polit. Lovgivning, hvis Hensigt var at begrænse Papalismen i England Men endelig blev Teol. hans vigtigste Studiefelt, og han gjaldt som Teolog for at være den lærdeste i Europa i sin Samtid. Gennem Occamismen og eventuelle valdesiske Indflydelser (IV, 739) førtes han til en grundig Bibelforskning, dog kun paa Grundlag af Vulgata. Ligeledes paavirkedes han af den særprægede eng. Mystik. Omkring 1360 modtog han et Præbende og synes at have været Pluralist. I Oxford underviste han i Filos. og fra o. 1366—72, da han blev teol. Mag., i Teologi. 1374 blev han som bibelkyndig af den eng. Regering sendt med en Legation til Brügge bl. a. for at forhandle med pavelige Udsendinge om kirkl. Klagemaal fra England. Ved denne Lejlighed fik han saa stærkt Indtryk af det dybe kirkl. Forfald og Trangen til national eng. Selvstændighed overfor Pavek.n, at han efter Hjemkomsten til England tog Sagen op til Behandling. Det første offentlige Stadium i hans Virksomhed blev som **patriotisk K.politiker**. Vigtigst var hans store Værk »De civili dominio«, 1376—77, hvori han forfægtede det nationales Ret overfor Pavek.n. Han synes her at have været paavirket dels af det store, middelalderlige Fattigdomsideal, dels af den særegne eng. Feudalisme, som var skabt gennem Vilhelm Erobreren, og i Følge hvilken al Ejendom i England tilhørte Kongen, forlenedes el. toges tilbage af ham. K.ns hele dominium stammer fra Gud, er af ham givet til Len og bør gennem den af Gud indsatte Konge fratages K.n, naar denne ikke opfylder Lensherrens Lov, ikke lever fattig i forsagende Kærlighed. Alt K.gods bør saaledes sækulariseres af Staten og blive national Ejendom; i verdslige Ting har Englands Konge intet at gøre med Paven. — Gennem vældige Prædikener i London vandt W. snart stor Tilslutning baade i de højeste Kredse og i de brede Lag. Forgæves indkaldte Biskopperne ham i 1377 til Forhør hos Biskop Courtenay af London, forgæves fordømte Paven s. A. 18 af W.s Teser; forgæves indkaldtes han atter 1378 for den biskoppelige Domstol. Parlamentet og Folkemængden beskyttede ham mod al kirkl. Vold. Men disse Begivenheder førte W. til hans andet Kampstadium: han udviklede sig fra national til **relig. Opponent**. Det store Skismas Udbrud drev ham frem til yderligere at kritisere Papalismen og det hierarkiske Kirkebegreb. I Stedet satte han Bibelen som eneste Norm for Troen og som tilstrækkelig Autoritet selv for det ydre Regimente, saa i K.n Samfundet af de til Salighed prædestinerede og underordnede de gejstlige under Statens Love (først og fremmest i Skrifterne »De veritate sacræ scripturæ«, »Tractatus de ecclesia«, »De potestate papæ« og »De officio regis«, alle fra 1378—79). W. tog dog ikke Skridtet konsekvent ud af Middelalderen. Paa skolastisk Vis blev Troen for ham ved at være en »Holden for sandt«; han kunde ikke opgive Messens og de gode Gerningers Fortjeneste; Bibelen vedblev at være en Lovbog, ikke Evangelium, og selv Pavedømmet anerkendtes, hvis det bidrog til Fattigdomsidealets Gennemførelse i K.n. Men hans Opposition rettede sig mod hele Kirken som Institution, og Lægfolkets Ret paa det relig. Omraade blev hævdet. — Her behøvedes noget positivt nyt og ikke blot Kritik. Saaledes indtraadte det tredje Stadium for W.; han blev **relig. Reformator**. Fremfor alt søgte han at arbejde i to Retninger: ved Bibeloversættelse og Forkyndelse. I 1380 begyndte W. sin berømte Bibelovers. fra Vulgata til Folkesproget; han fuldførte ikke selv mere end Ny Test., det gl. Test. blev oversat af hans Ven Nikolas fra Hereford; en Revision blev iværksat 1388 af Medhjælperen i hans Pastorat Lutterworth, John Purvey. Det var den første Bibel paa germansk Sprog siden Ulfilas Dage (II, 240 b). Den fik ogsaa en for Datiden usædvanlig Udbredelse i Haandskrifter og bidrog til at rodfæste det eng. Folks stærkt relig. Disposition. Med sin Overs. blev W. Verdensbiblernes Fader, ligesom han gennem den stærkt paavirkede det eng. Sprog og den eng. Kultur. Efter Frans fra Assisi's Mønster (II, 99) udsendte han Vandreprædikanter, baade gejstlige og Lægfolk, som yderligere udbredte hans evang. Anskuelse og etisk-lovmæssige Biblicisme. De fik hurtigt Navnet Lollarder (en ældre Kætterbetegnelse fra Flandern) og beholdt dette Navn som et Æresnavn. — Under Uddannelsen af disse Prædikanter maatte W. yderligere fordybe sig paa det dogmatiske Omraade. Saaledes indtraadte fra 1381 det fjerde Afsnit: W. blev **dogmatisk Hæretiker**. Han angreb i 12 korte Sætninger Transsubstantiationen og gik djærvere end nogen anden i Middelalderen imod Forvandlingslærens »nye Hedenskab«; i Stedet fremførte han en Nadverlære, som næsten er identisk med de 39 Artiklers. Kritiken rettede sig mod hele den katolske Sakramentopfattelse og Fromhedslivets herskende Former: Relikvier, Helgendyrkelse, Cølibat osv. Fra 1382 forkastede han helt Pavens Autoritet. En ny Læreanskuelse, bygget paa Personlighedsreligion og Frelse alene gennem Naaden var ved at gro frem. W. blev den første og den eneste, som i fuld Forstand kan kaldes Reformationens Forløber; i snævrere Forstand gælder

dette Kalvinismen og den anglikanske Nonkonformisme. Men gennem sine Angreb paa Sakramenter og Folkefromhedens populære Former vendte han Opinionen imod sig. Han fik ogsaa Skylden for det store Bondeoprør 1381, skønt det bundede i en økonomisk-social Kursændring i England. Saa snart hans mest energiske Fjende, Biskop Courtenay, blev Ærkebiskop, lod denne en kirkl. Notabelforsamling forkaste 24 af W.s Sætninger som kætterske, og W. blev kaldt til en Synode i Oxford. Hans Tilhængere blev lyst i Band, men man vovede ikke at dømme ham selv. Han maatte blot opgive sin Lærervirksomhed i Oxford og trak sig tilbage til Lutterworth, hvorfra han fortsatte med at udsende sine Flyveskrifter og Prædikanter. Hans Fremstilling naaede nu Højdepunktet af Skarphed og litterær Betydning (Trialogus osv.). Men der forundtes ham ikke Tid til helt at udforme sit Værk. I Fred blev han begravet i sin Kirke; nogle Aartier senere blev hans Ben gravet op og brændt, da han af Konciliet i Konstanz (II, 834) blev dømt som en haardnakket Kætter. 1897 blev der i hans By rejst en vældig Obelisk til Minde om ham. (A. W. Shirley, Catalogue of the orig. works of W., [epokegørende for W.-Forskningen]; F. D. Matthew, The English works of W., 1880. The W.-society's store Edition af W.s Skrifter ved Loserth o. fl. med vigtige Vejledninger. G. Lechler, W. I-II, 1873; J. Loserth, Hus and W., 1884; J. C. Carrick, W. and the Lollards, 1908; J. Gairdner, Lollardy and the reformation in England I-IV, 1911—13; E. Troeltsch, Soziallehren, 1912; R. Seeberg, Dogmengeschichte, III², 1913). *Hj. H.*

Wylie, James Aitken, skotsk Teolog, f. 9. Aug. 1808, d. 1. Maj 1890, uddannet i Aberdeen og ved St. Andrew's (1826), Professor ved »Protestant Institute« i Edinburgh, en Institution, der er grundlagt af de protest. K.r i Skotland med det bestemte Formaal at give Undervisning i de forsk. Principper, som ligger til Grund for den romerske og evang. Teologi. W. er tillige Forf. til en betydelig Række Værker, hvoraf adsk. er Rejsebøger, der skildrer hans talrige Rejser, medens andre er rettet polemisk mod Pavedømmet. *M. N.*

Wynfrith, se Bonifatius (I, 357).

Wünsche, Karl August, tysk Teolog og Hebraist, f. 1839 i Nærheden af Zittau, d. 1913. W. virkede 1869—1905 som Overlærer i Dresden. Hans talrige Værker omhandler baade gl.-testl., ny-testl. og Talmudisk Litteratur. Af hans Skrifter kan nævnes: »Jesus in seiner Stellung zu den Frauen«, 1872; »Neue Beiträge zur Erläuterung der Evangelien aus Talmud und Midrasch, 1878, og »Bibliotheca Rabbinica«, en Samling gl. Midrascher, som er oversatte til Tysk, I-XII, 1880—85. Sm. med nogle andre Lærde udgav W. »Die jüdische Literatur seit Abschlusz des Kanons« I-III, 1894—96. *S. H.*

Würdtwein, Stephan Alexander, tysk. kat. Kirkehistoriker, f. 12. Okt. 1721, d. i Ladenburg 11. Apr. 1796. W. blev 1783 Titulærbiskop af Heliopolis og bistod Biskoppen af Worms. Han studerede især Bispedømmerne Mainz's og Worms's Hist. og udgav en lang Række hist. Dokumenter til Belysning af denne. *A. Th. J.*

Württemberg, tysk Forbundsstat, tidligere Kongerige, har et Areal paa omtrent 20.000 □ Km. Dets ældste kendte Befolkning var Sveverne. I 1. Aarh. e. K. erobrede Romerne W., i 3. Aarh. erobredes det af Alemannerne, som atter o. 500 kom ind under det frankiske Rige. Nu fandt Krdmmen Vej til W., og i lex Alamannica (o. 600) fremtræder den som herskende Rel. I 9. Aarh. blev W. en Del af Hertugdømmet Schwaben, der atter opløstes i 13. Aarh. Grev Ulrich af W. erhvervede sig da et betydeligt Landomraade, som yderligere udvidedes under senere Grever. 1495 blev Grev Eberhard af W. Hertug. Under Hertug Ulrich (1498—1550) blev Ref.en indført ved Schnepff og Blarer, men Forholdene var urolige, og Ulrich blev to Gange forjaget. Under hans Søn Christoph (1550—68) blev K.væsenet endeligt ordnet af Johannes Brenz (I, 385). Den augsburgske Konfession af 1530 og *den württembergske Konfession* af 1551 (se Confessio Wirtembergensis I, 545) var K.ns Grundlove. I Spidsen for K.n stilledes et Konsistorium, som varetog de aandelige Interesser og indre Anliggender, og et K.raad, som varetog de økonomiske. Selv var Christoph og efter ham hans Efterfølgere summus episcopus. Hertug Eberhard III lod 1669 de saak. Württembergske Summarier udarbejde, Parafraser over samtlige Bibelens Skrifter (og Apokryfer), der fik stor Betydn. for Landets ejendommelige Bibelfromhed. Ved senere Udgaver beherskedes de af den Bengel'ske Skoles Standpunkter. 1733 overtog en kat. Hertug Landets Styrelse. Da blev det ved Religionsreversalierne bestemt, at K.regimentet skulde overgaa til den øverste Statsmyndighed, Gehejmeraadet. Denne Ordning bevaredes indtil 1797, da den evang. Hertug Frederik II overtog Regeringen og dermed tillige Summepiskopatet. Under ham blev W. 1803 Kurfyrstendømme og 1806 Kongerige. Et Rel.s-Edikt stillede 1806 Katoliker, Reformerte og Lutheranere lige. 1819 udformedes K.ordningen nærmere, stadig saaledes, at Fyrsten ydede alle tre K.afdelinger Beskyttelse og førte øverste Opsyn med dem. 1910 havde W. omtrent 2½ Mill. Indb., hvoraf over 1½ Mill. var Protestanter og 740.000 Katoliker. Det relig. Liv er kraftigt og støttes af ejendommelige Samfunds- (»Gemeinschaft«-) Bevægelser. Af disse har der været tre: en ældre, pietistisk (jfr. Bengel I, 260; Blumhardt I, 341), hvis Medlemmer samler sig til fælles Opbyggelse ud fra Skriften, Michelianerne, hvis Stifter var Bonden Michael Hahn (II, 329), og som giver sig en Del af med teosofisk Spekulation og Askese og stærkt betoner Helliggørelsens Betydning, og endelig Pregizerianerne, hvis Stifter var Præsten Pregizer (III, 589), som lægger Eftertryk paa Retfærdiggørelsen, og som staar ret afvisende over for K.n. 1905 var der i W. 5442 Metodister, 1832 Baptister, 1375 Irvingianere og en Del andre Sekterere, samt o. 12.000 Jøder. Revolutionen efter Verdenskrigen medførte, at K.regimentet over Protestanterne overgik til den evang. K.styrelse. Det evang. Konsistorium i Stuttgart, der staar under Tilsyn af Ministeriet for Kirke- og Skolevæsenet, er øverste kirkl. Myndighed. Konsistoriet i Forbindelse med Landets fire Generalsuperintendenter udgør en Synode, der

behandler Spørgsmaal af almenkirkl. Betydning, saaledes Spørgsmaal, der skal tages op af Lovgivningen. W. havde 1920 1156 evang. Præsteembeder i 983 Sogne og 1196 Kirkebygninger. Landskirken er evangelisk-luthersk. Dens Teologer uddannes af det teol. Fakultet ved Universitetet i Tübingen (IV, 653). *A. Th. J.*

Würzburg, Bispedømme og By i Baiern. Efter at Krdmmen var blevet forkyndt af Irlænderen Kilian (II, 772) oprettedes 741 Bispedømmet W af Bonifatius med Burchard som første Biskop. 1168 gav Frederik Barbarossa Bispen af W. Hertugværdighed. W. blev 1397 af Kong Wenzel gjort til fri Rigsstad, men Bisperne hævdede deres Magt over Byen. Paa Ref s-Tiden lykkedes det Biskopperne at bevare Stiftet katolsk, og Julius Echter von Mespelbrunn (I, 708) gennemførte Kontraref.en med kraftig Haand; desuden genoprettede han 1582 Universitetet og grundlagde det endnu bestaaende Julius-Hospital. Under Trediveaarskrigen indtog Gustav Adolf 1631 W. og forsøgte uden Held at udbrede Protestantismen i Stiftet. 1803 sækulariseredes Bispedømmet og kom under baierisk Pfaltz. 1817 foretoges en Reorganisation deraf. Stiftet omfattede 1911 560,000 Katolikker og 120,000 Ikke-Katolikker Byen W. har 90,000 Indb., hvoraf c. 15,000 Protestanter. Bl. Byens Kirker maa nævnes Domkirken, bygget i 13. Aarh. i romansk Stil, dens Indre omdannet 1701 i Barok (rummer bl. a. 28 prægtige Bispegrave), Mariakapellet i gotisk Stil fra omkring 1400. Neumünsterkirken fra Beg. af 18. Aarh. og St. Burchard Stiftskirke, Byens ældste bevarede Kirke, bygget i 12. Aarh. Det storslaaede Residensslot er et af 18. Aarh.s prægtigste Rokokoslotte, opført 1720—44 af Neumann; det rummer 5 Sale, 312 Gemakker, Kirke og Teater; især ved Venetianeren Tiepolo's Fresker er det overdaadigt udstyret. Det var tidligere Fyrstbiskoppens Bolig, blev derpaa kongeligt Slot og er nu Musæum. *J. Blf*

Würzburger-Kongressen 1848. Da de revolutionære Tilstande i Tyskland i 1848 baade kunde gøre det ønskeligt, at den kat. K. styrkede sin Stilling, og samtidig kunde give Haab om en større Uafhængighed for K.n overfor Staten, drøftede man paa Bispeforsamlingen i Köln i Aug. 1848 i Anledning af Kölner-Domens Indvielse Sammenkaldelsen af et Nationalkoncilium, og da Tanken vandt Bifald, besluttede Ærkebiskop Geissel i Köln at sammenkalde til en Bispeforsamling i W. Denne fandt Sted fra 22. Okt. til 16. Nov. Man begyndte med Professio fidei Trident. og en Erklæring om Fastholden ved den apostolske Stol. Iøvrigt fremsattes de ultramontane Krav m. H. t. K.ns Forhold til Staten, navnlig i Undervisningsspørgsmaal. De følgende Aar afholdtes lignende Forsamlinger i Köln, Freising og Freiburg. *J. Blf.*

Wyttenbach, Thomas, schweizisk Humanist, f. 1472 i Biel, d. 1526. W. studerede i Tübingen og blev Tilhænger af via antiqua (IV, 841), men kom 1505 til Basel, hvor han blev Lærer for Zwingli og Leo Jud. Disse priser ham begge, men synes dog at tillægge ham for stor reformatorisk Betydning 1507 blev W. Præst i Biel og begyndte efter nogle Aars Forløb at angribe Misbrug ved Afladen og ved Messen. 1524 giftede han sig, men dette Skridt førte til hans Afsked, og han døde i Armod og Sorg uden at være naaet til fuld evang. Klarhed og uden at være bleven Reformator. *A. Th. J.*

Wä Kloster, se Beckaskog (I, 245).

Vædder. V.en, der regnedes højt til Slagtning (1 Mos. 31, 38; 5 Mos. 32, 14), gjaldt som det værdifuldeste Offerdyr bl. Smaakvæget. Vi finder V.en fra de ældste Tider som Brændofre (1 Mos. 22, 13; 1 Sam. 15, 22; Jes. 1, 11; Mika 6, 7). I Lovene om det daglige Offer og om Festofre nævnes de ofte (4 Mos. 28, 11. 19. 27; 29, 2. 8. 13. 17. 20. 23. 26. 29. 32. 36; 3 Mos. 8, 18. 22; 9, 2; 16, 3. 5; 23, 18; endvidere 4 Mos. 7, 15. 87; 1 Krøn. 15 [16], 26; 2 Krøn. 13, 9; 29, 21; Job 42, 8. — 4 Mos. 23, 1. 29). Ogsaa til Maaltidsofre anvendtes de (f. E. 3 Mos. 9, 4. 18; 4 Mos. 7, 17. 88). Til Syndofre anvendtes ikke V., men for det meste Bukke; derimod var V. det forordnede Offerdyr ved Skyldoffer (Bødeoffer): 3 Mos. 5, 15. 18. 25; 7, 1 ff.; 19. 20—22; 4 Mos. 5, 8; Ezek. 40, 39; Esra 10, 19. Et saadant Skyldoffer (ashām) tænkes der øjensynlig paa i Jes. 53, 10, hvor Herrens Tjener giver sit Liv som Erstatning for Menigheden, der egentlig skulde dø. Der kan ogsaa mindes om »Lammet« i Joh. 1, 29 og »det lidet Lam« (Vædderlam, »arnion«) i Joh. Aab. 5, 6, hvilke begge gaar tilbage paa Jes. 53, 7. *L. G.*

Vægt (i Bibelen), se Mønt (III, 331).

Vækkelse, se Opvækkelse (III, 439); Le Réveil (III, 775); Revivals (III, 777).

Værkhellighed, se Gerninger (II, 200).

Værneengel (Skytsengel). I Tilslutning til Hebræerbrevets Ord (1, 14; jfr. her I, 765) om Englene som tjenende Aander, der udsendes til de Kristnes Hjælp, opkom allerede i Oldkirken den Tanke, at hver enkelt Kristen fra Daaben har en Engel ved sin Side som »Opdrager og Hyrde« (Basilios). Til Begrundelse henvistes til Mt. 18, 10 (Basilios), 1 Mos. 48, 16 (Krysostomos) og senere til Ap. Gern. 12, 15. Indenfor den kat. K blev Tanken snart meget populær og uden udtrykkelig at være kirk. defineret hævdes den som »almindelig Mening« af den kat. Dogmatik. Som V.s Opgaver nævnes Afvendelse af Farer til Legeme og Sjæl, Indgivelse af gode Tanker og hellige Paamindelser, Frembærelse af Bønner for Guds Trone, og i Døden Ledsagelse af Sjælen til Gud. En udbredt Opfattelse bl. kat. Teologer er endvidere, at ikke blot Kristne, men alle Msker fra Fødselen ledsages af en V., en Anskuelse, som ogsaa Thomas Aquinas (IV, 548) støtter. Endelig hævdes af adskillige kat. Dogmatikere som en »sandsynlig Mening« ud fra Dan. 10, 13, at hvert Folk har sin særlige V., ligesom enkelte Kirkefædre fortolkede den i Ap. Gern. 16, 19 nævnte »makedoniske Mand« som Makedoniens V. Hyppigt anføres Joh. Aab. 1, 20 som Bevis for særlige V. for enkelte Byer og Kirkeprovinser. (J. Pohle, Lehrbuch der Dogmatik 1^4, 1908, 528—33). *P. O.*

Værnehelgen. Ligesom de antike Guder og Heroer havde hver sit specielle Virksomhedsomraade, tillagde man tidligt i K.ns Historie bestemte Helgener en særlig Magt i visse Forhold; f. Eks. anraabtes Kosmas og Damian (II, 849) i Sygdomstilfælde, Fokas i Havsnød,

Senest i 5. Aarh. træffes den Skik at give Børnene Martyrers Navne for derved at stille dem under vedkommende Helgens særlige Beskyttelse. I Løbet af Middelalderen faar Tanken om særlige V.er større og større Magt; Thomas Aquinas fremsætter Tanken klart og anbefaler i den Sammenhæng udtrykkelig de Troende ikke altid at vende sig til de største Helgener, men ogsaa nu og da anraabe de »mindre Helgener« *(minores Sancti)*. Ikke blot faar hver enkelt Kristen sin særlige Skytshelgen *(Patronus)*, men det samme er Tilfældet med de forsk. Haandværkerlaug, de enkelte Byer og Lande. Disse Valg af specielle Værnehelgener skyldtes ofte ydre Anledninger, f. Eks. Lighed i Livskald, saaledes naar Lucas er Malernes V., Eligius Smedenes og Crispinus (I, 565) Skomagernes; eller Træk fra Helgenernes Legende, som naar Kristoforus (II, 862) blev Skippernes Patron. Hyppigt skyldtes Helgenens Ry som særlig Hjælper i en bestemt Nød Beretninger om hans Virken i lignende Tilfælde, mens han levede; saaledes sagdes St. Rochus at have standset Pesten i mange italienske Byer. Undertiden virkede et Ordspil eller en Lydlighed med Helgenens Navn, som naar St. Brandanus anraabtes mod Ild eller St Valentin mod den »faldende Syge«. (D. H. Kerler, Die Patronate der Heiligen, 1905; Ellen Jørgensen, Helgendyrkelse i Danmark, 1909; heri S. 136—155 en Liste over dske Kirkers og Klostres V.er). *P. O.*

Værnepligt, Gejstliges. I Henhold til Jesu Ord i Mt. 11, 29 og Pauli Ord i 1 Tim. 3, 3 og Tit. 1, 7 har den kat. K. udelukket dem, som har gjort sig skyldig i Blodsudgydelse, selv om det var sket ufrivillig, fra den gejstlige Stand (ex defectu lenitatis). Kanoniske Bestemmelser herom fra Aar 404 og nedover er optagne i Gratians Dekret. Det er vistnok dette Forbud og ikke blot den gejstlige Skattefrihed, som ligger til Grund for Gejstlighedens Ledingsfrihed i de gl. Love (Gulatingsloven 298). Paa Grund af Gejstlighedens Afhængighed af Kongemagten blev den dog i den ældste Tid og navnlig i Borgerkrigene i 12. Aarh, revet med af Krigsgalskaben. Det blev derfor en Hovedopgave for den hildebrandske Reformbevægelse at faa Gejstligheden rykket ud af dette Milieu. 28. Jan. 1189 sender Pave Clemens III (I, 521) et Brev til »alle sine elskede Sønner i Norge«, hvor han udtaler: »Da Præsternes Vaaben efter den hl. Skrifts Vidnesbyrd er Bønner og Taarer, er det farligt for eder og ganske i Strid med eders Kald at blande eder i kødelige Krige, I, som ogsaa bør afholde eder fra verdslige Bekymringer efter Apostelens Ord: Ingen, som tjener Gud, maa blande sig i verdslige Forretninger«. Derfor forbyder han, at nogen gejstlig drager i Leding uden for at yde de døende gejstlig Hjælp og Vejledning. Efter Nutidens kat. K.ret er enhver, som frivillig og umiddelbart (d. e. som Dommer, Jurymand, Anklager eller Skarpretter) medvirker til en Henrettelse udelukket fra Præstetjenesten; derimod ikke de Vidner, som er forpligtet til at møde, den verdslige el. gejstlige Fyrste, som har givet Straffeloven el. nægtet Benaadning, Biskoppen, som overgiver en forbryderisk Præst til den verdsl. Øvrighed med Bøn om at skaane hans Liv, Præsten, som ledsager den dømte til Retterstedet el. endelig Tilskuerne. Heller ikke den, som i Følge alm. Værnepligt deltager i Krig; men hvis de som frivillig hvervede Soldater dræber eller lemlæster nogen, er de irregulære, ligesaa de gejstlige, som med eller uden Vaaben deltager i Revolutioner og Borgerkrige, selv om de ikke har udgydt Blod; endelig Munke og højere gejstlige, som giver sig af med »at brænde og skære«, det vil sige udfører kirurgiske Operationer, som er dem forbudt, naar Patienten som Følge deraf dør, selv om det ikke er deres Skyld. Dette Syn paa Gejstlighedens Stilling til Krigen medførte ogsaa efter Ref.en, at baade Præster og teol. Studenter var fri for Militærtjeneste. Dette har ogsaa i den angelsaksiske Verden været opretholdt, ligetil Verdenskrigen fremkaldte en (forbigaaende?) Forandring. I Tyskland har de kat. teol. Studenter siden Militærloven af 1874 haft 7 Aars Udsættelse med deres Militærtjeneste, og hvis de inden den Tid har modtaget deres første Ordination, er de fri for Øvelser. Gejstlige Embedsmænd i andre Kirkesamfund bliver først fri for Militærtjeneste, naar de har faaet Orlov og er komne over i Landstormen; i Tilfælde af Mobilisering skal de kun anvendes i Sanitetet og som Feltpræster. I Østerrig blev alle teol. Kandidater efter Ansøgning stillet i Forstærkningsreserven. Ved Adskillelsesloven af 9. Dec. 1905 blev Gejstlighedens Frihed for Militærtjeneste afskaffet i Frankrig, medens den er opretholdt i Belgien og Holland, men ikke i Italien. I Norge er alle ordinerede Præster fritagne for Militærtjeneste, hvad enten de er gejstlige Embedsmænd i Statskirken, Præster i ordnede Dissentermenigheder, Missionspræster el. andre Præster i private Organisationers Tjeneste, saa længe de indehaver denne Stilling. I Danmark er Folkekirkens Præster fritagne for Tjeneste i Forstærkningen, og de udslettes i Fredstid af Rullen, naar de i 5 Aar har gjort Tjeneste i Linjen; men forøvrigt er de ikke fritagne for at opfylde deres Værnepligt. I Sverige nyder Gejstligheden ingen Frihed for Værnepligt (se Værnepligtlag 17. September 1914). (Sägmüller, Lehrbuch des kathol. Kirchenrechts I, 1914, S. 219; Friedberg, Kathol. und evang. Kirchenrecht, 1909, S. 166 og 175 [Noten]; Larsen, Den dske Kirkeret I, 1907, S. 47). *A. T.*

Væsen, Guds, se Egenskaber (I, 722).

Væsensenhed og Væsensfællesskab, se Arios (I, 138) og Homousianerne (II, 456).

Væsenslighed, se Homoiusianere (II, 456).

Västerås, sv. By ligger i en gl. Kulturegn, i Landskabet Västmanland, ved Svartaaens Udløb i Mälaren. I disse Egne blev Krdmmen først forkyndt af en David, Västmanlands Apostel, en engelsk Munk, der tilhørte Clunyacenserordenen. Han skal o. 1020 være kommet til Sverige og skal først have virket i Sveriges sydligere Egne. Hans Virksomhed i Västmanland laa hovedsagelig i det nuværende Munktorp, men han har sikkert ogsaa udstrakt den til det nære V. (Västra Aros), som allerede i den hedenske Tid var et betydeligt Ting- og Offersted. Til dette Sted blev Bispesædet, efter at Krdmmen havde vundet Fodfæste, forlagt. I en romersk Fortegnelse over Stifterne

fra c. 1120 nævnes V. Stift. Fra gl. Tid omfatter det Västmanland og Dalarne (undtagen Hamra Kapel og en Del af Lillherrdals Menighed). Gustav Vasa havde i Sinde at dele dette Stift ligesom andre Stifter, og 1557 beskikkede han en ordinarius over Dalarne i Stora Tuna. Imidlertid forsvinder allerede o. 1560 denne Ordning. Stiftet er nu delt i 16 Provstier og 103 Pastorater (Januar 1926). V. Stift omfatter en for Sverige særlig vigtig Landsdel. Dalarnes Rolle i sv. Politik er vel kendt. Baade politisk og økonomisk spiller lige fra Middelalderen det saakaldte Bjærgværksdistrikt med dets Grubeindustri en betydelig Rolle. Herfra udgik Engelbrekts Rejsning, og i det flg. Aarh. blev V. mere end een Gang det Brændpunkt, hvor Landets Skæbne blev afgjort paa de hertil henlagte Rigsmøder. Betydningen af Bjærgværksdistriktet er i den nyeste Tid ingenlunde blevet mindre. Her er Industrialiseringen gaaet frem med Stormskridt, og der er opstaaet store Arbejdscentrer. Det er betegnende, at V., som omkr. 1880 var en lille Provinsby, nu har 30.000 Indb., for en stor Del Arbejdere, som er draget derhen af den storslaaede Elektricitets- og Metalindustri. Industrialiseringen har medført, at de kirkl. Forhold for en Del er blevet tilspidsede, samtidig med at de frikirkl. Bevægelser allerede fra gl. Tid har haft stærke Rødder i disse Egne. Disse Forhold har medført, at nye kirkl. Arbejdsmetoder er blevet gennemført tidligere og i større Omfatning i dette Stift end maaske i noget andet. Paa Bispestolen i V. har der i Tidernes Løb siddet mange betydelige Mænd. I en Bispekrønike af relativ sen Dato nævnes David som den første Biskop, naturligvis med Urette, da jo de kirkl. Forhold endnu ikke var ordnede paa hans Tid. Først med den sjette i nævnte Serie, Ilian, staar man paa sikker hist. Grund. De første otte Bisper skal have været Udlændinge. Bl. Bisper i Middelalderen indtager Karl en fremskudt Plads. I hans Tid indviedes Domkirken 1271. Den sidste kat. Biskop var Petrus Magni (III, 139 b), en af de to, der var indviet i den kat. Tid; om end modstræbende underkastede han sig dog den nye Ordning, Ref.en bragte. Han indviede 1528 de første evang. Bisper. I 17. Aarh. behersker Johannes Rudbeckius' (III, 836) storlaaede Skikkelse hele det svenske K.liv. Hans Bispegerning dannede Epoke ikke blot i V. Stifts Hist. Det af ham i 1623 indrettede Gymnasium i V. var det første i sin Art. En betydelig Mand var ogsaa hans nærmeste Efterfølger Olof Laurelius (III, 29). Fra nyere Tid maa yderligere nævnes Biskoppen i Lund Gottfrid Billing (I, 319) og den senere Ærkebiskop J. A. Ekman (I, 737). Sidstnævntes Efterfølger Nils Lövgren staar som den betydeligste Organisator paa det kirkl. Omraade i de sidste travle Aartier. — Domkirken eller Mariakirken i V. paabegyndtes sidst i 11. el. først i 12. Aarh. og var opr. en treskibet Teglkirke i romansk Stil. Den blev udvidet og ændret i gotisk Stil og indviedes i sin nye Form 1271. Sidst i 14. Aarh. hærgedes Kirken af Ildebrand. Omkring 1460 begyndte et omfattende Byggearbejde, da Kirken forandredes til femskibet, og et Taarn blev opført. 1521 satte Danskerne Ild paa Kirken, hvorved Spir og Tag fortæredes. Det Straatag, der blev lagt, blev siden erstattet med Brædder og Spaan. Johannes Rudbeckius gav Kirken et Kobbertag Efter Lynnedslag og Ildsvaade blev det nuværende berømte Spir bygget 1695 af Nikodemus Tessin. Omkring 1860 restaureredes Kirken under Ledelse af H. Zettervall med det Formaal at skabe en Enhedsstil; ved denne Restauration blev Vinduerne, som tidligere havde vidnet om de forsk. Byggeperioder, gjort ensartede. Den sidste Restauration blev i Aarene 1896—98 foretaget under Ledelse af Agi Lindegren (se Agi Lindegren, Mariakyrkan i Västerås, 1902). V. Domkirke er en af vore største. Alterskabet, som er et Mesterværk, er fra Antwerpen. — 1244 anlagdes paa en Ø i Svartaaen et Dominikanerkloster. — Rækkefølgen af Bisper rummer fra den kat. Tid 35 Navne. Den første historiske er Ilian, død o. 1181. De to sidste var Peder Sunnanväder (IV, 398), henrettet for Deltagelse i Sammensværgelser mod Gustaf Vasa, og den tidligere nævnte Petrus Magni (1523—34). Rækkefølgen af de evangeliske Bisper ser saaledes ud: Henrik Johansson (1535-56), Peder Svart (IV, 421, Forf. til en Krønike om Gustaf Vasa, 1556-62), Johannes Nilsson Ofeegh (1556-74), Erasmus Nilsson (1574-80), Petrus Benediktus Oelandus (1581-89), Olavus Stephanus Bellini (1589-1618), Johannes Rudbeckius (1619 46), Olof Laurelius (1647-70), Niels Rudbeckius (1670-76), Johannes Brodinus (1677-80), Karl Carlsson (1680-1708), Petrus Malmberg (1708-10), Mattias Iser (1711-25), Sven Camén (1725 -29), Niels Barchius (1729-33), Anders Kalsenius (1733-50), Samuel Troilius (1751 57), Lars Benzelstjerna (1759-1800), Johan Gustav Flodin (1800 08), Erik Waller (1809-11), Gustav Murray (1811-25), Sven Wijkman Caspersson (1825-39), Gustav Nibelius (1839-49), Kristian Erik Fahlcrantz (1849-66), Karl Olof Björling (1866-84), Gottfrid Billing (1884-98), Johan August Ekman (1890-1900), Nils Lövgren (1900 -20), Einar Billing (1920).

Västerås-Recessen kaldes det overordentlig vigtige Dokument, hvori de betydningsfuldeste Beslutninger, der blev taget paa Rigsdagen i V. 1527, blev sammenfattet. Den blev udfærdiget 27. Juni i Form af et aabent Brev af Raadet i samtlige Stænders Navn, beseglet af Raadet, det udenraads Adelskab, samt nogle Repræsentanter for Købstadmænd og Bjærgmænd paa Menigmands Vegne. Bispernes Tilslutning blev givet i et særskilt Brev. Samme Dag affattedes ogsaa et andet Dokument, Västerås ordinantia, som har Form af en af Kongen tilligemed Raadet udfærdiget Forordning. Den indeholder en Mængde Bestemmelser, som var nødvendige, dels for at sætte Recessens Forordninger ud i Livet, dels for at regulere det nødvendige i Kirkens fremtidige økonomiske og retslige Stilling. Denne K.lov, den sv. evang. K.s første, er som saadan meget usystematisk og mangelfuld, fordi man nøjedes med at opsætte saadanne Bestemmelser, der i Øjeblikket var nødvendige, uden at Bruddet med det gamle blev for stærkt. Beslutningerne i V. indeholder den betydeligste Omformning, der er sket i den sv. K.s Hist. Ef-

ter Recessen fik Kongen Fuldmagt til under Kronen at inddrage K.ns overflødige Ejendom. K.ns tidligere lysende økonomiske Magtstilling blev kastet over Ende. Reduktionen ramte dels Stifternes store centrale Institutioner, Episkopat, Domkirker, Kapitler, dels Landklostrene. Inddragelsen behøvede ikke at ske umiddelbart, de hidtidige Indehavere skulde sikres behørigt Underhold. Det gjaldt i dette Tilfælde c. 7000 Gaarde af Kirkens 15-16000. Bispernes Slotte og Len blev straks inddraget. Efter Ordinansen skulde det samme være Tilfældet med deres Part af Retsbøder. Det økonomiske Tab for Bisperne medførte ogsaa Begrænsning i deres Magt til at udstede Band og Forbuddet mod at overtage Præsters Efterladenskab. For Sognepræsterne begrænsedes jura stolae i Overensstemmelse med Kirkeretten, og der udfærdiges et Forbud mod at nægte Sakramentet for Gæld og mod Pres for at opnaa testamentariske Gaver. Præst og Lægmand stilledes lige i Henseende til testamentariske Rettigheder. Tiggerklostrene maatte bøje sig for Indskrænkninger i Munkenes Terminering (IV, 526), og ogsaa de stilledes under Statskontrol. Recessen traf ligeledes Bestemmelser vedrørende Reduktionen af Kirkens Gods til bedste for Adelen. Ridderskabet fik Ret til at tilbagekøbe alt det Gods, som efter Kong Karls Reduktion 1454 var blevet givet, købt eller pantsat under Kirker, Klostre, Præbender, Messestiftelser o. s. v. I de følgende Decennier førtes o. 2000 Gaarde herved over paa Adelens Hænder. Omvæltningen indskrænkede sig ikke til det økonomiske. Indflydelse fra Staten gjorde sig gældende i K.ns Embedsudnævnelser. Bisperne skulde ikke længere søge deres Stadfæstelse i Rom. Med Hensyn til Domkapitlernes Prælaturer, Kanonikater og Præbender forudsatte man stiltiende det samme. Kongen kunde gribe ind, hvis Biskoppen indsatte uværdige Spr.er el. saadanne, der ikke kunde prædike Guds Ord. Endvidere blev den kirkl. Jurisdiktion paa flere Punkter begrænset. Med Undtagelse af Embedsforseelser mistede Klerus privilegium fori. Myndigheden til at lyse i Band blev begrænset. Indtægterne af den gejstlige Domsret blev inddraget til Fordel for Kronen, selv om de efterhaanden skulde oppebæres gennem den kirkl. Myndighed. Set fra et middelalderligt Synspunkt indeslutter Afgørelserne i V. den kirkl. Friheds Undergang til Fordel for Statsmagten. Den sv. K. blev gjort fri af Paven og dermed fra den ydre Tilknytning til den universelle Kirke. Men baade Recessen og Ordinansen gaar ud fra selve Kirkeinstitutionens Nødvendighed og Uundværlighed; at denne skulde leve videre var i enhver Henseende en selvfølgelig Forudsætning. Selv om Domkapitel, Messeklerus og Klosterfolk forsvandt, da det økonomiske Grundlag for disse blev borttaget, stod dog Hovedstammen af de kirkl. Embedsindehavere, Bisper og Spr.er, tilbage. Grundlaget for Sognegejstlighedens Økonomi, Præstegaard, Tiende, Offer, jura stolae, blev aldeles ikke rokket. I Ærkebiskop Laurentius Petris Forklaring af Recessen (forfattet 1533 el. 1534) paapeges det udtrykkeligt, at det aldrig har været Recessens Mening, at Præstebolene skulde fratages Præsterne. Overhovedet kan man sige, at der hverken tilsigtedes ej heller realiseredes nogen Forandring med Henblik paa de enkelte kirkl. Institutioners juridiske Karakter. Katedraler og andre Kirker, ligesom ogsaa de ikke reducerede Embeder, beholdt deres Egenskab som særskilte Retssubjekter. Ligesom saaledes en økonomisk Grundvold for Kirkeinstitutionen blev bibeholdt, stod ogsaa Grundstammen af Forfatningen tilbage. Det anerkendtes som det normale, at Biskoppen indsatte Spr.en. Bispeembedet blev bibeholdt, Domkapitlets Ret til at vælge Biskop blev ikke ophævet, den gejstlige Domsret blev ikke afskaffet. men den gjaldt ikke blot Præster, der begik Tjenesteforseelser, men ogsaa Lægfolk i Kirketugts- og Ægteskabssager. I Stedet for Kurien var ingen højeste Domstol blevet indsat til at modtage Appellationer, og Kongen blev ikke erklæret for K.ns Overhoved. Vi har set, hvad Beslutningerne i V. afskaffede, og hvad de lod staa af K.institution. Men de satte ogsaa noget nyt ind af den mest vidtgaaende Betydning. Recessen gjorde nemlig gældende, at Guds Ord skulde prædikes overalt i Riget. Man kan sige, at Sveriges Tilslutning til den evangeliske Tro hermed var blevet proklameret i de Udtryk, der var mulige paa en Tid, hvor Udformningen af en evang. Bekendelse endnu ikke var begyndt. Formuleringen stemte med Reformatorernes Overbevisning om, at de med deres Forkyndelse befandt sig paa den opr. Krdms faste Grund. Den kunde ogsaa anerkendes af moderate Reformvenner og behøvede intet at indeholde, der stødte Menigmands Konservatisme. Set fra et kultisk Synspunkt kan man sige, at Beslutningen indeslutter det, at Prædiken skulde holdes ved Gudstjenesten og det en Prædiken i Overensstemmelse med Guds Ord. V.-beslutningerne foreskrev i Overensstemmelse hermed, at Bibelstudium skulde indføres i Skolerne, det vil sige ved Præsteuddannelsen, samt Evne til at prædike som Betingelse for Ordination og Udnævnelse til Spr. I Realiteten betegnede Beslutningerne i V. kun et Provisorium, et første Skridt i en ny Retning, og de indeslutter derfor i sig mange Problemer for Fremtiden. Kultspørgsmaalet maatte trænge sig frem og kræve en Løsning. Hele Kulten, med Undtagelse af Prædikenen, var jo efterladt urørt. Endvidere indesluttede det nye Forhold mellem Statsmagten og K.n en Mængde Problemer. Statsmagten havde aktivt grebet ind paa alle Omraader af K.ns Liv. Grænserne for dette Indgreb var ubestemt; Kongen skulde sørge for Guds Ords Forkyndelse. Men denne vidtgaaende Tilsynsret, i Følge reformatorisk Opfattelse en Tjenergerning, som netop gennem Gudsordet havde sine Grænser, kunde let paa Grundlag af de faktiske Forhold tjene som Basis for Fordring om Overhøjhed og Herskerret. Endelig indeholdt den k.-retslige Situation med Hensyn til Reguleringen af K.ns indre Liv et mangeartet Problem. Ordinansen var jo meget ufuldstændig. I hvor vid Udstrækning skulde den kanoniske Ret, de hjemlige, kirkl. Synodalstatutter og K loven gælde? Adskilligt i disse stred aabenbart mod Guds Ord, men adskilligt behøvede efter denne Norm ikke at udskilles. Og regulerende Bestemmelser var jo

fornødne. Overalt finder vi, at meget var overladt til Fremtiden. Principperne var fastslaaede, men Situationen tillod ikke at drage Konsekvenserne. Beslutningerne i V. indvarsler en Reformperiode i den sv. K.s Hist. De betegner Gennembruddet for den relig. Fornyelse. Men indtil videre herskede denne med Overbevisningens Magt kun i ganske faa Hjærter. (H. Hjärne, Reformationsrigsdagen i Västerås, 1893; O. S. Holmdahl, Studier över prästeståndets kyrkopolitik under den tidligare frihetstiden I, 1912; K. B. Westman, Reformationens genombrottsår i Sverige, 1918). *E. M. R.*

Væveri hos Hebræerne. Fra de ældste Tider har Vævekunsten staaet højt i Østerland. Ogsaa i Palæstina har man forsøgt at følge med, men det blev sikkert kun sjældent til andet end Husflid. Billederne fra Ordsprogene 31 af den flittige Husmoder, der spinder og væver Tæpper, Linned og Bælter, som hun sælger, og af Samuels Moder, der væver Sønnen en Kappe (1 Sam. 2, 19) er sikkert typiske, medens Kunstvæveriet synes at have været sjældnere; for at møde det, maatte man til Kulturcentrerne i Babel eller Ægypten. Vævene var ganske enkelte. Enten var Vævet spændt vandret ud ml. fire Stolper; saaledes synes den Væverstol, hvori Samsons Lokker ifølge Dommerbogen 16 indvævedes, at have været, oftest var de maaske lodrette. Fra en svær Væverbom hang Vævet, tynget af Væverlodder, af hvilke man har fundet Tusinder i Udgravningerne, lodret ned. Goliats Lanse sammenlignes med en saadan, antagelig til Tæppevævning, anvendt Bom. Skyttelen har da rimeligvis, som det kendes fra senere Tider, bestaaet i en kort Stok. Naar 2 Mosebog 26 ff. omtaler store kunstvævede Tæpper, maa det, hvis det ikke helt er et Nedslag af Forfatterens babylonisk paavirkede Fantasi, ses som en Analogislutning udfra senere Tiders Forhold, hvor slige Tæpper rimeligvis endda var Import. *S. J.*

Växjö, sv. Stiftsby i Kronobergs Len i Småland med omkr. 10.000 Indb. (1926), fra ældgammel Tid af Hovedbyen i Värend. Som allerede Navnet antyder (Waexsioe = Helligheds-sø), har V. været en hedensk Offerplads. Derom vidner ogsaa to Helleristninger, der findes udenfor Byen, samt Offersten med Offerhuller (»älvkvarnar«), som findes ved en gl. Kilde lige Øst for Byen. Efter Traditionen skal den hl. Sigfrid (IV, 179) have benyttet denne Kilde, da han i Beg. af 11. Aarh. prædikede og døbte i denne Egn. Efter den s. k. Sigfridlegende opførte han ogsaa en Kirke af Træ, som dog ved Legendens Affatning (1205) var erstattet af »eet mönster aff steen«. Rimeligvis har disse to Kirker ligget paa samme Plads som den nuværende Domkirke. V. blev saaledes Udgangspunktet for Krdmmens Udbredelse i Småland. I sidste Halvdel af 12. Aarh. udskiltes Värends fem Herreder fra Linköpings Stift, og et særligt Stift oprettedes med Bispesæde i V. Bisperne boede først paa Kronoberg ved Helgasøen, 5 km Nord for V., men flyttede siden til Byen og fik deres Hus lige Nord for Domkirken. Først senere fik V. Købstadprivilegier. De er udfærdigede af Kong Magnus Eriksson (Smek) »Askeonsdag« 1342. I Middelalderen fandtes i V. et Fransiskanerkloster, hvoraf Rester er fundet ved Gravninger, og et Helligaandshus, hvis Opgave siden overtoges af Hospitalet, der opførtes sydøst for Domkirken. I dennes Nærhed fandtes sagtens ogsaa en Domskole. V. førte iøvrigt en ubemærket Tilværelse i hele Middelalderen. Først fra det 17. Aarh. kan dens Historie følges gennem Byens Raadhusrets- og Domkapitelsprotokoller. 1643 oprettedes et kgl. Gymnasium, hvis Lektorer samtidig var Medlemmer af Domkapitlet; det fik siden Plads i et ved Domkirken 1695-1715 opført Stenhus. I denne Bygning er nu Stifts- og Gymnasiebibliotek. Dette, der støttedes iøvrigt af Biskop Wallquist (IV, 769), rummer mange vigtige Haandskrifter og o. 40.000 trykte Bøger. Paa Højden øst for Byen ved Östrabo opførtes 1796 den nuværende Bispegaard, hvor ogsaa Domkapitlet holder sine Møder (tidligere i Domkirken). V. har ofte været hærget af Ildsvaade. 1272 nedbrændtes Domkirken og Byen af Erik Glipping og Valdemar Birgersson. Da Domkirken i 1612 blev »spolieret«, og en dsk Hærafdeling havde til Huse der, gik Domkapitlets Arkiv for største Delen til Grunde. Efter en stor Brand 1658 fik Byen et nyt, mere regelmæssigt Præg. Domkirkens to Spir ødelagdes 1740 ved Lynnedslag og genopførtes ikke. Efter store Ildsvaader 1838 og 43 restaureredes Kirken ved C. G. Brunius og fik da sit nuv. ydre Udseende — V. Stift, som opr. kun omfattede Värend, forøgedes 1555 med Sunnerbo, Öst og Väst Herreder (det gl. Finnveden) og noget senere med Östra og Västra Herreder (det gl. Njudung). 1607 kom yderligere Tveta og Vista Herreder til. Alle disse Dele havde før hørt til Linköping Stift. 1915 forenedes Kalmar Stift (II, 716) med V. Stift, hvorefter det nye Stift bærer V.s Navn. Det omfattede (1. Maj 1926) 19 Provstier med 144 Pastorater (256 Menigheder) og o. 480 000 Indb. — Bisper: Stenarus (nævnes i en Skrivelse, udstedt fra Danmark 1180), Johannes Erngislonis (paa hvis Tid Sigfridlegenden optegnedes), Gregorius (nævnt 1241), Forcundus (nævnt 1257), Ascerus (paa hans Tid — 1270-80'erne — omtales Kannikembeder ved Domkirken), Boetius Hätta 1287-91, Magnus, Boetius (omkr. 1330), Thomas (nævnt 1344), Henricus, Petrus Selandus, Hemmingus Laurentii 1388-1408, Eskillus Torstani 1408-26, Nicolaus Ragvaldi 1426-38, Laurentius Michaelis 1438-68, Gudmundus Nicolai 1468-75, Nicolaus Olai 1475-95, Ingemarus Petri 1495-1530 (hans Stilling til den begyndende Ref. er ukendt; deltog ikke i Västerås Rigsdagen 1527 el. Kirkemødet i Örebro 1529), Jonas Boetii 1531-53 (virkede ivrigt for Udbredelse af Luthers Lære; paa hans Tid fandt »Dackefejden« Sted), Nicolaus Canuti 1553-76, Andreas Laurentii Bothniensis 1577-83 (bl. de ivrigste Forkæmpere for Johan III's Liturgi; senere Ærkebiskop), Nicolaus Stephani 1585-95 (deltog i Uppsalamødet 1593), Petrus Jonae Angermannus 1595-1630, Nicolaus Krok 1632-46, Johannes Baazius d. æ. (I, 192) 1647-49, Johannes Laurentii Stalenus 1649-51, Zacharias Lundebergius 1651-67, Johannes Rudbeckius 1667, Johannes Baazius d. y. 1667-75 (d. som Ærkebisp 1681), Jonas Laurentii Scari-

nius 1675-87, Canutus Hahn (II, 327) 1687, Samuel Wiraenius 1688-1703, Olaus Cavallius (I, 489) 1703-08, Zacharias Esberg (I, 798) 1708, David Lund 1711-29, Gustaf Adolf Humble (II, 491) 1730-41 (en af Ortodoksiens Forkæmpere mod Pietismen), Erik Alstrin (I, 61) 1742-48 (velvillig stemt mod de nye Bevægelser, især Herrnhutismen), Olof Osander 1749-87, Olof Wahlquist 1787-1800, Ludvig Mörner 1800-23, Esaias Tegnér (IV, 510) 1824-46, Christofer Isaac Heurlin (II, 422) 1847-60, Henrik Gustaf Hultman (II, 475) 1860 79, Johan Andersson 1879-94, Nils Johan Olof Herman Lindström 1894-1916 (betydelig Ekseget og praktisk Kirkemand), K. L. Lindberg fra 1917. (Litt.: flere Artikler i Hyltén-Cavallius-Foreningens Aarbøger 1920, 1922, 1923 og 1925; endv. Värends historia, Växjö 1912; Ludv. Larsson, V. [i Sveriges städer], Stockholm, 1915; C. O. Arcadius m. fl., V. stifts herdaminne I, 1921). *Hg. Pl*

Vögelin. 1) **Friedrich Salomon V.**, zürich'sk Præst og Politiker, Sønnesøn af nedennævnte, f. 1837, d. 1888. V. blev Præst 1864, men vakte Misfornøjelse ved sine liberale Prædikener. I sit Skrift »Die Gesch. Jesu und der Ursprung der christl. Kirche« (1867) søgte han at populærisere Strauss' (IV, 370) Idéer. 1870 blev han Prof. i Kultur- og Kunsthist.; allerede forud havde han beskæftiget sig med Klosterhist. og 1868 holdt han et, senere trykt, Foredrag: »Die Religion im Spiegel der Kunst«. V. var imidlertid indtraadt i det polit. Liv, først som Demokrat, siden som Socialdemokrat; fra 1875 var han Medl. af Nationalraadet, efterhaanden klart vendt imod K.n. 1883 gjorde han endog et mislykket Forsøg paa at faa den zürich'ske Landsk. ophævet. Sin hist. Interesse bevarede han; bl. a. arbejdede han med en Udgave af Bedstefaderens Skrift om Zürich. — 2) **Salomon V.**, Præst ved Vajsenhuset i Zürich, ovennævntes Bedstefader, f. 1774, d. 1849. P. Gr af Svaghed maatte V. opgive Embedet og kastede sig over liturg. Studier med stærk Forkærlighed for kat. Liturgi. 1837 udsendte han et Forslag til Forbedring af den reformerte K.s Liturgi. Som Historiker har han bl. a. beskæftiget sig med Zürich. *S. H.*

Wøldike. 1) **Andreas W.**, dsk Biskop, f. 26. Aug. 1687 i Sønderjylland, d. 13. Okt. 1770. Stud. 1702, Bakkalaur 1703, fortsatte en Tid sine Studier i Wittenberg og Hamburg, 1708 cand. theol., 1709 Kap. ved den tyske Menighed i Helsingør og Slotspræst paa Kronborg, desuden Feltpræst for det tyske Troppekontingent i Skaane. 1711 blev han Spr. ved St. Olai og Byens eneste og meget opofrende Præst i Pestens Tid, 1732 Viceprovst i Lynge-Kronborg Herreder, 1733 Holmens Provst i Kbhvn. Hans tyske Modersmaal, saavel som hans vaklende Holdning overfor Pietisterne, vanskeliggjorde ham Stillingen. Kristian VI udnævnte ham da 1735 til Biskop i V borg, hvor han, ligesom Trellund (IV, 611) forud, havde Bryderier fra Stiftsprovst Tychonius (IV, 654). Ogsaa Generalkirkeinspektionskollegiet var ham ugunstig stemt i hans Forhold til Støttrup'erne (IV, 382). Iøvrigt var W. en skoleinteresseret, flittig og godgørende Biskop, men Modgang opsled ham, saa at han, efter forgæves at have søgt Præstekald, 1769 fik Vikar i Bispeembedet. — 2) **Andreas W.**, dsk Præst, ovennævntes Brodersøn, f. i Hadersl'ev 27. (30.?) Jan. 1752, d. 29. Dec. 1836. W. blev Stud. 1769 og allerede som saadan forsøgte han sig som »Kabinetsprædikant« hos adelige Familier. 1776 blev han cand. theol., Aaret efter Stiftspræst paa Vallø, 1787 blev han Spr. ved St. Mariæ Kirke i Helsingør, 1787 i Storehedinge, hvor han døde som »Jubellærer«. Han har udgivet talrige Prædikener og Lejlighedstaler. — 3) **Marcus W.**, dsk teol. Prof., Broder til Biskop W., f. 25. Nov. 1699, d. 26. Sept. 1750. W. blev Stud. 1716, drog til Wittenberg og Jena, blev 1720 cand. theol., men fortsatte sine polyhistoriske Studier, saa at han efterhaanden blev i Stand til at overtage et hvilketsomhelst Professorat. 1728 blev han, mest p. Gr. af Fattigdom, Spr. i Varde. 1731 blev han teol. Prof., stiv ortodoks, men beundret for sin Lærdom. Hans Fag var især Hebraisk, men dertil holdt han som den første her tillands Forelæsninger over K.hist. 1736 blev han Dr. theol. paa en Afhdl. om dsk Ref.s-Hist. Desuden udgav han en i flere Lande yndet dogmat. Lærebog (1740 f.), Studier over den ældste dske Bibelovers. og talrige Disputatser om Forh. ml. Romerk.n og de Evangeliske. Hans Plan om en samlet Udg. af Tavsens Skrifter blev til intet. Men hans Arbejde med Revisionen af Bibeloversn (fra 1737) og som Medl. af Missionskollegiet og Vajsenhusets Direktion var fortjenstfuldt. *H. J. H.*

Wöllner, Johann Christoph, preussisk Minister, f. 19. Maj 1732 i Döberitz i Mark Brandenburg, d. 1800. W. havde studeret Teologi i Halle og blev Præst 1755, men opgav Stillingen 1759. Noget efter ægtede han en rig Adelsdame og kastede sig nu over Landbrug og udgav en Del Skrifter om Nationaløkonomi og Landbrug. 1770 blev han sammen med Friedrich II's Broder Heinrich ansat ved Domæneforvaltningen og tog nu Bolig i Berlin, hvor han fik Tid til at give sig af med sine mystiske Biinteresser, saaledes Frimurersagen. Senere kom W. ind i Rosenkreutzernes Broderskab (III, 822), og her fik han Indflydelse paa den senere Kong Friedrich Wilhelm II, der ogsaa var Medlem her, og han blev baade Prinsens Raadgiver og Opdrager. I relig. Hens. begyndte W. som ortodoks, derefter blev han Oplysningsmand, og han endte som kras Pietist. 17. Aug. 1786 døde Friedrich II, og allerede samme Aar blev W. ophøjet i Adelsstanden. Dette havde Fr. II afslaaet 1768 og sagt: »Der W. ist ein betrügerischer und intriganter Pfaffe, weiter nichts«. 3. Juli 1788 blev W. Minister for det gejstlige Departement, og med ham indtraadte en Reaktionsperiode. Men 1797 døde Fr. W. II og efterfulgtes af Fr. W. III, der var mindre reaktionær, og W. fik i Marts 1798 sin Afsked uden Pension. Han døde i Kongens Unaade 10. Sept. 1800. — Mest kendt er W. blevet ved det s. k. Wöllnerske Edikt, et kgl. »Edikt, die Religionsverfassung in den preussischen Staaten betreffend«, som udkom 9. Juli 1788, altsaa 6 Dage efter, at W. var blevet Minister. Ediktet, der var rettet mod Oplysningens »tøjlesløse Frihed«, paabyder Præsterne at prædike efter de symbolske Bøger — om det ogsaa stred imod deres Overbevisning — og truer dem, der ikke gør

det, med Afsættelse. 1791 oprettedes en »Eksamenskommission«, der skulde øve Kontrol med Anskuelserne. Ediktet vakte en voldsom Harme, og Virkningen blev derfor ikke stor. Kun Pastor J. H. Schulz i Gieseldorf ved Berlin blev afsat 1793. I Januar 1798 blev Ediktet faktisk sat ud af Kraft. Bl. dets Forsvarere var Joh. Salomo Semler (IV, 153), der, skønt han ikke var ortodoks, mente, at den offentlige Rel. var det Statens Sag at hævde. — Nævnes kan ogsaa den af W. udvirkede kgl. Skrivelse mod Kant, efter at denne 1794 havde udgivet »Religion innerhalb d. Grenzen d. blossen Vernunft«. (P. Bailleu i Allgemeine deutsche Biogr. XLIV, 148-58; Erich Foerster, Die Entstehung d. preussischen Landeskirche unter d. Regierung König Fr. W.s II, 1. Bd. 1905. Ediktet findes i Rabe, Sammlung preussischer Gesetze und Verordnungen I, 7. Abt., 1823, S. 726 ff.). *S. H.*

X.

Xanten, By ved Nedre-Rhinen i det preuss. Regeringsdistrikt Düsseldorf, med 4300 Indb., hovedsagelig Katolikker. Byen er opstaaet af en romersk Koloni, som blev grundlagt her i det første kr. Aarh. Navnet er en Fordrejelse af Sancten, som Stedet kaldtes efter St. Viktor og andre thebaiske Soldater, om hvem Legenden siger, at Kejser Maximinian lod dem nedhugge i Byen for deres Kristentros Skyld (jfr. IV, 534, hvor denne senere Form for Legenden ikke er gengivet). Den første Kirke i X. skal efter Sagnet være bygget af Kejser Konstantins Moder Helena. Den nuværende Domkirke St. Viktor, et femskibet gotisk Mesterværk, er paabegyndt 1175 og fuldendt i 16. Aarh. Fra X. stammede Præmonstratenser-Ordenens Stifter Norbert (III, 389). (S. Beissel, Die Bauführung des Mittelalters. Studie über die Kirche des hl. Victor zu Xanten, 1889 [behandler ogsaa X.'s ældre Historie]). *J. Blf.*

Xantes, Pagninus, se Pagnino (III, 466).

Xanthopulos, se Nikeforos (III, 377).

Xaver, se Xavier.

Xaverius-Foreningen (L'Oeuvre de la Propagation de la Foi), hvis Organ er »Annales de la Propagation de la Foi«, er den romerske K.s ældste og største Indsamlingsforening for Hedningemission. Den er grundlagt 1822, har sit Hovedsæde i Lyon (Rue Sala 12), Filial i Paris (Rue Cassette 20). Kontingentet er 5 Centimes ugentlig. Foreningen modtager Gaver fra hele den kat. Verden, er stærkt protegeret af Paverne og er udstyret med talrige Aflad og Privilegier for Givere og Indsamlere. *Fr. S.*

Xavier, Francisco, kat. Missionær, f. i Nærheden af Pampelona 7. Apr. 1506, hørte til en fornem Slægt i Navarra; studerede Teol. i Paris, hvor han kom under Ignatius Loyolas Paavirkning og var en af de 6, der som de første Jesuiter aflagde Løftet i S. Marie de Montmartre; blev præsteviet 24. Juni 1537; blev af Loyola paa den portugisiske Konge, Johan III's Ønske bestemt til Missionær i Sydindien, forlod Portugal 7. April 1541 og landede i Goa 6. Maj 1542; virkede dels der, dels bl. Perlefiskerne ved Indiens Sydspids, hvor han i én Maaned skal have døbt 10.000 Msker. Tog i Sommeren 1545 til Malakka, fordi han var nedslaaet af de aandeligt ringe Resultater og Arbejdet i Sydindien, var her i 2 Maaneder og underviste og plejede syge, sejlede derfra til Amboina, Molukkerne, Ternate o. fl. Øer og kom tilbage til Indien i Januar 1548. Her blev han 15 Maaneder, væsentlig beskæftiget med (som apostolisk Nuntius) at ordne de kirkl. Forhold og bringe hele Miss.en ind under Jesuiterne; men hans Haab for denne Miss. var stadig ringe. Dernæst vendte han sig mod Østen, var i Japan fra August 1549 til Nov. 1551. Var 1552 et Par Maaneder i Indien for at gøre Ende paa en stor Strid ml. Missionærerne; rejste i Apr. til Kina, hvor han døde 2. Dec. 1552 paa Øen Sanschan udfor Kanton. Han er den mest fejrede af alle Merk.ns Missionærer, en hellig Personlighed, glødende for Frelseren og K.n, mægtig inspirerende, med mange geniale Indblik i Forholdene paa særlig den sydindiske Missionsmark, hvorom hans Breve (Sct. Francisci Xaverii epistolarum omnium libri quatuor, ved P. Rochus Menchaca, Bologna 1795) bærer Vidnesbyrd. Men han lærte aldrig et eneste af Missionsmarkens Sprog, saa hans Forbindelse med de indfødte var altid gennem Tolk; paa Tamulsk kunde han kun Trosbekendelsen, Fadervor, Ave Maria og Budene. Og han var ganske hildet i den kat. Missionspraksis med Massedaab uden egentlig Forberedelse. *Fr. S.*

Xenaias (el. Axenaja), se Filoxenos (II, 56).

Xenodochium (gr. ξενοδοχεῖον), egtl. Herberg for fremmede; men da — navnlig i ældre Tid — ikke blot rejsende, men ogsaa syge, gamle, fattige o. lign. fandt Optagelse, idet de forsk. Arter af Herberger ikke var skarpt adskilte, brugtes Ordet ofte i en videre Betydning. Det er uklart, hvornaar X.er først er opstaaet. Deres Tilstedeværelse paa Julians Tid slutter man af dennes Iver efter at faa saadanne oprettet, aabenbart som Efterligning af de Kristne. I 370'erne oprettedes der et X. i Edessa og et ved Kæsarea i Kappadokien af Basilios (I, 234). Kort efter 400 byggede Krysostomos (II, 871)

i Konstantinopel flere forsk. Herberger, og i den fig. Tid opstod saadanne rundt omkring. Fra Østen bredte Oprettelsen af Herberger sig til Vesten, hvor man ofte brugte den latiniserede Betegnelse X. i Stedet for Hospitium og Hospitale. (Hastings, Encyclop. of Rel. and Eth., Art. »Hospitality«; Uhlhorn, Die christliche Liebesthätigkeit I, 1882, S. 316-31; prot. Realenc. Art. »Wohlthätigkeitsanstalten«). *J. Blf.*

Xerofagia (Gr. = tør Faste), se Faste (II, 18 b); stille Uge (IV, 358).

Xerxes, se Ahasveros (I, 40).

Ximenes, Franciscus de Cisneros, Ærkebiskop af Toledo, Kardinal, f. o. 1436, d. 8. Nov. 1517. X. tilhørte en anset, men uformuende Familie, bestemtes tidlig for den gejstlige Stand, studerede (særlig kanonisk Ret) i Salamanca og drog derefter til Rom, hvor han fortsatte sine Studier. Da han af Paven havde faaet »Expectance« paa et Embede i Toledos Stift og vendte tilbage til Spanien for at gøre sine Rettigheder gældende, førte det til en hæftig Strid med Biskoppen, som holdt X. fængslet i 6 Aar. Senere aabnede der sig en glimrende Løbebane for ham under Kardinal Mendozas Beskyttelse, men pludselig brød X. af og slog sig ned i et Fransiskanerkloster af den strænge Observans i Toledo. Han vakte her Opsigt baade som Prædikant og Sjælesørger, men trak sig snart bort fra det offentlige Liv for at leve halvt som Eneboer og hengive sig til Studier og asketiske Øvelser. Af Kardinal Mendoza blev X. imidlertid snart (1492) revet ud af sit rolige Liv for at overtage Stillingen som Skriftefader for Dronning Isabella (Kastiliens Regent). Og nu forfremmedes han Slag i Slag til Spaniens højeste Embeder. Han blev først Fransiskanerprovincial for Kastilien, og 1499 fik Dronningen ham udnævnt til Ærkebiskop af Toledo. 1507 udnævntes han til Kardinal og snart efter overtog han Ledelsen af den spanske Inkvisition. Og endelig efter Ferdinands Død 1516, medens Karl V (I) opholdt sig i Nederlandene, overtog han i en Alder af 80 Aar Styrelsen af hele Kastilien, en Opgave, som han løste paa fremragende Maade, indtil han umiddelbart før sin Død overgav Magten til Karl. — Høj og imponerende af Ydre, med skarpe Træk og et alvorligt, næsten strængt Fysiognomi, var X. bestemt til at gøre en stor Indsats i sit Lands Hist. Han er en af det moderne Spaniens Grundlæggere, men han er tillige Spaniens Reformator og én af dem, der stærkest har forberedt Kontrareformationen. Hans Karakter var præget af en Viljestyrke og Ubøjelighed, der ofte grænsede til det despotiske. Det lægger sig for Dagen i hans haarde Fremfærd overfor Maurerne efter Granadas Erobring 1492 (Tvangsomvendelser og Opbrænding af deres Skrifter) og i hans Virksomhed som Storinkvisitor, hvor han optraadte med stor Strænghed. I Kampen for K.n vilde han ikke vige. Men ogsaa indadtil optraadte han skarpt mod al Slaphed, og det lykkedes ham at gennemføre en Reform af Klostrene og Gejstligheden. Som Politiker arbejdede han maalbevidst og med afgjort Held for den despotiske Enevælde. Den spanske K. og det spanske Kongehus, ønskede han, skulde staa sammen. Samtidig ivrede han for Spaniens Udvidelse gennem Kolonier. Personligt udrustede og ledede han et Felttog til Nordafrika, og det var ham, der indførte Inkvisitionen i de amerik. Kolonier. Foruden alt dette arbejdede X., der selv var en lærd Mand, paa at fremme Videnskaben. Sine enorme Indtægter anvendte han bl. a. til at grundlægge det berømte Universitet i Alcalá. Han tog Initiativet til Udgivelsen af Complutenserpolyglotten (se Alcalá I, 48; Bibeltekst I, 301 a; 302 b), af den mozarabiske Liturgi (III, 299) o. m. a. — Man har ofte sammenlignet X. med Richelieu, men Ligheden indskrænker sig væsentlig til de to Mænds ydre Liv. X. anvendte aldrig sin store Indflydelse til egen Fordel; det var aldrig personlig Magtsyge, der drev ham frem. Det var kun modstræbende, han havde forladt sit rolige Klosterliv, og personligt vedblev han at leve næsten som Asket. Naarsomhelst vilde han sikkert have været villig til at opgive sin glimrende Stilling. Tilsyneladende ofte en magtsyg Kirkefyrste bevarede han dog altid sin personlige Fromhed og Ydmyghed. (Hovedkilden til X.s Liv er Gómez de Castro, De rebus gestis a Francisco Ximenio, 1569. Af nyere Lit. maa særlig nævnes: Hefele, X., 1844 [et Forsvar for X. som Storinkvisitor]; Lyell, Cardinal X., 1917 [med udførlig Litteraturfortegnelse]). *H. H. K.*

Xyloforion (ἡ τῶν ξυλοφορίων ἑορτή), Brændselsafleveringsfest, omtalt hos Josefos og i den jødiske Overlevering. Til Tjenesten ved Brændofferalteret (se særlig 3 Mos. 6, 1-6) behøvedes et Forraad af Brænde. Nehemias anordnede (Neh. 10, 35 jfr. 13, 31), at Brændet skulde afleveres paa bestemte Dage. Den jødiske Overlevering nævner 9 aarlige Dage, bl. hvilke 15. Ab (omtr. = August) var den vigtigste. (Schürer, Gesch. des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi II[4], 316). *J. C. J.*

Xylotectus (tysk: Zimmermann), **Johannes**, tysk Ps.digter, d. 6. Aug. 1526. Vi ved om ham, at han var Korherre i Luzern og Münster; men 1524 blev han fordrevet for sin Tros Skyld. Han har digtet en »Jakobsvise«: »Welcher das Elend bauen will, der mach' sich auf und rüst' sich schnell«, der findes i Zwicks Ps.bog fra 1540, hvorfra den er blevet optaget i flere Ps.samlinger. X. døde af Pest i Basel, hvortil han var flygtet. (Wackernagel, Das deutsche Kirchenlied III, 536). *S. H.*

Y.

Yates, William, engelsk Baptistmissionær, W. Careys (I, 477) Ven og Arbejdsfælle, ydede fremragende Sprogarbejde, bl. a. en Bengali-Grammatik og en »Introduction to the Hindustani language«. *Fr. S.*

Überweg, Friedrich, tysk Filosof, f. 1826, d. 1871; Privatdocent i Bonn 1852, Prof. i Königsberg 1868. Det Arbejde, der fremfor alt har gjort hans Navn bekendt, er hans »Grundriss der Geschichte der Philosophie« (I-III, 1862-66, senere i mange Oplag), i sin sidste Bearbejdelse den mest anvendte Haandbog i Filosofiens Historie. Hans systematiske Hovedarbejde, »System der Logik« (1857), er et Forsøg paa paany at opbygge Logiken paa aristotelisk Grund. Tænkningen er et Afbillede af Tilværelsen. Fænomenernes Ordning i Rum og Tid modsvarer Tingenes objektive Ordning, i dia metral Modsætning til Kants Teori om Rum og Tid som aprioriske Anskuelsesformer. Hans Verdensanskuelse tenderede mere og mere mod Materialisme, som han dog søgte at mildne ved at forbinde den med teleologiske Synspunkter. *A. Ng.*

Ydelser, kirkelige (d. e. saadanne, som tjener til Opretholdelse af et Kirkesamfunds Gudsdyrkelse, og hvad dermed staar i Forbindelse) kan dels være personlige, og i saa Fald er ingen pligtig at yde dem til nogen anden Gudsdyrkelse end hans egen, dels reelle, som hviler paa fast Ejendom og maa udredes ligesom alle andre Ejendomsskatter, uanset hvilken Rel. de skiftende Ejere har. — Bl. de personlige Y. nævnes (jfr. III, 641 flg.): 1. »Højtidsoffer« til Jul, Paaske og Pinse, der nærmest kan betragtes som Festgave og Takoffer for Betjening med Skriftemaal og Nadver, efterhaanden udviklet til at blive en alle konfirmerede Sognefolk paahvilende Pligt. 2. »Accidensoffer« (til Dels svarende til middelald. »Stolgebyr« eller »Kjolepenge«), ikke Betaling for, men Hædersgave i Anledning af kirkl. Handlingers Udførelse ved indtræffende Lejligheder, saasom Brudevielse, Mødres første Kirkegang efter Barnefødsel (se Introduction II, 546), Barnedaab, Konfirmation, Begravelse (jfr. Sjælegave IV, 203 og Ligprædiken III, 57). Disse Ydelsers Størrelse rettede sig i nogen Maade efter Stedets Skik og Brug, Giverens Velstand og Modtagerens Yndest og Værdighed (»naar det regner paa Præsten, drypper det paa Degnen«; Begravelse »med grovt Sand« eller »med fint Sand«). Afløsning af Højtidsoffer og af Offer og Accidenser, ogsaa i de sønderjydske Landsdele, har nu overalt fundet Sted i H. t. Lov af 14. Marts 1913 § 4 og Lov om Folkekirkens Lønningsvæsen af 30. Juni 1922 § 57, hvorefter Afløsningsvederlaget er fastsat efter disse Ydelsers Gennemsnitsbeløb i Aarene 1909—13 og tilvejebringes ved Ligning paa Menigheden af et vist Beløb for hvert til Folkekirken hørende Medlem og saaledes, at Afløsningssummen stiger eller daler med Folketallet. I Kbhvn paalignes »Præste-, Degne- og Klokkerpenge« og paa Frederiksberg Afløsning for Højtidsoffer og Accidenser i H. t. Lovene af 14. April 1904 og 14. Marts 1913, hvortil kommer en Tillægsligning i H. t. Lønningslov for Folkekirkens Tjenestemænd i Kbhvn og paa Frederiksberg af 28. Juni 1920 § 30. — De reelle Ydelser omfattede særlig »Korntienden«, oprindelig $^1/_{10}$ af al paa Marken (undtagen de »priviligerede« Jorder) høstet Afgrøde efter Landets alm. Driftsmaade, fordelt mellem Kirke, Bisp (Konge) og Præst, samt en mindre »Degnetrave« (se IV, 571-77), senere fastsat til en Pengeydelse efter Kapitelstakst (II, 725). Endvidere »Kvægtienden« (af Kalve, Føl, Lam) og »Smaaredselstienden« (af Gæs, Høns, Ænder, Grise) og anden Smaaredsel (Æg, Ost, Smør; se IV, 263); endvidere »Fisketiende« og »Nannest« (vistnok opr. »natnest« d. e. Fødevarer til »Aftensmad« for Præsten, jfr. III, 346). Nu er det ved Tiendeafløsningsloven af 15. Maj 1903 bestemt, at »enhver Tiende, herunder indbefattet Kvæg- og Smaaredselstiende, Smaaredsel, Degnetrave og Degnekorn og i det hele enhver Afgift af fast Ejendom, der efter sin Oprindelse og Beskaffenhed maa anses som en Tiendebyrde«, afløses fra 1. Januar 1908 at regne med sin kapitaliserede Værdi, saaledes at $^{18}/_{25}$ af denne udredes af Tiendeyderen og $^7/_{25}$ af Statskassen.

Renterne af Afløsningskapitalerne kommer saa herefter de forsk. kirkl. Øjemed tilgode. Men da Kapitelstaksterne for Aarene 1892—1901, som lagdes til Grund for Beregningen af Afløsningsvederlaget, var usædvanlig lave, blev Afløsningen et meget følelig Tab for de kirkl. Lønningsmidler, hvilket har medvirket til, at det manglende nu maa skaffes til Veje ved en »Kirkeskat«, som efter de nærmere i Lov om Folkekirkens Lønningsvæsen udenfor Kbhvn og Frederiksberg af 30. Juni 1922 § 61 angivne Regler paalægges alle til Folkekirken hørende Sognebeboere. Endelig kan nævnes saadanne Ydelser til Præsteembeder og Kirker som »Landgilde« (Afgift af bortfæstet Jord), »Kanon« (Afgift af solgt Jord), »Refusion« (Erstatning for Tiende og Offer fra Bøndergaarde, som var inddraget under Hovedgaarde), »Rekognitioner« (Ydelser ved Ejerskifte paa Fæstejord). Om Afløsning af alle saadanne Ydelser fra 1. Jan. 1920 at regne og Udbetaling af Ydelsernes kapitaliserede Værdi er Regler givet i Lov af 28. Septbr. 1918 om Afløsning af Grundbyrder. *H. Ln.*

Yderste Dag, se Dommedag (I, 665) og Dommedags-Billeder (I, 666).

Ydmyghed. Først i sin rel. Bestemthed er Y. af etisk Værdi. I det græsk-romerske, som ogsaa i det nordiske Hedenskab, ses Y. som Udtryk for Trællesind og derfor som en den frie Mand uværdig Karakterfejl. Vel kan Beskedenhed prises som Udtryk for Ynglingens Ærbødighed for den ældre eller den endnu uprøvedes Tilbageholdenhed overfor den prøvede; men denne Egenskab kan let forenes med en stærk Selvbevidsthed; først, naar Msket har mødt Gud og erkendt ham i hans Storhed og sig selv i sin Ringhed, ja, Syndighed, vil Y. blive et sandt Udtryk for dets Forhold til Livet og dets Krav. — Allerede i Israel er Y. Grundtrækket i Gudsforholdet, og i Krdmmen, hvor al Ære frakendes Msket og tillægges Gud, vil Y. være det selvfølgelige Udtryk for Barnets Forhold til dets Fader, og da dette Forhold er det kristelige Grundforhold, vil Y. være uadskillelig fra den virkelige Kristnes Karakter. Overalt, hvor Mskets naturlige Hovmod rejser Hovedet, lyder Kravet om Y (Jak. 4, 10; 1 Pet. 5, 6). Alt Forhold til Gud maa præges af Y., særligt naturligvis Troens daglige Livsfunktion, Bønnen; her gælder: »Tal Herre, din Tjener hører«. — Overfor Msker kan den Kristne ikke med fuld Sandhed vise Y.; om end man atter og atter maa modtage ufortjent Kærlighed og Tillid med ydmygt Sind, vil Y. være rettet mod Gud, og selv den dybest tjenende Hengivenhed overfor et andet Mske hverken kræver el. berettiger til Y.; tværtimod udelukker Krdmmens Hævdelse af alle Msker som Guds Børn og deres kr. Frigjorthed en ydre Y., ligesom disse Forhold ogsaa forbyder den større at kræve Y. af den mindre. Naar der siges: »Agt i Y. hverandre højere end eder selv« (Fil. 2, 3), er det altsaa ikke en Opfordring til Servilitet, men til i Y. at give Afkald paa, maaske menneskeligt berettigede, Fortrin overfor Medmennesker. — Naar Jesus siger om sig selv, at han er »sagtmodig og ydmyg af Hjertet« (Mt. 11, 29), har vi et Udtryk, ikke for en Bevidsthed om Uværdighed, men for Kærlighedens Lydighed mod Faderens Villie; han sætter alt til Side for at tjene (jfr. Fil. 2, 5-11), og for den Kristne bliver det et Ideal at stræbe efter: ikke blot ved Synden saa at sige at holdes nede i Y., men netop i Kraft af Bevidstheden om Faderens Kærlighed og Kald til os i denne kærlige Lydighed (altsaa Ydmyghed) at vandre hans Veje som den, der har faaet meget betroet. *N. M. P.*

Yezîdîer, en Sekt, hvis Tilhængere tæller o. 50.000 Sjæle, der har hjemme i Môsul, Sindjâr og Egnen der omkring. Deres Sprog er Kurdisk. Sekten skal stamme fra 9. Aarh. og henføres af arabiske Forfattere til Yazîd Ibn Unaisa, medens Y.ne selv mener sig opkaldt efter den umajjadiske Khalif Yazîd (680-83); nogle Forskere sætter Navnet i Forbindelse med pers. jazdân »Gud«. Y.ne anerkender Muhammed som en Profet og hævder, at Kristus var en Engel i mskelig Skikkelse. Meget i deres Lære minder om Zarathustrierne, men de forkaster Dualismen, idet de hævder, at Djævelen er skabt af Gud. Ogsaa det, der fra mskeligt Synspunkt er ondt, er Gud nemlig med i, og det onde hører med i Verdensordenen. Derfor afskyr de Muslimernes Forbandelser mod Djævelen og har selv faaet Navn af »Djævletilbedere«. Gud har skabt en Urkraft, en Slags logos, der kaldes en af Kaos reddet hvid Perle, og identificeres med Paafuglen, Malak Tâ'ûs, som derfor spiller en Rolle i deres Kultus. Ved Siden deraf er der en Række guddommelige »Shejkher«, i hvem man genkender gamle Guder, som Shejkh Shams (Solen) og Shejkh Sin (Maanen), Abrahams Fader, hvilket henviser os til den i Harrân hjemmehørende gnostiske Sekt. Efter sin Adfærd her i Livet gaar Msket efter Døden over i andre Væsener ved Sjælevandring. Den rette Vej kendes gennem Profeter, bl. hvilke den sidste er Shejkh 'Adî Ibn Musâfir, som vistnok er identisk med en bekendt Sufi af dette Navn med Tilnavn al-Hakkârî, d. 1163. En Del Skrifter, som tillægges ham, adskiller sig ikke fra muslimiske Sufibøger; andre er specielt yezîdiske, saaledes de to hellige Bøger *ketâb al-djilwa* og *mashaf resh*. 'Adî skal have reformeret Y.ne, idet han forbød Ægteskab ml. nærbeslægtede, anordnede Barnedaab og indførte en bestemt Orden i Præsteskabet. Menigheden ledes af en *khalîfa;* endvidere er der *qawwâler*, »Talere«, og hvert Medlem har sin »Shejkh« og sin »Pîr«. Endvidere har hver Yezîdî sin »Broder og Søster for det Hinsidige«, til hvem han er knyttet ved en særlig Pagt. Faar han en ny Skjorte, skal Søsteren sørge for Halsaabningen. Han skal hver Dag kysse Haanden paa vedkommende og ligeledes paa sin Shejkh og sin Pîr. Fasten skal begyndes i Huset hos en af disse og ender ssteds med Drikning af Vin. Der forudsættes altsaa stærkt Sammenhold og gensidig Kontrol. Hvis et Medlem er et helt Aar borte, kan han ikke længere være gift. Hver Morgen holdes Bøn paa et Sted, hvor Solopgangen kan ses, noget tilsvarende finder Sted ved Solnedgang; vantro maa da ikke være til Stede. Overhovedet er Sekten meget ængstelig for Forurening ved vantro. Det er forbudt at at benytte disses Badeanstalter, Nødtørftshuse eller personlige Redskaber som Ske, Kop, Kam,

Barberkniv ell. lign. Til urene Spiser hører Fisk, Snittebønner, Kaal o. a. Til Kulten hører, at Malak Tâ'ûs' Billede skal besøges tre Gange aarlig og Shejkh ʿAdî's Helligdom i Landsbyen Baʿadri een Gang aarlig ved Festen i Eftersommeren. Ved den Lejlighed foretages der Processioner, ved hvilke der forekommer Selvpidskninger, som minder om Husainfesten hos Shîʿiterne; ved den Lejlighed brændes der Baal af Nafta o. lign. Shejkh ʿAdî spiller en stor Rolle i det daglige Liv. De skal altid bære Jord fra hans Grav hos sig og spise lidt deraf hver Morgen, og ny Klæder skal dyppes i Vand fra hans Helligdom. Paa Nytaarsdag uddeles Kød som Almisse, og der gives Gaver for de afdøde; paa den Dag sætter Gud sig paa Tronen og bestemmer Skæbnen. Dette Træk er en Arv fra Babylonerne. Tyrkerne har af polit. Grunde hævdet, at Y.ne er Muslimer, f. Eks. under Striden om Môsul efter Verdenskrigen, og de har ofte forfulgt dem for deres Afvigelser fra den rene muhammedanske Lære. Efter deres Kultus, deres sociale Ordning og deres Lære hører de dog ikke til Islam, men er Fortsættere af Oldtidens gnostiske Sekter, selv om de har optaget Elementer fra Krdmmen og Islam. (J. Ménant, Les Yézidis, 1892; J. B. Chabot, Notices sur les Yézidis, 1896; M. v. Oppenheim, Vom Mittelmeer zum Persischen Golf, 1900; M. Lidzbarski, Ein Exposè der Jesiden [Zeitschr. d. deutsch. morgenl. Ges., 1897, p. 592 ff. jfr. 1901, p. 388 ff.]; R. Frank, Scheich ʿAdi etc. [Türkische Bibl., ed. G. Jacob, 14 Bd.], 1911; A. Merigona, Devil-worshippers etc. [Journ. of the Roy. As. Soc. 1916] p. 505 ff.). *Johs. P.*

Ynglingeforeninger, se Kristelig Forening for unge Mænd (II, 855), Ungdomsforeninger (IV, 694), kat. Svendeforeninger (IV, 428).

York (keltisk: Caer Evrauc, lat.: Eboracum, angelsachs.: Eoferwic), Ærkesæde i N. England, var allerede en betydelig By i Romertiden; Kejser Septimius Severus (IV, 166) døde her 211, Constantius Chlorus (I, 551) ligesaa 306, hvorfor hans Søn Constantin (I, 548) blev udraabt til Kejser her. Byen havde da en kr. Menighed; dens Biskop deltog 316 i Synoden i Arles (I, 143); men under Angelsachsernes Angreb i 6. Aarh. gik Bispedømmet til Grunde. Et nyt oprettedes 625 af den med Augustinus (I, 178) begyndte rom. Mission bl. Angelsachserne. Den første Biskop var Paulinus, som i Hast lod opføre et Daabskapel af Træ, da Kong Edwin (I, 718) 627 begærede Daaben, efter at Høvdingen Coifi havde holdt den dybsindige Tale om Menneskelivet som et Sidestykke til Spurvens korte Ophold i den oplyste Hal (Bedas Kirkehist. II, 13); kort efter byggedes over Kapellet St. Peters Basilika, Begyndelsen til den berømte York *Minster*. K.ns Udsigter var lovende paa Grund af Edwins kraftige Støtte; dog fik Paulinus trods sit ivrige Miss.arbejde ingen Kirker bygget paa Landet. Og da Edwin 633 faldt mod den hedenske Kong Penda af Mercia, flygtede Paulinus med hans Enke til hendes Hjemland Kent; først her modtog han Palliet, og Tanken om at gøre ham til Metropolit i N. England kom saaledes ikke til Udførelse. Edwins Slægtning Oswald (III, 455), som blev Konge 635, var ogsaa kr., men søgte sin kirkl. Tilknytning mod Nord i den gl. keltiske K. (II, 757) og Iona (II, 905); herfra hentede han Biskop Aidan (I, 41), der imidlertid tog Bolig ikke i York, men paa Øen Lindisfarne (III, 61). Oswalds Broder Oswy (III, 455) holdt sig ogsaa til den keltiske Kirkeskik; men hans Dronning havde fra Kent medbragt den romerske. Efter den store Debat i Whitby Kloster (IV, 840) 664 trak Biskop Colman fra Lindisfarne sig tilbage til Iona; Wilfrith (IV, 860), der sejrrigt havde forsvaret Roms Krav, blev nu Biskop og tog Bolig i York, hvor han dog en Tid maatte vige for Chadd (I, 493); da han senere atter var kommen i Besiddelse af Bispedømmet, besluttede Kong Egfred med Støtte af Ærkebiskop Theodor af Canterbury (IV, 537) at dele Stiftet, hvorimod Wilfrith foretog den første Appel fra England til Rom; han fik delvis Ret, men den gl. Stiftsordning blev dog ikke genoprettet. 735-66 var Bedas (I, 247) Discipel Egbert (I, 721) Ærkebiskop; thi han fik den Metropolitstilling, som allerede havde været tiltænkt Paulinus; han grundlagde den berømte Skole i Y., hvorfra Alcuin (I, 48) udgik; hans Efterfølger, Ethelbert, genopbyggede Domkirken, der var ødelagt ved Brand. Den følgende Periode er en Nedgangstid: kirkl. Slaphed, Borgerkrig og dernæst de Danskes Angreb; Y. blev plyndret Nov. 867 og dets berømte Bibliotek gik under. N. England blev Danskernes Hovedsæde; dog blev de delvis kristnede; den stridbare Ærkebiskop Wulstan (932-54) synes endog en Gang at være optraadt som Repræsentant for en dsk Konge, der først senere modtog Daaben. 954 var dog det dske Regimente foreløbig forbi. Under det store Reformarbejde, som Ærkebiskop Dunstan af Canterbury (I, 688) ledede, fandt han Støtte hos Oswald som Ærkebiskop af York 972-992, tillige Biskop af Worcester. Men da Danskerne atter havde erobret England, blev de to Stifter igen skilt ad under Knud den Store (II, 816), hvorimod Hardeknud paany overdrog Worcester til Ærkebiskop Ælfric af York. Efter at Vilhelm Erobreren 1066 havde taget Landet i Besiddelse, blev næsten alle Ærkebiskopperne af Y. Normanner. Da den første, Thomas af Bayeux, skulde indvies af Lanfranc (III, 14 f.), forlangte denne, at han skulde aflægge Lydighedsed til Canterbury-Stolen, og han fik Vilhelm Erobreren paa sin Side; Thomas nægtede det, men maatte bøje sig, da Pavens Afgørelse gik i samme Retning; dog da han 1093 skulde indvie Anselm (I, 99) til Ærkebiskop af Canterbury, protesterede han mod dennes Titel: »Metropolit for hele England« og fik Udtrykket ændret til »Primas«; Thomas genopbyggede Domkirken, som var brændt ved Erobringen; nu blev den naturligvis romansk (*Norman style*). Hans Efterfølger Thurstan protesterede atter mod Lydighedseden og fik nu Medhold hos Pave Calixt II, der endog selv indviede ham 1119. 1191 blev Geoffrey Plantagenet, uægte Søn af Henrik II, efter Faderens Ønske af Richard Løvehjærte paanødet Kapitlet som Ærkebiskop, en voldsom og verdslig Mand, der laa i Strid med Gejstligheden og blev fordreven af Johan uden Land. 1407 lod Henrik IV Ærkebiskop Scrope henrette som Oprører. Saaledes havde Ærkestolen i York rigelig følt de urolige Tider; i Betyd-

ning kom den aldrig op paa Siden af Canterbury, blev heller aldrig beklædt af saa betydelige Mænd som Lanfranc, Anselm, Thomas Becket, Stephan Langton; den gl. Rivalisering ml. de to Ærkesæder blev saa at sige af sig selv afgjort til Fordel for Canterbury, hvis Indehaver fik Titlen *Primate of All England*, medens Yorks Ærkebiskop kaldte sig *Primate of England*. I den senere Middelalder blev Domkirken ombygget og afspejler i sin nuværende Skikkelse alle Facer i eng. Gothik. 1514 fik Y. i Wolsey (IV, 899) en Ærkebiskop, der skulde stige højt og falde dybt; dernæst 1531-45 Edward Lee, der tog Del i N. Englands Opstand mod Henrik VIII, men atter ydmygt bad om Naade. Mary Tudor indsatte den ivrig kat. Heath 1555, der Aaret efter blev hendes Kansler, men under Elisabeth trak han sig tilbage, og for Fremtiden var Y. Sæde for en anglik. Ærkebiskop, Primas for den nordlige Kirkeprovins. Det Forhold har fortsat sig, at heller ikke i aandelig Vægt har Ærkebiskopperne af Y. kunnet maale sig med dem i Canterbury; den nuværende, Cosmos Lang, er dog en betydelig Mand af højkirkelig Retning. *V. A.*

Young. 1) **Brigham** (udtales Brig ikke Brejg) **Y.**, Mormonsamfundets største Leder og egentlige Organisator, f. 1. Juni 1801 i Whittingham, Windon Co. i Vermontstaten. Y. var den niende i Hjemmets Række af elleve Børn. Familien flyttede en Del omkring i forsk. af Staterne. Y. ernærede sig som Tømrer og Maler og sluttede sig som mange af Familiens Medl.mer til en Gren af Metodistkirken. For Y.s Vedkommende skete Tilslutningen i 1822 eller 23. Han var et ivrigt Medl., der kraftigt tog Ordet ved adskillige Lejligheder. I 1829 opholdt Familien sig i Canandaiga, i hvilken Egn Mormonreligionens Grundlægger, Profeten Joseph Smith, dengang virkede (se III, 287 f.). Allerede 1830 blev baade Y. og en stor Del af hans Familie vundet for den nye Rel. Et af de fig. Aar (der hersker nogen Usikkerhed om det nøjagtige Tidspunkt) blev Y. mormondøbt, og dermed vandt Mormonismen en Tilhænger, som skulde faa større Betydning for dens Fremtid end nogen anden hidtil har haft. Det blev dog ikke førend i 1833, at det første personlige Møde ml. Joseph Smith og Y. fandt Sted. Ved den Lejlighed talte Y. i »Tunger«, og Joseph Smith, som hidtil hæftigt havde bekæmpet Tungetalen indenfor Tilhængernes Kreds, accepterede nu Fænomenet, som derefter siden har været en af Mormonismens paastaaede »Naadegaver«. Altid lydig, trofast og loyal mod Joseph Smith blev han under Mormonismens omtumlede Begyndelsesaar til stor Hjælp for »Profeten«, og da denne blev myrdet i Fængslet i Carthago i Illinois 27. Juni 1844, var Y. baade fordi han faktisk som Præsident for »Apostel«-Forsamlingen beklædte Mormonsamfundets fornemste Post og i Kraft af den Anseelse, han nød bl. Rel.ens Medl.mer, den selvskrevne Leder. Med klartseende Førerblik og med fast og dygtig Haand gennemførte han Mormonernes Vandringer igennem det vilde Vesten og over Klippebjærgene til det nye Zion i Utah. 1847 begyndte Mormonerne disse ofte saa lidelsesfulde Tog over de dengang øde og uvejsomme Egne, hvor mangfoldige Farer og Trængsler mødte dem. Et stort Spørgsmaal var især dette, hvorledes de mange fattige Tilhængere, navnlig fra Europa, skulde kunne hjælpes igennem til Zion. For dette fandt Y. den ulykkelige Løsning at anvende Haandkærrer, trukne navnlig af Kvinderne, som den billigste Maade at føre Tilhængerne med deres Ejendele frem paa. Denne »guddommelige Plan« beredte utrolige Lidelser og en kvalfuld Død for mange af Rel.ens Tilhængere. Dette skete i Aaret 1856 og fig. Aar. Thi Overførelsen til Utah var i den første Menneskealder og endda længere en bestandig Opgave, betydningsfuld for Utahs Opkomst og fremskyndet ved den Vigtighed, som selve Rel.en tillagde det at naa »hjem til det nye Zion«. — I 1850 var Y. bleven udnævnt til Guvernør for det nye Territorium Utah. Saadanne Poster er i Almindelighed kun paa kort Aaremaal, men Amerikanerne skulde i de kommende Aar erfare, at det var lettere at udnævne en Mand som Y. til Guvernør end siden at blive »Guvernøren« kvit, da Tiden var omme. 1857 udtalte Y. sig under en stor Sammenkomst i Utah saa glødende hadsk mod Staterne og deres Regering, at et voldsomt Sammenstød ikke kunde udeblive. Den første Ekspedition, som udsendtes mod Mormonerne, var slet forberedt og blev saa ilde medtaget, at den maatte overvintre under meget ugunstige Omstændigheder. Glæden i Utah var ubeskrivelig, og Overmodet var stort. Men det endelige Resultat var naturligvis Landets Besættelse, samt at Mormonerne med Y. i Spidsen maatte falde til Føje. »De foren. Staters« Herredømme var dermed etableret med Indsættelse af en ny Guvernør og alle andre fornødne Foranstaltninger. Allerede 1852 havde Y. følt sig stærk nok i sin Position i Utah til offentlig at fremføre den berygtede »Aabenbaring«, som Joseph Smith paastod at have haft 12. Juli 1843 om Flerkoneriet. Ved dette Skridt, ved sit eget fra nu af aabenlyse Flerkoneri og ved den Kraft, hvormed han fik sine Tilhængere til at bøje sig for denne »guddommelige Lov«, vakte Y. en umaadelig Uvilje over hele Unionen. Det var ikke mindst denne Stemning, der beredte ham det uafvendelige Nederlag i Forholdet til U. S. A., som ovenfor er omtalt. — Y. var en nøgtern, udpræget viljestærk Personlighed. Joseph Smiths Hang til Sværmeri var ham ganske fremmed. Han »profeterede« heller ikke i den Forstand som Rel.ens Stifter (kun een skriftlig Profeti i Mormonernes hl. Bøger angives at stamme fra Y.), men med sit »Herren siger« styrede han med Jærnspir sin Flok og førte dem med samme Kraft igennem Læren om »Blodforsoningen« (ɔ: Læren om, at man kan frelse et Menneske ved at udgyde dets Blod), Polygamiet m. m., som han i sin Tid havde ført dem gennem Sletter og Bjærge til det forjættede Zions Land. Han yndede at opfattes som »Patriark«, og i dette Lys staar han ogsaa for Mormonerne. Billedet af ham midt iblandt hans 23 Hustruer sælges med Stolthed i Utah og hans, forøvrigt prunkløse, Grav i Hjærtet af Salt Lake City forevises enhver Turist med den Oplysning, at: »her ligger B. Y. og nogle af hans Hustruer begravet«. Naar Tallet paa Hustruer var saa stort, skyldes det bl. a., at

Y. havde giftet sig med Joseph Smiths efterlevende Enker. Y. døde i Salt Lake City 27. Aug. 1877. (Se forøvrigt Artiklen Mormonismen). *H. O. F. M.* — 2) **Edward Y.**, anglikansk Præst og Forf. af talrige Digte, Satirer og Skuespil, f. 1683, d. 1765. Y.s Hovedværk, Night Thoughts, er ved sin Fremhævelse af Følelsen en Forløber for Romantiken og har øvet en betydelig Indflydelse ogsaa i Udlandet, især paa Klopstock, Diderot og Madame de Staël. — 3) **Patrick Y.**, skotsk Præst og Teolog, f. 1584, d. 1656. Y. er kendt for sine LXX-Studier og Udgaver af Clemensbrevene. — 4) **Robert Y.**, f. 1822, d. 1888, skotsk Teolog. Y. drev først i sin Fritid som Autodidakt orientalske Studier, sluttede sig til Frikirken og virkede en Tid som Missionær, men vendte snart tilbage. Hans vidtrækkende Studier resulterede i Udgaver og Overs.r af jødiske Værker i forsk. semitiske Sprog. — 5) **Thomas Y.**, engelsk Videnskabsmand og Polyhistor, f. 1773, d. 1829. Y. var især berømt som Fysiker og for sine Studier af Kileindskrifter. *G. S. P.*

Young men's christian association (Y. M. C. A.), se Kristelig Forening for unge Mænd (II, 855).

Young women's christian association (Y. W. C. A.), se Kristelig Forening for unge Kvinder (II, 855).

Ypperstepræst og Ypperstepræstedømme. I Israels Dommertid og ældre Kongetid, da Retten til at ofre endnu ikke var begrænset til Præsterne (jfr. Levi III, 46; Præst III, 631), og der var Helligdomme rundt om i Landet, kunde en Y.e-Værdighed i egtl. Forstand ikke findes. Men allerede i denne Periode var der Helligdomme med et større Præsteskab, indenfor hvilket en enkelt har haft en ledende Stilling, saaledes Eli i Silo (1 Sam. 1 ff.) og Achimelek i Nob (1 Sam. 21 f.), jfr. senere Amasja i Betel (Amos 7, 10 ff.). Men navnlig ved Jerusalems Tempel (IV, 514, især 517) maatte der snart danne sig et organiseret Præsteskab; under David havde ved Siden af Eliden Abjatar ogsaa Sadok fungeret (2 Sam. 8,17; 15,24 ff.; 17,15; 20,25), og efter Abjatars Afsættelse under Salomo (1 Kg. 2,26) blev Sadok (Over-) Præst og Grundlægger af den Præsteslægt, som fungerede i Jerusalem indtil og udover Eksilet. I denne talrige og indflydelsesrige Slægt hører vi om Rangsforskelle; Jojada (2 Kg. 11 f.), Urija (2 Kg. 16,10) og Hilkija (2 Kg. 22 f.) kaldes Præsten, ifølge Sammenhængen Overpræsten; der nævnes Præsteældste (2 Kg. 19,2; Jerem. 19,1), d. e. de fornemste Præster, videre den næstøverste Præst (2 Kg. 25,18; jfr. 23,4, hvor der formodentlig skal læses Enkeltal); en *kohen harosh*, øverste Præst, nævnes udtrykkeligt 2 Kg. 25,18; ligeledes *hakkohen haggadol*, Ypperstepræsten, 2 Kg. 12,11 (Jojada); 22,4.8; 23,4 (Hilkija); men da disse i Sammenhængen ellers benævnes Præsten, er Betegnelsen *haggadol* formodentlig sekundær, foranlediget ved senere Tiders Forhold. I Devteronomium antydes vel 10,6; 17,8 ff. Rangsforskel mellem Præsterne. I Hesekiels Kultusforskrifter (Kap. 40-48) omtales mærkeligt nok ikke nogen Over- eller Ypperstepræst, idet der 45,19 kan være ment den fungerende Præst. Derimod finder vi hos Haggai (1,1 osv.) og Sakarja (Kap. 3) Y.en Josua; hos Sakarja staar han som Folkets Repræsentant anklaget, men fritages for Straf; i Forjættelsen 6,9 ff. er han (efter berigtiget Tekst) Præst ved den kongelige Davidide Serubabels Side. Josua er ifølge 1 Krøn. 5,40 f.; Haggai 1,1 Sønnesøn af den sidste foreksilske Overpræst Seraja 2 Kg. 25,18 og altsaa Sadokide. I det præstelige Skrifts Lovgivning og Skildring af Aron som den første Y. foreligger som Resultat af den forudgaaende Udvikling en gennemført Ordning angaaende Y.en *hakkohen haggadol*, *hammashi^{a}h* eller Præsten. Første Y. er Aron (2 Mos. 28; 3 Mos. 8), hvis Værdighed arves (formodentlig efter Førstefødsel) i hans Slægt og er livsvarig; jfr. 4 Mos. 35,25.28, hvor Y.ens Død medfører Amnesti for Drabsmænd. Han er Overhoved og Repræsentant for Folket, der i Præsteskriftet har Karakter af Menighed; en Forseelse af ham paadrager hele Folket Skyld (3 Mos. 4,3). I visse Tilfælde skal han bringe Ofre, navnlig paa den store Forsoningsdag (3 Mos. 16), ved hvilken Lejlighed han, den eneste dertil berettigede, betræder det Allerhelligste. Han alene maa forvalte Urim og Tummim (2 Mos. 28,30; 4 Mos. 27,21), hvilket forøvrigt blev en blot teoretisk Forret, da den hl. Lodkastning ikke benyttedes i den eftereksilske Tid, Esra 2,63; Neh. 7,65. Om Y.ens og Præsternes Indvielse handler 2 Mos. 28 f. og 3 Mos. 8; derunder hører, at han salves med Olie, hvoraf Betegnelsen den salvede Præst (3 Mos. 4,3 ff. o. a. St.), idet der forøvrigt er andre Steder (formodentlig fra et andet Lag i Præsteskriftet), hvor ogsaa alm. Præster salves (2 Mos. 28,41; 30,30; 40,15 o. a.). Y.en bærer over den alm. Præstedragt en særlig, prægtig Dragt, som beskrives 2 Mos. 28,6-39; 39,2-31, jfr. 3 Mos. 8,7-9 og bæres, naar han er i Funktion undtagen paa den store Forsoningsdag (3 Mos. 16), hvor han ved den egtl. Sonehandling bærer hvide Klæder. Den samme fremragende Betydning har Y.en hos Kronisten, jfr. ogsaa Dan. 9,25 f., hvor »en Salvet« rimeligvis betegner en Y. Medens Y.en i Præsteskriftet har en rent kirkl. Myndighed, maatte Forholdene efter Eksilet, da den nationale Uafhængighed var gaaet tabt, medføre, at Y.en ogsaa fik en efterhaanden stigende polit. Magt; han blev det egtl. Folkeoverhoved, og sammen med ham udgjorde Præsteskabet et Aristokrati, som efterhaanden blev mere og mere verdsliggjort og blev Grundlag for det saddukæiske Parti. Under Antiochus Epifanes blev den ypperstepræstelige Arvefølge brudt, idet Jason 171 blev afsat og blev efterfulgt af en Benjaminit Menelaos. Et Brud paa Arvefølgen var det ogsaa, da Makkabæeren Jonatan, der vel var af præstelig, men ikke af ypperstepræstelig Slægt, 153 modtog Y.e-Værdigheden, der saa forblev i Makkabæerslægten til ind i Herodes den Stores Regering; han indsatte og afsatte Y.er efter Behag. Ligesaa gjorde Romerne. I Regelen toges Y.en af visse præstelige Familier, jfr. i N. T. det hyppige »Ypperstepræsterne«, der næppe blot betegner nuværende og tidligere Y.er. Sin Magt delte Y.en med Synedriet, hvor han ifølge Josefos, med hvem de nytestl. Meddelelser stemmer, indtog Forsædet; kun Ap. Gern. 23,5 kunde tale i modsat Retning, men er mulig-

vis at forstaa som Ironi. (Baudissin, Geschichte des alttestamentlichen Priesterthums, 1889; Schürer, Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi [4] I, 194 ff., 338 ff.; II, 254 ff.; Hölscher, Der Sadduzäismus, 1906). *J. C. J.*

Ypperstepræstelige Bøn, Kristi, Betegnelse for Jesu Bøn Joh. 17.

Ypperstepræstelige Embede, Kristi, se Embede, Jesu Kristi tredobbelte (I, 756).

Ysop (D. O. *Isop*), hebr. 'ezōb, gr. hyssopos. Y. nævnes i G. T. som en Plante med rensende Kraft. Med et Y.knippe skulde Paaskelammets Blod stryges paa Karm og Dørstolper i Israeliternes Huse i Ægypten 2 Mos. 12,22. Ogsaa ved Spedalskheds Renselse skulde Smaafugle-Blodet stænkes paa den helbredede spedalske eller det hidtil spedalske Hus med en Y.kvist sammen med Cedertræ og karmoisinrødt Tøj (3 Mos. 14,4.6.49 ff.). Jfr. Overleveringen i Hebr. 9,19 om Pagtbestænkelsen ved Mose. Endvidere i Loven om Asken af den røde Kvie 4 Mos. 19,6.18. Den ydre Renselse ved Y. spiritualiseres i Ps. 51,9 til Renselsen fra Synd. Y.plantens lille lave Vækst i Murspalter o. l. hentydes der til i 1 Kg. 5,13 [4,33]. Om Y. er selve Hyssopus officinalis af de læbeblomstrede, 1 á $1^1/_2$ Fod høj, er ikke helt sikkert. Denne Plante med mørkegrønne, haarede, kamferduftende Blade med krydret Smag kunde egne sig til den omtalte ceremonielle Brug til Stænkning, men dens Forekomst i Palæstina er ikke tilstrækkelig konstateret. Det er muligt, at Hebræerne under 'ezōb har sammenfattet andre læbeblomstrede lave Buskvækster. Bl. a. tænkes paa Origanum Maru med pebermyntelignende, forfriskende Smag. — I Joh. 19,29 berettes om, hvorledes Jesu Tørst paa Korset læskedes ved, at en af Soldaterne (jfr. Mt. 27, 48; Mk. 15,36) satte en Svamp, fuld af Soldaternes syrlige Drik, paa en Y.stængel og holdt den til hans Mund. Svamp og Y. maa have været holdt i Beredskab til de korsfæstedes Lindring. Naar Jesu Mund kunde naas med den oprakte korte Stængel, ses det, at Korset ikke har været højt. Mt. og Mk. nævner ikke Y., men taler om et Rør. Disse Ting kan maaske forenes, hvis Svamp og Y.kviste har været stukket i et Rør. I ethvert Tilfælde har Y. bidraget til Jesu Lindring. *L. G.*

Ystad, svensk By, i Malmöhus Len ved Skaanes Sydkyst, med o. 12,000 Indb. Y. har et gammelt Præg med smalle, krogede Gader og mange gamle Huse, af hvilke nogle stammer fra Middelalderen, og mange er Bindingsværksbygninger fra 16. og 17. Aarh. Y. omtales først i 1240'rne og besad paa den Tid en vis Betydning p. Gr. af Sildefiskeriet, der bragte Staden i livlig Forbindelse med Hansestæderne. Lübeck havde eget Kompagnihus her. Ved denne Tid paabegyndtes Opførelsen af St. Mariæ Kirke, som dog først afsluttedes sidst i 17. Aarh., og som i 1923-25 underkastedes en gennemgribende, men pietetsfuld Restaurering. Af Inventaret har adskilligt kulturhistorisk Værdi. I Byens nordre Del grundlagdes o. 1250 et Fransiskanerkloster til Ære for den hl. Nicolaus og den hl. Katharina; Højalteret indviedes dog til St. Peter, efter hvem Kirken fik Navn. Efter Ref.en anvendtes Klostret til Sygehus, men forvandledes i 18. Aarh. til Statsbrænderi og senere til Kornmagasin. De tilbagestaaende Bygninger restaureredes i Aarene 1907-12 og benyttes nu til Musæum og Folkebibliotek. — Under Krigene ml. Sverige og Danmark blev Byen ofte hærget, men beholdt dog sin Betydning for Trafiken til Tyskland, indtil Færgeforbindelsen over Trelleborg oprettedes. 1867 blev St. Mariæ Sogn og St. Petri Sogn forenet til eet. (N. C. Psilander, Y.s historia, 1858; K. Enghoff, Y. [i »Sveriges städer«], 1915; Minnesskrift utgifven af Y.s fornminnesförening, 1917; Vilh. Lorenzen, De dske Fransiskanerklostres Bygningshist., 1914, S. 106—118). *Hg. Pl.*

Yvon, Pierre, fransk-nederlandsk Mystiker og Separatist, f. i Montauban, Languedoc, 1646, d. 1707. Allerede som Barn kom Y. under Indflydelse af Labadie's (III, 1) Tanker og levede en Tid i dennes Hus i Genève og viedes af ham ved Haandspaalæggelse til Præst. Y. blev Labadisternes ivrigste Forkæmper, bedre teol. rustet end Mesteren selv; han vandt saaledes Anna Maria van Schurman (IV, 104) for Sekten, men afvistes, da han forsøgte sig med Folk som Voetius (IV, 894), Gichtel (II, 214) og Antoinette Bourignon (I, 375). Som Medl. af Labadisternes Menighed i Herford viste han sædelige Brøst, men blev dog efter Labadie's Død disses Hovedfører og oparbejdede udfra Slottet Waltha i Vestfrisland en blomstrende Menighed, der dog endnu i hans Levetid afblomstrede. Han havde baade som Teolog og Organisator betydelige Evner. (Lit. se under Labadie). *H. J. H.*

Yxkull (ogsaa Uexküll; tidl.: Ykeskola, et finsk Ord, der betyder »Byen«), By paa venstre Bred af Dyna i Livland, var i Aarene 1186-1201 Sæde for Biskoppen i Livland. Augustinerkorherren Meinhard (II, 211), som havde fulgt bremiske Købmænd til Livland, stiftede her 1184 den første Kirke i Landet og anlagde Aaret efter en Fæstning paa samme Sted. 1186 oprettedes Bispedømmet i Y. med Meinhard som første Biskop og et Konvent af regulære Augustinerkorherrer ved hans Side. Det nygrundede Stift (»episcopatus Ixcolanensis«) nævnes første Gang i et Pavebrev af 25. Sept. 1188, hvor det lægges under Bremens Ærkestift. Efter Meinhards Død 1196 valgtes Berthold, Cistercienserabbed fra Loccum (I, 276), til Biskop. Hans Efterfølger blev fra 1199 Albert (I, 46; jfr. Sværdbrødre IV, 437), tidligere Domherre i Bremen. Han grundlagde 1201 Byen Riga, byggede her en Kirke og flyttede Domkapitlet hertil. Allerede tidligere (vistnok siden 1192) var Stiftets Navn forandret til Livland. (Seraphim, Gesch. Liv-, Est- und Kurlands I, Riga 1895; F. Schonebaum, Die Besetzung der livländischen Bistümer etc. [i Mitteilungen aus dem Gebiete der Gesch. Liv-, Est- und Kurlands XX, Riga 1910]). *Hg. Pl.*

Z.

Z, se ogsaa under S.

Zabarella, Franz (Francesco), italiensk Kardinal og Ærkebiskop af Firenze, f. 1360, d. 1417, spillede en fremragende Rolle i den pavelige Politik som Diplomat, især under Pave Johan XXIII (II, 653), der benyttede ham som Underhandler med Sigismund ang. Konciliet i Konstanz. Efter Johans Flugt fra Konstanz og Tilfangetagelse optraadte Z. som hans Repræsentant paa K.mødet, men døde snart efter i Byen. *G. S. P.*

Zaccaria. 1) **Antonio Maria Z.**, se Barnabiter (I, 220). — 2) **Francesco Antonio Z.**, Jesuit, f. i Venezia 27. Marts 1714, d. i Rom 10. Okt. 1795. Z. indtraadte i Jesuiterordenen 1731 og blev præsteviet 1740, hvorpaa han i nogle Aar var Præst forsk. Steder. 1754 blev han Muratoris (III, 308) Efterfølger som Bibliotekar i Modena, men fjærnet igen 1768, fordi han forsvarede Pavens Rettigheder. Derpaa blev han Bibliotekar ved Jesuiternes Profess-Hus i Rom, hvor Paverne tilstod ham en aarlig Pension. Han blev Medlem af 19 italienske Akademier og skal have udg. 161 Værker. *J. Blf.*

Zacharias, jødisk Profet, se Sakarja (IV, 19).

Zacharias, Pave 741-52, Fødselsaar ukendt, d. Marts 752. Efter at være valgt til Pave sendte han Meddelelse herom til Konstantinopel, dog ikke til den ikonoklastiske Patriark, men til Menigheden. Hans Sendebud bad Kejseren Konstantin V respektere K.ns Praksis m. H. t. Billederne. Overfor Lombarderkongen Luitprand, som truede Rom, lykkedes det ham ved kloge Forhandlinger at opnaa en fordelagtig Overenskomst. Mest Betydning for Fremtiden fik Forbindelsen ml. den frankiske K. og Rom, som navnlig Bonifatius (I, 357) havde arbejdet for. Z. holdt to Synoder i Rom, i 743 og 745. Han ansaas for at være lærd og har oversat Gregor den Stores Dialoger til Græsk. *J. Blf.*

Zacharias af Anagni, Biskop i Anagni i 9. Aarh., Pave Nikolaus I's Legat i Konstantinopel 861 paa den Synode, der skulde behandle Fotius' (II, 88) Valg. 879 blev han den romerske K.s Bibliotekar. *J. Blf.*

Zacharias af Jerusalem, Patriark i Jerusalem 609-629, Fødselsaar ubekendt, d. 21. Febr. 629. 614 blev Jerusalem indtaget af Perserkongen Chosroes II's Svigersøn, og mange Indb. blev dræbt eller ført bort som Slaver. Bortført som en Talisman blev ogsaa det hl. Kors (II, 845 b), og Z. blev ført med som Præst for det. Fra Persien sendte han et strængt Formaningsbrev til de tilbageblevne Indb. i Jerusalem: de var ikke blevet skaanet for deres Fromheds Skyld, men for at faa Tid til Omvendelse. 628 kunde Z. vende tilbage. *J. Blf.*

Zacharias Chrysopolitanus, Ekseget af Præmonstratenser-Ordenen, f. i Besançon (Chrysopolis), d. o. 1155. Z. var først Rektor ved Katedralskolen i Besançon, hvorpaa han sluttede sig til Præmonstratenserne i Laon og kastede sig over Studierne. Han udgav en Evangelieharmoni: Unum ex Quattuor sive De concordia Evangelistarum. *J. Blf.*

Zacharias Scholasticus el. **Rhetor** (sandsynligvis to Betegnelser for een Person, som atter er identisk med Prokopios af Gazas [III, 606] Broder, om end navnlig det sidste er blevet betvivlet), Biskop i Mitylene, d. ml. 536 og 556. Han er født i Gazas Havnestad Majuma og studerede Humaniora i Alexandria, hvor han allerede var grebet af relig. Spørgsmaal, derpaa Jura i Berytus (Beirut). O. 492 slog han sig ned som Advokat (σχολαστικός) i Konstantinopel, 536 tog han som Biskop i Mitylene Del i en Synode i Konstantinopel. Z. er bl. a. Forf. til en paa syrisk bevaret »Kirkehistorie« (tysk Overs. af Ahrens og Krüger, 1899). *J. Blf.*

Zachariä. 1) **Gotthilf Traugott Z.**, tysk teol. Prof., Søn af Nr. 4, f. 17. Nov. 1729 i Thüringen, d. 8. Febr. 1777 i Kiel. Z. studerede i Halle; 1760 blev han Prof. i Bützow (Mecklenburg), 1765 i Göttingen, 1775 i Kiel. Han er Forf. til den første »Biblische Theologie« (4 Dele, 1771-75), hvor han trods sin personlige Konservatisme ikke blot advarer mod at komme med forudfattede Meninger til Skriften, men ogsaa forsøger at gengive vigtige bibelsk-dogmatiske Udtryk med moderne Vendinger. — 2) **Johannes Z.**, Augustinermunk, teol. Prof. i Erfurt, d. 25. Juli 1428. Efter at have studeret i Oxford og taget Doktorgraden i Bologna blev Z. 1400 Lærer ved Univ. i Er-

furt. Paa Gr. af sin Lærdom og Veltalenhed blev han sendt til Konstanzer-Konciliet, hvor han ofte disputerede med Huss, vandt Ærestitlen Hussomastix og af Pavens Haand modtog den gyldne Rose. 1419-1427 var han Provincial for Sachsen-Thüringen. Han skrev en Del Kommentarer, hvoraf intet er trykt. (Oergel, Vom jungen Luther, 1899, S. 56 og 87). — 3) **Just Friedrich Z.**, Prof. i østerlandske Sprog, bibelsk Arkæologi og Teol. i Kiel, f. 1. Dec. 1704 i Haina ved Gotha, d. 8. Marts 1773 i Kiel. Z. studerede Teol. i Jena og Kiel og blev 1735 ekstraordinær Prof. i østerlandske Sprog i Kiel, 1742 ordinær Prof. i bibelsk Arkæologi og 1747 Prof. i Teol. ssteds. 6 Aar før sin Død mistede han Mælet ved Apopleksi, og 1769 tog han sin Afsked. Han udgav adsk. Værker, men intet deraf er af Betydning. — 4) **Karl Heinrich Z.**, tysk pietistisk Præst, f. 2. Okt. 1698, d. 16. Okt. 1782. Z. studerede i Jena, hvor Buddeus (I, 410) havde afgørende Indflydelse paa ham. Efter 3 Aars præstelig Virksomhed andetsteds blev han 1729 kaldet som Præst til Wernigerode, hvor han øvede en velsignelsesrig Virksomhed. Allerede 1735 fulgte han en Opfordring til at overtage Stillingen som Hofpræst i Dargun i Mecklenburg-Schwerin, hvor Forholdet ml. de pietistiske og ikke-pietistiske Præster var blevet noget spændt. Det lykkedes Z. at aflede de mod ham og hans Medhjælpere rettede fjendtlige Angreb, men Forholdet gav Anledning til Fremkomsten af over et halvt Hundrede Stridsskrifter. 1756 blev Z. Superintendent i Parchim. Han er Forf. til flere Skrifter, mest Prædikener, og har skrevet et Par P.r. *J. Blf.*

Zahn. 1) **Adolf Z.**, tysk reformert Præst og Teolog, f. i Mützenow 28. Sept. 1834, d. i Stuttgart 2. Marts 1900. 1860 blev han Præst i Halle, 1876 i Elberfeld, 1881 i Stuttgart. I en Række Skrifter har han behandlet k.hist. Spørgsmaal samt forsvaret yderst konservative teol. Standpunkter. — 2) **Franz Ludwig Z.**, tysk Pædagog, Leder af Lærerseminariet i Mörs, f. 1798, d. 20. Marts 1890. Han har udgivet flere i sin Tid betydningsfulde Bibelhistorier. *J. Blf.* — 3) **Franz Michael Z.**, tysk Missionsleder og Dr. theol., er født i Mörs i Rhinprovinsen 4. Juni 1833; studerede i Erlangen under Döderlein og Hofmann, var en kort Tid Hjælpepræst i Barmen og blev allerede 1862 kaldet til Inspektør ved det nordtyske Miss.-Selskab, en Stilling, han blev i til sin Død 5. Marts 1900, altsaa i 38 Aar. Selskabet hjemsøgtes af konfessionelle Stridigheder og andre, mere beklagelige Ulykker; dets Opland er aldrig blevet stort; Hermannsburg og det slesvig-holstenske Miss.-Selskab tog en væsentlig Del deraf, saa Kaarene var svære for den unge Inspektør. Dertil kom, at dets Missionsmark, Ewe-Land ved Guineabugten, med dets morderiske Klima og vanskelige Befolkning satte Modet og Taalmodigheden paa svære Prøver. Men Z. var netop Manden paa denne Plads, forsigtig, udholdende, tro i smaa Ting, af et akademisk Tilsnit, uden Jagen efter iøjnefaldende Resultater. Z. grundlagde 1866 sammen med Fabri »den kontinentale Missionskonference« i Bremen, som siden da, kun med en Afbrydelse paa Gr. af Verdenskrigen, holdes hvert 3.—4. Aar. Ved denne og en Del Provins-Missionskonferencer, navnlig den Halleske, hvis Leder i mange Aar Gustav Warneck var, holdt Z. sine betydningsfuldeste Foredrag om Missionsemner. De findes alle trykte i Allg. Miss. Zeitschrift. Utrættelig var han som Forkæmper for de Indfødtes Vel og Rettigheder i Kolonierne. Som Teolog var han Biblicist uden Partipræg. *Fr. S.* — 4) **Gottfried Z.**, Grundlægger af Vajsenhuset i Bunzlau i Schlesien, f. 21. Dec. 1705 i Bunzlau, d. 22. Sept. 1758. Tidligt mistede han sine Forældre, og først 24 Aar gl. lærte han at læse og skrive. Han blev oplært som Murersvend, og 1733 havde han tjent saa meget, at han kunde købe et Hus i Bunzlau og nedsætte sig som Mester. Han var en from Mand, og da han 1744 læste Franckes Skrift om Vajsenhuset i Halle, begyndte han i det smaa i sit eget ombyggede Hus at tage sig af forældreløse og fattige Børn. Det lykkedes hans Modstandere at faa Øvrigheden til at forbyde Virksomheden, og da Z. ikke straks efterkom Forbudet, blev han fængslet. Men 1754 opnaaede han Koncession af Kongen, og inden Z.s Død var Virksomheden vokset saa stærkt, at der maatte bygges selvstændige Bygninger til den. — 5) **Johannes Christof Andreas Z.**, baiersk Kirkemusiker, f. i Eschenbach ved Pegnitz 1. Aug. 1817, d. i Neuendettelsau 17. Febr. 1895. Som Søn af en Organist blev Z. tidligt indført i Musiken og kunde allerede 9 Aar gl. vikariere for sin Fader; fra Moderen og under sin Skolegang fra Löhe (III, 125) modtog han stærke relig. Indtryk. I Erlangen studerede Z. Teol., hvorpaa han 1847 blev Præfekt, 1854 Direktør for Lærerseminariet i Altdorf ved Nürnberg, i hvilken Stilling han virkede til 1888. Han helligede sig navnlig Studiet af den evang. Kirkemusik, og gennem mange Aar samlede han evang. Koraler helt tilbage fra Ref.s-Tiden, og Frugten heraf blev »Die Melodien der deutschen evangelischen Kirchenlieder aus den Quellen geschöpft und mitgetheilt« I-VI, 1888-93. Desuden har han udgivet o. 30 forsk. Musiksamlinger. 1893 blev han Dr. theol. h. c. fra Erlangen — 6) **Theodor von Z.**, tysk protestantisk Teolog, f. 10. Okt. 1838 i Mörs i Rhinprovinsen som Søn af F. L. Z. Z. studerede i Basel, Erlangen og Wien 1854-58; efter nogle Aars Lærervirksomhed blev han 1865 Repetent, 1871 Prof. i Göttingen, 1877 Prof. i Kiel, 1878 i Erlangen, 1888 i Leipzig og 1892 atter i Erlangen; 1909 tog han sin Afsked. Z. har navnlig studeret den nytestl. Indledning og Kanons Historie i den ældste Tid, og 1875-78 udgav han sammen med Gebhardt (II, 175) og Harnack (II, 350) Patrum apostolicorum opera. Siden 1881 har han sammen med nogle Elever udgivet Forschungen zur Geschichte des neutestl. Kanons und der altkirchlichen Literatur (hidtil 9 Bd.). 1889-92 udkom hans store Geschichte des neutestl. Kanons og 1897-99 hans Einleitung in das N. T. I disse Værker, der vidner om megen Lærdom og Belæsthed, søger han at hævde Rigtigheden af de traditionelle Standpunkter m. H. t. de nytestl. Skrifters Affattelse. Siden 1903 har han, ligeledes i Forbindelse med Aandsfrænder, udgivet en lang Række Kommentarer til N. T.; selv har han skrevet Ev. d. Matth., 1903, 1922[4]; Gala-

terbr., 1905, 1922[3]; Ev. d. Johs., 1908, 1921[6]; Römerbr., 1910, 1925[5]; Ev. d. Luk., 1913; Apostelgesch., 1919-21; Offenbar. 1924-26. Der lægges her ringe Vægt paa at meddele de forsk. eksegetiske Opfattelser, hvorimod Sammenhængen i Tankegangen udførligt fremhæves, og i Noterne er der samlet en Mængde værdifuldt Stof, navnlig af tekstkritisk og grammatisk-leksikografisk Art. Z. er Æresdoktor ved flere tyske og fremmede Universiteter. *J. Blf.*

Zallinger zum Thurn, Jacob Anton, Jesuit og Prof. i Kirkeret, f. i Bozen 26. Juli 1735, d. ssteds 11. Jan. 1813. Z. indtraadte i Jesuiterordenen 1753, blev præsteviet 1765 og var Prof. i Kirkeret i Augsburg 1773 (tiltraadt 1777) -1807. Han forsvarede Pavestolens Standpunkt overfor Febronianismen (se Hontheim II, 458) og er Forf. til flere Værker om den kanoniske Ret. *J. Blf.*

Zallwein, Gregor (opr. Georg Adam), tysk Benediktiner og Prof. i Kirkeret, f. 20. Okt. 1712 i Øvrepfalz, d. i Salzburg 6. ell. 9. Aug. 1766. Z. indtraadte i Benediktinerordenen 1733, præsteviedes 1737 og blev baade Novicemester og Prior. 1745 blev han Prof. i Kirkeret i Strassburg i Kärnthen; 1749 forflyttedes han til Salzburg, hvor han blev til sin Død, fra 1759 som Universitetets Rektor; som saadan bestræbte han sig for at fremme Flid og Orden blandt Studenterne. Han har skrevet flere Værker om Kirkeret; navnlig dennes Kilder og Udvikling interesserede ham *J. Blf.*

Zambesi, Flod i Afrika, udspringer i Malunda-Højlandet, omtr. paa Grænsen ml. Rhodesia og Kongostaten, ikke langt fra Kongofloden Udspring (12° s. Br., 24° ø. L.), løber i en mægtig Slyngning gennem Rhodesia og portugisisk Østafrika ud i det indiske Hav (Mosambikkanalen) — 1. Ved Flodens øvre Løb bl. Barotse'rne i N. V. Rhodesia har Pariser Miss.-Selskabet siden 1884 Mission, en Udløber af Selskabets velsignede Basuto-Miss. F. Coillard (1904) var her Banebryderen. Missionen har kostet mange Mskeliv; i 1902 var af 22 Missionærfamilier kun et Ægtepar og to Enker tilbage. Paa Skuffelser har denne offerrige Miss. været rigere end paa Frugt. Kong Levanika, som en Tid var Guds Rige nær, blev aldrig døbt; hans Søn Litia blev vel døbt, men faldt i Flerkoneri og blev udelukket af Menigheden. En Vækkelse 1890-95 lovede en Tid godt, men gav i Længden kun faa Resultater. Stationerne, som en Tid naaede helt ned til Victoria-Vandfaldene, har maattet begrænses til de nordligere Egne. Menighederne er, trods dygtigt Arbejde, stadig smaa. 2. Det ap. Vikariat Zambesi omfatter tillige Matabele- og Maschonaland. Hovedstation: Bulawajo med Arbejde hovedsagelig for den hvide Befolkning. 5 egentlige Missionsstationer, efter officiel Statistik 1918 (Areus Handbuch): 59 Præster, 38 Munke, 96 Nonner, 82 Kateketer og Lærere, 14,989 Katoliker, 6,826 Skolebørn; men hvormange af de to sidste Grupper er hvide? *Fr. S.*

Zampieri, Domenico (kaldet Domenichino), ital. Kunstner, f. 1581 i Bologna, d. 1641, var Elev af Calvaert og Carracci og blev 1621 kaldt til Rom som pavelig Arkitekt. Han byggede her fra 1626 Sant' Ignaziokirken med Vignolas Jesuskirke som Forbillede og slog som Maler igennem med Billedet »Den hl. Hieronymus' Kommunion« (nu i Vatikanet). Derpaa arbejdede Z. som Freskomaler, fra 1630 i Neapel, hvor han udsmykkede den hl. Januarius' Kapel i Domkirken. Her døde han, som det hed sig, forgiftet af Medbejlere paa Kunstens Omraade. Talrige Fresker af ham findes i forsk. Kirker i Rom og i Domkirken i Fano. Desuden ejer Europas offentlige Samlinger ikke faa af hans Staffelibilleder. *B. K.*

Zanchius, Hieronymus, kalv. Teolog, f. 1516 i Alzano, blev 1531 Augustinermunk i Bergamo og overflyttedes siden til Lucca, hvor han under Paavirkning af P. Martyr (se Vermigli IV, 821) og Læsning i Reformatorernes Skrifter brød med Katolicismen. 1551 flygtede han fra Klosteret, blev 1553 Prof. i Strasbourg, 1563 Præst i Chiavenna og 1568 Prof. i Dogmatik i Heidelberg. Han vandt her stor Anseelse, men blev 1578 fordrevet af Ludvig VI og virkede derpaa som Docent i Neustadt a. d. Hardt. 1585 vendte han tilbage til Heidelberg og døde her 1590. Z. hører til de lærdeste kalv. Teologer, og ved sin Hævdelse af den strænge Supralapsarisme har han i væsentlig Grad bidraget til at uddybe Kløften mellem Lutheranere og Reformerte. Hans Navn er særlig knyttet til en Strid med hans Kollega Johann Marbach (III, 166) om Troen og donum perseverantiæ. Talrige udenlandske Teologer inddroges i denne Strid, og 1563 maatte Z. underskrive en Art Tilbagekaldelse. Bl. hans Skrifter kan nævnes De natura dei; De operibus dei; De tribus Elohim; De religione Christiana, foruden en Del Fortolkninger. Z.'s Skrifter blev forbudt i den dske K. 1616. (P. Freher, Theatrum virorum eruditione clarorum, S. 279-280; C. Schmidt i Theol. Stud. u. Krit., 1859; G. Frank, Gesch. der prot. Theol., I, 178 f. 307). *B. K.*

Zara (ital. Navn for serbisk: Sadar; latin: Jadra), hidtil Hovedstad i Dalmatien ved Adriaterhavet. Z. hørte i Middelalderen under det østromerske Rige, indtil det o. 1000 gav sig under Venezia for at faa Beskyttelse mod Sørøvere, 1105 under Ungarn, 1202 tilbageerobret, saaledes skiftende indtil Venezia 1409 købte sig varig Besiddelse. 1797 kom det med Venezia under Østerrig. Efter Verdenskrigen var det tiltænkt Jugoslavien, men annekteredes af Italien, som fik Z. ved Traktat i Rapallo 1920. Siden 1923 er Z. et ital. Præfektur. Z. er kirkl. Hovedstad for Dalmatien. Ærkebiskoppen bor i Z. (Domkirke: Santa Anastasia, bygget af Dogen Dandolo i 13. Aarh. i lombard. Stil); under ham 5 Suffraganbispedømmer: Sebenico, Spalato-Macarsca, Lesina, Ragusa og Cattaro. Romerk.n holder ellers paa latinsk Gudstjenestesprog, men i Kirkeprov. Z. er bevaret »illyrisk« (ɔ: kroatisk) K.sprog, som skrives med det glagolitiske Alfabet. Dette er det ældste slaviske Alfab., ældre end det nu af Russere og Bulgarer brugte kyrilliske (II, 886). Man mener, det stammer fra den gl. græske Minuskelskrift. Det nuv. Ritual oversattes paa Illyr. af Jesuiten Bartholomæus Cassius (Kassicch) og udkom med pavel. Aut. 1640. Z. er ogsaa Sæde for en græsk ortodoks Biskop. *P. S.*

Zaragoza, spansk By (1918: 117,742 Indb.) og Ærkestift. Efter at have været under Goternes og Maurernes Herredømme erobredes den

1118 af Alfons I af Aragonien og blev nu Hovedstad i dette Rige indtil dets Forening med Kastilien i 1479. Denne Periode er Z.s Glanstid. 1317 blev Byen Ærkesæde og talrige Synoder afholdtes (1318, 1352, 1355 osv.). Z. er prydet med talrige Klostre og med 21 Kirker, hvoriblandt kan nævnes Katedralen, bygget i tidlig Gotik, og Nuestra Señora del Pilar, ejendommelig ved sine Kuppelkonstruktioner og kendt som Valfartssted, takket være det undergørende Mariabillede, der gemmes bag Højalteret. *G. S. P.*

Zarathustra (græsk: Zoroaster), Navnet paa Parsismens Profet, Grundlægger af Ormazdtroen, den Religion, som er nedlagt i Persernes hl. Bog Avesta (I, 185 og Mazdaisme III, 204), der uafladelig nævner Z. som den, gengem hvilken Aabenbaringen er bragt til Mskene (ligesom Israeliternes Lov gennem Moses). Man har i nyere Tid betvivlet Z.s historiske Eksistens (Kern, Darmesteter m. fl.), og efter de yngre Dele af Avesta (og særligt efter den senpersiske Zerdusht-Namah, Z.-bogen) at dømme, skulde Beretningerne om ham ogsaa synes rent legendariske. De ældste Sange i Avesta, de s. k. Gāthas indeholder imidlertid saa mange Træk af Profetens Liv og Optræden, der bærer et biografisk og historisk Præg, at man ikke har Grund til at betragte denne Skikkelse som mindre historisk end nogen anden fra den fjærne Oldtid. Ifølge denne Skildring har Z. (Navnet, der indeholder *ustra*, »Kamel«, henviser til nomadisk Slægt) været en Mand, der vistnok var uden ydre Anseelse, men som dog hørte til de store Familier, hvis Hustru Hvoghvi var af fornem Byrd, og hvis nære Slægtninge var knyttet til Hoffet og Regeringen. Han optraadte ved Kong Vīshtaspas (Hystaspes) Hof og forstod at vinde denne Hersker for den Tro, han forkyndte, ligesaa sin egen Familie. Derved kom han imidlertid i Strid med andre Slægter, der fastholdt det tidligere Hedenskab med Dyrkelse af de opr. ariske Lysguder (daēvas = de indiske devas), Tyreofre, kultiske Beruselser o. l., og hans Liv blev en forbitret Kamp mod disse »Kættere«, under hvilken han med relig. Inderlighed tager sin Tilflugt til sin Gud og støtter sig til Kong Vīshtaspas Gunst. Ormazd (egtl. Ahura Mazda, »den vise Herre«) kaldte Z. denne sin Gud, idet han aabenbart har tilhørt et Præsteskab eller en Slægt, der dyrkede Gudefamilien Ahuras (= de indiske Asuras, der i Indien længe dyrkedes jævnsides med devas). Z. har imidlertid endeligt gjort sig til Ahuradyrkelsens Talsmand og udviklet denne til en Monoteisme, hvor Mazda, »den vise«, gjordes til Overgud, betjent af de øvrige Ahuras som af Ærkeengle, der nu bærer Navnet Amesha-Speñtas, »de udødelige Hellige«. Devakulten maatte da i samme Grad afsværges, og daēvas betragtedes som Dæmoner. Z.-troens Grundtanke er Dualismen, Spændingen mellem Ormazd's Rige («Renhedens Rige«) og »Urenhedens Rige«, der bestaar af alle livsfjendtlige Magter under Djævelen Ahrimans, Førerskab. Denne Dualisme er en Livskamp, hvori alle Tilværelsens Magter inddrages, og som først slutter ved Dommedag med Ormazds Sejr og Djævleverdenens Tilintetgørelse (III, 204). Som monoteistisk, dualistisk, praktisk-etisk og eskatologisk Religion udgør Ormazdlæren et fastbygget og konsekvent gennemtænkt System, en virkelig Teologi, der med al Sandsynlighed maa tænkes fremgaaet af en betydelig Mands Refleksion, og som man med en vis Ret kan tillægge en personlig Stifter. Den nærmere Tids- og Stedsbestemmelse af Z. er indtil videre usikker. Den senere persiske Tradition vil henlægge Vishtaspas Hof til Baktrien, hvor Z. da skal være optraadt, derfra rejst til Medien og tilbage til Baktrien. Paa denne Tradition har dog senere polit. Forhold, hvor Rigets Tyngdepunkt laa østerude, vel aabenbart indvirket. Den ældre Avesta peger paa det nordlige Medien som Udgangspunkt. I hvert Fald kan dette ikke have ligget fjærnt fra det turanske Naboland mod Nord, hvis Grænsekampe ofte kommer paa Tale. Den opr. Kulturforudsætning er et nomadisk Liv i strængt, vinterligt Klima. Tidspunktet for Z.s Optræden sættes af den persiske Tradition til o. 700 f. Kr., men man maa sikkert gaa adskilligt længere tilbage, idet en assyrisk Indskrift fra Sargons Tid synes at bære Spor af Z.-læren. I hvert Fald kan Vīshtaspa ikke have været den Hystaspes, der nævnes som den store Dareios' Fader; men Z.-lærens Ormazdtro kan tænkes at have bestaaet i Slægtled i dette Fyrstehus, og den blev i hvert Fald Rigsreligion med Dareios, som bekender den aabent i sine Indskrifter (dog uden her at nævne Z.s Navn). (Hovedværket er James Darmesteter, Le Zend Avesta I-III, Paris, 1892-93. med Overs. af hele Avesta, Indledninger og Noter. Værket er dog behersket af Hypotheser om Gāthа'ernes senere Fremkomst, hvilken da undergraver Z.s Historicitet. — Levnedsbogen »Zerdusht-Namah« er oversat af C. Bartholomæ: Die Gāthas des Avesta, 1905, og Fritz Wolff, Avesta, 1910; A. W. Jackson, Zoroaster, the prophet of ancient Iran, N. York, 1919, giver hele Traditionens biografiske Materiale; Moulton, Early Zoroastrianism, London, 1913, en gedigen Fremstilling af Avestas Rel.; Edv. Lehmann, Z., en Bog om Persernes gamle Tro, I-II, Kbhvn, 1899-1902; Chantepie de la Saussaye, Lehrbuch d. Religionsgesch. II, Side 199-279, 1925; Edg. Reuterskiöld, Z.s religionshistoriska ställning, 1914). *Edv. L.*

Zardetti, Otto, kat. amerik. Ærkebiskop, d. 9. Maj 1902. Z. var Ærkebiskop i St. Cloud i Minnesota 1889-94, da han blev forflyttet til Ærkesædet i Bukarest, der var oprettet af Leo XIII 1883 og hørte direkte under Pavestolen. Allerede 1895 gav Z. dog Afkald paa denne Stilling og rejste til Rom, hvor han tilbragte sine sidste Dage. *S. H.*

Zbyněk (i lat. Skrifter bruges Formen Sbynko) **I**, Ærkebiskop i Prag 1403-11, Fødselsaar ubekendt (men han var en ung Mand, da han blev Ærkebisp), d. 28. Sept. 1411. Som Biskop bestræbte han sig for at forbedre de sædelige Tilstande indenfor Gejstligheden og udsaa sig derfor Hus (II, 495) til at prædike paa Landssynoderne, idet hans mangelfulde teologiske Kundskaber foreløbig hindrede ham i at se Konsekvensen af Hus's Meninger. Se iøvrigt under Hus. *J. Blf.*

Zbynko, se Zbyněk.

Zebrozynthius, Jakob Johannes, sv. Biskop, f. i Själevad i Ångermanland 17. Nov. 1572, d.

9. Juli 1642. Sit mærkelige Navn, som han antog ved Indskrivningen i Gymnasiet, dannede han af Sognenavnet Säbrå, hvor hans Fader var Spr., samt af Moderens Familienavn Zynthia. Efter Studier i Gäfle og Uppsala samt i Udlandet blev Z. 1612 Prof. i Logik i Uppsala, 1613 Prof. eloquentiæ og kaldedes 1621 af Gustaf II Adolf til Hofprædikant »som Følge af sine ypperlige Prædikegaver«. Han fulgte med Kongen paa Felttoget til Preussen. 1624 blev han Pastor primarius i Stockholm og 1639 Biskop i Strängnäs, men døde snart efter. Som Teolog var Z. ubetydelig, men betragtedes af sin Samtid som fremragende Prædikant (han har dog kun efterladt Ligprædikener). Desuden havde han Ry for stor Nidkærhed og redelig Fromhed. Han ægtede en Datter af Ærkebiskop Nicolaus Bothniensis (I, 272); Børnene antog Navnet Bure. (Biographiskt Lexicon XIII, 1857; Hagström, Strängnäs Stifts Herdaminne I, 1897). *Hg. Pl.*

Zedlitz, Karl Abraham Friherre **von**, Frederik d. Stores Statsminister, f. i Schlesien 4. Jan. 1731, d. ssteds 18. Marts 1793. Under sin Skolegang blev Z. særligt paavirket i Oplysningstidens Aand af J. F. W. Zachariae. Senere studerede han Jura i Halle, hvor Frederik d. Store lærte ham at kende. 1755 blev han Referendar ved Kammerretten i Berlin og derpaa gennem hurtigt Avancement 1770 Statsminister og kort Tid efter Leder af K.- og Undervisningsvæsenet; som saadan indførte han betydningsfulde Reformer i det preuss. Undervisningsvæsen. 1788 traadte Z. tilbage fra Ledelsen af K.væsenet og 1789 fra Statstjenesten overhovedet. *J. Blf.*

Zefanias, se Sefanja (IV, 133).

Zehner, Samuel, tysk Ps.digter, f. 1594, først Præst i Meiningen, siden i Schleusingen (ved Erfurt), hvor han 1634 blev Superintendent og døde 1635. Forf. af den af Landstad overs. Ps.: Hjælp Gud, at vi den Naade faa. *P. S.*

Zeisberger, David, Brødremissionær bl. Indianerne, f. i Mähren 11. April 1721, flygtede fem Aar gl. med sine Forældre paa Gr. af Katolikernes Forfølgelser til Herrnhut. 1736 udvandrede Familien til Nordamerika, og David kom efter 1740. I Brødremenigheden Bethlehem i Pennsylvanien oplevede han 1743 Guds Naade og var fra nu af klar over, at Indianermiss.en var hans Livskald. Aaret efter ledsagede han Biskop Spangenberg paa en Rejse til Irokeserforbundets Lejr ved Ontariosøen og nød her den Ære sm. med Biskoppen at blive højtidelig optaget i Stammen Onondaga, hvad der gav ham enestaaende Missionslejlighed bl. alle Forbundets Stammer. Indtil 1755 (kun afbrudt ved en Europarejse for at aflægge Zinzendorf Beretning om Indianermiss.) arbejdede han bl. disse Stammer, hvor han foruden at gøre utrætteligt Missionsarbejde, forfattede en Onondaga-Ordbog i 7 Bind og en Grammatik. Men Krigen ml. England og Frankrig om Overherredømmet i N. Amerika afbrød Værket, idet Indianerne fra det franske Parti ødelagde »Pilegrimshuset« ved Mahony 24. Nov. 1755 og myrdede 7 Missionærer, 2 Hustruer og 1 Barn. I Løbet af 1756 blev Brødrenes Indianermission næsten tilintetgjort. Z. reddede Resterne af Indianermenigheden og bosatte dem i en ny Koloni ved Susqehannaflodenn »Friedenshütten«, hvor et skønt Liv blomstrede op. En ny Koloni grundlagde han 1769 bl. Monsy-Delawarerne, den samme Stamme, som havde ødelagt Pilegrimshuset, og i Aarene efter 1772 endnu 4 Kolonier. Hans Vidnesbyrd om Frelseren og hans Kærlighed til Indianerne var det, der bragte dette Værk til at lykkes. Uafhængighedskrigen (1774-83) tilintetgjorde paany alt. Og først efter Fredsslutningen kunde Brødrene tage fat paany og fik af Kongressen 10.000 Acres Land i Tuskarawadalen ved Muskingum, Stedet for det før Krigen saa blomstrende Arbejde. 1798 i en Alder af 77 Aar vendte Z. med 7 Indianerfamilier tilbage til Tuskarawadalen og var Sjælen i Arbejdet der til sin Død 17. Nov. 1808. En sand Pionér; en ægte Herrnhut-Type i Missionen. *Fr. S.*

Zeise, Heinrich, sønderjydsk Præst, f. 28. Marts 1718 i Haderslev, d. 16. Marts 1794 i Altona. Efter Studier i Jena oplevede Z. under Paavirkning af Provst Johannes Tychsen i sin Fødeby en pietistisk Vækkelse, der forpligtede ham til et Liv i Nøjsomhed og Arbejde for Guds Rige, uden selv at søge nogen Stilling, men vente paa, at Kaldet kom til ham. Han virkede siden som Præst hos Grev F. C. Holstein-Holsteinborg og ved Johannesklostret i Slesvig; 1750 blev han Kap. og 1757 Enepræst ved Helligaandskirken i Altona, stærkt søgt som en original, undertiden ret drastisk Prædikant. 12 Prædikener udgaves 1766 under Titlen »Hindernisse der Seligkeit«. (Zeitschr. der Gesellsch. f. Schlesw.-Holst.-Lauenb. Gesch. XXII, 194). *H. J. H.*

Zeist, en herrnhutisk Menighed i Nederland. Under Zinzendorfs Besøg i Amsterdam efter Landsforvisningen 1736 gjordes Begyndelsen til Grundlæggelsen af en Menighed, der fik Navnet Heerendyk. 1745 indkøbtes Godset Z. ved Utrecht af en Ven af Brødremenigheden i Amsterdam. Her lagdes Grunden til en Menighed, og en Gudstjenestesal byggedes. Brødre og Søstre flyttede hertil fra Heerendyk, og der skete ogsaa Tilflytning fra Herrenhaag i Tyskland efter denne Menigheds Opløsning. Fra Aug. 1758 til Nov. 1759 opholdt Zinzendorf sig i Heerendyk og Z. Menigheden paa sidstnævnte Sted bestaar endnu. *E. A.*

Zeitblom, Bartholomaeus, tysk Maler, f. o. 1450, d. o. 1521 i Ulm, en af den schwabiske Malerskoles betydeligste Mestre. Z. er uden Tvivl uddannet i Ulm under Hans Schüchlin, hvis Svigersøn og Medarbejder han var, og under stærk Indflydelse af Herlin og Schongauer. Hans tidligst daterede Arbejde er fra 1488, Alteret fra Haussen (i Oldsagsmusæet i Stuttgart). Til hans mest kendte Arbejder hører Alterfløjene fra Kirken i Eschach (o. 1496) med Bebudelsen, Fremstillingen i Templet, Døberen og Evangelisten Johannes (Gall. i Stuttgart) samt to Engle med Veronikas Svededug (nu i Mus. i Berlin). De fleste af hans Arbejder findes i Samlingerne i Stuttgart (her Alteret fra Heerberg, fra 1497, et Hovedværk), Ulm, Augsburg, München og Sigmaringen. Bl. Værker andetsteds kan særlig fremhæves Højalteret i Blaubeuren med Scener af Døberen Johannes' Liv og Lidelseshistorien. Karakteristisk for Z. er de klare, mættede Farver, Ro i Anordnin-

gen og relig. Inderlighed. Hans Mandstype med den fremstaaende Næse tyder ikke paa mange Modeller. Hans Mariatype er ædel. (Reber, Stilentwickelung der schwäb. Tafelmalerei, 1894; Koch, Z.s reifer Stil, 1909). *S. A. B.*

Zelatores, det samme som Spiritualer, se Fransiskaner-Ordenen (II, 100 f.).

Zell. 1) **Karl Z.**, tysk kat. Statsmand og Filolog, f. i Mannheim 8. April 1793, d. i Freiburg 24. Jan. 1873. 1810—14 studerede Z. Filologi i Heidelberg, Göttingen og Breslau. 1814 blev han Prof. i Rastatt, 1821 i Freiburg. 1831—35 var han Universitetets Repræsentant i Badens første Kammer, hvor han gjorde sig til Talsmand for en gennemgribende Reform af det højere Skolevæsen, og senere var han som Ministeriets Raadgiver med til at gennemføre den. 1848 blev han Prof. i Arkæologi i Heidelberg. 1848—55 var han Medl. af Badens andet Kammer og forsvarede her — hyppigst som den eneste — varmt den kat. K.s Rettigheder. 1852 var han Præsident for den kat. Kongres i Münster og 1853 i Wien. Under Revolutionen 1848—49 stod han paa Fyrstens Side mod Badens Revolutionsregering. 1857 bosatte Z. sig i Freiburg. Under Kulturkampen bistod han ivrigt Ærkebiskop Vicari (IV, 846) mod Badens Regering. Han stiftede »St. Michaels Verein der Erzdiöcese Freiburg« for at organisere Indsamlingen af Peterspenge (III, 533). Bl. hans Skrifter kan nævnes hans »Ferienschriften« (I-III, 1823—26) og »Lioba und die frommen angelsächsischen Frauen« (1860). Iøvrigt har han leveret adskillige Bidrag til Aviser og Tidsskrifter. — 2) **Katharina Z.**, nedennævntes Hustru (gift Dec. 1523), f. o. 1497, d. 1562, tog sig trofast af alle nødlidende og forfulgte. Hun havde gode teol. Kundskaber og korresponderede med flere fremragende Mænd, saaledes Luther og Bucer. Hun udgav flere Skrifter, bl. a. et Forsvar for sin Mand, og (1534) et Udtog af de bøhmiske Brødres Ps.bog. Som Tilhænger af Schwenkfeld (IV, 116) var hun en Tid Leder af den schwenkfeldske Kreds i Strasbourg. — 3) **Matthäus Z.**, Reformator i Strasbourg, f. 1477 i Øvre-Alsace, d. 9. Jan. 1548. Z. studerede i Mainz, Erfurt og Freiburg; sidste Sted tog han sine Grader og blev Rektor. 1518 blev han Præst i Strasbourg. 1521 begyndte han, paavirket af Luther, at prædike evangelisk. Biskoppen angreb ham, men Magistraten tog ham i Forsvar. Selv skrev han 1521 »Christliche Verantwortung« og arbejdede videre i reformatorisk Retning, bl. a. sammen med Bucer (I, 407). Da Z. giftede sig, lyste Bispen ham i Band; Z. skrev en »Appellation«, og Bandet fik ingen Betydning. Z. var en irenisk Natur, forsonlig overfor alle Retninger, saaledes ogsaa overfor Schwenkfeld (IV, 116) og Gendøberne. *J. Blf.*

Zeller. 1) **Christian Heinrich Z.**, tysk Skolemand, f. 1779, d. 1860. Z. var Søn af en württembergsk Hofraad, blev jurid. Kand. fra Tübingen 1801, men blev saa Huslærer, hvorved hans pædagog. Evner viste sig, og han blev 1803—09 Leder af en kr. Privatskole i St. Gallen, 1809—20 Leder af Skolevæsenet i Distriktet om Zofingen. Paa et Efteraarsbesøg 1816 hos sin Ven og Landsmand Spittler i Basel (IV, 306) talte de om, at der var mange Menigheder, hvori et Missionsarbejde var lige saa nødv. som i Hedningeland, og Skolelærere, der frivilligt vilde arbejde som Missionærer, maatte kunne hjælpe. Dette førte til Z.s Livsarbejde som Leder af Anstalten paa Slottet i Beuggen i Baden, en Uddannelsesanstalt for Fattigskolelærere og tillige Redningsanstalt for Børn. De pædagog. Bevægelser, der var vakt af Basedow og Pestalozzi, er af Z. omsat i kr. Praksis, præget af spenersk Krdm. Hans Skrifter er klare og prakt. Anvisninger. Ogsaa som Digter af aandel. Sange er han skattet. — 2) **Eduard Z.**, tysk Filosof, f. 1814, d. 1908, Docent i Tübingen, maatte som Tilhænger af Strauss og Baur fortrække til Bern som theol. Prof. 1847, til Marburg 1849, hvor han blev forsat til det filos. Fakultet, 1862 fil. Prof. i Heidelberg, 1872—95 i Berlin. Opr. Hegelianer, siden Nykantianer. Z.s Hovedværk er »Gesch. der griech. Philosophie«, 1883. Skrev en Biografi af Strauss. *P. S.*

Zeloter, se Judas Galilæeren (II, 693). Om Apostlen Simon Zelotes se Kananæeren (II, 719).

Zenanamission. Zenana er Betegnelsen for den Afdeling af de indiske Hjem, hvor Familiens Kvinder bor; især i Nordindien, hvor muhammedansk Indflydelse er stærkest, holdes disse afspærrede fra den øvrige Verden. Da den evang. Miss. efter 19. Aarh.s Begyndelse tog Fart i Indien, følte Zenana'en snart som en Hovedfæstning for Hinduismen, en kraftig Støtte for Modstanden mod alt nyt, ogsaa Krdmmen. 1840 offentliggjorde den skotske Missionær Dr. Thomas Smith i »Calcutta Christian Observer« en Artikel, hvori han paaviste, at den eneste Vej for Evangeliet til Indiens Kvindeverden var at opsøge Kvinderne i Zenana'en og dèr meddele dem kr. Undervisning sammen med anden Kundskab. Men først fra 1854 blev der gjort noget ved Sagen, idet den skotske Missionær John Fordyce vandt en dygtig Eastindierinde, Miss Toogood, for et saadant Arbejde, som ogsaa snart toges op af eng. Missionærhustruer i Benares, Gorakhpur, Øst-Bengalen o. a. Steder. I 60'erne og 70'erne dannedes en Række specielle Selskaber for indisk Kvindemiss., navnlig i Amerika, og i 1880 det betydningsfulde »Church of England Zenana Miss.-Soc.« (CEZ). Nu til Dags er der næppe et eneste Selskab, der ikke har Zenanamiss. ved kvind. Missionærer og Bibelkvinder som fast Led i sin Arbejdsplan, uagtet Zenana'ens Magt er i Aftagende og Kvindens Undervisning i Skoler i mægtig Tiltagen i Indien. *Fr. S.*

Zend-Avesta, se Avesta (I, 185) og Mazdaisme (III, 204).

Zeno. 1) **Z.**, østromersk Kejser, 474—75 og 476—91, se Monofysitisme (III, 278). — 2) **Z.**, Stifter af Stoikernes Skole, se Stoikerne (IV, 364). — 3) **Z.**, Biskop af Verona, d. o. 375, omtales af Ambrosius (I, 68) som Bekæmper af Arianismen. Bortset fra et enkelt Vidnesbyrd hos Gregor d. st. omtales Z. kun i middelalderlige Kilder af sekundær Værdi, men han har efterladt et Skrift indeholdende 105 tractatus, første Gang udgivet 1508 efter at have været kendt o. 50 Aar. Siden har man indgaaende drøftet Z.s Liv og Skriftets Ægthed (93 anerkendes almindeligt som stammende fra

Z., mest Prædikener el. Prædikenudkast). Z.s Prædikener er interessante ved deres meget gamle Oplysninger om kr. Arkæologi og Dogmatik, især m. H. t. Treenigheds- og Marialære. Den i Verona staaende skønne Kirke, indviet til Z., stammer for sin ældste Dels Vedkommende fra det 6. Aarh. (A. Bigelmair, Z. von Verona, 1904). *H. J. H.*

Zenobia, de romerske Historieskriveres Navn paa Dronningen af Palmyra i dets sidste Glanstid og ved dets Fald. I palmyrenske Indskrifter kaldes hun Septimia Bat-Zabbai, og hendes Fader kaldes Antiochos. Hun var gift med Udainat II (Odenatus), der hjalp Romerne at besejre Perserkongen Sapor og derfor af Gallienus fik Ledelsen af Orienten som dux, senere som imperator. Da han var bleven myrdet i Emesa 266 el. 267, fik Z. Regeringen som Formynderske for sin Søn Wahballât. Skønt Gallienus' Efterfølger, Claudius, ikke vilde give Wahballât den Stilling, Faderen havde haft, lykkedes det dog Z. at opretholde Magten. Til hendes Medhjælpere hørte den græske Rhetor Longinus og Biskoppen af Antiochia, Paulus fra Samosata (III, 505). 269 erobrede hendes Overgeneral Zabdâ, der sammen med Palmyras General Zabbai rejste hende en Statue 271, Ægypten og det meste af Lilleasien, saa Riget omfattede hele Forasien. Den nye Kejser Aurelian (270) anerkendte Wahballâts Titler, og Mønter prægedes med begges Billeder i Antiochia og Alexandria. Z. lod imidlertid nu præge Mønter med sit eget og Sønnens Billeder, idet de antog Titelen Augustus. Denne Udfordring besvarede Aurelian ved at lade Probus erobre Ægypten og Lilleasien 271—272; han rykkede videre gennem Syrien, hvor Palmyrenernes Tropper forgæves søgte at forsvare Antiochia. Et Slag ved Emesa, hvor Z. og hendes General, Zabdâ, var til Stede i Spidsen for 70,000 Mand, blev et Nederlag for Z., som nu trak sig tilbage til Palmyra. Efter en Belejring indtog Aurelian den (272). Z. var flygtet i Hemmelighed, vistnok med sin Søn, for at søge Hjælp hos Perserne, men blev indhentet ved Eufrat. Hun blev ført med til Rom, hvor hun førtes i Aurelians Triumftog 274. Forinden var hendes By, der havde gjort Forsøg paa Oprør, bleven fuldstændig ødelagt (se Tadmor IV, 486). Hun skal have levet sine sidste Dage i en Villa i Tivoli. (Mommsen, Römische Geschichte V; G. A. Cooke, A Text-Book of North-Semitic Inscriptions, 1903, S. 263. 286 f. 290 ff.; J. B. Chabot, Choix d'Inscriptions de Palmyre, 1922, S. 16 ff.; 56 ff.). *Johs. P.*

Zenobius, Helgen, Biskop i Firenze, f. i Slutningen af Konstantin d. st.s Regering, d. 417 (el. 424 el. 428). Allerede som Barn lykkedes det ham at vinde sine Forældre for Krdmmen. Han blev opdraget for den gejstlige Stand og steg hurtigt til Ærkediakon. Pave Damasus kaldte ham til Rom og benyttede ham som Legat. Efter Damasus' Død vendte Z. tilbage til Firenze, hvor han snart blev Biskop. Som saadan lagde han stor Iver for Dagen, og han skal have gjort mange Undere. Hans Efterfølger som Biskop, Antonius, har skrevet hans Levnedsbeskrivelse. *J. Blf.*

Zephyrinus, romersk Pave 202—17 (18). Efter Opdagelsen af Philosophoumena (II, 432 b) er Z. stærkt omdebatteret. Forf. af dette Skrift, som maaske er Hippolytos (II, 432), bebrejder Z. dennes Protektion af Calixtus og derved af en kættersk Tolerance overfor Sabellianismen og en for stor Slaphed i Kirketugten. Det drejer sig her om den Strid, der i den flg. Tid bestandig fremkaldte Tvist og Skisma indenfor K.n i Rom ml. de lakse og de strænge, og hvis stærkeste Udslag blev det novatianske Skisma (III, 404). *G. S. P.*

Zepper, Wilhelm, reformert Teolog, f. 1550 i Herborn, hvor han til sidst blev Præst, Kirkeinspektor og Prof., d. af Pest 1607. Han hjalp Grev Johann d. Æ. af Nassau-Katzenelnbogen at gøre det luth. Land reformert. Z. var en betydelig og typisk Skribent i Kirkeforfatningssager. Bl. hans Skrifter kan nævnes: De Politia ecclesiastica, 1595; Von der christlichen Disciplin oder Kirchenzucht, 1596. Ogsaa Folkeskolevæsenet skylder ham meget. *P. S.*

Zerbolt, Gerard, fra Zütfen, en af Lederne af »Brødrene af Fælleslivet« (I, 406). f. 1367, studerede i Udlandet og i Deventer, hvor han som Discipel af Gerrit de Groote (I, 406) og Florentius Radewijnsson (III, 682), gik ind i Fraterhuset og blev præsteviet. Død paa Rejse af Pest i Windesheim 1398. Trods sin Ungdom fik han stor Betydning for den »moderne Devotion« baade som Prædikant og som Forf. Hans Mystik er uden Visioner og Ekstase, men han ønsker hyppig Kommunion til Opdragelse. Hovedskrifterne er: De spiritualibus ascensionibus og De reformatione virium animae. Der er Strid om Ægtheden af De libris Teutonicalibus, som ønsker Skriften læst paa Modersmaalet. Thomas af Kempen skrev hans Levned. *P. S.*

Zerotin, Karl von, Landshøvding i Mähren, f. 1564, d. 1631, af gl. mährisk Adel, der tilhørte og beskyttede Brødre-Unitetet. Blev i Genève Bezas Discipel. Han understøttede Arbejdet med at overs. Gl. Test. paa czeckisk, den fremragende »Kralitzer-Bibel«, og fremhjalp Trykningen i Kralitz 1579—93 (se Blahoslav I, 336). Da Undertrykkelsen af de evang. blev for stærk, solgte han sine Godser til Svogeren Wallenstein og flyttede til Breslau. *P. S.*

Zerrenner. 1) **Heinrich Gottlieb Z.**, tysk teol. og pædag. Forf., f. i Wernigerode 8. Marts 1750, d. i Derenburg 10. November 1811. Z. studerede Teol. i Halle, hvor han hørte Semler (IV, 153). 1772 blev han Lærer ved Klostret Berge ved Magdeburg og 1775 Præst i Beiendorf ved Magdeburg. Da han 1778 paa Grund af Sygdom maatte holde sig inde, begyndte han at skrive, først flere Samlinger Prædikener (i »Natur- und Ackerpredigten«, 1783, giver han ligefrem Undervisning i Landbrug); dernæst ogsaa oplysende Skrifter. 1787 blev han forflyttet til Derenburg, hvor han fortsatte sin Forf.-Virksomhed, men navnlig med Iver tog sig af Skolevæsenet. Fra 1791 udgav han Tidsskriftet »Der deutsche Schulfreund«. — 2) **Karl Christoph Gottlieb Z.**, tysk rationalistisk Teolog og Skolemand, Søn af foregaaende, f. ved Magdeburg 15. Maj 1780, d. 2. Marts 1851. Z. studerede Teol. i Halle, men havde samtidig som sin Fader stor Interesse for Opdragelsesvæsenet. 1805 blev han efter et Par Aars Lærervirksomhed Præst i Magdeburg. 1816 ud-

nævntes han til Konsistorial- og Skoleraad. 1823 opgav Z. sin præstelige Virksomhed og blev Leder af Lærerseminariet. 1830 foretog han en Rejse til Slesvig-Holsten for at studere Skoleforholdene her, og 1832 udgav han en Beretning herom, hvilket gav Anledning til en Polemik med Diesterweg (I,639). 1833 blev han Leder af et Kloster i Magdeburg. Hans rationalistiske Tænkemaade bragte ham efterhaanden i Konflikt med den yngre Slægt, og han trængtes ud af sine Stillinger, 1844 fra Klostret og 1846 af Konsistoriet. Han udgav en Del relig. og pædagog. Skrifter og fortsatte sin Faders Tidsskrift som »Neuer deutscher Schulfreund«. *J. Blf.*

Zerwanisme *(Zorwanisme)*, en senere Form af Zarathustralæren, hvori dennes Dualisme er overbygget ved at føres tilbage til et fælles, abstrakt Udgangspunkt for Tilværelsen, *Zerwan akaranam*, »den uskabte Tid«. Z. omtales paa Arsacidernes Tid, omkr. Kr. Fødsel, men træder helt tilbage i den sasanidiske, ortodokse Redaktion af Avesta fra den flg. Periode. Den var nærmest en rel.s-filos. eller teol. Teori uden afgørende Betydning. (Casartelli, La philosophie religieuse du mazdéisme sous les Sasanides, 1884; Edv. Lehmann, Die Perser i Chantepie de la Saussaye, Lehrbuch d. Religionsgesch. II, 1925, § 11, Side 261). *Edv. L.*

Zesen, Philipp v., tysk Digter, f. 1619 nær ved Dessau, d. 1689 i Hamburg, hvor han mest levede som Literat uden Embede. Han stiftede et af den Tids sære Digterselskaber »Die teutschgesinnte Genossenschaft«, ogsaa kaldet Rosenlauget. Hans Specialitet var en bizarr Sprogpurisme (Zeugemutter = Natur, Reimband = Vers, men ogsaa Fuldmagt = Plenipotents), idet han ansaa Tysk for Paradisets Sprog, de andre for Udartninger. Enkelte Ps.r af ham bruges i Tyskland. En Modstander var Joh. Rist med »Elbsvaneordenen«. *P. S.*

Zetlitz, Jens, norsk Præst og Digter, f. i Stavanger 26. Jan. 1761, Stud. 1780, cand. theol. 1789, var først pers. Kap. i Lye paa Jæderen, blev 1800 Spr. til Vikedal i Ryfylke og 1811 Spr. til Kviteseid i Telemark, hvor han døde 14. Jan. 1821. Som Stud. i Kbhvn var han, munter og glad og poetisk begavet som han var, et skattet Medlem af »Det norske Selskab«, og allerede som Student udgav han sin første større Samling »Poesier« (1789). Senere fulgte »Sange for den norske Bondestand« (1795), »Psalmer« (1795), »En norsk Høst« (1800) og »Sange for den norske Armee« (1808) foruden en Mængde Viser (Drikkeviser, Selskabssange osv.), spredt omkring i Datidens Blade og Tidsskrifter. Hans »Samlede Digte« blev udgivet af hans Ven C. N. Schwach 1825. En Samling »Prædikener og Lejlighedstaler« udkom posthumt 1822. Hans Digtning saavelsom hans Forkyndelse bærer Præg af den belærende og moraliserende Oplysningstid, hvori han hørte hjemme, og det meste var mere velment end vellykket. Højst naaede han i sine Viser — han forstod som faa at gribe den flygtige Stemning, baade Selskabsstemning og Naturstemning, og fæste den til Papiret i friske og velklingende Vers; jfr. »Jeg er saa fro, jeg er saa glad«, »Hvor saare lidet skal der til« o. a. m. (Litt. i Halvorsen, Norsk Forfatterlex. VI, 712, og Deichmannske Bibliotheks Register til Norges Tidsskrifter II, 592). *A. B.*

Zetten, By i Nederland, nær Arnhem, Hjemsted for den store filantrop. Virksomhed, som O. G. Heldring (II, 378) grundlagde og Hendrik Pierson (III, 549) videreførte og udvidede.

Zeuthen. 1) **Frederik Z.**, dsk Præst, f. i Grimstrup 2. Jan. 1837, d. i Fredericia 27. Febr. 1915, Søn af nedennævnte og Broder til den kendte Matematiker Hieronymus Z., blev 1857 Stud. fra Sorø, 1862 cand. theol., virkede en Tid som Huslærer og deltog som Underkorporal i Krigen 1864 (ypperlige Breve og Dagbogsoptegnelser), 1865 pers. Kap. i Udby-Ørslev, 1872 Spr. i Everdrup, 1885 Stiftsprovst i Viborg, 1895 Spr. ved Michaelis Kirke i Fredericia med Landsognet Erritsø, 1900—07 Provst for Elbo m. fl. Herreder. Z. kom 1879 i Bestyrelsen for »kirkl. Forening for indre Miss.«, blev 1884 Næstformand og efter Vilh. Beck's (I, 244) Død 1901 Formand, i hvilken Egenskab han var Medl. af det kirkl. Udvalg 1904—07. Z. havde arvet sin Faders filos. Interesser, hvorom enkelte Afhdl.er i Theol. Tidsskrift vidner. I sine sjællandske Præsteaar i en aandelig bevæget Egn (»det hellige Land«, jfr. J. G. Willemoes IV, 866) færdedes han med Sympati bl. de vakte af baade grundtvigsk, gl. pietistisk og ny indremissionsk Farve, men Venskabet med V. Beck drog ham bestemt i sidstnævnte Retning, og han blev en nidkær og veltalende Prædikant. Som indre Miss.s Formand gik han i Becks Fodspor, uden dennes organisatoriske Talent, men med en irenisk og samlende Evne, der vandt ham Venner i alle Lejre. En Tid var han Redaktør af indre Miss.s Tidende og har udgivet talrige Prædikener og enkelte Smaaskrifter (f. Eks. »Om Underet«, 1877; »Bibelkritikken«, 1912). (Johs. Götzsche, F. Z. Et Livsbillede, 1927). — 2) **Frederik Ludvig Bang Z.**, dsk Præst, f. 4. Aug. 1805, d. 30. Sept. 1874. Z., hvis Moder var Søster til Henrik Steffens (IV, 343), blev 1822 Stud. fra Odense, 1825 cand. theol. Efter en Tid som Huslærer drog han til Steffens i Breslau og drev i Tyskland filos. og teol. Studier hos Schleiermacher, Marheineke o. fl. Efter sin Hjemkomst udgav han flere filos. Smaaskrifter og tog 1832 Mag.graden for derefter paa en 2aarig Rejse, bl. a. i München, at høre Schelling (IV, 73), hvis senere »Aabenbaringsfilosofi« begejstrede ham, saa at han endnu i 1860 udgav en Bog til Orientering i hans System. 1835 blev Z. Spr. i Grimstrup og Aarre (Ribe Stift), 1842 i Tømmerup, 1849 i Sorø, 1860 ved Michaelis Kirke, Fredericia, og Erritsø. Allerede som ung følte han sig i Modsætning til Grundtvig; 1840 aabnede han en lang Kamp mod dennes Syn paa »Trosordet« ved et »Sendebrev til P. C. Kierkegaard«, og i Roskilde Konvent mødtes de to Spr.er til Sorø og Pedersborg ofte i Diskussion. Z. samlede 1858 sine Indlæg herom i »Om den saakaldte kirkelige Anskuelse«. Ogsaa Søren Kierkegaard polemiserede han imod, og i 1860 rejste han en ivrig Debat om den rette Anordning af Konfirmationen. I sine sidste Aar drog han stærkt til Felts mod Katolicismens Propaganda, ligesom han deltog i Striden om Tro og Viden (se Rasmus Nielsen III, 371 f.). Z. har skrevet sine

Livserindringer, der i forsk. Partier er udgivne 1866, 1869 og 1875). *H. J. H.*

Zezschwitz, Karl Adolf Gerhard von, tysk Teolog og Præst, f. 2. Juli 1825 i Sachsen, d. 20. Juli 1886. Paavirket i herrnhutisk Retning fra sit Hjem studerede han Teol. i Leipzig, hvor han blev en begejstret Discipel af Harless (II, 348). 1852 blev han Præst ved Leipzig, 1856 Universitetspræst og kort efter Universitetslærer i Leipzig, hvor han læste over N. T. Samtidig ledede han to eksegetiske Foreninger og holdt kateketiske Øvelser. 1860 og 1864 udgav han to Prædikensamlinger. 1861 maatte han paa Gr. af Overanstrængelse i to Aar trække sig tilbage til Neuendettelsau, hvor Samværet med Löhe (III, 125) havde stor Betydning for ham. 1862 fuldendte han sin Kateketik, udgivet 1871—74. 1863 holdt han paa Opfordring fra Foreningen for indre Miss. i Frankfurt a. M. nogle Foredrag der. 1865 blev han Prof. i Giessen, men flyttede allerede 1866 til Erlangen, hvor han navnlig helligede sig den praktiske Teol.; samtidig var han Præst og Leder af et af ham selv grundlagt Studiehus og foretog desuden litteraturhist. Studier; ved dette anspændte Arbejde blev hans Legemskraft brudt, og de sidste 10 Aar af sit Liv var han svag. *J. Blf.*

Ziegenbalg, Bartholomæus, Missionær i Indien, f. i Pulsnitz i Oberlausitz 24. Juni 1663, d. 23. Febr. 1719. Forældrene var Smaakaarsfolk og døde tidlig. 16 Aar gl. kom han paa Gymnasiet i Görlitz under Pietismens Paavirkning. Paa Gr. af svagt Helbred foregik hans Uddannelse noget uregelmæssigt. Stor Betydning for hans aandelige Udvikling fik hans Forbindelse med Joachim Lange (III, 17) i Berlin og A. H. Francke i Halle. Da Frederik IV gennem Hofpræst Lütke søgte Missionærer til Trankebar, var det Lange, der henledede Opmærksomheden paa Z. og hans Ven Heinr. Plütschau, der i 1705 blev udsendt som »kgl. danske Missionærer« til Trankebar, hvormed den evangeliske Miss. i Indien fik sin Begyndelse (se Dansk-hallesk Mission I, 600). Under skarp Modstand fra Kommandantens og Handelsmænds Side arbejdede de to med Børneskoler dels for »portugisiske« ɔ: Børn af blandet Race, som hidtil havde været under en kat. Præsts Tilsyn og var Slaver hos de hvide, dels for rene Tamul-Børn. Den første voksne Portugiser blev døbt i Foraaret 1707 og om Efteraaret den første Tamuler. Samme Sommer indviedes en lille Kirke. Z. drev tillige ivrigt Sprogstudier, oversatte allerede 1707 Luthers lille Katekismus, senere en Del Ps.r og Bønner, udgav en Haandbog i Teol. for tamulske Kateketer og forfattede en tamulsk Grammatik. Hans Hovedværk »Genealogie der malabarischen Götter« blev først trykt 1867. Ved Slutningen af 1707 havde Miss.en 40 farvede Kirkemedlemmer, et Aar senere over 100. Trods fortsat Modstand og til Tider stor Pengenød bredte Miss.en sig ud over det dske Koloniområde ind i Kongeriget Tandschur ved Z.s Miss.rejser. En Europarejse 1714, hvor han i Kbhvn udvirkede gunstigere Kaar for Miss.en og blev gjort til Provst med Fuldmagt til at ordinere, banede en god Vej for den fremtidige Udvikling, og ved Z.s tidlige Død var Arbejdet i saadan Gang med ordnede Menigheder, et Medhjælperseminarium, Skoler og den nødvendigste Literatur, at hermed den indiske Miss. kan siges at være fast grundlagt. (German, Z. u. Plütschau, Erlangen 1868; A. M. Z., 1893, 481 ff. 1900, Beiblatt 49 ff.). *Fr. S.*

Ziegler. 1) **Johann Conrad Z.**, f. 1692, d. 1731 i Schaffhausen, blev vakt under Studering i Holland bl. a. under Besøg hos Gendøbere, sluttede sig hjemme i Sch. til en lille pietistisk Kreds af Præster og Kandidater, der samledes i Vajsenhuset. Det førte til, at Raadet udelukkede 6, deribl. Z., fra den gejstlige Stand 1717. Z. levede da som en meget søgt aandelig Vejleder. Enkelte Ps.r af ham bruges, deraf har Brorson overs. »Min Jesus, han er mig Begyndelse og Ende«. — 2) **Johann Rudolph Z.**, schweiz. Teol. og Ps.digter i Zürich, f. 1695, d. 1762. — 3) **Kaspar Z.**, Prof. jur. i Wittenberg, anset tysk Madrigaldigter og Forf. af enkelte Ps.r, f. 1621, d. 1690. — 4) **Werner Nicolaus Z.**, pietistisk Ps.digter, f. 1706, d. 1781, Præst i Wernigerode, men var i mange Aar svag og lidende. *P. S.*

Ziemann, Georg Wilhelm, f. 27. Nov. 1809 i Gross-Wudicke ved Rathenow (Sachsen), gennem 38 Aar til sin Død 26. Decbr. 1881 Leder af den Gosznerske Missionsstation Ghazipur ved Ganges, virkede ved vidtrækkende Miss.rejser bl. Hinduer og Muhammedanere, et Pragteksemplar af den gamle »ulærde« Goszner-Garde. Sin Station gjorde han selvunderholdende. Hans Levned er levende beskrevet af hans Efterfølger paa Stationen, Lorbeer (Leipzig 1892). *Fr. S.*

Ziethe, Wilhelm, f. 1824 i Senftenberg, d. 1901 i Freienwalde a. O. Efter at have tilendebragt sine Studier i Halle var han først Lærer i nogle Aar, men indtraadte derefter i den gejstlige Stand i Plantikow (Pommern). I 1861 blev han Tredjepræst ved Parochialkirken i Berlin, og efter at Johann Friedrich Wilhelm Arndt (I, 147) havde taget sin Afsked dennes Efterfølger. Han var en af Datiden højt skattet Prædikant, hvis Prædikener fandt en uhyre Udbredelse og oplevede mange Oplag. Af hans store Produktion kan nævnes »Das Leben Jesu für das deutsche Volk« (Berlin 1865), et Slags Modstykke til Renans »La Vie de Jésus« (III, 757), og »Leben der Apostel« (1867). *M. N.*

Zigabenos, Evthymios (skrives ogsaa Zigadenos el. Zygadenos), græsk Teolog, d. efter 1118. Z. boede i et Kloster i Nærheden af Konstantinopel paa Alex. Komnenos' Tid. Anna Komnena roser ham i »Alexiaden«, idet hun siger, at han »havde bragt det til Fuldkommenhed i Grammatik, ikke var ukyndig i Retorik og frem for nogen anden hjemme i Troslæren«. Z. har skrevet Kommentarer til de 4 Evangelier og de 14 Paulinske Breve. Den sidste er udg. i Athen 1887 af Nik. Kalogeras. Ogsaa til Psalmerne har han skrevet en Kommentar, som er udg., medens hans Kommentar til de kat. Breve kun findes i Haandskrift, og det samme gælder om en Samtale med en saracenisk Filosof. — Kommentarerne til Evang. staar højere end Ps.kommentaren, der helt igennem er præget af Samtidens Metoder, medens der i hans Eksegese af Evang. kan komme geniale Glimt frem. Z. holder sig her ofte til Chrysostomos, men kan dog tit være selvstæn-

dig; undertiden kommer der ogsaa mystiske og allegoriske Ting frem. — Men som nævnt var Z. ogsaa Dogmatiker. Hans dogmatiske Værk fik af Kejser Alexios Navnet πανοπλία δογματικη (dogmatisk Rustkammer). Værket indeholder 24 Afsnit, der fremstiller de enkelte Kætterier og derfra gendriver dem ved Hjælp af Kirkefædrenes Udtalelser. Skriftet udkom paa Græsk i Vallakiet 1711; men i denne Udg. mangler 24. Afsnit (imod Muhammed); i andre — ikke græske — Udgaver mangler andre Afsnit; disse Udeladelser skyldes vist opportunistiske Grunde. Fremstillingen i Værket af Bogomiler, Massalianere, Paulikianere og Armeniere er af historisk Værdi. I sin Polemik mod Romerk.n angriber Z. særlig »filioque« (II, 49) og Brugen af usyret Brød i Nadveren (se Azymiter I, 188). Z. var en Slags Hofteolog, helt igennem præget af sin Tid og sine Omgivelser, og han vil derfor, som saa mange paa sin Tid, ikke kunne bestaa Prøven ved at maales med en senere Tids mere etiske Maalestok. (Cave, Hist. lit. II, S. 198; Krumbacher, Gesch. d. Byz. Litt.², 1899, S. 82; Hovgaard, Alexiaden II, 330). *S. H.*

Zigeunere. Z.ne dukkede som et gaadefuldt Vandrefolk op i Mellemeuropa i Beg. af 15. Aarh. Efter deres egne Angivelser var Ægypten deres Hjemland (jfr. deres eng. Navn Gypsy), men nyere Sprogundersøgelser har vist deres Forbindelse med Indien. De bredte sig hastigt, inddelt i Stammer uden indbyrdes Forbindelse, ud over alle Europas Lande, overalt givende Øvrighederne meget at gøre paa Gr. af deres afgjorte Ulyst til fast Bolig og Arbejde. Grov Overtro og løse Sæder har overalt beredt Krdm vanskelige Kaar bl. Z., og ordnet Miss. findes kun i faa Lande (f. Eks. Finland). I særlig stort Antal findes de i Rumænien og Ungarn. Dele af Ny Test. er overs. paa flere af deres Dialekter. (R. Urban, Die Z. und das Evangelium, 1911²; Gypsy Lore Society samler i sin Journal alt af Værdi om Z.ne). — I Danmark kaldes Z.ne ofte »Tatere«, idet de ansaas for Mongolere (Tatarer). De forfulgtes med Forvisninger (allerede i den kbhvnske Reces 1536) og har altid kun optraadt sporadisk, særlig i Jylland. I nyeste Tid har de især ydet Digtere Stof, men forveksledes oftest med »Natmænd«, Kæltringer, Rakkere, Glarmesterfolk. (F. Dyrlund, Tatere og Natmandsfolk i Danmark, 1872; H. P. Hansen, Natmændsfolk og Kjæltringer I-II, 1921—22). *H. J. H.* — Z.ne kom til Norge i Begyndelsen af 16. Aarh. over Danmark og Sverige. Her traf de paa omvandrende Msker af norsk Opr., de saak. Fanter, men holdt sig for gode til at blande sig med dem. I 17. Aarh. kom der en Del af de saak. Skøiere (dansk: Kæltringer, tysk: die Gauner), Udløbere af europæiske Tyvebander. De allierede sig med de norske Fanter mod Z.ne. Den gamle Racemodsætning mellem den ægte Romani (Zigeuner, Tater) og Bastarden (Fant, Meltraver, Ragg) kan stadig mærkes i Fysiognomi, Sprog og gensidig Foragt, men bliver efterhaanden mere udjævnet, saa der nu stort taget kan tales om ét Omstrejferfolk i Norge. Ægte Z. ses nu sjældent i Norge. Efter Lov af 1927 skal Z. og andre Omstrejfere, som ikke har norsk Statsborgerret, nægtes Adgang til Riget. — Statens voldsomme Forfølgelse af Omstrejferne i 16., 17. og delvis 18. Aarhundrede blev billiget af K.n, da man efter Tidens Overtro antog, at Omstrejferne ved deres Spaakunst og Kvaksalveri stod i Pagt med Djævelen. Det første tydelige Tegn til nogen Ansvarsfølelse fra K.ns Side møder vi hos Biskop Peder Hersleb (Biskop i Oslo 1730-37). I et Skrift af 1736 »Uforgriibelige Tancker till Betleriets Afskaffelse i dette Stift« foreslog han Oprettelse af Tugthuse, hvor Omstrejferne skulde sættes til Arbejde og undervises til Konfirmation. Det første Tugthus blev oprettet i Oslo 1741. I Aarenes Løb er mange Omstrejfere baade døbt og konfirmeret i Tugthusene. — I 1847 blev den 30aarige cand. theol. Eilert Sundt (IV, 397) under sin Undervisning i Tugthuset i Oslo opmærksom paa en sortsmudset Omstrejfer (Tater) bl. Fangerne. Hans Interesse blev vakt. Med off. Stipendium studerede han Omstrejfernes Hist., Sprog og Levevis og skrev »Beretning om Fante- eller Landstrygerfolket i Norge« (1850, 1852²). Efter hans Forslag bevilligede Stortinget fra 1855 et aarligt Beløb (det saak. »Fantefond«) til Bosættelse af Omstrejfere og Opdragelse af deres Børn. Sundt fik Ledelsen af dette Arbejde, og det lykkedes ham baade at vække Interessen for Omstrejferne og hjælpe en Del af dem. Han er blevet kaldt »Omstrejfernes Apostel« og har paa dette og andre sociale Omraader gjort en betydelig Indsats. Fra 1869 nægtede Stortinget paa Gr. af de tilsyneladende smaa Resultater videre Bevilling, og Sundt gik over i gejstlig Virksomhed. — I 1893 blev Sundts Arbejde genoptaget af Spr. til Leikanger Jakob Walnum (1851-1925) efter helt nye Principper. Walnum stiftede 1897 »Den norske omstreifermisjon«, hvis Generalsekretær han blev. 1900-1902 oprettede han 3 Børnehjem, hvor Omstrejfernes Børn optages som bitte smaa (under 4 Aar) og bliver, til de er store. Senere er der oprettet to Optagelseshjem, hvorfra Børn anbringes i gode, private Hjem. Alle Børn, som optages, sættes under Værgeraadet. Ved Arbejderkolonien Svanviken (1908) opdrages de voksne Omstrejfere i et Par Aar, før de ved Statens Hjælp bosættes i Henhold til Løsgængerloven. En beslægtet Virksomhed optog Walnum 1911, da han oprettede Arbejderkolonien Bergfløtt for hjemløse og forkomne Mænd (Løsgængere). Staten yder et vist Bidrag for hvert Individ, Omstrejfermissionen tager sig af. Det, som forøvrigt behøves, maa indsamles privat. Arbejdet er organiseret med 3-400 Foreninger i 8 Kredse. Walnum trak sig tilbage i 1918 og overdrog Arbejdet til Pastor Ingvald B. Carlsen (f. 1887). Af de mange Præster, som har hjulpet Walnum i hans Arbejde som Formænd i Kredsstyrelser o. l. skal nævnes: Broderen Provst Hersleb Walnum, Pastor Vilhelm Holdt, Fængselspræst A. Hval, Pastor Kr. M. Eckhoff, Provst O. A. Lützow-Holm. (Litteratur: Eilert Sundts Skrifter. Artiklen »Fanter« i Salmonsens Leksikon²; Omstrejfermissionens Beretninger og Blade [ved J. Walnum og I. B. Carlsen]; Ingvald B. Carlsen, Omstrejferne og Kirken [i Boye Holt, Norges Folk og Norges Kirke 1915]; Et hjemløst Folk, 1922. Om Brødrene Hersleb og Jakob Walnum, se Norvegia Sacra, 1925, med udførlig Litteraturfortegnelse). *I. B. C.*

Ziller, Tuiskon, tysk Filosof og Pædagog, f. 22. Dec. 1817 i Meiningen, d. 20. April 1882 i Leipzig. Z. studerede i Leipzig Filologi og Filos., særlig Herbarts (II, 404). Efter sin Eksamen 1841 var han i nogle Aar Lærer. 1847 begyndte han med en akademisk Løbebane som Maal at studere dels Samfunds-, dels Naturvidenskab, og en Tid var han Medl. af Landdagen, men maatte nedlægge sit Mandat og afbryde sine Studier paa Gr. af svækkede Nerver. Senere studerede han Pædagogik, og 1864 fik han et overordentligt Professorat i Filos. i Leipzig. 1862 havde han oprettet et pædagogisk Seminar med Øvelsesskole, og som Prof. fik han stor Indflydelse paa den videnskab. Pædagogiks Udvikling i Tyskland; det skyldes ham, at Herbarts Pædagogik har faaet saa stor Indflydelse paa tysk Skolevæsen. Foruden en Del pædag. Værker udgav han »Zeitschrift für exacte Philosophie« og »Jahrbuch des Vereins für wissenschaftl. Pädagogik«. *J. Blf.*

Zillerthaler-Udvandringen. Zillerthal er Navnet paa en Dal omkring den lille Flod Ziller, en sydlig Biflod til Inn, i Aarh.r hørende til Salzburg. Her havde Ref.en vundet fast Fod (se Salzburger-Emigranter IV, 32 f.), og ogsaa i Zillerthal var den jævne Befolkning bestemt luthersk. Men skønt Tusinder af luth. Salzburgere i 1731 emigrerede, kunde Befolkningen i Z. blive, vistnok fordi den tilhørte flere Retsomraader, der ikke kunde enes om Gennemførelsen af »Emigrationspatentet«. 1816 forenedes hele Dalen med Tirol, »Trosenhedens Land«, og nu begyndte dens Trængsler for Alvor. Her anerkendtes Joseph II's Tolerancepatent (se Tolerance IV, 590 b) ikke, og »Inklinanterne« (Benævnelsen paa de lutherske) kunde ikke holde Møder, ikke faa Ægteskaber anerkendt, ikke begraves i indviet Jord og fik endelig 1834 Henstilling om at drage til andre østrigske Egne, hvor der fandtes anerkendte Ikke-Katoliker. Deres begavede Fører, Johann Fleidl, forhandlede da 1837 med den preuss. Stat; Friedrich Wilhelm III tog sig af Sagen, og G. F. A. Strauss (IV, 371) førte Forhandlingerne med Østrig. I Efteraaret 1837 drog Zillerthalerne i 6 Skarer nordpaa og slog sig efter den preuss. Regerings Anvisning ned i Erdmannsdorf ved Riesengebirge, mest som Gartnere og Kvægavlere, hvor de snart blev et værdifuldt Tilskud til Schlesiens evang. Befolkning. (G. v. Gasteiger, Die Zillerthaler Protestanten u. ihre Ausweisung aus Tirol, 1892; G. Loesche, Gesch. des Protestantismus in Oesterreich, 1902, S. 214 f.). *H. J. H.*

Zimmer. 1) **Friedrich Z.**, tysk Teolog og Filantrop, f. i Gardelegen 22. Sept. 1855, d. 5. Dec. 1919 i Giessen. Efter at have studeret Teol. i Tübingen og Berlin og været Præst i nogle Aar blev han 1884 Prof. i Königsberg og 1890 Leder af Præsteseminariet i Herborn. 1894 oprettede han den evang. Diakonisseforening og boede 1898—1906 i Berlin som Foreningens Leder. Iøvrigt var han Formand for den tyske Fröbelforening. Z. har skrevet en Del eksegetiske Arbejder samt Bøger om Diakonissevæsen. *J. Blf.* — 2) **Patritius Benedict Z.**, kat. Teolog og Filosof, f. 22. Februar 1752 i Württemberg, d. 16. Okt. 1820. Z. blev ordineret 1775, Prof. i Dogmatik i Dillingen 1783 og fra 1791 tillige Præst i Steinheim ved Dillingen. Hans Venskab med J. M. Sailer og dennes Kreds (IV, 16) medførte hans Afsked som Prof. 1795. I 1799 blev Z. kaldet til Ingolstadt (fra 1800 i Landshut). Fra 1804 sluttede Z. sig til Schellings Filosofi; her fandt han det filos. Identitetssystem, hvormed han mente apologetisk at kunne begrunde det kat. Dogme, saaledes at Tro og Viden, Teologi og Filosofi blev sat i nærmeste indre Forbindelse med hinanden. Vistnok blev der ved Indførelse af et panteistisk Systems Principper en indre Uklarhed i Z.s dogmat. Katolicisme, og denne Uklarhed traadte saa meget desto stærkere frem, som Systemet skulde bruges til Bekæmpelse af Rationalismen, Kantianismen og »de oplyste«. Modangrebene paa Z. blev ført med saa megen Kraft, at han blev tvangspensioneret Nov. 1806. I 1807 blev han dog paany Prof., men i bibelsk Arkæologi og Eksegese. *M. N.*

Zimmermann. 1) **Balthasar Friedrich Wilhelm Z.**, tysk Præst og Forf., f. 1807 i Stuttgart, d. 1878. Hjemmets Fattigdom bevirkede, at han først sent blev sat til Bogen; i 1829 gjorde han sine Studier færdige i Tübingen; 1840 blev han Dr. phil., 1840—47 virkede han som Præst; i 1847 fik han en Ansættelse som Lærer i tysk Sprog, Lit. og Hist. i Stuttgart med Professortitel. I de fig. Aar deltog han i det polit. Liv som Medlem af den tyske Nationalforsamlings venstre Fløj, men blev i 1850 af politiske Grunde afskediget som Professor fra Statstjenesten; først i 1854 traadte han ind i K.ns Tjeneste igen, hvor han forblev til sin Død; han har forfattet mange lit. Arbejder, deriblandt populære og patriot. Historiebøger samt Noveller. *M. N.* — 2) **Johann Christian Z.**, hannoveransk Gejstlig, sidst Provst og Superintendent i Ueltzen, f. 1702, d. 1783. Han besørgede i off. Hverv en Hannoverisches Kirchen-Gesangbuch 1740, hvori de ældre Ps.r bearbejdedes i meget nøgtern Stil. Han har selv digtet enkelte. — 3) **Johann Liborius Z.**, Hofprædikant i Wernigerode, Prof. i Halle, f. 1702, d. 1734. Z. var lidt Ps.digter i pietistisk Stil og Bidragyder til de »köthenske Sange«. *P. S.* — 4) **Johannes Z.**, se Xylotectus, (IV, 925). — 5) **Justus Joseph Georg Friedrich Karl Z.**, hessisk Teolog og Prædikant, f. 1803 i Darmstadt, d. 1877. Efter sit teol. Studium kastede Z. sig over praktisk Undervisning i sin Fødeby, men traadte 1829 ind i den gejstlige Stand som Hjælpepræst ssteds.; 1832 blev han Hofdiakon, 1835 Hofprædikant, 1847 Superintendent, Prælat og Slotspræst; i 1872 traadte han efter Ansøgning tilbage. Z. var en uhyre produktiv Forf., hvis Betydning ligger paa det praktisk-teol. Felt; han redigerede »Allgem. Kirchen Zeitung« og fra 1834 »Die Sonntagsfeier«; han var Medstifter af Gustav Adolf Foreningen (II, 310) og var her gennem mange Aar den førende Kraft; hans yngre lit. Arbejder bærer filologisk-Præg. de sénere (hvoriblandt talrige Prædikener) behandler mange forsk. kr. Emner. — 6) **Kuno Moritz Z.**, tysk Præst og Forf., f. 1815 i Dresden, d. 1898, studerede i Leipzig og var i Aarene 1846—48 Præst i Chemnitz; i 1854—63 var han Præst i Döbelen og derefter til 1886, da han tog sin Afsked, i Seifersdorf. Med megen Dygtighed redigerede han det praktisk-teol.

Tidsskrift »Gesetz u. Zeugnis«, senere »Pastoralblätter«; den Dygtighed, han gennem sine Afhandlinger og Recensioner lagde for Dagen, bevirkede, at det teol. Fakultet i Leipzig udnævnte ham til lic.teol. (1883). — 7) **Paul August Bernhard** v. Z., luth. Præst og Filantrop i Wien, f. 1843 i Dresden, d. i Wien 6. Marts 1927, studerede i Leipzig og Berlin; 1868 Dr. phil. paa en Afhdl. om Plato's Lære om Sjælens Udødelighed, 1875 Præst for den evang.-luth. Menigh. i Wien, 1879 Dr. theol., fra 1888 Docent v. det evang. Fakultet i Wien, (IV, 853), 1890 ekstra-ord. Prof., hvilken Stilling han fratraadte 1915. 1925 nedlagde han sin Præstegerning. Medudgiver af »Evang. Hausfreund« og Forf. af talrige, mest opbyggelige Skrifter. Z.s Navn er hovedsagelig knyttet til Arbejdet paa at vinde Konvertiter for den evang. Kirke, og her nævnes han bl. dem, der gennem deres mundtlige og lit. Virksomhed har opnaaet de største Resultater. I Løbet af Z.s 50aarige Præstegerning traadte ca. 10,000 Medl.er af andre Konfessioner over til den evang. K. under Paavirkning af ham. Den evang. K. i Wien voksede i disse Aar fra 25,000 til 90,000. Størst Betydn. havde han dog ved at rejse den evang. Diakonissesag i Wien, samt ved at faa opført Diakonisse-Sygehus, Alderdomshjem og Rekreationshjem ssteds. Da han opgav sin Præstegerning, modtog han af Staden Wien den gyldne Salvatormedaille for sin filantropiske Virksomhed. (Der Säemann, evang. Kirchenblatt für Oesterreich, 15. April 1927). *M. N.*

Zingerle, Pius, berømt kat. Orientalist, f. i Meran i Tyrol 1801, d. i Abbediet Marienberg ved Meran 1881. Z. studerede Humaniora i Meran og Filos. og Teol. i Innsbruck, og derpaa gik han i Benediktinerklosteret i Marienberg. 1862 blev Z. paa Pius IX's Foranledning Prof. i orientalske Sprog ved Sapienza i Rom; her tog han sig ogsaa af Propagandaens orientalske Anliggender. 1865 maatte Z. imidlertid af Helbredshensyn vende tilbage til Marienberg. Han har udøvet en overordentlig rig Forfattervirksomhed, særlig som Syriolog. *S. H.*

Zinzendorf. 1) **Christian Renatus, Greve af Z.**, f. i Herrnhut 19. September 1727, d. i London 28. Maj 1752, Søn af Nic. Ludw. von Z. og dennes Hustru, Erdmuth Dorothea. De Omgivelser, han voksede op i, bestemte hans Udviklings Retning, og hans Arvelod blev en personliggjort, inderlig Fromhed. Hans Væsen havde intet af Faderens djærve og storstilede Initiativ, men saa meget mere af et sensibelt Instruments Følsomhed. Da han selv engang var blevet draget med ind i den sværmeriske Bevægelse i Herrnhaag, led han dybt, da han saa, hvorhen den bar. En Lungesygdom rykkede ham bort fra det Arbejde, han stod i ved Faderens Side i London. Ogsaa C. R. v. Z. har ydet Bidrag til Brødremenighedens Forraad af Ps.r. — 2) **Erdmuth Dorothea v. Z.**, f. Grevinde Reuss, f. 7. November 1700 i Ebersdorf, gift 7. September 1722 med Nic. Ludw. v. Z., d. i Herrnhut 19. Juni 1756. Hun var en betydelig Personlighed og forstod som Ægtefælle at Brødremenighedens Leder i sjælden Grad at følge ham i hans dristige og stort anlagte Arbejde; men paa samme Tid var hendes rolige Sikkerhed og Omsorg for Hjemmets Styrelse uvurderlig for hendes Mand, hvis stærke Side ingenlunde var Klogskab i økonomiske Anliggender. For Menigheden havde hun direkte Betydning som en varm og tro Deltager i Sjælesorgen. Flere Ps.r fra hendes Haand bevarer Erindringen om en Fromhed, der er stemt i samme Tonart som hendes Mands. — 3) **Nicolaus Ludwig, Greve af Z.**, den første Leder af Brødremenigheden (I, 402), en af de mest aktive og for Evangeliets Udbredelse varmeste Personligheder, som den evang. Kristenheds Hist. kan opvise. Med Z.s Person er Grundlæggelsen af den første spæde mähriske Koloni i Herrnhut (I, 402) og den egenartede Udformning af dens Liv og Virksomhed paa det nærmeste forbundet. Z. blev født 26. Maj 1700 i Dresden som Søn af en kurfyrstelig Minister, Georg Ludwig v. Z. Faderen døde kort Tid derefter. Moderen, som overlevede Sønnen og altid stod i hjærtelig Forbindelse med ham, giftede sig efter nogle Aars Forløb med en preussisk Feltmarskal v. Natzmer og flyttede til Berlin. Drengen voksede op paa Slottet Gross-Hennersdorf i Sachsen hos sin Mormoder, Katharina v. Gersdorf, Enke efter Statholderen i Oberlausitz. Hun var en mandigt og stort anlagt Kvinde; hele sit Liv nød Z. godt af hendes Omsigt og faste Ledelse. Hun forstod at skærme det hos den rigt udrustede, fantasibegavede, i sit Temperament lidenskabelige og ofte egensindige Dreng, som gik i Retning af Djærvhed og selvstændigt Omdømme. I hendes Hus, som var et Asyl for alle Slags fortrykte, næredes hans tidligt vaagne Ansvarsfølelse for andre. Mormoderens heroisk tapre Tro og inderlige Bønsliv paavirkede Drengen stærkt, hvortil der kom en Jesuskærlighed, influeret af hans Informator. 1710 sendtes han til Adelspædagogiet i Halle. Af væsentlig Betydning blev for ham det nære Indtryk, han i et Tidsrum af seks Aar fik af August Hermann Francke (II, 90), i hvis Hus han færdedes, og som var venskabeligt forbundet med hans Familie. Skoletiden førte visse Gnidninger med sig; disse skyldtes Drengens ildfulde Karakter og en vis Selvgodhed i hans Væsen; paa den anden Side gav Samlivet med Kammeraterne rigelig Næring til hans Begær efter relig. Fællesskab og til hans Evner i Retning af relig. Organisation. Hans Farbroder og Formynder, der var uvillig stemt overfor Pietismen, sendte ham i 1716 til Univ. i Wittenberg i den Hensigt, at han der skulde studere Jura. Han syslede nu ogsaa ivrigt med at organisere en Vennekreds, der havde fundet hinanden i Halle, til et Societet af Kristi Bekendere. Altid rede til store Opgaver forsøgte han ogsaa at formidle mellem Halle og Wittenberg. En længere Rejse 1719 og 1720 blev betydningsfuld for ham. De Erfaringer, han gjorde om reformert Fromhed i Holland og om katolsk i Frankrig, vakte Planer hos ham om en stor Union af forsk. Bekendelser, samlet om den »Hjærtereligion«, som var Z.s Lidenskab. Under Besøg undervejs hos en Ven, Heinrich XXIX af Reuss i Ebersdorf, fik han af dennes Hjem og dets Fromhedsliv rige og dybtgaaende Indtryk; i

Heinrichs Søster, Erdmuth Dorothea, vandt han sin senere Hustru. Han længtes nu efter at samle en Kreds af Venner og Tjenerskab om sig som Godsejeren, saa at de kunde danne et »Jüngerhaus«, en Kreds af Herrens Disciple. I 1721 kom han hjem til Mormoderen, og han stod da som Midtpunkt for en saadan Kreds af gamle og nyvundne ligesindede Venner. Mormoderen, som frygtede for, at han skulde udvikle sig til en Fantast og Sværmer, drev imidlertid paa, at han skulde træde ind i Statstjeneste i Dresden. Hans Indre rejste sig derimod, men da han var vant til at adlyde hende, begav han sig til Dresden og blev der Hof- og Justitsraad. Naturligvis søgte han straks til bekendende Kristne, med hvem han holdt Bibeltimer. 1722 afkøbte han Mormoderen Godset Berthelsdorf, der laa i Nærheden af Gross-Hennersdorf, og hvor han som Forvalter ansatte en Ven, han havde vundet paa sin lange Rejse, den reformerte Schweizer Heitz. En anden Ven, Rothe, blev den 19. Maj kaldet til Præst i Berthelsdorf paa samme Tid som Overhøjheden over Oberlausitz højtideligt overflyttedes fra Mormoderen til Dattersønnen. Paa dette Tidspunkt brød nogle fattige Familier op fra deres Hjem i Mähren og bosatte sig paa Berthelsdorfs Gods; deres Anfører, Tømmermanden Christian David (I, 614) havde faaet Tilladelse af Z. til denne Immigration. Medens Z. var bortrejst til sit Bryllup — han kom først hjem omkring Jul — hjalp Heitz dem til det første Nybyggerhus paa Hutbjærgets Skraaning. Dette var Beg. til det »Herrnhut«, som Z. lige til sin Død skænkede sin uudslukkelige Organisationsiver og sin brændende Omsorg for Sjælene. Kolonien, hvortil der nu snart strømmede nye Medlemmer (ligesom de første var det Resterne af den evang. bøhmisk-mähriske Brødrekirke), gennemgik nogle vanskelige Aar paa Grund af indre Stridigheder. Z. viste da sin Sikkerhed, Ihærdighed og Varme som Sjælesørger og kunde i 1727, da han efter at have nedlagt sit Arbejde i Statstjenesten helt viede sit Liv til Herrnhut, glæde sig over en Menighed, der var sammenknyttet i et virkeligt Tros- og Kærlighedsfællesskab, og hvis almindelige Navn blev »Brüdergemeine«. Z. holdt den fast ved Berthelsdorfs Kirke, Menighed og Præst, men gav den samtidig Statuter, som skaffede Kolonisterne Plads for deres stærke, fra Hjemkirken nedarvede Trang til Kirketugtsregler og ordnet Diakoni. Z. vilde mindst af alt en Sekt; hans Tanker sprængte ikke den evang. K.s Ramme. Han var snarere bange for, at hans Ideer, som havde det universelles høje Flugt, og som betragtede hele Verden som Arbejdsfeltet, skulde stivne og hensygne i en Separatkirke ved Siden af de andre. Imidlertid medførte Udvidelsen af Brødremenighedens Arbejde, i Særdeleshed hinsides Havene, en selvstændig K.form. Den bøhmisk-mähriske K. med sit Bispeembede levede op i Herrnhut. Z. modtog selv i 1737 i Berlin Ordination som Brødremenighedens Biskop; til denne Indvielse gav Friedrich Wilhelm I af Preussen, til hvem Z. følte sig knyttet i Sympati og Tillid, sin Tilladelse. Den Mistænksomhed, man fra kirkl. Side nærede til Herrnhut, førte til Z.s Landsforvisning fra Sachsen i Aarene 1736—47. Hans aktive Natur manifesterede sig nu i en utrolig Energi, der lagde sig for Dagen i en ivrig, evangeliserende Virksomhed. Den største Del af Tiden var Z. omgivet af en »Pilegrimsmenighed« og berejste ikke blot forsk. Egne af Tyskland, men udstrakte ogsaa sine Rejser til Amsterdam, de baltiske Lande, London og Genève. Allerede i 1731 havde en Rejse, som han gjorde til det dske Hof, virket fremmende for Brødremenighedens Missionsinitiativ (se senere: Z. og Danmark). 1739 finder vi Z. ude hos sine missionerende Brødre paa St. Thomas og de andre dske Øer i Vestindien (IV, 829b), og 1741 er han hos Brødre i Philadelphia i Nordamerika og opsøger ogsaa gennem et aarelangt Besøg Indianerstammer. Hjemkommet fik han Anledning til paa flere Steder at gribe ind i Brødremenighedens Arbejde, der var blevet rigt forgrenet gennem flere nygrundede Døtremenigheder. En af disse Menigheder, Herrenhaag i Wetterau (IV, 833), som en Tid var Z.s Bopæl, havde faaet stærk Tilgang ogsaa fra Lande udenfor Tyskland og havde oplevet en hastig Opblomstring. I Karakterpræg forskellig fra de mähriske Brødres mere mandigt sunde Aand blev Herrenhaag Skuepladsen for en Udartning af de Former, det fælles Liv i Fromhed og Gudstjeneste havde faaet; Fortroligheden med »Bruder Lämmelein« gav sig usmagelige og usunde Udtryk. Z., som bekendte om sig selv, at han havde »et Geni, der hældede mod Extravagancer«, var ikke uden Skyld i dette; men da Reaktionen kom, var det dog ham, der retledede Aanderne. Denne Menighed kom forøvrigt snart til at bryde op og spredtes til forsk. Steder. Siden Sachsens Regering i 1747 havde givet Tilladelse til, at den landsforviste maatte vende tilbage, kom Z. dog stadig til at være meget ude paa Rejser. Fra 1749 tilbragte han under to Besøg i alt fem Aar i England, idet han skænkede sin Omsorg til den Gren af Brødremenigheden, som der — ligesom i Nordamerika — var kommet i Stand. Efter 1755 opholdt han sig væsentlig hos sin Menighed i Herrnhut; hans ydre Stilling til den havde Betegnelsen ordinarius fratrum. Han udfoldede nu en rastløs Virksomhed som Sjælesørger, gejstlig Taler, Ungdomsarbejder, Leder af Miss.en og var desuden flittigt ude som Visitator af Anstalter og Menigheder i og udenfor Tyskland. 1756 mistede han sin Hustru; det flg. Aar indgik han nyt Ægteskab med en af de ledende Søstre i Brødremenigheden, Anna Nitschmann. 9. Maj 1760 døde han i Herrnhut, omgivet af en ham hjærteligt hengiven Menighed. Nogle Dage senere døde hans Hustru. Af en stor Børneskare i det første Ægteskab overlevede kun tre Døtre ham (om Sønnen se Christian Renatus). — I Brødremenighedens gudstjenestlige Liv lever den Dag i Dag Mindet om Z., især i dennes Ps.bog. Af dennes 1141 Numre stammer mere end en Fjerdedel fra Z.s Haand. Det er Følelsens Glød og Udtrykkets relig. Uforbeholdenhed og Kraft, der kendetegner disse aandelige Sange, af hvilke flere har faaet Plads i kirkl. Ps.bøger udenfor Brødremenighedens. Om flere kan der dog siges, at de i alt for høj Grad bærer Præg af deres hastige Tilblivelse. Z. var nemlig meget hurtig

til at omsætte alle mulige af Livets Forhold og Tildragelser umiddelbart i Ps.digtning. Han var betydeligere som Digter end som Forf. Det mærkeligste, han har udgivet, er sikkert Ugeskriftet Le Socrate de Dresde, en Publikation fra hans Tid i Dresden, og som senere udkom i Bogform under Titlen »Teutscher Sokrates«. Hensigten med Udgivelsen var at vinde de dannede for Krdm; Skriftet har særlig Interesse, fordi det viser Z. i Forbindelse med den fremvoksende Oplysning. Z. var ingen skolet Teolog. Men naturligvis har hans praktiske Anlæg faaet Betydning ogsaa for Teologiens Udvikling som en Refleks af hans Tanker om en »Hjærtets Religion« og en umiddelbar Bundethed til Kristus som Aabenbareren af Gud. — Z.s Betydning for den evang. Kristenheds Hist. kan sammenfattende ses under to Synspunkter. Sm. med sin Menighed optog han saa godt som straks Miss.en som en soleklar Pligt, og han holdt den fast, fjærn fra hele Kolonialpolitikens Smitte, som en relig. Opgave. Dertil hyldede han en kirkl. Enhedsstræben med Liv og Sjæl. Til det yderste tro overfor sin luth. K. havde han en tilstrækkelig universel og vid Horisont til at forstaa, at forsk. K.samfund ikke blot burde, men ogsaa kunde enes i Kærligheden til Frelseren og i hans Tjeneste, idet hvert K.samfund bevarede sin Bekendelse og sit Særpræg. Med alle Omskiftelser i sine Planer søgte han konsekvent dog altid eet. Og hvor stærkt et Indtryk, hans nærmeste havde deraf, forstaar vi af de Ord, Herrnhuts Præst, Johann Nitschmann, nedskrev paa Z.s Dødsdag: »Sein Gemüt hatte Adlerflügel und suchte die höchste Spitze in allen göttlichen Prinzipien wie das Schwarze in der Scheibe zu treffen«. (A. G. Spangenberg, Leben des Herrn N. L. Grafen u. Herrn v. Z. und Pottendorf I-VIII, 1772-75; J. Th. Müller, Z. als Erneuerer der alten Brüderkirche, 1900; Samme, Art. Z. i RE, 1908; B. Becker, Z. und sein Christentum, 1900²; H. Römer, N. L. Graf v. Z., 1900²; G. Burckhardt, Die Brüdergemeine I-II, 1893—97 [I², 1905; II², 1912]; M. H. Löber, Brødremenighedeu, 1915; Wilh. Jannasch, Erdmuthe Dorothea, Gräfin v. Z., 1915; G. Reichel, Die Anfänge Herrnhuts, 1922; O Uttendörfer u. W. Schmidt, Die Brüder. Aus Vergangenheit u. Gegenwart der Brüdergemeine, 1922²; O. Uttendörfer, Z. und die Jugend, 1923. Om Z.s Plads i den alm. kirkl. Udvikling, se Hj. Holmquist, Kirkehistorie II, 1927, S. 454 f.). *E. A.*

Z. og Danmark. Som det tidligere er nævnt, besøgte Z. i 1731 Kbhvn. Foranledningen var Christian VI's Kroningsfest, omend Z. ikke direkte var indbudt af Kongen til Festen (I, 504). Z. havde da allerede gennem en Aarrække haft Forbindelse med Danmark gennem sin Brevveksling med Markgrevinde Sophie Christiane af Brandenburg-Culmbach, Sophie Magdalenes Moder (IV, 284), og han havde Forbindelse med Hoffet paa Vemmetofte (Prins Karl og Prinsesse Sophie Hedevig [IV, 284]) og med Geheimeraad C. A. Plessen. Under sit Ophold i Kbhvn holdt Z. Forsamlinger i C. A. Plessens Hus og i andre fornemme Hjem. Hans Besøg vakte et ikke ringe Røre. Ved Salvningen af Kongen og Dronningen 6. Juni modtog Z. Dannebrogsordenen. Z.s egtl. Plan var at faa Kongen til at oprette et slesvigsk Universitet, »som kunde opfylde hele Verden med Kristi Evangelium«. Som Professorer foreslog han bl. a. Mag. Spangenberg (IV, 290) i Jena og Mag. Jeremias Fr. Reuss (III, 773) i Tübingen. Hele Planen viste sig dog uigennemførlig og faldt igennem, og det blev til Z.s Skade, at han forsøgte at presse den frem (III, 552). Hans Besøg fik dog Betydning, dels for Miss.en i Vestindien (IV, 829 b), hvortil Adgangen aabnedes 1732 for herrnhutiske Missionærer, ligesom det 1733 blev Tilfældet med Grønland (se Christian David I, 614 og I, 404), dels for de vakte Kredse, som ved hans Nærværelse fik ny Glød i deres Trosiver og et nyt Tilskud til Samfundsfølelsen. Efter sit Besøg stod Z. stadig i skriftlig Forbindelse med de fornemme i de vakte Kredse, men Stemningen i Hofkredsen vendte sig mod ham, og Spangenbergs Forsøg paa under sit Besøg i Kbhvn 1733 at tilvejebringe en forsonligere Stemning overfor Z. mislykkedes. Det lykkedes Grev C. E. Stolberg (IV, 365) overfor Christian VI at befæste den hallensiske Pietisme baade mod Ortodoksien og enhver Form for Herrnhutisme og Separatisme, og Z. betragtedes som en Separatist og Dippelianer (I, 646). Da Z. i 1735 gæstede Kbhvn, blev han ikke modtaget ved Hoffet, og da hans Dannebrogsorden blev ham afkrævet, skete det med Udtryk, der ikke efterlod nogen Tvivl om, at han havde mistet Kongens Gunst. Reskripterne i 1744 og 1745 afbrød skarpt enhver Forhindelse med Z.s Fromhedstype; at studere i Herrnhut eller Marienborn var ensbetydende med intet Embede at kunne opnaa i Hjemlandet, ja endog at have sin Ejendom forbrudt. (K.hist. Saml. 5. R. III, 466, 552; IV, 751 ff.; V, 526 ff. L. Koch, Kong Christian den Siettes Historie, 1886; J. Lundbye, Herrnhutismen i Danmark 1903). *M. N.*

Zion, se Sion (IV, 196).

Zion City (el. »den kristelig-katolske Kirke i Zion«) er grundlagt i 1896 af John Alexander Dowie, f. 1846 i Edinburgh. D. var som ungt Mske rejst til Australien med sin Fader; her havde han været Præst i en Kongregationalistmenighed, men sagde sig løs fra Menigheden og vakte mægtig Opsigt ved sine Helbredelser. I 1888 forlod han Australien; i 1893 dukkede han op under Verdensudstillingen i Chicago, hvor han aabnede et Hospital for »guddommelig Helbredelse«. Reklamen lød paa, at der under et enkelt af D.s Møder skete flere Helbredelser, end der var omtalt i hele Bibelen. D. forkyndte en fuldstændig Forløsning fra Aand, Sjæl og Legeme; Sygdom er Satans Værk, og Bønnen er Vej til Helbredelse; derfor maa Læger og Medicin ikke benyttes. Til Propagandaens Vækst bidrog hans »Helbredelsesblade« (Leaves of Healing), som begyndte at udkomme i 1896, samme Aar som han med Opbydelse af en mægtig Energi grundede »Zions By« ved Michigansøen. Til Grundlæggelsen var der knyttet store industrielle Foretagender, der skulde sikre Byen økonomisk. Det var ikke tilladt de troende at nyde Tobak, Alkohol, Svinekød eller at benytte Læger; dog tvang en Epidemi ham til at søge Lægehjælp. I 1899 betegnede D. sig som Pagtens Bud (Malak. 3,1); 2. Juli 1901 erklærede han, at

han var Elias (Matth. 17,10.11), og i 1902 fremstillede han sig som den Profet, der var varslet om i 5 Mos. 18,15 ff. Fra Zionsbyen udgik der en storstilet Propaganda. I 1903 gjorde D. med 3000 Tilhængere et stort Korstog til New York, og i 1904 foretog D. en verdensomspændende Visitationsrejse. Navnlig i Schweiz vandt hans Bevægelse megen Tiltro; her blev (fra 1901) Zürich et Centrum for Propagandaen. D. nærede store Planer om at grundlægge nye Zionsbyer, indtil Jerusalem blev Zionsbyernes Midtpunkt. Endelig blev Apostelembedet vakt til Live, idet D. i Oktober 1904 fremtraadte som Jesu Kristi første Apostel; fra nu af hed han blot Johannes Alexander. Sygdom tvang imidlertid D. til at foretage en Rekreationsrejse, og han indsatte en Stedfortræder, Glenn Volia, som imidlertid sammen med D.s Hustru og Søn afsatte D. og anmodede ham om for al Fremtid at holde sig borte fra Zion; den flg. Proces paaviste, at D. havde svindlet 20 Millioner Kr. bort. D. var en tyrannisk Natur, en hensynsløs Agitator med udprægede suggererende Evner til at vinde Tiltro og Penge. Efter hans Fald havde »Zionsbyen« ingen Fremtid. *M. N.*

Zionismen, se Sionismen (IV, 197).

Zioniter, se Sioniter (IV, 198).

Zionsvægter, se Sionsvægter (IV, 198).

Zita, Skytshelgeninde for Tjenestefolk, f. i Toscana i Beg. af 13. Aarh., d. i Lucca 27. Apr. 1271. 12 Aar gl. kom hun ud at tjene, og ved sin Sagtmodighed overfor sine Medtjenendes og sit Herskabs Forfølgelser naaede hun til sidst at faa Overopsynet over alle Tjenestefolkene. Ogsaa i denne Stilling behandlede hun alle med Venlighed uden at huske sine undergivnes tidligere Forfølgelser. *J. Blf.*

Zittel, Karl, tysk prot. Præst og Fører for de kirkeligt-liberale i Baden, f. 21. Juni 1802 i Schmieheim i Baden, d. 28. Aug. 1871 i Karlsruhe. 1834 blev han Præst i Bahlingen, 1849 i Heidelberg. 1845 vakte han som Medl. af Badens Rigsdag Opsigt ved sin Kamp for Rel.s-Frihed, og senere var han med til at stifte »Deutscher Protestantenverein« (III, 612). 1857—64 udgav han det opbyggelige Tidsskrift »Der Sonntagabend«; Z.s egne Artikler heri er 1893 udgivet i 2 Bd. af hans Søn. *J. Blf.*

Zizka, Johan, Husiternes tapre Fører, f. ca. 1360 i Trochow i Bøhmen, d. 12. Okt 1424. Se iøvrigt Art. Husiter (II, 497) og Hauck, Kirchengesch. Deutschlands V, 1920, S. 1067 f.

Zobel, Michael von Guttenberg, kat. Biskop i Würzburg 1544—1558. Ved Visitationer, Afholdelse af en Synode, Oprettelse af en Slags teol. Vandrelærere o. lign. søgte Z. at bevare den kat. Tro i sit Bispedømme; men det verdsligtsindede Domkapitel og Religionskrigene krydsede hans Bestræbelser, og selv blev han myrdet af en protest. Adelsmand. *J. Blf.*

Zoccolanti (ital. = Sandal- el. Tøffelbærere; lat. lignipedes), Navn paa de Fransiskanerobservanter (jfr. II, 100 f. og især 102 b), som samledes om Lægbroderen Paolo (Paoluccio) Vegnozzi de' Trinci Ham lykkedes det først at erstatte de mange tidligere Forsøg paa at organisere de spredte Observanter med en varig Sammenslutning. 1368 fik han af Ordenens Generalminister Lov at grunde et lille Kloster i Brugliano, hvor snart mange fransiskanske »Eneboere« samlede sig. Den sumpede og paa Slanger rige Omegn nødte Brødrene til en Fodbeklædning (Zoccoli=Trætøfler), hvoraf Navnet Z. Ved Paolos Død 1398 var der allerede 20 tilsluttede Klostre. Tilhængerne til Brugliano-Reformen kaldtes ofte »fratres de familia« el. »fratres de observantia«. Navnlig Bernardino af Siena (I, 273) skaffede denne Gren af Observanterne stærk Udbredelse, hvorfor de undertiden kaldtes »Bernardinere«. (Heimbucher, Die Orden u. Kongregationen der kath. Kirche II², 1907, S. 371 f.). *H. J. H.*

Zoëga, Georg, dsk Arkæolog, f. 20. Dec. 1755 i Daler i Sønderjylland, hvor Faderen var Præst, d. i Rom 6. Jan. 1807. Z. gik i Gymnasiet i Altona og studerede ved Universiteterne i Göttingen og Leipzig. I 1779 drog han ud paa en lang Udenlandsrejse med en ung Adelsmand; den varede til 1781, og da Guldberg interesserede sig for ham, kunde han i 1782 drage ud paany paa en toaarig Rejse. Den gik over Wien til Rom, hvor han kom i Forbindelse med den senere Kardinal Stefano Borgia, for hvem han udarbejdede et Katalog over hans rom. Kejsermønter fra Ægypten. Han ægtede i 1783 Maria Pietruccioli, Datter af en Maler i Rom, efter forud at have sluttet sig til Romerk.n. Dette bandt ham for Resten af hans Liv til Rom. Han kastede sig med Iver over Studiet af de ægyptiske Oldsager og udarbejdede 1788—96 sit store Værk om de ægyptiske Obelisker (udgivet 1800). Ved Siden deraf blev han den bedste dalevende Kender af Roms Monumenter, og hans Behandling af Reliefferne i Rom (1808) har grundlæggende og blivende Betydning. Men hans største Indsats er hans store Arbejde over Kardinal Borgias Samling af koptiske Haandskrifter, der udkom efter hans Død 1810. Med dette har han givet Grundlaget for hele Eftertidens Studium af den koptiske Lit. og dens Sprog. Z. støttedes stadig af den dske Stat, først som dsk Agent (Konsul) i Rom, senere med Professorløn uden Embedsforpligtelser. Han havde stor Betydning for de dske Romfarere, Fr. Münter og særlig Thorvaldsen. (A. D. Jørgensen, G. Z., 1881). *H. O. L.*

Zola, Emile, fr. Romanforf., f. i Paris 2. Apr. 1840, d. ssteds 29. Sept. 1902. Z. tilbragte sin Barndom i Provence, og efter at have haft nogle trange Studieaar i Paris blev han — uden at have kunnet tage Eksamen — ansat i det kendte Forlag Hachette og debuterede derpaa med Romanen »les Mystères de Marseille«; men først da han 1864 udgav »les Contes à Ninon« og 1865 »la Confession de Claude«, en »fysiologisk« Roman, blev han kendt i videre Kredse. Z. er Tilhænger af Arvelighedslæren, paavirket som han er af Claude Bernard, Darwin og Taine. Msket er Produkt af Milieuet. Han citerer i »Thérèse Raquin« (1867) Ordene: »Dyd og Last er Frembringelser ligesom Vitriol og Sukker«. Nederlaget 1870—71 stod for Z. som Beviset for Kejserdømmets Nedgangsperiode, og denne forsøgte han nu at skildre i den tyve Binds Romancyklus »Rougon-Macquart, histoire naturelle et sociale d'une famille sous le second empire« (1871—93). Z. er Realist og Naturalist.

En Roman maa ikke alene være et Digt; men den skal være underbygget med naturvidensk. og sociale Studier og lagttagelser. Socialt paapeger Z. Elendigheden og Hulheden, og i hans psykologiske Skildring er det Driften, Instinktet og Slægtsevnen, han betoner. — K.n kan Z. ikke med. I sin Romancyklus »Trois villes« nl. »Lourdes« (1894) »Rome« (1896), og »Paris« (1898) vil Z. vise, at Fremtiden tilhører Paris, den By, der er Frankrigs Hjærte og rummer alt godt og slet i sig, derimod ikke Mystikkens Under-By Lourdes eller Katolicismens Centrum Rom. Derpaa skrev Z. »les quattre Evangiles«, »Fécondité«, »Travail«, »Vérité« og den ufuldendte »Justice«. I den første drager han til Felts imod Ufrugtbarhedstendensen hos Franskmændene. — Stor Beundring i Europa vakte Z. ved 13. Jan. 1898 i Clémenceaus Blad »l'Aurore« at udslynge sit Manifest: »J'accuse«, hvor han tog varmt til Orde for den dømte Dreyfus. Han blev nu anklaget for at have beskyldt Krigsretten for at have frikendt Esterhazy efter højere Ordre, og han idømtes 1 Aars Fængsel og en stor Bøde. Z. flygtede til England, men da Processen blev genoptaget, vendte han tilbage. I denne saakaldte »Alliance ml. Sabel og Vievandskost« havde Z. saaledes vist sig at være imod Kirken. Kort efter Hjemkomsten til Paris døde han. (Laporte, E. Z. l'homme et l'oeuvre, 1894; G. Brandes, Saml. Skrifter VII; Poul Levin, Den naturalistiske Roman i Frankrig; J. Paludan, E. Z. og Naturalismen). *S. H.*

Zollikofer. 1) **Georg Joachim Z.**, reformert Oplysningsteolog, f. 1730 i St. Gallen i et strængt pietistisk Hjem, hvis Opdragelse drev paa Helliggørelsens Alvor; d. 22. Jan. 1788. En ekspansiv Trang til at erhverve sig sin Samtids Viden drev Z. over i »Oplysningen« (III, 435). Sin Livsgerning fandt han som Præst for den reformerte Menighed i Leipzig fra 1758 til 1788. Ved sin Ps.bog (Neues Gesangbuch, 1766), sin Liturgi (Anreden u. Gebete, 1777) og navnlig ved sine »oplyste«, stilrene Prædikener vandt han stor Berømmelse; hans teol. Standpunkt var den supranaturale Neologi (III, 358; Supranaturalisme IV, 412), og han hyldede Akkommodationstanken (I, 20). For den supranaturale Neologi indenfor den dske K. har han haft forbilledlig Betydning. Goethe har i 7. Bog i »Dichtung u. Wahrheit« givet Z. en Plads ved Siden af Jerusalem (II, 614) og Spalding (IV, 289) for deres Bidrag til Æstetikens og Stilens Udvikling. En Udgave af Z.s samtlige Prædikener foreligger i 15 Bind, 1798—1804. (H. Döring, Deutsche Kanzelredner des 18. u. 19. Jahrh.s, 1830, S. 856 f.; Paul Wernle, Der schweizerische Protestantismus im 18. Jahrh. I, 1923; M. Neiiendam, Christian Bastholm, 1922). — 2) **Kaspar Z.**, schweizisk Hymnolog, f. 1707 i Altenklingen, St. Gallen, d. 1779. Z. blev 1737 Diakon i St. Gallen, 1778 Spr. ssteds. Det er navnlig ved at forbedre Kirkesangen, Z. har gjort sig bekendt; han har udgivet flere Samlinger aandelige Sange med Melodier; den største og mest bekendte er: »Himmlisch-Gesinnter Seelen Himmel-Durchschallende und unsern Gott billig hoch verherrlichende Gebet-Musik« (fra 1738); denne Samling omfatter henved 1000 Salmer, hovedsagelig af pietistisk Indhold. Z. hørte til den lille Fløj af de strængt reformerte Pietister, der bestandig levede paa Kant med St. Gallens officielle Kirke. (Paul Wernle, Der schweizerische Protestantismus im 18. Jahrh. I, 1923). *M. N.*

Zonaras, Johannes, byzantisk Historieskriver, f. i sidste Halvdel af 11. og d. omkr. Midten af 12. Aarh. Han var Fører for Livgarden og Statssekretær under Kejser Alexios Comnenos. Senere blev han Munk og skrev den værdifulde ἐπιτομὴ τῶν ἱστοριῶν, en Verdenshist. fra Skabelsen til 1118. Han har ogsaa forfattet en Kommentar til de apostolske Canones (I, 126) og til adskillige oldkirkl. Synoders Bestemmelser. *J. Blf.*

Zonister (el. Sonister), Navn paa et Parti indenfor Mennoniterne (III, 230). Navnet stammer fra, at Z.ne brugte Solen (zon) som Gavlmærke for deres Kirkebygninger, medens det andet Parti, Lamisterne (III, 12), brugte Lammet. Mennoniternes Adskillelse i disse to Grene fandt Sted i Amsterdam 1664, og næsten alle hollandske Mennoniter (o. 60,000) droges ind i et af Partierne. Z.ne, der i Modsætning til Lamisterne var konservative, søgte 1664 i »Verbondt van Eenigheid« at forebygge Menighedsspaltninger, og hermed hænger deres stærke Fremhævelse af Kirketanken (indenfor deres egen Kreds naturligvis) og Sakramenterne sm. Z.nes konservative Dogmatik viser sig ogsaa i deres Hævdelse af Kristi evige Guddom og fyldestgørende Død, medens Lamisterne til dels var Unitarer. Deres mest kendte Førere var van Broght og Schijn (IV, 77). Spaltningen ml. de to Retninger ophørte 1801. *S. H.*

Zoroaster, se Zarathustra (IV, 935).

Zorobabel, se Serubabel (IV, 162).

Zosimos. 1) **Z.**, romersk Historieskriver. Har skrevet 6 Bøger Hist. om de rom. Kejsere; første Bd. omhandler de 3 første Aarh.r, medens de 5 sidste indgaaende behandler Tiden fra Diokletian til 410. Z., der var Embedsmand i Konstantinopel, var Hedning, og han betragter i sit Værk Krdmmen som en af de vigtigste Grunde til Romerrigets Forfald, ligesom han heller ikke giver for lyst et Billede af de store kristne Kejsere. Z.s Levetid er omstridt; sandsynligvis er hans Værk skrevet i sidste Halvdel af 5. Aarh.; men der er dem, der vil lægge det ind i Beg. af 6. Aarh. Z. er sm. med Ammianus Marcellinus Hovedkilden til 4. Aarh.s Hist. Hans Værk, »historia nova«, er udg. af L. Mendelsohn, Leipz. 1887. (C. T. Engelstoft, Om Z. som Historieskriver og Mske, Theol. Tidsskrift, 1855). — 2) **Z.**, Pave fra 417—18, Innocens I's Efterfølger, sandsynligvis Græker af Fødsel og af jødisk Afstamning. Z. forsøgte at gøre Biskoppen af Arles (Patroklos) til Galliens Primas, saaledes at ingen af hans undergivne Præster maatte rejse fra sit Distrikt uden Legitimationsbrev fra ham, og endvidere skulde Biskopperne i Vienne og de narbonnensiske Provinser indvies af ham; men dette vakte saa stor Misfornøjelse, at Bestemmelsen blev ophævet under Leo I. — Z. tog en Tid Pelagius og Coelestius under sin Beskyttelse; men da den afrikanske K. protesterede hæftigt mod dette, maatte han fordømme dem ved det saakaldte »Epistola tractoria«. — Endnu en Strid havde Z. med den afrikanske K., da han

fordrede en Presbyter Apiarius fra Sicca, der var afsat af sin Biskop, genindsat, idet han paaberaabte sig de Appellationsbestemmelser, der var givet under Pave Julius I paa Synoden i Sardika 343 (IV, 52). Under Z.s Styrelse var det i Rom kommet til en Splid imellem Klerus og Folket, og den resulterede efter hans Død i et dobbelt Pavevalg. *S. H.*

Zschokke. 1) **Hermann Z.**, østrigsk Orientalist og K.historiker, f. i Böhm.-Leipa 16. Juni 1838, d. Okt. 1920, foretog Forskningsrejser i Palæstina (fandt Gilgal ved Jeriko) og var Leder af det østrigske Pilegrimshus i Jerusalem, blev 1869 e. o. Prof. i semitiske Sprog i Wien (har udg. arab. og aram. Gram.) og 1870 tillige ord. Prof. i G. T. Z. har udgivet en Række Skrifter om G. T. (Historia sacra Antiqui Testamenti i 4. Opl.) og Palæstina. 1892 blev han Domprælat ved St. Stephanskirken i Wien, hvis Kapitels Hist. han skrev, senere Ordinationsbiskop og Kansler for det teol. Fakultet. *P. B.* — 2) **Johann Heinrich Daniel Z.**, tysk relig. Forf., f. 22 Marts 1771 i Magdeburg, d. 27. Juni 1848, førte en meget omtumlet Tilværelse; en Tid var han Præst, en Tid teol. Docent, en Tid Digter ved en omrejsende Skuespillertrup. Bekendt er han blevet ved sine »Stunden der Andacht«, først offentliggjort i et Søndagsblad, 1816 udgivet som Bog. De er blevet skarpt fordømt fra ortodoks Side, men har tiltalt mange ved deres udogmatiske og følelsesbetonede Karakter. *J. Blf.*

Zsedényi, Eduard, luth. ungarsk Politiker, f. 1805 i Leutschau, d. 1879 i Budapest. Z.s opr. Navn var »Pfannschmidt«, men da han traadte ind paa den polit. Løbebane, ændrede han sit Navn til magyarisk. Medens han indtil 1859 havde været Regeringens tro Tilhænger, skiftede han nu Kurs og blev dens skarpeste Modstander. Grunden hertil var, at det kejserlige Patent, som tilsikrede Ungarns evangeliske Kirke en selvstændig Forvaltning og Udvikling, i 1859 blev paaoktroyeret af Kejseren, saaledes at det ikke fremkom paa autonom Maade og ad synodal Vej. Paa Grund af Z.s skarpe Holdning gik man strængt frem mod ham og berøvede ham hans Stilling og Ære; efter 1860, da Patentet blev suspenderet, fik han imidlertid alt igen; paa Gr. af sin Trosiver kaldtes han »den lutherske Pave fra Leutschau«; fra 1875 var han verdslig Generalkirke- og Skoleinspektor over den Del af den ungarnske Kirke, som bekendte sig til den augsburgske Konfession (IV, 693). *M. N.*

Zucchi, Nicolaus, Jesuit og Matematiker, f. i Parma 1586, d. i Rom 1670. Hofprædikant hos Pave Alexander VII. 1666 tog han i Prædikener i Vatikanet og del Gèsu til Orde mod, at Dronning Kristina (II, 861), »den falske Profetinde«, og de hende venligsindede Kardinaler, »de forargelige Præster«, deltog i Karnevalet. Z. var en af sit Aarh.s største kat. Prædikanter og desuden Forf. af opbyggelige Skrifter. Han var tillige en betydelig Lærd og Opfinder af Spejlteleskopet. (Daniel Bartolli, N. Z., 1682; Bildt, Christine de Suède et le cardinal Azzolino, 1899; Fr. Nielsen, Dronning Christina og Rom, i Theol. Tidsskrift Ny Række I, S. 114). *K. B.*

Zukrigl, Jakob, kat. Teolog, f. 26. Juli 1807 i Mähren, d. 9. Juni 1876 i Tübingen. Z. blev præsteviet 1831 og opholdt sig efter 1840 i Wien, indtil han 1848 blev kaldet til Prof. i Apologetik i Tübingen. Z.s Virksomhed var overvejende af filos. Art. Han var en ivrig Tilhænger af den kat. Filosof Anton Günther (II, 312), hvis spekulative Filos. han baade som Docent og Forf. blev en ivrig Talsmand for. Z.s første større vidensk. Værk var: »Wissenschaftliche Rechtfertigung der christl. Trinitätslehre«, skrevet med særlig Henblik paa Strauss' Troslære (IV, 370). Denne Bog var i Virkeligheden en Fremstilling af Günthers Metafysik. — En Mængde af sine mindre Arbejder offentliggjorde Z. i »Theol. Quartalschrift«, hvor han bl. a. skrev om Apologetik og imod Strauss' Indvendinger mod Nødv. af en positiv kr. Aabenbaring. *S. H.*

Zulu-Mission. Zulu-Folket (Zulu-Kafferne) bor i Natal og det dertil grænsende, egentlige Zululand, Dele af det store britiske »Dominion of S. Africa«. Medens den hvide Befolkning næppe naar 100,000, er Kafferbefolkningen langt over 1 Million. Dens krigerske Tilbøjelighed, som voldte Boerne og efter dem Englænderne store Vanskeligheder, er nu brudt; men hedenske Laster, som føles helt ind i de kr. Menigheder, gør disse Egne til en vanskelig Miss.mark, som i de senere Aar ikke er bleven lettere ved det store Kontingent af importerede indiske Kulier, der er en stadig Kilde til Strid ml. Regeringen og Forretningsmændene paa den ene Side og de indiske Nationalister paa den anden. — Z. begyndte for Alvor 1841 ved »American Board« og er nu delt ml. dette Selskab, Wesleyanerne, det norske Miss.-Selsk., Schreuders Miss., Berlin I., Hermannsburg og den hanoveranske Frikirke, Anglikanere og skotske Frikirke. (Se nærmere i disse Missioners Aarsberetninger). *Fr. S.*

Zunz, Leopold (hebr. Navn: Jom-Tob Lippmann), banebrydende Forsker af Jødedommens Hist., f. i Detmold 10. Aug. 1794, d. 18. Marts 1886. Z. studerede fra 1815 Filologi, Hist. og Matematik i Berlin, hvortil hans Liv hovedsageligt er knyttet. 1821 Dr. phil. i Halle, 1826—31 Leder af jødisk Skole, 1840—50 af jødisk Lærerseminarium. 1848—61 deltog Z. iøvrigt i det polit. Liv som demokratisk Rigsdagskandidat og Talsmand for Jødernes Rettigheder. Hans Skrift »Etwas über die jüd. Litt.« (1818) fastslaar Jødedommens Hist. som en betydningsfuld Disciplin. »Gottesdienstliche Vorträge der Juden« (1832), det betydeligste Arb. om Jødedommen i 19. Aarh., er en paa kildekrit. Undersøgelser byggende Fremstilling af Synagogens Prædiken og Jødedommens Udvikling; Fortalen fremhæver Jødernes negligerede Rettigheder som tyske Borgere. Bl. hans øvrige Skrifter kan iøvrigt nævnes: »Zur Gesch. u. Litt. der Juden« (1842) og »Die synagogale Poesie des Mittelalters« (1885). Z. var Tilhænger af en kritisk Bibelanskuelse. (E. G. Hirsch, The Jew. Enc. XII). *P. B.*

Zurbaran, Francisco de, spansk Maler, f. 1598, d. i Madrid 1662 (?), Elev af Roélas, der havde bragt Venetianernes Kolorit til Spanien. Z. virkede sin længste Tid i Sevilla, var fra 1650 bosiddende i Madrid; allerede fra 1633 var han Hofmaler hos Filip IV. Han har faaet

Navn af den mest spanske af alle spanske Kunstnere, og ikke uden Grund. Grundtrækkene i den sp. Kunst, kras Realisme og ekstatisk Inderlighed, findes nøje forenede hos Z. Hans Yndlingsmodel er den asketiske Munk med de dybe brændende Øjne. Z. var iøvrigt selv ikke Munk, var 2 Gange gift og havde en talrig Børneflok. Det fanatiske, næsten haarde i hans Skikkelser og den dystre Kolorit gør hans Arbejder lidet tiltrækkende, men der er baade kunstnerisk Alvor og Kraft i dem. Ogsaa hans Behandling af Lyset i den dunkle Munkecelle kan være af Virkning. Som Hovedværker nævnes Billeder i Katedralen i Sevilla og Thomas Aquinerens Apoteose (i Mus. i Sevilla), men han har fremstillet saa mange Munke og Ordenshelgener, at de fleste Gallerier ogsaa udenfor Spanien ejer Billeder af ham, Louvre, London, Berlin, Dresden (Bonaventura) og München. (Justi, Jahrb. der preuss. Kunstsammlungen, 1883; Cascales Y Muñoz, Z., 1911). *S. A. B.*

Zwergius, Detlev Gotthard, dsk Præst og Personalhistoriker, f. 7. Apr. 1699 i Sørup i Angel (se K.hist. Saml. 5. R. V, S. 826), d. 17. Juli 1757. Z. blev 1716 Stud. i Helsingør, hvor Faderen var tysk Præst, og blev efter Studier i Kbhvn og Udlandet teol. Kand. 1725. Efter nogen Tids Lærergerning blev han 1728 Spr. paa Amrum og 1732 i Slangerup; senere desuden Provst for Lynge—Frederiksborg Herred. Her drev Z. omfattende personalhistor. Studier og lagde Planen til et mægtigt Værk om Sjællands Gejstlighed. Kun 1. Bind udkom 1754: »Det Siellandske Clerisie, el. Biskoper, Provster, Præster og andre Geistlige, som fra Reformationens Tid indtil vore Tider have levet og lært udi Kirker og Skoler i Siellands Stift og underliggende Provintser«. Dette Bd. omhandler kun luth. Biskopper og Hof- og Slotspræster. Det er et overordentlig grundigt og nyttigt Værk. Z.s talrige utrykte Samlinger findes i det kgl. Bibliotek. (Wiberg, Præstehistorie III, S. 132). *H. J. H.*

Zwick, Johannes, schweizisk Reformator, f. i Konstanz o. 1496, d. 1542. Z. studerede først Jura i Freiburg og Basel, men blev grebet af den reformatoriske Opfattelse af Evang. og gav sig til teol. Studier. I 1522 lærte han Zwingli at kende, giftede sig og tiltraadte et Præstekald i Riedlingen, som allerede havde været bestemt for ham fra Drengeaarene. Z.s Prædiken var ikke synderlig betynget af Polemik; han forkyndte en indre, personlig Krdm, men Stemningen mod ham blev dog saa stærk, at han blev fordrevet i 1525. Han drog til Konstanz, hvor han fik sin Livsgerning som denne Bys Reformator næst efter Ambrosius Blarer (I, 336). I 1536 overværede Z. Konkordieforhandlingerne i Wittenberg (IV, 890 b), men underskrev dog ikke Konkordien. For Forkyndelse, Sjælesorg, Skolevæsen og Fattigforsorg betød han meget; han var en kraftig, men harmonisk Personlighed, hans Krdmstype var bestemt af Inderlighedens Præg. Hans »Gebete und Lieder für die Jugend« er i 1901 udgivet af Fr. Spitta. (Joh. Ficker i »Theol. Abhandl. für H. I. Holtzmann«, 1902: Das Konstanzer Bekenntnis für den Reichstag zu Augsburg 1530). *M. N.*

Zwickau, By i Sachsen, beliggende paa venstre Bred af Zwickauer Mulde, 76,000 Indb. Af Byens 9 Kirker (een metodistisk, een [ny] katolsk) maa nævnes den hallеformede Mariekirke (genopbygget 1465—1506; restaureret 1885—91), den sachsisk-meissniske Sengotiks Hovedværk; desuden den gotiske Katharinekirke (restaureret 1893—94) med en Altertavle af Cranach d. æ. Byen har Gymnasium med Bibliotek, der har Interesse for Ref.s-Hist.n, Realgymnasium, Realskole, Handelsskole, Bjærgskole, Ingeniørskole og Vajsenhus. Endnu staar det Hus, hvor Luther boede under sit Ophold i Z. (1522). — Sølv, der var opdaget i det nærliggende Schneeberg (1470), gav Byen Vækst op under Ref.s-Tiden. Den erasmiske Præst Egranus (I, 729) ved Mariekirken fik i 1520 Thomas Münzer (III, 324) som Kapellan. Dennes sværmeriske Lære vandt Indgang blandt Byens Arbejderbefolkning, men Raadet fik ham fordrevet. Hans Tilhængere Storch (IV, 367), Stübner (IV, 381) og Drechsel gik, da Raadet og Gejstligheden var traadt op mod dem, til Wittenberg og vakte Røre. Da dette var bragt til Ro ved Luthers Tilbagekomst, prædikede denne ogsaa i Z., og den 1521 paabegyndte Ref. fortsattes. For Ref.s-Hist.n har Z. endvidere Betydning ved, at det var en Præst derfra (Hausmann II, 359), der var den første Talsmand fra luth. Side for den verdslige Magts Indgriben i gejstlige Sager. Kirkebøger har deres Opr. fra Z. (1522). 1908 vedtog sachsiske Folkeskolelærere her Zwickauerteserne om liberale Reformer i Rel.s-Undervisningen (Chronik der christl. Welt, 1908, S. 481 f.). *K. B.*

Zwicker, Daniel, tysk-nederlandsk Socinianer og Arminianer, f. 1612 i Danzig, d. 10. Nov. 1678 i Amsterdam. Z. var egtl. Læge, men interesserede sig mere for en Forsoning ml. de forsk. kr. Samfund. Først var han Socinianer, men efter at være flyttet til Nederlandene nærmede han sig Arminianerne. Han udgav 1658 »Irenicon Irenicorum« og fremsatte her som sin Mening, at de forsk. teol. Stridigheder vilde forsvinde, hvis man fulgte sin sunde Fornuft, den hl. Skrift og Overleveringerne. Da fremragende Protestanter skrev imod ham, udgav han endnu to Værker herom. Iøvrigt er han Forf. af talrige Skrifter. *J. Blf.*

Zwinger, Theodor, reformert Præst og Teolog, f. 24. Nov. 1597 i Basel, d. 27. Dec. 1654 ssteds. Efter tilendebragt teol. Studium foretog han 1617—19 en Rejse rundt i Europa og blev derpaa Præst i Basel. Hans selvopofrende Iver under en Epidemi blev 1630 belønnet med Førstepræst-Stillingen og kort derefter med Oecolampadius's tidligere Professorat i G. T. Han er Forf. af en Del teol. Arbejder. *J. Blf.*

Zwingli, Huldreich, schweizisk Reformator, f. 1. Jan. 1494 i Wildhaus (Distrikt Toggenburg) højt oppe i Alperne, d. 11. Okt. 1531. Z. var Søn af »Ammann« Z. (Navnet kommer af Twing = snæver Alpegræsgang), kom i Latinskolen i Basel og 1497 til en humanistisk Skole i Bern. Herfra sendtes han snart til Univ. i Wien og studerede muligvis ogsaa et Par Aar i Paris. Han uddannedes i Humanisme og thomistisk Realisme og behøvede ikke at opleve Nominalisten Luthers Sønderrevethed i Modsætningen ml. Gudsaabenbaringen og For-

nuften; for ham var det fra Ungdommen af en given Sag, at den relig. Anskuelse maatte staa i Harmoni med Videnskaben og Fornuften og udformes ved disses Hjælp. 1500 indskreves Z. atter ved Wiens Univ., og 1502—06 blev han under Studier i Basel fuldt uddannet Humanist. Muligvis begyndte han at modtage Indtryk fra den florentinske Nyplatonisme ved den Tid, da han 1506 blev mag. artium og Spr. i Glarus. Han var overbevist Katolik og modtog af Paven en Pension til Forbedring af Lønnen. Han blev ogsaa patriotisk Politiker og tilstræbte Schweiz's Enhed og Storhed i Forbund med Paven. Som Feltpræst fulgte han Glarusboerne paa to Felttog mod Frankrig i Norditalien og kom til at opleve Nederlaget ved Marignano 1515, der knuste de storschweiziske Drømme. Denne Katastrofe greb dybt ind i Z.s Livssyn. Hans Øjne aabnedes for det folkefordærvende i Schweizernes Skik at tage Tjeneste som Lejesoldater (»Reiselaufen«), og Kampen mod denne blev i flere Aar hans Hovedopgave. Overhovedet fandt han Krig lidet overensstemmende med Kristi Efterfølgelse og blev ivrig Pacifist, hvilket 1516 nærmede ham til Erasmus (I, 781). Med denne kom noget nyt ind i Z.s Liv; det fyldtes af Erasmus' kristelige Morallære og indstilledes mere paa det religiøse. Z.s Pacifisme kostede ham Stillingen i Glarus, men hans Pavetroskab skaffede ham en Retrætepost som »Leutpriester« ved Valfartsstedet Maria Einsiedeln. Her modnedes gennem to Aars stille Ro hans Erasmisme; han studerede især Erasmus' Ny Test., K.fædrene og Lefebvres (III, 34) Psalterium Quincuplex og Paulus' Kommentar, men ogsaa Dionysios Areopagita (I, 643). Derved tydede han paa humanistisk Maade Paulus efter Plato og Stoa og interesserede sig for Paulus' Etik, men ikke for hans centrale relig. Frelsesproblem. Med de kirkl. Myndigheder stod han paa god Fod, ogsaa da han 1518 bekæmpede Afladskræmmeren Sanson. Han tilhørte Reformismens store Linje og kunde derfor uden Brud øve skarp Kritik af Pavedømmets verdslige Politik (saal. allerede 1516 i Dyrefabelen »Labyrinten«). — Z.s Ry som reformistisk Prædikant blev saa stort, at han 1518 kaldedes som Leutpriester til Zürichs Hovedkirke, Grossmünster; det betød ikke nogen Hindring, at han spøgende maatte vedgaa, at han havde brudt sit Cølibatsløfte. I sine Prædikener udlagde han i Rækkefølge de nytestl. Skrifter paa Humanismens intellektualistiske og moralistiske Vis uden at antaste det kat. Sakramentsystem. Men i Foraaret 1519 begyndte en ny Aand at gøre sig gældende hos Z. Han havde faaet fat paa nogle af Luthers, i Basel trykte, Skrifter og efter Disputatsen i Leipzig (III, 103) forekommer Luthers Navn oftere end Erasmus' i Z.s Mund. Gennem Luther fik han Blik for Evang. om Mskets Synd og Guds Naade. Bibelen blev ikke længere en Moralbog, men en relig. Kraft. Nu drejede det sig ikke mere om sindrig humanistisk Satire, men om frigørende Handling. Reformisten blev Reformator. Forvandlingen fuldbyrdedes gennem personlige Oplevelser under en svær Pestepidemi i Sensommeren 1519. Som Reformator er Z. saaledes direkte Luthers Discipel; naar han senere benægtede dette, kom det af polit. Hensyn saa vel som af Z.s Følelse af sin egen Originalitet overfor Luther. — Sin reformat. Virksomhed begyndte han ogsaa, til Forskel fra Luther, paa det polit. Omraade; 1521 formaaede han Zürich til i Modsætning til de øvrige Kantoner at afvise Forbundet med Frankrig. Takket være sin stærke polit. Stilling kunde Z. derpaa gaa over til K.reformen. 1522 kom hans første Ref.s-Skrift: »Von Erkiesen und Fryheit der Spysen«, rettet imod Fasteforskrifter og al ydre Ceremonitvang. K.retsligt betydningsfuldt var det, at Z., da den schweiziske Landdag begyndte at røre paa sig, nedlagde sit kat. Spr.embede og blev fritstillet Prædikant under Raadets Værn. Saaledes begyndte i Zürich et nyt evang. Prædikeembede at blive til. En i og for sig ubetydelig Disputation i Jan. 1523 ml. Z. og Johannes Faber (II, 1) medførte, at Z. gav en Udlægning af sine her opstillede 67 Teser, »Uslegen und Grund der Schlussreden«, der blev det mest omfattende og betydningsfulde af hans tyske Skrifter. Det betegner Højdepunktet i hans evang. Udvikling, hans Frigørelse fra Erasmus ved Luther. — Da nu kultiske Nyordninger begyndte at indføres, og Præsterne aabent giftede sig (Z. havde 1522 indgaaet hemmeligt Ægteskab med den adelige Enke Anna Reinhard), opstod der Uro. Raadet anordnede en ny Disputation 26. Okt. 1523, der varede i tre Dage og betød en afgørende Sejr for Z. I Løbet af 1524 gennemførtes en fuldstændig Nyordning af det relig. og kultiske Liv under Z.s Ledelse. 1525 fjærnedes de sidste Rester af det gl. K.væsen, og i Jan. 1526 afbrødes ogsaa den ydre diplomat. Forbindelse med Rom. Efterhaanden skærpedes Spændingen ml. Z. og Katolicismen i Schweiz, og Z. søgte at styrke sin Stilling ved at drive europæisk Storpolitik. François I's Nederlag ved Pavia 1525 betød en Sejr for denne, og Z. skrev s. A. til den besejrede Konge et af sine betydningsfuldeste Skrifter »De vera et falsa religione«, et populært Grundrids af Z.s Dogmatik og hans Parallel til Melanchthons »Loci« og Calvins »Institutio«, hvori alle hans Ejendommeligheder i Læreopfattelse i Forholdet til Luther kommer klart frem (undtagen Prædestinationen). Rel.ens Væsen er for Z. en rolig Søgen efter Klarhed og Sandhed, ikke saa meget Luthers Kamp om Sjælens Frelse. Hos Z. er Rel.en Indsigt og Vilje, hos Luther Oplevelse. Udgangspunktet for Luther er det samvittighedspinte Jeg, hos Z. den solbeskinnede Guds Verden. Z. forblev Bibelhumanisten og Bibelmoralisten, bag hvilken en god Del thomistisk Teol. endnu skjuler sig. Heri bunder ogsaa den Forskel fra Luther i Z.s Nadverlære, der skulde spalte Ref.en i to Verdener. Opr. havde Z. samme almæ. Opfattelse som Luther: et virkeligt Møde med Gud, men personligt og uden Magi. | Men 1523 lærte han gennem Oecolampadius (s. d.) Hollænderen Hoen's Syn paa Nadveren som et blot Mindemaaltid og dennes Fortolkning af Jesu Ord: »Hoc est« som: »Hoc significat« at kende (jfr. Nadver III, 342; Luther III, 104 f. og 109 f.). Det stemte med Z.s Krav om Aandeliggørelse af alle Kultformer (Spiritualisme) og blev hans Slagord. Da allerede med

Aaret 1524 Spiritualismen i Schweiz udviklede sig bl. Z.s Tilhængere til den radikale Døberbevægelse, blev Z. snart i Wittenberg mistænkt for Sværmeri; den spiritualiserende Karlstadt (II, 733) kom til at paavirke ham. Selv vendte dog Z. sig imod Døberne, langt haardere end Luther; 1525 fik han Raadet i Zürich til at uddrive nogle Døbere. Da Hubmaier (II, 471) Dec. 1525 kom som Flygtning til Zürich, fængsledes han af Z., underkastedes Tortur og forvistes; enkelte Døbere henrettedes. Døberkrisen bevirkede 1525—26 en Periode af Tilbagegang for den schweiz. Ref.; Z. vovede ikke at deltage i en Rel.s-Samtale i Baden 1526, og Landdagen idømte ham det store Band. For at styrke sin Position fremhævede Z. sin Ulighed med Luther, især i Nadverlæren; 1527 vendte han sig direkte mod denne i »Amicae exegesis«. Paa Luthers Svar »Das diese Worte« s. A. svarede Z. med »Das diese Worte . . . ewiglich den alten Sinn haben«. Især Oecolampadius i Basel stillede sig paa Z.s Side. Denne opnaaede, hvad han tilsigtede. Da Rel.s-Spørgsmaalene skulde afgøres i Schweiz's mægtigste Kanton, Bern, ved en Disputation Jan. 1528, indfandt Z. sig personlig og vandt en let Sejr; Bern gik definitivt over til Ref.en, fulgt af Basel. Saaledes gennemførtes Ref.en i Schweiz næsten helt i Z.s Aand. Efter Dagene i Bern stod Z. paa Højdepunktet af personlig Anseelse og relig. Indflydelse. Han blev ogsaa i dette Aar Medl. af det hemmelige Raad i Zürich og Leder af den evang. Politik i Schweiz og deivis i Sydvesttyskland. Desto farligere var Modsætningen ml. den schweiziske og den wittenbergske Ref. Katolikerne jublede over, at Kætterne stredes indbyrdes. Heri spekulerede ogsaa den kat. polit. Aktion, der fik Udtryk paa Rigsdagen i Speier 1529 (IV, 298). Overfor denne polit. Trusel fremspirede hos ledende Mænd i Strasbourg med Bucer (I, 407) i Spidsen Tanken om at naa en fælles Trosbekendelse og dermed Enighed bl. de evang., saaledes at man søgte en Adskillelse ml. de fælles centrale Trossandheder og de mindre vigtige Lærepunkter, der senere blot ved Satans List var opskruet til at vække Splid. Til disse regnede man da Nadveren. Saal. kom Rel.s-Samtalen i Marburg i Stand 1.—3. Okt. 1529, hvor Luther fik Forhandlingerne ind paa et bredere Plan, end Schweizerne ønskede det (se om denne iøvrigt III, 110). Z. tilintetgjorde i Virkeligheden Fredsbestræbelserne; hans polit. Stilling i Schweiz krævede Modsætningen til Luther. Derfor gik han paa Augsburgerrigsdagen 1530 (se Augsburgske Konfession I, 171 f.) heller ikke sm. med de tyske evang., som indsendte en særlig Bekendelse, »Fidei ratio ad Carolum Imperatorem« (3. Juli 1530), og i »Sermonis de providentia Dei anamnema« (Aug. 1530) fremlagde han hele sin relig. Tankeverden i strængt systematisk Form, nu ogsaa med Prædestinationen. Men Bucer nærmede sig Wittenbergerne, og Z. mistede stadig mere sin Indflydelse i Sydtyskland. Han søgte at redde sin Stilling ved en national Politik, hvor han paa en Maade, der vidner om vidt Fremsyn, vilde omforme Edsforbundet til en stærkere Enhed under Zürichs og Berns Førerskab. Men Bern trak sig tilbage, og de kat. Bondekantoner søgte Østrigs Støtte overfor hans Planer. Da Z. saa vilde tvinge dem gennem Udhungring, greb de til Vaaben. Zürichs lille, i Hast opbudte Hær blev oprevet i Slaget ved Cappel, og Z., som af sin Patriotisme førtes fra Pacifisme til krigerisk Aand og som Feltpræst fulgte Hæren, nedhuggedes. Liget blev parteret og brændt. En Broncestatue af Z. rejstes i Zürich 1885. (Z.s Skrifter udgaves ufuldstændigt af R. Gwalther I—IV, 1545 [1581]; fuldstændigere af M. Schuler og J. Schulthess I—VIII, med Suppl., 1828—42. I Corpus reformatorum LXXXVIII f. udgives de siden 1905 af E. Egli, G. Finsler og W. Köhler. En Folkeudg. af Hovedskrifterne ved Finsler, Köhler og Rüegg, 1918. Brevene fra 1512—26 i tysk Overs. ved O. Farner, 1918—20. Biografier: R. Stähelin, Z. I—II, 1895—97; S. M. Jackson, Z., 1910[2] [amerik.]; O. Farner, Z., 1919; A. Lang, Z. u. Calvin, 1913; P. Burckhardt, Z., 1918; Pragtværket Z., 1919; W. Köhler, Z. u. die Ref. in der Schweiz, 1919 [lille Oversigt]; samme, Luther u. Z. I, 1924. For Z.s Anskuelse er Hovedværket: P. Wernle, Der evang. Glaube nach den Hauptschriften der Reformatoren II: Z., 1919; endvidere A. Baur, Z.s Theol. I—II, 1885—89; C. v. Kügelgen, Die Ethik Z.s, 1902; Frida Humbel, Z. im Spiegel der volkstümlichen Litt., 1912; P. Meyer, Z.s Soziallehren, 1921, samt en Række Undersøgelser i Tidsskriftet »Zwingliana« [fra 1897]). *Hj. H.*

Zwolle, By i Holland, Hovedstaden i Provinsen Overyssel o. 35.000 Indb. Z. fik allerede 1233 Købstadrettigheder og blev snart en betydelig Handelsstad og som saadan Medl. af Hansaen. 1580 sluttede den sig til Generalstaterne, men overgav sig 1672 til Biskoppen i Münster. Z. har 8 Kirker, hvoraf den mest kendte er den reformerte St. Michaelskirke, der er berømt p. Gr. af sin Prædikestol og sit Orgel med 4276 Piber. Der findes af andre betydelige Bygninger et Raadhus fra 15. Aarh. og en gl. gotisk Port (Sassenpoort) med 4 Taarne. — I K.hist.n er Z. kendt ved Augustinerklostret, der laa paa Agnetebjerget 4 km N. for Byen. Dette Kloster hørte til Windesheimerkongregationen (IV, 873) og var stiftet af Gerrit de Groote (se »Brødrene af Fælleslivet« I, 406). Her levede Mystikeren Thomas af Kempen (IV, 549) fra 1407 til sin Død 1471. — Mystikeren Fr. Breckling (I, 382) blev 1660 Præst i Z. Her fik han Besøg af Gichtel (II, 214), hvem han en Tid paavirkede. *S. H.*

Zürich, By og Kanton i Schweiz, 1700 km², med resp. 207,161 og 538,602 Indb. (Dec. 1920), bebygget allerede i forhistorisk Tid. Z.s Beliggenhed ved Krydsningen af de vigtigste Færdselsveje ml. Østrig og Burgund og ml. V.-Tyskland og Italien skaffede den en vis Betydning allerede i Middelalderen, især efter at Landet ved Freden i Verdun 843 var kommet til Tyskland og den omkring Borgen paa Leidenhof fremvoksende Stad var blevet en kejserlig fri Rigsstad og længere frem i Tiden havde faaet en blomstrende Silkeindustri. Allerede i 12. og 13. Aarh. rejste sig i die grosse Stadt den romanske Pillebasilika »Grossmünster« (hvor Zwingli var Prædikant fra 1519); i die kleine Stadt rejste sig endnu tidligere Peterskirken (nuv. Bygning fra 13. Aarh.) og i 13.—14. Aarh.

Frauenmünster og Augustinerkirken (nu overladt Gammelkatolikerne). Da Z. ikke fik egen Biskop (det hørte til Stiftet Konstanz), laa det kirkl. Tyngdepunkt hos Abbedissen af Frauenmünster, der 1234 fik Titel af Rigsfyrstinde og besad vidtstrakte Privilegier. Men ogsaa Borgerskabet kunde udvikle en høj Grad af Selvstændighed, og efter at Laugene 1336 var organiserede, overgik den polit. Magt fra Abbedissen og Korherrerne til Borgerskabet, en Forudsætning for Ref.en i Z. 1351 indtraadte Byen i Edsforbundet, men med Ret til selvstændig Udenrigspolitik. Dens Hist. i Senmiddelalderen karakteriseres af Stræben efter Landvindinger; 1512 havde den naaet omtrent sit nuv. Kantonomraade. I Schweizernes Krig med Burgund var det Z.s Leder og senere Borgmester, Hans Waldmann, der afgjorde Sejren ved Murten 1476. Han hævede Z. til polit. Leder i Edsforbundet. Z. deltog bl. a. ogsaa i Krigen i Italien 1512—15, hvor Zwingli begyndte sin Fremtræden. Zwingli fortsatte til en vis Grad Waldmanns polit.-sociale Reformværk, men udstrakte det til ogsaa at omfatte det relig. Med ham og hans Ref. naaede Z. Højdepunktet af sin hist. Betydning (se herom Art. Zwingli). Ogsaa efter Nederlaget ved Kappel og Zwinglis Død beholdt dog Z. en ikke ubetydelig Stilling i relig. Henseende under Bullingers (I, 418) Ledelse, hvorom Consensus Tigurinus (I, 547) 1549 vidner, der banede Vej for Sammensmeltning af Zwinglis og Calvins Ref. Naturligvis flyttedes dog ved Calvin Tyngdepunktet fra Z. til Genève, omend Z. stadig kaldtes »den reformerte K.s Moder«. Z. blev et Sæde for 17. Aarh.s Ortodoksi og Heksetro, men bevarede altid en vis Taalsomhed overfor Lutheranere og udmærkede sig ved en storartet Filantropi, der ikke mindst blev de i 30aars Krigen lidende til Del. Staden spillede en Rolle i »Føderalteol.en« (se Coccejus I, 527) og andre teol. Fejder i 17. Aarh., men samlede ogsaa i Stilhed nye Kræfter. Da den kat. Modref. under Ludvig XIV udstraktes til Schweiz, lykkedes det Z. i Forbund med Bern at besejre de kat. Kantoner og gennem »4. Landsfred« 1712 atter at give Protestantismen en ledende Stilling i Edsforbundet. Sejren fulgtes af et mægtigt Opsving i Z.s aandelige Liv, først farvet af Pietismen, siden af Oplysningen. Z. fik en lang Række af betydende Historikere, Naturforskere og Teologer; ja en kort Tid havde Z. sm. med Bern den ledende Stilling i hele det tyske lit. Liv (Usteri IV, 717; Bodmer; Breitinger I, 383); gennem Haller (II, 335), Pestalozzi (III, 526) og Lavater (III, 31) naaede Indflydelsen helt op til Norden. Paa en Gade i Z. endte Lavaters Liv for en fransk Kugle. Revolutionen 1798 og det fr. Herredømme fremkaldte kirkl. Kaos, men ogsaa en ny relig. Vækkelse (jfr. Schweiz IV, 112 f.) og kirkl. Nyordning under Ledelse af Antistes J. J. Hess. 1812 stiftedes Z.s Bibelselskab. Schleiermachers (IV, 80) Teol. fik en betydelig Talsmand i A. Schweizer (IV, 116). Reaktionen mod Strauss' (IV, 370) Kaldelse til det 1833 stiftede Univ. førte til Folkeopløbet 1839 under Ledelse af Præsten Hirzel (II, 434) og den strænge Ortodoksis Sejr i Regeringen, der kort før sit Fald i 1845 kaldte Ebrard (I, 707) til Prof. Dog holdt en liberalt farvet Teol. sig ved Univ. gennem Biedermann (I, 306) o. fl. (den »frie spekulative Teol.«) Side om Side med Mæglingsteol.en fra Hagenbach (II, 325) i Basel. Den jesuitledede kat. Propagande førte imidtid til den sidste egtl. Rel.s-Krig i Europa, hvorved Z. sluttede sig til de liberale evang. Kantoner; disse sejrede 1847, og Schweiz fik sin nuv. Bundesverfassung 1848. Regeringen beskyttede nu oftest det liberale Parti indenfor K.n og hindrede Genindførelsen af andre Bekendelsesskrifter end Symbolum apostolicum. I 1850'erne mindskedes Skarpheden i Modsætning ml. de teol. Hovedretninger ogsaa i Z., og de mødtes ofte i praktisk Krdm. Striden om Apostolicum, som den spekulative Teol. bekæmpede, løstes 1868 saaledes, at dets Anvendelse blev valgfri; s. A. ordnedes Præstevalget saaledes, at Regeringen kun faar »Meddelelse« om Menighedernes hvert 6. Aar tilbagevendende Valg (el. Omvalg) af Præsterne. Z. fik ogsaa 1869 en mere demokratisk Forfatning. Det liberale Parti har siden holdt fast ved Forb. ml. Stat og K. K.hist.n har haft betydelige Repræsentanter i E. Egli (I, 728) og W. Köhler. Den zwingliske Verdensaabenhed kendetegner fremdeles Z.s aandelige Liv i forsk. Retninger; en relig.-social Retning er i de sidste Aartier med Kraft fremført af Præsten H. Kutter og Prof. L. Ragaz, og i det internationale kirkl. Samarbejde har Z. gjort værdifulde Indsatser, bl. a. gennem A. Keller og Virkeliggørelse af det i Stockholm 1925 besluttede social-etiske Institut under Ledelse af Generalsekretær Keller. (Lit. se under Schweiz og Zwingli. Endvidere: K. Dändliker, Gesch. der Stadt u. d. Kantons Z. I—III, 1908—11; P. Wernle, Der schweiz. Protestantismus im 18. Jahrh. I—III, 1923—25). *Hj. H.*

Zütphen, Henrik af, Bremens Reformator, Martyr i Ditmarsken. H. var fra Z. i Hertugdømmet Geldern i Nederlandene. Formodentlig født 1489 er han tidlig blevet Augustiner-Eremit og er som saadan kommet til Wittenberg at studere 1508. Tilsidst var han vist Lektor i Klostret i Wittenberg, indtil han 1514 kom til Köln og blev Subprior, derpaa 1515 Prior i Dordrecht. Fra 1518 var her aandelig uroligt, og 1520—22 var H. atter i Wittenberg. Forfølgelsen af de evang. var begyndt i Nederlandene, og H. drog til Antwerpen for at virke dér og havde betydelig Tilslutning. Statholderinde Margaretha greb imidlertid ind, og H. blev fængslet (29. Sept. 1522), men blev befriet af Befolkningen og flygtede. Paa Flugten kom han til Bremen og holdt 9. Nov. sin første Prædiken. Med Ordenens Tilladelse (Luther og W. Link) blev han her, og en toaarig Virksomhed bar saadan Frugt, at han kan kaldes Bremens Reformator. Præsten i Meldorf i Ditmarsken, Nikolaus Boye, kaldte ham da til Meldorf, hvor han 2. Adv. Sønd. 1524 prædikede 4 Dage efter Ankomsten. Prioren i Dominikanerklostret Augustinus Torneborch satte alt i Bevægelse imod ham, men det vilde ikke lykkes. Atter Tirsdag og Torsdag prædikede han under stor Tilstrømning. Da lod Torneborch i Forstaaelse med den ærkebispelige Officials Kommissær og en Dominikaner H. overfalde i sin Bolig Fredag Nat og under utrolige Raaheder

slæbe bunden til en Hests Hale til Heide. Næste Morgen slæbtes han til en Plads udenfor Byen, hvor der var rejst et Baal, som ikke vilde brænde. Efter nye Raaheder dræbtes han med et Hammerslag, og Liget kastedes paa Baalet, Lørdag 10. Decbr. 1524. Den flg. Søndag skar man Hoved, Hænder og Fødder af og brændte disse, men begravede Kroppen under haanlig Dans og Sang. Efterretningen naaede snart til Wittenberg, og Luther skrev en Beretning og et Trøsteskrift til Bremerne, som vakte Opsigt vidt omkring (Weimarudg. XVIII, 215). (Neocorus, Chronik des Landes Dithmarschen, hrsg. von Dahlmann, II, 1827; I. Fr. Iken, H. v. Z., 1886 [i Schriften des Vereins f. Ref.s-Gesch.]; Rudelbach, Christelige Biographie I, 1848, 93 f.). — Wackernagel har forblandet ham med den sachsiske Bjærgmester H. Müller, som i Fængsel har skrevet »Hjælp Gud, at jeg nu kunde«. *P. S.*

Zöckler, Otto, tysk luthersk Teolog, f. 27. Maj 1833 i Grünberg (Oberhessen), d. 9. Febr. 1906. Z. blev Stud. i Marburg 1851, studerede i Giessen Teol. og især klass. Filologi, ligesom han stærkt paavirkedes af den reformvenlige Katolik Leopold Schmid (IV, 88), der her var Prof. i Filos. Studieophold i Erlangen og Berlin genvandt ham for Teol.en, og 1857 blev han Docent i Giessen i Ny Test., hvortil dog snart sluttede sig Forelæsninger over K.hist., Dogmatik m. m. 1863 blev Z. e. o. Prof. i Giessen og 1866 Prof. i Greifswald, hvor det hensygnende teol. Fakultets Opblomstring for en stor Del skyldtes ham. Foruden grundig filol. Viden besad Z. ikke ringe naturvidensk. Kundskaber, og indenfor Teol.en naaede han til at omspænde alle Discipliner med en usædvanlig Lærdom, dog stedse mere samlende sig om K.hist. og Apologetisk. Han var som Teolog bestemt luthersk og positiv, altid stridende for teol. Konservatismes Sag. Af hans uhyre omfattende Forf.skab kan nævnes, at han var Medudgiver el. Eneudgiver af Tidsskriftet »Beweis des Glaubens« (fra 1865), af »Allgemeiner litt. Anzeiger für das evang. Deutschland« og »Evangelische Kirchenzeitung«. I Langes »Bibelværk« (III, 17) skrev han gl.testlige Kommentarer; sm. med H. Strack (IV, 369) udgav han »Kurzgefasster Kommentar Alten u. Neuen Testaments sowie zu den Apokryphen« (hvor han selv behandlede Apokryfer og Pseudepigrafer, Apost. Gern., Gal. og Thess.). Af hans større apologetiske og hist. Værker maa nævnes »Theologia naturalis, Entwurf einer systematischen Naturtheologie von offenbarungsgläubigem Standpunkt aus« I (1860, uafsluttet); »Kritische Gesch. der Askese« (1863), siden bearbejdet under Titlen »Askese u. Mönchtum« (1897); det banebrydende »Hieronymus« (1865); »Gesch. der Beziehungen zwischen Theol. u. Naturwissenschaften mit besonderer Rücksicht auf die Schöpfungsgesch.« I—II (1877—79); »Gottes Zeugen im Reiche der Natur. Biographien u. Bekenntnisse grosser Naturforscher« (1881, 1906[2]); »Die Tugendlehre des Christentums, geschichtlich dargestellt« (1904); »Die christliche Apologetik im 19. Jahrh. Lebensbilder deutscher evang. Glaubenszeugen aus der jüngsten Vergangenheit« (1904). Efter hans Død udkom »Geschichte der Apologie des Christentums« (1907; heri Publikationsfortegnelse). *H. J. H.*

Zöllner, Johann Karl Friedrich, tysk Astronom og Fysiker, f. 1834 i Berlin, d. 1882 i Leipzig. Efter at have studeret i Berlin og Basel blev Z. 1866 Prof. i fysikalsk Astronomi i Leipzig. Han udgav Skrifter om Photometri og beskæftigede sig med Spektralanalysen og dens Anvendelse paa Himmellegemerne og konstruerede Apparater til at iagttage Solpertuberanserne. I sine Skrifter optraadte Z. ikke blot som Naturvidenskabsmand, men ogsaa som Erkendelsesteoretiker og Filosof. I »Wissenschaftliche Abhandlungen« I—IV (1878—81) er han Talsmand for spiritistiske og hypnotiske Tanker og Idéer, ligesom han ogsaa paa spiritistisk Vis antager et 4-dimensionalt Rum. (Körber, K. Fr. Z., 1899). *S. H.*

Zöpffel, Richard Otto, tysk Kirkehistoriker, f. 14. Juni 1843 i Arensburg i Livland, d. 7. Jan. 1891. Z. blev 1872 paa A. Ritschls Anbefaling Prof. i K.hist. i Strasbourg. Som Historiker af stor Akkuratesse har han særlig leveret mange Biografier, deribl. Pavebiografier, i Encyklopædier og i sit eget »Lexikon für Theologie und Kirchenwesen«, 1882. *P. S.*

Æ.

Æbelholt, Kloster for regelbundne Kanniker af Augustins Orden i Tjæreby Sogn 6 km Vest for Hillerød, flyttet hertil o. 1175 af Abbed Vilhelm fra Eskildsø i Roskildefjord. I Æ. maatte Kannikerne nøjes med en Trækirke, der først o. 1210 afløstes af en Teglstenskirke. Men ellers skaffede Vilhelm ved Absalons Gunst Klostret rige Godser, Tiender og Kirker, og da Vilhelm 1203 var død, skaffede hans Helgenry Klostret en mægtig Anseelse, ligesom Tilstrømningen til hans Grav, hvor der berettedes om hans Relikviers Underkraft, blev meget stor. Vilhelms Helgenkrønike er vistnok o. 1220 affattet af en Kannik her (se iøvrigt IV, 862). Fra Æ. grundedes Datterkloster nær Oslo med Kanniker fra Moderklostret. Æ. husede paa Vilhelms Tid 25 Kanniker, men desuden skal der daglig være bespist o. 100 Personer. Da Æ.s Beliggenhed tæt ved Hovedvej desuden bevirkede stærkt Gæsteri, kom Klostret efterhaanden i Gæld (saal. 1324) trods dets mægtige Indkomster; det havde efterhaanden erhvervet mere Gods, selv i Kbhvn og i Halland, ligesom det havde Aarsindtægt af de store Markeder lige ved Klostret. Kong Hans gav det rige Gaver for Sjælemesser for sine Forældre, Paven indrømmede det Aflad (Acta pont. Dan. IV, 545), og Abbeden var saa anset, at han til Tider tilkaldtes som Raadgiver for Roskilde Kapitel. Efter Ref.en blev Æ. verdsligt Len, men indtil 1561 styredes de gejstlige Forretninger af en Abbed, der i dette Aar indtraadte i Helsingør Hospital. Ved samme Tid tabtes Klosterkarakteren helt, og omtr. samtidig maa Bygningerne, ogsaa Kirken, være nedbrudt. Rester stod endnu i 18. Aarh. Nyere Gravninger har afdækket nogle middelalderlige Grave m. m. (Olrik, Abbed Vilhelm fra Æ., 1912; K.hist. Saml. 4. R. I, 481; II, 350; Fra Arkiv og Museum V, 366). *H. J. H.*

Ædelstene i Skriften. Fra Menneskehedens graa Oldtid har Æ. tiltrukket sig Opmærksomheden. Hos alle Folkeslag og til alle Tider har disse Naturprodukter, som udmærker sig ved Skønhed, Haardhed, Glans osv., været benyttet som Smykker, saaledes som de den Dag i Dag bruges. Gravfund m. m. fra ældgamle Kulturer vidner herom. Men medens nutildags Æ. som Regel kun vækker æstetiske Følelser eller vækker Beundring ved deres Sjældenhed, Kostbarhed el. lign., har der tidligt i Mskehedens Hist. været knyttet mangehaande overtroiske, symboliserende, relig. og medicinske Forestillinger til Æ. Ofte er det uhyre vanskeligt at udrede og forstaa Rækkevidden af disse Idéer, som først nær ned imod Nutiden er omtr. helt forsvundne i europæisk Kultur. — Ogsaa i Bibelen møder man Spor af dette. I jødisk Kultus har Æ. spillet en Rolle. 2 Mos. 28, 4. 15 ff.; 39,6 ff. omtaler det Brystspan, som Ypperstepræsten skulde bære. Paa 12 forsk. Æ. var Israels 12 Stammers Navne indgraverede »ligesom Herren havde befalet Moses«. Lærde Gisninger er blevet anstillet m. H. t., hvilke af de nukendte Æ. man maa tænke paa ved hvert af de hebraiske Navne paa Æ. i Ypperstepræstens Brystspan. Hvilke Idéer der iøvrigt laa bagved denne symbolske Anvendelse af Æ. i Kultus lader sig maaske næppe udrede helt. Et og andet lader sig skimte i et Sted som Esaias 54, 11 ff., hvor der omtales en guddom. Grundvold af Æ. Vi føres herved over til Apokalypsens Skildring (21, 19 ff.) af det ny Jerusalem. Stadens Ædelstenspragt har ikke været det, der greb den med Israels Kultus fortrolige mest, de symbolske og relig. Idéer, knyttet til Æ.ne, har været langt det overvejende. De 12 israelitiske Stammers Navne paa Ypperstepræstens Brystspans Stene er nu erstattet (Apok. 21,14) med »Lammets 12 Apostles Navne«. Hver Sten har haft sin symbolske Betydning: Safiren det himmelske Haab, Smaragden stærk Tro under Forfølgelser, osv. Men iøvrigt er Udredningen heraf i Enkeltheder et vanskeligt Spørgsmaal.

Langt ned imod Nutiden møder man, ogsaa her i Danmark, en Genklang, stadig svagere og svagere, af de ældgamle symbolske og relig. Idéer, som knyttedes til Æ., og som ogsaa griber ind i Skriftens Omtale af disse. De Ligprædikener, der i stort Antal er bevarede, især fra 17. Aarh., nævner gentagne Gange Æ. paa en for Nutiden fremmed, symboliserende Maade, og at der bag de knappe

Ord har ligget en Verden af nu glemte Forestillinger vedrørende Æ.ne og disses formentlige Betydning og Egenskaber, ogsaa f. Eks. Apokalypsens Æ., er der god Grund til at antage. (G. F. Kunz, The Curious Lore of Precious Stones, Philad., 1913 [illustr. og ret populær]; Axel Garboe, Kulturhistoriske Studier over Æ. Med særligt Henblik paa det 17. Aarh., Disp., 1915). *A. G.*

Æg. »Spiser man ferskt uden Salt? smager mon Æggehvide godt?« spørger Job (6,6). Men ellers er der ikke i gl. Test. Antydninger af, at Æ. har været et alm. Fødemiddel, og at Jøderne har drevet Hønseavl. Hvor Æ. af og til omtales, drejer det sig om Æ. i vilde Fugles Reder. Derimod forudsætter Jesu Ord i Luk. 11,12, at Æ. paa den Tid alm. brugtes i Husholdningen, ligesom 1. og 2. Hanegal som Tidsbetegnelse og Billedet af Hønen med Kyllinger under Vingerne viser, at Hønsehold da var vel kendt. I folkelige og kirkl. Festskikke har Æ. fra. gl. Tid spillet en vis Rolle. Bl. Fastelavnslege er der bl. a. Kaploeb om at samle Æ., som var udlagt paa Pløjemarker eller tilfrosne Kær; vistnok opr. sat i Forbindelse med Ønske om at opnaa Frugtbarhed. I Fastetiden var Spisning af Æ. forbudt. I kat. Lande indlededes den glade Paasketid med en »Madvielse« (mest af Æ.) og Messe om Lørdagen; i Danmark maatte man efter Ref.en nøjes med et Festmaaltid af Sødgrød og blødkogte Æ. Lørdag Aften. Men Paaskedag efter Kirketid fornøjede man sig med at »trante (trille) Paaskeæg«, prægtigt farvede, og at spise saa mange Æ., man orkede. Skikken med Paaskeæg er vidt udbredt og har sin naturlige Forklaring i, at Æ. gemmer paa lønligt Liv, der skal bryde frem, og saaledes er et godt Sindbillede baade paa Vaarens frembrydende Kræfter og paa Opstandelsen. Hvorledes »Skallen paa Verdensægget« sprængtes af Giordano Bruno (I, 398) som »Menneskeaandens Befrier«, har Troels Lund paa fantasifuld Maade afmalet i sin relig. filos. Roman »Livsbelysning« (Dagligt Liv i Norden. Livsbelysning, 1898). *H. Ln.*

Ægidius. 1) Æ., Abbed, en af de 14 Nødhjælpere (III, 412), maaske Athenienser af Herkomst. For at kunne leve ubemærket som Eremit rejste Æ. til Gallien, hvor han slog sig ned i Nærheden af Rhônes Udløb. Hans Skjulested blev imidlertid opdaget, og p. Gr. af sine utallige Undergerninger kom han i stor Yndest hos Goternes Konge, men var dog ikke at formaa til at forlade sin Ensomhed. Derimod fik han nu mange Disciple og stiftede et Kloster efter Benediktinerreglen paa det Sted, hvor den efter ham kaldte By St. Gilles nu ligger. Benedikt II's Dokument af 26. Apr. 685 om Æ.s Kloster er et Falskneri. Æ. levede sandsynligvis noget senere; efter 9. Aarh. var han berømt. Hans Helgendag er 1. Sept. (Bolland, Sept. I, 284—304). — 2) **Æ. af Rom** (af Slægten Colonna), Augustinergeneral og Ærkebiskop, f. i Rom o. 1245, d. i Avignon 22. Dec. 1316. Æ. var en af Thomas Aquinas' Disciple, der kæmpede for Pavedømmets Magt, og han er muligvis Forf. til Bullen Unam sanctam (IV, 688). Han indtraadte i Augustiner-Eremiternes Orden og blev senere Lærer i Paris, hvor han fik Hædersnavnet Doctor fundatissimus. 1292—95 var Æ. sin Ordens General, og 1296 blev han Ærkebiskop af Bourges. I »de renuntiatione Papae« forsvarede Æ. Cølestin V's Abdication til Fordel for Bonifatius VIII (se I, 576 og 356). Mange af Æ.s Skrifter er endnu utrykte. Han har skrevet filosofiske Værker (Kommentar til Aristoteles; »De regimine principium«, 1617), Exegese (Kommentar til Højsangen og Romerbrevet) og Kommentar til Petrus Lombarders Sententiæ. Paa det k.polit. Omraade har han skrevet »De potestate ecclesiastica«. (Cave, Hist.litt. Script. Eccl. II, 326; Fabricius, Bibl. lat., 1858, S. 19 f.). — 3) **Æ. af Viterbo**, Augustinergeneral, Kardinal, d. i Rom 12. Nov. 1532. Æ. traadte tidligt ind i Augustiner-Eremiternes Orden og blev dens General. Han havde allerede forinden gjort sig kendt som Digter og Humanist, var tillige Teolog og en dygtig Prædikant. 1512 holdt han Indledningstalen ved Aabningen af 5. Lateranconcil. 1517 blev han Kardinal og fik derpaa forsk. Bispedømmer, bl. a. Viterbo, og han benyttedes som Legat ved flere Hoffer. Til Hadrian VI (II, 323) rettede han et Promemoria ang. kirkl. Reformer, og han blev af flere betragtet som Hadrians Efterfølger paa Pavestolen. 1523 blev Æ. udnævnt til Protektor for sin Orden og til Patriark i Konstantinopel. Hans Hovedværk var en Slags Hist.ns Filos.: »Historia viginti sæculorum per totidem Psalmos conscripta«. Iøvrigt er kun faa af hans Skrifter trykte. (Fabricius, Bibl. lat. I, 23; Ossinger, Bibl. Aug. 190—198). *S. H.*

Ægidius=Gjødesen, se Berthold Christian G. (II, 223 a) og Jens G. (II, 223 b).

Ægteskabet. 1) Bibelsk-etisk: Som et naturligt — og derved efter kr. Forstaaelse af et Gud stiftet — Forhold har Æ. sin Berettigelse, og i Forstaaelsen af Mskeslægtens Værdi i Guds Øjne vil selve Forplantningen ses som Led i Guds Verdensplan. Men den i Krdmmen fulde Anerkendelse af den enkeltes Mskeværd og alles lige Ret overfor Gud vil ogsaa præge Æ., saaledes at hverken Tilfredsstillelsen af Forplantningsdriften eller Ønsket om Afkom bliver eneafgørende for Æ.s Ret og Gyldighed; ikke heller kan disse i og for sig berettigede Drifter tillade den ene Parts Nedværdigelse (Polygami og Frillelevned) eller berettige til Æ.s Opløsning paa Grund af Ufrugtbarhed. Som alle andre Livsforhold bør Æ. ses som Udviklingsmulighed for den kr. Personligheds Udfoldelse. I G. T. vil disse Synspunkter selvfølgelig være tilbagetrædende; Højdepunktet er vel naaet i Ordsprogenes Lovprisning af den gode Hustru (31,10 f.); omvendt kan der i N. T. findes Udtryk for en ret gl. testlig Betragtning (1 Kor. 7,2; 1 Thes. 4,3-4); men et nyt Syn gør sig tydeligt gældende, om end der skulde Aarhundreders Fordybelse i Krdmmen til, for at Æ.s Gensidighedsforhold helt skulde anerkendes. I N. T. paalægges det stærkt Mændene, at de skal erkende deres Hustruer som Medkristne (se Afsnit 2); Mændenes Autoritet begrundes dels med nogle ret gl. testlige Argumenter (1 Kor. 11,7 ff.; 1 Tim. 2,11 ff.), men dybest set med, at Manden som den stærkere har Pligter overfor Hustruen (1 Pet. 3,7), og netop i Kraft af dette Beskyttelsesforhold kan Paulus sammenligne Æ. med Kristi For-

hold til Menigheden (Ef. 5,25), og med Henblik paa, at Æ. mere end noget andet Livsforhold indvirker paa Personlighedens aandelige Tilstand, kan han hævde (1 Kor. 11,11), ligesom Peter (1 Pet. 3,7) viser, at Brist i det ægteskabelige Samliv medfører Brist i det relig. Forhold. K.n har i det store og hele ladet de gl. test.lige Motiveringer ligge og fulgt den Linje, der er det nye i N. T., og selv om man i vore realistiske og individualistiske Tider har svært ved at istemme den gl.-lutherske Apoteose af Æ. som den eneste gudvelbehagelige Stand, vil Kristne arbejde paa, at Æ. helliges, saaledes at Mænd og Hustruer bliver hinandens »Medhjælp« (1 Mos. 2,18), d. v. s. ved at udfylde hinandens Personligheder el. netop i Kraft af Personlighedernes Modsætning hjælper til at frembringe de Dyder, der væsentlig fremkommer i indbyrdes Samliv, og som beror paa Foreningen af Selvfornægtelse og Selvhævdelse, ligesom det kr. Æ. bliver det naturlige Voksested for Menighedens Børn. *N.M.P.* — 2) Kirkeligt-socialt: Fra det fysiske Grundforhold ved Mskeslægtens Forplantelse fremgaar Familien og Familielivet; og ikke blot paa hl. Grund i Israel og i K.n, men i hele Mskeheden har Familien faaet Form og er blevet Samfundets Grundlag. Trods alle Forskelligheder er der her noget almenmenneskeligt, og Krdmmen har egentlig ikke bragt noget nyt, men taget Stilling til noget forefundet og forlangt det adlet. I Israel tages Ægteskabet som en frejdig Selvfølge og som en Guds Ordning og Befaling fra Begyndelsen (1 Mos. 1,28). Æ. er et Patriarkat. Den nye Familie hører til Mandens Slægt (der er næppe Mindelser om Matriarkat i 1 Mos. 2,24). Hustruen erhverves for en Brudesum (Mohar). Manden er da Herre (Ba'al) og Kvinden er ba'al-tagen, Mandens Ejendom. Herved er der adskillige Skyggesider. Han kan ophæve Ægteskabet, mens hun ikke kan (5 Mos. 24,1 f. søger at beskytte Hustruen ved at forlange et Skilsmissebrev). Dermed er Manden ikke hindret i andre Forbindelser. Ægteskabsbrud er for ham kun Omgang med anden Mands Hustru. En Kvinde kan kun bryde sit eget Ægteskab, en Mand kan kun bryde en andens Ægteskab. Men Straffen for Ægteskabsbrud er Døden (5 Mos. 22,23). Det gælder om, at Manden faar Afkom, navnlig Sønner. Derfor kan han tage flere Hustruer. Der nævnes ingen Grænse. Talmudisterne begrænser Antallet til 4, for Konger dog 18, og først i 9. Aarh. under kristl. Paavirkning fra Spanien gaar Jødedommen helt over til Engifte. Desuden kan der tages Medhustruer (af Trælkvinder eller Krigsfanger). Sandsynligvis har Monogami dog været det almindelige for den jævne Mand, og var Hustruens Stilling end underordnet, var den dog ikke som hos Nutidens Muhammedanere i Palæstina. Sønnen skal »ære sin Fader og sin Moder«. Et Udslag af det samme Hovedkrav om Efterslægt er Leviratsægteskabet, at en Mand skal tage sin barnløst afdøde Broders Hustru, og den førstefødte skal regnes for den afdøde Broders Barn (5 Mos. 25,8, smlgn. 1 Mos. 38). (Om hele den sjælelige Baggrund for disse Regler se Johs. Pedersen, Israel I, 36-52). Med alle disse Skrøbeligheder i Retning af, hvad der lovligt kunde ske, synes det i Israel paa Jesu Tid at have været jævnt hyppigt med gode Hjem og med Æ.er, i hvilke de ægteskabelige Dyder, Kærlighed, Trofasthed, Hjælpsomhed har kunnet vokse en god Vækst. De opbevarede Udtalelser af Jesus selv angaaende Æ. er ikke mange. Vi ser ham gøre Begyndelsen til sine Tegn ved et Bryllupsgilde (Joh. 2). Naar han taler om Gud, gør han det helst ved at sammenligne ham med en Fader. Da han spørges om Skilsmisse, gaar han tilbage til Æ.s Idé, at de to skal blive til eet Kød (Mt. 19; Mark. 10) og fastholder dermed dets Livsvarighed og Engiftet, selv om vi ikke har nogen direkte Udtalelse af ham mod Skikken med flere Hustruer. Den har maaske allerede da været saa sjælden, at der ikke var megen Lejlighed til Udtalelse imod den. I Tilføjelsen hos Mat. 19,12 falder en Udtalelse, der antyder Afholdenhed fra Ægteskab som en Undtagelse, der kan finde Sted for Guds Riges Skyld. Ellers møder vi kun den alm. Opfordring til at gennemføre Idealet (Mt. 5,20. 48) ogsaa i Æ. (Mt. 5,27 f.). Den ældste kr. Menighed kom hurtig til at bestaa af Grækere og Romere, hvis Ægteskabsret var Landslov. Hos Grækerne var der Engifte, men paa den uheldige Maade, at Hustruen næsten var uden borgerlige Rettigheder og af baade Lov og Etikette næsten indespærret i Hjemmet (»et monogamisk Harem«). Dette havde berøvet Æ. aandeligt Indhold og i al Fald i Overklassen begunstiget, at Manden tillige levede med en Hetære, eller at der hos Filosoferne findes Forherligelse af homoseksuelle Forbindelser. Men med alt dette var Æ. i Engifte dog den bærende Idé. Hos Romerne gjaldt dette endnu strængere, og Hustruens Stilling i Retsliv og Selskabsliv var anselig. I dette samme Hedenskab var der imidlertid andre Religioner, der optraadte logeagtigt som Mysterier eller Sekter. En Del kalder vi Gnostikere, nogle kaldes filos. Skoler. Der var gærne en Lære om Sjælen, der gjorde Legemet og Legemets Funktioner til noget lavt eller ondt. I disse ses Æ. ofte som noget, der bør undgaas (Nypythagoræerne). Indenfor Jødedommen kendes en saadan Orden hos Essenerne (I, 806). — I dette Møde med Hedenskabet ses den kr. Menighed at have fastholdt Æ.s Ret som Guds Anordning (Ef. 5,22 f.; Kol. 3,18 f.; 1 Pet. 3,1 f.; Hebr. 13,4). I Menighederne i de gr. Byer var der Medl.mer, der kom fra eller var paavirkede af gnostiske eller mystiske Sekter i Hedenskabet og tog deres Betænkelighed ved Æ. og Forplantelse med sig. Man ser, at de fra Korint har spurgt Paulus derom, og i hans Svar er der en Vaklen, saa at han egentlig giver den ugifte Stand Prisen, dog kun »paa Grund af den forhaandenværende Nød«, og fordi »Tiden er kort«, og alt sammen uden at underkende Æ.s fulde Ret (1 Kor. 7). Han er i dette Brev langt inde i Diskussion med relig. Msker af denne Type. Siden slaar han hæftigt efter »Løgnlærere«, »som byder, at man ikke maa gifte sig« (1 Tim. 4,3). Det ses ogsaa, at »de andre Apostle og Herrens Brødre og Kefas« har levet i Ægteskab i Menighederne (1 Kor. 9,5), og en Biskop skal være »een Kones Mand« (1 Tim. 3,2). Bemærkningen Joh. Aab. 14,4 om de 144,000,

at de er »jomfruelige«, bliver vanskeligt forstaaelig, hvis dermed menes, at alle de beseglede Israeliter har været ugifte. — I 2. Aarh. er, i Ledtog med en sygelig Matyrbegejstring, de hedenske Sekters Askese kommet til at staa i Glans for mange Kristne. Man ser det i de apokryfe Apostelhistorier (Paulus og Thekla o. a.), der uafladelig fabulerer om saadant. Ignatios kan fremhæve ugift Stand omtrent som Paulus (Ad Polycarp. 5). Hermas gør det stærkere (Visio 2,2; Simil. 9,11). Basilios d. st., Gregor af Nazianz og Gregor af Nyssa lovpriser ugift Stand. Tertullian forsvarer Æ. mod Markion (der forbød Æ.) og skriver kønt derom i Bogen »Til Hustruen«. Men iøvrigt bekæmper han allerede da det andet Æ., og senere som Montanist er han kritisk mod Æ. Hieronymus er en lidenskabelig Foragter af Æ., som han betragter som noget urent og tillige som et »Trælleaag«. Augustin er mere beherskет. Æ. er efter ham et Sacramentum, men Virginitet er bedre og ægtesk. Samleje kun noget tilladt. Tilsvarende til Kravet til en hedensk Offerpræst forlangtes kønslig Afholdenhed af Biskopper og Presbytere forud for Frembærelse af Eucharisti, og da den lat. K. indførte daglig Eucharisti, maatte dette betyde ugift Stand. Se ellers Cølibat (I, 577). — Som bekendt arbejdede Middelalderen videre med disse Idealer og skulde baade hævde Æ. som noget helligt og Ugifthed som det helligste. Den kaldte Æ. et Sacramentum, en udvortes Handling, hvorved der blev givet en usynlig Naadegave. Naar dette skulde bringes i Overensst. med den sædv. Sakramentlære, blev det vanskeligt. Hvad var Forma? og hvad var Materia? og hvem var Minister Sacramenti? Som Forma betragtes alm. Parternes Erklæring (mutuus consensus). Som Materia foresloges i Frankrig den borgerlige Ægteskabskontrakt. Men det afvises, og man siger gerne den legemlige Fuldbyrdelse af Æ. (copula carnalis). Dermed er det et matrimonium consummatum. Men Uddeler kan Præsten da ikke være, saa maa det være Brudefolkene selv. Ud fra denne Opfattelse og paa Grundlag af rom. og til Dels germansk Ret opbyggedes en kirkl. Ægteskabsret, som bundfældedes i Corpus juris canonici. K.n opstiller, hvad der er Ægteskabshindringer, som tillige ved senere at opdages eller komme til, ophæver Æ. Vi bemærker her først: bestaaende Ægteskab (impedimentum ligaminis), hvormed Engiftet staar fast, og Bigami bliver Brøde. Slægtskab, beregnet ved en Sammensmeltning af 3 Mos. 18 og rom. Ret. De forbudne Slægtskabsgrader fik en urimelig Udstrækning, saa at Innocentius III foretog en Reduktion, hvorefter 4. Grad er forbudt, og Graderne udregnes opr. paa romersk efter Antallet af Avlingsakter, senere paa germansk Vis efter Afstanden fra den fælles Stamfader. Men til Slægtskab kom ogsaa det »aandelige« Slægtskab, der opstod ved Genfødelsen i Daaben og bestod ml. dem, som havde medvirket ved denne. Saa man sig ikke for, kunde en saadan Daabshandling nødvendiggøre Skilsmisse. Religionsforskel, blandede Æ.er tillodes ikke. »Lukket Tid« (tempus clausum), Advents og Fastetiden, da Bryllup ikke maa holdes og Samleje ikke finde Sted. Ang. Indgaaelsen af Æ. sporer vi hos Ignatios (Ad Polycarp. 5) og Tertullian (De monogamia 11), at man indhentede Biskoppens Billigelse og bragte et Offer i Messen. Deraf er Skikken med en kirkl. Vielse vokset frem. I Østerland er der præstelig Velsignelse af Forlovelsen og derefter ved Bryllupet ny Velsignelse og Kroning af Brudeparret. I Vesterland er der kun Velsignelse ved Bryllupet, og først fra 11. Aarh. er en Samtykke-Erklæring forenet med den kirkl. Ritus. Den foregaar udenfor Kirkedøren og er endda længe kun en Konstatering af, at Trolovelsen (Bortgivelsen) har fundet Sted. Ofte sætter Brudgommen en indviet Ring paa Brudens Finger. Derpaa føres Parret under Ps. 128 ind i Kirken til Brudemessen, som er en Messe, hvori de foranderlige Stykker tager Hensyn til Brylupet. Forbønnen gælder Bruden, ikke Brudgommen. Fra godt 1200 gaas der over til, at Handlingen udenfor Kirkedøren bliver selve Sammengivningen, og det forbydes Lægfolk at forrette denne. Kirkl. Lysning var blevet Skik i Frankrig for at se sig for angaaende Ægteskabshindringer. Innocentius III gjorde den 1215 til Betingelse for Præstens Medvirkning. Men trods alle disse Bestemmelser medførte Sakrament-Dogmatiken, at et Æ. godt kunde være gyldigt og være Sakramente, selv om det var stiftet uden kirkl. Medvirkning, idet Parternes Samtykke jo var det ægteskabsstiftende. Dermed fik man af dogm. Grunde de hemmelige Æ.er (clandestina matrimonia), som kunde blive til, ved at Parterne uden Vidner tilsagde hinanden Samtykke. Først Tridentinerkonciliet afskaffede dem og fastsatte, at et Æ. kun kunde blive til i Spr.ens Nærværelse og med Vidner. Nu blev det saadan, at i Omraader, hvor Dekretet var lovlig forkyndt, var alle andre Æ.er kun Konkubinater, og hvor det ikke var forkyndt, var de hemm. Æ.er stadig sakramentale og kirkl. gyldige. Først Pius X har ved Dekretet »Ne temere« af 2. Aug. 1907 afskaffet dette Forhold og tillige undtaget evangeliske (dog ikke katolsk døbte) fra de tridentinske Regler. — Skilsmisse ved Ægteskabsbrud med Ret til nyt Æ. er et Problem for Augustin (De fide et operibus IV, 19), og i den ældre frankiske og angelsachsiske K. tillades Skilsmisse af fl. Grunde, men Paven havde modsat Mening, og fra 11. Aarh. sejrer den strængere Retning, der kun tillader nyt Ægteskab, naar af to vantro Ægtefæller den ene er bleven troende og ikke kan være i Fred med sin Tro for den anden, samt naar et matrimonium non consummatum opløses ved Ordensløfte af een af Parterne eller ved pavelig Dispensation (berømt Eks.: Kronprins Wilhelm af Württemberg 1814). — Luther og Ref.en naaede igennem til at give Æ. dets fulde Ære og at rydde op i Kunstighederne (bl. a. den energiske Prædiken »Vom ehelichen Leben« 1522): At leve ugift er en sjælden og sælsom Gave og ikke noget virkelig højere, thi Æ. er Guds egentlige Ordning, selv om ogsaa noget deri for Luther som for Augustin er »et Sygehus«. Det er »Guds Indstiftelse og har Guds Ord«. Tillige siger han stærkt, at Æ. er »en udvortes, legemlig Sag, som en anden verdslig Haandtering«, saa at Ægteskabssager bør ligge under borgerlig Ret. Derfor tillader han lidt

rask blandede Æ.er, vist uden at huske paa, at der er Forskel paa at indgaa et bl. Æ. og at blive i eet, der er blevet blandet, ved at man selv er bleven Kristen (1 Kor. 7,12 f.). De forbudte Slægtskabsgrader reducerer han til de mosaiske. Nyt Æ. tillader han, hvor den anden Part har brudt Æ. ved Utroskab (og derfor burde henrettes) eller er bortløbet. Derimod giver »Gemytternes Uoverensstemmelse« eller vanærende Straf for den ene Part ikke Adgang dertil. De hemmelige Æ.er (»hemmelig Trolovelse«) bekæmper han i Skriftet »Om Ægteskabssager« (1530) og vil, at de slet ikke skal regnes for gyldige. Ringeagten for nyt Æ. efter Ægtefælles Død forsvinder. Et nyt Ritual for Brudevielse opstillede han i »Traubüchlein« (1529). Udenfor Kirkedøren sker Deklaration af, at de to er rette Ægtefolk. I Kirken for Alteret oplæses udvalgte Skriftstykker, og der bedes under Haandspaalæggelse. Tankegangen er den overleverede, at Æ. er blevet til ved Parternes Samtykke, men nu velsignes. Spørgsmaalet om Polygami eller Bigami dukkede som bekendt op paany, da Landgrev Filip af Hessen (II, 51), vejledet af sin Hofpræst Dionysius Melander (III, 215), vilde tage sig en Medhustru og med Bucers Hjælp søgte Wittenbergernes Sanktion. Luther (med Melanchthon) raadede vel fra, men havde af Hens. t. Patriarkhistorierne ikke Klarhed til at afvise Muligheden af et Undtagelsestilfælde (»hvad der i Æ. er tilladt i Mose Lov, er ikke forbudt i Evang.«), og for Muligheden af et saadant Tilfælde formede han et hemmeligt Skriftemaalsraad efter gl. Skik. Det var et Forsøg paa at klare kristeligt, hvad man nu ordner ved Skilsmisse og nyt Æ., hvilket Luther ansaa for udelukket. Filip lod sig ligefrem ved Melander ægtevie, og en hessisk Præst, Johann Lening, begyndte at skrive Forsvarsskrifter. Luther afklaredes nu til at nægte Muligheden af Bigami, dels i et paabegyndt Skr. mod Lening (Erl. Udg. 65, 205), dels i sin Forelæsning over Gen. 29,28 (Erl. Exeg. op. lat. VII, 258-268). Da i Danmark Thomas Clausen (I, 519) viede Anna Sophie Reventlow til Fr. IV 1712, ses der ikke offentliggjort Teorier til Forsvar for Forholdet. — I Danmark fulgte man den europæiske Udvikling i Middelalderen. Det hedenske Flerkoneri kastede sin Skygge langt frem i kr. Tid ved et ret ugenert Frillelevned (Svend Estridsen og hans Slægt), men nedkæmpedes efterhaanden. Ved Ref.en indførtes luth. Skik. Luthers Brudevielsesbog er oversat i Viborg 1530 og synes allerede at være overs. i Malmø 1529. I P. Palladius' Overs. 1538 forblev den som Ritual indtil 1897, atter nyt Ritual 1911. Man ser dog, at i Viborg Stift har der (o. 1549) været brugt en selvstændig Bearbejdelse deraf, der forudsætter, at Æ. er stiftet, men nu skal aabenbarlig bekendes. Hele Handlingen foregaar udenfor Kirkedøren, hvorefter Brudefolkene føres ind i Kirken til Gudstjeneste (K.hist. Saml. 5. R. II, 717). Normalt sker det ml. Epistel og Evang. i Gudstjenesten. Derfor havde hver Kirke sin »Brudestol«. Men man havde ogsaa en særlig Mandags-Brudemesse. Hemmeligt Æ. bekæmpes, og P. Palladius giver i Visitatsbogen en Anvisning til at »aabenbare« det (D. Skr.V, 100). Ægteskabssager overdrages til Domkapitlerne ved Ribe-Artiklerne 1542. Efter Kapitlernes Ophævelse overgik de til Univ.ets Konsistorium for Sjællands Stift og i de andre Stifter til Konsistorier bestaaende af Stiftamtmanden og de lærde Mænd el. Spr.er, som næst ved dennem boende ere (Danske Lov 1-2-17), de saakaldte Tamperretter, der ophævedes for Sjælland 1771 og ellers 1797, hvorpaa Sagerne overgik til alm. Domstole. De hemmelige Ægteskaber afskaffedes ved Frederik II's Ægteskabsordinants 1582, hvorefter Trolovelsen kun kan ske for Præsten og 5 andre Vidner og forandres til en forberedende Akt, hvorefter følger Lysning og Bryllup. Trolovelsen afskaffedes 1799. — Vanskeligheder ved at indpasse et Folks Forhold efter kirkl. Forskrifter foranledigede, at man greb til at indføre en borgerlig Form for Indgaaelse af Æ. Det skete allerede i 16. Aarh. i Holland og 1787 i Frankrig. Som Følge af Strid med Pavekirken om blandede Æ.er indførtes alm. borgerligt Ægteskab 1875 i det tyske Rige. Bagefter kan saa følge en kirkl. Velsignelse af det borgerligt stiftede Æ. I Danmark indførtes borgerligt Æ. for dem, der ikke var Medl.mer af et anerkendt Trossamfund, ved Lov af 13. Apr. 1851. I Bestræbelserne for at faa fælles Retsregler i de nordiske Lande droges ogsaa Æ.s-Retten ind, og en nordisk Kommission gjorde et forberedende Arbejde, hvorefter der i alle de nordiske Lande er givet Love med fælles Hovedtræk. Det er den saakaldte valgfri Ordning. I Danmark Lov af 30. Juni 1922, hvorefter Afgørelsen, om et Ægteskab lovlig kan indgaas, afgøres af en borgerlig Giftefoged, mens det staar frit at vælge ml. borgerlig og kirkelig Form for Ægtevielse. Om Kongebrev se Supplementet til dette Bind. *P.S.* — Den ældste kirkl. Lovgivning paa Island har vi i den gamle Lovbog »Graagaasen«, hvor et enkelt Afsnit (Fæsteafsnittet) handler om Æ. Der gaas her ud fra Æ. som en fuldstændig borgerlig Indstiftelse. Her er Brudekøbet den herskende Form for Ægteskabsstiftelse, og der afsluttes en formelig Kontrakt, hvor bl. a. Prisen bestemmes. Bruden er Kontraktens Genstand, men ikke Kontrahent. Lovens Bestemmelser gaar hovedsagelig ud paa at fastslaa Betingelserne (ɔ: Brudekøbesummen). Dersom Fæstemanden efter Udløbet af en fastsat Tidsfrist (sædvanlig 12 Maaneder) forsømmer at holde Bryllup, da er Fæstemaalet opløst. I Tilfælde af Sygdom skal Brylluppet udsættes »til næste Aar«, med mindre Fæstemanden ønsker, og det lader sig gøre, at Brylluppet holdes før, men da har Fæstemanden alene at bestride Omkostningerne ved Brylluppet. »En Kvinde er fæstet naar Fæstemanden har Vidner paa, at Fæstningsmanden (Formynderen) har bortfæstet hende til ham med lovligt Fæstemaal, et lydeløst Parti og med fuld Hjemmel«. »Fuld Hjemmel« vil sige, at den rette Fæstningsmand har bortfæstet Kvinden. Men Partiet er »lydeløst«, naar hun ikke vilde være ringere i Værdi, dersom hun var Trælkvinde med den Svaghed, hun har, eller hun har andre Lyder eller Fejl, som (i Fald hun var Trælkvinde) dog ikke vilde forringe hendes Værdi. Dersom nu en Mand indgaar Æ. med en Kvinde, skal han paa næste Vaarting aflægge Ed paa, at han ikke véd noget Slægtskab mellem dem,

hvorfor der (for at opnaa Tilladelse til Æ.) bør erlægges Kendelse. Eden skulde aflægges for den Gode (ɔ: Herredsforstander), som han var i Tinglag med, men denne skulde saa, under Vidners Tilkaldelse, forkynde det paa Tingskrænten, naar Flertallet af de tingbesøgende var kommet til Stede. — Det første Skridt til Æ.s kirkl. Karakter var, at den Skik blev alm., at Ægteskabskontrakten stiftedes i Præstens Nærværelse, efter at Lysning havde fundet Sted i Kirken. Efter den »nye Kirkeret« (fra 1273) kunde Fæstemaalet ikke finde Sted, før der tre Søndage i Træk var blevet lyst til Æ., og ingen havde gjort Indsigelse. Fæstemaalet gik for sig paa den Maade, at Fæstemanden tog Fæstekvindens Haand og udtalte i Vidners Nærværelse: »Jeg fæster Dig N. som min Ægtehustru i Følge Guds Love og hellige Fædres Forskrifter. Fra nu af skal Du være min lovlige Ægtehustru«. Brylluppet skulde saa allerhelst gaa for sig umiddelbart efter Fæstemaalet. Men lod Fæstemanden det trække ud, uden at der var lovlige Forfald, skulde Bispen eller hans Ombudsmand (Provst) tilholde Fæstemanden hurtigst at faa Bryllup i Stand. Hjalp det ikke, skulde Fæstemanden maanedlig (i de første tolv Maaneder) betale en Bøde paa tolv Øre til Bispen. Men den nye Kristenret fastslaar endvidere Æ.s kirkl. Karakter; thi nu var dets sakramentale Art blevet alm. anerkendt. Vel var det borgerlig korrekt uden K.ns Medvirken, men ikke kirkl. korrekt. Den kirkl. Handling gik for sig dels foran Kirkens Dør (hvor Bruderingen velsignedes og Brudeparret »sammengaves« af Præsten, efter at det havde givet bekræftende Svar paa tre af Præsten til Brudeparret rettede Spørgsmaal, hvorpaa Præsten lyste Velsignelse over Parret), dels i Kirken, hvor Ægteparret stillede sig op foran Alterringen, medens Præsten læste Ægteskabsmessen (púsanar-messa). Dog faldt Ægteskabsmessen bort, naar Bruden var Enke. — Havde Fæstemaalet fundet Sted, lod dette sig ikke annullere, uagtet Bryllup endnu ikke var blevet holdt, undtagen i det Tilfælde, at den ene Part bestemte sig til at gaa i Kloster, inden de havde begyndt ægteskabeligt Samliv, men havde Bryllup fundet Sted, var Skilsmisse udelukket, undtagen for Hors Skyld, og selv i saadant Tilfælde kunde den uskyldige Part ikke indgaa nyt, lovligt Æ. Naar Ægtefolk p. Gr. af senere opdaget Æ.s-Hindring gik fra hinanden, betragtedes dette ikke som Skilsmisse, thi i saa Fald havde deres Æ. været ugyldigt fra Begyndelsen af. — Efter Ref.en opretholdes den rom. Praksis for Æ.s-Indgaaelse ret uforandret i de to første Aarh.er. Ifølge Guðbrandur Thorlaksson's Alterbog er Formen for Æ.s Indgaaelse tredelt. Først var Æ.s-Kontrakten, som opsattes i Præstens Nærværelse, hvorpaa Parret adspurgtes af Præsten, om de vilde tage hinanden til Ægte og lade »lyse« for sig i Kirken tre Søndage efter hinanden. (Denne Akt [Trolovelsen] afskaffedes herude ved kgl. Reskript 1799). Efter at Lysningen havde fundet Sted, kom Fæstemaalet i Stand, som oftest om Morgenen samme Dag som Brudevielsen i Kirken var berammet til, og under de samme Former som i den kat. Tid. Endelig kom Brudevielsen i Kirken, som gik for sig nærmest paa samme Maade som i Danmark og Norge i samme Tidsrum. Ved Overgangen til 18. Aarh. lovfæstes det dansk-norske Æ.s-Ritual herude, og fra samme Tid gælder i et og alt de samme Forskrifter for Æ.s-Indgaaelse her som i Kongeriget. Om nogen specifik islandsk Æ.s-Lovgivning er der ikke Tale. Den eneste Afvigelse finder Sted i 1899, idet der ved Lov bestemmes, at Lysning til Æ. skal kun én Gang finde Sted (i Stedet for tre Gange tidligere), og at der skal gaa tre Uger mellem Lysning og Bryllup. — Ved en Lov af 19. Febr. 1886 faar Island borgerligt Æ. indført for Personer, der staar uden for Folkek.n. Dog behøver blot den ene Part at staa uden for. De, der ønsker at indgaa borgerligt Æ., skulde derom indgive en skriftlig Begæring til Byfoged eller Sysselmand med Oplysning om, til hvilken Tro de bekendte sig, samt om de tilhørte noget Trossamfund. I Stedet for Lysning kom saa Kundgørelse ved K.stævne tre Uger før Brylluppet. Hengik der mere end 12 Uger fra Kundgørelsen, uden at Æ. fuldbyrdedes, tabte Kundgørelsen (ligesom Lysningen for dem, der regnede sig til Folkek.n) sin Gyldighed. Iøvrigt havde vedkommende verdslige Myndighed at iagttage alt, hvad der ellers efter Loven paahvilede Folkek.ns Præster at iagttage m. H. t. Æ.s-Hindringer; dog at Kravet om Konfirmation og Altergang bortfaldt. — Ved Lov af 26. Okt. 1917 er endelig fakultativt borgerligt Æ. blevet indført, ifølge hvilken det skal staa enhver frit for at bestemme, om han lader sig ægtevie af en af Folkek.ns Præster el. indgaar Æ. for den borgerlige Øvrighed, uanset Brudeparrets Trosstandpunkt. Daab, Konfirmation og Altergang skal i intet Tilfælde regnes for Æ.s-Betingelse. Man fandt imidlertid, at Æ.s-Lovgivningen i det hele trængte i høj Grad til en Revision. Og ved en Altingsbeslutning 1917 blev det overdraget til det juridiske Fakultet i Reykjavik at udarbejde et Lovforslag om Æ.s Indgaaelse og Opløsning med særligt Henblik paa det ifølge kgl. Reskript af 25. Juni 1910 og 19. Juni 1912 udarbejdede dske »Udkast til Lov om Æ.s Indgaaelse og Opløsning med tilhørende Bemærkninger«. Paa Altinget 1921 blev vedtaget en »Lov om Æ.s Indgaaelse og Opløsning« (fra 27. Juni 1921), som i Hovedsagen viser sig at være blot en Oversættelse af det dske Udkast. Den mest iøjnefaldende Afvigelse er, at den gl. kirkl. Lysning er helt afskaffet. I Stedet for den kirkl. Lysning træder nu en alm. Kundgørelse opslaaet paa Kirken, hvis Præsten er »Giftemand« (»vígslumaður«), men ellers paa det Sted, hvor alm. Kundgørelser opslaas. Dog kan Vielsen foretages uden en saadan Kundgørelse, mod at der løses »Kongebrev«, der baade fritager for »Lysning« og tillader Vielse i Hjemmet. Kongebrev betales med 15 Kr. og Stempelafgift 10 Kr. Folkek.ns Præster er pligtige til at foretage Vielse, naar begge Parter hører til Folkek.n, og den ene af dem hører til vedkommende Præsts Menighed, men Præsten er p. d. anden Side berettiget til at foretage Vielse ikke blot af saadanne, der ikke er Medl.mer af hans Menighed, men ogsaa af saadanne, som i det hele ikke er Medl.mer af Folkek.n, men ønsker at vies af en af Folkek.ns Præster. Mener en

Præst af relig. Grunde ikke at kunne foretage Vielse for Personer, som han ifølge Loven er pligtig til at vie, forelægges Sagen Biskoppen, som afgør, om Vægringen er begrundet eller ikke. Om Adgang til »kirkl. Velsignelse« af et ved borgerlig Ægteforening indgaaet Ægteskab findes ingen Bestemmelser i Loven. — Ifølge det siden 1910 autoriserede Ægtevielsesritual er Vielseshandlingen blevet en Del kortere og mere enkel end tidligere. Læsningen af de i ældre Tider alm. brugte Skriftsteder er afløst af disse fire nytestl.: Mt. 19, 4-6; Efes. 5,25; Tit. 2, 4-5; Kol. 3,12-15, og Læsningen af dem gaar for sig umiddelbart efter Talen, hvis en saadan holdes, eller den i Alterbogen forordnede »Tiltale«. Derpaa følger Tilspørgelsen, som er to-leddet og af samme Ordlyd som i det ved kgl. Resolution af 1897 autoriserede dske Ritual. *J. H.*

I Norge gik Udviklingen i de samme Spor som i Danmark indtil langt ned i 19. Aarh. Kirkl. Vielse var den eneste Form for Æ.s-Stiftelse, indtil Dissenterloven af 16. Juli 1845 § 6 indførte borgerlig Ægteskabsstiftelse, hvor begge Parter var Dissentere, men kirkl., hvor den ene Part tilhørte Statsk.n. Ved Lov af 24. Sept. 1851 blev Dissenterloven ogsaa gjort anvendelig paa Jøder, medens Lov af 22. Juni 1863 indførte tvungen borgerlig Æ.s-Stiftelse for Ikke-Kristne. Dissenterloven af 27. Juni 1891 gav ogsaa Dissenterpræster Adgang til at udføre gyldig Vielse, og i 1896 (Lov af 27. Juli) fik Unitariers og Jøders Præster samme Ret. Ved Lov af 20. Aug. 1909 blev Adgangen til Skilsmisse betydelig udvidet og Skilsmisse ved Bevilling efter Parternes Overenskomst stillet i Spidsen for Skilsmissereglerne. Denne moderne Skilsmisseret blev ogsaa stadfæstet i den nye Æ.s-Lov af 31. Maj 1918, som var udarbejdet af den skandinaviske Familieretskommission. Denne Lov indførte valgfri borgerlig eller kirkl. »Vigsel« for Statskirkemedlemmer, kristne Dissentere, Unitarier og Jøder, mens borgerlig »Vigsel« fremdeles er tvungen for Ikke-Kristne. Ved 2 Love af 20. Maj 1927 er endelig den skandinaviske Ordning af Formueforholdet ml. Ægtefæller ogsaa indført i Norge. *A. T.*

I Sverige har man ogsaa i Reformationsaarhundredet en Stræben efter at naa frem til off. og kirkl. indviede Æ. Et evang. Ritual fik man allerede 1529 i Olaus Petri's Handbok. Det er udarbejdet, før Luthers blev kendt i Sverige, og gaar derfor stærkt tilbage til middelald. Forbilleder, hvorfor det sv. Vielsesritual har bevaret et gammelt Præg. I Haandbøgerne 1614 og 1693 er det nogenlunde blevet staaende. Det er Vielse udenfor Kirkedøren og derefter Brudemesse. Ogsaa i Hdb. 1811 er det egentlig bevaret i Hovedsagen, men imidlertid var det blevet Mode med Stuebryllup, hvad man endnu lider under i Sverige. De senere Hdb. har væsentlig Formen fra 1811. Ved Lov af 1908 (revideret 1915) indførtes fakultativt Civilægteskab. Den borgerlige Form er kun nødv. for dem, der ikke kan faa kirkl. Vielse. — I Finland fulgte Udviklingen med Sverige indtil Adskillelsen. Ved Lov af 23. Jan. 1925 har man efterlignet de andre skandinav. Lande. Der er frit Valg ml. borgerlig og kirkl. Form, og borgerligt Æ. kan kirkl. velsignes. *P. S.*

Ægthed, Skriftens, se Autenti (I, 182); Skrift, den hellige (IV, 242), samt Artiklerne om Bibelens enkelte Skrifter.

Ægypten. 1) Oldtid: Æ. var ved sin Beliggenhed og sin Natur forudbestemt til at spille en betydelig Rolle i Oldtidens Kulturliv. Den lange, smalle Nildal, der paa begge Sider omgives af Ørkener og Højdedrag, og som mod Nord udvider sig til et bredt Delta, oversvømmes og frugtbargøres aarligt af den livgivende Flod og bliver derved til et af Jordens frugtbareste Lande. Det omgives af Ørkener og Middelhavet og forbindes kun ved den smalle Isthme ved Suez med Sinaihalvøen, der danner Broen mod Asien. Det Folk, der har fundet sin Bolig i den forhistoriske Tid, lærte af Naturen tidligt at skabe sig ordnede Samfundsformer. Afhængigheden af Nilens Oversvømmelser lærte tidligt Indbyggerne, at Adsplittelse betød Svaghed, men Sammenhold Styrke og Trivsel. Allerede tidligt i 4. Aartusinde før Kristus samledes hele Nildalen til ét Rige. Champollion's Tydning af Hieroglyfskriften og den Mængde Monumenter, Indskrifter og Papyri, som Udgravningerne i de sidste halvthundrede Aar har bragt for Dagen, har gjort det muligt for den forholdsvis unge Videnskab, Ægyptologien, at skaffe et Indblik i Æ.s Historie, Kultur, Kunst og Tankeverden. Man regner med 30 Dynastier, der har beherskt Æ., indtil Alexander den store erobrede Landet (332 f. Kr.), under saare vekslende Skæbner. Om de første Dynastier ved man meget lidt; fra 4. Dynasti stammer de store Pyramider ved Gize, og under 5. og 6. Dynasti blomstrede Kunsten, som de pragtfulde Grave (Mastaba'er) viser. Derefter kommer en mørk Tid, i hvilken asiatiske Folkestammer oversvømmer Nildalen, og Landet opløses i mindre Riger. Som det saaledes gik det »gamle Rige«, gik det senere Gang paa Gang. Erobrerfolk følte sig altid draget af det rige Land og trængte ind over Sinaihalvøen og underlagde sig Nildalen og sprængte den nationale Udvikling. Med 12. Dynasti kom en kraftig Kongeslægt paa Tronen, hvortil den af Herodot omtalte Sesostris (Senusert) hørte, men med det flg. Dynasti gik det atter tilbage for Landet, og det asiatiske Hyksosfolk (II, 501) erobrede Landet (o. 1700 f. Kr.). Først efter over 100 Aars Forløb blev Fremmedaaget afkastet, og Riget atter samlet. Med 18. Dynasti oprandt Storhedstiden, da mægtige Konger udvidede Landets Grænser mod Syd langt ned i Nubien og mod Nord op i Syrien. De store Konger med Navnene Amenophis og Thothmes efterlod deres Spor lige op til Evfrat, og deres storstilede Templer vidner endnu om deres Magt. Den fanatiske Konge Amenophis IV lagde sig ud med Guden Amons mægtige Præsteskab og søgte at give hele Landet en fælles Kultus; men det mislykkedes, og under disse indre Kampe svækkedes Riget. 19. Dynasti (1350—1200 f. Kr.) maatte føre alvorlige Kampe for at hævde Herredømmet i Syrien, Ramses II (III, 691) regerede i 67 Aar og var den berømteste i sin Slægt. Under 20. Dynasti truedes Landet af Indfald af Libyere og Middelhavsfolk ad

Søvejen, og Ramses III kunde kun med Vanskelighed holde sig dem fra Livet. Under hans Efterfølgere gik det tilbage med rivende Skridt. Der kom libyske og æthiopiske Kongeslægter paa Tronen, Landet adsplittedes, 650 f. Kr. erobrede den assyriske Konge Asarhaddon Landet. Først under 26. Dynasti samledes Riget atter; men 525 f. Kr. kom Ægypten under Perserherredømmet, som atter Alexander d. store gjorde en Ende paa. Derefter kom Romerne, Araberne, Tyrkerne, Napoleon, Englænderne, alle draget af Æ.s Beliggenhed og Frugtbarhed. — Ægypterne har aldrig været et krigerisk Folk. Den store Befolkning har fra den ældste Tid været et Bondefolk, som regeredes af en lille Overklasse, der sad inde med Kulturen, Kundskaberne og Magten. Det er denne Overklasse, hvis Tanker og Veje Videnskaben i vore Dage afslører, og det er den, hvis Idealer finder Udtryk i dens Kunst, Lit. og Relig. Den oldægyptiske Kultur er dybt præget af Rel.en, som vi desværre kun kender i den ejendommelige Synkretisme, som vi finder i den hist. Tid, da den teol. Spekulation er i fuld Gang med det Kæmpearbejde at samarbejde de saare uensartede Forestillinger, der har haft hjemme i Nildalen fra urgammel Tid, da den befolkedes af Stammer, der sad isolerede hver med sin Stammegud og relig. Overleveringer og Skikke. Æ.s Guder er jo saare talrige, og det var en Statsnødvendighed at overvinde alle separatistiske Tendenser. Derfor arbejdede den officielle Teol. til alle Tider paa den synkretistiske Sammensmeltning. Beslægtede Guddomme identificeredes, Guderne ordnedes genealogisk i Grupper, flere og flere antog solær Karakter. Opgaven var i sig umulig, og Amenophis IV forsøgte at gennemtrumfe en Enhed, men Forsøget maatte mislykkes. Imidlertid skabtes der efterhaanden en relig. Forvirring, der paa den ene Side førte til en mere filos. Gudserkendelse, for hvilken de gl. Gudeskikkelser i de fantastiske Dyreformer svandt ind til Symboler el. poetiske Billeder, og paa den anden Side fremmede den magiske Tydning af Rel.en. Den samme Forvirring gjorde sig gældende med Hensyn til Forestillingerne om Livet efter Døden. Udødelighedstroen var til alle Tider overordentlig levende, og Omsorgen for de Døde hørte til Livets første Pligter. Efter Solteol.en kom den Døde til at sejle over Himmelen i Solgudens Baad, efter Osirislæren skulde han faa en Jordlod i Osiris' underjordiske Rige. Paa Kunstens Omraade har Ægypterne indenfor deres Begrænsning frembragt pragtfulde Arbejder, der endnu virker inspirerende paa moderne Kunst. I Lit.en har de præsteret fremragende Ting, først og fremmest i den relig. Poesi, men der er bevaret interessante Prøver paa lyrisk Poesi, Satirer, Æventyr og folkelige Fortællinger og endelig de ejendommelige Visdomsbøger, indeholdende Formaninger, Ordsprog og Leveregler, der kan sammenstilles med det gl. Testamentes Visdomsbøger (jfr. Kokma-Literatur II, 822). (Lit. om Æ. er mangfoldig. Her skal fremhæves: Ad. Erman—H. Ranke, Ägypten und ägyptisches Leben im Altertum. 1922; G. Jéquier, Historie de la Civilisation Égyptienne, 1913; H. O. Lange, Ægyptiske Æventyr, 1925; samme, Religiøse Tekster fra det gl. Æ., 1921; Ad. Erman, Die Lit. der Ägypter, 1923). *H. O. L.*

2) Kirke og Mission. Fra 201 f. Kr. stod Æ. under Romerrigets Beskyttelse. Efter Slaget ved Aktion (31 f. Kr.) og Antonius' og Cleopatras Død blev Landet ligefrem rom. Provins. Hvor tidligt Krdm kom til Æ. — i Ap. G. 2,10 nævnes, blandt de ved Pinsefesten nærværende, Folk fra »Æ.s og Libyens Egne ved Kyrene«, og Eusebius fortæller (h. e. II, 16), at Marcus har prædiket Evang. der og grundet de første Kirker i selve Alexandria — lader sig ikke kildemæssigt fastslaa. Først fra Demetrius' lange Episkopat (o. 188 - 231) træder den »alexandrinske« K. ind i Hist.ns Lys, men er allerede da en statelig K. med en mægtig Biskop og en berømt Højskole, som ogsaa besøges af Hedninger, med Presbytere, Diakoner og »Enker«, med Medl.mer i By og paa Landet og af alle Stænder, selv Filosofer; den forunroliges af talrige Hæretikere, og under dens Biskops Tilsyn staar Menigheder i hele Provinsen (incl. Thebai og Libyen). K.ns Vækst kan skønnes af, at Demetrius i sin lange Bispetid indviede 3 Distriktsbiskopper, men hans Efterfølger Heracles alene 20. O. 325 lader sig eftervise Menigheder i 50 Byer og Flækker i Provinsen, og alene Byen Alexandria havde o. 60 Presbytere og Diakoner. Vidnesbyrd om det aandelige Udviklingstrin indenfor Provinsen er Agitation for Munkevæsen, begyndende Sondring ml. hellenistiske og national-ægyptiske Menigheder og saa en Række store Navne paa Teol.ens og Kirkevæsnets Omraade (Clemens, Origenes, Dionysios, Athanasios, Areios, Kyrillos og Evtykes). Efter Synoden i Kalkedon 451 spaltedes den ægyptiske K. i en ortodoks og en monofysitisk Afdeling. Den sidste bestaar endnu under Navnet »den koptiske Kirke« (II, 836 f.). Ved Romerrigets Deling kom Æ. under Kejseren af Konstantinopel; men 640 erobrede Kalifen Omars Feltherre Amru Alexandria og lagde Æ. under Kalifatet, som faa Aar efter flyttedes fra Medina til Damaskus, og i Midten af det flg. Aarh. til Bagdad. De Kristne i Æ. havde under Kalifatet i Reglen ganske gode Kaar, beholdt de fleste af deres Kirker til uhindret Brug, naar de blot betalte deres Skatter. Fra kr. Side blev der gjort to Forsøg paa at befri Æ. fra Kalifatet: 1219—21, hvor en tysk-østrigsk Korshær en kort Tid havde besat Damiette, i hvilken Periode Frans af Assisis Besøg i Æ. fandt Sted, og 1248, Ludvig IX's første Korstog, som fik en bedrøvelig Ende og kun skaffede Æ.s Kristne Kvaler. Kort efter 1517 kom Æ. under Tyrkerne, under hvis Herredømme Landet forblev til 1882, da England benyttede en Opstand mod Kediven til at gøre sig til Landets virkelige Herre, hvilket Forhold ikke er væsentlig ændret efter Uafhængighedserklæringen ved Verdenskrigens Slutning til største Gavn for det rige, men under muhammedansk Herredømme frygtelig forsømte Land. Først under Mehemet Ali, som var Vicekonge i Æ. 1804—49, blev Landet aabnet for Udlændinge. Heraf benyttede det engelske Kirkemissionsselskab (C. M. S.) sig til at udvide sin stort anlagte Plan om en Middelhavsmiss. med Malta som Basis for Æ. Arbejdet begyndte 1825 med

Udsendelsen af de to Basler-Lærlinge Lieder og Kruse; deres Virksomhed blev fra Begyndelsen anlagt som Evangelisation bl. den koptiske K.s Medl.mer, hvad den venligsindede Patriark i Kairo Butros VII (1809-54) ikke havde noget imod; men trods ihærdigt Arbejde gennem 35 Aar under saa gunstige Kaar udrettedes der praktisk talt intet udover, at denne Miss. blev Udgangs- og Støttepunkt for C. M. S.s Arbejde i Abessinien. — 1854 begyndte amerik. Presbyterianere Miss. i Kairo. Begyndelsen var stræng; først i 1859 dannedes en Menighed paa 4 Medl.mer (2 Koptere, en Armenier og en Syrer); efter 10 Aars Arbejde var der dog 69 Kirkemedl.mer, og en ny Station var oprettet i Alexandria. De flg. 15 Aar (til 1880) kendetegnes ved Forfølgelser fra de koptiske Kirkemyndigheders Side, idet disse ikke kunde finde sig i, at Amerikanerne dannede Menigheder, hvad Anglikanerne (C. M. S.) principielt havde holdt sig fra, og ved en stærk Vækst; ved Tidsrummets Slutning havde de presbyterianske Menigheder 985 Medlemmer og deres Skoler 2218 Børn, og deres Højskole i Assiut i Øvræegypten blomstrede. 1881 udbrød en Militærrevolte i Kairo, som det flg. Aar udviklede sig til »Arabi Pascha-Oprøret« med Fremmedmyrderier i Alexandria, Byens Bombardement ved den eng. Flaade, Slaget ved Tel-el-Kebir, General Wolseleys Indtog i Kairo netop Dagen før et planlagt Kristen-Myrderi skulde have fundet Sted. Derefter kom der Ro i Landet under Englændernes kraftige Styre, og Miss.en kunde brede sig ud over hele Landet, i Deltaegnene mod Nord og helt ind i ægyptisk Sudan mod Syd. Ved Aarh.ts Slutning var Menighederne organiseret i 4 Presbyterier med 50 selvstændige Menigheder og over 6500 nadverberettigede Medl.mer, Højskolen i Assiut med næsten 500 Elever, et Præsteseminarium i Kairo og 2 Pigehøjskoler foruden et Net af Folkeskoler med o. 11,000 Elever, en Indsats i Æ.s Folkeliv, som har Betydning. Paa Edinburgh-Konferencens Tid (1910) var de nadverberettigedes Antal vokset til o. 10,000 af ialt 35,000 Menighedsmedl.mer. Over Halvdelen af Udgifterne til det store Arbejde dækkedes af Menighederne selv. Paa selve den koptiske K. har det evang. Missionsarbejde desværre ikke øvet væsentlig Indflydelse. — Under den nye ægyptiske Statsforfatning er der Religionsfrihed; Samfundslivet er ganske forandret: Kvinderne frigør sig fra Harem og tager Del i det offentlige Liv, og alene i Kairo udkommer 77 Aviser. Den evang. Miss. arbejder med offentlig Prædiken paa Gader og i Lokaler, med Læger og Skolemiss. Et kristent, amerik. Univ. har allerede bestaaet i 10 Aar, og Mængder af kr. Tryksager udgaar fra »The Nile Mission Press«. Hvorledes den stærkt vaagnende Nationalfølelse vil virke paa Menighedsforhold og Mission, er endnu ikke klart. — Af romersk-katolsk Miss. findes i Æ. Lyoner-Seminariets i Deltaegnen og Fransiskanernes i Nedre- og Øvræegypten med (efter de seneste Opgivelser) 120,000 Katoliker betjent af o. 120 Patres. Deltaet er Præfektur, selve Æ. apostolisk Vikariat. *Fr. S.*

Ægypterevangeliet, oldkirkeligt, apokryft Evangelium, udbredt, som Navnet angiver, bl. Ægyptens indfødte Befolkning. Hermed stemmer ogsaa Omtalen af det hos Clemens Alexandrinus og Origenes. Den første bringer fra Æ. tre Citater (Strom. III, 6,45; 9,63-66; 13,92), der er alt, hvad vi med Sikkerhed kan henføre til dette, iøvrigt tabte Evangelium. Et Citat giver flg. Brudstykke af en Samtale mellem Jesus og Salome (IV, 29): hun spørger, hvor længe Døden skal herske, og faar Svaret: »Saa længe I Kvinder føder«; hun spørger videre: »Altsaa havde jeg gjort vel i ikke at føde?« — og Jesus svarer: »Spis enhver Urt, men spis ikke den, der har Bitterhed i sig«. Et andet Brudstykke indeholder et Spørgsmaal fra Salome om, paa hvilket Tidspunkt det, hvorom hun spurgte (ɔ: Messiasrigets Oprettelse?), vilde blive bekendt, og Jesus giver derpaa det gaadefulde Svar: »Naar I træder Skammens Klædning under Fødder, og de to bliver eet og det mandlige (bliver eet) med det kvindelige, (saa der) hverken (er) mandligt eller kvindeligt«. Det tredje Citat hos Clemens bringer det korte Jesuord: »Jeg er kommet for at nedbryde Kvindens Gerninger.« — Det næstsidste Afsnit er allerede citeret i det saakaldte 2. Clemensbrev (før 150). saa Æ. kan vel dateres til 2. Aarh.s første Tredjedel. Fragmenterne viser dets udpræget asketiske, ægteskabsfjendske Karakter, der peger i Retning af, at det er opstaaet i hæretiske Kredse; Clemens Alex. sætter det i Forbindelse med Enkratiterne (I, 774). (Tekst: Clemens Alex. ed. Stählin II, 1906; Kommentar i Hennecke, Handbuch zu den neutestlichen Apokryphen, 1904, 38 42). *P. O.*

Ældste = Presbytere, se Præst (III, 631), Synedriet (IV, 460), Presbyterialforfatning (III, 590) og Presbyterianere (III, 591).

Ælfgifu (i Danm. og Norge: Alfifa), Datter af den angelsaks. Høvding (ealdorman, Hertug) Ælfhelm, blev ved Knud d. st. Moder til Harald Harefod og Svend. Da Knud 1017 ægtede Æthelred d. raadvildes smukke og kloge Enke Emma, blev Æ. forskudt. 1028 kom hun til Norge og deltog med sin 14aarige Søn Svend i Landets Styrelse under Knuds Overhøjhed. Da der 1031 kom Fortællinger i Omløb om Jærtegn ved Olaf d. hl.s Grav, mødte Biskop Grimkel og Einar Thambeskielve hos Æ. og S. og fik Lov at grave Olafs Lig op; trods Æ.s vantro og kritiske Indvendinger overfor Bispens Ildprøve med det velbevarede Ligs Haar, blev Olaf efter Bispens Ord og Folkets Dom og Svends Samtykke erklæret for Helgen. Æ. og S. maatte 1035 forlade Norge, fortrængt af Olafs Søn Magnus d. gode. Æ. tyede først til Danmark, saa til England, hvor hun opnaaede at se sin Søn Harald Harefod som Konge i 4 Aar († 1040), mens Knuds Enke Emma maatte gaa i Landflygtighed. *H. Ln.*

Ælfheah. 1) **Æ. I**, en fremragende Biskop i Winchester, hvor han bl. a. præsteviede Dunstan I (I, 688) og Æthelwold og spaaede dem begge en stor Fremtid. — 2) **Æ II**, Discipel af Æthelwold, hvis Efterfølger han blev som Biskop i Winchester 984. Æ. var meget ivrig for de nordiske Vikingers Omvendelse. Han tilvejebragte et Møde i Andover 994 mellem Æthelred II og Olaf Trygvessøn, som lovede aldrig mere at bære Ufred mod England og lod sig undervise, døbe og konfirmere af Æ.

Denne blev 1006 Ærkebiskop i Canterbury, og da Vikingerne i Sept. 1011 erobrede Bispesædet, slæbtes han med som deres Fange lige til næste Aars Paaske. De haabede at faa store Løsepenge for ham; men han, som selv tit havde opsøgt Vikingeskarer for at løskøbe kr Fanger, forbød sine Venner at betale Løsepenge for ham selv. Opbragte derover førte Vikingerne ham Søndag efter Paaske frem ved deres Drikkelag og overdængede ham med Ben og Hoveder af det slagtede Kvæg, indtil en barmhjærtig Mand kløvede hans Hoved med en Økse. Hans Venner førte ham til London og begravede ham i St. Pauls Kirke. Bl. Vidnerne ved hans Martyrdød var rimeligvis den unge Viking Olaf Haraldssøn (den hl.), som Aaret efter lod sig døbe i Rouen. *H. Ln.*

Ælfhild, en fornem angelsaks. Kvinde, som Olaf (d. hl.) havde hjemført som Krigsbytte til Norge, og som 1024 fødte ham Sønnen Magnus (d. gode). Biskop Grimkel synes at have været hendes Beskytter, da hun maatte flygte fra Kongsgaarden. Da Sønnen Magnus blev Konge, blev Æ. som Kongemoder modtaget ved Hoffet med aabne Arme. Men da hun krævede Ære og Ret lige med Olafs Enke Astrid, maatte Kongens Ven Sighvat Skjald kalde hende til Orden med et klogt Kvad. *H. Ln.*

Ælfric, se Elfric (I, 740).

Ælfrith, se Alfred (I 54).

Ælfward, Martyr, var efter Svend Estridssøns Beretning til Adam af Bremen en angelsaks. Missionær i Norge, som blev dræbt af sine egne Venner, da han vilde værne en af sine Fjender. Helbredelsesundere fandt Sted ved hans Grav. *H. Ln.*

Ælia Capitolina, den rom. Koloni, som af Kejser Hadrian anlagdes paa det ødelagte Jerusalems Ruiner (se Jerusalem II, 609, især 612 b). Paa Tempelpladsen rejstes et Tempel for Jupiter Capitolinus. Det var under Dødsstraf forbudt Jøder at betræde Byen.

Ælnoth, Forf. til »Historia ortus, vitæ et passionis Scti Canuti«. Æ. er os kun bekendt af de Oplysninger, han selv giver i sit Værk, der er tilegnet Kong Niels, Knud d. hl.s Broder. Han er »født i Kents Bispesæde i England, men nu snart i 24 Aar bosat i Danmarks Rige«. Han kalder sig »den ringeste af det hl. Embedes Tjenere«. 1101 har han været til Stede i Odense, da den salige Martyrs hl Levninger blev optagét af Stengraven i Krypten, og han har med egne Øjne set, at Benene, hvide som Sne at skue, svøbtes i Silke og af Biskop Humbald blev nedlagt i et herligt guldbeslaaet og med gule og blaa Sten prydet Skrin, som blev sat paa Alteret i den nybyggede Kirke, der indviedes til Vor Frue og Hellig Knud. Derimod beretter han ikke pers. Minder, hverken fra Knuds Dødsaar eller fra Aaret 1095, da Knuds Ben foreløbig blev hensat i Krypten til den nye Kirke. Hans Fortælling hviler paa »hvad han af troværdige Mske af begge Køn og Stænder har hørt om den fromme Konges og Martyrs Gerninger«. Det er saaledes næppe troligt, at han, som af flere antaget, skulde være kommet til Odense allerede 1085, da Knud lod den hl. Albans Levninger overføre dertil fra England. Og at han skulde have været Forstander for Klosteret i Odense, passer ikke med den Maade, hvorpaa han i Bogens Fortale beder Kong Niels betænke disse Brødre med Gaver. Snarere er han som Skriver og Huskapellan bleven knyttet til Kong Erik Ejegod, da denne traf sammen med Anselm fra Canterbury i Bari 1098 (I, 845), og følgelig maa Bogen være skreven o. 1122. I en Efterskrift ligner han beskedent sig selv ved »en daarlig Maler, som har villet male en smuk Mand«; men han tilføjer dog, at han »har rejst et Mindesmærke, varigere end Malm«, og det er rigtigt. Bogen er et overmaade værdifuldt Kildeskrift til den Tids Hist., grundigt og omhyggeligt (bl. a. med Forklaringer paa gl. dske Stednavne), livligt i Stilen, om end rigeligt pyntet med Citater fra Bibelen og gl. græske og rom. Forf.; men derved tegnes der os, ved Siden af Billedet af Hellig Knud, tillige et interessant Billede af en kultiveret Hofpræst fra Erik Ejegods og Niels' Dage. Æ.s Skrift er oversat af J. S. Jacobsen (1874) med Noter efter Langebeks Udg. i Scriptores rerum Dan. III, 325-90 og af H. Olrik i Danske Helgeners Levned (1893—94). (Ny Udg. i Gertz, Vitæ sanctorum Dan. 1908, S. 44 flg.; jfr. samme, Knud d. Hl.s Martyrhistorie, Universitetsprogram 1907). *H. Ln.*

Æmilie Juliane af Schwarzburg-Rudolstadt, Ps.digterinde, f. Grevinde af Barby 1637, d. 1706; som forældreløs opdraget hos Grev Ludwig Günther af Schwarzburg sammen med dennes Datter Ludämilie Elisabeth (III, 87), og med hvis Søn Grev Albert Anton hun 1665 formæledes. Ahasverus Fritsch (II, 135) var paa Livstid knyttet til dette Fyrstehof, der præges af den ældre Pietisme i Speners Aand. Æ. skrev mange gudelige Sange, der angives 587, prægede af Himmellængsel. Birg. Cathr. Kaas har oversat nogle, Brorson en enkelt (Ak kunde jeg mig ned i Jesu Sødhed sænke). Landstad 72 (Psb. f. K. H. 389), 73, 620. »Hvo ved, hvor nær mig er min Ende« er derimod af G. M. Pfefferkorn. *P. S.*

Ænon, By i Juda, se Rimmon Nr. 4 (III, 793) og Salim (IV, 27).

Æoner betegner i den gnostiske Sprogbrug (se Valentinus IV, 749) guddommelige Potenser, der i nedadstigende Række udgaar fra Guddomsvæsenets Fylde (Pleroma) og snart tænkes som blotte Kræfter eller Ideer, snart som relativt selvstændige Væsener eller Personligheder. Rækken skal formidle Overgang ml. de dualistiske Modsætninger (fra Gud til den materielle Verden [Chaos] eller fra Væren til Ikke-Væren), og Æ. ordnes ofte parvis, hvilket vel opr. hænger sm. med orientalsk-mytologiske Forestillinger om mandlige og kvindelige Væsener; deres Antal angives forskelligt, men i de fleste Tilfælde kan man ogsaa heri spore et babylonisk astronomisk Grundlag. Nyere Undersøgelser har godtgjort, at i Aarhundrederne omkr. vor Tidsregnings Begyndelse dyrkede man mange Steder en Guddom Æon; opr. gaar dette tilbage til den persiske Forestilling om »den uendelige Tid« (Zrvân akarana), men Spekulationerne herom forbandt sig senere med babylonisk Teol. og Astrologi og udbredte sig til store Dele af det rom. Rige. I Mithrasmysterierne fremstilledes Æon som et Mske med Løvehoved og Legemet omslynget af en

Slange, og en Forf. fra o. 200 e. Kr. (Pseudokallisthenes) omtaler paa Grundlag af ældre Kilder en Æon-Kult i Alexandria; paa Mønter fra Antoninus Pius' Tid findes en Føniksfugl betegnet som Æon, hvilket vel skal udtrykke, at Tiden stadig fornyer sig, og hermed stemmer en Beretning hos Epifanios om, at Æons Fødsel hvert Aar blev fejret i Alexandria Natten ml. 5. og 6. Januar. Den fra Vergils 4. Ekloge kendte Forventning om en ved et Barns Fødsel indvarslet ny lykkelig Verdensperiode, der skal afløse den nuværende, hænger rimeligvis sammen med Læren om Æons Fornyelse; og muligvis kan man ogsaa derfra drage Forbindelseslinier til den senjødiske og kr. Forestilling om den nuværende og den kommende Æon. (Af den udførlige Lit. om disse Spørgsmaal kan særlig nævnes R. Reitzenstein, Das iranische Erlösungsmysterium, 1921, og Ed. Norden, Die Geburt des Kindes, 1924). *H. M.*

Æpin, Johannes, Reformator, f. 1499, d. 1553. Æ. var født i Ziegesar i Brandenburg og hed egentlig Hoeck. Han studerede fra 1518 i Wittenberg, var derpaa Skolemester i det Brandenburgske, men maatte flygte og træffes fra 1524 som Skolemester og Prædikant i Stralsund. Han forgræskede nu sit Navn (αἰπεινός) i Datidens byzantinske Udtale. I Stralsund forfattede han en Kirkeordning, som indførtes 1525. 1528 træffer vi ham i Flensborg ved Kollokviet med M. Hoffmann, og 1529 blev han Spr. ved St. Petri i Hamburg og hørte derefter til Hamburgs ledende Personligheder, fra 1532 som Superintendent. Æ. var en dygtig, klog og rolig Teolog. Hans Betænkning over Interimet roses. Mest kendt blev han ved en Strid om Kristi Nedfart til Dødsriget, begyndt 1542. Den endte med, at hans Modstandere afsattes og udvistes. Han regnede Nedfarten for en Del af Kristi Lidelse og Fornedrelse. *P. S.*

Æra, se Tidsregning (IV, 567).

Ære. Ved Æ. maa ikke forstaas de mere el. mindre berettigede Æresbevisninger, som den mskelige Forfængelighed kræver af andre, eller som en ofte egennyttigt farvet Ydmyghed fremkalder. Den Slags vil oftest falde ind under Dommen Mt. 23, 4-12. Æ. betyder det til Personens sande Værd svarende gode Omdømme bl. Msker. At dette gode Omdømme maa give sig Udslag i en dertil svarende Behandling, er et simpelt Krav om Sandhed i Mskers indbyrdes Omgang, ikke et Udtryk for Servilitet (Jesus tager saaledes mod Æ., Lk. 7,44.46; Joh. 12,3; Mt. 21,1 ff.). Saaledes forstaaet maa Æ. regnes for et berettiget Livsgode, og den Kr. har ikke blot Ret, men ogsaa Pligt til at hævde sin Æ., idet et daarligt Omdømme uvægerligt maa virke hæmmende, ikke blot i den jordiske Gerning, men først og fremmest i Virksomheden som Arbejder i Guds Rige. Saaledes hævder baade Jesus (Mt. 12,27 f.) og Paulus (Ap. G. 16,37; 22,25 og 2 Kor.) deres Æ. Men da Verdens Dom ofte vil være usand, kan Jesus advare mod at være vel anskrevet hos alle Msker (Lk. 6.26), ligesom han priser dem salige, der løgnagtigt vanæres af Msker for hans Navns Skyld (Mt. 5,11). At foretrække denne Forsmædelse for Verdens Velvilje bliver da en Form for »at tage sit Kors op«, og under disse Forhold kan den Kr. gøre Guds Gerning baade under »Æ. og Vanære, ondt Rygte og godt Rygte« (2 Kor. 6,8). Men han maa vogte sig for, at Vanæren ikke skyldes rent mskelige Brist (1 Pet. 2, 19-20; 4, 15-16). — Æ. erhverves ved trofast og dygtig Opfyldelse af Livskaldet; den bliver altsaa en rent personlig Skat; Standsære er kun berettiget, naar den betragtes som et Udtryk for Solidaritet ml. Msker i samme Gerning, og saaledes er den et etisk Motiv til gensidig Aarvaagenhed, for at Tjenesten ikke skal tage Skade — Om Tvekamp som formentligt Middel til Æ.s-Oprejsning se IV, 651 a. — Udtrykket: »Æ. for Gud« stammer fra Rom. 3,23, hvor den benægtes. Den kr. Ydmyghed (s. d.) vil forbyde at tillægge noget Mske Æ. i Guds Øjne; selv i Herligheden er vi kun frelste Syndere; af kvindefødte tilkommer kun Kristus Æ. for Gud. — Guds Æ. ɔ: Anerkendelsen af ham som den hellige, kærlige, almægtige osv. er et Hovedbegreb i det rel. Forhold; alt skal ske til Guds Æ., og Fadervor har fra gl. Tid som Slutning haft en Hyldest til Guds Æ. — I den reformerte Teol. er Guds Æ. (særlig forstaaet som hans Ophøjethed) et Centralpunkt; udenfor denne er i Forsoningslæren (II, 81 a) Guds Æ. opfattet som Udgangspunkt for den kr. Tænkning. Men her er Æ. taget i langt videre Betydning end ovenfor; Gud ses som sin Verdensordens Hævder, og dette kræver, at der sker en Heling af de Brud, som Synden har gjort i Ordenen (se Anselm af Canterbury I, 100 b). *N. M. P.*

Ærkebiskop (gr. archiepiskopos=Overbiskop) er efter ortodoks-orientalsk (ɔ: anatolisk) K.ret saglig Titel for en Biskop, der foruden at være Styrer af et Stift (Eparki) tillige er øverste kirkl. Repræsentant for en autokefal K. (ɔ: et kirkeligt Omraade, hvis uafhængige Styre er anerkendt saavel af Staten som af de øvrige autokefale K.r). Som saadan har han, foruden Æresrettigheder, virkelige Magtbeføjelser indenfor sin autokefale K.; det sidste dog især, fordi han indkalder og leder Omraadets øverste Synode, der reelt er dets højeste K.-Myndighed. Hans Titel kan være forsk.: Patriark, Eksark, Metropolit; kun enkelte fører officielt Titlen Æ. Ogsaa blot titulære Æ.er forekommer. — I den rom.-kat. K. er siden 9. Aarh. Æ. officiel Titel for Bispen i det Stift (Dioces), der er K.-Provinsens fornemste (Ærkestiftet). Da Begrebet Autokefali ikke lader sig forene med Pavemagtens Krav, og selv en relativ Provinsselvstændighed anses for en Fare for K.ns Enhed, har Paven siden Højmiddelalderen i stadig stigende Grad gjort Provinserne til underordnede Administrationsomraader for Kurien, og Æ.ens gl. Myndighed over Provinsens Bisper har Paven ligeledes undergravet ved, saa vidt muligt, at stille de enkelte Bispers Stifter direkte under Kurien. Ogsaa Romerk.n har titulære Æ.er (især benævnede efter Ærkestifter in partibus infidelium [jfr. Art. Titularbiskop IV, 584]). Visse evang. K.samfund (f. Eks. den anglik. K. og Sveriges) har bevaret Titlen Æ. for Styreren af Stifter, der i Middelalderen var Ærkestifter; ogsaa her betyder Titlen væsentlig visse Æresforrettigheder; eventuelle Magtbeføjelser i Landskirken eller Provinsen afhænger af vedk. K.sam-

funds særlige Forfatningsbestemmelser. — Den forsk. Opfattelse gennem Tiderne og indenfor de 2 kat. K.samfund af Begrebet en Æ. afspejler vigtige Udviklingsfaser i K.historien.

1) Paa Baggrunden af det monarkiske Episkopats Sejrsgang (jfr. Art. Biskop I, 328 f.) og udfra Teorien om successio apostolica (IV, 385 f.) skrev Cyprian (I, 572 f.) sit berømte Skrift om K.ns Enhed, der fastslog denne ved Henvisningen til, at der i Grunden kun findes ét, udelt Bispeembede i K.n, som de stedlige Menigheders Bisper solidarisk alle besidder i Fællesskab; deres Myndighed er derfor principielt den samme. Praktisk svarede dog, hverken da eller senere, den kirkl. Tilstand til denne Teori om Bispernes Ligestillethed. Heller ikke kan man af Cyprians Skrift slutte, at alle Menigheder dengang styredes af Bisper. Missions- og Organisationshistorien havde faktisk skabt Over- og Underordningsforhold ml. Menigheder og ml. Bisper, der vel ikke hvilede paa juridisk Ret, men reelt ofte betød mere end de senere retsligt fastslaaede Forskelle. Moderne K.historikere taler om Storbyernes Bispers »patriarkalske« Myndighed over de mindre Byers Bisper og Menigheder og forklarer den væsentlig udfra de ved Missionen skabte Filiationsforhold. Krdmmen kom regelmæssig først til Romerrigets Storbyer og bredte sig derfra normalt til Oplandets Byer; et Underordningsforhold til Moder-Menighederne og særlig til den ældste Menighed i et bestemt Landskab var da naturligt. Tilstandene visse Steder allerede i 3. Aarh., visse Steder ved 4. Aarh.s Beg. viser i alt Fald, at Storbyernes Bisper i større eller mindre Grad udøvede »Jurisdiktion« over videre Omraader; og da Tilsynet og Myndigheden ikke altid følger den polit. Inddelings Linier, synes Missionsforholdet at være den rimeligste Grund til denne »patriarkalske« Overhøjhed. Antiokias Biskops Myndighed strakte sig saaledes over politisk usammenhængende Strækninger i Storsyrien og længere Øst paa, samt i S.Ø.-Lilleasien; Cæsarea i Kappadokien var, indtil de polit. Forhold i 4. Aarh. sprængte Forbindelsen, Hoved for de armeniske Menigheder. I Ægypten med Libyen og Pentapolis var af o. 300 de o. 100 Bisper stærkt afhængige af Bispen i Alexandria, der vel tillod Menighederne at vælge deres Bisper, men forbeholdt sig disses Godkendelse og Indvielse, førte effektivt Tilsyn med dem og afsatte dem eventuelt; han samler dem alle til Fællessynoder, hvor han optræder som deres Overhoved; Alexandrias Biskop tituleres derfor (maaske som den første) Æ. — Særlig afhængige blev dog Bisperne i de mindre Landsbyer uden rom. Stadsret (chorai); disse »Kor«bisper fandtes i Syrien, Lilleasien (med Undtagelse af »Asia proconsularis«), Armenien, Arabien, paa Cypern og navnlig i Kappadokien. I 4. Aarh. ønskede endog Bybisperne dem jævnstillet med Presbytere; Synoden i Ankyra 314 fratog dem Ret til at indvie Præster og Diakoner; og Synoden i Nikæa (325) gav Bybisperne Ret til at besætte disse Bispeembeder (senere i 4. Aarh. forbød Synoder ligefrem at vie Bisper til Landsbyer; alligevel holdt »Kor«bisperne sig delvis i Østen til 8. Aarh.). — I Vesten, hvor der kun synes at have været egtl. By-Bisper (Landmenigheder havde kun Presbytere og Diakoner), var Roms Biskop allerede i 3. Aarh. Overhoved med effektiv Myndighed over Italiens Bisper; i Afrika med Numidien og Mauretanien indtog Carthagos Biskop paa Cyprians Tid en patriarkalsk Overstilling, vel mindre magtfuld, men dog med kendelig Myndighed. I Gallien, Germanien, Britannien og Spanien, der endnu o. 300 kun havde faa Bisper, tillader Kilderne ikke sikre Formodninger om Forholdet.

2) Afgørende Betydning for den kirkl. Organisation fik efterhaanden Diokletians Rigsadministrationsordning, der havde delt Riget i 4 Præfekturer (Oriens, Illyricum, Italia, Gallia), atter delte i Dioikeser, omfattende et større eller mindre Antal Provinser (Eparkier). Denne polit. Eparki-Inddeling blev Basis for en kirkelig Metropolit-Ordning, der gjorde Biskoppen over Provinshovedstaden (Metropolen) til Overbiskop over Eparkiets øvrige Bisper. Gennemførelsen af Ordningen spænder imidlertid over et længere Tidsrum, hvis første Tid netop viser os Brydning med den gl. patriarkalske Ordning; Ordningens Sejr skyldes i høj Grad den retslige Usikkerhed under de store Dogmekampe og K.ns Udvikling i Retning af egtl. Statsk. — Basis for Metropolitmyndigheden lagde K.mødet i Nikæa (325) ved at fastslaa Provins-(Eparki-)Synoden som fast Overmyndighed over Eparkiet, ganske særlig m. H. t. Ekskommunikationer; Provinshovedstadens Biskop (der nu kaldes Metropolit) skal lede Provinssynoden og faar Ret til Bekræftelse eller Veto m. H. t. Bispevalg. Alexandrias gl. patriarkalske Myndighed over hele Stor-Ægypten vovede dog Synoden ikke at rokke ved; ogsaa Antiokias og andre Bispers gl. patriarkalske Ret til at indsætte Bisper bekræftes, men Metropoliterne skal nu paa disse Omraader udøve Veto- el. Stadfæstelsesret; Jerusalem giver Synoden en Særstilling, men Cæsarea bliver dog Palæstinas Metropoli. — Videre gik en Synode i Antiokia (329?), der overhovedet ikke mere taler om de gl. patriarkalske Rettigheder; den gav Metropoliterne Tilsynsret i Eparkierne; de indkalder og leder Provinssynoder, der uden dem hverken kan holdes eller beslutte; paa disse vælges, vies, eventuelt afsættes Bisper. Provinssynoden opfattes overhovedet som den faste Instans over den enkelte Bisp med Ret til at prøve hans Domme. Foreløbig blev disse Bestemmelser i høj Grad paa Papiret, thi under de arianske Stridigheder var det i fremtrædende Grad fremmede Synoder og Bisper, der greb ind i Eparkiernes Lære- og K.tugtsforhold og ind- og afsatte Bisper, støttet af Statsmagten. Hensynet til den ønskelige kirkl. Læreenhed og til en paalideligere Retssikkerhed, især for Bisperne, begrunder saa Bestemmelserne paa Rigssynoden i Konstantinopel 381, hvor Rigsdioikeserne i Østen gøres til bestemte Grænser for kirkl. Jurisdiktion. Nikæa-Bestemmelserne om Eparkierne skal gennemføres, men over disse og Metropoliterne sættes Storbisperne i de 5 Dioikeser (Oriens, Pontos, Asien, Trakien og Stor-Ægypten); deres Valg skal foregaa paa Synoder, forstærket med Bisper fra andre Eparkier, og deres Synoder bliver 2. Instans m. H. t.

Domme over Bisper paa Eparki-Synoder. Men det ene Dioikes maa nu ikke blande sig i de andres Styrelse og Retssager; hermed er Grunden lagt til kirkelige Omraaders »Autokefali«. Sejren for Metropoliterne som Eparki-Overhoveder vindes da kun i Østen ved, at disse selv underordnes »Eksarker« for større Omraader, hvis »Ret« delvis i alt Fald hvilede paa de gl. »patriarkalske« Forhold. Bestemmelserne 381 blev Basis for Alexandrias, Antiokias og Konstantinopels Udvikling til egtl., retsbestemte Patriarkater, men ogsaa for Konstantinopels særlige Forsøg paa at skabe sig en Overstilling i Østens K., idet Konciliet satte »Ny-Rom« i Rang efter det gl. Rom. 4. alm. Koncil (Kalkedon 451) har udtalt den Grundsætning, som anatolisk K.ret stadig vedkender sig, at den kirkl. Forvaltning skal tilpasse sig efter den polit. — Dette har i Tidens Løb medført mange indgribende Ændringer i de østl. K.rs Styre. For lange Tider fastslog det trulianske Koncil 691-92 Over-K.styret samt Hovedsædernes Rangfølge: 1. Plads tilkendes Rom; derefter Konstantinopel, Alexandria, Antiokia (hvis Patriarkat nu omfattede 2 Dioikeser: Oriens og Asia) og Jerusalem (skønt 4. Koncil endnu havde tilkendt Cæsareas Metropolit Overstyret). Ved Siden af disse godkendtes Cyperns, Justinianopolis' og Iberiens kirkl. Selvstændighed. Allerede 3. alm. Koncil (Efesus 431) havde selvstændiggjort Cyperns Metropolit. Justinianopolis, Justinian I's nybyggede Fødeby, fik i 6. Aarh. et K.omraade, omfattende det senere Bosnien, Serbien, Rumænien, S.-Ungarn og Siebenbürgen; Avarerstormen i 7. Aarh. ødelagde dog snart denne Nydannelse, tilligemed selve Byen, hvis Beliggenhed end ikke er sikkert kendt. Om Iberiens (Georgien = russ. Grusien) K. jfr. II, 195 og 513. Selvstændiggørelsen af Iberiens Æ. (kaldet »Katholikos«) i Tiflis sættes til 601; men i 7. Aarh. led K.n store Tab paa Gr. af Arabernes Sejre; en Tid lang synes K.n at have været splittet; i Beg. af 8. Aarh. erkendte Konstantinopel N.-Georgiens Autokefali; S.-Georgien blev i 11. Aarh. erkendt som autokefal af Antiokia. Siden 1802 (1811?) blev Georgien russ. Provins, og 1845 forenedes K.n helt med den russiske. — Da Bulgarerne efter i 7.—8. Aarh. at have dannet Rige paa Balkanhalvøen, i 9. Aarh. kristnedes, betragtede de snart deres K. som autokefal, og Æ.en antog Titel Patriark. 963 deltes Riget; Øst-Bulgarien blev dog hurtig underlagt Bysanz polit. og kirkeligt; Vest-Bulgarriget havde Akrida (nuv. Okrida i N-Makedonien) til Patriarksæde. Selv efterat Kejser Basilios II »Bulgardræberen« 1018 havde undertvunget Vest-Bulgarerne, vedblev Akrida at bestaa som autokefalt K.-sæde (dog kaldtes Indehaveren nu Æ.); under vekslende polit. Herskab (fra 15. Aarh. under Tyrkerne) bestod dette autokefale Ærkesæde til 1767, da det lagdes under Konstantinopel. Da en ny, selvstændig Øst-Bulgarstat opstod 1186, blev Tirnowo i nuv. Bulgarien Sæde for den nye autokefale bulgar. K. Efter en kort Magtperiode opløstes efterhaanden Riget i Kampe mod Grækerne og Serberne. 1235 godkendte Konstantinopels gr. Patriark (da i Nikæa) Tirnowos Autokefali; da Resten af Bulgarriget 1393 tilfaldt Tyrkerne, ophævedes dog det selvstænd. Patriarkat i Tirnowo (lagdes under Konstantinopel). Om Bulgarernes (af Rusland støttede) Krav i 19. Aarh. paa en autokefal K. for alle Bulgarer i Tyrkiet (ogsaa udenfor Fyrstendømmet Bulgarien) og Skismaet med Patriarkatet, da den nye bulgar. »Exark« 1872 tog Sæde i Konstantinopel, jfr. Tyrkiet IV, 659 a; fra 1879 blev Bulgarien et uafhængigt Fyrstendømme; 1908 erklærede Fyrst Ferdinand sig for Czar. — Serbien (jfr. IV, 159 og 658) erklærede 1351 paa en Synode i Seres dets K. for autokefal, og Æ.en af Ipek (Peč i N.-Albanien, ved en Biflod til Hvide-Drin) antog Titlen Patriark; 1376 anerkendte Konstantinopel Ipeks Autonomi; dets Jurisdiktion strakte sig da over Serbien, Dele af Bulgarien og Makedonien; det bestod, selv efterat Serbien 1389 kom under tyrkisk Herredømme, og efterat Patriarken Arsenios 1690 udvandrede til Ungarn med o. 200,000 Serbere; de flg. Patriarker blev dog nu, trods Nationalitetsforskellen, Grækere; 1766, da Patriarken flygtede til Rusland, ophævedes det og lagdes under Konstantinopel. Først 1830 fik Serbien atter en relativt selvstændig Metropolit i Belgrad, og 1879 erklærede Patriarkatet i Konstantinopel den serbiske K. for ligestillet med de andre autokefale K.r. — De til Ungarn flygtede Serbere fik 1710 en egen Metropolit; dennes Sæde blev snart Karlowitz (Karlovec) i kroatisk Syrmien ved Donau; Metropoliten betragtede sig først som »Eksark for Tronen i Ipek«, men da dette Patriarkat nedlagdes 1766, blev Karlowitz fuldstændig autonomt, og i Løbet af 18. og Beg. af 19. Aarh. blev Metropoliten Hoved for alle »Ortodokse« i Østrig-Ungarn; men 1864 (1868) fraskiltes Rumænerne i Ungarn under en autonom Metropolit i Hermannstadt (ung. Nagyszeben) i Siebenbürgen, og 1873 fik de slaviske Ruthenere el. Walaker i Bukovina en autokefal K. med Metropolien Czernowitz, hvorunder ogsaa 2 Eparkier i Dalmatien lagdes. — Montenegros Metropolit i Cetinje (jfr. IV, 658), der ogsaa betegnedes som »Eksark for Tronen i Ipek«, blev ved dette Patriarkats Ophævelse 1766 autokefal. — Grækenlands (II, 278; IV, 858-59) Autokefali anerkendtes 1850 af Konstantinopels Patriarkat. — Rumæniens (România III, 809) K. erklæredes 1885, 3 Aar efter Kongerigets Proklamation, for autokefal. — Ruslands K. (jfr. III, 847) blev faktisk uafhængig snart efter Konstantinopels Erobring 1453. Da Patriarkatet i Moskva oprettedes 1589, bekræftedes Synoden i Konstantinopel den russiske K.s Autokefali og gav Moskvas Patriark Rang som den 5. Patriark; da Patriarkatet ophævedes af Peter d. Store 1721, og K.-styrelsen overgik til den hellige »dirigerende Synode«, anerkendte 1723 de anatoliske Patriarker dennes Indehaven af Autokefalien. — Endelig Abbed-Æ.en i Sinai-Katarinakloster erkendtes 1575 af Synoden i Konstantinopel ogsaa som autokefal. — En delvis Autonomi tilkendtes 1880 K.n i Bosnien-Herzegowina, og 1900 K.n paa Kreta. — Ved Konstantinopels (jfr. I, 550 b) Erobring af Tyrkerne 1453 indtraadte en betydningsfuld Forandring i det derværende Patriarkats Stilling, idet Sul-

tanen ikke blot gjorde Patriarken til kirkeligt, men til polit. Overhoved for samtlige K.r i Riget; i hans Hænder laa da ogsaa verdslig Retspleje for de ortodokse (jfr. Græsk-kat. K. II, 278 f. og Tyrkiet IV, 657 f.). Som de Kr.s virksomste Værn under den Vilkaarlighed og Forfølgelse, de snart udsattes for, naaede Patriarkatet da en Anseelse og Magtstilling, der ganske stillede de andre Patriarkater (hvis Indehavere ofte endog boede i Konstantinopel) i Skygge, saa meget mere som disses Indbyggertal af Kr. paa Gr. af Muhammedanismens stærke Fremgang stadig sank. Konstantinopels Partriarkats Omraade voksede, selv da Portens Magt i Europa var paa Retur; især betød Nedlæggelsen af Patriarkaterne i Ipek og Akrida (1766-7) en stærk Forøgelse af dets særlige Styreomraade; med god Grund kaldtes det »den store K.«. O. 1800 regnede man, at 10—12 Mill. Kristne stod under det. Kun Ruslands mægtige K. og de gr.-ortodokse K.r i Ungarn stod væsentlig udenfor dets Myndighed. 19. Aarh. med den nationale Frigørelse for de Kr. paa Balkanhalvøen og de nye Statsdannelser bragte imidlertid atter en stor Forandring heri; ikke mindst svækkede den af Rusland støttede panslavistiske Bevægelse og Czarrigets Indflydelse ogsaa paa de gl. Patriarkater i Alexandria, Antiokia (hvis Patriark siden 13. Aarh. boede i Damaskos) og navnlig i Jerusalem Konstantinopels Betydning stærkt. Oprettelsen af de nye Balkanstaters autokefale K.r (Grækenland, Serbien, Rumænien og Bulgarien) bevirkede, at Patriarkatet Konstantinopel i Beg. af 20. Aarh. kun talte godt og vel 2 Mill. Kr., hvoraf Hovedmassen i Lilleasien (Antiokia talte samtidig o. 250,000, Alexandria o. 70,000 Kr.). — Den Nyordning af de ortodokse K.-samfund, som den store evropæiske Krigs (1914—18) Resultater har nødvendiggjort, er endnu ikke naaet til fuld Ende. Vigtigst er, at Rumænien, der forøgedes med Siebenbürgen, Bukowina og Bessarabien, 1925 ophøjede Metropolien i Bukarest til et Patriarkat for hele Riget. Det nye Rige Jugoslavien forenede i sin K. det gl. Serbien med den tidligere ungarske autonome Metropoli (Karlowitz), og Metropoliten i Belgrad blev 1920 Patriark. Ogsaa Bulgariens K. forventes ophøjet til et Patriarkat, og det langvarige Skisma med Konstantinopel bilagt. Ved Tyrkiets stærke Formindskelse og ved den haardhændede Folkeforflyttelse 1923 er Patriarkatet Konstantinopels Betydning yderligere dalet. Finland og Polen har, siden deres Frigørelse fra Rusland, faaet autokefale, ortodokse K.r. Uklarest er K.ns Stilling i Rusland. Efter Revolutionen 1917 samledes (Aug. 1917) et alrussisk K.-møde, der genoprettede Patriarkatet Moskva. November-Revolutionen, der medførte Sovjetstyret, bragte (Jan. 1918) en fuldst. Adskillelse ml. Stat og K. og en »Nationalisering« af K.ns Ejendomme, der allerede ramte den haardt. Men snart begyndte de blodige Kr.-Forfølgelser. Som Konkurrent til den ortodokse K. oprettedes 1922 den nye »levende K.«, som Sovjet i Beg. støttede. Snart tonede dog Regeringen rent ateistisk Flag og arbejdede paa al Rel.s Afskaffelse. Da Terroren sagtnede, kunde en ny kirkelig Dannelse, »den ortodokse-reformerede K.«, samle et nyt alrussisk K.møde, der ophævede Patriarkatet i Moskva. De fortsatte Forfølgelser skal dog nærmest have styrket Resterne af den gl. ortodokse K.; men den kirkelige Organisation i et Land med en saa mægtig Befolkning er stadig ganske uklar (Sovjet-Rusland har efter Folketællingen 1926 ialt 146,2 Mill. Indb.; heraf det egl. Rusland 100,5, Ukraine 28,9, Transkaukasien 5,8, Hvidrusland 4,9, Uzbekistan 4,9, Turkmenistan 1,0). — Udviklingen i de ortodokse K.r i 19.—20. Aarh. har i stigende Grad gjort Synoderne (jfr. IV, 465 b) til K.styrelsens virkelige Midtpunkt; Metropoliternes og Patriarkernes Myndighed afhænger nu langt stærkere end forhen af henholdsvis Eparkial- og Dioikes-(Patriarkal)synoderne, som de leder, men under hvis Dom de ogsaa staar; disses Sammensætning har delvis faaet modernere Præg (folkelig Indflydelse paa Besættelsen og Lægmænd som Medl.er). Udover dette er det især Indvielsen af de underordnede Bisper og en vis Tilsynsret, navnlig under Vakancer, med det større kirkl. Omraade samt visse Æresrettigheder, der udgør deres Forrettigheder. Vigtig i 19. Aarh. har Overbispernes og Synodernes Interesse for Skolevæsenet og for Præsteuddannelsens Højnelse været; Lægfolks delvise Adgang til Synoderne, Fornyelsen af oldkirkl. Tradition og en kendelig Indflydelse fra vesterlandske K.-samfund har i nyeste Tid fremmet de haardt tiltrængte Reformbevægelser i de tidligere saa hierarkisk stivnede K.r; Ængstelsen for Romerk.ns paagaaende Agitation har ogsaa bidraget til at nærme de ortodokse K.r til Vestens evangelske (den officielle Deltagelse 1925 og 1927 i de økumen. K.møder i Stockholm og Lausanne vidner stærkt om den nye Udviklingslinie). — Efter kanon. Terminologi i de orient. K.r kaldes Bispestiftet Eparki (i Oldk.n hed det Paroiki, ɔ: Nutidens Bet. for Sogn); det opr. Eparki kaldes Metropoli (i Vesten kaldes Eparkiet Dioces, Metropolien Provins).

3) I Vesten synes Benævnelsen Metropolit endnu ukendt o. 350. I N.-Afrika var dog Provinssynoder gennemført inden 4. Aarh.s Udgang (Africa proconsularis havde 3 kirkl. Provinser, Numidien 1, Mauretanien 2); men kirkl. Metropoler med faste Metropoliter havde man netop ikke her, thi i alle Provinser (bortset fra Carthago) var den ældste i Biskopembedet (»senex«) Primas. Samtidig vedblev dog hele N-Afrikas K., som før, at danne en Enhed under Carthagos Biskop (jfr. I, 482 a), der stadig viede Bisper, hvor han vilde, og sammenkaldte Fællessynoder, der fungerede som hele Omraadets Overinstans. I Gallien og Germanien findes Spor til kirkl. Provinsinddeling med Metropoliter o. 400; i Spanien synes Ordningen noget senere (jfr. IV, 291), og til Britannien naaede den næppe i Romertiden. I Vesten (som i Østen) var det især Sikringen af K.tugtsagers retf. Behandling og Nødv. af at have en kompetent Domstol for Bisper og et Sted, hvor de valgte Bisper kunde kirkl. prøves og stadfæstes, der fremmede Provinsordningen med dens Synoder og med Metropoliter som kirkl. Overhoveder. Den voksende Statsk.bevidsthed og Gennemførelsen af Theodosios' og hans Sønners Kætterlovgivning har an-

tagelig ogsaa bidraget til Systemets Sejr. — I Italien vedblev dog Rom paa gl. patriarkalsk Vis at være Bispernes Overhoved, og som paalideligt Værn for Nikænerne i Øst og Vest havde Sædet i Løbet af Dogmestridighederne faaet voksende almenkirkl. Indflydelse (jfr. Pave III, 506 f.; Sardika IV, 52). Biskop Siricius' (IV, 199) Breve til Italiens Bisper har allerede Dekretalers Karakter, og Innocents I (II, 540) optræder med pavelig Myndighed baade i Vesten og Østen; dog er det særlig Leo I (III, 40), der »som en Pavedømmets Cyprian« har underbygget Roms almenkirkl. Primatkrav ved Uddybelse af Teorien om Peters og hans Efterfølgeres almenkirkl. Nøglemagt. Trods Statsmagtens Støtte for Primattankerne, fandt disse dog ikke kirkl. Anerkendelse; i Østen blev den fremskredne Selvstændiggørelse af de store kirkl. Dioikesomraaders kirkl. Jurisdiktion en absolut Hindring; og, trods Vestens Ærbødighed for Rom, viste forsk. Tilfælde, navnlig Skismaet i Anl. af Roms Stilling til Trekapitelstriden (IV, 610), at Kravene heller ikke kunde gennemføres her; efter 553 havde saavel N.-Afrika og Illyrien som Metropoliterne i Milano og Aquileja brudt K.samfundet med Rom. — Allerede o. 370 var Milano kirkl. Hovedsæde for det saak. italienske Vikariat (skabt ved Diocletians polit. Inddeling); og Kejserens Residens en Tidlang i Byen samt Ambrosius' (I, 68) Berømmelse gjorde, at selv Bisper fra Spanien, Gallien og Pannonien betragtede Milano som deres kirkl. Hovedstad. Ikke mindst for Udformningen af Messeordningen i Vesten fik dette Betydning. — Medens det vestrom. Riges Opløsning (paa Gr. af Folkevandringen og de nye germanske Rigers Dannelse) ikke kunde fremme en Ordning af K.styret i Tilslutning til en polit. Administration i Forfald, øgede p. d. a. S. de arianske Germaners Statsdannelser, hvor Jorduddelingen var Hovedsagen, og Tyngdepunktet i Administrationen derfor mest laa paa Landet, Byernes Betydn. for den rom. Befolkning, og ikke mindst, hvor arianske Bisper tog Sæde i Byerne (jfr. Ravenna III, 706), sluttede den kat. Befolkning og Gejstlighed sig endnu tættere om deres Bisper, og disse atter om Storbyernes. Paa mange Steder opstod da nye kirkl. Sammenslutninger; Aquilejas (I, 129) og Ravennas Patriarkalret og Autokefali stammer fra den Tid. Sidstnævnte Sted, ligesom i N.-Afrika (jfr. Carthago), betød det fornyede rom. (ɔ: byzantinske) Herredømme Indførelse af østromersk K.ordning.

4) En Vending til nye kirkl. Forhold i Vesten betød Vestgoternes Overgang 589 til den kat. K.; om den spanske Primatordning jfr. IV, 292; Kongerne her søgte efterhaanden Støtte hos Hierarkiet overfor Stormændene (nu alle væsentlig krigeriske Godsejere); de brugte Bisperne ogsaa til Tilsyn med verdslig Administration, men tiltog sig da ogsaa Indflydelse paa deres Valg. Betegnende er ogsaa, at egtl. Synoder afløses af blandede Rigsmøder. — Paa lign. Maade ophørte i de andre germanske Riger (f. E. i Merowingerriget) den gl. kirkl. Selvbestemmelsesret m. H. til Valg af Bisper og Metropoliter og de kirkl. Sagers Afgørelse paa rent kirkl. Synoder. Gennemførelsen af den saak. Egenkirkeret (jfr. Art. Sogn IV, 275 og Titulus IV, 584) gjorde endog paa mange Maader gl. Bispestyre (ogsaa Retten til Præstebeskikkelse) illusorisk; Tilsynet fik nu Visitatskarakter (IV, 885), men dets Gennemførelse paa Visitatsrejserne afhang af Bispernes Forhandlingsdygtighed overfor Frimænd, Stormænd og Fyrster. Paa d. a. S. blev Bisper og Metropoliter (som Indehavere af store Jordegodser) ogsaa verdslig Øvrighed og fik yderligere af Staten paalagt rent polit. Opgaver; paa mange Maader prægede dette deres ydre Optræden og hele Livsførelse. — Det blev i lige saa høj Grad Pavedømmets vanskelige Opgave i Middelalderen at belære Højgejstligheden om de Krav til Livsførelse og kirkl. Embedsvirksomhed, som Embedet efter oldkirkl. Opfattelse stillede, som at bekæmpe det germanske Syn paa Ejendomsretten til K.godset og paa Besættelsen af K.embederne samt paa Tilsynet med dem. Til at fremme disse Formaal og den store Tanke om K.ns ydre Enhed kunde en ensartet K.-Organisation i ikke-autokefale Provinser tjene. — Allerede Gregor d. st. (II, 254), der fik det fornævnte vesterl. Skisma bilagt, arbejdede kraftig for K.enheden ved at bekæmpe Arianismen og knytte de germanske Rigers Bisper (især Frankrigs) nærmere til Rom; Tildelelsen af Palliet (III, 471) til Metropoliter (og enkelte fremragende Bisper) blev det ydre Tegn paa deres nøje Tilknytning til Paven. Hans Missionsplan m. H. t. Angelsakserne viser dog, at Provinsinddelingen og Metropolitstyret stod for ham som den normale og nødvendige Form for kirkl. Organisation (han tænkte sig England delt i 2 kirkl. Provinser, hver med 12 Bispedømmer). Paa denne som paa senere Missionsmarker (Tyskland, Norden osv.) blev endog K.-Organisationen i den Grad Hovedspørgsmaalet, at den overskygger det egtl. Missionsarbejde, forsaavidt som et mere eller mindre tvangsmæssigt gennemført Forbud mod Hedenskab og en ydre K.-Organisation gaar forud for den virkelig folkelige Tilegnelse af Evang. Men Organisationen mindede iøvrigt reelt kun lidt om de gl. kirkl. Tilstande. Da den angelsaksiske K. efter en Tids Vaklen 664 definitivt bøjede sig for rom.kat. Krdm (jfr. Keltisk K. II, 757 f.), var dens Bisper endnu væsentlig en Blanding af Hird- eller vandrende Miss.-Bisper. Theodor af Canterbury (IV, 537), den første Overbiskop, hele England anerkendte, fastslog vel faste Stiftsgrænser for Bispernes Virken, men adskillige engelske Bisper fik endnu ikke Sæde i Byer (først William Erobreren gennemførte denne Fastlandsordning). 735 fik den eng. K. sin endelige Provinsinddeling, idet York blev Metropoli for Landet N. for Humber (dog var Lichfield særlig Metropoli for Mercia 785-805, og Æ. af Canterbury har stadig Titel af Primas for den eng. K.). Men ogsaa i den fig. Tid havde K.n sit germansk folkelige Præg m. H. til Embedernes Besættelse, Lovgivningen for K.n og Retssagernes Afgørelse. — Heller ikke Bonifatius (I, 357) kunde gennemføre sine Bestræbelser for at organisere den østfrankiske K. under Metropolitstyre (og med kirkl. Synoder) i nøje Forbindelse med Pavestolen. En anden Vanskelighed, han (og andre Fastlandsbisper før ham) kæmpede mod, var de iro-

skotske Vandrebisper; den keltiske K. kendte ikke til Stiftsinddeling, og dens mange, udsendte Missionsbisper bragte i 7.—8. Aarh. ikke blot nyt kirkl. Liv, men ogsaa Forvirring i den kirkl. Orden paa Fastlandet. — Karl d. st. gennemførte vel en udpræget Metropolitordning i hele Frankerriget af H. til det kirkl. Tilsyn og Bodsvæsenet; men ogsaa han besatte Bispestolene, og der lovgaves for K.n paa blandede Rigsforsamlinger eller ved kgl. Kapitularer. Tendensen i den vigtige k.retslige Forfalskning fra o. 850, der gaar under Navnet Pseudo-Isidor (III, 659), og som skulde faa saa gennemgribende Betydning i Højmiddelalderen, blev derfor ikke blot den at ville frigøre Bisperne (og i det hele K.ns Mænd) fra verdslig Overhøjhed, men at frigøre dem fra Metropolitstyret, især ved at sikre dem direkte Appel til Paven og i det hele forny oldkirkl. Tankegang om K.ns Ordning og »Frihed«; med god Grund kaldte Hinkmar af Reims (II, 430) »Dekretalerne« for en »Musefælde for Metropoliter«. Fra 9. Aarh. er det iøvrigt, at Betegnelsen Æ. for Metropoliterne blev gængs i Vesten. — Oprettelsen af Bispesædet i Hamburg (831) som Ærkestol tyder paa sangvinske Forventninger om hurtig K.-Organisation i Norden; men de skuffedes, og gentagne Gange var det abnorme Ærkesæde uden Suffraganater i Fare; først 948 nævnes 3 Mænd som Bisper i Danmark; men om de virkelig har virket her, ved vi ikke sikkert. De ældste Bisper hos os har antagelig (selv om de er viet til bestemte Sæder, hvad ingenlunde gælder alle) virket som Missionsbisper paa ubestemte Omraader. Danmarks Forbindelse med England muliggjorde, mere end Hamburg-Bremens Virken, Organisationens Tilendebringelse. O. 1060 gennemførtes en endelig Stiftsdeling, men Vendsyssels Biskop (jfr. Vendelbo St. IV, 808) fik endnu ikke noget fast Sæde, og Bispen af Dalby (I, 586), altsaa et Landkloster (end og i Lunds umiddelbare Nærhed), synes nærmest at have været tænkt som Missionsbiskop for Sverige. Om Adalbert af Bremens Tanker om et nordisk Patriarkat jfr. I, 22. I Norge er de ældste Bisper afgjort Hird- og Missionsbisper; først o. 1070 sker det første Tilløb til virkelig Stiftsdeling; i Sverige tager det endnu længere Tid, før fast Stiftsdeling kan gennemføres. 1104 frigjordes Norden som særlig K.-Provins (med Lund som Ærkesæde); Hamburg-Bremens dav. skismatiske Stilling (jfr. Erik Ejegod I, 786) bidrog væsentlig hertil. Men først med de gregor. K.tankers Sejr sikres frie Bispevalg og egen kirkelig Retspleje (overalt i Norden har »Kristenretten« først været Del af den alm. verdslige Ret, og de kirkelige Sager afgjordes paa de alm. Ting). At sikre Bisperne effektiv Indflydelse paa Præstekaldelsen (III, 636) voldte ogsaa længe, paa Gr. af Egenkirkeejendomsteorien, store Vanskeligheder. — Middelalderens kirkl. Organisation kom dog efterhaanden regelmæssigt til at hvile paa Provinsinddelingen; men Provinserne blev paa Gr. af de histor. Forhold ved deres Tilblivelse af højst forsk. Omfang (Æ. af Mainz havde saaledes o. 1200 13 Suffraganer, Köln 5, Besançon 2; i Italien var saavel Provinser som Stifter gennemgaaende af ret ringe Omfang), og polit. Nydannelser bevirkede, at deres Omraade ingenlunde altid faldt sammen med polit. Landegrænser. Paven imødekommer flere Gange nationale Ønsker om egne Provinsers Oprettelse; Aar 1000 fik baade Polen sit særlige Ærkesæde i Gnesen (II, 229) og Ungarn sit i Gran (II, 247); fra det selvstændige nordiske Ærkesæde udskilles allerede 1153 Norge med Ærkestolen i Nidaros og 1164 Sverige med den i Uppsala (Lunds Æ. skulde dog vedblivende være Sveriges Primas og meddele Uppsalas Æ. Palliet). Enkelte Bispedømmer blev i Løbet af Middelalderen »exemte« ɔ: frigjort fra deres Provinser og stillet direkte under Paven.

5) Højmiddelalderen (især efter Investiturstridighederne II, 547) skabte et Universalteokrati med »kirkelig Frihed« i de gregorianske Tankers og den kanoniske Rets Billede; men Bispevalgene gik nu ikke over til Provinssynoder, men til det Domkapitel, der var paabudt oprettet overalt i Stifterne 1139 (jfr. Kapitel II, 724 f.); dog skulde Æ. en stadfæste Valget og indvie Bisperne. Hans Myndighed i Provinsen blev imidlertid mere og mere opfattet som en blot administrativ og dømmende Melleminstans mellem Kurien og de enkelte Stifter; alle vigtige Spørgsmaals Afgørelse reserverede Paven sig (1170 allerede f. E. Kanonisationen af Helgener). For at sikre sig lydige Tjenere krævede Paven, at de valgte Æ.er personlig eller ved særlig Sendefærd selv hentede Palliet (jfr. Visitatio liminum IV, 885); gennem udsendte Legater el. Nuntier greb han stadig ind i Provinsernes K.forhold; Provinssynoders Statuter skulde have pavelig Godkendelse. Pavens Hensyntagen til Statens eller de nationale Interesser ved Besættelsen af de høje K.-Embeder eller ved deres Administration var ofte ringe og kunde medføre alvorlige Kampe (jfr. f. E. Jens Grand II, 248). Selv i Tyskland, hvor Bisper og Æ.er havde store Rigslen, og siden 12. Aarh.s Slutning blev anerkendt som Fyrster i disse kirkl. Territorier (hvis Omraaders Grænser ingenlunde falder sammen med Stifternes) blev Beleningen (Investituren) en Formsag. (De »gejstlige Territorier« ophævedes først 1803 jfr. Deputationer III, 792). — Senmiddelalderen (efter Avignontiden) betegnes ved stadig større Indgreb i Provinsselvstændigheden og ved Kuriens finansielle Udbytning af Provinserne. Paven kræver Ret til Konfirmation af alle Bispevalg og forbigaar ved Provisioner (III, 615) Kapitlernes Valgret, og selv Æ.ernes gl. Ret til at indvie Suffraganerne tilsidesattes; deres administrative og dømmende Myndighed i Provinsen formindskes, saa Æ.en nærmest bliver *primus inter pares*. Samtidig knytter Prælaternes retssikrede polit. Stilling (for Danmarks Vedk. jfr. Art. Rigens Raad III, 790) dem nu nærmere til deres respektive Stater, men dette bidrog ogsaa til at verdsliggøre dem; de kirkl. Forretninger overlades ofte til særlige Viebisper (jfr. Titularbiskop IV, 584). »Reformkonciliernes« (III, 730) Raab om Reformation »paa Hoved og Lemmer« indeslutter da ogsaa Kravet om Nationalk.rnes delvise Frigørelse, og Tanken om at forny Æ.ernes større Myndighed optoges forbigaaende. Bortset fra de særlige Forhold, som Frankrigs »pragmatiske Sanktion« af 1438 (jfr. Gallikanisme II, 162) skabte, lykkedes det dog Pavemagten ved Afsluttelse

af særlige Konkordater i alt væsentligt at bevare sin kirkelige Magtstilling over Provinserne, til Reformationen foraarsagede det store Brud; selv Kravene om Indigenat for Bisper og Æ.er tilsidesattes til det sidste. — Efter Ref.en har især Tridentinerkonciliet (IV, 613) væsentlig bidraget til at skabe et Episkopat, der med fornyet Iver varetager deres kirkelige Opgaver. Men, skønt Tridentinerkonciliet indskærpede Pligten til at holde Provinssynoder, ophørte disse omtrent helt i 17. Aarh., og dermed bortfaldt i Praksis de Rettigheder for Æ.erne, der hængte sammen med Synoderne (samt Visitats i Provinsen). Endnu bestaar dog Æ.ens Ret til at modtage Klager over Bisper og til i visse Domssager at udgøre 2. Instans. Betydningsfuldest blev den Ret, Tridentinerkonciliet gav Æ.en til at oprette Præsteseminarier enten i Stifterne eller fælles for Provinsen. Af Æresforrettigheder bestaar stadig Retten til at bære Palliet i Kirkerne indenfor Provinsen paa visse Festdage samt til at lade bære et særligt Kors *(crux erecta s. gestatoria)* foran sig ved visse festlige Lejligheder (naar ikke en Kardinal er til Stede). — (Hatch, Organisation of the Early Chr. Churches, 1882[2] [tysk Udg. med A. Harnacks Excurser 1883]; K. Müller, Kirchengeschichte I[2], 1924-27, § 30 og 45; Milasch, Kirchenrecht der morgenländ. Kirche, 1905[2]; A. Diomedes Kyriakos, Gesch. der orient. Kirche, 1902; P. Hinschius, Das Kirchenrecht der Katholiken u. Protestanten I-VI, 1869 f.; A. Werminghoff, Verfassungsgesch. der deutschen Kirche im Mittelalter, 1913[2]; H. Holmquist, Kirkehistorie III, 1927, § 33-35 og 52; A. Taranger, Den angelsachsiske K.s Indflydelse paa den norske, 1890). *J. O. A.*

Ærkedegn, se Arkidiakon (I, 142), Provst (III, 616) og Kapitel (II, 724 f.).

Ærkeengle. Under denne Betegnelse sammenfattes en Række ret forsk. Fænomener, Engle, der ved særlig Kald el. Rang, ved at danne særligt Antal el. Klasse el. ved individuel Skildring hæver sig over Englenes 1000×1000 og 10000×10000 (Dan 7,10). Forestillingerne er paa Aabenbaringsrel.ens Grund vel baaret af Følelsen af forsk. Kald og Herlighed i det himmelske Gudsrige, men er ikke noget organisk Led af denne. — I israelitisk Rel., hvor Englelæren er tilbagetrædende, findes Rangforskel kun p. Gr. af Billedsproget (Jos. 5,13 ff.: Fyrsten over Jahvehs Hær). Serafer, Keruber (se disse og Rev. bibl. 1926) og Livsvæsenerne (Hes. 1 og 10) er ikke Engle. I Senjødedommen (Bousset, Rel. d. Judentums[3], S. 325 ff.; Felten i Neutestl. Zeitg. II, 75 ff.), hvor Dualisme, Opvaagnen af Polydæmonisme og fremmed Paavirkn. har skabt en udviklet Englelære, findes forsk. Forestillinger: [1])7 Engle, som træder frem for den Helliges Herlighed Ansigt (Tob. 12,15 [DO. 19] o. a. St.). 7-Tallet har man villet forklare ud fra de 7 babyl. Planetguder (som muligvis ligger bag Skildringen Hes. 9, hvor det dog er Mænd, ikke Engle) el. de pers. 6 Ameschaspentas, der omgiver Ahura Mazda (se Mazdaisme III, 204 og Zarathustra IV, 935), el. de 7 Øverster ved det persiske Hof, hvilket dog er usikkert p. Gr. af Tallets udstrakte Brug. Snarere stammer Betegnelsen: »som træder frem for Gud«, fra pers. Hofskik. Navnene paa de 7 nævnes Henok 20 Uriel, Rafael, Raguel, Mikael (Æresplads i Midten), Saraqiel, Gabriel, Remiel (4 Esr. 4,36: Jeremiel), se Zeitschr. f. alttestl. Wissensch. 39,255 ff. Lejlighedsvis forekommer 6 (f. E. Targum Jonatan 5 Mos. 34,6), fordi Gud er den 7. — [2]) 4 højeste Engle Henok 9,1; 40,2 ff. o. a.: Mikael, Rafael, Gabriel, Fanuel. De navngivne Engle spiller en af Tallet uafhængig Rolle, kaldes Fyrster (Dan. 10,13;12,1), og Rafael (i Tobit), Gabriel og Mikael synes ofte at erstatte Herrens Engel ɔ: være guddom. Hypostase. — [3]) Klasser ordnede i Række, der efterh. bliver et Hierarki. Henok 61,10 : 5: Keruber, Serafer, Ofanim, Magter, Herredømmer; slav. Henok 20,9: Ærkeengle, Kræfter, Herredømmer, Magter, Myndigheder, Keruber, Serafer, Troner, mangeøjede; Talmud har et Hierarki paa 10 Led. Andetsteds nævnes »Helligheds Engle« og »Ansigts Engle«. Keruber og Serafer regnes bl. Engle; ml. Ansigts(panim)Engle og Hjulene (ofanim) paa den guddom. Tronvogn, der var besat med Øjne (Hes. 1) synes der at være Sammenblanding. Vigtigst er det, at de abstrakte Klasser fremmer Sammenblandingen af Engle og kosmiske Principper (jfr. Vandenes Engel osv., filosofiseret Polydæmonisme), som Filo dog protesterer mod. — I Ny Test. findes de jødiske Forestillinger, men trængt tilbage. »Ærkeengel« (Jud. V. 9; 1 Thess. 4,16 [sædv. forklaret som Mikael, men efter Hen. 20,6 maaske Remiel]); Navnene: Gabriel (Luk. 1,19,26), Mikael (Joh. Aab. 12,7; Jud. V. 9), Ansigtsengle (Joh. Aab. 8; Lk. 1,19 jfr. Mt. 18,5). Paulus har de abstrakte Klasser (Rom. 8,38; 1 Kor. 15,24; Ef. 1,21; 3,10; Kol. 1,16; 2,10.15). — Gnostikerne spekulerede over Englemagterne (f. E. Irenæos: ctr. haer. II 30) og kombinerede det trinvise Hierarki, som dynamiske Kræfter, med Æonlæren. Hermas har muligvis dannet en ejendommelig Kristologi ved at stille Kristus nær Ærkeenglene. K.fædrene har ikke givet Englelæren nogen fremtrædende Plads. Clemens o. a. Alexandrinere paastod, fulgt af Chrysostomos, Hieronymus o. a., at alle Engle har samme Natur, de forsk. Navne skyldes kun det Arbejde, de udfører; Methodius o. a., at der var en metafysisk Forskel. Engleklasserne tælles og ordnes forskelligt. Et 9-delt Hierarki af Dionysios Areopagit (se I, 644) og Gregor d. St. (i noget anden Orden) faar Indflydelse. Syrerne regner flere Abstraktbegreber med: Herligheden, Lysene, Glæderne, og naar større Tal. (Se Art. Ange i Dict. Theol. cathol. I, 1923). *P. B.*

Ærkepræst, se Arkipresbyter (I, 142), jfr. Sogn (IV, 275).

Æselsdyrkelse, d. v. s. Tilbedelse af et Æsel som Guddom, var en Adfærd, som Hedningerne i Krdmmens første Aarh.r spottende tillagde de Kr.; de bedst kendte Vidnesbyrd derom er Tertullians Skildring (Apolog. Kap. 16, jfr. Ad nationes I, 11 ff.) og det i 1856 paa Palatinerhøjen fundne saakaldte Spotkrucifiks (IV, 309). I Forvejen var en lignende Beskyldning rettet mod Jøderne; i Contr. Apion. II, § 80 f. maa saaledes Josefus forsvare sine Landsmænd mod Apions taabelige Paastand om, at Jøderne havde anbragt et Æselshoved i deres Helligdom, hvilket skulde være blevet opdaget, da Antiochus Epifanes plyndrede Templet og

deri fandt et Æselshoved af Guld; en lignende Anklage rettes mod Jøderne af en Mand som Tacitus (Hist. V, 3 f.), hvad der foranlediger Tertullian til at benævne den romerske Historiker mendaciorum loquacissimus. Man forklarede Æ.ns Oprindelse deraf, at da Jøderne under Vandringen i Ørkenen led Tørst, fulgte de efter nogle Vildæsler, som kom fra Græsgangene og blev af disse Dyr ført til rigelige Vandkilder; men hvad der i Virkeligheden ligger til Grund for disse fuldkomment grundløse Beskyldninger, er ubekendt. *H. M.*

Æselsfest, Betegnelse for en af Middelalderens folkelig-kirkelige Fester i Frankrig, hvorved Æselet spillede en Hovedrolle p. Gr. af dette Dyrs lejlighedsvise Forekomst i Bibelen i Forbindelse med Messiasforestillinger (4 Mos. 22; Sak. 9,9; Mat, 21,1-11; Mark. 11,1-11; Luk. 19,29-38; Joh. 12,12-15). Festen havde den groteske Karakter, som Folket og den lavere Gejstlighed yndede, og holdt sig trods kirkl. Myndigheders Forbud helt op til Ref.s-Tiden. Paa de forsk. Steder havde Festen et forsk. Indhold; saaledes spillede i Rouen Bileams Æsel Hovedrollen, indført i Kirkerne sm. med Moses, Profeter, Vergil og Sibyller, varslende (ved en ml. dets Ben skjult Præst) om Messias' Komme. I Beauvais mindedes Flugten til Ægypten, og et Æsel, bærende en skøn Jomfru, indførtes i Kirken. Den til Festen hørende Messe afbrødes af Præsten eller Menigheden ved lystige Raab: I—A! el. Hin—ham! Andre Steder fejredes Indtoget i Jerusalem. Svarende til sit Indhold holdtes Festen til forsk. Tid (Juletiden el. Palmesøndag). Smlgn. iøvrigt Narrefest (III, 347); Børnefest (I, 441); Skolebiskop (IV, 223). (Du Cange, Glossarium under Festum asinorum [heri Festritualet for Rouen]; A. Walter, Das Eselfest i Cäcilienkalender, 1885; C. F. Flögel, Gesch. des Grotesk-Komischen, 1886 [heri Æselsvisen fra Beauvais]). *H. J. H.*

Æskil, se Eskil (I, 801).

Æthelberht, se Ethelbert (I, 811).

Æthelburh, se Ethelburga (I, 811).

Æthelnoth, Ærkebiskop af Canterbury 1028—38; var først Kap. hos Knud d. st. og siden Kongens vise og gode Raadgiver, til største Held baade for K.n og Folket. Han viede 1022 Roskildebispen Gerbrand (II, 196). *H. Ln.*

Æthelred. 1) **Æ. I**, Konge i Wessex 866—71, maatte ustandselig søge at afværge Danernes Angreb (indledet af Regnar Lodbrogs Sønner Ingvar og Hubba). I en blodig Kamp ved Aescedune sejrede Æ. og hans yngste Broder Ælfred (se Alfred I, 54) over Danerne, skønt Æ. havde ladet vente længe paa sig, fordi han for enhver Pris vilde høre Messen til Ende, inden han gik i Slag. Men kort efter led han gentagne Gange Nederlag. Broderen Ælfred efterfulgte ham som Konge. — 2) **Æ. II**, »den raadvilde«, Englands Konge 978—1016, yngste Søn af den dygtige Konge Eadgar, var som Statsmand og Kriger yderst uheldig. Svend Tjugeskæg hærgede og plyndrede, og alle Forsøg paa at holde Vikingerne borte ved Betaling af den bestandig højere opskruede »Danegæld« mislykkedes. Svend Tjugeskæg tog hele Landet 1013, og først efter Svends Død kunde den landflygtige Æ. vende hjem; han døde i London 1016. Æ.s Navn er knyttet til en meget omfattende Lovgivning i Dunstans og Æthelwolds Aand, hvorved man bl. a. søgte at højne Præstestandens Liv. Æ. tilsikrede Præsterne »Thans Ret baade i Livet og i Graven«, dersom de vilde leve i Cølibat. Det viste sig imidlertid, at det stærke Baand mellem Folket og dets Præster, som disses Ægteskab var Udtryk for, ikke saa let lod sig løse. Præsterne giftede sig i Æ.s Tid, som de havde gjort før, og de blev ved et Hundrede Aar endnu; det hjalp ikke en Gang, at et stort K.-møde i London 1129 bød alle Ærkedegne og Præster under Straf af Embedsfortabelse at skille sig ved deres Hustruer. En Del af Æ.s Love kom ud i Aarene 1008—14, og da Olaf Haraldssøn (den hl.), som 1013 blev døbt i Rouen, sluttede sig til Æ. og lærte hans Lovgivning at kende, fik denne siden stor Betydning for Norges K. Biskop Grimkels og Hellig Olafs »Kristenret« i Norge formedes efter angelsaks. Mønster. (Taranger, Den angelsaks. K.s Indflydelse paa den norske, 1890). *H. Ln.*

Æthelstan (Adalstein), angelsaks. Konge 924-40. Æ. var Søn af den energiske Eadward d. æ., som i Forstaaelse med sin heltemodige Søster, Merciens Dronning Æthelflede, med Held havde bekriget Normannernes »Femborge«. Ved sin vindende Personlighed og sin kongelige Gavmildhed knyttede Æ. fremragende nordiske Krigere til sig. Han udkæmpede 937 ved Brunanburh en af Vikingetidens berømteste Kampe, som for en Aarrække befriede Northumberland for de Danskes Vold, og blev som Sejrherre besunget i et prægtigt angelsaks. Kvad. For Miss.en i Norge fik han Betydning ved at være Fosterfader for Norges første kr. Konge Haakon den gode, »Adalsteinsfostri« (II, 318). *H. Ln.*

Æthelwold, angelsaks. Biskop, uddannet i Winchester, hvor han sm. med Dunstan (I, 688) blev præsteviet af Biskop Ælfheah I. 954 blev han Abbed i Abbingdon og fra 963—84 Biskop i Winchester. Med den fromme og virksomme Kong Eadgars Hjælp fik han genrejst o. 40 Klostre, som laa i Ruiner i Danelagen, deribl. Ely og Thorney, hvis Abbed, Godeman, udførte det pragtfulde, endnu bevarede Haandskrift »Æthelwolds Benedictionale«. Æ. havde allerede som Abbed oversat Benedikts Regel paa Angelsaksisk, og hans Hovedopgave som Biskop blev at gennemføre Regelen i Englands K. Han udjog af Winchester Kathedralen alle de høje verdsligsindede gifte Kanniker, som lod Tjenesten besørge af ligegyldige Vikarer, og indsatte Munke i deres Sted. Ude i Landsbyerne holdt de gifte Præster derimod Stillingen; og efter Eadgars Død 975 rykkede ogsaa de forjagne høje Herrer ind i deres forrige Embeder. Abbed Ælfric og Ærkebiskop Ælfheah blev Æ.s navnkundigste Disciple. (Taranger, Den angelsaks. K.s Indflydelse paa den norske, 1890, S. 93 f.). *H. Ln.*

Æthelwulf, Konge i Wessex 839-59, værgede tappert Landet mod de danske Vikingers Indfald. Da Vikingerne under Høvdingen Rørik havde plyndret London og Canterbury, lykkedes det Æ. og hans Søn Æthelbald at slaa Danskerne gentagne Gange, men de kunde dog ikke hindre dem i tilsidst at tage Vinterkvarter paa Øen Thanet og saaledes for Alvor bide

sig fast i Landet. Æ. sendte 853 sin yngste Søn Ælfred (se Alfred I, 54) til Rom, hvor Leo IV konfirmerede ham og salvede ham til Konge. Ved Sønnens lykkelige Hjemkomst skænkede Æ. til K.n 1/10 af alt sit Krongods og ordnede Fattigpleje i hele Landet. Derefter rejste Æ. selv til Rom med overvættes rige Gaver til Benedict III, hos hvem han tilligemed sin Søn blev et helt Aar. Paa Hjemrejsen ægtede han Karl d. skaldedes purunge Datter Judith. Sine sidste to Aar levede han i Kent nærmest som sin Søn Æthelbalds Underkonge. Ved Faderens Død 858 tog Sønnen sin Stedmoder Judith til Ægte, hvilket vakte stor Forargelse; kun Biskop Swithun i Winchester synes ikke at have gjort Indsigelse; men i Winchester havde Æ. ogsaa valgt at blive begravet. *H. Ln.*

Æthiopien (= Abessinien, se I, 14 ff.). **Mission**: Fra 1830 til 1843 gjorde C. M. S. i en polit. urolig Tid (Borgerkrig) et Miss.-Forsøg ved saa betydelige Mænd som den senere Biskop af Jerusalem, Samuel Gobat, Sprogforskeren Isenberg og den geniale Miss.-Pionér Dr. Krapf. Forsøget bragte dog kun videnskabelige Resultater (fremragende sproglige Arbejder). — Fra 1855 gjorde man et nyt Miss.-Forsøg, denne Gang med fire Sct. Chrischona Brødre under Ledelse af Martin Flad. Kong Theodorus havde Brug for Vaabensmede og Ammunitionsarbejdere, og det var i denne Egenskab, de fire Brødre, samt efter dem fire til, fik Adgang til Landet. Kongen fandt sig vel i, at de drev lidt Skolemiss. ved Siden af deres Haandværk, men undte dem hverken Tid eller Lejlighed til egentligt Evangelisationsarbejde. Eet udrettede Flad dog for Guds Rige: han fik med Hjælp af London Jødemissionsselsk. og det skotske Jødemissionsselsk. et Arbejde i Gang bl. abessinske Jøder, »Falascher« kaldet. Men Krigen med England og en efterfølgende Hungersnød reducerede Miss.ens Resultater til et Minimum. — Siden 1866 arbejder »Svenska Fosterlandsstiftelsen« i A.; fra 1866-70 bl. Kunamafolket, et hedensk Folk i det nordvestlige A. ved den ægyptiske Grænse. Denne Miss. maatte opgives. Saa trak Miss.en sig ned til det nedre Massaua ved Kysten af det røde Hav. Herfra udbredte den sig, efter at Kystlandet var bleven italiensk Koloni (1885, Erythræa), ind i Landet, anlagde 1891-92 tre Stationer i Provinsen Hamassen (deribl. Asmara, Hovedstaden i den italienske Koloni), hvor de arbejder bl. de abessiniske Kristne (Monofysiter). Ogsaa bl. Gallaerne i Syd er et lille Arbejde i Gang. Men det er ikke lykkedes de svenske Missionærer at faa fast Fod i Landets Hjærte.

Fr. S.

Ø.

Ø, Kloster for Nonner af Benediktinerordenen, beliggende paa Øland i Limfjorden (Hjørring Amt, Øster-Han Herred), der nu er landfast nordtil, men forhen var Ø (deraf Klostrets Navn, *insula*). Ø oprettedes sidst i 12. Aarh. af Biskop Tyge af Børglum (IV, 655), der gav Klostret sit Familiegods paa Øland, men først o. 100 Aar efter Grundlæggelsen forekommer Navnet i Dokumenter. Det erhvervede efterhaanden store Ejendomme i Vendsyssel, Salling og paa Mors, modtog oftere kgl. Stadfæstelse paa Privilegier og endnu 1486 pavelig Bekræftelse. De sidste Børglumbisper (se Niels Styggesen Rosenkrantz III, 822 og Styge Krumpen II, 869) foer saa ilde med Klostret, at der kun skal have været 3 Nonner tilbage i 1536. 1542 kom Ø i den tidligere Odensebisp Knud Gyldenstjernes (II, 311) Besiddelse som Pantelen, og endnu 1559 hævdedes hans Forpligtelse til at underholde Klosterjomfruerne. Siden gik Ø over til Frands Banner, efter hvis Hustru Anna Oxe det indtil Nutiden kaldes Oksholm. Denne Gaards Nordfløj dannes af Ø Klosterkirke, et anseligt Kirkerum med 5 højthvælvede Krydshvælvinger, Skib og Kor ud i eet og en ejendommelig trekantet Korafslutning. Til et lavt nordre Sideskib har i Klostrets Tid svaret en søndre, nu nedbrudt Klostergang. Den nuv. Murstenskirke maa stamme fra Tiden omkr. 1500, af den opr. Kirke er faa Rester fundet. Hovedskibets Vestparti har haft to Stokværk, det øverste som Nonnekor, der har haft Forbindelse med Klosteromgangen. Iøvrigt er Vinduer, Døre, Buer o. l. stærkt omsatte. Et smukt gotisk Monstranshus og et Røgelsekar findes i Kirken, hvis gl. Klokke er i Nationalmusæet. En Del senere, adelige Kister og Epitafier forefindes. I Gaarden Oksholms to øvrige Længer stammer betydelige Dele fra den seneste Middelalder. (Daugaard, Om de dske Klostre i Middelalderen, 1830, S. 338; Ny k.hist.Saml. II, 330 f.; Acta pontificum danica IV, S. 125 og 362 f.; Trap, Danmark V^4, S. 273 f.). *H. J. H.*

Oecolampadius, Johannes, Basels Reformator, f. 1482 i Weinsberg i daværende Pfaltz i et formuende Borgerhjem, d. 1531. Oe. studerede først efter Faderens Ønske Jura, bl. a. i Bologna, men droges til Teol.en, kom 1499 til Heidelberg og fik her ogsaa Humanisten Wimpfeling (IV, 870) til Lærer. Victorinernes (IV, 849) og Gersons (II, 206) Mystik drog ham mere end Skolastiken; som from Katolik blev han 1503 Baccalaureus og fik snart et Præbende (Weinsberg). 1512 udkom nogle Prædikener, holdte af Oe. i Weinsberg; 1513 indskreves han ved Univ. i Tübingen, hvor han fik Melanchthon (III, 212) til Studiefælle. Deres Venskab bestod hele Livet. 1514 vendte han tilbage til Heidelberg, men kaldedes allerede 1515 af Capito (I, 472) som Prædikant til Basel. Her knyttede Erasmus (I, 781) ham snart til sig som Medarbejder ved Udgaven af det græske Ny Test., men en ukendt Foranledning førte ham snart tilbage til Weinsberg, hvor han prædikede i kat.-mystisk Aand med sædelige Reformkrav omtrent i Savonarolas (IV, 61) Stil. 1518 var Reuchlin (III, 771) ved at skaffe ham Kaldelse til Prof. i Hebraisk i Wallenberg, men i Stedet førte Erasmus ham atter til Basel til Arbejdet med 2. Udg. af Ny Test. Sine lærde Studier fortsatte han og blev 1518 Dr. theol., men der var noget ustadigt over hans Liv. 1518 kaldedes han til Prædikant i Augsburg, hvorved han blev fri for den trykkende Afhængighed af Erasmus, men ogsaa nødtes til at tage Stilling til det luth. Røre. Han droges mod Luther og skrev et Stridsskrift mod Eck (I, 708), men overraskede 1520 sine reformatoriske Venner ved at indtræde i Birgittinerklostret Altenmünster ved Augsburg. Ærligt stræbte han at være en god Munk, men førtes just derved til den Krise, der helt skilte ham fra hans Kirke. 1521 udtalte han sig aabent for Luther og forlod Aaret efter Klostret som begyndende Reformator. Han fandt Tilflugt som Slotskap. hos Sickingen (IV, 175) paa Ebernburg, hvor han holdt Messe paa Tysk og prædikede evangelisk, dog uden at føle sig tilpas her. 1522 modtog han med Glæde en Kaldelse til Basel, hvor en Ref.s-Bevægelse allerede var rejst ved Wilh. Röubli's fyrige Agitation. Det blev Oe.s Fortjeneste at uddybe og gennemføre denne, da Röubli 1522 var ble-

vet fordrevet. Oe. udnævntes 1523 af Raadet til Lektor ved Højskolen. Vistnok mødte han fra denne og fra Erasmus Modstand, men Folket trængtes om hans Forelæsninger, og Zwingli optraadte fra Zürich som hans Forsvarer. Oe., som altid behøvede nogen at støtte sig til, gled stadig mere bort fra den fjærne Luther over til den nærmere Zwingli. Da denne havde Held med Disputationen i Zürich 1523, anordnede Oe. en lignende i Basel s. A., hvorved han sejrede. En ny Disputation 1524 styrkede hans og de Evangeliskes Position, han blev Prædikant ved St. Martin og gennemførte 1524-26 tysk Messe under begge Skikkelser og tysk Ps.sang. Til den fremvoksende Døberbevægelse havde Oe. ligesom Zwingli i Beg. staaet ret venligt og udtalt sin Tvivl om Barnedaaben, men frastødtes af Døbernes voksende Radikalisme; 1525 indtraadte et fuldstændigt Brud. Samtidig inddroges Oe. i Nadverstriden. Det var ham, der først skaffede Zwingli Hollænderen Hoëns Løsen: Hoc est = hoc significat, samt Karlstadts (II, 733) Skrifter. Da disse fremkaldte et Skisma bl. de Evangeliske i Basel, udgav Oe. 1525 et Skrift, De genuina verborum Dom. . . . expositio, der trods sit Maadehold (den s. k. tropiske, symbolske Opfattelse af Nadveren) skærpede Modsætningerne. Selv den milde Oe. lod sig forlede til at kalde Luther »den sachsiske Afgud«. Luther og Brenz (I, 385) svarede, Basels Raad forkastede Oe.s Skrift, og hans Stilling i Byen syntes brudt. Dertil kom den kat. Reaktion i Schweiz og Baden-Disputationen, hvor Zwingli holdt sig borte og Oe. maatte føre hele Kampen, maaske ikke fuldtud heldigt. Men de sejrende Katolikers Overmod fik Raadet i Basel til at værne Oe. og yderligere drive paa Ref.en. Oe. tog, under Erasmus' Haan, det Skridt at gifte sig (med en Enke, Wibrandis Keller, der efter hans Død blev gift med Capito og senere med Bucer). Efter et Par Aars ophidsede Kævlerier ml. de gammeltroende og de Evangeliske, med Folkeopløb og Billedstorme, afgjorde en Revolution i Beg. af 1529 Ref.ens fulde Sejr, evang. Gudstjeneste indførtes, Oe. blev første evang. Spr. og skabte s. A. den nye Kordning for Basels reformerede K. Nadverstriden førtes s. A. frem til Rel.s-Samtalen i Marburg, hvor Oe. i de første Dage tog virksom, men ikke betydende Del. Hans senere Skrifter tilstræber en Udjævning med det luth. Stade, hvad Zwingli dog hindrede. Selv om Oe. i de sidste Aar regnedes for Zwinglis Sidemand i schweizisk Ref., er hans Skrifter kun lidet originale. Antitrinitarierne voldte ham stadig mere Uro; han afviste Servet (IV, 162), der forelagde ham sit Skrift »De Trinitatis erroribus«, men saa høfligt, at han skarpt angrebes af sine Venner. Dette, i Forb. med Zwinglis Død, tog hans sidste Kræfter. (Oe.s Breve udgaves af Capito 1536. Hans Skrifter opregnes bl. a. i Leu, Helvet. Lexicon XIV. Hagenbach, Joh. Oek. u. Oswald Myconius, die Reformatoren Basels. Leben u. ausgew. Schriften, 1859; Th. Burckhardt-Biedermann, Oe.s Person u. Wirksamkeit i Theol Zeitsch. aus der Schweiz, 1893; W. Hadorn, Kirchengesch. der Schweiz, 1907; Egli, Schweiz. Ref.s-Gesch., 1910; W. Köhler, Luther u. Zwingli, 1924; R. Wackernagel, Gesch. der Stadt Basel II, 1924 [betydningsfuld]). *Hj. H.*

Oeconomicus status, se Status (IV, 335) og Standens kristelige Betydning (IV, 314 f.).

Ödmann, Samuel, svensk Teolog og Ps.digter f. Juledag 1750 i Växjö, d. 2. Okt. 1829. Ö. blev Stud. i Uppsala 1768, Fil.-Kand. 1772, præsteviet 1773 og derpaa i 17 Aar Skolelærer paa Ingarö i Stockholms Skærgaard, 1790 Spr. i Gl. Uppsala, s. A. teol. Adjunkt, 1806 Prof. og Direktor ved Præsteseminariet. Sin Barndom og Skoletid har Ö. skildret i »Hågkomster från hembygden och skolan«, et af sv. Lit.s klassiske Værker. Som Stud. var han bl. Linnés Disciple, ansaas for en udmærket Botaniker og vandt international Berømmelse indenfor Ornitologien. 1780 angrebes han af Skærgaards-Koldfeber, der mærkede ham for Livet, men lige til sin Død kunde han dog virke som Prof. paa mange Omraader. Sit sidste Tiaar anvendte han til at bekæmpe Nyromantikens Dunkelhed og »forvovne Spekulation«. De naturvidensk. Studier var for Ö. kun en Etappe; som saa mange i den økonomiske Periode gik han fra den exakte Videnskab. videre til Teol.en, især Eksegese. Sm. med Tingstadius (IV, 581) og Jonas Hallenberg var han grundigt uddannet i den ypperlige Orientalist Karl Aurivillius' Skole; sit ekseget. Totalsyn havde han fra Hugo Grotius (II, 267), indenfor gl. testlig Forskning fulgte han gærne J. D. Michaelis (III, 247), paa nytestl. Omraade havde han sin filolog. Indstilling efter J. A. Ernesti (I, 796). Direkte Forbilleder erkendte han selv i Olov Celsius (»Hierobotanicon«) og Franskmanden Samuel Bochart. Ö.s eksegetiske Hovedarbejder er »Strödda samlingar i Naturkunnighet till den heliga Skrifts upplysning« (1785-94) og »Strødda Försök över Nya Testamentets heliga Skrifter« (1805-22); i sidstnævnte kommer hans ret moderate Neologi (III, 358) til Udtryk. Værket fik stor Udbredelse og har sikkert dæmmet op for Eksegesens Radikalisering i Sverige. — Som Ps.digter var Ö. højt skattet af Samtiden; i formelt fejlfri og sangbare Strofer gav han Udtryk for Oplysningstidens Forsynstro og Naturfølelse. Selv vurderede han ikke sin poetiske Evne højt; han savnede lyrisk Begavelse. Hans mest kendte Ps.r er Nr. 14 og 384 i den wallinske Ps.bog (IV, 767). — Sine homiletiske Forbilleder søger Ö. i Frankrig og især i England, hvorfra den af ham højt skattede Mosheim (III, 298) havde faaet stærke Impulser. Den Wolff'ske Skoles Prædikenform var ham vederstyggelig, Oplysningens ofte banale Forkyndelse ligesaa; Lehnberg (III, 35) tog han Afstand fra. Kriteriet paa en god Prædiken var: bibelsk i Begrundelse, koncis og klar i Stil, logisk i Disposition. De Aar, hvor han ledede Præsteuddannelsen, var — vistnok dog uden hans Skyld — ikke nogen Glanstid for Homiletiken. (F. Böök, S. Ö. [i Svenska litteraturens historia]; P. Wieselgrens Levnedstegning i Biogr. lex.; H. Wijkmark, S. Ö., 1923; samme, S. Ö.s skrifter och brev, 1926). *H. Wj.*

Ögmundsson, Jón, se Jón Øgmundsson (II, 671).

Ögmundur Pálsson, sidste kat. Bisp i Skaalholt (IV, 208 f.), se Pálsson (III, 473).

Oehler, Gustav Friedrich, tysk protest. gl.testlig Teolog, f. 10. Juni 1812 i Ebingen, Württemberg, d. i Tübingen 19. Febr. 1872. Oe. var 1834-37 Lærer ved Missionshuset i Basel, blev 1837 Dr. phil. og Repetent i Tübingen, 1840-45 Prof. ved Seminariet i Schöntal og Præst ssteds, 1845-52 Prof. i Breslau, 1852 til sin Død Stiftsefor og Prof. i gl. Test. og Symbolik i Tübingen. Oe.s Fromhed forenede sydtysk subjektivistisk Pietisme med afgjort Lutherdom (i Breslau ivrig for den evang. luth. Provinsforening), han virkede i Breslau og Tübingen som Modvægt mod Fakultetets noget rationalistiske Præg. Hans Fag var gl. testlig Teol.; 1840 udgav han Steudels Forelæsn. derover, 1845 »Prolegomena zur Theol. des A.T.s«, 1873 udkom hans »Theol. des A.T.s«. For Oe. er Aabenbaringen en sukcessiv Udfoldelse af Guds Frelsesplan, Fremstillingen maa være genetisk og vise Guds Førelse, der betinger Læren; den skrider frem i 3 Afsnit: Mosaisme, Profetisme og gl.testlig Visdom, medens Apokryferne udelukkes, da de viser en ikke-organisk Udvikling af Rel.en. Oe. anerkender Litterærkritiks Berettigelse (Kilder i Pentatevken, Devterojesaja, Daniel i Makkabæertiden), men er overvejende konservativ. Hans Symbolik udkom 1876. (Knapp i RE³ XIV; J. C. Jacobsen, Om den gl. testl. Theol., 1912, 56-58). *P. B.*

Oehlereich, Bernhard, svensk-tysk Teolog, f. 1626 i Itzehoe, d. 1686. Oe. studerede i Kbhvn fra 1642, siden i Udlandet, hvor han 1646 blev Mag. i Rostock, blev 1651 Spr. i Åsum-Skepperslev i Skaane og 1664 tillige Hofprædikant hos Enkedronning Hedevig Eleonore. I Samarbejde med Magnus Gabriel de la Gardie lykkedes det 1668 Oe. at faa et Univ. oprettet i Lund. Selv blev han her Prokansler og Prof. theol. Dr. theol. var han allerede blevet i Greifswald 1665. Paa Gr. af bitre Stridigheder med Biskop P. P. Vinstrup (IV, 879) maatte Oe. trække sig tilbage 1671 og blev 1672 Pastor primarius ved St. Petri Kirke i Bremen. Oe. udmærkede sig ved Veltalenhed, Lærdom og et ualmindeligt Administrationstalent. (Cawallin, Lunds Stifts Herdaminne V, 146 f.; Moller, Cimbria litt. I). *B. K.*

Øjne. Onde. Naar i Matth. 20,15 Vingaardens Herre siger til den knurrende Arbejder: Er dit Øje ondt, fordi jeg er god? betyder o. Ø. her at have et misundeligt Hjerte. I Mark. 7,22 nævner Jesus o. Ø., jævnsides med Hor og Tyveri og Mord, ml. de onde Ting, som udgaar fra det onde Hjerte. I 5 Mos. 15,9 advares mod at være haardhjærtet og se med o. Ø. paa den fattige, saa man ikke giver ham noget; og i Ordsp. 23.6 siges, at en Mand af den Slags er det ikke godt at sidde til Bords med; han siger nok: spis og drik; men han mener det ikke ærligt; den Bid Brød, man faar, maa spyttes ud igen. — Efterhaanden som i Middelalderen Troen paa Hekse (II, 377) bredte sig, mægtigt tilskyndet ved Innocents VIII's Bulle Summis desiderantes af 1484, greb bl. meget andet ogsaa Angsten for o. Ø. uhyggeligt om sig. Martin Luther hørte som Dreng af sin Moder, hvordan hun var bleven plaget af en Heks i Nabolaget og maatte holde gode Miner med denne, da Heksen var i Stand til at se paa Børnene med o. Ø., saa de skreg sig til Døde. Og lige op imod vore Dage har man paa Landet været betænkt paa at vogte sig vel for o. Ø. under forsk. huslige Sysler. Der maatte ikke blot slaas Kors for Bagerovnen, inden det første Brød sattes ind i den aabne Ovn, men ogsaa nøje passes paa, at ingen fremmed kom til at se ind i Ovnen; thi han eller hun kunde maaske have et »ondt Øjesyn«, og saa vilde hele Bægten dærves. I lige Maade maatte der ved Brygning af Øl passes paa, naar Urten var øst i Karret og Gæren sat til, at det hele holdtes skjult; en Øldug (Lagen) lagdes over, saa ingen fremmed kunde se det; thi skete det, at en fremmed kom ind, som havde o. Ø., vilde Øllet koge over af Karret og spildes. (H. F. Feilberg, Dansk Bondeliv, 1898, 73.80). *H. Ln.*

Økonomos (Οἰκονόμος, Ikonomos) **Konstantinos**, nygræsk Prædikant og Videnskabsmand, f. 8. Sept. 1780, d. 20. Marts 1857 i Athen. Ø. blev Præst i Thessalien 1805 og 1809 Lærer i Filos. og Retorik i Smyrna; men da Skolen her blev ophævet 1819, blev Ø. kaldet til Konstantinopel af Patriarken Grigorios V. Efter Grigorios' Mord 1821 flygtede Ø. til Odessa, hvor han holdt en berømt Ligtale over Patriarken. Senere blev han af Alexander I kaldet til Leningrad, hvor han virkede som Prædikant. Efter at have besøgt flere europæiske Lande vendte Ø. tilbage og boede sine sidste Aar i Athen. 1813 udgav Ø. sit teol. Hovedværk, κατήχησις ἢ ὀρθόδοξος διδασκαλία τῆς χριστιανικῆς πίστεως, hvor han slutter sig nær til de paulinske Tanker særlig om Synd og Naade. Ø. skrev ogsaa lit. og sproglige Værker, saaledes om Slægtskabet ml. det græske og det slaviske Sprog. Ø. var stærkt konservativ. Hans Arbejde gik ud paa at bevare den ortodokse K. for den moderne Oplysning, som den sikkert heller ikke kunde optage i sig uden at gaa til Grunde. (En Biografi af Tischendorf findes i Augsburger »Allg. Zeit.« for 10. April 1857; Holmquist, Kirkehist. III, dsk Overs., 1927, S. 150 f. og 157 f.). *S. H.*

Økumenios, Biskop i Trikka i Thessalien i 7. Aarh. Tidligere dateredes Ø. o. 1000, og man tillagde ham Kommentarer til Acta, Pauli Breve og de kat. Breve (udgivet i Verona 1532 af Donatus) samt nogle Skolier til Johannes' Aabenbaring (udgivet i Cramers Catenae graec. patrum in N. T., VIII, 1840, 497-582). Nyt Lys bragte først Diekamps Fund 1901 af en udførlig Apokalypsekommentar af Ø. i et neapolitansk Haandskrift. Herefter maa Ø.s Levetid sættes o. 350 Aar tidligere; han har sikkert tjent Arethas (I, 136) og maaske Andreas (I, 86) som Kilde til deres Kommentarer til Johannes' Aabenbaring. De af Cramer udgivne Skolier er kun Excerpter af Andreas' Kommentar, og de øvrige, ovennævnte Fortolkningers Uægthed kan nu betragtes som godtgjort. Den af Diekamp lovede Udgave af Apokalypsekommentaren har endnu (1927) ikke set Lyset. (Diekamp, Mittheilungen über den neuaufgefundenen Commentar des Oe. zur Apok. i Sitzungsberichte d. Akad. d. Wiss. z. Berlin. 1901, 1046 ff.). *P. O.*

Økumenisk Patriark, se Patriarker (III, 494).

Økumeniske Synoder, se Synoder (IV. 464, især 465 a og 466 b f.). Om Nutidens økume-

niske Bestræbelser i Kristenheden, se Supplementet.

Øllgaard, Nicolai Esmark, dsk Biskop, f. 1775, d. 1863. Ø. dimitteredes privat til Univ. 1792, blev cand. theol. 1796, studerede i Kiel og Göttingen 1799-1800, blev derpaa Præst ved Frederiks Hospital 1801, var Feltpræst og -provst 1805-1807, blev Præst ved Citadellet 1808, Slotspræst til Fredensborg og Amtsprovst 1811, Spr. ved Trinitatis Kirke i Kbhvn 1824, Biskop i Viborg 1830, tog sin Afsked 1854. 1836, 1838 og 1840 var Ø. Medl. af den nørrejydske Stænderforsamling og indbragte som saadan med flere andre et Forslag om Højtidsofrets Afløsning, men optraadte siden som Modstander af den Lov, som 1842 blev Frugten heraf. Ø., der var meget yndet ved Hoffet, roses for sine betydelige Prædikegaver og for sit kr. Sindelag. Som Biskop var han en stille Mand, udmærket ved besindigt Kirkestyre. I Litteraturen er han kun optraadt med nogle Taler og en Biografi af P. Foersom 1819. (K.hist. Saml. 3. R. II, 423; G. P. Brammers Ungdomsliv, 1884, S. 26; Nogle Blade af J. P. Mynsters Liv og Tid, 1875, S. 263). *B. K.*

Ølver paa Egg, Fører for de hedenske Trønder, der samledes til Blot ved Gudehovet i Mæren (overfor St. Klemenskirken ved Nidelven). Olav d. hl. (III, 424 f.) overfaldt med 5 Skibe og 300 Mand Almuen, der her var samlet til Vaarblot, fældede Ølver og tvang Bønderne til Daab.

Øm Kloster (nu Emborg), Cistercienserabbedi paa Nordsiden af Mossø, Rye Sogn, Tyrsting Herred, Aarhus Amt, er takket være Bevarelsen af flere middelalderlige Efterladenskaber (baade literære og jordfaste) bedre kendt end noget andet dsk Kloster. Paa Initiativ af Eskil af Aarhus (I, 801) søgte Munke fra Vitskøl (IV, 889) først at oprette Kloster i Sabro (IV, 7), derpaa i Sminge (IV, 264); siden hjalp Aarhusbispen Svend (IV, 426) dem til at omdanne Benediktinerklostret i Venge (IV, 812), som de dog 1168 forlod for at erstatte Benediktinerne paa Kalvø i Skanderborgsø (om dette se C. M. Smith, Borgholm og Klosterø i Aarbøger udg. af hist. Samf. for Aarhus Stift, 1926, S. 178), indtil de endelig 1172 grundede Ø. Kl. paa Tangen ml. Mossø og Gudensø, som de dog snart af Forsvarshensyn ved Gravning gjorde til en Ø (Klostrets lat. Navn er *cara insula*). Fra Ø.s første Glanstid og begyndende Trængselstid haves en interessant Krønike (Originalmanuskript paa Univ.biblioteket). Aarhusbispen Svend var dets store Velgører og begravedes 1191 i Klosterkirken; den berømte Gunner (II, 306) var først som Abbed (1216-22), siden som Viborgbisp Klostret en god Mand. Under Abbederne Bo og Ture plagedes Klostret af en bitter Strid med Aarhusbispen Tyge (IV, 655). Stridens Udgang kendes ikke, da Krøniken just afbrydes lige foran dens Afslutning. Klostrets Gods blev rundt om i Jylland, ogsaa i fl. Byer, overmaade stort, saa at det var bl. Landets rigeste Klostre. Efter Ref.en fik Sorøabbeden Henrik Tornekrans (IV, 597) ogsaa Ø. under sig, men Munke fandtes endnu, da Frederik II 1561 lod »Emsborg Kirke med Søvnhus, Omgang og andre unyttige Huse« nedbryde. Materialerne prammedes til Skanderborg, hvor nye Undersøgelser (se ovennævnte Afhdl. af Smith) har konstateret mange Rester. Den blomstrende Skole ophævedes, men Gods lagdes i Stedet til Aarhus Skole. — Gentagne Udgravninger i nyeste Tid har fremdraget saa store Rester, at Klosteranlægget maa siges at være særdeles vel kendt. Af de ældste Bygninger er intet bevaret; allerede 1257 maatte en ny Kirke opføres; denne var Nordfløj i den nordligste af de to Gaarde (Fratergaarden), en treskibet, krydshvælvet Korskirke med 4kantet Kor, ikke saa anseligt som i Vitskølkirken, og vistnok med Taarn. Talrige Grave, i Middelalderens Stensætning, er fundne, hvoraf nogle med Sandsynlighed kan personfæstes (tildels ved Lægeundersøgelse af Skeletterne). Omkring Fratergaarden har videre ligget Sakristi, Kapitelsal, Dormitorium m. m. Omkring den sydlige Gaard har ligget Køkken, Bagers, Refektorium m. m. Paa Tomten er oprettet et lille Museum. (Ø. Klosterkrønike er overs. af J. Olrik i Aarbøger udg. af hist. Samf. for Aarhus Stift, 1912; Viborgbispen Gunners Levned, overs. af Hans Olrik, 1892. Se endvidere: Daugaard, Om de dske Klostre, 1830, S. 408 f.; F. Kerff, Ø. Klosters sidste Dage i Aarb. for Aarhus Stift, 1918, S. 96 f.; ssteds, Sommermødet i Emborg og Rye, S. 141 f.; Isager, Et Par Skeletfund i Ugeskrift f. Læger, 1917, Nr. 17; C. M. Smith, Ø. Kloster, Vejledning for Besøgende, 1924; Henry Petersen, Ø. Klosters Fejde i hist. Archiv, 1870, S. 1; A. D. Jørgensen i Aarb. f. nord. Oldk., 1879, S. 111; K.hist. Saml. 3. R. III, S. 94). *H. J. H.*

Ørkenvandringen. Efter 2. og 4. Mosebogs Beretning drog Israelitterne efter Overgangen over det røde Hav (2 Mos. 14-15) gennem Ørkenstrækninger, slog Amalekitterne i Refidim (2 Mos. 17,8 ff.) og kom til det hl. Bjærg, som Kilderne J og P kalder Sinai, E og D Horeb (2 Mos. 19,1); her aabenbarede Gud sig (2 Mos. 19), Pagten sluttedes (2 Mos. 24), og Jitro ordnede Retsplejen (2 Mos. 18, jfr. v. 5); til Sinaiopholdet knytter 2 Mos. 32-34 yderligere Fortællinger, bl. a. om Guldkalven og Mødeteltet, samt store Lovsamlinger, der bryder Traaden. Befalingen til Opbrud 2 Mos. 33,1 udføres først 4 Mos. 10,11 ff. Folket knurrer gentagne Gange mod Herren, forsørges af Gud med Manna og Vagtler (4 Mos. 11) og Vand (4 Mos. 20; Undere, der fra andre Kilder urigtigt — jfr. 2 Mos, 16,34 og den Omstændighed, at Meriba vel er nær Qadesh — er anbragt før Sinaiopholdet, 2 Mos. 16 og 17,1 ff.; andre providentielle Undere 5 Mos. 8.4) og kommer til Qadesh. Herfra (efter JE, efter P: fra Paran) sendes Spejdere til Sydkanaan; men Folket slaas tilbage og drager atter mod Syd mod den ælanitiske Havbugt (4 Mos. 13-14; 4 Mos 21,1 ff. se nedenfor). Afviste af Edom drager det Syd og Øst om dette Folk (4 Mos. 20,14 ff.-21,4, men efter 5 Mos. 2,4 gennem Edom), der ikke synes at have boet saa langt mod Syd som senere, og gennem Moab (4 Mos. 21,10 ff. er en gammel Fortegnelse over de sidste Stationer), slaar Emoriterkongen Sichon (4 Mos. 21,21 ff.) og Basans Konge Og (4 Mos. 21,33 ff.), medens Moabs Konge Balak forgæves søger at bevæge Bileam til at forbande det af Gud velsignede Folk (4 Mos. 22-24). I Shittim forledte de moabitiske (efter 4 Mos.

31,16 dog: midjanitiske) Kvinder Israelitterne til Frafald (4 Mos. 25). Josva indsattes (4 Mos. 27), og Moses døde (5 Mos. 34). — Stoffet stammer fra forsk. Kilder: J, E, P og lejlighedsvis D, der viser indbyrdes forsk. Syn og Uoverensstemmelser. D giver et Resumé af Vandringen (5 Mos. 1,6-3; 8,2 f.; 8,15 ff.; 9,7-10,7). — Hertil kommer Notitser Jos. 24,7; Dom. 11,16; Amos 2,10; 5,25; Hos. 9,10; 11,1; Jer. 2,2-8; Hes. 20,13-14 og Udspindingen i Ps. 78,95,106. — Rejseruten tegnedes tidligere paa Grund af flere Stedsidentifikationer: langs Sinaihalvøens Sydvestkyst til Sinai, der søgtes i Gebel Musa el. Gebel Serbal henimod Sydspidsen, derfra langs Sydøstkysten mod Nord til Qadesh. Men Identifikationerne er usikre, ogsaa Sinai; som Vulkan søges det af nogle Øst for den ælanitiske Havbugt, ja, man lader Overgangen over »Sivbugten« ske her (jfr. f. E. 4 Mos. 21,4; Dom. 11,16 nævnes Ørkenen før Sivbugten); andre søger det vist med Rette nær Qadesh, f. E. i Gebel Araif. Qadesh er vel ain qadis paa Grænsen af Sinaihalvøen og Kanaan; Meriba, der laa nær Qadesh (jfr. 5 Mos. 32,51), er maaske det nærliggende ain-el-qaderat. Ruten er da at søge i Karavanvejen til Hebron gennem den nordlige Sinaihalvø. — 4 Mos. 33 opregner 40 Ørkenstationer, men er en sen, af samtlige Kilder afhængig Skematisering; de 18 er fra ældre Kilder, de 22 rummer et uløst Problem (Karavanveje?). — Skematiseringen i Tid: 40 Aar, er ældre, forekommer ikke blot i P, men ogsaa i E (jfr. Amos 5,25). — Vanskeligheden beror ikke blot paa Forskellen mellem de 4 Kilder, men navnlig paa Vurderingen af Stoffet i dem. Det er en Komposition af heterogent Materiale: a) Lovene (undtagen Dekalogen) er tydeligt opstaaede i Kanaan; b) flere Fortællinger ligesaa, ikke blot i P (f. Eks. Qorahs Opstand 4 Mos. 16), men ogsaa f. Eks. Guldkalven (2 Mos. 32); c) et Ophold i Ægypten er sandsynligt baade ud fra de israelitiske Overleveringer og Analogier i de ægyptiske Kilder. d) Men dette og Vandringen er generaliseret om hele Israel — hvad der er umuligt, dels fordi Ørkenen ikke kan bære saa store Tal, dels fordi Patriarkhistorierne forudsætter kontinuerlig Beboelse af Kanaan, f. Eks. 1 Mos. 34 og 38, dels fordi ægyptiske Kilder vidner om Israels Ophold i Kanaan tidligere. e) Denne Vandring er brugt som en Rammefortælling, hvorved flere Lokalsagn, navnlig fra Qadesh-Egnen, sammenknyttes. I hvor høj Grad man vil vurdere den som historisk, beror paa, hvor gl. den fælles Grundstok i Kilderne J og E er; sættes denne til Dommertiden, lader den sig ikke negligere. 4 Mos. 20,1 ff.: Sejren ved Horma, viser ved sin Bevidsthed om en Erobring sydfra, at Rammen delvis er kunstig, og at den mærkelige Rute med Indvandring fra Øst ikke lader sig anvende som Argument for Stoffets hist. Karakter. — Af største, men oversete Betydning er det, at 5 Mos. 32,10 omtaler Israels Ørkenophold uden Forbindelse med Udvandringen fra Ægypten og ikke som en forbigaaende Episode, jfr. for det sidste ogsaa Rekabitterne og Kontrasteringen hos Profeterne: Israel i Ørkenen — Israel nu. Israel viser en paafaldende Berøring med Oldarabien i Sprog og Kultskikke, jfr. Jitro og Omtale af Qenitter resp. Midjanitter (visse Slægter optræder baade som midjanitiske og israelitiske). Ethnologisk set er Indvandringen en Befolkningsbølge fra Arabien, dels Øst fra, dels Syd fra. Paa Vandringen har Israel opholdt sig i Græssteppelandet Syd for Palæstina. Herom vidner to Traditioner: Patriarkopholdet i Beersheba og Ørkenvandringen med Qadesh som Centrum.

Om end et større Antal Træk end hyppigt antaget, f. Eks. det hl. Telt og Arken, er forstaaelige i denne Tid, lader et Billede af Israel sig ikke tegne. Thi Israel i Ørkenen er Spejlbillede af det senere Israel, dets Idealer og Forhold. Vurderingen har været forsk.; de ældre Profeter saa en ideal Tid deri (Hos. 9,10; 11,1; Jer. 2,2-8; jfr. Rekabitternes Forbillede Kap. 35), de senere betragtede Israel som fordærvet fra første Færd (Hes. 20,13-24 og Psalmer); dette Syn findes dog delvis fra gl. Tid i de hist. Fortællinger; i J og E knurrer eller synder Folket i ca. $^2/_3$ af Fortællingerne og straffes frygteligt. (I N.T. Ap. Gern. 7,36 ff.; 1 Kor. 10,1-10; Hebr. 3,8 ff.; Joh. 3,14; 6,31). *P. B.*

Ørn, Christen Lauridsen, kat. Prælat, f. i Jylland, forlod 1605 Danmark og gik, antagelig under Paavirkning af Jesuiterne, over til Romerk.n, præsteviedes og virkede en Tid i Ungarn. 1614 blev han knyttet til Domkirken i Pressburg, og blev 1620 Dekan (og fra 1630 Domprovst) ved St. Stephansdomen i Wien. Under et Ophold i Rom 1629 udarbejdede han et Forslag om at benytte den Magtstilling, de kejserlige Hære havde vundet over Danmark ved Besættelsen af Jylland, til at vinde det dske Rige tilbage for den kat. K. Med Freden i Lübeck s. A. faldt dog denne Plan til Jorden. Ø. døde i Wien 1636. (K.hist. Saml. 3. R. I, 625 ff.). *B. K.*

Ørslev Kloster, Nonnekloster, vistnok af Benediktinerordenen, i Sognet af samme Navn, Fjends Herred, Viborg Amt, er kun lidet kendt, men omtales 1275. I Spidsen stod en Prioriss med en af Viborgbispen valgt el. dog godkendt Prior ved Siden. Paa Christiern I's Tid fik Nonnerne Brev paa, at ingen ubelejlig Prior kunde paatvinges dem. Godshistorien er lidet kendt, men Klostret havde eget Birk (ophævet 1800). 1528 blev Svend Mogensen Prior og Forstander paa Livstid, men ved Ref.en blev Ø. Kl. Kronens Len, bortsolgtes siden, og efterhaanden er det meste af Jorderne fraskilt. Klosterbygningerne danner et firfløjet Anlæg, Kirken er Nordfløj, enskibet med Kor og Absis, delvis af Granit; Taarnet har to Gavle og hvælvet Underrum. Kirkens opr. Hvælvinger er erstattet af Bjælkeloft. Den besidder en Del Snitværk fra Tiden efter Ref.en, et delvis molesteret Gravkapel med Marmorsarkofager, Ligsten over Fribytteren Mogens Heinesøn (henrettet 1589; se Troels-Lund, M. H., 1877). De tre Klosterfløje er senmiddelalderlige, dog stærkt forandrede efter Ref.en. 1923 bevilgede Staten 10,000 Kr. til en Restaurering. *H. J. H.*

Ørsted, Anders Sandøe, dsk Retslærd og Politiker, f. 21. Dec. 1778 i Rudkøbing, d. 1. Maj 1860 i Kbhvn, blev 1794 dimitteret privat til Universitetet, studerede derpaa Jura og Filos., fik 1798 Universitetets Medalje for en en filos. Afh., tog 1799 teor. og prakt. jur.

Eksamen med Udmærkelse og konkurrerede kort efter (uden Held, men med stor Dygtighed) om det ledige Adjunktur (Docentur) ved det jur. Fakultet; naar han hverken da eller senere blev knyttet til Universitetet, skyldtes det antageligt Universitetsdirektionens (Hertugen af Augustenborgs) Uvilje mod hans filos. Stade. — 1800 blev Ø. Assessor i Hof- og Statsretten, 1809 tillige Lærer i K.ret ved det ny Pastoralseminar samt dettes Meddirektør (Afsked 1825), 1810 Assessor i Højesteret, 1813 Deputeret i Dske Kancelli (1834 1. Deputeret), 1825 tillige Generalprokurør; 1835-44 var han desuden kgl. Kommissarius ved de kongerigske Stænderforsamlinger. 1842 blev han Geh. Statsminister (med Bibeholdelse af Embederne som Kancellideputeret og Prokurør), men afskedigedes 1848 helt af Statstjenesten paa Gr. af den nye polit. Orientering. 1848-49 deltog han som Deputeret for Kbhvns 3. Distrikt i den grundlovgivende Rigsforsamling (stemte mod Grundlovens Vedtagelse) og var 1850-52 Landstingsmand for Kbhvn. Fra 21. Apr. 1853 til 12. Dec. 1854 var Ø. atter i Statstjeneste nu som Premierminister, Indenrigsminister (1854 ombyttet med Justitsministeriet) samt Minister f. K.- og Undervisningsvæsen; efter sin Afsked tiltaltes han 1855 for Rigsretten, men frikendtes 1856. — Fra 1810 var Ø. Medl. af Videnskabernes Selskab (fra 1848 dets Præsident), fra 1815 Meddirektør f. Bibelselskabet (1835 Vicepræsident. 1844 Præsident). Han havde Sæde i fl. af Tidens vigtigste Kommissioner, ogsaa af kirkl. Art (bl. a. i Kommiss. af 1813 om Kirkelovenes Revision, af 1821 om Forbedring af Gejstlighedens Kaar, af 1841 om Overbestyrelse af K.- og Undervisningsvæsen). 1815 tildelte baade Univ. i Kbhvn og i Kiel ham den jur. Dr.-Grad *hon. c.;* efterhaanden hædredes han ogsaa med de højeste, statslige Udmærkelser (1836 Storkors af Dbg, 1841 Geheimekonferensraad, 1847 Elefantridder); 1851 prægedes en Medalje til hans Ære, som tillige stadig uddeles som Pris for rets- og statsvid. Opgaver, stiftede af det samtidig stiftede Legats Styre; 1902 afsløredes hans Statue i Ørstedsparken i Kbhvn. Hans 1. Hustru (1802) var Digteren Øhlenschlägers aandrige, skønne og højt beundrede Søster Sophie (d. 1818). — Sit Ry som Jurist grundlagde Ø. med sin fremragende Afh. om Trykkefrihedens Grænser (1799, trykt 1801); hans Opfattelse heri har i høj Grad dæmmet op mod en yderliggaaende Brug af Presserestriktionerne; allerede her brød Ø. med den ældre Naturret og Retsvidenskabens spekulative Begrundelse. Hans senere Produktion (især »Eunomia« I-IV [Afh.er om Moralfilos. og Statslære], 1815-22; Haandbog i dsk og norsk Lovkyndighed I-VI, 1822-35; talrige Bidrag i de af ham udg. »Jur. Archiv«, »Archiv f. Retsvidenskaben«, »Jur. Tidsskrift« og »Collegialtidende«) ligesom hans Virken som Dommer og administr. Embedsmand bæres af hans udprægede Realsans baade som Videnskabsmand og Lovanvender; den »jur. Fornuft«, han bygger sin Opfattelse paa, tager stadig Hensyn til Samfundslivets histor. Forudsætninger og praktiske Tarv. Indtil Dato anses Ø. for dsk Retsvidenskabs største Skikkelse. — Lige til Liberalismens stærke Opsving i 1840rne betragtedes Ø. som Frisindets sikre Støtte paa Aands- og Samfundslivets Omraade; i Kancelliet bekæmpede han »Forkvakling« af Trykkefriheden, administrativ Vilkaarlighed, intolerant Indgriben i personlig Aands- og Trosfrihed og Skolens Forringelse ved »indbyrdes Undervisning«; 1817 truede Frederik VI ham endog med Afsked paa Gr. af »hans fordærvelige Meninger, der var skadelige for Samfundets Fred«, og jævnlig havde Ø. paa Gr. af sit friere Standpunkt alvorlige Sammenstød med sine Kancellipræsidenter (Kaas og Stemann), ja i Kancelliets sidste Tilværelsesaar var Dissensen mellem Kollegiets konservat. Medlemmer og Ø. næsten kronisk. Allerede som Kommissarius ved Stænderforsamlingerne i Viborg og Roskilde kom Ø. imidlertid i stærk Modsætning til de nye polit. og nationale Synsmaader; han var afgjort Helstatsmand og mod stærke Forfatningsændringer i demokrat. Retning. De nationalliberales Vrede mod Ø. blev til ligefrem Foragt efter 1848, og i hans sidste Ministertid tilsølede man ham eller oversaa ham i Pressen paa Gr. af hans Arbejde for Helstatsforfatningen og de derved nødvendiggjorte Ændringer i Grundloven; det mislykkede Sagsanlæg 1855 viste ikke mindst, i hvor høj Grad Opinionen havde ændret Stillingen til ham. — For den kirkehistor. Udvikling har Ø.s Optræden ved flere Lejligheder haft fremtrædende Betydning, og hans personlige rel. Udvikling er typisk for Omsvinget (siden 18. Aarh.s Slutning) i de dannedes Syn paa Krdmmen. Som afgjort Kantianer rettede den 20aarige Ø. i sin udvidede (paa dsk udgivne) Prisafhdl. »Over Sammenhængen ml. Dydslærens og Retslærens Princip« I-II (1798) allerede et faretruende Angreb paa Oplysningens Evdaimonisme og paaviste bl. a. den overfladiske Moralforstaaelse i den hidtil beundrede J. Boyes Værk »Statens Ven«; endnu skarpere gik hans Artikler i »Philos. Repertorium« frem mod Deisten Otto Horrebows (II, 462) manglende Forstaaelse for den ved den kritiske Filos. fremkaldte nye Problemstilling; den særskilt trykte Afh. »Religionsbladet Jesus og Fornuften for Fornuftens Domstol« (1798) og et Par Artikler i »Minerva« gjorde det af med Horrebows Anseelse som moralsk-rel. Vejleder. Ø. troede imidlertid dengang selv paa en virkelig »Fornuftreligions« store Virkninger, naar Moralen, forstaaet som den Kantiske Pligtlære, blev Religionens Udgangspunkt og Bærekraft; ud fra dette Fornuftreligionssynspunkt skulde ogsaa Krdmmen (N. Test.) forstaas. Under Paavirkning dels af Fichte, dels af Romantiken, men især af den alm. europæiske Udvikling ændredes efterhaanden baade hans filos.-moralske Tanker og hans Syn paa Religionen. Krdmmens og den kr. Morals Samfundsbetydning gjorde ham (modsat Fichte) til afgjort Forsvarer for Statskirkens Opretholdelse og Sikring (jfr. Afh.: »Er Staten berettiget til at give Love og gjøre offentl. Foranstaltninger til Religionens Fremme« i »Skand. Selskabs Skr.« I, 1807). Hans Lærergærning ved Pastoralseminariet uddybede hans Forstaaelse for K.ns og Præsteembedets Betydn., og i hans Deltagelse i Bibelselskabet ligger afgjort mere end en blot Anerkendelse af Krdmmens samfunds-

mæssige og pædagog. Værdi. I sit Indlæg 1824 (»Betragtninger over den mskl. Frihed og Sædelærens Grundbegreber«) i Striden mod Deterministen Prof. F. G. Howitz udtalte Ø. sin personlige Tro paa Gud og paa Aabenbaringens Sandhed: de moralske Love udspringer af den hl. Vilje, der er hele Tilværelsens Grund, og det moralske Ideal er det Gudsbillede, hvori vi er skabte; men samtidig erklærer han stadig Fornuften for det Organ, hvorved »den højere Vilje« aabenbarer sig for os. Ikke mindst under Paavirkning af Mynster vandtes Ø. dog efterhaanden for positiv Krdm, men bevarede utvivlsomt mange Spor af sin Ungdoms Skepsis overfor forsk. kirkl. Dogmer. — Hans Stilling til forsk. fremtrædende kirkl. Spørgsmaal bærer da ogsaa Vidnesbyrd om, at han mere saa paa disse ud fra sin »jurid. Fornuft« end ud fra en dybere Forstaaelse for K.ns Væsen og dens Tarv. Under Grundtvigs Strid med H. N. Clausen søgte Ø. at støtte sidstnævntes Krav paa Lærefrihed ud fra en Fortolkning af Præsteeden (jfr. hans Afhdl. i Jur. Tidsskr. XII: »Behøver den dsk K.forfatning en omgribende Forandring?«), som Regeringen imidlertid ved sin Optræden mod ham desavouerede; den fandt nemlig ikke blot med Grund hans Deltagelse i Debatten uforenelig med hans Embede som Generalprokurør, men paalagde ham at ophøre med lit. Virksomhed og søge sin Afsked fra Pastoralseminariet. Da Kancelliet ved Skr. 12. Aug. 1828 (udstedt under Ø.s Fravær i Norge) paalagde Præsterne nøje, uden nogen Ændring, at bruge de foreskrevne Formularer, ansaa Ø. (ligesom Biskop Münter) Gennemførelsen heraf for umulig, hvad den paa visse Punkter (Skriftemaalet) virkelig var; men da Ø. søgte at modsætte sig Indskriden mod de Rationalister, hvis Sakramentforvaltning der klagedes over, opnaaede han alene, at en kgl. Res. 1834 fastslog, at Indskriden kun skulde finde Sted, hvor Afvigelserne stred mod K.ns væsentlige Lærdomme — ikke ved betydningsløse, sproglige Rettelser; og en paatænkt Revision af Ritualerne, som han støttede, førte ikke til Resultater. Resultatet blev derfor, at Rationalismen i den alm. Bevidsthed ikke længere kunde hævde sig som legitimt Udtryk for Krdmmen, og med den stigende Fornyelse af den konfessionelle Bevidsthed ophørte tillige Talen om Lærefrihed som noget lovligt, endsige sikret ved Præsteeden. Da Baptistspørgsmaalet blev brændende, hævdede Ø., at Religionsfriheden var farlig for offentlig Fred og stridende mod Landets Love; han misbilligede vel den i Dec. 1842 ved kgl. Res. krævede Tvangsdaab som inhuman, men fastholdt at der burde skrides ind mod Proselytmageri. Ligesaa uklar og vaklende var hans Stilling til Spørgsmaalet om en selvstændig Bestyrelse for K.- og Undervisningsvæsen; han billigede Tanken principielt, men bekæmpede 1844 direkte H. N. Clausens Krav om en virkelig Selvstændiggørelse af K.n og var endog mod en fuld Adskillelse ml. et eventuelt nyt Kollegium og Kancelliet. Som Minister 1853—54 nedsatte Ø. vel Dec. 1853 en Kommission til Overvejelse om »Forandringer i Lovene og Indretningerne, der kunde tjene til at befæste Folkek.n og fremme dens velgørende Virksomhed«, men han ønskede netop ikke Forslag om en K.-Forfatning, saaledes som Kommissionens Flertal foreslog den under Ledelse af H. N. Clausen (der efter Mynsters Død blev dens Formand). I April 1854 satte Ø. af polit. Grunde, trods Frederik VII's Uvilje, igennem, at Martensen og ikke Clausen blev Mynsters Eftermand som Sjællands Biskop, og faa Dage efter afskedigede han D. G. Monrad som Lolland-Falsters Biskop, fordi denne i Folketinget havde gennemført et Mistillidsvotum til Ministeriet i Anl. af dets Helstatspolitik og Stilling til Ændringer i Danmarks Grundlov. (1851—57 udgav Ø. sine interessante Memoirer »Af mit Livs og min Tids Historie« I-IV; jfr. ellers L. Koch, A. S. Ø., 1896; C. Ussing, A. S. Ø. som Retslærd, 1884; C. Goos, J. Nellemann og H. Øllgaard, A. S. Ø.s Betydning for den dske og norske Retsvidenskabs Udvikling I-III, 1885—1906; T. G. Jørgensen, A. S. Ø., som Dommer, 1928). *J. O. A.*

Øst. I ret tidlig Tid ses det at have været Skik, at de Kristne under Bøn stod vendt mod Ø. Det bevidnes omk. 200 i det lat. Nordafrika af Tertullian (Apol. 16), i Ægypten af Klemens Alex. (Strom. VII, 7) og Origenes (In Numeros hom. 5,1), i Syrien o. 250 i Didaskalia (Syr. Did. 12). Oprindelsen kan ikke sikkert afgøres. I Hedenskabet var der en Forestilling om Øst som Lysgudernes Hjem og Vest som de chthoniske Magters. Derfor havde mange Hedninger samme Bedeskik, som kan være uvilkaarlig fortsat, men senere underbygget med kr. Forestillinger. Jødernes Skik at vende sig mod Templet (Dan 6,11) kunde de Kristne ikke fortsætte efter at de havde brudt med Templet. Senere sattes det i Forbindelse med den Tanke om Jesu Himmelgang, at den var en Bortgang mod Ø., hvorfra han da skal komme igen. Dette medførte, at Kirkerne orienteredes, saa at Evkaristi-Bordet (»Alteret«) var mod Ø. Foran det stod da Biskoppen og bag ham hele den øvrige Menighed, alle vendt samme Vej i Bøn — det som endnu er Skik i vore Gudstjenester under Kollekterne. Med de gl. Kirker stod Orienteringen dog ikke helt fast. Kirken i Tyrus, som Eusebius beskriver (Hist. eccl. X, 4,38) har Indgang mod Ø. I Rom anføres 13 Kirker, som ikke er orienterede, deribl. Peterskirken og Laterankirken (H. Otte, Hdb. d. kirchl. Kunst-Archäologie, 5. Aufl, 13). Paulinus af Nola (Ep. 32,13) beskriver sin Basilika som mod Sædvane ikke var rettet mod Ø., men mod St. Felix's Helgengrav. Hvor Altret stod i Vest, hjalp man sig i Middelalderen med, at Celebranten stod bag ved det, vendt mod Ø. (Durandus, Rationale V, 2,57). I Middelalderen stod det ellers fast med Kirkernes Orientering (Belethus, Mignes Patr. Lat. 202,16), og man begrundede det med Paradisets Beliggenhed mod Ø. (Ideo ecclesiae ad orientem vertuntur, ubi sol oritur, quia in eis sol justitiae adoratur, et in oriente paradisus, nostra patria, esse praedicatur. Honorius af Autun, Gemma animae I. 129; Mignes Patr. Lat. 172, 586). Naar gl. Kirkers Orientering ofte er unøjagtig, kommer det af Mangel paa Instrumenter. Der bliver nu fantaseret om, at man har søgt Østpunktet i Solens Opgangssted paa Titelhelgenens Dag. Det er aldeles uhjemlet og vilde føre til Urimeligheder f. Eks. for St. Hanskirker og St.

Nikolajkirker. Ved Kirkebygning paa Landet overholder man endnu helst Orienteringen, medens den i Alm. bortfalder ved kirkl. Nybygning i Byer. — Ved Daab gav den samme Forestilling sig Udslag i Ceremoniellet. Man skulde vende sig mod Vest under Forsagelsen, eventuelt »spytte Djævelen i Ansigtet« mod Vest, og aflægge Trosbekendelsen imod Ø., i Orienten fremsige Syntage (Ambrosius, De mysteriis 2,7; Kyrillos af Jerus,, Cat. myst. I, 2; Goar, Euchologion 340; Siletzky, Ritualer f. d. orthod.-kath. K.s Sacramenter, Kbhvn, 1910, 22). Daabskapeller havde derfor ofte en Forhal mod Vest, hvori Forsagelsen kunde ske, og de laa gærne ved Kirkens Vestende, idet man da ved Bekendelsen vender sig mod Kirken (F. J. Dölger, Die Sonne der Gerechtigkeit u. der Schwarze, Münster 1918). — Svarende til alt dette begravede man de Døde med Ansigtet mod Ø. Gregor af Nyssa fortæller om sin ved Nytaarstid 380 afdøde Søster Makrina, hvorledes hun fik sin Seng vendt saaledes, at hun bedende var vendt mod Ø. Det var en naturlig Fortsættelse, at man begravede de Døde i samme Stilling (Durandus VII, 35,39; F. J. Dölger, Sol salutis, Münster 1920; 1926²). *P. S.*

Østergaard, Christen Christensen, dsk Præst, f. 1804, d. 1883. Ø. blev hjulpet til at studere af B. F. Rønne (III, 859), blev Stud. 1828, cand. theol. 1832 og derpaa Missionær i Upernivik 1833 som den første, der har virket paa denne den nordligste Missionsplads i Grønland. Efter Tilbagekomsten til Danmark blev han 1842 Spr. i S. Felding-Assing og 1850 i Husby og S. Nissum. Ø. tog sin Afsked 1877. Sit Bibliotek skænkede Ø. til Askov Folkehøjskole, og han har desuden stiftet Legater til Fordel for fattige og for Miss.en, især i Grønland og Santhalistan. Foruden nogle Prædikener og Bladartikler har Ø. udgivet en Overs. af Heinrich Müllers »Aandelige Hviletimer« 1846. (Histor. Månedsskrift for folk. og kirkl. Oplysn. VI, 330 f.; VII, 65 f.). *B. K.*

Østerlandsmissionen er et dsk Miss.arbejde, grundlagt ved et Møde i Svendborg 10. Marts 1898 med det Formaal ved evangelistisk Arbejde, Læge- og Skolegerning at missionere bl. Muhammedanere i el. omkr. det hl. Land og i Forbindelse dermed tilføre de indfødte kr. Kirker Vækkelse og Styrkelse. Ved fornævnte Møde udsendtes Pastor Einar Prip (f. 5. Febr. 1868), som efter nogle Lære- og Vandreaar slog sig ned i Syrien i Distriktet Kalamun o. 80 km N. Ø. for Damaskus. 1905 overtog Ø. den irskpresbyterianske Miss.s 5 Stationer i Kalamun. Hertil føjedes i 1909 Sadad (4 Mos. 34,8) og i 1921 Damaskus. I 1927: 16 Missionærer (Hustruer iberegnet) og o. 25 indfødte Medarbejdere. 6 Drengeskoler og 3 Pigeskoler. Skolestuerne er Gudstjenestelokaler. Et Missionshospital med 30 Senge i Nebk, bygget og ledet af Lægemissionær R. Fox Maule, indviedes 1927. En Læsestue i Damaskus, hvor Ø. er ene om Miss.en bl. den mandlige muham. Befolkning (ved cand. mag. Alfr. Nielsen), og hvor i April 1925 den første Daab paa Ø.s Missionsmark fandt Sted. En haard Missionsmark med sørgelige Spor af Tyrkernes 400aarige Voldsherredømme. En fanatisk muham. Befolkning, isprængt aandelig forkomne Rester af de gl. østerl. Kirker. Under Verdenskrigen maatte alle Ø.s Missionærer forlade Landet. Under Oprøret 1925—26 var de i stadig Livsfare. Trods al Modstand knyttes dog flere og flere Forbindelser med Muhammedanerne. (Chr. Siegumfeldt, Ø., I-II, 1923-27; Alfr. Nielsen, Bag Libanons Bjærge, 1918; H. F. Jørgensen, Verdens ældste Missionsmark, 1922). *H. F. J.*

Østrig I. Kejserdømme. 1) Politisk Udvikling. Ø. beboedes opr. af Kelter, som under Augustus blev undertvunget af Romerne. Dernæst trængte Goterne ind, og Landet led haardt under Folkevandringen. Senere kom Slaverne, bl. a. i Böhmen, Mähren og Kärnten. Disse kom i Kamp med Karl d. St. (II, 728), der besejrede dem og oprettede Markgrevskabet Ø. som en Stødpudestat (o. 800). Der kom dog stadig nye Indfald, og først ved Otto d. St.s (III, 455) Sejr ved Lech 955 blev Landet sikret. 976 fik Slægten Babenberg Magten i Ø. og regerede der indtil 1246. Ø. fik 1156 Landet mellem Enns og Inn og blev s. A. Hertugdømme. Hovedstaden Wien (IV, 852) begyndte nu at faa Betydning p. Gr. af Donauhandelen. 1192 kom Steiermark til Ø. 1246 uddøde Huset Babenberg, og Ø. blev da forenet med Böhmen til 1278, da Rudolf af Habsburg erobrede Landet. Huset Habsburg regerede derpaa i Ø. til 1918. Regenten i Ø. blev 1437 tysk Kejser, hvilken Stilling han bevarede indtil 1806, naar lige undtages Karl V's (II, 729) Regering 1519—1556. Da den senere Kejser Ferdinand I (II, 35) 1526 fik Böhmen og en Del af Ungarn (Ø. havde han allerede faaet 1519), var det Østrig-Ungarnske Rige stiftet, og det blev i den flg. Tid Europas Bolværk mod Tyrkerne. Fra Karl V's Tronfrasigelse 1556 til Ferdinand II's (II, 35) Tronbestigelse var Landene adskilte. 1806 opgav Kejser Frans II det faldefærdige tysk-romerske Kejserdømmes (IV, 663 f.) Sag og tog Titlen Kejser af Ø. 1848 udbrød der Revolution, og Ferdinand abdicerede til Fordel for sin Nevø Franz Josef. Derefter var der stadig Spænding ml. Ø. og Ungarn. Efter Verdenskrigens Afslutning 1918 opløstes Dobbeltmonarkiet i Ungarn og de to Republiker Ø. og Tzchekko-Slovakiet, medens Italien og Rumænien fik hver sin Del. — 2) Kirkelig Udvikling. I Donaulandene kan vi følge Krdm helt tilbage til Romertiden, og fra 300 kan vi spore Bispedømmer. I Middelalderen drev baade den rom. og den græske K. Miss. her, og i Slutn. af 8. Aarh. blev Miss.en lagt ind under Biskoppen af Salzburg og Patriarken af Aquileia. 863 missionerede Brødrene Methodios og Konstantinos i Mähren; efter Konstantinos' Død missionerede Methodios i Pannonien, og 870 blev han Ærkebiskop for Miss.en i Pannonien og Mähren. 907 tog Madjarerne Magten i Mähren, og Methodios' Disciple flygtede. Kampen mod Hedenskabet blev dog lang, og ligeledes var der Vanskelighed med Gennemførelsen af Tiende og Præsternes Cølibat. Flere Kongregationer stiftede Klostre; men der var ofte Strid ml. disse og Præsterne. Mange Sekter trængte ind i Ø., og særlig stor Udbredelse vandt Katharerne (III, 161 f.) og Valdeserne (IV, 739). Begge blev haardt forfulgt. I Slutn. af Middelalderen, da K.n paa alle Omraader var paa Retur, vok-

sede baade Kætternes Indflydelse og Overtroen. Rudolf IV (1358—65) benyttede sig af K.ns Tilbagegang og betragtede sig som dens Overhoved i de østr. Arvelande, og han indskrænkede K.ns Besiddelser. Kejser Friedrich III (1439—93) søgte i Sammenhæng med Wienerkonkordatet 1448 (IV, 853) at besætte Bispestolene paa egen Haand i sine Arvelande. Det var saaledes paa en kirkl. set blandet Jordbund, at Ref.en skød frem. Allerede i 1520'rne var Luthers Tanker udbredt i Ø. helt ned til Istrien i den Grad, at Landet var overvejende luth. præget; men Ferdinand, den senere Kejser, gik haardt frem baade mod Protestanter og Døbere, og flere blev brændte. Men omkring Halvdelen af den tyske Befolkning i Øvre-Ø. sluttede sig til Ref.en, og i Nedre-Ø. har Lutheranerne vist udgjort $^3/_5$ af Befolkningen (nu i N.-Ø. 91 % Katoliker, i Ø.-Ø. 97 %). P. Gr. af de stadige Tyrkerkrige blev det dog nødv. at vise nogen Tolerance. Kontraref.en blev ledet af Jesuiterne, særlig Canisius (I, 468), der grundlagde et Kollegium i Wien. Da det tyske Ø. ikke fik Del i Augsburgerfredens Bestemmelser 1555, havde Kontraref.en frit Spil her. Under Rudolf II (III, 838), 1576—1612, prægede Jesuiterne Styrelsen. Paa hans Tid kulminerede Protestanternes Antal; men nu begyndte Kontraref.en sit store Arbejde. 1587 fik Katolikerne Overtaget i Salzburg og tog derefter fat paa det øvrige Land. 1586 fik Jesuiterne oprettet Universitetet i Graz, efter 1598 fik Ærkehertug Ferdinand (II, 35) sammen med Jesuiterne og Capucinerne Protestantismen slaaet til Jorden. Længst holdt den sig bl. Adelen. I 1650'erne gennemførtes Kontraref.en helt ved haarde Midler (Jesuiter og Dragonader). Nu herskede Romerk.n uanfægtet indtil Josef II's Tid. Josef II (1780—90) indførte ved Tolerancepatentet 1781 en begrænset Rel.s-Frihed (se Tolerance IV, 588 f.). Der organiseredes nu atter luth. og calv. Menigheder. Josef stillede endvidere Ordenerne under indenlandsk Tilsyn, ophævede o. Halvdelen af Klostrene og krævede, at Præsterne skulde være statsuddannede. Han mødte dog stærk Modstand, og allerede under hans Efterfølger Leopold II indtraadte Reaktionen. For Prot. var der nu vanskelige Forhold indtil Revolutionen 1848, da der gaves Rel.s-Frihed, og Protestanterne organiserede sig med en Synodalforfatning. Men 1855 sluttede Staten et Konkordat med Paven, hvorved Landet kom næsten helt i dennes Vold. Dette vakte de liberale Politikeres Protest, og 1868 maatte det indskrænkes; 1870 ophævedes det helt. Men allerede forinden var Protestanternes Rel.s-Frihed sikret ved Protestantpatentet 1861. Baade Lutheranere og Reformerte organiserede sig hver med en Generalsynode, og de to Generalsynoder mødes undertiden til Forhandlinger i Fællesanliggender. For dem begge findes det k. k. evang. Overkirkehoved i Wien. Faktisk var de dog stadig ikke saa godt stillede som Katolikerne. 1866 blev der indført borgerligt Ægteskab, 1872 fjærnedes Universiteternes kat.-klerikale Præg. 1874 kom »Majlove«, der var Katolikerne fjendske. En Kulturkamp som i Tyskland kom det dog ikke til. Nyt Terræn vandt Protestantismen ved den saakaldte Los von Rom-Bevægelse siden 1898, som dog tildels skyldtes tyskfjendtlig kat. Holdning. Det højeste Antal Konvertiter byder 1901 (6639), og der konverterede fra 1898—1913 ialt 75222. I Politiken har det kr.-soc. Parti spillet en stor Rolle, og helt indtil Krigen var den kat. K.s Stilling i det væsentlige urokket. (Jvf. Art.: Böhmen I, 434; Ungarn IV, 693; Tysk-Rom. Kejserdømme IV, 663; Cöl. Wolfsgruber, Kirchengesch. Oesterreichs, 1909; Georg Loesche, Gesch. d. Protestantismus in Oe., 1902; Luther, Melanchthon und Calvin in Oe., 1909, 1921²; Joh. Loserth, Die Ref. og Gegenref. in den inneroesterreichischen Ländern im 16. Jahrh., 1892; Th. Wiedemann, Gesch. d. Ref. und Gegenref. im Lande unter der Enns I-IV, 1879—84; F. Ilwolf, Protest. in Steiermark, Kärnten, Krain, 1900; Fr. M. Mayer, Gesch. Oe.s mit besonderer Rücksicht auf das Kulturleben, 1900²; Georg Loesche, Von der Toleranz zur Parität in Oe. 1781—1861, 1911).

II. Forbundsrepublik, 83,904 km² med o. 6,535,000 Indb. (1923). Ø. er siden 12. Nov. 1918 Republik, og det fik sin Forfatning 17. Okt. 1920. Den lovgivende Magt tilhører Forbundsforsamlingen, der bestaar af Forbundsraadet og Nationalraadet. Forbundspræsidenten, der sammen med Forbundsregeringen vælges af Forbundsforsamlingen, deler den udøvende Magt med Forbundsregeringen. Der er lige og alm. Valgret for Mænd og Kvinder over 20 Aar. Ø. bestaar af 9 »Lande«: Burgenland, Kärnten, Nedre-Ø., Øvre-Ø., Salzburg, Steiermark, Tyrol, Vorarlberg og Staden Wien. I disse Lande udøves Lovgivningen af Landdage. — Kirkelige Forhold. Ved Freden i St. Germain 10. Sept. 1919 sikredes der Ø. fuldstændig Rel.s-Frihed. Langt den overvejende Del af Befolkningen er rom. kat. Den sidste officielle Folketælling, hvorved der er taget Hensyn til Konfession, er fra 31. Dec. 1910, og den viste for det Omraade, der udgør det nuværende Ø. flg. Resultat: 5,979,667 Katoliker (hvori dog ogsaa de faa græske og armeniske Katoliker er medregnede) el. o. 94,12 %; 165,007 Protestanter af Augsburgsk og Helvetisk Bekendelse (2,60 %); 189,758 Jøder (2,98 %) og 19,021, der staar uden for de relig. Samfund (0,30 %). Siden har dog Tallene forskudt sig noget. Jøderne er tiltaget stærkt i Antal, og der er sket mange Udtrædelser af den kat. K.; Antallet af udmeldte var saaledes 8018 i 1922. De Konfessionsløses Antal steg særlig stærkt lige efter Krigen. Der findes endvidere o. 15,000 Gl. Katoliker, og denne Bevægelse har haft god Fremgang den sidste Tid. Hertil kommer dog Burgenland, der først ved Freden blev indlemmet i Ø. Her var der i 1923 242,369 rom. Katoliker, 37,730 Lutheranere, 1594 Reformerte, 3720 Jøder, af andre Konfessioner 146 og 50 Konfessionsløse. — Der findes i Ø. 10 kat. Bispedømmer og 2 Ærkebispedømmer (i Wien og Salzburg) og en apostolsk Delegeret. Der er 4875 Præster uden for Ordenerne og 2670 Ordenspræster (d. e. Præster med Munkeløfte). Der findes 3 Universiteter, nemlig i Wien, Graz og Innsbruck, der alle har teol. Fakulteter, som i Sommeren 1925 var besøgte af henholdsvis 178, 101 og 390 teol. Studerende. Der findes mange Klostre, og de vigtigste Ordener er repræsenterede i Landet, særlig Benediktinere, Jesuiter og Re-

demptorister, men ogsaa Cisterciensere, Franciskanere, Dominikanere, Præmonstratensere, Salesianere, Steyler-Missionærer (Societatis Verbi Divini), Karmeliter og en Del kvindelige Kongregationer. — Protestanterne har et evang. Overkirkehoved, og der findes to Superintendenter af luth. og en af reformert Bekendelse. Los-von-Rom Bevægelsen, der begyndte 1898, er tiltaget siden Krigen. — I Dobbeltmonarkiet Ø.-Ungarn vedblev efter Konkordatet i 1870 de kirkefjendtlige Maj-Love fra 1868 og 1874 at bestaa; men Regeringen fortolkede og administrerede dem meget mildt, og der var derfor alligevel ret gode Forhold for den kat. K.; den konsolideredes saa godt, at den kunde undgaa at blive revet om ved Revolutionen 1918. Efter Krigen blev Konkordatet hævet; men Undervisningsministeren Dr. Stremayer erklærede, at Meningen dermed ikke var at forekomme nye Aftaler med den rom. K.; men nogen Ordning er det dog ikke siden kommet til. — Efter Freden i St. Germain 1919 var Socialdemokraten Dr. Renner Statskansler; men han forandrede ikke paa Forholdene, og da han blev styrtet ved Gennemførelsen af Forfatningen af 1920, vedblev den gældende Statskirkeordning at bestaa. Men K.ns Stilling er alligevel ikke saa sikker, som den var i Monarkiet, da vekslende Ministre kan anvende Lovene af 1868 og 1874 forskelligt. Dog har K.n i Ø. nu frit kanonisk Bispevalg, medens Udnævnelsesretten tidligere tilhørte Kejseren. — Oppositionen imod K.n i Republiken er en anden end i Kejserdømmet, hvor det var det liberale Borgerskab, der førte »Kulturkampen«. Men dette Bourgeoisi saa ved Revolutionen sin Eksistens truet af det yderliggaaende Socialdemokrati og gik da af opportunistiske Grunde sammen med det kat. kirkelig-sociale Parti for at danne en borgerlig Enhedsfront imod Socialdemokratiet; men denne Alliance kunde selvfølgelig kun opnaas ved, at »Kulturkampen« opgaves, og det blev da Socialdemokratiet, der tog denne Opgave op. Det østrigske Socialdemokrati adskiller sig fra de vesteuropæiske ved at være næsten rent bolschevikisk og anti-kirkeligt, og dets Ledelse er hovedsagelig — ligesom Bolschevismens — i Hænderne paa Jøder. Det arbejder paa at faa Stat og K. adskilte, medens Staten nu støtter K.n økonomisk ved at lønne Præster og Rel.s-Lærere. Endvidere skal K.n og Skolen adskilles. Partiet er fremkommet med et Forslag om Statsmonopol paa Skolevæsenet; men de kr.-sociale var stærke nok til at forhindre dets Vedtagelse, skønt Altyskerne støttede det. Partiet kræver ogsaa tvungent borgerligt Ægteskab og Tilladelse til at opløse et kirkl. indgaaet Ægteskab, og Fosterfordrivelse skal ved Ændring af Straffeloven gøres tilladt. Nationalforsamlingen skulde i Beg. af 1919 stemme om en Lov, der tillod Skilsmisse og Vielse af lovligt fraskilte. Biskopperne protesterede 23. Jan. i et Hyrdebrev imod Lovens Vedtagelse, og ved Afstemningen 25. Jan. faldt Forslaget igennem, saaledes at Loven fra Kejserdømmet om Ugyldigheden af nyt Ægteskab, naar en af Parterne er i Live, stadig staar ved Magt. — Men da Oppositionen ikke kunde faa sine Ønsker gennemførte ad Lovgivningens Vej, forsøgte den det ad Administrationens Vej. Noget naaedes ved de saakaldte Sever-Dispenser. Som øverste administrative Embedsmand i Nedre-Ø. gav Socialdemokraten Sever Dispensation fra Forbudet mod fraskiltes 2. Ægteskab. Forordningen blev benyttet i saa udstrakt Grad, at der allerede 1922 var givet over 12000 Dispenser. Ligeledes gives der Tilladelse til Skilsmisse. Der fandt i 1924 (Burgenland fraregnet) 5,508 Skilsmisser Sted i Ø., et meget stort Antal, medens der blev indgaaet 50,685 Ægteskaber. Imod disse Bestræbelser har »Hilfsverein für christliche Ehen« stillet sig. Ogsaa Skolen med Rel.s-Undervisningen søger Socialdemokratiet at komme til Livs. Striden begyndte for Alvor 1921 og varer endnu. Klöckel, der var Understatssekretær i Undervisningsministeriet i Kabinettet Renner, fik dog allerede tidligere afskaffet Skoleelevernes Pligt til at deltage i relig. Ceremonier o. l. 1922 blev han Leder af Skolevæsenet i Wien og er her gaaet frem i samme Retning, idet han har afskaffet Skoleandagter, sørger for, at der saa vidt muligt kun ansættes socialdemokratiske Lærere, lægger Hindringer i Vejen for Rel.s-Undervisningen, bekæmper kat. Ungdomsorganisationer og øver en lit. Propaganda ved Oprettelse af Skolebiblioteker. Selv om der ogsaa er indført Skolereformer af Værdi, er Wienerskolebørnenes Kundskaber dog meget smaa. Ved Agitation søger Soc. at frembringe Masseudtrædelser af K.n, og Udtrædelserne er jo som nævnt ogsaa taget stærkt til. 1925 var der i Wien 50,423 Konfessionsløse. Særlig i Industricentrerne har de haft Held med sig, og der arbejdes stærkt paa Landsbybefolkningens og Ungdommens antikirkl. Organisation. Hertil kommer endvidere den Miss., der drives af udenlandske, særlig amerikanske Sekter. Den kat. K. er saaledes i Virkeligheden under haardt Tryk, selv om det selvfølgelig er en stor Fordel for den, at den behersker Lovgivningen. Ved Valget 1923 fik de kr.-soc. 85 og Soc. 69 af Nationalraadets 183 Medlemmer. Ved Valget i 1927 tabte de kr.-soc. 4 Mandater og Soc. gik frem. Men de kat. Organisationer er dog i Vækst. »Det kat. Folkeforbund« er vokset stærkt siden 1918. 1923 talte det allerede 350,000 Medl. Ligeledes vokser den for nylig indledede »Kat. Aktion«, et Samarbejde ml. de kat. Foreninger. Ogsaa de sociale Forhold har K.n taget op. Oplysende og banebrydende i den Henseende er »Lehren und Weisungen der österreichischen Bischöfe über soziale Fragen der Gegenwart«, der kom ved Nytaar 1926. K.n stræber ogsaa at skabe kat. Ungdomsorganisationer som Modvægt til de socialdemokratiske. »Den liturgiske Bevægelse« arbejder paa Uddybelse af kat. Liv og Tænkning. En kraftig Støtte har Katolicismen haft i den klerikale Forbundskansler Seipel, der trods alle Angreb, og nu sidst Revolutionen i Juli 1927, stadig er i Spidsen for Styrelsen. Et Tegn paa voksende Religiøsitet er vel nok de tiltagende Valfarter til Maria-Zell i Steiermarck. *S. H.*

Østrup. 1) **Frederik Louis Jensen Ø.**, dsk Præst, f. 1862, Stud. 1881, cand. theol. 1887, Pr. paa Læsø 1892, Dr. phil. 1897 (Et psykologisk Bidrag til en Lære om Selvopdragelse),

Spr. i Sædder 1900, ved Frue Kirke i Aarhus 1907 og i Horne paa Fyen 1923. Ø. har gennem et omfattende Forfatterskab, der udmærker sig ved Blik for det psykologiske, søgt at virke apologetisk for Krdmmen, særlig for de dannede Klasser. Bl. hans Skrifter kan nævnes: »Gjennem Jorderig«, 1901; »Om Bønnen«, 1906; »Alle vore Skatte«, 1909; »Hvis en Guds Søn kom«, 1921; »Kirken og Tiden«, 1925; Skuespillet »Petrus«, 1928. — 2) **Johan Peter Ø.**, dsk. Præst, f. 1800, d. 1833. Ø. blev Stud. 1817, cand. theol. 1822, Kateket i Slagelse 1824, pers. Kap. ssteds 1825, Spr. i Gjørlev-Bakkendrup 1830. Ø. hørte til de Præster, der paavirkede af P. A. Fenger fik Betydning for den gudelige Forsamlingsbevægelse i Nordvestsjælland. Ved Ø.s Prædikener blev den senere Gendøber Gravør Mönster omvendt. (Fra Holbæk Amt III, 56 ff.; Louis Blauenfeldt, J. P. Ø., 1912). *B. K.* — 3) **Povel Mortensen Ø.**, Biskop i Lund, se Aastrup (I, 11).

Oetinger, Friedrich Christoph, württembergsk Teolog, f. 1702 i Göppingen, d. 1782. Han fik en stræng kr. Opdragelse og gjorde tidlig personlige relig. Oplevelser; efter en Fristelse til Verdslighed var det ham en afgørende relig. Vending, da han valgte ikke Jura, men Teol. for at tjene Gud; *Deo servire libertas* blev hans Valgsprog. Han studerede i Tübingen og blev Repetent der; ind imellem og derefter foretog han lange Studierejser i Tyskland og Elsass. Hans Livs to Hovedproblemer blev: dels at finde et vidensk. System, som gik dybere end den Leibniz-Wolffske Modefilos. og forklarede ikke Gud udfra Verden, men Verden udfra Gud, dels at opgøre Forholdet ml. K. og Sektvæsen. Han havde schwabisk Grublernatur og pietistisk Indadvendthed og Sky for Verdens Lyst. Han omgikkes meget med mystiske Separatister, draget bl. a. af, at kun de, ikke Præsterne, led Forfølgelse; K.n syntes ham en Tid nærmest en ny Jødedom; i en Periode stod han Zinzendorf nær, men blev tilsidst frastødt baade af hans Person og af hans Anskuelser. Da det var ham usikkert, om han turde træde i K.ns Tjeneste, studerede han en Tid Medicin. Efterhaanden blev Separatismen ham dog for snæver; han blev en K.ns Mand, men med økumenisk Vidsyn og værgende Friheden overfor Symboltvang. 1738 blev han Præst i Hirsau, dernæst i Schnaitheim og Waldorf, 1752 Dekan (Provst) i Weinsberg, 1759 i Herrenberg, 1766 Prælat (Generalsuperintendent) i Murrhardt. Som ung havde han faaet et afgørende Stød gennem J. Böhme (I, 432), og hans forskende Aand gik bestandig i teosofiske Baner. Overbevist om, at der i de hl. Ting raadede en Panharmoni, vilde han forene al Viden i en Totalanskuelse, der er vanskelig at fatte, dels fordi saa heterogene Ting sammensluttes, dels p. G. af hans dunkle, lidet omhyggelige Form. Sin Bygning vilde han opføre paa tre Søjler: 1) den Grundvisdom, han fandt i Samfundet og Naturen; 2) Skriftens Mening og Aand; 3) Guds Førelser med ham selv. Stærkt fremhævede han *sensus communis*, som han f. Eks. fandt den i Gl. Test.s Ordsprogslitteratur, Sjælens Sandhedssans, der dog tillige er suveræn over Msket, et Organ til at fatte Evigheden. Naturen var ham en Analogi til den aandelige Verden, ja Kemi og Teol. var ham ikke to Ting, men een; selv drev han kemiske Eksperimenter. I Skriftopfattelsen fulgte han Bengel (I, 260), som var hans Fætter og Gudfader, men videreførte hans Realisme i massiv Retning. Et Hovedformaal var at fatte de bibelske Grundbegreber i deres Fylde; han var vis paa, at der i Gud var en Natur, og at hans uopløselige Liv meddeler sig i Verdens Bevægelse henimod Forløsning, der skal tænkes kraftig realistisk (Leiblichkeit ist das Ende der »Wege Gottes«); Lys og Mørke er paa een Gang fysiske og aandelige Begreber; rigtignok var det ofte Spekulationer fra Kabbala (II, 707 f.), han læste ind i Bibelteksten. I nogle Aar fulgte han Swedenborgs (IV, 423) Syner, antog ogsaa en fortsat Aabenbaring gennem ham, men fandt dog efterhaanden, at S. rationalistisk forflygtigede den bibelske Eskatologi. Hans eget Fremtidssyn samlede sig i Tanken fra Ef. og Kol. om alle Tings Sammenfatning (Anakephalaiosis) i Kristus. Heri laa for ham afgjort Apokatastasis, især udfra Ps. 145, 10 og 1 Kor. 15, 26; Dommens Adskillelse og Helvede er en Virkelighed, men kun et Gennemgangspunkt; αἰώνιος i Ny Test. betegner kun det, hvis Begyndelse og Ende er skjult; Gud vil som A og Ω gennem Straffen vide at bøje sine Fjender; tilsidst skal hele Skabningen istemme Lovprisningen i Joh. Aab. 5,13. Oe. var bleven en Del angrebet for sit Forhold til Böhme og Swedenborg; selv mente den fromme, efter Hellighed stræbende Mand, at hans hele Teol. var hentet fra Skriften og laa i Luthers lille Katekismus. Han steg trods alt til sin K.s højeste Embeder og blev senere ærket som en Kirkefader; i Folket levede »Sydens Magus« næsten som en Sagnfigur. Hans Prædikener har indtil Nutiden øvet stor Indflydelse; hans teosof. Spekulationer blev fortsat af M. Hahn (II, 329). (J. Herzog, Fr. Chr. Oe., 1902; Samme i R. E. XIV, 332 f.; Ritschl, Gesch. des Pietismus III, 126 f.; Württembergische Kirchengeschichte, 1893, S. 495 f.; Martensen, J. Böhme, 1881, S. 288 f.). *V. A.*

Oettingen, Alexander v., evang. Teolog, f. 1827, d. 1905., Privatdocent i systematisk Teologi i Dorpat 1854, Prof. ssteds 1856. Hans overordentlig vidtstrakte Interesser havde deres Midtpunkt i den kr. Socialetik, i hvis Tjeneste han søger at stille Moralstatistiken (»Moralstatistik«, 1869). Selv om han her gør sig skyldig i en betydelig Overvurdering af Moralstatistikens rent etiske Betydning, har han paa mange Punkter foregrebet den kommende Udvikling med dens kraftigere Betoning af det sociale Moments grundlæggende Betydning for det etiske overhovedet. I Sammenligning med hans socialetiske Skrifter har hans andet Hovedarbejde, »Lutherische Dogmatik«, 1897—1902, øvet en betydelig mindre Indflydelse. *A. N.*

Oettli, Samuel, prot. gl.testlig Teolog, f. 1846, d. 1911. Oe. stammer fra St. Gallen og blev Præst i Reggweil 1871 og fire Aar senere i Wangen og derpaa 1879 Prof. i Bern; 1895 forflyttedes han til Greifswald. Oe. var en ret konservativ Forsker, selv om han var en Del paavirket af Wellhausens Hypoteser; men han

vilde ikke drage de rel.s-hist. Konsekvenser, som Wellhausens Skole har draget, hvilket hans »Geschichte Israels bis auf Alexander den Grossen« (1905) viser. Hans konservative Syn paa den rel.s-hist. Skoles Udviklingstanker kommer frem i hans »Amos und Hosea, 2 Zeugen gegen die Anwendung der Evolutionstheorie auf die Religion« (1901). I den af Friedrich Delitzsch vakte Bibel-Babel-Strid optraadte Oe. med »Der Kampf um Bibel und Babel« (1903). Oe. har udfoldet en overordentlig rig Forf.-virksomhed. Han har saaledes skrevet Kommentarer til mange af Gl. Test.s Skrifter f. Eks. Højsangen, Klagesangen, Esra, Nehemja, 5 Mos., Josva og Dommerne. 1908 udgav han »Hiob«. *S. H.*

Øveds Kloster, skaansk Præmonstratenserkloster i Ö. Sogn, Färs' Herred i Malmöhus Len, omtr. 25 km Øst for Lund, grundlagdes i Midten af 12. Aarh. af Ærkebiskop Eskil, der skænkede flere Ejendomme til Klostrets Underhold. Det var indviet til den hl. Trefoldighed og benævnedes oftest Insula sanctae trinitatis. Ved Ref.en sækulariseredes Ö. Kl. af den dske Krone og bortforlenedes, indtil det 1614 bortsolgtes. Siden 1766 er det Fideikommis i Slægten Ramel. Bygningerne forfaldt efter Ref.en, men endnu 1680 fandtes Ruiner af »Munkekirken«. Nu findes intet Spor deraf over Jorden; man antager dog, at den har ligget paa den nuværende Herregaards Grund. (G. Ljunggren, Skånska herregårdar, 1852-63; L.Weibull, Den skånska kyrkans älsta historia, i Hist. Tidskr. för Skåneland V, 1914-23, S. 215 f.; V. Lorenzen, De dske Præmonstratenserklostres Bygningshist., 1925, S. 78). *Hg. Pl.*

Øvelser, aandelige, se Exercitia spiritualia (I, 835) og Jesuiterne (II, 617).

Øvrighed. Baade i Jødedom og Hedenskab er under normale Forh. relig. og nationalt Liv nøje forenet; borgerlige og relig. Love anses begge for at være af guddom. Oprindelse. Men Mskets Dobbeltstilling som aandslegemligt Væsen rummer i sig selv en stærk Mulighed for Konflikt, og denne virkeliggøres kraftigt for den Kristne, der som Mske er Medl. af et borgerligt Samfund og som Kr. har sit Borgerskab i Himlene (Fil. 3,20; 1 Pet. 2,11). I Ny Test. findes en dobbelt Betragtning af Forholdet. Jesus anerkender den borgerlige Øvrighed (Kejseren Skat Mt. 22,21), om end han hævder den enkeltes Ret til Kritik over for saavel Magtens Indehavere (Lk. 13,32, jfr. Døberen overfor Herodes Mt. 14,3 f.) som overfor den Maade, Magten udøves paa (Mt. 20,25 f.). Paulus tillægger Ø. stor Værdi, han gør Brug af sin rom. Borgerret (Ap. G. 16,37; 22,25; 23,27; 25,10 f.), betragter Ø. som indsat af Gud med den Opgave at værne det gode og straffe det onde (Rom. 13,1 f.), opfordrer til Bøn for den (1 Tim. 2,2, jfr. 1 Pet. 2,13). Hans personlige Erfaring af den rom. Ø.s Værdi for Retssikkerheden og derigennem for Evang.s Udbredelse har næppe været uden Betydning (jfr. Affæren med Gallio Ap. G. 18,12 f.). — Men allerede Ap. G. 5,29 hævdes, at man skal adlyde Gud mere end Msker, og da Staten griber ind mod de Kr., ses den som Fjenden (Joh. Aab. 6,10; 14,8; 18,2 f.). — Forventningen om Kristi snare Genkomst gjorde Forholdet til den jordiske Ø. til noget midlertidigt; det drejede sig kun om taalmodig Udholdenhed under Trykket; det højeste, man kunde naa til, var (jfr. Tertullian) at tjene Kejser og Stat ved at bede for dem og være Saltet i Verden. — Ved Krdmmens Sejr indtraadte et vist Enhedsforhold; Ø. betragtedes som en kr. Ø. Augustins »Om Guds Stat« fremhæver imidlertid Modsætningen: den verdslige Stat beror paa Magt og Egennytte, Guds Stat paa Guds Villie; skal Staten være mere end en »stor Røverbande«, maa den bygge paa Guds Retfærdighed. Dens eneste positive Betydning er, at Orden altid er bedre end Anarki. Guds Stat identificeres med K.n, og saaledes opstilles som Ideal den af K.n beherskede Stat. — Det lykkedes aldrig Katolicismen helt at gennemføre dette trods svære Kampe. Den har opstillet 4 Teorier om Forholdet mellem Stat og Kirke: 1) Koordinationsteorien, Stat og Kirke er uafhængige hver i sit Omraade; Syllabus (IV, 443) har umuliggjort denne Teori. 2) K.n har potestas directiva, ɔ: har Ret og Pligt til ved Læreafgørelser at virke paa Fyrster og Folk; Statens Love ophæves vel ikke; men K.n vil fordømme Love, der strider mod Rel., og foreskrive de troende deres Stilling deroverfor. Herved ophæves faktisk Statens Suverænitet. 3) Pot. indirecta, ɔ: K.n har kun relig. Ret; men fordi enhver Handling har en moralsk Side, hører alt indirekte til K.n, der altid faar Ret til Indgriben. 4) Pot. directa, ɔ: K.n har if. Mat. 28,18 al Magt, altsaa ogsaa den polit. Magt; men den overlader sædvanligt Staten at udøve denne; dog skal alt ske »efter Præstens Vink« (se Unam sanctam IV, 688). — Ingen af Teorierne er ubestridt i Nutiden; man fastholder dog stadig K.ns Ret til verdslig Myndighed. — I Skriftet til den kr. Adel 1520 (III, 104 b) erkender Luther, at Ø. som Medl. af K.n har Ret til Reformer indenfor denne; i »Von weltlicher Obrigkeit« (1523) læres, at K. og Stat begge er af Gud stiftede Samfund, hvert med sin Opgave. Mod Sværmernes Krav, at Verden skal styres efter Bjærgprædikenen, hævdes, at i denne syndige Verden vilde dette kun give de onde Eneret til at eksistere. Lige saa lidt kan man som Rom benytte den verdslige Magt til at undertrykke Evang. Ø. skal holde Forbrydelser tilbage; ganske bortset fra de styrendes Personer er Embedet guddom. — Samme Syn hersker i den augsb. Bekendelse, hvis Art. XVI (I, 172) er rettet baade mod Sværmernes Krav om Teokrati og Katolicismens Undervurdering af borgerlig Ret; »de lovlige borgerlige Anordninger er Guds gode Gerninger«. Imidlertid krydses disse Tanker af Betragtningen fra 1520 (Ø.s Pligt til at skaffe Evang. gode Kaar); her er unægtelig Fare for Tvang i Rel.s-Sager og for, at K.n skal føle det som sin Pligt ikke blot at fremme det lovlydige Sind, men med guddom. Myndighed legitimere politiske Foranstaltninger. Begge Dele skete i den senere Lutherdom; relig. Intolerance og Servilitet overfor Staten blev hyppige Pletter paa Livet i den luth. K., og Fremhævelsen af Lydighedspligten svækkede ofte Kravene til den enkeltes personlige Ansvar. — Fra filos. Side gennemførtes Syntesen af K. og Stat i Hegels Filosofi (II, 374): Staten er den sædelige Idés Virkelig-

gørelse, Udtrykket for Alfornuften her i Verden; den skal herske, ikke tjene (jfr. R. Rothe III, 830). — Den reformatoriske Tanke om Ø. som en af Gud villet og Gud velbehagelig Ordning medfører ikke, at nogen bestemt Statsforfatning skal være en særlig kr. Forfatning; Historien viser, at Krdm og K. kan bestaa sammen med enhver Ordning (naturligvis undtagen Ordninger, der ikke er Ordninger, f. Eks. Anarki og Despoti); men heraf følger ikke, at disse Ordningers Virkemaade er ligegyldig, d. v. s. at Statens Normer ikke har noget med Krdmmen at gøre (hævdet af Historikeren Treitschke og Teologen Baumgarten), Statens Formaal er Magt; kun det er godt, der fremmer Magten. Den enkelte maa ofre sine kr. Idealer paa Statens Alter; men denne Splittethed har relig. Betydning ved at styrke Længslen efter den evige Harmoni hinsides. — Hvor stærk Tilslutning disse Tanker end har vundet (særlig i Tyskland), maa de dog afvises. En saadan Dualisme kunde til en vis Grad undskyldes under Absolutismen, hvor der kun kan være Valg ml. Oprør eller Ansvarsløshed; men i samme Grad som den enkelte Borger har Del i Statens Styrelse og har Ytringsfrihed, bliver det hans Pligt at realisere de etiske og relig. Idealer i det daglige Liv. Om den enkelte i Konflikttilfælde skal bøje sig for Loven under Forbehold af at ville arbejde paa Lovens Ændring, eller han vil hævde sin personlige Redelighed og fremhæve sin Protest ved at tage Straffen for Lydighedsnægtelse, maa bero paa hans personlige Samvittighed. Konfliktstoffet øges mægtigt ved, at Ø. nu ikke med nogen Ret kan gøre Krav paa at være en kr. Ø., da Staten principielt ser bort fra Konfession og Livsanskuelse (se Statskirke IV, særl. 322 og 333). Lovgivningen bliver derfor et Diskussionsemne, og den tidligere Respekt for »Lovenes Hellighed« maa naturnødv. svækkes ved de hyppige Lovændringer og de ofte lidet ophøjede Motiver til disse. Man maa derfor i stigende Grad skærpe sin Samvittighed, og om end man deler Ny Test.s Betragtning af Ø. som indsat af Gud, maa Ap. G. 5,29 ikke glemmes, og man maa af al Magt arbejde paa dels at bevare sin Samvittighed ren, dels paa at fremme en Samfundsordning, hvor Samvittighedstvang saa vidt muligt undgaas, for at ikke de svage skal bringes til Fald. At Spændingen nogensinde skulde afløses af et idyllisk Forhold ml. Stat og Krdm, er utænkeligt. Hverken tyder Samfundsudviklingen i den Retning, ikke heller viser Skriftens Udsagn om disse Forhold hen til en Udjævning af Konflikten. *N. M. P.*

Tillæg.

Aabel, Oluf Andreas, se I, 1. D. 24. Decbr. 1895.

Aager i Bibel og Kirke. Medens Aa. i det alm. Nutidssprog betyder ublu Rentetagen, betyder det i Bibelsproget (findes dog ikke i dsk Ny Test. af 1907) og i det ældre K.sprog al Tagen Rente. — I Gl. Test. præges Lovgivningen om Laan af Omhu for ikke at begaa Haardhed mod trængende Landsmænd. Det er en Kærlighedspligt at hjælpe saadanne (5 Mos. 15,7 ff.). Derfor maa der heller ikke tages Rente (2 Mos. 22,24; 3 Mos. 25,36 f.; 5 Mos. 23,20). Dermed kan menes Neshek (›Bid‹) af Penge eller Tarbit (Marbit) af Fødevarer. Af Fremmede (f. Eks. fønikiske Grosserere) maa den derimod tages (5 Mos. 24,20). Nogen Straf er ikke fastsat, saa det har været en Æressag. Nehemja regner sig det til Fortjeneste, at han sætter igennem, at der ingen Rente tages efter den store Hungersnød (Neh. 5). Gennem Retten til at tage Pant sikrede man sig, men ogsaa her var der menneskekærlige Paabud. Fordringshaveren maa ikke beholde Skyldnerens Overklædning om Natten (2 Mos. 22,26), og han maa ikke tage en Del af den uundværlige Haandmølle osv. (5 Mos. 24,6.10-13.17). Man føler straks, at her er ikke tænkt paa Forretningslivets Arbejden med lejet Kapital, men kun paa Msker, der maa laane af Nød. Det skønnes, at Loven ingenlunde er bleven overholdt altid, men den har dog haft en vis Magt over fromme Sind, og i den senere talmudiske Jødedom er Budet blevet fastholdt. Man har dog ogsaa fundet Udvej til Forretningslaan mod Rente ved saakaldte ›Forretningsdokumenter‹, der lyder paa, at Laanesummen er til et fælles Foretagende, og der skal svares saadan og saadan. — I Ny Test. findes ikke noget Renteforbud, og det ser ud, som om Kapitalrente anses for noget naturligt (Lignelsen Mt. 25,14 f.; Luk. 19,12 f.). Men i Lukas' Form af Bjærgprædiken er der en Opfordring til at laane ›uden at vente noget derfor‹ (Luk. 6,35), hvorved vel dog sigtes til Tab af selve Kapitalen. Men sidst i 2. Aarh. ser vi i K.n med Anvendelse af dette Skriftsted en Hævdelse af Gl. Test.s Forbud (Tertullian Adv. Marcion. 4,17. Cyprian De lapsis, og senere Fædre). Kravet toges i Arv af Middelalderen, og i Gratians Dekret 2. Del Causa 14 er der samlet en hel Række Fædreudtalelser og Concilbestemmelser derom. Som Baggrund maa man tænke sig det hedenske Samfund med den ublu Rentepraksis. De gl. Babyloniere regnede med 20 Procent, i Ægypten 30 for Penge og 30 1/3 for Korn. I Kejser Konstantins Forordning fra 325 maa man for Afgrøder tage 50 pCt., for Penge 12. Helt effektivt blev Forbudet kun for Gejstlige, men det kr. Lægfolk tilholdtes dog stærkt at rette sig derefter. Man gentog Leo I's Dekret fra 443, og man har Indskærpelser fra Laterankonciliet 1179, Lyon 1274, Vienne 1311. — Man havde dog udfundet Undtagelser, da det ikke skulde være Aager, at man fik mere tilbage, end man havde udlaant. Vigtigst er det saakaldte Rentekøb: Paa fast Ejendom kan hvile en »Rente« (Afgift). Saaledes saa jo bl. a. de kirkl. Præbender ud. Om en Mand betaler mig en Sum, vil jeg paalægge min Ejendom en vis Rente til ham. Betaler jeg ham Summen tilbage, bortfalder Renten paa Ejendommen. Det er meget nær ved Nutidens Prioritetsvæsen. — Luther har i sin Sermon om Aager 1519 og 1524 stillet sig paa det middelald. Standpunkt. Dog da Præsten Jak. Strauss i Eisenach 1523 udgav en Bog om den ukrist. Aager, tog L. Forbehold mod, at Mose Lov skulde gælde (Breve 18/10 1523 og 18/6 1524), og kunde tænke sig et lovligt Rentebeløb med rimelig Rente. I Kejserretten fastsattes noget saadant, og i Danmark gav Christian III 18. Febr. 1547 en Forordning »om Aager-Penninge«, der bestemte, at der kun maatte tages 1 Skilling danske af hver Mark danske aarlig, »saa at fattige Folk, som er trængt til sin Næste at laane Penning, Korn eller anden Del, ikke skulle med Aager besværes«. I Recessen 20. Maj 1557 ændres det til 5 pCt. efter Raadslagning med nogle af de Højlærde, »endog at det ikke er sømmeligt at tage nogen Rente eller Aager af Penninger eller anden Del, som saa udlaanes, og den Handel dog ikke vel med alle kan aflægges«. Recessens Bestemmelse er gaaet over i Danske Lov 5-14-5 lydende paa 6 pCt. Calvin saa straks anderledes paa det end Middelalde-

ren. Han afviser den gængse Fortolkning af Luk. 6,35 og afviser, at Mose Lov skal gælde, og med nogle Undtagelser hævder han Forretningens Lovlighed (Betænkning i Corp. Ref. 10,245 f.). Bl. dem, der har fulgt C., er Spener (Theol. Bedenken II, 227). Siden har Calvins Synsmaade sejret, og »Aager« betyder nu ublu Rente. I den dske Lovgivning siden 1860 er det gennemført, at den dske K. forandrer næsten alle sine Indtægter fra Grundbyrder til det, de gl. kaldte »Aager«. *P. S.*

Aakianerne, se I, 839.

Aalborg, se I, 5 f. Biskop P. E. Lind tog Afsked 1888 (ikke 1889; jfr. III, 59). V. C. Schousboe Biskop 1888—1900 (jfr. IV, 98). Frederik Kristian Nielsen 1900—05 (jfr. III, 370). Christen Vilh. Victor Møller 1905—15 (jfr. III, 329). Chr. Ludwigs 1915— .

Aardagsmesse, se Sjælemesse (IV, 204).

Abbott. 1) **Edwin A.**, se I, 11. D. 12. Okt. 1926. — 2) **Lyman A.**, se I, 12. D. 22. Oktb. 1922. — 3) **Thomas Kingsmill A.**, se I, 12. D. 18. Decb. 1913.

Abodritermission, se Wagrien (IV, 730), Vender (IV, 809); Wilzere (IV, 869).

Abrahams Skød, det i Lk. 16,22-23 forekommende Udtryk, er gennemgaaende hos de ældre K.fædre Betegnelse for de frommes Opholdssted eller Tilværelsesform i Dødsriget, i det hele enstydigt med »Paradiset« i Lk. 23,43 (»Hades-Paradiset«). Efterhaanden vinder den Tankegang Udbredelse, at der maa skelnes ml. de to Udtryk; »Abr.s Skød« opfattes da fremdeles som hørende Underverdenen til, medens Paradiset tænkes at være i Himlen (jfr. »Guds Paradis« i Joh. Aab. 2,7), saa at de gl. testlige fromme er blevne udfriede fra »Abr.s Skød« og overflyttede til »Paradiset«. Augustin kommer under sin Sysselsættelse med disse Spørgsmaal ind paa den Opfattelse, at ogsaa »Abr.s Skød« ligesom »Paradiset« maa søges i Himlen og ikke i Underverdenen; men den rom.-kat. Teol. skelner i sin Lære om de forsk. receptacula bestemt ml. paradisus (= coelum) og sinus Abrahæ (= limbus patrum), hvilket sidste hører til Underverdenen, hvorhen Kristus nedfor til Udfrielse af de gl. testlige troende; limbus blev da ved Nedfarten tomt. Luther forklarer »Abr.s Skød« om Guds Ord, hvori Menneskesjælene kan hvile og bevares indtil den yderste Dag; hvad der beskrives om den rige Mand i Lk. 16, foregaar altsammen i Samvittigheden, hævder han. I den protest. Teol., hvor Opfattelserne angaaende Tilstanden efter Døden har været stærkt divergerende, er der taget Afstand fra de massive rom.-kat. Teorier; Udtrykket »Abr.s Skød« forekommer da nærmest som et billedligt Udtryk for den Hvile, de fromme længes efter, saaledes f. Eks. i Kingos »Far, Verden, far vel«. Smlgn. Art. »Mellemtilstanden« (III, 219) og »Nedfart« (III, 355) og den dér anførte Lit. *Th. L. Th.*

Abracadabra, se Abrasax (I, 18).

Achelis. 1) **Ernst Christian A.**, se I, 20. D. 10. April 1912 i Marburg — 2) **Hans A.**, protest. Teolog, Søn af ovennævnte, f. 16. Marts 1865 i Hastedt (Bremen), Privatdocent i Göttingen 1893, Prof. i Königsberg 1901, Prof. i K.hist. i Halle 1907, i Bonn 1916, i Leipzig 1918. A. har udgivet Canones Hippolyti, 1891; Hippolyts Werke, 1897; Die syrische Didaskalia, 1904. Han har skrevet: Die Matyrologien, 1900; Virgines subintroductae, 1902; Das Christentum in d. erst. drei Jahrh., 1912 (1925^2); Kirchengeschichte, 1921, m. m. *K. B.*

Acquoy, Johannes Gerardus Rijk, se I, 21. D. 15. Decb. 1896.

Acton, Lord **John Emmerich Edward Dalby**, se I, 22. D. 19. Juni 1902.

Adalvard, se I, 839.

Ahnfelt, Oscar, se I, 839.

Ahnfelt, Otto, se I, 41. D. 3. Febr. 1910.

Akrida, serbisk Ærkebispesæde (nedlagt 1767), se Ærkebiskop (IV, 966).

Alain de la Roche, se I, 840.

Alberdingk-Thijm. 1) **Josef Albert A.-T.**, se I, 46. D. 17. Marts 1889. — 2) **Peter Paul Maria A.-T.**, se I, 46. D. 3. Febr. 1904.

Alexander. 1) **Michael Salomon A.**, se I, 840. — 2) **William A.**, se I, 52. D. 12. Sept. 1911.

Alfifa, se Ælfgifu (IV, 962).

Algier, fransk Kolonistat paa Afrikas Nordkyst, mellem Marokko mod Vest og Tunis mod Øst, o. 600,000 km^2. A. (l'Algérie) omfatter de gl. Kirkeprovinser Numidia, Mauretania Sitifiensis og M. Caesariensis. Før 180 har vi ingen Efterretninger om Krdm fra disse Egne (ligesom heller ikke fra Carthago); da nævnes som den første nordafrikanske Martyr Namphamo fra Madaura. Krdmmen er dog sikkert ældre i Landet, da de første Efterretninger forudsætter en ret betydelig Udbredelse, der endog har naaet det puniske Befolkningslag. I Løbet af 3. og 4. Aarh. slog Krdmmen i den Grad Rod i Landet, navnlig i Numidien (ligesom i det nuværende Tunis), at kun faa af Romerrigets Provinser kommer ved Siden deraf. Vidnesbyrd herom har vi i de talrige Bispesæder, der stadig forøgedes med nye (o. 400 anslaas Tallet for hele Nordafrikas, d. v. s. det nuv. Tunis og Algiers, Vedk. til ml. 500 og 700), og i de usædvanlig mange Ruiner af Basilikaer, der er fundet og udgravet (over 200 i Algier); ingen af disse synes at gaa tilbage til Tiden før Constantin; de interessanteste og betydeligste af dem findes i Tebessa, Timgad, Djemila, Tigzirt, Tipasa, Announa og Madaura. I Numidien fik Donatismen (I, 669) sit bedste Tilholdssted i 4. Aarh. Af betydelige Mænd har Landet fostret Platonikeren Apuleius af Madaura (f. o. 125 e. Kr.), Manikæerbiskoppen Faustus fra Milevi (II, 25), Optatus af Milevi (III, 438), Alypius af Thagaste (I, 65), Possidius af Calama (III, 586), Donatus den Store (f. s. v. han er identisk med D. fra Casae Nigrae, hvilket er meget sandsynligt, jfr. I, 670) og som den største, Augustin (I, 175). Allerede Donatismen havde virket stærkt splittende og svækkende. Kort efter dens Overvindelse 411 kom de arianske Vandaler som en Svøbe over Landet (429), og dermed begyndte Nedgangsperioden. Byzantinerne, der 533 havde erobret Nordafrika fra Vandalerne, formaaede ikke at hævde Besiddelsen overfor Arabernes Anfald 698, og hurtigt begyndte Krdmmen at vige for Islam. Dog blev det en lang og sejg Kamp. Endnu Gregor VII udnævnte nye Bisper ved Siden af

dem i Carthago og Bona (Hippo Regius). Først i 12. Aarh. antages Krdmmen at være forsvundet fra det indre af Landet. I 13. Aarh. omtales der Kristne i Bougie ved Kysten. Det har dog næppe været Efterkommere af den gl. Befolkning, men kr. Soldater og Købmænd fra Europa. I Beg. af 16. Aarh. virkede Kardinal Ximenes (IV, 925) for at underlægge Nordafrika under Spanien og genoprette et kr. Hierarki, men uden synderligt Held. Fra 16. til Beg. af 19. Aarh. syntes Muhammedanernes Herredømme urokkeligt. Den kr. Virksomhed indskrænkede sig til, at nogle Munkeordener — bl. a. Lazaristerne (III, 33) fra 1646 — under store Vanskeligheder og med mange Ofre virkede ml. kr. Slaver el. gennem Hospitalstjeneste, uden at gøre direkte Propaganda bl. Ikke-Kristne. Franskmændenes Erobring af Landet 1830 bragte nye Muligheder. 1838 oprettedes et Bispedømme i Byen Algier. Men Regeringen gjorde foreløbig alt for at forhindre Evangelisationsarbejde ml. Muhammedanere. Katekismen maatte f. Eks. ikke oversættes paa Arabisk. Først Ærkebiskop (senere Kardinal) Lavigerie (III, 32) lykkedes det fra 1867, da der oprettedes nye Bispedømmer i Constantine og Oran, at skaffe Handlefrihed for Miss.arbejdet. Et stort Arbejde med Skoler, Vajsenhuse, Hospitaler og Prædikevirksomhed blev sat i Gang af »Société des missionnaires d'Afrique« (les pères blancs) og »les soeurs missionnaires de Notre Dame d'Afrique« (les soeurs blanches). Resultaterne har dog endnu ikke helt svaret til Anstrængelserne og Forventningerne. Ogsaa Protestantismen er virksom i Algier, men arbejder under vanskelige Kaar. Oftest er Distrikterne ganske uoverkommelige. I alt er der 21 Hovedcentrer for de forsk. franske protest. Kirkesamfund, der dog ikke alle er repræsenterede, med 38 Kirker og Oratorier; Hovedparten tilhører »Union Nationale des Eglises Réformées évangéliques«; paa 6 Steder virker Lutheranerne. Ogsaa et protest. Miss.arbejde udføres af »Mission Evangélique parmi les Arabes« (grundlagt 1888, 10 Stationer), det engelske »North Africa Mission« (8 Stationer), den biskoppelige Metodistkirke (5 Hovedstationer, amerikanske og franske Medarbejdere) og endelig i Kabyliet af »Mission indépendente française« (kun faa Medarbejdere). (Harnack, Mission u. Ausbreitung d. Christentums II; Leclercq, L'Afrique chrétienne I-II, 1904; J. Mesnage, L'Afrique chrétienne, évêchés & ruines antiques, 1912; P. Monceaux, Les Africains, 1894; samme, Histoire littéraire de l'Afrique chrétienne I-VII, 1901—23; Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques (Afrique, Algérie); St. Gsell, Les monuments antiques de l'Algérie I-II, 1901; A. Ballu. Ruines de Djemila, 1921; E. Boeswillwald, R. Cagnat, A. Ballu, Timgad, 1905; St. Gsell et C. A. Joly, Khamissa, Mdaourouch, Announa I-III, 1914—22; A. Ballu, Le monastère byzantin de Tébessa, 1897; St. Gsell, Inscriptions latines de l'Algérie I, 1922; samme, Atlas archéologique de l'A. I-II, 1911; Annuaire protestant). *J. Ng.*

Allard, Paul, se I, 55. D. 1916.

Allies, Thomas William, se I, 58. D. 17. Juni 1903.

Als-Ærø Stift oprettedes ved Reskript af 21. April 1819 »for at raade Bod paa de Ulejligheder, der flød af den forskellige gejstlige og civile Jurisdiktion paa Øerne Als og Ærø«, som tidligere i gejstlig Henseende havde hørt under Fyens Stift. Stiftet omfattede 3 Herreder og 3 Provstier: Sønder og Nørre Herred paa Als samt Ærø, med 18 Kirker og 18 Præster. Til Stiftet henregnedes ikke Sønderborg, og det augustenborgske Distrikt udgjorde efter kgl. Resolution af 23. Febr. 1825 et eget Provsti. Stiftets Biskop varetog tillige de Forretninger, som svarede til en Amtsprovsts i Danmark. Ved kgl. Anordning af 7. Novbr. 1832 bestemtes det, at de dske Love skulde være gældende i gejstlige Sager, for saa vidt der ikke udtrykkelig var gjort Undtagelser derfra. — Forholdet til de augustenborgske Hertuger fremkaldte ogsaa i kirkl. Henseende betydelige Gnidninger. Ved Krigen 1864 gik Als tabt, og Ærø henlagdes ved Lov af 16. Febr. 1866 igen under Fyens Stift. — Biskopper: Peter Krog Meyer (III, 246), 1819, d. s. A.; Stephan Tetens (IV, 532), 1819—1847, d. 1855; Jørgen Hansen (II, 345), 1848 – 64, tillige Spr. i Egen, d. 1889. (Sønderjydske Aarbøger, 1904, 85 ff.). *B. K.*

Altonaer-Biblen, se I, 840.

Amana-Samfundet, se I, 840.

Amarna, se Tell-Amarna (IV, 512).

Amerikanisme, se I, 840.

Am-ha'ares, se I, 841.

Amoræere, se I, 841.

Amtsprovster, se Provst (III, 616).

Analytisk Prædiken, se Syntetisk Prædiken (IV, 469).

Anander, Daniel, se I, 841.

Andersen. 1) **Anders A.,** se I, 83. Dr. theol. h. c. 1917. D. 12. Marts 1919. — 2) **Frederik Vilhelm A.,** se I, 83. D. 19. Maj 1910.

Andresen, Kjeld Nicolai Gotthard, se I, 841.

Angermannus, se Andreæ, I, 86.

Anglo-continental Society, se I, 842.

Anniversarier (egl. anniversarius dies), paa Dansk *Aartid,* er Navnet paa de Sjælemesser, der holdes med særlig Højtidelighed paa den Dag i Aaret, da vedkommende er død. I det rom. Hedenskab fejredes en tilsvarende »Fødselsdag« (dies natalis) med Dødeofre og Gilde (J. P. Jacobsen, Manes I). Vi sporer først hos de Kristne, at de ret tilsvarende har fejret Martyrers Martyrdage (antydet allerede i Polykarps Martyrium). Senere for alle Døde En Mængde Legatstiftelser sørger for Sjælemesser og Aartid for Giverne. I den dske Ref. fik adelige Arvinger Lov at faa disse Midler tilbage. Alle Sjæles Dag er en Slags fælles Aartid for alle afdøde. *P. S.*

Antonia, Borgen ved Tempelforgaardens N. V.-Hjørne. Herodes d. St. havde istedetfor den herliggende ældre jød. Borg opført en ny Fæstning, opkaldt efter hans Velynder Antonius. Josefus beretter, hvorledes Herodes belagde Sidefladerne af Klippen, hvorpaa den byggedes, med glatte Sten for at hindre Opklatring, og at Hjørnetaarnene ragede 50 Alen op over den høje, stejle Klippe, det sydøstlige Taarn endda 70 Alen. Fra dette overskuedes hele Tempelpladsen. Inden for Ringmuren laa saa den mægtige Fæstningsbygning, der efter Josefus' og Tacitus' Beretning havde Form som et mægtigt Taarn, med Pragt som et Kongepa-

lads og en Mængde Rum, Søjlegange, Badeværelser m. m. I et af Rummene havde fra Aar 6 til 36 Jerusalems rom. Befalingsmænd den ypperstepræstelige Festdragt i Forvaring, der kun udleveredes til Jøderne 7 Dage før hver Fest. Buhl »Jerusalem«, 1886, S. 64, bemærker, at dette var lige saa betegnende for Jødernes Stilling paa Kristi Tid som Billedet paa Skattens Mønt. En rom. Kohorte ($^1/_{10}$ af en Legion) havde Kaserne paa A., der oftere omtales som saadan hos Lk., fra Ap. G. 21,34 af. Dens Øverste er Kiliarken (Krigsøversten) i Ap. G. 21,31, Jerusalems Kommandant. Fra en af Trapperne, ad hvilke Forbindelsen med Tempelpladsen foregik, talte Paulus med Kiliarkens Tilladelse til Folkemassen (Ap. G. 21,40). I Krigen med Romerne forsvaredes A. af Johannes fra Gis-chala. Efter Romernes Sejr sløjfedes Fæstningen af disse. *L. G.*

Apertio aurium, se Scrutinium (IV, 125).

Apokalyptik, jødisk, se I, 842.

Apostolsk Succession, se Successio apostolica (IV, 385).

Appel, Cornelius, se I, 127. D. 26. Marts 1901.

Argyll, George-Douglas Campbell, se I, 137. D. 24. April 1900.

Armenien, se armenisk Kirke (I, 143 f.).

Artikler, københavnske, se københavnske Artikler (II, 893).

Artikler for fremmede, de 25, se **Fremmedartikler** (II, 118).

Asbury, Francis, se I, 844.

Aserne (ass, Flertal æsir) kaldes Guderne i det gamle Norden. Ved Siden af Aserne var der ogsaa Vaner *(vanr*, Fl. *vanir)*, som er gaaet op i A., saa man ikke engang med Vished kunde sige, hvem der hørte til Vaneflokken. A. var de store Guder, hvis Vælde naaede over hele Folket, i Modsætning til de stedbundne Vætter (Alver, Højboer); de tænktes i mskelig Skikkelse; om mange af dem var der Fortællinger (Myter), og Dyrkelsen af dem foregik i Reglen med større Højtidelighed end de stedbundne Smaaguddommes. Hvornaar Asetroen har udformet sig, ved man ikke med Vished, men adskilligt tyder paa, at Udviklingen er kommet sydfra i de første Aarh. efter Kr. F., og det er ikke urimeligt, at der i Udviklingen er indblandet Spor af Paavirkning, først hedensk og senere kristelig, fra Middelhavslandene. Egentlig Naturdyrkelse er der kun smaa og utydelige Spor af i Asetroen, saadan som vi især kender den fra norske og islandske Kilder. Vi kender Asetroen: 1. fra den mærkelige Digtsamling, som man kalder »Den ældre Edda«, en Samling, hvis enkelte Dele er af højst forsk. Alder, men som er samlet paa Island i 12. el. 13. Aarh. og i det væsentlige bevaret i et enkelt Haandskrift (»Codex Regius«) paa Det kgl. Bibl. i Kbhvn (fra 13. Aarh.); 2. fra talrige derfra laante poetiske Billeder i Skjaldedigtningen, som ogsaa har overleveret os enkelte Myter; 3. fra Snorres Edda, en Haandbog i Skjaldekunsten fra første Del af 13. Aarh. Enkelte Oplysninger faar vi ogsaa gennem de dske og svenske Runestene, og ogsaa Person- og Stednavne fra hele Norden giver Oplysning om Gudernes Yndest. Hvor vidt kendte de enkelte Myter har været, ved vi kun lidt om. Paa en gotlandsk Runesten findes Billede af Odins ottefodede Hest, og Thors Hammer findes adskillige Steder. Men rigest træder Myterne frem i de norske og islandske Kilder. — Vanerne, Njord *(Njǫrðr)* og hans to Børn Frø *(Freyr)* og Frøa *(Freyja)* er der ikke mange Myter om. Njord er den nordiske Gud, som tidligst omtales (som Gudinden *Nerthus*, fejllæst som Hertha); Navnet forekommer i Danmark og Sverige ikke sjældent i Stednavne (de to Næraa'er paa Fyn), gennemgaaende af ældre Præg, mens det i Norge er meget sjældent. Frø findes sjældnere i Stednavne, men i en Del Personnavne, og i Vikingetiden er Frø den eneste af Vanerne, som virkelig er Genstand for Dyrkelse, særlig i Sverige. — Af Aserne er Odin *(Óðinn)* den ypperste; af den gamle Stormgud lever Mindet i »Odins Jagt«, men ellers er han den vise Hersker, som raader over Kampens Gang og samler de faldne i sin Hal. Han er langskægget, enøjet og har Hatten ned over Ansigtet; Ravne og Ulve følger ham, naar han rider frem paa Slagmarken. Msker kaldes kun sjældent op efter ham, men mange hl. Steder (Odense) bærer hans Navn. Nærmest ham staar den kampglade Thor *(Thórr)*, som ligger i stadig Kamp med Jætter og Troldkvinder og værger Mskenes Boliger mod de onde Magter. Han er Bøndernes Gud og den mest yndede af alle. Efter ham opkaldes Msker langt hyppigere end efter alle de andre A. tilsammen, men i Stednavne er han sjældnere opkaldt. Hans beskyttende Magt paakaldes ofte (paa 6 dske og svenske Runestene finder vi »Thor vie Runerne« el. lign.), og hans Hammer anbringes til Værn ligesom senere Korset (Læborg-Runestenen). Ti *(Týr)* og Ull *(Ullr)* er temmelig ofte nævnte i Stednavne, men ellers lidet kendte, og i Stednavnene findes endnu nogle andre Gude- og Gudindenavne, men om de fleste af disse og en Del, som nævnes i Digtningen, ved vi egentlig ingenting. — Aserne er Kampguder, modsat Vanerne, som er Frugtbarhedsguder, Kampen er deres Idræt, og den Kamp føres mod Jætterne *(jǫtunn*, Fl. *jǫtnar)*, Repræsentanterne for alt det uhyggelige, Ødemarken rummer. Denne Kamp er stadig staaende, og derved minder Asetroen om Krdmmen og endnu mere om den persiske Gudetro. Det har været af Betydning fra Krdmmens Sejr, at der var en saadan Lighed, saa mange Forestillinger uden Vanskelighed kunde overføres til det ny. Vi ser da ogsaa paa Billedstene i England Fremstillinger, der lige saa godt kan gælde bibelske Scener (Leviathan, den bundne Djævel) som nordiske Myter (Thors Fiskeri, Lokes Straf); Indholdet er jo i begge Tilfælde gode (menneskevenlige) Magters Kamp mod onde (ødelæggende). — Fra Eddadigtene og til Dels fra Skjaldedigtene kender vi en Udvikling, som fører Opfattelsen endnu nærmere til den kristne. Det er særlig Baldersmyten og Myten om Verdens Undergang (Ragnarok), som i 10. Aarhundrede antager Former, der minder om Kristi Offerdød og Dommedag. Men hvor vidt denne Udvikling har bredt sig, om den er naaet over hele Norden, eller den kun har holdt sig til et vestnorsk Omraade, det ved vi ikke. Saa vidt den er

naaet, har den ogsaa beredt Sindene for det ny. — Guderne dyrkedes fra gl. Tid i Lunde og paa Høje, og i Danmark og Sverige synes dette at have holdt sig, til Krdmmen kom. De blodige Mskeofre holdt sig nok længst i Uppsala; i Danmark og Norge, som havde mest Forbindelse med de vestlige Lande, blev de væsentlig afløst af store Offergilder, som i deres Art ikke var mere hedensk prægede, end at de i let ændret Form kunde overtages af K.n. I den yngste Form var Offerfesten, ialfald i Norge og paa Island, knyttet til et Hov *(hof)*, som i sin Grundplan mindede stærkt om en kr. Kirke og maaske var bygget efter engelsk Forbillede, saa udvortes vilde en Ændring fra Hov til Kirke ikke volde større Vanskelighed. — Ikke blot har A.s Kamp mod de onde Magter, som engang skal afsluttes med en afgørende Storstrid, og den ændrede Form for Gudernes Dyrkelse (Blotgilderne) lettet Vejen for en Tilegnelse af det ny, men der har utvivlsomt ogsaa været Tilnærmelse til Monoteisme paa forsk. Maade. Odin og Thor er i Eddadigtningen tegnede med saa stor Evne til at danne Skikkelser, at man der ikke tager fejl af dem. Men Folketroens Odin, som jager Troldkvinder, er ikke nær saa klart skilt fra Thor, og tager vi den tredje af de store Guder i Uppsala, Frø, kan det egentlig ikke siges, at Digtene giver noget klart Billede af ham, som skiller sig ud fra de andres. Det kan let gaa saadan, at en from Blótmand ikke selv har vidst, hvem *hinn allmátki áss* (den almægtige As), som han blotede til, egentlig var, om det snarest var Odin eller Thor, ja selv Frø bliver udstyret med et Sværd, som om han var en Kampgud, ligesom Odin med sit Spyd og Thor med sin Hammer. Der har da ogsaa været dem, som ikke vilde nævne Guden, men lod ham være navnløs. — Højest naar Asetroen i det Digt, som indleder »Den ældre Edda«, *Vǫluspá*, men dette Digt er en enkelt stor Digters mægtige Udsyn over Verdens Løb, i meget beslægtet med kr. Tanker, men stærkt hævdende et selvstændigt hedensk Grundsyn. Har vi der Odinstroen i sin Vælde, som dog bærer Undergangen med sig, saa har vi i *Hávamál* Odins Kløgt i sin mangfoldige Udformning, ikke synderlig himmelstræbende, men gennemtænkt og mskeklog. Disse to Digte, som hvert paa sin Vis betegner det vestnordiske Hedenskabs yderste Udvikling, er i Virkeligheden Varsler om, at dette Hedenskab var modent til at afløses af noget andet. — Asetroen blev afløst af Kristentroen, men den Vrimmel af Vætter og Underjordiske, som de gamle havde tænkt sig boende paa Næs og i Lunde, i Stene og Væld og helt inde i Mskers Boliger, blev ikke saa let fortrængt. Den lever ikke blot op i Middelalderen, men endnu op mod vor Tid som Højfolk, Havfolk, Nisser og Elvefolk, ligesom den havde levet længe, før Asetroen fik sin faste Form. — (Lit.: Axel Olrik og Hans Ellekilde, Nordens Gudeverden, 1924 flg.; Axel Olrik, Eddamytologien [Nordisk tidskr., 1917, S. 81 flg.]; samme, De nordiske Folk i Vikingetid og tidlig Middelalder [Verdenskulturen III S. 251 flg., ogsaa særlig udgivet]; samme, Gudefremstillinger paa Guldhornene og andre ældre Mindesmærker [Danske Studier, 1918 S. 1 flg.]; samme, Ragnarok I [Aarb. f. nord. Oldk., 1902], II [Danske Studier 1913 med et Tillæg, ssteds 1914], samlet tysk Udgave ved W. Ranisch, Weimar 1922; samme, Hedenskabets og Kristendommens Møde i Norden [Nord. tidskr., 1920, S. 449 flg.]; Vilh Grønbech, Vor Folkeæt i Oldtiden I-IV, 1909—1912; samme, Religionsskiftet i Norden, 1913; Sig. Nordal, Vǫluspá, oversat af Hans Albrechtsen, 1927; Gudmund Schütte, Hjemligt Hedenskab, 1919; samme, Offerpladser, 1918; H.F.Feilberg, Sjæletro, 1914; samme, Bjærgtagen, 1910; samme, Nissens Historie, 1919; samme, Jul I-II, 1904). *Dr. Marius Kristensen.*

Ashanti, se I, 844.

Asidæere, se I, 844.

Askov-Adresserne, se I, 844.

Aslak Harviktssøn Bolt, Ærkebiskop i Trondhjem 1428—50(49), skal have tilhørt en anset norsk Høvdingeæt og var Kannik i Oslo, da han 1407 valgtes og indviedes til Biskop ssteds. Allerede Aaret efter flyttede Dronn. Margrete ham til Bispesædet i Bergen for at skaffe en dsk Mand det vigtigere Oslosæde; maaske er denne Vilkaarlighed medvirkende til, at vi senere træffer A. som det norske Selvstændighedspartis Fører. Som Biskop var han bl. a. virksom for den nye Modeorden, Birgittinerne, og gennemførte baade ved et personligt Møde med Kong Erik paa Laaland og ved Brev til Pave Martin V, at det ansete Benediktinerkloster Munkeliv (III, 306) omdannedes til Birgittinerkl. Under stærke Protester førte han Brødre og Søstre fra Maribo og Vadstena hertil, til liden Gavn for Munkeliv. Da Ærkebiskop Askel 1428 døde, postulerede Kapitlet to Dage efter A. til Efterfølger, sikkert for at hindre den dske Konge el. Paven i at paatvinge Ærkestolen deres Yndlinge. 1430 fik han dog pavelig Stadfæstelse og er den første i Nidaros, der kalder sig »det pavelige Sædes Legat«. A. var en ivrig Kirkefyrste, nidkær for Kirkens Rettigheder (hans af Munch 1852 udgivne Jordebog er en værdifuld Kilde), virksom for Genrejsningen af den nedbrændte Domkirke (se Trondhjem IV, 628). Baselerkonciliet ansporede ham stærkt til at vaage over den norske K.s frie Bispevalg, ligesom han, trods Ligegyldighed, fornyede de norske Provinsialkoncilier (hans Brev til de fra Bergen 1435 udeblevne Kirkefyrster, se Pontoppidans Annaler II, 563 f.). Paa Konciliet i Oslo 1436 rejste han Krav om, at norske Gejstlige skulde sendes paa Studier til Udlandet for saaledes at overflødiggøre fremmede (ɔ: dske) i Kirken. I Erik af Pommerns sidste Kongeaar var A. sit Lands og sin K.s Talsmand, i Begyndelsen mæglende, siden gik han 1442 over paa Kristoffer af Baierns Side og hjalp denne i hans Forsøg paa at skaffe eng. Købmænd Indpas. Ved Kristoffers Død 1448 var A. Almuens Fører i svensk Retning og led personlig Overlast fra dsk Side. 20. Nov. 1449 kronede han Karl Knutsson i Trondhjem. Først i 1450 døde han, kort før Forliget i Halmstad skaffede det dske Parti og Kristiern I Sejr. (Nye dske Magazin I, 1794; Keyser, Den norske K.s Hist. II, 1858; Tønder Nissen, De nordiske K.rs Hist., 1884). *H. J. H.*

Asschenfeldt, Christof Carl Julius, slesvigsk Superintendent, f. i Kiel 5. Marts 1792, d. 1. Sept.

1856. Da A. tidligt mistede sin Fader, kom han som Barn i en Velynders Hus i Kbhvn, men maatte ved dennes Død indtræde i Handelslære i Kiel, indtil en Grevinde Rantzau-Seeburg paatog sig den læselystne Drengs Uddannelse. A. studerede en Tid i Göttingen og fortsatte som Huslærer hos Grevinden sit teol. Studium, for 1818 at bestaa Kandidateksamen i Glückstadt. 1819 blev han Præst i Windbergen (Ditmarsken), 1824 Diaconus ved Nicolaikirken i Flensborg, 1829 Hovedpræst. Skønt tysk af Sprog og Dannelse (se K.hist. Saml. 4. R. III, 217) var han loyal overfor Danmark, hvorfor han, der da var gejstligt Medl. af Flensborg Provstis Kirkevisitatorium, konstitueredes til Superintendent for den Del af Slesvig, der havde tysk K.sprog (jfr. Slesvig IV, 259). I denne Stilling viste han adskillig Forstaaelse for en forsigtig Indførelse af Dansk i Kirke og Skole. Da den gejstlige Samling af Slesvig forberedtes, var A. paa Tale som Biskop, men gled ud p. Gr. af sit mangelfulde dske Sprog; i April 1854 blev U. S. Boesen Biskop (I, 347), A.s Konstitution toges tilbage, og han lønnedes med Titlen Overkonsistorialraad. Fra 1853 var han kongevalgt Medl. af den slesvigske Stænderforsamling. A. var en smagfuld Digter; i det af ham m. fl. udgivne »Religionsblatt« (1833—50) viser hans mange relig. Digte, at han var kommen ud over Rationalismen til en oprigtig Forkyndelse af Korsets Evang. Det samme ses i hans selvst. Bøger. »Gedichte« (1820), »Geistliches Saitenspiel« (1842), »Bete u. arbeite« (1848[5]) og den smukke »Hirtenbüchlein« (skrevet for hans Egns smaa Hyrdedrenge, der ofte levede under haarde Kaar); mærkes kan ogsaa »Bønner og Salmer til Brug for Skolerne og Hjemmene. Samlede og lempede af A.« (1855). (Allgem. deutsche Biographie I, 618; H. Hjelholt, Den dske Sprogordning .... i Slesvig ml. Krigene, 1923). *H. J. H.*

Assens, Ovidius Sofus, se I, 159. D. 8. Juli 1914.

Astrup, Niels, se I, 163. D. 18. Marts 1919. Jvf. Schreuderske Mission (IV, 99 f.)

Astrallegeme er i filosof. Systemer i Oldtiden og i Nutidens Spiritisme (jfr. IV, 304) en ustoflig Legemliggørelse af Aanden. Hos Middelalderens og den noget senere Tids Okkultister (f. Eks. Paracelsus III, 482) forstaas ved A. en af de 7 Grunddele (den anden efter det elementære Legeme), hvoraf Msket bestaar. (C. Kiesewetter, Geschichte des neueren Occultismus, 1891). *K. B.*

Augsburg, By og Stift, i Baiern. 15 f. Kr. indlemmedes de keltiske Stammer Nord for Alperne i det rom. Rige, og Kolonien Augusta Vindelicorum grundedes; af Hadrian fik den Byrettigheder. Tidligt kom Krdmmen hertil fra Norditalien, men Bispedømmets Opr. er ukendt. I Beg. af 1520'rne vandt Ref.en Indgang i A.; Rigsdagen 1530 gav en kort Tid atter Katolikerne Overtaget, hvorefter Protestanterne regerede indtil Sejren ved Mühlberg (1547) og Augsburger-Interimet (1548). 1555 sluttedes Religionsfreden i A. (III, 743 a), og Stiftet tabte o. 250 Sogne til Protestanterne; Kontraref.en vandt dog mange af disse tilbage igen. 1806 sækulariseredes Bispedømmet, og 1817 lagdes det under Metropoliten i München. — Domkirken, paabegyndt 995, var opr. i romansk Stil, men ombyggedes i 14. Aarh. til en femskibet gotisk Kirke. Byen har 167,500 Indb. og er overvejende katolsk. (P. Braun, Geschichte der Bischöfe von A. I-IV, 1813—15; Steichele, Das Bisthum A., historisch und statistisch beschrieben I-VII, 1861—1910; L. Werner, Geschichte der Stadt A., 1900). *J. Blf.*

Augustiner-Eremiter, se Augustiner-Munke (I, 178) og Heimbucher, Die Orden u. Kongregationen der kath. Kirche II[2], 1907, S. 177 f.

Azzolino, Decio, se I, 845.

Babisme, se Bâb og Bâbier (I, 192 f.). Babiernes Reformforsøg var ikke endt med 1852. Mirza Ali-Muhammed havde før sin Henrettelse (1849) indsat sin Discipel Mirza Yahya til sin Efterfølger. Han trak sig for at undgaa de persiske Myndigheders Efterstræbelser tilbage til Bagdad, blev efter Oprøret 1852 politisk mistænkeliggjort af disse og af de tyrkiske Myndigheder holdt i lempeligt Fangenskab, først i Konstantinopel, saa i Adrianopel og siden hen i Akka i Syrien. Han var en tilbageholdende og lidet handlekraftig Mand. Snart traadte hans dygtige Halvbroder Mirza Hussein Ali, bekendt under Navnet Behaullah, i Spidsen for den babistiske Bevægelse. Han erklærede sig for den af M. A-M. forudsagte Imam (ɔ: Allahs Aabenbarer) og holdt ved en udstrakt Korrespondance og ved sin Forfattervirksomhed Bevægelsens Traade i sin Haand til sin Død (1892). I Aaret 1896 skød en fanatisk Babi (saaledes paastod den schiitiske Gejstlighed) Schahen Nasir-ed-din ved Indgangen til en Moské i Teheran. Herefter forsøgte den persiske Regering at udrydde Sekten ved Forfølgelse. Det mislykkedes naturligvis, og endnu tæller Sekten mere end 1 Mill. Tilhængere ud af Persiens 7½ Mill. Indbyggere. Muzaffar-ed-din stillede sig tolerant overfor B., og under Revolutionen holdt Behaullahs Tilhængere sig neutrale. Efter ham kaldes Bevægelsen nu almindeligvis Behaisme og har, navnlig under hans Efterfølger, Abd-el-Beha, vundet Indgang i Amerika og Indien, ligesom der ogsaa er Babi-Menigheder i Frankrig, England og Tyskland. *Fr. S.*

Bach, Joseph, se I, 196. D. 24. Sept. 1901.

Bagindien (se endvidere Art. Birma i Tillægget), den østligste af de sydasiatiske Halvøer, bestaar (bortset fra britisk Birma) af det uafhængige Kongerige Siam (med Laos) med o. 12 Mill. Indb. og det franske Indokina (Tonkin og Kotchinkina med Vasalstaterne Anam og Kambodja) samt Halvøen Malakka. Befolkningen hører, bortset fra Malajer og kinesiske Indvandrere og Birmanere, til Schan-Familien (Siamesere og Laos). — I Indokina findes kun kat. Mission (franske Dominikanere og Præster fra Pariserseminariet). Den begyndte i Beg. af 17. Aarh. ved Jesuiten Alexander af Rhodes og er nu organiseret i 11 apost. Vikariater med o. 1000 Præster (over Halvdelen indfødte) og over 1 Mill. Katoliker. — Evang. Miss. drives i det øvrige B. hovedsagelig af nordamerikanske Presbyterianere med smukt Resultat i Laos, medens i det egentlige Siam Buddhismen yder sejg Modstand. I Singapore residerer en anglikansk Biskop, og paa hele

Malakka drives ret spredt Miss., mest bl. Kinesere, af engelske og amerik. Selskaber. Katolikerne har ap. Vikariater for Laos, Siam og Malakka med tilsammen o. 130 Præster og o. 15,000 Katoliker. *Fr. S.*

Balan, Pietro, se I, 203. D. 1893.

Balchen, Albert, Henrik Krohn, se I, 203. D. 12. Nov. 1908.

Balle, Nikolaj Edinger, Præst i Grønland, se I, 205 b. D. 1900.

Balling, Christian, se I, 845. D. 1916.

Balslev. 1) **Lauritz Nicolai B.,** dsk Biskop, f. 1845, Stud. 1865, cand. theol. 1871, Kap. pro loco i Brændekilde—Bellinge 1875, Spr. i Hvilsager – Lime 1877, i Vester Hæsinge—Sandholts Lyndelse 1883, Provst for Salling Herred 1892, Stiftsprovst og Spr. ved St. Knuds Kirke i Odense 1895, Biskop over Fyens Stift 1903, Afsked 1922, d. 12. Okt. 1923. B. var en konservativ K.mand med Interesse for Administration og Filantropi og har nu og da udgivet mindre Skrifter af praktisk-kirkl. Art; bl. a. kan nævnes »Gammeltestamentlige Skikkelser betragtede i den ny Pagts Lys« (1901), »Bibelsk Pastoraltheologi« (1905), »Vor Daabsbekendelse« (1911), »Korsets Vej til Livets Krone« (1918). *B. K.* — 2) **Laurits Nikolaj Vilhelm B.,** se I, 206. D. 16. Apr. 1923.

Bang. 1) **Anton Christian B.,** norsk Biskop, se I, 209. D. 29. Dec. 1913. — 2) **Henrik Vilhelm Theodor Falkenberg B.,** dsk Præst, se I, 209 b. D. 19. Marts 1910.

Bari, se I, 845.

Barnardo, Thomas John, se I, 221. D. 19. Sept. 1905 (Holger Budde Lund, Dr. B., Børnenes Ven, 1925).

Baro, Petrus, se I, 845.

Barry, Alfred, anglik. Biskop, se I, 223. D. 1. Apr. 1910.

Barth, Karl, schweizisk-tysk Teolog, Hovedmanden for den saakaldte dialektiske el. kritiske Teol., f. 1886 i Basel. B. studerede i Berlin, Tübingen og Marburg, bl. a. hos Harnack, men især hos W. Hermann, blev 1909–20 Præst i Schweiz, derefter Prof. i ref. Teol. i Göttingen og Münster Under sin Præstegerning, navnlig Prædikenforberedelsen, kom B. til at forstaa Bibelen, især Paulus, paa en Maade, der førte ham til et fuldstændigt Brud med hele den nyere Teol. og tilbage til Ref.en, Luther og Calvin. Hans Læremestre blev nu, foruden disse, Kierkegaard, Overbeck, Blumhardt, Kutter og Dostojewski. — Baggrunden i B.s Teol. er Læren om den dobbelte Prædestination (modificeret), om end denne kun sjældent udtrykkelig fremhæves. I Modsætning til den moderne Teol., hvor han ingen Steder finder Forstaaelse for, at Gud er Gud, søger B. overalt at fastholde den »uendelige kvalitative Forskel« (Kierkegaard) ml. Gud og Mske, Evighed og Timelighed. Gud er den absolutte, deus absconditus, der aldrig indgaar som Led i denne Verden, hverken som Genstand for relig. Oplevelse el. som en Del af Historien; han er altid den evige, altid et Du, altid Dommeren og Herren; som saadan møder vi ham i Jesus Kristus — ikke »den historiske Jesus«, en tom Abstraktion, den moderne Teologis Idol. Nej, Jesus Kristus — Navnet er i sig selv dialektisk — er logos, Sønnen, der har paataget sig mskelig Skikkelse; Jesus er Gud i strængeste Inkognito. Gud har altsaa — een Gang — gjort sig selv historisk; det er ikke Historien som saadan, der er udvalgt (Aabenbaring er »Urhistorie«). Jesu Død er Dommen over alt mskeligt, hvis Synd i sin Rod er Hovmod, Oprør mod Gud; Gud viser sig som den ophøjede, suveræne, der kun er bundet af sin egen Vilje. Hans endelige Ord er Opstandelsen, Guds Riges Komme, Skaberens Ja til Skabningen, Forløsningen. Retfærdiggørelsen er rent forensisk, ved Tro, πίστις θεοῦ, ikke den psykologiske Størrelse (»Gläubigkeit«) — thi Msket har intet Organ for Aabenbaringen — men dette, at Msket ved den Helligaands Udgydelse faar Øjne til at se Guds Lys; Troen eksisterer i den uopløselige Enhed af Guds Tale og vor Høren ved den Helligaand; πίστις θεοῦ i Betydningen »Tro (Glaube) paa Gud« og »Guds Trofasthed« er ganske det samme. Ogsaa vore Handlinger er kun kristelige ved den forensiske Retfærdiggørelse. Teologiens eneste mulige »Metode« er, i Form af en petitio principii, at sige det efter, som allerede er sagt ved Apostlenes og Profeternes Vidnesbyrd om Aabenbaringen. (Hovedværker: Römerbrief, 1918 [1921² helt omarbejdet]; Das Wort Gottes u. d. Theologie, 1924; Auferstehung d. Toten [1 Kor. 15], 1924; Die Lehre v. Worte Gottes [Prolegomena z. chr. Dogm.], 1927; To Prædikensamlinger sammen med E. Thurneysen; Tidsskriftet »Zwischen den Zeiten«). *Paslor Chr. Lindskrog.*

Bassermann, Heinrich, tysk Teolog, se I, 236. D. 29. Aug. 1909.

Bassøe, Peter Frederik, norsk Præst, f. 11. Sept. 1804, pers. Kap. i Land 1829, res. Kap. i Eker 1836, Spr. i Rade 1844, Provst i Borgesyssel 1856, d. 13. Marts 1889. 1841 var B. i Danmark og Nordtyskland paa Statens Bekostning for at studere Arbejds- og Redningsanstalter. Herom afgav han trykt Beretning. 1843 var B. Medl. af den offentlige Kommission angaaende Fattigvæsenet, 1859—70 af den store Kirkekommission. B. var Ophavsmand til Borgesyssels Provstis gejstlige Forening, stiftet 1848. *K. B.*

Bathurst, William Hiley, se I, 845.

Baudri, Johann Anton Friedrich, kat. Biskop, se I, 237. D. 29. Juni 1893.

Beard, Charles, se I, 242. D. 9. Apr. 1888.

Beck. 1) **Johan Vilhelm B.,** se I, 244. D. 30. Sept. 1901 (V. B., Erindringer fra mit Liv, 1901²; Chr. Sørensen, V. B., 1913; Axel Beck, V. og Nina B., 1921—22). — 2) **Thomas B.,** se I, 845.

Beets, Nicolaas, se I, 248. D. 13. Marts 1903.

Belsheim, Johannes, se I, 255. D. 15. Juli 1909.

Bender, Wilhelm Friedrich, se I, 255. D. 8. April 1901.

Benedict XV, Pave 1914—22. B., hvis opr. Navn var Giacomo Paolo Giovanni Battista Marchese della Chiesa, blev født 21. Nov. 1854 i Genova og døde 22. Jan. 1922. Han blev 1878 Præst, og fra 1883 var han i Rampollas (III, 690) Tjeneste. 1907 blev han Ærkebiskop af Bologna, 1914 først Kardinal og 3. Sept. Pave. Under Verdenskrigen arbejdede han for Freden; 1917 offentliggjorde han Codex juris canonici Pii X. I Maj 1921 erklærede han Louise af Marillac for »salig« og kanoniserede

Marguerite Marie Alacoque (I, 45) og Jeanne d'Arc. *Kn. B.*

Benincosa, Ursula (I, 261). Læs: Benincasa.

Benrath, Karl (I, 262). D. 1924.

Benson, Robert Hugh, eng. Forf. og Konvertit, f. 1871, d. 1914, Søn af Ærkebiskop Edward White B. (I, 262). Efter Studier i Eton og Cambridge blev B. Spr. i Hackney Wick og siden i Kemsing, ivrig drivende hist. Studier, især over Tudor-Tiden, der bl. a. førte til en stor Romantrilogi. B.s Studier, i Forbindelse med en Religiøsitet, der var præget af Dragelse mod Mystik og Trang til en ydre Autoritet, førte ham gennem eng. Højkirke til Rom. Straks efter Faderens Død blev han Katolik (1903) og Aaret efter præsteviet; efter et Ophold i Rom og en Rejse til Palæstina blev han Kap. ved den kat. K. i Cambridge; 1911 privat Kap. hos Pius X. Foruden en Række Romaner, udmærkede ved indtrængende Psykologi (et Par er i sidste Tid overs. paa Dsk), maa især nævnes Fremtidsromanen »Verdens Herre«, overs. paa Dsk af Johs. Jørgensen 1909 (1924[2]), der gribende skildrer den sidste Kamp ml. en humanitetsdyrkende Gudløshed og Romerkirken, endende med Verdens Undergang. (Se Johs. Jørgensens Forord i 2. Udg. af »Verdens Herre«; V. Ammundsen, Den kr. K. i det XIX. Aarh., 1925, S. 145 f.). *H. J. H.*

Bentham, Jeremy, er den egentlige Grundlægger af den nyere engelske Utilitarisme (IV, 718). Vistnok er Nytteprincipet allerede udtalt af Hobbes, men først B. har givet den videre Udforming deraf. Han er født 1748 og har det attende Aarh.s karakteristiske Træk: abstrakt Fornuft uden historisk Sans. Hans nøgterne forstandsmæssige Natur følte sig mere hjemme i Juraens end i Moralens Verden. Han behandlede begge, men det ydre, retslige Synspunkt er i hans Moralfilosofi ganske herskende overfor den personlige moralske Forstaaelse. Samfundet er for ham Maalet, og den enkelte kun Midlet. Den størst mulige Lykke for det størst mulige Antal Msker, det er for ham Formuleringen af den eneste og højeste Livsvisdom, som slet ikke trænger til nærmere Begrundelse. Den enkelte kan yde sit Tilskud til det fælles Velvære. Dertil skal han dog ikke drives ved en indre Samvittighedens Lov, men alene ved en ydre Beregning af den Vinding, som han ogsaa herved naar. Thi ganske vist maa Egoismen antages at være den raadende Drivkraft hos enhver. Men B. mener, at en velforstaaet Egoisme vil se sin Fordel ved at tilsidesætte sin egen Interesse for Almenvellet. Det er, hvad der er Moralens Opgave i det enkelte at godtgøre. Den skal vise, at umoralsk Handlen er ikke andet end falsk Beregning. Det naive i den Forestilling har allerede Carlyle godtgjort og fremfor alle Guiau i sin med lysende gallisk Klarhed skrevne Bog: La morale Anglaise. B. døde 1832. Hans berømteste Discipel var Stuart Mill, der dog betydelig forfinede hans Teori. Hans filos. Hovedværk er »Principles of Morals and Legislation« (1789). Efter hans Død udgaves »Deontology«, et Uddrag af hans Optegnelser, som dog har mødt adskillig Kritik fra hans Tilhængere. *F. C. K.*

Benzon, Peter Eggert (I, 265). D. 25. Juni 1925.

Bergen, den største By paa Rügen (III, 854). Her stiftede Jaromar 1193 et Kloster for Nonner af Cistercienserordenen. Det endnu bevarede Stiftelsesbrev viser, at Jaromar med Biskop Peder Sunesøns (IV, 398) Minde hentede Nonner til Bergen fra Vor Frue Kloster i Roskilde; Klostret indviedes af Bisp Peder selv til Maria, men fik siden St. Lucius til Skytshelgen. Klosterbygningerne findes ikke mere, men Stiftelsen er endnu adeligt Frøkenkloster. Kirken er bevaret og er et interessant Vidnesbyrd om dsk Kirkebyggeri bl. Venderne, øjensynligt paavirket af Kirkerne i Sorø og Ringsted, opført af Tegl, der vist er strøget paa Sjælland. (Løffler i Aarb. for nord. Oldk., 1873; L. Helveg i Nord. Månedskrift, 1876). *H. J. H.*

Berger, Samuel, se I, 268. D. 1909.

Bergson, Henri, fransk Filosof, f. 1859, Prof. ved Collège de France 1900. Hans Filos. kan betegnes som vitalistisk Intuitions-Metafysik. Udgangspunktet for sin metafysiske Anskuelse søger han i selve Livet. Dette er efter sit Væsen skabende Udvikling (»évolution créatrice«), der drives frem af en oprindelig »élan vital«, som Bergson til Tider identificerer med Gud. I Grunden er alt Liv ogsaa Bevægelse; Materien er kun størknet Liv. Med Universets Beskaffenhed korresponderer Jegets, Bevidsthedens. Jeget er i stadig Bevægelse og Forvandling: der gives ingen skarp Grænse mellem Fortiden, Nutiden og Fremtiden; i Nuet danner alt det forbigangne sine Eftervirkninger. Jeget er Kontinuiteten i denne Bevægelse. »la durée«, en »uafbrudt Fremadskriden af Fortiden, som gnaver paa Fremtiden og svulmer op, medens den samtidig strømmer frem«. — For at kunne bemægtige sig denne Tilværelses Væsen postulerer Bergson et nyt filosofisk Erkendelsesorgan, Intuitionen, som sættes i skarp Modsætning til Intelligensen eller Videnskabens analyserende Forstandserkendelse. Intelligensen og Analysen fører ikke ind i Virkeligheden, men gaar omkring den og betragter den kun udefra. Den føler sig kun hjemme blandt de døde Ting, og naar den med sin efter dem afpassede Metode nærmer sig Livet, kan den netop paa Grund heraf ikke finde sig tilrette dermed. Da Livet er en fortløbende, kontinuerlig Strøm, kan den videnskabelige Refleksion kun tage det i sin Besiddelse ved kunstigt at leddele den fortsatte Tilbliven for siden ligeledes kunstigt at forbinde de saaledes frembragte Dele til et Hele. Men det saaledes fremkomne Produkt er ikke lig med Virkeligheden. Videnskabens Betydning ligger altsaa ikke i, at den giver os et tro Billede af Virkeligheden, men deri, at den hjælper os til at beherske den — heri er Bergson ganske enig med Positivisme og Pragmatik. Men i Modsætning til disse er det hans Overbevisning, at det er muligt at naa Tilværelsens Væsen. Dette er Metafysikens Opgave. Men da den diskursive Tænknings Hjælpekilder allerede er udtømte, maa Metafysiken hævde et nyt Erkendelsesorgan, Intuitionen. Det er betegnende for den erkendelsesteoretiske Svaghed i B.s Anskuelse, at det ikke lykkes ham klart at fastsætte Indholdet i dette Grundbegreb. Intuitionen postuleres som nødvendig, men i Virkeligheden naar B. ikke længere end til af Iver for at redde Metafysiken og mulig-

gøre en absolut Virkelighedserkendelse at lade »Aanden gøre Vold paa sig og kuldkaste Retningen for sit sædvanlige Tankearbejde«. — B.s Tænkning, som saavel metafysisk-naturfilosofisk som erkendelsesteoretisk nærmest er beslægtet med Schellings Anskuelse (jfr. f. Eks. Intuition-intellektuel Anskuelse), har været af en vis Betydning for Teol.en derved, at den har bidraget til i den almene Bevidsthed at bryde Materialismens og den naturalistiske Monismes Vælde, og den har, især i det 20. Aarh.s to første Decennier, endog direkte øvet en betydelig Indflydelse paa den relig. Erkendelsesteori. Bl. hans Arbejder mærkes: Essai sur les Données immédiates de la conscience, 1889; Matière et mémoire, 1896; Introduction à la métaphysique, 1903; L'évolution créatrice, 1907; L'âme et le corps, 1923. *A. N.*

Bernis, François-Joachim de Pierre de, se I, 845.

Berthelsdorf, se Zinzendorf (IV, 744 a).

Betesda-Møder, se I, 846.

Bettex Frédéric, se I, 846.

Beyschlag, Willibald (I, 287). D. 25. Novb. 1900.

Bibelhaandskrifter, se Bibeltekst (I, 300).

Bibelkristne, se Bryaniter (I, 400).

Bibelsk Tidsregning. 1) *Det gamle Testamente* indeholder kronologiske Angivelser allerede fra Verdens og det første Mskes Skabelse, idet det saakaldte Præsteskrift (det yngste af Kildeskrifterne i Mosebøgerne) opstiller (1 Mos. 5 og 11, 10 ff.) en Slægtstavle, der bl. a. angiver Stammefædrenes Alder paa det Tidspunkt, da der fødes dem en Søn, altsaa hvor gammel Adam var, da Seth blev født, Seths Alder ved Enoks Fødsel, dennes Alder ved Qenans Fødsel osv.; paa denne Maade bliver Perioden fra Skabelsen til Abrahams Fødsel paa ialt 1946 Aar, og da Israels Stammefader ved sin Kaldelse var 75 Aar (1 Mos. 12,4), da han og hans Efterkommere opholdt sig 215 Aar i Kanaans Land (1 Mos. 21,5; 25,26; 47,9), og da Israeliterne derefter tilbragte 430 Aar i Ægypten (2 Mos. 12,40), bliver Tidsrummet fra Skabelsen til Udvandringen af Ægypten paa ialt 2666 Aar. At disse Tal ikke har nogensomhelst hist. Værdi, men kun beror paa sene Spekulationer, er nu alm. anerkendt; i de forsk. gl. Oversættelser af Mosebøgerne varierer Tallene ogsaa ret betydeligt; saaledes bliver Summen svarende til den hebraiske Teksts 1946 Aar i Samaritanernes Bibel 2247 og i LXX endog 3332; i Stedet for de 2666 henholdsvis 2752 og 3837. Perioden fra Udvandringen til Opførelsen af Salomos Tempel angives 1 Kg. 6,1 til 480 (LXX: 440) Aar, d. v. s. 12 Generationer à 40 Aar; men det er meget vanskeligt at faa dette Tal til at stemme med Angivelserne i Dommerbogen, der synes at maatte føre til et betydeligt højere Tal. Hvorvidt Ophavsmanden til dette Skema, der vel har levet o. 530, har lagt nogen Vægt paa, at Tidsrummet fra Tempelbygningen (dateret til o. 1015) til Hjemkomsten fra Babylon 536 ogsaa bliver o. 480 Aar, er usikkert; og ganske hypotetisk er den videre Antagelse, at 2666 for ham skulde betegne $66^2/_3$ Generation (à 40 Aar), der med de 2×12 Generationer tilsammen vilde give $90^2/_3$, hvilket atter med en Verdensperiode paa 4000 Aar som Forudsætning vilde føre til det Resultat, at der endnu var $9^1/_3$ Generation = 373 Aar tilbage, og at følgelig Messiasrigets Komme vilde indtræde o. 157 f. Kr.

Ved Siden af disse Forsøg paa skematisk at inddele Historien i Perioder af en forud bestemt Størrelse finder man naturligvis ogsaa i G. T. forsk. enkelte Begivenheder daterede; men der er for os den Vanskelighed, at vi ikke altid ved nøjagtig Besked om de Begivenheder, som danner Udgangspunktet for Dateringen, f. Eks. »to Aar før Jordskælvet« (Am. 1,1), »i Kong Uzzijas Dødsaar« (Jes. 6,1), »i Kong Achaz' Dødsaar« (Jes. 14,28), »i det Aar, da Tartan kom til Ashdod« (Jes. 20,1). Særlig Interesse har de synkronistiske Angivelser i Kongebøgerne, idet man der ikke alene finder anført de forsk. Herskeres Regeringstid, baade i Nord- og Sydriget, men enhver Konges Tronbestigelse bestemmes tillige ved Meddelelse om, hvor længe Fyrsten i Naboriget da havde haft Herredømmet. Nu er der ganske vist for en rent umiddelbar Betragtning nogen Uoverensstemmelse, idet Perioden fra Rigets Deling til Samarias Undergang regnet efter den judaiske Kongerække bliver paa 260 Aar, efter den efraimitiske derimod kun paa 242; men for en væsentlig Del kan Forskellen hænge sammen med, at man har regnet det Aar, i hvilket Regeringsskifte fandt Sted dobbelt, idet det baade er talt med som den afdøde Konges sidste og som den ny Konges første Aar. Imidlertid stemmer Kronologien heller ikke med den langt nøjagtigere Datering af enkelte Begivenheder, som vi i nyere Tid har faaet gennem de assyriske Indskrifter. Derefter kan flg. Aarstal gælde som sikre (omregnede til israelitisk Tælling af Aarene fra Efteraar til Efteraar, medens den babyloniske Tidsregning lader Aaret begynde om Foraaret): 855: Slaget ved Qarqar i hvilket Achab deltager; 843: Jehu betaler Tribut til Salmanassar II; 738: Menahem betaler Tribut til Tiglat-Pilesar; 732: Hoshea indsættes af Tiglat-Pilesar som Konge i Stedet for Peqah; 722: Samaria gaar til Grunde; 701: Sanherib belejrer Jerusalem under Kong Hizkija; 605: Slaget ved Karkemish, hvor Nebukadnesar besejrer den ægyptiske Farao Neko (jvfr. Jer. 46,2; 36,9); 587: Jerusalem erobres af Nebukadnesar. Imellem Achabs og Jehus Regering kan der saaledes ikke være mere end højst 12 Aar; men 1 Kg. 22,52 lader Achazja herske i 2 Aar, og 2 Kg. 3,1 lader Joram regere i 12, hvorved altsaa de to Konger ml. Achab og Jehu tilsammen faar en Regeringstid paa 14 Aar; da Jehus Tribut til Assur herefter maa antages at være betalt lige i Begyndelsen af hans Regering, bliver Tidsrummet fra hans Tronbestigelse til Samarias Fald efter den assyriske Kronologi paa 122 Aar; regnet efter den efraimitiske Kongerække i Gl. Test. bliver det derimod paa 144, og efter den judaiske Kongerække endog paa 165 Aar. Kongebøgernes Tal maa derfor korrigeres. Bedst kendt er disse vel fra den Kronologi, som den irske Ærkebiskop Usher i 1650 beregnede, og som lige til vore Dage har været optrykt i eng. Bibeloversættelser; det er derfra man har Dateringen af Skabelsen til 4004 f. Kr., Syndfloden til 2348 og Udgangen af Ægypten til 1491;

Davids Regering til 1059—1019, Salomos 1019—989 og derpaa Kongerne i Nordriget: Jeroboam 989 - 67, Nadab 967—66, Ba'sha 966—42 osv. lige til Samarias Undergang i 719; og Kongerne i Sydriget: Rehabeam 989—62, Abija 962—59, Asa 959—18 osv. til Erobringen af Jerusalem 586. Dette sidste Aarstal har Indskrifterne godtgjort som væsentlig rigtigt, og ved Dateringen af Samarias Fald er Fejlen ubetydelig, idet denne Begivenhed jo fandt Sted i 722. Derimod bliver Afvigelserne større i den ældre Tid; efter en korrigeret Kronologi maa Rigets Deling nemlig ansættes til o. 935, saaledes, at Fejlen paa dette Tidspunkt er et halvt Aarh. Paa forsk. Maade har man nu søgt at ændre ved de i Kongebøgerne meddelte Tal for at faa dem til at stemme med de fra Indskrifterne hentede Data; men det er ad denne Vej ikke lykkedes at naa til helt sikre Bestemmelser. — Efter Hjemkomsten fra den babyloniske Udlændighed daterede man i Judæa som alle andre Steder i det persiske Rige efter Storkongens Regeringsaar; men desuden findes i Gl. Test. nogle Gange (2 Kg. 25,37; Jer. 52,31; Hes. 33,21 o. fl.) en Tidsregning med Bortførelsen til Babylon som Udgangspunkt. Da Palæstina kom under Syrien, benyttede man den selevkidiske Æra, der begynder med Efteraaret 312; men Jøderne havde imidlertid overtaget den babyloniske Sædvane at lade det nye Aar begynde om Foraaret, og denne fastholdt de stadigt, hvorfor det ikke er helt klart, om den Tidsregning, der anvendes i 1 Makkabæerbog har 311 eller 312 f. Kr. som Udgangspunkt. Egen Kalender gjaldt i Oldtiden ligesom eget Møntvæsen for at være en suveræn Stats Prærogativer, derfor indførte (jf. 1 Mak. 13,41 f.) Simon Makkabæer en ny Datering med Aar 143/2 f. Kr. som Udgangspunkt; men denne har næppe holdt sig længere end hans Regering.

2) *Det ny Testamentes* Kronologi er det ogsaa forbundet med store Vanskeligheder at fastsætte, og man kommer heller ikke her ud over tilnærmelsesvise Bestemmelser, baade hvad angaar Begivenhedernes Plads i vor Æra og Tidsafstanden ml. dem indbyrdes. Jesu Fødselsaar, der jo danner Udgangspunktet for vor Tidsregning, blev af Munken Dionysius den lille (død o. 540 e. Kr.) beregnet til 754 efter Roms Grundlæggelse; men Herodes den Store døde 750 efter Roms Grundl., og hvis Jesus, som det angives Mt. 2,5 (jvfr. Luk. 1,5), er født under hans Regering, kan det altsaa senest være Aar 4 f. Kr. Men Begivenheden kan godt falde nogle Aar tidligere. Astronomen Kepler forsøgte i 1606 en Beregning af Tidspunktet ud fra den Mt. 2,1 ff. omtalte Stjærnes Tilsynekomst, og mange Forskere har senere fulgt i i hans Spor, sidst Oswald Gerhardt (»Der Stern des Messias«, 1922), som henviser til en Konjunktion af Jupiter og Saturn Aar 7 f. Kr.; i Nutiden vil mange dog mene, at en Beretning af saa udpræget legendarisk Karakter ikke kan benyttes som Grundlag for kronologiske Bestemmelser. Om Tidspunktet for Jesu offentlige Fremtræden erfarer vi Luk. 3,23, at han var »omtrent 30 Aar«, da han begyndte; man har villet vinde en nærmere Bestemmelse ud fra hans Forhold til Johannes Døberen, idet Mk. 1,14 oplyser, at Jesus først begyndte at prædike, efter at Døberen var kastet i Fængsel, og dennes første Optræden dateres i Luk. 3,1 ff. til »Kejser Tiberius' 15. Regeringsaar«. Imidlertid bliver disse Oplysninger værdiløse for Jesu Kronologi, dels fordi vi ikke ved, om Tiberius' Regering skal regnes fra Augustus' Død Aar 14 e. Kr. (i hvilket Tilfælde »det 15. Aar« vilde blive August 28—August 29) eller fra Aar 12, da han blev Augustus' Medregent, dels fordi det er ganske usikkert, hvor længe Døberens Virksomhed har varet, og det beror paa en ren Formodning, at den kun skal have strakt sig over 1-2 Aar, dels endelig fordi Joh. 3,24 polemisk mod Mk. 1,14 bemærker, at Johannes ved Jesu første Fremtræden endnu ikke var kastet i Fængsel. I Joh. 2,20 forudsættes det, at der ved Beg. af Jesu Virksomhed var hengaaet 46 Aar, siden Herodes begyndte at ombygge Templet; dette skete Aar 20—19 f. Kr., hvad der altsaa vilde føre til en Datering af Jesu Optræden til 27—28 e. Kr.; men en saadan Notits fra Johannesevangeliet er mange Forskere tilbøjelige til at tillægge symbolsk (jfr. 8,57) og ikke historisk Betydning. Man er ligeledes skeptisk overfor den johannæiske Fremstilling, naar den forudsætter, at Jesu Virksomhed har strakt sig over mindst $2^1/_2$ (eller $3^1/_2$) Aar, idet der foruden den Paaskefest, hvor han led Døden, i 2,13 og 6,4 omtales to andre, og rimeligvis er tillige »Jødernes Højtid« 5,1 ment om Paasken. Formodningen om, at Jesu offentlige Optræden kun har varet et Aars Tid savner imidlertid virkelige Holdepunkter i den synoptiske Overlevering, saa heller ikke med Hensyn til dette Spørgsmaal kan der gives noget sikkert Svar. Jesu Dødsaar har man søgt at tidfæste, dels paa Grundlag af det Mt. 27,51 omtalte Jordskælv, dels gennem en Bestemmelse af, i hvilket Aar 15. (el. 14.) Nisan faldt paa en Fredag. Oswald Gerhardt (»Der Stern des Messias«, 1922) undersøger saaledes den jødiske Kalender i Aarene 26—33 e. Kr. og mener at kunne fastslaa, at Aar 30 faldt 15. Nisan paa Fredag 7. April. Imidlertid hvilede den jødiske Kalender jo ikke paa astronomisk Nymaane, men paa Iagttagelse af Maanenyet; og den er derfor næppe saa sikker, at den kan afgive Grundlag for den Art Beregninger. — Apostlen Paulus angiver selv (Gal. 1,17 ff.) Tidsafstanden ml. betydningsfulde Begivenheder i sit Liv; herefter forløb der 3 Aar fra hans Oplevelse ved Damaskus til hans første Besøg i Jerusalem, og 14 Aar ml. dette og hans Rejse til det saakaldte Apostelkonvent; mulig er det dog, at de 2,1 nævnte 14 Aar er ment om hele Tidsrummet fra Omvendelsen til Apostelmødet, saaledes at de 3 Aar fra 1,18 er indbefattede deri. Missionsvirksomheden efter Apostelmødet til hans Fængsling i Jerusalem kan efter Meddelelser i Ap. Gern. anslaas til 6—7 Aar; derefter følger da et toaarigt Fangenskab i Kæsaræa (Ap. Gern. 24,27), en Vinters Rejse til Rom og et toaarigt Fangenskab i Verdenshovedstaden (Ap. Gern. 28,30). Som Udgangspunkt for den kronologiske Datering anvendte man tidligere Felix' Hjemkaldelse og Festus' Tiltrædelse af Stillingen som Prokurator i Kæsaræa, hvilket Skifte foregik kort før Paulus' Rejse til Rom; det blev alm. be-

regnet til Aar 60, saaledes at Apostlens Fængsling i Jerusalem maatte ansættes til 58, Apostelkonventet til 52 og Omvendelsen ved Damaskus til 35. I 1909 offentliggjorde imidlertid E. Bourguet en i Delfi fundet Indskrift, som gengiver et Brev fra Kejser Claudius, der efter Dateringen maa være udfærdiget ml. 25. Jan. og 1. Aug. 52, og heri nævnes den Ap. Gern. 18,12 omtalte Prokonsul Gallio; denne har da rimeligvis fungeret som Statholder i Achaja fra 1. Juli 51 til 1. Juli 52, og da det i Ap. Gern. 18 omtalte Opløb antagelig har fundet Sted kort efter, at han havde tiltraadt sit Embede, og Paulus dengang allerede havde virket i Korinth i $1^1/_2$ Aar, maa hans Komme til denne By antages at have fundet Sted i Efteraaret 49; den forudgaaende Del af den anden Miss.rejse har vel krævet et Aarstid, saaledes at Apostelmødet kan ansættes til 48; Omvendelsen maa da falde allerede 31 og det første Besøg i Jerusalem 34 (eller efter den anden Forstaaelse af Gal. 2,1: henholdsvis 34 og 37). Korinth har Apostlen forladt i Efteraaret 51, og Vinteren 51—52 har han tilbragt i (Jerusalem og) Antiokia. Den tredie Miss.rejse begynder i Foraaret 52; efter $2^1/_2$ Aars Ophold i Efesus forlader Paulus denne By i Efteraaret 54, tilbringer Vinteren 54—55 i Makedonien og Korinth, Paasken 55 i Filippi og ved Pinsetid 55 indtræffer han i Jerusalem. Fangenskabet i Kæsaræa falder da 55—57, Sejladsen til Rom i Vinteren 57—58 og det toaarige (første) Fangenskab dér 58—60. I det derpaa flg. Tidsrum, indtil Apostlens Martyrdød under Neros Kristenforfølgelse Aar 64, maa den af Pastoralbrevene forudsatte fjerde Miss.rejse og det andet romerske Fangenskab falde. Den her opstillede Beregning er dog ikke helt sikker, idet man ogsaa kan datere Gallios Embedstiltrædelse og Opløbet i Korinth til Sommeren 52 og lade den tredie Miss.rejse vare et el. to Aar længere, saaledes at Paulus først forlader Efesus i Efteraaret 55, 56 el. 57, hvorved Afslutningen paa det første romerske Fangenskab udskydes til 61, 62 el. 63. Den ældre Beregning findes hos G. Hoennicke, Die Chronologie des Lebens des Apostels Paulus (1903); Gallio-Indskriften og dens Betydning er behandlet i en Ekskurs i A. Deissmann, Paulus (1925^2). (Udførligere Oplysninger om de her skitserede Problemer gives i de større Bibelleksika samt i Protest. Real-Encyklopädie under »Zeitrechnung«. Jfr. ogsaa Tidsregning IV, 566). *H. M.*

Billing, Axel Gottfrid Leonard (I, 819). D. 14. Jan. 1925.

Birkeland, Peter Hersleb Graah, norsk Biskop, f. i Borgund 14. Jan. 1807, Spr. i Fosnæs 1833, Provst i Namdalen 1837, Fængselspræst i Bergen 1841, Spr. i Hetland 1849, ved Korskirken i Bergen 1858, Stiftsprovst ssteds 1861, Biskop ssteds 1864, Afsked 1880, d. 5. Jan. 1896. I 1840'rne var B. Talsmand for Gejstlighedens Reformkrav: større Selvstændighed i K.styrelsen (Sagkundskab) Som Biskop virkede han for at skaffe flere Kirker og Præster. Flere Aar var B. Formand for det norske Miss.selskab. Schreuder (IV, 99) ordineredes til Biskop af B., og han støttede dennes Miss. (Halvorsens Forf lex.). *Kn. B.*

Birma, den nordvestl. Del af Bagindien, Provins af »Kejserdømmet Indien« under det brit. Rige med o. 11 Mill. Indb., de fleste Birmanere, som er Buddhister og stærkt opblandede med Indvandrere fra forsk. forindiske Folkeslag. Resten uciviliserede Bjærg- og Skov-Stammer (Karener m. fl.), som er Dæmondyrkere. Nedre-B. (Hovedstad Rangun) kom allerede 1826 i brit. Besiddelse, Øvre-B. (Hovedstad Mandalai) først 1885. — Evang. Miss. begyndtes i Nedre-B. 1813 ved den fra Kalkutta fordrevne Judson, som gav Stødet til Dannelsen af det amerikanske Baptist-Miss.selskab. Efter Krigen ml. England og B. blev Miss.en 1827 forlagt til Maulmein; snart efter anlagdes en Station i Tawoy, som blev Udgangspunktet for den overmaade frugtbare Miss. bl. Karenerne. Medens Birmanerne er haarde og selvbevidste overfor alt fremmed (efter Verdenskrigen er den birmanske Nationalisme overordentlig skarp og volder den brit. Regering ikke faa Vanskeligheder), har Miss.en bl. Karenerne frembragt folkekirkl. Tilstande med store Kulturfremskridt. Foruden de amerikanske Baptister arbejder her (siden 1859) Anglikanerne (S. P. G.) med Bispedømme i Rangun (siden 1877). Leipzigermiss.en fra Sydindien har i Rangun en Menighed af udvandrede lutherske Tamuler. — I Øvre-B., hvor der har været arbejdet af Anglikanerne (siden 1868), af Wesleyanerne (siden 1887) og af de amer. Baptister, er Frugterne meget smaa. Baptisternes Arbejde strækker sig helt op til Bhamo ved Kinas Grænse. Den katolske Miss. (med o. 150 Præster fra Pariser- og Milano-Seminarierne) har 3 Distrikter (Nord-, Syd- og Øst-B.) under 3 apostoliske Vikarer med noget over 100,000 Katoliker. Væksten er f. T. stærkest i det østlige Distrikt. *Fr. S.*

Bispeexamen, se I, 847.

Bispevalg, se Valg (IV, 753).

Bisticci, Vespasiano da, se I, 847.

Bisættelse. Udtrykket bruges i Lovsproget om en midlertidig Hensættelse af et Lig i en Kirke, indtil det kan blive ført til det Sted, hvor det skal begraves. Forordn. 7. Novbr. 1682 § 24 giver Tilladelse til, at dette maa ske mod en vis Betaling i Kbhvn og Købstæderne. I Forordn. 22. Febr. 1805 bestemmes det, at intet Lig, som ikke er balsameret, maa indsættes eller begraves i nogen Kirke, før 2 Aar fra Dødsdagen er forløbne. I disse to Aar skal Liget bisættes i et dertil indrettet Kapel ved Kirken eller ved en Nabokirke. Ved Plakat af 24. April 1851 er der givet nærmere Regler for, hvad der skal iagttages ved Ligs Bisættelse i Kapeller i og ved Kirkerne i Kbhvn og paa Christianshavn. — I daglig Tale og Bekendtgørelser om Dødsfald bruges Ordet for at betegne, at Begravelsen ikke finder Sted samtidig med den kirkl. Højtidelighed, f. Eks. fordi Liget skal føres til et andet Sted for at begraves. *E. C.*

Bjarnarson, Thórhallur, isl. Biskop, f. i Laufás-Præstegaard i Nord-Island 2. Dec. 1855, d. 15. Dec. 1916. Efter at være blevet Stud. fra Reykjavík kom B. til Kbhvn for at studere Teol. og blev Kand. 1883, Aaret efter Præst til Reykholt, men næste Aar forflyttet til Akureyri, hvorfra han imidlertid efter kun fire Maaneders Virke 1885 kaldedes til Præsteskolen i Reykjavík, først som Docent, siden som

Lektor og Forstander, hvilken Stilling han beklædte, indtil han 1908 efterfulgte Hallgr. Sveinsson som Biskop over Island. B. var en højt begavet og kundskabsrig Mand og meget afholdt som Lærer for sin vennesæle Optræden. Til at begynde med var hans Hoveddiscipliner som Docent nytestlig Eksegese og Etik, men senere blev K.hist. ved Siden af Eksegesen hans Hovedfag. Han var Medl. af begge de nedsatte Kommissioner for Udarbejdelsen af vor nye Bibelovers., og selv oversatte han fra Grundsproget Mark., Ap. Gern., Pastoralbrevene, Hebræerbrevet og Apokalypsen, hvilket Arbejde i høj Grad bærer Præg af en fin Sprogsans og Nøjagtighed. Han var ogsaa Medl. af Alterbogskommissionen, hvem den autoriserede Alterbog fra 1910 skyldes. I 6 Aar redigerede han det første isl. kirkl. Maanedsskrift »Kirkjublaðið« (1891—96) og senere »Nytt Kirkjublað« (1906—16). Selvstændige lit. Arbejder foreligger ikke fra hans Haand. I sin otteaarige Bispetid hemmedes han i høj Grad af Sygdom og har da heller ikke som Biskop sat Spor. Han havde i en Række af Aar Sæde paa Altinget som folkevalgt Medl., og levende interesseret som han var for Landbrugets Udvikling var han gennem mange Aar Formand for Islands Landbrugsselskab (Búnaðarfélag Islands), hvis Organisation nærmest var hans Værk. *J. H.*

Bjarnason, Jón (I, 332). D. 3. Juni 1914.

Björkö, se I, 847.

Blaa Kors, se Afholdsbevægelsen (I, 30).

Blaikie, William Garden (I, 336). D. 11. Juni 1899.

Blass, Friedrich Wilhelm (I, 337). D. 5. Marts 1907.

Blaumüller, Theobald Edvard Julius (I, 338). D. 2 Okt. 1911.

Blaurock, Georg, se I, 848.

Blavatsky, Helena Petrovna, f. v. Hahn-Rottenstern, russisk Teosof, f. i Jekaterinoslav 31. Juli 1831, d. 8. Maj 1891. B. blev 1848 gift med General B., men Ægteskabet var meget kortvarigt. Tiden til 1870 tilbragte B. paa Rejser, bl. a. skal hun efter egen Angivelse have været i Tibet og været i Forbindelse med Mahatmaerne, en Kreds af Vismænd. B. havde i denne Periode rundt om Forbindelse med Spiritister, og selv var hun et virksomt Medium. 1875 stiftede B. i New York sammen med Oberst Olcott »Theosophical Society«, hvis Opgave var at fremme Kendskabet til de gl. asiatiske Religioner og udforske Naturens Hemmeligheder, særlig Mskets psykiske Kræfter. 1877 kom Bogen »Isis unveiled«, et Kompilatorium, der skal vise, at den samme Sandhed gennemtrænger alle Religioner. Dernæst rejste B. med Olcott i Indien, forkyndte Teosofien og foranledigede Mirakler. Den Opsigt. Bevægelsen vakte, bragte »Society for Psychical Research« til 1884 at sende et Medlem til Indien for at foretage en Undersøgelse, hvoraf Resultatet offentliggjordes. Det viste sig, at Miraklerne var Svindel. Denne Afsløring skabte et stort Frafald fra Bevægelsen. (Gejerstam, Den afslöjade Isis, 1897; Freimark, Hel. P. Blavatsky, 1907; Edv. Lehmann, Oplysn. om Teosofien, 1920). *K. B.*

Blix, Elias (I, 338). D. 17. Jan. 1902.

Blod-Artikler, se Henrik VIII (II, 398).

Blodige Ofre, se Offer (III, 419 ff.) og ublodige Ofre (IV 677).

Blom, Jens Gunvald (I, 339). D. 3. Dec. 1907.

Blomstermission, se I, 848.

Blume, Peter Emil (I, 341). D. 4. Okt. 1909.

Blyth, George Francis Popham, se I, 848. D. 5. Nov. 1914.

Bodelschwingh, Friedrich Christian Karl v. (I, 345). D. 2. Apr. 1910. B.s Arbejde videreføres af Sønnen, Friedrich v. B. (f. 14. Aug. 1877). (Fr. v. Bodelschwingh, Fr. v. B., ein Blick in sein Leben, 1926).

Boesen, Emil, dsk Præst, f. 1812, d. 1881. B. blev Stud. 1829, cand. theol. 1834. I sine Ungdomsaar stod han en Række af de betydeligste Mænd indenfor den grundtvigske Kreds nær. Efter at have virket som Lærer blev han 1849 udnævnt til residerende Kapellan i Horsens, hvor han 1861 blev Spr. I 1863 blev han Stiftsprovst i Aarhus. Efter at have taget sin Afsked i 1877 flyttede han til Kbhvn, hvor han levede sine sidste Aar. B. var et poetisk anlagt Gemyt, en dyb og tænksom Natur, disponeret til Tungsind. Hans Gerning som Præst fik Betydning ved hans Forhold indadtil, til den enkelte. B. var den, der stod Søren Kierkegaard nærmest i Venskab, faktisk Kierkegaards eneste fortrolige Ven. I det Skrift, B. udgav i 1845 »En religiøs Livsudvikling i Breve fra Cornelius, udgivne af Z.«, hvori vi sikkert finder Hovedlinierne i B.s egen Udvikling genfortalt, mærker vi Paavirkning fra Kierkegaard og dennes samtidige »Stadier paa Livets Vej«. Det smukkeste Udtryk for B.s Venskab med den ensomme Kierkegaard var hans Samtaler med K. paa Frederiks Hospital umiddelbart før dennes Død (jfr. II, 772; Carl Koch, Søren K. og Emil B. Breve og Indledning, 1901). *M. N.*

Bohemund af Tarent (el. af Otranto), en af de berømteste Førere paa 1. Korstog (II, 847), Søn af Robert Guiscard, ved hvis Død han kun fik det lille Fyrstendømme Otranto. Som Deltager i 1. Korstog lykkedes det ham ved List at indtage Antiokia. By og Omegn blev Fyrstendømme i hans Besiddelse, hvorfra han siden fortsatte sine eventyrlige Kampe, baade mod de Vantro og mod den gr. Kejser til sin Død 1111. *H. J. H.*

Bolanden, Konrad von (I, 351). D. 6. Juni 1920.

Bolt, Aslak, se Aslak (IV, 990).

Boltzius, Fredrik August (I, 352). D. 13. Juli 1910.

Bonnevie, Jakob Aall (I, 359). D. 13. Juli 1904.

Bonomelli, Geremia (I. 359). D. 1914.

Bonwetsch, Gottlieb Nathanael (I, 360). D. 1925.

Booth, William (I, 361). D. 20. Aug. 1912.

Bousset, Wilhelm, tysk protest. Teolog, f. 3. Septbr. 1865 i Lübeck, d. 8. Marts 1920 i Giessen, studerede i Erlangen, Leipzig og især i Göttingen, hvor han 1890 blev Privatdocent og i 20 Aar virkede som Prof. e. o.; 1916 blev han Prof. ord. i Giessen. Han var en af de mest fremragende Forskere indenfor den saakaldte religionshistoriske Skole og har paa flere Omraader leveret banebrydende Arbejder.

Allerede 1896 udkom saaledes hans ypperlige Fortolkning til Apokalypsen (5. Oplag af Meyers Kommentar; 6. Opl. 1906), hvori han belyser den kr. Apokalyptik med et meget rigt Materiale af ikke-kr. Forestillinger, og paa samme Maade efterviser han i »Die Religion des Judentums im neutestl. Zeitalter« (1902; 1926[3]) Indslag fra Parsismen, babylonisk, ægyptisk og hellenisk Rel. i den senjødiske relig. Forestillingsverden; nogle af Synkretismens indviklede Traade udredede han i »Die Hauptprobleme der Gnosis« (1907), og i »Kyrios Christos, Geschichte des Christusglaubens von den Anfängen des Christentums bis auf Irenäus« (1913; 1921[2]) forsøgte han at udrede Kristuskultens Opstaaen fra de hellenistiske Menigheder i Antiokia og Damaskus; i sine sidste Aar beskæftigede han sig med de ældste Munkelegender, og posthumt udgav Th. Herrmann og G. Krüger hans »Apophthegmata, Studien zur Gesch. des ältesten Mönchtums« (1923). Foruden disse Hovedværker kan endvidere nævnes: »Jesu Predigt im Gegensatz zum Judenthum« (1892), »Der Antichrist« (1895), »Die jüdische Apokalyptik« (1903), »Das Wesen der Religion« (1903, 4. Aufl. 1920), »Jesus« (1904, 4. Aufl. 1922), »Unser Gottesglaube« (1908), »Jüdisch-christlicher Schulbetrieb in Alexandrien und Rom« (1915) samt en Andagtsbog: »Wir heissen Euch hoffen« (1923). I den saakaldte »Gegenwartsbibel« fortolkede B. Galater- og de to Korinthierbreve og redigerede sammen med W. Heitmüller hele det ny Testamente i 3. Oplag (1917-18); sammen med Heitmüller udgav han ogsaa 1897-1917 »Theologische Rundschau« og sammen med H. Gunkel fra 1903 »Forschungen zur Religion und Literatur des Alten und Neuen Testaments«. *H. M.*

Bovet, Eugène Victor Felix (I, 376). D. 1903.

Bray, Thomas, nordamerik. Gejstlig, f. i England 1656, d. ssteds 15. Febr. 1730. Efter nogle Aars præstelig Virksomhed i England overtog han 1695 Stillingen som commissary-general i Maryland, Amerika, men blev med Undtagelse af et enkelt Aar i England, idet han bl. a. var virksom for Oprettelsen af Sognebiblioteker baade i Amerika og i England og for Dannelsen af SPCK (se III, 751). Endvidere virkede han for den gejstlige Ordning af Maryland. Han er Forf. til en Del Bøger, deriblandt flere om Biblioteksvæsen. *J. Blf.*

Brieger, Theodor (I, 387). D. 1915.

Briggs, Charles Augustus (I, 388). D. 1913.

Bright, William (I, 388). D. 16. Marts 1901.

Bring (I, 389). 1) **Johan Christopher B.**, d. 4. Juli 1899. — 2) **Sven Libert B.**, d. 30. Nov. 1905.

Brochmann, Jørgen Henrik Hegermann (I, 391). Har bl. a. udgivet »40 lat. Salmer med Overs.« (1901). D. 1926.

Broglie, Jacques Victor Albert (I, 392). D. 19. Jan. 1901.

Brooks, Phillips, amerik. Præst og Biskop, f. i Boston 1835. Hans Fader, en nobel Forretningsmand, for hvem Gudsfrygt var en naturlig Ting, havde tilhørt en Unitarmenighed; Moderen, af Familien Phillips, en betydelig og energisk Kvinde, var præget af Vækkelsesfromheden. Men begge Forældrene havde fundet en fælles Kirke i den anglikansk-episkopale, og B. kom selv til at betragte denne som den højere Enhed af hans Forældres to Typer, som han selv vilde forene: den liberale, med vid, human Interessekreds, og den evangeliske med Optagethed af Sjælens Frelse. Skønt Boston med Harvard-Universitetet, hvor B. studerede, var Unitarismens Hovedsæde, hørte han først til den »evangeliske« Retning og regnedes ogsaa senere delvis dertil. Men hans Udvikling førte ham ud derover, saa han ligesom Beecher (I, 248) og Bushnell (I, 423) imellem den »evangeliske« og den liberale Linie kom til at repræsentere en evangelisk-liberal. Hvad han kalder sin Omvendelse, bestod først i et Knæk af ærgerrige Planer, som han fik, da hans Tanke om at blive Lærer mislykkedes, hvorefter han besluttede at blive Præst; dernæst i en Personlighedens Befæstelse og Ekspansion, næret under hans Studium paa Præsteskolen i Alexandria, Virginia, men ikke blot gennem Teologi, fuldt saa meget gennem vidtstrakt Læsning af Poesi og Filos. Hvad han her personlig havde erhvervet, var først et relig. Totalsyn paa Mskeheden og dens Historie; Tænkning var for ham altid en Tolkning af Historien, Slægtens og hans egen; senere gik han uden Brud frem til en kristocentrisk Opfattelse; thi som alle Banespor løber sammen i den store By, saaledes samles alle Mskehedens Traade i Kristus. Han er den straalende Sol, der ved sin Opgang vækker de slumrende Kræfter. I ham faar baade Guds Førelser i Historien og det enkelte Mskes Længsel sin Opfyldelse. »Jeg tror paa Jesus, fordi han opfyldte Jesajas Profeti, men end mere, fordi han opfylder Profetierne i min Sjæl«. 1859—69 var B. Præst i Philadelphia og blev vidt kendt, bl. a. for sin afgjorte Stilling under Borgerkrigen paa Lincolns Side, mod Slaveriet, som han betragtede som en national Synd. 1869—1886 var B. Præst i sin Fødeby Boston; hans Anseelse blev saa stor, at Unitarerne, som havde ment her at have Privilegium paa den højeste intellektuelle Forkyndelse, tilbød ham en Stilling som Universitetspræst og Prof. ved Harvard, hvad han dog afslog. Men samtidig med den høje Anerkendelse voksede hans Alvor og Ansvarsfølelse. Altid stræbte han mod Harmoni, og der var over ham en smittende Optimisme. Men nu følte han, dels at hans eget Liv gik mod Enden, dels at den relig. Situation var blevet vanskeligere. En Bølge af Tvivl gik ogsaa over Amerika i 70'erne og 80'erne; han følte det som sit Kald at bryde den. Han var ugift, i mange Maader ensom; for sit Inderste kunde han kun lukke op paa Prædikestolen; der forstod han sig selv, og der fortolkede han Guds Veje og Tanker i Naturen, Hist.n og K.ns Lære, hvoraf han intet vilde forkaste, men som han vilde udfolde i største Frihed. Hans Standpunkt var bredkirkeligt, omfattende, parallelt med Maurices (III, 201 f.) og Stanleys (IV, 317). Ved Siden af Beecher blev han Amerikas største Prædikant. Hans Tale kom som en vældig Strøm fra et mægtigt bevæget Indre; han fremsatte straks Temaet og udfoldede det saa til alle Sider. Hans Maal var at faa Forstand og Følelse til at virke paa

Viljen; man maa først aabne Øjet for »det himmelske Syn«, dernæst kræve Lydighed derimod; først saa fremkommer Syndsfølelsen. Hans Hovedtanke var: alle Msker er Guds Børn; »Msket er et Guds Barn, som Djævelen har lagt Haand paa, ikke et Djævelens Barn, som Gud forsøger at stjæle«. Han sagde da: gør Alvor af, hvad du har; udfør det uudførte Program for dit Liv, som ligger i, at du er et Guds Barn. Overfor teologiske Forskelle var han, som man har sagt, farveblind; kun den voksende højkirkelige Tendens frygtede han; han holdt sig udenfor kirkl. Polemik; for Præstestanden og kirkelige Synoder nærede han ingen Respekt, og han frygtede, at Kirkerne tit spærrede Vejen til Gud. 1886 blev han Hjælpebiskop for Pennsylvania, 1891 Biskop for Massachusetts, men anede selv, at den største Betydning heraf var at konstatere, at en frisindet Teolog kunde komme ind i Episkopatet. 1893 døde han. Bl. hans Skrifter er »Lectures on Preaching« (1877), »The Influence of Jesus« (1879) og flere Prædikensamlinger, saasom »Sermons« (1879), »The Candle of the Lord« (1881), »The Light of the World« (1890). (A. V. G. Allen, Life and Letters of Ph. B. I-II, 1900; D. D. Addison, The Clergy in America. Life and Letters, 1900). *V. A.*

Bruce, Alexander Balmain (I, 396). D. 7. Aug. 1898.

Brun. 1) **Christen B.** (I, 396). 1906 Biskop i Hamar. D. 27. Apr. 1917. — 2) **Johan Nordal B.**, norsk Præst, f. 27. Marts 1839, Søn af Provst Johan Lyder B. (I, 396), Stud. 1856, cand. theol. 1862, var først Skolebestyrer paa Horten, blev 1866 pers. Kap. hos Farbroderen Svend Brun ved Trefoldigheds Menighed i Oslo (I, 397), 1875 Kaldskap. i Gamle Aker og 1880 Spr. for den nye Sagenes Menighed i Oslo. B. interesserede sig stærkt for Menighedsorganisation og oprettede i Sagenes det første norske frivillige Menighedsraad. Af andre frivillige Virksomheder omfattede han særlig Sømandsmiss.en med stor Interesse. Han stod 1874—1905 som Formand i Oslo Kreds af den norske Sømandsmiss. Han udgav ogsaa »Den norske Sømandsmiss.s Hist.« (1879). Af hans øvrige Forfatterskab nævner vi især en Biografi af hans Oldefar, »Gammelt og Nyt om og af Bisk. J. N. Brun« (1883). I 1906 tog han Afsked. D. 1. Juni 1909. En Søn af ham er Prof. Johan Lyder Brun (I, 396). *A. B.*

Bruun (I, 399). 1) **Anders Heinrich Julius B.** D. 12. Sept. 1909. — 2) **Christopher Arnt B.** D. 17. Juli 1920.

Brücker, Georg Valdemar (I, 400). D. 14. Jan. 1929. Aagaard blev atter Frimenighed 1922. (V. B., Mit Livs Vej I-II, 1925 f.).

Brückner, Benno Bruno (I, 400). D. 2. Maj 1905.

Butler, Josephine (I, 424). D. 30. Dec. 1906.

Butsch, Johan Albert, se I, 848.

Bülow, Carl Gustav Christopher v. (Carlos v. B.), f. 29. Septbr. 1787 i Svendborg, Søn af Ritmester Johan Hartvig Victor Carl v. B., senere Postmester i Drammen i Norge, hvor Sønnen C. voksede op. C. v. B. var Løjtnant i det kgl. dske Kavalleri til 1809 og Løjtnant i den württembergske Garde 1810—19, da han, efter en relig. Opvækkelse under Rekonvalescens og et Besøg i Edinburgh 1818—19, tog Afsked fra Officerslivet for at ofre sig for kr.-opbyggelig Virksomhed. I 1819 besøgte han i en Fiskerbaad Norges Vestkyst, uddelte hl. Skrifter fra Bibelselskabet i Edinburgh og Traktater, som han selv havde overs. fra Engelsk, samt holdt Opbyggelsesmøder. Samme Aar ægtede han Helen Hay Inglis, en Datter af Advokat Henry David Inglis i Edinburgh, fortsatte med opbyggelige Møder i en Del af det østl. Norge 1819—20, da han ogsaa ejede og beboede Gaarden Søndre Bø i Sande Sogn ved Holmestrand, men tog 1820 Ophold i Kbhvn, hvor han 1823 i et Skrift angreb Rationalismen ved en Sammenligning mellem H. Zschokkes (IV, 948) meget udbredte »Stunden der Andacht« og den hl. Skrift. I 1824 begav han sig til London og traadte her i Forbindelse med det i 1818 oprettede »Continental Society for the Diffusion of Religious Knowledge over the Continent of Europe«, et interdenominationelt Indremissionsselskab, ligesaa med det i 1819 stiftede »British and Foreign Seamen's Friend Society and Bethel Union«, og under det af sidstnævnte Selskab benyttede Bethel-Flag virkede han blandt nordiske, særlig norske Sømænd i Themsens Havne. Continental Society betroede ham efter hans eget Forslag den Opgave at missionere i de nordiske Lande, og fra April 1826 til Januar 1827 besøgte han paa et dertil anskaffet Fartøj, fremdeles under Bethel-Flaget, Norges Kyst fra Christianssand til Trondhjem. Hans Rejse-Beretning, som skildrede den aandelige Tilstand i Norge med mørke Farver, ansporede i England Interessen for hans Foretagende, bl. a. hos Edward Irwing (II, 550), og en særlig Komité af Sømandsmissions-Selskabet blev dannet i Hull for at skaffe B. et større Fartøj. Efter at være ordineret til »minister of the Gospel« i det kongregationalistiske Poultry Chapel i London fortsatte B. fra Maj 1827 Virksomheden i Stavanger og Omegn. Paa disse to Rejser udbredte B. hl. Skrifter fra »The British and Foreign Bible Society« samt Traktater fra »The Religious Tract Society«, som han oversatte og trykte i Norge, holdt opbyggelige Møder og missionerede ved Husbesøg og Samtaler, idet han stadig knyttede Forbindelse med haugianske og herrnhutiske Kredse. En varig Frugt af B.s Arbejde var den efter hans Indbydelse stiftede Stavanger Miss.-Forening, den første i sin Slags i Norge, dannet 5. Dec. 1826 »for Evangeliets Udbredelse bl. Hedningerne«, Udgangspunktet for det i 1842 oprettede Norske Miss.-Selskab. B.s Hældning til Baptismen tilligemed noget vist stødende i hans ydre Væsen virkede dog til at svække først Haugianernes og derefter Herrnhuternes Sympati for og Tillid til ham, ligesom hans ukaldede Virksomhed vakte Uvilje blandt Gejstligheden. Efter en frugtesløs Advarsel med Henvisning til Konventikelplakaten af 1741 indgav Biskop J. St. Munch (III, 305) i Christianssand allerede 27. Maj 1826 Klage til Kirkedepartementet over B., og efter Politiforhør over B. Nov.-Dec. 1827 lod Stiftamtmand Schouboe i Christianssand ved Ordre af 25. Febr. 1828 B. udvise af Riget paa Grund af Ulydighed mod Landets Love, et Skridt, som blev bifaldet af Regeringen og Kongen ved Resolution af 20. Apr. 1828, som ad diplomatisk Vej bekendt-

gjordes for de britiske Myndigheder, hvorpaa B. i Maj forlod Landet. Disse B.s Rejser betegner det første kendelige Indslag af bevidst missionerende eng. Vækkelseskrdm i Norge. Efter et Besøg i England henlagde B. nu sin fortsatte Virksomhed til Nord-Tyskland, hvor han vides at have virket endnu i 1831. I ældre Aar tjenestgjorde B. paa det internationale Sømands-Hospitalsskib »Dreadnought« ved Greenwich. Han døde i London 19. Okt. 1867. (Extracts of the Journal of the Rev. Carlos von Bülow, Agent to the Continental Society, employed on the Norway Mission 1826—27, London 1827; Referat ved D. Thrap i For Kirke og Kultur, 1906, S. 548; Reports of the British and Foreign Bible Society 1827, 1828; Ashbel Green, Memoirs of the Rev. Joseph Eastburn of the Mariners' Church Philadelphia, Phil. 1828; jvf. H. Faber, Danske og Norske i London, Kbhvn 1915, S. 144; W. A. Wexels's Tidsskrift for Kirke-Krønike og chr. Theol. III, 1839, S. 238; H. E. Sommerfelt, Den norske Zulumission, 1865, S. 10; D. Thrap, Brødremenigheden i Norge, 1908, S. 81; A. Seierstad, Kyrkjelegt reformarbeid i Norig I, 1923, S. 200. Endvidere utrykte Kilder). *O. K.*

Bäck, Johannes (I, 430). D. 1901.

Baethgen, Friedrich Wilhelm Adolf (I, 431). D. 1905.

Böhl, Eduard (I, 432). D. 24. Jan. 1903.

Böhm, Charles John Thomas, se I, 849.

Böhmer. 1) **Eduard B.** (I, 435). D. 5. Febr. 1905. — 2) **Heinrich B.**, tysk K.historiker, f. 6. Okt. 1869, d. 25. Marts 1927. 1898 blev han Privatdocent i K.hist. i Leipzig, 1902 Prof. ssteds, 1903 i Bonn, 1912 i Marburg, 1915 i Leipzig. Han har navnlig kastet sig over Luther-Studier og udgav »Luther im Lichte der neueren Forschung«, (1906, 1918[5]); »Luthers Romfahrt« (1914), »Luthers erste Vorlesung« (1924) o. a. samt Bøger om Englands K.hist. og om Jesuitterne. Han var Medudgiver af Theol. Literaturblatt. — 3) **Justus Henning B.** (I, 435). D. 1749. *J. Blf.*

Bølle, Eiler Madsen (tidligere fejlagtig kaldet Stygge), Biskop i Aarhus 1482—90. B. var Ærkedegn i Aarhus, da han af Sixtus IV udnævntes til Jens Iversen Langes (III, 17) Efterfølger. Som Biskop var han næppe heldig, laa i Strid med Byraad og Borgerskab, saa at Paven endog maatte opbyde Hjælp for ham. Faa Aar efter (1489) voldte hans Mænd Uro, og Kong Hans anklagede ham for »Manddrab, Plovfred, Vold og Hærværk osv.«. Skibby Krønike siger, at han »ikke besad nogen Klogskab« og derfor nødtes til at nedlægge Embedet (1490). Paven overlod ham Silkeborg Slot med Tilliggender. Han døde 13. (el. 16.) Apr. 1501. (Acta Pontif. Dan. IV, 1910; Hübertz, Aktstykker vedr. Staten og Stiftet Aarhus I, 1845; Dske Magazin 4. R., S. 207 f.; Scriptores rer. Dan. VII, S. 213 f.; K.hist. Saml. 4. R. IV, 140 og 5. R. II, 652). *H. J. H.*

Børresen, Hans Peter (I, 441). D. 23. Sept. 1901. Paa S. 442, L. 10 f. o. 1869, læs: 1867.

Caine, Thomas Henry Hall, se I, 849.
Caird, Edward, se I, 849. D. 1. Nov. 1908.
Calvör, Caspar, se I, 849.

Campbell, John Macleod, skotsk Præst, f. 1800, d. 27. Febr. 1872. Da han forkyndte Forsoningens »Universalitet«, blev han 1830 afsat, og drev fra da af kun fri Forkyndervirksomhed, bl. a. med store Resultater i Glasgow fra 1833—59. Han var en nær Ven af Edw. Irving uden dog at slutte sig til hans Menighed. Sine sidste Aar var han svag. Han er bl. a. Forf. til »Sermons and lectures« (1832) og »The nature of the atonement« (1856). 1868 blev han Dr. h. c. ved Glasgows Universitet. *J. Blf.*

Campello, Grev Enrico di (I, 467). D. 1903.

Carpenter, William Boyd (I, 480). D. 26. Okt. 1918.

Carstensen, Niels Frederik (I, 481). D. 1. Apr. 1909

Caspari, Walter (I, 484). D. 1923.

Casualia (egtl. Tilfældigheder) bruges i det kirkl. Sprog om de kirkl. Handlinger, som er fremkaldte ved særlige Begivenheder i den enkeltes el. Menighedens Liv, kirkl. Lejlighedshandlinger. Modsætningen er de regelmæssige Søndags- og Helligdagsgudstjenester. De alm. kirkl. Lejlighedshandlinger er Daab, Konfirmation, Brudevielse, syges og gamles Altergang, Begravelse. Desuden kan nævnes Kirke- og Kirkegaardsindvielse, Præsteindvielse, Præsteindsættelse og lignende særlige Begivenheder i den enkelte Menigheds eller Landskirkens Liv. De kirkl. Taler, som holdes ved den Slags Lejligheder, plejer man at kalde kirkl. Lejlighedstaler, Casual-Taler. *E. C.*

Cave, Alfred (I, 489). D. 19. Dec. 1900.

Cederberg, Johan Antero (I, 489). Dr. theol. 1907, Spr. i St. Michel 1908. D. 28. Jan. 1915.

Cella betegner det Rotundekapel, som findes ved Indgangen til flere Katakomber i Roms Nærhed. Disse cellae er sikkert rejst ved Gravene og til Minde om de afdøde, og ved dem er de kultiske Mindehøjtider blevet afholdt (jfr. Helgener og Helgendyrkelse II, 381; Rundkirker III, 841).

Centralanlæg betegner i kirkl. Arkæologi, Kirkebygninger, der, runde, firkantede el. polygone, samler sig symmetrisk om et Midtpunkt, dækkede af Tag el. Kuppel. Formen overtoges fra Oldtiden (Termer og Mausolæer) og anvendtes fornemlig til Daabs- og Gravkapeller, dog ogsaa til større og mindre Kirker (Sofiakirken, St. Vitale o. m. fl.). (Se Kirkebygninger II, 788; Rundkirker III, 841; Baptisterium I, 214). *H. J. H.*

Chaponnière, Jacques François (I, 495). D. 1924.

Charleville, Carl Wilhelm (I, 496). D. 28. Sept. 1906.

Chase, Drummond Percy (I, 498). D. 27. Juni 1902.

Chateaubriand, François-René de, se I, 849.

Chaucer, Geoffroy, den betydeligste Digter i England før Shakespeares Tid, f. i London 1340, d. 25. Okt. 1400. C. fulgte med Kongesønnen Lionel i Krigen i Frankrig 1359-60, blev fangen, men løskøbt af Kongen; traadte saa i Kongens Tjeneste; blev gift med en Hofdame hos Hertuginden af Lancaster (Hertugen selv, John af Gent, blev siden gift med en Søster til C.s Hustru). I Kongens Ærinde rejste han 1372 til Italien. Maaske er han her truffen sammen med Petrarca; i hvert Fald har Dantes, Petrarcas og

Boccaccios Digtning paavirket ham, og flere flg. Rejser udvidede yderligere hans Synskreds og hans Mskekundskab. Et Toldforvalterembede i London, som Hertug John skaffede ham, gav ham i en Aarrække en behagelig økonomisk Uafhængighed og Tid til Studier og Digtersyssel. I Alderen 50—60 fik C. dog p. Gr. af ændrede polit. Forhold meget usikre timelige Kaar, indtil det endelig 1399 atter lysnede for ham, da John af Gents Søn blev Konge (Henry IV). Men ikke længe efter døde C. I Prøvelsens trange Aar skrev han sine berømte »Canterbury-Tales«. Ideen i Værket er, at 32 Pilegrimme af højst forsk. Stand og Karakter følges paa Valfart til Thomas af Beckets Grav i Canterbury og gennem deres Fortællinger og Samtaler giver et overmaade levende Billede af Samfunds- og Kirkeforhold paa den Tid. I en udførlig Prolog paa o. 800 Verslinier præsenteres de forsk. Deltagere i Rejsen en Korsridder, en Skovfoged, en fransk-dannet Priorinde, en jagtglad Munk, en stærkt moralsk anløben Skriftefader, en lærd, mager og tør Oxford-Klerk, en Advokat, en fraadsende Storbonde, en Læge, en vidtberejst Klædehandlerske (Konen fra Bath), en Afladskræmmer osv. Med stor Sympati er tegnet Billedet af en fattig Spr., med helligt Sind og kærlig Haand, trofast Hyrde for sin Hjord, mild mod Syndere, aabenbart en af John Wycliffes fattige Præster. Ved hans Side red Broderen Plovmand i Bondekofte paa sit Hors. Efter Digterværkets Plan skulde saa hver Pilegrim fortælle to Historier paa Udrejsen, to paa Hjemrejsen. C. fik ikke digtet mere end 25 ialt; men i det Billedgalleri, som derigennem males, faar C. rig Lejlighed til, dels at revse sin Tids Naragtighed, Overtro, Nydelsessyge, dels at stille Læserne Skikkelser for Øje, som vel var værd at efterligne. Paa Dsk foreligger i Overs. af Uffe Birkedal »Prologen til Kanterborg-Historierne« og »Nonnepræstens Historie om Chauntecleer og Pertelot« (hvori C. med Lune, Lærdom og skarp Satire benytter den gamle Dyrefabel om Ræven og Hanen); se Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning, 1910 og 1913. Endvidere i samme Serie (Aarg. 1893) Otto Jespersen, C.s Liv og Digtning. Bl. eng. Udgaver af C.s Værker og Fremstillinger af deres sproglige, digteriske og kulturhistoriske Værdi kan nævnes: W. W. Skeat, The compl. Works af G. C. I-VI. 1894 f.; Pollard m. fl. (London 1898) og A. W. Ward (Serien English Men of Letters). *H. Ln.*

Cheetham, Samuel (I, 498). D. 9. Juli 1908.

Cheyne, Thomas Kelly (I, 499). D. 16. Febr. 1915.

Chiniquy, Charles (I, 500). D. 1899.

Christian Endeavour, en international og interdenominationel Bevægelse, som begyndte i 1881, da Dr. Francis E. Clark (f. 12. Sept. 1851) i sin kongregationalistiske Kirke i Portland (Maine) stiftede »Young People's Society of C. E«. Senere har C. E. bredt sig over hele Verden (Flertallet er dog i Amerika). 1887 fik Clark Præsidiet for alle Afdelingerne. 1895 stiftedes »Worlds C. E«. Bevægelsen omfatter Børn og unge Msker. Medlemmerne aflægger ved Indtrædelsen Løfte om daglig at bede og at læse i Bibelen, at tage Del i alle Hovedgudstjenester og komme til C. E.s egne maanedlige »Indvielser«. Ved disse fornys Løftet. Desuden holdes ugentlige »Vidnemøder« med Bøn. Bevægelsen omfattede 1916 o. 5 Millioner Medlemmer. (Fr. E. Clark i »Encyclopædia of Religion and Ethics« III, 571 f.; samme, The C. E. Manual, 1926). *K. B.*

Christian Science, se Scientists (IV, 120). (Se endvidere Chr. Glarbo, C. S., relig. Sjælehelsebevægelse, 1913).

Christoffersen, Mentz, se I, 850.

Civilstandsregistre (el. *Personregistre*) kalder man de af de borgerlige Myndigheder førte Lister over Fødsler, Ægteskaber og Dødsfald, som efterhaanden findes i adsk. Lande. Man kan i den Sammenhæng minde om de jødiske Stamtavler og de romerske Fortegnelser over Fødsler og Ægteskaber. Efterhaanden som den kr. K. fik Indflydelse, blev det imidlertid den, som i sine Kirkebøger (se II, 790) samlede alle disse Oplysninger. Og i Tidens Løb blev disse, under Indflydelse af det borgerlige Livs Krav, mere og mere udførlige for at kunne gøre Fyldest baade i retslig og statistisk Henseende. Men den franske Revolution kom ogsaa i dette Stykke til at sætte Spor. Ved Dekret 20. Septbr. 1792 og Lov 28. Febr. 1800 indførtes der Civilregistre i Frankrig. Og denne Ordning har, tildels allerede i Forbindelse med Napoleons Erobringer, bredt sig til Belgien, Nederland, Tyskland, England, Italien, Schweiz o. a. I Danmark har man i de sønderjydske Landsdele beholdt Civilstandsregistre, som var indført ved den preussiske Lov 9. Marts 1874. De Forsøg, man baade før og efter 1920 har gjort paa at faa Ordningen indført i hele Landet, har hidtil ikke ført til noget Resultat. Kun har man faaet de gamle Tilmeldings- og Afgangslister i en betydelig udvidet Skikkelse i de nye Folkeregistre (Lov. 14. Marts 1924). *E. C.*

Civiltà Cattolica, se I, 850.

Civilægteskab (borgerligt Ægteskab) kalder man et Æ., som er indgaaet for den borgerlige Myndighed, uden kirkl. Medvirken. Man vilde ved en saadan Ægteskabsform hjælpe dem, som havde Vanskeligheder ved den kirkl., fordi de ikke tilhørte den herskende K., maaske kun var taalte Protestanter i et kat. Land. Men naar den franske Revolution ved Lov 1792 indførte det som obligatorisk, er det tillige et Udtryk for det borgerlige Samfunds voksende Selvstændighed. Foruden i Frankrig er det obligatoriske borgerlige Ægteskab ogsaa indført i Nederland, Italien, Tyskland o. fl. Lande. I England, Sverige (1915), Norge (1918), Danmark (1922) og andre Lande har man derimod en fakultativ Ordning med frit Valg mellem kirkl. og borgerlig Ægteskabsstiftelse. Man behøver derefter ikke at træde ud af Folkek.n for at opnaa borgerligt Ægteskab. — Den kat. K., der anser Ægteskabet for et Sakrament, kræver efterfølgende kirkl. Indvielse af et borgerligt Ægteskab for at kende det gyldigt. Fra protestantisk Side anerkender man det borgerlige Æ.s Gyldighed, men anser det for det naturlige, at K.ns Medlemmer modtager K.ns Velsignelse af deres Ægteskab (jfr. Art. Ægteskabet IV, 955 f.). *E. C.*

Clausen (I, 519). 1) **Johannes C.** D. 31. Dec.

1905. — 2) **Johannes Carl Emil C.** D. 21. Marts 1908.

Cleve, Zacharias Joachim (I, 524). D. 1900.

Coillard, François, se I, 850. D. 1904.

Collats, se Superintendenter (IV, 408 f.) og Valg, kirkelige (IV, 753 f.).

Colliander, Otto Immanuel (I, 536). Forflyttedes fra Uleåborgs Stift (tidligere Kuopio) til Nyslotts Stift 1899. C. beskæftigede sig, ved Siden af sin ivrige Bispegerning, med genealogisk Forskning og naaede at fuldende en samlet Udredning af Finlands Præsteskab i 19. Aarh. og herfra stammende Slægter. Paa Tryk udkom »Suomen kirkon paimenmuisto« (den finske Kirkes »herdaminne«) I-II, 1910 og 13 f. Trykningen standsedes p. Gr. af Pengemangel, og det fuldstændige Mnscr. deponeredes i det genealog. Samfunds Arkiv i Helsingfors. D. 17. Dec. 1924. *J. G.*

Colman, se Kolman (II, 824).

Comba, Emilio, (I, 538). D. 1908.

Conder, Claude Reignier (I, 544). D. 1910.

Constantin, Paver. 1) **C. I.**, Pave fra 25. Marts 708, d. 9. April 715. C. var Syrer af Fødsel og blev valgt til Sisinnius' Efterfølger. Han fik ved Justinian II's Hjælp Bispedømmet Ravenna underlagt Rom. I Anledning af den vestlige K.s Forkastelse af den trullanske Synode (692) blev C. kaldt til Konstantinopel, hvor han opholdt sig i 2 Aar og nød stor Ære. Da Philippikus Bardanes (711—13) blev Kejser, kom der Strid i Rom; under denne optraadte C. mæglende. Under den næste Kejser blev der Ro. — 2) **C. II.**, Pave 767—68. Skønt Lægmand blev C. 28. Juni 767 ved sin Broder Hertug Toto af Nepis Indflydelse Paul I's (III, 498) Efterfølger, men en af dennes Embedsmænd, Primicerius Christophorus, fremkaldte allerede 768 en Opstand, og C. blev afsat. I Stedet valgtes Stephan III (IV, 342). Forvist til et Kloster søgte C. paa Synoden 769 Fred med den nye Pave, men forgæves. Derimod fremkom nu Bestemmelsen om, at Paven skulde være en Kleriker, valgt af Klerikere. Efter 769 forsvinder Sporene af C. *K. B.*

Cook, Frederic Charles (I, 554). D. 1889.

Cornill, Carl Heinrich (I, 557). D. 10. Juni 1920.

Cramer, Jacobus (I, 562). D. 1895.

Creighton, Mandell (I, 565). D. 14. Jan. 1901.

Cremer, August Hermann (I, 565). D. 4. Okt. 1903.

Crone, Martin Anton Christian (I, 567). D. 10. Nov. 1903.

Chrischona, St., Spittlers Anstalt for »Pilegrimsmission« ved Basel, oprettet 1840. Se Spittler (IV, 307).

Crosby, Howard (I, 567). D. 1891.

Crucifix, se Kors (II, 844).

Crusius, Ludwig Friedrich Otto Baumgarten, se I, 850.

Cullen, Paul, se I, 850.

Cypern, se Kypros (II, 884).

Daae, Ludvig, se I, 850. D. 17. Marts 1910.

Dahl (I, 585). 1) **Jonas Anton D.** D. 5. Maj 1919. — 2) **Kristen Hans Jørgen D.** D. 11. Okt. 1921.

Dahle, Lars Nilssön (I, 585). D. 20. Febr. 1925.

Dalsgaard (I, 589). 1) **Christen D.** D. 11. Febr. 1907. — 2) **Jens Nikolaj Leth D.** D. 24. Aug. 1904.

Dalton, Hermann (I, 589). D. 7. Maj 1913.

Damgaard, Anders Knudsen (I, 590). D. 3. Sept. 1906.

Danell, Hjalmar, sv. Biskop, f. 3. Juni 1860 i Sund i Østergötland; blev efter Studier i Uppsala Docent der 1892, e. o. Prof. i Dogmatik og Moralteol. 1897 samt Dr. theol. s. A. I Aarene 1893—97 var D. Missionsforstander i den sv. Kirkes Miss. Fra 1905 har D. været Biskop over Skara Stift. Bl. hans vigtigere Skrifter mærkes »Albr. Ritschls lära om synden« (1892) og »Luthers etiska åskådning« (1900). Som Missionsforstander udgav D. »Svenska Kyrkans missionstidning«, og han har ogsaa paa anden Maade gjort store Indsatser i Miss.ens Tjeneste, bl. a. ved to store Visitatsrejser til Marken i Sydafrika og Sydindien. I Aarene 1895-1911, fra 1906 som eneste Udgiver, redigerede han »Kyrklig tidskrift«. Teologisk indtog han først et strængt ortodoks Standpunkt med Front mod Ritschlianismen. I de senere Aar er D., som hører til den sv. K.s første Mænd, fremtraadt som Tolk for den centralt religiøst orienterede, af Luthers Tanker inspirerede nyere sv. Teol., som i de sidste Aartier er vokset frem ved de sv. Universiteter. *Hg. Pl.*

Daniel (I, 594). 1) **Charles D.** D. 1. Jan. 1893. — 2) **Hermann Adalbert D.** D. 13. Sept. 1871.

Danmark (I, 594). S. 598 a, L. 28 f. n. tilføjes: Det mosaiske Trossamfund og den ortodokse russiske K.s Menighed i Kbhvn.

„Dansk Kirke i Udlandet", hvis Vedtægter under 7. Juni 1919 er approberede af det danske K.ministerium, blev stiftet i Marts Maaned s. A. ved et Møde i Kbhvn af Repræsentanter for de forsk. kirkl. Retninger fra hele Landet. Sammenkaldelsen skete ved et lille Udvalg, der forud bestod til Støtte for »Dansk Kirke i Berlin« og for en i denne By i 1911 med Understøttelse fra den dske Stat ansat dsk Præst. Man erkendte, at Arbejdet blandt vore Landsmænd i det fremmede i Almindelighed kaldte ligesaa stærkt paa den dske Menighed som det særlige Arbejde i Berlin, og at dette Arbejdes Udvidelse til at gælde alle vore Landsmænd i det fremmede vilde give det fastere Basis at staa paa. Det hedder i de nævnte Vedtægter for »Dansk Kirke i Udlandet« (med kortere Betegnelse »D. K. U.«) § 1: »D. K. U. har til Formaal paa evang.-luth. Grund og i Tilslutning til den dske Folkekirke at arbejde blandt Dske i Udlandet for Troslivets Bevarelse, dets Vækkelse og Vækst, og for de troendes Samling til kr. Fællesskab i fast ordnede Menigheder. I Forbindelse med det direkte kirkl. Arbejde vil D. K. U. virke for at vedligeholde, vække og uddybe vore Landsmænds Kærlighed til vort Hjemland, dets Sprog og Hist. igennem Tiderne«. Det hedder i samme Vedtægters § 4: »Selskabets Indtægter bestaar dels i faste Medlemsbidrag, dels i frivillige Gaver, der maatte blive ydet Selskabet enten til Fremme af dets Formaal i Almindelighed eller til særlige indenfor dets Omraade liggende Øjemed, samt endelig i de Statstilskud, der maatte blive tilstaaet Selskabet til Præstelønninger, Opførelse af Kirker o. a.«. Statstilskud-

det har efterhaanden formet sig som et fast aarligt Beløb, der dog i de senere Aar paa Grund af de vanskelige økonomiske Tider er blevet skaaret stærkt ned, medens derimod de frivillige Bidrag er vokset, dog langtfra i det Omfang, som Arbejdet kræver. — Arbejdet, der i sin ydre Form m. H. t. Administration, Gudstjenesteordning, Tilsyn o. a. holdes saa nær op til den dske folkekirkl. Ordning som muligt (Formandsvalget stadfæstes af K.ministeriet; som Formand og Biskop for Kirkerne i Udlandet har siden Selskabets Stiftelse C. F. J. Wegener [IV, 791] virket), er i de faa Aar siden 1919 indtil nu 1929 stadig vokset. Bestandig har nye Opgaver meldt sig paa saa indtrængende og afgørende Vis, at Selskabet, sin Opgave tro, ej har ment at kunne afvise disse.

Arbejdet begyndte altsaa i Berlin (se ovenfor). Ved Genforeningen med de sønderjydske Landsdele kom i Flensborg i 1920-21 det næste Arbejde i Stand. D. K. U. købte i 1920 en større Ejendom i Toosbuygade 7, der under Navnet »Ansgar« blev indrettet til kirkl. Brug. Her er Kirkesal (indviet 1921), Præstebolig, Lokaler for Menigheds- og Ungdomsarbejde m. m. Efter lange Forhandlinger med de tyske kirkl. Myndigheder blev den gamle »danske Kirke«, Helligaandskirken, overladt den dske Menighed i Flensborg, foreløbigt for 13 Aar, og taget i Brug ved en kirkl. Højtidelighed 1928. Foruden i Flensborg, hvor D. K. U. har ansat 2 Præster, arbejder disse blandt Dske i Landdistrikter syd for Grænsen og i Byen Slesvig. I Aaret 1923 blev der begyndt et Arbejde i Paris. I 1924 i Buenos Aires og samme Aar i Brisbane i Australien. I 1927 i Shanghai i Kina, og det er Tanken at der, saavidt muligt ud fra Shanghai skal gøres et Arbejde i det hele i Ø. Kina. Og i Foraaret 1928 optog man et Arbejde i Canada, hvor to Præster arbejder i Tilslutning til D. K. U. (i Edmonton og Vancouver). Foruden disse nævnte Arbejder støtter D. K. U. ogsaa et Arbejde i Rio de Janeiro og et paa New Zeeland. I Sverige og Finland afholdes i Malmö, Stockholm, Göteborg og Helsingfors regelmæssig dske Gudstjenester ved en fra Kbhvn udsendt Præst o. a. En enkelt Gang er der ved D. K. U.s Foranstaltning afholdt Gudstjeneste for Dske i Rom. Fra Dske andetsteds fremkommer der nu og da Krav med Spørgsmaalet, om D. K. U. ej tænker at tage et videre Arbejde op. De store økonomiske Vanskeligheder, hvorunder Selskabet arbejder, har hindret det i at udvide sin Virksomhed videre end ovenfor nævnt. — En mere principiel Redegørelse for hele Arbejdets Art findes i Selskabets Aarsberetning for 1924-25. I det hele henvises til de hvert Aar siden Selskabets Stiftelse fremkomne Aarsberetninger og til Selskabets Vedtægter. Selskabet udgiver et Blad i tvangfri Numre. *Fhv. Biskop C. Wegener.*

David, Västmanlands Apostel, se I, 851.

Davidson, Andrew Bruce (I, 614). D. 26. Jan. 1906.

Decius, Nicolaus (I, 616), rigtigere: Nikolaus Tech (se IV, 508, hvor flere andre Urigtigheder i Artiklen rettes).

Decoppet, Auguste Louis (I, 616). D. 1908.

Deer-Bogen, se I, 851.

Defensor pacis, se Marsiglio fra Padova (III, 183).

Degn. Med dette Navn betegnedes i Middelalderen i Folkesproget i Danmark en Betjent ved Kirken (Sognedegn). Ordet er det kirkl. Embedsnavn Diakon (I, 629), ligesom i Ordet Ærkedegn for Archidiaconus (I, 142). Men i al Fald i Senmiddelalderen menes ikke en Mand med Diakonvielse, men en Lægmand, hvis lat. Benævnelse er Ædituus eller stundom Custos (tysk Küster) eller Minister. Den gl. K. havde haft et Dørvogter-Embede (Ostiarius), men da dette ogsaa blev Navn paa en Vielsesgrad, greb man til de andre Navne. Ædituus og Campanarius (Klokker, saaledes i Norge II, 812) slaas sammen til een Bestilling. Den middelald. Sognedegn har Kirkenøglen, holder Kirken ren, ringer Klokken og er tillige Præstens Medhjælper som Sanger i Messen og som Assistent ved kirkl Handlinger. Dette forudsætter lat. Uddannelse. Han udnævnes af Biskoppen (et Kaldsbrev til Sognedegn i Svendborg 1524 i Pontoppidans Ann. II 285). I Fuglse Herred paa Laaland fandtes et Degnekalent (Calendæ custodum ecclesiarum). Ved Ref.en opretholdtes Embedet og fik en ny Pligt, at »undervise det unge Bondefolk udi Børnelærdommen«. »Dersom de ikke dertil ere bekvemme, da maa de og ikke være Sognedegne« (Ordinansen). Til Brug for disse »Custodes el. Sognedegne« udgav P. Palladius sin saakaldte »Degnekatekisme« 1537 med Antydning, at flinke Sognedegne siden kunde blive Spr.er (P. Pall. Dske Skr. I). Tillige bestemmes, at Degnekaldene i Købstædernes Nærhed skulde gives til Latinskolediscipler som Understøttelse i Læsetiden (Løbedegne i Modsætning til Sædedegne). Kravet om lat. Dannelse opretholdtes, »at han udi alle høje Fester kan sjunge al Messen paa Latine efter Ordinantsens Lydelse, og ellers hver Søndag om Aaret Officium (Introitus) og Alleluia paa Latine, saavel paa Landsbyerne som udi Købstæderne« (Kongebr. $^{14}/_{11}$ 1562). Som de i Middelald. havde baaret Superpelliceum under Kirketjenesten (Thorkelins Kirkelove 55), paalagdes det fremdeles (1555; Rørdams Kirkelove I, 478, og oftere), indtil man omkring 1600 gik over til sid, sort Klædning. Efter en Sædvaneret, der ikke ses lovfæstet, prædikede D.en i Præstens Forfald. Ved Ribeartiklerne 1542 søgte man at skaffe alle D.e Bolig paa Kirkens Grund, og de fik siden Fortrinsret til at fæste Kirkejord uden Stedsmaal. Ellers bekræftedes de gl. Indtægter. Ved Forordn. $^{25}/_{12}$ 1670 afskaffedes Løbedegnene. Under Svagelighed kan D. holde en Substitut. Iøvrigt samledes Bestemmelserne i Dske Lov 2—15. Ved den dske Folkeskoles Oprettelse ved Forordn. $^{23}/_{1}$ 1739 paalagdes det D.ene at besørge Skolehold enten personlig eller ved Skoleholder. De saaledes opstaaede Forhold for D.ene er livligt og fyldigt skildret af H. Ussing i »Kirkeforfatn. i de kgl. danske Stater« III (1787). Han polemiserer mod den Tanke at nedlægge D.embederne til Fordel for Skoleholderne. Dette var bl. a. foreslaaet af Tyge Rothe (Vort Landsbyskolevæsen, 1785) og toges op af den store Skolekommission. Skønt flere Biskopper o. a. raadede fra, blev dette Forslag

Lov i Skoleforordn. 1814, hvorefter D.embederne skulde nedlægges ved indtrædende Ledighed og omdannes til Skolelærer-Emb. Vi fik da »Skolelærere og Kirkesangere«, og en lille Del af Lønnen beregnedes som Betaling for Kirketjenesten. En Del af dennes Bestillinger udskiltes ved Lov $^{24}/_{3}$ 1899 og overdroges til en Ringer. Ny Lønningslov 1919. Navnet Degn bevaredes kun i Kordegn og Alterdegn ved visse Købstadkirker. I Sønderjylland bevaredes de gl. D.embeder og D.titelen. (Se Valg IV, 759). *P. S.*

Delitzsch, Friedrich (I, 621). D.'s agitatorisk formede Skrift »Babel und Bibel« (1902), der udkom paa mange Sprog (ogsaa paa Dsk), bragte en Tid hans Navn frem i første Række af Fortalerne for et radikalt Bibelsyn. D. 1922.

Denifle, Friedrich Heinrich Suso (I, 623). D. 10. Maj 1905.

Denne, Klaus Jensen, se I, 851.

Deutsch, Samuel Martin (I, 627). D. 3. Juli 1909.

Dibelius, Franz Wilhelm (I, 635). D. 1924.

Dicuil, se I, 851.

Dietrichson, Lorenz Henrik Segelcke (I, 640). D. 6. Marts 1917.

Distriktskirker i Kbhvn, se Kirkefond (II, 790 f.).

Distriktsprovst, se Provst (III, 616).

Dixon, Richard Watson (I, 651). D. 23. Jan. 1900.

Dods, Marcus (I, 654). D. 26. Apr. 1909.

Donaldson, James (I, 668). D. 9. Marts 1915.

Donndorf, Adolph (I, 670). D. 20. Dec. 1916.

Dons, Waldemar Theodor (I, 671). D. 2. Jan. 1917.

Dorner, August Johannes (I, 674). D. 17. Apr. 1920.

Dorph, Anton Laurids Johannes (I, 675). D. 12. Jan. 1914.

Dove, Richard Wilhelm (I, 675). D. 18. Sept. 1907.

Dowie, Alexander, se Zion City (IV, 945).

Drews. 1) **Arthur D.**, tysk Filosof, f. 1. Nov. 1865 i Uetersen (Holsten), 1898 Prof. i Filos. ved den tekniske Højskole i Karlsruhe. Discipel af E. v. Hartmann (II, 352). D. har bl. a. forfattet: »Die deutsche Spekulation seit Kant« (1893), »E. v. Hartmann« (1902), »Die Religion als Selbstbewusstsein Gottes« (1906, 1925^{2}), »Plotin und der Untergang der antiken Weltanschauung« (1907). I »Die Christusmythe« (1909) hævder han (i Sammenhæng med sit filos. Standpunkt), at Jesus ikke er en hist. Skikkelse, men »die Vergeschichtlichung eines ursprünglich religiösen Mythus«. Skriftet bragte ikke i og for sig nye Synspunkter, men det fremkaldte en ivrig Debat, til Dels foranlediget ved D.s egen Optræden paa Foredragsrejser. 1911 kom 2. Del med Svar til de forsk. Modskrifter, 1924 »Die Entstehung des Christentums aus dem Gnosticismus« (H. Wellejus, Har Jesus eksisteret. Teol. Tidsskr. 3. Række II; Fr. Torm, Forskningen over Jesu Liv, 1918, S. 64 f.; A. Schweitzer, Geschichte der Leben-Jesu- Forschung, 1913^{2}, S. 483 f.). — 2) **Paul D.**, protest. Teolog, f. 8. Maj 1858 i Eibenstock, Præst i Burkau (Lausitz) 1883, ved Lukaskirken i Dresden 1889, Prof. i praktisk Teol. i Jena 1894, i Giessen 1901, i Halle 1908, d. 1. Aug. 1912. D. var med til at grundlægge »Christliche Welt« 1886. Han har grundlagt den relig. Etnografi (Monatschrift für die kirchliche Praxis fra 1901). Et Vidnesbyrd om D.s Interesse i denne Retning er Samlingen »Evangelische Kirchenkunde« (1902 f.), som han paabegyndte og redigerede til sin Død. D. har bl. a. skrevet: »Pirkheimers Stellung zur Reformation« (1887), »P. Canisius« (1892), »Das kirchl. Leben der evang.-luth. Landeskirche des Kgr. Sachsen« (1. Bind af Evang. Kirchenkunde), »Der evangelische Geistliche in der deut. Vergangenheit« (1905). *K. B.*

Drikoffer, se Ublodige Ofre (IV, 677).

Driver, Samuel Rolles (I, 678). D. 26. Febr. 1914.

Dryander, Ernst Hermann (I, 682). D. 4. Sept. 1922. (E. v. D., Erinnerungen aus meinem Leben, 1922^{2}).

Duhm, Bernhard (I, 686). D. 31. Aug. 1928.

Dächsel, Karl August (I, 696). D. 1901.

Dødsriget, se Nedfart, Kristi (III, 355).

Döring, Carl August, se I, 851.

Eckhoff, Kristian Martin (I, 711). D. 18. Okt. 1914.

Edda, se Aserne (IV, 989).

Eddy, Mrs. Mary Baker Glover, se Scientists (IV, 120). (Se ogsaa Chr. Glarbo, Christian Science, 1913, S. 13 f.).

Egli, Emil (I, 728). D. 31. Dec. 1908.

Eklund, Pehr Gustaf (I, 736). D. 29. Dec. 1911.

Ekman (I, 737). 1) **Erik Jakob E.** D. 18. Aug. 1915. — 2) **Johan August E.** Ærkebiskop fra 1900 til sin Død 30. Nov. 1913.

Elefantine, se Syene (IV, 442).

Elmgreen, Sven Gabriel, se I, 852.

Elmquist, Thorvald Jørgen Adolf (I, 750). D. 19. Aug. 1920.

Ely, By i England, 24 km NNØ for Cambridge med o. 8000 Indb. Byen er opstaaet om et i 673 grundlagt Kloster. 870 blev det ødelagt af de Dske og laa i Ruiner i 100 Aar, hvorefter der paany rejstes et Benediktinerkloster, hvis Munkesang efter den gamle Beretning rørte Knud d. st.s Hjærte. 1083 blev Grunden lagt til Domkirken, en pragtfuld korsformet Bygning, som i det 14. Aarh. fuldførtes med et 8-kantet Taarn, hvor Skibene mødes. *J. Blf.*

Endeavour, Christian, se IV, 1001.

Enders, Ernst Ludwig (I, 763). D. 1906.

Enemesse (missa solitaria) el. Privatmesse, en ved et Sidealter, kun af Præsten med en enkelt Medhjælper læst Messe (jfr. Messe III, 235), der ikke forudsætter Tilstedeværelse af en Menighed.

Erdmann, Christian Friedrich David (I, 783). D. 13. Marts 1905.

Erichsen, Johan Willoch (I, 785). D. 22. Aug. 1916.

Erik af Pommern, Konge over det samlede Norden 1412 (1397)—1439, Søn af Hertug Vartislavs af Pommern og Marie, Datterdatter af Valdemar Atterdag, f. 1382 (?), opdraget i Danmark hos Margrete, der efter Olufs Død (1387) udsaa ham til sin Efterfølger og efterhaanden fik ham valgt i alle 3 nord. Lande,

allerede inden han paa Rigsmødet i Kalmar (1397) kronedes. 1401 blev han myndig, 1406 ægtede han Philippa (Datter af den eng. Kong Henrik IV). Først med Margretes Død blev E. reel Regent, men arvede efter hende to uløste Forhold: til Hertugdømmet Slesvig og til Unionen. E. var en Forhandlingens mere end en Handlingens Mand. Med Iver og Klarhed, men i Længden med utilstrækkelig Kraft tog han det første Spørgsmaal op. Baade Danehoffets og Kejser Sigismunds (IV, 180) Kendelse gav ham Medhold, og som Tak til Gud for den sidste drog han til det hl. Land 1428. Men Strid med Hansestæderne slog ham Sejren af Hænde; den dsk sindede Slesvigbisp Hans Skondelev's (IV, 234) Død var ogsaa et Tab, idet han efterfulgtes af holstensk sindede, Henrik v. See (IV, 132) og Claus Wulf (IV, 912). M. H. t. Kirken fulgte E. Forgængernes Linie og hævdede sin Indflydelse paa Embedsbesættelser, men var vanskeligt stillet ml. Stormændenes Magtkrav fra oven og Almuens Misfornøjelse fra neden. I Vakancen efter Peder Jensen Lodehat (III, 70) tog han Kbhvn fra Roskildestolen. For Klostervæsen var han ivrig, støttede Birgittinerne bl. a. ved Opr. af Maribo (III, 177), mens Mariager (III, 175) skyldtes privat Initiativ, ligesom han skaffede Karmeliter og Fransiskanere 3 Klostre hver (Landskrone, Skelskør, Helsingør; Malmö, Nykøbing F., Helsingør); til »evig Psalterlæsning« gav han Gods i Vadstena, Kalmar o. a. St., og af Pave Martin V fik han Tilladelse til at oprette Universitet. K.møderne i Konstanz og Basel, hvor ogsaa de nord. Lande var repræsenteret (se II, 834 og I, 230), gav de nord. K.fyrster Kraft i deres Selvstændighedskrav baade overfor Pave og Konge; Ærkebiskop Peder Lykke (III, 116) samlede 1425 Provinsialkoncil i Kbhvn, Aslak Bolt (IV, 990) flere lignende i Norge; 1427 hævdede den sv. K., at al hidtidig Hjælp til E.s Kampe kun var »subsidium caritativum« og ikke mere vilde blive ydet, og i E.s sidste svage Aar var Ærkebiskop Hans Laxmand (III, 32) hans uforsonligste Modstander. Af dske Bisper var kun den norskfødte Thorlav Olufsen (IV, 556) E. tro. Træt af Vanskeligheder overalt i Rigerne drog E. 1436 til Gotland; 1439 opsagde det dske og sv. Rigsraad ham Troskab, først 1442 ogsaa det norske. E. forblev i Visby til 1449 og forlod kun Gotland for at overgive Øen til de Dske; han døde i Pommern 1459. (Kr. Erslev, E. af P., 1901; samme, Dronn. Margrete, 1882; L. Helveg, Den dske K.s Hist. til Ref.en II, 1, 1870; R. Keyser, Den norske K.s Hist. under Katholicismen II, 1858). *H. J H.*

Erlend, Biskop over Færøerne, se I, 852.

Eucken, Rudolf Christoph (I, 816). D. 15. Sept. 1926.

Exordium, se Proœmium (III, 617).

Fabre, Ferdinand, se II, 896.

Fabrica ecclesiae, se Tiende (IV, 572 b).

Fabricius, Adam Kristoffer (II, 4). D. 24. Aug. 1902.

Fairbairn, Andrew Martin (II, 7). D. 9. Febr. 1912.

Falk, Paul Ludwig Albert (II, 8). D. 7. Juli 1900.

Farrar, Frederic William (II, 16). D. 22. Marts 1903.

Fastelavn, se II, 896 og Faste (II, 17).

Fasting, Georg Fredrik Christopher (II, 20). Har bl. a. udgivet »Religionsfrihedens Historie« (1914). D. 24. Okt. 1914.

Feilberg, Henning Frederik (II, 30). D. 8. Okt. 1921.

Felgenhauer, Paul, se II, 896.

Filostratus, Flavius, nypythagoræisk Filosof, o. 200 efter Kr., virkede i Athen, senere i Rom, hvor han blev knyttet til Septimius Severus' Gemalinde Julia Domna. Paa hendes Tilskyndelse skildrede han paa Grundlag af ældre Kilder Undergøreren Apollonios fra Tyana (I, 118) i en Biografi, der helt igennem er stærkt præget af hans filos. Idealer, saa at det næppe er muligt at sondre ml. de Bestanddele, der gaar tilbage til Apollonios, og det Stof, som skyldes F. Desuden er under F.s Navn overleveret en Række korte Biografier af berømte Sofister, en Afhandling om Gymnastik og en Brevsamling af erotisk Indhold. Bedste Udg. ved Kayser, 1853. (Jfr. foruden Haandbøgerne i gr. Lit.historie: Reitzenstein, Hellenistische Wundererzählungen, 1906, S. 40 ff.; K. Holl, Neue Jahrbücher f. d. klass. Altertum, 1912, 406 ff.). *P. O.*

Finnian, irske Helgener, se II, 896.

Fischer, Ernst Kuno Berthold (II, 63). D. 5. Juli 1907.

Fisher, George Park (II, 63). D. 20. Dec. 1909.

Flamboyant Stil, se Bygningskunst, kirkelig (I, 428).

Fleischer, Adolf Fredrik Hilarius (II, 66). D. 18. Okt. 1895.

Fliedner, Friederich (II, 69). D. 25. Apr. 1901.

Flint, Robert (II, 69). D. 25. Nov. 1910.

Fogazzaro, Antonio, ital. Digter, f. 25. Marts 1842 i Vicenza, d. ssteds 7. Marts 1911, en af den moderne Reformkatolicismes (III, 728) største Forfattere. Hans betydeligste Roman, »Il Santo«, er overs. paa Dsk (»En Helgen«, 1921). (Jfr. V. Ammundsen, Den kr. Kirke i det 19. Aarh., 1925, S. 150).

Folke *(Fulco)* **Johansson Ängel**, Ærkebiskop i Uppsala 1274—1277, tilhørte en fornem, med Folkungeætten beslægtet Familie, som havde en central Plads i det kirkelige Opsving i Sverige i 13. Aarh.s sidste Del. F. blev den første Indehaver af det af Ærkebiskop Jarler oprettede Ærkediakonat i Uppsala og blev af Pave Gregorius X udnævnt til Ærkebiskop, da Stolen havde staaet ledig i over 7 Aar. F. har vistnok været den første Ærkebiskop i Uppsala, som blev udnævnt ved pavelig Provision. Allerede som Ærkediakon havde han udvirket Pavens Tilladelse til at flytte Ærkesædet fra Gammel-Uppsala til det ny Uppsala. Mere end nogen anden kan han derfor betragtes som Grundlæggeren af Uppsalas nuværende Domkirke. Han interesserede sig ogsaa højligt for Dyrkelsen af St. Erik, hvis Rester nu overførtes til den nygrundede Helligdom, og begyndte en Fortegnelse over de Erik tilskrevne Mirakler. Maaske er han ogsaa Erikslegendens Forf. Som Ærkebiskop lykkedes det ham ved

ny Stiftelser at øge Antallet af Kanonikater i Uppsala fra fire til tolv. Da Magnus Ladelaas som Sejerherre var gaaet ud af Brødrestriden indenfor Folkungeætten, kronede F. ham 1276. Kort derefter udfærdigede Magnus paa et af F. afholdt Kirkemøde i Södertälje et vigtigt Privilegiebrev for den svenske K. F. døde 5. Marts 1277 og blev begravet i Uppsala Domkirke. *Y. B.*

Forelæser, se Anagnoster (I, 78) og Lektor (III, 39).

Forgaard, se Tempel (IV, 514) og Basilika (I, 233).

Forreformatorer, en Betegnelse, der, især siden K. Ullmann's (IV, 684) »Reformatoren vor der Reformation« I-II (1866[2]), er blevet gængs for at stemple en Del middelalderlige Personligheder som Forløbere og Banebrydere for Ref.en, der hos dem skulde have hentet »evangeliske« Ideer. Betegnelsen er i mange Henseender uheldig og upræcis. Man tænker ved F. i Flæng paa Personligheder og Retninger som Wessel Gansfort (IV, 825), Johann Ruchrat fra Wesel (IV, 824), Johann v. Goch (II, 233), John Wycliffe (IV, 915), Brødrene af Fælleslivet (I, 406), Rhinske Mystikere o. m. fl. *H. J. H.*

Forrettigheder, Gejstliges, se Privilegier (III, 601).

Forsanger, se Cantor (I, 471), Succentor (IV, 385), Gudstjeneste (II. 292 f.), Kirkesang (II, 801), Sangere (IV, 47) og Degn (IV 1003).

Fox, Edward, se II, 896.

Foxe, se II, 896 f.

Frank, Gustav Wilhelm (II, 94). D. 1904.

Frankfurter-Parlamentet, se Statskirke (IV, 328).

Fraser, James, se II, 897.

Frazer, James George, eng. Religionshistoriker, f. i Skotland 1854, 1879 Fellow i Cambridge, 1907 Prof. i social Antropologi i Liverpool. F. er en af den moderne Rel.s-Histories betydeligste Skikkelser, i Beg. stærkt fremhævende det etnografiske Grundlag for primitiv Religiøsitet, siden gørende en stærkere social Betragtning gældende. Hans Dristighed i Hypoteser har ofte paadraget ham Kritik, men han har Fortjeneste af at have fremdraget talrige folkelige relig. Levn, Myter, Skikke o. l., udfoldende en omfattende Viden og øvende en næsten fascinerende Indflydelse paa sine Lærlinge. Bl. hans Skrifter kan nævnes »Totemism« (1907[2]). »Totemism and Exogamy« I-IV (1910), »The Golden Bough« (1900[2]), »Adonis, Attis, Osiris« (1906). *H. J. H.*

Freder, Johann, tysk luth. Teolog, f. 1510, d. 1562, Svoger til Justus Jonas (II, 674). F. blev, skønt uordineret, 1540 Prædikant ved Domkirken i Hamburg, men hans Kaldelse til Superintendent i Stralsund vakte stærk Strid, der 1549 endte med, at han maatte vige p. Gr. af sin Modstand mod »Interimet«. F. blev Prof. i Greifswald og 1550 Superintendent paa Rygen, der kirkl. stod under Roskilde, hvilket førte til videre Strid om Ordinationen, hvori Peder Palladius tog Del. Skønt Univ. i Wittenberg 1551 erklærede, at den ordentlige Kaldelse var Hovedsagen, mens Haandspaalæggelse kun var en priselig Skik, lod F. sig dog i Okt. ordinere af Palladius. Efter at en Synode i Greifswald 1556 havde udtalt sig imod Gyldigheden af hans før Ordinationen foretagne kirkl. Handlinger, forlod han sin Stilling, men blev snart Superintendent i Wismar. Personlige Kævlerier og Urimeligheden i Danmarks kirkl. Højhedsret over Rygen var Hovedaarsager til hele Striden; men denne kan dog ikke siges at være helt uden principielle dogmatiske Synspunkter, nemlig et forsk. Syn paa Ordinationens kirkl. Værd. (Se P. Madsen, Ordinationens Betydning indenfor den luth. K.-afdeling, 1904, S. 31 f.). *H. J. H.*

Fremantle, William Henry (II, 117). D. 24. Dec. 1916.

Freskomalerier, se Kalkmalerier.

Fricke, Gustav Adolf (II. 120). D. 1908.

Friedberg, Emil Albert (II, 121). D. 4. Sept. 1910.

Friedrich, Johann (II, 121). D. 19. Aug. 1917.

Fries, Samuel Andreas, svensk Teolog. f. 15. Marts 1867 i Linköping, d. 14. December 1914 i Stockholm. F. blev 1895 Lic. theol. (Den israelitiska kultens centralisation), 1897 Dr. theol., 1898 Kap. ved Storkirken i Stockholm og 1907 Spr. for Oscarsmenigheden ssteds. Foruden Disputatser har F. bl. a. skrevet: Israels historia (1894); Frederik Fehr, hans verksamhet och betydelse som teolog (1896); Det fjärde evangeliet och hebreerevangeliet (1898); Jesu lif (1902); Die Gesetzesschrift des König Josia (1903). F., der var paavirket af Ritschl og Harnack (desuden af Landsmændene Boström [I, 371] og Fehr [II, 29]), blev Talsmand for disses Teol. Han fortsatte fra 1897 den af Fehr paabegyndte Samling: »I religiösa och kyrkliga frågar«. Ved den religionsvidensk. Kongres i Stockholm 1897 var F. Sekretær (1899 udgav han dens Akter); 1906 stiftede han »Religionsvetenskapliga sällskapet« i Stockholm. F. var en af Lederne af det teol. Møde i Örebro 1910, som gav Anledning til Betegnelsen »Örebroteol.« for det liberale Syn. F.s teol. Standpunkt gjorde, at han ikke kom i Universitetsvirksomhed. *K. B.*

Frimenigheder (II, 131). De særlig grundtvigske F.s Tal er siden Udgivelsen af Bd. II vokset stærkt, bl. a. ved Sønderjyllands Tilknytning, og ved at flere ældre Valgmenigheder er gaaet over til at blive F. I Følge »Kirkelig Haandbog« (1927) er der p. t. fig. F. (Tallet i Parentes er Stiftelsesaar): Aagaard (1887 og 1922 jfr. Brücker [I, 400; IV, 999]), Bovlund (1879), Haderslev (1894), Holstebro (1913), Klim (1883), Morsø (1871), Ringkøbing (1918), Ryslinge (1925), Rødding (1874), Stevns (1887), Thy (1926), Vesthimmerland (?), endvidere Rønshoved (en privat Kreds, der samles paa Højskolen, hvis Forstander ordineredes 1925). *H. J. H.*

Frimureri. 1) Hvorfra stammer det? Noget videnskabeligt afgjort kan der vist ikke siges derom. Der er sandsynligvis Forbindelseslinier tilbage til den ældste kr. Tids kr. Broderskaber. Der er videre frem gennem Middelalderen ogsaa Forbindelseslinier a) til Byggekorporationer, Samlag af virkelige, arbejdende Murere, der ikke mindst stod i nøje Tilknytning til Munkeordener, der jo i høj Grad optraadte som Bygherrer, og b) til noget af Riddertidens Ordensvæsen. Haandgribeligt Bevis findes ikke, men Sandsynligheden for disse Forbindelser

er meget stor; thi mange gamle Skikke, Ceremonier og Symboler viser tilbage til en fjærn Fortid. Det er sikkert rigtigt, hvad Prof. C. Nyrop har skrevet om de gamle Stenhuggere og Murere: »De var endnu ikke bundne i Lav; de var frie Murere, frie Kunstnere. De drog fra Byggested til Byggested, fra Land til Land, medbringende og udøvende deres beundrede Færdighed, deres gennem Tiderne udviklede Traditioner og Vedtægter. Det er denne Fortid, der har ladet Murernes Hammer og Skødskind spille en Rolle i andre Forsamlinger end de arbejdende Mureres. Fortidens fri Murere og Nutidens Frimurere, staar ganske sikkert ikke uden Forbindelse«. De gl. Bygmestre forstod at lægge Tanker ind bag de udvortes Ting og Tegn, og da de var fromme Mænd (man kan se det saa tydeligt af de gl. Katedraler, der i Sten giver Udtryk for Tilbedelsens Ide), blev det netop det guddommelige, der aabenbaredes for dem gennem deres Symboler. Selve Ordet Frimurer — *freemason* — træffes første Gang i London 1366 som Betegnelse for en særskilt Klasse af Arbejdere i Sten, og o. 100 Aar senere finder man Ordet »freemasonry« som Benævnelse for den af disse Arbejdere udøvede Kunst. Disse »freemasons« samledes i Loger, lodges, hvormed opr. mentes Stedet, senere tillige selve Forsamlingerne — jfr. endnu senere det tyske »Bauhütte«. De Former, der brugtes ved disse Sammenkomster, blev optagne af andre, der uden at være operative Murere, sluttede sig til og fik Adgang som »accepted freemasons«, en Benævnelse, der har holdt sig til Nutiden, hvor der tales om »fri og antagne Frimurerbrødre«. Men dette bevirkede, at man mange Steder gik over fra operative Loger, hvis Medlemmer hovedsagelig var virkelige Bygningshaandværkere, til spekulative Loger, der fornemmelig beskæftigede sig med det symbolske Frimureri. Og det er dette, der eksisterer nu. 24. Juni 1717 indordnede 4 Loger i London sig under en fælles Storloge for England. Og saa bredte Logerne sig videre til Fastlandet. I Norden grundlagdes de første henholdsvis i Sverige 1735, i Danmark 1743, i Norge 1749.

2) Systemer. I Tidens Løb udvikledes mange forskellige. Det, efter hvilket der arbejdes under Storlogerne for Danmark-Island, Sverige og Norge og Grosse Landesloge der Freimaurer v. Deutschland, og om hvilket der væsentlig skrives her, er det »Svenske System«. Overfor Loger af andre Systemer indtages der forsk. Holdning. Som Hovedskelnemærke tjener vedk. Loges Stilling til Biblen. Indenfor det svenske System er denne absolut paa Førstepladsen, og de Loger, der giver den samme Plads, anerkendes. Men hvor dette ikke er Tilfældet, haves ikke Forbindelse. Og dette hænger sm. med, at vel er F. ikke en Religion, og skal ikke være det, men i det sv. System har det en Religion, nemlig Krdmmen. Denne er Forudsætningen for Arbejdet. Selvfølgelig kan Ordenen ikke kavere for hvert enkelt Medl., men det kan man jo ikke engang i et K.samfund. Derimod er F. ikke konfessionelt. Der spørges ikke om Lutherdom, Kalvinisme, Anglikanisme, Metodisme, Katolicisme.

3) Kirkens Forhold til F. Den rom. K. har fra gl. Tid staaet meget afvisende. Clemens VII udstedte 1738 Bandbulle mod F., og det samme er sket senere. Der er derfor meget faa rettroende Katoliker blandt Frimurerne. Den første Grund til denne Pavestolens Stilling var sikkert den, at man havde en — vist rigtig — Forestilling om, at de gl. Frimurersamlag ikke var helt med i den specielle rom. Lære, men havde en Del Forbindelse med ældre og friere relig. Opfattelser. Senere kom der imidlertid andre og mere rette Grunde til, idet nemlig i de romanske Lande, Italien og Frankrig, F. tog ivrig Del i politiske Makinationer, og specielt i Frankrig for en stor Dels Vedkommende indtog en rent ud ateistisk Stilling. At dette ikke kunde tolereres af Pavestolen er jo fuldt forstaaeligt. Men det gav tillige et andet Resultatet, idet nemlig Storlogerne i England, Tyskland, Sverige, Norge og Danmark brød med det franske Frimureri i denne Skikkelse, da der holdes paa, a) at det sande F. har Relig., og b) at al Propaganda for polit. Partier og Meninger er udelukket fra Logesammenkomsterne. Ud af denne Konflikt mellem Pavestolen og F. i de omtalte Lande kom der en stor Forbitrelse mod Frimureriet i Almindelighed, der gav sig Luft i Beskyldninger for næsten enhver tænkelig Forbrydelse, og som kulminerede i den tragikomiske Taxil-Affære (IV, 504). Med de protest. Kirkesamfund har F. gennemgaaende levet i Fred. At der er og har været Enkeltpersoner, der ikke har kunnet lide det, er jo en Sag for sig. (Om Fredrik Nielsens opsigtvækkende Polemik mod F. se »Biskop Dr. Fr. N. En Levnedstegning« II, S. 202 f.). Men K.rne som saadanne har ikke rettet Angreb paa det. Og saaledes som det er udformet i det sv. System, er der da heller ingen Grund til Angreb. Det konkurrerer ikke med Kirken, da det ikke gør Fordring paa at være Surrogat for Relig. endsige byde en ny og bedre. Det rokker ikke ved nogens kr. Tro og Overbevisning, og for adskillige vaklende har det været en god Missionsforgaard, hvori de fik Tilskyndelse til selv for Alvor at tage det store Evighedsspørgsmaal op.

4) Formaalet. Ganske kort kan det udtrykkes saaledes: at virke til Fremgang og Forædling. Midler til Formaalets Virkeliggørelse: a) at tilskynde til og styrke i Gudsfrygt, b) at gøre det indlysende, at saadan Gudsfrygt ikke blot skal bestaa i nogle fromme Følelser opad til Gud, men skal realiseres i Forholdet til Msker, noget i Retning af Brodersind, Broderkærlighed, baade i det snævrere Samfund, man staar i, og i ens Sindelag overfor Msker i Almindelighed, og i al Gerning at vise Ihukommelse af Jesu Ord i Mt. 25 »hvad I ikke har gjort mod en af mine mindste, har I heller ikke gjort imod mig«. Ledemotivet igennem hele Mskeforholdet skal være hans Forhold til Mskene.

5) Hemmelighedsfuldheden. F.s Kærne er ikke hemmelig. Den er fælles kr. og fælles mskelig. Men Skikke, Ceremonier og Symboler er hemmelige. Og da disse i høj Grad benyttes baade i Johanneslogen (I—III Grad), St. Andreaslogen (IV—VI Grad) og Landslogen (den egentlige Storloge VII—XI Grad), er Sammenkom-

sterne derfor omgivne af Hemmelighedsfuldhed Dette har sikkert faaet mange til at ryste paa Hovedet og har vel ogsaa virket irriterende paa nogle. Men dels er det nu engang saaledes, at det ikke er alle, der er kommensurable med den ejendommelige Form for aandeligt Arbejde, som disse Symboler medfører, og dels tjener det, at Brødrene danner en mindre, sluttet Kreds, til at fremme Aabenhed og Fortrolighed imellem dem. Og gunstigere Vilkaar at tale under for den, der virkelig har noget paa Hjerte, kan vanskelig findes end i en Kreds af voksne Mænd af meget forsk. Alder, Stilling i Verden, paa forsk. Trin af Udvikling, men hvoraf dog — alle Skrøbeligheder til Trods — Flertallet er rede til at optage i sig de Tilskyndelser til Uddybelse i Tro og Gudsfrygts Udøvelse, som de ved Ordenens Lære om Symbolernes Betydning kan faa. Selvfølgelig: ligesom Krdmmen (for at bruge en Sammenligning) er bedre end sine Bekendere, og dette er disses egen Skyld og ikke Krdmmens, saaledes er F. i sig selv og dets Lære bedre end Logernes Medlemmer. Men saa er det disse Medlemmers egen Skyld og ikke F.ets. (Lit.: Allgemeines Handbuch der Freimaurerei« I-II, 1900-01; »Ett samtal om Frimureriet av S. N.«, 1909; »Logen og Kirken af en Frimurer«, 1878; Skrefsrud, Basis er vor Kristustro, 1883). *Pastor H. Hornbeck.*

Funcke, Otto Julius (II, 144). D. 24. Dec. 1910.

Funk, Frans Xaver (II, 145). D. 24. Febr. 1907.

Furrer, Konrad (II, 145). D. 1908.

Fyns Stift, se Odense (III, 865). Det nuværende Stift omfatter 11 Provstier (ikke som III, 867 a, L. 24 f. o. nævnt 6), nemlig følgende: Odense Købstads, Odense Herreds, Bjerge-Aasum Herreders, Lunde-Skam-Skovby Herreders, Baag Herreds, Vends Herreds, Sunds Herreds, Salling Herreds, Gudme-Vinding Herreders, Langelands, Ærø Herreds. — Biskop blev ved L. N. Balslevs (IV, 992) Afsked 1922 Biskop Peter Gabriel Koch (II, 912), og efter hans Død 1922 Andreas Jensen Rud (f. 1868). *H. J. H.*

Førstefødselsretten, se Esau (I, 798).

Gabestok, middelald. Strafferedskab til den Slags spottende Afstraffelser, som de gl. Stadsretter er stærke i. G. er en Pæl med et Halsjærn i en Lænke. Sluttet i Halsjærnet udstilledes Forbryderen paa et befærdet Sted, i det gl. Kbhvn paa Vejene til Torvet. Dermed straffedes særlig Torveuorden, Snyderi, Smaatyveri. Den meget omtalte Anvendelse af G. som »kirkelig« Straf hænger sm. med den Række dske Helligdagslove, som begynder med Christian IV's Forordn. 20. Nov. 1623. Den har en Straf for offentlig Sværgen og Banden, som i Kirketugtsforordningen 27. Marts 1629 skærpes til, at Vedkommende skal af Bysvendene sættes i G. og betale 4 Sk., inden han udlades. Det er Skikken med at straffe Torveuorden, der udstrækkes til dette Omraade. Bestemmelsen er gaaet over i Dske Lov 6-2 2. For Arbejde i Kirketiden havde Ribeartiklerne 1542 sat Helligbrøde, 3 Mk. Forordn. 1623 fordobler ved Gentagelse. Recessen 1643 føjer hertil G. Dette er udeladt i Dske Lov, men den tilføjer 6-3-10, at hvis Ungdommen stimer paa Kirkegaarden i Kirketiden, da skal de, som dertil have Tilsyn, have Magt til at straffe de smaa derfor med Ris, de store med G. (Gadeuorden). Efter D. L. 6-3-1 skal man for Udeblivelse fra Gudstjeneste bøde for Helligbrøde 3 Lod Sølv. I Frederik IV's Sabbatsforordning 21. Apr. 1730 er dette for de gemene Bønder paa Landet nedsat til 1. Gang 8 Sk., 2. Gg. 16 Sk., 3. Gg. 24 Sk. eller og i Mangel af Betalingen at staa i Gabestokken paa Kirkegaarden, 1. Gg. 2 Timer, 2. Gg. dobbelt saa længe og 3. Gg. 6 Timer; til hvilken Ende slige Gabestokke af hver Kirkes Ejere, hvor G. ej ere, besørges. Ligesaa, hvis Bønder oftere bruger Markarbejde i Kirketiden. Denne Forordn. ophævedes af Chr. VI 19. Januar 1731, men genindførtes 12. Marts 1735 (IV, 6) med Bøderne nedsat til 4, 8 og 16 Sk. og Tiden halveret, og ang. Markarbejdet med en Undtagelse i Hø- og Kornhøstens Tid »for at profitere af et med Længsel forventet Vejrlig og conservere Afgrøden paa Marken«. Reskr. 24. Okt. 1739 føjede til, som Led i Foranstaltninger mod Luksus, at hvis Bønder bød for mange Faddere, skulde Barnets Fader staa for og efter Præd. en halv Time i G., mens Borgerfolk skulde bøde efter Formue. G. anskaffedes, men Brugen hørte snart op, da man fandt, at denne spottende Afstraffelse var kirkl. usømmelig. Ved mellemslesvigske Klokkehuse kunde man se Halsjærnet endnu omkring 1864. *P. S.*

Gabler, Matthias, se II, 897.

Galimberti, Luigi, se II, 897.

Galle Peder, sv. Teolog og Universitetslærer, antagelig f. o. 1450, d. o. 1538, blev 1476 indskrevet som Stud. i Rostock og blev efter at have taget Magistergraden Lærer ved det filos. Fakultet ved Uppsala Univ. Efter Studier i Leipzig blev han Aar 1500 teol. Doktor i Siena og gik derefter over til det teol. Fakultet i Uppsala. Han blev ogsaa Medl. af Domkapitlet og omtales (efter 1520) som scholasticus (Leder af Præsteuddannelsen i Stiftet). Som Repræsentant for Uppsalakapitlet deltog han i Reformationsrigsdagen i Västerås 1527 (IV, 919). Efter tidligere skriftligt at have polemiseret mod Olaus Petri traadte han her op i en offentlig Disputats med denne som en lærd og skarpsindig Forsvarer af det katolske Dogme. Et af G. forfattet Svar paa de af Gustaf Vasa udsendte »Tolv Spørgsmaal« blev trykt af Olaus Petri i Maj 1527 sm. med dennes Gendrivelse (findes i »Samlade skrifter af Olaus Petri« I, 1914). (K. B. Westman, Reformationens genombrottsår i Sverige, 1918). *Hg. Pl.*

Gansfort, Wessel, se Wessel (IV, 825).

Gantrelet, Père, se Apostolat, Bønnens (I, 125).

Gasparin, Catherine Valérie de (II, 170). D. 1894.

Gautama (el. Gotama), se Buddha (I, 410).

Gebhardt, Oskar Leopold v. (II, 175). D. 9. Maj 1907.

General-Kirkeinspektions-Kollegiet, se II, 897.

Gengældelsesret, se Talionsprincipet (IV, 489).

Gertrud, se II, 898.

Gibbons, James (II, 212). D. 24. Marts 1921.

Gil, Juan (II, 216). Linie 4 f. o. 1557, læs: 1537.

Gilbert, Annie, se Taylor, Annie (IV, 505).

Gilder, se Broderskaber (I, 391).

Gilgamesh, se Babylonien (I, 195).

Goderstad, Lars Olsen (II, 233). D. 1. Febr. 1922.

Goltz, Hermann, Friherre von der (II, 236). D. 25. Juli 1906.

Gonzaga, Giulia, italiensk Fyrstinde, f. 1513, d. 19. April 1565. G. var af den mantuanske Fyrsteslægt og ægtede 1526 Vespasiano Colonna. 1528 blev hun Enke, og 1534 tog hun Ophold i Napoli. Da G. her var blevet vakt ved en Fasteprædiken af Kapucinergeneralen Ochino (III, 416), udviklede Juan Valdes (IV, 739) evang. Krdm for hende i en Samtale (»Alfabeto Christiano« udgivet i Venezia 1546). G.s relig. Opfattelse blev nu evang. med den retfærdiggørende Tro og Frelsesvisheden. Efter Valdes' Død 1541 gik G. i Kloster og fik besørget en italiensk Udgave af hans Skrifter. Hun stod da i Forbindelse med Pietro Carnesecchi (I, 479), der 1567 blev brændt i Rom som Protestant. Kun Døden hindrede en Kætterproces mod G. G. var vidt beundret i Samtiden for sin Skønhed. (B. Amante, G. G. contessa di Fondi e il movimento religioso feminile nel secolo XVI, 1896; K. Benrath, J. G. Ein Lebensbild aus der Geschichte der Ref. in Italien, 1900). *K. B.*

Good-Templar Ordenen, se Afholdsbevægelsen (I, 30).

Goossens, Pierre Lambert (II, 238). D. 25. Jan. 1906.

Gordon, Charles George, eng. General, f. 28. Januar 1833 i Woolwich, d. 26. Januar 1885 i Kartum. G. deltog i Krimkrigen, udmærkede sig 1863 under Taipingoprørets Undertrykkelse og blev 1865 Kommandant over Gravesend, hvor han tog sig meget af fattige og af uheldigtstillede Drenge. Derefter gjorde G. Tjeneste forsk. Steder, bl. a. var han i 1870erne Generalguvernør hos den ægyptiske Khediv og virkede meget for Slavehandelens Udryddelse. 1884 blev G. beordret til Kartum for at redde den ægyptiske Besætning i Sudan fra Mahdiens Tilhængere. Han besluttede imidlertid at holde Stillingen og faldt, da Kartum erobredes. G. var gennemtrængt af en dyb Religiøsitet, der især ytrede sig i Mskekærlighed og Mod. »Gordon's Boy's Home« er oprettet til Minde om ham. (G.s Dagbøger og Breve er udgivet; Hake, G. in China and the Sudan, 1896; Henry W. Gordon, Events in the Life of Ch. G. G., 1886; Lord Cromer, Modern Egypt I-II, 1908; Grove-Rasmussen, Ch. G., 1897). *K. B.*

Gore, Charles, eng. Teolog og Biskop, f. 1853. G. gik i Harrow Skolen og studerede ved Balliol College i Oxford, men blev ved Trinity College Fellow fra 1875—95. Efter sin Ordination i 1876 var G. nogle Aar Præst i Liverpool og eet Aar Missionær i Indien. Fra 1880—94 var han særlig knyttet til Oxford, først som Viceprincipal for Cuddesdon Præsteskole 1880—83, derefter som Librarian ved Pusey House 1884—93 og endelig som Spr. i Radley, lige uden for Oxford, 1893—94. I disse Aar øvede han en stærk Indflydelse paa den akademiske Ungdom. 1894—1902 virkede han som Canon ved Westminster Abbey; faa londonske Prædikanter samlede i de Dage saa stor en Kreds om deres Prædikestol som G. 1902 udnævntes G. til Biskop af Worcester, 1905 forflyttedes han til Birmingham og endelig 1911 til Oxford; den sidste Stilling nedlagde han i 1919 for helt at kunne hellige sig til Studium og Prædikearbejde, og G. lever nu i London, men lader sin Røst høre ud over hele England; desuden er han knyttet til Kings College i London som Docent i Dogmatik. G. har øvet en betydelig Indflydelse baade som teol. og praktisk K.mand. Sin Teol. har han nedlagt i en lang Række Skrifter, hvoraf her skal nævnes: »The Church and the Ministry« (1889; ny udvidet Udg. 1919); 1890 udgav han sammen med flere andre »Lux Mundi«; »The Incarnation« (Bampton Lectures, 1891); »The Body of Christ« (1901); »The New Theology and the Old Religion« (1907); »Orders and Unity« (1908); »The Reconstruction of Belief« I »Belief in God« (1921); II »Belief in Christ« (1922); »The Holy Spirit and the Church« (1924), hvortil slutter sig som Svar paa Kritik af dette Værk »Can we then Believe« (1926); »Christ and Society« (1927) og i 1928: »A new Commentary on the Bible«; G. staar som Udgiver af dette Værk, hvis liberale Syn paa Skriften har vakt megen Uro. Desuden har G. skrevet en Række praktiske Kommentarer til nytest. Skrifter. De allerfleste af disse Skrifter er kommen i mange Oplag. Maalet for G.s Teol. har været at skabe en liberal Anglo-Catholicisme. Fra ganske ung har han staaet den højkirkelige Retning meget nær; dennes Idealer, baade hvad Lære og Ritus angaar, har været hans Idealer, men han forsøgte at forene disse Idealer med et liberalt Syn paa begge Dele. »Lux Mundi«, der jo netop var et Indlæg i liberal Retning, vakte nærmest Bestyrtelse i ældre højkirkelige Kredse; G.s Bidrag til Bogen var en Afhdl. om Inspirationen; fra Beg. af har han ogsaa hævdet den kritiske Forsknings Ret overfor Bibelen; hvad Ritus angaar har han aldrig ønsket, at den eng. K. blot skulde efterabe Rom. Paa begge Punkter er han imidlertid bleven konservativ med Aarene og staar nu som den, der holder igen overfor yngre liberale, højkirkelige Teologer som N. P. Williams og G. E. Selwyn, ligesom han har advaret stærkt imod »The English Church Union« og Bladet »The Church Times'« yderliggaaende ritualistiske Krav. — Som praktisk K.mand har han ogsaa indlagt sig stor Fortjeneste. 1892 stiftede han et Munkesamlag: »The Community of the Resurrection« (nu kaldt »The Mirfield Fathers«), og 1905 fik han det vældige Worcester Stift delt og overtog selv Birmingham. Men navnlig har han fra sin Ungdom af hævdet Kirkens Ansvar overfor Samfundsforholdene, og det er maaske som kristelig-social Forkynder, at han længst vil blive mindet. *Pastor R. Thomsen.*

Gotama (el. Gautama), se Buddha (I, 410).

Gotland, se Visby (IV, 880).

Gotti, Girolamo Mario, se II, 898.

Gottschick, Johannes (II, 243). D. 1907.

Gozzolini, Silvestro, se Sylvestrinere (IV, 444).

Granfelt Axel August (II, 249). D. 23. Febr. 1919.

Grasmann, Andreas, Herrnhuter, f. i Mähren 23. Febr. 1704, d. i Berlin 25. Marts 1783. G.

tilhørte den gl. bøhmiske Brødremenighed, der kom under Paavirkning af Pietisme og derfor blev Genstand for Jesuiternes Forfølgelser. Selv fængsledes G. flere Gange og led haardt i Fængselet. Med sine Fæller pintes han til at aflægge en kat. Bekendelse og slap saaledes fri, men nye jesuit. Plagerier drev dem fra Hjemmet; G. vandrede til Herrnhut (1728). Efter 1731 drog han ud paa et Vandreliv, der bl. a. førte ham til Lifland, Lapland og til et fleraarigt Ophold i Sverige og Finland, overalt søgende vakte Kredse. I Königsberg traf han Zinzendorf, der sendte ham paa en Miss. bl. Samojederne. G. standsedes dog som svensk Spion i Archangelsk og returnerede efter talløse Eventyr til Herrnhut. Efter en Visitatsrejse til Grønland kom han til Kbhvn, derfra til Nederland, og i Foraaret 1745 kom han og hans Hustru til Stepping Præstegaard, som Pastor Jørgen Kastrup havde gjort til et Knudepunkt for Brødremenighedens Virksomhed i Sønder- og Nørrejylland og Fyen. Her blev G. snart Sjælen i de Opvaktes Forsamlinger baade i Præstegaarden og rundt om i Landsdelene, ja har paa flere Besøg haft en betydningsfuld Indflydelse paa Hans Adolf Brorson. G. virkede i og udfra Stepping til 1751 og forlod Stedet velsignet af mange. Siden blev han bispeviet i Brødremenigheden og blev Forstander for Menigheden i Berlin. (K.hist. Saml. 5. R. II, 616 f.). *H. J. H.*

Gravtale, se Ligprædiken (III, 56).

Green, William Henry (II, 254). D. 10. Febr. 1900.

Gregory, Caspar René (II, 264). D. 9. Apr. 1917.

Gressmann, Hugo, tysk protest. Teolog, f. 21. Marts 1877 i Mölln i Lauenburg, d. 7. Apr. 1927 paa en Foredragsrejse i U. S. A. Efter Studier i Greifswald, Göttingen, Marburg og Kiel habiliterede han sig som Privatdocent ved sidstnævnte Universitet; 1907 kom han til Berlin, hvor han virkede til sin Død, først som ekstraordinær og fra 1921 som Prof. ord. G. tilhørte den religionshistoriske Skole, og det ualmindelig omfattende Kendskab, han havde erhvervet sig til den antike Verdens relig. Forestillinger og til alm. Folklore, benyttede han til at belyse bibelske Fortællinger og Tanker; han var dertil udrustet med en rig Fantasi og betydelig Kombinationsevne, hvilket i Forbindelse med hans uhyre Flid satte ham i Stand til at skrive en Mængde inciterende Artikler og Afhdl.er om yderst forskellige Emner rundt om i Tidsskrifter og kirkl. Blade. Hans første større Arbejde »Der Ursprung der israelitisch-jüdischen Eschatologie«, som pludselig skaffede ham Navnkundighed i teol. Kredse, paaviste, at mange af de eskatologiske Forestillingskomplekser i det gl. Test. er langt ældre end Profeterne, som har overtaget dem fra den gl. Folkerelig. og naturligvis modificeret og omformet dem efter deres egne Idealer. Hans andet Hovedværk er »Altorientalische Texte und Bilder zum Alten Testament« (1909, 1926—27[2]), en ypperlig Samling af det Materiale, som de nyere Forskninger har fremdraget fra Orienten til Belysning af gl. testlige Forhold; og til hans betydeligste Arbejder maa ogsaa henregnes den populære Kommentar, han har skrevet til gl. Test.s historiske Skrifter i »Das Alte Testament in Auswahl neu übersetzt und für die Gegenwart erklärt« (1910—14; 1921[2]), samt »Mose und seine Zeit, ein Kommentar zu den Mose-Sagen« (1913). Til Ungnads Overs. af Gilgamesch-Epos'et skrev han en Kommentar (1911), og et andet aktuelt Spørgsmaal behandlede han i »Über Israels Spruchweisheit im Zusammenhang der Weltliteratur« (1925). Fra 1924 til sin Død redigerede han »Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft«, og 1926 besørgede han 3. Oplag af Bousset's »Religion des Judentums«. *H. M.*

Grove-Rasmussen, Andreas Christian Ludvig, se II, 898.

Grundemann, Peter Reinhold (II, 269). D. 3. Maj 1924.

Grundtvig, Frederik Lange (II, 277). D. 21. Marts 1903.

Grüder, Hermann Johann Heinrich, apostolsk Præfekt, f. i Schwerin 1828, d. i Kbhvn 15. December 1883. G. blev 1851 katolsk Præst i Kbhvn. 1869 blev han ved Præfekturens Oprettelse den første apostolske Præfekt i Danmark. I Anledning af Martensens »Katholicisme og Protestantisme« (1874) har G. skrevet »Det protestantiske og det katholske Troesprincip« (1875). (Nordisk Kirketidende, 1883, S. 401—404; 1884, S. 3—5). *K. B.*

Græcus Venetus *(Codex)*, Haandskrift indeholdende en senmiddelalderlig græsk Overs. af Dele af G. T.; det opbevares nu i Venezia, hvoraf Navnet. Manuskriptet anses for delvis at være den ukendte Oversætters Autograf; dets Alder kan palæografisk bestemmes til 14. Aarh. Oversættelsen er slavisk ordret, paa Steder benyttes nylavede græske Ord, specielt dannede for at komme det Hebraiske saa nær som muligt. Oversætteren har haft et betydeligt Herredømme over det gr. Sprog; for at markere Forskellen ml. de aramaiske og de hebraiske Stykker i Danielsbogen, oversætter han de første paa den doriske Dialekt, medens det hebraiske gengives paa Attisk. Man har ment, at Oversætteren skulde være en til Krdmmen omvendt Jøde. Haandskriftet indeholder Pentatevken, Ordsprogene, Ruth, Højsangen, Prædikeren, Klagesangene og Daniel. Udgivet 1784; kritisk Udgave ved O. Gebhardt 1875. (Swete-Ottley, Introduction to the Old Test. in greek, 1914[2], 56 ff.). *P. O.*

Grækerne, se Javan (II, 599).

Grönberg, Josef (ikke Jakob) (II, 281). D. 11. Jan. 1903.

Gudsberga, se Husby Kloster (II, 495).

Guinness, Henry Grattan (II, 302). D. 21. Juli 1910.

Guiserne (II, 303). S. 303 b, L. 16 f. o. 1577, læs: 1588.

Guldager, Hans, se Guldberg, Hans Hansen.

Guldberg, Hans Hansen, Sværmer, formentlig f. i Guldbjerg paa Fyen, Stud. Odense 1679, Spr. i Ramme 1688, fik 1689 Tilladelse til at blive i sit Embede, skønt hans Hustru var kommet for tidlig i Barselseng, og fik 1704 Expectancebrev paa tillige at være Spr. i Lomborg og Rom. D. 1707. G. har i Haandskrift (Thott. 8°. 221) efterladt nogle apokalyptiske Beregninger, i Følge hvilke Antikristens Ødelæggelser skulde vare fra 1710 til 1740, Mu-

hammeds Rige gaa til Grunde 1733, og Jødernes Omvendelse være nær forestaaende. *B. K.*

Gunkel, Hermann, tysk protest. Teolog, f. 23. Maj 1862 i Springe ved Hannover. Efter Studier i Göttingen, Giessen og Leipzig blev han 1888 Privatdocent i Göttingen, og i samme Egenskab virkede han fra 1889 i Halle, indtil han 1894 blev ekstraord. Prof. i Berlin; 1907 blev han Ordinarius i Giessen, 1921 flyttede han til Halle, hvor han 1927 blev emeritus. G. er en af Ophavsmændene til den saakaldte »religionshistoriske Skole«, hvis Særkende det er, at den forsøger at forklare bibelske Forestillinger gennem Analogier fra andre Religioner, i Særdeleshed de gl. orientalske. Banebrydende for denne Forskningsmetode var hans Skrift »Schöpfung und Chaos in Urzeit und Endzeit« (1895; nyt Optryk 1921), og paa en aldeles mesterlig Maade har han gennemført den i sin Kommentar til Genesis (1901; 1917[4]). Retningens Program har han udformet i »Zum religionsgeschichtlichen Verständnis des Neuen Testaments« (1903; nyt Optryk 1910), og ud fra samme Synspunkter har han skrevet populære Skrifter (»Elias, Jahve und Baal«, 1906; »Esther«, 1916; »Die Propheten«, 1917; »Das Märchen im Alten Testament«, 1917) og talrige Afhdl.er i vidensk. og kirkl. Tidsskrifter. Det populære Skrift »Ausgewählte Psalmen« (1903; 1917[4]) efterfulgtes 1927 af en vidensk. Kommentar til hele Psalmebogen. I den store Haandbog »Religion in Geschichte und Gegenwart« har han som Medredaktør skrevet en stor Mængde Artikler, og sm. med Bousset (fra 1920 med Rud. Bultmann) har har udgivet »Forschungen zur Religion und Literatur des Alten und Neuen Testaments« (1903 ff.). *H. M.*

Gunnerson, Sven Rudolf (II, 306). D. 20. Marts 1904.

Gyldental, se Tidsregning (IV, 568 b).

Gyllenhielm, Carl Carlsson, Friherre til Bergkvara, sv. Kriger og teol. Forf., f. 4. Marts 1574, d. 17. Marts 1650, uægte Søn af Hertug Karl, senere Karl IX. Efter paa en fremragende Maade at have deltaget i Kampene i Finland og i Livland blev han Aar 1601 taget til Fange af Polakkerne og holdtes af disse i et 12½ Aar langt, til Tider meget haardt Fangenskab. I denne Tid syslede G. imidlertid med teol. og relig. Forfatterskab. Han forfattede nu »Schola captivitatis« (1632), hvis første Del udgør en Gendrivelse af papistiske Læremeninger og hvis anden Del indeholder en efter Lobwasser versificeret sv. Parafrase af nogle af Davids Salmer. Efter Hjemkomsten fra Fangenskabet anvendtes G. flittigt i Rigets Tjeneste og avancerede lidt efter lidt til Rigsraad og Rigsadmiral (1619). Under Dronning Kristinas Mindreaarighed var G. en af hendes fem Formyndere. G. staar som en typisk Svensker i 17. Aarh. med stor teol. Lærdom og ivrige krigerske Interesser. G. ligger begravet i Strängnäs Domkirke. (H. Lundström, C. C. G. og »Schola captivitatis« i »Samlaren«, 1894). *Hg. Pl.*

Haarik (Erik), Navn paa to dske Konger paa Ansgars Tid. 1) **H. d. æ.**, Søn af Gudfred, fordreves sammen med sine Brødre o. 812 af en anden Gren af Kongeslægten, men vandt ved svensk Hjælp Andel i Riget igen. Fejderne vedblev, og en af hans Modstandere, Harald, søgte Støtte hos Ludvig d. Fromme og tog Daaben (jfr. Ansgar I, 101 f.), men H. hævdede Stillingen under fortsat Spænding ml. Frankerne og Danske. Han kaldes Enekonge i Danmark, krævede Overhøjhed over Friser og Obotriter i Sønderjylland og Holsten og foretog o. 845 Plyndringstogt mod Hamburg. Forholdet til Frankerne har bestemt hans Forhold til kr. Mission, der længe var afvisende. Senere ændrede han dette af Klogskabshensyn, ligesom Ansgar vandt hans personlige Velvilje og af H. fik Lov til at rejse Kirke i Slesvig. H. faldt i Kampen mod en oprørsk Slægtning Gudorm 854. — 2) **H. d. y.**, foreg.s Slægtning og Efterfølger, var i Beg. som Barn under hedenske Stormænds Indflydelse og lukkede saaledes Kirken i Slesvig. Jarlen Borkar foranledigede den atter aabnet, og snart vandt Ansgar hans Bevaagenhed og Tilladelse til at forsyne Slesvigkirken med Klokke og til at rejse Kirke i Ribe. H. sendte endog Gaver til Paven og modtog fra denne en formanende Skrivelse 864. Under haarde Kampe med Tronkrævere hævdede han Kongenavnet til sin Død o. 870, men hvor meget af Danmark han og Forgængeren reelt besad, lader sig næppe sikkert afgøre. *H. J. H.*

Haave, Anders Nilsen, se II, 899.

Haderslev Stift oprettedes ved Lov af 30. Juni 1922. Fra Middelalderen hørte Haderslev (II, 322) under Biskoppen af Slesvig, som siden o. 1430 havde en Gaard i Byen (deraf de gamle Navne Bispegade og Bispebro). Byen fik den meget anselige Frue Kirke, sikkert først en romansk Kvaderstensbygning, dernæst i 13. Aarh. en senromansk Teglstenskirke, der i 15. Aarh. ombyggedes i gotisk Stil; det svære Vesttaarn brændte 1627. Ved Kirken var et Kollegiatkapitel, første Gang nævnt 1273, men dog virkelig organiseret noget senere; det havde et vist Tilsyn med Præsterne i Omegnen, ligesom en Lektor siden 1465 underviste de vordende Præster. Saaledes var Byen vel ikke Bispesæde, men dog af høj kirkl. Rang. Dens Betydning forøgedes yderligere ved Ref.en; Hertug Christian (den senere Christian III) gennemførte her Ref. o. 1528, før noget andet Sted i Landet; et Omraade, der var løsrevet dels fra Biskoppen i Slesvig, dels fra Biskoppen i Ribe (Tørninglen IV, 673) dannede her faktisk en særlig evang. Kirkeprovins under en Superintendent (Eberhard Weidensee III, 715; IV, 793) og 6 Herredsprovster; for saa vidt kunde man paa denne Tid tale om et Haderslev Stift; men Ordningen var rent foreløbig; ved Ref.ens endelige Gennemførelse faldt de forsk. Omraader tilbage til henholdsvis Ribe og Slesvig Stift (om dette se IV, 258 f.). Efter 1864 ombyttedes Titlen Biskop i Slesvig Stift atter med Generalsuperintendent; 1891 flyttedes hans Bolig til Kiel for at være i Nærheden af Konsistoriet; denne Fjernelse fra det gl. Bispesæde i Slesvig og uden for Stiftets Grænser er bleven meget kritiseret. De slesvigske Generalsuperintendenter, som ogsaa styrede Nordslesvig, var: B. P. Godt 1864—85, Th. Kaftan 1886—1917 (II, 709; hans »Erlebnisse

und Beobachtungen« i Schriften des Vereins für schleswig-holst. Kirchengesch. I, 14, 1924, giver godt Indblik i Embedets Forhold); Fr. Petersen 1917 – 20. Ved Nordslesvigs Genforening med Danmark blev en ny Bispestol nødvendig; den lagdes i Haderslev, den største af Byerne; Frue Kirke egnede sig ogsaa godt til Domkirke. Efter nogen Uenighed om Stiftsgrænserne henlagde kgl. Anordning af 15. Nov. 1922 Tørninglen og Tønder Provstier til Ribe Stift, medens Haderslev Stift fik tre sønderjydske Provstier, der toges fra Slesvig Stift (Haderslev, Aabenraa, Sønderborg; Als havde jo før hørt til Fyns Stift og 1819—64 sammen med Ærø udgiort et særligt Bispedømme, Als-Ærø, IV, 988), og fire nørrejydske; de tre toges fra Ribe Stift (Brusk og Nørre Tyrstrup Herreder — Nr. Tyrstrup, »de otte Sogne«, havde indtil 1864 hørt til Slesvig Stift, Haderslev Provsti — Elbo, Holmans og Jerlev Herreder, Nørvang-Tørrild Herreders østre Provsti), det fjerde (Bjerre-Hatting Herreder) fra Aarhus Stift. H. Stift har 152 Kirker, 132 Præster og omsluttede 1925 259,730 Indbyggere, deraf 119,674 i den sønderjydske Del. I samtlige Kirker er der hver Søndag dsk Gudstjeneste (der findes ingen Tre-Sogns-Pastorater); tysk Gudstjeneste er anordnet hver Søndag i Haderslev, Aabenraa, Sønderborg, desuden regelmæssigt (oftest 12-15 Gange aarlig) i 10 Kirker, lejlighedsvis endnu i 4; desuden foranstalter tyske Frimenigheder Gudstjeneste i en Række Kirker. Ved Afstemningen om Indstilling til Biskop faldt 655 Stemmer paa Professor V. Ammundsen, der udnævntes, 429 paa Provst C. C. Hjortkær, Sommersted, der opstilledes i Stedet for den lige afdøde Provst Nissen; Hjortkær forflyttedes til Gl. Haderslev og udnævntes til Stiftsprovst; medens Stiftsprovstiet i de fleste Stifter er knyttet til Domkirken, kan det i H. Stift — som i Lolland-Falsters — overdrages enhver Sognepræst. *V. A.*

Halleske Mission, se Francke, August Hermann (II, 90 f.), Dansk-hallesk Mission (I, 600 f.), Mission (III, 267).

Hammond, Charles Edward (II, 341). D. 25. Jan. 1914.

Hammurabi, se II, 899.

Hansen, Theodor Vilhelm Laurent (II, 345). D. 28. Juni 1914.

Harald Klak, se Ansgar (I, 101), Haarik (IV, 1011).

Harboøre, se II, 900.

Harrison, Frederic (II, 351). D. 1923.

Hartmann, Karl Robert Eduard v. (II, 352). D. 6. Juni 1906.

Hauck, Albert (II, 357). D. 7. Apr. 1918. H.'s »Kirchengesch. Deutschlands« afsluttedes 1920 med Bd. V. De første 4 Bd. foreligger i 4. Udg. 1913—20.

Haugvaldstad, John, se II, 901 f.

Haupt, Erich (II, 359). D. 19. Febr. 1910.

Hauranne, Jean Duvergier de, se Duvergier (I, 691).

Hausrath, Adolph (II, 359). D. 2. Aug. 1909. H. har skrevet et stærkt særpræget »Luthers Leben« I-II, 1904 f.

Haweis, Hugh Reginald (II, 361). D. 29. Jan. 1901.

Hedvigsøstre er Navnet paa en af den kat. K.s talrige Sækularkongregationer, stiftet 1859 af den senere Domherre Robert Spiske (d. 1888) med det Formaal at tage sig af forældreløse Børn, der var uden anden Støtte. Allerede 1848 grundede Spiske »St. Hedvigsforeningen for gifte og ugifte Kvinder af verdslig Stand«, hvoraf senere H. opstod under Benyttelse bl. a. af Augustins Regel. Moderhuset er i Breslau (gr. 1889), men adsk. Steder har H. Vajsenhuse, Skoler og andre Filialer (i Danmark har de købt Dalum Kloster og virker i Odense, Christiansdal og Nyborg). Antallet af H. angives til o. 260. (Heimbucher, Die Orden u. Kongregationen der kath. Kirche III, 1908², S. 575). *H. J. H.*

Heiler, Friedrich Johann, tysk Rel.s-Historiker og Teolog, f. 1892 i München, kom tidlig under Indflydelse af kat. Modernisme (Loisy, Tyrrell, Fogazzaro, Schnitzer, Kock, Funk) og liberal protest. Teol. (Deissmann, Harnack, Joh. Weiss, Wernle). H. studerede Filos., orientalske Sprog og kat. Teol. (særlig hos Karl Adam); afgørende Impulser fik H. gennem Studiet af Luther og Söderblom. I 1918 blev han Privatdocent i Rel.s-Hist. ved det filos. Fakultet i München; i 1919 modtog han i Sverige Nadveren og blev Medl. af den luth. K. uden formelt at træde ud af den rom. K. I 1920 blev han Prof. i Rel.s-Hist. i Marburg. I de fig. Aar er hans Udvikling under Indflydelse af Friedrich v. Hügel gaaet i en stærkere kat. Retning. Gennem Berøring med Anglokatolicismen fik han Ideen til at sætte en tysk »Oxfordbevægelse« (se Oxford III, 459) i Gang, og i 1927 grundede han en evang. Fransiskanertertiarorden. H.s omfattende Arbejder er udpræget syntetiske; hans Ideal er en evang. Katolicisme som et Livsfællesskab ml. alle kristne K.r; ud af dette Fællesskab skal den kat. K.s Væsen formes efter det evang. Princip: gratia sola. I sine rel.s-hist. Arbejder anerkender H. en Harmoni ml. en forberedende Aabenbaring og en afsluttende og absolut i Kristus og hans K.; i Miss.ens Praksis er hans Ideal en Sammenfatning af den kr. Tro og alle de Sandhedselementer, de østlige Relig.er ejer. Af H.s meget rige Produktion skal her nævnes: »Das Gebet« (1918; 1923⁵), »Die buddhistische Versenkung« (1918, 1922²); »Das Wesen des Katholizismus« (1920), »Der Katholizismus, seine Idee u. seine Erscheinung« (1923), »Sadhu Sundar Singh« (1924, 1926⁴) (ogsaa i dsk Oversættelse), »Apostel oder Betrüger, Dokumente z. Sadhustreit« (1925). »Evang. Katholizität« (1926), »Die Wahrheit Sundar Singhs« (1927). *M. N.*

Heitmüller, Wilhelm, tysk protest. Teolog f. 3. August 1869 i Döteberg, Hannover, d. 29. Januar 1926 i Tübingen. 1902 habiliterede han sig som Privatdocent i Göttingen, blev 1908 ord. Prof. i Marburg, flyttede 1920 til Bonn, hvorfra han allerede 1924 udnævntes til Schlatters Efterfølger paa den nytestl. Lærestol i Tübingen. H. tilhørte den religionshistoriske Skole; han skrev forholdsvis lidt, men hvad der kom fra hans Haand, var særdeles vel gennemarbejdet og frugtbart ved nye Synspunkter; mest bekendt er »Im Namen Jesu, eine sprach- und religionsgeschichtliche Untersuchung, speziell zur altchristlichen Taufe« (1903), »Taufe und Abendmahl bei Paulus« (1903), »Taufe und Abendmahl im Urchristen-

tum« (1911), »Jesus« (1913). Sammen med W. Bousset besørgede han 1917—18 3. Udg. af »Die Schriften des Neuen Testaments neu übersetzt und für die Gegenwart erklärt«, hvori han selv havde fortolket de johannæiske Skrifter, og han var ligeledes 1900—1917 Medudgiver af »Theologische Rundschau«. *H. M.*

Heldring, Otto Gerhard (II, 378). Om de H.ske Anstalters videre Udvikling se J. H. Bernow, Hollands Kirke og Menighedsliv, 1928, S. 107 f.

Helgason, Jón, islandsk Biskop, f. 21. Juni 1866 i Gardar Præstegaard i Nærheden af Reykjavik som Søn af Helgi Hálfdanarson (II, 332); Stud. 1886, cand. theol. 1892 (Kbhvn). Efter Studier i Erlangen og Greifswald blev han Docent ved Præsteskolen 1894, ordineredes 1895 som ulønnet Prædikant ved Domkirken, teol. Lektor og Forstander for Præsteskolen 1908; efter Universitetets Nyordning med fire Fakulteter Prof. theol. ssteds 1911. H.s Hovedfag var Dogmatik, men han har ogsaa doceret N. T. og K.hist. Hans teol. Udvikling har fundet Sted under Paavirkning fra Wilh. Herrmann (se Ritschl, Albrecht III, 798) og F. C. Krarup (II, 851). Efter Biskop Bjarnarsons (IV, 996) Død 1916 modtog han 8. Februar 1917 Udnævnelse til Biskop over Island og blev 22. April s. A. indviet af Viebispen og Salmedigteren Valdimar Briem (I, 388). Ved Reformationsjubilæet 1917 blev Graden som Dr. theol. hon. c. konfereret ham fra Kbhvns Universitet. — Foruden at have udgivet flere af sin Faders Værker har H. selv udfoldet en meget flittig og omfattende Forf.virksomhed, dels som Udgiver af kirkl. Tidsskrifter, dels som Personal- og Kulturhistoriker og endelig i Kraft af sin Stilling som Universitetslærer. I alt, hvad der af hans Forf.skab vedrører Danmark, har han vist sig som en varm Ven af vort Land og — ofte under vanskelige Kaar — en utrættelig Talsmand for det. Som Visitator er det lykkedes ham at naa videre om end nogen af hans Forgængere. Bl. hans Skrifter paa Dsk kan nævnes: »Fra Islands Dæmringstid« (1918); »Islands Kirke« I (1925) og II (1922); »Hvad Københavns Universitet har betydet for Island« (1926). (Selvbiografi i Kbhvns Universitets Festskrift, Nov. 1918). *M. N.*

Helms, Jacob (II, 389). D. 10. Okt. 1906.

Hemmelige Selskaber, se Frimureri (IV, 1006).

Henrik II, Konge af England, f. 23. Marts 1133, d. 6. Juli 1189, Søn af Henrik I's Datter Mathilde i hendes andet Ægteskab med Godfred af Anjou (Slægten Plantagenet). 1150 fik H. Magten i Normandiet, 1151 arvede han efter Faderen Anjou, Maine og Touraine, 1152 kom han ved sit Ægteskab med Ludvig VII's forstødte Dronning Eleonore af Poitou i Besiddelse af Poitou, Guienne og Gascogne. 1154 blev H. ved Stephen af Blois' Død Konge i England. Siden erhvervede han Bretagne og paabegyndte 1171 efter Pavestolens Tilladelse i 1155 (Hadrian IV) Erobringen af Irland. Om Striden med Thomas Becket og Clarendon-Konstitutionerne 1164 se I, 245 f. Striden endte trods Tilbagekaldelsen af Konstitutionerne med, at disse hævdedes. I Anledning af Striden med K.n kom det til et Oprør fra Baronernes Side, men det blev slaaet ned. Ved H. fik overhovedet Fevdalvæsenet i England sit Dødsstød, dels ved Centralstyrelsens Sejr i Retsvæsenet, dels ved Genoprettelsen af den gl. Folkevæbning. Pengeafgifter traadte ogsaa i Stedet for Krigstjeneste, saaledes at Kongen blev i Stand til at holde Tropper, der i Interesser kun var knyttet til ham. (W. Stubbs, Constitutional History I, 1893; Mrs. J. R. Green, H. II, 1915). *K. B.*

Henrik af Zütphen, se Zütphen (IV, 952).

Henriksson, Vilkin, Biskop til Skálholt (1392—1405), af dsk Herkomst, tidligere Prior i et bergensk Dominikanerkloster. Han var mere virksom og energisk Styrer for sit Stift end alle hans udenlandske Forgængere og har især giort sig fortjent af Eftertiden ved Udarbejdelsen af en baade udførlig og nøjagtig Optegnelse over alle Skálholt-Stifts Kirkers Jordejendomme med Rettigheder samt over Kirkernes Ejendele, et Kildeskrift, der siden bærer hans Navn (»Vilkins-Máldagi«) og siden Midten af det 18. Aarh. har haft Lovs Gyldighed. Under den »Sorte Pest«, som rasede paa Island i Vilkins Bispetid og tre Gange hjemsøgte hans Bispesæde, lagde Vilkin en Varmhjærtethed for Dagen, som i høieste Grad tjener ham til Ære. Først efter at Pesten havde raset ud, drog Vilkin af Lande og døde i Bergen 1406. (Jón Helgason, Islands K. I, S. 219 flg.). *J. H.*

Herero, Folk og Mission. I det indtil Verdenskrigen tyske Sydvestafrika, Landet ml. Kunene- og Oranje-Floden (18° og 29° s. Br.), bor mod Nord Ovambo-Folket, mod Syd Nama-Folket og i Midten Herero-Folket. Namaerne hører til den hottentottiske Folkegruppe, medens Ovamboerne og Hereroerne er Bantunegre. — Mission blandt H.-Stammerne begyndtes i Okt. 1844 af rhinske Missionærer, bl. hvilke den geniale, gennempraktiske og i Aanden brændende Karl Hugo Hahn (II, 328 f.) blev den egentlige Banebryder (se en interessant Art. af G. Fries i A. M. Z., 1903, Beibl. 3). Hans Missionærliv faldt i den Periode, da den store Racekamp ml. de gule (Hottentotter) og de sorte Bantufolk (Herero'er) udkæmpedes, og hører til Miss.-Hist.ns mest spændende og af Heltedaad prægede Afsnit. 1884 blev Landet tysk Koloni. Efter at Hahn p. Gr. af det konfessionelle Opgør indenfor det rhinske Missionsselskab (H. var afgjort Lutheraner) havde forladt Miss.en og var blevet Præst i Kapland, fortsatte Selskabet Arbejdet og var i 1903 naaet til paa 10 Nama- og 15 Hererostationer at have indsamlet o. 14,000 Kristne. Da kom 1904 i Januar det store Hererooprør. En Tid syntes det at være ude med Miss.en. I den med stor Haardhed førte toaarige Krig blev H.erne tilintetgjort som Folk, og Missionærerne, som gjorde alt for at værne Folket mod Undergang, blev mistænkeliggjort af tyske Handelsmænd, enkelte af dem endog fængslede. Først efter et Guvernørskifte 1907 fik de Lov til at prøve at samle de spredte Rester af Folket. Det lykkedes dem at faa Samling paa o. 12,000 og at faa bragt Miss.-Arbejdet paa Fode, saa at de 1909 havde c. 2100 kr. H.er (foruden godt 10,000 Namaer). Under Verdenskrigen holdt de rhinske Missionærer Stillingen og maatte kun af-

levere et enkelt (nordligt) Miss.-Distrikt, som det finske Missionsselskab overtog. *Fr. S.*

Hermann, Wilhelm (II, 409). D. 3. Jan. 1922.

Hermansen, Christen, se II, 902.

Hermenevtik, se II, 902.

Hermon, se II, 905.

Hertling, Georg, Friherre von (II, 415). D. 4. Jan. 1919.

Heuch, Johan Christian (II, 422). D. 13. Febr. 1904.

Hild (»Moder Hild«), eng. Abbedisse, f. 614 d. 17. November 680. H. var af den northumbriske Kongeslægt og blev døbt ved Paulinus af Yorks Optræden 627. Efter at have været Nonne og Abbedisse grundlagde H. 657 det ansete Dobbeltkloster i Whitby (IV, 840). Paa Synoden i Whitby 664 forsvarede H. den keltiske Opfattelse, men sluttede sig til det sejrende Parti. Dog var hun fra den Tid Wilfrith's (IV, 860) Modstander. (Beda, H. E. III, 24.25; IV, 23). *K. B.*

Hilgenfeld, Adolf Bernhard Christoph Christian (II, 428). D. 12. Jan. 1907.

Hille, Arnoldus Marius (II, 428). D. 7. Jan. 1919.

Hilty, Karl (II, 429). D. 12. Okt. 1909.

Himmelbrev, foregivet Brev fra Himlen til Msker. Hedenskabet har kendt saadanne. I den ægypt. Dødebog findes et saadant fra Guden Thot, »fundet under Gudens Fødder i den højsalige Kong Menkaras Tid« (o. 3500 f. Kr.). Der findes ogsaa Antydninger fra den græsk-romerske Oldtid. Om dette har noget med de kr. H. at gøre, vides ikke. Et, der stadig har gaaet igen i varieret Form, er det saakaldte Søndagsbrev. Det dukker op paa den balearíske Ø Ibiza 584 el. 585 og bekendtgiordes af Biskoppen Vincentius; men Biskop Licinianus i Karthago paaviste, at det baade var et Falskneri, og at det var kættersk, idet det anvendte det jød. Sabbatsbud paa Søndagen under mange Trusler. Vi finder det brugt af Bonifatius's Modstander Aldebert, og det fordømmes paa Synoden i Rom 745 (efter den i Akterne citerede Begyndelse: fra Jesus Kristus, faldet ned i Jerusalem, fundet af Ærkeenglen Michael ved Efremporten, gennem forskellige Hænder bragt til St. Michaels Bjerg [Monte Gargano i Apulien?] og derfra til Rom). 789 forbyder Karl den st. et lignende Brev. En Omredaktion synes at stamme fra Irland. En tredie Redaktion paastaas at være fundet i Rom 746 (Aaret efter Synoden). Afleveringen sker ved Michael eller Gabriel under mange Vanskeligheder. Flagellanterne brugte det 1260 i deres truselsfulde Bodsprædikener. Siden er det og beslægtede Tekster nærmest en overtroisk Amulet, idet de lover Sikkerhed for Bæreren eller for Huset, hvori det er ophængt. Saadanne H. er optrykt i det uendelige lige til Nutiden. En alm. dsk Form har Just fra Assens faaet en Mil fra Byen af en ung Karl i brune Klæder, at bringe det til Præsten. Karlen viser sig at være en Engel, der meddeler, at der paa Michaelsbjerget hænger et Brev, hvis Ordlyd meddeles (Kr. Sandfeld Jensen i Dania III, 193). Beslægtet er Andagter, der angives at være forf. i Himlen, saaledes den saakaldte »gl. Dagevise« (»hende haver sancte Johannes gjort, neder til Jorderige at sende; hver hende gemmer og giver des Gem, hans Maal faar en god Ende«), eller Ordene, der bevarede St. Agathe (»disse Ord vare nedersendte af Himmelen; hvo som lader dem skrive paa et Lys Kyndelmisse Dag og lader dem vie, hvor han tænder det, saa langt som den Lue skin, der maa intet ondt komme«. Arn. Magn. 784, 4°, 131). Literære Efterligninger er kun Form, f. Eks. Nic. Hermann (II, 409), »Ein Mandat J. Chr. an alle seine getreuen Chr.« (1524, overs. af H. Tavsen), samt et af N. Palladius 1555. *P.S.*

Hitze, Franz (II, 437). D. 20. Juli 1921.

Hoburg, Christian, tysk Teolog og Mystiker, f. i Lüneburg 23. Juli 1607, d. 29. Okt. 1675 i Altona. Efter at have studeret i Kønigsberg og derefter opholdt sig rundt om i Tyskland blev H. Præst i Landsbyen Borne i Wolffenbüttel. Fra dette Embede blev han afsat p. Gr. af Vranglære og mistænkelige Skrifter. I den flg. Tid var H. snart Præst, snart var han afskediget og prækede i sin Bolig. En kort Tid stod han i Forbindelse med Antoinette Bourignon (I, 375), hvis Skrifter han oversatte. Til sidst blev H. Mennoniterpræst i Altona. H. har bl. a. skrevet: »Der Herzwecker, Spiegel der Missbraüche im Predigtampt« (1644), »Der unbekannte Christus« (1658) og en »Theologia mystica«, der er udkommet flere Gange. *K.B.*

Hoen, Cornelius Henrixs, nederlandsk Advokat, d. 1524 (?). H. gik i Skole i Utrecht og blev Advokat ved Domstolen i Haag, men drev desuden teol. Studier og blev kendt og værdsat af Erasmus. Under Ordningen af en Bogsamling faldt flere Skrifter af Wessel Gansfort (IV, 825) ham i Hænde. Traktaten om Nadveren greb ham især ved sin Forklaring af den ydre Handling som blot betydende: at tro paa el. indoptage Kristus, med Paaberaabelse af Joh. 3,36 og 6,54. Dette førte H. videre, idet han udfra Jesu Omtale af sig selv som Døren, Vejen, Vinstokken osv. hævdede, at Indstiftelsesordenes »est« maatte opfattes som »significat«. Flere sluttede sig hertil, og man forsøgte 1521 at vinde Wittenberg og Zürich herfor. H. selv skrev et ypperligt Brev til Luther (Enders Udg. af Lutherbreve III, 412 f.), ligesom Johannes Rhodius (III, 781) ved personlig Henvendelse til Luther og Zwingli slog til Lyd derfor. Luther var kølig og blev efterhaanden stærkt afvisende, hvorimod Zw. optog H.s Standpunkt under ligefrem Overtagelse af hans Begrundelses Ordlyd (jfr. Zwingli IV, 950; Nadver III, 342; Luther III, 104 f. og 109 f.), men H.s Navn forblev ukendt i denne Sammenhæng. 1523 rejste Inkvisitionen pludselig Sag mod H. som »Sakramenterer« og lod ham fængsle, men Domstolen i Haag rejste saa energiske Protester, at Margrethe af Parma maatte skride ind. H. og flere andre løslodes, idet dog Staden Haag »anvistes dem som Fængsel«. Kort efter maa han være død. *H. J. H.*

Hoensbroech, Paul (II, 441). D. 3. Sept. 1923.

Hoff, Johan Villiam (II, 442). D. 24. Jan. 1907.

Hólar, isl. Bispesæde (II, 447). Bisperække: Jón I Ögmundsson, indviet i Lund 29. Apr. 1116, d. 23. Apr. 1121; Ketill Thorsteinsson, valgt 1121, indviet i Lund 12. Febr. 1122, d. 6. Juli 1145; Björn Gilsson, valgt 1146, indv. i Lund

4. Mai 1147, d. 20. Okt. 1162; Brandur I Sæmundsson, valgt og indv. i Bergen 8. Sept. 1163, d. 6. Aug. 1201; Guðmundur Arason (I, 131), valgt 1201, indv. i Nidarós 13. Apr. 1203, suspenderet 11. Mai 1237, d. 16. Marts 1237; Bótólfur, indv. i Norge 1238, d. 1246; Heinrekur Karlsson eller Kársson, indviet i Bergen 1247 d. 1260; Brandur II Jónsson indv. i Nidarós 4. Marts 1263, d. 26. Mai 1264; Jörundur Thorsteinsson, indv. i Nidaros 1267, d. 11. Jan 1313; Auðunn Røde Thorbergsson, indv. 25. Nov. 1313, d. 28. Jan. 1322; Lárentius Kálfsson, valgt 1322, indv. 24. Juni 1324, d. 16. Apr, 1331; Egill Eyjólfsson indv. i Bergen 14. Juni 1332, d. 12. Aug. 1341; Ormur Aslákssón, indv. 1343, d. 1. Nov. 1356; Jón II Skalli Eiriksson, indv. til Grønlands-Bisp 1343, udnævnt Bisp til Hólar 1357, d. 10. Aug. 1390; Pjetur Nikulásson, indv. i Rom 1391, d. 1404; Jón III Tófason eller Henriksson, indv. 1413 (?), d. 1423; Jón IV Vilhjalmsson Craxton, indv. i Rom 23. Apr. 1426, forflyttes til Skálholt 1435, d. 1438 (?); Jón V Bloxwich, indv. 1436, tog Afsked 1441, d. 1446 (?); Gottskálk I Kæneksson, indv. i Norge 1440, d. 1457; Robert Wodborn 1441; Ólafur Rögnvaldsson, vælges 1458, indv. 1460, d. 1495; Gottskálk II Nikulásson, indv. 1498 (?), d. 8. Dec. 1520; Jón VI Arason (I, 131), vælges 1522, indv. i Bergen 1524, d. i Skálholt 7. Nov. 1550. — *Efter Ref.en:* Ólafur Hjaltason (II, 438), indv. i Kbhvn 1552, d. 17. Jan. 1569; Guðbrandur Thorlàksson (IV, 555) indv. i Kbhvn 8. Apr. 1571, d. 20. Juli 1627; Thorlàkur Skúlason (IV, 247), indv. i Kbhvn 1628, d. 4. Jan. 1656; Gisli Thorlàksson (IV, 555), valgt 1656, indv. i Kbhvn 10. Mai 1657, d. 22. Juli 1684; Jón Vigfússon (IV, 855), Expekt.brev. 1673, indv. i Skálholt 12. Marts 1674, tiltræder 1684, d. 30. Juni 1690; Einar Thorsteinsson, indv. i Kbhvn 13. Marts 1692, d. 9. Okt. 1696; Björn Thorleifsson (IV, 556), Exspekt.brev 1690, indv. i Kbhvn 13. Marts 1692, tiltræder 1697, d. 13. Juni 1710; Steinn Jónsson (II, 678), indv. i Kbhvn 31. Mai 1711, d. 3. Decbr. 1739; (Ludvig Harboe [II, 346], General-Kirke-Visitator 1741—45); Halldór Brynjólfsson (I, 401), indv. i Kbhvn 25. Marts 1746, d. 28. Okt. 1752; Gisli Magnússon (III, 141), indv. i Kbhvn 5. Maj 1755, d. 8. Marts 1779; Jón Teitsson (IV, 512), indv. i Kbhvn 7. Mai 1780, d. 16. Nov. 1781; Árni Thórarinsson (IV, 552), indv. i Kbhvn 1784, d. 5. Juli 1787; Sigurður Stefánsson (IV, 343), indv. i Kbhvn 10. Mai 1789, d. 24. Mai 1798. — Aar 1802 blev Holar Bispestol nedlagt, og Geir Vídalín (IV, 850) beskikket Enebiskop for hele Island. — Viebisper for det gl. Hólarstifti (ifølge Lov af 30. Juli 1909): Geir Stefán Sæmundsson, valgt 1909, indviet i Hólar 10. Juli 1910, d. 9. Aug. 1927; Hálfdan Guðjónsson, valgt 1927. *J. H.*

Holck, Johan Christopher, dsk Præst, f. 5. Sept. 1824 i Skovlænge, Lolland, d. 27. Apr. 1899. H. var først Kateket ved Garnisons Kirke 1852—63, derpaa residerende Kapellan og fra 1880 Spr. ved Vor Frelsers Kirke paa Kristianshavn. Han tog sig navnlig af de fattige og fik 1866 stiftet Foreningen »Christianshavns Understøttelsesforening«, der fik bygget Arbejderboliger til 200 Familier, ligesom han har været Formand for eller Bestyrelsesmedl. af flere andre filantropiske Foreninger; desuden sad han i Komiteen for »Salmebog for Kirke og Hjem«. Udgav 1869: »Om Godgjørenhed og frivilligt Fattigvæsen i Kjøbenhavn«. *J. Blf.*

Holl, Karl, evang. Teolog, f. i Tübingen 1866, d. i Berlin 1926. Stud. i sin Fødeby, blev 1891 Repetent ved Tübinger »Stift«, 1896 Privatdocent i Berlin, 1900 ekstraord. Prof. i Tübingen, fra 1906 og til sin Død Ordinarius i K.-hist. i Berlin. Allerede Ungdomsarbejdet »Enthusiasmus und Bussgewalt beim griechischen Mönchtum« (1898) viste hans fremragende Evner; her fremhævedes med Eftertryk den før ikke tilstrækkelig paaagtede, vigtige Modsætning indenfor den gl. græske Kirke ml. Præsteskabet og de karismatisk begavede Munke. Bl. hans senere Arbejder indenfor græsk Patristik maa nævnes den kritiske Udgave af Epifanios (1915 ff.) i Berliner Akademiets Serie. Ogsaa til den nytestl. Forskning har H. ydet et interessant Bidrag i »Der Kirchenbegriff des Paulus in seinem Verhältnis zu dem der Urgemeinde« (1921) med en fra den gængse Opfattelse stærkt afvigende Betragtning af den ældste kr. Menighedsdannelse. Ligeledes fra hans sidste Aar stammer det berømte Foredrag »Urchristentum und Religionsgeschichte« (1925), hvor Krdmmens Sejr over de konkurrerende antike Religioner forklares ud fra dens Egenart som Syndsforladelsens Religion. — I den protest. Teol.s Hist. vil H.s Navn dog særlig være knyttet til Lutherforskningen, hvor hans Arbejder har været skelsættende. 1906 kom »Die Rechtfertigungslehre im Lichte der Geschichte des Protestantismus«; H. søger her at vise, at Luthers Retfærdiggørelseslære er stærkt præget af Tanken om Guds hl., omskabende Almagtsvilje og derfor af større etisk Kraft end den senere ortodoks-lutherske. 1921 kom Hovedværket »Luther« (1923 4.-5), som første Bind af hans »Gesammelte Aufsätze zur Kirchengeschichte«. Efter hans Død fortsatte H. Lietzmann Udgivelsen af disse Afhandlinger med Bind II »Der Osten« og Bind III »Der Westen« (1928), *P. O.*

Holland, Henry Scott (II, 450). D. 17. Marts 1918.

Holtzmann, Heinrich Julius (II, 454). D. 4. Aug. 1910.

Hoogstraten, se Jakob fra Hoogstraet (II, 588).

Horneck, Anthony, engelsk Præst og Foregangsmand for »religious societies« (III, 751), f. i Pfalz 1641, d. i England 1697. H. studerede i Heidelberg, kom ind i Queen's College i Oxford i Slutningen af 1663 efter kort i Forvejen at være blevet indskrevet som Magister ved Wittenberg Univ. Efter at have været Spr. ved All Hallows (Oxford) og Lærer for Hertugen af Albemarles Søn blev han Præst ved Savoykapellet i London, og her virkede han de sidste 26 Aar af sit Liv. H. var en højt skattet Prædikant, en selvfornægtende Natur, der afviste de ham tilbudte, økonomisk fordelagtige Pluraliteter, som imidlertid maatte medføre non-residence (se Residenspligt III, 765). For de nystiftede societies fik han overordentlig Betydning gennem de Regler, han opsatte for dem, og hvorved han knyttede denne Bevægelse, som senere fik vidtrækkende Betydning

gennem det Missionsarbejde, den gav Stødet til, nærmest muligt til Church of England. H. ligger begravet i Westminster. (A summary account of the life of the truly pious and rev. Dr. A. H., 1697; Richard Kidder, The life of A. H., 1698; »Lives of eminent Christians«, 1834 [2], 305-368). *M. N.*

Hurter, Hugo v. (II, 495). D. 10. Dec. 1914.

Hvide Søndag, se Dominica in albis (I, 661).

Hvoslef, Fredrik Waldemar (II, 500). D. 5. Maj 1906.

Hy, se Iona (II, 905).

Häring, Theodor (II, 506). D. 1928.

Højtidsoffer, se Accidenser (I, 20), Præsteløn (III, 640), Ydelser, kirkelige (IV, 926).

Ifversens Sag, se II, 905. Julius Niels Sofus Ifversen døde 4. Dec. 1927.

Ignorantbrødre, se Salle, Jean Baptiste de La (IV, 27) og Skolebrødre (IV, 223 f.). (Heimbucher, Die Orden u. Kongregationen III [2], 1908, S. 298 f.).

Ihmels, Ludwig, tysk luth. Teolog, Landsbiskop i Sachsen, f. 29. Juni 1858 i Middels i Østfriesland, studerede Teol. i Leipzig, Erlangen og Göttingen og paavirkedes navnlig af Frank (II, 93). 1881 blev I. Hjælpepræst i Westhauderfehn, 1883 Præst i Baltrum, 1884 i Nesse og 1885 i Detern, alle Kald i Østfriesland. Med Præstegerningen forenede I. teol. Studier, og 1894 blev han Leder af Loccum Præsteseminarium (III, 68), hvorfra han 1898 gik ind i Universitetsgerningen, idet han blev Prof. i systematisk Teol. i Erlangen. 1902 forflyttedes han til Leipzig, og her øvede han i 20 Aar en stedse voksende Indflydelse baade inden for de positive Teologers Kreds og inden for den luth. K. i Ind- og Udland. Da Sachsens luth. Landskirke reorganiseredes efter Krigen og Revolutionen, stilledes I. i Spidsen for K.n som Landsbiskop 1922. I denne Stilling har I. med overlegen Dygtighed befæstet Lutherdommen og den luth. K.s Stilling i Sachsen, og samtidig har I. som alle tyske positive Lutheraneres Hovedfører udført et mægtigt Arbejde til Fremme af Lutherdommen i alle tyske Stater. I en lang Aarrække har I. været Præsident for »Allg. evg.-luth. Konferenz«, der under hans Ledelse har aabnet sine Døre for konfessionstro Lutheranere ogsaa fra andre europæiske Lande, og som sammen med den amerik. Sammenslutning »National Lutheran Council« indbød til det 1. luth. Verdenskonvent i Eisenach 1923, hvor I. var Europas ypperste Repræsentant. Han indvalgtes i den Eksekutivkomité, som Verdenskonventet nedsatte, og har som Medl. af denne Komité besøgt en Række luth. K.r i Europa, styrket Sammenholdet ml. de forsk. Landes Lutheranere og deltaget i Forberedelsen af det 2. Verdenskonvent 1929 i Kbhvn. Ogsaa i »Life and Work«'s Møde i Stockholm 1925 deltog I., omend tøvende, og baade ved selve Mødet og senere gjorde han med Myndighed de særlige luth. Synspunkter gældende. I. har udfoldet en stor Forfattervirksomhed. Bl. hans teol. Skrifter maa nævnes »Wie werden wir der christl. Wahrheit gewiss?« (1900, 1927 [4]), »Die christl. Wahrheitsgewissheit, ihr letzter Grund und ihre Entstehung« (1901, 1914 [3]), »Die Selbständigkeit der Dogmatik gegenüber der Religionsphilosophie« (1901), »Wer war Jesus? — Was wollte Jesus?« (1905, 1921 [6]), »Zentralfragen der Dogmatik in der Gegenwart« (1910, 1920 [4]), »Das Christentum Luthers in seiner Eigenart« (1917), »Was für Pfarrer erfordert unsere Zeit?« (1923) og »Die Oekumenizität der luth. Kirche« (i Denkschrift des luth. Weltkonvents, 1925). Som Teolog er I. udpræget konfessionel og bibeltro. Krdm er for ham »Tro paa Aabenbaringen«, og Teol. »Erkendelse af Aabenbaringens Gud«. Maaske er I. dog ypperst som Prædikant. Hans Prædiken er myndig, vækkende, paa en Gang en klar Fremstilling af Tekstens Indhold og et flammende personligt Vidnesbyrd. Bl. de mange Prædikener og Prædikensamlinger, I. har udgivet, maa især nævnes Postillen »Aus der Zeit für die Zeit und Ewigkeit« (1922, 1924 [3]). Paa I.'s 70 Aars Fødselsdag overraktes ham et Festskrift »Das Erbe Martin Luthers und die gegenwärtige theol. Forschung« (1928), som slutter med en Fortegnelse over I.s litterære Produktion. Hans Selvbiografi foreligger i Erich Stange's Udgave: »Die Religionswissenschaft der Gegenwart in Selbstdarstellungen« I (1925). *A. Th. J.*

Ikthys, se Monogram (III, 279), Symbol (IV, 445).

Incarnation, se Kristologi (II, 862).

Industrimission. Naar Miss.en arbejder bl. primitive Folk, kommer den til at staa overfor den Opgave at opdrage Folket til Arbejde. Tages denne Opgave ikke op, vil den af de omvendte dannede Kirke aldrig naa frem til Selvstændighed. Forsøgene paa denne Opgaves Løsning kalder man I., idet Industri her tages i udvidet Betydning, ikke blot om Fabriksdrift men om alle Slags Haandværk tillige og om Landbrug. De berømteste I.er er Baselernes (se Baseler-Missionen I, 231) Væverier og Teglværker paa Indiens Østkyst, den skotske Miss.-Station Blantyre i Shire-Højlandet ved Nyassa og Indianerstationen Ny-Metlakatla. Herhen kan ogsaa regnes talrige Landbrugskolonier, som Miss.erne har bragt i Gang for at hjælpe fornedrede Befolkningslag (f. Eks. Pariaer i Sydindien) til Selvstændighed. *Fr. S.*

Intimation (lat. af intimo = indfører, kundgør, meddeler) er Navnet paa den Del af Præste- og Bispeordination, hvorved henholdsvis »en Kapellan« og Stiftsprovsten fra Prædikestolen meddeler Menigheden Ordinandernes Navne og oplæser en kortere Levnedsbeskrivelse (dette sidste *kan* ske ved Præste- og *skal* ske ved Bispeordinationen). Forud for Kundgørelsen og Oplæsningen gaar en kort »Intimationstale«, efter den følger en af Skriftord gennemvævet, længere Bøn for Ordinanderne. Allerede Kirkeordinansen giver i sin Beskrivelse af Ordinationshandlingen Paabud om denne I., men nævner intet Navn derfor. I vort Kirkeritual bruges Navnet i de to nævnte Handlinger. *H.J.H.*

Intrusion, se Valg (IV, 758 b).

Iona, se II, 905.

Ipek, By i Jugoslavien i Landskabet Montenegro ved Drins Biflod Bistritza, o. 10,000 Indb., der dels er gr.-katolske, dels muhamedanske Serbere. Fra 1351 under Zaren Ste-

phan Duschan var I. Sæde for det serbiske Patriarkat. Under I.-Sædet stod 20 Metropoliter og Ærkebisper. 1459-1557 stod Serbien dog under en gr.-bulgarsk Metropolit. 1690 udvandrede Patriarken til Karlowitz paa Grund af Tyrkernes Tryk. 1766 forenede den økumeniske Patriark Samuel I.-Patriarkatet med Konstantinopel). Samme Aar blev I. Sæde for en »fanariotisk« Styrelse (ɔ: indsat af den »ortodokse« K.s Ledelse i Fanar, et Bykvarter i Konstantinopel). Da den serbiske K. efter Berlinerkongressen blev selvstændig, fik Serbien i Følge Ordningen af 1890 en Ærkebisp i Belgrad. 1913 kom I. i Montenegros Besiddelse, og 1921 indlemmedes den med Montenegro i Jugoslavien. *K. B.*

Ireland, John (II, 548). D. 25. Sept. 1918.

Irgens, Ole (II, 549). D. 14. Apr. 1906.

Irske Missioner. 1) I Middelalderen, se Keltisk Kirke (II, 757), Colum (I, 537), Columba (I, 537), Gallus (II, 164), Skotteklostre (IV, 239). — 2) I Nutiden: Størsteparten af Irlands Befolkning hører til den rom.-kat. K. Den Del af de irske Katolikers Missionsgaver, som ikke gaar til mere almenkirkl. Foretagender, tilfalder dels det Arbejde, som udgaar fra Jesuiter-Missionsskolen i Mungret ved Limerick, dels det irske Missionskollegium for Kina i Galway. — De irske Anglikanere støtter de anglikanske Miss.er; den irske Presbyterianerkirke har egen Miss. i Indien (Bombay og Nord derfor) og i Forening med de skotske forenede Presbyterianeres Missioner (IV, 239) i Korea og Manshuriet, i Mukden ogsaa i Forbindelse med det dske Miss. Selskab. *Fr. S.*

Itinerarier (lat. = Rejsehaandbøger) betegner i Kirken dels rom. kat. Præsters Bønner paa Rejse, dels middelalderlige Optegnelser om Martyrgrave til Vejledning for Pilegrimme (se Rossi, Giovanni Battista de III, 827).

Jansen. 1) **Cornelius J.** (II, 591). S. 592 a, L. 17 f. n. 1703, læs: 1705. — 2) **Jens Jonas Elstrand J.** (II, 592). D. 1. Aug. 1912.

Janson, Kristofer Nagel (II, 593). D. 17. November 1917.

Jarrow, By i England, o. 10 km Øst for Newcastle, med 34,000 Indb. Sognekirken stammer fra 685. Tæt ved den ligger Ruiner af et gl. Kloster, som blev paabegyndt 681 paa en Grund, som Northumbrernes Konge havde skænket Benedictus Biscop, der kort i Forvejen havde vakt Opsigt ved at opføre det prægtige Kloster Wearmouth (IV, 788). J. var viet til St. Paulus. Beda Venerabilis (I, 247) tilbragte her sit Liv fra 8 Aars Alderen, og her var han begravet, indtil Liget blev flyttet til Durham. *J. Blf.*

Jens Mikkelsen, Biskop i Børglum og Ribe (Johannes III Michaelis), d. 5. Dec. 1388, nævnes 1360 f. som Kannik i Ribe og Slesvig, Provst i Vidaa m. m., skal have været af adelig Æt og en formuende Mand. 1362 fik han Kanonikat i Uppsala, og 1365 var han i Avignon for at virke for Kaldelse til Ribe; i Stedet udnævntes han til Biskop i Børglum (I, 438), da Magnus Johansen forflyttedes til Ribe (III, 782); hans Servitspenge nedsattes til $66^2/_3$ Gylden p. Gr. af Stiftets Fattigdom. 1369 valgte Ribe-Kapitlet ham til Biskop, skønt Paven havde reserveret sig Valget; det blev derfor forkastet, men Paven udnævnte nu selv J. M. til Ribebisp. Som saadan kunde han yde Dronning Margrethe store Laan og købe meget Gods baade for sin egen Slægt og for Bispestolen. (Acta Pontificum Dan. I, 1904; Pontoppidan, Annales ecclesiæ Danicæ II, S. 71 og 81; Kinch, Ribe Bys Hist. I, 1869, S. 244 f.). *H. J. H.*

Jensen, Gustav Margerth (II, 603). D. 2. Nov. 1922. (Se Norvegia sacra, 1923).

Jesu Søskende. Mk. 6,3 og Mt. 13,55 f. omtaler Brødre og Søstre til Jesus, og som Navne paa de første nævnes begge Steder Jakob, Joses (Josef), Judas og Simon (se herom nærmere under de respektive Artikler). Protest. Kristne betragter alm. disse Søskende som yngre Sønner og Døtre af Josef og Maria, en Opfattelse, som i sidste Halvdel af 4. Aarh. fandt en Talsmand i Helvidius, medens den kirkl. Opinion allerede dengang hyldede Teorien om Marias stadige Jomfruelighed, som snart blev den sejrende indenfor Katolicismen, hvor den har holdt sig til den Dag i Dag; Epifanius fulgte en ældre Opfattelse, naar han forklarede Jesu Søskende som Josefs Børn fra et tidligere Ægteskab; Hieronymus derimod udformede den Anskuelse, som snart blev fremherskende i Romerk.n, at Ny Test. med »Jesu Brødre« mener hans Fætre. Den kat. Argumentation bygger navnlig paa »Jakob, Herrens Broder«, som identificeres med Apostlen Jakob Alfæus' Søn; Alfæus opfattes da = Klopas, og den Joh. 19,25 nævnte »Søster til Jesu Moder« betragtes som nærmere forklaret ved det fig. Udtryk »Maria, Klopas' Hustru«. Gal. 1,19 er »Jakob, Herrens Broder« endvidere henregnet til Apostlene, hvilket ikke synes at passe paa nogen af Jesu virkelige Brødre. Hertil er imidlertid at sige, at Paulus anvender Udtrykket »Apostel«, ikke i den senere kirkl. Betydning = »de tolv«, men i en videre Sprogbrug om fremragende Missionærer eller Menighedsledere, og bortset fra dogmatiske Overvejelser findes der vistnok ingen virkelig Grund til at fravige den ligefremme Mening af Betegnelsen »Herrens Brødre«. En udførlig Behandling har dette Spørgsmaal faaet af J. B. Lightfoot i en Ekskurs (»The Brethren of the Lord«) i »Epistle to the Galatians« og af Th. Zahn (»Brüder und Vettern Jesu«) i »Forschungen zur Geschichte des neutestamentlichen Kanons« VI, 1900, S. 225-364. *H. M.*

Jetzer, Johann, Skrædersvend i Bern, f. o. 1483, d. efter 1520. 1506 indtraadte han som Lægbroder i Dominikanerklostret i Bern. 1507 paastod han, at Jesu Moder havde vist sig for ham og sagt, at den dominikanske Lære om hendes Undfangelse i Arvesynd var rigtig; samtidig stigmatiseredes J., Klostrets Mariabillede græd Blod osv., og mange strømmede til for at se den nye Helgen. Imidlertid tvivlede mange, især Fransiskanere; Magistraten tog Sagen i sin Haand, og under Støtte fra Rom blev de forskellige implicerede underkastet pinligt Forhør, hvorunder J. erklærede, at det hele var en Svindel, opfundet af Klosterledelsen som et Modtræk mod det fransiskanske Ordensdogme om Marias ubesmittede Undfangelse. De fire Forstandere for Klostret blev

brændt 31. Maj 1509, medens J. selv fandt Lejlighed til at flygte og forsvinde. Begivenheden blev Anledning til en Mængde Flyveskrifter, hvori Humanister benyttede den til at paavise Tiggermunkenes Demoralisation, og den blev en Slags Forløber for den Reuchlin'ske Strids Skandalisering af Dominikanerne (se Reuchlin III, 771). (1886 offentliggjorde G. Rettig i »Archiv d. hist. Vereins des Kt. Bern« den originale Forhørsprotokol. N. Paulus, Ein Justizmord an vier Dominikanern begangen, 1897, søger at vise, at de fire brændte var i god Tro). *J. Blf.*

Johannes, Navn paa flere Paver, se Johan (II, 651).

Johannes Climacus, se Johannes Klimax (II, 661). Navnet bruges af Søren Kierkegaard som Psevdonym (se II, 769 a).

Johannes de Silentio, Søren Kierkegaard'sk Psevdonym (se II, 769 a).

Johann Sigismund, Kurfyrste af Brandenburg 1608—19, f. 1572. 1614 fik han som Afslutning paa de Jülich-Cleveske Arvestridigheder Mark, Cleve og Ravensberg under sit Herredømme; hertil kom 1618 Østprøjsen, men dog som Len af Polen. 1617 traadte han ud af den evang. Union, som han havde været Medstifter af 1608. Som ung havde J. S. haft en Gnesiolutheraner til Lærer, som ved sine hæftige Angreb paa Kalvinismen havde vakt hans Aversion mod Lutherdommen; tillige havde han ved egne Studier faaet Interesse for Kalvinismen. Senere studerede han i Heidelberg (1604), hvor han endnu mere blev paavirket heraf. 1613 konverterede han, og 1614 udkom »Confessio Sigismundi«, der havde en maadeholden kalvinsk Nadverlære og en stærkt afbleget Prædestinationslære. If. den augsburgske Fred af 1555 (cujus regio, ejus et religio) skulde den reform. Lære nu indføres i Brandenburg. Men da J. S. prøvede at gøre Kirkernes Udstyr kalvinsk, udbrød der blodig Opstand; 1615 tillod han da Lutherdommen, og Præsterne skulde igen lade sig forpligte paa Konkordieformlen. Hermed var i Brandenburg Paritetstanken anerkendt til Fordel for Territorialtanken. Dog forbød J. S. Studenterne at studere i Wittenberg, men lod dem studere i Frankfurt a. d, Oder, hvor der var kalvinske Lærere. *S. H.*

Johansson (II, 666). 1) **Frans August J.** D. 13. Juli 1910. — 2) **Martin J.** D. 26. Juni 1908.

Johnsson, Johan Viktor (II, 668). D. 17. Sept. (ikke 19. Sept.) 1884.

Jordpaakastelse, se Begravelse (I, 249).

Josefinismen er Navnet paa den af Oplysningens Tanker prægede, særlig østrigske Videreførelse af den Reformkatolicisme, som i Vesttyskland bares frem under Navnet »Febronianisme« (se Hontheim, Johan Nikolaus v., II, 458; Emserpunktationerne I, 760). Mens denne optog Gallikanismens (II, 162) Protester mod den voksende Papalisme og dennes Pukken paa de Psevdo-Isidorske Dekretaler, med Fremhævelse af Ærkebispernes Selvstændighed og de gl. tyske »gravamina« (II, 252), fremtræder med J. Hævdelsen af den omnipotente Stat overfor det internationale Pavedømme. Josef II (f. 1741, tysk-romersk Kejser 1780—90) var allerede som ung kommen i Modsætning til Moderen Maria Theresias bigotte Hof, stærkt paavirket af fransk Oplysning. Som Selvhersker indledte han en rastløs Reformperiode, der ved sin Mangel paa Sans for det historisk givne og sin doktrinære Fastholden ved radikale Principper bragte ham i en næsten tragisk Konflikt med sit Folk, skønt han overalt tilstræbte dettes Vel og maaske kan siges at have frelst sine Lande fra en Revolution som den samtidige franske. En næsten uindskrænket Trykkefrihed indførtes, i Pavia oprettedes en Præsteskole for østrigske Præster for at holde dem borte fra Rom; han udvidede Bispernes Magt paa Pavens Bekostning, og ved Tolerancepatentet af 13. Okt. 1781 (IV, 590; jfr. Østrig IV, 981) skaffede han Protestanter og Jøder taaleligere Kaar. 1782 indledte han en voldsom Klosterpolitik, der efterhaanden ophævede næsten Halvdelen af Klostrene og skaffede Staten umaadelige Rigdomme; ogsaa i Gudstjenestens Ordning greb han ind (Frederik II kaldte ham spottende »min Broder Sakristanen«). Den forsigtige Pius VI (III, 560) besluttede at optræde som »il persuasore« ved et Besøg i Wien. I Marts 1782 kom Paven, hilst af det jævne Folk med en Jubel, der gjorde Kejseren betænkelig, men dog intet formaaede at ændre; tværtimod indledte Josefs Broder som Storhertug i Toscana en lignende anti-papalistisk Bevægelse her (se Scipione de' Ricci III, 785), og Josef omgikkes med Planer om at skille den østrigsk-kat. K. helt fra Rom. Politiske Grunde, Frygt for Preussen og Almuens, den lavere Gejstligheds og Klosterfolks Forbitrelse baade i Østrig og de østr. Nederlande, afholdt ham dog, og Josefs sidste fem Aar betegner en mere maadeholden Kurs. Efterfølgeren Leopold II lod, skønt af Hjærtet Broderens Meningsfælle, efterhaanden J. falde, omend en Del af de frisindede Reformer bestod helt op til Reaktionen i 1850'erne (Konkordatet 1855, se Østrig IV, 981). J. blev i det væsentlige kun en Episode, og den fr. Revolution skyllede den bort. (Fredrik Nielsen, Pavedømmet i 19. Aarh. I, 1895², S. 124 f.; Holmquist, Kirkehist. II, 1927, S. 532 f.). *H. J. H.*

Jubilate kaldes 3. Søndag efter Paaske efter Introitus' Begyndelsesord (Ps. 66,1) i den romerske Messe til Dagen. *K. B.*

Juel, Hartvig, Biskop i Ribe (III, 783, her stavet Juul) 1483—99, i hvilket sidste Aar han nedlagde Embedet og af Paven fik bevilliget afgiftsfri Pension paa en Trediedel af »Biskopsbordet«. H. J. var Søn af Lensmanden Iver Juel paa Oxholm og havde studeret fl. Aar i Udlandet. Han døde 17. Maj 1500 og begravedes i Domkirken. (Acta Pontificum Dan. V, 1913; Pontoppidan, Annales II, S. 469; Kinch, Ribe Bys Hist. I, 1869, S. 397 f.). *H. J. H.*

Julias, se Betsaida (I, 282).

Jungersen, Frederik Olfert (II, 701). D. 4. Febr. 1912.

Jungmann (II, 701). 1) **Bernhard J.** D. 13. Jan. 1895. — 2) **Joseph J.** D. 25. Nov. 1885.

Junilius Africanus, en fra Afrika stammende høj Hofembedsmand hos Justinian I. J. er en af Grundlæggerne af den bibelske Isagogik (se Indledning II, 531), nævnt som saadan af sin samtidige Cassiodor (I, 485). Hans Skrift »Instituta regularia divinae legis« er forf. o. 550 og siges af ham selv at skyldes Paavirk-

ning fra Nisibisskolen. Hans Fortolkningsprincipper og fornemlig hans Anskuelse om Kanons Indhold stammer fra Theodor af Mopsuestia (IV, 537), hvis Navn gennem J. blev bedre kendt i Vesten. J.s i to Bøger delte Skrift indeholder i Form af Spørgsmaal og Svar baade isagogisk, ekseget. og dogmatisk Stof. (Skriftet findes i Migne, Patrologia ser. lat. 68; H. Kihn, Jun. Afric. instit. reg. div. leg., 1880; Schat Petersen, Indl. til N. T., 1899, S. 799). *H.J.H.*

Jöns Bengtsson Oxenstierna, se Oxenstjerna.

Jørgen, Sankt, se Georg, Helgen (II, 193).

Jørgensgaarde, se Spedalskhed og Spedalskheds-Hospitaler (IV, 296).

Kafferne er Hovedbefolkningen i den østlige Del af Kapkolonien, delt i en Række af Stammer (Xosa, Pondo, Fingu, Zulu o. fl.). De har holdt sig mere fri for Opblanding med Fremmedelementer end Hottentotterne og har ydet Boernes og Englændernes Landhunger og Voldspolitik kraftigere Modstand end disse. Ogsaa mod Evang. har de ydet haardere Modstand. Evang. Miss. bl. K. drives af Brødremenigheden (Hovedstation i Silo), Wesleyanerne (hvis Kaffermenigheder nu er indlemmet i den selvstyrende, wesleyanske, sydafrikanske Kirke), Berlinermissionsselskabet (hvis østl. Synode udelukkende bestaar af Kaffermenigheder), den anglikanske Kirke i Sydafrika, som har et Bispedømme (St. Johns, Kaffraria) i Kafferdistrikterne, den skotske Frikirke med bl. a. de berømte Opdragelsesinstituter paa Stationerne Lovedale og Blythswood. — Ogsaa i Natal og Zululand er Hovedmassen af den indfødte Befolkning Kafferstammer. Miss.-Arbejdet bl. disse er fordelt ml. amerik. Kongregationalister, sydafrikanske Wesleyanere, Norsk Miss.-Selskab, Svenska Kyrkans Miss., Berlin, Hermannsburg, Anglikanere, den skotske Frikirke og den hollandsk-reformerte Frikirke. *Fr. S.*

Kaftan (II, 709). 1) **Julius Wilhelm Martin K.** Tog sin Afsked som Prof. i Berlin 1921, d. 29. Aug. 1926. — 2) **Theodor Christian Heinrich K.** Tog sin Afsked som Generalsuperintendent 1917 og overtog derefter Præstestillingen i en lille Frimenighed i Baden. K. søgte som Teolog at parre visse moderne liberale Anskuelser sammen med et som Helhed positivt og gammeldags Krdmssyn. Bl. hans Skrifter i denne Retning kan nævnes »Moderne Theol. des alten Glaubens« (1905), »Zur Verständigung über moderne Theol. des alten Glaubens« (1909), »Taugt das evang.-lutherische Bekenntnis für das 20. Jahrh.?« (1904), »Der Mensch Jesus Christus der einzige Mittler« (1908). Som høj kirkl. Embedsmand i Egne med stærk Danskhed var han Medl. af Komitéen for en Ps.bog for de dske Menigheder og kunde forsigtigt anbefale Kravet om dske Sprogtimer i Skolerne, men syntes ved flere Lejligheder de Dske at indtage en valen el. direkte uvenlig Holdning overfor Danskheden. Hans »Erlebnisse u. Beobachtungen« (1924) kaster Lys over hans Stilling som Embedsmand bl. Dske. Helst havde han holdt K.n udenfor nationale Spørgsmaal. Stillingen førte ham ind paa Spørgsmaalet om K.ns og Statens indbyrdes Forhold, og han hældede mod en fri folkekirkl. Ordning, hvilken han har slaaet til Lyd for i flere Skrifter fra sin Retrætepost i Baden: »Die staatsfreie Volkskirche« (1918²), »Staat u. Kirche. Zur Frage ihrer Trennung« (1919) o. fl. *H.J.H.*

Kalevala, det finske National-Epos, sammenstillet af Elias Lönnrot, udkom i Tryk 1835, i 2den øgede, siden stadig nyoptrykte Udgave 1849; denne tæller o. 23000 Verslinier (hvert Vers 4 Trokæer) i 50 Sange. Ved Sammenarbejdelsen nyttede L. dels andres Optegnelser, dels sine egne, foretagne især i de Aar han som Læge boede i Nordfinland; Vandringer førte ham bl. a. over Statsgrænsen til de finsktalende ortodokse Karelere, der gav ham mange og lange Kvad, ofte Sammenkædninger af episke (og magiske) Kvad; det styrkede hans Tanker om, at Digtene opr. havde udgjort en Helhed, en Art finsk Iliade; L. gik nu selv videre i Sangernes Spor, flettede ogsaa de enkelte Paralleler sm. til fyldigere Former; og hvor han fandt det nødv. for Sammenhængen, digtede han nogle faa Linier til og flikkede især Smaastykker sm. til ny Helheder. Den første Udgave staar endnu de folkelige Sangformer meget nær, den anden afviger ikke mindst ved indsmeltede Elementer af den lyriske Folkedigtning. Videnskabeligt kan K. ikke gælde for folkelig Kilde. Den episke Enhed er svag. Indhold (2. Udg.): Til Pohjolas (Nordlands) Mø bejler tre Helte fra »K.« (Kalevas Land, Finland): den gamle troldkyndige *Väinämöinen*, Harpens og Sangenes Ophav, *Ilmarinen*, der smeder Vidunderkværnen Sampo som Gave til Pohjola, og den favre *Lemminkäinen*, der dræbes med en Stængel (jfr. Balder), men genoplives af sin Moder. (Den tragiske Helt *Kullervo* staar den øvrige Handling ret fjærnt). Et Fællestogt for at røve Sampo ender med, at denne styrtes i Havet, saa Finland kun faar Stumperne af dens Rigdom. Väinämöinen, K.s Værner i mangen Nød, viger tilsidst for en Jomfrus Søn (Jesus). — Lyriske (især Bryllupskvad) og magiske Indskud, rige paa Skønhed, svækker yderligere Helheden og gør Heltene snart mere elegiske, snart mere troldske end i Folkets Sangform. — K. har virket højnende paa Nationalfølelsen i de dannede Klasser, beriget Rigssproget, inspireret bildende Kunst (Gallén-Kallela o. a.), Musik, tildels Digtning; i de bredere Lag har Pietismen og især Nutidskulturen dels aflivet selve den gl. Folkesang, dels hindret K. i at blive en Folkebog. — Granskningen af de folkelige Kvad har faaet et vældigt Stof ved Lönnrots o. a. haandskrevne Optegnelser og ved stadig fortsatte Indsamlinger. Sangene er vandret mod Øst og Nord dels fra Vestfinland (især Epik og Magi), dels fra Estland (Epik og Lyrik); østpaa blev de ofte kombinerede samt fik et stærkere hedensk Præg (Karelen var af Gavn hedensk endnu i 16. Aarh.). De ældste episke Kvad (om Søfærd og Elskov) stammer mulig fra vestfinske Stormandsætter i Overgangstid mellem hedensk og kristeligt (om finsk Hedenskab se Art. Finland II, 57). Flere episke og mange magiske Kvad er i Grundformen kristne Legendedigte (Modstillingen af Väinämöinen og Jesus er ganske sen). (K. Krohn, Kalevalan runojen historia [finsk] og K.studien [tysk]; Collan, K. [Teksten paa svensk]; E. Moltesen, Fra K.s Lunde [Udvalg i Prosa]; F.

Ohrt, K. I [metr. Udvalg] og II [K.s Historie]). *Dr. phil. F. Ohrt.*

Kalhauge, Sophus Viggo Harald (II, 715). D. 19. Febr. 1905.

Kalk, se Nadvere (III, 340 f.) og Vasa sacra (IV, 779).

Kalkar, Karl Otto Hermann Tryde (II, 716). D. 6. Jan. 1926.

Kalkmalerier. Allerede i Oldkirken smykkede man Rummenes Vægge og Lofter med malede Billeder, saavel Ornamentik som Figurbilleder med relig. Motiver. Vægmosaik-Kunsten kom en Tid paa Mode som den fornemmere, men det enklere Vægmaleri gik dog ikke derfor af Brug hverken i Italien el. i det byzantinske Rige. Det oplevede i Vesten under den romanske Kunst (12. Aarh.) en af sine største Blomstringstider, medens den fuldt udviklede gotiske Kunst med sin Opløsning af alle Flader gav det mindre gode Levevilkaar. En ny Storhedstid følger i 14.—17. Aarh., da særlig Italiens store Renaissancekunstnere og Barokmestre tager K. i deres Tjeneste som et af deres mest yndede Udtryksmidler. Endelig har vi i 19.—20. Aarh. oplevet endnu en Renaissance for denne Kunstart, delvis under Paavirkning af den hist. Interesse for det gl. Kirkemaleri. — Oldtidens K., derunder ogsaa de oldkristelige (ypperlige Monumenter er bevarede i Rom i S. Maria Antiqua ved Forum og i S. Clemente), var i teknisk Henseende saakaldt Freskomaleri (buon' fresco), ɔ: der maledes paa den frisk opsatte Kalkpuds, inden den optørrede. Man opnaaede herigennem stor Holdbarhed, idet Farverne trængte dybt ind i den vaade Puds; men Frescotekniken kræver stor Sikkerhed og Hurtighed af Kunstneren og ikke mindst stor Erfaring, fordi Farvevirkningen ændres betydelig under Optørringen. Denne Teknik gik i Middelalderen af Brug, men genoptoges af Renaissancens Kunstnere (Giotto, Michelangelo, Rafael) og paany i vore Dage efter noget tillæmpede Metoder (i Tyskland Cornelius, i Danmark Joakim Skovgaard). — I Middelalderen malede man paa den fuldt optørrede Puds, som dog forinden fugtedes paany, for at Farverne bedre skulde forbinde sig med Underlaget (fresco secco). Denne Fremgangsmaade kræver ligesom Frescotekniken en omhyggelig Behandling af Pudslagene; ofte hjalp man sig dog paa langt enklere Vis ved simpelthen at male paa Hvidtekalken. De ved K. anvendelige Farver er hovedsagelig Jordfarver, andre Farver dekomponeres ved Paavirkning fra Kalken. I Norden, særlig i Danmark og visse Egne af Sverige, har K. gennem hele Middelalderen fundet overordentlig stor Anvendelse til Udsmykning af Kirkerummet, ikke mindst da i vore Landsbykirker. De i vore Dage i stort Antal genfremdragne Malerier hører til vore interessanteste kunstneriske Minder fra Middelalderen, og de er en ren Guldgrube til Belysning af Datidens Kulturforhold. Størst kunstnerisk Interesse knytter der sig maaske til de romanske (ældre end o. 1225). De er saa godt som altid af meget omhyggelig teknisk Udførelse, med en ret rig Farveskala og malede paa et fintkornet, glittet Pudslag. Figurer og Ornamenter staar oftest paa en farvelagt (f. Eks. dybtblaa eller grøn) Bund. Hovedfremstillingen (Kristus i tronende Majestæt) findes i Reglen bag Altret i den halvrunde Apsis, som dengang ikke dækkedes af nogen Altertavle, desuden udmaledes Væggene, særlig Korvæggene og Triumfvæggen (Skibets Østvæg) samt Korbuens Underside. Naar der yderligere under Figurbillederne maledes hængende Draperier, kunde Væggene i de rigest udstyrede Kirker være saa godt som dækkede af Malerier. — Romanske K. findes fortrinsvis i bestemt afgrænsede Dele af Danmark, i det mellemste Jylland (Aarhus og Viborg Stifter) og paa Sjælland, desuden i Skaane, medens der i det egentlige Sverige kun er bevaret yderst lidt fra denne Periode. Talrigst forekommer de paa Sjælland (hvor dog ingen er ældre end ca. 1175-1200), overvejende i Kongefamiliens og Hvideslægtens Kirker. Enkelte af de jydske (Jellinge, Ørridslev ved Horsens), muligvis ogsaa nogle af de skaanske gaar lidt længere tilbage i Tiden. Forbillederne synes hentede fra Vesttyskland (Westfalen og Rhinegnene), for enkeltes Vedkommende fra Frankrig. Paa Gotland findes K. med ren byzantinsk Paavirkning (rimeligvis Forbindelse igennem Rusland), og noget lign. gælder ogsaa om enkelte af de dske, hvor det dog snarest er Miniaturer eller anden let transportabel Smaakunst, der har givet Forbillederne. I Løbet af 13. Aarh. ophører man i Danmark med den omhyggelige Tilberedning af Malerigrunden; i Stedet for den glittede Puds nøjes man med en grov og ujævn Hvidtekalk. Samtidig ophører man med at farvelægge Bunden, Figurerne vises fremtidig altid paa den hvide Kalkbund, som dog undertiden mønstres med Stjærner, Rosetter o. a. Følelsen for den monumentale Virkning i Billedernes Fordeling gaar tabt, den er særlig i 14. Aarh. yderst ringe, Anbringelsen er ofte tilfældig, Forbillederne synes at være vilkaarlig valgte Bogillustrationer, der dog kan være meget indtagende. Den franske Højgotiks Ynde gør sig gældende, selv om Paavirkningen fra Frankrig oftest er indirekte. Efterhaanden som Væggene gennembrydes af større Vinduer, og der indbygges Hvælvinger, flyttes Malerierne til disse sidste, som i hele den senere Middelalder bliver Kirkemalernes bedste Tumleplads. — For den ældste gotiske Periode (indtil 1325) er Ringsted Kirke Hovedmonumentet. Fra 14. Aarh.s første Halvdel findes de fleste og de bedste K. dels i Skaane, dels og især paa Laaland-Falster og Møen. I Tiden efter 1350 er det atter Sjælland der tager Føringen (Birkerød i Nordsjælland, Ørslev ved Skelskør, Højby ved Nykøbing og andre Kirker i Holbæk Amt), og denne Ø beholder nu Førerskabet gennem hele Middelalderens Slutning, selvom udmærkede Billeder ogsaa kan findes andetsteds (Aarhus Domkirke, Vendsyssel og i Middelalderens sidste Aartier en Række Kirker paa Randers- og Aarhusegnen). Indenfor svensk Omraade virker i Uppland ypperlige sengotiske Kirkemalere, Albertus Pictor og hans Skole. — I 15. Aarh. ophører den tidligere Slaphed i Billedkompositionerne, en ny Monumentalkunst med stor dekorativ Sans trænger igennem. Pragtfulde, patetiske Dommedagsbilleder findes fra denne Tid. Samtidig sker utvivlsomt en Forgrovelse i Tegningen og

en yderligere Simplificering af Farveskalaen (ofte kun rødbrunt og graasort). Motiverne var i den romanske Tid, bortset fra de tronende Kristusbilleder, hovedsagelig indskrænket til Jesu Barndoms- og Lidelseshist. Tidlig drages dog ogsaa Skabelseshistorien med ind, og Kains og Abels Ofring er et yndet Motiv i Korbuen. Helgenfigurer fremstilles ogsaa, men Helgenlegender (Martyrier) findes kun undtagelsesvis skildrede før i Middelalderens sidste Aarh., da de til Gengæld opnaar stor Yndest paa Grund af de realistiske Motiver, der her frembød sig. Det samme gælder Dommedag, hvor Kontrasten mellem de saliges og de fordømtes Lod udmales drastisk og anskueligt for Menigheden. Efter Ref.en tabte Interessen for K. sig snart, dog maledes rundt omkring ikke faa nye Billeder, særlig med Motiver fra Gl. Test., men deres kunstneriske Værdi er ikke stor. Mange af de gl. Billeder overkalkedes p. Gr. af deres kat. Præg, særlig Helgenbillederne; mange er dog først senere tildækkede, fordi man ikke var i Stand til at vedligeholde dem. Kun meget faa har holdt sig til vore Dage uden at have været overkalkede. Med den vaagnende hist. Sans i 19. Aarh. vaktes ogsaa en ny Interesse for K.s mærkelige Billedskat, og nu findes i over hundrede dske Kirker genfremdragne og restaurerede K.; Nationalmuseet har en særlig Bevilling til deres Istandsættelse. Bl. de Mænd, der har indlagt sig mest Fortjeneste af dette Arbejde, maa nævnes Jacob Kornerup (død 1913) og i vore Dage Eigil Rothe. (J. Magnus-Petersen, K. i dske Kirker, 1895; samme, De gl. K. i vore Kirker, 1900; J. Kornerup i Karl Madsen, Kunstens Hist. i Danmark, 1901 f.; Fr. Beckett, Danmarks Kunst I-II, 1924-27; O. Rydbeck, Medeltida Kalkmålningar i Skånes Kyrkor, 1904; P. Clemen, Die romanische Monumentalmalerei in den Rheinlanden, 1916). *Dr. phil. Poul Nørlund.*

Kanon, se II, 905.

Kanon, gammeltestl., se II, 906.

Kanon, nytestl., se II, 907.

Kapernaitisk Nadvernydelse (manducatio Capernaitica), se Nadvere (III, 343 a).

Karlowitz, By med Ærkebispesæde i Kroatien-Slavonien ved Donaus højre Bred og Banen Belgrad—Maria-Theresiopel. Byen har o. 6000 Indb. og et ortodokst Ærkebispesæde (jfr. Ærkebiskop IV, 966 b). I Tiden fra 1690 til 1700 søgte 40,000 serbiske Familier hertil for at undgaa Tyrkernes Tryk. Deres Overhoved betragtede de som Exark af Ipek (VI, 1016). Efter Ipeksædets Opløsning antog denne Titlen Patriark. Fra 1860erne holdtes den ortodokse K.s Kongresser her. 1864 udarbejdedes i K. den nye Kirkeforfatning for Ungarn. *K. B.*

Kasualia, se Casualia (IV, 1000).

Katarina de Bar, fransk Benedictinernonne, f. 31. Dec. 1614 i St. Dié i Lothringen, d. 6. April 1698. I 14 Aars Alderen besluttede K. at ofre sig til Kristus som Bod for de Krænkelser, der blev tilføjet Nadverens Sakramente. 17 Aar gl. traadte hun ind i et Annunciaterkloster og blev snart Abbedisse, men maatte p. Gr. af de urolige Forhold i Frankrig flakke om med sine Nonner. K. traadte over til Benedictinerordenen og fik Navnet Mechtild af det hl. Sakrament. Hun maatte stadig taale Nød, selv efter at være flygtet til Paris. Da der var bragt Ro til Veje, var Dronning Anna af Østrig tilbøjelig til at vinde Guds Hjælp for Fremtiden ved et Løfte. Dette satte sit Spor i den evige Tilbedelsesorden, stiftet 25. Marts 1654 med K. i Spidsen (IV, 578). (Brust, Lebensgesch. der ehrw. Mutter Mechtilde vom heiligen Sakrament, 1856; Heimbucher, Die Orden u. Kongregationen der kath. Kirche I, 1907², S. 393). *K. B.*

Katarina von Bora, se Bora (I, 362).

Kaulen, Franz Philipp (II, 753). D. 11. Juli 1907.

Kautzsch, Emil Friedrich (II, 753). D. 7. Maj 1910.

Kawerau, Gustav (II, 754). D. 1. Dec. 1918.

Kejserdyrkelse, se Kristenforfølgelser (II, 857).

Kempe, Anders (II, 758). Om K. se desuden K.hist. Saml. 5. R. I, S. 531 f.

Keplerbund, tysk Selskab til Fremme af en Naturkundskab, der betoner sin neutrale Holdning overfor Spørgsmaalet om Verdensanskuelse, oprettet i 1907 i Frankfurt am Main af Overlærer, nu Prof. i Godesberg, Eberhard Dennert (f. 31. Juli 1861 i Pützerlin ved Stargard, Naturforsker). K. var foranlediget ved den Uro i relig. Henseende, der var vakt ved Haeckels Skrifter, særlig »Welträtsel«. Røret var tilmed vokset ved »Deutsche Monistenbunds« Stiftelse (jfr. Tyskland IV, 668). Opr. var det K.s Formaal at vise, at Teismen havde lige saa stor videnskabelig Ret som Monismen; Navnet K. skulde tilkendegive Muligheden af at forene kr. Fromhed og naturvidensk. Forskning. Efterhaanden stiledes der mere efter at give Folket positive naturvidenskabelige Kundskaber paa en saadan Maade, at Naturvidenskaben ikke blev brugt i en bestemt Livsanskuelses Tjeneste. Det første Formaal har K. dog ikke helt skudt fra sig. K. har virket ved Foredragsvirksomhed og Udsendelse af Skrifter bl. a. E. Dennert: »Die Naturwissenschaft und der Kampf um die Weltanschauung« (1908) og Maanedsskriftet »Unsere Welt« (1909 f.; redigeret til 1920 af Dennert, derefter af Bavink), desuden af Bladet »Der Naturfreund« (fra 1924, redigeret af M. Müller). Foreningens Sæde var først Godesberg, fra 1920 Detmold. K.s Medlemsantal var 1908 1110; Jan. 1911 7362 og nu ca. 3000. *K. B.*

Kiel, Hovedstad i den preuss. Provins Schleswig-Holstein, er maaske grundet allerede i 11. Aarh., fik i hvert Tilfælde lybsk Stadsret 1242 af Johann I, blev 1363 optaget i Hanseforbundet og var fra 1317 Residens for Greverne af Holstein-K. Efter Hertugdømmernes Deling 1544 hørte K. opr. til den gottorpske Del, men kom 1773 i Forb. med den kgl. Del af Holsten. Byens Indbyggertal er o. 122,000 (1927). — K. har 12 evang. Kirker, 3 katol. og 1 Synagoge. Bl. de evang. Kirker kan især fremhæves Byens gl. Sognekirke St. Nikolaikirken, bygget o. 1240, stærkt omdannet 1877 f., der 1326 blev inkorporeret i Bordesholm-Neumünster Kl. (I, 363), og Helligaandskirken, antagelig fuldendt 1244, ombygget 1889—1891. Den sidstnævnte Kirke hed opr. Mariekirken og fik først 1562 sit nuværende Navn. Den hørte i Middelalderen til det af Adolf IV stiftede Fransiskanerkl., der paa Christiern I's Tid var i stærkt For-

fald, men som blev reformeret 1503. K. havde desuden i Middelalderen et Helligaandshospital fra c. 1250 og et St. Jørgenskapel. (Om Kirkerne se Fr. Volbehr, Beiträge zur Topographie der Stadt Kiel, 1881). 1526 begyndte Ref.s-Bevægelsen i K., ledet af Borgeren Matthias Knutzen og Præsten Marquard Schuldorp (IV, 102). Efter Ref.en vedblev St. Nikolaikirken at være Byens Sognekirke, hvorimod Helligaandskirken først 1632 fik sin egen ordinerede Præst. 1527-29 virkede Sværmeren Melkior Hoffmann (II, 443) i K., og fra Byens nyere K.hist. maa især mærkes, at Claus Harms (II, 349) 1816—1849 var Præst her, hvor han udøvede en mægtig Indflydelse, ikke mindst som Prædikant for Studenterne. Ved Lov af 24. Dec. 1864 blev K. Sæde for det evang.-luth. Konsistorium for Schleswig-Holstein, der 1876 udvidedes til ogsaa at omfatte Lauenborg (IV, 259). — Fra o. 1300 havde K. en Latinskole, hvorover Bordesholm Kl. fra 1341 en Tid lang havde Patronatet. Langt større Betydning i kulturel og k.hist. Henseende fik det dog, at der 1665 i K. blev grundet et Universitet, stiftet af Hertug Christian Albrecht og efter ham kaldt Christiana Albertina. Univ., der opr. var bestemt alene for Holsten, var i frugtbar Udvikling indtil 1715. Derefter fulgte en Nedgangsperiode til 1775, da det blev Landsuniv. for begge Hertugdømmer og oplevede en Reorganisation, især ved den nedennævnte J. A. Cramer og A. P. Bernstorff. Univ. blev fra nu af et Hovedarnested for den fremadskridende Fortyskning af Sønderjylland, der fik alle sine verdslige og for Størstedelens Vedk. ogsaa de gejstlige Embedsmænd herfra. I denne Periode besøgtes K. Univ. ogsaa af en Del Danske, deribl. Mænd som A. C. Hviid, N. D. Riegels og K. L. Rahbek (se herom A. C. Hviid, Udtog af en Dagbog I, 1787, S. 7—30; K. L. Rahbek, Erindringer II, 6 f; Ada Adler, D. G. Moldenhawer, 1917, S. 38—45). — 1830—1850 var K. Univ. Knudepunkt for stærke nationale Kampe, hvori bl. a. Professorerne Treitschke, Twesten, Falck og Dahlmann deltog. 1850 blev 8 Professorer afsat p. Gr. af deres nationale Holdning. Efter 1864 har Univ. igen oplevet en rig Blomstring. Studenterantallet var 1926—27 1554, deraf 34 Teologer. Til Univ. er knyttet talrige vidensk. Institutter, deribl. et Universitetsbibliotek paa c. 400.000 Bind. — Fra sin Stiftelse var Univ i K. i teol. Henseende ret stærkt paavirket fra Helmstädt (II, 389) bl. a. gennem den første teol. Prof. Peter Musæus (III, 314), der havde været Calixts Husfælle. Af 17. Aarh.s teol. Lærere maa desuden især nævnes den lærde K.historiker og skarpe Bekæmper af Katolicisme og Deisme Christian Kortholt, Paul Sperling og Heinrich Muhlius, der var i Besiddelse af en overordentlig Arbejdskraft og udfoldede en meget vidtstrakt praktisk kirkl. Virksomhed. Medens baade Kortholt og Muhlius stod i nær Forb. med Pietismen, fandt denne Retning en hæftig Modstander i Johann Friedrich Mayer (1712 forflyttet til Greifswald), der forenede en omfattende Lærdom med en ukuelig Stridslyst. De flg. Professorer før 1773 var lidet betydelige, men efter Reorganisationen virkede her Teologer som G. T. Zachariæ (IV, 932), D. G. Moldenhawer (III, 273) og frem for alt Johann Andreas Cramer (I, 562), der vel ikke var nogen betydelig Lærd, men fremragende som Organisator. Som Teolog typisk Oplysningsmand af overvejende konservativ Støbning viste han især Interesse for praktisk Teol. og fik bl. a. i K. oprettet et homiletisk Seminarium. — Betydeligst bl. 19. Aarh.s teol. Professorer var uden Tvivl Aug. Twesten (IV, 651), der var Prof. 1814—35. Han repræsenterede en maadeholden Supranaturalisme, medens R. A. Lipsius (III, 63; Prof. i K. 1865—71) gik i mere liberal Retning. Kun ganske faa Aar virkede i K. de bekendte Teologer J. A. Dorner (I, 673), Th. Zahn (IV, 933) og den ansete Forsker af Ref.s-Tidens Hist. Gustav Kawerau (II, 754). Fra 1894 er Otto Baumgarten Prof. i prakt. Teol. Ved sine yderliggaaende liberale Anskuelser — især m. H. t. Luthers lille Katekisme — kom han i skarp Konflikt med Generalsuperintendent Th. Kaftan (II, 709) og foranledigede derved en stærk Spaltning i den teol. Verden i Holsten. 1892—1906 var desuden Hans von Schubert (IV, 102), der bl. a. har betydelige Fortjenester af Studiet af slesv.-holst. Kirkehist., Prof. i K. (H. Eckardt, Alt-Kiel, 1899; Arthur Gloy, Aus Kiels Vergangenheit u. Gegenwart, 1926; Fr. Volbehr, Kieler Prediger-Geschichte seit der Reformation, 1884; H. v. Schubert, Kirchengeschichte Schleswig-Holsteins I, 1907; H. Ratjen, Gesch. der Univ. zu Kiel, 1870; Fr. Volbehr, Professoren und Docenten der Christian-Albrechts-Universität zu Kiel 1665 bis 1887. 1887; C. E. Carstens, Gesch. der theol. Facultät in Kiel, 1875; Walter Bülck, Gesch. des Studiums der praktischen Theologie an der Universität Kiel, 1921). *B. K.*

Kirkeforfatning, se II, 908.

Kirkeinspektion, se II, 912.

Kirkens Forsvar, se II, 912.

Kirkestævne (i ældre Tid ogsaa Sognestævne), Sognemændenes Møde paa Landet udenfor Kirkedøren efter endt Gudstjeneste. K.ts Hensigt og Myndighed har i Tidens Løb undergaaet store Ændringer. I de gl. Landskabslove spiller K. en Rolle, der vokser op gennem Middelalderen for først at tabe sig gradvis siden 16.—17. Aarh. — K. var i Middelalderen næppe nogen egtl. Domstol, selv om Ærkebiskop Birgers bornholmske Artikler (1499) taler om at tiltale en Mand til K. el. til Herreds- el. Landsting. Dog kunde adskil. Retshandlinger, Lysning i visse Tilfælde (Jydske Lov II, 17), Oplysning af Hittegods (Skaanske Lov VII, 12; Jyske Lov II, 112; Dske Lov 5-9-1), finde Sted paa K. med lign. Virkning som paa Tingene, saal. ogsaa Overdragelse af fast Ejendom (Skaanske Lov IV, 19). Det rangerede dog i Anseelse næppe over Gadestævnet. I Jylland valgtes paa K. Sognets to Biskopsnævninger, der ved deres Ed afgjorde Helligbrødesager (Jyske Lov II, 78), ligesom i Skaane og paa Sjælland paa K. udvalgtes de 12 Sognemænd, der havde med Overtrædelser af K.retten at gøre, samt med Sjælegaver og Sager om Saar og Hærværk. I den senere Middelalder optoges paa K. »Sognevidner«, d. v. s. Vidnesbyrd om Forh. der var alm. kendte i Sognet (ofte ved et nedsat Udvalg), der fik en retslig Betydning, som man siden 15. og 16.

Aarh. saa skævt til, da de afgaves efter en kollektiv Udtalelse og ikke efter Udspørgen af de enkelte. Christiern II søgte derfor i sin gejstlige Lov at afskaffe Skikken uden Held (se Ny k.hist. Saml. II, 460). Moderne Retspraksis afskaffede efterhaanden disse »Sognevidner«, der dog i en vis Form levede videre, som Skudsmaal for Folk, der forlod et Sogn for at søge Virksomhed andetsteds. Nutildags er K.s Betydning ved de forbedrede Samfærdsels- og Kundgørelsesmidler ganske ophævet. Som lovbefalet Kundgørelsesmaade for kgl. Anordninger er det bortfaldet ved Lov af 25. Juni 1870. Dog bruges det af og til, idet »der lyses til K.«, hvor Sognefoged el. Sogneraadsformand el. Kirkesanger oplæser offentlige Bekendtgørelser, og polit. Valg skal kundgøres paa K.

Kjær, Søren (Efternavnet latiniseret til Paludan), dsk Ps.digter, f. o. 1520 i Ribe, d. i Kolding 23. Marts 1582. K. blev vistnok Slotsskriver i Kbhvn o. 1545, men blev 1548 kgl. Tolder i Kolding, hvor han snart blev en anset og holden Mand, Borgmester i Byen, yndet af Kongen og siden af Enkedronningen, virksom for Kirkens Istandsættelse. Som Ven af den dramatisk interesserede Peder Hegelund (II, 375) leverede han denne flere Skolekomedier i Tidens Stil til Opførelse af Ribepeblinge (»Jephta«, »Abraham«, »Nabal«); en enkelt er bevaret. Disse har dog kun været Overs.r, omend K. har præget dem ved sin Sans for Mundheld og jydske Vendinger. I Hans Thomesens (IV, 551) Ps.bog fra 1569 findes to Ps.r af K., »Verden hvad du est svigefuld« og »Løft op dit Hoved al Christendom«. Begge gik igen i talrige senere Ps.bøger, og især sidstnævnte fik en Levetid helt op til Nutiden; baade hos Kingo og Pontoppidan optoges den (derimod ikke i Guldbergs og den evang. krist. Ps.bog), og i Landstads Ps.bog findes en større Del af den i Nr. 104. Det er en Ps., der er typisk for Efter-Ref.ens Stemning, præget af Trængsel og Krigsfrygt (Syvaarskrigen; Ps.n bærer Aarstallet 1564), Dommedagsforventning, Syndsfølelse og Bodsformaning. Grundtvigs kendte Ps. »Rejs op dit Hoved, al Kristenhed« har hos K. kun hentet Anslag og Versemaal, men er baade i Enkeltheder og Grundstemning (den lyse Sejrsvished) en ganske anden og fuldt selvstændig Ps. (H. A. Paludan, En gl. dsk Ps.digter. Studier i Efter-Reformationstidens Aandsliv, i Edda, 1927, S. 321 f.). *H. J. H.*

Klaveness, Thorvald (II, 806). D. 17. Febr. 1915.

Klokkeringning, se Klokker (II, 812). Jfr. ogsaa Begravelse (I, 250 a).

Klostermann, Heinrich August (II, 813). D. 1915.

Knaake, Joachim Karl Friedrich, tysk Lutherforsker, f. 1835, virkede som Præst forsk. Steder og døde i Naumburg 1905. Har bl. a. udgivet Scheurl's (IV, 76) Brevbog, Staupitz' Værker I, 1867, og i Weimarudgaven I, II og VI besørget mønstergyldige Udgaver af flere Lutherskrifter.

Knudsen, Christoffer (II, 817). D. 28. Juli 1915.

Knöpfler, Alois (II, 818). D. 14. Juli 1921.

Koch. 1) **Carl K.**, dsk Valgmenighedspræst og Forf., Broder til Nr. 4 og 5, f. i Ribe 17. Sept. 1860, Stud. ssteds 1878, cand. theol. 1884. Efter en Tids Skolegerning blev K. Kap. hos Johan Villiam Hoff (II, 442) i Ubberup og blev 1894 dennes Efterfølger her. D. 11. Jan. 1925. K. har udfoldet et stort og vidtomspændende Forf.skab; med fin Forstaaelse for aandelige Strømninger har han skrevet om litt. Emner (»Goethes Faust. Indledn. og Forklaring«, 1901); desuden i bedste Forstand populær-filos. Skrifter som »Søren Kierkegaard« (1916[2]), »Søren Kierkegaard og Emil Boesen« (1901); rel.s-hist. Skrifter som »Buddha« (1891), »Artemis el. Christus« (1893), »Fuglen Føniks« (1905); opbyggelige og relig. Skrifter som »Jesu Lignelser« I-II (1915[2]), »Fra Bakkens Top« (1912[4]), »Fortællinger af Kirkens Hist. Oldtiden« (1913). — 2) **Hans Ludvig Emil K.** (II, 820). D. 23. Febr. 1924. — 3) **Hans Ludvig Schielderup Parelius K.** (II, 820). S. 820 b, L. 25 f. o. Nykøbing S., læs: Nykøbing F. K. udgav 1912 »En gl. Præsts Erindringer« og 1914 »Oplysningstiden i den dske Kirke 1770—1800«. Han udnævntes ved Univ.s Ref.s-Fest 1917 til Dr. theol. hon. c. D. 19. Okt. 1917. — 4) **Laurids Johannes K.**, dsk Præst, Broder til Nr. 1 og 5, f. 10. Jan. 1875, Stud. 1892, cand. theol. 1899, Forstander for Miss.-Skolen i Odense 1902, Kap. ved vor Frue Kirke ssteds 1906, Forstander og Præst ved Diakonissestiftelsen i Kbhvn fra 1913, Censor ved teol. Embedseksamen fra 1919, Dr. theol. hon. c. ved Univ.jubilæet 1929. Har bl. a. udgivet »Paulus, et Livsbillede« (1910), »Paulus som Karakter« (1917[2]), Fortolkning til 2. Kor. (1927[2]), »Om Præsteuddannelsen« (1924), »Hans Adolf Brorson og hans Ps.r« (1918). — 5) **Peter Gabriel K.** (II, 912). Ved Genforeningen 1920 blev K. Organisator af de kirkl. Forhold i den tilknyttede Del af Sønderjylland; i Ribe Stift var O. Olesen konstitueret som Biskop 1920—23. 1922 blev K. Biskop over Fyns Stift, men døde 3. Nov. 1922. *H. J. H.*

Kodratos, se Quadratus (III, 670).

Kolde, Theodor Hermann Friedrich (II, 823) D. 19. Okt. 1913.

Kollats, se Superintendenter (IV, 408 b. 409 b. 411 b) og Valg (IV, 753 f.).

Kommende, se Commenda (I, 541).

Komtur (af Lat.: *commendator*) betegner indenfor flere gejstlige Ridderordener de Riddere, der administrerer en Kommende, d. v. s. Ordenshus med tilhørende Gods (jfr. Tempelherrer IV, 518; Tyske Riddere IV, 665).

Konciliarisme, se Synoder (IV, 464 f.). Jfr. ogsaa Ailli, Pierre d' (I, 42); Gerson, Jean Charlier (II, 206); Pius II (III, 559).

Konfessorer, se Bekendere (I, 251).

Konfirmats (lat. = Stadfæstelse) betegner Pavens formelle Udnævnelsesret til højere kirkl. Embeder. Se Superintendenter (IV, 401), Valg (IV, 757 b), Provisio (III, 615).

Kongebrev, populær Betegnelse (rettere Vielsebrev) paa den i Kongens Navn udstedte Bevilling til, at Ægteskab kunde indgaas uden forudgaaende kirkl. Lysning (jfr. III, 117). K. indesluttede desuden Tilladelse til, at Ægteskab kunde indgaas ved Hjemmevielse og under »uvedkommende« Præsts Medvirkning. Det udfærdigedes af Justitsministeriet »ad mandatum« og udleveredes i Kbhvn af Overpræsidenten,

udenfor Kbhvn af Amtmændene, og det udstedtes uden særlige Grundes Anførelse, blot for Betaling af det krævede Gebyr (33,66 Kr). Dets Gyldighed var ikke betinget af, at der inden en vis Tidsfrist gjordes Brug deraf. Dersom Omstændighederne (f. Eks. ved Sygdom) ikke tillod at oppebie Bevillingen, kunde Vielse dog udføres, ogsaa uden Lysning og K. — Denne udstrakte Anvendelse af K. bortfaldt ved den nye Ægteskabslov af 30. Juni 1922. Fritagelse for Ægteskabets forudgaaende Kundgørelse, der nu omfatter baade kirkl. og borgerlig Lysning, gives nu kun, »naar særlige Grunde taler derfor« (f. Eks. Brudens Besvangrelse, Parternes nær forestaaende Bortrejse). Bevillingen kan udstedes gratis, men kun naar »særdeles vigtige Grunde« taler derfor. Den udleveres af Overøvrigheden paa det Sted, hvor Lysning normalt burde ske (Lovens § 20). Dersom Lysning undlades som Følge af Sygdom, skal denne »saa vidt muligt« godtgøres ved Lægeattest (§ 26, 2. Stk.). (Matzen og Timm, Haandbog i den dske K.ret, 1891, S. 506 f.; Hindenburg og Krarup, Juridisk Formularbog, 1909, S. 67; V. Bentzon, Den dske Familieret, 1910, S. 79; samme, Familieretten I, 1924, S. 93 f.; Johs Faurholt, Ægteskabsloven I, 1926, S. 29 f. Jfr. ogsaa Art. Ægteskabet IV, 955). *H.J.H.*

Konrad, Navn paa flere tyske Konger og tyskrom. Kejsere. 1) **K. II** af det frankiske Hus var f. o. 990, blev som Otto I's Ætling valgt til tysk Konge 1024 og døde 1039. 2. Marts 1027 blev han i Rom af Pave Johan XIX kronet til rom. Kejser, ved hvilken Lejlighed Knud d. st. var til Sted. 1032 arvede K. Burgund, og Tankerne fra Cluny (I, 524) trængte ind i Tyskland. K. var dog en kraftig Regent, der maalbevidst søgte at begrænse baade Storvasallernes og Gejstlighedens Magt; den sidste fortrængtes fra Statsstyrelsen, medens Bispernes Ledings- og Skattepligt fastholdtes. Forholdet til Italien blev hans Anstødssten; Ærkebispen af Milano rejste Oprør imod ham og undslap fra Kejserens Fangenskab; ogsaa i Rom o. a. St. maatte han kæmpe mod Oprør. Men i Tyskland hævdede han sin Stilling, og ved hans pludselige Død blev Sønnen Henrik III (II, 399) uden Vanskelighed hans Efterfølger. (Pflugk-Harttung, Unterzuchungen zur Gesch. Kaiser K. II, 1890). — 2) **K. III** af det hohenstaufiske Hus var f. 1093, Søn af Frederik I af Schwaben og og Henrik IV's Datter Agnes, blev tysk Konge 1138, d. 1152. Allerede inden Tronbestigelsen havde Henrik d. stolte af Huset Welf ligget i Strid med K., men denne optraadte som Konge meget kraftig imod Welferen, tog hans Len, Sachsen og Baiern, fra ham, men tilstod dog ved Henriks Død 1139 Sachsen til Sønnen Henrik Løve. Udadtil var K. ikke heldig, hverken i sin Indblanding i Polens og Ungarns Politik el. ved sin Deltagelse i 2. Korstog (1147—49, se II, 847). Arnold af Brescia's (I, 149) Rejsning i Rom drog ogsaa K.s Opmærksomhed hen paa en italiensk Politik, men »der Pfaffenkönig« opnaaede hverken Kejserkrone el. ital. Magt. K.s Halvbroder Otto af Freising (III, 457) har i sit Værk om »Kejser Frederiks Gerninger« ogsaa skildret K.s Kongegerning. — 3) **K. IV** af det hohenstaufiske Hus, f. 1228 som Søn af Kejser Frederik II (II, 107), kongekronet i Wien 1237, d. 1254. Mens Faderen drog til Italien, overtog K. de tyske Anliggender, der var brogede nok (Mongolernes Angreb 1241, flere Modkonger), og først ved Frederiks Død 1250 blev K. selvstændig. Pave Innocents IV (II, 541) gjorde alt for at ophidse Stemningen imod K., f. Eks. forbød han Sicilianerne at anerkende ham som Herre. I Tyskland gjorde Modkongen Vilhelm af Nederland K. hjemløs ved en Sejr over ham ved Oppenheim (1251). K. drog da til Italien og opholdt sig i det af Paven forladte Rom, ligesom hans Halvbroder Manfred hjalp ham virksomt med at hævde »Ghibellinernes« Sag i syditalienske Byer, tildels under Udfoldelse af stor Grusomhed, hvilket gjorde K. stadig mere ildeset i Italien som »Tysker«. Under disse Kampe døde K. i en ung Alder. (Schirrmacher, Die letzten Hohenstaufen, 1871). *S. H.*

Konstantin, rom. Kejsere, se Constantin (I, 548).

Konstantin, Paver, se Constantin (IV, 1002).

Kontrareformation (= Modreformation) er en Fællesbetegnelse for de Bestræbelser, der under og efter den evang. Ref. anstilles fra Romerk.ns Side for at imødegaa dennes Angreb og Udbredelse. Uden at Navnet »Kontraref.« kan siges at dække over et præcist afgrænset Begreb (»Ny-Katolicisme« vilde maaske være bedre) lader det sig dog anvende paa en større el. mindre Række Fænomener og Virksomheder indenfor Romerk.n, der væsentlig tjener denne i 2 Retninger: 1) en indre Højnelse af Romerk.ns religiøse og sædelige Standard for derved at bryde Brodden af de flest mulige af Ref.ens Angreb, og 2) en udadvendt Propaganda for kat. Krdm, gaaende over i direkte Modangreb paa Ref.en, hvorved denne ofte trænges ud af allerede vundne el. dog stærkt paavirkede Landomraader. I begge Retninger kan Begyndelsen siges at blive gjort væsentlig udfra Klostrene, men Arbejdet paa den indre Højnelse af Romerk.n har sine Rødder tilbage i Tiden forud for Ref.en, i de Bestræbelser for »Reform paa Hoved og Lemmer«, som især bares frem paa de store Koncilier i 15. Aarh. (se Pisa III, 553; Konstanz II, 834; Basel I, 230; jfr. ogsaa Pierre d'Ailli I, 42; Gerson II, 206). Men efter Ref.en gaar Klosterfolk i Spidsen. Giovanni Pietro Caraffa (som Pave: Poul IV, se III, 499) ender vel som yderliggaaende kat. Zelot, men begynder som asketisk Munk, der stræber at højne Munkelivet ved sin nye Orden (se Teatinerordenen IV, 508). Ogsaa Ignatius Loyola's (se Jesuiterne II, 617) Storværk maa for en Del ses under samme Synsvinkel; Carlo Borromeo (I, 367), Filippo Neri (se Oratoriet III, 443) og Petrus Canisius (I, 468) hører til samme Retning, ligesom ogsaa vigtige Sider af Tridentinerkonciliets (IV, 613) Arbejde hører herhen. Svimmel Mystik (se den hl. Teresa IV, 526, og Frans af Sales II, 100), stringent Videnskabelighed (se Mauriner-Kongregationen III, 202) og opofrende Filantropi (se Vincent de Paul IV, 871) viser den kat. Religiøsitets Spændvidde indadtil. — Men jævnsides med denne indadrettede Side af Kontraref.ens Virksomhed gaar der en angrebsvis Bestræbelse paa at genvinde tabt Land for Romerk.n. Jesuiterordenen staar her i Centrum,

ikke blot prægende Tridentinerkonciliets mest aggressive Udtalelser mod evang. Ref., men selv rastløs virksom rundt om i Landene. Bøhmen (I, 434) og Polen (III, 573) genvindes. I en Række Lande (f. Eks. Frankrig, Spanien, Italien og Østrig) knuses med haard Haand den begyndende Ref. Forsøg i Skandinavien mislykkes derimod (se Possevino III, 586, og Klosterlasse II, 813); og i de nordl. Nederlande tilbagevistes Kontraref.en med væbnet Magt. I Sydeuropa fejrede Inkvisitionen (II, 538) Triumfer, især efter at Paul IV havde centraliseret Virksomheden i Rom; Nord for Alperne virkede Jesuiterne især som Skriftefædre, Skolemænd og flammende Prædikanter. Modsætningen ml. Rom og Ref.en udløstes endelig i Trediveaarskrigen (IV, 607), der kan siges at afslutte den egentl. Kontraref.s Tid. *H.J.H.*

Konventikelforordningen af 13. Jan. 1741, se Christian VI (I, 504). (Se endvidere K.hist. Saml. 5. R. II, S. 318 f.).

Kopp, Georg (II, 836). D. 4. Marts 1914.

Korsbrødre, se Johanniter (II, 664).

Korsebør kaldtes i Danmark Processionerne paa Rogationsdagene eller Gangdagene (II, 167; III, 602). De holdtes alm. de tre Dage før Himmelfart, paa Sjælland i Ugen efter 1. S. Trin., og bestod i Optog: Præst, Degn, Almue med Kors, Kirkefaner og Vievand omkring Bymarken, i Fyns Stift ud til fire Punkter ved Skellene, hvor der var rejst Kors. Vi har rigelig Omtale fra Østifterne og Skaane, intet fra Jylland. Fyns Stift har en særlig rig Ritus. Om Island se Alfræði íslenzk ved Kålund I, 33. Om Norge se A. Chr. Bang, Den n. kirkes hist. under katol., S. 242 f. Om Sverige se Hildebrandt, Sveriges medeltid III, 790. Der skete et Sammenskud af Ost og Brød, som deltes mellem Præst, Degn og Fattige, og det sluttede med et stort Gilde. Bag ved ligger hedenske Riter for at sikre Markens Grøde mod Uvætter. Reformatorerne saa kritisk paa Skikken, ikke mindst for Gildets Skyld (Præd. af Luther 1519, Erl. Udg. 2. Opl. 16,73). P. Palladius kalder Optogssangen Surgite sancti »Djævelens og alle hans Lemmers Credo« (D. Skr. III, 90). I H. Tavsens Postille er der tre Prædikener til Gangdagene. Paa Nationalsynoden i Kbhvn 1540 greb Biskopperne ind og bestemte, at K. skulde forandres til sin sande Brug, nemlig at der i Kirken holdes en Prædiken om Bøn, hvorefter Litaniet synges med Kollekt. Derefter sammenbringer Bønderne Gaver, der deles som omtalt. Men Markvandringen (Lustratio) skal helt aflægges (Dske Kirkelove I, 159). Palladius søgte at gøre Dagen til en Fattigfolksdag (D. Skr. V, 123; II, 317). I Sjællands Stift bevaredes en »Vaarprædiken« til langt ind i 19. Aarh. Paa Fyn konverteredes til, at Præsten skulde holde 3 Sædeprædikener, og endnu 1800 holdt der da Vogne med Brød paa Bygaden, medens Gudstjenesten holdtes i den festlig pyntede Kirke, og der er gejstlige Indtægter, Korsemad og Byrdpenge. Sædeprædikener er fortsat til o. 1900 (L. W. Wedels Indenlandske Rejse I, 67; Dansk Kirketid. 1907, Nr. 23; Fortid og Nutid VII, 156). *P. S.*

Korsgang. I det fuldstændige, lukkede, firfløjede Klosteranlæg er K.en (lat. *ambitus*) en overhvælvet Gang, der løber langs Indersiden af alle fire Fløje og omslutter en aaben Have eller Fratergaard, hvormed den er forbundet ved aabne Arkader. Dens Formaal er at være Forbindelsesgang mellem Klostrets forskellige Dele. Den gav Læ mod Regnen og Skygge for den brændende Sol og anvendtes af Klostrets Beboere som »Vandrehal« og ogsaa til Processioner, hvoraf den sandsynligvis har sit Navn, idet der i Spidsen for Processionen bares et Kors. K. benyttedes ogsaa til Begravelsesplads for Munke og Nonner. Smukke Eksempler paa dske K.e er bevaret ved Karmeliterklostret i Helsingør, bygget omkr. 1500, og i Dominikanerklostret i Ribe, opført i 14. og første Halvdel af 15. Aarh. *Dr. phil. Poul Nørlund.*

Korstogsbevægelsen, svensk Studenterbevægelse, se Ungkirkebevægelsen.

Korum, Michael Felix (II, 849). D. 4. Dec. 1921.

Krag, Christian Peter Seidelin (II, 850). D. 16. Sept. 1912. (R. W. Winkel, Peter Krag. Minder, 1924).

Krog-Thonning, Knud Karl (II, 867). D. 19. Febr. 1911.

Kroman, Kristian Frederik Vilhelm (II, 867). D. 27. Juli 1925.

Kronologi, se Tidsregning (IV, 566) og bibelsk Kronologi (IV, 994).

Kropatscheck, Friedrich, tysk evang. Teolog, f. 25. Jan. 1875 i Wismar, 1899 Privatdocent i Greifswald, 1902 ekstraord. Prof. ssteds, 1904 i Breslau, 1907 ord. Prof. ssteds, d. 22. Jan. 1917. Bl. hans Skrifter kan nævnes: »Occam u. Luther« (1900), »Das Schriftprinzip der luth. Kirche« I (1904). Han udgav »Biblische Zeit- u. Streitfragen«.

Kropp. Om Anstalterne her se Johannes Paulsen (III, 503).

Krüger, Gustav, (II, 870). D. 26. Febr. 1922.

Kurtisaner, se Provisio (III, 616).

Kurvinen, Pietari (II, 878). D. 23. Nov. 1925. Efter sin Hjemkomst fra Miss.-Marken virkede K. i Hjemlandet som skattet Prædikant; han tilhørte den evang. Retning og udgav talrige Skrifter.

Kuyper, Abraham (II, 879). D. 8. Nov. 1920. (Se ogsaa J. H. Bernow, Hollands Kirke- og Menighedsliv, 1928, S. 36 f.).

Kvindebevægelse, se Kvindemission (II, 880).

Kybele, se Frygien (II, 138).

Kyndelmisse, se Kirkeaar (II, 788) og Maria (III, 173).

Kyrkohandboken, se Gudstjeneste (II, 298) og Sverige (IV, 433).

Kähler, Martin Karl August (II, 887). D. 7. Sept. 1912.

Kæmpe, Anders, se Kempe (II, 758; IV, 1021).

Köbner, Julius (II, 893). L. 28 f. n. Læs: Han var Søn af Isaac Köbner. der var Handelsmand i Odense og senere blev Synagogebetjent ved den jødiske Menighed i Svendborg (d. 1848). (Se M. Neiiendam, Frikirker og Sekter, 1927, S. 407, Note 13).

Laaland, se Lolland-Falsters Stift (III, 73 og IV, 1027).

Lancaster, Joseph, eng. Pædagog, f. 1778, d. 1838. L., der var fra et fattigt Hjem i London, tænkte tidlig paa at rejse ud som Missionær.

Han var først en Tur paa Jamaica; men han vendte tomhændet hjem og tog nu fat paa at undervise fattige Børn i London. Da der kom for mange, blev han nødt til at lade de ældste undervise Hold af de yngre. Det var den senere saa omtalte »indbyrdes Undervisning«, L. her praktiserede, og som han stredes med Bell (I, 253) om først at have opfundet. Fra 1805 støttede George III Sagen, og i de kommende 6 Aar blev 30,000 Børn underviste i 95 Skoler af den L.ske Type. L. var imidlertid baade uomgængelig og uøkonomisk; han maatte da trække sig ud af Institutionen og rejste nu til Columbia, hvor den berømte Præsident Simon Bolivar kom til at interessere sig for ham. Senere rejste han til U. S. A. og Canada, idet han stadig propaganderede for sine Tanker. Han døde i New York. Den indbyrdes Undervisning fik stor Udbredelse, ogsaa i Danmark, hvor Frederik VI var meget ivrig for den. *S. H.*

Landemode, se Stift (IV, 355 b); Superintendenter (IV, 409 a).

Landgilde, se Ydelser (IV, 927).

Lang. 1) **Bo Mogensen L.**, se Bo, Biskop i Aarhus (I, 342). — 2) **Johann L.**, »Erfurts Reformator«, Luthers Ven og Klosterbroder, f. o. 1485, d. 1548. L. immatrikuleredes 1500 i Erfurt og indtraadte kort Tid før Luther i Augustinerklostret ssteds, men først under Luthers andet Ophold i Klostret synes de to at have sluttet Venskab. Tidlig grebet af de nye klassiske Studier og Humanismens Aand lærte L. Græsk hos Nicolaus Marschalk, blev 1503 Baccalaur og fortsatte i Klostret sine Studier. 1511 forflyttedes han til Klostret i Wittenberg, 1512 blev han Magister, virkede som Lærer i Klostret, men holdt samtidig offentlige Forelæsninger, baade over klass. Lit. og Titusbrevet, stærkt angribende den i Wittenberg herskende skolastiske Retning (se IV, 889 f.), og selv begyndende en humanistisk Udgivervirksomhed; han blev Luthers første Lærer i Græsk (og Hebraisk?). 1516 vendte han tilbage til Erfurt, af Luther indført som Klostrets Prior, og fra nu af var han ivrigt Medl. af den unge Humanistkreds her, Lærer i Græsk for Justus Jonas (II, 674) og Eobanus Hessus (I, 776). 1519 blev han Dr. theol. og fra nu af Fører for Byens radikale Lutherdom og under Luthers Paavirkning Forkæmper for en Universitetsreform som den i Wittenberg. »Præstestormen« bragte ham frem i første Række; Øvrigheden overdrog ham at forkynde »Guds Ord«, Ref.en sejrede, men Universitetet forfaldt. 1522 forlod han Klostret, organiserede Byens K.liv og var fra nu af Raadgiver for lign. Organisationer andetsteds. L. er den første af Humanisterne, der giver sig i Lag med Overs. af Ny Test.; i Juni 1521 afsluttede han en Matthæusovers. fra Grundsproget, som man, dog vist uden tilstrækkelig Grund, har tillagt Betydning for Luthers Arbejde. Med Reformatoren stod han i nært Venskabsforhold, hvorom talrige Breve vidner. (M. Burgdorf, J. L., 1911; H. Haar, Erfurter Humanisterne og Luther, i Mindeskrift i Anl. af Ref.s-Jubilæet, 1917; Krause, Helius Eobanus Hessus I-II, 1879; Friedensburg, Die Univ. Wittenberg, 1917; O. Scheel, Martin Luther II, 1917; G. Bauch, Die Univ. Erfurt im Zeitalter des Frühhumanismus, 1904). — 3) **Mads L.** (III, 15). Paa S. 16, L. 4 f. o. staar 1537, læs: 1557. *H. J. H.*

Langland, William, se Piers Plowman (III, 549).

Langobarder, se Longobarder (IV, 1027).

Larsen. 1) **Andreas Christian L.** (III, 22). D. 12. Febr. 1914. Efter L.'s Død udgaves en Del af hans talte og skrevne Indlæg i hans Tids Debatter under Titlen »Gennem mange Aar. Foredrag og mindre Afhandlinger« I-II (1915). (Se Alfr. Ipsen, Litterære Portrætter, 1906; »Tilskueren«, 1914). — 2) **Lars Peter L.**, se III, 863. L. blev 1918 Dr. theol. hon. c. ved Lunds Univ.

Lasserre, Henri de Monzie (III, 26). D. 1900.

Lateau, Louise (III, 26). D. 25. Aug. 1883.

Lateranet, se III, 863.

Laub, Thomas Linneman (III, 28). D. 4. Febr. 1927. L. udgav 1918 en Koralbog: »Dsk Kirkesang. Gamle og nye Melodier« og 1920 »Musik og Kirke«. (Se »Dsk Kirkeliv«, 1927).

Lavkirke, se Low Church Party (III, 82).

Layard, Henry Austen, engelsk Diplomat og Arkæolog, f. 5. Marts 1817, d. 6. Juli 1894. Ved Siden af sin fremragende Rolle i eng. Politik er L. bleven berømt som den, der fremfor alle aabnede Mesopotamiens Ruinhøje. Som ung foretog han 1837 en Rejse langs Tigris, og fra 1845 begyndte han store Udgravninger ved Nimrud (jfr. Assyrien I, 162), og i Løbet af 2 Aar kunde han hjemsende vigtige Fund til London. 1850-51 drev han Udgravninger i det gl. Babylon (I, 193). Bl. de Værker, hvori han skildrede sine Arbejder og Resultater, kan nævnes »Niniveh and its remains« I-II (1850^6), »Monuments of Niniveh« (1850-53) og »Discoveries of the ruins of Niniveh and Babylon« (1853). (En populær Skildring af L.s Udgravninger findes i G. Howardy, De gl. Østerlande I, 1907, S. 82 f.; II, 1910, S. 23 f.). *H. J. H.*

Leinberg, Karl Gabriel (III, 37). D. 31. Okt. 1907.

Lemme, Ludwig (III, 39). D. 23. Okt. 1927.

Leonides, alexandrinsk Martyr under Septimius Severus' Forfølgelse, d. o. 202, Origenes' Fader. Se Origenes (III, 451).

Leth, Andreas Peter Martin (III, 45). D. 6. Marts 1905.

Levitmesse, Betegnelse for missa solemnis, fordi Celebranten assisteres af Diakon og Subdiakon (»Leviter«). Dersom Celebranten er Biskop, kaldes L.n »Pontificalmesse« (III, 581), den af Paven læste L. kaldes »Papalmesse«. Disse betegnes som højere Former af L. ved fyldigere Liturgi, rigeligere Musik m. m.

l'Hôpital, Michel de, fransk Politiker, f. 1507, d. 13. Marts 1573. l'H. studerede først Jura og blev Medlem af Parlamentet; senere fik han en Stilling i Ministeriet og blev 1560 Frans II's Kansler. l'H. var en from Katolik, men tolerant overfor Hugenotterne; han blev Fører for de saakaldte »Politikere«, der stod som et Mellemparti ml. Guiserne og Hugenotterne, og som satte en stærk Statsmagt højere end relig. Konformitet. Som Kansler lykkedes det l'H. under Frans II's Regering at redde den hugenottiske Prins Ludvig af Condé fra

at blive henrettet. Under Karl IX søgte l'H. og Enkedronningen, Katharina af Medici, at hæmme de relig. Stridigheder. 1561 fik l'H. udstedt »Ordonnance d'Orleans«, der baade skulde give en vis Tolerance og forbedre Retsplejen. Derefter sammenkaldte han samme Aar Landets førende Mænd til en Religionssamtale i Poissy ved Paris. Hertil kom bl. a. Beza (I, 288) og Lainez (III, 5); man naaede dog ikke til Enighed her. Men saa forsøgte l'H. ad anden Vej og fik udstedt det saakaldte Januaredikt af 1562, som skaffede Hugenotterne Forsamlingsret uden for Byerne. Nu fik Guiserne imidlertid Magten, særlig efter at Blodbadet paa Hugenotterne i Vassy havde indledet de mange Religionskrige i Landet. Dog syntes l'H.s Forsoningspolitik at skulle sejre, da Religionsfreden var sluttet i St. Germain en Laye 1570. Men to Aar efter blev de genoptagne ved Bartholomæusnatten (I, 226), ved hvilken Lejlighed endog l'H. var Genstand for Efterstræbelse. Kort efter døde han. l'H. har skrevet en Del Skrifter, som blev udgivet i 5 Bd. af Dufey 1824. *S. H.*

Libri Carolini, se Billeder (I, 314 b).

Licentiatgrad (af Lat. *licentiatus* = antaget), Universitetsgrad, der opr. laa ml. Baccalaureus- og Doktorgraden indenfor de tre højere Fakulteter (jfr. Universitet IV, 700 f.). Om Gradens særlige Stilling i Skandinavien, se Examen, teol. (I, 831 f.). I Danmark afskaffedes den ved kgl. Resolution af 2. Dec. 1916, og den teol. Dr.grad erhverves nu efter de for L. hidtil gældende Regler, ligesom de dalevende Indehavere af L. benævnes Dr. theol. *H. J. H.*

Lieblein, Jens Daniel Carolus (III, 54). D. 13. August 1911.

Lietzmann, Hans, tysk protest. Teolog, f. i Düsseldorf 2. Marts 1875, studerede Teol. og klassisk Filologi i Jena og senere i Bonn, hvor han blev nær knyttet til Usener og fik Lejlighed til at foretage flere Rejser for at kollationere Haandskrifter. 1900 habiliterede han sig som Privatdocent i K.hist. i Bonn, 1905 blev han ekstraord. og 1908 ord. Prof. i samme Fag i Jena, og fra 1924 virker han som Harnacks Efterfølger i Berlin. Hans Studier har i første Række beskæftiget sig med Oldtidens K.hist. og Ny Test.; foruden grundig filologisk Viden besidder han ogsaa et indgaaende Kendskab til kr. Arkæologi og nytestl. Tekstkritik. Mest bekendt er han blevet ved Udgivelsen af »Handbuch zum Neuen Testament«, hvori han selv har fortolket Rom., 1 og 2 Kor. samt Gal. (1919-23²), af »Kleine Texte für theologische und philologische Vorlesungen und Übungen« (af de hidtil udkomne 157 Numre har han selv bearbejdet 22) og af »Zeitschrift für die neutestl. Wissenschaft« (fra 1921). Hans Hovedarbejder er »Petrus und Paulus in Rom. Liturgische und archäologische Studien« (1915, fuldstændig omarbejdet 2. Oplag 1927), »Messe und Herrenmahl, eine Studie zur Geschichte der Liturgie« (1926) samt »Apollinaris von Laodicea und seine Schule« I (1904); bl. hans øvrige Arbejder kan nævnes: »Der Menschensohn« (1896), »Der Weltheiland« (1909), »Wie wurden die Bücher des Neuen Testaments heilige Schrift?« (1907), »Catenen« (1897), »Catenarum Græcarum Catalogus« (1902), »Das Leben des heiligen Symeon Stylites« (1908) samt Udgave af »Apollinaristische Schriften« (1904) og »Das Sacramentarium Gregorianum nach dem Aachener Urexemplar« (1921). *H. M.*

Ligtale, se Ligprædiken (III, 56); Begravelse (I, 249 f.).

Lindberg, Karl Ludvig, svensk Biskop, f. 3. Nov. 1860 i Sura, Västmanland, d. i Växjö 17. Febr. 1928. Efter Studier i Uppsala blev L. ordineret 1890 og virkede som Præst forsk. Steder indenfor Västerås Stift, indtil han i 1917 blev udnævnt til Biskop i Växjö Stift. Samme Aar blev han Dr. theol. L., som i sin Teol. var konservativ, gjorde sin største Indsats paa den kirkl. Administrations Omraade. Han slog varmt til Lyd for det frivillige kirkl. Ungdomsarbejde og udgav 1912 en Præstemødeafhandling »Kirken og Ungdommen«. Fra Aar 1907 til sin Død var han Formand i Centralbestyrelsen for »Allmänna svenska prästföreningen« (A. S. P.) og var bl. dem, der tog Initiativet til de nordiske Præstemøder (i Lund 1924 og i Hillerød 1927). *Hg. Pl.*

Linsenmann, Franz Xaver (III, 62). D. 21. Sept. 1898.

Lobstein, Paul (III, 68). D. 1922.

Lolland-Falsters Stift (III, 73). Hans Sophus Sørensen (IV, 481) var Biskop 1905—07; C. F. J. Wegener (IV, 791) 1907—22; Johannes John Aschlund Ammundsen (f. 1. Maj 1872) fra 1923.

Longobarderne, en germansk Folkestamme ved Nedreelben. L.s Historieskriver og Landsmand Paulus Warnefridsøn (se Paulus Diaconus III, 505) fortæller, at L.ne opr. boede længere mod Nord paa Øen »Scandinavia«; men under en Hungersnød udvandrede Tredjedelen, og af denne fremgik de senere L. Opr., fortæller Paulus, hed L. Vinilerne; men p. Gr. af deres Odinsdyrkelse fik de Navnet L.. Andre har udledt Ordet af det gl.-nordiske langbarðr, der betyder Sværd, men L.s Vaaben var Spydet (jvf. Odin), Geir, et Ord, der gaar igen i Navnet paa L.s Thingsted, »Gairethinx«. Ligesom L.s Odins- og Nerthuskultus (Tacitus) viser dem som Nordboer, gør ogsaa deres Ret det (f. Eks. Tylvter-Ed). Ved Beg. af vor Tidsregning maatte L. underkaste sig Romerne; men Arminius' Sejr i Teutoburgerwald Aar 9 befriede dem igen. Senere deltog L. i Markomannerkrigen mod Marcus Aurelius (o. 170). Paa denne Tid er L. i Pannonien; senere finder vi dem i Mähren, hvor de tog ved den arianske Krdm. Kejser Justinian kaldte dem atter til Pannonien, hvorfra deres Konge Alboin sendte Justinians General Narses Tropper til Hjælp mod Østgoterne; men 568 erobrede de selv Italien fra den østrom. Kejser, og Lombardiet har faaet Navn efter dem. L. bosatte sig i det erobrede Land efter Slægter (fara). Kongedømmet var svagt hos dem. Magten var hos Høvdingerne, som kaldtes duces; ret selvstændige Hertugdømmer oprettedes i Benevent og Spoleto. 584 blev der efter et Interregnum udarbejdet Love for Forholdet ml. L. og Landets undertrykte Befolkning, som var blevet slemt medtaget. L. skulde have Tredjedelen af Jorden imod at gøre Krigstjeneste. Under Kongen stod Hertugerne, der

baade var Hærførere og Dommere. Ved Siden af dem var der andre Embedsmænd, Gastalderne, der fik en meget selvstændig Stilling og udnævntes af Kongen bl. Hirden (Gasindi). Love vedtoges af Kongen og de frie Mænd (Arimanni=Hærmænd) paa Tinget, Gairethinx. Det gl. rom. Bureaukrati og Skattesystem lykkedes det ikke L. at opretholde. Efterhaanden forsvandt Forskellen ml. L. og de undertvungne Indbyggere, især da Katolicismen beg. at trænge ind bl. L.; den blev støttet af Dronning Theodolinde (se Tjodalinde IV, 586) o. 600; o. 650 regerede Kong Rothari, der humaniserede Lovene og lod dem nedskrive (Edictus Rothari, 643). 664 opkastede Hertug Grimoald af Benevent sig til Konge. Under ham sejrede Romerkirken helt. Efter hans Død opstod nye Uroligheder, indtil Liudprand, L.s mægtigste Hersker, blev Konge 713. Liudprand ønskede at samle Italien ved at undertvinge saavel Hertugerne af Spoleto og Benevent som Paven (Gregor II), der p. Gr. af Billedstriden var kommet i et spændt Forhold til den østrom. Kejser. Heller ikke Efterfølgeren Gregor III kunde klare sig mod Liudprand, der nu sluttede Forbund med den østrom. Statholder. Paven bad da Karl Martel om Hjælp, men forgæves, og begge Hertugerne blev afsat. Liudprand støttede sig til Gastalderne, hvis Magt blev forøget, og fra hans Tid haves Love, der er præget af Romerretten. 749 blev Aistulf Konge. Han erobrede Ravenna fra Østromerne og truede Pave Stefan II i Rom. Paven henvendte sig nu til Pippin (III, 556), Frankernes Konge, der var villig til at hjælpe. Da hans Mægling mislykkedes, tvang han Aistulf til at afstaa Exarkatet Ravenna og Rom til Paven, hvorved Grundlaget for Kirkestaten var dannet, og tillige at anerkende Pippin som Overherre. Et senere Oprør knuste Pippin. En Datter af den sidste L.-Konge Desiderius var gift med Karl d. St., men da han forskød hende, tog Desiderius Parti for Karls Broder Karlomans Enke og Sønner; tilmed kom han i Strid med Pave Hadrian I (II, 322). Karl rykkede da med en Hær ind i Italien og belejrede L.s Hovedstad Pavia, som maatte overgive sig 774. Kong Desiderius sendtes i Kloster, og Karl lod sig kalde L.s Konge. Senere Opstande blev kuede, og Karl kunde indføre den frankiske Forfatning bl. L. Derimod holdt Benevent sig næsten helt uafhængig, indtil Normannerne betvang det. Efterhaanden gik L.s Sprog helt op i det romanske, dog først efter Aar 1000; men med 774 er L.s Hist. forbi. (Paulus Diaconus [Warnefridsøn], L.'s Historie, udg. i Overs. af »Selsk. f. hist. Kildeskrifters Oversættelse«, 1897; Brunner, Deutsche Rechtsgesch., 1887—92; Chr. Kier, »Edictus Rothari«, Studier vedrørende L.s Nationalitet, 1898; L. Schmidt, Geschichte d. deutsch. Stämme«, i Sieglin, Quellen und Forschungen, 7. Hæfte, 1904). *S. H.*

Loofs, Friedrich, tysk protest. Teolog, f. 19. Juni 1858 i Hildesheim, d. 13. Januar 1928. Efter Studier bl. a. i Leipzig blev L. 1882 Privatdocent og 1886 Prof. ssteds. 1887 blev L. Prof. i Halle og 1910 tillige Medl. af Provinsen Sachsens Konsistorium i Magdeburg. Han var i 1886 med til at grundlægge »Christliche Welt«, men drog sig snart ud af Kredsen og indtog nu et konservativt Stade (Th. St. u. Kr., 1908, S. 203 f.). L. har bl. a. skrevet »Leontius v. Byzanz« I (1887); »Leitfaden zum Studium der Dogmengeschichte« (1889; 1906[4]); »Studien über die dem Johannes von Damaskus zugeschriebenen Parallelen« (1892); »Eustathius von Sebaste und die Chronologie der Basilius Briefe« (1898); »Anti-Haeckel« (1900); »Grundlinien der Kirchengeschichte« (1901; 1910[2]); »Symbolik« I (1902); »Paulus v. Samosata« (1924) og desuden Prædikener. (E. Stange, Die Religionswissenschaft der Gegenwart in Selbstdarstellungen, 1926). *Kn. B.*

»Los von Rom«-Bevægelsen er et specielt østrigsk Fænomen, men man finder dog i adskillige andre Lande (Tyskland, Italien, Frankrig) tilsvarende og beslægtede Bevægelser. Allerede Vatikanerkonciliets stærke Ultramontanisme løsnede for mange de Baand, der knyttede dem til Rom. Man fik Øjet op for, at Romerk.ns stærke hierarkiske Betoning stillede Krdmmen vanskeligt i det Kulturarbejde, som moderne Stater drev uden at levne Kirkerne Plads deri. L. blev udkastet som et Løsen paa en stor Folkedag i Wien 11. Dec. 1897 og fængede snart i Masserne, idet til at begynde med den national-tyske Side deraf fremhævedes. Den gamle østrigske Modsætning til Rom (se Josefinismen IV, 1018) blussede nemlig op ved Romerkirkens stadige Begunstigelse af den voksende tschekiske Bevægelse i Böhmen og af de øvrige slaviske Befolkninger i Steiermark, Kärnten og Krain. Fra 1898 begyndte en masseagtig Udtrædelse af den kat. K. som en folkelig Protest mod Ultramontanismen. Men hurtig blev den relig. Side af L. fremherskende, knyttende til ved Østrigs gl.-evang. Krdm. For denne Bevægelse blev Løsenet »L« forøget med et »Ind til Evangeliet!« Fra evang. Kredse i Tyskland blev Bibler, Ps.bøger og Flyveskrifter uddelt i Landet; Kirker opførtes med Støtte f. Eks. fra Gustav-Adolf-Foreningen (II, 310), evang. Menigheder organiseredes baade i Böhmen, Wien og Steiermark (her var Digteren P. Rosegger virksom). Men Bevægelsen holdt sig overvejende til Tyskerne; dog forulempedes i Prag Prof. Masaryk (f. 1850; efter Verdenskrigen Præsident for Tschekoslovakiet) for sin Konversion. Den kat. K.s Modaktion (især Bonifatius-Foreningen [I, 357] var virksom) formaaede ikke at dæmme op for Bevægelsen; i Løbet af 10 Aar traadte o. 80,000 over fra Romerk.n til de to evang. K.r. Verdenskrigen har afløst L. med Masseudtrædelser af Romerk.n, men uden Tilslutning til andre K.r. (se iøvrigt Art. Østrig IV, 980). *H. J. H.*

Lovedale, berømt Missionsstation nær Byen Alice i den østl. Del af Kapkolonien (33° s. Br., 27° ø. L.), anlagt 1823 af Udsendinge fra Glasgow-Miss.-Selskab, opkaldt efter en af Selskabets Fædre, Dr. Love, ødelagt 1835 under Kafferkrigen og nyanlagt paa et gunstigere Sted efter Krigen. 1841 aabnedes et Lærerseminarium, som skulde være interkonfessionelt. Da den skotske K. sprængtes, overgav Glasgow-Selskabet sit Miss.-Arbejde til Frikirken, som dog p. Gr. af de store Hjemmeopgaver ikke straks kunde magte L. I 1850 kom Seminariet igen i Gang, og paa Tilskyndelse af Guvernøren Sir George Guy i Foraaret 1855 kom saa den Ud-

vikling i Gang, som har gjort Stationen berømt. Den omfatter nu et System af Skoler lige fra Pogeskoler til et teol. Fakultet, Industriinstitutioner med mangfoldige Værksteder, Landbrugsskole med udstrakt Avlsbrug, Kostskoler for Drenge og Piger, et Hospital m. m. *Fr. S.*

Loyson, Charles (III, 83). D. 9. Febr. 1912.

Luckock, Herbert Mortimer (III, 84). D. 24. Marts 1909.

Ludlow, John Malcolm (III, 85). D. 17. Okt. 1911.

Ludolff, Heinrich Wilhelm, tysk Evangelist, f. i Erfurt 1655, d. i London 1712. L. blev 1686 Sekretær hos Prins Jørgen af Danmark, Frederik III's Søn, 1683 gift med den senere Dronning Anna af England. I 1691 opgav L. sin Stilling som Prinsens Sekretær, vistnok efter en kr. Vækkelse, som anviste ham et nyt Kald som rejsende Evangelist med det Formaal baade at forkynde en personlig, ikke specielt konfessionsfarvet, men praktisk Krdm og at arbejde for de Kristnes Enhed. Han foretog aarelange Rejser, der blev muliggjort ved en Pehsion fra Prinsen. 1693—95 var han i Rusland, 1698—99 i Tyrkiet, Palæstina og Ægypten; hans Interesser gjaldt navnlig at faa skabt en Forbindelse med Østens K.r i den Hensigt at opnaa nye Miss.-Muligheder bl. de levantiske Kr. Under sine Rejser viste han sig i Besiddelse af stor Sprogfærdighed. Hans Fromhedstype var præget af hans Discipelforhold til den hallensiske Pietisme (fra 1697 til Foraaret 1698 havde han opholdt sig i Halle) og til den engelske society-Bevægelse (III, 751), som han ogsaa kendte paa første Haand. I Danmark opholdt L. sig 1703—04. Hans Formaal med Besøget synes at have været at faa vakt Interesse for Hedningemiss. Under sit Ophold virkede han for en moralsk og kr. Reform og for at skabe en god Stemning for den unge Pietisme, der netop var ved at arbejde sig hurtigt frem. Omend han ikke under sit Ophold fik Resultater at se m. H. t. Ydre-Miss., da disse først blev sat i Gang efter hans Afrejse, blev han ved at følge Begivenhederne i Danmark med Interesse. L.s vigtigste Skrifter er samlet og udgivet af A. W. Boehme (K.hist. Saml. 5. R. II, 750 f.) under Titlen: Reliquiæ Ludolfianæ, London 1721. I Boehmes Ligtale over L. (The faithful steward, 1712) findes en Række personal- og tidshist. Meddelelser. (Gustav Kramer, Aug. H. Francke I-II, 1880—82; I. O. Andersen i Nord. Miss.tidskr., 1906; Aug. Nebe, Neue Quellen zu Aug. H. Francke, 1927; Teol. Tidsskrift, 1929, S. 97—134). *M. N.*

Ludvig VII, fransk Konge, 1137—80, f. o. 1120. Som Konge beholdt L. sin Faders kloge Minister, Abbed Suger af St. Denis (IV, 393). Den mest kendte Begivenhed i L.s Regeringstid er hans Deltagelse i 2. Korstog (II, 847 f.). Sin smukke, men temmelig ustadige Dronning Eleonore af Poitou havde han taget med paa Korstoget af Frygt for at lade hende blive hjemme; 1152 forskød han hende efter Sugers Død, og hun giftede sig med Henrik II Plantagenet (IV, 1013) og bragte ham sine fr. Arvelande. L. forstod dog at sætte Henriks Sønner (Richard og Johan) op imod ham, saa han maatte dele sine franske Besiddelser ml. dem. Kirkekampen tog L. ogsaa Del i, idet han gav Henrik II's Modstander Thomas Becket og Pave Alexander III Tilflugtssted i sit Land. L. indtog en fast Holdning overfor K.n, han var saaledes ikke bange for at beskatte Klostergodset; han søgte tillige at styrke Kongemagten overfor Lensmændene. Det lykkedes L. at holde Stand overfor England, og hans Kamp mod dette Land førtes til Sejr af hans Søn Filip August. *S. H.*

Lund, svensk Stiftsstad (III, 91). Biskop A. G. L. Billing (d. 14. Jan. 1925) efterfulgtes 1925 af Prof. Dr. theol. Edv. M. Rodhe.

Lund, Rasmus, dsk Præst, f. 9. Jan. 1827 i Bramle ved Horsens, d. 23. Jan. 1889. Fordrevet 1864 fra Tyrstrup af Tyskerne blev han Præst i Jetsmark og derpaa 1871 Valgmenighedspræst i Øster Jølby paa Mors. 1879 ankede hans Foresatte over, at han tog Konfirmanderne til Alters selve Konfirmationsdagen, senere ogsaa over, at han ikke tilsagde de nylig konfirmerede Syndsforladelsen før Altergangen. Gennem et Par Aar blev disse Spørgsmaal drøftet i udførlige Skrivelser mellem Ministerium, Biskop, Provst og Præst, idet man lempede sig lidt fra begge Sider uden at finde en for begge Parter tilfredsstillende Afgørelse. Da L. 1881 tog et ukonfirmeret Barn til Alters, senere flere Børn, og ogsaa uddelte Nadveren til Msker, der ikke først havde modtaget Tilsigelsen af Syndernes Forladelse, blev han først idømt en Bøde paa 100 Kr., og dernæst blev Anerkendelsen som Valgmenighedspræst frataget ham 23. Jan. 1883. Ved et Møde i Valgmenighedskirken 4. Febr. besluttede Menigheden at følge L. ud i Frimenigheden uden derfor at ville bryde Fællesskabet med Folkekirken. (R. Lund, Min Afsked som Valgmenighedspræst paa Mors, belyst navnlig ved tjenstlige Breve, 1883; Lillelund i »Dansk Kirketidende«, 1889, Nr. 7.) *J. Blf.*

Lundborg, Hans Jakob, svensk Præst, f. 10. Dec. 1825 i Gagnef i Dalarne, d. i Sept. 1867. L. blev 1853 Præst og havde forsk. Embeder i Västerås Stift. 1855 foretog han en Rejse til Skotland og Irland og kom under Indflydelse af den skotske Frik. Saaledes var L. meget optaget af at vække Folket til virksomt Menighedsliv, oprettede Fosterlandsstiftelsen 1856 (II, 87) og gjorde 1865 Begyndelsen til »Ansgariiföreningar« (I, 102). (Evangeliska Fosterlandsstiftelsens 50 åriga verksamhet 1856—1906, S. 13 f.). *Kn. B.*

Lunde. 1) **Carl Herman L.,** norsk Præst, f. 31. Aug. 1841 i Nes i Hallingdal, Stud. 1859, cand. theol. 1866, derefter nogle Aar Sømandspræst i England og Frankrig og Præst for den dsknorske Menighed i Paris, 1881 Spr. i Risør, 1891 Kap. ved Frelsers Kirke i Oslo, 1901 Spr. ved Trefoldigheds Kirke ssteds, hvorfra han 1918 tog sin Afsked. L. var med sit vidtfavnende humane og dybt kr. Livssyn, en af Norges mest fremragende Prædikanter. Bl. hans Skrifter kan nævnes »Strejflys over store Livsspørgsmaal« (1903), »Garborgs Jesus Messias. Et Indlæg« (1906), »Kristusprædikener« (1908), »Ægteskabsskilsmisse« (1910). — 2) **Johan L.,** norsk Biskop, f. paa Lillehammer Juledag 1866, Stud. 1883, cand. phil. 1884, var derefter i nogle Aar dels optaget af Huslærergerning paa Landet, dels af teol. Studium, men de stærke

Brydninger i det aandelige Liv (under Indflydelse af G. Brandes) og »Tidens lurvede Bohème-Moral« drev ham stadig stærkere til de religiøse Spørgsmaal, og omsider valgte han det teol. Studium »for at faa Troen«. Under Studiet paavirkedes han især af Prof. Fr. Petersen (III 533); men mere kom det rel. Liv i en Slægtnings Hus og Dr. E. F. B. Horn's (II, 461) Forkyndelse til at betyde for ham. Efter at han 1890 havde taget teol. Examen, virkede han 7 Aar som Lærer ved den offentlige Skole i Arendal og tog ivrig Del i den stærke kirkelige Virksomhed i Byen. Dette i Forbindelse med hans Hustrus Død (1895) efter et Aars Ægteskab modnede ham til Præstegerningen, og 1897 ordineredes han til Stiftkapellan i Kristianssand Stift. Efter 2 Aars Virken som saadan, var han i 6 Aar Spr. til Bygland i Sætesdal, 14 Aar Præst i Stavanger og blev 1920 Spr. i Oslo. L.'s Præstegerning var præget af hans Forhold til I. Miss. og det personlige kirkelige Arbejde paa positiv Grund. I Juli 1922 udnævntes han til Biskop i Oslo efter at have faaet de fleste af Gejstlighedens og Menighedsraadenes Stemmer. Hans Stilling overfor den udprægede liberale Teologi pointeredes ved, at han 1923 nægtede at indvie D. J. Gleditsch til Biskop; 1929 foretog han derimod Eiv. Berggravs Bispevielse. (Norvegia sacra II, 1922, 317 ff.).

Lundström, Herman (III, 96). D. 17. Febr. 1917.

Lyng, Georg Vilhelm, se III, 864.

Lyse Kloster i Midthordland, o. 30 km Syd for Bergen, det ældste Cistercienserkloster i Norge, blev stiftet 1164 af Biskop Sigurd af Bergen, efter at han ved et Besøg i Fountainsabbediet ved York havde lært Cistercienserregelen at kende og var blevet begejstret for den. Efter vanlig Skik indenfor denne Orden var det viet til Jomfru Maria. Dets første Abbed Runulf, en i Fountains opdraget Nordmand, skal have været en meget from Mand, begavet med Syner og Aabenbaringer. Han vendte senere tilbage til Fountains og døde der. Klostret stod først under Tilsyn af nævnte Moderkloster, men blev 1213 stillet under det svenske Alvastra (I, 65) og endnu senere under Sorøkloster (IV, 286) paa Sjælland. Dets øvrige Historie er ikke meget kendt, men det maa tidlig have naaet en vis Velmagt, siden det allerede 1207 kunde stifte Datterklostret paa Tautra (se Tuterö IV, 649) i det Trondhjemske. Dets sidste Abbed Matthias gik over til Ref.en og blev Spr. til Os, medens Klostergodset, et af de rigeste i Norge, blev gjort til verdslig Forlening. De udgravede Ruiner viser Rester af en ret høj Bygningskultur fra noget forsk. Tidsrum. (Lange, De norske Klostres hist., 2. Udg., S. 348 flg.; N. Nicolaysen, Om Lyse Kloster og dets Ruiner, 1890). *A. B.*

Lysvenner, se Protestantforeningen (III, 612).

Lütkens, Frantz Julius, dsk Præst, f. 1650 i Lauenburg, d. 1712. Studerede Teol. i Wittenberg, Jena og Hamburg, siden i Lüneburg, blev 1676 Rektor i Brandenburg a. d. Havel, 1679 Diakon i Magdeburg, 1684 Pastor primarius, Provst og Prosuperintendent i Stargard og 1687 Provst i Berlin. Til Dels paa Grund af sin Modvilje mod at medvirke til en Union ml. Lutheranere og Reformerte forlod han 1704 Tyskland og blev tysk Hofprædikant og Prof. theol. ved det ridderlige Akademi i Kbhvn. S. A. blev han Dr. theol. bullatus. Skønt L. kort efter sin Ankomst til Kbhvn paa en Maade, der kunde minde om pietistisk Tankegang, viste Interesse for at omsætte Lære i Liv, bl. a. ved Oprettelsen af Fattigskoler, tilhørte han dog som Helhed den ortodokse Retning, som det fremgaar baade af hans teol. Standpunkt og af hans skarpe Modstand overfor Konventikelbevægelsen. Det er derfor en Misforstaaelse at ville gøre L. til den egtl. Ophavsmand til Trankebarmiss.en (se Dansk-hallesk Miss. I, 600), om end han senere, efter at have nærmet sig den pietist. Retning, blev den en værdifuld Støtte. L. har forfattet en talrig Mængde Skrifter, især Prædikensamlinger paa Tysk. Bl. hans Arbejder kan nævnes: »Collegium biblicum« (1715). (G. G. Küster, Lebens-Beschreibung des Herrn F. J. Lütkens, Salzwedel 1727; D. G. Zwergius, Det siellandske Clerisie I, 753—763; K.hist. Saml. 3. R. I, 232 f.; 5. R. IV, 138 f.; J. Oskar Andersen, Fra Trankebarmissionens Begyndelsestid, 1906, S. 49 ff.). *B. K.*

Lægmandsbevægelsen for Ydre Mission (L. Y. M.) er en Sammenslutning af kr. Lægmænd med det Formaal at vække kr. Lægmænds Interesse og Ansvarsfølelse overfor Ydre Mission. Man vil ikke stifte et nyt Miss.-Selskab, men modarbejde Uvidenhed og Ligegyldighed. Medlemmerne forpligter sig til at bede, at give, at studere og at virke for Evang.s Udbredelse over hele Jorden. Særlig indskærpes regelmæssig Given med faste ugentlige Bidrag. Bevægelsen har sin Opr. fra et Bedemøde, som 60—80 kr. Forretningsmænd var samlede til i New York 13.-14. Novbr. 1906 i Anledning af Hundredeaarsdagen for det saakaldte Høstakmøde 1806. Den første Leder var Sam. B. Capen. (Vilh. Sørensen i Nord. Missionstidsskrift. Ny R. 12. Aarg., S. 172 ff.). — Bevægelsen kom til Danmark i 1912 ved John Motts Møde i Kbhvn. Grev J. Moltke blev den første Formand. Der findes nu Kredse ogsaa i adskillige af vore Provinsbyer Og man har foruden Hedningemiss. ogsaa taget Opgaver op med Sigte paa Forholdene herhjemme (Bibelkredse, Traktater og Smaaskrifter, Lægmandsbladet). *E. C.*

Lægmandsprædiken kalder man det, naar én offentlig forkynder Ordet uden at have noget kirkl. Embede. I den apost. Tid var denne Modsætning næppe tydeligt fremme. Forkyndelsen var i det hele knyttet til de særlige Naadegaver (1 Kor. 14). Men efterhaanden som disse svandt bort, og paa den anden Side det kirkl. Embede og Menigheden helt igennem udbyggedes i fastere Former, blev Forkyndelsen knyttet til Embedet (1 Tim. 5,17) og mere og mere forbeholdt dette (se Embede 1, 755). Gang efter Gang i K.ns Hist. er Lægmandsprædikenen dog dukket frem. Lægmænd følte sig kaldede af Gud til at forkynde hans Ord. Og adskillige af dem har med Nidkærhed og rige aandelige Gaver gjort en stor Indsats i K.ns Liv ved deres Prædikener. Fra Middelalderen maa især nævnes Franciskanerne (II, 100), Valdeserne (IV, 739) og Lollarderne (se Wycliffe

IV, 915). Luther gav i sin Fremhævelse af det alm. Præstedømme (III, 634) den aandelige Begrundelse for L.s Ret. I Pietismen og Metodismen kommer L. stærkt frem. Fra den nyeste Tid er et Par af de betydeligste Lægprædikanter H. N. Hauge i Norge (d. 1824) og C. O. Rosenius i Sverige (d. 1868). Ejendommeligt ved den nyere Udvikling er, at man slutter sig sammen i Foreninger (de forsk. Foreninger for Indre Mission). I Danmark har denne Lægmandsforkyndelse bevaret et ret nøje Forhold til det kirkl. Embede, takket være den Forstaaelse og Villighed, hvormed Vilh. Beck og andre Præster gik ind i Samarbejdet med den. Derved har p. d. e. Side Embedet faaet Indflydelse paa og et vist Tilsyn med Lægmandsforkyndelsen, og p. d. a. Side har denne faaet aandelig Støtte fra Embedet. Saaledes er den hos os mere kommen Folkekirken til Gode, medens den f. Eks. i Sverige mere har virket ved Siden af og tildels i Modsætning til Folkekirken. — L. kan vel nu siges at være alm. anerkendt og brugt, ikke blot ved Missionsmøder, men ogsaa ved Gudstjenester, selv om den Augsb. Conf Art XIV har virket som et Forbud mod den. Den gl. Regel fastholder hos os endnu, at Lægmænd ikke maa prædike fra Prædikestolen ved de alm. Gudstjenester. Men den overholdes næppe strængt i Praksis. Derimod er den afgørende Grænse, at den ikke-præsteviede ikke maa udføre Altertjeneste. — I Norge er det bleven tilladt (Res. 29. Oktbr. 1913), at Lægmænd, som hører til Statskirken og har godt Lov i Menigheden, kan udpeges af Menigheden og beskikkes af Biskoppen til at »tale Guds Ord ved de foreskrevne Gudstjenester« ligesom ogsaa til at uddele Nadveren. Dette har sin Betydning i de vidtstrakte Pastorater med flere Kirker, hvor Præsten ikke kan naa til dem alle el. maaske kun til en enkelt af dem den enkelte Søndag el. Helligdag. (P. Madsen, Embedets og Menighedens Samvirken, 1895; Theol. Tidsskr. 3. R. V, S. 160 f.). *E. C.*

Löber, Richard (III, 122). D. 1907.

Lönegren, Ernst Frithiof, svensk Biskop, f. 15. Juli 1862 i Stockholm, studerede i Lund, ordineret 1887. Fra 1898 var han Forstander for den sv. Diakonisseanstalt paa Ersta i Stockholm, indtil han 1909 udnævntes til Biskop i Härnösands Stift. 1917 blev han Dr. theol. Foruden Prædikener og Betragtninger har han udgivet flere Skrifter vedrørende kirkl. Diakoni. *Hg. Pl.*

Løsen, se Losungen (III, 78) og Brødremenigheden (I, 402).

„Løser". I det gl. Israel betød Individet lidet, men Slægten alt. Til dens Bevarelse og Formering tjente saaledes Leviratsægteskabets (III, 50) Bestemmelser. Men en tilsvarende Pietet hævdedes ogsaa, naar det gjaldt Slægtens Ejendom, især Jord. Et Grundstykke tilhørte Slægten, og naar Ejeren blev nødt til at sælge det, beholdt han Ret til at købe det tilbage, naar han kunde, til den Tids Pris. Slægtens Betydning kom her frem ved Bestemmelsen om, at den nærmeste Slægtning var pligtig til at være »Løser«; det vil sige, han skulde købe Jorden, for at den kunde bevares for Slægten (3 Mosebog 25,3 ff.). Saaledes maatte Jeremias købe en Slægtnings Mark (Jer. 32,8 ff.), og Ruth vandt Boas ved at gøre ham til L., idet han maatte overtage baade Marken og Hustruen efter den afdøde. Her berettes den mærkelige Skik, at den nærmeste L. kunde give Retten fra sig til den næstnærmeste ved at overgive denne sin Sandal, svarende til den Vanære, som den forsmaaede Svigerinde kunde tilføje den Svoger, der nægtede at gøre sin Pligt overfor hende (5 Mosebog 25,7 ff.). L.ens Pligt var at hævde Slægtens Ære, baade naar det gjaldt at skaffe Hustruen Børn og Marken Afgrøde (Ruth 4,10). Slægtens Ejendom var sammenvokset med Slægten og hellig (jvf. 1 Kg. 21,3). Ogsaa som Hævner havde L.en Forpligtelser (goel ha-dām ɔ: Blodhævner), men visse Byer var Fristeder (se 5 Mos. 19,1 f.). *S. J.*

Löventhal, Carl Edvard (III, 126). D. 14. Juli 1917. S. 126 b, L. 26 f. n. 1874, læs: 1872.

Lövgren, Nils, svensk Biskop, f. 29. Marts 1852 i Kila i Värmland, d. i Västerås 7. Febr. 1920. Efter Studier i Uppsala virkede L. som Lektor ved forsk. Læreanstalter og blev 1889 Spr. i Gäfle. I 1897 blev han Dr. theol. og i 1900 udnævntes han til Biskop i Västerås Stift. L., som ejede en mangesidig Begavelse (i 1915 udgav han et Arbejde om Aritmetik), var Pionér for det moderne frivillige Menighedsarbejde. Hvad han i denne Henseende i Tilknytning til det kirkl. Fattigvæsen udrettede under sit Ophold i Gäfle, blev betydningsfuldt for hele den sv. K. Han tog ogsaa Initiativet til Oprettelsen af den svenske Diakonanstalt (1898). Som Biskop gik han energisk videre indenfor disse Arbejdsformer og havde virksom Andel i Tilblivelsen af »Svenska kyrkans diakonistyrelse« (1910). L. udgav en meget benyttet Lærebog i K.hist (1888, 1928 [16]) og tog Initiativ til det vigtige Samlingsværk »Vår kyrka« I-II (1911-17), hvis Medredaktør han var. Desuden udgav han om teol. Emner flere Skrifter, som præges af konservativ Opfattelse. *Hg. Pl.*

Maarkær Kloster (tysk: **Mohrkirchen**), det første i Danmark oprettede Kloster af Antoniternes Orden (se Antonius-Ordenen I, 111), beliggende i Bøl Sogn i Angel. M. Kl. oprettedes 1391, idet Klostret i Tempzin i Mecklenburg da købte Gaard og Gods i M. af Markvard Brockdorff paa Emmeke Limbæks Børns Vegne. Klostret blev rigt, især ved Christiern I's Gunst, fik Kirker og Jorder baade i Jylland og paa Sjælland (Præstø Kloster er Filial heraf), men er iøvrigt kun lidet kendt, ligesom dets Bygninger er helt forsvundne; endnu 1780 var dog Rester forhaanden (se Haupt, Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Schleswig-Holstein II, 1888, S. 263). Om M. Kl.s ivrige Tiggeri i Jylland (»i Nørreiutland hans Termen er«) véd Digtet »om Peder Smed og Atzer Bonde« (se K.hist. Saml. 5. R. IV, S. 152) meget at berette, saavel som om Antoniternes gængse Interesse for Svinehold. M. Kl. stod under Ledelse af en »Procurator«, der ogsaa benævnes »Bedigher« (?), og i Forbindelse dermed stod et af Biskop Godske Ahlefeldt (I, 41) 1510 stiftet Kalendegilde (se Kalander II, 711), hvis Statuter er delvis beva-

rede. Klostret ophævedes 1535 og lagdes 1544 som et særligt Amt under den gottorpske Del af Slesvig. (Jensen-Michelsen, Schleswig-Holsteinische Kirchengesch. II, 1874, S. 72 f.; Dänische Bibliothek VIII, S. 189 f.; Daugaard, Dske Klostre, 1830, S. 463; Sønderjydske Aarbøger, 1894, S. 147 f.; Vilh. Lorenzen, De dske Antonitter-klostres Bygningshist., 1926, S. 9). *H. J. H.*

Maaszen, Friedrich Bernhard Christian (III, 130). D. 9. April 1900.

Maclagan, William Dalrymple (III, 132). D. 19. Sept. 1910.

Maclaren. 1) **Alexander M.**, skotsk Baptistpræst, f. i Glasgow 11. Febr. 1826, d. i Edinburgh 5. Maj 1910. Efter teol. Uddannelse i Glasgow og London virkede han fra 1846 som Præst i Southampton og fra 1858 til 1903 i Manchester, hvor han blev en søgt Prædikant. Han indtog en førende Stilling indenfor Baptisterne og havde samtidig megen Forstaaelse for anderledes troende. Han har udgivet adsk. Prædikensamlinger samt eksegetiske Arbejder, bl. a. »The Psalms« I-II, 1893. — 2) **Jan M.**, se Watson, John (IV, 786). *J. Blf.*

Macmillan, Hugh (III, 133). D. 24. Maj 1903.

Madofre, se ublodige Ofre (IV, 677).

Madsen. 1) **Hans M.**, Præst i Svanninge ved Faaborg, d. o. 1560. M. blev, da Lübeckerne i Grevefejden havde besat Fyn, slæbt fangen til Odense og underkastet haarde Pinsler, fordi han ikke vilde røbe Skjulestedet for en Præsts Kostbarheder. I Fangenskabet blev han Øredvidne til den fjendtlige Plan til Undsætningen af Assens; det lykkedes ham at flygte og under store Strabadser at komme til Johan Rantzau, som bl. a. ved M.s Oplysninger kunde tilkæmpe sig Sejren ved Øksnebjærg. Han døde som Præst i Svanninge og Provst i Herredet. Beretningen om hans Eventyr er nedskrevet af en Søn. (Saml. til Fyns Hist. I). — 2) **Peder M.** (III, 135). D. 7. Aug. 1911. M. blev 18. Okt. 1909 udnævnt til Sjællands Biskop. Efter M.s Død udgaves hans »Kristelige Troslære«, 1912—13, af L. Bergmann. (Fr. Torm, Biskop P. M., en Levnedsskildring, 1916). *H. J. H.*

Mahdi (ɔ: den af Gud vejledede) er i den muhammedanske Teol. Betegnelsen for en Profet, der henimod Verdens Ende skal optræde og sammen med Jesus overvinde Antikrist og oprette Tusindaarsriget. Han skal være af Ali's Slægt og er den sidste af de 12 Imamer (Inkarnationer). Som Mahdi optraadte i Sudan 1881 Muhammed Ahmed (f. o. 1840, d. 1885). Han rejste et Oprør mod den ægyptiske Regering 1883, slog 3. Nov. den ægyptiske Hær under Hicks Pascha og erobrede Aaret efter Kartum, hvor Gordon (IV, 1009) faldt. Hans Efterfølger Abdullah bevarede Mahdi-Riget i 13 Aar, indtil Lord Kitchener overvandt ham ved Omdurman 2. Sept. 1898. *Fr. S.*

Majunke, Paul (III, 144). D. 21. Maj 1899.

Máldagar (isl. = Overenskomster, Regler, Terminer) betegner de middelalderlige Pergamenthaandskrifter, der opr. paa Island skulde findes ved hver Kirke, indeholdende Fortegnelse over dennes modtagne Gaver, Gods og Indkomster. De skulde oplæses paa Lovbjærget el. paa nærmeste Vaarting, samt aarlig i Kirken for Menigheden. Senere førtes M. ikke ved hver Kirke, men samledes og førtes af Bisperne. Af disse M. er talrige bevarede (udgivne i Diplomatarium Islandicum), ofte med meget gamle Bestanddele; Reykjaholts M. (udg. af Kr. Kålund 1885) paabegyndtes saaledes o. 1180; den vigtigste for Skaalholt Stift (IV, 208) er »Vilkins máldagi« fra o. 1397 (se Henriksson, Vilkin IV, 1013). (Aarbøger for nord. Oldkyndighed, 1887). *H. J. H.*

Malmesbury, By i Wiltshire i Sydøst-England med 2405 Indb. (1921). Navnet er en Forvanskning af Maildulfsburgh, idet en skotsk eller irsk Munk Maildulf o. 635 paa Byens senere Plads byggede et Kloster. Her blev Aldhelm (I, 49) først Munk, siden Abbed og skaffede ved en Rejse til Rom M. frit Abbedvalg, samt sit Kloster rig Støtte af Kongen af Wessex. Siden var Historikeren Vilhelm af M. (IV, 861) Munk her. Der findes Ruiner af en gl. Klosterkirke. *J. Blf.*

Mandorla (undert. efter sin Form: *vesica piscis* = Fiskeblæren) er en mandelformet Glorie, der især paa middelalderlige Billeder omslutter Christus som tronende Verdensdommer; Motivet gaar tilbage til Johs. Aab. 4,3. Sjældnere anvendes M. ved andre Fremstillinger, f. Eks. Maria med Jesusbarnet. *Dr. phil. Poul Nørlund.*

Manducatio Capernaitica, se Nadvere (III, 343 a).

Manes er den lat. Betegnelse for de afdødes Sjæle. Troen paa, at Sjælen lever videre efter Døden, er en saa almen udbredt Forestilling, at man i Slægtens Omsorg for sine døde har villet se den ældste Form for Rel. overhovedet, en Antagelse, som dog er baseret paa en for ensidig Betragtning. Den Betydning, man tillægger M., er meget varierende indenfor de forsk. Kulturer og Samfundslag. Sine Steder anbringer man de døde fjærnt fra mskelige Boliger, at ikke deres Sjæle for ofte skal gribe forstyrrende ind i de levendes Verden, og den Kultus, man vier dem, faar her et afværgende Præg som overfor Magter, hvis Indflydelse man frygter. Andre Steder søger man at gøre Forbindelsen saa intim som mulig, ved f. Eks. at begrave de døde indenfor Hjemmets Omraade eller i umiddelbar Nærhed, og i Slægtens Fester indtager M. da en Hædersplads ved Siden af Guderne. Forskellen ml. M. og Guder kan, som i Indien, markeres ved, at de relig. Handlinger foretages i anden Orden, f. Eks. venstre om i Stedet for højre om. Hos Nomaden og Vikingen, der er revet løs fra den hjemlige Jordbund, træder Omsorgen for de døde i Baggrunden. Man viser dem den Ære, som tilkommer dem, men er ikke tilbøjelig til at se for langt ud over Døden (jvf. Homer). For Bonden derimod er det naturligt at vedligeholde Forbindelsen med de afdøde. De har deres Bolig i selve den Jord, som udgør hans Verden, og er for ham uløselig knyttet til Frugtbarhedens Magter, som ogsaa hører hjemme i Underverdenen. — I Dii Manes (paa Gravstene sædvanlig forkortet til D. M.) havde Romerne en fælles Betegnelse for de afdødes Sjæle og Underverdenens Guder. Paa forsk. Steder i Rom fandtes Offergruber (Mundus), dels naturlige, dels kunstigt dannede. De var sædvanlig lukket med en Sten, som

man paa visse Tider af Aaret fjærnede for at tilvejebringe Forbindelse med de underjordiske Væsener. Palatinerhøjens Mundus var aaben for Ofring tre Gange om Aaret: 24. Aug., 5. Okt. og 8. Nov. Foruden ved private Fester fejredes de afdøde i Rom paa »Fædredagene«, dies parentales, 13.—21. Febr., og ved Lemuralierne, 9., 11. og 13. Maj. — M. forekommer jævnligt, som Indbegrebet af alle i Underverdenen levende Sjæle, i Betydningen Dødsriget og anvendes undertiden om selve Herskeren i Dødsriget. (Rohde, Psyche, 1902[8]; Caland, Altindischer Ahnencult 1893; Frey, Tod, Seelenglaube und Seelencult im alten Israel, 1898; J. P. Jacobsen, Manes I-III, 1914 f.; se endvidere Sjæletro [IV, 206] og Primitive Folks Religion [III, 598]). *Magister F. Pullich.*

Manipel, se Præsteklæder (III, 638 b).

Marcellus af Ankyra, se Markellos (III, 864).

Maret, Henri Louis Charles, fransk Biskop, f. i Meyrueis (Lozère) 20. Apr. 1805, d. i Paris 16. Juni 1884. M. studerede i Saint-Sulpice og blev præsteviet 6. Juni 1830; 1832 udnævntes han til vicaire for Saint-Philippe-du-Roule, 1839 udgav han »Essai sur le panthéisme« og blev som Følge deraf 1841 udnævnt til Prof. i Dogmatik ved Sorbonne. 1853 blev han det teol. Fakultets Dekan og var som saadan utrættelig med Hensyn til at skaffe Fakultetet dygtige Lærere, ligesom han, dog uden Held, søgte at skaffe det pavelig Anerkendelse. 1848 grundede han sammen med Lacordaire (III, 3) og Ozanam (III, 460) Tidsskriftet »Ère nouvelle«, men trak sig allerede Aaret efter tilbage derfra. P. Gr. af sine her fremsatte liberale og gallikanske Anskuelser fik han, da han 1860 af Regeringen udnævntes til Biskop i Vannes, ikke pavelig Anerkendelse, men udnævntes i Stedet 1861 til Biskop in partibus af Sura. I Stridighederne i Anledning af Vatikanerkonciliet (IV, 784) bekæmpede han Læren om Pavens Ufejlbarhed i sine Skrifter: »Du concile général et de la paix religieuse« I-II (1869) og »Le pape et les évêques. Defense du livre sur le concile général« (1869), men da Dogmet var vedtaget, underkastede han sig dog. 1882 blev han efter Regeringens Anmodning udnævnt til Ærkebiskop in partibus af Lépante. (Vacant et Mangenot, Dictionnaire de théologie catholique IX, 2). *J. Blf.*

Margrete, sjællandsk Folkehelgeninde, som efter det lille Skrift om hende (se Script. rer. Dan. V, 303) skal have været af den saakaldte Hvideslægt og af sin Ægtefælle, Herlog, myrdedes 1176, dog saaledes at et Selvmord formodedes. Begravet paa aaben Mark viste der sig Lys paa hendes Grav. M.s Slægtning, Biskop Absalon, viste først Tvivl, men lod Sagen undersøge ved Udsendinge, overbevistes om Underet og forhørte Herlog, der bekendte Ugerningen. Absalon frydede sig over, at hans Stift saaledes havde vundet en Helgen af hans egen Slægt og foretog 19. Juli 1177 M.s højtidelige Translation til Roskilde. I et Par Pavebreve fra 1257 omtales endvidere hendes Kapel paa Køge Strand, og M. kaldes »sancta«, dog vist uden at have vundet mere end folkeligt Helgenry. (Olrik, Dske Helgeners Levned, 1893—94, S. 369 f.; Ellen Jørgensen, Helgendyrkelse i Danmark, 1909, S. 50). *H. J. H.*

Maria-Riddere, se Tyske Riddere (IV, 665).

Marianus Scotus, irsk Munk, f. o. 1030, d. 1086, levede, vistnok som Benediktiner, i Regensburg og siden i Mainz, Forf. til en berømt Verdenskrønike (indtil 1065), ligesom han ogsaa har skrevet de eng. Kongers Hist., en Evangelieharmoni, Kommentarer til Paulus' Breve m. m.

Mariested Kloster, se Sæby (IV, 474).

Marinus de Fregeno, pavelig Kollektor i Norden, Biskop af Kamin, d. i Juli 1482. M. sendtes 1457 til Norden af Calixtus III (I, 446) for at opkræve den allerede af Nicolaus V (III, 368) paalagte Korstogstiende, samt overhovedet alle til Rom forfaldne Afgifter. Fra 1460 optræder han i Sverige, stærkt hindret af Christiern I, hvis Vrede han vakte ved en Kendelse m. H. t. Jöns Bengtsson Oxenstjerna, ligesom Kongen ogsaa berøvede ham store Summer af hans Kollekter og omsider sikrede sig Halvdelen som fast Andel. Ogsaa med Paven havde han Bryderi, ja beskyldtes p. Gr. af gentagne mærkelige Uheld med Pengeforsendelser til Rom for Svigagtighed. Dog genvandt han baade Pavens og Kongens Tillid; sidstnævnte gav ham paa sin Romerrejse 1474 Ret til at reformere de dske Klostre og brugte ham 1478 som sin Udsending i Rom. Samme Aar providerede han med den rige Bispestol i Kamin, hvor han dog maatte føre en Række Stridigheder, der endte med, at han, suspenderet, søgte til Rom, hvor han døde. 1479 udnævntes han af Paven til Dommer i Christiern I's Strid med Sverige, men ses ikke at have virket som saadan. M. var vistnok den af Aarh.ts pavelige Kollektorer, der skaffede Rom de største Indkomster; hans Karakter var næppe dadelløs. (Lindbæk, Pavernes Forh. til Danmark under Kongerne Kristiern I og Hans, 1907). *Kn. B.*

Markellos af Ankyra, se III, 864.

Marozia, se Skøgevældet (IV, 251).

Marti, Karl (III, 186). D. 22. Apr. 1925.

Martinus de Dacia, se Morten Mogensen (III, 273).

Martius, Wilhelm (III, 190). D. 26. Apr. 1914.

Masella, Gaetano Aloisi (III, 193). D. 22. Nov. 1902.

Massotfest, se Paaske (III, 461).

Maurits, se Moritz.

Mauropus, Johannes (M. = Sortfod), byzantinsk Hagiograf, Digter og Hymnolog, formodentlig f. omkr. 985, d. kort efter 1054. M. var først Lærer, men opgav det af Helbredshensyn og gik i Kloster. Af Kejser Konstantin IX (1042—54) blev han meget mod sin Vilje udnævnt til Metropolit i Euchaita. Omkr. 1047 er han formodentlig af Kejseren blevet kaldet tilbage til Konstantinopel som χαρτοφύλαξ (Arkivar). Han er Forf. til et Par Hundrede Digte, nogle Taler og en etymologisk Lærebog (Pauly-Wissova, Real-Encyclop., 1916, IX, 2, Sp. 1750—64). *J. Blf.*

Maximilian I, tysk-rom. Kejser (1493-1519), Ærkehertug af Østrig, f. 1459, d. 12. Jan. 1519. M. var Søn af den ubetydelige Kejser Frederik III; men han havde faaet en glimrende Opdragelse og Undervisning i Sprog (talte 6—7 Sprog), Historie og Matematik. Siden gjorde han sig bemærket ved sin Ridderlighed (»den

sidste Ridder« kaldtes han) og sin Interesse for Kunst og Videnskab. Men hans Fantasi og Begejstring var større end hans Evner og Udholdenhed, hvorfor han skuffede Samtidens store Forventninger til ham. Ved sit Ægteskab 1477 med Karl den Dristiges Datter Marie fik han Udsigt til stor Arv, men kun under mange Vanskeligheder formaaede han at bevare et vist Herredømme over Nederlandene m. m. 1486 blev M. valgt til rom. Konge. Mange haabede nu paa Reformer, der kunde skaffe lovordnede Tilstande i Tyskland. Til en Beg. var det Schwabiske Forbund dannet af Fyrster, Rigsriddere og Byer, med Kommissioner til at fælde Domme og med Tropper til at sætte Afgørelserne igennem. En saadan Ordning haabede man, M. vilde gennemføre i hele Tyskland. Kort efter blev M. Herre i Tyrol; Østrig, som han fik 1490, blev gjort til Ærkehertugdømme, og fra nu af beg. M.s Storhedstid. M. gennemførte et Centralstyre her; Postvæsenet forbedredes, og Wiens Universitet blev ophjulpet; det gjaldt at befæste Habsburgs private Magt, hvoraf jo Kejsermagten afhang. 1493 blev han Faderens Efterfølger i Tyskland, og Aaret efter ægtede han for at sikre sin Indflydelse i Italien Bianca Maria Sforza, en Broderdatter af Milanos Hertug. 1495 holdtes en stor Rigsdag i Worms. Stænderne foreslog Oprettelsen af et Rigsraad bestaaende af Fyrster og Repræsentanter for Byerne; det skulde bevare Landefreden og lede Udenrigspolitiken. Dette mente M. dog var for stort et Indgreb i hans Magt, og man enedes da om at proklamere evig Landefred og at afløse den kejserlige Hofret fra 1235 med en Rigskammerret i Frankfurt a. M. (1496). Aar 1500 oprettedes et Rigsregimente i Nürnberg til at repræsentere Fyrsterne. Tyskland skulde tillige inddeles i Kredse under Kredsoberster til at sikre den indre Fred. I Slutningen af Aarh. var M. i Kamp med Schweizerne; men han tabte og maatte ved Freden i Basel 1499 anerkende deres Uafhængighed. M. kunde ikke forhindre, at Ludvig den XII erobrede Milano 1500, og at Ferdinand d. Katolske erobrede Neapel. Paven opfordrede nu M. til at gøre et Tog til Italien for at blive kronet og bringe Orden i Forholdene. M. drog af Sted, men Venezianerne lagde ham Hindringer i Vejen og erobrede hans Byer ved Adriaterhavet (1508). Dette var saa meget mere ærgerligt for M., som han allerede 1498 havde gjort et mislykket Kroningstog til Italien. For at tage Hævn gik han da med i Ligaen i Cambrai mod Venezia (1508). Da Venezia ikke blev ødelagt, som Aftalen var, slog M. om og indgik sammen med Pave Julius II, Venezia og Henrik VIII den hellige Liga mod Frankrig. Det lykkedes at tilføje Franskmændene et Nederlag 1513; men ved Freden Aaret efter opnaaede M. ikke synderligt. 1518 søgte han at faa Rigsdagens Samtykke til Krig mod Tyrkerne; men det lykkedes ikke, og allerede i Jan. 1519 døde han. M. hører ved sin romantisk-ridderlige Karakter hjemme i Middelalderen, men han forstod den nyere Tids nationale Kamp mod det internationale Pavedømme. Ang. hans Andel i »den tyske Nations Gravamina« se Gravamina (II, 252) og Wimpfeling (IV, 870). Luthers kirkl. Rore naaede ham derimod næppe. (Hegewisch, Gesch. der Regierung M. I, 1782; Klüpfel, Kaiser M. I, 1864; Ulmann, Kaiser M. I, I-II, 1884-91; M. Jansen, Kaiser M. I, 1905). *S. H.*

Maximilian I, Hertug, siden Kurfyrste af Baiern, f. 17. April 1573, d. 27. Sept. 1657. M. blev opdraget af Jesuiter og fik herigennem et stærkt Had til Ref., som han siden gjorde alt for at undertrykke. Som Fyrste var han dygtig og energisk, og da han 1597 blev Hertug i Baiern efter sin Fader, hjalp han straks det forsømte Land paa Fode. I Beg. gav han sig kun af med Baierns Forhold, travlt beskæftiget med Reformarbejde; ogsaa Kunst og Videnskab interesserede ham. Men 1607 erobrede han Donauwörth, som blev rekatoliceret. 1609 blev han Fører for den katolske »Liga«, som han stiftede som Modtræk mod den prot. »Union« af 1608. Det var i Spidsen for denne Ligas Hær, at Tilly 1620 undertvang Böhmen. Derfra rykkede han ind i Pfalz, og med ham fulgte Jesuiter, der skulde omvende Befolkningen. Det kostbare Bibliotek i Heidelberg med gl. Haaandskrifter skænkede M. til Paven. 1621 havde Kejseren lovet M. Kurværdigheden, og 1623 fik han den med Løfte om at maatte beholde Øvre-Pfalz. Senere var M. med til at gennemføre Wallensteins Afskedigelse. Baiern led en Tid haardt under Svenskekrigen; men efter Hertug Bernhards Nederlag ved Nördlingen 1634 bedredes Forholdet. Dette Slag satte en varig Grænse for Prot., og næsten hele Sydtyskland var nu i Katolikernes Hænder. M. ønskede dog nu Fred for Landets Skyld, og ved den Westfalske Fred 1648 beholdt han Øvre-Pfalz. M. var en from Fanatiker, som var glad over, at Kætteriet var udryddet i hans Land, selv om det havde kostet Værdier. Hans Livssyn var strængt og mørkt; han fastede og forbød Dans og anden Morskab. Men han var ikke uden Evner og Dygtighed. *S. H.*

Maximinus Daja (Daza), rom. Kejser (307—13). M. var Søstersøn af Kejser Galerius og blev af Diocletian udnævnt til Østens Cæsar 305. Da Licinius 307 blev udnævnt til Augustus, tog baade M. og Constantin samme Titel; dette bragte M. i Strid med Galerius. Denne havde kort før sin Død 311 udstedt et Toleranceedikt, som M., der var en ivrig Hedning, ikke vilde respektere; da han nu tilmed fik Lilleasien, rykkede Licinius imod ham; men det kom hurtigt til Fred; M. beholdt de asiatiske Provinser, idet Hellesponten og Bosporus blev Grænsen, medens Constantin og Licinius fik de øvrige Provinser, og alle tre beholdt Titlen Augustus. Dette var dog kun en væbnet Fred, og M. sluttede snart Forbund med Maxentius, Maximianus' Søn, der havde gjort sig til Usurpator i Italien. Efter Maxentius' Nederlag ved den milviske Bro 312 gav Constantin Licinius frie Hænder til at bekæmpe M., der tillige tvært imod Galerius' Toleranceedikt havde anstiftet en blodig Forfølgelse mod de Kr., medens han samtidig søgte at styrke Hedenskabet ved at give dette en lignende Organisation som den kr. K. Imidlertid blev det M., som angreb først. Han havde i Beg. Held med sig og erobrede Byzans; men derefter slog Licinius ham, og han flygtede til Kappadokien, hvorefter han under store Lidelser døde i Tarsos i Kilikien 313. *S.H.*

Maximos, græsk Teurg, en af Hovedrepræsentanterne for den senere nyplatoniske Retning, der kaldes den pergameniske, hos hvilken den teoretiske filos. Interesse ganske traadte i Baggrunden for relig. Mystik af en fantastisk, til Dels nærmest svindleragtig Karakter (med Tro paa magiske Kunster og deres Indflydelse paa det guddommelige — saakaldt Teurgi — og restitueret Polyteisme). M. var samtidig med Kejser Julian (II, 698), paa hvem han øvede stor Indflydelse. Om hans Liv er lidet bekendt; hvad Eunapios fortæller om ham, er ret upaalideligt. Under Kejser Valens blev han anklaget for utilladelige Kunster og dræbt (o. 370). Ifølge Simplikios har han forfattet en Kommentar til Aristoteles' Kategorier, der dog kun er en Reproduktion af Alexander af Afrodisias. Videnskabelig set er han uden Betydning. (Zeller, Philosophie der Griechen III, 2[4], 787 ff.). *P. H.*

Mechtild af det hl. Sakrament, se Katarina de Bar (IV, 1021).

Medici, florentinsk Familie (jfr. Firenze II, 61), der gaar tilbage til 12. Aarh. Slægten M. skabte sig en Formue ved Vekselerforretning bl. a. som Pavestolens Bankierforbindelse. Ved at støtte Borgerpartiet kom M.erne 1434 til Magten med Cosimo M. (d. 1. Aug. 1464). Denne forandrede ikke Stadens Forfatning, men hævdede Herredømmet ved at skaffe sine Venner Embederne og økonomisk ødelægge sine Fjender ved en progressiv Skat. Folket vandt Cosimo M. for sig ved pragtfulde Fester. Udenrigspolitisk arbejdede han sammen med Francesco Sforza i Milano paa at holde fremmede ude fra Italien. For Videnskab og Kunst betød M.erne meget. Cosimo grundlagde det platoniske Akademi i Firenze, der fik Marsiglio Ficino (II, 47) til Lærer, og for Gemistos Plethon (III, 568) oprettede han en Lærestol. Han samlede et stort Bibliotek, protegerede Kunstnere som Fra Angelico (I, 88), Benozzo Gozzoli og Donatello (I, 668), byggede Dominikanerklostret San Marco og var med til Opførelsen af San Lorenzo. En kort Tid efterfulgtes han af sin Søn Piero den gigtsvage (f. 1416, d. 3. Dec. 1469). Ved dennes Død kom hans Sønner Lorenzo (f. 1. Jan. 1449, d. 8. April 1492) og Giuliano (dræbt 26. April 1478 af Pazzierne) til Magten. Ogsaa Lorenzo, der fik Tilnavnet »il magnifico« var Mæcen. Marsiglio Ficino, Pico af Mirandula (III, 262), Ghirlandajo, Botticelli (I, 373), Filippino Lippi og Verrocchio tog han sig af. Selv skrev han ogsaa Digte. Paa hans Tid tiltog dog den Fordærvelse, som var Baggunden for Savonarolas (IV, 61) Fremtræden. Sønnen Piero d. y. blev, da han havde underkastet sig Karl VIII (1494) fordrevet af Florentinerne. 1512 bragte Spanierne M. til Magten igen med Lorenzos Sønner Kardinal Giovanni af M. (Leo X, se III, 41) og Giuliano. »Sacco di Roma« 1527 benyttede Firenzes Indbyggere til atter at fordrive M.erne, men 1530 kom de ved Kejserens og Pavens Hjælp tilbage, idet en illegitim M. blev arvelig Hertug. Fra 1569 blev M.erne Storhertuger. 9. Juli 1737 uddøde det storhertugelige Dynasti. Af Medicier, hvis Virkekreds faldt udenfor Firenze maa nævnes: 1) Giulio, som Pave: Clemens VII (I, 521); 2) Katharina af M., f. 13. April 1519, d. 5. Jan. 1589 i Blois, Dronning af Frankrig, gift med Henrik II. Størst var hendes Indflydelse under Frans II (d. 1560), Karl IX (d. 1574) og Henrik III (d. 1589). Bartholomæusnatten (I, 226) var et Udslag af hendes Planer; 3) Alessandro, som Pave: Leo XI (III, 41); 4) Maria af M., f. 26. April 1573, d. 3. Juli 1642, Dronning af Frankrig, gift med Henrik IV, til 1617 Formynder for Ludvig XIII. (Perrens, Histoire de Florence depuis la domination des Médicis jusqu'à la chute de la république I—III, 1888—90; Reumont, Lorenzo von M., 1883[2]). *Kn. B.*

Meletios fra Antiokia og meletianske Skisma. Efter Nikæneren Eustathios' (I, 828) Afsættelse havde Antiokia i en Aarrække arianiserende Biskopper, medens en lille Kreds af Homousianere (II, 456), der samlede sig om Presbyteren Paulinus, havde afbrudt Forbindelsen med dem. 360 blev Meletios Biskop; opr. Homoier (II, 456) nærmede han sig snart Nikænerne og sluttede sig til de saakaldte Homoiusianere. Der var saaledes Grund til at vente en Sammenslutning ml. hans Menighed og Paulinus'. Den alexandrinske Synode 362 (I, 166) ønskede en Bilæggelse af Striden; desværre blev dette forpurret af den fanatiske Nikæner Lucifer af Calaris (III, 84), der uddybede Kløften ml. de to Parter ved at indvie Paulinus til Bisp. M.s Tilhængere holdt sig trofast til deres for sin asketiske Hellighed højt ansete Fører. I ny-nikæniske Kredse blev M. snart anerkendt; her mistænktes Paulinus, som de gammel-nikæniske Teologer overhovedet, for sabellianske Tendenser. Navnlig Basilios fra Kæsarea i Kappadokien udviste stor Iver for at skaffe M. Anerkendelse i Alexandria og Vesten, hvorfra Paulinus støttedes. Dette mislykkedes ganske vist, men i Østen steg M.s Anseelse stadig. I 381 havde han Forsæde paa den 2. økumeniske Synode i Konstantinopel og indviede Gregor af Nazianz til Biskop i denne By. Under Mødet døde han, og hans Lig førtes til Antiokia. Ogsaa efter M.s Død vedvarede Skismaet, idet Flavian valgtes til hans Efterfølger. Først 415 ophørte det, og de to Menigheder forenedes. (Lit. i Loofs' Art. i R. E. XII, 1903, 552 ff.; XXIV, 1913, 83; desuden Journal of theol. stud. XXII, 1921, 206 ff. 347 ff.). *P. O.*

Melkiter, se Syrisk Litteratur (IV, 471) og Tyrkiet (IV, 661 b).

Menas, konstantinopolitansk Patriark, d. August 552. M. var Forstander for Samsonhospitalet i Konstantinopel, men blev ved Anthimos' Afsættelse 536 (I, 102) konsekreret til Patriark af Agapitus I (I, 36) efter at have aflagt en antimonofysitisk Bekendelse. I Maj—Juni lod M. afholde en Synode, der fordømte Monofysitismen. 544 udtalte Justinian I (II, 702) i en Skrivelse rettet til M. Fordømmelse over Origenes. Denne Skrivelse, der fordrede, at alle Bisper og Abbeder skulde udtale Anatema over Origenes, blev underskrevet af M., Vigilius (IV, 856) og en Hjemmesynode, der blev holdt i den Anledning (III, 453). Endelig underskrev M. Fordømmelsen af de 3 Kapitler (IV, 611). I den monoteletiske Strid (III, 279) paaberaabte Sergius sig M. for Monoteletismen. *Kn. B.*

Ménégoz, Louis Eugène (III, 224). D. 29. Okt. 1921.

Menighed, se Kirke (II, 778).

Menighedsraad, se Superintendenter (IV, 411a) og Statskirke (IV, 329).

Merx, Ernst Otto Adalbert (III, 233). D. 4. Aug. 1909.

Messefald. I Danmark bestemmer Reskr. 3. Decbr. 1745, at i 3-Sogns-Pastorater med kun én Præst skal der hver Søndag og Helligdag være Messefald i den ene af Kirkerne, ɔ: Gudstjenesten falder bort, og Menigheden henvises til at søge den nærmeste Kirke. For at Menigheden dog ogsaa paa disse Søn- og Helligdage kunde samles i sin egen Kirke om Guds Ord, stiftede L. C. Stistrup et Legat til Anskaffelse af Bibler og gudelige Bøger, som kunde forelæses for Menigheden. Og Reskr. 10. Maj 1765 bestemte da, at hvor der saaledes ikke var nogen Præst til at prædike i en Kirke, skulde der alligevel holdes Gudstjeneste med Psalmesang, Skriftlæsning og Oplæsning af en trykt Prædiken ved Skoleholderen eller en anden dertil skikket Lægmand. M. bliver da Udtryk for en saadan Læsegudstjeneste uden Altertjeneste. Den skal ogsaa holdes, naar Præsten ved Sygdom eller Fraværelse er hindret i at holde Gudstjeneste og ikke kan skaffe en anden Præst i sit Sted. Bestemmelserne gælder endnu. Men Ordningen har i vore Dage de fleste Steder næppe nogen større Betydning, selv om den formelt overholdes. *E. C.*

Messenius, Johannes, sv. Historieskriver, Dramaturg og Universitetslærer, f. omkr. 1580 i Freberga i Østergøtland, d. 1636 i Uleåborg (i Finland). Efter Studier i Vadstena Kloster og ved Braunsbergs Jesuitseminarium afsvor han Katolicismen og blev Aar 1609 ansat som Prof. i Jura og Statsvidenskab i Uppsala. Her udviklede han en fremgangsrig Lærer- og Forfattervirksomhed saavel paa det historiske som paa det dramatiske Omraade. Fra Aar 1613 gjorde han Tjeneste i Stockholm som Rigsarkivar, indtil han 1616 anklagedes for hemmelige Forbindelser med Kong Sigismund og de polske Jesuiter. Han dømtes til Døden, men benaadedes og førtes i Stedet s. A. til Kajaneborgs Fæstning i det østlige Finlands mest øde Egne. Der forfattede han under store Afsavn sit mest kendte Værk, Scandia illustrata, en svensk Kulturhistorie lige fra Syndfloden til M.s egen Tid. I Fængslingstiden synes M. at være vendt tilbage til sin Ungdoms Tro og døde som troende Katolik. — I sin Lærervirksomhed fulgte M. Ramus' Principer (III, 689) og bekæmpede derfor den af Joh. Rudbeckius (III, 836) fremsatte Aristotelisme. Som Historiker var M. ikke blot Sveriges første virkelige Dokumentsamler (han udgav næsten al sv. hist. Literatur fra Middelalderen), men ogsaa den første svenske Forsker, som har anet Kildeforskningens vidensk. Betydning. Af Væsen var M. den typiske Humanist, for hvem den polit. og relig. Interesse træder tilbage for den rene Forskning. (H. Schück, M., 1920). *Hg. Pl.*

Metafysik er en teoretisk Bestemmelse af det oversanselige. Ordet er først dannet som Navn paa en Bog af Aristoteles, som han selv kalder for den »første« Filosofi, og som handler om det, der ligger bagved Fysiken og danner Forudsætningen for denne. Han stiller sig her som den højeste Opgave for Tænkningen at give »Videnskaben om de første Aarsager og Begyndelser«. »Ingen Videnskab kan holdes for ærværdigere end denne, idet den har det guddommelige til sin Genstand«. Det er med andre Ord en Rationalisering af Religionen, som her foretages. Det er Verdensanskuelsens nærmere Karakter, som faststilles. De store Grundspørgsmaal bliver drøftet, om Verden er begrænset eller ubegrænset, om det sanselige er det eneste værende, om Forholdet mellem Stof og Form og mellem Bevægelse og Hvile. Men som Videnskaben om det almene maa M. ogsaa omfatte de højeste praktiske Spørgsmaal, om det gode og Verdensformaalet. Ligesom den første Aarsag maa det sidste Formaal for Tilværelsen være Genstand for en højeste omfattende Viden. Man lærer Tilværelsen at kende i dens inderste Grund, thi den givne Forudsætning er Enheden af Tænken og Væren; de logiske Begreber opfattes uden videre som Former for den objektive Virkelighed. Guds Eksistens bliver bevist ud fra Aarsagssætningen. Ligesom hvert enkelt Fænomen har sin Aarsag, saaledes har ogsaa Verden som Helhed sin Aarsag, som er Gud. — Hele denne Tankegang gaar over i den skolastiske Teol., som blev den raadende i Middelalderen. Alle de relig. Værdier bliver omsatte i Begreber, der samles i et omfattende System, hvor Gud som den absolute Substans er Grundbegrebet. M. bliver saaledes Formen for den systematiske Teol., særlig Dogmatiken. Den bliver tillige den højeste Videnskab, der giver den fuldkomne Verdensforklaring. Men med Renaissancetiden opstaar der en ny Videnskab, som tager sit Udgangspunkt i den naturlige Erfaring og dermed indfører et helt nyt Erkendelsesprincip i Forskningen. Ikke med abstrakte Principer, men med den sanselige Natur begynder Fagvidenskaberne. Og dermed blev M.s Stilling en anden. Den kom nu i anden Række, idet den fik den mere beskedne Plads at drage Konsekvenserne af, hvad den eksakte Videnskab havde faststillet. Saa faar vi i nogen Tid en dobbelt Række Systemer, dels af idealistisk, dels af materialistisk Art, uden at noget sikkert Resultat kan naas. Det uvidenskabelige Præg, som viser sig uadskilleligt fra M., er særlig afsløret af Kant, der har godtgjort, at Tilværelsen i sin Grund er uerkendelig. Det mærkelige er, at den Kantiske Kriticisme hurtig skulde afløses af den mest vidtgaaende Spekulation. Det var i den tyske romantiske Tænkning. Men dens Herredømme var af kort Varighed. At der ikke gives nogen videnskabelig Bestemmelse af det oversanselige er nu almindelig indrømmet. Indenfor Filosofien har Kant henvist M. fra at være Videnskaben om de første Grunde for Tilværelsen til at være Videnskaben om de første Grunde for vor Erkendelse. Adskillige vil hævde dens videnskabelige Karakter ved simpelthen at gøre den til ét med en eksakt Naturfilosofi, og forsaavidt man endnu vil fastholde dens Karakter som en Helhedsbedømmelse af Tilværelsen, indrømmes det almindelig, at denne maa faa en stærk personlig Karakter, som er bestemt ved den enkelte Forskers individuelle Oplevelser. Inden-

for Teol.en er der fornemmelig fra den Ritschlske Skole fordret en grundig Reduktion af M.s Overherredømme, idet man har gjort gældende, at den relig. Erkendelse maa operere med selvstændige Værdidomme, og ikke med abstrakte Begreber. Naar man heroverfor har villet fastholde den gl. dogmatiske Systematik, er det dog ogsaa af praktisk-relig. Grunde, idet man gør gældende, at Trosindholdets Sandhed kun kan betrygges gennem teoretiske Bestemmelser. Om nogen videnskabelig Begrundelse af saadanne er der derimod slet ikke Tale. Og i det hele er man nu langt mere optaget af at faststille Religionens Indhold fra den historiske og psykologiske Side end fra den metafysiske. *F. C. K.*

Methodios, Slaverapostel, d. 885. M. og hans yngre Broder Kyrillos var af fornem Byrd, stammende fra Tessalonika, der vel var en græsk By, men hvor Slavisk var kendt. M. har næppe fulgt Broderen paa dennes vidtløftige Rejser, men har snarere været Statholder over slaviske Dele af det østrom. Rige, indtil han blev Abbed for Klostret Polychron. Herfra sendtes nu Brødrene 864 af Kejser Michael til Mähren, hvis Hertug, Rastislaw, vilde føje en kirkl. Uafhængighedskamp overfor Vesterland til sin allerede førte nationale Kamp mod Tyskerne. Om Brødrenes Kamp for at skabe en slavisk K., se videre under Kyrillos (II, 886). Da Konstantinopel og Rom rivaliserede ivrigt om de nye slaviske Missionsmarker, modtoges Brødrene med store Æresbevisninger, da de efter $3^1/_2$ Aars Virksomhed drog til Rom for at søge kirkl. Autorisation. Her døde Kyrillos (14. Febr. 869), og M. optog alene sit Arbejde bl. Slaverne, dog ikke i Mähren, men i Pannonien, der allerede længe havde hørt til det tyske Bispedømme Salzburg. I Striden herom tog Pave Hadrian II M.s Parti og gjorde ham til Ærkebiskop af Sirmium (IV, 199), til hvilket Stift Paven udtrykkelig henregnede Mähren, Pannonien og Serbien, men M. lovede til Gengæld at følge romersk Kirkeorden. Striden med Salzburg rasede dog videre, og en Tid var M. afsat og fangen i Tyskland. Roms kraftige Indskriden befriede ham, og han genindtog sit Ærkesæde, men maatte forny sit Løfte om ikke at tillade slavisk Messe. Stadig anklagedes han dog for at tilsidesætte sit Løfte, ja maatte i Rom ved St. Peters Grav edelig forny det og ligeledes taale, at en Tysker blev sat ved hans Side. Hans Vita beretter, at han tilsidst misfornøjet hermed drog »til Kejseren« (vel altsaa den græske). (K. Götz, Gesch. der Slavenapostel Konstantinus u. M., 1897; Hauck, Kirchengesch. Deutschlands II^{3-4}, 1912, S. 720 f.). *H. J. H.*

Meyrick, Frederick (III, 246). D. 3. Jan. 1906.

Michael, se Mikkel (III, 254) og Rosenkrans (III, 820 b).

Mikkelsen, Hans, Biskop i Odense, se Odense (III, 867 b).

Milano, norditaliensk Ærkebispesæde. Efter en Legende fra 11. Aarh. skal Barnabas (I, 220) have indført Krdm som den første Biskop. Med nogenlunde Sikkerhed kan man dog først konstatere en kr. Menighed og et Bispedømme i M. i 1. Halvdel af 3. Aarh.; antagelig er Krdm ikke kommet fra Rom, men fra Østen. Den første kendte Biskop, Merocles, var med til en Synode i Rom 313; s. A. udstedte Constantin og Licinius deres Toleranceedikt (IV, 592) fra M. I 4. Aarh. steg M.s polit. og kirkl. Betydning. Constantin gjorde Byen til Sæde for vicarius Italiae, Styreren af Diœceset Italia (nordl. Halvdel af Ital.), ofte var den Residensstad, og Biskoppen fik Metropolitanmagt, ikke blot over Diœceset, men langt ind i Gallien. Langt den betydeligste af Biskopper i 4. Aarh. var Ambrosius 374-97 (I, 68), der igen bragte den nikænske Ortodoksi til Sejr efter en ariansk Periode (Auxentius I, 183). I hans Bispetid faldt Augustins (I, 175) Ophold i Byen (o. 384-87) med hans Omvendelse (386) og Daab (387). Ambrosius' Efterfølger blev Simplicianus (IV, 192), der ligeledes havde haft Betydn. for Augustins aandelige Udvikling. I 5. Aarh. gik det tilbage med M.s Magt, da det fik konkurrerende Metropolitsæder i Aquileia, Arles og Ravenna, der 403 blev Residensstad. I Forholdet til Rom viste M. ofte sin Uafhængighed; saal. gjorde man længe Modstand mod Afgørelsen i Trekapitelstriden (IV, 611). Under Longobarderherredømmet maatte Ærkebiskopperne i lang Tid opholde sig i Genova og søge Støtte hos Rom; i 9.-11. Aarh. søgte de derimod at hævde deres Selvstændighed overfor Paven ved en tyskvenlig Politik, hvorfor de i Investiturstriden (II, 547) gik imod Rom, der imidlertid støttet til Patariaens Reformbevægelse (III, 493) efter haarde Kampe overvandt Modstanden. I M. havde Oppositionen mod Frederik Barbarossa (II, 106) et Hovedsæde; i den senere Middelalder var M.s Hist. i høj Grad broget; Ærkebiskoppen Ottone Visconti (1262-95) lykkedes det at grundlægge et Overherredømme for sin Slægt, der varede til 1447. I 1530 stiftedes i M. Barnabiternes Klerikerorden (II, 220), 1560-84 gennemførte Carlo Borromeo (I, 367) en gennemgribende sædelig Reform som Modvægt mod den truende Protestantisme, 1602 grundlagdes det bekendte ambrosianske Bibliotek (I, 67). Flere milanesiske Ærkebisper har i Tidens Løb besteget Pavestolen, deribl. Kardinal Ratti som Pius XI. I liturgisk Henseende har M. lige til vore Dage bevaret en vis Selvstændighed, selv om den nuværende »ambrosianske Liturgi« (I, 67) efterhaanden mere og mere er blevet konformeret med den rom. Den berømte Domkirke i M., opført af lombardisk Marmor, smykket af 98 Taarne og o. 6000 Statuer (deraf de 2000 udenpaa), blev paabegyndt 1386 i italiensk gotisk Stil; da den først er blevet fuldendt i 19. Aarh., bærer den tydelige Mærker ogsaa af senere Tiders Smag og Stil. Kirken St. Ambrogio blev opført af Ambrosius; den nuværende Bygning, en romansk Basilika med et meget smukt Atrium, stammer imidlertid i Hovedsagen først fra 12. Aarh., omend der er bevaret enkelte Dele fra tidligere Perioder. I det gl. Refektorium ved Santa Maria della grazia findes Lionardo da Vinci's berømte Nadverbillede. Byen M. har o. 941,000 Indb. (1928); det i 1924 oprettede Univ. har o. 2000 Studenter. Til Ærkebispedømmet M. hører flg. Bispedømmer: Bergamo, Brescia, Como, Crema, Cremona, Lodi og Pavia, med tilsammen o. 2 Millioner Indb. (Savio, Gli Vescovi d'Italia, La Lombardia: I

Milano, 1913; L. Meregalli, Basilica di S. Ambrogio, 1928; Cabrol, Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie I). *J. Ng.*

Milano-Ediktet 313, se Tolerance-Edikter (IV, 592 b) og Kristenforfølgelser (II, 859 a).

Milas, Titulærbispesæde i Lilleasien, Suffraganat under Afrodios el. Stauropolis. M. er Oldtidens Mylasa, Kariens Hovedstad.

Miltzow, Gerhard Henriksen v., norsk Præst, f. 16. Febr. 1629 i Voss, d. 1688. M. studerede i Kbhvn og i Udlandet, blev 1657 Mag., 1658 Kap. hos sin Fader, der var Spr. i Voss, og som han 1666 efterfulgte i Embedet. 1669 blev han Provst i Hardanger og Voss Provsti. M. har udgivet Overs.r af eng. og tyske Andagtsbøger og har ogsaa forsøgt sig som Ps.digter. Hans Hovedværk er dog Presbyteriologia Norvegico-Hardangriana, 1679 (siden fortsat til 1773), der baade er en Præstehist. og en Bygdebeskrivelse, og hvortil der er brugt Kilder, som nu ikke findes. (A. Chr. Bang i [Norsk] Historisk Tidsskrift 2. Række V, 161 f.; Dansk Biografisk Lexikon). *Kn. B.*

Misericordias Domini kaldes 2. Søndag efter Paaske efter Introitus' Begyndelsesord (Ps. 89,2) i den romerske Messe til Dagen. *Kn. B.*

Modernismen, se Reformkatolicismen (III, 728).

Moe, Oscar (III, 272). D. 14. Sept. 1918.

Monisme betegner den filos. Hypotese, hvorefter alt i Tilværelsen kan føres tilbage til eet Princip. Efter Ernst Haeckel (Naturforsker, f. 16. Febr. 1834 i Potsdam, d. 8. Aug. 1919 i Jena; 1865 Prof. i Jena, Darwinismens første Talsmand i Tyskland; af Betydning for Bevægelsen her er navnlig »Der M.«, 1892; »Die Welträtsel«, 1899) forstaas ved M. en Livsanskuelse, der, støttet paa Udviklingslæren, benægter alt overnaturligt og betragter hele Verden som een Sammenhæng. Det i M.n, der stemmer Sindet religiøst, er Overbevisningen om Udviklingen. I det enkelte kan M. være forsk. udformet. Der er i Tyskland optraadt 2 Skoler, den ene mere idealistisk (E. v. Hartmanns [II, 352] Disciple, A. Drews [IV, 1004] o. a.), de saakaldte konkrete Monister, og den anden, de naturalistiske Monister med Haeckel som Fører. 11. Jan. 1906 grundedes i Jena under Haeckels Ledelse »Deutscher Monistenbund«, hvis første Præsident var Albert Kalthoff. Foreningen vil virke for en vidensk. Verdensanskuelse. Dette er sket ved Foreningens Blade: »Blätter des deutschen Monistenbundes«, 1906-8; »Der Monist«, 1908-14; »Das monistische Jahrhundert«, 1912-14; »Monistische Monatshefte«, fra 1915. Monistforbundet har ogsaa arbejdet for politiske Reformer, for Adskillelsen af Stat og Kirke, Skole og Kirke m. m. De lokale Foreninger har i sin Tid ladet A. Drews holde Foredrag om »Christusmythen«. Medlemsantallet er o. 7000. Foreningens Sæde er Hamburg. (A. Drews, Der Monismus, 1910). *Kn. B.*

Monod (III, 278). 1) **Jean M.** D. 1907. 2) **Théodore M.** D. 1921.

Monsabré, Jacques Marie Louise (III, 281). D. 22. Febr. 1907.

Monserrat (el. Montserrat), Spaniens hl. Bjærg i Provinsen Barcelona. Navnet kommer af serra = Sav og hentyder til Bjærgets savtakkede Formationer. Paa dets Skraaninger har fra gl. Tid været talrige Eremitboliger. 880 grundlagdes det berømte, trods mange Ødelæggelser endnu bestaaende Benediktinerkloster. Det var foran det undergørende Madonnabillede i dettes Kirke, at Ignatius Loyola 1522 nedlagde sine Vaaben (jfr. Jesuiterne II, 617).

Monstrans (ostensorium) kaldes i den kat. K. et Kar til Udstilling af Relikvier, men især af Hostien. Derfor fik M. først Betydning ved Fremkomsten af Kristi Legemsfest (II, 859). Opr. havde M. i Reglen Form som Gennemsnittet af en tre- eller femskibet Kirke. Den stod paa en Fod, der svarede til den gotiske Kalks. Oventil endte den gærne i et Krucifix. I Renæssancetiden og senere blev Formen som en Solskive, der navnlig i Rokokkotiden overlæssedes med Ornamenter. I M.en anbringes en Krystal- eller Glascylinder, hvori Hostien fastsættes i en halvmaaneformet Bærer (Lunula). Lunula kræves benediceret. M.en forfærdiges helst af ædle Metaller. Den udstilles paa Altret til Tilbedelse, og paa Kristi Legemsfest bæres den i Procession. *Kn. B.*

Moorhouse, James (III, 285). D. 9. Apr. 1915.

Moravians, se Mähriske Brødre (III, 328) og Brødremenigheden (I, 402).

Moritz. 1) **M. af Oranien**, f. 13. Nov. 1567, d. 23. Apr. 1625, Søn af Vilhelm d. Tavse. Efter Studier i Heidelberg og Leiden blev han i en ung Alder ved Faderens Mord Statholder i de fleste af den nederlandske Republiks Stater og Leder af Generalstaternes Hær og Flaade. Mens han som Hærfører regnes for sin Tids ypperste og dygtigt fortsatte Frihedskrigen mod Spanien, traadte han i polit. Henseende tilbage for Oldenbarneveld (III, 426), der dog som Raadspensionær i den overvejende republikanske Stat Holland snart kom i spændt Forhold til M., der støttedes af de monarkistiske Generalstater. Hertil sluttede sig den relig. Modsætning ml. Arminianere (se Arminius I, 144) og Gomarister (se Gomarus II, 237). De sidste støttede M., og denne skred ikke ind imod Oldenbarnevelds Henrettelse 1619. Dordrechter-Synoden (I, 672) var da allerede samlet, men M. genoptog sine militære Øremaal uden at vise politisk el. relig. Initiativ. — 2) **M. af Sachsen**, Hertug, siden Kurfyrste, f. 21. Marts 1521, d. 11. Juli 1553. M., der tilhørte den albertinske Linje (jfr. Sachsen IV, 8), hører til Reformationstidens andet Slægtled af Fyrster, for hvem polit. Maal ganske overvejer den relig. Interesse. Allerede 1542 maatte Luther og Filip af Hessen bilægge en truende Konflikt med Kur-Sachsen. Da den schmalkaldiske Krig (IV, 86) trak op, holdt han sig udenfor det protest. Forbund og fik af Kejseren Løfte om Kur-Sachsen og Kurfyrsteværdigheden, og efter Slaget ved Mühlberg 1547 modtog han sin Løn og udfoldede megen Dygtighed i Styrelsen af sine Lande (ogsaa Skole- og Universitetsvæsen). Kejser Karls voksende Magt gjorde dog M. betænkelig, og han foretrak da at indføre Leipziger-Interimet (III, 37) i Sachsen i Stedet for Augsburger-Interimet (I, 170). Endelig foretog han 1552 sit længe forberedte Omsving efter først at have sikret sig Støtte hos de nordtyske Fyrster og Henrik II af Frankrig og overfaldt pludselig den intetanende Kejser

i Innsbruck. Forliget i Passau, 15. Apr. 1552, blev Følgen, hvorved Protestantismen midlertidig sikredes i Tyskland. Aaret efter faldt han i en sejrrig Kamp mod Markgreve Albrecht Alkibiades af Brandenburg. M. var Tysklands talentfuldeste, men ogsaa ærgerrigste Fyrste, der maaske endog har stilet mod Kejserværdigheden. (Brandenburg, M. v. Sachsen I, 1898). *H. J. H.*

Morsing, Christiern Torkelsen, Prof. ved Kbhvns Univ., f. o. 1485 paa Mors (deraf Navnet M.), d. 27. Juli 1560. M. kom efter endt Skolegang paa en aarelang Studierejse, blev Mag. artium og Baccalaur i verdslig og gejstlig Ret og ved sin Hjemkomst Rektor ved Frue Skole og Vikar ved Frue Kirke 1519. 1520 sendtes han af Christiern II udenlands for at hverve Lærere til Univ.et, men i Stedet for efter Lage Urnes (IV, 712) Raad at gaa til Köln og Löwen førte han fra Wittenberg Martin Reinhard (III, 735) og Matthias Gabler (II, 897) med sig hjem. 1522 blev M. Rektor ved Univ., men ved Kongens Fordrivelse blev Forholdene saa vanskelige, at han forlod Landet for i mange Aar at studere el. undervise i Leipzig, Köln og Löwen. Efter Urnes Død 1529 blev han Læsemester ved Kbhvns Univ., men 1531 drog han som Mentor for Peder Oxe atter udenlands og vandt Dr.graden i Medicin i Basel. 1537 kaldtes han af Kristian III tilbage og blev fra nu af Hovedbærer af Kongens Univ.s-Reform, flere Gange Rektor, 1544 Indehaver af den sjældne Vicekansler-Værdighed. M. var Polyhistor i Tidens Smag, men var fornemlig hjemme i Medicin og Matematik. (H. F. Rørdam, Kbhvns Univ.s Hist. I, 1868—69, S. 432). *H. J. H.*

Morsø-Affæren, se Rasmus Lund (IV, 1029).

Morus, Thomas, se More (III, 286) og Utopier (IV, 719).

Mossin, Hans, dsk Præst, f. o. 1678, d. 1755. M. blev Stud. 1698, cand. theol. 1701, Spr. i Skuldelev-Selsø 1709, Provst i Horns Hrd. 1727, Spr. ved Trinitatis Kirke i Kbhvn 1731, ved St. Nicolai ssteds 1736. Som Præst i Hovedstaden havde M., der var strængt ortodoks, skarpe Sammenstød med det pietistiske Parti. Allerede 1734 angreb han Prof. Reuss (III, 773) for hans Forelæsninger, ligesom han ogsaa s. A. klagede over Afholdelsen af Konventikler og over Separatisterne, og 1737 anklagede han fra Prædikestolen sine pietistiske Kateketer A. Balslev og H. Rehling for at føre djævelsk Lærdom. En Kommission blev nu nedsat for at undersøge denne Sag. Den frikendte Kateketerne for Anklagen, men dømte M. til Embedsfortabelse p. Gr. af hans usømmelige Omtale af Sagen fra Prædikestolen. 1740 blev M. dog Præst igen, nu i Køge. Christian VI var en fanatisk Modstander af M., hvem han ansaa for et Djævelens Redskab; men en maadeholden Pietist som Erik Pontoppidan maatte »give ham Vidnesbyrd om redelig Nidkjærhed«. (Hesperus, udg. af K. L. Rahbek, VIII, 385—424; H. F. Rørdam, Historiske Saml. og Studier II, 286 ff. 390 ff.; K.hist. Saml. 5. R. IV, 345 ff.; V, 107 ff. 434 ff. 686 ff.). *B. K.*

Motu proprio kaldes en Art pavelige Skrivelser efter de af Paven undertegnede Slutningsord: »placet et ita motu proprio mandamus«. Dette betegner, at Reskriptet er udstedt paa Pavens eller i det mindste hovedsagelig paa Pavens eget Initiativ. M. anvendes i Administrationen af det pavelige Hof og forsynes ikke med Segl. *Kn. B.*

Moule, Handley Carr Glyn (III, 299). D. 8. Maj 1920.

Mucker-Processen, se Johann Wilhelm Ebel (I, 704).

Mun, Adrien Albert Marie de (III, 305). D. 6. Oktober 1914.

Munch, Johan Storm (III, 305). D. 11. Aug. 1908.

Munkeboda, befæstet Gaard under Linköping Bispestol, beliggende paa en Holm i Motala Elv lige ved dens Udløb i Roxen. Ruiner er bevaret. Jfr. iøvrigt Hans Brask (I, 381).

Murri, Romolo, se Reformkatolicismen (III, 729 a).

Mühlau, Heinrich Ferdinand (III, 315). D. 19. Sept. 1914.

Müller, Friederich Max, Religionshistoriker, f. 6. Dec. 1823 i Dessau, d. 28. Okt. 1900 i Oxford (III, 745). M. kom 1845 til Paris, 1847 til England, hvor han virkede som Prof. i Oxford 1850—1876. Sprogforskningen var for M. det ledende ved Studiet af Religionerne. Efter Sprogene klassificerede han disse. Han har bl. a. udgivet: Rigveda-Sanhita together with the commentary of Sayanacharya I-VI, 1849—74 (1890—92², I—IV); Sacred Books of the East, 1879 ff.; Sacred Books of the Buddhists, 1895 f.; Hibbert Lectures on the Origin and Growth of Religion (1878⁷); Contributions of the Science of Mythologie I-II (1897); Ramakrishna (1898) m. m. (M. M., Alte Zeiten, Alte Freunde, 1900; samme, Aus meinem Leben, 1901; Georgina Adelaide M., The Life and Letters of the R. H. F. M. M. I-II, 1902). *Kn. B.*

Mystik (III, 326). S. 327 a, L. 29 f. o. den mystiske Krdm, læs: den mystiske Religiøsitet.

Mæglingsteologi betegner Forsøgene paa at forene Teol. med det humane Aandsliv. Til enhver Tid maa der findes en saadan Tendens, særlig i den opbyggelige og populære Fremstilling af Krdmmen; megen Apologetik (I, 119 a) beror paa Anerkendelsen af denne Forenings Mulighed; men som hist. Fænomen menes med M. særligt den Teol., der omkr. Midten af 19. Aarh. (Ordet M. stammer fra Lücke [III, 114 b] 1827), særligt paavirket af Schleiermacher (IV, 80 b), søgte at virkeliggøre dette Ideal. I Modsætning til den stærkt konfessionelle Reaktion mod Rationalismen i Beg. af 19. Aarh. hævdes en vis Frihed overfor det konfessionelle, og i Modsætning til Rationalismens Ligegyldighed herfor viser M. Sans for Historien, og den bliver mere bibelsk og kirkl. end Schleiermacher. — Baade Romantiken og den hegelske Filos. (Ideens Magt) bidrager til M.; et klassisk Udtryk for dens Ideal har vi hos Lutheraneren Martensen: »En Verdens- og Livsanskuelse, i hvilken alt, hvad der i Tilværelsen har Betydning, Natur og Aand, Natur og Historie, Poesi, Kunst, Filosofi føjer sig harmonisk sammen til et Aandens Tempel, i hvilket Krdmmen er det altbeherskende og altforklarende Midtpunkt«, el. »Ægteskabet ml. Tro og Viden er sluttet i Himmelen«. — Baade fra ortodoks og liberal Side er M. stærkt angrebet, og at der, teologisk set, ofte er noget

svævende over de Standpunkter, der indtages, er naturligt; men historisk set har den været en gavnlig Modvægt mod baade en ensidig Konservatisme og en udflydende Subjektivisme, og rent praktisk set viser det sig atter og atter, at den Trang til Harmoni, M. udtrykker, er saa dybt indgroet i Msker, at M. ofte har fundet Udtryk for Kristenlivet, som svarer til den Maade, hvorpaa de bedste indenfor Kristenheden realiserer deres kr. Livssyn. M.s egentlige Ophavsmand er Schleiermachers Discipel Twesten (IV, 651 b); foruden de i Art. Unionsteologi (IV, 698 b) nævnte Teologer kan anføres A. Neander (III, 353), Nitzsch (III, 385), Ullmann (IV, 684), Umbreit (IV, 688). M.s Hovedorganer er »Theol. Studien u. Kritiken (gr. 1828) og »Für Theologie u. Kirche«. — Det vil ses, at meget forsk. Standpunkter er repræsenteret indenfor M., og i det hele er det vanskeligt at fastslaa dens Grænser, idet M. for mange har været et Gennemgangsstadium til enten en kirkl. Ortodoksi el. til Liberalismen. (Fr. Frank, Gesch. u. Krit. d. neueren Theol., 1907, 136 f.; K. Schwarz, Den nyeste Teol.s Historie, dsk Udg., 1869, 308 f.). *N. M. P.*

Männedorf, Landsby ved Zürichersøen, bekendt ved de Zellerske Anstalter. Omkr. 1856 begyndte Dorothea Trudel en Virksomhed der, idet hun ved Oplevelser i sit eget Liv og ved andre var bleven overbevist om, at det endnu den Dag idag var Guds Mening, at Menigheden skulde kunne helbrede ved Bøn uden Lægehjælp. Der lagdes Bygning til Bygning, men Virksomheden mødte ogsaa nogen Modstand. Blandt de helbredede var ogsaa en Søn af Inspektor Zeller i Beuggen (IV, 937), og dennes Søn, Samuel Zeller, sluttede sig til »Jomfru Trudels« Arbejde og blev efter hendes Død Lederen. Det var stadig Lederens Mening, at Gud helbredede ofte Msker gennem Bøn, nemlig naar Sygdommen var en Hindring for deres Liv med Gud. Dog blev Anstalterne mere et aandeligt Hvilested for nedbrudte Msker, der ved Zellers dybe religiøse Paavirkning vandt aandelig Sundhed. Paa Dsk er 1885 nogle af hans Andagter oversatte af Anna Sørensen (heri et Brev fra Dorothea Trudel, som beretter om Opr. til Virksomheden). *E. G.*

Mödrufell, en Gaard i Øfjorden i det nordlige Island, o. 25 km syd for Akureyri, hvor i sin Tid den fra Reformationskampene bekendte Lovmand Ari Jonsson (Biskop Jón Arasons Søn og henrettet sammen med Faderen 1550) boede. Fra Midten af 17. Aarh. blev der i M. oprettet et Hospital for Spedalske (et af fire for hele Landet), som imidlertid ophævedes ved Midten af 19. Aarh. I første Halvdel af 19. Aarh. levede her den som opbyggelig Forf. og Forkæmper for en pietistiskfarvet Trosretning bekendte Præst Jon Jonsson (II, 677). Senere er Gaarden M. gaaet over i Privateje. *J. H.*

Møller (III, 329 f.). 1) **Christen Vilhelm Victor M.** D. 12. Jan. 1925. — 2) **Hans Christian M.** D. 16. Dec. 1907. — 3) **Lars Otto M.** D. 13. Jan. 1915.

Naadegaver *(Charismer)* betegner i ny-testl. Tid først og fremmest ekstatiske el. mystiske Oplevelser, som man betragtede som Virkninger af Guds Aand; det usædvanlige, det uforklarlige eller det uventede opfattede man jo i Datiden hyppigt som fremkaldt af en Aand eller Aander. I Ny Test. er det særlig hos Paulus, vi finder N. omtalt; ved dette Navn (gr. χαρίσματα) tilkendegives, at de skænkes som specielle Gaver fra Gud, men Apostlen kalder dem ogsaa »Aandsgaver« (πνευματικά), fordi de virkes af Helligaanden, el. »Kraftvirkninger« (ἐνεργήματα), fordi de bærer Vidnesbyrd om en guddomm. Kraft, el. endelig »Tjenester« (διακονίαι), fordi de skal benyttes til at fremme Opbyggelse i Menigheden. Flere Gange (1 Kor. 12, 8—10; 12, 28; 14, 26; Rom. 12,6) nævnes en hel Række saadanne N.; men disse Opregninger er indbyrdes forsk. og utvivlsomt ikke ment som udtømmende. Den vigtigste N. er Tungetalen (IV, 645), som Paulus skatter højt (1 Kor. 14, 28; 13, 1); 1 Kor. 14, 37 kalder han den, som taler i Tunger »aandsbegavet« (Pneumatiker) uden nærmere Tilføjelse. Ved Siden af Tungetalen staar Profetien (jvf. Profeter i N. T. III, 605), der ligesom denne er en ekstatisk begejstret Tale; men medens Glossolalien anvender uforstaaelige Lyde, er Profetien holdt i forstaaelige Udtryk, hvorfor Paulus foretrækker denne ved Menighedens Gudstjeneste (1 Kor. 14). Imidlertid kunde det forekomme, at en Tilhører ved Tungetalen blev revet med og gav sig til at omsætte de uartikulerede Lyde til en forstaaelig Prædiken; Forstaaelse af Aandens Tale maatte naturligvis være Aandens Værk, og Apostlen henregner derfor ogsaa Udlægning af Tungetalen til N. Da det ikke altid var sikkert, at et ekstatisk-profetisk Vidnesbyrd hidrørte fra Guds Aand (1 Kor. 12, 3), maatte man prøve de Aander, som talte gennem Profeterne; rimeligvis er det sket derved, at andre Ekstatikere erklærede, at hvad de hørte, stemmede med, hvad Aanden havde givet dem selv at udsige, og Evnen til at »bedømme Aander« regnedes derfor ogsaa til N. At det samme var Tilfældet med Evnen til at udføre underfulde Helbredelser og andre »kraftige Gerninger«, er kun, hvad man efter det foregaaende maatte vente; derimod maa det forundre at finde Troen henregnet til N.; men der tænkes maaske paa fides miraculosa, »en Tro, som kan flytte Bjærge« (1 Kor. 13, 2). Naar Visdoms Tale og Kundskabs Tale ogsaa betragtes som N., maa der ved «Visdom« og »Kundskab« tænkes paa en intuitiv mystisk Erkendelse af saadanne Ting, som »intet Øje har set og intet Øre har hørt, og som ikke er opkommet i noget Menneskes Hjærte« (1 Kor. 2, 9). Foruden disse specielle Former for Aandsvirkninger har imidlertid Paulus følt hele det Brud med Fortiden, som hans Omvendelse betegnede, og den dermed sammenhængende Frelsesvished og Kraft til at leve Livet bedre i Overensstemmelse med Guds Vilje, som Aandens Virkninger (jvf. Aandens Frugt, Gal. 5, 22, og Aandens Higen, Rom. 8, 6 ff), og rimeligvis er Forholdet dette, at Betoningen af Aandens etiske Virkninger for Apostlen er Hovedsagen og betegner hans egen nye Indsats, medens Betragtningen af de ekstatiske Fænomener som Udtryk for Aandens Virksomhed er noget, han har overtaget fra andre. (H. Gunkel, Die Wirkungen des hl. Geistes nach

der Anschauung der apostolischen Zeit und nach der Lehre des Apostel Paulus, 3. Optryk 1909; H. Weinel, Die Wirkungen des Geistes und der Geister im nachapostolischen Zeitalter bis auf Irenäus, 1899; F. Büchsel, Der Geist Gottes im Neuen Test., 1926). *H. M.*

Nadverbulle, se Skærtorsdagsbullen (IV, 251).

Nadverbæger, se Nadvere (III, 340 f.) og Vasa sacra (IV, 779).

Nadverstrid, se Nadvere (III, 341 f.).

Napoléon I og Konkordatet, se Frankrig (II, 95); Pius VII (III, 561) og Organiske Artikler (III, 450).

Nattevagter, se Vigilier (IV, 856).

Naumann, Josef Friedrich (III, 351). D. 24. Aug. 1919.

Naville, Jules Ernest (III, 352). D. 27. Maj 1909.

Nazarenerne er Navnet paa en tysk Malerskole i Beg. af 19. Aarh., der under Indflydelse især af Tieck's (IV, 570) og Brødrene Schlegels (IV, 79) mystisk el. kat. prægede Romantik søgte nye Veje for den relig. Malerkunst med Overspringen af Høj-Renaissancens blodrige Frodighed og Tilbagevenden til For-Renaissancens Simpelhed og Inderlighed. Deres Værkers noget sødladne Blidhed og tekniske Mangler vakte stærk Kritik (f. Eks. Goethe), men N. har haft Betydning for de eng. Præraffaeliter (III, 630). Bl. N. maa især nævnes Overbeck (III, 457) og Cornelius (I, 556). *H. J. H.*

Nebe, August (III, 353). D. 1895.

Nekrologier, se Sjælebog (IV, 203).

Nekromanti, se Besværgelse (I, 279).

Neovius, Adolf Alarik (III, 359). D. 16. November 1913.

Nervander, Emil Fredrik (III, 361). D. 27. Jan. 1914.

Nestle, Christoph Eberhard (III, 361). D. 9. Marts 1913.

Nidaros, se Trondhjem (IV, 626).

Niebuhr, Carsten, dsk Orientrejsende, f. 17. Marts 1733 i Hannover, d. 26. Apr. 1815 i Meldorf. Efter Studier i Göttingen udpegedes N. af J. D. Michaëlis (III, 247) 1760 for Bernstorff til Deltager i en af den dsk Stat planlagt Forskningsrejse til Sydarabien. Efter $1^1/_2$ Aars forberedende Studier kom N. til Kbhvn, blev Løjtnant i Ingeniørkorpset og drog 1761 med Ekspeditionen over Konstantinopel til Ægypten, hvor N. aftegnede Hieroglyfindskrifter. Under store Afsavn berejste man derefter fuldstændig ukendte Egne i Jemen. Efter godt et Aars Ophold i Bombay, drog N., der efter alle de andre Ekspeditionsmedlemmers Død var alene tilbage, atter til Arabien og videre til Persien, hvor han især i Persepolis gjorde ivrige Ruinstudier og optog mange og omhyggelige Afskrifter af Kileindskrifter, hvorved han kom til at yde Materiale for senere Tydning af Kileskriften. Efter Ophold i Palæstina, Syrien m. m. kom N. 1767 tilbage til Kbhvn, udmærkedes af lærde Selskaber, blev Ingeniørkaptajn, men overtog 1778 Stillingen som Landskriver i Ditmarsken. Efter sin Hjemkomst besørgede han en Del Publikationer af Rejsens Materiale, og efter hans Død udgav andre flere. (Fr. Buhl, Sydarabien og dets ældste Hist., i Hist. Arkiv, 1884, S. 321; B. G. Niebuhr, C. N.s Leben, 1817). *H. J. H.*

Niels Stigsen, Biskop af Roskilde, se Stigsen (IV, 357).

Nielsen (III, 370). 1) **Andreas Sixtus N.** D. 26. Marts 1909. — 2) **Fredrik Kristian N.** D. 24. Marts 1907. (Se: Biskop F. N. En Levnedstegning ved J. C. Kall I—II, 1911 f.).

Niger, Petrus Andreæ, se Peder Swart (IV, 421).

Nightingale, Florence, (III, 376). D. 13. Aug. 1910.

Nikolaus Arnessøn, Biskop i Oslo, en af Hovedmændene i de senere Kongsemnefejder. N. A. var selv af kongl. Æt, f. o. 1150, d. i Nov. 1225. Allerede tidlig var han Sverre's (IV, 434) Modstander, men efter 1190 at være bleven Biskop i Oslo indlod han sig paa at krone Kongen, for dog snart efter, flygtet til Danmark, at støtte andre Kongsemner. Fra 1217 optraadte han som Haakon IV Haakonssøns Ven, men ansaas for upaalidelig, ja endog for Parthaver i Ribbungernes Oprør 1219—20. (W. S. Dahl, Biskop N. A., 1884; jfr. ogsaa Erik d. blinde I, 789). *H. J. H.*

Nilles, Nikolaus (III, 380). D. 31. Jan. 1907.

Nippold, Friedrich Wilhelm Franz (III, 383). D. 3. Aug. 1918.

Nisibis, By i det nordl. Mesopotamien ved Floden Mygdonios, se Edessa (I, 714) og Syrisk Kirke (IV, 471 a).

Nisimà, japansk Missionær, f. i Tokio 12. Febr. 1843, d. 23. Jan. 1890 (II, 595). N. var Søn af en Samurai, men blev kristeligt vakt ved Læsning af en kinesisk Bibelhistorie. 1864 lykkedes det ham at komme til Amerika. 1866 blev han døbt og fik Navnet Joseph Hardy. I Amerika erhvervede han sig gode Kundskaber. En Rejse med en japansk Legation forøgede N.s Kendskab til Vestens Forhold, navnlig til dens Undervisningsvæsen. N. vendte tilbage som Missionær i American Board (I, 71). 8. Nov. 1875 oprettede han i Kyoto en Missionærskole, Doshisha (eet Formaal). Før N.s Død omfattede den — trods stor Modstand — en Forberedelsesskole med 203, et Gymnasium med 426, et teol. Kursus med 81, en Pigeskole med 176 og en Uddannelsesanstalt for Sygeplejersker med 13, ialt 899 Elever og 57 Lærere og Lærerinder. Efter N.s Død var det, skønt Midlerne næsten udelukkende kom til den fra Amerika som Missionsskole, vanskeligt at fastholde Skolens kr. Karakter. Nu er dette dog bedre. (A. S. Hardy, Life and Letters of J. H. N., 1891; Allgemeine Miss. Zeitschrift, 1889, 193 f.; 1894, 49 f., 97 f; 1899, 108 f; 1908, Beiblatt, 53 f.). *Kn. B.*

Nitriske Munke. Omtrent 100 km. S. for Alexandria ligger i det saltholdige Steppeland Wadi Natrun (Natrondalen), begrænset mod N. af lave Højdedrag, som i Oldtiden kaldtes de nitriske Bjerge (νίτρον=Natron.) Her oprettedes i 4. Aarh. en Række Eremitkolonier, som vi besidder Skildringer af gennem Øjenvidner som Rufinus og Palladios. Tallet paa Munke opgives til omkr. 5000. Som Koloniernes Grundlægger nævnes Ammon, der stod Antonios nær. Under de origenistiske Stridigheder stod de n. M. som Forsvarere for den forkætrede Kirkelærer og maatte i den Anledning lide adskillig Forfølgelse. Senere forfaldt Munkevæsenet i de n. Bjærge. Endnu findes dog i Natrondalen

fire koptiske Klostre. (St. Schiwietz, Das morgenländische Mönchtum I, 1904, S 90 ff.). *P. O.*

Northcote, James Spencer (III, 403). D. 3. Marts 1907.

Nowack, Wilhelm Gustav Hermann (III, 405). D. 28. Maj 1928.

Nunc dimittis, Indledningsordene til »Simeons Sang« (Luk. 2, 29 ff) i Vulgatas Oversættelse; bruges i den rom. K. i Slutningen af Completorium (I, 542) umiddelbart før de sidste Bønner. I den anglik. K.s Liturgi har den i eng. Oversættelse sin Plads ved Aftengudstjenesten umiddelbart efter Oplæsningen af det nytestl. Læsestykke (»Lord, now lettest thou thy servant depart in peace«).

Nyegård, Lavrids Ludvig Gundelak, dsk Præst og Forf., f. 22. Sept. 1849, d. 5. Marts 1916. N. blev Stud. 1867, cand. theol. 1872, blev 1874 præsteviet Medhjælper hos V. Birkedal (I, 327), 1878 Spr. i Aadum, 1884 i Ølsted og boede fra 1898 i Sorø. Som Birkedal var N. Repræsentant for konservativ Grundtvigianisme baade i relig. og polit. Henseende, en skarp og polemisk Begavelse, men med vid Horisont. Bl. hans mange Skrifter kan nævnes: »Hvorfor jeg ikke følger. Til Venner af det forenede Venstre« (et Digt, 1877); »Evangeliet med Evangeliets Alvor« (om Harboøre-Sagen, 1894); »Jobs Bog i fri Efterdigtning« (1907); »Eskil og Absalon« (Skuespil, 1907); »Den grundtvigske Anskuelses Dannelseshist.« (1911). Desuden har han skrevet V. Birkedal's Biografi I—III (1895—1912) og sm. med P. E. Glahn udgivet P. C. Kierkegaards saml. Værker (I—V, 1902—05). *H. J. H.*

Nygræske Bibeloversættelser (jfr. iøvrigt Bibeloversættelser I, 290). Allerede i 16. Aarh. lod Jøder i Konstantinopel en nygr. Overs. af Dele af Gl. Test. udarbejde, hvilket dog ikke fik Betydning for den kr. K. bl. Grækerne. 1638 udkom en Overs. af Ny Test. ved Maximos Kalliupolites, trykt paa Bekostning af den nederl. Regering og især skyldende Kyrillos Lukaris (III, 87) sin Tilblivelse. Grundteksten er i denne Udgave aftrykt, Sproget i Overs.n er 17. Aarh.s Vulgærgræsk. 1703 optryktes Maximos' Overs. i London paa Bekostning af eng. Gejstlige, 1710 atter i Francke's Bibelanstalt, ligesom den optoges i flere senere Udgaver, stadig let ændret; men den ansaas for protestantvenlig og vanskelig forstaaelig og forbødes i Beg. af 18. Aarh. Det brit. Bibelselskab tog efter 1800 Sagen op, og Patriarken Kyrillos VI i Konstantinopel tillod at udbrede en Overs. af Ny Test., ligesom det 1819 bestemtes at lade en Overs. af Gl. Test. besørge efter LXX. Efter at Bibelselskabet flere Gange havde ladet Maximos' Overs. optrykke med smaa Ændringer, skred man til en ny Overs., hvis Sprog skulde nærme sig Gammelgræsk, og som skulde omfatte baade Gl. og Ny Test. Hovedmand for Arbejdet blev Munken Hilarion, og Ærkebiskop Konstantios af Sinai førte Tilsynet. Striden om Apokryferne (1825—27) standsede Værket en Tid; da det bestemtes, at disse ikke skulde optages, forlod man LXX's Tekst og gik til Grundteksten. I Løbet af 1830'rne blev Arbejdet afsluttet. Den gr. K. vilde dog ikke antage Overs.n, dels fordi denne ikke bragte Gl. Test. efter LXX, dels fordi den følte sig som unational, og baade i Grækenland og Konstantinopel modarbejdedes den. Skønt den nu er forbudt i den ortodokse K., har det brit. Bibelselskab dog stadig optrykt den. *H. J. H.*

Nylutheranere danner en meget lidt afgrænset Bevægelse inden for 19. Aarh.s Teol. og K., et Led i Reaktionen mod Rationalismen. I Nordtyskland fremkommer de under Unionsstridighederne (III. 595). I Baiern opstaar Erlangerteol.en (I, 795), der i meget gaar sammen med N., under Trykket af det ultramontane Ministerium Abel (1837—46). N. vil vende tilbage til Fædrenes Teol., den kirkl. Bekendelse, endog til Konkordieformlen (II, 832). Om Bekendelsens Sandhed overbevises man i Omvendelsen. Konfessionen bliver overordnet selve Skriften, der behandles med relativ Frihed (der anstilles saaledes Undersøgelse over de enkelte Skrifters Ægthed, men Resultaterne bliver i det hele de anerkendte). De enkelte Dogmer udvikles i K.ns Hist. til de forsk. Tider, der hver har sin Opgave. Tidens Opgave er Udformningen af Dogmet om K.n. Dennes Betydning staar fast ved Omvendelsen til K.ns Tro. Heraf følger ogsaa, at de af K.n forvaltede Sakramenter faar en fremskudt Plads saavel i Forkyndelsen som i Teol.en. Fremhævelsen af K.n og Sakramenterne fører over i det, man i Almindelighed forstaar ved Nylutheranisme: den katolicerende Embedsopfattelse inden for Lutherdommen (P. Madsen, Det kirkelige Embede, 1890. S. 66—82). Dennes Hovedrepræsentanter er Kliefoth (II, 810), Löhe (III, 125), Vilmar (IV, 868), Stahl (IV, 312) og Rocholl (III, 803). 1848 dannedes i Wittenberg en Centralforening af N. fra forsk. Provinser. Samtidig forsøgtes det at sammenslutte alle N. i Tyskland. Allgemeine lutherische Konferenz (1868 flg.) er afholdt af N. Af nylutherske Tidsskrifter maa især nævnes: Zeitschrift für Protestantismus und Kirche (1838—76). Se endvidere Artiklerne: Göschel (II, 315), Harless (II, 348), Hofmann (II, 444), Kahnis (II, 710), Luthardt (III, 96), Tholuck (IV, 546) og G. Thomasius (IV, 550). Om N. paa amerikansk Grund se Buffalosynoden (I, 414), Iowasynoden (II, 548), Martin Stephan (IV, 349) og K. F. Walther (IV, 772). *Kn. B.*

Nørregaard, Jens (III, 413). D. 8. April 1913.

Oblation, se Gudstjeneste (II, 292) og Prosfora (III, 608).

Odde (el. Oddo) nævnes af Adam af Bremen som Biskop i Ribe, da Nørrejylland ved Friseren Val's (IV, 732) Død 1065(?) blev delt i 4 Stifter. Angaaende Uoverensstemmelsen ml. Adam's Beretning og Ribe Bispekrønike og den mulige Udjævning se Val.

Offergaver, se Prosfora (III, 608).

Olrik, Hans Thorvald (III, 429). D. 12. Juni 1924.

Olsok, Aftenen før Norges kirkl.-nationale Festdag, Olavsdagen, 29. Juli, Olav d. hl.s Dødsdag, som helligholdtes med Vaage- og Bønnegudstjeneste. Navnet er en Sammentrækning af Olafsvaka (vaka=vigilie).

Omgrænsningsbulle, se Circumscriptionsbuller (I, 511).

Ordinans, se Kirkeordinans (II, 799).

Oreglia, Luigi (III, 450). D. 5. Dec. 1913.

Orelli, Hans Konrad (III, 450). D. 6. Nov. 1912.

Ornat, se Præsteklæder (III, 637).

Ortodoksi (og *Ortodoksisme*). Ordet O., der ofte ukorrekt oversættes ved Rettroenhed, betyder »ret Lære« og findes ikke i N. T., men der findes Antydninger deraf, idet Pastoralbrevene flere Steder opfordrer til at lægge Vægt paa »den gode Lære« (1 Tim. 4, 6), »de sunde Ord og den Lære, som stemmer med Gudsfrygt« (1 Tim. 6, 3; jfr. 2 Tim. 1, 13; 4, 8; Tit. 1, 9. 13). At K.n som saadan maa gøre Krav paa at være ortodoks følger ligefrem af de Forjættelser, der gives dens Forkyndelse, idet der loves, at Helligaanden skal lede Disciplenes Ord (Mt. 10, 20. 40; Lk. 10, 16; Joh. 14, 12; 15, 27 osv.); men da K.læren ikke blot er et Uddrag af en Samling af den hl. Skrifts Udsagn, men er paavirket af de enkelte Samfunds historiske Udvikling og særlige Forstaaelse af Evang., tales der sjældnere om en kristelig O. end om en konfessionel O. (f. Eks. luth. eller reformert). Den gr. kat. Kirke (II, 278 b) har for sig hævdet Prædikatet »ortodoks«, hvilket for den betegner en Bevidsthed om at have udført K.læren i fuld Overensstemmelse med Skrift og gyldig Tradition; Romerk.ns Krav paa Ufejlbarhed (IV, 679) hævder baade dette Synspunkt og Paastanden om ikke at kunne fejle, ligesom det indeholder en Afvisning af andre Samfund; men indenfor de evang. Samfund ses O. særlig som Troskab med paagældende Samfunds Lære, og Ordet udtaler egentlig ikke nogen Dom over andre Samfunds Kristelighed (man kan selvfølgelig ud fra denne Forstaaelse med fuld Ret ogsaa tale om f. Eks. jødisk, muhammedansk el. endog hedensk Ortodoksi). Naturligvis kan man godt tale om O. hos Lægfolk; men som Regel ligger heri kun, at paagældende er rettroende; Prædikatet maa ifølge Sagens Natur særlig gælde den, der optræder offentlig, enten som Forkynder eller som Lærer, og her vil de forsk. K.tider dømme ret forsk. om Grænserne mellem O. og Heterodoksi (II, 421; se ogsaa Slutn. af Art. Kætteri II, 890); men rent principielt maa et Samfund kræve O. af sine Forkyndere (jfr. Præsteed og Præstefrihed III, 634; Symbolforpligtelse IV, 449). Som k.hist. Fænomen forstaas ved O. som Regel den luth. Teol. fra Konkordieformlen (II, 832) til Pietismen (III, 549). Trykket fra Roms Side og Frygten for Calvinismen fik Lutheranerne til at kræve den nøjeste Tilknytning til de vedtagne Symboler, og den fra Ref.ens Beg. herskende Forstaaelse af Betydningen af klare Lærebestemmelser og nøjagtig Skriftfortolkning drev mere og mere til en stærkt intellektualistisk præget Læreudformning, der yderligere støttedes ved en stærk Paavirkning af aristotelisk Filos. Man kom herved langt ud over det kr. berettigede (se f. Eks. Trosartikler IV, 635 b), og med al Respekt for den Energi og Overbevisningstroskab, der prægede O.s Teologer, kan det ikke nægtes, at meget af Ref.ens Friskhed gik tabt, særlig fordi man af Angst for Heterodoksi trængte Lægmandselementet tilbage i K. og tillige i Prædikenen ofte lagde mere Vægt paa Lærens Udformning end paa at vække kr. Liv, saaledes at man fra 17. Aarhs. Midte glider mere og mere over fra en sund O. til en ufrugtbar, formalistisk Ortodoksisme. Dog maa fremhæves, at i O.en bevaredes meget af Ref.ens egtl. Arvegods; de bedste Beviser herfor findes i Tidens Ps.digtning (P. Gerhardt II, 198; Th. Kingo II, 776), ligesom mange selv af O.ens haardeste Stridsteologer bevarede en ydmyg, alvorlig Fromhed, der er i Slægt med Luthers, og ved Pietismens Opkomst viser mange af O.ens bedste Mænd sig som stærkt paa Vej henimod den nye Krdms-Opfattelse. Se iøvrigt Hutter (II, 499), Calov (I, 448), Quenstedt (III, 673), J. Gerhard (II, 196), Brochmand (I, 390), Baier (I, 202), Hollaz (II, 450), Löscher (III, 125). I 19. Aarh. kommer en vis Fornyelse af O. frem gennem Thomasius (IV, 550), Dorner (I, 673), Philippi (III, 547), Hengstenberg (II, 395), Fr. Frank (II, 93), Kliefoth (II, 810), Luthardt (III, 96), P. Madsen (III, 135). *N. M. P.*

Osiris, se Ægypten (IV, 960).

Oslo, se Kristiania (II, 859). A. C. Bang (d. 1913) efterfulgtes af Jens Frølich Tandberg (IV, 494. 1051), udn. 22. Nov. 1912, d. 1922. 14. Juli 1922 kaldtes Johan Lunde til Biskop. (Norvegia sacra, 1922).

Ottesang, se Tidebønner (IV, 563).

Overlevering, se Tradition (IV, 602).

Overtrædelse til andre Konfessioner, se Convertit (I, 552).

Oxenstierna, Jöns Bengtsson (Johannes Benedicti), Ærkebiskop i Uppsala 1448—1467, tilhørte en Slægt, som spillede en fremtrædende Rolle i 15. Aarh.s polit. Stridigheder og af og til havde Ledelsen i det unionsvenlige Raadsparti. Slægtsvaabnet, et Oksehovede, blev i Beg. af 1590'erne Grundlaget for Slægtsnavnet Oxenstierna (egtl. Ochsenstirn, Oksepande). O. studerede i Leipzig, hvor han blev Mag. og en Tid nævnes som Univ.s Rektor, blev allerede 1441 udnævnt til Domprovst i Uppsala og 1448 valgt til Ærkebiskop efter den betydelige Nils Ragvaldsson. Den sv. Krone var da ledig, og O.s Fader, Upplandslagmanden Bengt Jönsson, var Rigsforstander. Da Karl Knutsson kort derefter valgtes til Konge og trængte Bengt Jönsson fra Magten, fik han i Ærkebiskoppen en uforsonlig Fjende. Til Uoverensstemmelsen bidrog ogsaa Kongens Indblanding i K.ns Anliggender. O. tog Ledelsen i Rejsningen mod Karl, og derved er han blevet en Type paa 15. Aarh.s krigerske og intrigante K.fyrster. To Gange (1457 og 1465) lykkedes det ham at fordrive Karl Knutsson, men ogsaa med den paa hans Initiativ indkaldte Christiern I kom han i Konflikt. Til sidst styrede O. selv Landet som Rigsforstander og døde netop, da hans Modparti for tredje Gang indsatte Kong Karl. De polit. Stridigheder gav O. ringe Tid til at ofre sig for de rent kirkl. Opgaver. En Række Breve vidner dog om, at han ikke helt forsømte dem. Han savnede ikke lærde Interesser og hans Sans for kirkl. Kunst har sat Spor efter sig i en Del Upplandskirkers Udsmykning. Han er den første Uppsalaærkebiskop, der førte den Titel, der tidligere tilkom Lunds Ærkebiskop, »primas Sveciæ«. *Y. B.*

Ozanam, Antoine-Frédéric (III, 460). L. 21 f. n. Ordenen, læs: Lægmandsforeningen (jfr. Vincentiusforeninger IV, 872).

Pacem, se Fredshilsen (II, 114) og Gudstjeneste (II, 295). P. er desuden Betegnelse for den ved den kat. Rosenkrans (III, 820) hængende Mønt med Frelserens Billede og for den med Gudslammet prydede Tavle, der rækkes Nadvergæsterne til Kys i den kat. K. Endelig kan »P.« betyde det symbolske Slag paa Kinden ved den kat. Konfirmation (II, 827).

Pafnutios, Biskop over Øvre-Thebais, d. omkr. 360. P. blev »Bekender« under Maximinus' Forfølgelse og nød senere stor Agtelse hos Kejser og Klerus. Ifølge Sokrates (IV, 281) og Sozomenos (IV, 287) skal P., der selv var ugift, paa Nikæamødet ved sin Protesttale have standset et Forslag om at forbyde Klerikere, der havde været gifte før Ordinationen, fortsat Samliv med deres Hustruer. Denne Overleverings Paalidelighed er betvivlet af visse kat. K.historikere, uden at det dog er lykkedes dem at underbygge deres Kritik med overbevisende Grunde. — Ogsaa paa den Synode i Tyrus, som Athanasios' Fjender afholdt 335, skal P. have optraadt med Uforfærdethed mod Majoriteten. (Hefele-Leclercq, Histoire des Conciles I, 1907, 620 ff.). *P. O.*

Pagh, Peder, Biskop i Odense, d. 22. Dec. 1339. Ved Gisico's (II, 220) Død 1301 var der Strid om Bispevalget under de urolige Forhold omkring Jens Grand (II, 248). Omsider lykkedes det Brødrene i St. Knuds Kloster at sætte Valget af deres Prior, P. P., igennem, men først da Isarnus (II, 554) var blevet Ærkebiskop, godkendtes Valget. P. har altsaa sagtens staaet paa Kongens Side, men har vist siden haft Strid med denne, da han 1313 maatte udstede en Troskabsforsikring; i Esger Juul's Strid med Kongen (se II, 704) stod han helt paa sidstnævntes Side. Med de holstenske Grever, der en Tid havde Fyn som Pantelen, stod han paa god Fod, ja tog Gerhard's Broder Giselbert til sin Vikar. Sin Gaard i Odense skænkede han til en Skole. (Saml. t. Fyens Hist. og Topografi I, 281; Ny k.hist. Saml. III, 415. 422; Pontoppidan, Annales II, 61). *H. J. H.*

Pagtens Ark. Ordet Ark betegner en Kasse, Kiste. Med Udtrykket P. A. betegnes den Kiste, som ifølge den devteronomiske Pentatevkkilde (5 Mos. 10, 1—5) og Præsteskriftet (2 Mos. 25, 16. 21 f.; 40, 20) siden Lovgivningen paa Sinai indeholdt »Pagten« (omtrent = Loven) eller »Vidnesbyrdet« (Kundgørelsen) d. e. de 10 Bud. Om Forfærdigelsen af Arken meddeles der ikke noget i de bevarede Dele af de ældre Pentatevkkilder, Jahvist og Elohist; men det er en sandsynlig Formodning, at der opr. har staaet en Meddelelse derom efter 2 Mos. 33, 6 sammen med Beretningen om Indretning af Mødeteltet, der nu indføres uformidlet i Sammenhængen 2 Mos. 33, 7. Om Arken berettes i det ældre Kildemateriale, at den under Ørkenvandringen blev baaret foran Toget, og at Mose, naar den brød op, og naar den standsede, udtalte en kort Strofe, der skildrer Jahve som Folkets Hærfører (4 Mos. 10, 33—36); at da Folket efter Spejdernes Tilbagekomst imod Moses Advarsel drog mod Kanaanæerne, var Arken ikke med (4 Mos. 14, 44); at den blev baaret foran Folket ved Overgangen over Jordan og ved Jerikos Erobring (Jos. 3 f; 6); at den i Slutningen af Dommertiden stod i Silo under Elis Varetægt (1 Sam. 1 - 3); at den blev taget med i Kampen mod Filisterne og faldt i deres Magt (1 Sam. 4); at Filisterne, efter at den havde forvoldt forsk. Ulykker hos dem, sendte den til Juda, hvor den efter et kort Ophold i Bet-Shemesh kom til Kirjat-je'arim (1 Sam. 5, 1—7, 1), hvor den saa forblev, indtil den af David blev ført til Sion (2 Sam. 6) og anbragt i et Telt, som han havde rejst til den (2 Sam. 6, 17); at den ogsaa under David, i hvert Fald i visse Tilfælde, blev taget med i Krig (2 Sam. 11, 11); endelig at Salomo anbragte den i det inderste Rum i Templet. At Arken har staaet der indtil Templets Ødelæggelse 586 kan med nogen Sandsynlighed sluttes af Jerem. 3, 16—17, hvor det — i et Sted, der næppe er skrevet før Katastrofen 586 — siges, at man klager over Tabet af Arken. Denne er dermed forsvundet. Det Allerhelligste i det eftereksilske Tempel var tomt; paa Arkens Sted laa en Stenplade.

Af flere bl. de nævnte Steder fremgaar det, at Arken har haft særlig Betydning som Krigshelligdom; dette synes ogsaa at være udtrykt i Benævnelsen Hærskarernes Jahve, der troner (vel næppe over, men) mellem Keruberne (1 Sam. 4, 4; 2 Sam. 6, 2.) Men denne Betydning af Arken som særlig knyttet til Jahve som Krigsgud, hvortil ogsaa Ps. 24, 7—10 vilde passe, synes efterhaanden at være traadt i Baggrunden; i hvert Fald findes der ikke nogen Efterretning om, at Arken, efter at den havde faaet Plads i Salomos Tempel (IV, 514), har været taget med i Krigen. I de to nys nævnte Steder er den betegnet som Jahves Tronsæde, og det samme ligger rimeligvis i Jerem. 3, 16—17. Jahve er da tænkt som usynligt tronende ml. Keruberne, som er anbragt paa Dækpladen (jfr. 2 Mos. 25, 18—19) eller ved Siden af Arken (1 Kg. 6, 23 f; 8, 5 - 6). I Forb. med Spørgsmaalet om Arkens Betydning staar Spørgsmaalet om dens Indhold. Ifølge den devteronomiske (5 Mos. 10, 1 ff) og den præstelige (2 Mos. 25, 16; 40, 20) Beretning indeholdt den de to Tavler med de 10 Bud. Derom staar der intet i de bevarede Dele af de ældre Pentatevkkilder; men det er naturligvis muligt, at disse Kilder kan have indeholdt en nu udeladt Meddelelse derom. I flere Steder i de ældre Beretninger kaldes den Jahves (Guds) Pagts Ark eller Pagtens Ark. Imidlertid mangler LXX til Stederne i 1 Sam. 4, 3—5 Ordet Pagt, og i Jos. 3, 11. 14. 17 viser Konstruktionen (st. const. med Artikel), at Ordet er indskudt; man maa da regne med den ikke usandsynlige Mulighed, at dette (under devteronomisk Paavirkning) ogsaa er Tilfældet, hvor Ordet ellers findes i de ældre Kilder. Under disse Forhold er det, navnlig da ogsaa Spørgsmaalet om Dekalogens mosaiske Oprindelse er omstridt, forstaaeligt, at der er adskillige, som mener, at den Forestilling, at Arken indeholdt Lovtavlerne, skyldes en senere Kombination. Nogle mener da, at den indeholdt en hellig

Genstand, en Sten eller et Jahvebillede, andre at den var tom. Denne sidste Opfattelse vilde passe godt til Forestillingen om Arken som Jahves Tronsæde. Hovedvanskeligheden ved denne Opfattelse (ligesom forøvrigt ved de andre nys nævnte Opfattelser) er, at Arken ifølge Jerem. 3, 16—17 synes at have eksisteret endnu 586, altsaa i den devteronomiske Periode, og hvis den paa den Tid har indeholdt Lovtavlerne, bliver det uopklaret, paa hvilket Tidspunkt de er blevne nedlagte i den, hvis de ikke var der oprindeligt. Men med vort mangelfulde Kendskab til Kongetidens Hist. er denne Vanskelighed naturligvis ikke fuldt afgørende. Nogle mener, at der har været flere Arker, ja at hvert Tempel har haft sin. — En Beskrivelse af Arken giver den præstelige Pentatevkilde, 2 Mos. 25, 10 ff; at den var af Akacietræ, siges ogsaa 5 Mos. 10, 3. — Ifølge Sagnet skulde Jeremias efter Jerusalems Ødelæggelse have skjult Arken, sammen med Tabernaklet og Røgofferalteret, i en Hule paa Bjerget Nebo (2 Makk. 2, 5). Ifølge Hebr. 9, 4 blev — ikke ganske i Overensstemmelse med 2 Mos. 16, 33–34; 4 Mos. 17, 25 — en Krukke med Manna samt Arons Stav anbragt i Arken. (Lotz, Die Bundeslade, 1901; Meinhold, Die »Lade Jahves«, 1900, i Theol. Arbeiten aus dem Rhein. wiss. Predigerverein, Neue Folge IV; samme, Der Dekalog, 1927; Dibelius, Die Lade Jahves, 1906; Arnold, Ephod and Ark, 1917; Gressmann, Die Lade Jahves, 1920. Videre Lit. se Buhl, Det israelitiske Folks Hist., 1922, § 18, og Mowinckel, Le Décalogue, 1927, S. 67 ff.). *J. C. J.*

Papyrusfund og deres Betydning for det ny Testamente. I Ægyptens Sand, hvor der aldrig falder en Regndraabe, kan det i Oldtiden alm. anvendte Skrivemateriale (se Papyrus III, 482) holde sig gennem Aartusinder uden at raadne; i nyeste Tid har man i stort Tal fremdraget saadanne Dokumenter fra en længst forsvunden Tid, og de har givet os et hidtil uanet Indblik i mangfoldige Oldtidsforhold. Det første P. ligger 150 Aar tilbage, idet nogle Arabere allerede 1778 ved Gravning i Faijum-Distriktet fandt o. 50 Papyrusruller; de blev imidlertid tilintetgjort paa én nær, som blev bragt til Europa og udgivet her (»Charta Borgiana«); 1820, 1847 og 1877 gjorde man ogsaa tilfældige, omend betydningsfulde Fund, men først i 1889—90 begyndte Flinders Petrie en mere systematisk Søgen efter Papyri; han fandt et meget stort Antal saadanne i Mumiekister, idet man til Udstopning af Ligene ofte anvendte kasserede Papyrusdokumenter. Faa Aar efter (1896—97) paabegyndte Grenfell og Hunt planmæssige Gravninger i Affaldsdyngerne ved Oxyrhynchus; de har stadig været fortsat og givet et meget rigt Udbytte; ogsaa andet Steds har man gjort værdifulde Fund. De europæiske og amerik. Musæer og Biblioteker har konkurreret ivrigt om at komme i Besiddelse af disse Dokumenter, og de findes derfor spredt rundt omkring; en god halv Snes Tusinde er allerede publiceret, men mangfoldige større og mindre Tekster venter endnu paa at blive udgivne, og Fundenes Antal forøges stadig. Man plejer at skelne ml. literære og ikke-literære Papyri; de første indeholder for den overvejende Dels Vedkommende Brudstykker af Værker, som man i Forvejen havde overleveret paa anden Maade; men adsk. hidtil ukendte Arbejder fra den klas. Lit. har P. dog ogsaa skænket os, f. Eks. Taler af Lysias, Brudstykker af Menanders Skuespil og af Pindars Paianer. Naturligvis er der ogsaa talrige bibelske Tekster saavel fra Gl. som fra Ny Test.; en Papyrus fra 1. Halvdel af 4. Aarh. indeholder saaledes o. $^1/_3$ af Hebræerbrevet, og fra Slutn. af 3. Aarh. besidder vi nu et omfangsrigt Fragment, der indeholder LXX-Teksten til 1 Mos. 1,1—35,8; i denne Sammenhæng kan ogsaa nævnes de interessante Jesusord, som man i 1897 og 1903 fandt i Oxyrhynchus (se Logia Jesu III, 71). De ikke-lit. Papyri er af yderst forsk. Indhold; der er officielle Dokumenter som kejserlige Reskripter, Indberetninger fra Embedsmænd o. l.; endvidere Skattekvitteringer, Ægteskabskontrakter, Skilsmissebreve, Købe- og Lejekontrakter, Testamenter osv. samt endelig Privatbreve. Navnlig disse sidste er af stor Interesse, fordi de giver Indblik i Familieforhold, sociale Forhold, Forretningsliv, Militærvæsen o. l., ligesom Datidens relig. Udtryksformer og Tankeverden belyses ved de mange Besværgelsespapyri. For nytestl. Forskning ligger disse Dokumenters største Betydning deri, at de giver os Kendskab til det alm. græske Omgangssprog i Datiden, idet det nemlig har vist sig, at det netop er denne Sprogform, som Ny Test.s Forfattere benytter. Medens man tidligere betragtede alle de nytestl. Udtryk og Vendinger, der ikke lod sig paavise andetsteds i det gr. Literatursprog, som Semitismer el. »bibelsk Græsk«, har P. i mange Tilfælde godtgjort, at de paagældende Udtryk i Virkeligheden havde hjemme i det hellenistiske Folkesprog. Man har ogsaa gennem et nytestl. Ords Forekomst i Papyrusliteraturen jævnlig kunnet vinde en klarere Forstaaelse af dets Betydning, og adsk. grammatiske Fænomener, som man tidligere var tilbøjelig til at betragte som Soløcismer, har vist sig at være gængs Talebrug i Datidens Koine. Banebrydende for Udnyttelsen af det ved P. tilvejebragte nye Materiale i den nytestl. Forskning var A. Deissmann's »Bibelstudien« (1895) og »Neue Bibelstudien« (1897), og den bedste Orientering om herhen hørende Spørgsmaal giver hans »Licht vom Osten« (1923[4]), hvor mange Papyrustekster er aftrykte, oversatte og kommenterede. Alle disse Arbejder foreligger ogsaa i eng. Overs., og desuden af samme Forfatter: »New Light on the New Testament from Records of the Graeco-Roman Period« (1907) og: »The Philology of the Greek Bible«. Korte populære Fremstillinger giver ligeledes J. H. Moulton, »From Egyptian Rubbish-Heaps« (1916) og G. Milligan, »Here and there among the Papyri« (1922) samt Bror Olsson »De Grekiska papyrusfynden i Egypten med särskild hänsyn till N. T.«. De leksikalske Bidrag, som Papyrusteksterne kan yde til Forstaaelse af Ny Test., finder man i J. H. Moulton and G. Milligan, »The vocabulary of the Greek Testament illustrated from the papyri and other non-literary sources« (1914 ff.); det grammatiske Materiale er udnyttet i J. H. Moulton, »Gram-

mar of New Testament Greek« og i A. T. Robertson's meget store »Grammar of the Greek New Testament in the light of historical research« (1919 [3]). Smaa praktiske Samlinger af udvalgte Papyrustekster foreligger i H. Lietzmann, »Griechische Papyri« (1910 [2] i »Kleine Texte«); S. Witkowski, »Epistolæ privatæ Græcæ quæ in papyris ætatis Lagidarum servantur« (1911[2]); Bror Olsson, »Papyrusbriefe aus der frühesten Römerzeit« (1925); R. Helbing, »Auswahl aus griechischen Papyri« (1924[2] i »Sammlung Göschen«); G. Milligan, »Selections from the Greek papyri« (1912); Guiseppe Ghedini, »Lettere Christiane dai papiri Greci del III e IV secolo« (1923), alle med Kommentar, de fire sidste tillige med Overs. til moderne Sprog. Et Standardværk er L. Mitteis und U. Wilcken, »Grundzüge und Chrestomathie der Papyruskunde« (1912, Bd. I: »Historischer Teil«, Bd. II: »Juristischer Teil«); deri findes en Fortegnelse over de udgivne større og mindre Samlinger af Papyrusdokumenter, der benævnes enten efter det Sted, hvor de blev fundne, f. Eks. P. Eleph = Elefantine-Papyri, P. Fay = Faijum-Papyri, P. Oxy = Oxyrhynchus-Papyri, el. efter det Sted, hvor de nu opbevares, f. Eks. P. Lond. = London-Papyri i British Museum, P. Leid. = Leiden-Papyri, P. Ryl. = Papyri i John Rylands Library i Manchester, el. efter den Person, som nu ejer dem, f. Eks. P. Amh. = Amherst-Papyri, P. Rein. = Reinach-Papyri. Papyrusvidenskabens Udvikling har man siden 1901 kunnet følge gennem det af U. Wilcken udgivne »Archiv für Papyrusforschung«. Et værdifuldt Leksikon til Papyrusdokumenterne foreligger nu i Friedrich Preisigke, »Wörterbuch der griechischen Papyrusurkunden mit Einschluss der griechischen Inschriften, Aufschriften, Ostraka, Mumienschilder u. s. w. aus Ägypten« (1924 ff.). Bl. Forsøgene paa at give en systematisk Behandling af Dokumenternes grammatiske Ejendommeligheder kan nævnes Edwin Mayser, Grammatik der griechischen Papyri aus der Ptolemäer-Zeit. Laut und Wortlehre« (1906). *H. M.*

Paradis bruges undertiden som Betegnelse for Atriet i de første kristne Kirker (I, 169), I Middelalderen forekommer Ordet om en Forbygning, der undertiden er foran Kirkerne, hvori højtstaaende Personer modtages, Retsforhandlinger finder Sted m. m. *Kn. B.*

Parafrase, Omskrivning af en Tekst, foretaget for at opnaa større Tydelighed i Udtrykkene. Bibelp.n, der, forsaavidt den er affattet i et andet Sprog end Skriftens Grundsprog, forener Overs. og Kommentar, træffes hyppigt i den patristiske Lit., særlig kan nævnes Origenes', Krysostomus' og Hieronymus' eksegetiske Værker, der ofte nærmer sig P. I en senere Tid benyttes P. af Erasmus fra Rotterdam og faar en Blomstringstid i England i 18. Aarh., hvor bl. a. Filosoffen John Locke forfatter en P. til flere paulinske Breve. *P. O.*

Paraklet (gr. = Sagfører, Talsmand, Trøster) er i Ny Test. den johanneiske Lit.s Betegnelse for Kristus (1 Joh. 2,1) el. hyppigere for Helligaanden (saal. i Joh. Evang 14—16), jfr. Aand (I, 6 f). Ang. Ordets Benyttelse indenfor Montanismen se III, 281.

Parisermissionsselskabet er de franske Protestanters Missionsorgan, stiftet 1824. 1825 aabnedes et Miss.-Hus i Paris, og 1829 fik Selskabet sin første selvstændige Miss.-Mark bl. Basuto-Folket i Sydafrika. De berømteste Navne herfra er Casalis, Arbousset og Mabille samt François Coillard, som grundede Sambesi-Miss.en. Det mest karakteristiske for P.s Arbejde er, at det Gang paa Gang har maattet overtage evang. Miss.-Arbejde, begyndt af ikke franske Selskaber i fr. Kolonier, i 1865 Londonermiss.ens Arbejde paa Selskabsøerne, i 1887 samme Selskabs Arbejde paa Maré (Loyalitetsøerne), 1896 samme Selskabs store Arbejde paa Madagaskar og 1899 dets Arbejde paa Ny Kaledonien. Med umaadelige Ofre af baade Mænd og Penge er disse Arbejder blevet ført frem i Kamp mod kat. Intriger og en meget fjendsk Koloniregering. Selskabets Organ er »Journal des missions évangéliques«. *Fr. S.*

Paroki, se Sogn (IV, 274).

Parusi, se Genkomst (II, 188).

Parænese, Formaningstale, særlig en Tekst, der sammenknytter Sætninger af alm. etisk Indhold. Den typiske P. har i stilistisk Henseende den Ejendommelighed, at de enkelte, korte Formaninger er løst sammenkædede; ofte begrunder Ligheden i et enkelt Ord Forbindelsen mellem to selvstændige Tankesprog. P. træffes i gr. Literatur bl. a. hos Hesiodos; en fremtrædende Rolle spiller den i det senere jødiske Aandsliv; her kan foruden den poetiske Visdomsliteratur nævnes Tobit 4 og 12, Psevdo-Fokylides, de 12 Patriarkers Testamenter og bl. de rabbinske Skrifter en Mischna-Traktat som Pirke Aboth. Paa kr. Grund møder man P. adskillige Steder i Synopsens Gengivelse af Jesu Ord, i paulinske Brevafsnit som 1 Thess. 4,1—12; Gal. 5,13 ff.; Rom. 12 og 13; Kol. 3 og 4 samt i Jakobsbrevet. Fra oldkirkelig Literatur kan nævnes Dele af Barnabasbrevet, Didaké og Hermas' Hyrdebog. (M. Dibelius, Die Formgeschichte des Evangeliums, 1919; K. Weidinger, Die Haustafeln, 1928). *P. O.*

Pastor, Ludvig (III, 491). D. 1928.

Paton, John Gibson (III, 94). D. 28. Jan. 1907.

Paula, se Hieronymus (II, 425).

Paulli, Jakob Peter Mynster (III, 502). D. 3. Sept. 1915.

Paulsen, Johannes (III, 503). D. 27. Juli 1916.

Pavevalg (III, 510). S. 512, L. 9 f. o. Johannes X, læs: Johannes XII.

Peder Jakobsen, se under Peder Sunesøn (se Sunesønnerne IV, 398).

Peder Sunesøn, se Sunesønnerne (IV, 398).

Pedrella, se Predella (III, 589).

Pektoralteologi har sit Navn fra J. A. W. Neanders (III, 353 a) Valgsprog: Pectus est quod facit theologum (det er Brystet [Gemyttet], der gør til Teolog), hvorfor Hegelianerne kaldte N.s Tilhængere Pektoralister (se iøvrigt under Neander). Denne Udformning af Schleiermachers (IV, 80 b) Følelsesteologi er i Virkeligheden en Misvisning; det er sandt nok, at det relig. Gemytsliv er en Forudsætning for Teol., navnlig den praktiske og pastorale Teol.; men Teol.en adskiller sig ikke fra Lægmandskrdm ved Sindets Grebethed, men ved sin

vidensk. Metode. »Pectus« gør relig., men ikke til Teolog. Neander hævdede stærkt P. overfor den nye Ortodoksi og den hegelske Begrebsformalisme, og saaledes har han peget paa et vigtigt Punkt for den vidensk. arbejdende Teol.; men som Princip for Teol.en kan Pektoralismen ikke benyttes; man vil ganske uvilkaarligt svømme hen i subjektive Rørelser og Ligegyldighed for den hist. og ekseget. Metode, Udvækster, der allerede viste sig saa klart hos P.ens Ophavsmand. *N. M. P.*

Pension, se Resignation (III, 765).

Percival, John (III, 518). D. 3. Dec. 1918.

Périn, Charles Henri Xavier (III, 520). D. 4. Apr. 1905.

Perowne, John James Stewart (III, 520). D. 6. Nov. 1904.

Personne, John Wilhelm (III, 523). D. 16. Nov. 1926.

Petersen, Richard, dsk Præst og Forf., f. 1838, Stud. 1855, cand. theol. 1863, pers. Kap. i Udbyneder—Kastbjerg 1864, Spr. i Vejby—Sejlstrup 1874, i Snodstrup 1878, i Grevinge 1886, d. 1905. P., der som K.mand var stærkt paavirket fra grundtvigsk Side, har udfoldet en rig Virksomhed som Foredragsholder og Forf. af oplysende Skrifter. Hans Arbejder, der udmærker sig ved gode Forstudier, livfuld Fremstilling, vide humane Interesser og varm Fædrelandskærlighed, behandler især kulturelle og lit. Forhold fra Overgangstiden ml. 18. og 19. Aarh. Bl. hans Skrifter kan nævnes »Henrik Steffens« (1881), »Matthias Claudius og hans Vennekreds« (1884), »For hundrede Aar siden« (1888), »Jung Stilling« (1890), »Minder fra Øresundskysten« (1891), »Fra det svenske Kirkeliv« (1895) og »Frederik Barfod« (1897). Betydeligst og ogsaa værdifuldt i vidensk. Henseende er dog »Thomas Kingo og hans Samtid« (1887). Brudstykker af sine Livsminder har han udgivet i »Erindringer fra Barndom og Ungdom« (1904). *B. K.*

Pfleiderer, Otto (III, 546). D. 18. Juli 1908.

Pilegrimsfærd, se Valfarter (IV, 752).

Pistorius, Maternus, tysk Humanist, d. 1534, kom 1488 som Stud. til Erfurt, blev 1490 Baccalaur og 1494 Mag. Nu blev P. Lærer i det artistiske Fakultet og indledte her sammen med Nicolaus Marschalk (fra 1502 alene) den humanistiske Retning i Erfurt. Om P. dannedes en Poetskole, hvori Eobanus Hessus (I, 776) er den mest kendte. Ogsaa Crotus Rubianus (I, 567) hørte til Kredsen. P. var dog en Overgangsskikkelse, og Førerskabet for Humanismen gik over til Mutianus Rufus (III, 840) i Gotha. 1514 blev P. Dr. theol. og kom til at virke i det teol. Fakultet. Ogsaa derved blev hans Betydning for Humanismen mindre. 1516 og 1527 var han Univ.s Rektor. I P.s Dekanat 1505 promoveredes Luther til Mag. (Kampschulte, Die Universität Erfurts in ihrem Verhalten zu dem Humanismus und der Ref., 1857—60; G. Bauch, Die Universität Erfurts im Zeitalter des Frühhumanismus, 1904, S. 133. 220 f.). *Kn. B.*

Pius, Paver. 1) **P. X** (III, 563). D. 20. Aug. 1914. — 2) **P. XI**, Achille Ratti, f. 31. Marts 1857 i Desio ved Milano, Pave fra 1922. P. uddannedes i Milano og Rom og tog her Doktorgraden i Filos., Teol. og kanonisk Ret; 1882 Lærer ved Præsteseminariet i Milano, 1888 Assistent ved det ambrosianske Bibliotek ssteds, 1907 dets Præfekt, 1911 Sub-Præfekt ved det vatikanske Bibliotek, 1914 dettes Præfekt. I Slutningen af Verdenskrigen sendtes han til Polen med Gaver til de nødlidende og blev kort efter Nuntius i Warszawa med Opgaver ogsaa i Rusland, i hvilken Stilling han holdt Stand under Bolschevikernes Fremtrængen. 1921 blev han Ærkebiskop i Milano, kort efter Kardinal og 6. Februar 1922 Pave. Som saadan har han maattet lade sine tidligere hist. og orientalske Studier træde i Skyggen for en virksom Kirkeledelse, der allerede har baaret anselige Frugter for Romerk.n. Overfor de fra protest. Side iværksatte »pan-kristne« Enhedsbestræbelser (K.møderne i Stockholm og Lausanne) har han konsekvent afvist kat. Deltagelse, men samtidig ivrig stræbt at nærme de orientalske Kr. til Rom (et særlig paveligt orientalsk Institut er oprettet; en særlig Gren af Benediktinerordenen er virksom i Orienten m. m.). Overfor tidligere køligt kat. el. direkte fjendtlige Regeringer el. Stater har han heldigt opnaaet at faa oprettet en Række Nuntiaturer og Ambassader. Med Polen og Rumænien er nylig oprettet Konkordater. Og endelig er det siden 1870 aabne Spørgsmaal, Kirkestaten, tilsyneladende omsider løst ved Overenskomst med Mussolini's verdslige Italien 1929, idet P. har givet Afkald paa reelt Territorium (dog med Brugsret over »Vatikanstaden« m. m.), men opnaaet formel Suverænitet, en Erstatning i Penge og et for Vatikanet meget gunstigt Konkordat med den ital. Stat. Alligevel er Forholdet til denne spændt, af og til foreløbigt udløsende sig i skarpe Taler og Noter, idet P. overfor Fascismens Tanke om den absolute og supreme Stat, hvorunder ogsaa K.n, Skolen og Ungdomsorganisationer hører, har rejst bestemt Protest. Ogsaa Forholdene i Frankrig, som ellers under og efter den store Krig har nærmet sig Vatikanet meget, volder nogen Uro. Mod »Action française« maatte han hævde, at K.n ikke er en Funktion af Staten el. Nationen, men en guddom. Indstiftelse, og han fordømte Bevægelsens Ideer, hvilket fik den franske Jesuiter-Kardinal, Billat, til at nedlægge Purpuret som Protest. — I Romerk.ns indre Liv er der Grund til at nævne Afholdelsen af Jubelaaret 1925 og en Del Kanonisationer, af hvilket især Jeanne d' Arc's og Peter Canisius' maa bemærkes, ligesom ogsaa Kanonisationen af Nutidens mest yndede Helgener, Therese af Jesusbarnet og le curé d' Ars. Ikke usandsynlige Rygter vil vide, at P. paatænker at genaabne og afslutte det i 1870 afbrudte Vatikanerkoncil (IV, 783). *H. J. H.*

Pjalteskoler, se Ragged Schools (III, 684) og Th. Guthrie (II, 310).

Plummer, Alfred (III, 570). D. 17. April 1926.

Poulsen, Alfred Sveistrup (III, 588). D. 26. Jan. 1921.

Preuschen, Erwin, (III, 592). D. 24. Maj 1920.

Primsigning (prima signatio) kalder man den første, indledende Indvielse, som man i Middelalderen nogle Steder, f. Eks. i Ansgars Miss., brugte ved Hedningers Overgang

til Krdmmen. Den bestod i Korstegnelsen, i Reglen vistnok i Forbindelse med Forsagelsen. Nogle nøjedes en Tid lang med P., idet de opsatte Daaben. I den kat. K. fik P. en Plads i Exorcismen (I, 835) som Indledning til Daaben. I den lutherske K. blev den efterhaanden afskaffet sammen med Exorcismen. I vor dske Kirke har vi i Korstegningen som Indledning til selve Daaben en Rest derfra. *E. C.*

Præstedragt, se Præsteklæder (III, 637).

Puaux, Frank (III, 662). D. 1922.

Quensel, Johan Oscar (III, 672). D. 31. Juli 1915.

Råbergh, Herman (III, 678). D. 3. Marts 1920.

Radstock, Granville Augustus William Waldegrave (III, 683). D. 8. Dec. 1913.

Ramabai, Pandita (III, 688). D. 5. Apr. 1922.

Ramelsloh, Gaard og Kloster i Bispedømmet Verden o. 25 km Syd for Hamburg (kaldes Ramsola el. Ramesloa i Kilderne). I Følge Adam af Bremen (I, cap. 23) fandt Ansgar (I, 101) her Tilflugt hos en from Kvinde, Ikia, da han efter Hamburgs Brand var hjemløs. Ikia skænkede ham endog Gaarden, hvoraf et Kloster oprettedes, der saaledes for Ansgar blev en Art Erstatning for det mistede Turholt. Ansgars Vita kender dog ikke dette, og Klostrets Stiftelsesdokumenter er af tvivlsom Paalidelighed. Først paa Otto I's Tid kendes med Sikkerhed et Kloster R. (Hauck, Kirchengesch. Deutschlands II $^{3-4}$, 1912, S. 702 Anm. 3; Peitz, Untersuchungen zu Urkundenfälschungen des Mittelalters I, 1919, S. 112. 240. 246. 305). *H. J. H.*

Rampolla, Mariano (III, 690). D. 17. Dec. 1913.

Ranavalona III (III, 692). D. 1917.

Rasmussen, Christian Vilhelm (III, 695). D. 10. Nov. 1918.

Raude, Jon, Ærkebiskop af Nidaros 1268—82. R. var ingen ny Ærkebiskop Eystein (I, 837), som man delvis har villet gøre ham til, men dog en kraftig og myndig Hierark og kom snart i Strid med Kong Magnus Lagabøte, som i sin Lovgivningsreform ogsaa havde inddraget Kirkeretten. Herimod protesterede R. og gav sig straks til paa egen Haand at udarbejde en ny for hele Landet gældende Kristenret. Grundlaget for den blev den bekendte Overenskomst, Settargjerden kaldet, som han afsluttede med Kong Magnus i Tønsberg 1277. Her maatte han vel for altid ofre den Lenshøjhed over den norske Krone som Ærkebiskop Eystein havde vundet 1163—64. Men ellers opnaaede han en Stadfæstelse af alle de af Hierarkiet i Tidens Løb erhvervede Friheder og Rettigheder, dertil ogsaa enkelte nye, og bragte derved den norske Kirke paa Højden af dens Magt. Under den Reaktion fra Stormændenes Side, som indtraadte under Kong Magnus' mindreaarige Søn Erik, maatte R. tilligemed Biskopperne af Oslo og Hamar flygte og begav sig til Sverige, hvor han døde i Skara 21. Dec. 1282. Men Settargjerden og R.s Kristenret blev staaende ved Magt lige til Ref.en. (L. Daae, En Krønike om Ærkebiskopperne i Nidaros, 1897; H. Koht, Sættargjerda i Tønsberg 1277. N. hist. Tidsskr. 5. R. III, 261 flg.). *A. B.*

Rautanen, Martin (III, 700). D. 19. Okt. 1926. R. fortsatte sin betydningsfulde Livsgerning som Ovambomiss.ens anerkendte Fører lige til sin Død. Han naaede at se en blomstrende Miss.kirke med indfødte Præster og over 20,000 døbte Medl.mer. Foruden talrige andre Skrifter efterlod han Manuskript til en fuldstændig Overs. af hele Biblen samt værdifulde lingvistiske, folkloristiske og etnografiske Samlinger til Kendskab til Ovambofolket. 1925 blev han Dr. theol. ved Univ. i Helsingfors. Hans Grav er ved Miss.stationen Olukonda. (Alb. Savola, M. R., 1927). *J. G.*

Refusion, se Ydelser (IV, 926).

Re-Incarnation, se Sjæletro (IV, 206).

Reinertsen, Aanen, norsk Sektstifter, f 1852, d. 1891, Gaardmandssøn fra S. Audnedal ved Mandal, Stifter af »Domsbasunisternes« Sekt i Amerika, Nord-Norge, Sørlandet og Danmark. Paa Grundlag af en Aabenbaring 27. Jan. 1883 forkyndte han sig at være »Drengebarnet i Ørkenen«, alle Aabenbaringens Straffeengle og »Manden, som kommer med Guds evige Evangelium for at nedbryde Dragens Stad og Rige«. Sømanden og Maleren R. begyndte sin relig. Virksomhed som Mormon i Utah, oprettede saa sit eget Zion i Chicago med Centrum i et Hus, hvor alle Ting var fælles; til Husstanden af Kvinder og Mænd hørte de af »Drengebarnet« udvalgte »tvende Vidner«; i 1887 flyttede han med en Del af »Guds Menighed« til Villaen Bellevue ved Larvik og sidst til et af Aanden anvist Hus i Arendal, hvor der ikke maatte læses andet end Biblen og hans egne Skrifter; Mændene blev paalagt den strængeste Abstinens til Fordel for ham selv. Det stærkt apokalyptisk stemte Vækkelsesliv paa Sørlandet gav god Jordbund for hans rødglødende Virksomhed som Prædikant og Redaktør af »Domsbasunen« (»Tempelsvøben«), der udkom i 12000 Eksemplarer fra eget Trykkeri. Bladet saavel som Bogen »Det evige Evangelium el. Domsbasunen« blev uddelt gratis ved Menighedens Offervilje; alt, hvad ikke krævedes til det nødtørftige Livsophold, maatte gaa til »Drengens« Virksomhed. Ved Domsbasunens grove Skriverier blev R. sagsøgt og mentalobserveret; Undersøgelsens Resultater var modstridende. Han betragtes nu som Offer for Paranoia religiosa og en potenseret libido sexualis. R. har haft troende Tilhængere til det sidste. (Th. Gunnarson, Dommedagsventing, 1928, S. 47). *Provst Th. Gunnarson.*

Reitan, Anders, norsk Lærer og Digter, f. 26. Juli 1826, d. 30. Aug. 1872. Faderen, der var Arbejder ved Røros' Kobberværk, vilde have Sønnen til samme Arbejde, men bevægedes af denne til at sende ham til Seminariet i Klæbu ved Trondhjem. Her oplevede R. sin nationale og kr. Vækkelse under Indflydelse af grundtvigske Lærere som Frederik N. Wexelsen (IV, 836) og Hans Jørgen Darre (I, 606). 1852 ansattes han som Lærer og Kirkesanger i Kvikne, og til den fattige Fjeldbygd forblev han bunden (trods sin lysende Troskab og Dygtighed i sin Gerning), fordi han af Stiftsdirektionen var kendt som ivrig Dyrker af Grundt-

vigs Idealer, der tørnede sammen med det overmægtige Gisle Johnsonske Krdmssyn (se II, 666). Som Foredragsholder, Stifter af Lærerforeninger og Deltager i Skole- og Folkemøder øvede han betydelig Indflydelse. Paa en Rejse til Danmark 1870 traf han Grundtvig personlig. 1872 indvalgtes han i Stortinget, men døde lige efter. R. var som folkelig Digter og Skribent (især i det af Ole Vig [IV, 855] redigerede »Folkevennen«) en af Banebryderne for den norske Folkehøjskole og fik selv, støttet af Venner paa Sagatun, et Højskolearbejde i Gang bl. a. i Kvikne. Lyrisk og udpræget musikalsk begavet digtede han, mest paa Rigsmaalet, især om Kirken, Krdmmen, Fædrelandet og Hjemmet. Mest kendt er Sangen »Der stander et Hus i vort høje Nord« fra Digtsamlingen »Fjeld-Ljom« (1866). (Lars Eskeland, A. R., 1928). *Provst Th. Gunnarson.*

Rejkjavik, se Reykjavik (III, 779). Efter Thórhallur Bjarnarson's (IV, 996) Død 1916 blev Jón Helgason (IV, 1013) Biskop.

Rekognition, se Ydelser (IV, 926).

Rentetagen, se Aager (IV, 986).

Resch, Alfred (III, 763). D. 1912.

Rhense, se Rense (III, 760).

Ribbing, Seved (III, 782). D. 14. Febr. 1921.

Ricard, Olfert Herman (III, 784). D. 20. Juni 1929. R. blev 1908 Kap. ved St. Johanneskirke i Kbhvn, 1915 Lærer i Homiletik ved Pastoralseminariet, 1917 Spr. ved Garnisons Kirke. (Gunner Engberg, O. R.s Eftermæle i Presse og Radio, 1929; Malmstrøm, O. R., 1929).

Riddervold, Julius (III, 788). D. 13. Marts 1921.

Rietschel, Georg Christian (III, 790). D. 13. Juni 1914. S. 790 a, L. 9 f. n. zum, læs zur.

Rigg, James Harrison (III, 791). D. 17. Apr. 1909.

Rindom, Axel Fredrik Laurids (III, 794). D. 3. Apr. 1919.

Roberty, Jean Émile (III, 802). D. 1925.

Romersk Symbol, se Symboler, økumeniske (IV, 446).

Rosendal, Maunu (III, 818). D. 21. Okt. 1917. Af Standardværket om den finske Pietismes Hist. udkom Bd. III 1913 og det afsluttende Bd. IV 1917. I Romanen »Herran tuli« (Herrens Ild), der 1914 f. udkom i en halv Snes Oplag (ogsaa oversat til Svensk), gjorde R. i skønliterær Form Propaganda for sine Idéer. (Udførlig finsk Biografi af A. Oravala, 1922). *J. G.*

Rosenqvist, Vilhelm Theodor (III, 823). D. 26. Oktbr. 1925. R. blev 1918 Medl. af Finlands Skolestyrelse og Chef for dennes svenske Afdeling, samt modtog Professortitel. I flere Undersøgelser har han belyst den finsk-svenske Ps.bogs Hist. Af en udførlig Biografi af Biskop Fr. L. Schauman (IV, 70) udkom posthumt 1. Del 1927. (A. Simolin, V. T. R., en levnadsteckning, 1928). *J. G.*

Rudin, Erik Georg Waldemar Napoleon (III, 838). D. 2. Jan. 1921.

Russell, Charles Taze, se Watch Tower Bible and Tract Society (IV, 782). (Frank Ballard, Why not Russellism?, 1917; Fr. Loofs, Die »internationale Vereinigung ernster Bibelforscher«, 1921 [2]; Martin Deutsch, Die Sekte der ernsten Bibelforscher, 1925; Charles Cook, C. F. R., en Sektstifter, 1926; M. Netiendam, Frikirker og Sekter, 1927, S. 310 f.).

Ryle, Herbert Edward (III, 855). D. 20. Aug. 1925.

Rørdam. 1) **Holger Frederik R.** (III, 860). D. 12. Maj 1913. — 2) **Thomas Skat R.** (III, 861). S. 861 a, L. 13 f. n. Alstrup, læs: Olstrup. (Barfod, Gl. grundtvigske Hjem III, 1923; Otto Møller og Sk. R., En Brevveksling I—II, 1915—16).

Saabye, Harald Georg (IV, 1). D. 31. Okt. 1919.

Sabatier, Paul (IV, 3). D. 1928.

Sahlin, Carl Yngve (IV, 16). D. 29. Marts 1917.

Sand, Paul Gerhard (IV, 41). D. 30. Sept. 1911.

Sanday, William (IV, 42). D. 16. Sept. 1920.

Saussaye, Pierre Daniel Chantepie de la (IV, 61). D. 20. April 1920.

Scavenius, Jakob Frederik (IV, 65). D. 26. Nov. 1915.

Schack, Albert (IV, 66). D. 22. Juni 1925.

Scharling, Carl Henrik (IV, 69). D. 6. Juni 1920. S. udgav »Theolog eller Digter« (1917) og »Livsminder« (1919).

Schat Petersen, Otto (IV, 70). D. 12. Marts 1919.

Schéele, Knut Henning Gezelius von (IV, 71). D. 7. April 1920.

Schereschewsky, se Szereszewski (IV, 473).

Schiele, Friedrich Michael (IV, 77). D. 12. August 1913.

Schjelderup. 1) **Christian Wilhelm Koren S.**, norsk Biskop, f. 26. Okt. 1853, d. 23. Okt. 1913. S. blev personel Kap. i Moss 1876, Kaldskap. i Kristianssand 1880, Spr. i Dyvåg 1890, i Oddernes 1903, Biskop i Kristianssand 1908. Han var i teol. Henseende moderat konservativ. — 2) **Kristian Vilhelm S.**, norsk Teolog, Søn af foregaaende, f. i Dyvåg 18. Jan. 1894. S. blev Universitetsstipendiat i systematisk Teol. 1921 og Dr. theol. 1923 med den 1921 udkomne Afhandling »Religionens sandhet i lys av den relativitetsteoretiske virkelighetsopfatning«. 1923 udgav han »Der mennesker blir guder« og 1924 »Hvem Jesus var — og hvad Kirken har gjort ham til«. Paa Grund af sine frimodige Udtalelser i yderliggaaende liberal Retning har han mødt megen Modstand, ikke blot fra konservativ Side, men ogsaa fra de »liberale«, men konstitueredes dog 1925 under J. Ordings (III, 448) Sygdom som Prof. i Dogmatik. 1927 blev han Formand for det nydannede »Norges Landslag for frilynd Kristendom«. 1928 indgav han Ansøgning om det afsides liggende Præsteembede Værøy i Lofoten og sendte samtidig en særlig Skrivelse til Kirkeministeren, hvori han redegjorde for dette Skridt. Ministerens Svar gik ud paa, at Ansøgningen »ikke for Tiden vil bli tatt i Betraktning, da der ikke antas å være lovlig Adgang til det«. *J. Blf.*

Schmidt. 1) **Johan Henrik Gamst Valdemar S.** (IV, 89). D. 26. Juni 1925. — 2) **Paul Wilhelm S.** (IV, 90). D. 1917. — 3) **Wilhelm S.** (IV, 90). D. 5. Aug. 1912.

Schmitt, Karl Ludwig (IV, 91). D. 25. Febr. 1917. L. 2 f. o. 5. Sept., læs: 5. April.

Schnedermann, Georg Hermann (IV, 92). D. 15. Januar 1917.

Schneller, Johann Ludwig, tysk Missionær og Vajsenhusleder i Jerusalem, f. 15. Jan. 1820 i Erpfingen i Württemberg, d. 18. Okt. 1896 i Jerusalem. Forældrene var fattige Bønderfolk, men ved Jærnflid og andres Hjælp lykkedes det S. at faa Lærereksamen. Efter at have været Lærer forsk. Steder 1838—43, blev han 1843 Husfader for løsladte Straffefanger i Vaihingen og derpaa 1847 Lærer ved en Missionsanstalt i Basel. 1854 blev han Leder af et »Broderhus« i Jerusalem. Da der 1860 fandt et forfærdeligt Blodbad paa de Kr. Sted i Damaskus og Omegn, aabnede S. i Novbr. det syriske Vajsenhus i Jerusalem for Børn af dræbte syriske Kr., hvilken Institution han som »Fader S.« ledede med stort Held til sin Død, saa at den til sidst husede o. 200 Børn (jfr. Syrien IV, 470). (L. Schneller, Vater S., 1899. Dsk Overs. 1909). *J. Blf.*

Schulte, Johann Friedrich von (IV, 102). D. 19. Dec. 1914.

Seeberg, Oskar Theodor Alfred (IV, 132). D. 12. August 1915.

Sheol (IV, 170). S. 170 b, L. 16 f. o. *J. J. C.* læs: *J. C. J.*

Sibour (IV, 173). I Overskriften paa S. 173 og 174 Sibur, læs: Sibour.

Sieffert, Friedrich Anton Emil (IV, 176). D. 31. Okt. 1911.

Sienkiewicz, Henryk (IV, 178). D. 15. Nov. 1916.

Sigurðsson, Jón, Biskop til Skálholt 1343—48, udgaaet fra et Augustiner-Kloster, hvorvidt af norrön eller isl. Herkomst er usikkert. Han optraadte med megen Strænghed saavel overfor Klosterfolk som Præster, idet han vilde højne Sædeligheden, som var kommet i Forfald. Han lod 3 af Brødrene i Thykkvabær-Kloster (deriblandt Broder Eysteinn, den berømte »Liljas« [III, 59] Forf.) lægge i Lænker for Oprør mod Abbeden; en Nonne i Kirkjubær-Kloster, som havde indgaaet en Pagt med Djævelen, lod han brænde og satte Abbeden i Helgafell-Kloster fra Bestillingen. Ved en Statut fra 1345 sætter han to Øres Bøde for ikke at besøge Kirken tre Søndage i Træk, og fire Øres Bøde, samt den mindre Bansættelse, for at udeblive seks Søndage efter hinanden. Han forbyder Præster og Degne at bære brogede Klæder og Dolke. J. S. beskyldes for Haardhændethed i Pengesager og var derfor lidet afholdt af Befolkningen. Død i Skálholt i Decbr. 1348. (Jón Helgason, Islands Kirke I, 1925, S. 190 flg.) *J. H.*

Sinclair, William Macdonald (IV, 195). D. 5. Dec. 1917.

Sjællands Stift (jfr. Roskilde III, 824; Københavns II, 890) omfattede Øen S. og desuden Amager med Saltholm, Orø, Sejrø, Agersø med Eegholm, Omø, Møen og Nyord, samt Amterne Bornholm og Færøerne (II, 147), endvidere Grønland (II, 281). Fra 1169 til 1543 hørte Rügen (III, 854) under S. S. — Thomas Skat Rørdam var Biskop til 1909 (jfr. III, 861 og IV, 1049), Peder Madsen (III, 135 og IV, 1032) 1909—11, Harald Ostenfeld 1911—22. — S. S. havde 3 Stiftsprovstier (Embedet som 2. Stiftsprovst oprettedes 18. Apr. 1899 og ophævedes ved Lov af 30. Juni 1922, Embedet som 3. Stiftsprovst oprettedes 1. Juli 1910, men bortfaldt ved Stiftsprovst H. Hoffmeyers Død 16. Okt. 1924) og 25 Provstier. Stiftet, der var altfor udstrakt, deltes ved Lov af 30. Juni 1922 i to Stifter: 1) Københavns Stift, hvortil hører Kbhvn, Frederiksborg Amt og Kbhvns Amtsraadskreds, Bornholm, Færøerne, samt Grønland, ialt 13 Provstier; 2) Roskilde Stift, der omfatter den øvrige Del af det gl. S. S., med i alt 12 Provstier (Hammer og Tybjerg Herreders Provstier er sammenlagt). H. Ostenfeld blev Biskop over Kbhvns Stift, H. E. Fonnesbech-Wulff over Roskilde Stift (fra Febr. 1923). *Kn. B.*

Skavlan, Sigvald (IV, 215). D. 3. Dec. 1912.

Skotland (IV, 235 f.). Da »Free Church of Scotland« havde opnaaet Frihed overfor Staten, forenedes 2. Oktbr. 1929 efter mange Aars Forhandlinger »The United Free Church of Scotland« med denne. Navnet blev »The Church of Scotland«. Dog fortsatte en Minoritet som »The United Free Church« (ved Afstemningen fik den Flertal i 33 af 1441 Menigheder). *Kn. B.*

Slesvig (IV, 255). S. 259 b, L. 26 f. o. indføj efter Andreas Hojer 1724—28: Georg Johannes Conradi (I, 546) 1728—47. — L. 27 f. o. 1729, læs 1749.

Smith, Robert Pearsall (IV, 266). D. 1899.

Snellman, Lina (IV, 268). D. 14. Aug. 1924. (Edvin Wirén, Søster L. S., i Den dske Diakonissestiftelses Aarbog, 1927—28).

Soden, Hermann Freiherr von (IV, 272). D. 15. Januar 1914.

Sohm, Rudolph (IV, 279). D. 16. Maj 1917.

Sommerfelt, Harald Vilhelm (IV, 284.) D. 18. Marts 1920.

Spitta, Friedrich Adolph Wilhelm (IV, 306). D. 8. Juni 1924.

Stalker, James (IV, 313). D. 5. Febr. 1927.

Stanton, Vincent Henry (IV, 317). D. 1924.

Steinhausen, Wilhelm August Theodor (IV, 345). D. 5. Januar 1924.

Stenij, Sten Edvard (IV, 348). D. 20. Juni 1925.

Stephan, Horst Emil, tysk evang. Teolog, f. i Sayda (Erzgebirge) 27. Sept. 1873; studerede 1894—98 i Leipzig; 1898—99 Medredaktør af »Christliche Welt« i Frankfurt a. M.; 1899—1907 Gymnasielærer, først i Zittau i Sachsen, derefter i Leipzig; 1906 Privatdocent i K.hist. i Leipzig, 1907 i Marburg; ssteds Prof. extraord. i syst. Teol. og Dr. theol. hon. c. fra Leipzig; 1919 Prof. ord.; 1922 Prof. i Halle a. d. S.; 1926 i Leipzig. Hovedværker: »Schleiermachers Erlösungslehre« (1901), »Herder in Bückeburg u. seine kirchengesch. Bedeutung« (1905), »Luther in den Wandlungen seiner Kirche«, (1907), »Kirchengesch. der Neuzeit« (i Krüger's »Handbuch der Kirchengesch.«, 1909), »Die heutigen Auffassungen vom Neuprotestantismus« (1911), »Neubearbeitung von Nitzsch's Lehrbuch der Dogmatik« (1911 f.), »Religion u. Gott im modernen Geistesleben«, (1913), »Glaubenslehre« (1920 f, 2. Opl. 1927 f.), »Die systematische Theologie« (Die evang. Theologie, 4. H., 1928). Talrige Afhandlinger efter 1902 i »Zeitschr. f. Theol. u. Kirche«; ligeledes i »Christliche Welt« efter 1898. 1907—11 Udgiver af »Philos. Bibliothek«; fra 1920 Ud-

giver af »Zeitschr. f. Theol. u. Kirche« (Ny Række); Medudgiver af 2. Oplag af »Religion in Gesch. u. Gegenwart«. De Spørgsmaal, S. har behandlet fra den nyere Protestantismes Hist., har i det væsentlige været saadanne, der har haft Tilknytning til Troslæren; som Teolog tilhører han den Linie, der kan karakteriseres med Navnene Schleiermacher, A. Ritschl og Wilh. Hermann. *M. N.*

Strack, Hermann Lebrecht (IV, 369). D. 5. Okt. 1922.

Strzygowski, Joseph, østrigsk Kunsthistoriker, f. 7. Marts 1862 i Biala i Schlesien, Prof. i Kunsthist i Graz 1894, i Wien 1909. S. har brudt nye Baner i Kunsthist.n ved den originale Maade, hvorpaa han, efter aarelange Rejser i Forasien, forbinder Orienten med Europa, idet han især for den krist. Kunst finder Kilderne i Asien fremfor i Hellas og Rom. Bl. hans Værker kan nævnes »Orient oder Rom« (1901), »Byzantinische Denkmäler I-II« (1891—93), »Klein-Asien. Ein Neuland der Kunstgeschichte« (1903), »Ursprung der christl. Kunst« (1920, holdt som Olaus Petri-Forelæsninger og udg. paa Svensk s. A.). *H. J. H.*

Sverdrup, Johan Edvard (IV, 430). D. 21. Januar 1923. (Norvegia sacra, 1923).

Swete, Henry Barclay (IV, 436). D. 10. Maj 1917.

Swoboda, Heinrich (IV, 436). D. 7. Maj 1923.

Synodalkonferens, evang.-luthersk, i U. S. A. er et 1872 oprettet Forbund af en Række luth. Konferenser af konservativ Farve, overvejende i Midt-Vesten. Flg. Synoder er nu Medlemmer: Missouri (se Walther IV, 772), Joint Wisconsin, den slovakiske og den norske (jfr. Augustana-Synoden I, 174). Bekendelsesgrundlaget er Konkordieformlen, og Hovedinteressen er fælles Kirkeliv og Lærens Renhed. De enkelte Synoder er selvstændige. S.ens Hovedvirksomhed er Negermiss., der nu omfatter 15 Stater og drives af Missionærer, ordinerede Præster og Lærere. 2 Kollegier uddanner Negre og har 155 Studenter. Indenfor S.en virker en i 1919 organiseret Diakonisseforening med 4 Skoler. (De luth. Kirker Verden over. Udg. af det luth. Verdenskonvent, 1929, S. 214). *H.J.H.*

Sæmundsson, Tómas, isl. Præst og Forf., f. i det sydl. Island 7. Juni 1807, d. 17. Maj 1841, blev Student fra Bessastaðir Skole 1827 og cand. theol. i Kbhvn 1832. Under en toaarig Studierejse (1832—34) fik han gæstet de fleste af Evropas Hovedlande med Vinteropphold i Rom og Paris. Efter Tilbagekomsten til Island blev S. 1835 Præst til Breiðibólstaður i Fljótshlíð og næste Aar tillige Provst. Før sin Udenlandsrejse havde S. paa Dansk udgivet et lille Skrift: »Island fra den intellektuelle Side betragtet« (1832), hvor han i korte Træk gør rede for flere af de Tanker, han senere søgte at slaa til Lyd for. Inden Tilbagerejsen til Island fik han sammen med tre jævnaldrende Venner startet et Aarsskrift »Fjölnir«, der havde speciel Sigte paa Landets materielle og kulturelle Fremgang, og som kom til at bryde nye Baner for det isl. Folks Liv. Gennem dette Aarsskrift søgte S., besjælet af en glødende Fædrelandskærlighed, ved talrige Artikler at »gennembryde Dæmningerne og lede Folkets Livsstrøm fremad« d. v. s. at vække sit Folk til et mere daadkraftigt Liv. Ved disse ildfulde Artikler og Afhandlinger, som vidner om en alsidig Begavelse og megen Belæsthed, og som for en stor Del udarbejdedes under en haabløs Kamp mod en fra Aar til Aar tiltagende Brystsyge, blev S. en Vækker for sit Folk, som da ogsaa indtil denne Dag har bevaret Mindet om ham som en af dets bedste Sønner i nyere Tid. Som Teolog var S. nærmest paavirket af H. N. Clausen og til Dels af Schleiermacher, hvis Forelæsninger han havde frekventeret under et længere Ophold i Berlin. Men skønt stærkt teol. interesseret fik han ikke i sin kun 6-aarige Virketid, og stadig hæmmet af svækket Helbred, givet sig af med teol Forfatterskab. Men et Bind Lejlighedstaler, der udkom i hans Dødsaar, vidner om et fuldtud positivt kristelig-religiøst Livssyn. (Bréf T. S., 1907; Jón Helgason, Fra Islands Dæmringstid, 1918, S. 97—117; Islands Kirke II, S. 182; Dansk Biogr. Leksikon XVII, S. 32). *J. H.*

Sørensen, Axel (IV, 481). D. 26. Juli 1920.

Tandberg, Jens Frølich (IV, 494). D. 21. Marts 1922.

Thebaisk Legion (IV, 534). S. 535 a, L. 14 og L. 37 f. o 385, læs 285

Tidemand, Odin Wolff (IV, 565). L. 30 f. n. Jelling, læs: Jonstrup.

Tidsregning, bibelsk, se IV, 994.

Tintinnabulum (IV, 581). S. 582 a, L. 6 og 7 f. o. 1 Kor. 15,1, læs: 1 Kor. 13,1.

Tirnowo (Trnowo), bulgarsk Metropolitsæde ved Floden Jantra og Sofia-Varna-Jærnbanen, 13,000 Indb., hvoraf en Tredjedel er Muhammedanere. Fra 1186 til Erobringen ved Tyrkerne 1393 var T. Czarresidens og Sæde for Bulgariens Ærkebiskop. 1204—22 var Patriarkatet i Union med Rom. 1877 blev T. russisk, og 1879 valgtes her Alexander af Battenberg til Bulgariens Fyrste. *Kn. B.*

Torm, Frederik Emanuel, dsk Teolog, f. 24. August 1870 i Chefoo i Kina; Student 1888, Cand. theol. 1894. I 1901 deltog han i Konkurrencen om Professoratet i Kirkehistorie (Novatians Liv og Forf.virksomhed, 1901) og disputerede s. A. for den teologiske Licentiatgrad med Afhandlingen Valentinianismens Hist. og Lære. 1903 Docent i nytestamentlig Eksegese og s. A. Professor. T.s omfattende teologiske Forf.skab, som med overvejet Kritik vurderer de skiftende moderne Hypoteser, er konservativt indstillet. De fleste af T.s Bøger behandler nytestamentlige Forhold, dels i Fortolkninger (Pastoralbrevene, 1915), dels ved Bidrag til Forskningen af Jesu Liv (Forskningen over Jesu Liv, 1918), og endelig ved Undersøgelsen af det nye Test.s Tilblivelse (Indledn. til ny Test., 1923) og historiske Baggrund (Nytestamentlig Hermeneutik, 1928). Dertil kommer en Levnedsskildring af Biskop P. Madsen (1926) og flere Skrifter med opbyggeligt Formaal, som vidner om T.s Deltagelse i den praktisk kirkelige Virksomhed.

Troeltsch, Ernst (IV, 620). D. 1. Febr. 1923. L. 6 f. n. tilføjes: Gesammelte Schriften III: Der Historismus u. seine Probleme (1922);

IV: Aufsätze zur Geistesgeschichte u. Religionssoziologie (1925, hrsgegeben von Dr. Hans Baron); Selvbiografi i »Die Philosophie der Gegenwart in Selbstdarstellungen« II (1921, optrykt i Gesamm. Schriften IV). (E. Vermeil, La pensée religieuse de Troeltsch, 1922; M. Neiiendam, Albrecht Ritschl og E. T., 1924).

Trygg-Helenius, Alexandra Marie (IV, 639). D. 2. Dec. 1926.

Uldall, Johannnes Frederik Christian (IV, 682). D. 21. Febr. 1921.

Ungkirkebevægelsen (el. den ungkirkelige Bevægelse) er blevet Navnet paa den nationalt kirkl. Vækkelse, som med Udgangspunkt i de akademiske Kredse i Uppsala brød frem i Sverige i Beg. af 20. Aarh., og hvis Resultat endnu mærkes paa det aandelige og kirkl. Liv i Sverige. For ret at forstaas maa denne Bevægelse ses paa Baggrund af den foregaaende Periodes Aandspræg, især saaledes som dette viste sig i Studenterverdenen. Aartierne før Aarhundredskiftet udgjorde ingen frugtbar Jordbund for kraftige kirkelige Erobrings- og Reformplaner. Firserne med deres nøgterne Realisme var »Verdenshistoriens tørreste Periode« (Söderblom). Men de alm. Problemer diskuteredes — især bl. Studenterne — livligere end nogen Sinde. I de smaa Vennekredse og ved de store offentlige Diskussioner stødte Aanderne sammen om Problemet om Tro og Viden, Kultur og Krdm. Nogen alm. antaget Løsning naaedes ikke ved disse Diskussioner. Men Interessen for Tilværelsens store Spørgsmaal holdtes vaagen. Halvfemserne medførte et foraarsagtigt Pust af Fantasi og Digt. Men teol. og kirkeligt levede Firsernes Tankegang videre. Baade Teol.ens og K.ns Talsmænd holdt sig paa Defensiven. Om K.n og dens Folkegerning dristede de sig ikke til at tale. I deres Forsagthed var de tilfreds, om der blot tilmaaltes den kr. Tro og K. nogen Plads i den store Kulturudvikling. Denne selvkritiske Indstilling hang sammen med Teol.ens datidige Tilstand. Det store Problem for de relig. interesserede Studenter var Bibelspørgsmaalet. Det var paa denne Tid, at de nye kildekritiske Undersøgelser først af Gl. og senere af Ny Test. begyndte at blive kendt i Sverige. Omkring dem samledes nu hele Interessen. Derfra gaar der ogsaa en lige Linie frem til den ny, svenske Teol., som voksede frem i det ny Sekels første Aartier.

Allerede o. 1890 fremtraadte imidlertid to Mænd, som indirekte bidrog til at skabe et nyere og rigere Syn paa Teol. og K. Den ene var Prof. i Teol. ved Uppsala Universitet Harald Hjärne. Ved den Tid, da Boströmianismen (I, 371) begyndte at miste Fodfæstet blandt Studenterne, fremtraadte Hjärne med en fast og gennemført Anskuelse, som naaede langt udenfor de nærmeste Disciples Kreds. Som Historiker var han udpræget Realist. Men han tog bestemt Afstand fra den naturvidensk. Erfaring og hævdede med Eftertryk Personlighedernes Rolle i Historien. Med sin kolossale Lærdom, sine blændende Synspunkter og fremfor alt sine stort anlagte Perspektiver lærte han sin Generation at se Linierne og Sammenhængen i de hist. Begivenheder. Derved modarbejdede han den paa denne Tid saa stærkt udbredte vulgære Kulturoptimisme. Paa samme Front, skønt med andre Vaaben, kæmpede som Talsmand for et yngre Slægtled dav. Vicepræst ved Domkirken i Uppsala J. A. Eklund, senere Biskop i Karlstad. Med næsten profetisk Glød (Israels Profeter henviste han med Forkærlighed til) forkyndte Eklund, at Menigheden og K.n — nærmere bestemt den lokale Menighed og den svenske K. — er det naturlige Omraade for alt relig. Arbejde. Hos Eklund, som var fra en gl. kirkelig Bygd, laa Menighedstanken og Kærligheden til »Fædrenes Kirke« i Blodet. Meget tidlig saa han derfor Individualitetens Rigdom netop i den levende Sammenhæng med Samfundslivet, i »Aandslivet i Sveriges Kirke«, hvorom han saa ofte har talt og skrevet. Paa denne Maade blev Eklunds Kirkesyn fremfor alt præget af en stærkt etisk og realistisk Patos, selv om et vist romantisk Skær dog ogsaa glimtvis findes deri. I en Tid, hvor Individualismen og Intellektualismen sad i Højsædet, virkede Eklunds paa een Gang realistiske og frisindede Forkyndelse som en virkelig »Opdagelse«. Med en vis Ret kan man derfor tale om Eklund som Ungkirkebevægelsens Ophavsmand. Han forblev ogsaa bestandig en levende Inspirationskilde i denne Bevægelses kommende Aar. — Omkring Aarhundredskiftet syntes saaledes en ny Vurdering baade af den alm. Udvikling og Kirken at gøre sig gældende. Paa denne Tid slog de relig. interesserede Studenter sig sammen til kr. Studenterforbund, i Uppsala 1901 og i Lund 1902. Vigtigere var imidlertid det »Gennembrud«, som paa samme Tid fandt Sted paa det teol. Omraade. Man kan endog, om man vil, tale om en bestemt Dag herfor, den Septemberdag i 1901, da Nathan Söderblom indsattes som Prof. i Uppsala og i sin Hilsen til Studenterne gav et nyt Signal om Agtpaagivenhed til de unge Teologer: »De maa, mine Herrer, i denne Tid høre saa mange Beklagelser. Jeg maa lykønske Dem«. Denne nye uventede Forskerfanfare gjorde paa den datidige Studentergeneration »et Indtryk, som den, der var med, aldrig kan glemme« (E. Billing). Nu begyndte inden for Teol.ens Rækker en ny, af smitsom Forskerglæde fyldt Arbejdstid, hvori Söderblom (IV, 476) og dav. Docent Einar Billing, senere Biskop i Vesterås, gik i Spidsen. Man frigjorde sig fra den gl. bekymret apologetiske Indstilling og arbejdede sig frem til et nyt, historisk orienteret og dybere relig. motiveret Syn paa Krdmmen. Profeterne og Luther blev paa en ny Maade levende. Man saa i Hist.en Midlet for den levende Guds stadig fremadskridende Aabenbarelse. Det store Ord blev: Gud virker indtil nu. Søger man Impulserne til dette nye Syn paa Troen og paa det teol. Arbejde, er det tydeligt, at Hjärnes dramatiske Historietolkning har været højst befrugtende. Men det er samtidig sandsynligt, at det nye K.syn, som voksede frem i Uppsala, havde stærke og delvis direkte Tilknytninger til den teol. Tradition i Lund. Der var den saak. lundensiske Højkirkelighed o. 1850—70 med dens luth. Orientering og store Interesse for K.spørgs-

maalet blevet formidlet til et yngre Slægtled ved Gottfrid Billing (I, 319; IV, 996). Og samme Forstaaelse af Krdmmen med Tilknytning til Luthers Tanker om Syndsforladelse og sønlig Udkaarelse havde i 1890'erne faaet en personligt præget Form hos den geniale Prof. Pehr Eklund (I, 736) i Lund. Af dennes paa een Gang luthersk og svensk orienterede Anskuelse havde Söderblom modtaget dybe Indtryk, ligesom Einar Billing gennem sin Fader, den ovenfor nævnte Biskop, havde Del i Arven fra Lund.

I Uppsala, som i disse Aar var Begivenhedernes Brændpunkt, voksede Aar for Aar Einar Billings Indflydelse bl. de relig. interesserede Studenterkredse. Hans Tilknytning til Luthers Tanker om Syndsforladelsens Gave og Kaldets Pligt førte lidt efter lidt til et nyt Vendepunkt. Han sammenknyttede nemlig Tanken om Syndsforladelsen med Kirketanken og skabte dermed den saak. Folkekirketanke: fordi Kirken er Syndsforladelsens Samfund, retter den sit Budskab til hele Folket uden Adskillelse (nærmere behandlet i »Folkkyrkan och förkunnelsen« [1912] og i »Herdabref« [1920]). Derved beredtes ogsaa Jordbunden for en ny Indsats i den uppsvenske, kr. Studenterverden. Det var den saak. Korstogsbevægelse.

Forberedt gennem en relig. Vækkelse i Studenternes Rækker trængte i Foraaret 1908 Kravet om større Aktivitet udadtil frem. Man følte det som en kr. Pligt at møde den paa denne Tid ret livskraftige, antireligiøse Propaganda med den ny og frimodige Anskuelse, man havde kæmpet sig frem til. Hvem der først kom frem med Tanken om at anordne »Korstog«, d. v. s. at Studenterne, to og to, skulde tage fra Sted til Sted og holde relig. Foredrag el. arrangere Diskussioner, synes ikke at være klart. Som saa ofte er vel Planen vokset frem samtidig i mange Sjæle. Den, som snart tog Ledelsen, var den 24-aarige Nordlænding Manfred Björkquist, senere Rektor ved Sigtuna Folkehøjskole. Han ejede en lykkelig Evne til at finde Samlingsløsener og til at skabe passende Symboler for de Tanker, som rørte sig i de unges Rækker. I det lille Skrift »Kyrkotanken« (1909) angav han Programmet: »Vor Folkekirke skal være en luth. Aandskirke, hvor ethvert Individ skal leve sit eget relig. Liv, men samtidig Folkets«. Björkquists Kirkeideal laa i Linie med J. A. Eklunds og Einar Billings. Men det fik sit personlige Præg af hans ansvarsfyldte, næsten profetiske Patos ved Tanken om sit Folks Fremtid. I Forbindelse hermed skabte han det samlende Løsen: »Sveriges Folk — et Guds Folk«. J. A. Eklund skænkede Bevægelsen den af Inspirationens Glød fødte Sang om »Fædrenes Kirke«, som takket være G. Auléns Melodi hurtig spredtes over hele Landet. Overalt i Bygderne optraadte nu disse »Korsfarere«; med ungdommelig Begejstring forkyndte de Budskabet om en ny Tid og en ny Opgave for Sveriges gamle K. I Sommeren 1909 besøgte paa denne Maade 50 Studenter, alle fra Uppsala, omkr. 245 Menigheder. De to flg. Aar gentoges disse »Korstog«, delvis i noget forsk. Former og nu med Tilslutniug fra de andre kr. Studenterforbund i Lund, Stockholm og Göteborg. I Lund havde man først stillet sig kritisk overfor den ny Bevægelse. Dette beroede paa to Ting. Der levede man i Læ af det fra Schartaus (IV, 69) og den lundensiske Højkirkeligheds Dage stærke sydsvenske Kirkeliv og betragtede derfor de entusiastiske Uppsalakammeraters Kirketanker som romantiske Drømme. Men desuden havde paa denne Tid i Lund en vis Individualisme, i nær Forbindelse med den her dominerende tyske Teol., afbrudt den gl. lundensiske, af Pehr Eklund forfægtede Tradition. Takket være den uppsalensiske Indsats genfandt den lundensiske Studenterverden sig selv og har siden troligt, om ogsaa altid kritisk tilbageholdende, deltaget i det fælles Arbejde. — Ungkirkebevægelsen ophørte ikke med »Korstogene«. Disse sidste var ikke, som man ofte har ment, selve Hovedsagen. De var kun et Udslag af den ny, kirkl. Aktivitet og maatte derfor give Plads for nye Former. Den historiske Betydning af disse »Korstog« var imidlertid, at de bevirkede en Atmosfæreforandring i hele den aandelige Stilling i Sverige (E. Rodhe). Man kan ogsaa udtrykke det saaledes, al de bl. Sveriges Kirkefolk »skabte en ny Erobreraand« (G. Aulén).

Denne Erobreraand gjorde sig kendelig paa næsten alle Kirkelivets Omraader. I Uppsala og i Lund skabtes indenfor Studenterforbundene »kirkelige Frivilligskarer« som Støttepunkter for Arbejdet. I Uppsala dannedes i Dec. 1909 det endnu livskraftige Tidsskrift »Vår Lösen«, som havde til Hensigt at være Organ for Bevægelsens Idé. Man startede et eget, endnu blomstrende Bogforlag (»Sveriges kristliga studentrörelses bokförlag«). Nu gjordes Begyndelsen til alle disse kirkl. Ungdomskursus, som senere er blevet en staaende Institution, og det var nu, Tanken om Sigtuna Stiftelsen blev fremført. Bevægelsen inspirerede ogsaa til videnskabelige Afhandlinger som G. Auléns store, baade historisk og principielt betydningsfulde Arbejde om »Den lutherska kyrkoidén«. — Ud fra et kirkehist. Synspunkt var det vigtigste imidlertid, at de Studenter, der een Gang stod som aktive Medlemmer af Bevægelsen, gik ud som Præster og aandelige Førere i Sveriges K. Meget af det frivillige Arbejde, der nu paa forsk. Vis gøres indenfor K.n, har faaet sine Impulser fra Ungkirkebevægelsens Indsats. Og — hvad der maaske har været endnu vigtigere — den intime Sammenhæng, som dannedes ml. den ny, svenske Teol. og det i Landet pulserende Kirkeliv, har medvirket til, at Sverige i langt mindre Grad end Brødrefolkene er blevet udsat for haarde Kriser indenfor Teol. og K. — Sammenfattende kan det siges, at U. som historisk Fænomen har været en bevidst Reaktion mod de anglosaksisk-reformert og alment kosmopolitiske Strømninger, der ved denne Tid var trængt dybt ned i den svenske Kirke, og i Stedet for har arbejdet for en Tilbagevenden til Lutherdommen, saadan som den har formet sig i det svenske Fromhedsliv. (Den eneste sammenfattende Skildring af U. er: H. Plejel, Die jungkirchliche Bewegung. Ein historischer Umriss [i Deutsch-Nord. Zeitschr. Festnr. z. Nord.-deutsch. Univ.tag in Kiel, 1929, S. 62—75]. Foruden den ovenanførte Lit. og de nævnte Le-

deres egne Skrifter kan dog nævnes: Uppsala kristliga studentförbund 1901—26, 1926; Lunds kr. studentförbund 1902—12, 1912, og 1912—22, 1922; Art. om Billing og Björkquist i »Svenskt biografiskt lexikon«; Art. af Edv. Rodhe i Vår Lösen, 1927, S. 68 ff. og G. Aulén i Meddelanden fr. Lunds kristl. studentförbund, 1926, S. 36 f. Edv. Rodhe, De trenne sista decenniernas svenska teologi i Sv. teol. Kvartalskrift, 1927. Til ovenstaaende Skildring er ogsaa anvendt mundtlige Meddelelser af Prof. G. Aulén, Rektor M. Björkquist og Biskop Edv. Rodhe). *Hg. Pl.*

Wace, Henry, (IV, 725). D. 9. Januar 1924.

Walsh (IV, 770). 1) **Walter W.**, eng. K.historiker. D. 25. Febr. 1912. — 2) **William John W.** D. 9. April 1921.

Warren, Charles (IV, 778). D. 21. Januar 1927.

Vaucher, Edouard (IV, 787, hvor Fornavnet staves forkert). D. 1920.

Wendt, Hans Hinrich (IV, 810). D. 19. Januar 1928.

Werminghoff, Albert, tysk Kirkeretslærd, f. 3. August 1869 i Wiesbaden, d. i Halle 2. Febr. 1923. W. habiliterede sig som Privatdocent i Historie i Greifswald 1902; i 1907 blev han Professor i Königsberg og 1913 i Halle. W. udgav »Monumenta Germaniæ historica« og desuden »Geschichte der Kirchenverfassung Deutschlands« I, 1905; »Verfassungsgeschichte der deutschen Kirche im Mittelalter«, 1907 (i »Grundriss der Geschichtswissenschaft« II, 6); »Conrad Celtis«, 1921.

Vernes, Maurice Louis (IV, 821). D. 1923.

Vig. Peter Sørensen (IV, 855). D. 2. Marts 1929.

Vigilius Haufniensis, Søren Kierkegaard'sk Psevdonym (se II, 769 b).

Votivkirker (IV, 908). L. 20 f. n. Bølling Kirke N. f. Ringkøbing, læs: Bølling Kirke 3 Mil S. Ø. f. Ringkøbing.

Wrede, Mathilda Augusta (IV, 910). D. 24. Dec. 1928.

Fortegnelse over Medarbejderne.

O. A. *Ahnfelt, O.*, Dr. theol., Biskop over Linköping Stift. †
V. A. *Ammundsen, V.*, Dr. theol., Biskop over Haderslev Stift.
A. A. *Andersen, A.*, Dr. theol., Provst, Præst ved Vartov, Kbhvn. †
D. A. *Andersen, D.*, fhv. Prof. & Dr. phil., Kbhvn.
F. V. A. *Andersen, F. V.*, Dr. theol., Provst i Ringsted. †
J. O. A. *Andersen, J. Oskar*, Prof. & Dr. theol., Kbhvn. Udgiver.
T. A. *André, Tor*, Prof. & Dr. theol., Uppsala.
J. A. *Appel, J.*, Højskoleforst., Askov.
K. A. A. *Appelberg, K. A.*, Prof. & Dr. theol., Helsingfors. †
B. O. A. *Aurelius, B. O.*, Komminister, Stockholm.
E. A. *Aurelius, Erik*, Dr. theol., Biskop over Linköping Stift.
A. C. B. *Bang, A. C.*, Dr. theol., Biskop over Oslo Stift. †
J. P. B. *Bang, J. P.*, fhv. Prof. & Dr. theol., Kbhvn.
Kn. B. *Bang, Knud*, cand. theol., Kbhvn.
S. A. B. *Becker, S. A.*, Dr. theol., Provst, Sognepræst i Ølstykke.
F. Bt. *Beckett, Fr.*, Dr. phil., Musæumsdirektør, Gentofte.
O. B-w. *Bensow, O.*, Dr. phil. & theol., Kyrkoherde i Öster-Aker.
Sv. B. *Bergentz, Sven*, Lic. theol., Lektor, Karlstad.
Th. B. *Bjarnarson, Th.*, Islands Biskop, Reykjavik. †
J. Blf. *Blauenfeldt, Johs.*, cand. theol., Bibliotekar, Kbhvn.
T. B. *Bohlin, Torsten*, Prof. & Dr. theol., Uppsala.
P. B. *Bostrup, Povl*, cand. theol., Kbhvn.
A. B. *Brandrud, A.*, Prof. & Dr. theol., Oslo.
Y. B. *Brilioth, Yngve*, Domprovst, Prof. theol., Dr. phil. & theol., Lund.
C. B. *Brun, Christen*, Biskop over Hamar Stift. †
L. B. *Brun, Lyder*, Prof. & Dr. theol., Oslo.
And. B. *Bugge, Anders*, Dr. theol., Konservator, Oslo.
F. B. *Buhl, F.*, Dr. phil. & theol., fhv. Prof. i semit. Filol., Hillerød.
J. B. *Bäck, J.*, Mag. phil., Lektor, Vasa, Finland.
I. B. C. *Carlsen, Ingvald B.*, Generalsekretær og Præst, Oslo.
A. R. C. *Cederberg, A. R.*, Prof. & Dr. phil., Helsingfors.
L. A. C. *Cederbom, L. A.*, fhv. Lektor, Dr. phil., Skara.
E. C. *Christensen, Erik*, Provst, Sognepræst i Tønder.
J. C. *Christensen, Just*, Præst i Kbhvn.
O. I. C. *Colliander*, O. I., Dr. theol., Biskop over Nyslott Stift. †
N. D. *Dalhoff, N.*, Præst ved Diakonissestiftelsen i København. †
H. D. *Danell, Hjalmar*, Dr. theol., Biskop over Skara Stift.
G. D. *Dresler, G.*, Provst, Sognepræst i Frederikshavn. †
D. E. *Eiler, D.*, cand. theol. †
P. E. *Eklund, P.*, Dr. theol. & phil., Prof. og Domprovst i Lund. †
J. A. E. *Ekman, J. A.*, Dr. theol., Sveriges Ærkebiskop. †
D. F. *Fehrman, D.*, Dr. theol., Docent, Lund.
H. M. F. *Fenger, H. M.*, Dr. theol., Holmens Provst, kgl. Konfessionarius, Kbhvn.
L. F. *Fenger, L.*, Prof. ved Kunstakademiet i Kbhvn. †
C. E. F. *Fløystrup C. E.*, Dr. theol., Kbhvn. †
H. O. F. M. *Frimodt-Møller, H. O.*, Sognepræst i Kirkehelsinge.
A. G. *Garboe, A.*, Sognepræst, Dr. phil., Aggersø.
E. G. *Geismar, E.*, Prof. & Dr. theol., Kbhvn.
S. M. G. *Gjellerup, S. M.*, Bibliotekar ved Universitetsbibl., Kbhvn. †
L. G. *Glahn, L.*, Dr. theol., Sognepræst i Snoldelev.
C. G. *Glarbo, Chr.*, Prof. & Dr. theol., Kbhvn. †
V. G. *Grønbech, Vilh.*, Dr. phil. & theol., Prof. i Religionshistorie, Gentofte.
J. G. *Gummerus, Jaakko*, Dr. theol., Biskop over Tammerfors Stift.
Johs. G. *Gøtzsche, Johs.*, Biskop over Viborg Stift.
H. J. H. *Haar, Helge J.*, Seminarielærer, cand. theol., Ribe, Udgiver.
S. M. H. *Hafstrøm, S. M.*, Sognepræst i Raarup. †
A. H. *Hammerich, A.*, Prof., Dr. phil., fhv. Docent i Musikhistorie, Kbhvn.
V. U. H. *Hammershaimb, V. U.*, Provst paa Færøerne. †
Kn. H. *Heiberg, Knud*, Missionspræst i Madras.
J. H. *Helgason, Jón*, Dr. theol., Islands Biskop, Reykjavik.

P. H. *Helms, Poul,* Dr. phil., Lektor, Sorø.
K. H. *Henning, K.,* Dr. phil. & theol., Domprovst i Växjö. †
A. Hn. *Hesslén, A.,* Præst og fhv. Läroverksadjunkt, Uppsala.
H. H. *Hoffmeyer, H.,* Stiftsprovst, Sognepræst paa Frederiksberg. †
R. H. *Holm, Rurik,* Dr. phil. & theol., Rektor, Nääs.
S. H. *Holm, Søren,* Adjunkt, cand. theol. & mag., Randers.
Hj. H. *Holmquist, Hjalmar,* Prof. & Dr. theol., Lund.
C. I. *Ihlen, Chr.,* Prof. & Dr. theol., Oslo.
J. C. J. *Jacobsen, J. C.,* fhv. Prof., Dr. theol., Kbhvn.
S. J. *Jacobsen, Svend,* Sognepræst i Ho-Oksby.
A. J. *Jantzen, A.,* Sognepr. i Gentofte. †
G. J. *Jensen, G.,* Stiftsprovst i Oslo. †
F. J. *Jónsson, F.,* Dr. phil., fhv. Prof. i nord. Sprog, Kbhvn.
A. Th. J. *Jørgensen, A. Th.,* Dr. theol., Kbhvn.
C. K. *Koch, Carl,* Valgmenighedspræst i Ubberup. †
G. K. *Koch, G.,* Biskop over Ribe Stift. †
H. H. K. *Koch, Hans Harald,* cand. theol. & mag., Kbhvn.
L. K. *Koch, L.,* Dr. theol., Provst, Sognepræst i Glostrup. †
P. D. K. *Koch, P. D.,* Dr. med., Læge i Kbhvn.
O. K. *Kolsrud, Oluf,* Prof. & Dr. theol., Oslo.
B. K. *Kornerup, Bjørn,* Dr. theol., Underarkivar, Kbhvn.
F. C. K. *Krarup, F. C.,* Dr. theol., fhv. Sognepræst i Sorø.
J. K. *Kure, J.,* Dr. phil., fhv. Sognepræst i Ugilt.
H. O. L. *Lange, H. O.,* fhv. Overbibliotekar, Lektor i Ægyptologi, Gentofte.
H. Ln. *Larsen, H.,* Provst, Sognepræst i Skamstrup.
J. L. *Larsen, J.,* Etatsraad, Skoledirektør, Frederiksberg. †
E. L. *Lehmann, E.,* Dr. theol. & phil., fhv. Prof. theol. i Lund.
V. L. P. *Lindegaard-Petersen, V.,* Dr. theol., Sognepræst i Vejlby.
Th. L. Th. *Lomholt Thomsen, Th.,* Sognepræst, Kbhvn.
V. L. *Lundqvist, V.,* Läroverksadjunkt, Skara. †
H. L. *Lundström, H.,* Domprovst, Prof. & Dr. theol., Uppsala. †
T. L. *Løgstrup, T.,* fhv. Sognepræst i Nyborg.
P. M. *Madsen, P.,* Dr. theol., Sjællands Biskop. †
H. M. L. *Martensen-Larsen, H.,* Dr. theol., Domprovst i Roskilde. †
A. F. M. *Mehren, A. F.,* Dr. phil., Prof. i semit. Filologi. †
S. M. *Michelet, S.,* Prof. & Dr. theol., Oslo.
H. M. *Mosbech, H.,* Docent, Dr. theol., Kbhvn.
M. N. *Neiiendam, Michael,* Sognepræst, Dr. theol., Espergærde, Udgiver.
A. N. *Neovius, A.,* Sognepræst i Lojo, Finland. †
Fr. N. *Nielsen, Fredrik,* Dr. theol., Biskop over Aarhus Stift. Opr. Udgiver. †
A. Ng. *Nygren, Anders,* Prof. & Dr. theol., Lund.
J. N. *Nørregaard, J.,* Dr. phil., Højskoleforstander i Testrup. †
J. Ng. *Nørregaard, Jens,* Prof. & Dr. theol., Kbhvn.
S. O. *Odland, S.,* Dr. theol., fhv. Prof. theol. i Oslo.
W. O. *Oftedal, W.,* Sognepræst i Lavik, Norge. †
Th. O. *Oppermann, Th.,* Direktør for Thorvaldsens Museum, Kbhvn.
H. O. *Ostenfeld, Harald,* Dr. theol., Biskop i Kbhvns Stift, Kbhvn.
P. O. *Otzen, Povl,* cand. theol., Kbhvn.
J. P. *Paulli, J.,* Stiftsprovst, kgl. Konfessionarius, Kbhvn. †
U. P. *Paunu, U.,* Dr. theol., fhv. Docent, Sognepræst, Valkeala, Finland.
Johs. P. *Pedersen, Johs.,* Dr. phil. & theol., Prof. i semit. Sprog, Kbhvn.
F. P. *Petersen, Fr.,* Prof. & Dr. theol., Oslo. †
Hg. Pl. *Pleijel, Hilding,* Dr. theol. & Docent, Lund.
N. M. P. *Plum, N. Munk,* Prof. & Dr. theol., Kbhvn.
A. S. P. *Poulsen, A. S.,* Dr. theol., Biskop over Viborg Stift. †
A. G. S. P. *Prior, A. G. S.,* Provst i Sakskøbing.
O. Q. *Quensel, O.,* Prof. & Dr. theol., Uppsala. †
H. R. *Råberg, H.,* Dr. theol. & phil., Biskop over Borgå Stift. †
O. R. *Ricard, O.,* Sognepræst og Lærer ved Pastoralseminariet, Kbhvn. †
E. M. R. *Rodhe, Edv. M.,* Dr. theol., Biskop over Lund Stift.
V. T. R. *Rosenquist, V. T.,* Dr. theol., fhv. Rektor, Skoleraad, Helsingfors. †
W. R. *Rudin, W.,* Dr. theol. & phil., Prof. i Teologi, Uppsala. †
M. R. *Ruuth, M.,* Prof. & Dr. theol., Helsingfors.
H. F. R. *Rørdam, H. F.,* Dr. theol. & phil., Sognepræst i Kongens Lyngby. †
T. S. R. *Rørdam, T. S.,* Dr. theol. & phil., Sjællands Biskop. †
H. S. *Scharling, C. H.,* Prof. & Dr. theol., Kbhvn. †
Sch. P. *Schat-Petersen,* Prof. & Lic. theol., Kbhvn. †
Fr. S. *Schepelern, Fr.,* Stiftspr. i Viborg.
V. S. *Schmidt, V.,* Dr. phil., Docent i Ægyptologi og Assyriologi, Kbhvn. †
G. S. P. *Schnicker-Petersen, G.,* cand. theol., Hellerup. †
V. C. S. *Schousboe, V. C.,* Biskop over Aalborg Stift. †
L. S. *Schrøder, L.,* Højskoleforstander, Askov. †
A. Sd. *Seierstad, Andreas,* Dr. theol. og Docent, Oslo.
P. S. *Severinsen, P.,* Sognepr. i Bringstrup.
A. S. *Simolin, Albin,* Dr. theol., Overlærer, Helsingfors.
J. S. *Sjöholm, Josef,* Dr. theol., Kyrkoherde, Norrköping.
J. N. S. *Skaar, J. N.,* Biskop over Trondhjems Stift. †
J. St. *Steen, J.,* Sognepræst i Kbhvn.

Joh. Stp. (ogsaa *J.C.R.H.S.)*, *Steenstrup, J.*, Dr. phil. & jur., fhv. Prof. i Historie, Kbhvn.
H. V. S. *Styhr, H. V.*, Dr. theol., Biskop over Fyns Stift. †
S. S. *Sørensen, S.*, Prof., fhv. Biskop over Aarhus Stift.
V. Sn. *Sørensen, V.*, Sognepr. i Husby. †
A. T. *Taranger, A.*, Dr. jur., fhv. Prof. i Retsvidenskab, Slemdal, Aker.
K. T. *Thejll, K.*, Rektor i Kbhvn.
D. T. *Thrap, D.*, Sognepræst, Oslo. †
F. T. *Torm, F.*, Prof. & Dr. theol., Kbhvn.
H. W. T. *Tottie, H. W.*, Dr. theol., Biskop over Kalmar Stift. †
H. U. *Ussing, H.*, Dr. theol., Stiftsprovst, Kbhvn.
R. R. V. *Vestergaard, R. R.*, Sognepræst, Elling.
G. Wbg. *Wetterberg, Gunnar*, Lic. theol, Universitetsbibliotekar, Lund.
R. V. *Volf, R.*, Dr. theol., Stiftsprovst i Storehedinge. †
H. W. *Westergaard, H.*, Dr. polit. & jur., Prof. em., Kbhvn.
Kn. B. W. *Westman, Knut B.*, Prof. & Dr. theol., Uppsala, p. t. Missionsleder i Kina.
H. Wj. *Wijkmark, Henning*, Dr. theol., Lektor, Stockholm.
K. Ø. *Österbladh, Kaarlo*, Mag. phil., Bankdirektør, Åbo.
F. L. Ø. *Østrup, F. L.*, Dr. phil., Sognepræst i Horne.

Desuden findes der i Tillægget Artikler af flg. Forfattere:

Gunnarson, Th., Provst, Aurland, Norge.
Hornbeck, H., Præst v. Holmens Kirke, Kbhvn.
Kristensen, Marius, Dr. phil., Vanløse, Kbhvn.
Lindskrog, Christian, Præst, Nykøbing F.
Nörlund, Poul, Dr. phil., Musæumsinspektør, Kbhvn.
Ohrt, F., Dr. phil., Kbhvn.
Pullich, Frits, mag. art., Helsingør.
Thomsen, Richard, Sognepræst, Gladsakse.
Wegener, C., fhv. Biskop, Nykøbing F.

AARHUUS STIFTSBOGTRYKKERIE A/S

GTU LIBRARY
3 2400 00639 8865